IRODALMI LEXIKON

SZERKESZTETTE
BENEDEK MARCELL

IRODALMI LEXIKON

ALEXANDER BERNÁT, BABITS MIHÁLY, BALASSA JÓZSEF (A NYELVŐR SZERK.), BÁLINT ELEMÉR, BITAY ÁRPÁD (KOLOZSVÁR), BONKÁLÓ SÁNDOR, BRÓDY IMRE, CZEBE GYULA, ÉBER LÁSZLÓ, GERMANUS GYULA, HEVESY IVÁN, HÉZSER AURÉL, HONTI REZSŐ, JUHÁSZ ANDOR, JUHÁSZ VILMOS, KÁLLAY MIKLÓS, KECSKEMÉTI GYÖRGY, KEMÉNY GÁBOR, KREMMER DEZSŐ †, KUN ANDOR, KUNOS IGNÁC, LAMBRECHT KÁLMÁN, LEFFLER BÉLA (STOCKHOLM), LENGYEL MIKLÓS, LINDBERG NILS (GÖTEBORG), K. NAGY DÉNES, NAGY JÓZSEF (PÉCS), NÉMETH ANTAL, NYIREŐ ISTVÁN, PODHRADSZKY GYÖRGY, RÉVAY JÓZSEF, RÓZSA DEZSŐ, SÁRKÖZI GYÖRGY, SCHMIDT JÓZSEF, SCHÖPFLIN ALADÁR, SEBESTYÉN KÁROLY, SZABOLCSI BENCE, SZENTIMREI JENŐ (KOLOZSVÁR), SZERB ANTAL, SZIKLAY FERENC (KASSA), SZIMONIDESZ LAJOS, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF, VIKÁR BÉLA, WEISZ MIKSA, WIDMAR ANTONIO, WILDNER ÖDÖN KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

BENEDEK MARCELL

SOK SZÁZ SZÖVEGKÉPPEL ÉS 88 KÉPES TÁBLÁVAL

GYŐZŐ ANDOR KIADÁSA BUDAPEST
1927

WODIANER F. ÉS FIAI GRAFIKAI INTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T.
BUDAPEST

ELŐSZÓ

Lexikonhoz nem igen szokás előszót írni : legalább is Diderot és D'Alembert Enciklopédiájának híres előljáró beszéde óta kevés példa van rá. Ennek a szokatlan előszónak az a mentsége, hogy a lexikon is, amelyet beharangoz, kissé szokatlan a maga fajtájában. Azt is mondhatnám : első és egyetlen.

A lexikont általában adattárnak szokták tekinteni — azok is, akik írják, azok is, akik forgatják. De az a félszáz író és tudós, aki ennek a lexikonnak megírására szövetkezett, nem érte be az adatok összeszedésének, válogatásának és csoportosításának egyébként tiszteletreméltó munkájával. Ugy gondolkozott, hogy az olvasóközönségnek ennél többre, sokkal többre van ma szüksége. Fontosak az adatok is, kétségtelenül — és különösen a legújabb magyar és külföldi irodalomra nézve egész sereg olyan adattal szolgál ez a lexikon, amely eddig még sehol sem volt összegyűjtve, — de amire legnagyobb szükség van, az az olvasó irányítása az adatok rengetegében.

A mi lexikonunk abban tér el a lexikon-sablontól, hogy nemcsak évszámok és könyvcímek kényelmes megkeresésére valók a cikkei, hanem arra is, hogy — végigolvassák őket. Minden nagyobbacska cikk kritika, esztétikai értékelés, tömörített essay. Elegendő tájékoztató annak az olvasónak, aki külön, részletes tanulmányt egy-egy írónak nem szentelhet, de valami véleményt szeretne alkotni róla. A cikkekhez fűzött bibliográfia útnak indítja azokat is, akik tudományosan akarnak egyik-másik íróval vagy korral foglalkozni. De az átlagos olvasónak elég az, amit magában a cikkben megkap : az írónak és korának objektív rajza, műveinek elfogulatlan, tiszta esztétikai szempontból való megítélése.

Lexikon-szerkesztők rendesen fázni szoktak attól, hogy munkatársaikat rászabadítsák az ítélkezésre. Félnek, hogy eltérő vélemények káoszává lesz a könyv, szubjektív ítéletei sérteni fogják az érdekelteket stb. Sehol nem oly indokolt ez a félelem, mint irodalmi lexikonnál — különösen pedig a mi viszonyaink között, ahol annyi világnézeti, politikai és egyéb elfogultság homályosítja el az emberek esztétikai látását.

Mi mégis úgy éreztük, hogy közös munkánk csak akkor lesz igazán hasznos, csak úgy taníthatjuk olvasni az olvasót, ha szembenézünk ezekkel a veszedelmekkel. Magunkat és egymást jól ismerve, tudtuk, hogy mindegyikünk igyekszik legyőzni a lelke mélyén esetleg lappangó elfogultságokat s a ránehezedő felelősség teljes tudatában ír le minden egyes sort, fontol meg minden ítéletet. És hogy az olvasó nem fogja az ellentétes vélemények káoszával szemközt találni magát (amit most már, munka végeztével, büszkén elmondhatunk) az annak bizonysága, hogy e g y kultúrán belül élő emberek vélekedése nem is lehet nagyon eltérő a művészi szépnek megítélésében, — ha egyéb elfogultságaiktól hajlandók egy pillanatra megszabadulni.

Ha becsületes igyekezetünk ellenére megtörténik, hogy egy-egy név hiányozni fog a lexikonból: ennek az oka minden egyéb lehet, csak elfogult szándékosság és rosszakarat nem. A lelkiismeretünk nyugodt. Félszázan dolgoztunk megfeszített erővel egy álló esztendeig, s egyetlen célunk az volt, hogy mindenről és mindenkiről az emberileg megközelíthető igazat írjuk. Nem mértük rőffel az írói nagyságot — a cikkek essayszerű megszerkesztése is lehetetlenné tette azt, hogy a szerkesztő szigorúan megszabott sorszámok közé szorítsa munkatársait. Tehát akiről tizenöt sor van a lexikonban, az még nem okvetlenül harminchárom százalékkal nagyobb, mint az, akiről a cikkíró tíz sorban is meg tudta fogalmazni a mondanivalóját. Egyáltalán: mi nem osztályozunk, hanem értékelünk. Könyvet írtunk, nem noteszt.

A mai kor széles és sokoldalú tudásvágyát akartuk kielégíteni. Nem elégedtünk meg a szorosan vett szépirodalom történetével s a szépírókról szóló cikkekkel. Foglalkoztunk az irodalom elméleti kérdéseivel, a középiskolás stilisztika-retorika-poétikától kezdve egészen az irodalomesztétikának a filozófiával határos problémáiig. Az irodalom és a nyelvtudomány kapcsolatairól sem feledkeztünk meg. Összefoglaló cikkeink a filozófiával és általában a szellemi tudományok haladásával párhuzamosan mutatják be az egyes irodalmak történetét. A szépírókon kívül mindenütt külön cikkek szólnak az írói szempontból külön is jelentős filozófusokról (máskülönben a főcikkek foglalkoznak velük) s az irodalomtörténészekről, esztétikusokról, nyelvészekről. A magyaroknál a távolabbi tudományágak művelőit is feldolgoztuk. Az igazat megvallva, már készen voltak és kiszedve álltak a külföldi tudományos írókról és filozófusokról szóló cikkek is, amikor észrevettük, hogy ilyenformán az eredetileg elgondolt terjedelemnek mintegy háromszorosára nőtt fel a lexikon. Ekkor kezdődött a munkának egyetlen igazán nehéz és rám nézve fájdalmas része: kihagyni mindazokat a cikkeket (köztük legnevesebb munkatársaink legkitűnőbb írásai közül is nem egyet), amelyeket a Győző-cég későbbi, tervben vagy munkában lévő szak-lexikonjaiban föl lehet majd használni. Igy elértük azt, hogy a népszerűnek és olcsónak szánt lexikon csak kétszerakkora lett, mint amekkorának terveztük — és egy fillérrel sem lett drágább. (Ez a körülmény, úgy hiszem, magában is fölöslegessé teszi az áldozatrakész kiadóról szóló szokásos előszó-frázist.)

A kiadót nem fogom dicsérgetni saját kiadványa előszavában — ellenben köszönetet mondok annak az ötven író-tudósnak, öregnek és fiatalnak, hírnevesnek és kezdőnek, magyarnak és idegennek, konzervatívnak és haladónak, akik országhatárokon és még ezeknél is nehezebben áthágható akadályokon keresztül, egy emberként állottak mellém és szebben valósították meg ezt a munkát, mint ahogy elgondoltam. Köszönet mindnyájuknak — s egy zászlóhajtás annak a nemes embernek és izig-vérig tudósnak, aki soraikból kidőlt, nem láthatván meg a közös munka eredményét: Kremmer Dezsőnek, a Fővárosi Könyvtár korán elhunyt igazgatójának.

Kisbacon, 1926 aug. 27. BENEDEK MARCELL

Aakjaer (ejtsd : okier), *Jeppe*, *1866. Dán költő és író, a modern skandináv irodalom egyik kimagasló alakja. Első könyve, *A misszió és feje*, 1897. jelent meg, majd 2 évvel később első elbeszélése, *A paraszt fia* és első verskötete, *Kinn a kátyuból*. Későbbi verskötetei közül a *Szabad tér, A rozs dalai, Föld és érc, A nyár és a mező*, prózai munkái közül *Steen Steensen, Blicher életének tragédiája* I—III., *A béke gyermekei, A munka öröme* c. regényei és jütlandi novelláskötetei a legkiválóbbak. *Juhász A.*

Aanrud (ejtsd : ónrud), *Hans*, *1863. A norvég paraszti élet egyik legügyesebb rajzolója. Jelentősebb művei : *Fra Svipop till Venaesen* (S-tól V-ig. 1896); falusi novellák. *Storken* (A gólya) komédiája nagy sikert aratott. Összegyűjtött művei 6 kötetben 1914—15. jelentek meg. Igen bájos gyermek-elbeszéléseket is írt.

Aarestrup (ejtsd : oresztrup), *Emil*, *1800. †1856. Dán költő. Orvos volt, akinek erótikus, szenvedélyes hangú versei csak halála után keltettek feltünést.

Aaron, *Vasile*, népies erdélyi román költő, *1770. †1822. Az egyik verses elbeszélő művében Jézus kínszenvedéseit beszéli el Klopstock nyomán, a másikban Ovidiusból (Metamorphoses) vett tárgyat dolgoz fel stb. A. és kortársa, *Barac*, érdekes missziót teljesítettek a mult sz. derekán (s részben azóta is) az erdélyi románság szellemi életében. Sok román földműves csak azért tanult meg olvasni, hogy A. és Barac verses elbeszéléseiben gyönyörködhessék. *Bitay.*

Aasen (ejtsd : ozen), *Ivar András*, norvég költő és nyelvész. *Symra* (Tavasz virága) címen adta ki költeményeit s *Ervingen* (Örökség) c. drámáját. Fontosabb volt nyelvészeti működése, amennyiben az összes norvég nyelvjárást összegyűjtve, hozzájárult a norvég nyelv kialakításához. Idevágó számos nyelvészeti művét kiegészíti a *Norvég közmondások lexikona.*

Abafi *Lajos*, valódi nevén *Aigner Lajos*, *1840. †1909. Művei közül nevezetesebbek: *Az elégiáról, Mikes Kelemen, Magyarország lepkéi. Nemzeti Könyvtár* c. vállalatában sok magyar író munkáját adta ki. Irodalmunkat külföldön is népszerűsíteni akarta : magyar költők műveit fordította németre. Megírta a *Magyarországi szabadkőművesség történetét* négy kötetben.

Abbaye. Modern francia írók és művészek testvéri csoportja, akik humanitárius érzéktől, az egyszerűbb és bensőségesebb élet vágyaitól áthatva, kivonultak Párizsból és a Marne partjának egyik festői pontján, Créteilben egy nagy régi kúriában együtt afféle polgári szerzeteséletet kezdtek s házukat A.-nek (apátságnak) nevezték el. Az A.-t, amelynek külön, határozott irodalmi vagy művészi iránya sohasem volt, Georges *Duhamel* és Charles *Vildrac* alapította. Tagjai voltak René *Arcos*, Henri Martin *Barzun*, Alexandre *Mercereau*, a két *Albert*, *Doyen*, a zenész és *Gleizes*, a festő. Volt kinn a csoporttal egy kitünő nyomdász is, *Linard*, aki maga készíté az A. kiadványait. Georges *Chennevières*, Leon *Bazalgette* és Jules *Romains*, akik ugyanebben az időben alapították meg az *unanimista* iskolát, csak látogatói voltak az A.-nek, de tagjai sosem. Az A. 1906. kezdődött, de tagjai 1908. már szét is szóródtak, mert nem volt pénzük s így nem tudták társaséletüket az A.-ben fenntartani. *Kállay.*

Abbt, *Thomas*, német író *1738. †1766. Lessing Irodalmi levelei-nek legtehetségesebb munkatársa. Műveivel a felvilágosodás eszmei tartalmának népszerűsítését szolgálja. A legismertebbek : *Vom Top fürs Vaterland* (1761.), *Vom Verdienste* (1765.).

Abdischo = *Ebed Jesu* (= Jézus szolgája), †1318. nisibisi örmény nesztoriánus metropolita, a szir nesztorianus egyház utolsó nagy írója. *Paradisus Eden* c. művében 50 teológiai költeménye van összegyűjtve, *Margarita* c. dogmatikát írt, *Nomocanon* c. munkája zsinati határozatok gyűjteménye s van egy irodalomtörténeti szempontból igen fontos összeállítása, a szir írók műveinek jegyzéke.

Abdul-halam Hamid, az újabb török szépirodalom legnagyobb előkelősége. Ahhoz a nyugati iskolához tartozik, mely a régi költői hagyományokkal szakítva, európai műfajokba illesztette a fejlődő török irodalmat. Élete javarészét diplomáciai pályán töltötte, Angliában és Spanyolországban nagykövet volt és a nyugati irodalmak hatása alatt főkép lírai költeményeket és verses drámákat írt.

Makber (Sir) és *Esber* című drámái még mai nap is utólérhetetlenek. Ezidőszerint Sztambulban él és mint a török költészet koronázatlan királyát az egész nemzet tisztelete és megbecsülése veszi körül. *Kúnos.*

Abecedaria olyan vers, amelyben az egyes sorok sorjában az ABC betűivel kezdődnek. Az A. a latin irodalomban először *Commodianus*nál fordul elő.

Ábel *Jenő*, *1858. †1889. középiskolai, majd egyetemi tanár. A pihenést nem ismerő munka korán megőrölte szervezetét. Igy is kiváló tanulmányokkal gazdagította irodalmunkat. Különösen értékesek a *Korvin*-kódexekről, Mátyás életéről és a magyarországi latin irodalomról szóló értekezései. A Mátyás korabeli latin nyelvű irodalomra, a humanisták irodalmi működésére vonatkozó adatokat külföldi könyvtárakban gyüjtötte. *Lengyel.*

Abélard, *Pierre*, skolasztikus filozófus. *1079. Paletben, †1142. Châlons-sur-Saône mellett lévő Sz. Marcel-kolostorban. Nagy tanító és egyik legélesebb elméjű skolasztikus volt. Megegyezést keresett a hit tételei és az ész igazságai között. Főműve a 3 részből álló *Theologia*, amelyet azonban 1141-ben a sens-i zsinat elitélt. A. nevét nem annyira tudományos művei tették híressé, mint inkább az a szerelmi regény, amelyet Héloïse-zal élt át. Ennek a történetét maga A. is megírta *Historia calamitatum mearum* címen. De igazi világhírre Rousseau emelte ezt a szerelmet, akinek *La nouvelle Héloïse* c. munkája címében és levélformájában A. és H. levelezésének az emlékezetét hordozza. Bibliai tárgyú latin költeményeiben és himnuszaiban kiegyensúlyozott léleknek, egyháza hű fiának és hatalmas költői tehetségnek mutatkozik. Héloïse és rendtársai számára egészen új és teljes himnusz-könyvet írt (*Hymnarius Paraclitensis*), amely változatos és újszerű ritmusaival, a költői kifejezés szépségével, erős szubjektív érzésével a középkori költészet legszebb alkotásai közé tartozik, azonban az egyházban századok óta használatban volt hymnariumot nem tudta kiszorítani.

Abercrombie, *Lascelles*, angol költő, *1881., a liverpooli egyetem lektora. Mint költő 1908-ban mutatkozott be *Interludes and Poems* c. gyűjteményével. Nev. művei még *Mary and the Bramble, The Sale of St. Thomas, Emblems of Love, Deborah, Speculative Dialogues*, melyben a filozófiai elem nagy szerepet játszik. Jeles tanulmányt írt Thomas *Hardy* regényíróról.

Abonyi *Árpád*, *1865. †1918. Regényt, novellát és drámát írt. Regényei közül ismertebbek: *A plivai várda, A fehér asszony, Két leány regénye.* Elbeszélései jó részében a bosnyák okkupáció (1878) epizódjait rajzolja. Ifjusági művei is vannak.

A. *Lajos* *1833. †1898., *Márton Ferenc* írói neve. Az ötvenes években tűnt fel népies tárgyú regényeivel és elbeszéléseivel. Nagy szeretettel rajzolja a falu népét és mutatja be a vidéki életet. *Magduska öröksége, Az utolsó hurucvilág, A mi nótáink* c. regényei népszerűek voltak. Sikere volt a szinpadon is; a XIX. sz. második felének közönsége lelkesedett a népies tárgyú szindarabokért, a népszínműért. *A betyár kendője* a legismertebb népszinműve. *Lengyel.*

About (ejtsd: abu), *Edmond*, francia újságíró *1828. †1885. Polemikus művein kívül a maga korában sokat olvasott regényeket is írt. A *L'homme à l'oreille cassée* magyarul is megjelent (*A csonkafülü ember*, Olcsó könyvtár).

Abraham a Santa Clara, polgári nevén *Megerle* Ulrich, *1644. †1709. mezitlábas barát, a délnémet (osztrák) barokk legdúsabb prózaírója s legnépszerűbb prédikátora. Kiinduló pontja a biblia, háttere a török veszedelem, fekete halál, ellenreformáció, anyaga a barokkélet feszültsége, sokértelmüsége, istenkeresése. Irodalmi formája a prédikáció, még akkor is, ha a világi dolgokról beszél, anekdótákkal mulattat. Mindig a szószéken érzi magát, mindig a templom akusztikájára támaszkodik s a nagyközönség füléhez fordul. Főműve: *Judas der Ertz-Schelm* (1686—95. 4 rész). Műveinek teljes kiadása 1835—54. 21 köt.-ben, legjobb válogatott gyüjteményük 1904—5. jelent meg 6 kötetben. v. ö. K. *Bertsche, A a. St. C.* M. Gladbach 1918. *Turóczi-Trostler.*

Ábrahám áldozása. Ujgörög misztériumdráma, ismeretlen, XVI. századi, krétai költőtől, olasz minta után. Kitünő a cselekvény lelki rugóinak feltárása. A régibb újgörög irodalom egyik dísze. Kiadások: 1535 Velencében, *E. Legrand* 1880, D. C. *Hesseling* 1920.

Ábrahám *Ernő (P.)*, *1882. Iró, az utolsó évtizedek internacionális irodalmi törekvéseire reakcióként jelentkező nemzeti visszahatás kimagasló alakjai közé tartozik. Tárgyban és szellemben egyaránt magyar, szivesen fordul témáért a történelemhez, de művei mindig a nép életének tükörképei. Elbeszélő munkáiban (*Kerek ég alatt, Hét szilaj csikó, Csillagok a Tiszában, Bús király*), de különösen drámáiban (*Isten vára*, Nemz. Szinh. 1923; *Révészek*, Kamara Szinh. 1926) erős és eredeti írói kvalitásokat mutat. Költői elgondolás, hangulatos lirizmus, elbeszéléseiben is erős drámaiság jellemzik; e tulajdonságai nem egyszer Arany epikus sajátságait juttatják eszünkbe. Mint ifjúsági író is jelentős, *Hollók fája, Tengerke, Török császár fája, A kis kakas, A csodaszarvas* és egyéb ifjúsági könyvei nagy mértékben járulnak hozzá a fiatalság irodalmi izlésének és magyar érzésének fejlesztéséhez. *Juhász A.*

Ábrai *Károly*, *1830. †1912. Középiskolai tanár, majd vármegyei tisztviselő, végül Hódmezővásárhely polgármestere. Regényeket és elbeszéléseket írt. Művei közül népszerűbbek voltak: *Az utolsó Szapolyai, Történeti beszélyek.*

Ábrámovitsch, *Salamon Jakab*, írói nevén *Mendele Mócher-Szeforim* (könyvkereskedő), a zsargon-regényirodalom megteremtője. *1836. Bekapcsolódik a *Hász-*

Kálá (felvilágosodás) mozgalmába, amely az orosz-lengyel zsidó tömegek felvilágosítását célozza. 1865. jelenik meg zsargon ny. regénye: *Das kleine Menschel* (A kis emberke), szatira a gubernátor zsidó kegyencéről, mellyel óriási hatást ér el. 1869. jelenik meg *die Taxe* (A díj) c. regénye, melyben véres szatirával ostorozza a községi potentátok viselt dolgait. Ez ellentétbe hozza az előkelő körökkel. *Fischke der Krümmer* (A sánta Fiske) c. nagy regénye a zsidó koldusok és peregrinusok sorsáról és szenvedéseiről szól könnyes humorral. Ismeretes munkája *Mászausz Benjamin háselisi* (Harmadik Benjamin utazásai), melyben a volhyniai kis-zsidók életét írja le. Könnyek közt nevető, éleslátással megáldott jó stilista, akit a természet néma szénsége is megihlet. *Weisz.*

Abrantès, *Laure, duchesse d' A.* Felesége volt *Junot* francia marsalnak, akit Napoléon *Abrantès* hercegévé tett. *Emlékiratai* (uj kiadás 1893. 10 kötet) nevezetesek a császárság és restauráció korára. Balzac-kal levelezett.

Ábrányi *Emil,* *1850. †1920. Több fővárosi újság munkatársa volt s rövid ideig képviselő is. Hazafias költeményeivel fiatalon feltűnt. Szónokias hangú, de szabadságot és hazaszeretetet hirdető versei szavalásra alkalmasak. Nyelve változatos, hajlékony és nem hiányzik belőle az erő. A színpadon nem aratott nagy sikert színműveivel; de fordításaival nagy népszerűséget szerzett. A legnehezebb költőket kitűnően fordította. Legismertebbek fordításai közül *Byron Don Juan*-ja és *Manfréd*-ja, *Rostand Cyrano de Bergerac* és *L'Aiglon* (Sasfiók) c. drámái. Népszerűek verses monológjai is. Eredeti verseit több kötetben adta ki, újabban hazafias költeményei a *Magyar Könyvtárban* jelentek meg; válogatott költeményeit 1904. rendezte sajtó alá. *Lengyel.*

Á. *Kornél,* id., *1822. †1903., zeneszerző; szerzeményein kívül irodalmi művei: *Általános zenetörténet, Erkel Ferenc élete, A magyar zene a XIX. sz.-ban.* A magyar törekvésekre és Á. egész korára érdekes világot vet *Életemből és emlékeimből* c. műve. Sokáig tanár volt, előbb a *Nemzeti Zenedében*, majd a *Zeneakadémián.*

Á. *Kornél,* ifj., *1849. †1913. Hírlapíró és politikus. Sokáig munkatársa volt a *Pesti Naplónak*, később tulajdonosa és szerkesztője. Műfordításaival lépett először a közönség elé, majd regényeket, drámákat és politikai tanulmányokat adott ki. A koaliciós kormány idejében a sajtóosztály feje volt. Nevezetesebb művei: *A dicsőség bolondja* és *Edmund párbaja* c. regények, továbbá *Iván* c. byroni hangú költői elbeszélése.

Abubacer (ibn Tufejl), arab bölcselő és író, *1100 körül, †1185. *Hajj ibn Jakzán* (A természet embere) c. bölcseleti regényében azt akarta bebizonyítani, hogy az ember nevelés nélkül is eljut a természet szemlélete és a gondolkodás útján a legmagasabb eszmékig, az istenhitig. A munka a Robinsonádok őse, első európai kiadása latin fordítással együtt 1671. Oxford; legismertebb fordítása Eichhorné (Der Naturmensch 1782).

Abu Bekr *al-Khwarezmi,* †1002., arab szépíró, aki valóságos vagy képzelt egyéneknez címzett leveleket írt, többnyire rímes prózában, amelyekben az arab régiségek tudását fitogtatta. Irodalmi stílusából fejlődött a *makáma.*

Abu Dhuajb, az arab hudhailita törzs legtekintélyesebb költője. Résztvett a VII. századbeli arab hódítóhadjáratokban. Fiai elestén megható gyászdalokat írt.

Abu Firász *al Hamdani* arab költő, *932. †968. Mezopotámiában született. Korán hadvezéri tehetséget árulván el, nevelő gyámja, Szeifeddaula fejedelem felhasználta tudását a bizánci udvarral vívott harcaiban. 959. a bizánciak foglyul ejtették és 962. Konstantinápolyban elzárták. Csak évek multán szabadult ki. Szeifeddaula halála után Himsz városát akarta magához ragadni, de e harcokban elesett. Költeményei élményeinek naplója. Nyelve könnyű, néha mesterkélt, ritkán emelkedik az átlagos arab költői szint fölé, mint pld. anyjához a fogságból írt elegiájában. (*Ahlwardt, Poesie u. Poetik d. Araber*, Gotha 1856. *Dvorak: A. F., ein arab. Dichter, Text u. Übers.* Leiden 1895.) *Germanus.*

Abu'l Alá *al Maarri* *973. †1057. Kora fiatalságában megvakulván, hallás után tanult filológiát és poétikát. 1007. Bagdadba ment, hogy a fővárosban érvényesítse tudását. Itt barátkozott meg a haladó szabadelvü filozófiai iránnyal, amelyet az *ikhván esz-szafa* (a világosság hívei) követtek, de nem emelkedett oly dicsőségre, mint ahogy az utókor, amelyre versei teljes számban szálltak, értékelte. Eleinte a régi arab klasszikusokat utánozta, később a nehezen érthető és ritka arab szólásmódokat gyűjtötte műveiben. Kedvenc költőjét, *Mutanabbit* kommentálta. Versei mesterkéltek, gondolatai szabadelvüek. Néha az iszlám tanát is kigúnyolta és a koránhoz hasonló költői alkotást akart teremteni, ami az igazhivők szemében lehetetlen és istenkáromlás.

Abu'l Atahijja, †826. Az abbasszida kalifátus kulturális fénykorának egyik legkiválóbb költője. *Harun ar Rasid* udvarában az akkori uralkodó életörömöknek adta át magát, s múzsája főképen a szerelmi líra szolgálatába szegődött. Lassankint azonban megtért a szabados életből, s vallásos gondolatok, az elmulás és a bűnbánat ragadják meg lelkét, amely érzések költészetét mélyen befolyásolták. Az iszlám világnézlete mindvégig dominálta gondolatkörét. Néha buddhisztikus hangot is megüt, de pietizmusa sohasem hagyta eltévelyegni az ortodoxia felfogásától. Nyelve egyszerű, természetes, majdnem népies. *Germanus.*

Abu'l Farads *al Iszfahani,* arab költő, az omajjada család tagja, †967. Nagy dalgyűjteményt állított össze, amelyekhez zenei, történelmi és nyelvi magyarázatokat fűzött. Gyűjteménye (*Kitáb al-*

Aghani) az arab régi vers és dalköltészet és a régiségtudomány leggazdagabb tárháza.

Abu'l Fath, †1010., arab költő, aki ghaznevida Mahmúd szultán udvarában élt, és a korában újraéledt perzsa nyelvű mohamedán irodalom korszakában (*Firdauszi*) még arab *kaszidákat* írt.

Abu Madjan, †1193. Észak-afrikai misztikus arab költő, akit ma is szentnek tisztelnek Afrikában. Vallásos mondásokat és misztikus verseket írt. Lásd: *Ebu Medini Mauri Fessani sententiae quaedam arabicae, nunc primum ed. ac lat. vert. Fr. de Dombay.* Vindobonae 1805.

Abu Nuvász, *750. †810., az abbaszida kor legünnepeltebb költője. Perzsa eredete dacára Baszrában a legkiválóbb filológusoktól elsajátította az arab nyelv összes szépségeit, majd a beduinok között a tájszólásokat és egy költőtől, akihez a mohamedán jog által nem üldözött gyengéd viszony fűzte, a verselést tanulta meg. Harún ar Rasíd udvarában élt s itt írta legsikerültebb bordalait, amelyek pajzán hangja szerelmi dalaiban is felhangzik. Szerelmi lírájának tárgyai csaknem kizárólag fiúk voltak. Lírai költészetében a lágy hangulatokat gyakran durva élcek zavarják. Siratódalai, vadászkölteményei, amelyeknek első képviselője az arab irodalomban, az élet pontos megfigyeléséről tanuskodnak. Kicsapongó élet és pajzán örömök után öregkorában a vallásosság karjaiba menekült és a bor költője az aszketizmus hirdetőjévé vált. Egyik gúnydala ellenségét annyira felbőszítette, hogy ez megölette. (*Diwan d. A. N.*,deutsch A. *Kremer*, Wien 1855.) *Germanus.*

Abu Temman, arab költő és dalgyűjtő, †845., aki hiába igyekezett saját költeményeivel Mamún kalifa figyelmét felkelteni. Élete a siker hajszolásában és örökös vándorlásban telt el. Khoraszánban majd Hamadánban időzött, ahol egyik barátja könyvtárában gyűjtötte négy antológiáját, amelyek közül a *Hamásza* (Vitézség) c. verssel kezdődő érte el a legnagyobb népszerűséget. Ez a gyűjtemény magában foglalja a pogány kor és az első iszlám-korszak legkiválóbb költői termékeit. (L. *Rückert: Hamasa*, Stuttg. 1846.) *Germanus.*

Accademia della Crusca (*crusca* = korpa). *Grazzini* író alapítása, mely 1582. Flórencben létesült, abból a célból, hogy az olasz nyelvet megtisztítsa (a »korpától«). Főteljesítménye az olasz nyelv teljes szótára, amelynek első kiadása 1612. jelent meg; az utolsó, ötödik, kiadás 1863. indult meg, de még nincs befejezve. Ami megvan belőle, az ma is tekintély nyelvi kérdésekben. Az A. még megvan és működik Flórencben. *Honti.*

Accademia Platonica. Plátó és az újplatónikusok bölcsészetének művelésére alakult tudós társaság. A nagy *Medici* Lőrinc (Lorenzo il Magnifico) alapította 1474. Legnevesebb tudós tagjai voltak: *Marsilio Ficino, Pico della Mirandola, Poliziano*, a költő és *Machiavelli.*

Accius, *Lucius*, Kr. e. 170—90?, a legnagyobb latin tragédiaköltő; 40 tragédiájáról van tudomásunk, amelyekből csak gyér töredékek maradtak ránk. Darabjai görög tragédiák igen tehetséges és önálló átdolgozásai. Ezeken kívül praetextatakat is írt (*Aeneadae sive Decius; Brutus*); valamint tudományos műveket, tanító és szerelmi költeményeket, végül epigrammákat saturniusokban. Sokoldalú, öntudatos és kiváló formaérzékkel megáldott költő, akit kortársai s a későbbi írók is lelkesen magasztalnak. *Révay.*

Acélmetszet. Főkép könyvillusztrálásra használt grafikus eljárás, mely a XIX. sz. eleje óta e sz. végéig volt gyakorlatban; azóta a lágyabb vonalakat adó rézmetszet kiszorította. L. bővebben a *Művészeti Lexikonban.*

Achikar, egy ókori vándorregény hőse. Történetét a Kr. e. IV. sz.-ban ismerik egyiptomi zsidók, Tobit könyve hivatkozik rá, *Aesopus* életrajzába be van dolgozva, számos keleti (aethiop, szír, arab) és görög szövege ismeretes. Az A.-regény az »aki másnak vermet ás, maga esik bele« közmondás illusztrációja. A regénybe több helyen bölcs mondások és tanítások, köztük állatmesék is vannak beleszőve. Ezek vitték keletről nyugatra. — *Nan: Histoire et sagesse d'Ahikar l'Assyrien.* 1909. *Szimonidesz.*

Achilleis. Valószinüleg XIV. sz.-i vulgáris görög költemény, az antik mese romantikus átköltése a középkori udvari epika stilusában, mely a középkori frank-görög érintkezések folytán ismert volt (az Artus-monda nyomai is megvannak benne: 12 lovag) s a nemzeti eposz, a Digenis Akritas-ciklus, valamint a népdal nyomaival. A legjobb antik tárgyú költemény. Két változata van, kiad. K. N. *Suthas* 1879 és *W. Wagner* 1881. *Czebe.*

Achilleus Tatios, Kr. u. IV. sz.-i alexandriai sophista, valószínűleg már keresztény is, szerzője egy később, a bizánci középkorban sokat olvasott és utánzott regénynek, *Leukippe és Kleitophon* történetének, 8 könyvben. Példaképe *Helidoros*, ennek erkölcsi komolyságát azonban frivolra fordítja. — Kiad.: F. *Jacobs* 1821, W. A. *Hirschig*, 1885. Irod.: E. *Rohde: Gesch. d. gr. Roman*, 1914. O. *Schiffel Fleschenberg: Entwicklungsgesch. d. gr. Rom. i. Altert.* *Czebe.*

Áchmátová, *Anna Andrejevna*, orosz költő. A legjobb modern költők egyike. Az ú. n. »akmeista« irányzat követője, s az intonációt tartja a vers főelemének. Versei formaszépséggel és világossággal tűnnek ki, de nincs bennük érzés és hangulat. Főmotivuma a szerelem, az anyaság és a szülőföld szeretete.

Ackermann (*Mme, Louise Choquet*), francia költőnő, *1819. †1890. Pesszimista gondolkozó, az emberiséget egy siralmas dráma hősének tekinti, amely a világegyetemnek egy kis zugában, vak törvények szerint játszódik le a közömbös természet szemeláttára, s megoldása: a megsemmisülés. (*Poésies philosophiques*, 1872.)

Ács *Zsigmond*, tanár és író, *1824. †1898. Sokat fordított angolból, franciából és spanyolból. Említendők *Shakespeare*-fordításai *(A velencei kalmár, Sok zaj semmiért)* a teljes magyar Sh.-kiadásban.

Acsády *Ignác*, *1845. †1906. Munkásságát szépirodalmi művekkel kezdte, de csakhamar történetíró lett. Különösen a török hódoltság korával foglalkozott, de megírta a magyar jobbágyság történetét és *A magyar birodalom története* c. munkájában nemzetünk egész történetét is. Az alsóbb néposztályok helyzetének megvilágítására különös gondot fordított.

Acsay *Antal*, pedagógiai író, egyet. m.-tanár, *1861. †1918. Művei: *A magyarorsz. hegyestanítórend befolyása XVIII. sz. tanügyünk fejlődésére, A humanisták és scholastikusok küzdelme a XVI. sz. elején, A renaissance Olaszországban*, stb. Ford. *Aeneas Sylvius: A gyermeknevelés*-ről írt művét.

A. *Ferenc*, főg. igazgató, *1854. †1912. Főművei: *A prózai műfajok elmélete, A győri gimn. tört.*, ford. *Bossuet beszédeit*.

Acta martyrum *(Vértanuk aktái)*. Az őskeresztény egyházban kezdettől fogva gyűjtötték és feljegyezték a vértanuk szenvedéseire vonatkozó adatokat s ezeket a kivonatos feljegyzéseket az u. n. martirológiumokban foglalták össze. Ezek mellett készültek a tárgyalási jegyzőkönyvek (acta), részben pedig keresztény szemtanuk adatai alapján hosszabb, összefüggő leírásai és elbeszélései egy-egy vértanu szenvedéseinek; ezeknek neve A. Sok legendás elem került ezekbe az A.-okba, még a pogány mitológia egyes adatai is belekerültek egyikbe-másikba, úgy hogy az egyház már a IV. sz.-tól kezdve gondosan vizsgálta minden egyes esetben az A. hitelességét. Az első A.-gyűjteményt caesareai *Eusebios* adta ki, ez azonban elveszett.

Acta Sanctorum, a szentek történetének gyűjteménye, amelyet *Bolland* jezsuita kezdett írni 1643. Antwerpenben; nevéről Bollandisták néven foglalják össze a gyűjtemény szerzőit; a gyűjtemény írása félbeszakadt 1794. okt. 14.-énél (napok szerint tárgyalja a szenteket) s újra megindult 1837. Brüsszelben.

Actio curiosa. Drámai mű, Thököly Imre felkelésének idejéből. A kézirat a Palocsay bárók levéltárában maradt fenn. Cselekménye nincs. Főszereplője egy *Gaude* nevű protestáns nemes, aki pártfogójának kastélyában a vele vitába bocsátkozókat maró megjegyzésekkel, inkább durva, mint elmés ötleteivel elhallgattatja. A drámának csak műveltségtört. jelentősége van.

Adam *(Madame Edmond)*, leánynevén Juliette *Lamber* *1836. Eleinte hazafias szellemű és természetimádó regényeket írt *(Voyage autour du Grand Pin, Mes premières armes, — Nos souffrances.)* Szerette Magyarországot, hazájában akciót indított az árvíztől elpusztított Szeged felsegítésére; később járt is nálunk és *La patrie Hongroise* c. könyvet írt hazánkról (1884., u. akkor magyarul is: *A magyarok hazája* címen.) Művelt erősen kereszténynellenes, az antik pogányságért lelkesedő szellem hatja át. 1913. convertita lett és ekkor írta *Chrétienne* c. levélregényét.

A., *Jon*, román író, *1875. †1911. Több kötetre menő novella és népies anekdóta mellett regényeket is írt. Ezek közül a legsikerültebb a *Sybaris* c. (Bucuresti 1902.), amely a román főváros erkölcsi romlottságát festi kissé egyoldalúan. Műveinek fogyatékosságai: a művészi egyensúly hiánya és a vidékiességek szertelen halmozása.

A., *Paul* *1862. †1920. Francia regényíró. Nem tartozik egyik irányhoz sem. Egyforma készséggel írt naturalista társadalmi regényt, nagy stilus érzékkel és megelevenítő erővel idézte fel a multat és könnyedén szárnyaló fantáziával álmodott a jövőről. Mikor első *Chair molle* című regényével feltűnt, még a naturalisták csoportjához tartozott. A társadalmi regény terén *Les Coeurs nouveaux* és *Le mystère des foules* c. két regényével adott értékeset. Ebben a két regényében politikai kiábrándulásait mondotta el. *Trust* c. regényében a pénz félelmetes erejét leplezte le. Mikor Lorraineben a választásokon megbukott, a mult felé fordult és családi emlékeit dolgozta fel *La force, L'enfant d'Austerlitz*, és *La russe* c. regényeiben. *Le temps et la vie* a francia liberalizmus eposza. Majd Flaubert példájára Karthágóban és Bizáncban keresett romantikus regénytárgyat *(Basile et Sophia.)*. Azután a latin géniusz prófétájának csapott fel és Nietzschevel szemben a nagy latin koncepciót védelmezte *Le serpent noir* c. regényében. Az egyén feláldozásának szükségét hirdette a *Bataille d'Udeben*; a konvencionális házasság francia hagyományát dicsőítette a *Stéphanie*-ben (1913.). Pályája végén még ezóterikus eszmékkel is foglalkozott. Talán ez a sokoldalusága nem engedte, hogy tehetsége harmonikusan kifejlődjön. De mindenesetre a legérdekesebb szellemek egyike az újabb francia irodalomban. *Kállay.*

Adam de la Halle, francia költő *1135 †1185. körül. Az arras-i poéták körének legkiválóbb tagja. Lirájának konvencionális trouvère formáin bizonyos polgári józanság tör át. Ez a polgárias realista, sokszor nyersen szatirikus szellem érzik meg szinpadi munkáin is *(Jeu de la Feuillée, Jeu de Robin et de Marion)*.

Adams, *Henry* (Brooks), amerikai író, *1838., egyetemi tanár, a North American Review szerkesztője 1870—76. *The Education of Henry Adams* önéletrajz; *Mont Saint Michel and Chartres*-et a középkori művészet szelleme hatja át. Regényei nagyszerű szatirák.

Adamus *(Adam)*, a *viktorinusok* misztikus iskolájának költői képviselője, XII. sz. közepe, latin író; bibliamagyarázó és filozófiai prózai műveinek hírnevét hamarosan elhomályosították himnuszai és sequentiái, amelyek a legtöbb ország misekönyvébe bekerültek. Ritmusainak

páratlan gazdagsága és újsága, formáinak dús szépsége és könnyedsége, nyelvi kifejezésének behízelgő varázsa a középkor legnagyobb latin himnusz- és sequentia költőjévé avatja. Rímelő művészete, ószövetségi képeinek halmozása mintája lett a későbbi himnuszköltészetnek. A. egy himnuszának átdolgozása az első magyar nyelvű költemény, a legújabban felfedezett *Mária-siralom*. *Révay.*

Adaptáció. Szabad átdolgozás, amely az idegen művet az átdolgozó hazájának viszonyai közé helyezi át — néha csak külsőségekben, a nevek megváltoztatásában. Ilyen A.-k voltak irodalmunkban *Dugonics* András drámái, amelyekben Inez de Castroból Bátori Mária, a korfui helytartóból Toldi Miklós lett. A. egy epikus műnek dramatizálása vagy a színpad figyelembevétele nélkül írt drámai költeménynek színrealkalmazása is.

Addison (ejtsd: edizn), *Joseph*, angol író és költő, *1672. †1719. Oxfordi tanulmányai alatt is már kitűnt latin verseivel. Egyházi pályára készült, majd politikai kiképzésre nyert ösztöndíjjal beutazta Európát. A blenheimi csatát örökítette meg *The Campaign* (1704) c. verse. Helyettes államtitkár lett a whigek uralomra jutásával (1705), majd Irországba küldték, 1718. visszavonult s azóta csak az irodalomnak élt. Műveit keresztény felfogás lengi át. *Evidence of the Christian Religion* c. műve több kiadást ért. *Rosamund* c. operáján és *Cato* c. nagysikerű tragédiáján kívül *Steele*-lel együtt alapította meg az u. n. erkölcsi folyóiratokat, melyeknek úgy Angliában az erkölcsökre és irodalomra, mint a külföldi irodalmakra óriási hatása volt. 1709. indult meg az első *(The Tatler)*, ezt követte a *Spectator*, melyek főmunkatársa A. volt. A *Guardian* már politikai irányt is vett fel. Verses művei közül ma is élnek remek himnuszai; több elbeszélése és essayje. Rajzait Sir Roger de Coverley régimódi kurtanemes alakja köré csoportosította. Legjobb kiadása a Bohn's British Classics-ben. L. *Macaulay* tanulmányát és *Aikin* életrajzát róla. *Rózsa.*

Ade, *George*, amerikai humorista, *1866. Mark Twain szellemi örökösének tartják. *(Fables in Slang*, 1900). Ujabban a vígjátékírásban is vezet. *(The College Widow; Father and Boys).*

Adenet le Roi (ejtsd: adöne lö roa). XIII. századbeli francia költő. A brabanti, majd a francia udvarnál élt, fejedelmi pártfogás alatt, s az akkori ízlés kívánalmai szerint csiszolta újra a verses regénnyé változott krónikás-ének tárgyait *(Cléomadès, Enfances Ogier, Berthe aux grands Pieds, Boron de Commarcis).*

Adi ibn Zaid, mezopotámiai keresztény-arab költő a VI. sz.-ban. A perzsa szaszanida udvarban élt, járt Bizáncban és később birtokán a költészetnek élt. Verseiből merítjük a Mohamed előtti mezopotámiai kultúra adatait. Bordalai, szerelmi versei sokáig példaképei maradtak az arab irodalomnak. Gyakran melankolikus hangot üt meg, amely buddhista hatást sejttet. (l. *Rückert: Hamasa II.)*

Adlerbeth, *Gudmund Göran*, svéd költő és államférfi, *1751. †1818. Mikor az irod. Svéd Akadémia 1786. megalakult, A. is tagja lett. Néhány történelmi munkát adott ki az akkori svéd viszonyokról és III. Gusztáv olaszországi utazásáról. Mint drámaíró, A. annak idején a legjobbak közé tartozott; szomorújátékokat írt pseudoklasszikus francia ízlés szerint, pl. *Ingiald Illråda* és egy *Cora és Alonzo* c. operát. Leghíresebb azonban A. műfordítói tevékenysége miatt lett, a német Voss rendszerét követve; átültette svéd nyelvre pl. Voltaire, Racine, Tasso, Virgilius, Horatius, Ovidius műveit. *Lindberg.*

Adolphe, Benjamin *Constant* h. c. regényének hőse, a XIX. sz. eleji akarattalan, önmagát elemző ifjú típusa.

Adoma. Rövid, néhány mondatból álló, vidám történet, amelynek lényege egy meglepő, csattanós válasz vagy cselekedet. L. még *Anekdota.*

Adonisi sor. Görög strófa-szerkezetek zárósoraként fordul elő, pld. a sapphói versszak végén.

— ◡ ◡ | — ◡
Izzada orcám.

Adorján *Andor*. *1883. Több művet írt a francia irodalomtörténet és történelem köréből, kiadta *Görgey Arturné emlékiratait*, a balkáni és a világháborúban az *Est* haditudósítója volt. Jelenleg Párizsban él.

A. *Jenő*, *1886. Tanár és irodalomtörténész. Főműve: *Garay János elbeszélő költészete.*

A. *Sándor*, író és hírlapíró, *1858. Művei: *Keleti képek, Félhomályban, Gólyafészek*. Regényeket és színműveket fordított.

Adorjáni *Zoltán*, erdélyi költő, *1880. Munkái: *Első lépés*. Versek. *Temetési énekek.*

Ady *Endre*, *1877. nov. 22. Érmindszenten (Szilágymegye), †1919. január 27. Budapesten. Ősi magyar köznemesi családból származott, amely Erdélyből került a Szilágyságba. Apja érmindszenti birtokos. A. iskoláit Nagykárolyban és a zilahi ref. kollégiumban végezte s már diákkorában kezdett verseket írni, melyek közül néhány meg is jelent a »Szilágyság« c. zilahi lapban. Az érettségi után a debreceni kollégiumban jogot hallgatott s már ekkor foglalkozott újságírással is; több debreceni lapnak volt munkatársa. Debrecenben adta ki első verseskönyvét *Versek* cím alatt Ábrányi Emil előszavával. Ebben a könyvben megvannak a tehetség első jelei, de még alig van valami A. későbbi stílusából és gondolkodásmódjából; a kor ízlése szerinti divatos témák feldolgozásai sima formákban ezek a tipikusan fiatalkori versek. Debrecenből Nagyváradra került, azzal a szándékkal, hogy folytatja jogi tanulmányait. Ehelyett azonban inkább újságírással foglalkozott, előbb a Tisza-párti »Szabadság«, majd a

radikális »Nagyváradi Napló« belmunkatársa, majd harmadfél évig szerkesztője volt. Az élénk, mozgalmas életű Nagyvárad igen nagy hatással volt fejlődésére. Rokonérzelmű barátokra, tehetséges fiatal írókra talált itt, a város élénk közélete, pártharcai, társaságai is érdekelték. Itt alakult ki úgy költői stílusa, mint világfelfogása. Az utóbbit éleshangú politikai cikkeiben fejezte ki, az előbbi 1903. kiadott *Még egyszer* c. verseskönyvében mutatta meg a költő fejlődési irányát. Ez a könyv már némi feltűnést keltett, költői szellemét még nem mutatta ugyan tisztán és készen, de már meggyőző jeleit mutatta A. kivételes tehetségének és eredeti szellemének. A könyvről néhány budapesti lap is megemlékezett. Bródy Sándor lapja, a »Jövendő«, közölte A. néhány versét, ami nagy ösztönző erővel hatott rá. Ekkor határozta el magát első párizsi utazására, amely élete döntő eseményeinek egyike lett. Párizs óriási hatással volt rá. A világváros roppant méretei, melyekbe egyenesen Nagyváradról, Budapest megkerülésével belekerült, ragyogó kultúrája, luxusa, szabadsága, dús lehetőségei az életnek, amelyeket nyújt, egészen felforgatták a fiatal költő fantáziáját, eltöltötték őt az élet korlátlan kiélésének heves vágyával, az otthoni szűkös és kicsinyes viszonyok miatti elégedetlenséggel. Mélyen átérezte a szegény, kis nemzet fiának sorsát a világ nagy nemzetei közt, az elmaradt kultúrából jött magyar ember fájdalmát a hatalmasan előrerohanó francia kultúra láttára, a szegénységgel küzködő fiatalember mohó életszomját a világ fényűzésének székvárosában. Egy nagy szerelem, Léda iránt, szintén hozzájárult életérzése végsőkig való felizgatásához. Léda volt az első finom műveltségű nő, akivel benső, bizalmas kapcsolatba került, aki a diákos ábrándozások és szerelmeskedések után megérttette vele a szerelmi szenvedély hatalmát. Francia költőket ismert meg, közülük különösen Beaudelaire és Paul Verlaine hatottak is rá, ezt a hatást azonban sokszor túl szokták becsülni. Inkább ösztönző, a költői alkotás új, a magyar irodalomban példa nélkül való lehetőségeire figyelmeztető volt, utánzás alig volt benne. E hatások alatt írta verseit az 1904. és 1905. években s ezek a nagyobbára Párizsban írt versek 1905. meg is jelentek könyvalakban *Uj versek* cím alatt. Ez a könyv már nagy feltűnést keltett, heves viták indultak meg körülötte, Adynak lelkes hívei és esküdt ellenségei támadtak s megindult a kettős áram, amely a költőt egész életében végigkísérte: a túlzott magasztalás és a túlzott támadás. Az utóbbit szította A. politikai állásfoglalása is. A magyar közvélemény többsége előtt népszerűtlen radikális politika irányába sodródott, heves támadó harcot kezdett publicisztikai téren épen úgy, mint költészetében az uralmon levő politikai és társadalmi rétegek s azok eszméi ellen. Könyvének megjelenésekor A. már Budapesten volt, a »Budapesti Napló« szerkesztőségében dolgozott s versei is nagyobbára e lapban jelentek meg, bár már akkor megnyíltak számára — még párizsi időzése alatt — a »Vasárnapi Ujság«, majd »A Hét« hasábjai is. A körülötte folyt vitát szította a Nagyváradon megjelent *Holnap* c. antológia is, amelynek számra és súlyra legnagyobb része A. verseiből telt ki. Az *Uj versek*-ben A. már nagy erővel pendíti meg azt a hangot, amely költészete valódi témája lett. A szerelem, mint az összeforrni vágyó és soha eggyé összeforrni nem tudó nemek keserű harca, a magyar ember káromló elkeseredése nemzete elmaradottsága, szegénysége s a körében nyíló csekély fejlődési lehetőségek miatt, a halál gondolatával való vívódás, az istennel való dacos perbeszállás, a csillapíthatatlan életszomjúság azok a főmotívumok, melyekből ezek a fiatalos lendületű versek szövődnek s ezek maradnak, többé-kevésbé módosulva, költészetének főmotívumai pályája későbbi fordulatain is. Formailag ezekben a versekben még nincs teljesen kialakulva a költő eredeti forma-alkotása, még sok tekintetben kötik a kilencvenes évek magyar lírájának formái, de már megmutatkozik a kötet legjelentékenyebb verseiben, a költő sajátos stílusa is: az időmértékes és hangsúlyos formáknak sajátságos keverése, a jambusnak a magyar szó- és mondat-hangsúllyal való szabályozása. Néhány verse e kötetnek (Lelkek a pányván, A magyar ugaron, A Gare de l'Esten, Harc a Nagy úrral, Uj vizeken járok) A. egész pályája legszebb terméséből való. A »Figyelő« s a belőle alakult »Nyugat« megindulásakor A. már e folyóiratok hangadó munkatársa lett, a »Nyugat« legfőbb vonzóereje, de egyúttal ütközőpontja is; az A. elleni polémia belevonta körébe a Nyugatot is, a Nyugat elleni támadások célpontja elsősorban A. lett. A. következő könyve, a *Vér és Arany*, már teljes készen adja a költő stílusát és gondolatainak járását is. A motívumok ugyanazok, a hang is, a formák már jobbára készek, a költő érzésvilágának körszelvénye a heves életvágy és a csüggedt lankadás sugarai közt mozog s a kettőt átíveli a költő keserű ingerlékenysége, melyet

Ady anyja

az ellene folytatott támadásokon kívül korán megszerzett és az egész életét beárnyékoló betegség, anyagi küzdelem, a legmagasabbra törő önérzet és becsvágy fűtött. Az ellene hangoztatott vádak közül legjobban az háborította fel, hogy kétségbe vonták igaz magyarságát. Ő ősi magyar ösztönök kiújulását érezte magában, a kuruc magyar dac és protestálás szellemét, az örök magyar bánatot és a szebb, magasabbrendű élet utáni halhatatlan vágyat. Ebben az időben, különösen a magyarság sorsán és helyzetén tépelődő verseiben már kialakult a maga költői hivatásáról való felfogása. Ő nem csupán költője akart lenni nemzetének, szép és gyönyörködtető versek írója, hanem prófétája, vátesze is, bírája az ótestámentumi próféták módjára, új utakra vezetője a szó eleven erejével. Szerelmi költészetét még jó ideig Léda alakja sugározza be, akiben az örök nő képét, a férfi és nő közötti viszony megszemélyesítőjét, az emberiség örök kétfelé válásának szimbolumát alkotta meg. »Istenes« verseiben a kálvinista zsoltár és az ótestámentomi prófécia hangját szólaltatja meg s az élet fájdalmában, a halál félelmetes sejtelmébe beletörődni nem tudó, izgatott lelki életű ember epekedését az istenben való megnyugvás után. A *Vér és Arany* után évről-évre egy-egy kötet vers következett. A. ebben az időben, a háborút megelőző években, nyugtalan, mondhatni állandó lakóhely nélküli életet élt, felváltva Budapesten, az érmindszenti szülői házban, szanatóriumokban, ahova betegeskedései kényszerítették, gyakran járt Párizsba, ahova Léda vonzotta, utazgatott Svájcban, Németországban, Olaszországban. Budapesten a társadalmi és irodalmi élettől elkülönülve élt, csak szorosabb híveivel, a Nyugat főbb íróival, kevésszámú írótársával tartott fenn sűrűbb érintkezést. Lédával való szakítása erős lelki válságra vezetett, múló epizód-szerelmek nyomai mutatkoznak ekkori versein, de költészete egyre inkább politikai és filozófiai eszmék felé fordult. Hangja egyre komorabbá vált, az eleve-elrendelés tompa bánata, az élet nagy problémáin való tépelődés, a magyarság sorsa miatti aggodalma foglalkoztatták legerősebben és legállandóbban. Ez a fejlődés nyomról-nyomra megállapítható *Az Illés szekerén*, *Szeretném, ha szeretnének*, *A magunk szerelme*, *Minden titkok versei*, *Ki látott engem* c. verseskötetein. Nyomott hangulatban érte A.-t a háború, amely kezdettől fogva iszonyattal töltötte el. A magyar jövőről való rossz sejtelmei, melyek már a háború előtt is háborgatták, konkrét formát öltöttek, az emberiség pusztulása, a humanitás elleni szörnyű bűntettek, a kultúra veszedelme rezignált fájdalommal és keserű felháborodással töltötték el. Háborús költészetének ez az alaphangja. Ekkor már lecsökkent az életérzése, mintegy eltávolodott a világtól, messziről szemlélte dolgait, komor, fásult filozófiával. Formái is bomladoznak, közelednek a szabad vers felé, bár még ebben az időben is fényes sikerrel próbált meg egy-egy érdekes forma-játékot. Csak egy új szerelem, mely Boncza Bertával kötött házasságára vezetett, jelent némi enyhülést ekkori költészete komorságában. Versei a háború alatt nem jelenhettek meg könyvalakban, csak 1918 végén *A halottak élén* c. kötetben, mely legzordabb, de egyúttal legnagyobb mélységeket feltáró könyve is. Ami háború alatti verse ebből a könyvből kimaradt, az jóval halála után, 1923. került közkézre *Az utolsó hajók* c. posthumus könyvben. Betegeskedése is komorabbá tette a költő láthatárát. A forradalom kitörésekor már fizikailag teljesen letört állapotban volt, nem is élte sokáig túl a nagy katasztrófát, 1919. január 27-én szállt sírjába. Budapesten, a Kerepesi-úti temetőben helyezték el hamvait, síremléke még elkészítésre vár.

A. a magyar líra leghatalmasabb erejű megszólaltatója Petőfi óta. Gondolkodása, az élettel szemben elfoglalt álláspontja egészen eredeti és egyéni. Ő nem azon költők közé tartozik, akik a nagy tömegek általános érzelmeit éneklik, az olvasót kényszeríti arra, hogy azonosítsa magát az ő érzésvilágával. Ez legtöbbnyire sikerült is, mert szavának rendkívüli szuggesztiv ereje van és érzése oly nagy feszültségű, hogy ellenállhatatlanul ragadja magával az embereket. Mondanivalóit nem témaszerűen foglalja versbe, hanem abban a komplex-voltukban, ahogyan az ő lelkében támadnak, a tudatosság ellenőrzését félreháritó impresszionizmussal, az egymástól távolálló gondolatok, képzetek, szemléleti képek merész összekapcsolásával. Nyelve mély zengésű, egyéni és mégis a legfőbb magyar hagyományokon nevelkedett tiszta magyar nyelv, amelynek fordulatait azonban csodálatraméltó finomsággal tudja egyénivé tenni. A szókincs minden változtatása nélkül meg tudja újítani a magyar költői nyelvet, tisztán a szavak, szólások, fordulatok új hangsúlyával és új értékbe állításával. Legfőbb jelentősége abban áll, hogy lírájában egységes világfelfogásban összefogott nagy világképet ad, a modern magyar embernek az élettel és a világgal való surlódását, küzdelmes vergődését új harmóniák s az életproblémák megnyugtatóbb új formálódása felé roppant költői erővel lendíti fel. Utánzója tömérdek, de ösztönzése is felszabadította a magyar lirát. A közönségre való hatása példátlan Magyarországon Petőfi óta, könyvei igen nagy példányszámban terjednek, zeneművészek vetekednek versei megzenésítésében, színművészek szavalásukban. A XX. század magyar irodalmának legnagyobb szabású és legfontosabb jelensége A. lirája. *Schöpflin.*

A. önálló kötetei: *Versek* (1899.), *Még egyszer* (1903.), *Uj versek* (1905), *Sápadt emberek és történetek* (Novellák. 1907), *Vér és arany* (1907.), *Az Illés szekerén* (1909.), *Uj csapáson* (1909.), *A forradalmár Petőfi* (P. vál. forr. költeményei. Összeválogatta és előljáró írással ellátta A. E. 1910.), *A tízmilliós Kleopatra és*

A D Y

Debrecen, 1899.

1909.
Székely Aladár felvétele

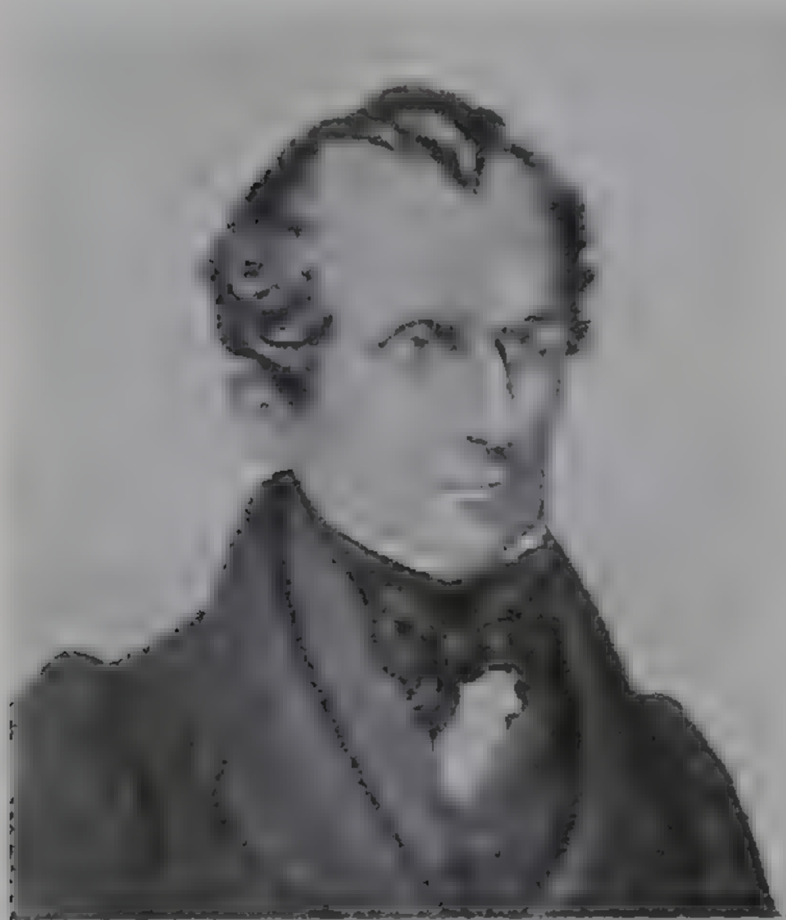
1911.

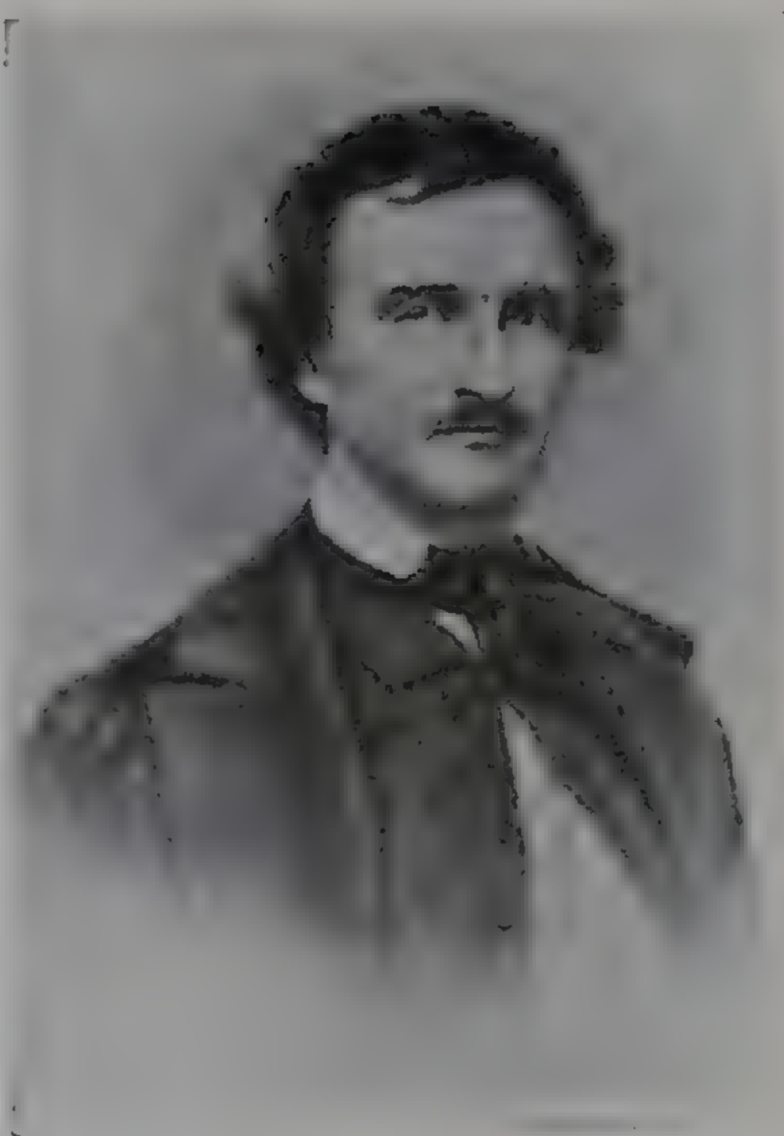

1917.

Székely Aladár felvételei

AMERIKAI ANGOL IRODALOM

Cooper

Poe

Longfellow

Whitman

egyéb elbeszélések (1910.), *Gyüjtemény A. E. verseiből* (1910.), *Szeretném, ha szeretnének* (1910.), *Igy is történhetik* (Novellák, 1910.), *A minden titkok verseiből* (1911.), *Vallomások és tanulmányok* (1911.), *A menekülő élet* (1912.), *A magunk szerelme* (1913.), *Muskétás tanár ur* (Novellák, 1913.), *Ki látott engem?* (1914.), *Három március* 1911—13, *Három ünnepi vers* (1914.), *A halottak élén* (1918.).

Posthumus kötetei: *A zsidóságról* (1919.), *Uj Hellász* (1920.), *Margita élni akar* (1923.), *Válogatott versei* (1923.), *Rövid dalok egyről és másról* (1923.), *Az utolsó hajók* (1923.), *Márkó király* (1923.), *Levelek Párisból* (1924.), *Ady-Almanach* (1924.), *Levél az apámhoz. Ujházy Ede* (1924.), *Morituri*(1924.), *Párisi noteszkönyv* (1924.), *A. versek* magyarázatos kiad. az ifjúság számára *Párkányi* Norberttől. Versei, novellái, cikkei, budapesti, aradi, debreceni, győri, miskolci, nagyváradi, soproni, szegedi stb. napilapokban, továbbá a *Nyugat*ban, *Hét*ben, *Uj Idők*ben, *Vasárnapi Ujság*ban, *Holnap*ban jelentek meg. Műveit eddig németre, franciára, szerbre, svédre, románra, tótra, horvátra, esperantora és idóra fordították le. Verseit többen megzenésítették és többen illusztrálták. A kiterjedt A. irodalom legfontosabb termékei (mellőzve az újságcikkek tömegét): *Nyugat* A. számai (1909. és 1919.), *Horváth J.: A. és a legújabb magyar líra* (1909.), *Aranytól Adyig* (1921.), *Oláh* Gábor: *Irói arcképek* (1909.), *Loósz* István: *A. E. lírája tükrében* (1914.), *Szirbik* Antal: *A legmodernebb esztétika* (1915.), *Schöpflin A.: Magyar írók* (1917.), *Irod. miniatürök I., Irók, könyvek, emlékek* (1925.), *Földessy* Gyula: *A. E.* (1919.), *A. tanulmányok* (1921), *Szabó* Dezső: *A forradalmas A. E.* (1919.), *Alszeghy* Zsolt: *Négy magyar lirikus* (1921.), *Babits* Mihály: *Gondolat és írás* (1922.), *Révész* Béla: *A. E. életéről, verseiről, jelleméről* (1921.), *A. tragédiája* (2 k., 1924—1926.), *Ady* Lajos: *A. E.* (1923.), *Hatvany* Lajos: *A. világa* (1923-tól), *Kőszeghy* László: *Az A.-kultusz bűnei* (1923.), *A. Múzeum* (szerk. Dóczy J. és Földessy Gy., 1924—25.), *Benedek M.: A.-breviárium* (1924.), »*A.-könyv*« (Amicus, 1925.).

Ady *Lajos*, *1881. A. Endre öccse. Zilahi, majd budapesti középiskolai tanár; 1919 óta debreceni tank. főigazgató. Nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmányai a szaklapokban jelentek meg, szépirodalmi művei többnyire *Nagy* János álnév alatt a napilapok tárcarovatában. Hosszabb ideig szerkesztette az Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közlönyt. *Ady* Endre életéről terjedelmes munkát adott ki. Népszerű tankönyvei is vannak.

A. *Mariska*, A. Endre unokahuga, erdélyi írónő. *1889. Novellás kötete: *Sok ború—kevés derű*, verskötete: *Én az őszben járok* c. jelentek meg.

Ady-Muzeum. Évkönyv, mely A. Endre életére és költészetére vonatkozó dokumentumok és jelentőségét értékelő tanulmányok elfogulatlan közlését tűzte ki céljául. Szerk. *Dóczy* Jenő és *Földessy* Gyula. Eddig két kötete jelent meg.

Aelianus, *Claudius*, kb. 175—235 Kr. u., Praenestéből, elegáns attikai nyelven író római, atticista s szofista, egyik fő képviselője a nagy könyvekké feldagasztott »egyről-másról«, »mindenféle« v. »vegyes« tudományos anekdótairodalomnak, mely a II. Kr. u. században, Favorinus nyomán, fellendült. 14 könyv *Tarka történet* s 17 könyv *Az állatok sajátosságáról*; sokat olvasott s idézett, stoikus és klasszikus ízű s oktató művei. Vannak költött levelei is, paraszt-rajzolások, természetesen 600 évvel korábbi időbe vetítve. — Kiad.: J. *Perizonius*, 1701, Fr. *Jacobs*, 1832, R. *Hercher* 1858 és 1864. *Czebe.*

Aelius, *Lucius*, élt Kr. e. II. sz., a római nyelvészet megalapítója, az ő korában már nehezen érthetővé vált régi nyelvemlékek kiváló magyarázója; Cicero és Varro tanítványai voltak.

Aeneas Sylvius (*Enea Silvio de Piccolomini*), *1405. †1463., a későbbi II. Pius pápa. Kiváló egyházpolitikus és humanista, latin író; történelmi és kozmografiai művek szerzője, megírta önéletrajzát és memoárjait pápaságának eseményeiről. Mint költő, komédiáiban, verseiben és novelláiban különös kedvvel erótikus tárgyakat dolgozott fel. *Historia de duobus amantibus Euryalo et Lucretia* (Euryalus és Lucretia, két szerelmes története) c. novellája a magyar széphistória-irodalomba is utat talált. Történelmi művei memoárszerűek, mert sokszor közvetlen tudomása alapján ír. A baseli zsinatról két műve szól: *Commentarii de gestis Basiliensis concilii* (csak V. Félix megválasztásáig); *De rebus Basileae gestis* etc., — ez utóbbi csak 1803. került nyilvánosságra. A. egyéb tört. munkái: *Hist. Austriaca*; *Hist. Bohemica*; *Hist. Europae*; *Commentarii* (önéletrajz) A. igen sokoldalú író: mozgékony, minden iránt érdeklődő szellem.

Aesopus, l. *Aisopos.*

Aethiopiai irodalom. Aethiopia (v. Ethiopia) neve már a homerosi eposzokban előfordul, hol a »fekete arcú« emberek hazája, azaz Egyiptomtól délre fekvő terület. Később a délarab »*Habesi*« névvel illették őket (Abessinia.). Aethiopia története az ókorban szorosan összefügg Egyiptom történetével, adatainkat csak az egyiptomi feliratokból meríthetjük, amelyek főleg háborús hódításokról számolnak be. Az aethiop királyi feliratok is egyiptomi nyelven, hieroglyphekkel irattak. A Kr. u. I. században Axumban új aethiop királyság alakult, amely a V. sz.-ban a keresztény vallást vette fel. Ekkor az aethiop királyság uralma kiterjedt Délarábiára is. Az aethiopok hazai nyelvét, a *giz* nyelvet a kereszténység felvételével kezdték használni az irodalomban, és ez az irod. nyelv túlélte népies használatát, amelyet az arab elhomályosított. Száznál több aethiop könyv maradt fenn. A *giz* irodalmat két részre oszthatjuk. Az első az V—VII. századig terjed,

a másik a Salamon dinasztia restaurációjától (1268) napjainkig. Főleg fordításokból áll, előbb a görög, később az arab irodalom termékeiből. Elsőrangú írókat nem tud felmutatni. Nagyfontosságú a biblia fordítások révén. Az aethiop egyház nem tett különbséget a kánoni és apokrif iratok között és nagyszámú apokrif szöveg csupán *giz* nyelvü fordításban vált ismeretessé, míg az eredeti elveszett. (Enoch, Isaias mennybemenetele, Ezra IV. stb.) Az aethiop biblia *Maccabea*-ja teljesen más, mint a mi bibliánk hasonlónevü könyve. A bibliafordítások jórészének alapja az alexandriai Vulgata, arab fordítások hatásával. A második korszak irodalma főképen a Bölcs Salamon és Shaba királynője házasságából származott dinasztia történetével foglalkozik. E korszak nyelve az *amhari* nyelv és az aethiopiai nyelvjárások keveréke. A krónikák irod. értéke csekély. A XIII. században keletkezett a *Kebra Nagaszet* cimű történelmi románc (*Bezold:* Kgl. Ak. Bayern 1904.), amely valószinüleg arabból való fordítás. Arabból fordították le *al Makin* történelmi művét és Chrysostomos kommentárját a zsidókhoz intézett levélről. A XVI. sz. arabból fordították a *Didascalia Apostolorum*-ot és *Barlaam és Jozafat* románcát. A versirodalom is vallási, formában az arab rímes prózát utánozzák. A szentek élete nagy szerepet játszik az A.-ban. A bölcselet csupán a miszticizmusra szorítkozik. (C. C. *Rossini: Note p. la storia letteraria Abissina.* (Rendiconti d. R. Accad. dei Lincei 1899.) *Fumagalli, Bibliografia Etiopica* 1893. *Basset: Études sur l'histoire de l'Ethiopie* 1882. *Dillmann: Die Anfänge d. axumitischen Reiches*, Berl. 1879. *Germanus.*

Aforizma. Pregnánsan, néha csattanósan kifejezett általános gondolat. A magyar irodalom legértékesebb A.-gyűjteménye *Eötvös* József báró: *Gondolatok* c. könyve. *Nietzsche* A.-i filozófiai és művészi értékek. A modern világirodalomban nevezetesek *Wilde* elmés, paradox A.-i, amelyek egy ideig túlságosan is divatosak voltak és ragyogó formájukkal feledtették a tartalom felületes vagy hamis voltát.

Afranius, *Lucius*, élt Kr. e. I. sz., a római vígjátékírás (fabula togata) legkiválóbb muvelője. Tárgyát az olasz népéletből merítette. 40 darabjából csak néhány töredék maradt fenn. (Összegy. Ribbeck »Comicorum romanorum fragmenta« címen, Leipzig, 1898.)

Afrikai irodalom, l. *Néger irodalom.*

Afzelius (ejtsd: avszéliusz), *Arvid August*, svéd lelkész, költő és történetiró, *1785. †1871., dolgozott az izlandi irodalom ismertetésén, de különösen a svéd folklore: népdalok, néptáncok, mondák stb. összegyűjtésén. Főmunkája: *Svenska folkvisor från forntiden* (Régi svéd népdalok), amelyet Geijerrel együtt adott ki három kötetben 1814—17., minden hiányossága dacára uttörő lett és előidézte a népdalnak a mult századbeli svédországi zenei és irodalmi kultúrára való nagy hatását. Költeményeket is írt a »Phosphoros« c. folyóirat szellemében, pl. *Näcken* (A vízimanó), amely magyarra is le van fordítva. *Lindberg.*

Ágai *Adolf*, *1836. †1916. Orvosi oklevelet szerzett, de orvosi gyakorlatot nem folytatott. Ujságíró, később szerkesztő lett. Ő alapította meg a *Borsszem Jankót* és tette népszerűvé komikus alakjait. Szépirodalmi folyóiratot és gyermeklapot is szerkesztett. Nagy munkásságot fejtett ki. Eredeti művei közül nagy sikert ért el humoros tárcaleveleivel, amelyek később összegyűjtve is megjelentek. Ismertebb művei: *Porzó tárcalevelei, Por és hamu, Utazás Pestről Budapestre.* A gyermekirodalomnak szintén Á. volt első népszerű munkása, ő volt a gyermekek kedvelt *Forgó* bácsija. Több regényt fordított németből és franciából.

Á. *Béla*, *1870. Az orvosi egyetem elvégzése után az ujságírói pályára lépett, *Az Ujság*-nak megalakulása óta szerkesztője. Több elbeszélést és regényt írt.

Agapetos, VI. sz. görög író, egy Justinianos császárnak ajánlott, az uralkodó kötelességeiről szóló műnek, az egész bizánci kor egyik legelterjedtebb olvasmányának (mely Isokrates s a két nagy kappadókiai egyházatya, Basileios és nazianzosi Gregorios műveire megy vissza s a Barlam és Josaphat regénnyel is rokon) szerzője. — Kiad.: *Migne*, Patr. Gr. 86. — Irod.: K. *Prächter*, Perf. Zuckr. II. (1873). *Czebe.*

Agârbiceanu (ejtsd: agurbicsánu), *Jon*, erdélyi román író, *1882. Az erdélyi román próza első mestere. Mikor Goga Budapesten megalapította (1902) a *Luceafărul* (Hajnalcsillag) c. folyóiratot, amely teljesen újjá teremtette a lehanyatlott erdélyi román irodalmat, A. erős, színes prózája lett az új folyóirat egyik dísze. Novelláiban és regényeiben A. meleg, színes képeket fest az erdélyi román falvak életéből. Különös szeretettel és művészettel rajzolja meg a román pap valláserkölcsi és nemzeti szerepet játszó alakját. Nevezetesebb művei: *Dela ţară* (Vidékről, elbeszélések), *În clasa cultă* (A művelt osztályban), *Prăpestia* (A szakadék), *Două iubiri* (Két szerelem), *În întuneric* (A sötétben), *Povestea unei vieţi* (Egy élet története, regény), *Povestiri* (Elbeszélések) stb. Magyar fordításban csak néhány kisebb elbeszélése jelent meg a kolozsvári *Hírnök*, az aradi *Vasárnap* stb. hasábjain (*Bitay Á., Jaklovszky* Dénes, *Kántor* Lajos, *Kora* Mária stb. fordításában.) *Bitay.*

Agathias, *536.,†582., közép-görög költő és történetiró. Epigrammái, melyeket kortársai hasonló alkotásainak általa készített gyűjteményébe belefoglalt s így az Anthologiába is belekerültek, kül. az erótikusak, a kor legkitünőbb alkotásai. Mint történetiró *Justinianos uralmáról* c. művében (5 könyvben az 552—558.

év eseményei) csak virágos szóművész. Maga Prokopiost folytatja, őt Menander Protektor. Epigrammái kiad. *Anthologia Palatina*, ed. *Stadtmüller*; tört. műve kiad. L. *Dindorf*, 1871. W. S. *Teuffel*, *Stud. und Charakt.* ²1889., R. *Reitzenstein*, *Paulys Realencycl.* I³. *Czebe.*

Agathon, Athénből, V—IV. sz. Kr. e., töredékekből s közvetve (Aristophanesből és Platonból) ismert görög tragédiaköltő, nevezetes arról a kísérletéről, hogy a hagyományos hősmonda s annak alakjai helyébe magaköltötte mesét s személyeket állított. Ez az Euripidestől kezdett út folytatása volt, de követők nélkül maradt.

Aghani, arab énekgyűjt., melynek összeállításán 50 évig dolgozott Abul Farads Ali el Iszpaháni (*897. †967.). Az A. becsét az énekeket kísérő nyelvi magyarázatok, életrajzok és az arab őskorra vonatkozó feljegyzések adják meg s ezzel elsőrangu forrásmunkává avatják.

Ágis tragédiája. *Bessenyei György* drámája. Megjelenésének évétől (1772.) számítjuk a magyar irodalom megújhodását.

Ágner *Lajos*, *1878. Tanár. Magyar irodalomtörténeti munkássága mellett (*Szentjóbi Szabó L.*, *Vachott Sándor)* főként Khinával és Japánnal foglalkozik.

Ágnes. 1. Az ál-naiv leány tipusa az *École des Femmes*-ból *(Molière.)*. 2. A tiszta női ideál megtestesülése *Dickens : Copperfield*-jében.

Ágoston *Péter*, *1873. †1925. Jogakadémiai tanár volt, a Károlyi kormány alatt egyetemi katedrát kapott. A proletárdiktaturában, bár mérsékelt bolsevista volt, külügyi népbiztos lett. Főbb művei: *A magyar világi nagybirtok története*, *A zsidók útja*, *A jogismerés kötelessége*, *A mi útjaink*, (Magyarország jövője), *A jövő polgári törvénykönyv terve*, *A magyar zálogjog története*, *A tulajdonjog alaptanai*, *A zálogjog általános tanai.* *Juhász A.*

Ágoston, *Szt.* l. *Augustinus.*

Agoult (ejtsd : agú), *de Flavigny Marie*, francia írónő, *1805. †1876. Férjétől elvált s Liszt Ferenccel folytatott viszonyából született leánya (Cosima) Hans v. Bülow, majd Wagner Richard felesége lett. A 48-as forradalmakról történeti munkákat írt, melyekben saját emlékeit dolgozta fel. *Mes souvenirs* c. kötetében kedvesen mondja el ifjúságát.

Agrell, *Sigurd*, svéd egyetemi tanár és költő, *1881., több lírai gyűjteménnyel lépett a nyilvánosság elé. *Hunra och en sonett* (Száz és egy szonett), *Purpurhjärtat* (A bíborszív) és *Antika kaméer*, melyekben nagy költőnek bizonyult, különösen a szonett terén. Mint szláv nyelvész is hírnevet szerzett. *Lindberg.*

Agricola, *Mikael*, finn reformátor és a »finn irodalom atyja«, *1508. körül, †1557. Wittenbergben magától Luthertől és Melanchtontól tanult teológiát s innen az előbbinek azzal a bizonyítványával tért haza, hogy »tudomány, tehetség és erkölcs tekintetében rendkívüli fiatalember«. Előbb tanár, majd püspökhelyettes, 1554. tarkui ev. püspök. Az új hit terjesztésének hathatós eszközéül tekintvén a nyomtatott betűt, 1542. kiadta az első finnül írt könyvet : *Abekiria*, melyet a *Katkismus* (Kis káté) s a *Rucouskiria* (Imakönyv) követett (1544). Lefordította és Luther előszavával s magyarázatokkal kinyomatta az Uj Testamentumot (1548). Egyházi szertartáskönyve, Jézus szenvedéseiről szóló, a négy evangelista alapján írt munkája, Dávid zsoltárainak finn fordítása és több más részlet az Ó-Testamentomból (a kisebb próféták és Mózes törvényeinek kivonata) lettek további gyümölcsei A. szorgalmas és áldásos életének. A. erős talapzat, melyen a finn nyelvű irodalom épülete megszilárdulhatott. Viborg (Viipuri) városban szobra áll. *Vikár.*

Aguilera (ejtsd : agilera), *Ventura Ruiz*, spanyol költő, *1820. †1881. *Cantares ecos nacionales* és *Elegias* c. verskötetei tették népszerűvé. Égő hazaszeretete, mély szenvedélyessége és finom megfigyelő képessége már ezekben is megnyilatkozik. Későbbi kötetei *(Armonias y cantares*, *Inspiraciones*, stb.) különösen a fájdalom és a lelkesedés érzésváltozatait festik igaz művészettel. Népszerűek még hangulatos karácsonyi dalai.

Ahasvér, l. *Bolygó zsidó.*

A Hét. Folyóirat, amelyet 1890. indított meg *Kiss József.* Célja volt az egyre nagyobb arányokban növekedő Budapest íróit egy táborba gyűjteni és előkészíteni a talajt a város irodalma számára. A régi írók közül Jókai, Mikszáth is munkatársai közé tartoztak, az újak közül Ignotus, Ady Endre is írtak belé. A *Nyugat* megindulásával, az új, forradalmi irány különválásával egyre vesztett jelentőségéből. Kiss József halála után még néhány évig megpróbálták föntartani, de sikertelenül.

Ahlquist, *August Engelbrekt*, finn tudós és költő, *1826. †1889., Nordenstam svéd-finn tábornok törvénytelen fia. Tudományos munkái, mint nyelvészt világszerte ismertté tették ; mint költő Oksanen álnéven írta verseit, az elsőket finn nyelven, amelyek mind formailag, mind költőiségükre nézve már teljesen európai mértéket ütnek meg. Lönnrot és Castrén példáján buzdulva, utazásokat tett a finn-rokon népek közé (1854—59) s a vótok, észtek, vepszek, zürjének és mordvinok, a Volga vidéki törökség s a magyarhoz legközelebb álló vogulok és osztjákok nyelve, valamint életviszonyai felől nagyértékű adatokat gyűjtött. *Muistelmia maskoilta Venäjältä* (Emlékek oroszországi útjaimból), valamint *Unter Wogulen u. Ostjaken* c. könyvei külföldön is méltó figyelmet keltettek. A finn és magyar nyelv rokonságát kimutató értekezését a *Suomi* (Finnország) c. folyóiratban svédül tette közzé (1863). Számos nyelvészeti munkája szerezte meg neki az orosz tud. akadémia Demidov-jutalmát. *Säheniä* (Szikrák) c. költeménykötete 1860-tól 1874-ig új meg új kiadásokat ért. Egyetemi tanára lett a finn nyelvnek és irodalomnak Lönnrot után (1863).

Hazánkban is járt s a magyar tudománnyal sokat érintkezett. *Vikár.*

Áhmed Midhád efendi, a legkiválóbb és legtermékenyebb török regényíró és publicista. A mult század ötvenes éveiben született és mint a *Jeune Turquie* tagja, élénk részt vett a forradalmi mozgalmakban. Közigazgatási hivatalt vállalt és szerkesztője volt a *Terdsümáni-hakikatnak* (Igazság tolmácsa), a legolvasottabb török napilapnak. Egész fiatalon kezdett az íráshoz és oly bámulatos volt a termékenysége, hogy száznál több a regényeinek száma. Drámákat is írt és lapjában majdnem naponként jelentek meg tudományos apróságai. Kiváló érdeme, hogy mint szépíró, elsőnek ő tört utat a nemzeti iránynak és regényeinek tárgyát a török népéletből merítette. Egyik előharcosa volt a török nyelvtisztaságnak és irodalmivá finomította a köznyelvet. Franciából is sokat fordított és megannyiját a török viszonyokhoz alkalmazta. *Avropada hir dzsevellán* (Európai útleírások) címen európai utazását írja le, éles megfigyelőképességgel. A 90-es években halt meg Sztambulban. *Kúnos.*

Áhmed Vefik pasa, kiváló török államférfi és nagytudományú író. *1818 Konstantinápolyban, † 1890. Mint fiatalember Párizsba ment és a Saint-Louis-kollégiumban folytatta tanulmányait. Hazájába visszatérve állami szolgálatba lépett és történeti meg statisztikai tanulmányokkal foglalkozott. Kiváló érdemeket mint szótáríró szerzett és *Lehcsai-Oszmáni* (Török szólás) címen kiadott munkája nemcsak az irodalmi használatban levő, de a népies szókat és szólásokat is egybegyűjtötte. Szépirodalmi munkássága korszakalkotó volt. Molière több vígjátékát fordította le törökre és ezekben szólaltatta meg először a nép nyelvét. A török színészetet úgyszólván ő alapította meg, amikor mint *Brussza* kormányzó pasája az első török színházat felépítette és műsoráról is gondoskodott. A török közmondásokat ő gyűjtötte össze, ő adta ki és mai napig is ez a gyűjtemény a legértékesebb. Kiváló volt politikai szereplésében is. Volt nagyvezér, nagykövet és az 1877. megnyilt, rövidéletű képviselőháznak ő volt az elnöke. Az orosz—török háború óta egészen haláláig visszavonultan élt Boszporuszmenti (Rumili-Hiszár) palotájában. *Kúnos.*

Aho, *Juani,* finn író, *1861. †1916. A legjelesebb elbeszélők egyike, a finn őstörténetből *(Pamu,* regény) és a falusi életből vett nagyobb művei *(Papin tytar* — A pap leánya, *Papin rouva* — A papné), a finn egyetemi életet festő rajza *(Helsinkün* — Helsinkibe), de különösen a *Lastuja* (Forgácsok) c. négy kötetnyi rajzsorozat, mint a francia realizmus emlőin növekedett finom stilisztát, akinek e minőségével roppant mély hatása volt az utána jövő finn írónemzedékre, mint a lélektani elemzés kiváló mesterét s a természet nagy megértőjét mutatják be őt. Jelentékeny élesztője volt az orosz nyomás idején a hamú alatt parázsló finn hazafias érzésnek. *Vikár.*

Ahrenberg, *János Jakob,* finn-svéd író, *1847. †1877. Értékes novelláskötetelben a finn vidékek életét festi.

Aicard (ejtsd: ekár), *Jean,* *1848. †1921., francia író, az Akadémia tagja, tipikus délvidéki író, a Provence költője. Költeményeiben *(Miette et Noré,* provencei idill) és regényeiben *(Notre Dame d'amour, L' Ibis bleu, Don-Juan 89, Fleur d'abîme, Le Pavé d'amour)* pompás leírásokkal tiszta és mély érzések és erősen érzéki szenvedélyek váltakoznak. *Le Père Lebonnard* c. darabja nagy sikert aratott *Antoine* színházában; a bpesti Nemzeti Színház is előadta. *Kállay.*

Aiken (ejtsd: ékn), *Conrad Potter,* amerikai költő, *1889. Érdekes Freud hatása költeményeire: *The Charnel Rose; Senlin.*

Aikman (ejtsd: ékmen), *Henry G.,* amerikai regényíró, *1879. Pszichológiai regényeiről híres: *The Groper; Zell.*

Aimard, *Gustave,* francia regényíró, *1818. †1883. Kalandos életet élt, nagy utazásokat tett. Regényei — jórészt indiántörténetek — az ifjúság körében ma is népszerűek.

Ainsworth (ejtsd: énszwörsz), *William Harrison,* angol regényíró, *1805. †1882. 39 regénye közül leghíresebbek: *John Chiverton,* melyet Scott is nagyrabecsült, *The Tower of London, Lancashire Witches, The Constable of the Tower,* Népszerűségét hatásos helyzeteinek s gyönyörű leírásainak köszönheti,

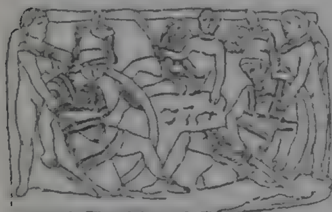
Aischines. Athéni szónok, kb. Kr. e. 389—314, politikában, mint makedónpárti s művészetében Demosthenes ellenfele, kivel szemben alúl maradt híres pőreikben is (346 »hűtlen követség«, 330 »koszorú-pör«), a kortársak s az utókor ítélete szerint erkölcsi s művészi értékben is. Három beszéde, Timarchos ellen, a hűtlen követségről, Ktesiphon ellen, fennmaradt. Tiszta világosságukért becsülték őket. A neve alatt járó levelek hamisítványok. — Kiad.: Beszédek: J. H. *Bremi* 1823—24, A. *Weidner* 1872, F. *Franke* — Fr. *Blass* a bibl. Teubn.-ban, A. *Weidner* 1872; levelek: E. *Dremp* 1904. — Irod.: Fr. *Blass: Gesch. d. att. Beredsamkeit,* III. köt. *Czebe.*

Aischylos, Eleusisból, *525. †456. Kr. e., tragédiaköltő. A perzsa-görög háborúk nagy nemzedékéből való (maga is harcolt). Művészete az athéni birodalom fénykorának reprezentatív dísze. Elégiákat s epigrammákat is írt, azonban a dráma, azaz a tragédia- és szatir-drámaköltés az ő műfaja. Egykori hatalmas, 70 (sőt 90) drámára tett hagyatékából, töredékek mellett, 7 egész tragédiánk van tőle. A művészete a műfaj életében korszakalkotó, ő a tragédia igazi megteremtője: ő alkalmazott először második színészt, utóbb elfogadta a harmadikat is, kiépítette a kart, kosztümöket tervezett, ő hozta be a prológust, mélyre ható szervi kapcsolatot létesített az eredetileg csak hagyományos, egyszerre előadott 3 tragédia között,

amennyiben ő már mindig egyetlen mondakörből vette őket (világirodalmi szempontból máig ható tett: a »trilogia«). Attikai tragédia, az antik görög költészet legmagasabb teljesítménye, csak azóta van. Hogy ő még a kezdet korába tartozik, azt darabjain az eredeti két szerkezeti elem, a dialógus és a lírai-zenei, aránytalansága, t. i. az utóbbinak eleinte abszolut s még fejlődése későbbi szakán is, jelentős túlsulya mutatja. Ez adja azonban másfelől költészetének fenséges jellemét, hatalmas dikcióját, szárnyaló pátoszát, kimeríthetetlen gazdagságú ritmikáját. Költészete nemes, nagy eszmények szolgálatában is áll: az erkölcsi vétségek felfogásában mutatkozó egységes, vallásos, de optimisztikus és igazi görög módra nem transzcendentális világnézetét hirdette.

Az Eumenisek jelenete
(Antik relief)

Hősei, emberfölötti herosok, többször már öröklött »átok« megszállitjai, személyes vétkeikkel hívják ki sorsukat s szenvedik a bűnt föltétlenül, isteni rendelésre, követő bűnhődésüket, de ez a szenvedésük (bűnük következménye) az istenség útmutatása a helyes felismerésére s ennek elmulasztása okozza a végzetes bajt. Ebben a világnézetben az istenség az alapelve a jónak és rossznak, minthogy azonban irányítása a jóra vonatkozik, az egyéni felelősség tökéletes: ezért nem végzet-, hanem jellemtragédiák az A.-éi, amelyekben a tipikus jellemzéseken túlhaladva egyéniségek ábrázolásáig is eljut. A. évtizedekig uralkodott a színpadon 484 óta s bár stílusa meghaladottá vált, két nagy utóda, Sophokles és Euripides után az Aristophanes (Békák) által neki ítélt elsőséget magasztosságáért birta s mindmáig birja. Hét darabja, a »homerosi asztal gazdag morzsái«, (egy kivételével) mondai tárgyúak, időrendben a következők: *Ótalomkeresők, Perzsák, Hét Thébavívó, Leláncolt Prometheus*, trilógiák kiszakított darabjai s A. művészetének legmagasabb megnyilvánulása, az egyetlen ép trilógia: *Agamemnon — Síri áldozat — Eumenisek*, a bűn — bűnhődés — felmentés gondolatának ábrázolása. — *Kiad.*: 1518 óta nagy számban, híresek: G. *Hermann*—M. *Haupt* 1852, N. *Wecklein*—G. *Vitelli* 1885—93, A. *Kirchhoff* 1880, H. *Weil* a Bibl. Teubn.-ban 1884 óta, H. *Weil* 1858—67, U. v. *Wilamowitz-Moellendorf*tól szöveg, fordítás és magyarázatok 1885 óta, standard művek U. v. *Wilamowitz-Moellendorf* kiadványai 1914 (nagy), 1915 (kicsi) s az interpretációk 1914; O. *Schröder* 1907 óta (lírai részletei), R. *Merkel* 1871 és 1896 (A. XI. sz.-i kéziratának kiad.), A. *Nauck* 1856 és W. *Dindorf* (töredékek). *Ford.*: németül U. v. *Wilamowitz-Moellendorff*, előtte J. G. *Droysen* 1832 óta, magyarra *Csengeri* János 1903. — *Irod.*: H. *Weil: Études sur le drame antique* 1897, A. *Dieterich: Realenzyklop.* I, O. *Finsler: Die Orestie des A.* 1890, P. *Richter: Zur Dramaturgie des A.* 1892, R. *Westphal: Prolegom. zu A. Tragődien* 1869 s minden más eddigi fölött U. v. *Wilamowitz-Moellendorff: A. Interpretationen* 1914; E. *Bethe: Prolegom. zur Gesch. d. Theaters* 1896 (színi technika s színpad); kései hatás kimutatása O. F. *Walzel: Das Prometheussymbol von Shaftesbury bis Goethe*, N. *Jakob.* 1910. Nálunk: Pecz Vilmos: *A görög tragédia* I. 1889. *Czebe.*

A hét Théba-vívó jelenete
(Antik relief)

Aisopos, Sardesből, Kr. e. kb. VI. sz., a görög állatmese klasszikusa. Már az V. sz. népkönyvben volt összefoglalva a sok legenda púpos, csúf külsejéről, rabszolgaságáról s kalandjairól, tréfáiról. Reális személyisége azonban háttérbe szorult művei mellett, melyek szórványos előzmények után egy új műfajt képviseltek. A nemzetközi vándor mesekincs egyes darabjai a görög költészetben *(Hesiodos, Archilochos)* korán feltűntek, neve is volt az ilyesféle elbeszélésnek már akkor *(ainos, mythos, logos)*, A. nevéhez kötötte azonban a görög hagyomány ennek a műfajnak, a prózai elbeszélés egyik legelső válfajának, önálló kialakítását, a tanító célzatú, szellemes, tréfás fordulatú állat-

XV. századbeli Aisopos-kiadás illusztrációja

mese-költést. Művészete már az V.—IV. sz.-ban fogalom volt s az »ézópusi mese« ma is közkincs. Az eredeti A.-mesék legelső gyüjteménye (Kr. e. IV. sz.) nem maradt ránk, mi csak bizánci gyüjteményeit (XI. és XII.—XIV. sz.) birjuk. Az ókorból csak verses görög (*Babrios*, Kr. u. II. sz.) s latin (*Phaedrus*, Augustus korában) átdolgozásaik maradtak fenn. — Kiad.: 1479 óta, A. *Korais* 1810, K. *Halms* a Bibl. Teubn.-ban 1852 óta. Irod.: A. *Hausrath*, *Pauly-Wisowa*, *Realenc.*, *Czebe.*

Aissé, *Mademoiselle*, †1733. Cserkesz rableány, kit Ferriol francia követ megvett, 1700. Párizsba vitt és kiművelt. Híres Chevalier d'Aydie iránti tiszta szerelméről és szellemes leveleiről (1787. kiadás Voltaire jegyzeteivel, majd 1846). Ezek fontosak kortörténeti szempontból is, mert A. a kor legnevesebb embereivel társalkodott. Róla: *Sainte Beuve* a *Causeries de Lundi*-ben.

Aitiologia *(aetiologia)*, az ókori orvostudományban a betegségek okairól szóló tanitás. Az ókori irodalmakban olyan költemény, amely valamely szokásnak, ünnepnek, furcsa természeti tüneménynek mondai eredetét, okát, magyarázatát tartalmazza.

Ajalbert (ejtsd: azsalbeer), *Jean*, *1863., népszerű francia exotikus regényiró. Legismertebb művei: *Sao-Van-Di*, egy lírával átitatott keleti szerelem története és *Raffin-Su-Su*, amely egy kormányzósági tisztviselő életét mondja el.

Akadémia. A görög Platon iskoláját nevezték először A.-nak *Akademos* kertjéről, hol Platon tanítani szokott. Az első A. tehát a Platon filozófiai elveit hirdető tudósok iskolája. Ennek az intézménynek mintájára később újabb görög A.-k keletkeztek, melyekben már nem Platon tanítását ismertették; ezzel a névvel jelölték meg a tudományok és művészetek felvirágoztatására törekvő iskolákat és tudós társaságokat. A francia akadémia megalakulásakor szintén tudósok gyülekezete volt erősebb szervezet nélkül. 1635. *Richelieu* királyi intézménnyé tette; ekkor vette fel az *Académie Française* nevet. Tagjainak száma 40 volt. Később több osztálya lett és minden osztály más-más nevet kapott, míg végre a nagy forradalom feloszlatta. Már 1795. újra megszervezték. Ekkor 3 osztályból állott. Jelenleg 5 osztálya van; az első osztály neve ma is *A. Française*; tagjainak száma 40: a »halhatatlanok«. Az osztályok a tudomány más-más ágát művelik; az első osztály működési tere a fr. nyelv és irodalom.

Ennek az osztálynak a működése lebeghetett *Bessenyei* György szeme előtt, amikor 1781. egy magyar tudós társaság felállítását ajánlotta. Utána nem aludt el többé a terv: *Révay* Miklós, *Kis* János, *Teleki* József gróf buzgólkodtak érdekében, *Marczibányi* István pedig jelentős alapitványt tett. A megvalósítás *Széchenyi* István nevéhez fűződik. 1825. F. *Nagy* Pál lelkesítő beszédének hatása alatt egy évi jövedelmét ajánlotta a nemes célra. A példa követőkre talált; a Magyar Tudományos A. létrejött és már az első években rendkívül nagy hatással volt irodalmunkra. Szervezetét, alapszabályait többször megváltoztatták. Jelenleg három osztálya van. Az egyes osztályok élén elnök és titkár áll, az A.-nak élén: elnök, másodelnök és főtitkár. A tagok tiszteletiek, rendesek és levelezők. Számuk osztályonként meg van állapítva.

Az A. a megalakulást követő évtizedekben pályadíjaival serkentette az írókat, később sokkal nagyobb hatást tett kiadványaival. Folyóiratai a tudomány minden ágának művelésére gondot fordítanak; könyvkiadványai kiváló tudósok művei. A legértékesebb tudományos könyveket lefordíttatta és a nagy közönség számára is hozzáférhetővé tette. Sohasem az üzleti szempont vezette könyvei kiadásában, hanem a tudomány érdeke. Hozhatott áldozatot, mert a hálás nemzet gazdag alapítványokat bocsátott rendelkezésére. A világháborúval járó gazdasági válság a A.-t működésében egyídeig megbénította, vagyonilag tönkretette, de a nemzetgyűlés segítségére sietett és alapításának századik évfordulóján új erővel indul a magyar A. a tudományok fejlesztéséért, a nyelv kiművelséért és a közműveltség emeléséért folytatott harcába. Jelenleg nagy alapítójának, *Széchenyi* Istvánnak, műveit adja ki. Ma minden művelt nemzetnek van A.-ja, némelyiknek több is. Szervezetük mindenütt más és más. Az angol tudós társaságok pl. egymástól független szervezetekben művelik a tudomány különböző ágait. *Lengyel.*

Akatalektus, oly verssor neve, amelynek valamennyi verslába a kellő számú szótagból áll, tehát pl. jambikus sor esetén 2—2 szótagból.

Akathistos, a görög egyháznak ma is énekelt himnusza Szűz Máriára, melyet állítólag 626. Kr. u. Konstantinápolynak egy perzsa ostromtól megmenekülése alkalmából írt Sergios pátriárka. Mások (pl. K. Krumbacher) szerint a szerző a legnagyobb biz. himnuszköltő, *Romanos*. Neve értelme: felállva énekelt. Kiad.: *Migne Patr. Gr.* 92.

Akhtal, keresztény arab költő, †710. Az omajjadák alatt a moh. költőkre gúnydalokat szerzett, amelyekkel a nem nagyon vallásos udvar kegyét elnyerte. Versei a közvéleményhez szóltak, rímes vezércikkek. A.-t beduin vére a pusztába vonzotta, ahol többször megnősült és elvált, és a beduin erkölcsöt többre becsülte keresztény vallásánál, törzsi harcokban is résztvett. Az arabok egyik legnagyobb költőjüket tisztelik benne. A régi költői stílus utánzása volt főereje, nyelve gazdagsága és maró szatírája, amely szójátékokban tetszeleg, nekünk is bámulatraméltó. *Germanus.*

Akhwaz, arab lírai költő, †728. Medinában. Szerelmi versei az arab költői stílus jelentékeny alkotásai. Erkölcstelen tárgyú versei miatt börtönbe vetették (l. *Rückert*, *Hamasa* I.).

Akins, *Zoë*, amerikai drámaíró, *1886. Drámái közt nagy sikere volt a *Papa*-nak és a *Déclassée*-nak.

Akmeizmus az orosz szimbolisztikus költészet egyik válfaja, amely a régi klasszikusokat utánozza, a forma tisztaságára és a költői témák választékosságára (gör. akmé-választékos) fekteti a fősúlyt. Achmatova, Gorodeckij Szergej és Gumiljov a legkiválóbb akmeisták.

Akritas-ciklus. A közép- és újgörög népies költészet gerince: a középkorban az egész hősi eposz alakjában, újabb időkig a nép ajkán egyes részletei epikus dalokként jelentkeznek. A középkori görög-szaracén érintkezéseknek kitett kisázsiai világ hőse, egy kettős eredetű, szaracén apának görög anyától született gyereke, egy őrgróf, Basileios Digenes (kettős születésű) Akritas (végvári) sorsa, kalandjai, küzdelme, szerelme, ifjúi halála a tárgya az A.-nak, mely méltán állítható érték s korszerűség dolgában a Roland-dal és a Cid-románc mellé s a középgörög költészetben szinte az Achilleushoz fűződő antik s a Nagy Sándorhoz fűződő hellenisztikus alkotásokkal fölérőnek tekinthető. Az A. nemzeti eposza a görögségnek. történeti időkből s népszerűségére jellemző, hogy 4 nagy eposzi változaton kívül népszájon máig is élnek darabjai (amely vonás egyébként számos újgörög mű hagyományozásánál feltűnik). Kiegészítői más személyekről szóló hasonló dalok (Andronikos fia, Armoris, Xanthinos). Az A. kialakulásának az időpontja kb. a XI. sz. lehet; az eposzi változatok kora a XIV. (grottaferratai Ms), XVI. (trapezunti) s a XVII. sz. (androsi, ill. athéni Ms, egy bizonyos Eustathiostól s oxfordi Ms, Ign. Petritzistől 1670). Kiad.: K. *Sathas*—E. *Legrand*, 1875, S. *Joannides*, 1887, E. *Legrand*, 1892. Népi változatok az összes gyűjteményekben. *Czebe.*

Akrostichon. Olyan költemény, amelyben a sorok vagy versszakok kezdőbetűi valami mondást rejtenek, esetleg a költő nevét és egyéb körülményeit, vagy a versben ünnepelt személy nevét stb. A latin irodalomban *Commodianus* egy egész művét ilyen versekben írta. A régi (XVI—XVII. sz.) magyar költészetben sűrűn előfordult, hogy a költő »nevét a *versfőkbe* rejtette«. Gyakorlati módja volt ez neve megörökítésének, mert a másolók rendesen nem törődtek a szerző nevével. Egyes költőink nevét egyedül az A.-ok őrizték meg (pl. Vásárhelyi András).

Akszakov, *Konstantin*, Á. Szergej fia, orosz író és költő, *1817. †1860. A szlavofilok egyik vezére. A szlávoknak a népek kultúréletében betöltendő korszakos missziója műveinek alapeszméje. (*A régi szlávok élete, különös tekintettel az oroszokra*, 1852.) Költői műveinél nagyobb hatást tett egyénisége s világnézete (az orosz hit és faji erő szembehelyezése a haldokló nyugati kultúrával). Erősen hatott többek közt Dosztojevszkij-re.

Á. *Szergej Timofejevics*, orosz író, *1791. †1859. Eleinte az álklasszicizmus híve volt, de azután Gogolj hatása alatt a realisztikus ábrázolásmódra tért át. Főműve a *Családi krónika* (Szemejnájá chronika, 1858), melyből 1848. több részletet közölt. Igen híven írja le benne a nemes urak életét a XVIII. sz. utolsó negyedében. Tele van vidám anekdótával és sok élethű típust rajzol, akiket a későbbi írók is mintául vettek. Igazi remekmű, bár kissé terjengős, nyelve pedig ragyogóan szép, de a régi jó idők dicsérete nem tetszett az olvasóknak. *Bonkáló.*

Aktivizmus, modern művészeti és irodalmi irányzat, amelynek hívei Magyarországon *Kassák* Lajos *Ma* c. folyóirata körül csoportosultak. Az A. tulajdonképen nem jelent új irodalmi v. művészi törekvést, hanem a művészetnek és az irodalomnak általános jelentőségű új felfogását. A művészet öncélú, l'art pour l'art felfogásával szemben azt hirdeti, hogy minden irodalmi v. művészi alkotásnak társadalmi hatású cselekedetnek, tettnek kell lenni, mert a művészetnek célja nemcsak esztétikai, hanem szociális hatásokat kiváltani. Az A. tehát közönséges vagy jobb értelemben irányművészetet, tendenciózus művészetet követel és valamely cselekvő világszemlélet határozott kifejezését. Ilyesformán az esztétikai mértéken túl, az erkölcsi hatás szempontjából jó és rossz művészetet különböztet meg. Az A. tehát nem kötheti magát semmiféle stílushoz, mert naturalista, realista v. expresszionista író egyként lehet aktivista, ha munkáját bizonyos célok irányába állítja. Magyarországon azonban a *Ma* expresszionista aktivistái miatt ezt a fogalmat tévesen az expresszionizmussal és általában a forradalmi irányokkal azonosítják. *Hevesy.*

Alagya. Az *elégia* szó elmagyarosodott alakja. Már a XVI. században előfordul. Elavult.

Alamanni, *Luigi*, olasz költő, *1495. †1556. Flórencben született, Franciaországban (I. Ferenc és II. Henrik udvarában) élt és ott is halt meg. Főmunkája — a *Girone* c. lovagi hősköltemény mellett — a francia Bourges (latin nevén: Avericum) ostromáról szóló eposza, az *Avarchide*, amelyben mint újító szakít a hagyományos regényszerű kalandos elbeszélésekkel, és a kevésbé fantasztikus, egyszerűbb, komolyabb menetű klasszikus eposzt akarja meghonosítani. Csakhogy szinte szolgai Homeros-utánzat lett ebből a kísérletből, amely ma már csak mint Tasso hősköltemnyének legrégibb őse érdekli az irodalomtörténetet. A. írt még lírai verseket és egy tanköltemnyt. *Honti.*

Alapeszme irodalmi alkotásokban az a *főgondolat, mely az alkotás részeit egységbe fűzi*. Helytelenül alkalmazzák e kifejezést, ha pl. a drámában A.-nek nevezik azt az erkölcsi tételt, melyet — némelykor csak erőszakosan — a dráma tanulsága szerint jelölnek meg. Így pl. *Bánk bán* alapeszméje volna a hazafiúi érzésnek összeütközése az egyéni, férji becsületér-

zéssel. *Shakespeare Lear*-jének alapeszméje gyanánt a gyermekek hálátlansága, s a gyermekeknek külső látszat szerint való apai megítélése sat. tűnnek föl. Az igazi drámai költő nem elvont erkölcsi vagy pszichológiai tételek példázatait keresi és adja. Karakterek megalkotása, szenvedélyek rajza, emberi viszonyok meglátása ösztönzik írásra. Bánk nem az elvont hazafiúi érzés képviselője, hanem meghatározott korszakban élő, sajátos viszonyok közt cselekvő, tragikus sorsba bonyolult gazdagon részletezett egyéniség, melynek egységes keresztülvitele adja meg a drámának a minden költői alkotásnál mellőzhetetlen művészi egységet. De vannak művek, melyek elvontabb természetüek, úgy hogy elvont gondolat, A. jelölhető meg, mint a mű veleje. Pl. *Az Ember Tragédiájában* a költő az egyetemes emberi természet lényegét akarja ábrázolni; Ádám az örök férfiú, Éva az örök női természet képviselői; sorsuk a földön, küzdelmeik, csatavesztéseik, törekvéseik: a mű alapeszméje. Igy is megáll a fent adott definició: ami valamely költői műnek egységét adja, a rajzokat egybefűzi, az, ha elvontan kifejezhető, a mű A.-je gyanánt tekinthető. De soha sem szabad elfelejteni, hogy amit mi elvont nyelven valamely költői mű A.-je gyanánt jelölünk meg, rendesen nem indulópontja az alkotásnak, hanem mintegy eredménye, foglalatja. Ezért ne ez után kutatgassunk, hanem a mű egészét, egységét engedjük ránk hatni, az úgynevezett A.-t pedig csak rövidítésnek tekintsük, mely bennünket a mű művészetére emlékeztessen. *Alexander.*

Alapy *Gyula*, szlovenszkói magyar író, *1872. 1891 óta publicista. 1901—1912. szerk. a *Komáromi Ujságot*. Mint a komáromi múzeum igazgatója régészeti ásatásokat folytatott és a komáromi könyvtárak egyesítése folytán 30.000 kötetes könyvtárnak vetette meg alapját. Szerkesztője volt e tisztében a *Komárom* c. tud. folyóiratnak. Szépirodalmi munkái: költemények, elbeszélések. A Jókai-centennáriumra J. emlékkönyvet szerkesztett *Fülöp* Zsigmonddal. Történeti és irodalomtörténeti dolgozatai főleg Komárom vármegyével s annak nagy szülötteivel foglalkoznak.

Alarcón, *Pedro, Antonio de*, spanyol író, *1833. Cadixban, †1891. Papnak készült, de hirlapirónak ment és forradalmi politikai hirlapokat, szatirikus folyóiratokat adott ki. Mint novellaíró *A költő karácsonya* c. elbeszélésével tűnt ki. Részt vett az 1859-i marokkói háborúban, amelyet élénken és szemléletesen meg is írt. A. legerősebb oldala a humor és szatira; eleven, zamatos nyelve az ujkor legjobb spanyol írói közé emeli. Legjelesebb művei: *A Norma fináléja, A botrány, A háromszöglelü kalap* és *Veneno kapitány*. (A három első magyarul is megj.) Drámája: *A tékozló fiú*. *Honti.*

Alarcón y Mendoza, *Juan Ruiz de*, klasszikus spanyol drámaíró, *1590 körül a mexikói Tascoban. 1622. ment Madridba, ott halt meg 1639. Jellemvígjátékai a legelső spanyol drámaírókkal emelik egy színvonalra. Legismertebb vígjátéka: *La verdad sospechosa* (Gyanus igazmondás), amely igen mély szatirával rajzol meg egy nagyzoló és hazudozó fiatalembert. Corneille ebből a vígjátékból merítette a francia irodalom első jellemvígjátékának (*Le Menteur)* tárgyát, és az olasz Goldoni is a (*Radó* A. fordításában) nálunk is ismert vígjátékáét: *Il bugiardo* (A hazug). A spanyol drámairodalom remekeihez tartoznak még A. vígjátékai közül: *Los paredes oyen* (Füle van a falnak) és *El tejedor de Segovia* (A takács). *Honti.*

Alaupović, *Tugomir*, horvát költő, *1871. Főműve a *Naše rane* c. epikus költeménye (1898). Az 1891—1901. közt írt lírai költeményei *Probrane pjesme* c. 1902. jelentek meg. A. stílusa fellengzős és patetikus, de verselése jó.

Alba *Nevis*, *1886. Irónő. Igazi neve: *Unger* Ila. Több hangulatos verse jelent meg napilapokban, az *Uj Időkben* és önálló kötetekben. (*Konfetti, Összegyűjtött költemények.)*

Albalat (ejtsd: -lá), *Antoine* francia iró és regényíró, *1856. Néhány jelentéktelen regényénél sokkal többet érnek irodalomtechnikai tanulmányai: *L'art d'écrire, Le travail du style, Comment il ne faut pas écrire, Comment on devient écrivain* és más néhány sikerült essayje.

Alcoforado, *Marianna*, a beja-i (Portugália) kolostor apácája, *1640. †1723., akinek a francia marsallhoz, Léger grófjához intézett levelei, melyek eredetije elveszett, *Lettres portugaises* címen kiadott francia fordításban ismeretesek: a legátérzettebb, a legőszintébb és legközvetlenebb terméke a portugál szépirodalomnak.

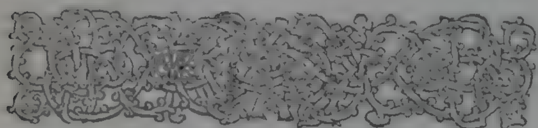
Alcott, *Louisa May*, amerikai írónő, *1832. †1888. Első műve *Moods* (1864.); legnagyobb sikerű regénye *Little Women* (1868.), önéletrajzi elemekkel, közel 100.000 példány fogyott el belőle. Folytatásai e művének *Little Men, Life at Plumfield with Jo's Boys* (1871) és *Jo's Boys and how they turned ont*. Nagy sikere volt *A modern Mephistopheles* c. regényének is, az erkölcsi romlottság erőteljes rajzával. Kitűnő ifjúsági elbeszéléseket írt. Több művét az ifjúság számára *Altay* Margit dolgozta át magyarra. *Rózsa.*

Alcuin, *735. †804., Yorkshireben nevelkedett. Nagy Károly meghívására, 782. Franciaországba ment. A. ültette át az ókori műveltséget Nagy Károly birodalmába. Művelődéstörténeti szempontból fontos teológiai és filozófiai munkákat írt s egy költői munkát *Bishops and Saints of the Church of York* címen.

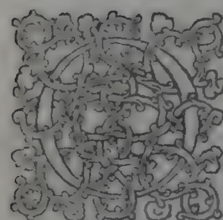
Áldásy *Antal*, *1869. Budapesti egyetemi tanár. Főleg a középkor történetével és oklevéltannal foglalkozik. Fontosabb munkái: *A nyugati nagy egyházszakadás, A diplomatikai rendszerről, Címertan, A M. N. Muzeum címeres levelei I-II, A keresztes hadjáratok története.*

Aldhelm, *650. †709., malmesbury-i apát és sherbornei püspök, kiváló egyházszervező, tudós és író. Latin-tankönyvében a hetes számról, a versmértékekről s prozódiáról ír és 34 talányt közöl, egyszerű, de könnyed latinsággal. Verselése és latinsága nem egészen tiszta nagy költői művében: *De laudibus virginum* (A szűzek dicsérete), amelyben a szüzesség legkiválóbb férfi és női képviselőit énekli meg (2904 hexameterben). Irt angolszász költeményeket is, ezek azonban elvesztek. *Révay.*

Aldinák. Velencei nyomtatványok a XV., XVI. századból, Aldus Manutius nyomdájából. Gyönyörű görög szövegek és latin cursiv-betűs nyomtatványok. L. még *Aldus Manutius.*

ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

ΝΤΟΣ ἀναγκαίου Χρυσαόριε καὶ εἰς τὴν τῆς παρὰ Ἀριστοτέλει κατηγοριῶν διδασκαλίαν, τοῦ γνῶναι τί γένος· καὶ τί διαφορά· τί τε εἶδος· καὶ τί ἴδιον· καὶ τί συμβεβηκός· ἔτι τε καὶ εἰς τὴν τῶν ὁρισμῶν ἀπόδοσιν, καὶ ὅλως εἰς τὰ περὶ διαιρέσεως καὶ ἀποδείξεως· χρησίμης οὔσης τῆς τούτων θεωρίας, σύντομόν σοι παράδοσιν ποιούμενος, πειράσομαι διὰ βραχέων ὥσπερ ἐν εἰσαγωγῆς τρόπῳ, τὰ παρὰ τοῖς πρεσβυτέροις ἐπελθεῖν· τῷ μὲν

Görög szövegű Aldina 1495.

Aldington, *Richard,* angol költő, *1892. Az »imagism« főképviselője. Főbb művei: *Images Old and New*; *Images of War*; *Images of Desire.*

A., *Mrs. Richard,* amerikai költőnő, *1886. Versei: *Sea Garden*; *Hymen.*

Aldrich (ejtsd: aldrics), *Thomas Bailey* amerikai költő és regényíró, *1836. †1906. Kissé mesterkélt, de kitűnő humorista. Legjobb művei: *The Queen of Sheba* (1877.) és *The Stillwater Tragedy* (1880.) c. realisztikus regény. Rövid történetei, melyeknek hírnevét köszönheti, főleg az *Atlantic Monthly*-ben jelentek meg.

Aldus Manutius. 1. Aldus M. (1450—1515), tudós és nyomdász Velencében. Héber, latin, görög nyelvész, műveit latinul írta. Házában tudóstársaságot tartott: a Neacademiát, melynek tagjai a régi auctorok szövegreviziójával foglalkoztak. A gót betűk helyett antiquát és az általa föltalált kurzívírást használta nyomtatványaiban. Gyönyörű kiállítású nyomtatványai keresett gyűjtési tárgyak. — 2. *Pál* (1512—1574) folytatta apja mesterségét mint tudós és nyomdász Velencében és 1561-től Rómában, hol az egyházatyák műveit rendezte sajtó alá. — 3. *Aldus*, az ifjabb (1547—1597), tudós, író, nyomdász. Alatta bukik meg a velencei Alduscég. Kiadványainak nyomdászjelvénye horgony. Öt változatát reprodukálja Slater: Handbuch f. Büchersammler (1906). Aldinák gyűjtése ötven évvel ezelőtt volt divatban. Omont: Catalogues des livres grecs et latins, impr. par Alde Manuce à Venise, Bibl. Lexikon I. k., Renouard: Annales de l'imprimerie des Alde (1834).

Aleardi, *Aleardo,* *1812. †1873. Annak az irodalomnak képviselője, amely Olaszországban a XIX. sz. eleje körül mintegy a romanticizmust folytatja. Költészete se nem romantikus, se nem realisztikus. Bizonyos melankólikus bágyadtság érzik költeményein. Művei között említésreméltóak *Lettere a Maria* (Levelek Máriához) c. versei és *Un ora della mia giovinezza* (Fiatalságom egy órája) c. önéletrajzi elbeszélése. *Widmar.*

Alecsandri (kevésbé helyesen: *Alexandri), Vasile,* a XIX. sz. egyik legnevezetesebb román költője, *1821. †1890. Beutazta Olaszországot s haza érve egy romantikus novellával lépett fel: *A flórenci virágárus leány.* Részt vett Moldva szellemi, irodalmi és művészi életének irányításában. Anyja és menyasszonya halálát szép költeményekkel gyászolja meg. Az 1878—79-es háború vitézeit énekelte meg egy költemény-sorozatban *(Ostaşii noştri* — A mi katonáink). Ugyancsak 1878. megnyeri *Cântecul gintei latine* c. ódájával a montpellieri, latin népek rendezte verseny díját. A. nem volt mélyreható gondolkozó. Szelid optimizmussal nézte az életet s népe jövőjét. Legnagyobb számmal (mintegy 50) vannak színművei, de még sem a dráma terén van a jelentősége. Lírája kedves, gyöngéd, finom, de nem rendkívüli. Erősebb kisebb elbeszélő költeményeiben s a legművészibb plasztikus, szép leíró költeményeiben *(Pasteluri).* Elbeszélő költeményei közül legterjedelmesebb a *Dumbrava Roşia* (A vörös erdő). Színműveiben egy gyorsan átalakuló kor rokonszenves vagy visszataszító és félszeg alakjait örökíti meg. Épen ebben rejlik igazi értékük. (Egyet közülök *Bitay* Á. fordított magyarra: *Angelika néni,* Kolozsvár, 1925.) A. a népköltészet kincseit is tanulmányozta és gyűjtötte, de itt-ott változtatott is rajtok. *Bitay.*

Alemán, *Mateo,* spanyol író, *1550 táján, Sevillában, †1608. Mexikóba vándorolt ki és ott halt meg. Nevét nagy »pikareszk« (kalandor-) regénye, *Guzman de Alfarache* tette híressé. Sikerült jellemzésével és mesteri, jellegzetes stílusával egyik legjobb képviselője a kalandorregénynek (l. ott is), mely a társadalom legalsó rétegének életét, nyomorát, csinyjeit és humorát tárja fel.

Alembert (ejtsd: álaamber), *Jean le Rond d',* *1717. †1783. Francia matematikus és fizikus, Mme de Tencin természetes fia, *Diderot* mellett az *Encyclopédie* szerkesztője. *Elöljáró beszéde* (Dis-

cours préliminaire, 1751) világosan megmagyarázza az *Encyclopédie* célját, a szerkesztők felfogását. A racionalista bölcselők tanítványának vallja magát. Hisz a haladásban, amelynek eszköze: az ész. A. tevékeny részt vett az első hét kötet szerkesztésében. A *Genève* cikkben, Voltaire kérésére, állást foglalt a színház mellett, amelynek látogatásától eltiltották a genfieket. Erre a cikkre felelt *Rousseau* a híres *Lettre à d'A.*-rel. Az *Encyclopédie* ellen egyre sűrűbbé válnak az egyházi körökből kiinduló támadások, A. óvatosan visszavonul a szerkesztéstől. A tudomány és a filozófia ügyét részint a szalónokban, részint az akadémiában szolgálja tovább, amelynek 1772. örökös titkára lesz. A *Discours préliminaire*-en kívül jelentős irodalmi művet nem produkál.

Aleramo, *Sibilla,* *1876., egyike a legkiválóbb olasz íróknak. Gyengéd, egyszerű természet, teljesen átadja magát ihletének. Minden regényében valami komoly tanítást érzünk. Fontosabb művei: *Una donna* (Egy asszony), *Il passagio* (Az átmenet) és *Momenti* (Pillanatok).

Alexander *Bernát,* *1850., egyetemi tanár, filozófiai író, esztétikus és publicista. A *Budapesti Hirlap*-nak sokáig színikritikusa volt, tanította a dramaturgiát a színi akadémiában. *Bánóczi* Józseffel együtt szerkeszti a *Filozófiai Irók Tárá*-t; szerkesztette az *Athenaeum* c. filozófiai folyóiratot; jelenleg a *Pester Lloyd* és az *Ujság* munkatársa. Eredeti filozófiai és művészeti tanulmányaival, fordításaival, dramaturgiai és pedagógiai műveivel felkeltette az érdeklődést; népszerűvé és megközelíthetővé tette a legelvontabb tudományágakat. Egyéniségének igen nagy a hatása iskoláinkra, filozófiai irodalmunkra és a művelt nagyközönségre egyaránt. Nevezetesebb művei: *Kant élete, fejlődése és filozófiája, A XIX. sz. pesszimizmusa, Diderot-tanulmányok, Schiller-, Corneille-, Descartes-* és *Madách*-kommentárok. Többek között lefordította *Kant* legnagyobb alkotását, *A tiszta ész kritikáját*, fordított továbbá *Descartes* és *Hume* műveiből. Kitűnő tanulmányai: *Művészet, a művészet értékéről, a művészeti nevelésről; A lelki élet* (Műveltség Kvtára), *Shakespeare Hamlet-jéről* és *Shakespeare*-ről. Legujabb nagy műve *Spinoza*-ról szól; azonkivül két kötetben megjelentek elszórtan kiadott filozófiai és esztétikai tanulmányai. E lexikon munkatársa. *Lengyel.*

Alexandre *de Bernay,* francia költő (XII. sz. vége — XIII. sz. eleje). Egy *Roman d'Alexandre* (Nagy Sándorról szóló költemény) szerzője, amelynek 12 szótagos sorait *alexandrin*-nek nevezték el.

Alexandrescu, *Grigorie,* román költő *1812. †1885. Szatirái és meséi a kor közéletében irányító és javító tényezők voltak. Részt vett Havasalföld és Moldva egyesítésében, átmenetileg miniszter is volt. Élete utolsó 25 évét teljes szellemi bénaságban élte le. Alecsandri és Eminescu mellett A. a XIX. sz. legnevezetesebb, legjelesebb román költője, a romantikus francia irodalmi hatás legjelentékenyebb képviselője. *Elmélkedések és elégiák* gyüjtőnevet adta szerelmi költeményeinek, hősi és bölcseleti ódáinak. Szerelmi költeményei többnyire gyöngék. Ódáiban mély gondolatok, erő és szépség nyilvánulnak meg, de nem elég művészi, gondos formában. Annál nevezetesebbek szatirái és meséi. Meséi is voltaképen burkolt szatirák. Javító szándékkal ostorozza bennök kora összes társadalmi és politikai félszegségeit. *Bitay.*

Alexandria, Egyiptom híres kikötő- és fővárosa, Nagy Sándor Kr. e. 331-ből való alapítása, irodalmi szempontból könyvtáráról s az abban folyó irodalomtudományi munkáról nevezetes, az ókori kultúra legnagyszerűbb központja. Az alexandriai könyvtár alapját Ptolemaios király vetette meg s azt a Brucheion nevű királyi palotában helyezte el. Első könyvtárosa Zenodotos volt, ki a homerosi költemények anyagának összegyűjtésével és rendezésével foglalkozott, Alexandros Aitolos és Lykophron a tragikusok és a kómikusok szövegeit gyűjtötték össze. Volt a könyvtárnak egy fiókja is, mely a Serapeionban volt elhelyezve. Kallimachosnak Kr. e. 250-ből származó adatai szerint a Serapeionban 42.800, a Brucheionban pedig 400.000 tekercs és 90.000 külön mű volt a könyvtárállomány. Ennek a hallatlan mennyiségű iratnak az összegyűjtése nagy fáradságba és sok pénzbe került. Caesar idejében a könyvtár anyaga 700.000 tekercsre rugott. Caesar Kr. e. 47. a könyvtárt Rómába akarta átvitetni, az ostrom alkalmával azonban a könyvtár lángok martaléka lett. Hat évre rá Antonius vetette meg újra a könyvtár alapjait, mikor Kleopatrának ajándékozta a pergamoni könyvtár 200.000 kötetből álló gazdag anyagát. Több mint háromszáz iven át volt A. az ókori kultúra elvitathatatlan központja, míg Kr. u. 272. a Brucheion tönkre nem ment, húsz év mulva pedig a Serapeiont dúlta fel Theophilos püspök fanatikus híveivel. Kr. u. 641. Amranak, az arab vezérnek már nem volt mit elpusztítani belőle.

Az A.-i könyvtárban nagyarányu tudós munka folyt. Szövegeket rekonstruáltak, fordítottak, az összegyűjtött anyagot feldolgozták és tanításra is kiaknázták. Ez a magyarázata annak, hogy A. nemcsak a görög, hanem a zsidó és a keresztény tudomány centruma is volt. *Szimonidesz.*

Alexandriai Kelemen az antiochiai keresztény iskola feje, kinek gazdag irodalmi működéséből csak három műve: a *Protreptikos* — intőszózat a pogányokhoz, a *Paidagogos* — értekezés a nevelésről és a *Stromateis* — hét könyv a keresztény igazságról és gnózisról maradt fenn. Művei gazdag anyaggyűjtések, a bibliát allegorikusan magyarázza. Vele hozzák kapcsolatba azt a regényt, amely 20 *homiliában* és a *Rekogniciók* 10 könyvében a Péter és Simon mágus vitáit s az utóbbi legyőzetését tárgyalja. *Szimonidesz.*

Alexandriai Szt. Katalin *l. Katalin-legenda.*

Alexandrinus (francia). Nevét Alexandre de Bernay és Lambert le Tors *Alexandre le Grand* c. hőskölteményéről nyerte (a XII. sz. végén). Tizenkét szótagos sor, középmetszettel és két mellékmetszettel négy részre tagolva. Századokkal később kialakult szokás szerint az A.-nál (és a többi soroknál is) a rímpárok vagy egymást keresztező rímek közül egyik pár néma e-vel végződik. Az A. ritmusán, metszetein már *Racine* is tett néha változtatást, de egyhangúságának felbolygatását a romantika tűzte ki céljai közé. (J'ai disloqué | ce grand niais | d'alexandrin — mondja V. *Hugo.*) *Benedek.*

Alexandros, Aitoliából, Kr. e. 280 kör., tudós alexandriai könyvtáros, a tragédiák s szatírdrámák rendezője, mint tragédia írót a »Pleias«-hoz, a hét legkitűnőbb hellenisztikus-kori tragikus csoportjához sorolták, de sokoldalú irodalmi tevékenysége más műfajokat (elegia, epyllion, epigramm) is felölelt. — Kiad. : A. *Capellmann*, 1830.

A., *Polyhistor,* Miletosból, rabszolgaként került Rómába, Sulla felszabadította (82). Történelemmel, földrajzzal, filológiával és grammatikával foglalkozott, rengeteg munkát írt, azonban csupán kivonatoló s olvasmányai anyagán nem tud kritikát gyakorolni. Érdeme, hogy a keleti történelem ismeretét közvetítette a nyugatnak. Töredékei : *Fragmenta Historicorum Graecorum* III. 206—244.

A., Numenios fia, Kr. u. II. sz.-i Hadrianus korabeli görög rétor, kül. az alakzatok tanában nagy jelentőségű forrásműnek szerzője. — Kiad. : *Walz*, ill. *Spengler*-gyüjt., Rhet. Gr. — Irod. : Th. *Schwab*, A. Num. 1916.

Alexics *György* *1861. Egyetemi magántanár. Fontosabb művei : *Román népköltészeti gyüjtemény* és *Magyar elemek a román nyelvben.* Számos cikke jelent meg folyóiratainkban.

Alexis, thurioi-i (alsó-itáliai) születésű görög komikus (kb. 372—270), Antiphanes mellett a középső attikai komédia legjelentékenyebb művelője. Állítólag 245 vígjátékot írt ; mintegy 130 darabnak címe ismeretes. Ő teremtette meg állítólag a parazita-szerepet. Darabjaiban élősdi élcek, szerelmi kalandok, a filozófusok kigúnyolása és a paródia játsszák a főszerepet s világosan felismerszik az átmenet az új attikai komédiára : a mitosz-travesztia háttérbe szorul, a hetaira-élet előtérbe nyomul stb. — *Töredékek : Kock :* Comic. Graec. fragm. II. — V. ö. *Christ : Gesch. d. gr. Lit.* I. ; *Kirchner :* Pros. Att. I. *Schmidt.*

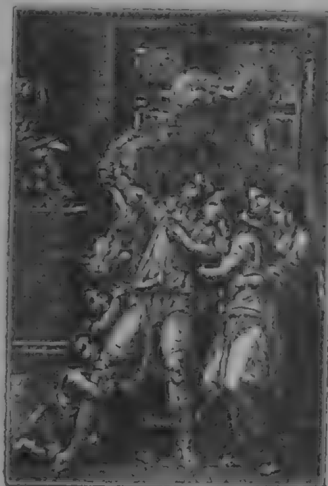
A., *Guillaume,* francia szerzetesköltő, *1425 körül, †1486. Villon utánzói közé tartozik. Egy hipotézis neki tulajdonítja a *Maître Pathelin* szerzőségét.

A., *Paul,* *1874. †1901. Zola barátja és tanítványa, néhány igen laszcív regény szerzője. Könyvet írt Zoláról.

A., *Willibald,* *1798. †1871., polgári nevén : *Häring,* G. Wilh. H., német regényíró. W. Scott tanítványa. Első két regényében W. Scott neve mögé rejtőzik, később pedig kísérletet tesz W. Sc. egész koncepciójának önálló áthonosítására : az ő eljárásával, bevált eszközeivel restaurálja nagy epizódjaiban, válságaiban, képeiben, uralkodóiban Brandenburg történetét a középkoron kezdve (*Der Falsche Waldemar,* 1842. ; *Roland von Berlin,* 1840. : átmenet az új korba ; *Die Hosen des Herrn von Bredow,* 1846—48 : reformáció kora ; *Dorothee,* 1856. : XVII. sz. ; *Cabanis,* 1832. : XVIII. sz.; *Ruhe ist die erste Bürgerpflicht,* 1852. ; *Isegrimm,* 1854. : A felszabadító háborúk kora) a német—római birodalom összeomlásáig. Hogyan fejlődik a porosz szellem és porosz környezet, a germánság és szlávság harcának eredőjeképen a poroszság — ez az A. regényeinek vezető problémája. Ritkán győzi le a műfajjal járó nehézségeket, megjelenítő ereje csak epizódokra szorítkozik. Jelentősége : ő hódítja meg első ízben a német irodalomnak a porosz falu, város, puszta, láp világát. *Gesammelte Werke.* Berlin, 1874. 20 köt. *Túróczi-Trostler.*

Alfani, *Gianni,* XIV. századbeli olasz lirikus ; a Dante-korabeli költői iskolához, a *Dolce stil nuovo* költőihez tartozott. *Balladái* (szerelmi dalok) egészen konvencionálisak.

Alfieri, *Vittorio gróf,* az olasz irodalom legnagyobb klasszikus drámaírója, *1749. †1803. Ifjúságát komolytalan próbálgatásokkal töltötte, anélkül, hogy pályát tudott volna választani. 23 éves korában villant fel benne a költői hivatás gondolata és elszántan ült neki tanulmányainak, hogy az előző évek mulasztásait helyrehozza. Anyanyelvét még hibásan tudta, mert mint piemonti arisztokrata, inkább franciául beszélt, vagy a piemonti tájszóláson, úgy hogy mindenekelőtt az irodalmi, vagy nemzeti nyelvet, a toszkánai beszédet kellett elsajátítania. Flórencbe költözött tehát és vasenergiával tanult, olvasott, gyakorolt. További fejlődésére, sőt egész életére döntő hatással volt *Albany grófnő,* Gusztáv Adolf stolberg-gederni herceg leánya, a részeges és brutális Stuart Edward elvált felesége. Flórencben ismerkedett meg vele és élete végéig együtt maradtak. A művelt asszony buzdítóan és gazdagítóan hatott a költő lelkére, akinek első tragédiáját, a *Cleopatrát,* 26 éves ko-

Alfieri : Alceste

rában adták először *I poeti* (A költők) c. bohózatával együtt. A. drámái: *Filippo* — Fülöp spanyol király és fia, Don Carlos története, mely Schiller Don Carlosának is tárgya, *Alceste*, *Antigone*, *Virginia*, *Saul*, *Mirra* és még húsz Corneille, Racine és Voltaire klasszikus ízlésében és hatása alatt keletkeztek. Ugyanaz a tárgy felfogása nála is, mint amazoknál: kevés cselekmény, sok, hosszú szónoklat, méltóságteljes nyelven, bár mintáitól eltérően, A. temperamentuma gyors menetű, izgatott, pattogó párbeszédekkel teszi a dráma menetét lázasabbá. Általában A. acélosabb, erőteljesebb, mint mesterei. Tragédiáiban tüzes hazaszeretetének olyan érthető módon adott kifejezést, hogy az akkori politikailag zavaros időben előadásuk az egységes Olaszország eszméjének híveire, a reakció liberális ellenségeire valósággal gyujtó hatással volt és mindig zajos tüntetések kisérték. Egyéb munkái: *Misogallo* (Franciagyűlölő), amelyben Franciaország iránt érzett gyűlöletéről tesz hitvallást; szatirák, ódák, emlékversek; *Etruria vendicata* (A megbosszult Etruria), erősen lírai szinezetű, drámai erejű elbeszélő költemény, melynek tárgya Medici Lorenzino meggyilkoltatása; végül Önéletrajza, amely ennek a műfajnak nemcsak az olasz irodalomban egyik legértékesebb képviselője. *Honti.*

Alfonz (*X.* »*Bölcs Alfonz*«), spanyol király *1220. †1284. A spanyol nemzeti irodalomnak egyik megalapítója, aki nemcsak az irodalmi művek gyüjtésével és udvarának tudósaival szolgálta hazájának művelődését, hanem korának egyik legkiválóbb írója is volt. Bár költeményeit (legjelentősebb a Szűz Mária dicséretére írt dalok gyüjteménye, a *Cantigas*), nem spanyol nyelven, hanem *galiciain* (a portugálnak egy tájszólásán) írta, a nemzeti nyelvért annál többet tett prózai, főleg tudományos munkáival: *Cronica de España Grande y General Historia*, *Juegos de axedres dados et tablas* (Sakk-, kocka- és ostáblajátékok könyve) stb. A. trónvesztetten halt meg. *Honti.*

Alfonz úr (*M. Alphonse*). A kitartott férfi típusa ifj. *Dumas* hasonló c. drámájából.

Alfred (angolszász nyelven Aelfred, a. m. a jó, a barátságos indulatú, tanáccsal szolgáló), Nagy A., Anglia királya, *849. †901. Hazáját megszabadította a dánok betöréseitől, azután visszaállította a rendet s a békét a hányatott nemzet művelésére s az ország helyreállítására fordította. Maga köré gyűjtötte a tudósokat s ő maga is sokat lefordított korának legjobb könyveiből, de nem szolgailag, hanem szabadon. Az angol próza atyjának nevezték. Művei: *The Handbook*, vallásos tárgyú kivonatok; *The Cura Pastoralis*, I. Gergely pápának a lelkészek számára írt utasításairól; *Bede's Ecclesiastical History of the English*, Beda angol egyháztörténete; *The English Chronicle*, melyet koráig folytatott; *Orosius* világtörténetét is sok részlettel gazdagította s lefordított több zsoltárt s *Boethius* művét a bölcsészet vigasztalásáról (*De consolatione philosophiae*). *Rózsa.*

Alfric (*Aelfric*, v. *Elfric*), apát, *955. †1022. Munkái világot vetnek a régi angol egyház életére, nagy hatással voltak az angol próza kialakulására. Korában ugyanazt a szerepet töltötte be, mint Beda a saját korában, a tudomány összefoglalója és népszerűsítője volt. Homilia gyűjteménye (990—994) 40 prédikációt tartalmaz; a *Passiones Sanctorum* angolszász és kelta szentek, ótestamentumi királyok és hősök életét dolgozta fel. Fordításaiban szintén nem követi szolgailag az eredetit, kihagy és közbeékel részeket. *Rózsa.*

Algarotti, *Francesco gróf*, olasz költő és tudós, *1712. †1764. Mint Voltaire lelkes követője, a nagyközönség felvilágosítására írt szabadelvű és tudományt népszerűsítő munkáival tette nevét ismertté. Főmunkája: *Neutonianismo per le dame* (Newton tanai hölgyek számára) szintén Voltaire példáján lelkesedik.

Al-Hárizi, Juda b. Salamon, a XIII. sz. első felében élő spanyol zsidó költő, aki peregrinusként igen sok helyütt megfordul. Az arab és héber nyelv mesteri kezelője. A bozrai arabs *Hariri* híres makámáit fordítja héberre. Ennek hatása alatt szerzi héber nyelven *Tahkemóni* c. híres makáma és metrikus költemények gyüjteményét. Ötven makámában beszél Istenről és a természetről, az emberi életről és szenvedéseiről, élményeiről és utazásairól, a héber poézisről és költőkről, népe sorsáról, mesteri módon alkalmazva stílusában a biblia szavát, Hariri mintájára, ki makámáiba beleszövi a *Korán* verseit. Fájdalom mellett, humor és élc, mesteri szójátékok teszik élvezetessé a kortörténeti szempontból is fontos művet. A »bolháról« szóló makámája (magyarra ford. *Patai* József. M. Zs. Szemle XXI. 397.) mintául szolgálhatott *Arany* János »a poloskáról« c. makámájának. Al-H. vándorútján egyéb művek közt *Maimuni*: *Tévelygők Útmutatóját* is lefordította héberre. Több nyelvre fordították. Magyarra ford. részleteket *Makai* Emil: *Zsidó költők* 1892., *Patai* József: *Héber költők* I. (Bp. 1910.), *Kiss* A., *Kecskeméti* Lipót és mások. *Weisz.*

Alibert (ejtsd: alibeer), *François Paul* *1873. Francia lirikus. Költészetén még érzik a szimbolizmus, különösen Mallarmé tömörségének hatása, de már erősen klasszicizáló hajlandóságai vannak. Szereti a csillogó derüt és a harmonikus nyugalmat. A nagy klasszikus renaissanceban félúton jár *Moréas* és Paul *Valéry* közt. Ma az intimisták közé számítják és a *Nouvelle Revue Française* legszűkebb csoportjához tartozik. Ismert kötetei: *Le buisson ardent* és a *Musiques anciennes*. *Kállay.*

Alighieri, l. *Dante*.

Alisán *Leó*, örmény író és költő, *1820. †1901. Örményország irodalmának, néprajzának történelmének és földrajzának legkiválóbb ismertetője. Mint költő is jelentékeny.

Alkábicz, Salomo b. Mose há-lévi, a XVI. sz. derekán *Safeth*ben élő kabbalista és poéta. Világhírűvé vált főleg *Lecho Dódi* (Jöjj kedvesem) c. péntek esti himnuszával, mely a szombatot köszöntő esti istentiszteletnek lett világszerte bevezető éneke. *Heine Romanzero*-jában tévesen Jehuda Hálévinak tulajdonítja. *Herder*-en kívül *Heine* is fordította. Egyébként csaknem minden nyelvre lefordították az imakönyv keretében. *Weisz.*

Alkaios. Lesbosról, Mytilene városából, VII—VI. sz., az aeol »magános dal« (melos)-költészet egyik nagysága. Tipikus aeol férfi, arisztokrata, pártember és katona. Válságokkal teljes élete, melyet harci kudarc (pajzselvesztés) s száműzetés is tarkít, az önérzet, dac, felsemvevés, izzó gyűlölet érzéseivel színezett élmények özönét hozta s tökéletes, raffinált formájú művészetében ezekről tett vallomást. Közvetlenség, magával sodró hév egyéni vonásai, de a konvencionálisság és mesterségszerűség is megvan benne, mert hiszen hosszú műgyakorlat örököse, hagyományokhoz kötött görög művész ő is, az általa művelt műfajnak nem megteremtője (a nevéről nevezett strófaszerkezet sem sajátja), csak egyik legtökéletesebb mestere. — A római Horatius utánzásai kiábrándítóan hűeknek bizonyulnak. Változatos formájú dalai tartalmilag is sokfélék voltak: himnuszok, skolionok (bordalok), szerelmi- és forradalmi dalok. Reánk apró, újabban papíruszleletekből gazdagodott töredékek jutottak. — Kiad.: A. *Matthiae*, 1827, Th. *Bergh, Poetae lyrici Graeci* III.[4] 1914. (Bibl. Teubn.), E. *Buchholz*—J. *Sitzler, Anthol.* II. kötet, E. *Diehl: Supplementum lyricum* (Kleine Texte). — Irod.: F. G. *Welcker: Kl. Schriften* I. köt., U. v. *Wilamowitz-Möllendorf: Textgesch. d. gr. Lyriker*, 1900, u. az, *Sappho und Simonides*, 1913, u. az, *Neu Jakob*, 1914, ford. *Radó* Antal, *Görög költők.* *Czebe.*

Alkaios és Sappho
(Antik relief)

Alkaiosi sor. Alkaios görög költőről nevezték el. Nagyobb és kisebb A.-t ismer a poétika. Az előbbinek képlete:

⏑̄ — | ⏑ — | ⏑̄ ‖ ⏑⏑ — | ⏑ —,

az utóbbié:

— ⏑⏑ | — ⏑⏑ | — ⏑ | — ⏑.

Alkaiosi versszak. Két nagyobb alkaiosi egy ötödfeles jambikus és egy kisebb alkaiosi sorból áll. Képlete:

⏑̄ — | ⏑ — | ⏑̄ ‖ — | ⏑⏑ — | ⏑ —
⏑̄ — | ⏑ — | ⏑ ‖ — | ⏑⏑ — | ⏑ —
⏑̄ — | ⏑ — | ⏑̄ ‖ — | ⏑ — | ⏑̄
— ⏑⏑ | — ⏑⏑ | — ⏑ | — ⏑

Pl. Berzsenyi: A magyarokhoz c. ódájából:

Romlásnak indult hajdan erős magyar!
Nem látod, Árpád vére miként fajúl?
  Nem látod a bosszús egeknek
  Ostorait nyomorult hazádon?

Alkio, *Santeri*, finn író, *1862. A 80-as évek közepe óta népművelő és erkölcsnemesítő célzatú szépirodalmi művek sorozatával szerzett jóhangzású nevet a finn irodalomban. Különösen két regénye: *Puukkojunkarit* (Bicskás úrfiak, 1894) és *Murtavia voimia* (Töredező erők, 1896) sikerült rajzok a finn népéletből. Tolsztoj- és Dosztojevszkij-hatásokra vall *Mennyt* (Az elmult) c. műve. A széles néprétegek körében mozgó rajzai becsesek. Mint az alkoholellenes mozgalomnak egyik vezetője, irodalmilag is sokat és sikerrel működött. Jeles népszónok; képviselő. *Vikár.*

Alkiphron, II—III. sz. Kr. u., a második szofisztika egyik új műfajának költött, többnyire szerelmi, de foglalkozásokat (halász, földmíves, parazita, hetära) jellemző leveleknek egyik kitűnő művelője, az új attikai vígjáték, a Numos s Lukianos hatása alatt. — Kiad.: M. A. *Schepen* a Bibl. Teubn.-ban, 1905.

Álklasszicizmus *(pseudo-kl.)*, a renaissance és a barokk újklasszicizmusának hanyatlása a XVIII. században. A dráma megőrzi a hármas egységet, amely a gyöngébb írók vállaira elviselhetetlen teherként nehezedik; a líra ragaszkodik a klasszikus műfajokhoz, a görög mitológiából vett képekhez, a hazug pásztorköltészethez (eklogák, idillek). Az Á. francia íróinak — elsősorban Voltaire-nek — nemcsak eszmei, de formai tekintetben is nagy hatása volt Európaszerte. Ezt bizonyítják *Addison, Gottsched, Bessenyei* drámái stb. A romantika az Á. hibáin keresztül nézte az újklasszicizmust is és egyformán lenézte mindakettőt. *Benedek.*

Alkman, Sardesből, a Kr. e. VII. sz. második felében, görög kardalköltő. A lydiai eredetű, de ión görög A. Spártában működött az ottani zene- és dalköltészet szellemében. Dórnyelvű himnuszok, paeanok és skolionok jártak neve alatt 6 könyvben, ezek között legnagyobb hírűek voltak a spártai nőneveléssel kapcsolatos énekei leánykarok számára, az ú. n. partheinon-ok két könyvben. Töredékek, köztük egy nagyobb terjedelmű papíruszon, maradtak fenn csak. A kardal műfajának legelső művelői közül való, ritmusai s még ki nem fejlődött strófarendszere kezdetre mutat. Egyéni nyilatkozatok beleszövése a mitikus tárgyú kom-

pozíciókba feltűnő bennük. Ión derű, szellem és könnyedség van műveiben s mély természetérzés. — Kiad. : Th. *Bergk: Poetae lyrici Graeci.* — Irod. : O. *Gusius, Pauly-Wiszowa, Realencyklopädie.* U. v. *Wilamowitz: Textgesch. d. gr. Lyriker,* 1900. *Czebe.*

Államregény. Az író szociális vagy politikai eszméinek megfelelő képzelt állam rajza, szépirodalmi formában. Klasszikus példája *Platon: Köztársaság*-a. Az újkor nevezetes Á.-ei *Morus* Tamás : *Utopia*-ja (l. ott is), amely mintegy gyűjtő nevet adott a műfaj utána következő termékeinek. A felvilágosodás korában divatossá vált az Á. (*Fénelon: Télémaque.* Nálunk *Bessenyei: Tarimenes utazása.*) A mult század végén a szocialista ideálokat *Bellamy* foglalta Á.-be (*Visszatekintés 2000-ből*), a szocializmus tanainak megvalósíthatatlanságát akarta kimutatni *Richter: A szocializmus diadala után.* *Benedek.*

Allard (ejtsd : allár), *Roger-Charles-Félix*, modern francia lirikus. *1885. Első versei (*Vertes-Saisons, Le Bocage Amoureux*) még a világháboru előtt jelentek meg. Legjelentősebb verskötete *Les Elégies martiales.* Néhány értékes monografiát köszönhet neki a francia irodalom a legmodernebb festőkről. Mint lirikus tradicionalista, aki *Mallarmé* hatása alatt még akkor is ragaszkodik a tiszta francia hagyományokhoz, ha véletlenül szabad versben ír. *Kállay.*

Állatbeszélgetések. A néphiedelem sok országban azt tartja, hogy az állatok egymás közt épúgy beszélgetnek, mint az emberek. S az ember vagy bűbájosság (varázslat) útján, vagy valamely felsőbb hatalom — tündér, óriás stb. — szívességéből meg is értheti ezeket az Á.-et. Rendszerint súlyos föltételhez van kötve a képesség, ill. az engedély gyakorlása, amit, ha megszeg az illető, elveszti az Á. megértésére kapott képességet. Egy magyar mesében pl. a férj kihallgatja egy korhadt fa alatt ültében a fán folyó Á.-t s innen megtudja, hogy a fa odva kincset rejt magában. A titkot kifecsegi neje előtt, s ezáltal elvész az Á. megértéséhez való joga és tehetsége. A férj — ugyanaz v. egy másik — meghallja, hogy udvarán a kakas mit beszél a tyúkoknak : »Énnekem husz feleségem van és mind kordában tudom őket tartani ; a gazdánknak csupán egy van, azzal se bír«. Az ember megszívleli a hallottakat és megregulázza nejét. Az is az Á.-hez tartozik, hogy valamely nép mit hall ki az állatok hangjaiból a maga nyelvén. Sokszor értelmes szókként magyarázzák némely állatnak természetes hangját ; pl. a székely Kitrikoty mesében (*Kriza : Vadrózsák*) a csikó azt mondja : Mihájbá (= Mihály bá'), a kecske : Nyikra bá, a pulyka : dar-daru, a réce : riphajnal, a kakas : bokréta, a csirke : csip, csip, csip stb. Egy Krisztusmondánkban a pittypalatty látja, hogy a Krisztus ott fut el üldözői elől s elárulja őt : »Itt szalad !« A varju látja, hogy elbujt a Krisztus s így szól : »Kár, kár kár !« A vadgalamb meg kikiáltja, hogy hova bujt : »A bukorba, a bukorba.« Ezért Krisztus a monda szerint mind a három madarat átok alá veti. Finn rokonainknál, ahol a népköltés körébe vágó adatok az egész nemzet szorgos közremunkálásával szinte kataszterszerűleg össze vannak gyüjtve, az Á. anyagából egész regényt írt ujabban Osmo Jisalo jeles néprajzi elbeszélő. Efféle néphagyományok tartoznak az Á. fogalma alá. Az egész rendszerbe foglalt ilyes adatok tudományos vizsgálatával a beastlore foglalkozik. *Vikár.*

Állateposz. Az állatmese kiszélesedése lazán összefűzött történetekké, amelyekben egyéni névvel bíró állatok szerepelnek, az állat faji jellemvonásai emberi vonásokkal keverednek, s az állatok emberi szabású társadalom tagjaiként vannak feltüntetve. Az Á. a középkorban, polgári származású írók kezén, a feudális társadalom rejtett szatiráját foglalja magában. (*Roman de Renart, Reineke Fuchs*). *Goethe* hexameterekben dolgozta fel *Reineke Fuchs* történetét. *Benedek.*

Allatius, *Leo*, *1586., †1669., a római egyházhoz tért görög humanista tudósok egyik legkiválóbbika, írók kommentátora és kiadója. Életr. A. *Mai, Nova patrum biblioth.* VI. 2, 1853.

Állatmesék. A népköltés tudománya megállapította, hogy a népies elbeszélő költészet az Á.-kel kezdődik. Az ősember viszonyát az állatokhoz és általában a környező természethez, amellyel az ősember mint megannyi csodák tengerével áll szemben, az Á. tükröztetik vissza legtanulságosabban. Ezeknek ősi, kezdetleges alakja, melyet a népmesekutatás számos esetben helyre tudott állítani, világot vet a népek gyermekkorának lélektanára s így az emberiség őstörténetében fontos tanulságokra vezet. Innen az Á. különleges nagy jelentősége tudományos szempontból. *Vikár.*

A *tanítómese* ősidők óta szívesen öltözött az Á. formájába. Az író bizonyos emberi tulajdonságokkal ruházza fel vagy emberi helyzetekbe hozza az állatokat s a róluk elmondott történetből erkölcsi vagy gyakorlati tanulságot von le. (*Pancsa-tantra, Aesopus, Phaedrus.*) Az újkor irodalmában *La Fontaine* Á.-i (*Fables*) a legnevezetesebbek. Nálunk a XVI. sz.-ban *Heltai, Pesti* és *Mizsér* G., a XIX.-ben *Czuczor* G. és *Fáy* A. írtak tanító Á.-et. *Benedek.*

Állatregény. A középkori állat-eposz (l. ott) emberi jellemű állataival szemben a modern Á. az állati psychét iparkodik megérteni és közelebb hozni az olvasóhoz. Legkiválóbbak e műfajban : *Kipling* (*Jungle-book*), *Ch. Derennes* (*Bestiaire sentimental*), *Jack London* (*The Call of the Wild* stb.), W. *Bonsels* (*Die Biene Maja*) stb.

Allegória. Hosszabb megszemélyesítés vagy részletező metafora. Néha az egész vers, amelybe a valóságos értelmet mintegy be kell helyettesíteni. A gondolatszabadság elnyomása idején mindenütt keletkezett ilyen álarcos költészet : nálunk

különösen a Bach-korszak idején (*Tompa Mihály: A madár fiaihoz* stb.) s a háború alatt (*Ady Endre: A mesebeli János*).

Allen (ejtsd: eln), *Charles Grant*, angol író, *1848. †1899. Számos regényt írt, melyek közt legnagyobb feltűnést keltette *The woman who did* (1895) című, a házasság problémájának újszerű feldolgozásával. A. mint természetbúvár könyveiben, *Physiological aesthetics* (1877), *Colour sense* (1879), *Force and energy* (1888) Darwin tanításait támogatta, akinek életrajzát is megírta.

Alliteráció (*betűrím, Stabreim*). A magyar és a germán ősköltészet ritmuserősítő eszköze: hangsúlyos szavak kezdő mássalhangzóinak megismétlődése. Nemcsak versben, de közmondásokban és ikerszavakban is gyakori. (Szeretnék *szántani* ... *Szegény ember szándékát* ... *Szire-szóra*.) A romantika a műköltészetben is divatossá tette az A.-t, mint a népköltészet jellegzetes sajátságát. *Arany* is gyakran él vele. *Wagner* alliteráló versekben írta a *Nibelung-tetralógia* szövegét. Az angolok (*Southey*, *Wordsworth*, *Poe*, *Swinburne* stb.) nagyon szeretik; *Dickens*-nek prózája is tele van A.-val és kitűnő hangfestő hatásokat ér el vele. (... in that slippy, slushy, sleety sort of state ... *The Cricket on the Hearth*.) A modern francia vers muzsikájának jelentős alkatrésze.

»Souffle, songe, silence, invincible accalmie
Tu triomphes, ô paix plus puissante qu'un pleur,
Quand de ce plein sommeil l'onde grave et l'ampleur
Conspirent sur le sein d'une telle ennemie.«
(Paul Valéry: Dormeuse.)

A modern magyarok közt *Babits* él leggyakrabban A.-kal. *Benedek.*

Almanach. Tulajdonképen naptár. Minthogy lassankint a naptárakban az irodalmi rész lépett előtérbe, az A. újabban évenként megjelenő könyv. A mult század harmincas éveiben több almanach jelent meg (*Aurora*, stb.), a század végén és a jelen század elején a *Singer és Wolfner* cég almanachját *Mikszáth Kálmán* szerkesztette.

Almásy *György*, magyar felfedező utazó, aki e század elején Belső Ázsia eddig ismeretlen vidékeire, a Tien Sán hegységbe és a Tarim-medencébe vezetett expediciót. Belső Ázsiára vonatkozóan néprajzi, gazdasági, valamint hegy- és vízrajzi ismereteinket sok új adattal gazdagította. Főműve: *Vándorutam Ázsia szivébe*. 1903.

Almeida-Garrett, *João Baptista de Silva Leitão, Visconte d'*, portugál romantikus költő. *1799. †1854. Hazája politikai életében is élénk részt vett, mint belügyminiszter, képviselő, politikai ügyvivő. Irói működését klasszikus stilusu tragédiákkal kezdte: *Catão* (Cato); később: *Camões*, *Frei Luiz de Souza*. Mint lírikus a legjobbak közé tartozik; Walter Scott hatása alatt kelt történeti regénye (*Arco de Santa Anna*) és verses novellái a portugál irodalomnak becses termékei. *Honti.*

Almquist, *Karl Jonas Love*, svéd író, *1793. †1866., a legtehetségesebbek egyike. 15 éves korában mint túlérett, minden irodalomban járatos diák került az uppsalai egyetemre, ahol 1815-ig maradt. A Rousseau szellemében élt életről álmodozott, amit később meg is valósított. Irt epikai, lírai és drámai költeményeket, regényeket, elbeszéléseket, meséket, filozófiai, pedagógiai és politikai disszertációkat, tankönyveket stb.

Főmunkája *Törnrosens bok* (Csipkerózsa könyve), amely 14 kötetben jelent meg 1832—51. s melyben közös cím alatt különböző műveit adta ki. Ott találjuk pl. *Arthurs jakt* (A. vadászata) c. epikai költeményét, *Signora Luna* c. szomorújátékát, *Araminta May* c. költeményét, *Kapellet* (A kápolna) és *Skällnora kvarn* c., a parasztnép életéről szóló hosszabb elbeszéléseket, *Drottningens juvelsmycke* (A királyné diadémja) és *Hermitaget* c. regényeket, továbbá több disszertációt, pl. *Den svenska fattigdomens betydelse* (A svéd szegénység jelentősége), ahol a svéd népjellemet és természetet gyönyörűen rajzolja. Szintén idetartozik *Det går an* (Illik) c., 1839. közölt novellája, amely koncepciójában ötven évvel előzte meg korát és óriási feltűnést és vihart keltett. A házasság szentségét és az erkölcsöket látták megtámadva benne. A *Törnrosens bok* c. művén kívül még: *Grimstahamns nybygge* (A gr.-i letelepedés) és *Ladugårdaarrendet* (Az istállóbérlet) c. hosszabb elbeszélései, *Amalia Hillner*, *Gabriele Mimanso* és *Tre fruar i Småland* (Három sm.-i asszony) c. regényei ismertek. Említést érdemelnek újságcikkei is, melyek közül körülbelül 200-at ismerünk.

Törnrosens bok-ban A. típikus újromantikusnak mutatkozik és gyakran hangsúlyozza a tehetség függetlenségét azoktól a törvényektől, amelyek szerint a hétköznapi emberek élnek. Csodálatos, kimeríthetetlen, de amellett szeszélyes fantázia jellemzi A. műveit, melyek változatos, forradalmi világnézetét tükrözik vissza. A. előtt alig volt svéd író, aki oly sok alakot alkotott és minden irodalmi téren oly járatos volt. Róla elmondhatjuk, hogy semmi emberi nem volt idegen neki. *Lindberg.*

Álnév. Az irodalomban igen elterjedt szokás, hogy az író saját neve helyett önkényesen fölvett névvel, vagy név gyanánt szereplő szóval, esetleg betűvel vagy jeggyel írja alá műveit. Az Á. használatára különböző okai lehetnek. Gyakran idegen vagy rosszhangzású nevét cseréli fel az író jobban csengő névvel. Megeshetik, hogy a hatóságok üldözésétől tart. Jókai bizonyos alkalmakkor a *Sajó Á.*-t használta az abszolutizmus idején. Jósika több munkáján mint *Eszter szerzője* szerepel. Arra is van eset, hogy az író különböző jellegű műveit más-más néven írja. Rákosi Viktor komoly írásaiban megtartotta saját nevét, mint humorista a Sipulusz nevet tette népszerűvé. Megeshetik, hogy az író szégyenli egyes mű-

velt: Balzac különböző álneveken adta ki megrendelésre írott rémregényeit, amelyek ma nem is szerepelnek művei sorában. Tudunk eseteket, amikor a kiadóval kötött szerződés bizonyos korlátokat szab az író munkája elé s e korlátokat Á. segítségével lépi át. Gyakran Á. vagy betűjegy szerepel az író neve helyett egyes cikkek alatt, amelyeket nem tart szükségesnek teljes nevével ellátni. Az ilyen jegyeket az olvasó ismeri: Gyulai Pál —*i*, vagy Rákosi Jenő —*ő* jegye tkp. inkább rövidítés, mint Á. *Benedek.*

Alphart halála. Német hősköltemény a XIII. sz.-ból a Dietrich-monda köréből. Nibelung strófákban énekli meg megrendítő egyszerűséggel és heroikus komolysággal az ifjú A. elárultatását és elvesztét a Dietrich és Ermanerich közti csatában.

Alphavitarion, Alphavitos. Gyakori címe középgörög, legtöbbször oktató tárgyú költeményeknek, igen sok egyházinak, abc — akrostichisszel. A szokás valószínűleg betűrendes profán gnómagyüjteményekből eredt. Egyik legjelesebb példája az *Alphavitos tis agapis* c. kiadott XV. sz.-i rhodusi szerelmi dalciklus, kiad. *W. Wagner* 1879, magy. ford. *Vértesy* Dezső: *A szerelem ABC-je* 1907.

Alphonsi, *Petrus,* l. *Disciplina Clericalis.*

Ál-shakespeare-i *drámák* azok a drámák, melyeket *Shakespeare*nek tulajdonítottak. Ezek nagy részében Shakespearenek kétségkívül több-kevesebb része volt, teljes bizonysággal egyikről sem állapítható meg, hogy Shakespeare műve-e egyáltalában, vagy hogy mennyit dolgozott azokon. 14 darabot tulajdonítanak neki, ezek közül hetet sorol fel a III. Foliokiadás 1664. mint Shakespeare feltétlenül autentikus darabjait. Jobbak ezek közt az *Arden of Feversham*; *Two noble Kinsmen*; *Edward III.*; *A Yorkshire tragedy*; *Sir Thomas More.* A Magyar Tud. Akadémia kezdte kiadni az Á.-t, *Heinrich* Gusztáv szerkesztésében; itt a következők jelentek meg: *III. Edvárd* és *Merlin születése, Vértesi* Jenő ford.; a *Yorkshirei tragédia, Mayné Marczali* Erzsébet ford.; a *Tékozló fiú* és *Thomas Lord Cromwell* *Benedek* Marcell ford.; a *Szép Emma* és a *Két nemes rokon Rózsa* Dezső ford. A két nemes rokon tárgya Szilágyi és Hajmási történetének változata. *Rózsa.*

Alszeghy *Zsolt.* *1882. Tanár és irodalomtörténész. Az *Élet* c. folyóirat szerkesztője. Főművei: *Illei János élete és írói működése, Magyartárgyu latin jezsuitadrámák,* Az *esztétikai szemléletről, Petőfi és az ötvenes évek lirája, Magyar lirikusok* (Vörösmarty, Komjáthy, Ady, Harsányi), *Vörösmarty-breviárium.*

Altay *Margit,* kedvelt ifjusági írónő. *1884. (*Az amerikai leány, Érdekes házasság, Gvendolin házassága, Lucy Laci, A végzet útja*). Több sikerült műfordítása jelent meg.

Altenberg, *Peter,* polg. nevén Rich. *Engländer,* osztrák-német író. *1862. †1919. Műfaja az impresszionista »tanulmány«, a sűrített vázlat, a lírai pillanatfelvétel. Csak egy realitás van: a benyomás, egy érték: a pillanat szépsége. Egy-egy szó az egész élet tükre, egy mondat elegendő ahhoz, hogy tájakat varázsoljon az ember szeme elé. Művei: *Wie ich es sehe* (1896), *Märchen des Lebens* (1907), *Die Auswahl aus m. Büchern* (1908), *Semmering* (1912), *Mein Lebensabend* (1919), *Der Nachlass* (1925). *Turóczi-Trostler.*

Altenburger *Gusztáv,* címertani író, *1841. †1895., főműve: *A magyar szent korona és koronázási jelvények. Tagányi* Károly és *Rumbold* Bernát közreműködésével megindította *Magyarország címertárát,* azonban csak 7 füzet jelent meg belőle.

Alvaro, *Corrado,* *1895. Délolaszországban. Egyetlen kötetet adott ki *Poesie grigioverdi* (katonai költemények) címmel (1917). Költészete egyszerű, nyugodt, tiszta stílussal énekli meg a katonai élet minden mozzanatát.

Alvilágjárás, bizánci. Az antik irodalomban (görögben Homerosnál Odysseia XI., Platonnál Politeia X. k., Plutarchosnál, Lukianosnál Nekyomanteia, a rómaiban Vergiliusnál, Aeneis VI. k.) s a középkorban Dantenál szereplő motivum, néhány kitünő mű témája a közép- s korai ujgörög irodalomban. A régebbiek lukianosi szellemben szatirikus, sőt gúnyiratok s e nemben Bizáncból a legkitűnőbbek; ezek: *Timarion* (XII. sz.), *Mazaris utazása* (XV. sz.) prózában; az újabbak közül: *Bergadis: Apokopos*-a és Joh. *Pikatoros: Rimá*-ja (XVI. sz.) versben. — Kiad.: *Timarion:* B. *Haase* 1813, *Mazaris:* Fr. *Boissonade* 1831, mindkettő Ad. *Ellissen* 1860. *Apokopos:* E. *Legrand* 1870 és 1881, *Pikatoros:* W. *Wagner* 1874. Irod.: H. F. *Toser,* Journ. Hell. Stud. 1881, M. *Treu,* Byz. Ztschr. 1892. L. még *Látomásirodalom* c. alatt.

Alvinczy *Péter.* *1570 körül, †1634. Híres hitvitázó volt a XVII. sz.-ban. *Pázmány* Péter legerősebb ellenfele; Kassán volt ref. pap. Főműve: *Itinerarium catholicum.*

A. *Sándor,* író, *1852. †1925., francia irodalommal és nyelvészettel foglalkozott, több francia lap munkatársa volt. *A francia nő és a társadalom* c. művén kívül a *Methode A.* nyelvtani kézikönyveket írta.

Amade *László báró,* *1703. †1764. Sokáig katona volt, majd kamarai tanácsos. Nyugtalan, lobbanékony természet. Lírai költeményeit választékos nyelv, dallamos forma és élénk képzelet jellemzik. Dalai népszerűek voltak. Irt vallásos költeményeket is.

Amadis-regény. Igy nevezik főhőséről (Amadis de Gaula-Wales) azt a portugál (vagy spanyol?) eredetű regénytípust, amely a lovagiság eszményeinek, társadalmi különállásának egyik utolsó költői lecsapódása az európai irodalmakban. Első nyomai a XIII. sz. végére utalnak, legrégibb ránk maradt változata — a spanyol Garcia Ordoñez *de Montalvo* műve — 1508. jelent meg nyomtatásban, 1540. követik francia, 1569. német átdolgozásai. Ezzel kezdődik világirodalmi vándorútja.

A regény cselekmény-magva — A. királyfi s *Oriona* hercegnő szerelmének története, — egyre ujabb elemekkel, céltalan kalandokkal bővül, idegen mondatörmelékekkel keveredik s végül valóságos könyvtárrá duzzad. A nagy nyugati irodalmak sorra befogadják, míg aztán a barokk szétmorzsolja, felszívja anyagát. Hatással van a heroikus-gáláns regény kialakulására s ezzel a rokokóba is átmenti a lovagiság fikcióit, irreális képeit, etoszát. A XVII. sz. végéig megtartja népszerűségét. Goethenek kedves olvasmánya. Már a XVI. sz.-ban dramatizálják, de még a XVIII.-ban is fel-felbukkan a színpadon. A magyar irodalomban csak néhány közvetett, tárgyi nyom mutatja a hatását. V. ö. L. *Braunfels: Krit. Versuch über den A. von Gallien* 1876 ; W. *Mulertt: Studien zu d. letzten Büchern d. A. Romans*. 1923. *Turóczi-Trostler.*

Amateur-kiadás. Díszesen kiállított, finom papírosra nyomott kiadás, rendszerint számozott példányokban.

Ambrogini (ejtsd : ambrodzsíni), *Angelo*, l. *Poliziano*.

Ambroise d'Évreux (ejtsd : ambroáz devrő), francia jongleur. A XII. sz. legvégén 12.000 nyolc szótagos verssorban írta meg a harmadik keresztesháború krónikáját. Maga is résztvett az eseményekben és előadása igen eleven.

Ambrosius (Szent Ambrus), *340. †398., latin egyházatya, író és költő. Galliából származott, Rómában nevelkedett és kiváló képzettségével hamarosan előkelő állásokra jutott Mediolanumban (Milano). 374. püspökké választották. Innen kezdve páratlan odaadással szentelte magát az egyház ügyeinek ; kérlelhetetlen harcot vívott az ariánusok ellen és sikerrel küzdött meg a pogányság utolsó komoly feltámadási kísérletével. Kora és az utókor nem is irodalmi munkásságáért, hanem egyházszervező és főpásztori működéséért tartotta az egyház egyik legnagyobb tekintélyének. A.-nak legnagyobb gondja mindig az igehirdetés volt : munkái nem is egyebek, mint részletesebben kidolgozott prédikációk. Nagyszámú szentírásmagyarázó (exegetikai) művén kívül igen nagy tekintélyben állt keresztény erkölcstana (*De officiis ministrorum* — A papok kötelességeiről), amely *Cicero: De officiis*-ának tudatos ker. pendantja. Erkölcstani iratai szinte kizárólag a szüzesség problémájával foglalkoznak. Dogmatikai iratai, némileg háttérbe szorulnak irodalmi működésében. Ellenben beszédei és levelezése annál jelentékenyebb. Igazi egyénisége : rendületlen hite, csodálatos bátorsága, széles látóköre, gyakorlati bölcsesége tükröződik bennük. Egyik legnevezetesebb tette volt a himnusz bevezetése a ker. istentiszteletbe ; a 386. évi ariánus zavargások idején, maga-alkotta himnuszokat kezdett énekeltetni az istentiszteleteken. Ezek a nyolc-nyolc, négysoros strófából álló himnuszok a klasszikus jambust használják versmérték ül és tudatosan az antik költészet hagyományainak útját követik. A melódiákat is maga A. szerezte, nagyrészt keleti hatások alapján. Rengeteg utánzójának művei közül lehetetlen volna kiválasztani A. himnuszait ha már Augustinus tanúsága nem bizonyítaná négy himnuszra vonatkozólag A. kétségtelen szerzőségét (*Deus creator omnium* ; *Aeterne rerum conditor* ; *Jam surgit hora tertia* ; *Veni redemptor gentium*). Ujabb tudósok még 8 himnuszra vonatkozólag igyekeznek igazolni A. szerzőségét. A. himnuszai egyszerűek, de teli vannak mély hitből fakadó érzéssel : ezek az első jellemző és egyéni ízű, egyuttal műfajilag is eredeti alkotásai a ker. költészetnek. (V. ö. *Babura* László : *Szent Ambrus élete*. Budapest, *1925.*) *Révay.*

Ambrozovics *Dezső*, *1864. †1919. A *Képzőművészeti Társulat* titkára volt. Elbeszéléseket s költeményeket írt. Orosz írók műveit ültette át nyelvünkre.

Ambrus *Balázs* (polgári nevén *Hermann Károly* dr.), vajdasági költő és író, *1887. Orvosi diplomát szerzett. Eleinte a *Bács megyei Napló*-ban, majd *Kiss* József folyóiratában, a *Hét*-ben, továbbá az *Uj Idők*-ben jelentek meg versei. Kötetbe gyűjtve *Koszoru* címen 1918. Sok angol, francia és német verset ültetett át magyar nyelvre.

A. *Zoltán*, *1861. Jogi tanulmányai elvégeztével Párizsban francia irodalmi tanulmányokkal foglalkozott. A fővárosi lapokba írt színi bírálatai és irodalmi cikkei már fiatal korában ismertté tették nevét. Néhány évig a Nemzeti Színház igazgatója volt. Nem termékeny író, de kitünő stiliszta, elmés és ötletes elbeszélő, jó megfigyelő. Történetei nem mindig érdekfeszítőek, a kibontakozás is gyakran lassú, de mindig lekötik figyelmünket kitünően megrajzolt alakjai. Nyelve választékos és hajlékony, de nem erőszakolt ; kitünő műfordításai vannak. A legnehezebb írók műveit pompás fordításban adta a közönség kezébe ; *Flaubert, Anatole France, Maupassant* regényeit és novelláit nála hívebben senki sem tolmácsolhatta. A *Vojnovich* Gézával közösen szerkesztett *Klasszikus Regénytár* számos kötete elé nagy esztétikai kultúráról és biztos ízlésről tanuskodó bevezetést írt. A.-nak, az elbeszélőnek, finomsága és mély érzése különösen *Midás király* c. regényében nyilatkozik meg, humora pedig *Berzsenyi báró és családja*, meg a *Berzsenyi lányok 12 vőlegénye* c. szatirikus elbeszéléseiben. *Giroflé és Girofla, A gyanu, Ninive pusztulása, Őszi napsugár, Solus eris* c. kötetei, mint a lelki élet finom rajzolóját mutatják be. Sok művét idegen nyelvekre is lefordították. Színházi kritikáit eredeti szempontok jellemzik. *Színházi esték, Régi és új színművek* c. köteteiben különösen külföldi drámaírók műveivel foglalkozik behatóan. A. műveit *Szinnyei* Ferenc ismertette legalaposabban. *Lengyel.*

Amerikai angol irodalom. Az angol eredetű amerikaiak legnagyobb része a XVII. században bevándorolt angoloktól származik. Az A. első korszaka összeesik az amerikai civilizáció kezdeteivel s első

művelői bevándorolt angolok. Az amerikai élet rögtön hatott s eredeti hangot és színt adott műveiknek. A legrégibb irodalmi termékek útirajzok és leírások. Az első letelepedéstől, 1607-től számítódik az A. Első könyve John *Smith* kapitány műve Virginiáról. Kezdetben csak két helyen keletkezett angol nyelvű irodalom: Virginiában és új Angliában. A XVII. sz. amerikai irodalma tipikus puritán volt. Elbeszélő és történeti munkák mellett számos teológiai mű keletkezett, a költészet nem mutat fel semmi jelentősebb alkotást. Némelyek szabadabb, melegebb és nemesebb gondolkodást juttatnak kifejezésre, a lelkiismeret szabadságát hirdetik s a szenteskedést és türelmetlenséget ostorozzák (*Roger Williams*, 1604—1683.). Az első hivatásos új-angliai költő nő volt: Anne *Bradstreet*, 8 gyermek beteges, törékeny anyja. Költői munkái (1650.) között vannak ma is olvasásra érdemes részek. 1676 előtt az új civilizáció Angliában született amerikaiak kezében volt. Csak 1676 után jutnak szóhoz a kivándoroltak leszármazottjai oly irodalmi termékekben, melyekben látjuk az élet reakcióját az új világban alakult szellemi kultúrára. A papság vezető uralma érezhető az újabb generáción is, mely sem tudatlan, sem gyenge nem volt, de az új társadalom alapjait kellett leraknia s így más feladata volt, mint az irodalmi termelés. Az első világhírű amerikai író Benjamin *Franklin* (1706—1790.). Művei két főcsoportra oszthatók: a forradalommal összefüggő és össze nem függő művekre. Nagyszerűen értett ahhoz, hogy élettelen irodalmi tárgyakat vonzó, eleven előadásban mutasson be s a legszárazabb téma vagy motivum is érdekes lesz kezei között. A Poor Richard kalendáriuma (1733.) Saunder mester eredeti és humoros beszédei révén lett híres. Az A. első klasszikus terméke Franklin önéletrajza. Franklin Amerikának első s legnagyobb népnevelője, a puritán világ szűk korlátaiból ő jelzi az utat a szabadabb világfelfogás felé.

A forradalom kora három részre osztható: az 1763—1775-ig terjedő időt az aggodalom tölti be a politikai szabadság veszélyeztetettsége miatt, 1775—1776. a bizonytalanság üli meg a lelkeket, 1776—1787-ig tért hódít a meggyőződés az anyaországtól való különválás szükségességéről. E kor irodalma harcias irodalom, fő jellegzetessége az amerikai társadalmi problémákkal való összefüggés. Az irodalmi művek egy része távol áll a forradalomtól s általános irányú szellemi áramlat kifejezője, a legtöbb azonban a forradalmi mozgalom révén életre keltett tevékenység és szellemi irányok kifejezései. A kedélyek megnyugvása után az emberi érdeklődés rendes tárgykörei is mind nagyobb helyet töltöttek be. A politikai és szellemi forrongás idejének nagyrészt politikai és polemikus iratai feledésbe kerültek. Két mű vált az amerikaiak közkincsévé: a függetlenségi nyilatkozat Thomas *Jeffersontól* (1776) és George *Washington* búcsúbeszéde. Jefferson volt a feje a függetlenségi nyilatkozatot szerkesztő-bizottságnak. Ez örökbecsű munkában tartalom, lényeg és forma összhangban vannak; Amerika politikai, erkölcsi és társadalmi ideáljainak összefoglalása, Isten, ember és az elvek tiszteletére int, erkölcsi komolyságot, optimizmust, önfeláldozást hirdet. Washington búcsúbeszéde politikai bölcseségével jobban hozzájárult az amerikai népneveléshez, mint bármily más munka. A további irodalom művelése felöleli a következőket: levelezések, kongresszusi és törvényhozási iratok; politikai tanulmányok (újságcikkek és röpiratok formájában), politikai szatirák, forradalmi versek, gúnyversek, naplók, kalandokról beszámolások és foglyok élményeinek elbeszélése. A költészetnek e korból nincsenek nevesebb képviselői, kivéve a drámairodalomban. Ekkor keletkezett a névtelen *Yankee Doodle* s több híres dal.

A XIX. század lassan kifejlesztette az irodalomnak oly ágait is, melyek a viszonyok következtében csak későn jutottak szóhoz. Több oka volt annak, hogy az amerikai költészet és regényirodalom oly későn tűntek elő. A nehéz életfeltételek, az indiánusok sakkbantartásának munkája egyrészt; másrészt a zsarnokság elleni küzdelem, a demokrácia kérdése. A puritánok továbbá frivol időtöltésnek tekintették a költészetet, melynek a lélek üdvének megmentésében nincs szerepe. Nem csekély jelentősége volt annak a körülménynek, hogy hiányzott a hagyomány és a legenda. A történetírás különösen Uj-Angliában virágzott, már az A. kezdetétől fogva, mert itt volt meg a jólét és a nyugodt élet a történeti kutatásokhoz. Amerika történetíróit egyhangúlag dicsérik mindenütt: *Bradford*, *Winthrop*, *Prescott*, *Parkman*, *Prince*, *Stith*, *Adams*, *Rhodes* mind híresek. Német hatás oly mértékben érezhető, amily mértékben az irodalom mindinkább erősödik. A történeti kutatásban elmélkedő és filozófiai irány hódít tért. A regényirodalomban soká tartott, amíg Defoe, Fielding, Smollett és Sterne utánzókra találtak. Az angol regény történetének kezdetét Amerikában Charles Brockden *Brown* jelzi (1771—1810.). Az akkor divatos rémregényeket utánozta; leghíresebb műve a romantikus *Wieland or the Transformation*, egy vallásos rajongó története. Amint itt Poenak egyengette az útját, indiánusainak a regénybe való bevezetésével Coopert és Irvinget előzte meg. Az elbeszélő próza első klasszikus képviselője Washington *Irving* (1783—1859). Képzeletét különösen a távolságok vonzották, vagy a hely, vagy az idő távolsága. Utazásai rendkívül fontosak voltak ebből a szempontból: spanyol útjának eredménye Columbusról szóló műve. Derűs életbölcseletét s mély kedélyéletét mutatja az angol tartózkodása alatt írt *Sketch-Book*; ennek legolvasottabb része az a két elbeszélés, melylyel az amerikai rövid elbeszélés, *short*

story tipusát alkotta meg. Nagy népszerűségre tett szert Newyork humoros történetével, melyet sokan komolyan vettek. Ebben a holland ősök groteszk drámáját adja. Irving Amerika első nagy alkotó művésze, aki az A.-t a világ-irodalomba bevezette s aki világhírre tett szert. James Fenimore *Cooper* (1789—1851) az amerikai Scott; művei középpontjában az indiánusok és az európai műveltség közötti küzdelem áll. Mint embert nem szerették, mert honfitársai hibáit ostorozta. A kalandregényt a költészet régióiba emelte. A regénynek két új teret nyitott: az indiánus és a tengerészregényt, mely utóbbinak nagyszerű példája a *Pilot*, Long Tom Coffinnak, a nyers, de becsületes tengerésznek híres alakjával. Roppant termékeny volt, nagyon gyorsan írt, eredetibb, mint Irving, de nem oly művész. Az *Utolsó Mohikán*ban éri el népszerűsége tetőpontját: Bőrharisnya, a nemes indiánus alakjának hatása a drámairodalomban és a festészetben is mutatkozott. Jellemző, hogy nőket nem tudott rajzolni. Kortársai messze mögötte maradnak. Catherine Mary *Sedgewick* az amerikai erkölcsregény megalapítója. William Gilmore *Simms* (1806—1870) műveit vér és bűn jellemzi. *Guy Rivers*-ben Georgiát írja le az aranyláz idejében, a *The Yemassee*-ben Dél-Karolina küzdelmét az indiánusokkal, *The Gift*-ben jelent meg a legjobb kisértettörténet: *Grayling, or Murderwill out.* Nathaniel *Hawthorne*, Amerika legnagyobb regényírója (1804—1864), magányban élte le saját külön világát. Az újangliai puritanizmus sajátságos produktuma volt: az új-angol kalvinizmus problémáit dolgozta fel. Az A. egyik legkiválóbb terméke a *Scarlet-Letter*, egy házasságtörés története a puritán időkből, melyet a puritán Faustnak neveznek. A *Blithedale Romance* a filantróp és reformer Hollingsworth története. A tragikus sorsú és soká félreismert Edgar Allan *Poe* (1809—1849) Amerika első világszerte méltányolt költője. A formán való tökéletes uralom jellemzi, a biztonság, mellyel képzeletének határt tudott szabni. A költészetben a szépség ideálját akarta megvalósítani, minden irányzat és mellékes cél nélkül. Előszeretete a homályos, a szokatlan iránt vezette a titokzatos és a kisértetiesfelé s a halál költőjévé avatta. Rövid történeteivel óriási hatást tett Stevensonra a *Treasure Island*-ben, detektivtörténeteivel Wilkie Collinsra, Conan Doylera, a képzelet szárnyalásának vegyítésével a népszerű tudománnyal Verne előfutára volt. Sokat foglalkozott a szellem felsőbbségével az anyag felett, pesszimizmusában reménytelen az emberi tapasztalat sikerét illetően; a humor iránt nincs érzéke. Ő írt először lélektani történetet, melyben azután Stevenson és mások felülmúlták. Szimbolizmusát látjuk a »fekete macskában«, melyben a lelkiismeretet jelzi a macska lángoló szeme, Wilsonban a bűnös lelkiismeretet a férfi double-ja. Hawthornenal közös vonása, hogy mindketten egy távoli világban élnek. Mint költő is a természetfelettit, a kisértetiest, a földöntúlit érzékelteti.

Az A. 1850 után az életnek mind realisztikusabb felfogását mutatja. Az volt a főtörekvés, hogy a mindennapi élet küzdelmeit ábrázolják s mindinkább növekedett a köznapi élet művészi, didaktikai vagy erkölcsi értéke. Harriet *Beecher-Stowe* (1811—1896) a rabszolgaságot tanulmányozta s azért vetette magát a rabszolgaellenes küzdelembe. A rabszolgaság kérdését a világirodalomba vitte be az *Uncle Tom's Cabin* c. irányregénye, melyből egy év alatt 300.000 példány fogyott el, laza szerkezete, prédikáló hangja ellenére is. A *Dred* folytatta a rabszolgaság leírását az egyház és a jog szempontjából. A polgárháború elszárította a költészet forrásait. A regényhez nem volt idejük; bármelyik napilap ép oly hősi eseményekről számolt be, mint a költészet. A romantika átengedte helyét a családi élet hétköznapi jeleneteinek. Problémák kerültek a regények középpontjába. Oliver Wendell *Holmes* (1809—1894) *Elsie Venner*-je az első: a szülés előtt egy nőt kigyó mar meg s a méreg hatását tanulmányozza a gyermeken. *Bayard Taylor* (1825—1878) a köznapi életből veszi művei tárgyát, melyek mind kitünő jellemző erőről tanuskodnak. Költészetében a kereszténységet a hellenizmussal akarja összeegyeztetni. A nyugat irodalmának legnagyobb írója *Mark Twain* (Samuel Langhorne Clemens, 1835—1910), Tom Sawyer és Huckleberry Finn alakjai örök életűek. Mélyebb humorának nemcsak megnevettetés volt a célja, alantas komikum, karrikatura és finom szellemesség vegyült benne. Francis *Bret Harte* (1839—1902) a kaliforniai régi, mozgalmas, primitív, jog nélküli életet írja le. *The Luck of the Roaring Camp* és *The Outcasts of Poker Flat* tették híressé. Félig vad, primitív, konvencióktól távolálló életet írt le, a háttér pedig a Sierras egyszerűsége és fensége. Az emberi természet jóságát hirdeti, szerinte a legromlottabb emberi léleknek is vannak jó oldalai. A termékeny Henry *James* az ellentétet dolgozza fel a régi fajok és az amerikaiak, a fizikai és a szellemi világ, a művészi és a prózai lélek között. *Burnett* az ifjúságnak klasszikusává lett. Nagyszerűen jellemez, a szenvedély hatását festi. *Cable* Louisiana kreol típusait állítja elénk, harmonikus egységben mutatkoznak nála romantika és realizmus; a művészit alárendelte az erkölcstannak. Joel Chandler *Harris: Uncle Remus: His Songs and His Sayings* c. munkájában egy öreg néger mesél Brer Rabbitről és Brer Foxról. A történeteket, melyek a Reinecke Fuchs változatai s melyekben mindig az ügyesség győz s az ész, a négerek hozták Afrikából. *Crawford* Francis Marion az olasz középosztály életét festő regényeinek igen nagy sikere volt. A politikai és gazdasági változások nagy hatással voltak az irodalomra is; a regénynek a szociológia és pszichológia is új utakat mutatott. A Heimats-

kunst nem egy nagyszerű regénnyel gazdagította az A.-t. A lélektani regényben kitünt különösen Elizabeth *Robins* (*The open question*). Frank *Norris* a farmerek és a vasutak közötti küzdelmet, Robert *Herrick* a nemi problémát, *Lawson* a pénzügyi és bírósági visszaéléseket dolgozzák fel. A legújabbak közt *Jack London* nagyerejű kalandregényei s *Joseph Hergesheimer* társadalmi rajzai keltettek nagy sikert és utánzókat. A nagy amerikai regény ma sincs meg, mert túlságosan nagy az ország s a lángeszű egyesítő erő még nem született meg. Ha a kommercializmus erősen befolyásolta is a regényirókat, az erkölcsi légkör mindig tiszta maradt; a patológikus esetek ritkán találtak utat hozzájuk. Az elbeszélő irodalom számára legnagyobb érdeme az A.-nak, hogy a novellát mai nagyszerű tökélyére emelte.

Az amerikai angol költészet nem volt eredeti. Uj országban, új küzdelmek, új fejlődés, új fajok asszimilálása nem hozott új, eredeti, nemzeti költészetet. Nem is engedték egymást megérni, mert agyondicsérték egymást. A költészet hangja nem volt optimisztikus, de tragikus sem. A gyakorlati élet és a józan ész iránti érzék köznapi tárgyak felé vezetett, úgy hogy a legnagyobbak sem mentek bizonyos mindennapiságtól; a didaktikus elem nagy tért hódított s legmagasabb fejlettségre jutott az elmélkedő és a vallásos lira. Az amerikai költészet születési éve 1817, William Cullen *Bryant* (1794—1878) *Thanatopsis* c. versének megjelenési ideje. Bryant az első nagy amerikai költő; formatökély, méltóság és szépség jellemzi pesszimisztikus hangú költeményeit. Hazája természeti szépségeit gyönyörű leirásokban dicsőíti. A természet szavát kell követni szerinte, ez az emberi elégedettség forrása. Szerette az embereket, a természetet és a művészetet; a halált nem tekintette rossznak. Richard Henry *Dana* (1787—1879) *The Buccaneers* c. fantasztikus, szentimentális tengeri történetével tűnt ki. A déli költők közt legnagyobb Sidney *Lanier* (1842—1881). A délvidék ültetvényes élete nem volt nagyon alkalmas művészi egyéniségek nevelésére. Henry Wadsworth *Longfellow* (1807—1882) *Hyperion*-jával kezdődik az az amerikai irodalom, mely anélkül, hogy megszűnnék nemzetinek lenni, jogot formálhat arra, hogy kozmopolita legyen. Széleskörü tudása, nagy olvasottsága volt, különösen a germán kultúrával foglalkozott. Mesteri formában, zenei nyelven megirt versei, melyek családi boldogságát és bánatát s mindenki által érthető gondolatait juttatják kifejezésre, Amerika legnépszerűbb költőjévé tették. A gyarmatok életét írja le *Evangeline*-ben, Hermann és Dorottya mintájára. *Hiawatha* az indián Kalevalának tekinthető, Hiawatha életének és halálának leirásával. A középkori ideálok szeretetét mutatja a *Golden Legend* a szegény Henrik történetének feldolgozásában. Legszebb költői elbeszéléseit találjuk a *Tales of a Wayside Inn* c. keretes elbeszélésében. James Russel *Lowell* költő, kritikus, tanár, diplomata, kiadó és humanista volt. Nem volt nagy konstruktiv elme, de úgy lirai (*The First Snowfall*), mint elbeszélő és szatirikus (*A Table for Critics*), valamint kritikai munkái előkelő helyet juttatnak neki az A.-ban. Az amerikai költők transcendentalizmusa a puritánizmus és az unitárizmus együtthatásából keletkezett; hirdeti a lelkiismeret, az egyén szabadságát szellemi és erkölcsi téren, meg akarja szabadítani a hagyomány bilincseitől az irodalmat, filozófiát és vallást. Az egész mozgalom vezető alakja Ralph Waldo *Emerson* (1803—1882). Idealizmust, optimizmust és individualizmust hirdet. A természet minden parányában Isten megnyilatkozását látja. Fejlődés és tökéletesedés a természet törvénye. Az ember a transcendentális ész által, intuitiv módon ébred az igazság tudatára. A nagy emberek formáló hatását mutatja a *Representative Men*; benne a világtörténet nagy alakjait állítja elénk az emberiség nagy képviselői gyanánt (mint *Carlyle* a *Hősök*-ről c. művében), de még várja az igazi nagy embert, aki az eddigieket nélkülözhetővé teszi. Költeményei nyugodt fenséget, mély kedélyt és értelmet mutatnak. A hangulat s nem a logika irányítja. Nem írt hosszú verseket s a drámai iránt sem volt érzéke. A felszín alatt meglátja az összefüggéseket, ahol más nem vesz észre semmit. Aprólékos kutatás iránt nem volt érzéke. (Emerson eszméit élelmes mesteremberek váltották aprópénzre: a »lelki kúrák« (mind-cure) apostolai: Prentice *Mulford* és *Orison-Swett Marden*.) Emersonnal rokongondolkodású s egyike a korszak legérdekesebb embereinek Henry David *Thoreau* (1817—1862). Híres műve, a *Walden*, egyszerű életmódját írja le; a természethez való visszatérés elvét nemcsak hirdette, hanem megvalósította. Józanság, egyszerűség, természetszeretet és finom humor tünteti ki többi munkáit is, melyekben az igazság bátor védőjének és hirdetőjének mutatkozik. A tudomány iránt bizalmatlan; az egyén imádata jellemzi. Rejtett analógiákat keres s nagyobb képzelőerőt mutat, mint *Holmes*, aki a rend és erényesség iránti érzékével tűnik ki. Tekintete nem hat mélyre; néha fantasztikus hasonlatosságokat lát oly dolgok között, melyek egymástól nagyon távol állnak. Essayi kiváló helyet foglalnak el az A.-ban; verseiből őszinte érzés és emberszeretet csillan ki. Mint költő, a XVIII. század iskolájába járt; Bryant és Lowell a régieken túl fejlődtek, ő bennök akart tökéletesedni. A nagy quaker költő, John Greenleaf *Whittier* (1807—1892) az amerikai szabadság hirdetője; az ihlette legszebb költeményei megírására, melyeket erő és gondolati tartalom tüntetnek ki. Látta diadalra jutni a mozgalmat, melyért küzdött. Vonzó, szelid egyéniségében fojtott tűz lappangott; önuralommal tudta féken tartani szenvedélyét. Pártok ellen

s nem emberek ellen küzdött. Optimizmust hirdet s Emerson panteizmusán felül állva az egyéni öröm jogosultságát akarja elismertetni. Walt *Whitman* (1819—1892) az A. legsajátosabb jelensége. A *Leaves of Grass*-ban megvalósítja költői elveit, a rím- és mértéknélküliséget. »Gyűlöld a gazdagságot, munkálkodj másokért, gyűlöld a zsarnokot, ne alázkodj meg senki előtt«. Hirdeti a lélek felemelkedését a porból, az önzéstől az Istenig. Élet és erő hatja át, hit a jövőben, Isten és a világ egységében, a jóban és a nemesben. Ő jelöli kezdetét egy új kornak, melynek a puritán irodalom csak bevezetése volt. Hitt a halhatatlanságban, minden egyén, személy és tárgy abszolut és örök értékében. Whitman sok tekintetben megfelel Rousseau ideáljának a természet emberéről. Megveti az irodalmi konvenciót s nem ismer el más törvényt, mint az egyénét; a modern demokrácia apostola.

Amerika egész szellemi életére nagy hatással volt az u. n. pragmatizmus, melynek főképviselői *James* és *Dewey* s mely a filozófiát józan, reális és gyakorlati alapokra akarja építeni; oly módszert jelent, mely azt tartja igaznak, ami hasznos s egy filozófiai eszme értékét annak gyakorlati hasznosságában látja. Amerika a szónoklat terén is klasszikus mintákat szolgáltatott s pszichológiai és pedagógiai kutatásai *(Ladd, Stanley Hall, Baldwin, Titchener, James, Dewey)* világhirű eredményeket hoztak létre.

Irodalom: Knortz: Gesch. der nordamer. Literatur (Berlin 1891); *Duyckinck: Cyclopaedia of American literature* (Philad. 1888); *Wendell: Literary history of America* (1900); *Greenough: History of literature in America* (1904); *Trent: History of American Literature* (1903); *Brander Matthews: Introduction to the study of American literature* (New York, 1896); *Kellner: Gesch. der nordamerikanischen Literatur* (Berlin, 1913); *Monroe* és *Henderson: The New Poetry* (1917); *Untermeyer* L.: *Modern American Verse* (1919); *Manly: Contemporary American Literature* (1922). *Rózsa Dezső.*

Amerikai bennszülött népek irodalma, l. *Indián-irodalom.*

Ámfiteátrov, *Álekszándr Válentinovics,* orosz író, *1862. Rendkívül termékeny. Igen sok regényt, elbeszélést s útirajzot írt. Témáit legtöbbször a »lumpenproletárok« életéből (pl. *Szibériai tanulmányok, Korszerü elbeszélések, Mesés történetek)* szerzi. Elég érdekesek a diákok életét rajzoló művei (pl. *A nyolcvanas évek emberei).* Drámái gyengék.

Amicis (ejtsd: amícsisz), *Edmondo de,* olasz író, *1846. †1908. *Cuore* (Szív) c. ifjúsági művével az egész világon jó nevet szerzett magának. (Magyarul is számos kiadást ért meg *Radó* A., majd *Balla* I. fordításában.) Jólelkű, tisztaszívű, ideálokért lelkesedni tudó író; a legjobb, legtősgyökeresebb olasz stilisztákhoz tartozik. Első művei (leghíresebb a *Vita militare,* Katonaélet) még a romantikusok szentimentális hangulatában keletkeztek. Uti leírásai: *Oceano, Spagna, Olanda,* ennek a műfajnak legjobb képviselői. Egyéb munkái: *L'idioma gentile* az olasz anyanyelv propaganda-könyve. *Ricordi d'infanzia* (Gyermekkori emlékek) *La Carrozza di tutti* (A társaskocsi). *Honti.*

Amicus és Amelius, a középkori mondában a baráti szeretet és önfeláldozás híres kifejezői. Amicus egy istenítéletben helyt áll barátjáért, aki viszont Amicust bélpoklosságából saját gyermekei vérével gyógyítja ki. A monda keleti eredetű, egy latin költeményből került át egy ó-francia chanson de geste-be, majd egy roman d'aventureba, francia miraculumokba, óészaki sagakba, ó-olasz novellákba, középangol románcokba, stb. A tárgynak számos modern feldolgozása van (Schiller: *Bürgschaft,* Mikszáth: *Galamb a kalitkában).*

Amiel, *Henri-Frédéric,* *1821. †1880. Genfben a francia irodalom és az esztétika, majd a filozófia tanára volt. Néhány költeményen, tanulmányon és fordításon kívül a nagyközönség számára semmit sem írt. Főműve naplója (*Journal intime régulier*), kb. 16.000 oldalnyi kézirat, amelyből halála után 2, majd 3 kötetben adtak ki töredékeket. (Legutóbb B. *Bouvier,* Genf és Párizs 1923.) A naplóban A. 1847-től haláláig napról-napra beszámol benső életéről, munkájáról, olvasmányairól, de külső eseményekről is. Mindent megértő, minden fajta szépséget élvezni tudó kritikus, idealista gondolkozó, akiben a teremtő művészetet a megértés s az elemzés finomsága pótolja. Naplójának nagy hatása volt a 80-as évek idealista íróira.

Ammianus *Marcellinus,* *330. †400 körül, görög származású római katonatiszt, latin történetíró, megírta a 96—378 évek történetét 31 könyvben; ebből csak a 14—31 könyvek maradtak ránk, tehát szerencsére épen azok, amelyekben az író nagyobbrészt oly eseményeket beszél el, amelyekben maga is résztvett. A mű címe valószinüleg *Res Gestae* volt. Minket közelebbről érdekel művének a hunnokról szóló részlete (31, 2, 1), amely ránk nézve forrásértékű. A. katona létére is jól megtanulta a retorika fogásait és használja is mindazokat az eszközöket, amelyekkel az olvasóra hatni lehet. Ezért stílusa keresett, cifrálkodó, gyakran túlterhelt, homályos, sorvégei ritmikusak, de minden furcsaságában is eredeti és megérzik rajta a tehetség. Magyarra ford. *Pirchala* Imre Bpest, (1916—17). *Révay.*

Ámnon rabbi, mainzi zsidó vértanu a XIII. sz. elején, az *Uneszánne Taukef* (Hirdessük hatalmát) néven ismeretes újévi és engesztelésnapi híressé vált himnusz állítólagos szerzője. Sok rokonvonást mutat a *Dies irae* néven ismeretes kat. himnusszal. Megrázó tartalmával és dallamával középpontja lett a »félelmetes napok« délelőtti imarendjének. Isten ítéletéről és az emberi sors gyarlóságáról szól. Csaknem minden *machzor* (ünnepi imádságos könyv) tartalmazza fordítását és szerzője vértanuságának történetét. *Weisz.*

Ampère (ejtsd : aampeer) *Jean-Jacques*, francia irodalomtörténetíró. *1800. †1864. Főművei : *Hist. littér. de la France avant le XII.-e siècle* (1839) ; *Ballanche* (1848) ; *la Grèce, Rome et Dante* (1859).

Amrilkaisz *(Imrulkaisz)*, arab pogány költő a VI. sz.-ban. Fejedelmi családból származott, kalandos élete regényes epizódokkal tele, Justinian 530. segédkezet akart nyujtani neki trónja visszaszerzésére, de útközben Angorában állítólag méregnek esett áldozatul. Az arabok Don-Juanja, akiről számtalan rege szól. A legtüzesebb és legérzékibb arab lirai költemények szerzője. Nyelve gazdag és kifejező. Mohamed, szabadossága miatt, a pokolba kivánta. (l. *Rückert : A., der Dichter u. König*, Stuttg. 1843.) *Germanus.*

Amyot (ejtsd : amio), *Jacques* *1513. †1593. A XVI. sz. francia prózájának egyik legnagyobb mestere. Plutarchos fordításának *(Vies des hommes illustres grecs et romains, 1559)* óriási hatása volt ; Montaigne is sokat idézett és írt ki belőle.

Anagnorismos (gör.) fölismerés ; az a drámai motivum, mikor egymástól rég elszakadt atyafiak, szülék és gyermekek vagy testvérek ismét összekerülnek és egymásra ismernek. Már a görög tragikusok használták *(Sophokles : Elektra ; Euripides : Iphigenia Taurisban)*. Tőlük átvették a komédiaírók és ezek római utánzói, *Plautus* és *Terentius* is. A kedvelt motivummal *Shakespeare* is él *(Tévedések játéka, Perikles)* ; *Voltaire*-nél gyakori *(Zaïre*, stb.) és a modern drámában is akárhányszor találkozunk vele *(Csiky Gergely : Nagymama)*. *Sebestyén.*

Anagogikus magyarázat, valamely szöveg (bibliai parabola stb.) jelképes értelmének kifejtése.

Anagramma, egy szó vagy mondat betűinek összekeveréséből alkotott új szó vagy mondat.

Anakreon, Teos szigetéről, VI. sz. Fejedelmi udvarok (Samos : Polykrates) s athéni arisztokraták (Hipparchos, Xanthippos) kegyeltje, világfi, késő vénségéig a gyönyörűségek élvezője, az ión könnyed s frivol szerelmi és életérzés kifejezője. Az aeol magándalt ión nyelven költötte, zenekísérete a kithara volt, tudatos ellentétben az aulodiával, kongeniális formákat használt dalai tartalmához, glykoneusi és ionicus rendszereket, ezek azonban nem kezdeményezések, ő csak átültető s virtuoz. A symposion vidám hangját hallatja, de — iambosban — tud erőteljes is lenni. Műveit az alexandriai tudósok 5 könyvben ismerték, volt köztük elegia, iambos, dal, epigramma, hymnus, — ma töredékek mellett csak 2 eredeti dala ismeretes (43. és 75. frg.). Elveszésének egyik főoka, hogy rendkivül kedveltsége (kül. Athénben volt nagy becse) utánzásokat hozott létre, melyek összekeveredtek az eredetiekkel s lassankint háttérbe szorították őket. — Kiad. : *Bergk : Poetae Lyrici Graeci*, II. köt., Bibl. Teubn. (1915). — Irod. : *Welcker : Kleine Schriften* I. L. *Weber : Anacreontea*, 1895. U. l. *Wilamowitz-Möllendorf : Textgesch. d. gr. Lyriker* (Abh. Gött. G. IV. 1900.) — Ford. magyarra : P. *Thewrewk* Emil. *Czebe.*

Anakreoni dal. A bor és szerelem örömeit dicsőítő dal. Először a görög *Anakreon* írt ilyen költeményeket. Az A.-t gyakran utánozták újkori költők is ; a németeknél a XVIII. sz.-ban *Gleim* és köre, a magyar költők közül *Csokonai* és *Endrődi* írtak A.-i dalokat. l. még : *Anakreontea.*

Anakreoni vers. Negyedfeles jambus.

Anakreontea. Egy 62 darabból álló költeménycsoport, Konstantinos Kephalos Anthologiájának a függeléke, Anakreon neve alatt, de amelyből egy dal sem tőle, hanem későbbi utánzóktól, a Kr. u. X. sz.-ig származik. Kiegészíti ezt egy kisebb gyüjtemény egyéb bizánci eredetű Anakreon-utánzatokból, amilyenek nagy számmal támadtak (Szerzők : Sophronios VII. sz., Siciliai Konstantinos IX—X. sz. s többen mások), néha egészen izléstelenek (pl. bűnbánó ének) is. A kései görögség képes volt ennek a formának és szellemnek ujraéledésére. A XVIII.—XIX. sz. általán, maga Goethe is élvezte ezeket az utánzatokat. — Kiad. : Anthol. Salat. kiad.-ban; *Bergk : Poetae Lyrici Graeci* III. — Irod. : F. *Haussen : Über die Gliederung der Anacreontea* (1882) és *Anacreonteorum sylloge Palatina* (1884) ; F. *Ausfeld : Die deutsche anakr. Dichtung des 18. Jahrh.-s*, 1907. *Czebe.*

Anakronizmus. Az időrend ellen való vétség. Igen gyakori a középkori irodalomban, amely — épen mint a képzőművészetek — az ókorra is ráruházta saját felfogását és külsőségeit. A renaissance és a barokk idején fejlődött ugyan a történeti érzék, de azért ezeknek a koroknak irodalmában is sok az A. A modern irodalomban már csak egyéni tudatlanságból vagy gondatlanságból fordul elő, hogy az író vasútról vagy távíróról beszélteti alakjait olyan korban, amikor ezek a találmányok nem voltak még meg, vagy — ami még gyakoribb — a modern élettel kapcsolatos szóképeket ad a szájukba (más vágányra terelni a dolgot stb.). Vannak azonban tudatosan, művészi szándékkal elkövetett A.-ok is. *Vermeylen* flamand író *Örök zsidó*-jában Krisztus megfeszíttetését modern tömegek nézik végig. *Shaw: Szent Johanná*-jában protestantizmusról és nacionalizmusról beszélnek, *Caesar és Kleopatra*-jában a mai britt jellem karrikaturája is föllép. *Delteil* mai gépírókisasszonynak vagy grizettnek látja *Jeanne d'Arc*-ot s ennek hangsúlyozására kilométerekről, Marseillaise-ről stb. beszél. A középkori naiv A.-oknak ez a tudatos utánzása igen alkalmas az örök emberi vonások kiemelésére. *Benedek.*

Anakruzis. Az ütemelőző szótag görög neve.

Analitikus regény, l. *Lélektani regény.*

Analizis. Elemzés. Az író hőseinek lelkiállapotát, a kritikus az író művét vagy az alkotás folyamatát *analizálhatja*, vagyis bonthatja elemeire.

Analógia, hasonlóság. *Analóg:* hasonló.

Anapaestus. Az időmértékes verselésben három szótagból álló láb (két rövid, egy hosszú). ◡◡–.

Anapaestusi sorok. A nyugat-európai verselés hívei gyakran alkalmazták a rímes A.-okat. A verslábak száma nincs pontosan megállapítva. Rendesen 4—4 ½. Anapaestus helyett kisegítő spondaeus is állhat. Pl.

– – | ◡ ◡ – | ◡ ◡ – | ◡
Még nyílnak a völgyben a kerti
◡ – | ◡̄
[virágok.

Minthogy a magyar a szó első szótagját hangsúlyozza, az anapaestusi verssort az első szótag lekapcsolásával szívesen alakítjuk át daktilusi sorrá. Az előbbi verssor kellemesebben hangzik fülünknek a köv. beosztással:

Még | nyílnak a | völgyben | a kerti vi | rágok.

Ancey (ejtsd: aanszé), *Georges*, G. de *Curnieu* írói álneve, *1860. Naturalista drámaíró, a *Th. Libre* színpadán szerepelt. Ismertebb darabjai *L'Ecole des veufs* (1890.), *La Dupe* (1891) és *l'Avenir* (1899).

Ancona, *Alessandro d'*, *1835. †1914. Mint irodalomtörténész híres. Különösen az olasz színház eredetével, olasz népköltészettel, s az olasz irodalom első századaival foglalkozott. De Sanctis tanítványa volt.

Andersen *György*, költő, *1896. Budapesten. Művei: *Tovább, Ölelés, Csókok, Beszélgetés az Uristennel.*

Andersen, *Hans Christian*, dán író, *1805. Odense (Fünen sziget), †1875. Kopenhága. Szegény vargamester fia volt, akinek nem volt pénze rá, hogy gyermekét taníttassa. A nem mindennapi tehetségű ifju már kora gyermeksége óta vonzódott a művészethez. Szeretett kóborolni, fantáziáját idegen, színes világok izgatták. Konfirmációja után Kopenhágába ment, hogy színész legyen, befolyásos és gazdag pártfogók azonban hamar fölismerték képességeit és segítségére voltak, hogy magasabb kiképzésben részesülhessen. A. végre az írói pályára lépett, hangulatos és finom lírai költeményeket írt és egy maró szatírát *Utazás Amakba* c. alatt. Eleinte nem keltett feltűnést; a Heiberg-kör, amely akkor kezében tartotta Dánia irodalmának irányítását, hiányos formakészségét kifogásolta. 1833. királyi ösztöndíjat kapott, amellyel hosszabb tanulmányutra indult Párizsba, Svájcba, Olaszországba. Közben fáradhatatlanul dolgozott tovább. 1840—42. ujabb nagy utazást tett, előbb Olaszországban, majd Törökországban és Ázsiában. 1855. bocsátotta közre első füzetét a *Mesék gyermekek számára* c. munkájának. Ez a mű egyszeriben elhallgattatta az ellenfeleket és ismertté tette nevét. Ezután is sokat utazott, 1861. Spanyolországba ment, ahonnan Afrikába is átrándult. Innen hazatérve Kopenhágában maradt haláláig. Életét legszebben és legköltőibben ő maga írta meg *Életem meséje* c. regényében (1855.). Többi regényének (*A rögtönző, Csak hegedüs, A két bárókisasszony*) finomsága, hangulata, szatirikus látása és emberismerete meséivel vetekszik. Megpróbálkozott a drámában is (*A mór leány*, szomorujáték; *Ahasvérus*, mitikus dráma), de csak egy kis ötletes vígjátékával, *Az uj hónaposszobá*-val aratott sikert. Legkiválóbbak novellái és meséi, amelyeket *Uj mesék és elbeszélések*, majd *Képeskönyv képek nélkül* c. alatt folytatott. Előbbi 4 kötetben jelent meg 1858—61., összes műveit 1853—79. adták ki 33 kötetben. Meséit a legtöbb európai nyelvre lefordították, mind a gyermekek, mind a felnőttek kedves olvasmányai azok. A gyermekeket csapongó képzelete vonzza, amely hol a khínai császár porcellánpalotájába, hol a hálóköntösben és papucsban sétáló törökök birodalmába, hol hazája kedves partvidékére vagy ódon házaiba vezeti el őket, hol az álmok országába ringat, néha még a halál csöndes, de boldogságos birodalmát is feltárja előttük. Varázsvesszejével megeleveníti a játékszereket, a szoba régi butorait, a tányérokat meg a kanalakat, a tollszárat meg a tintatartót, lehozza az égből a fényes angyalokat, akik szegény jó kis gyermekek voltak földi életükben és életre kelti a kedves halottakat. A felnőtteket nagy lélekismerete, metsző, de mindig finom szatirája ragadja meg. A mese mögött valóság rejtőzködik, emberi hibákkal és fogyatékosságokkal, amelyeknek ügyesen tapint elevenére, amelyeket megmosolyog — de emberi értékekkel is, amelyeknek nincsen nálánál nagyobb tisztelője. A hiúságot, telhetetlenséget, címkórságot, önteltséget olyan finom allegóriákban teszi nevetségessé, hogy az ember ijedten néz végig a saját díszes külsején: hátha nincsen is rajta ruha. De megkapó és megható a hűség, a kitartás és mindenekfölött a jóság megszemélyesítése, itt elnémul minden gúny és irónia — és bensőséges, őszinte költészet, a világirodalom egyik legnagyobb költőjének szava szólal meg. A. különös szerepet játszik a korában duló romanticizmus-realizmus harcban. Ő romantikus is, realista is, meseviágában színes képeket sző, de mögéjük éles pszichológiával rajzolja a valóságot, olyan pszichológiával, amelyet a legerősebb naturalista is megirigyelhetne tőle. Az ő szavai nyitották meg az utat a dán irodalom számára a nagy európai nemzetek irodalmába. Egyes meséi: *A császár uj ruhái, A repülő bőrönd, A hűséges ólomkatona, A harácsonyfa, Az anyai szív*, elbeszélései: *Nem ért semmit, Odense Tugthus* (Az odensei fegyház) a világirodalom legismertebb alkotásai közé tartoznak, egyes alakjai, mint pl. a kényes *Borsó hercegkisasszony* valóságos fogalommá váltak. Nem volt meseíró, aki ki tudta volna vonni magát hatása alól, még *Wilde* meséiben is számtalan motivum, de gúnyos megjegyzés vagy találó jellemzés is mutatja ezt a hatást. (*G. Brandes: Kritiker og Portraeter, 1886*; *Bain: H. C. A.*, London 1895.)

A. *Vilhelm*, *1864. Brandes után Dánia legkiválóbb irodalomtörténésze és kri-

tikusa. 1908 óta az irodalomtörténet tanára az egyetemen. Főművei: *Dán tanulmányok, Poul Möller, Adam Oehlenschläger I—III, Paludan-Müller I—II, Korok és tipusok a dán szellemtörténetben, Bacchusfelvonulás Északon, Képek az irodalomból I—II.* A háboru alatt tudósításokat irt a *Nationaltidendebe.* *Juhász A.*

Andersen, *Tryggve,* *1866. †1920. Jeles norvég prózairó, éles iróniával és gazdag fantáziával. Stilusa fölötte gondos. Művei: *I. cancelleraandens dage* (A tanácsosok napjaiban) 1897. *Mod kväld* (Este felé, 1900) novellák. *Gamle folk* (Öreg emberek, 1914), *Fabler og händelser* (Mesék és események, 1915).

Andersen-Nexö, *Martin,* dán iró, *1869. Apja munkás volt, gyermekéveit szegény és nyomoruságos munkástanyákon töltötte. Ezek az emlékei kelnek életre *A hóditó Pelle* c. szocialista regényében. A naturalista dán regényirodalom egyik kimagasló alakja. Többi művei közül a *Vakondtúrás* (2 köt.), *Egy anya, A Frank család, Dryss, A mélység dicsérete, A gyermekség partja* és a *Szerencse* cimüek a legkiválóbbak. Nagyon szép *Napos napok* c. útleirása, amely Spanyolországról szól.

Anderson, *Sherwood,* amerikai iró, *1876. Munkás, majd katona a spanyol—amerikai háborúban. Hosszabb műveiben sok a konvencionális és önéletrajzi elem. Nagyszerű mint kisebb regények irója, eredeti az élet intrepretálásában, a részletek meglátásában s az apró egyének életének értékelésében. Művei: *Windy Mc Phearson's Son; Marching Men; Poor White.* Versei közt *Mid-American Chants.* *Rózsa.*

Andor *György,* *1867. Teológiai tanár, majd primási irodaigazgató, végül esztergomi kanonok. Hittudományi és filozófiai művei közül fontosabbak: *Az aristotelesi bölcselet alapfogalmai, Lourdesi jelenések teológiai szempontból, Zola és a naturalizmus taktikája.*

A. *József* (*Cyprián*). *1871. †1918. Tanár és iró, 1909—10. az *Élet* szerkesztője. Kat. szellemű elbeszéléseket és regényeket irt, amelyek a társadalom életéből vagy a történelemből meritik tárgyukat. Jelentősebbek: *Két sziv, Utak az életben, Margitka szökése, Tünedező világ, Vihar után, Anyaföldön, Két világ között, Ijjas Tamás végzete, Tanitónő.*

A. *Mária,* *1876. Révai Mór Jánosné irói álneve. Könyvei: *Bébike memoárjai* és *Egy kis kutya önéletrajza.*

Andorffy *Mária,* *1896. †1919. Fiatalon elhunyt tehetséges irónő. Művei: *Szivárvány, Tavasz után.*

Andrássy *Gyula* gróf, ifj. *1860. Rövid diplomáciai szolgálat után képviselő lett, majd miniszter. Az összeomló monarchiának utolsó külügyminisztere. Sok kisebb-nagyobb tanulmányt és cikket irt politikai, művészeti és társadalmi problémákról. Legértékesebb és legmaradandóbb alkotása: *A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai.* Ez a terjedelmes történetfilozófiai munka élénk világot vet A. politikai törekvéseire és egyéniségére is. Kitünő tanulmányt irt *Zrinyiről,* a költőről. *Lengyel.*

Andreä, *Joh. Valentin,* német iró, teológus. *1586. †1654. Prózai s lirai igehirdetője a XVII. sz.-i pietizmusnak. Irt latin drámákat, egy allegorikus eposzt (*Christianopolis* 1615, németül 1626), mely első német hatása Th. Morus *Utopiájának.* Vele hozzák kapcsolatba a rózsakeresztesek misztikus rendjének keletkezését.

Andrejev, *Leonid Nikolájevics,* orosz iró, *1871. †1919. Eredetileg jogi pályára készült, majd festészettel foglalkozott s csak 30 éves korában kezdett irni. A XX. sz. első tizedének legnépszerűbb irója volt, jóllehet művei gyengék. Az ő sikere mutatja legjobban az irodalmi izlés hanyatlását. A közönség nem értette sem Tolsztoj, sem Dosztojevszkij, sem a szimbolisták művészetét, hanem Andrejev allegorizmusa tetszett neki, amit szimbolizmusnak gondolt. Legjellemzőbb rá, hogy nem irja, hanem szerkeszti a műveit. Összeszed mindenféle ötleteket s aztán beleilleszti valami mesébe. Érdekes témákat tárgyal s ezzel hóditotta meg olvasóit, mert jellemrajza hamis, szerkezete pedig laza, szétfolyó. Elméletekből vezeti le az életet s ezért nem is nyujthat hű képet. 1902. vonta magára a közönség figyelmét egy erótikus elbeszéléssel. Regényt, elbeszélést és drámát irt. *A vörös kacaj* c. legjobbnak tartott regényében a háború borzalmait irja le, jóllehet sohasem látott harcteret. Bámulatos kulturátlanságát a külföldi olvasó orosz exotikumnak tartotta s nem vette észre, hogy A. hamis képet tár eléje. Az oroszok tisztában voltak vele, hanem a külföldi átlagolvasók túlértékelték. Magyarul megjelentek: *Köd,* 1904; *Lopni akart,* 1905; *A világpolgár s egyéb elb.* F. Czóbel E. 1909. *A vörös kacaj.* F. Várnai D. 1923 (Ford. neve nélkül 1910); *Lázár.* F. Zsatkovics, Békéscsaba, 1917; *A kormányzó.* F. Várnai D. 1919; *Ribákov Pál és a nők.* F. Pajzs E. Békéscsaba, 1918; *A gondolat,* 1919; *Anathema,* F. Jefremov és Hudák, 1919; *Judás.* F. Benedek M. 1919; *Rögeszmék.* Békéscsaba. *Bonkáló.*

Andrieux (ejtsd: aandriő), francia költő és szinműiró, *1759. †1833., kedves vigjátéka *L'Étourdi.* Prózai és verses elbeszéléseket is irt; utóbbiak közül máig is olvassák a *Meunier de Sanssouci*-t: a molnár históriáját, aki Nagy Frigyessel szemben a berlini birákra hivatkozik.

Andronicus, l. *Kozma* Andor.

Anekdóta. Személyhez kötött s a hitelesség igényével fellépő, rövid, jellemző, legtöbbnyire humoros vagy tréfás történet. A magyar próza történetében nagy szerepe van, mert iróink nemcsak beleszőni szeretik műveikbe (*Mikes, Jókai, Mikszáth* stb.), de nyugodt, jóizű előadásmódja is megérzik rajtuk. Számos anekdótagyüjteményünk közül legértékesebb: *Tóth Béla: Magyar anekdótakincs,* 1898, 6 köt. Tóth B. előszavában finoman határolja el az A.-t az *adomától,* amely élő személyek helyett tipusokat szerepeltet (a cigány, a zsidó, a katona stb.) *Benedek.*

Anet (ejtsd : ane), *Claude*, valódi nevén Jean Schopfer, francia regényíró, *1868. Morgues (Svájc). A bolsevista forradalom idején, mint a külföldi misszió tagja, Oroszországban tartózkodott és ott szerzett tapasztalatai alapján megírta az orosz forradalom történetét négy kötetben. Merész tárgyú regényei, *Ariane, jeune fille russe* és *Quand la terre trembla* szintén Oroszországban játszódnak, az utóbbi a forradalom idején. Mindakettő megjelent magyar fordításban is. Van egy *L'amour en Russie* cimű novellás kötete. Legujabb műve, *La fin du Monde*, fantasztikus utópia. *Kállay.*

Angellier (ejtsd : anzsöllié), *Auguste*, francia költő, *1848. †1911. A kései parnasszisták közé tartozott, Sully-Prudhomme hatása érzik rajta. Jelentősebb kötetei : *Le Chemin des saisons* (1903), *Dans la Lumière antique* (1905—1911).

Angelus Silesius, polgári nevén *Johannes Scheffler*, német barokk-költő,*1624.†1677. Főművében (*Der cherubinische Wandersmann*, ezen a cimen 1675-i 2-ik kiadása óta) lírai összefoglalását adja a német misztika százados erőinek s tartalmának. Pár-rímes kétsoros remekeiben surlódás nélkül fér el egymás mellett a lélek, isten s a világegyetem. Mint minden misztikában, itt is az istennel való egyesülés, az unio mystica a lélek végső célja. Az istenülés végbe mehet bármikor, mert a lélek ép oly kevéssé lehet el isten, mint isten a lélek nélkül. Az egyén kioltja magát, beleolvad isten lényébe s újjászületik benne. Isten fénye az istenült léleknek, a test pedig szekrénye mindkettőjüknek. A lélek a mag, amely sugaraival befesti az istenség szintelen tengerét. Isten a dolgok mindensége, az idő tartama, az igazi valóság, a fény, az élet, a szeretet. Az embernek vagy van, vagy nincsen része benne, eszerint jó vagy rossz. Mihelyt A. elhagyja a metafizika világát s leszáll a földre, szeme tüstént elhomályosul, járása bizonytalan, természetszemlélete konvencionális, barokk díszletekkel, képekkel takarja bizonytalanságát, színpadi pompával rajongja körül a pirosarcú, balzsamillatú Jézust, a lélek fülledt kertjében imádja a »legszebb kép«-et, a keresztre feszített szeretetet. (*Heilige Seelen-Lust*, 1657). Prózájával részt vesz az ellenreformáció térítő s fenyítő munkájában. Összes költői műveit kiadta : *D. Aug. Rosenthal* (Regensburg 1862); *H. L. Held* (München 1922) s *G. Ellinger* (Berlin, 1923, két köt. prózai szemelv.). *Turóczi-Trostler.*

Angered-Strandberg, *Hilma*, svéd írónő, *1855., regényeiben és elbeszéléseiben előszeretettel az amerikai svédek életét tárgyalja : *Den nyavärlden* (Az uj világ), *På prärien* (A mezőségen), *Ödesglimaar* (Sorssugarak) stb.

Angerianus, nápolyi latin költő a XV. sz.-ban ; *Balassa* Bálint egyik mintaképe.

Anghel (ejtsd : angjel), *Dumitru*, román író és költő, *1870. †1914. Több kötet novella, rajz és vers mellett színdarabokat is írt és műfordítással is foglalkozott. Az *În grădină* (A kertben) c. verses kötete páratlanul áll a román irodalomban. A virágos kertet írja le benne a különböző évszakok rügyező, illatozó vagy érett pompájában, szépen kapcsolva a sok-sok finom színt, illatot és formát az emberi lélek ezernyi finom megrezdülésével. *Bitay.*

Angiolieri (ejtsd : andzsoljeeri), *Cecco*, sienai költő, *1250. †1320. Dante kortársa. Több mint 130 szonettjében egy cipész leányához, Becchinához érzett, épen nem ideális szerelmét énekli meg, közben megemlékezve adósságairól, kocsmázásairól, játékszenvedélyéről és igen heves kifakadásokkal saját apjáról, aki a pénztárcáját és pincéjét elzárja előle. *Dante*-val is váltott néhány vitázó szonettet. Humora igen vaskos és nem költői, de a versek korának intimitásaiba érdekes bepillantást adnak. *Honti.*

Angol irodalom. I. *Ó-angol korszak* (700—1100). Az angol nemzeti sajátosságok nemcsak Anglia történetének fejlődésére voltak irányító hatással, hanem irodalmának kialakulásában és hatásában is döntő szerephez jutottak. E tulajdonságok jó része Anglia elszigetelt helyzetéből magyarázható. Az a konzervativizmus, mellyel mereven ragaszkodtak minden hagyományhoz, nem zárta el az útját a lassú, állandó fejlődésnek s nem volt akadálya annak a beolvasztó erőnek sem, mellyel minden új s idegen elemet átvett s a nemzeti hagyományok alkotórészévé változtatott. A természettel való szoros összefüggés, ragaszkodás a valósághoz, párosult józan gyakorlati érzékkel. Az erős individualizmus és a fizikai életerő szabad fejlődés lehetőségét biztosította az egyénnek. Ez egyrészt az egoizmusnak engedett nagyobb teret, másrészt azonban ellensúlyozta a kedély túlsúlyát s a reflexióra való hajlamot s nem engedte, hogy az elégiai lágyság s a különcségek és bizarrságok beteges mérvet öltsenek. Nem csekély jelentősége van a nemzeti vonások okai között a fajkeveredésnek, mely elsősorban azt magyarázza meg, mért honosodik meg oly gyorsan minden idegen elem az angol föld csodásan asszimiláló talajában.

Anglia őslakói a kelták voltak, akiket azután a rómaiak leigáztak. A Gallia sorsára való jutást megakadályozták a betörő germán törzsek. A germán kalózok közül először ánglok, jütök és szászok bukkantak fel, akiket angolszászoknak neveztek a római történetírók. Mi angoloknak, illetve óangoloknak nevezzük őket, mivel ők maguk nyelvüket »angol« nyelvnek mondják. Az V. sz. eleje óta nyugtalanították Anglia déli részét, akkor történhetett az első bevándorlás vagy hódítás Hengest és Horsa vezérlete alatt. A VIII. századtól kezdve skandináv (dán) tengeri rablók jelentek meg s ezekkel is kénytelenek voltak békés megegyezést létesíteni a bennlakók, annyival is inkább, mivel ezekhez a skandinávokhoz az angolok közelebb álltak, mint a leigázott és romanizált keltákhoz. 1066. a *normann*

hódítás véget vetett az óangol politikai és kultúrális életnek. E normannok szintén skandinávok voltak, akik soká nyugtalanították a francia partvidéket; 911 óta az övék Normandia, ahol a legyőzöttek magasabb kultúráját vették át s teljesen elfranciásodtak. Csak az ő angliai uralmuk óta lehet angol királyságról beszélni, mely politikai egységbe foglalta az angoloktól lakott déli és középső részeket, míg az észak a kelta skótoknak maradt. A normann királyoknak volt köszönhető, hogy a háborús bevándorlások megszűntek, ellenben napjainkig is tart a békés beözönlés, mellyel normannok, franciák, skandinávok és alnémetek árasztják el a szigetországot. Ez a keveredés nem maradt nyom nélkül sem a politikai, sem az irodalmi életben.

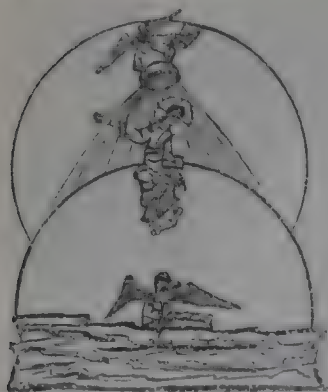
Az A. majdnem szakadatlan folytonosságban mutatkozik virágzó s változatos korszakaiban. Ez a folytonosság kétszer szakadt meg hosszabb időre: 1. a normann hódítástól János királyig, 2. Chaucer halálától VIII. Henrik uralkodásáig, amikor a Chaucer által megindított renaissance-ot a nála kisebb szellemek nem voltak képesek megérlelni s diadalra juttatni. Az A. a VII. sz. végével kezdődik a szigetországban, de az angol-szászok szárazföldi hazájában már sokkal régebben keletkeztek költői termékek. A hódítók vagy bevándorlók nem maradtak elszigetelve az őslakóktól s így bár a kelta nyelvnek nem sok nyomára akadunk az angol nyelvben, irodalma fantasztikus tárgykörével mély nyomot hagyott az A.-on. Az új hazában vallásos befolyás alá került az angolszász költészet s a nemzeti nyelven írásban fennmaradt legrégibb feljegyzéseknek nincs sok közük a nemzeti irodalomhoz. Az írás művészete a tudósok és szerzetesek kiváltsága volt s főleg az egyházi tanítás szolgálatában írtak: segédeszközöket a latin és az egyházi írások tanulmányozásához, glosszákat, glosszáriumokat, interlineáris fordításokat s azután önálló, a nép nyelvén megszólaló egyházi irodalmat. Találunk adományozási

Caedmon kéziratból (VII. század)

és alapítványi okiratokat, törvényeket s évkönyveket (»szász krónika«), melyek elsősorban nyelvi és művelődéstörténeti szempontból érdekesek. Az irodalmi érdeklődés azoknál a műveknél kezdődik, melyeket az egyházi személyek kezdtek feljegyezni; de már sokkal régebben létezett népies irodalom s a pogány korból itt több maradt fenn, mint másutt, mert az egyház türelmesebb volt. A legrégibb költészet itt is himnikus, epiko-lírai, isteneket dicsőítő dalok, ráolvasások. Célzást a hősmondára több helyütt találunk, a Nibelungenliedre, a Wieland-mondára s nagyszámú emlékezés van berni Dietrichről, Attiláról s másokról a *Widsith* neve alatt ránkmaradt költeményben; a legrégibb művekben sajátságos módon vegyülnek össze a keresztény képzetek a pogány és nemzeti jelleggel. Az első Angliában keletkezett angol költemény szerzője *Caedmon*, az egyszerű pásztor, aki, mint Beda Venerabilis (672—735.) meséli róla, csodás módon részesült a dal isteni adományában. A nép nyelvén írt egyházi dalainak tárgyát az ó- és újtestamentumból vette. Érdekességük nem a szentírással összefüggő részekben van, mint inkább Caedmon megnyilatkozó egyéniségében s azokban a helyekben, ahol az angol nép szelleme szólal meg. A legrégibb termékek közé számítanak a *Vándor dala* és *Deor panasza*. Az előbbiben a költő vándorlásaival kapcsolatban őszinte érzés nyilvánul meg, a másikat egy mindenéből kifosztott költő írta, akinek egyetlen vígasztalása a költészet s az a tudat, hogy Wieland, a híres kovács is eltűrte a sorsát. Az angol költészetben annyira előtérbe nyomuló fatalizmus itt mutatkozik először: *Judith* vallásos eposz töredéke; a megmaradt három könyv, különösen Holofernes lakomája és halála, nagy drámai erőről tanuskodik. *Cynewulf*-nak a VIII. századból fennmaradt művei a letűnt boldogságot siratják, borongó emlékezések és vágyak teszik elviselhetetlenné a száműzetést. A természet rajongó szeretete szólal meg itt s a tenger bűvös körébe kerül a költő. Élete végén a vallásos költészet felé fordul. Számos harci dal létezett, de ezeket nem jegyezték úgy fel, mint a vallásos dalokat. Azokat, amelyek fennmaradtak, a rövid versforma és szenvedélyes erő jellemzik. A harc költészetét elnyomta azután a francia befolyás a normann hódítással. A legrégibb angol s egyszersmind a legrégibb germán eposz a *Beowulf*. Mitikus keretű költemény, félig kész eposz, melynek teljes kifejlődését a kereszténység hatása megakasztotta. Az V. századból való, a geatok országában játszik svéd földön s Beowulfnak, a geatok királyának hőstetteiről szól. Másik színtere Hrothgar birodalma Jütlandban, ahol Hrothgar kastélyt építtet a tenger közelében. Egy Grendel nevű szörny elhurcol harmincat Hrothgar thanjai közül s elpusztítja őket. 12 évig tart ez így, míg Beowulf, Hygelac thanja meg nem vív a szörnnyel s le nem győzi. Ez a min-

den ízében angol költemény magán hordja az angol költészeten különben is végigvonuló jellegzetes sajátosságokat. Erőteljes, élénk, világos költői leírásai a legsikerültebbek ott, ahol a vad természet és a tenger áll a középpontban. Harcias szellem leng át az egészen, hazaszeretet és istenfélelem szól e költeményből, melyen már a kereszténység befolyása érezhető. Az az átalakító szellem, mellyel a kereszténység mindent már meglevő dolgokhoz kapcsol, a kedély mélysége s az érzések szelidülése, minden irányban éreztetí hatását. A régi hat az újra s az új is a régire, a nemzeti elem összeolvad a keresztény elemmel, az angolra különösen jellemző sajátos módon.

Caedmon kéziratból

Az angol próza *Bedával* kezdődik (szül. 673.). Ő kísérelte meg, hogy az angol nyelvet irodalmi nyelvvé emelje. Hosszú és nyugodt élete folyamán 45 latinul írt mű tanuskodik szorgalmáról és tanultságáról. Az angol próza legrégibb elbeszélése halálának elbeszélése, melyet egyik tanítványa írt. Az ó-angol irodalom tulajdonképeni megteremtője *Nagy Alfréd* (848—901.). A régebbi irodalmi emlékek úgy maradtak ránk, hogy nem ismerjük szerzőiket s nem egyet csak szóbeli hagyományok alapján jegyeztek fel Alfréd király kora után. Alfréd királlyal kezdődik az irott A. rendszeres művelése. Az ő korában, az ő gondoskodása következtében virágzott a tudomány és költészet. Népének sok szenvedése után megadta a békét s a keresztény kultúra és erkölcs áldásaiban akarta részesíteni. Igazán nemzeti angol, angolul írja műveit, s az országába hivott tudósokkal vállvetve dolgozik. Kora legkedveltebb könyveit dolgozta fel, így Orosius világkrónikáját, Boetiust, Beda egyházi történetét, a Pastoral Rulet s az ő buzdítása hozta létre a szász krónikát, az első germán, nemzeti nyelven írt világtörténetet. Egy századdal később *Alfric* apáttal (†1005.) újabb virágzó korszaka kezdődik az ó-angol irodalomnak. Ő az első nagy bibliafordító. Neki köszönheti az A. a Homiliákat és a Szentek életét, melyek mind klasszikus prózában vannak megírva. Ő a szerzője az első angol-latin szójegyzéknek. A megindult fejlődés csakhamar megszakadt. A dán betörések, az angol törzsek egyenetlenségei könnyű prédává tették az angol földet a normann hódítás számára. Véget ért a virágzásnak indult kultúra és irodalom s évszázadok után újra elölről kellett kezdeni.

II. Közép-angol korszak (1100—1500.). A dán hódítás révén az angol kultura nem gazdagodott. Inkább a legyőzött fél kultúrája hatott a győzőére. Veszedelmesebb volt a normann hódítás, annak ellenére, hogy a cél nem az angolok elnyomása vagy megsemmisítése volt. Az ó-angol kultúra háttérbe szorult, de a hódítók nem idegenek gyanánt akartak az angolokkal szemben állni. Nem pusztították el a meglevő A.-t, csak életerejétől fosztották meg. Az angol nyelv győzött, viszont az A. sok francia elemmel gazdagodott. A normann lovagi, egyházi latin elemnek nem volt nehéz a feldúlt viszonyok között gyökeret verni. Látszólag a francia az uralkodó a XI.—XIV. században; a valóságban a szélesebb angol néprétegekben az angol nyelv áll szilárdan, magába olvasztva, minden idegent. A vallásos irodalom s a népköltészet angol jellegű, de az elbeszélő költészeten francia hatás mutatkozik. A kifejezés módja és a képzetvilág igazi angol, népies, nyers, ellenben a versmérték, a forma egészen új, latin és francia minták hatása alatt. A szóvégi rím vette át az alliteráció, a betűrím helyét s a francia ritmus lépett a germán helyére; persze e korban még vegyesen fordulnak elő. Már a normann hódítás előtt indult meg a korai renaissance. Párhuzamosan haladt azzal a küzdelemmel, melyet az angolok az idegenekkel folytattak; ez a küzdelem hozta létre a nemzeti nyelvet s az angol nép egységes nemzetté tömörülését. Versenyre kelt a hazai irodalom a külföldivel s ez teremtette meg az A.-t. Erős volt e korban a vallásos érzés is, amelynek eredménye számos vallásos tartalmú könyv. Ilyen az *Ormulus* szerzetes által a XIII. században készített *Ormulum*; ebben az egyes napokon végzendő istentiszteletnek mértékre szedett leírását találjuk, a verses prédikációkon kívül. Nagy hatással voltak a szerzetesek, mikor azonban meggazdagodtak, bűnös életmódjuk erős ellenszenvet ébresztett, ami a kor költői termékeiben kifejezésre is jut. Az A. egyrészt népies, másrészt udvari, műköltészet. Két külső befolyás, a kereszténység és az ókor teljesen a nemzeti elemmel olvadt össze, talán nagyobb mértékben, mint bárhol. A mindinkább felvirágzó és nemzeti nyelven is megszólaló történeti irodalomból keletkezett az angol elbeszélő költészet. *Geoffrey of Monmouth* írt egy mesés történetet Britannia királyainak történetéről, Brutuson kezdve, Artusszal folytatva. Az angol elbeszélő költészetnek ez a mű jelzi a kezdetét. Geoffrey of Monmouth valizi forrásból vette a történetet, melyet latinra fordított. Egy csomó mondát olvasztott össze saját képzeletének termékeivel. Történeti igazságról természetesen itt nem lehet szó. Az angolszász hódítók elől menekülő brittek magukkal vitték azoknak a harcoknak az emlékét is, melyekben kitűnt Artus király, a dux bellorum, hadvezér. Alakja körül, talán a Károly-monda hatása alatt is, egész regevilág keletkezett. Monmouth

könyvét Franciaországban, breton mondákkal kiegészítve, lefordították s ez a francia fordítás, mint összefüggő munka került vissza Angliába. *Wace* e művének címe: *Brut* (1155.). Ezt fordította le angolra *Layamon* lelkész a XIII. században. A *Brut* költői krónikája a trójai háborútól a Kr. u. 689-ig terjedő időnek. Brutust, Aeneas unokáját tartották a XI. században a brittek ősének. Az egész mű tulajdonképen az angolok előtt Britanniában uralkodó keltáknak dicsőítése. Azonkívül, hogy az új szellem első kifejezője, megbecsülhetetlen az Artus mondakör szempontjából; ez tette hozzáférhetővé az angolok számára a kelta regevilágot. A XIII. sz. végéről való *Robert of Gloucester* költői krónikája, mely szintén Brutustól kezdve egészen III. Henrik haláláig (1272.) adja elő Anglia történetét. Egyéb ilyen műveknél fontosabbak azok a költői elbeszélések, amelyek Artus király lovagjainak életét dolgozzák fel. Igen sok angol eredetű elbeszélést fordítottak franciából; négy francia eredetű nagy mondakör honosodott meg Angliában: Artus királyról, Nagy Károlyról, Nagy Sándorról és a Trójai háborúról. A francia minták után induló s irodalomtörténeti szempontból fontos verses regények közül elsősorban érdekel a *King Horn*, a legrégibb s legbájosabb romantikus eposz a középangol korszakban. Kifejezésre jut benne a dán inváziók viharos kora és a normann lovagi elemek egybeolvadása ősgermán motivumokkal. Hasonló világba vezet a *Havelok*, kissé durva s kevésbé költői, mint a King Horn. A későbbi angol népdaloknak nem egy jellemző eleme jut itt kifejezésre: a megingathatatlan hűség, kitartás, a csendes, de erős vágyódás. Népszerű angol hősökről szólnak a *Beves of Hamtoun* és a *Guy of Warwick*, de formában ezek is francia hatásra utalnak, a *Sir Tristrem* meg egy francia Tristan-műre megy vissza. A XV. században az Artus mondakörrel kapcsolatban kezdődik az angol prózai regény, miután a verses feldolgozások számtalan ismétlésbe bocsátkoztak, de az érdeklődés a tárgykör iránt nem csökkent. Az első prózaregény Sir Thomas *Malory: Morte d'Arthur*ja, az Artus-mondának ma is élvezhető feldolgozása, mely Spenserre és Tennysonra döntő hatással volt. A verses feldolgozások nemcsak tárgyban, hanem a formában is követték francia mintáikat. A hagyományos, régi alliteráló sort választotta formájának a híres *Sir Gawain and the Green Knight*, a hűség, bátorság és becsületesség dicsőítése. mely úgy, mint a többi északnyugaton kelet kezett verses regény, természeti leírásaival tűnik ki. 400 év mulva a természet szemlélésének ugyanezt a módját látjuk felbukkanni a skót irodalomban.

Az angol nép gondolat- és érzésvilágára a lovagi költészetnél sokkal mélyebb hatással volt a vallásos költészet. A vallásos költészet tetőpontját *Langland*, a prózáét *Wiclif* jelzi. Ők a reformáció előfutárai. Wiclif, az első angol protestáns, korszakos bibliafordításával az angol nyelvet tette uralkodóvá a vallásos gondolkodásban és a közéletben. Az egyház követelményei, az alsóbb néposztályok súlyos helyzete, a járványok, a nyomor, az elnyomatás a nemesség és az egyház részéről mind hangosabbá tették a vágyat szabadulás, megváltás után. Langland, aki a tudós Wicliffel ellentétben a nép fia volt, mély hatást tett a kor lelkére *Vision of Piers Plowman*-jével. Ebben az allegóriában a szabadulás felé vezető utat akarja megmutatni. Az egyszerű szántóvető a kornak, az egyénnek vallási küzdelmét

A nemes úr
(Cant. elb.)

példázza, allegórikus keretben, melyben az igazság keresi jogát az egyházban és államban. A költemény látomásokban írja le a nép vigasztalan helyzetét, a nyerészkedést, kapzsiságot az igazságszolgáltatásban, az egyháznál. Szerepelnek a teológia, a megvesztegetés, csalás, lelkiismeret stb. megszemélyesített alakjai. Az alapeszme az, hogy a bűnbocsánatot nem lehet vásárolni s az üdvösségre jogot csak becsületes munkával szerezhetünk. Langland Milton és Bunyan előfutára, ő juttatja először kifejezésre a költészetben a puritán elemet. *Gower* ötven balladát írt francia hatás alatt. Három főműve három nyelven jelent meg (latin, francia, angol). Angol műve a *Confessio Amantis*. Ebben az »erkölcsös« Gower, amint Chaucer nevezi, párbeszédes szerelmi költeményt nyújt (Vénus papja és egy szerelmes között), melybe több unalmas elbeszélést sző, hogy igazoljon minden szenvedélyt, mely a szerelemnek útját állhatja. Gower az előfutárja *Chaucer*-nek (1340—1400.), Anglia egyik legnagyobb költőjének. Ő a korai renaissance első képviselője, aki a költészetet függetlenítette az idegen hatásoktól, melyeknek értékes elemeit önállóan használta fel. Költői nyelvet teremtett s az angol nyelvvel azt tette, amit Luther a némettel. Chaucerig minden költő más dialektusban írt. Vele kezdődik az új A. s az a dialektus, amelyen ő írt, vált irodalmivá. Majdnem egész életét Londonban töltötte, de volt Francia- és Olaszországban is, ami döntő fontosságú volt költészetének kialakulására. Költészete — mely teljes ellentéte Gower moralizáló irányának — először francia hatás alatt állt, a *Roman de la Rose* fordításában és a *Blanche*

A dudás
(Cant. elb.)

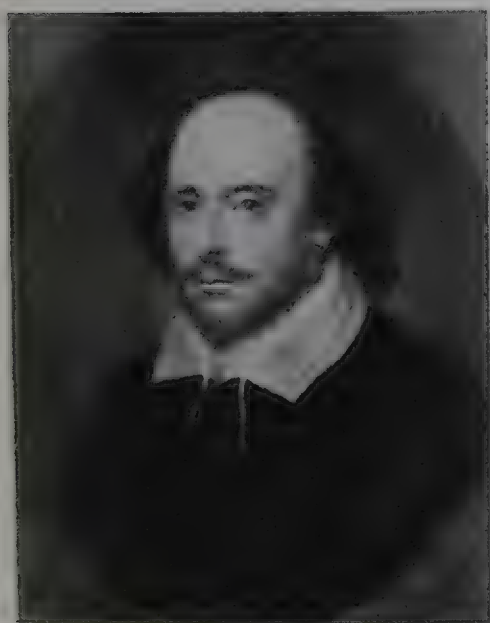
ANGOL IRODALOM I

Chaucer

Spenser

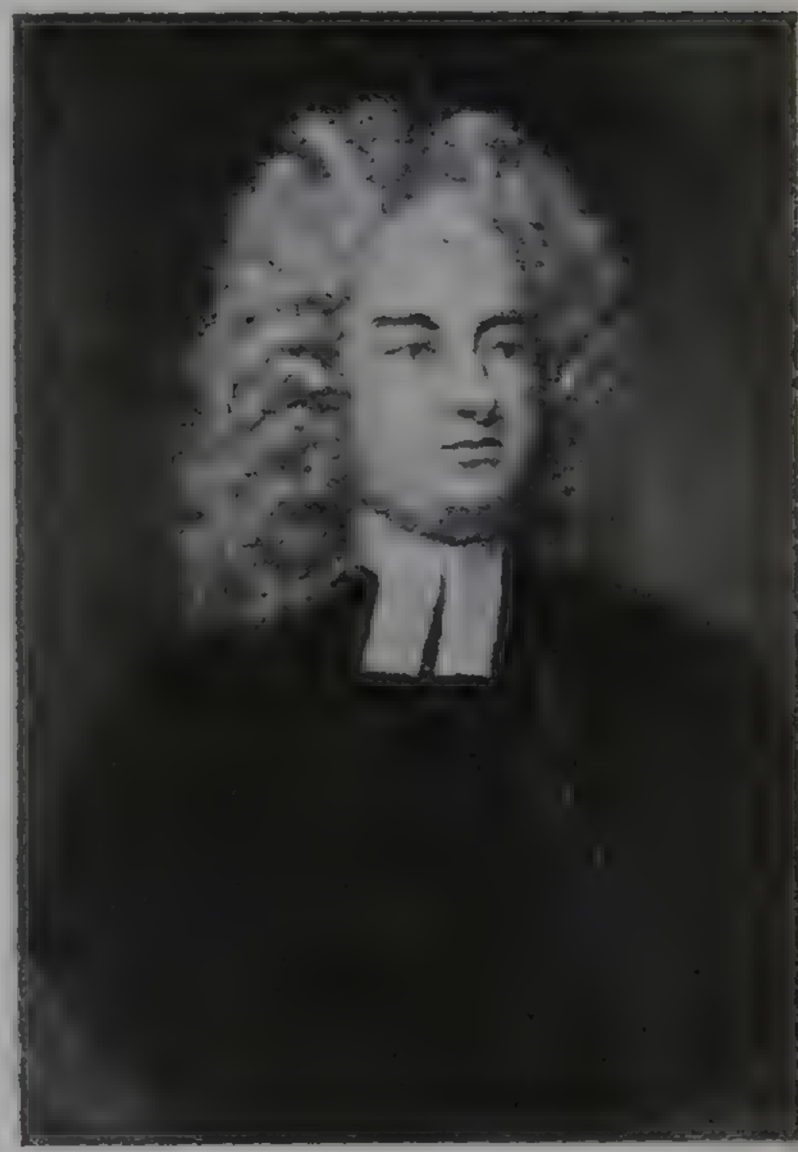
Shakespeare

Milton

ANGOL IRODALOM II

Defoe

Swift

Scott

Dickens

Lancaster emlékének szentelt álomallegóriában. Kecsessége, gyöngédsége, formája, de bőbeszédűsége is francia eredetű. Olasz útja egészen új irányba terelte; Dante, Petrarca és Boccaccio tanították a szerkesztés művészetére, úgy hogy a francia romantika hatása egészen elhalványult. Legnagyobb műve ebből a korszakból, a Boccacciót utánzó, de Chaucer egyéniségét kifejező *Troilus és Cressida*. A francia és olasz hatás után elfordult tőle a szerencse, az udvar megvonta tőle kegyét s ő inkább a tudománynak él, mint a költészetnek. Legtökéletesebb munkája s főműve a *Canterbury elbeszélések* (C. Tales). E keretes elbeszélés kiinduló pontja egy zarándoklás Thomas Becket kancellárnak, a meggyilkolt püspöknek sírjához. E zarándoklásban a legkülönfélébb rangú és állású emberek vesznek részt s a kocsmáros indítványára mindegyiknek az uton több történetet kell elmondania. Ez elbeszélések különböző időben keletkeztek s több forrásra mennek vissza. A prológus és az intermezzók kiváló alakító és jellemző

Egykoru miniatür a Canterbury elbeszélésekhez

eröről tesznek tanúságot, Chaucer nemcsak a helyi dialektusokat szorította ki az irodalomból, hanem a költészet nyelvét oly tökélyig fejlesztette, amilyent a próza csak a XVII. században ért el. Verselésével is korszakalkotó volt, amikor a ritmust és hangsúlyozást összhangba hozta nemcsak technikailag, hanem mint a költői benső teremtő erő külső kifejezését is.

A Chaucert követő XV. század visszaesést jelent. Az egész XV. század Chaucer hatása alatt állt, de tehetségtelen utánzói teljesen ellaposították az A.-t, úgy a nemzeti gondolatnak az idegen elemekkel való egybeolvadása tekintetében, mint a költői formák fejlődését illetően. A hagyomány, a régi elem, a népies és nemzeti nem volt elég jó az udvari és tanult költőknek s az újat nemzeti szellemben tovább fejleszteni: ahhoz nem volt erejük. S a benső művészi közvetlenség helyét elfoglalta a formakészség rutinja. Bőbeszédűség jellemzi ezt a költészetet, mely azonban roppant népszerűségre tett szert s legnagyobb érdeme a chauceri hagyományok terjesztése és meghonosítása. John *Lydgate* Trója és Theba történetén kívül 36.000 sorban leírja nagy emberek sorsát *Falls of Princes* c. munkájában. Természetesebb és költői szempontból kiválóbb Thomas *Hoccleve*. *La Male Regle* rosszúl eltöltött ifjúságát írja le s a kor kultúrtörténetének szempontjából jelentős. Egyéb allegórikus munkáin és epistoláin kívül nagy sikere volt a *Fejedelmek tükrének* (Regiment of Princes). Chaucer hatása átterjedt Skóciába is. Ott már régebben is kifejlődött nemzeti költészet virágzott. Chaucer sikerét Skóciában megmagyarázza I. Jakab hosszú fogsága Angliában. Skót költészeten értjük a skót költőknek angol nyelven (északangliai dialektusban) írt munkáit. E sok kelta elemet tartalmazó művekben a vad természet szeretete jellemző, a színek pompája, a sziporkázó, sokszor nyers humor, az egyéniség ereje s a szenvedélyes hazaszeretet, mellyel az angol beolvasztásnak ellenállottak. A skót nemzeti irodalom megteremtője John *Barbour* (1316—1396.), Chaucer kortársa, aki a skót szabadságharcok főhőséről, Bruce királyról írt hazafias költői elbeszélést, amelyben nem a lovagi célokat követő királyt, hanem a népért küzdő szabadsághőst énekli meg. *Henry the Minstrel (Blind Harry)*, meséin és dallamos idilljén *(Robin and Makyne)* kívül szintén nemzeti hőst énekel meg *(Wallace)*. Chaucer követője s igazi költő *I. Jakab* (†1437.), a szerencsétlen sorsú skót király, aki angol fogsága idején írta a *King's Quair*-t (Király könyve) gyönyörű lírai részletekkel átszőtt allegórikus művét. Gyönyörű balladákat is írt. Chaucer után legnagyobb szatirikusa és humoristája a kornak William *Dunbar* (1456—1520); allegóriáiban és szatiráiban francia és latin természetérzék és a forma szépsége jellemzi. A *Thrissil and the Rois* (Bogáncs és a rózsa) mellett a 7 halálos bűn táncáról szóló művei a leghíresebbek. Kiváló költő még a tudós püspök Gawain *Douglas* (1475—1522.), aki szintén a renaissance előhírnöke, mint Dunbar s Ovidius és Vergil fordítója. A *King Hart* (Szívkirály) a mulandó lét allegóriája. A *Palice of Honour* (becsület palotája) nem az ifjúság hiú örömeit, hanem a becsületet dicsőíti. Ő az első skót humanista. David *Lindesay* (1490—1558.) az a skót költő, aki a középkorból az újkorba visz át, a skót reformáció előmozdítója, erős szatírikus, Dunbartól e tekintetben abban különbözik, hogy Dunbar a kat. egyház alapján áll, míg Lindesay ostorozza a papságot, mely csak saját jólétére gondol.

Mandeville az első, aki fantasztikus útleírásaiban az újabb angol irodalmi nyelvet alkalmazta. Munkáját a XV. században *Pecock*, *Malory* és *Caxton* fejlesztették

tovább. Pecock működése VI. Henrik idejébe esik. A Wiclif ellen szóló *Lollardok*-at nem latin, hanem erőteljes, szép angol nyelven írta. Malory műveit Caxton nyomatta ki, aki a könyvnyomdászatot Angliába bevezette. Az első angol nyomtatott könyv a sakkjátékról szól. Caxton műveiben feldolgozta a Trójai háborút, az Aranylegendát és Reynard the Fox-ot. *Tyndale* fordította az új testamentumot s biztosította Chaucer nyelvének uralmát.

III. *Uj-angol korszak.* 1. *VIII. Henriktől a restaurációig.* *Tottel's Miscellany of Uncertain Authors* (1558) az első munka, amely új angol költők gyüjteményét tartalmazza; ez is mutatja, hogy mennyire szükségét érezték valami újnak Chaucer utánzásának kora után. Erzsébet királyné uralkodása alatt az A.-nak oly virágzó korszaka fejlődött ki, mely páratlan nemcsak az angol, hanem a világirodalom történetében is s méltán sorozható Perikles, Augustus, Lorenzo de Medici vagy XIV. Lajos kora mellé. Amerika felfedezése (1492.) és a Nyugat-Indiába vezető út megtalálása után megszünt a Földközi-tenger középponti szerepe, nem kellett már itt minden földrésznek találkoznia, bárhová akartak indulni. Az Atlanti Oceán nyugat felé utalt, a csodák országa felé, ahol az Eldorádót vélték. Az ókori és idegen írók tanulmányozása mindinkább tért hódított, különösen a Konstantinápoly meghódítása (1453.) után szétszóródó görög tudósok révén. Az életet a középkorral ellentétben kezdték szépnek látni s nem mindent bünösnek tartani, ami emberi. Az angol nyelv és angol nemzeti szellem nagyszerű kifejezésre jutottak ebben az eredetiségtől, gazdagságtól és hatalomtól duzzadó korban, VIII. Henrik és Erzsébet abszolutisztikus uralma alatt. Az irodalom nagy változatosságot mutat s minden ága kiváló művelőkre talál. Az essayben *Bacon* tünik ki. A történetet a krónikások és *Raleigh*, a regényt *Lyly* és *Greene*, a szonettet *Spenser* művelte. A filozófia a praktikus élet felé fordult, s az emberi lélekről a figyelmet inkább a külső élet felé irányította. A könyvnyomdászat is nem csekély mértékben járult hozzá ahhoz, hogy az érdeklődés megnövekedett az irodalom iránt. Iskolák keletkeztek, terjedt a műveltség és tudomány; *Rotterdami Erasmus* Angliába jött, mindenütt lelkesített s a klasszikusok tanulmányozása felszabadította az emberiség szellemét. *Wyatt* (1503—1542) és *Howard* (Surrey earlje 1515—1547) a modern angol lírai költészetet teremtették meg olasz mintára. Wyatt a mélyebb gondolkodó, Howardban több a kellem; ő fordította az Aeneist, rímtelen ötös jambusokban. Szerelem, romantika, hazaszeretet, lelkesedés a multon: ez hatotta át e kettő költészetét. Petrarca utánzói, Howard azonban kevésbé mesterkélt, szinesebb s a természet szeretete hatja át költészetét. Sir Thomas *More* (1478—1535) az első angol nyelven írt történeti munka szerzője. Latinul írt fantasztikus, plátói eszméktől átitatott *Utopiá*-ja egy képzeletbeli szigetre visz s az utazás később gyakran megismételt keretébe öltözteti az eszményi köztársaság elméletét, ahol tökéletes filozófiai összhangban vannak a törvények, intézmények, társadalmi és politikai szokások. Képet látjuk itt annak a tudásvágynak, melyet akkor az új látókör feltárása ébresztett, mellyel a természet és vallás az élet és társadalom problémáiról gondolkodtak. Roger *Asham* a sportról és olasz hatás alatt a nevelésről írt könyvet. A Chaucer után következő hanyatlást átmeneti kor követte, melynek jellemző alakjai *Hawes* (†1530) a lovagi költészetet utánzó műveivel és *Skelton* (1460—1529), ki ép úgy áll Chaucer, mint a renaissance hatása alatt, különösen szatirikus munkái ütnek meg egészen eredeti hangot. A *régi* angol írókat és a hazai történetet sem hanyagolták el a klasszikusok mellett. *Holinshed* krónikája valóságos kincsesbánya lett az angol dráma számára. Számos útleírás terjedt el s nyitott új látókört az emberek előtt; az olasz novellákat és spanyol pásztorregényeket rendkívül kedvelték. Az Erzsébet korabeli irodalom fénykorának kezdetét jelzik a következő művek: *Lyly: Euphues-e*, *Spenser: Shepherd's Calendar*-je és *Sidney* munkái. John *Lyly* drámaíró is; fontossága azonban az angol irodalom szempontjából az, hogy ő képviseli Angliában az akkor egész Európában divatozó írásmódot, melynek tetőpontját a spanyol Góngora (gongorizmus) és az olasz Marini (marinizmus) jelzik. Lyly Euphues című regényében használt körmönfont, cicomás stílus után euphuizmusnak nevezik általában ezt a stílust: Euphues-ében Lyly arra akar tanítani, hogy lehet az ember szellemes, vagy hogyan lehet annak látszani: szellemességen itt az értendő, hogy szójátékok, látszólagos ellenmondások, idegen és rendkívüli szavak és célzások hemzsegnek a beszédben. *Sidney* (1554—1586) egyike az angol történelem legnemesebb alakjainak. Pásztorregényét, *Arcadiát*, minden nyelvre lefordították; a kritikai irodalom kezdetét jelöli s az angol próza fejlődésére is nagy hatással volt híres esztétikai munkája a költészet védelméről *(Defence of Poetry)*, melyben a költészetet a tudományok fölé helyezi, mert új világot és új embereket teremt. A prózai irodalomban nagyfontosságuak *Bacon* (1561—1626) munkái. Descartes és Bacon együtt jelzik az újkori filozófia kezdetét. A tekintély helyett Descartes az észre, a gondolkodásra támaszkodik, Bacon a tapasztalatból indulva keresi az ember boldogságának és hatalmának titkát. A kor legnagyobb költője *Spenser* (1552—1599). A Shepherd's Calendarben minden hónapot egy idill képvisel: ezek az idillek vagy a költő boldogtalan szerelméről szólnak, vagy a társadalmat ostorozzák, vagy a nyugodt pásztoréletet dicsőítik. A papok élvhajhászását támadta; puritán volt s ideálja a kereszténység és platonizmus egyesítése. Legkiválóbb műve nagy alle-

gorikus eposza, a *Fairy Queen* (Tündérkirálynő), melynek 12 könyvben az aristotelesi 12 erény megtestesítőinek, 12 lovagnak tetteit kellett volna tartalmaznia, de csak 6 készült el. A gyönyörű, de ma már kevéssé olvasott mű, mely számos korabeli célzást tartalmaz s mely Arthur királynak s a tündér királynőnek, Gloriannának egybekelésével végződött volna, nagyszerű és eleven, élő allegóriája az istennel egyesülni vágyó, a rossz ellen küzdő szív törekvéseinek. Gyönyörüek szonettjei s remek *Epithalamiumában*, lakodalmas énekében új elemet hoz az angol irodalomba: a konvencionális szerelmi panaszok s a szatirák nyers erótikája helyébe a boldog hitvesi szerelem ujjongó dicsőítését. A romanticizmus világát akarta feltámasztani, de későn érkezett, vele bezárul a romantika és a renaissance s útját egyengette a realisztikusabb irányt követő *Shakespeare*-nek. A szerelmi költészet tetőpontját Shakespeare és Spenser szonettjei jelzik, valamint *Marlowe* hires költői elbeszélése Hero és Leanderről és szerelmi dalai (Jer, élj velem s légy kedvesem). Erősen fellendült a hazafias költészet is. A romantika után az angolok tettvágya és nemzeti önérzete is kiváló alkotásokat hozott létre. Az akkor lángra gyúlt hazafias érzés azután átengedte helyét a nyugodt, szemlélődő, elmélkedő költészetnek. E korban számos fordítás is keletkezett, így Ariosto, Tasso; Homerost a drámaíró *Chapman* fordította.

Illusztráció Fairy Queen-hez

Az A.-nak kétségkívül legeredetibb jelenségeit az angol dráma fejlődésében észlelhetjük. Mint a többi országban, úgy Angliában is a dráma története a XII—XIII. századig vezethető vissza. A dráma az istentisztelettel volt összefüggésben s az első színielőadások misztériumok, mirákulumok, később moralitások voltak; először maguk a papok benn a templomban, utóbb kint a világiak játszották. Az első misztérium, melyről tudunk, 1110-ből való *Geoffrey* st. albani apáttól s a címe: *Mystery of St. Katharine.* Az angol misztériumokat más országok misztériumaitól megkülönbözteti a vidám és szomorú elemek harmónikus egybeolvadása, a kómikus részek realisztikus színezete s az a törekvés, hogy a vidám jeleneteket összefüggő játékban adják. A XV. sz. vége felé kezdtek divatba jönni a moralitások. A misztériumok a jó és a rossz küzdelmét a külvilágban mutatják, az Isten és az ördög, vagy Krisztus és a zsidók harcában, a mirákulum a szent és a pogányok ellentétében, a moralitás a lélek meghasonlását és vívódását mutatja az ember bensejében, küzködését a bűnnel és hitetlenséggel. A didaktikai elem foglalta el azelőtt a legnagyobb helyet, a főszemély Krisztus volt, Isten, akinek jellemét nem lehetett fejleszteni, míg a moralitások a fejlődés útját azzal nyitották meg, hogy az emberek gyengéit mutatva, nem kellett hagyományhoz ragaszkodniok. S aszerint, amint az emberi gyengeségeket kómikusan vagy komolyan fogták fel, a rossz vagy megjavult, vagy elpusztult, vezettek a moralitások a vígjátékhoz vagy szomorújátékhoz. Az elvont allegórikus alakokból típusok lettek s a típusokból igazi emberek. A reformációtól kezdve azután a moralitások mindinkább veszítenek népszerűségükből. Az angol konzervativizmus a dráma területén sem rombolta rögtön szét a régit s Erzsébet kora után, a XVII. században is játszanak moralitásokat. Helyüket az álarcos játékok foglalják le; csak az allegória maradt meg bennük. Még *Ben Jonson* és *Milton* is írnak majd álarcos játékokat. Az első vígjáték, amelyben csak a szereplő személyek emlékeztetnek a moralitásokra: *Nicholas Udall: Ralph Roysler Doyster*-je (1553.) és *Gammer: Gurtons Needle*-je. Plautus és Terentius hatását látjuk; Lucifer még személyesen jelenik meg az utóbbi darabban. A moralitásokból keletkeztek a történeti színművek is, az ú. n. históriák, amint azt *Bale* püspök *János király*-ából láthatjuk, ahol allegórikus és történeti alakok vegyesen szerepelnek. A vígjáték Plautus és Terentius hatása alatt fejlődött, a tragédiában Seneca volt irányadó, tehát a rómaiak voltak a vezetők, bár a görögöket is fordították és utánozták *(Buchanan, Gascoigne)*. Az erkölcsi elem sehol sem hiányzik. Megnyitja a sort *Preston: Cambyses*-e. Az első igazi angol tragédia a *Gorboduc* vagy *Ferrex és Porrex* (1561.). Szerzői *Thomas Norton* és *Thomas Sackville* (lord Buckhurst, korának egyik vezetőembere). Az első blank verse-ben, rímtelen ötös jambusban írt tragédia ez, melynek verselése még feszes, nehézkes, de azért nagyhatású. E kiváló dráma, mely költői jelenetekben Eteokleshez és Polyneikeshez hasonló két testvér viszályát dolgozza fel, hatalmas lépést jelentett a modern dráma felé, ami külsőleg az öt felvonásra való felosztásban is kifejezésre jut. Az ókori történetből és régi mondákból több dráma veszi tárgyát, olasz forrásra is több dráma megy vissza *(Damon és Pithias)*, Senecától távolodik *Edwards* tragikomédiája *(Palamon és Arcilas)*, Shakespeare-rel együtt közös forrásra megy vissza több dráma, melynek tárgyát Shakespeare is feldolgozta *(Lear, János király, V. Henrik, Romeo és Julia)*. Nagy sikere volt *Whetstone: Promos és Cassandra*-jának s *Wilmot: Tancred és*

Gismunda-jának. Shakespeare, közvetlen előzői nélkül, minden genialitása mellett sem lett volna a világ legnagyobb drámaírója. Ezek közül *John Lyly* (1554—1606.) udvari költő s távol áll a Marlowe-val megindult romantikus költészettől. Az angol stílus történetében elfoglalt helyén kívül jelentősége a dráma szempontjából az, hogy a vígjátékba bevezette a prózát s elevenebbé tette a dialógust. A népies színpadon *Kyd, Peele, Greene, Marlowe, Lodge* és *Nash* jelzik azt az uj irányt, melynek szertelenségeit, túlzásait Shakespeare összhangba szorította, hogy így valamennyiök élére álljon. *Kyd : Spanyol Tragédiá*-jának fontossága Shakespeare-re tett hatása, a régebbi drámákkal szemben pedig az, hogy fejlődő jellemeket nyújt. *Peele* pásztori játékokat, romantikus lovagdrámákat, históriákat, bibliai drámákat írt, fantasztikus és regeszerű tárgyakat dolgozott fel a színpadnak. Korabeli eseményt is dramatizált. Shakespeare-re és Miltonra is hatással volt. *Greene* élénkebb, verselése nem oly egyhangú, mint Peele-é. Kicsapongó életet élt, a renaissance erkölcsei nyomot hagytak rajta. Stílus tekintetében Lyly volt mestere. Nagy kortársait megtámadja, különösen Shakespearet híres vallomásaiban. Benvenuto Cellinivel szokták összehasonlítani, korának igazi olasz típusával ; ez egész kort a szabad erkölcs jellemzi, Machiavelli veszedelmes elveinek szabályokká való emelése, passzivitás, ateisztikus közönyösség és fatalizmus. *Pandosto* c. műve volt Shakespeare *Téli regéjé*-nek forrása. *Lodge : Rosalynde* c. elbeszéléséből merítette Shakespeare *Ahogy tetszik* c. drámájának tárgyát. A *Looking-glass for London and England* c. bibliai tárgyú drámájában a puritánok ellen védi a színpadot. Shakespeare legnagyobb elődje *Marlowe*

Illusztráció Kyd Spanyol tragédiájához

(1564—1593.). Harminc éves korában halt meg, dicsőségének kezdetén. Erővel megírt drámáiban fenséges jeleneteket, szenvedélyes érzelemkitöréseket találunk, igazi drámai küzdelmet, mélységet a jellemekben. Az Erzsébet korabeli dráma fénykorának kezdete Marlowe első drámájának megjelenése : *Tamburlaine the Great* (1588.), ez honosította meg s tette uralkodóvá, erőssé s hatalmassá az angol dráma hatalmas formáját, az ötös jambust (blank verse). *Faust*-drámája hatalmas alkotás, a világirodalom első

The Tragicall Hiſtory
of the Life and Death
of *Doctor Fauſtus.*

Written by. *Ch. Mar*

LONDON,
Printed for *John Wright*, and are to be sold at his shop
Without Newgate, at the ...
... 1626

Marlowe: Faust 1626-i kiadás címlapja

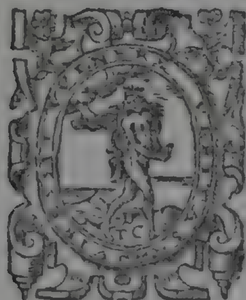
Faust-feldolgozása. Az emberek hatalom utáni törekvését testesíti meg a 24 évi örömökért lelkét odaadó Faustban. A *Máltai zsidó* a *Velencei kalmár*-ra, *II. Edvárd*, a szerencsétlen, gyenge király sorsának mesteri rajzolásával *II. Richárdra* hatott. A dráma csúcspontját jelzi *Shakespeare* (1564—1616.). Történeti szempontból megérthető korából, az angol nemzet jellegzetes sajátosságaiból. Csodás jelenség, hogy valaki oly kevés iskolázottsággal annyira magába tudta olvasztani az ókori, újkori, hazai és külföldi elemeket. Felszívta mindazt, amit az élet, a színház, a Londonban összefutó bel- és külföldi irányok és emberek nyújtottak neki ; értett ahhoz, hogy át hassák egymást a népies és a műköltészet elemei. Hozzákapcsolódott korának ízléséhez, műfajaihoz, tárgyköréhez s mégis újat, tökéleteset adott s belsőleg, pszichológiailag összefüggő alakokat teremtett. Csodásan tudott jellemeket alkotni, innen nagyszerűsége a jellemtragédia és jellemvígjáték terén ; korokat és embereket megelevenítő képességéről

mondhatjuk azt, amit Goethe érzett, amikor Shakespeare műveit olvasta, hogy az ember a végzet óriási könyve előtt képzeli magát, ahol az élet zúgó vihara forgatja a lapokat. Első kísérletei régi, borzalmas drámák átdolgozásai *(Titus Andronicus)* vagy pedig fantasztikus, romantikus színművek; ekkor írta első történeti drámáit is *(VI. Henrik)*. A *Szentivánéji álom*-ban harmonikusan olvasztja össze a klasszikus mondát, középkori regevilágot és modern

THE
MOST EX-
cellent and lamentable
Tragedie, of Romeo
and *Iuliet*.

Newly corrected, augmented, and amended:

As it hath bene sundry times publiquely acted, by the right Honourable the Lord Chamberlaine his Seruants.

LONDON
Printed by Thomas Creede, for Cuthbert Burby, and are to be sold at his shop neare the Exchange.
1599

Romeo és Julia 1599-es kiadásának cimlapja

realizmust. *Romeo és Julia* mutatják először az igazi szenvedélyt és a tragikai erőt. Hazaszeretettől áthatott történeti drámái vezetik a tökéletesedés felé. Hírneve tetőpontján mutatják vígjátékai és Falstaff-drámái. Tragédiáinak korszakát életének sok szomorú eseménye táplálja: barátainak (Essex, Southampton, Pembroke) balsorsa, sorscsapások és kisebb kellemetlenségek. A hazai történet és a római történet tanulságai után az általános emberi szenvedélyek inspirálják s kezdi a nagy tragédiák sorát *Julius Caesar*-ral, folytatja *Hamlet, Othello, Macbeth* s *Lear királlyal*. A viharok után elmúlik a komorság s a *Téli rege* és a *Vihar* derűs világánál látjuk az élet viszontagságai után megbékült és visszavonuló Shakespearet.

A dráma fénykora körülbelül 1640-ig tart. Shakespeare kortársai azonban csak az ő fényében sütkéreztek s az aranykor után csakhamar bekövetkezett a hanyatlás. A művészi érzék hiánya, kaotikus, bonyodalmas cselszövény, durva ízléstelenség: ezek a Shakespeare utáni dráma jellemző tulajdonságai. Sokan köszönhetik a kor drámaírói között hírnevüket Shakespearenek. Az egyetlen, aki Shakespeare nélkül is dicsőségre tarthat számot, a tudós *Ben Jonson*; erősen szatirikus vígjátékaiban, melyekkel közönségét magára haragította, elvont alakokat állít elénk; nem egyéneket, hanem típusokat, de kiváló jellemző erővel. Legjobb vígjátékaiban, a *Volpone*-ben és *Alchemist*-ben irgalmatlanul gúnyolja az emberi gyengeségeket; az elsőben a fösvénységet, a másodikban a társadalom vérén való meggazdagodás vágyát. *Sejanus* és *Catiline* c. tragédiái félreismerhetetlenül magukon hordják a tudós bélyegét. Ben Jonson számtalan bájos, allegórikus, zenével és tánccal egybekötött álarcos játékot is írt, melyek nagyon népszerűek voltak. A kor legöregebb drámaírója a Homeros fordító *Chapman*; műveit szenvedélyes erő és szertelenség jellemzi. Bizonyos finomság és gyengédség tünteti ki *Dekhert*. Nagy hibája neki ép úgy, mint *Middleton*nak az, hogy egyazon műben kettős és egymással össze nem függő cselekményeket dolgoz fel és sokszor a bohózat felé közeledik. *Marston*-on és a vígjátékíró *Shirley*-n felül állnak az együtt dolgozó *Beaumont* és *Fletcher*. Bennük tükröződnek a kor irodalmának fény- és árnyoldalai: dallamos forma, ingadozás a patétikus hangnem és erőltetett érzés, kellem, báj, és nyerseség, lélektani problémák és megrázó drámai motivumok között. Az erkölcsi érzés hiánya, a közönségesnek szeretete: különösen jellemző Beaumont és Fletcher-re. A melankólikus *Webster* főműve a *Duchess of Malfi*; drámáinak borzalmait költői nyelvével ellensúlyozza. Természetesebb és erkölcsileg magasabban áll *Massinger*, aki egyik darabjával ma is él a szinpadon *(New way to pay old debts)*. Borzalmas cselekvényeivel, az agyongyötört szív festésével tűnt ki *Ford*. A polgárháború kezdete jelzi a dráma fénykorának végét. A puritanizmus megtiltott minden élvezetet s bezárta a szinházakat. Csak a restauráció korában törte szét az angol szinház a bilincseket s a visszafojtott szenvedély annál kicsapongóbb erővel vitte a tilos gyönyörök felé. A XVII. sz. politikai és vallási forrongásai miatt e kor alkotó erő tekintetében mögötte marad az előbbinek. A prózában kiváló alkotásokat hoznak létre, különösen a vallásszabadságot hirdető Jeremy *Taylor* és *Chillingworth*, de a költészetben határozott hanyatlás észlelhető. Az új korszak költészetéhez vezet át *Carew*, de

nála sokkal jelentősebb *Herrick* (1591—1674.), kinek *Hesperides*-ei bájos dalokat tartalmaznak. Költői stílusa közel jár a következő korszak prózaias stílusához. *Cowley* (1618—1667.) költészete mély érzés, szenvedély híján van, inkább a száraz, formaimádó XVIII. századra vall. Száraz a költészete *Waller*-nek, *Denham*-nek és *Davenant*-nak; ezek mind az átmenetet jelzik a következő korszak költészetéhez. Magasan a XVII. sz. összes alakjai fölé emelkedik Shakespeare után John *Milton* (1608—1674.). Mint ember is egyike a legkiválóbbaknak. Lelki nemesség, idealizmus, törhetetlen és minden szűkkeblűségtől ment puritanizmus jellemzik. Bájos, elmélkedő, leíró költemény az *Allegro* és a *Penseroso*, pásztori elégiáját, *Lycidast*, szerencsétlenül járt barátjának emlékére írta. Ifjúkorának legkiválóbb alkotása *Comus* c. álarcos játéka, merész, puritán irányú dicsőítése a *Fairy Queen*-ben is található puritán eszméknek, hogy az erény önmagának is elég védelem és a bűnnek kudarcot kell vallania. A politikai élet árjába sodorva, a polgárháborúk alatt számos könyvet írt erőteljes prózában, a puritánok mellett (*Areopagitica, Eikon basilike, Defensio pro populo Anglicano*). Idealizmusa elhagyatottságában, vakságában sem hagyta el. Ekkor írta a drámának szánt *Elveszett paradicsomot* az emberiség bukásáról, miután már elmúlt az ifjúkor költeményeinek vidámsága és derült életfilozófiája. E művével a legnagyobb vallásos költővé emelkedik Dante után. Dante a kereszténység Homerosa, Milton annak Virgiliusa. Az egyik a katolicizmust képviseli aristotelesi formáival, a másik a protestantizmust plátói teóriáival. Fenséges stílus, a tárgy magasztossága, a világirodalom remekei közt biztosít helyet neki. *Krisztus megkisértetése*, a *Viszszanyert paradicsom* az előbbi mögött áll; *Sámson*-jában megható kifejezést ad vaksága miatt érzett fájdalmának és puritán haragjának. A puritán szellem kifejezője Angliának a biblia után legelterjedtebb könyve: *A zarándok utazása* (The Pilgrim's Progress) *Bunyantól*, melyben egy zarándok útját írja le a jövő világba (which is to come). Ez az allegorikus regény fantasztikus, tüzes költői nyelvével, természetességével, méltán sorozható az Erzsébet korabeli irodalomhoz. Az emberi lélek küzdelmeit példázza itt, akadályaival, kisértéseivel együtt, a tömegek lelkére akarva hatni inkább, mint a műveltekre s páratlan elterjedésnek is örvendett.

2. *A restaurációtól Pope és Swift haláláig.* (1660—1745.) Az A. a polgárháborúk alatt mindinkább eltávolodott a humanizmustól. Az irodalomban erőltetettség mutatkozik, a természetesség és szenvedély eltűnik, a forma lesz uralkodóvá, az exakt tudományok hatása érezhető minden téren s a költészetben is az értelem szólal meg az érzelem helyett. Mindezekhez járult azután a francia hatás. A költő *Dryden* és a művész *Pope* kora volt ez s a tanító, szatirikus, elmélkedő és politikai költészet virágzott. A szatirikusok közt kiválik *Marvell*, aki az udvar és a király bűneit ostorozza. *Butler* (1612—1680.) *Hudibras*-a jelzi a puritanizmus elleni visszahatást; e mű szatira a fanatikus vagy köztársasági párt bűnei és túlzásai ellen. Don Quijote mintájára leírja egy fanatikus békebírónak és írnokának hadjáratát a köznép szórakozásai ellen. Roppant népszerű volt ez a munka, szellemessége és mesteri formája révén, de kómikuma durva és szenvedélyessége túlzásokba viszi. Az új költői iskola első képviselője *Dryden* (1631—1700.), tipikus angol költő abban a módban, ahogy idegen nemzeti elemeket magába olvasztott s a nemzeti hagyományokat megőrizte. Ő volt a kávéházban érintkező irodalmi körök főtekintélye. Kiváló kritikus, igen tehetséges költő, ügyes drámaíró, de állhatatlan, gyenge jellem, mindig annak a pártnak szolgálatában állt, amely uralmon volt. A restaurációig Cromwell híve, azután az *Astrea Redux*-ban II. Károlyt dicsőíti; a puritanizmustól elfordul s a katolicizmusra tér át (*The Hind and the Panther*). Irányadó számára Boileau a lírában és epikában. Kiváló alkotása Virgilius fordítása. *Boyle* állt az élén azoknak a tudósoknak, akik a polgárháború alatt magányban, visszavonultan éltek s a természetfilozófiai és fizikai tudományok művelésére alapították a *Royal Society*-t (1663.). Ennek legkimagaslóbb alakja *Newton* (1642—1727.) korszakos műveivel: *Theory of Light*, a fényről, *Principia*, a gravitációról, a nehézség törvényéről s az égitestek mozgásáról. A világszemléletnek ez a modern, exakt iránya a filozófiára is átterjedt, valamint a vallás és politika területére. Két párt keletkezett: a tekintély és ész pártja a vallásban, az erőszaké és az egyéni szabadságé a politikában. Jeremy *Taylor* (1613—1667.) korának híres teológusa, akinek egyházi beszélgetései és elmélkedései úgy érzésük őszinteségével, mint kifejezésükkel az A. remekei közé tartoznak, szintén az észt hirdeti az igazság próbakövének. A tiszta ész szempontjából vizsgálta a társadalmi élet fejlődését *Hobbes*; a *Leviathan*-ban a hatalom kútfejét a népben találja meg, szerinte a kormányzásnak a nép javát kell szolgálnia s elveti a királyok isteni jogát. Az emberi természetet alapjában romlottnak tartja és vadnak, az önzés, számítás a primum mobile-je minden cselekvésünknek. Hobbes elveit fejlesztette tovább *Locke* (1632—1704.). Az emberi értelemről szóló munkájában megismerésünk forrásait és határait kutatja s lerontja a velünk született eszmék tanát. Belőle indul *Berkeley*. A szabadgondolkodók ellen írta az *Alciphron*-t. Isten és az emberi szellem között minden korlátot szét akart törni. Az idealizmus himnuszát zengi, az örök összefüggést az ember érzékei és az érzékentúli dolgok közt. Megtámadta az anyag tulajdonságait; a dolgok

mind csak szimbolumai a szellemnek. A filozófiai gondolkodás kétségkívül nagy átalakító hatással volt a költészetre is, különösen Locke-nak az értelemre és tapasztalatra támaszkodó tana, mely minden képzeletit és csodálatost száműzött, párosítva a kornak az exakt, matematikai és természettudományi megismerés felé törekvő vágyával. A deista *Shaftesbury* az emberi természet erkölcsösségében hisz, mellyel különbséget tud tenni jó és rossz között. Az ateista *Bolingbroke* a kinyilatkoztatott vallás ellen írt műveiben támadta a kereszténységet. *Mandeville* a méhekről írt meséjében azt próbálja bizonyítani, hogy a rossz szükséges az államok boldogulásához. Anna királynő trónralépésekor az A. a restauráció irodalmától eltérő képet kezd mutatni. A politika már nem elégszik meg elméleti és elvont fejtegetésekkel, hanem a gyakorlat terére is lép s kezd személyeskedő lenni. Ennek nyoma mutatkozik az irodalomban is, mely alantas célok szolgálatába lép. Dryden jelzi annak a kornak kezdetét, melyet az A. Augustus-korának neveznek. Míg Dryden a restauráció után a francia klasszikus stilust a színpadon honosította meg, a költészetben a francia szellem divatja a pásztorköltemények, szatira, tanköltemény és erkölcsi mese terén majdnem kizárólag *Pope* (1688—1744.) nevéhez fűződik. Ő a XVIII. sz. legnagyobb költője. Fődolog volt nála is, mint korában általában, a forma; az eszme mellékes, lényeges hogy művészi módon legyen kifejezve. A rímek fejedelmének nevezik (prince of rhyme), ő jelzi az angol klasszicizmus tetőpontját. Pásztorkölteményei konvencionálisak, sem őszinte érzést, sem a természet költői felfogásából nem találunk benne semmit. Területe a leíró költemény, a verses didaktikai és filozófiai elmélkedések. Legismertebb s legfontosabb műve a Boileaut utánzó *Rape of the lock* (Fürtrablás), mely a rokoko parfümös, elegáns, hazug és finom légkörét varázsolja elénk a Belinda hajfürtjéért folytatott iszonyú harcban, melynek végén a hajfürtöt a csillagok közé helyezik. A felvilágosodás korának lapos racionalizmusát mutatja az *Essay on Man* c. filozófiai költeménye, mely Bolingbroke eszméihez fűzi gondolatait az ember viszonyáról a természethez, önmagához, a társadalomhoz és a boldogság utáni törekvéséhez ; hiúsága és ingerlékenysége nyilvánul meg a *Dunciade*-ben, melyben maró szatirával sújtja irodalmi ellenségeit. Az a hajlama, mellyel mindent korának ízléséhez idomított, mutatkozik Homer-fordításában, mely teljesen modernizálva s görög szellemtől menten adja vissza Homerost s hírnevet és gazdagságot szerzett neki, még inkább Shakespeare-kiadásában, melyben önkényesen megváltoztatta a szöveget is, ahogyan szerinte Shakespearenek írnia kellett volna, ha a XVIII. század magaslatán állt volna. Kortársai közül egyik sem éri el : Matthew *Prior*, az epikureus költő, francia hatás alatt írt meséket La Fontaine után, balladákat, chansonokat és epigrammákat ; elegikus versei a XIX. sz. költőire is hatottak (Moore). Meséket írt *Gay* is, aki az új korszak felé mutat. Pásztorkölteményeiben nem idealizált, hanem igazi pásztoréletet írt le. Leghíresebb műve a *Beggar's Opera*, szatirikus célzásokkal s közbeszőtt dalokkal. Uj irányt jelöl *Ramsay*, a falusi élet rajzával és *Thomson* (1700—1748.), aki nagy leíró költeményével, az *Évszakokkal* (1726.) úgyszólván felfedezte a természetet a költészet számára s egész Európában nagyszámú utánzóra talált. Költői érzékkel írja le az évszakokat s színes leírásaiba megkapó történeteket sző, a természet összes tüneményeinek pontos bemutatása kapcsán.

Ennek a kornak egyik legnagyobb s legeredetibb prózaírója *Swift* (1667—1745.) Résztvett a modern és régi írók felsőbbségéről folytatott vitában (Battle of books). A *Tale of a Tub*-ben a presbiteriánusokat és a katolikusokat támadja, a *Drapier's Letters*-ben az elnyomott Irország mellé áll. A *Gulliver's Travels*-ben, leghíresebb művében a hajóorvos Gulliver utazásait írja le Liliputba, majd Brobdingnagba. Hatalmas szatirája ez kora állapotának, Anglia és egész Európa visszásságainak. Brobdingnagban azt akarja megmutatni, mily kicsinyesnek tűnnék fel ennek a világnak üzérkedése egy hatalmasabb faj óriási fogalmaival szemben. A többi utazásban Laputában a filozófusokat, a Houyhnhnmsban, a lovak országában, ahol az ember alantas lény, maró gúnnyal az egész emberiséget ostorozza, kifejezésre juttatva az egész életén át becsvágyó s csalódott, mellőzött ember keserűségét. A XVIII. sz. társadalmi életére és erkölcseire rendkívüli hatással voltak az erkölcsi folyóiratok. Ezek célja volt az irodalmi stílus kiművelése, az irodalmi kritika elmélyítése, amint Dryden kezdte, továbbá a polgárság széles rétegeinek nevelése a kultúra és irodalom problémáira, a filozófiai és természettudományi ismeretek népszerűsítése révén. Az eszme a vígjátékíró *Steele*-től ered, *Addison* (1672—1719.) adta hozzá alkotó erejét. Már *Defoe* is megindított (1704.) egy politikai folyóiratot, de csak Steele és Addison politikától mentes folyóiratai, a *Tatler* (1709.), a *Spectator* (1711.), majd a *Guardian* (1713.) értek el igazi nagy sikert. E folyóiratok alig győzték ellátni a közönséget szellemi táplálékkal ; mindenről szó volt itt, napi és általános kérdésekről, vallásról, társadalomról s a mai ujságtárcának előfutárai bennük lelhetők fel.

Az angol dráma spanyol és francia hatás alá került, Corneille-t, Racine-t és Molière-t fordították és utánozták. Dryden, a restauráció irodalmának főképviselője, volt irányadó e téren is. Ingadozott Shakespeare és a francia szabályosság s hármas egység, klasszicizmus és romanticizmus között ; Shakespearet és a franciákat

akarta összeegyeztetni átdolgozásaiban. Főcélja a hatás volt; heroikus drámái s látványosságai mind a francia ízlésnek megfelelően fejedelmi szenvedélyeket és hősöket szerepeltetnek. A színpad azonban mind nagyobb teret engedett az erkölcstelenségnek. Gyengédség és szemérem hiánya jellemzi *Wycherley* (1640—1716.) vígjátékait, melyek a kor szokásának megfelelően átdolgozások, az eredetinek erkölcstelen szellemben tartott torzításai. *Vanbrugh* (1666—1726.) műveit Molière gondos tanulmányozása jellemzi, egyszerűség és drámai rövidség s a komikai hatást fokozó rendkívül ügyes ismétléseivel. *Farquhar* (1677—1707.) őszintébb, mint társai, élénkség és csapongó jókedv van benne. *Congreve* a legnagyobb a kor vígjátékírói közt, nemcsak meseszövése, hanem stílusa is kiváló. *Otway* (1652—1685.) drámái közül némelyik ma is él a színpadon. *Rowe* az első Shakespeare-kiadó, de Shakespeare-t utánzó drámái unalmasak. *Addison* népszerű tragédiája, *Cato* hanyatlást jelent, pompázó stílusa és politikai célzásai miatt kedvelték. A tragédie bourgeoise, a polgári tragédia megalapítója, *Lillo* (1693—1739.). *George Barnwell, A londoni kalmár* c. darabjával, mely az erkölcstelenséggel szemben jelentett visszahatást, de segítséget sem ő, sem a vígjátékíró *Goldsmith*, sem a mindegyiket felülmuló *Sheridan* (1751—1816.) nem nyújthattak. Hiába támadta a színpad erkölcstelenségét *Collier* is; a szentimentális, tisztességes hangú vígjáték első képviselője *Steele*. Igazi sikert nem ért el *Garrick* (1716—1779.), a híres színész sem, ámbár nagy hatással játszotta Shakespeare szerepeit, hozzájárult ahhoz, hogy a Shakespeare-kultusz meginduljon és Shakespeare nemesítő uralmát biztosítsa a színpadon.

3. *Swift*-től—*Scott*ig. Korának legnagyobb tudósa s legnagyobb irodalmi tekintélye Samuel *Johnson* (1709—1784.). Híres, de egyhangú *Életrajzai*-ban nem kapnak helyet az Erzsébet korabeli nagy írók: ízlése nem volt összhangban a renaissance romantikus irányával. *Rasselas*-szal megalapította a dialektikai regényt. A dogmatikus irodalmi kritikát képviseli s teljesen egyedül, munkatársak nélkül készített nagy angol szótára ma is nagy tekintélynek örvend Angliában. Etimológiája teljesen elavult, de meghatározásai oly pontosak s idézetei oly találóak és érdekesek, hogy ma is élvezhetők. Évekig irányt mutatott az angol stílusnak s kiszorította a külföld ilyen irányú munkáit. *Burke* politikai munkásságán kívül kitűnt a magasztosról és szépről írt értekezésével, *Reynolds* művészettörténeti dolgozatairól nevezetes. *Walpole* romantikus hangokat üt már meg a *Castle of Aranto* c. regényében, mely egy évvel *Percy* régi balladagyűjteménye előtt jelent meg (1764.); egyik sem sejtette, hogy a költészetben és a regényirodalomban mily óriási fordulatnak kezdetét jelzik. Az angol regény úgyszólván az egész irodalmi érdeklődést felszívta s így jutott oly magaslatra, melyen a szellemi és erkölcsi kultúra legnagyobb értékei jutottak kifejezésre; a nagy írók jelentékeny része a regényt fejlesztette. Az angol regény megalapítójának tekintik *Defoet* (1661—1731.), aki főleg zsurnaliszta; *Review*-ja nagy részét ő maga írta s regényei az itt tárgyalt témák körében mozognak. Legismertebb műve *Robinson Crusoe*, mely

Az első Robinson-kiadás címlapja

való történeten alapul; Selkirk kalandjait már évekkel azelőtt ismerték. Nem az anyag volt a fontos, hanem az, amit Deffoe abból csinált, ahogy élénk tárja az ember küzdelmét a természettel, az átlagember Robinson történetében az emberi nem természetes fejlődését példázva. Úgy Robinsonban, mint Gulliverben is az egyén háttérbe szorul, a fő a helyzet, a kaland, az élmény; nem az ember, mint egyén ezeknek a regényeknek tárgya. Az érdeklődés középpontjába az egyént *Richardson, Fielding, Sterne* és *Goldsmith* tették, akik a modern regény tulajdonképeni megteremtői. *Richardson* (1689—1761.) mélyítette el lélektanilag az emberi szív történetét, a fantasztikus világból a mindennapi életbe vezet s a puritán családi- és irányregény megalapítója lesz. Megmutatja az érzéseknek és indulatoknak legkisebb rezgéseit is. Első híres művében, a *Pamela*-ban (1740.) a csábítás-

ANGOL IRODALOM III

Burns

Coleridge

Byron

Keats

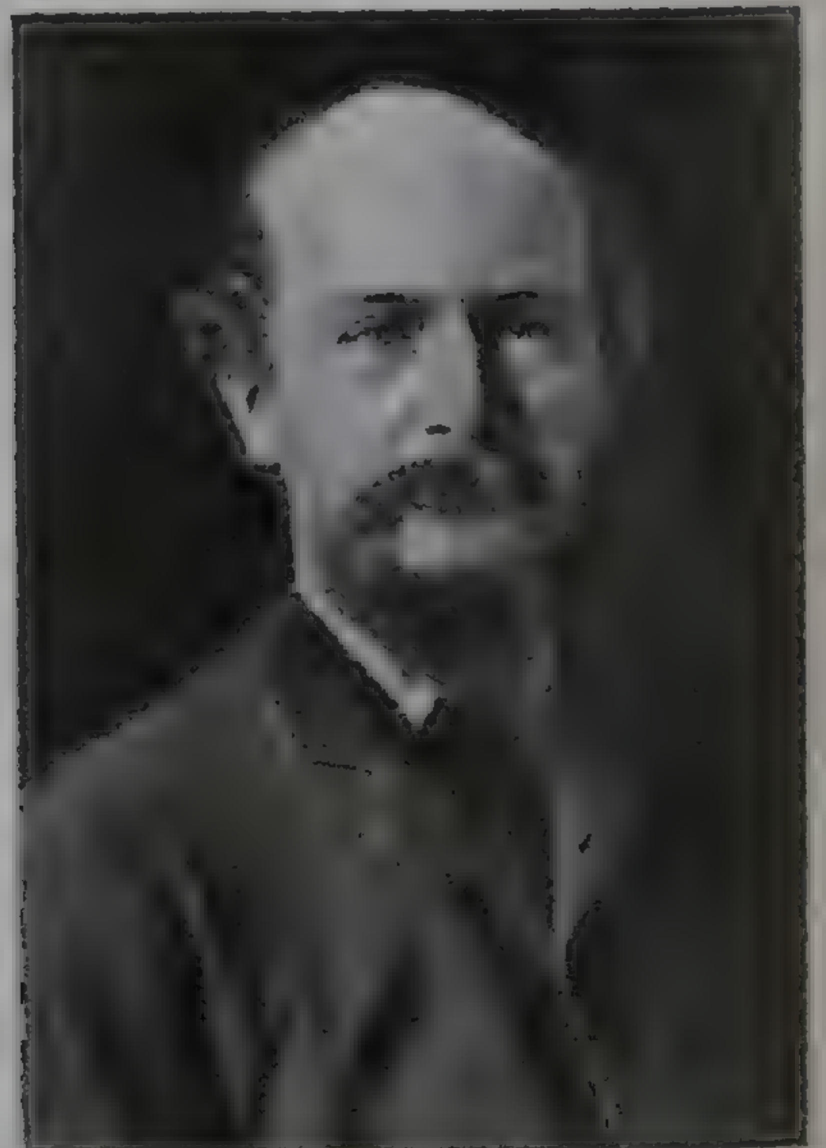
Browning

D. G. Rossetti

Tennyson

Swinburne

nak ellenálló leány története az erény jutalmát példázza. Remekműve *Clarissa Harlowe*, egy fiatal leány sorsát mondja el, aki egy kéjenc árulásának és csábításának esik áldozatul. Richardson műve egész Európában elterjedt s mindenfelé nagy visszhangra lelt. Henry *Fielding* (1707—1754.) Richardsonnal szemben az életöröm hirdetője, aki tudatában van annak, hogy az ember hibázhat. Józan gondolkodásával, lazább erkölcsével s realizmusával a túlzott érzelgősség ellen jelent visszahatást: húsból s vérből való alakokat szerepeltet műveiben. Főműve *Tom Jones* (1749.). Fieldinget az emberi természet Homerosának nevezik az angol irodalomban s Tom Jonest az ő Iliasának. *Smollett* (1721—1771.) laposabb s a meseszövésben is Fielding mögött marad; a természetesség nála karrikaturába megy át. A spanyol pikareszk-regénynek és Le Sagenak követője. Főművei, melyek még ma is népszerűek: *Roderick Random* és *Humphrey Clinker*. Richardson és Fielding ellentétéből keletkezik az a törekvés, amely igaz humorral mosolyog az emberek gyengéin. Érzékenység és derűs humor párosul *Sterne*-ben (1713—1768.). A *Tristram Shandynek* (1760.) nincs is tulajdonképeni cselekménye s a hős meg sem jelenik; stílusa szeszélyesen változó, de sohasem unalmas. A *Sentimental Journey*-ben nem a látott dolgokból, hanem az élményekből és érzésekből indul ki. *Goldsmith*, aki vígjátékíró és költő is volt, a *Vicar of Wakefield* c. híres művében Fielding hatása alatt alkotta meg főalakját, kifejezésre juttatva a jó győzelmébe vetett hitet s hogy az Istenbe vetett bizalom és a kitartó türelem mindig diadalra jutnak. A történetírásban Montesquieu és Voltaire hatása mutatkozik a skót *Robertsonnál* (1721—1793.). Festői stílusa és élénk elbeszélő-készsége a kor íróira is hatott, valamint a spanyol történet mélységeit ő tárta fel először úgy a tudomány, mint az irodalom számára. *Gibbon* (1737—1794.) a római birodalom hanyatlásáról és bukásáról írott korszakos művével, teremtő ereje és képzelete révén, a legkiválóbb történetírók közé emelkedik; nagyszerű művészettel ért ahhoz, hogy rokonszenvessé tegye s megértesse távoli korok és népek cselekedeteit. A filozófus *Hume* angol története az első kísérlet Angliában a rendszeres és tudományos történetre, ha nem is volt mindig objektív. Filozófiájában Lockera támaszkodik; szerinte az ismeret forrásai az érzéki észrevétel és a tapasztalat. Adam *Smith* (1740—1818.) a nemzetgazdaságtan terén volt korszakalkotó. Vizsgálódásaiban a nemzetek jólétének természetéről és okairól a munkát hirdette a gazdagság forrásának. A francia forradalom Angliának is új eszmekört nyitott meg. Coleridge, Scott és Carlyle a német klasszikusok műveit honosították meg; a francia forradalom eszméi az angol regény tárgykörét is gazdagították. Maria *Edgeworth* (1767—1849.) az ír nemzeti regénynek tette azt a szolgálatot, amit Scott a skótnak tett. Ellentétben Jane *Austen*-nel (1775—1817.), aki az előkelő társadalmat szereti rajzolni, ő az ír alsóbb néposztály mesteri rajzát adja. Edgeworth kitűnő humorista s az életnek reális rajzát nyújtja. Austen nem oly élénk és színes, nem tudott lelkesedni; jó megfigyelő, szatírája Swiftre emlékeztet. *Lockhart* (1794—1854.) nagyfontosságú kritikai munkáin és Scott életrajzán kívül híres *Valerius* c. regénye révén. Az angol regényt mai magaslatára és fejlettségére *Scott* (1771—1832.) segítette. Óriási munkássága a vers, a regény, a történet és a kritika területére terjedt ki. Ő jelölte ki az új utat a természethez való visszatérésben, a klasszicizmus uralmát megdöntötte s a romanticizmussal az ész költészete, a Johnson rideg irodalmi egyformasága helyett a szív költészetét szólaltatta meg. Coleridgehez és Lambhez hasonlóan kritikai érzéke is volt: teremtő, képzelő ereje mellett. Tudós annyira volt, mint alkotó. Művei mind roppant népszerűségre tettek szert; a hazai hagyományokban gyökerezett s ő is nagyszerűen értett ahhoz, hogy minden idegen elemet könnyedséggel asszimiláljon. Különösen a lovagkort eleveníti meg alapos tanulmányok után, lelkesedéssel, a középkor szeretete hatja át műveit. Hatása érezhető Jósika regényein. Scottnak számos követője volt; ezek messze tévedtek a való élettől s a borzalmak világába kalandoztak.

A wakefieldi pap illusztrációja

Illusztráció Tristram Shandyhez

E korszak elején még virágzott a didaktikus és szatirikus költészet. Az új szellem első nyomát *Thomson* 1700—1748) mutatja,

aki Rousseaunak is az útját egyengette a külvilág szépségeinek, tüneményeinek feltárásával, az embernek a természetbe helyezésével. *Young* (1684—1765.) leghíresebb műve, a *Night Thoughts* (Éjszakák) jambusokban elmélkedik életről, haláiról, halhatatlanságról s ha nem is ment erőltetettségtől és pátosztól, az érzelgősség, dagály és mesterkéltség korában őszinte érzés, a költő átérzett bánata szólal meg itt. Nagyjelentőségű tevékenységet fejtett ki az irodalmi kritika terén, szembeállította a közvetlen érzésen és szemléleten alapuló költészetet a régiek utánzásával. Ezirányú tevékenysége nagy hatással volt a német irodalomra is. Új elemet hozott a költészetbe *Percy* püspök (1729—1811.) régi balladák gyűjteményével (1765.), nem is sejtve munkásságának fontosságát. Célja egyszerűen az volt, hogy népszerűsítse az angol balladairodalmat. Az új szellemet erősítette *Macpherson* (1736—1796.) is Ossiánjával (1759.). Azt hitték, hogy fordítás, pedig csak népköltészeti maradványoknak eredeti s teljesen szabad átdolgozásai. Ugy az ő, mint a 18 éves korában öngyilkossá lett, nagytehetségű *Chatterton* hamisítványait főleg mint az új szellem első megnyilvánulásait tekintik; fontosságuk abban van, hogy a romanticizmus előhírnökei voltak nemcsak Angliában, hanem egész Európában. Az új, a természetes után érzett vágynak köszönhetik sikerüket, mert a régit megunták. A klasszicizmustól elforduló új irányban dolgoznak *Collins*, *Shenstone*, *Beattie*, *Crabbe*, aki a szegényebb néposztályok sorsát megrázó erővel tudja rajzolni; a különc, misztikus, festő *Blake*, aki rajongással teli finom érzésű verseket írt, *Hood*, a kiváló humorista, aki a szegények nyomorát a XIX. sz. lírájának leggyönyörűbb termékei közé számító versekben énekelte meg. Formatökély és mély elmélkedés jellemzi *Gray* (1716—1771.) költészetét, mely korának irodalmában előkelő helyet foglal el. Híres elégiája, *Elegy in a Country Churchyard* egyrészt Thomsonra mutat vissza, de Wordsworth irányát előlegezi. A *Progress of Poesy* Pope-nak köszön sokat és Shelleyre emlékeztet. Sok tekintetben Scott előfutára. Átmeneti korszak költője *Cowper* is (1731—1800). A falusi életet írja le híres tanítóköltEménye, a *Task*. Mély vallásos érzés nyilvánul meg költeményeiben, melyekben az állatokat is melegen védi; a szabadság és szolgaság szembeállítása gyakori témája, valamint a szegények sorsa is. Cowper is, ha némelyik művében (pl. a híres *John Gilpin mulatságos históriájában)* tipikus XVIII. századbeli író, de a szellem, mely betölti, Thomsontól és Graytől is eléggé távol van már. Cowper gondolat- és érzésvilága erőteljesebben jut kifejezésre a skót *Burns* (1759—1796.) költészetében, aki a XVIII. sz. legnagyobb lirikusa. Tipikusan skót nemzeti költő, aki nemcsak akart, hanem tudott is alkotni. Nemzeti érzése, őszintesége, természetszeretete okozták, hogy dallamos, bájos költeményeivel a megvetett skót nemzet divatba jött s megindult az új-skót irodalom. Ritka idealizmussal robotolt, anélkül, hogy panaszkodott, vagy a gazdagokat irigyelte volna. Nem elfogult, nem mozog szűk körben, általános emberi érdeklődésébe vonja az élet legapróbb eseményeit és érzéseit, melyeket mind a természet életének megnyilvánulásai gyanánt fog fel. Állatok és növények egyformán szeretetteljes bánásmódban részesülnek, a néplélek mélységeit jóakaratú humorral tárja fel s rokonszenvünket ébreszti fel alakjai iránt. Ez utóbbi költőkön már a francia forradalom eszméinek hatását is láthatjuk. Az emberi jogok kiterjesztése sugallta azokat a szenvedélyes és lelkes költeményeket, melyeknek előfutárait láthatjuk Cowpernél és Burnsnél. Az angol romanticizmus kezdetét a *Lyrical Ballads* megjelenése jelzi (1798.). Ezeket *Wordsworth* és *Coleridge* adták ki, az előbbinek teóriái, az utóbbinak kritikái ma is értékesek. A lakistákhoz tartoznak; elnevezésük onnan ered, hogy Westmoreland és Cumberland tavait gyakran tették költői leírásaik tárgyává. Ennek az »iskolának« legkiválóbb tagja *Wordsworth* (1770—1850.). Coleridge-el együtt megreformálta az angol költészetet formaművészet szempontjából. Követelményeik nagy része azóta megvalósult s túlhaladott. Wordsworth a természetnek életet és lelket tulajdonított s a természet és az ember szelleme között előre megállapított összhangot érzett. Hatása főleg abban van, hogy az új irány érvényesülését gyorsította s elterjedését elősegítette. *Coleridge* (1772—1834.) is gyűlölte az elnyomókat s rajongott a szabadságért. A népköltészetre megy vissza s a német irodalom erősen hatott rá. Kritikai munkái finom művészi érzékről tanuskodnak; Shakespeare-tanulmányai új utakat mutattak a Shakespeare-kutatásnak. Mint költő különösen az *Ancient Mariner*-rel és *Christabel*-lel tűnt ki. Szilaj fantáziája és csodálatos ritmusa az A. legszebb termékei közé sorozza e két művét. Igen sokat tett a nagy német írók meghonosításáért Angliában. Wordsworth és Coleridge mellett a lakisták harmadik nagy képviselője *Southey* (1774—1843.). A természetfeletti és démoni elemeket nagyobb munkákban is bőven alkalmazta, így az arab és ind mitológiából merített költői elbeszéléseiben. Nagyterjedelmű prózai munkái közt legnevezetesebb a *Nelson élete*. Gyengéd érzelmek sugallták *Campbell* (1777—1844.) verseit, de természetleíró, elmélkedő s didaktikai költeményeivel még inkább a XVIII. sz.-hoz tartozott. *Rogers* csinos verseket írt. *Moore* (1779—1852.) ír földön született; a szabadság költője hazafias dalaiban Irország nemzeti költője. Burnst is felülmúlja dallamosságban, melódiái megzenésítve az egész világon elterjedtek. Elbeszélő műveit ma már nem igen olvassák. *Lalla Rookh* keretes elbeszélésébe szőtt keleti történetei színes pompájukkal tűnnek ki. A forradalom utáni

költészet három legnagyobb alakja Byron, Shelley és Keats. *Byron* (1788—1824.) és *Shelley* (1792—1822.) egyformán érezték a világ nyomorúságait. Byron, embereket megvető büszkesége és hiúsága eleinte

Moore : Lalla Rookh első kiadásának címképe

csak tetszelgés s világfájdalmának fitogtatása, mert ami igazi bánatot okozott neki, béna lába és családi élete, azt gondosan elrejti. Később azután gúnnyal ostorozza az embereket, míg a szabadságért mindenét feláldozza. Shelley szelíd lelkével a durva valóságból az eszményi világba menekült, ahol minden kultúrától távol, visszavonultan élt. Byron költői dicsőségét a *Childe Harold's Pilgrimage* alapította meg. Költői elbeszéléseinek alakjaiban Byron én-je nyilatkozik meg, aminthogy motivumai is többnyire egyformák. Legnagyobb s leghatalmasabb műve, a *Don Juan*, cinizmussal vegyes mély költészetet mutat. Forradalmi szellem hatja át ; teljes szabadságot követel cselekvésben és gondolkodásban egyaránt. Festői leírásaival szövi át az egészet, de a legfenségesebb sorok váltakoznak a leggúnyolódóbb s köznapi részekkel. Drámái, melyekben mestere Alfieri, nagyon líraiak. Legjobbak *Cain* és *Manfred*. Cain mutatja legjobban Byron skepticizmusát s mindkettőben felismerjük félig mélabús, félig gúnyolódó mizantrópiáját, amely őszinteséget hatásvadászattal köt össze. *Shelley* a társadalmi rend és egyház ellen kel ki, a zsarnokság ellen lázít s a szabadságot dicsőíti. Az emberiség boldog jövőjéről álmodozik a *Mab királynő*-ben. *Alastor*-ban siratja a boldogság hiányát, mely az emberiséget élteti. Az emberi jogokért száll síkra az *Islam lázadásá*-ban, a *Megszabadított Prometheus*-ban az emberszeretetnek és jónak győzelmét látjuk. Nagyszerű szomorújátéka a *Cenci*. Természetimádata gyönyörű versekben nyilatkozik meg, melyek a világirodalom legnagyobb költői közé emelik. *Adonais*-ban megható gyászának kifejezését látjuk költő-barátjának, *Keats*-nek (1795—1821.) korai haláláért. Keats a nagy klasszikus költőktől, Spensertől, Shakespearetől és Miltontól tanult. Nem korának társadalma szolgáltatott neki költői anyagot, hanem a görög élet inspirálta. A görög hatást látjuk remek verseiben, nagyobb művei közül *Endymion*-ban és *Lamiá*-ban ; leghatalmasabb alkotása lett volna a titánok harcát leíró, de töredékben maradt műve, a *Hyperion*.

4. Az A. 1832. után. Shelley, Byron és Scott halála után Viktória királynő virágzó korszakának költészetében a szenvedély helyett a nyugodt szemlélődés szólal meg. Tűz helyett mélység, erő helyett báj. A kor legnagyobb költője *Tennyson* (1809—1892). Természetes érzés, természetes kifejezésmód, igazi művészet s angol nemzeti eszmekör jellemzik. Nem menekül a valóság elől ; eszményi világításba helyezve azt akarja mutatni, hogy szép a valóság, csak érteni kell a meglátásához. A természet nem önmagáért, hanem az ember miatt érdekli ; az ember a fő és a hangulat. Megértette korának erőit, vágyait s e kor gondolatai és törekvései csodás dallamosságú verseiben jutnak kifejezésre. Nemcsak vigaszt nyujtott, hanem ösztönzést és bátorítást is a cselekvésre. Poeta laureatusi minőségében írta leghíresebb versét, a *Charge of the Light Brigade*-et. Mint lírai költő legnagyobb az *In Memoriam*-ban, melyben barátjának, Hallam-nak halálát siratja, de a gyászból felemelkedik a hitnek régióiba, ahol a bölcseség, gondviselés és szeretet kiegyenlítő ereje hoz megnyugvást szellemének. Balladái közül nem egy világhírre tett szert, mint a *Lady Clara Vere de Vere*, *Godiva*, *Lady of Shalott*. *Enoch Arden* megható történetében nem esik szentimentalizmusba. Leghatalmasabb műve az Arthur-mondakört feldolgozó *Királyidillek*, melyek a britt birodalom bukását, a kerek asztal felbomlását, Ginevra árulását és Arthur halálát tárgyalják, azt példázva, hogy a legeszményibb tisztaságot is megrontja a bűn. Könyvdrámái közül nagy színpadi sikere is volt *Bechet*-nek. Viktória királynő korának másik legnagyobb költője Robert *Browning* (1812—1889), Tennysonnak ellentéte formában és tartalomban. Browning nehézkes formában bár az emberi értelem mélységeibe hatol, csak egész kis körben honosodott meg, azért is, mert nem tartják típikusan angol nemzeti költőnek. Századának kétségkívül legeredetibb költője, két nemzedék gondolkodására volt ösztönző hatással. Shakespearei

mélységgel rajzolja meg az egyén jellemét, de az emberiségnek, mint egésznek, nyugodt, átfogó szemlélete nincs meg benne. Munkára, férfias küzdelemre serkent, bátorságot hirdet, a halállal szemben lemondó megnyugvás fogja el. Első híres munkájában, a *Paracelsus* c. drámai költeményben egy egyetemes tudás felé törekvő, de csalódó szellem *fejlődésének* történetét adja. Legismertebb műve, a *Pippa passes*, drámai jelenetek sorozata, a falusi lány dalolása mindig jókor jön a bűn megakadályozására s a személyeket emberies cselekvésre készteti. Balladái közül leghíresebb a *Hervé Riel*, mely egy breton hajós hőstettét zengi. Legelterjedtebb művei közé tartozik a *Men and Women* versgyüjteménye : e versek részint híres férfiak és nők életéhez és műveihez csatlakoznak, de találunk köztük szerelmi és filozófiai költeményeket is. Főműve a *Ring and the Book*, egy flórenci bűnügyet tárgyal, benne az igazság gyűrűjétől akarja a nemtelen ércet különválasztani. Browning felesége, Anglia legnagyobb költőnője, Elizabeth *Barrett* (1806—1861). Férje még ismeretlen, mikor ő már hírneves költőnő, főleg *The Seraphim* c. párbeszédekbe foglalt költeménye révén, melynek tárgya Krisztus megfeszítése s az égben és a földön játszik. Legtökéletesebb műve a gyönyörű *Sonnets from the Portuguese*. Hatalmas munkája, az *Aurora Leigh* didaktikai-epikai költeménye, mély megértéssel tárgyal szociális problémákat. Búskomorsága nem fosztja meg lelki erejétől ; rajongó szabadságszeretet s az elnyomottak iránt érzett szánalom jut műveiben kifejezésre. Angliának másik híres költőnője Felicia Dorothea *Hemans*, vagy lánynevén *Browne* (1793—1835) egyszerű, megkapó stilusban írt verseivel tűnt ki. Didaktikai és leíró költeményeinél fontosabbak lírai versei s balladái. A német és olasz irodalom megismerését nagyban elősegítette. Matthew *Arnold* (1822—1888) egyike volt a század legnagyobb intellektuális erőinek. Tevékenysége megoszlott próza és költészet között, mindkét területen egyformán kiválót alkotott. Harcos volt nemcsak az irodalmi kritika, hanem a politikai és társadalmi élet terén is. Óriási tudása vezetőhelyet biztosított neki kora szellemi irányításában ; halhatatlansága inkább költői munkásságán nyugszik. Klasszikus nevelése vezeti antik tárgyak feldolgozására *(Empedokles on Etna)*. Wordsworthra emlékeztet költészetének szemlélődő iránya, kifejezésre juttatva az ember összhangját a természettel ; szines, világos stílusával erő, nagyszerű meglátás és ítélőérzék párosul. Arnold erősítő és ösztönző hatása korára bizonyos ellentétet alkot az újromantikus iskolával, az ú. n. *prerafaelita* mozgalommal. Ez iskola követői középkori ideálok és a korai olasz festők iránt akartak érdeklődést kelteni, hogy ezzel az angolok művészi érzékét fejlesszék. Mintaképük a Raphael előtti művészet volt, ideális, mennyei alakjaival, angyalaival. Élükön állt az olasz eredetű festő és költő, Dante Gabriel *Rossetti* (1828—1882), aki az angol romanticizmust egyeztette össze az olasz szellemmel. Köréje csoportosulnak Ruskin, Morris és Swinburne. Leggyönyörűbb műve *The Blessed Damozel*, melyben egy ifjú lány megdicsőült alakja vágyódik a mennyei nyugalomban arra, hogy a földön maradt kedvesével egyesülhessen. A *Sister Helen* az elhagyott nő keservét és bosszúvágyát szólaltatja meg. Szonettjei az angol irodalom legszebbjei közé tartoznak. Rossetti élénk, szines költészete Dante tanulmányozását mutatja : Dante-korabeli flórencinek érezte magát, akit a Danteéhez hasonló eszmények hevítettek. Tiszta zenének és gazdag szinezésnek csodálatos összhangját mutatja. A prerafaelita gondolat igazi mozgató ereje az irodalomban William *Morris* (1834—1896) volt. Magáévá tette Ruskin tanítását, hogy a művészetek újjáteremtése hozza meg a népek boldogságát. A Canterbury Tales-hoz hasonló keretes elbeszélés az *Earthly Paradise*, leghíresebb műve. Chaucer realizmusával szemben nála minden képzelt s a fantazmagória ködébe burkolva tűnik fel. Költészetének hatása az, hogy menedéket és vigaszt nyujtott az élet problémái és terhei ellen, az utilitarizmus és a pénzcsinálás materialisztikus korában. A prerafaelita iskolának fontos tagja Christina Georgina *Rossetti* (1830—1894) is, Dante Gabriel ifjabbik nővére, kinek jelentősége abban van, hogy összekötő kapocs a prerafaelita mozgalom és a vallás, a képzeletnek tisztán művészi és tisztán szellemi oldala között. Eredeti költeményeivel bátyját megelőzte ; később ritkán írt, akkor is rövid, lírai műveket, melyek mind vallásosabbakká váltak. Hajlamát a kereszténység dogmatikus része és az anglikán egyház iránt erősen aláfestette bátyjának miszticizmusa. *Swinburne* (1837-1909) költészetét magával ragadó érzékiség, erő, szenvedély és radikalizmus jellemzi, valamint az előszeretet a homályos és misztikus iránt. Szeret mindent megszemélyesíteni s azután ködbe takarni. Ha Rossetti olasz hatást mutat, ő általánosabb kultúrát juttat kifejezésre ; a nemzeti hagyományokon s az olaszon kívül francia elemek is észlelhetők költészetében. Baudelaire hatása különösen érezhető ; forradalmi szelleme mindenütt fellázad a hagyományos erkölcsi nézetek és szemléletek ellen. Első nagy alkotása görög szellemben írt magasztos tragédiája: *Atalanta in Calydon*. Két művében az Artus-mondakört dolgozza fel ; nagyszerű trilógiájának legköltőibb része az első : *Chastelard* ; leghíresebb versgyüjteménye a *Poems and Ballads* és a *Songs before Sunrise*.

A prózairodalom e korban a költészetnél is magasabb virágzásra jutott. A regény terén a két legnagyobb név : Dickens és Thackeray. *Dickens* (1812—1870.) hányatott ifjúsága után hírnevét a *Pickwick Club*-bel alapította meg. A szociális

reformátorok között foglal helyet híres regényeivel, melyek részben irányregényeknek tekinthetők s melyek gyors egymásutánban jelentek meg. Sok önéletrajzi elemet tartalmaz a *David Copperfield*. Legelterjedtebb elbeszélése a fösvény Scroogeról szóló *Christmas Carol*. *Twist Oliverben* az angol szegényházak viszonyait tárja fel, a *Dombey and Son*-ban a gőgöt ostorozza, a *Bleak House*-ban az angol törvénykezést. Későbbi regényeiben szeret egy titkot a cselekmény középpontjába állítani. Kiapadhatatlan humoru optimista, jószívű mosolygással kelti fel a figyelmet a társadalmi élet visszásságaira, különösen a munkásosztály nyomorára. Ha Scott alakjait összezavarhatjuk, Thackerayéit elfelejthetjük, Dickens alakjai felejthetetlenek s össze nem keverhetők. Realizmusa fölülmúlja Smollettét; józanabb és derűsebb. Mint Balzac Páris életét írja le, ő Londonét. Nem teremtett iskolát, nem voltak utánzói. Optimizmusával ellentétben áll Anglia második legnagyobb regényírójának, *Thackeray*-nek (1817—1863.) pesszimizmusa. Humora mindig keserű s szatirikus, ha gyengéd és hajlékony is. Első regényében, legkiválóbb művében, a *Vanity Fair*-ben *a hiúság vásárát* írja le drámai erővel, az angol társadalmat önzésében és belső ürességében. Életrajzi elemekkel szőtte át a *Pendennist*. Leggondosabban kidolgozott műve az Anna királyné idejében játszó, Addison és Steele modorában írt *Esmond*, a XIX. sz. legjobb történeti regénye; a valóságból indul, de hozzátesz képzeleti elemeket is, romantikus és modern összhangba olvasztásával. Th. a pátosz mestere, de nem szentimentális. Szarkazmus és gyengédség közt ingadozik. *De Quincey* kereskedő fia, aki fiatalon kezdett ópiumot szedni s a *Confessions of an Opium-eater*-ben, a vad álmok leírásában a fantasztikus próza nagyszerű mesterének mutatkozott. George *Eliot* (Mary Anne Evans) (1819—1880) regényeiben azt hirdeti, hogy kívánságainkról le kell mondanunk s meg kell elégednünk a csendes, szerény boldogsággal. *Adam Bede*-ben a falusi élet nagyszerű rajzával tűnik ki, a *Mill on the Floss* (Vízimalom) egy nagystílű, környezetében megértésre nem találó lány fejlődését írja le. A *Romola* Savonarola idejében játszik. Frederick *Marryat* (1792—1848) érdekfeszítő tengeri és kalandregényeit ma is olvassa az ifjúság, különösen a *Peter Simple*-t, mely egy tengerészkadett életét írja le, az angoloknál annyira kedvelt örökösödési történettel egybekötve. Scott működése után újra a családi regény jött divatba s az írók a magasabb társadalmi osztályok felé fordultak. *Bulwer* (1803—1873) regényei nem fantáziájának szüleményei, hanem nagy olvasottságának eredményei. Alakjainak sorsát mindig összeköttetésbe tudja hozni a kor nagy eseményeivel. Legjobb történeti regényei *Pompeji utolsó napjai* és *Rienzi*. Erkölcsfestő regénye *Pelham*, leghíresebb bűnügyi regényei *Paul Clifford* és *Eugene Aram*. Írt spiritiszta és mezmerisztikus regényeket is. *The Caxtons*-ben a XVIII. sz. humoristáit utánozta. *Disraeli* gyakran ostorozza Angliát és utilitarizmusát; a zsidóság apológiáját nyújtja s a nemesség és nagyiparosság, valamint Angliának és a Keletnek egyesülését hirdeti. A történeti regény művelői közt Scott leghíresebb követője, Charles *Kingsley* (1819—1875.) a természettudományt és a teológiát akarta összeegyeztetni. Szerinte minél inkább szeretjük Istent, annál inkább kell a földet is szeretni. Regényeiben szociális problémák megoldását kísérli meg keresztény szempontból. Történeti regényei közül a *Hypatiá*-ban a tiszta erkölcsű, pogány filozófus nő (†415.) szomorú sorsát dolgozza fel; a *Westward Ho* Erzsébet korában játszik s tengeri hősök élményeit mondja el.

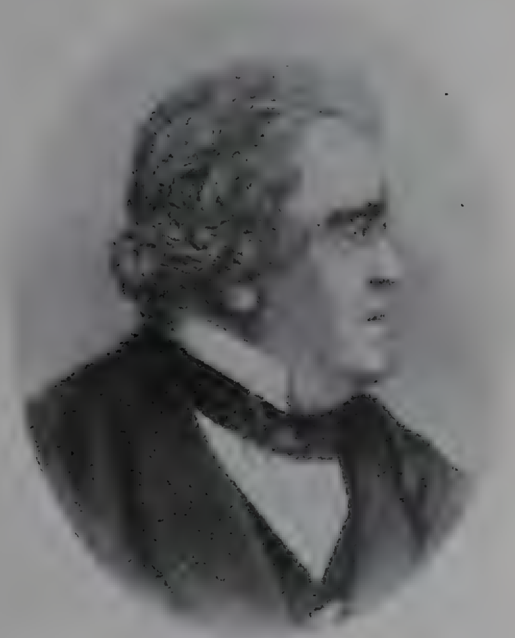
A filozófiai írók közül a legnagyobb fontosságú *Thomas Carlyle* (1795—1881.). Drámai élénkséggel és hatalmas képzelőerővel megírt nagy történeti műve a francia forradalomról Macaulay mellé állítja. Nemcsak mint történetíró nagy, hanem hatásában is. Ő honosította meg a nagy német írókat s hirdetett német eszméket Angliában. Hatása látható többek között Ruskinen és Froude-on. Első filozófiai műve *Sartor Resartus*, a köntös filozófiájáról. Minden szimbolum köntös; az ember és az emberi élet csak hasonlat, isteni énjének látható köntöse. A nagy ember után érzett vágya visszhangzik műveiből s az erő és munka dicsőítése. Mint történetíró különösen Cromwellt és II. Frigyest tanulmányozta. Mint Carlylenak, *Ruskin*-nek (1819—1900.) is az volt a célja, hogy a materializmusról az emberiség figyelmét egy ideálisabb világ létezésére fordítsa. Az erkölcsiség az írásainak alapja; a szépérzéket akarta felébreszteni és fejleszteni, valamint az igazság és erkölcsi nagyság iránti érzéket. Összekötötte az esztétikát és etikát; a művészet és jellem összefüggését, a művészi nevelés fontosságát hirdette. Őszinteséget követelt minden téren, erős akarata a meggyökerezett tévedések és a nemzeti korrupció kiirtására az egész angol életet áthatotta. A modern festők felsőbbségét tanította, Turner nagyságát ő hangoztatta először. A szónok, történetíró és költő *Macaulay* (1800—1859.) az angol essay legnagyobb mestere (*Milton, Lord Clive, Warren Hastings*). Nagy angol történeti munkájában (*History of England from the Accession of James II.*) egyesül a filozófiai és költői előadásmód. Jellemzi a festői stílus, a tiszta meglátás képessége. De csak a külső dolgokat látta meg, az örök igazságokat nem tekintette. *Grote* a görög kultúra legalaposabb ismerője (*Görögország története*). Nagy tudással, festői stílusban, a demokratikus elvek kidomborításával írta meg nagy művét. *Froude* Anglia történetét írta meg Wolsey bukásától a spanyol armada megsemmisítéséig, mesteri megelevenítő erővel. Carlyle hatása érezhető. A liberális impe-

rializmus híve. *Oly szempontból dolgozta fel Erzsébet korát, mint Macaulay* a forradalom történetét. *Buckle* a *Civilizáció története Európában* c. töredékes művében azt akarta bizonyítani, hogy a civilizáció keletkezése és fejlődése örök, változhatatlan törvényekre megy vissza, ezzel szemben Carlyle a világtörténet erőit egyes nagy emberek működésében találja. A pozitivista filozófia hatott B.-re, valamint *John Stuart Millre* is, aki egyike a XIX. sz. legnagyobb filozófusainak és nemzetgazdászainak. Az ír *Mac Carthy* Viktória korának híres történetírója. *Freeman* egyhangú és merev, történetírói nagyságát lerontja, hogy a politikának nagy szerepet engedett. Legelterjedtebb *Green* angol története, színes stílusa miatt. *Faraday* a természettudományok legnehezebb problémáit népszerűsítette vonzó előadásban. *Darwin* főműve a *Fajok eredete* és az *Ember származása. Tyndall* a tudományos kutatás számára is hangsúlyozza a fantázia szükségét. *Huxley* az emberi nem eredetéről írt, az ember helyzetéről a természetben s Darwin hatására mutat. Lord *Kelvin* (Thompson) a kor egyik legnépszerűbb fizikusa és természetfilozófusa. *Herbert Spencer* a XIX. sz. legnagyobb angol filozófusa. Korszakos műve a szintétikus filozófia rendszere ; a származástanra s Darwin szelekcióelméletére építve alkotta meg nagy rendszerét az evolucióról. Az essay-írók között *Landor* az *Imaginary Conversations* c. művével külön áll a romantikus kortársaktól ; drámai erő nyilvánul meg benne. *Hazlitt* különösen az Erzsébet korabeli írókról értekezett, *Lamb* antológiát állított össze — elfelejtett írók iránt érzett lelkesedésből — a XVI. és XVII. sz. íróiból. *Walter Pater*-t a szépség kultusza jellemzi. Epikureizmusa lassan átformálódott, keresztény érzésvilág vonult gondolatvilágába. Két főműve : *Studies in the history of the renaissance* és *Marius the Epicurean* : ez utóbbi Marcus Aurelius korából való pszichológiai regény. Kiindulópontja volt egy új esztétikai mozgalomnak, mely abban az időben nagy hatást tett és számos utánzóra talált. Ugy mint Pater, *Symonds* is őszintén lelkesedett a művészet minden formája iránt s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Ruskin egyoldalú tanításától elfordítva az embereket, változatos és újabb gondolatvilág megismerését tette lehetővé. *I. H. Newman* kardinális a XIX. sz. legnagyobb vallásos gondolkodója, aki a legújabb kontinentális filozófiára (így pl. *H. Bergsonra*) nagy hatással volt.

5. *A legújabb kor irodalma.* A Viktória korszak líráját már a kontinens modern irodalmának alaptónusa festi alá, a természettől a túlkulturáltság folytán elszakadt emberi léleknek a környező világgal való szembenállása, küzdelme a »reális« élet minden megnyilatkozásával, végzettel, átlagemberséggel, társadalommal. A Viktória korszak költői számára a léleknek a mindennapitól és valóságostól egészen elvonatkozott külön birodalma van, külön és lelki voltukban mindig szimbolikus tájai és alakjai, szinei és zenéje. A legújabb korban még fokozódik a kultúrember eltávolodása a külső világtól, de egyúttal feltámad a vágy a mindenség adott törvényszerű keretei közé való visszatérés után. A modern angol irodalomban a két véglet kergeti, sőt szabja meg egymást : dekadencia és az élet adottságaihoz való visszatérés. Igy vonzódik a vizionárius és lélekelemző *Stevenson* a gyermeki lélek és a gyermekien egysíkú elképzelés, a meseszerűen végletes jók és rosszak, a határozott színekben ragyogó exotikumok világához. Igy érzi a pszichológiai kétely legszélsőbb állapotában *Meredith*, hogy a természetességhez való visszatérés az egyedüli menekvés a teljes lelki felbomlás elől. *Stevenson* (1850—1894) a főképviselője a romantikus renaissancenak ; a jelenkorban szerinte olyan eseményt kell elmesélni, amit érdemes s mindent el kell hagyni, ami lényegtelen. Műveinek szerkezete mesteri. Jellemző, hogy a női alakokat lehetőleg mellőzi ; a szerelmi motívum nála nem játszik szerepet. A legtöbb esemény és küzdelem nem szerelemből, hanem nyereség- vagy kalandvágyból magyarázható. *Across the Plains* a tropikus világot festi, a *New Arabian Nights* titokzatos kalandok sorozata. George *Meredith* (1828—1909) a pszichológiai regény legnagyobb művelője ; elmélkedéseinek és a filozófiai elemnek túltengése befolyásolja a szerkezetet s nyelvet, néha a rejtélyesbe és művészietlenbe téved. A próza Browningjának szokták ezért nevezni. Főharcosa a nagy realisztikus mozgalomnak, mely reakció volt a romantika eltévelyedései ellen s harc azon nézet ellen, hogy a világon mindent csak érzéssel foghatunk fel. Pozitivista ; a szemlélet, megfigyelés és tapasztalat a főforrása filozófiájának. *Richard Feverel* a ferde nevelés áldozata ; az ifjú sorsát atyja irányítja, aki fiát, hajlamaira való tekintet nélkül, egy bizonyos pedagógiai rendszer szerint neveli fel. *Rhoda Fleming*ben szemben áll a szentimentális, élvezetekre vágyódó és a józan valóságot megragadó ember. Az utóbbi győz és az életnek tiszta, józan, egészséges élvezéséhez küzdi fel magát. Meredith egyik főerőssége a női lélek nagyszerű rajza. Későbbi regényeiben mind nagyobb tért hódít a bizarr és homályos elem. Az *Egoist* teljesen pszichológiai alapon épül fel, esemény úgyszólván nincs benne. *Caine* (*1853.) a Heimatkunst, a szülőföld kultuszát mutatja : Man szigetét tette regényei színhelyévé s megnyitja azok sorát, akiknek regényeiből Anglia irodalmi földrajzát meg lehetne írni. James Matthew *Barrie* (*1860.) paraszttörténeteivel Björnsonra emlékeztet ; egyike a legeredetibb humoristáknak, mellette áll a kitűnő csevegő *Jerome* is. Rudyard *Kipling* az első anglo-ind író. Hírnevét az indiai életből vett rövid, realisztikus elbeszélései alapították meg. Állatmeséiben a műfajt tiszta költészetté mélyíti. Bennük tanító célzat és szatira

Carlyle

Thackeray

Meredith

Kipling

ANGOL IRODALOM VI

Wilde

Shaw

Wells

Galsworthy

nélkül igazi állatok szerepelnek s nem maszkok, ebből a szempontból tehát világirodalmi jelentőségűek. Főképviselője az új exotikus regénynek. Tehetségét jellemzi az alakok főjellemvonásainak nagyszerű kiemelése s a fantázia szabad csapongása. A legujabb angol prózaírók közül még sokan keresnek fel exotikus tájakat, így *Lafcadio Hearn*, aki Kipling realizmusával szemben nem operaszerűen díszletes, hanem tárgyából életteljesen kibontakozó romantikával írja le a japán világot. *Joseph Conrad* viszont Indonézia felé fordul, ahol fantasztikus keveredésben találkozik a két ellentétes világ, az európai és ázsiai. Az aprólékos, realisztikus lélekrajzzal a természet és a primitiv élet nagyvonalu meglátása egyesül írásművészetében; rendkívül híven képes visszaadni e vidékek hangulatát. A naturalista írók közt a legkiválóbb *Gissing* (*1857). A méltóan csak legújabban értékelt *Thomas Hardy* (*1840.) regényeiben a környezet, a faj, a szülők, az anyaföld által való determináltság a végzet kérlelhetetlenségével nehezedik egyéni sorsukat szabadon megteremteni akaró hőseire. De e környezettől való megszabottság túlnő a francia naturalizmus keretein. Az évezredes kötelékekkel anyaföldhöz nőtt vidéki társadalom rajzában már a legújabb nemzedék ideáljai vetik előre árnyékukat. *Galsworthy* *1867. a modern angol regényirodalom legkiválóbb emberábrázolója. A ma angol életének ép oly teljes, ellentétes irányú jellemeket, célokat és sorsokat megértő és résztvevő humanizmusban egybefoglaló képét adja, mint Dickens a félszázad előtti korszak társadalmának. Persze Dickens korának emberei még életerősek, egysíkúak, érzelmeik fedik tetteiket. Ellentét csupán egyén és társadalom között van. De Galsworthynál már kettős a szembenállás, egyrészt az egyes ember érzései és cselekedetei, másrészt ezeknek a hagyományokhoz és az új eszmékhez való viszonya között. Conan *Doyle* Sherlock Holmes megteremtője, de írt kaland- és történeti regényeket is. *Wells* (*1866.) a természettudományi fantasztikus regény főképviselője, melynek megalapítója Poe. Gyakran a tudományos lehetőségeken keresztül a regeszerűbe csap át. Szociális regényeket is írt a feltörekvő középosztályról és humoros szerelmi történeteket is.

Wells neve vezet át a világháború után következő korszakba is. Még a világháború alatt nagy feltünést keltett *Mr. Britlings Sees It Through* c. szép regénye, amelyben az ádázan küzdő ellenfelek két reprezentánsa, egy hazafias angol apa és egy hazafias német apa sirok fölött ébred annak a megismerésére, hogy a háború milyen moloch és hogy békejobbot kell egymásnak nyujtani. A világháború után a regény terén még mindig elől álltak a veterán *Hardy*, *Bennett*, akinek írói könnyelműsége nem szolgáltatott többletet tagadhatatlan tehetsége régi termékeivel szemben; ellentétben áll vele *Galsworthy*, aki *Saint's Progress*, *In Chancery*, de különösen *The Forsyte Saga* mély és hatalmas köteteivel egyre jobban hódít a külföldön is. Mellettük és utánuk azonban a tehetségek egész erdeje kezd frissen zöldülni, virulni, magasba nőni: az *Encyclopaedia Britannica* legújabb pótkötete is már félszáz új, beiktatásra méltó nevet sorol föl, betűsorban, hogy az érdemsornak ne nyúljon elébe. Mi ezeket az új írókat nagyrészt szintén fölsoroljuk e lexikonban külön-külön s most csak a termelés általános irányát és jellemző vonásait adjuk. A victorianus-kor egész társadalmi fölfogását, eszméit s erkölcseit az ifjú irodalom már teljesen túléltnek tartja s Meredith, James, Samuel Butler, Shaw, Wells, Bennet, Galsworthy támadásai után már szinte holt oroszlánba szúrják dárdáikat a legújabbak: *May Sinclair*, *Beresford*, *Hugh Walpole*, *Compton Mackenzie*, *Onions*, *Swinnerton* s a többiek. Ezek szerint a mahagoni, bársonyos, plüssös bútorokkal, gueridonokkal, fehér atlasz ruhákkal és cipőkkel, a nankingnadrággal és kamásnival együtt lejárt a régi család, az engedelmes, tűrő feleség, az engedelmes, tűrő gyermekek, a társadalmi *cant*, konvenció, álszenteskedés kora is. Túlsok a lázadozó, a szabályokon átugró külkalandozó. A régi insulárisan és csak angolul gondolkozó agykereteket megbontották az imperium exotikus országaiban s a világ annyi különböző színterein leviharzott háború tapasztalatai, az orosz amorfizmus, a kozmopolita eszmei anarchia. Dogmák helyett paradoxonok; kategorikus imperativus és kötelesség-etika helyett hedonisztikus mának-élés, az egyén életjogainak kíméletlen érvényesítése. A nemek viszonyának rajzába az elméleti és gyakorlati feminizmus után egyre jobban benyomul a fiziológia és pszichoanalízis freudista alkalmazása: a terheltség, a hisztéria, régmultbeli lelki sebek, az öntudat hasadása, a lelki megszállottság és akadályozottság, a családtagok tudatalatti halálos gyűlölete eseteinek kazuisztikája. E komor szinezet mellett áll a másik véglet: a jazz-band mellett mámorba fuló, végletekig gyorsítottan élő, szerző, bukó és élvező társadalom, amely nem ismer se holnapot, se nyomorgó testvért, se másvilágot, se magasabb eszméket és lelki életet. Ha ilyen a jelen társadalom, nem szabad a tükröt szidni, amely a legújabb íróknál ilyenül tükrözi. Hogy van e felső, sivár réteg alatt termékenyebb humus is, amely a jobb és egészségesebb jövőt kicsíráztatja, az kétségtelen, csakhogy ezt ábrázolni most nem igen divat az angol regényirodalomban. Ami a dolog mesterségbeli részét illeti, el kell ismerni, hogy van haladás az angol elbeszélő művészetben: az írói ökonómia, az ügyes meseszövés, a gyors és frappáns hatás, a franciás könnyedség, szellemesség, az impresszionista, pointillista, hangulatkeltő *stílus* hozzájárultak ahhoz, hogy az írók az

olvasók nagyobb tömegeihez férkőzhettek hozzá, mint a régi nagyok, akiknek olvasása több időt, nyugalmat, gondolkozást és érzést igényel, mint amennyivel a mai túlfűtött, átmeneti és új orientáció után kapkodó nemzedék rendelkezik. Különben az új írók közt találunk objektív realistákat, épúgy, mint neoromantikusokat, maeterlinckistákat, szimbolistákat, sőt futuristákat is. Ép így az irányzat- és tézisregény oroszos képviselői mellett ott látjuk az emberi és társadalmi evolució és revolució, a nagy néptömegek kérdéseivel mit sem törődő merő artistákat, epikureista-egoistákat.

A líra a mai korban, mint Európában mindenütt, a legellentétesebb tendenciákat szólaltatja meg. Rudyard *Kipling*, (*1865.) a költészet hatását a magas régiókból levitte a földre, az uccára. Korának líra-ellenes hangulatát sikerült megváltoztatnia. Az angol hagyományok örököse és hirdetője, az imperializmus megtestesítője: Anglia tengeri hatalmát dicsőíti: szerinte az angol a föld kiválasztott népe. Férfiasság, nőtisztelet, a kultúra szeretete jellemző tulajdonságai; a tétlen elmélkedést elvetve, munkát és tettet hirdet. Az ír *Yeats* (*1865.), viszont a kelta faj megszemélyesítő természetlátásának kifejezője. A gael látnokok és ó-ír szerzetesek tiszta vágyakozásával támaszt fel egy romlatlan, dekorativ pátoszu álomvilágot. A modern drámai törekvéseknek kezdeményezője Angliában *O. Wilde* (1854—1900.), kinek színművei külföldön is nagy népszerűségre tettek szert. Raffinált eklektikus volt. A művészt nem lehet életétől különválasztani: így megértjük Wilde pszichopatikus sajátosságait. Csupa szellemesség, főleg francia színpadi szerzők inspirálták s csak a *Paduai hercegnő*-ben csatlakozik a shakespearei hagyományokhoz. Vannak vonásai, melyek Blakehez és de Quinceyhez fűzik. Betegességig fokozott reakció mutatkozik benne az angol társadalom puritán világfelfogása ellen. Miszticizmus és érzékiség, romanticizmus, epikureizmus és naturalizmus sajátos keveréke. Wilde prózai és költői műveiben is a dekadens francia esztétikai romantika és szimbolizmus szélső követője. A mélység hiányát csodálatos formaművészettel és a pillanatnyi impressziók koloritjának érzékien színpompás visszaadásával pótolja. Nagy sikerei voltak *Pinero* drámáinak; nem annyira Ibsen, mint a francia drámaírók hatása alatt állt. Termékeny író, a modern problémákat realisztikusan tárgyalja; leghatásosabb a *Princess and the Butterfly*. *Gilbert* nagyhatású regés színműveket írt. A szintén termékeny *Chambers*-t hangulatos, hatásos jelenetek s élénk dialógus jellemzik. *Jones* Ibsen hatása alatt főleg az angol élet problémáit dolgozta fel, a puritán hibákat ostorozza, a kettős morált, mely a vallásban és az üzleti életben kifejezésre jut. *Shaw* szellemes, fantasztikus s eredeti műveiben azt kívánja, hogy minden írónak egy erkölcsi szempontból kell kiindulnia s necsak a szépirodalomnak, hanem az erkölcstannak, vallásnak és szociológiának is gazdagodását is jelentse. Kíméletlenül s őszintén tárja fel a társadalom hibáit és félszegségeit. Shaw utolsó drámáiban, részben talán nagy ellenfelének, *G. K. Chestertonnak* hatása alatt, aki a katolicizmust a paradoxális voltukban mély és szellemes példázatok fegyvereivel védelmezi, szociális kérdések helyett az emberiség örök világnézeti problémáihoz fordul (*Back to Methuselah, St. Joan*). *Galsworthy* is drámáiban szociális problémákból indul ki, de a tendencia egyoldalúságát mindig letompítja mély igazságérzése és arra való képessége, hogy minden, eredményeiben helytelen emberi cselekedetből kiérezze a helyes szándékot és igaz belső érzületet. A legújabb tudományos irodalmat kevésbé a nagy egyéniségek, mint inkább a kiterjedt részletkutatás és a problémákba való filológikus elmélyedés jellemzik. Angol tudósok főleg az orientalisztikában alkottak jelentékenyet. Kiemelkedő egyéniség *Bertrand Russel*, ki mint teorétikus a modern objektív logika és matematika egyik megalapozója, gyakorlati irányú műveiben pedig az osztályok és népfajok szocialista alapon való kibékülésének hírdetője. Ugyane humanisztikus szempont vonul végig *Wells* nagyobb és kisebb világtörténetén.

Irodalom: Chambers: Cyclopaedia of English Literature; *Wülker: Geschichte der englischen Literatur*; *Taine: Histoire de la littérature anglaise* (magyarul az Akadémia kiadásában); *Saintsbury: A short history of English Literature* (magyarul is); *Garnett and Gosse: An illustrated history of English Literature*. A skót irodalom történetét feldolgozták: *Irving* és *Henderson*, az amerikait *Nicholl*, *Richardson*. A dráma történetét megírta: *Collier*, *Ward*, *Klein*, *Creizenach*. A bibliográfiák közt leghíresebbek *Adams*, *Lowndes*, *Allibone*, *Sharp*, *Körting* munkái. V. ö. a *Cambridge History of English Literature* többkötetes munkát, mely a legkiválóbb szaktekintélyek szerkesztésében ismerteti az A. korszakait és nagy íróit. Magyarul: *Vojnovich Géza: Az A. története*, 1926. A legújabb A. történetét tárgyalja *Manly* és *Richert* műve: *Contemporary British Literature* és *Abel Chevalley: Le roman Anglais de notre temps*. *Rózsa Dezső.*

Angyal *Dávid* *1857. Egyetemi tanár. Számos történeti és irodalomtörténeti értekezése jelent meg a tudományos folyóiratokban. Hosszabb tanulmányt írt *Thököly Imréről*, *II. Rákóczi Ferencről*, *Széchenyi Istvánról*. Több magyar író munkáit rendezte sajtó alá. Sok tudományos munkáit fordította magyarra. Kiadta Péterfy Jenő munkáit és 1926. Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezését.

Anile, *Antonino*, *1869. Költészete a XIX. század tudományos forradalmának dicsőítése. Csak akkor igazi költő, amikor a tudományról énekel. 1921. adta *La Poesie* címmel válogatott verseit.

Ánjégin. A XIX. sz. elején divó byronizmus tipikus alakja, *Puskin* ilyen című költői regényéből.

Anka *János*, *1883. Iró, ujságíró, fajvédőpárti politikus. Egy ideig szerkesztője volt az *Élet* c. katolikus szépirodalmi folyóiratnak, majd *A Nép* c. napilap szerkesztését vette át. E lap bukása óta a *Magyar Falu*nál dolgozik. Művei: *Tengerszemek* (versek, 1908), *A rózori legenda* (novellák, 1909), regényei: *A hegyek álma, Csaba királyfi él.*

Annales, l. *évkönyvek*.

Annenszkij, *Innokentij*, orosz költő, *1858. †1909., kritikus, fordító és költő, de csak két kötet verset hagyott hátra. Ő Szolovjov mellett az első, igazi orosz szimbolista, igen sokan (pl. Achmatova, Gumiljov, Kuzjmin stb.) mesterüknek tekintik. Verseit nyugati nyelvekre is lefordították.

Anninos, *Charalambos*, *1852., újgörög novellista, költő és drámaíró. Humoros, szatirikus rajzai s drámái a fővárosi polgárságról népszerűek, bár mély értelmű ábrázolások.

Anno-dal. Középfelnémet költemény a XII. sz. elejéről. Bevezetésül a keresztény világtörténet vázlatát adja, azután a szent életét mondja el, s egyben a németség testvérgyülöletén való mély fájdalmának ad kifejezést. Elbeszélésmódja életteljes, drámai, gyakran monumentális.

Annunzio *(Gabriele d')*, tulajdonképeni nevén *Rapagnetta*, olasz költő, *1864. az Adriai tengeren, egy *Irene* nevü hajón. Első verses kötetének *(Primo vere)* sikere után, 1879. Rómában telepedett meg. További két verseskönyve *In memoriam* (1880.) és *Canto novo* (Uj ének, 1882.), azonkívül sűrün közzétett hírlapi cikkei, alkalmi költeményei hamar híressé tették. Regényein és novelláin, amelyekben legjobb műveit alkotta, leginkább francia és részben orosz hatás érzik. Szereti az érzékingerlő és hatásos részleteket, az orgiáknak, kicsapongó és raffinált gyönyöröknek leírásait. Finomkezű mestere a művészies és harmónikus, zengő nyelvű leírásoknak, de kompozicióinak középpontja, főhőse csaknem mindig sajátmaga; öncsodálata és öntömjénezése gyakran émelyítően bántó. Fő regényei: *Terra Vergine* (Szüz föld), *Libro delle vergini* (Szüzek könyve), *Novelle della Pescara* (novellák), *Il piacere* (A kéj), *Il trionfo della morte* (A halál diadala). Magyarul is megjelentek. *Il fuoco* (A tüz), melyben a legnagyobb olasz színművésznővel, Duse Eleonorával tartott hosszas barátságát írja le kíméletlen és tapintatlan indiszkrécióval, *Forse che si, forse che no* (Talán igen, talán nem), *L'innocente* (Az ártatlan): *Le vergini delle rocce* (A sziklák szüzei). D'A. színművei tele vannak költői szépségekkel, de mind hústalan-vértelen allegóriák. *Il sogno d'un mattino di primavera* (Tavaszi reggeli álom), *Il sogno d'un tramonto d'autunno* (Őszi alkonyi álom), *Gioconda, La fiaccola sotto il moggio* (Mécses a véka alatt) és *La nave* (A hajó), irredenta drámai költemény Velence dicsőítésére. D'A. az olasz irredentizmusnak fáradhatatlan harcosa volt és az ő agitációjának nagy része volt abban, hogy hazája belékeveredett a világháborúba. A háború után Fiume megszállásával pecsételte meg működésének politikai jelentőségét. Ujabban hercegi címet kapott. D'A. minden művében a sokszor mesterségesen csiszolt művészi nyelv a legkimagaslóbb kvalitás, amely gyakran dagályos és patétikus, de gyönyörűen cseng és szinte zenei hatású. Lírai költeményeiben a francia szimbolisták iskolájához tartozik. Legutóbbi művében, *Le faville del maglio* (A pöröly szikrái) komoly tanulmánysorozattal próbálkozik. *Honti.*

Anonymus, *Béla* király névtelen jegyzője. Krónikájában a magyarság honfoglalásának és külföldi kalandozásainak történetét írja meg. Régebben — hosszú vita után — III. Béla jegyzőjének tartották az írót és *Adorján* erdélyi püspök művének tekintették a krónikát. Ma ezt kétségbe vonják. Az író neve valószínűleg Péter volt és II. Béla idejében élt. A krónika címe: *Gesta Hungarorum.*

Antal *Géza*, ref. főisk. tanár, *1866. Főleg bölcsészettel és a magyarság szociális problémáival foglalkozott. Főműve: *Die holländische Philosophie im XIX. Jahrh.*

A. *Sándor* *1882. Iró és ujságíró, jelenleg a *Népujság* főszerkesztője Pozsonyban. Előbb Nagyváradon élt, az ottani *Ady-társaság* elnöke. Ő írta a *Holnap* (1908.) I. kötetének előszavát. Versei *(Garabonciás ének)*, regényei *(A trondhjemi herceg kiséretében, Jörru története, A csudálatosszemü katona, A munkás fia, stb.)*, drámája *(A mester)* nem közönséges tehetségről tesznek tanuságot. Fordított északi írókból.

Antara, pogány arab, Mohamed előtti költő, fekete rableány gyermeke, akit később vitézségéért felvettek a törzs kötelékébe. Hős és író volt, akinek neve körül az iszlam első századában legendakör alakult. Egyik hőskölteményét, a *Muallaka* nevű gyüjteménybe is felvették (l. *die Muellakat* deutsch v. *Hartmann*, Münster 1802. v. Ph. *Wolff*, Rottweil 1857. *A. Rückert: Hamasa* II. 145. *Heller, Az arab A. regény*. A. életének eseményeiből a bonyodalmakban és epizódokban gazdag *A.-regény* fejlődött. E regény egyes részei a mesemondók kedvenc tárgyai.

Anthologia Latina. Egy párizsi kéziratban kisebb latin költemények gyűjteménye maradt ránk, amelyet *Salmasius*, a híres filológus ismertetett először. Ebben a gyűjteményben részben ismeretlen nevű költők kisebb versei, részben feliratos versek vannak összegyűjtve. Ez a gyűjtemény az ú. n. A. Annyi valószinű, hogy a gyűjteményben szereplő költők javarészt afrikaiak s így magát a gyűjteményt is Afrikában állították össze. A szerkesztő neve ismeretlen; ellen-

ben a költemények adataiból bizonyosra vehetünk annyit, hogy a gyűjtemény Kr. u. 534. körül keletkezett. Az A. apró költeményei közt a latin költészetnek nem egy igazi gyöngyszeme akad. Nyelvi szempontból népiességei, provincializmusai és verselésbeli fogyatékosságai a hanyatlás korára utalnak. *Révay.*

Anticipáció. 1. Utalás később elkövetkezendő eseményre, amelynek jelentőségét az előzetes emlegetéssel is növelni akarja az író. 2. A jövőben lejátszódó történet (*Jókai: A jövő század regénye.*).

Antikizálás, a. m. *archaizálás* (l. o.).

Antimachos, Kolophonból, V—IV. sz., csekély töredékekből ismert, de nagyjelentőségű görög költő, ki még mitoszi tárgyú epikus költeményt (*Thebais*) is írt, a legnagyobb hatást azonban *Lyde* c. 2 kötetes elégiagyűjteményével keltette, melyben felesége halálán érzett bánatát hasonlóan szerencsétlen szerelmek történetének elbeszélésével enyhítette. A. Mimnermost utánozta, ő maga Philitas *Bittis*-ével példaképe lett a hellenisztikus görög s római elbeszélő szerelmi elégiának. — Kiad.: G. *Kinkel: Frgm. ep.* 1877, Th. *Bergk: Poetae lyr. gr.* II. Irod.: G. *Wentzel: Realenzykl.* I. *Czebe.*

Antiphon. Rhamnusból, a IV. sz. második felében, athéni szónok. Híres kriminalista volt, beszédeiből főleg bűnpörben tartottak maradtak fenn, valósággal előadottak s költött esetekre készült mintabeszédek (tetralogia: vád-, véd-, válasz- és viszonválasz-beszéd). A. az ó-attikai próza első és dicsért, még régies, de újszerűségektől is érintett stilisztája, szofisztikus bizonyító, de diszkrét ellenfél. — Kiad.: E. *Mätzner* 1838, V. *Jernstedt* 1880, Fr. *Blass* a Bibl. Teubn.-ban. — Irod.: Fr. *Blass: Att. Bereds.* I.

Antitalentum. Tréfás kifejezése annak, hogy valaki nemcsak tehetségtelen, de egyenesen ellentéte a tehetségnek.

Antitézis. Ellentétek szembeállítása. Klasszikus retorikai fogás. Az irodalomban különösen V. *Hugo*-val kapcsolatban emlegetik sokat. Nála túltengő stílus- és jellemzésbeli eszközzé vált: egy mondatban (vagy egy jellemben) a legkisebb és a legnagyobb, a legjobb és a legrosszabb, a legragyogóbb és a legsötétebb áll szemközt egymással. Az A.-sel való visszaélés az árnyalatok művészete iránt való érzéketlenségre vall. *Benedek.*

Antológia (tkp. virággyűjtemény, görög szó) válogatott költemények egy vagy több költő műveiből. (L. az *Anthologia Latina* cikket is.) Az ó- és középgörög irodalom epigramma-költészetének legrégibb emlékeit s a mindenkori új alkotásokat több ízben is összefoglalták gyűjteményekben, amelyek neve A. a bizánci nyelvhasználat szerint. A Kr. e. I. (Meleagros), Kr. u. I. (Philippos), II. (Straton, Diogenianos), VI. (Agathias) és X. (Euphemios) századi gyűjtemények betetőzése a bizánci művészi és műértő képesség két remeke, az ú. n. A. Palatine, a XI. sz. híres Codex Palatinus 23 tartalma, melyet a X. sz. jórészt egy Konstantinos Kephalas állított össze tárgyi szempontú fejezetekben s az ú. n. A. Planudea, Maximos Planudes összeállítása a XIII—XIV. sz. — Kiad. mindkettő H. *Stadtmüller*, 1894 óta; híres latin ford. H. *Grotius*-tól, remek magyar ford. *Ponori Thewrewk* Emiltől, 1891.

Antonios Diogenes, görög regényíró a Kr. u. I. vagy II. sz.-ból. 24 könyvből álló *A Thulén túli csodák* c. művét, mely csak a »keretes« »novellakoszorú« fejlődési fokán állhatott s a hőst és hősnőt véletlenül hozta össze s önszántukból távolította el egymástól s egészen reális szerelmi érintkezésbe hozza őket, csak kivonatban és töredékben (s a Lukianus *Igaz történetek* c. paródiája tükrében) ismerjük. — Kiad.: W. A. *Hirschig* 1856. — Irod.: E. *Rohde: Der gr. Rom.*³, O. *Arissel v. Fleschenberg: Novellenkränze Lukians* 1912, *Entwicklungsgesch. d. gr. Rom.* 1913. *Czebe.*

Anyag elrendezése. A retorika az írásmű anyagának elrendezésekor két fontos szempontot emel ki: *egység* és *tagozottság.* Az egységen azt értjük, hogy minden része az összegyűjtött anyagnak az írásmű tárgyára vonatkozzék. A cél állandóan szemünk előtt legyen: mellékvágányra ne térjünk. A *tagozottság* azt jelenti, hogy az összetartozó részek egymás mellé kerüljenek, a fontosabb dolgok kiemelkedjenek, a kevésbé jelentékenyek meghúzódjanak a fontosabbak árnyékában. Hosszabb írásművek szakaszokra, fejezetekre, pontokra oszlanak. *Lengyel.*

Anyag felosztása. Mihelyt rendelkezésünkre áll az összegyűjtött anyag, a felosztáshoz, az elrendezéshez fogunk hozzá. Legfontosabb a *szempont* megállapítása. Ha pl. a *Balatonról* akarunk írni, tudnunk kell, hogy milyen szempontból rendezzük az anyagot. Irhatunk róla halászati, fürdőzési, geológiai szempontból stb. A szempont után az anyag már csoportosul, felosztása már könnyebb. Magától bomlik három részre: bevezetés, tárgyalás és befejezés. Ezekből a részekből csak a tárgyalás bonyolult. Ha az anyagot átgondoljuk szempontunk szerint, a fontos részek kiemelkednek, a mellékesek háttérbe húzódnak. Előttünk van a *vázlat.* Irnunk kell pl. a mohácsi vészről. A szempont történeti. A vázlat a következő:

I. Bevezetés: A háború okai; belső villongások.
II. Tárgyalás: *a)* Készülődés.
b) Vezérválasztás.
c) Készülődés a harcra.
d) A küzdelem.
e) A sereg pusztulása. Menekülés.
f) A király halála.
III. Befejezés: A csatavesztés következményei. *Lengyel.*

Anyaggyűjtés. Az írásmű anyagát két főforrásból merítjük, az egyik a tapasztalás, a másik az okoskodás. A tapasztalás önkéntelen vagy szándékos, az okoskodással az összegyűjtött anyagot 1. rendezzük és 2. következtetéssel kiegészítjük. Az

A.-nél a magunk önkéntelen és szándékos tapasztalatain kívül mások tapasztalatait is felhasználjuk. Ezek a tapasztalatok rendesen írásba vannak foglalva és számunkra *forrásmunkák*. A történetíró forrásművek nélkül nem boldogulhat. *Lengyel.*

Ányos *István.* *1881. Filozófiai író. Művei: *Az okviszony ismerettana, Az értékelméleti relativizmus*, továbbá értekezések magyar és német tudományos folyóiratokban.

Á. *Pál,* *1756. †1784. A pálosrendi szerzetbe 1772. lépett be. *Dugonics* Andrásnak és a bécsi testőríróknak hatása alatt kezdett foglalkozni a költészettel. Ábrándozásra és szomorúságra hajló egyéniségét a világi életbe való visszavágyódása, a pálosok szigorú életrendje és súlyosbodó betegsége még komorabbá tették. Élete lelki vívódások között telt el; némi enyhülést csak utolsó éveiben érzett, mikor a székesfehérvári gimnáziumba rendelték tanárnak. Tanártársának, a bölcs *Virág* Benedeknek társasága nagy vígasztalás volt a testileg-lelkileg szenvedő költőre. Á. összegyűjtött költeményeit halála után adta ki *Bacsányi* János: *Ányos Pál munkái* címmel. Á. a fájdalom, a szomorúság költője. Elégiáiban és költői leveleiben sok az elmélkedés, de azért versei közvetlenül hatnak, mert igaz érzésből fakadnak világfájdalmas sorai. Szokatlan erővel és heves gyűlölettel támadja egyik költeményében *II. Józsefet*, a kalapos királyt, törvénytelen kormányzása miatt. Ez a verse volt a legnépszerűbb. *Lengyel.*

Anyte, Tegeából, görög költőnő (Kr. e. 300 k.). 22 epigrammája maradt ránk, dór színezetű nyelven. A. írt először epigrammákat állatok sírjaira.

Anzengruber, *Ludwig* osztrák—német író *1839. †1875. A naturalizmust megelőző hanyatlás korának egyetlen nagy drámaírója. Drámáinak formája abban a talajban gyökerezik, amely Raimundot és Nestroyt termette, de a bécsi népies színmű, a polgári vígjáték alakjai mélyebb, komolyabb hátteret kapnak s egymással összeütköző elemi, emberi erők síkjába kerülnek, a jó és gonosz elv, a fény és a sötétség harca pedig metafizikai értelmet ád drámai sorsuknak. A. szent küldetést lát művészetében, javítani és tanítani akar, de költői ereje akkora, hogy a maga javára fordítja, a küzdelem fokozására használja fel ezt a tendenciát, lehetővé teszi, hogy egyházpolitikai *(Der Pfarrer von Kirchfeld)*, égető társadalmi kérdéseket *(Das vierte Gebot)* vigyen a színpadra. Az osztrák hagyomány parasztjainak annyira kitágítja, kimélyíti a világát, hogy a komikum *(Die Kreuzelschreiber, Der G'wissenswurm)* mellett a legsötétebb emberi tragédiának is helyet szoríthat benne. Elbeszélő művészetét két nagy parasztregénye koronázza: *Der Schandfleck, Der Sternsteinhof.* Műveit kiadta A. *Bettelheim* (1890.), E. *Castle* (1921.), O. *Rommel* és R. *Latzke* (1922.). A. Kleinberg, *L. A.* (1921.). *Turóczi-Trostler.*

Apácai Csere *János* *1625. †1660. Külföldön fejezte be tanulmányait. Hazatérte után a *gyulafehérvári* iskolában tanított, de reform-törekvései miatt előbb tanártársaival ütközött össze, majd magára vonta a fejedelem haragját. Büntetésből Kolozsvárra helyezték. Itt is halt meg ez a tragikus sorsú ember, kit kortársai nem értettek meg.

A. első nagy tanítónk. Fölismerte és hirdette a XVII. sz. folytonos harci zaja közben, hogy a nemzetek sorsa nem a csatatéren dől el; jó iskolákra, jó tanítókra van szükség, hogy a nemzet boldogulhasson. *Magyar encyclopedia* és *Magyar logikátska* c. műveit tankönyveknek tekinthetjük. Megszólaltatta bennük a középkori előítéletek megszűntével éledezni kezdő tudományt. *Descartes* filozófiáját ő ismerteti először nálunk; a tudomány ápolására akadémiát szeretett volna szervezni. *Lengyel.*

Apáthy *István,* *1863. †1923., természettudós és szociológus, a kolozsvári egyetemen az állattan tanára, rendkívül termékeny irodalmi munkásságot fejtett ki s külföldön is sok biológiai tanulmánya jelent meg. Társadalomtudományi munkája: *A fejlődés törvényei és a társadalom* (Bpest, 1912).

Apáti *Ferenc.* A XVI. sz.-ban élt, szatirikus költeményt írt a mohácsi vészt megelőző korszak társadalmi osztályairól; *Feddő éneké*-ben egyaránt támadja a felső és alsó néposztályokat. Életét nem ismerjük.

Apokrif iratok gyűjtőnéven azok az iratok ismeretesek, melyek az ószövetségi és újszövetségi vallásos irodalomba kapcsolódnak és hozzá tartoznak ugyan, de a bibliából mégis kirekesztették őket, még pedig leginkább azért, mert későbbi származásuak, nem hitelesek, legendás és fantasztikus elemeket vagy eretnekségeket tartalmaznak.

Mai értelemben A.-nak az oly iratokat nevezzük, melyeket szerzőjük gyakran önzetlenül — hogy az általa szeretett kor fényét emelje — régi korok alkotása gyanánt ad ki. Az ilyen A. gyakran befolyásolja egy kor vagy nemzet történeti felfogását.

Apollinaire (ejtsd: apollineer), *Guillaume*, eredeti nevén *Kostroviczky*, lengyel eredetű francia lirikus. *1880. Rómában, †1918. Részt vett a világháborúban, 1916. rokkantan került vissza Párisba, ahol még mindig az újító fiatal költők vezérének tekintették. 1917. befejezte surrealista drámáját *(Les Mamelles de Tirésias)*, amelyet elő is adtak. A. hamar magára vonta a figyelmet, merész újító szellemével. Ő volt az előharcosa az új művészeti iránynak, a kubizmusnak is. Költészete érdekes, eredeti és gyakran egészen friss közvetlenségű. Első és legjobb kötetének címe: *Alcools* s versein *Heine* és az amerikai *Whitman* hatása érzik. Második kötete, a *Calligrammes*, tele van merész újításokkal. Ezt a kötetet nagyon sokan utánozták s a fiatalok őt tekintették a legújabb

francia líra fejedelmének. Később a dadaisták elpártoltak tőle. Most azonban újra nő a tekintélye és ma már úgy külföldön, mint hazájában, a legújabb kor egyik nagyságának tartják. *Kállay.*

Apollinaris, Pergamonból, görög rétor, Octavianus tanára, (Kr. e. 1. sz.) Retorika-elméleti munkáját latinra is lefordították. Retorika-elmélete szigorú szabályokon épül, nem tűr kivételeket. Célja: tudománnyá emelni a retorikát.

A. *laodiceai,* *310. †390. körül. Ker. költő, a IV. sz. ker. irodalmának egyik legkimagaslóbb alakja. A hagyomány két A.-t ismer, akik közül a fiú a jelentős. Költői művei közül elvesztek: a teremtés 24 énekes eposza, amit Homeros nyomán írt és Menandert utánzó komédiái, valamint Euripides stílusában készült tragédiái. Megmaradtak zsoltár átírásai, melyekben régi görög költők szavaiba öltözteti a bibliai gondolatokat.

Apollinaris Sidonius, *Caius Sollius Modestus,* *430. †479., lugdunumi (Lyon) származású latin költő, 468. praefectus urbi, 470. augustonemetumi (Clermont-Ferrand) püspök. Költeményes kötetében 24 költeménye maradt ránk: panegyrikusok, költői levelek, leírások, menyegzői énekek. 147 ránk maradt levele korának politikai, társadalmi, irodalmi és magánéletét érdekes adatokkal világítja meg. A. klasszikus műveltsége, stíluskészsége, verselésbeli könnyedsége kifogástalan és bár egyénisége rendkívül kedves és szeretetreméltó, alig-alig érezni benne némi nyomát a költői kedélynek. Életében igen divatos és népszerű volt, verseit, de különösen leveleit sokan utánozták, bár épen leveleiben sok a mesterkéltség és modorosság. *Révay.*

Apolló a görög mitológia szerint Zeus és Leto gyermeke. Igen kiterjedt kultusza volt Görögországban. A tiszteletére rendezett pythiai játékokon az egész görögség egybesereglett. Hatásköre nagy volt, őt tartották a *költészet* istenének is s ennek szimbolumaként lanttal ábrázolták. Kilenc múzsa kísérte, Zeus leányai, a különféle tudományok és művészetek megszemélyesítői: *Klio* a történelem, *Erato* a szerelmi költészet, *Terpsichore* a tánc, *Thalia* a szinészet, *Euterpe* a líra, *Melpomene* a szomorújáték, *Polyhimnia* a zene, *Kalliope* az epikus költészet, *Urania* a csillagászat múzsája. A költői tehetség adományozását is A. jogának tartották. Ez a gondolat a klasszicizáló költészetben gyakran feltűnik. (»Ihm schenkte des Gesanges Gabe, der Lieder süssen Mund Apoll.« *Schiller: Kraniche des Ibykus).*

Apollonios. Működése helyéről, az ú. n. *»rhodosi«*, tkp. Alexandriából vagy Naukratisból, kb. 295—215. Kr. e., a hősi eposznak hellenisztikus korbeli nagy művelője, tudós s a második alexandriai könyvtáros. Főműve az *Argonautika* 4 könyvben, hatalmas tüntetés mestere, Kallimachos elvei s példája (epyllion: finom, egyszerű, kis epikus költemény) ellen. Korában Kallimachos körén kívül s utóbb a rómaiaktól is csodált, magyarázón fordított s utánzott (Vergilius) mű. Korszerűségét az erótikus motivum mindenek fölötti uralma, az író tudósságát exkurzusai mutatják. Szerkesztés, jellemzés, nyelv, dikció nem művésziek, az érzelem- s hangulatfestés kitűnő. Egészben nem sikerült, a régi stílus nem volt már tartható. — Kiad.: A. *Wellauer,* 1878, R. *Merkel—Keil,* 1854. — Irod.: G. *Knaack* a Pauly—Wissowa Realenz. II., J. *Heumann: De epyllio Alex.,* U. v. *Wilamowitz-Moellendorff:* Neue Jahrb., 1917.

A., melléknevén *Dyskolos* (a »komoly« v. »szigorú«, t. i. búvár), nagynevű alexandriai görög grammatikus (a Kr. u. II. sz. második felében), önálló és rendszerező nyelvbúvár, a görög syntaxis atyja. Fönnmaradt művei: *A névmásról* (antonymia), *A határozókról* (epirrhema), *A kötőszókról* (syndesmos) és *A syntaxisról.* Valamennyit kiadta (a töredékekkel együtt): *Schneider* és *Uhlig:* Gramm. Graec. II. 1—3 (1878—1910); a syntaxist külön: *Bekker* (1817), fordította és magyarázta *Bullmann* (1878). — V. ö. H. *Steinthal: Gesch. d. Sprachwissenschaft* II.[2] (1891), *Cohn: Pauly—Wissowa Realencykl.* II., *Sandys: Hist. of class. scholarship* I. (1906). *Schmidt.*

Apollonius királyfi, hőse egy elveszett, de latin átdolgozásából (V—VI. sz.) rekonstruálható kései görög regénynek (Kr. u. III. sz.). Története, melyben együtt találni a műfaj jellemző elemeit (szerelem, hajótörés, kalandok, felismerés) a legnépszerűbb vándortárgyak közé tartozik. Két legrégibb kézirata a IX—X., első nyomtatott kiadása a XV. sz.-ból (1475 k.) való. Latin feldolgozásai *(Gesta Apollinii* XI. sz., *Viterboi Golfrid* XII. sz., *Carmina Burana* stb.) közül legfontosabb a *Gesta Romanorumé,* mert ezen a réven került bele a legtöbb európai irodalomba. Családfája gazdag és messzeágazó. Vannak angol, francia, spanyol, olasz, közép és ujgörög, német, németalföldi, dán, svéd, cseh, lengyel, orosz prózai, epikai és drámai származékai. Leghíresebb a sorban *Shakespeare Periclese.* (Ezen alapul *Rákosi* Jenő — *Bánfy* György báró operettje, *A fekete hajó.* Első előadása a Népszinházban 1883. jan. 26). Magyar feldolgozásai: 1. *Apollonius históriája (Szép Chronica miképpen az A. nevű királyfi stb.* Kolozsvár 1581. Ujra kiadta *Berecz Sándor. R. Magy. Könyvtár.* 31. 1912). 2. *Haller János, Gesta Romanorum,* kiadta *Katona Lajos. (Régi Magy. Könyvtár.* 18. 1900, 395—428 l.). 3. *Apollonius királyfi (Gaal György Magyar népmesegyűjteménye.* Pest. 1857—1860. III. 223—234 l.). 4. *Mese az apolloniai királyfiról.* (M. Nyelvőr. XIX. 523 l. v. ö. Katona, Magyar népmesetipusok, Irod. tanulmányok I. 270—273 l.). Irodalom: *E. Rohde: Der griechische Roman.* 3. k. 1914. 436; A. H. *Smith, Sh. s Pericles and A. of Tyre.* 1898. S. *Singer: A. von Tyrus* 1898, u. a. *Heinrichs von Neustadt* A. 1911.; *Elimar*

Klebs, Die Erzählung von A. aus Tyrus 1899 *(Katona L., Irod. tört. Közlem.* X : 246 s k.), *Bolte-Polivka, Anmerkungen* I. 1913 : 200 l. *Turóczi-Trostler.*

Apológia, 1. Ill védelem, 2. Védekezés, védőbeszéd. (*Platon : Sokrates A.-ja.*)

Apor *Péter,* *1676. †1752. Kora mozgalmas politikai életében élénk szerepet játszott ; előbb a kurucok híve, majd a császári politika támogatója. Legismertebb műve : *Metamorphosis Transsylvaniae* (Erdély megváltozása) ; a régi magyar világot dicséri, kora szokásait, az új divatot korholja. Nagy művelődéstörténeti értéke van.

Apor-*kódex.* A legrégibb magyar bibliafordítás egy részét tartalmazza. A többi töredékek a *Bécsi-* és *Müncheni*-kódexben vannak.

Apostoli atyák azon ó-keresztény szerzők megjelölése, akiket a hagyomány az apostolok tanítványainak tart. (Római Kelemen, Hermas, Ignatius, az 1883. felfedezett »Apostoli tanítás« szerzője stb.)

Aposztrofé irodalmi kifejezésmód, melyben az író élettelen dolgokhoz, állatokhoz, növényekhez, távollevő személyekhez, halottakhoz, vagy az istenekhez intézi szavait ; s föltételezi, hogy a tárgyak, állatok, stb. a résztvevő értelem bizonyos fokával bírnak, illetőleg a földöntúli lények, távollévők vagy halottak szellemi jelenlétét. Az A. különösen mint hosszabb epikus művek invokációja gyakori (lásd : Zalán futása).

Apoteózis, istenítés, istenülés. Az ókor valóságnak tekintette a nagy emberek, uralkodók A.-át haláluk után. Az A. képzőművészeti és irodalmi ábrázolások tárgyává lett ; eposzok, látványos színművek, operák kedvelt befejezése. Ma átvitt értelemben, mint megdicsőülést emlegetjük.

Appius, *Claudius Caecus* római államférfi, konzul (Kr. e. 307. és 296.), az első latin író. Sokáig fennmaradt a Pyrrhus királlyal való békekötés ellen mondott nagyhatású beszéde és *Sententiae* c. bölcsmondás gyűjteménye, saturniusokban ; ebből néhány töredék ma is megvan.

Apponyi Albert gróf

Apponyi *Albert gróf* *1846. Tanulmányait a kalksburgi jezsuita intézetben, a budapesti és bécsi egyetemeken végezte. Korán a politikai pályára lépett, Jászberény városát képviseli állandóan az országgyűlésen Interparlamentáris értekezleteken, amerikai útjain kitünő szónoki készségével, rendkívüli műveltségével és meggyőződésének erejével domborította ki politikai és szociális törekvéseit. Nemcsak a magyarságnak, hanem korának egyik legnagyobb szónoka ; német, francia, angol és olasz nyelven is a legkönnyebben és legerőteljesebben fejezi ki gondolatait. Nagysága még nőtt az összeomlást követő években. Többször képviselte nemzete érdekeit külföldön és még ellenfelei sem tudtak ragyogó szónoklatának hatása alól szabadulni. *Beszédeinek* egy része összegyűjtve megjelent. (Két kötet ; sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta *Benedek* Elek.) Rendkívül érdekesek *Emlékiratai* ; az első kötet már elhagyta a sajtót. Élénk publicisztikai működést is fejt ki. Érdeklődése a tudomány minden ága iránt, a művészet és irodalom szeretete, lelki finomsága kivételes egyéniséggé teszik. *Lengyel.*

A. *Sándor gróf,* *1844. †1924., gyűjtő. Főként magyar vonatkozású külföldi könyveket gyűjtött. Gyönyörű gyűjteményét a M. Nemz. Múzeumra hagyta. Könyvtárának jegyzéke magyarul és németül is megjelent.

Áprily *(Jékely) Lajos* *1887. Brassó. 1909 óta tanár a nagyenyedi Bethlen kollégiumban. 1923 óta a kolozsvári *Ellenzék* napilap irodalmi szerkesztője is. Versekkel, műfordításokkal 1918 óta szerepel a nyilvánosság előtt. A szigorúan zárt, gondosan kiegyensúlyozott költői formákat, élő és meleg lírai tartalommal tölti meg. Természeti képei, legtöbbször a havasok, zúgók, hegyi patakok világának éles és tiszta akvarelljei. Szemérmes, szinte szűkszavú férfilirája, mely nagy kitárulásokra csak a természet és a családi élet szemlélete közben ragadtatja magát, az elsők közt jelöl ki számára helyet az újabb magyar költészetben. A formának, a nyelv zenéjének finom és sohasem mesterkélt művésze. Verskötetei : *Falusi elégia* 1921, Kolozsvár. *Esti párbeszéd* 1923. Dicsőszentmárton. *Versek.* 1924, Budapest. Válogatott versek a két előbbi kötetből. Műfordításai : G. *Hauptmann : Elmerült harang* c. színműve, *George, Stefan Zweig, Vrhlicky* és más idegen költők néhány verse 1926, Kolozsvár. *Szentimrei.*

Apuleius, *Lucius A. Platonicus Madaurensis,* latin filozófus, rétor és regényíró *124. Kr. u. az afrikai Madaurában ; atyja magasrangú állami hivatalnok volt. A. Athénban végezte retorikai tanulmányait, korának egész műveltségét elsajátította, bejárta majdnem az egész római birodalmat, mindenütt előadásokat tartott, de igazán Karthagóban érezte magát otthon. Férfikorát ott töltötte, mint Észak-Afrika tartományi főpapja. Halála évét nem tudjuk. — Művei : *Apologia,* a boszorkányperében elmondott ragyogó védőbeszéd ; *Florida :* kivonatok különböző útjain tartott előadásaiból. Filozófiai munkái : *De Platone et eius dogmate* (Platonról és dogmájáról), *De deo Socratis*

(Sokrates istenéről); ezekben Platon a mestere, ezért kapta a Platonicus nevet. *De mundo* (A világról) c. munkájában Aristoteles nézeteit tolmácsolja latinul. — Legjelentékenyebb műve a *Metamorphoses* (Átváltozások), vagy ismertebb nevén az *Asinus aureus* (Az aranyszamár) c. 11 könyvből (fejezetből) álló regény, a latin regény egyetlen ránk maradt emléke. Tárgya: Lucius, a gazdag és kalandokra vágyó fiatalember Thessaliába megy, főkép, hogy megismerkedjék a mágia titkaival, amiről ez az ország híres volt. Szerelmi viszonyt köt egy szolgálóval, akinek asszonya híres varázsló. A szolgáló madárrá akarja változtatni Luciust, akit nagyon izgat a kíváncsiság, de rossz varázsszerrel keni be és Lucius szamárrá változik, csak ép az emberi értelme marad meg. Most rengeteg kalandon, szenvedésen megy keresztül, míg végre Isis istennő megint emberré változtatja. Lucius hálából Isisnek szenteli életét és beavattatja magát a misztériumokba. — Ez a tárgy nem eredeti invenció szülötte: A. egy patrai *Lukios* nevű író ma már elveszett novellájából merítette, ép úgy, mint a *Lukianos* neve alatt fennmaradt *Lukios vagy a szamár* c. azonos tárgyú elbeszélés. A. azonban eltér a másik kettőtől abban, hogy Lucius történetét jelentékenyen megbővíti, novellákkal tűzdeli tele; e réven az antik novellairodalom legdrágább kincseit megmentette az utókor számára, egyúttal pedig ezekkel a novellákkal s egyéb mellékeseményekkel az elbeszélést nagyszabású regénnyé bővítette. Beszőtt novellái közül nem egyet *Boccaccio* feldolgozásában ismerünk; valamennyi közt messzire kimagaslik Amor és Psyche története, a Hamupipőke meséje, a legbájosabb ékszer, amit a latin szellem adott az emberiség gyönyörűségére; a tartalom és forma oly csodás összhangja, amilyennel a világ irodalmában csak kivételesen találkozunk. — A. stílusát szeretik baroknak, dekadensnek, mesterkéltnek nevezni; tele van cifraságokkal, retorikai pompával, körmönfont, különös szavakkal és kifejezésekkel, alliterációkkal, szabályosan elhelyezett asyndetonokkal és időmértékes sorvégekkel, amelyekkel bámulatos ritmikai hatást tud kelteni. Ez csakugyan nem a cicerói elegancia, ez valóságos szerelmes játék a nyelvvel, kifogyhatatlan, dús és pazarul gazdag művészet, amely retorikai túltömöttségében is a latin stílus teljesítőképességének netovábbját jelenti. — Az *Aranyszamár* legjobb latin kiadása: R. *Helm: Apulei Platonici Madaurensis Metamorphoseon libri XI.* Lipcse, Teubner, 1913. Magyarra fordította *Révay József* (Bpest. 1924.). *Révay.*

Aquinoi szent Tamás, *1225. †1274., a legnagyobb skolasztikus teológus és bölcselő. Páratlan arányú rendszerező munkássága mellett mint latin költő is értékes és maradandó alkotásokkal örökítette meg nevét. Nem őserejű költői tehetség, de a mélységes hit és a kifejezés nemessége, nagyszerű kultúrája megragadó költői alkotásokká avatja zsoltárait és antifónáit s különösen himnuszait (*Lauda Sion Salvatorem; Pange lingua gloriosi*), ezeket a középkori dómokra emlékeztető monumentális alkotásokat. *Révay.*

Aquinoi Szt. Tamás Társaság 1892. alakult azzal a céllal, hogy a keresztény filozófiát terjessze A. Szt. Tamás szellemében.

Arab irodalom. Az arab nép ősidőktől fogva a róla elnevezett félszigeten élt, amelynek csak kis része lévén termékeny, több ízben kényszerítette lakóit a kivándorlásra észak felé. Az arab nyelv több tájszólásra oszlik, de irodalmában egységes maradt napjainkig és ma a semita nyelvcsalád legtekintélyesebb irodalmi nyelve. Az A. és kultúra Mohamed fellépésével kezdődik, aki vallásával megszervezte az addig törzsekre oszlott és a vérbosszú által egymás ellen uszított arabságot, amely hódításaival rányomta bélyegét és nyelvét nem-semita népekre is. Az A. tárgya nemcsak a szép-, hanem a tudományos irodalom is, amelynek írói nem arabok, hanem jórészt perzsák.

A Kr. u. VI. században közvetlen Mohamed fellépése előtt a törzsek életében jelentékeny szerepet játszottak a rímes prózában szavalt versek, amelyeket nem írtak le, csak a nép emlékezetében maradtak és amelyek tartalma a törzsi hír dicsőítése, az ellenséges törzsek gúnyolása, halotti énekek voltak. Ezeket az *omajjádok* (660—751.) idejében gyűjtötték össze, de ma csak töredékekben vannak meg. A legtökéletesebb ilyfajta gyűjtemény *Hammád ar-Rawija* (†771.) *Muallakat*-ja, amely a két legkülönb Mohamed előtti pogány arab költő *kaszidáját* foglalja magában, és *Abú-Temmám: Hamásza-ja*, amely dicsénekeket, gúnydalokat, halotti sirámokat tartalmaz (németre ford. *Rückert* 1846.). A törzsi lantosokon kívül kóborló arab költők művei is fennmaradtak. Ezek közül a legkiválóbb *Imrulkaisz*, arab királyfi, a szerelem szenvedélyes költője, aki atyja trónjáért folyó küzdelmében idegenben, Angorában halt meg 530. (németül *Rückert: Amrilkais*, Stuttg. 1843.). Nevezetesek még: *Tabatta Sarr*, törzséből kivetett gyilkos, *Antara* és *Sanfara*.

A bizánci birodalom és ellenlábasa, a *szaszanida* perzsa birodalom, határaik megvédésére arab törzseket telepítettek le, a bizánciak Damaszkusz székhellyel a *ghasszanidákat*, a perzsák a mezopotámiai Hirában a *lakhmidákat*. Ez utóbbiak lassankint felvették a keresztény vallást. Költőik *Adi bnu Zaid* és *Tarafa*. Zsidó költők Arábiában szintén az arab *kaszidák* hangját ütötték meg. Legkiválóbb képviselőjük: *Szamaual*.

A pogány arab költők műveiben a sivatag rablóromantikája tükrözik vissza, istenfogalomnak, primitív fetisimádástól eltekintve, csak elszórtan akadunk nyomára. *Mohamed* (sz. 571.) nem talált alapot vallására az előtte élő költők verseiben. Első inspirációi, amelyek rímes prózában láttak napvilágot, mégis a pogánykori irodalom formáit utánozták. Mohamed

látomásait és inspirációit tartalmazza a *korán*, amely mohamedán felfogás szerint Istennek Gábor árkangyal által közvetített szava és ezért nem emberi irodalmi termék. Mohamedán felfogás szerint hozzá fogható irodalmi müvet ember nem alkothat. Tulajdonképen Mohamed tapasztalatai, utazásai alapján szerzett benyomások költői és később, medinai tartózkodása alatt, törvényhozói kifejezése, a mekkai népnyelven. Egyes fejezetei költői lendületűek, míg legnagyobb része bibliai legendákból, példázatokból áll, amelyekből ma a mohamedán vallásjogot vonják ki az igazhívők. A korán minden sora szent és szabály az élet minden vonatkozása számára. Ha maga költői lendületben nem múlja is felül a Mohamed előtti recitátorok alkotásait, hatásában páratlanul áll, mert a korán és az iszlám vallás szervezte meg a harcos arabságot a hódításokra, amelyek nyomán óriási terjedelmű arab nyelvű birodalom és kultura keletkezett.

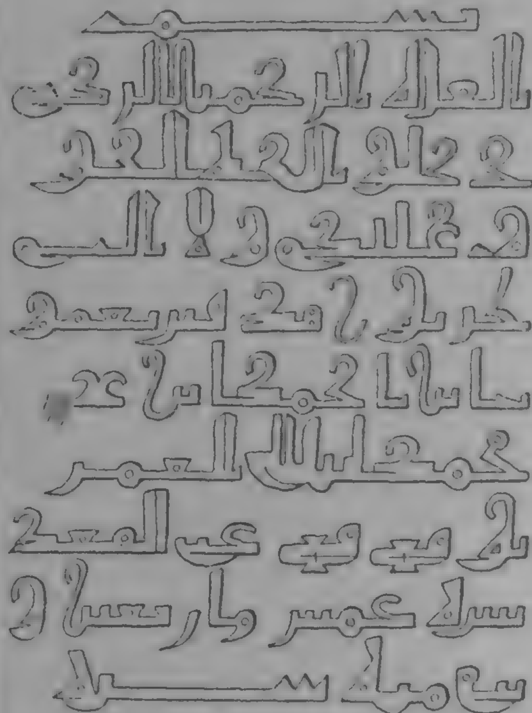
Mohamed egyetlen (állítólagos) képe

A koránt Mohamed halála után (632.) első utódja, *Abu Bekr* gyűjtötte össze az eladdig csontokra, pálmalevelekre írt, vagy az emberek emlékezetében fennmaradt töredékekből és az így kanonizált szöveget később Othmán hivatalosan közzététette és elfogadtatta. A szöveg egységesen és épen maradt meg. 114 *szurá*-ra (fejezetre) oszlik, a rövidebbek a könyv végére, a hosszabbak a könyv elejére tétettek a keleten dívó szokás szerint, holott a fejezetek keletkezési sorrendje épen a megfordítottja ennek.

Mohamed idejében tovább dívott a dicsénekek és gúnydalok költészete s sok költő Mohamedet és tanát is ajkára vette. Ezek között legnevezetesebb *Kab ibn Zuhair*, aki eleinte gúnyolta Mohamedet, de mikor emiatt menekülnie kellett, dicséneket költött, amely annyira meghatotta Mohamedet, hogy az előtte szavaló költőre saját köpenyét borította. E kaszida neve azóta a *köpeny kaszidája*.

A Mohamed halála után megindult hódítások a pogány kor irodalmi szellemét hozták vissza. Csak Medinában talált menedéket a pietisztikus irány, míg az Omajjadok udvarában (661—750.) szabados hang szólal meg, amelynek legkiválóbb képviselője *Omar ibn Abi Rabia*, az arab Heine. A mekkai zarándoklást is szerelmi kalandokra és megéneklésükre használja fel. *Al-Akhtal* keresztény költő, de a régi pogány kor szellemében ír gúnydalokat. E korban nem a vallási, hanem az arab nemzeti szellem az uralkodó. A törzsek beszélgetése az irodalom fő témája. *Dserir* és *Farazdak* költők egymás törzsét és személyét sértegetik költeményeikben. Az omajjáda-kor szelleméből folyt, hogy a pogány kor irodalmi emlékeit gyűjtsék. E korból származnak *Hammad ar-Rawija* és *Almufaddal* gyűjteményei. A gyűjtést a szövegek magyarázása kiséri és ebből a szövegmagyarázásból fejlődött a grammatika és lexicographia. *Szibavajhi* és *Al-Aszmaji* megállapítják a klasszikus arab nyelv szabályait. A terminológián erősen érzik a puszta metaforája.

Az omajjada uralmat a pánarab gondolkozás jellemzi. Az iszlám univerzalizmusa azonban nem-arab fajú népeket is kapcsolt be jogarába és ezek kultúrális és társadalmi törekvései megdöntötték a fajarab uralmat. A perzsák, akiknek régi magas szintű kultúrájuk volt, szembehelyezkedtek a pogány kor ideáljaiért lelkesedő omajjádokkal és vallási harc színe alatt faji és társadalmi küzdelem indult meg, amely 751. az *abbaszidák* (Abbasz Mohamed nagybátyja volt, akitől származtatják magukat az abb.) győzelmével végződött. A kalifátus székhelyét áthelyezik Bagdadba, közelebb Perzsiához, távolabb az arab pusztáktól. A kultúra jellege is hasonló eltolódást szenved. Az abbasszida kor jellege pietisztikus és tudományos. Ekkor éri el az arab gondolatélet tetőfokát, az arab nyelv válik a világ kulturnyelvévé és csakhamar feleleveníti az elhaló klasszikus ókori tudományt, amely-

Óarab (kufikus) írás

nek főbb műveit arabra fordítják. Az abbasszida korban óriási fejlődést ér el a teológia, a természettudomány és a közgazdasági élet, amelyeknek főművelői nem arabok, hanem moszlim perzsák, akik arabul írnak.

A görög-bizánci birodalomból (Zeno és Justinian alatt, 529.) kiüldözött filozófusok Perzsiában találtak menhelyet. Itt a szaszanidák védelme alatt virágzó iskolák alakultak (Niszibisz, Gondisápur). Különösen Khoszrú Anusirván karolta fel a tudósokat, akik Aristoteles és Plato munkáiból sokat fordítottak perzsára. *Manszúr* kalifa (754—757) megbízta a gondisápuri iskolát, hogy görög munkákat arabra fordítsanak. Az első fordítások az orvostudomány köréből valók, ezután következett az elméleti filozófia és a matematika. *Harún-ar-Rasid* (786—809) alatt, aki a bizánci birodalommal viselt háborúkból sok görög könyvet zsákmányolt, serényen folyik a fordítási munka, amely tetőpontjára Harun fia, a racionalista irányt a vallás terén is meghonosító *Mámún* (812—833) idejében emelkedett. Iskolák alakulnak, amelyek legkiválóbbja a bagdádi *dár-ul-ulúm* (tudományok háza), kiváló tudósok előadásokat tartanak a tanszabadság elvén. *Al-Khwarezmi* latinra fordított munkájából ismeri meg Európa legelőször az algebrát. *Al-Farghani* úttörő asztronómiai munkákat írt. A fősúlyt a fordításokra fektetik. *Hunein ibn Iszhak* nevü keresztény ember tünt ki e fordítások terén, sőt későbben az orvostudomány megalapítójának tekintették. A fordítók jórésze zsidó volt, de akadt köztük fajarab is: *Al-Kindi*, aki a tudománynak csaknem minden ágával foglalkozott. Különösen Harrán tartomány tudósai tünnek ki. Egyes családok tudósdinasztiákká válnak, amelyeknek minden tagja gazdagítja az irodalmat. Egy ilyen tudós család élén áll *Thábit ibn Kusra*, aki az elméleti filozófián kívül Euklides, Archimedes és Hippokrates tanait is lefordította. E fordítások alapján fejlődött a X—XIII. században az arab tudomány, különösen a matematika és fizika, és a tudósok az uralkodók által berendezett műhelyekben a tudást gyakorlatilag is érvényesítették. Leghíresebb közöttük *Al-Battani*,‖ (Albategnius) *Abulveʃa*, *Ibn Junusz*. E tudományos törekvések nagy hatással voltak a vallásos elméletre. A *mütaziliták* neve alatt ismeretes racionalisztikus dogmatikai irány kétségtelenül a filozófiából merítette erősségét. A filozófiai mozgalom leghatározottabban kifejezésre jut a X. században Bagdadban és Baszrában alakult u. n. *Ikhwán-esz-szafá* (a világosság hívei) nevű szövetségben. E szövetség tagjai azt a célt tűzték ki, hogy az ortodox moham. tanrendszer helyébe a vallás elveinek épségben hagyásával filozófiai gondolkodáson alapuló világnézetet fejtsenek ki. Tanaikat névtelen munkák sorozatában foglalták össze. Ötven értekezésükkel nemcsak a tudósokhoz, hanem a nagyközönséghez is fordulnak.

A X. században az egységes kalifátusból független kis államok keletkeznek, amelyek mind tudományos kutatás központjaivá válnak. Az észak Sziriában lévő *hamdanidák*-nál *Al-Farabi*, a X. sz. legnagyobb filozófusa, az Aristoteles-i bölcseletet magyarázza és tanítja. Bokharában, a *szamánida* udvar könyvtárában tanulmányozta *Avicenna* (Ibn Szina †1037.) a bölcsészetet és természettudományt. Filozófiai magyarázatában a vallás tételeit tekintetbe vette és nagy engedményeket tett a tiszta aristotelesi tan rovására. Müve ezért hamar népszerüvé vált. Az afrikai kis uralkodók, akik elszakadtak a kalifátustól, szintén pártolták a tudományt. A zsidó *Izraeli Izsák* orvos a X. sz.-ban részint mint Aristoteles magyarázója, részint mint természettudós nagy irod. munkásságot fejt ki Egyiptomban.

Birúni (1000) Indiában, a gaznevida udvar árnyékában írta meg geográfiai, matematikai és asztronómiai munkáit. Egyik munkája a keleti népek kortanát, a másik India archeológiáját és néprajzát tárgyalja oly alapossággal, hogy belőle merítjük India ismeretét az angolok partraszállásának ideje előtt.

A geográfiának és a hamar fejlődő kozmográfiának Ptolemäus adta meg az irányt. Az arab földrajzi irodalom első képviselője, *Ibn Khordadbe* a IX. sz.-beli munkájában minden kerület adózási viszonyáról ad számot. *Jákút* görög ember (XIII. sz.) mint rabszolga került Bagdadba, ahol moham. nevelésben részesült. A kereskedelmi utak ébresztették fel benne a földrajzi irodalom iránti szeretetet. Utazásainak eredményét lexikonban foglalta össze. A mohamedánok kötelessége a mekkai zarándoklás, ami elősegítette a földrajzi tudás fejlődését. *Idriszi* (XII. sz.) a saját és mások utazásai alapján II. Roger sziciliai király megbízásából nagy földrajzi munkát írt. Az összes arab utazók közül a legnagyobb területet *Ibn Batuta* járta be (1323—54). Tangerben szül., bejárta Európa keleti részeit, Arábiát, Sziriát, Perzsiát, Mezopotámiát, Zanzibárt, Kis-Ázsiát, Bokharát, Afghanisztánt, majd leereszkedett az Indus völgyébe és *Delhi*ben, az akkori India moham. fővárosában bírói állást vállal. Később Kalkuttán át az indiai szigetekre megy, onnan Kinába rándul. Hazatérve keleti útjáról, a Szudánban Timbuktuig nyomul előre. A bölcsészetet és az exakt tudományokat felsőbb pártolás segítette elő, a történetírást a mult iránti érdeklődés szülte. Az araboknak nem volt történelmi érzékük, de a perzsa elemnek a mohamedán államba való behatolása megindította a történelmi irodalmat. A perzsáknak a szaszanidák uralma alatt gazdag történelmi irodalma volt, különösen monografiákat írtak. A VI. sz. Khoszru Anusirván elrendelte a királyok történetének megírását. Ez a munka

hatott az arabokra is. Először az iszlám hódító hadjáratait írták le (magházi), azután Mohamed életrajzát kezdték feldolgozni. Az első arab történeti mű perzsa fordítás. *Almukaffa* a »királykönyv« c. híres perzsa történetkönyvet fordította le. *Mohamed ibn Iszhak* (VIII. sz.) a *magházik*ból összeállította a próféta életrajzát. *Hamza Iszfaháni* évkönyveit 960 körül írta és adatait nagyrészt perzsa fordításokból merítette. *Maszúdi* (†957). *Aranyvirányok* és *Figyelmeztetések* c. művei az egész világtörténelemre kiterjednek s becses forrásművek. *Al-Tabari* (921) az arab történetírás atyja, koránmagyarázata is figyelemreméltó. Az arab történetírásban különösen a monografiák tűnnek ki. *Al-Makrizi* (1441) Egyiptom régiségeit írta meg. Tuniszban született *Ibn Khaldún* (1332), aki hányatott életében megírta a világ történetét, amely inkább gyenge kompiláció, míg az ahhoz csatolt hosszú bevezetésben (Mukaddama) a történelem módszereit és a történelem tényezőit ismertette teljesen modern tudományos felfogásban.

Az arab erkölcstanító irodalom is perzsa, illetőleg indus eredetű. Khoszru Anusirvan fordíttatta le a Pancsatantra meséit, amelyeket *Al-Mukaffa* arabra ültetett át *Kalila va Dimna* címen. Ilyen átvétel az 1001 éjszaka legrégibb alkatrésze is, amely a *Hezar Efszáne* (1000 mese) indus elbeszéléseire vezethető vissza. E mesék végső alakjukat a XV. sz.-ban Egyiptomban nyerték. A perzsa történeti regény volt a mintája az arab népies regényirodalomnak. Az arab lovagregények között a leghíresebb az *Antara* regény (ford. *Heller* Bern.) és a *Szeif* regény, amelyek a keresztesháborúk révén Európába is elkerültek. Az izlám hódításait is feldolgozták regényalakban, a *Banu Hilal* regényciklus e törzs vándorlásait írja le.

Az abbasszida-uralom pietisztikus iránya igen kedvezett a teológiai irodalomnak. *Harun-ar-Rasid* az adónemek kivetése tárgyában tanulmányt íratott, hogy ezt a törvény értelmében lehessen szabályozni. *Abú Jusszúf* a *Kitabalharáds* c. könyvében az uralkodó teendőit és az uralkodás elvét állapítja meg. E mű az akkori közigazgatás legkiválóbb forrása. *Sejbani* a IX. sz.-ban a *jus belli*-ról írt. Az arab kánonjognak az abbasszidák alatt két központja volt: Medina, ahol *Málik ibn Anasz* és Mezopotámia, ahol *Abu Hanifa* működött. *Málik* a hagyomány gyüjtésével és megrostálásával, *Hanifa* a vallásjog rendszerezésével szerzett halhatatlanságot. A hagyomány gyüjtése érlelte a kritikai módszert, amelynek nagy mesterei *Al-Bukhári* (810—840), *Muszlim*, *Abu Daud*, *Tirmidhi*, *Al-Maszái*.

A filozófia és a teológia összeütközését *Abu'l-Hasszan al Asári* egyenlítette ki. E harcok bőséges irodalmi eredménnyel jártak. *Algazáli* (1058—1111) nem a spekulációt ismeri el a vallásos tudás feladatául, hanem a lélek életének ápolását. Műveinek címe: *Destructio Philosophorum*, és *Önéletrajza*. Főműve: *A vallásos tudomány felélesztése*.

Az arab szépirodalom az abbasszidák alatt formai tekintetben nem tért el a pogány kortól. A kaszida maradt továbbra is a domináló költészeti forma. *Abu Temmam* és *Al-Bukhturi* antológiákat állítottak össze *Hamásza* (Hősiesség) címen. *Abu Nuvasz* a szerelem és a bor pajkos költője, aki verseiben az arabok faji büszkeségét és a vallást is gúnyolja. *Szeifuddaula* hamdanida uralkodó maga köré gyűjtötte a tudósokat és költőket; neki ajánlotta *Abulfarads al-Iszbaháni* nagy antológiáját, amely a pogány kor irodalmi hagyományait tartalmazza (*Kitab al-agháni*). *Al-Mutanabbi* a harci dicsőségről ír gyönyörű verseket. *Abu Firasz* fejedelmi költő, a bor, a mámor és a győzelem költője. *Al-Maarri* vak költő az aszketizmus és miszticizmus hangját üti meg. A legnagyobb arab misztikus költő *Ibn Arabi*, aki a perzsa eredetű *szúfizmus* istenkeresését öltötte költői formába. *Szaid el-Busiri* vallásos költeménye a próféta életéről szól *Elburda* címen. Az arab költők nyelv tekintetében a pogány kor költőit igyekeztek utánozni, az arab nyelv gazdagsága műveikben éri el tetőfokát, tartalmilag és érzésvilágukban azonban nem mérhetők nyugati kritikával. A prózai szépirodalom tetőfokát a *makáma*-ban érte el, amely az arab nyelv rímelő sajátosságából alakult. Legkiválóbb képviselője *Hariri* (ford. *Rückert* 1826) (†1054. Baszrában). Számos utánzója támadt más keleti, sőt nyugati nyelven is.

Az A. Spanyolországban. Az iszlám egysége csak szellemi téren maradt meg, politikailag a kalifátus már az omajjadok bukásával ketté vált, az omajjadok Spanyolországban új államnak vetették meg alapját, amely csakhamar nemes kulturális versenyre kelt a keleti iszlámmal. Az afrikai és spanyol arabság fajilag, nyelvjárásra és életmódra is különbözött a keleti araboktól. A két, majd idővel több államra oszlott arab világban a közös nyelv és az ezen megszólaltatott kultúra volt a kapocs. *II. Hakam* (961—976) spanyol-arab fejedelem Kordovában iskolákat és több ezer kötetre rugó könyvtárt alapított, amelybe a legújabb kéziratokat is gyüjtötték. Sevillában, Toledóban, Valenciában stb. is virágzó iskolák keletkeztek és emez iskolákban az írás-olvasáson kívül földrajzi, jogi és történelmi tanulmányokat folytattak.

A spanyol-arab tudomány a keleti arabok tudományos törekvéseivel párhuzamos irányt vett. Csupán *Ibn Gabirol* (XI. sz.) zsidó tudósnak arabul írt és csak héber és latin fordításban fennmaradt *Fons Vitae* c. műve képviseli az újplatonikus iskolát. A filozófiával kapcsolatban fejlődtek a természettudományok, különösen az orvostudomány és matematika. *Aldsábir* (Geber) 9 kötetben írta meg algebráját, amelyet a XII. században latinra fordították. A nyugati aristotelesi bölcsészet nagy mestere *Ibn Búdzsa* (Avempace) és *Abu*

Bekr (Abubacer), aki a Ptolomäus rendszerét bírálta. *Abu Bekr*-től származik a *Philosophus Autodidactus*, azaz a természetben élő ember önkénytelen istenmegismerését bemutató műve, amely a középkorban nagy népszerűségnek örvendett.

Az arab filozófusok közül a legmélyebb hatást *Ibn Rusd* (Averroes) érte el, aki Aristoteles nyomán a bölcsészeti racionalizmus legizmosabb harcosa volt. A középkor, sőt még a XVI. század bölcsészete is Averroes hatása alatt állott. A spanyol zsidók közül az arabul író *Maimuni Mózes* (Tévelygők Utmutatója) is ehhez az iskolához tartozott.

Spanyolországban az arab szépirodalom is nagyban virágzott. Itt keletkezett a keleti araboknál ismeretlen strophikus költészet, amely a lovagregények mellett a román verselésre éreztette hatását.

Az arab történelem fordulópontja a mongol hódítás, amely 1258. Baghdad elestéhez vezetett. Ettől fogva az arab kultúra több központban folytatta életét, de ereje megtört és az arab nyelv lassan a nemzeti nyelveknek, elsősorban perzsának és töröknek adta át helyét. Az oszmán birodalom Konstantinápoly és Egyiptom elfoglalásával az arab moham. kalifátus utódja lett. Arab nyelven főként csak teológiai és vallásjogi műveket írtak. Afrikában az almohadok megerősödésével a berber elem vette át a vezérszerepet, amely kultúrális tekintetben nem ért el említésreméltó eredményt. (Kivétel Ibn-Khaldún.)

Az iszlam lassankint kiszorul Spanyolországból és a török fennhatóság alatt az európai kultúra, amely Konstantinápoly elfoglalása óta átveszi az iszlámtól a vezérszerepet, csak századok multán tud a keletre hatást gyakorolni, amely a régi kor irodalmi emlékein rágódik. A misztícizmus, amely a számos *dervis*-rendre támaszkodott, új életre kap és a megmerevedett ortodoxia mellett a vallásos érzületet feleleveníti. Legkiválóbb misztikus *As-Saráni* (†1565.) és *An Nábuluszi* (†1731.). A francia forradalom óta Egyiptom kezdi az európai irodalmi formákat kultiválni, egyelőre csak fordításokban és sekélyebb tudományos és szépirodalmi munkákban. Az arab népnyelv is kezd tért hódítani. A regényirodalom is európai mintaképek után indul (*Rosa Szahib*), a történetírás európai módszereket alkalmaz *(Dsirdsi Zajdan)* és remélhetőleg az arab szellem, amely a középkorban vezetett, tehetséges írókat fog szülni a modern világirodalom minden ágában. *Germanus.*

Aragon, *Louis*, francia író, *1897. Eleinte a dadaista irány egyik vezére, később a surrealizmus lelkes hitvallója. Eredeti temperamentum, írásaiban báj és fantázia van, stílusát szembeszökő elegáncia jellemzi. Legismertebb regénye az *Anicet ou le Panorama*, az új fiatalság lelki dokumentuma, a mesének és bűnügyi regénynek sajátságos keveréke. Másik könyve, a *Libertinage* szózatok, novellák, fantasztikus gondolat rapszódiák gyűjteménye, amelyben hallatlan merészségű erótikum váltakozik Picasso kubista modorában hallucinált látomásokkal. Vannak azonban szigorú logikájú lucidus írásai is, melyek *Voltaire* és *Diderot* stílusára emlékeztetnek. Annyi bizonyos, hogy a legujabb és még ki nem forrott irányoknak igen tehetséges követője. *Kállay.*

Aragona, *Tullia d'*, olasz költőnő †1556. Mint lírai költő a Petrarca-utánzókhoz (Bembo iskolájába) tartozott; prózai munkája dialógus a szerelemről: *Dell'infinità dell'amore* (A szerelem végtelenségéről), melyben azt bizonyítja, hogy a végtelen, azaz platonikus szerelem sohasem érhet célt.

Aram és szír irodalom. Az aramok vagy szírek a szír-arab puszta szélének sémita őslakói. Eredetileg a zsidók is közéjük tartoztak. Innen a Kr. e. II. évezredben húzódtak be a kultúrterületekre, ott kiszorították a hethitákat s végül Mezopotámiában, Kánaánban és Szíria északi részén vetették meg lábukat.

Saul és Dávid izráeli királysága idején aram országok egész sora veszi körül Izráelt (Zoba, Beth-Rehob, Maecha, Gesur és Tob), Salamon idejében (Kr. e. 950. körül) Reson meghódítja Damaszkust, amely évszázadokon át volt központja az aram műveltségnek, míg a keresztény korszakban ennek súlypontja Edesszába nem tolódott át.

Nyelvük sémi nyelv, mely igen közeli rokonságban áll a héberrel, lehet mondani, hogy annak népies változata, mely a klasszikus hébert erősen befolyásolta, később pedig teljesen kiszorította a használatból. Ez a nyelv a Kr. e. I. évezredben Előázsia országai és népei között Egyiptomtól Babilonig nemzetközi nyelv volt, amelyet egyformán értett és beszélt Jeruzsálem népe és az asszír birodalom valamennyi előkelője. Ennek megfelelően emlékei is számosak. Vannak ékírásos aram szövegek, a bibliában maradtak fenn aram részletek: Jerem. 10., 11. Dániel 2., 4—7. és a 28. fej. Ezra 4.8-tól 6.18-ig terjedő részlet (melyeknek nyelvét *bibliai aram*-nak szokták nevezni), a nyugati aram tájszólás emlékei a Targumok és a jeruzsálemi Gemara, a szamaritánusok tájszólására le van fordítva Mózes öt könyve s ezen a nyelven számos ima, ének és liturgikus előírás maradt fenn. Palmyra (Tadmor) romjai között sok feliratot találtak. A nabateusok tájszólásán, mely a Kr. e. és Kr. u. I. században a Szíriában lakó arab törzsek »nemzetközi« nyelve volt, Petrában és a Hauránban maradtak emlékek. Az Antilibanon lejtőjén Malulában és környékén még ma is élő nyelv.

A másik, a keleti aram tájszólás, a szír vagy edesszai nyelv irodalmilag sokkal jelentősebb. Ezen a tájnyelven van írva a babiloni Talmud, különböző ú. n. mandeus iratok és a Kr. u. II. századtól kezdve kifejlődött igen terjedelmes szír keresztény irodalom.

Palmyra és Petra emlékei között iro-

dalmi emlékek nem maradtak. Általában azt lehet mondani, hogy az aram nyelv a kereszténység előtt való korban csak irodalmat közvetítő, tradiciókat megőrző, szentírásokat a néphez közelebb hozó nyelvként szerepelt, önálló irodalmi jelentőségre csak az Edessza körül csoportosuló és onnan kisugárzó szír keresztény egyház megalakulásával jut. Ez a szír keresztény irodalom különösen fordításokban igen gazdag és nagy jelentőségű azért is, mert a görög és arab kultúra között közvetítő szerepe következtében sok különben elveszett görög és keresztény szöveget őrzött meg az utókor számára. Az aram ebben a korban már fejlett irodalmi nyelv, amelynek alkotásai között különböző bibliai könyvek fordításai és átdolgozásai, a Targumok emelkednek ki. Az edesszai keresztény irodalom szintén bibliafordításokkal kezdődik. Egymásután lefordítják a biblia könyveit. Az ószövetség fordítása a héber eredeti szövegből készült, a Septuaginta görög

rasszal hasonlítja össze és a 210 körül keletkezett, Bardesanes gnosztikus mester tanítványától, *Fülöp*től származó »az országok törvényeiről szóló könyv«, mely párbeszéd formájában megírt, a szabadakarat és a determinizmus közt levő ellentétet áthidalni szándékozó értekezés. Görögre is lefordították. Ellenben alig maradt emléke *Bar-Daisan* = *Bardesanes* irodalmi működésének, amit annál inkább sajnálhatunk, mert Bardesanes (154—223), aki Hierapolisban Dea Syra papja volt s 179 körül lett keresztény, »a szír egyház egyetlen eredeti gondolkodója«. Ő téríti meg Abgar királyt s ezzel ő veti meg Edesszában a kereszténység alapjait. Ő a szír egyház első költője. A Tamás-aktákban levő két gnosztikus himnusz, az egyik a menyegzői dal, a másik a lélek himnusza, tőle származik. Az utóbbiban a lélek földrejövetele és mennybe való visszatérése van megénekelve oly formában és olyan színekkel, hogy allegóriái még a mai olvasót is megkapják. Gnoszti-

Szír kézirat a IV. századból

szövege alapján csak itt-ott változtattak rajta, az újszövetségből ellenben az evangéliumokból *Tatianus* egy evangélium-harmoniát készített (Kr. u. 200 körül) s egészen az V. századig ez a Diatessaron-nak nevezett evangélium-harmonia volt a szír egyházban használatos, míg Rabbula edesszai püspök (†435.) ezt a könyvet tűzzel-vassal ki nem pusztította. Ettől kezdve korlátlan uralomra jut a *Peschittá*-nak (= egyszerű, hamisítatlan, igazi) nevezett bibliafordítás, mely több szerző műve. Régen a fordítások királynőjének mondták, Burkitt azonban kimutatta, hogy a Peschitta 411—435 között keletkezhetett. A régebbi fordítások emlékeiül fennmaradt két híres kézirat, a Sinai-Szír és a Cureton-ról elnevezett. Az előbbit 1892. a Sinai-hegyen levő Katalin-kolostorban fedezték fel, a másik a nitriai pusztából került Londonba s szövegét Cureton 1858. adta ki.

A régebbi szír irodalom emlékei közül való *Mara bar Serapion* sztoikus szellemet lehelő levele, melyben Jézust, a »zsidók bölcs királyát« Sokratesszel és Pythago-

kus gondolkozása miatt azonban a szír egyház eretnekké bélyegezte Bardesanest és elég sikerrel igyekezett írói és költői műveit megsemmisíteni.

Hasonló sorsra jutott *Tatianus* is, aki egy emberöltővel korábban, 152. Rómában lett keresztény s aki 20 év múltán tért vissza hazájába, ahol szintén eretnekké lett. Görög nyelven megmaradt apológiájában a pogányság kultúrájának a gyűlölőjeként mutatkozik be, Diatessaronja pedig meglehetősen elterjedt, noha egy kézirata sem maradt ránk s csak fordításokból és töredékekből ismerjük.

A szír egyház tekintélyei közül *Afraates* (340 körül) a perzsa bölcs és *Afrem* (306—373) a szírek prófétája magaslanak ki. Afraates szerzetes, később Marmattai püspöke (Asszíria), egyházi működésének emléke az a 23 homilia, amelyet tőle bírunk. Jelentőségük azonban inkább kortörténeti. Afrem vagy Efrem fiatalkorában remete volt, később Nisibisben tanító, ahonnan 363. a perzsák elől Edesszába menekült, s ott mint diakonus halt meg. Afrem nagyarányú írásmagya-

razati tevékenységet fejtett ki. Az evangéliummagyarázatokhoz Tatianus Diatessaronját vette alapul. Azonban — noha munkáinak terjedelme Sozomenos szerint 3 millió stichosra rúg s ezenkívül vagy száz prédikációját is ismertük — főként mint költőt ünnepelték, ki Bardesanes és Harmonius nyomán az ortodox egyházi irány első költője. Kétféle verset írt. Az egyikben (*Mēmrē* — sermones) homiliaszerű elmélkedéseket, a másikban (*Mádrāšē*) értekezésszerű anyagot foglalt versbe. Művészet és költői gondolat alig van bennük, vagyis inkább csak a külső alakjuk szerint versek, tartalmuk egyházi tudomány, eretnekcáfoló vitatkozás és erkölcsi fejtegetés. Hasonló költeményeket írt *Izsák* (†460. után), antiochiai szerzetes és *Jakab* (†521.), szarugi püspök.

A teologiai tartalmú költészettel szemben, melynek művelői, nagyrabecsülői és élvezői szintén kizárólag egyházi férfiak voltak, érdekesebb a szír irodalomnak az az ága, mely az elbeszélést kultiválja.

Az elbeszélő irodalom terén jelentősebbek az alkotások. Semita voltukat ebben a szírek sem tagadják meg. Szeretnek mesélni s [illegible] régi emlékei az [illegible] mondásainak a töredékei. A keresztény szírek ezen az úton haladnak tovább s nagy előszeretettel foglalkoznak a bibliai történetek legendás kiszínezésével. Fantasztikus regényeket írnak egyes apostolok életéről és sokat foglalkoznak a mártírok és a szentek életével. Ezek élén a *Tamás* cselekedeteiről írott könyv áll, amely a III. sz. közepén keletkezett, Tamás apostol indiai csodáit, kalandjait és vértanúságát beszéli el. Legértékesebb része a két Bardesanesnek tulajdonított gnosztikus költemény. A regény görög szövegben maradt ránk, de eredetileg szír nyelven készült. Edesszai eredetű lehet az Abgar-féle levélváltás Jézus Krisztussal, melyet Eusebius őrzött meg számunkra, amely azonban eredetileg a *Doctrina Addaei*, vagy *Acta Thaddaei* c. szír apostollegenda alkotórésze. Thaddaeus, vagy más néven Judas Jacobi volt a legenda szerint a szírek, Mezopotámia, Örményország és Perzsia megtérítője s neki tulajdonítja a legenda Abgar király megtérítését is. A Doctrina a IV. sz. második feléből származik.

Az V. sz. végéről való a *hét alvó* legendájának írásba foglalása. Ennek a magja az, hogy hét (vagy nyolc) testvér (és egy kutya) Decius császár elől menekülve, az Efezus mellett levő Achilleus hegy barlangjába rejtőzik s ott befalaztatja magát. A barlangot 200 év múlva, II. Theodosius császár uralkodása alatt kibontották, mire a hét mártír, akik azt hitték, hogy csak egy éjszakát aludt át, felébredt és a feltámadás élő bizonyságául a császár előtt megjelent. A legenda azért nevezetes, mert mint vándorrege rendkívül elterjedt és még ma is él. Nyugatra Toursi szent Gergely hozta át, keleten Mohammed közvetítésével a Koránból (18. szúra) terjedt el.

Ugyancsak szír eredetű az *Alexius-legenda*, mely arról szól, hogy Alexius a szerelemtől undorodva, esküvője napján hagyta el mátkáját és megy szerzetesnek, míg végül Edesszában mint koldus hal meg. Ez a legenda is elkerült nyugatra s tendenciája miatt a középkorban többen feldolgozták. A VI. sz.-ból való a *Kincses barlang* c. legendagyűjtemény, mely időrendben Ádámtól Krisztusig való krónika formájában közöl sok elbeszélést.

A szentek és egyházi férfiak életrajzai közül kimagaslik Simonnak, az oszlopszentnek (†459.) a legendája, míg Rabbulának és Efrémnek az életrajza szárazabb és közelebb jár a történeti igazsághoz. Nagy tömeget őrizte meg a szír irodalom a mártirlegendáknak is, melyek közt legrégibb a 340. kezdődött Sapor-féle üldözés története, ezt 411 körül *Marutha* írta meg.

Az elbeszélők és legendaírók nemcsak keresztény tárgyakkal foglalkoztak, hanem 515 körül perzsa forrásból feldolgozták *Nagy Sándor* életét is regénnyé, amely a görög Sándor-regényből indul ugyan ki, de a végén mégis csak keresztény szentet csinál hőséből. Mohammed ezt a regényt is átvette és átültette a Koránba. Ugyancsak a VI. sz. elején Edesszában keletkezett a szír *Julianus-regény* is, mely Julianus császárt minden gonoszság megtestesülésének megteszi. A regényben nincs semmi történeti reminiscencia, de folyékonyan van megírva, miért is szívesen olvasták s az iszlám VIII. századbeli történetírói kik e régi történetet először írták meg arab nyelven, szintén készpénznek vették, úgyhogy tartalmát rövid kivonatban arab világkrónikák is bekebelezték. — Az apokrif Tóbiás-könyvben feldolgozott vándormesét veszi át az V—VI. századból való *bölcs Achikar*-ról szóló könyv, melynek bölcs mondásai között bibliai mondások görög származásúakkal váltakoznak.

A történelmi irodalom nevezetesebb alkotásai a VI. századból származó *edesszai krónika*, az 502—506. *tartó perzsa háború* története, amidi *János* efezusi püspök († a VI. sz. végén) és a Mitylénéből való *Zakariás* forrásgyűjteményei.

A későbbi vallásos irodalom termékei legnagyobbrészt vitairatok. Az efezusi (431) és a kalcedoni (451) zsinatok után a szír egyház elszakadt a nagy egyháztól, a szírek nesztorianusok és monofiziták maradnak a zsinatok végzései és átkai után is. Íróik közül *Philoxenos* mabbogi (†523.), *Simeon* beth-arsami és *Jakob Baradaeus* (†578.) tellai püspököket kell említenünk *Narses*, a nesztorianus egyház legelső költője mellett († a VI. sz. elején). Ezeknek felekezeti fanatizmusával ellentétben áll Sudaile fiának, *Istvánnak* *Hierotheos* c. könyvében lefektetett magas szárnyalású panteisztikus világnézete, amely a világ fejlődésének a mindenből kiinduló és a mindenbe beleomló folyamatát rajzolja. A könyvhöz *Theodosius* (878—896) jakobita pátriárka írt magyarázatot, *Barhebraeus* pedig kivonatot csinált belőle.

A szírek fordítottak Aristotelesből, Hippokrates és Galenos orvosi munkáiból, Plutarchos és Lukianos népies filozófiai műveiből. Kiváló fordító volt *Sergios* (†536.) rech-ainai orvos és pap.

A perzsa (pehlevi) irodalomból származó fordítások közül két népies könyv emelkedik ki, az egyik a *Kalilag ve Damnag* név alatt közkézen forgott és Khoszru Anusirván (531—579) király alatt készült ind mesegyűjtemény, a másik az említett Nagy Sándor regény, mely szír közvetítéssel ment át az arabokhoz.

Az arab hódítás korának írói közül kimagaslik *Jakob* (640—708) edesszai püspök, aki nyelvtudós volt, írt szír nyelvtant is és kommentálta a bibliai iratokat. Több munkája, köztük nagy chronografikus műve is elveszett. Krónikákat írtak még *Josua Stylites* (775 körül), *Dionysios* (818—845) és *Mihály* (1166—1199) jakobita pátriárkák és nisibisi *Illés* nesztorianus metropolita (1000 körül), akitől egy szótár is maradt az utókorra.

A középkor szír tudósai polihisztorok. *Severos bar Sakkó* (†1241.), arab példák nyomán enciklopédiát ír, melynek első kötete a nyelvtant, retorikát és verstant, a másik a számtant, zenét, mértant, csillagászattant, a metafizikát és teológiát öleli fel. Röviden, párbeszédes formában tárgyalja őket. *Abulfarads*, aki zsidó származású volt, miért is melléknevе *Barhebraeus* (1226—1286), szintén ír nyelvtant, egyházjogot, világ- és egyháztörténetet és bibliamagyarázatokat, de gyűjtött anekdótákat is és néhány költeményt is költött.

Utána még egyszer felvirágzik a szír költészet. A szírek átveszik az araboktól a rímet és több költői formát, a költészet anyaga azonban továbbra is az egyházi gondolatkör marad. A XIII. században *Georgios Vardá* a leghíresebb egyházi költő, kinek mesterkélt verseit sokat használják az istentiszteleteken, egy század mulva *Audisó= Ebedjesu* (†1318.) nisibisi metropolita válik ki a szír versfaragók közül, kik között ebben a korban még az is divattá vált, hogy régies és ritka szavakkal tömködjék meg verseiket. — 1100 körül lefordították szírre *Szindbád*ról s az asszonyok cseleiről szóló Indiából származó könyvet, mely szír közvetítés révén eljutott nyugatra is.

Aram nyelven írta a manicheus vallás alapítója, *Máni* (†276.) is iratait, melyekből azonban összefüggő töredékek sem maradtak. Aram nyelvű volt a *mandeus* vallás irodalma is, melyekből több maradt fenn. A *Ginzá=* kincs, a *Sidra rabbá=* nagy könyv, a *Sidra d'Jahjá=* János könyve és a *Qolasta=* lényeg, summa, tartalmazták tanaikat, melyeknek lényege az, hogy egyedül Keresztelő Jánost tartják igaz prófétának. A kétezer főre zsugorodott vallás hívei ma már arabul beszélnek. Ez az irodalom vallástörténeti szempontból becses, mert igen sok adatot és anyagot mentett meg a gnosztikusok és a babiloni vallás eszmeköréből.

A régi Asszír területeken, Kurdisztánban és az Urmia tó környékén ma is élnek aram nyelven beszélő keresztények, irodalmuk azonban jelentéktelen.

A szír irodalom sohasem volt önálló és eredeti. De túlnyomóan egyházi jellege és egyszer a keresztény, másszor a görög, végül az arab irodalomtól való függése dacára is közvetítő tevékenységével sok hasznára vált az irodalomnak és a kultúrának. *Szimonidesz.*

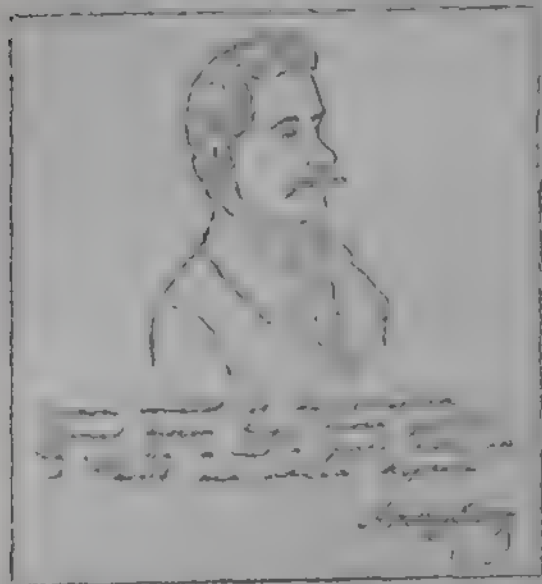
Aranka *György*, *1737. †1817. Költeményeivel tűnt fel, de költői működésénél sokkal fontosabb, hogy létrehozta az *Erdélyi nyelvművelő társaságot*. Eredeti művein kívül sok fordítása is maradt ránk.

Arany *János*, *1817. május 2. Nagyszalontán. †1882. okt. 22. Budapesten. A keleti puszták álmodozó magyarja A.-ban termelte ki legnemzetibb költőjét. A végtelen síkságnak gyermeke volt; egyéniségét megfinomították és a fájdalom iránt fogékonnyá tették nemcsak a saját, hanem őseinek szenvedései is. Az alföldi sík terület átjárója volt a dúló, rabló, égető török-tatár hadaknak, átvonulási útja a vallásháború és kuruc-labanc világ elkeseredett, rosszúl élelmezett és örökké mozgásban levő csapatainak. Szenvedett a család paraszt-sorsa miatt is; szenvedését még megkettőztette az a tudat, hogy jogtalanul szorították jobbágysorba; az uralkodó osztály tagjai között volna helye, ha nemességét bizonyítani tudná. A szalontai *Arany* Györgynek 10 gyermeke között ő volt a legfiatalabb. Apja korán megtanította olvasni és örömmel látta, hogy a koraérett gyermek a biblián kívül régi költők verseit is olvasgatja, sőt maga is megpróbálja a verselgetést. Elvégeztette fiával a szalontai iskolát és 16 éves korában rábízta további nevelését a debreceni kollégiumra. Anyagilag már nem támogathatta. A. nem bírta fenntartani magát, tanítónak ment Kisujszállásra. Itt nyelveket tanult és sok jó olvasmánnyal fejlesztette ízlését. A. egy év mulva kevés pénzzel visszatért Debrecenbe, de az iskolai fegyelemtől és tanulástól elszokott ifjú már nem jól érezte magát a kollégiumban. Lelke már olyan, mint a vulkán, keresi az érvényesülés útját. Fest, muzsikál, szobrot alkot, végre is a színészetben látja meg a leggyorsabb és legegyszerübb érvényesülésnek az útját. Egy darabig Debrecenben van a színtársulatnál, a színészek sikertelen küzdelme után a részekre szakadt társaság egy töredékével vándorútra megy. Ezt az életet nem sokáig bírja. Máramarosszigetről haza kergeti lelki nyugtalansága. Két öreg, beteg ember fogadja otthon a megtörve, fárad-

A szalontai csonkatorony (Petőfi rajza)

tan háza jövő hősét, aki most már lemond nagyratörő terveiről, otthon akar élni: a sors csapásai rövid idő alatt az ábrándozó gyermekből komoly férfit faragtak. Községi írnok, majd segédjegyző lett, meg is házasodott: egy árva leányt, *Ercsey* Juliannát vette feleségül. A végzet azonban nem engedi kiválasztottját lesüllyedni az ismeretlenség homályába. — *Szilágyi* Sándor volt iskolatársa kerül a szalontai iskolába rektornak. Könyvek

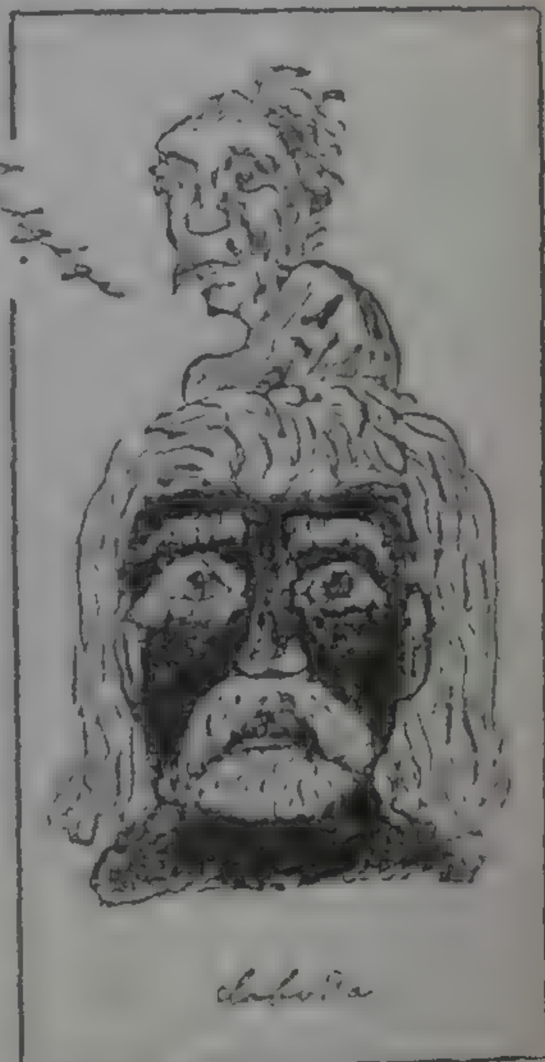

Petőfi rajza Aranyról

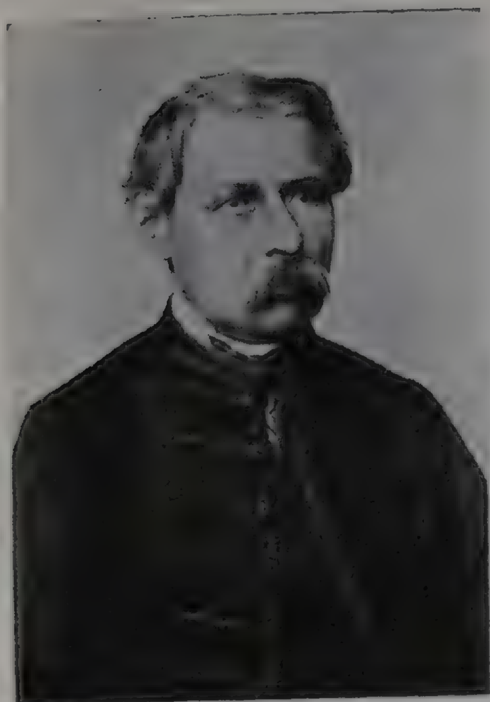
kelés tanácsokkal látja el barátját. Felélednek A. lelkében a hírnév és dicsőség álmai: *Az elveszett alkotmány* c. szatirikus eposzát beküldi a *Kisfaludy-Társaság* pályázatára és megnyeri a pályadíjat (1845). Nevét azonban csak akkor veszi szárnyára a hír, amikor *Toldi* megjelenik (1847). A költők, elsősorban *Petőfi*, sietnek üdvözölni az új tehetséget és A. munkakedve fokozódik. Megírja *Toldi estéjét* és *Murány ostromát*. Megindul a dicsőség útján, de a szabadságharc megállítja. Rövid ideig nemzetőr, majd miniszteri tisztviselő, a bukás után kenyér nélkül áll. Elmegy nevelőnek a *Tisza*-családhoz, ott éri a nagykőrösi egyháztanács meghívása. Elfogadja a tanári állást és 9 évet tölt a nagy alföldi faluvárosban. Csak 1860. sikerül a fővárosba költöznie: a *Kisfaludy-Társaság* igazgatójának választja és *Heckenast* újonnan alapított szépirodalmi lapjának szerkesztését bízza rá. (Előbb *Szépirodalmi Figyelő*, aztán *Koszorú*). Közben sok kitüntetés éri, 1865. az *Akadémia* titkárává választja, de sem kitüntetései, sem titkársága nem teszik boldoggá; vágyai visszahúzzák a sík Alföldre, születése helyére: a szabad róna nem engedi át fiát a városnak. Leányát férjhezadja és öregségére Szalontára akar ő is költözni. Leánya azonban fiatalon meghal, tervei összeomlanak. Betegség is állandóan kínozza, idő előtt megöregszik; tépelődő, szomorú aggastyán lesz az érvényesülés útját valaha oly lázasan kereső ifjúból. *Toldi szerelmével* és öregkori balladáival még egy nagy sikert arat; megjelenik mégegyszer az irodalom versenyterén, mint az öreg Toldi a porondon, de sikere után ő is összeomlik és fáradtan hajtja fejét örök nyugalomra.

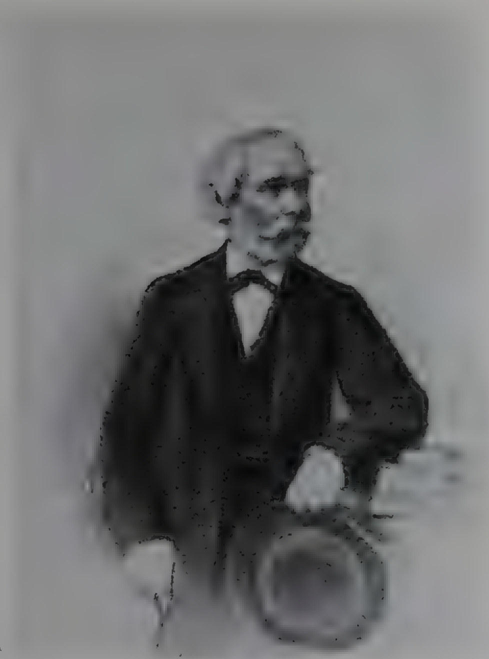
A. legnagyobb sikerét *Toldi*jával aratta. Az igazságtalanul mellőzött *Toldi* akaraterejével kivívja magának a megillető helyet. *Toldi estéjében* az aggastyán, de acélos erejű hős, megjelenik mégegyszer a küzdőtéren és megmenti nemzetét a szégyentől, aztán összeroskad. Bánatos, borongós érzés fog el bennünket, mert *Toldi* magával rántja a sírba a régi lovagkort is. Látjuk az új korszak feltartózhatatlan közeledtét, de fáj a réginek a halála. Ezt a régi lovagkort teljes pompájában és életerejében tükrözteti a *Toldi szerelme*. Ez készült el legnehezebben, mert a forrásul használt *Ilosvai Toldi* férfikoráról hagyott hátra legkevesebb mondát. A.-nak pedig epikai hitelre volt szüksége. A kezébe kapott mondának minden parányi részletét fel tudta használni, átalakította, kiszínezte, de monda nélkül nem dolgozott. A három *Toldi* A. nyelvművészetére is élénk világot vet. Ismerte nyelvünk egész kincsét; nem a költeményeibe illesztett népies és régi szavakat csodáljuk ma, hanem fordulatait, a szavak elrendezését. Nála a szavaknak súlya van, a költői díszítés sohasem üres cifraság, hanem a hangulatoknak kifejezésére, az érzelmek felköltésére, az egész lelki tartalom, a tudatalatti világ megmozdítására való. A hun mondakörből hasonló trilógiát akart teremteni, de csak az első része készült el. *Buda halálában* *Etele* tragikus botlást követ el. Testvére ellen emeli azt a kardot, amelyet a bűnös világ megbüntetésére küldött *Hadúr*. Tragikus vétke nemcsak őt buktatja el, hanem magával rántja népét is a bukásba. Sajnos, A. ezt már nem írta meg, *Etele* gyilkosságával végződik eposza. Humoros eposzai közül sok szomorúságot okozott neki *A nagyidai cigányok* című. A szabadságharc után készült és a költő felgyülemlett keserűségét öntötte ki benne. A seb azonban még friss volt, a száz sebből vérző nemzetnek fájt a költemény: A.-nak védekeznie kellett.

Kisebb elbeszélő költeményei közül a *Keveháza* bevezetésnek tekinthető *Buda halálához*. Népies tárgyúak: *Jóka ördöge*, *Az első lopás*. Még számos elbeszélő költeménye van, közülök a keserű humorral megírt *Bolond Istók* a legérdekesebb. A szabadságharc után készült, amikor a nemzeti csapáson kívül a költőt saját vígasztalan helyzete is a kétségbeesés felé szorította. Mintha egész eltévesztett életét akarná érthetővé tenni, mikor a második

Arany rajza a nagyidai cigányokhoz

A walesi bárdok

Ágnes asszony

Tetemrehivás

énekben a kollégiumi élet egyhangúságát és első téves lépésének következményét, a vándorszínészet keserűségeit énekli meg. (A *Bolond Istók*on és *Katalinon Byron* hatása is érzik.) Kisebb elbeszélő költeményei közül balladái a legtökéletesebbek: *Gyulai* joggal mondja A.-t a ballada *Shakespeare*jének. Az angol költőhöz abban is hasonlít, hogy számos balladájában a lelkiismeret furdalásai kergetik a bűnös vagy megtévedt embert az őrületbe.

A walesi bárdok Edwárdja örökké hallja a máglyára küldött bárdok énekét, *Bende* vitéz maga előtt látja orozva meggyilkolt vetélytársát, *Ágnes asszony* nem tudja soha megfehéríteni véressé tett lepedőjét. Bűnös embereinek beteg lelke rémekkel van tele, a lélek nem bírja magába zárni őket, a szellemalakok megelevenednek és *rémek tánca* van a bűnös körül. *A.* balladáinak egy része tragédia dalban elbeszélve, ahogy *Greguss* Ágost megállapította. Az ötvenes évek elejének szörnyű nyomása, a hatvanas évek betegeskedése alkalmassá tették a költő lelkét a szaggatott, sötét és tragikus történetek feldolgozására.

A. nyelvművészetét fordításaiban is megmutatta. A csüggedés nehéz hónapjaiban fordításokban keresett vigasztalást. Kiadta magyarul pompás fordításban *Aristophanes* vígjátékait, Shakespearenek három darabját fordította (Hamlet, János király, Szentivánéji álom); hűség, hangulat és nyelvi szépség tekintetében kevés irodalom mutathat fel hasonló fordítást. Fordított németből, angolból, latinból. Legértékesebb lírai költeményeit a szabadságharc után írta. *Ősszel, Koldusének, Letészem a lantot, Rákhel siralma* c. versei elárulják, hogy a költő lelke kétség és remény közt hánykolódik. *Széchenyi* halála után írta *Széchenyi emlékezete* c. ódáját, amelynek nagyszerűen eltalált hangjától és formájától mai napig nem tud megszabadulni a magyar óda. Költeményével *ércnél maradandóbb* emléket állított magának és annak az államférfinak, ki népét a pusztából kivezette. A kiegyezést megelőző hónapokban átérezte a lét és nemlét határán járó nemzet minden érzését és ki is tudta fejezni *Kies ősz* és *Magányban* c. költeményeiben. Megérezte, hogy a történelem megismételte önmagát: a magyarság ismét a *Szózat* korába jutott. A. zárkózott lélek, szerelmi és egyéni érzelmei ritkán jutnak kifejezésre. Gondolkodására talán legjellemzőbb *Epilogus* c. verse. A. nemcsak nyelvművész, kitűnő verselő, hanem nagyszerű fantáziája is van. A képeket nem termeli oly könnyen és bőven, mint *Petőfi*, de képei mindig plasztikusak, a legapróbb részletig ki vannak dolgozva.

A. korának egyik legműveltebb és legtanultabb embere volt. Esztétikai, verstani, irodalomtörténeti tanulmányai *(A magyar verselésről, Naiv époszunk, Zrinyi és Tasso, Bánk-Bán tanulmányok, Irói arcképek)* örök értékűek.

Műveinek teljes kiadása 1884—85. jelent meg. 8 kötet. Ezt a kiadást kiegészítette A. László a költő hátrahagyott irataival és levelezésével. 4 kötet. Összes költeményeit 6 kötetben újból kiadta a *Franklin-Társulat. (Magyar Remekírók).* Legujabban *Voinovich* Géza adta ki 4 nagy kötetben. Egyes művek és válogatott költemények számos kiadásban jelentek meg. Az A.-irodalom nevezetesebb alkotásai: *Riedl* Frigyes: *A.*; *Gyöngyösy* László: *A. élete és munkái*; *Beöthy* Zs.: *A.*; *Szinnyei* Ferenc: *A.*; *Gyulai* Pál: *A. életrajza*; *Badics* Ferenc: *A.*; *Földessy* Gy.: *A.*; *Négyesy* László: *A.* stb. *Lengyel.*

Arany *László*, *1844. †1898. A. János fia. Mesegyüjteménnyel, elbeszélésekkel, irodalmi és kritikai művekkel kezdte munkásságát. Főműve: *A délibábok hőse*, nemes csengésű stanzákban írott verses regény. A könnyen hevülő és gyorsan kiábránduló magyar természetet rajzolja főhősében, Hübele Balázsban. A *Húnok harca* a magyarságnak a modern európai élethez való alkalmazkodásáról, a régi és új eszmék küzdelmeiről szól költői formában. *Gyulai* Pállal együtt szerkesztette a *Magyar népköltési gyüjteményt.* Fordított *Shakespeare* és *Molière* műveiből. Összegyüjtött művei 5 kötetben jelentek meg.

Arany legenda, l. *Legenda aurea.*

Aranyosrákosi Székely *Sándor*, *1797. †1852. *A székelyek Erdélyben* c. eposza (1823.) hatással volt *Vörösmarty Mihályra.* A. igyekezett először a görög mitologiát magyarral pótolni s tőle származik az ősmagyar hadisten neve (nála *Haddur* formában).

Arányosság *(euritmia).* A mondat tagjainak, a körmondat szakaszainak szimmetrikus volta kellemes, ritmikus hatást kelt. Ezt a kellemesen tagolt stílust nevezik *numerozus*nak.

Aratos, Soloiból, kb. 310—245. Kr. e. a hellenisztikus kori tudós-pedagógiai tanköltészet egyik híressége. Egyéb költői művei között különösen magasztalt volt *Phainomena* (Égi jelenségek) c., stoikus eszméktől áthatott csillagászati tankölteménye, mellyel a tárgy minden más feldolgozóját felülmúlta kortársai (s a rómaiak) ítélete szerint s mely a középkor csillagászati tudományának fő forrása volt. A hesiodosi költészet báját ez az egyébként ügyes utánzó az egyéni élmény híján természetesen el nem érhette. — Kiad.: 1494 óta, J. *Bekker* 1828, E. *Maass* 1893, hozzá u. az *Aratea* 1892, Berliner Klassikertexte V, E. *Maass* 1898 (ókori magyarázatok). Irod.: E. *Maass*-nál. *Czebe.*

Arbuthnot (ejtsd: árbösznat), *John*, angol író. *1667. † 1735. 1709 óta Anna királynő udvari orvosa. Swift és Pope barátja lett s ezekkel együtt adta ki híres szatirikus művét, *Memoirs of Martinus Scriblerus*, a szobatudósok ellen. Marlborough hercege és a háborús párt ellen kel ki a *History of John Bull* (1772) c. szatirája.

Arcadia 1690. Rómában alapított akadémia, amelynek célja az irodalmi ízlésnek mintaszerű költői művekkel való finomítása és nevelése volt. Minthogy azonban

mesterségesen, csak szabályok alkotásával és betartásával nem lehet művészetet produkálni, az arkádikus költők hideg, merev, mesterkélt verscsinálásnál értékesebb működéssel nem gazdagították a közművelődést. Hogy minél klasszikusabb színezetet kapjanak, az A. tagjai görög nevet vettek fel a maguké helyett és az időt a görög olimpiádok mintájára számították. Az A. legkiválóbb tagja Pietro *Metastasio* volt. Mint irodalmi kör, az A. még ma is fennáll. A XVIII. sz.-ban *Portugália* is termelt hasonló célú költői társaságokat, Arkádiákat, melyek közül legjelentősebb és az irodalom fejlődésére a legdöntőbb az *Arcadia Ulyssiponense* volt; 1756. alapították Antonio *Diniz de Cruz e Silva*, Manoel *Esteves Negrão* és Theodosio *Gomes de Carvalho*. *Honti.*

Archaizálás, a nyelv és stílus alkalmazása ahhoz a korhoz, amelyben az irodalmi mű cselekménye játszódik. Legenyhébb alakja abban a negativumban nyilatkozik meg, hogy az író elkerüli a túlságosan modern, tehát anakronizmusként ható szavakat, fordulatokat és különösen szereplői szájába nem ad ilyeneket. Legteljesebb alakja, amikor az író egészen rekonstruálja a kor nyelvét. Példák: *Balzac: Contes drôlatiques* (Rabelais XVI. sz.-beli nyelve, helyesírása), *Goethe: Götz v. Berlichingen* (reformáció korabeli nyelv), *Hauptmann: Florian Geyer* (u. az a kor), a magyar irodalomban: *Babits M.: A literátor* (Kazinczy nyelve), *Laczkó Géza: Német maszlag, török áfium* (XVII. sz., Zrinyi nyelve), *Trócsányi Zoltán: Az ördög meg a leányzó* (XVI. sz. nyelv). A legművészibb középutat *Arany J.* találta meg a *Buda halála* nyelvében: itt rekonstruálásról nem is lehetett szó, de a kialakult új költői nyelv szerencsésen vegyül régies szavakkal, fordulatokkal, s a hún nép lelkéhez illő képekkel, hasonlatokkal. Erre az útra törekszik modern íróink közt *Móricz Zs.: Tündérkert* (XVII. sz., Erdély). *Benedek.*

Archeologiai Értesitő. Az akadémia régészeti bizottságának és a Régészeti Társulatnak közlönye, az ősrégészet és a hazai műemlékek legnagyobb adattára. Megindult 1868. Jelenleg *Az Országos Régészeti Társulat Évkönyve* címen jelenik meg Gerevich Tibor szerkesztésében.

Archeologiai Közlemények. Ősrégészeti és régi magyar művészeti monografiák sorozata. Megj. belőle I—XXII. kötet.

Archeologiai regény. Ez az elnevezés a történeti regénynek arra a fajtájára alkalmazható, amely szemmelláthatóan törekszik az elmúlt idők embereinek rajza mellett a régészeti elemek tudományos kidomborítására is. Ez rendesen többékevésbé a művészet rovására történik; némileg *Flaubert: Salammbô*-jában is, méginkább *Bulwer: Last Days of Pompeji*-jében, amelyben több a tudomány, mint a költészet.

Archer (ejtsd: árcser), *William*, angol író, *1856. Ibsent fordította s számos dramaturgiai tanulmányt adott ki.

Archetipus. Egy típus ősalakja; egy mű első lenyomata.

Archias, *Aulus Licinius*, Antiochiából, görög költő. Marius és Lucullus haditetteit két eposzban magasztalta és nagy eposzt tervezett Cicero konzulságáról. Kr. e. 93. romai polgárjogot nyert; mikor a hatóság a költő polgárjogát nem akarta elismerni, Cicero pompás beszédben kelt védelmére (62). Ez a beszéd őrizte meg A. költőhírnevét.

Archilochos, Paros szigetéről, Kr. e. 650 körül, az ión iambos-költészet kifejlesztője. Szegénységben, bántódások közt élt, kalandos katonáskodásainak vége harctéri halál lett. »Ares szolgájánál« dicsőbb volt benne a »Múzsák megajándékozottja«. Egy új műformának alkotása fűződik nevéhez, — természetesen nem, mint az ókor hitte, első teremtése, hanem a meglévőnek továbbalakítása s változatok létrehozása. A iambos és trochaeus népies ritmikai elemeket, a közbeszédhez közelálló primitívségeket ő alakította ki önálló s gazdag változatosságú művészi rendszerekké (trimeter iambicus, tetrameter, trochaicus, epodos) s alkalmazta jellemüknek megfelelően a szenvedélyes egyéni kitörés, a bosszúérzés, a megsemmisítő gúny kifejezésére. Forma és tartalom kongenialitása s a kettőnek egy költő izzó egyéniségén át összeforrása: a görög irodalomban is ritka tünemény. A régiek ezt azzal érzékeltették, hogy Homeros mellett emlegették. A daktylikus formák (epika, elegia) után valóban ez volt az első igazi önálló vívmány. Nyelv, stílus, előadásmód a hagyományos elemeken (ión, epikai, recitativ zene- s énekkísérettel) szintén felülemelkedő eredetiségű A.-nál a maga sajátos művészetében, melyet — ennyire magasztalt nagyságnál feltűnő — csekély töredékekből ismerünk. Egyéb, hagyományos műfajokbeli (himnusz, dithyrambos, elegia) teljesítményeit nem ítélhetjük meg, elvesztek teljesen. Név szerint megnevezhetetlen elődök nélkül áll A., a legszemélyesebb, az első hús-vér görög (s európai) költő-egyéniség, egy műfaj élén, mely a görög irodalom legtartósabb alkotásának bizonyult; továbbfejlődésétől (sánta i., a tragódia- és komódia-verselése) külön, maga az A.-i típus is élt s rendkívüli hatással volt a görög utókorra is s — kül. Horatius utánzásai révén — a nyugati költészetre is. Kiad.: Th. *Bergk, Poetae Lyrici Graeci*, II. köt. 1915., E. *Buchholz* — J. *Peppmüller: Anthol. aus d. Lyr. d. Gr.* I. köt., E. *Diehl: Supplementum lyricum.* Kl. Texte 33—34. Irod.: U. v. Wilamowitz: *Textgesch. d. gr. Lyriker*, 1910., F. G. *Welcker: Kl. Schriften* I., A. *Hauette: Archiloque poéte ionien du VIIe siècle, sa vie et ses poésies*, 1905. U. v. Wilamowitz: *Sappho und Simonides*, 1913. *Czebe.*

Arcos, *René*, francia lirikus, *1881. Első kötete (*L'âme essentielle*) 1901. jelent meg. De első jelentős szereplése az irodalomban az »*Abbaye*« megalapításában való részvétele. Egy ideig az unanimisták csoportjához tartozott *Duhamel, Rolland, Vildrac*

és Jules *Romains* társaságában. A világháború alatt, mint a *Chicago Daily-News* tudósítója bejárta a hadviselő országokat és Észak-Afrikát. Ekkor érlelődött meg szívében a gyűlölet a háború ellen és rajongó lelkesedése a »humánus európai szellemért«. Ezek az eszméi *Sang des Autres* c. verskötetében és *Le Mal* c. regényében érvényesülnek a legtisztábban. Romain *Rolland* szerint, akit belső barátság fűz hozzá, senki sem énekelte szebben és fenköltebben az emberiség egységét. *Kállay.*

Árcybásev, *Michail Petrovics*, orosz író, *1878. Sok drámát, regényt és elbeszélést írt. Legjobb műve a *Lande diák halála*, és *Pasa Tumánov*, de a nagyközönség erótikus regényeit (pl. *Szánin*, 1907.) jobban ismeri. A bolsevizmus elől a külföldre menekült. Munkáinak csekély a művészi értéke, de témái tetszenek. Magyarul megjelent: *Szanin.* Ford. Szabó E. Bpest, 1909. *Milliók.* F. Nagy Imre, 1910. *Féltékenység* 1917. *A démon.* F. Bókay J. 1925. *Szenvedély.* F. Bródy S. *Szasa.* F. Pajzs E. Békéscsaba, 1920. *A végső ponton.* 1924. *Glafira asszony szeretője.* F. Faludi J. 1924. *Bonkáló.*

Ardel *(Mme Henri)*, francia írónő, *1863. Amiensben, szentimentális, szórakoztató regényeket ír. Igen termékeny. Ismertebb regényei: *Le mal d'aimer*, *L'étreinte du passé* és *L'appel souverain.*

Arden Enoch Tennyson ily című költői elbeszélésében a hajótörött tengerész, aki évek multán visszatér, feleségét férjnél találja s eltávozik, anélkül, hogy felfedné magát.

Arène, *Paul* *1843. †1896., francia regényíró és színpadi szerző, azok közül az írók közül való, akik *Daudel*val élükön, legszebben írtak Provence-ról. Darabjaihoz, novelláihoz és regényeihez mindig Dél-Franciaországból vette a tárgyat és kitünően éreztette meg azt a füszeres, balzsamos atmoszférát, amely mámorosan hevíti a szenvedélyeket.

Aretalogia, görög prózai elbeszélés istenek s emberek csodatételeiről (gör. »areta« = lat. virtus = kiválóság, tett, csodatétel). Nyilván még a klasszikus korban, a dór mimus köréből eredő, a hellenisztikus korban már erősen művelt, végül a császárkorban dúsan felvirult műfaj, melynek képviselői végül a zsidó-görög, a pogány és keresztény irodalomban egyformán vannak. Előfutárok már az Abaris, Aristeas és Pythagoras nevéhez fűződő vallásos, építőcélzatú történetek, a hellenisztikus korból nincs képviselője, de vallásos alakjában talán Egyiptomban ekkor alakult ki, terjedt el az egész hellenizált keleten s ugyanekkor mehetett át a nevezett világi jellegű mese- és mondai elbeszélésekre is, a császárkorban mindez benne volt a fogalomban. Jónás könyve az ótestamentomban, tyanai Apollonios Pythagoras életrajza, később a tyanai Apolloniosé magáé, a Lukianos kicsúfolta Peregrinos filozófus története, de maguk az evangéliumok s az Apostolok cselekedetei is, a ránk maradt példák. — Irod.: R. *Reitzenstein: Hell. Wundererzählungen*, 1906. *Czebe.*

Aretino, *Pietro*, olasz színműíró, pamfletista és erótikus író, *1492. Arezzoban, †1557. Velencében. Ötletes, de trágárságokkal teli könnyed munkáival nagyúri pártfogók (többek közt X. Leo és VII. Kelemen pápa) kegyeltje volt. Magas kenyéradóit nemcsak szolgálni tudta, de erősen meg is zsarolta és evvel nagy vagyont szerzett. Mint drámaíró korának legkiválóbbjaihoz tartozik; legjobb tragédiája az *Orazia*, a római Horatiusok és Curiatiusok viszálykodásából vette tárgyát. Vígjátékai, *L'ipocrita* (A szemforgató), *Cortigiana* (A kurtizán), *Il filosofo*, a szenteskedő, erkölcstelen papi és nemesi társadalom ellen írt korfestő jellemdarabok. Leghirhedtebb munkája az erótikus *Ragionamenti* (Beszélgetések), amelynek hősnője elmondja a házasságban és egy nyilvános házban nyert tapasztalatait. Az elbeszélés szertelen trágárságát némileg enyhíti az eleven, tősgyökeres nyelv és a sok érdekes kultúrtörténeti adat. Irt vallásos tárgyú műveket is. *Honti.*

Argan. A képzelt beteg komikus típusa *Molière*-nél (*Malade imaginaire*).

Argensola, (ejtsd: archenszóla), *Lupercio Leonardo*, spanyol költő, *1559. †1612. Udvari körökben élt, mint írnok, titkár, udvari krónikás. Drámáit *(Isabela, Alejandra, Filis)* hatással adták. Öccse *Bartolomé*, mint történetíró tünt ki. Mindkét testvér lírai költeményeiben alkotta művészetének legértékesebb termékeit.

Árgirus. *Gyergyai* Albert XVI. sz.-beli költő verses elbeszélésének hőse. *Gyergyai* műve valószínüleg olasz eredetü. Gy. életéről semmit sem tudunk; neve is csak a vers kezdőbetüiből olvasható ki. A széphistória a XVI. sz.-ból való, de a legrégibb töredékek csak 1600 tájáról maradtak ránk. Tárgya a Meluzina-típushoz tartozó mese: földi ember és tündér szerelme. A kortársak megjegyzéseiből és az erkölcsöt féltő papok haragos kitöréseiből tudjuk, hogy nagyon elterjedt költemény volt. Belőle merítette *Vörösmarty Csongor és Tündejének* tárgyát. *Jakab Ödön* is feldolgozta e népszerű történetet.

Ariei *Cesare*, olasz költő, *1782. †1836. Sok lírai költeményt írt, de legjobbak didaktikus költeményei. Utolsó nagy művében *(Gerusalemme disstrutta)* Jeruzsálem Titus által való lerombolását és a zsidó állam pusztulását énekli meg.

Ariel. Shakespeare *Viharjá*ban szellem, akit Prospero a szolgálatába kényszerít; Milton *Elveszett paradicsomá*ban bukott angyal; Pope *Rape of the lock*jában egyik legfontosabb légi szellem; légi szellem *Goethe*, Faustja II. részében; általában a természet megfoghatatlan változásának és teremtő erejének a változatos és mindig láthatatlan széllel való azonosítása.

Arion, görög lirikus Lesbosból. Nevezetes a hozzáfűződő monda, mely szerint pártfogóihoz utaztában korinthusi hajósok

— hogy kincseit megkaparintsák — a tengerbe vetik. De csodálatos hattyúdalára összesereglett delfinek egyike a partra teszi. A monda a költészet hatalmát érzékíti meg a természet felett.

Ariosto, *Lodovico*, a legnagyobb olasz költők egyike, *1474. szept. 8. Reggióban, †1533. jún. 6. Ferrarában. Korán árvaságra jutott és rászakadt egy tízfagu család megélhetésének gondja. *Estei Hippolit*, ferrarai bíboros *szolgálatába szegődött*, de nagyon kis fizetést kapott. Többek közt a kardinális színházat is ő rendezte és számára írta a latin klasszikus vígjátékok mintájára, néha nyomán, első színműveit: *I suppositi* (A csempészett gyermekek) és a *Cassaria* (Láda komédia) című prózai vígjátékokat, amelyeket később versbe is átdolgozott. Egyéb színművei: *La Lena* (Lena kerítőnő históriája), *Il Negromante* (A varázsló), *Gli studenti* (A diákok). A. vígjátékainak, minden önállótlanságuk mellett, megvan az a nagy érdeme, hogy az első szabályos vígjátékai az olasz irodalomnak és megteremtették a modern komédia stílusát. A. lírai költeményeket, szatírákat és latin nyelvű költeményeket is írt. Főmunkája, amellyel az olasz, sőt a világirodalom első mesterei közé emelkedett, nagy, fantasztikus, regényes hősköltemény: *L'Orlando Furioso* (Az őrjöngő Roland), amely először 1516. jelent meg, 40 énekben, de harmadik kiadását (1532.) 46 énekre bővítette ki. A. már 1505. kezdett foglalkozni a költemény gondolatával, 1509. már javészt kész volt a tervével; közben sok viszontagságon ment keresztül és csak a szép *Benucci* Alessandra, akivel 1513. ismerkedett meg, hozott derűt és vigaszt életébe. 1517. meg kellett válnia állásától, mert az esztergomi érsekek megválasztott Hippolitot — nem akarta Magyarországba elkísérni. Erről az elmaradt magyar útjáról A. egyik szatírájában meg is emlékezik. Ezután Alfonz ferrarai herceg, a híres Borgia Lukrécia férje alkalmazta udvaránál. Később Garfagnanában, mint uradalmi intéző megszerezte magát, visszatért Ferrarába, házat építtetett és feleségül vette hű kedvesét (1527.), de csak titokban, hogy papi jövedelmétől el ne essék. 1532., Szilveszter estéjén, a vezetése alatt volt színház égése alkalmával megbetegedett és egy félévvel utána meghalt. — A. az *Orlando Furioso*-ban földijének, *Boiardo* grófnak hőskölteményét, az *Orlando Innamorato*t (Szerelmes Roland) folytatta és egyúttal a költemény főszereplői közül kettőnek, Ruggiero hős és Bradamante hősnő szerelmének históriájában a ferrarai fejedelmi család őseit és dicső eredetét akarta megrajzolni. Az *Orlando Furioso*-nak egyik, bár nem egyeduli, főhőse Roland, a régi francia hősmondák ünnepelt vitéze, aki a keresztény és pogány lovagszívek körülrajongott hölgyébe, a szép Angélikába, a khinai khán leányába szerelmes és a kegyetlen nő hűtlen részén érzett fájdalmában őrjöngő dühvel pusztít mindent maga körül. Csak hosszú idő múlva nyeri vissza lelki épségét, amikor Astolf lovag a holdba utaztában a földön elveszett tárgyak közt, (melyek mind a holdba kerülnek) megtalálja Orlando elveszett eszét és visszahozza neki. Roland szerelme és őrjöngése csak kis alkotó része a költeménynek. Tartalmát szinte lehetetlen elmondani. Kerete Nagy Károly és lovagjainak küzdelme és győzelme a pogány mórok ellen. Tarka egyvelegben szövődnek össze benne a legregényesebb képzelettel kitalált mesék óriásokról, varázslókról, a *Hippogrif* (= repülő ló)-ról, szörnyű harcokról, párbajokról: a lovagi középkor mesevilágának minden hagyományos vagy költött eseményéről és alakjáról. A. lantján a világraszóló hőstettek, az izgalmas és félelmes kalandok, groteszk, szinte humoros színezetet kapnak, mint naivul túlzott elképzelések, ha felvilágosodott és a mese színvonala fölött álló elbeszélő mondja el őket. A., az olasz kritikának csaknem egybehangzó felfogása szerint, azonosítja magát vitézeivel és világnézetükkel, de az a mosolygó gúny, amely minden lépten-nyomon kiragyog a legpatetikusabb részletek hangja mögül, annyira rávall a renaissance illuziók nélkül látó nagy realistájára, hogy igen valószínű: az *Orlando Furioso* a lovagi ideológiát nem óhajtotta fenntartani. Ha nem is volt A. célja, hogy lejárassa, az bizonyos, hogy a mesevilágot nem kívánta még művészi fikcióval sem reálisnak láttatni, mint a naív mesemondó, hanem éppen irrealitásában használta fel művészi céljához: hogy tiszta, még a realitás színezetétől is mentes, költészetet adjon. A természetnek, érzelmeknek festésében nem is volt az olasz költészetben, aki elérte volna, pedig mindenki az ő iskolájába járt, aki utána az elbeszélő és lírai költészetben valamit alkotott. Az *Orlando Furioso*-ból a világ legnagyobb költői merítettek ötleteket és ösztönzést. Magyarra Arany János fordított kísérletképen az *Orlando* első énekéből néhány 8-as strófát, (az eredetitől eltérő rímelhelyezéssel) és később *Radó* A. tett közzé egy kötetre való szemelvényt a költeményből (szintén szabad rímekkel). *Honti.*

Aristainetos, kb. 500 Kr. u., erotikus görög levélgyüjtemény szerzője. — Kiad.: R. *Hercher*: Epistologr. Gr. 1871.

Aristarchos *Samothrakéi*, kb. 217—145 Kr. e., alexandriai »grammatikus«, azaz filológus, kül. szövegkritikus, könyvtáros, kitűnő pedagógus, termékeny író. Tudományának az ókorban elért legmagasabb fokán áll. Alapelve az »analogia«, az író állandó nyelvhasználata s hogy az írókat magukból kell magyarázni. Homeros kiadása s tanulmányai a legjelentékenyebbek, közvetve ismerjük őket; szemben áll a »chorizontes« s az allegorizáló magyarázókkal. — Irod.: K. *Lehrs*: *De Aristarchi studiis Homericis* 3. kiad. 1882; A. *Ludwich*: *Aristarchs Homerische Textkritik* 1884—5., A. *Römer*: *Aristarchs Athetesen in der Homerkritik*, 1912. *Czebe.*

Aristeides, kb. I. sz. Kr. e., görög novellaíró. *Milesiaka* (Miletosi történetek) c., talán Boccaccio Decameron-ja szerű szerelmi elbeszélésgyüjteménye volt, melyben az elbeszélések színtere Miletos városa volt. A cím maga, jóllehet, történeti művek paródiája, a rómaiaknál a műfaj, az erótikus novella neve lett (Milesia). Sokat emlegetik (Plutarchos, Ovidius, Lukianos) s a későbbi realisztikus regényre (Petronius, Apuleius) nagy hatása volt. — Kiad. (töredékek csak): Frgt. Hist. Gr. IV. — Irod.: E. *Rohde: Der griech. Roman* és *Kl. Schriften* II., W. *Schmid:* a Realenz. II., O. *Schiffel v. Fleschenberg: Die griech. Novelle,* 1912.

A., *P. Aelius,* Hadrianutheraiból, *129. †189. Kr. u., az atticizmus és a második szofisztika ünnepelt nagysága, legtökéletesebb képviselője. Az attikai nyelv utánzásában s a retorika ideáljai megvalósításában tökéletes, ezen irányok korlátain belül, t. i. stílusa rendkivüli erőfeszítések s tanulmány eredménye. Sem Platont, sem Demosthenest, hanem csak Isokratest sikerült megközelítenie. Saját személye (betegsége) egyik legfontosabb témája volt. 55 csiszolt, terjedelmes, nem elmondásra szánt beszéde maradt, melyek között Athén és Róma dicsőítése, a retorika védelme a filozofiával szemben, négy politikus védelme Platonnal szemben s a keresztények elleni híresek. — Kiad.: 1513 óta, W. *Dindorf,* 1829. — Irod.: H. *Baumgart.: A. als Repräsentant der sophist. Rhetorik.* 1874, A. *Hug: Leben und Werke d. Rhet. A.* 1912. *Czebe.*

Aristophanes, kb. *Kr. e. 446. Kydathenaiban, †385., az ó-attikai komédia legnagyobb mestere. 40 évre terjedő irodalmi működésének az a jelentősége, hogy pályája első rövid felében a műfajt a közvetlen elődök, Kratinos és Eupolis által megadott fejlődési irányban a legtökéletesebb kibontakozáshoz segítette, de ugyancsak ő, pályája második felében, ismét teljesen dekomponálta, és míg látszatra az ú. n. »közép«-komédia típusát teremtette meg, a valóságban visszafejlesztette primér állapotába, amilyenben az attikai járulékok fölvétele előtt volt. Pályájának magas ívelése 427 és 421 közé esik, a Nikias-féle béke évében végződik. Elemében van, a politikai szatira megengedett s bőven kap témát, a műfaj jellegzetes attikai elemei, a pompás kar s ennek személyeskedésekkel telt parabasisa, jelen vannak. A sziciliai kudarc s Athén bukása, a peloponnesosi háború siralmas vége tükröződik a 414 és 405 közti s a teljesen megváltozott közviszonyok jelei látszanak a 392 és 388 közti évek darabjain: társadalmi és irodalmi kérdésekkel foglalkozik, az aktualitás megvan néha, de a csípős gúny szelidebb tárgyon enyhül s végül a kar előbb háttérbe, utoljára egészen kiszorul, megszünik. Ez a változás nem érinti A. érzületét, az végig arisztokratikus-konzervatív, politikai, társadalmi, vallási, irodalmi, filozófiai, nevelési itéletében s a működése nagy részéhez háttérül szolgáló peloponnesosi háború kérdésében békepárti. A reakciónak azonban szintén nem barátja, elítéli s kipellengérezi. Hivatását magasra tűzte ki: a nevetségessé tétel útján erkölcsi javításra törekszik, azaz a maga eszményeinek megvalósítására. Eszményei, a művésziek és irodalmiak, néha joggal kifogásolhatók (Sokrates, Euripides megitélése pl.), az eszközben azonban tökéletes: a nevettetés minden módjának föltétlen ura, a legszellemesebb s legvaskosabb természetességű kómikusa a világirodalomnak. Darabjainak művészi szerkezete, az »agon« (versengés) nevű rész dialógusai, de különösen kardalainak kellem s erőteljesség közötti tömérdek változatossága, verselésbeli s nyelvi tökéletessége korában versenytársai között elsővé tette. Az egész műfajon belül az atticizmus s a bizánci kor itélete szerint legelső, a hellenisztikus kor, továbbá Plutarchos s a renaissance Menandrost többre becsülte, a XVIII. sz. (Goethe) óta megitélése változatlan. Hatása a francia (Racine) s a német irodalomra (Goethe, Wieland, Platen, Braunfels) volt, nálunk Arany János fordítása korszakos jelentőségű. Az ókorban ismert 40 valódi s 4 ál A.-darab közül 11-et bírunk: *Acharnaeiek* (425) a béke mellett, *Lovagok* (424) Kleon ellen, *Felhők* (423) Sokrates s az új nevelés ellen, *Darazsak* (422) a pereskedési mánia ellen, *Béke* (421) a békehangulat érdekében, *Madarak* (414) a sziciliai kudarc hangulata, az imperializmus csődjének kimutatása, *Lysistrate* s a *Thesmophoria ünnepet ülő nők* (411) a nőkérdésnek társadalmi s irodalmi vonatkozásban való kipellengérezése,

A *Békák* (antik festmény)

Békák (405) irodalmi kérdésbe nyúl: Aischylos s Euripides összemérése, *Nőuralom* (392 vagy 389) társadalmi utópiák (Platon) nevetségessé tétele, *Gazdagság* (388) a társadalom boldogulásának allegórikus meséje. — Kiad.: 1498: *Aldina,* F. H. M. *Blaydes,* 1880—1893, a Bibliotheca Teubnerianaban szöveg, Th. *Kock* Weidmannál 1852 óta jegyzetekkel vál. darabok. J. *Bekker,* 1828, P. *Invernizio*—G. *Dindorf,* 1835—37, W. *Dindorf,* 1846, A. *Meineke,* 1860, Th. *Bergk,* 1921. Töredékek: G. *Dindorf,* 1829, Th. *Bergk,* 1840. Scholionok (jegyzetek): F. *Dübner,* 1883. — Irod: A. *Conat: Aristophane et l'an-*

cienne comédie attique, 1889, P. *Mazon: Essai sur la composition des comédies d'A.*, 1904, M. *Croiset: Aristophane et les partis politiques à Athènes*, 1906, J. van *Leeuwen: Prolegomena ad Aristophanem*, 1908, P. *Wüst: A.-Studien*, 1908, H. *Weber: A. Studien*, 1908, W. *Süss: Aristophanes und die Nachwelt*, 1911. — *Péterfy J.: A.* (Összegy. m. II; Olcsó kvtárban külön is.) *Czebe.*

Aristophanes, *257. Kr. e. Byzantionban, †183., a legnagyobb alexandriai »grammatikus«, azaz filológus, szövegkiadó, irodalomtörténetíró, a szótár- és a tudományos nyelvtanirodalom megteremtője, közmondásgyűjtő. Homeros, a drámaírók, kül. Menandros, általában a költők műveivel foglalkozott, a görög drámák előtti bevezetések tőle valók. — Irod.: A. *Nauck: A. Byzantii fragmenta*, 1848. L. *Cohn: Realencyklop.* *Czebe.*

Aristoteles, görög filozófus, *384. Kr. e. Stageirában (Thrákia), †322. Chalkisban (Euboea). Minden idők legnagyobb univerzális rendszerezője. Az ismeretek egészét felölelő művei közül irodalmi szempontból fontosak: *Retoriká*-ja (magyarra ford. *Kiss* János) és különösen *Poétiká*-jának fennmaradt töredékei (ford. *Geréb József*). A. szerint a költői alkotás nem a dolgok külső valóságának, vagyis a jelenségek folyamatának, hanem a dolgokat belülről, teremtően kialakító *formának*, vagyis a *lényegnek* visszaadására törekszik. A költő nem azt írja le, ami *van*, hanem ami *lehetséges*, vagyis az egyes jellemek alkotó és magasratörő belső céljából folyó *cselekvést*. Az életben ez a »belső«, a »*forma*« nem tud értéke szerint érvényre jutni; viszont a költészetben, a *lehetséges* cselekmények területén hiánytalanul megvalósul. Mivel pedig az ember *formai*, az anyagon uralkodó principiuma: a *jó*, tehát a költői alkotás mintegy a jó cselekménybe való transzponálása, vagyis a *jónak* és a *kellemesnek* egysége. A legközvetlenebb az etikai megérzékítés a *tragédiában*, mely »nemes és bizonyos nagysággal és tökéletességgel biró cselekvésnek utánzása . . ., mely részvét és félelem felkeltésével ilynemű induiatok *megtisztulását* hozza létre«. A. ezen híres megtisztulás (katarzis) elmélete a tragédia lényegét tehát a *helyesre irányuló* lehetséges emberi törekvés ábrázolásában látja.

Arkádiai pör. *Csokonai* síremlékére *Kazinczy* a következő mondást is fel akarta vésetni: »*Árkádiában* éltem én is«. Ezt a debreceniek sértő célzásnak vették, mert *Árkádiáról* csak annyit tudtak, hogy ott a tudományok sohasem virágoztak. Ebből irodalmi harc keletkezett. A mondás régi eredetű; németek és olaszok már *Kazinczy* előtt használták.

Arland (ejtsd: arlaan), *Marcel*, a legfiatalabb francia írónemzedék tagja *1900. Mesterei André *Gide* és François *Mauriac*. Verseiben erős költőiség lüktet. Stílusa acélos, minden szócicomától ment. Munkatársa a legjobb irodalmi revűknek. Irt néhány kisebb regényt is.

Arnauld (ejtsd: arnó), *Antoine* *1612. †1694. A jansenista Port-Royal egyik legnagyobb egyénisége. Félelmes dialektikával küzd a jezsuiták erkölcsi felfogása ellen (*Fréquente communion*, *Théologie morale des jésuites*). Az utóbbiból *Pascal* is sokat merített a *Provinciales*-ban. Az A. családnak számos tagja élt a Port-Royalban; A.-t »a nagy A., a doktor-A.« névvel különböztetik meg.

A. *de Mareuil*, aquitániai troubadour a XII. sz. végén; vándor költő volt, aki kenyérkeresetből énekelte lovagi históriáit és szerelmes verseit.

Arnaut (ejtsd: arnó), *Daniel*, XII. századbeli provencei troubadour, a *trobar clus* elismert mestere. *Dante* szerepelteti, sőt provençal sorokat ad szájába. (Purg. XXVI.)

Arnd, *Johann*, német pietista író, *1555. †1621. Legjelentékenyebb irodalmi előkészítője a német pietizmusnak, amelyben a belső élet védekezik a dogmatikus megmerevedés, az érzelem, a szív, a racionalizmus túltengése ellen s közvetetlen viszonyba akar kerülni istennel. A. műveiből — a legismertebbek: *Vom wahren Christentum*, *Das Paradys-gärtlein* — szokatlan melegség árad. Magyarul is megjelent három, az egyik *Petróczy* Kata Szidónia fordításában. *Turóczi-Trostler.*

Arndt, *Ernst Moritz*, német költő, publicista, *1769. †1860. Népszerűségét a felszabadító háborúk izgatott feszültségét megszólaltató s fokozó hazafias-politikai verseinek (*Was ist des Deutschen Vaterland? . . . Der Gott, der Eisen wachsen liess..*) köszönheti, a szellemtörténetet nagy politikai röpirataiinak (*Der Geist der Zeit*; *Der Rhein*; *Teutschlands Strom, nicht T.-s Grenze*) tartalma, visszaemlékezései (1841—1843) érdeklik; korát csak romantikus meséi élték túl. V. ö. E. *Müsebech: E. M. A. I.* 1914. *Turóczi-Trostler.*

Arnim, *Achim von*, német költő, *1781. †1831. A német romantika ú. n. heidelbergi csoportjához tartozik, de inkább csak tárgyaiban, formáiban, túlzásaiban romantikus, s nem lelki szerkezetében. Megfordul a költészet minden területén. Lírájában a népdal hatása alatt áll, rendszerint szétfolyó, parttalan. Nagy része van a történeti mult romantikus életrekeltésében és költői restaurációjában. Csakhogy itt szilárdabb talajon mozog, mint legtöbb kortársa. Akármerre jár, mindenünnen visszatér a barokhoz, amelylyel elemi rokonságot tart. Barok drámáinak belső formája (mozgalmasság, részletek túltengése, a véletlen impressziók győzelme az egységen). Legmozgalmasabb a *Halle u. Jerusalem*, melyben legendákból, csodákból ver hidat két világ között. A többiekben középkori (*Die Grafen von Gleichen*, *Die Päpstin Johanna*) XVI-XVII. századi tárgyakat (*Der Strahlauer Fischzug*, *Die Appelmänner*) dolgoz fel. Elbeszéléseiben Goethe-utánzáson kezdi, régi anekdotikus-novellisztikus anyag kiszélesítésén, megujításán folytatja (*Der Wintergarten*), de eljut a szigorú szerkezetű

novellálg is. *(Der tolle Invalide ; Die Majoratsherrn)*. Elbeszélő prózájának három csúcspontja: *Armut, Reichtum etc. der Gräfin Dolores ; Isabella von Ägypten :* a romantikus tárgyak holdfényes seregszemléje; *Die Kronenwächter :* Luther s Miksa császár korának nagyszerüen elképzelt, de befejezetlen rajza. — Hosszú évek gyüjtőmunkájának eredményeképen, szájhagyomány, irott, nyomtatott források alapján C. *Brentanoval* együtt kiadja a német népdalköltés első nagy gyüjteményét *(Des Knaben Wunderhorn* 1805—8), amely nem követ tudományos elveket, önkényesen ujít, javít, bővít vagy stilizál, de épen ennek köszönheti máig tartó eleven hatását. Műveinek teljes kiadása: *Weimar* 1853—56. 22 köt. Válogatott gyüjteményüket kiadta J. *Dohmke*, M. *Morris*, M. *Jacobs*, Reinh. *Steig*. V. ö. R. *Steig, A. v. A. und die ihm nahestanden*. I. 1894. II. 1904. *Turóczi-Trostler.*

A., *Bettina*, l. *Brentano, Bettina*.

Arnold, *Sir Edwin*, angol költő, *1832. †1904. Matthew A. testvére, Oxfordban tanult. Első feltünést keltő műve *The Feast of Belshazar* c. verse. Több expediciót szervezett, többek között Livingstone felkutatására. Történeti munkáin és útleírásain kivül híresek azok a munkái, melyekben célul tűzte ki a Kelet filozófiájának és életének tolmácsolását. Főműve: *The Light of Asia* (1879), óriási népszerűségnek örvendő költői műve Buddha életéről és tanításáról. *The Light of the World* (1891), Jézus életét és tanítását dolgozta fel kisebb sikerrel. Megemlítendők még *The Song of Songs of India* (1875) és *With Saadi in the Garden.* *Rózsa.*

A., *Matthew*, angol kritikus és költő, *1822. †1888. A XIX. század legkiválóbb angol kritikusa. Ugy a próza, mint a költészet terén elsőrangú volt. Harcos természete heves küzdelmekbe sodorta nemcsak az irodalmi kritikai, hanem a politikai és társadalmi életben is. Nagy tudásánál, éles értelmiségénél fogva megérdemelte a tekintélyt, mellyel ösztönző s irányító hatást gyakorolt korára. Legjobb essay-i az *Essays in Criticism* (I. 1865. II. 1880) ; *On the Study of Celtic Literature*. Teológiai irataiban a szabadelvű haladás híve. Első nagyobb költői műve *Empedocles on Etna* (1852), mely egyszerű, költői nyelven dolgozza fel a görög bölcs mondáját. Ebben találjuk A. legismertebb versét, a gyönyörű Apollo Musagetest. *Merope* c. drámájában a görög tragédiát próbálta színpadra vinni. Elbeszélő költeményeiben Homerost akarta követni, akit angolra fordított ; költészetének szemlélődő irányában Wordsworthra utal, az ember és a természet közötti összhang kifejezésével. L. *Saintsbury: M. A.* (1899). *Rózsa.*

Arnolphe. A fiatal leányba szerelmes öreg ember tragikomikus tipusa Molière *Ecole des Femmes*-jából.

Arnoux (ejtsd: arnu), *Alexandre*, *1884. Nagy sikert aratott *Huon de Bordeaux* c. tündérmeséje. A. sokoldalú tehetség. Lírában, regényben, színpadon egyformán jelentőset alkotott. Mint lirikus a »fantaisiste« csoporthoz tartozik. Groteszk fantáziája és tulzsufolt stílusa teljesen elüt a tiszta francia tradicióktól. Legjelentősebb verskötetei: *L'Allée des Mortes* és *Au Grand Vent*. Regényei — a *Cabaret* brutális erővel megírt háborús novellái kivételével — mind fantasztikus és szimbolikus tartalmúak. Az *Indice 33* a Renaissance díját nyerte meg. A *Nuit de Saint Barnabé*, az *Ecoute s'il pleut* és a *Suite variée* fantasztikus, bizarr, exotikus novellák gyüjteményei. A *Le Règne du bonheur* utópisztikus regény, amely Párizsban játszik 2113-ban, tele érzéki epizódokkal. *Kállay.*

Arolas *Juan*, spanyol költő, *1805.†1849. Lírai költeményeit kivételes formaművészete és szárnyaló fantáziája teszi értékessé. Románcai, keleti tárgyú versei és vallásbölcseleti énekei benső tűzükkel, képeik erejével és gazdagságával tűnnek ki.

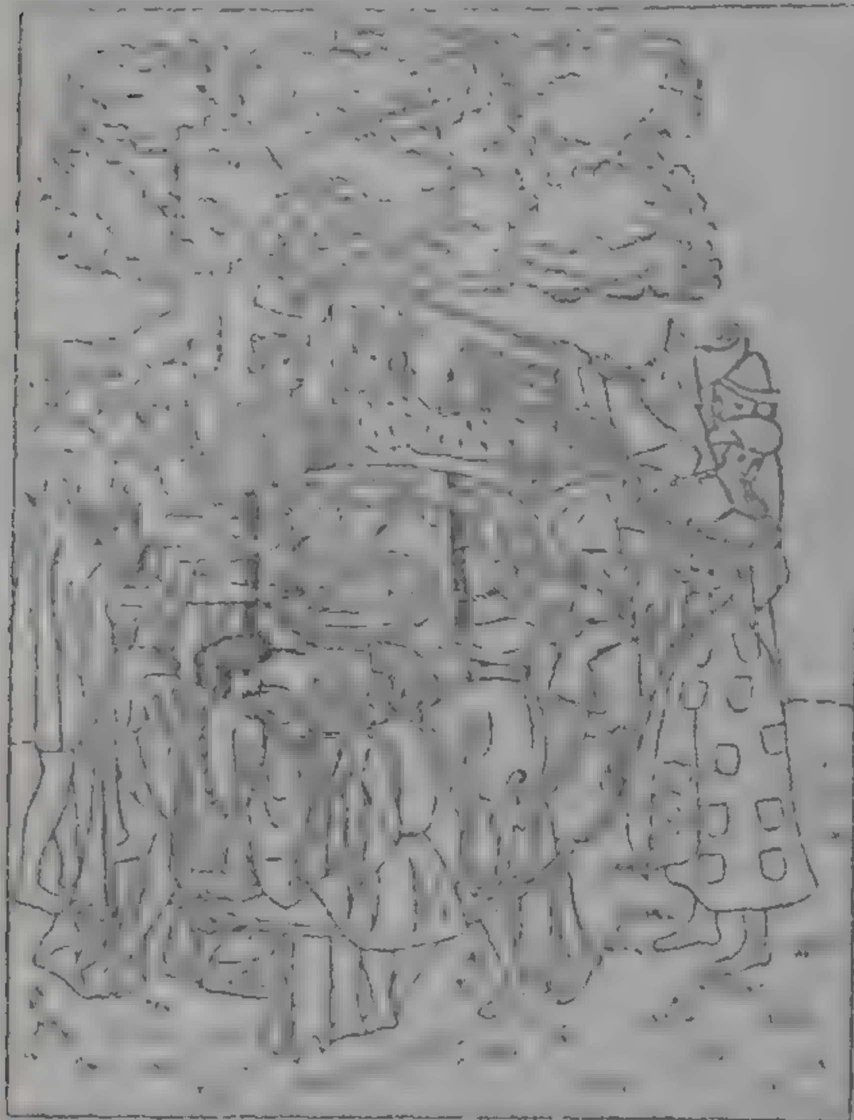
Arriazá y Superviéla, Juan Baudista de, spanyol költő, *1770. †1837. Eredetiségénél és mélységénél nagyobb volt formaművészete. Első költeménykötetei idillikus kedvességükkel értek el hatást, míg későbbi hazafias és politikai verseit emelkedett hangjuk és erőteljes költői kifejezés jellemzi.

Arrivé.(fr.) »Megérkezett« ember. Az irodalomban: olyan író, akinek már nem kell az elismertetésért küzdeni, kiadók vagy színházak rendelkezésére állnak.

Ars poetica. Költészettan. Horatius *Epistola ad Pisones* c. tanítóköltеményének közhasználatú neve. Horatius műve, *Aristoteles Poétikája* mellett, a klasszikus költészet szabályainak legfőbb tárháza az utókor szemében. A XVII. sz.-beli francia újklasszicizmus idején se szeri, se száma az A.-knak, ami azt bizonyítja, hogy az elmélet túlteng az alkotóképesség rovására. Az A.-k közül magasan kiemelkedik *Boileau : L'art poétique*-ja, az újklasszicizmus legjobb elméleti és kritikai alkotása. A magyar irodalomban *Arany : Vojtina A.*-ja c. tréfáshangú, de mély eszméket tárgyaló költeménye nevezetes. A modern világirodalom költői manifesztumai közt igen figyelemreméltó Paul *Claudel : Art poétique*-ja. *Benedek.*

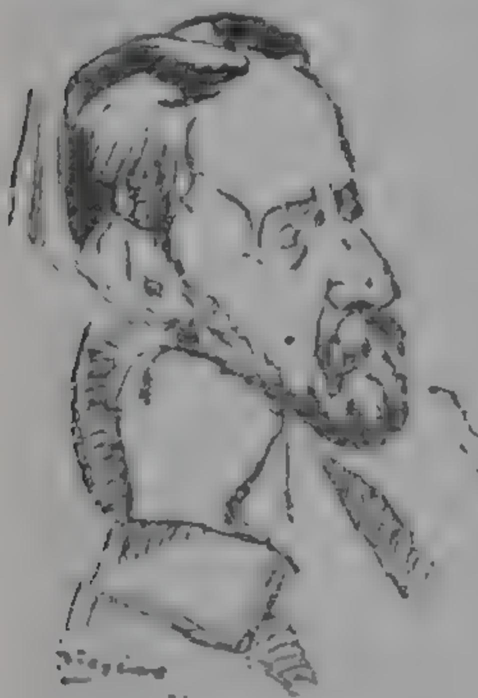
Artus *(Arthur)*. A kelta britek nemzeti hőse ; Kr. u. 500 körül élt ; a monda mint királyt emlegeti és középponti alakká emeli. Maga az A.-monda valószínüleg Bretagne-ban keletkezett. Történetírók a IX. sz.-tól fogva említik A. nevét. Azokban a mondákban, amelyeknek A. középpontjává lett, már passziv szerepet játszik. A multban végrehajtott hőstetteivel, az angolszászok ellen vívott harcaival a lovagi erények legfőbb bírájává emelkedett. A kerek asztala mellé befogadott lovagok kalandjai, hőstettei alkotják az A.-mondakört, amelynek nevezetes feldolgozói a francia *Chrestien de Troyes* (XII. sz.) ; részben az ő nyomán a német *Hartmann v. Aue, Gottfried v. Strassburg,*

Wolfram v. Eschenbach. Az angol irodalomban *Spenser* (*Fairy Queen*, XVI. sz.) és a XIX. sz.-ban *Tennyson* (*Idylls of the King*, 1858.). *Benedek.*

A kerek asztal lovagjai (Artus-monda)

Artus, *Louis*, *1880., francia regény- és drámaíró. A *Coeur du moineau* sikere után búcsút mondott a színpadnak és egy elmélyedő, misztikus regénytrilógiát írt (*La Maison du Fou, — La Maison du Sage, — Le Vin de la Vigne*), mely a spiritualisztikus újabb francia írónemzedék egyik legkiválóbb képviselőjévé avatta.

Louis Artus

Arzis, a versláb v. ütem emelkedő része (ellent. *tézis*).

Asachi (ejtsd: aszaki), *Gheorghe*. Sokoldalú román kultúrmunkás és író, *1787. Moldvában, †1869. u. o. Negyedszázadon át ő látta el anyaggal a moldvai román színpadot. Az ő buzgólkodására játszottak először operát románul (1838). Része volt a jasi (jászvásári) egyetem megteremtésében. Ő indította meg (1829) az első moldvai román újságot. Versei gyakran hidegek, túldíszítettek, de van köztük sikerültebb alkotás is. Fő ihletői a szerelem s a különböző ünnepi alkalmak. (A Jasiban megforduló Liszt F.-hez is írt egy ódát.) Korának nem nagyon differenciálódott közéletében irányító, kultúrális munkafelügyelő volt. Több tekintetben magyar kortársára, *Fáy* Andrásra emlékeztet (annál is inkább, mert A. is művelte a meseirodalmat is). *Bitay.*

Asbóth *János*, földr. és pol. író, *1845. †1911. Főművei: *Magyar konzervativ politika, Uj Magyarország, Bosznia és Hercegovina* (2 kötet).

A. *Oszkár* *1852. †1920. Nyelvész, a budapesti egyetemen a szláv nyelvtudomány tanára. Tudományos munkásságának főtárgya volt a magyar nyelv szláv elemeinek kutatása, különösen a keresztény terminologiában. 1907—1917-ig szerkesztette a »Nyelvtudomány« c. folyóiratot. Főművei: *Szlávság a magyar keresztény terminológiában* (1884), *Hangsúly a szláv nyelvekben* (1891), *Szláv jövevényszavaink* (1907). *Balassa.*

Ashton, *Winifred*, angol regényíró. Nevezetesebb művei: *First the Blade; Legend.* Drámái közt legjobb: *A Bill of Divorcement* (1921).

Asianismus. A hellenesztikus, Kr. e. IV.—I. sz.-i görög retorikának dagályos, felcicomázott, patétikus vagy édeskés, szellemeskedő stílus-iránya, továbbképzése a kisázsiai és a szigetvilági műveltség centrumokban az attikai kor két irányának, Demosthenesének és Lysiasének, sőt apró, egymás közt ellentétekben futó mondattagjai a régi Gorgias-féle gyakorlat felújításai. Jelentéktelen görögök (Hegesias, Gorgias) mellett a római nagyságok közül Hortensius s fiatal korában Cicero ennek az iránynak a képviselői. Az atticizmus stílus-reakciója vetett neki véget. — Irod.: E. *Rohde: Kleine Schriften* II., F. *Blass: Die griech. Beredsamkeit in d. Zeitraum von Alexander bis auf Augustus*, 1865. Ed. *Norden: Die antike Kunstprosa*, 1898. U. v. *Wilamowitz-Möllendorf: Asianismus und Atticismus*, Hermes, 35. *Czebe.*

Asik, a török nyelvben szószerint szerelmest jelent. A török népkölteményeket vagy saját költeményeit éneklő lantos poéta neve.

Asik *pasa*, az oszmán birodalom legrégibb török költője, †1332. *Asik díványa* c. alatt nagy bölcseleti költeményt írt, mely a lélek megtisztulásának fokait és az istenhez vezérlő utat tárgyalja.

Asinius *Pollio*, *Kr. e. 76. †Kr. u. 5., római államférfi, a latin írók és irodalmi törekvések lelkes barátja és pártfogója. Vergilius IV. eklogájának címzettje. Ő alapította Rómában az első nyilvános könyvtárt és műgyűjteményt, ő rendszeresítette az irodalmi felolvasásokat. Irodalmi működése (tragédiák, történelem, szónoklat) jelentéktelen.

Asklepiades, — Samosból, Kr. e. III. sz., kb. 40 finom szerelmi epigramma Theokritostól is magasztalt költője. A róla elnevezett versforma után ítélve, a lírai költészetet is művelte. — Kiad.: *Anthol, Palat.* különböző köteteiben.

Asklepiadesi sor. Asklepiades görög költőről nevezték el. Nagyobb és kisebb A. van. Az előbbinek képlete: — — | — ◡◡ | — || — ◡◡ | — || — ◡◡ | — ◡ | —; az utóbbié: — — | — ◡◡ | — || — ◡◡ — ◡ | ◡̲.

Asklepiadesi versszak. Asklepiadesi sorokból alkotott versszak, rendesen más sorokkal kombinálva. Leggyakoribb a három kisebb asklepiadesi sorból és egy glykoni sorból álló strófa-szerkezet.

Pld. Berzsenyi: A közelítő tél c. verséből:

Hervad már ligetünk s díszei hullanak,
Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.
Nincs rózsás labyrinth s balzsamos illatok
Közt nem lengedez a Zephyr.

Asnyk, *Adam,* *1838. †1897., lengyel költő és drámaíró (álneve El . . . y és Jan Stozka). Első, feltünést keltő verseskötete: *Poezye przez El . . . y,* 1869. Színdarabjai közül nevezetesebbek: *Walka stronnictwi* (A pártháború, Krakkó 1869.) kétfelvonásos vígjáték; *Cola Rienzi* (1874.); tört. színmű; *Zyd* (A zsidó, 1875.); *Kiejstucic* (1878.) tört. szomorujáték; *Przyjaciele Hioba* (Jób barátai, Varsó 1879.) vígjáték; *Komedja konkursowa* (Pályázati komédia, 1888.); *Bracia Lerche* (A L. fivérek, 1888.). Müveinek első gyüjteményes kiadása: 1899. Mély érzelmeket visszatükröztető lírájában a formának is mestere maradt. *Podhradszky.*

Assisi Sz. Ferenc, *1182-†1226., a középkori szellemi élet hérosza, az olasz költészet kezdeményezőinek egyike. Assisiben született. Apja kereskedőnek adta; mint vagyonos ifjú, vidám, világi életet élt. 20 éves korában katonáskodott is; a Perugia elleni csatában fogságba esett, egy év mulva hazakerült, megbetegedett és ekkor jutott lelke abba a válságba, amelylyel szent élete kezdődött. Látomásai, álmai és szemlélődései megszilárdítják benne a hivatásában való hitet, szétosztja mindenét a szegények közt és városokban, falvakban prédikálja az evangéliumot. 1210. már annyi önkéntes apostoltárs szegődött melléje, hogy elmehetett a pápához (III. Imre) rendjének elismerését kérni. A ferenciek rendjének a középkor társadalmi és művészi életében olyan vezető szerepe volt, hogy hatása messzire kiterjedt az ország határain. Nem a betűt, nem az írott kultúrát propagálták, de alapgondolatukkal: a szegénység, alázatosság és tisztaság ideáljaival valóságra váltották a középkor erkölcsi gondolatvilágát, intézmény formájában igazolták, ami nélkülük talán örökké csak elvont hangulat maradt volna a politizáló klérus, a hatalomért tülekedő polgárság ideológiájában. A képzőművészetnek ép úgy belső (nemcsak formákkal vagy témákkal szolgáló) lelki forrásává lett a ferencrendi vallásos stílus, mint a költészetnek, ami az olasz irodalom sorsára azért döntő, mert az olasz költészet első őszinte, spontán megnyilatkozása a ferencesek vívmánya; amit a népköltészet nem nyujthatott, mert mihelyt a tudatos költőt megszólaltatta, vérszegénnyé csiszolódott a tudós formák között: azt megadta a franciskánusok lírája, amelynek ép úgy benne volt programjában a szelídség, alázatosság és szegénység, mint erkölcsi elvei között. A szelíd és szegény, nem cifrálkodó költészetnek Szt. Ferenc az atyja, az ő tekintélye adta meg a népdalnak és a népiesnek a presztizsét. A naphoz intézett himnusza, *Cantico del Sole* az őstípusa annak a népiesen keresetlen poézisnek, amely, mint a népköltészet világában, mindent az első emóciónál fog meg, nem szűreti át benyomásait a logika és spekuláció másodfokú fórumától. Üdvözli a Napot, az ő kedves bátyját; húgát, a holdat, még az értékes, alázatos és szűztiszta vizet is, lelke testvérét: még kevéssé érzik ki az ihletéből az aszkéta gondolat, amelyet utódai, »Isten hegedősei« fognak kiszélesíteni, kiaknázni, és úgy megstilizálni, hogy sokáig eleven marad az olasz lírában. — F. műveinek (regulák, levelek, mondások, Testamentum, Napének) legjobb kiadása a Szt. Bonaventura Kollegium ferences atyáitól, Quaracchi, 1904. F.-nek a költészetre tett hatását a legmélyebben elemzi *A. F. Ozanam: Les poètes franciscains en Italie au XIII. s.* (1852. s azóta többször) c. csodálatos művében. F. régi (XIII.—XIV. sz.-beli) életrajzai: *Legenda trium sociorum, Speculum perfectionis* (Tökéletesség tükre, magyarul Bölöni György fordításában), *Fioretti* (Szt. Ferenc virágos kertje, ford. Kaposi József), továbbá *Celanói Tamás*

Szt. Ferenc Virágoskertje (Fiorelli) XV. sz.-beli olasz kiadása.

és *Bonaventura* életrajzai. Nevezetes modern munkákat írtak F.-ről *I. Jörgensen, H. Thode* és *P. Sabatier*. L. még *Fioretti*. *Honti*.

Assouci (ejtsd: aszuszi), *Charles Coypeau, sieur d'*, francia burleszk-költő, *1605. †1675. Meglehetős ízléstelenül csúfolódik önmagával és szüleivel is. (*Aventures burlesques*.)

Asszir irodalom, l. *Babilóni és asszir irodalom*.

Asszonánc. Másként *magánhangzós rím*: amelyben csak a magánhangzók azonosak, a mássalhangzók csak rokonhangzásúak. A magánhangzókban gazdag román nyelvek A.-a a mássalhangzók rokonságával sem törődik. A magyar vers inkább használja, mint a tiszta rímet, Arany János is mellette foglal állást (*Valami az asszonáncról*).

Pl: Sűrű, sötét az *éj*,
Dühöng a déli *szél*,
Jó Budavár *magas*
Tornyán az ér*ckakas*
Csikorog élesen.
(Arany: V. László.)

Astra, a legnagyobb erdélyi román kultúregyesület rövidített neve, mely a teljes cím két első szavának kezdőbetűiből alakult: *Asociatiunea Transilvand pentru Literatura Română si Cultura Poporului Român* (Erdélyi Egyesület a Román Irodalom és a Román Nép Művelődésének Előmozdítására). A Mikó Imre gróf buzgólkodása folytán 1859. megalakult nagy erdélyi magyar művelődési egyesület, az Erdélyi Múzeum Egyesület mintájára és román megfelelőjeként alakult meg 1861. A címében jelzett célja elérésére tudományos műveket írat, jutalmaz és ad ki, tankönyveket, népies és a népet a románság multjáról stb., valamint az egészségügyi kérdésekről tájékoztató írásokat. Az 1900-as évek körül az A. egy, 3 kötetes (eleddig egyetlen) román lexikont adott ki. Jelenl. elnöke *Goldis* Vasile (László). *Bitay*.

Asztalos *Sándor*, *1890. 1918. a nagyváradi Munkás-ujság szerkesztője. Novellái, versei, Nagyváradon, Kolozsvárott és Temesvárott jelentek meg. 1924. február óta a Temesvári Hírlap szerkesztője.

Átánáckij, *Bogoboj*, szerb író, *1826. Baján, †1858. u. o. Főműve *A két bálvány* (Dva idola, 1851—1852.) c. regénye, amely híressé tette nevét s amelyet sokáig a szerbhorvát irodalom legjobb regényének tartottak. 1848. eseményeit írja le, de túlságosan érzelgős és romantikus és túlságosan utánozza korának magyar és német regényíróit. Igen sikerült *Bunjevká* c. novellája.

Atektonikus, a. m. megszerkesztetlen, föl nem épített.

Atellana (*Atellana fabula* = atellai vígjáték), a campaniai Atella városkából származó oszk bohózat, amely a kisvárosi élet komikus alakjainak csúfolásával, tipikus bohózati figuráival (Pappus, Bucco, Maccus, Dossennus), durva és drasztikus paraszt tréfáival, népies nyelvével hamarosan nagyon népszerűvé lett a régi Rómában. Sulla idejében Pomponius és Nonius verses formát, egységes szerkezetet adtak az A.-nak, de ebben az irodalmi alakjában is durvább maradt, mint a görögöktől vett és az eredeti latin vígjáték. A császárság idején átment az igen népszerűvé vált pantomimusba. *Récay*.

Athenaeum. Folyóiratok, tudományos és könyvkiadótársulatok címül szokták használni az A. szót. *Vörösmarty, Bajza* és *Toldy* 1837-től 1843-ig szerkesztették A. c. lapjukat; jelenleg egy filozófiai folyóirat címe. *Athenaeum* néven irodalmi és nyomdai részvénytársaság alakult 1868. amelynek máig is nagy jelentősége van a magyar irodalom fellendítésében.

Athenaios, Naukratisból, a II. sz. végén Kr. u., atticista új szofista. Platon, Xenophon s Plutarchos *Symposion* (lakoma) c. művei mintájára írt egy 15 könyves *Szofistaebéd* c. párbeszédes művet, mely e nemben művészileg a legformátlanabb, tartalmilag kritikátlan, de a benne a lakomával összefüggés révén — bár másodkézből — összehordott tömérdek kuriozum, anekdota- s citátumkincs miatt rendkívül érdekes. Az elveszett irodalom egész tárháza van bele dolgozva. — Kiad.: 1514. óta, *J. Casaubonus* 1597. J. *Schweighäuser* 1801—7. A. *Meineke*—G. *Kaibel*, 1890—1923. — Irod.: G. *Wentzel*, Realenzykl. II. *Czebe*.

Athenais, görög költőnő, *Kr. u. 401., †450 körül. Pogány hitéből a kereszténységre tért át és Eudoxia név alatt II. Theodosius császár felesége lett. Mint költőnő igen jelentős, amint azt *Cyprianus* életéről és *Szent Jusztina* martiriumáról szóló költeményeinek fennmaradt töredékei tanusítják.

Atherton (ejtsd: eszörtn) *Gertrude Franklin*, amerikai írónő, *1857., a régi kaliforniai élet festésével tűnt ki. Legismertebb művei: *The Doomswoman* (1892); *A Whirl Asunder* (1895); *The Californians* (1898); *The Conqueror* (1902).

Attár, l. *Ferid-uddin A.*

Atterbom, *Per Daniel Amadeus*, svéd költő és tudós, *1790. †1855. Már fiatal korában megismerkedett a német romantikusok tanával és a Schelling-féle filozófiával. Új irodalmi társaságot alapított, amelyet először »*Musis amici*«-nek, aztán »*Auroraförbundet*«-nek (A.-szövetség) hívták. Ez éles harcot kezdett az akkor uralkodó akadémiai iskolával és követelte, hogy nagyobb szabadságot és fantáziát, mélyebb tartalmat, szebb nyelvet és melegebb érzést vigyenek be a költészetbe, amely épen akkor epigónkort élt át, a »vasévek«-et (järnåren). Ezeket a gondolatokat különösen az 1810. indított »*Phosphoros*« c. folyóiratban nagy hévvel hirdette s emiatt A.-t és lelkes táborát »phosphoristák«-nak hívták. 1839. az irodalmi Svéd Akadémia tagjává választotta s ezzel teljes lett cz a kiengesztelődés, amely már előbb jött létre a régi és az új irány között. Három tekintetben kell méltányolnunk A. irodalmi működését: az új iskola fő-

vezére, költő és kritikus. Nála megtalálhatók az újromanticizmus érdemei és hibái. A. verselése, mely fiatal korában a gazdag érzés és dús fantázia mellett homályos volt, később határozottabb, tisztább tartalmat nyert. *Blommorna* (A virágok) c. költeménysorozatában és *Fågel Blå* (Kék madár) c. meséjében gyöngéd költészet kincsei tárulnak fel. *Lycksalighetens ö* (A boldogság szigete) c. mesejátéka, amely két kötetben jelent meg 1824. és 1827., Tieckre emlékeztet. A. költői csúcspontját jelenti és az újromantika s a svéd irodalom legjobb művei közé tartozik. *Svenska siare och skalder* (Svéd jóslók és költők) c. utolsó nagy munkája 6 kötetben 1852—3 alapos, igazságos, szeretetteljes méltánylást nyujt a svéd irodalom főalakjairól. *Lindberg.*

Atterbury (ejtsd: etterbőri), *Francis*, angol író, * 1663. †1732. Híres egyházi beszédeiről. A liberális püspököket és a whig-pártot támadta.

Atthides a neve a görög irodalomban az Attika történelmével és régiségeivel foglalkozó történelmi monografiáknak.

Atticizmus. Az az irány a hellenisztikus-római műveltség egységében összeforrott római és görög irodalomban, mely a klasszikus görög irodalom attikai prózaíróit választotta példaképeiül stílus tekintetében (római A.), ill. nyelv és stílus tekintetében (görög A.). A hellenisztikus kor önálló és természetes görög stílusirányát már a Kr. e. II. sz. óta érték gáncsok azért, mert eltávolodott az V—IV. sz.-i attikaiaktól; aggodalmak hangzottak, helyes-e bizonyos szó- vagy kifejezés használat s voltak, kik az attikai eszmény mellett foglaltak állást az utóbb »alexandrinizmus«-nak s a retorikában »asianismus«-nak nevezett egykorú valósággal szemben (Agatharchides). Az elméleti és gyakorlati harc a Kr. e. I. sz. közepére már eldőlt: a dagályos »ázsiai« helyett a római irodalomban az attikai írók egyszerű stílusát utánozták, Cicero Demosthenest, Sallustius Thukydidest, voltak, akik Lysiast. Az elméleti megokolás Cicero Orator és Brutus c. műveiben áll. A görög szellemi életnek, a birodalom keleti felének, színvonal süllyedésére vall, hogy az eredetileg görög kezdeményezés eredménye Rómában bontakozott ki először s ez a körülmény igazolja a görög irodalomban egy »római« korszaknak a fölvételét. Augustus korának nagyságához tartozik, hogy az A. római diadalát átviszik a görög irodalomra, mely az egyoldalú A.-sal szemben eleinte ellenállást mutatott s még római ellenhatás felkeltésére is volt ereje. Az A. első két görög elméletírója Caecilius, a kale aktei és Dionysios Halikarnassosból, mindkettő Kr. sz. körül, akik egyszersmind gyakorlati megvalósítói is a hirdetett elveknek történeti művekben. Az A.-nak meghódolt a görög irodalom is, a következmények azonban itt súlyosak lettek. A stílus utánzásának eredeti gondolatát u. is követte a nyelv, a tiszta attikai nyelv, utánzásának a követelése. Az élő, természetes nyelvet irodalmi célokra nem használták, hanem a nagy fáradsággal elsajátított attikai lett irodalmi nyelvvé. Amaz elsorvadt, s vele pusztult az egész régebbi megvetett hellenisztikus prózairodalom is, emez mindig valami mesterséges volt. Létrejött a »kétnyelvűség«, a görög szellemi életre kétezer év óta jellemző vonás. Az eredetileg irodalmi-esztétikai kérdés általános műveltségi s ezen belül nyelvi kérdéssé lett s ez a Kr. u. II. sz.-ban, a görög irodalom »második szofisztika« nevezetű irányával, a régieskedés teljes és örökre döntő diadalával dőlt el. Az írók szótárakkal dolgoznak, affektáltan ósdiak, példaképeiket nem — szigorú antik stílustörvény értelmében — műfaj szerint, hanem vegyesen választják, ennek az amalgámozott stílusnak pedig egységes fővonása a retorika, a művészetek művészete, költészet és bölcselet megölője. Vannak, akik ki tudják vonni magukat a teljes hatás alól: így egy névtelen elméleti író, *A fenségesről* c. mű szerzője s *Philon* és *Plutarchos*, — aminthogy más szakírók a maguk »vulgáris« nyelvét írják s az őskeresztény iratok is a hétköznap nyelvét mutatják. Az eredmény azonban tökéletes: gúnyolója, *Lukianos*, maga is atticista, s a II. sz. vége óta minden író az. A diadal betetőzése volt, hogy az ó-keresztény irodalom II—III. sz.-i alexandriai írói *(Clemens, Origenes)* s a IV. sz.-i nagy kappadokiaiak s az antiochiaiak a pogány irodalom nyelvi és stílus-eszményét követték. Ezzel a keresztény bizánci görög középkorba átmentették az A.-t, melynek uralma szakadatlan a XVIII—XIX. sz.-ig, amikor egy lanyha reform az új nyelvi alkathoz idomította, hogy azóta mint »tiszta« nyelv éljen ma is s mellette az ó-keresztény, bizánci és újkorban a természetes nyelv csak mellékhajtásokban s mindig mint »vulgáris«, alantas, tudatlan, művészietlen éljen, mint a próza kifejező eszköze. A forma kultuszában ily felmérhetetlen következményű végzetes lépést egyetlen nép sem tett. — Irod.: W. *Schmid: Der Attizismus in seinen Hauptvertretern von Dionysios von Halikarnass bis auf den zweiten Philostratis*, 5 kötet, 1887—1896/7. W. *Schmid: Über den kulturgesch. Zusammenhang und die Bedeutung d. griech. Renaissance in d. Römerzeit*, 1898. Ed. *Norden: Die antike Kunstprosa*, 1898. E. *Rohde: Der griech. Roman*, 1904. U. v. *Wilamowitz-Moellendorf: Asianismus und Atticismus*, Hermes 35. P. *Wendland: Die hellenistisch-römische Kultur*, 1912. *Czebe.*

Atticus *Titus Pomponius*, *109. †32. K. e., művelt és nagyvagyonú római úr, aki kora minden kiváló írójával élénk összeköttetésben volt. Egyéb latin és görög nyelvű munkákon kívül *Liber annalis* címen egy kötetben összefoglalta a rómaiak történetét. Legnagyobb érdeme, hogy ő volt a rómaiak első nagy könyvkiadója: rabszolgákkal másoltatta a latin írók műveit és kereskedelmi úton forgalomba hozta. Ezzel nagy hatással volt a latin irodalom fejlődésére. *Révay*

Atticus Herodes, *TiberiusClaudius,* *101. †177., dúsgazdag görög főúr, athéni államférfi, római konzul (143), Marcus Aurelius és Verus császárok tanára. Jelentősége abban van, hogy a második szofisztikát az atticizáló purizmus útjaira terelte s ezzel az irodalmi nyelvért folyó küzdelem sorsát eldöntötte. Korában rendkívül nagyra becsülték; ennek az időnek egész szofisztikája az ő hatása alatt áll. Egészében csak egy beszéde maradt ránk. Kiadta: E. *Drerup.* *Révay.*

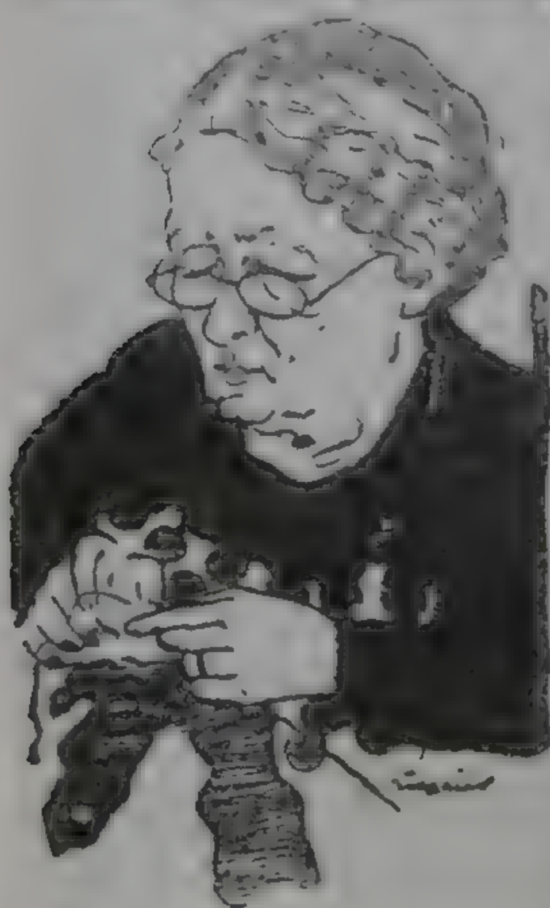
Aubanel (ejtsd: ó—) *Théodore,* provençal költő, *1829. †1886. A *Félibrige* (l. ott) egyik megalapítója.

Aube (ejtsd: ób). A középkori francia költészet egyik lírai műfaja: hajnali dal, amelyben a szerelmes párt egy őrködő barát figyelmezteti, hogy itt a válás ideje, vagy a szerelmesek szeretnék meghosszabbítani az éjszakát.

Auberée (ejtsd: óbőré). Francia fableau; a házassági háromszögön kívül egy leleményes öreg kerítőnő (A.) szerepel benne; a történet elmés, fordulatos, eleven. (Ed. *Ebeling,* Halle, 1895.)

Aubert (ejtsd: ober), *Jean Louis* apát, francia költő, *1731. †1814. Bájos és költői meséket írt. *La politique vertueuse* c. munkáját Bercsényi László grófnak ajánlotta s e mű bevezetésében elbeszéli a Bercsényi-család történetét.

Aubigné (ejtsd: óbinyé), *Agrippa d',* francia protestáns költő *1552 †1630. Főműve: *Les Tragiques,* semmiféle műfaj kereteibe be nem illeszthető költeményekből áll, amelyek hol lírai, hol epikus hangokon, sokszor az ótestamentomi próféták felháborodásával harcolnak a katolicizmus ellen. A. egész életét ennek a harcnak szentelte; maguk a versek 1616. már későn jelentek meg ahhoz, hogy akár vallási, akár költői szempontból hatásuk lehetett volna. A. egyéb művei csak részben vannak még kiadva; kiemelkednek közülük világtörténelme (1550—1601.) és önéletrajza. *Benedek.*

Marguerite Audoux

Aucassin et Nicolette (ejtsd: ókaszeen e nikolett). Francia »chantefable«, versben és prózában írott regényes szerelmi történet a XIII. sz. első feléből. A középkori irodalom legbájosabb termékei közé tartozik. A szerelmes pár, amelyet a fiú gőgös apja hiába igyekszik elszakítani egymástól, a francia élet jól ismert alakjaival van körülvéve. Szerelmi párbeszédeikben, dalaikban, idillikus jeleneteikben igaz költészet van. Magy. ford. *Tóth Á.*

Audoux (ejtsd: ódú), *Marguerite-Marie,* *1873. Berry departement egy falucskájában. Később varróleány volt Párizsban. Első regényének, a *Marie-Claire*nek, egy naiv, de elevenen megírt történetnek, amelyet 1910. Octave *Mirbeau* fedezett föl, óriási sikere volt (magyarul is). Nyolc évi szünet után tovább folytatta Marie-Claire történetét *L'Atelier* de *Marie-Claire* cím alatt. Legújabb könyve: *Du moulin à la ville.*

Auer *István,* *1872. Kat. szellemű költő és műfordító. Irói és ujságírói tevékenységén kívül 1908 óta a kultuszminisztérium hivatalnoka.

A. *Pál,* *1885., jogi író. Szépirod. munkáit — versek és műfordítások — több folyóiratban és egy kötetben: *Idegen költők, (Benedek* Marcellel) *Avar* Pál néven adta ki. Irt magyar, német és angol jogi munkákat, főként a nemzetközi jog köréből. Nagy munkásságot fejt ki a pacifista eszmék érdekében. Munkatársa a Journal de Genève-nek.

Auerbach, *Berthold,* német elbeszélő, *1812. †1882. Irt regényeket, de közülük az elsők *(Spinoza, Dichter u. Kaufmann)* csak kultúrtörténeti hátterük, az utolsók pedig kortörténeti vonatkozásaik miatt érdekelnek. Egykor híres, sokat olvasott falusi elbeszélései *(Schwarzwälder Dorfgeschichten* 1843—1853) divatossá teszik a műfajt, de ma már ez a jelentőségük is megfakult. Az elsőkben ugyan még sok a közvetlen frisseség, eleven élet, de a későbbiek filozofáló, szentimentális parasztjairól nagyon is lerí, hogy a városban stilizálódtak novellahősökké. Műveinek legjobb vál. gyüjt.: A. *Bettelheim* (1913, 4 köt.). *Turóczi-Trostler.*

Auernheimer, *Raoul,* osztrák-német író, *1876. Műfaja a tárcanovella. Vígjátékaiban francia technika keresztezi a bécsi hagyományt. Legújabb e sorban: *Casanova in Wien* (1925).

Aufklärista. A racionalizmusnak gondolat- és véleményszabadságot követelő híveit, a felvilágosultság eszméinek terjesztőit hívták így a XVIII. sz. végén. Az angol és francia felvilágosult írók hatása alatt hazánkban is nagy irodalom fejlődött ki. *II. József* támogatta az A.-kat, de halála után felülkerekedett a reakció. 1795. kivégezték *Martinovicsot* és társait. A felvilágosultak tevékenysége a terror következtében lappangott és később mint liberalizmus jelentkezett újra.

Augier (ejtsd: ózsié), *Émile,* francia színműíró, *1820. †1889. Pályája kezdetén a romantikaellenes reakciót szolgálta, verses darabjainak józan és mérsékelt nyelvével s még inkább szellemével: a kurtizán szentimentális dicsőítésével a család és a polgári erények apoteózisát szegezte szembe. *(L'Aventurière, Gabrielle.)* Legnagyobb sikereit politikai aktualitású darabjaival aratta, de ezek éppen aktualitásuk miatt halványultak el gyorsan. *Le Gendre de M.*

Poirier az arisztokráciába kapaszkodó gazdag polgár és a közügyektől duzzogva elhúzódó arisztokrácia karrikaturája. *Les Effrontés* a sajtó erkölcstelenségét támadja. Ennek a darabnak hőse, Giboyer, a minden hájjal megkent újságíró, A. legnépszerűbbé vált alakja. Az ő szájába adja A. merészen fölvilágosodott politikai nézeteit. *Le fils de Giboyer* klerikalizmus-ellenes célzatával zajos tüntetésekre adott alkalmat. Politikától független tézises drámái részint a kurtizán-kérdésre térnek vissza *(Mariage d'Olympe, Lionnes pauvres, Contagion)*, részint a pénz kérdését viszik színpadra, kortársait megelőző bátorsággal *(Ceinture dorée*, a bűnös vagyonszerzés büntetése a gazdag ember gyermekeiben ; *La Jeunesse* és *Un beau mariage*, az érdekházasság ostorozásai) — részint a válás és természetes gyermek problémáival foglalkoznak, az igazi családi élet tönkretevőjének tüntetvén fel a válást megakadályozó törvényt *(Madame Caverlet, Les Fourchambault)*. — A. legtöbb darabját nálunk is sikerrel játszották ; ma már hazájában is inkább irodalomtörténeti emlékszámba mennek. Könyvalakban magyarul : *Poirier ur veje, A bürök* (La Cigue), *A szegény arszlánnők, Az arcátlanok, Gabrielle* (Olcsó könyvtár). *Benedek.*

Augustinus, *Aurelius (Szent Ágoston*, 354—430), az afrikai Hippo püspöke, egyházatya, latin író, a nyugati kereszténység nagy tanítója. Tagasteban született előkelő családból, husz éves korában a manichaeusok szektájába került, Karthagóban, Rómában, végül Mediolanumban (Milano) működött, mint szónoklattanár. Ifjúkori kicsapongásai után érett fejjel megtért (387), Ambrosius keresztelte meg ; megtérésében nem kis része volt anyjának, Monicának, akinek később oly emléket állított gyönyörű *Vallomásai*ban. 41 éves korában Hippo püspöke s innen kezdve rettenthetetlen harcosa a ker. igazságnak, főképen a donatisták és pelagianusok eretnekségeivel szemben. Óriási arányú és sikerű egyházszervező, főpásztori és irodalmi munkássága nemcsak az egyháznak örök értéke, hanem a latin irodalom történetének is egyik legnagyobb büszkesége. Életének és lelki fejlődésének adatait majdnem hiánytalanul adja ő maga *Retractationes* (Beszámoló) és *Confessiones* (Vallomások) c. munkáiban. Amabban (427) felsorolja minden addig írt munkáját (93 mű, 230 kötetben), megmagyarázza keletkezésük körülményeit, helyesbít bizonyos dolgokat, védekezik, ha kell. A *Vallomások*ban (400) lelki fejlődését rajzolja meg, oly kíméletlen őszinteséggel, oly meleg líraisággal, oly művészi stílusban, annyi megragadó erővel és filozófiai mélységgel, hogy ez a műve egyike a világirodalom örök és máig is legnagyobb hatású alkotásainak. (Magyarra fordította : *Vass József.* II. kiad. 1925.) Legnagyobb szabású munkája a *De civitate Dei* (Az Isten államáról) 22 könyvben, a leghatalmasabb ker. apológia, amelyben végérvényesen tisztázza a kereszténység és pogányság viszonyát és a világ története felett átfogó szemlét tart a pogány isten-gondolat tarthatatlanságának igazolására ; így apológiája nagyszerű történetfilozófiává szélesedik. Ezt a művét 413—426 közt írta és részletekben adta ki. Részben még életének pogány korszakából valók filozófiai iratai : *De pulchro et apto ; Contra Academicos ; De beata vita ; De ordine* ; köztük a *Soliloquia* (Magányos beszélgetések), elgondolásában és hangulatában bizonyos fokig a *Vallomások* előfutárja. (Magyarra ford. *Némethy* Ernő : A lélek Istennel való magányos beszélgetéseinek könyve. 1922). — Dogmatikus és polemikus iratainak rengeteg sorából jelentőségével kiválik : *De Libero arbitrio* (A szabad akaratról), *De vera religione* (Az igaz vallásról), egyik legérettebb műve. Exegetikai (bibliamagyarázó) munkásságának koronája a *De doctrina christiana* (A keresztény tanítás), 4 könyvben (397—426). Prédikációiban a legnehezebb problémákat is világosan, egyszerűen és hatásosan fejtegeti. Levelezése (224 levél) a késő ókor legjelentékenyebb ilyen gyüjteménye terjedelmileg is, tartalmilag is. Végül említésre érdemes népies latin nyelvű és elhanyagolt verselésű abecedariája, a *Psalmus contra partem Donati* (Zsoltár Donatus pártja ellen), húsz, egyenkint 12 soros strófából álló költemény, refrénnel. Templomi éneklésre volt szánva, a nép használatára s ezért kerüli benne A., a klasszikus stílus nagy mestere, tudatosan a klasszikus formákat. — A. legujabb teljes latin kiadása 1887-től a bécsi egyetem tudósaitól szerkesztett *Corpus script. eccles. lat.*-ban. (Életéről tájékoztat *Babura* László : *Szent Ágoston élete*, 1924). *Révay.*

Aujeszky *Aladár*, bakteriológus, a budapesti állatorvosi főiskola tanára. Önálló kötetekben megjelent főművei : *A baktériumok természetrajza* (1912), *Általános bakteriológia* (1924), *Methodik der Schutzverleihung bei Tollwut* (1924 ; Abderhalden *Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden* c. kézikönyvében).

Aulodia. Síp (auloi) és ének (ode) együttese, egyik fajtája a klasszikus görög »programmzene«-költésnek. Az ünnepélyes tartalmú szöveg (»nomos« : egyik híres téma volt pl. Apollon s a Python sárkány harca) alapul szolgált s kisérője volt a hozzá komponált több (3, 5, 7) tételű zenének. Ez a kompozició egy fokkal több, mint a tiszta sípzene (auletika), (Olympos, VIII. sz.,) viszont lejjebb áll, mint a sípkísérettel előadott lírai költemény (pl. az elegia), melyben a szövegé a vezető szerep. A Kr. e. VII. sz. fejlett ki peloponnesosi dóroknál, kül. Argosban, Delphiben is szerepelt. *Klonas* és *Sakadas* (VII. sz.) első képviselői. A másik hasonló komponálási módnak, a kitharódiának, erős versenytársa volt. A Kr. e. I. sz. óta az u. n. »thymelikus versenyek«-kel megszűnik. — Irod. : *Plutarchos : De musica.* H. *Guhrauer : Der pythische Nomos*, 1875—6. J. *Frei : De certaminibus thymelicis*, 1900. *Czebe.*

Aumonier, *Stacy,* angol író, *1887. Eleven novellák, regények és eredeti jellemképek szerzője. Művei: *Olga Bardel, Just Outside, The Querrils, One after Another, Heartbit.* »Short stories«-jainak kötetei: *Three Bar's Interval, The Love-a-duck* stb.

Aurora. *Kisfaludy Károly* szerkesztette ezt az évenként megjelenő könyvet, hogy irodalmi törekvéseit népszerűsítse, olvasóközönséget neveljen és a fiatal író nemzedéket a lap köré csoportosítsa. Utána Bajza vette át a szerkesztést. 1822-től 1837-ig jelent meg; szerepét ekkor átvette az *Athenaeum.* Az A. és a *Kisfaludy* eszméit elfogadó A.-kör nagy hatással voltak fejlődő irodalmunkra.

Aurora Kör, 1924. alakult Magyar Irodalmi Társaság, a konzervatív törekvésű fiatal írónemzedék tagjaiból. Célja a vallásos és nemzeti eszme ápolása. A kör elnöke *Császár* Elemér.

Ausonius, *Decimus Magnus* †393. k. burdigalai (Bordeaux) születésű latin író és retorika-tanár, 364—368, Valentinianus császár fiának, Gratianusnak nevelője, 379. konzul. Termékeny és ügyes verselő, a költői érzés és mélység azonban hiányzik belőle; költészete *(Ephemeris, Parentalia, Epicedion, Liber Eclogarum, Ludus septem sapientum)* szónokias versfaragás, mesterkélt retorizálás, nincs benne lélek és lírai lendület. Legjobb alkotása a *Mosella,* a Mosel költői leírása, amelyben néhány kedves életképet ad; az egyéni erőnek azonban ez is híjával van.

Austin (ejtsd: aosztin), *Alfred,* angol költő, *1835. †1913. Leghíresebb munkája *The Human Tragedy* (1876), mely Godfrid és Olive boldogtalan szerelmének történetét mondja el, hosszadalmas, fárasztó ottava rímákban. Ifjúkori művei közül említést érdemel *Randolph* (1854). Nagy sikere volt *The Season* (1861) c. szatírájának. Kritikai műveiben *(The poetry of the period,* 1870) hevesen támadta Browningot, Whitmant, Swinburnet, Morrist és Tennysont, kinek halála után (1892) ő lett Anglia poeta laureatusa. Drámái: *Savonarola* (1881), *Prince Lucifer* c. drámai költeménye, mely igen hatásos. Lírai költeményei közt *(Night in June, Primrose)* legszebbek hangulatos leírásai. *Rózsa.*

A. *Mary Hunter,* amerikai írónő, *1868. A sivatag életét s az indiai folkloret tanulmányozta. Legújabb művei: *Outland, No. 26 Jayne Street.*

Ausztráliai benszülött népek irodalma. l. *Oceániai és indonéziai irodalom.*

Ausztráliai irodalom. Az A. kezdetei nagyon hasonlítanak az amerikai irodalom kezdeteihez. Itt nem volt legenda, vagy történet, felkutatása nem inspirálta az írókat. Leírások maradtak fenn, így *Marcus Clarke* nagy regénye: *For the Term of his Natural Life* (1874). Számos irodalmi termék keletkezett, de csak angol másolás vagy utánzás; új szellem, új nemzeti irány a nyolcvanas években kezdődött, a nemzeti érzés kifejlődése az állami iskoláztatással járt együtt. Az új mozgalom vezetője *John Farrell*; a költészet az anyaországtól különváltan, derűs, pajzán hangokat kezd megütni s az élet örömeit hirdeti. Nem ment bizonyos cinizmustól; misztikus melankóliával festik alá az emberi erőfeszítések leírását; a kegyetlen, nehéz életkörülmények rajzában a humornak is hely jut. Legtöbbet köszönhet a modern A. *J. F. Archibald*-nak (1858—1919), aki skót, ír és francia eredetre megy vissza. 25 évig kiadója volt a legtekintélyesebb ausztráliai folyóiratnak. Az új írók egész generációja nőtt fel az ő védelme s irányítása alatt: *Henry Hertzberg Lawson* (*1867) híres novelláiról; *Andrew Barton Paterson* (*1864), *George Louis Becke* (1848—1913), *Arthur Holy Davis* (*1868) kitűntek az ausztráliai élet rajzával. Kitűnő lírikus *Kendall*; mellette foglalnak helyet a kelta melankóliát ausztráliai színezéssel mutató *Roderic Quinn* (*1869) és *Victor Daley.* Híres tengerészdalokat írt *Edward James Brady* (*1869). *Christopher Brennan*-nál eredetibb a szimbolista *Bernard O'Dowd. Ethel Turner* (*1872) híres ifjúsági író. Az újabb humoristák közt legkimagaslóbb *C. J. Dennis (Sentimental Bloke).* A tudományos irodalom számos nemzetközi jelentőségű munkát mutat fel. Shakespeare-kutatásaival kitűnt *Mac Callum.* *Rózsa.*

Auto (a spanyol drámairodalomban) vallásos tárgyú darab. Eleinte az úrnapi körmenetben előadott allegorikus játékot jelentette.

Avercsenko, *Árkádij Timofejevics,* orosz humorista, *1881. †1925. A *Szatirikon* c. élclap megalapítója s szerkesztője volt. Humoreszkjei összegyüjtve először 1910. jelentek meg Moszkvában. Kómikus elbeszéléseiben gyakori a tragikus elem, de hibája, hogy igen hajlik a groteszk felé. Legszebb műve *A zsidó anekdóta.* Néhány színpadi jelenetet is írt. Magyarul megjelent: *A tükör lelke.* F. Pajzs E. 1918.; *Figurák.* F. Roboz A. 1920. *Bonkáló.*

Aveszta (sokszor, de helytelenül *Zendaveszta),* a Zarathustra (Zoroaszter) prófétáról elnevezett zoroasztrizmusnak (az ókori Irán nemzeti vallásának) szentkönyve, a mai »tűzimádó« párszik bibliája, egy nagy vallási irodalom maradványa, — velejében liturgikus, túlnyomóan költőietlen, józan, egyhangú, fárasztó, néha unalmas (bár vallás- és erkölcstörténeti szempontból igen fontos) szövegek egyveleze. Legértékesebb, egyben legrégibb és legszentebb része 17 metrikus *gáthá,* »himnusz« (ford. *Chr. Bartholomae; Die Gatha's.* Strassburg, 1905) — »Zoroaszter zsoltárai«, állítólag (és valószínüleg) magának a prófétának verses prédikációi, amelyekben a zoroasztrizmus ezóterikus oldala jelentkezik, igen tömör, gyakran misztikusan homályos nyelven, de igazi költői tehetség nélkül. Értékes és érdekes még a *Jest* c. imák és dicsőítések 21 fejezetes gyüjteménye, amely dióhéjban az egész ős-iráni hősmondát magában foglalja. Az A. különböző részeinek kora igen különböző: a próféta korából (Kr. e. 800—900) a Kr. utáni IV. századig terjed. Keletkezésük

helye ismeretlen (de geografiailag kelet felé gravitál). Nyelvük az óperzsa ékiratok nyelvéhez közelálló kelet-iráni névtelen idióma, mesterségesen konzervált holt nyelv. Az eredeti A. N. Sándor inváziója (Kr. e. 330) után a görögök és a parthus Arszakidák uralma alatt részben (egy nézet szerint egészen) elveszett, s ami fönnmaradt, azt a Szászánidák alatt beállott nemzeti és vallási renaissance idejében (III—IV. sz.) összegyüjtötték és új alfabétával leírták (egy nézet szerint egészen új Avesztát teremtettek). De ez a 21 könyvből álló A. sem maradt fönn: az arab invázió (650) után mintegy ³/₄ része elveszett. V. ö. *K. F. Geldner: Avestalitteratur*, Ir. Grr. II. (1896—1904), 1—53. — Fordítások: *J. Darmesteter: Le Zendavesta* (Paris, 1892—93) és *Fr. Wolff: Avesta* (Strassburg 1910); szemelvény: *K. F. Geldner: Die zoroastrische Religion* (Tübingen 1911). *Schmidt.*

Avitus, *Alcimus Ecdidius*, †518., a galliai Vienna püspöke (494. óta), latin költő és író. Öt könyvre osztott nagy, bibliai tárgyú eposza *(De spiritalis historiae gestis* — A szent történet eseményei) a világ teremtésétől a Vörös-tengeren átkelésig énekli a zsidó nép történetét; költői alkotó ereje egészen önálló, drámailag mozgalmas, lírai-meleg alkotássá avatja az »elveszett paradicsom«-nak ezt a latin eposzát. Még mélyebb és költőibb apácanővéréhez, Fuscinához, intézett költeménye a szűzesség dicső vigasztalásáról *(De consolatoria castitatis laude)*. Míg e költeményei Vergilius nyomain igyekeznek járni s verselésük és stílusuk meglehetősen egyenletes és választékos, addig prózai iratai (két műve az eretnekek ellen; mintegy 100 levél, homiliák) hemzsegnek a barbarizmusoktól. *Révay.*

Avvákum, *Petrovics* orosz író, a rászkoljnikok apostola, *1610. †1681. A XVII. sz. egyik legmarkánsabb alakja. Jurjevec protopópája volt s mivel nem fogadta el az 1666. évi moszkvai zsinat határozatait s kivált a hivatalos pravoszláv egyházból, évtizedeken át kínozták s végül Pusztozerszkben elégették. Meggyőződéséhez hű maradt s híveit — a rászkoljnikokat — is az óhit mellett való kitartásra buzdította. Tipikus példája a betűhöz ragaszkodó fanatikus muszkának. Korának egyik legjobb írója. *Zsitije* (Önéletrajz) c. munkája realisztikus ábrázolásmódjával s tősgyökeres népies nyelvével válik ki. A rászkoljnikok részére írt 43 kisebb hitvitázó és oktató műve is figyelemre méltó alkotás.

Ayala, *Alcardo Lopez de*, spanyol költő és államférfi, *1829 † 1879. Verses vígjátékainak nagy sikere volt: *El hombre del estado* (Államférfi), *Los dos Guzmanes* (A két Guzman), *El tejado del vidrio* (Üvegház), *Consuelo.*

A., *Pedro Lopez*, spanyol író és államférfi, *1332. †1407. Négy spanyol király bizalmas embere volt. III. Henrik királynak gyámja is. Mint Castilia nagykancellárja halt meg. Történeti munkájában megírta uralkodóinak krónikáját. Ennél a munkájánál és számos fordításánál jelentékenyebb alkotása a szatirikus *Rimado del Palacio* (Vers az udvari életről), amely kultúrtörténetileg igen becses tükre az udvar életének. *Honti.*

Ayrer, *Jacob*, német drámaíró, *1540. †1605. Hans Sachs legjelentékenyebb tanítványa. Megtartja a hagyomány drámai apparátusát, de kénytelen-kelletlen engedményeket tesz az angol színjátszók közvetítette »új manír«-nak, a »chronicle play«, a »history« technikájának, mozgalmasságának, színszerűségének, történeti képiességének, tárgyi gazdagságának. Római, német, svájci történetet, hősmondát, helyi mondákat, keleti borzalmakat, olasz novellákat, népkönyveket dramatizál, de heroikus pátosz nélkül, a nyárspolgár ügyefogyott képzeletével. Hatvankilenc darabja maradt ránk: tragédiák, komédiák, farsangi tréfák, énekes játékok. Nyomtatásban csak egy részük jelent meg *(Opus Thäatricum*, 1618., uj kiad. 1865.). Jelentősége az úttörés, az énekesjáték s néhány új tipus meghonosítása. V. ö. *Das d. Drama*, herausg. von *R. F. Arnold*, 1925. *Turóczi-Trostler.*

Ayton (ejtsd: étn), *Sir Robert*, skót költő, *1570. †1638. Irt latin, görög és angol verseket. Leghíresebb verse: *Inconstancy upbraided* és a Burnst a hasonló című versre inspiráló *Old Long Syne.*

Aytoun (ejtsd: étún), *William Edmonstone*, skót költő, *1813. †1865. A *Blackwood Magazine*-ben jelent meg legtöbb humoros műve. A *Firmilian* egyes divatos költők és kritikusok mesterkéltségét tette nevetségessé. Leghíresebb művei a *Lays of the Scottish Cavaliers* (1848), mely a Stuartok küzdelmeit dicsőíti és önéletrajzi regénye, *Norman Sinclair*. Fordította Goethet és gyüjtött skót balladákat.

Az Est, 1910. alapított estilap. Alapítója *Miklós* Andor, felelős szerkesztője *Salusinszky* Imre. Az első tekintélyes és európai nivójú magyar ripórtlap.

Azeglio (ejtsd: adzeljo), *Massimo d'*, olasz író és államférfi, *1798. †1866. Az olasz romantika nagymesterének, *Manzoni*nak veje és követője volt. Ő is a történeti regénnyel próbálkozott: *Ettore Fieramosca* (1833) és *Niccolo de Lapi* (1841) hazafias irányzatukért igen kedvelt olvasmányai voltak a kortársaknak. Legjobb műve önéletrajza, *I miei ricordi* (Emlékeim).

Azevedo, *Manuel de*, braziliai portugál költő, *1831. †1852. Byron és Heine hatása alatt írta romantikus, néhol lelkes hangú, másutt keserű iróniájú költeményeit, melyek halála után jelentek meg és hazája legnépszerűbb költőjévé avatták

Az Ujság l. *Ujság.*

Ázulái, *Chajim József Dávid*, röv. *Chidá* első tudományos bibliografusa a zsidó irodalomnak, *1726. Jeruzsálemben, †1807. Livornóban. Kitünő, alapvető bibliografiai műve: *Sém Hágedolim* (A nagyok neve). Betűrendbe foglalja a szerzőket és műveiket. Legjobb kiadása. *Ben Jákob*, Vilna 1852.

Baar, *Jindrich Šimon,* *1869. †1925., cseh író, több regényében realisztikus hűséggel ecseteli a papság életét. Művei: *Cestou křížovou* (A keresztúton); *Farská panička* (A papgazdasszony); *Farské historky* (Papi történetek). Más regényeiben és novelláiban a délcseh parasztéletből merít; ily regényei: *Poslední soud* (Az utolsó ítélet) és a legjobb alkotásának tartott *Jan Cimbura.*
Podhradszky.

Baath, *Albert Ulrik,* svéd költő és tudós, *1853. †1912., a naturalizmus alatt *Hansson* Olával együtt a lírai költészetet képviselte. Első gyüjteménye 1879. jelent meg; ebben és későbbi költeménysorozataiban a természet, különösen szülőföldjének, a szkánei síkságnak szépségei tükröződnek vissza. Azonkívül a parasztnép életéből olyan képeket ad, amelyek az elnyomottak iránt érzett mély rokonszenvről tanuskodnak. Néhány hosszabb költeményt is írt, pl. *Kärlekssagan på Björkeberga* (A b.-gai szerelem-mese). Izlandi mondákat sikerrel ültetett át svédre.

Babiloni és asszír irodalom. A Tigris és az Eufrátesz folyók vidéke ősrégi népek magas kultúrájának a színhelye. Mezopotámia az emberiség kultúrájának egyik bölcsője, melynek földjén a szumir, akkad, babiloni, asszír, perzsa, görög és arab kultúra rétegei rakódtak le egymásra. Ezek közül a legalsó réteg a szumir kultúráé. A szumirok Délmezopotámiában laktak, apró városkirályságokat alkottak, melyek közül Eridu, Ur, Larsza, Uruk, Lagas és Nippur voltak a nevezetesebbek, melyek virágzása Kr. e. 3000 évre esik. A szumir korszaknak különösen Lagasból (Tello) sok emléke maradt fenn, de ezek annyira megfejtetlenek még, hogy sem a szumir nép faji hovatartozását, se nyelvének jellegét nem sikerült megállapítani. Szó van arról, hogy a szumirok turániak vagy ural-altájiak lettek volna, vannak, akik a kínaiakkal hozzák rokonságba őket. A találgatásokból csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a szumirok nem sémiek s hogy nyelvük sem tartozik a sémi nyelvek közé. Az ős szumir népet azonban legyőzték és kiszorították a sémiek s kultúrájának is örökébe léptek. Átvették nyelvüket s azt hivatalos és tudományos nyelvként használták, míg végül egyházi nyelvvé válva, úgy tartotta fenn magát, mint nálunk a latin. És átvették a szumir ékírást is, amely eredetileg képírás volt s ebből fejlődött igen bonyolult s nehezen megfejthető ideografikus írássá. A szumirok első versenytársai a tőlük északra megtelepedett akkadok, akik sémiek, kiszorítóik és legyőzőik az amurritáknak nevezett, szintén a sémi népfajhoz tartozó babiloniak, akik az akkad nyelv egy változatát beszélik, a szumirt pedig egyházi nyelvként körülbelül kétezer éven át, a mezopotámiai kultúra bukásáig használják. Assur városfejedelemségből fejlődik ki a hatalmas asszír birodalom, melynek subaru-akkad keverék népe nyelvileg egészen közeli rokonságban áll a babiloniakkal. Assur területéhez tartoztak Arba-ilu, Kalhi és Ninive.

A babiloni és asszír kultúra ismeretének forrása hosszú időn át az a pár kalandos anekdóta, amit Herodotos (Kr. e. 450. kör.) és Ktesias (Kr. e. 400 kör.) írt meg s amit Berossos babiloni papnak komolyabb munkájából Josephus és néhány őskeresztény író idézetként megőrzött. Fontos forrásszámba mentek a biblia rövid elbeszélései is. E kultúra eredeti emlékei csak 1621. jutottak *Pietro della Valle* itáliai utazó közvetítésével Európába, az első teljes ékírásos feliratot 1674. *Chardin* tette közzé, utána a legtöbbet 1788. *Carsten Niebuhr* publikálta a régi Persepolis környékéről. A szórványosan gyarapodó anyagot a XIX. századbeli rendszeres ásatások szerencsés felfedezései növelték nagyra. A tell el amarnai leletben napfényre kerül III. és IV. Amenophis királyok levéltárából 350 ékírásos szövegű levél és okmány, Assurbanipal ninivei palotájában rábukkannak az ú. n. kujundsiki könyvtár (l. ott) rengeteg agyagtáblájára, a nippuri Bel templomból kiásták a kb. 23.000 irodalmi szöveget és 28.000 üzleti okmányt tartalmazó könyv- és levéltárat, — úgy hogy ez a különböző múzeumokba került rengeteg anyag eddigi hiányos ismereteinket igen kibővíti, ha fel lesz dolgozva. A tudomány egyelőre e munka kezdetének a legelején áll.

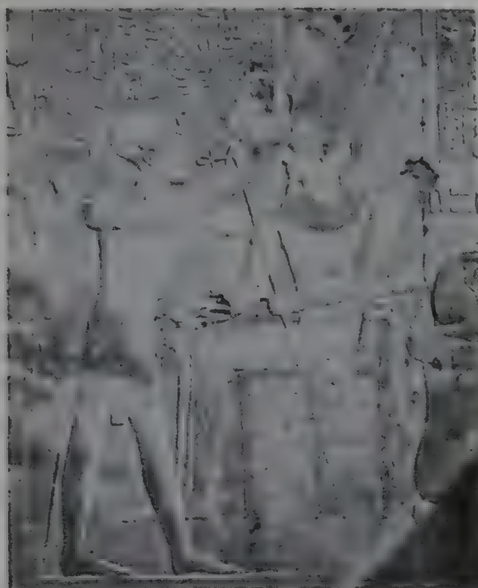
Rendkívül nehéz feladat az ékírás olvasása. Az ékírás eredetileg képírás volt, az egyes írásjelek eredetileg tárgyak képei voltak s csak idővel egyszerűsödtek le szavakat és fogalmakat, betűcsoportokat, szótagokat és betűket jelentő jelekké. A rejtélyes írás első jeleit és szavait Grotefend fejtette meg 1802., de igazi nyitjára csak az ír Hincks jött rá 1846., aki felfedezte, hogy az ékjelek nemcsak mássalhangzókat, hanem az azokat megelőző vagy követő hangzókat is jelentik s hogy vannak három betűs jelek is, úgy hogy egy és ugyanaz a jel több hangzót fejezhet ki, ennek következtében különböző jelentősége lehet, melyek közül mindig a szövegbe illőt kell kikeresni (Polyphonia). Előtte lehetséges volt az, hogy Lichtenstein helmstädti tanár halottak napján gyászoló özvegyeket vigasztaló beszédnek olvasson egy oly babiloni ékiratot, amely valósággal földadományozásról szóló okirat volt, de 1857. Rawlinson, Hincks, Fox Talbot és Oppert Londonban az ázsiai társaság kívánságára egymástól függetlenül minden lényeges pontra nézve egyezőleg fejtettek meg egy hosszú felirat-szöveget, ami azt bizonyítja, hogy a még Strindberg által is gúnyolt asszirológia, az ékírások kibetűzése és fordítása mégis szilárd alapokon nyugszik. Az asszír ékírásban kb. harmadfélszáz jegyet használtak, de természetes, hogy kétezer évnél hosszabb élete alatt ez az írás több változáson ment át. Az írás balról jobbra halad.

A babiloni és asszír kultúra és irodalom

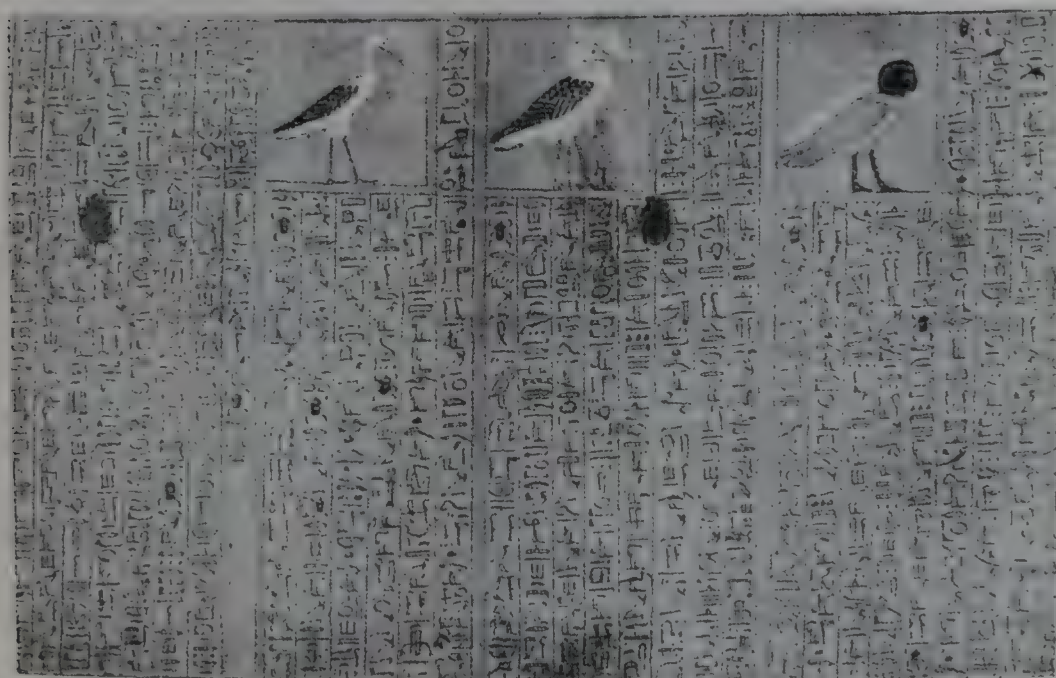
BABILONI ÉS EGYIPTOMI IRODALOM

Dombormű Hammurabi törvénykönyvén

A Farao himnusza Atonhoz

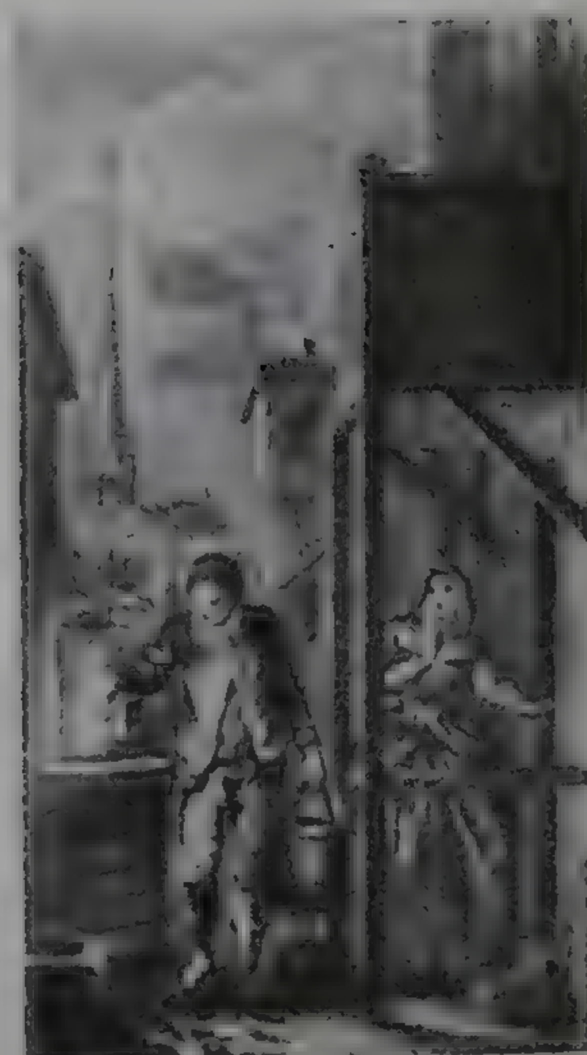
Egyiptomi halottaskönyv lapja

39. elbeszélés

64. elbeszélés

Illusztrációk a Dekameron két híres elbeszéléséhez

ránk maradt és megfejtett emlékei igen töredékes képet nyújtanak. A feliratok és emlékek nem függnek össze. Három és félezer év történetét és műveltségét kellene áthidalniok akkor is, ha a larszai hagyomány és Berossos 72.000, meg 36.000, de még 126 és 100 éves uralkodási ideit (a larszai hagyomány szerint 8 király 241.200 évig uralkodott) teljesen figyelmen kívül hagyjuk. Ebből a három és félezer évből vannak a szumir feliratok és hagyományok, melyek K. e. 4000-ig nyúlnak vissza, Hammurabi híres babiloni törvénykönyve Kr. e. 2200. körül való. A következő korszak, melynek emlékei bővebben maradtak reánk, IV. Amenophisnek az egyiptomi napkirálynak a korszaka. A ninivei könyvtár maradványai pedig a Kr. e. VII. évszázadból valók. Ezt a három korszakot meglehetős hiányos szálak kötik össze. A legrégibb korból csak történeti feljegyzések és törvények, a tell-el-amarna korból levelek, későbbről szerződések és kereskedelmi adatok maradtak, tulajdonképeni irodalmi szövegeink csak Assurbanipal könyvtárából vannak.

Assurbanipal (Kr. e. 668—626.) könyvtára nagyarányú és rendszeres »könyvgyűjtemény« volt. A benne felhalmozott agyagtáblák túlnyomóan nyelvészeti és vallásos tartalmúak. A babiloni—asszír tudomány keletkezésénél fogva scholasztikus jellegű. Szumir szövegek képezik az alapját, ezek lefordítása, megértése, ehhez a munkához megfelelő nyelvészeti segédeszközök előállítása a babiloni—asszír tudomány főcélja. A vallásos irodalomban túlteng a sok asztrológikus és jós-szöveg, itt bukkannak fel az első álmoskönyvek, melyek az álmokat rendszeresen felsorolják s közlik azok jelentését is, hasonló gyűjteményekbe foglalták össze a kedvező és kedvezőtlen előjelekre vonatkozó feljegyzéseket is. Az agyagtáblák között sok van, mely a csillagok állására, mozgására, nap- és holdfogyatkozásokra vonatkozó adatokat tartalmaz. Sok agyagtábla ördögűző és ráolvasó mondásokat őrzött meg, amelyek még szumir eredetűek s ezt az ősi babonát örökítik meg tovább. Az orvostudományi szövegekben a betegség leírása és megállapítása elég tárgyilagos és egyszerű, az ajánlott szerek azonban mind babonásak, a lelki betegségeket ördögtől és szellemektől való megszállottságnak tartották.

A vallásos szövegek közt vannak szertartáskönyvek, melyek az áldozatok bemutatására vonatkozó szabályokat és az áldozatoknál elmondandókat, majd az elmaradhatatlan májból való jóslásra vonatkozó szabályokat tartalmazzák, sok himnusz és imádság maradt fenn, amelyek gondolatritmusa erősen emlékeztet az ó-szövetségi zsoltárok költői formájára, de maradtak fenn nagyobb terjedelmű mitoszok is, amelyek közül legkiválóbb minden bizonnyal az, amelyik a világ és az ember teremtéséről, a bűnbeesésről és vízözönről szól, melynek alapgondolatai kellően megváltoztatott formában a bibliai teremtéstörténetben is feltalálhatók. Az eredetiség és elsőség kétségtelenül a babiloni teremtésmitosz oldalán áll. A Babilonból vándorútra kelt szövegek közé tartozik az I. Szargon-legendának az az elbeszélése, hogy a nagy király egy jelentéktelen papnő vagy királyi ágyas gyermeke, akit anyja kákából font, szurokkal vízhatlanná tett kosárban visz a folyó habjaira. A kosár Akkihoz kerül, ki a gyermeket felneveli s az mint kertész keresi kenyerét, míg Ur-Zaboba király pohárnokává nem lesz s végül Akkad város fejedelmi trónjára kerül. (Kr. e. 3800 kör.).

Mély bepillantást enged a babiloni vallásos gondolkozás és másvilági hit rejtélyeibe az *Istar pokolraszállásáról* szóló mitosz, mely az évenként elhervadó, de ismét új életre kelő vegetációra való utalást köti össze a másvilág leírásaival.

De a babiloni—asszír irodalom legkimagaslóbb s legművészibb ismert terméke a *Gilgames*-eposz, amely hősi kalandok elbeszélése és a barátság dicsőítése után ugyancsak az élet és halál és az örökélet kérdéseinek igazi elbeszélő módon való feszegetésével foglalkozik. Gilgames és Engidu testi-lelki jóbarátok, akik együtt indulnak kalandokra s csodás tettek egész sorát viszik véghez. Egyszer csak Engidu meghal. Gilgamest halála annyira elrettenti, hogy elmegy a másvilágra az emberiségnek a vízözönből megmenekült ősapjához, Utnapistihez, hogy tőle tudja meg: van-e a halál elől menekülés és van-e orvosság a halál ellen? Utnapisti annyira megszánja, hogy megmondja neki, hol található az élet füve, de azt Gilgames nem tudja megtartani, mialatt alszik, a kígyó elragadja tőle . . . Az eposz csupa eleven jelenetek sorozata, bölcselkedés helyett csupa esemény. A nagyszabású és nagytávlatú eposz egyes gondolatai szintén vándorútra keltek s a babiloni néppel kultúrális összeköttetésben volt népeknél akkor is tovább éltek, amikor a babiloni kultúrát a háborúk zivatara és a homok egyre mélyebbre temette.

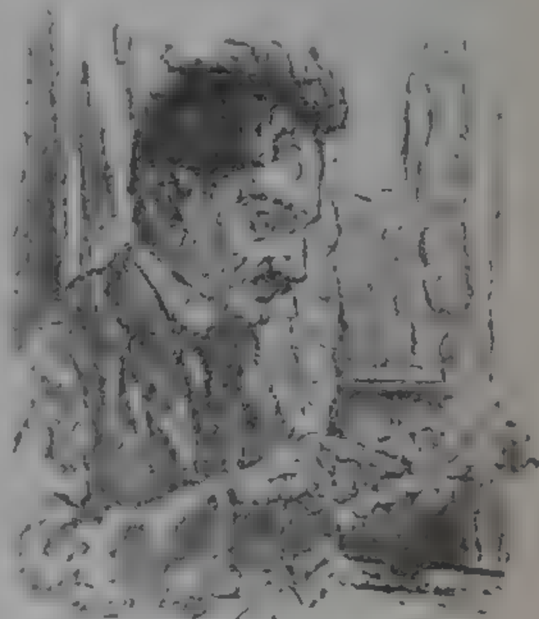
Az Assurbanipal utáni időkből származó templomleletek anyaga még kevésbé van feltárva, mint a régibb leleteké. Nevezetesebb irodalmi tartalmú szöveg ezekből még nem került elő, az azonban megállapítható, hogy a régibb szövegeket iskolákban olvasták és másolták, mert több ilyen másolat maradt ránk Az újabb szövegek közt egyre több a csillagászati feljegyzés és számítás. Az asztrológiából, a csillagjóslásból a Kr. e. III. században már valóságos csillagászati tudomány lett, melynek sok megfigyelése, számítása, külön tudományos nyelve és rövidítési rendszere van.

A babiloni—asszír és a nyugati kultúrák között több az összefüggés, mint amennyit a rendelkezésünkre álló anyagból kimutathatunk. Maga az a tény, hogy Kr. e. másfél évezreddel a babiloni nyelv és ékírás nemzetközi nyelvként és írásként volt Előázsiában használatos, igen nagy jelentőségű. De ezenfelül Babilon kultúrája

vetette meg a görögök csillagászatának, orvostudományának, a zsidó nép bibliája első lapjain leszögezett világnézetének az alapjait. Ezek a tudományos és irodalmi hatások az emlékek hiányossága dacára is fogalmat nyújtanak a babiloni—asszír kultúra értékéről és kisugárzási erejéről. Babilonról és Asszíriáról *Mahler* Ede írt magyarul összefoglaló művet (1906.), Az ékírásról l. Bruno *Meissner: Die Keilschrift.* (Sammlung Göschen 708., 1922.) Az irodalom összefoglalása Carl *Bezold*-tól a Kultur der Gegenwart I., VII. kötetében (1906.). A szövegek legkönnyebben hozzáférhető fordítása: A. *Ungnad: Die Religion der Babylonier und Assyrer* (1921.). *Szimonidesz.*

Babiloni teremtés-mitosz több is van; a legnevezetesebb és irodalmilag is legjelentősebb köztük az a hét agyagtáblán fennmaradt költemény, mely a Hammurabi uralkodóház idejében, Kr. e. 2000 évvel keletkezhetett, de csak Assurbanipal (Kr. 668—626.) idejéből maradt ránk. A költemény célja az, hogy Mardukot, Babilon város istenét dicsőítse főistenként és a világ teremtőjeként. A világ teremtése előtt a tengervízben (Tiamat) és az édes vízben (Apsu) feloldott világ kaotikus formában van összekeveredve, ebből a kaoszból születnek az istenek. A kaosz két eleme közül Apsu a férfi, Tiamat a nő, az istenek gyermekeik, akik hamarosan fellázadnak szüleik ellen. Apsuval és Mummuval Ea könnyen végez, de mikor Tiamat készül férjét megbosszulni, Ea és Anu nem mernek a maguk erejében bizakodni, hanem Mardukot, Ea fiát állítják élre, aki a küzdelmet vállalja, de kiköti magának az istenek felett való uralmat is. Az istenek tanácsa ezt rá is ruházza. Marduk fegyverkezik, íjjal, bunkóval, hálóval szereli fel magát s elviszi a szeleket is magával. Tiamatot hálójával megfogja, a szelek felpuffasztják, mire kettéhasítja, segítő társait legyőzi és megbilincseli. Azután a kimúlt Tiamatból megteremti a világot. Egyik fele lesz az ég, másik a föld. Belőle alkotja a csillagokat, a csillagok járását, a holdat és a napot s végül az embert, hogy legyen, aki az isteneknek szolgáljon. A lázadó istenek közül Kingut, aki Tiamatot fellázította, feláldozza s az ő véréből alkotják az istenek az embert. A megmenekült Anunnaki istenek pompás templomot építenek Marduknak Babilonban s hatalmas tornyot emelnek melléje. Mikor a templom kész, az új templomban az istenek lakomára gyűlnek s dicsőítik Mardukot. — A költemény nem elvont, hanem csupa cselekmény. Nagyvonalú elbeszélő mű, mely mellett a többi teremtésmitoszok a maguk aprólékos felsorolásaival már másodrendűekként hatnak. A B.-ok és a bibliai teremtésmonda között mondai összefüggések vannak. A főkülönbség azonban az, hogy a bibliai már teljesen kivetkőzött az eredetinek szemléletességéből és teljesen monoteisztikus alapra helyezkedett. *Szimonidesz.*

Babits *Mihály*, *1883. Szekszárdon. Pécsett végezte a középiskolát s aztán a budapesti egyetem filozófiai fakultásán készült a tanári pályára. Tudós akart lenni, nagy hévvel látott neki a filológiai és filozófiai tanulmányoknak. Közben a költészet is vonzotta, verseket írt, amelyekkel azonban sohasem lépett nyilvánosság elé. Egyetemi hallgató korában *Kosztolányi* Dezsővel és *Juhász* Gyulával kötött szoros barátságot, melyet közös irodalmi érdeklődések és ábrándok tettek meleggé. A tanári oklevél megszerzése után Baján, a cisztercita gimnáziumban, majd Szegeden volt helyettes tanár, mint rendes tanárt Fogarasra helyezték s itt tanított több évig, míg át nem helyezték előbb az ujpesti, majd a bpesti tisztviselő-telepi gimnáziumboz. 1917. pacifista versei miatt konfliktusba került felsőbb hatóságaival, mire lemondott tanári állásáról s azóta teljesen az irodalomnak él. B. versei először a nagyváradi *Holnap* c. antológiában kerültek nyilvánosságra. Azonnal nagy feltűnést keltettek, *Ady* Endre mellett első sorban az ő közreműködése adott ennek a sokat vitatott verseskönyvnek súlyt és fontosságot. A »Nyugat« azonnal meghívta munkatársai közé: azóta e folyóiratnak állandóan egyik főmunkatársa, majd szerkesztője. Első könyve: *Levelek Írisz koszorújából* címmel jelent meg s azonnal megalapította hírnevét. Már akkor nyilvánvaló volt, hogy az ő lirája külön hangot jelent a modern magyar költészetben. Formái nálunk egészen szokatlan művészettel vannak megalkotva, a világirodalom minden tájait bekalandozó érdeklődés kifejezései a formával való játék erőpróbáival, de egyúttal azok az akadályok is, amelyeket egy természete szerint tartózkodó lélek állít önmaga elé, mikor legbensőbb érzéseit akarja kifejezni. Sokan ebben a formakultuszban vélték megtalálni ennek az egészen egyéni költészetnek a lényegét, holott az — mint már fiatalkori verseiben is nyilvánvaló volt, — csak leplezése a tartózkodó lélek kifejezésre törő belső forróságának. B. lirája egyre szélesebb skálában fejlődött *Herceg, hátha megjön a tél is*, *Recitativ*, *A nyugtalanság völgye* és *Sziget és tenger* c. köteteiben. Mint minden modern költőt, őt is heves belső nyugtalanság fűti, az ő saját szava szerint, a »soha meg-nem-elégedés« tartja állandó izgalomban lelkiállapotát. Benne is

Babits Mihály

vágy dolgozik az élet nagy kiélvezése iránt, de ezt a vágyat belső passzivitás bénítja s ezért csak belsőleg, gondolataiban és vágyaiban éli ki. Ettől azonban mély izgalmat kap minden, ami lelkén keresztül vonul, akár gondolat, akár tudományos adat, akár szemléleti kép. Élettelen tárgyak megelevenednek, emlékek ujjászülető jelenlétet kapnak, látott képek kis drámákká formálódnak. Az intelligens kiváncsiság elviszi messze külföldi útakra, képzeleti tájakra, különböző tudományok — irodalomtörténet, filozófia, archeologia, matematika — területeire, de lelke semmire sem reagál, mint száraz, egyszerű adatra, mindent átfűt a maga nyugtalanságával. B. költészete lényegében a modern intelligens ember benső életének költészete; ennek életformáit, örömeit és szenvedéseit, hajlamait és érdeklődéseit énekli a nyelvi kifejezés és a formai technika rendkivüli tökéletességével. Művelt költészet ez, olyan emberé, aki szellemével bejárta az emberi műveltség széles területeit, sokat társalkodott az emberiség nagy szellemeivel, azokkal is, akik a költészet, azokkal is, akik a tudomány nyelvén beszélnek, megismerkedett az emberi kultúra nagy alkotásaival és a természet csodás jelenségeivel, de minden benyomást, amit tőlük kapott, átfűtött a saját belső izgalmával. A nyugtalan vonalú, belülről forróvá tett gondolat költészetének egyik főeleme, a másik pedig az a tárgytalan, gyógyíthatatlan fájdalom, amely végigkíséri az életen az olyan embert, aki nagy, a normálisnál fokozottabb érzékenységgel és kevés cselekvő energiával áll szembe az élettel. B. azonban nem maradt a lira által kinált kifejezési lehetőségek korlátain belül, hanem megpróbálta, mindenütt jelentős eredménnyel, megtalálni a maga szellemének kifejező formuláit az irodalom összes területein. Regényeiben és novelláiban az élet realisztikus formákban ábrázolt képeit kapcsolja össze fantáziája játékával. *A gólyakalifá*-ban arra a regénytípusra adott a magyar irodalomban eddig páratlan példát, amely kiindulva *Poe* Edgar fantasztikumából, *Balzac Szamárbőr*-én és *Wilde Dorian Gray arcképé*-n át megteremtette a lélektani fantasztikum regényes kifejezési formuláját. A *Timár Virgil fiá*-ban egy egészen különleges érzelmi komplikációt dolgozott fel hangulatban nagyon erősen összefogott formában. A *Kártyavár*-ban a modern városi élet egy egészen különös formáját hozta be az irodalomba, s egyúttal érdekes kísérletet tett a bűnügyi és a lélektani történés szerves egymásba foglalására. Novelláiban (*Karácsonyi Madonna)* a tudományos fantasztikum költői hatásaira adott igen jelentős példákat. Filozófiai és tudományos érdeklődése tette őt essay-íróvá (*Irodalmi problémák)*; e téren egészen elől jár a magyar irodalmi gondolkozás terén elmélyedésével, szempontjainak eredetiségével és érdekességével, az irodalmi mű lényegébe való behatolásával és az értekező stilus izgalmas művészetével. Néhány drámai kísérlete (*Laodameia, A literátor)* színpadra még nem jutott ugyan, de tartalmi súlyával és formai művészetével a modern magyar dráma számottevő tényezői közé tartozik. Külön nagy jelentősége van műfordításainak. Született műfordító: egyesül benne a tudós filológus tájékozottsága, a beleérzés teljes fogékonysága, a formaművész öröme a különböző költői formák reprodukálásában. Műfordításai, melyek közül legnagyobb jelentőségű *Dante: Divina Commediájának* teljes fordítása, felölelik a legkülönbözőbb korok és nemzetek költészetét (*Shakespeare: A vihar, Poe, Baudelaire, Wilde*, angol, francia, német, görög költők) s a magyar műfordítás legjelentékenyebb eredményeit jelentik Arany János óta. — E lexikon munkatársa. *Schöpflin.*

Bábjáték. Ősidők óta (Egyiptom, India, Görögország) ismert és máig is élő faja a színjátszásnak, zsinóron vagy dróton rángatott bábok segítségével, amelyeknek szerepét a színpad mögött vagy fölött elrejtett személyek mondják el. A XVIII. század végéig virágzott. Goethere nagy hatással volt gyermekkorában (mint a *Dichtung und Wahrheit*-ben és a Wilhelm *Meisters Lehrjahre*-ban elmondja) s a Faust-mondával is a B. ismertette meg. Ma a B. általában a gyermekek és a nép mulatsága — Vitéz László stb. — de a mult század kezdete óta mindmáig gyakran történnek kísérletek a művészi B. feltámasztására. George *Sand* Nohantban rendezett B.-okat; *Signoret* a 80-as években Párizsban; a 90-es években egy német egyesület elevenítette fel a régi német B.-okat, többek közt a Goethe-látta Faustot is; nálunk kevéssel a háború előtt *Orbók* Loránd kísérletezett rövid ideig modern B.-kal. A B.-ban kétségtelenül nagy lehetőségei szunnyadnak a stilizált színjátszásnak. *Benedek.*

Babrios, itáliai eredetű hellenizált római, Kr. u. II. sz. Az ézópusi meséket kitünő, már a hangsúlyra ügyelő, sántító iambusokra dolgozta át (»mythiambos«) kongeniális könnyed nyelven, nagy sikerrel. Saját kitalálású meséi nem szerencsések, másnemű alkotásairól nem lehet ítéletet mondani. Csak 1843 óta ismerjük eredetiben, egyiptomi leletek szaporítják ismeretünket róla. — Kiad.: J. *Boissonade*, 1844 ed. princ., főkiad.: O. *Crusius* Teubner, ed. maior és minor 1897 óta. — *Irod.: O. Crusius*, Realenz. II. *Czebe.*

Babszem Jankó. Másként: *Borsszem Jankó.* Az utóbbi név jobban kifejezi meséink ezen aprócska *hősének* ama tulajdonságát, hogy *kicsisége* mellett emberfölötti *erővel* van felruházva. Mintha csak azt mondaná a *név*: Kicsiny a Borsszem J., de erős. Kicsiségénél fogva merő ellentéte a mesék szokott óriásainak, de erő dolgában megegyezik vele. A rendszerint korlátolt elméjű óriástól apró mivoltán felül, rendkivüli ötletessége és a hozzá tapadó humoros vonás különbözteti meg. Ez már születése körülményeivel is kifejeződik:

ő nem úgy és nem ott szokott a világra jönni, mint más gyermek, hanem mint a maga nemében már tökéletes egyéniség, kómikus módon születik meg; mindjárt okosan beszél, furfangosan cselekszik és hol kisegíti a bajból hozzátartozóit, hol maga is balul jár. Roppant testi erővel párosult ötletessége és pajkossága sok vidám csínyt visz véghez. Mint a legtöbb mesealak, szintén nemzetközi. A franciáknál »kis hüvelyk« (Petit Poucet), az angoloknál Tom Pouce (Hüvelyk Tamás), a németeknél Däumling (Hüvelyk); innen került hozzánk a Dunántúl ismeretes Hüvelyk vagy Hőköm (= hüeköm, vagyis »hüvelykem«) Mátyás. A finn eposzban, a *Kalevalában* is van egy asszonyarasznyi v. emberhüvelyknyi hős, aki ott egyben óriássá nől s ezzel egyesíti magában a B.-nak és az óriásnak ellentétes vonásait. A magyar Jankó név is arra vall, hogy B. és az óriás közeli rokonok, mert meséinkben a Jankó nevet óriási erejű emberek szokták kapni: Medve Jankó, Lófia Jankó. *Vikár.*

Bacchius. Egy rövid és két hosszú szótagból álló antik versláb (◡ — —).

Bach *Gyula*, *1889., a Temesvári Hirlap munkatársa. Sikerült regényeket írt.

Bachelin (ejtsd: basleen), *Henri*, francia regényíró. *1879. Lormesban. Az életnek keserű és irónikus megfigyelője, mint Jules *Renard*. Az irodalomban 1904. tűnt fel *Horizons et coins du Morvan* című könyvével. Ismertebb regényei: *La guerre sur le hameau*, *Le bélier, la brebis et le mouton*. *Le chant du coq*, egy újságíró önéletrajza, aki mozgalmas élet után visszatér szülőfalujába és istenes életre készül. *Le péché de la vierge* a falusi erkölcsöket rajzolja erősen karrikírozva. *Kullay.*

Bacher Simon. Héber költő és műfordító. *1823. Liptószentmiklóson, †1892. Budapesten. Ismeretessé vált bensőségteljes, lirikus verseivel, de még inkább héber műfordításaival. Schiller, Goethe, Bürger stb. versein kívül főleg magyar lirikusokat fordít nagy sikerrel héber nyelvre. *Zemirót há-árec* (a föld énekei) c. gyüjteményében (Pest 1868) szerencsés kézzel átültette Kölcsey, Bajza, Vörösmarty, Petőfi és Arany János számos versét. 1866. jelent meg Lessing Náthánjának szép héber fordítása. Összegyüjtött műveit kiadta fia, *Bacher* Vilmos: *Sáár Simon* (Simon portája) cimen Wien 1894.

B. *Vilmos dr.*, B. Simon fia, orientalista, a Rabbiképző intézet tanára és igazgatója. *1850. †1913. Óriási irodalmi munkássága a zsidó tudomány és orientalisztika csaknem minden ágát felöleli. Legjelentékenyebb alkotása hatkötetes *ágádá* műve, mely rendszeresen kronológiai sorrendben, szerzők szerint adja az egész hagyományos irodalomban szétszórt óriási ágádáanyagot exakt német fordításban. Mint bibliamagyarázó számos dolgozatban és könyvben foglalkozik a zsidó exegétákkal és grammatikusokkal. Alapvető a zsidó hagyom. irodalom exegétikai *terminológiája* (Leipzig 1899. 1905); összefoglaló műben tárgyalja a héber nyelvtan kezdeteit: *Die Anfänge der hebr. Grammatik* (Leipzig, 1895.) c. Mint orientalista, számos munkájában felderíti a héber—arab és főleg a héber—perzsa vonatkozásokat, külön foglalkozik *Nizámival* és *Szádival*, a híres két perzsa költővel. Az Izr. Magy. Irod. Társulat megbizásából Bánóczi József és Krausz Sámuel részvételével lefordítja a bibliát (1895—1906.). Bánóczi Józseffel megindítja 1883. a *Magyar Zsidó Szemle* c. folyóiratot, mely a magyar zsidó tudományos irodalom megalapozója lett. *Weisz.*

Bäckström, *Edvard*, svéd költő, *1841. †1886. Az 1860. alakult *Namnlösa Sällskapet* (Névtelen Társaság) tagjaihoz tartozott (lásd ott), akik az újromantikusok nyomait követve, saját érzéseiket és ideális, filozófiai témákat énekelték meg. B. lirikai költeményeit finomság és zenei nyelv jellemzi.

Bacon (ejtsd: békn), *Francis, verulami báró*, angol filozófus. *1561. Londonban, †1626. u. ott. B. irodalmi dicsőségét erkölcsi és politikai tárgyú essay-ivel alapozta meg (1597.), amelyek nemcsak a gondolatnak, hanem a stílusnak finomsága miatt is az angol szellem maradandó alkotásai közé tartoznak. Filozófiai jelentőségéről l. *Angol irodalom.*

Voltak, akik azt állították, hogy *Shakespeare* drámáit is igazában ez a különös nagy szellem írta, s nem a maga korában ismeretlen színész, azonban ma már ez az állítás komolyan nem védelmezhető s csupán dilettánsok közt tartja magát.

B. *Josephine Dodge Dasham*, amerikai írónő, *1876. A gyermeki lélek rajzával tűnik ki. (*Memoirs of a Baby*; *Biography of a Boy.*)

Bacovia, *George*, szimbolista román költő, *1881. Moldvában. Verseinek erős oldala a zeneiség, mert B. mint zenész és zeneszerző is nevezetes.

Bács *Imre*, *1898. Filozófiai, esztétikai és kritikai tanulmányai 1918 óta magyar és német folyóiratokban jelentek meg. 1923. az *Uj Kultura* folyóirat főszerkesztője. Önálló kötete: *Uj művészet világszemléleti képsíkon* (1923). Főmunkatársa a Magyar Irásnak.

Bacsányi, l. *Batsányi.*

Bacsó *Béla*, *1891. †1920. Iró és ujságiró, a Népszava volt munkatársa. Somogyi Bélával együtt ismeretlen tettesek elhurcolták és megölték. Művei: *A Sefcsik-ház* (regény) és *Novellák.*

Baculard d'Arnaud (ejtsd: bakülár dárnó), *François Thomas Marie de*, francia író, *1718. †1805. Voltaire-rel és Nagy Frigyessel jó viszonyban volt. Regényeiben a komor és borzalmas hatásokat kereste. A XVIII. sz. végén Magyarországon igen népszerű volt s műveit leforditották magyarra.

Bădescu, *Scipione Joan*, erdélyi születésü román költő és ujságiró. *1847. Már mint diák nagyon sikerülten lefordította romanra *Petőfi Őrült*-jét. Azután is gyakran fordított a magyar irodalomból (főleg

Petőfi és Vörösmarty verseiből) s a románból is magyarra. *Bágyai* néven is írt.

Badi az zamán, *Al-Hamadáni*, arab makáma író, *967. Hamadánban, tanulmányai elvégzése után vándorútra kelt s ez útján nyert irodalmi és történelmi ismereteit dolgozta fel makámáiban. E műfajban, amely a könnyen rímelő arab nyelvnek különösen megfelel, oly nagy tökélyre tett szert, hogy kortársai *badi az zamán* (a kor csodájá)-nak nevezték. Makámái kóbor irodalmi kalandorról szólnak, aki változatos életében az arab műveltséget fitogtatja. Nyelve és találékonysága művét az irodalom remekévé avatják. Hatása Szíriában, Spanyolországban és *Rückert* által Németországban is erősen nyilvánult (l. *Kremer: Kult. gesch. d. Orients*, I. 470. *Amthor: Klänge Ostens*, 1840.). *Germanus.*

Badics *Ferenc*, *1854. Tanár, majd igazgató, később főigazgató. Sok irodalomtörténeti életrajzzal gazdagította irodalmunkat; foglalkozott többek között *Arany Jánossal, Csokonaival, Kisfaludy Sándorral, Fáy Andrással. Beöthy Zsolttal* együtt szerkesztette a *Képes Irodalomtörténetet*. Több költői művet rendezett sajtó alá.

Bagger, *Karl*, *1807. †1846. Dán regényíró, *Testvérem élete* c. munkája főleg jellemrajzaiban kitűnő. Mint költő Heiberg *Flyvende Post*-jában szerepelt először.

Baggesen, *Jens*, dán és német költő, *1764. †1826. Élesen szembehelyezkedett a kezdődő romantika nagyságaival, elsősorban Oehlenschlägerrel, védelmezve a költői harmonia, a formai és szerkezeti szabályosság szükségességét. Legkitűnőbbek szatirikus iratai *(Tréfás-verses levelek, Második énem és én)*. Leghatásosabban támadta a romantikus formátlanságot *A Tökéletes Faust* c. drámai költeményében, ostorozva egyúttal korának társadalmi és tudományos ferdeségeit. A korszellemmel szemben elbukott, de a reálizmus újból értékelte.

Baghy *Gyula*, *1891., szinész, eszperantó író és műfordító. Főbb munkái: *Preter la vivo* (versek) és *Viktimoj*. Az eszperantó akadémia irodalmi díjjal tűntette ki.

Bagot (ejtsd: begot), *Richard*, angol regényíró, *1860. Legismertebb regényei: *Donna Diana* és *Anthony Cuthbert*.

Bahr, *Hermann*, *1863., osztráknémet író. A lírát kivéve alig van terület, ahol meg ne fordult volna. Maradandót egyiken sem alkotott. Alapformája a tárca. Drámái (leghíresebb: *Das Konzert*, 1909.) dialogizált, — regényei (legjobbak: *Die Rahl*, 1908., *Drut*, 1909., *O Mensch*, 1910.) tág háttérbe állított tárcák. Jelentőségük abban áll, hogy pontosan lemérhető belőlük a nyolcvanas évek óta divatos irodalmi irányok, áramlatok időtartama, válsága, bukása. B.-nak mindenikhez van köze mint kezdeményezőnek, kritikusnak, pártfogónak, sírásónak. Volt naturalista, szimbolista, újromantikus (felfedezi *Hofmannsthalt)*, hogy utóbb megtérjen a katolicizmushoz *(Himmelfahrt*, 1915: Egy világfi megtérése; *Tagebuch*, 1917—1918, 1920, 1921—1923.). De érintkezésbe került az expresszionizmussal is. *(Expressionismus*, 1916). Külön problémája az osztrák kultúra, a bécsi szellem értelme. Legszellemesebb tárca-essayiben. *(Bildung*, 1901; *Essays*, 1912; *Summula*, 1921.; *Sendung des Künstlers*, 1923.) *Turóczi-Trostler.*

Baif, *Jean-Antoine de*, francia költő, *1532. †1589. Ronsard rokona, tanulótársa; a *Pléiade*-hoz tartozott. Mint tehetség nem jelentékeny; a *Pleiade* hibái erősen kiütköznek rajta. Szorgalmas és sokoldalú. Művei közt legtöbbet ér a *Mimes* c. gyűjtemény, változatos hangnemben tartott darabjaival. Mint színpadi író Sophoklest és Terentiust adaptálja. Fonetikai helyesírással és metrikus francia verseléssel kísérletezik. *Académie de poésie et de musique*-et alapít költők és zenészek számára.

Bailey (ejtsd: béli), *Philip James*, angol költő, *1816. †1902. Több költői műve közt legjobb a *Festus* (1839.), melyet különösen Tennyson tartott nagyra.

Bailly (ejtsd: bajji), *Auguste*, francia regényíró, *1878., Regényei főleg stiláris szépségekben gazdagok. *La Carcasse et le tord cou* a Jura-vidék parasztjainak életéről fest erősen realisztikus képet. *L'amour tue et sauve* pesszimista szerelmi történet. *Naples au baiser du feu* tele ragyogó leíró részekkel és brutális kalandokkal.

Bain, *Francis William*, angol író, *1863. A hindu gondolkodást népszerű történeteivel hozta közelebb az angolokhoz. Nálunk is fordításban több műve ismeretes *(A hajnal leánya; A hibák bányája*, stb.).

Báj, esztétikai fogalom, kellékei a szépség, üdeség és a kis méretek. A B.-nak tipikus drámai képviselői Ismene, Chrysothemis *(Sophokles)*, egész sereg euripidesi nőalak, *Shakespeare* Cordeliája, Opheliája, Desdemonája, Imogenje. — A regényirodalomban *Dickens* (Dóra) és *Jókai* (Ankerschmidt Eliz) leány-alakjai, az elbeszélő költészetben pl. *Vörösmarty* Szép Ilonkája.

Bajza, *Jozef Ignác*, *1754. †1836., tót író, a Bernolák iskola legjobb stilisztája s legjellegzetesebb egyénisége. Született Predméren (Trencsén m.), meghalt mint pozsonyi kanonok. B. magát Bernolákot is megelőzve, már tót nyelven írja meg a *René mládenca prihody a skušenosti* (René ifjúnak kalandjai és tapasztalatai, 1783—1785.) c. regényét. Ötkötetes népszerű teológiai munkája a *Krestanské katolické náboženstvo* (A keresztény kat. vallás, 1789—1796.). Ezenkívül verselt is. B. nagy tehetség s önálló egyéniség volt, aki magával Bernolákkal is éles vitákat folytatott a tót nyelv irodalmi kialakítása körül. *Podhradszky.*

Bajza *József*, *1804. †1858. Jogot végzett, de már fiatalon az irodalomnak szentelte életét. *Kazinczy* hatása alatt lett íróvá, de csakhamar tevékeny tagja *Kisfaludy* Károly társaságának, az *Aurora*

körnek. Mestere rábízta az *Aurora* szerkesztését is. Tekintélye és irodalmi hatása még emelkedett, mikor megalapította a *Kritikai Lapokat*. Mikor az Aurora és a Kritikai Lapok megszűntek, *Vörösmarty* és *Toldy* társaságában az előbbiek pótlásául megindította az *Athenaeumot* és melléklapját, a *Figyelmezőt*. Mióta *Kölcsey* elhallgatott, nem volt igazi kritikusunk. Kritikára pedig nagy szükség volt, mert az irodalmi fellendülés nagyon sok tehetségtelen emberben is felébresztette az érvényesülés vágyát. B. határozott, széleslátókörü kritikus volt; az irodalom köztársaságában csak a szellemi tekintélyt ismerte el. Heves, sőt kíméletlen harcokat folytatott azok ellen, kik mágnásösszeköttetésekkel akartak érvényesülni. Kemény vitája volt *Döbrenteivel* és az író segítségére siető gróf *Dessewffyvel*. Mikor *Az epigramma teóriája* c. esztétikai munkája megjelent, újabb vitája támadt *Szentmiklóssy* Alajossal. Lirai költeményei borongós hangúak. Hazafias versei közül legismertebbek: *Sóhajtás*, *Apotheozis*. Csiszolt nyelv és forma jellemzik költészetét, de hiányzik verseiből a közvetlenség. Az irodalom szobai költészetnek hivja ezt a lirát: elképzelt, gyakran magára erőszakolt érzelmeket versel meg a költő; hiányzik a versekből az élet, az események megtörténte után létrejövő lelki viharzás; úgy jönnek felénk az érzéshullámok, mint nagy ködben a távoli harangszó. De B.-t nem tette a követett irodalmi irány elfogulttá; nagy érdeme, hogy a közeledő jövő előtt nem bocsátotta le a sorompót: az ifjú *Petőfi* tehetségét korán felismerte. B.-nak az egész kor költészetére nagy hatása volt. Nála tehetségesebb költők is utánozták, még *Petőfi* és *Tompa* első versein is érezzük hatását. Életrajzát többek között megirták: *Badics* Ferenc és *Szücsi* József. Műveinek kritikai kiadását *Badics* Ferenc rendezte sajtó alá: *B. J. összegyűjtött munkái.* 6 kötet. Franklin. *Lengyel.*

B. *József*, *1885. Irodalomtörténész (apai nagyatyja B. József költő öccse volt). Nemzeti Muzeumi igazgató-őr, egy. tan. Fő művei: *A kuruc elbeszélő költészet, Petőfi István versei*, kisebb értekezései *Kisfaludy Sándor és a nyelvujítás, B. József és a nyelvujítás, B. József mint történetíró, B. József költői nyelvéről, Petőfi költői nyelvéről, B. József.*

Bakchylides, Keosról, kb.Kr.e. 516—450 közt, egyike a három nagy görög kardalköltőnek. Unokaöccse Simonidesnek, kivel együtt vetélkedett Pindarosszal. Nagybátyja genialitásával s ellenfelük magas művésziességével szemben B. a középszerű, sima, közérthető, kellemes költő, a műfaj nehézségeinek leegyszerüsítője. Színes, dús nyelve, gazdag verselési technikája, szentenciái az ő külső, megkapó díszei. 1896 óta 19 teljes dalát bírjuk (az ókorból ritka hagyaték): mind győzelmi dal (epinikion). Különben számos kardalfajtát művelt (himnusz, paean, dithyrambos), skolionjai is vannak. Dithyrambosai »hősi balladák« s dialógusukkal a drámához való közeledést érzékeltetik. — Klad.: C. P. *Neue* 1822 s *Bergk: Poetae lyr. gr.* (tör.), a nagy lelet; F. G. *Kenyon* 1897 óta többször, Fr. *Blass* a Bibl. Teubn.-ban 1898 óta, H. *Jurenka* 1908, C. *Jebb* 1905; nálunk magyar fordítással *Hegedüs* István 1903. Irod.: U. v. *Wilamowitz-Möllendorff: Textgesch. d. gr. Lyriker* 1900; u. az, *B.* 1898; u. az, *Sappho und Simonides. Czebe.*

Baker (ejtsd: békő), *Ray Stannard*, amerikai író, *1870. A falusi életet festi (*Hempfield*; *Great* Possession). Álneve: *David Grayson.*

Bakin, l. *Japán Irodalom.*

Bakonyi *Károly*, *1873. Nagyváradon. Novella- és tárcaíró, *Kun László* címen tragédiát is írt. Legismertebbek azonban daljátékszövegei (*Bob herceg, János vitéz, Rákóczi, Obsitos, Tatárjárás*).

Baksay *Sándor* *1832. †1915., gimnáziumi tanár, ref. lelkész, majd a dunamelléki ref. egyházkerület püspöke. *Gyalogösvény* és *Szederindák* címen adta ki elbeszéléseit. A falu református népét, papját, tanítóját rajzolja elbeszéléseiben nagy szeretettel. Optimista szemmel nézi a falut és idealizálja; meglátja ugyan és meg is rajzolja a szenvedést, de a rútat, a torzot ösztönszerűen kerüli. Erős történeti érzéke van. Multban játszó elbeszélésein kívül bizonyíték erre *Dáma* c. történeti regénye; a mohácsi vész korának nemzedékét rajzolja benne. *Homeros Ilias*-át lefordította; szakított a hexameterrel, magyaros formát használt. *Lengyel.*

Balanyi *György*, *1886., történész, kegyesrendi tanár. A Közgazdasági Egyetemen a történelem tanára. Művei: *Imperializmus és világháború, Világpolitika, A Balkán probléma fejlődése 1856—1914., A szerzetesség története, Calasanzi Szent József élete, Assisi Szent Ferenc élete.*

Balassa (Balassi) *Bálint*, *1551. †1594. A nyugtalan, harcos XVI. sz. gyermeke; szilaj, szenvedélyes magyarok leszármazottja. Protestáns szellemű nevelésben részesült. Nevelője *Bornemissza* Péter volt. Első, úgyszólván gyermekkori munkája egy vallásos könyv fordítása (*Betegh lelkeknek való füves kertecske.*). Ifjú korában katona lett; Egerben, a végvári vitézek között, küzdött az egész keresztény világot fenyegető török ellen. Nagy harcok ebben az időben nem voltak, de

Balassa »Betegh lelkek« című munkájának utolsó lapja.

kalandozásokra mindig akadt alkalom. Valószinűleg egri tartózkodása alatt ismerkedett meg *Losonczi* Annával, a vár kapitányának feleségével. Szenvedélye fellobbant, de meghallgatásra nem talált. Ekkor indult az erdélyi fejedelem ellen feltámadó *Békés* Gáspár segítségére. A támadás nem sikerült, B. fogságba esett s *Báthory* István Lengyelországba vitette, mert lengyel királlyá lett az erdélyi fejedelem. B. rövid idő múlva hazatér és rövid egri tartózkodás után elhagyja a végvári életet, feleségül veszi unokatestvérét, *Dobó* Krisztinát. Házassága nem boldog; szenvedélyes, fékezhetetlen vére újabb és újabb pörökbe bonyolítja, felesége elhagyja. Első szerelméhez, *Losonczi* Annához fordul, kinek férje meghalt. Legszebb szerelmi költeményeit most írja hozzá, de az asszony nem hallgatja meg: máshoz megy feleségül. B. Lengyelországba bujdosik. 1594. itthon van, résztvesz Esztergom ostromában, ahol halálos sebet kap. Fiatalon halt el első nagy lírai költőnk. Hevülékeny egyénisége, szenvedélyes vére többször szerelemre lobbant, de *Losonczi* Anna iránt érzett szerelmét sohasem tudja teljesen elfelejteni. Örök emléket állított neki szerelmi költeményeivel. B. az első nagy nyelvművészünk, az első, ki a még göröngyös nyelvet szárnyaló zengésre hangolja, aki új, mély perspektivájú, szabad és gazdag líra hangszerévé avatja. Az első, ki felfedezi a világot, a természet ezer szinét s átfonj a azt a lélek szenvedélyeinek ezer színével. Belső és külső világ egyetlen izzásban forrnak össze, az elmélázó gyengédség és a zabolátlan szenvedély forró lírájában. B. kétségkívül ismerte a renaissance latin költőit és sokat tanult a népdaltól; de ezek a hatások merőben önálló szellemet termékenyítettek meg benne. Mintaképeitől megkülömbözteti komolysága, mely minden játékos képet a közvetlen és belső érzelem életrekeltő tüzével hat át. Uj formát alkotott (l. Balassa-versszak). *Juliá*-hoz és *Coeliá*-hoz *(a Julia* név bizonyosan *Losonczi* Annára vonatkozik), intézett szerelmi költeményei magasan felette állanak a kor lírájának; *Boldogtalan vagyok* kezdetű verse a kuruc korban mint népköltemény terjedt el. B.-nek sokáig csak vallásos verseit ismertük, amelyekben a bűneit érző ember könyörögve kiált fel Istenhez szenvedései között. Világi költeményeit *Szilády* Áron adta ki 1879. Közülök szerelmi dalain kívül katona-dalai emelkednek ki. *(Ének a végekről.)* B. legbővebb életrajzát *Erdélyi* Pál írta meg. Összes művei legújabban két kötetben jelentek meg. (Kiadta *Dézsi* Lajos.) *Lengyel.*

B. *Bálint gróf*, XVII. századbeli költő, †1684. Egy allegorikus színjátékán kivül *Átok* c. nagyobb költeménye említhető.

B. *Imre*, *1886. Iró és hírlapíró, a Pesti Hírlap segédszerkesztője. Négy évig volt a Nemzeti Szinház tagja, mint rendező és szinész. Szini kritikus, a szinházi problémák alapos ismerője. Idevágó művei: *Színpadi problémák, Budapest színházai* (utóbbi sajtó alatt). Első nagyobb munkája *Elek Pál regénye* c. politikai korrajz volt. *Magyar királytragédia* c. könyve IV. Károlyról szól.

B. *József* *1864., tanár, nyelvész. *Simonyi* Zsigmond halála óta a *Magyar Nyelvőr* szerkesztője. Magyar és külföldi folyóiratokba számos nyelvészeti tanulmányt írt. *Simonyi* Zsigmonddal magyar-német szótárt szerkesztett. Önálló művei: *A fonetika elemei, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése, A magyar hangtan, Magyar fonetika, Kis magyar hangtan, Kurze Darstellung des ung. Lautsystems, A magyar helyesírás* és néhány kitünő tankönyv. Munkássága különösen a hangtan terén nagyjelentőségű. Társadalmi mozgalmakban is tevékeny szerepe van. Lexikonunk munkatársa. *Lengyel.*

B. *József*, hírlapíró, *1886. Több fővárosi és szegedi lap munkatársa, illetőleg szerkesztője. Legutóbb a *Világ* főmunkatársa és színikritikusa volt.

Balassa-versszak. Kilenc kétütemes, 6 vagy 7 szótagos sorból áll; a harmadik, hatodik és kilencedik egymással rímel, a többiek páros rímüek. Képlete tehát: aabccbddb. *Balassa* Bálint alkotta ezt a versszakot a XVI. sz.-ban.

Balassi Menyhért árultatása, dráma; 1569 adta ki *Karádi* Pál, aki talán szerzője is. Egyaránt támadja a katolikusokat és reformátusokat. Irója bizonyára unitárius. A drámát keserű szatira jellemzi. Vitatkozó drámáink között a legkülönb; korfestő és műveltségtörténeti jelentősége is van. Nemcsak a hírhedt főúr személyét rajzolja erős vonásokkal, de a kettős királyság korának általános politikai erkölcseit is. *Lengyel.*

Balázs *Árpád*, dalköltő, *1874. Első nagysikerű nótája: *Gyere velem akáclombos falumba*, később: *Rácsos kapu rácsos ablak, Két babonás szép szemednek*, stb. Közel kétszáz nótája jelent meg nyomtatásban.

B. *Béla.* *1884. Iró és tanár. Egyike a legújabb magyar irodalom kimagasló egyéniségeinek. Gazdag fantázia, mély költőiség párosul benne nagy kultúrával és nagy pszichológiai tudással. Költészetének kizárólagos tárgya a *lélek*, annak sajátos rezdülései, titokzatos sejtései, amelyek mélyen, a »tudat alatt« játszódnak le és amelyeket biztos kézzel emel a tudatosság régióiba. A lírai formán kívül a mese formája áll legközelebb hozzá. Versei *(A vándor énekel, Tristan hajóján, Férfiének)* és meséi *(Hét mese, Testvérország, Az igazi égszinkék)* legőszintébb, legigazabb alkotásai. Regényei: *Isten tenyerén*, a *Karin Michaelisz*-szal együtt írt *Túl a testen* és drámái: *Dr. Szélpál Margit, Halálos fiatalság, Az utolsó nap* kissé mesterkélteknek és agyonintellektualizáltaknak hatnak. Novelláiban: *Történet a Logody-utcáról, Kalandok és figurák* és könyvdrámáiban: *Misztériumok, Fekete korsó, Jálékok* (bábjáték és táncjáték) ismét akadálytalanul bontakozhatik ki lélekelemző képessége. A *Halálesztétika*, a *Dramaturgia*, a *Dialogus a dialogusról,*

s a *Der sichtbare Mensch* c. németül megjelent filmesztétikai munkája elméleti tudásának bizonyítékai. 1919. az írói direktórium tagja, ezért a kommün bukása után emigrált. Azóta Bécsben él. Legújabb könyve: *Phantasie-Reiseführer*, 1926. Műveit Lukács György kommentálta: *B. B. és akiknek nem kell.* *Juhász A.*

Balázs *Sándor*, *1830. †1887. Számos elbeszélése jelent meg. Írt regényt és víg játékokat is. Néhány kötete: *Beszélyek, Tükördarabok, Tarka képek.*

B. *Sándor*. *1883. Tanár és író. A *Kisváros* c. kötete a vidék életét festi. Színdarabjai (*Feleségünk, Az álarcosok*) nagy sikert arattak.

Balbi (Balbus) *Jeromos*, kiváló humanista, †1530. Párizsban mint rétor nagy hírnévre tett szert, de síkamlós tárgyú versei miatt Magyarországba menekült. Itteni kalandjait énekli meg *Elegia* [illegible]-jában. Nagyobb latinnyelvű történeti és politikai munkákat is írt, főleg a fenyegető török veszedelemmel kapcsolatban.

Balbuena, *Bernardo de*, spanyol költő, *157[illegible]. †1627. Lírai költeményeit, eklogáit jóval felülmúlja hőskölteménye, *Bernardo*, amely a középkori románcok egyik legendás hősét, Bernardo del Carpiót énekli meg, Ariosto *Orlando Furioso*jának stílusában.

Balde *Jakab*, *1604. †1668. elzászi származású újlatin költő, államférfi és tudós, I. Miksa bajor választófejedelem udvari papja. Rendkívül könnyed verselő, igazi költői lelkű, témái az emberi élet és [illegible] egész körét felölelik. Formában és nyelvben tisztán tükrözik a klasszikus mintaképek tökéletességét, érzésben ízig-vérig németek és keresztények. Ódákon, epodoszokon, vegyes költeményeken (*Lyrica, Epodi, Sylvae* stb.) kívül írt szatírákat (*Melancholiae* [illegible]), kisebb és nagyobb epikus költeményeket (*Batrachomyomachia* = Békaegérharc, *Tilly, I. Miksa, III. Ferdinánd* [illegible], *Judith* stb.), drámákat (*Jephtias, Arion Scythicus, Drama georgicum*), költői leveleket, elégiákat. Műveinek teljes kiadása: *Jacobi B. Opera poetica omnia*, München, 1729.

Bale (ejtsd: bél), *John*, ír püspök, *1495. †1563. A reformáció híve volt, Flandriába kellett menekülnie, ahonnan 8 év mulva tért vissza Angliába. Ossory püspöke lett. Prózai munkáin kívül (leghíresebb a latin nyelvű Illustrium maioris Britanniae scriptorum summarium) 22 drámát írt; ezekben arra is példát mutatott, hogyan lehet a krónikák anyagát felhasználni s így a történeti dráma első formáját nála találjuk. *Kyne Johan*-ja még moralitás, mely azonban már a modern dráma felé az első lépést jelenti történeti alakok bevezetése által. Darabját Shakespeare nem ismerte. Drámái többnyire heves hangon bibliai tárgyakat dolgoznak fel. *R[illegible]sa.*

Balics *Lajos*, történetíró, *1856. Jelentékeny összefoglaló műve: *A római kath. egyház története Magyarországon* (3 kötetben) s *A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig.*

Bálint *Aladár*, *1881. †1925. Novellista, újságíró, a *Népszava* műkritikusa, a *Nyugat* egyik főmunkatársa és művészeti kritikusa, szerkesztője. Szocialista szellemű író. Megírta *Kernstok Károly* biográfiáját.

B. *Elemér*, *1888., magyar matematikus, az algebrai egyenletek gyökeinek eloszlásáról írt értekezéseket. E lexikon munkatársa.

B. *Gábor* (szentkatolnai), nyelvész, *1844. †1913. Középázsia török népeinek nyelveivel s ezeknek a magyarral való összefüggésével foglalkozott. Résztvett Széchenyi Béla gr. keletázsiai expediciójában.

B. *Lajos*, *18[illegible]. Publicista, műkritikus és dramaturg. A Nemzeti Színház titkára.

Báljmont, *Konsztantin Dmitrievics*, orosz költő, *1867. Páratlan nyelvművészetével bámulatba ejtette kortársait, de mivel túlsokat ír, néhány csodásan szép, melodikus verse mellett sok a gyönge. Az egyetlen a dekadensek közül, aki mindvégig dekadens maradt. Első verskötete *Az északi ég alatt* c., 1894. jelent meg, ezt követte a *Csend* (1898.), *Az égő épületek* (1900.), majd a *Legyünk olyanok, mint a Nap* (1903.), melynek alapján a fiatal költők királyának nevezték el. Ezután folyton hanyatlott, bár még 15 új verskötetet adott ki. Írt több értékes essayt, pl. *Hegyescsúcsok* (1904.). A bolsevizmus elől 1922. külföldre menekült. Legujabb munkái, pl. *Hol a házam* (Praga, 1924.) gyengék. Shelley és Poe fordításai mintaszerűek. *Bonkáló.*

Balkányi *Kálmán*, közgazdasági író, *1883. Értékes közgazdasági tanulmányai napi- és szaklapok hasábjain jelentek meg. Az OMKE közgazdasági hetilap főszerkesztője.

Balkányi Szabó *Lajos*, *1823. †1889. Ügyvéd, majd bíró. Lírai költeményei közül különösen népdalaival aratott nagy sikert. Legismertebb dalai: *Kossuth Lajos azt üzente*, *Káka tövén költ a ruca.*

Balla *Ignác*, *1883. Költő és újságíró, az *Új Idők* volt szerkesztője. Verseskötetei: *Tűz, Tenger mormolása, Dél, A* [illegible]. Prózai munkái: *Kom*[illegible], [illegible], *Anonima levelei, Az* [illegible], *Kis emberek, Az arezzói varga.* Ifjúsági iratai: [illegible], *A Rotschildok.* Sokat tartózkodott Olaszországban, ahol fáradhatatlanul dolgozik az olasz-magyar irodalmi [illegible]. Francia és olasz műfordító.

B. *Jenő*, *1877. †1926. Újságíró és író. Több regényt és elbeszélést írt ([illegible], *Mesék a* [illegible]).

B. *Miklós*, költő, *1874. †1912. [illegible] c. kisebb elbeszélő költeménye díjat nyert a Kisfaludy-társaságnál. Kötetei: *Versek. Tilalomfa.*

Ballada. Kisebb elbeszélő költemény, amely epikus tartalma mellett lírai (énekelhető) és drámai (párbeszédes, szaggatott) formákat egyesít magában. Tárgya tragikus. A műköltészet a néptől vette át,

a XVIII. sz. végén. (L. *Népballada.*) A mintául szolgáló skót népballadákat Bürger, Goethe, Schiller, Uhland, Heine és mások utánozták, sokszor feloldva vagy szónokiassá téve a formát és a stílust. Hozzánk német közvetítéssel jutott el a B. s ez meg is látszott Kölcsey, Kisfaludy K., Czuczor, Vörösmarty B.-in. Petőfi lírai és szónokias, politikai természetű B.-kat írt. A 40-es években ismertté vált alföldi magyar nép-B. hatása látszik Arany J. első B.-in *(Rákócziné)*; a későbbieken a skót és az 50-es években fölfedezett székely nép-B. hatása. Ez utóbbi — nyilván a környezet és az életviszonyok következtében — sok tekintetben rokon a skót nép-B.-val. Arany, akit az irodalomtörténet a »B. Shakespearejének« nevez, mély lirikumot vitt a B.-ba: a lelkiismeret tragédiáit írta meg. Leggyakoribb tárgya az, hogy a lelkifurdalás megőrjíti a hőst. Arany követői nem tudták továbbfejleszteni a B.-t; Tompa, Gyulai, Kiss J. stb. az ő eszközeit használták és témáit variálták. A modern világirodalomban a tulajdonképeni B. igen ritka. Német művelői közt legkülönbek Strachwitz, Fontane, Liliencron, Börries v. Münchhausen. A B. (ballad) nevet viseli — hosszabb terjedelme ellenére is jogosan — *Wilde* megrázó, drámai lüktetésű költeménye a Readingi fegyházról.

A B.-val nálunk legalaposabban *Greguss* Ágost foglalkozott. *(A balladáról,* 1865.) Híres meghatározása: »a B. tragédia dalban elbeszélve, rövidebben: drámai dal.«

A B. szó a kelta vallad-ból származik. A román népeknél a provençal-ban *balada* táncközben énekelt dalt jelentett, mint az ó-olasz *ballate* és az ó-francia *balete* is. A francia *ballade* elnevezés csak a költemény külső formáját határozza meg; ennek a tkpi B.-hoz sem tárgyban, sem előadásban nincs köze. Három, 8—12 sorból álló fő-strófa és egy 4—6 sorból álló *ajánlás* (envoi), amely a *Prince* (herceg) szóval kezdődik; három rím, amely az egész költeményen végighúzódik; refrén: ez a *ballade* hagyományos formája a középkortól a mai napig. *Benedek.*

Ballagi *Aladár,* *1853. Egyetemi tanár, történetíró. Megírta *A magyar kir. testőrség történetét,* a magyar nyomdászat fejlődését. Nevezetesebb munkái ezeken kívül: *Franciaország hatása Európa művelődésére* és *I. Frigyes Vilmos porosz király.* Számos tanulmánya jelent meg folyóiratainkban és több szenvedélyes vitát folytatott történeti vagy nyelvészeti kérdésekről. Legújabb értékes monografiája: *Buda és Pest a világirodalomban* 1473—1711. I.

B. *Géza,* *1851. †1907. Jogakadémiai tanár és történetíró. Művei közül nevezetesek: *Politikai irodalom Magyarországon, A nemzeti államalkotás kora.* Sok cikke jelent meg különösen protestáns folyóiratokban.

B. *Mór,* *1815. †1891., magyar nyelvész és teológus. Fiatal korában a zsidó nyelvvel, a biblia tanulmányozásával s a zsidóság társadalmi helyzetének kérdésével foglalkozott. Később áttért a ref. vallásra s azontúl munkássága a protestáns teológia, a bibliai tanulmányozás és a magyar nyelvtudomány között oszlott meg. 1855—1877-ig a budapesti ref. teológiai akadémia tanára volt. Mint nyelvész, a szótárirodalom terén úttörő *(Német-magyar szótárai, A magyar nyelv teljes szótára)* és összegyűjtötte a magyar példabeszédeket és közmondásokat *(Példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye.* 1850.). Szarvas Gáborral és a Magyar Nyelvőrrel szemben a nyelvújításnak egyik legszenvedélyesebb védője volt. *(Nyelvünk ujabb fejlődése.* 1881. *A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.* 1884. *Szókészletünk orthológ szabályozása és az iskola.* 1890.). *Balassa.*

Ballenegger, *Róbert,* vegyész, pedológus, *1882. †1925. É.-Amerikában tartott előadásokat. Főművei: *A termőtalaj* (1921), a modern talajtan első magyar kézikönyve, *Bevezetés a növények életvegytanába* (1922).

Balogh *Arthur (galanthai),* *1866. Abonyban. Egyetemi tanár, nyugdíjaztatása óta a *Kolozsvári Hirlap,* majd az *Ellenzék* és 1925-ig az *Ujság* szerkesztője Kolozsváron. Fiatalabb éveiben szépirodalommal és társadalomtörténeti studiumokkal is foglalkozik, később szaktudománya területén fejt ki maradandó munkásságot, az impériumváltozás óta kisebbségi jogi tanulmányaival keltett figyelmet. *Alkotmánytana* és *Politikája* különösen nagyértékűek. Fontosabb munkái: *A társadalmi forradalom,* 1894., *Hires asszonyok* (név n.), 1898., *Hires szerelmesek* (név n.), 1899., *Udvari élet a francia királyok alatt* (név n.), 1900., *A törvényhozó hatalom,* 1899., *A magyar államjog alaptanai,* 1901., *Az államélet főjelenségei,* 1904., *Alkotmánytan, Az állam tudománya,* 1909. *Románia új alkotmánya,* Kolozsvár 1923. *Szentimrei.*

B. *Benedek* (baráthosi), *1870. Fővárosi tanító, majd polgári iskolai igazgató. Többször volt Ázsiában tanulmányúton. Főbb munkái: *Dai Nippon* (I—III., a japán nemzet történelmének, földrajzának és irodalmának legjobb és legteljesebb magyar nyelvű ismertetése), *Kelet csodái, Séta a világ körül. Turáni regék* (1926).

B. *Endre* (szentimrei), *1881. †1925. Erdélyi író. Többször díjat nyert novellái finom megfigyelő tehetségről és kitűnő magyarságáról tanuskodnak. Önálló kötete: *Hajótöröttek* (1922).

B. *István,* tanár és író, *1894. *Gyóni* Gézával együtt volt szibériai hadifogságban, hátrahagyott kéziratait és életrajzát most adja ki. Több verskötete jelent meg.

B. *István,* író és hirlapíró, *1902. Több lap tudósítója volt, a makói *Marosvidék* c. napilap szerkesztője. Versei, elbeszélései a lapokban jelentek meg. Verseskötetéhez *(Csók,* 1926) *Rákosi* Jenő írt előszót.

B. *Jenő,* *1864. Biró, később egyetemi tanár, majd miniszter. Számos jog-

tudományi könyvet írt. A *Bűnvádi perrendtartás magyarázata* címen megjelent jogi művek egyrészét ő írta. A politikában *Tisza* István tántoríthatatlan híve volt. Jelenleg az *Akadémia* főtitkára.

Balogh *Margit*, *1881. Tudományos utazó, *Papp* Károly felesége. Művei : *Oláh Miklós Hungáriája, A dunai hajózás történetéhez, A Duna völgye, A Nagy Magyar Alföld, Tanulmányúton Afrika északi partvidékén, A deliblàti homokpuszta*, stb.

B. *Pál*, *1854. Politikai, statisztikai, szociológiai tanulmányai és cikkei a napilapokban és a folyóiratokban jelentek meg. Legfontosabb munkája : *A népfajok Magyarországon.*

B. *Tihamér*, *1838—1907. Írói neve *Almási B.* Számos novellája jelent meg a lapok tárcarovatában. Vígjátékaival a színpadon sikereket aratott : *A tót leány, Cigány Panna.*

B. *Zoltán*, *1833. †1878. Költői elbeszélést, színműveket írt. *Uj Nemzedék* címen folyóiratot indított a hatvanas évek elején.

Baloghné Molnár *Mária*, lírai költő, *1890. Sepsiszentgyörgyön élt 1919-ig. Az anyaföldtől elszakadt székelységnek ma egyik legnépszerűbb énekese. »Édes anyám ablakára ráborult a bánat« országszerte ismert verse stb. a *Szerellek Erdély* ! c. kötetében (1920) jelent meg. Ujabb verskötete : *Hullámokon* (1925).

Baltazár *Dezső*, *1871. Debreceni ref. püspök. Egyházjogi tanulmányokat írt. Politikai, társadalmi, szociális, felekezeti kérdésekben írt cikkei és elmondott beszédei mindig nagy hatást értek el. Egyházának, a haladásnak és társadalmi békének a legválságosabb időkben is tántoríthatlan harcosa volt.

Balzac, *Honoré de*, francia regényíró, *1799. máj. 20. Tours-ban, †1850. aug. 19. Párizsban. A modern francia regény atyamestere paraszti eredetű hivatalnok-családból származott ; az eredeti *Balssa* nevet már apja levetette, a nemesi de partikulát ő ragasztotta önhatalmúan a nevéhez. Három évet töltött ügyvédi és közjegyzői irodákban. Letett egy jogi vizsgát, de nem volt hajlandó tovább készülni erre a pályára. Elhatározta, hogy író lesz. Családja *probaidőre* bocsátotta. *Cromwell*-drámája nem sok reménnyel biztatott. Regényeket és egyéb alacsonyrendű munkákat kezdett írni, kis pénzekért, hihetetlen tömegben, hogy megélhessen. Ezeket fantasztikus álneveken *(Horace de Saint-Aubin, M. de Vieillerglé, Saint-Alme, lord R'hoone)* adta ki és sohasem vette fel művei gyüjteményébe. Tíz évig tartott ez a korszaka »irodalmi« működésének. Közben üzleti vállalkozásokba is fogott, de mindenbe belevesztett. Komoly írói pályáját 100.000 frank adóssággal kezdte és az adósság állandó kísérője volt az életének. Súlyos küzdelmeiben Laure nővérén (Mme Surville) kívül egy idősebb asszony, Mme de *Berny* állt mellette ; egy kilencgyermekes családanya, aki szerette, segítette, nevelte, s akinek gyönyörű emléket állított *le Lys dans la vallée* c. regényében.

1829. aratta első igazi irodalmi sikerét *le Dernier Chouan* c. regényével. Életében ez sem jelentett változást. Tizenkét, tizenöt, néha tizennyolc órát dolgozott napjában. Barátcsuhájáról, örökös feketekávé-ivásáról legendák maradtak fenn. A korrektúra-íveket újra meg újra átdolgozta, bővítette, — volt rá eset, hogy huszonhétszer is. Hónapokon át nem tett más utat, mint a nyomdába, meg vissza. De voltak idők, amikor társaságba járt és a dandy szerepét játszotta. Éveken át levelezett egy »ismeretlen nővel«, Hanska grófnéval. 1833. Svájcban megismerkednek. A grófné évek mulva özvegyen marad. Házasságot terveznek. B. 1847. és 1848. kiutazik hozzá Ukrajnába. Sok nehézség után övé az asszony. Hazahozza párizsi házába. A remélt függetlenség helyett még súlyosabb anyagi gondok előtt áll. De az utolsó években szervezete már kezdte felmondani a szolgálatot s néhány hónappal az új élet megkezdése után meghal.

Óriási művét ciklikus formába öntötte. A ciklus gondolatát 1836. közölte nővérével ; 1842. jelent meg a *Comédie Humaine* előszava. A Dante-ra utaló büszke cím mutatja, hogy az emberi életet a maga teljes komplexitásában akarta ábrázolni. 1829 óta megjelent regényeit és novelláit is beosztotta a ciklusba. Már B. is, mint később a naturalisták, a természettudomány módszereire hivatkozik. Uj Buffon gyanánt akarja összefoglalni az ember válfajait, úgy, ahogy a XIX. századbeli Franciaországban meg lehet figyelni őket. Két-háromezer szembetünő alakot akar megrajzolni, mert »végeredményben ennyi azoknak a típusoknak a száma, amelyeket minden nemzedék produkál«. (Ezt a programot végre is hajtja : alakjainak száma 3000 körül jár ; és meg lehet őket különböztetni egymástól !) De ennél is többet akar. Terve »magában foglalja a társadalom történetét és kritikáját, bajainak elemzését és alapelveinek megvitatását«. A Com. Hum. felosztása : I. *Erkölcsrajzi tanulmányok : jelenetek a magán-, a vidéki, a párizsi, a politikai, a katonai és a falusi életből.* (E felosztás egyes részei keresztezik egymást, s maga B. sokszor dobálta át műveit egyik csoportból a másikba.) II. *Filozófiai tanulmányok.* III. *Analitikus tanulmányok.* Az 1845-ből származó végleges terv és felosztás szerint az egész mű 143 részből állt volna (regények és novellák), 111 az erkölcsrajzi, 27 a filozófiai és 5 az analitikus tanulmányok közé tartozik. Elkészült 91 tervezett mű és 6, a tervezetben nem szereplő.

A *Com. Humaine* jelentősége formai szempontból is óriási. A *regényciklus* új forma, amely többet jelent ugyanolyan számú regénynél. Az egyes regények külön is megállnak a lábukon, de aki több B.-regényt olvas el és tovább látja élni, fejlődni a már ismert alakokat, vagy akár csak nevüket pillantja meg egy mondat-

ban, ahol emlegetik őket, mint élő embereket: egyszerre a valóságos élet, a valóságos társadalom illuziójával telik meg. Az egyes regények szerkezeti hibáit — a B.-nál gyakori, túlságosan hosszú expoziciót — ellensulyozza az, hogy az exponált alakok szerepe nem szünik meg a regény végén; ami aránytalanságnak látszott, helyesen illeszkedik be az egésznek arányaiba. A társadalom mozgásának nagy hullámvonalai, karriérek és letörések több regényen áthúzódnak.

E hatalmas körkép festésének húsz esztendeje alatt már az önmagára talált Balzac áll előttünk; fejlődést, változást nem igen figyelhetünk meg benne. A *Dernier Chouan* — egyetlen nagyobbszabású történeti regénye — még magánviseli W. Scott hatásának nyomát, s meglátszik rajta az is, hogy írója mostanáig rémregények írásával kereste kenyerét. De rémregény-motivumok hellyel-közzel felbukkannak nála pályája végén is. Nem változott világfelfogása sem. A természettudományos módszer, a fiziológiával való gyakori kacérkodás, nála még nem jelenti azt, amit egy nemzedékkel később jelenteni fog. B. konzervatív, katolikus, arisztokrata. Olyan kormányformát kíván, amely megakadályozza a társadalmat abban, hogy gyors vágtatással eméssze föl életerejét.

Az akarat fölemészti az életet: ezt tanítja B. a *Peau de Chagrin* romantikus-szimbolikus meséjében. Misztikus beállításban, de ugyanily felfogással szerepelteti az akaratot a *Séraphita*-ban és *Louis Lambert*-ben is. A szenvedélyes, mániákus akarat története a legtöbb B.-regény. A szenvedély szónál azonban ne gondoljunk szerelemre. Leghíresebb és majdnem legrosszabb regénye, a *Femme de Trente ans*, igen kevesedmagával képviseli a B.-féle szerelmi regényeket. A *harminc év*, a közmondásos B.-i kor, azt jelenti, hogy legtöbbnyire érett asszonyokat szerepeltet, akiknél ész-okok, ambiciók vagy egészen alacsonyrendű érzékiség foglalják el a regényes »szerelem« helyét. A fiatal leányt alig ismeri.

Nem szerelemről van szó, B. szerint, a modern társadalomban, hanem pénzről, társadalmi és gazdasági érvényesülésről — ezek aztán módot adnak mindenféle ösztön kielégítésére. Minél inkább kialakul benne az a gondolat, hogy teljes és hű képét adja az egész társadalomnak: annál hátrább szorulnak a régi regénytémák. B. nem vallja magát materialistának, de akaratlanul is materiális okokat lát mindenütt.

Az, hogy a szerelmet kivette a regény középpontjából, s a pénzt, az érvényesülésért folytatott eredményes vagy eredménytelen harcot, fösvények, szoknyavadászok, zugügyvédek, mindenféle mániákusok kisebb-nagyobb ügyeit állította a helyébe: minden más regényírótól megkülönbözteti s egyben magyarázata aránylagos népszerűtlenségének is.

Pénz-regényeit bajos kiválasztani a többi közül, annyira át van szőve valamennyi a pénz hajszolásával. A *Maison Nucingen* a B.-regények egyik állandó alakját exponálja, a zsidós beszédű pénz-fejedelmet. A *Gobseck*-novella a legjobb uzsorás-típust rajzolja. *Eugénie Grandet* (1833), a legismertebb és legelismertebb B.-regények egyike, az öreg Grandet alakjában megformálja a pénz monomaniákusát, a *tragikusan nagy fösvényt*. A *Grandeur et décadence de César Birotteau* címe nem irónikusan, hanem kihívóan utal Montesquieu-nek a római birodalomról írott művére egy derék párizsi kereskedő vállalkozásaival, csődjével, becsületes nevének visszaszerzésével kapcsolatban. B. a polgárság korát írja le, s ennek a kornak apró és nagy tragédiái a pénz körül forognak.

Az *érvényesülés* s a *kiábrándulás* regényeit jogosan fogjuk egy kalap alá. A kiábrándulás együtt jár a sikerrel épen úgy, mint az ambiciók csődjével. Rastignac, aki a *Père Goriot* lapjain mint tapasztalatlan ifjú lép elénk s a derék polgári Lear király temetése után »à nous deux maintenant« kiáltással hívja ki a lába előtt elterülő Párizst; aki még egy sereg regényben egyre cinikusabban válogatja (illetve nem válogatja) eszközeit s végül miniszter lesz: Rastignac épen úgy a kiábrándulás hősei közé tartozik, mint Lucien Chardon, alias Rubempré, az *Illusions perdues* és a *Splendeurs et misères des courtisanes* ifjú hőse, a Proteusként változó Vautrin másik neveltje, a vidéki nagyság, a költő, az úriasszony és a kis színésznő kitartottja, a kurtizán barátja.

Az ilyenszerű tárgyi felosztást némileg keresztezve, B. legtöbb regényét a *mániák regényének* nevezhetjük. Jellemzésmódjával függ össze, hogy alakjai egyrészt ezernyi apró, külső-belső jellemvonásból vannak realisztikusan összerakva, másrészt azonban a klasszikusok módjára egy uralkodó jellemvonást is ad nekik az író — ez pedig az akaratnak vagy egy szenvedélynek olyan foka, amely mániákussá teszi az alakot. Ilyen a már említett Grandet. Ilyen Goriot apó, leányai iránt érzett esztelen szeretetével. Ilyen az *Illusions perdues* David-ja; ilyen Balthazar Claës, a *Recherche de l'Absolu* hőse; ilyen Hulot báró a *Cousine Bette*-ben; ilyen Pons bácsi, a derék, naiv, nagyétű műgyüjtő *(Cousin Pons)* stb.

A reális, sokszor fiziológiai részletek ezrei, az alakok társadalmi állapotának, anyagi viszonyainak árnyalatokig és fillérekig menő jellemzése, s ezek mellett jellemük tipikus vonásainak kidomborítása, fejlődésük éreztetése: ezek az eszközei B. csodálatos emberábrázolásának.

Nyelvét, stílusát a francia kritika sok kifogással illeti. Kétségtelen, hogy van benne valami nehézkesség; aprólékos leírásai sokszor fárasztóak, nem festőiek, leltár-szerűek. Ha az objektív előadásból átlendül a pátoszba, majdnem elviselhetetlen. De alakjai beszédének ezerféle jellemző sajátságát meg tudja különböztetni, s ha nehézkesen is, de utána tud szárnyalni mindentlátó fantáziájának. Rabe-

lajs óta nem volt francia író, aki annyi mindenről tudott volna beszélni. (Nagy földijét, Rabelais-t, utánozta is B. a Comédie Humaine »gigászi frízében«, a XVI. század nyelvén írott Contes drôlatiques-ban.)

Művének hatása csak B. halála után bontakozott ki teljes nagyságában. Akkor, amikor egyrészt megnőtt az olvasók érzéke a reális ábrázolás kegyetlenségei iránt, másrészt pedig az élet utólérte B.-ot. A modern élet materiális és hatalmi tülekedései jobban hasonlítanak B.-regényekhez, mint a 30-as, 40-es éveknek mai szemmel nézve idillikus világa. Az írókra tett hatása tárgyilag abban nyilatkozott meg, hogy csak B. után merték regényben, sőt színpadon is tárgyalni az élet pénzbeli oldalait (*Augier*, *Dumas fils*, de különösen *Becque* a színpadon ; *J. Sandeau* regényben és színpadon). *Zola* a naturalizmus atyjának nevezte ; főként a fiziológiai ember-ábrázolást értékelte benne és tőle tanulta a regényciklus szerkezetét, a szereplőknek életrajz alakjában való előzetes bemutatását stb. Jellemzés dolgában *Flaubert* is tanult tőle. *Taine*-re a nagy szenvedélyek klasszikus ábrázolásával hatott. Mai napig minden valamirevaló elbeszélőn megérzik az, hogy B. kiszélesítette a regénybeli ábrázolás határait.

Kiadásai : 1869—76 közt, özvegye szerkesztésében, 24 k. 1912-től, 40 k., Bauteron-Longnon. — *Corresp.* 1876 ; *Lettres à l'Étrangère* 1899 és 1906. — Irod. : L. de *Surville* (B. nővére): B., *sa vie et ses oeuvres*. *Sainte-Beuve : Causeries du Lundi* II. *Taine : B.* (Nouveaux essais. Magyarul O. K.) *Zola : le Roman expérimental* (1880), *les Romanciers naturalistes* (1881), *Faguet : Études littér. sur le XIX. s.* (1887), de *l'Influence de B.* (Revue Bleue 1898. IX.); *B.* (1913) ; *Brandes : Hauptströmungen* stb. V. ; *Spoelberch de Loevenjoul : Hist. des oeuvres de B.* (3. kiad. 1888. teljes bibliogr.), Anat. *Cerfbeer* és Jules *Christophe : Répertoire de la C. H.* 1887 (lexikonszerűen összeállított életrajz B. összes alakjairól) ; Marcel *Barrière : L'oeuvre de B.* 1890 ; André *Le Breton : B.* (1905), F. *Brunetière : B.* (6. kiad. 1906) ; *Biré : H. de B.*, (1907) ; magyarul : *Benedek : A fr. regény a XIX. században* 49—66 (1921); *B. élete és művei* (sajtó a.). — Igen sok művét fordították magyarra, némelyiket többször is. Ujabb fordítások : *De Langeais hercegasszony, Ferragus, Egy homályos eset (A homályos ügy* c. is.), *Az elegáns élet fiziológiája, Goriot apó, Grandet Eugénia, A harmincéves asszony. A három szerelmes, A házasélet fiziológiája, Két fiatalasszony leveles ládája, Kurtizánok tündöklése és nyomora, Az lidértz, A nemoursi örökösök, Nőtlen ember otthona, A Nucingen-ház, Betti néni, Pons bácsi, A szamárbőr, Vesztett illuziók* (3 k.), *A vidéki orvos, A völgy liliomа, Chabert ezredes, Honorine, A gyámság, Gobseck, Dráma a tenger partján, Az ismeretlen műremek, Álarcos szerelem, Sarrasine, Facino Cane, A vörös korcsma, Jézus Krisztus Flandriában, Pajzán históriák* (Contes drôlatiques, 3 köt.). *Levelei* (válogatta, ford. és bevezette *Benedek M.*). *Benedek.*

B., *Jean-Louis Guez de*, francia író, *1594. †1654. Tiszta, kitűnő, bár a mi ízlésünknek már túlságosan szónokias prózájával a klasszikus fénykor előkészítői közé tartozik. Művei közül legnagyobb hatása *Levelei*-nek volt (I. kiad. 1624.).

Balzac-i kor. A harmincéves asszony életkora. A 30 éves asszony a Balzac előtti regényírók szemében már érdektelen volt, túl a szerelem korán. Balzac volt az első, aki az érett asszony szerelmével foglalkozott.

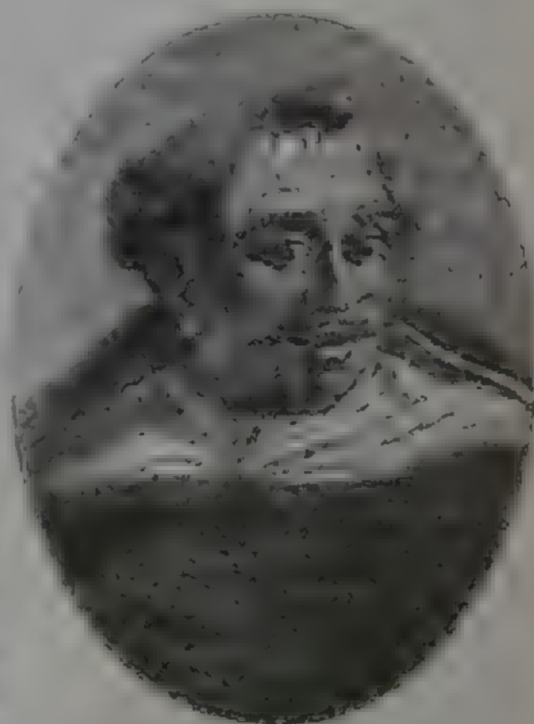
Ban, *Matija* szerb-horvát író, *1818. †1903. 1844. *Dubrovnik* c. almanachot szerkesztette, amely a ragúzai irod. élet központja volt a XIX. sz. közepén. Költeményeit 1853. adta ki. 13 drámát írt, melyek közül *Mejrimá* (1849), *Milijenko i Dobrilá* (1850) és *Szerb virágok* (Cvijeti szrbszke, 1865) a legsikerültebbek, bár egyik sem remekmű. Érdekes a *KnezNicola Zrinjski* c. ötfelvonásos tragédiája.

Bán *Aladár*, *1871. Tanár, folklorista, költő és irodalomtörténész. A *Folklore Fellows* nemzetközi társaság titkára. A rokonnépek, különösen a finnek irodalmával foglalkozik, finn népdalokat és költeményeket fordított, továbbá az észtek népeposzát. Főművei : *Egyedül, Áhitat szárnyain, Felhők és sugarak* (versek), irodalomtörténeti munkákat írt P. Horvát Endréről, Jósikáról, Eötvösről, valamint a finn-magyar és szamojéd népek irodalmáról.

B. *Ferenc*, *1885. Ujságíró. Realista, lélekelemző novellák és regények szerzője.

B. *Zsigmond*, *1852. †1906. Hírlapíró, a *Magyarország* közgazdasági rovatvezetője. Jogi és közgazdasági művei közül fontosabbak : *Igazságszolgáltatásunk, A magyar vasuti jog, A magyar pénzintézetek története.*

Bandello, *Matteo*, olasz novellaíró, *1485—90. közt Castelnuovoban és mint Agen püspöke fejezte be hányatott életét 1561 körül. Nevét novellagyűjteménye teszi halhatatlanná, mely 1510—1560 között keletkezett. 214 novellájának mindegyikét valamelyik kortársának ajánlotta, előljáró beszéd kíséretében, amelyben többnyire beszámol az elbeszélés keletkezéséről. A mese kitalálásában nagy mintaképe, *Boccaccio* nyomán halad ; finom, csiszolt nyelvének azonban nincs meg a könnyedsége, sem előadásának

Bandello

az a mély tragikuma, illetve egészséges humora, mint mesterének; sikamlósságaiban is trágárabb, mint Boccaccio. Nagy tisztelője volt Mátyás királynak; van is több magyar tárgyú novellája, melyek egyikét Musset is feldolgozta egy vígjátékában *(Barberine)*. Egyéb nagy költők is: *Lope de Vega, Shakespeare, Byron,* felhasználták novelláinak tárgyát *(Romeo és Júlia, Parisina,* stb.). *Honti.*

Bandrowski, *Jerzy* lengyel író és publicista, *1883. B. legszívesebben exotikus tárgyakat dolgoz föl. Kiválóbb regényei: *Romans Marty* (Márta regénye, 1909.); *Bialy Lew* (A fehér oroszlán, 1918.); *Pielgrzymi* (A zarándokok, 1920.); *Sila serca* (A szív ereje, 1922.).

Bandrowski-Kaden, *Julius* lengyel regény- és novellaíró, *1885. Kezdetben *Maupassant* utánzójának indult, azonban csakhamar megtalálta sajátos egyéniségét is. Elbeszélései a következő kötetekben láttak napvilágot: *Niezgula* (A kelekóty, 1911.); *Zawody* (Szakmák, 1911.); *Zbytki* (Fényűzés, 1914.). Regényei: *Proch* (A por, 1913.); *S potkanie* (Találkozás, 1915.); *Mogily* (Sírhantok, 1916.); *Wiosna 1920 roku* (Az 1920. év tavasza); *Rubikon* (1921.) és *General Barcz* (1922.). Legújabb regénye *Fekete szárnyak* c. alatt jelent meg (1925.), amelyben a szénbányászok életét ecseteli. Magyarul megjelent: *Wegry* (Magyarország); ford. *Tomcsányi* János, Magyarság, 1925. *Podhradszky.*

Bánffi *(Coelius) Gergely,* pálos szerzetes, †1545. Latin vallásos elmélkedéseken kívül magyarra fordította a Szt. Ágostonnak tulajdonított szerzetesi regulákat (1537).

Bánffy *Dezső* báró, *1843. †1911., magyar miniszterelnök. Ellenzéki korában írt vezércikkei és tanulmányai hatással voltak politikai életünkre. Cikkeinek gyűjteménye, 1903. *Magyar nemzetiségi politika* c. jelent meg.

B. *György* báró, *1856. †1889. Számos népdala terjedt el az országban. *(Kék nefelejts, Kiballagok késő éjjel, Fáj a szívem, teher neki az élet.)* Szerzett operettmuzsikát és írt egy vígjátékot is.

B. *Miklós* gróf, *1873. Író, művész és politikus, egyideig az Opera és a Nemzeti Szinház intendánsa. *Kisbán Miklós* néven nagysikerű drámákat írt *(Naplegenda, A nagy úr, Az erősebb, Maskara).* Érdekes írói egyéniség, aki szerencsésen egyesíti műveiben a modern realista dráma problémakeresését a romanticizmus ideáljaival. Európai szelleme sokat köszönhet a dráma külföldi mestereinek, de lelkében igazi magyar marad, a székelység lángoló hazaszeretetével, eltelve a nemzeti mult dicsőségével. Különösen Attila-drámája mintaképe ennek a gondolatokkal és eszmékkel vívódó, nemzeti talajból fakadó drámaköltészetnek. *Juhász. A.*

Bang *Herman,* dán író, *1857. †1912. Több francia stílusu egyfelvonásost írt, de kevés sikerrel. Igazi jelentősége a novella- és regényírásban van. Mint prózaíró erősen *Jacobsen* hatása alatt áll, de mestere finom pszichológiáját, a legkisebb részletekre is kiterjeszkedő aprólékosságát egyenesen dekadens mesterkéltséggé túlozza. Különös hatással volt rá egy gyermekkori élménye: az 1864-iki szerencsétlen háborúban a hétéves gyermek tanuja volt a dán sereg fejvesztett menekülésének és a csaták borzalmainak látása mély nyomokat hagyott a fölzaklatott lelkü fiúban. Ettől az időtől kezdve hazaszeretete valami bizonytalan félelemmel párosult. Egy másik patologikus makacssággal visszatérő képzete: elhalt anyjának képe. E két élményét legmesteribben *Tine* c. könyvében dolgozza föl. B. lelki vergődése, szenvedése, amely féreg módjára rágta, reménytelen pesszimizmusban, sivár kétségeskedésekben csúcsosodott ki. Legjellemzőbben *Reményvesztett nemzedék* c. regénye tárja föl ezt a pusztuló, szinte oszlásnak induló szellemet. A dekadens melankóliának tökéletes lélekrajza ez a könyv, egy megcsömörlött, kimerült, részvétlen és érzéketlen, minden iránt elfásult generáció igen találó kor- és kórképe. Ennek a reményvesztett nemzedéknek főtípusa maga B., aki csak a pillanatban és a pillanatnak él és ha alkot, akkor sem komponál, tervez vagy szerkeszt, hanem pontszerűen egymás mellé rakja a jelen apró képeit, miniatür-hangulatait. »Pointilista« — írja egyik méltatója. Innen stílusának egyenetlensége, rendszertelen ugrándozása, szinte deliriumos láza, de innen fárasztó, nyomasztó, kellemetlen volta is. Nem realista, mint Jacobsen, kifejezetten impresszionista. Ugyanez a szellem árad többi műveiből is. Egyenlőtlen értékű novellái *(Súlyos melódiák, Egy csodaszép nap, Albumom, Excentrikus novellák),* hol az igazi költészet hangján szólnak, őszintén és leplezetlenül tárva föl a lélek rejtelmeit, hol agyonmesterkélt ügyeskedésbe fulnak. Finom művészet és közvetlen bensőség nyilatkozik meg *Uton* c. idilljében és a *Ludvigsbakke*ban, egy ápolónő történetében. Gyermekségét a *Fehér ház,* öregedő korát a *Szürke ház* c. regényeiben szimbolizálja. *Michael* a párisi műtermek világába vezet. *Hazátlanok* c. művében egy hontalan muzsikus lelkén keresztül a maga »honvágyát« festi. Egyik legszebb munkája a *Csöndes életek,* amelyben nagy szeretettel és melegséggel foglalkozik a kisemberek örömével, bánatával. Szépirodalmi műveken kívül írt három kötet tanulmányt a dán és a francia irodalomtörténet köréből. Néhány műve *(A fehér ház, Reményvesztett nemzedék, Őfensége, A négy ördög, A pincér)* magyarul is meg jelent. *Juhász A.*

Bangha *Béla* *1880. Kat. teológus, jezsuita páter. A magyar katolicizmus egyik harcos vezéralakja, hitszónoklataiban és politikai munkáiban szenvedélyes türelmetlenség párosul éleselméjű tudományossággal. Főművei: *Jellemrajzok a kath. egyház életéből, Krisztus istenségének bizonyítékai, A XX. sz. Krisztusproblémája, Nagy kérdések útján, Szent István*

és a keresztény magyarság, Magyarország ujjáépítése és a kereszténység, Imakönyv. A Központi Sajtóvállalat megteremtője, szellemi vezetője, organizátora. Jelenleg Rómában teljesít szolgálatot. Németül megjelent legujabb munkája a Mária-kongregációk szervezéséről külföldön nagy elismerésben részesült. *Juhász A.*

Banim (ejtsd: bením) *John*, ír regényíró. *1798. †1842. Eleinte a festészetnek élt, de első könyvének sikere *(Tales of the O'Hara Family)* az irodalomnak kötötte le. Hazájának az akart lenni, ami Scott Walter volt Skóciának. Különösen az ír alsóbb néposztályokat, azok szenvedéseit és hibáit rajzolta megrázó erővel. Szegényen halt meg. O'Hara néven fivérével *(Michael B.)* együtt írt munkáin kívül legismertebb művei: *The Croppy* (1828); *The Denounced* (1830); *The Smuggler* (1831); *The Mayor of Windgap* és *Father Connell*. Legszebb verses műve: *The Celt's Paradise.* *Rózsa.*

Bánk bán, költői tárgy. Változatlanul öröklődik századról századra, de az egymást követő stílusok észrevehető nyomot hagynak a formáján. Az európai B. irodalom forrása *Bonfinius* (1543, ném. ford. 1545). Novellisztikusan színezett elbeszélésén meglátszik a renaissance s az antik *Lucretia*-téma stilizáló hatása. Magyar származéka: *Valkai* András históriás éneke (1574). Külföldön csakhamar elveszti önálló novellaértékét s jó ideig más anekdotikus vándortárgyakkal él közös keretben a meglepő királyi ítélkezés példája gyanánt. A kompilátorokat nem a B. sorsa, hanem elsősorban az a kényes és kiélezett helyzet érdekli, amelybe a király került azáltal, hogy a maga ügyében kell mint panaszosnak s bírónak egy személyben igazságos ítéletet mondania. Georgius *Lauterbeck* nyitja meg a sort *(Regentenbuch* 1557). Formája ellenére a *Hans Sachs* drámája *(Ein Tragedie mit zwölf Personen zu spielen, Andreas der Ungerisch König, mit Bancbano . . .* 1561) is az anekdotikus hagyományhoz tartozik: egyetlen jelentősége a dramatizálás ténye. *Th. Zwinger* (1565) s *Andr. Hondorff* (1571) Lauterbecket másolja. Tömör ballada *Justus Lipsius* páros anekdotája. *(Monita et Exempla,* 1605). *Georg Schedius*-nál (1647) új elem jelentkezik: a Bánk felesége iránt érzett rokon-szenv barokk hangja. Az osztrák *M. Abele* (1654) furcsa jogi eseteinek nagy gyűjteményébe iktatja B. történetét. A barokk kuriozitás különben is szívesen fordul feléje *(M. Hammer,* 1654; *Sigm. von Birken* 1668). *H. A. von Ziegler*-nél (1701) novellisztikus gáláns vonásokkal bővül. Franciaországban rokokó novella váltja fel az anekdotát *(Vertot,* 1726; *d'Ussieux,* 1775). Németországban, Ausztriában a lovagregény *(I. L. Klein, Eleonore,* 1783; *Leithold,* 1782; *Müller-Gesell, Ottó vagy a zabolátlan Indulatok áldozatja,* 1812), a parodisztikus ballada (L. H. *Nicolai*), a *Sturm u. Drang* (Joh. Fr. E. *Albrecht,* 1796), az álromantika (M. von *Neumann,* 1820) aknázza ki a tárgyat. (Az angol G. *Lillo: Elmerick* c. drámájának 1740. nem sok köze van hozzá.) *Katona* József elemi pátosza szólaltatja meg elsőízben lappangó problematikusságát. Utána csak két jelentékeny költő nyúl a tárgyhoz: *Grillparzer* (1826) és *Petőfi*. Mert *Kisfaludy* Sándor drámai kísérlete, *Vajda P. Tárcsai Bendé*-jének epizódja, *Pichler (?) Villi tánc*-a (színre ker. 1834), *Hiador* vagy *Zalár* József verse, Th. *Gargallo* olasz novellája, *(Il. Palatino d'Ungheria,* 1823), X. *Boyer* elbeszélése *(Getrude,* 1861), G. *Stephens* drámája *(Gertrude and Beatrice,* 1839) épen csak hogy teljessé teszik a történeti sort. V. ö. *Heinrich G.: B. a ném. költészetben,* 1879; *Trostler J.: A B. német tárgytörténetéhez, Egy. Phil. Közl.* 1917. *Turóczi-Trostler.*

Bankó leányának históriája. Szerzője ismeretlen; *Semptei Névtelen*-nek szokták nevezni, mert a délszláv eredetű história Sempte községben készült 1570. A tárgy népszerű volt. Bankó vitéznek öltözött leánya a király lovagjait minden héten leveri; női voltát csak távozásakor fedezi fel.

Banner *János,* *1888. Etnográfiai író, egyet. m. tanár. Művei: *A békési magyarság népi építkezése, Erdély leírása a XVII. sz.-ból, A Jász múzeum története, Szeged közgazdasága, Békés vármegye multjából, Török rabságban, Tiszai halászok közt, Pásztorélet a XVIII. sz.-ban.*

Bánó *Jenő,* *1855. Mexikóban éveket töltött. Művei: *Utiképek Amerikából. Mexikó és utazásom az új világ tropusaiban, Bolyongásaim Amerikában, Estudios sobre varias plantas tropicales de Mexiko.*

Bánóczi *József* *1849. Tanár, majd az izr. tanítóképző igazgatója. Megírta *Kisfaludy Károly* és *Révay Miklós* életét. *Alexander* Bernáttal együtt megalapította a *Filozófiai Írók Tárát.* Több filozófiai művet fordított magyarra. Számtalan cikke és tanulmánya jelent meg folyóiratainkban.

B. *László,* *1884. *B. József* fia. Író, dramaturg és rendező. Részt vett a *Thália* megalapításában, az egyesület elnöke és a színház rendezője, majd igazgatója volt. 1924., miután rövid ideig a Vígszínházban működött, az Unió színházak dramaturg-rendezője lett. *Shakespeare a modern színpadon* c. tanulmánya a Kisfaludy társaságban díjat nyert.

Banville (ejtsd: baanvil), *Théodore,* francia költő, *1823. †1891. Kései romantikus, akiben a romantika formai ujításai elérik a barokk túltengését. Játszik a rímmel, gyönyörködik benne. Híve Gautier-nak, a l'art pour l'art elméletének, amely neki csakugyan testére van szabva. Művészetbe akarja feloldani a mindennapi élet apró aktualitásait. A romantika vágyódása az elérhetetlen messzeségek után nála elég felszínes görögség-kultusszá válik. Versgyüjteményei közül legismertebb az *Odes funambulesques.* Rendkívül termékeny költő volt. Kötetei együtt vannak a Lemerre-féle *Oeuvres complètes*-ben (1872-91). Írt színdarabokat is, ezek közül nálunk is

népszerű volt a *Gringoire*. Elméletét, színkultuszát egyes előszavakon kívül (pl. a *Nous tous* c. kötet előtt) *Petit traité de poésie française* c. munkájában fejtette ki (1872). — Irod. : M. *Fuchs : Th. de B.* (1912). *Benedek.*

Bányai *Elemér (Zuboly)*, *1875. †1915. az északi harctéren. Kolozsvári, majd budapesti újságíró, megírta *Lisznyai Kálmán* életét, *Chorin Ferenc biografiáját*, a *Pesti Hirlap* és a *Pesti Napló történetét*, örmény anekdótákat gyüjtött. Hősi halála alkalmából barátai emlékkönyvet *(Zuboly könyve)* bocsátottak közre.

Bányász *László*, *1876. Tanár, szociológus, műtörténész, kritikus. *Pálma Panna* címen regényt írt.

Barabás *Ábel*, tanár és irod. történész, *1853. Főleg a görög, latin és magyar irodalmakkal foglalkozik. Legjelentősebb műve : *Az epikai, lirai és drámai műfajok történeti fejlődése* (2 köt.).

B. *Ábel*, *1877. Középiskolai tanár. Számos tanulmányt és kisebb cikket írt *Goethéről*, majd könyvei is jelentek meg róla *(Goethes Wirkung in der Weltliteratur, Goethe élete)*. A magyar írók közül *Vas Gereben*-nel, a költők közül *Petőfi*vel foglalkozott.

B. *Sámuel*, történetíró, *1855. Főművei : *Frater Martinuzzi György élete* ; *I. Rákóczy György és a porta. A gr. Teleky-család oklevéltára* (2 kötet) ; *A Blagay-család oklevéltára* ; *Zrinyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok*, stb.

Barakonyi *Ferenc* (barakonyi), XVII. századi magyar főuri lirikus. Valószínüleg ő a szerzője az ú. n. *Teleki-énekeskönyvnek*, amelyet B. egyéb költeményeivel együtt *Erdélyi* Pál adott ki 1907. *(B. F. költeményei*, Kolozsvár) egyik legértékesebb jelensége annak a kornak, mely Balassa munkásságát a kuruc költészet évtizedeitől elválasztja, annak az arisztokratikus magyar lírának, mely egyre több népi motívumot olvasztott magába, hogy a XVII. század végén maga is a népies költészet hatalmas felszökő áramában oldódjék fel. A lírának ez a gazdagodása, a Balassa-epigonizmus kereteiből való kilépése figyelhető meg a korszak minden jelentős versgyűjteményén (Vásárhelyi-daloskönyv, Semsey-énekeskönyv, Mátray-kódex stb.) és B. versei ép ennek a kialakulásnak egyik elhatározó lépését jelentik.

Báráncevics, *Kázimir Sztániszlávovics*, orosz író, *1851. Az ellaposodott naturalizmus romanticizmussal keverve, jellemzi regényeit. Sokat írt, de műveinek nincs művészi értéke. Kedves témája a pétervári éhes értelmiség romlottsága. Ismertebb művei : *Az elszakadt hurok* (1878). *Debut, A hamu, Az idegen, A két asszony*. Magyarul megjelent : *A két asszony*. F. Szabó E. 1900. *Elbeszélések*. F. Ambrozovics D. (Orosz elbeszélők tára II.) 1905.

Bárány *Ágoston*, *1798. †1849. Ügyvéd, később vármegyei tisztviselő. Költeményei *Kisfaludy* Károly korában almanachjainkban és folyóiratainkban jelentek meg. Később történeti tanulmányokat írt. *(Torontál vm. hajdana, Temes vm. emléke)*.

B. *Boldizsár*. Életrajzi adatait nem ismerjük pontosan. *Katona* József kortársa és barátja volt. A nagy tragédia-író B.-nak adta át bírálatra drámáját. Ez a bírálat *Bánk bán rostája* címen ránk is maradt. B. színműveket is írt.

B. *Gerő*, *1878. Filozófus. Főművei: *Az ember és világa, Kant, Jogbölcselkedés, Bűn és bűnhödés, A kultura értékéről, A determinizmusról, Philosophiai essayk, Az ethikai világrend útjelzői* (1926.).

B. *Róbert*, *1876. Magyar származású tudós, upsalai egyet. tanár. Fő munkája : *Physiologie und Pathologie des Bogengangapparats beim Menschen*, amiért 1915. az orvosi Nobel-díjat kapta.

Baranyai *József*, szlovenszkói író és publicista, *1876. Hírlapírói pályára lépett s több ujságnak volt munkatársa. 1907 óta a *Komáromi Lapok* szerkesztője. Szépirodalmi művein kívül megjelent tudományos munkái : *A Csallóközi Aranymosás* ; *A régi Csallóköz* ; *A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története*, stb.

B. *Zoltán*, *1888. Irodalomtörténész, a genfi Nemzetek Szövetségénél a magyar ügyek intézője. Művei : *A francia nyelv és műveltség Magyarországon* ; *A kisebbségi jogok védelme*. 1923 óta szerkeszti *Eckhardt* Sándorral a Revue des Études Finno-Ougriennes-t.

Baranyai Decsi Czimor *János*, magyar humanista. Élt a XVI. században. *Adagiorum Greco-Latino-Ungaricorum Chiliades quinque* címen kiadta a rotterdami *Erasmus* és mások gyűjtötte latin és görög közmondásokat, hozzátoldva, ill. helyettesítve azokat a magyar közmondásokkal. B. az első közmondásgyüjtőnk. Magyar történetének csak 1592—98-ig terjedő részével készült el, mely őszintesége és igazságszeretete miatt fontos forrásmunka.

Barát *Ármin*, hírlapíró, író és műfordító, *1860. Lapszerkesztő, majd a miniszterelnökségi sajtóiroda főnöke. Politikai, dramaturgiai és egyéb cikke jelent meg. Legbecsesebb eredeti művei : *Die kön. Freistadt Temesvár* (a város nagy monografiája, 1902) ; *Von der Nordsee bis zum Bosporus* (Temesvár, 1906). Műfordításai : Lenau szerelmes versei (Tevan-kiadás, 1918), Heine Dalok Könyve, Lenau Költeményei. Elszórtan jelentek meg külföldi lapokban Arany, Tompa, Kiss József és más költőink egyes versfordításai. Eredeti munkáit alapos tudás, fordításait művészies finomság s költői hűség teszik értékessé.

B. *Béla* építész, művészeti író, *1888. *Szerkezet és forma Délfranciaország román építészetében* c. tanulmányán kívül megírta a *Művészeti Lexikon* építészettörténeti részeit s a stílusfejlődésekre vonatkozó cikkeket.

Baráth *Ferenc*, *1844. †1904. A bpesti ref. főgimn. tanára volt. Esztétikai és irodalmi tanulmányokat írt. *(Aesthetika,*

Irodalmi dolgozatok.) Számos fordítása is van.

Bárátynszkij, *Jevgenij Ábrámovics*, orosz költő, *1800. †1844. A világfájdalom költője, ami nála nem pillanatnyi hangulat, hanem állandó filozófiai világnézet. Költeményei formaszépségükkel tűnnek ki. *Edda* c. (1826) poemájában páratlan virtuozitással festi a női szerelem ébredését. Legjobb műve *A cigányasszony*, melyben az előkelő körök erkölcsi életét rajzolja. A XX. sz.-ban újból divatba jött, több szimbolisztikus költő és író (Bjelyj) mesterének tekinti. *Bonkáló.*

Barbarizmus. Idegen szólásmódok szolgai lefordítása. A legsúlyosabb vétség a nyelv szelleme ellen.

Barberino, *Francesco da*, olasz költő és novellista, *1264. †1340. Allegorikus verseiben erkölcsi leckéket ad; a *Documenti d'Amore* címűben tizenkét erény megszemélyesítése szerepel, melyek Ámor tanításait jegyzik fel, a *Reggimento e costumi di donna* (Nők viselkedése és szokásai) érdekes oktatásokat ad minden társadalmi osztályú nőnek; az erkölcsi tanulság illusztrálására novellákat szőtt a költeménybe, amelyek a mű legértékesebb darabjai. *Honti.*

Barbey d'Aurevilly (ejtsd: barbé dórvijji), *Jules*, francia regényíró és kritikus, *1808. †1889. Első munkája serdülő korában jelent meg, de a romantikának és a naturalizmusnak el kellett viharoznia fölötte, míg végre, öreg korára, elérkezett az ideje. Érdekes különc volt, ruházatában, viselkedésében (l. Anatole *France* visszaemlékezését a *Vie littéraire*-ben). Romantikus lélek, a szélsőségek, a szenvedélyek, a démoni asszonyok, az »ördöngősök« leírója; amellett katolikus, ellensége a szabadgondolkozóknak, Voltaire-től V. Hugoig. A naturalizmus ellen beállott reakció hozta meg a sikerét. — Versei körülbelül feledve vannak már (egy posth. kiadás a *Rhythmes oubliés* címet viseli), — de regényeit olvassák még. Fontosabbak: *Une vieille maîtresse* (1851), *l'Ensorcelée* (1854), *le Chevalier Destouches* (1864). *Un prêtre marié* (1864), *les Diaboliques* (1874, magy. ford. Az ördöngősök), *Une histoire sans nom* (1882) stb. — Mint kritikus és polemista hallatlanul termékeny és harcias volt. Szembeszállt kora pozitívizmusával és a realisztikus irodalommal; katolikus és royalista elveket hirdetett. A *Pays* c. lapban és egyebütt megjelent cikkeinek — részben posthumus — gyűjteményei: *Oeuvres et Hommes* (3 sorozat, 23 kötet); *Théâtre contemporain*, 5 kötet. — Irtak róla: E. *Grelé* (1902—4, bibliográfiával), F. *Clerget* (1909), E. *Seillière*, 1910. *Benedek.*

Barbier (ejtsd: -ié), *Auguste*, francia költő, *1805. †1882. Művéből csak az *Iambes* (1831) nem merült feledésbe. Ezeket a nyers, heves politikai szatírákat *Chénier* Iambes-jainak hatása alatt írta.

Barbour v. **Barber** (bárbő), *John*, Skótország legrégibb nemzeti költője, *1316. †1395., Aberdeenben archidiakonus volt. Főműve, *The Bruce*, a skót lovagkor két legnagyobb alakjának, Robert Bruce királynak (1306—1329.) és James Douglasnak hőstetteit dolgozza fel 14.000 nyolctagu, páros-rímű versben. Több mint rímes krónika, gyönyörű leírásokat tartalmaz s a szabadságot dicsőíti.

Barbusse (ejtsd: barbüsz), *Henri*, európai nevű francia regényíró, *1875. Párizsban. A háború előtt néhány erősen érzéki regényt írt Zola modorában *(L'Enfer)*. Megjelent egy egészen jelentéktelen verskötete *(Les pleureuses)* is, amelyben a modern élet röpke érzelmi nüanszait foglalta könnyed rímekbe. Első európai sikere *Le feu* (Tűz) c. regénye volt. A regény alcíme: *Journal d'une escouade* (Egy szakasz naplója). A világháború alatt jelent meg ez a regény és borzalmas realitású képekkel izgatott a háború ellen az európai béke érdekében. A regény, amelyben kétségtelenül erőteljes részletek vannak, nagy feltűnést keltett. A Goncourt-Akadémia megjutalmazta. Minden európai nyelvre lefordították. Kevésbé sikerült *Clarté* c. regénye, amelyben az internacionalizmus politikai apostolának csúpott föl. Később résztvett a *Clarté* csoport megalapításában, amely egyesülésnek az európai magas intellektusok kultúrszövetsége volt a célja. B. azonban nem állt meg itt. Ma már a kommunista párt egyik vezető tagja Franciaországban s a világ történetét feldolgozó legújabb regényében *(Les Enchaînements)* a forradalmi eszméknek csinál propagandát. (Magyarul Örök láncok címen.) *Kállay.*

Barclay (ejtsd: bárklé), *Alexander*, angol költő, *1475. †1552. Leghíresebb *The Ship of Fools* (1509) c. szatirikus műve, melynek alapja Brandt *Narrenschiff*-jének egy latin feldolgozása. Számos fordítása és allegórikus, száraz, hideg stílusban írt műve van.

B. *Florence Louisa*, angol írónő, *1862. †1921. Híres regénye: *The Rosary* (1909) vallásos érzés és erős szerelem rajza, számos nyelven megjelent (magyarul Esti dal címen Pogány Kázmér jeles fordításában) s több mint harmadfélmillió példányszámban kelt el. *The Mistress of Shenstone* (1910) (magyar ford. Shenstone asszonya címen) filmen is nagy sikert ért el. Többi regényei közt legjobb *In Hoc Vince.*

B., *John*, skót író, *1582. †1621., angol és latin munkái közt legismertebbek: *Euphornionis Satyricon*, a jezsuiták ellen; *Argenis* politikai regény Sidney és More műveihez hasonlóan. Az Argenis a mult század elején magyarul is megjelent.

Barcsai *Ábrahám*, *1742. †1806. A bécsi testőrírók közé tartozott. *Bessenyei* példája lebegett szeme előtt. Versei barátaihoz intézet költői levelek.

Barcsai-Fehér *Géza*, *1873. Író, katonatiszt. Verseskötetei: *Idegek játéka, Küzdelem.*

Barczafalvi Szabó *Dávid*, *1755 körül †1828. A nyelvújításnak lelkes híve. Számos új szóval gazdagította nyelvünket, alkotásainak nagy része azonban hibás.

Bárczay *Oszkár*, *1847. †1898. A honvédségnél szolgált, majd az Akadémia irattárnoka lett. Hadtudományi és genealógiai művei közül fontosabbak: *A hadügy fejlődésének története*, *A heraldika kézikönyve*.

Bárczy *István*, *1866. Budapest főpolgármestere, majd rövid ideig igazságügyminiszter. Jelenleg nemzetgyűlési képviselő. Polgármestersége idején hatalmas lendülettel indult meg a főváros fejlődése. Megalapította és szerkesztette is a *Népművelés* c. folyóiratot. Foglalkozott közgazdasági és jogi tanulmányokkal. *Jézus Krisztus evangéliuma* (1923.) címen szép fordításban foglalta össze a négy evangéliumot.

Bárd *Miklós*. Költői neve *Kozma Ferencnek*. *1857. Ifjú korában néhány költeménye jelent meg a lapokban, de mikor katonai pályára lépett, elhallgatott. Csak a század végén jelentek meg tőle költemények B. néven. Nem termékeny költő. A régi magyar költői irány folytatója: a történeti osztály érzelemvilágának és világszemléletének finom és nemeshangú kifejezője. Összegyüjtött költeményei (köztük *Bacsó Pál* c. elbeszélő költ.) a *Kisfaludy-Társ*. kiadásában jelentek meg.

B. *(Wellenstein) Oszkár*, erdélyi író, *1892. Költő és drámaíró s mindkettőnek rendkívül termékeny. Főként filozófiai témák foglalkoztatják, ezért költészete elvont, kevés kapcsolatot tart az élettel. Kolozsvárt az első háborús évben *Haladás* címen szépirodalmi lapot szerkeszt. 1917. jelenik meg első verskötete a békéscsabai Tevannál. A kolozsvári *Magyar Szinház* 1920 óta évente bemutat egy B.-darabot. *(Halál és még több*, színmű 3 felv., *A csoda*, 1 felv. misztérium, *Sylvio lovag*, *A professzor úr*, *Gitera*, mindegyike 3 felv.) Ezek közt a Sylvio lovagnak emlékezetes külső sikere volt. Erdély valamennyi színpadán játszották. Színpadot megkerülve jelent meg a *Taposómalom* (3 felv. Berlin, Voggenreiter-Verlag.) Utóbbi évek alatt összegyűjtött reprezentáns verseit: *Mi lesz velünk?* címmel, maga adta ki 1924. Kolozsváron. *Szentimrei.*

Bardok, l. *Kymro irodalom*, *Skót irodalom* és *Ir irodalom*.

Bárdos *Artur*, *1882. Iró, dramaturg, rendező. A *Színjáték* c. folyóirat és az *Uj Színpad* c. könyvtár (utóbbinak *Révész Bélával* együtt) volt szerkesztője. A *Belvárosi* és a *Renaissance* szinházak igazgatója. Önálló művei: *Két ösvény*, (ifjukori lírai kötet, amely impresszionista stílusával annak idején polémiákat kavart fel) és *Az új színpad*.

B. *Gyula József*, *1877. Teológus, cisztercita tanár. Főművei: *Szent Brigitta imádságai kódexeinkben*, *Tomtsányi István élete és költeményei*, *A magláji hős*.

Baretti, *Giuseppe*, olasz költő és kritikus, *1719 †1789., kilenc évet töltött Londonban, mint az ottani olasz színház igazgatója és az ott megismert európai kultúra lelkesítette, hogy az olasz szellemi élet felfrissítésén dolgozzék. Munkái: néhány verses kötet, *Lettere familiari* (Családi levelek), úti és kritikai rajzok, *Frusta letteraria* (Irodalmi ostor) kéthetenkint megjelenő időszaki irat az irodalmi szellem felrázására, és egy francia füzet Voltaire Shakespeare-pamfletjei ellen. B. világos, tárgyilagos bíráló, akinek ritka élesszemű perspektívája volt korának minden irodalmi és ízlésbeli előítélete fölött. A mai olasz prózának, energikus, tiszta, változatos nyelvével, egyik megalapítója. *Honti.*

Barfod, *Thorhil*, dán költő, *1889. *Gúny és tréfa* c. verskötete 1919. jelent meg és nagy feltűnést keltett.

Barfoed, *Aage*, dán író, *1879. Exotikus tárgyu regényei közül *A vér*, *A nap fiai*, *A sas szárnyai alatt*, *Erdei hársak* válnak ki.

Bargagli, *Scipione*, olasz novellaíró, *1541. †1612., Boccaccio követője volt, mint majdnem minden kortársa. Novellagyűjteménye: *I trattenimenti* (Társas szórakozások) a korabeli igen termékeny novellairodalomban is számottevő, ha nem is ötletessége, de tiszta stílusa, könnyed kompozíciója miatt.

Barham (ejtsd: báröm), *Richard Harris*, angol író, *1788. †1845. Hírnevét a félig komoly, félig tréfás, szellemes verses *Ingoldsby Legends*nek köszöni, melyek 1837 óta számtalan kiadást értek meg; innen írói álneve is Thomas *Ingoldsby*. Ismert regénye: *My Cousin Nicholas*.

Baring (ejtsd: beering), *Maurice*, angol író, *1874. Számos lapba dolgozik, essayit nagyra becsülik. Oroszországról írt művei: *The Russian People*, *What I saw in Russia*, *The Mainsprings of Russia*.

Baring-Gould (ejtsd: beering gold), *Sabine*, angol írónő, *1834. †1924. Folklorista művein *(Iceland, its Scenes and Sagas*, stb.) kívül számos regényt írt. Legnagyobb sikere volt a *Mehalah*-nak és a *Devonshire Characters*-nek (1908).

Barlach, *Ernst*, *1870., német drámaíró. Kitűnő szobrász és grafikus; első drámáiban *(Der tote Tag*, 1912., előad. 1919.; *Der arme Vetter* 1918., előad. 1919.), minden kartársánál tisztábban juttatja kifejezésre a német expresszionizmus gondolatát, istenszomjúságát, az utolsókban pedig *(Die echten Sedemunds*, előad. 1920.; *Der Findling* 1922.; *Sündflut* 1924.), egy új, minden erőszakolt elvontságtól, modorosságtól ment forma ígéretével bíztat. *Turóczi-Trostler.*

Bárlám és Jozafát története. Egyike a legelterjedtebb középkori elbeszéléseknek. Forrása Buddha legendája. Tartalma az, hogy Jozafát, az indiai királynak fia, akit apja a világtól elzárva nevelt, midőn kilép a palotából s a városba megy, megismeri a világ minden nyomorúságát s Bárlám remete a keresztény hitre téríti. Apjának nagyon fáj, hogy fia elpártolt ősi isteneitől, de ő ragaszkodik az új hithez, végre apját is megtéríti s mint remeték fejezik be életüket a pusztában. Az elbeszélést számos szép példa tarkítja. A Kazinczy-kódex őrizte meg B.-ének magyar feldolgozását Jacobus a Voragine, Arany legendája (Legenda aurea) alapján.

(Kiadta Katona Lajos, 1905; Vincze József, 1906; Király György, 1922). A legendát a VII. sz. első felében írta görög nyelven a palesztinai Szt. Száva-kolostor egy barátja, Damaszkuszi Szt. János (A görög szöveget újra lefordította L. Burckhardt, 1924). Indiából jutott őhozzá s eredetileg Buddha egy életrajzából került a keresztény irodalomba. A beleszőtt példák is előkerülnek különböző forrásokban, így a Pancsatantrában is. V. ö. G. Paris, *Poèmes et légendes du moyen âge* (1900); H. Günter, *Buddha in der abendl. Legende* (1922); H. Haas, *Bibliographie zur Frage nach den Wechselbeziehungen zwischen Buddhismus u. Christentum* (1922).

Barlov (ejtsd: bárló), *Joel*, északamerikai író, *1754. †1812. Művei: a szabadságszeretettől átitatott *Vision of Columbus* (1787); u. ez kibővítve később: *Columbiad* (1807); a királyellenes *The Conspiracy of Kings* (1792), amiért francia díszpolgárrá választották, 1793. Legjobb műve *The Hasty Pudding* (1796) c. kómikus eposza.

Barna *Ferdinánd*, *1825. †1895. A finnek népeposzát (*Kalevala*) magyarra fordította. Tanulmányaiban a pogány magyarsággal és a rokonnépekkel foglalkozott.

B. *Ignác*, *1822. †1893. Eredeti költeményeinél sokkal fontosabbak fordításai. Különösen *Horatius* fordításával aratott sikert.

B. *Izidor*, *1860. †1911. Kiváló ujságíró; költeményeit *Buborékok* címmel adta ki.

B. *János*, *1880. Irodalomtörténész és útleíró. Dolgozatainak tárgyát a magyar, francia és spanyol irodalom köréből meríti. Írt *Árpádházi templomainkról, Baló Taszilóról, Paul Verlaineről, a francia lirikusokról, Reviczkyről, Gustave Becquerről, Csanád vármegye nemes családairól* és spanyol utazásairól.

Barnard (ejtsd: bárnöd), *Lady Anne* (Lindsay), angol írónő, *1750. †1825. Versei közül leghíresebb az *Auld Robin Gray*.

Barnes (ejtsd: bárnz), *Barnabe*, angol költő, *1569. †1609. Nevezetesebb munkái: *Parthenophil*, szonettek, madrigálok, elégiák és ódák gyűjteménye és *The Devil's Charter* c. tragédiája.

B., *William*, angol költő és filológus, *1801. †1886. Kedves hangu verseit Dorset dialektusában írta, melyet tudományosan is feldolgozott.

Barnfield (ejtsd: bárnfild), *Richard*, angol költő, *1574. †1627. Híresebb munkái: *The Affectionate Shepherd* (Virgil nyomán); *Cynthia, with certain Sonnets and the Legend of Cassandra* (1595); *The Encomion of Lady Pecunia* több verset tartalmaz, mely a *Passionate Pilgrim*-ben is benne van és melyet Shakespearenek tulajdonítottak.

Báróczi *Sándor*, *1735. †1809. A bécsi testőrírók közül való, a francia irány híve. Franciából, németből sokat fordított. A hivatalos latin nyelv ellen küzd, nyelvünk jogait erélyesen védelmezi. Stílusa fejlett, kifejező. Sokat ujít. *Kazinczyra* nagy hatással voltak fordításai: *Marmontel: Erkölcsi meséi* és *Calprenède: Cassandra* c. művе.

Baroja, *Pio*, spanyol elbeszélő, *1872. Szabadlelkű, közkedvelt író; tárgyát rendesen a baszk vidékről, szülőföldjéről veszi. Főműve: *Idilios Vascos.*

Barok az a művészeti irány, mely a XVI. sz. renaissance művészetéből fejlett ki, egyes vonalak elváltoztatása s egyes hatások túlzása révén. Az irodalmi B. sok tekintetben párhuzamos a művészetivel. Csírái *Ariostóban*, az olasz maccaronikus költészetben, a »poesia bernescában«, a renaissance idyllіumnak érzelmes pásztorköltészetté való elfajulásában már korán érezhetők. E költészet Giambattista *Marini* (1569—1625.) különös, retorikus keresetiségű stíljében kulminál, melyből egész költői iskola, a marinizmus fakadt. A marinizmushoz hasonló stílromantika volt Spanyolországban a gongorizmus, elnevezve Luis de *Góngora* spanyol költőről (1561—1627.) s Angliában az euphuizmus (olv. jufuizmus), mely nevét John *Lyly: Euphues* c. regényéről kapta, s bizonyos hatással volt *Shakespeare*-re is, kit, mint *Michelangelo*-t, titkos szálak fűznek a barokhoz. Erős B. vonások jellemzik a francia pásztori és udvari költészetet is, valamint a XVII. századi klasszikus francia tragédiaírást, mely az antik hősöket finom udvaroncok nyelvén beszélteti. B. vonásokat mutat az ellenreformáció egész vallási irodalma is, kivált a szónoklat, jól illeszkedvén a kor templomainak stíljához. E vallásosság csakhamar a felvilágosodásnak adott helyet, amintbogy az egész B. kultúrát nem annyira igaz érzés, mint mesterséges csillogás jellemezte: a »*barok*« szó gyöngyökre és drágakövekre alkalmazva is *hamisat* jelent. Így megérthető, miért fejlődött a B. retorika dialektikává s miért következett e stílromantikára az a költészetellenes racionalizmus, mely a XVIII. sz. irodalmában szembetűnik. — A magyar irodalmi B. tipikus alakja *Gyöngyösi István*, noha a B. szellem már Balassában jelentkezik s *Zrínyi* pásztorénekein s más ú. n. »főrangú lírikusok« művein át egész *Faludi*-ig nyomozható.

Babits Mihály.

Baros *Gyula*, *1876. Irodalomtörténész, az *Irodalomtörténet* c. folyóirat h. szerkesztője volt. Főművei: *Radványi verseskönyvek, Szolga M. diáriuma, Barcsay és Báróczy, Bessenyei Sándor szerelme, Rimay J. szerelmi lírája, Kazinczy F. és Radvánszky Teréz, Széchenyi emlékezete, Arany János és Tisza Domonkos, Jókai Petőfiről, Madách nyomai szépirodalmunkban.*

Baróti *Lajos*, *1856. Irodalmi és történeti tanulmányokat írt. Átdolgozta Szalay József nagy munkáját, *A magyar nemzet történetét* (4 köt.).

Baróti Szabó *Dávid*, *1739. †1819. Elébb jezsuita szerzetes volt, majd rendjének feloszlatása után világi pap és tanár. A latin költészet hatása alatt állott. For-

mában és tartalomban egyaránt követni iparkodik mestereit, de az *Uj mértékre vett különb-különb versek* költői értéke csekély. B. legsikerültebb ódája: *A ledőlt diófához.* Ez a vers szinte előfutárja *Berzsenyi* legismertebb ódájának (A magyarokhoz). Szenvedélyes vitába keveredett *Rájnis Józseffel*, aki szintén időmértékes költeményeket írt. B. élete végén elkészült *Vergilius: Aeneisének* fordításával.

Barrès (ejtsd: barreesz), *Maurice*, francia író, *1862. Charmesban (Vosges), †1923. Tanulmányait a nancy-i liceumban végezte. 1882. került Párizsba, ahol mindjárt munkatársa lett a fiatalok revü-inek. Irói nevét nagy regénytrilógiája *(Sous l'oeil des Barbares — Un homme libre* és *Le jardin de Bérénice)* alapította meg, amelynek *Le Culte du Moi* gyüjtő címet adta. 1888. Boulanger párthívei közé szegődött. 1889. képviselővé választották Nancy-ban és 1893-ig tagja maradt a Kamarának. A Panama-botrány alkalmával egyik leghevesebb támadója a parlamenti korrupciónak. Individualizmusa, amely nem tűrt semmiféle társadalmi diszciplinát, legtisztábban nyilatkozik meg *L'Ennemi des lois* és *Du sang, de la volupte et de la mort* c. köteteiben. Az utóbbi 1895. jelent meg és egyike a francia irodalom legszínesebb és leglüktetőbb stílusu essay-gyűjteményeinek. 1897. szakít az egotizmussal és a nemzeti energiák egyesítését követeli Franciaország szétmállasztásának megakadályozására. Ekkor kezdi írni nagy regényciklusát, amelynek gyüjtőcíme: *Les romans de l'énergie nationale* (Les déracinés, L'appel au soldat és Leurs figures). Ezt a fejlődést betetőzik további regényei, *Les bastions d'Est, Au service de l'Allemagne, Les Amitiés françaises. A Colette Baudoche*, a legcsodálatosabb ifjusági könyvek egyike. *La Colline inspirée*, három tévhitbe esett pap története, akik fel akarják építeni Notre Dame de Sion ősrégi monostorát. A háború alatt írt lángoló nacionalizmussal telt cikkei tíz kötetben jelentek meg *l'Ame française et la guerre* gyüjtő cím alatt. 1922. jelent meg utolsó regénye, *Un jardin sur l'Oronte*, erősen szenzuális keleti történet. B. egyike az újabb francia irodalom legmarkánsabb egyéniségeinek. Benne ujjá éled Victor Hugo romantikus lelke. Művében sok ellentét és egyenetlenség van; vallásos és hazafias szellemmel megfér nála a pogányság és az anarchia kultusza, mert mindent a művész szemével néz. Ragyogó stiliszta; bátor harcos, akire az irodalmi ifjúság mindig dobogó szívvel figyelt. — Magyarul a *Déracinés* jelent meg tőle, *Kilépett sarjak* címen (ford. *Benedek* M.). *Kállay.*

Barrie (ejtsd: beri), *James Matthew*, angol író, *1860. Irói álneve Gavin *Ogilvy*. Björnsonra emlékeztetnek skót dialektusban írt történetei, melyekben hazája parasztjait és takácsait gúnyolja ki: *Auld Licht Idylls* (1888) és *A Window in Thrums. The Little Minister* (1891) magyarul is nagy sikert aratott (A kis tisztelendő címen). *Sentimental Tommy* (1896) egy thrumsi fiú története, folytatása: *Tommy and Grizel*, melyben Tommy mint író szerepel. B. itt bizonyul leginkább kitűnő szatirikusnak. *Margaret Ogilvy* c. regényében (1896) anyját rajzolja. Nagy sikere volt a *Peter Pan* c. tündérmeséjének (Rackham illusztrálta, magyarul is megjelent) a színpadon, ahol B. népszerű lett egyéb drámáival is, melyeket kedves humor, élénk fantázia jellemez. Nagyszerűen ért ahhoz, hogy a fantasztikust a nevetségessel egyesítse. Első sikere volt *The Professor's Love Story* (1895), azután *Quality Street* (nálunk »Vén leányok« címen), a hűséges grófi szolgáról szóló *The Admirable Crichton* (nálunk »Egyenlőség« címen), *Alice sit by the Fire* (Alice, ülj a kandallóhoz), *What every woman knows* (Amihez minden asszony ért). Ezek, valamint a *The twelve pound-look* c. nagysikerű egyfelvonásosa találó képét adják a mai társadalomnak s visszásságainak. Ujabban *Mary Rose* c. darabja (1920) hódított. *Rózsa.*

Barrili, *Anton Giulio*, *1836. †1908. A modern olasz irodalom egyik legnépszerübb regényírója. Irt hatvan történelmi, szentimentális, fantasztikus és humoros regényt. A naturalista iskolához tartozott. Művei között említendők: *L'olmo e l'edera* (A szilfa és a borostyán), *Capitan Dodero, Cuor di ferro e cuor d'oro*, (Vas szív és arany szív).

Barros *João de*, portugál író és történész. *1496. †1570. *Historia do emperador Clarimundo* c. alatt népszerűvé vált lovagregényt írt, állítása szerint magyar forrás alapján. Az első portugál nyelvtant B. írta. Főművében, *De Asia*-ban szigorú igazságszeretettel mondja el a portugál felfedezések történetét.

Barseanu, *Andreia*, erdélyi román költő és tanár, *1858. Brassó mellett, †1922. Legnevezetesebb munkája: *Doine si strigaturi din Ardeal* (Erdélyi dalok és lakodalmi kurjantások, Bukarest, 1885.) Értékes népköltészeti gyüjtemény.

Bársony *István*, *1855. Jogi pályára készült, de már fiatalon ujságíró lett. Sokáig volt a *Magyar Hirlap* munkatársa, majd a hivatalos lapnak *(Budapesti Közlöny)* szerkesztését bízták rá. Elbeszélései, rajzai és regényei részben a napilapokban, részben szépirodalmi folyóiratokban jelentek meg. Irásaiban természetszeretete mindig megnyilatkozik; stílusa hangulatos, különösen amikor az erdő világát festi. *Erdőn-mezőn, Vadásztörténetek, Magyar természeti és vadászképek* c. kötetein kívül sok regénye is jelent meg, legujabban *Az én világom* című. *Lengyel.*

Barsy *K. Irma*, költő, *1898. Színes és erőteljes lírájában az önmagára eszmélő asszonyi lélek panaszai és derűs életöröme nyilatkozik meg. Önálló kötete: *Jaj a könnyezőnek* (1923).

Bart, *Jakob*, l. *Čišinski* alatt.

B., *Jean*, román tengerésztiszt és író, a román irodalom Pierre Loti-ja. *1874. Moldvában (családi neve: *Botez)*. Rajzai és elbeszélései: *Jurnal de bord* (Hajós

napló), *Documenti omenesţi* (Emberi okmányok), *Prinţesa Bibiţe* (Bibica hercegnő), *Războiul pe Dunăre* (Háború a Dunán).

Barta *Lajos*, *1871. Szociális problémákkal foglalkozó író, aki a részvét, borzalom, gúny fegyvereivel harcol szocialista és forradalmi eszméi megvalósításáért. Fontos problémája a nő is, akit henye, cifrálkodó, hiú és a szívtelenségig önző mivoltában majdnem úgy gyűlöl, mint a nemességet. Színművei közül a *Szerelem*, elbeszélő művei közül az *Élet arca* emelhetők ki. A kommunista idők hivatalos költője volt, *Sötét ház* és *Forradalom* c. drámái a Vígszínház műsordarabjai voltak. A kommün után emigrált. *Juhász A.*

B. *Móric*, *1873. Tanár, sémi filologus, német irodalomtörténész. Írt Platenről, Goethe Egmontjáról, Tacitus de Oratoribusáról, a héber eredetű szavak etimológiájáról.

B. *Sándor*, író, *1897., a legújabb törekvésű fiatalok csoportjának egyik legjelentékenyebb alakja. A *MA*-ban tűnt fel, eredeti tehetségre mutató expresszionista verseivel és novelláival. 1918. jelent meg első verseskönyve *Vörös Zászló* címen. 1920 eleje óta Bécsben él. Ott szerkesztette az *Akasztott Ember* és az *ÉK* c. szocialista tendenciájú folyóiratokat. Bécsben megjelent könyvei teljesen a szocialista világnézet szolgálatában állanak. *Hevesy.*

Bartal *Antal*, *1829. †1909. Középiskolai tanár, majd a gyakorló gimnázium igazgatója és egyetemi magántanár. Tankönyvei, különösen *Malmosival* együtt szerkesztett latin nyelvtan és olvasókönyve, sokáig a legelterjedtebb középiskolai tankönyveik voltak. B. a középkori latin nyelvvel foglalkozott legtöbbet. Kiadta a magyarországi középkori latinság nagy szótárát.

B. *György*, *1785. †1865. Vármegyei tisztviselő, bíró, majd a kancelláriának főtisztviselője. 1848. miniszteri osztályfő; Világos után visszavonult. Latin nyelven írta terjedelmes és értékes közjogi munkáját. Címe: *Commentariorum ad historiam status, jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV.*

Bartalis *János*, *1893. erdélyi költő. Polgári iskolai tanári oklevéllel Alsókosályon, Dés mellett gazdálkodik. Egészen fiatalon, a háború első éveiben tűnik fel a *Nyugat*-ban, gyermeki egyszerűségű, bizarr hatású rímtelen verseivel. A háborút végigharcolja, 1920. vonul el Alsókosályra, ahonnan gyakran keresi fel a különböző erdélyi szépirodalmi és napilapokat verseivel. Csak költő, a falu tiszta hangulatainak, az alázatos szerelemnek és a gyermek szeretetének bensőséges, szelíd énekese. Teljesen eredeti, formában, kifejezésben egyaránt. Walt Whitmanhez szokták hasonlítani, de az erdélyi környezet egészen más színt, egészen más zenei hangzást ad verseinek, tárgyköre is elüt az amerikaiétól. Verseivel kevés népszerűséget, de annál több komoly figyelmet ébresztett Erdély határain túl is. Kötete: *Hej, Rózsafa* címmel az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában, 1926. *Szentimrei.*

Bartalus *István*, *1821. †1899. Zeneíró és folklorista, a régi magyar zenetörténet kiváló kutatója. Főbb művei: *A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI—XVII. században 1869.*, *Magyar Orpheus 1869. Adalékok a magyar zene történetéhez 1882. Vázlatok a zene történetéből 1877.* Jelentős 7 kötetre terjedő magyar népdalgyűjteménye is. Mint zeneszerző is ismertté tette nevét.

Bartay *András*, zeneszerző és zeneíró, *1798. †1856. 1843. a pesti Nemzeti Színház igazgatója, a Honművész szerkesztője. Főművei: *Magyar Apollo* 1835 (zeneelmélet); *Művészeti Vezér* 1846—47; *Eredeti Magyar Népdalok* (2 füzet, 1834).

Bartels, *Adolf*, *1862., német irodalomtörténész, író. Elméletében s költői gyakorlatában képviselője a városi naturalizmus ellenhatásaként jelentkező, de az új költészet technikai eredményeit értékesítő népies nemzeti *Heimatkunst*-nak. Drámáiban Hebbel-epigón. Legértékesebbek regényei (*Die Dithmarscher* 1897.; *Dietrich Sebrandt* 1898.). Irodalomtörténeti műveinek — főműve *Geschichte der d. Literatur* (1901—02. új kiad.megjelenőben), — vezető szempontjai: a faji gondolat s az antiszemitizmus, elfogulttá teszik minden zsidó származású költő (Heine) vagy zsidógyanus szellemi mozgalommal szemben.

Bártfay *László* író, *1797. †1858. Önálló irodalmi működésénél jelentősebb mecenási tevékenysége. Barátság fűzte Kölcseyhez, Bajzához, Toldyhoz, Vörösmartyhoz. *Naplója* ezért a kor irodalmi életére nézve fontos forrásmunka.

Bartha *József*, *1866., a budapesti tankerület szakfelügyelője. A tanári mozgalmakban sokáig fontos szerepe volt. Irodalomtörténeti tanulmányai közül jelentősebbek: *Tompa Mihály emlékezete*, *A magyar kat. énekköltészet a XVIII. sz.-ig*, *A Toldi-monda*, *Jósika Miklós nyelvujítása*. B. számos elterjedt tankönyvet is írt.

B. *Miklós*, *1848. †1906. Politikus, szónok és politikai író, a függetlenségi politika egyik legerősebb és legkíméletlenebb harcosa. Stílusa mindig lendületes, festői, magyaros. Írt szépirodalmi műveket is. Hosszú ideig a *Magyarország* vezércikkírója volt, különösen *Bánffy* Dezső és *Kristóffy* József ellen írta személyes támadásait.

B. *Richard*, *1871. Magánjogász, a *Kritikai tanulmányok a magyar általános polgári törvénykönyv tárgyalásához* egyik szerkesztője volt. Most a kormányzó kabinetirodájának főnöke.

Barthel, *Max*, *1893., német munkásköltő. Ifjú politikai szenvedéllyel énekel nyomort, éhséget, szenvedést (*Arbeiterseele* 1920), szabadságot, új világot, hazát, proletárdiadalt; köszönti a forradalmat (*Utopia* 1919.), írja börtönballadáit (*Herz in erhobener Faust*, 1920.), s bármilyen közel jár is a tendenciához, (*Vom roten Moskau bis zum schwarzen Meer*, 1921.; *Der eiserne Mann*, 1924., trag. vig-

játék; *Das Spiel mit der Puppe*, 1925. reg.) mindvégig elkerüli a tisztán pártpolitikai irodalom veszélyeit.

Barthélemy, *Jean-Jacques*, francia archeológus, *1716. †1795. Legnevezetesebb műve *le Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (1788), amely az ifjú Anach. utaztatásának fikciójával elevenen mutatja be Görögország virágkorát. Magyarul is megjelent.

Bartók *Béla*, zeneszerző, tanár és zeneíró, *1881. Nagyszentmiklóson. Munkássága a magyar és magyarországi zenei folklore terén korszakos jelentőségű, mert az ő és *Kodály* Zoltán kutatásai tárták fel a magyar népdal ősi rétegét s közölték e dallamokat pontos lejegyzésben, új tudományos apparátussal. Főbb művei: *A magyar népdal* 1924 (németül: *Das ung. Volkslied* 1925), *Erdélyi magyar népdalok (Kodály* Zoltánnal, 1923), *Cântece Poporale Românesti diu comitatul Bihor* (Bukarest, 1913), *Volksmusik der Rumänen von Maramures* (Sammelbände für vergleichende Musikwissenschaft IV. München 1923), *Die Volksmusik der Araber von Bishra und Umgebung* (Zeitschr. für Musikwissenschaft 1920); ezenkívül cikkek, tanulmányok és kisebb publikációk magyar és külföldi folyóiratokban *(A magyar nép hangszerei*, Etnographia 1911—12, *A hunyadi román nép zenedialektusa*, Etnogr. 1914. *Die Melodien der magyarischen Soldatenlieder* 1918, *La musique populaire hongroise*, Revue Musicale 1920, *Ungarische Bauernmusik*, Musikblätter 1920, *The Relation of Folk-Song to the Development of the Art Music of our Time*, Sackbut 1921. stb.). Művészi kialakulásának értékes irodalmi dokumentuma *Önéletrajza*, mely a »Musikblätter des Anbruch« 1919. kiadott B. számában jelent meg. *Szabolcsi.*

B. *György*, *1882. Filozófus, egyet. tanár. Windelband és Böhm Károly tanítványa. A szabad akaratról, vallásbölcseletről, az erkölcsi érték filozófiájáról írt, továbbá egy könyvet *Kantról.*

B. *Lajos*, *1851. †1902. Nagyon fiatalon kezdte irodalmi működését. Eleinte a *Jókai*, majd a *Tóth* Kálmán élclapjában dolgozott, később megalapította a *Bolond Istókot.* Sok szatirikus politikai versben támadta az egymás után következő szabadelvü kormányokat. Lírai költeményei nagyobbrészt hazafiasak és szerelmiek. *Kárpáti emlékek, Erdőzúgás, Remény és emlékezet* c. kötetei népszerűvé tették nevét. Költeményein *Petőfi* hatását érezzük s az erőt sem nélkülözzük bennük, különösen ott, ahol a hegyes-völgyes vidék szépségeit rajzolja. Sok drámát írt, többet előadtak közülök a *Nemzeti Szinházban* is *(Turán Anna)*, de maradandó sikert nem tudott drámáival elérni. *Lengyel.*

Bartóky *József*, író, nyug. földmívelésügyi államtitkár, *1865. Békéscsabán. Eleinte csak a szociálpolitikai irodalom művelője volt, idősebb korában mindgyakrabban szerepelt szépirodalmi munkákkal is. Elbeszélései és sajátságosan egyéni, zamatosan magyar tanítómeséi komoly feltűnést keltettek. Több kötete jelent meg: *Magyar fabulák, Mécsvilág, Őszi esték, Piros rózsák, Szivárvány.* Zsuzsi c. színdarabját nagy sikerrel adta elő a Nemzeti Színház. Közvetlen mesélő kedve, jóízű humora diktálta verses gyermekeséjét, a *Finom fickók !*-at, melyet leánya illusztrált. Rövid, szellemes csattanójú fabulái *korszerű* folytatásai *Heltai* Gáspár, *Fáy* András nemes tradicióinak. Elbeszélései komoly etikai világszemléletről tanuskodnak. B. a nemes értelemben vett konzervativ magyar irodalom egyik reprezentánsa, aki a hagyományok tiszteletbentartása mellett, a népiesnemzeti irány keretein belül fejezi ki új mondanivalóit, melyeknek fő jellemző vonásai: a józan életszemlélet, a derüs bölcseség és meleg emberszeretet. *Németh.*

Bartoli *Adolfo*, kiváló olasz irodalomtörténész, *1833. †1894. Hétkötetes főműve, mely nagy hatással volt a későbbi irodalomtörténeti kutatásra, *Storia della letteratura italiana*, Petrarcáig tárgyalja az olasz irodalom fejlődését. Többi művei a késő-középkor olasz irodalmával foglalkoznak.

Barton (ejtsd: bártn), *Bernard* angol költő, *1789. †1849. Southey, Lamb és Byron barátja. Főbb művei: *The Convict's Appeal* (1818) és *Household Verses* 1845). Több himnusza ma is népszerű.

Bartoniek *Emma*, *1894., múzeumi alkönyvtáros. Főmunkái: *A koronázási eskü fejlődése 1154-ig, A magyar királlyá avatáshoz, Az Árpádház neve, Az Árpádok érepecsétei*, stb.

Bartsch, *Karl*, *1832. †1888., germanista és romanista. Kutatásainak területe: a régi francia, provence-i *(Grundriss zur Geschichte d. provençal. Literatur*, 1872.), az ó-, meg középfelnémet irodalom, főleg a Nibelungenlied *(Untersuchungen über das Nibelungenlied*, 1865.; *Das Nibelungenlied*, 1870—80.).

B., *Rudolf Hans*, *1873., osztráknémet elbeszélő. Első műveinek *(Zwölf aus der Steiermark* 1908; *Haindl-Kinder* 1908; *Vom sterbenden Rokoko* 1909) hatásos, áradó érzelmes impresszionizmusa hamarosan megfakult vagy modorrá vált. Ujabban már csak hátterének vagy problémáinak időszerűségével érdekel *(Das deutsche Leid; Schwammerl*, Schubertregény; *Er:* az álhalott Krisztus magához tér, tovább él s másodszor is mártiromságot szenved; *Der Flieger:* háborús háttér; *Lukas Rabesam:* porosz- és háborúellenesség; *Seine Jüdin:* fajkérdés.)

Bartucz *Lajos*, antropológus, az *Anthropologiai Füzetek* szerkesztője. Nagyobb művei: *Aradmegye magyar népe* (1912)., *Martinovics apát és vértanu társainak antropologiai leírása* (1918, saját ásatásai és leletei alapján), *Honfoglaláskori magyar koponyák* (1926).

Basarabescu, *Jon Alexandru*, modern román író, *1870. Több kötet novella és rajz szerzője.

Bas-bleu (fr., ejtsd: ba-blő), a. m. kékharisnya (l. *ott*).

Basch, *Victor Guillaume*, magyar származású párizsi egyetemi tanár, *1863. A Ligue des droits de l'homme alelnöke. Főként esztétikával foglalkozik, de hírlapírói tevékenységet is fejt ki. Erősen radikális szocialista irányú cikkeket ír.

Bashkirtseff, *Marie*, *1861. †1884. Orosz származású festőművésznő, aki franciául írta meg két vaskos kötetre terjedő naplóját. Egy koránérett, öntudatos, büszke leány lélek gyönyörű megnyilatkozásai ezek, amelyek a kor szelleméről is érdekes képet adnak. A naplónak rendkívüli megvilágítást ad a fiatal művésznő tragikus sorsa, akit ifjusága legszebb éveiben ragadott el gyógyíthatatlan tüdővésze, mikor tehetsége legszebb virágait kezdte hajtani. Utóbbi időben egyre nagyobb az irodalmi érdeklődés naplója iránt, melynek magyar fordítása is számos kiadásban jelent meg. Az annakidején *Theuriet* által kihagyott részeket legujabban *Cahiers intimes* címen Pierre *Borel* adja ki. *Kállay.*

Basho, japán költő, l. *Japán irodalom.*

Basile, *Giovan Battista* gr., olasz író, †1637 körül. *Pentamerone* c. novellagyűjteményéről ismeretes, mely a Boccacciotól átvett keretes formában tájszólásban írott 50 nápolyi népmesét tartalmaz. A kitűnően jellemzett vulgáris típusok és a zamatos népies előadás teszik érdekessé e művet.

Baskerville, *John*, nyomdász, betűöntő, *1706. †1775., Angliában. Remek betűi az Elzevirek és Plantinok betűivel felveszik a versenyt. Leghíresebb műve a rézmetszetekkel díszített Orlando Furioso. Nyomdáját és betűöntődéjét 1779. a francia »Société Littéraire-Typographique« megvásárolja Beaumarchais útján és Kehlbe szállíttatja. Itt nyomják 1784—1789 közt a könyvgyűjtők által keresett 70 kötetes Voltairet. Reed: History of old English Letter Foundries (1887).

Basoche (ejtsd: bazoss). A párizsi törvényszéki palota írnokainak műkedvelő színtársulata. Háromszor játszott évenkint, moralitásokat, törvényszéki karrikatúrákat, bohózatokat (farce.) 1476. és 77. a Parlament ismeretlen okokból eltiltotta a játéktól. XII. Lajos, a XV. sz. végén, ismét engedélyt adott a B.-nak, hogy a törvényszéki palota nagytermének márványasztalán felállítsa színpadját. (Ezen a márványasztalon rendezett színelőadás szerepel V. *Hugo* Notre Dame-jának első fejezeteiben.) 1515. I. Ferenc előtt játszott és táncolt a B. Ez az uralkodó azonban megtiltotta a politikai szatirák előadását, egyéb korlátozásokat is léptetett életbe, s úgy látszik, már alatta megszüntek a B. előadásai.

Bászk irodalom. A Pireneusok nyugati lejtőjén lakó bászkok nyelve valószínűleg utóda a félsziget őslakói (az *iberek)* nyelvének; ma kb. 800 ezer ember ajkán több mint húszféle tájszólásban él. A nyelv alaktana néhány részletében sajátságosan egyezik a magyarral, ami a nyelvnek ú. n. »turáni« eredetét sejttette néhány magyar műkedvelő és tudományos nyelvésszel. Pl. a névelő: *a* (de a főnév után áll) *gizon-a* = az ember; a többes-rag: *k gizon-ak* = az emberek; van alanyi és tárgyas igeragozása, stb. Műköltészetük jelentéktelen, de gazdag népköltészetük van. Gúnyos, élcselméjű szatiráik, közmondásaik erősen jellemzik a különös népet; szerelmi dalaik bármely nemzet népdalával kiállják a versenyt. Eleven eszük nagyon rátermett az ötletes rögtönzésekre is. Cifra maskarában előadott pásztorjátékaik, jókedvű, néha sikamlós, sőt vaskos vígjátékaik nemcsak szellemességükkel, hanem komoly művészi értékükkel is kitűnnek. A bászk színművek, akár vígjátékok, akár tragédiák, mindig prológgal kezdődnek, amely a darab tartalmát adja elő, és epilóggal végződnek, amelyet táncos ünnepség követ: a bászk tánc igen fejlett művészet (l. francia *pas de basque).*

Irodalom: *Francisque Michel:* Le pays Basque. *Julien Vinson:* Le folk-lore du pays Basque. *Ribáry:* Bászk nyelvtan (francia fordítását *Vinson* eszközölte).

Bataille (ejtsd: batájj), *Fréderic*, francia lirikus, *1850. 1870-től 1884-ig vidéken tanárkodott, aztán kinevezték a Lycée Michelet tanárává. Számos verskötete jelent meg, amelyekben a családi érzelmeket, a falut, a környező tárgyakat, a szegényeket, a föld egyszerű munkásait énekelte meg elégikus hangon.

B., *Henri*, *1872. †1922., francia lirikus és drámaíró első kis verskötete, *La chambre blanche* 1895. jelent meg. B. líráját halk szomorúság, finom és gyöngéd érzelmesség jellemzi. Sokkal jelentősebb neve van azonban mint drámaírónak. B. korának legnevesebb és sikerekben leggazdagabb színpadi írója. Darabjai ugyan irodalmilag kevésbé értékesek, de színpadilag rendkívül hatásosak. Bizarr romanticizmus, mesterkélt érzelmesség és kiélezett, rendkívüli helyzetek jellemzik drámáit. A *Szerelem gyermeke* (L'enfant de l'amour) például visszaszerzi anyjának hűtlen kedvesét. A *Maman Colibri*, a kezdődő öregség asszonyi drámája, perverz anyai érzéssel komplikálja a szenvedélyt. Ismertebb drámái még: *A balga szűz (La vierge folle), A nászinduló (La marche nuptiale)*, továbbá a *Résurrection, La tendresse, Les Flambeaux, Le scandale* és posthumusan előadott darabja a *Manon, fille galante.* Megírta érdekes francia felfogással a Don Juan témát is *L'homme à la rose* címmel. Ez irodalmilag is egyik legértékesebb darabja. B. drámái annak idején bejárták egész Európát, eljutottak Amerikába és nálunk is állandóan műsoron voltak. Az idő azonban kissé megviselte őket. *Kállay.*

Báthory *István*, *1555. †1605. Hatalmas főúri család ivadéka: főispán és országbíró. Szülei erős protestáns szellemben nevelték. Egyházának és nemzetének hű fia volt: Bocskay István felkelését is támogatta. A régi héber zsoltárok hatása alatt kesergő fohászkodásokat írt. Zsoltár-

utánzatait prózában írta ugyan, de költői lendületre törekszik.

Báthory *László.* A XV. sz.-ban élt; pálos-szerzetes volt. Lefordította a szentírás nagy részét. Műve a *Jordánszky*-kódexben maradt ránk.

Batizi *András.* A XVI. sz. buzgó reformátorai közül való. Célja vallásának terjesztése és erősítése volt. Írt egyházi énekeket és versbe szedte az ótestamentum néhány történetét. Hosszabb ideig tokaji pap.

Bátjuskov, *Konsztántin Nikolájevics,* orosz költő, *1787, †1855. A romantikus irányzat egyik úttörője s Puskinnak költői tanítója. Költeményei formailag tökéletesek s még ma is élvezettel olvassák. A XX. sz. elején újra divatba jött. 35 éves korában elméje elborult s ezért nem sok művet hagyott hátra maga után.

Batka *János,* zeneíró, *1845. A pozsonyi magyar zeneéletnek hosszú időn át irányító tekintélye. Számos értékes cikke és tanulmánya jelent meg *(Lant- és hegedűkészitők a régi Pozsonyban,* Pressburger Zeitung 1905, *Pressburg als Musikstadt* stb.). A Pougin-féle Biographie universelle (Fétis művének pótkötete) számára megírta a magyar zenészek életrajzát.

Bátky *Zsigmond,* *1874., néprajzi és földrajzi író, a Néprajzi Muzeum jelenlegi igazgatója. Megírta *Magyarország néprajzát.* Értékes településföldrajzi és helynévmagyarázó tanulmányai jelentek meg a *Földrajzi közlemények* és a *Föld és Ember* c. szakfolyóiratokban.

Batrachomyomachia, »békaegérharc«, az Ilias jókedvű, célzás nélküli paródiája, az állatmese alapján, inkább a népies, mint a magasabb irodalom terméke, kb. a Kr. e. V. sz.-ból, ismeretlen szerzőtől (sem Homerostól, sem Pigrestől). Sokat olvasott, fordított s bizanciaknál, németeknél (Rollenhagen) és nálunk (Csokonai) utánzott mű. Kiad.: 1486 óta, A. *Baumeister,* 1852, P. *Brandt,* a *Corpusculum poesis epicae graecae ludibundae*-ban Bibl. Teubn., A. *Ludwith,* 1896. *Czebe.*

Batsányi *János,* *1763. †1845. Korának egyik legműveltebb írója volt. A francia költészet és irodalmi törekvések, továbbá a francia forradalom sikere nagy hatással voltak rá. Egyik-másik versében erős forradalmi hangon szólal meg. Belekerült a *Martinovics*-összeesküvésbe. Ezért és a Bécsbe bevonuló Napoléonnak tett szolgálatáért sok üldözésben volt része. *Kazinczynak* ellenfele volt, bár fiatalkorukban együtt alapították a *Kassai Magyar Múzeumot,* első értékes folyóiratunkat. Költeményein kívül sok irodalmi és esztétikai tanulmánya maradt ránk. *Lengyel.*

Batthyány *Ervin gróf.* *1877. Anarchista író, a *Társadalmi Forradalom* c. folyóirat kiadója és szerkesztője. Az anarchizmust szóban és írásban propagálja. Külföldön él, több idegen lap munkatársa.

B. *Ignác gr.,* erdélyi püspök, történetíró, *1741. †1798. Nagyszámú kiváló munkájában a középkori magyar egyháztörténettel foglalkozott; ezirányú művei ma is elsőrangú forrásmunkák. B. alapította a róla elnevezett gyulafehérvári gazdag püspöki könyvtárt, a *Batthyaneumot.*

B. *Lajos gróf,* *1806. †1849. Első felelős miniszterelnökünk; előbb *Széchenyi* tanítványa, majd közeledik *Kossuth*-hoz. A győztes hatalom bosszúállásának esett áldozatul. Politikai beszédeiben a szabadelvü eszmék, a jogegyenlőség tántoríthatatlan és következetes harcosának mutatkozik.

B. *Orbán,* XVI. századbeli énekszerző. Korának költői gyakorlata szerint a magyarság és az ótest. zsidóság sorsa között von párhuzamot két fennmaradt énekében.

B. *Tivadar gróf,* *1859. Előbb szabadelvűpárti képviselő, majd a függetlenségi párt egyik vezetője. Beszédeiben, politikai cikkeiben a szabadelvű eszmék megvalósításáért harcol.

Batthyány-kódex, a *Batthyaneum* egy 1560 körüli kézirata. Benne találjuk meg a legrégibb protestáns szertartáskönyvet, amely egy régibb kat. karkönyv átdolgozása. A B. lett a XVII. sz.-beli *Öreg Graduál* főforrása.

Batzaria, *Nicolae,* macedóniai születésű román író. A török nyelv és élet kitűnő ismerője.

Baude (ejtsd: bód) *Henri,* francia költő, *1430. †1496. Villon utánzói közé tartozott. Egy allegórikus moralitáson kivül, amely miatt hónapokig börtönben ült, szatirikus költeményeket írt: *Testament de la mule Barbeau, Lamentations Bourrien,* s két elmés epistolát Bourbon connétable-hoz, akinek pártfogását kérte, hogy fogságából kiszabadulhasson.

Baudelaire (ejtsd: bódleer), *Charles,* francia költő, *1821. ápr. 9. Párizsban, †1867. aug. 31. u. o. Anyja és mostohaapja fiatalon utazni küldték, hogy lemondassák költői hajlamairól. Járt a Maurice- és a Réunion-szigeten, s az innen hozott tropikus képek is gazdagították költészetét. Mihelyt függetlenné vált, nyakára hágott kis vagyonának s onnan kezdve sohasem szabadult meg a bohém-nyomorúságtól. Már utazása évében (1841) írt olyan verseket, amelyek később bekerültek egyetlen verskötetébe *(les Fleurs du Mal,* 1857). Művészeti kritikával is foglalkozik *(Salon de 1845, Salon de 1846)* s a 48-as forradalom idején heves újságcikkeket ír. Felfedezi — legalább az európai kontinens számára — Edgar *Poe*-t és több kötetben lefordítja műveit. A *Fleurs du Mal* miatt bíróság elé állítják; pénzbüntetésre ítélik, egyes versek kiadását eltiltják; ez a tilalom hivatalosan máig sincs feloldva. 1860. megjelenik a *Paradis artificiels,* az ópium-mámor könyve; a következő évek folyamán, elszórva, a *Petits poèmes en prose,* 1864—66. Brüsszelben lakik, ahonnan élőhalottként hozzák haza Párizsba.

B. megítélése a francia irodalomtörténetben ugyanolyan ellentétes, mint Adyé

a magyarban. Költői nagyságát ugyan ma már egyiknek sem vonja kétségbe senki, de a művészettől többé-kevésbé független kérdések kapcsán annál erősebb harc folyik körülöttük. B. költészetét főként erkölcsi szempontból támadják.

Az erkölcsnélküliség nála — egy kissé azért is, hogy »elképessze a burzsoát« — a rossznak kultuszává fejlődik ; a művészi érzéklés területét pedig kitágítja, egyrészt a szaglás, a tapintás gyönyörei felé, másrészt a dekadens szervezeteket izgató, köznapi nyelven rútnak, undorítónak, félelmesnek nevezett érzéklések irányába : betegség, halál, rothadás, festett bájak. B. dekadens kor gyermekének érzi magát s a római dekadencia költői közt keres testvéreket. Az a puszta tény, hogy B. nyomán egész, dekadensnek nevezett költői iskola sarjadt, bizonyítéka világérzése objektív alapjainak.

A *Fleurs du Mal* első, legterjedelmesebb ciklusa, a *Spleen et Idéal*, bizonyság arra, hogy a költő maga is szenved saját természete és az őt környező világ miatt, amelyből túlságosan is sokat fogad magába betegesen éles érzékszerveivel. A *Dögnek*, a szépítő fátyol nélkül látott halálnak, a rothadás színeinek és bűzének, a férgek nyüzsgésének kényszerű érzéklése közben változatlan marad a költő sóvárgása szépségért, teljességért, ideálért.

Kifejezésmódja — kevés versének hosszú, gondos csiszolása árán — egyéni keveréke a klasszikus tömörségnek és a romantikus csillogásnak. B. szereti a szonettformát, csak a rímelés kötöttségén enyhít néha. Sorai tömöttek, henye szavak nélkül. Egy-egy hosszú szó néha felét elfoglalja a sornak, súlyossá, hangzatossá teszi. A zenei hatások keresésében tudatosan folytatja a romantikusok művét. (A *Petits poèmes en prose* talán még verseinél is jellemzőbb bizonysága zenei ritmus-érzékének.) Alliterációkkal, l-ekkel és r-ekkel is növeli a zenei hatást. Rímei a romantikus »gazdag rímek«. Az alexandrinus feltagolásában gyakran él a romantika szabadságaival: ugyancsak zenei okokból. Szókincse a realizmus koráé. Tudományos szavaktól, elvont kifejezésektől sem riad vissza.

Nem »közvetlen« költő, ezt már verseinek megcsinálása is mutatja. A versek nem eseményekhez, hanem érzéklések emlékeihez fűződnek. A legféleimesebb vallomások is szűrőn keresztül jutnak az olvasóhoz. A forma gondja és ez az arisztokratikus zárkózottság teszi B.-t a dekadenseken kívül a parnasszisták elődjévé is. »Szimbolizmusa« inkább allegóriák alkalmazása ; ezeket néha meg is magyarázza *(l'Albatros)*.

B. életében a »költők költője« volt ; közönsége igazában csak halála után támadt. Az ő látomásait is, akárcsak Balzac-éit, utólag igazolta az élet ; kifejezésmódjának ijesztő újszerűségéhez csak később érett hozzá az olvasók tömege.

Összes művei (1868—70) 7 kötet : *I. les Fleurs du Mal* (Th. *Gautier* nagy bev. tanulmányával) ; II. *Curiosités esthétiques* ; III. *l'Art romantique* (műv. és irod. kritikák) ; IV. *Petits poèmes en prose, les Paradis artificiels* ; V—VII : Poe-fordítások. Levelei (1841—66) 1907 ; kiadatlan levelek anyjához 1918 ; intim naplók 1920. Ujabb irod. : E. et J. *Crépet : Ch. B., étude biogr.* 1907 ; G. de *Reynold : Ch. B.* 1920 ; P. *Flottes : B., l'homme et le poète*, 1922 ; E. *Raynaud : Ch. B.*, 1922. Magyarul is olvasható *Gautier* föntemlített bevezetése (Kultura-kvtár) és A. *France* cikke *(Az irodalmi élet*, Világ-kvtár.) — L. még : *Tóth Árpád : Ady költészetének viszonya elődeihez és a francia modernekhez* (Nyugat II. Ady-szám, 1919.) *Laczkó* Géza : *B. (Irod. miniatürök* III.) Ady B.-fordításainak elemzése : *Benedek : Ady-breviarium* I. — Magy. fordítások : Költemények prózában; Romlás virágai *(Babits, Szabó, Tóth)*; A rossz virágai *(György O.)*; Versek a *Fleurs du Mal*-ból *(Térey S.)*.

Benedek.

Baudissin, *Wolf gróf*, *1789. †1878. német fordító. Tizenhárom drámával vett részt a *Schlegel-Tieck*-féle Shakespeare-fordításban. Fontosak Molière fordításai (1865—67) s »Olasz színház«-a *(Gozzi, Goldoni* 1877).

Bauditz, *Sophus*, *1850. †1915., dán író. Finom humora és egészséges élettölfogása hazája legolvasottabb írói közé emelik. Főművei : *A tenger mellett és az erdőben, Történetek az erdőkerülő udvarából, Garnizonkrónikák, Hjortholm, A régi kocsma*. Drámái is sikerrel kerültek színre.

Bauer *Mihály*, *1874., magyar matematikus. Értekezései hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg, közöttük a legnevezetesebbek a Crelle Journalban és a Mathematische Annalenben. Vizsgálatai az elemi számelmélet, az ideálelmélet, az algebra és a csoportelmélet sok nehéz kérdésében fontos eredményekre vezettek és metodikai szempontból is jelentékenyek. *Bálint.*

Bauernfeld, *(Eduard, von)*, *1802.†1890. osztrák-német drámaíró. *Kotzebue* hagyományának örököse s *Scribe* termékeny német tanítványa. Romantikus vagy klasszicisztikus drámáiban alig emelkedik túl az epigónok színvonalán. Igazi műfaja a szalonvígjáték *(Bürgerlich u. romantisch ; Das Tagebuch; Grossjährig ; Der kategorische Imperativ* stb.). Tárgyaiban mindig az időpont szolgája s szellemesen, finoman csevegő kritikusa, még pedig az óvatosan haladó osztrák liberalizmus álláspontjáról. Közönséget nevelő hatása jelentékeny. 1828-tól 1912-ig 1126-szor szerepel a Burgszínház műsorán. Írt regényt *(Die Freigelassenen, Bildungsgeschichte aus Österreich* 1875), verseket, önéletrajzot. Összegyűjtött művei 1871—73. jelentek meg 12 kötetben. Válogatott gyűjteményüket kiadta *E. Horner* (1905).

Baumann, (ejtsd : bóman) *Emile*, francia író, *1868. Lyonban, a mansi lyceum tanára. Regényei, amelyekben rendesen erkölcsi problémákat tárgyal, erősen katolikus irányuak. Ismert regényei *La f*[illegible]

aux lions, egy részeges züllött apa és jószándékú fiú küzdelme, *Le baptême de Pauline Ardel*, egy megtérés története egy szabadgondolkodó családban. A *Job le prédestiné*, 1922, megnyerte a Balzac-díjat; egy család megrázó drámája erős keresztény szellemtől áthatva. 1924. jelent meg legutolsó könyve, Szent Pál apostol története regényes formában feldolgozva. Magyarul megj.: *Jób, az elhivatott*. *Kállay*.

Baumbach *Rudolf* *1840. †1905., német költő. A naturalizmust megelőző kornak hol népies, hol érzelmesen régieskedő álromantikája éltette s e romantikával együtt mult el a népszerűsége. Versei közül (*Lieder eines Fahrenden Gesellen* 1878; *Spielmannslieder* 1882) egy-kettő ma is él.

Baumberg, *Gabriele von* *1775. †1805., *Batsányi* János felesége, német költőnő. Művei: *Sämtliche Gedichte*. 1800. *Amor u. Hymen*. 1807.

Baumgarten, *Gottlieb Alexander*, német filozófus. *1714. †1762. Wolff tanítványa és neve mint az esztétika tudományának megalkotójáé ismeretes. Nagy érdemei vannak ezenkivül a német filozófiai műnyelv megteremtésében. Művei (*Méditations*, 1735, *Aesthetica*, 1750—58) főként ismeretelméleti tételei (a fogalmi, logikai megismerésnek a szemléleti, esztétikai megismeréstől való elhatárolása) révén termékenyen hatottak az egész korszak kibontakozó esztétikai irodalmára (Batteux, Gottsched, Krause, La Cépède).

Baumgartner, *Alexander*, német irodalomtörténetíró, *1841. †1910. Jezsuita volt, a rendnek Németországból való kiűzetése után külföldön élt. *Goethe*-ről és *Lessing*-ről írott nagykoncepciójú, de elfogult művei mellett főműve, nagyszabású világirodalom-története halála miatt befejezetlen maradt; különösen a keleti, ó-kori, középkori irodalmakat tárgyaló kötetei nagyértékűek.

Baxter (ejtsd: bekszter), *Richard*, angol teológus, *1615. †1691. Korának egyik legnagyobb szónoka.

Bayer *János*, filoz. író, *1630. Eperjes, †1674. Bölcsészeti iratainak összefoglalása Wittenbergben jelent meg 1667. *Summariae decisiones metaphysicae* stb. címen. A protestáns érdekek heves elméleti és gyakorlati védelmezője volt.

B. *József*, *1851. †1919. Főleg a színészet és a dráma történetével foglalkozott. Alapvető művei: *A magyar játékszín története*, *A magyar drámairodalom története*, *Shakespeare drámái hazánkban*. A lapokban és folyóiratokban számos kritikai és irodalomtörténeti cikket közölt. Jegyzetekkel ellátva kiadta Déryné naplóját és szerkesztette a Magyar Shakespeare-Tárt. B. a magyar színpad történet legkiválóbb művelője.

Bayle (ejtsd: bél), *Pierre*, *1647. †1706., francia gondolkodó, a szabad gondolat egyik első hirdetője, a dogmák ellensége, a lelkiismereti szabadság védője. Huszonkét éves korában katolizál, majd újra protestánssá lesz s a filozófia tanulásának szenteli életét. 1681. Rotterdamban tanítja a filozófiát. 1693. megfosztják a tanítás jogától s ez időtől fogva teljesen a *Dictionnaire historique et critique* (16. köt. 1695—97) megírásának élt. A D. mitológiai, földrajzi, vallástörténeti ismereteket, a kereszténység fejlődésének, a filozófiai rendszereknek történetét tartalmazza. Csírája az Enciklopédiának.

Bayle

Tagadó szellem, gúnyolódó hajlam, a vallás ellen irányuló támadó kedv jellemzik a B művét. Szkepticizmusa nemcsak a vallásos dogmákat kezdi ki, de magát a filozófiát sem kíméli, melyről azt állítja, hogy előbb a tévedéseket, majd, ha meg nem állítjuk, az igazságokat cáfolja meg. Voltaire kétkedő szelleme, maró szatirája B. hatását mutatják. *Kemény*.

Bayly, *Thomas, Haynes*, angol író, *1797. †1839. Korának Moore után legnépszerűbb dalköltője. Nevét több száz dala őrzi, híres megzenésítésekben is.

Bazalgette (ejtsd: bazalzsett), *Léon*, francia essayista és műfordító, aki az angol költőket, különösen Walt *Whitman*t népszerűsítette Franciaországban s ezzel irányító hatást gyakorolt a modern francia költészetre.

Bázárov. *Turgenjev: Apák és fiuk* c. regényének hőse. A modern tudomány és a materializmus eszméitől áthatott orosz fiatalság típusa.

Bazin (ejtsd: bazeen), *René*, francia író *1853. Rendkívül termékeny regényíró. Regényeit katolikus és nacionalista szellem hatja át. Leghíresebbek elszászi tárgyú regényei (*Les Oberlé*, *L'âme alsacienne*, *Les nouveaux Oberlé*). Ismertebb művei még: *Donatienne*, *Mémoires d'une vielle fille*, *La Barrière*. Legujabb regénye, *Il était quatre petits enfants* üde színekkel megírt falusi történet. Regényein kívül egész sereg novellája is van. Több regényét és novelláját lefordították magyarra.
Kállay.

Beaconsfield (ejtsd: biknszfild), *Disraeli Benjamin*, angol államférfi és író, *1804. Londonban, †1881. u. o. Spanyol zsidó családból származott. Jogot tanult, de csakhamar az újságíráshoz fordult s kiadta 1827. első regényét, *Vivian Grey*-t, melyben a felsőbb társadalmi osztályok életének keretében az ott érvényesülő stréberek pályáját írja le. Politikai írásait megszakítja egy sor regénnyel, melyek közül *Contarini Fleming* (1832) Wilhelm

Meistert követi, Byronról szól a *Venetia* s a zsidóság dicsőítése az *Alroy*. E korszakban írta *The Revolutionary Epic*-et és 3 burleszkjét (*Ixion, The Infernal Marriage, Poponilla*). Irodalmi sikerei után politikai becsvágya egymásután vitte sikerről sikerre, mígnem Anglia miniszterelnöke s Viktória királynő bizalmas minisztere lett. 1844. jelent meg *Coningsby* a nemesség és a nagyipar egyesüléséről, a *Sybil*-ben (1845) a szegények és gazdagok vannak egymással szembeállítva; a nép és a nemesség egyesülését tárgyalja. Utolsó regényei *Lothair* és *Endymion* (1880), mely utóbbiban egy szegény ifjú nem érdemei, hanem összeköttetései révén éri el nagyszerű jövőjét. — L. *Froude: D. V. ö. Brandes* német tanulmányát (magyarul *Halassy* A.-tól, 1910); regényei közül magyarul megjelentek: Temple Henrik, Coningsby, Lothair. *Rózsa.*

Beastlore (ejtsd: bisztlór). (»Állat-tan«, tkp. amit az állatokról tud a nép.) A népköltéstannak — folklorenak — az a része, amely összegyűjti és fejtegeti az állatokról szóló népies hiedelmeket és tapasztalatokat. Az angoloknál, akik világbirodalmuk sokféle népeinek hagyománykincsét a magukén kívül régóta szorgosan és elsőkül gyüjtik, a B. is legmagasabb fokon áll. Szintén nagy sikerrel művelik finn rokonaink, főleg *Krohn* Károly, a folklore egyetemi tanára, aki egész nagy generációt képzett ki a folklore tudományának művelésére. *Vikár.*

Beattie (ejtsd: bíti), *James*, skót költő és filozófus, *1735. †1835. Hírnevét a *The Minstrel* c. spenseri stanzákban írt műve alapította meg, mely gyönyörű leírásokat tartalmaz.

Beaubourg (ejtsd: bóbúr), *Maurice*, francia író, *1866. Regényeket és drámákat ír. 1924. megkapta az *Eclair* díját *Une saison au bois de Boulogne* c. regényével.

Beaumarchais (ejtsd: bómarsé), *Pierre Augustin Caron de*, francia író, *1732. Párizsban, †1799. Élete igazi kalandos regény. Egy órásmester fia volt. Mozgalmas életének főbb állomásai: feleségül veszi egy királyi tisztviselő özvegyét, zeneleckéket ad XV. Lajos leányainak (akik, mint a nők általában, igen kedvelik B.-t). Spanyolországba utazik családi és egyéb ügyekben (l. Goethe *Clavijo*-ját), egy vagyonkezelési ügyben pörbe keveredik, megvesztegeti Goëzman bírót; ebből nagy botránypör lesz, B.-t (és a bírót is) bezárják, de B.-nek az ügyről írt *Memoárjai* hallatlan sikert aratnak, aláássák a bíróság tekintélyét, ő maga diadallal szabadul a fogságból... Politikai ügynökösködéssel foglalkozik a király titkos szolgálatában. Fegyvereket szállít az amerikai szabadságharcosoknak, kiadja *Voltaire* műveit (a híres *Edition de Kehl*), darabokat ír, harcol a színpadi szerzők jogaiért s a forradalom alatt (1791) el is éri, hogy a Constituante törvénnyel biztosítja a szellemi tulajdon védelmét; szolgálja a *Közjóléti bizottmányt*, de gyanussá válik, emigrál és csak 1796. térhet vissza hazájába.

B. komoly és érzékeny színművei (*Eugénie* 1762, a *Clavijo* forrása; *la Mère coupable* 1792) stb. ma már körülbelül feledve vannak; nevét a *Barbier de Séville* (1775) és *le Mariage de Figaro* (1784) tette halhatatlanná. Értékük nem a lelemény eredetiségében van — helyzeteik, sőt alakjaik is ezerféle reminiszcenciát árulnak el, — hanem a cselekvés viharos tempójában, a szellem frisseségében, a nyelv eleven természetességében, meg abban a sok önmagából vett vonásban, amellyel B. az intrika-keverő Figaro és a szerelmes Cherubino egyébként konvencionális alakját felruházta. A XVIII. sz. lassúmenetű, elvont jellemvonásokat hosszú dialógusokban elemző vígjátékai után bombaként hatottak az *imbroglio*-vígjátéknak e megsokszorozott erejű föltámasztásai. De a *Figaro* még más okból is jókor jött. A gazdái ellen gúnyos kiszólásokat megeresztő inas sem volt új alak a színpadon, de B. stílusának segítségére volt a forradalmat megelőző kor levegője is. Hivatalosan féltek a darabtól. B. 1778. fejezte be (*la Folle journée* címen, amely utóbb alcímévé lett), a *Comédie* három év mulva fogadta el, de XVI. Lajos megtiltotta, hogy előadják. B. arisztokrata házakat járt vele végig, s az előjogait féltő, de azokban már hinni nem tudó arisztokraták maguk tapsoltak három esztendőn át Figaro gúnyos megjegyzésének a nagyurakról, akik »kegyeskedtek megszületni«. 1784. aztán színrekerült a darab; szörnyülködtek rajta, de özönlöttek a színházba. B. maga nem is volt olyan forradalmi szellem, mint amilyen forradalmi hatásuk volt Figaro szavainak. Ma a politikai célzásoktól függetlenül, nagyszerű vidámságáért élvezzük mindkét B.-vígjátékot, a XVIII. sz. legjobb színpadi alkotásait, eredeti formájukban és operaszöveg gyanánt is. — B. színpadi műveinek kiadása: *Heylli* és *Marescot*, 1869—71. Összes művei: *Fournier*, 1875. —Irod.: *Lintilhac: B. et ses oeuvres*, 1887; *Halloys:* B., 1897. — Magyarul: *A szevillai borbély* és *Figaro házassága, vagy egy napi bolondság*, f. *Paulay* Ede. *Benedek.*

Beaumont (ejtsd: bómón), *Francis* és *Fletcher* (ejtsd: flecsö) *John*, angol költők és drámaírók. Az angol irodalomtört.-ben egymástól el nem választhatók. B. *1584. †1616. Oxfordban tanult, Londonban ismerkedett meg korának híres költőivel, különösen Ben Jonsonnal F. Cambridgeben tanult; Londonban együtt lakott B.-nal vagyonközösségben mindaddig, míg B. meg nem nő-

Beaumont

sült. 52 darabot és 1 álarcos játékot tulajdonítanak nekik. Legjobb ezek között a *Philaster* és a *Maid's Tragedy*. B. volt a komolyabb, magasztosabb, F. a szellemesebb, vidámabb. A *Faithful Sheperdess* Milton Comus-ára és Keats Endymionjára is hatott. B. és F. drámáit korukban igen nagyra tartották; tény, hogy vannak oly költői részleteik, melyek Shakespeare-rel vetekednek. L. *Boyle: Englische Studien* (74. k.) *Rózsa.*

Beaunier (ejtsd: bónié), *André*, *1869. †1925. tehetséges francia író, aki nevét mint regényíró és kritikus is ismertté tette. Ismertebb regényei: *Le roi Tobol* igen érdekes, lendülettel írt filozófiai regény, továbbá az erősen romantikus *Fille de Polichinelle, L'homme qui a perdu son moi*, fantasztikus és humoros regény, *Susanne et le plaisir* egy asszonyi lélek raffináltan megírt története. Kritikáit az *Echo de Paris*-ban írta. *Kállay.*

Bebel, *Heinrich*, *1472. †1518., német humanista. Meghonosítója a XVI—XVII. század divatos kis prózai műfajának: az anekdotikus trufának. Gyüjteménye 1508. jelenik meg latinul *Libri facetiarum iucundissimi...* címen (németül 1588). Egyik főforrása a későbbi trufairodalomnak. Ujra lefordította A. *Wesselski* (1907. I—II.) *Turóczi-Trostler.*

Beccadelli, *Antonio*, *1394. †1471., a maga korában is óriási megbotránkozást keltett *Hermaphroditus* c. latin nyelvű pornografikus költemények szerzője, a költői forma gyakorlott mestere.

Becher, *Johannes R.*, *1891., német költő. Az expresszionizmus politikai tartalmának lírikusa. Mindig a szenvedély hőfokán jár, s csak szerelmi verseiben szabadul fel meglepően tiszta, melódikus álmodozásra. Fontosabb kötetei: *An Europa* 1916; *Verbrüderung (Der jüngste Tag 25.* 1916.); *Päan gegen die Zeit* 1918.; *Zion* (Der jüngste Tag. 82. 1919.); *Die heilige Schar.* 1918.; *Das neue Gedicht.* 1918.; *Gedichte für ein Volk.* 1919.; Gedichte um Lotte. 1919.; *Um Gott.* 1920.; *Hymnen.* 1924.

Bechstein, *Ludwig*, *1801. †1860., német író. Költészete jelentéktelen, de nagy érdemei vannak a német mese- és mondakincs gyüjtése, feldolgozása és népszerűsítése körül (*Deutsches Märchenbuch* 1845.; *Deutsches Sagenbuch* 1853.; *Neues d. Märchenbuch* 1856.)

Beck, *Karl Isidor*, *1817. †1879. magyar, bajai származású német költő. Fellépése *(Nächte, Gepanzerte Lieder* 1838) összeesik a német politikai líra első korszakával. Minden ízében időszerű: ez a magyarázata nagy népszerűségének. Ehhez járul költészetének háttere: az »exotikus« Magyarország. Második könyve: *Der fahrende Poet* (1838) érzelmes patétikus útirajz, amelynek kiinduló pontja Magyarország, állomásai Bécs, Weimar, a Wartburg. Ahol dalszerű hangot üt meg *(Stille Lieder* 1840), ott sem mond le pátoszról, tendenciáról. Leghíresebb műve: *Janko, der ung. Rosshirt* 1841: betyárromantika, lírai-epikai képcsarnok, magyar panoptikum. Költészete az antitézis elvén alapul. Romantizált természetben jár s ünnepli a mechanizált világot, a vasutat. A negyedik rend szenvedéseit, nyomorát énekli *(Lieder vom armen Mann* 1846.) A forradalom után megtér radikalizmusából, de sem most, sem későbbi verseinek *(Still u. bewegt* 1870) nem támad visszhangja. V. ö. *Gragger, B. K. és a német pol. költészet.* 1909. *Turóczi-Trostler.*

Beck *Lajos*, *1874. Publicista és politikai regényíró *(Ideálok, Uj nemzedék).* Volt államtitkár, az osztrák-magyar bank volt kormánybiztosa, nemzetgyülési képviselő, birtokpolitikus.

Becker, *Nicholaus*, *1809. †1845., német költő. Nevét a *Lamartine* és *Musset* ellen írt s vagy hetvenszer megzenésített *Rajnai dal*-a (Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein...) őrzi. Többi verseiben *(Gedichte* 1841) jelentéktelen tehetségnek bizonyul.

Becker, *Reinhold von*, finn író, *1788. †1858., tudós és szerkesztő. Nagy érdemei vannak a finn nyelvművelés terén. Hetilapjában, a *Turun Viikkosanomia*-ban (»Turkui heti hírek«) közzétett tanulmánya Väjnämöjnenről adta meg a lökést a *Kalevala* összegyüjtésére.

Beckett (A'), *Gilbert Abbott*, angol humorista és vígjátékíró, *1811. †1856. Több mint ötven népszerű vígjátékot írt; Dickensnek több regényét is dramatizálta. Legismertebb művei: *Comic History of England, Comic History of Rome.*

Beckford, *William*, angol író, *1760. †1844. 22 éves korában írta híres regényét, a keleti tárgyú *Vathek*-et, melynek egyik epizódja Byron Manfrédjára is hatott. Irt szatirikus és útleíró munkákat is.

Becque (ejtsd: bekk), *Henri*, *1837. †1899. a francia naturalista dráma egyetlen kiemelkedő alakja. Miután igazságtalanul visszautasította minden színház, később szertelenül magasztalták. Mindössze két jelentékenyebb darab maradt utána: *Les corbeaux* és híres vígjátéka, *La Parisienne*, amely arról szól, hogy élhet egy kispolgár felesége szép csendesen férje és kedvese között. B. nem foglal állást, abszolút objektív, éles megfigyeléssel és kegyetlen hűséggel viszi színpadra a mindennapi életet. *Kállay.*

Becquer, *Gustavo Adolfo*, *1836. †1870. német ősöktől származott spanyol költő, a XIX. sz. egyik legnagyobb lírikusa Spanyolországban. Költeményei Heine iskolájára vallanak, Heine maró gúnyolódása nélkül. Utirajzait, prózai *Legendáit* a spanyol irodalom legjobb termékeinek tartják. Legendáit és sok egyéb versét *(Rimas) Kőrösi* Albin fordította magyarra; nehány versét *Kosztolányi D. (Modern költők).*

Bécsi képes krónika, l. *Képes krónika.*

Bécsi-kódex. A XV. sz.-ból való, legrégibb bibliafordításunk egy részét tartalmazza. A fordítás egyes részei még a *Müncheni-* és *Apor-kódexben* maradtak meg.

Beczássy *Judit*, *1888. *Balázs Sándor* író felesége. *Mari néni* c. regényével tűnt fel, azóta *Tóth Eszter élete és halála* és *A medve* c. munkái találtak elismerésre.

Beda Venerabilis, *673. †735. a nagyhírű wearmouthi (Dél-Anglia) kolostor világhírű tanára, latin nyelvű történelmi, teológiai és természettudományi művek szerzője. Mint sevillai Isidorus, ő is kora egész tudományosságát (trivium és quadrivium, a hét szabad művészet) egyesítette műveiben és a teológia szolgálatába állította. Himnuszain és epigrammáin kívül 976 hexameterben megírta Szent Cuthbert életrajzát, amelyben megragadó költőiséggel csillan fel már a későbbi ferences-legendák néhány bájos vonása.

Beddoes (ejtsd: beddóz), *Thomas Lovell*, angol költő, *1803. †1849., orvos. Nagysikerű drámákat írt, erővel s költői lendülettel. Nevezetesebbek: *The Bride's Tragedy*; *Death's Jest Book.*

Bede *Jób*, író és hírlapíró, *1868. Önálló kötetei: *Tárcák*, *Trifolium*, *Novellák*, *Elbeszélések.*

Bedersi *vagy Bedársi, Jedájá b. Ábrahám ha-penini.* Provencei zsidó poéta, orvos és bölcsész, *1270 Beziers-ben, †1340. Költői művei közül legismertebb a *Bechinát Ólám* (a világ vizsgálása), mely az 1306. francia zsidó számüzetés hatása alatt készült, mélységes pesszimizmussal énekel az ember tehetetlenségéről és a halandó semmis voltáról. Sokszor kiadták és fordították. Magyarra ford. *Klein* Mór dr. (M. Zs. Sz. XV. kötetétől folytat.), *Mahai* Emil és *Patai* József. *Weisz.*

Bédier (ejtsd: bedié), *Joseph*, francia esztétikus és irodalomtörténetíró, *1864. Mint mestere, Gaston *Paris*, főleg a középkori költészetet tanulmányozza. A *Tristan et Iseult* regény gyönyörű modernizálásával valósággal alkotó munkát végzett. P. *Hazard*-val kétkötetes francia irod. történetet szerkesztett.

Bedő *Béla (kálnoki)*, *1874. Ujságíró és Szaharautazó, útleírásokat, tárcákat és nagyobb munkákat *(Idegen világból, Az aranypók, Dr. Oremus)* közölt. Az Uránia tudományos színház volt igazgatója.

Bedőházy *János*, erdélyi tanár és író, *1853. *A két Bolyai* c. főművében alapos élet- és jellemrajzot ad.

Beecher-Stowe (ejtsd: bícsö sztó), *Elizabeth Harriet*, amerikai írónő, *1811., †1896. Híres lelkészcsaládból származott. 1852-ig nem keltett figyelmet, míg *Uncle Tom's Cabin*-jével a rabszolgaság eltörlése érdekében óriási sikert ért el; ez a műve több százezer példányszámban terjedt el s majdnem minden nyelvre lefordították. (Magyarra ford. *Irinyi* József, majd *Darvai* Mór 1904). Egyéb művei, melyeknek színvonala jóval magasabb *(Dred, The Minister's Wooing*; *Agnes of Sorrento*; *The Pearl of Orr's Island*; *Old Town Folk)* távolról sem érték el az Uncle Tom sikerét. *Rózsa.*

Beecher-Stowe

Beerbohm, *Max*, angol író, *1872. Shaw utóda a *Saturday Rewiew*-nál mint színikritikus. Különféle tárgyú írásai közt legismertebb IV. Györgyről írt tanulmánya. Híres karrikaturista. Regényei, drámái és lírai költeményei vannak. Drámái közt legsikerültebbek *Zuleika Dobson* és *And Even Now* (1920). Megírta mostohafivére, Sir Herbert Beerbohm Tree híres színész életrajzát (1920).

Beer-Hofmann, *Richard*, *1866. osztrák-német költő. Néhány verset, novellát, elbeszélést *(Novellen*, 1893; *Der Tod Georgs*, 1900) s két drámát írt. *Hofmannsthal* mellett legjelentékenyebb, sőt pátoszában mélyebb, férfiasabb képviselője a bécsi újromantikának s problémakörének (az élet kétértelműsége, rejtett, megfoghatlan értelme, élet és halál, mulandóság, egyedüllét). Első drámájában *(Der Graf von Charolais*, 1904) túláradó nyelvi gazdagsággal s vakító lirizmussal árasztja el a belső forma zökkenőit. Második drámája *(Jaákobs Traum*, 1919) bevezető része, helyesebben prológusa egy régóta készülő trilógiának (Jákob viszálya, kibékülése Ézsauval, hatalmas allegórikus-retorikai álma a zsidóság fájdalomra kiválasztottságáról, küldetéséről). V. ö. *Lukács* György, *R. B. H. (A lélek és a formák*, 1910). *Th. Reik, R. B. H.* (1919) *Turóczi-Trostler.*

Begovic, *Milan*, horvát író, *1876. 1913-tól Bécsben a *Neue Wiener Bühne* dramaturgja volt; 1920-tól Zágrábban a színiakadémia tanára. Első verskötete *(Pjesme)* 1896. jelent meg. Első vígjátéka *Venus Victrix* (1905). Legjobb színműve a *Gospodja Valevsha* (1905) c. ötfelvonásos verses dráma, melynek tárgyát *Masson*: *Napoléon et les femmes*-jából kölcsönözte. Szép a *Zirol za cara* (Életünket a cárért) c. szonettciklusa, melyben a háborut és a militarizmust elítéli. Irt néhány értékes tanulmányt. B. a modernisták egyik legkiválóbb költője s írója.

Behaghel, *Otto*, német nyelvtudós, *1854. Egyetemi tanár Baselben, később Giessenben. A régi német irodalommal és a német nyelv történetével foglalkozott. Kiadta a legrégibb német irodalom emlékeit; legfontosabb művei: *Die deutsche Sprache* (1886), *Geschichte der deutschen Sprache.* Megalapítója és ma is szerkesztője a Literaturblatt für germanische und romanische Philologie c. folyóiratnak.

Behaine (ejtsd: böeen), *René*, *1881., francia író, aki felesége, Marie Louise *Bauley* társaságában *Histoire d'une société* gyüjtő cím alatt regénysorozatot kezdett, melyből már négy kötet jelent meg: *Les nouveaux venus.* — *Les sur-*

vivants, — *Si jeunesse savait*, — *La conquête de la vie*, tele a vidéki élet élesmegfigyelésével és szellemes analizisével.

Beheim, *Michel*, *1416. †1474., német históriás énekszerző. Sokfelé megfordult, többek között Albrecht osztrák herceg, Cilley Ulrik gróf, I. Ulászló, V. László szolgálatában állt. Krónikás verseiben kevés a költészet, de sok a kultúrhistóriai anyag, s magyar vonatkozásokra is bőven akadunk bennük. Legfontosabb műve: *Buch von den Wienern* (kiadta Th. G. von Korajan 1843: A bécsiek lázadása III. Frigyes ellen 1462). V. ö. *Historische Lieder* (kiadta Karajan 1849); *Bleyer, B. M. élete és művei* (Századok 1902); u. a. *Arch. F. Siebenbürg. Landeskunde* 1903; *H. Gille, Die hist. u. pol. Gedichte M. Beheims.* 1910. *Turóczi-Trostler.*

Behn, *Aphra* (ejtsd: ben efra), angol írónő, *1640. †1689. Lányneve *Johnston*; Nyugat-Indiában nevelkedett, ahol a híres Oronoko négerrel megismerkedett, aki ily c. regényének hőse lett. E művével irányította hazája figyelmét a rabszolgaság borzalmaira. Ő volt az első hivatásos angol írónő. Versein és fenti regényén kívül ismert művei *The Nun* c. regénye és színdarabjai közül: *The Forced Marriage, Abdelazer, The Rover, The Debauches.* *Rózsa.*

Békaegérharc, l. *Batrachomyomachia.*

Békássy *Ferenc*, *1893. †1915. A háborúban hősi halált halt fiatal, nagy reményekre jogosító költő, akinek műveit halála után három kötetben adta ki családja. B. első fölfedezője és költészetének méltatója *Babits* Mihály volt, aki *Irodalmi problémák* c. munkájában külön cikket szentel emlékének (*B. F. huszárönkéntes: elesett az északi harctéren 1915 június).*

Beke *Manó*, *1862. Pápán, magyar matematikus és pedagógus, egyet. tanár. Legfontosabbak a lineáris differenciálegyenletekre vonatkozó vizsgálatai. Főműve: *Differenciál- és integrálszámítás* (2 kötet, Budapest, 1910.) c. könyve. Mint pedagógiai író a matematikatanítás reformjával foglalkozott. Tudománynépszerűsítő műveket is írt. *Bálint.*

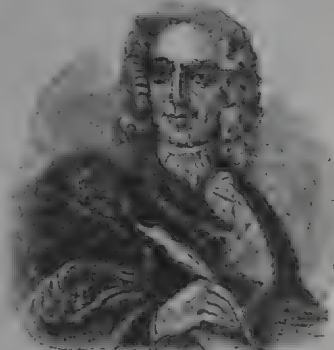
B. *Ödön*, *1883., magyar nyelvész. Előbb nyelvjárás tanulmányokkal (*A pápavidéki nyelvjárás* 1905, *A Kemenesalja nyelve* 1906) foglalkozott, azután a finnugor összehasonlító nyelvtudomány egyes kérdéseit tárgyalta s különösen az osztják, vogul és cseremisz nyelvekkel foglalkozott. A háború alatt a fogolytáborokban gyűjtött gazdag nyelvi anyagot. Főbb művei: *Északi-osztják szójegyzék* (1908), *Cseremisz nyelvtan* (1911).

Békefi *Antal*, *1859. †1907. Vidéki újságíró volt, majd a *Szegedi Napló* szerkesztője. A szegedi *Dugonics-Társaság* főtitkára volt. Fontosabb elbeszélő művei: *A kálvárián, Az asszony itél, Bíró előtt.* Népies történeteket szeretett feldolgozni.

B. *Remig*, *1858. †1924. Cisztercita szerzetes, zirci főapát. Gimnáziumi, majd egyetemi tanár. Számos történeti és művelődéstörténeti könyvet írt, a középkori magyar történelem kiváló művelője; tanulmányai a népoktatás történetéről, a nagyszombati, debreceni, sárospataki iskolákról, a régi veszprémi és pécsi egyetemről szólnak.

Beksics *Gusztáv*, *1847. †1906. Publicista és lapszerkesztő. Politikai, közjogi cikkeken kívül hosszabb tanulmányokat írt az egyéni szabadságról, a demokráciáról, a dualizmusról, a kiegyezésről, stb. Megírta hazánk legujabb korának történetét. Fiatalabb korában a szépirodalom munkása volt: regényeket, színdarabokat írt. Szerkesztette a *Magyar Nemzetet*, majd a *Budapesti Közlönyt*. Felesége szintén írt regényeket *Bogdánovics* György álnéven.

Bél (*Belius*) *Mátyás*, *1683. †1749. Pozsonyi ev. lelkész. A XVIII. sz. legkiválóbb magyar tudósa volt. Latin nyelvű munkáit filológiai gondosság és erős kritikai érzék jellemzik. Számos történeti forrásmunkát adott ki és megírta Magyarország földrajzát. Műveinek címe: *Adparatus ad historiam Hungariae, Notitia Hungariae novae historico-geographica* (négy kötet), B. *Nova Posoniensa* címmel lapot indított; lapjához mellékletgyanánt havi folyóiratot adott, melyben az eseményeket összefoglalta. Lapja csak két évig élt (1721—22). L. *Márki* S. (Paed. Plutarch I. 1886.)

Bél Mátyás

Belasco, *David*, amerikai író, *1859. Legjobb darabja *The Return of Peter Grimm.* Az ő népszerű színműve nyomán írták Puccini *Pillangókisasszony*-ának szövegkönyvét.

Belcari, *Feo*, olasz költő és egyh. író, *1410. †1484. Költői művei közül legfontosabb szent tárgyú színműve, *Ábrahám és Izsák.* Egyéb munkái: vallásos énekek, szonettek, prózában: *Boldog Giovanni Colombini élete.*

Béldi *Izor*, hírlapíró, zenekritikus, *1867. Irásai: *Elemér gróf* (regény, 1885), operettszövegek (*Katalin* stb.), *Intimitások, Intermezzók.* A Pesti Hírlap zenekritikusa.

Béldi-kódex. XVI. sz. végéről való nyelvemlék irat, mely a Bécs képes krónika egyrészének másolatát, egy a Hunyadiakat dicsőítő éneket és egy kalendáriumot foglal magában.

Bél és a sárkány, Habakuk próféta nevével összekapcsolt, Dánielről szóló, népies humorú, epizódszerű elbeszélés, melyben Dániel drasztikusan bebizonyítja a babiloni királynak, hogy se *Bél*, a bálvány, se az istenként tisztelt élő sárkány nem igazi istenek.

Bélise. A tudós vénkisasszony karrikatúrája *Molière*-nél *(Femmes savantes)*.

Belizár-regény. Justinianos hadvezére élettörténetének mondai, későbbi idegen elemekkel bővített átalakítása, drámai fordulatokkal (udvaroncok rágalma, fogság, ellenség szorongatása, kiszabadítás, diadal, ujabb rágalmak, megvakítás, a császár bűnbánata), a középkori görög irodalom egyik reprezentációs darabja feltehetően XV. sz.-i. Nyugati modern feldolgozások: *Marmontel* regénye (1766). *Schenk* drámája (amellyel a budapesti Nemzeti Szinházat megnyitották); (1826) és *Donizetti* operája (1836). Több változata van, kiad.: W. *Wagner* (1873); H. *Schreiner*, *Byz. Zeitschr.* 21 (1912).

Bell (ejtsd: bel), *Henry Glassford*, angol költő és történetíró, *1805. †1874. Költői művei közt legismertebbek azok, melyeket a *Summer and Winter* és a *My Old Portfolio* c. kötetei tartalmaznak.

Bella *Lajos*, archeológus, *1850. Főműve: *Az őskor embere és kultúrája*, amelyben *Hillebrand* Jenő a pattintott kőkor, B. pedig a csiszolt kőkor és az azt követő korok archeológiáját írta meg nagyrészt saját kutatásai alapján nagy tárgyismerettel.

Bellaagh *Aladár*, tanár és író, *1853. †1924. Számos régi magyar irodalmi emléket adott ki *(Pázmány kalauza, Káldi beszédei, Faludi Nemes urfija* és *Szentembere* stb.). Az új akadémiai nagy szótár munkatársa.

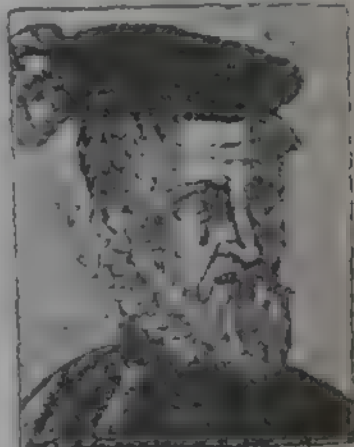
Bellamy, *Edward*, amerikai író, *1850. †1898. Jogot tanult, irodalmi munkásságával nem keltett feltünést, míg *Looking backward* (1888) c. utópista regénye híressé nem tette. Hatása alatt alakult meg Amerikában a nacionalisták klubja. A Looking backward kevésbé sikerült folytatása az *Equality*. Többi művei közt legjobbak: *Six to one; Dr. Heidenhoff's Process; Miss Ludington's Sister*. Magyarul megjelent a *Visszapillantás* (ford. *Csernyei* Gyula, 1892 és *Radványi* Dániel 1896) és a *Miss Ludington's Sister* (1898).

Bellarmin, *Fr. Romulus Robert*, *1542. †1621. Toszkánai születésű kiváló jezsuita tudós, 1560. lesz jezsuita, 1570. lőweni egyet. tanár, 1576-tól Rómában tanít. *Pázmánynak* tanítómestere. Előadásaiból állítja össze *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos* c. 3 kötetes nagy polemikus művét, mely a katolikus polemia valóságos fegyvertára.

Bellay (ejtsd: bellé), *Guillaume du*, *1491. †1543., francia történetíró: csak töredékek készültek el I. Ferencről szóló *Ogdoades*-eiből.

B., *Joachim du*, francia költő, *1522. †1560. *Ronsard* barátja és mellette a *Pléiade* legjelentékenyebb tagja. Előkelő család szegényebbik ágából származott. A verseiben halhatatlanná tett Liré falu mellett, a la Turmelière kastélyban született. Egy unokanővéréhez írta első szonettjeit *(Olive)*. Korán árvaságra jutott és anyagi gondokkal küzdve végezte tanulmányait. Párizsban együtt élt és tanult Ronsard-ral és körével. Közös céljaik manifesztuma a *Défense et illustration de la langue française* (1549), amely egyes részeiben olasz forrásból táplálkozik s a toszkán nyelv jogainak hirdetését transzponálja a franciára. Kevéssel utóbb megjelennek eredeti és fordított költeményei is. 1553. Rómába ment unokabátyja, Jean du B. bíboros kíséretében. Négy évig maradt itt; gyönyörűséggel mélyedt el az olasz költők és a régi római kultúra tanulmányozásába, de annál kevésbbé volt elragadtatva az akkori Róma életétől és embereitől. Itt írta *Regrets*, *Antiquités de Rome*, *Poemata* és *Divers jeux rustiques* c. költemény-ciklusait, amelyek hazatérése után, 1558. jelentek meg. Ellenségeskedések és növekvő süketsége keserítették meg rövid életének utolsó éveit.

Kora halála talán Ronsard-énál is nagyobbra hivatott pályát szakított félbe. Már az *Olive*-szonettek, amelyeknek eredetisége csak a nyelvben, a formában és a ciklusszerkezetben van, nagy költőre vallanak. B. új és egyéni vonásokkal gazdagítja a francia lírát. Ami humanizmusát illeti: inkább latin, mint görög, hiszen a görögökkel aránylag későn, már Ronsard hatása alatt ismerkedik meg. A pindarosi óda átültetésében nem is akar versengeni Ronsard-ral, akit mindvégig elismer mesterének. A maga igazi területét akkor találja meg, a mikor Róma dicsőséges romjaival kerül szembe. A humanista első elragadtatásának, meghatottságának kifejezése az *Antiquités de Rome* ciklusa. Aztán közelről kell látnia a politikát, az élet nyüzsgését — sok erkölcstelenséget, amit ez a keresztténynek megmaradt humanista nem tud derűs pogány szemmel nézni — aztán a hosszúra nyúlt szép utazás kezd száműzetéssé válni, távol barátaitól, távol az udvartól és távol — szülőfalujától. Itt és ekkor szólalnak meg B. legszívrehatóbb versei: a barátokhoz küldött sóhajok, az elmulasztott élet siratása, a »kis Liré«, a »szelid Angers-vidék« szembeállítása Róma zajos életével *(Regrets)*; emlék-képek a hazai, paraszti életből, amelyeknek a közvetlen megfigyelés frisseségét adja a mélységes szeretet *(Divers jeux rustiques)*. — És mindez nemcsak a Ronsard-csiszolta formák tökéletességében, de Ronsard-énál természetesebb, egyszerűbb nyelven. — Teljes modern kiadásai: *Marty-Laveaux* (1865), *Courbet* (1918), *Chamard* folyamatban. — Irod: H. *Chamard*: *J. du B.* (Lille, 1900). *Benedek.*

Du Bellay

B., *Martin*, †1559., francia történetíró. *Commines* (l. o.) mintájára ő is »*Mémoires*«-t ír: ezzel a Commines műfaja általános mintává lesz.

Belleau (ejtsd: belló), *Remi*, francia költő, *1528. †1577, a *Pléiade* tagja. H. Estienne anakreoni dalainak fordításával tűnt fel. Nevezetesebb versgyűjteményei: *Bergerie, Amours, Echanges de pierres précieuses* — ez utóbbi, változatos versformákban, a drágakövek titokzatos hatóerejét tárgyalja. A *Bergerie* pásztorai mesterkéltek. *Sainte-Beuve* hívta fel a figyelmet B. legkedvesebb versére, a lüktető ritmusú *Avril*-ra. *Benedek.*

Belletrisztika: szépirodalom. A francia *belles lettres* szavak összevonásából keletkezett. Belletrista annyi mint szépirodalmi író.

Belli, *Gioacchino*, *1791. †1863. a legjelentékenyebb olasz tájszólásköltők egyike, tősgyökeres római; Róma népének, érzelmeinek és hangulatainak szószólója és kifejezője. Romaneszk (római tájszólásban írt) szonettjeiben (*Sonetti Romaneschi*; összegyűjtve 1889. jelentek meg) Róma nyomorát, erkölcstelen közéletét, az adóprést, a rendőrség spiclirendszerét, a babonát gúnyolja, de főleg a pápaság, és pedig elsősorban a pápa, XVI. Gergely ellen kel ki. *Honti.*

Bellman, *Carl Mikael*, svéd költő, *1740. †1795. főmunkája nagy költeménysorozat: *Bacchi Ordenskapitel*, melyben az akkori dúsan virágzó rendegyesületek működését gúnyolja, és *Fredmans epistlar*: itt találóan ecseteli a természet és az alacsonyabb néprétegek életét Stockholmban és környékén. Csak 1790. sikerült neki *Fredmans epistlar* c. művét kiadni; akkor már műveinek száma nyolcvankettőre emelkedett. A következő évben megjelent *Fredmans sänger* (Fr. dalai) c. költeménysorozata, amelynek legnagyobb része bordalokból áll. B. maga zenésítette meg összes dalait; szavak és melódiák elválaszthatatlan egységgé olvadnak össze. B. sok tekintetben Csokonaira emlékeztet. Élénk életkedv és öröm, gyakran bacchanális mámor is jellemzi B. költészetét, de amellett vigasztalan kétségbeesés is, amért az élet és az élvezet oly rövid ideig tart. B. dalait sok nyelvre lefordították, magyarra is. Debrecenben máig is éneklik. *Lindberg.*

Bello, *Andrés*, délamerikai spanyol (venezueliai, majd chilei) író, *1780. †1865. Mint költő kiváló; nevezetesek irodalomtörténeti és nyelvészeti munkái és a nemzetközi jogról írt világhírű műve.

B., *Francesco*, a »ferrarai vak énekes« (*il cieco di Ferrara*), olasz költő, †1506., a lovagi eposzok egyik legnevesebb művelője. A 45 énekből álló *Mambriano* c. eposzának hőse *Rinaldo* és *Orlando*, Nagy Károly két legjelesebb vitéze. A hősköltemény Mambriano bithyniai király legyőzetését és a két levente kalandjait beszéli el.

Belloc (ejtsd: belak), *Hilaire* angol író, *1870. Irt essayket, verseket, ifjúsági iratokat, életrajzot, katonai műveket. Legismertebbek: *Danton*; *Robespierre*; *The Path to Rome*; *Esto Perpetua*; *Cautionary Tales*; *A Change in the Cabinet*; *Marie Antoinette*; *General Sketch of the European War* (1915—16).

Belot, *Adolphe*, francia regény- és drámaíró, *1829. †1890. Ügyesebb mint elbeszélő. Sikamlós regényei közül legnépszerűbb: *La bouche de Madame X*. Magyarra is fordították.

Belthandros és Chrysantza. Kb. XIII. sz.-i, vulgáris nyelvű, görög költemény, a frank-görög vegyes műveltség egyik emléke (a férfi név pl. a francia Bertrand), a legkitűnőbb romantikus szerelmi elbeszélés, mely messze felülmúl minden egykorú, irodalmi nyelven írott hasonlót ízlés és természetesség tekintetében. Kiad.: E. *Legrand* (1880).

Belvilági költészet. A költői műveket két főosztályba szokták sorolni. Ha a költő tárgyát a maga lelki világából meríti műve belvilági költemény. (*Szeptember végén.*) Ha a tárgy a külső világból való, a mű a külvilági költeményekhez tartozik. (*Toldi.*) Pontosan elválasztani a két csoportot nem lehet. A belvilági költemény nem tisztán csak a költő érzelmét fejezi ki, a külvilági költeményekben pedig gyakran előtérbe nyomul a költő érzelemvilága is. *Lengyel.*

Bembo, *Pietro*, bíboros, olasz humanista költő, *1470. †1547. Mint lírikus a legjobb Petrarca-epigónok közül való. B. a gáláns udvari életnek szellemes, ötletes, életvídám középpontja volt ifjú éveiben, és visszavonultságában sem vetette meg a világi örömöket. B. a legszebb tollú latin írója korának, de az olasz nyelv is sokat köszönhet neki, nemcsak csiszolt, tiszta olasz stílusáért, hanem az olasz nyelvről írt becses értekezéséért is. A gáláns és platónikus szerelem elméleti és gyakorlati tanát az *Asolani* c. dialógus-gyűjteményben fejtette ki. *Honti.*

Benczédi Székely *István*, l. *Székely* István.

Benda *Jenő*, író és hírlapíró, *1882. Több novelláskötete, s a háború és béke problémáival foglalkozó tárcagyűjteménye jelent meg (*Uszítók*, stb.).

Benda, *Julien*, francia író. *1867. Mint filozófiai író nagy tekintélynek örvend. Műveiben, különösen az 1912. megjelent *Le Bergsonisme ou une philosophie de la mobilité* címűben szinte a pamfletista élességével támadja *Sorelt* és *Bergsont*, erősen aláhúzva a bergsonizmus homályos felfogását az intuicióról. A *Belphegor*-ban a mai francia társadalom ízlését támadja, amely szereti a »zavaros miszticizmust és fél a racionalizmustól.« Ismertebb filozófiai művei még *Dialogue d'Eleuthère* és *Lettres à Mélisande*. Irt néhány kevésbé jelentékeny regényt is. (*L'ordination, La croix de roses.*) *Kállay.*

Benedek *Aladár*. *Náray Iván* költői neve. *1843. †1915. Több szépirodalmi lapot szerkesztett. Borongóshangú költeményei a 60—70-es években népszerűek voltak.

B. *Elek*, *1859. Kisbaconban, tanári pályára készült, de már fiatalon ujságíró lett. Sokáig szerkesztette az *Ország-Világ* c. szépirodalmi lapot, rövid ideig *Az én ujságom* és *Jó Pajtás* c. gyermeklapokat. Politikai napilap élén is állott: előbb a *Magyarság*, majd a *Magyar Világ* szer-

kesztője volt. A *Nemzeti Iskola* c. tanügyi lapot és a *Magyar Kritika* c. folyóiratot ő alapította; Apponyi első kultuszminisztersége alatt szerkesztette a *Néptanítók Lapját.* Megindította a *Kis Könyvtár* c. vállalatot és szerkeszti Erdélyben a *Cimbora* c. gyermeklapot.

Humoros elbeszélésekkel, regénnyel, irodalmi tanulmányokkal kezdte pályafutását. Széleskörű működését egész pályáján folytatta. Elbeszélései, regényei, drámái a székely falu népét vonultatják el szemünk előtt. Meglátja a hibákat, észreveszi a falu szenvedéseit, de optimista szemmel nézi a jövőt, megértő elnézéssel a hibákat. Nem kerüli el az összeütközések rajzát, de menekül a rúttól, kerüli a torz helyzetet. *(Huszár Anna, Katalin, Uzoni Margit, Szülőföldem.)* Különösen nagy hatása volt *Testamentum* c. munkájának. Szeretete gyermekei, fajtája és az egész emberiség iránt sugárzik ki minden alkotásából. Megírta önéletrajzát is, *Édes anyaföldem* címen. Könyvéből korának kulturális és politikai történetébe nyerhetünk betekintést. Az ifjúsági irodalmat számtalan értékes alkotással gyarapította. *Magyar mese- és mondavilág* c. mesegyűjteménye a legnépszerűbb könyvek egyike. Ezt a gyüjteményt követte a Grimm meséi átdolgozása és az idegen mesék gyüjteménye *(Csodalámpa).* Megírta az ifjúság számára *Toldi Miklós* és *Honszerző Árpád* történetét, átdolgozta prózai elbeszéléssé a *Szigeti veszedelmet.* Tudományos művei közül nagyon népszerűek: *Nagy magyarok élete, Hazánk története* és *A magyar nép multja és jelene.* 1922 óta Erdélyben tartózkodik: a magyarság egyik irányítója, lapjával az ifjú nemzedék nevelője. 1926. a Petőfi-társaság neki ítélte a Jókai-nagydíjat.

Benedek *János,* *1863.†1926. Képviselő, ügyvéd. Politikai és szépirodalmi cikkei jelentek meg az újságoktárcarovatában. Politikai versei külön kötetben, lírai költeményei elszórtan jelentek meg a hírlapokban.

B. *Marcell,* *1885. B. Elek fia. Tanár, esztétikus, irodalomtörténész és író. 1919. egyetemi előadásokat tartott, a következő évben megfosztották állásától. Tanulmányai közül jelentősebbek: *Victor Hugo, A francia regény a XIX. században, A modern világirodalom, Bevezetés az olvasás művészetébe, A világirodalom története* (Wiegler nyomán), *A modern magyar irodalom, A francia irodalom története.* Regényei: *Pokoljáró Tar Lőrinc* és a *Vulkán,* amely a háború előtti Magyarország kulturális és politikai harcait, forrongásait vetíti elénk. A színpadon *Az erősebb* c. drámájával szerepelt. Igen sokat fordított. E lexikon szerkesztője.

Benedictsson, *Viktoria,* svéd írónő, *1850. †1888. »Ernst Ahlgren« álnév alatt a 80-as években adta ki műveit és különösen a *Från Skåne* (Skånéból) és *Folkliv och småberättelser* (Népélet és kis elbeszélések) c. novellagyüjteményeivel, amelyeknek témáit a Skåne tartományban élő parasztok életéből merítette, nagy sikert aratott. *Pengar* (Pénz) című hosszabb novellája feltünést keltett. *Fru Marianne* (M. asszony) c. regénye is nagy népszerűségnek örvendett. *I telefon* c. egyidejüleg írt kis színdarabját sikerrel adták elő a svéd nemzeti színházban, amelynek műsorán mai napig megmaradt. Több befejezetlen munkát hagyott maga után. Azokat intim barátja, *Lundegård* Axel író befejezte és kiadta B. eddig könyvalakban még nem megjelent novellával együtt, pl. *Modern* (Az anya) c. regénye. *Lindberg.*

Benediktsson, *Einar,* *1864. Izlandi költő. Mély gondolatai, filozófus szelleme hazája legnagyobb elméinek sorába emelik. Világnézete valami derűs optimizmus, rendületlen hit és bizalom a jövőben. Nagy természetszeretete nyilvánul meg majd minden versében. Legujabban költeményeinek új kötete *(Vogar)* jelent meg.

Benedix, *Roderich* *1811. †1873., német író. Nyárspolgári környezetben játszó, korszerű, liberális-nemzeti irányú vígjátékaival Ch. *Birch-Pfeiffer* mellett 1840—48 között korlátlan ura a német színpadnak. Még ma is él: *Dr. Wespe* (1843); *Das Gefängnis* (1859); *Die zärtlichen Verwandten* (1866).

Benelli, *Sem,* olasz drámaíró; a legujabbkori olasz színműirodalom legjelesebbjeihez tartozik. *1877. a Prato melletti Filetolle községben, paraszt szülőktől. Hírlapíró és lírikus költői tevékenységénél fontosabb színpadi működése, mely a külföldön is híressé tette. Egyik legjobb darabját, *Cena delle beffe,* megrázó, erőteljes renaissance drámát nálunk is adták Gúnyvacsora címen. Egyéb munkái: *Tignola* (Könyvmoly), *Maschera di Bruto* (Brutus álarca, Medici Lorenzino tragédiája) és *L'amore dei tre re* (A három király szerelme). *Honti.*

Benét, *Stephen Vincent,* amerikai író, *1898. Irásai fantasztikusak, több díjat nyert. Híres regénye *The Beginning of Wisdom.*

Beniczky *Lajos,* honvédezredes, *1813. †1868. Nemrég megjelent visszaemlékezései és hadijelentései érdekes fényt vetnek a forradalomkorabeli tót mozgalomra.

B. *Péter,* *1606. †1664. *Magyar ritmusok avagy versek* c. könyve halála évében jelent meg. *Balassa*-strófákban írta költeményeit. Nyelve fejlett, ritmusérzéke kiváló: népszerű költő volt. *Balassa Bálint* hatása alatt állott.

Beniczkyné-Bajza *Lenke,* *1839. †1906. A mult század utolsó évtizedeinek népszerű és termékeny írója. Regényeiben a főúri világot rajzolja: a női olvasók egy részét már szereplői miatt is érdekelte. Műveinek irodalmi értéke nem állt arányban nagy népszerűségével.

Benincasa, l. *Katalin, sienai Szent.*

Benjacob, *Izsák b. Jákob* zsidó bibliográfus, *1801. †1863. Főműve a zsidó tudományokkal foglalkozónak nélkülözhetetlen, héber nyelven írt nagy bibliográfiája, melyet fia adott ki Vilnában 1880. 17.000 héber nyomtatványt és kéziratot ismertet benne.

Benjamin *Ferenc,* *1880. Költő és író. Pozsonyban a *Világszabadság* c. földmunkás lapot szerkeszti. Művei: *Balladák, Bilincsben, Örökzöld, A föld* (versek), *Ben Sodoma, A pont, A halál* (regények).

Benjamin, (ejtsd: benzsameen) *René,* *1885. regényíró, színpadi szerző és kritikus. Nevét *Gaspard* c. regényével tette ismertté. Egy közkatona odisszeáját mondja el a világháborúban, nagyobbrészt argotban írva. *Valentine, ou la folie démocratique,* az utóbbi évek politikai erkölcseinek szellemes szatírája. Sikerült darabjai *Les plaisirs du hasard* és *Il faut que chacun soit a sa place.* Egyik legjelentékenyebb munkája Balzac regényes életrajza: *La prodigieuse vie d' Honoré de Balzac.* *Kállay.*

Ben-Juda, *Eliezer,* *1858. †1923. Oroszlengyel származású, új-héber jeruzsálemi író. Leghíresebb alkotása a *Milón Keláli,* teljes héber szótár francia és német fordítással, mely a szókincs tárgyalásában a nyelvújító törekvéseket is teljes mértékben felöleli. A *mem* betűig jutott. Címe: *Thesaurus totius Hebraitatis veteris et recentioris.* I—V. (1921.)

Benkó *Imre,* tanár és történetíró, *1859. Nagyobb családtört. és heraldikai munkáin kívül foglalkozott *Arany* János életének egyes mozzanataival. *(A. J. tanársága Nagykőrösön, A. J. és tanártársainak önéletrajza.)*

Benkő *József,* ref. teol. tanár, tudós, *1740. †1814. Több értékes botanikai munkájában ő ismertette először Erdély növényeit. Számos latinnyelvű történeti munkát írt, főleg Erdély multjából.

Benn, *Gottfried,* német költő, *1886. Néhányad magával a *kaotizmust* képviseli az expresszionizmuson belül: nincs művészet, nincs hit, minden csupa értelmetlenség, a metafizikai »én« az igazi én, a szellem megszabadul hústól, agyvelőtől, a nyelv ujjászületik benne, s felbomlik. Művei: *Die Gesammelten Schriften* (1922) c. jelentek meg összegyűjtve.

Bennecke, *Olaf,* *1883., norvég történeti regényíró. Jelentősebb művei: *Didrik Flemming og hans hustru* (D. Fl. és a felesége, 1907). *Bygnestadgutten* (A b—i fiú, 1911). *Knegten Mundius* (M. katonai 1913). *De bönder av Baabydelag* (A b—i parasztok, 1913).

Bennett (ejtsd: benet), *Enoch Arnold,* angol író, *1867. Jogi tanulmányait abbahagyta az irodalom kedvéért. A rövid történettől a trilógiákig mindent megpróbált. Nagy termékenységgel írta műveit, a szatírától és kacagtató vígjátéktól a bibliai drámáig. A »Women« c. folyóiratot szerkesztette. Realisztikus regényeivel, amelyek legtöbbje szülőhelyén, Staffordshireben, az ú. n. Fazekas-kerületben játszanak, szerzett magának hírnevet, közülök többet nagysikerű színdarabbá dolgozott át. Legjobb művei: *The Old Wives' Tale; Clayhanger; The Roll Coll.* Humoros, ironikus *The Grand Babylon Hotel; Sacred and Profane Love* (dráma is); *Buried alive* (dramatizálva *The Great Adventure* címen); nagy sikere volt a *What the public wants* és a Knoblockkal együtt írt *Milestones*-nak (Mérföldkövek), a bibliából modernizált *Judith*-nak és a *Knoblock*-kal együtt írt *London Life*-nek. Kitűnő vígjátéka *The Title.* A nő problémáiról írt essayk gyüjteménye: *Our women* (1920). Önéletrajzi műve: *The truth about an author.* *Rózsa.*

Benoît (ejtsd: bőnoa), *de Sainte-Maure.* XII. századbeli francia krónikás költő. Latin krónikák alapján vagy 43.000 nyolcszótagos verssorban megírta *Normandia uralkodóinak történetét.* Költői műve, a *Roman de Troie* (1165 k.), mintegy 30.000 ilyen verssorból áll. Az antik témákról szóló korabeli »regények« (*Roman de Thébes, R. d'Eneas)* mintájára ő is szerelmi epizódokkal szövi tele művét, amelyhez forrásokként az ál-Darest és az ál-Dictyst, a trójai háború hamisított szemtanuit használja.

B., *Pierre,* francia regényíró, *1886., könyvtáros a közoktatásügyi minisztériumban. Alig pár évvel ezelőtt tünt fel két regényével, a *Koenigsmark*-kal és az *Atlantide*-dal, amelyeket az Akadémia a regény-nagydíjjal tüntetett ki. Azóta B. úgy szerepel, mint a kalandregény nagy mestere Franciaországban. Ezután egyre-másra jelentek meg érdekfeszítő regényei: *Pour Don Carlos* (pittoreszk romantikáju jelenetek a carlista mozgalmakból), *Le lac salé* (a mormonok világát írja le sokszor csípős humorral), *La chaussée des géants* (a sinnfein mozgalom regényes feldolgozása). *Mademoiselle de la Ferté* (egyik legsikerültebb munkája, egy szerelmében csalódott lány regényes bosszúállásának története). Legujabb regényeiben *(La Chatelaine du Liban* és *Le puits de Jacob)* keleti tárgyakat dolgozott föl. Termékeny és igen olvasott regényíró, érdekes, színes mesélő. Regényei magyar fordításban is megjelentek. *Kállay.*

Benserade (ejtsd: baanszöràd), *Isaac,* francia précieux költő, *1612. †1691. Udvari balletek, kecses szonettek, madrigálok stb. költője. *Job* c. szonettje körül egész háború folyt; l. *Voiture.*

Benson (ejtsd: benzn), *Arthur Christopher,* angol író, cambridgei egyetemi tanár, *1862. Költeményeit több kötetben adta ki *(Poems; Lyrics, The Professor and other Poems)* természetérzékéről tesz tanuságot. Számos tanulmányt írt, többek közt Tennyson, Rossetti, Fitzgerald, Walter Pater, Ruskin stb.-ről.

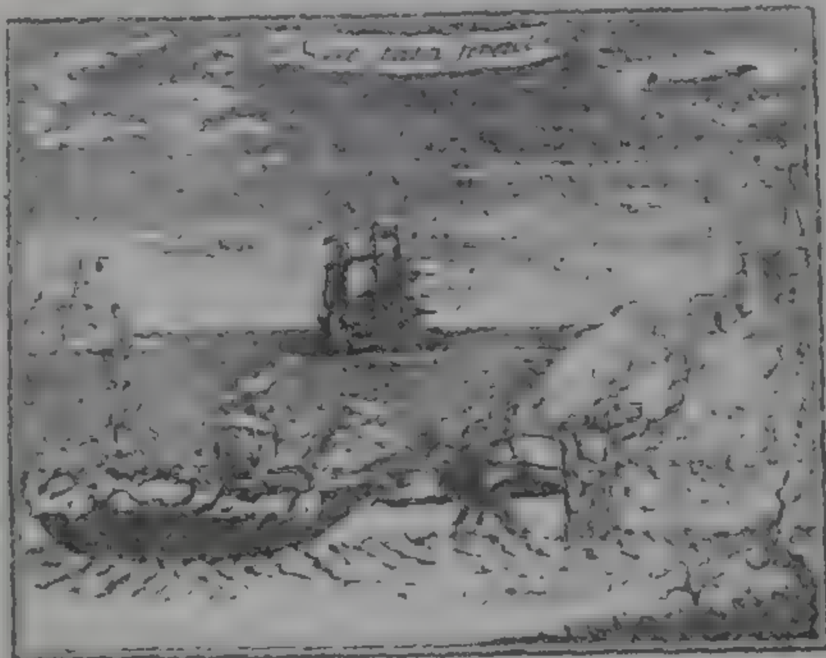
B., *Edward Frederick,* angol regényíró, Arthur B. öccse, nagyszámú művei közül kiemelendők: *Thorley Weir* (1913); *Mr. Teddy* (1917); *The Countess of Lowndes Square* (1920). Nagy sikere volt *Dinner for Eight* c. vígjátékának (1915).

Bentley (ejtsd: bentli), *Richard,* angol teológus, *1662. †1742. Heves vitákban vett részt, klasszika-filológiával is foglalkozott. Világhírű munkái: *Chronicle of John Malelas* és *Dissertation on the Letters of Phalaris.* Pope-pal és Swift-tel is sok vitája volt.

Benyák *Bernát,* *1735. †1829. Szerzetes-

tanár volt. Nagy tudományos és irodalmi munkásságot fejtett ki. Filozófiai művei, iskoladrámái maradtak ránk. A felvilágosultságnak, a szabad véleménynyilvánításnak volt híve.

Benyovszky *Móric gróf*, *1741. †1786., magyar utazó. Élete kalandokban gazdag. A lengyel szabadságharcban orosz fogságba esett és Kamcsatkába került; innen megszökött és Szachalin, Riu-Kiu és Formoza szigeteken át Madagaszkárba jutott, hol gyarmatot alapított. Angol nyelven írta meg *Önéletrajzát*, mely földrajzi és néprajzi szempontból is sok értékes adatot tartalmaz. Magyarra *Jókai* Mór fordította s ugyancsak ő írta meg B. életrajzát. Rontó Pál címen, humoros elbeszélő költeményben dolgozta fel B. kalandjait *Gvadányi*.

RONTÓ PÁLNAK
egy Magyar lovas Köz-Katonának
ÉS
GRÓF
BENYOVSZKI
MÓRITZNAK
ÉLETEK',
Földön, Tengereken álmélkodásra méltó Történettyeiknek, 's véghez vitt Dolgaiknak
LE-ÍRÁSA,
a' mellyet Hazánk, Dámáinak kedvekért,
Versekbe foglalt
GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF
Magyar Lovas Generális.

Pozsonban és Komáromban,
Wéber Simon Péter költségével és betűivel.
1793.

Ben-Zeéb, *Juda Löb*. Az első modern héber grammatikus és lexikografus, *1764, †1811, a lengyel zsidók közti felvilágosításra törekvő *hászkála* mozgalom egyik úttörője. *Talmud lesón ibri* (Héber nyelv tanulmánya) címen az első modern héber nyelvtant írta; *Oczár Háserásim* (Gyökök kincstára) c. műve pedig az első modern héber-német szótár.

Benzmann, *Hans*, *1869., német költő. Jó szolgálatokat tett modern lírai antológiája (*Die moderne deutsche Lyrik* 1904 s többször).

Benzon, *Carl Otto Valdemar*, *1856. Dán drámaíró. Első művét, a *Surrogathandel* (1882) finom irónia jellemzi. Leghíresebb drámája *A botrány* (1886).

Beolco, *Angelo*, írói nevén »de Ruzzante«, olasz népies drámaíró, *1502. †1542., a parasztot senki előtte annyi komikai erővel, olyan finom megfigyeléssel, és amellett annyi szociális tapintatérzékkel nem vitte színpadra. Maga is előadó komikus volt, és paraszt szerepekben (a maga páduai tájnyelvén) tűnt ki; ő teremtette meg az egyik olasz *commedia dell'arte* típust, a *ruzzante*-t, a lármás parasztot.

Beowulf, a legrégibb angol, sőt a legrégibb germán mitikus keretű eposz. B.-nak, Odin leszármazottjának hőstetteit beszéli el. B. gót király, aki Hrothgar birodalmát megszabadítja Grendel szörnyetegtől, aki éjjelenként titokban a kastélyba lopódzik és elragad egy csomó leventét. B. legyőzi a szörnyeteget. Később B. egy tűzokádó sárkányt győz le, de ő maga is belehal sebeibe. Keresztény hatás érezhető már benne s a germán hűség, hazaszeretet és istenfélelem jut kifejezésre. Gyönyörű természeti leírásokat tartalmaz, különösen ott, ahol a tenger áll középpontban. Német klassz. fordítása *Simrock*-tól. *Rózsa.*

Beöthy *Ákos*, *1838. †1904. Képviselő és publicista, az ellenzéknek hosszú időn át egyik legtanultabb és legnemesebb harcosa volt. *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei* c. munkája maradandó alkotás.

B. *László*, *1826. †1857. A szabadságharcban katona, utána színész, majd az irodalomnak él. Humoros novellákat és regényeket írt. (A kék macskához.)

B. *László*, *1873., B. Zsolt és Rákosi Szidi fia. Volt ujságíró, novellákat (*Asszonyok a kaszárnyában*), regényt (*Egy legény és két leány*) és színdarabokat (*A három Kázmér, Béni bácsi, Aranylakodalom*) írt. 1898. a Magyar Színház, 1900. a Nemzeti Színház, 1902. a Király Színház igazgatója, később az Unió színháztröszt vezérigazgatója, majd 1925-ig elnöke.

B. *Leo* *1839. †1886. Közgazdasági és szociológiai író, autodidakta volt. Főműve *A társadalmi fejlődés kezdetei*, természettudományi és etnográfiai alapon tárgyalja az alsóbbrangú népek társadalmi életét.

B. *Zsigmond* *1819. †1896. Előbb ügyvéd, majd magasrangú bíró. Verseket, novellákat, politikai tanulmányokat írt a fővárosi lapokba. Költeményei két kötetben jelentek meg. Jogtudományi művei is vannak.

B. *Zsolt* *1848. †1922. *Greguss* Ágost halála után a bpesti egyetem esztétikai tanszékére nevezték ki. Elbeszélésekkel, regényekkel kezdte működését, majd irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányai jelentek meg. A *Képes Irodalomtörténetet* *Badics* Ferenccel együtt szerkesztette. Önállóan megjelent művei közül a legnevezetesebbek: *A magyar*

irodalom his tükre, A tragikum, A széppró.ai elbeszélés a magyar irodalomban. Emlékbeszédeket tartott elhúnyt nagyjaink felett. (*Wesselényi, Jókai, Ferenczy István*, stb.) B. széles látókörű, kiváló tudású irodalomtörténetíró és esztétikus. Stílusa választékos, ünnepi, de dagályossá sohasem válik. A nemzeti érzés erősítése és a kultúra emelése volt fő törekvése. Ezért viselte szívén a tanárképzés ügyét is; sokáig elnöke volt a tanárvizsgáló bizottságnak és a *Középiskolai Tanáregyesületnek*. Irodalmi társulatainkban vezető szerepe volt: *Gyulai* lemondása után a *Kisfaludy-Társaság* elnökéül választotta.

Béranger (ejtsd: beraanzsé), *Pierre-Jean de*, francia költő, *1780. Párizsban, †1857. u. o. Korának legnépszerűbb chanson-költője volt. Mint nyomdászinas kezdett verselni. Szabadelvű dalaiért a júliusi forradalom előtt kétszer is elitélték. A polgárkirályság idején jutalmazni akarták értük: visszautasította. 1848. képviselőnek választották: lemondott. Visszavonultan élt és sok jót tett. Emberi nagysága kétségtelen; műveit ma már kevésbé becsülik. Chansonjai ügyesen vannak felépítve, csupa kis drámai kép; a versszakokat erőltetés nélkül köti össze a refrain; de mélyebb költőiség nincs bennük. B. a francia kispolgár átlagérzelmeinek ügyes kifejezője. Van benne egy kis irónikus tiszteletlenség, egy kis polgári szabadgondolkozás, egy kis érzékiség, egy kis szentimentalizmus. Mint kortársai, B. is idealizálta és a demokratikus liberalizmus hőseként tüntette fel Napoléont. Főleg politikai felfogása okozta, hogy *Petőfi* mint a világ legnagyobb költőjeért lelkesedett érte, fordította és némileg forma tekintetében is hatása alá került. — Irod.: *Janin: B. et son temps*, 1866. *Miklós E.*: *Petőfi és B.*, 1904. — Fordították *Szász* K., *Illésfy* Gy., *Bodrogh* P. stb. *Benedek.*

Béranger

Béraud (ejtsd: beró), *Henri*, francia ró, *1885., írói pályáját mint polemikus ujságíró és kritikus kezdte. Nevét az a sajtóhadjárat tette ismertté, melyet a *Nouvelle revue française* és írói köre ellen kezdett. *Le vitriol de lune* című regénye (egy királygyilkos jezsuita története) 1922. a Goncourt-díjat kapta meg. Ez is, mint az *Au capucin gourmand*, modern felfogású történeti regény. Ujabb regényei: *Le martyre de l'obèse* szellemes leírása a kövér ember bajainak, a *Lazarc*, a személyiség megkettőződésének egy fantasztikus esete. Legutóbb érdekfeszítő moszkvai riportjaival (*Ce que j'ai vu à Moscou*) keltett nagy feltűnést. Művei közül néhány magyar nyelven is megjelent. *Kállay.*

Berceo, *Gonzalvo*, spanyol költő, meghalt a XII. század végén, az első, neve szerint is ismert költő a spanyol irodalomban. Elbeszélő költeményei — versformájuk a *cuaderna via*, egyrímű négysoros alexandrinus strófák, tehát teljesen a Zrínyi strófa formája — a régi spanyol irodalom legnevezetesebb termékeihez tartoznak. Vallásos tárgyúak: *Silosi Szt. Domokos élete, Szt. Lőrinc martiriuma, Szűz Mária csodái*, stb. Világi hőskölteménye *Nagy Sándorról* szól. *Honti.*

Berchet (ejtsd: berse), *Giovanni*, olasz költő, *1783. †1851. Egyik megteremtője volt az olasz romantikának, melyet — német példákon okulva, — mint az arisztokrata klasszicizmussal szakító, népies, demokrata művészi irányt akart meghonosítani. Az osztrák abszolutizmus elől Angliába menekült, és hazafias lírájának leglelkesebb darabjait itt költötte. Hazatérve Turinban telepedett meg, és ott várta hazája felszabadulását, amelyet azonban nem ért meg. Hazafias verseinél maradandóbb étékűek románcai (főleg a *Profughi di Parga*, A pargai menekülők). Vannak még fordításai (spanyol, német, angol romantikus költőkből) és irodalmi, esztétikai dolgozatai. *Honti.*

Berczik *Árpád*, *1842. †1919. Elbeszélései, költeményei, tanulmányai jelentek meg szépirodalmi lapjainkban. Színdarabjait nagyobbára a *Nemzeti Színház* adta elő; különösen *Himfy dalai* c. színművének volt sikere. B. problémákat nem vet föl: ötletes és vidám. Ismertebb színdarabjai: *A protekció, Az igmándi kispap.*

Bérczy *Károly*, *1821. †1867. Irt eredeti elbeszéléseket és sokat fordított, különösen angolból. Megtanult oroszul is, lefordította igen művészien *Pushin* híres művét: *Anyegin Eugént.* Élete utolsó éveiben sportlapot szerkesztett.

Berde *Mária (Julianna)*, *1889. Kackón, Szolnokdoboka m. 1920 óta Marosvásárhelyen kereskedelmi leányiskolai tanár. Verseivel tűnt fel (*Versek.* Bp. 1912.), melyeknek finom zenéje, lányos tisztasága keltett figyelmet. Később szívesebben fordul a hosszabb lélegzetű elbeszélés és a regény felé. Regényeit a biztos kompozició, a nyugodt, színes előadás emelik az átlag fölé. Müncheni regénye, *Az örök film*, a bajor diákélet eleven környezetében egy magyar diáklány szerelmi története. A *Haláltánc* egy svájci szanatórium halállal eljegyzett betegeinek élnivágyását rajzolja megrázó színekkel. *Romuald és Andriana* »széphistóriája« a M. Tud. Akadémia Ormódy díját nyeri meg. (1923.) Hosszabb elbeszélései közül *Rina kincse* és a *Szegény kicsi Jula* emelkednek ki szimbolikus tartalmukkal. *Szentimrei.*

Berechiah, *b. Natronai Krespia ha-Nákdon*, zsidó meseíró, grammatikus és etikai író. Némelyek Angliában, mások Provenceban keresik hazáját a XII. vagy XIII. sz. derekán. Legismeretesebb munkája a *Mislé Suálim* (róka mesék) c. 113 fabulát tartalmazó gyűjteménye, mely *Marie de France* fabuláival sok közös vonást tartalmaz. Ed. pr. Mantua, 1557.

Beregszászi *Pál,* ref. pap, hist. énekszerző a XVII. sz.-ban. *Keserves sírással zokogó história* c. verses önéletírásában meghatóan beszéli el tatárrabságát s családja pusztulását.

Beregszászi Nagy *Pál,* *1750. †1828., kiváló nyelvtudós. A nyelvújítás nagy ellensége volt; műveiben a magyar nyelv sémi rokonságát vitatta s habár főszempontja elhibázott volt, munkái gazdagok értékes megállapításokban és adatokban.

Beresford, *James,* angol egyházi író, *1764. †1840. Számos vallási munkát írt és fordított. Szatirikus műve *The Miseries of Human Life.*

B., *John Davys,* angol író, *1873. Előbb műépítész, de 1906 óta író, ha eleinte csak »reklámgyártó« is. Wells modorában lépett föl briliáns fantáziákkal: *The Hampdenshire Wonder,* 1911, *The Goslings* (1913, egy elszigetelt nő-társadalom élénk képzeletű rajza). Erősen önéletrajzos trilógiája: *The Early History of Jacob Stahl* (1911), *Candidate for Truth* (1912) és *The Invisible Event* (1915). »Hogyan lett emberré, ahelyett, hogy gentleman-né nőtt volna« egy angol polgárgyermek, Wilfred Hornby, hogy küzd meg a konvencióval, hazug házaséletével, mint hódít meg nők viaskodásán, bűnön át egy forrongó leányt s mint válik szabad lélekké: ez a »lakótársak« *(House Mates,* 1917) izgató meséje. Egyéb művei: *The Mountains of Moon, God's Countenprint, An Imperfect Mother, Revolution, Signs and Wonders, Unity, That Kind of Man* (1926).

Berg (ejtsd: berj), *Bengt,* svéd biológus és író, *1885. Több művet adott ki, amelyekben a svédországi és afrikai madáréletet szóban és képekben gyönyörűen rajzolja, pl. *Tåkern* (A T.-tó), *Stora Karlsö* (A nagy Karl-sziget), *Med tranorna till Afrika* (A darvakkal Afrikába). A világháborúról írt könyve *Där kriget rasar* (Ahol a háború őrjöng) nagyon elterjedt. Szépirodalmi művei közül meg kell említenünk *Stora Sjöfallsboken* (A könyv a Nagy Sj.-vidékről) és *En german*-t; az utóbbi németre is le van fordítva. *Lindberg.*

B., *Ruben G. Son,* svéd író és kritikus, *1876. Sokoldalú irodalmi működést fejt ki: egyik szerkesztője a svéd nyelvészetre vonatkozó *Språk och stil* (Nyelv és stílus) c. tud. folyóiratnak és *Nordisk Familjebok* (Északi Családi könyv) c. nagy lexikonnak. Sok író műveit sajtó alá rendezte és magyarázatokkal ellátta, továbbá résztvett a *Sveriges Nationallitteratur* (A Svéd Nemzet Irodalma) c. 25 kötetes műnek kiadásában is. Sok íróról értékes tanulmányokat közölt, pl. *Svenska skalder från nittiotalet* (Svéd költők a 90-es években), *Svenska studier* (Svéd tanulmányok), *Gustaf Fröding, Litterära bilder* (Irod. képek) I—II, stb. Maga is írt regényeket: *Signe Clerk, Föräldrarna* (A szülők), *Kung Midas skogar* (M. király erdei) stb. és költeményeket. Amellett számos népszerű előadást tart és mint színpadi kritikus működik. *Lindberg.*

Berg, *Leo,* *1862. †1908., német író. A modern irodalom kritikai-elméleti úttörője. Kitűnő essay író.

Bergamaszk. Az olasz komédia tipikus alakja, a »bergamoi inas«. Groteszk tánca a *Szentivánéji álom* V. felvonásának kézműves-színielőadásában is előfordul.

Berger, *Henning,* svéd író, *1872. †1924. Főleg novellákat írt, amelyekben különösen az amerikai életet rajzolja. Ezek közül *Därute* (Ott kint) c. modern pregnáns stílusú műve feltűnést keltett. Ugyanahhoz a tárgykörhöz tartoznak *86 Clark Street, Ysail* és *Bendel et Co.* Említésreméltók B. többi művei közül *Drömlandet* (Az álomország) stockholmi képekkel, *Fata Morgana, Ur larmet* (A zajból), *Hjartat på väggen* (A szív a falon) és *Livets blommor* (Az élet virágai). Rezignáció és élvezésvágy adják meg B. elbeszélő művei alaphangulatát. *Lindberg.*

Bergerac, l. *Cyrano de B.*

Bergerat (ejtsd: berzsera), *Emile,* *1845. †1923., francia író, Théophile *Gautier* veje. Irt verset, regényt, drámát és élénk zsurnalisztikai munkásságot fejtett ki. Költeményeiben *Banville* verseinek zenéje muzsikál tovább. Ismertebb regényei *Le petit Moreau* és *Faublas malgré lui.*

Bergeret professzor (ejtsd: berzsere). Anatole *France* egyik alter-ego-ja és szócsöve, az *Histoire contemporaine* és néhány novella középponti alakja.

Bergson *Henri,* francia filozófus, *1859. Különösen kritikájával és a lelki élet természetének feltárásával hatott kortársaira. Mindazok, akik az Élet ezer arcát figyelik, írók, művészek és tudósok, mind találtak B.-ban valamit, amit rokonnak éreztek önmagukkal. Korunk antiintellektuálizmusa kapva-kapott B. elméletein. Marcel Proust nagy regénye pedig — *A la recherche du temps perdu* — szinte illusztrációja lehetne a bergsoni pszichológiának.

Bergsöe (ejtsd: bergsző), *Vilhelm* *1835. †1911. Dán regény- és novellaíró, zoológus. Ez utóbbi foglalkozása nagy megfigyelőképességet kívánt, amit szépirodalmi műveiben is sikerrel érvényesített. *(A Piazza del Popolo, A régi gyár.)*

Bergstedt *Harald.* Dán költő, *1877. A falusi élet lirikusa. Főműve *Vidékről* c. három kötete.

Bergström, *Hjalmar,* *1868. †1914. Dán drámaíró, *Münter utca 39.* és *Lynggaard et Co.* c. darabjai nagy sikert arattak.

Beriszló Péter veszedelme. Históriás ének a XVI. sz. elejéről. Szerzője *Szabatkai* Mihály. Az ének B. vitéz tetteit örökíti meg.

Berkes *Imre* *1878. Publicista és regényíró. Legjobb műve a *Bábel* c. regény. *Vérző falvakon* át c. novellás kötetében és *[illegible]* *hadnagy* c. regényében háborus élményeiből meríti tárgyát.

Berlichingen, *(Götz von)* német lovag, *1480. †1562. Önéletrajzán *(Lebensbeschreibung des Herrn Gözen von B.,* megj. 1731.), alapul Goethe drámája, *Götz von B. mit der eisernen Hand,* 1773.

Bernard (ejtsd: =nár), *Tristan*, ismert francia humorista, *1866. Sokan *Courteline*-nel hasonlítják össze, de míg Courteline humorában a megfigyelés a fontos, addig B. inkább kómikus helyzetekből indul ki. Egész sor kacagtató vígjátékot és bohózatot írt: *l'Anglais tel qu'on le parle, Daisy, Danseur inconnu, Petit Café.* Ez utóbbit magyarul is játszották. Humoros karcolatai, novellái *(Amants et voluers)* és jelentéktelenebb regényei is népszerűek.

Tristan Bernard

Bernard *de Ventadour*, XII. századbeli provencei troubadour, a szerelem, a szenvedély őszinte hangú költője. Normandiai tartózkodása elősegítette a troubadour-költészet beszűrődését Észak-Franciaországba.

Bernardes, *Diogo*, *1530. †1605. portugál költő, az olasz iskola tagja; szerelmi költeményeit későbbi feleségéhez, Sylviához írta.

Bernardin de Saint-Pierre, l. *Saint-Pierre.*

Bernát, *Clairvauxi szent*, *1090. †1153., a II. keresztesháború lángszavú szónoka. Izzó, misztikus vallásosságtól áthatott prédikációinak természetfeletti, gyöngéd sóvárgása tükröződik himnuszaiban is, amelyek lágy ritmusaikkal, dallamos nyelvükkel, dús képeikkel a keresztény latin költészet legremekebb alkotásai közé tartoznak. Fordításaik a középk. magyar irodalomban is szerepelnek.

Bernát *Gáspár*, *1810. †1873. Az ötvenes évek lapjaiban jelentek meg versei és humoros elbeszélései. Ötletes, eleven, de nem bántó adomái és novellái népszerűvé tették nevét. Népdalai közül általánosan ismert: *Az alföldön halászlegény vagyok én.*

Bernátsky *Jenő*, botanikus, *1873. Harasztokról és mohokról, valamint a székesekről szóló munkáin kívül több gombászati kézikönyvet írt *(Ehető gombák)*.

Bernhard *Zsigmond*, *1880. Tanár, jezsuita páter. Filozófiai és teológiai író, a *Magyar Kultura* és a *Mária Kongregáció* szerkesztője.

Berni, *Francesco*, olasz költő, *1498. †1535. Lamporecchióban, Toszkánában született; nevét humoros, szatirikus, »berneszk« szonettjeivel és terzinákban írt költeményeivel (ú. n. *Capitoli*) örökítette meg. B. a régebbi nemzedékektől annyira kedvelt nyers, ízléstelen, tréfás költészetet megfinomította és megnyitotta útját annak a burleszk irodalomnak, mely róla kapta a nevét. Ezek a tréfás költemények többnyire a költészet színvonalához nem méltó tárgyakat (rossz kocsmát, vén gebét, angolnát, kocsonyát stb.) énekelnek meg és a szép költői forma, a fenséges nyelv humorosan üt el az alacsonyrendű tárgytól. *Dialogo contra i poeti* (Párbeszéd a költők ellen) c. szatirájában az öntelt, nagyzoló költőket teszi nevetségessé. B.-nek híres, de nem igen szerencsés vállalkozása *Boiardo* óriási hősköltményének, az *Orlando innamoratonak* (Szerelmes Roland) átköltése. *Honti.*

Bernolák *Anton* *1762. †1813. tót író, r. kat. lelkész, a tót irodalom önállósításának első öntudatos apostola. Született Szlanicán (Árva m.) Kiadta az első, rendszeres tót nyelvtant *(Grammatica slavica* Pozsony, 1790), amelynek alapjául a nyitra—nagyszombati nyelvjárást választotta. 1787. azonban már két úttörő munkája jelent meg: *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum* és *Lingua Slavica et facilis orthographia.* Az elsőben arra szólította fel a tótokat, hogy anyanyelvükön írjanak, a másodikban megalkotta az első helyesírási szabályokat. 1792. irodalmi társaságot alapít céljai propagálására *Towarišstwo litterného umeňá* elnevezés alatt, amelynek központja Nagyszombatban volt. Leghatalmasabb munkája, az ötnyelvű szótár (tót—cseh—latin—német—magyar) halála után jelent meg hat kötetben Budán (1825—27). B. föllépése korszakalkotó volt; ő juttatta a tót nyelvet kizárólagos és teljes érvényre az irodalomban. *Podhradszky.*

Bernouard (ejtsd: bernuár), *François*, francia lírikus, *1884. 1904. tűnt fel, mint a *Chimères* és más fiatal revűk munkatársa. Később maga is egész sereg revűt alapított. Mint kiadó is ismert nevű. Alapítója és vezetője »La belle édition« c. vállalatnak. Ebben jelentek meg saját finom szenzibilitású versei: *Futile, Les regrets de Futile, Le bonheur du jour* cím alatt. *Kállay.*

Bernstein, *Henri*, neves francia drámaíró, *1876. Különböző színpadi műfajokkal kísérletezett. *Le détour* irónikus komédia, *Le secret* érdekes asszonyi jellemrajz. Hírnevét azonban idegrázó, színpadi hatásokra kiélezett drámáival *(La rafale, le Voleur, Samson, L'assaut)* alapította meg, amelyekben a sokkal líraibb *Bataille*-jal versenyzett a színpad hegemóniájáért. Ujabban irodalmibb veretű művekkel lépett a közönség elé, mint *Judith, La galerie des glaces*, de sokkal kisebb sikerrel. Darabjait a budapesti színházak is bemutatták. *Kállay.*

Berntsen, *Aage*, *1885. Dán költő, híres költeménykötete a *Velés és dudva.*

Béroul (ejtsd: berú), normandiai trouvère. A XII. sz. végén írta *Tristan-regényét.* Mintegy 4500 sornyi töredék maradt fenn belőle (kiadta E. *Muret*, 1903. és 1913.). Igazi költészettel, meglepő gyöngéd részletekkel mondja el Tristan, Iseut és Marke király tragikus történetét.

Berquin (ejtsd: — keen), *Arnaud*, *1749. †1791. Idilljei és egyéb lírai munkái jelentéktelenek; híressé *l'Ami des enfants* c. hatkötetes ifjúsági elbeszélésgyüjtemé-

nye tette. A jámbor, moralizáló, gyermeteg irodalom termékeit mai napig »berquinade«-oknak nevezik.

Bersezio, *Vittorio,* olasz író, *1830. †1900. Számos novelláskötete és regénye mellett, különösen nevezetes *Le miserie d'monsù Travet* c. piemonti tájszólásban írott komédiája, melyet főleg az ábrázolás hűsége és elevensége tüntet ki.

Bertacchi (ejtsd: bertakki), *Giovanni,* *1868. Ő az első az olasz irodalomban, aki a hegyvidék szépségeit magasztalja költészetében. Leopardi, Carducci és Manzoni hatása alatt áll. Azonban *Il canzoniere delle Alpi* c. verseskötetében sok az eredeti, egészen újszerű költemény is.

Bertaut (ejtsd: -tó), *Jean,* francia költő, *1552. †1611. Kései petrarkista, utánozza *Ronsard*-t is és utolsó versein már megérzik *Malherbe* reformjainak hatása. Formái kevéssé változatosak, versei mind csattanókra és antitézisekre vannak felépítve. Nevét néhány erőteljes, kifejező strófája tartja fenn. Vallásos költészetéből zsoltár-parafrázisai a legértékesebbek. — Modern kiadása: *Chenevière,* 1891. — L. *Grente* abbé: *J. B.*, 1903.

Bertha *Sándor,* magyar zeneíró, *1843. †1912. Cikkei és tanulmányai a Zenészeti Lapokban, a Budapesti Szemlében, magyar és francia zenei lapokban jelentek meg. A Lavignac-féle Encyclopédie de la musique-ben (1920) tőle való a magyar zenetörténet fejezete.

Bertheroy (ejtsd: bertöroa), *Jean,* eredeti nevén Berthe *Le Barillier,* jelenleg Mme *Czernicki* francia írónő, *1868. Lírai költeményeket és regényeket ír, melyekben az antik pogányság ragyogását és a modern kor álmait szövi egybe forró és szenvedélytől vibráló történetek során. Termékeny munkásságából ismertebbek: *La danseuse de Pompéi, Le colosse de Rhodes, Les vierges de Syracuse, Sybaris.* Irt néhány modern tárgyú erősen romantikus lendületű regényt és novellát is.

Berthold von Regensburg, *1215 táján, †1272., ferencrendi barát, a német középkor legjelentékenyebb népies prédikátora. Hallgatóitól feljegyzett beszédeiben egyfelől a lovagi társadalom teljes elvilágiasodása, másfelől a feltörekvő, új gazdag polgárság pénzszomja s kapzsisága ellen fordul. (Kiadták Fr. Pfeiffer és J. Strobl, 1860—1880.)

Bertrand (ejtsd: -raan), *Aloysius,* francia író, *1807. †1841. Hányt-vetett életét kórházban fejezte be. A ritmikus, költői próza mestere. Műve: *Gaspard de la Nuit, fantaisies à la manière de Rembrandt et de Callot,* halála után (1842) jelent meg; újabban többször kiadták (1896, 1920) és kezdik érdeme szerint becsülni. Már *Sainte-Beuve* felhívta rá a figyelmet.

B. *de Born,* provence-i troubadour a XII. sz. végén, a szerelem és a harc költője, *Balassával* rokonlélek.

B. *Louis,* francia regényíró és essayista. *1866. Az *École normale* növendéke volt. Fiatal korában hosszabb időt töltött Algirban, bejárta a Földközi tenger partjait és alapos tanulmány tárgyává tette az afrikai ókeresztény kultúrát. Művei legnagyobbrészt a Földközi tenger partvidékén játszódnak, kivéve *Mademoiselle de Jessincourt* c. regényét, amelyet mesterművének tartanak s amely egy vénkisasszony bensőséges, megható története. *L'invasion* c. regénye a marseille-i tengerészéletből ad merész jeleneteket, a *Rival de Don Juan* Sevilla pittoreszk romantikáját csillogtatja meg, *La sang des races* az algiri fuvarosok életét dicséri, *Pepète le bien aimé* mozgalmas, színes leírását adja az algiri népéletnek, *Le jardin de la mort* az afrikai antik világ romjait kelti életre, *La Concession de Madame Petitgand* azt a szüntelen küzdelmet mutatja be, melyet az algiri gyarmatosoknak a természet és a bennszülöttek ellenséges indulataival folytatniok kell. Az afrikai latin típus ideálját Szent Ágostonban találta meg B., akiről regénynél lebilincselőbb életrajzot írt. A *Sanguis martyrum* az afrikai kereszténység mesteri rajza a III. században. Igen ismert és értékes műve *Gustave Flaubert*ről írt nagy tanulmánya. Legutóbb *Une Destinée* c. alatt regénysorozatot kezdett, amelyben egy nemzedék intellektuális, erkölcsi és érzelmi történetét akarja megírni. 1925. az Akadémia tagjai közé választotta. *Kölles.*

Bertuc, *Friedrich Justin,* *1747. †1822., német író. Fordításai *(Don Quijote)* s ifjúsági könyvei történeti jelentőségűek. *Elfriede* (1775.) c. tragédiáját magyarra fordította *Boér* Sándor (1793.) s átdolgozta *Dugonics* András (1795.).

Berzeviczy *Albert,* politikus, történetíró és művészettörténetíró, *1853. Berzevicén, volt vall.- és közokt. miniszter és a képviselőház elnöke, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-társaság jelenlegi elnöke. Történeti műveit *(Beatrix királyné életrajza; Az abszolutizmus kora Magyarországon,* I. köt. 1922) az adatok rendkívüli gazdagsága és választékos előadás jellemzi. Kisebb-nagyobb művészeti dolgozatai közül nagy sikert aratott az *Itália* (útirajzok és tanulmányok), továbbá a *Cinquecento szobrászata és festészete,* amelyekhez még *A tájképfestészet a XVII. században* csatlakozik. Cikkekben, beszédekben sokat foglalkozott irodalmi kérdésekkel is és önállóan jelent meg *A természetfölötti elem Shakespeare színműveiben* c. műve. *Ében.*

B. *Gergely* *1763. †1822. Francia hatás alatt állott: a felvilágosodás írói közé tartozott. Közgazdasági művei kortársait nem érdekelték, világfelfogása forradalomnak látszott, korát megelőzte, népszerű nem lehetett. Egyházi és közgazdasági műveit magyar, német és latin nyelven írta.

Berzsenyi *Dániel,* *1776. május 7. Egyházashetyén, †1836. február 24. Niklán. A soproni ev. iskolában tanult, de szenvedélyes természete nem tűrte el az iskolai fegyelmet. Szigorú atyja tanulmányainak befejezése előtt hazavitte birtokára. A fiatal B. kevés tudást vitt magával Sopronból, de annál több szeretetet a költé-

szet iránt. A falusi magányban apja akarata ellenére is sokat foglalkozott a korabeli német költőkkel és a klasszikusokkal, különösen *Horatius*-szal. Korán megházasodott és feleségének birtokára költözködött. Már ekkor sok költeményt írt, de a kiadásukra nem is gondolt. *Kis* János (B. korának népszerű költője) felismerte tehetségét és költeményeinek egy részét *Kazinczy*nak elküldötte. A mester lelkesedéssel üdvözölte az új tehetséget és vállalkozott a versek kiadására. A költemények azonban csak 1813. jelentek meg: a pesti és székesfehérvári kispapok adtak pénzt kinyomtatására. A költő nem sokáig örült a dicsőségnek; búskomorság lepte meg. Betegségéből származó lehangoltságát fokozta *Kölcsey* szigorú bírálata. Ezután kevés költeményt írt; főleg esztétikai tanulmányokkal foglalkozott, hogy méltó választ adhasson kritikusának. Az igazi elégtételt csak halála után kapta meg: *Kölcsey* mondott felette megható emlékbeszédet. B. az új életre támadó nemzeti érzés kifejezője volt. Költeményeiben szembe állítja a dicső multat a törpe jelennel. Fel akarja rázni a tespedésből kortársait; fáj neki nemzetének elkorcsosodása s a régi erkölcsök és hagyományok pusztulása. *A magyarokhoz* intézett megrázó költeményében megjósolja nemzete halálát, látszólag belenyugszik a végzetbe: a sors akaratából felemelkednek, megérnek és lehullanak a nemzetek az élet fájáról, hogy helyet adjanak másoknak. De B. bízik a jövőben. Mikor a *Napoléon* ellen táborba szálló nemességet látja maga előtt, megírja *A felkölt nemességhez* c. ódáját. Csupa hit és bizalom ez a vers: a nemzet él és élni fog örökké, mert *nem szül gyáva nyulat Nubia párduca.* Számos verse mutatja, hogy lelke hánykolódik a remény és kétségbeesés között. Ezek a költeményei előfutárjai *Vörösmarty Szózat*ának. Hazafias ódáit gyakran kora szereplő férfiaihoz intézi, miként mestere, *Horatius.* Vallásos költeményei közül a *Fohászkodás* emelkedik ki. Az isteni akaratban való teljes megnyugvás sugárzik ki ebből a himnuszából: még a sírtól sem döbben meg, hiszen a sír is Isten akaratából van. Bölcselkedő költeményeiben *(Osztályrészem, Közelítő tél, Jámborság és középszer, Magányosság)* sok gondolatot, képet, mitológiai vonatkozást is kölcsönöz a nagy római költőtől. Számos érzelmes, borongós hangú verset írt a korabeli német költők hatása alatt is. Különösen *Matthison* volt rá erős hatással. Az ódákon kívül elégiákat, epigrammákat, episztolákat írt. Az időmértékes formákat mesterien kezelte. Költészetét jellemzi az erő. Nyelve emelkedett, ünnepi, képekben gazdag, de olykor dagályossá válik. Prózai művei közül fontosabbak: *A versformáról* és *Poétai harmonistika.* A B.-irodalom nagyon gazdag; legjobb életrajzát *Váczy* János írta meg (1895). *Lengyel.*

Besant (ejtsd: beznt), *Annie*, angol író, *1847. Előbb oly merész szabadgondolkozó, hogy a Bradlaugh-pörben őt is elítélték istenkáromlásért. 1889. Blavatzkyné hatása alatt teozófus lett, s csakhamar e mozgalom vezére Indiában, majd Európában is. Művei: Számos agitációs röpiraton kívül *Autobiography* (1893), *The Religious Problem in India* (1902). Magyarul: *A mesterek* c. írata jelent meg.

B., *Sir Walter*, angol író, *1836. †1901. Tanár volt Mauritius szigetén, Angliába visszatérve az irodalomnak szentelte munkásságát. Irodalomtörténeti munkái közül legnevezetesebb: *Studies in French Poetry.* Rice-szel közösen írt munkáin kívül legnagyobb sikert érte el *All Sorts and Conditions of Men* (1882) c. társadalompolitikai regényével, melyben a városok szegényebb osztályai iránt akart részvétet kelteni, számukra nemcsak könnyebb megélhetést, hanem műveltséget is követelt. Neki köszönhető a londoni munkásnegyedben emelt People 's Palace. Egyéb híres regényei: *All in a Garden Fair*; *Dorothy Forster* (magyarul is); *Children of Gibeon*; *The Revolt of men* (magyarul A férfiak forradalma címen, Olcsó Kvtár). *Rózsa.*

Beskow, *Bernhard von*, svéd író, *1796. †1868., *Götiska Förbundet*-nek és a svéd irodalmi Akadémiának a tagja, költeményeiben Tegnért utánozta. Nagyobb sikerrel működött B. mint drámai író és sok drámát adott ki, pl. *Torkel Knutsson.*

Bessenyei *György*, *1747. Bercelen, †1811. Berettyókovácsiban. Mint szabolcsmegyei nemes ifjú, 18 éves korában került a bécsi magyar testőrök közé. Bécs akkor a francia irodalom és művészet hatása alatt állott. Itt ismerkedett meg B. a nyugati népek irodalmával. Elhatározta, hogy nemzetét felrázza a tespedésből. Irodalmi kört alakított testőrtársaival és rövid ideig Bécs lett irodalmunk szellemi középpontja.

B. a francia felvilágosult írók hatása alatt drámákat, bölcselkedő költeményeket, irányregényeket írt és fordított. *Ágis tragédiája* c. drámájának megjelenése (1772.) jelenti az új korszak kezdetét irodalmunkban. Drámáin *Voltaire* hatását érezzük, de *Philosophus* c. vígjátékában már népies alakot is szerepeltet *(Pontyi).* Prózai művei bölcselkedők: a felvilágosultság eszméit hirdetik, de egyúttal elárulják nyugtalan, igazságot kereső lelkét. B. sohasem volt boldog; élete végén visszavonult falujába és teljesen elszakadt írótársaitól. Vezér volt; nagy tervek lebegtek szeme előtt: nemzetét a nyugati kultura magaslatára akarta emelni az irodalom segítségével és akadémiában szerette volna egyesíteni írótársait. Kortársainak műveletlensége legyőzhetetlen akadályként állt előtte, a francia forradalom borzalmai még a megértő, műveltebb embereket is visszariasztották terveitől. *Lengyel.*

Besser, *Johan von*, *1654. †1729., német költő. Ünnepi heroikus versei Boileau józan klasszicizmusának visszhangja.

Beszéd, l. *Szónoki beszéd.*

Beszély, l. *novella.*

Besztuzsev, *Alexandr Alekszándrovics,* orosz író, *1797. †1837. Művelt Márlinszkij néven adta ki. Az 1825. decemberi forradalomban való részvétel miatt 20 évi kényszermunkára ítélték s Irkutszkba száműzték, de 1829. engedélyt kapott, hogy mint közkatona a kaukázusi harcokban részt vegyen. Egy rajtaütés alkalmával elesett. Sokáig rendkívül olvasott regényíró volt. Igen érdekesen ír s hősei többnyire erős akaratú emberek. Regényeiben sok a fantasztikus elem. Legjobb művei: *Ammulat bég* és *A rettenetes jóslás* (Sztrásztunje gádánje). *Bonkáló.*

Bethge, *Hans* *1876., német költő. Lírájában *(Die stillen Inseln; Feste der Jugend; Saitenspiel; Lieder an eine Kunstreiterin)* közel áll az újromantikához. Irt elbeszélést, drámát, tanulmányokat. Utolsó műveiben *(Die Courtisane Jamaica; Satuila)* az exotizmus felé hajlik. Kiadott két antológiát, egy németet s egy világirodalmit. Fordított khinai, japán, arab, török, ind és perzsa lírát. *Turóczi-Trostler.*

Bethlen *Farkas,* *1639. †1679. Erdélyi politikus. Megírta *Erdély történetét* a mohácsi vésztől.

B. *János,* történetíró és erdélyi kancellár, *1613. †1678. Műve: *Rerum transylvanicarum libri IV.,* mely Erdély történetét 1629-től—1663-ig beszéli el.

B. *Kata,* grófnő, írónő, *1700. †1759. Az irodalomnak és tudománynak bőkezű pártfogója volt, nagyértékű könyvtárát a nagyenyedi kollégiumra hagyta. Munkáit szigorú kálvinista vallásos felfogás hatja át, legnevezetesebb: *Életének maga által való leírása.* (Uj kiad. Kolozsvár, 1892.)

B. *Margit grófnő,* *1882. Irónő, gróf Bethlen István miniszterelnök felesége. Finom meséket és *Egy élet* c. lírai bensőségű regényt írt.

B. *Miklós,* *1642, † 1717. Erdélyi államférfi. Több politikai és történeti tanulmányt írt. Legérdekesebb *Önéletírása;* ebben mondja el, mint szemtanu, *Zrinyi Miklós* halálának körülményeit.

Betűrim, l. *Alliteráció.*

Bever, *Adolphe van,* francia író, esztétikus, Paul *Léautaud*-val együtt ő szerkesztette az újabb francia lírikusok *Anthologiáját,* amely a Mercure de France kiadásában jelent meg s azóta klasszikussá vált. Számos előszava, amelyeket különböző írók kiadásai elé írt, nagy erudiciójáról és választékos ízléséről tesznek tanuságot.

Bevezetés a tudományos vagy szépirodalmi művek első szakasza, mely a tulajdonképeni történet vagy tárgy előföltételeit ismerteti. Lásd még *Előszó.*

Bevilaqua *Béla,* *1885. Filozófiai és művészettörténeti író, főműve: *A Valóság problémája.*

Beyle, *Henri,* l. *Stendhal.*

Beza, *Marcu,* macedóniai születésű román író, *1883. Művei: *Pe drumuri* (Az útakon, novellák a macedó-románok életéből); *O viață* (Egy élet, regény).

Bèze, *Théodore de,* *1519. †1605., francia költő, zsoltárfordító, prot. prédikátor és hitvitázó. Ifjú korában nagy humanista műveltséget szerzett és szép latin verseket is írt. Később Calvin mellé szegődött s ennek halála után a genfi egyház fejévé is lett. Vitatkozó röpiratait latinul írta. Előkelően elmés szatirája az *Epître de Benoît Passavant* (1553.). Legfontosabbak azonban zsoltár fordításai, amelyeknek nyomán készült a magyar kálomista egyházban máig énekelt zsoltárok egyrésze is.

Bezerédy *Amália,* *1804. †1837. A magyar gyermeknevelés érdekében sokat buzgólkodott. Nagy része van abban, hogy a kisdedóvó intézmény már régen létrejöhetett hazánkban. Meséskönyvei és elbeszélései nagyon népszerűek voltak. Ifjúsági írásai *Flóri könyve* c. jelentek meg.

Bhagavad-gita. (Fenséges ének.) A nagy hindu eposznak, a Mahábhāratának egy híres és az európai irodalomra is nagy hatást tett epizódja. Egy csata előtt a hős Ardsunát kétely fogja el, hogy vajjon szabad-e, ha jó cél érdekében is, embert ölni — mire kocsihajtója mint Krisnaisten inkarnációja, magas költőiségű képekben magyarázza el, hogy nem a külső cselekedet, hanem a tiszta érzület a fontos. Számos európai nyelvre lefordították.

Bhava-Bhúti, az utolsó nagy ind drámaíró, VIII. sz. Három darabja maradt fönn. A legismertebb a *Málati-mádhava* c. 10 felvonásos polgári színmű, az ind Romeo és Júlia-dráma (németre ford. L. *Fritze,* 1884.; franciára G. *Strehly,* 1885.). A másik két darab, a *Mahávira-csarita,* »a nagy hős (= Ráma) tettei« és az *Uttara-ráma-csarita,* »Ráma további tettei«, a Rámájana tartalmának dramatizálása vagy inkább drámai alakba öltöztetett elbeszélése (az előbbit angolra fordította P. *Pickford,* 1871.; a másodikat franciára F. Nève, 1880.). *Schmidt.*

Biálik, *Chájim Nachman,* a mai orosz-héber költők közt a leziinnepeltebb. *1873. Jelenleg Jeruzsálemben él. Az orosz talmud-iskolák (jesivák) életét írja le elsősorban mély költői meglátással. A cionizmusnak lett előharcosa, abban látja a zsidóság jövőjét, ez adja lírájának legfőbb tartalmát. A zsidók fennmaradásának okát a tan szeretetében látja és nem a külső nyomásban. Modern tompított realizmussal festi a ghetto alakjait. Összes költeményei, *Sirim* (Dalok) 1908. jelentek meg új kiadásban. Európa minden nyelvére fordították. Magyarra *Patai József* fordította több versét (Héber költők II. Bp. 1912). *Weisz.*

Bibbiena, *Bernardo Dorizio,* B. bíboros-ka, *1470. Bibbienában. Szellemes világfi, eszes diplomata, †1520. Rómában. Az első és egyúttal a világirodalom újkori vígjátékköltészetének egyik megteremtője *Calandria* c. vígjátékával, mely két egymásról nem tudó ikertestvérnek, egy daliás ifjúnak és egy szép leánynak szerelmi kalandjait adja elő. A helyzetek komikumát az élezi ki, hogy a két

testvér a megtévesztésig hasonlít egymáshoz, a darab menetét pedig szellemes, szépen folyó — bár igen síkamlós, sokszor vaskos élcekkel telített — cselekmény teszi elevenné. *Honti.*

Biblia a görög *biblion* = könyv, levél szó többese: könyvek, könyvgyűjtemény. Mint szakkifejezés: a keresztény vallás szentiratainak a gyűjteménye. A gyűjtemény két tartalmilag és formailag is élesen elkülönülő részből áll. Az első a zsidó nép szentiratainak a gyűjteménye, az u. n. *ószövetség* (ótestamentum), a másik a kereszténység keletkezésének a korára vonatkozó vagy ebből a korból származó írásokat foglalja magában, ez az u. n. *újszövetség* (újtestamentum). Ez a két elnevezés abban a hitben gyökerezik, hogy isten az emberiség üdvözítésére irányuló szándékában kétszer kötött szövetséget; először a Sinai hegyen Mózes közvetítése révén a zsidó néppel, mikor a törvényt adta, másodszor Jézus Krisztus által, mikor önfeláldozását az emberiség bűneiért való áldozatul elfogadta. A B.-t a kereszténység istentől sugalmazott, az istenes élet és az üdvösség zsinórmértékét és az üdvtörténet összfoglalatát tartalmazó szent írásnak tekinti. Irodalmi és történeti szempontból: a zsidó és az őskeresztény vallás legrégibb iratainak a gyűjteménye.

Ádám és Éva (Őkeresztény sarcophagról)

Az ószövetséget a zsidó vallás írástudói állították össze a népük történetére vonatkozó vallásos szinezetű maradványokból és kiváló vallásos jelentőségű egyénekre vonatkozó hagyományokból. A gyűjtemény a Kr. u. II. sz.-ban készen állott s ebben a formában vette át a kereszténység.

Az újszövetségi iratok összegyűjtésére irányuló első kísérletet az eretnek Marcion tette szintén a II. sz. közepén azzal, hogy összeállította a kereszténység keletkezésére vonatkozó irodalomból Pál apostol leveleit és azokat kiegészítette egy Jézus-életrajzzal (Lukács evang., legújabban Raschke szerint Márk ev.). Marcion hiányos és hamis képet nyújtó gyűjteménye ellensúlyozásául az egyház egy teljesebb gyűjteményt állított össze (négy evang., nemcsak Pál, hanem más apostolok levelei is), melynek kereteit a 393-i hippói zsinat zárta le. Ez a gyűjtemény az új-szövetség, melyet az ószövetséggel egyesített formájában a ker. vallás szentírásaként tisztel és használ.

Az ó- és újszövetségbe be nem került vallásos iratok mint az ó- és újszöv. *apokrif* és *pseudepigraph* iratai szerepelnek külön gyűjteményekben. Ezeknek vallási szabályozó jelentőségük nincs, de kor- és vallástörténeti szempontból azért nem értéktelenek.

Az ószövetség három részben, (Tora, Nebiim és Kethubim) a zsidóság ősmondáit, népies hagyományait, történeti följegyzéseit, törvényeit, szokásait, közmondásait, sőt szerelmi költészetének egy részét is felöleli. Legrégibb rétege (Kr. e. 900-ig) az, amely Zsidóország kialakulására vonatkozó hagyományokat őrizte meg. A köv. korszak a legrégibb törvénygyűjtemények, (az elveszett Szövetségkönyv) krónikák, (Jahve háborúiról szóló könyv, Királyok könyve) és a régibb próféták (Ámos, Ezaiás, Micha, Nahum, Zephanja, Habakuk, Jeremiás) kora, melybe beleesik a Josiás alatt Kr. e. 623. végrehajtott vallási reform, a Jahve kultusz Jeruzsálemben való központosítása, (Kr. e. 600-ig). Harmadik a babiloni fogságban és az azután működő próféták (Ezékiel, Deuterojesája, Obadja, Haggai) korszaka, melyet Esra és Nehemia szereplése, a jeruzsálemi templom felépítése és az új törvény köztudatba való átvitele zár le (Kr. e. 400-ig). Az utolsó korba tartoznak Joel, Jona, Ruth, Jób, a Zsoltárok, Prédikátor és Dániel könyvei. A Kr. e. 150 után keletkezett vallásos iratok már nem kerülhettek bele az ószövetségbe.

Káin és Ábel (Őkeresztény sarcophagról)

Irodalmi szempontból az Ószövetség anyaga igen gazdag és változatos. A népies irodalom termékeitől kezdve a legmagasabbrendű vallásos és filozófiai költészetig a legkülönbözőbb műfajokat megtalálhatjuk benne. Száraz nemzetségtáblák, hosszú számadatok és krónikák váltakoznak a legelevenebb és legdrámaibb elbeszélésekkel, messze múltak ködébe vesző hősmondák és fantasztikus, jövendőt kiszínező álmodozások váltakoznak memoárszerű, szinte kézzel fogható valóságú részletekkel. Isteníteletként dübörgő prófétai prédikációk mellett meg-

Dániel csodatételei (Őker. sarcophagról)

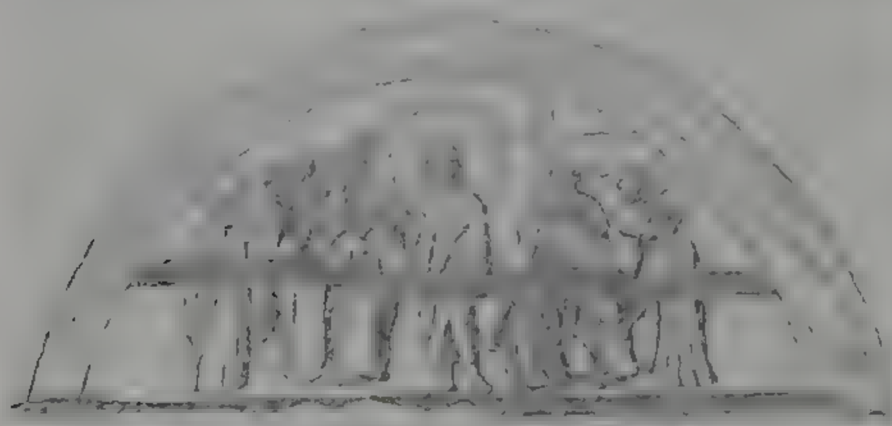
szólal a feneketlen skepszis és a fáradt közöny, a vanitatum vanitas, a »minden hiábavaló« hangja s a fenséges, istent dicsőítő himnuszok közvetlen szomszédságában megtalálhatók az Énekek éneke érzéki versei is.

Az ószövetség írásainak nyelve az óhéber. Dániel és Esra könyvében van egy-egy terjedelmesebb aram részlet is. A vallásos használatra szánt szövegeket állatbőrökből készült, nem könyvalakúra összeállított, hanem hosszában egymás mellé ragasztott tekercs formába felcsavarható pergamentre írják. Az ószövetség legrégibb héber kéziratai a Kr. u. X. sz.-ból valók, a görög fordításnak (Septuaginta) vannak a IV. sz.-ból való kéziratai is.

Az ószövetség héber szövegét az alexandriai könyvtár részére görögre már a Kr. e. III. sz.-ban elkezdték fordítani, ezt a *Septuagintának* nevezett fordítást vette át az őskereszténység s tette meg szentírása első felévé. Görögre fordították még *Aquila*, *Theodotion* és *Symmachus* a Kr. u. II. sz.-ban, e fordításokat összehasonlította és együtt kiadta *Origenes* 232—54 közt Caesareában készült *Hexapla* c. nagy szövegkritikai művében. A Septuaginta-szöveg rekonstrukciójával Lagarde és Rahlfs foglalkoztak. A Kr. u. II. sz.-ban több ólatin fordítás is készült *(Itala)*, melyek szövegét *Hieronymus* egységesítette 390—405. Ez a *Vulgatának* nevezett fordítás, mely felöleli az újszövetség fordítását is, a tridenti zsinat 1546. ápr. 8-án hozott határozata következtében a róm. kat. egyház hivatalos szövege. Szövegkritikai szempontból fontos a *Pesitta* nevü ó-szír fordítás is (Kr. u. II. sz.).

Az újszövetség első része, az *Evangélion* négy, Jézus életére vonatkozó művet *(Máté, Márk, Lukács* és *János* evangéliuma) az *Apostolos* pedig az *Apostolok cselekedeteit*, *Pál* apostolnak az általa alapított gyülekezetekhez és egyes munkatársaihoz intézett vallásos értekezésszerű missziós leveleit, valamint néhány más apostolnak *(Péter, János, Jakab* és *Judás)* hasonló vagy prédikációszerű írásait és egy, a világ végéről szóló, *Dániel* próféciáival rokon jövendölést, a *János Jelenéseit* tartalmazza.

Míg az ószövetség iratai majdnem ezer év hagyományait és irodalmi maradványait ölelik fel, addig az újszövetség iratai a Kr. u. I. sz. közepétől a II. sz. közepéig terjedő időben keletkeztek s tulajdonképen

Az okos és balga szüzek
(Katakomba festmény)

csak a kereszténység első ötven évére, Jézus személyére és Pál apostol új alapvető művére, az első keresztény misszióra vetnek nagyobb világosságot. Az evangéliumok anyagába már beszivárog a legendás néphagyomány, az Apostolok Cselekedeteiben korhű történeti feljegyzések vannak, Pál apostol levelei eredeti dokumentumok. Az evangéliumokat aram szinezetű görög nyelven írták, *Pál* apostol nagy virtuozitással kezeli a hellenisztikus görög nyelvet, János Jelenéseinek a nyelve pedig egyenesen darabos és tele van hebraizmusokkal. Irodalmi szempontból Pál apostol leveleiben nagy lendületű, klasszikus szépségű szónoki és költői részletek vannak, az evangéliumok pedig úgy Jézus mondásaiban, mint egyéb elbeszélésekben a nagyerejü, színes költői beszédmod és nagyszerű elképzelések (a Karácsonyi történet, a Krisztusjelenések, János Jelenéseinek a képei: világitéletet tartalmazó könyv pecsétjeit bontogató angyal, a végitélet, a mennyei Jeruzsálem) gyönyörű példáit szolgáltatják. *Jézus* és *Pál* nagy alakjai emelkednek ki belőlük: Jézus, a megváltó és istenfia, aki életével és tanításával új útra vezette (hegyi beszéd), tragikus halálával pedig megváltotta a világot, Pál pedig az üldözőből leghívebbé és legfáradhatatlanabb apostollá vált tanítvány, akinek egész élete az evangélium önfeláldozó tanításában merült ki.

Az újszövetség legrégibb kéziratai (Vaticanus, Alexandrinus, Ephraemi rescriptus, Bezae Cantabrigiensis) a IV. sz.-ból valók. Latin és szír fordításai azonban a II. sz.-ba nyulnak.

A biblia mindkét része gazdag és messze szétágazó irodalom kiindulópontjává lett. Az ószövetségből fejlődött ki a *Misna*, a *Talmudok*, a *Midrasok* és *Targumok* irodalma, az újszövetségben is gazdag írásmagyarázó és dogmatikai irodalom kapcsolódik, mely az aszketikus és a prédikációirodalmon át egészen a jelenig kiterjeszti ennek az irodalomnak a hatását. A biblia tárgyaival nemcsak a teológiai, hanem a szépirodalom is sokat foglalkozik (Mózes, Jób, Belsazar, Dávid és Salamon, Judit, Eszter, Keresztelő János és l. a *Krisztus a költészetben* címszót).

A kereszténység bibliáját hittérítő célzattal rendkívül nagy arányokban terjeszti. A terjesztést az ú. n. *bibliatársulatok* végzik, melyek a világ legtöbb nyelvére lefordították: 1859-ben 157, 1866. 169, 1876. 211, 1886. 277, ma pedig 825 nyelvre van lefordítva a biblia, vagy egyes részei. A legrégibbet (Hallei bibliatárs.) 1710. alapították, a legtöbb a XIX. sz. elején keletkezett. A brit és külföldi bibliatársulat 1804. alakult s kétszázmilliónál több bibliát adott el. A bibliatársulatok hagyományos szövegeket terjesztenek, a bibliatudománnyal nem foglalkoznak. Csak a *württembergi* kivétel, mely *Eberhard Nestle* szövegkritikai alapon, megállapított szövegű újtestamentumát is terjeszti.

A bibliáról a legjobb tájékoztatást a

Schiele—Zscharnach: Die Religion in Geschichte u. Gegenwart 1909—13. lexikon adja. Az ószöv. héber szövege *Kittel: Biblia hebraica* 1909. Az újszöv. görög szövege : *H. v. Soden:* Griechisches neues Testament. Modern tudományos és irodalmi követelményeknek megfelelő (német) fordítás : *Kautzsch*, Textbibel, magyarul a *I. M. I. T.* ószövetsége és *Czeglédy Sándor* újszövetség-fordítása. Kommentárok : *Gressmann—Gunkel:* Die Schriften des A. T.'s in Auswahl. *Lietzmann:* Handbuch zum Neuen Test. (tudományos). *Joh. Weiss:* Die Schriften des N. T.'s neu übersetzt u. für die Gegenwart erklärt, 1906 (művelt közönségnek). A bibliai irodalomtörténettel az ú. n. *bevezetések* foglalkoznak. Ószövetségi bevezetéseket írtak : *C. H. Cornill, H. Strack, W. Robertson Smith.* Ujszövetségieket : *J. H. Holtzmann, Jülicher, Gregory*, magyarul : *György János: Jézus és az Ujszövetség*, 1908, csak az evangeliumokról tájékoztat : *Szimonidesz Lajos: Jézus élete*, 1922.

Szimonidesz Lajos.

Bibliai históriák. A XVI. századbeli reformátorok minden eszközzel arra törekedtek, hogy a néppel megismertessék a bibliát. Nemcsak prózában fordították tehát, hanem számos részét megverselték. A tartalomhoz nem nyultak, legfeljebb erkölcsi felfogásuknak adtak kifejezést, vagy támadták ellenfeleiket. Költői leleményről tehát szó sem lehet ; a stílus fejletlen, a verselés kezdetleges. Ismertebb nevű szerzők : *Batizi* András, *Décsi* András, *Kákonyi* Péter, *Nagybánkai* Mátyás, *Tinódi* Sebestyén, stb.

Bibliofilia. A könyv szeretete, átvitt értelemben a könyv gyűjtése. A könyvgyűjtési szenvedély olyan emberi ösztönből fakad, amely bizonyos formában többé-kevésbé minden emberben él. Minden emberben él a hajlam, hogy gyűjtsön valamit. A bibliofiliában két fajtája van a gyűjtőnek : a bibliofil (könyvkedvelő) és a bibliomán (könyvbolond). Az igazi bibliofil azért akar egy-egy könyvet megszerezni, mert tartalma miatt szereti, megfontolással, gyakran odaadással, sőt tisztelettel becsüli, vagy mert könyvtörténeti szempontból az illető könyv érdekli. A leggyakoribb eset az, hogy a bibliofil egy tudományszakon belül igyekszik mennél teljesebb gyűjteményt szerezni magának s e speciális gyűjtéssel az a célja, hogy gyüjteményéből tudományos előnyöket biztosítson magának. Az egyik bibliát gyűjt, a másik klasszikus kiadásokat, egy-egy korra (harmincéves háború, 1848—1849), egy-egy nagy történeti személyre (Goethe, Napoléon, Petőfi, Széchenyi), egy-egy irodalomtörténeti területre (romantikus kor), egy-egy tudományszakra (nyelvészet, szótárak, történelem, forráskiadások) stb. stb. vonatkozó könyveket és iratokat. A könyv külső kiállítása, általában külsőségek a bibliofilnál is nagy szerepet játszanak és ezért a B.-nak meg a bibliomániának a szempontjai igen sok tekintetben találkoznak.

Hogy hol van az a határ, amelynél a könyvgyűjtés szenvedéllyé válik, nehéz meghatározni, de bizonyos határon túl találóbb a bibliománia meghatározás. *Lacroix* (Ma république) szerint a bibliománokat (könyvbolondokat) a következő kategóriákba lehet sorolni : 1. akik a könyvkincseket azért gyűjtik, hogy azok meglegyenek nekik ; 2. akik egy gyűjtemény alapításával hiúságukat elégítik ki ; 3. az irigy gyűjtők ; 4. az exkluziv gyűjtők. A könyvkincsgyűjtő épen olyan boldog kincseivel, mint a fösvény a maga aranyaival. A hiú bibliomán tüntet kincseivel. Rendszerint díszes munkákat gyűjt. Könyvtárával egyéb célja nincs, mint az, hogy beszéljenek róla. Könyveit nem olvassa soha. Az irigy bibliomán vágyik minden után, amije nincs s ha egyszer megszerezte azt, más könyv után epekedik. Az exkluziv bibliomán a könyveknek csak bizonyos fajtájára vadászik. Az ő eszménye a *kollekció*. Ami a kollekciókörén kívül esik, azzal nem törődik.

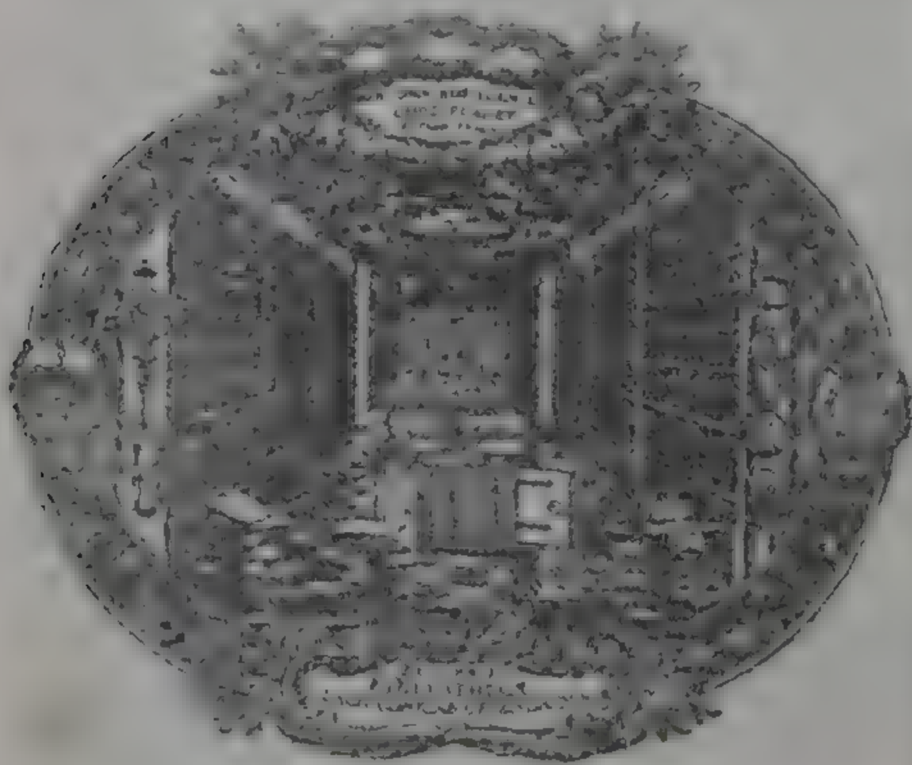
Bibliománikus (XV. sz. karrikatura)

A könyv gyűjtése elsősorban a nagy tudományos könyvtárak feladata, amelyek azonban inkább tartalmi szempontból gyűjtenek, a könyv külső kiállítása másodrangú kérdés náluk. A *bibliofil* és *bibliomán* nemcsak tartalmi szempontból gyűjt ; náluk a könyv külső kiállítása, általában valami külsőség, maga a könyv, mint objektum, mint ipari, vagy művészeti termék, mint stílus-emlék is fontos.

A bibliofil gyűjtési érdeklődése nem terjedhet ki minden gyűjtési szempontra, ezért specializálja gyűjtési körét és ezen belül lehető teljességre törekszik. A leggyakoribb gyűjtési szempontok a következők : ősnyomtatványok, illusztrált művek, egyes művészi hírnevű nyomdák termékei, első kiadások. Az ősnyomtatvá-

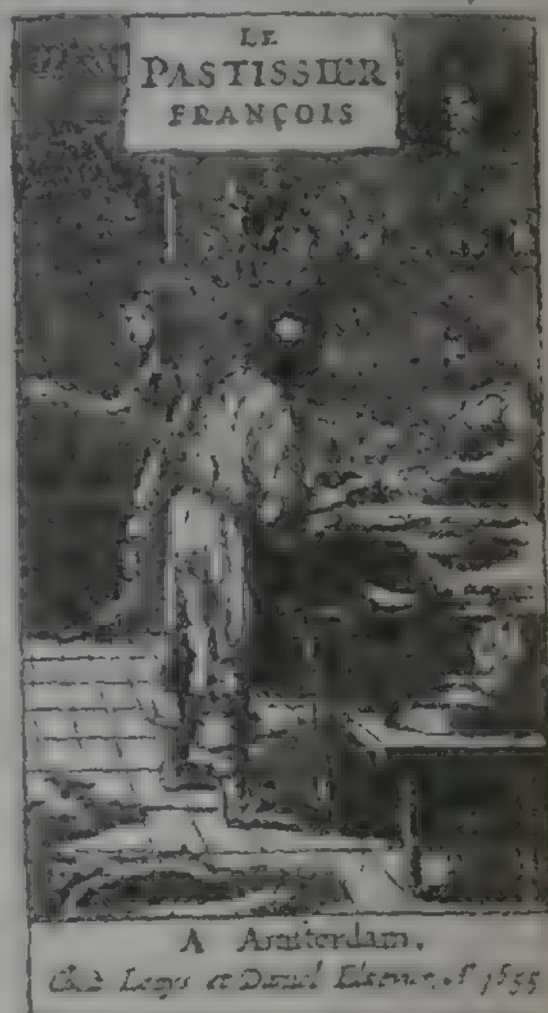
nyokon belül: német, olasz, francia, angol, spanyol, magyar ősny.; az illusztrált műveken belül: fametszetes, rézmetszetes, acélmetszetes, kőnyomatos m.; művészi hírnevű nyomdákon belül: Aldus, Frobenius, Estienne, Elzevir, Baskerville, Barbou, Didot, Plantin stb. nyomtatványai; az első kiadásokon belül nagy írók műveinek első kiadásai, illusztrált kiadásai, számozott példányok, nagy írók műveinek összes kiadásai (Szent Ágoston, Dante, Erazmus, Luther, Kálvin, Cervantes, Shakespeare); más szempontok: biblia-, katekizmus-, énekes könyv-, kalendárium-, almanach-kiadások; elsőnyomatok, felvágatlan példányok, díszkiadások, színes papirosra, pergamenre, selyemre nyomott, vagy arany, ezüst és más színekben nyomott könyvek, vagy amelyeknek egész szövege rézmetszet, vagy amelyek nagy emberek autogrammját őrzik; híres tudósok, művészek, költők, államférfiak kézirati bejegyzéseivel ellátott könyvek. E téren a legnagyobb kincsek Miksa császár imakönyve Dürernek és más művészeknek lapszéli rajzaival és egy 1514. Frobeniusnál megjelent Erasmus-kiadvány a két Holbein 82 tollrajzával. Nálunk speciális gyüjtési szempontok: régi magyar, azaz 1711 előtt megjelent magyarországi, vagy magyar szerzőktől külföldön megjelent nyomtatványok, magyar írók első kiadásai, pl. Bessenyei, Csokonai, Petőfi, Ady stb. első kiadások, röpiratok, gyászjelentések, plakátok s legújabban az apró nyomtatványok, különösen a reklámcédulák, számolócédulák gyüjtése.

Legritkábbak általában a legrégibb könyvek, például a »blockbuch«-ok, Gutenberg nyomtatványai és az első ősnyomtatványok, amelyekből egy, vagy egynéhány példány maradt fönn s azokat is jobbára közkönyvtárak őrzik. Nagyon ritkák a magánnyomdák termékei, mint a nürnbergi Regiomontanus János asztronomus és a regensburgi Roritzer Mátyás építőmester, Walther Ludd von St. Dié kanonok, Schöner János nyomtatványai.

XVIII. sz.-beli német bibliofil exlibrise

A XV., XVI. századbeli magánnyomdákat többnyire matematikusok, geografusok és asztronomusok alapították, ami foglalkozásuk speciális volta miatt érthető, — másfelől kolostorok, melyek közül a leghíresebb magánnyomdája a Szent Ulrik és Afra nevét viselő augsburgi bencés kolostor volt (1472) — és hercegi udvarok: legnevezetesebbek Vilmos bajor herceg nyomdája, aki 1597. lemondott trónjáról, nyomdát rendeztetett be és imádságos könyveket nyomatott, továbbá Nagy Frigyes nyomdája berlini várkastélyában. Ez utóbbiból kikerült nyomatok nyomdajelzése »au donjon du château« (»a kastély toronyszobájában«). Az első itt készült nyomtatvány Nagy Frigyes »Palladion« című gúnyköltleménye volt (1749), mely gyönyörűen illusztrálva, 24 példányban jelent meg és egy példányban maradt fönn. Ez és a másik »toronynyomat« »Oeuvres du philosophe de Sans Souci« Voltaire korrigálásaival a világ legnagyobb könyvkincsei közé tartozik. Az első magyar nyomdák is magánnyomdák voltak s kiadványaik a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. A budai nyomda 1471 körül alakult Karai László költségén. Kiadványai: Galeotti: De homine (hely és év nélkül, Proctor és Trócsányi megállapítása szerint budai ny.), Cronica Hungarorum (1473), Leonardi Aretini in opusculum Magni Basilii de legendis poeticis (1473), Platon-Cento (?). A Leonardi stb.-nek egyetlen példánya ismeretes. Magánnyomda volt még Honter János nyomdája Brassóban (1535—1549), a gróf Nádasdy Tamás nyomdája Sárvár-Ujszigeten (1541), mely utóbbinak két kiadványa közül az egyik, a Grammatica egyetlen csonka példányban ismeretes.

Egy ritka Elzevir

Az arakat mindenkor a bibliofilek érdeklődése alakítja ki. A könyvgyüjtésben is jórészt a divat szabja meg az értékeket. Nem minden régi könyv érték, hiszen Charles Nodier számítása szerint 1820-ig 3,277.000, Peignot szerint 3,681.000 nyomtatott könyv jelent meg. A ritka, szép régi könyv értékét a legtöbb esetben külső körülmények határozzák meg: a gyüjtés divatján kívül a kínálat és kereslet, és az általános gazdasági helyzet. A Roxburghi herceg könyvtárának aukcióján

az 1472-es Boccaccio-kiadás 2260 font sterlingért (1812.), Crawford gróf könyvtárának aukcióján a Gutenberg-féle u. n. Mazarin-biblia 2650 font sterlingért (1877-ben), majd egy másik aukción ugyanez a könyv 3900 font sterlingért, a Fust és Schöffer nyomtatta Psalmorum Codex 4950 font sterlingért, az Elzevir Lajos nyomtatta Pastissier François (1655 Amsterdam) körülvágatlan példánya a mult század kilencvenes éveiben 8000 márkáért kelt el.

Rendkivül becsesek a Mátyás király szétszóródott könyvtárából fönnmaradt *korvinák*, amelyekből ha véletlenül egy új, ismeretlen példány előkerül, híre mint nagy esemény járja be az egész világot. Ezeknek értékét nemcsak ritkaságuk szabja meg, hanem pazar kiállításuk, művészi kivitelük is.

Vannak gyüjtők, akik a legkisebb nyomtatványokat gyűjtik. E könyvek közül némelyek olyanok, mint egy-egy postabélyeg, vagy még kisebbek. A legkisebb könyvek legnagyobb gyüjtője M. Salomon Párizsban, akinek könyvtárában több, mint 200 ilyen mikroszkopiai könyvkuriózuma van. Az apróbetűs írás művészetét már az ó-korban ismerték. Plinius följegyezte, hogy az Iliászról készült egy írott példány, amely egy dióhéjban elfért. Egy Mr. Toppan nevű metsző New-Yorkban 12.000 betűt vésett egy lemezre, amelynek egy negyedcoll a területe. Az eddig legkisebb könyv 9,5 : 6 mm. nagyságú és Lotharingiai Krisztinának Galileihez intézett levelét tartalmazza. 208 oldalból áll, minden oldalon 9 sor és mintegy száz betű van. A legkisebb magyar könyvet Karacs Ferenc, Európa Atlaszának kiadója és metszője készítette 1837., aki a »miatyánkat, idvezletet, hiszek egy Istent s tiz parantsolatot« egy huszasnyi térségre, a legapróbb betűkkel metszve adta ki.

Régi időkben éltek nagy gyűjtők, akiknek könyveit jellegzetes kötésükről föl lehet ismerni. Ilyen volt *Lorenzo de Medici*, *1449. †1492., aki a Biblioteca Laurenzianát nagy anyagi áldozatok árán szép könyvekkel és művészi kötésekkel gazdagította. Híres olasz könyvgyűjtők, Thomasso *Maioli* *1500. †1549., kinek díszes kötésein a Maioli-monogrammon kivül »Tho Maioli et Amicorum« jelmondat olvasható és a félig francia Jean *Grolier* de Servin, Vicomte d'Aiguisy *1479. †1565. könyvtárának remek kötései, melyeket geometriai ornamentika és arabeszkek, később virágdíszek ékesítenek. Kötéseinek jelzése: Tho Grollerii et Amicorum. Híres gyűjtő volt I. Ferenc francia király, *1494. †1547., kinek latin, olasz, francia könyvei barna bőrbe voltak kötve, a görögök különböző szinű maroquinba. Trónörökös korában kötéseire delfin ismertető jegyet alkalmazott, melyet király korában a francia címerpajzszsal váltott föl. — A francia könyvgyűjtés II. Henrik, *1519. †1559., korában élte virágkorát. Maga a király, a felesége, leánya és az udvarában többen könyvgyűjtők voltak. E korból három híres könyvkötő neve maradt fönn: Clovis Eve, Le Petit Bernard, Nicholas Eve. XIV. Lajos is kedvelte a szép könyveket. Könyvkötői La Tour és Levasseur. Mazarin bíbornok, Richelieu bíbornok, Colbert, XV. Lajos három leánya, egy akadémikus, névszerint Charles Nodier, I. Napoléon voltak a XIX. sz.-ig a leghíresebb könyvgyűjtők. I. Napoléon sokat is olvasott. — Angliában a XII. századot úgy magasztalják, mint a tudósok paradicsomát. Az első angol nagy gyűjtő Richard de Bury, *1281. †1345., püspök volt, akinek magának több könyve volt, mint Anglia akkori püspökeinek együttvéve. — Magyarországon Mátyás király óta igen sok püspöknek, főúrnak volt gazdag magánkönyvtára, különösen a XVIII. sz.-ban, amikor is minden nyugati fontosabb irodalmi művet, de különösen a század végén az enciklopédistákat gyűjtötték. A régi eredetű mágnás-könyvtárak, például az Eszterházy, Festetich, Vigyázó, Nádasdy-könyvtárak igen sok nagy nemzetközi értéket őriznek. A magyar mágnás-könyvtárak közt a leggazdagabb a kismartoni Eszterházy-könyvtár, a legspeciálisabb a kutatók által megközelíthetetlen Vigyázó-könyvtár, amely ősnyomtatványokat gyűjt rendszeresen. Régi nagy magyar gyűjtők voltak gróf Széchenyi Ferenc és Jankovich Miklós, kiknek könyvtárai a Magyar Nemzeti Múzeumba, a gróf Telekiek, kiknek könyvtára a M. Tud. Akadémiába, gróf Reviczky, akinek külföldre került híres, klasszikus írókból álló könyvtára (Bibliothèque du comte Rewiczky), amelynek pompás katalogusa a XVIII. sz. végén Berlinben két ízben is megjelent. Az utóbbi idők legnagyobb magyar gyűjtői: Ráth György kúriai bíró (gyűjteménye külön letétként kezelve a M. Tud. Akadémia könyvtárában), Todoreszku Gyula (gyűjteménye a M. Nemz. Múzeumban) 1711 előtti régi magyar könyveket, gróf Apponyi Sándor magyar vonatkozású külföldi könyveket (gyűjteménye a M. Nemz. Múzeumban), Elischer Boldizsár Goethe-kiadásokat, kéziratokat és reliquiákat (M. Tud. Akadémia Goethe-szobájában), Kaufmann Dávid keleti és héber történelemre vonatkozó könyveket, arab-zsidó magánokmányokat (a M. Tud. Akadémia Kaufmann-könyvtárában), Szüry Dénes magyar első kiadásokat (gyűjteménye a Fővárosi Könyvtárban), Ballagi Géza politikai röpiratokat (gyűjteménye a Fővárosi Könyvtárban), Széll Farkas régi magyar és történelmi, Goldziher Ignác keleti, Kapossy József Dante-kiadványokat gyűjtött. A mai gyűjtők közül kimagaslanak: Ballagi Aladár (könyvnyomtatás története és világtörténet), Szalay József rendőrfőtanácsos Szegeden (első kiadások, autogrammok) és báró Kornfeld Móric (régi magyar könyvek).

Ha a könyvgyűjtő valamely, érdeklődési körébe vágó könyvet meg akar szerezni, mindenek előtt megnézi a könyv kötését, aztán címlapját, végiglapozza az egész

könyvet, hogy nem hiányzik-e belőle, megnézi a lapok jegyzékét és collati-análja, hogy benne van-e minden melléklet, megvizsgálja az előzéklapot, a papiros minőségét, vízjegyét — mert sok könyvből finomabb és olcsóbb papirosra nyomott kiadások készültek —, megnézi, ép-e, körülvágva, gyakran előveszi a centimétert, hogy milliméter pontossággal megállapítsa a könyv nagyságát, a könyv metszet-mellékletein megnézi a metszőmester nevét és ezek után a vonatkozó bibliografiai szakmunkák segítségével megállapítja az illető könyv különlegességeit. Ha a kötés rongált, vagy maga a könyv hiányos, vagy csonka, vagy a papiros, kép mellékletes, vízfoltos stb., a könyv sokat veszít értékéből.

A régi könyv gyüjtésénél nem elegendő a könyv teljességének megállapítása, mert a régi könyveknek vannak *variansai* (változatai), amire a legtöbb gyüjtő alig fordít figyelmet. Régi könyveknél ugyanis gyakori eset, hogy egy és ugyanazon kiadás egyes példányai között eltérések vannak egyes betükben, szavakban, sorvégződésekben, ami a typographia mai állása mellett elképzelhetetlen, de a régi nyomdaviszonyokat ismerve, könnyen megérthető, különösen akkor, ha tudjuk azt, hogy sok esetben (pl. nálunk Heltai Gáspár) maga volt a könyv szerzője és nyomtatója, aki kézisajtóján nyomtatva, nyomás közben változtatásokat végzett a szedésen. Igazi gyüjtő nem éri be a címlap átlátásával, mert gyakoriak — régi könyveknél épúgy, mint modernebbeknél — a *címlapváltozatok*, amikor is ugyanarról a szedésről készült nyomatokat látták el más címlappal.

Az értékes régi könyveket *aukciókon* szokták elárverezni. Az aukciók divata az Elzevir-házban kezdődött, akik 1604., Leydenben Dousa György és János könyvtárát nyilvános aukción elárverezték. A könyvgyüjtőre nézve legfontosabb a legutolsó értékeléseket és eladásokat ismerni, hogy az árra nézve tájékozódni lehessen. Útbaigazítást nyujt *Brunet:* Manuel du Libraire, *Pegnoh:* Bücherpreise. *Lowndes:* The Bibliographer's Manual of English Literature, továbbá Book Prices Current, American Book Prices Current, Beck-Rupp: Jahrbuch der Bücherpreise stb.

Az első bibliofil-klub Angliában alakult 1812., az u. n. Roxburghe-klub. Ennek mintájára alakult a párizsi *Société des bibliophiles français* Párisban (1820), melynek tagjai a könyvárusi forgalomba nem kerülő régi könyvek facsimile kiadásaival ujabb táplálékot adnak a bibliofilek érdeklődésének. Azóta mindenfelé alakulnak bibliofil társaságok. Magyarországon a bibliofilek Magyar Bibliophil Társaság néven tömörültek s minden évben egy régi magyar könyvet adnak ki. A B. fellendülését nálunk nagy mértékben elősegítette a Magyar Könyvszemle című folyóirat, amely a M. Nemz. Múzeum Országos Széchenyi-Könyvtárának hivatalos közlönye 1876 óta. Különösen a Könyvtár és a régi magyar könyvek, »magyar ősnyomtatványok«, ahogy ujabban helytelenül nevezik az 1711 előtt megjelent régi magyar könyveket, irodalmában rengeteg uj adatot közölt és igen sok vitás kérdést tisztázott. Sok értékes uj szempontra mutattak rá a Könyvtári Szemle, Könyvtári Évkönyv (1919) és Magyar Bibliophil Szemle (1924—1925) című folyóiratok. L. még *Könyvtárak*.

Trócsányi.

Bibliografia (könyvészet) a népek, nemzetek és korok írott s nyomtatott irodalmi emlékeinek gyüjteménye. A szó eredeti jelentése: könyvírás. Franciaországban, a XVIII. században kapta meg mai jelentését, mely szerint: könyvek megvizsgálása, leírása és jegyzékbe foglalása, felvilágosítás céljából. Megkülönböztetünk nemzeti B.-kat, melyek egyes nemzetek összes irodalmi emlékeit sorakoztatják fel és szakbibliográfiákat, melyek egyes tárgykörökre vonatkozó műveket tartalmaznak. Vannak még betűrendben és időrendben összeállított B.-k. Technikai szempontból: az elméleti B.-k az egyes könyvek (irodalmi emlékek) felsorolását nyújtják; a gyakorlati B.-k pedig a bibliofilia nézőpontjait is figyelembe veszik, tehát a könyvtörténeti adatok (ritka, eltiltott, félbemaradt, megcsonkított, stb. könyvek; első kiadás, különleges nyomás, metszetes, festett, stb. könyvek, kötés, papiranyag, stb.) gazdag felsorolásával teszik hasznossá magukat.

A B.-k jelentősége, a könyvkultura terjedésével és tudományos feldolgozásával mind nagyobb és nagyobb. A tudományok széles körű tagozódása és új tudományok kialakulása a szakbibliográfiák hatalmas tömegét hívta életre. Ma már minden tudományszak gazdag nemzeti és nemzetközi szakbibliográfiákat termelt ki, melyek maguk is hatalmas irodalmat alkotnak. A XX. sz.-ban önállóan kifejlődött könyvtári tudomány, mely a könyvek szükségleti körülményeivel, tudományos jelentőségével, művelődéstörténeti vonatkozásaival s általán tudománytani szempontok gondos mérlegelésével foglalkozik, — a B.-kat és enciklopédiákat (lásd ott) mint jelentős segédeszközöket nem nélkülözheti. Nagy kiadó-cégek egy-egy értékes szakkönyvtárról készült katalógusai, mint jelentős tudományos segédeszközök szerepelnek. A legfontosabb B.-k:

Összefoglaló B.-k:

K. *Gesner: Bibliotheca Universalis.* Zürich, 1545—55. 1—4 k. *Panzer: Georg Wolfg. Annales typographici ab artis inventae origine ad annum MD* … *Maittairii Denisii.* Vol. 1—12. Norimbergae, Imp. Zeh, 1793. *Brockhaus' Katalog. Ausgew. Werke d. ausländischen Literatur*, Leipzig, 1873. *Brunet: Manuel du libraire*, Paris, 1860—80. *Grässe: Trésor de livres rares et précieux.* Dresden, 1859—69. *Vicaire Geo.: Manuel de l'amateur de livres du XIX-e siècle.* 1894—189.. T. 1—8. Paris, 1894. *Potthast Aug.* W…

weiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters von 375—1500. Bd. 1—2. Berlin, Weber 1868. (Bibl. hist. medii aevi.) *Hain*, Ludwig: *Repertorium Bibliographicum.* (1826—1836.)

Magyar anyag: *Szabó* K.: *Régi magyar könyvtár* I. köt. 1531—1711. (Magyar nyelvű anyag.) II. köt. 1473—1711. (Idegen nyelvű anyag.) Bp. 1879—1885., *Petrik* G.: *Magyarország bibliogr.* 1712—1860., 1860—1875., 1886—1910. *Kiszlingstein* S.: *Magyar Könyvészet*, 1876—1885., *Petrik* G.: *Kalauz az ujabb magyar irodalomban.* Bp.: 1894. *Kertbeny* K.: *Magyarországra vonatk. régi német nyomtatványok*, 1454—1600. *Ungarns betreffende deutsche Erstlings-Drucke*, 1454—1600. Bp., Egyet. 1886. *Magyar Könyvkeresk. Évk.* 1886—1917. Bp., Pallas. *Kont, I.*: *Bibliographie française de la Hongrie* (1521—1910) Paris, Leroux, 1913. XVI, 325 p. *Gragger* R.: *Deutsche Handschriften in ung. Bibliotheken*, Berlin, Gruyter 1921. 56 p. 1 t. (Ung. Bibl. 1, 2.) *Kapossy* J.: *Bibliografia Dantesca Ungherese.* Bp., »Mattia Corvino«, 1922. 26 p. *Apponyi* S. gr.: *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok.* Bp., 1900—1902. 1—2. k. és 3. köt. Neue Sammlung, München. Rosenthal 1925. IV, 413 p. *Ballagi* A.: *Buda és Pest a világirodalomban.* 1 k. Bp., Székesfőváros 1925. 1. 1473—1600. 481 p. *Gulyás* P.: *Ady Endre élete és munkái.* Bp.: 1925. *Magyar Könyvészet* 1921—1923.

Német anyag: *Heinsius: Allgem. Bücherlexikon* 1700—1892. Leipzig, 1812—94. 1—19. köt. *Kayser* Ch. G.: *Vollständiges Bücherlexikon* 1750—1902. Leipzig, 1834—1904. 1—32 köt. és 3 k. Register. *Hinrichs: Bücher-Catalog* 1851-től minden évben 2 kötet írók felsorolása és 2 kötet tárgymutató.

Angol: *Allibone: A critical Dictionary of English literature.* Filadelfia és London 1859—72. *Low* S.: *The English catalogue of books.* London, 1864—1901. 1—6 köt. *English catalogue of books* 1862 óta, évi kiadás.

Francia: *Guérard* J.: *La France littéraire.* Paris, 1827—57., 1—11 köt. *La littérature française contemporaine, XIX. siècle.* Paris, 1842—57. *Lorenz* O.: *Catalogue général de la librairie française*, depuis 1840. *Bibliographie de la France*, évi kiadás, több mint száz éves multtal.

Olasz: *Catalogo collettivo della libreria italiana*, Milano, 1881—91. *Pagliani*, A.: *Catalogo generale della libreria italiana* 1847—1899. Milano, 1901—5. 3 köt. és suppl. *Bolletino delle publicazioni italiane*, Firenze, 1886-tól.

Spanyol: *Hidalgo. Diccionario general de bibliografia española*, Madrid, 1862—81.

Amerikai: *Evans* Ch.: *American bibliography*, 1639-től, Chicago, 1903—1913., 1—7 köt. *Leypoldt: American catalogue.* New York, 1876. és 4 suppl. 1876—1900. *The annual American catalogue*, New York.

A B-k. közé tartoznak a nagy köz- és magánkönyvtárak által kiadott betűrendes címtárak is. *Kremmer.*

Bibliománia. Könyv szenvedélyes gyűjtése bármilyen úton-módon, anélkül, hogy a könyv a gyűjtőt akár tartalmi, akár művészeti szempontból érdekelné. A bibliofilia gúnyneve. L. *Bibliofilia.*

Bibliomantia. Jóslás találomra felütött könyvnek azon soraiból, amelyeket a hüvelykujj takar.

Bibó *Lajos*, *1890. Hódmezővásárhelyen. Egyike a mai nemzeti irodalom legtehetségesebb tagjainak. Elbeszélései (*A fáklya füstölögve ég*) és drámája (*A juss*) a magyar nép életéből merítik tárgyukat. *Báthory Zsigmond* c. történeti drámája előkészületben van. A *Nemzeti Ujság* egyik szerkesztője.

Bickerstaffe (ejtsd: bikkersztaff), *Isaac*, angol drámaíró, *1735. †1812. Rendkívül népszerű darabjai közt legismertebbek: *Love in a Village* és *The Maid of the Mill.*

Bidou (ejtsd: bidu), *Henri*, francia író, mint regényíró kezdte s mint esztétikus és kritikus végezte. A *Revue de Paris* irodalmi rovatvezetője s a *Journal des Débats* színházi kritikusa. Magyarországon is járt a színházi viszonyok tanulmányozása céljából és érdekes előadást tartott az Akadémián az új francia drámáról.

Bidpai, indiai mesegyüjtő, akinek művét Ibn-al-Mukaffa fordította arabra *Kalila va Dimna* címen. L. Ph. *Wolff: Das Buch d. Weisen in lust- und lehrreichen Erzählungen d. ind. Philosophen* B. Aus d. arab. Stuttg. 1839.

Bie, *Oscar*, német esztéta és kritikus, *1864. Nevét népszerű monográfiái tették ismertté: *Das Klavier und seine Meister* 1898, *Der Tanz* 1906, *Die Oper* 1913 stb. A *Neue Rundschau* szerkesztője.

Biedermeyer, voltaképen a XIX. sz. első felében kialakult polgárias képző- és iparművészeti stílus elnevezése (l. *Művészeti lexikon*). Beszélünk azonban B.-irodalomról is, amelynek lélektani alapja ugyanaz, ami a B. művészeté: visszahúzódás a klasszikus formáktól és a romantikus pátosztól, fáradt menekülés a polgári nyugalom, kisigényűség, egyszerűség felé. Az elnevezés a németeknél és német hatás alatt nálunk terjedt el, de maga a jelenség európai. A B. természetesen nem tudatos irodalmi irány vagy jelszó, tartalma különben is negativ, s így nem is különíthetünk el egyes írókat a többiektől »B.-írók« néven. Ellenben igen sokan vannak, akiken meglátszanak a B.-vonások, akármilyen iskolához tartoznak is különben. A *Vicar of Wakefield* vagy a *Hermann u. Dorothea* már a B.-világ XVIII. századvégi előfutárai. Ideszámíthatjuk *Chênedollé* szentimentális líráját is. *Chamisso* Frauenliebe u. Leben-je, *Kotzebue* népszerű darabjai, *Kisfaludy* Károly vígjátékai, *Kisfaludy* Sándor Himfy-dalai mind a B.-stílus termékei. A regényben *Dickens* polgári érzékenysége, kedvteléssel leírt családi miljői, puddingos karácsonyi vacsorái jelzik a B.-irodalom csúcsát.

Ugyanakkor, amikor a B. iparművészete ismét divatossá vált — a XX. sz. elején — feltámadt az irodalmi B. is. A

XIX. század végének sok irodalmi forrongása ugyanolyan szellemi kifáradást eredményezett, mint száz évvel korábban a politikai erupciók. A regényirodalom néhány nagy sikere — *Buddenbrooks*, *Jettchen Gebert*, nálunk *Tormay* Cécile és *Krúdy* Gyula írásai — új B.-divatot teremtett. Az új B. is csak negativum, mint a régi; nagy íróknál nem is jelent mást, mint erőgyüjtő visszahúzódást. *Benedek.*

Bielschowsky, *Albert*, német irodalomtörténetíró. *1847. †1902. Főműve: *Goethes Leben u. Werke* (43. kiadás 1923.) a nagy költőnek ma is legjobb életrajza és műveinek tárgyi ismertetése.

Bierbaum, *Otto Julius*, *1865. †1910., német költő. Verseiben (*Irrgarten der Liebe*, 1901; *Der neubestellte Irrgarten d. L.*, 1906.; *Maultrommel u. Flöte*, 1907.) súlytalan, de fölényes virtuózitással éli bele magát a minnesangon kezdve Liliencronig a legkülönbözőbb lirai stilusformákba. Első korszakának főműve: *Stilpe* (1897.), békatávlatból írt irodalmi kulcsregény. Nagyszabású szatirikus korrajznak szánta a közel 1500 oldalra terjedő, háromkötetes *Prinz Kuckuck*-ot. (*P. K. Leben, Taten, Meinungen u. Höllenfahrt eines Wüstlings*, 1907. Hőse: Henry Felix Hauert: diák, irodalombarát, gárdatiszt, gróf, istállótulajdonos, úrlovas, misztikus, végül öngyilkosságot követ el.) De csak széthulló korkép lett belőle. B. egyik kezdeményezője a német kabaré-költészetnek. Része van a német könyvkultúra fejlesztésében. Szerkesztette a *Pan* s az *Insel* c. folyóiratokat. Egyik megalapítója az *Insel-Verlag*-nak. Összegyüjtött művei 10 köt. 1912. s köv. *Turóczi-Trostler.*

Biernatzky, *Johann Christoph*, *1795. †1840., német elbeszélő. A későbbi halászromantika előfutárja. (*Die Hallig oder die Schiffbrüchigen in der Nordsee*, 1836; *Des letzten Matrosen Tagebuch 1844.*)

Bihary *Péter*, *1840. †1888., középiskolai, majd a budapesti ref. teológia tanára. Filozófiai, esztétikai és művelődéstörténeti művei közül jelentősebbek: *A filozófiai tudományok enciklopédiája*, *Általános és hazai művelődéstörténet*, *Esztétika*, *A bölcsészet története*.

Bilderdijk, *Willem*, *1756. 1831. Erős nemzeti érzésű hollandi költő; a franciák bevonulása után 1795—1806-ig száműzetésben élt. Korának legkiválóbb és legtermékenyebb költője; írt lírai és tanítóköltemenyeket, eposzt és drámákat, kiváló formaérzékkel s a verselés nagy készségével. Egyik legkiválóbb műve eposzi töredéke: *De ondergang der eerste wareld*, melyben Ádám és Éva történetét dolgozta fel.

Bilingvis, kétnyelvű (kiadás).

Billy, *André*, neves francia irodalmi riporter és kritikus. Számos irodalmi folyóirat munkatársa s a *Mercure de France* színházi kritikusa.

Binazzi (ejtsd: binaccì), *Bino*, *1880. Egyetlen verseskötetét 1909. adta ki. *Canti serene* címmel. Inkább szubjektiv költő, aki gyermekszemmel nézi az elébetáruló életet. Pascoli követője.

Binder *Jenő*, *1856. Középiskolai tanár. Nyelvészeti, összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányai a tudományos folyóiratokban jelentek meg. Kiváló fordító.

Binding, *Rudolf G.*, *1867., német költő. Fegyelmezett, tiszta hangú prózájával (*Die Geige*; *Unsterblichkeit*) s finoman ötvözött verseivel (*Gedichte*; *Stolz und Trauer*; *Tage*) független minden divatos iránytól. Háborús feljegyzéseit *Aus dem Kriege* (1925.) c. adta ki.

Binet-Valmer, *Jean*, *1875., genfi származású francia író. Regényeket és novellákat ír. Igen ügyes és eleven elbeszélő. Ismertebb művei: *Plaisir*, *La passion*, *Les Métèques*. Ujabban megjelent regényei közül *Le désir et le péché*, *La Créature* és *Une femme a tué* népszerűbbek.

Binyon, *Laurence*, angol író, *1869. A költészet és művészet viszonyát tanulmányozta több könyvében. Számos verskötetet adott ki (háborús verseket is: *The Four Years* 1919). *Sakuntala* c. darabjának nagy sikere volt (1920). Irt egy drámát Attiláról is.

Bion, Szmirnából, kb. II. sz. Kr. e., a harmadik nagy bukolikus görög költő. Egy terjedelmesebb költeménye (*Adonis siratása*) s 16 kisebb bukolikus költeménye maradt. — Kiad.: U. v. *Wilamowitz-Moellendorff: B. von Smyrna*, *Adonis*, 1900; *Bucolici Graeci*, Oxford, 1905; O. *Koennecke*, 1914. — Irod.: *Textgesch. d. gr. Bukoliker*, 1908. G. *Knaack*: *Realenz*. II. k.

Birabeau (ejtsd: -bó), *André*, francia író, *1890., egészen könnyű fajsúlyú vígjátékokat ír, amelyek közül néhányat nálunk is bemutattak. A legmodernebb párizsi életből vett regényei a pornográfia határán mozognak.

Bírálat v. *kritika*. Valamely írásmű vagy műalkotás (szobor, kép, épület, zenemű stb.) kiválóságainak és hibáinak megállapítása. A műfaj az értekezésekhez tartozik. Tárgya korlátlan, terjedelme nincs megállapítva, sőt még formája és hangja sem. Lehet előadó v. párbeszédes, lehet komoly, elmélkedő v. gúnyos. Lehet objektív v. szubjektiv. Az előbbi önmagában igyekszik tekinteni a B. tárgyát, a bíráló esztétikai meggyőződései (vagy rendszere) segítségével; az utóbbi a megbírált műnek a bíráló lelkére tett hatását elemzi. Az előbbit tudományos, az utóbbit inkább művészi B.-nak szokás tekinteni. A szubjektiv B. zászlóvivői (*Wilde*, *France*, *Kerr*, *Ignotus*) a művészet jogait is vindikálják a B. számára. *Lengyel.*

Birch-Pfeiffer, *Charlotte Karoline*, *1800. †1868., német írónő. Schiller-epigon és álromantikus. Kitűnően ismerte a színpadot, a közönség ízlését s 1828. óta fáradhatatlanul ontja idegen eszme nyomán írt vagy regényekből átdolgozott darabjait. Közel száz darabja közül kiemelkedőbbek: *Pfeffer Rösel* (1828., Döring nyomán); *Hinko* (1829., Storch nyomán); *Dorf u. Stadt* (1847., Auerbach nyomán); *Die Waise aus Lowood* (1853., Charlotte Bronte nyomán); *Die Grille* (1855., G. Sand nyomán). *Turóczi-Trostler.*

Bird (ejtsd: bőrd), *Robert Montgomery*, amerikai író. Főbb művei a mexikói történet köréből: *Calavar, The Infidel.* Egyéb híres munkái: *Peter Pilgrim*; *Nick of the Woods*, drámái közt legjobbak *The Gladiator* és *Oraloosa.*

Birk, *Sixt.-Betulius*, *1501. †1554., német drámaíró. Németül s latinul ír (az utóbbi nyelvben sokkal otthonosabban mozog). Az új latin bibliai tárgyú iskoladrámának első képviselője Németországban. *Susanna*-ja (ném. 1532.) hatással van a tárgy későbbi feldolgozóinak legtöbbjére. (A magyar *Stöckel Lénárt* drámája B.-en alapul.) *Beel*-jével (1535.) kezdődik azoknak a protestáns drámáknak a sora, amikben az ótestamentom pogányságának színe alatt a katolicizmust támadják. *Judith*-ja (lat. 1536.) a közeledő török veszedelemre figyelmeztet.

Birk-kódex. A margitszigeti Domonkos-apácák részére,készült 1474. Szent Ágoston általános reguláit és az apácák külön szabályait tartalmazza.

Birken, *Sigmund von* *1626. †1681., német költő. Tagja a német irodalmi barokk szempontjából legfontosabb körnek, a »Pegnitzparti pásztor- és virágrend«-nek. (Nürnberg.) Finomkodó lírájában zene és festészet hatása, Marino, katolikus misztika keresztezi egymást. A barokk nyelvére fordítja *Nádasdy Ferenc Mausoleum*-át (1664.) Történelmi-földrajzi műveiben *(Der Donaustrand* 1664.; *Spiegel der Ehren* ... 1668.) sok a magyar vonatkozás. Egyik darabját előadták a westfáliai békekongresszus tagjai előtt. *Turóczi-Trostler.*

Biró *Lajos*, *1856. Természettudós. Éveket töltött *Uj-Guineá*ban és néprajzi meg állattani gyüjteményeivel gazdagította múzeumunkat. Utjáról folyóiratokban, lapokban és önálló kötetben is beszámolt.

B. *Lajos*, *1880. Bécsben. Évekig volt lapszerkesztő Nagyváradon, *Ady* első barátai közé tartozott. Budapesten több lapba dolgozott, a Károlyi forradalom alatt rövid ideig külügyi államtitkár volt. Néhány esztendeig emigrációban élt. — Publicista, elbeszélő és drámaíró. Haditudósításai, a háború végén és a Károlyi-forradalom hónapjaiban írott vezércikkei nagy erővel fejezték ki a sorsdöntő idők idegfeszítő izgalmait. Szépirodalmi művei közt novellái a legértékesebbek. Átérzi ennek a műfajnak drámaiságát, a renaissance olasz novellistáinak hűvös objektivitásával adja elő robbanó erejű, tömör meséit. Különösen az asszonyi lélek problémái izgatják. Megfigyelései mélyenjáróak és merész igazmondással vannak elbeszélésbe foglalva. B. egyideig rendkívül termékeny volt a novellaírás terén (*Bálványrombolók, Harminc novella, Huszonegy novella, Marie és más asszonyok, A császár és más férfiak, A fekete ostor, Glória, Sárgarigó, Vizözön*). Regényei nem egyforma értékűek; a *Diadalmas asszony* nemes előadása, finom lelki rajza nem ismétlődik meg az »érdekfeszítésre«, detektiv- és mozi-szenzációkra épített regényekben (*A Serpolette, A Molitor-ház* stb.). Ezeknél különbek a *Bazini zsidók, Szentlélek lovagja, Ámor és Psyche, Toinette.* B. a drámában is ingadozik az igazi íróművész és a hatásvadászó, ügyes technikus közt. A *Férfiak*, a *Családi tűzhely*, az *Utolsó csók*, a *Házasságtörés iskolája* igazán irodalmi elgondolások; a *Hotel Imperial*-ban tolsztoji eszmék öltenek sardou-i formát; az *1913.* nem is akar más lenni, mint mozidarab; a *Sárga liliom*, a *Francia négyes*, a *Rablólovag*, a *Tavaszi ünnep* s a *Lengyel* Menyhérttel közösen írt világsikerű *Cárnő* inkább kitűnő felépítésükkel, mint írói értékeikkel hatottak. Pedig ezek az értékek ott lappanganak B. darabjaiban akkor is, ha a sikerre, a közönség idegeire való számítás elnyomja őket.

Bisson, *Alexandre*, francia vígjátékíró, *1848. †1912. 1869. jött Párizsba, ahol a közoktatásügyi minisztériumban kapott állást. Erről hamarosan lemondott, hogy egészen a színpadnak szentelje munkásságát. Vaudevilleket és komédiákat írt. Ismert darabjai: *Une lycée de jeunes filles, La famille Pont-Biquet, Les surprises du divorce, Le contrôleur des waggons-lits.* Darabjait pompás megfigyelés, éles jellemrajz és ötletes dialógus vitte sikerre. Néhányat a mi színházaink is bemutattak. *Kállay.*

Bitay *Árpád*, történet- és irodalomtörténetíró, *1896., az Erdélyi Múzeum-Egyesület főtitkára. A román irodalomra, nyelvészetre és a magyar-román történelmi kapcsolatokra vonatkozó írásain kívül állandóan fordít magyarra a jelesebb román és más nemzetbeli prózaírók műveiből. Rendszeresen ismerteti és fordítja románra a magyar irodalmat. 1923 óta minden nyáron magyar irodalomtörténeti előadásokat tart Jorga szabadegyetemén; számos magyar író művét fordította románra. Sajtó alatt van egy-egy román nyelvű tanulmánya *Széchenyi Istvánról* és *Apáczai Csere Jánosról.* Az Erdélyi Irodalmi Társaság legutóbb azzal bízta meg, hogy két párhuzamos könyvtárt szerkesszen, amelyekben a magyar irodalom szólal meg románul s a román magyarul. E lexikon munkatársa.

Biterolf, 1254 körül, rímpárokban írt középfelnémet epikus költemény a *Dietrich von Bern* mondaköréből.

Bitzius, *Albert*, l. *Gotthelf Jeremiás.*

Bizánci irodalom, l. *Görög irodalom.*

Bizet, *René*, francia író, *1887., a jó elbeszélők közé számít. Kalandos tárgyú regényeit és elbeszéléseit tömör stílusban írja, gondos lélektani aláfestéssel. Érdekesebb művei *L'aventure aux guitares*, egy gyermek odisszeája Spanyolországon keresztül, *La bouteille de whisky*, kalandos történet Transvaal gyémántvidékéről. *La sirène hurle*, erőteljes, hatásos, pittoreszk novellák gyüjteménye.

Bjelinszkij, *Visszárion Grigorjevics*, orosz író, *1811. †1848. Korának az arbiter elegantiarum-ja s a tudományos kritika

megalapítója volt. Az ő érdeme, hogy az orosz írók a romanticizmussal szakítva, a realisztikus ábrázolás módra tértek át s hogy a közönség értékelni tudta alkotásaikat. Páratlan ítélőképessége volt, megállapításai még ma is helytállók. A nyugatosok híve s a szlávofilek legelkeseredettebb ellensége volt, de művészi kérdésekben mindkét tábor alávetette magát ítéletének. Puskinról, Gogoljról, Ljermontovról s Gribojedovról írt tanulmányai mintaszerűek, bár abban tévedett, hogy nem ismerte el a l'art pour l'art jogosultságát s azt követelte, hogy az író a szociálpolitikai kérdéseket vegye tollára s nemzete tanítója legyen. *Bonkáló.*

Bjelyj, *Andrej*, családi nevén *Bugájev, Borisz Nikolájevics*, orosz író és költő, *1880. Zenész, matematikus, bölcselő és költő egy személyben. 1904. kezdett írni s egyszerre jelentek meg bölcseleti tanulmányai, kritikái és első verskötete *Zoloto v lazuri* (Arany a kékségben) címen. Ezt követte *A hamu* (1909.) és az *Urna* (1909.) c. verskötet. Ritmikus prózában írt költeményeit szimfóniáknak nevezi. Exaltált, beteg lélek, folyton az igazságot keresi. Kritikai dolgozatai közül *A szimbolizmus* (1910.), az *Arabeszkek* (1911.) és a *A válaszúton* (Na perelome) érdemelnek figyelmet, valamint Blokról írt tanulmánya (1923.). Regényei kiválóak. Trilógiája: *Az ezüstgalamb* (1910.), *Pétervár* (1912.) és *Letáev Kolik*, a szimbolisztikus ábrázolás legtökéletesebb alkotása. Sikerült az *Arbát* (1924.) és a *Moszkva* (1926.) c. regénye. Hírlapi cikkeiben a pánszlávizmust és a pánáziatizmust hirdeti. Magyarul megjelent: *Az ezüstgalamb*, 1925. *Bonkáló.*

Bjerregaard, *Henrik Anker*, *1792. †1842, norvég nemzeti költő. Népies daljátékát, *Fjeldeventyret* (Hegyi kaland, 1825), melynek zenéjét Waldemar *Thrane* szerezte, még ma is játsszák Norvégiában.

Björnson, *Björnstjerne Martinius*, norvég író, *1832. †1910. Korának — Ibsen mellett — legjelentékenyebb írója. Fiatalkorában és élete későbbi folyamán több lapot szerkeszt s politikával foglalkozik előszeretettel szabadelvű szellemben. Első hosszabb elbeszélésein még érezhető a norvég *saga*-k hatása, bár témaválasztása, emberlátása nem romantikus: a nép érdekli, a parasztság, minden szépítés nélkül, de szeretettel rajzolva. Az aktuális problémákkal való állandó foglalkozás műveiben is hangsúlyozódik, előtérbe lép a teoretikus, a harcos költő, a politikus. Műveinek legnagyobb csoportja ebbe a szociálkritikai periódusba esik. A színpadot, az ujságot csak eszköznek használta fel az agitációra.

Az első korszak parasztnovellái: *Synnöve Solbakken*, *Arne* és a *Vidám legények*. Később is ír regényeket: *Fellobogózzák a várost és kikötőt* (Det flager i byen og paa navneu), *Isten útjain* (På Guds veje), *Absalon Haja* és a *Mary* a legismertebbek — azonban jelentőségük csekély. Értékesebb az északi drámairodalmat gyarapító munkássága. Első művei e műfajban ugyanúgy a romanticizmus talaján fakadnak, mint Ibsennek. Csakhamar korszerű társadalmi kérdéseket kezd feszegetni, különösen önkéntes száműzetése után, melyre azért kényszerült, mert a schleswigi kérdésben a németekkel való kibékülést hirdetve, úgy hazájában, mint Dániában nagy elkeseredést támaszt maga ellen. Hazatérve (1875) egymás után hozza színre szatirikus társadalmi iránydrámáit: *Szerkesztők* (Redaktören), *Bukás* (Ett fallit), melyben a szociális hazugságok ellen harcol, *Leonarde* (1879), *Az új rendszer* (Det ny system, 1879), *A kesztyű* (En handske, 1883) és a legdrámaibb, költői lendületű *Erőnkön felül* (Over oevne, 1883) első része, *Storhoveban, Dagland, Laboremus, Paul Lange és Thora Parsberg*, stb. Vígjátékai: *Fiatal házasok, Földrajz és szerelem, Ha az újbor forr ...* Száraz, szigorú, de világos életlátását híven reprezentálják drámái.

B. nemcsak az irodalmi harcokban, de a politikai életben is élénk részt vett. Hetvenedik születésnapját nemcsak Norvégiában ünnepelték meg, hanem valósággal európai esemény volt. 1903. elnyerte a Nobel-díjat. A svéd-norvég unió felbontásánál vezérszerepet játszott. Életének utolsó hónapjaiban — bár 1909. súlyos természetű szélütés érte — harcosan lépett fel az európai nemzetiségi kérdésekben. Így többek között erős kritika tárgyává tette a magyar kormány nemzetiségi politikáját.

Összegyűjtött munkái első izben 1901—2. jelentek meg 11 kötetben. Legújabb kritikai kiadását Francis *Bull* rendezte sajtó alá 9 kötetben, 1920. Magyarul megj. *Leonarda, Arne-Solbakken Synnöve, Mary.*

Black (ejtsd: blek), *William*, angol regényíró, *1841. †1898. A porosz-francia háborúban mint haditudósító működött. Híressé tette *A Daughter of Heth* (1871) és a *Princess of Thule*, bájos női alakjaival, melyeknek rajzához, valamint Skócia festéséhez nagyszerűen ért. A *Sunrise* tárgyát a nihilizmus köréből vette. Magyarul is megjelent: *Jolanthe* (ford. *Szász* Károly, 1884) és *Sabina Zembra* (1900). Egyéb művei közül megemlítendők *The Maid of Killeena* és *The New Prince Fortunatus*. Megírta *Goldsmith* kitűnő életrajzát.

Blackie (ejtsd: bleki), *John Stuart*, angol író, *1809. †1895. Klasszika-filológiával foglalkozott, egyetemi tanár lett. Több tanulmányt írt vallási, filozófiai és politikai tárgyakról; leghíresebbek a *Self-Culture* (magyarul *Önképzés* címen *Dóczi* Edétől, *Önnevelés* címen *Csiky* Lajostól) és *Horae Hellenicae*.

Blackmore (ejtsd: blekmór), *Richard Doddridge*, angol regényíró, *1825. †1900. A versírással kísérletezett, de csak középszerűen. Annál nagyobb sikere volt regényeivel; leginkább elterjedt *Clara Vaughan* (1864), *Lorna Doone*, 1869 (magyarul ford. *Mudrony* Pál, 1875), *The Maid of Sker* (1872) és *Springhaven*. A természet szenvedélyes szeretete jellemzi; romantikus visszahatást jelent a túlzott realizmus ellen. *[illegible]*

Blaeu (ejtsd: blau), *Willem Janszoon*, *1571. †1638., amsterdami nyomdász, egy nyomdász-dinasztia megalapítója. Térképeket, atlaszokat nyomtatott, melyek ma is keresettek és magas árakon cserélnek gazdát. A nyomda 1672. leégett és a cég nemsokára ezután idegenek kezébe került.

Blaga, *Lucian*, a román szimbolista költészet egyik legerősebb költője. *1895. Lámkeréken. Ujabban Lugoson lakik. Versei és verses drámái zenei, szép nyelvükkel is kitűnnek. Esztétikai és bölcseleti cikkeket, tanulmányokat is írt. Főbb művei: *Poemele luminii* (A világosság versei, Nagyszeben, 1909.), *Pietre pentru templul meu* (Kövek az én templomom felépítéséhez, u. o., 1919.), *Zamolxe, mister pagan* (Zamolxes, pogány misztérium, Kolozsvár, 1921), *Tulburare apelor* (A vizek megzavarodása, u. o., 1923.) stb. Néhány versét magyarul a kolozsvári *Ellenzék* hozta (*Áprily* L. művészi fordításában). *Bitay.*

Blair, (ejtsd: bleer), *Hugh*, skót teológus és esztétikus,*1718. †1800. Prédikációinál, melyekből 14-et gr. *Teleki* Mária magyarul is kiadott (Kolozsvár, 1827), jelentékenyebbek esztétikai felolvasásai, amelyek a természet és az egyéniség nevében támadják kora álklasszicizmusát. (*Lectures on rhetoric and belles-lettres*, 1783. Magyarul kissé rövidítve: B. Hugó rhetorikai és aesthetikai leckéi, ford. *Kis* János, 1838.)

B., *Robert*, angol költő, *1699. †1746. *The Grave* c. jambusokban írt munkáját William Blake illusztrálta.

Blake (ejtsd: blék), *William*, angol költő és festő, *1757. †1827. Már kora ifjúságától kezdve álmodozó volt s viziók gyötörték. Miszticizmusa mind erősebb kifejezésre jut, sokszor homályos, de mély eszmei tartalmu művész. Mint rézmetsző kezdte pályáját, a híres James Bazire tanítványa volt. Fő művei az illusztrációk terén a Young Éjszakáihoz, a Jób könyvéhez és a Blair Gravejéhez készült remek képei. Első versgyűjteményének természetes hangjával új irányt jelzett. Maga illusztrálta a *Songs of Innocence* (1789) és a *Songs of Experience* (1794) c. műveit. Egyéb művei közül megemlítendők: *The Book of Thel*; *The Gates of Paradise*; *Jerusalem*; *Milton*. Nagy hatással volt a prerafaelita művészekre. Ujabban mindjobban méltányolják. *Rózsa.*

Blanche, *August*, svéd író, *1811. †1868., egyik érdeme, hogy a III. Gusztáv halála óta elhanyagolt svéd vígjátékírást felújította, pl. *Positivhataren* (A verkligyűlölő), *Hittebarnet* (A lelenc), *Ett resande teatersällskap* (Egy utazó színtársulat) c. darabjaival, amelyek azonban részben nem mások, mint külföldi színműveknek a fordításai vagy átdolgozásai. A regény terén is sikerrel működött és a francia Eugène Sue volt a mintaképe: *Banditen* (A bandita), *Flickan i Stadsgården* (A st.-ni leány) és *Första älskarinnan* (Az első szerető). Ezekben érdekfeszítő eseményeket és alattomos intrikákat halmoz fel. Azonkivül egy *Bilder ur verkligheten* (Képek a valóságból) c. elbeszéléssorozatot adott ki, amely több kötetet foglal magában, pl. *Hyrkuskens berättelser* (A bérkocsis elbeszélései és *En prästmans anteckningar* (Egy lelkész feljegyzései). A novella és adoma között álló apró képeivel találta el azt az irodalmi fajtát, amely legjobban megfelelt tehetségének és ezekben maradandó dolgokat alkotott. *Lindberg.*

Blandrata *György*, *1515. †1588. Az erdélyi és lengyelorsz. unitarizmus megalapítója, részben önállóan, részben *Dávid* Ferenccel együtt számos, külföldön is nagyhatású latin teologiai munkát írt.

Blank verse (ejtsd blenk vörz), a rímtelen ötös és hatodfeles jambus neve az angol költészetben. Először *Surrey* alkalmazta, a XVI. században, *Marlowe* honosította meg a drámában, *Shakespeare* tökéletesítette s *Milton* új elemekkel gazdagította. A németeknél a XVIII. században hódított tért, megakadályozva, hogy az alexandrin legyen a dráma uralkodó versformája, különösen *Lessing* és *Herder* ajánlására és példájára. Nálunk *Kazinczy* próbálkozott vele *Young* fordításában, *Szemere* Pál *Körner* Zrinyijének fordításában s *Katona* a Bánk bánban. Több modern költői elbeszélésnek is a B. a versformája. *Rózsa.*

Blasco Ibánez, *Vicente*, spanyol regényíró, *1867., a jelenkori spanyol regényirodalomnak legkiválóbb nagysága. Jelenleg, épúgy mint nagy honfitársa, *Unamuno*, számüzetésben él. Valencia termékeny, életerős földjéről való, és ennek légkörét írja le legjobb munkáiban: *Cuentos Valencianos* (Valenciainovellák), *Arroz y tartana* (Cifra nyomorúság, társadalmi regény). Naturalista iránya józan, ízléses; a kor aktuális érdeklődéseit, szellemi mozgalmait figyelemmel kiséri és mindig érdekes, lekötő regényekben örökíti meg. A proletariátus életét rajzolja *Cañas y barro* (nád és iszap), továbbá *La Horda* c. műveiben. *La Catedral*, a toledoi Mária-kép elrablásának története az anarchisták világába vezet. *La Bodega* a jerezi szőlőtermelőkről szól. A *Maja desnuda*, amely Goya híres képéről nyerte címét (a meztelen asszony), Zola *L'Oeuvre*-jére emlékeztető festőregény. Magyarul is megjelentek: *Május virága*; *Nőgyülölők* s a bikaviadalokat rajzoló *Vérző aréna*. Egyéb regényei: *La Barraca* (A kunyhó); *Los muertos mandan* (A halottak parancsolnak); *Los cuatro jinetes del apocalipsis* (Az apokalipszis

Blasco Ibánez

négy lovasa), stb. Fordításai, útleírásai, politikai és kritikai értekezései is nagy számmal jelentek meg.

Blau *Lajos* az országos Rabbiképző intézet igazgatója, Szentírás- és talmudkutató ; *1861., Putnokon. Számos, a bibliatudománnyal foglalkozó munkája közül legismertebbek a Szentírás kánonja keletkezésének története, *Tanulmányok a Szentírás bevezetéséhez* címen (magyarul és németül, Bpest és Strassburg, 1894.), továbbá *Massoretische Untersuchungen* (Strassburg, 1891.). Alapvető művei a talmudi archeológia terén : *Az ó zsidó bűvészet* (Bp., 1898., németül : *Das altjüdische Zauberwesen*) ; *A zsidó házasságfelbontás és a zsidó válólevél története*, (Bp., 1911—12., németül is.). 1890. óta szerkeszti a *Magyar Zsidó Szemle* c. tudományos folyóiratot és 1911 óta a *Há-cófeh* (Szemle) c. egész világon elterjedt hébernyelvű tudományos revuet, melynek vezető szerepe van a zsidó tudománynak minden terén. *Weisz.*

Blaumüller, *Edvard*, *1851. †1911. Dán lírikus, nyelv, stílus és forma tekintetében hazája értékes költői közé tartozik. Legkiválóbb *Férfiasság* c. kötete. Igen szép népies hangon és modorban írt elbeszélő költeménye : *Agnete és a tengeri isten.*

Bleibtreu, *Karl*, *1859., német író, a korai naturalizmus előkészítője s művelője. Byron utánzáson kezdi, epikai csataképekkel folytatja (legjelentékenyebb közöttük : *Dies irae* 1882. : Sedan napja), megpróbálkozik a nagy történeti drámával, társadalmi, korszerű kérdéseket feszeget novellában, regényben (legvégletesebb : *Grössenwahn*, 1887., irod. kulcsregény, hőse egy vándor magyar gróf), röpiratot ír az irodalom forradalmáról, de mindvégig hű marad eredendő romantikus-naturalisztikus formátlanságához. *Turóczi-Trostler.*

Blemmydes, *Nikephoros*, *1197. †1272., bizánci tudós, az egyházegyesítési mozgalomban élénk résztvevő teológus. Összes művei között legérdekesebb két önéletrajza, egy tipikus bizánci lélek önfeltárása. Kiad. : A. *Heisenberg*, 1896, irod. és a főmű.

Bleyer *Jakab*, *1874., Dunavecsén. Egyetemi tanár, volt képviselő és miniszter. Kutatási területe a német irodalomtörténet, speciálisan a német irodalom magyar vonatkozásai. Főművei : *Magyar vonatkozású német történeti népénekek, Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából, A magyar hunmonda germán elemei, Gottsched hazánkban, Hazánk és a német filológia a XIX. század elején. A Német Philologiai Dolgozatok* egyik kiadója.

Blicher, *Steen Steensen*, *1782. †1848. Dán író, aki főként a jüttlandi népélet rajzolásában tűnt ki. 1833—36. jelentek meg összegyűjtött novellái, amelyek közül a *Marie* és a *Két hét Jüttlandban* a legmesteribbek. Híres munkája a *Peer spillemands historier.* (Aakjaer Jeppe : *St. St. B-s Livstragedie*, 3 köt. 1903—4.)

Bligger *von Steinach*, *1165. †1209. költő, német költő. Főműve az elveszett *Der Umbehang* (faliszőnyeg : valószínűleg szerelmi novellák gyűjteménye).

Blind Harry (ejtsd : blájnd heri), vagy *Henry the Minstrel*, skót költő, működése 1460 és 1490 közé esik. William Wallace tetteit zengi, aki I. Edvárd ellen küzdött hazája felszabadításáért. Élénk leírások, emelkedett stílus jellemzi.

Bloch, *Jean Richard*, francia író, *1884. Megalapította az *Effort* című revüt (1910.), amelyben új hit szükségességét hirdette, hogy új művészet születhessen. Ezt a hitet a szocializmusban látta és ennek a hitnek kell szerinte megteremtenie a proletariátus új kultúráját. Cikkeit *Carnaval est mort* cím alatt gyűjtötte össze. Regényeiben zsidó témákat dolgozott fel. *Lévy* c. regénye megragadó képe az alkalmazkodó, zsidó türelemnek, amely mély megaláztatások után végre diadalt arat. *Az Et Cie* aprólékos analizise ennek a zsidó erőnek egy kereskedő cég történetének keretében. Ujabban keleti tárgyú regényeket ír. *La Nuit Kurde*-nak nagy sikere volt. *Kállay.*

Bloch *Mózes*, *1815. †1909. Kiváló talmudtudós, az orsz. Rabbiképző intézet volt rektora. A talmudi institució tört. fejlődését adta 3 kötetes héber ny. művében : *Sááre Taurász hálekonausz* (Az intézmények tanának kapui. Bécs-Budapest, 1879—1902). Feldolgozta a Rabbiképző értesítőiben a talmudi jog egyes ágait. Kiadta mintaszerű kiadásban a Rothenburgi Meir híres középkori decisor responsumait (Berlin 1891). *Weisz.*

Blok, *Alekszándr Alekszándrovics*, orosz költő, *1880. Sz.-Pétervárott, †1921. u. ott. A XX. sz. két első tizedének legnagyobb orosz költője. A szimbolisztikus költészet benne érte el csúcspontját. Páratlan formaművész, versei rendkívül dallamosak s ritmikusak, bár sokszor nehezen érthetők. Első verskötete *Dalok a Csodaszép Nőről* (1905) c. jelent meg ; ezt még öt verskötet követte. Irt még színdarabokat s tanulmányokat. Tanulmányai közül említést érdemel *Oroszország és az intelligencia* és *A humanizmus csődje.* A legszebb forradalmi költeménynek, a *Tizenkettő*nek (Dvenadcatj, 1918) szerzője. A bolsevizmus vitte korai sírba, mert mikor a hiányos táplálkozás miatt skorbutot kapott, nem engedték meg neki, hogy gyógykezeltetés céljából elhagyja Pétervárt. *Bonkáló.*

Bloomfield (ejtsd : blumfild), *Robert* angol költő, *1766. †1823. Cipész volt s nagy nyomorban, megvakulva halt meg. Leghíresebb munkája : *The Farmer's Boy.* Nagy sikere volt még a *Rural Tales, Wild Flowers, The Banks of the Wye* és a *May Day with the Muses* c. műveinek is.

Bloy (ejsd : bloa), *Leon*, *1846. †1917. francia író, költő, essayista, regényíró, kritikus. Harcos szellem volt, aki állandó küzdelemben élt egész korával. Essayit, amelyeken főleg *Carlyle* hatása látszik meg, *Propos d'un entrepreneur de démolitions* cím alatt foglalta össze. Óriási te-

jedelmű műve ennek a hosszú küzdelemnek a krónikája. Ennek részleteit írja meg két autobiografikus regényében (*Le Désespéré, La femme pauvre*) és nyolc hatalmas kötetre terjedő naplójában. Minden írását erős katolicizmus hatja át. De ez a katolicizmus tele van apokaliptikus víziókkal. s intranzigens meggyőződése állandó harcban állt kora megalkuvó, lagymatag katolicizmusával is. Prózája a legnemesebb költői lendületből szüntelen a legkíméletlenebb pamflet hangjába csap. *Les histoires désobligeantes* c. kötetének lírája tele van groteszk és makabreszk elemekkel. Ő maga *Le salut par les Juifs* cimü munkáját tartotta legtökéletesebb alkotásának, amely nem egyéb, mint egy művészlélek túláradó hitének misztikus himnusza, grandiózus képekkel és hasonlatokkal. *Kátlay.*

Blue-stocking (ang., ejtsd blú-sztoking), a. m. kékharisnya (l. ott.)

Bluette (fr., ejtsd: blüet), színpadi apróság, tréfás jelenet.

Blumauer, *Alois*, *1755. †1798., osztrák német költő, *Wieland* tanítványa s a felvilágosodás előörse Ausztriában. »Határtalan laposság« (Goethe) 's racionalista humor jellemzi világhires művét, a travesztált *Aeneist* (Virgils Aeneis travestiert 1784—1788; magyarra ford. *Szalkai* Antal 1792. *Csokonai* B. módjára travesztálja a *Békaegérharcot).*

Blumenthal, *Oskar*, *1852. †1917., német szinműíró. 1888—97. a berlini Lessing-Theater igazgatója. A francia és német vigjáték hagyományos, de teljesen ellaposított technikájával írta nagyszámu vígjátékait és bohózatait. *Im weissen Rössl* (1898) c. *Kadelburggal* együtt írt darabjához füződik a századvég egyik legzajosabb színpadi sikere. (*Az arany kakas* címen nálunk is.)

Blunt (ejtsd: blönt), *Wilfrid Scawen*, angol író, *1840. †1922. Legjobb művei: *Future of Islam*; *Love Sonnets of Proteus*; *Esther*; *Seven Golden Odes of Pagan Arabia.* Összegyüjtött munkái 1914., 2 kötet naplója (*My Diaries*) 1920.

Boborykin, *Pjotr Dmitrijevics*, orosz író, *1836. †1921. Számos novellát és vagy száz regényt és drámát írt. Korának lelkiismeretes krónikása, de nem művész, azért műveit megjelenésük után mohón olvasták, azután elfelejtették. Az ellaposodott naturalisztikus ábrázolásmód tipikus képviselője. Sikerültebb regényei: *Kitaj gorod* (Moszkva egyik kerületének a neve), *Vászilij Tarkin* és *Megjött az esze* (Poumnjel).

Bocage. *Manoel Maria Barbosa du*, l. *Elmano Sadino.*

Bocatius (*Bock*, magyarosan *Bogáthy*) János, *1549. †1621. Rudolf császár, majd Bocskay udvari költője. Főleg latinnyelvü alkalmi költeményeket írt, tört. munkái közül említésre méltók a törökök vallásáról és a fogsága történetéről szólók.

Boccaccio, *Giovanni*, olasz költő, a novellairodalom és az olasz próza megteremtője *1313. Párizsban, †1375. Certaldoban. B. di Chellino certaldói (toszkánai) kereskedőnek és Johanna nevű párizsi nemes nőnek volt törvénytelen fia. Még gyermekkorában lekerült Olaszországba, ahol apja nagy szeretettel viselte gondját. Kereskedőnek szánta és 1325. Nápolyba küldte ottani kereskedőismerőséhez. De a fiatal B. csak az irodalomhoz érzett hajlandóságot. Nápolyban élte első szerelmi regényét a műveiben többször megörökített *Fiammettá*-val (valódi neve Mária volt), Róbert nápolyi király természetes leányával, aki a boldog és kesergő szerelem minden érzését megizleltette vele. A viszony rövid ideig tartott, de nem B. hibájából, aki sokáig hordta szivében szerelmének emlékét. B. politikai szerepet is vitt: hivatalból részt vett a mi Nagy Lajos királyunknak öccse halálát megbosszuló nápolyi hadjáratában, mint az olasz segítő csapatok egyik katonája. Ezt a hadjáratot megénekelte egy latinnyelvű költeményben, ahol kemény szavakkal kel ki a férjgyilkos Johanna ellen. Fontos szerepe volt B. életében nagy kortársának, az olasz líra egyik mesterének, *Petrarcának*, akivel benső barátságban volt. Szellemi közösségüknek az egész művelődéstörténetre kiható értékes gyümölcse, a humanizmus előmozdítása: a görög és latin irodalomnak és műveltségnek új életre keltése. B.-nak nagy jelentősége van az ókori írók műveinek felkutatásában és a klasszikus műveltség terjesztésében, amellyel egyik megindítója lett az emberiség történetében legfontosabb szellemi áramlatnak: a renaissance-nak. Élete végét egy karthauzi barát erélyes erkölcsprédikációja borította sötét bűnbánatba, életének minden könnyelmű örömét, világias gyönyöreit és írásait töredelmesen megbánta és lelkiüdvösségéért érzett aggodalmaihoz pénzbeli zavarok is járulván, 1362. visszavonult a nyilvános élettől és a költészettől. Mint *Dante* legalaposabb tanulmányozója és ismerője, flórenci polgárok kérésére nyilvános előadásokat tartott a *Divina Commediá*-ról, de csak a 60-ik leckéig jutott el, mert betegsége (1374) megakadályozta az előadások folytatásában. A *Pokol* első 17 énekéhez írt kommentárja maig is megvan. Ő írta az első Dante-életrajzot is, amely azonban inkább regényes, eszményi kép, mint hiteles történet. 1375. visszavonult Certaldóba, kis atyai birtokára, és ott halt meg ugyanazon év december 21-én. B. igen sokoldalú és termékeny író volt. Latinnyelvű munkái (költemények, történeti, bölcselkedő müvek, többek közt a *De claris mulieribus*, »Hires asszonyokról« cimű) kevésbé érdeklik az utókort. Olasz művei közül a legfontosabbak: *Filocolo*, az akkoriban igen népszerü francia szerelmi regénynek, *Flore et Blanchefleur*-nek átdolgozása (állítólag Fiammetta felszólítására); *Filostrato* verses regény, mely Shakespeare *Troilus és Cressida* c. színművének adta meséjét; *Teseide* szintén verses elbeszélés, Theseus athéni királyról, illetve két fogoly ifjúról, akik Theseus sógornőjébe szerelmesek,

amelyben B. a hősi eposzt akarta az irodalomba bevezetni; *Il ninfale Fiesolano* (Fiesolei tündérregény), Diana egy nimfájának verses regénye, a forma művészi tökéletességével ma is költői érték; *Ameto* versekkel megszakított prózaregény Ameto pásztorról, aki Lia nimfába szeret bele; *Amorosa visione* rideg allegória Dante nyomán, Fiammetta dicsőítésére. *Fiammetta* prózai regény, melynek hősei már nem fantasztikus mesealakok, hanem eleven személyek; ábrázolásuk lélektanilag reális. Saját szerelmét írja le benne és a jellemrajzok hűségével, a helyesen tanulmányozott érzelmek és indulatok elemzésével talán az első modern értelemben vett regényt adta a világirodalomnak. Idősebb korában egy flórenci özvegyasszonyon, aki őt csúfosan ugratta, *Corbaccio* vagy *Laberinto d'amore* (Korbács vagy Szerelem útvesztője)c. könyvében állt bosszút. A *Corbaccio* (magyarul is megj.) kortörténetileg érdekes, de igen szabadszájú gúnyirat, mely az asszonyokról a legleplezetlenebbül mondja el a megbántott költő véleményét. B. főmunkája, amely annyi századon át az egész világon friss elevenséggel tartotta fenn hírnevét, és amellyel hazája első nagyjai közé emelkedett, a *Decameron*. A szót B. gyártotta, rossz görögséggel: deka = 10, hémera = nap, tehát dekameron (helyesebb volna dechemeron) = 10 nap. A címet a novelláskötet (melyet körülbelül 1348-tól 1353-ig írt) bevezető elbeszélése, a novellák ú. n. »keret«-e magyarázza meg. Egy előkelő flórenci társaság, 7 nemes hölgy és 3 ifjú, az 1348. évi rettenetes pestis elől (melynek leírása világirodalmi hírességű) a Flórenccel szomszédos hegyek közé menekül és ott 10 napon át játék, dalok, tánc és séta mellett avval töltik az időt, hogy meséket mondanak el egymásnak. Naponként mindegyikük egy novellát mesél el és ez a tíz napon át elmondott száz elbeszélés a Dekameron tartalma. A Dekameront találóan nevezték a dantei Divina Commediára tett célzással *Emberi komédiának*: benne nyüzsög és zsibong a könyvben a középkori társadalom egész vására, minden rendű és rangú, minden korú és társadalmi osztálybeli való képviselőjével. A tarka meséknek közös keretbe való foglalása keletről behozott forma; a mesék tárgya nagyrészt ismert anekdóta, kedvelt széphistória, amelyeket a középkor egész Európában olyan gazdagon termelt, részint a nép humorának vagy regényes fantáziájának segítségével, részint keletről vagy még az ókorból származott motívumok felhasználásával. Ezeknek a históriáknak tárgya különböző: néha szentimentális,

De claris mulieribus (Híres asszonyokról) illusztrációi. XV. sz.

sokkal többször sikamlós, szerelmi történet, vagy emberi okosság, igazságosság, vitézség és egyéb erény tanulságos példája, vagy szatira valamely társadalmi osztály, leginkább a papság ellen. B. ezt a tarka anyagot, amelyhez tényleg megtörtént, többnyire anekdótaszerű eseményeket vett át a hagyománytól, avval a mesélő és jellemző művészettel vette munkába, amelyben semmi követője és utánzója nem tudta elérni, jóllehet nincs még olyan műfaj a világirodalomban, amely olyan óriási iskolát teremtett volna, mint a boccaccioi novella. B. mint elbeszélő megalkotta az addig és még utána is sokáig latin varázs alatt dermedő olasz prózából az eleven, fordulatos és szellemes elbeszélő stílust. Sokszor még az ő mondatai is túlságosan méltóságteljes terjengésben, túltömötten hömpölyögnek ugyan, de a leírások elevenségében, a jellemek frisseségében, a párbeszédek zamatos naturalizmusában megjelent már a jövő zenéje: a könnyed olasz stílus, melynek elvitázhatatlanul B. a megala-

pító mestere. A Dekameronnak két teljes magyar fordítása van, de a remekműnek művészi értékéről és valódi jellegéről egyik se nyujt tiszta fogalmat. A ponyván

Illusztráció a Decameron 1492. kiadásához

forgó rövidített és csak a pikantériák kedvéért kiadott (és vásárolt) példányoktól tiszta ízlésű embernek tartózkodnia kell. *Honti.*

Boccalini, *Traiano,* olasz szatirikus író, *1556. Loretoban. Egyházi szolgálatban volt. Főműve *Ragguagli del Parnaso* (Tudósítások a Parnasszusról), jegyzőkönyv Apollo országának parlamenti üléseiről, melyeken a közélet és irodalom dolgait vitatják meg. Politikai ízű gúnyos megjegyzéseiért mindenütt üldözték az írót, aki Velencébe menekült és ott halt meg (valószínűleg méregtől) 1613.

Bocsor *István* *1807. †1885. A pápai ref. kollégium tanára volt. Számos tudományos munkája közül legfontosabb: *Magyarország története.*

Bod *Péter,* *1712. †1769. Évekig tanult Hollandiában. Hazatérte után előbb gr. Teleki Józsefné udv. papja lett, majd a magyarigeni ref. egyház választotta lelkészévé. Számos vallásos, történeti és földrajzi könyvet adott ki. Legfontosabb munkája: *Magyar Athenás* avagy az Erdélyben és Magyarországon élt tudós emberek-nek históriájok. Csaknem 600 magyar íróról emlékezik meg könyvében. Minthogy sok elveszett irodalmi alkotásnak címét is felsorolja, műve elsőrendű forrásmunka. B. *Czwittinger* Dávid könyve alapján dolgozott, de mindig a legnagyobb lelkiismeretességgel járt utána adatainak. *Lengyel*

Bod Péter

Bode, *Joh. Joach. Christ.,* *1730. †1793., német író, Klopstock, Lessing, Goethe kiadója; Sterne, Goldsmith, Fielding, Smollet fordítója.

B., *Wilhelm,* weimari német irodalomtörténetíró, *1862. †1923. Csaknem egész munkásságát Goethének és korának szentelte. Művei és gyüjteményei: *Stunden mit Goethe, Goethes Lebenskunst, Goethes Leben im Garten am Stern, Charlotte von Stein,* stb.

Bodel, *Jean,* francia költő, a XII. és XIII. sz. fordulóján élt, az arras-i poéták köréhez tartozott. Versein kívül fennmaradt *Jeu de saint Nicolas* c. vallásos színműve — az elsők közül való, amelyek latin helyett már franciául íródtak. A darabban tragikus és komikus elemek keverednek.

Bodenheim, *Maxwell,* amerikai költő, *1892. Részletrajz s festői stílus jellemzi. Versei: *Advice; Introducing Irony,* stb.

Bodenstedt, *Friedrich Martin von,* *1819. †1892., német költő. Irt novellát, regényt, drámát. Versei közül csak a sokat olvasott s (nálunk is) utánzott Mirza Schaffy (*Tausend u. ein Tag im Orient,* 1849—50; *Lieder des Mirza Schaffy*; önállóan 1851. Ehhez járul: *Aus d. Nachlasse M. Sch.'s,* 1874: lírai elmélkedések borról, szerelemről, istenről, politikáról) él, de tisztára a múlt század ötvenes, hatvanas éveiben divatos álkeletiesség történeti emlékeként.

Bod-kódex. Kéziratos magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről. Egyes kutatók szerint egy ferencrendi szerzetes, mások szerint Ráskai Lea domonkosrendi apáca másolta. Két vallásos elmélkedést tartalmaz, amelyekben számos középkori fabula található. Nevét Bod Péterről nyerte.

Bodmer, *Joh. Jacob,* *1698. †1783., svájci német író. Elméleti kezdeményezései, fordításai révén fontos szerepe van a XVIII. sz. német szellemi életében. Első jelentkezése, a barátjával *Joh. Jac. Breitingerrel* együtt kiadott folyóirata, *Discourse der Mahlern* (1721—23.) határkő az angol ízlés közvetítésének s a régi egyházi-épületes irodalom elvilágiasodásának történetében. Az itt megpendített esztétikai-poétikai elveket utóbb teljesebben kiépítik (*Von dem Einfluss u. dem Gebrauche der Einbildungskraft,* 1727: francia, olasz hatás keresztezi az angolt). Működésük ezután is egy síkban halad. Breitinger kiadja főművét (*Critische Dichtkunst,* 1740.), B. bevezetést ír hozzá, megszerzi egy értekezéssel (*Critische Betrachtungen über die poetischen Gemälde,* 1741.), amelyben már-már Lessinget is megközelíti. A racionalizmus alapján állanak, csakúgy, mint irodalmi ellenfelük: *Gottsched,* de különböznek tőle abban, hogy óvatos, engedményeket tesznek az olyan irracionális erőknek, aminő az érzés, alkotóképzelet, csoda, Shakespeare. Breitinger síkra száll Homeros mellett, B. lefordítja s igazolja Milton *Elveszett paradicsomát* (1732.), igaz, hogy egyben vérét veszi pátoszának. Válogatott gyűjteményt ad ki a német Minnesangból (1748.), közzéteszi a heidel-

berg—párizsi kézirat nagyrészét, felfedezi a *Nibelunglied*-et, folytatja a biblia szekularizálását azzal, hogy megindítja patriarchád-jainak (*Noah, Die Synd-Fluth* stb.) sorát. B. tevékenyen vesz részt a Gottsched elleni harcban. De lassanként megmerevedik s szembefordul az irracionalizmus új irodalmával, amelynek pedig ő is előkészítette az útját. Költői alkotásai hiába sajátítják ki a leghálásabb tárgyakat, drámái hiába lopják meg Shakespearet: teljesen jelentéktelenek. V. ö. J. J. B. *Denkschrift zum CC. Geburtstag* (1900.); *Joh. Baechtold, Gesch. der d. Lit. in der Schweiz* (új kiad. 1919.); *G. de Reynold, Histoire littéraire de la Suisse au XVIIIe siècle*. II: *Bodmer*. 1912. *H. Schöffler, Das lit. Zürich*. 1700—1750. (1925.). *Turóczi-Trostler.*

Bodnár *Zsigmond*, *1839. †1907. Középiskolai tanár és egyetemi magántanár volt. Legfontosabb műve: *A magyar irodalom története*. A történelmet, irodalmat és politikát sajátságos szempontból nézte: szerinte mindenben ugyanaz a ritmikus hullámzás mutatkozik, az *eszmeerő* mozgása. Akciót reakció követ. Tanát a vallásalapitók buzgóságával hirdette és minden szociális, irodalmi és művészeti jelenséget elméletével magyarázott. *Lengyel.*

Bodor *Aladár* *1880. Tanár, költő és író. Irásaiban erős magyar érzés, nagy kultúra és komoly, egyéni hang szólal meg. Főművei: *Zátonyon* (versek), *Utilevelek Erdélyországból*, *Keletiek Nyugaton.*

Boethius, *Anicius Manlius Severinus*, latin filozófus és író, *480. †524., császári udvarnagy, 510. konzul. Hamis vádaskodás alapján belekeverték egy Theodorik ellen irányuló összeesküvés gyanujába s rövid internálás után Calventianumban (Calvenzano) kivégezték. Fogságában írta *Consolatio philosophiae* (A filozófia vigasztalása) c. munkáját 5 könyvben; ebben a megszemélyesített Filozófia vigasztalja öt a szenvedés, a boldogság, a jó és rossz, a gondviselés, a véletlen problémáinak fejtegetésével. A Consolatio egészében a pogány filozófiában gyökeredzik; az író egyetlen keresztény gondolatot sem pendít meg benne; itt leveti keresztény voltát s mint az utolsó nagy római filozófus áll előttünk. *Révay.*

Consolatio Philosophiae XV. sz. [illegible]

Bogáthi Fazekas *Miklós* az új vallás tanait hirdette a XVI. sz.-ban. Verses történeti, elmélkedő és vallásos műveket adott ki. Maradtak ránk prózai művei és fordításai is. Az unitárius valláshoz való ragaszkodása miatt hányt-vetett élete volt.

Bogdánovics, *Ippolit Fjodorovics*, orosz költő, *1730. †1803., *Dusenjka* (1775.) c. erótikus poemája nagy hatással volt a romantikus költőkre, sőt Puskinra is és sokáig nagy népszerűségnek örvendett. B. az ú. n. *poésies légères* legkiválóbb orosz művelője.

Bogisich *Mihály*, címzetes püspök, zenetörténész, egyet. m. tanár. *1839. †1919. Főbb művei: *A keresztény egyház ősi zenéje* 1879; *Magyar egyh. népénekek a XVIII. századból* 1881; *Cantionale et Passionale Hungaricum* 1882; *Szegedi F. Lénárt énekes könyve* 1886; *Őseink buzgósága* (énekeskönyv) 1888.

Bognár *Pál Cecil*, *1883. Filozófus, bencéstanár. Főművei: *A fizika alapfogalmainak és alapelveinek ismeretelméleti vizsgálata*; *Értékelmélet* (1924.). Uj utakon haladó, önálló gondolkodó.

Bogović *Mirko*, horvát író *1816. †1893. Magyarbarát volt s erősen küzdött az osztrák abszolutizmus ellen. 1871. a budapesten székelő horvát miniszter mellé államtitkárnak nevezték ki. A horvátoknak egyik legértékesebb költője. Kisebb dalait *Ljubice* (Ibolyák) és *Smilje e kovilje* (Szalmavirágok) címen gyűjtötte össze. Irt még hazafias költeményeket, tört. drámákat és elbeszéléseket.

Bogyó *Samu*, *1857., magyar matematikus. *Politikai számlan-a* (Beinnel és Havassal, 2 köt., Bpest, 1907) a magyar irodalomban hézagpótló volt.

Bohóc (*bajazzó, clown*), a színházi közönség hivatott mulattatója, a társulat utolsó, lenézett tagja, a lisztes képü, többnyire hibás testü, nyomorult komédiás, aki bukfenceivel, fintoraival megnevetteti a tömeget. Az angol *clown* fontos szereplője a renaissance drámának, állandóan a színpadon van és megvan az a szabadalma, hogy a tragédia legkomolyabb jeleneteibe beleilletlenkedjék. *Shakespeare* nagyon elvetőleg nyilatkozik a *clown*-nak erről a kiváltságáról. Minthogy ő sem száműzheti a szinpadról az angol közönség e kedveltjét, igyekszik szerepét szabályozni, restringálni, csak egy-egy jelenetre korlátozni (*Romeo és Julia, Hamlet, Othello*) vagy organikusan a cselekvénybe illeszteni (*Lear király, Vizkereszt, Ahogy tetszik*). *Sebestyén.*

Bohózat, alacsonyabbrendű vígjáték, [illegible] jelentősége van, mint a kómikai jellemeknek. A B. a kómikai helyzetet élére állítja, a végletekig kihasználja, szereti az átöltözést, bujósdit, kergetősdit, személyek hasonlóságát és összetévesztését. A B. éltető eleme az író és szinész széles jókedve. A B. realisztikus, de kedveli a fantasztikumot is. A B. jóval szabadabb, mint a vígjáték, de szabadságának a jóízlés szab határt. Ezzel a fentartással elfogadhatjuk

Beöthy Zsolt ítéletét, amely szerint »a B. teljesen jogosult költői és drámai műfaj, a műszellem nyilatkozásának époly természetes és eredeti formája, mint akár a tragédia, akár az eposz«. *Sebestyén.*

Bohrandt *Lajos,* szlovenszkói magyar term.-tudományi és vadászati szakíró. *1883. Dolgozatai magyar és külföldi szaklapokban és folyóiratokban jelentek meg, 1923. szerkesztője és kiadója a »Nimrod« c. csehszlovákiai folyóiratnak.

Boiardo, *Matteo Maria, Scandiano grófja,* olasz költő, *1434. †1494., a ferrarai Este család szolgálatában állt egész életében, mint politikus és gazdász. Latin és olasz versei (utóbbiak a szép *Antonia Capraia*-nak éneklik a szerelem örömeit és bánatát), ma már teljesen el vannak felejtve. Főmunkája lovag regények hősi kalandjaiból és azok szellemében megalkotott óriási verses regénye, *Orlando innamorato* (Szerelmes Roland), mely leleményes meseszövésénél, a rajta átvonuló (néha erősen erótikus) humornál fogva a legkiválóbb lovagi eposzokhoz tartozik. Csak Ariosto tudta elhomályosítani, aki *Orlando Furioso*-ját B. művének ötletéből írta: ott folytatta eposzát, ahol B. abbahagyta. B. versének nehézkességét és nyelvének régiességét *Berni* korrigálta és az *Orlando innamorato* sokáig az ő feldolgozásában forgott közkézen. *Honti.*

Boiardo

Boileau Despréaux (ejtsd: boaló depreó), *Nicolas,* francia költő és kritikus, *1636. †1711. Utolsó nagy egyénisége a XIV. Lajos korabeli klasszicizmusnak; de inkább elméleti összefoglalója, mint költője. Általános emberi vonásokat kigúnyoló szatiráiban, költői leveleiben, *Le lutrin* (A pulpitus) c. komikus eposzában akadnak szerencsés sorok; pindarosi ódái, amelyekben a király diadalait énekli meg, úgyszólván olvashatatlanok már. A szatirák és levelek jelentősége inkább az, hogy az *Art poétique* és a *Réflexions sur Longin* mellett ezekben vannak elszórva B. irodalmi kritikái. Az *Art poétique* (1674) B. főműve. Célja: szabályok közé szorítani a költészet csapongását és kritikailag megrostálni az irodalmat. Harc a preciozitás, a groteszk költők vakmerőségei ellen, sőt a helytelenül megítélt renaissance-költők (Ronsard) ellen is, az igazság és a természetesség nevében. Hogy mi az igaz és természetes, azt először is a józan ész mondja meg; másodszor: az antik költők tanítanak meg rá. Ezeket kell követnünk. Az antik költészetet B. egészen XIV. Lajos korának szemével nézi: az előkelőséget, a pompát, a nemes stílust látja benne, s el sem hajlandó hinni, hogy Homeros is használt »aljas szavakat«. Követendő példának tartja a klasszikus eposz olymposi »csodás elemét« és harcol a keresztény csoda szerepeltetésének első kísérlete ellen. A műfajok elhatárolására nagy gondja van; drámai műfajt csak kettőt ismer el, a tragédiát és a komédiát; a lírai műfajok megkülönböztetése tisztán formai. Az *Art poétique* kritikai jelentősége nem annyira a nagyrészt amúgy is homályosulóban levő précieux költők ledorongolásában, mint inkább *Racine, Molière* halhatatlanságának a *kortárs* részéről való megállapításában rejlik.

B. élete végén belekerült az *antikok és modernek* harcába. Helyzete nehéz volt: neki, a *nagy század* dicsőítőjének kellett a klasszikus kor költőiről, mint *utólérhetetlenekről* beszélnie. Végül, nagyjában, engedett *(Lettre à M. Perrault,* 1701) s némi fentartásokkal elismerte, hogy »Nagy Lajos« százada eléri, sőt felül is múlja Augustus századát.

B. művei az alkotó lángelmékkel vetekedő népszerűségre tettek szert. Első teljes kiadásukat, B. nyilatkozatainak és jegyzeteinek fölhasználásával, *Brossette* nevű lelkes híve rendezte sajtó alá (1718, Amsterdam). Irod.: *Sainte-Beuve: Portraits Littéraires* I.; *Nouveaux Lundis* VI.; *Lanson: B.,* 1892. — Magyarul: *A költészetről,* f. *Erdélyi J.,* 1885. (Olcsó Kvt.) *Benedek.*

Bois (ejtsd: boa), *Jules,* francia író, *1868. Költő, hírlapíró, essayista, színpadi szerző, regényíró. Hányatott élet után, mint buzgó zarándok járta be Ázsiát, hogy itt keressen megoldást a lelkét betöltő misztikus problémákra. Művei is nagyobbrészt a miszticizmus kérdéseivel foglalkoznak *(Le satanisme et la magie, Le miracle moderne, L'éternelle retour).* Ázsiai vándorlásának eredménye a *Visions de l'Inde,* amelyben hátborzongató képeket kever színes keleti jelenetekkel. *Kállay.*

Bois-Robert *(abbé de),* francia drámaíró, *1592. †1662. Richelieu »öt szerzője« közé tartozott; alapító tagja volt az Akadémiának. *Théodore, reine de Hongrie* c. darabjának semmi köze Magyarországhoz; *Shakespeare* Téli regéjének tárgyát dolgozza föl benne.

Boïto, *Arrigo,* olasz zeneszerző, költő és író, *1842. †1918. Önálló irodalmi művei mellett *(Libro dei versi, Re Orso, Mendelssohn in Italia;* novellák) különösen mint operaszövegek írója volt népszerű (Verdi *Otello*-jának és *Falstaff*-jának, Ponchielli *Gioconda*-jának szövegírója, Wagner-szövegek fordítója stb.).

Bojardo, l. *Boiardo.*

Bojer, *Johan,* *1872., realisztikus norvég regény- és drámaíró. Nagy feltűnést keltett szatírikus regényével, *Et folketog* (Népfelvonulás) 1896. Szociális irányregényeiben *Den évige krig* és *Moder Lea* (Az örök háború és L. anya) annak a

meggyőződésének ad kifejezést, hogy a modern élet mozgalmai, a politika túltengése megrontja, szétzilálja a családi kötelékeket és csak boldogtalanságot okoz. Legsikerültebb műve *Troens magt* (Az önbizalom) 1903, melyben megmutatja, hogy az az önmagába vetett hit milyen erőt képvisel. Színművei közül (*Kaerlighedens Öjne*, A szerelem szeme és *Maria Walewska*) nem egyet sikerrel adtak elő a skandináv színpadokon. *Theodora* c. drámájának hőse egy tanárnő, aki csak anya akar lenni, de férfihez nem akarja kötni életét. Törvénytelen gyermeke miatt nincs maradása a társadalomban.

Bókay *János* (ifj.), *1892. Budapest. Főiskolai tanulmányait Párizsban és Oxfordban végezte. Versei (*Bohócsipka*), novellái (*Mi férfiak*), regényei (*Gyémánt*, *Mario*) gazdag fantáziára, tartalmas tehetségre vallanak. Kitűnő lélekrajzoló és a stílus figyelemreméltó művésze. Idegen nyelvekből rendkívül sokat és elsőrangúan fordított magyarra, főleg szépirodalmi műveket.

Boker (ejtsd: bókö), *George Henry*, amerikai költő, *1823. †1890. Nagysikerű drámái közül megemlítjük az *Anne Boleyn* és a *Francesca da Rimini* címűeket. Legszebb verseit a *Street Lyrics* tartalmazza.

Bokor *József*, *1843. †1917. Kereskedelmi iskolai tanár, egyetemi magántanár. Filozófiai, pedagógiai tanulmányai jelentek meg. Első nagyszabású, európai színvonalú lexikonunkat (*Pallas Nagy Lexikon*) *B.* szerkesztette.

Bolanden, *Konrad* v. (Bischoff Josef), német kat. szellemű regényíró. Számos regényt írt, melyek nagyrésze magyarul is megjelent.

Bolgár irodalom. A B. történetét három korszakra szokás felosztani: 1. régi irodalom; 2. középbolgár irod. és 3. újbolgár irodalom.

A régi irodalom 862. kezdődik, amikor két görög testvér, *Konstantin* (szerzetesi nevén Ciril) és *Metod*, II. Mihály görög császár (856—867.) parancsára, lefordította az evangéliumot a Szaloniki környékén lakó bolgárok nyelvére. A két testvér, kiket a szláv apostoloknak szokás nevezni, szláv ábécét állított össze, lefordított néhány részletet az evangeliumból s 863. Morvaországba ment. *Konstantin* (Ciril) azonnal munkához látott, papokat nevelt s három évi működése után testvérével Rómába zarándokolt, hogy a pápától a szláv nyelv templomi használatának az engedélyezését kieszközölje, ami sikerült is neki. Konstantin Rómában meghalt (869.), mire Metod Pannóniába sietett, hogy itt is terjessze a szláv szertartást, csakhogy a salzburgi érsek elfogatta s csak három év múlva bocsátotta szabadon VIII. János pápa parancsára. Ekkor Metod visszatért Morvába. Hanem Morvaországban közben Svatopluk került a trónra, akinek nem tetszett a szlávnyelvű istentisztelet s Metod halála után (885.) a szláv apostolok tanítványait kikergette országából.

Ciril és *Metod* tanítványai Bulgáriába menekültek, ahol élénk irodalmi tevékenységet fejtettek ki, mert Simeon cár (887—927.) pártfogásába vette őket. Ez volt a bolgár irodalom aranykora. Gyors egymásutánban lefordították az egyházi könyveket, azután egyházi oktató iratokat, krónikákat, szentek életét és vallásos elbeszéléseket fordítottak és írtak. Ez az irodalom azonban a bizánci vallásos irodalomra támaszkodott s csakis a pápaság érdekét szolgálta. Emlékei a török hódoltság korában nagyobbára elvesztek, úgy hogy ma csak orosz és szerb másolatokból ismerjük s ezért a B. további fejlődésére nem volt hatása. Figyelemreméltó alkotásai *Joan* bolgár exarcha *Seszlodnev* (Hexaëmeron) c. munkája, mely a világ teremtését magyarázza, továbbá *Chrábr* barátnak *A betükről* c. műve, mely a szláv ábécét védi a görögök támadásai ellen, valamint néhány enciklopédikus munka, az ú. n. *Zbornik* is. A *Zbornikok* szemelvényeket tartalmaznak a Szentírásból, az egyházatyák irataiból, költők, szónokok, filozófusok, krónikások s más görög írók műveiből. A vallásos irodalmon kívül Bizánc közvetítésével más irodalmi termékekkel is megismerkedtek s különösen szerették a Nagy Sándorról szóló munkákat. (Alexandria), a *trójai háborút*, a *Barlám és Josafát* c. elbeszélést, a *bölcs Akirt* az Ezeregyéjszakából stb. Ezeket a nép is szerette, de legjobban szerette az ú. n. *apokrif* irodalmat, amely erősen virágzott a számos eretnekség folytán. A bolgár eretnek tanok közül a *bogomilizmus* terjedt el legjobban, sőt nyugatra is eljutott különböző nevek alatt (pl. a patarenusok, katarok, albiak). A bogomilizmus nagy szerepet játszott évszázadokon át a népnél és sok apokrif irat szerzésére szolgált alapul. Az apokrif iratokon kívül a többi irodalmi terméknek nem volt semmi hatása a bolgárok további szellemi fejlődésére, mert száraz egyházi jellege miatt néhány papon s szerzetesen kívül senkit sem érdekelt.

2. *A középbolgár irodalom*, mely a XII. sz. második felében kezdődik, egyetlen egy figyelemreméltó alkotást sem tud felmutatni. Simeon cár halála után megkezdődött Bulgária hanyatlása. Előbb Bizánc jărma alá kerül, majd kétszázados önállóság (1186—1393.) után a törökök foglalják el, megsemmisítik szabadságát s elzárják a más államokkal való érintkezéstől. Politikai függetlensége után az egyházát is elveszíti és a konstantinápolyi patriarcha fennhatósága alá kerül. Görög papok árasztják el Bulgáriát, megsemmisítik a szláv könyveket s a görög nyelv templomi használatára kényszerítik a népet. A gazdag és előkelő bolgárok elgörögösödnek, elfelejtik nemzeti nyelvüket s csak a falvakban s egyes eldugott kolostorokban beszélik meg a bolgárt, a »parasztok és kanászok nyelvét«. Így tartott ez egészen a XVIII. sz. végéig. A XVIII. sz. második felében Paiszi atya, az Athos-hegyi kolostor egyik szerzetese megpróbálta, hogy felrázza nemzetét tespedéséből s e célból megírta

nemzete történetét. Lángoló hazaszeretettel írta meg minden sorát. Rámutatott arra, hogy milyen dicső multja van a bolgárnak s azért nem szabad, hogy szégyelje származását. Vándorbotot vett a kezébe, sorra fölkereste előkelőbb honfitársait, s odaadta könyvét olvasásra és lemásolásra. Ily módon azonban nagy eredményt nem tudott elérni, mert csak kevés ember kezébe jutott el kézirata, nyomtatásban pedig csak 1844. jelent meg a könyv Budán rövidített alakban *Carstvenik* címen. Történeti s irodalmi értéke csekély, de nagyban hozzájárult a bolgár öntudat felköltéséhez és sokáig tankönyvül szolgált a népiskolákban.

Eddig az irodalom nyelve az egyházi szláv, vagyis az óbolgár volt s nem a nép beszélt nyelve. Az élő nyelv csak a XIX. sz. vonult be az irodalomba s ezzel megkezdődik:

3. *Az uj irodalom korszaka.* Mint *Paiszij*, olyan lelkes hazafi volt *Szofroni*, vratcai püspök is, világi nevén *Vládiszlávov Sztojko* (1739—1816.). *Paiszij* munkájának a másolatával a kezében oktatta híveit s izgatta a görögök és a törökök ellen, amiért 1803. menekülni volt kénytelen. Bukarestben telepedett meg s irodalommal foglalkozott. Ő írta az első mostani bolgár nyelven nyomtatott könyvet, a *Kiriakodromiont* (1806.), vasárnapi és ünnepnapi oktatások gyűjteményét. Igen érdekes korrajz *A bűnös Szofroni élete és szenvedései* (1804.) c. önéletrajzi műve. A következő mostani nyelven irott munka *Berovič* Péter *Bukvar*-a, egy igen változatos tartalmú ábécés könyv.

A XIX. sz. közepe táján ébredezni kezd a nemzeti öntudat, ami elsősorban az ekkor föllépett íróknak az érdeme. Természetes, hogy az irodalom nem a művészetet szolgálja, hanem az a célja, hogy nevelje a rabot s előkészítse a szabadság kivívására, ami 1876. és 1885. sikerül is. *Rakovszki Grigor* (1818—1867.), *Kárávelov Ljuben* (1837—1879.) és *Szlávejko Petko* (1827—1895), a hatvanas és hetvenes évek bolgár értelmiségének a vezetői kezében a toll a propaganda eszköze, mint orosz mestereiknél (Bjelinszkij, Piszárev, Csernysevszkij stb.). Nem művészek, de sokat és sokfélét írtak, felköltötték a nemzeti öntudatot, a szabadság utáni vágyat, megkedveltették nemzetükkel anyanyelvüket s előkészítették a talajt a nyomukban fellépő költők és írók számára.

Az új B.-nak első igazi költője *Botev Chriszto* (1847—1876.). Ő is propagandista ugyan, de veleszületett művészi tehetségénél fogva szép és hangulatos verseket tudott írni s annyira egyéni volt a stílusa, hogy mind a mai napig a »botevi verselésmódról« beszélnek a bolgár kritikusok. Nemcsak saját korában volt az értelmiség vezére, hanem még ma is benne látja mintaképét a bolgár ifjúság, ami nemcsak művészetének, hanem romantikus életének s hősi halálának is tulajdonítható. A könnyen hevülő s lelkesedni tudó ifjúság bálványt csinált az 1876. szabadságharcban elesett költőből s úgy ünnepli, mint nálunk Petőfit, sőt még a politikai pártok is versengenek érte, mindenik magának akarja kisajátítani.

A *Botev* kezéből kihullott tollat *Vázov Iván* (1850—1921.) vette föl. Az egyetlen bolgár író, akit a külföld is ismer, bár európai mértékkel mérve, nem mondható igazi remekírónak. A húszas és harmincas évek romantikusainak a modorában ír s főleg Puskin hatása alatt áll. Az irodalom minden műfaját műveli: eposzt, lírát, regényt, elbeszélést, drámát és vígjátékot írt.

Vázov mellett *Szlávejkov Pencso* (*1866.) örvend a legnagyobb népszerűségnek. Az összes bolgár írók között a legtanultabb és legműveltebb, valóságos polihisztor. A világfájdalom költője. Nagy hatással volt rá Nietzsche, akinek műveit le is fordította. Igen szereti a népdalt, annak képei s motívumai szövik át költészetét. Érdekes a *Reménytelenség szimfóniája* c. színdarabja. Prometheus felébred évezredes álmából s amikor látja, hogy mi történik a földön, elátkozza magát azért, hogy öntudatot adott az arra nem méltó emberiségnek. *Botev* mellett a legjobb költőnek tartják a kritikusok.

A kilencvenes években feltünést keltett *Konsztantinov Álekonak: Báj Gángo a külföldön* c. munkája, melyben kora bolgár erkölcseit festi. *Báj Gángo* mai napig is a nyakas és goromba, de mégis mindenféle viszonyokhoz alkalmazkodni tudó balkáni parasztnak a típusa. A B.-nak egyetlen olyan típusa, amelyet minden olvasó ismer s amelyet más írók is mintául vettek a parasztok rajzánál.

Chriszto Kiril (*1875.) versei többnyire erótikusak, könnyen gördülnek, tele vannak színes képekkel, de nem annyira formájuk, mint inkább tartalmuk miatt örvendenek nagy népszerűségnek. Csaknem teljes ellentéte *Jávorov Kr. P.* (1877—1913.), az első bolgár modernista költő. Önnön életet élő, gőgös lélek, nem szereti a mai életet, mindent lekicsinyel s kigúnyol. Igazi dekadens, semmi sem elég jó és szép neki s mivel a nyárspolgári hazai légkörben nem tudott élni, önkezével vetett véget életének. Annak az intelligens bolgár ifjúságnak a típusa, amely elszakadt a néptől s ezért meghasonlott önmagával.

A XIX. sz. végéig a B.-ban nem uralkodott semmiféle határozott költői irány, bár a legtöbb író romantikus szellemben ír s ezért nem tárgyalhatjuk iskolák szerint. A század végén azonban az írók behatóan tanulmányozni kezdik az újabb orosz irodalmat s azt utánozzák úgy formában, mint tartalomban. A XX. sz. első tizedében a szimbolizmus jut uralomra, amint Oroszországban. A költők szolgailag utánozzák orosz mintaképeiket, különösen *Blokot* és *Brujszovot*, ezért századunk eddigi B.-a csak az orosznak gyenge visszhangja. Az új irányzat legkiválóbb képviselői *Trájánov, Liliev* és *Sztojánov*.

Trájánov (*1882.) balladáival tette ismertté a nevét. Az orosz szimbolisztikus

költőktől tanulta el a verselés technikáját, de a tartalmat nem vette át tőlük, mert míg orosz mesterei elszakadtak a való élettől és a nemzeti hagyományoktól, T. hazafias költő.

Liliev, Nikoláj (*1885.) páratlan mestere a nyelvnek. Igazi formaművész, bámulatba ejt váratlan és merész képeivel s fordulataival. Mint az orosz szimbolistáknál, nála is a költészet csak szavakkal s formákkal való játék, azért nem tud magával ragadni s az igazi pátoszig fölemelkedni.

Sztojánov, Lyudmil (*1887.) ügyes utánzó, orosz mintaképeinek bolgár tolmácsolója, eredetiség nincs benne.

Nagy reményeket fűztek *Debeljánov Dimcsóhoz* (1887—1916.), aki még háborús verseiben is a szerelemnek és a felebaráti szeretetnek volt a dalnoka. Igazi formaművész, de keveset írt. Hősi halált halt a világháborúban.

A modern elbeszélők közül *Elin-Pelin* (*1875.) és *Kremen Michail* (*1884.) érdemelnek figyelmet. Mindketten verseket is írnak. A B. szépen fejlődik, igen sok új író és költő tűnt föl, a folyóiratokban és lapokban sok névvel találkozunk, de igazi klasszikusa eddig még nincs. Fejlődését rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy a bolgár író tollából nem tud megélni, mert igen kisszámú olvasóközönsége van s így egy könyvnek a kiadása igen nagy nehézségbe ütközik. A másik az, hogy a művelt közönség nagy része az orosz írókat olvassa eredetiben s ezért nem igen kap a bolgár írók művei után. Nagyon sok kezdő író, mielőtt kifejleszthetné tehetségét, leteszi a tollat, hogy valami kenyérkereső foglalkozást űzzön. V. ö.: *Kuzminszkij: Ocserk razvitii novoj bolgarszkoj literatury.* Moszkva, 1907. (orosz ny.); *Angelov B.: A bolgár irod. története.* Irod. szemelvényekkel. 2 köt. Sofia, 1922. (bolgár ny.); *Murko: Geschichte der älteren südslavischen Literaturen.* Leipzig, 1908. *Bonkáló.*

Boliac (ejtsd: boljak), *Cesar*, román költő, *1813. †1880. Verseiben a reformok, a társadalmi fejlődés szükségét hangoztatta, megkapóan csendül ki belőlük a szegény jobbágyokkal való együttérzés. A magyar-román történelmi kapcsolatok során igen nevezetes szerepe van. 1848—49. azon fáradozott, hogy a magyarságot kibékítse a románsággal. Ezért nemcsak Kossuth stb.-vel tárgyalt személyesen, hanem Brassóban *Expatriatul* (A hontalan) c. lapot is indított. Résztvett Bem moldvai betörésében is. *Bitay.*

Bolintineanu (ejtsd: bolintinján), *Dimitrie*, román költő, *1819. †1872. B. írta meg az első román regényeket (*Manoil*, 1855; levélalakban és a tárgyban vele összefüggő *Elena*, 1862), teljesen a romantikus francia regény hatása alatt. Egyik szereplője (az Elenában) biztatja a román nemességet, hogy az irodalompártolásban vegyen példát a magyar nemesektől, mert »azok mesés áldozatokat hoznak irodalmukért«.

Bollandisták, l. *Acta sanctorum.*

Bolond *(fool)*, hivatásos tréfaűző, aki hozzátartozik minden királyi és főúri háztartáshoz. Feladata az, hogy tréfáival mulattassa a társaságot, felderítse szomorkodó urát, akárhányszor a maga rovására megnevettesse hallgatóságát. Mesterségének jelképe a csörgősipka és a tarka ruha. Legnagyobbszerű tragikomikus képviselője a világirodalomban *Triboulet*, a Victor *Hugo*-féle *Le roi s'Amuse* hőse.

Bolond Istók. Népmondai alak, akiről azonban nagyon kevés hagyomány maradt fenn. *Arany* és *Petőfi* költeményhősül választotta. Petőfi költeményét 1847., házassága után írta. Humora derült, B. optimista: életfelfogása a költőnek a nyugodt, derült családi élet után való vágyát tükrözteti. Arany töredéknek maradt humoros költeményének első része 1850. jelent meg. Ez volt a költő életének legszomorúbb korszaka. A költemény borús, a humor keserűség felé hajlik: az egész ének Petőfi *Apostolá*nak sötét képeit juttatja eszünkbe. A második éneket 1873 fejezte be: az anyagot a maga vándorlásából, színészéletéből merítette. Arany előadása Byron hatását tükrözteti, még a forma (stanza) megválasztásában is.

Bolte, *Johannes*, *1858., német irodalomtörténész. Kutatásainak területe: mese-, tárgytörténet, összehasonlító irodalomtörténet. Fontosak kiadásai. (Protestáns iskoladráma, trufairodalom, angol énekesjáték, *R. Köhler* kisebb művei stb.) Szerkeszti a berlini *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* c. folyóiratot. Főműve: (a *G. Polivká*-val együtt kiadott) *Anmerkungen zu den Kinder- u. Haus*[illegible] der *Br. Grimm* (1913—1918., 3 köt.).

Bólyai *Farkas, bólyai*, *1775. †1856., matematikus és drámaíró. Matematikai főműve: *Tentamen juventutem studiosam in elementa matheseos ... introducendi* (2 kötet, Marosvásárhely, 1832—33; — ujabban kiadta a M. Tud. Akadémia 2 kötetben, 1897—1904.) Ebben B. úgy az aritmetika, mint a geometria szigorú alapvetésére törekszik, úgy ahogy az a mai kor tudományos követelményeinek megfelel. Könyve általában ismeretlen és így hatástalan maradt. Sok mély gondolatát később újból kellett felfedezni, hogy a matematika közkincsévé váljék. Tőle való a geometriában a területek végszerű egyenlőségének fogalma. B. nagy érdemet szerzett sok tekintetben sikeres fáradozásával a magyar matematikai műnyelv megalkotása körül. Szépirodalmi művei közül legismertebbek: [illegible]*játék*-a (Nagyszeben, 1817.); Gauss-sal folytatott levelezését kiadta a M. Tud. Akadémia, 1899.

B. *János*, *1802. †1860. Farkas fia, matematikus. Főműve: *Scientiam spatii absolute veram exhibens ...* (»*Appendix*«, Marosvásárhely, 1833. Ujabb kiadása B. F. »Tentamen«-je nagy akadémiai kiadásának II. kötetében, 1897—1904., mint apja *Tentamen*-jének függeléke. Magyar fordításban önállóan is megjelent [illegible]

absolut igaz tudománya. Budapest, 1897.). Az ifju B. ebben a művében az euklidesi 11. posztulátum bizonyíthatóságának problemáját dönti el (negativ értelemben), amellyel Euklides óta hasztalanul vívódtak a legkiválóbb matematikusok. Érdemét nem érinti, hogy egyidejűleg és tudta nélkül vele egyező eredményekre jutottak Lobacsefszkij és Gauss is. Elismerésben semmi része nem volt, ami nagyrészt okozója lehetett élete további tragikus folyásának. Filozófiai hajlama egy *Üdvtan* tervezetében és töredékeiben kallódott el. V. ö. *Stäckel: B. F. és J. geometriai vizsgálatai* 2 kötet (1914.); *Bedőházi J.: A két B.* (1898); *Dávid: A két Bólyai.* *Bálint.*

Bolygó hollandi, költői tárgy. Valószínűleg germán nyelvterületen (tengerpartvidék) keletkezett, legtöbb, legrégibb nyoma Angliába vezet (XVII.—XVIII. sz.). Tartja a rokonságot minden kor istenkísértőivel, elkárhozottaival, Kolumbusszal, Fausttal, a bolygó zsidóval, Zord vadásszal. — Nagypéntek reggele. A kikötőben indulásra készen áll a hajó. A legénység hiába kérleli a kapitányt, ne keljen útra a szent napon. De ez nem hallgat rájuk, s elvitorlázik. Baj nélkül kerüli meg Afrikát, de amikor visszafelé készül, a tenger nem engedi tovább. Büntetésül a Jóreménység foka körül kell cirkálnia itéletnapig, vesztére mindazoknak, akikkel találkozik. Kiinduló pontjául a varázs- vagy kisérteties hajókról szóló mondák egyike, természeti tünemény (fata morgana), a szárazföld reménytelen hajósának, Ahasvérnek az alakja vagy a *Barent Focke* gyorsvitorlás szolgálhatott, mely 1700 körül 2 helyett hat hónap alatt tette meg az utat Indiába. Fejlődésének későbbi történetében — akárcsak a Faustéban — legjelentősebb fordulat az elkárhozott hajóskapitány megváltása: fizikailag a halálban, metafizikailag isten itélőszéke előtt, még pedig itt is önfeláldozó szeretet (hitves, gyermek) erején. Elsőnek Heine kis elbeszélése szabadítja fel a megváltó halálra *(Der Salon I. Cap.* VII. Elster IV). A megváltás gondolata innen kerül *Wagner* zenedrámájába (1841). Az angol Frederick *Marryat (The Phantom Ship,* 1839) is készen kapja már a történettel együtt. Thomas *Moore*-nál (1804), W. *Scott*-nál (1812), *Heine*-nál, *Wagner*-nél névtelen, *Marryat*-nál *Van der Decken*-nek hívják a kapitányt. L. G. *Kalff: De Sage van den vliegenden Hollander naar Behandling, Oorsprong en Zin onderzocht* (1923). A magyar irodalomban csak elvétve lírai motívumként bukkan fel *(Endrődi, Kiss J.).* Marryat regényét átdolgozta *Braun* Soma. *Turóczi-Trostler.*

Bolygó zsidó, elterjedt vándortárgy. Legrégibb nyoma keletre vezet (VII. sz.). Nyugaton *Roger of Wendower* (†1237) s átdolgozója, *Matthäus Parisiensis (Historia Anglica ad annos* 1228—1252) említi elsőízben *Cartaphilus* néven. C. Pilatus ajtónállója. Megüti és sietésre nógatja a kereszt súlya alatt görnyedő Jézust, mire ez ránéz s megszólal: »Én megyek, de te várni fogsz, míg vissza nem térek«. C.-on nem fog a halál. Százévenként visszafiatalodik. Megkeresztelkedik, a keresztségben a József nevet kapja. Hallgatag, jámbor erkölcsű ember, a keresztény tan örök bizonyságául él Örményországban s bízik az isteni kegyelemben. Ez a monda ősalakja. Nemsokára mindenfelé felbukkan. Egy helyhez kötött hőse vándorútra kél. Egyre nagyobb mozgalmasság és aktivitás vesz erőt rajta. A német népkönyvben aztán *(Kurtze Beschreibung und Erzehlung von einem Juden mit Namen Ahasverus* . . . 1602) Ahasverus nevet, s a régi hagyomány keretei között határozottabb körvonalakat, konkrétabb tartalmat kap: ötven éves, magastermetű, zilált hajú, köpenyegbe burkolt, rongyos ruhájú vándor, kezében bot . . . Csak most kezdődik a tárgy igazi világirodalmi útja. Gyökeret ver Franciaországban *(Histoire admirable de Boudedeo,* XVII. sz. népdalok), újra megfordul Angliában, Németalföldön, helyet kap a spanyol drámában (Antonio de Huerta) stb. Németországban a teológusok kezén elsikkad, racionalizálódik költői tartalma, s csak az egyetemes reirracionalizálás idején, főleg *Goethe* töredékében *(Des ewigen Juden erster Fetzen,* 1774), Ch. Fr. D. Schubart rapszódiájával *(Der ewige J.* 1783) kél új szimbolikus életre. Kerete annyira kitágul, hogy menedéket ád minden szellemi áramlatnak, meghódol romantikának *(Andersen),* álromantikának, bevonul a francia színpadra, hordozója a zsidó problematikusságnak, bánatnak *(Chamisso, Auerbach)* s egyben zsidó gyűlöletnek, reakcióellenességnek (E. *Quinet),* radikalizmusnak s egyben reakciónak, világfájdalomnak *(Byron, Shelley,* S. *Norton, Lenau, Zedlitz,* stb.), szociális tendenciának (E. *Sue),* ürügyül szolgál kultúrtörténeti képek felsorakoztatására (Geo. *Croly,* A. *Dumas père,* R. *Hamerling,* S. *Heller),* szatirára (Fritz *Mauthner,* C. *Brachvogel),* befogadja a szocializmust (M. von *Stern), Nietzschet,* naturalizmust, neoromantikát. Magyar feldolgozói: *Vörösmarty, Arany, Kiss* József, *Bartók* Lajos, *Szilágyi* Géza, *Szabolcska* Mihály. A monda eredete nincs tisztázva (kiinduló pontja: Máté, 16, 28; Ahasvér-Nero? A.-zsidónép?). L. Neubauer: *Die Sage vom ew. Juden.* (1884; 1893); *Zschrift für Bücherfreunde* N. F.: 1913; *Gaston Paris: Légendes du moyen-âge* (1904); A. *Soergel: A.-Dichtungen seit Goethe* (1905); Joh. Prost. *Die Sage vom ew. Jud.* (1905); Th. *Kappstein: A. in der Weltpoesie* (1906); E. *König: A.* (1907); Kecskeméti Á.: *Imit Évkönyv (1896);* Perls Á. u. o. (1897); Bloch H. u. o. (1904). *Heinrich* Gusztáv: B. Szemle 1881, uj kiad. 1920. *Heinrich-album* 1912, *Rev. de litt comparée.* (1925. I.) *Turóczi-Trostler.*

Bombaszt. Puffogó, hangos, üres szólam (frázis).

Bonar, *Horatius,* angol egyházi író és költő, *1808. †1889. Himnuszai közül

a legszebbek *Hymns of Faith and Hope* címmel jelentek meg.

Bonaventura, eredeti nevén *Johannes Fidanza,* franciskánus skolasztikus. *1221. †1274. A legnagyobb középkori misztikusok egyike, akit az egyház „doktor seraphicus" névvel tisztelt meg. A neve alatt maradt fenn a szent keresztre írt dicső költeményén kívül Krisztus szenvedéseiről és Máriáról egy-egy költeménysorozat, továbbá egy hosszabb misztikus költemény, *Philomena* (Fülemüle), amely az istenes lélek áhítatos imádkozását allegorizálja megragadó meleg érzelmességgel.

Boncz *Ödön,* miniszteri tanácsos, *1858. A művelődéstörténet, archeologia, genealogia és heraldika körébe vágó dolgozatai közül különösen megemlítendők: *Vázlatok a magyar viseletek történetéből* (1885.) *A magyar szent korona* (1887).

Bondeson, *August,* svéd orvos és író, *1854. †1906. Sok, a parasztnép életéről szóló elbeszélést írt, melyekben realizmus, rokonszenv és humor egyesülnek. Ez még jobban nyilvánul meg leghíresebb művében, a *Skollärare John Chronschoughs memoarer* (Chr. J. tanító memoárjai) c. szatirikus erkölcs- és jellemrajzában.

Boner, *Charles,* angol költő és utazási író. *1815. †1870. Magyar szempontból érdekes Erdélyről írott könyve (Transylvania, its products and its people. 1865.).

Boner, *Ulrich* (XIV. század első fele) német meseíró. *Edelstein* c. 1350 k. befejezett művében 100 tanítómesét dolgozott fel latin források alapján. 1461. jelent meg Bambergben s így az első nyomtatott németnyelvü könyvek közül való. Egyik forrása Heltai Gáspárnak.

Bonfinius, *1434 körül, †1503. Sokáig tartózkodott *Mátyás* király udvarában, ki megbízta Magyarország történetének megírásával. Műve latin nyelven jelent meg: *Rerum Hungaricarum Decades.* Kezdi előadását a húnokkal és végzi 1495-iki eseményekkel.

Bonggren, *Olof,* *1854., az amerikai Egyesült-Államokban élő svéd publicista és költő, két költeménygyűjteményt adott ki: *Förstlingar* (Az elsők) 1882 és *Sånger och sagor* (Dalok és mesék) 1901, amelyekben magas színvonalon álló költőnek mutatkozik.

Bonghi, *Rugiero,* *1826. †1895. Olasz kritikus, aki *Lettere critiche* c. művében az olasz irodalom minden terét nagy tudással és eredetiséggel tanulmányozta.

Bonitz *Ferenc,* *1878. Hírlapíró, majd kat. irányú napilapok szerkesztője, 1919. sajtófőnök. Nagyképzettségű, tisztatollú ujságíró. Az ujságírók intézményei érdekében sokat fáradozott. Számos politikai cikken kívül könyvei is jelentek meg. Fontosabbak: *A tatárjárás Magyarországon, A zsidó vérgyilkosságok története.*

Bonkáló *Sándor* szláv filologus, *1880. Rahón (Máramaros). 1917. a budapesti tud. egyetem az orosz nyelvből és irodalomból magántanárrá habilitálta. 1919-től 1924 végéig a budapesti tud. egyetemen a rutén nyelv és irodalom nyilv. rendes tanára volt, de 1924 végén a tanszékét megszüntették. Önállóan megjelent művei: *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana* (1910); *A Szlávok. A szláv népek és a szláv kérdés ismertetése* (1915); *A magyar rutének* (1920); *Az ukrán mozgalom története* (1922); *Az orosz irodalom története* (1926). Számos filologiai s publicisztikai tanulmányt írt hazai és külföldi folyóiratokba és szaklapokba. E lexikon munkatársa.

Bonsels, *Waldemar,* *1881, német író. Műveiben a mechanizált világ, a civilizáció megkötöttségéből menekülő ember új istenélménye, kalandossága, természetközelsége és rajongása, új etosza és romantikája jut kifejezésre. Legelterjedtebbek: *Die Biene Maja u. ihre Abenteuer* (1912); *Indienfahrt* (1916, megj. 1922); legmélyebben jár *Notizen eines Vagabunden* c. trilógiájában (I. *Menschenwege,* II. *Eros u. die Evangelien,* III. *Narren und Helden.*). Epikus költeménye: *Don Juan* (1919); drámái: *Weinachtspiel* ([illegible]); *Die Flamme* (1925). Verseinek gyüjteménye: *Das Feuer* (1920). Magyarra több művét fordították (Maja, Eros és az evang. stb.). *Turóczi-Trostler.*

Bontempelli, *Massimo.* *1880. Tanár. Klasszikus tendenciával indult költői pályáján, s ma a modern olasz irodalom legméreszebb írója. Stílusa csupa klasszikus, tömör egyszerűség. Fantáziájának nincs határa, úgyannyira, hogy a legfurcsább elgondolásoktól sem riad vissza, különösen novelláiban. Olaszországnak ma egyetlen nagy humoristája. Prózája szaggatott, de kifogástalan, lihegő és mégis megnyugtató. Fontosabb művei *Odi* (1910); *Selle Savi* (1912); *La vita intensa* (1921); *La donna dei miei sogni* (1924). *Widmar.*

Bónyi *Adorján,* * 1894. Író. Regényei: *A császárnő katonái, Délután, É[illegible], Élet a halálban, Éjféli vendég, J[illegible], K[illegible], M[illegible], N[illegible], P[illegible]; A sárga kastély, Szerenád, Szomjuság, A [illegible] asszony* érdekes meseszövésű könnyü olvasmányok.

Bonyodalom, a dráma cselekvényének természetes fejlődésmódja, az egymással szembenálló érdekek összeütközése, a küzdelem változó fordulatai. Az ex[illegible] után következő *conflictus* jelzi a bonyodalom kezdetét; a *crisis* a csúcspont[illegible], a *peripetia* ujabb B.-at, amely látszólag a tragikus hős sorsának kedvezőbbre fordulását ígéri (Lear felgyógyulása, Hamlet visszatérése a tengeri útról, Coriolanus a volskusoknál), míg a *katastropha* a bonyodalomnak es egyben a tragikai cselekvénynek is befejezését jelenti. *[illegible]*

Bopp, *Franz,* *1791. †1867. A szanszkrit nyelv tanára a berlini egyetemen, az összehasonlító nyelvtudomány megalapítója. Ő volt az első, aki bebizonyította, hogy a szanszkrit, görög, latin, perzsa, német nyelvek közös eredetüek s ezen az alapon fejlődött és épült fel az indogermán nyelvek összehasonlító tudománya. Ezt már első munkájában (*Über des Konjugations-system der Sanskritsprache,* 1817) kimondotta; később részletesen tárgyalta [illegible]

indogermán nyelvek hangtanát és alaktanát alapvető hatkötetes összehasonlító nyelvtanában (1833—52). *Balassa.*

Bor *Pál,* művészeti író, festő és szobrász, *1889. A *Magyar Irás* főmunkatársa. Önálló műve: *A kubizmus problémája* és *Csáky József szobrászata* (1926).

Borbás *Vince,* botanikus, *1844. †1905. A magyar megyeflórák klasszikus monografusa. Főműve: *A Balaton flórája* (1900), amelyben Ősmátra elméletét alapozta meg és nyelvészetileg is sok érdekes anyagot nyujtott.

Borbély *István dr.,* *1886. Torockón. A kolozsvári unitárius kollégium igazgatótanára. Irodalomtörténeti, esztétikai, politikai és egyháztörténeti tanulmányokat ír. Könyvei: *Torockó története 1848—49-ben* (1906., Kvár); *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése* (1906., u. o.); *Heltai Gáspár* (1907., Bpest); *Unitárius polemikusok Magyarországon a XVI. században* (1909., Kvár); *Dávid Ferenc és kora* (1910., u. o.); *Bevezetés a modern szépirodalom tanulmányozásába* (I. rész. 1920., u. o.); *Az unitárius életfelfogás uj irányai term. tud. megvilágításban* (1920., u. o.); *A magyar irodalom története,* I—II. köt. (1924—25., u. o.); *A mai unitárius hitelvek kialakulásának története,* I. köt. (1925., u. o.); *Jókai emlékezete* (1925., u. o.); Szerkeszti a *Keresztény Magvető, Erdélyi irod. szemle* folyóiratokat, az *Unitárius könyvtár* és az *Unit. Irod. Társ. Szakkönyvtára* c. kiadványokat. *Szentimrei.*

Borchardt, *Rudolf,* *1877., német költő, műfordító. Önálló forma híján egy fiktiv egyetemes archaizáló stílus ideált állít maga elé, mely »a modern ember lelkét kibékíti rég elkallódott lelkek szerkezetével«. Meglepő, teremtő vagy ujjáteremtő fogékonysággal éli bele magát minden kilobbant, de még elérhető vagy megközelíthető stíluskorszakba. Művei: *Poetische Erzählungen*; *Rede über Hofmannsthal* (1907); *Verkündigung*; *Das Buch Joram* (1907); *Der Durant*; *Die halbgerettete Seele*; *Krippenspiel*; *Die geliebte Kleinigkeit* (1923). *Prosa* I; *Vermischte Gedichte* (1924). Stilizáló fordításai közül legszebb a *Pindaros,* legvirtuózabb a *Vitanuova* Vál. művei: 1907—1918. *Turóczi-Trostler.*

Borcke, *Casper Wilhelm,* *1704. †1747. Shakespeare első német fordítója *(Julius Caesar,* 1741.).

Bordal. A bort és a bor-okozta mámort dicsőítő költemény. A görög irodalomban *Anakreon* tette népszerűvé ezt a műfajt, a magyar irodalomban a XVIII. sz. végén *Csokonai (Anakreoni dalok,* különösen pedig *Dal a csikóbőrös kulacshoz).* A XIX. sz. költői közül *Petőfi* szerette, de írt *B.*-t *Vörösmarty, Tompa* stb. és az újabb költők közül *Endrődi.*

Bordeaux (ejtsd: bordó), *Henry,* *1870., francia író, az Akadémia tagja, kritikus, essayista és regényíró. *Bourget* tanítványa, a családi élet, a hagyományok tisztelője és védelmezője, szenvedélyes természetfestő. Regényeit, amelyekben legtöbbször a vidéki életet rajzolja, katolikus szellem hatja át. Sajnos, nem egyszer szárazak és unalmasak. Ujabban keleti utazásából néhány pittoreszk tárgyat hozott magával s ezekben a regényeiben a leírások szépségével pótolja azt a feszültséget, amely az elbeszélésből hiányzik. Különben igen termékeny író. Ismertebb művei: *La neige sur les pas, Les Roquevillard, La nouvelle croisade des enfants, La Maison, La peur de vivre.* A világháborúból vett regényei közül magyar fordításban is megjelent *La résurrection de la chair.* Legsikerültebb művei közül való keleti tárgyu regénye, a *Jamilé sous les cèdres,* amely szintén megjelent magyarul. *Kállay.*

Borgese (ejtsd: bordzseze), *Giuseppe Antonio.* *1882. A modern Olaszország egyik legnagyobb kritikusa, s a háború után egyik legkiválóbb regényírója. A kritikában Croce nyomdokain halad, különösen a romanticizmussal foglalkozik. Az olasz irodalom neki köszönheti legszebb Goethe tanulmányát. Általában nagyon sokat és behatóan foglalkozott a német irodalommal, s a legszebb könyvet írta D'Annunzióról. Verseskötetet is adott ki *Poesie* címmel. Költészete mély, őszinte, igazán átélt költészet. A háború után két regényt adott ki, *Rube* és *I vivi e i morti* (Élet és Halál), amelyek a háború utáni olasz irodalom legszebb eredményei. Az elsőben Európa háború utáni lelkiállapotát írja meg, a másodikban pedig a halált magasztalja. Irt színdarabokat is. Ezek között híresebbek: *L'arciduca,* melyben a híres mayerlingi tragédiát használja föl háttérül, hogy rokonszenves keretbe foglalja Rudolf trónörökös lelkiéletét, *Lazzaro* c. drámájában pedig egészen új feldolgozásban mutatja be Lázár tragédiáját, aki boldogtalanná lesz egész életén keresztül azért, mert miután Krisztus feltámasztotta haló poraiból, mindenki, még menyasszonya is undorral fordul el tőle, mint olyan embertől, aki már a halottak között járt. B. művészetét általában a mély gondolat, stílusművészet és eredetiség jellemzi. A modern olasz irodalom egyik legértékesebb egyénisége. *Widmar.*

Born, l. *Bertrand de Born.*

Bornemissza *Péter,* *1535. †1585. Sokáig tanult külföldön; itthon buzgó terjesztője lett a református vallásnak. Egy ideig *Balassa* Bálint nevelője volt. Több kötet prédikációt adott ki. Lefordította Sophokles *Elektráját.*

Bornier (ejtsd: bornié), *Henri, vicomte de,* francia újromantikus költő és drámaíró, *1825. †1901. Legnagyobb sikerét *La fille de Roland* c. drámájával aratta (1875). Utolsó műve: *La France d'abord* (1899). Utóda az akadémián E. *Rostand* lett.

Boros *György,* *1855. Unitárius teológiai tanár, majd egyházi főjegyző. Számos cikke jelent meg magyar és angol vallásos folyóiratokban. Önálló kötetei: *Az unit. vallás főelvei, A kolozsvári unit. kollégium, Dávid Ferenc teológiája.* Irt imakönyvet, szerkesztett folyóiratot, fordított angolból és görögből.

Boross *Mihály*, tanár és író, *1815. †1899. Regényeket, novellákat, népies iratokat adott ki. Legtöbbet olvasták *Boldogháza* és *Boldogházi esték* c. munkáit.

Borostyáni *Nándor*, *1848. †1902. Hírlapíró, később szerkesztő. Élete végét Párizsban töltötte ; francia lapokat tájékoztatott a hazai viszonyokról és magyar lapoknak küldött tudósításokat. Főművei: *A polgárháború* (politikai röpirat), *Utazás a Duna jegén* (regény). Irt útirajzokat is : *Magyarország utirajzokban*, *Három világrészben*. Számos regényt és ifjusági iratot fordított magyarra.

Borovszky *Samu*, *1860., történetíró. Előbb az Akadémia tisztviselője, majd a Történeti Társulat titkára. B. szerkeszti a *Magyarország vármegyéi és városai* c. vállalatot. Fontosabb munkái : *A honfoglalás története*, *A népvándorlás kora*, *Borsod vm. története*.

Borroughs (ejtsd : börróz), *Edgar Rice*, angol író. Népszerűvé vált *Tarzan*-sorozata által, amely egy őserdőbe került kultúrembernek primitív ösztönemberré válását beszéli el izgalmas kalandokkal tarkítva.

Borsi (ejtsd : borszi), *Giosue*, *1888. †1915. Háborúban vesztette el életét fiatalon s így nem juttathatta teljesen érvényre költészetben gazdag lelkét. De már első verseskötete után *(Primus Fons*, 1907) nagyon híressé vált. Költészetének főjellemvonása a régies, de az olasz nyelv legjelesebb forrásain épült stilus.

Borsodi *Lajos*, vajdasági író, *1883. Verseket, novellákat, színműveket és irodalmi essay-ket ír. Művei a fővárosi lapokban, utóbb inkább erdélyi és vajdasági folyóiratokban és napilapokban jelennek meg. Önálló művei : *Mesék-merengések* (versek, 1905), *Fenség* (színmű, 1918), *Kirakat* (prózai költemények, 1921), *Az irodalom újabb irányai* (tanulmány), *Ady* (tanulmány), *Házibál* (novelláskötet, 1923), stb.

Borsszem Jankó. Élclap, alapította 1868. *Ágai* Adolf (Csicseri Bors), szerkeszti *Molnár* Jenő. Számos közismert humoros típust teremtett meg.

Boruth *Elemér*, *1833. †1886. Író és lapszerkesztő volt Sátoraljaujhelyen. Az irodalomtörténet Petőfi utánzói között említi. Néhány nagyon népszerű, ma is országosan ismert dala van. (Két gyöngye volt a falunak, két virága.) Kötetei : *Boruth költeményei*, *Nyárlevelek*, *B. hátrahagyott művei*.

Bosboom *Anna*, holland regényírónő, 1812. †1886. Történeti regényei népszerűek voltak, különösen a *Lauernessei ház*. Nyelve keresetten régies, de lélekábrázolása és korfestése kiváló. Később modern tárgyú karakterregényeket írt, melyekben szintén megnyilatkozott finom pszichológiai érzéke.

Boscán, *Juan Almogaver*, spanyol költő, *1493. †1542., udvari összeköttetései révén jó barátságba jutott a velencei követtel, aki az olasz költői formák átvételére ösztönözte. Legbecsesebb munkája egy allegórikus költemény a Szerelem és Féltékenység udvaráról, amelybe sok szatirikus célzást szőtt bele a kortársakról. B. nemcsak a versformát, hanem a szellemet is átvette az olasz költészetből, és bár igen eredetisége mellett is sok motivumában ismerhetni Ariostora, és még többször Petrarcára. B. a spanyol irodalomban az »olasz iskola« kezdeményezője. *Honti.*

Bosnyák *Zoltán*, *1861. A belügyminisztérium tisztviselője, a gyermekvédelmet szervezte meg. Színműveket írt, több darabját előadták a *Nemzeti Színházban*. (*Tisztító tűz*, *Sursum corda*, *Mirette* stb.)

Bossuet (ejtsd : boszüe), *Jacques-Bénigne* francia egyházi szónok és történetfilozófus; *1627. †1704. Condom. majd Meaux püspöke volt (innen közhellyé vált elnevezése : »l'aigle de Meaux.«) Gyászbeszédeket tartott az uralkodóház elhunyt tagjai felett, nevelője volt a dauphin-nek. Hitvitázó és szónoki működését haláláig folytatta. — Csak hat gyászbeszédét és egy prédikációját adta ki ő maga ; a többinek szövegét a vázlatos vagy toldozgatott kéziratokból nehéz helyesen megállapítani. Ifjú korának kissé précieux frázisaiból kibontakozva B. a klasszikusokra emlékeztető, erőteljes, férfias pátoszig emelkedett ; képeiben és mondatainak ritmusában lírai szépségek vannak. Gyászbeszédeit épen úgy, mint prédikációit, a tanulságra építi fel ; a nagy halottak életéből azt emeli ki, ami erkölcsi vagy hitbeli tanulság levonására alkalmas : s ebben nem egészen veszélytelen őszinteségekre is képes. A főtanulság, amelynek hangoztatása egész élete művén végigvonul : az isteni Gondviselés szerepe az emberiség történetében. A dauphin oktatására készült világtörténet *(Discours sur l'histoire universelle)* úgy foglalja össze a hatalmas téma fő-vonalait, hogy ez a vezérgondolat egy pillanatra se halványuljon el. A részletekben tudományos hűségre törekszik ; a szerkezet, a fölépítés iparkodik azt bizonyítani, hogy a Gondviselés ősidőktől fogva a kereszténység diadala érdekében irányította az eseményeket, emelte fel és buktatta el a birodalmakat. Ennek a történetfilozófiának alapján épül a dauphin politikai nevelése is *(la Politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte)*. B. az abszolut királyi jogok alapján áll, természetesen ; de patriarkálisan fogja fel a király szerepét, aki istenadta atyja népének, s ha korlátlan is a hatalma : szelíden kell élnie vele. A dauphin oktatásával van kapcsolatban a *Bevezetés a filozófiába*, amelyet *De la connaissance de Dieu et de soi-même* címen nyomtattak ki B. halála után. Az önismeret könyve ez tulajdonképen, lelki és testi tekintetben ; hibáival együtt nagyszabású összefoglalása a kor tudásának.

A hitvitázó B. főműve a protestánsok ellen szóló *Histoire des variations des églises protestantes*, amely abból az alaptételből indul ki, hogy a kat. egyház tanításainak egységével és változatlanságával szemben a prot. tanítások eltérései és vál-

tozásai maguk is bizonyságai a tévelygésnek. Hatalmas citátum-fegyverzettel mutatja ki sorban ezeket a változásokat. A protestánsokon kívül harcban állott a kat. ultramontanizmussal is, a gallikán törekvések oldalán. A jezsuiták és jansenisták harcaiban, ha elvetette is a jansenisták alaptételeit, erkölcsi követeléseik szigorúságával egyetértett és a társadalmi erkölcstelenségekkel együtt megrótta az ezeket elősegítő kazuisztikát is. Harcban állt a quietizmus képviselőivel (Fénelon) — másfelől meg azokkal az új eszmékkel, amelyek már a XVIII. sz. szabadgondolkozásának előhírnökei voltak. Óriási munkát végzett, a vallási és általában a szellemi élet igen nagy területén. Mint szónok és mint keresztény gondolkozó a francia klasszicizmus korának egyik legnagyobb képviselője. — Összes műveinek legújabb kiadása *Guillaume* abbétól, 10 köt. (4-rét) 1877—85. Szónoklatainak legjobb krit. kiadása: *Lebarq* (1890—97.). Levelezése: *Urbain* és *Levesque*, 152. — Magyarra beszédeit *Acsay* Ferenc fordította (1895). Irod.: *Lanson, B.* 1890; *Brunelière, B.* 1913. *Benedek.*

Boswell (ejtsd: bozvel), *James*, angol író, *1740. †1795. Sokat utazott s utazásait több munkában írta le. Londonban ismerkedett meg Johnsonnal, akihez benső barátság fűzte s akit minden útjára elkísért. Főműve *The Life of Samuel Johnson* (1791.), mely hírnevét megalapította, mint az angol életrajzok egyik első mesterműve. Pontos megfigyelő, drámai erő is van benne. (L. *Macaulay* és *Carlyle* tanulmányait róla.) *Rózsa.*

Botez, *Demostene*, modern román költő, *1893. Jasi-ban (Jászvásár) él, mint az ottani *Viaja Românească* (Román Élet) c. folyóirat egyik oszlopos tagja. A határozatlan, mély fájdalom költője. Állandó témái a haláltól s az ismeretlentől való félelem. Kötetei: *Muntii* (A hegyek, 1918.), *Floarca Pemântului* (A Föld virága, 1920.), *Povestea Omului* (Az Ember meséje, 1923.).

Both János veszedelme. Históriás ének a XV. sz. végéről. Szerzője *Gergely* deák, a törökországi útján elveszett főúr hű embere.

Botka *Tivadar*, *1802. †1885. Jogot végzett és vármegyei szolgálatba lépett. A szabadságharc után rövid ideig törvényszéki elnök. Jogtörténeti, genealógiai és történeti munkái közül fontosabbak: *A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről, Családtani bonyodalmak és adalékok, Vázlatok a megyei alkotm. élet multjából.*

Botto, *Ján*, *1829. †1881., tót költő, szül. Felsőszkálnokon, életének javarészét Besztercebányán töltötte el s ott is halt meg. A népies irány egyik kimagasló képviselője. Első irodalmi kísérletei még 1848. előtt láttak napvilágot. Legkiválóbb munkája a *Smrt' Jánošíkova* (Jánosik halála, 1862.) lírikus hőskölteménye. Nagy figyelmet keltett balladáival is; e műfajnak kiváló mestere volt. Allegórikus stílusban leginkább mondai elemeket dolgoz föl. Egyébként a tót népköltészet hatása alatt áll s egyformán erős a forma és nyelv művészi felhasználásában. Költeményeinek gyűjteményes kiadásai: Prága (1880.) és Túróczszentmárton (1909).

B., *Ján*, *1876., tót költő, irodalmi álneve *Ivan Krasko*, szül. Lukovistyén, Gömörmegyében. Misztikus és szimbolista költő s mint ilyen, figyelemreméltó tehetség. Termékenysége nem nagy; eddig mindössze két önálló verseskötete jelent meg, a *Nox et solitudo* (1909.) és a *Verse* (1912.). Nagy hatással volt rá a modern cseh költészet, főleg *Sova* és *Bezruč*; szellemi rokonságban áll *Ady*-val is. B. nyugateurópai jelenség a tót irodalomban, dekadens poéta, akinek borongós metafórái, súlyos szimbolumai, miszticizmusa s mesteri nyelve szuggesztív hatást tesznek.

Bouchardy (etsd: busardi), *Joseph*, francia melodrámaíró, *1810. †1870. Legnépszerűbb művei voltak: *Gaspardo le Pêcheur* és *Lazare le Pâtre.*

Bouchet (ejtsd: buse), *Guillaume*, poitiers-i könyvkereskedő, aki a XVI. sz. végén három sorozatban adta ki *Serées* c. művét, a realista irodalom egyik ősét. A *Serées* vidéki francia kispolgárok összejöveteleit írja le, akik minden este másmás tárgyról beszélgetnek. Ezekből a sokszor szatirikus beszélgetésekből elég hű képet kapunk a kor polgári életéről.

Bouhélier (ejtsd: buélié), *Saint-Georges de*, eredeti nevén Georges de *Bouhélier-Lepelletier*, francia író, *1876. Rueilben. Lirikus, regényíró és színpadi szerző. Néhány rövid életű revűt alapított és munkatársa volt az egykorú nagy revűknek is. Cikkei, irodalmi kritikái, eredeti filozófiája hamarosan ráirányították a fiatal nemzedék figyelmét. Jóideig feje volt az úgynevezett »naturista iskolának«, Regényeit (ismertebb műve a *Julia)* annak a tételnek a bizonyítására írja, hogy a szellemi élet tünetei és motivumai alig különböznek lényegükben a kémiai folyamatoktól. Színdarabjai társadalmi szatirák, naturalizmus és félszeg szimbolizmus keverékei. Ismertebb darabjai: *Le carneval des enfants, Le roi sans couronne* és *La tragédie royale.* Reprezentáns verskötete: *Les chants de la vie ardente.* B. nagy elmélete az úgynevezett »köznapi heroizmus«, amely még legbanálisabb cselekedeteinkben is erkölcsi és esztétikai értékeket keres és tud felfedezni. *Kállay.*

Bouhours (ejtsd: buúr), *Dominique*, francia kritikus író, *1628. †1702. Boileauéhez hasonló irodalmi elveket fejtegetett *Entretiens d'Ariste et Eugène* c. művében (1671). A nyelvet és stílust illető nézeteit *Doutes sur la langue française* (1674) és *La manière de bien penser dans les ouvrages de l'esprit* (1687) címen fejtette ki.

Bouilhet (ejtsd: buije), *Louis*, francia költő, *1829. †1869. Átmeneti jelenség a romantika és a l'art pour l'art költői között. Fantáziáját a tudomány és az intellektus mozgatja. Világnézete pesszi-

misztikus. Főbb művei: *Melaenis contemporain* (1851); *Fossiles* (1854); *Festons et Astragales* (1858) és *Dernières Chansons* (ezt jóbarátja, Flaubert adta ki halála után, 1872). Írt néhány romantikus drámát is.

Boulay-Paty (ejtsd: bulé-pati), *Évariste*, francia költő, *1804. †1864. A kisebb romantikus poéták seregébe tartozik, érzelgős hangú verseket írt. Kötetei: *les Grecs* (1825), *les Athéniennes* (1827), *Odes nationales* (1830) stb. Posthumus versei: *Poésies de la dernière saison* (1865).

Boulenger (ejtsd: bulanzse), *Marcel*, francia író, *1873. Párizsban. Történetíró, [illegible] is ír. Értékes [illegible] a francia történelem mondam [illegible] [illegible] leplezi le a párizsi [illegible] sok [illegible]. Két történeti regénye (*Le [illegible]* és *[illegible]*) [illegible], kedves olvasmány.

B., *Jacques*, francia író, *1879., történész és essayista. Különösen a dandyzmus [illegible] foglalkozik előszeretettel. (*[illegible]*, *[illegible]*). [illegible] Grand Siècle-ről írt munkája is. Ő revideálta [illegible] nagy [illegible] kiadásában a *[illegible]* *Pantagruel* szöveget s négy kötetben ujította fel a *Kerek asztal* történeteit (Romans de la Table ronde, 1922—23.).

Bourdaloue (ejtsd: burdalú), *Louis*, francia egyházi szónok, *1632. †1704. 1669-től Párizsban prédikált s az udvar és a nagyközönség szemében méltó vetélytársa volt Bossuet-nek. Kevésbbé költői, mint B., inkább dialektikus. Erkölcsi szigorúságában jezsuita létére is a jansenistákhoz jár közel. Beszédeit *Sermons* c. alatt adták ki. (Magyarul: *Szent-Gálly* Ágostontól.)

Bourdet (ejtsd: burde), *Edouard*, francia színműíró, *1881. Első darabját, a *Rubicon* című, meglehetősen csípős vígjátékot 1910. mutatták be. Ezt követte a sokkal finomabb *Cage ouverte.* Tízévi hallgatás után a hatásos színművekre tért át. *L'heure de Berger* című darabja nagy sikert aratott az Antoine-színházban. Nagy elismeréssel szólt a kritika *L'homme enchaîné* c. színművéről is, amelynek hőse egy régi, olda[illegible] nem hagyható szerelem s egy gyötrelmes titok kettős láncát hordja. *La prisonnière* egy rendkívüli nő drámája, aki homoszexuális vonzalom rabságában vergődik.

Bourdigné (ejtsd: burdinnyé), *Charles*, francia elbeszélő a XVI. sz. elején. *[illegible]* *[illegible]* *Pierre Faifeu* című (megj. 1532., mod. kiad. 1883.), elég száraz versekben írta meg egy furfangos angersi diák kalandjait.

Bourges (ejtsd: burzs), *Elémir*, francia író, a Goncourt Akadémia tagja, *1852. †1925. Írói pályáját mint zsurnaliszta kezdte, [illegible] és [illegible] kritikájáról és igazmondásáról. Abszolut írásművész. Regényeit, amelyek félig-meddig prózában írt költemények, erős drámai[illegible] és teljes [illegible] jellemzi. *Le crépuscule des dieux* egy kis [illegible] történetét [illegible] elűznek trónjáról és Párizsba menekül. *Les oiseaux s'envolent et les fleurs tombent* hőse egy orosz nagyherceg, aki [illegible] communard lesz Versaillesban. B. legnagyobb, hatalmasabb alkotása *La nef*, amelyben pesszimista filozófiája is legtisztábban kristályosodik ki. Színes, pittoreszk regény *Sous la hache*, amely Victor *Hugo* 93 c. regényére emlékeztet. *K[illegible]*.

Bourget (ejtsd: burzse), *Paul*, francia író, az Akadémia tagja, *1852. Amiensben. Tanulmányait a Clermont-ferrandi líceumban kezdte és Párizsban fejezte be. Az irodalomban mint lírikus tűnt fel *Au bord de la mer* c. kötetével, amelyet [illegible] időközökben három másik követett. Legérettebb *Les aveux* c. kötete, de különösebb eredetiséget vagy mélyebb inspirációt e[illegible] sem ami el. A prózában, mint essayista jelentkezik először, *Essais de psychologie contemporaine* (1883—1885.) c. művével, amely máig is legjobb munkája. A *[illegible]*ról, *Stendhal*-ról, *Renan*-ról, *[illegible]*, *Baudelaire*-ről írott tanulmányok [illegible] benne. Ezzel a munkájával nagy sikere volt. Azután kezdett hozzá pszichológiai essayihez, amelyekben egy [illegible] sikerült lelki portrét rajzolt az [illegible] mesteri alkalmazásával. Regényei [illegible] a modern élet pszichológiai[illegible] adják. Nagy jelentőségű *Le disciple* (1889.) c. regénye, amelyben *Stendhal* és *Taine* hatása alatt egy fiatal [illegible] történetét írja meg, akit a [illegible] pszichológiai kísérletezés [illegible]. Ezután következik B. lassú [illegible] katolicizmus, a monarchista és tradicionális felfogás, eszméinek. Konverziója [illegible]nak egyes állomásait *[illegible]* (1891.), *La [illegible]* (1899.) és *L'Étape* (1901.) című munkái jelzik. Ezután minden regénye valamely [illegible] társadalmi vagy erkölcsi tételt [illegible]. Valósággal megalapítja a pszichológiai tézis-regény formáját. Egész sereg tanítványa és nagy közönsége van. Regényei (*Le divorce*, *Cosmopolis*, *[illegible]*, *Le démon du midi*, *Le sens de la mort*, *[illegible]*, *Némésis*, *L'émigré*, *[illegible]* *[illegible]*, *La geôle*) mindig valamely aktuális problémát, érdekesen szőtt bonyodalmat és jól megrajzolt jellemeket visznek a közönség elé. Nagy hibája azonban a stílus pongyolasága, az előadás terjengőssége és szárazsága, a leírások teljes hiánya, s a részletek aprólékosságába túló analízis. A színpadon is megpróbálkozott tendenciózus drámákkal. — Magyarul több regénye megjelent (*Hazugságok*, *A [illegible]*, *Válás*, *Nagyvilági dráma* stb.); *A tanítvány* [illegible] bev. tanulmányával (Klassz. Rt.). *K[illegible]*.

Bourrienne, *Louis Antoine Fauvelet de* B., I. Napoleon titkára, *1769. †1834. Híres *Mémoires*-ket hagyott hátra 10 kötetben, de adatai sokszor kevéssé hitelesek.

Bouterwek, *Friedrich*, *1766. †1828. német író, esztétikus. Szépirodalmi kísérletei közül sokat olvasták *Graf Donamar* (1791—92.) c. levélformában írt regényét. [illegible] *Aesthetik*, 1806.) egyik [illegible]

rása a XIX. sz. eleji magyar irodalom esztétikai nézeteinek.

Boutet (ejtsd: butc), *Frédéric*, francia író, *1874., izgalmas cselekményű, fantasztikus, vagy borzalmas tárgyakat dolgoz fel. Regényei és elbeszélései nagyon népszerűek, néhány magyar fordításban is megjelent. *(Halottország. A vadember.)*

Bouts-rimés (ejtsd: bu-rimé). A XVII. század előkelő francia társaságaiban divatozó játék a költészettel: versek írása előre megadott rímekhez.

Bovarizmus. *Flaubert: Mme Bovary* c. regénye nyomán keletkezett szó. Arra a tipikus lelki betegségre alkalmazzák, amelyben Bovaryné szenved: hogy valaki másnak képzeli magát, mint ami, lekicsinyli természetes környezetét és neki nem való világba vágyik.

Bowring (ejtsd: bauring), *Sir John*, angol író, *1792. †1872. Utazásait számos könyvben örökítette meg; a legtöbb európai nemzet népdalait lefordította. *Poetry of the Magyars* (1830) c. munkája is figyelemreméltó.

Boye, *Caspar Johan*, *1791. †1853. Dán költő, románcai *(A farnumi harangok)*, versei *(Dán dalok)*, zsoltárai és *Svend Grathe* c. tragédiája nevezetesek.

Boy-Ed, *Ida* grófnő, német írónő, *1852. Elevenhangú, érdekfeszítő regényeket írt. *(Stille Helden, Glanz, Ein königlicher Kaufmann*, stb.)

Boyesen, *Hjalmar*, norvég születésű amerikai tudós és költő. Irodalomtörténeti műveiben főként Goethevel, Schillerrel és a skandináv irodalommal foglalkozott. Goethe Faustjához írott kommentárja magyarul is megjelent. Regényeket és lírai költeményeket is írt.

Boylesve (ejtsd: boaleev), *René*, *1867. †1926., eredeti nevén *Tardivaux*, francia író, az Akadémia tagja. Regényeket és elbeszéléseket írt, amelyekben költői fantázia, éles megfigyelés és erős moralizáló hajlam mellett finom irónia nyilatkozott meg. Regényei tárgyát előszeretettel vette a vidéki életből. Legsikerültebb művei azok, amelyekben a provinciális életet rajzolja, könnyed szatirával. *Le médecin des dames de Néans* arról szól, hogy ébred rá az igazi életre és a szerelemre egy szép leány valami eldugott, komor kis anjoui városban. A vidéki életet festi a *Becquée* is és B. mesterműve, a *Mademoiselle Cloque*, amely egy ultramontán, de hőslelkű vidéki vén kisasszony történetét mondja el igazán nagy erővel. B. különben szivesen kacérkodott az érzékiséggel is. Tehetségének ez a másik oldala legartisztikusabban nyilatkozik meg *La leçon d'amour dans un parc* c. regényében, amely *Régnier* barokk történeteire emlékeztető ledér szerelmi cselszövény bonyodalmait idézi elénk egy régi Loire-menti kastélyban. Hasonló alaphangulatu novellás kötete is, a *Nymphes dansant avec des satyres*. *Kállay.*

Boz, *Dickens* írói álneve.

Bozzai *Pál*, fiatalon elhalt költő, * 1829. †1852. Kisebb versei és *Kelet könyvei* c. költői elmélkedései a Jókaitól szerkesztett Életképek-ben jelentek meg és gondolati gazdagságukkal Petőfi és Arany figyelmét is felkeltették. Munkáit életrajzaival együtt barátja, Lévay József adta ki.

Böhlau, *Helene*, *1859. Német írónő. Legszebb elbeszéléseinek háttere a Goethekorabeli Weimar. *(Ratsmädelgeschichten* 1888; *Die Kristallkugel* 1903. stb.). Regényeiben a nő felszabadításának *(Der Rangierbahnhof* 1895; *Das Recht der Mutter* 1897), átértékelésének problémájával *(Halbtier* 1899) foglalkozik, még pedig keserű, forradalmi formában. A legtisztábban ott hat, ahol feladja harcias álláspontját *(Das Haus zur Flamm* 1907; *Isebies* 1911). Összegyüjtött művei 1915. *Turóczi-Trostler.*

Böhm *Károly*, filozófus. *1846. Besztercebányán s mint a filozófia egyetemi tanára †1911. Kolozsvárott. Azzal a szándékkal fogott filozófiai rendszerének kiépítéséhez, hogy összeegyeztesse *Kant*-ot *Comte*-tal, a kritikai idealizmust a pozitivizmussal. De gondolkodásának súlypontja mindinkább eltolódott a német idealizmus irányában s végső fokon *Fichte* eszméivel mutatott legnagyobb rokonságot. Világunk két tényezője az Én (alany) és a Nem-Én (tárgy): amaz a teremtő, emez a ható elem benne. A fontosabb rész azonban az alany, a szellem, amely belefonja a világ szövetébe a maga értelmes és ennélfogva értékes fonalát. Mert a világ nemcsak abból áll, ami »van«, hanem talán még jobban abból, aminek »kell lennie«. Különösen fontosak B. értékelméleti vizsgálódásai, amelyekkel töretlen utakon járt. Az egyetlen érték szerinte az intelligencia, a szellemiség. Főműve: *Az ember és világa*, 1883—1911. B. hatása megérzik tanítványain: *Tankó* Bélán, *Bartók* Györgyön, *Ravasz* Lászlón és *Imre* Sándoron. De sokat tanult értékelméleti vizsgálódásaiból *Pauler* Ákos is. V. ö. *Böhm Károly élete és munkássága*; írták tanítványai, szerk. *Kajlós (Keller)* Imre. 3 köt. Mezőtur. *Nagy.*

Böhme, *Jakob l. Német irodalom.*

B. *Margarethe*, *1869. Német írónő, feltünést keltett egy bukott nő naplójának kiadásával *(Tagebuch einer Verlorenen*, 1905). Egyéb művei jelentéktelenek.

Bökvers. Az epigramm elavult, csinált magyar neve.

Bölöni *György*, *1882. Ujságíró, műtörténész, kritikus. Jelenleg Párizsban él. Önálló munkája: *Uj magyar művészet.* Mint műfordító is nagy tevékenységet fejtett ki (France. Maeterlinck).

Böngérfi *János*, tanár és népszerű ifjúsági író *1859., *(Harc a szabadságért, Kádár Pali, a kis magyar Robinson*, stb.)

Bönnelycke (ejtsd: bönelüke), *Emil*, *1893., a dán expresszionista költészet megalapítója. Híres munkája a *Gadeus Legende.*

Böök, *Fredrik*, svéd egyetemi tanár, publicista és író, *1883. Nagy tudással és szellemességgel dolgozott a svéd irodalomtörténet terén, *Romanen och prosaberättelsen i Sverige intill 1809* c. disz-

szertációban, Tegnérről, Stagneliusról stb. szóló műveiben és a *Sveriges moderna litteratur* (Svédorsz. mod. irod.) c. terjedelmes áttekintő munkájában. Emellett kiváló útleíró: *Resa till Frankrike, Resa till Konstantinopel* 1922, amelyben magyarországi megfigyelései vannak, *Resa i Sverige* 1924 és *Resa till Jerusalem* 1925.

Börjesson, *Johan*, svéd lelkész és író, *1790. †1866. *XIV. Erik* c. szomorújátéka (1846), nagy tetszést aratott és jó jellemrajza és versei miatt kiemelkedő helyet foglal a svéd drámairodalomban. Későbbi művei közül említendők *Solen sjunker; Gustav I's sista dagar* (A nap lemegy. I. Gusztáv utolsó napjai).

Börne, *Ludwig*, eredeti nevén *Löb Baruch*, *1786. †1837., német író. Szépirodalmi kísérletei jelentéktelenek. Mint kritikus Lessing iskolájához tartozik. Bátor, könyörtelen, de nem elfogulatlan: minden értékelése mögött ott áll a politikus. Elsőnek közelíti meg *H. von Kleist* magányos lángelméjét s ismeri fel *Grillparzer* jelentőségét. Viszont szakít egyfelől a romantikával, másfelől Goethevel. Időszerűséget követel, szentté avatja a pillanat élményét s ezért vak gyűlölettel támad Goethere, az »időtlenség« költőjére. Irónikus fölénnyel intézi el a romantika utolsó vértelen árnyékát, a végzetdrámát. Mint politikai író utat tör a német publicisztikának. Párizsba költözésével (1830.) szinte teljesen elvész az irodalom számára. *Párizsi levelei* (Briefe aus Paris I. 1831., II. 1833., III. 1834.) ma is megfogják még az olvasót a politikai meggyőződés és radikális rajongás becsületes pátoszával.
Turóczi-Trostler.

Braaten (ejtsd: bróten), *Oskár*, *1881. Oslóban. Norvég tájszólásban írt regénye, *Kring fakriken* (A gyár körül) nagy feltűnést keltett. Naturalista felfogású regényeiben és elbeszéléseiben legszívesebben a norvég munkások és kisemberek mindennapi problémáival foglalkozik.

Brábek, *František*, *1848., †1926. cseh író, magyar műfordító. Az alsó négy gimn. osztályt Miskolcon végezte el. Egyetemi évei után Kaunitz gróffal beutazta Magyarországot. 1875. a prágai cseh műegyetemnek, 1883. a tudományegyetemnek magyar lektora. Magyarból csehre fordította *Petőfi* vál. költeményeit (I. köt. Prága, 1872., II. köt. Tumával együtt 1880.); *Rákosi Jenő Aesopusát* (1873.); *Jókai Arany emberét* (1876.); *Az élet komédiásait* (1879.); *Fortunátus Imrét* (1881.); az *Árnyképeket* (1884.) stb. További fordításai: *Eötvös: A falu jegyzője*; (1885.) *Mikszáth: A tekintetes vármegye* (1886.); *Dóczi: Csók* (Vrchlickývel együtt, 1885.); *Csiky G.: Proletárok* (1888.); *Madách: Ember tragédiája* (Vrchlickývel együtt, 1884.) *Arany: Buda halála* és *Válogatott balladái* (1899.). Ezenkívül számos novellafordítása és a magyar irodalomtörténetre vonatkozó cikke jelent meg különböző cseh folyóiratokban. Írt egy magyar nyelvtant a csehek számára (1875., II. kiad. 1909.), magyar-cseh (1910.) és cseh-magyar (1913.) szótárt s egy kötetben magyarországi útirajzokat adott ki (1875.). B.-et a Kisfaludy és Petőfi Társaság is tagjává választotta. Életc munkáját és szerénységét 50 éves írói jubileuma alkalmával egy magyar újságíró előtt mondott következő szavai jellemzik: »Ötven évig voltam a magyar irodalom hatalmas épületének szerény talicskása Prágában.«
Podhradszky.

Bracciolini (ejtsd: braccsolini), *Francesco*, olasz költő, *1566. †1645. Barberini bíboros szolgálatában állt élete végéig. Főműve: *Scherno degli Dei* (Istenek csúfsága), az ókori istenek kifigurázása, mely-lyel a kétes értékű burleszk-műfajnak egyik legfontosabb képviselője. Komoly költeménye: *La croce racquistata* (A kereszt visszahódítása) még amazt sem éri utól költői érték dolgában.

B., *Poggio*, l. *Poggio*.

Bracco, *Roberto*, olasz drámaíró, *1862. Nápolyban. Első művei nápolyi tájszólásban írt költemények. Novellái (*Smorfie gaie*, Víg grimaszok; *Smorfie tristi*, Szomorú grimaszok; *Ombre cinesi*, Árnyképek) a francia stílusra emlékeztető, ötletes, szellemes, néha banális életképek. Valódi nagy sikereit a színpadon aratta verista drámáival: *Una donna* (Egy asszony), *La fine dell'amore* (A szerelem vége), *Il diritto di vivere* (Az élethez való jog), *Sperduti nel buio* (A sötétben eltűntek), *Maternità* (Anyaság), *Il frutto acerbo* (A keserű gyümölcs). Nálunk is ismeretesek: *Don Pietro Caruso* és a *Fantómok*.
[illegible]

Braddon (ejtsd: bredn), *Mary Elizabeth*, angol regényírónő, *1837. †1915. A magasabb köröket rajzolja szenzációt hajszoló népszerű regényeiben, melyeket számos nyelvre lefordítottak. Legismertebbek: *Lady Audley's secret* (3 hó alatt 83 kiadás), *Ishmael, His darling sin, The infidel, The onkel Henry Dunbar, Birds of Prey* stb. Magyarul megj.: *Éva leánya, Rannoch ezredes végzete, Honora titka*, stb.

Braga, *Theofilo*, portugál költő, tudós és államférfi, *1843. San Miguel (Azori) szigeten. Első verskötetét 16 éves korában adta ki. Jogi tanulmányai közben is inkább az irodalom érdekelte (doktori értekezése: *Költészet a jogban*). Mint irodalomtörténész és folklorista az első tekintély hazájában, óriási munkája a portugál irodalom történetéről 32 kötetre volt tervezve, de nem nyert befejezést. Egyéb munkái: *A portugál népköltészet története, A portugál nép szokásai, hite és hagyományai, Portugál népmesék*, Népdal- és románcgyűjtemények stb. Mint bölcsész a pozitivizmus előharcosa volt; ebben a szellemben írta kétkötetes *Világtörténet*-ét. A portugál köztársaság megalakulásakor őt választották meg elnöknek (1910.). *[illegible]*

Brahm, *Otto*, *1856. †1912., a német naturalizmus legkitűnőbb dramaturgja. Résztvett a berlini *Freie Bühne* (1889) alapításában 1894—1904. a *Lessing-Th.*, majd a *Deutsches Th.* igazgatója. Ibsennek,

Hauptmannak, Tolsztojnak, Strindbergnek ő szerez érvényt a német színpadon és irodalomban. Stíluseszménye a következetes naturalizmus. Ezt szolgálja elméletben s gyakorlatban. A neoromantika küszöbén megáll. Mint filológus Scherer tanítványa. Irodtört. főművei: *G. Keller* (1883); *H. von Kleist* (1884); *Ibsen* (1887); *Schiller* (1889, befejezetlen). Drámaelméleti, kritikai tanulmányait kiadta P. *Schlenther* (1913—15, 2 köt.) v. ö. W. *Simon, O. B.* Kundgebungen zu seinem Gedenken (1913). *Turóczi-Trostler.*

Bräker, *Ulrich,* *1735. †1798., egy a XVIII. sz. német szellem története szempontjából érdekes és fontos önéletrajz (*Lebensgeschichte u. natürliche Ebentheuer des armen Mannes im Tockenburg.* Herausg. von H. H. *Füssli,* 1789; újra kiadta E. von *Bülow,* 1852; A. *Wildbrandt,* 1910) szerzője.

Bramston (ejtsd: bremztn), *Jonnes,* angol költő, *1694. †1744. Szatirikus művei közül *The Art of Politics* Horatius, *The Man of Taste* Pope utánzása.

Brancsics, *[illegible],* szerb költő, *1860. Sok magyar költeményt fordított le szerbre, azonkívül Szigligeti Trónkeresőjét *[illegible] Boris* címen. [illegible] együtt ő írta a legjobb szerb-magyar és magyar-szerb szótárt.

Brandan, ír szent a VI. sz.-ban, egy középkori kalandos útiregény hőse lett, mely B. csodás, mesés vidékekre és népekhez vezető hajóútját beszéli el, így pl. tartózkodását a paradicsom és pokol szigetein. Két általános legendás elemet: az alvilágjárását és kalandos utazását egyesíti tehát az elbeszélés. Legrégibb fennmaradt feldolgozása a X. sz.-ból való latin *Navigatio Brandani.* Későbbiek az ó-francia, ó-olasz, angol és németalföldi szövegek.

Brandes, *Edvard,* dán író, Georg B. öccse. *1847. A bátyja kezdeményezte irodalmi forradalom egyik vezetőalakja, aki a realizmust kritikai és költői munkáiban igyekezett diadalra vinni. Első könyve a *Dán színművészetről* 1880. jelent meg, majd évekkel később a *Külföldi színművészetről* c. könyve. *Holberg és színháza* c. műve a dán kritikai irodalom egyik legértékesebb alkotása. Színműveivel nagy sikereket aratott, különösen nevezetesek az *Orvosságok, Süppedő talaj, Egy menyasszony, Tulerő* címűek. *Egy látogatás* c. 2 felv. drámáját 1904. mutatta be a bpesti *Thália*-társaság. Regényei közül az *Egy politikus* és a *Szerencse káprázata* a legjobbak.

B., *Georg,* *1842. febr. 4. Kopenhágában. Szorgalmasan tanulmányozta az európai irodalmakat, a filozófiát és az etikát s élénk érdeklődéssel kísérte a külföldi írók és gondolkodók irányát. 1870. disszertációt írt Taineről, amivel megszerezte a doktori címet. Ezután külföldre utazott, ahol a leghíresebb költőkkel, a szellemi élet legfőbb vezéreivel kötött ismeretséget és barátságot. 1871. mint magántanár tért haza Kopenhágába. Ez az esztendő korszakalkotó a dán irodalom történetében. Ekkor kezdte meg B. előadássorozatát a *XIX. sz. irodalmának főirányairól.* Hatása akkora volt, hogy nevét hazáján kívül is egyszeriben ismertté tette. B. előadásai egyszeriben végét szakították a romantika egyeduralmának és egy Európában már diadalra jutott irányt segítettek győzelemre, a *realizmust.* Azt hirdette, hogy az irodalomnak a kor áramlataihoz kell kapcsolódnia és abban aktiv és vezető szerepet játszania. Az új irodalom minden számottevő nagysága az ő zászlajára esküdött és Jacobsen, Drachmann, stb. végül is kivívták a realizmus teljes diadalát. B. nyomában hatalmas írónemzedék támadt, majd minden tagjának hírneve túlnőtt Dánia határain és európai jelentőségűvé vált. B. tette ismertté Ibsent és Strindberget is. Mint politikus mindig szót emelt az elnyomott kis nemzetekért, a háború alatt pedig éles vitát folytatott Clémenceauval a béke érdekében. Fő művei: *A XIX. sz. irod. főirányai I—V., Kritikák és portrék, Dán költők, Emberek és művek, Sören Kierkegaard, Ludwig Holberg, William Shakespeare, Wolfgang Goethe,* továbbá *Levned* c. önéletrajza. *Miniaturen* c. művében Görgey Arturnak szentel egy tanulmányt. Legutóbbi könyvében (*Sagnet on Jesus* — J.-monda, 1925.) Jézus létezését próbálja cáfolni. Összegyűjtött munkáinak (*Samlede Skrifter*) kiadása folyamatban van. Magyarul *Korok, emberek, írások* c. alatt jelent meg egy essai-gyűjteménye, továbbá tanulmányai *Anatole Franceról* és *lord Beaconsfieldről.* *Juhász A.*

Bránkovics, *Gjorgje* gróf, szerb író és politikus, *1645. Borosjenőn, †1711. Égerben. Rendkívül viharos volt az élete. Apafi Mihály, majd Leopold császár szolgálatában állt. 1689. magát szerb fejedelemnek nevezve, felszólította a szerbeket, hogy űzzék ki a törököket. A bécsi kormány attól tartott, hogy B. győzelem esetén kikiáltja a független szerb államot, ezért csellel elfogatta és Égerbe száműzte. Égeri fogságában írta *Szloveno-szerb krónikák* c. ötkötetes művét. Műve tendenciózus s bár nyomtatásban nem jelent meg, sokan olvasták s az utána következő írók, pl. *Rájics* forrásmunkának tekintették. Nagyban hozzájárult művével a szerb nemzeti öntudat felköltéséhez. V. ö. *Tallóczy* L. *Az Ál-B.*

Brant, *Sebastian,* *1457. †1521., német humanista költő, a középkor őszének legnépszerűbb szatirikusa. Főműve: *Das Narrenschiff,* 1494. Hajóba gyűjti s *Narragonia*-ba küldi a divat, házasságtörés, uzsora, fösvénység, hitetlenség, iszákosság, hiábavaló vágyak, hálátlanság stb. balgáit. De egyre-másra megfeledkezik a keret pompás [illegible] s száraz prédikátori hangot üt meg. (Újra kiadta: *Franz Schultz,* 1913., kitűnő utószóval. Lefordították latinra, franciára, angolra, németre; újra [illegible] 1914.). B. ötletének köszönheti életét a kor ironikus védőszentje: *St. Grobianus.* *Turóczi-Trostler.*

Brantôme, *Pierre de Bourdeilles, abbé de,* francia író, *1540. †1614. Műve nagyobbrészt a korabeli előkelőségek krónikája és botránykrónikája. Nagy nyugalommal, hihetetlen szabadszájúsággal és minden erkölcsi állásfoglalás nélkül beszél el véres és trágár anekdótákat. Összehordott anyagából később sokan merítettek. (*Vies des hommes illustres et des grands capitaines français*; *Vies des dames illustres*; *Vies des dames galantes* stb.).

Brassai *Sámuel,* az utolsó magyar polihisztor. *1800. Toroczkón s meghalt mint egyetemi tanár 1897. Kolozsvárott. Az emberi tudásnak egész területe foglalkoztatta elméjét és mindenütt nem közönséges mértékben otthonos volt. Pályája első felében különösen a matematika és a természettudományok, valamint a földrajz vonzották, míg később inkább az irodalomtudomány és a nyelvészet érdekelték. De egyaránt érdeklődött mindig a filozófia iránt s épen ezért mindenben elvi rendszerezésre és szintézisre törekedett. E téren legjelentősebb műve lélektani alapokon nyugvó *Logikája* (1858). Nagy érzéke volt az elméletnek a valósággal kapcsolatba hozására és filozófiai elmélkedései is a praktikus cél szolgálatában állottak. Eredeti rendszerét »*Az igazi pozitiv philosophia*« címen egyik akadémiai értekezésében vázolja (1896). Megérdemlik még a tanulmányozást azok a munkái is, amelyekben a módszer kérdését fejtegette. B. mint nevelő is egyike a legkiválóbbaknak. E téren az volt az elve: keveset, jól és lassan tanítani, ami az ő saját enciklopédikus érdeklődése miatt nála egészen váratlan elv. V. ö. *Gál K.: B. mint filozófus,* 1899. *Fitz J.: B. S.* 1911. *Nagy.*

B.-nak a magyar nyelvészet terén különösen a szórendre vonatkozó mondattani kutatásai úttörők (*A magyar mondat* 1860—63; *A mondat dualizmusa,* 1885; *Szórend és accentus* 1888). Részt vett az orthológia és neológia körül folyt vitában is, majd Szarvas Gábor mellett, majd vele is vitatkozva (*A neo- és palaeológia ügyében,* 1875) s 1882. a *Nyelvőr* ellen egy kis folyóiratot kezdett kiadni *A magyar nyelv ellenőre* címmel. *Balassa.*

Brătescu-Voineşti (ejtsd: breteszku-vojnesty), *Jon Alexandru,* román elbeszélő. *1868. A modern kor nagy változásait, az elhaló születési nemesség s a munka, az ipar forradalmi terjedésével felülkerekedő középosztály lassú, sokszor öntudatlan harcát írja le. A román irodalomban ő aknázza ki először a női és a gyermeki lélek gazdagságát. Ez a finoman elemző lélektani eljárás és a vele összhangban álló tömör, kifejező stílus, a román irodalom legjava termékei közé avatja B. novellás köteteit: *Nuvele şi schiţe* (Novellák és rajzok), *În lumea dreptăţii* (Az igazság világában) stb. Novelláiból többet magyarra fordított: *Bitay Á.* és *Jaklovszky D.* *Bitay.*

Braun *Lilly,* szocialista irányú német írónő, *1865. †1916. Jelentékeny szerepet játszott a német szellemi életben. Főművében: *Memoiren einer Sozialistin* (*I. Lehrjahre. II. Kampfjahre*) saját fejlődését és küzdelmeit írta meg. Az új eszmékért küzdő orosz fiatalság regénye a *Lebenssucher. Im Schatten der Titanen* a Goethe-korabeli Weimar érdekes korrajza. Irodalmi szempontból legjobb regénye: *Die Liebesbriefe d. Marquise* (magyarul: A márkinő szerelmes levelei).

B., *Otto, Lili* B. fia, elesett 1918. huszonegyedik évében. Hátrahagyott iratait: *Aus nachgelassenen Schriften eines Frühvollendeten* címen anyja kiadta. A 17—20 éves korában írott költemények, az *Eros és Psyche* drámai költemény, a naplójegyzetek és a kisebb tanulmányok rendkívüli érettségről, tudásról és gazdag lelki életről tanuskodnak.

Braun *Róbert,* *1879. A Fővárosi könyvtár v. aligazgatója, író és bibliografus. Műveiben különösen közgazdasági és szociológiai kérdésekkel (nemzetiségi kérdés, stb.) foglalkozik. Lefordította H. George *Haladás és szegénység* c. könyvét. Számos kisebb tanulmányán kívül könyvet írt *Régi és új milliomosok Amerikában* címen (Bpest, 1929), tudományosan megvilágítva a mammut-vagyonok keletkezésének bűnös történetét. Egyik szerkesztője volt a *Huszadik Század* c. folyóiratnak.

B. *Soma,* *1890. Tanár, irodalomtörténész. Kisebb cikkeken és tanulmányokon kívül megírta *A népmese* c. monografiát.

Braun *Vilhelm von* svéd költő, *1813. †1860. Mikor a mult század közepén a szentimentális költészet Böttigerben csúcspontját elérte, B. nyilvánosság elé lépett humoros, néha cinikus tréfával is tele költeményeivel, melyekben emberi bolondságokat és társadalmi igazságtalanságokat ostoroz. A vidámsága mögött mindig sötét komolyság és bánat rejlik, ami B.-t igazi humoristává teszi.

Brawe (*Joachim Wilh. von*), *1738. †1758. német író. Lessing tanítványa. *Brutus*-a (1767.) nyitja meg az ötös jambusban írt eredeti német drámák sorát.

Brecht, *Bertolt,* német drámaíró, dramaturg. Első kisérletében (*Baal,* előad. 1923) túlhajtja Wedekind formáját. Későbbi darabjaiban (*Trommeln in der Nacht* 1922, Kleistdij; *Dickicht* előad. 1924; *Eduard II.* Marlowe alapján) a következetes expresszionizmus etikai s művészi álláspontját képviseli, csakhogy emberábrázolásában kevésbé elvont s technikailag újra régi funkciójához juttatja a dialógust. *Turóczi-Trostler.*

Bredahl, *Christian Hviid,* *1784. †1860. Dán költő és drámaíró. 1819. jelent meg *Dramatiske scener* c. munkájának első része, majd 1820—1833. még további öt rész. 1849. nagy sikert aratott *Knud Svendson* c. drámájával.

Bredal, *Nils Krog,* *1733. †1778. Norvég író, akinek *Szidoni trónörökös* c. darabjának kopenhágai előadása nagy színházi botrányra és verekedésre vezetett. Ez alkalomból írta Johannes *Ewald* híres szatiráját.

Bregendahl, *Marie* *1867. Egyike a modern dán irodalom legtehetségesebb nőalakjainak. Első könyve: *Henrik a hegyen* 1904. jelent meg, majd 1912. *Egy halálos éj* c. novellás kötete.

Breidfjörd, *Sigurdur*, *1798. †1846. Izlandi lirikus, a régi rimurköltészet folytatója. *Numa-versei* e nemben a legkiválóbbak.

Breitinger, *Johann Jacob*, *1701. †1776., svájci-német esztétikus. Működéséről l. a *Bodmer*-cikket.

Bremer, *Fredrika*, svéd írónő, *1801. †1865., eleinte csak az irodalomnak szentelte magát. Érdeme, hogy a polgári családi regényt Svédországban bevezette. *Presidentens döttrar* (Az elnök leányai), *Grannarna* (A szomszédok) és *Hemmet* (Az otthon) c. műveivel. Később kezdett korának nagy kérdései és szociális és vallási mozgalmai iránt érdeklődni. Hogy közelebbről tanulmányozhassa azokat, nagyszabású utazásokat tett, tapasztalatait és megfigyeléseit levelekben leírta, amelyeket aztán könyvalakban, több kötetben kiadott *Hemmen i Nya världen* (Az otthonok az Uj világban) és *Livet i Gamla varlden* (Az élet a Régi világban) címmel. Amerikai tartózkodása alatt a nő társadalmi poziciójának a problémája érdekelte és buzgó előharcosa lett annak, hogy a nők több polgári jogot nyerjenek. Nevét a világ minden részében ismerték és becsülték. *Lindberg.*

Bremond (ejtsd: bremón), *Henri*, francia kritikus és történetíró. *1865., ma a párisi Institut Catholique tanára és az Académie française tagja. Mint a jezsuita rend tagja Oxfordban nevelkedett, ahol teleszítta lelkét *Newman* bíboros iskolájának szellemével. Főműve, az *Historie littéraire du sentiment religieux en France depuis la fin des guerres de religion jusqu'à nos jours*, 6 kötetben jelent meg 1916—1923-ig. B. eleven és világos elme, akinek korunk profán szellemi áramlatai iránt is nagy érzéke van s mondanivalóit mindig finom és választékos módon tudja kifejezni. *Nagy.*

Brentano, *Bettina*, *1785. †1859., német írónő, Cl. Br. húga, A. von *Arnim* felesége. Irodalmi hírét *Goethe*vel váltott leveleinek *(Goethes Briefwechsel mit einem Kinde* 1835) köszönheti. E leveleket eleinte hiteleseknek, utóbb pedig koholtaknak tartották. Az igazság középütt van. B. rajongó leveleket írt Goethenek, aki óvatos, elhárító tartózkodással válaszolt neki. E leveleket tépi szét, stilizálja, egészíti ki másokkal vagy fiktivekkel. De a gyűjtemény ebben a formájában is fontos forrása a romantika világérzésének, B. odaadó lírizmusának, mely képtelen volt versben megszólalni. Egy másik levél gyüjteményében *(C. Brentanos Frühlingskranz* 1843) bátyjának köt tavaszi koszorút, egy harmadikban *(Die Günderode* 1840) Karoline von Günderode emlékét idézi fel. Két regénye *(Dies Buch gehört dem König* 1843; *Gesprache mit Dämonen* 1852) csak háttere, politikai radikalizmusának pátosza miatt érdekel. B. a Goethe-kultusz egyik legfontosabb prófétája. Fölismeri *Hölderlin*, *Beethoven* jelentőségét s *Petőfi* lángelméjét is körülrajongja. Összes művei megjelentek 1853. (11 köt.), újra kiadta W. *Oehlke* (1921, 7 köt.). *Turóczi-Trostler.*

B., *Clemens*, *1778. †1842., német költő. Szilárd középpont híján sokáig szinte akarattalan hányódik a romantika két elemi élménye, az erótika, meg a vallás között. Eleinte az erótikát szolgálja, aztán megtér s a vallásban talál menedéket maradék-életével, maradék-erótikájával. Megfordul a romantika minden városában: Jénában, Heidelbergben, Berlinben, Bécsben ... Utóbb öt évig ül Dülmenben s följegyzi egy beteg apáca látomásait. Életének romantikus kétértelműségén, bonyolult problematikusságán diadalt ül a zene, de úgy, hogy a diadal lírai formájához, a dalhoz nem tapad a küzdelem zaja, izzadtsága. A vers súlypontját a belső ritmusba helyezi át. Nem magyaráz, nem okoskodik, hanem énekel. Nem várja be, míg a melódia lehiggad, felszivódik a formába, hanem teljesen elmerül benne. Dalainak jórésze lírai ötlet, rögtönzés. Vallásos magábaszállása megujítja előtte a keresztény-katolikus mitosz legrejtettebb zenei lehetőségeit. »Arany-hárfájá-

Des Knaben Wunderhorn (első kiadás.)

nak animális húrja szokatlan hangokat hallat. Vallásos élménye a rózsakoszorú misztériumáról szóló befejezetlen elbeszélő költeményében (*Romanzen vom Rosenkranz*) kulminál. Belső szerkezetéhez annyira hozzá tartozik a lirizmus, hogy a regényformát is szétveti (*Godwi oder das steinerne Bild der Mutter, ein verwilderter Roman.* 1801—1802). Kisebb elbeszéléseiben vagy a múlthoz fordul, vagy idegen formákba önti át a vérét (*Jörg Wickram, Montanus, Froissard*), restaurálja őket, vagy időszerűségből épít védőfalat liraisága köré. Legtökéletesebb restaurációja (*Aus der Chronika eines fahrenden Schülers*) töredék. Modern tárgyú novellái között első helyen áll a Magyarországba vezető — *Die mehreren Wehmüller u. ungar. Nationalgesichter* — melynek fényhomályos háttere és mágikus varázsa mellett ma már szinte fakultnak tetszik B. híres paraszt-novellája (*Geschichte vom braven Kasperl und schönen Annerl*). Arabeszk technikája mintegy átmenetül szolgál Br. meséihez, amik között akad gyermeteg-naiv, irodalmi, irónikus, szatirikus. Legérettebb, leggazdagabb azokban a meséiben, amiket az olasz Basile *Pentamerone*-ja alapján dolgozott fel. A rajnai mesék tervbe vett nagy ciklusából csak a keret s néhány belső mese készült el. Br. drámáit is az impresszió lirája, a rögtönzés, irónia, a színek keveredése, a nyitott, zenei forma jellemzi. Lirizmusa leghalkabban porzik a *Ponce de Leon*ban (vígj.), legdúsabban árad *Libussa*-drámájában (*Die Gründung Prags*, egy el nem készült trilógia első része). Az *Aloys und Imelde* a halálos szerelem és gyűlölet romantikus színjátéka. A. von *Arnim*-mal együtt kiadja a romantika népdalgyűjteményét (*Des Knaben Wunderhorn* 1806—1808). Összegyűjtött műveit kiadta Chr. *Brentano* (1852—1855), összes műveinek [illegible] (1909 köv. többek közreműködésével). Legjobb vál. gyüjteményüket sajtó alá rendezte M. *Preitz* (1914). *Turóczi-Trostler.*

Bret Harte, l. **Harte.**

Breton, *André*, francia író, a legfiatalabb generáció tagja. Költő, regényíró és essayista. Kezdetben a dadaista csoporthoz tartozott. Azután egyik alapítója lett volt dadaista barátaival (Aragon, Soupault, Tzara) a surrealista mozgalomnak. *Manifeste du surréalisme* c. kiáltványa ismertté tette nevét és a mozgalom vezérei közé emelte.

Breton de los Herreros, *Manuel*, spanyol drámaíró, *1796. †1873., eleinte francia hatás alatt, később önálló, spanyol nemzeti szellemben költötte színműveit, melyek száma, fordításokkal és átdolgozásokkal együtt, meghaladja a 140-et. Szatirikus erkölcsképein kívül legértékesebb drámája *Muérete y verás* (Halj meg és majd meglátod), kitűnő, tősgyökeres spanyol jellemrajzokkal. [illegible] darabjai közül legjobbak: *Escuela del matrimonio* (A házasság iskolája) és *Marcela*. *Honti.*

Breviarium. Jelentése szerint: rövid foglalat. A róm. kat. papok imádságos könyve, az elvégzendő imákkal és kötelességszerűen elolvasandó szövegekkel. A modern irodalomban divatossá vált B. egy-egy író, költő vagy gondolkozó műveinek összefoglaló ismertetése, szemelvényekkel és idézetekkel. *Shaw Wagner*- és *Ibsen B.*-a a B. írójának egyéni, művészi és szociális felfogását szolgálta. A nálunk újabban elszaporodott B.-ok inkább objektív ismertetések olyan közönség számára, amelynek ideje vagy pénze nincs, hogy egy-egy írónak minden nevezetes művét megszerezze és elolvassa. (*Shakespeare-, Kant-, Goethe-, Dosztojevszkij-, Wilde-, Shaw-, France-, Mereskovszkij-, Ady-B.* stb.) *Benedek.*

Bridges (ejtsd: bridzsez), *Robert*, angol költő, *1844. Miltonról és Keatsről írt tanulmányokat. Költeményei közül legjobbak: *The Growth of Love*; *Prometheus the Firegiver*; *Eros and Psyche*. Drámái közt: *Nero*; *Ulysses*; *Christian Captives*; *Achilles in Scyros*; *Feast of Bachus*. 1913 óta poéta laureatus.

Bridgewater (ejtsd: bridzswatö), *Francis Henry Egerton*, angol nyelvész és író, *1756. †1829. Nevezetes arról, hogy nagy vagyonát tudományos célokra hagyta s abból jelennek meg 1833 óta a *B. Treatises*, értekezések Istennek a teremtésben tanusított szerepéről.

Bridoye (ejtsd: bridoá). Rabelais Pantagruel-jének típussá vált alakja: a bíró, aki kockán dönti el az ítéletet.

Briem, *Valdimar*, *1848. Izlandi vallásos költő. Bibliai dalait költői szép[illegible], nemes egyszerűség, jámborság és [illegible] teljes mélység jellemzik.

Brierley, *Benjamin* (írói álneve: *Ab-O' Th' (Yate)*, angol tájszólásköltő. Nagyszámú dalában, vígjátékában és elbeszélésében a lancashirei népéletet írja le plasztikus hűséggel és költői realizmussal.

Brieux (ejtsd: briő), *Eugène*, francia drámaíró, *1858. Főleg társadalmi problémákat dolgozott fel, erős külső hatásokat keresve. Ismert drámái: *Blanchette* (1892.) (nálunk Patyolat kisasszony címen), *Le berceau* (A bölcső). Utóbbinak tendenciája a válás ellen irányul. Leghat[illegible]bb és legsikerültebb probléma-drámája a *La robe rouge*, amely a bírói függetlenség kérdését viszi izgalmas jelen[illegible] *Vörös talár* címen [illegible] [illegible] *Les Avariés* (nálunk: A métely) c. darabja a nemibeteg[illegible] kérdését tárgyalja.

Brillat-Savarin, [illegible], francia gasztronómus, *17[illegible]. †1[illegible]. Szellemes ízléstana: *Physiologie du goût* magyar fordításban is megjelent.

Brinckmann, *John*, *1814. †1870. alnémet (plattdeutsch) költő. Prózai főműve: *Kasper Ohm un ik* (1855 [illegible] történet.) Legnagyobb a [illegible]. (*Vogel Griep* 1859.).

Brizeux (ejtsd: briző), *Auguste*, francia költő, *1803. †1858. A romantika ki[illegible] lirikusai közé tartozik, a Bretagne vidékét

és népét énekelte meg *(Marie*, 1832 ; *les Bretons*, 1845) stb. Irt elbeszélő műveket is *(Histoires populaires)* és lefordította a *Divina Commediát.*

Brjuszov, *Válerij Jákovlevics*, orosz költő és író, *1873. †1924. Nem született költő, hanem óriási szorgalommal s kitartással tanulta el a versírást. A könyvekből merít ihletet, s bár művei hidegen hagynak, jól vannak megírva. A »munka hőse«, ahogyan Cvjetájeva elnevezte. Páratlan utánzóképessége van s azért igen jól fordított le néhány modern francia költőt. Összes művei 26 kötetre rúgnak. Van néhány érdekes kritikai dolgozata, néhány elbeszélése s regénye. Legjobb regénye a *Tűzangyal* (Ognenyj angel), de ez is inkább művelődéstörténeti értekezés, mint regény, nagyon érzik rajta a forrástanulmány. Élete utolsó éveiben a bolsevisták költője s hivatalos versfaragója volt. Magyarul megjelent : *A tűzangyal.* F. Kiss D. 1925. *Bonkáló.*

Broadhurst, amerikai drámaíró, *1866. Legjobb darabjai : *Innocent* ; *Bought and Paid for.*

Brockes, *Berthold Heinr.*, *1680. †1747 német költő. Lírai versgyűjteménye *(Irdisches Vergnügen in Gott.* 1721—48. 9 köt.) jellemző emléke a barokk-racionalista átmenet korának. Az érzékek gyönyörűsége, szín, hang, illat, íz, gyümölcs, hús, hal, bor nem öncél, hanem vallásos megismerés, lelki épülés forrása, a természet : könyv, amely istent hirdeti.

Brod, *Max*, *1884. német író. Sokat és sokfélét írt : verset, novellát, regényt, drámát, filozófiai, kulturfilozófiai tanulmányt. A naturalizmusból indul ki, ami jósokáig meglátszik a formáján, de szellemében, az új vallásosság, istenkeresés, szeretet pátoszával hamarosan eljut az expresszionizmus közelébe. Négy főműve *(Schloss Nornepygge* 1908. reg., *Tycho Brahes Weg zu Gott* 1916. reg., *Das grosse Wagnis* 1919. reg., *Räubeni, Fürst der Juden* 1925. reg.) tiszta képet ád irányváltozásáról, belső átlényegüléséről. A zsidóság kultúrtörténeti szerepével foglalkozik *Heidentum, Christentum, Judentum* 1921. c. könyve (Pogányság : a harcos-, kereszténység : a szent-, zsidóság : a próféta típus képviselője.) *Turóczi-Trostler*

Brodarics *István* *1490. †1539. *II. Lajos* kancellárja volt. Részt vett a mohácsi csatában és krónikájában leírja a magyar sereg pusztulását. Később János király szolgálatában állott.

Brody, *Alter*, amerikai költő, *1895. Az orosz zsidó szemüvegén át nézi az amerikai életet *(A Family Album).*

Bródy *Imre*, *1891., magyar elméleti fizikus. Különösen a kvantumelméletre vonatkozó értekezései figyelemreméltók. E lexikon munkatársa.

B. *Mihály*, vajdasági író, *1883. Megjelent könyvei : *Vajda János* (tanulmány) ; *Hullámok* (verskötet) ; *Magyar nyelv* (tankönyv). Jelenleg a *Bácsmegyei Napló* Szabadkán megjelenő politikai napilap szerkesztője.

B. *Miksa*, *1875. †1923. Verseket és novellákat írt, *(Boszorkánylánc, Clotho. Mozi vászon nélkül, Kaleidoskop)*, továbbá librettot Jacobi Viktor *Leányvásár* és *Szibill* c. operettjeihez.

B. *Sándor*, *1863. †1924. A mult sz. utolsó évtizedeinek kedvelt írója. Szertelenségre hajló egyénisége a romantikus irány felé sodorta, ő azonban mintaképeit nem a romantikusokban, hanem a francia naturalisztikus irány híveiben kereste. Egyénisége és a követett irodalmi irány közt mutatkozó szakadék meglátszik alkotásain : képzelt világot rajzol, emberei gyakran papirosemberek. Stílusában van erő, de pongyola. Írói munkásságában a forrongó és szertelenségre hajló ifjú író formakeresése tükröződik. Legsikerültebb alkotása : *Az ezüst kecske.* (reg.) A fiatal írói nemzedék egy része vezérként tisztelte. *Az ezüst kecskén* kívül nevezetesebb alkotásai : *A nap lovagja, Rembrandt fejek, Szinészvér, Egy férfi vallomásai.* Szindarabjai közül jelentős sikert aratott *A dada,* — az első magyar naturalista dráma, — a *Tanítónő* és néhány hatásos, de sekély műve. Az értékesebb *Király-idillek* c. egyfelvonásos trilógia megbukott. *A ruhásbolt* c. posthumus elbeszélését 1926. adták ki.

B. *Zsigmond*, *1830. †1906. Politikai és közgazdasági cikkeket írt a hatvanas évek végén *Kemény* Zsigmond lapjába *(Pesti Napló).* A hatvanas évek elejétől haláláig szerkesztője és tulajdonosa volt egy német politikai napilapnak, a *Neues Pester Journal*nak. Nagy alapítványokat tett jótékony és irodalmi célokra.

Broke v. **Brooke** (ejtsd : brók, brúk), *Arthur*, angol író, *1563, *The Tragicall Historie of Romeus and Juliett* szerzője, melyből merítette Shakespeare a Romeo és Júlia tárgyát. Bandello francia fordítása volt B. kiindulópontja, de az eredetit úgyszólván teljesen megváltoztatta.

Brome (ejtsd : bróm), *Richard*, angol drámaíró, *1652. Ben Jonson barátja, több mint 20 drámát írt, részint egyedül, részint mások társaságában.

Bronnen, *Arnolt*, német drámaíró, *1895. Freud hatása alatt túlzott brutalitással szexualizálja hőseinek lelki életét. Ehhez járul, hogy különben erős pátosza egy pillanatra sem szabadul fel az intellektus ellenérzése alól. Ott a leghatásosabb, ahol az expresszionizmus kedvelt problémáihoz nyúl (apa és fiú : *Vatermord* 1920 ; Férfi és nő : *Anarchie in Sillian* 1924). Egyéb művei : *Geburt der Jugend* (1922) ; *Exzesse* (1922) ; *Napoleons Fall* (1924) ; *Katalaunische Schlacht* (1924) ; *Rhein-Rebellen* (1925). *Turóczi-Trostler.*

Brontë (ejtsd : bronte), *Charlotte*, angol regényírónő, írói nevén *Bell Currer*, *1816. †1855. Ír származású volt ; korán árvaságra jutott s fiatalabb testvéreinek, Emilynek és Anne-nek ő pótolta az anyát. Nevelőnő és tanítónő lett s a három testvér együtt adott ki verseket. Sikert B. egyedül írt első regényével ért el : *Jane Eyre*-rel (1847.),

melyet *Lowoodi árva* címmel Charlotte Birch. *Pfeiffer* német írónő dolgozott fel. Ezt követték *Shirley* (1849), Yorkshire embereiről szerelmi történet keretében és *Villette* (1852), saját brüsszeli kalandos életének rajza, legművésziebb munkája.

Brooke (ejtsd : brúk), *Henry*, angol író, *1703. †1783. Irt regényeket, verseket és drámákat. Leghíresebb műve : *The Fool of Quality.*

Brooks (ejtsd : brúksz), *Maria (Gowan)*, amerikai írónő, *1795. †1845. Főműve a romantikus *Zophiel or The Bride of Swen.*

Brorson, *Hans Adolf,* *1694. †1764. A dánok nagy püspök-költője, népies modorban írt zsoltárai híresek.

Broughton (ejtsd : brautn), *Rhoda*, angol regényíró, *1840. †1920. Egy észak-walesi pap leánya. Első novellája (1867) *Cometh up as a Flower* (magyarul megjel. : *Olyan mint a virág* címmel), majd követte : *Not Wisely but too Well* és *Red as a Rose is She.* A szenteskedő közönség közt botrányt keltett írásaival, mint a konvencionális erkölcs megsértője, de kitartása ünnepelt íróvá tette, s egyre jobban hajlott Zola felé családtörténeteiben és a magasabb körökben játszó életdrámáiban. *(Nancy, Joan, Second Thoughts, Belinda, Doctor Cupid, Alas, Foes in Law*, s a halála után megjelent : *A Fool in her Folly).* Évtizedekig nagy szerepet játszott Oxford társaséletében, de utolsó 30 évét testileg rokkantan töltötte.

Brousson, *Jean-Jacques,* francia író, *1880. Anatole *France* titkára volt. Nevét csak *A. F. en pantoufles* c. könyve tette ismertté (magyarul : A. F. papucsban címen). Azóta feltűnést keltő heti cikkeket ír a *Nouvelles Littéraires*-be. Nagy irodalmi tudás és éles irónia jellemzi.

Brown (ejtsd : braun), *Charles Brockden*, amerikai regényíró, *1771. †1810. B. volt az első hivatásos amerikai író. Számos regényt írt, főleg korában divatos rémregényeket, melyek közül legismertebbek: *Wieland* (1798), *Ormond* (1799), *Arthur Mervyn* (1800) és *Jane Talbot* (1801). Nyers, szentimentális, de erős tehetséggel a borzalmast és visszataszítót domborította ki.

Browne (ejtsd : braun), *Charles Farrar*, amerikai író, *1834. †1867. Roppant népszerű volt humoros írásával, melyek közt legismertebbek : *Artemus Ward his Book, A. W. His Panorama, A. W. among the Mormons, A. W. in England.*

B., *William*, angol költő, *1590. †1645. Hatással volt Miltonra és Keatsre. Főművei : *Britannia's Pastorals* és *The Shepherd's Pipe.*

Browning (ejtsd : brauning), *Elizabeth*, leánynevén *Barrett*, a legkiválóbb angol költőnő. *1806. Durhamben, † 1861. Firenzében. Apja nyugat-indiai ültetvényes, nevét Moultonból változtatta Barrettre. A beteges leány már 14 éves korában könyvet ír s görögül olvas. Egészsége később még gyengül s 30-adik évétől haláláig majdnem folyton beteg ; de híre egyre nő s 1845. Poe neki ajánlja verseit. 1846. Robert B., a nagy költő, orvosi és családi ellenzés dacára nőül veszi, s Firenzébe viszi, hol boldog házaséletben él haláláig. E szerelem emléke a *Sonnets from the Portuguese* (Portugal szonettek), valójában nem fordítás, hanem eredeti mű. Itália-rajongó, mint férje, kinek hatása költészetében is mind erősebb. A firenzei Guidi-házban halt meg, melyről híres versét írta. Fia, Robert *Barrett-Browning*, szobrász. Verseit nagy érzékenység, tudós gazdagság, árnyalatos zenei dikció jellemzi ; az érzések elemzésében merész, mégis gyengéd, mély és finom ; szelleme az emberiség legtágabb eszméihez felérő ; csak nagyobb költeményeiben omlik el kissé a kompozíció s későbbi alkotásaiban hatalmasodik el a modorosság, néha bizonyos »férfiaskodás«. Művei : *Battle of Marathon* 1820.; *Essay on Mind* 1826.; Aischylos *Prometheus*ának fordítása 1833.; *The Seraphim* 1838.; *Chaucer Modernised* 1841.; *A Drama of Exile* és *Poems* 1844. (legszebb költeményei); *Sonnets from the Portuguese* 1847.; *Poems* 1850.; *Casa Guidi Windows* (A Guidi-ház ablakai), melyben Itáliát énekli, 1851.; *Aurora Leigh*, nagy versesregény a nőkérdésről 1857.; *Poems before Congress* politikai versek, 1860.; *Last Poems* 1861. Híres férjével folytatott *levelezése*, melyet fia adott ki. L. még a Robert B.-ról szóló műveket, kivált Lilian Whiting: *The B.-s.* — Magyarul számottevő fordítása nincs.

B., *Robert*, Tennyson mellett az angol Viktória-korszak legnagyobb költője, a világirodalom egyik fő lirikusa *1812. máj. 7. Camberwellben, †1889. dec. 12. Velencében. Apja bankhivatalnok, anyjától német és skót vért örököl. Ifjan Shelley hat rá ; 1833. mint konzuli titkár megjárja Oroszországot s kiadja *Pauline*, majd *Paracelsus* és *Sordello* c. nagy költeményeit, apja költségén. A kritika filozófikus homályosságát támadja. Következő lírai és drámai műveit 1841 és 1846 között füzetekben bocsátja ki *Bells and Pomegranates* címen; az első füzet a *Pippa passes* (Pippa átmegy a színen), különös dráma a kis munkáslányról, ki dalolva megy át az élet borzalmai között s pusztán szelíd megjelenésével kiteljesíti a szörnyű világ egyensúlyát. 1846. szülői akarat ellen nőül veszi s Firenzébe viszi a híres költőnőt, Elizabeth *Barrett*-et : itt él neje haláláig (1861), azután felváltva Itáliában és Angliában. Ez időre esnek főművei : *Men and Women* (Emberek és Asszonyok) versgyűjtemény s *The Ring and the Book* (A Gyűrű és a Könyv) a legterjedelmesebb s legkülönösebb modern eposzok egyike : egy olasz bűnügyi történet, melyet kilencszer mond el a költő, kilenc szereplője szájával ; minden fejezet egy törvényszéki vallomás s drámai monológ. B. világnézete tipikusan angol, praktikus, erkölcsi ; s valami transzcendentális demokratizmuson alapul : mind az isten bábui vagyunk, minden szolgálat egyenlő az Úr előtt. E heroikus optimizmus nem szépíti e gonosz

világot. Nincs jóság, csak harc a jóságért; nincs igazság, csak küzdelem az igazságért; mint a hitetlen püspök *(Bishop Blougram's Apology)*, vagy a csaló spiritiszta *(Mr. Sludge the Medium)* keblében. De e harcban mindenki helyén van, az Isten egében ül s »rendben a világ«. E drámai világnézet megjelenése is drámai, amint B. verseskönyvei címében is jelzi *(Dramatic Romances and Lyrics, Dramatis Personae)*: minden verse egy monológ, sajátos pszichológiai művészettel: a gondolat sodrát kapja meg, félmondatokban és célzásokban. Emberalkotó erejét Shakespeareé mellé teszik. Tudós és gazdag témáiban az egész emberi életet és történetet felöleli; termékenysége bámulatos, noha egyenetlen. Formái különcek, nyelve dús, de rögös: beviszi a lírába a modern élet és tudomány prózainak látszó frazeológiáját; nem riad vissza a groteszktől, rímei valódi kínrímek. E rögös költőt a harmónia vágya gyötri s ez Itália-rajongásának kulcsa. B. a legnehezebb s legtömörebb angol verselő; sok vita centruma. Műveinek magyarázására F. J. *Furnivall* 1881. alapítá a B.-Society-t. Művei: *Pauline* 1833.; *Paracelsus* 1835.; *Strafford*, 1837.; *Sordello* 1840.; *Bells and Pomegranates, Pippa passes*, 1841.; *King Victor and King Charles* és *Dramatic Lyrics*, 1842.; *Return of the Druses* és *A blot in the Scutcheon*, 1843.; *Colombe's Birthday*, 1844.; *Dramatic Romances and Lyrics*, 1845.; *Luria* és *A Soul's Tragedy*, 1846.; *Christmas-Eve and Easter-Day*, 1850; *Essay on Shelley* (egyetlen nevezetesebb prózai műve) 1852.; *In a Balcony*, 1853.; *Men and Women*, 1855.; *Dramatis Personae*, 1864.; *The Ring and the Book*, 1869., *Balaustion's Adventure* és *Prince Hohenstiel-Schwangau*, 1871.; *Fifine at the Fair*, 1872.; *Red Cotton Night-Cap Country*, 1873.; *The Inn Album*, 1875.; *Pacchiarotto*, 1876.; Aischylos *Agamemnon*jának fordítása, 1877.; *La Saisiaz* és *Two Poets of Croisic*, 1876.; *Dramatic Idylls*, 1878-1880. *Jocoseria*, 1883.; *Ferishtah's Fancies*, 1884. *Parleyings with certain People*, 1887., *Asolando*, 1889. Nejével való levelezését fia adta ki. — Irodalom: Mrs. *Sutherland-Orr: Handbook to the works of B.*; *Gosse: B.*; *Berdoe: B.-Cyclopedia*; *Griffin: Life of B.*; L. *Whitting: The B.-s*; *Henry Jones: B. as a philos. and relig. teacher* (Nelson); G. K. *Chesterton: B.* (English Men of Letters). Magyarul: *Kégl* Sándor: *A hét B.* (Bud. Szemle 1907); *Babits* Mihály: *B.* (Gondolat és Irás); *Békássy* Ferenc: *B. az irómüvész* (Tanulmányok, 1917). — Magyarul csak kevés s jelentéktelen B.-vers olvasható *Radó* Antal (Idegen költők Albuma), *Babits* Mihály (Pávatollak), *Kosztolányi* Dezső (Modern költők) és *Tóth* Árpád (Örök virágok) fordításában. A *Pippa Passes*-t lefordította *Reichardt* Piroska *(Amerre Pippa jár)* 1922. Kner.

Babits Mihály.

Bruant (ejtsd: brüaan), *Aristide*, francia író. *1851. Courtenay-ban, †1925. Mint tizenkilencéves fiú felcsapott önkéntesnek és néhány társával szabadcsapatban vonult a betörő poroszok ellen. Az année terrible után Párizsba ment és az volt a terve, hogy szinész lesz, mert szép hangja volt. De hamarosan megunta a színpadi életet és a Montmartre híres művészkabaréjába, a *Chat-Noir*ba járt énekelni; később maga csinálta a műsorát is. Aztán megalapította a *Mirliton* kabarét s így lett a leghíresebb francia kabaréköltővé, aki chansonjait *Dans la rue* és *Sur la route* c. köteteiben gyüjtötte össze. Hamarosan meggazdagodott és visszavonult courtenayi kastélyába, ahol népies regényeket írt. Itt is halt meg. *Kállay.*

Bruce (ejtsd: brúsz), *Michael*, angol költő, *1746. †1767. Thomson hatását mutatja a *Loch Leven*. Ő a szerzője a híres *Ode to the Cuckoo*-nak.

Brugmann, *Karl*, német nyelvtudós, *1849. †1919. Egyetemi tanár előbb Freiburgban, azután Lipcsében. Az indogermán összehasonlító nyelvtudomány eredményeit összefoglalta és rendszerezte Delbrückkel együtt kidolgozott korszakos munkájában: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogerm. Sprachen* (1886—1892) és *Kurze vergl. Grammatik der indg. Sprachen* (1902). Streitberggel együtt megalapította és szerkesztette az Indogermanische Forschungen c. folyóiratot (1892-től).

Brunetière (ejtsd: brünötyieer), *Ferdinand*, *1849. †1907. A XIX. század egyik legnevesebb francia kritikusa és irodalomtörténésze. Tanára volt az École normale supérieure-nek, tagja az Akadémiának és sokáig szerkesztője a *Revue des deux Mondes*-nak. Irodalmi tanulmányait alaposság, éles logika, ritka absztraháló és összefoglaló tehetség jellemzi. A műfajokat önállóan fejlődő organizmusoknak tekintette. Mindig objektivitásra törekedett, de temperamentuma legtöbb művét erősen polemizáló hangúvá teszi. Éles hangon támadta a naturalistákat. Erős küzdelmet folytatott a katolicizmus restaurálásáért is, mert az Egyházban látta a tekintélyt és a tradiciót, sőt egy híres szavával egyenesen kimondta »a tudomány csődjét«. Ismert művei: *Le roman naturaliste, Histoire et littérature*, 3 séries, *Questions et nouvelles questions de critique, Les époques du théâtre français, L'évolution de la poésie lyrique, Honoré de Balzac, Histoire de la littérature française classique.* *Kállay.*

Brunetto Latini, l. *Latini.*

Bruni, *Leonardo (Aretinus)*, olasz humanista történetíró, *1369. †1444. Firenze történetét írta meg *(Historiarum florentinarum libri XII.)*. Olasz munkái közül legfontosabb *Dante* életrajza, az első komoly forrása a Dante életéről fennmaradt adatoknak.

Brunius, *August*, svéd író és kritikus, *1879. †1926. Svédország legkiválóbb kritikusainak egyike. Festészetről, építészetről és színházról írt egyforma szaktudással, pl. *Färg och form* (Szín és forma); *Hus och hem* (Ház és otthon); *Det moderna*

originalträsnittet (A modern fametszet) c. könyveiben. Hogy az angol irodalom alapos ismerője volt, megmutatta a *Modern engelsk litteratur* és *Shakespeare* c. műveivel. A színpad iránti érdeklődése a drámaírás területére vezette át: *Furstens terkomst* (A fejedelem visszatérése); *Nyckeln och ringen* (A kulcs és a gyűrű) vígjátékok, *Den gröna flickan* (A zöld leány); *Dalin och drottningen* (D. és a királyné) és *Messeniernas fall* (A Messeniusok bukása), a két utolsó történelmi, ill. irodalomtörténeti tárgyú. *Lindberg.*

Brunner, *Sebastian,* *1814. †1893., kat. pap, a Metternich-féle reakció legtehetségesebb költője, az ultramontanizmus legdurvább ördögűzője. (*Der Nebeljungen Lied,* Hegel s az *Ifju Németország ellen.* 1845.) Összegyűjtött művei 1864—77. jelentek meg 18 köt.-ben (új kiadásuk 1890. s köv.).

Bruno, *Giordano,* olasz filozófus és misztikus, *1548. †1600. Túláradó pátoszu, nagy formaművészettel megirt bölcseleti dialógusaiban is megnyilatkozik irónikus érzéke, az egyes karakterek párbeszédeken keresztül való jellemzésének művészete és szárnyaló, de féktelen fantáziája. *B.* első munkáját 34 éves korában adta ki. Szatirikus vígjáték volt, *Il Candelaio* (A gyertyatartó), a renaissance drámairodalmának egyik legerősebb alkotása; humorában, gúnyosságában csupa féktelenség; jellemeiben a torzításig kiélezett körvonalak (jóllehet burkolatában minden személye a hagyományos vígjátéktípusok valamelyikét jeleníti meg), nyelvében gazdag, kicsorduló szóbőség, csupa szines tarkaság. Három főszereplője, a pedáns, az alkimista és a vén szerelmes: az irodalom, a tudomány és az érzelmi világ kegyetlen karrikatúrája. A darab megdöbbentő trágárságaiért az egész korabeli vígjátékirodalom viseli a felelősséget; egyébként is az agresszív és polémikus szellem, mely B. későbbi műveiben már *eget kér,* megérteti, hogy a Bibbiénák és Aretinok fegyvertárából finnyáskodás nélkül tette magáévá azokat az eszközöket, amelyek az ő viharos temperamentumának kellettek. Másik burleszk munkája, *Cabala del Cavallo Pegaseo* vagy *d'Asino Cillenico,* a butaság nyugalmat biztosító üdvösségéről szól. Költői műveit, néhány gyönyörű, mély gondolatokból remekbe faragott szonettjét, magyarázó szövegbe illesztve adta ki *Eroici furori* címen (1856). *Honti.*

Brutus *János Mihály,* *1517. †1592. Báthory István erdélyi fejedelem udvari történetírója volt. Történeti munkájának címe: *Rerum Hungaricorum libri XX.* (Magyar történelem 20 fejezetben.)

Bruun, *Laurids,* *1864. Odense-ban. Dán író, hazája újabb prózairodalmának egyik kimagasló alakja. Merész fantáziája, lélekismerete, stílusművészete minden munkáját ismertté és népszerűvé tette. 1886. jelent meg első könyve, a *Történetek,* ezt követte fantasztikus, társadalmi, történeti regényeinek egész sora. Leghíresebbek: *Den Ewige, A Bygerne család, Absolon mondája, Minden bűnök királya, Oanda* stb. Magyarul megjelentek: *Van Zanten boldog évei, Van Zanten naplójegyzeteiből, Négy óra története, Az örömtelen özvegy, Az éjféli nap országa. Juhász A.*

Brückner, *Alexander,* *1856, lengyel irodalomtörténész, legtöbb munkáját azonban német nyelven írta. A szláv filológia tanára a berlini egyetemen, 1924. nyugalomba vonult. Főmunkája a *Geschichte der polnischen Literatur.* Egyéb művei: *Geschichte der russischen Literatur; Mitologja słowiańska,* 1913; *Mitologja polska* 1924; *Adalékok a lengyel nyelv történetéhez,* 5 rész, Krakkó 1900—1907; *A lengyel nyelv története,* 1907 stb. B.-t nagy olvasottság, szigorú forrás kritika, egyéni felfogás és kiváló stílus érzék jellemzik. *Podhradszky.*

Brülow, *Kasper,* *1585. †1627. német humanista-drámaíró. Latin nyelvű darabjaiban (*Andromeda, Elias, Chariclea, Nebucadnezar, Julius Caesar, Moses*) Seneca hatása lép egyezményre a népies színjátékkal.

Bryant (ejtsd: brájent), *William Cullen,* amerikai költő, *1794. †1878. Már gyermekkorában írt verseket s 15 éves volt, mikor *The Embargo* c. politikai szatirája megjelent. Első verse, *Thanatopsis* (1817) egyszersmind az első nagy amerikai költői mű. A halál mindent átható érzése nem fojtotta el életkedvét; az a gondolat hatja át költészetét, hogy a természet szavának engedelmeskedni kell s a természet akaratában való megnyugvás az emberi elégedettség forrása. A Thanatopsis pantheizmusa sztoikusabb, mint Wordsworthé, akinek hatása *To a Waterfowl*-ban is mutatkozik, de B. komorabb, mint példaképe. Ez a legjobb angol nyelven írt rövid költemény. A görög epikusok szeretete vezette Homer fordításához, melyen hat évig dolgozott. Számára élet és művészet egy volt; az emberiség rajongó szeretete szól műveiből. Szemlélődő mélabú s a magány szeretete inspirálja. Legismertebb költeményei még: *The Rivulet, The Wes Wind, The Forest Hymn, The Fringed Gentian.* Mint prózaíró is elsőrangú. Utileirásai s beszédei több kiadást értek. Egy antológia szerkesztésén (*Library of Poetry and Song*) kívül Gay-vel együtt megírta az Egyesült Államok történetét. Magyarul megj. a Thanatopsis *Radó* Antal ford. (Idegen költők albuma). *Rózsa*

Bryennios, *Nikephoros,* *1062. †1137 után, kiváló bizánci hadvezér és államférfi, a Komnenos-család bizalmasa, Anna Komnena történetírónő férje. Egyebek között írt 4 könyvben egy be nem fejezett történeti művet apósa, Alexios császár uralmáról az 1070. és 1079. évek között, memoár-szerű családi krónikát, melyet felesége folytatott. — Kiad. többször 1661 óta, A. Meineke 1836 (bonni corpus). Migne Patr. Gr. 127. köt. *Czebe.*

Buber, *Martin,* *1878., német író. Főproblémája az európai kultúrvalóság s benne a zsidóság sorsa, kialakítása. Vezető

gondolata: a mitosz megmentése, az ember megváltása a legmélyebb erőkhöz való visszatérés, átlényegülés útján. Ezt a gondolatot szolgálják eredeti művei *(Daniel*, 1913.; *Die Rede, die Lehre u. das Lied*, 1917.; *Ereignisse u. Begegnungen*, 1917.; *Ich u. Du*, 1923.), beszédei *(Reden über das Judentum* és *Vom Geist des Judentums*, 1916.), gyűjteményei *(Ekstatische Konfessionen*, 1909., új kiad. 1921.), fordításai *(Die Schrift)*, kiadásai *(Kalewala*, 1914.). De legfontosabb talán az a tudatos munkája, amellyel újra életre keltette a keleti zsidóság misztikáját. *(Die Geschichten des Rabbi Nachman*, 1906.; *Die Legende des Baalschem*, 1907.; *Der grosse Maggid u. seine Nachfolge*, 1921.; *Das verborgene Licht*, 1924.) *Turóczi-Trostler*.

Bucan (ejtsd: bökn), *John*, angol író, *1875. Oxfordban történeti tanulmányaival tünt ki. A szépirodalomban első nagy sikere *Sir Quixote*; afrikai útjának hatása alatt írta *The African Colony*-t, *A Lodge in the Wilderness*-t és *Prester John*-t. A háború történetén kívül újabb művei: *The Thirty-Nine Steps* és *Greenmantle*.

Buchanan (ejtsd: bjúkenen), *Robert*, angol költő és regényíró, *1841. †1901. Első sikerét *Undertones* c. verskötetével (1863) aratta, melyet csak növeltek az *Idylls of Inverburn* és a *London Poems*. Regényei közt legjobbak: *A Child of Nature* (1879); *God and the Man* (1881), drámái között: *A Nine Days' Queen*, *Alone in London*. Ellentétes megítélést, részben megütközést váltottak ki utolsó verses művei: *The Outcast* és *The Wandering Jew*. *Rózsa*.

Buchholtz, *Andreas Heinr.*, *1607. †1671., német író. A barokk-regény heroikus formáját ő honosítja meg a német irodalomban. *(Des christlichen teutschen Grossfürsten Hercules u. des böhm. Königl. Frl. Valisca Wundergeschichte*, 1659—60. 8 köt.; eszményített germán hőskor, Valisca kisasszony megszöktetése, veszedelmek, kalandok szárazon és vizen; folytatása: *Der christl. Königl. Fürsten Herculescus und Herculadisca auch Ihrer Hochfürstl. Gesellschaft anmutige Wundergeschichte*, 1659., 5 köt.: a kereszténység elterjedése Németországban.) *Dugonics A.* egyik mintája. *Turóczi-Trostler*.

Buchner, *August*, *1591. †1661., német barokk-költő. Opitz követői közé tartozik. Ő szerez polgárjogot a német költészetben a daktilusnak.

Bucuţă (ejtsd: bukuce), *Emanoil*, modern román költő és író, *1887. Utirajzaiban új néprajzi adatokat hoz a szerbiai románság életéből. Kötetei: *Florile Inimei* (A Szív virágai, 1921), *Românii dintre Vidin si Timoc* (A Viddin és a Timók közt élő románok).

Buczy *Emil*, *1782. †1839., az erdélyi irodalmi élet és művelődés egyik kezdeményezője a nemzeti ujjászületés korában. Az *Erdélyi Múzeum* egyik alapítója volt. Önálló munkái közül a lírai költészetről és a görög tragédiáról szóló esztétikai tanulmányai, továbbá a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztése érdekében írott munkája: *Dugonicshoz, a tudomány és nemzeti nyelv boldogságának talpkövei*, 1805., említésreméltók.

Bud *János*, *1880., egyetemi tanár, jelenleg pénzügyminiszter. Számos pénzügyi és statisztikai tanulmánya közül fontosabbak: *A magyar szt. korona országainak bűnügyi stat.*, *Népünk halandósága és élettartama*, *A gyermekmunka hazánkban és a külföldön.*

Budai *Ézsaiás*, *1766. †1841., debreceni kollegiumi tanár. Sok tudományos művet és tankönyvet írt; megírta Magyarország történetét is.

B. *Ferenc*, *1760. †1802., ref. lelkész. *Polgári lexikona*, melyben a magyar történelmi családokat ismerteti, népszerű munka volt. *Kant* filozófiáját először ismertette nálunk ez a nagytudású és sokoldalu férfi.

Budai krónika. Első nyomtatott könyvünk; *Hess* András adta ki 1473. latin nyelvű. Címe: *Cronica Hungarorum*.

Budapesti Hiradó, politikai ujság, 1844-től 1848-ig a konzervativok vezérlapja, *Dessewffy* Emil gróf indította meg, *Vida* Károly szerkesztette.

Budapesti Hirlap, 1859-től 1860-ig a hivatalos jellegű politikai napilap. *Szilágyi* Ferenc, majd *Nádaskay* s végül *Vértei* szerkesztette. — E néven indította meg 1881. *Rákosi* Jenő és *Csukássi* József az ország legtekintélyesebb és sok ideig legjobb lapját. Felelős szerkesztője Csajthay volt. 1924. Rákosi megvált a laptól, azóta *Csajthay* és *Lándor* Tivadar szerkesztik.

Budapesti Közlöny, hivatalos lap, 1867. indult, *Salamon* Ferenc, *Vadnay* Károly szerkesztették. Jelenleg *Bársony* István a szerkesztője.

Budapesti Napló, politikai napilap, 1894. alapította *Vészi* József. Felelős szerkesztője *Braun* Sándor volt, majd *Pályi* Ede. Szabadelvű irányzatu volt, Pályi alatt esti lappá alakult át, 1914. már rendszertelenül jelenik meg, rövid ideig csupán lósporttal foglalkozik s végül megszűnik a beolvadt *Magyar Szó*-val együtt.

Budapesti Philologiai Társaság. *Ponori Thewrewk* Emil alapította 1874. a klaszszika-filológia művelésére, később bevonta működésének körébe a modern filológiát is. Jelentős tudományos folyóirata az *Egyetemes Philologiai Közlöny*.

Budapesti Szemle, 1857. *Csengery* Antal alapította. Később *Gyulai* Pál, majd *Vojnovich* Géza lett a szerkesztője. Szépirodalmi művek, kritikák, tanulmányok egyaránt helyet foglalnak benne. A *M. Tud. Akadémia* támogatásával jelenik meg s a konzervativ irodalom és kritika képviselője.

Buday *Aladár*, *1874. Ügyvéd és kat. szellemű író. A Pázmáneum alapítója, több kat. folyóirat szerkesztője.

B. *Árpád*, *1879. Archeológus. Erdély és Bács-Bodrog római emlékeit kutatja.

B. *László*, *1873. Közgazdász, műegye-

temi tanár, a Statisztikai Hivatal igazgatója. Szépirodalmi és közgazdasági szakmunkákat írt. Főműve: *A megcsonkított Magyarország* c. könyv.

Buddhisztikus irodalom a buddhizmus néven ismert világvallás irodalma, amely Buddha korától (Kr. e. 560—480.) kb. másfélezer évig tart. Nyelve részint páli, részint szanszkrit (l. Ind irodalom). Eszerint van *páli* és *szanszkrit* nyelvű B.

I. A páli nyelvű B. legrégibb és legfontosabb terméke a hínajána-irányzatú »déli« buddhizmus kánonja, a *Ti-pitaka*, »hármas kosár«, mert három »kosár« (azaz: gyűjtemény) van benne. Ezek: 1. a *Vinaja-pitaka*, »a fegyelem kosara«, a buddh. szerzetesrend rendi szabályainak gyűjteménye; 2. a *Szutta-pitaka*, »a tanítóbeszédek kosara«, a buddh. tan főforrása; 3. az *Abhidhamma-pitaka*, »a magasabb tan kosara«, a buddh. szkolasztika. E három gyűjtemény szövegei a Kr. előtti időkben keletkeztek India északkeleti részében és a Kr. előtti I. században foglaltattak írásba Ceylon szigetén. Irodalmi szempontból legértékesebbek a Szutta-pitaka szövegei, amelyek öt gyűjteménybe *(nikája)* vannak foglalva. A négy első nikájában rövidebb-hosszabb fejtegetések vannak — rendesen beszédek (Buddha, néha egy tanítvány beszédei), részben keretelbeszéléses párbeszédek — prózában, néha beékelt versekkel. A *Digha*-nikájában 34 igen »hosszú« szutta van (sokat fordítottak belőle: *T. W.* és *C. A. F. Rhys Davids: Dialogues of the Buddha.* I.—II. London 1899., 1901; *K. E. Neumann: Reden G. Buddho's* I.—II. München 1907., 1912.; *R. O. Franke: D. in Auswahl*, Göttingen u. Leipzig 1913.), a *Maddshima*-nikájában 152 »középnagyságú« szutta (ford. *K. E. Neumann: Reden G. Buddho's* I.—III.

Ősrégi buddhista felirat

Leipzig 1896—1902.), a *Szanjutta*-nikájában 2889 és az *Anguttara*-nikájában 2308 rövid szutta. E négy nikája szuttáinak közös bélyegző vonásai: az ismétlés, szavak, mondatok és egész passzusok unalomig hajtott ismétlése; ügyes, amellett finom vitatkozási mód; hasonlatok. Az ötödik gyűjtemény a *Khuddaka-nikája*, »a kisebb darabok gyűjteménye«. Ez 15 szövegből áll, amelyekben a tan poétikus, részben népies módon van előadva. Irodalmi értékek közöttük: 1. a *Dhammapada*, »a tan szavai«, 423 erkölcsi mondást tartalmazó verses antológia, a legrégebben és legjobban ismert buddh. mű nyugaton (újabb fordításai: *K. E. Neumann*: »*Der Wahrheitpfad*«. München, 2. kiad. 1921; *L. v. Schroeder*: »*Worte der Wahrheit*«, Leipzig 1892.); — 2. *Udána*, 82 egészen rövid elbeszélés Buddha életéből, amelyeknek végén egy-egy az ő szájába adott »lelkes kijelentés« áll (angolra ford. *D. M. Strong*, London 1902.); — 3. *Itivuttaka*, 112 Buddha szájába adott történetke, versekkel kevert egyszerű prózában (ford. *I. H. Moore*: »*Sayings of the B.*« New-York 1908.); — 4. *Szutta-nikája*, 54 rövidebb és 1 hosszabb költemény — részint vers, részint vers és próza elegye; egyes darabok a Kr. e. III—II. századba mennek vissza és igen értékes poétikus alkotások (angolra ford. *V. Fausböll*, SBE. X. 2.). — 5. *Théra-gáthá* »szerzetes dalok« és 6. *Théri-gáthá* »apácadalok«, 107, ill. 73 egyházi költemény (ford. *K. E. Neumann*: »*Die Lieder der Mönche u. Nonnen*«, Berlin 1899; *Mrs. Rhys Davids*: »*Psalms of the Early Buddhists*«. I.—II. London, 1909, 1913.). — 7. *Dsátakák*, »születési történetek« — 547 történet (mese, rege, anekdóta, novella, legenda stb.), amelyeknek hőse v. szemtanuja Buddha a születését megelőző létformák egyikében; a dsátakák világirodalmi jelentőségűek (angolra ford. *E. B. Cowell*; »*The Játaka*«. I—VII. Cambridge, 1895—1913., németre *J. Dutoit*: »*Játakam*«, Leipzig, 1908—1921).

ये धर्म्मा हेतु प्रभवा हेतुं तेषां तथागतो
ह्यवदत् तेषां च यो निरोध एवं वादि महाश्रमण ॥

Azonos buddhista szöveg:
1. devanagari, 2. afgán, 3. sziámi-páli, 4. jávai, 5. jávai-páli írással

A terjedelmes nem kánoni páli B. legjelentékenyebb műve a *Milinda-panyhá*, »Milinda (a graeco-ind Menandros) kérdései«, a buddhizmus legáltalánosabb kérdéseinek párbeszédes tárgyalása, amely üdeség és elevenség dolgában a platoni dialogusokkal való összehasonlítást is kiállja (ford. *Rhys Davids*, SBE. XXXV—XXXVI.; egy részét *F. O. Schruder*: »*Die Fragen des Königs M.*« Berlin, 1907.). A *Nidána-kathá* az első összefüggő Buddha-biografia (V. sz.). A *Dipa-vansza* (IV.—V. sz.) és a *Mahá-vansza* (V—VI. sz.) Ceyloni krónikák — történeti és epikai költemények (angolra ford. amazt *H. Oldenberg*, London, 1879. emezt *W. Geiger*, London, 1912.).

Szemelvények a páli kánonból: *K. E. Neumann*: *Buddh. Anthologie* (Leiden, 1892.); *M. Winternitz*: *Die Religionen der Inder*: *Buddhismus* (Tübingen, 1911.); *K. Seidenstücker*: *Páli-Buddhismus* (Breslau, 1911.).

II. A *szanszkrit nyelvű* B. túlnyomóan mahájána-irányzatú. A *Lalita-visztara* egy 27 fejezetes Buddha-életrajz (Kr. u. II. sz.), a legszentebb szövegek egyike (franciára ford. *Ph. Ed. Foucaux*, Paris, 1884. és 1892.). A 17 énekes *Buddha-csarita*, a nagy *Asva-ghósa* műve (Kr. e. v. u. 100 körül), az első igazi Buddha-eposz (ford. *E. Cowell*, SBE. XLIX.). Vannak nagy avadána-(legenda) gyűjtemények. A legrégibb (Kr. u. II. sz.) az *Avadána-sataka*, »Száz legenda« (ford. *L. Feer*, Paris 1891.). Igen nagy a mahájána-szútrák száma. A legjelentékenyebb és irodalmi szempontból a legkiválóbb a *Szaddharma-pundaríka*, »a jó tan lótusza« (franciára ford. *E. Burnouf*, Paris 1852; angolra *H. Kern*, SBE. XXI.). Van igen terjedelmes filozófiai irodalom, amelynek mesterei *Nágárdsuna* (II. sz.) és *Árjászanga* (IV. sz.) A varázslattal kapcsolatos nagyszámú *dháraní*-k és *tantrák* (IX—XI. sz.) csak mint a buddhizmus végleges elfajulásának jelei érdemelnek figyelmet.

Főmű: *M. Winternitz*: *Die buddh. Lit. u. die heiligen Texte der Jainas*: Gesch. der ind. Litt. II. (Leipzig 1912—1920.). — *W. Geiger*: *Páli* (Strassburg, 1916.). — V. ö. még *Schmidt J.*: *Ázsia világossága* (Bpest, 1924.). *Schmidt.*

Budé (ejtsd: büdé), *Guillaume (Gulielmus Budaeus)*, *1467. †1540., kiváló francia jogász és humanista, a római jog történeti tanulmányozásának megindítója. Alapvető műve a római pénztörténet köréből: *De asse et partibus eius* (Az as és részei; Velence, 1514). Legnagyobb érdeme, hogy mint Laskaris tanítványa lelkesen felkarolta a hellén, általában a klasszikus tanulmányok ügyét Franciaországban. Nagyrészt az ő fáradhatatlan buzgalmának köszönhető a Collège Royal megalapítása (1530), amelyben egyidőben több mint 12 tanár adta elő a görög és latin filológiát; oroszlánrésze van a párizsi könyvtárnak görög és latin kéziratokkal való gyarapításában, és ami a legfontosabb, az Imprimerie Royale felállításában (1539). E nyomda klasszikus kiadásai páratlan lendületet adtak a franciaországi klasszikus tanulmányoknak. *Révay.*

Budenz *József*, magyar nyelvtudós, budapesti egyet. tanár, *1836. †1892, Németországban, Rasdorf nevű faluban született; egyet. tanulmányai közben megismerkedett egy magyar teológussal s tőle kezdett magyarul tanulni. Mivel a magyar nyelv sajátságai mindjobban érdekelték, az indogermán nyelvek tanulmányozása mellett az ural-altaji nyelvek, különösen a török nyelv megismerése vonzotta s ezért 1858. Magyarországba jött. A látogatásból állandó tartózkodás lett; az ifjú B. tanári állást kapott a székesfehérvári gimnáziumban, majd az akadémiai könyvtárában; 1872. a budapesti egyetemen az altáji összehasonlító nyelvtudomány tanára lett. B. munkássága korszakalkotó a magyar nyelvtudomány történetében; *Hunfalvy* Pállal együtt ő tisztázta a magyar nyelv hovatartozását s az indogermán nyelvtudomány fejlett módszerét alkalmazva, megalapította a finn-ugor összehasonlító nyelvtudományt. Előbb a török nyelvek között kereste a magyar nyelv legközelebbi rokonait, majd midőn behatóbban foglalkozott az egyes finn-ugor nyelvekkel, világosan látta a magyar nyelv helyét e nyelvek között. E meggyőződését tudományosan igazolta a *Magyar-ugor Összehasonlító Szótár*-ban (1873—1881.) és *Az ugor nyelvek Összehasonlító Alaktaná*ban (1884—1894.). A 80-as években szenvedélyes tudományos vitát folytatott *Vámbéry* Árminnal arról a kérdésről, vajjon a magyar nyelv a török vagy a finn-ugor nyelvek közé sorolandó-e (*Nyelvészeti észrevételek Vámbéry munkájára* 1883.) s e vita B. tudományos meggyőződését igazolta. *Balassa.*

Buffon (ejtsd: büfón), *George Louis Leclerc comte de*, *1707. †1788., francia természetbúvár, moralista, a tudományos stílus megteremtője. Ő volt az, aki a természetrajzot mint tudományt, először tette népszerűvé. Műveit stílusuk jóvoltából máig is olvassák. *Discours sur le style* (Értekezés a stílusról) c. művében a »Le style est l'homme même« (a stílus maga az ember) szállóigévé lett mondása kapcsán bizonyítja, hogy a stílus a szerző értelmiségének, szellemének visszatükrözése. *Kemény.*

Bugát *Pál*, *1793. †1865. Orvos és egyet. tanár. B. szervezte a *Természettudományi Társulatot*; sok tudományos könyvet adott ki és igen sok cikke jelent meg a tudományos és irodalmi folyóiratokban. Híres nyelvújító. Szerk. az Orvosi Tár.-t.

Bukdahl, *Jörgen*, dán költő, a fiatalok egyik legtehetségesebbje. Első föltűnést keltő műve, a *Den gamle Bys Dröm* c. kötet 1921. jelent meg, *Az utolsó idő* és *Az ősz Eros* c. verskötetei 1922. Esztétikával és műkritikával is foglalkozik, 1924. jelent meg a *Norvég nemzeti művészet* c. műve.

Bukhturi, arab vándorköltő és gyűjtő, †897. Hős- és dicsénekei híresek és kultúr-

történeti szempontból becsesek. Gyűjteményéből többet németre fordított *Rückert* (*Hamasa*).

Bukolika, görög. A modern, kül. XVI.—XVIII. sz.-i olasz, francia és német irodalmakban gyakori idillek, azaz pásztori játékok, pásztor-drámák, továbbá pásztor-regények, két közvetítő, a római Vergilius (idill) s a görög Longos (regény) útján a hellenisztikus görög irodalom, közelebbről a nyugati dór szellem egyik remek hajtására mennek vissza, egy B. néven összefoglalt költeménycsoportra. Elvi érdekessége ennek a kapcsolatnak az, hogy külön műfaji élete támadt az utódoknál egy nagyobb keretben, eredetileg csak témában tett újításnak. A görög B. formája szerint epika, tárgyát tekintve pedig mimus, a köznapi élet kisszerű jeleneteinek ábrázolása s más hasonlóktól csupán az különbözteti meg, hogy nem a város, hanem a falu, a pásztorvilág a milieuje. Theokritost (Kr. e. III. sz.) reális művészete, élményei (tanítójának újmutatása, a sziciliai népies költészet ismerete) vitték erre a kísérletre először s miután két követője is volt (Moschos, Bion), előzőjéről pedig nem tudtak soha (Stesichoros csak általános hasonlóságot mutat, kultuszkapcsolatról nem lehet szó), e nemű nagysikerű költeményeit vették főműveinek s a »műfaj« megteremtőjének deklarálták. Az egyes darabok »idill« neve, mely az »eidos« szó származék, ezeket az egyes darabokat mondja »magukban vett műfaj«-nak. A grammatikus tudomány már a Kr. e. I. sz. egy corpusba foglalta a B. költőit s Vergilius már kész műelemekkel dolgozott. A görög B.-ban hagyományos volt a sziciliai dór dialektus, a hexameter (a negyedik láb utáni bevágással, »bukolikus diaeresis«), dramatizálás vagy egyéni előadás, népies dal reminiszcenciák a technikában: refrain, asszonánc, dal — váltakozás, ismétlődő nevek (sokszor népiesek, egy: Daphnis, ősrégi), tipikus pásztorfajták (csak gulyások és kecskések), tipikus jeleneteik: a dal- és zenegyakorlás és versengések, a szerelmi élet változatai. A Theokritosnál még szinte teljesen reális ábrázolás rövidesen konvencionálissá vált s ez öröklődött (kevés változással, pl. hogy Szicilia helyett Arkádia lett a pásztorok hazája Verg. óta). Jellemző, hogy eredeténél s modern utóvirágzásánál is a B. a nagyvárosi ember természet utáni vágyakozásának kifejezője, romantikus és szentimentális vonásokkal. *Irod.:* H. *Reich: Der Mimus* I., G. *Knaack:* B. a Realenzykl. III. köt., U. v. *Wilamowitz-Moellendorff: Textgesch. d. Gr. Bukoliker,* 1908. *Czebe.*

B., római. A rómaiaknál a theokritosi B. utánzói *M. Valerius Messalla* és főleg *Vergilius* (I. sz.), akinél a pásztorok álarca mögött kortársai lappanganak. Nero idejéből valók *Calpurnius Siculus* eklogái s a Kr. utáni III. századból *Nemesianus* 4 eklogája. A B. formái más költeményekben is visszatérnek. *Schmidt.*

Bull, *Jakob Breda,* *1853., sokoldalú norvég író, aki színdarabjaival *Ibsen* ellen lépett fel. Egyik regényében: *Det nya gold* (Az új arany, 1913) a legújabb kor szellemi mozgalmait támadja.

Bullen (ejtsd: buln), *Frank Thomas,* angol regényíró, *1857. †1915. Beutazta az egész világot, főleg tengerész-regényeinek köszöni hírét. Főbb művei: *The Cruise of the »Cachelot«; Idylls of the Sea; The Call of the Deep; A Compleat Sea Cook.* Számos essayt is írt.

Bulthaupt, *Heinrich Alfred,* *1849. †1905., német drámaíró és dramaturg. Főműve az egyoldalúan klasszicisztikus esztétikai szempontokhoz igazodó *Dramaturgie des Schauspiels* I—IV. (1882—1901. Uj kiad. 1924.)

Bulwer, *Edward George Earle of Lytton-Bulwer,* angol író, *1803. †1873. 1831 óta résztvett a politikai életben, nagy tekintélyre tett szert s magas állásokat töltött be, miniszter is volt. Hírnevét a *Pelham* c. regényével alapította meg (1828). *Paul Clifford* a betörő-regények sorát nyitotta meg. Ilyen az *Eugene Aram* is. Olaszországi útjának eredményei: *The Last Days of Pompeii* (magyarra ford. *Wirzfeld* B., majd *Kircz* A.-né és *Biró* S.; az ifjúság számára átdolgozta *Gaal* Mózes) és *Rienzi* (magy. ford. *Gálszécsi* Ödön), ez utóbbi Wagner operájának forrása. *A Night and Morning* (Éj és virradat, ford. *Vajda* Péter, majd *Balla* Mihály) társadalmi ellentéteket mutat be. Humorisztikus, nagysikerű regénye *The Caxtons,* természetfeletti elem nyilvánul meg a *Zanoni*-ban és az *A Strange Story*-ban. *The Coming Race* és *The Parisians* c. regényeit *Fái* J. Béla, a *Pausaniast Gyenc* Gusztáv fordította magyarra. Népszerű drámái: *The Lady of Lyons, Richelieu* és *Money.* 60 kötetnyi műve nagy változatosságot mutat; a Caxton-sorozat kivételével veszítenek népszerűségükből. Nagyon ügyes elbeszélő, de az angol regény klasszikusait nem éri el, mesterkélt s jellemrajza sem mindig kifogástalan. Műveinek legjobb kiadása a Knebworth Edition. L. *B.'s Life, Letters and Literary Remains by his Son* (1883). *Ashley: B.'s Life. Busch: B.'s Jugendliebe und ihr Einfluss auf sein Leben u. seine Werke* (1900). *Rózsa.*

B., *Edward Robert Earle of Lytton,* angol költő, E. G. Bulwer fia, írói álnevén *Owen Meredith,* *1831. †1891. Történelmi költeményeket, drámákat és regényeket írt. Legelterjedtebb műve: *The Ring of Amasis* c. regénye volt.

Bulyovszky *Gyula,* *1827. †1883. A negyvenes és ötvenes évek népszerű tárcaírója. Elbeszélései a kor szépirodalmi lapjaiban jelentek meg. Színművei is vannak.

Bundesroman, »szövetségregény«, az a regényfajta, mely a XVIII. századi titkos szövetségmozgalmak révén (szabadkőművesség, rózsakeresztesség stb.) burjánzott el. Rendes sémája a következő: a hős sorsa valami titkos szövetség kezében van, mely vezeti őt, anélkül, hogy a hős

tudná ; a hős lépéseit közvetlenül a szövetség küldöttje irányítja csellel, erőszakkal, női csábítás felhasználásával stb. Ezt az alakot nevezik a hős géniuszának : titokzatos, Cagliostro-szerű charlatan legtöbbször, de lehet pl. nő is. A titkos hatalom révén, mely mögötte áll s melyről csak ő tud, alakja csodálatossá nő. A géniuszmisztika rendkívül erősen foglalkoztatta a XVIII. sz. csak külsőre oly józanul racionalista szellemét, melynek ép legmélyebb iránya az emberiség vezetése, a világot megújító szövetség létrehozása volt. Itt csapott át a racionalizmus a maga külön misztikájába. A B. egyik első példája Schiller *Geisterseher*-töredéke ; főbb képviselői — persze ponyva és rémregényszerű alakjának — *Tschink, Spiess, Vulpius, Fessler, Grosse*, stb. A B. erősen hatott a romantikus regényre Goethe *Wilhelm Meister*-je közvetítésével, mely formájára szintén B. — A műfajról l. F. J. *Schneider: Die Freimaurerei*, stb., Prag, 1909, M. *Thalmann: Der Trivialroman des XVIII. Jahrh. und der romant. Roman*, Berlin, 1923. *Kecskeméti Gy.*

Bunin, *Iván Alekszejevics*, orosz író, *1870., a régi nemes hagyományokhoz ragaszkodik. 1903. jelent meg első verskötete és elbeszéléskötete. Költészetét világosság s tömörség jellemzi. Művei művészi alkotások, de a szimbolizmus virágkorában nem tudták eléggé értékelni. A pusztuló udvarházakat és a falut énekli meg a legtöbbször. Legszebb műve *A falu* c. regénye s a *Tavaszi este* meg *A szentek* c. elbeszélései. Egészséges és jóízlésű közönség számára ír s mivel nem hódolt a század divatos jelszavainak, a közönség nem szerette. *Bonkáló.*

Bunyan (ejtsd : bönjen), *John*, angol költő, *1628. †1688. Katona volt ; mint ifjú, kicsapongó életet élt, de vallásos feleségének hatása alatt magába szállt ; állandó víziók gyötörték, 1657. baptista lett, prédikátor, de börtönbe vetették

Bunyan

hite miatt s megszakításokkal 12 évig volt fogságban, mialatt folyton dolgozott, tanult és írt. A biblia után a legelterjedtebb könyv Angliában *The Pilgrim's Progress* című, majdnem minden nyelvre lefordított műve. Humor, megható gyengédség, élénk képzelet s elevenség jellemzi. Az egész álomkép, melyben egy ember, hogy lelkét megmentse, útnak indul az üdvösségért. Utja allegórikus kísérőtársak, segítők és elgáncsolók közt, allegórikus tájakon vezet — többek között a Hiúság Vásárán keresztül (innen származik Thackeray regényének címe). B. 60 műve közül egyedül a *Holy War* vetekszik népszerűségben a Pilgrim's Progress-szel. (l. *Macaulay* és *Froude* tanulmányait.) Magyarul 1777. *Szigeti* és *Tordai*, 1867. B. L. fordításában. *Rózsa.*

Buonarroti, l. Michelangelo.

Burchiello (ejtsd : burkjello), *Domenico di Giovanni*, olasz burleszk, népies költő, *1404. †1448., borbélymesterséget folytatott Flórencben, és korhely életének apró mozzanatait örökítette meg vaskos humoru szonettjeiben, amelyeket néha féktelen hóbortos élcelődéssel élő személyek ellen is fordított. Ő művelte először a róla *burkielleszk*nek nevezett műfajt, amelyet (ha nem tréfáló szándékkal csinálta volna) a futurista költeményekéhez lehetne hasonlítani. Összefüggés nélkül (»alla burchia«) összehordott tarka ötletek egyvelege, amelynek, ha talán volt is valami alapgondolata, most már lehetetlen a nyitjára jutni. Egyik szonettje pl. így kezdődik :

Földgömb ; nominativusok kisülve ;
Két oszlop között a Noé bárkája :
Kirilajzomra zendítenek rája,
Mert a fatálca nincs kikerekítve.

Honti.

Burckhard, *Max*, osztrák író és jogtudós, 1890—1900., a Burgtheater igazgatója. Szatirikus komédiáiban főleg az osztrák bürokrácia ferdeségeit gúnyolja *(Die Bürgermeisterwahl)*. Irt még népszínműveket, regényeket *(Die Insel d. Seeligen, Trinacria)* és szellemes tárcacikkeket.

Burdach, *Konrad*, *1859., német filológus. Kutatásainak területe : a középkor (Walther von der Vogelweide, Minnesang, legenda), renaissance, humanizmus, reformáció, Goethe. Különösen fontosak a renaissance szellemtörténeti feltételeinek, forrásainak, hatásának tisztázására irányuló vizsgálódásai *(Vom Mittelalter zur Reformation* 1912 s köv. ; *Reform. Ren. Humanismus* 1918 ; *Deutsche Renaissance*, új. kiad. 1920). Összegyűjtött tanulmányai : *Vorspiel. Gesammelte Schriften zur Gesch. des d. Geistes*, 1925 s köv.

Burdugan, *Jon*, modern román költő, *1889. *Miresme din stepă* (Pusztai illatok) és *Podgorii de aramă* (Réz-színű szőlőhegyek) c. kötetei ügyes táj- és hangulati képeket tartalmaznak.

Burgess (Frank) *Gelett*, amerikai humorista, *1866., műveit ő maga illusztrálja. Tőle ered a híres *Goops* és *Bromide* alakja.

Burke (ejtsd : bőrk), *Edmund*, angol szónok és államférfi, *1729. †1797. B. a legnagyobb angol szónok és legkiválóbb politikai író, akiben egyesültek az író, az államférfi és a filozófus legkitünőbb tulajdonságai, szónoki hév, képzelő erő, érzés és mély gondolkodás. Első műve, a *Vindication of Natural Society* Bolingbroke vallásellenes támadásait gúnyolja. Híres értekezésével *On the Sublime and Beautiful* az esztétikai kriticizmus területére lép. Reformokkal foglalkozik a *Thoughts on the Present Discontent* ; az amerikai kérdést tárgyalja a *Speech on American taxation.* A francia forradalmat mind hevesebben támadó művei : *Letter to a Member of the National Assembly* ; *Thoughts on French affairs* és a mindnél erősebb *Letters on the Regicide Peace.* Az ellene emelt vádakat cáfolja *Letter to a Noble Lord.* B. az angol próza egyik legnagyobb mestere, stílusa Gibbonéhoz hasonló, de képzelőereje a részvét vagy borzalom magaslatain liraivá teszi. Johnson irodalmi köréhez tartozott.

Burleszk. A komikum nyersebb fajtája. Példával legjobban az epikus travesztiák (l. ott), a fontoskodó vagy hatalmaskodó személyeket nevetségessé tevő bohózatok (*Courteline : Le Commissaire est bon enfant*) s a modern kabaré-darabok világítják meg. A XVII. sz.-beli francia »burleszk«-költőkre nem igen illik ez a szó ; ezek a précieuse-ökkel ellentétben, alantasabb és realisztikusabb kifejezésmóddal éltek, de nem komikus hatás kedvéért.

Burnand, *Sir Francis Cowley*, angol humorista és drámaíró, *1836. †1917. Szerkesztője volt a *Punch*-nek (1880—1906). Több, mint 120 színdarabja közt legismertebbek : *Black-eyed Susan* ; *The Colonel* ; *Contrabandista* ; *His Majesty. Happy Thoughts* c. sorozata a legelevenebb humoros munkái közt.

Burnett (ejtsd : bőrnett), *Frances Hodgson*, amerikai írónő, *1849. Első nagy művei a *Surly Tim's Trouble* (1872), *Dolly* és *Haworth's.* Amerikai tárgyat dolgoz fel *Louisianá*ban, Washington társadalmi és politikai élete tárul fel a *Through One Administration*-ben, a lancashire-i bányászvilágot írja le : *The Lass o' Lowries*-ban. Az ifjúság klasszikus olvasmánya lett a *Little Lord Fauntleroy* (1886). Ép ily kitünőek a *Sara Crewe* és *The Captain's Youngest.* Spanyol életet fest *The Pretty Sister of José.* A *Lady of Quality* és folytatása, *His Grace of Osmonde*, a XVII. és XVIII. századi arisztokraták körében játszik. Későbbi művei közt legjobb *The Shuttle* (1907). Magyarul több kiadásban jelent meg a *Kis lord*, azonkívül *Sárika* (1891), *A titkos kert.* *Rózsa.*

Burns (ejtsd : bőrnsz), *Robert*, skót költő, *1759. jan. 25. Ayr mellett, †1796 júl. 21. Dumfriesben. Ifjúságát szegénységben, nagy küzdelmekben élte le s nem részesült rendszeres nevelésben. Korán megismerkedett az angol irodalommal s atyja gazdaságában az eke mellett kezdett már verselni. Rossz társaságba került, el kellett távoznia otthonról s hogy Nyugat-Indiába mehessen, útiköltségeit költeményeinek jövedelméből remélte előteremteni (1786). Nagy sikere volt, Edinburghba ment, ahol kora előkelő embereivel ismerkedett meg ; rendszertelen életmódot folytatott, búskomor és iszákos lett. Nőül vette régi szerelmét, Jane Armourt ; gazdálkodással foglalkozott, megerőltető munkája s gyenge szervezete sírba vitte. Halhatatlanságát főleg annak a több, mint száz versnek köszöni, melyet felkérésre a *Melodies of Scotland* dallamaira írt. A legapróbb eseményt is igazi érzéssel s költői ihlettel dolgozta fel ; a francia forradalommal való rokonszenve gyakran s elég nyíltan jut kifejezésre. Közvetlenség, keresetlenség s őszinteség jellemzi. Dicsőíti a szabadságot (*Vision of Liberty*), a természet, főleg a skót föld szeretete gyönyörű versekben jut kifejezésre (*My heart's in the Highlands*). Nagyszerű, szellemes balladáját, *Tom o'Shanter*-t *Arany* János fordította le *Kóbor Tamás* címmel. A *Cotter's Saturday Night* a skót földműves-család remek leírása (Családi kör!). Kitünő szatírái *Holy Willie's Prayer* és *The Holy Fair.* Életét megírták *Currie* (1800), *Lockhart* (1828), *Meyerfeld* (1899). L. *Carlyle* tanulmányát. Legjobb kiadása Henley és Hendersontól (1896). Magyarra ford. *Szász* K. és *Lévay* J. *Rózsa.*

Burroughs (ejtsd : börróz), *John*, amerikai író, *1837. †1921. Prózát és verset írt, a természet szeretete, józan gondolkodás jellemzi. Kitünőek a természet világát népszerűsítő művei. Főművei : *Wake Robin, Birds and Poets, Locusts and Wild Honey, Time and Change, The Breath of Life, Under the Apple Trees, Fidd and Study.*

Burte, *Hermann*, csal. nevén *Strübe*, *1879., német költő. Egyfelvonásosokon, szonetteken kezdte, majd egy regényével (*Wiltfeber, der ewige Deutsche* 1912) keltett feltűnést. Drámáiban (*Herzog Utz, Katte, Simson, Warbeck*) a korai expresszionizmus lép egyezményre a klasszicisztikus hagyománnyal. *R. Sorge*-val együtt a *Kleist-díj* első kitüntetettje.

Bury (ejtsd : beri), *Lady Charlotte*, angol írónő, *1775. †1861. Számos regényén és versén kívül híres munkája : *Diary illustrative of the Times of George IV.* (1838).

Busch, *Wilhelm*, *1832. †1908., német költő. Verses tréfáinak és szatíráinak egyszerű technikája mögött fegyelmezett művészi tudatosság, triviális történeteinek hátterében súlyos emberi világnézeti problémák huzódnak meg. (A német kultúrharc idejéből származnak : *Der heilige Antonius von Padua* 1870 ; *Die fromme Helene* 1872 ; *Pater Filucius* 1873. szenteskedés, egyház, jezsuiták ellen irányuló éllel.) Groteszk humora és szatírája csak egyik formája filisztergyűlöletének, kegyetlen pesszimizmusának, mely nem ismer szánalmat olyankor, amikor általános emberi gyöngeségek leleplezéséről van szó (*Hans Huckebein der Unglücks-*

rabe; Herr und Frau Knopp; Balduin Bählamm der verhinderte Dichter 1881). Legnagyobb világsikere: *Max und Moritz* (1865). Verseit hasonló tudatosan kezdetleges, groteszk technikával maga illusztrálta. Komoly lírájában épen hogy felülemelkedik az epigónok színvonalán. *(Kritik des Herzens* 1871; *Zu guter Letzt* 1904; *Schein u. Sein* 1909.) *Turóczi-Trostler.*

Bus-Fekete *László*, *1895. Regényeivel és színdarabjaival nagy közönség-sikereket ért el.

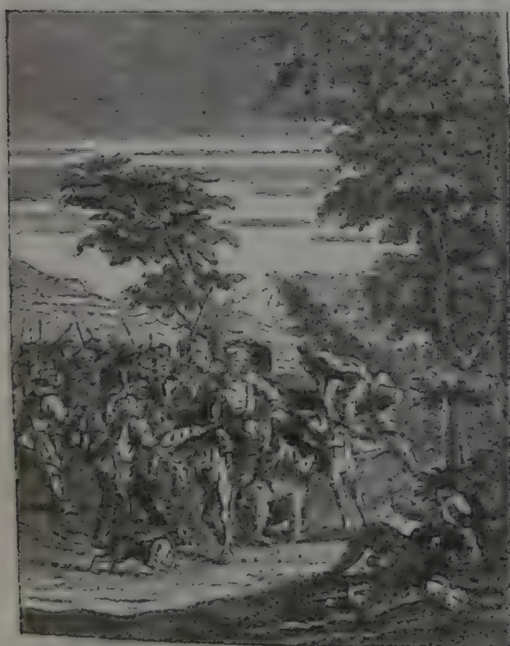
Busse, *Carl Herm.* *1872. †1918., német költő. Költészete csupa visszhang és utánérzés. *(Gedichte* 1892; *Neue Gedichte* 1895; *Vagabunden* 1901; *Heilige Not,* 1910: legérettebb müve.) Irt novellát, regényt s egy használható világirodalomtörténetet. (1909—1912.)

B.-Palma, *Georg,* *1876. †1915., az előbbi öccse, költő. Irt verseket *(Leiden eines Zigeuners* 1899. *Brückenlieder* 1905), regényt, novellát.

Bussy-Rabutin (ejtsd: büszi-rabüteen), *Roger comte de,* Mme de *Sévigné* unokatestvére, *1618. †1693. XIV. Lajos ellen írt szatírái miatt a Bastilleba zárták. Pamfletszerű regénye, *Histoire amoureuse des Gaules,* megkezdi azt a gáláns erótikus irányt, amely a XVIII. században annyira divatossá lett. Nevezetesek *Mémoires*-jai (kiadta: *Lalanne* 1857) és *Lettres*-jei, levelei Mme de Sévignéhez stb. (5 köt., 1858—59).

Bustrophedon, l. *Irás.*

Busziri, egyiptomi arab vallásos költő, *1211. †1294., a prófétáról írt dicsőítő költeményével vált híressé. E költemény címe: *Alburda* (a köpeny), mert a költő előtt álmában megjelent a próféta és jutalmul köpenyét borította rá. *(Funkelnde Wandelsterne* stb. ford. *Rosenzweig,* Wien 1824. *Die Burda,* ford. *Ralfs.* Wien 1860. Francia ford. *Basset* Paris 1894.

A Hudibras első kiadásából

Butler (ejtsd: bötler), *Samuel,* angol költő, *1612. †1680. Kora ifjúságában Kent grófnéjának szolgálatában áll, majd több puritán bírónál volt írnok: ezek szolgáltatták Hudibrasában több jellem ősét. A *Hudibras*nak, szatirikus költeményének első része 1663., többi része 1664. és 1668. jelent meg. Bizonyos tekintetben Don Quijote a mintaképe, a legkiválóbb angol szatira, szellemessége s mély gondolatai révén. Hudibras bejárja apródjával együtt az egész országot s kalandjaikban a vallási és politikai pártokat akarja nevetségessé tenni, első sorban a puritánokat. Mint korrajz is értékes, de elfelejti a puritánizmus erényeit és érdemeit elismerni. Számos gondolata közhellyé és közmondássá vált, melyről nem is sejtik, hogy a Hudibrasból ered. Nagy népszerűsége dacára s bár az udvar is támogatta, B. nyomorban halt meg. Műveit kiadták Bell (1813) és Johnson (1893). *Rózsa.*

B., *Samuel,* angol író, *1835. †1902. Családi hagyományból papnak szánták, de hajósnak, majd ujzélandi juhtenyésztőnek csapott föl. 30 éves korában visszatér Londonba s szinte remetemód él és alkot évtizedekig. 1868—76-ban kiállító festőművész, klasszikus zeneköltő, Darwin támadója *(Darwin among the Machine, Evolution Old and New,* 1879). E. *Herig* és E. *Hartmann* tudattalan-elméleteivel foglalkozik *Unconscious Memory* c. munkájában (1880). Az *Authors of the Odyssey* (1897) azt vitatja, hogy az Odysseiát nő írta (Nausikaa) s eredete Sziciliában (Trapani) keresendő. (B. könyv nélkül tudta Homerost és műveit folyó angol prózában lefordította.) *Shakespeare's Sonnets* (1894) szintén forradalmi álláspont az ortodox Shakespeare-kommentárokkal szemben. *Alpsand Sanctuaries of Piedmont* (1881) s *Ex voto* (1888) jeles útleírások és bevezetők Északitália művészetébe. Mint elbeszélő 1872. *Erewhon* c. utopiájával lépett föl, amelyben honfitársait, álszenteskedésüket s intézményeiket ironizálja egy meseország ürügye alatt, swift-i radikalizmussal. 30 év mulva ujra fölveszi a témát *Erewhon Revisited* c. alatt. *The Way of All Flesh* c. posthumus önéletrajzi regénye (1903), amelyen 1872—1885-ig dolgozott, ismét támadás a klerikalizmus, hagyományos családnevelés, bevett konvencionális társadalmi színjáték ellen. Kivált nőalakjai kitünőek. Az átöröklés és evolució törvényeit is erősen érzékelteti a regény, amely B. egyéb műveivel együtt igen erős hatást gyakorolt Anglia emancipálódó ifjúságára a XX. sz. küszöbe óta.

Butti, *Enrico Annibale,* *1828. †1906. Az egyetlen Ibsen-követő Olaszországban. Darabjainak általában nem volt nagy sikere, mert műveiben inkább csak Ibsen külsőségeit törekedett visszaadni.

Buttler, *Dundas Edward,* angol író

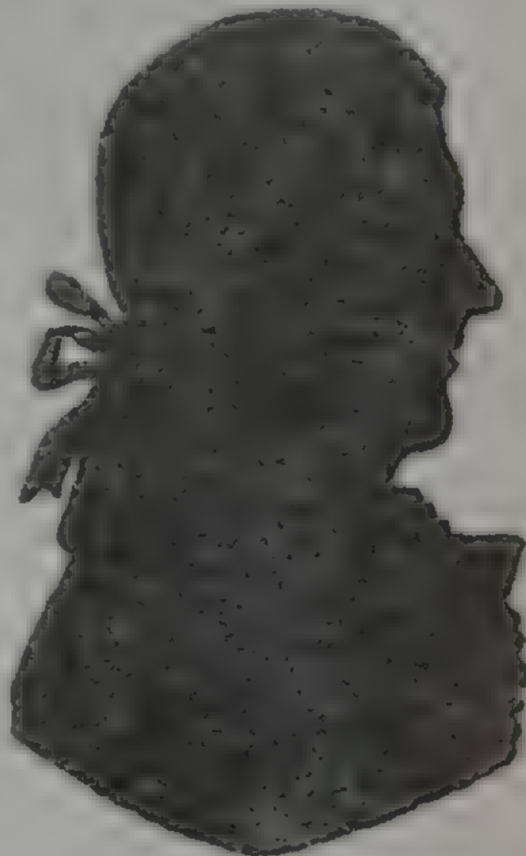
*1842. Nagy érdemeket szerzett a magyar irodalom angolnyelvű fordításokban való megismertetésével. Feldolgozta Arany nyomán a csodaszarvas regéjét. Az *Encyclopaedia Britannica* magyar tárgyú cikkeit hosszabb ideig ő írta.

Buza *Barna*, *1873. Politikus, újságíró. Verses kötete is jelent meg. A Károlyi-kormányban miniszter volt.

Buzzi (ejtsd : bucci), *Paolo*, olasz futurista költő, *1874. Nem mindig öntudatos művész versciben és prózáiban, de mindig őszinte. Képtelen elhallgatni, tagadni vagy hazudni bármit, akár önmaga, akár a világ előtt. Nem kiváló stiliszta, hanem azért igazi művész, mert az élet egészét rajzolja nagy rátermettséggel. Művészetének mértéke : egy emberi lénynek legtisztább mélysége. Híresebb könyvei : *Aeroplani* (1909), *Versi liberi* (1913), *La luminaria azzurra* (regény, 1919), *Il bel cadavere* (1919), *Il Poema di Garibaldi* (1919). *Widmar.*

Büchner, *Georg* *1813. †1837., német drámaíró. Műveivel abban a kultúrválságban gyökerezik, amely követi a romantika kilobbanását s megelőzi a realizmus korát. A költő hivő optimizmusát reménytelen pesszimizmus váltja fel, belátja, hogy a végzet értelmén nem változtat. A hős küzdelme kétségbeesett védekezés a nivelláló valóság ellen. B. drámaformája egymást kergető lázas jeleneteivel, dübörgő pátoszával közel rokonságot tart egyfelől Shakespearerel s a *Sturm u. Drang*-gal, másfelől a francia romantikusokkal. *Danton*-ja (*Dantons Tod* (1835.) a hőstelenség drámája. Robespierre, St. Just, Danton csupa hab a hullám tetején. Ma Danton képviseli a népet a véletlen parancsából, holnap ugyanez az esztelen véletlen egy szegény, megkínzott közkatonát *(Woyzech* vagy *Wozzek* megj. 1879. előad. 1913.) kerget gyilkosságba. Büchner forradalmisága s emberszeretete közös tiltakozássá egyesül : a gyilkos ártatlan, a meggyilkolt a bűnös. Vígjátékában *(Leonce und Lena*, teljesen megj. 1850.) visszatér a romantika stílus és hangulatelemeihez. Novellatöredéke *(Lenz)* megrázó lélektani tanulmány. B. összekötő híd a romantika s a legújabb irodalom között : a realizmus fedezi fel, a naturalizmus ünnepli s az expresszionizmus nem egy drámaírójának ő oldja meg a nyelvét. A *Danton* 1916-iki berlini előadása (Reinhardt) óta egyre fokozódik a hatása. Műveit kiadták : *R. E. Franzos* (1879.) ; *P. Landau* (1909.) ; *R. Franz* (1913.) ; *E. Lewy* (1919.) ; *Fritz Bergemann* (1922.), legjobb kiadás. *Turóczi-Trostler.*

Bürger, *Gottfried August*, *1747. †1794., német költő, a *Göttingeni Hainbund* néven ismert írói kör tagja. Költészetét három döntő tényező határozza meg : ösztönéletének felelőtlen elemi ereje, a népköltészet és *Shakespeare* hatása. Ösztönélete állandóan nyugtalanítja, erótikus örvényekbe sodorja, de egyben felkorbácsolja, szokatlan feszültséggel ruházza fel a nyelvét. *Shakespeare* hatása alatt megteszi a döntő lépést a racionalizmustól az irracionalizmusig, a népköltészet (német, skót) útmutatása mellett a régi parodisztikus, kómikus románctól, *Gongora*, *Moncrif* német utánzóitól a nagy ballada felé, mely szakadozott fénynyel világít rá emberi sorsok s démonikus erők, az egyetemes kísértetjárás rejtett kapcsolatára. *Lenore*-ja (1774.) a német irodalom típusballadája. (Tárgya a germán-szláv népköltészetből ismert »halottvőlegény« története. V. ö. *Arany Borvitéz*-ét. Magyarra fordította többek között *Reviczky* Gyula, ifj. *Ábrányi* Kornél.) A Lenore mellett még csak két balladája hat ma is mágikus hangjával : *Der Wilde Jäger*, *Des Pfarrers Tochter von Taubenheim*. Dalaiban a rokokó ősze ad találkozót a népköltészetnek, az irracionalizmus új lírájának. B. átdolgozásában indul világirodalmi útjára *Münchhausen báró története*. (Abenteuer des Freiherrn zu Münchhausen 1786.) A magyar irodalomban *Csokonain*, *Kisfaludy K.*-on, *Kölcseyn* kezdve *Aranyig* nyomozható a hatása. Műveit kiadta *E. Grisebach* (1892.) ; *W. von Wurzbach* (1924) ; verseit legjobban *A. Sauer* (1883), *E. Consentius* (1915. Uj kiad. 1922. v. ö. *W. von Wurzbach* *G. A. B.* 1094., *S. Filippi*, *La poesia di G. A. B.* 1920. *Turóczi-Trostler.*

Bürger.

Büttner *Júlia*, írónő, *1848. †1925. A nyolcvanas évek kedvelt írónője volt. *(Örvény a révben*, *Ugy amint volt*, stb.). Ifjúsági iratai is vannak.

B. *Lina*, *1846. †1917. Jeles ifjúsági iratai közül a legelterjedtebb *Egy rút kis leány története*.

Bylina a szakirodalomban a hősökről szóló orosz epikus daloknak a neve, bár a nép *sztáriná*-nak (régmúlt) nevezi őket. A B. vagyis az orosz népeposz idősebb (Szvjátagor, Szvjátoszlávics Volga, Szaljáninovics Mikula) és ifjabb hősöket különböztet meg. Az ifjabb hősök a kievi mondakörhöz tartoznak s legkiválóbb köztük Muromi Ilja (Ilja Muromec), róla zeng a legtöbb ének s ma is őt ismeri s szereti legjobban az orosz nép. Egyszerű parasztnak a fia s azért szereti az anyaföld. Élete nyugodtan folyik, szenvedélyei nincsenek, ok nélkül nem ont vért s védi az özvegyeket és az árvákat. A szlávofilok az orosz paraszt típusát látják benne. A B.-ák szerzőit nem ismerjük. Mai alakjukat

akkor kapták, amikor a hivatalos énekesek-től (szkomorochak) a nép ajkára szállítak át, vagyis amikor demokratizálódtak, mert pl. Ilja parasztszármazásáról a leg-régibb feljegyzések semmit sem tudnak s a Muromi név is csak a XVII. sz. került az eredeti Musovlin helyébe. Az orosz hős-költészettel nemcsak Oroszországban, ha-nem nyugaton is sokat foglalkoztak s ki-mutatták, hogy a B.-kban mitológiai, történeti s idegen elemek keveredtek. A germán ságák is ismerik az Olegről (Oleg = Ilias = Eligar = Ilja) szóló éne-keket (Ilias von Rinzen). A Tidreksagaban Ilias Voldemarnak, Pulinaland (poljánok = oroszok) királyának a fivére. *Bonkáló.*

Byron (ejtsd : bejrn), *George Noel Gordon,* angol költő, *1788 jan. 22. Londonban, †1824 ápr. 19. Missolunghiban. Apja könnyelmű életet élő gárdakapitány volt, aki vagyona eltékozlása után magára hagyta feleségét és fiát. B. születésétől kezdve sánta volt, ami nem csekély mértékben növelte szenvedéseit. Gyermekkorában Skóciába vitték, ahol kifejlődött a természet iránti rajongása. 1807. adta ki az *Hours of Idlenesst,* melyet az Edinburgh Review hevesen megtámadott. Erre volt válasz az *English Bards and Scotch Reviewers* c. szatirája (1809) Juvenalis és Pope mintájára, melyben megtámadta kortársait, Scottot sem kímélve. Ezután beutazta Európát, Spanyolországot, Portugáliát s Görögországba ment. Ebből az időből való egyebek közt a *Childe Harold*első része, mely 1812. jelent meg s egyszerre híressé tette. Childe Harold az első byroni hős, akit majdnem minden alkotásában variálva ismétel meg; a komor ifjú, aki a kéjek után világfájdalmát hordozva barangolja be a tájakat, melyeket B. gyönyörűen ír le, kilencsoros stanzákban, mesteri technikával. Következtek gyors egymásutánban romantikus költői beszélyei : *The Giaour,* a sötét lovas, aki bosszút áll a megölt Leiláért, a *Corsair,* mely a törökök rémének kiszabadulását és szerelmének tragikus végét mondja el, *Lara,* a soká távolmaradt titokzatos várúr, *The Bride of Abydos,* Selim és Zuleika tragikus története, *The Siege of Corinth* az áruló Alph halálát írja le, *Parisina,* a fiú szerelmének története mostohaanyja iránt és a *Hebrew Melodies.* 1815. nőül vette Anne Isabella Milbanket. Boldogtalan házassága válással végződött, amit nagyon elitéltek hazájában, úgy hogy B. a közhangulat hatása alatt elhagyta Angliát ; Génuába ment, majd Velencében elmerült az élvezetekben. Közben a genfi tó mellett írta a *Prisoner of Chillon*-t, a szerencsétlen, fivéreit egymásután kimúlni látó Bonnivard panaszát. Velencében Guiccioli grófnő szerelme foglalta le, aki miatta elhagyta férjét. Volt Rómában, Pisában, Ravennában, utolsó olaszországi tartózkodása helyéről, Genuából indul Görögországba, a szabadságharcba és saját költségén egy dandárnyi csapatot szervezett, de csakhamar meghalt maláriában Missolunghiben. Holttestét nem engedték a Westminster-apátságba, szobrot hazájában csak 1881. emeltek neki. B. élete utolsó éveiben fokozottabb irodalmi munkásságot fejtett ki. 1817. írta a *Manfredet* Faust hatása alatt, az istentagadó, feledést kereső emberről, aki erős lélekkel hal meg. *Cain,* az ember, aki az eredendő bűn áldozata, a hibáján kívül nyomorúságban szenvedő emberiség képviselője. E két drámai költeményén kívül írt többi drámái (*Marino Faliero, Sardanapalus,* stb.) nem igazi drámák, túlteng bennük a líra és a retorika. A *Lament of Tasso*ban hazáját siratja, *Mazeppa* a ló hátára kötött lovag szerelmének és megmenekülésének története. Don Juan előkészítője a karnevál idején játszó *Beppo.* Költészetének tetőpontját jelzi töredékben maradt hatalmas szatirikus költeménye, a *Don Juan.* Ebben a régi spanyol legendát veszi alapul, amelyből Molière és Mozart is merítettek. B. leghosszabb és legjellemzőbb műve, melyben korának forradalmi szelleme és skepticizmusa nagyszerű kifejezésre talál. Ateizmus és érzékiség a vezető eszmék. Hősét különböző kalandokon át vezeti, Spanyol-, Görög-, Török- és Oroszországon keresztül, míg azután Angliába kerül. Ez alkalmat ad B.-nek szatirikus kitörésekre, az angol társadalom ostorozására. Egymást váltják fel magasztos és gyengéd, köznapi és gúnyos részek, az olvasó hetyke aposztrofálásai, lírai kitörések és gyönyörű leírások (a drámai erővel ábrázolt hajótörés, a bűbájos Haydée-epizód, a hárem-jelenet stb.). Versformája az olasz ottava rima. Nagy megütközést keltett hazájában, de hatása egész Európában óriási volt, nemcsak költőkre (*Musset, Puskin,* stb.), hanem a 20-as, 30-as évek ifjúságának lelkiállapotára is (byronizmus kora). Hazánkban először *Lukács* Móric és *Petrichevich Horváth* Lázár fordított B. nagyobb munkáiból. *Petőfi,* bár nagy költőnek tartotta, nem fordított tőle. *Vörösmarty* is csak egy kisebb verset. Annál erősebben hatott Aranyra, akinek főleg *Bolond Istók*-ja, fájdalmas iróniájával, realizmusával B.-re mutat. A Bolond Istókra leginkább Don Juan, *Katalin*-ra B. kisebb költeményei hatottak. A Childe Haroldot lefordította *Hiador* prózában és *Torkos* László versben, legújabban *Harsányi* Zsolt. *Szász* Károly sokat fordított (Chilloni fogoly, Parisina stb.). Don Juanból *Arany* János is fordított, az egészet, valamint a *Manfred*-et *Ábrányi* Emil fordította le.*Radó* Antal többek közt a Lara-t, *Kacziány* Géza a Corsair-t, *Győry* Ilona és *Mihes* Lajos is Kaint fordították le, *Kosztolányi* a Mazeppát és Beppot, *Rózsa* Dezső a Chilloni fogoly-t és kisebb verseket. Fordítottak meg *Csepeli, Popini* is. Hatása mutatkozik még *Balogh* Zoltán, *Arany* László és *Zilahi* Imre munkáiban. L. *Ackermann* bibliográfiáját (1901). Legjobb kiadásai E. H. *Coleridge*-é, életrajzai közül *Köppel*-é (magyarul is megjelent) és *Macaulay* tanulmánya. A magyar B. bibliográfiát lásd a Philologiai Közlönyben (1901). *Rózsa.*

Caballero, *Fernan*, valódi nevén *Cecilia Arrom*, spanyol írónő, *1797. †1877., a spanyol realisztikus regény egyik megalapítója. Regényei tárgyukat a népéletből veszik, de minden naturalista igényeik mellett túlságosansok bennük az erkölcsösködő, prédikáló célzat. Túlzott vallásossága és világfelfogásának maradisága elől a közönség egy része elzárkózott, de falusi históriáit a bennük megszólaló nemzeti érzés, tetszetősen mérsékelt realizmusuk maradó értékekké teszik. Főművei: *La familia de Alvareda, L'agrimas, Elia, Lucas Garcia*, regények; kisebb elbeszélései közül: *Pobre Dolores*. *Honti.*

Cabanis, francia orvos, filozófus és író, *1757. †1808. Materialista filozófiája megnyilatkozik orvosi főművében: *Rapports du physique et du moral de l'homme* (Az ember fizikai és erkölcsi lényének viszonya, 1798—99). Irodalmi gondolkozása szemben állott a kor ál-klasszicizmusával. A szabályok tisztelete helyett a lélek mélyéről jövő igazságok jogait hirdette.

Cabaret (fr., ejtsd: kabaré). Tkp.: kocsma. Franciaországban vált először népszerűvé az olyan mulatóhely, ahol dalokkal, versekkel, tréfás előadásokkal szórakoztatták a közönséget (*Chat Noir, Aristide Bruant C.-ja, C. du Néant — Halál-C.* — stb.). Nálunk az utolsó évtizedekben erősen kifejlődött; egész sereg tehetséges költő és muzsikus írt C.-verseket, jeleneteket, darabokat. A C.-művészet mestere *Nagy* Endre, mint író és mint *conférencier*.

Cabet (ejtsd: *kabe), Etienne*, francia politikus, ügyvéd, *1788. Lyonban, †1856. St. Louisban. Utopisztikus államregényének, *Voyage en Icarie* (Utazás Ikáriában) 1840., a maga korában nagy sikere volt. C. fanatikus híve az egyenlőségnek s regénye egy olyan társadalmat ír le, ahol nincsenek osztálykülönbségek, nem ismerik a magántulajdont, sem a pénzt; ahol a kultúra javait mindenki teljes mértékben egyformán élvezi. Eszméinek gyakorlati megvalósítását is megkísérelte Amerikában, Ikárja kommunista gyarmaton.

Cable (ejtsd: kébl), *George Washington*, amerikai író, *1844. Számos regényt írt, melyekben a régi New-Orleans életét mutatja be. Szociális kérdéseket tárgyal realizmus és romanticizmus összeolvasztásával. Uj helyzeteket s új jellemeket vezet be regényeiben. Legjobb műve *The Grandissimes*. Egy hősleikű öreg nő története a *Madame Delphine*, különös jellem a *Dr. Sevier*, féltékenység a tárgya *Bylow Hill*-nek. Egyéb művei, melyekben előtérbe nyomul az etikai elem, nagy hatással voltak szociális reformok keresztülvitelére, művészi szempontból azonban elhalványultak. *Rózsa.*

Caccia (ejtsd: kaccsa), olasz népies műfaj, szószerint a. m. vadászének, mert eredetileg vadászjelenetek leírása volt. Később bármely eleven, gyorsan pergő eseménynek, többnyire szerelmi históriának rövid leírása. Vannak C.-k, amelyek asszonyok fecsegését, házaló kofák kiáltásait, katonák káromkodását utánozzák.

Caecilius, *Statius*, gall eredetű római vígjátékíró, †Kr. e. 168. Menandros darabjait dolgozta át, de az ólatin szellem méltóságával és komolyságával. Ennius barátja volt, Terentiust ő fedezte fel. Darabjaiból csak kisebb töredékek maradtak fenn.

C., Kale-Akteből, Szicíliáról; Krisztus születése körül. Zsidó eredetű felszabadított rabszolga. Retorikai, elméleti, filológiai, szótáríról s történetírói munkásságánál jelentékenyebb esztétikai-kritikai működése: foglalkozott az attikai szónokokkal, az ázsiai stílussal, a »fenséges« (tulajdonképen patétikus) fogalmával. Eszménye Lysias, pl. Platonnal szemben. Ő az első görög elméletírója az »atticizmus« klasszicizáló irányzatának. Műveit csak töredékekből ismerjük. Kiad.: Th. *Burckhardt*, 1863 és E. *Ofenloch*, 1907. *Czebe.*

Caedmon, az első angol költő, akiről tudunk, †680. Tehénpásztor volt s Beda meséli róla, hogy álmában felszólításra elénekelte a világ teremtését s felébredve, leírta azt. Szerzetes lett s szent énekeket is írt.

Caesar, *Caius Julius*, *Kr. e. 100. †44., római államférfi és hadvezér, latin történetíró. Szónoki és katonai tanulmányainak elvégzése után 67. quaestor, 65. aedilis, 63. pontifex maximus, 62. praetor, majd tagja az első triumviratusnak (60), 59. konzul. Utána galliai helytartó: meghódítja Galliát és Germaniát, szakít Pompeiusszal és a szenatussal és megindítja a polgárháborút; sorozatos győzelmei révén (Pharsalos 48; Thapsus 46; Munda 45) dictator és valóságos egyeduralkodó lesz; 44. Brutus és társai összeesküsznek ellene és meggyilkolják. — C. a római történelem legimpozánsabb alakja: minden megvolt benne, ami egy nagy államférfiúi és hadvezéri karrier előfeltétele: genialitás, hideg számítás, páratlan érzék a realitások iránt, vasakarat, testi és szellemi kitartás. — Az irodalomban memoárjaival örökítette meg nevét. A galliai háborúról szóló emlékirataiban (*Commentarii de bello Gallico*, 7 könyv) galliai helytartóságának történetét, Gallia pacifikálását (58—52) beszéli el; a polgárháborúról írt emlékirataiban (*Commentarii de bello civili*, 3 könyv) pedig a 49. és 48. év eseményeit tárgyalja. Ez a munkája befejezetlen. — C. nem első sorban szakemberek, hanem a nagyközönség számára írt, azzal a céllal, hogy összeállítsa azoknak az eseményeknek az anyagát, amelyekben tevékeny részt vett, hogy igazolja a helytartóságában és a polgárháborúban tanúsított magatartását s végül, hogy kiemelje, mit tett válságos időkben a birodalomért. Bizonyos, hogy ez volt legfőbb célja: irodalmi munkával is monarchikus céljait szolgálta. C. nyelve tiszta, stílusa cicomátlan, egyszerű, előadása nemes és előkelő, kimért és mindenekfelett tárgyilagos. Művelődéstörténeti kitérései forrásértékűek (Britannia

lakosai; gallus és germán szokások; Germania leírása stb.) *Révay.*

Caffyn (ejtsd: keffin), *Kathleen Mannington*, írói álnevén *Jola*, angol írónő, sokáig élt Ausztráliában orvos és föltaláló férjével. Regényeiben (*A Yellow Aster, Children of Circumstance, A Quaker Grandmother*, stb.) az anyai szeretettel és a vallásos nevelés túlhajtásaival foglalkozik.

Cahiers de la quinzaine (ejtsd: kaié dö la keenzén), francia folyóirat, alapította 1899. Charles *Péguy*. Újtípusú folyóirat volt; kéthetenkint különböző terjedelemben jelentek meg a füzetei és mindig egy-egy befejezett irodalmi vagy politikai tanulmányt, regényt vagy hosszabb elbeszélést közöltek. Iránya, főleg eleinte, teljesen forradalmi volt. Politikai és irodalmi tanulmányait erős dialektika, éles polemikus hang jellemezte. *Péguy* vezetése alatt kiváló fiatal írók igen tehetséges csoportja gyűlt össze a C. körül, amely lassankint a bergsonizmus hatása alatt spirituális, sőt misztikus irányba terelődött. Ezek közt vannak Romain *Rolland* (akinek *Jean-Christophe*-ja is a C.-ban jelent meg), Daniel *Halévy*, a két *Tharaud*, André *Suarès*, Julien *Benda*, Jean *Schlumberger*. A C. a háború kitörésekor szünt meg. 1925. azonban a költő fiának vezetése alatt újra megindították a füzeteket abban a szellemben, amelyben *Péguy* szerkesztette. *Kállay.*

Caillavet (ejtsd: kajave), *Gaston Armand de*, *1869. †1915., francia vígjátékíró, aki Robert de *Flers*-rel együtt írta szellemes, a köztársaság korát szatirizáló vígjátékait. Amit a második császárság korában *Meilhac* és *Halévy* jelentett, az volt e század elején *Flers* és *Caillavet*. Ismert vígjátékaik: *Primrose*, amely tárgyában is emlékeztet *Constantin abbéra*, *Chonchette*, *Le bois sacré*, *l'Habit vert* (A zöld frakk), amelyben az Akadémiát gúnyolták ki. Legszövevényesebb, leglendületesebb darabjuk *Le roi* (A király), a köztársaság mulatságos és maró szatirája. *Kállay.*

Cain, Byron hasonló című drámai költeményének hőse, a kétkedő, kutató lélek képviselője.

Caine (ejtsd: kén), *Sir Hall*, angol regény- és drámaíró, *1853. Építésznek készült, majd hírlapíró lett. Liverpoolból, ahol Shakespeare-ről előadásokat tartott, Londonba ment s D. G. Rossettivel ennek haláláig jó barátságban volt. Az ő emlékének szentelte *Recollections* c. művét (1881). Beutazta Európát, Afrikát és az Egyesült Államokat. Első regényei: a *Shadow of a Crime* (1885) és a *Son of Hagar* (1886). *The Scapegoat* a marokkói zsidók helyzetével foglalkozik. Utóbb a kelta Man-sziget kiváló miliőfestője. Legújabb regényei: *The Master of Men* (1921) és *The Women of Knockaloe* (1923). Regényei közül többet nagysikerű színdarabbá dolgozott át: *The Deemster, The Manxman, The Eternal City, The Prodigal Son, The Bordman, The red fason, The Christian, Pete* (The Manxman dramatizálása). Legújabb drámái: *The Quality of Mercy, Margaret Schiller, The Iron Hand, The Woman thou gavest me, The Prime Minister*. Irt verseket és kritika dolgozatokat is, folyóiratokba, napilapokba és önálló könyvekben. Magyarul megjelent: *Az utolsó gyónás, A tékozló fiú, Az örök város, A száműzött, A testvérek, A vörös Jázon.* *Rózsa.*

Cajander, *Paavo Eemil*, finn író, *1846. †1916. Mint költő kevés, de maradandó értékű eredeti verset írt; mint műfordító (svédből, franciából, angolból) kivált a teljes *Shakespeare*-átültetéssel, amelyre minden képesítése megvolt, rendkívüli szolgálatot tett hazájának. A finn nyelv lektora volt a helsinki egyetemen. *Vikár.*

Calderón, *Pedro, de la Barca*, a spanyol drámairodalom egyik legnagyobb költője, *1600. jan. 17. Madridban, † 1681. máj. 25. u. ott. Bölcsészeti, matematikai és jogi tanulmányokat végzett, de költészetével már 19 éves korában pályadíjat nyert. 25 éves korától kezdve hosszú ideig katonáskodott, 1635. IV. Fülöp hívására Madridban telepedett meg, mint az udvari színház vezetője. A király, akinek a vallásos és dinasztikus érzelmű költő nagyon kegyében állt, egymásután halmozta el kitüntetésekkel, évjáradékot adott neki és pazar bőkezűséggel támogatta drámáinak színrehozatalát. Ötven éves korában vallásos ihlet szállta meg. 1553. káplánná lett a toledoi érseki templomban, de a király később magához vette Madridba udvari papjának. C. a spanyol nemzeti irodalomnak egyik legjellegzetesebb kifejezője. Egész költészete a világbíró, hatalmas, történeti nemzetté lett spanyolság lelkéből fakadt. És a nemzeti nagyság érzésének monumentális szemléltetése, a legkatolikusabb királyok és büszke nemesek pompázó, de mélyen érzett hitbuzgalma, betegességig kényes becsületérzése vonul végig mint vezérmotívum a gondolataiban, verselésében és kifejezésében egyenlően ragyogó költő minden alkotásán. A »büszke spanyol« szállóigének jelentését C. drámáinak olvasásánál teljes értelmében átérzi az idegen olvasó. Mesekitalálása nem mindig eredeti; a legtöbb drámájának anyagát már feldolgozták előtte is. Stereotip szólamok a lovagi becsületről, a finnyásan gáláns érzelmek aprólékos finomkodásai, vitézek és leventék patétikus tirádái C.-nál ép úgy megvannak, mint a klasszikus spanyol drámának többi nagyjánál. De C. nagy műveltségén nevelődött emberismerete olyan jellemeket alkotott, nagy rutinja olyan csattanókkal tudta a cselekményt fordulatossá tenni, és gondolatainak filozófiai mélységével annyira emberivé tette a drámát, hogy egynémelyike ma is, az övétől annyira idegen világban, népszerű repertoir-darabja a színházaknak. 200-nál több színműve közül a leghíresebb a (magyarul két jó fordításban is megjelent és sokszor adott) *La vida es sueño* (Az élet álom), a toronyba zárt királyfi históriája, akit apja próbaképen kiszabadít, és az életnek egyszerre reáözönlő ragyogásától meg-

ittasulva, olyan féktelenné lesz, hogy egy végzetes jelet miatt remegő apja álmában visszavezeti a rejtekhelyre. A királyfi álomnak hiszi gyönyörű élményét, de a nép kiszabadítja, királlyá teszi és ekkor az álomnak vélt benyomások tanusága mérsékeltté, bölccsé teszi. Filozófiai átgondolásában még mélyebb drámája *El mágico prodigioso* (A csodatevő varázsló), a spanyol Faust-dráma. Hőse a pogány Cipriano, aki a démonnal szövetkezik, hogy szerelmét, Justinát, elnyerje. De belátja, hogy a tisztalelkű (titokban keresztény) leány ellen tervezett ármánya milyen sötét bűn, keresztény lesz és mártirhalált hal. *El alcalde de Zalamea* (A zalameai bíró) hőse, Pedro Crispo, személyes bosszút áll a nála bekvártélyozott századoson, aki leányát meggyalázta. *El médico de su honra* (Becsületének orvosa) szintén vérrel mossa le, de ártatlan felesége vérével, a családja becsületén — véleménye szerint — esett foltot. A dráma csaknem szolgai ismétlése Lope de Vega ugyanilyen című darabjának. *El príncipe constante* (Az állhatatos királyfi) öngyilkos lesz a hadifogságban, nehogy apja olyan békeegyezményt írjon alá, melynek elfogadása hazájára nézve kedvezőtlen, de a herceg kiszabadulásának egyetlen feltétele. — Ezek a drámák, meg az *Urnő és komorna*, magyarul is megjelentek. C.-nak tisztán vallásos tárgyú színművei *(Autos)* a mai olvasót kevésbé érdeklik. *Honti.*

Calderón *Serafín Estébanez*, spanyol író, *1799. †1867. Realisztikus, népéletből vett műve, *Escenas andaluzas* (Andalúziai képek), a tősgyökeres, vaskos humorú pikareszk stílust támasztja fel, régieskedő, bizarr nyelven.

Calepinus *Ambrosius*, ágostonrendi szerzetes, *1435. †1511. Nagy latin szótárának 1585. évi tíznyelvű kiadásába már a magyar nyelv is föl van véve. XVI. századi szótáraink közül a legfontosabb, nagybecsű adatokat szolgáltat a régi magyar nyelvismeretéhez. E kiadás magyar részének szerzője *Szántó* (Arator) István volt. (l. o.)

Caliban, szörnyeteg Shakespeare Viharjában, akit Prospero a szolgájává tesz. A költészet és a filozófia által kordába szorított durva realitás allegóriája.

Calpurnius Siculus latin bukolikus költő. Hét eklogát írt Nero korában. Ezek részben valóságos idillek (2, 4, 6), részben ú. n. udvari, allegórikus idillek (1, 3, 5, 7). Ezekben a *Theokritos* és főkép *Vergilius* hatása alatt írt eklogákban kevés a költői érték; az udvari idillekben szinte undorító a hízelgés; a valódi bukolikus költeményekben nem akad egyetlen eredeti, friss gondolat sem; messze elmaradnak Vergilius mögött, sőt C. egyes vergiliusi helyek utánzását ízléstelenül túlzásba viszi. A költői eredetiség hiányáért némileg kárpótol C. gondos verselésével. Ez és a vergiliusi hangulat szerzett költeményeinek rendkívüli népszerűséget már az ókorban s később az egész középkoron át. C. eklogái egyetlen középkori florilégiumból sem hiányoznak. *Révay.*

Calverley (ejtsd: kelverli), *Charles Stuart*, angol költő és fordító, *1831. †1887. Kitünő paródiái vannak. Theokritost is fordította, főbb munkáit kiadta *Verses and Translations* címen.

Calvin, *Jean* (tkp. *Cauvin*, a C. név a latin *Calvinus* helytelen visszafordításából származott) reformátor és teológiai író, *1509. Noyon-ban, †1564. Genève-ben. Az 1536. írt *Christianae religionis institutio* fordítása, amelyet maga készített (1541), az első francia nyelvű teológiai mű. (Végleges alakja latinul 1554., franciául 1560.) A fordítás a nagyközönségnek szól; stílusa világosabb, kevésbé elvont, mint az eredetié; bizonyos fokig népiesnek nevezhető. Még elevenebb C. *vitairatainak* stílusa, amelyben az irónia és egy kis humor mellett drasztikus, triviális kifejezések is előfordulnak. Nagyszámú *levelei* a kor nevezetes személyeihez szólnak; ezek színtelenebbek. Egyéb művei latin nyelvűek. *Benedek.*

Calzabigi, *Raniero da*, olasz költő és zeneíró, *1714. †1795. Gluck nagy operái közül az *Orfeo, Alceste, Paride ed Elena* (1762, 1767, 1770) szövegírója. Jelentékeny része van abban a nagy reformban, melynek megvalósítását Gluck e korbeli operái jelentik, s melynek lényege: elfordulás Metastasio és Hasse uralkodó, sematikussá lett operatípusától, a túlnyomórészt reflektáló jellegű zenei képekre oldódó hősi és intrika-opera szellemétől, bizonyos szenvedélyes dramatikus realizmusra való törekvés, típusok helyett karakterek ábrázolása. Főbb elvi jelentőségű írásai ezenkívül: *Dissertazione su le poesie drammatiche del Sig. Abate Pietro Metastasio* (1755, tehát még a reform előtti időből) és az Arteaga támadására válaszoló *Risposta* (1790). *Szabolcsi*

Camacho (ejtsd: kamásu), *Diogo*, portugál szatirikus költő (XVII. sz.), a pikareszk- (csirketogo-) regények és egyéb egykoru költői művek ellen fordul szigorú kritikájával *Jornada ás córtes do Parnaso* (Utazás a Parnasszus udvarába) c. költeményében.

Cammelli *Antonio*, l. *Pistoia.*

Camo, *Pierre*, francia lirikus, *1877. Madagascarban, majd Szudánban volt állami funkcionárius, ma is magasabbrangu állami tisztviselő. Lírai költeményei főleg az exotikus hatásokat tükrözik. Reprezentáns kötetei *Le poème des beaux jours, Le livre de regret.* Legújabb kötete a *Chant exotique.*

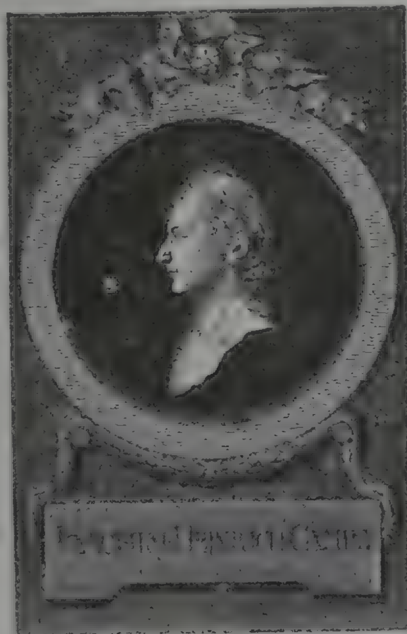
Camões (ejtsd: kamójs), *Luiz de*, a portugál nemzet legnagyobb költője, valószínüleg Coimbrában született 1524—26 között. Ifjuságában nevelősködött, 1544 nagypéntekjén a templomban szenvedélyesen beleszeretett egy udvarhölgybe, *Catharina de Ataidé*-be, beférkőzött az udvarhoz, ahol költői tehetségével, és főkép szinpadirodalmi és technikai készségével igen hasznavehetővé tette magát. De ellenségeinek ármánykodása kitúrta innen, 1549. száműzték és beállt katonának, hadi dicsőségét fél szemével fizette

meg. Visszatérve Lisszabonba, egy farsangi uccai vigalomban támadt kardafférja börtönbe juttatta, amelyből csak avval a feltétellel szabadulhatott, hogy az ország indiai gyarmatába megy katonáskodni. Ott se kedvezett neki a sors, abbahagyta a katonai pályát, polgári alkalmaztatást kapott, de mint macaoi jószágkezelőt, valami szabályellenességért pörbe fogták. Goá-ba, a törvénykezés székhelyére vitorláztában hajótörést szenvedett, de megmenekült, megszabadult a vizsgálati fogságból is, és 1570., 17 évi távollét után visszatért hazájába, szegényen, szívében még sajgott a fájdalom, amelyet szerelmének még Indiába kapott halálhíre égetett; minden vagyona költeményeinek kézirata volt. A király kiérdemesült katonájának és hivatalnokának szégyenletesen kis nyugdíjat adott, de a nyomorgó költő még ezt se bírta rendesen megkapni. Mikor meghalt (1580 június 10.), még egy lepedőt se mondhatott magáénak, amibe a holttestét becsavarhatták volna: úgy temették el, koporsó és halotti lepel nélkül — azt se tudni, hova. C. főműve, a portugálok nemzeti eposza, irodalmuk büszkesége a *Luziádok* (Os Lusiadas), amely a világirodalom legjelentékenyebb, művészi szépségekben leggazdagabb hőskölteményei közé tartozik. A könyv 1572. jelent meg. Hőse Vasco da Gama, a nagy portugál felfedező, és maga a portugál nemzet, Lusitania fiai, kiknek világraszóló tengeri és kulturális dicsőségét magasztalja a költemény. Elmondja, miként vitorlázott el hazájából Vasco da Gama, hogyan jutott különböző szárazföldi és vízi kalandok után Indiába, melyet hazájának meghódított. Szép epizódokban (leghíresebb a 3. énekben Inez de Castro tragikus története), színes, eleven leírásokban (pl. a viharé a 6. énekben) a mű ép oly gazdag, mint külső formai és nyelvi szépségekben. C. mint lirikus is első költője hazájának. Mintegy 400 költeménye maradt reánk, és három színműve: *Amphytriões, Filodemo, Seleucus*. A *Lusiadas* magyar fordításban is megjelent (Greguss Gyulától, bev. tanulmánnyal). *Honti.*

Campan, *Jeanne Louise Genêt, Mme de,* híres francia udvari hölgy, *1752. †1822. Előbb XV. Lajos leányainak fölolvasója, majd Marie Antoinette udvarhölgye, utóbb a becsületrendi lovagok écouen-i leánynevelő intézetének igazgatója. Nevezetes emlékiratai: *Journal anecdotique, Mémoires sur la vie privée de la reine Marie Antoinette* (1822, új kiad. 1892) és *Correspondance inédite avec la reine Hortense* (1835). Róla: *Sainte-Beuve: Causeries de lundi.*

Campanella, *Tomaso,* *1568. †1639. A XVII. sz. felületes és száraz költői között csak ebben az emberben találunk új, erős lirai hangokat, aki tulajdonképen nem akart sem költő, sem író lenni. Gondolatainak minden határozott energiáját leginkább vallási és erkölcsi problémák felé irányította. Munkái inkább bölcsészetiek és szociális irányúak, mint költőiek. Leghíresebb a *La citta del sole* (A nap városa) c. fantasztikus regénye. Ez jelentékeny helyet foglal ama könyvek között, melyek utopisztikus formában nemesebb és jobb emberiséget jósolnak. C. dominikánus barát volt, s az inkvizició már fiatal korában szülőhazájába, Calabriába száműzte, merész, de geniális tanai miatt. Összeesküvést szőtt a spanyolok ellen, rettenetes kínzásokban volt része, melyeket azonban hősiesen kiállott. Tizenhét évig nehéz börtönökben sínylődött, ahonnan ravaszságával és az egyházi hatóságok segítségével nagynehezen megszabadult. Franciaországban XIII. Lajos király udvarában, mint ennek kegyeltje halt meg. A börtön magányában versekben fejezte ki fájdalmait, magasztalva saját erkölcsi energiáját ama hősiességért, melyre főképen azoknak van szükségük, akik új igazságokat hirdetnek, s vígaszt talált a messze idők látomásaiban, ahol az emberek már bűnöktől és a rabságtól felszabadultan igazságot fognak szolgáltatni annak, aki felszabadításukért szenvedett. Lírai költeményeit legelőször Németországban nyomtatták ki; Olaszországban a XVIII. sz. végéig nem ismerték. *Widmar.*

Campe, *Joach. Heinrich,* *1746. †1818., német pedagógiai s ifjúsági író. Művei *(Sämtliche Kinder- u. Jugendschriften,* 1829—32., 39 köt.) közül világhíressé lett a száznál több kiadást ért, húsz nyelvre

lefordított *Robinson der Jüngere* (1779—80). Moralizálás, szentimentalizmus ellen irányuló éllel. Magyarra fordította: *Gelei József,* 1787.).

Campbell (ejtsd: kembell), *Thomas,* angol költő, *1777. †1844. Korán kitűnt görög-

ből való fordításaival. 21 éves korában írta főművét, *The Pleasures of Hope*-ot. Egyéb munkáival; így leíró költeményeivel, az átmenetet jelzi a régi költői iskolától a romanticizmushoz. Hírnevét őrzik hazafias dalai *(Ye Mariners of England, The Battle of the Baltic)* s a hohenlindeni csatáról írt elégiája. Kritikai munkásságának értékes eredménye a *Specimens of the British Poets* (1819), angol irodalmi termékeknek jegyzetekkel kísért gyűjteménye, nagy bevezető tanulmánnyal. Több történeti s életrajzi munkát is írt; a glasgowi egyetem lordrektora volt. L. *Beattie: C.'s life and letters.* *Rózsa.*

Campoamor, *Ramón de*, spanyol költő, *1817. †1901., a század egyik legnépszerűbb írója. Orvostudományt tanult, de az írói pályára lépett. Képviselő is volt, és mint kitűnő szónok tűnt ki a politikai pályán. C. a meglepő, magvas, hol humoros, hol keserű életbölcseletből fakadó költői ötletek mestere. *Doloras*-nak nevezte ez epigrammaszerű költemények komolyabb faját; a humorosakat *humoradas*-nak. Elbeszélő művei közül említésre érdemesek verses novellái, *Colón* c. elbeszélő költeménye és *Erkölcsi és politikai meséi.* Drámái *(Dies irae*, szomorújáték, *Okosak és bolondok, A becsület*, vígjátékok) kevésbé erősek. Bölcsészeti és politikai munkáiból kiragyog idealizmusa és gondolkodói alapossága. *Honti.*

Cancioneiro, portugál dalgyűjtemény; a középkori líra antológiája (ugyanaz, mint a spanyol *Cancionero)*. Leghíresebb a *Garcia de Resende*-féle.

Cancionero, spanyol lírai dalok gyűjteménye, mely kb. a XV. sz.-tól kezdve a C. koráig a lírai irodalom egész termését adja. Legnevezetesebb gyűjtemények a *C. de Baena* (1445); a *Resende*-féle (1516) portugál költeményeket is tartalmaz. A leghíresebb, a *Cancionero general* utolsó bővített kiadása 1573-ból való.

Cañete, *Manuel, don*, spanyol író és irod. történész. *1822. †1891. Különösen értékesek bölcseleti és vallásos tárgyú költeményei. Számos drámát is írt, a spanyol dráma klasszikus korszakát több kiváló tanulmányban dolgozta fel.

Canevas *(canavaccio)*, a *commedia dell' arte* (l. ott) szövege, amelyet előre megállapítottak, míg a komédia részletei a rögtönzés hevében bontakoznak ki.

Canfield (ejtsd: kenfíld), *Dorothy*, amerikai írónő, *1879. *The Bent Twig* c. regénye az egyetemi életet festi, *The Brimming Cup* a női lélek és boldogság problémáinak mélyére hat.

Canitz *(Friedr. Freiherr von)*, *1654. †1699. Boileau német iskolájához tartozó költő. Figyelmet érdemel óvatos szatírája.

Cannan, *Gilbert*, angol író, *1884. Írt költeményeket, színműveket, fordította Romain Rolland-t, jeles drámaíró és forradalmi lelkű társadalmi kritikus. Elbeszélő művei: *Everybody's Husband, Mummery, Pink Roses, The Stucco House, Old Maid's Love*, stb. *Little Brother, Round the Corner* s *Mendel* c. művei *(M.* prostituta-regény) erősen éreztetik Samuel *Butler* forradalmosító hatását, akiről C. jeles tanulmányt is írt.

Cantacuzène, *Ch. Adolphe*, francia lírikus, *1874. Bukarestben régi királyi hercegi családból, amely a bizánci császárokig viszi vissza eredetét. A szimbolista csoporthoz tartozik, de verseinek Musset-vel rokon könnyed hangját olykor heinei irónia teszi csípőssé. Legjelentősebb verskötetei: *Remember* és *Les grâces inemployées.*

Cantacuzino, *Serban*, havasalföldi román fejedelem (1678—1688). Az ő költségén és szorgalmazására jelent meg az első teljes román bibliafordítás (1688, mintegy száz évvel az első teljes magyar bibliafordítás után). Ez a róla nevezett Biblia (Biblia lui Serban) a román irodalmi nyelv fejlődésének a kiindulópontja. *Bitay.*

Cantemir, *Dimitrie*, moldvai román fejedelem és író. *1673. †1723. 17 évig tartózkodott Konstantinápolyban mint túsz. Ezalatt nemcsak a török zenét művelte, hanem eredeti forrásokból tanulmányozta a török történelmet is. A török történelemről írott latinnyelvű könyve ismeretes volt Nyugaton is. Ugyancsak forrásértékű latinnyelvű művet írt Moldváról. *Bitay.*

Canth, *Ulrika Minna* (Vilhelmina), finn írónő, leánynevén *Johnsson* *1844. †1897. Kivi Alexis után a legnevezetesebb színműírója Finnországnak. Az ujabb realisztikus iránynak egyik úttörője, Ibsen és más skandináv drámaírók, továbbá franciák és Tolsztoj hatása alatt az égető társadalmi problémák (antialkoholizmus, nőkérdés, pauperizmus stb.) lánglelkű szóvivője Finnországban. Színművei többnyire ilyen tendenciákat szolgálnak. Egyik: *Työmiehen vaimo* (A munkás neje), magyarra is le van fordítva (kézirat, V. B.-től). *Vikár.*

Canticum, a római dráma karéneke, amelynek lírai formája volt, eltérőn a *diverbium*-tól, a drámai személyek részétől, amelynek formája a *iambus senarius.*

Cantores Euphorionis (Euphorion-féle dalnokok) gúnynéven nevezi Cicero annak a korabeli új költői iránynak a képviselőit, amely metrikában és prozódiában élesen szembehelyezkedett a hagyományos, főkép az Ennius-féle irányzattal és a költészetben a tudóskodó, mítoszokkal túltömött, nehezen érthető chalkisi *Euphorion* (*Kr. e. 276. körül) alexandriai költőt tekintette mintaképének. Ennek az új költői iskolának a tagjai nagyrészt földiek és jóbarátok voltak *(Valerius Cato, Licinius Calvus, Furius Bibaculus, Catullus, Helvius Cinna, Ticidas, Cornificius* stb.); tudatosan szembeszálltak a hagyományos költészettel: elvetették a nagy eposzt, a tanítókölteményt, a drámát, a dagályos szónokias stílust, ehelyett kedvelt műfajuk volt az epyllion, az epigramma, a szerelmi dal és az elégia. Jellemzőjük a nagy olvasottság és mitológiai jártasság, ez egyúttal elengedhetetlen követelmény is e költői iskola tagjai számára; ezért a

nevük doctus poeta (tudós költő). Uj metrikai formákat hoztak, stílusukban tiszta atticizmusra, vagyis egyszerűségre, finomságra, tisztaságra, minden sallang kerülésére törekedtek. A politikában elkeseredett ellenfelei voltak Pompeiusnak és Caesarnak. Hatásuk a latin költészetre igen nagy: ők az igazi latin líra megteremtői. *Révay.*

Cantu, *Cesare,* történetíró, *1804. †1895. Klerikális érzelmű ember volt s épen azért sokszor hiányzik műveiben az objektív megítélés. Irodalmi művei között említésre méltók *Monti e l'eta che fu sua* (M. és kora), *Reminiscenze su Manzoni* (Emlékek M.-ról), ezenkívül a nagyszabású *Storia della Letteratura Italiana* (Az olasz irodalom története), mely inkább gondos és szép írói szemelvényei miatt nevezetes. Hatalmas terjedelmű világtörténelme teljes magyar fordításban is megjelent.

Cantus catholici, a magyar kat. egyház XVII. századbeli, magyar és latin éneket tartalmazó énekeskönyve. Mint a *cancionale*-k, vagyis a XVI—XVII. sz.-beli prot. énekeskönyvek, ez is számos régi szöveget és dallamot tartott fenn. Használatosak voltak még *Szegedi* Ferenc C.-ja 1674. és Kájoni János *Cancionale catholicum*-ja, mely főleg erdélyi emlékeket őrzött meg.

Čapek (ejtsd: csapek), *Josef,* író és rajzművész, Č. Karel fivére és részben szerzőtársa. Társszerzője a *Ze života hmyzu* vigjátéknak és két novelláskötetnek, azonkívül ő illusztrálta legtöbbnyire Karel Č. munkáit, tervezte azok grafikai részét, valamint színdarabjaihoz a díszleteket. *Podhradszky.*

Č. *Karel,* cseh drámaíró, *1890. jan. 9. Bölcsészetet és művészettörténelmet hallgatott a prágai, berlini és párisi egyetemeken. 1917. óta ujságíró; ma a brünni *Lidové Noviny* belső munkatársa, de állandóan Prágában él. Č. a modern cseh irodalom egyik reprezentatív képviselője, akinek nevét fantasztikus problémákat feldolgozó színdarabjai — amelyeket egyébként mély szociális eszmék és mesteri szatirizálás jellemeznek — világszerte ismertté tették. A nyilvánosság elé önállóan először két novelláskötetével (1916. és 1917.) lépett, amelyeket József fivérével együtt írt. Ugyancsak ő vele alkotta meg ismert komédiáját *Ze života hmyzu* (A rovarok életéből, 1922.) c. alatt, amely az angol és japán színpadokat is bejárta. Önálló munkái: *Boží muka* (Isteni fájdalom, 1918.), *Trapné povídky* (Keserves történetek, 1920.) novelláskötetek (németül is); *Továrna na Absolútno* (A tökéletesség gyára, 1922.), *Krakatit* (1924., angolul is), regények; *Loupežník* (A rabló, 1920), *R. U. R.* (1921., németül, angolul, japánul, franciául, esperantóul és magyarul Kassán; előadták a budapesti Vigszínházban is) és a *Vec Makropulos* (A M.-ügy, 1923.) színdarabok. Č. kiváló essay-író is; nagyobb feltűnést keltett olasz (1923.) és angol (1924.) útileveleivel, amelyek nagyszerű és eredeti megfigyelő tehetségéről tanuskodnak. Angolországi útleírása angol nyelvre lefordítva is sikert aratott. A *Lidové Noviny*-ban megjelent szellemes tárcacikkei *O věcech nejbližších* (A hozzánk legközelebb álló dolgok) c. alatt jelentek meg egy kötetben; megjelent továbbá a *Jak vzniká divadelní hra* (Hogy jön létre a színdarab) c. szatirája is.

Čapek-Chod, *K. M.,* cseh regényíró és novellista, *1860., Domažlice-ban, Chod kerületben (innen vette a Chod írói melléknevet, nehogy Karel *Čapekkel,* a »R. U. R.« szerzőjével cseréljék össze). Kezdetben jogot tanult, azután, 1884-től kezdve, kizárólag az újságírásnak és irodalomnak szentelte életét. Ezidőszerint a *Národní Listy* szerkesztőségének tagja, 1925-től kezdve a *Cesta* szépirod. hetilap munkatársa. Irodalmi, színházi és művészi referense volt a *Národní Politika, Světozor, Česká Revue, Zvon* napilapoknak és folyóiratoknak, valamint a müncheni *Die Kunst*-nak is. Néhány cikke a budapesti *Pester Lloyd*-ban is megjelent. Č.-Ch. egyike a jelenkor legkiválóbb cseh regényíróinak. Műveiben főleg Prága társadalmi életét rajzolja meg mesteri kézzel és szociális problémákat is igyekszik megoldani. Kiválóbb munkái: *Nejzápadnější Slovan* (A legnyugatibb szláv, 1894.), realista-naturalista regény romantikus vonásokkal, *V třetím dvoře* (A harmadik udvarban, 1895.) regény Prága életéből, *Patero novell* (Öt novella, 1904.), *Z města i obvodu* (A városból és a környékből, 1914.) novelláskötet, *Turbina* (1916.), *Antonín Vondrejc* (1920.), *Vilém Rozkoč* (1923.), *Větrník* (A szélmalom, 1923.). Ezeken kívül több más regény- és novelláskötete jelent meg. 1914 előtt néhány színdarabot is írt (*Beguv samohres* — A bég monogrammja, *Slunovrat* — Napforduolat, *Výhry a prohry* — Nyereségek és veszteségek), amelyek különböző prágai színházak repertoárdarabjai. *Podhradszky.*

Capella, l. *Martianus C.*

Capulet és **Montague,** Shakespeare Romeo és Júliájában ellenséges családok: azóta a szerelmeseket elszakító családi ellenségeskedés jelképei.

Capus (ejtsd: kapü), *Alfred,* *1858. †1922., francia író, zsurnaliszta, regényíró, novellista és színpadi szerző. Tagja volt az Akadémiának és sokáig politikai szerkesztője a *Figaro* c. napilapnak. Regényei (*Qui perd gagne, Faux départ, Années d'aventures*) jelentéktelenebbek. Sokkal nagyobb sikert aratott darabjaival, amelyekben fölényes, derűs optimizmussal szemléli az életet. Legnépszerűbb darabjai *La veine* és *Notre jeunesse.* Több színművét magyarul is játszották. *Kállay.*

Caragiale (ejtsd: karadzsále), *Jon Luca,* *1852. †1912., román író. A bukaresti Nemzeti Színház igazgatója. Irodalmi pályája változatos. Verssel kezdte, társadalmi vigjátékokkal, egy drámával, humoros és szatirikus novellákkal folytatta; élete végén verses meséket, szatirikus és szimbolikus verseket írt. Vigjátékaival

bizonyos tekintetben *Alecsandri* utódának tekinthető. Mindketten egy-egy gyorsan átalakuló, átmeneti kor félszeg alakjait támadták. B. a bukaresti külvárosok látszatra nyugati műveltségű, de valójában keleti lelkivilágú típusait örökítette meg. Nevezetesebb vígjátékai: *O noapte furtunoasă* (Egy viharos éjszaka), *O scrisoare pierdută* (Egy elveszett levél; a választási visszaélések, politikai aljasságok megkapó rajza. *Kádár* Imre fordításában a kolozsvári Magyar Színház is előadta). *O făclie de Paşti* (A húsvéti fáklya; magyarra fordította *Jancsó* Benedek) címen megírta a román irodalom egyik legjobb lélektani novelláját. Kisebb írásaiból *Bitay* Á., *Jaklovszky* D. és *Pálfi* J. fordítottak. *Bitay.*

Carcano, *Giulio,* *1812. †1884., az olasz irodalomban az első jó *Shakespeare*-fordító.

Carco, *Francis* (eredeti neve *Carcopino-Tussoli*), *1886. Nouméaban (Uj-Caledonia). Először mint montmartrei költő tűnt fel. Verseit énekelni is szokta a különböző kabarékban. Mint lirikus a fantaisisták csoportjába tartozik. Költeményeiben az éjszakák züllött bohém világával, uccai lányokkal, kerítőkkel, jasszokkal foglalkozik. Ugyanez a témája regényeinek: A külvárosi lebujok világa. *L'homme traqué* c. regénye (magyarul is megjelent »A hurok« címmel) egy gyilkos péklegény lelkiismeretfurdalásait írja meg mesteri pszichológiával. A regény 1922. az *Akadémia* nagydíját kapta meg. A társadalmi törvényeken kívül állók világának bravuros rajza a *Jésus-la-Caille*, és az *Épique*. A *Manon Lescaut* modern változata egy vidéki vendéglős fiának s egy szobalánynak erótikus szerelmi története, a *Rien qu'une femme*, a *Verotchka l'ètrangère* pedig a kokain pusztító hatását mutatja be a Párizsba menekült oroszok festői környezetében. Ismertebb verskötetei: *Instincts* (költemények prózában), *La Bohème et mon coeur*, *Chansons aigres-douces* és *Petits airs*. Ezenkívül egész sereg kritikát, essayt, tanulmányt írt. Különösen jelentősek az újabb francia piktura kiválóbb alakjait, *Vlaminckot*, *Utrillót* és más festőket ismertető tanulmányai. *Kállay.*

Carducci (ejtsd: karduccsi), *Giosue*, *1835. †1907. A legerősebb és legeredetibb kifejezője az olasz irodalom lelkületének a XIX. század II-ik felében. Valdicastelloban (Toscana) született. Apja orvos volt, de mivel egy hazafias titkos társasághoz tartozott, hosszú börtön után Firenzében kényszerítették letelepedni. C. első mestere atyja volt. Firenzében a piaristák növendéke lett, akikre mindig szívesen emlékezett vissza. Pisaban végezte egyetemi tanulmányait és 1857. katedrát kapott az ottani nagyhercegi gimnáziumban. De politikai és vallási eszméi miatt csakhamar elvesztette állását. Ezután Firenzében töltött 2 évet, mely idő alatt klasszikus kiadásokat rendezett Barbera kiadó részére. 1860. ujra tanároskodott a pistóiai gimnáziumban, ahonnét a bolognai egyetemre nevezték ki, az olasz irodalom tanárává. Ettől kezdve életét főleg a költészetnek szentelte. Eleinte köztársasági érzelmű volt, később királypárti, de mindig nagy hazafi. A savojai királyi házzal nem számításból, vagy gyöngeségből békült meg, hanem mert átérezte annak történelmi szükségét. 1890. szenátor lett. 1900. súlyos egészségügyi okok miatt elhagyta az egyetemet. 1906. megkapta a Nobel-díjat. Amikor 1907. Bolognában meghalt, Olaszország úgy érezte, hogy elvesztette a felszabadított és egységes nemzet legnagyobb szószólóját. Legfőbb művei *Juvenilia* (1850—1860), *Levia Gravia* (1861—1871), *Giambi ed Epodi* (1867—1879), *Rime nuove* (1861—1887), mely talán a legszebb műve. Említésre méltók különösen *Odi Barbare* (1877—1889) (Barbár ódák) c. munkája, amelyben a legnagyobb költői lehetőséget éri el. Ebben a kötetben a régi latin és görög versformákat átültette az olasz irodalomba. Nemcsak saját hazáját énekli meg benne, hanem magasztos harmóniában a természeti szépségeket és az emberiség jogait is. Utolsó műve *Rime e Ritmi* (1899). Kiváló kritikus volt és irodalmi tanulmányai a legjobbak, melyek az utolsó időben íródtak. A szó szoros értelmében klasszikus költő volt, mert az ő klasszicizmusa összeforrasztja egyöntetü harmoniában a hazaszeretetet, az egészséges és bátor élet iránti szeretetet, a gondolatot és a tettet, az újat és a régit. Távol áll minden túlzástól és minden szentimentalizmustól. Költészete a mértéknek és a tisztaságnak tökéletes példája. L. róla *Kosztolányi* D. tanulmányát (Irod. Miniatürök I.). *Widmar.*

Carey (ejtsd: keri), *Henry*, angol költő, †1743. Drámaíró és népszerű dalköltő, állítólag ő a szerzője a *God Save the King*-nek is.

Cariteo, valódi nevén *Benedetto Garrett*, barcelonai származású olasz költő, *1450. †1515., *Petrarca* utánzója; mindenek fölött az ékeskedő szóvirágokat, az agyafúrt metaforákat hajszolja és evvel az első lépést tette meg a *secentizmus*-nak nevezett dekoratív, csengő szólamokban, affektált finomkodásban tetszelgő irány megindításához.

Carlén, *Flygare-C., Emilia*, svéd írónő, *1807. †1892. A mult sz. második felében igen népszerű regényeiben és elbeszéléseiben igen frissen és elevenen festette a korabeli svéd életet. Különös érdekességet adott regényeinek a távoli ország lokálkoloritjának élénk visszaadása. Műveinek nagyrésze magyarul is megjelent (*A remete a János-szirten*; *A sziget rózsája*; *A szeszélyes hölgy* stb.).

Carleton (ejtsd: kaeltn), *William*, angol író, *1794. †1869. Az ír néplélek nagyszerű ismerője, leghíresebb műve a drámai erővel megírt *Fardorougha the Miser* c. regénye.

Cârlova (ejtsd: kurlova), *Vasile*, havasalföldi katonatiszt, az első modern szellemű román költő, *1809. †1831. Pásztorkölteményeit és hazafias ódáit főleg *Lamartine* hatása alatt írta.

Carlyle (ejtsd : kárlejl), *Thomas*, *1795. †1881. Eleinte teológiát tanult Edinburgban, majd matematikával foglalkozott. Mint tanító nyomorban élt. Jogot kezdett tanulni, egészségi állapota miatt abbahagyta, miközben súlyos lelki válságokon ment keresztül. Az *Edinburgh Encyclopaediá*-ba írt cikkein kívül e korba esik Goethe *Wilhelm Meister*-jének fordítása és *Schiller élete*. C. sokat tett a német irodalom bevezetéséért az angol irodalomba. Ez irányú művei : *Specimens of German Romance*, tanulmányai : *Richter, Goethe, Werner, Heine, Novalis*. Irt Scottról, Burnsről, Voltaire-ről és Diderotról is. Feleségül vette Jane Welshet, akinek birtokán azután zavartalanul dolgozhatott. Felesége nagyműveltségű nő volt, akinek véleményére Tennyson, Dickens és mások is sokat adtak, C.-nek ő volt legnagyobb támasza s vigasztalója. Első híres, eredeti munkája : *Sartor Resartus, or, the Life and Opinions of Herr Teufelsdrökh*, a »ruhák filozófiájáról«. A kor hibáit ostorozza benne. Számos előadást tartott otthon és külföldön ; 1866. az edinburgi egyetem lordrektora lett s ekkor tartotta híres beszédét a könyvekről. Hírneve mind nagyobb lett, 86 éves korában halt meg. A *Chartism* Anglia helyzetének pesszimisztikus, de szellemes és mély rajza. Sterlingről és Knoxról írt életrajzain kívül vannak közgazdasági és politikai kérdésekkel foglalkozó munkái is : *The past and the present* párhuzam a XII. század és korának hazug társadalma között. Egyéb műveiben hol a parlament demokratikus átalakításának kérdésével foglalkozik, hol Németország mellett száll síkra az angol közvéleménnyel szemben, az 1870. német—francia háború idején. Korára nagy hatást tett eszméi minden téren termékenyítően hatottak.

Történetírói művei (egyes kisebb életrajzokon és essaykon kívül) : *The French Revolution*, 1837 ; *Oliver Cromwell's Letters* etc. 1845 ; *History of Friederick the Great* etc. — C. legismertebb történetírói műve *A francia forradalom*. Sajátszerű munka; különös, egyéni varázs lakik benne. C.-nél mindenekelőtt az alakok, jelenetek vizionárius erejű rajza tűnik fel ; azután az a sajátosan izzó pátosz, amely az egész könyvet hevíti. A Forradalom története nem holt, lezárt és idegen világ az ő lelkének : maga is végigéli szinte, amit megír s lépten-nyomon színezi nála az elbeszélést a személyes állásfoglalás. Ez az állásfoglalás minduntalan a vezető személyiségek, a történelem alakító egyéniségei felé fordul a léleklátás patétikus erejével. Ennek a pátosznak alapja és eredete C. misztikus filozófiájában van. A skót protestáns vallásos és etikai lelkesedése együtt van itt a német idealizmus spekulatív szenvedélyével. C. mindig a deus absconditus-szal küzködött, a dolgok mélyén elrejtőzött istennel. A Hatalom, a hatalmas Egyén, a Hős az, akiben ez az isten megnyilatkozik : ez a Hero-Worship, a hős-kultusz alapeszméje. A hős él csak igazán ; a többi emberiség : bábok és pulyák az Egyetlen körül. Igy látja C. Cromwell alakját. Egynek érzi magát vele. Ő maga is kora vezére, orákuluma, prófétája akart lenni. Rejtélyes misztikus paradoxonokban beszél, valami sajátságos vad humorral. Ő nem az angol common-sense képviselője, hanem a nagy angol excentrikusok közül való. Ezek között ő az, akiben a platonizmus egyesül a puritán vallási kizárólagossággal, a filozófus a prédikátorral. Nem igazi történetíró, ahhoz túlságosan szubjektív : de ép hatalmas egyénisége maradandóvá teszi művét. Emellett, stílusának mesterkéltsége mellett is nagy művész, a nyelv zsarnoka és varázslója. Magyarul megjelent többek között : *A francia forradalom története, Hősökről, A nyakláne, Munka és hit* (összeállított aforizmák, gondolatok), *Burns, Scott W.*

Carmen fratrum Arvalium, a Dea Dia nevű mezei istenség tiszteletét ápoló papi testület éneke, amelyet májusi ünnepükön adtak elő. Ez a dal a Kr. e. 218. év egyik kőbe vésett jegyzőkönyvében ránk maradt. Magyarázata és megértése rendkívül nehéz ; csak annyi bizonyos, hogy a Lares-hez és Marshoz könyörög, valószinüleg szép időért s termés védelméért.

Carmen Saliare a régi rómaiaknál a Salius nevű papi testület ünnepi éneke, amelyet márciusi és októberi körmeneteiken fegyvertánc kíséretében adtak elő. Az ének első része általában, második része név szerint hívta segítségül az isteneket. A C. nyelvezete oly ódon volt, hogy a későbbi időben már maguk a rómaiak sem értették ; már az ókori római tudósok magyarázatokat írtak hozzá. Ránk csak csekély töredékei maradtak.

Carmen Sylva, l. *Erzsébet román királyné.*

Carmina burana, középkori kóbor barátok latin és német nyelvű dalainak neve. Nagyrészt világi tárgyúak : vagy szatirikus, vitatkozó tendenciájuk van, vagy szerelmes dalok, melyek finom és differenciált érzésvilágról tesznek tanuságot.

Carmina Marciana bizonyos Marcius nevű jós jövendölései, a latin ősköltészet érdekes emlékei. A Kr. e. III. sz. végén még nagy tiszteletben álltak. Marcius jóslatai Livius történeti művében maradtak ránk és eredetileg valószinüleg a hexameter volt a formájuk.

Caro, *Annibale*, olasz író *1500 k. †1566. Életét főurak környezetében és szolgálatában töltötte, mint nevelő, kísérő' titkár. Mint költő *Bembo* iskolájából való, tehát ő is petrarkista. Legtöbb műve halála után jelent meg. Igy, verskötete : *Rime*, vigjátéka : *Gli straccioni* (A rongyosok), híres *Levelei* és fordításai, még pedig görögből és latinból (Virgilius Aeneise.)

Carrér, *Luigi*, olasz költő, *1801. †1850. A romantikus irány képviselője, főleg középkori, lovagi tárgyú balladáival ért el sikereket. Könyvet írt Goldoniról.

Carriere, *Moriz*, *1817. †1895, német költő és esztétikus. Főműve : *Aesthetik*

1859. (Szép a belső világ kifejezésében jelentkező forma, az ideától teljesen áthatott jelenség.) *Gesammelte Werke* (1886—1893).

Carruthers (ejtsd: kerûzerz), *Robert*, *1799. †1878., angol hírlapíró. Első szerkesztője volt a *Chambers's Cyclopaedia of English Literature*-nak.

Carstens, *Fr.*, *1894. Dán író, friss, eleven stílusu regényei igen olvasottak. Leghíresebb műve a *Győzelmek* (1923).

Cartwright (ejtsd: kártrejt), *William*, angol költő, *1611. †1643. Lírai költeményeit nagyon kedvelték. Drámái közt legjobb *The Royal Salve*.

Cassel, *Dávid*, zsidó historikus és irodalomtörténeti kutató, a modern zsidó tudomány egyik úttörője, *1818. †1893. A gáonok irodalmi termékeinek gyüjtője és kiadója. Lefordította német nyelvre *Juda Halévi* vallásbölcsészi munkáját a *Kuzári*-t (Leipzig 1840, Berlin 1869), lefordította németre az Apokryphákat (Berlin 1864—71), újra kiadta az olasz-zsidó humanista, Agarja de Rossi: *Meór É nájim*-át (Szemek tükre, Wilna 1866) stb. Igen nagy népszerűségre tett szert zsidó irodalomtörténete. *Leitfaden für den Unterricht in der Jüd. Geschichte und Litteratur* c. kézikönyvét több nyelvre fordították. (Magyarra *Kármán* Mór.) *Weisz.*

Cassiodorus, *Flavius Magnus Aurelius*, Kr. u. *490. †583., római szenátor, államférfi és tudós Nagy Theodorich és utódai udvarában. Negyvenévi állami szolgálat után megalapította Nápoly közelében a Vivarium nevű kolostort, amelyben páratlanul eleven és eredményes tudományos tevékenységet fejtett ki és egész tudósiskolát nevelt. Főművei: *De artibus ac disciplinis liberalium litterarum* (A világi tudományok és művészetek ágai), *De institutione divinarum litterarum* (A teológia alapvonalai), *Variae* (levelek és hivatalos iratok; elsőrangú történelmi forrás). A világi tudományokról szóló művében ő állapította meg a hét szabad művészet *(trivium* és *quadrivium)* körét és tárgyait s ezzel megvetette az egész középkori tudományosság alapjait. Szerzeteseinek a jámbor élet mellett a tudós foglalkozást és a könyvmásolást is kötelességévé tette. Nagy érdeme egész sor latin író munkáinak megmentése. *De artibus ac disciplinis liberalium litterarum* c. művének zenei része *(Institutiones musicae)* egyik legfőbb forrása volt a középkor zenei ismereteinek az antik zeneelméletre vonatkozóan. *Révay.*

Cassius, *Longinus*, *213. †273., görög filológus és grammatikus. Athénben a filozófia tanára, ahol Porphyrios is tanítványa volt. Filozófiai, esztétikai és filológiai munkái elvesztek: pedig korában épen ezeknek köszönhette rendkívüli hírét és népszerűségét. Ránk maradt egy Hephaistion-kommentárjának részlete, egy levele és három töredékes részlet retorikájából.

Cassone, *Giuseppe*, olasz költő, *1843. †1910. Értékes eredeti költői alkotásai mellett nevezetes, mint Petőfi fordítója. Petőfi kedvéért megtanult magyarul és lefordította költeményeinek legnagyobb részét. Fordításaiban nagy finomsággal tudta egyesíteni a magyar szellemet az olasz költői nyelv zeneiségével.

Cassou (ejtsd: kasszu), *Jean*, a legfiatalabb francia írónemzedék tagja. Neve először 1917. szerepel az irodalomban. Ekkor alapította a *Scarabée* c. avant-garde revűt, amelyet csakhamar a *Lettres parisiennes*-nel cserélt fel. Munkatársa azonban nagy revűknek is. Nevét *Éloge de la folie* c. regénye tette széles körben ismertté. C. anyai ágon spanyol származású és így ő a fordítója és népszerűsítője Franciaországban az új spanyol irodalomnak. *Kállay.*

Castelár, *Emilio*, *1832., †1899., a modern spanyol szónoki művészet legnagyobb mestere; nagy politikai hatását elragadó pátoszának, lángoló idealizmusának ép úgy köszönheti, mint éleslátó, utólérhetetlen dialektikájának és lelkes, meggyőző retorikájának. Mint fanatikus republikánus, számüzetésben is élt; a köztársaság kikiáltása után (1873) miniszterelnök volt, a spanyol királyság végleges helyreállításakor visszavonult és haláláig történelmi munkásságnak szentelte idejét. Főművei: *La civilisacion en los cinco primeros siglos del cristianismo* (A c. a kereszténység első öt századában, 1865), *Cuestiones politicas y sociales* (Pol. és szoc. kérdések, 1870), *Vida de Byron* (B. élete, 1873), *Estudios históricos sobre la edad media* (Tört. tanulm. a középkorról, 1875), *Historia de un corazón* (magy. ford. *Beksics* G.: Egy szív története, 1874) stb. Magy. fordításai: *Az ókori művészet, A klasszikus művészet (Szathmáry Gy.), Byron élete (Várnay G.), Beszédei, A művészet, vallás és természet Olaszországban (Szathmáry Gy.).* *Honti.*

Castelli, *Ignaz Franz*, *1781. †1862. Osztrák-német drámaíró, elbeszélő. Elsőnek irodalmasítja az alsó-ausztriai nyelvjárást *(Gedichte)* 1828. Még ma is érdekesen, elevenen hatnak visszaemlékezései *(Memoiren meines Lebens* 1861., újra kiadta Josef *Bindtner* 1912).

Castello-Branco, *Camillo*, portugál író, *1826. †1890. A szépirodalom minden terén működött, de legtermékenyebben és legnagyobb sikerrel a nemzeti irányú regényt művelte.

Castelnuovo, *Enrico*, *1839. A század fordulóján a legnépszerűbb olasz regény- és novellaírók közé tartozott, több regénye magyarul is megjelent. *(Másodvirágzás; Küzdelmek,* stb.)

Castiglione, *Baldassare gróf*, olasz író és államférfi, *1478. Casaticóban. Egész életét diplomáciai szolgálatban töltötte Urbino ill. Mantua hercegi udvarában és a pápa követe gyanánt Toledóban. Itt is halt meg 1529. Munkája, *Il Cortigiano* (Az udvari ember) egyik sarkalatos képviselője a renaissance-szellemnek. C. mint éleseszű, mély kulturáju világfi, a tökéletes renaissance-kulturember ideál-

ját hívatott kézzel rajzolja meg könyvében, melynek szereplői Gonzaga Erzsébet urbinói hercegné és udvarának hírességei. Az előkelő társaság a kifogástalan gavallér természetrajzáról folytat vitát és ennek keretében rajzolja meg C. a renaissancekor úri társadalmát, udvari életét és az úriember ideálját. C. nyelve mintája a kifinomult fejedelmi udvarok előkelő nyelvének; erőteljes, csiszolt és közvetlen. *Honti.*

Castilho (ejtsd: kasztilju), *Antonio Feliciano*, portugál költő, *1800. †1875. Hatéves korában himlőben elvesztette szeme világát, de azért tanulmányait elvégezte, akadémiai tag és népoktatási főbiztos lett. Költeményei főleg idillek és elégiák. Mint műfordító (Molière néhány vígjátéka, Goethe Faustja, a Szentivánéji álom) szintén számottevő.

Castillejo (ejtsd: kasztiljécho), *Cristóbal de*, spanyol költő, *1490. †1556. Szerelmi verseit, a gyengéd, csiszolt formájú »Anna-dalok«-at Schaumburg Annához (a későbbi Starkenberg grófnéhoz) írta. Főereje a szatira és a realisztikus, éles kritikájú életkép, amelyben korának egyik legkiválóbb írója.

Castle (ejtsd: kászl), *Egerton*, angol regényíró, *1858. Számos regénye közt kitűnik: *The Jerningham Letters, The Pride of Jennico, Desperate Remedies, Wrath* stb.

Castrén, *Matias Aleksanteri*, hírneves finn nyelvész, *1813. †1852. A *Kalevala* megjelenése (1835) új ösvényre terelte a keleti nyelvek tanulmányára készülő ifjút: magának a finn nyelvnek és rokonainak kutatása felé. Már 1839. közzétette idevágó első értekezését; 1841. megjelentette a Kalevala első teljes fordítását svédül; mindjárt ezután nagy utat tesz *Lönnrot*-tal finnek, norvégok és orosz-lappok közé, majd egymaga a dvinai kormányzóság szamojédjeihez. A kitűnő Sjögren javaslatára ekkor nyeri az orosz tud. Akadémia megbízását szibériai tanulmányútra és a finn állam stipendiumát szamojéd tanulmányainak folytatására. Ez az út 3 évig tartott és ezt rövid pihenés után (1845) újabb 4 évi tanulmányút követte egész a khínai határon át. Sok bajjal küzdve, teljes egy évig tartó utazás után tért haza, hogy feldolgozza tanulmányútjának anyagát. Becsesnél becsesebb munkák hosszú sorával szolgált rá a finn nyelv és irodalom számára újonnan alapított egyetemi tanszékre, amelyet elsőül vele töltöttek be (1851); kinevező oklevelét maga II. Sándor cár mint Finnország nagyfejedelme adta át neki. A kiállott úti fáradalmak azonban megtörték egészségét: egy évvel utóbb elhúnyt. De mint egyet. tanár jeles tanítványokat nevelt és hátrahagyott nagyértékű tudományos írásaival megörökítette nevét Európaszerte a rokonnyelvek tudománya terén. *Vikár.*

Castro, *Eugenio de*, portugál költő, *1869., a jelenkori port. lirikusok legjobbjaihoz tartozik. Válogatott költeményeit Párizsban adta ki (1902).

C., *Guillén de*, spanyol drámaíró, *1569. †1631. Lope de Vega iskolájához tartozik, de mesterével szemben újítószámba megy, mert új, naturalista motivumot, a házasságtörést hozta be a drámába. Főmunkája a spanyol románcok kedvelt hősének, a *Cid*-nek ifjúságáról írt két részből álló drámája: *Las mocedades del Cid* (Cid ifjúsága). A francia Corneille ebből a drámából vette nemcsak az ő *Cid*-jének tárgyát, amellyel a klasszikus francia drámairodalmat megalapította, hanem az egész cselekmény menetét, sőt helyenként dialógusait is. *Honti.*

C., *Inez*, l. *Inez de Castro*.

Cato, *Marcus Porcius*, Kr. e. *234. †149., római államférfi, mint censor (184.) a régi római erkölcsök szigorú és konzervatív őre (innen mellékneve: *Censorius)*, a hellenizmus s általán a görög befolyás elkeseredett ellensége: kiutasíttatta a görög filozófusokat és orvosokat s hogy pótolja a görög tudományt és irodalmat, maga is tollat fogott és irodalmi működésével is alátámasztotta hajthatatlan nemzeti irányzatát. *Ad filium* (Fiamnak) c. enciklopédikus munkájában összefoglalta latin nyelven kora egész tudományát; az erkölcsös életről írt művében *(Carmen de moribus)* gyakorlati erkölcsi szabályokat ad. *Origines* címen feldolgozta tüzesen hazafias szellemben Róma történetét. Egyetlen, egészében ránk maradt munkája a *De agri cultura* (A földművelésről), az ősi földműveskultúra minden ízében jellegzetes és megragadó rajza, a latin irodalom egyik legdrágább kincse, a rómaiaknak századokon át egyik legkedvesebb olvasmánya. *Révay.*

Cato bölcs mondásai *(Catonis Disticha de moribus)*, a III. sz. elejéről ismeretlen szerzőtől ránk maradt erkölcsi szabálygyűjtemény 4 könyvben, amelynek címében Cato neve csak szimbolum gyanánt szerepel. A 144 distichon egyszerű és tiszta nyelven a mindennapi életbölcseség józan szabályait adja. Kiadta: *Némethy* Géza, Bpest, 1892.

Cats, *Jacob* (»C. apó«), németalföldi költő, *1577. †1660. A XVII. és XVIII. sz. legnépszerűbb hollandi költője volt. *C. apó könyve (Het boek van Vader C.)* valósággal családi népkönyvvé vált. Műveí nagyrészét számos nyelvre lefordították.

Catullus, *Caius Valerius*, *Kr. e. 87. †54. latin lirikus. Veronában született s tanulmányai végeztével hasonló törekvésű barátaival, nagyobbrészt földieivel Rómában telepedett meg és érett költővé egy új költői iskola harcos iránykeresésében (l. *Cantores Euphorionis)*. Költészetére döntő hatással volt Clodia iránti szerelme. Ez a ragyogó szépségű és könnyű erkölcsű nagyvilági hölgy, akit költeményeiben Lesbia néven tett halhatatlanná, Publius Clodius Pulcher néptribunus nővére és Quintus Caecilius Metellus Celer konzul felesége (59 óta özvegye) volt s viszonya C.-szal 61—58-ig tartott. A könnyűvérű nő férjén és több szeretőin kívül C.-t is megcsalta, majd könnyedén túl-

adott rajta. A költő, hogy csalódását kiheverje és anyagi viszonyait rendbehozza, Memmius helytartó mellett állást vállalt Bithyniában (57—56). Azonban pénzügyi tervei nem sikerültek s elkeseredetten visszatért Rómába, ahol futó szerelmi viszonyokban próbált enyhülést keresni; de Lesbia emlékét semmi sem tudta szívéből kitörülni, ebből a korból való költeményei bágyadt visszhangjai csupán Lesbiához írt forró szerelmi dalainak. Most a politikára vetette magát: éles harcot vezetett barátaival Caesar és kegyencei ellen, de ez a tüze is hamarosan lelohadt: kibékült a nagyratörő hadvezérrel, akinek monarchikus terveit kevesen sejtették meg oly jól, mint C. és baráti köre. A fáradt és csalódott költő testi egészsége is megroppant: fiatalon, 33 éves korában meghalt. — C. nagyobb költeményeiben szorosan az alexandriai iskola költői hagyományait követi; Manlius Torquatus és Vinia Aurunculeia lakodalmára írt menyegzői dala (epithalamium), másik, fiú- és leány-karra írt epithalamiuma, alexandriai minta után készült Attis-költeménye, továbbá a Peleus és Thetis lakodalma, a Kallimachosból fordított Berenike haja, a Manius Alliushoz írt hálaelégia — mind teli vannak mitológiai vonatkozásokkal, de ezek az epyllionok annyiban eltérnek az alexandriaiaktól, hogy bennük amazoknak rideg tudóskodásával ellentétben túlteng a mély, bensőséges költői érzés: nem a mítosz, hanem a mítoszok és lélektani helyzetek belső átélése, egyéni átérzése lendíti alkotás közben a költő képzeletét és tollát. Kisebb költeményei közül kiválnak érzésük közvetlenségével és melegségével a Lesbia-dalok; igazi lírai hévvel és őszinteséggel nyilatkozik meg bennük a költő reménykedése, ujjongása, gyöngédsége, gyanuja, bánata, csalódása, kétségbeesése, örök sóvárgása. A Lesbia-szerelem egész története lepereg itt előttünk a szerelem és a gyűlölet, a vallomás és a vergődés ujjongó és zokogó, büszke és rezignált változataiban. Ugyanez a bensőség nyilatkozik meg testvére halálára, barátaihoz (Calvushoz, Septimiushoz) írt költeményeiben, természet-leírásaiban (Sirmio), apró románcaiban, míg zabolátlan természete elemi erővel tör magának utat invektíváiban (főkép Caesar, Mamurra, Asinius Marrucinus, Furius, Aurelius, Gellius stb. ellen); politikai és szerelmi vetélytársait egyformán epés gyűlölettel és kíméletlen hevességgel támadja és teszi nevetségesekké. Igazi lirikus létére minden érzelmének korlátlanul szabad folyást enged költeményeiben. Finom mestere a nyelvnek és a verselésnek, de a legdurvább és legtrágárabb kifejezésektől sem riad vissza, ha gyűlölete, megvetése, haragja ilyesmit sugall neki. Nála az obszcenitás is csak őszinteség, nem öncél. Érzelmeinek bensősége, kedves hangja, meleg hangulatai, simulékony nyelve, lírájának elemi ereje és páratlan őszintesége, nemcsak a latin, hanem a világirodalom egyik legnagyobb lirikusává avatja. Minthogy költeményeinek jó része alkalmi költemény, nem is egyszerre jelentek meg. Nászdalait, barátaihoz, kedveseihez intézett költeményeit elküldte az illetőknek s így ezek a versei egyenkint, másolatok útján terjedtek. Azonban kiadta összegyűjtött költeményeit is, egy kötetben s a kötetet Cornelius Neposnak, barátjának és földijének ajánlotta. Ebben a tőle magától származó elrendezésben maradtak ránk költeményei. C. költészete újságával és szépségével már a kortársakat megragadta; Propertius és Ovidius mesterüknek vallják s mióta Coluccio Salutati másoltatni kezdte (1375), költészetének bámulója az egész világ. — Magyarra fordította (sajnos, az antik költészetben döntő fontosságú forma elhanyagolásával) *Csengeri* János (Bpest, Akad. 1899). *Récay.*

Cavalcanti, *Guido*, olasz költő, Dante kortársa, *1255.? † 1300. Mint lirikust a kor legkiválóbbjai, sőt maga Dante mellé helyezik. Dantéval barátságban volt és e kor szokása szerint szonetteket is váltott vele. Az akkori költői iskola — a *dolce stil nuovo* — kedvelt műfajának, a szerelem lényegéről tépelődő, bölcselkedő dalnak művelője volt ő is; legjellegzetesebb darabja ennek az iránynak C. híres *Canzoné*-je: csupa elmélet, gyakran homályos morfondírozás, amely mögött nehéz az őszinte érzelmet megtalálni. *Honti.*

Cavallotti, *Felice*, *1842. †1898. Középszerű olasz költő, aki hősies és elégikus költeményeket írt. Lírai versei közül ma már csak a *La marcia di Leonida* hazafias dalát ismerik. Nagyobb sikert ért el romantikus drámáival, melyek közül hírnévre tett szert a külföldön is *Il cantico dei cantici* (Énekek éneke, ford. *Radó A.*, Magy. kvt.). *Widmar*

Caxton (ejtsd: keksztn), *William*. Az első angol nyomdász, *1421. †1491. 1474. nyomdát alapított. Nyomtatványai nem veszik föl a versenyt a kontinens egykorú nyomtatványaival, de ritkaságuk miatt ma nagy értéket képviselnek.

Caylus (ejtsd: kélusz), *Anne-Claude-Philippe de Tubières.* *1692. †1765. Francia archeológus; az ókori és keleti kultúrákat ismertető nagy művén kívül szépirodalmi munkákat is írt *(Contes Orientaux)*. Magyarul megjelent: *Vilmos hocsis.*

C., *Marie Marguerite de Villette marquise de*, francia írónő, *1673. †1729., Mme de Maintenon unokahúga. *Mes Souvenirs*-ében XIV. Lajos udvarát és a saint-cyri környezetet festi éles szatirával. (*Voltaire* adta ki 1770., új kiadás 1881.)

Cazaban, *Alexandru*, modern román prózaíró, *1876. Több kötet rajz, novella és regény szerzője.

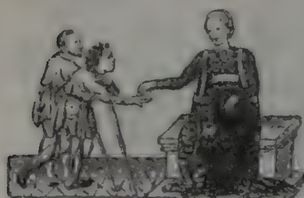
Cazalis, *Henri* (gyakran írt *Jean Lahor* álnéven is), *1840. †1909., francia lirikus. Eleinte könnyed népies dalokat írt. De csakhamar búcsút mondott ennek a naiv verselésnek és Schopenhauer, a keleti irodalmak és a buddhizmus tanulmányozásának hatása alatt méltóságteljesen hóm-

pölygő versekben az élet örök illuziójáról kezdett énekelni. Verskötetei : *L'illusion*, *Gloire du Néant*, *Les quatrains d'Al-Ghazali*. Érdekesek a keleti filozófiákról s elsősorban a buddhizmusról írott tanulmányai.

Céard (ejtsd: széár), *Henry*, *1851. †1924., a Goncourt Akadémia tagja. Zola közvetlen iskolájához tartozó naturalista regényíró. Ismertebb regényei : *Une belle journée* és *Terrain à vendre au bord de la mer*. Néhány jelentéktelen darabját is előadta a *Théâtre libre*.

Cecchi (ejtsd : csekki), *Giammaria*, olasz író, *1518. †1587. A korabeli városi életet festő vígjátékok mellett misztériumokat írt, melyek a hanyatló középkor felfogására jellemzően át vannak szőve profán elemekkel, az epizód-alakokban a mindennapi életből híven ellesett tipikus figurákkal.

Cecco d'Ascoli (ejtsd : csekko dászkoli), olasz költő, Dante vetélytársa, *1269. Bolognában asztrológiát tanított, okkult kutatásai az inkvizició kezére juttatták, mely mint eretneket 1326. megégette. A *Divina Commediát* akarta felülmúlni *Acerba* (Fanyar, nehezen élvezhető) című költeményével, mely a csillagos égről, az emberekre való befolyásáról, azután az erényekről, a természeti tüneményekről, állatokról, kövekről beszél minden elevenség, ötletesség nélkül. *Honti.*

Az Acerba egy régi kiadásából

Čech, *Svatopluk* *1846. †1908. cseh költő, hazájában a mult század 80-as és 90-es éveinek legnépszerűbb poétája volt. Költészetében nemzeti, szláv és általános emberi ideálokért harcolt. A cseh nemzeti érzést felkorbácsoló *Písně otroka* (A rabszolga dalai, 1894) c. verseskötete 33 kiadást ért meg. Nevezetesebb munkái továbbá a *Lešetínský kovář* (A lesetyini kovács, 1883) ; azután nagyobb epikai alkotásai : *Ve stínu lípy* (A hárs árnyékában) ; *Václav z Michalovic* (1882), amely a fehérhegyi csata utáni nehéz időket ecseteli ; *Dagmar* (1883—1885) ; *Slávie* (1889) ; Lírai versei *Jitřui písně* (Hajnali dalok, 1887), *Nové písně* (Uj dalok, 1888) és *Modlitby k. Neznámemu* (Imák az Ismeretlenhez) c. alatt jelentek meg. Autobiografikus regénye, a *Drahý kvel* (A drága virág). Érdekesek kaukázusi útleírásai is. *Podhradszky.*

Cederborgh, *Fredrik*, svéd író, *1784., †1835., valóságleíró komikus regényeivel, *Uno von Trasenberg* és *Ottar Tralling*, hozzájárult a regény felvirágzásához az újromantika kora alatt.

Čelakovský, *František*, *1799. †1852. cseh költő. Lapszerkesztő, majd egyet. tanár. Költői alkotásai a romantikus poézis tanulmányozásán, főleg azonban a szláv népköltészeten épültek fel. Főmunkái : *Ohlas písní ruských* (Az orosz dalok visszhangja, 1820) ; *Ohlas písní českých* (A cseh dalok visszhangja, 1839) ; *Ruže stolistà* (A százlevelű rózsa, 1840), szerelmi, hazafias és didaktikai, mély érzelmeket visszatükröző versei. Szláv és litván népdalokat, továbbá 15.000 szláv közmondást gyüjtött össze. *Podhradszky.*

Celanoi (ejtsd : cse-), *Tamás*, ferencrendi szerzetes, †1255 körül, a monumentális *Dies Irae* szerzője és szt. Ferenc két, a szeráfikus egyéniségéhez méltó életrajzának írója.

Celestina (ejtsd : szelesztina) vagy *Tragicomedia de Calisto y Melibea*, a világirodalom egyik legsajátosabb terméke : dialogizált novella 21 felvonásban. Első kiadása 1499. jelent meg, előszavában egy *Fernando de Rojas* nevű fiatal jogász mutatkozik be, mint kiadó, aki a névtelen munka első felvonását állítólag készen találta és a többivel kiegészítette. Sokan az egész munka szerzőjének *Rojast* tartják. A *C.* hősnője egy öreg kerítőnő, *la Celestina*, tökéletes utóda a középkori spanyol irodalomtól megteremtett kartársainak, aki a szerelmes Calisto számára elcsábítja az ártatlan Melibeát, de saját bűnsegédei agyonverik, amikor a díjazáson összevesznek. A két szerelmes is tragikus véget ér ; Calisto lezuhan a létráról, szerelmeséhez menet, Melibea öngyilkos lesz. A darab (vagy novella) a realisztikus, élethű megfigyelésnek és jellemzésnek remeke ; a benne szereplő aljas személyeknek nyelve ép annyira kifejező és jellegzetes, az ízlés megsértése nélkül, amennyire természetes és emberi a szerelmeseké, minden pátosz nélkül. A miliő megelevenítése a tősgyökeres spanyol verizmus iskolapéldája ; a jellemzés mindvégig biztoskezű. A könyv drámai ereje Shakespeare-re emlékeztet, népszerűsége sok fordítást (magyart egyet se), még több utánzót szerzett neki. *Honti.*

Cellini (ejtsd : csellini), *Benvenuto*, olasz ötvös és szobrász, *1500. †1571. akinek neve tulajdonkép a művészettörténetnek egyik fényessége, de híres *Önéletrajza* révén az irodalomtörténet is számot tart rá. Tarka, változatos életének történetét közvetlen, intim, néha bájosan füllentő, de virtuózan korfestő munkájában írta meg 58 éves korában. Németre *Goethe* is lefordította. Magyarul is megjelent *Szana* Tamás fordításában, melyet legujabb kiadásában *Éber* L. dolgozott át. *Honti.*

Celtes, *Konrad*, *1459., †1508., német humanista, tehetséges és igen termékeny latin költő. Írt tanulmányokat latin és görög írókról, kiadta egyes műveiket, írt ódákat, epigrammákat, drámát *(Ludus Dianae)*, *Amores* (Szerelmek) címen sikamlós költeményeket, gúnyverseket a papok ellen, s vallásos költeményeket. Az első német ember, akit költővé koszorúznak (1487). *Sodalitas Litteraria Danubia* (1497) címen tudós társaságban egyesítette Bécs és Buda műkedvelő

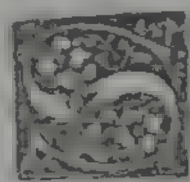
humanistáit. Kiadta *Hrotsvitha* drámáit. v. ö. *Fogel* Sándor, *C. K. és a magyarországi humanisták* 1916.

Celtes Konrád

Cendrars (ejtsd : szaandrár), *Blaise*, francia író, *1887. Élete kalandos utazásokban telt el. Bejárta Észak- és Délamerikát, Oroszországot, Olaszországot stb. Végig küzdötte a háborút. Ezeknek az utazásoknak az élményei tükröződnek lírai költeményeiben is, amelyek hosszú rímtelen sorokban távoli tájak és népek exotikus képeit idézik elénk. Ismert verskötetei: *La légende de Novgorod* ; *Anthologie négre*, *Du monde entier*, *Kodak*. Van néhány regénye is. *L'Or*, az aranykeresés kalandjainak színes szövedéke. *La fin du monde* költői fantázia. Nagy szolgálatot tett az irodalomnak a délamerikai indián költészet összegyűjtésével is. *Kállay*.

Cent Ballades (ejtsd: szaan ballád). A francia courtois költészet utórezgése a XIV. sz. végén. Egyiptomi fogságba került nemes urak *(Jean de Saint-Pierre, Boucicquaut, Philippe d'Artois, Jean de Grésecque)* versbe foglalták szerelmi kérdésekről folyó vitáikat, majd hazatérve, versenyt hirdettek a fölvetett kérdések megoldására. Igy keletkezett a *Száz ballada*. (Kiadta G. *Raynaud*, Soc. des Anc. Textes, 1905.)

1552-i kiadás

Cent nouvelles nouvelles (ejtsd: szaan nuvell). Az első francia prózai novellagyűjtemény (1462.) szerzője ismeretlen; helytelenül tulajdonították Antoine de la *Sale*-nak. *Boccacciot* utánozza a keretes forma tekintetében. Mindegyik elbeszélés előkelő francia urak szájába van adva. A C. forrásai: részint egy latin anekdótagyűjtemény, részint a szájhagyomány. Az elbeszélések jellege a fableaukra emlékeztet, ravasz asszonyok, megcsalt férjek, pákosztos fráterek szerepeltetésével. Az előadásnak van valami népies zamata.

Cento, egy vagy több költő soraiból összeállított költemény, amelyben a változatlanul hagyott sorok az összefüggés által új értelmet nyernek. A középkori kereszténység komolyan foglalkozott ezzel a játékkal, keresztény értelmet adván pogány klasszikusok verseinek.

Cento novelle antiche, l. *Novellino*.

Cenzura. A sajtótermékek előzetes ellenőrzése a kormányhatalom részéről. Ha a C. állandó intézmény, hivatásos *cenzorok* végzik az ellenőrzés munkáját. A C. mindig valamilyen abszolutizmus eszköze, akár egyeduralmi, akár osztályuralmi abszolutizmus az. Szigorúsága egyenes arányban van az abszolutizmus fokával. A nálunk 1848-ig s a szabadságharc bukása után a kiegyezésig, Oroszországban pedig a cárizmus bukásáig fennállott C. mindenre kiterjedt, ami az egyeduralomnak kellemetlen szabadabb gondolkozást bármilyen tekintetben is előmozdíthatta volna, tehát a vallás, a filozófia, az erkölcs területeire is. A világháborúban a demokratikus államok sajtója is többé-kevésbé szigorú C. alatt állt a hadviselés érdekei szempontjából. Nálunk a Károlyi-kormány megszüntette; a kommün (épen mint Oroszországban) ismét szigorú C.-t léptetett életbe. A román megszállás román C.-t hozott magával; azután egy ideig a ma-

gyar kormány is fenntartotta ezt az intézményt. Ma csak a filmszínházakkal szemben áll fenn.

Az isteni jogokra hivatkozó abszolutizmus atyáskodó kormányzásába beleillik a C. ; minden más kormányforma alatt leplezetlen erőszakot jelent. Mindig káros volt, de a mi korunkban több, mint káros : szégyene az emberiségnek. A világháború alatt kölcsönösen vakságban tartotta a hadviselő népeket, helyzetük és áldozataik tekintetében ; jelentékenyen hozzájárult a háború meghosszabbításához. A szociális, vallási, erkölcsi, stb. C.-nak az utólagos megtorlást biztosító sajtótörvények mellett értelme sincs. Ha már veszedelemről van szó (ami rendesen nem az összesség, hanem az uralmon lévők veszedelmét jelenti) — az elfojtott és lappangó gondolat, a C.-nak célzásokkal és allegóriákkal való kijátszása, az álhírek terjedése nagyobb veszedelem, mint a napvilágon megjelenő igazság. *Benedek.*

Cercamon, provence-i troubadour a XI. sz. végén.

Cerna (ejtsd : cserna), *Panait,* korán elhunyt tehetséges román költő, *1881. †1913.

Černý, *Adolf,* *1864., cseh származású felső-szorb író. Kiadta a szorb népdalokat 3 kötetben s a szorb szépirodalomban is jelentős nevet vívott ki magának. Számos etnográfiai és folklorisztikus értekezése közül kiválik különösen *A lauzici szorbok mitikus lényei,* 1893—1898. c. önálló munkája.

Cervantes, *Miguel, de Saavedra,* * 1547. Alcalá-ban, mint kisvagyonú nemes ember fia, †1616. Madridban tanult, 21 éves korában Acquaviva kardinális szolgálatába állott, vele elment Rómába, ahol alkalma volt az olasz irodalommal megismerkedni. A függő helyzetet nem bírta sokáig, elment katonának, résztvett a dicső lepantói ütközetben(1571.), amelyben balkezét nyomorékká roncsolták. Második hadjárata — Afrika ellen — még szerencsétlenebb volt ; kalózok elfogták, Algirban eladták és 5 évig szenvedett, mint rabszolga, míg nagynehezen meg tudták fizetni érte a váltságdíjat. Megint beállt ezredébe, amely mint megszálló csapat Portugáliába ment és C.-nek alkalma volt a portugál irodalmat is megismerni. 1584. elvette egy leszegényedett nemes ember lányát, Catalina de Palaciost, és hosszabb ideig adótiszt volt, de valami jóhiszemű tévedése miatt (vagy egy végrehajtást szenvedett fél intrikájából), 1597. nemcsak elvesztette az állását, hanem be is börtönözték rövid időre. Ezentúl élete csupa szenvedés és nélkülözés volt. 1606-tól kezdve Madridban élt, az udvar közelében, amely azonban sanyarú helyzetén nem könnyített, bár már elismert író volt, sőt állítólag a nagy Lope de Vega is méltatta néhány dicsérő szóra. Zaklatott és sanyarú élete korán betegessé tette ; 1616. április 23-án meghalt. C. irodalmi működése a Spanyolországban divatos műfajokat gazdagította, az alkalmi és szerelmi szonettet, a pásztorjátékot épúgy, mint a komoly drámát, a regényes és a pikareszk (= csirkefogó, kalandor) novellát. De C. a külföldről, főkép az olaszoktól igen sokat magával hozott, úgy hogy legtöbb konvencionális formájú munkájának is valami új, valami friss hatást tudott biztosítani. Első munkája portugáliai tartózkodása alatt keletkezett (de Spanyolországba visszatérése után adta ki) : *Galatea,* pásztori regény, dekoratív, banális műfaj, amelyet C. még képes volt lírai eredetiséggel és átérzett gyengédséggel telíteni. Ezután a drámával próbálkozott, de kevesebb sikerrel, főleg mióta Lope de Vega dicsőségével kellett megbirkóznia. Nagyszámú színműve közül a legtöbb elveszett. Legjobb drámája a nemzeti szellemtől áthatott, ókori tárgyú *Numancia.* Apróbb színdarabjai *(Entremesas* — közjátékok), a legkiválóbb színpadi alkotásai *(A csodás színdarab, A féltékeny öreg, A salamancai barlang).* Szintén nagyon népszerű és olasz hatás alatt tökéletesedett irodalmi faj volt a novella is ; ebben C. olyat alkotott, ami a spanyol irodalomban első helyet biztosítana számára akkor is, ha más jogcíme nincs is a dicsőségre. Novellái *Novelas ejemplares* (Erkölcsös elbeszélések) címen jelentek meg 1613. Regényes, pikareszk és intrikanovellák, amelyek közül a nagyon romantikus, de érdekesen lokális színezetű *Gitanilla* (Cigányleány) a leghíresebb, de két csirkefogónak kis életrajzát, rablókalandjait : a *Rinconete y Cortadillo* című erősen reális, egészséges humorú tolvajhistóriát a modern olvasó nagyobb megértéssel értékeli, Goyának ettől a lelki rokonától. C. kisebb művei közül a teljesség kedvéért meg kell még említeni a *Viaje al Parnaso*-t (Utazás a Parnasszusra), egy irodalmi szatirát és halála után megjelent szerelmi regényét : *Persiles y Sigismunda,* amelyet minden művénél többre becsült. Az utókor máskép ítélt és nem valószínű, hogy megváltoztatja ezt az ítéletet : C. remekműve, amelyet az egész világirodalom magáénak tekint, az Ember tragikomédiája, *Don Quijote,* teljes címén : *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha.* A regény első része 1605. jelent meg Madridban és nem volt nagy sikere. C. maga próbálta egy névtelen röpiratában a regény szatirikus, sőt személyes éleire a figyelmet felhívni, ami reklámnak jó volt, de nem használt a szegény költőnek, mert a megbántott személyek felháborodása miatt évekig nem merte folytatni a munkát és mert a könyv népszerűségét felhasználta egy irodalmi kalóz és 1614. kiadta a II. részt. Ekkor fogott C. megint munkába és Don Quijotéjének befejező része 1615. elkészült. A *Don Quijote,* első ötleténél fogva, gúnyirat a C. korában beteges mohósággal falt fantasztikus lovagregények ellen, amelyeket a középkorból fennmaradt mesemotívumokból és stereotippá vált alakokból (vasgyúró hősök, megátkozott vagy sárkánytól őrzött királykisasszonyok, óriások, varázslók stb.)

nagyban gyártottak a lelki szegénységnek tehetségtelen élősködői. Nem C. volt az egyetlen, aki ezt az irodalmi visszaélést búsan nézte, de az ő lángeszű meglátása fogta meg sikerrel a kor lelki képét és találta meg az egyedüli eszközt, hogy nyom nélkül letörölje az irodalom arcáról ezt a foltot. Kétségtelenül nagyon fontos C. megértéséhez, hogy irodalmi iskoláját Olaszországban járta és feltételezhető, hogy az objektiv látáshoz és a szatirikus kritikához a már nagyon illuzió-mentes és a regényességet karrikaturáig kiélező olasz lovagi eposzok (pl. *Pulci: Morganté-je)* adták az impulzust. De C. sokkal többet adott, mint persziflázst és mindent a magáéból, kivéve a regény formáját, amelyben egészen stilszerűen illeszkedett bele az egykorú irodalomba. A *Don Quijote* alapjában pikareszk regény: formanyelve teljesen ezeké a regényeké. Az ő hőse is végigmegy a legtarkább kalandokon, az eleven világ legtarkább vásárán, amelyben parasztok, iparosok, kereskedők, hajcsárok, csárdai és útszéli csőcselék, tolvajok, uccalányok, polgárok, nemesek ép úgy hemzsegnek, mint a spanyol naturalizmus, a spanyol reális világnézlet egyéb termékeiben. Ebbe az alapmotivumba beleszőtt pásztori és regényes novellák, (amelyekben néha saját élményeinek feldolgozásával könnyit a lelkébe belevésett szenvedéseken) nagyjában csak az uralkodó ízlésnek adott és bizonyára meggyőződésből adott, engedmények.

Don Quijote, a vitézi és tündér regények rajongója, a legbrutálisabb kontraszt kómikumával emelkedik ki a hétköznapi élet keretéből; eszelős fantáziája, amelyet a regényektől megfertőzött agyveleje ebből a profán környezetből alakitani képes, annyira megtéveszti, hogy nem hátrál meg kézzelfoghatóságok elől sem; a csárda várkastély, szurtos szolgálói várkisasszonyok, a szélmalmok fenyegető óriások és a juhnyáj félelmes mór sereg akkor is, ha csupa kudarc, megszégyenités, csúfság és tettleges inzultus szakad érte a »Búsképű lovag« kiaszott vállaira. De ezzel az alapgondolattal egy másikat, nagyobbat is adott C. Hogy a rajongónak lelkéből bunkósbottal se lehet kiverni az ideált; hogy szivében eszményéhez az érzéki valóság minden illuzió-rombolása se férhet hozzá: ez a gondolat a munkának első alapeszméjét, a lovagregények kigúnyolását szinte törvényszerűen kell hogy kiszoritotta legyen, és a művészi alkotás természetrajzából is megérthető, hogy ez a regény lassankint kinőtt saját kereteiből és hogy irója, ha akaratlanul is — és akkor annál nagyobb a művészi dicsősége — irányregényében megteremtette a hétköznapi létbe bekapcsolódni nem tudó, az életnek csak szépségeire koncentrált érték-rajongót, akinek önfeláldozás, humanizmus, segitségre készség, bátorság nemcsak mint idegbeteg illuziók, hanem mint reálisan működő lelki erők telitik szivét, aki nem illuziókban, hanem ideálokban éli ki lelke életét. Don Quijote több, mint passziv délibáb-lovag: ő *akarja*, hogy minden úgy legyen, amint látta és valahányszor rácsap a kiméletlen, ötérzékű valóság, mindig talál magyarázatot — nem az ideál megmentésére, mert az sérthetetlen —, hanem a realitás otrombaságának mentegetésére. Don Quijote az ember legtragikusabb típusa; tragikusabb Faustnál, mert ez a Gonosszal szövetkezik, hogy kivülről, erőszakos és mesterkélt fogásokkal épitse meg a kényelmének, lelki és testi kielégülésének alkalmas világot; C. *Embere* egész világrendjét magában hordja; mindent magától vár, mint erős, világjavitó, melegszivű hérosz; az ő bukása a legtragikusabb, mert bukása a jóhiszemű vértanuléleк csúfos megtiportatása, ép abban a világban, attól a világtól, amelynek szolgálata egész életének programja volt. Fegyverhordozója, a pocakos, epikureus, mindig a maga bőrét féltő jógyomrú Sancho Panza mint állandóan kisérő ellentét még hatásosabban élezi ki a donquijotei körvonalakat; de alakjának fő művészi értéke magában a mély humorú

EL INGENIOSO
HIDALGO DON QVI-
XOTE DE LA MANCHA,
Compuesto por Miguel de Ceruantes Saauedra.
DIRIGIDO AL DVQVE DE BEIAR,
Marques de Gibraleon, Conde de Benalcaçar, y Bañares, Vizconde de la Puebla de Alcozer, Señor de las villas de Capilla, Curiel, y Burguillos

Año, 1605.

CON PRIVILEGIO
EN MADRID Por Iuan de la Cuesta.

Vendese en casa de Francisco de Robles, librero del Rey nõ señor

A Don Quijote első kiadása

és a népléleknek még a verista spanyol irodalomban is ritka éleslátású analizisével megfogott tipusban van. Don Quijote és Sancho Panza — banálisan az idealiz-

mus és realizmus szimbolumának nevezik — a világirodalom két legelevenebb portréja. Don Quijote szerelme, a tobosoi parasztlány (a lovag képzeletében: Dulcinea del Toboso), akivel soha egy szót sem vált: a lovagok lovagjának földöntúlian tiszta szerelmét ragyogtatja a kíméletlen, burleszk kontraszton keresztül; Dulcinea valójában a tenyeres-talpas, otromba vászoncseléd, de a női ideált a középkor eszményeinek elkésett rajongója nem kívánja megfelelő húsba-csontba öltöztetni. Nem látni akarja: hinni akar benne: mit adhat a megbízhatatlan anyagi valóság olyat, ami ezt a tökéletes szerelmi életet gazdagabbá tenné? C. hőse az emberfeletti erkölcsi magaslatról így kerül a nevetségesség megrázó tragikumába: a valóság apostatája, a vakbuzgó aszkéta, beleütközik a saját testébe, a saját létébe; a félelem és gáncs nélküli lovag az ellentmondások lovagjává lesz; élete, amely az Életet tagadja, szerelme, amely az eleven nőt tagadja: áldozata lesz ennek a hazugságnak: összeroskad saját ideáljai alatt; és miután emberi méltóságát a kómikum keresztjére feszítették, a világ rendjének logikája megsemmisíti, ami benne nem földi. Don Quijote ágynak esik és halála óráiban felébred a Létre. C. ezzel a csattanóval az írói igazságszolgáltatás hagyományos követelményének volt adós, de ez a mozzanat már nem tartozik a lovag alakjának körvonalaihoz.

A *Don Quijote* Spanyolországban több mint 400 kiadást ért meg; le van fordítva legalább húsz nyelvre. A magyar *Győry* Vilmos-féle kitűnő fordításnak van három ifjúsági átdolgozása is: különösképen az egész világon igen elterjedt ifjúsági irat egy-egy átdolgozott Don Quijote; úgy látszik, ha az emberi gondolat és életbölcseség el is marad a regényből, ezt a könyvet eleven és humortól ragyogó, gazdag meséje kedves olvasmánnyá teszi a gyerek előtt is, pedig ennek a lelke rendesen komolyan veszi a fikció szentségét és nem nézi szívesen a mesék rajongójának durva bukásait. — C.-ről érdemleges magyar munka nem jelent meg; újabb életrajza angolul *Kelly*-től (*Life of M. de C.*, 1892). *Honti.*

Cesari (ejtsd: csez-), *Antonio*, *1760. †1828. Nem mély és eredeti író, de említésre méltó, mert *Dissertazione sopra lo stato presente della lingua italiana* (Értekezés az olasz nyelv jelenlegi állapotáról) c. művében azt állította, hogy az olasz nyelv legmagasabb fejlődési pontját a XIV. században érte el s hogy azóta csak degenerálódott. Azt állítja, hogy csak a XIV. sz. íróiban, tehát *Dante*, *Petrarca* és *Boccaccio*ban kell keresni az olasz nyelv legtisztább magját. Elmélete igen nagy hatással volt különösen a fiatal írókra, akik ezáltal legalább közelebb kerültek *Dante* erős és tiszta stílusához. *Widmar.*

Cesarotti (ejtsd: cse-), *Melchiorre*, *1730. †1808. Korának híres filológusa, bölcsésze és fordítója. Csak annyiban említésre méltó, mert olaszra fordította szép versformákban Macpherson *Ossian* dalait, melyek nagy hatást tettek a reá következő irodalmi korszakra.

Cezura (*caesura*), l. *Sormetszet.*

Chabaneix (ejtsd: sa-), *Philippe*, francia lirikus, *1898. A legfiatalabb költő nemzedék tagja, nem tartozik egyetlen csoporthoz sem. Verseit az érzések frissesége, őszinte közvetlenség, ifjú optimisztikus csillogás jellemzi, ennyiben rokon *Géraldy* költészetével. Reprezentáns kötetei: *Les tendres amies* és *Le poème de la rose et du baiser.*

Chadourne (ejtsd: sadurn), *Louis*, francia író, *1888. első irodalmi kísérlete két kisebb verskötet volt. 1919. jelent meg kalandos regénye, *Le maître du navire.* Ehhez az irányhoz hű is maradt többi regényében is (*Terre de Chanaan* és *L' inquiète adolescence*). *Le pot au noir*, az Antillák világába és Guyanaba visz és érdekes epizódokat mond el a fegyencek életéből. *Kállay.*

Chaine (ejtsd: seen), *Pierre*, francia regényíró, háborús tárgyú regényeivel tűnt fel, a *Mémoires d'un rat* és a *Commentaires de Ferdinand* szerzője.

Chajjug, *Jehuda b. Dávid*, alapvető héber grammatikus, élt Cordovában a XI. században. Megalapítója a tudományos héber nyelvtannak, felismeri a héber *verbum trilitteralitását*, azaz három gyökbetűből való állását, melyet a gyöngetövű és duplatövű igékre legelsőnek alkalmaz. Ezekről szól két arabs nyelven írt és héberre fordított műve, mely azóta a zsidó nyelvtudomány kiindulási pontja. Munkáit kiadta *Nutt J. W.* (London, 1870.)

Chalkondyles, *Demetrios*, *1424. †1511. az Iliasnak első kiadója (1488), az Itáliába menekült görög humanisták egyik legjelesebbike.

Ch., *Laonikos*, az előbbi testvére, az utolsó nagy bizánci történetíró. *Történetek* c. műve 10 könyvben az 1298—1463 évekről szól. Stílus ideálja a legmerevebb archaizmus, Herodotos és Thukydides utánzása. Épen ezért nehéz nyelvezetű. Hőse a törökség, de csak külsőleg, szíve hellén. Magyar szempontból fontos, hogy tárgyalja a magyaroknak a törökökkel vívott harcait. Gondos és pontos munkát igyekezett végezni, de néha hiába. — Kiad. J. *Bekker* (1843), *Migne Patr. Gr.* 159, nálunk *Darkó* J. 1922 óta. Irod.: E. *Darkó*, *Byzt. Zeitschr.* 24 (1925). *Gzebe.*

Chalupka, *Ján*, *1791. †1871., tót író, aki azonban magyarul és más nyelveken egyaránt írt. Született Felsőmicsinyén (Zólyom m.); breznóbányai ev. lelkész volt. Ch. *Nestroy* és *Kotzebue* hatása alatt írja szatirikus komédiáit, bár azok szerkezete gyönge, cselekményük sovány. Nevezetesebb alkotásai: *Kocourkovo* (Kutyabagos, 1830); *A vén szerelmes* (1835), amellyel a Magy. Tud. Akadémia dicséretét is elnyerte; ugyanezt megírta két évvel később tótul; *Trinásta hodina* (A tizenharmadik óra); *Bendegucz, Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint* (Leipzig,

1841). stb. Ch. darabjaiban a felvidéki kisvárosok életét karrikírozza s mesteri módon utánozza polgárságának kevert magyar-német-tót-latin beszédét. Kiadott egyházi szentbeszédeket is.

Chalupka *Samo*, *1812. †1883., tót költő, az előbbinek öccse. Született Felsőlehotán (Zólyom m.) s ott is lelkészkedett haláláig. Ch. tőzsgyökeres tót költő, a tiszta népnyelv mesteri kezelője, epikus és lirikus. Főleg balladái tettek szert nagy népszerűségre. Összegyűjtött költeményei: 1868 Besztercebánya. Érdekes legujabban Chaloupecký pozsonyi egy. tanár megállapítása, mely szerint Kollár *Zpiewanky* dalgyüjteményében a legrégibb tört. népdalok és balladák tulajdonképen kultúrtörténelmi hamisítványok, amelyek szerzője Ch. volt. *Podhradszky.*

Chamaileon, Herakleiából, görög filozófus (Kr. e. III. sz.). Irt »Buzdítóbeszéd«-et a filozófia művelésére, értekezést a gyönyörről, a részegségről stb. Különös kedvvel foglalkozott irodalomtörténettel: írt a satyrjátékról, az ó-attikai komédiáról, a legtöbb nagy görög íróról. C. a görög biographiai legenda megalapítója; ennek a peripatetikus biographiának főeleme mindenféle anekdota, pletyka, érdekesség, mindaz, ami valamivel is egyénibb, emberibb színben mutatja be az író alakját. Magának az írónak munkáiból is igyekezett ez a biographia-típus minden áron életrajzi adatokat, egyéni vonatkozásokat kisajtolni. — E. *Köpke: De Chamaeleonte Heracleota.* Berlin, 1856. Fr. *Leo: Die griechisch-römische Biographie nach ihrer litterarischen Form.* Leipzig, 1901. *Révay.*

Chamberlain, (ejtsd: csémberlén), *Houston Stewart*, *1855., angolságát feladva német állampolgárrá s a német nacionalizmus erőteljes képviselőjévé lett. Zenetörténelmi kutatásaiban *Wagner* Richardról írt művei kitűnőek. Híressé azonban szociológiai működése tette: *Die Grundlagen des XIX-ten Jahrhunderts* (A XIX. század alapjai, I. kiad. 1898—99) rendkívül elterjedt. Tudományos szempontból sok tekintetben kifogásolható, de művészi módon megírt könyvében az árja-germán faj felsőbbségét, alkotó géniuszát bizonyítja. Népszerű munkákat írt még Kantról és Goetheről s több harcos írásban hirdette fajelméletét. (*Lebenswege, Arische Weltanschauung). K. Nagy D.*

Chamberlayne (ejtsd: csémberlén), *William*, angol költő, *1619. †1689. Drámája: *Love's Victory*, eposza: *Pharonnida.* Hatott *Keatsre.*

Chambers (ejtsd: csémberz), *Robert William*, amerikai regényíró, *1865. Legjobb művei: *The Haunts of Men*; *The Cambric Mask*; *A Gay Conspiracy.* Nagyszerűen festi a kanadai életet.

Chamfort (ejtsd: saanfór), *Sebastien Nicolas Roch* *1741. †1794. a XVIII. században virágzó francia szalonélet tipikus alakja: szellemes csevegő, pesszimista hangú politikai író. *Maximes et anecdotes* c. művében fejti ki politikai nézeteit. Condé herceg titkára, az Akadémia tagja, a Choiseul-öknek, Polignacoknak s magának a királynénak kegyeltje. Megalázottnak érzi magát e kegyek által s híve lesz a demokratikus áramlatoknak. A forradalom eseményei folytán kiábrándul s öngyilkos lesz. *Kemény.*

Chamisso, *Adalbert*, *1781. †1838., francia származású német költő. Családjával a forradalom elől menekül Poroszországba. A nyelvvel együtt csak fokról-fokra haladva hódítja meg a német kultúra tartalmát. Annál szívósabban ragaszkodik hozzá, viszont egy irány mellé sem köti le magát. A romantikából indul ki, allegórikus mesét ír *(Adalberts Fabel)*, drámatervekkel foglalkozik, de aztán elszakad a romantikától, s résztvesz a gazdasági fejlődés, az új politikai radikalizmus, reakciógyűlölet költői formáinak kialakításában. *(Franz von Gaudy*val együtt lefordítja *Béranger* dalainak válogatott gyűjteményét.) Német világérzés s román formáló akarat közös funkcióra egyesül nála. A végtelen vonal zenéjének lassubb az üteme, a romantikus csodák józanabb világításba kerülnek, a metafizikai kapcsolatok meglazulnak vagy elhomályosulnak. Ch. különben módszeres botanikus s egy orosz hajó fedélzetén körül vitorlázta a világot. *(Tagebuch auf einer Reise um die Welt,* 1821). Világhíres *Peter Schlemihl*jében (1814) népmese, irodalmi hagyomány keveredik közvetetlen élményekkel; az elveszett árnyék története mély emberi értelmet kap. Ez az árnyék külső látszat, de egyben több is ennél: a gyökértelenség, kétlakiság, két nép, két világ közötti ingadozás szimboluma. Schlemihl súlyos áldozattal, énje árnyékával, családjáról, népéről, emlékeiről való lemondással fizet németségéért, új hazájában való elhelyezkedéséért. (Magyarra fordította: *Kormos* Alfréd; *Tamás* Viktor 1912; *Bálint* Lajos 1921; *Turóczi* József 1921.) Egykor híres helyzetdal- és lírai kép ciklusának *(Frauenliebe und Leben)* biedermeier lágyságát lehetőleg még túlhajtják Schumann kísérő zenéje s Thumann képei. A német szociális ballada úttörője. Elbeszélő verseiben szinte patologikus kedvvel fordul a rikító, szokatlan, borzalmas tárgyak felé *(Das Kruzifix, Die Giftmischerin, Don Juanito, Die Löwenbraut, Salas y Gomez, Matteo Falcone . . .).* Korszerű lírájá-

Chamisso

ból kihallani a közeledő politikai viharok hangját. Műveit kiadta: E. *Hitzig* (1836—39), O. *Walzel* (1892, kitünő bevezetéssel), M. *Koch* (1898), K. *Siegen* (1902), Herm. *Tardel* (1907, kritikai apparátussal), Max *Sydero* (1907). *Turóczi-Trostler.*

Champfleury (ejtsd: saanflöri), valódi nevén *Fleury-Husson, Jules*, francia író, *1821. †1889. Inkább elméleteinek, mint regényeinek van irod. tört. jelentősége. Az 50-es években egyik legfőbb oszlopa volt *Balzac* kultuszának, hosszú harcokban védte mesterét, állta a realizmus ellen intézett támadásokat. A képzőművészet terén az akkor meg nem értett Courbet védelmére kelt. Az irodalomban lekicsinyelte a stílus szerepét, a megfigyelést tartotta fontosnak. Hangsúlyozta az író munkájának tudományos jellegét; a *temperamentum* emlegetésével az irodalmi impresszionizmust is beharangozta. Részletezően realista és stílusművészet nélkül írt regényei közül említhetők: *Les aventures de Mlle Mariette, Les excentriques, Les bourgeois de Molinchart, Les souffrances du professeur Deltheil.* *Benedek.*

Champollion (ejtsd: saampollión), *Jean François* *1790. †1832., tanár előbb Grenobleban, majd Párizsban. Nevéhez fűződik az egyiptomi képírás, a hieroglifek rejtélyének megfejtése. A rosettei háromféle szöveget (hieroglif és népies írású egyiptomi és görög) vette alapul s az azon előforduló Ptolomaeus, Kleopatra és Alexander nevekből kiindulva állapította meg az egyiptomi ábécé első betűinek olvasásmódját. 1828—30-ig felkutatta Egyiptomot és Nubiát, de utazása eredményeit publikáló művének megjelenése előtt meghalt. *Szimonidesz.*

Champsaur (ejtsd: saanszór) *Félicien*, francia regényíró, *1859., a kolportázsirodalom határán álló izgalmas, többnyire erősen erótikus tartalmú regényeket ír.

Chanson (ejtsd: saanszón). Dal; rendesen refrain-es strófákban.

Chanson de Roland (ejtsd: saanszón dö rolaan). A franciák nemzeti eposza. Szerzője ismeretlen. Legrégibb és legjobb kézirata az oxfordi, egy magát Turoldusnak nevező anglo-normann íródeák munkája 1170 tájáról; a szöveg, amelyet másolt, mai föltevések szerint fél századdal korábbi. Első kiadója Francisque *Michel* volt (1837.), azóta legnevezetesebb kiadói és magyarázói Th. *Müller*, L. *Gautier*, L. *Clédat*, G. *Paris*; a legújabb kutatások eredménye J. *Bédier* kiadása (1922.) A költemény mintegy 4000 sor, 10 szótagos versekben, amelyeket asszonáncok foglalnak átlag 15 soros *laisse*-ekbe. Tárgya az *Eginhard* krónikájából ismert epizód: hogyan gyilkolták le 778. Nagy Károly hátvédjét a szaracénok a ronceval-i szorosban. Hőse Roland, akit az áruló Ganelon mesterkedése, de még inkább tulajdon lovagi büszkesége veszejt el: a »bölcs« Olivier tanácsa ellenére sem fújja meg kürtjét, amikor még idején visszahívhatná az ősz császárt és hadait. A jellemek túlságos egyszerűsége és az előadás nyersesége ellenére is, vagy talán épen ezért, nagy erővel fejezi ki a Ch. a kor lelkét: az uralkodó iránt való hűséget, a »doulce France« szeretetét, a pogányok ellen küzdő keresztény lovag lelkesedését. Ilyen szempontból föltétlenül tiszteletet érdemlő alkotás, ha nem próbáljuk is felruházni mindazokkal az esztétikai értékekkel, amelyeket a francia nemzeti érzés talál benne. A középkorban, amelynek érzésvilágát kifejezte, Európa legtöbb nyelvére átdolgozták és mindenütt kedves olvasmány volt. *Benedek.*

Chanson de toile (ejtsd: saanszón dö toál). Lírai vagy elbeszélő költemény, a francia középkori költészet kedvelt műfaja. Néhány egyrímű, vagy egy-asszonáncos és refraines versszakból áll. Nevét alighanem annak köszönheti, hogy asszonyok, munkaközben énekelték. Tárgya többnyire egy szép leány története, akit varrogatás, hímzés, olvasgatás közben pillantunk meg, s akinek szerelmese hűtlen lesz, vagy visszatér, vagy meghal. *(Belle Erembour, Belle Aiglentine, Belle Doette.)* Ma ismert alakjukban a Ch.-ok kétségtelenül műköltők alkotásai, amelyek azonban valószínűleg régi, népies hagyományokra támaszkodnak. *Benedek.*

Chansons de geste (ejtsd: saanszón dö zseszt). Nagyobbára a XI. században keletkezett, francia verses lovagregények. Nevük a latin *gesta*-ból származik (történeti elbeszélés.) Szerzőik klerikusok vagy jongleurök. Hőseik Nagy Károly és közvetlen utódai idejében élt lovagok, akiknek sírját tiszteletben tartották s történetüket a zarándokok épülésére és szórakoztatására foglalták versekbe. A Ch.-k leggyakoribb formája a 10 szótagos vers, sormetszettel a 4. vagy 6. szótag után, *laisse*-eknek nevezett hosszabb-rövidebb strófákban (átlag 15, de néha 100—150 sor), amelyeken egy asszonánc húzódik végig. Terjedelmük 1000—20.000 sor. Ősi alakjukban nem maradtak ránk, csak a XII. sz. végétől egészen a XV. sz.-ig keletkezett átdolgozásokat ismerjük. A XIII. sz. elején a már kialakult mondakört a trouvère-ek három ciklusra osztották. A *Geste du Roi* vagy husz költeményből áll; ezek közé tartozik a *Chanson de Roland* (l. ott); középpontja Nagy Károly, tárgya pedig: a nagy király háborúi a hitetlenek ellen. A *Geste de Garin de Monglane* 24 költeményből áll; *(Girard de Viane, Aymeri de Narbonne, Couronnement de Louis, Charroi de Nîmes, Aliscans, Ch. de Guillaume*, stb.); ezeknek hősei nemes urak, akik szintén a pogányok ellen harcolnak, de a maguk érdekeiről sem feledkeznek meg. A *Geste de Doon de Mayence* csoportja *(Gormond et Isembert, Doon de M., Renaud de Montauban, Raoul de Cambrai, Girard de Roussillon* stb.) nagyrészt a XII. sz. végéről való és a Nagy Károly családja ellen különböző sérelmek miatt fellázadt hűbéres urakról szól. A későbbi feldolgozások lassankint rímekkel helyettesítik az eredeti asszonáncokat s általában enyhítenek a Ch. darabos,

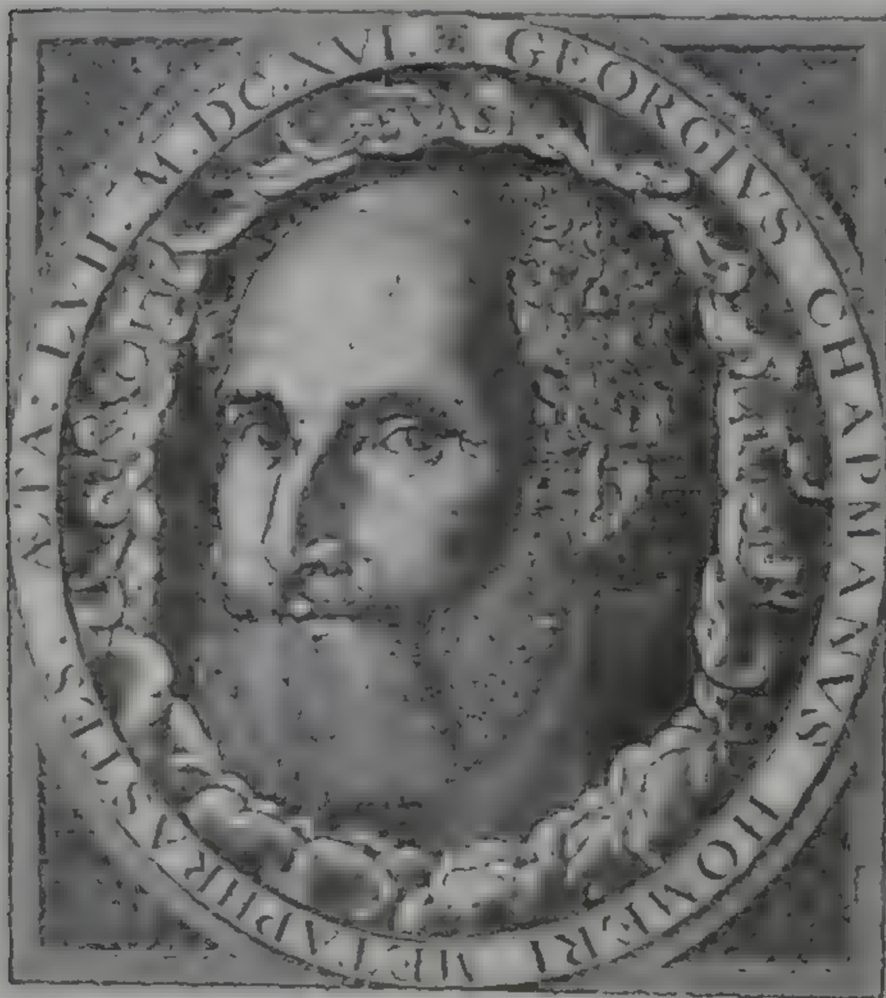
nyers előadásán. — Irodalom : J. *Bédier : Légendes épiques.* 4 k., 2. kiad. 1914—21. *Benedek.*

Chantavoine (ejtsd saantavoán), *Henri*, francia lirikus, *1850. Tanár. Sokáig volt a *Journal des Débats* szerkesztője is. Komoly, nagyobb emócióktól ment, de mély érzésű lirája klasszicizáló hajlandóságokat mutat. Reprezentáns kötetei *Poèmes sincères* és *Satires contemporaines.* Ezenkívül gazdag kritikai munkásságot is fejtett ki.

Chantepleure (ejtsd : saantplőr), *Guy*, eredeti nevén *Mme Edgar Dussap, Jeanne Viollet*, *1875. Ismert és igen népszerű francia regényirónő, szentimentális szórakoztató regényeket ír. Ismertebbek : *L'aventure d'Huguette, Le Sphinx blanc, Le baiser au clair de lune, La folle histoire de Fridolin.* Novellás kötetei : *Mon ami l'oiseau bleu* és *Le hasard et l'amour.*

Chapelain (ejtsd : sapleen), *Jean*, francia költő, *1595. †1674. Az Akadémia egyik megalapítója. Ő szerkeszti meg az Akadémia Richelieu által kierőszakolt kritikáját Corneille *Cid*-jéről *(les Sentiments de l'Académie sur le Cid.)* Döntő szerepe volt a királyi kegydíjak osztogatásában s ez nem csekély mértékben járult tekintélyének növeléséhez. Harcolt a klasszicizmus szabályainak, különösen a drámai hármas egységnek érvényesítéséért. Nagy várakozásokkal fogadott epikus műve, *la Pucelle* (I. rész 1656) unalmas és hideg alkotás, teljes fiaskó volt és tönkretette tekintélyét. *Benedek.*

Chapman (ejtsd : csepmen), *George*, angol költő, *1559. †1634. Shakespeare leg-

Chapman

öregebb kortársa ; számos drámát írt, melyek közt legnevezetesebb *The Blind Beggar of Alexandria* és *All Fools.* Humor s drámai erő tünteti ki. Hírneve Homér-fordításán nyugszik. Fordította Petrarcát is és befejezte Marlowe töredékben fennmaradt *Hero és Leander*jét.

Chardonne (ejtsd : sardon), *Jacques*, eredeti neve *Boutelleau*, *1884. ujabban feltűnt, erős tehetségű regényíró. Kétkötetes regénye, *L'épithalame*, egy kiábrándulással végződő szerelemnek nagy lélektani biztonsággal megirt története.

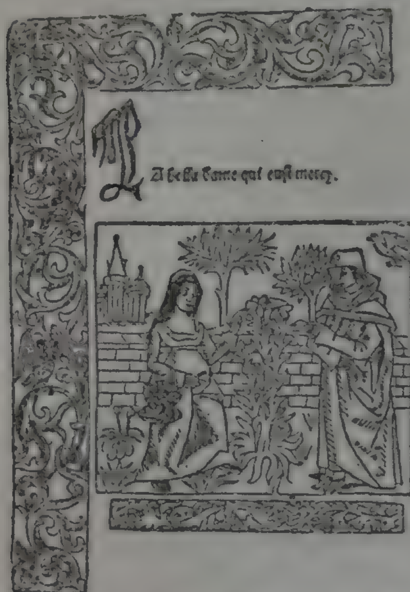
Chariton, Aphrodisiasból, Kr. u. I. v. II. sz., görög »regényíró«. Műve, *Chaireas és Kallirhoë története*, 8 k., valószínűleg a legrégibb teljesen ránk maradt u. n. »regény« a görög ókorból. Ez egy ifjú házaspár elválását, a nő kalandjait, hű kitartását s keresésére indult férjével való újra egyesülését beszéli el. Józan, mérsékelt, valószerű elbeszélés (házaspár a hőse, a nő gyermeke érdekében házasságra is lép közben, a szerelmi kísértések száma nem nagy), szerkesztése (a »váltogató« előadásmód) primitiv, de a két fő részre való osztása az anyagnak jó és fokozódó, az újraegyesülésben tetőződő, effektusokat hoz ki. Realitását mutatja, hogy történeti személyeket s eseményeket szerepeltet a Kr. e. IV. sz.-ból. Stílusa virágos, költői citátumokkal telt, de a nyelvi alakok még nem túlzóan atticizálók. Jól sikerült művészi alkotás. Kedvelt volt, több változatban járt. papiruszokon is maradtak fenn egyes részletei. — Kiad. : J. Ph. *d'Orville* 1750, W. A. *Hinderg* 1856, R. *Hercher* 1858, papiruszok : Arch. f. Pap. frsch. I., *Grenfell-Hunt, Fragm.* 1900, u. azok, Oxyrh. Pap. VII. — Irod. : E. *Rohde : Der gr. Rom.* 522, O. *Schissek v. Fleschenberg : Entwicklungsgesch. d. gr. Rom.* 1913, A. *Calderini : C. di Afrodisia*, 1913. *Czebe.*

Charles d'Orléans (ejtsd : sárl dorleaan), francia költő, *1394. †1465. Mint VI. Károly testvére történelmi szerepet játszott. Az azincourt-i vereség alkalmával (1415) fogságba került és csak huszonöt év mulva térhetett vissza hazájába. Élete végén blois-i udvarába visszahúzódva, jóformán egyedül a költészettel foglalkozott, s udvarát a költők otthonává tette. Ez a költő-idill épen úgy, mint egész költészete, távol áll viharos és válságos korától, még tulajdon élete eseményeitől is. De azért Ch. balladái és rondeau-i könnyed bájukkal, természetességükkel igazi költőre vallanak, a »l'art pour l'art« ösztönszerű megsejtőjére, aki megelégedett a courtois költészet hagyományos témáival, szerelmi sóhajtásaival, s ezekbe temetkezett a világrengető események elől. Ch. verseit ma is élvezettel olvashatjuk. Kiadta P. *Champion* (1923), aki életrajzát is megírta. *(Vie de Ch.*, 1911.) *Benedek.*

Charpentier (ejtsd. sarpaantyié), *Armand*, francia regényíró, *1854. Számos regénye közül ismert a *L'évangile du bonheur*, amelyben a modern pogányság erkölcstanát prédikálja.

Chartier (ejtsd : sartyié), *Alain*, francia költő *1385. †1430—40 körül. Legnépszerűbb műve, amely az egész XV. századon át megőrizte hírnevét, a *Belle Dame sans merci* c. költemény (1424) : tö-

mören és mégis finoman elmondott konvencionális történet a hölgye kegyetlensége miatt meghalt lovagról. A mai olvasót valamivel jobban érdekli első költeménye, a hasonlóan konvencionális *Livre des quatre Dames* (1415 tájáról), amely közvetlenül az azincourt-i katasztrófa után játszódik és az elesett, fogságba került, eltűnt vagy megfutott lovagok hölgyeinek sirámaiban az ország hangulatát szólaltatja meg. Még erősebben érezteti a száz éves háború levegőjét a *Quadrilogue*

XV. sz.-beli Alain Chartier kiadásból

invectif (1422) c. prózában írt beszélgetés Franciaország, a Lovag, a Nép és a papság között. A költő nem állhat nyíltan a háborúban agyonnyomorgatott nép pártjára, de félreérthetetlen erővel beszélteti a népet : nem háború folyik itt, hanem rablás a magatok szakállára . . . az ellenség ellen emelik a lobogót, de ellenem követik el a hőstetteket . . . Az ellenség ellen szavakkal harcolnak, ellenem valósággal . . . Száműzve élek a tulajdon házamban, foglya vagyok barátaimnak, ostromolnak a védelmezőim, hadat viselnek ellenem a zsoldosok, akiket az én zsebemből fizetnek . . . és így tovább. *Benedek.*

Chartizmus. Az angol munkásosztály küzdelme a földbirtokosok és tőkések ellen. Ujabban a Trades Unionok foglalták el a chartistatársaság helyét. Carlyle *Chartism* (1839) c. műve, foglalkozik a mozgalommal, rámutatva az alsóbb néposztályok szomorú helyzetére. Az újabb elbeszélő irodalom tárgykörének jelentékeny része innen ered.

Chasles (ejtsd ; sál), *Philarète*, francia író, *1798. †1873. A Mazarin-könyvtár őre és a Collège de France tanára volt. Szépirod. műveinél — regények, novellák, utirajzok, stb. — nevezetesebbek irodalmi tanulmányai. Összegyűjve *Études de littérature comparée* címen jelentek meg (11 köt., 1847—54.).

Chastellain (ejtsd : sateleen), *Georges*, francia költő és krónikaíró *a XV. sz. elején, †1475. A burgundi herceg udvarában élt. Történeti műve : *Chronique des choses de ce temps* töredékesen maradt ránk. Kora történetét alapos tájékozottsággal, elfogultság nélkül, magas erkölcsi követelések alapján, kissé retorikus hangon, a latin körmondatok ritmusára törekedve mondja el. Mint költőnek az a történeti nevezetessége, hogy kora a »*grands rhétoriqueurs*« legnagyobbjaként tisztelte. *Villon* műve ismeretlen volt még ; a courtois költészet hagyományai zavartalanul uralkodtak és fejlődtek tovább az üres formalizmus, az allegorizáló erkölcsi prédikáció felé. A »grands rhétoriqueurs«, a szónokló líra művelői, tekintélyt, tiszteletet szereztek a költészetnek, amelynek — mai szemmel nézve — hanyatlását jelentették. De tiszteletreméltó — és sokszor felpanaszolt — szegénységükben is tekintélyes emberek voltak, helyes erkölcsi elveket prédikáltak, s a lebujokban elkallódott *Villon* félelmesen őszinte versei nem küzdhettek meg az ő írásaikkal. *Benedek.*

Chateaubriand (ejtsd : satóbriaan), *François-René de*, francia költő, *1768 szept. 4. Saint-Malo-ban, †1848 júl. 4. Ifjúságának döntő élménye az a két esztendő, amelyet családjánál, Combourgban, *Lucile* nővérének társaságában tölt el, exaltált melankóliában, túlfűtött érzések közt, amelyeknek nyoma meg fog látszani elbeszélő műveiben. Rövid ideig katonáskodott, majd Párizsban az udvar és az írók köreiben forgott. 1791 tavaszán Amerikába indult fölfedező útra ; a király elfogatásának hírére hazajött, az emigránsok közé állt, megütközött a forradalmi seregekkel, megsebesült. Angliába ment, s ott 1800-ig leckeadásból, fordításokból tengődött. Visszatértekor *Atala* (1801) és *le Génie du Christianisme* (1802) kiadása egyszerre a dicsőség csúcsára emelte. Napoléon diplomáciai és politikai megbizatásokat adott neki ; Enghien herceg megölетése után azonban Ch. elszakadt a császártól. A császárság alatt jelenik meg *René* (1805), a *Martyrs* (1809) és az *Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1811). Napoléon bukása után a Bourbonokat szolgálja, híven a 100 nap idején is ; pair lesz, nagykövet, külügyminiszter ; az 1830-as forradalom után visszavonul, a polgár-királyt nem ismeri el. Gőgös és zordon visszavonultságát Mme *Récamier* barátsága enyhíti. Megírja »síron túli emlékiratait« *(Mémoires d'outre-tombe)*. A Saint-Malo-val szemközt lévő kis szigeten temetteti el magát.

Ch. irod. történeti jelentősége elsősorban az, hogy a XVIII. század józan, racionalista prózája helyett lírai és festői prózát teremt meg. Ő az első kifejezője a »század betegségének«, az előkelő lelkeket gyötrő unalomnak, a valóságos világ elutasításának. Végül pedig első és legnagyobb repre-

zentánsa a racionalizmus ellenhatásaként fellépő romantikus — érzelmi és esztétikai — katolicizmusnak. Mindezek mellett csak külső jelentősége van annak, hogy művei tárgyával a nemzeti őskor, a középkori építőművészet és az exotikum kultuszát is megteremtette s kiírtotta a költészetből a hazuggá vált görög mitológiát. Hatása a romantika első korszakára óriási volt; a romantikusok világnézete csak 1830 táján fordult el a Ch. megjelölte iránytól.

Első művében még Ch. is a filozófusok tanítványa. Az 1797-ből való *Essai politique et moral sur les Révolutions* etc., amely a világ összes forradalmait kapcsolatba hozza a franciával, még majdnem atheistának mutatja. Tisztán érzelmi okok térítik meg: anyja és nővére halála. »Sírtam és hittem.« Nagy műve, amely végleges formájában a *Génie du Christianisme* címet kapta, esztétikai és költői érvekkel bizonyítja a kereszténység igazát.

Atala ennek a műnek részletéül volt szánva, de előbb és külön került kiadásra. A császárság vérszegény irodalmában s az Angliából importált nagyon is véres rémregények között revelációként hatott ez az exotikus környezetbe helyezett, de egyszerűen és szívrehatóan elmondott szerelmi történet. »Tanulsága« egyenesen szembefordult Rousseau és Bernardin de Saint-Pierre tanításaival. A természet, a magára hagyott ember *nem* jó: szükség van a vallásra, amely a természetet megfékezze és az embert fölemelje. — Ellenállhatatlan volt az amerikai vad tájak leírása, ez az új, színnel és muzsikával teli próza-költészet, amely ma sem vesztett értékéből, noha tudjuk már, hogy Ch. *nem látta* a leírt tájakat és könyvekből merített adatokat tüzesített át prózájával.

Hasonlóképen a *Génie du Chr.* része lett volna a *René* is, az írónak alig leplezett önvallomása, *Sénancour* ekkor még észre nem vett *Obermann*-ja mellett a *mal du siècle* első megnyilatkozása. Megdöbbentő vallomások vannak René és nővére, Amélie érzelmeinek történetében; de fontosabb, általánosabb ezeknél a század betegségének meghatározása: a célt nem találó, elvetélődő ifjúkori szenvedélyek átváltozása ez, halálos világ-unalommá.

Ch. következő műve a *Martyrs* c. nagy keresztény próza-eposz. A kegyetlenségei közben is haldódó pogány világ s a mártírok véréből életrekelő kereszténység nagyszerű freskókban áll itt a szemünk előtt. A gallok tusája, a Velléda-epizód a francia őstörténet diadalmas feltámasztása.

A *Martyrs* kedvéért tett tanulmányút emléke az *Itinéraire*. Festői leírások, amelyek egy hirtelen, messziről való pillantáson és — olvasmányokon épülnek; képzelt kalandok, amelyekről Ch. inasa, Sancho-Panzája (akinek utinaplóját szintén kiadták!) semmit sem tud. Tiszta művészet ez, független a »csip-csup igaztól«. Ennek az utazásnak köszönhetjük a spanyolországi emlékeket jelmezbe bújtató *Aventures du dernier des Abencérages*-ot is. Gótika, lovagkor, nyugat és kelet, kereszténység és pogányság, ragyogó színek, s az egésznek mélyén: Ch. és akkori szerelme.

Memoárjait már a század elején írni kezdte. Öreg napjaiban kénytelen volt eladni, de azzal a föltétellel, hogy csak halála után adják ki. Nem minden igaz, amit elmond benne; de az egész annál művészibb képe ennek a mindent önmagára vonatkoztató, gőgös, unott és szomorú embernek, akiben holta napjáig lángol a dicsőség és a szerelem vágya és mindakettőt fájdalommal engedi át a fiataloknak, az öregkor bölcs rezignációja nélkül.

A Memoárok mellett utolsó jelentős műve a *Vie de Rancé* (1844); a szenvedélyes világfiból trappistává lett XVII. századbeli férfiú életrajza is önvallomássá válik az egocentrikus költő kezében.

Kiadások: *Ladvocat*, 1826—31; *Sainte-Beuve*, 1859—61; *Levelezése* 1911-től; *Mém. d'Outre-tombe* újabban: *Biré*, 1898—900, 6 k., *Vie de Rancé* 1921, *J. Benda* előszavával. — Irod.: *Sainte-Beuve: Ch. et son groupe littéraire sous l'Empire*, 1861; J. *Lemaître: Ch.* (1912); M. *Levaillant: Splendeurs et misères de M. de Ch.* (1922); G. *Chinard: l'Exotisme américain dans l'oeuvre de Ch.*, 1918; M. *Masson: Ch. en Orient* (Oeuvres et maîtres, 1923); V. *Giraud: Ch., amour et vieillesse*, 1922. — Magyarul *Bodnár Zs.*: *Ch. és kora.* — Fordítások: *Atala* 1803 és 1894 (O. Kvt., *Csiky* K.); *Ch.-nak Görögországban tett utazása, Matskássy* F., 1819; *A vértanuk*, 1865 (*Varga* F.) és 1898 (*Rada* J.); *A kereszténység szelleme, Gubicza* J., 1876—77; *René*, 1865 és 1898 (*Bogdánfy* L.); *Az utolsó Abenszerádzs*, 1892 (O. Kvt., *Rada* J.). *Benedek.*

Chateaubriant (ejtsd: satóbriaan), *Alphonse de*, francia regényíró, *1877. Rennesben. 1911. első regényével megnyerte a Goncourt-díjat. A regény, *Monsieur des Lourdines*, egy falusi nemes úr története, akit tönkretesznek Párizsban élő fiának kicsapongásai. Második regénye *La Brière*, az Akadémia nagy díját kapta meg 1923. Ez Bretagne egyik mocsaras, világtól elzárt vidékének hatalmas erővel megírt mai krónikája. Ez a vidék régi kiváltságai alapján szinte hozzáférhetetlen kis államot alkot az államban és a makacs parasztok minden ravaszságával védekezik a külső modern élet betörése ellen. *Kállay.*

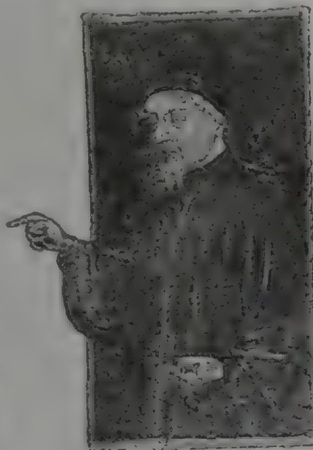
Châtelain de Coucy (ejtsd: sátleen dö kuszi), francia kalandos regény a XIII. sz. végéről. Szerzője *Jakemon*. (Kiadta *Crapelet*, 1829). Tárgya a vándor meseanyagból ismeretes megevett szív története. Faiel ura eteti meg feleségével szerelmesének, a Szentföldön elesett coucy-i várúrnak hazaküldött szívét. *Guy*, a regény hőse, egyébiránt az előző század végének egyik legjelentékenyebb trouvère-je volt; a reménytelen szerelemről énekelt nemes és melankólikus dalai némiképen érthetővé teszik, hogy a C. meséjét az ő nevével hozták kapcsolatba. *Benedek.*

Chatterton (ejtsd: csettertn), *Thomas*, angol költő, *1752. †1770. A St. Mary székesegyházának árnyékában élve, korán felébredt vonzódása eltemetett korok iránt s 14 éves korában, egy ügyvédnél való alkalmazása idejében (1768) egy új híd felavatására verset írt, de szerzőjének egy állítólag a XV. sz.-ban élt szerzetest, Thomas Rowleyt nevezte meg, ki a verset egy korabeli hídavatásra írta volna. Nagy sikere lázas tevékenységre késztette, szatirákat, balladákat, politikai röpiratokat írt, a norman hódítás korát dolgozta fel költeményekben, egy tragédiához is fogott, Anglia történetét is meg akarta írni, de rájöttek, hogy az összes régies nyelven írt s általa a középkori barát munkáinak tulajdonított kéziratok valójában mind Ch. művei s Ch. a legnagyobb nyomorral küzdve, öngyilkos lett. Műveit hatalmas képzelőerő s eredetiség jellemzi, amit az utókor mindinkább méltányolt. Csodálatos jelenség, mert oly ifjú korban írta műveit, melyben ha a legnagyobb költők meghaltak volna, ismeretlenek maradnak. Lásd *Masson* tanulmányát Ch.-ról. Műveit kiadta Skeats. A. de *Vigny* drámát írt róla. *Rózsa.*

Chatzopoulos, *Kostis*, *1871. †1920., újgörög regényíró, egy regényének címe: *Hyperanthropos*, azaz nietzschei allűre.

Ch., *Mitsos*, *1872. előbbinek testvére, komor tárgyú, sötét realizmusú regényíró (*Bohème* álnéven).

Chaucer (ejtsd: csauszer), *Geoffrey*, az »angol költészet atyja«, *1340 körül, †1400. Mint apród került az udvarhoz, francia földön fogságba esett s itt ismerkedett meg a francia irodalommal, melynek hatása mutatkozik irodalmi munkásságának elején. Hazatérve udvari tisztséget kap s házassága előtt szerelmi csalódását énekli meg a *Complaint to Pityben*. Lefordította a *Roman de la Rose*-t franciából, ez allegorikus műnek 17.000 verssorra terjedő fordítását, valamint a *Flower and the Leaf* c. versét másoknak is tulajdonítják. Döntő fontosságú volt olaszországi útja, ahová diplomáciai küldetésben ment. Itt ismerkedett meg Dante, Petrarca és Boccaccio műveivel. Visszatérése után kezdődik legtermékenyebb korszaka. Megírja a *Troilus and Criseyde*-t Boccaccio *Filostrato*-jának mintájára. A *Parlement of Foules* (Madarak parlamentje) II. Richárd házasságát dicsőíti, *Legends of Good women* híres nők szerelmi vértanuságát dolgozza fel. Flandriai és francia útja után hivatali állásában több szabadidőhöz jutott, amit nagyobb költői munkásságra használt fel, később a politikai viszonyok változásával elveszítette állását s nélkülözések között halt meg. Leghatalmasabb alkotása a *Canterbury Tales*, mely befejezetlen maradt. E műve a világ első epikus költői közé emeli. 18.000 sor készült el belőle s a keret Thomas a Becket, a Henriktől meggyilkolt püspök sírjához való zarándoklás. 79 zarándok indul el, a legkülönbözőbb foglalkozásuak: lovag, apátnő, szerzetes, molnár, orvos, földesúr stb. Nagyszerű humorral s jellemrajzoló művészettel vonultatja elénk e zarándokokat, akik mindegyikének menet és visszajövet két-két történetet kell elmondania. — Igy keletkezett 24 történet, mindegyik az elmondó egyéniségének megfelelő. Az elbeszélések több forrásra mennek vissza, főleg francia és olasz írókra: Griseldis Petrarcára, Palemon és Arcitas Boccacciora stb. C. az első angol költő, akit a westminsteri apátság Poets' cornerjében temettek el. Számos követője volt, az új angol irodalmi nyelv kialakulására is erősen hatott, vele kezdődik a modern angol irodalom. Műveinek legjobb kiadása *Skeats*-től (1894, 6 kötet); v. ö. *ten Brink: C. 's Sprache und Verskunst* és a *Gesch. der engl. Literatur II.* kötetében a róla szóló részt. *Rózsa*

Chaucer

Chaulieu (ejtsd: sóljő), *abbé de*, francia költő, *1639. †1720. Libertinus-epikureus társaságok hőse volt, a Régence laza erkölcseinek egyik előfutára; költészete is a XVIII. sz. közeledtét jelenti kissé száraz elmésségével és természetességével. (*Louanges de la vie champêtre.*)

Chef d'oeuvre (ejtsd: sedővr), (fr.). Remekmű; főműve valakinek.

Chemnicer, *Iván Ivánovics*, orosz író, *1745. †1779. Egy eloroszosodott szász orvosnak volt a fia. La Fontaine és Gellert nyomán sok mesét írt, amelyek mai napig sem vesztették el irodalmi értéküket. Meséken kívül ódákat és szatirákat is írt. Krylov mellett a legjobb orosz meseíró.

Chênedollé (ejtsd: seen-), *Charles-Julien Lioult de*, francia költő, *1769. †1833. A császárság korának költői sivatagában népszerű volt szentimentális, természetért rajongó verseivel. (Összes művei újra 1864).

Chénier (ejtsd: senié), *André*, francia költő, *1762. Galatában, francia apától és görög anyától; kivégezték 1794. Párizsban. »Thermidor 7.-e« a XVIII. sz. legnagyobb francia költőjét, egyetlen igazi lirikusát kaszálta le fiatalon. A romantikusok előfutáruknak tekintették Ch.-t. Anynyiban igazuk is volt, mert az igazi líra diadala egyértelmű a romantika diadalával. De egyébként Ch. korának gyermeke, csak legköltőbb gyermeke. Gondolkozásán a századvég racionalizmusa uralkodik.

»Gyönyörűséggel atheista.« El van telve a tudomány haladásával; tervezett és töredékes nagy költeményeiben *(Hermès, l'Amérique)* tudósokat, találmányokat, fölfedezéseket, emberboldogítást, világbékét akart megénekelni; a mai nap legmodernebb költői, akik gépekről verselnek, szintén őseik közé számíthatják. Emellett azonban: klasszikus, aki minden kortársánál közvetlenebbül merül el a görög költészet formáiba, Homeros és Theokritos pogány világába. Az eredetiséget nem a tárgyban keresi: a humanisták vagy La Fontaine nyugodt öntudatával szedi össze a szépet ott, ahol találja, görög költőkben, perzsákban, khinaiakban, olaszokban, angolokban, Gessner idilljeiben. Művészete: az, ahogy ezeket a megszámlálhatatlan, átvételeket, képeket, fordulatokat a maga nyelvére fordítja, plasztikussá teszi, rövidíti, bővíti; ahogy csakugyan látható, tapintható szobrot formál Gessner érzékeny rajzából; ahogy francia-klasszikus mértéktartással szelidíti meg a vad és féktelen angolokat, stb. Nyelvben, verselésban nem fél az újszerűségtől, a »nemtelen« tudományos szavaktól, a megszaggatott verssoroktól, gondolatátvitelektől. Nem egy kortársa megteszi ezt; hogy a romantika ebben is rá fog hivatkozni, annak ismét csak az az oka, hogy ő az egyetlen igazi költő kortársai között. Az egyetlen, akinek nagyobb poémái *(l'Aveugle, le Mendiant, le Malade)* sűrű átvételeik ellenére is eredeti világkép gyanánt hatnak; akinek *elégiáiban* az alapjában optimista, élet-élvező lélek szenvedései igazán megindítanak, mert nem látjuk bennük a szenvedés előre megfontolt szándékát.

Ch. utolsó versei, a forradalom, a rémuralom visszhangjai, állanak legközelebb hozzánk. Charlotte *Corday*-hoz, Marat gyilkosához intézett ódájában halhatatlan sorok vannak. ». . . tout puissant qu'est le crime, Qui renonce à la vie est plus puissant que lui.« És a Saint-Lazare-börtönben írt versek mind; a *Jeune Captive*, amelyet Fleury hercegnéről írt; az *Iambes* (pl. az »On vit; on vit infâme« kezdetű) stb.). Hogy Ch. görög kultúrája még ezeken a vérpad tövében írt verseken is megérzik, az talán annál szebbé és szívhezszólóbbá teszi őket. — Legj. kiad.: P. *Dimoff*-féle, 1903-tól. Prózai írásai: A. *Lefranc*, 1910. — Irod.: *Faguet, A. Ch.* 1892.

Chénier, *Marie-Joseph*, André Ch. testvéröccse, drámaíró és költő, *1764. †1811. A forradalom előtt betiltott *Charles IX.* c. darabja 1789. őszén diadallal került színre. *Fénelon*-ja (1793) az egyházat támadja. Mint lirikus a forradalom hangulatait fejezte ki himnuszaiban, köztük a híres *Chant du départ*-ban (1794). Mindent megkísérelt, hogy bátyját a vérpadtól megmentse, de eredménytelenül. *Benedek.*

Chennevière, *Georges*, francia lirikus, Jules *Romains* követője, az unanimista csoport tagja. 1911 és 1918 közt megjelent verseit *Poèmes* cím alatt gyűjtötte össze. Érdekes tanulmányai, melyekben egy új francia verstan alapját próbálja megvetni, a *Nouvelle revue française*-ben jelentek meg.

Cheraszkov, *Michail Matvejevics*, orosz író, *1733. †1807. Az álklasszikus iskolához tartozott. Ch. vezette be az eposzt az orosz irodalomba *Rossziádá* (1779) és *Vládimir* (1785) c. eposzaival. Ódái, drámái s lírai költeményei nem sikerültek.

Chérau (ejtsd: séró), *Gaston*, francia regényíró, *1872. Regényeit sötét pesszimizmus jellemzi, nagy erővel írja le az erkölcsi rend züllését s a társadalmi összetartó erők bomlását. Regényeit *(La prison de verre, Valentine Paquault — Un monstre)* brutális történetek, keserű cinizmus töltik be. Sokkal harmónikusabb legújabb regénye: *La maison de Patrice Perrier*, egy vidéki család meleg színekkel megírt, megható története. *Kállay.*

Cherbuliez (ejtsd: serbülié), *Victor*, *1829. †1899., franciává naturalizálódott, svájci származású regényíró. Írói pályáját publicisztikai működéssel kezdte s *Valbert* álnév alatt évekig írt politikai krónikát és irodalmi kritikát a *Revue des deux mondes*-ba. Később az Akadémia is tagjai közé választotta. Regényeit szórakoztató, érdekes mese, könnyed elbeszélő hang, elegáns stílus jellemzi. Különösen vonzódik az excentrikus, bizarr egyéniségekhez, nem túlságosan elmélyülő regényeinek szalónfilozófiája sokszor a voltairei szkepszis fölényes hangját üti meg. Legismertebb regényei: *Les amours fragiles, Le roi Apépi, Jacquine Vanesse* és *Noirs et rouges*. Legtöbb magyar fordításban is megjelent. *Kállay.*

Chernel *István*, ornithológus, *1865. †1922. Herman Ottó halála után a m. kir. madártani intézet igazgatója, az oekológiai madártan művelője. Faunisztikai tanulmányai az »Aquila« hasábjain jelentek meg. Norvégiai ornithológiai tanulmányutjáról szól *Utazás N. végvidékére* c. színes útirajza (1893). Főművei: *Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre* (2 k., 1899), a magyar Brehm-ben a madarak három kötete (1902—04) és *A magyar birodalom madarainak névjegyzéke* (1918), a modern rendszertan alapján készült nomenclator. *Herman O.* mellett a magyar természettudományi irodalom klasszikusa; elsőül említett főműve irodalomtörténeti és nyelvi szempontból is figyelemreméltó.

Chesterfield (ejtsd: csesztöfild), *Philip Dormer Stanhope gróf*, angol államférfi és író, *1694. †1773. Fiához intézett levelei finom iróniáról és emberismeretről tanuskodnak, elleplezésein keresztül erősen érvényre jut tipikusan angol utilitarizmusa és egoizmusa.

Chesterton, *Gilbert Keith*, angol író, *1874. Művésznek készült és behatóan foglalkozott festészettel, szobrászattal, zenével, de végre is kritikai szellemiránya az irodalom felé terelte s eredeti tehetségével kiemelkedő alakja lett a modern angol irodalomnak. Miután kiadói üzletben volt alkalmazva, 1900. megjelen-

tette *The Wild Knight* c. költemény ötetét, amely úgy gondolataival, mint kifejezésmódjával föltünt. Liberális újságok (The Speaker, Daily News) kritikusa és »irodalmi fenegyereke« lett, mert harcos kedvvel ment neki az irodalmi, művészeti, társadalmi és filozófiai »modern« konvencióknak, frázisos divatoknak. Támadó képessége utóbbi tanulmányaiban nőttön-nőtt. Eretnekekként (»heretics«) állította oda a közönség geniális kedvenceit: Kipling-et, G. B. Shaw-t, Wells-et s a börtönelőtti Wilde-et s nagy logikai lendülettel fejtette ki, hogy a modernizmus, reformizmus és forradalmi szellem — de a konvencionális értelemben vett politikai és szociális konzervativizmus is — menynyire üres, hazug és ingatag, ha — mint ő mély meggyőződésből és élettapasztalatból teszi — az ortodox katolikus álláspontról nézzük, ha örök értéktáblák szerint ítéljük meg. Ez aktív katolicizmus örök kincses erei, szerinte, korántsem tekinthetők még kimerülteknek, sőt az egyéni és társadalmi életben úgy a jelen, mint a jövő egészséges és gyökeres fejlesztésére egyedül alkalmazhatók. Ez álláspontját különösen *Heretics* (1905), *Orthodoxy* (1908) és *What's Wrong with the World* (1910) címen fejtette ki meglepő ugrásai mellett is ritka erős logikával, vadaknak látszó s mégis meggyőző paradoxonokkal, kacagtató iróniával. (A három kötetből jellemző tanulmánykötetet állított össze és fordított *Hevesi* Sándor: *Hagyományok és Hazugságok*; ugyanő ismertette először Ch.-t a »Szellem« c. folyóirat 1911. folyamában). Egyéb társadalomkritikai művei: *The Crimes of England* (1915), *Irish Impressions, The Superstitions of Divorce, What I saw in America* (1922). Markáns arcképei: *Watts, Dickens, Browning, St. Francis of Assisi* s a Viktoria-korabeli nagy alakokról. *(The Victorian Age of Literature.)* Époly meglepő, mint elbeszélő: *The Napoleon of Notting Hall, The Man Who was Thursday* (magy. ford.: *Ember, aki Csütörtök volt), The Flying Jun, Tales of the Long Bow* (1925). Nagy képessége van, hogy a realizmus szilárd talajáról a legtúlzottabb fantasztikumba s onnan a szimbolizmusba, dogmái közé ragadjon, hajszoljon s képtelenségek közt is lebilincseljen. Persze az efajta »elbeszélő« művek messze kibővítik a regényről és novelláról alkotott iskolás fogalmakat, mert ez a műfaj már átnyúlik a társadalmi essay határmesgyéjén.

Chettle (ejtsd: csettl), *Henry*, angol drámaíró, *1565. †1607. Szatirái közt legismertebb *Kind Harts Dreame* (1593). Drámái közül legnagyobb sikere volt a *Hoffmann*-nak. Társszerzője volt a *Patient Grissill*-nek, mely Shakespeare *Windsori víg nők*-jére hatott.

Chevrillon (ejtsd: sevrijón), *André*, francia író, *1864., az Akadémia tagja, kritikus és essayista, *Taine* hagyományainak folytatója, figyelmes szemlélője az új angol szellem evolucíójának, amelyről érdekes képet ad Meredith-ról és Kipling-ről írt essayiben. Aprólékos gondu leírója Bretagne szépségeinek és India misztikus költészetének.

Chézy, *Helmina (Hd. Wilhelmine von)*, német költőnő. *1783. †1856. Kései romantikus. *C. M. Weber: Euryanthe*-jának szövegírója.

Chiabrera (ejtsd: kiab-), *Gabriello*, *1552. †1638. A XVII. sz. olasz lírai költészetének egyik kimagaslóbb alakja. A klasszikus formák használása neki sikerült legjobban. Nem tartozott a legmélyebbek közé: felületességének legjobb bizonyítéka önmagáról alkotott véleménye, mely szerint két egészen ellentétes költőt vélt egyesülni magában: az isteni Pindarust és a könnyed Anakreont. Gondtalan élte le hosszú életét a Savia, Medici, Gonzaga családok és VIII. Orbán pápa udvaraiban. Rengeteget írt: eposzokat, tragédiákat, melodrámákat, eklogákat és sok lírai költeményt; prózában beszédeket, párbeszédeket, leveleket és önéletrajzot. *Widmar.*

Chiarelli (ejtsd: kia-), *Luigi*, *1887., a modern olasz irodalom egyik legismertebb színműírója. Az úgynevezett »Teatro del grottesco« megalapítója. A Groteszk-színház nevét az első sikerült ilyen színdarabtól vette: *La maschera e il vollo* (Az álarc és az arc), Ch. darabjától, melyet először 1916. adtak elő. Már a darab címe egész program volt. Ch. szerint az élet nem más, mint ellentét az életösztön közvetlensége és ama társadalmi álarc között, mely minden arcra rámerevül, de végül is az ösztön ereje szétszaggatja s a levegőbe fujja. A színdarab nagy sikert aratott s egész Olaszországon, Franciaországon és Anglián keresztül valóságos diadalutat tett meg. De fontossága nem annyira művészeti, mint inkább kultúrális volt: a darab mindenkiben azt az érzést keltette, hogy a társadalmi színművek korszaka lealkonyult. Ebben az értelemben az olasz színház történetében Ch. korszakot alkot. A groteszk színház arra törekszik, hogy a régi tradicionális technikát megújítsa, szívesen túllép a valóság határain, fantasztikus szereplőkkel, vagy még inkább lelkierők megszemélyesítésével dolgozik, egyszóval átugrik a valótlanba és az önkényesbe. Ez a színház indult el az új úton, ha nem is sikerült ezt neki végigjárnia. Ch. nyomán az utánzók egész serege tűnt fel. Maga Ch. nem tudott tovább megmaradni az első siker színvonalán: de mert úttörő volt ebben az irányban, fellépése fontos. *Widmar.*

Chiari (ejtsd: kiári), *Pietro*, *1711. †1785. Gyenge költő és még gyengébb színműíró. Csak annyiban említésre méltó, mert Goldoni legnagyobb ellensége és támadó fele volt. Műveivel Goldoni hírességét igyekezett eltompítani, de sikertelenül, mert ma egyetlen művére sem emlékeznek.

Chiarini (ejtsd: kia-), *Giuseppe*, *1833. †1908., olasz költő, *Carducci* tanítványa. *Lachrymae* c. verseskötetében gyermeke kora haláláért érzett fájdalmát énekli meg. Carducci utánzói között a legeredetibb. Jó

kritikus volt s *Leopardi* és *Carducci* életrajzírója.

Child (ejtsd : csájld), *Francis J.*, angol irodalomtörténetíró, *1825. †1896. 1300 kötetben kiadta az amerikai és angol költőket. Chaucerrel és kortársaival foglalkozott, valamint a skót balladákkal.

Chisholm, *Hugh*, angol publicista,*1866., az *Encyclopaedia Britannica* c. monumentális lexikon újabb kiadásainak szerkesztője. Azelőtt a *St. James Gazette, Standard* és *The Times* főszerkesztője és politikai írója volt.

Chiszdai, *Ábrahám ben Sámuel, ibn*, Barcelonában a XII. sz. végén élő zsidó költő, kinek leghíresebb műve a *Ben hámelech ve-hánázir* (Herceg és dervis). A makámákban írt *Barlaam és Josáfát* néven ismeretes regény zsidó motivumu átdolgozása. Kitünő fordítását *Meisel* W. A. adta *Prinz und Derwisch* címen (2. kiad. Pest, 1860.).

Chivers (ejtsd : csiverz), *Thomas Holley*, amerikai költő, *1807. †1858. Mesteri verseléséről híres.

Choderlos de Laclos (ejtsd : soderló dö lakló), *Pierre Ambroise François*, francia regényíró, *1741. †1803. Névtelenül adta ki 1872. levél-formában írt erkölcsrajzi regényét, a *Liaisons dangereuses*-t. (Magy. f., bevezető tanulmánnyal *Benedek* M. : *Veszedelmes viszonyok.*) Valmont vicomte és Merteuil marquise alakjában szörnyű képet fest a kor romlottságáról, s felbukkan művében a nép szenvedéseinek nyoma is. Stílusa és jellemzőereje fölébe emeli »erkölcsrajzoló« kortársainak. *Benedek.*

Choirilos, samosi görög epikus költő, Herodotos történetíró ifjabb kortársa és kedvence. Ünnepelt műve a *Perseis* c. történeti eposz, amelynek tárgya Athén diadala Xerxes perzsa király felett. — Maradványok : *Näke:* Choerili Samii quae supers. (1817), *Kinkel:* Epic. Graec. fragm. — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.

Choiroboskos, *Georgios*, görög grammatikus (Kr. u VI. sz.), a byzantioni főiskola tanára. Kommentárt írt Theodosius *Kanon*-jaihoz ; műve tanítványainak az előadásokról készített jegyzetei révén maradt fenn. Irt még a helyesírásról, kommentárt szerkesztett Dionysios Thraxhoz, grammatikai magyarázatokat írt a zsoltárokhoz. Theodosius-kommentárját kiadta Th. *Gaisford*, Oxford, 1842.

Choliambus (sánta jambus), hatlábú jambikus sor, amelynek utolsó lába trochaeikus.

Cholnoky *Jenő*, magyar geografus, *1870., a budapesti egyetem tanára. Khinában és Mandzsuriában végzett tudományos kutatásokat. Itthon főleg a Balaton és az Alföld tudományos tanulmányozása körül szerzett érdemeket. Munkássága főleg fizikai földrajzi irányú, de kiterjed a földrajz többi ágára is. A földrajz népszerűsítése terén is élénk irodalmi tevékenységet fejt ki. Főbb dolgozatai : *A futóhomok mozgásának törvényei, Az Alföld felszíne* (Megj. a Földr. Közl.-ben), *A Balaton hidrografiája* (Balatoni Bizottság kiadványai). Kézikönyvei : *A levegő fizikai földrajza, Általános földrajz*, 2. k. Népszerű művei : *Világegyetem* és a *Föld* (Műveltség Könyvtára) c. művek egy része, *A sárkányok országából* (Földr. Társ. Könyvtára), *Jégvilág, Földrajzi képek, Amerika* (A György A.-féle Föld és népei c. mű sorozatában). *Hézser.*

Ch. *László*, *1880. Ch. Viktor és Ch. Jenő geografus öccse, novella- és regényíró (*Piroska, Régi ismerős, Bertalan éjszakája*).

Ch. *Viktor*, *1868. †1912. Jogot végzett. Vidéken volt hírlapíró és lapszerkesztő, majd 1898. a *Pesti Napló* segédszerkesztője lett. Elbeszéléseit eredeti felfogás és gazdag képzelet jellemzi. Nevezetesebb kötetei : *Füstkarikák, Tammúz, Az Alerion-madár vére, Kaleidoszkop.*

Chomjákov, *Álekszej Szlepánovics*, orosz író, *1804. †1860. A szlávofil iskola egyik legkiválóbb költője, de politikai magatartása miatt a közönség nem részesítette megérdemelt figyelemben. Formailag tökéletes versei tele vannak mély gondolatokkal. A nyugati civilizáció pusztulását s Oroszország világtörténeti hivatását hirdeti. Három francia nyelvű tanulmányt is írt *Quelques mots par un chrétien orthodoxe* címen, melyben a szerinte haldokló latin-germán, vagyis a kat. és protestáns világgal szembehelyezi a görög-szláv világot s azt állítja, hogy az orosz népnek az ő sajátos politikai, társadalmi és vallási ideái alapján a nyugatitól független, önálló kulturát kell teremtenie. Őszinte meggyőződése nagy hatással volt az oroszokra. A szlávofilek atyjának szokták nevezni. *Bonkáló.*

Choriambus. Összetett négyszótagos versláb ; képlete : —◡◡—. A hangsulyt és a szótagok hosszúságát-rövidségét kombinálva a magyaros verselésben is használják, különösen Arany szeret Ch.-i lejtést adni alexandrinusainak. A *Buda halálában* már feltünően sokszor alkalmazza a Ch.-t.

Chorikios, a Kr. u. VI. sz.-ból, a gazai görög szofista iskola egyik híressége, mint szónok s tiszta atticista felülmúlhatatlan volt. A bizánciaktól klasszikusoknak tartott beszédei (s ezekhez előtanulmányok) maradtak fenn, köztük rendkívüli tárgyi érdekességűek is. — Kiad. : J. A. *Fabricius :* Bibl. gr. VIII., 1705, J. B. d'*Ansse de Villoison :* Anecd. gr. 44., 1784, J. F. *Boissonade*, 1846, R. *Förster*. Irod. : W. *Schmid* a Pauly-Wissowa Realenzykl. III. köt. *Czebe.*

Chorin *Áron*, aradi rabbi, a zsidó reformtörekvések magyarországi előharcosa. *1766. †1844. *Dábár beittau. Ein Wort zu seiner Zeit* (Wien, 1820) c. műve a felebaráti szeretet helyes értelmezéséről, az istentiszteleti reformtörekvésekről és egyéb részben héberül, részben németül írt művei igen nagy irodalmi kontroverziákra adtak alkalmat. Kitünően megírt életrajzát adta *Löw L.*

Chorizontes, »szétválasztók«, *Xenon* és *Hellanikos*, Kr. e. III. sz.-i alexandriai kritikusok, akik csak az Ilias költőjének

tartották Homerost s az Odysseiát elvitatták tőle. Aristarchos cáfolta őket. Nézetüknek ellene volt az egész ókor, az újkori »homerosi kérdés« irodalma azonban igazolja őket. E. *Drerup* : *Homerische Poetik* I. 1921., a mai Aristarchos, ellenében is bizonyos, hogy az Odysseia fiatalabb s más költőtől való, mint az Ilias. *Czebe.*

Chortakis, *Georgios*, XVII. sz. elei újgörög drámaíró, szerzője egy 5 felvonásból és intermediatból álló, olasz minta után készült rémdrámának, az *Erophili*-nek. Kiad. E. *Legrand* 1881.

Choynowski, *Piotr*, lengyel elbeszélő és drámaíró, *1885. Nevezetesebb munkái: *Dom w śródmieściu* (A belvárosi ház); *Historja naiwna* (Naiv történet); *Pokusa* (Kísérlet, 1918.); *Kuznia* (A kovácsműhely, 1919). Drámai alkotása a *Ruchome piaski* (1913).

Chrestomathia, a. m. szemelvények gyűjteménye.

Chrétien *de Troyes* (ejtsd: kretyieen dötroa), XII. századbeli francia költő. 1160 k. kezdett írni. Papi nevelésben részesült; valószínűleg járt Angliában, megfordult a champagne-i és flandriai udvaroknál. Első, nagyobbára elveszett, művei Ovidius-utánzatok voltak. Később a breton mondakörből vette tárgyait, *Gaufrei de Monmouth: Historia regum Britanniae*-je alapján (1135), amelyet *Wace* már 1155. franciára fordított. Ez a mondakör az irodalomtörténet mai állása szerint nagyrészében Gaufrei képzeletének szüleménye volt. Feldolgozásában C. is működtette képzeletét. Felhasználta a korabeli antiktárgyú regények motívumait is. Szerelmi történetei, bár kissé hűvös, józan, okoskodó és elmés formában, a lovagi líra világnézetét tükrözik: a piedesztálra helyezett asszony uralmát a férfi fölött. A galantéria bőséges csodás elemmel keveredik bennük. Előadásuk az udvarok kényes hangjához alkalmazkodik s egy-egy technikai ügyeskedéssel iskolát csinál: ilyen a mese félbeszakítása a legérdekesebb pillanatban stb. Az Artur-mondakörből C. először Marke király és a szőke Izolda történetét írta meg (1165 k.) — ez azonban elveszett. *Erec* 1168 k. keletkezett; hőse bátorságával hódít asszonyt magának, kalandos vándorútra indul feleségével és ráparancsol, hogy hallgasson, bárminő veszély fenyegeti is őket. Az egész mű tele van csodás, titokzatos elemekkel. *Cligès*-ben (1170 k.) több a lélektan. Ez a női hűség idealizálása. A lovagi hódolat az asszony előtt a *Lancelot*-ban nyilatkozik meg legtökéletesebben. Ezt 1172 táján írta C., de — nem tudni miért — nem fejezte be; a végét Godefroy de Lagny írta meg. C. legsikerültebb, legjobban megszerkesztett műve *Yvain, vagy az oroszlános lovag* (1173 k.) *Perceval* befejezésében a halál gátolta meg; 10.600 sort írt meg belőle; a hős gyermekkorát, a titokzatos várba való bejutását és végzetes hallgatását mondja el. A Percevalt többen is folytatták. C. legnépszerűbb költője volt korának, legtökéletesebb kifejezője az »amour courtois«-nak; Európaszerte fordították és utánozták. *Benedek.*

Christen, Ada, polg. nevén *Christine Fridrik*, *1844. †1901. osztrák német költőnő. Egy vándorszínész-társasággal megfordul Magyarországon. Első férje magyar szolgabíró. Lírájában új a leplezetlen női erótika; a proletárszenvedés hangja (*Lieder einer Verlorenen*, 1868; *Aus der Tiefe*, 1878), rajzai, elbeszélései (*Vom Wege*, 1874; *Aus dem Leben*, 1876; *Unsere Nachbarn*, 1884) ma is megkapnak eleven realizmusukkal. Műveinek válogatott gyűjteményét kiadta W. A. *Hammer* (1911). *Turóczi-Trostler.*

Christensen, *Hjalmar*, *1869., norvég író és kritikus. Regényeiben — *Far og son* 1915, *Daemring* (hajnalodás 1918) és színdarabjaiban — *Din egen herre* (A maga ura 1913), *Professor Marga* (1920) a norvég társadalmi életet mutatja be.

Christiansen, *Ejnar* *1861. Dán író, aki társadalmi (*Egy egoista*) és romantikus színműveivel [(*Broder Rus*, *Peter Plus*), filozófiai drámájával (*Cosmus*) és regényeivel (*Joppe*, *Hjarl*) aratott nagy sikert.

Christine de Pisan, francia költőnő *1364. Velencében, †1429 után. Egy királyi titkár háromgyermekes özvegye volt: kenyérkeresetből írt. Szerelmi dalai konvencionális versek, főúri pártfogói használatára. Őszinték, egyéniek nem is lehetnek, de ízlésesek és kedvesek. Rokonszenves képet adnak a főrangú társadalomról. A prózai *Livre des trois vertus ou trésor de la cité des Dames* a nőnevelés kérdéseiről szól — a legalacsonyabb rangtól a legmagasabbig — s védelmébe veszi a női nemet *Jean de Meung* és a többiek polgári ízű támadásai ellen. Utolsó műve (1429) az akkor fellépett Jeanne d'Arc-ot dicsőíti. *Benedek.*

Christophoros, mytilenei, *1000. †1050., magas címek s állások viselője a bizánci birodalomban, a legkitűnőbb görög költők egyike a középkorból, alkalmi költeményei vannak s epigrammái; szellemesség, humor s tökéletes verselés jelességeik. Kiad. A. *Rocchi* 1887. és E. *Kurtz* 1903.

Christopoulos, *Athanasios*, 1772. †1847., a modern ujgörög irodalom egyik előfutára, ki — hamis nyelvfejlődési tételekből, a mai népnyelv aeol-dór azonosságának hitéből kiindúlva — az elsők között írt népnyelven. Témában s hangban Anakreon kései, már fagyos utóda, de könnyed, finom vers- és rímszövő, kit Solomos is becsült. *Pecz* Vilmos és *Erődi* Béla fordítottak belőle magyarra. *Czebe.*

Christos paschon (Christus patiens). »Krisztus kínszenvedése«, valószínűleg a XI—XII. sz.-ból származó görög passzió, ezen egyházi nemben s mint dráma egyáltalán egyetlen emlék a középkori görög irodalomból. Művelődéstörténeti kuriózum: a szent szereplők antik tragikusok verseit szavalják. Kiad. J. G. *Brambs* 1885.

Christovasilis, *Christos*, *1861., egyik legjelesebb képviselője a népi tárgyú

újgörög novellisztikának és költészetnek, aprólékos, hű rajzoló, gyöngéd s idealizáló.

Chronikon, moreai. A Peloponnesoson 1205 óta virágzott frank hűbéres lovagvilág története 1292-ig, kipillantással későbbi eseményekre, versben (versus politicus) középgörög népnyelven (e nemben a legnagyobb terjedelmű emlék), irodalmilag egyáltalán nem, ellenben a frank-görög vegyes műveltség nyomai miatt sokszorosan értékes. Szerzője görögellenes érzelmű, frank-görög vegyes vér lehetett s 1326 körül írt hasonló érzelműek számára. Két görög változata van: egy kopenhágai s egy turini Ms-ban az egyik, hosszabb (9219 sor) s érzelmi kitörésekben nem válogatós, egy párizsiban s rokonaiban a másik, rövidebb s tendenciamentesebb; ezekhez jön egy görög kivonat s francia, olasz és spanyol fordítások a XIV. sz.-ból. Magyar vonatkozásban értékesek az Árpádokkal rokon St. Omer-családra vonatkozó részei, világirodalmilag pedig az, hogy ez a mű azt a görögföldi lovagvilágot festi, amelyet *Goethe* Faustja II. részében (ennek az akkor még fel nem merült könyvnek az ismerete nélkül) megelevenített. — Kiad.: J. A. *Buchon* 1840. és 1845, és végleges John *Schmitt*-től 1904. — Irod.: J. A. *Buchon*: *Recherches et Matériaux* (1841), *Nouvelles recherches* (1843), *Histoire des conquêtes* (1846), K. *Hopf* görög története Ersch-Gruber encykl. I. 85, 86. (1867—68), *Chroniques gréco-romanes* (1873), W. *Miller*: *The Latins in the Levant* 1908. *Czebe.*

Chronicon Paschale, húsvéti krónika, a bizánci u. n. krónikás irodalom reprezentatív-alkotása, időrendi tárgyalása a világeseményeknek egészen Kr. u. 629-ig, keletkezési ideje kb. 630—640 Kr. u. A műfaj természete szerint kompiláció (biblia, Eusebios, Sextus Julius Africanus, Malalas, kül. táblázatokból), fantasztikus és kuriózus események előadásában betelhetetlen, stílusa alacsony. Nevezetessége az élén található ált. keresztény idő, s részletben a húsvéti ciklusra vonatkozó számítás, melyek első alkalmazásai a később általánossá vált »bizánci érának« (5507. III. 21-től kezdve). — Kiad.: M. *Rader* 1615, C. du *Cange* 1688, L. *Dindorf* 1832, *Migne* Patr. Gr. 92. köt. Irod.: H. *Gelzer*: *Sextus Julius Africanus und die byzant. Chronographie* 1885. *Czebe.*

Chronique des Lettres Françaises (ejtsd: kronik dé letr fraanszeez), francia irodalmi és kritikai folyóirat. Alapították 1922., kéthavi füzetekben jelenik meg. Szerk. J. *Place*, főmunkatársai J. *Bédier*, L. *Bertrand*, P. de *Nolhac*, E. *Jaloux*, M. *Maeterlinck*, Ch. *Maurras* és a *Tharaud*-testvérek.

Chrysostomus (= aranyszáju) **János** (345—407), a nagy egyházi férfiak közül való, 102 műve nem annyira tudományos, mint inkább gyakorlati jelentőségű. Kiváló szónok. Mint az antiochiai iskola híve, kitűnően ért ahhoz, hogy a biblia alkalmas helyeinek tudományosan hű magyarázatát nagy ékesszólásával gyakorlati szempontok céljából kiaknázza. Beszédeiben erősen ostorozta a fényűzést és a gazdagságot. Kiváló szónoki készsége és férfias fellépése rendkívül népszerűvé tették. Az »aranyszájú« melléknevet a VII. sz.-ban nyerte. Művei: *Migne* Patr. Gr. 47—64. k. *Szimonidesz.*

Church (ejtsd: csörcs), *Alfred John*, angol író, *1829. †1912. Klasszika-filológiai szakmunkáin kívül népszerű ifjúsági földolgozásai: *Stories from Virgil*, *Stories from Homer* stb. tették ismertté nálunk is.

Churchill (ejtsd: csörcsil), *Charles*, angol költő, *1731. †1764. Híres szatíráiról (*Apology to te criticol reviewers stb.*).

Ch., *Winston*, amerikai tengerész és regényíró, *1871. Művei: *The Celebrity*, *Richard Carvel* (több mint 1 millió példány), *The Crisis*, *Mr. Crevé's Carreer*, *The Inside of the Cup*, *A far Country*, *The Dwelling Place of Light* stb. Regényei St. Louis, Maryland és általában Északamerika fejlődését festik történelmi és társadalmi tekintetben, s időrendileg, mint eleven korrajzok, összefüggnek.

Cibber (ejtsd: szibber), *Colley*, angol drámaíró, *1671. †1757., 1730. poeta laureatus lett. Harminc darabot írt, némelyiknek nagy sikere volt. Pope őt tette a *Dunciad* hősévé.

Cicero, *Marcus Tullius*, Kr. e. *106. †43., római államférfi, ügyvéd, szónok és író. Alapos retorikai és filozófiai kiképzés után állami szolgálatba lép; sorra emelkedik a hivatalnoki ranglétrán, 63. konzul, elnyomja Catilina összeesküvését s ekkor áll pályája csúcspontján, megkapja a »haza atyja« kitüntető címet, de az összeesküvők törvénytelen kivégzése miatt száműzték, vagyonát elkobozták, házát lerombolták. Egy év múlva (57) diadallal visszatért; 51—50. Cilicia tartományi kormányzója; a triumvirek politikai versengésében eleinte Pompeiushoz csatlakozik, ennek bukása után Caesarhoz; ennek megöletése után Octavianushoz próbál közeledni, de proskribálják s 43. menekülése közben megölik. C. nagytehetségű s gyenge jellemű, határtalanul nagyravágyó, érzékeny és hiú, képmutató, de egyúttal gyöngeszívű jóbarát, gyöngéd férj és apa volt, bár még családi leveleiben is sok a póz. Egocentrikus természet; leveleiben, beszédeiben mindig a maga személyét tolja előtérbe. Amily kevéssé vonzó emberi egyénisége, oly nagyszabású, imponáns, tiszteletet parancsoló és értékes író működése. Legnagyobb, mint szónok; a szerkesztésnek, a stílusnak és az előadásnak egyformán páratlan mestere. 58 beszéde maradt ránk, amelyek közül kiválnak a Verres, a Catilina s az Antonius ellen mondott (14 ú. n. filippika) beszédei. Beszédeit előre elkészített vázlatok alapján rögtönözte s csak utólag foglalta írásba, részben felszabadított rabszolgájának, Tironak gyorsírásos jegyzetei alapján. Beszédei a retorikai művészet minden eszközének felhasználásával készültek: gazdag és pompázó nyelvük s a pazar művészettel és következetesen alkalma-

zott prózaritmus az antik ékesszólás Demostheneshez méltó emlékeivé avatja őket, de hiányzik belőlük a belső meggyőződés ellenállhatatlan és lenyügöző ereje. C. szemében nem az igazság a fontos, hanem hogy megnyerje az ügyet; az ügyvédi és szónoki virtuozitás nála öncéllá válik. Elviselhetetlen hiúságában folyton önmagáról beszél, nevetséges módon egyre önmagát magasztalja, szenvedélyes gyűlölettel tör ellenfelére, gyáván visszariad az őszinte és döntő szótól, opportunista politikus létére sohasem tud határozottan állástfoglalni. Szónoki és ügyvédi diadalait nem éles logikájával és jogi érvelésével aratta, hanem eleven elbeszélő művészetével, finom jellemzéseivel, tiszta és választékos nyelvével, lendületes körmondataival s mindenekfelett szónoki előadóképességével; itt is van azonban még egy hibája: a tűrhetetlen szószaporítás, amely, hiába tiltakozik ellene, az asianismus csökevénye szónoki kultúrájában. Elméleti retorikai iratai görög minták után készültek; nevezetesebbek: a *De oratore libri III.* (A szónokról) bevezetés a szónoklattanba, párbeszédes formában; általában C. elméleti műveinek jó részét párbeszédes formában írta s ezzel ő népszerűsítette a latin irodalomban a platoni dialogus műformáját. *Brutus de claris oratoribus* (B. vagy a híres szónokokról) c. műve a római szónoklat története, telve értékes adatokkal, egyebek közt a maga szónoki tanulmányaira vonatkozólag is. Leveleit a nyilvánosságnak szánta; ránk maradtak 3 könyvben öccséhez, Quintushoz, 16 könyvben Atticushoz, 16 könyvben családtagjaihoz, benső barátaihoz *(ad familiares)* írt és részben tőlük kapott levelei. C. levelei egyéniségének, magánéletének legrejtettebb titkait, közéleti szereplésének legtitkosabb rugóit is leplezetlen őszinteséggel, bár természetesen legtöbbször mentegetve és szépítgetve, feltárják. Egyúttal azonban páratlanul értékes adatokat szolgáltatnak ezek a levelek ama mozgalmas kor politikai, társadalmi és irodalmi eseményeinek megismeréséhez és megítéléséhez. Ezenfelül becses emlékei az antik levél-műfajnak, amelynek minden változata előfordul köztük. Stílusuk a mindennapi társalgás irodalmivá finomított, könnyed és közvetlen stílusa. Filozófiai iratai nem belső szükségérzetből fakadó alkotások; filozófiával C. csak pihenésül, a politikai élet-adta szünetekben foglalkozott. Célja volt a görög filozófiai rendszereket megismertetni a római közönséggel; C. nem foglalt állást filozófiai tekintetben sem: eklektikus volt, egyik rendszerhez sem kötötte le magát. Filozófiai iratainak műformája általában a dialógus és ebben Platon követője. *De republica* (Az államról) írt műve elgondolásban és formában Platon, nézeteiben Panaitios stoikus filozófus hatását mutatja. Ugyancsak Platon és Panaitios szellemében készült a *De legibus* (A törvényekről) szóló műve, amelyben a görög minták ellenére is római veretet tud adni filozófiájának. Ismeretelméleti műve, amelyben egyúttal a filozófia történetének is vázlatát adja, az *Academica*; a legfőbb jó és rossz kérdését világítja meg a különböző filozófiai rendszerek felfogásában a *De finibus bonorum et malorum*; ennek folytatásául tekinthető a *Tusculanae disputationes* (Tusculumi beszélgetések), amelyben a legfőbb jó és rossz gyakorlati alkalmazása gyanánt népszerű életfilozófiát ad; vallásfilozófiai műve a *De natura deorum* (Az istenség lényegéről), amelyben megint nem Platon és Aristoteles, hanem másodlagos források *(Klitomachos, Poseidonios, Zeno, Philodemos* stb.) alapján foglalkozik a kérdéssel. Kisebb filozófiai művei közül tárgyuknál és előadásuknál fogva a legnépszerűbbek *Laelius de amicitia* (L. vagy a barátságról) és *Cato maior de senectute* (C. vagy az öregségről). A mindennapi erkölcsi élet problémáit tárgyalja Panaitios és Poseidonios nyomán fiához írt *De officiis* (A kötelességekről) c. munkájában. — C. a latin próza utólérhetetlen mestere, ellentállhatatlan hatású szónok, az antik retorika és filozófia elméletének latin nyelven egyetlen s egyúttal páratlan hatású rendszerezője. Költészete jelentéktelen. Magyarra számos műve le van fordítva. Hatása az utókorra mérhetetlen; v. ö. *Zielinski: C. im Wandel der Jahrhunderte*, Lipcse, 1908. — Olv. G. *Boissier: Cicéron et ses amis*, Paris, 1865; magyarra ford. *Csiky* Kálmán, Budapest, 1876. *Révay.*

Cid és *Cid-románcok*. A középkori spanyol elbeszélő költészet kedvelt hőse, a kasztiliai lovagi ideál legdicsőbb képviselője Don Rodrigo Diaz de Bivar, akit a legyőzött arab vezérek *úr*-nak *(szid, szeid)* neveztek el, a XI. században élt. A róla énekelt hősi dalokkal egyidejűleg verses krónikák is keltek személyéről, ezek közül a *Poema del Cid* (egyike a legrégibb spanyol nyelvemlékeknek) és a *Cronica rimada del Cid* maradtak fenn. A rövid dalszerű románcok a C.-nek egy-egy harci kalandját, életének egy-egy mozzanatát mesélik el: most összegyűjtve forognak közkézen *Romancero del Cid* címen. Ebből készült *Guillen de Castro* drámája: *Cid ifjúsága*, amelyet *Corneille* nagyon hű utánzatban vitt a francia színpadra. A német *Herder* híres Cid-románcai szintén a *Romancero* fordításai, de egy francia átdolgozás nyomán. *Honti.*

Cienfuegos (ejtsd: szjenfuégosz), *Nicasio Alvarez de*, spanyol költő, *1764. †1809., a napoleoni háboruk alatt mint lázadót a franciák ki akarták végezni, de csak egy évig élt a megkegyelmezés után. Tragédiáit *(Zoraida, Idomeneo, Pitaco)* annak idején sikerrel adták. Drámai műveinél jobbak kisebb költeményei (ódák, elégiák, anakreoni versek).

Cím. Az irodalmi mű tárgyának rövid jelzése, egy-két szóban, néha mondattöredékben. Nem jelentéktelen tényezője a hatásnak, a várakozás fölkeltésének. Épen ezért az alacsonyabbrendű irodalom gyakran vissza is él vele: hangzatos C.-ekkel igyekszik magára vonni az olvasó

figyelmét. A régi irodalomban, a reklám egyéb eszközei hiányozván, mindennapos jelenség a hosszú C. vagy *alcím*, amely lehető teljességgel akarja ismertetni a mű tárgyát. *Benedek.*

Cino (ejtsd : csino), *da Pistoia*, tkp. : *Guittone Sinibaldi*, olasz lirikus, *1270. Pistoiában, †1337 k., u. ott. Képzett jogász volt, egy darabig otthon bíráskodott, azután a politikai élet ragadta magával és szerte kóborolt Olaszországban. Jogi művei is híresek voltak a maga korában, de halhatatlanságát költeményeinek köszönheti, amelyekkel a középkori olasz líra legfejlettebb költői iskolájának tagjai, a *dolce stil nuovo* erősen intellektuális, de formájában a legzeneibb harmóniára törekvő költészetének egyik legjelesebb művelője volt. Szerelmi líráját *Selvaggia Vergiolesi* ihlette.

Cino da Pistoia

Cinquecento (ejtsd : csinkvecsento), az olasz irodalom- és művelődéstörténetben a XVI. sz. neve.

Ciullo (ejtsd : csullo) **dal Camo** (vagy *Cielo dal Cano)*, állítólagos szerzője a legbecsesebb fennmaradt olasz *Contrasto*-nak, melyet kezdő szavai után *Rosa fresca* (Üde rózsa) néven szokás nevezni. A *contrasto* költői párbeszéd, melyben valami lovag vagy más férfi egy leányt (többnyire falusi v. pásztorleányt) akar egy rövid tartamú szerelmi kapcsolatra meghódítani. C. contrastojában a lány, akinek szavaiból már kiérezhető, hogy hajlandó engedni, a forma kedvéért a végső igen előtt még megesketi a férfit, hogy feleségül veszi. A zamatos népiesség, az előadás friss gördülése ezt a contrastot a népies költészet kis remekévé avatja. *Honti.*

Ciura (ejtsd : csura), *Alexandru*, erdélyi román prózaíró. *1876., gimn. ig. Kolozsvárt. Több kötet rajzot, novellát és irodalmi tanulmányt írt.

Cladel, *Léon*, *1835. †1892., francia író. Mint regényíró kezdte, hamarosan Párizsba került, ahol a parnasszistákhoz csatlakozott. Ebben az időben parnassien verseket és fantasztikus novellákat írt. Szülőföldjén tett látogatása újra felébresztette benne a régi emlékeket s ettől kezdve ismét regényeket írt, amelyeknek tárgyait a falusiak egyszerű mezei életéből vette. *Va-nu-pieds* c. kötetének, amelyben a földhöz ragadt szegényekről írt parnassien verseket, maradandó értéke van. *Kállay.*

Clare (ejtsd : kler), *John*, angol költő. *1793. †1864. Nevezetes műve : *Poems descriptive of Rural Life* (1820).

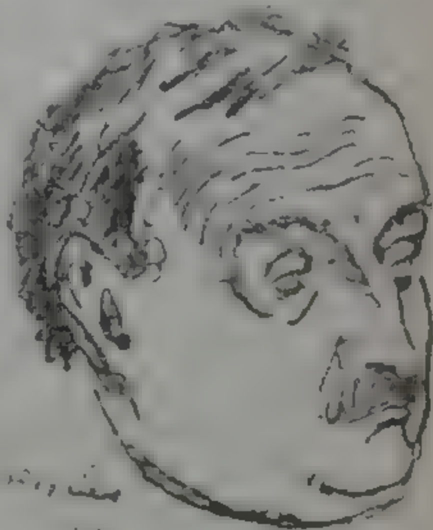
Claretie (ejtsd : klarti), *Jules*, *1840. †1913., francia író, zsurnaliszta, kritikus, történész és regényíró, az Akadémia tagja. Sokáig volt a Comédie française igazgatója is. Híres krónikáiban indiszkrét leleplezője volt a legaktuálisabb politikai és társadalmi botrányoknak. Sűrűn megjelenő regényeinek, amelyek irodalmi érték tekintetében igen egyenetlenek, legtöbbször volt valami aktuális hátterük. Ismertebb művei : *Le rénegat* (politikai regény), *Le Million* (érdekfeszítőn megírt regény a mohó nyereségvágyról), *Le candidat* (a választási visszaélések szatírája), *Le Mariage d'Agnès* (a színházi szerelem regénye), *L'obsession* (bizarr történet egy festőről, aki önmagának hasonmása) és *La Maîtresse* (a házasságtörés érzéki regénye). *Kállay.*

Clarke (ejtsd : klárk), *Charles Cowden*, angol kiadó és irodalomtörténetíró, *1787. †1877. Különösen Shakespeare-tanulmányairól híres, melyeket feleségével együtt írt.

C., *Marcus*, angol regényíró, *1846. †1881. Legjobb műve : *For the term of his natural life.* Ausztráliában élénk birlapírói tevékenységet fejtett ki.

Clasio, l. *Fiacchi.*

Claudel (ejtsd : klodel), *Paul Louis Charles*, francia író, *1868. Konzuli pályára lépett. 1893-tól kezdve mint vicekonzul bejárta úgyszólván az egész világot. 1921 óta Franciaország tokiói nagykövete. C. nemcsak a mai Franciaország, hanem az egész világirodalom egyik legnagyobb élő költője. Hatalmas írói oeuvreje a Bibliával, Rimbaud-val, Aischylosszal és Shakespeare-rel van rokonságban. Alkotásai igen különböző inspirációból születnek ugyan, de tengelyük, mint C. egész gondolkodásának tengelye, a keresztény hit. Hatalmas lirizmusának hullámai, hömpölyögjenek akár a *nagy ódák* széles áradású verseiben, drámákban, misztériumokban, vagy kisebb vallásos költeményeiben, mint nagy gyűjtőmedencébe, mindig a katolicizmusba torkolnak. C. szelleme mindig az egyetemesbe szárnyal. Lelkét kozmikus szeretet heviti. Verseinek fölséges szárnyalású zengése olyan, mintha a Természet orgonája szólna a Világegyetem roppant templomában. Drámáinak gerince az esendő ember viszonya az isteni kegyelemhez. Első drámájában, a *Tête d'or*-ban még keresztény képek keverednek pogány fobászkodásokkal. A dráma hőse egy kelet ellen induló európai Attila és alapgondolata, hogy a mult a jelenben is tovább él. Második darabja *La Ville*, a legelvontabb eszmei drámája, azt demonstrálja, hogy az ember sorsa csak nyomorúság lehet a földön, ha eldobja magától az isteni törvényeket, C. első egészen keresztény talajból fakadt drámája *La jeune fille Violaine*, amelynek átdolgozása az *Annonce faite à Marie*. Ez a misztériuma a keresztény-

Claudel

ség nagy gondolatainak, a feláldozásnak magasztalása és egész lelki szépségében való kiteljesítése. A természetes gondolkodású és az isteni kegyelem világosságában élő ember áll itt egymással szemben. Az angyali üdvözlet nagy titka ismétlődik meg itt, mikor az önfeláldozó Violaine szűz testével szinte új életre szüli gonosz testvérének, Maranak halott leánykáját. *Le repos du septième jour* a keresztény kinyilatkoztatás és az ókhinai szellem közt keres vonatkozásokat. A *Partage du midi* annak a férfinak a problémáját veti fel, akinek az isteni szeretet hívó szava és a földi szerelem csábítása közt kell választania. *L'Otage* a francia forradalom idejében játszik s a régi feudális hűséget állítja szembe a felforgató demagógiával. Hasonló tendenciája van az *Echange*-nak is. Legújabb drámája, a négy estére tervezett *Le soulier de satin* a XVI. század végén játszik Spanyolországban, tárgya szintén az ember és az isteni kegyelem s maga a darab csodálatos keveréke a misztikumnak, a tragikus szenvedélynek és a bohókás humornak. Az *Otage*-t trilógiává egészíti ki *Le pain dur* és *Le père humilié*. Lírája a következő verskötetekben van összegyűjtve: *Cinq grandes odes, Corona benignitatis anni Dei, Poèmes de guerre, La messe là-bas*. Legújabb kötete *Les feuilles des Saints*. A *Connaissance de l'Est* keleti képek gyűjteménye lírai prózában. Keresztény és artisztikus filozófiájának alapvető tételeit az *Art poétique*-ben fejtette ki. Műveinek teljességéhez hozzátartozik még a *Protée* szatir dráma, *L'ours et la lune* fantasztikus bohózat és *La cantate a trois voix* hymnikus játék. C. drámáit is versben írja. Ir ugyan metrikus rímes formában is *(Vers l'exile)*, de leggyakrabban a maga sajátságos egyéni formáját használja. Ez a forma hosszú, szabálytalan sorokból áll, amelyek a ritmizált beszéd és a költői próza csodálatos keverékét adják. Lírai költeményeiben olykor makámaszerűen rímelnek is ezek a sorok, drámáiban sohasem. Van egy igen érdekes tanulmánya is a francia ritmusról, prozódiáról és versről, amely még könyvalakban nem jelent meg. Drámáit, sajnos, eddig csak kísérleti színpadokon adták elő, de C. drámáinak van idejük várni. – Róla: G. *Truc*, Paris, 1925. *Kállay.*

Claudianus, *Claudius*, alexandriai származású latin költő (365—404 közt). Rómában élt. Irt verses panegirikusokat (az Aniciusok, Honorius, Stilicho stb.) tiszteletére, invectivákat (Rufinus, Eutropius ellen), leveleket, epigrammákat, lakodalmi énekeket. Kedves, bár erősen retorikus költeményben megénekelte Proserpina elrablásának mondáját *(De raptu Proserpinae,* 3 könyv) és egy másikban a gigászok harcát, egy kisebb és kitűnően sikerült költeményben pedig a phoenix-madár mondáját. C. udvari költő, egykorú eseményeket öltöztet nagyobbrészt költői alakba, de nem ragaszkodik a történeti hűséghez, hanem költői fantáziával színesíti át a száraz tényeket. Költészetének ez az ága csupa retorika és túlzott hízelgés; igazi költői tehetsége kisebb mitológiai költeményeiben, epyllionjaiban és lírai verseiben érvényesül.

Görög nyelven írt költeményei közül ránk maradt *Gigantomachia* c. dagályos stílusban írt eposzának néhány töredéke és hét epigrammája. *Révay.*

Claudius, *Matthias*, *1740. †1815., német költő. *Klopstock* s a rokokó zeneisége között áll. Az idillikus alkonyi csönd, egyszerűség, középszer, csillagos mennybolt lirikusa. Minden benyomása német és francia misztikából táplálkozó vallásos áhítatának visszfénye. Néhány dalában igen egyszerű nyelvi, formai apparátussal, gondolati kerülő, kényszer nélkül juttatja érvényre a tiszta melódiát. Petőfire is hat. Művei: *Asmus omnia sua secum portans oder Sämtl. Werke des Wandsbecker Bothen,* 1775—1812. v. ö. *W. Stamler, M. Cl.* 1915. *Turóczi-Trostler.*

Clauren, *Heinrich*, *1771. †1854., *Karl Gottl. Sam. Heun*, német író álneve. Sokat olvasott elbeszélései jellemzők a restauráció korának hatásvadászó, émelyítően érzéki — érzelmes álromantikájára. Leghírhedtebb közöttük: *Mimili* (1816, magyarra ford. *Fábián* Gábor, 1826). Hauff ellen irányul: *Hauff, Der Mann im Mond* (1826). Összegyűjtött művei megjelentek 1851. 25 k. *Turóczi-Trostler.*

Clausen, *Jenny Blicher.* Dán írónő, *1860. †1907. Főművei: *Digte* (versek), *Violin* (drámai költemény, 2 részben), *Inge Heine* (regény, magyarul is).

Claussen, *Sophus*, dán költő, *1865. Jörgensen és Stuckenberg barátja és szövetségese az irodalmi harcban. Vidám szellem, gondtalan fiatalság árad minden sorából, szemben az előbbiek gondterhelt komolyságával. Első verseskötete a *Naturbörn* volt (1887). Párizsi és olaszországi útja után adta ki első prózakötetét *Fiatal bandák* c. alatt. Ezt követték: *Kitty* (elbeszélések), *Antonius Párisban, Zarándoklat,* egy színmű: *Munkásnők* és még egy novellagyüjtemény: *Két part között.* 1899. jelent meg következő költeménykötete, a *Füzfasíp*, a dán líra igazi gyöngyszeme. Későbbi verskötetei közül a *Varázslatok*, a *Dán versek* és a *Heroica* érdemelnek említést. *Juhász A.*

Clémenceau (ejtsd: klemaanszó), *Georges*, francia politikus, *1841. Mint szónok és publicista nagy (sőt félelmes) nevet szerzett. Kétszer volt kormányon; első alkalommal az egyház és az állam szétválasztásáról szóló törvényt hozta tető alá, második alkalommal a világháborút likvidálta, hazánkra nézve gyászos módon. Irodalmi művei délamerikai útleírásain kívül: *la Mêlée sociale, le Grand Pan, Au fil des jours, Aux embuscades de la vie, Les plus forts* (regény) stb. Egy színdarabját *A boldogság fátyola* címen a budapesti Nemzeti Színház is játszotta (1906).

Clemens Alexandrinus, l. *Alexandriai Kelemen.*

Clemens, *S. L.*, l. *Mark Twain.*

Clermont, (ejtsd: klermón) *Emile,* francia író, *1880. †1916. a harctéren. Analitikus regényeket írt, kezdetben erősen Barrès hatása alatt. Regényeinek *(Amour promis, Laure, Histoire d'Isabelle)* komoly irodalmi értéke és sok költői szépsége van. Érdekes képet ad róla nővérének, Louise C.-nak könyve, amely igen sok kiadatlan töredéket is tartalmaz.

Clifford, *W. K.,* angol írónő. Számos regényt és drámát írt. Regényei közt legjobbak: *Aunt Anne* (a »Père Goriot« angol ellenképe), *Anyhow Stories, Miss Fingal*; drámái közt: *An Interlude, A Women Alone, Two's Company.*

Climax, a. m. fokozás. Költői alakzat.

Clough (ejtsd: klöff), *Arthur Hugh,* angol költő, *1819. †1861. Gyermekkorát Amerikában töltötte, Angliában tanult s Francia- és Olaszországban járt. Szkepticizmus vonul végig költészetén. Legjobb műve a hexaméterekben írt *The Bothie of Tober-na-Vuolich.* 1849. jelent meg az *Amours de Voyage* verses elbeszélése és a *Dipsychus.* Őszinte érzés, mély gondolkodás jellemzi, az igazság keresése inspirálja legszebb verseit, de formailag csak rövid költeményei tökéletesek. Arnold *Thyrsise* C. emlékének szól. Műveit kiadta *Palgrave.* L. *Waddington* C.-tanulmányát. *Rózsa.*

Coccaio, l. *Folengo.*

Cocteau (ejtsd: koktó,) *Jean,* francia költő, *1892., a legfiatalabb nemzedék sok irányu tehetsége. Ir lírai költeményeket, regényeket, ballet-pantomimeket, lírai drámákat, tehetséges rajzoló, díszlettervező, rendező. De minden munkájában ott van a vérbeli költő. Ujabban erős aktivitást fejt ki, mint a modern költészet és zene propagálója. Részt vesz a surrealista mozgalomban. Mint az »új színpadi költészet« szenvedélyes keresője részt vesz Eric *Satie*-val és *Picasso*-val a *Parade* c. ballet megalkotásában, Darius *Milhaud* közreműködésével színre hozza *Le boeuf sur le toit* c. melankolikus bohózatot és Irène *Lagut,* Jean *Hugo* és más fiatal zeneszerzőkkel együtt a *Mariés de la tour Eiffel* c. modern barlequinadot (Magyarul előadták a »Zöld Szamár«-ban). Modernizálta *Antigone*-t és *Romeo*-t. legujabb színpadi műve: *Orphée.* Lírája is folytonos nyugtalan evolúciót mutat. Első, ma már jórészt elfeledett verseit 17—18 éves korában írta *(Prince frivole)* kissé fantasztikus szimbolizmussal. *Le cap de Bonne-Espérance,* a dadaizmus és kubizmus teljes kaoszát mutatja. A *Vocabulaire* és a *Plain-Chant* szabályos, rímes versei túlzsufolt képorgiáktól lassankint térnek meg az elmélyülő nyugalomhoz. A *Discours du grand sommeil* szabad versekben írt összefüggő költemény. Rendkívül ügyes a pamfletben *(Le coq et l'arlequin).* Regényei: *Le grand écart* (A párizsi fiú címen magyarul is megjelent) és a *Thomas l'imposteur* a költészet frisseségét és a könyed szatirát egyesitik kecses, bájos egyveleggé, amelyben a legmaibb Párizs bárvilágának furcsa barokja tükröződik. *Kállay.*

Codreanu, *Mihai,* a legművészibb román szonett-író, *1876., Jasi-ban. Jelenleg színészeti főfelügyelő. Több ízben nyert jutalmat és pályadíjat.

Coelho, *Joaquin Guilherne Gomes,* l. *Diniz.*

Coignard abbé (ejtsd: koanyár). Az epikureus Anatole *France* egyik alter-egoja és szócsöve. Szerepel a *Rôtisserie de la Reine Pédauque*-ban, az *Opinions de J. Coignard*-ban és a *Contes de Jacques Tournebroche*-ban.

Coleridge (ejtsd: kolridzs). *Samuel Taylor,* angol költő, gondolkodó és kritikus, *1772. †1834. Wordsworth mellett a Tavi iskola (Lake Poets) legnagyobb alakja. Ottery St. Maryben (Devonshire) született, hol apja pap. Korán árva; a Christ's Hospitalban Charles *Lamb* iskolatársa; majd Cambridgeben forradalmi eszmékkel telik meg. Rövid katonáskodás után visszajut Cambridgebe, onnan Oxfordba, hol *Southey*-vel egy amerikai ideális köztársaság alapítását tervezi. Bristolban

Coleridge.

nőül veszi Southey sógornőjét, s megindítja a *Watchman* c. propagandisztikus folyóiratot. 1797. megismerkedik *Wordsworth*-tel s híres sétáikon beszélik meg a *Lyrical Ballads* tervét. Darabig unitárius pap, majd a Wedgewood-fivérek költségén Németországban tanul filozófiát. Hazatérve a Tavak körül (a *Lake District*ben) újságírásból s fölolvasásokból teng. Ópiumnak adja magát. Elhagyja családját s 1816-ig Londonban csavarog. Ekkor Highgatebe, Gillmann orvos házába vonul, hol lassan leszokva az ópiumról, utolsó éveit hozzázarándokló barátai között magas nívójú társalgásban tölti. C. Wordsworth természetimádó realizmusával ellentétben a sejtelmes, a megfoghatatlan, a metafizikum felé vonzódik; hatása az európai romantikus áramlatra nem csekélyebb, mint társáé. Tárgyban és formában egyformán egyéni, különös, szinte különc; illanó és csodálatos érzések és fantazmagóriák költője. Mint gondolkodó a német idealisták hatása alatt áll s szubtilis spekulációkba vész. Mint apostol, lassan kigyógyul forradalmi álmaiból s konzervatív humanitárius irányban fejlődik. Elméletileg mélyen megalapozott nagyhatású kritikáiban a romantika előharcosa, *Wordsworth* heroldja. — Művei: *Robespierre,* dráma 1794.; *Poems on Various Subjects* 1797.; *Lyrical Ballads* 1798., 19 Wordsworth s 4 C.-vers, köztük a *The*

Rime of the Ancient Mariner (A vén tengerész nótája), misztikus tengeri költemény az ó balladák stílusában, különös erejű hangulatok, bizarr pantheizmus; *Sibylline Leaves, Odes and Miscellaneous Poems* versciklusok, nagyrészt 1796 és 1802. közt írva; *Remorse* dráma, 1813.; *Christabel* 1816. (797. írva): töredék, középkori mágikus történet, a romantika egyik első diadala, bizarr, sejtelmes, impresszionisztikus színezéssel; verse az ú. n. *Christabel-metrum*, olvatag négyesütemű sor; *Kubla Khan* 1816. (797. írva, állítólag ópiumálomban): töredék, keleti fantazmagória; *Zápolya*, magyar tárgyú dráma, 1817.; *The Statesman's Manuel, a Lay Sermon* 1816.; *A second Lay Sermon* 1817.; *Biographia Literaria* 1817., irodalmi önéletrajz, kritikai főműve; *Aids to Reflection* 1825.; *On the Constitution of the Church and State* 1830.; *Prose in Rhyme*, utolsó versei; *Literary Remains* 1836—38.; *Confessions of an Inquiring Spirit* 1849.; *Theory of Life* 1849.; *Lectures on Shakespeare* 1904. Szerkesztette a *The Watchman* (1796) és a *The Friend* (1809) folyóiratokat; s dolgozott a *Morning Postba*. Asztal fölötti beszélgetéseit *(Table Talk)* unokaöccse adta ki. Leveleit unokája (1895). — Irodalom. Összkiadások: *Pickering* 1877., *Campbell* 1893. Életrajz: *Gillmann* 1838., *Traill* (English Men of Letters) 1884., *Brandl* 1886., *Caine* 1887. *Larnall: Wordsworth and the C.-s* 1899. — Magyarul: *A vén tengerész*, ford. *Szabó* Lőrinc, Kner 1921. *Babits Mihály*.

Coleridge, *Hartley*, angol költő, *Samuel Taylor C.* legidősebb fia, főleg szonettjeiről és töredékben maradt Prometheus-drámájáról nevezetes.

Colet (ejtsd: kole), *Louise*, francia költőnő, *1810. †1876. Sokat írt, de emlékét inkább az őrzi meg, hogy *Villemain* és *Flaubert* barátnője volt (l. különösen ez utóbbinak levelezését).

Colette *(Colette Willy*, eredeti nevén *Mme Henri de Jouvenel)*, francia írónő. Ő a szerzője Willyvel együtt a perverz *Claudine* regénysorozatnak. Később elvált Willytől s ennek káros irányításától megszabadulva, minden gát nélkül bontakozik ki nagy tehetsége, amely az igazán mély és szubtilis érzések rendkívül szerencsés és tökéletes megrögzítésében áll. Nagyszerűen írja le a legösztönösebb lényeket, az állatokat. Állattörténetei *(Sept dialogues de bêtes — La paix chez les bêtes)* elsőrangú írások. Prózája csupa hajlékony érzéki ritmus, mint a mozdulatok, amelyeknek leírásában szuggesztív erejű művész. Ismert regényei *La retraite sentimentale, Les vrilles de la vigne, La vagabonde, L'Entrave, Chéri, La fin de Chéri* és *Heures longues*. *Kállay*.

Colin (ejtsd: koleen), *Muset*, francia trouvère, élt *1230—80 körül. Ír a konvencióknak megfelelő szerelmi dalokat is, de egyénisége abban nyilatkozik meg, hogy ezeket szemmelláthatóan nem veszi komolyan, s a fütött szoba és a jóllakás gyönyöreit elébe helyezi a szerelem ideális örömeinek.

Collerye (ejtsd: koleri), *Roger de*, francia költő, *1470. †1538. Sottie-kat és farceokat írt az *Enfants Sans-Souci* társulatának. Az egyébként vídám kedélyű költő sokszor megható képet fest verseiben nyomorúságáról és ifjúsága elsiratásában *Villon*-ra emlékeztet.

Collet-Vogt, *Nils*, *1864., kiváló norvég lírai költő, a norvég természet egyik legtehetségesebb megéneklője. Verskötetei közül legsikerültebbek: *Fra vaar till höst* (Tavasztól őszig), 1900, *Fra Kristiania*, 1904 és *Hjemkomst* (Hazatérés) 1917.

Collett, *Camilla*, *1813. †1895., Wergeland norvég nemzeti költő húga, jeles írónő és a norvég nőemancipáció legkiválóbb alakja. Már első nagy regényében: *Amtmandens dötre* (A hivatalnok leányai, 1854—55) a nők egyenjogúsítása mellett harcolt. Jelentősége irodalmi, politikai és szociális tekintetben egyaránt nagy.

Collier (ejtsd: kalier), *Jeremy*, *1650. †1726., az irodalom szempontjából híres arról a támadásáról, melyet az angol színpad ellen intézett: *Short View of the Immorality and Profaneness of the English Stage* (1699).

C., *John Payne*, angol irodalomtörténetíró, *1789. †1880. Megírta az angol dráma történetét *(History of dramatic poetry)* s különösen Shakespeare korával foglalkozott. Shakespeare kortársait ő tanulmányozta legelőször.

Colligatum, a könyvészetben így nevezik az olyan kötött könyveket, amelyekbe több különféle mű van egybekötve.

Collin, *Heinrich Josef von*, osztrák-német drámaíró, *1771. †1811. A weimari klasszicizmus hatása alatt ő is klasszikus stilizálásra törekszik drámáiban (pl. *Regulus*, magy.-ra ford. br. *Wesselényi* M., *Coriolan*, 1802, *Polyxena*, 1803, *Bianca della Porta*, 1807; legjobb műve. *Mäon*, 1807, *Die Horatier u. Curiatier*, 1810), de épenséggel nem szolgált rá arra, hogy »osztrák Schiller«-nek nevezzék, híján van a »nagy« pátosznak s inkább a francia álklasszicizmusra emlékeztet. Drámáival mult el egykor népszerű verseinek *(Lieder österr. Wehrmänner*, 1808, *Gedichte*, 1812) híre. Összes műveit kiadta *M. v. Collin*, 1812—14. *Turóczi-Trostler*.

C, *Matthäus*, *1779. †1824., az előbbi testvéröccse, osztrák német drámaíró. A reichstadti herceg nevelője. Shakespeare technikájával, de Sh. ereje nélkül dramatizálta az osztrák (magyar) történelmet. (Legjobb műve: *Belas Krieg mit seinem Vater* c. drámája).

Collins, *John Churton*, angol irodalomtörténetíró, birminghami egyetemi tanár, *1868. †1908. Számos tanulmányt írt, kiadott klasszikusokat. Írt Voltaire-ről, Swift-ről, Shakespeare-ről, Tennyson-ról stb. Legjobb essayit *Studies in Poetry and Criticism* c. kötete tartalmazza.

C., *William*, angol költő, *1721. †1759. Keveset írt, de munkái közt sok értékes akad, legjobbak ódái (híres *To Evening*

és *The Passions* c.). Műveit kiadta *Dyce*, újabban *Bronson*.

Collins, *William Wilkie*, angol író, *1824. †1889. Jogot tanult, majd az irodalomnak élt. Első regénye *Antonina*, történeti regény. De igazi területe a modern élet, főereje az ügyes, érdekfeszítő meseszövés, sokszor szenzációt kereső tárgyaival. Számos regénye közül legjobbak: *The Woman in White* és *The Moonstone*. Magyarul megjelentek: A fehérruhás nő; A gleninchi rejtély; A feltámadt halott; A végzetes álomkép; A két végzet; A kísértet; A titokzatos hang; Két lélek útja (ford. *Benedek* Elek); Sophokles (ford. *Kont* Ignác); Szív és tudomány (ford. *Huszár* Imre); A holt víz partján, stb. *Rózsa.*

Colman (ejtsd: kolmen), *George*, idősb, angol drámaíró, *1732. †1794. Garrick barátja, több színház vezetője volt. Több mint 30 darabot írt, legjobb a *The Jealous Wife* és *The Clandestine Marriage*. Fordított latin klasszikusokat s kiadott Shakespeare-korabeli drámaírókat.

C., *George*, ifj., angol drámaíró, id. C. G. fia, *1762. †1836. Dramaturg is volt, szellemességéért nagyon kedvelték; legjobb darabjai: *The Heir at Law* és *John Bull*.

Colonna, *Vittoria*, olasz lírikus költőnő, *1492. †1544. 14 évi házasság után özveggyé lett és korának legkiválóbb nagyságaival volt szellemi összeköttetésben. — Ariosto és Michelangelo leglelkesebb tisztelői voltak, és mindketten meg is énekelték. C. költeményei vallásos és szerelmi tárgyúak; a szerelmes verseket férjéhez írta. C. nemcsak az olasz női költők egyik legnagyobbja, hanem az egész olasz líra történetében számot tesz. Érdekesek és nagyértékűek levelei is. *Honti.*

Colonna Vittoria

Columbanus, *543. †616., a bobbioi híres kolostor alapítója. Meleg és szárnyaló prózában írt latinnyelvű levelein és szerzetesi szabályzatain kívül néhány bensőséges, aszkétikus hangulatú költeménye maradt ránk.

Columella, *Lucius Junius Moderatus*, gadesi (Hispania) származású latin író (Nero korában). Magas katonai rangját hamarosan a gazdálkodással cserélte fel s emellett elméletileg is foglalkozott a mezőgazdaság kérdéseivel. Ránk maradt *De arboribus* (A fákról) c. kis munkája tulajdonképen nagy műve első kiadásának a töredéke; nagy műve: *De re rustica* (A földművelésről) 12 könyvben foglalkozik a föld- és szőlőműveléssel, az állat- és fatenyésztéssel, a méhészettel és kertészkedéssel, még pedig nemcsak kiváló szakértelemmel, hanem őszinte lelkesedéssel szeretettel, gonddal és nemzetnevelő célzattal. Művének 10. könyvét (A méhészetről) Vergilius mintájára versben írta meg; sajnos, költői tehetség nem igen volt benne, úgy hogy mégegyszer prózában is megírta ezt a részletet. Legjobb kiadása: V. *Lundström: L. I. M. Columellae opera quae exstant.* Upsala—Lipcse, 1897—1917. *Révay.*

Comedia de capa y espada, a lovag köpenyéről (capa) és kardjáról (espada) elnevezett spanyol »lovagi« színmű; többnyire ármány-vígjáték, azaz olyan, amelynek fordulója valami cselszövény. A comedia-elnevezés nem jelenti a cselekmény víg menetét vagy kifejlését; a spanyol drámának ez a legtágabb értelmű elnevezése.

Comédie Française, más néven *Théâtre Français*; alapította XIV. Lajos, a színművészet lelkes barátja, aki műkedvelőként maga is nem egyszer lépett föl saját udvari színházában, egyebek közt *Molière* darabjaiban is. Első háza 1689. épült fel; mostani palotája 1799. lett kész, de azóta többször igen lényeges átalakításon ment keresztül. A C.-t a franciák a világ első színházának tekintik. Tagjainak két kategóriája van, a szerződtetett színészek, *pensionnaire*-ek és a *sociétaire*-k, akiknek fizetésükön túl még bizonyos járulékuk is van a színház jövedelméből. A C. a klasszikus és modern francia dráma legelőkelőbb székhelye. Exkluzív úgy műsorában, mint játékstílusában. Híven ápolja a tragédiában *Corneille*, *Racine* és *Voltaire* szavaló hagyományait, a komédiában azt a friss, eredeti, merész szellemet, amelynek *Molière*, a költő és színész volt legnagyobb képviselője. A nagy tragikai stílnek az utolsó időkben Mme Segond-Weber, Mounet-Sully, a nagy komikai stílnek Feraudy, a társalgó dráma stíljének Cécile Sorel és Picrat a legkiválóbb mesterei. *Sebestyén.*

Comenius, l. *Komenský* alatt.

Comico Tragoedia. Moralitás a XVII. sz. közepéről. Szerzője ismeretlen. A haláltánc-költemények típusához tartozó drámai munkában a szerző azt bizonyítja, hogy a bűnnek elkövetkezik a büntetése: a halál elragad mindnyájunkat, de a bűnösök még el is kárhoznak. A dőzsölő gazdag, a rabló katona, a zsarnokoskodó tiszttartó a halál és pokol áldozatai lesznek. A párbeszédek ugyan elevenek, a versélése is kiemelkedik a kor többi hasonló tárgyú költeménye közül, de ennek az erkölcsi célzatú drámának is csak műveltségtörténeti jelentősége van. Forrását még nem ismerjük.

Commerce, negyedévenkint megjelenő francia irodalmi folyóirat. Szerkesztői Paul *Valéry*, L. P. *Fargue* és Valéry *Larbaud*.

Commedia dell' arte, félig meddig rögtönzött vígjáték, amelyet vándor olasz komédiások adtak elő. A vígjáték tárgyát előadás előtt nagyjában megállapították; figurái szinte sztereotipikusak voltak;

a bohóc, a paraszt, az orvos, a rászedett apa, az uccai lány stb. A hatás javát azonban épen a rögtönzéssel érték el, amelynek táplálékot és ösztönzést adott a közönség a darab fordulataiban való élénk részvételével és közbeszólásaival. *Sebestyén.*

Commedia erudita, a renaissance idejében a művelt urak által kultivált, *Terentius* nyomán haladó vígjáték, amely inkább a stílus pallérozottságára, a dialógusok finomságára, mint a cselekvény élénkségére vagy gazdagságára és szinpadi hatásra törekedett. Jelesebb képviselői *Aretino*, *Bibbiena* stb. *Sebestyén.*

Commines (ejtsd: kommin), *Philippe de*, francia memoár-író, *1446 k. †1511 k. XI. Lajos belső tanácsosa volt. Lajos halála után, VIII. Károly és XII. Lajos alatt, pályája erősen hullámzott a börtön, a száműzetés s a királyi kegy között. *Memoár*-jain meg is látszik, hogy számolnia kellett a változott viszonyokkal. Sok mindent elhallgat, de azt legalább megállapította a történettudomány, hogy amit elmond, igaz. C. közelről látta az események érlelődését, királyi tanácskozásokban, diplomáciai tárgyalásokban vett részt. Műve középpontjában is ezek állanak; az országot, a tömegeket nem látja a maguk eleven valóságában. Kitűnő arcképet fest XI. Lajosról vagy Merész Károlyról, akinek szolgálatából egykor Lajoshoz pártolt. Minden egyebet — külső történést, bizalmas tárgyalást — a legszükségesebb, legáltalánosabb vonásokban rajzol, annak a szemmellátható célnak megfelelően, hogy műve az uralkodók vezérkönyve legyen. C. elég kiábrándultan nézi a világot, túlságosan is sokat látott a kor ideáltalan, önző marakodásaiból és maga is skrupulusok nélkül gyarapította földi javait. Minden misztikus vallásosság nélkül hisz az egyensúlyozó isteni gondviselésben. Háborúellenes a gondolkozása, mert látja a hadi sikerek véletlen voltát, s azt is, amit ma úgy fejezünk ki: rossz üzlet a háború. De pacifizmusának semmi humánus mellékize nincs. — C. műve a középkor végének legkülönb alkotásai közé tartozik. Intim rajza a százéves háborút követő korszak uralkodó erkölcseinek, gondolkozásának s mintha *Machiavelli* is előre vetné benne árnyékát. *Benedek.*

Commodianus, az első latin keresztény költő; kora (a III. század?), származási helye (Afrika?), életének közelebbi körülményei ismeretlenek. Két terjedelmes költeménye maradt. Az *Instructiones* a pogányok bűneiről s a keresztények kötelességéről, az utolsó ítéletről és az ítélet utáni dolgokról szól, az *Apologia* a világtörténetét foglalja versekbe a teremtéstől kezdve Krisztus mennybemeneteléig, azután a világ végét írja le.

Compagni (ejtsd: kompannyi), *Dino*, olasz krónikás, *1250 k. Flórencben. †1324. u. ott. Élénk részt vett hazája viharos politikai mozgalmaiban; a guelf párt szakadásakor a fehérekhez (a pápa ellenfeleihez) csatlakozott, és mikor a fehéreket leverték, visszavonult a nyilvános élettől, hogy megírja a fehérek és feketék véres polgárháborúját. *Krónikája* Flórenc történetét adja elő 1280-tól 1312-ig, és benne nemcsak, mint a szemtanunak, históriai adatai fontosak, hanem könyvének melegen humánus szelleme, emberismerete, erős erkölcsi érzése és erőteljes stílusa C.-t a középkori olasz próza egyik legértékesebb klasszikusává teszik. Neki tulajdonítanak még egy allegórikus költeményt is, az emberi Észről. A 300 strófás tankölteмény tanító célzattal beleszőtt ókori históriákkal, természetrajzi értekezéssel van tarkítva, címe: *L'intelligenza.* *Honti.*

Compiuta Donzella (ejtsd: kompjúta doncella), a »tökéletes nő« ismeretlen nevű középkori költőnő, akitől néhány szerelmi szonett maradt ránk.

Conceptizmus, l. *Gracián.*

Concetti (olasz szó, ejtsd: koncsetti), facsaros elméskedések. Az olasz barokkköltészet jellemző vonása, s nagy hatása volt a francia preciozitásra is.

Concha *Győző*, *1846., Marcaltőn, 1872—92-ig a kolozsvári, 92-től a budapesti egyetem tanára, az államblcselet legkiválóbb magyar képviselője. Főműve: *Politika* (I. köt. Alkotmánytan, 1894., II. köt.: Közigazgatástan, 1905.). Tanítása szerint az ember léte szakadatlan küzdés, törekvés fölfelé; ebben a törekvésben áll az ember eszméje. Ámde ezt az eszmét az ember nemcsak mint egyén igyekszik megvalósítani, hanem csoportokban, »köz« ökben él. Az ember életének főformája nem az egyéni, hanem a közületi lét. Az embernek eredeti, természetes és egyúttal legteljesebb létezési módjai a nemzetek és népek. Nem minden nép alkot nemzetet; a nemzet az embernek értékes tulajdonságaival, erről öntudattal s törekvéseinek megvalósítására akarattal s külső erővel bír. Az ilyen nemzet állam. Az emberiség életrendjének szabályozója a háború, illetve a nemzeteknek a háborúban megnyilvánuló szellemi és erkölcsi ereje. — C. nagyszámu egyéb művei közül említsük még meg a következőket: *Ujkori alkotmányok*, 2 köt. (1884—88). — *A 90-es évek reformeszméi és előzményeik* (1885). — *Br. Eötvös József és a külföldi kritika* (1908). stb. *Báró Eötvös József és Montalambert barátsága* (1918) stb. *K. Nagy D.*

Condorcet (ejtsd: kondorsze), *Jean Antoine Caritat de*, *1743. †1794., a XVIII. sz. egyik legnagyobb tudósa, kiváló matematikus, filozófus, az Enciklopédia munkatársa, szenvedélyes harcosa az emberi haladásnak. Előkészítője a forradalomnak, de mint a Convent tagja, szembefordul vele. Halálra ítélik. Öngyilkossága menti meg a kivégzéstől. *Chronique de Paris* (Párizs krónikája) c. művében a szabadság áldásait festi. Hiszi, hogy az ember megszabadulva a babonától s ujjászületve a filozófia által végtelen haladásra képes. Az embert úgy tekinti, mint a nagy mindenség egy részét s a szellem örök munkájának részesét. *L'esquisse d'un tableau historique des progrès de*

l'esprit humain (Az emberi szellem haladásának vázlata) c. műve tele van humanitárius álmokkal: tökéletes lesz az emberi jóság s a nemzet és emberiség érdekei ugyanazok lesznek. *Kemény.*

Conférence (fr., konferansz). Előadás, felolvasás. Nálunk főként *bevezető előadás* és a cabaret-produkciókat kísérő tréfás-ironikus előadás értelmében használják a C. szót.

Confident (ejtsd: kónfidaan), a. m. meghitt, bizalmas. A francia újklasszikus tragédiában kialakult típus. Olyan személy, akinek alig van egyéni célja a darabban, s jellemének is csak egyetlen vonása fontos: hogy híven ragaszkodik valamelyik főszemélyhez, aki a lelkét kiönti előtte, tanácsot kér tőle stb. A *C.* a klassz. tragédia kórusát helyettesíti annyiban, hogy az átlag-emberi arányokat képviseli a hős nagyságával szemben, s az átlagos, józan észt a hős szenvedélyével szemben. Technikai szükségességnek is felfoghatjuk: módot ád a hős lelkiállapotának elemzésére anélkül, hogy folytonos monológokra volna szükség. De az egyéni élet minden vonásától megfosztott C. voltaképen ugyanolyan konvenció, mint a monológ. — A modern színpadon, többé-kevésbé leplezett formában, szintén fel-felbukkan a C. *Rostand: Cyrano*-jában *Le Bret* semmi egyéb, mint az újklassz. tragédia C.-ja. *Benedek.*

Confrères de la Passion (ejtsd: konfreer dö la passzión), francia műkedvelő színtársulat, amely — mint neve is mutatja — passziójátékok előadására alakult. Egy királyi rendelet 1402. ismeri el a C.-t. 1539-ig egy Párizs kapúin kívül épült fogadó helyiségében játszottak, majd a Burgund-palota helyén. 1548., amikor ez a palota elkészült, a Parlament megengedte ugyan, hogy itt játsszanak, de csak profán darabokat. 1588-tól színészeknek adták bérbe a helyiséget és tíz év mulva privilégiumaik kihasználását is végképen átengedték nekik.

Congreve (ejtsd: kongrív), *William*, angol drámaíró, *1670. †1729. 17 éves korában írt regénye (Incognito) után vígjátékokat kezdett írni, már az elsővel *(The Old Bachelor)* óriási sikert aratott s biztosítva volt anyagi gondok elől. Többi darabjai: *The Double Dealer, The Way of the World* és legjobb vígjátéka, a *Love for Love.* Tragédiát is írt *The Mourning Bride* címen, álarcos játékot és operát is. Szellemesség s élénk dialogusok jellemzik, de nagyon trágár volt s ezért J. *Collier* (l. o.) főleg őt támadta meg. Később visszavonult a színpadtól s megvakult. Az udvar kegyét élvezte, a társaságban is nagyon kedvelték. Műveit kiadta *Henley*, életét megírta *Gosse.* Jellemzése Taine angol irodalomtörténetében. *Rózsa.*

Conon *de Béthune* (ejtsd: konón dö betün), francia trouvère a XIII. sz. elején. Az arisztokrata költőt rokona, III. Huon d'Oisy, Cambrai várura vezette be a költészet titkaiba. A konvencióktól nem igen tér el, de alkalomadtán finom és eleven irónia szólal meg verseiben.

Conrad (ejtsd: kanred), *Joseph*, angol író, *1857. †1924. Lengyel eredetű volt s 1878-ig nem tudott angolul, mégis Anglia egyik legkiválóbb stilisztája lett, aki a romanticizmus és realizmus szerencsés egyesítését mutatja műveiben. Mély pszichológia, ügyes meseszövés s józan humor jellemzi. Első műveiben tengerészeti emlékeket találunk: *Almayer's Folly, Tales of the Unrest* stb. A rövid történet (short story) mesterének bizonyul *Youth* (1902) és *Typhoon* (1903) c. művében. Nagy sikere volt a *Nostromo*-nak, mely egy délamerikai forradalmat ír le. *Under Western Eyes* (1911) szintén a forradalmár lelket festi. A *Chance* (1914) egyik legjobb műve, osztatlan tetszéssel találkozott. Utolsó művei: *Rescue* (1920), *The Rover* (1923), az önéletrajzi *The Mirror of the Sea* (1906), *Some Reminiscences* (1912) és a *Notes on Life and Letters* (1921). Magyarul megkezdték összes művei kiadását. Megjelent: *Az arany nyil, Félvér, Az árnyékvonal.*

Conrad, *Michael Georg*, *1846, német író. A korai harcos naturalizmus vezére, megszervezője. *Zola* nagyságának első, sokáig egyetlen szószólója Németországban. *Die Gesellschaft* (1885. jan. 1.) c. folyóiratában maga köré gyűjti a naturalizmus első nemzedékét. Zola *Rougon-Macquart* ciklusának példájára 10 kötetből álló regénysorozatot tervez München városáról. De csak hárommal készült el *(Was die Isar rauscht,* 1887; *Die klugen Jungfrauen,* 1889; *Die Beichte des Narren,* 1890). Inkább csak tárgyában, kritikájában, problémáiban, kapitalistaellenes pátoszában naturalista; nyelve tárcaszerű, papírosos. Későbbi művei közül csak kettő érdemel említést: *In purpurner Finsternis* (1895., utopisztikus regény: XXX. század, általános elmechanizálódás); *Majestät* (1902: reg. II. Lajos bajor király apoteózisa). *Turóczi-Trostler.*

Conradi, *Hermann*, *1862. †1890., német költő. A naturalizmus nemzedékének első ünnepelt halottja. Legtisztább műve: *Lieder eines Sünders* (1887.): ellágyuló, világfájdalmas, leplezetlenül dekadens líra, elpuffogó ritmikus lendület és pátosz. Regényei *(Phrasen,* 1887.; *Adam Mensch,* 1889.) az epikai lélekelemzés első gyámoltalan kísérletei s *Nietzsche* gondolatvilágának első nyers lecsapódásai.

Conscience (ejtsd: kónsziaansz), *Hendrik,* *1812. †1883., Regényei és egész munkássága nagy hatással voltak az önálló flamand irodalom kialakulására. Legismertebb művei: *In't wonderjaer* (A csuda esztendőben) és *De leeuw van Vlaenderen* (A flandriai oroszlán). Utóbbi magyarul is megjelent.

Constant de Rebecque (ejtsd: kónsztaan dö röbek), *Benjamin*, francia politikus és író. *1767. Lausanne-ban, †1830. Párizsban. Mint politikus, körülbelül végigcsinálta mindazokat a pálfordulásokat, amelyekre a XIX. sz. első harmada alkalmat adott egy francia politikusnak. Liberális felfogásához azonban hű maradt. Nevezetesebb politikai művei: a Napoléon

ellen 1813. írt pamflet, *De l'esprit de conquête et d'usurpation* ; a szövetségesek bevonulása után a Bourbonok érdekében írt újságcikkei ; Napoléon végleges bukása után a liberális ellenzék eszméit kifejező cikkek és szónoklatok ; a *Cours de politique constitutionnelle* (4 k., 1818—20). Világfelfogása hasonlóan nyilatkozik meg a *De la religion* stb. (5 k., 1826—31) és a posthumus *Polythéisme romain* (1833) c. könyvekben. Mint regényíró 1816. megjelent *Adolphe* c. művével fejezte ki a maga és kortársai lelkét. A regénynek finoman elburkolt életrajzi alapja C. viszonya Mme Staël-lal, akivel Napoléon egyszerre száműzte 1804. Ő Ellénore, az az idősebb asszony, akitől Adolphe oly soká nem tud elszakadni s végül oly nagy megbánással szakad el. A regény formája jellemző a korra : önvallomás, amelyet a fikció szerint kiadás végett bízott valaki az íróra. C. a maga akaratbetegségben szenvedő ifjú énjét rajzolja benne s ezt elemzi rendkívüli finomsággal. Szubjektivitását a stílus klasszikus hűvösségével takargatja. — *Adolphe* krit. kiad. : *Rudler*, 1919, Manchester. A politikai főművek : *Louandre*, 1874, *Journal intime* és levelezés, 1887 és 1895. — L. *Faguet: Politiques et moralistes* I., 1891. *Benedek.*

Contaminatio, két vagy három dráma összevonása egy drámai művé ; a görög vígjátékot utánzó rómaiak *(Plautus, Terentius)* szokott eljárása.

Contemporary Review, angol folyóirat, alapították 1866.

Contrasto, l. *Ciullo dal Camo.*

Conversations-lexikoni vita. *Döbrentei* Gábor *Wigand* könyvkereskedő felkérésére lexikont szerkesztett. *Bajza* kemény kritikában részesítette a lexikonból megjelent részeket. *Döbrenteinek Dessewffy* gr. sietett védelmére, de *Bajza* a hatalmas mágnással is szembeszállott és akkor még szokatlan hangon jelentette ki, hogy az irodalom művelőinek köztársaságában egyetlen jogcím az elismerésre a tehetség. *Bajza* győzött a vitában, bár az arisztokraták közül sokan rossz néven vették a demokrácia megerősödésével általános érvényűvé vált kijelentést. *Lengyel.*

Convorbiri Literare (Irodalmi Beszélgetések), ma is meglévő román folyóirat, a román irodalmi és szellemi élet »új irányát« megteremtő »Junimea« közlönye. A XX. sz. küszöbéig a C. L. volt a legtekintélyesebb román folyóirat. Meghonosította a román irodalomban a kritikai szellemet. *Bitay.*

Coolus, *Romain,* francia vígjátékíró, ügyes mesterember, állandó szállítója a boulevard-színházaknak. Ismert komédiája a jókedvű *Petite Peste* és a bájos *Coeur à coeur,* amely inkább a *corps à corps* címet viselhetné.

Cooper (ejtsd : kúper), *James Fenimore* amerikai regényíró, *1789 szept. 15. Burlingtonban, †1851 szept. 14. Cooperstownban. Jogot kezdett tanulni, majd 3 évig tengerészeti szolgálatban volt, azután beutazta Európát s végül Cooperstownban telepedett le. C. az első, aki mint tipikusan amerikai író, világhírre tett szert ; ő az amerikai irodalom nagy mesemondója. *The Spy* (1821) c. regényével indult meg sikereinek hosszú sora. Lefordították majdnem minden európai nyelvre ; az amerikai forradalom története a háttér, a hazafias Harvey Birch alakjával a középpontban. C. nagy egyéniség volt, bámulatos energiával s akaraterővel. A történethez a mult festői megelevenítéseért fordul. Szereti a természetet és a kalandokat s a férfiasságot dicsőíti. Körülbelül 30 regényt írt, melyek közt legkiválóbbak : *The Pioneers, The Pilot, The Last of the Mohicans, The Prairie, The Red River, The Bravo, The Pathfinder, The Deerslayer, The Two Admirals, Satanstoe.* Népszerűségének tetőpontját az *Utolsó Mohikán* jelzi : Bőrharisnya alakja bevonult a világirodalomba s megteremtőjét is halhatatlanná tette. Dramatizálták is s a művészet nem egy remeke köszönheti neki eredetét. Későbbi években, mint népszerű regényíró egyik leggyűlöltebb embere volt korának, mert honfitársai hibáit kíméletlenül ostorozta. Legkitűnőbb tengerészeti regényében, *The Pilot*-ban találjuk másik híres alakját, a Long Tom Coffint, a becsületes, babonás, istenfélő, hű s önfeláldozó tengerészt. C. túlgyorsan írt, nem egyszer egyenetlen és homályos s szerkezete laza. A női alakok rajzához nem értett. Az új világ szellemét ő szólaltatta meg elsőnek a világirodalomban. Magyarul megjelent a *Kém* (ford. *Cserey* József). A Bőrharisnya-történeteket részben lefordították, részben átdolgozták az ifjúság számára *Mikes* Lajos, *Kárpáti* K., *Garády* és mások. *Rózsa.*

Copla, spanyol lírai strófa ; a népdal strófáinak neve.

Coppée, *François,* *1842. †1908., francia költő, elbeszélő és drámaíró. Szegény hivatalnokcsaládból származott és maga is mint kis hivatalnok kezdte. Első versei, amelyek a *Parnasse*-ban jelentek meg, *Hugo* és *Baudelaire* hatását tükrözik. Első versköteteit *(Le reliquaire, Intimités)* igen melegen fogadta a közönség. Már jól csengő neve volt, mikor *Le passant* c. darabja óriási sikert aratott. 1884. akadémikus lett. Egyénisége először igazán a *Poèmes modernes*-ben nyilatkozott meg. Ez a kötet rövidebb lírai elbeszélő költemények gyűjteménye, amelyek közül *La grève des forgerons* (A kovácsok sztrájkja) nálunk is kedvelt szavalati darab volt. Legreprezentánsabb verskötete *Les humbles,* amelyben a nép legalsóbb rétegeinek életéből vett tárgyat költeményeihez. C. azonban nem a szó nemesebb értelmében vett népies költő, aki ismeri a nép nyomorúságát, szenvedéseit és vigasztaló szóval hajlik le hozzá ; ez a kötete is tele van álirodalommal, szentimentális olajnyomatokat ad a népéletből, banális genre figurákat mutat be. Ez a hangulat jellemzi verses drámáit is, amelyek közül közismert *Le luthier de Crémone* és a *Severo Torelli.* Még legfrissebbek és leg-

természetesebbek a párizsi uccáról írott karcolatai. Számos prózai elbeszélésében azonban szintén a banális közhelyek melodramatikus hangja szólal meg. Nem ment ettől még az *Idylle pendant le siége* sem, amelynek értéket ad a háború és a commune hiteles leírása a szemtanu meglátásával. Költői pályája későbbi felében a katolicizmus inspirálta. — C. járt Magyarországon is és *Petőfit* versben ünnepelte. *Kállay.*

Copyright (ejtsd : kapirájt) a. m. szerzői jog (l. ott.)

Corbière, *Tristan,* *1845. †1875., tehetséges francia lirikus, akit ifjan elragadott öröklött betegsége, a tüdővész. Költészetét, amelyben nagy szerep jut a tengernek, mert C. egészségi okokból egész ifjúságát a tengeren töltötte, úgyszólván csak halála után fedezték fel. *Verlaine* besorozta az »átkozott költők« közé. Egyetlen kötetének címe *Les amours jaunes,* amelyben a maga egyéni utain járó, erős és impresszionista költői egyéniség bontakozik ki. *Kállay.*

Corday (ejtsd: kordé), *Michel,* francia író, *1869. Jelentékenyebb művei : *Vénus* (1901), *Monsieur, Madame et l'auto, Le mariage de demain.* C. adta ki Anatole *France* hátrahagyott írásait.

Cordeiro, *João Ricardo,* portugál drámaíró, *1836. †1882. Színművei közül a legértékesebbek : *Fernando, Amor e arte* (Szerelem és művészet), *A sociedade elegante* (Az előkelő társaság), *A familia* (A család). C. alapította 1858. a *Futuro* (Jövendő) c. folyóiratot.

Cordelia, Lear legifjabb leánya, a néma szeretet megszemélyesítője.

Corelli, *Mary,* a legszellemesebb angol regényírónők egyike. *1864. †1924. Sokat tartózkodott Franciaországban. Legjobb művei : *A Romance of Two Worlds* ; *Vendetta* ; *Thelma* ; *Mighty Atom* ; *Jone* ; *Ziska* ; *The Master Christian* ; *God's Good Man* ; *The Treasure of Heaven* ; *Holy Orders.* Magyarul megjelentek : A hatalmas parány ; Földi hatalom ; A sátán keservei ; Egy halott története, stb.

Coriolanus, Shakespeare hőse, a sértett gőgjében hazája ellen forduló hős típusa.

Corneille (ejtsd : kornejj), *Pierre,* *1606 jún. 6. Rouen-ban, † 1684. szept. 30. Párizsban. Racine mellett a legnagyobb új-klasszikus tragédia-költő. Pályafutásának első fele az új-klasszicizmus kialakulásának korába esik ; sokáig tapogatózott, de végül is ő vitte a francia drámát az egyéniségének megfelelő tragikus felfogás és klasszikus emberrajzolás irányába. Egyidőre elszakadt a szinpadtól, s amikor visszatért, a korhangulat már nem kedvezett az ő szigorúan férfias, kemény felfogásának ; pályája végén azt a színtelen és édeskés stílust kezdte utánozni, amelyet hozzá nem is mérhető drámaírók vittek be a színpadra.

A fiatal roueni ügyvéd 1629. írta első szinpadi művét, egy nagyjában eredeti szerelmi *imbroglio*-t, *Mélite*-et, mely hangban és fölépítésben a pásztorjátékra emlékeztet. Mondory színtársulata magával viszi a darabot és Párizsban előadja. C. felutazik a fővárosba, megismerkedik a színházzal, a divatos írókkal — *Mairet, Rotrou, du Ryer* — darabjaikkal, és a klasszikus formák forrongó kérdésével.

C. a 24 órás időbeli korláthoz alkalmazkodva, de a színhelyet szabadon változtatva, *Clitandre* címen ír egy elég bonyolult meséjű tragikomédiát. Ez 1632. került szinre Mondorynál, akinek most már C. háziszerzői közé tartozott. Pillanatnyilag népszerű tárgyakat dolgoztatnak föl vele. A *Galerie du Palais* reális párizsi életkép ; a *Place Royale* ugyanennek a divatnak megfelelő, bonyolult intrikás-darab. *Mairet Sophonisbe*-jának sikerén felbuzdulva, ír egy *Médée* c. tragédiát ; aztán valaki *szinészeket* visz színpadra : C. is megírja az *Illusion comique*-ot.

Ilyen előzmények után lepi meg C. a világot a *Cid*-del (1636 végén), amely csak átdolgozása ugyan Guillén de *Castro* spanyol író *los Mocedades del Cid* c. darabjának, s nem is tragédia, csak »tragicomédie«, de felfogásában már az igazi C.-t revelálja és ezzel hatalmas határjelzője

LE CID

TRAGI-COMEDIE.

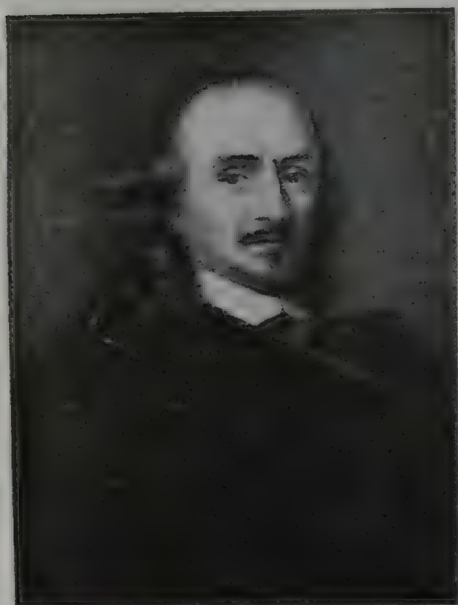

A PARIS,
Chez AVGVSTIN COVRBE', Imprimeur & Libraire de Monseigneur frere du Roy, dans la petite Salle du Palais, à la Palme.

M. DC. XXXVII.
AVEC PRIVILEGE DV ROY.

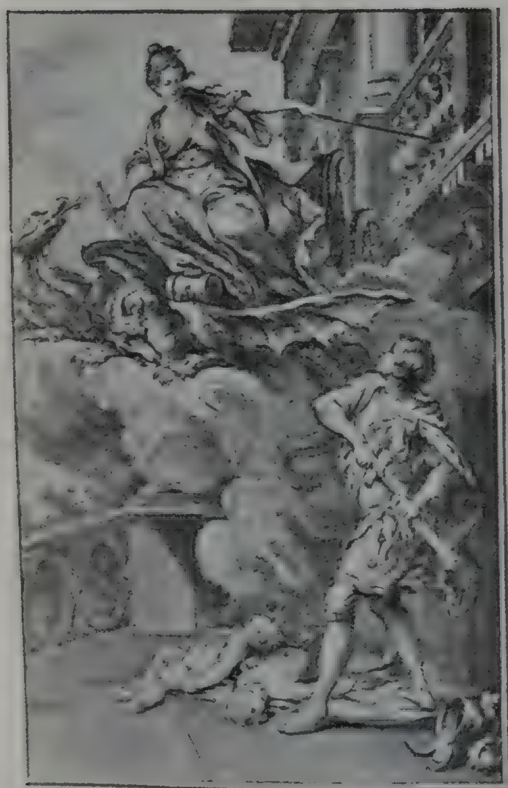
a francia dráma történetének. A darab óriási sikere fájt a mindenható Richelieunek, aki maga is drámaíró volt. *Scudery*-vel névtelen röpiratban támadtatta meg a *Cid*-et ; nagy röpirat-harc támadt, s végül Scudéry Richelieu-alapította akadémiához fordult véleményért. Hosszú bizottsági munkák után 1638. megjelent a hivatalos bírálat, egy kicsinyes, szavakon nyargaló, a közvélemény elragadtatása és a bíboros irigysége közt tojástáncot járó mű : *les Sentiments de l'Académie française sur la tragicomédie du Cid.* C., némán fo-

CORNEILLE

Melite

Medea

Le Menteur

DÁN IRODALOM

Andersen

Kierkegaard

Jacobsen

Bang

gadta ezt a bírálatot. Három évig nem szerepelt új művel; akkor egymásután hármat adatott elő (*Horace*, *Cinna*, *Polyeucte*, 1640), A mai ember számára a *Cid* mellett ez a három darab képviseli C.-t. Nagyságának minden jellemző vonását megtaláljuk bennük. *La Mort de Pompée* stílusa már engedmény a kor regényíróiból ismert »választékosságnak«. E tragédiával kb. egy időben (1641—42) írta a *Menteur* (hazug) c. vígjátékot, don Juan d'*Alarcon* spanyol író *la Verdad sospechosa*-ja (gyanus igazság) nyomán. A nagysikerű vígjáték folytatásául egy *Lope de Vega*-darabot ültetett át. Ezután kezdődik bonyolult meséjü tragédiáinak korszaka (*Rodogune*, 1644., *Héraclius*, 1647). A *Don Sanche d'Aragon* a spanyoloktól tanulni szerető C. romantikus hajlamainak szép kivirágzása. *Nicomède* (1651) C. igazi stílusában írott darab, a nagyság és lelkierő drámája. A köv. évben megbukott a bonyolult *Pertharite*. A költő visszavonult Rouen-ba, a *Krisztus követéséről* szóló könyvet fordította, elméletileg foglalkozott a drámával és saját darabjaival. Másodvirágzása az *Oedipe* (1659) sikerével kezdődött. 1662-től

HORACE,

TRAGEDIE.

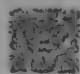
A PARIS,
Chez AVGVSTIN COVRBE', Libraire & Imprimeur de Monsieur frere du Roy, dans la petite Salle du Palais, à la Palme.

M. DC. XXXXI.
AVEC PRIVILEGE DV ROY.

ismét Párizsban élt. Uj emberekhez, új irányokhoz kellett alkalmazkodnia. *Molière*-rel szerették egymást, az ifjú *Racine* növekvő dicsősége bántotta; intrikusok felhasználták arra, hogy *Tite et Bérénice* címen ellen-darabot írassanak vele Racine *Bérénice*-éhez (1670). Utolsó darabja a *Suréna* volt (1674) — tíz évvel utolsó sikere után és tíz évvel halála előtt. Öregségét a sikertelenség és az új nemzedék diadala mellett anyagi gondok is keserítették. Királyi kegydíját rendetlenül kapta, végül teljesen megvonták tőle.

C. ugyan hazájában is veszedelmesen iskolai és ünnepi szerzővé kezd válni, külföldi színpadokon pedig alig szerepel: de azért kétségtelen, hogy főműveinek jelentősége nem csökkent s ezek újra meg újra irodalmi hatóerőkké fognak válni. C.-ben van bizonyos hajlam az ábrázolásbeli realizmusra, a dolgok polgári, családias látására; ez a vonása azonban elenyészik alap-tulajdonsága, az idealizmus mellett. Főműveiben úgyszólván desztillált ember-típust teremt meg, amely akaratával legyőzi szenvedélyét, becsületérzésével egyéni érdekét, hazafiságával családi érzelmeit stb. Reális érzékét jellemzi, hogy a legnehezebben legyőzhető szenvedély, a szerelem, aránylag keveset szerepel nála: könnyü a szerelem szenvedély-voltában kételkedni, ha legyőzik. A *Cid* Chimène-jében, még bizonyos halk vígjátéki mellék-ízzel, öntudatlanul győz a szerelem a gyermeki kötelességtudáson. A *Polyeucte* Paulineja már igazi C.-hősnő: akaratereje férfiban is impozáns volna. C. hősei voltaképen mind férfiak, s nagy műveinek középpontjában férfiakat érdeklő becsületbeli, állami, politikai ügyek állnak. C.-nek nem annyira romantikus külsőségeik és bonyodalmaik miatt tetszettek spanyol mintaképei, hanem, mert a kereszténységnek, a királyi felsőbbrendűségnek, a lovagi becsületnek exaltáltan ideális felfogását találta meg bennük. Amit a spanyolok nagy bőbeszédűséggel fejeztek ki, azt ő legjobb műveiben tömör, mázsás súlyú mondatokba, félsorokba foglalta. Bár précieux fordulatok néhol megrontják stílusát, (*Attilá*-ja úgy udvarol, mint egy XVII. századbeli szalonhős) — ez a tömörség, erő és fenség magasan fölébeemeli a barok korszak valamennyi költőjének, Franciaországban és mindenütt a világon. — Magyar fordításban a *Cid* és *Horace* már a XVIII. sz. végén megjelentek; ujabb C.-fordítások: *Cinna* (*Pajor J.*, 1887), *Cid* (*Radó A.*, 1889.) — Legjobb kiadása: *Marty-Laveaux*, 12 köt., Párizs, 1862—68. — Irodalom: E. *Picot: Bibliographie Cornélienne*, 1876; *Le Verdier* és *Palay: Additions à la B. C.* 1908; A. *Dorchain: P. C.*, 1918; *Huszár* V.: *C. et le théâtre espagnol*, 1903; *Haraszti Gy.: C. és kora*, 1906. *Benedek.*

ATTILA,
ROY
DES HVNS.
TRAGEDIE
Par P. CORNEILLE.

A PARIS,

M. DC. LXVII.

C., *Thomas*, francia drámaíró, *Pierre C.* öccse, *1625. †1709. Termékeny színpadi mesterember volt. Egy ideig spanyol darabokat dolgozott át, azután eredeti tragédiákat kezdett írni. Az első (*Timocrate*, 1656) óriási sikert aratott. Sok tragédiája közül még legjobb az *Ariane*. Irt egyet Essex grófról is. Van néhány vígjátéka; versbeszedte Molière *Don Juan*-ját. Színpadi munkásságán kívül nyelvtudománnyal is foglalkozott,

újra kiadta Vaugelas *Remarques*-jait, lefordította Ovidius *Metamorphoses*-jait, szótárt, lexikont szerkesztett. *Benedek.*

Cornelius, *Nepos,* *Kr. e. 109. †30?, latin történetíró, Catullus baráti körének tagja. *De viris illustribus* (Híres férfiakról) c. nagy munkájában (16 könyv) királyok, hadvezérek, államférfiak, költők, szónokok, történetírók, nyelvtudósok és tanárok életrajzait adja. Ebből csak Cato és Atticus életrajza maradt ránk, továbbá a külföldi híres hadvezérekről szóló rész *(De excellentibus ducibus exterarum gentium)* : 21 görög hadvezér, továbbá Hamilcar és Hannibal története. — C. nyelvileg is, tartalmilag is silány író ; nyelve színtelen, egyhangú, néha mesterkélt. Adatai megbízhatatlanok, történelmi és erkölcsi értékelése primitív, általánosságokban mozog. Filozófiai képzettsége hiányos, célja csupán a mulattatás, ezért halmozza az érdekességeket, az anekdótákat. Sajnos, mégis egészen az újkorig olvasták s olvassák ma is a középiskolákban. *Révay.*

C., *Gallus,* *Kr. e. 69. †26. Egyiptom római kormányzója, kiváló szónok és költő, egykorú adatok szerint az elégia legelső latin klasszikusa. Lycorishoz írt elégiáinak négy könyve mindenestül elveszett.

Cornides, *Dániel,* *1732. †1787. Több történelmi tanulmányt írt latin nyelven. Róla nevezték el a *C.-kódexet,* melyben legendák és prédikációk vannak ; a kódex a mohácsi vész korából való.

Corpus Juris Hungarici, a magyar törvények gyüjteménye, Szent Istvántól napjainkig.

Corvina, l. *Korvina.*

Coşbuc (ejtsd : kosbuk), *Gheorghe,* a román irodalom egyik legnagyobb költője. *1866. †1918. *Slavici* meghívására a nagyszebeni *Tribuna* szépirodalmi szerkesztője lett. Majd Bukurestbe költözött s kezdett a *Convorbiri Literare*-be dolgozni. *Balade şi idile* (Balladák és idillek 1893) c. kötetével egyszerre híres költő lett. *Vlahuţă* és az ő szerkesztésében indult meg (1902) a *Sămănătorul* (A magvető) c. folyóirat és új, nemzeti irányt adott a román irodalomnak.

C. művészi értelemben véve az a román versnek, ami *Creangă* a román prózának. Olyan ízig-vérig román költő, mint ahogy Arany János sajátosan, ízig-vérig a magyar faj költője. Erős, hajlékony népies nyelvű verseiben megkapóan sugárzik felénk az erdélyi fenyvesek üdítő illata, a fonók vidám meséi mellett ott cseng bennük az ifjuság kacagó életkedve. A szerelem nála egészséges lelkek egymásra találása, C. költészete a munkás, hívő, harmónikus élet örvendező dala. Már életében »a román földművesnép költőjének« nevezték. C. verseiből *Révay* Károly fordított művészien egy egész kötetre valót magyarra. C. mint műfordító is nevezetes. *Bitay.*

Cosmas, *1045. †1125., tudós prágai kanonok, a klasszicizmus szellemének fölélesztője Csehországban. Híres, latin nyelven írt *krónikája* a cseh történelem legrégibb emlékműve. Ebben népe őskorára vonatkozó mondákat és hagyományokat dolgozott fel s e tekintetben természetesen nem is tekinthető komoly és kritikai forrásnak, saját korának leírásában azonban pontos és megbízható. C. tárgykörét elevenen és szellemesen dolgozza fel s ebben fölötte áll a későbbi korok száraz évkönyvíróinak. *Podhradszky.*

Cossa, *Pietro,* olasz drámaíró, *1830. †1881. *Nerone artista* c. tragédiája kiváló korfestése és jellemrajza révén az olasz irodalom egyik legjobb tragédiája. Többi darabjaiban is monumentális történeti tárgyakat dolgoz fel *(Cleopatra, I Borgia, I Napoletani del 1799).*

Costanzo, *Giuseppe Aurelio,* *1843. †1913. Rendszertelen költő, az utolsó olasz romantikusok közé tartozik. Művei között csak három említésre méltó van. *Gli Eroi della Soffitta* (A padlás hősei) c. szociális eposz, *Un'anima* (Egy lélek) c. lírai eposz és *Sonetti alla Madre* (Szonettek anyámhoz), melyben igaz és mély hangokat is ad.

Coster, *Charles de,* belgiumi francia író, *1827. †1879. Eleinte *Scott* stílusában írt történeti regényeket, később a realista irányhoz csapott át. Legnevezetesebb műve az *Ulenspiegel* (1867) c. regény, amelyben a Till Eulenspiegel-monda flamand változatát dolgozza fel.

Coster, *Lourens Janszoon.* A hollandusok szerint a könyvnyomtatás feltalálója, aki állítólag már 1440. betűkből összeállított szedésről nyomtatott. Egy nem túlságosan megbízható XVI. századi följegyzés szerint C.-től 1441. egy János nevű ember ellopta a nyomdaberendezést, Mainzba utazott és ott tovább folytatta C. mesterségét. A hollandusok ezt az adatot hitelesnek fogadják el. 1856. C.-nak, mint a könyvnyomtatás föltalálójának szobrot állítottak Haarlemben. Ezzel szemben bizonyos, hogy Gutenberg 1437 óta nyomtatott mozgatható betűkkel, míg a C.-féle haarlemi nyomatok 1470 tájáról valók.

Costin, *Miron,* *1633. †1691., XVII. sz.-beli moldvai román krónikás és költő. A lengyelországi jezsuita iskolák késői latin—olasz humanista szellemében nőtt fel. Valószínűleg magyarul is tudott. Főműve : *Letopiseţul ţării Moldovei* (Moldvaország krónikája), amely Ureche krónikáját folytatja s mintegy 70 év eseményeit dolgozza fel ([illegible]—1661). *Viaţa lumii* (A világi élet) c. verses, bölcseleti és teológiai jellegű írásában részletesen fejtegeti a bibliai kiinduló pontot : »Hiúságok hiúsága és minden hiúság«. *Bitay.*

Cotin (ejtsd : koteen), *Charles,* francia költő és teológus, *1604. †1682. Précieux költeményei a korabeli szalónokban divatosak voltak. *Boileau* szatirái tartották fenn nevét. *Molière* a *Femmes savantes*-ban mint Trissotin-t tette nevetségessé.

Cotruş, *Aron,* a jelenlegi román költői nemzedék egyik tehetséges tagja. *1891.

Cottin (ejtsd : koteen), *Marie* [illegible], leánynevén *Risteau,* francia írónő, *177[illegible]. †1807. Regényei a maga idejében rend-

kívül népszerűek voltak, főként *Elisabeth ou les exilés de Sibérie*, amely 1879. magyarul is megjelent.

Couleur locale (ejtsd : kulőr lokal), a. m. helyi színezet. A francia romantikusok jelszava (V. Hugo *Cromwell*-előszavában). A XVII—XVIII. századbeli francia tragédia határozatlan idő- és térbeli elhelyezésével szemben a C. a reális környezetrajzot jelenti.

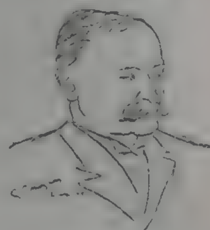
Coulevain (ejtsd : kulveen), *Pierre de* (eredeti nevén Mlle *Favre*, †1913.), népszerű francia regényírónő, aki első sikereit amerikai tárgyú regényeinek köszönhette. A *Noblesse américaine* és az *Eve victorieuse* éles szatírája, az önző és érzéki amerikai nőnek. Ismert regényei még *L'île inconnue* (az ismeretlen sziget Angliát jelenti), *Au coeur de la vie* és *Le roman merveilleux*.

Couperus, *Louis*, hollandi költő, *1863. †1923. Kiváló mint regényíró és mint lírai költő. Első regénye, *Eline Vere* (1889) nagy feltünést keltett, mint a hollandi előkelő körök társadalmi életének rajza. Későbbi regényei közül legjobbak : *Nodlot* (A végzet), *Majesteit* (1893) és *Wereldvrede* (Világbéke, 1895) és regényciklusa : *De boeken der kleine zielen* (A kis lelkek könyvei).

Couplet (fr., kuplé). Tkp. : versszak. Nálunk operettekben vagy kabarékban énekelt könnyű, tréfás, sokszor aktuális refrénes dalt jelent.

Courier (ejtsd : kurjé), *Paul Louis*, francia író, *1772. †1825. Pamfletekkel és újságcikkekkel tette nevét halhatatlanná. Klasszikus nevelést kapott és több mint húsz évig tartó katonáskodása pihenőóráiban, itáliai helyőrségeken görög szövegek fordításával és kommentálásával foglalkozott. Egyik legelső pamfletje azzal a híressé vált balesetével van kapcsolatban, hogy a flórenci San Lorenzo könyvtárban hatalmas tintafoltot ejtett egy *Daphnis és Chloe*-kéziratra, amely egyedül tartalmazta a nevezetes műnek egy bizonyos passzusát. 1812. visszatért Franciaországba s ott előbb egy Xenophon-fordítását adta ki, majd szűkebb hazájába, Touraineba vonult vissza s mint »szőlősgazda« kezdte meg igazi pamflet- és cikkírói pályafutását. A restauráció fehér terrorját támadta a *Pétition aux deux Chambres*-ban (1816), a párizsi *Censeur* c. laphoz beküldött szatirikus leveleiben, egy újabb *Pétition à la Chambre*-ban (1822) és a *Gazette du village* klerikális-ellenes cikkeiben (1823). Efajta műveit haláláig ontotta. Szolgái gyilkolták meg. — C. stílusa a klasszikusokon s a XV., XVI. és XVII. század legjobb francia prózájának szorgalmas olvasásán épült. Gondos munkával igyekezett a természetességet és egyszerűséget elérni. Ez annyira sikerült neki, hogy írásai, politikai és egyéb aktualitásuktól megfosztva, máig is közkézen forognak s a francia próza remekei közé számítanak. — *Oeuvres complètes* (4 köt., 1834), A. *Carrel* bev. tanulmányával. — *Sainte-Beuve: Caus. du lundi* VI. és *Noueveaux Lundis* IV., R. *Gaschet: La jeunesse de P.-L. C.* (1911), *P.-L. C. et la Restauration* (1913). *Benedek.*

Courteline (ejtsd : kurtölín), *Georges* (ered. nevén *Moinaux)*, *1861., a legkiválóbb francia humoristák egyike. A katonaéletből vett kacagtató történetei *(Le train de 8 heures 47)* és főleg apró darabjai, amelyekben a francia nyárspolgár groteszk képét festi *(Boubouroche)*, óriási sikert arattak. Ragyogó szatírát adja a hivatalnokok nagyképűségének és főleg a rendőri szabályok inpraktikus együgyűségének *(Le commissaire est bon enfant, Le gendarme est sans pitié)*. Kisebb sikere volt regényeinek *(Les ronds-de-cuir, Les hannetons, Les lionettes)*. Magyarul a Rendőrfőnök jó fiú-t és Boubouroche-t játszották darabjai közül. *Kállay.*

Courteline

Courthope (ejtsd : kórthóp), *William*, angol író, *1842. †1917. Számos monográfiáján kívül megírta az angol költészet történetét (1910. 6 köt.). Költői művei : Aristophanes mintájára írta a *Paradise of Birds*-t. Lefordította Martialis epigrammáit s egy kötet verse *(The Country Town and other Poems)* megj. 1920. (Prickard bevezető tanulmányával).

Cousturier (ejtsd : kutürié), *Lucie*, francia írónő, aki afrikai leírásaival, mint az afrikai lélek beható ismerője szerzett érdemeket. *Les inconnus chez moi* c. könyvében azt igyekszik bizonyítani, mennyire alatta áll a mi civilizációnk a szenegál cserkészők friss, romlatlan képzeletének.

Cowley (ejtsd : kauli), *Abraham*, angol költő, *1618. †1667. Spencer hatása alatt kezdett írni. Első műve : *Poetic Blossoms.* Az udvarhoz került s több dicsőítő ódát írt, de csalódott s visszavonult. Korában nagy hírnévre tett szert, mely később elhalványult. Vígjátéka: *The Guardian*, szatírája : *The Puritan and the Papist.* Elégiákat, dalokat és ódákat írt Vergilius, Anakreon és Pindar mintájára. Legismertebb a *Grasshopper.* Dávid királyról kezdett eposza *(Davideis)* töredék maradt. Műveit kiadták *Grosart, Waller.* *Rózsa.*

Cowley

Cowper (ejtsd : kauper v. kúper), *William*, angol költő, *1731. Great Berkhampsteadben, †1800. East-Derehamben.

Mary Unwin volt szerelme s csak lelki betegsége akadályozta meg házasságukat. E nő volt C. vigasztalója és múzsája: az ő hatása alatt írta *The Progress of Error*; *Truth*; *Table Tales*; *Expostulation*; *Hope*; *Charity*; *Conversation* c. műveit, melyeket üdeség, egyszerűség és kedves humor s nagy verselő készség jellemez. Lady Austin barátságának köszönhetjük C. híres balladáját *John Gilpin*ről (magy. ford. *Radó A.*). Leghosszabb műve, a didaktikus *Task*, Thomson hatása alatt a falusi életet dicsőíti, s a háború, rabszolgaság, képmutatás ellen hadakozik. Utolsó komor hangulatú műve a *Castaway*. Az angol irodalom egyik legjobb levélírója; lefordította rímtelen jambusokban Homerost. C. jelzi a kezdetét az új költészetnek; a klasszikus iskola hideg és merev formatökélye helyett érzés és képzelet jutnak jogaikhoz. Ő az összekötő kapocs Pope klasszikus és Burns, Crabbe, s Wordsworth természetes iránya között s inkább az utóbbiakhoz lehet sorozni. Műveinek legjobb kiadása *Aldine*-tól, életét megírták *Hayley*, *Smith* és *Wright*. *Rózsa.*

Cox, *George William*, angol író, főleg a görög mondák feldolgozásáról ismeretes, melyek a legjobb ilynemű ifjúsági iratok közé tartoznak.

Crabbe (ejtsd: kreb), *George*, angol költő, *1754. †1832. Első jelentős műve *The Library* (1781), hírnevét megalapozta *The Village*, amely az alsóbb néposztályok realisztikus, sötét rajza. Egyéb művei: *The Parish Register*; *The Borough*; *Tales in Verse*; *Tales of the Hall*. A falusi élettel foglalkozik s különösen a »szegények költője«, hol humorral, hol komor színekkel rajzolja életüket, küzdelmeiket, bánatukat, gyengéiket, bűneiket s élvezeteiket. Természetleírásai gyönyörűek. Realisztikus hajlamával gyakran esik az aprólékosság hibájába s nem egyszer időzik előszeretettel és hosszabban jellemeinek rút oldalainál. Műveit kiadta *Ward*, életét l. *Ainger*-től (*Men of Letters*, 1903). *Rózsa.*

Craigie (ejtsd: krédzsi), *Pearl Mary Theresa Richards*, amerikai származású angol író; írói nevén *John Oliver Hobbes*, *1867. †1906. Szerencsétlen házassága, lelki vívódásai a hedonista pogányság és szigorú puritanizmus, majd katolicizmus közt: keserű cinizmust, lázongó realizmust, majd javító célzatokat, mély gyengédséget, édesbús melankóliát vittek bele nagysikerű műveibe, amelyek közt említendők: *Some Emotions and a Moral*, *The Gods, Some Mortals and Lord Wickenham*, *The Herb Moon*, *The Dream and the Business*, *The Serious Wooing*. Disraëli eszményített alakja dominál *The School for Saints* és *Robert Orange* regényeiben. Drámát is írt: *The Bishop's Move.*

Craik (ejtsd: krék), *George Lillie*, angol irodalomtörténetíró, *1798. †1866. Több monográfián kívül megírta az angol nyelv és irodalom történetét. (Megjelent magyarul is.)

Crainquebille (ejtsd: kreenkbill). Mozgó zöldségárus, Anatole *France* hasonló c. novellájának hőse, a hivatalok és bíróságok gépies korlátoltsága miatt szenvedő kisember típusa.

Cramer, *Johann Andreas*, *1723. †1788., német költő, az utolsó erkölcstanító folyóirat (*Der nordische Aufseher*) szerkesztője. A XVIII. sz. legünnepeltebb prédikátora. A racionalizmus nyelvére fordítja a zsoltárokat (1755—1764.). Kortársai nagyrabecsülték egyházi dalait s vallásos ódáit.

Crawford (ejtsd: kraaford), *Francis Marion*, amerikai író, *1854. Bagni de Luccában (Itália), †1909. St. Agnelloban. Soká élt Olaszországban s beutazta Európát és Ázsiát. Hírnevét nagyszámú regényeivel szerezte, melyek főleg az olasz középosztályban játszanak s kellemes, jól nevelt embereket állítanak elénk. Legjobb művei: egy perzsa ékszerész indiai életét írja le *Mr. Isaacs*; *Dr. Claudius* egy heidelbergi tudós romantikus szerelmi története; *To Leeward* egy római nő hűtlenségét, *A Roman Singer* a parasztsorból híres tenoristává emelkedő ifjú életét, *An American Politician* az amerikai korrupt politikai viszonyokat dolgozza fel. *Zoroaster* Dárius udvarában játszik, *Paul Patoff* Konstantinápolyban, *Marcio's Crucifix* az olasz alsóbb néposztálynak is helyet enged. *Khaled* egy lángész története, *The Witch of Prague* a hipnotizmusról, *A Lady of Rome* az erős vallásos hit jellemmódosító hatásával foglalkozik. Magyarul megjelentek: Mi a szerelem?, Korleone, Corona, Sant' Ilario, Egy szegény gróf regénye, Arethusa. *Rózsa.*

Creangă (ejtsd: krange), *Jon*, *1837. †1889., a román népies szellem legművészibb irodalmi képviselője. Mint tanító ismerkedett meg *Eminescu*-val, a legnagyobb román költővel. Barátságuk felette termékeny lett a román irodalom számára. Eminescu vezette be a »Junimea« (Az Ifjuság) nevű irodalmi kör és irány alapítói közé. Jelentőségének súlypontja a népies, román próza művelésén van. *Amintiri din copilărie* (Gyermekkori emlékek) címen megírta a román irodalom legjobb önéletrajzát. Meséiben együtt él a román népies irodalom gazdag fantasztikuma, mélységes érzelmi rajza, színes humora és érdekes logikája. A legsikerültebb román állatmesék szerzője. A néptől ellesett tárgyakat és képeket a román irodalomban egyedül álló népies elbeszélő művészettel, hamisítatlan népies nyelven és szellemben dolgozta fel. C. a moldvai falusi nép hétköznapi, természetes nyelvén írt, amelybe a csángók és más érintkezések, történelmi kapcsolatok révén szép számu — részben még ki nem kutatott — magyar nyelvi elem szívódott fel. *Bitay.*

Crébillon (ejtsd: krebijón), *Prosper Jolyot, sieur de Crais-billon*, francia drámaíró, *1674. †1764. Neve összeforrt a rémdrámával. »Tragédiái« igazi költői erő nélkül hozzák színre a legvadabb szenvedélyeket. (*Idoménée*, *Atrée et Thyeste*, *Électre*, *Xerxès* stb.) Akadémikus volt és királyi cenzor. Fia, *Claude*, *1707. †1777. egy

hírhedt »erkölcsrajzi« regény: *Le sopha* szerzője.

Creizenach, *Wilhelm*, *1851. †1919., német irodalomtörténész. Fő műve: *Geschichte des neueren Dramas.* (1894—1916. részben 2-ik kiadásban).

Crémieux (ejtsd: -iő), *Benjamin*, francia író, *1880., kritikus és elbeszélő. *Le premier de la classe* c. regénye egy ideális lelkű diák története, aki fél a szerelem realitásaitól s aki történelmi misszióra érez magában hivatást. Igen érdekes essaygyűjteménye a *XX-e siècle*, amelyben a legújabb francia irodalom kiemelkedő tehetségeiről szóló tanulmányait gyűjtötte össze. Kiváló ismerője a modern olasz irodalomnak. Idevágó nagy kritikai tanulmánya *Le roman italien contemporain.* Pirandello műveinek francia fordítója. *Kállay.*

Crescimbeni (ejtsd: kresim-), *Giovan Mario*, *1663. †1748. Nem annyira mint költő, hanem inkább mint az »Arcadia« nevű akadémiának egyik megalapítója érdemel említést. A XVII. sz. végefelé nemcsak Olaszországban, de egész Európában érzik az a reakció, amely a XVII. sz. olasz irodalmát jellemző felületes és üres szellem ellen keletkezett. Olaszországban ennek az újító mozgalomnak első megindítója az Arcadia c. akadémia volt. 1690. alakult meg Rómában és első tagjai között 14 költő szerepel, akik résztvettek azokon az összejöveteleken és vitákban, amelyeket azelőtt Krisztina svéd hercegnő lakásán tartottak. (L. *Guidi.*) Tanításai szerint a költőnek egyszerűnek és közvetlennek kell lennie, s épen ezért eleinte összejöveteleiket nyílt mezőkön tartották. A természet ős nevein hívták egymást. A »Pásztorok« voltak az akadémia tagjai és a gyermek Jézus volt védnökük. De az akadémia követői ellenkező irányban épen olyan gyönge költők voltak, mint elődei, mert az, ami a XVII. sz. költőiben erőteljes volt, náluk elsatnyult; kivétel nélkül megmaradtak abban a szellemi szegénységben, amely a korszakot jellemzi. *Widmar.*

Cressida (Shakespeare, *Troilus és C.*) az asszonyi ingatagság, erkölcstelenség megszemélyesítője.

Creutz, *Gustav Filip*, svéd államférfi és költő, *1731. †1785. Finnországban született, de átjött később Gyllenborg barátjával együtt Svédországba, ahol az 1753. alakult *Tankebyggarorden* (A gondolatokat felépítő rend) nevű irodalmi társaságban szerezte első költői tapasztalatait. C. hamar érte el a legmagasabb állásokat. Mikor 1763. követként kiküldték Spanyol- és Franciaországba, félbemaradt a költő működése, amely oly finom és kedves volt, mint ő maga. C. típikus képviselője volt annak a szellemnek, amely a szépművészetben a rokokóstílust alkotta. Leghíresebb műve az *Atis och Camilla* című idillikus eposz 5 énekben, amely kifogástalan alexandrinjaival nemcsak lelkes olvasótábort talált, hanem irodalmilag is korszakalkotó lett. *Lindberg.*

Crevel, *René*, a legfiatalabb francia írónemzedék tagja, *1900. Párizsban. Alig mult húsz éves, mikor Marcel *Arland*, Jacques *Baron*, Roger *Vitrac* és mások társaságában megalapította az *Aventure* c. revuet. Azután részt vett minden újabb irodalmi mozgalomban. Előbb a dadaista csoporthoz, majd *Breton* manifesztumának kibocsátása után a surrealistákhoz csatlakozott. Első regénye: *Détours* kedvező fogadtatásra talált a kritikában. *Mon corps et moi* c. regényének hőse egy fiatal ember, aki naplószerűen mondja el lelki kalandjait egy magános hegyi szálloda szobájában. *Kállay.*

Croce (ejtsd: krocse), *Benedetto*, *1866., a mai Olaszország egyik legkiválóbb kritikusa és filozófusa. Hegel nyomán haladva, felujította Olaszországban az idealisztikus filozófiát, amely már bizonyos hatással volt *De Sanctis* irodalomtörténetére is. Az ő *Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale* c. művében, amelyből egy népszerűbb és rövidebb kiadást is szerkesztett, tulajdonképen azokat az elveket erősíti meg, amelyből De Sanctis (l. ott) is ihletet merít, csakhogy C. a legvégső következményekig vezeti őket, de hiányzik belőle az a finom intuició, az a gyöngédséggel teli érzékenység, amelyek a mesternek fő tulajdonságai, s épen ezért, amidőn irodalmi művekről nyilatkozik, gyakran igazságtalan. Igy a *La Letteratura della nuova Italia* és *La poesia di Dante* c. műveiben is. Legfőbb érdeme az, hogy rávezette az olaszokat a nagy kultura szükségességére és a kritika gyakorlására. Magyarul megj. *Az esztetika alapelemei; Esztétika* (elmélet és történet) stb.

C., *Cesare*, olasz író, *1550. †1609. Vándor népköltő volt, alkalmi költeményeit a lira hangjai mellett énekelte. Az olasz népkönyvek ma is sokat tartalmaznak verseiből.

Crockett (ejtsd: kraket), *Samuel Rutherford*, skót regényíró és költő, *1860. †1914. Legjobb művei: *Bog, Myrtle and Peat, Men of the Mountain, The Raiders.* A skót Heimatkunst főképviselője.

Croiset (ejtsd: kroaze), *Alfred*, francia egyetemi tanár, *1845. *Maurice* öccsével írta kitünő művét: *Histoire de la littérature grecque* (4 köt.), ebből magyarul megjelent: *A görög eposz* (Akadémia).

Croissant-Rust, *Anna*, *1860., német írónő. Következetes, kegyetlen naturalistának indul (*Feierabend*, 1892; *Lebensstücke*, 1893; *Der Kakadu*, 1896, elb.; *Der standhafte Zinsoldat*, 1896; *Der Bua*, 1897.), alapirányához mindvégig hű marad, de eszközeiben egyre gazdagabb lesz, komorsága meglazul, engedményeket tesz a humornak (*Das Winkelquartett*, 1908), elvidékiesíti, elnépiesíti a naturalizmust (*Die Nann*, 1906: a Brenner parasztvilága; az érett naturalizmus egyik legjobb regénye.) *Turóczi-Trostler.*

Croisset (ejtsd: kroassze), *Francis de*, francia vígjátékíró, *1877. Musset, majd Rostand utánzója. Ismertebb darabjai:

Le Bonheur, Mesdames, — Le Feu du voisin. — Le coeur dispose és *Cherubin.* Ujabban R. de *Flers* társszerzője.

Croker, *B. M. (Sheppard),* angol írónő ; sokat utazott Keleten és Indiában ; többnyire itt játszanak népszerű, könnyű regényei, melyek majdnem minden nyelvre le vannak fordítva. Első világsikere volt a *Pretty Miss Neville* (1883). Magyarul megjelentek : A szép Neville kisasszony, Családi hasonlatosság, A milliomos, Jasra gyöngyök, Barrington Diana, stb.

Croly, *George,* angol író, *1780. †1860. Regényei közt legismertebb *Salathiel,* a bolygó zsidó mondájának változata.

Crommelynck, *Fernand,* belga származású francia bohózatíró, *1888. Első sikere a *Sculpteur de masques* volt (Bruxelles, 1908). *Le cocu magnifique* c. erótikus aláfestésű bohózatában, amely a féltékenység kacagásba fojtott tragédiája, sokan a molière-i szellem modern újjáéledését látták. A darabot *Csodaszarvas* címen nálunk is bemutatták *Karinthy* F. fordításában. *Kállay.*

Cronegk, *Joh. Friedr. Freiherr von,* *1737. †1758. német drámaíró *Codrusában* (1757.) tetőzik a francia szabású klasszicisztikus tragédia. *Olint u. Sophronia* c. hátrahagyott drámájával nyitották meg a hamburgi nemzeti színházat.

Cros, *Charles,* *1842. †1888., francia lirikus, gazdag képzeletű költő, akinél a friss érzések a legraffináltabb hangulatokkal váltogatják egymást. Nagy formakészséggel írt versei finom, bizarr vagy barbár díszű csecsebecsék. Egyetlen verskötetének címe *Le coffret de santal.* Írt azonkívül egy kötetre való ötletes monológot is.

Crotus Rubianus, polg. nevén Joh. *Jäger,* *1480. †1539 után, német humanista. Az *Epistolae obscurorum virorum* (1515.) munkatársa.

Crowne (ejtsd : kraun), *John,* angol drámaíró, *1640. †1703. Kb. 20 darabja közül legjobb a spanyol forrásra visszamenő *Sir Courtly Nice.*

Cruceanu, *Mihail,* kommunista szellemű modern román költő, *1887.

Crusenstolpe, *M. J.,* svéd író, *1795. †1865. Kiadója lett egy az akkori kormány és XIV. Karl Johan király által támogatott konzervatív ujságnak. Mivel a vállalat nem sikerült és a pénzbeli segítség elmaradt, C. a király legelkeseredettebb ellenségévé vált. Aztán több könyvben az akkori viszonyokat és személyeket rajzolja, pl. *Skildringar ur det inre av dagens historia* (Leírások a mostani történetből). 1838—64. években kiadta C. *Ställningar och förhållanden, behandlage i brev* (Helyzetek és viszonyok, levelekben leírva) c. művét. Ennek egyes kifejezései miatt felségsértésért három évi börtönre ítélték, ami nem akadályozta írói működését. Ennek eredménye *Morianen eller holsteingottorpska huset i Sverige* és *Carl Johan och svenskarna* (C. J. és a svédek) c. regényalakú művei voltak, amelyekben valóságot és fantáziát összekevert. De a stílusa elegáns és kiforrott és azért mint stiliszta fontos helyet foglal el a svéd irodalomban. *Lindberg.*

Cruz, *Inez de la,* mexikói spanyol költőnő, *1651. †1695. Drámái nagyrészében a spanyol vallásosság szenvedélye izzik. Mint lirikus is jelentékeny.

Cruz e Silva, *Antonio Diniz da,* portugál költő, *1731. †1799. A portugál Arcadia tagja volt és klasszikus ódákban énekelte meg a napi eseményeket. Főmunkája egy heroikómikus költemény, *Hyssope* (A szenteltvízszóró), sok szatirikus vágással a klérus ellen.

Cruz y Cano, *Ramón de la,* spanyol költő, *1731. †1794., a XVIII. század legnépszerűbb költője Spanyolországban. Csodálatos termékenységgel ontotta a népies, mulattató, szatirikus színdarabokat (tragédiák, operettek, bluettek, közjátékok, előjátékok stb. és több mint 500 darab). Eleinte a francia stílus utánzója volt, azután a környezete megfigyeléséből tanulta a mesterséget, amely típusrajzoló ügyességével ünnepelt íróvá tette.

Csajthay *Ferenc,* *1862. Politikai cikkei a *Budapesti Hirlap*-ban jelentek meg. Ennek a lapnak hosszabb ideig felelős szerkesztője volt, később főszerkesztője.

Csalimese, érdekfeszítőnek induló és hirtelen elvágott, kómikus befejezésű mese. A székely népmesék közt gyakori.

Csánki *Dezső,* *1857. Országos levéltárnok ; történelmi és földrajzi tanulmányokat adott ki. *(Mátyás király udvara, Magyarország földrajza a Hunyadyak alatt,* 4 kötet, Tud. Akadémia.) Szerkesztette *Árpád és az Árpádok* című pompás díszművet. Különösen a *Hunyadiak* korával foglalkozott. Értékes tanulmányt írt *Árpád*-ról és *Nagy Lajos* koráról is.

Csaplár *Benedek,* *1821. †1906. Szerzetes-tanár. Írt filozófiai és történelmi tanulmányokat. Irodalomtörténeti művei közül legfontosabb : *Révai Miklós élete.*

Császár *Elemér,* *1874. Középiskolai, majd egyetemi tanár ; művészettörténeti, kritikai és irodalomtörténeti tanulmányokat írt tudományos folyóiratainkba. Önálló művei jelentek meg *Verseghy*-ről, *Bessenyei*-ről, *Ányos*-ról, *Kisfaludy Sándor*-ról, stb. Megírta a magyar regény történetét is. Több régi költőnk művét rendezte sajtó alá. Kiadta még Katona József munkáit a Kisfaludy-Társ. kiadásában. Legujabban megírta a Magyar irodalmi kritika történetét a szabadságharcig s tanulmányt adott ki a magyar hunmonda kérdésének mai állásáról. Az *Irodalomtörténeti Közlemények* és az *Irodalomtörténeti Füzetek* szerkesztője.

Cs. *Ernő,* *1881. Tanár és irodalomtörténész. Főművei : *A protestáns zsoltárfordítások a XVI. században, Szenci Molnár Albert* s több kisebb dolgozat és tanulmány.

Cs. *Ferenc,* *1807. †1858. A jogi pályán működött ; előbb bíró, később ügyvéd. Jogtudományi tanulmányokon kívül költeményeket *(Szonettkoszorú, Őszi lombok),* elbeszéléseket és kritikákat írt s *Petőfi* költészetéről bírálatában elítélően nyilat-

kozott. Fordításai is vannak. A Tenger első költője hazánkban s a *Dante*-kultusz kezdeményezője. Ő alapította a *Pesti Napló*-t (1850).

Császár *Imre*, színművész, *1864. Szépirodalmi kísérleteinél jelentősebbek művészetének kérdéseivel foglalkozó írásai: *A művészetről, A színész alkotása, Élet és művészet, A színjáték művészete, A színjátszás elmélete.*

Császtuska, a mai orosz népdalnak egy fajtája. Hét vagy nyolc szótagu négysoros, rímes versekből áll s aktuális tartalma miatt szeretik. Minden helységnek megvan a maga Cs. költője, aki versbe foglalja mindazt, ami a helység lakosait érdekli. A Cs. az újkor ideges, nyugtalan szellemének az alkotása s nem oly szép, mint a régi romány vagy népdal. Nevét onnan kapta, hogy igen gyorsan éneklik (pocsásztit). Az olyan Cs.-t, amelynek az első sora a *jáblocsko* (almácska) szó, jáblocskának hívják. A jáblocskák annyiban térnek el a többi Cs.-tól, hogy a szótagszám nincs bennök meghatározva. A jáblocska 1917. tünt föl először Kievben s azután gyorsan elterjedt egész Oroszországban. A Cs. mintája: U Misutki zontjik jésztj, — Doma njecsevo pájésztj. — No bjeloj grudji császy, — Széjatj necsem pálászy.

(Vagyis: Misutkának van napernyője, — de nincs otthon ennivalója. — Fehér keblén óra van, — de nincs mivel a földjét bevetni.) A jáblocska formája:

— Jáblocsko? — Kudá katisszjá? — Njemen v zuby pápádjos, — Nje várotisszjá. (Almácska? — Hová gurulsz? — A német szájába esel. — Nem térsz vissza.) *Bonháló.*

Csatadal. Kitartásra, harci erényekre buzdító dal. A görög irodalomban *Kallinos* és *Tyrtaios* Cs.-i ismeretesek, a magyar irodalomban *Petőfi* harcra buzdító költeményei a legismertebbek. Cs. a híres francia induló, a *Marseillaise* is.

Csáth *Géza*, *1887. †1918. Igazi nevén *Brenner* József. Iró, orvos, művészeti- és zenekritikus. *Zenekritikai tanulmányok* és *Zeneszerző portrék* c. könyvei érdekes bizonyitékai eredeti művészeti hitvallásának és finom zenei érzékének. Mint szépiró zaklatott fantáziájú, nyugtalan, ideges tehetség. Betegsége, amely fiatalon ragadta el és amelyet orvosi és esztétikushivatása teljesítése közben erőszakkal fojtott magába, gátlás nélkül tör elő elbeszéléseiben *(A varázsló kertje, Délutáni álom, Schmidt mézeskalácsos)* és két drámájában *(Janika, Hamvazó szerda).* Sokat ígérő egyéniség volt, aki ha életben marad, be is váltotta volna a hozzáfűzött reményeket. *Juhász A.*

Csathó *Kálmán*, *1881. Iró, a Nemzeti Szinház rendezője. Regényeiben, darabjaiban Herczeg Ferenc irányának követője. A magyar kisváros, az elpolgárosodott dzsentri, a »jobb társaság« életének élesszemű megfigyelője és jótollu, meleghangu tolmácsa. Regényei: *Varju a toronyórán, Te csak pipálj Ladányi, Mikor az öregek fiatalok voltak, Ibolyka, Blanche avagy a szegény rokon, Földiekkel játszó égi tünemény, Juliska néni, A kék láska, Most két a nap, A nők titka, Pókháló.* Színdarabjai: *Az uj rokon, Házasságok az égben köttetnek.* Munkáit több idegen nyelvre lefordították.

Csáti *Demeter.* A XVI. sz. első felében élt, a *Pannónia megvételéről szóló ének* szerzője. Cs. ferencrendi szerzetes volt; énekében a fehér ló mondáját dolgozta fel.

Csató *Pál*, *1804. †1841. Papnak készült, majd jogi tudományokat folytatott, végül az irodalomnak szentelte életét. Előbb az *Athenaeum* köréhez csatlakozott. Birálatokat, esztétikai cikkeket, nyelvészeti tanulmányokat és novellákat írt. Különösen novellái keltettek feltűnést. Stílus és tartalom tekintetében francia hatás tükröződik bennük. *Megházasodtam* c. vígjátéka szintén sikert aratott. Cs. azonban megneheztelt az Athenaeumra, Pozsonyba költözött és onnan intézett heves támadásokat régi barátai ellen. A közönség a vitában az Athenaeum íróinak adott igazat. Cs. válogatott művei csak 1883. jelentek meg *Cs. szépirodalmi munkái* címmel. *Lengyel.*

Csechov, *Anton Pávlovics*, orosz író, *1860. jan. 29. Taganrogban, †1904. júl. 15. Badenweilerben. 19 éves korában, középiskolái elvégzése után Moszkvába ment s az egyetem orvosi karára iratkozott be. Mivel önmagának kellett fenntartásáról gondoskodni, a moszkvai élclapokba dolgozott. 1884. megkapta orvosi diplomáját, de nem folytatott orvosi gyakorlatot, hanem az irodalomnak szentelte magát. Az élclapokba Csechonte név alatt írt (így hívta őt taganrogi hitoktatója) s ezen a néven adta ki 1883—1886. írt humoreszkjeit *Tarka elbeszélések* c. alatt. A köv. évben jelent meg második elbeszélés-kötete *Alkonyatkor* (V Szumerkach, 1887) c. alatt, mely magára vonta a közönség figyelmét. Az Akadémia a Puskin-díjjal tüntette ki s az *Orosz Gondolat* (Ruszkájá Myszlj) c. tekintélyes irodalmi s kritikai szemle meghívta munkatársnak. Itt jelent meg 1888. *A szteppe* c. gyönyörű novellája, első igazi remekműve. Ekkor írta *Ivánov* c. drámáját, melyet nagy sikerrel adtak elő Moszkvában és Pétervárott. 1889. adta ki *Az unalmas történet* c. hosszú elbeszélését, melyben elérte művészete legfelsőbb fokát s amelynél tovább nem jutott. Ebben az időben a hazájában uralkodó vígasztalan állapotok miatt búskomorság vett rajta erőt s 1892-ig a tolsztojánizmusban keresett vigasztalást. Hogy kikerüljön abból a nyomasztó légkörből, amely őt Moszkvában körülvette, 1890. Szachálin szigetére utazott s az ottani száműzöttek életét tanulmányozta. Utazása eredményét *Szachalin szigete* c. (1893) művében tette közzé. Ez egyike a világirodalom legszebb útleírásainak, jóllehet nagyon szomorú. 1891—1897. több külföldi utazást tett. *Az erdei manó* c. drámája (1893) megbukott; pár év mulva teljesen átdolgozta s *Ványa bácsi* címen nagy sikert ért el vele. 1896. írta a *Sirály* (Csájká) c. drámáját,

mely Pétervárott a bemutatón megbukott, de azután a Moszkvai Művészszínház diadalra vitte. A színháznak ma is egy sirály a címere. Következő darabjait: *A három nővér* (1901) és *Cseresnyéskert* (Visnevyj szád, 1904) ennek a színháznak írta s igen nagy sikert ért el velük. Cs. minden újabb könyvének megjelenése eseményszámba ment, de betegsége miatt keveset dolgozott. Tüdőbaj ölte meg.

Cs. a nyolcvanas évek orosz irodalmának representative man-je. Ennek a tizednek az elfásult, nyárspolgárias életét rajzolja. A kor szatirikusa s ha nevetünk is elbeszélésein s humoreszkjein, mégis szomorú érzés marad lelkünkben, mert csakhamar rájövünk, hogy ártatlannak látszó elbeszélései és színdarabjai hű rajzai az uralkodó ferdeségeknek és bűnöknek. Minden munkájának mély értelme van. Legtöbbször a középosztályok korlátolt kicsinyességét, [illegible] (*A kövér és sovány*) s a tekintélyek előtt való remegését (*A hivatalnok halála*), a pénzeszsák előtt való meghunyászkodását, szolgalelkűségét, nyárspolgáriasságát írja le. A kormány és híveinek deszpotizmusa elnyom minden szabadabb véleményt.

Cs. nem volt születésénél fogva pesszimista, de azzá tették a hazájában uralkodó állapotok. Az emberek a kormányterror következtében elfásultak, közömbösek voltak, nem érdeklődtek semmi nemesebb dolog iránt. Csak a szürke emberek tudtak örülni az életnek, mások terhesnek tartották (*Szonja, Ivánov*). 1886—1892. között írt elbeszélésciben a tolsztojánizmusban keres vigasztalást, de ekkor teljesen elfordul tőle, kigúnyolja a belső és külső szabadságról szóló elméletét, sőt ebben a szabadságszó megszentségtelenítését látja. Hinni kezdett a haladásban, a szebb jövőben s ez megmentette őt a kétségbeeséstől (*Három év, Ribizhebokor, Három nővér*), de ez sem tartott sokáig, mert rájött, hogy *most* s nem a *jövőben* kell boldognak lennie az embernek.

Cs.-t legjobb kronológikus sorrendben olvasni, akkor tudjuk legjobban megérteni s élvezni. A saját életét, a saját lelkét látjuk műveiben. Legtöbb elbeszélése remekmű, darabjai azonban csak igen szép dramatizált elbeszélések. Nálunk újabban a Vígszínház nagy sikerrel játszotta őket (*Vanja bácsi, Három nővér, Ivanov, Cseresznyéskert*).

Magyarul: *Falusi asszonyok* (Magy. Kvtár), *Beszélyek és rajzok* (Olcsó Kvtár), *Dráma a vadászaton* (Olcsó Regény), *Az én életem, Isten kertje, Az orosz életből, Kísérleties éjjel*, stb. 1924. *A semmirekellő, A halál árnyai* (Külf. regényírók), *Vanja bácsi* (1920, Főv. Szính. műs.), *Cseresznyéskert* (1924, Szính. Élet). *Bonkáló.*

Csécsi (*Tsétsi*) *János*, *1689. †1769., a hasonló nevű sárospataki nyelvész és történetíró fia, *Havi krónikát* írt a Rákóczi-felkelés történetéről (1703—1709). *Thaly* Kálmán adta ki.

Csecsetka *Károly*, *1869., tót író és publicista. Született Túróczszentmártonban; Budapestre kerülvén, a »Slovenské Noviny« c. pol. lap munkatársa lett, 1907—1919. fel. szerkesztője. 1909-től a »Vlasť a Svet« folyóiratot is szerkesztette. Művei: *Šesťsto slovenských piesní* (Hatszáz tót népdal); *Ján Arany: Mikuláš Toldi* (ford.); *A. Petőfi: Katov povraz* (A hóhér kötele, 1899), stb. Ezenkívül kiváló stílusművészettel Tompa, Vörösmarty, Petőfi, Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Herczeg, stb. számos novelláját, illetve versét fordította le tót nyelvre. *Podhradszky.*

Cseh irodalom. A szláv irodalmak között a legősibb s már a középkorban is virágzó multra tekinthet vissza. Három nagy fázisra osztható: az eredeti szláv civilizációra, azután az autochton cseh művelődésre (XV—XVIII. sz.), végül a cseh nemzeti kultúra renaissance-ára, amely a nyugati kultúrhatásokat a nemzeti szellem szolgálatában hasonította át.

A csehek keresztény hitre térítésében vezérszerepük németországi (regensburgi) papoknak volt s bár Cyrill és Method működése sem mult el teljesen nyom nélkül Morvaországban, mégis — az egész vonalon — a német-latin kereszténység győzött. A legrégibb cseh nyelvemlékeket a nekrológokban, a szerzetesi lajstromokban, stb. találjuk föl s természetesen a fenmaradt pogánykori emlékekben, azonban az irodalom uralkodó nyelve, épúgy, mint mindenütt Nyugat- és Középeurópában, a latin volt. A XII. sz. közepéről van már cseh egyházi zsoltár is. Egy évvel később csatlakozik ehhez a »Svatý Václave« c. processziós ének. Ezt követi lassankint a szentírás egyes részeinek fordítása is.

A XIII. sz. vége felé Jacobus de Voragine olasz dominikánus *Arany Legendájának* alapján egy egész legendakört dolgozott fel ismeretlen szerző nyolcszótagos rímpárokban; ugyancsak cseh költő dolgozta föl Chatilloni Walter XIII. sz.-beli francia költő *Alexandreisét*. Az ú. n. *Dalimil-krónikának* nemes szerzője azonban (1308—1310 körül) teljesen cseh nemzeti szempontokból indult ki és harcot hirdetett a német idegenek, de az idegenekhez vonzódó bennszülöttek ellen is.

A cseh kultúrtörténelem egyik virágzó korszaka IV. Károly uralkodásának idejére esik. IV. Károly a közéletben egyenjogúvá tette a cseh nyelvet a némettel s meghonosította a korai renaissance kultúráját. Újjáélesztette többek között a prágai szláv liturgiát, igen sokat építtetett s megalapította 1348. a prágai egyetemet, amely csakhamar világhírűvé vált s nagy kulturális és történelmi mozgalmaknak lett kiindulópontjává. E korban írta meg hazai krónikáját *[illegible] Pulkava Přibík* mester, nevezetesebb emlék még ebből az időből a *Stockholmi Szt. Katalin Legenda*. Értékes emlék a XIV. sz. első feléből az ócseh *Mastičkář* (Kenőcsárús) és a *Podkoní a žák* (Lovászmester és diák) c. bohózat is.

A cseh nyelv ekkor már a törvénykezés-

ben és a magánokiratokban is érvényesül ; sőt felbukkan a régi cseh szokásjog első rendszeres gyüjteménye is. E korszak legkiválóbb képviselője Tomáš *Štítný* (1331—1401), aki jogot, hittudományt és bölcsészetet adott elő népies nyelven és verselt is. Stílusát még ma is mintaszerűnek tekintik.

A cseh irodalom és történelem legnagyobb alakja azonban kétségkívül Ján *Hus* (1369—1415), a nagy vallásreformátor, a prágai egyetem tanára és rektora, aki amellett a cseh nemzeti eszme törhetetlen képviselője is. Husra az angol Wicleff tanításai hatottak elsősorban. Mellőzve itt történeti szereplését, meg kell említenünk, hogy az irodalomban is nagy átalakulást idézett elő, a helyesírást is megreformálta oly elvek alapján, amelyek még ma is érvényesek. Hus a prágai tájszólás alapján szabályozta a cseh irodalmi nyelvet. Irodalmi munkássága egyházi vonatkozású (*Postilla* ; *Výklad víry* = A hit magyarázata, stb.).

Peter *Chelčický* (1390—1460) munkái a huszitizmus belső, teológiai és társadalmi tartalmát foglalják össze. Két, komor alaptónusú munkájában (*Postilla* és *Sít' víry pravé* = Az igaz hit hálója) az evangélium összes kérdéseit bírálat alá veti. Ch. gondolatai egészen új tannak váltak kiinduló pontjává, amelyet a cseh »testvérek« felekezete képviselt. Fontosságuk abban áll, hogy továbbművelték az irodalmi nyelvet, nyomdákat létesítettek, stb.

A Jagellók idejében tűnt ki *Všehrdi Viktorin* Kornel (1460—1520), a kiváló humanista és jogtudós ; *O praviech země české, knihy devatery* (Kilenc könyv Csehország jogi alkotmányáról) c. munkája valóságos remekmű. Václav *Hájek* (†1552), a híres »Cseh krónika« szerzője, inkább novellisztikus elbeszélő, mint lelkiismeretes történetíró. II. Rudolf korának leghíresebb képviselője, Daniel *Veleslavín* (1546—1599.) mint szótáríró és történész vált nevezetessé. A cseh testvérek közül került ki Ján *Blahoslav* (1523—1571.) püspök, akinek hatása az irodalomnak és tudománynak csaknem minden ágára kiterjedt. Bibliafordító is. Ekkor készült el a híres *Králici biblia* (1579—93.), amelynek óriási a jelentősége a népnyelv szempontjából ; hatása a tót evangélikusokra is kiterjedt.

A nagy humanista és pedagógus, Ján Amos *Komenský* (Comenius, 1592—1670.) viszont már nemcsak cseh, hanem európai kultúrjelenség. Comenius a cseh testvérközösség utolsó püspöke volt, latin nyelvű munkáin kívül a cseh irodalom örökértékű gyöngyei maradnak a *Labyrinth světa* (Világlab.), *Kšaft umírající matky Jednoty Bratrské* (A testvérközösség haldokló anyjának testamentuma) című, mély érzelmeket eláruló bölcselkedő művei.

A XVII. és XVIII. században uralomra jutott ellenreformáció, valamint a németesítő törekvések a cseh irodalom fejlődését is megakasztották ; ezt a letargikus kort csupán a jezsuiták egyházszónoklati iratai jellemzik. A XVIII. sz. vége felé azonban, elsősorban II. József reformtörekvései nyomán a cseh nemzeti és irodalmi ujjáébredés korszaka köszönt be. E kor úttörője és egyik vezéralakja Josef *Dobrovský* (1753—1829.), akinek német munkái, a *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* és az *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* adták meg a lökést a nemzeti irodalom ujjászületéséhez. Az első, céltudatos cseh versköltő Antonín *Puchmajer* (1765—1820.) ; szervező publicista és tudós Ján *Nejedlý* (1776—1834).

Az új regeneráló irány befejezője Josef *Jungmann* (1773—1847.), a kiváló nyelvész volt ; korszakalkotó műve a Csehnémet szótár, melyben a cseh nyelvet sok új kifejezéssel is gazdagította. Mint költő is kivált s megalapította az első tudományos szemlét. Őt tekintik a cseh romantikus iskola megalapítójának. Václav *Hanka* (1791—1861.), a közepes archeologus és költő, világhírhedtségre tett szert a königinhofi és grünebergi kézirathamisítással (1818.), mely ragyogó meséket költött a cseh nép őskoráról s amit csak hetven évvel később lepleztek le. A königinhofi hamisítványnak mégis nagy jelentősége van, mert számos cseh kultúralkotásnak lett a kiinduló pontjává és rúgójává.

Az irodalmi panszlavizmus apostola a tót származású kiváló költő, Ján *Kollár* (1793—1852) volt. Kollárra a német szabadságharcok pángermán hazafiassága, a német romantika és Herder hatottak. Leghíresebb alkotása, a *Slávy dcera* (Buda, 1824) Petrarca-féle szonettekből áll és öt ciklusra tagolódik. Költői szempontból sok kifogást lehet ellene emelni, de gondolatokban rendkívül gazdag volt és óriási hatást ért el nemcsak a cseheknél, de a többi szláv népeknél is. Benne a szlávság fényes jövőjét énekelte meg.

František *Čelakovský* (1799—1852) lírája orosz és cseh népdal-hatásokat tükröztet vissza. Ebben az időben vonul be általában a népdal a műköltészetbe, amelynek nevezetesebb képviselői még Ján *Vocel* (1802—1871) és főleg Karel *Erben* (1811—1870), aki mint folklorista is kiváló.

A történettudománynak két kiváló mestere a tót származású Pavel *Šafárik* (1795—1861) és František *Palacký* (1798—1876). Az előbbinek legnevezetesebb műve a *Slovanské starožitnosti* (szláv régiségek); a másik életének főmunkája a *Déjiny národu českého v Čechách a na Moravě.* (A cseh nemzet története Cseh- és Morvaországban), amely őt kötetben tárgyalja a cseh történelmet a Habsburgok trónralépéig. P. klasszikus művének óriási hatása volt ; vezérlőeszméje a szlávság és germánság között fönnálló örökös küzdelem.

A cseh romanticizmus uttörője Karel Hynek *Mácha*, akinek *Máj* c. lírai alko-

lása a cseh költészet egyik legszebb gyöngye.

Nevezetes szerepet játszott még nemzete életében Karel *Havlíček* (1821—1856) író, politikus, szatirikus és publicista. Két elragadó, Heinere emlékeztető szatirája a *Křest svatého Vladimíra* (Szt. Vladimir keresztelése) és a *Tyrolské elegie* (Tyroli elégiák). Mint publicista, főleg 1848. az osztrákok ellen küzdött. Kortársa a kiváló írónő, Božena *Němcová* (1820—1862), a falusi élet megéneklője; legjobb munkája a *Babička* (Nagymama).

A 60—70-es évek új írói gárdája az addigi, tiszta cseh nacionalizmust új, világpolgári tartalommal mélyítette ki s törekvéseiket Heine, Victor Hugo, George Sand, Béranger, Byron, Petőfi hatása is határozta meg. Legkiválóbb képviselőik Vitězslav *Hálek* (1835—1874), akinek főleg két, szembetünően erótikus színezetű lírai daloskönyve aratott sikert; Ján *Neruda* (1834—1891) a kiváló lirikus és realisztikus novellista (*Malostranské povídky* (Prágai malostranai történetek). A harmadik kiváló lirikus Adolf *Heyduk* (1835—1923), akinek *Cymbál a husle* (Cimbalom és hegedű) c. verskötete a költőnek a tótok iránt érzett szeretetét tükrözteti vissza. A próza újraéledését egy asszony, Karolina *Světla* (1830—1899) fejezte be a falusi életből merített regényeivel.

A fiatalabb nemzedék három nagy költője *Čech, Zeyer* és *Vrchlický* volt. Julius *Zeyer* (1841—1901) telivér romantikus, a realisztikus művészet és szociális tendenciák idején kissé elkésett jelenség. Regényeinek földrajzi háttere a lehető legváltozatosabb. Svatopluk *Čech* (1846—1908), egyike a legnépszerübb poétáknak, akinek egyrészt nagy történeti hőskölteményei, másrészt patétikus politikai dalai arattak sikereket. Kisebb genre-képei is kedvesek. Jaroslav *Vrchlický* (1853—1912) a világ egyik legtermékenyebb írója, mint költő és műfordító egyike a legkiválóbbaknak. Cseh nyelvre ültette át Calderónt, Camöest, Victor Hugot, Leopardit, Dante, Tasso nagy hőskölteményeit, Byront, Shelleyt, Goethe Faustját, Mickiewiczet, Aranyt, Madáchot és Petőfit (a magyarokat *Brábekkel* együtt). Mint lirikus csaknem minden versformát kultivált, s ezeken belül mély érzelmek kifejezője.

A cseh irodalom nem dicsekedhet ugyan eddig olyan szellemóriásokkal, mint például az orosz, tán olyanokkal sem, mint a lengyel irodalom, azonban ma már egész sor olyan cseh író is van, aki európai nevet küzdött ki magának. Ezek a művészi felfogás tekintetében különböznek egymástól s más-más irodalmi iskolához sorolandók. Ez a megosztás szükségszerű folyománya volt annak is, hogy a romanticizmust jóval tovább uralta a cseh irodalom, mint a többi népek irodalma. Csak a legújabb korban tört magának utat a realizmus, főleg az oroszok hatása alatt. Ez az irányzat először a regény-, azután a drámairodalomban, végül a költészetben volt észlelhető. Csaknem egyidejüleg [illegible] a naturalista [illegible]cesszionista—szimbolikus irány is, amely ma — együtt az erősen szocialista ízű irodalommal — még mindig uralkodó helyet foglal el a cseh litteratúrában.

A történelmi regény mestere Aloys *Jirásek* (*1851). Őt tartják a csehek Machar mellett legnagyobb élő írójuknak. Jirásek csupán szabadgondolkodó ir[illegible] miatt van indexen, a vallásosan [illegible] olvasóközönség szemében. J. regényeiben — mint [illegible] — tényleg ócsárolja és gúnyolja a kat. egyházat s ha művészi eszközökkel dolgozik is, nem egyszer válik rikítóvá és irányzatossá. Egyébként kiváló talentum, művészi kifejező képessége, jellemző ereje nagy s nyelve a legtősgyökeresebb cseh. Mint drámaíró is kitünt s darabjai állandóan műsoron vannak.

A kiválóbb alkotótehetségek közé tartozik Matej Anastásia *Šimáček* (*1860), novella- és regényíró. Beszélyeiben a cukorgyári munkások erkölcseit és világfelfogását, életét és munkáját ecseteli. Ebből a tárgykörből meríti későbbi, hosszabblélekzetű regényeinek témáját is. Ujabb munkáiban eltér a leírt realista iránytól s a modern, mindenben kételkedő, dekadens ember típusát állítja elénk. Említésreméltó Ignát *Hermann* (*1854), a nagyvárosi jellegzetes típusok ábrázolója, aki leg[illegible] Prága mindennapi [illegible] merít. Realisztikus skiccelése, kiváló jellemfestése és üde humora teszik élvezetessé munkáit.

Herrmann és Šimáček ellentétei Karel V. *Rais* (*1859) és Karel *Červinka*, akiknek regényeiben, elbeszéléseiben a cseh vidék, falu, puszta, erdő, mező kél [illegible]. *Rais* a szegény, erdős vidéken levő falvak és kisvárosok keserves küzködését, nyomorult tengődését ecseteli; elénk állítja a fél állati sorban levő parasztot, akit a nehéz robot szívtelenné tesz.

Červinka ugyanecsak a vidéki élet költője, azonban sokkal derűsebb, arany[illegible] és egészségesebb a filozófiája. Ő a v[illegible] élet elől menekül ki a vidékre. Regényeiben szinte érezzük a föld szagát s ózondús levegő vesz körül. Elbeszéléseiben viszont az országutak csavargóját, a szokványos bűnözőt állítja elénk. A börtön-élet[illegible] mesteri ecsetelője és szánalmat tud kelteni az emberpária, az üldözött vad, a csavargó iránt is, bár távolról sem dolgozik Gorkij nagyszerű eszközeivel. A fegyencek lelké[illegible]ben is talál valamit az örök emberiből.

A modernek közül, a legkiválóbb, legizmosabb tehetség mindenesetre a költő és regényíró Josef Svatopluk *Machar* (*[illegible]). Már első verskötete (*Confiteor*, 1887 [illegible] 1892) szakítást jelentett az addigi rom[illegible]tikus iránnyal s további munkái mind egy-egy ujabb állomását jelentik a diadalm[illegible]san előretörő realizmusnak, majd a szim[illegible] [illegible]. M. költeményeiben a nyo[illegible] valóságot tárja föl, ostorozza [illegible] lottságát, éles szatirával kíséri a [illegible] talmatlan hazafiaskodást s itt, [illegible]

Adyhoz, nem egyszer becsmérli le önnön faját és nemzetét. Ostorozó hangja azonban mélabús kesergéssé tompul le elégiakötetében *(Tristium Vindobona)*, amelyben a cseh politikai élet tragédiáját érzékelteti. Későbbi költeményein és regényein a szimbolizmus válik urrá.

A francia szimbolikus iskola hűséges tanítványai Jiří *Karásek* (*1871), Antonín *Sova* (*1864), F. Z. *Šalda* (*1868) és Josef *Šimánek*. Közülük *Šalda* és *Sova* tüntek ki leginkább ; Sova, mint pesszimista költő különösen figyelemreméltó. A szimbolikus iskola ujabb korban reakciót is szült s e visszahatásnak legjellegzetesebb képviselője Viktor *Dyk* (*1877), aki kegyetlen szatirával és iróniával bírálja el az élet minden vonatkozását. Dyk nemcsak mint költő, hanem mint drámaíró is figyelmet keltett. Az ujabb cseh drámaírók között említésreméltóbb tehetségek még Jaroslav M. *Mayer*, Lothar *Suchý*, Abigail *Horáková*, Arno *Dvořák* és Jaroslav *Hilbert*.

A tudományos irodalomban előkelő helyet foglal el Ján *Gebauer* (1838—1907), a cseh történeti nyelvészet megalapítója, akinek ócseh szótára és történeti nyelvtana eddig utól nem ért forrásmunkák. Jaroslav *Vlček* (*1860) cseh irodalomtörténetével uj iskolát alapított. A cseh nép életében a leggrandiózusabb szerepet azonban kétségenkívül Tomáš Garrigue *Masaryk* (*1850), az európai hírű szociológus és államférfiu játszotta és játssza. Legkiválóbb munkái a *Základové konkretní logiky* (A konkrét logika alapjai) és a *Sociální otázka* (A szociális kérdés), továbbá a cseh kérdésről, Havlíčekről és az öngyilkosságról írott művei. Segítőtársa, Edvard *Beneš* (*1884), a volt ker. akadémiai tanár, elsősorban diplomata s csak azután politikai író. Szláv filológusok: Václav *Vondrák* (1859—1925), Fr. *Pastrnek*, Adolf *Černý* (*1864), Jan *Máchal* (*1855, egyuttal irodalomtörténész is) és Josef *Zubatý* (*1855), a cseh Tudományos Akadémia elnöke, aki kezdetben, mint orientalista tűnt ki. Neves irodalomtörténész Vlčeken kívül, Arne *Novak* és Ján *Jakubec*. Szláv régész és kultúrhistorikus, Lubor *Niederle* (*1865), főmunkája a *Slovanské starožitnosti* (Szláv régiségek). Antropológusok : *Niederle* és *Matiegka*. Etnográfusok és folkloristák : Václav *Tille*, Fr. *Kretz* és Jiří *Polívka*, a tót mesék elemzője és gyűjtője. František *Drtina* (†1925), filozófus és pedagógus volt. Kiváló jogtörténész Karel *Kadlec*, aki Werbőczy Tripartitumáról is írt egy hatalmas munkát. Zd. *Tobolka*, mint bibliográfus tünt föl. Čeněk *Zíbrt* (*1864), művelődéstörténész és etnográfus.

A ma élő és dolgozó írók között kiváló hely illeti meg K. M. *Čapek-Chod* (*1860) regényírót, aki — néha szinte groteszkul és szatirikusan — rajzolja meg naturalista módszerekkel a ma társadalmát. Tárgykörét főleg Prága életéből meríti, de novelláiban éles kontúrokkal, kiváló jellemfestéssel állítja elénk szülőhelyének parasztttípusait is. Nevezetesebb munkái : *V tretím dvore* (A harmadik udvarban), *Turbina*, *Jindrové*, *Vilém Rozkoč* s azonkívül több novelláskötet és színdarab.

A modern Cs. egyik legszámottevőbb képviselője kétségenkívül Karel *Čapek* (*1890), aki egyuttal a külföldön is a legismertebb modern cseh író főleg drámaírói munkássága révén. Két legismertebb színdarabja a *Že zivota hunyzů* (1922) (A rovarok életéből ; ezt fivérével, Josef C.-el együtt írta) és a *R. U. R.* (Rossums Universal Robot, 1921), amelyek a világszínpadokat is bejárták. Č. groteszk tárgyakból a világ mechanizálódásának, a gépembernek eszméiből indul ki, tárgykörei frappánsul újak s a világháború utáni fásult, narkotizált, csodákat váró, fantasztikumokat kívánó emberi psyché szükségleteit próbálják kielégíteni, de mindig művészi eszközökkel. Č. azonkívül írt számos regényt *(Továrna na Absolutno* = Az Absolutum gyára 1922, *Krakatit* 1924), több novellás kötetet adott ki és híresek útleírásai (angol, olasz) is, amelyek pompás megfigyelőtehetségéről tanuskodnak. Regényeiben is az utopisztikus gépember problémája és a technika fejlődése érdeklik ; ezen belül viszont szatirizál és moralizál.

A korán elhunyt Jiří *Wolker* (1900—24) egyike volt a legizmosabb tehetségű lírikusoknak. Az elbeszélő és drámaíró František *Langer*-nek (*1888) különösen két színdarabja aratott sikert : a *Velbloud uchem jehly* (A teve a tűfokán keresztül) c. modern komédiája és a *Periferia*, nagyvárosi erkölcsrajz. Az ismertebbek közé tartoznak még a neoromantikus Jaroslav *Durych* költő, novellista és regényíró; M. B. *Böhnel*, Jiří *Mahen*, Karel *Sezima* (*1876) novellista és regényíró. A régiek közül intenzív munkásságot fejtenek ki s ezzel már kialakult írói egyéniségüket teszik még teljesebbé : F. X. *Svoboda* (*1860) költő, regény- és drámaíró, Antonín *Sova*, F. X. *Šalda* (*1867) essayíró és kritikus, Vyktor *Dyk*, Ignát *Hermann*, Jiří *Karásek* és Fráňa *Šrámek*, a népszerű regényíró és novellista.

A Cs.-at nálunk a legujabb időkig kevéssé ismerték, ezzel szemben a magyar irodalomnak már régtől fogva oly kiváló cseh tolmácsolói akadtak, mint Jaroslav *Vrchlický*, Fr. *Brábek* (*1848†1926.) és Gustav N. *Mayerhoffer* (*1865). Az első kettő együttesen elsősorban Petőfi és Arany mesteri fordítója ; Brábeknek köszönhetjük Madách *Ember tragédiájá*-nak átültetését, amely egész Európában cseh színpadokon aratta a legnagyobb sikert. B. sokat fordított Jókaitól, Eötvöstől, Mikszáthtól s az ujabb dráma- és regényírókból (Herceg, Bródy, Molnár, stb.) is. Szerzője egyuttal a legnagyobb csehmagyar szótárnak. Speciális Jókai-fordító volt Mayerhoffer, aki azonkívül Herczeg regényeit ültette át cseh nyelvre, valamint száznál több novellát különböző magyar íróktól.

Jaroslav *Vlček: Dějiny české literatúry* (1897-től a mai napig). Arne *Novák*, J.

Vlček és J. Jakubec cseh irodt ört. tanulmányai. *Pukánszky.*

Csehov, l. *Csechov.*

Csengeri *János,* *1856. Egyetemi tanár. Számos tanulmánya jelent meg tudományos folyóiratainkban. Önálló kötetet írt *Homeros*-ról, megírta a *római irodalom történetét;* tankönyveit, jegyzetes kiadásait általánosan használták és használják középiskoláinkban. Kitűnő műfordító. Fordított görögből, latinból, németből. Nagy sikere volt *Aischylos-, Euripides-* és *Sophokles*-fordításának ; *Tibullus* és *Propertius* költeményeit, továbbá *Horatius* verseit szintén kitünően fordította. Irt eredeti költeményeket is.

Csengery *Antal,* *1822. †1880. A szabadságharc előtt a centralista párt egyik vezére volt és 1845-től a *Pesti Hirlapot,* a párt hivatalos lapját, szerkesztette. A szabadságharc után *Deák* táborában küzd a kiegyezés érdekében. Politikai tanulmányokon kívül irodalmi és művelődéstörténeti kérdésekkel foglalkozott. 1857. megalapítja a *Budapesti Szemlét* és a nagytekintélyü folyóiratot 1873-ig szerkesztette. Tanulmányainak legnagyobb része itt jelent meg. Legértékesebb munkái : *Magyar szónokok és státusférfiak, Történelmi tanulmányok.* *Lengyel.*

Csengey *Gusztáv,* *1842. †1925. Regényeket, elbeszéléseket, költeményeket írt. *A fogoly lengyel* c. költeményét általánosan ismerik és szavalják.

Csepreghy *Ferenc,* *1842. †1880. Asztalosmesterből lett népszerű drámairó. 1875. a Népszínház titkára lett és látványos darabjaival *(Utazás a föld körül, Sztrogoff Mihály utazása,* stb.) nevét ismertté tette. A *Sárga csikó* és a *Piros bugyelláris* c. népszínművei nagy és tartós sikert arattak. A közönség a hetvenes években szívesen látta a szinpadon a falu alakjait ; a Népszínház kitünő gárdája, élén *Blaha* Lujzával, sikert biztosított a gyengébb daraboknak is. Cs. a legjobb népszínműírók között foglal helyet ; volt érzéke a szinpad iránt, vidám és komoly jelenetek váltogatják egymást műveiben. *Blaháné* egyik legjobb szerepe a *Sárga csikó*-ban volt. Cs. írt költeményeket és elbeszéléseket is. *Lengyel.*

Cserép *József,* *1858., a Gyakorló gimn. tanára és egyet. magántanár. Több latin írót adott ki a középiskolák számára. Irt archeológiai, történelmi és nyelvészeti tanulmányokat.

Cserey *Mihály,* *1667. †1756. *Históriájában* kora mozgalmas történetét beszéli el. A *Habsburg*-ház híve volt ; a kuruclabanc világot érdekesen, de elfogultan rajzolja. *Históriája* mellett, mely a magyar emlékirat-irodalom egyik legművészibb, korfestés szempontjából legeredetibb alkotása, munkái : a kurucvilág szenvedéseit élénk színekkel ecsetelő, latin *önéletrajza,* még kiadatlan, de sok érdekes feljegyzést tartalmazó *naplója, jegyzőkönyve* és *családi naplója* és *Apor Péter* művéhez írott pótlása.

Csergő *Hugó,* *1877. Iró és publicista. Verseket, elbeszéléseket *(Az utolsó felvonás, Levelek, amiket meg nem írunk, A mi szívünk)* és színdarabokat *(Lovag úr, Félszerelem, Az első hajnal)* írt.

Cserhalmi *(Hecht) Irén, Gerő Attiláné,* *1871. †1908. Nagyobb önálló művében a francia romantikának a magyar drámára tett hatásával foglalkozott. *Ungarischer Dichterwald* címen német antológiát adott ki magyar költőkből. Németre fordította Jókai és Mikszáth, magyarra Zola több regényét.

Csermely *Gyula,* író. Érdekfeszítő regényei : *Toprini nász, Vörös kérdőjel, Bakunin professzor könyve* (1926).

Cserna *Andor,* *1885. Iró, publicista, jeles mű- és zenekritikus. Számos tanulmány *(Salome, Parsifal)* szerzője és több breviárium (Beethoven, Wilde, France) összeállítója.

Csernátoni *Gyula,* *1858. †1910. Tanulmányai jelentek meg a magyar ódáról és a drámáról. *Petőfi*-ről több cikket írt a *Petőfi-muzeum* c. folyóiratba.

Csernátony *Lajos,* *1823. †1901. Kemény hírlapi csatákat vívott ellenfeleivel ; a kíméletlen, gúnyos támadó cikkeknek első nagy mestere volt.

Csernichovszky, *Saul,* népszerű héber orosz költő, orvos. *1876. A zsidó vallásos felfogás revizióját követeli verseiben. Főleg dalai által lett népszerű. A biblia erőteljes alakjait követi ideál gyanánt. Előharcosa a cionizmusnak. Sok dalát *Patai József* fordította magyarra (Héber költők II. Bp. 1912).

Csernoch *János,* *1852. Esztergomi bíboros-hercegprímás. Egyházi szónoklatain kívül irodalmi működése is van. Sajtó alá rendezte *Simor* hercegprímás beszédeit, könyvet írt a halottégetésről és a zárdai élet céljáról.

Csernysevszkij, *Nikoláj Gávrilovics,* orosz író, *1828. †1889. 1862. radikális felfogása s agitációja miatt bebörtönözték. 1876. kényszermunkára küldték Szibériába s csak 1883. kapott kegyelmet. Elítélte a tiszta művészetet, a toll szerinte csak a propaganda eszköze lehet, mert a művészet arra való, hogy az életet illusztrálja. *Mit tegyünk* (Csto djelatj, 1863) c. regényének, amelyben egy észszerűen szervezett szocialisztikus állam képét rajzolja meg, óriási sikere volt. Sokat írt, de többi művének jelentősége teljesen eltörpül a regénye mellett. Magyarul megjelent : *Mit tegyünk.* F. Sasvári Á., 1877. és 1896. *Bonkáló.*

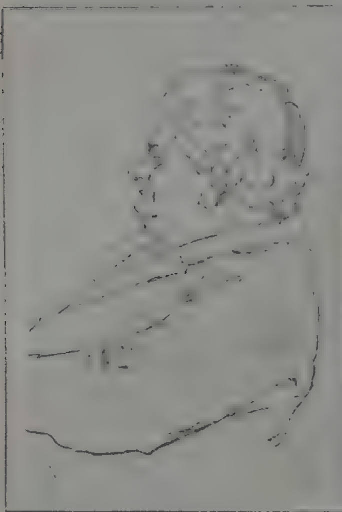
Cserzy *Mihály (Homok).* *1875. †1925. Tömörkény Istvánnal együtt a magyar népélet legjellegzetesebb rajzolója. Szegeden élt, ahol borbélyműhelye volt. Munkáiban különösen a Tiszavidék életének tipikus alakjai elevenednek meg. Első könyve 1899. jelent meg *Kint a pusztán,* a második 1903. *Falusi történetek* c. alatt. Többi műve : *Hazulról, Siófoktól Keszthelyig, Játszik a délibáb, Vasárnap délután.*

Csezmiczei *János,* l. *Janus Pannonius.*

Csiki *Ernő,* zoologus, a Magyar Nemzeti Muzeum állattárának igazgatója,

*1875. 1898. résztvett Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai expediciójában s ez expedició leirásának II. kötetében az állattani eredményeket dolgozta fel. Főműve: *Magyarország bogárfaunája* (eddig 4 kötet).

Csiky *Gergely*, *1842. †1891. Kat. lelkész, majd teológiai tanár. 1880. kilépett az egyházi rendből és teljesen az irodalomnak élt. Irodalmi működését fordításokkal és drámai művekkel fiatalon kezdte meg, de igazi nagy sikereit csak férfikora delén aratta. Különösen a *Proletárok*, a *Cifra nyomorúság* és a *Vasember* nyerték meg a közönség tetszését, vígjátékai közül pedig a *Nagymama* maradt legtovább szinpadon. Cs. kora társadalmának alakjait vitte a szinpadra; tudott jellemeket alkotni és meglátta a társadalom bajait. Meséi érdekesek, párbeszédei elevenek. Alakjai a társadalmi előitéletek vagy emberi elfogultságok hatása alatt cselekszenek, de lelkükben nem romlottak; valóban gonosz embert Cs. nem szeret szinpadra vinni. Hatásos jelenetei, erős szatirája, drámai nyelve a nyolcvanas évek páratlanul népszerű drámairójává tették. *Szigligeti* után hosszabb időn át ő látta el eredeti darabokkal a magyar szinpadot. A drámával elméletileg is foglalkozott *Dramaturgia* c. munkájában. Jól ismerte *Shakespeare*-t, részt is vett a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-fordításában és jegyzetekkel látta el a Ráth-féle 6 kötetes Sh.-díszkiadást. Foglalkozott a görög-latin drámairókkal is: lefordította *Sophokles* tragédiáit és *Plautus* vígjátékait. Számos tudományos könyvet is megközelíthetővé tett a magyar közönségnek: többek között lefordította *Taine* angol irodalomtörténetét és *Ribbeck* terjedelmes munkáját a római költészetről. Regényt is irt, *Atlasz-család* c. munkájának nagy sikere volt. *Lengyel.*

Csiky

Cs. *János*, zeneiró, *1873. †1917. Zenekritikái jelentek meg a Magyar Szóban, Bp. Hirlapban stb., több cikke tudományos folyóiratokban (*Népzenei feljegyzések a XVI. századból*, Ethnographia, 1904, *Régi magyar művészi zene*, Magyar Könyvszemle, 1905 stb.). *A régi magyar zene* c. gyűjteménye kéziratban maradt.

Csillag *Pál*, *1896., magyar matematikus, érdekes adalékokat szolgáltatott a Fourier-féle sorok elméletéhez.

Csipkés *György, Komáromi*, *1628. †1678. Debreceni kollégiumi tanár, majd lelkész. Hittudományi műveket irt; lefordította a bibliát.

Csirikov, E. N. orosz iró, *1864. Számos zsidó tárgyú regényt és elbeszélést s pár drámát irt. Legjobb műve a *Zsidók* c. drámája. Tulságosan naturalisztikus rajzai sokszor izléstelenek.

Csizió, régi magyar naptárak, álmos- és jóskönyvek neve. Az utóbbi értelemben a név ma is használatos.

Csizmadia *Sándor*, *1871. Orosházán. Egyszerű földmívesből lett költővé és a szocializmus lelkes harcosává. A Károlyi-kormány államtitkára volt, a kommünben népbiztos, de lemondott és ellenzékbe ment. Az első nemzetgyűlés képviselője volt. Versei: *Küzdelem*, *Hajnal van*, *Fogházi levelek*, *Csak vissza nem*. Irt novellákat (*Munkás emberek*) és regényt (*Kanaánban*) is.

Csodás elem. A klasszikus és a naiv eposzból levont szabály, hogy az epikus cselekménybe emberfölötti hatalmaknak is belé kell avatkozniok: ez a beavatkozás a Cs. Homerosnál és a hindu epikában is minduntalan istenek veszik kezükbe az emberi sors intézését, kedvelik vagy gyűlölik a hősöket, pártot fognak mellettük és ellenük, egymással is vitáznak róluk stb. A homerosi Cs.-t teljes mértékben átvette Vergilius, s átvette a renaissance költészete is, amely — hit nélkül — inkább allegórikusan szerepeltette az isteneket. A klasszikus Cs. allegórikus formában a barok idején is fennmaradt (nálunk Gyöngyösinél). A középkor két másik fajtáját is megteremtette a Cs.-nek: a *keresztényt* (Isten, Jézus, Mária és a szentek csodái, beavatkozásai) és az u. n. *romantikus* Cs.-et (varázslók, tündérek stb. — a népmese Cs.-ei). Dante-ban a klasszikus és keresztény Cs. keveredik, Tasso és Ariosto műveiben főleg a keresztény és a romantikus, Zrinyiben mind a három. A felvilágosodás kora lenézte a Cs.-et; Voltaire csupa allegórikus fogalmat szerepeltet *Henriade*-jában. A kómikus eposz eszközei közt nagy szerepet játszik a Cs. különösen a klasszikus. (Csokonai *Dorottyá*-ja!) A XIX. sz. epikája a romantika folklorisztikus kutatásait felhasználva, a népi Cs.-et tolja előtérbe. Nálunk Aranyosrákosi Székely Sándor és Vörösmarty magyar mitológiát próbálnak teremteni, s az ő kezdésüket folytatja Arany a *Buda halálá*-ban. Petőfi a népmese Cs.-ét használja fel a *János vitéz*-ben. *Benedek.*

Csodaszarvas. Az ujévi »regős énekben« »csodafiú Szarvas«. Hitregei vezérállat, amellyel a Hunor és Magyar honfoglaló ősök munkájában, később a Szent Lászlóról fenmaradt őshagyományban is találkozunk. Ó-egyiptomi forrásra megy vissza, honnan az egész ismert világon elterjedt s a kereszténység is átvette. A németek *Hubertus*-mondájának, a *Kalevalá*-nak

és az ó-bolgár népköltésnek Cs.-a mind egyazon hagyomány tükrözői. Nálunk a székely ballada *(Julia szép leány)* fodor fehér báránya is rokon vele. Az újévi regölés Cs.-ának oldalain megjelenő »ezer misegyertya« megfelel az imént említett fodor fehér bárány mennyei díszének, amely a napot és holdat meg a csillagokat magával hozza, de a két oldalán csak »két szép égő gyertya« tündököl. A regős ének »csodafiú« megjelölése elárulja, hogy voltaképp Krisztus jelenik meg mind a Cs., mind a bárány képében. *Vikár.*

Csokonai Vitéz *Mihály*, *1773. nov. 17. Debrecenben. †1805. jan. 28. u. ott. A debreceni kollégium növendéke volt. Már diák korában verselgetett és első művein kettős hatás mutatkozik: a hagyományos magyar költészet és olasz költői művek hatása. Féket nem ismerő egyénisége a nyugtalan, az érvényesülés útját kereső ifjút összeütközésbe hozza az ősi kollégium merev törvényeivel. Cs. vándorútra kél, a költői dicsőség délibábját kergeti. Rövid sárospataki tartózkodás után Pozsonyban terem, azt reméli, hogy a diétára összegyült nagyurak között pártfogóra talál. Megindítja, de csakhamar meg is szünteti a *Diétai Magyar Muzsát.* Innen ment Komáromba, hol felébredt szivében a szerelem. *Vajda* Julia (Lilla) viszonozta érzelmeit, de a család Cs.-ban csak a vándor poétát és nem a halhatatlan költőt látta. Hosszú bolyongás következik megint; a Dunántúl jó részét bejárja, itt-ott hosszabb ideig marad, legtovább Csurgón, ahol egy tanárt helyettesít. 1800. visszatér Debrecenbe, még mindig reménykedik a gazdag pártfogóban, költeményeinek sajtó alá rendezésével foglalkozik, keresi a halhatatlanságot, nem is sejtve, hogy már el is nyerte; az 1805. érte jövő halál csak testét ölte meg, művei örökéletűek. Cs. a XVIII. sz. legkiválóbb lírai költője; neki sikerült először legyőzni azt az akadályt, melyet a fejletlen magyar nyelv állított költőink elé. *Lillá*-hoz intézett és *Lillá*-ról szóló szerelmi költeményeiben annyi közvetlenség, annyi báj van, hogy ezen a téren *Petőfiig* versenytárs nélkül áll. A *Reményhez* intézett dala valóságos muzsika; a költő borongó lelkének megnyilatkozása *Ady* egyik versére emlékeztet. (Én kifelé megyek). *Anakreoni dalaiban* pompásan utánozza a görög költészet mámort kívánó és az élet keserveitől menekülni vágyó dalait. *Dal a csikóbőrös kulacshoz* c. bordala nagyon népszerű volt. Cs. írta az első mű-népdalokat *(Szegény Zsuzsi táborozáskor)* és ő volt az, aki filozófiai gondolatokat először vitt a lírába. Lehetetlen meghatottság nélkül olvasni *Magánossághoz* és *A tihanyi echóhoz* c. ódáit, vagy a *Lélek halhatatlanságáról* c., búcsúztató tépelődéseit. Elbeszélő költeményei közül leghíresebb a *Dorottya.* Humoros eposz, komikus vénleány főszereplővel; talán legnépszerűbb műve volt sokáig. Az angol Pope hatása alatt írta. *Árpád*-ról egy nagy nemzeti eposzt tervezett, de ebből csak vázlatok maradtak ránk. Drámakisérletei is vannak, *(Tempefői, Karnyóné, Gerson du Malheureux)*, de Cs. elsősorban lírai költő, nevét szerelmi és bölcselkedő költeményei fogják örökké fenntartani. Cs. egy kísérletező, fejlődésnek csak nekilendülő kor gyermeke volt; műveletlen középosztály, idegenné vált nagyurak, olvasni sem tudó parasztság voltak kortársai. Nem csodálkozhatunk, ha keserűség töltötte el lelkét, természetesnek tarthatjuk, hogy abban a környezetben költészete nem volt mindig emelkedett; vannak versei, melyek a kóbor, hánytvetett életű regősök és hegedősök késői utódjának tüntetik fel a nagy költőt. — Életrajzát *Ferenczi* Zoltán írta meg; műveinek teljes kiadását legújabban *Harsányi* István és dr. *Gulyás* József rendezték sajtó alá 5 kötetben (Bpest, 1922). — Cs.-ról l. még a *Rokokó* cikket. *Lengyel.*

Csokor, *Franz Theodor*, *1885. osztrák-német költő. Irt költeményeket, drámákat.

Csoma-kódex, magyar kéziratos könyv a XVI. századból; énekgyűjtemény, mely számos nevezetes költői elbeszélést *(Szilágyi és Hajmási*, stb.) tartalmaz.

Csontosi *János*, *1846. †1923. Tanulmányai folyóiratainkban jelentek meg. Cs. a *Korvin-kódex*-ek kiváló ismertetője.

Csopey *László*, *1856. Középiskolai igazgató. Nagy munkásságot fejtett ki a term. tud. irodalma terén, számos természettud. és földr. munkát fordított. Oroszból fordított Turgenjev, Tolsztoj és egyéb írók műveiből. Kiadott egy rutén-magyar szótárt is.

Csorovics, *Szvetozár*, szerb író, *1875. Mosztárban, †1919. A legkiválóbb modern írók egyike. 14 éves korában kezdett írni Svetislav néven. Ifjúkori dolgozatait *Poletarke* c. adta ki 1894. Ezután számos elbeszélő kötete jelent meg: *Iz Mostara* (1895.), *Iz Hercegovine* (1896.) stb. Legszebbek az *U časovimá odmora* (1903., 04., 06., 910.) c. megjelent kötetei. Irt még 3 regényt és néhány drámát. *Beleške jednog tasca* c. önéletrajzi műve halála után jelent meg.

Csudáky *Bertalan*, tanár és író, *1870. Nagyobb etnográfiai tanulmányutakat tett Déloroszországban és a Kaukázusban *(Napkeleti tájak*, 1907). Számos könyvében és tanulmányában főleg az orosz művelődéssel foglalkozik *(Verescsagin élete és müvészete*, stb.).

Csuday *Jenő*, *1852. Premontrei szerzetes-tanár volt, majd állami szolgálatba lépett. Számos történelmi és földrajzi munkája közül fontosabbak: *A honfoglalás ére, A magyarok történelme.* Szerkesztette *A biblia és a tudomány* c. folyóiratot. Egyetemi magántanár.

Csuka *Zoltán*, vajdasági író, *1901. Első verseskötetét Pécsett adta ki *Vereš* címen (1920). 1919. a *Inik*, 1920. a *Kri-[illegible]* c. lapot szerkeszti. Pécsett jelenik meg az *Orgonakarálya* és *más mesék* c. könyve. 1921. a *Vajdaság* c. napilap munkatársa lesz és két évig szerkeszti az *Út* c. aktivista folyóiratot. Itt megjelent

könyvei: *Utak* (1922), *Megyünk* (1923) és *Fundamentom* (1924). 1926. megindította a *Revü* c. hetilapot, mely a Vajdaság egyetlen illusztrált irodalmi folyóirata.

Csukássi *József*, a *Budapesti Hirlap* egyik alapítója és szerkesztője, író és műfordító, *1841. †1891. Önálló műve: *Bismarck*. Regényeket is írt.

Csüry *Bálint*, tanár, nyelvész és etnológus, *1887. Főbb tanulmányai és cikkei a Magyar Nyelvben, az Erdélyi Irodalmi Szemlében és erdélyi folyóiratokban jelentek meg (*A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái*, M. Nyelv, 1925, *A magyar népköltészet forrásaihoz*, Erd. Irod. Szemle, 1924. stb.) Önálló munkái: *A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata*, *Magyar lakodalom* stb.

Cueva, *Juan de la*, spanyol költő, *1550. †1607. Minden műfajjal megpróbálkozott, legtöbb szerencsével a drámában, melyben többnyire ókori tárgyakat dolgoz fel: *La muerte de Virginia* (Virginia halála), *Principe Tyrano*, *La muerte de Ajax*, *Tilamón*, stb. Spanyol tárgyú: *Los siete infantes de Lara* (Lara hét gyermeke), feldolgozása a híres középkori mondának a hét gyermek elárultatásáról, akiket nagybátyjuk bosszúból a mórok kezére játszott.

Cult(eran)izmus, l. *Góngora*.

Cumberland (ejtsd: kömberlend), *Richard*, angol író, *1732. †1811. Közepes regényeinél nagyobb sikere volt drámáinak; legjobb *The West Indian* és *The Jew*. (Nálunk is sokat adták.)

Cunningham (ejtsd: köninghem), *Allan*, angol költő, *1784. †1842. Dalokat és balladákat írt skót mintára. Kiadta *Burns* műveit és több tanulmányt írt festőkről. Regényei közepesek.

Curel (ejtsd: kü-), *François de*, francia drámaíró, *1854., az Akadémia tagja. Kétségkívül a legnagyobb élő drámaírója Franciaországnak, akit tisztelői a »francia Ibsen« melléknévvel tüntettek ki. Első műve a *(Sauvetage du Grand-Duc)* c. pszichológiai regény nem sikerült, de Charles *Maurras* felfedezte benne C. igazi tehetségét és azt ajánlotta neki, hogy a színpadon próbáljon szerencsét. C. első színpadi sikerét *L'envers d'une sainte* c. darabjával aratta. A kritika mint valami nagy fölfedezést fogadta ezt a darabot, amelyet egymásután követtek C. színpadi művei: *Les fossiles* (a modern világ nyomása alatt szép, nemes gesztusok közt elmúló nemesség drámája); *L'invitée*, *La figurante* és *L'amour brode*, amelyet később *La danse devant le miroir* címen dolgozott át, szerelmi problémákat vet föl, a *Repas du lion* a munkáskérdést viszi be a cselekmény középpontjába, a *Nouvelle idôle*, a hit és tudomány konfliktusából épít izgalmas színpadi akciót, *Le coup d'aile*, szimbolikus dráma, hőse a lobogó, mely a dicsőséget és hazát jelképezi az emberek szemében. Ismertebb drámái még *L'âme en folie*, *La fille sauvage* és *La comédie du génie*. C. drámáinak középpontjában mindig valamely nagy eszme áll, filozófiai vagy társadalmi gondolat, amely szuggesztív képekben jut kifejezésre mindig költői hangulatot adó keretben. Alakjai mindig elvont eszmék hordozói, mégis eléggé elevenen élő színpadi figurák; ez, valamint a küzdelem drámai ereje, mégis erős színpadi hatásokat tud bevinni darabjaiba. *Kállay.*

Currer Bell, l. *Brontë* Charlotte.

Custos (lat.) őrszó. Régi könyvekben sokáig nem volt lapszámozás, csak ívjelzés, ezért őrszóul minden oldal alján külön sorban a jobb sarokban a következő oldal első szavát lenyomtatta a nyomdász, hogy kötésnél a lapok el ne keveredjenek.

Cvjetájevá, *Máriná Ivánovná*, orosz költőnő, *1894. Moszkvában. Atyja a Rumjáncev muzeum igazgatója volt. Gimn. VII. o. tanuló korában adta ki első verskötetét *Esti album* (Vecsernij aljbom, 1911.) címen, melyet 1912. *A bűvös lámpa* (Volsebnyj fonárj) c. verskötet követett. 1912. férjhez ment Efron Szergejhez s tíz éven át nem adott ki ujabb munkát. 1922. jelent meg Moszkvában a *Versztek* (Verszty) c. verskötete. 1923. emigrált s külföldön sokat ír. Igen érdekes *A munka hőse* (Geroj truda, Prága, 1926.) címen Brjuszovról írt memoárja. Versei igen muzsikálisak. Uj formákat keres, mint a többi mai orosz költő. Legerősebb nála az anyaság érzése és a szülőföld szeretete. Achmatova és Hippiusz mellett a legjobb orosz költőnő. *Bonkáló.*

Cygnaeus, *Fredrik*, svéd-finn költő, műbíráló és irodalombúvár, *1807. †1871., habár svéd nyelven írt, nagyszabású publicisztikai működésével, az akkori svéd művelődés csúcspontján álló roppant tudásával, kivált biztos értékeléseivel a finn nyelvű irodalom fejlődésének egyik leghatalmasabb tényezője volt. Születésének századik évfordulóján az egész finn nemzet ünnepelt.

Cynewulf, angolszász költő, a XIII. században élt. *Riddles*-jeiben, a mártír *Julianá*-ban, a hitben megnyugvást találó *Christ*-ben igaz költői tehetség mutatkozik, valamint mély érzés, mely az élet örömével is megfér. A többi neki tulajdonított mű valószínűleg nem az övé.

Cyprusi dalok. Ujgörög költemények gyűjteménye, ismeretlen XVI. és köv. századi szerzőktől, a sziget nyelvjárásában, erős olasz hatás alatt (több köztük *Petrarca* szonettjeinek fordítása). Kiad. E. *Legrand*, 1881.

Cyrano de Bergerac, francia költő, *1619. †1655., stílusában a burleszk, gondolkozásban a libertinus írók közé számított. Ennek a gondolkodásnak terméke két főműve, a *Voyage de la lune* és az *Histoire comique des États ou empires de la lune et du soleil*. A fantasztikus és készakarva groteszk álarc mögött merész társadalmi és erkölcsi gondolatok rejtőznek. C. tanult *Rabelais*-tól, de *Voltaire* és talán *Swift* is tanult tőle. Filozófiájában C. *Gassendi* tanítványa volt. — Költeményei nem jelentősek, de írt egy költői erőre valló tragédiát (*la Mort d'Agrippine*, 1653) és egy mulatságos vígjátékot (*Le Pédant*

joué), amely csak halála után (1656) látott napvilágot, s amelyből *Molière* átvette a *Fourberies de Scapin* egyik jelenetét. — (Amit *Rostand* világhírű darabja mond el C.-ról, körülbelül igaz: a hosszú orr, az összeférhetetlen, verekedő természet, az Arras-nál kapott seb, stb. Szabad gondolkozásáról is beszél Rostand, de nem mondja el, hogy halála előtt megtért. —) Kiad.: *Lachèvre : Oeuvres libertines de C.*, 2 köt., 1920—21. Róla : *Magne: Le C. de l'histoire* (1903) és *Szabó K.* : *C. de B.* (1903).

Benedek.

Czakó *Ambró*, *1887. Vallásfilozófus, kat. és protestáns papi oklevelet szerzett. A forradalom alatt főiskolai tanárrá nevezték ki, de az ellenforradalom megfosztotta állásától. 1924. a birminghami Selly Oak College meghívott előadója. Főművei : *A vallás lélektana*, *A protestantizmus szelleme*, *Az értékelés filozófiája*, *A vallásfilozófia alapvonalai*. *The Future of Protestantism*.

Cz. *Elemér*, *1876. Iparművészeti, grafikai, szobrászati kérdésekről írt tanulmányai magyarul és olaszul jelentek meg. Főművei : *Adalékok a magy. sokszorosító művészet történetéhez*, *A könyvnyomtatás művészete*, *Kolozsváry Márton és György*, *Az ex-libris könyve*, *L'arte decorativa ungherese*.

Cz. *Zsigmond*. *1820. †1847. A mult század negyvenes éveiben sikert aratott drámáival : *Kalmár és tengerész*, *Végrendelet*. Romantikus drámaíró : merész képzelettel teremtett hatásos jelenetei és pompás nyelve a közönség előtt népszerűvé tették ; sokat vártak még tőle. *Leona* c., filozófiai gondolatokkal átszőtt, mélyenjáró drámáját a közönség és sajtó nem fogadta szívesen. Cz. nyugtalan lelkének képzelődéseit vitte bele drámájába. A visszautasítást nem sokáig élte túl.

Czambel, *Samo*, *1857. †1909., a legkiválóbb tót nyelvész. Született Zólyomlipcsén. A legnagyobb sikereket mint dialektológus s a tót nyelv szabályainak rendszerbe foglalója érte el ; korszakalkotó művei : *Adalékok a tót nyelv történetéhez*, 1887 ; *A tót helyesírás*, 1890 ; *A tót irodalmi nyelv kézikönyve*, *A tótok és nyelvük*, 1903 ; végül életének főmunkája, amely — sajnos — befejezetlen maradt, *A tót nyelv és helye a szláv nyelvcsaládban*, 1906. Ebben a keleti tót nyelvjárást dolgozta fel.

Czebe *Gyula*, *1887. Görög filológus. Munkássága főleg a középkori görög irodalomra és annak magyar vonatkozásaira irányul. A fiatalabb filológus nemzedék egyik legjelentékenyebb alakja. E lexikon munkatársa.

Czech *János*, történetíró, *1798. †1854. Főleg régi nyelvemlékeink és régi történetünk egyéb forrásainak összegyűjtésével szerzett érdemeket. Ő fedezte fel a Cz.- és az Érsekújvári kódexet. Előbbi a XVI. sz. elejéről való magyar nyelvemlék, tartalmazza Kinizsi Pálné imádságos könyvét, Szt. Bernát himnuszát és egy litániát.

Czeglédi *György*, XVI. századbeli református hitoktató. Vitairatait főleg az unitáriusok ellen írta.

Czillich *Anna* (sasadi), *1899. Egerben, †1923. Budapesten. Festőművésznő volt. Halála után állították ki képeit és adták ki *Naplóját* (1925). Tizennyolcéves korában kezdi írni s egy hónappal halála előtt ír belé utoljára. Élete eseményeiből nincs semmi ebben a naplóban ; kétségbeesett és emberfölötti energiával vívja meg egyfelől harcait rohamosan pusztító betegsége ellen, másfelől művészi lelkiküzdelmeit. Sóvárogva óhajtja a halált, de élni, szenvedni akar a művészetéért. »Szeretni kell a művészetért a szenvedést.« Naplója a legkeserűbb életundor s a legszenvedélyesebb művészetszeretet kirobbanása.

Czirbusz *Géza*, magyar geografus, a budapesti egyetem volt tanára, *185[illegible] †1920. A földrajz emberföldrajzi irányának volt nálunk az előharcosa. Megállapításai gyakran elfogultak és egyoldalúak. Művei : Balbi *Egyetemes Földrajz*ának fordítása és átdolgozása (5 k.), *Magyarország a XX. században*, *Antropogeografia* (3 k.).

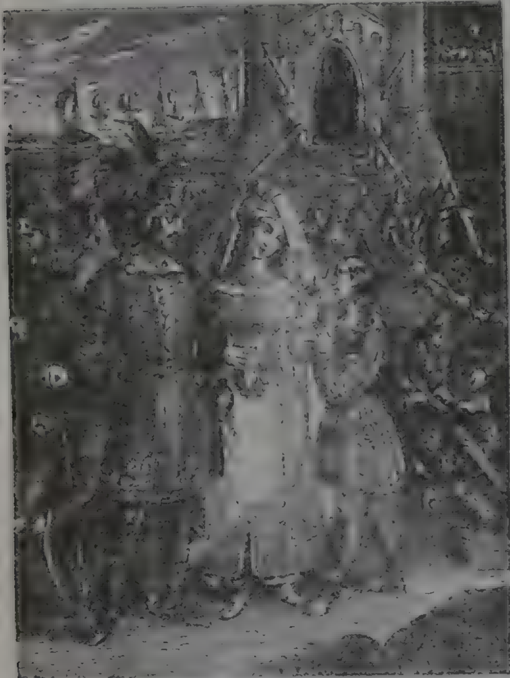
Hesser.

Czirjék *Mihály*, testőríró, *1753. †17[illegible]. *Érzékeny levelek* címmel finom fordítói érzékkel, francia heroida-szövegekből antológiát állított össze (1785, Bécs). Egyetlen eredeti verse *(Emlékeztető oszlop)* maradt fenn.

Czóbel *Minka*, *1859. Költeményei a mult sz. végén jelentek meg a szépirodalmi lapjainkban, majd önálló kötetekben. (*Nyirfalombok*, *[illegible]*, *Donna Juanna, drámai költemény)*. Németre fordította *Az ember tragédiájá*-t. Elbeszéléseket is írt.

Czuczor *Gergely*, *1800. †1866. Apja jómódu földmíves volt és nagy gondot fordított fia nevelésére. Nem akart ugyan tanult embert nevelni belőle, de megnyugodott mégis, mikor fia 1817. a szerzetesi életre szánta magát. C. már kispap korában nagy gyönyörűséggel olvasta a fejlődésnek induló magyar irodalom termékeit ; különösen *Aranyosrákosi Székely* Sándor kis eposza volt rá erős hatással. 1824. nagy elismerésben volt része : az *Aurorá*ban megjelent *Augsburgi ütközet* c. eposza. A Benedek-rend apátja ekkor rendelte tanárnak a győri gimnáziumba, ahonnan később Komáromba helyezték át. 1835. az Akadémia levéltárosává választotta. Cz. elérte célját : az irodalmi élet középpontjába kerülhetett. Boldogsága azonban rövid ideig tartott. Magyarsága és világias gondolkodása miatt bevádolták, a rend vidékre helyezte át, bár Cz. megdöntötte az ellene emelt mesterséges és jogtalan vádakat. Csak 1845. kerülhetett vissza a fővárosba és hozzákezdett az Akadémia nagy szótárának készítéséhez. A szabadságharc lángralobbantotta tüzes nemzeti érzését ; ekkor írta a szenvedélyes hangú *Riadót*, amely miatt a fegyverletétel után börtön várt rá. Mikor végre sok utánjárás után amnesztiát kapott, folytatta szótárírói munkásságát és nem

ütközött össze többé a hatalom birtokosaival. Cz. első eposzát *Székely* Sándor hatása alatt írta, a többiek megírására *Vörösmarty* nagy sikerei ösztönözték. Az *Augsburgi ütközet*-et követte az *Aradi gyűlés*, majd *Bolond*. A kritika ezt a kis regényes eposzát tartja legsikerültebbnek. A költő a konstantinápolyi kalandot mondja el a krónika alapján, de egy szerelmi történettel teszi érdekesebbé a tárgyat. Tervbe vette, hogy *Hunyadi Jánosról* nagy nemzeti eposzt ír, de *Hunyadiászából* csak

Bolond első kiadásából

részletek készültek el. Lírai költeményei közül legsikerültebbek népdalai. *Vörösmarty* kortársai közül ő találta el legjobban a népdal igazi hangját; dalai formában és tartalomban annyira megközelítik a valódi népies termékeket, hogy közülök több a nép szájára került. Irt balladaszerű költeményeket is; tárgyukat a történelemből és mondákból vette. Legismertebbek: *Szondy*, *Hunyadi*. Népszerűek voltak szatirái és tanító meséi is; ez utóbbiak tárgyát túlnyomórészt görög-latin forrásból merítette. Cz. kiváló nyelvész is volt; *Nagy Szótárában* ugyan vannak tévedések, de ez érthető, mert munkájában nem támaszkodhatott jelentékeny nyelvészeti irodalomra. Cz. életrajzát *Zoltvány* Irén bakonybéli apát írta meg legterjedelmesebben. Összes műveit is ő rendezte sajtó alá. *Lengyel.*

Czvittinger *Dávid*, *1676. †1733. Latin nyelven életrajzgyűjteményt adott ki a magyar írókról. Munkájának címe: *Specimen Hungariae Litteratae.*

Dach, *Simon*, *1605. †1659., német költő. Feje a német barokk irodalom königsbergi körének, amely igen szoros közösséget tart az egyházi zenével. Legtöbb versében egy hangot variál, az elmúlás, a halál hangját, de rendszerint külső alkalmakra vár, hogy kiváltsák belőle. Egy népies alkalmi dala *(Anke v. Tharow)* s néhány vallásos éneke ma is él, elsősorban a kísérő dallam kegyelméből. Művei: *S. Dachen Poet. Werke*, 1696. Újra kiadta H. *Oesterley.* *Turóczi-Trostler.*

Dadaizmus tulajdonképen nem irodalmi v. művészeti, hanem világnézeti törekvés. 1916 végén kezdeményezték fiatal írók és művészek, a zürichi Voltaire-kabaré tagjai. A mozgalom elnevezése a francia *dada*, a. m. vesszőparipa szóból ered. A dadaista propaganda néhány éven keresztül nagy energiával és lármával folyt. A dadaista agitáció központjában Richard *Huelsenbeck*, Hans *Arp*, Tristan *Tzara*, Raoul *Hausman* és Francis *Picabia* állottak. A D. gyors hódítását az a körülmény magyarázza, hogy világnézetileg a nihilizmusnak és az ideális anarchizmusnak új formát kapott feléledése, ezeknek pedig kitűnő terjedési anyag kínálkozott a háború és a forradalmak utáni idők ernyedt és pesszimista hangulatában. A dadaista mozgalom azonban 1922 óta egyre jobban elvesztette jelentőségét.

A dadaista irodalom elsősorban azt a célt tűzte ki maga elé, hogy színművekben és versekben kigúnyolja a régi irodalom ideáljait és a mai morált persziflálja. Ismertebb színművei: Tristan *Tzara: Gáz-Szív* és *Antipirin úr első mennybéli halandja, A felhőzsebkendő*, Jean *Cocteau: Az Eiffel-torony násznépe* c. szatirikus komédiája. Verseik az ú. n. *merz*-költemények, amelyeknek célja az asszociációk nyers sorozataiból alkotni önkényes kompozíciókat. Ezek a versek néha szintén persziflálό tendenciájúak, sokszor azonban nemcsak a mondatokban és a mondat-töredékekben hiányzik a logikai kapcsolat, hanem maguknak a szavaknak sincs értelmük, és így tisztára a hanghatásra vannak felépítve. A D. a dadaisták kiáltványaiból ismerhető meg részletesebben: *Dadaalmanach.* Kiadta R. *Huelsenbeck*, Berlin és u. a. szerzőtől: *Geschichte des D.*, Hannover. *Hevesy.*

Daday *Jenő*, zoológus, *1855. A magyar állatvilágnak szentelt nagyszámú munkája mellett idegen nyelveken is megjelent kiváló monográfiáiban főleg Ázsia és Afrika halaival és mikrofaunájával foglalkozik. Rovartani műszótárt adott ki.

Dagályos stílus. A patétikus stílus heves érzelmek megszólaltatására való. Szokatlan fordulatok, merész átvitelek jellemzik. Ha az író nem eléggé óvatos, átlépi a határt; képei zavarosak és értelmetlenek lesznek; stílusa már nem patétikus, hanem dagályos.

Dahlgren, *Carl Fredrik*, *1791. †1844., svéd költő, a stockholmi népéletet ecseteli. Említést érdemel ezenkívül *Nahum*

Fredrik Bergströms krönika c. humorisztikus elbeszélés.

Dahlgren, *Fredrik August*, svéd író, *1816. †1895., különösen ismeretes a *Värmlänningarna* (A värmlandiak) c. daljátéka, amelynek első bemutatása Stockholmban 1846. történt és a svéd színpad egyik kedvenc darabja lett; még napjainkban is műsoron van. Azonkívül värmlandi tájszólásban számos dalt írt, amelyek svéd nyelven az elsők voltak a maguk nemében és most is a legjobbak közé tartoznak.

Dahlstierna, *Gunno*, svéd költő, *1661. †1709., az u. n. marinizmus tulajdonképeni szószólója volt Svédországban. XI. Károly király 1697. halálára egy *Kungaskald* (Királyköltemény) c. hosszú gyászdalt írt stanzákban; ez a versforma először akkor fordult elő a svéd irodalomban.

Dahn, *Felix*, *1834. †1912., német elbeszélő. Jogtanár volt s történeti kutatásai (*Die Könige der Germanen* 1861—1910.) szolgáltatták anyagát azoknak az elbeszéléseinek, regényeinek (*Felicitas, Bissula, Attila, Gelimer, Die Batavrer, Odhins Trost, Friggas Ja* stb.), amikben a »költői realizmus« szellemében kelti életre a germán ős- és hőskor világát, de evokativ erő és képzelet hiján, csak külső jegyeiben közelíti meg, képiességében felszínes, mozgalmas álromantikát ad. Ma is olvasott főműve: *Ein Kampf um Rom* (1876, reg.: a keleti gótok pusztulása). Drámáiban, verseiben önállótlan epigón. Összegyüjtött művei 1912. jelentek meg 16 köt.-ben. *Turóczi-Trostler.*

Dakiki, perzsa költő, Firdauszi kiváló elődje. Ő kezdett a Sahnáméhoz, de a nagy eposznak a régi iráni királyok történetét tárgyaló részéből csupán 1000 verssel készült el.

Daktilus. Az időmértékes verselésben három szótagból álló láb (egy hosszú, két rövid) — ◡◡.

Daktilusi (daktylikus) sorok. Leggyakrabban a hexameterben és a pentameterben fordulnak elő. A hexameter hat lábból áll; az első négy tetszés szerint daktilus v. spondeus, az ötödik daktilus, a hatodik csonka. Egyedül is előfordul, rendesen az eposz formája. A pentameter szintén hat lábból áll, de a harmadik és hatodik félláb. Ha a két féllábat egy egésznek vesszük, megértjük, miért hívják pentameternek (ötméretű). Egyedül nem fordul elő, a hexameterrel együtt alkotja a distichont, mely a régi költészetben az elégia és epigramm formája. A hexameterben a sormetszet a harmadik láb első szótagja után szokott lenni, a pentameterben mindig a harmadik, a csonka láb után áll. 3—3½—4 daktilusból is lehet verssort felépíteni, a daktilus helyett állhat a kisegítő spondeus is. Pl.:

A rad | ványi sö | tét er | dőben
Halva ta | lálták | Bárczi Be | nőt.

A nyugat-európai verselés hívei szívesen alkalmazták a rímes D.-at. *Lengyel.*

Dal. Kisebb terjedelmű lírai költemény; minden érzés megnyilatkozhatik benne, ha nem nagyon erős. Van tehát vallásos, hazafias, szerelmi és csatadal. Sőt külön szoktuk megemlíteni még a mámort dicsőítő bordalt és a pusztai betyárélet romantikáját tükröztető betyárdalt. Eredet szerint két csoportba sorozzuk a dalt. Van műdal és népdal. A műdal a költő egyéni érzelmének kifejezője; nyelve és stílusa művészibb; a népdal (l. ott is) általános emberi érzelmek kifejezése, nyelve egyszerű, legtöbbször költője is ismeretlen. Több változatban is előfordul; előadásában bizonyos sajátságok ismétlődnek: a magyar népdal pl. igen gyakran természeti képpel kezdődik. A XIX. sz.-ban költőink közül számosan utánozták a népdal sajátságait. Dalaik közül sokat elfogadott a nép. Ezeket a költeményeket mű-népdaloknak nevezzük. (*Csokonai* kezdte, *Kisfaludy* Károly, *Czuczor* Gergely folytatta, *Arany, Petőfi, Tompa* művészi tökéletességre emelte. Utánuk *Tóth* Kálmán, *Pósa* Lajos, *Fráter* Lóránt stb. írtak mű-népdalokat.) *Lengyel.*

Dalin, *Olof von*, svéd író, *1708. †1763., angol mintára névtelenül 1732. egy *Den svenska Argus* (A svéd A.) című heti folyóiratot kezdett kiadni, amelyben politikáról, közgazdaságról, erkölcsről beszél és az emberek hibáit és bolondságait ostorozza. Az Argus, amely csak rövid ideig jelent meg (1734 decemberéig), fordulópont a svéd nyelv és irodalom történetében, mert ezzel alkotta meg D. a modern újsvéd irodalmi nyelvet. Mint lírai költő is nagyon népszerű volt. 1739—40. évi külföldi utazása után nagyobb költői műveket írt, pl. Voltaire mintájára a *Svenska Friheten* (A svéd Szabadság) c. didaktikai eposzát 4 énekben, amely az akkori svéd irodalomban igen fontos szerepet játszott. A prózaírás terén is sikerrel működött; a *Sagan om hästen* (A ló meséje) c. allegórikus elbeszélésében a svéd nép történetét Vasa Gusztávtól XII. Károlyig rajzolja. Később, 1747-től 1761-ig a rendek megbízásából írta D. a *Svea Rikes historia* (A svéd birodalom története) c. nagy, tudományos munkáját. *Lindberg.*

Dalj, *Vladimir Ivanovics*, orosz író, *1801. †1872. 1832. kezdve írt, ekkor jelent meg nagyszerű népmesegyűjteménye (*Russkie Szkázki*). 1862. kiadta az orosz nép közmondásait. Főműve: *Az élő nagyorosz nyelv magyarázó szótára* (1863—67) mai napig a legjobb orosz szótár. A köznép életéből és részben a katonák életéből vett elbeszéléseit szívesen olvasták. Legjobbak: *Bulgarok, A cigánylány* és *Pocselujev Micsmán.* Néhány nagyszerű jellemrajzot írt különféle foglalkozású emberekről, pl. *A vízhordó ember, A* [illegible] számos, stb. *[illegible]*

Daljáték, az operett magyaros neve.

Dall'Ongaro, *Francesco*, olasz politikai költő, *1808. †1873. Olaszország újraébresztése körül nagy hatást tett versein kívül drámákat, vígjátékokat és novellákat is írt.

Dalmady *Győző*, *1836. †1916. Pestvármegye főjegyzője és árvaszéki elnöke

volt. Hazafias, családi és szerelmi költeményeit több kötetben adta ki. Francia, német és angol költők műveiből fordított.

Damasus római pápa (366—384), latin költő. Első volt, aki a vértanúk és hitvallók sírjait verses feliratokkal, epigrammákkal látta el. Epigrammái első sorban archeológiai szempontból értékesek: igazi útmutatóink a katakombákban. Költői értékük azonban csekély, nincs bennük szín és fantázia, stílusuk egyhangú, verselésük hibás. Epigrammáinak megvan még az az érdemük, hogy egy új műfaj, a költői vértanu-legenda kifejlődéséhez megadták az első lökést. D. egyéb művei elvesztek. *Révay.*

Dán irodalom. Az írott irodalom első emlékei előtt nagy és fejlett népköltészet nyomaira bukkanunk. A nagy Kanut idejében keletkezett hősmondák és eposztöredékek ugyan elvesztek, de angolszász nyelvemlékek (Beowulf, Widsid, Waldere) megőrizték maradványaikat. A legrégibb dán emlék *Aelnoth* brit szerzetes krónikájában található, amely nagy Kanut életéről és tetteiről szól. A nemzeti nyelvű irodalom sokáig csak a népköltészet termékeire szorítkozott *(Folkeviser)*. A nép fantáziája megszemélyesítette a természet erőit, benépesítette szellemekkel *(Draug)*, démonokkal *(Tomle)*, koboldokkal *(Nisse)*, a hegyeket *(Troll)*, az erdőket *(Huldre)*, a tengert *(Havfrue)*. Balladákat, románcokat énekelt a hős Vanfedről, Sivardról és Brynildről, Hagbard királyról, berni Didrikről, a dán Holgerről, aki Kronburg várában ül és alszik, szakálla már körülnőtte az asztalt, amelyre támaszkodik, de álmában mindent lát, ami odafönt történik Dániában. Lovagokról dalolt, akiket tündérek vesztükbe csalogatnak, mitoszokat regélt istenekről, félistenekről, később a kereszténység elterjedésekor Krisztusról és a szentekről is, meséket mondott, amelyekben gazdag képzelet párosult költői előadással. Ezeket a lirikus és epikus darabokat *(Kjaempeviser)* először *A. Vedel* gyűjtötte össze és adta ki 1591.; 1695. *Peder Syv* még vagy száz darabbal egészítette ki a gyűjteményt. 1812—14. öt nagy kötetben jelentek meg Krisztiániában (kiadták: *W. H. F. Abrahamson, K. Nyerup, K. M. Rahbek*). 1853—83. *Svend Grundtvig* adta ki őket *(Danmarks gamle Folkeviser*, Kopenhága, 5 köt.). 1891. *A. Olrik* kiegészíti. 1307—1814. Dánia és Norvégia egy országot alkotott, ez idő alatt irodalmuk is elválaszthatatlan egymástól. Norvégiában a *Kjaempeviser* mellett a tréfás történetek *(Skjaemteviser)* is elterjedtek és egy egészen különös műfaj, a *Steve*, amely még ma is kedvelt társasjáték. Abból áll, hogy valaki mond egy mondatot, mire egy másik azonnal rávág egy rímet és ameddig bírják, folytatják ezt a tréfás szócsatát. A norvég történelmi mondák nagyrészt szent Oláfról szóltak vagy a fekete halálról, amely a XIV. században végigpusztította az egész országot.

Az írott irodalom nyelve latin volt, ezt leginkább papok és szerzetesek művelték. *Anders Sunesen (Andreas Sunonis †1228.) Hexaemeron* c. költeményében hexameterekben írja meg a világ teremtését. A XII. sz. végével a krónikaírás is megkezdődik *Svend Aagesen: Historia Daniae* és *Saxo Grammaticus: Gesta Danorum*-ával, amelyek a dánok történetét tárgyalják az északi mondák elbeszélései nyomán.

A nemzeti nyelvű irodalom a XIII. sz. elejével kezdődik. E legrégibb emlékeket 1821—27. adták ki Kopenhágában 5 kötetben *(Samling af gamle danske love)*. A legelső nyelvemlékek *Henrik Harpestreng* (†1244.) orvosi könyve *(H. H.-s Laegebog*, kiad. *M. Molbech*, Kopenhága, 1826), az első dán nyelvű királyi ediktum 1386-ból és a kalmári unio aktája 1397-ből. A középkor végéről több vallásos könyv, bibliai történet, legenda, ima, vallásos költemény maradt fönn a kodexekben, így a *Szent Szűz Rozáriuma, A teremtés, Az emberi élet, Michael*, odensei baráttól (kiad. 1514).

1490. Gemeni *Gottfried* felállítja az első nyomdát, amelynek eszméjét Westphaliából hozta. A legelső nyomtatásban megjelent dán könyv *Niels* sorői barát *Rimes Krónikája* 1495-ből. 1506. *Peder Laale* latin és dán közmondásgyűjteménye hagyja el a sajtót. A könyvnyomtatás behozatala mellett a másik nagy dátum a XV. sz.-i dán szellemtörténetben 1479, a kopenhágai egyetem megalapítása.

A XVI. sz. meghozta a reformációt, amely nagy polemikus irodalmat teremtett és a kezdetben elhanyagolt dán irodalmi nyelvet a tökéletesség elég magas fokára emelte. E nemzeti irodalmi nyelv megteremtőjének *Kristjern Pedersent* tartják, aki megírta Nagy Károly és a dán Holger történetét, lefordította a zsoltárokat, az Ujtestamentumot (1529), majd *Peder Palladius*-szal együtt az egész bibliát (1550). *Hans Tausen* prédikációkat, zsoltárokat, költeményeket írt, a többi zsoltárköltők közül *H. Thomissön* és *H. Sthen* válnak ki ezidőben. *Peder* és *Niels Plade* és az előbb említettek protestáns részről, *Poul Eliesen (Helgesen)* katolikus részről nagy és értékes munkásságot fejtettek ki. Maró antikatolikus szatirák születnek, haláltánc-énekek, és felüti fejét az első dán Reineke Fuchs (Lübeck, 1555). *Anders Vedel*, a Kjaempeviser összegyűjtője, 1575. dánra fordítja Saxo Grammaticust.

Egy névtelen *Szent Kanut*-ja (1530 körül) az első dán nemzeti dráma. A meginduló drámairodalom első termékei *Hans Sthen*, a költő moralitása, a *Kortvending* (Forgandó szerencse) és *Christian Hausen: Hűtlen asszony* c. bohózata. A régi drámaírók közül *Ranch* és *P. Hegelund* válnak ki.

Eközben nem szünetelt a latin irodalom sem, amint erről *Erasmus Laetus, Claus Lyschander, Johannes Francisci, J. J. Sadolin* költeményei tanuskodnak. *P. Jensen Vinstrup* görögül írt egy Messiádát. A tudományos irodalom is virágzásnak indult. A természettudományokat nem

kisebb ember művelte, mint *Tycho Brahe*, majd tanítványa, *P. J. Flemlöse*, a XVII. sz.-ban *Thomas Bartolin*, a híres anatomus és *Ole Römer*, a fizikus és csillagász. *Arild Hvitfeld* 10 kötetben írta meg Dánia történetét (1595—1604). A nyelvészetben *Erik Pontoppidan* püspök, az első dán nyelvtan szerzője (1668) és *Peder Syv*, az archeológiában *Ole Worm* válik ki. *Birgitte Thot* Senecát fordította hazája nyelvére.

A költők közül a XVII. sz. folyamán a legjelesebbek: *Anders Arrebo*, aki a német és olasz renaissance szellemét akarja meghonosítani hazájában és *Thomas Kingo*, a legnagyobb zsoltárköltő, akinek énekeit (*Winter Psalter*, 1689 és *Kingos Psalter*, 1699) nagyrészt még ma is éneklik a hívek. *Anders Bording*-ot hazájában Homeroshoz és Tassohoz hasonlítják, a lirikus *Laurids Koh*: *Dannevirkelied*-jei a dán népnek ma is kedvelt dalai. A didaktikus *Sehested*, továbbá a két szatirikus, *Jakob Worm* és *Thöger Reenberg* emelhetők ki még. Ezidőben indul meg Dánia első irodalmi folyóirata, a *Merkur*.

A prózairodalom nagyrészt emlékiratokban merül ki. A legkiválóbb memoárírók: *Johan Monrad*, *Jörgen Bjelke*, de elsősorban *Leonora Kristina Ulfeldt*, IV. Keresztély király leánya, akit rangján aluli házassága miatt bebörtönöztek és aki a dohos cellában közvetlenül és megrázóan írja le szenvedéseit. A drámát *M. Skeel*, *P. Thögensen* és *H. Th. Svege* művelik tovább.

Norvégiában a józan és egyszerű parasztság *Peter Dassl* ünnepelte, ezt a közülök való, izig-vérig népies költőt, aki olyan friss elevenséggel, olyan szemléletesen és zamatos nyelven írt hazájáról, népéről, hogy Norvégiának máig is legeredetibb egyéniségei közé tartozik. Versei ma is szájról-szájra járnak, templomi énekeit ma is éneklik. Híres zsoltáríró volt még *Dorothea Engelbrechtsdatter* is, Észak első költőnője, »Bergen dalnokasszonya«.

A XVIII. sz. igen jelentős változásokat hozott Dánia irodalmába. Ez a felvilágosodás kora, az *Oplysningstidsalder*. A *racionalizmus* szelleme váltja föl a protestáns ortodoxiát, az új eszmék diadalmasan nyomulnak előre. A renaissance és humanizmus latin internacionalizmusát a nemzeti gondolat ébredése követi és ezzel karöltve a nemzeti irodalom újjáéledése. Norvégia igyekszik szellemi téren önállósítani magát és felszabadulni a dán befolyás alól. Célja elérésére az angol felvilágosodás ideáival keres kapcsolatot, míg Dánia egyre jobban a német Aufklärung hatása alá kerül, különösen azóta, hogy *Klopstock* Dániába jött.

A dán felvilágosodás legnagyobb alakja és egyúttal az újabbkori dán irodalom megteremtője, aki elsőnek emelte hazája literaturáját a nagy európai nemzetek színvonalára: *Ludvig Holberg*. A racionalizmus lelkes apostola, meggyőződéses hirdetője, de egyben elkeseredett támadója, félelmes ellenfele a régi világnak. Harcaiban a gúny fegyvereit használja, tudja, hogy a nevetségesség öl. Moliére-szerű vígjátékaiban, voltairei szatiráiban pellengérre állítja és kíméletlen kézzel végzi ki az elavult társadalom minden ósdi figuráját. Nevet és nevettet, de jókedvű fantáziája, csapongó humora, groteszk fintorai gyilkolnak és tanítanak, egy korhadt világnak ássák meg sírját és egy újabbnak vetik meg alapját. 1722—28. szinte teljesen diadalra viszi ez a fáradhatatlan mulattató a felvilágosodás zászlaját. De 1728. kitört a nagy kopenhágai tűzvész, amely a város nagy részét elhamvasztotta. A pietisták Isten büntetésének tulajdonították ezt a csapást, mert a nép elhagyta régi hitét. Évekig tilos volt minden nyilvános mulatság, minden színielőadás. Mire 1748. megnyílt az új színház, Holberg ereje kimerült. Kortársai közül a szatirikus *Christian Falster*, a lirikus *Ambrosius Stub*, a híres zsoltáríró *Hans Adolf Brorson* és mindenek előtt a norvég *Christian Braumann Tullin*, a természet szépségeinek formaművésze és gazdagképzeletű dalnoka válnak ki.

A tudományos munka lankadatlan szorgalommal folyik tovább. A filozófusok közül *Eilschow*, *Jens Schelderup*, *Sneedorff*, *Jens Kraft* válnak ki, a történelemben *Hans Gram*, aki a tűzvész után újra megnyitotta az egyetemet és megalapította a dán tudományos akadémiát, *Jakob Langebek*, a jogtudományban *Andreas Höier*, a zoológiában az ifj. *Erik Pontoppidan*.

A költők közül Norvégiában a zsoltáríró *Joh. Nordahl Brun*, a Peter Dassra emlékeztető *Claus Friman*, a lirikus *Edvard Storm*, a vígjátékíró *Enevold Falsen*, Dániában az idillköltő *Thomas Thaarup* jelentosebbek.

1770. Struensee miniszter rövidéletű kormánya meghozta a teljes sajtószabadságot. Ez idő alatt azonban úgy elszaporodtak a racionalista szellemű agitációs polemikus gúnyiratok, hogy az egyre hevesebb és izléstelenebb küzdelemnek újból gátat kellett emelni. Megint megkezdődik a cenzura, a régi szabadságnak nemsokára már csak az emléke él. Egyre szigorubb büntetésekkel sujtják az írókat, kettejüket, *P. A. Heiberg*-et, aki az államí és társadalmi rendet gúnyolta és a polgárság, nemesség és a hivatalnoki kar ellen izgatott és *Malte Konrad Bruunt*, a későbbi híres geografust, az ébredező szociáldemokrácia előharcosát, aki *Aristokraternes Katekismus*-ában Luther katekizmusát parodizálta és a kormány, a főurak és a papok ellen lázított, számkivetésre ítélték. Mindketten Párizsba mentek, ahol a köztársaság szivesen látott vendégei lettek.

Ezidétt *Klopstock* és a *Schlegel* testvérek hatása alatt több irodalmi egyesület alakult, amelyeknek célja volt többek között költők nevelése, tanítóköltemények, verses erkölcsi oktatások jutalmazása. Nagyon sok értéktelen féremunkát tüntettek ki, de a németek elsekélyesítő hatása szerencsére nem tartott sokáig, megbukott a dán

tehetségek eredetiségén és erején. *A. Johannes Ewald, Joh. Hermann Wessel* és *Jens Baggesen* volt az a triász, amely kiragadta a vezetést a lapos utánzók kezéből és Dánia irodalmát önálló irányba terelte. *Ewald* színdarabjaiban ugyan erősen Klopstock hatása alatt áll, költeményeiben, a drámáiba szőtt lírai részletekben azonban akadálytalanul tör elő nagy tehetsége. Szatiráiban Holberg követőjének bizonyul, akinek helyét az irodalomban elfoglalta. A norvég születésű *Wessel* »Szerelem harisnya nélkül« c. vígjátékában mesteri módon parodizálta a francia tragédia fenkölt stílusát és az olasz daljáték természetellenességét. Maró humora, gúnyos iróniája nem maradt hatástalan. Köréje csoportosult az 1772. ugyancsak Kopenhágában alakult *norvég irodalmi társaság*, egy sereg geniális ifjú, akik féktelen mulatozás közben olvasták föl egymásnak dalaikat, szatiráikat, humoros elbeszéléseiket, és akik kifelé csakhamar mint félelmestollú kritikusok tették rettegetté nevüket. *Baggesen*-ben szenvedélyes, féktelen természet párosult éles elmével és ragyogó szellemmel.

A norvég *Henrik Steffens*, aki németországi tanulmányútján megismerkedett a schellingi filozófiával és a neoromantikával, 1802. Kopenhágában megkezdte előadássorozatát az irodalom elméletéről. Hirdette, hogy a költészet nem valami hasznos dolog, az erkölcstanítás egy eszköze, amint azt Klopstockék tanították, hanem az elképzelhető legszebb és legmagasabb, amely méltó rá, hogy önmagáért műveljék. Hallgatói közt volt a lelkes fiatal *Adam Gottlob Öhlenschläger*, aki az új eszme hívévé szegődött, és akiből később Dánia legnagyobb romantikus költője lett. Verseiből, regényes románcaiból, lírai részletekben gazdag drámáiból olyan őszinte bensőség szól, mint kevés költő művéből. Bár német eszmék hatása alatt áll (németországi utazása alkalmából személyesen is megismerkedett Tieckkel és Goethevel), mégis ő szabadítja meg végleg hazája irodalmát az idegenutánzás bilincseitől. Témában és szellemben egyaránt nemzeti volt, hona nem hiába fordult el kedvéért Baggesentől. Többen követték a neoromantika útján, így a románc- és szonettköltő *A. Schack v. Staffeldt*, a népszerű történeti regények és meleghangú zsoltárok költője, *B. Severin Ingeman*, az egyik darabjának botrányáról híres norvég *Nils Krog Bredal* és mások. A legeredetibb egyéniségek közé tartozott *Fr. Severin Grundtvig*, a racionalizmus elkeseredett ellensége, Kingo mellett a legnagyobb zsoltáríró, a grundtvigiánusok gyülekezetének megalapítója. A nemzeti és történeti hagyományokat iparkodott új életre ébreszteni, hazaszeretete annyira áthatotta, hogy mélységes vallásosságával még a régi északi mitológia ápolását is összeegyeztethetőnek tartotta. Voltaképen a romantika legjellegzetesebb alakja.

Bármilyen hatása volt is Dániában Öhlenschlägernek és az újromantikus iskolának, a túlzások ellen nemsokára egész tábor foglalt állást. Ez az irány a logikát és a valóságot szegezte szembe a rajongó ömlengéssel és az idealizmussal, igyekezett az irodalmat az igazi élethez közelíteni és így előkészítője lett a *realizmus*-nak. A sötéthangulatú, pesszimista *Carsten Hauch*, bár romantikus természetű volt, egy művében már éles hangon bírálta a túlzásokat. Az első realisták közül a *Heiberg*-család volt a legtevékenyebb: *Joh. Ludw. Heiberg*, P. A. Heiberg fia, aki drámáiban a polgári életet festette, és mint irodalmár, színigazgató, tanár és egy szépirodalmi folyóirat *(Flyvende Post)* kiadója, nagy hatással volt kora irodalmára, ennek felesége, *Joh. Luise Heiberg*, vaudevilleíró (memoárjai: *Egy képzeletben újra átélt élet* tették ismertté nevét), anyja, *Thomasine Gyllembourg*, P. A. Heiberg özvegye, regény- és novellaíró, és unokatestvére, az ugyancsak elbeszélő *Carl Bernhard (de Saint Aubin)*. Az életet adni, »úgy amint van«, ez az új jelszó. A drámában *Henrik Hertz, Thomas Overskou, C. J. Boye, Molbech, Thiele* igyekeznek megvalósítani ezt az elvet. A költők is a nép felé kezdenek fordulni, *Steen Steensen-Blicher* és a legkiválóbb dán költők egyike, *Christian Winther* a jüttlandi népélet rajzolásában tűntek ki. Mellettük *Cl. Rosenhoff, G. Siesby, Poul Martin Möller*, a szenvedélyeshangú *Emil Aarestrup*, a finom és hangulatos *Ludvig Bödtcher*, az atellanaszerző és politikus *P. Karl Ploug (Poul Rytter)* és a diákélet költője, *Chr. Hostrup* érdemelnek említést. Az új realizmus egyik kimagasló alakja a zsidó *Meier Aaron Goldschmidt*, elnyomott, megvetett és a társadalomból kiközösített fajtestvérei életének keserű rajzolója, a szocializmus előharcosa.

A dánok legnagyobb írója azonban, és egyúttal a világirodalom egyik legkimagaslóbb egyénisége *Hans Christian Andersen*. Nincs a világon gyermek, aki meséiben ne gyönyörködött volna, nincs felnőtt, aki ne látná bennük gyermeksége legszebb emlékeit. Általuk gyermekké válik a felnőtt, aki naiv hittel és tiszta lélekkel járja a fantázia és álom e csodálatos birodalmát, aki gondtalanul és derülten tud még nevetni vagy akinek szeméből egyszerre csak kicsordul a könny. Életre kelnek a növények, virágok, fák, állatok, madarak, tündérek és angyalok, törpék és manók; Fajankó humora, a bánatos anya, aki utánamegy halott gyermekének, hogy visszakönyörögje a haláltól: az élet »úgy, amint van«. Nincs az a realista, aki élesebb szemmel, több pszichologiával figyelte volna meg, nincs az a romantikus, aki szebben és őszintébben festette volna. És e mögött a víg-szomorú élet mögött egy nagy szív, a világirodalom legnagyobb szíve dobog: az Andersené.

De a romanticizmus, mielőtt végleg elhamvadt volna, még egy utolsót lobbant. Ez a végső lobbanás *Frederik Paludan-Müller* volt, a dánoknak Öhlenschläger mellett legnagyobb romantikusa. Amaz a lírában, emez az epikában állított ma-

radandó emléket nevének. Nagy eposzának hőse, Adam Homo az ember gyarlóságát és erőtlen voltát jelképezi. Az ideálista, eszmékért lelkesülő, célokért küzdő ifjú megtántorodik e romlott és bűnös társadalomban, amely csak annak nyújtja a siker pálmáját, aki megtagadja hitét. A hatalom, rang, vagyon kedvéért barátai, meggyőződése, szerelme árulója lesz. Az ember tragédiája ez valóban, amelynek sötét mélységébe csak egy biztató reménysugár hatol: a nő. Adam Homo meghal, lelke a tisztítótűzbe kerül, de a megcsúfolt nő megváltja a szenvedéstől.

A tudományos irodalom a század elején olyan férfiak kezében van, mint a nyelvész *Rasmus Christian Rask*, a történész és sagafordító *Niels Mathias Petersen*, a régiségbúvár *Martin Frederik Arndt*, a fáradhatatlan lexicografus *Christian Molbech*, a botanikus *Joachim Fr. Schow*, *Fr. Liebmann* és a nagy zoológus *Salomon Dreier*. A XIX. sz. közepére esik a zoológus *J. J. S. Steenstrup*, a filológus *D. N. Madvig*, *V. Thomsen*, *J. J. Asmussen Worsaae*, a filozófus *Rasmus Nielsen* és *Hans Bröchmer* működése. De a gondolkodás történetében legnagyobb hatása mégis *Sören Aaby Kierkegaard* munkásságának volt, az *egyén* filozófus-költőjének, a szubjektiv aszkétizmus apostolának, aki egyforma hévvel küzdött az esztétikai élvezés és az etikai morál ellen és támadta az egyház-államot, mert szerinte csak az egyén teljes odaadása Istennek és ezáltal a tökéletes martirium lehet az igazi boldogság és az élet igazi célja. K. a szubjektumban, az érzelemben, szenvedélyben látja a legnagyobb értéket, ezért lelke mindig a bibliához és Shakespearehez tér vissza, ahol igazi emberek élnek, akiket igazi érzések és indulatok fűtenek, akik szeretnek, gyűlölnek, őrülnek és gyilkolnak. Kierkegaard követői közé tartozik *Fr. Chr. Sibbern* is.

A történelemben *Jens Peter Trap*, *Tröls Lund*, *Johan Steenstrup*, *J. A. Fridericia*, *V. Mollerup* nevei válnak ki. A század végén és a jelen század elején a filozófus *Harald Höffding*, *H. C. Martensen*, *Alfred Lehmann*, *F. Rönning*, a fizikus *L. Lorenz*, a fiziológus *Panum*, az esztétikusok, kritikusok, irodalomtörténészek közül *Madsen*, *F. Winkel Horn*, *V. Andersen*, *V. Vedel*, *P. Levin* stb. a legkiválóbbak.

Az elméletírók közül azonban messze kimagaslik a nagy *Georg Brandes* alakja, akinek fellépése korszakalkotó a skandináv irodalmak történetében. 1871. Kopenhágában tartott előadásai a XIX. sz. irodalmának főirányairól a realizmust teljes diadalra juttatták Dániában. A neoromantika l'art pour l'art-jával szemben ő mutatott rá először teljes határozottsággal arra, hogy az irodalomnak meg kell találnia a kapcsolatot az élet korszerű kérdéseivel, hogy nem szabad azt valami tértelen és időtlen külön létbe zárni, hanem hozzá kell kapcsolni az időhöz, a korokat mozgató ideákhoz. A realizmus ugyan már javában virágzott Brandes fellépésekor, csak az új irány tudatos és tudományos megalapozása hiányzott még. Ezért a Brandes-mozgalmat megelőző írók csak elszigetelt, ösztönös előfutárai annak a nagy áramlatnak, amelyet korunk e legnagyobb literátora indított meg. Az *»átmeneti kor«* írói és költői részben még a romantika hatását mutatják, részben azonban már a földerítő szerepét játsszák. A lirikusok közül *Hans Vilhelm Kaalund* és *Christian K. F. Molbech* említhetők, akik mindketten Öhlenschläger iskolájából valók, a melódikus *Christian Richard*, a hazafias *Peter Faber*, a parasztköltő *Aads Hausen*, *Rudolf Schmidt*, *Chr. Arentzen*, az írók közül *H. P. Koföd-Hansen*, *Poul Chievitz*, az ucca költője, továbbá a nagy reményekre jogosító, de fiatalon elhúnyt *Carl Bagger*, a romantikus *Thomas Lange*, a termékeny *H. F. Evald*, *Hans Egede Schack*, az érdekfeszítő *Christian Brosböll (Carit Etlar)*, *V. Bergsöe*, *H. Scharling*. A drámában *O. Benzon*, *E. Bögh*, *Heise*, *E. v. d. Recke*, *A. [illegible]*, *P. A. Rosenberg*, *[illegible]* válnak ki.

Brandes föllépésével megváltozott a helyzet. Az új írók köréje sereglettek és a naturalizmus jelszavát írták lobogójukra. Megkezdődött az élet objektív ábrázolása, de a belső, a szubjektív finomságai felé forduló lélekfestés is, amely a pszichikum új régióit igyekszik föltárni. E pszichológiai irodalomban első helyen a *Jens P. Jacobsen* nevét kell említeni, aki most már klasszikussá vált regényeiben mesteri módon lebbenti föl a fátyolt a lélek homályos mélységeiről és ehhez olyan új hangot talál, a kifejezésnek olyan új módját, amely jelentős mértékben gazdagította hazája irodalmának nyelvét. *Erna Juel Hansen* egy leány életét írja meg, akinek el kell buknia a nőnevelés fogyatékosságai miatt, amire az ellentábor egyik vezére, *Einar Christiansen*, egy másik regénnyel válaszolt, annak a nőnek a regényével, akiből becsületes, derék asszony válik a hibás nevelés ellenére is. A reformáció korára emlékeztető valóságos polémikus irodalom indult meg az új eszme hívei és ellenzői között. A harc a Brandes-mozgalom javára dőlt el, a győzelmet a körötte csoportosuló írók nagy részének rendkívüli tehetsége biztosította.

A realizmus legnagyobb költője és egyszersmind talán a legnagyobb dán lirikus *Holger Drachmann*. Igazi dán, egyúttal tipikus modern szellem, a realista ideák és a haladó radikalizmus lelkes szószólója. Körülbelül azt a szerepet töltötte be Brandes mellett, mint Öhlenschläger Steffens mellett. Nagy költői genialitását a legkülönbözőbb műfajokban tudta kifejezésre juttatni, versekben, regényekben, drámában, elbeszélésekben, mesejátékban, melodrámában. Főereje azonban mégis a lírában volt, amelyet erő és szépség, zengzetes nyelv és a formák művészi használata, magas szárnyalású költőlélek, mesterkéletlen, őszinte ösztönösség jellemeznek. Ismeri az új irodalom külföldi képviselőit, nagy tudása és magas intelli-

geneiája széles, européer látókört nyit meg számára, ismeri kora mozgalmait, csodálja e mozgalom bátorszavú harcosait, eszméit, de amit ebből átvesz, azt hazája szellemével tölti meg.

Jacobsen és Drachmann mellett az egészséges gondolkodású, kedélyes és ötletes elbeszélő, *Sophus Schandorph* a Brandes-párt harmadik nagy alakja. Majd a fiatalabb írónemzedék is hozzájuk csatlakozik: *Carl Gjellerup*, a szépség, a szerelem és a természet imádója; a drámaíró *Erik Skram*, a végzetes szenvedélyek rajzolója: Brandes öccse, a lelkes *Edvard Brandes*; *Herman Bang* és *Karl Larsen*, a lélekelemzők; a humorista *Gustav Wied*; *Henrik Pontoppidan*, akinek éles pszichológus szeme a társadalom életének legrejtettebb zugába is behatol; a poéta *Sophus Michaelis* és a női lélek merész elemzője, *Karin Michaelis*; a merész fantáziájú *Otto Rung* és az exotikumot kedvelő *Laurids Bruun*; a legváltozatosabb skálájú és egyben a legtehetségesebb dán regényírók egyike: *Johannes V. Jensen*; a szellemes *Peter Nansen*, a két nagy drámaíró: *Helge Rode* és *Sven Lange* és sokan mások. A parasztság, a falu életéhez újabban *Thomas Olesen Lökke*, a költő *Thöger Larsen* és a természet, a primitiv emberek és az állatok lélekbúvára, *Harry Söiberg* fordulnak.

Az újabb költők közül *Thor Naeve Lange* mellett első helyen a három nagy lirikus és elválaszthatatlan jóbarát: *Johannes Jörgensen*, *Sophus Claussen* és *Viggo Stuckenberg* állnak. Mellettük *Helge Rode*, *Ludvig Holstein*, *Jeppe Aakjaer*, *Waldemar Rördam* a legkiválóbbak. A legújabb törekvéseket *Tom Kristiensen*, *Otto Gelsted*, *Fredrik Nygaard* és *Jörgen Bukdahl* szólaltatják meg. Hozzájuk csatlakozik még négy dán nyelven író izlandi lirikus: *Jónas Gudlaugsson*, *Jóhann Sigurjónsson*, *Gudmundur Kamban* és *Gunnar Gunnarsson*.

Irodalom: *N. M. Petersen: Bidrag til den danske litteraturs historie* 5 köt. 2 kiad. 1867—70. *J. Schweitzer: Geschichte der skandinavischen Literatur*, 1886—89. *F. W. P. Hansen: Illustrerat dansk litteraturhistorie* 3 köt. 2. kiad. 1902. *E. Skovrup: Hovedtraek af nordisk digtning i nytiden*, 1920. *H. Ahlmann: Det danske Parnas* 1900—1920. *Kjeld Elfelt: Den lykkelige flugt* (Essays om moderne Digtere) 1925. *Juhász A.*

Dana (ejtsd: déna), *Richard Henry*, amerikai író, *1787. †1879. Versei közt legjobb a Coleridge-től inspirált *The Buccaneer* és a *Dying Raven*. *The North American Review*-ban és *The Idle Man*-ben adta ki legtöbb művét. Ez utóbbinak ő volt a megalapítója. Az irodalmi ízlés fejlesztését nagyban előmozdította kritikai munkásságával. Shakespeare és Wordsworth-tanulmányai becsesek. Regényei jelentéktelenek.

Dancourt (ejtsd: daankúr) *Florent Carton, sieur d'Ancourt*, francia vígjátékíró, *1661. †1725. Szerelemből színésznek állt s egy sereg darabot írt a színháza számára, a pillanatnyi szükséglet szerint, gyakran aktualitásokba vagy regénysikerekbe kapaszkodva. Ideje sem volt arra, hogy könnyen született darabjait művészien kiérlelje. Ügyes író volt és jó megfigyelő. Korának polgári társadalmát, úgy, ahogy közvetlen közelből látta, gyakran még főhőst sem emelve ki, reális jelenetsorokban ábrázolta, erkölcsi célzat, szatira, felháborodás nélkül. Legjobb darabja a *Chevalier à la mode* (divatos gavallér, 1687). *Benedek.*

Dandin *György*. A felkapaszkodásáért férji mivoltában megbűnhődő paraszt típusa (Molière, h. c. bohózatában).

Dane, *Clemence*, családi nevén *Miss Winifred Astor*, angol író. Mint elbeszélő *Regiment of Women* c. regényével keltett közfigyelmet. *Legend* c. regénye végig beszélgető, drámai formában folyik le, a hely, idő (egy éj) s a cselekmény pseudoklasszikus egységével, Maeterlinck-i sejtelmességgel. Ezen a munkán is látni D. drámaírói ügyességét, amely *Will Shakespeare* és *The Way Things Happen* c. darabjait is kitünteti.

Dangaard, *Carl E.* Dán író. *1857. Két szociális regénye, *Lorens Lassen* (1910) és a *Szerencse birodalma* (1912) nagy sikert aratott.

Dangeau (ejtsd: daanzsó), *Phil. de Courcillon, marquis de*, francia udvari ember, *1638. †1729. Szellemes emlékirata *(Journal de la cour de Louis XIV.* 1648—1715) igen érdekesen festi XIV. Lajos udvarát. Ebből sokat merített *Saint Simon herceg* is.

Daniel (ejtsd: deniel), *Samuel*, angol költő, *1562. †1619. Írt szonetteket, álarcosjátékokat, drámákat és episztolákat. Legfontosabb munkái közt *The History of the Civil Wars between York and Lancaster*. Deliához írt szonettjeit Shakespeare-éi mellé helyezik. Versei közt leghíresebbek: *Complaynt of Rosamund*, *Tethys Festival*. Álarcos játéka a *Hymens' Triumph*. Műveit kiadta *Grosart*.

Danielik *Nep. János*, *1817. †1888. egri érseki helynök. Szerkesztette a *Religio* c. vallásos folyóiratot, alelnöke volt hosszabb ideig a Szent István Társulatnak. Fontosabb munkái: *Magyarországi Szt. Erzsébet*, *A premontreiek*, *Középkori államtan*.

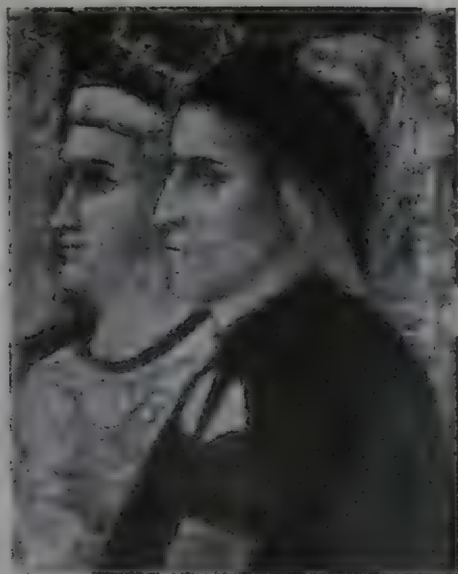
Dánielné Lengyel *Laura*, *1877. Műveiből nemesen idealista életfelfogás, az ember erkölcsi értékeinek megbecsülése, gyöngeségeinek megértése és megbocsátása sugárzik ki. Kritikai működése nem közönséges tudásról és kifinomodott ízlésről tanuskodik. Regényei és novellái: *Balázs Klára*, *Dénes Olga házassága*, *Klára regénye*, *A boldogság útja*, *Elbeszélések*, *Álmok*, *Egy leány*, *Mab királyné*, *Fehér keresztek*, *Edit*, *Medici Lőrincné a Hattyú-utcában*, *Az adlersfeldi szt. Ágnes*. Ifjusági iratai a gyermekek kedves olvasmányai; sikert arattak francia tárgyú történelmi drámái is *(A császár anyja, Tűzhalál)*. *Juhász A.*

Danilowski, *Gustav*, lengyel költő és elbeszélő, *1872. Költeményei: *Na wyspie* (A szigeten, 1901); *Poezje* (1902 és 1910).

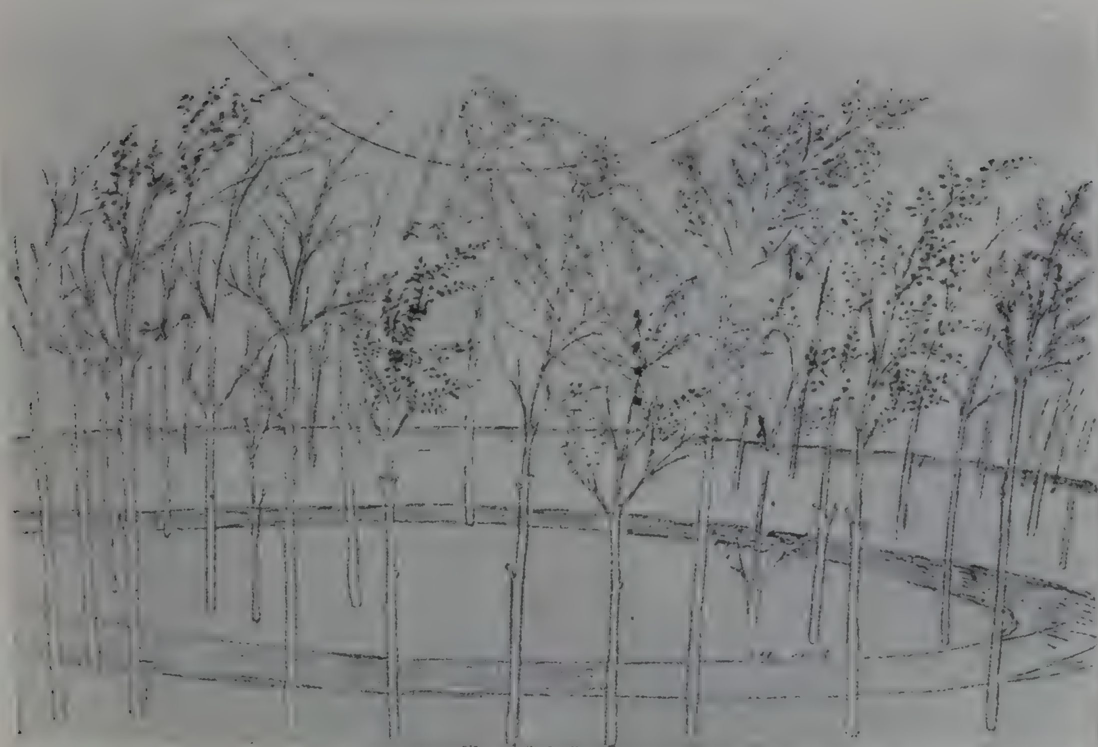
D A N T E I

A nápolyi Dante-fej

Giotto: Dante (freskóról)

A Paradicsom I. énekéhez (Botticelli)

Novellái: *Nego* (1900); *Dwa glosy* (Két hang, 1903); *Pociag* (Az elszabadult vonat; ford. *Tomcsányi* János). Regényei: *W milości i w boju* (Harcban és szerelemben, 1910); *Lilli.*

Danninger *József*, *1885. Magyar történetiró. Művelődés és gazdaságtörténeti munkákon kivül a napi sajtóban és szépirodalmi folyóiratokban dolgozik.

D'Annunzio, l. *Annunzio, d'*.

Danrit kapitány, valódi nevén Emile *Driant*, *1855. s elesett a világháborúban 1916., vadásztiszt volt. Boulanger tábornok veje. Őt tartják a katonai Jules Verne-nek, mert kalandos, fantasztikus regényeinek tárgyát főkép a katonaéletből vette. Ismertebb regényei: *Ordre du Tsar*, *La guerre souterraine*, *Robinsons de l'air.* Inkább mint ifjusági iró méltó figyelemre.

Dantas, *Julio*, portugál drámairó, *1876. A portugál irodalomban új irányú drámái naturalisztikus és szociális tendenciájúak. Legnagyobb sikert s egyben ellenzést *A szigorú nő* és a *Keresztrefeszitettek* c. drámái arattak.

Dante, *Alighieri*, a legnagyobb olasz költő, a világirodalom egyik főalakja, *1265. máj. 18 és 31 közt Firenzében, †1321. szept. 13. Ravennában. Apja Alighieri (jogtudós?), anyja Bella; egyik őse Cacciaguida, III. Konrád keresztesvitéze. Dante (Durante: Szilárd) keresztnév. Az ifjú D. szellemi fejlődésére leginkább Brunetto Latini kancellár, a *Livre du Tresor* szerzője hat. Barátai Giotto festő, Caselle zenész, Guido Cavalcanti költő. 1289. ott van Campaldinónál, majd Caprona ostromán; a guelf Firenze harcaiban a gibelin Arezzo s Pisa ellen. 1290. jún. 19. meghal a 24 éves Beatrice (Folco Portinari leánya, Simone dei Bardi neje?), kit D. 9 éves korában ismert meg s kinek alakjából élete nagy szimbolikus ideálját formálta. E haláleset benyomása alatt születik első műve, a *Vita Nuova*. 1293. a demokratikusan ujjászervezett Firenze 7 céhe közül abba iratkozik, amelybe a festők tartoztak. 1294. Martell Károly magyar trónkövetelő barátságára méltatja. 1295. nőül veszi az előkelő Gemma Donatit. Házassága Boccaccio szerint szerencsétlen. 1296. tagja a Százak tanácsának, s féltve a pápától hazája függetlenségét, a gibelinekhez közeledő *fehérek* pártjához csatlakozik. 1300. eléri a köztársaság legfőbb méltóságát: prior lesz. Mint prior ellenszegül Matteo d'Acquasparta biboros pápai követ kívánságának, ki a pártok békítésére teljhatalmat kér a várostól. VIII. Bonifác pápa a francia Valois Károlyt hivja segítségül, ki 1301. fegyverrel helyezi kormányra a *feketéket*. A *fehérek* törvény elé kerülnek. D. elmenekül, s Cante Gabrielli d'Agobbio az uj podesta, 1302. *in contumaciam* itéli birságra és számüzetésre, majd, minthogy a birságot nem fizette ki, elevenen való elégetésre. A számüzött *fehérek* többször megpróbálnak haddal visszatérni, sikertelen. D. elvál tőlük s Verona uránál, Bartolommeo della Scalanál lel menedéket (1304). Majd sorra járja Itália városait, idegen kenyéren tengődve; sőt talán Párizsig vetődik. Mikor VII. Henrik 1308. római császár lesz, ujjongva üdvözli, tele lelkesedéssel a római hagyományok s elkeseredéssel a pápa és a franciák iránt. 1310. Henrik Itáliába érkezik, D. levélben inti Firenzét az alávetésre s mikor válaszul 1311. Baldo d'Aguglione inditványára kizárják az amnesztiából, maga is a császárhoz fordul, Firenze ellen ingerelve. De Henrik miután késve és sikertelen ostromolta Firenzét, 1313. elhúny. D. reményei egymásután megsemmisülnek. 1314. meghal V. Kelemen a francia befolyás alatt levő avignoni pápa. D. levélben inti a biborosokat, hogy olasz pápát válasszanak; de hiába. 1315. Uguccione della Faggiuola Luccából készül Firenze ellen, D. is hozzá megy; de megverik s elűzik. Ekkor Firenze a számkivetést D. fiaira is kiterjeszti. D. talán Bolognában tanít, talán visszamegy Veronába is Can Grande della Scalahoz, aki ismét nagy s hiu politikai reményeket épít; végre Guido Novello da Polenta meghivására Ravennába érkezik, hol utolsó éveit nagy művének, a *Divina Commediá*-nak szenteli. Ide jönnek gyermekei, Péter, Jakab és Beatrice is. 1321. Guido a velenceiekhez küldi Dantét követségbe; visszatérve szept. 13. meghal. D. arcképét Giottótól birjuk a firenzei Bargellóban; a közismert D.-tipust Rafael alkotta meg *Parnasszus* és *Disputa* c. vatikáni freskóin. A ravennai síremléket Pietro Lombardo készitette 1483. A firenzeiek minden mód vissza akarták szerezni számüzött költőjük hamvait, de sikertelen; végre a Santa Croce templomban fiktiv síremléket állitottak neki.

D. a modern európai irodalom első nagy szelleme, s a középkori latin költészet nemzetköziségével szemben provençal és szicíliai troubadourok csekély előzményei után az első igazi nagy nemzeti költő. A legelső modern irodalmi nyelvet, az olaszt, voltakép ő teremti s azonnal a legnagyobb magasságokba emeli. A középkor egész szellemi és érzésbeli kincsének összefoglalója s egyszersmind az első modern renaissance-ember. Kultúrája az antik filozófikus és művészi kultura legnagyobb értékeinek örököse, s egyszersmind a keresztény teológiai műveltség hatalmas szintézise. Pontos, szinte matematikai konstrukció, mély, komplikált és többrétű szimbolumok, enciklopédikus tömöttség, gazdag és mégis egyszerű s precíz nyelv, olykor csupa célzás, majd közmondásként éles és találó; mindig festői és plasztikus fantázia s szárnyaló vagy árnyalatos zene; a legmagasabb extázis s biztos érzék a realitás iránt; végtelen szin- és hangulatskála, mely a légies alma és zene birodalmától egészen a durva naturalisztikumokig, a politikai pamflettől a szerelmi líráig, vad szenvedélyek rajzától bájos és könnyű játékokig terjed; csodás gazdagság emberi alakokban és történ-

Orcagna: Dante (freskóról)

A Purgatorium I. énekéhez (Urbinói kódex miniatürje)

A Purgatorium XXXIII énekéhez (Urbinói kódex miniatürje)

A Paradicsom X. énekéhez (Urbinói kódex miniatürje)

tekben ; monumentális nagyság az egészben s kimeríthetetlen bőség a részletekben ; ezek D. művének jellemzői. Világnézete szigorúan katolikus s az egység, rend, igazság, béke és szimmetria elvein épül fel. D. hőse ő maga s világképét a saját életének és szerelmének keretébe foglalja, mely szimbolikus élet és szimbolikus szerelem. A saját korában épúgy benne él, mint az örökkévalóságban s állásfoglalása korának jelenségeivel és hatalmával szemben — egész a pápai hatalomig — mindig merész és határozott.

Művei : I. Latinul : 1. *De Vulgari Eloquentia* (A köznyelvi irodalomról). Irodalmi tanulmány : az első, mely egy modern nemzeti nyelven való írás elveiről és technikájáról szól. Dátuma ismeretlen ; nyomtatásban először olasz fordítása jelent meg (1529) ; az eredeti csak 1577. 2. *De Monarchia* (A monarchiáról ; 1311 és 1316 közt). Politikai utópia : amint egy úr van a lelkiekben, egy úrnak kell lenni a világiakban is ; mindkét hatalom Istentől van s egymást nem érinthetik. Ily rend biztosítja a világ békéjét. E könyvet 1329. indexre tették s nyilvánosan elégették. Kéziratainak egyikét a Magyar Nemzeti Muzeum őrzi. Első nyomtatott kiadása 1559. 3. *Quaestio de Aqua et Terra* (Tanulmány a Földről és Vízről : 1320). Kozmografiai mű, sokban megelőzve a modern fizikát. 4. *Eclogae* (Pásztorversek : 1319 után). Verses válasz a vergiliusi eklogák stílјában Johannes de Vergilio bolognai tanárnak, ki Bolognába invitálja s felszólítá, hogy nagy művét latinul írja meg. 5. *Epistolae.* 10 levél Itália fejedelmeihez, Firenzéhez, VII. Henrikhez, Can Grande della Scalához, stb.

II. *Olaszul :* 1. *Vita Nuova* (Uj Élet). D. ifjúkori szerelmi verseit 1305 körül prózai keretbe foglalja. E könyv különös önéletrajz, D. szerelmének s talán házasságának története, a világirodalom első lírai regénye, melyben már megvan a Divina Commedia nagy szimbolikus látomásának csírája. Első kiadása 1576. — 2. *Il Convivio* (Vendégség 1306—1308). Mintegy a bölcseség lakomája : a filozófia egész enciklopédiája platónikus formában, filozófikus énekek (canzonék) kommentárjaként. A 14-ből csak 3 canzone kommentárja készült el. (Első kiadás 1490). — 3. *Canzoniere* (Énekeskönyv). Kisebb versek, szonettek, canzonék, stb., majd 100, nem mind hiteles. — 4. *Tenzone* pajzán szonettváltás barátjával, Forese Donatival. L. Isidoro del *Lungo : Dante ne'tempi di Dante.* — 5. *Divina Commedia* (Isteni Színjáték ; 1313 és 1321 közt ; eredeti címe csak Komédia). 3 canticából áll : *Pokol, Purgatórium* és *Paradicsom* ; mindenik 33 ének, s az egész költemény egy bevezető énekkel épen 100. 14233 endecasillabus sorból áll, ríme a *terza rima* vagy *terzina* (aba bcb, cdc, stb.) Hőse maga D. ; tartalma a bűnös lélek megtisztulása s poklon és purgatóriumon keresztül az Istenig való emelkedése. Kerete egy hatalmas vizió, melyet a költő az 1300-as jubileumi évre helyez. D. ekkor 35 éves : »az emberélet útjának felén« jár. Az élet erdejében a bűnök szörnyetegei állják útját. Az elhunyt Beatrice — az égi megvilágosodás, a Teológia, a mennyei szerelem — elküldi hozzá Vergiliust, a pogány, de már a kereszténységet megsejtő latin költőt, ki az emberi ész világosságának, a Filozófiának jelképe. Vergilius végig vezeti őt a Poklon és Purgatóriumon. A Pokol tölcséres üreg, a föld középpontjáig terjedve ; szűk barlang visz ki innen a Föld túlsó oldalára, hol az oceán közepén a Purgatórium hegye emelkedik. A hegy tetején van a földi paradicsom, melyet Ádám és Éva elvesztett ; itt a vezetést maga Beatrice veszi át, fölszállván Dantéval a csillagok közé. A költeményt az istenlátás szimbolikus ábrázolása fejezi be. A Pokol 9 körre (gyűrűkkel, bugyrokkal, alkörökkel), a Purgatórium 7 erkélyre, a Paradicsom 9 csillag egére oszlik. E túlvilági útján D. a régiségnek és saját korának elhúnyt szereplőit látja viszont ; alakjaik és történeteik a költeményt hatalmas világképpé gazdagítják. (Híresek a Paolo és Francesca, az Ugolino, a Pia stb. epizódjai.) D. szeme a túlvilágról is az eleven életen csügg ; tudomány, filozófia, politika, teológia, társadalmi problémák : minden fölvonul itt, úgy hogy a Komédia a középkornak valóságos enciklopédiája. (Hazánkat is többször említi, egy híres helyen így : »O beata Ungheria se non si lascia Piu malmenare !« »Óh boldog Magyarország ! csak ne hagyja Magát félrevezetni már !«) — D. a nagy művön haláláig dolgozott s utolsó énekeit hátrahagyott írásai között találták meg. Vagy 500 kézirata maradt, köztük egy korvina. Első kiadása 1472. Foligno.

Fordítások : Császár Ferenc lefordította a *Vita Nuovát* (1853) s a *Komédia* pár énekét. *Bálint* Gyula az egész *Komédiát* rímes hexameterekben 1864., *Angyal* János a Poklot 1878. s a Purgatórium 8 énekét 1885., rímtelen. *Szász* Károly az egész *Komédiát* alakhíven 1885, 1891 és 1899. (Akadémia kiadása.) *Csicsáky* Imre a Paradicsomot 1887. *Gárdonyi* Géza a Poklot, rímtelen, 1896. Cs. *Papp* József mindhárom részt prózában 1897, 1907 és 1909. *Zigány* Árpád a Poklot, rímtelen, 1908. *Babits* Mihály az egész *Komédiát* alakhíven 1913, 1920 és 1923 (Révai-kiadás). Ujabb rímtelen Pokol-fordítók *Radó* Antal és *Kenedy* Géza. A *Vita Nuovát* ujabban *Ferenczy* Zoltán (1921), a *Monarchiát Balanyi* Imre fordította.

Irodalom : A D.-irodalom hatalmas könyvtárra rug. D. műveit már életében kommentálták, s a D.-kutatás előmozdítására minden országban D.-társulatok működnek. Nehézsége dacára, vagy ép azért, nincs könyv a biblián kívül, melynek több fordítása és kiadása lenne, mint a Komédiának. A *Fortuna di Dante*, azaz D. szerepe és hatása a világirodalomban külön tudomány tárgya. Rövid tájékozó Scartazzini *Dantologiája* (Milano, Hoepli). A régibb magyar D.-irodalomban

Kaposy József műve: *D. Magyarországon* (1911). kalauzol. L. még *Babits* Mihály: *D. fordítása*, műhelytanulmány. (Irodalmi Problémák.) — Külön tanulmányt érdemelnek D. illusztrációi. Főbb illusztrátorok: Giotto, Botticelli, Luca Signorelli, Michelangelo, Flaxman, Genelli, Cornelius, Böcklin, Delacroix, Ary Scheffer, Ingres, Doré, D. G. Rossetti, stb. *Babits Mihály.*

Dantiscus, *Johannes*, *1485. †1548., kulmi, majd ermelandi püspök. Említésreméltó latin nyelven írt tanítókölteménye *(Paraenesis ad Constantium Alliopagum)*, amelyben oktató célzattal és kitérésekkel könnyed és kedves modorban elbeszéli életének nevezetesebb körülményeit. Himnuszai kerülik a klasszikus reminiszcenciákat és mindenben a régi egyházi himnuszokhoz simulnak. *Révay.*

Dantzer, *Victor*, dán költő, *1886. Az 1909. megjelent *Unge Digtere* (Fiatal költők) c. antológiában tűnt föl. Francia példák után indul *(Baudelaire, Mallarmé).* Első kötete, az *Emlék és sejtelem* csak 1919. jelent meg.

Danzel, *Theodor Wilh.*, *1818. †1850., német filozófus és filológus. Művei: *Über Goethes Spinozismus* (1843); *Gottsched* (1848); *G. E. Lessing* (1853, befej. E. *Guhrauer* 1853).

Da Ponte, *Lorenzo*, olasz operaszövegíró, *1749. †1838. Főleg mint Mozart *Figaro*-jának és *Don Juan*-jának szövegírója ismeretes.

Dárday-Szende *Olga*, *1880. Regényíró. *(Forgácsok, Vadalmák, Rozsda.)*

Dares. Egy a trójai háborúról szóló »szélhámos«-könyv, regényes elbeszélés, a latin fordításában *Historia de excidio Troiae* c. mű állítólagos szerzője, phrygiai ember, a háború kortársa, kinek ezeket az emlékiratait Cornelius Nepos Athénben fedezte fel. A ma egyedül ismeretes latin szöveg valószínűleg Kr. u. I. sz.-i görög eredetire megy vissza. Óriási hatású, nyugaton a trójai háború forrásművévé lett, kül. genealogikus leszármaztatásoknál sokat használt mű, írói kvalitásai is kitűnőek. — Kiad.: a Bibl. Teubn. — Irod.: P. *Schiffel v. Fleschenberg: D.-Studien*, 1908. *Czebe.*

Darkó *István*. A szlovenszkói magyar irodalom egyik legtehetségesebb fiatalja. *1902., székely unitárius családból. Jogot végzett. Irodalmi munkásságát versekkel kezdte *(Tűz*, Wien), újabban csak prózát ír, a *Kassai Napló* és *Prágai Magyar Hirlap* c. napilapokban. Önálló munkái: *Két ember egy árnyék* (elbeszélések, Losonc, 1925); *Zuzmara* (regény, 1926, Berlin, Voggenreiter).

D. *Jenő*, *1880. Filológus, középés újgörög tanulmányai nevezetesek. Különösen *Laonikos Chalkondylesszel* és a magyar bizánci vonatkozásokkal foglalkozik.

Darnay *Kálmán*, *1864. Archeológiai tanulmányokat adott ki; a magyar őstörténeti kutatás egyik kiváló művelője. Írt őskori tárgyú regényeket is. Sok irodalomtörténeti szempontból is fontos cikkben emlékezik meg a dunántúli [illegible] politikusok és táblabírák életéről. *Sümegen* értékes muzeumot alapított. Legujabb műve, *Testőr szerelmek*; regényes [illegible] Kisfaludy Sándor életéből.

D'Artagnan (ejtsd: d'artanyaan). *Dumas* regénytrilógiájának, a *Trois Mousquetaires*-nek és folytatásainak hőse. — A magyar irodalomban *Vay* Sándor gróf (l. ott) írói álneve.

Darvas *János*, szlovenszkói magyar költő, *1891. Iskoláit Losoncon és Kolozsvárt végezte. Hét évig volt Szibériában hadifogoly. Hazatérése után a pozsonyi *Magyar Ujság*, később a *Prágai Magyar Hirlap* munkatársa lett. Önálló munkái: *Bontakozó szerelem* (Versek, *Begyáts* Lászlóval és K[illegible] Aladárral együtt, Losonc, [illegible]); [illegible] *csönd felé* (Versek, Kolozsvár, [illegible]); *Szerelmes Szonettek* (Uo., [illegible]); [illegible] *világ* (Versek). Költeményei és cikkei az *Ország-Világ*, *Holnap* (Bp.), *Szemle* (Kolozsvár), *Uj Idők*, *Pásztortűz* (Kolozsvár), *Kassai Napló*, *Magyar Ujság* (Pozsony) c. lapokban, valamint az *Uj Auróra* pozsonyi irod. almanachban jelentek meg.

Dass, *Peter*, *1647. †1708. Norvég népi költő, akinek versei máig is élnek a nép ajkán, zsoltárait ma is éneklik hazája templomaiban. Főműve a *Nordlands Trompet*, rímes leírás Norvégiáról, az [illegible]ról, népéről, szokásairól, eleven, szemléletes, gyakran humoros tősgyökeres népies nyelven.

Däubler, *Theodor*, *1876., *német* költő. A George utáni kor legelementárisabb költői tehetsége. Lírájában *(Der sternhelle Weg*, 1915; *Hesperien* 1916; *Hymne an Italien*, 1916; *Das Sternenkind*, 1917) kimeríti az impresszionizmus formai és motivális lehetőségeit s eljut egy új, törvényszerűségében lazább, képiességében szellemibb, anyagtalanabb, lendületesebb, himnikusabb formához. Első s egyben fő műve a méreteiben (30.000 verssor) is páratlan *Nordlicht* (első kiadás 1910, második — genfi — kiad. 1921) lírai-epikai költemény, a fény modern kozmogóniája: Hőse az »Én«, tartalma az »Én« sorsa, vándorútja a fényhez, megtérése a hitetlenségből egy új misztikus vallásossághoz; képek, szertelen látomások, száraz elmélkedések, román plaszticitás, germán homályosság, Olaszország, India, Irán, Alexandria, Középkor, Nyugateurópa, jelen és jövendő. Végül egy új kozmikus égbolt borul a megbékült, fényben átszellemült világ fölé... A *Nordlicht* probléma-körében jár: *Die Treppe zum Nordlicht* (1920). Művészeti álláspontját két művében írja körül D. *(Der neue Standpunkt* 1917; *Im Kampf um die moderne Kunst*, 1918). Expresszionista életrajza: *Wir wollen nicht verweilen* (1915). Legújabb művei: *Sparta. Ein Versuch*, 1923; *Der heilige Berg Athos*, 1923; *Attische Sonette*, 1924; *Päan u. Dithyrambos. Eine Phantasmagorie*, 1924. *Turóczi-Trostler.*

Daudet (ejtsd: dóde), *Alphonse*, *1840. †1897. Nimesben született, royalista és katolikus családból. 1857. Párizsba került és itt jelent meg első verskötete, *Les amoureuses*. Ezután jóideig csak újságcikkeket írt. Majd ujabb verskötetet adott ki *(La double conversion)*. Később a színpadon próbálkozolt kisebb darabokkal *(La dernière idôle, L'oeillet blanc)*. De első, igazán nagy sikerét 1866. aratta. Ekkor jelent meg a *Lettres de mon moulin*, amely megalapította D. hírnevét. Ezután egyik sikere a másikat érte és regényei hamarosan európai hírűvé váltak. Öt éven keresztül titkára volt de *Morny* hercegnek, itt gyűjtötte össze azokat a megfigyeléseit, amelyeket később főleg a *Nabab*-ban használt fel. Állását betegsége miatt kellett elhagynia s Algírban és Corsicában keresett gyógyulást. Irásművészete itt itatódott át azzal a fénnyel, csillogással, azzal a finom és forró atmoszférával, amelyre a déli származású író amúgy is hajlamos volt. D. a regény költője. Műveit a költői képzelet szárnyalása s a reális regényíró éles megfigyelése jellemzi. Ez a kettősség ad regényeinek finom érzelmességet, festői színeket, ez teszi őket mégis közvetlenekké, természetesekké. Nem szabad megfeledkezni D. mosolygó humoráról sem, amely különben is kecses írásait még elbájolóbbá teszi. Ismert regényei: *Tartarin de Tarascon*, egy nagyzoló déli hős kalandjainak elbeszélése maureszk humorral, *Fromont jeune et Risler aîné*, amely a gazdag polgárság életét mutatja be. *Numa Roumestan*, amely a déli ember hibáit ostorozza. *Sapho*, forró szerelmi történet a francia művészéletből, *Les rois en exil*, csípős politikai pamflet. *L'immortel*, az akadémia kigúnyolása, stb. Rendkívül meghatók gyönyörűen megírt bájos gyermektörténetei *(Le petit chose, — Jack*, stb.). D. saját bevallása szerint is *(Trente ans de Paris)* kulcsregényeket írt és mindig közelről másolta az életben látott alakokat, de impresszionista ábrázolóművészettel. Magyarra minden jelentősebb munkája le van fordítva. *Kállay.*

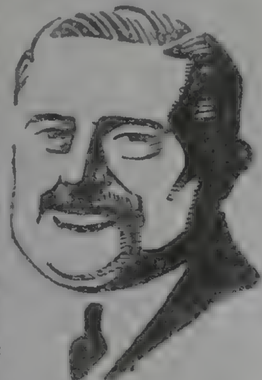

Alphonse Daudet

D., *Ernest*, *1837. †1921. *Alphonse D.* bátyja, történész és regényíró, rendkívül termékeny és szorgalmas munkás, nagy képzelő erővel és egyben gazdag tudással megáldva. Történelmi munkáival, amelyek főleg a francia emigrációval foglalkoznak *(Coblentz, Les Bourbons et la Russie, Les émigrés et le 18 fructidor)*, elnyerte a Gobert-díjat. Több mint ötven, részben történeti regénye közt nem igen akad maradandóbb becsű. *Chronique de nos jours* c. könyve pompás anekdótagyűjtemény.

D., *Julia*, *Alphonse D.* felesége, *1847., a családi élet örömeinek és gyöngéd érzelmeinek finom tollú leírója. Pittoreszk és artisztikus művei közül, amelyek inkább csevegések mint regények, különösebb említésre méltó *L'enfance d'une parisienne, Le livre d'une mère* és *Miroirs et mirages*: ez utóbbi érzelmes novellák és rendkívül szentimentális tanulmányok gyűjteménye.

D., *Léon*, *Alphonse* fia, *1868., filozófus, költő, kritikus, regényíró, szónok, rendkívül éles szatírájú és erőteljes stílusú publicista, képviselő, a royalista párt vezére s a párt orgánumának, az *Action française*-nek szerkesztője. Regényeiben gyakran érint kényes, erótikus témákat. *La flamme et l'ombre* két leány érzéki szerelme Olaszország sugárzó ege alatt. *Suzanne* egy vérfertőző szerelem bizarr regénye. *Le Voyage de Shakespeare* érzéki leírásokkal zsúfolt fantasztikus regény. Más regényeiben politikai tendenciákat szolgál: *Ceux qui montent* azokról szól, akik eltávolodnak az atheista köztársaság szolgaságától s a monarchia szabadsága felé haladnak. Sokkal jelentősebbek publicisztikai, filozófiai és kritikai munkái *(Souvenirs des milieux littéraires, politiques, artistiques et médicaux de 1880 à 1905* négy sorozata, — *Le stupide XIX. siècle, Sylla et son destin)*. Éles politikai pamfletjei tele csillogó espritvel és éles megfigyeléssel a legélvezetesebb olvasmányok közé tartoznak. *Kállay.*

Léon Daudet

Dauguet (ejtsd: doge), *Marie*, francia költőnő, *1860. Rousseau elvei szerint nevelték, a szabad természet ölén. Húsz éves korában férjhez ment ifjúkori játszópajtásához. Sokat és szenvedélyesen foglalkozott zenével és 1899. kezdte írni verseit spontán inspirációból, minden iskolától és elmélettől távol. Nem tartozik egy irányhoz sem. Verseit őszinte érzések s a természet mélységes szeretete hatja át. Jelentősebb kötetei: *A travers le voile, Les paroles du vent* és *Par l'amour.*

Daumer, *Georg Friedrich*, német költő és vallásbölcselő, *1800. †1875. Túlzó temperamentuma igen végletes elvi változásokba sodorta atheizmus, majd szélső ultramontanizmus között. Költői munkái főleg az utóbbi stádiumból valók; legszebbek Mária-énekei és legendái.

Dauthendey, *Max*, *1867. †1918. német költő. Stefan George köréből indul ki, de a forma fegyelmezett pátoszát s zártságát hamarosan feláldozza az impresszionizmus kötetlen szabadságának. *(Ultraviolett*

1895.) Élménykörc nem tág, de mély s egyre gazdagodó. Legszebb versei már-már megfoghatatlan irreális tájképek, impresszionista álmok, exotikus lírai ötletek, vázlatok, amiken hangok látják el a színek funkcióját. *(In sich versunkene Lieder.* 1908. *Die geflügelte Erde,* 1908). A vers lassanként helyet ád a ritmikus prózának. Elbeszélő, leíró prózájában *(Lingam,* 1909; *Die acht Gesichter am Biwasee,* 1911. magyarul is; *Das Märchenbriefbuch der heiligen Nächte im Javanerlande,* 1921) még exotikusabb, ellenőrizhetetlenebb szabadsággal éli ki magát D. impresszionizmusa. Összegyüjtött művei 1925. (6 köt.) *Turóczi-Trostler.*

Davanzati, *Chiaro,* Guittone d'Arezzo költői iskolájának egyik követője *1230. †1280. költőtársaival vitázó szonetteket váltott különböző tárgyakról (mechanika, fiziológia, etika, teológia, költészet).

Davenant (ejtsd: devnent), *Sir William,* angol költő, *1605. †1668. Shakespeare természetes fiának tartották. Ben Jonson halála után őt nevezték ki poeta laureatusnak. Résztvett a polgárháborúban, mint királypárti, fogságba esett, s Franciaországba menekülve, ott írta meg *Gondibert* c. epikus költeményét. Szinházat alapított, ő játszatta először nőkkel a női szerepeket, ő vezette be az operát (Siege of Rhodes 1656). Közel 30 darabja mind feledésbe merült. Francia minták után dolgozott, Shakespeare-t is »átdolgozta« a kor ízléséhez alkalmazkodva. Műveit kiadták *Maidment* és *Logan.* *Rózsa.*

Da Verona, *Guido,* *1882. A modern olasz irodalom egyik leghíresebb egyénisége. Kritikusainak egy része elitéli, a másik része magasztalja. Regényeinek legfőbb értéke a stílus. De mert D'Annunzio utánzója, sokat veszít értékéből. Külföldi sikereinek okát abban az erótikában kell keresnünk, amely minden regényének középpontja. Könnyebb fajta erótikus regényeit magyarra is lefordították. Vannak azonban olyan művei, amelyekben magasabb erkölcsi feladatot tűzött ki maga elé az író, a modern élet megírását. Ezeket csak kevéssé ismerik külföldön. Ilyen pl.: *Il cavaliere dello Spirito Santo* (A szentlélek lovagja) cimű. Legujabb regénye (1926) *Cléo.* *Widmar.*

Dávid *Ferenc,* *1510. (?) Kolozsvárott, †1579. Déva várának börtönében. A magyar unitárius egyház megalapítója, vallásfilozófus, költő és kultúrpolitikus, ki vértanu halállal pecsételte meg hitét. — Wittenbergben tanult s a katolikus hitről a protestánsra tért át, péterfalvai plébános lett s mint ilyen vitatkozott a Kálvin hitén levőkkel, majd mint kolozsvári pap és erdélyi püspök, hasztalan igyekezett egyesíteni a magyar és szász nemzetet a Kálvin szerinti úrvacsorai tan alapján. Kálvin tanait tovább fejlesztve, a legnagyobb mértékben kivette részét a hitvitákból szóban és írásban, 1567. Gyulafehérvárott nyomdát alapított, 1568. az országgyűléssel kimondatta a hit szabadságát s ugyancsak ez évben a magyarokat Kolozsvárott a szászokkal egyenlő jogúvá tétette. II. János Zsigmond s udvara az unitárius hitre tért át, melyet az 1571-iki vásárhelyi országgyűlés egyenjogúsított és törvényesített. Ugyanez évben meghalt a fejedelem, kinek udvari papja volt és pályájának íve lefelé kezdett hajlani. A katolikus Báthory István ellensége volt az unitarizmusnak, D.-ot hívei részben elhagyták s mert ő ragaszkodott hitéhez, életfogytiglani börtönre ítélték.

D. irodalmi működése igen széleskörü. Irt vitairatokat és vallásfilozófiai fejtegetéseket magyarul is, de az irodalom szempontjából legnevezetesebbek prédikációi, melyekbe beleöntötte lelke hevét, elragadtatását s amelyeket betölt rendíthetetlen erkölcsi személyisége komolyságával, humorával, tudásával, Isten iránti áhítatával és az életet átfogó szeretetével. A legelvontabb fejtegetések is fölolvadnak hite tüzében, eleven szemléletből fakadó képei költészetté emelik magyar hangsúlyu prózáját. Egész bizonyosnak látszik, hogy D. fordított és írt eredeti költeményeket.

Főbb művei: *Az egy ő magától való Felséges Istenről. Az egy Atya Istennek és az ő áldott sz. fiának Istenségéről. Első Része az szent írásnak külön-külön részeiből vett prédikációknak az atya istenről, ennek pedig az ő fiáról az Jézus Krisztusról* (1569). Lásd róla: *Jakab* E.: *D. F. Emléke* (1879). *Kanyaró* F.: *D. F.* 1906. *Horváth* Cyrill *A régi m. i. t.* (1899). *Riedl* Fr.: *A magy. irod. tört. a XVI. sz.-ban,* kőnyomatos. *Thienemann* J.: *Mohács és Erasmus,* (1924). *Harnack: Lehrbuch der Dogmengeschichte* III. *Nagyfalusi Jenő.*

D. *Lajos,* *1881. magyar matematikus, az aritmetiko-geometriai középpel összefüggő kérdésekről írta értekezéseit. Könyvet írt a Bólyaiakról.

David, *Jakob Julius,* *1859. †1906. osztrák-német elbeszélő. Mély, magányos tehetség. Élete végéig hol anyagi bajokkal, hol betegséggel küzködik. Művészetének mindig menedék jellege van. Eleinte a történelemhez fordul s itt C. F. *Meyer* a vezetője. Bécsi regényeiben *: Am Wege sterben,* 1899; *Der Übergang,* 1902); érintkező pontjai vannak a naturalistákkal, de jóval líraibb náluk. Legszebb, legérettebb műveinek *(Die Hanna,* 1904) morva szülőföldje szolgál háttérül. Itt érzi magát legjobban s itt olvad elbeszélő művészetébe a legorganikusabban *Turgenyev* s a Heimatkunst hatása. Műveit kiadta E. *Heilborn* és E. *Schmidt.* (1908—9, 7 köt.) *Turóczi-Trostler.*

Davidescu, *Nicolae,* modern román író és szimbolista költő. *1888. Bukarestben. Irt verseket, novellákat és regényeket.

Davidson (ejtsd: devidzn), *John,* angol költő, *1837. †1909. Verseket és drámákat írt, melyeket természetesség s realizmus tüntet ki. *Bruce* Shakespeare hatását mutatja. Nagy sikere volt drámáival, regényeivel és szatiráival is, de legjobb művei skót befolyás alatt írt balladái.

Davies (ejtsd: deviz), *William Henry,* angol költő, *1870. Verseket és prózát írt.

Kitűnt, mint a természet költője. Versei megjelentek *Collected Poems* címmel 1919—23.

Daxer *György,* *1871. †1918., magyar tudományos író. Filozófiai, teológiai és művészettörténeti munkákat írt.

Dayka *Gábor,* *1769. †1796. A papi pályára készült. Előbb az egri teológia növendéke volt, később a pesti központi szemináriumban fejezte be teológiai tanulmányait. Már itt verseket írt görög, latin és héber nyelven; tudásával, különösen nagy nyelvismeretével és lelkes magyarságával magára vonta tanárai figyelmét; társai között vezető szerepe volt. Felszentelés előtt egyik prédikációja miatt bevádolták püspökénél. Szent beszédében hirdetett elveit nem vonta vissza; el kellett hagynia a papi pályát. A helytartó tanács Lőcsére nevezte ki tanárnak, majd Ungvárra helyezték át, de ekkor már betegsége erőt vett rajta. Szomorú gyermekkor, zaklatott fiatalság után 28 éves korában húnyt el és nem válthatta be jó barátjának, *Kazinczy*nak, hozzáfűzött reményeit. Költeményeit először *Kazinczy* rendezte sajtó alá, majd húsz évvel később *Toldy* Ferenc újból kiadta. D. költeményeiben sok az elmélkedés. Borongó hangulat vonúl végig rajtuk. Őszintesége és közvetlensége nagy hatással volt kortársaira. Becsülték erős forma-érzékét és nyelvének hajlékonyságát is. *Lengyel.*

Deák *Albert,* írói nevén *köpeczi Boóz D. Albert,* erdélyi író, *1864. Marosvásárhelyen, † 1924. Irt vígjátékot *(A vörös alsó),* drámát *(Catullus)* és novellákat, de maradandóbb értéküek lírai versei *(Szendi Robinson, Én és a nagyvilág.)* A háború után Erdély irod. életének egyik vezetője volt.

D. *Ferenc,* *1803. okt. 17. Söjtörön, †1876. jan. 29. Budapesten. Fiatalon feltűnt éles itélőképességével és nagy szónoki készségével. A szabadságharc előtt a szabadelvű ellenzéknek volt egyik vezére és szavát mindig hallatta, amikor az elnyomottak és szenvedők ügyeiről volt szó, vagy a haladás és jogegyenlőség gondolatát kellett védelmezni. 1848. igazságügyminiszter, a Bach-korszakban elvonul falusi birtokára, de keresi a kibontakozás útját. Bach rendszerének bukása után D. mutatja meg nemzetének a kivezető utat. Feliratí beszédei, híres *husvéti cikke (Pesti Napló), Lustkandl Vencel* alkotmányunkat támadó művére írt felelete *(Adalékok a magyar közjoghoz)* döntő fontosságú alkotások voltak. A külpolitikai helyzet is segítségére volt. A porosz—osztrák háború után létrejött a kiegyezés, megtörtént a koronázás: megnyílt a fejlődési lehetőség hazánk számára. D. sem hivatalt, sem kitüntetést nem fogadott el. Irodalmi művei közt szónoklatain és politikai tanulmányain kívül meg kell emlékeznünk *leveleiről*: önzetlen, nemes egyénisége, emberszerető lelke ezekben nyilvánul meg legerősebben. Gyámleányához, *Vörösmarty* Ilonához gyönyörű parainézist intézett. *Lengyel.*

D. *Geyza,* *1871. Iró és tanár. Főbb munkái: *Rajzok, dalok, Szomotor* (költői elbeszélés), továbbá műtörténeti munkák.

Deákos iskola. A megújhodás korában *Baróti Szabó* Dávid, *Rajnis* József és *Révai* Miklós a latin költők hatása alatt állottak. Az ő érzelemvilágukat, műfajaikat és versformáikat követendő mintaképeknek tekintették. Közülök *Baróti Szabó* adta ki először verseit (1777). A példa követőkre talált: *Virág* Benedek *Horatius* hatása alatt dolgozott. Mesterének költeményeit is lefordította. A deákos irány legnagyobb költője *Berzsenyi* Dániel volt. *Lengyel.*

De Amicis, l. *Amicis, de.*

De Bosis, *Adolfo,* *1863. †1925. A XX. sz. olasz irodalmának ama költői közé tartozik, akik *D'Annunzio*-val egyidőben léptek föl. Nem mindig eredeti, de költészetében itt-ott néha mély szépségű hasonlatokat találunk. Híresek *Homeros* és *Shelley* fordításai. Művei: *Amori ac silentio sacrum* és *Le rime sparse* (Elszórt költemények) c. verseskötetei. Ezeken kivül 1900. a *Convito* (A lakoma) c. folyóiratot szerkesztette, melynek fő munkatársai *D'Annunzio, Carducci* és *Pascoli* voltak.

Debreceni disputa. XVI. sz.-beli vitatkozó dráma, a híres debreceni prédikátornak, *Mélius Juhász* Péternek, kigúnyolása. Irója kétségkívül unitárius. A darabot *Válaszút* községben írták, vagy adták elő, mert teljes címe: *Disputatio Debrecinensis, comoedia Valaszutina illustrata.*

Debreceni Grammatika. *Görög* Demeter és *Kerekes* Sámuel egy tudományos magyar grammatika megírására pályadíjat tűztek ki (1789). A pályázatra készült művekből jött létre a D.

Debreceni kör. *Földi* János, *Kovács* József, *Fazekas* Mihály, *Szentgyörgyi* József és a pályája elején álló *Csokonai* kis írói kört alkottak Debrecenben a XVIII. sz. végén. A nyelvújítás túlzásainak nem voltak barátai, a verselésben az időmértéket a rímmel egyesítették. *Fazekas: Ludas' Matyija* népszerű olvasmány volt, de a többiek nem értek el maradandó hatást, kivéve *Csokonait,* aki azonban elszakadt tőlük. *Arany* János gyermekkorában olvasgatta műveiket. *Lengyel.*

Debreczeni kódex, magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről, legendákat, vallásos elmélkedéseket és prédikációkat tartalmaz.

Debreczeni *Márton,* *1802. †1851. *Kióvi csata* c. eposza 1854. jelent meg. Hatása már nem volt, mert a régi eposz kora elmúlt. Csak *Arany* művészete tudott a műfajnak új életet adni. D. több bányászati szakmunkát is adott ki.

Déchy *Mór,* magyar földrajzi utazó, *1851. Magas hegyi expediciókat végzett. Legfontosabb és legeredményesebb volt kaukázusi útja, melyre több magyar tudós elkísérte. Főműve: *Kaukázus,* mely az expedició eredményeiről számol be.

Decker, könyvnyomdász-család, a XVII.—XIX. században, Bázelban, majd

Berlinben. D. György Jakab (1732—1799) 1755. átvette a Grynaeus-féle egyetemi nyomdát, melyet oly magas színvonalra emelt, hogy 1782. elismerésül »titkos udvari főkönyvnyomtatóvá« nevezték ki és a királyi palotában külön nyomdát rendeztek be számára. Itt nyomtatta 1787—1789. Nagy Frigyes műveit 25 kötetben. Leghíresebb és legritkább nyomtatványuk a 80 példányban nyomtatott s P. Cornelius és Kaulbach után készített fametszetekkel díszített »Neue Testament« (1851). A cég utolsó tulajdonosa 1877. halt meg.

Declamationes, a K. u. I. sz. óta a rómaiaknál divatba került iskolai szónoki gyakorlatok. Ebben az időben az abszolút monarchia berendezkedése megölte a fórumi szónoklatot, amely innen kezdve nagyobbrészt csak az iskolában élt. Az iskolákban most már többnyire csupán ügyvédekké képezték ki a hallgatókat. Erre a célra minden elképzelhető témát összegyüjtöttek a szónoklattanárok, a declamatorok s ezeket a témákat a hallgatók kötelesek voltak pro és contra kidolgozni és a kész beszédeket előadni. Főcél egyáltalán nem az igazság volt; épen ezért külön gyüjteményeket állítottak össze ravasz fogásokból, jól használható és mindig hatásos érvekből, tanították a szónoki csürés-csavarás, a mesterséges beállítás és kiszínezés fortélyait és főtörekvésük a szellemesség és érdekesség volt, leggyakoribb eszközeik a pátosz, a pikantéria, az anekdóták, a merész és meglepő fordulatok. A D. révén a latin ékesszólás játékká fajult. *Réray.*

De Coster, *Charles,* l. *Coster.*

Decourcelle (ejtsd: dökurszel), *Pierre,* francia író, *1856. Párizsban. Számos újság munkatársa volt, színdarabokat írt és elég népszerű tárcaregényeket, mint *Le curé au Moulin-Rouge, Les deux gosses* stb.

Decsi *János,* *1560 körül. †1601. Iskolaigazgató volt Marosvásárhelyen. Több tudományos munkája van. Legértékesebb *közmondásgyüjteménye.*

Decsy *Sámuel,* *1742. †1816. A *Magyar Kurir* c. bécsi lapot szerkesztette. Szerkesztőtársa *Pánczél* Dávid volt. 1804. az egyetlen magyar nyelvü hirlap volt Bécsben, mert 1804. megszünt a *Magyar Hírmondó,* 1798. pedig a *Bécsi Magyar Merkurius.*

Dedek Crescens *Lajos,* *1862. Történeti, művelődéstörténeti tanulmányokat adott ki a szaklapokban. Megírta többek között a karthausi szerzetesrend magyarországi történetét. Megjelentek még tőle: *Szentek élete* 2 kötet, *Kolostorból kolostorba.*

Dedekind, *Friedrich,* *1525. †1598., német író, főműve a latin nyelvű *Grobianus* (1549, németre ford. C. *Scheidt,* 1551), a század egyik leghatásosabb szatirája. A szent Gorombaság alakja S. Brantnak köszöni életét s világirodalmi vándorlása közben Magyarországot is útbaejti. (Magyarra fordította *Csáktornyai* Mátyás. XVI. sz. vége.)

Dedukció. A következtetésnek két módja van: az indukció és a D. Az indukcióval egyes esetekből általános igazságra következtetünk, a dedukcióval az általánosból az egyesre. Legközönségesebb fajtája a szillogizmus. Uj igazságra nem vezet, mert főtételében már benne van a zárótétel. Példa: 1. Minden ember halandó. 2. Péter ember. 3. Péter is halandó. Az első, általános tétel, már feltételezi, illetőleg magába foglalja az utolsó tételt is. A szillogizmus az életben v. az írásműben ebben a tökéletes formájában nem fordul elő, hanem csak megcsonkítva, átalakulva. Az előbbi példa az alábbi négy változatban fordulhat elő: 1. Péter halandó, mert minden ember halandó. 2. Péter halandó, mert ember. 3. Minden ember halandó, tehát Péter is halandó. 4. Péter ember, Péter tehát halandó. A teljes szillogizmusnak 3 tétele közül a 2 elsőben van egy közös fogalom. Jelen példában: az ember. Ezt nevezi a logika mediusnak. A zárótételben a medius hiányzik, a másik 2 fogalom kapcsolódik össze. *Lengyel.*

Deffand (ejtsd: defaan), *Mme Marie de Vichy-Chamrond, marquise du,* *1697. †1780. A XVIII. sz. egyik legnevezetesebb filozófus-szalónjának úrnője. Nagy kortört. értékű a levelezése. (*Corresp. complète* kiadta *Lescure,* 1865; *Lettres à H. Walpole,* kiadta Mme *Paget Toynbee,* London, 1912.)

Definició, a. m. meghatározás.

Defoe (ejtsd: difó), *Daniel,* angol író, *1661. Londonban, †1731. ápr. 26. u. o. Résztvett a Monmouth herceg elleni felkelésben, de a kudarc után sikerült elmenekülnie. 1688. III. Vilmoshoz csatlakozott. Mielőtt politikai író lett, a legkülönfélébb foglalkozásokkal próbálkozott, de mindegyik balul ütött ki, ugy hogy hitelezői elől szöknie kellett. A kormány figyelmét magára vonta ügyes tollával, állami szolgálatot vállalt s ilyen minőségében írta az *Essay on Projects* c. művét, amelyben takarékpénztárak, biztosítók s elmegyógyintézetek létesítését követeli. Vilmos dicsőítésére írta *The true-born Englishman* c. versét. 1702. adta ki *The Shortest Way with the Dissenters* (a legrövidebb mód a másvallásuakkal való elbánásra) c. irónikus munkáját, mely börtönt és pellengért hozott neki, de a nép a pellengéren virággal árasztotta el. Ekkor írta a híres *Hymn to the Pillory*-t. Számos egyéb csalódás és félreértés arra bírta, hogy elhagyja a politika irányát s a költészetnek éljen. Közben kiadta *The Review*-t, mely az első irodalmi folyóirat. Megírta a kereskedelem történetét, számos munkát adott ki a családi élet fejlesztése s a gyermeknevelés érdekében. 1719. jelent meg *The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner,* mely szerzőjét a világirodalom klasszikusai közé emelte. Egész Európára hatott ez a mű, minden országban, némelyikben százával keletkeztek Robinson-utánzatok, minden foglalkozásból. A Ro-

binson Crusoe nemcsak kalandregény. Való történeten alapul: Alexander Selkirk élt 4 évig egy szigeten, ahonnan Roger kapitány visszahozta Angliába. Ezt a történetet ismerte meg D. a *The Englishman* c. folyóiratból. Robinson, amit Rousseau is oly fontosnak tart a nevelés szempontjából, az ember küzdelmét ábrázolja a természettel. A gyámoltalan ember sorsában, aki minden nélkül kerül a magányos szigetre, az egész emberiség kultúrfejlődését akarja bemutatni. A mű valóban a gyermekek és az ifjúság egyik legkedveltebb olvasmánya lett, megszámlálhatatlan sokszor dolgozták át minden művelt nyelvre. A Robinson folytatásait D. csak a sikertől indíttatva írta meg, azok tisztára kalandregények. Robinson itt Szibériában és Khinában jár s oly kalandor, mint aminőt a *Captain Singleton*-ban látunk, mely műve az angol tengerészregények ősének tekinthető a kalózzá váló, majd kincseit nemesen felhasználó Singleton történetével. Egyéb művei közül a *Moll Flanders*, valamint a *Roxane* egy-egy ledér életet élő nő története; mindkettő megjavul, az egyik férje oldalán, a másik a börtönben lesz bűnbánó. A *Colonel Jack* egy tolvajok közé kerülő gyermek sorsát mondja el, aki sok viszontagság és szerelmi kaland után önző, erőszakos módon nagy vagyonra tesz szert s megnősülve hazatér a távol idegenből. Korabeli eseményekről számol be *The Journal of the Plague Year* (1722) és *Memoirs of a Cavalier* (1720). Művelt világos stílus, valószínűség s természetesség jellemzi, írói egyénisége csodálatos keveréke a képzeletnek és valóságnak. Műveinek legjobb kiadása *Bohn's* British Classicsben; legjobb életrajzait *Chalmers, Morley* és *Wright* írták. Magyarra részint az ifjúság számára átdolgozták, részint fordították: *Vajda* Péter, *Malmosi* Károly, *Győry* Vilmos, *Radó* Antal, *Donászy* Ferenc, *Benedek* Elek stb. Modern teljes ford. a *Híres könyvek*ben. (L. *Robinzonádok.*) *Rózsa.*

Degen *Árpád*, botanikus, *1866. Főművei *Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten* 67 folytatásban az általa szerkesztett *Magyar Botanikai Lapok*-ban, a rózsafélék monografiája *Jávorka* Sándor *Magyar Flórá*-jában (1925).

De Gerando, *Ágost*, *1820. †1849. Számos, Magyarországot ismertető tört. és néprajzi művet írt francia nyelven.

D. *Antonia*, írónő. Becses ifjusági iratokat írt s magyar írókat fordított franciára.

Degré *Alajos*, *1820. †1896. Részt vett a szabadságharcban és Világos után rövid ideig rendőri felügyelet alatt állt. Az alkotmányos élet helyreállta után képviselő volt és az *Ország-Világ* c. szépirodalmi lapot szerkesztette. Elbeszélései és regényei francia hatást tükröztetnek: különös gondot fordít a tárgy érdekességére és az előadás elevenségére. Népszerű művei voltak: *Kalandornő, A sors keze, Az ördög emlékiratai, A nap hőse.* A *Nemzeti Szinház*-ban több vígjátékát adták elő. *Visszaemlékezéseim* címmel érdekes és korára jellemző emlékiratot adott ki. *Lengyel.*

De Gubernatis, *Angelo*, *1840. Olasz nyelvész, etnográfus és irod. történész. Főleg a szanszkrit irodalommal foglalkozott. Magyarországon nagy utazást tett, melyről *La Hongrie politique et sociale* címen terjedelmes munkát írt.

Dehmel, *Richard*, *1863. †1920., a német naturalizmus egyetlen jelentékeny lirikusa. Költészete együtt emelkedik, együtt hanyatlik, merül ki a naturalizmussal, együtt hajlik el vele egyfelől a neoromantikához, másfelől az expresszionizmushoz. De kezdeteinek impresszionizmusához mindvégig hű marad. Nietzsche oldja meg a nyelvét. Ősélménye az erótika, kimeríti minden elképzelhető formájában, tartalmában, vonatkozásában *(Erlösungen* 1891; *Aber die Liebe* 1893) a Venus Primitiván kezdve a Venus Universaiig. Csak a végleteket ismeri, állandóan a szenvedély hőfokán jár, szentté avat minden pillanatot, ahol nem győzi az élmény belső pátoszával, ott a szó külső pátoszával, retorikával pótolja. Hasonló túlhajtott impresszionizmus jellemzi világ- és természet-szemléletét. Csak olykor, néhány szerencsés pillanatában higgad le annyira, hogy zökkenő, kerülő nélkül sűrítheti dallá egy-egy impresszió melódikus tartalmát, mert főleg utolsó verseiben rendszerint csak az intellektualizálásig jut el *(Weib u. Welt* 1896; *Schöne wilde Welt* 1913). Főműve: *Zwei Menschen* (1903. lírai regény). Háborús naplója: *Zwischen Volk u. Menschheit* (1919). A drámában csak néhány muló sikere volt. Még kevésbé felelt meg neki a novella törvényszerűsége. Műveinek első teljes kiadása 1906—13. jelent meg 10 köt.-ben. *Turóczi-Trostler*

Deinarchos, korinthosi születésű athéni szónok, *360 k.; 292 után semmi hír róla; Theophrastos tanítványa, Demosthenesnek politikai ellenfele s egyben utánzója, de gyönge, amiért »krithinos (parasztos) Demosthenes«. 64 v. 60 hiteles beszédéből csak három maradt fönn, amelyek egyike Demosthenes ellen van intézve. — Kiadások: *Thalheim* (1887); *Blasz* (1888). — V. ö. *Blasz: Att. Bereds.* III. 2; *Thalheim:* Pauly-Wissowa Realenc. IV.; *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. *Schmidt.*

Deinhardtstein, *Joh. Ludwig*, *1794. †1859. osztrák-német drámaíró, 1832—41. a bécsi Burgszínház igazgatója. Különös szeretettel s pillanatnyi sikerrel művelte a »művész« drámát. *(Künstlerdramen*, 1845). *Hans Sachs* c. műve, melyhez *Goethe* írt prológust, hatással volt *R. Wagnerre.* (Meistersinger).

Dekadencia. Hanyatlás. Az irodalomban a fénykorok után szabályosan bekövetkező periódus: a kritikai szellem, a formaérzék túltengése az eredeti tartalom, az őserejű tehetség rovására. (Pl. alexandriai korszak.) Modern értelemben: tudatosan vallott irodalmi programm, amelyből szintén nem hiányoznak a fokozott formai követelések, lényege azonban

a hanyatló társadalom erkölcseinek, elfinomult érzékléseinek, esetleg ízlésbeli és érzéki perverzitásainak őszinte és szubjektív kifejezése. *(Huysmans, Baudelaire, Ady).* Mindezek, kellő művészettel formába öntve, ép oly jogos tárgyai az irodalomnak és a költészetnek, mint a klasszikus fénykorok objektíven előadott egyszerű, általános, természetes, egészséges érzelmei és érzéklései. *Benedek.*

Dekameron. Száz elbeszélésből álló gyüjtemény. A világirodalomban leghíresebb *Boccaccio* D.-ja, nálunk *Jókai* adott ki D.-t.

Dékáni *Kálmán,* *1875. †1925. Történész, geografus és forráskutató, aki műveiben különösen Erdély kulturtörténetével, egyházi életével és a székelység történelmével foglalkozik.

Dékány *István,* *1886., szociológiai író; alapos történeti, lélektani, földrajzi és közgazdasági tudással megírt műveiben értékes eredeti megállapításokra jut. Foglalkozott a társadalomalkotó erők problémájával, társadalmi lélektannal, módszertani kérdésekkel, az ember és környezete viszonyának elméletével, az állam és a politikai pártok bölcseletével stb. Különösen szépek a társadalompszichológia terén a társas énről, a közvéleményről stb. adott elemzései. Főbb művei: *Társadalomalkotó erők* (Budapest, 1920); *Bevezetés a társadalom lélektanába* (Pécs—Budapest, Danubia 1923); *A történeltudomány módszere* (Budapest, Tört. társ. 1925). *K. Nagy D.*

Dekker, *Eduard Douwes,* hollandi író, írói neve *Multatuli,* *1820. †1887. Jávában volt tisztviselő; midőn a bennszülött lakósság érdekében éles összeütközésbe került a hatósággal, lemondott állásáról s visszatért Hollandiába. *Max Havelaar* c. regényében (1860) megrendítő képet fest a holland gyarmatok bennszülöttjeinek szomorú sorsáról. A regénynek nagy irodalmi, politikai és társadalmi hatása volt s elősegítette a bennszülöttek sorsának javulását. (Magyarra ford. *Balassa* J.) Másik ismert regénye: *A kis Walter története.* Írt színműveket is. Műveit 7 kötetben adta ki *Ideen* címen. (1862—1877).

Dekker, *Thomas,* angol drámaíró, *1570. †1641. Életéről nem sokat tudunk, együtt dolgozott sok kortársával, így Ben Jonsonnal is, akit később *Satiromastix* c. híres művében gúnyolt ki, válaszul ennek támadására *(The Poetaster*-ben). D. legjobb darabja *Old Fortunatus.* Korának életébe engednek betepillantást *The Seven Deadly Sins of London* és *The Belman of London* c. szatirikus, prózai munkái. Egyéb munkái közül nagy sikere volt a *Shoemaker's Holiday*-nek és a *Honest Whore*-nak. Egyike a legköltőibb drámaíróknak, báj és romantika, pajzánság és gyengédség jellemzik. Kiadta *Grosart.* *Rózsa.*

Dekobra, *Maurice,* eredeti nevén *Teissier,* francia író, *1885. Mint zsurnaliszta kezdte pályáját. Bejárta a világ jelentősebb országait. Érdekfeszítő meséjű regényeit, amelyek előszeretettel veszik témájukat a szerelmi élet, a barok és éjjeli mulatóhelyek világából, ujabb időben nagyon felkapták. Legsikerültebb szórakoztató regényei: *Mon coeur au ralenti* (ennek hősei Magyarországon is megfordulnak) és *La Madonne des sleepings,* az utóbbi magyar fordításban is megjelent.

Delaguys (ejtsd: dölagui), *Georges,* francia író, *1880. polgári foglalkozását tekintve építészeti rajzoló. Első lírai verseit még 17 éves korában adta ki. Lucien *Gumpel* társaságában írt verses drámája, a *Monsieur de Prévan* sikert aratott az Odéonban. Ezután több verses drámát is írt *(Une vieille contait..., — La nuit de Racine). La croisade de la rose* c. darabja öt felvonásos verses tündérjáték. Írt néhány lírai alaphangú regényt is *(Le beau couchant, — La douce aventure du petit fou).* Verseit, amelyekben a természet szeretete nyilatkozik meg, legszebben régi francia ballada formában írja. Reprezentáns kötetei: *La bonne Clairière* és *Les ballades du dimanche.*

Delarue-Mardrus (ejtsd: dölarü), *Lucie,* francia írónő, *1880. Lirikus és regényíró. Költeményeiben a természet szeretete és a szerelem intim hangulatai dominálnak. Nagy sikere volt két regényével: az egyik *Le roman de six petites filles,* amelyben gyermekkora emlékeit írta meg olykor erőteljes hatású, olykor szentimentális lírával és az *Ex voto,* amelyben szülővárosát, Honfleurt idézi elénk egy kis halászleány szilaj szerelmének dekoratív háttereként. *Killy.*

Delavigne (ejtsd: dölaviny), *Casimir,* francia költő és drámaíró, *1798. †1843. Mint lirikus, a maga korában hallatlan népszerűségre tett szert hazafias és liberális szellemű költeményeivel *(les Messéniennes).* Színművei átmenetet alkotnak a pseudo-klasszikus tragédia és a romantikus dráma közt. Nevezetesebbek: *les Vêpres siciliennes,* 1819; *le Paria,* 1821: *Louis XI,* 1832; (ez máig is elég sűrűn szerepel a Com. Française műsorán) és *les Enfants d'Éduard,* 1833. Ezeket nálunk is sokat adták. D. eltanulta a romantikától a lirizmus és a hétköznapi vagy groteszk elemek beolvasztását a tragédiába, de józansága, a XVIII. században nevelt szelleme korlátozták romantikus lendületét.

Delavrancea, *Barbu Stefănescu,* nevezetes román novella- és drámaíró. *1858 Bucurestiben, †1918. Nagy kötet novellájában érdekes a romanticizmus és a naturalizmus eredeti egybeolvadása. Megírta a legjobb román történelmi drámát *(Apus de soare = Napnyugta).* *Bitay.*

Delbousquet (ejtsd: delbuszke), *Emmanuel,* *1874. †1909. francia költő és regényíró, aki a gascognei vidéki életet írta meg sokszor igen merész és brutális jelenetekben bővelkedő regényeiben: *(Mignette de Cante-Cigale, Contes de la lande gasconne).*

Delbrück, *Bertold,* német nyelvtudós, egyetemi tanár Jénában, *1842. †1922. Az indogermán összehasonlító nyelvtudománynak egyik legkiválóbb művelője, út-

törő az összehasonlító mondattan terén. Főművei: *Syntaktische Forschungen* (1871—1888), *Einleitung in das Studium der indo-germ. Sprachen* (1880), *Vergleichende Syntax der indg. Sprachen* (1893—1900). Wundt-tal vitatkozott a nyelvtudomány általános kérdéseiről: *Grundfragen der Sprachforschung* (1901).

Delécluze, *Étienne-Jean*, francia festő és kritikus, *1781. †1863. *Souvenirs de soixante années* c. művében (1862) igen érdekes rajzát adja a francia romantikus korszak irodalmi szalónjainak. Nevezetesebb művei még: *Florence et ses vicissitudes* (2 köt.), *Grégoire VII.*, *Saint François d' Assise et Saint Thomas d'Aquino* (2 köt.).

Deledda, *Grazia*, olasz írónő, *1875. A legkitűnőbb olasz regionális írók közé tartozik. Műveiben szülőföldjének életét rajzolja. Magyarul megj.: *Varázs alatt*, *A mi urunk*, *Mint szélben a nád*.

Delille (ejtsd: dölil), *Jacques abbé*, francia költő, *1738. †1813. A korában divatos leíró költészet elismert mestere. Lefordította Vergilius Georgikáit (1770) és Milton Elveszett Paradicsomát. Eredeti művei: *les Jardins*, *l'Homme des champs*, *l'Imagination*, *la Pitié*, *Les trois règnes de la nature*, stb. Magyarul: *A falusi élet*, *Kiss* Jánostól.

Della Casa, *Giovanni*. Olasz író, *1503. †1556., egyházi hivatalai mellett is vidám életű világfi. *Galateo* c. értekezésében finom, kissé keresett nyelven ad elő gyakorlati élet- és illemszabályokat. Könyve nemcsak nyelvi, hanem kultúrtörténeti szempontból is nagyon értékes.

Della Porta, l. *Porta*.

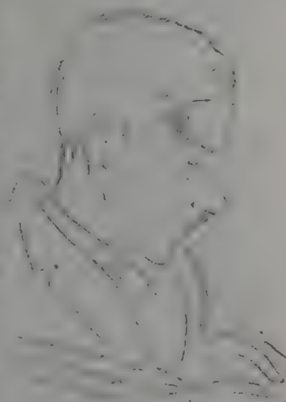
Deloney (ejtsd: delóni), *Thomas*, angol költő, *1543. †1600. Balladáin kívül számos egyszerű, polgári körben játszó regényt írt, melyek közt a *Thomas of Reading*, a *Jack of Newbury* és *The Gentle Craft* a leghíresebbek, mindegyik egy más foglalkozás dicsőítésére íródott.

Delorme (ejtsd: dölorm), *Joseph*, *Sainte-Beuve* (l. ott) költői álneve.

D., *Marion*. XVII. századbeli courtisane; szerepel A. de *Vigny*: *Cinq-Mars*-ában, hősnője V. *Hugo*: *Marion D.* c. darabjának; itt megtestesítője a romantika felfogásának, amely a szerelmében új szűzességet nyerő bukott nőt idealizálja.

Delpit, *Albert*, *1849. †1893., francia író. Regényeiben saját korának aktuális társadalmi és morális problémáit tárgyalta. Egy-két sikerültebb munkája: *Odette házassága*, *Lydia első fellépte*, *Mind a ketten*, *Solange*, *Coralie fia*, magyar fordításban is megjelent.

Delteil, *Joseph*, a legfiatalabb francia írónemzedék igen tehetséges tagja, *1897. Kezdetben a dadaista irány követője volt, ma nem tartozik egyik csoporthoz sem. Erőteljes, friss képzelet, az érzelmeknek mélysége, olykor szubtilis finomsága jellemzi. Stílusának érzékeny műszere a legváltozatosabb és legapróbb érzés és hangulatárnyalatok kifejezésére is képes. A legabsztraktabb dolgot is meg tudja érzékíteni. Műveiben realizmus keveredik vibráló fantasztikummal és olykor a pamflet határain járó szatírával. Regényei: *Sur le fleuve Amour*, *Choléra*, *Les cinq sens* érzéki aláfestésű fantáziák. *La Vie de Jeanne d'Arc* c. könyve, amely az orléansi szűz életének teljesen emberi, de szeretetteljes és költői elbeszélése, *Femina* díját kapta meg. *Kállay*.

Delteil

Demades alacsony származású és magasabb műveltség nélkül való, de rendkívüli szónoki képességgel megáldott athéni szónok, *380. †319., aki a chaironeiai csata (338) után mint Makedonia barátja döntő fontosságú szerepet játszott a politikában s közreműködött Demosthenes elítéltetésében, de aztán hazájának a makedon uralom alól való felszabadításán dolgozott, amiért Antipatros kivégeztette. A neve alatt fönnmaradt művek között csak a *Demadeia* című, igen élces mondásokból álló gyűjtemény valódi. Maradványok: *Baiter-Sauppe*: Oratores Att. II.; *Diels*: Rhein. Mus. XXIX (1874). V. ö. *Kirchner*: *Pros. Att.* I. u. 3263; *Thalheim*: Pauly Wissowa Realencykl.IV.; *Christ*: Gesch. d. gr. Lit. I. *Schmidt*.

Demeter *György*, *1879. Erdélyi novellista. Főművei: *Vasárnapi dolgozatok*, *Erdélyi mesék*.

Demetrios, Magnesiából, Cicero kortársa, görög filológus. Főműve: *Az azonos nevű költőkről és írókról*; ebben a görög irodalom sok Dionysiosa, Apolloniosa stb. közt igyekezett rendet teremteni. A mű rengeteg elszórt adatot dolgozott fel és az irodalomtörténetírás szempontjából nagy jelentőségű volt. Egyetlen fejezetét őrizte meg halikarnassosi Dionysios (*De Dinarcho* 1. fej.).

Demetrios Phalereus, *350 k. Kr. e., görög filozófus és államférfi, Athén kormányzója (317—307), az athéni makedón párt befolyásos tagja. Korlátozta a fényűzést, javította Athén gazdasági helyzetét, nyilvános ünnepi előadásokkal ébren tartotta a Homeros-kultuszt. Athén elestével politikai pályája derékba tört (307). Egyiptomi internáltságban halt meg 283 körül. Követségi és népgyűlési beszédeken kívül számos retorikai, történelmi, populáris filozófiai irat származik tőle. Gyűjtött aisoposi meséket, írt bölcs mondásokat, Serapis tiszteletére paianokat, diatribéket. Legjelentékenyebb műve tízéves kormányzásáról szóló emlékirata, továbbá két műve Athén alkotmányáról. Írt még kommentárokat az Iliashoz és Odysseiához. — C. H *Ostermann*: *De*

Demetrii Phalerii vita, rebus gestis et scriptorum reliquis. I. 1847 ; II. 1857. *Révay.*

Demkó *Kálmán*, *1852. †1917., középiskolai tanár, majd igazgató. Történeti, irodalomtörténeti és pedagógiai tanulmányokat adott ki. Különösen a felvidéki városok és a magyar orvosi rend történetével foglalkozott behatóan.

Demolder, *Eugène*, *1862. †1919., belga naturalista regényíró. *Contes d' Yperdamme* c. kötetében brutális képeket fest a középkori flamand erkölcsökről, a *Route d'émeraude*-ban egy Rembrandt-korabeli fiatal festő kalandjaival érzékelteti a kései renaissance pogány életét Hollandiában. Jelenkori tárgyúak *Quatuor*, *Le coeur des pauvres* c. kötetei.

Demosthenes, a legnagyobb görög szónok, *384/3. †322. Kr. e., egy Paiania demos-beli hasonnevű fegyvergyáros fia. Atyjának korai halála után gyámjai által örökségéből kiforgatva, miután Isaios szónoknál rendkívüli energiával szónokká képezte ki magát, pört indított ellenük (364), amelyet meg is nyert, de kevés hasznát látta. Hogy megélhessen, mint logographos (beszéd-író) beszédeket írt mások számára (345-ig). Miután már 359 körül fellépett nyilvános ügyekben, lassankint egészen a politika felé fordult : 355. Leptines államférfi ellen szónokolt s 354. legelső népgyűlési beszédét *(demegoria)* tartotta a *symmoriákról* (»adófizető testületekről«), amelyben minden a perzsa király elleni meggondolatlan vállalkozást ellenzett s a triérarchiára kötelezett polgárok számának gyarapítását indítványozta. A következő években az athéni függetlenségi párt élére állott, amely ép annyira túlbecsülte Athén hanyatló erejét, amennyire lebecsülte II. Philippos makedoniai király hatalmát. 351. tartotta *első »philippikáját«*, amelyben az előnyomuló Philippos ellen a Thermopylák védelmére és személyes katonáskodásra buzdította polgártársait. Mikor a király ostrom alá vette a Chalkidike városait, köztük Olynthost, D. három *olynthosi* beszédével (349/8-ig) felrázta Athént, persze már elkésett vele. Aztán Philokrates és Aischines, versenytársa, társaságában részt vett abban a követségben, amely a kedvezőtlen philokratesi békét kötötte (346). Erre csakhamar vádat emelt Aischines ellen a *hűtlen követségről (parapresbeia)* mondott beszédével (344), bár egyidejűleg a *békéről* mondott beszédében maga is lebeszélte Athént a Philippos elleni háborúról, amelyet még nem tartott időszerűnek. De mikor a király Spartát is fenyegette, D. a *második philippikában* inti az athénieket, hogy legyenek résen és keressenek szövetségeseket az összes görögök közös ellensége ellen (342), majd a *Chersonesos ügyeiről* tartott beszédében újra hasonló szellemben beszélt (341) s *harmadik philippikáját* tartotta (341), amelynek hatása alatt hellén szövetség létesült s nyílt háború kezdődött Philippos ellen. Érdemeiért aranykoszorút kapott (340), csakhamar egy másodikat is. A cheironeiai csata (338) után, amelyben maga is részt vett, állami megbízásból *gyászbeszédet* tartott az elesettek felett. Majd további hazafiúi működéséért Ktesiphon indítványára, a makedon-párti Aischines ellenzése ellenére, a *koszorúról (stephanos)* tartott remek beszéde után harmadszor is megkapta a polgári aranykoszorút (330). De mikor belekeveredett a Harpalos-féle vesztegetési ügybe s Hypereides sikkasztással vádolta, 50 talentum pénzbírságra ítélték, mire elmenekült Athénből (324). N. Sándor halála (323) után Demon indítványára ünnepélyesen visszahívták, de a szerencsétlen krannoni csata (322) után Demades indítványára halálra ítélték, mire Kalaureia szigetére, Poseidon templomába menekült, s hogy Antipatros makedoniai zsoldosai kezébe ne kerüljön, méreggel vetett véget életének.

61 (60) beszéd maradt fönn neve alatt, de már a régiek sem ismerték el valamenynyit hitelesnek ; fönnmaradt továbbá 56 darab politikai beszédekhez való bevezetés *(prooimion)*, amelyek megint csak részben tőle valók, és 6 kétséges levél. Beszédei, amelyeket közzététel előtt gondosan átdolgozott, első sorban az olynthosi beszédek és a philippikák, a görög ékesszólás felülmúlhatatlan remekei s az attikai próza csúcspontját jelentik. Hatásának gyökere az erkölcsi komolyság, a férfias határozottság, az őszinte hazafiság és temperamentumának elragadó heve. Nem volt született szónok, de nagy fáradsággal és tanulmánnyal a legnagyobb görög szónokká képezte ki magát, amint ezt a Kr. e. I. sz.-tól az egész ókor egyhangúlag elismerte. Sokat tanult másoktól (Antiphon, Isaios, Isokrates, Thukydides), de senkit sem utánzott szolgailag s a műpróza terén minden elődét felülmúlta.

Irodalom : V. ö. általában : *Christ : Gesch. d. gr. Lit.* I. ; *Thalheim : Pauly-Wissowa Realenc.* V. Azonkívül : *Schäfer : D. u. seine Zeit* (1885—87) ; *Girard : Études sur l'éloquence attique* (1874) ; *Croiset : Des idées morales dans l'éloquence politique de Demosthène* (1874) ; *Blass : Att. Bereds.* III. 1. (1893) ; *Bouget : Rivalité d'Eschine et Démosthène* (1891) ; *Kaiser : Quaest. Demosth.* (1897) ; *Wendland : Isokr. u. D.* (GGN. 1912). — Kiadások : Ed. princ. *Aldus* (Venet. 1504). Teljes kiad. : *Dindorf* (1846—51) ; *Blass* (1903, 1907, 1908) ; *Butcher* (1903, 1907). Fordítások : Politikai besz. : *Jacobs* (1833) ; válog. besz. : *Westermann* (1856 stb.) ; gör. szöveggel együtt : *Köchly* és *Benseler* (1856—61 stb.) ; a hűtlen követségről és a koszorúról mondott beszédek a gör. szöveggel együtt : *Gyomlay* Gy. (1896).

Schmidt.

Dénes *Lajos*, *1879., középiskolai tanár ; a Károlyi-korszakban budapesti főigazgató. Esztétikai, filozófiai és kritikai tanulmányai jelentek meg. D. szerkesztette az *Alexander* Bernát és *Beőthy* Zsolt tiszteletére kiadott emlékkönyveket.

Denham (ejtsd : denem), *Sir John*, angol költő, *1615 Dublinban (ő az első irlandi költő), †1669. *The Sophy* c. tragé-

diája volt első műve. Emlékezetét *Cooper's Hill* őrzi, az első angol leíró költemény, a természet szeretetét mutatja. Szerencsétlen életét őrülten fejezte be.

Denis, *Joh. Mich. Kosmas*, *1729.† 1800., osztrák jezsuita. *Sined* néven egyik leghangosabb, leghatásosabb karvezetője a Klopstock nyomán felburjánzó, üres pátosszal puffogó »bárd« költészetnek. *(Die Lieder Sineds des Barden* 1772, 1782, *Einige Bardengesänge* 1774 ; *Die Stimme des Volkes* 1775 ; *Der Zwist der Fürsten* 1778 stb.). Jelentékeny része van a német Ossian kultuszban. *(Ossians u. Sineds Lieder* 1784, 1791—92). Uttörő érdemeket szerzett a modern bibliográfia megalapozása körül. *Turóczi-Trostler.*

Denny, *Ernest*, angol drámaíró, *1869. Drámái : *Marmaduke, Just like Judy*, stb. Híres Shakespeare-recitátor.

Densuşianu, *Ovid*, erdélyi származású szimbolista román költő és nyelvtudós, *1873. Több kötet nyelvtudományi munkán kívül *Ervin* írói néven számos verset is írt, amelyek a román szimbolista költészet java termései közé tartoznak. A *Jorga* vezette »Sămănătorul« ellen megindította és 20 éven át vezette a »Vicaţa Nouă« (Az Uj Élet) c. folyóiratot. *Bilay.*

Depont (ejtsd : dőpón), *Léonce*, *1862. Tizenöt éven át tanár volt Párizsban, de egy idő óta teljesen az irodalomnak szenteli munkásságát. Himnikus és ódai hangú költő, aki számos díjat nyert. 1903. az Akadémia a költői nagy díjjal tüntette ki Victor *Hugo*hoz intézett ódájáért. Az Akadémia tüntette ki *Pélerinages* c. verskötetét is.

De Quincey (ejtsd : dőkeenszi), *Thomas*, *1785. †1859., első nagy élménye 6 éves korában nővérének halála volt, mely a víziókra hajlandó fiút gyökérig megrendítette és túlvilági látomásai elkezdődtek. Diákkorában pálcával fejbeverték, hetekig beteg volt és különködő szokásai megnövekedtek. Megszökött az iskolából és becsavarogta gyalogszerrel egész Angliát. Később az ópiumban találta meg furcsa és rossznak indult életének egyetlen megoldását.

Mint essayista nevezetes ; mert szétfutó fantáziáját sosem tudta egy egységes ábrázolatba tömöríteni. Vizionárius volta és a kompoziciótól való irtózása a szimbolisták és a dekadensek korai előfutárjává avatják. Essayinek egy részét félig-meddig önkívületi állapotban írta és ezeket tartotta a legjobbaknak. »Az Álom a legnagyobb tudós« mondja, »és az Álom, ismétlem, a felelős elem«.

Mint a másik angol vizionáriust, Poet, őt is különös rokonszenv vonja a gyilkosságok felé. Essayt ír *A gyilkosság, mint a Szabad Művészetek egyike* címen, és mint Poe, kedvét leli különös halálnemek kitalálásában.

Főműve : *The English Opium-Eater* (az angol ópium-evő) és *The English Mail Coach* (Az angol postakocsi). Maradandóságot műveinek talán az ad, hogy Coleridge után és Swinburne előtt ő volt Shakespeare legmélyebb, leggeniálisabb angol átélője és méltatója.

Deréki *Antal*, színész és színigazgató, *1849. Színdarabokat fordított és írt *(Búzavirág* stb.), továbbá elbeszéléseket a színészéletből *(Vándorkomédiások)*.

Derème (ejtsd : dőreem), *Tristan* Philippe *Huc*, francia lírikus, *1889. Először élénk szerepet játszott a fantaisisták csoportjában, majd 1922. a *Pléiade* választotta tagjai közé. Költészete *Toulet* és *Pellerin* poézisával rokon, fantasztikusan csapongó, de elégikus alaphangú. Leleményes érdekes egyéni formák kialakításában és a rím szabad, szeszélyes kedvű használatában. Legszebb versei *La verdure dorée* c. kötetében vannak. *Kállay.*

Derennes (ejtsd: dörenn), *Charles*, francia író, *1882. Lírikus, elbeszélő és regényíró. Kezdetben a *Pléiade*-csoporthoz tartozott, amely a legkülönbözőbb irányú költőket egyesítette. Mint lírikus inkább a tradicionalistákhoz tartozik. Prózai írásaiban újabban a naturalizmushoz tér vissza, de megtartja inspirációjának költőiségét is. Ismertebb verskötetei : *La tempête, Perséphone, La chanson des deux jeunes filles* és *Le livre d' Annie. Bestiaire sentimental* c. sorozata állat lélektani megfigyeléseket beszél el igen élvezetes formában. *(Vie de grillon, La chauve-souris* stb.) 1924. megkapta a *Femina* díját.

Déri *Tibor*, előbb a Nyugat gárdájához, majd Kassákék bécsi táborához tartozó író és költő, versei, meséi és újabb elbeszélései kollektivista törekvéseket mutatnak. Legjellegzetesebb kötetei közé tartozik a *Ló, buza, ember.*

Déroulède (ejtsd : deruleed), *Paul*,*1846. †1914. francia költő, drámaíró és elbeszélő. Hazafias és katonadalai : *Chants du soldat, Nouveaux chants du soldat* és a *Vive la France cantate*, amelyhez Gounod írt zenét. Drámái közül legnagyobb sikere volt a *Helman* c. öt felvonásos verses drámának. Regényei közül az *Histoire d'amour* és *La plus belle fille du monde* ismertebb. *Kállay.*

Déry, *Juliane*, *1864. †1899., magyar (bajai) származású német írónő. Mozgalmas életét inkább csak kórképszerűen kíséri költészete (novellák, drámák, líra). Végletekre hajló, minden hatásra (francia és német naturalizmus, orosz írók) reagáló, mesterségesen túlhevített érzéki impresszionizmusa mindössze egy-két versében csapódik le tisztán, folttalanul. — V. ö. *Hollaender* Rózsi : *Déry Julianna* (1915).

Déryné *Széppataki Róza*, *1793. †1872. Híres színésznő a múlt sz. első felében ; *Katona* Józsefet az ő egyénisége vonzotta már ifjú korában a színpad felé. Számos színdarabot fordított és dolgozott át magyarra. *Naplójá*ból (kiadta *Bayer* J. 1900.) megismerhetjük első színészeink küzdelmes életét.

Derzsávin, *Gávriil Románovics*, orosz költő, *1743. †1816. Orosz Pindárnak nevezik, bár nem érdemli meg ezt a nevet. Szép gondolatokat találunk nála igen gyenge formákba öltöztetve. *Isten* c. ódá-

ját a világ majdnem minden nyelvére lefordították. Magyarul: *Óda az Istenhez.* Ford. *Románecz M.*, Fővárosi Lapok, 1877. *Bonkáló.*

De Sanctis, *Francisco,* olasz államférfi és irod. történész, *1817. *1883. Főműve: *Storia della letteratura Italiana,* a német idealizmus filozófiájával megalapozott hatalmas munka. Jelentősek és egyéni felfogásuak Dante-ról, Petrarca-ról és Leopardi-ról stb. írt monografiái is.

Desbordes-Valmore (ejtsd: débord-valmór), *Marceline,* francia költőnő, *1786. †1859. Szerencsétlen, bolygó életet élt, mint árvagyermek, mint énekesnő, aztán, amikor hangját elvesztette, mint egy érvényesülni nem tudó szinész felesége. Gyöngéd és érzékeny lelkét nagyrabecsülték a romantika legragyogóbb reprezentánsai. Költészete minden iskolázottság nélkül, de őszintén, közvetlenül fejezi ki hányatott életének szenvedéseit, elégikus hangulatait, a gyermekét sirató anya fájdalmát. Művei *Elégies et romances* (1818), *Elégies et poésies nouvelles* (1824), *Les Pleurs* (1833), *Pauvres fleurs* (1839), *Bouquets et prières* (1843). — Egy posthumus gyüjteményt *G. Revilliod* adott ki verseiből *Poésies inédites* címen (1860). *Benedek.*

Descaves (ejtsd: dékáv), *Lucien,* francia író, *1861., a Goncourt-Akadémia tagja, regényeket és drámákat ír. Nevét *Les sous-offs* c. antimilitarista regénye tette ismertté, amely miatt törvényszék elé is állt, de felmentették.

Deschamps (ejtsd: désaan), *Antony,* francia költő, *1809. †1869., Emile D. fivére. Dante tanulmányozására Flórencbe utazott. 1834 körül elméje elborult. Később, lucidum intervallumaiban, megrázó verseket írt, amelyek elárulják, hogy tudatában volt állapotának *(Dernières paroles, Résignation).*

D., *Emile,* francia író, *1791. †1871. Az első romantikus folyóirat, a *Muse française* (1823—24) szerkesztői közé tartozott, s nála is olyanféle »cénacle« ült együtt, mint *Nodier*nál (l. ott). Sokat foglalkozott külföldi irodalmakkal, lefordította a Cid-romancerot. Élete vége felé a realizmusba is belekóstolt *(Contes physiologiques,* 1854).

D., *(Morel), Eustache,* francia költő, *1346. †1406. vagy 1407. Jogot tanult és különböző hivatalokat viselt, de anyagi gondjai meglátszanak költészetén. Írt vagy ezer balladát és mintegy kétszáz rondeau-t. Tárgyai igen változatosak, elég reális képet adnak a százéves háború szomorú koráról. Előadásában nincs annyi szín és erő, hogy jelentőségük szerint emelje ki a dolgokat. Írt egy prózai költészettant *(Art de dictier)* s egy töredékben maradt, kb. 12.000 verssoros *Miroir de mariage* c. szatirát az asszonyok és a házasság ellen. Két drámai formájú műve is van; ezek aligha kerültek színpadra. Mint tudós költőnek még a XV. sz.-ban is nagy tekintélye volt.

Desdemona (Shakesp.) Az ártatlanul szenvedő tisztaság tipusa.

Des Esseintes, J. K. *Huysmans* több regényének hőse, a szerző alter-egója; főként mint a túlfinomult szenzációkat kereső esztéta típusa ismeretes.

Desboulières (ejtsd: dezulieer), *Madame,* leánynevén *Antoinette de Ligier de la Garde,* francia költőnő *1638. †1694. Brüsszelben és a párizsi précieux társaságokban ünnepelték. A maga idejében nagysikerű élcskés versei élvezhetetlenek, de a reászakadt anyagi nyomorúság és súlyos testi szenvedések hatása alatt igazi költő lett belőle. Az öregségtől és a haláltól való félelem szép sorokat sugallt neki *(Réflexions diverses.)* Ifjúkorának eszméitől nem tudott elszakadni: egyik kedvelt szerzője volt a Racine *Phèdre*-je ellen szőtt intrikának.

Desmoulins (ejtsd: démuleen), *Camille,* *1762., kivégezték 1794. Nevezetes újságírója volt a francia forradalomnak, a *Révolutions de France et de Brabant* és *Vieux Cordelier* szerkesztője.

Despax (ejtsd: dépax), *Emile,* francia lirikus, *1881., ifjúságát a Comor szigeteken és Réunion szigetén töltötte. Tanulmányai befejezésére visszatért Franciaországba és már mint a lycée Henri IV. növendéke munkatársa volt a *Mercure de France*-nak és a *Plume*-nek. Első verskötetét *(La maison des glycines)* az Akadémia megjutalmazta. Érzelmes, álmodozó, gyöngéd, sokszor melankólikus költő, aki egyébként a szimbolisták közé tartozik. *Kállay.*

Des Périers (ejtsd: dé perié), *Bonaventure,* francia író, *1510. †1544. Jeles humanista volt, egyideig Margit navarrai királyné udvarának tagja. 1538. *Cymbalum mundi* címen négy szatirikus párbeszédet adott ki, azzal a fikcióval, hogy latinból fordította. A párizsi Parlament rejtett valláselenes tendenciái miatt elrendelte a könyv megsemmisítését, mindössze egy példány menekült meg belőle. Másik műve, *Nouvelles récréations et joyeux devis,* halála után (1558.) jelent meg, olyan toldásokkal, amelyek kétségessé tették, hogy tőle származik-e egyáltalán. Tisztán szórakoztatásra szánt könyv, csiklandós históriák, anekdoták, tréfák. Egy részük *Poggio*-ból és *Boccaccio*-ból való, más részük eredetinek látszik. A színezetük mindenesetre francia; jól megfigyelt alakjai természetes nyelven beszélnek, s az egész mű tele van reális, jellemző részletekkel. *Benedek.*

Desportes (ejtsd: deport), *Philippe,* francia költő, *1546. †1606. Az olasz petrarkisták kissé elkésett utánzója. Szerelmi költészete igen népszerű volt udvari körökben, ahol D. egész életében forgott. Szonettjei, stanzái, chanson-jai dallamosak, nyelvük a keresett képek és kiélezett ötletek ellenére is világos. Zsoltár-fordításai méltóságosak, emelkedettek, formáik változatosak. Világi műveinek utolsó modern kiadása 1858. jelent meg. — L. Sainte-Beuve: *Tableau de la poésie française au XVI-e siècle.* *Benedek.*

Dessewffy *Aurél* gróf. *1808. †184[illegible],

konzervatív politikus és politikai író. *Széchenyi* István ellenfele volt. Összes műveit 1887. adták ki.

Dessewffy *Emil* gróf, *1812. †1866., konzervatív politikus, *Széchenyi* eszméi ellen szállt harcba. D. sikerrel indított gyűjtést az *Akadémia* palotájára.

D. *József* gróf, *1778. †1843. Többször játszott fontos szerepet irodalmunkban. Megtámadta *Széchenyit*, amikor *Hitel* c. művét kiadta. *Széchenyi* a *Világ*-ban felelt. A *Conversations-Lexikon* pörében *Döbrenteit* vette védelmébe. *Bajza* keményen válaszolt: az irodalom köztársaságában csak szellemi tekintélyt hajlandó elismerni. D. költeményeket is írt.

Destouches (ejtsd: détuss), *Philippe Néricault*, francia vígjátékíró, *1688. †1754. Okoskodó, erkölcsi tendenciájú darabokat írt. A *Philosophe marié* és főként a *Glorieux* (dicsekedő) nagy sikert aratott; néhány más megbukott; többet csak könyvalakban adott ki. Életet nem tudott önteni alakjaiba, de írt néhány kedves és hatásos jelenetet. — *Hankiss* János franciául nagy könyvet írt róla. Összes műveit 1822. adták ki.

Detektiv-regény. A nagyközönség érdeklődését felcsigázó bűnügyi regények kialakították az új regényhős, a mindent leleplező detektiv alakját. Edgar Allan *Poe* már a XIX. sz. első felében megteremtette a modern D. alaptipusát. Az író az előre kigondolt, bonyolult bűncselekmény végső eredményét tárja az olvasó elé s a detektiv szigorú logikával nyomoz visszafelé, az első lépésig. Ez a felépítése *A. Conan Doyle* híres *Sherlock Holmes*-történeteinek s e műfaj megszámlálhatatlan egyéb termékeinek is.

Detre, l. *Dietrich von Bern.*

Dettre *János*, vajdasági magyar író, *1886. A *Bácsmegyei Napló* szerkesztője. Esztétikai és irodalmi cikkei különböző folyóiratokban jelentek meg.

Deubel (ejtsd: döbel), *Léon*, francia lirikus, *1879. Belfortban, †1913., a szimbolizmus folytatója. Nem múlta felül mintaképeit, *Verlainet*, *Samaint* és *Mallarmét*. Ujabb verseiben határozott új irány csendült meg, de még mielőtt ez az újabb iránya kifejlődhetett volna, D. 34 éves korában öngyilkos lett. Reprezentáns kötetei: *Vers la vie*, — *La lumière natale* és *L'arbre et la rose.*

Deus ex machina. Az istenek szerepeltetése a drámában. Ha az író a cselekvény nagyon is kusza szövedékét nem tudta megoldani a maga erejéből vagy szereplő személyei jóvoltából, akkor a gépezetből lebocsátott egy istent és az hatalmi szóval, mindenesetre önkényesen, nem a dráma adottságaiból szervesen kinőtt megoldással vetett véget a bonyodalomnak. A görög tragikusok (különösen *Euripides*) alkalmazták. De előfordul *Molière*-nél is *Tartuffe*-ben és akárhány modern drámában is. *Kisfaludy* Károly *Stibor vajdá*-ja szintén D. által oldódik meg. *Sebestyén.*

Deuteragonistés a görög drámaban a második szinész abban az időben, mikor az első szinész, a *protagonistés* mellett még csak egy szinész volt egyszerre a szinpadon.

Dévai Biró *Mátyás*. Híres reformátor a XVI. sz.-ban. Az elsők egyike volt, ki nálunk megkisérelte az időmértékes verselést. Az új hittel külföldi tanulmányai alatt ismerkedett meg. Debrecenben 1537. halt meg.

Devigne (ejtsd: döviny), *Roger*, mai francia lirikus, a kalandos utak, a képzeletbeli országok dicsőítője. *Janot* c. tündérregéje tehetséges munka.

Dézsi *András*, XVI. századbeli epikus költő. Bibliai tárgyú históriákat írt, az erősen magyaros jellegű zenét is ő szerezte hozzájuk. Műveiben gyakran von párhuzamot a korabeli magyarság és a zsidóság sorsa és bűnei között.

D. *Lajos*, *1868. Egyetemi tanár. Számos tanulmánya jelent meg folyóiratainkban és önállóan. Különösen a régi magyar irodalommal és bibliografiával foglalkozik. *Bogáti Fazekas*ról, *Szenczi Molnár*ról, *Pápai Páriz*ról, *Balassa Bálint*ról és számos régi írónkról írt fontos tanulmányokat és cikkeket. Az újabb írók közül *Jósika Miklós*sal foglalkozott legbehatóbban. 1916. adta ki *Báró Jósika Miklós* c. munkáját. Sajtó alá rendezte *Balassa Bálint* műveinek teljes kiadását.

Dialóg, beszélgetés. A dráma magva, veleje, hordozója. A dráma szószerint cselekvést jelent ugyan, de ezt a cselekvést is szó, a D. adja a néző (hallgató) értésére. A D.-ot gyakran szakítja félbe monológ vagy (félre)-jelzésű magábabeszélés; a modern dráma realizmusa, különösen Ibsen hatása alatt, lehetőleg szakította mindkettővel. A D. elevensége, frissesége, elméssége gyakran túlsegíti a szerzőt a voltaképi cselekmény szegénységén is. A drámai D. legragyogóbb példái Beatrix és Benedek *(Sok hűhó semmiért)* Shakespearenél, Molière *Misanthrope*-ja, a modern francia társalgó dráma, Oscar *Wilde* franciáskodó szinművei. Nálunk *Herczeg* Ferenc és *Molnár* Ferenc a D. legkitűnőbb mesterei. *Sebestyén.*

Dias, *Antonio Gonçalves*, braziliai költő, *1823. †1864. Verskötetei hazájában nagy hatást tettek és az irodalmat közelebb vitték a népies szellemhez. Drámákat is írt.

Diatribe. Platon és Aristoteles még csak a legműveltebbekhez fordultak filozófiájukkal, azonban a hellenisztikus korban a görög filozófia is demokratikus irányt vesz. A stoa propagandája mindinkább erkölcsi és gyakorlati irányba tereli a filozófiát. Ennek az irányzatnak erős lökést adott az első koldusfilozófus, Diogenes fellépése. Hívei és követői akadtak, főkép azóta, hogy Krates megnemesítette és átfinomította a mester nyers és kíméletlen prédikációit. Más iskolák filozófusai is hamarosan átveszik a cinikusok bevált módszerét. *Bion Borysthenites* (Kr. e. 280) megteremti a cinikus-stoikus erkölcsprédikáció műformáját, a D.-t. Eszközeit nagyrészt a cinikusoktól

veszi, rájuk vallanak drasztikus módszerei, villanó ötletei, csípős és találó vágásai. De fölényes és szellemes ember, az előadása színes és ismeri és felhasználja a retorika minden műfogását: a szónoki kérdéseket, a képzelt ellenvetéseket, a periodizálás hatásait. Közvetlenül, sajnos, nem ismerjük a műveit, ellenben a cinikus [illegible], (Kr. e. [illegible]) [illegible] maradt D.-je híven tükrözi Bion egyéniségét és alkotó módszerét. A görög hagyománynak ezen a ponton sajnosan megszakadó láncolatát szerencsésen egészítik ki a latin irodalomban ránk maradt D.-nyomok. *Cicero* beszél róla, hogy számos D. van forgalomban s közvetve tudjuk, hogy ő maga is próbálkozott ebben a népszerű műfajban. *Horatius* nemcsak beszél a népszerű erkölcsprédikátorokról, hanem maga is felhasználja szatiráiban a D. motívumait, sőt egyik költői levelében egyenesen Biont nevezi mintaképének. *Persius* és *Juvenalis* szatirái tartalom és formák tekintetében egészen szorosan összefüggenek a D.-vel. A D. hatása azonban legszembetűnőbb a filozófus *Seneca* irodalmi munkásságán. A latin szatirikusok közül a menipposi szatira művelőinél mutatkozik eredeti frisseségében a D. motívumainak és eszközeinek gazdagsága (*Varro, Petronius*). Épen az a körülmény, hogy a D. nyomai ütik a legjellemzőbb bélyeget mind a hexameteres (Horatius—Lucilius-féle), mind az ú. n. menipposi szatirára, mutatja, hogy a kettő közt nem szabad éles határvonalat húznunk, hanem hogy mind a kettő ugyanannak a tőnek a hajtása. Mutatja egyúttal a legfontosabb forrást, amelyből a latin szatira ered (*l. Szatira*). A későbbi görög irodalomban újra kiváló képviselőivel találkozunk a D.-nek: érzésének elevenségével és melegével, formáinak eredetiségével és gazdagságával kiválik közülük *Dion Chrysostomus Coccejus* prusai származású cinikus-stoikus vándorprédikátor (Kr. u. I. sz.), *Maximus Tyrius* (Kr. u. II. sz.), *Themistios, Libanios* és *Julianus* császár (Kr. u. IV. sz.), ez utóbbiaknál azonban már a retorika és az újplatonizmus befolyása is erősen érezhető. A D. stílusának lényege a komolyság és tréfa keverése, a cinikus spudaiogeloion (nevettetve tanítás); a paródia, a személyeskedés, a mimikus elemek halmozása, a gúny, az anekdóta, a közmondások, az erótikum. Mindezek az elemek a gadarai *Menippos* szatiráin át termékenyítették meg elsősorban a latin irodalmat. *Révay.*

Dickens, *Charles John Huffam* (írói néven sokszor *Boz* is), angol elbeszélő *1812. Landportban, †1870., a Rochester melletti Higham-ben, God's Hill Place-on volt házában. Atyja John, a tengerészeti pénztár kistisztviselője volt, aki kilenc tagból álló családját csak küzködve bírta eltartani. Charles 2. gyermeke volt. Első kedvenc olvasmányai közé tartozott Smollett, Fielding, Goldsmith, Cervantes, Lesage és Defoe. Ezek hatását és egyéb akkori emlékeit élénken festi *David Copperfield*-ben és *Great Expectations*-ben. Gyerm[illegible] több vidéki városban töltötte. A c[illegible] egyre süllyedt anyagilag: az apa többi[illegible] megismerkedett az adósok börtönével [illegible] a kis Charles kifutó fiú, majd heti [illegible] linges kisegítő lett egy fénymáz-[illegible]ben. Inaskodásának emléke, mint [illegible] gyenteljes seb» egész életében meg[illegible] lelkében, de viszont azalatt rendkívül [illegible] [illegible] gyűjtött, amelyeket [illegible] [illegible] értékesíthetett. 1[illegible] korában egy kis családi örökség révén, javult [illegible] zetük és Charles Londonban némi [illegible]desebb iskolázáson mehetett [illegible]. Csakhamar kisegítő lett egy parla[illegible] gyorsíró irodájában és szabad ide[illegible] a British Muzeum könyvtárát bújt[illegible] éves korában, rendőri reporterség [illegible] parlamenti tudósító lett a *True Sun*, [illegible] a *Morning Chronicle*-nél. 1833. [illegible] föl mint író, »*Boz*« néven az *Old Month[illegible] Magazin*-ban karcolatokkal. 1[illegible]. [illegible] két kötetnyi rajza jelent meg ilyen [illegible]mel: *Sketches by Boz. Illustrative of E[illegible] day Life and Everyday People.* E [illegible] napi« életképekben, amelyeket Cruik[illegible]hank rajzai élénkítettek, elvonulnak [illegible]tunk London uccái, színházai, boltjai, a zálogház, a newgate-i fogház, a karácsonyéj, a Themse, a kocsisok »stand«-jai, a parlament és felekezetek komédiája, komolyságot éles szatirával és játszi humorral vegyítve. 1836. nőül vette Catharine Hogarth-ot, de utóbb jobban hajlott ennek nővéreihez: Mary volt első regénye, s Georgina utolsó tíz évének leghűbb támasza. A Chapman and Hall kiadó-cég megrendelésére ugyancsak 1836. megír[illegible] első füzetes regényét, amelynek ered[illegible] címe *The Posthumus Papers of the Pick[illegible] Club* volt. Eleinte Seymour, utóbb, — [illegible] [illegible] halála miatt, — »Phiz« ([illegible] K. Brown) készítette hozzá a co[illegible]genialis rajzokat. A kiadó-cég komik[illegible] sport- és vadászkalandokat kívánt Dicke[illegible]től, de ő, — aki ezen a téren amúgy [illegible] volt járatos és nagyobbra vágyott — csakhamar elhagyja ezt a témát és az egyéb, meglepő útikalandok kacagtató során [illegible]sét a naiv jószívűség és könnyelműség, az önkénytelen komikum tipikus és halhatatlan képviselőjévé avatja. A túlradó helyzet- és jellemkomikumba, a könnyed vázlatokba utóbb komorabb színek vegyülnek: a Fleet-fogház lesz az emberi nyomorúságok színhelye, s Pickwick a szolid[illegible] részvét letéteményese. Majd ujra [illegible], a könnyek után ismét mosoly ül az olvasó arcára. A regény alakjai, a derék nyár[illegible] polgárok gyülekezete: Pickwick, Winkle, Wardle, a két Weller, Jingle, Snodgrass, Dodson and Fogg már a füzetes megjelenés közben óriási népszerűségre tettek szert szerzőjükkel együtt. Második nagy regényeként *Bertley's M[illegible]* c. folyóiratban a *Nicholas Nickleby* (1[illegible]) jelent meg, amely a magániskolák fonákságai ellen irányul nagyrészt pityergős melodráma keretében, gyenge szerkezettel, de [illegible] milieurajzai (Portsmouth Theatre, Dotheboys Hall) s egyes alakjai, mint a Dicke[illegible]

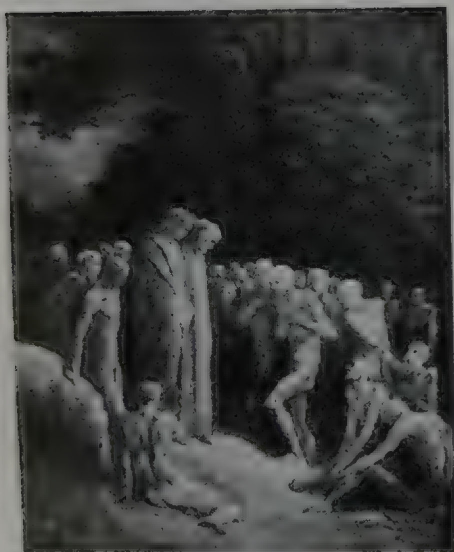
DANTE III

A Pokol IV. énekéhez

A Pokol VI. énekéhez

A Purgatorium XXIV. énekéhez

A Paradicsom XXI. énekéhez

(Dore illusztrációi)

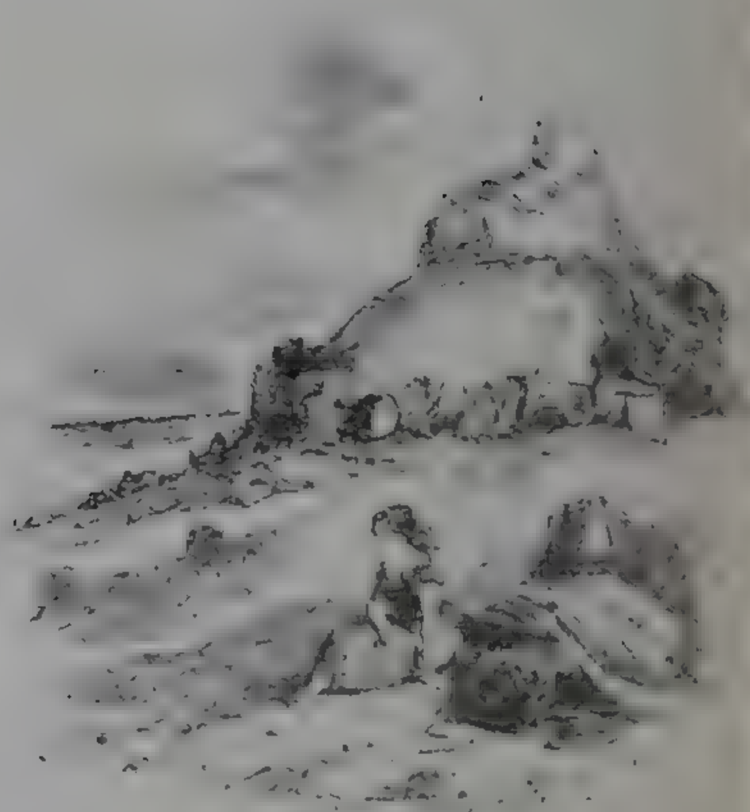

Pickwick-Club

Karácsonyi ének

Copperfield Dávid

anyját tükröző Mrs. Nickleby megkapóan igazak. Követte ezt ugyanabban a lapban *Oliver Twist* (1839), egy szegényházi árva viszontagságainak története, a csavargók és bűntettesek világából biztosabb révbe emelkedése. A komor, sőt rémregényszerű realizmuson át szónokias pátosz rezeg, majd egyes jelenetekben ismét a természetes egyszerűség és nagystílűség, a mély emberi rokonszenv arat diadalt. Ezután Dickens saját népies lapot indított *Master Humphrey's Clock* címmel, amelyben a »Spectator« és »Tattler« mintájára apja, Pickwick, Sam Weller szócsövei által akart humorizálni és társadalmi kritikát gyakorolni. De a közönség »történetet« követelt, s így Dickens kiadta *The Old Curiosity Shop*-ot és *Barnaby Rudge*-et (1841). Az előbbi a kis Neil martíromságának képtelenül túlméretezett rajza, bár Dick Swiveller és társai, a vándorcigányok stb. a humor magas fokával megmentik a történetet. Az utóbbi Scott hatása alatt írt, de (a halálbüntetés ellen irányuló) irányzattal ellátott gyönge s agyonbogozott történelmi regény. 1842. Dickens beutazta nagy ünnepeltetések közt Északamerikát, de népszerűségének ott hamar végeszakadt *American Notes* c. beszámolójával, amely a rabszolgatartás és ősi barbárság bélyegét süti a yankeekre. 1843—44. jelent meg, szintén úti benyomásainak hatása alatt: *Martin Chuzzlewit*, amely az önzés, örökségvadászat ellen irányul, rendkívül éles jellemrajzokkal, vizionárius képekkel, lelkünk mélyéig ható érzékeltetéssel és erőteljes stílussal. 1843. kezdi ontani, fényűző háztartása deficitjének csökkentésére is: karácsonyi történeteit. Ezek elseje — Thackeray szerint: »nemzeti jótétemény« — *A Christmas Carol in Prose*, a zsugori Scrooge megpuhulásának érzékeny és humoros története, stílusa egyik remekműve. Majd itáliai időzése alatt, (1844) megírta a második karácsonyi históriát *(The Chimes)*, s utóbb a »Tűzhely tücske«, *(The Cricket on the Hearth)* kedves történetét (1845). Pénzügyi zavaraiból azonban csak *Dombey and Son* rántotta ki (1847), ez a mély érzés, fenség és nevetséges túlzás határai közt mozgó, szövevényes családi történet, a szülői ridegség vádirata, amelyet azonban ismét a humoros alakok és különcök egész sora enyhít. 1849. írta meg »kedvenc gyermekét«: *David Copperfield*-et. Önéletrajzi vonásai is erre a benső viszonyra utalnak (Mr. Creakle iskolája, Peggotty-ék, a páratlan Micawber, Betsy, s az önzés nyomorultja: Mrs Gummidge). A tragikus és komor részekben kevés az igazság, de viszont számos lapja s alakja feledhetetlenül él minden jóérzésű olvasó emlékében. 1850. megint népies folyóiratott indít *(Household Words)*, s ebben adja ki száraz és lazaszerkezetű, a prókátorokat ostorozó *Bleak House*-át, (1852) s 1854. a manchesterismus ellen irányuló *Hard Times*-t. Hanyatlást mutat az 1855—57. megjelent *Little Dorrit* is, úgy szomorú, mint komikus részeiben, túlfűtött stílusával, élc-, szójáték- és metaforahajhászásával, széteső kompozíciójával. Ugyanez a stíluscikornya zavarja meg a *Tale of Two Cities* (1859) élvezetét, holott ennek történetében erős tragikum, találó jellemzés nyilvánul. Innét emelkedik Dickens a nagyon hangulatos *Great Expectations*-ben (1861), s *Our Mutual Friend*-ben (1864—65). A személyes visszaemlékezés melegsége, az egyszerű és mégis nagyszerű alkotó erő, az elbeszélő technika kiválósága, különösen az előbbi számára nyerte meg a legkiválóbb kortársak (pl. Swinburne) elragadtatását. 1867. ujra külföldi előadói körútra indult Amerikába, utóbb Európaszerte. A túlfeszített munka azonban végkép kimerítette erőit. 1870. még dolgozgatott töredéknek maradt regényén *(The Mystery of Edwin Drood)*, élvezte Viktória királynő kedvességeit, aki — minthogy D. nyilvános kitüntetést nem fogadott el — titkos tanácsosának szólította, azonban junius 9-én összeesett és még aznap kilehelte lelkét. A Westminster-Abbey-ben a »költők sarkában« temették el nemzete s az egész világ nagy részvéte mellett. Az idők távlatából tekintve Dickens pályáját, a mai kritika jelezheti nagy gyöngéit, anélkül, hogy páratlan jelességeit megtagadná. Elsősorban népszerűségre vágyott s így nagy engedményeket tett a közízlésnek, amely sokszor

A tűzhely tücske első kiadásának cimképe

elég alacsony. Műgondja is sokszor csekély; az elsietés, tervszerűtlenség, kuszáltság, végtelen bőbeszédűség, szójátékzsonglőrködés igen gyakran zavaró tényezők. Meseszövése sokszor tökéletlen, önkényes és laza. Érzelmessége legtöbbször megható és ép olyan magával ragadó, mint humora, sőt karrikatura-mókái, de túláradó temperamentuma és hatásvadászata révén sokszor az érzelgősségbe és hamis pátoszba fúl, s önkénytelen komikumot vagy bosszankodást vált ki. Viszont megfigyelő, teremtő, érzékeltető, jellemző ereje, apró, jellemző tények és vonások — a Taine-féle »petits faits« — mesteri mozaikmunkája egyenesen imponáló, vizionárius tehetsége szinte megdöbbentő. Egész galériája él, — ma és mindig — akár Shakespeare-é és a kivételes legnagyobb emberábrázolóké. Nemes, emberbaráti szíve, reformatorikus célzatai, nevető vagy fölháborodott igazmondása biztosítja számára minden kor és nem rokonszenvét. D. különösen az alsó néprétegek búvárja, gyöngyhalásza az emberi sötét, szinte reménytelen mélységeknek. Nemcsak szórakoztatója, egyenesen jóltevője az olvasók millióinak. Igy nem múlhatja divatját, bár terjengős előadásmódja, sok stílusbeli külsősége, modorossága avult és avul. Igazi olvasója azonban megbékél ezekkel is s élvezi Dickens tehetségének időt, elmúlást nem ismerő jelességeit, nagyságát és bájos varázsát.

Műveinek legjobb kiadása és bibliográfiája *Shepherd*-től. Életét megírták: *Sala* (1870), *Forster* (1872—74), *Marzials* (1887), *Ward* (1878), *Kitton*, *Chesterton* (1906), magyarul *Yolland* Arthur. A magyar elbeszélő irodalomra is nagy hatása volt D.-nek. Első magyar fordítása 1846. jelent meg (*Karácsonyi éj*, ford.: *Nagy* Péter). Ujabb fordításai a *Klasszikus Regénytárban*: *Twist Olivér*, *Gondol*-fordítását átjavították *Voinovich* és *Salgó*; *Copperfield*, ford. *Mikes* L.; *Mikor a tücsök megszólal*, ford. *Hevesi* S.; *Nickleby Miklós*, ford. u. a.; *Pickwick Club*, ford. u. a.; *Nehéz idők*; *Karácsonyi ének*; *Kis Dorrit*, ford. *Mikes* L.; *Dombey és fia*, ford. *Gineverné Győry* I.; A *Halhatatlan könyvek*-ben: *Nickleby* M., ford. *Benedek* M., *Chuzzlewit* M., ford. *Havas* J., A *Karácsonyi történetek* együttes kiadása: *Benedek* M. és *Balla* M. (5 köt.) *Athen. kvtárban*: *Két város*, ford. *Bálint* M., *Nagy írók, nagy írásokban*: *Nagy várakozások*, ford. *Telekes* B. Legtöbb regénye ifjusági átdolgozásban is megjelenik. *Wildner.*

Dickinson, *John*, amerikai költő, a szabadságot dicsőítette verseiben (1768).

Didaché (a 12 apostol tanítása), egyetlen kéziratból (felfedezte és kiadta *Bryennios* 1883) ismeretes, a II. sz. elejéről való irat, amely az őskeresztény egyházban nagy tekintélynek örvendett. Első része ősker. káté, mely az élet és a halál útja ismert képébe öltöztetve írja le a ker. életet, második része az istentiszteletre és az egyházi életre vonatkozó szabályokat tartalmaz.

Didaktikus költészet, a. m. tanítóköltészet.

Didaskalia (gör.) tábla, amely a színielőadásra vonatkozó adatokat tartalmazta, s így kb. a mai színlap szerepét töltötte be.

Diderot (ejtsd: didro). A XVIII. sz. szabadgondolkodó szellemének egyik legtipikusabb képviselője, *1713. Langresban, †1784. Párizsban. Párizsba kerül a Collège d'Harcourtba, majd Clément de Ris tanácsoshoz megy jogot tanulni. A tudnivágyó ifjú, akit a matematikai, technikai, társadalmi, irodalmi kérdések már ekkor nagyon érdekelnek, hallani sem akar polgári foglalkozásról s ezért atyja megvon tőle minden anyagi segítséget. Bár anyja titkon segíti, nagy nyomorban él Párizsban. 1743. megnősül, házassága nem szerencsés. Csekély műveltségű felesége nem tudja lekötni, négy gyermekük közül csak az utolsót tudja felnevelni. 1746. kezdte élete legnagyobb művét, az *Enciklopédia* szerkesztését. Munkájában félbeszakítja a vincennesi fogság, ahová *Lettre sur les aveugles* (Levél a vakokról) c. értekezése miatt jut, melyben ateisztikus eszmék vannak. 1751. jelent meg az *Enciklopédia* első kötete és 1765. az utolsó. 1755. ismerkedik meg *Volland* kisasszonnyal s viszonyuk a nő haláláig tart, bár D. családját nem hagyta cserben. A világhírű írót Katalin cárnő kitünteti: megveszi könyvtárát 15.000 frankért és meghívja őt Pétervárra. Hét hónapig marad a cári udvarban s kevéssel hazatérése után a Katalin által berendezett fényes lakásban hal meg. D. egyike a világirodalom leggazdagabb szellemeinek: író, tudós, [illegible]tikus egy személyben. Filozófiai álláspontját nehéz pontosan megállapítani, annyira visszatükrözi korának nyugtalanságát [illegible] tapogatózását. Deistának mondja [illegible] első műveiben, panteistának a későbbiekben. Akaratlanul is egyik megteremtője a materializmusnak, bár nem vonja le a végső következtetéseket. Költői művei közül megemlítjük, mint ismertebbeket *Le fils naturel* (A törvénytelen fiú) és *Le père de famille* (A családapa) c. színműveit, *Jacques le fataliste et son maître* (Fatalista Jakab és gazdája) c. keretbe [illegible]lalt szellemes anekdóta-gyűjteményt [illegible] *Le neveu de Rameau* c. dialogusát [illegible] egy geniális élősdi pompás jellemzését adja.

Esztétikai művei eredeti szempontokban bővelkednek s nem egy, még ma is aktuális problémát vetnek fel. *Essai sur la peinture* (Értekezés a festészetről) c. fejtegetésében arra figyelmeztet, hogy a természetet kell megfigyelni s az ember lelkének igazi kifejezését magában az életben kell szemügyre venni, mert »más az attitude (magatartás) s más a [illegible] det«. Dramaturgiai dolgozataiban [illegible]szen támadja a francia dráma mesterkéltségét, szembeszáll azzal a felfogással, hogy a francia dráma a tökéletesség [illegible] emelkedett s e felfogásával, újításaival *Lessingre* is nagy hatással volt. [illegible] hatása volt D.-nak a dráma fejlődé[illegible]

azzal, hogy az elvont jellemfestések helyett a társadalmi helyzetet hangsúlyozta s így a szociális tartalom és tendencia felé lendítette az elvont eszmékre épült francia színművet. *Paradoxon a szinészről* c. értekezésében azt a ma is érdekes problémát veti fel, szabad-e a színésznek érezni, mikor játszik? Felelete negatív. D. színművei nem tökéletes alkotások, de szellemesség, káprázatosan élénk előadás tekintetében kiválók. Rapszódikus, élénk stílus, gondolatébresztő, szeszélyes ötletek gazdagsága, érzelmesség jellemzik nagy számmal fennmaradt töredékeit, jegyzeteit, Volland kisasszonyhoz írt leveleit is, stb. Az *Enciklopédiá*-ban nem ily könnyed az írása, de nehézkessége mellett is szenvedélyesen, meggyőző erővel ír. Ez életének legnagyobb műve s legjobban visszatükrözi a XVIII. sz. szellemét. Társadalmi, vallási, erkölcsi dolgokban kíméletlen erővel sújt rá itt D. a tradiciókra. Rousseaut megelőzve hangoztatja a természet jogának visszakövetelését s ez a nagy hitetlen, a materializmus egyik megteremtője, mégis hisz valami szentségben: az ember eredeti jóságában. Morális alapelve: a természet követése. A természethez való visszatérés vágya legjobban jellemzi őt és századát. — Magyarul megjelent: *D. válogatott filozófiai művei*, ford. *Alexander* Bernát, Fil. Irók Tára XII—XIII; *Rameau unokaöccse*, ford. *Kemény* G., előszót írta *Benedek* M., Bp. 1922. — Irodalom: *Sainte-Beuve: Causeries du Lundi* III.; E. *Faguet: XVIII-e siècle*; *Ducros: D., l'homme et l'écrivain*, Paris 1894; Joseph *Reinach: D.*, Paris 1894; *Alexander* B.: *D.-tanulmányok*, Filoz. Irók Tára XV. *Kemény.*

Didot, francia nyomdász-dinasztia. 1713. alapították nyomdát Párizsban s a cég ma is fönnáll. Egyenesen álló latin betűik (antiqua) oly egyenletesek, finomak és élesek, mintha rézmetszet-lapról készült nyomatok volnának, míg a régebbi nyomtatványok inkább fametszetszerűen hatnak. Sok gyönyörű kiadványuk közt egyik legnevezetesebb a »Collection d'Artois«, 64 kötet, 18-ad rét formátum. Firmin D. fedezte föl 1795. a stereotypizálást, amit először Callet logarithmus tábláinál alkalmazott.

Didring, *Ernst*, svéd író, *1868., állami hivatalán kívül irodalommal foglalkozott és ezen a téren eddig sok értékes dolgot nyujtott, pl. *Bruddansen* (A násztánc); *Kunskapens träd* (A tudás fája); *Trälar* (Rabok); *Vilsna vandrare* (Eltévedt vándorok); *Malm* (Érc) I—III.; *Bortom ärans fält* (A dicsőség mezején túl); *Sigrid Persdotter Bjurcrona* c. elbeszélésgyűjteményeket és *Två konungar* (Két király); *Högt spel* (Magas játék); *Jefta*; *Gustav II. Adolf*; *Elna Hall*; *Råttfällan* (Az egérfogó); *Fången* (A fogoly); *Pension Bellevue* c. színműveket, amelyek közül néhányat külföldi színpadokon is sikerrel adtak elő. Amellett mint színházi kritikus működik. Évek óta a Svéd Irók Egyesületének elnöke. *Lindberg.*

Didymos, Alexandriából, Kr. e. 83. Aug. alatt a legtermékenyebb hellenisztikus görög filológus, közel 4000 mű szerzője. Irókhoz fűzött magyarázatai főalkatrészei az ú. n. scholionoknak; egy nagyobb darab Demostheneshez legutóbb papíruszon. Lexikális művei szintén alapvetőek voltak. Műveiből előző nagy mesterek tanait rekonstruálják. — Kiad.: M. *Schmidt* 1854, H. *Diels*—W. *Schubart:* Berl. Klass. Texte I., 1904. — Irod.: A. *Ludwich*, 1884. G. *Rohde: Kl. Schriften* I. *Czebe.*

Dienes *Adorján*, (Zebegnyői) szlovenszkói magyar író, *1872. Középisk. Eperjesen, a teológiát Temesvárt végezte. Brailában (Románia) a kivándorolt székelyek misszionáriusa, majd Székudvaron (Arad), végül Nagykövesden (Zemplén) plébános. Irásai a *Zemplén, Felvidéki Ujság, Esti Ujság* (Kassa), *Ruszinszkói Magyar Hirlap* stb. jelentek meg. Önálló munkái: *Törekvések* (tizennégy novella, Kassa, 1909); *Nagykövesd 100 éves r. k. temploma* (Kassa, 1914); *Végrendelet hugom számára* (Kassa, 1925); *Dani bácsi esetei* (21 novella a zempléni népéletből, Kassa, 1926). *Ötvenegy eredeti magyar népdalt* gyűjtött össze.

D. *Jenő*, ikafalvi, erdélyi író, *1876. Sokoldalú publicisztikai működése mellett sikerrel műveli az ifjusági irodalmat (*Magduska meséskönyve*).

D. *László*, szociológiai író, a Kolozsvárt megjelenő *Korunk* c. folyóirat szerkesztője.

D. *Pál*, *1882., magyar matematikus. Értekezéseiben az analitikus függvények szingularitásainak vizsgálatával foglalkozik. Erről francianyelvű könyve is jelent meg (Paris, 1913).

D. *Valéria*, *1879. Irónő, szociológiával, matematikával és filozófiával foglalkozik. *Bergson* műveinek magyar fordítója.

Dierx, *Léon*, francia költő, *1838. †1912. A parnasszisták köréhez tartozott, jóbarátja volt a vezérnek, *Leconte de Lisle*-nek, akit költeményei nagyrészében utánoz: ő is szeret tragikus történeteket helyezni régi kultúrák környezetébe. Modora merevebb, mint mesteréé. Van azonban néhány verse, amely a szimbolisták zenei törekvéseihez áll közel. *Mallarmé* halála után D. lett a »prince des poètes« (1898). Összes költ. 2 köt. 1888., *Poèsies posthumes* 1912.

Diétai Magyar Muzsa. *Csokonai* Vitéz Mihály szépirodalmi lapja volt. Pozsonyban indította meg, de csak néhány szám jelent meg belőle: támogatás hiányában meg kellett szűnnie (1796).

Dieterich, *Albrecht*, német klasszika-filológus, *1866. †1908. Nagyjelentőségű munkáiban az antik kultúráról való ismereteinket kiszélesítette az összehasonlító vallástörténet és ethnológia eredményeivel. Főművei: *Abraxas, Nekyia, Eine Mithrasliturgie* (az antik vallási szimbolika legmélyebb elemzése), *Mutter Erde.*

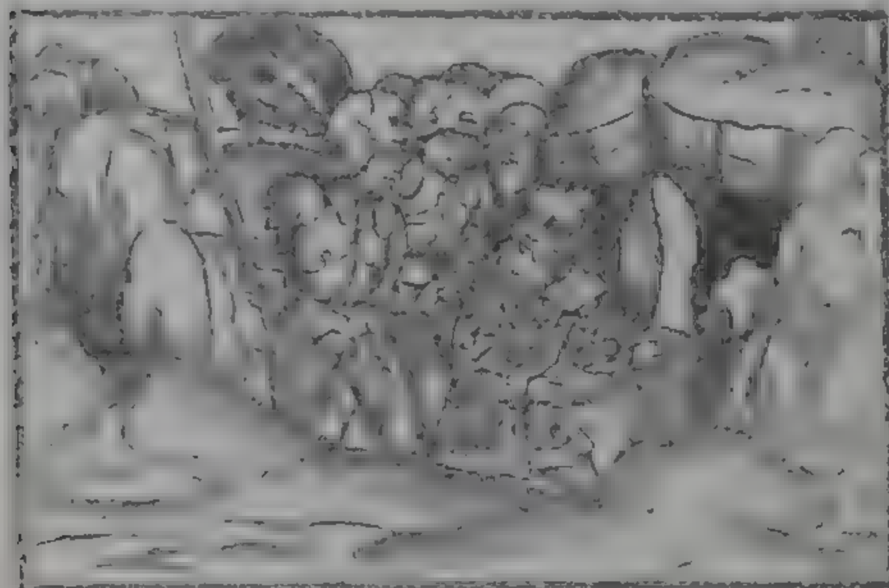
Dietmar von Eist, *1140. †1170. körül, német költő. Dalai (L. *Vogt, Minnesangs Frühling* 1920) átmenetül szolgálnak a

Minnesang kezdő kora s későbbi művészibb formavilága között.

Dietrich von Bern *(Verona)*, a német hősmonda egyik kristályosodási pontja s a középkori népies epika legnépszerűbb alakja, a magyar krónika »haláltalan«, *Arany* János »vashomlokú« *Detréje*, azonos Nagy Theoderich-hal (*454. †526.), a keleti gótok királyával. Mondai sorsának sokszázados vándorútja, sokoldalú akklimatizálódása lassanként teljesen átalakítja: D. kiszakad eredendő nemzeti-történeti összefüggéséből, hontalan földönfutóként Attila udvarában talál menedéket s csak harminc év után tér újra vissza országába. De vonzó ereje egy pillanatra sem csökken, sőt reprezentativ fényének egyre jobban fokozódik az intenzitása. Egyre újabb elemek, mellékesemények, dekorativ alakok tapadnak hozzá, úgy hogy végül gyűjtőlencséjévé válik a germán hősmonda leghíresebb költői kisugárzásainak, vetélytársa Siegfriednek, Artus király alakmása. A kereszténység lefejti róla a heroikus vonásokat s mélyebb erkölcsi tartalmat visz beléje. A D. monda anyaga rekonstruálható a névtelen szerzőjű *Thidrekssaga*-ból, mely 1250 körül keletkezett alnémet dalok s elbeszélések alapján a norvég Bergen városában. (Ujra kiadta *Bertelsen*, 2 köt. 1905—11.) Legrégibb ránk maradt költői emléke a *Hildebranddal* (VIII. sz. l. o.). Utána nagy hézag következik. Csak a XIII. sz.-ban találkozunk újra egy sereg nibelungstrófában vagy párrímes versekben írt elbeszélő költeménnyel, mik részben megőrzik a régebbi hegedős költészet típusát, részben a lovagi epika formájához alkalmazkodnak. Tárgyuk szerint három csoportra oszlanak: az első csoportbeliek D. és Siegfried párharcával foglalkoznak *(Der grosse Rosengarten; Biterolf)*; a második csoport D. menekülése, Attilánál való tartózkodása, Ermenrichhel vívott harcai körül mozog *(Alpharts Tod; Dietrichs Flucht, Die Rabenschlacht* vagy *Das Buoch von Berne*: a két utóbbi *Heinrich der Vogler* osztrák költő műve); a harmadik csoport színhelye Tirol s csodák, sárkányok, óriások, törpék fantasztikus világába vezet *(Sigenot, Laurin, Ecke, Goldemar, Virginal)*. Csak laza kapcsolatban állanak D. alakjával az *Ortnit* s *Wolfdietrichről* szóló költemények. A mondakör vers. feldolgozásainak teljes gyűjteménye a *Deutsches Heldenbuch* (kiadták: *Müllenhoff*, O. *Jänicke*, E. *Martin*, A. *Amelung*, Jul. *Zupitza*, 1866—70, 5 köt.). D. alakja túléli a középkort *(Hans Sachs)*, de a harmincéves háború óta (Joh. Chr. *Hallmann* drámája 1684) szinte teljesen nyoma vész s csak a XIX. században kél új irodalmi életre (K. *Simrock*, *Hebbel*, G. *Kinkel*, H. *Lingg*, W. *Jordan*, F. *Dahn*, K. *Wörle*, Fr. *Wolff*, E. *Wildenbruch*, Fr. *Keim*, H. *Thiele* stb.). V. ö. B. von *Allaner: D. von B. in der n. Literatur* 1912.; O. L. *Jiriczek: D. Heldensagen* (1898); *H. Bertelsen, Om D. of Berns Saga* (1902); R. C. *Boer: Die Sagen von Ermanarich u. D. von B.* (1910); H. *Schneider: Die Gedichte u. d. Sage von Wolfdietrich* (1913); H. *Patzig: D. von B.* (1917).

Turóczi-Trostler.

Hie fürt Laurin die helden in dē holen berg/vnd wurden sy verzaubert/vnnd ward der berg zu geschlossen/des kamen sy in grosse not.

Laurin XV. sz.-beli kiadásából

Diez, *Christian, Friedrich* *1794. †1876. egyetemi tanár Bonnban, a román filológia és összehasonlító nyelvtudomány megalapítója. Előbb a provence-i nyelvvel és költészettel, azután a román nyelvek történetével s etimológiai kutatásokkal foglalkozott. Két nagy munkájában (*Grammatik der romanischen Sprachen*, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen)* az összehasonlító nyelvtudomány módszerét alkalmazta a latin nyelv utódaira, a mai román nyelvekre s megindítója és irányítója lett a román összehasonlító nyelvtudománynak.

J[illegible].

Dikció. 1. Szónoklat. 2. A beszéd vagy előadás módja. (Pl.: X. vagy Y. színésznek nemes dikciója . . .)

Diktys, egy a trójai háborúról szóló, kb. Kr. u. I. sz.-i »szédelgő könyve«-re, valóságos regényre ragasztott szerzői név. A krétai D. állítólagos kortársa volt a trójai háborúnak, feljegyzéseket készített róla, melyek Krétán sírjába téve megmaradtak s Kr. u. 66. előkerültek. A homeroszi eposzok nagy vonásokkal rajzolt világáról és személyekről részletes intimitásokat adó szélhámosságok gyűjteménye. Nem magában álló, ilyen volt a vele egy sorban emlegetett kosi Sisyphos s a Dares-könyv (előbbit csak említik, utóbbi szintén megvan), sőt a magas irodalomban is volt hasonló tendencia, hatása pedig egészen nagy: lefordították latinra s keleten és nyugaton a középkorban egyik fő forrása volt a Trójáról szóló ismereteknek. 1907-ig csak Septimius Kr. u. IV. sz.-i rövidített latin fordítása volt ismeretes, az *Ephemeris belli Troiani* 6 k., abban az évben azonban egy nagyobb töredék került elő Kr. u. III. sz.-i papiruszon a görög eredetiből, mely vagy 8 könyvre terjedt s jóval régibb a papirusz koránál. — Kiad.: Lat. a Bibl. Teubn., gör. Tebtunis Papyrus 2 (1907) s M. *Hunt*

Hermes 44 (1909). — Irod.: J. *Fürst:* Philologie 60 (1901), O. *Schiffel v. Fleschenberg:* Hermes 45 (1910). K. *Münscher:* Burian's Jahresber. 1915. *Czebe.*

Dilettáns. Műkedvelő. A szó jobbik értelmében: olyan író (vagy művész), aki nem szorul rá, hogy pénzért dolgozzék. Rosszabbik értelmében: olyan valaki, akiben csak jószándék és szorgalom van, tehetség nélkül. A *dilettante* szó egyébként a művészet barátját, élvezőjét jelenti, függetlenül attól, hogy alkot-e az illető vagy sem. Ilyen értelemben pl. Anatole *France*-ot gyakran nevezik *dilettante*-nak.

Dilherr, *Joh. Michael,* *1604. †1669., híres német hitszónok, istenes énekei közül ma is él: *Gehab dich wohl, du schnöde Welt, Nichts guts ich an mir finden kann, Nun lasset Gottes Güte.* Művei: *Göttl. Liebesflammen* (1640), *Seelenmusik* (1644), *Ev. Spruch- u. Gebet-Reimen* (1653), *Heilig Epistolischer Bericht* (1663).

Dingelstedt, *Franz Frh. von,* *1814. †1881., német költő. Heine mellett legmaradandóbb lírai kifejezést adott a 48-előtti Németország politikai szenvedélyeinek, feszültségének (*Lieder eines politischen Nachtwächters,* 1840). Utóbb megtért radikalizmusából s mint udvarképes dramaturg, intendáns, színházigazgató, nagy érdemeket szerzett a Shakespeare-kultusz, Grillparzer, Hebbel propagálása körül. Későbbi verseiben elvétve meglepően »dekadens« hangokat üt meg. Elbeszélő művei közül legértékesebb korrajza: *Die Amazone* (1868). Összegyűjtött művei megjelentek 1877. (12 köt.), hagyatéka 1891. (2 köt.). *Turóczi-Trostler.*

Dini, *Olinto,* olasz költő, *1873. Inkább a régi iskolák híve, de azért nem érzéketlen a modern költészettel szemben sem. Hat verses kötete jelent meg eddig, melyek között a legfontosabb *Nuove poesie* (Uj költemények) c. könyve. *Widmar.*

Diniz (ejtsd: dinizs), *Julio,* portugál költő és regényíró, valódi nevén Joaquin Guilherme *Coelho,* *1839. †1871. Főmunkája egy eleven falusi történet: *As pupillas do Senhor Reitor* (R. úr növendékei).

Dion, *Prusából,* Kr. u. 40—120, római polgárjoga alapján *Coccejanus,* ékesszólásáért később *Chrysostomos* (aranyszájú) nevezettel. Irodalmi és praktikus működése megoszlott a szofisztika szellemében tartott szónoklat s a szellemében (és formáiban) stoikus-cinikus filozófustevékenység között. Műveiből 78 hiteles beszéd maradt fenn, melyek között több morális prédikáció, azaz »diatribe«-szerű, csak épen szónoki díszbe öltöztetve, mások igazi deklamációk, mult időkből vett vagy tréfás tárgyról, de legtöbbször ünnepélyes aktualitásokról tiszta attikai nyelven, gondos művészettel. D. romantikus rajongója a multnak, Ó-Hellasnak, nemes, gyöngéd (természetrajongó) lélek, az ú. n. második szofisztikának, mely lefoglalta a maga számára, legrokonszenvesebb alakja. — Kiad.: A. *Emperius,* 1844; L. *Dindorf* a Bibl. Teubn.-ban 1857 és H. V. *Arnim* 1893—96. — Irod.: H. v. *Arnim: Leben u. Werke des D. von Prusa,* 1898; W. *Schmid: Der Atticizmus I. Czebe.*

Dionysiák, Dionysos isten tiszteletére rendezett ünnepségek a görögöknél, tragikus és kómikus szinművek előadásával kapcsolatban. Sokan a D.-at tekintik a görög dráma keletkezése alkalmi okának.

Dionysios, az ú. n. *Thrax,* Alexandriából, kb. Kr. e. 170—90., a legelső összefoglaló görög nyelvtan (tkpen a 3 alaktan alapvonalai, praktikus célból, költők olvasásához való segédkönyv, aminek a XIII. sz.-ig megmaradt) szerzője, egyébként is jelentős filológus és tanító. — Kiad. G. *Uhlig,* 1884, régi scholionok hozzá A. *Hilgard* 1901.

D., halikarnassosi eredetű, Kr. e. I. sz., Rómában működött rétor, irodalomesztétikus és történetíró. Főjelentősége, hogy barátjával, Caeciliusszal, az atticizmust, az attikai műpróza új életrekeltését elméletileg előkészítette. Művei pl.: *A szavak összefüggéséről, Az utánzásról, A régi szónokokról, Demosthenes stílusáról.* Stíluseszménye Demosthenes, ebben és sok másban Ciceróval egyezik. Történeti műve — jellemző: római történet — rosszul sikerült megvalósítása eszményének. — Kiad.: H. *Usener* —L. *Rademacher* 1899—1904 (ret. iratok); A. *Kiessling* 1860—70 s C. *Jacobi* 1885—1905 (tört.); összes művei F. *Sylburg,* 1586 és J. J. *Reiske,* 1774. Irod.: E. *Schwartz*—L. *Rademacher: Realenzyklopädie* V. köt.

D. *(Periegetes),* görög költő (Kr. u. II. sz. eleje), Dionysios grammatikusnak, Nero és utána több császár könyvtárosának és titkárának fia. *Utazás a föld körül* c. tanítóköltemény e (1187 hexameter) hosszú ideig a legnépszerűbb földrajzi iskolakönyv volt. Sokat kommentálták és fordították; két latin fordítása is maradt ránk az ókorból. Művelődéstörténeti és néprajzi kitérésein Poseidonios, nyelvén és költői formáján Kallimachos és Apollonios Rhodios hatása érzik. Kiadta G. *Bernhardy,* Lipsiae, 1820. *Révay.*

Diósy *Béla* zenekritikus, *1863. A *Neues Pester Journal* zenei referense volt. Számos zenei cikke és tanulmánya mellett több szépirod. kötete is jelent meg.

Diószegi *Sámuel,* botanikus, *1760. †1813. Prédikációs munkáinál jelentősebb a *Fazekas* Mihállyal írt *Magyar füvészkönyv* (1807), mellyel a magyar orvosi és természetrajzi műnyelv tulajdonképeni megalapozója lett.

Diphilos, Sinopéből, görög vígjátékíró, (Kr. e. 355—263 közt), az új attikai vígjáték művelője. 100 vígjátékot írt, háromszor győzött a Lenaia ünnepi drámai versenyeken. Erős hatással volt rá Menandros és Philemon, de maga is mestere a cselvígjátéknak s ügyesen tudja bonyolítani a cselekményt. Néhány darabját Plautus latin átdolgozásában (Casina, Rudens, Asinaria, Vidularia) ismerjük.

Disciplina Clericalis, a középkor legrégibb novellás könyve. Szerzője *Petrus Alfonsi* (Aldefunsi, Adelfonsi, Alfunsi, stb.) eredeti nevén *rabbi Moise Sephardi* (ke-

resztény hitre tért 1106.), Kelet és Nyugat kultúrájának zsidó származású közvetítői közé tartozik. A D. C. rövid novellisztikus elbeszélésekből, anekdotákból, állatmesékből áll, amiket rövidebb-hosszabb elmélkedések, szentenciák kötnek össze vagy hidalnak át. A tárgyak nagy része keleti eredetű, vagy legalább is előkerül a keleti irodalmakból. állományuk felszívódik a középkor nagy elbeszélő vagy tanítójellegű gyűjteményeibe (Gesta Romanorum, J. de Vitriaco, J. Vallensis, Th. Cantipratensis, Jac. de Cessolis, Étienne de Bourbon, Joh. Gobii Junior, Bromyerd, *Speculum Exemplorum*, stb.) Uj kiadása A. *Hilka*-tól és W. *Söderhjelm*-tól való. Kis kiad. apparátus nélkül : *Sammlung mittellat. Texte* 1. (1911) ; nagy kiad. : *Acta Soc. Scient. Fennicae*, t. XXXVIII. Nr. 4. (1911). V. ö. *Chauvin : Bibliographie des ouvr. arabes*, X. 9105). *Turóczi-Trostler.*

Disraeli, l. *Beaconsfield.*

Disszertáció. Az értekezés latin neve. Különösen azokat a tudományos értekezéseket nevezik így, melyek alapján a szerző doktori oklevelet v. egyetemi magántanári képesítést akar elnyerni.

Distichon. Általában : két, egységet alkotó verssor. Különösen azonban a *hexameter* és *pentameter* összefűzését nevezzük D.-nak.

Diszitő jelző *(epiteton ornans)*, l. *Jelző.*

Dithyrambus. Lírai költemény ; az ódafélék csoportjába tartozik. A költő a mámor hatása alatt van, vagy a mámoros ember szaggatott, csapongó gondolatmenetét utánozza. A bordaltól az különbözteti meg, hogy heves, gyakran viharos érzés uralkodik a költő lelkében. *Vörösmarty Vén cigánya*, vagy *Fóti dala.*

Divald *Kornél*, író, *1872. Eperjesen. Legtermékenyebb művészeti íróink egyike, aki főleg Magyarország középkori művészetével és elsősorban Felsőmagyarország művészeti emlékeivel foglalkozott. Kiváló, gyakran úttörő munkái : *Budapest művészete a török hódoltság előtt.* (Művészeti Könyvtár) ; *Szepes vármegye művészeti emlékei* (3 köt., Budapest, 1905—07) ; *A felsőmagyarországi renaissance művészet* (u. o. 1910) ; *Magyarország csúcsíveskori szárnyasoltárai* (u. o. 1909—11), a félig útleírásszerű *Felvidéki séták* (u. o. 1926). *Tarczai György* álnév alatt többnyire történeti és művészettörténeti hátterű regényeket és novellákat is írt (*Masolino* ; *Dönk vitéz Rómában* ; *Vitus mester álma* ; *Holicsi képes könyv*, stb.). *Éber.*

Diván, egy perzsa költő kisebb költeményeinek gyűjteménye.

Diverbium, a párbeszéd a római drámában, szemben a *Canticum*-mal (l. ezt). Formája a *iambus senarius.*

Divoire, *Fernand*, belga származású francia lirikus, *1883. Bruxellesben. Mint lirikus egyik legelső képviselője a szimultanista költészetnek, amely az unanimizmus ujabb hajtása. Reprezentáns kötetei : *Ames*, *Les discours des enfants*, *Orphée.* Prózai munkái közül említésre méltó a *Naissance du poème* c. szimfónikus próza és a *Stratégie littéraire* c. szellemes irodalmi kézikönyv.

Dixelius, *Hildur*, svéd írónő. *1879., több regényt írt, amelyek közül a legújabbak : *Prästdottern* (A lelkész leánya) ; *Prästdotterns son* (A lelkészleány fia) és *Sonsonen* (Az unoka), erős stílussal írt, lebilincselő, önálló folytatások a norrlandi vadonban élő papi családok küzdelmes életéről ; nagy feltűnést keltettek.

Dobay *István*, *1875. Iró, érdekesek útleírásai, Angliából, Spanyolországból, Görögországból, Afrikából. *Régi sárosi kastélyok és történetek* c. hazai tárgyú művet is írt. A *Társaság* c. folyóirat szerkesztője.

Dobbin, *William*, a félénk, ügyetlen, de nemeslelkű s gyengéd érzésű férfi típusa Thackeray : *Vanity fair* c. regényében.

Dobosi Pécsi *Mária*, *1885. A legjobb magyar női írók egyike. Munkái : *Királyok, pásztorok* (mesék), *Persephone elrablása*, *Antoni Dániel*, *Második négyes*, *Magyarok szimfóniája.*

Dobroljubov, *Nikoláj Alekszándrovics*, orosz író, *1836. †1861. Igen értékes[illegible] a *Sötétség országáról* és Goncsárov regényeiről *(Oblomov)* írt kritikái. A [illegible] radikálizmus hirdetője volt.

Dobrovský, *Josef*, *1753. †1829., kiváló cseh szlavista tudós. Magyarországon, Győr közelében egy kis faluban született. Nagy érdemei vannak a cseh nyelvkutatás terén. Az itt is jelentkező neologizmussal szemben határozott állást foglalt. Legnevezetesebb munkái : *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* (1792) és az *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* ([illegible]). Később a régi egyházi szláv nyelv tanulmányozására tért át ; ezzel foglalkozik *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (Az ószláv nyelv alapelvei, 1822) c. munkájában. *Podhradszky.*

Dobsa *Lajos*, *1824. †1902. Jogot végzett, majd színész lett. Elbeszéléseit szívesen közölték a szépirodalmi lapok, színműveit a *Nemzeti Szinházban* adták elő. Nagyobb sikert nem aratott, mellőzöttnek érezte magát, már a kiegyezés előtt visszavonult az irodalomtól és birtokán gazdálkodott.

Dobšinský, *Pavol*, *1828. †1885., tót író és folklorista. Született Nagyszlaboson (Gömör m.) ; Derencsényben volt ev. lelkész. Főmunkái : *Tót mesék*, 1861 ; 18[illegible]—1883, *Tót népszokások, hiedelmek és játékok*, 1880. Irt néhány hangulatos költeményt is ; bölcsészeti munkája viszont gyenge kísérlet maradt.

Doctores ecclesiae (= az egyház tanítómesterei) azok a katolikus tudósok, akiket valamely pápa vagy zsinat szent életük, irodalmi és tudományos munkásságuk alapján ezzel a címmel nyilvánosan megtisztel, minek következménye az, hogy az egyházi iskolákban, papnevelő intézetekben könyveiket használják s nézeteiket előadásokban terjesztik. Ilyen D.-ek a görög egyházatyák közül Athanasius, Basilius, nazianzi Gergely, Johannes Chrysosthomus és alexandriai Cyrillus, a latinok közül Augustinus, Nagy Gergely,

poitiersi Hilarius, Petrus Chrysologus, Nagy Leo, sevillai Isidorus, Damiani Péter, Anselmus, clairvauxi Bernát, aquinói Tamás, Bonaventura, salesi Ferenc és Ligouri Alfonz. Ma aquinói Tamást tartják legmértékadóbbnak. *Szimonidesz.*

Document humain (ejtsd: dokümaan ümeen), a. m. emberi dokumentum, az emberre vonatkozó tudományos bizonyíték. A kifejezés szerzőségét Edmond de *Goncourt* vindikálja magának. A naturalizmus leggyakrabban emlegetett jelszavai közé tartozott. A naturalista író saját hite szerint tudományos alapon állt és nem egyszerű megfigyeléseket, hanem D.-eket gyűjtött.

Dóczy *Jenő*, irod. történész és kritikus, *1881. Tanulmányait a *Nyugat*-ba és *Napkelet*-be írta. Önálló kötetei: *Tehetség és iskola, Egy nap Arany János életéből*; kiadta Ady válogatott verseit és szerkeszti *Földessy* Gyulával együtt az *Ady-múzeumot*. Ujabban kultúr- és irod.-politikai cikkeit *Acherontius* néven a *Magyarságba* írja.

D. *József*, népszerű népdalszerző, *1863. Népdalainak szövegét is maga írta.

D. *Lajos báró*, *1845. †1919. Jogot végzett és hírlapíró lett. 1872. a külügyminiszterium szolgálatába lépett és az osztályfőnökségig emelkedett. Bizalmas embere volt id. *Andrássy* Gyulának. 1874. került színre *Csók* c. romantikus, verses vígjátéka. A közönség nagy tetszéssel fogadta; a kritika elismeréssel írt róla. Többi drámai művei közül kiemelkednek: *Utolsó szerelem, Széchy Mária.* D.-nak sikerült hatásos jeleneteket teremtenie; nyelve finom és hajlékony. A történeti hűséggel keveset törődött; szereplőinek egyénisége elmosódik, az író akarata mozgatja őket. Kitünő műfordító volt. Magyarra fordította *Goethe Faust*-ját és *Schiller* költeményeit. Nagy szolgálatot tett az irodalomnak azzal, hogy a német közönség számára hozzáférhetővé tette *Az ember tragédiáját*. Lefordította *Arany* néhány költeményét is. Számos elmés cikke és értékes tanulmánya jelent meg magyarul és németül. Az irodalomtörténet *Rákosi* Jenőt és D.-t tekinti a magyar újromanticizmus megteremtőinek. *Lengyel.*

Doddridge (ejtsd: dodridzs), *Philip*, angol teológus, *1702. †1751. Népszerű himnuszain kívül főműve: *The Rise and Progress of Religion in the Soul.*

Dolce, *Lodovico*, olasz költő, *1508. †1568., mint epikus, Ariosto-epigón; legjobb munkája: *Le prime imprese di Orlando Innamorato* (A szerelmes Roland első vállalatai). Mint drámaíró legnagyobb sikerét a *Marianna* c. tragédiának köszönheti; tárgya Herodes és Marianna története; 1636. francia földön is adták (*Corneille: Cid*-jével együtt) igen nagy sikerrel.

Dolce stil nuovo (ejtsd: dolcse sztil nuóvo), (»édes új stílus«), olasz költői iskola neve, Dante korában virágzott, stílusát először Guinicelli költészete határozta meg; a szerelemnek anyagtalan eszménnyé való felmagasztalása, részben plátói, részben provençal troubadouri értelemben; vallásos rajongás hangja az érzelmek és skolasztikus fogalom-analízis a gondolatok tolmácsolásában. Fő képviselői: *Guinicellin* kívül Guido *Cavalcanti, Cino da Pistoia*, Gianni *Alfani*, Lapo *Gianni* és *Dante*. A név Dantétól származik (Purgatórium, XXIV. 57). *Honti.*

Dolet (ejtsd: =le), *Etienne*, francia könyvnyomtató és humanista, *1509., megégették 1546. Párizsban, atheista gondolkozása miatt. Főműve *Commentaires de la langue latine*. A fiatal Marot-nak barátai közé tartozott.

Dolinay *Gyula*, *1850. Elbeszéléseit, regényeit az ifjúság számára írta. Szerkesztője volt a *Hasznos Mulattató* és *Lányok Lapja* c. ifjúsági lapoknak.

Domanovics, *Rádoje*, szerb író, *1873. †1908. Tanár volt, majd az államnyomda korrektorainak a főnöke. 1899. jelentek meg első elbeszélései. Nevét három politikai szatirával tette ismertté: *Márko királyfi másodszor a szerbek között* (1901.); *A vezér* (Vogja); *Danga*. A korabeli Szerbiát *Stradija* c. nagy szatirájában rajzolja (1902.). Igen sok szatirát s politikai allegóriát írt, melyek a szerb irodalomnak legjobb efajta művei.

Domanovszky *Endre*, filozófiai író, *1817. †1895. Nagy bölcsészettörténetéből csak négy kötet jelent meg, melyekben igen alaposan tárgyalja az ókori, óker., szkolasztikus és renaiss. filozófia korát.

D. *Sándor*, *1877. D. Endre fia. Történettudós, egyetemi tanár. Főleg magyar kultúrhistóriai kérdésekkel és gazdaságtörténettel foglalkozik. Főművei: *A Dubniczi krónika, A budai krónika, A pozsonyi krónika, Mügeln Henrik német nyelvű krónikája, Kézai Simon mester krónikája, Rimberius Anshariusa, A trónöröklésödés kérdéséhez az Árpádok korában, A szepesi városok árúmegállító joga* és kétkötetes *Világtörténete*. Német nyelven megjelent magyar történelmét széles látókör és szellem- s társadalomtörténeti koncepció teszik értékessé (*Geschichte Ungarns*, 1924).

Domenico di Giovanni, l. *Burchiello.*

Dominique, *Pierre*, eredeti nevén *Lucchini* dr., elmeorvos a Sainte Anne elmegyógyintézetben, Párizsban. Irt lírai költeményeket és novellákat. *Contes désobligeants* c. kötete szadisztikus álmok gyűjteménye. 1924. *Notre Dame de la sagesse* c. regényével megnyerte a Balzacdíjat. Ezt a regényt kórházi tapasztalatai alapján írta és a regény hőse maga is őrült. Két újabb regényének (*La proie de Vénus* és *Les mercenaires*) szintén jelentős sikere volt. *Kállay.*

Domjanić, *Dragutin*, horvát költő, *1875. Eleinte álnéven írt (Selján), de 1896-tól saját neve alatt adta ki költeményeit. Első kötete (*Pjesme*) 1909., a második 1917. (*Kipci i popevke*) jelent meg. Gyöngéd érzelmek, az éjszaka és az elmúlás költője. Kortársai tanítójuknak tekintik. Igen muzsikálisak és hangula-

tosak a költeményei. 1919. a zagrebi jugoszláv akadémia tagjává választotta.

Domonkos-kódex, nyelvemlék a XVI. sz. 2. tizedéből, Szt. Domokos Vita-ját tartalmazza. *Ráskay* Lea, a Margit-legenda másolója írta le.

Donászy *Ferenc*, *1862. Hosszabb ideig állami tisztviselő volt. Számos elbeszélést és kitűnő regényt írt az ifjúság számára. Művei különösen a mult század végén és a jelen század elején voltak népszerűek, de ma is kedvelt olvasmányok. Tárgyait nemcsak a magyar történelemből vette, hanem szerette a kalandos, idegen földön lejátszódó történeteket is. Ismertebb munkái: *Egy magyar diák élete Mátyás király korában, Toldy Miklós, Őserdőkön, tengereken, Tengereken innen, tengereken túl, Az Aztékok kincse, Rejtélyek a történelemből*, stb. *Lengyel.*

Don Juan (helyes kiejtése *don huan*, de sokkal általánosabb nálunk a *donzsuán* kiejtés), Faust alakja mellett a világirodalom legjellegzetesebb és legemberibb hérosz-típusa, délspanyol legendahős, sőt az sem lehetetlen, hogy történeti személy Don Juan Tenorio, akinek vitézi tettei is, de főképen szerelmi kalandjai keltették fel a monda érdeklődését. A XV. sz.-ban hozták először színre a hitszegő, istenkáromló, nőcsábító lovag históriáját *El ateista fulminado* (A villámsujtotta istentagadó) című darabban. Don Juan története a XVII. sz. elejétől, amikor első komoly drámai feldolgozásában, a Tirso de Molinának tulajdonított *Burlador de Sevillá*-ban nagy, világkörüli útjára elindult, sok motivumınal gazdagodott, de a *Burlador*-ban kapott körvonalait nagyjában megtartotta és maradt az életet habzsoló, könnyelmű, lovagi becsületére kényes, de szerelmi életében cinikus, lelkiismeretlen, esküszegő férfi típusa. Köznapi értelemben ezek a tulajdonságok kimerítik a *donzsuanizmust*, de az irodalom lelkileg és emberileg mélyebben fogalmazta meg a D. J.-gondolatot. D. J. a tipikus férfi, nem tisztán szekszuális vonatkozásában, hanem mint az uralkodni akaró, önérzetes, bátor *erős-nem*, aki nem mint alattomos áruló, vagy erőszakos útonálló rabolja a női sziveket, hanem legális hódítás útján, a szerelemnek szent jogán, átérzett szenvedéllyel, csakhogy olyannal, amelynek csupán őszinte pillanatai vannak, de egy életet nem kötnek le érte. Ez a par-excellence férfiszerelem, fölényes ura a mindent odaáldozó, szeliden meghódoló és meggyőződése ellenére is hinni akaró nő szerelmének: ez a donjuani szerelem, amely az egész világ költészetén végig, ahol csak a férfi kíméletlen szenvedélyének kiszolgáltatott nő adja a tragikus motivumot, mindenütt megtalálható, de D. J. történetében kapta meg legpontosabb megfogalmazását. A D. J.-mondának első főmozzanata D. J. csélcsap szerelmei, amelyeknek mindig a legőszintébb hévvel megy neki, de csak addig tartanak, míg a legközelebbi csinos arc fel nem bukkan előtte: ezért jelenti D. J. elsősorban a hivatásos nőcsábítót, akinek programjában a változatosság a legfőbb pont. Második mozzanata a cinizmus, nemcsak a szerelemben, hanem tagadása minden [illegible] és erkölcsi törvénynek, kivéve a vitézi virtuskodás kódexét. Igy kapta meg igen korán az istentagadó, kegyeletsértő imposztor bélyegét, amelyet a legújabb feldolgozásokig magán hordott, és ami annyira főjellemvonása már a *Burlador*-ban, sőt az *Ateista fulminado*-ban, hogy valósággal vallásos drámává teszi mind a két művet. A vallásos misztérium szelleme vitte be a legendába a *kő-vendég* félelmesen megkapó motivumát. D. J. egyik áldozatának apját, a nemes Ulloát megöli, sőt emlékét meg is csúfolja: lovasszobrát arcátlan, kérkedő gúnnyal meghívja vacsorára. A kőszobor a meghívást elfogadja, eljön, és a bűnöst letaszítja a pokolba. Csontvázak, feltámadt halottak megjelenése valamilyen kegyeletsértő bűntett megbosszulására nem új dolog a világirodalomban, sőt a szobor bosszúja sem — már az ókorban: *Dion Chrysostomos* 31. Értekezésében, *Pausanias:* Utazás Elisben. VI. k., 11. fej., stb. —, úgy hogy a parancsnok szobrának megjelenése D. J. vacsoráján valamilyen önálló mondának a D. J.-legendába olvasztása. Ez a mozgalmas és hatásos elem a legújabb feldolgozásokig tartozéka volt; a modern kor, amely D. J.-ban csak szimbolikus értelme és emberi alapgondolata iránt érdeklődik, a hős személyében nem az elvetemült istentagadót rögzítette meg, hanem vagy az ellenállhatatlan hódítót, vagy a szívtelen, önző kéjencet, vagy a dekadens érzéki [illegible] az egyes korok divatos [illegible] beállitása szerint. Elmaradt mellőle [illegible] társa és szolgája is, aki a kómikus [illegible] adta a hős alakjának, és akinek a Molière Sganarelle-je és a Mozart-opera Leporellója a legsikerültebb megjelenései. — A D. J. külső története nagyon gazdag és változatos. Tirso de Molina *Burlador*-jának első utánzatai olasz komédiák, amelyek a vallásos mozzanat helyett a clown-szerű, bukfencező kómikumot termelték ki a cselekményből. Egy *Cicognini*-féle darab vitte be a tárgyat Franciaországba, ahol Dorimon és Villiers színművei után Molière alkotta belőle egyik [illegible] formájú remekművét a kicsapongó, istentagadó, színeszkedő [illegible]: *Le festin de pierre* (A kővendég, 1665). Angliában Shadwell *Libertine*-je (1676), Németország-ban néhány jelentéktelen iskoladrámán kívül leginkább bábjátékok a monda első képviselői. Molière drámája fogalmazta meg legklasszikusabban a *Burlador* [illegible] tragédiáját, de a mi korunk irodalmi [illegible] tudatában D. J. szerelmei, sunyi és [illegible]dolatlan inasának mókái, az álnokul [illegible] [illegible] leányának elcsábítása, [illegible] lakodalmát ülő parasztmenyecske [illegible] szöktetése és a kőszobor mint az [illegible] küldötte nem Molière közvetítésével [illegible] tovább. A molière-i darab után Da Ponte olasz operalibrettot készített, és a D. J.

operának köszönheti a csapodár világfi, D. J., az ártatlan Elvira, a fecsegő és gyáva Leporello, a komoly méltóságú parancsnok és félelmetes márványszobra soha le nem járó népszerűségét, mert Mozart bűvös hangszere lehelt beléjük halhatatlan lelket. A német romantika (E. T. A. Hoffmann) Mozarton keresztül tette magáévá D. J. alakját. A modern irodalom mint emberi típust, a hagyományos mesemotívumok nélkül tette magáévá D. J. jellemét. Goethe a régi német Faust-legenda hősét alakította a nő kultuszára beirányzott, életszomjas D. J.-jellemmel emberibbé. D. J.-t és Faustot Grabbe hozta párhuzamosan egymás mellé egyik drámájában *(D. J. und Faust)*. Byron legértékesebb művének, szatirikus, romantikus eposzának hőse *(D. J.*, magyarra ford. Ábrányi E.) a nők passzív, szellemtelen kedvence, csak nevében őrzi a spanyol hős emlékét. Puskin egy D. J.-drámát is írt, de költői remekének *bonvivant*-ja, Anyégin Eugén, közelebb férkőzik D. J. Tenorio alakjához: természetesen, a romantikus, félig világfájdalmas, félig életigenlő dekadens világfinak lelkületére hangolva, mint ahogy Maupassant *Bel Ami*-jáig, meg azon túl is minden D. J., akárhogy nevezik is, a maga korának szinezetében, vagy a költőjének lírai, személyes hangulatának tónusában jelenik meg. Francia földön az utolsó költői reminiszcenciák (a molière-i) Don Juanra Baudelaire fenséges költeménye, *Don Juan aux Enfers* (D. J. a pokolban; magyarul a *Fleurs du mal* fordításában) és Rostand utolsó töredékes darabja. Mozart zenéjének szárnyán járja be a D. J.-gondolat minden mélységesen emberi vonatkozását B. Shaw filozófiai drámája *Man and superman* (a magyar ford. címe: *Ember és felsőbbrendű ember)*, melynek hőse, John Tanner (= Juan Tenorio) Faust mellől maga mellé kapta a sátánt, bölcseletének dialektikai kifejtéséhez. Nálunk számbavehető D. J.-költemény Benedek Marcell verses regénye, *D. J. feltámadása*, D. J.-tanulmány Heinrich Gusztávé és Pekár Gyuláé. A D. J.-ról szóló külföldi értekezések közül legajánlhatóbb G. Gendarme de Bévotte tanulmánya, *La légende de Don Juan*, amely a legenda fejlődését csak a romantikáig követi ugyan, de mindent nyujt, ami a D. J.-kérdésben mai napig is fontos adat. Eredetéről: *Joh. Bolte (Zschr. f. vgl. Litgsch.* 1899.) *Honti.*

Donnay (ejtsd: -né), *Maurice*, francia drámaíró, az Akadémia tagja, *1860. Első sikerét a *Lysistratával* aratta, amelyben a téma aristophanesi elemeit a *Chat-Noir* kabarétréfáival díszítette fel s ez a darab ma is mindig az aktuális viszonyokhoz idomítható. Az aktualitásnak ez a keresése megvan D. minden darabjában. Leghíresebb műve za *Amants*, egy őszinte nagy szerelem erőfeszítésének rajza, álságokkal szaturált környezetben. Jellemrajzai kitűnők, dialógusa csillogón szellemes, de egyben kissé súlytalan is. Ez a súlytalanság még inkább kiütközik többi darabjában: *La Douloureuse*, — *L'affranchie*, — *Georgette Lemeunier*, — *L'autre danger*, *Paraitre* és *Le torrent* elég nagy problémákat vetnek fel, a szerelem és a pénz küzdelmét, a házasság, a gyermek s a fényűzés rontó befolyásának problémáit, de D. hűvös középúton marad a közönségnek tetsző melodráma és a lélekbemarkoló merész színpadi költemény közt. *Éducation de prince* c. darabja típusa a fantasztikus vígjátéknak. Emlékezetes az a vitája is, amelyet Bernsteinnel folytatott s amelynek eredménye a színpadon a *Retour de Jérusalem*, mely a mai társadalom zsidóproblémáját viszi hatásosan színpadra. Írt néhány sikerült darabot Lucien *Descaves* társaságában is. Egyike a legügyesebb, legtisztább kezű, legötletesebb és legelegánsabb színpadi szerzőknek, de darabjainak nincs maradandó becsük, az igazi nagyság küszöbén megállt. *Kállay.*

Donne (ejtsd: donn), *John*, angol költő, *1573. †1631. I. Jakab nagyon kedvelte; a londoni Saint Paul-templom dékánja lett, híres prédikátor. Írt elégiákat, szatírákat, epigrammákat s vallásos költeményeket. Az u. n. metafizikai költők közé tartozott, akik a XVII. században a természetesség helyett mesterkéltséget vittek a költészetbe. I. Jakab inspirálta a Róma ellen irányuló *Pseudo-Martyr* megírására. Legjobb műve az *Anatomy of the World* c. elégiája. *Rózsa.*

Don Quijote (ejtsd: donkihóte), Cervantes regényének hőse, falusi kurtanemes, aki a fantasztikus lovagregényektől feltüzelt képzeletében lovagnak érzi magát, útnak indul világot megváltani, hóbortos lelkesedésében a kocsmákat lovagvárakmak, a juhnyájat ellenséges seregnek, a szélmalmokat óriásoknak nézi, mindenütt csúfos megszégyenülés éri, megverik, megsebesül, de törhetetlenül kitart rögeszméje — ideáljai — mellett. *Honti.*

Dorat (ejtsd: -ra), v. *Daurat*, Jean, francia humanista, *1508. †1588. Igazi jelentősége az, hogy *Ronsard*-nak és körének tanítómestere volt. Ezért a Pléiade tagjai közé számították, bár francia, latin és görög nyelven írt mintegy 50.000 verssora költőileg jelentéktelen.

Dorchain (ejtsd: -seen), *Auguste*, francia lirikus, *1857. Jogi pályára készült, de író lett. Első kötetét, mely *La jeunesse pensive* cím alatt *Coppée*-nak ajánlva jelent meg, nagy tetszéssel fogadták. 1885. *Conte d'avril* c. verses drámájának nagy sikere volt az Odéonban s a Montyon díjat is megnyerte. *Vers la lumière* c. kötetét az Akadémia jutalmazta meg. Azután még egész sorát írta a lírai drámáknak, számos verskötetet is adott ki és az Akadémia összesen ötször tüntette ki. Parnassien és formai szépségekben gazdag versein főleg *Sully-Prudhomme* hatása érzik. *Kállay.*

Dorgelès (ejtsd: -zsöleesz), *Roland*, igazi nevén Roland *Leclavé*, francia író, *1886., építészgyakornok volt, de csakhamar írónak csapott fel. Először verseket írt, azután nagy riportokat, színes króniká-

kat a legnépszerübb boulevard lapokba. Végigküzdötte a világháborut s innen hozta magával *Les croix de bois* c. regényét, mely a francia katona vitézségének dicsérete. Óriási sikere volt *Saint Magloire* c. regényén k, amely a régi megszállottak megjelenését képzeli el modern környezetben. A kitünően megirt, de nem elég alaposan átgondolt regény egyszerre népszerűvé tette szerzőjét, akinek következő regénye, *Le réveil des morts*, amely az új élet megindulását írja le a világháború által elpusztított vidékeken, már sokkal költőibb és igazán mély emberi érzéseket szólaltat meg. D., aki legujabban egy színpompás khinai útleírásával csillogtatta meg más oldalról is tehetségét, egyik legtöbbre hivatott képviselője az újabb francia regényirodalomnak. *Kállay.*

Dormándy *Géza*, *1882. Katonatiszt és katonai író. Magyar és német katonai és technikai szaklapokba dolgozott.

Dornyai *Béla*, *1887. Piarista szerzetes, geológus, archeológus és irodalomtörténész. Főművei: *Földtani kirándulásaink Rózsahegy város környékén, Rózsahegy környékének földtani viszonyairól, Adatok Tata-Tóváros irodalomtörténetéhez.*

Dorset, *Thomas Sackville*, D. első grófja, lord *Buckhurst*, angol költő, *1536. †1608. Thomas Nortonnal együtt írta a *Ferrex and Porrex* (Gorboduc) c. tragédiát, mely az első szabályos angol dráma. Boccaccio életrajz-sorozata mintájára tervezte *The Mirror for Magistrates* c. munkát, melynek csak értékes bevezetését és Buckingham történetét írta ő, a többit — az egész mű kiváló angolok életrajz-sorozatának készült — barátaira bízta. Költői munkásságát erős képzelőtehetség és invenció jellemzi. Összekötő láncszem Chaucer és Spenser között. *Rózsa.*

Dosofteiu, román érsek és író, *1624. †1693. Lengyelbarát politikai magatartása miatt nem fejezhette be az életét hazájában, hanem Szobjeszki János Lengyelországában. Művei: *Psaltirea pre versuri*... (Verses zsoltáros könyv, 1673; ez az első komolyabb kísérlet a román verselés terén, itt-ott sikerültebb részletekkel) és a 4 kötetes *Viețile Sfinților* (A szentek élete, 1682—6). *Bitay.*

Dos Passos, *John (Roderigo)*, amerikai regényíró; a háború inspirálta több regényét; tapasztalatairól számol be a híres *Three Soldiers*; nagy sikert ért el a *Rosinante to the Roade Again.*

Dosztojevszkij, *Fjodor Michájlovics*, orosz író, *1821. nov. 11. (okt. 30.) Moszkvában, †1881. febr. 9. (jan. 28.) Szt.-Pétervárott. Atyja Moszkvában, a szegények kórházában orvos volt, de iszákossága miatt idő előtt nyugdíjazták, mire falusi birtokára vonult, ahol kegyetlensége miatt a jobbágyai megölték. Állítólag D., aki akkor a pétervári hadmérnöki iskola hallgatója volt, ettől a hírtől kapta első epileptikus rohamát. Atyai örökségét hamar eltékozolta s azután évtizedeken át nyomorgott. Egy évi hivatalnokoskodás után otthagyta állását (1844.) s ettől kezdve az irodalomnak élt. A *Szegény emberek* c. (1846.) c. regényével egy csapásra ismertté tette nevét. A kritika s a közönség lelkesedéssel fogadta, de következő műveivel nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket (*Regény kilenc levélben, A kétéletű, Proharcsin úr* stb.) s *Bjelinszhij* kénytelen volt megállapítani, hogy D. minden újabb műve újabb hanyatlást jelent. 1848. belekeveredett a Petrásevszkij-féle összeesküvésbe, amiért halálra ítélték s csak a kivégzésre adott jel után változtatták át az ítéletet tízévi kényszermunkára. A vesztőhelyről Szibériába kisérték. Négy évet töltött az omszki fegyházban, s bár sokat szenvedett, szenvedése nem vezett kárba: a fegyházban megismerte az orosz népet s krisztusi szeretettel telt meg a szíve. 1854. közkatonának osztották be egy szemipalatinszki ezredbe s két év mulva kinevezték tisztté. Ekkor nőül vett egy hozzá méltatlan tiszti özvegyet s engedélyt kapott, hogy a két főváros kivételével bárhol lakhasson, mire Tverben telepedett le (1858—1860), majd a cár engedelmével visszatért Pétervárra. 1859—1862. írta *A nagybácsi álmát, Sztepáncsikovo falut, a Megalázottak és megszomorítottakat* és *a Feljegyzéseket a holtak házából* ([illegible] 1861. Michail bátyjával együtt megindította a *Vremja* c. szlávofil lapot, de 1863. a kormány betiltotta. Ekkor két más csapás is érte: meghalt a bátyja és a felesége. Magára vállalta bátyja adósságainak kifizetését s bátyja gyerekeinek, valamint felesége első házasságából született fiának nevelését. Bár éjjel-nappal dolgozott, kötelezettségeinek nem tudott eleget tenni s hitelezői ezért folyton zaklatták. Rövid időre külföldre menekült s Baden-Badenben a rouletten minden pénzét elvesztette, mire 1864. visszatért hazájába. Játékszenvedélyét *A játékos* c. (1866) regényében írja le. 1867. jelent meg főműve a *Bűn és bűnhődés*, mely az egész világon dicsőséget szerzett nevének. Ugyanekkor romantikus körülmények közt újra megnősült (1867), feleségül vette a nála húsz évvel fiatalabb Sznitkina kisasszonyt s az adósok börtöne elől külföldre menekült. Négy évig (1867—71) nyomorgott Európa különféle városaiban, míg végre kifizette adósságait s azután anyagi gondoktól menten tíz évig élt még és dolgozott. 1868. adta ki kedvenc művét, *A félhegyelmű* c. regényét. Életének legnagyobb sikerét az 1880. Puskin-ünnepen mondott beszédével aratta, mikor az egész ország ünnepelte s még legnagyobb ellenségei, a nyugatosok is hódolattal hajoltak meg nagysága előtt. Dicsőségét azonban nem sokáig élvezhette, mert a beszéd elhangzása után csakhamar ágynak esett s föl sem kelt többé.

D. a beteg emberek költője, ami érthető, hisz ő maga is nyavalyatörős, tépelődő, misztikus s amellett megalázott és megszomorított volt. Ezért minden műve szomorú, sőt borzalmas. Kíméletlenül feltárta a bűnöket s maró gúnnyal s kéjes érzéssel rajzolta a szörnyeteget az ember-

ben. Kegyetlen talentumnak nevezte el Michájlovszkij kritikus s a név rajta maradt. A sötétség, a bűn ábrázolása és a világosságra való hívás összes műveinek az alaptémája. A harc a sötétség és a világosság között lénye kettősségének, kétéletűségének a következménye, ami viszont az epilepsziának kísérő jelensége. D. lelke angyali s ördögi lélek egy személyben.

Első, igazán művészi értékű munkája a *Följegyzések a halottak házából* (1861.), az ezt megelőzők csak szárnypróbálgatások. Mesteri a följegyzések fölépítése, szerkezete összhangban van az alapeszmével, hogy t. i. a fegyencek nem gonosztevők, hanem szerencsétlenek, akik a körülmények kényszerítő hatása alatt követték el bűneiket. Az evangéliumot olvasta a halottak házában s ennek tulajdonítható, hogy még ezt a szomorú könyvet is kedvessé tudta tenni. Bebizonyítja, hogy a szenvedés is isteni adomány, szükség van rá, hogy megtisztuljon a lelkünk. A világirodalom legjobb ilynemű munkája.

1861 után írt remekműveiben a lét alapkérdéseivel foglalkozik s az individuum értékét s a társadalomhoz való viszonyát boncolgatja. D. felfogása szerint minden ember önmagában egy-egy zárt világ, az ember öncél és nem eszköz, mint azt korának szociológusai hirdették s ezt bizonyítgatja műveiben, különösen *A bűn és bűnhődés*ben, a *Kárámázov testvérek*ben és az *Ördöngösök*ben.

A Bűn és bűnhődés (1866.) D. alkotásainak a koronája. A világirodalom legjobb lélektani regénye. Bemutatja, hogyan születik meg az emberben a bűn gondolata, hogyan fejlődik a gondolat tetté s milyen a lelkiállapota a bűn elkövetése után. Alapgondolata, hogy minden bűnt bűnhődés követ s hogy minden bűnös megtisztulhat alázatosság és szenvedés által és új életet kezdhet. Rászkoljnikov példáján mutatja, hogy senkit sem szabad megölni s hogy még sokak boldogulása céljából sem szabad egyetlen egy életet sem kioltani. A *Kárámázov testvérekben* (1879.) is egyrészt ezt bizonyítja, másrészt be akarja mutatni a mai embert, aki a jó s a gonosz csiráival jön a világra s ezért Mitjává, Ivánná vagy Áljosává fejlődik. A regény leggeniálisabb része *A főinkvizitor* c. poéma, bár meghamisítása a katolicizmusnak.

Az *Ördöngösök*ben (1871—72.) gyűlöletét önti ki a demagógok és nihilisták ellen s rámutat, hogy mire fognak vezetni a forradalmi mozgalmak. Jóslata szórólszóra bevált. D. összes művei között *A félhegyelmüt* (Idiot, 1868.) szerette a legjobban. Myskin, az idióta, az igazság élő megtestesítője, a humanizmus apostola. Ez XX. sz.-beli művelt jurodivij, akinek szájával D. právoszláv és szlávofil tanokat hirdet.

Élete utolsó éveiben, 1876. kezdve minden hónapban egy kötetet adott ki *Az író naplója* címen, melyben korszerű kérdésekkel foglalkozott. Hamisítatlan ó-muszka szellem vonul végig rajtuk, de tele vannak geniális gondolatokkal.

D. felelevenítette a régi messiánizmust s az orosz nép világtörténeti hivatását hirdette. A szlávofilek legkiválóbb írója. Meg volt győződve róla, hogy a nyugati civilizáció elpusztul s az orosz nép fogja megváltani az emberiséget.

D.-t a XX. sz. a legnagyobbra értékeli a regényírók közül, s ami rendkívül jellemző, értéke évről-évre nő az olvasók szemében, mert ma jobban tudjuk megérteni, mint a saját korában. Naplója kivételével, összes művei le vannak fordítva magyarra. (*Szabó E., Trócsányi Z.* stb.) V. ö. *Juhász V.* : *D.* (*Benedek* : Irodalmi miniatürök. I.) 1921. *Földi M.* előszava a *Kárámázov-testvérek* fordításához, *Trócsányi Z.* : *D.-breviárium,* 1921. *Bonkáló.*

Douglas (ejtsd : döglesz), *Gavin*, a legrégibb skót költők egyike, *1474. †1522. Hányatott élete volt s viharos időkben lett Dunkeld püspöke 1514. Főművei : *The Palace of Honour* és *King Hart* c. allegorikus költemények. Legnagyobb érdeme az első angol nyelvű klasszikus fordítás.

D., *Norman*, ma élő angol író, nagy feltünést keltő művei : *They went* (1920) ; *Together* (1923) stb.

Doumic ejtsd: dumik), *René*, francia író, *1860., irodalomtörténész és kritikus, aki Brunetière helyét foglalta el az Akadémián és a *Revue des deux Mondes*-nál. Fáradhatatlan munkás, finom disztingváló író, olykor élesen analizáló kritikus. Jelentősebb munkái : *Eléments d'histoire littéraire, De Scribe à Ibsen, Ecrivains d'aujourd' hui* (1894), *Études sur la littérature française, Le rôle sociale de l'écrivain, Essais sur le théâtre contemporain* (1897). *Kállay.*

Dovizi, l. *Bibbiena.*

Dowden (ejtsd : daudn), *Edward*, angol irodalomtörténetíró, *1843. †1913. Elsőrangú Shakespeare-kutató. Ezenkivül írt Shelleyről, Browningról és a francia irodalomról.

Doyle (ejtsd : dajl), *Conan, Sir*, angol regényíró, *1859. Edinburgban. Unokája John D. híres karrikaturarajzolónak. Orvosi pályáját az irodalommal cserélte el. Az ő alkotása Sherlock Holmes, a híres detektiv a Sherlock Holmes-sorozatban. A téma Poe hatását mutatja, de Poe metafizikai titokzatossága és a tudatalattiba belemarkoló borzalma helyett tisztán a külső izgalmon, a mulattató érdeklődésen van nála a hangsúly. D. a cselekmény szövésének kitünő mestere. A regény elején egy befejezett történés elé állít minket, úgyhogy Sherlock Holmesen keresztül szinte az olvasó maga bogozza ki a bonyolult szálakat.

Történeti regényei hol a XVII. században, hol Nelson idejében játszanak. I. Napoleont rajzolja az *Uncle Bernac*, az egyiptomi háborút a *Tragedy of the Korosko.* Történeti munkáiban Anglia mellett tör lándzsát, így a búr háborúról írt művei-

ben, mint az angolok délafrikai politikáját védelmező *Crime of the Congo*-ban. Legújabb művei: *The Case of Oscar Slater*; *The Poison Belt*; *Danger*; *His last Bow*. A világháborúval foglalkozó művein kivül újabban a spiritizmusról tárgyaló műveit adta ki *(A new revelation*; *The Vital Message)*, a spiritizmussal akarja bizonyítani az emberi lét folytonosságát a halál után is. Katonadalokon kivül írt több drámát is *(Sherlock Holmes*; *Brigadier Gerard*; *Fircs of Fate*; *The Speckled Band* stb.). Legtöbb műve magyar fordításban megjelent.

Dózsa *Dániel*, *1821. †1889. Jogot végzett és vármegyei szolgálatba lépett. A szabadságharc után visszavonult, majd 1859. kolozsvári lapszerkesztő, később képviselő, végül kúriai biró. Jogi és politikai tanulmányokon kivül regényeket is írt. Népszerűbbek voltak: *Zandirhám*, *Kornis Ilona*, *Északi fény*. A román törekvésekre több cikkében és röpiratában felhívta a figyelmet.

D. *Elek*, *1803. †1867. A szabadságharc előtt jogakadémiai tanár, a harc alatt kormánybiztos; a fegyverletétel után börtönbe került. 1862. ismét tanár, 1866. pedig képviselő. Jogi és politikai művei közül fontosabbak: *Erdélyi jogtudomány*, *Az erdélyhoni reformátusok egyházi jogtana*.

D. *Endre*, *1857. Pókán (Maros-Tordamegye), képviselő volt, 1907. Kolozsmegye alispánja. Regényíró és publicista. Művei: *Tied a hatalom* (1900.), *Cineminlye* (1903.), *Cinka Panna* (1911.), 1908. óta az *Erdélyi Irodalmi Társaság* elnöke.

Döblin, *Alfred*, *1878., német elbeszélő. Az expresszionizmus korai útkészítője *(Der schwarze Vorhang*, 1902, megj. 1919; *Die Ermordung einer Butterblume*, 1913), de ma már csak általános irány- és pátoszrokonság köti hozzá. Fegyelmezettebb, férfiasabb, tárgyiasabb, plasztikusabb, mint az expr. próza legtöbb képviselője. Megfordul a dráma területén *(Lusitania*, 1921; *Die Nonnen von Kemnade*, 1923), műveli a politikai essayt *(Deutscher Maskenball*, 1921), de igazi műfaja a regény. Uj szimbolikus távlatokat ad neki. Elfojt minden lirizmust. Hőse nem az egyén, hanem a határtalanná áradó élet, az egyén feletti osztály-, tömeg- és korlélek. Minden regénye látomás, evokáció: akár a khinai szektáriusok közé *(Die drei Sprünge des Wang-lun*, 1915), akár a modern Berlinbe *(Wadzeks Kampf mit der Dampfturbine*, 1918), akár a harmincéves háborúba *(Wallenstein*, 1920) vezet. Evokativ-teremtő erejének legbizarrabb, leggazdagabb megnyilvánulása: *Berge, Meere und Giganten* (1924), az utópia diadala a civilizáció egész anyagán, a szellem harca a természettel: szimboluma Grönland jégtelenitése, Izland tüzének erején: az ember nem bír a technika felszabadított erőivel s elmerül a maga kis történeti világával együtt. *Turóczi-Trostler.*

Döbrentei *Gábor*, *1783. †1851. Az *Erdélyi Muzeum* c. folyóiratot alapította. Majd Pestre költözött, hivatalt vállalt, az *Akadémia* titkára lett és rövid ideig igazgatója volt a pesti színháznak is. Az írók körében nem volt népszerű: nem tudták megbocsátani, hogy mágnás-összeköttetésekre támaszkodik. Sok támadásban volt része és rendesen alúl maradt a vitában, mert nem volt jó vitatkozó. Költeményei német hatást tükröztetnek, a líraiak *Kazinczy* körének költeményeire emlékeztetnek. Értékesek nyelvészeti munkái: sok régi nyelvemléket gyűjtött és mentett meg a megsemmisüléstől. (D.-Kódex.). A *Conversations-Lexikon*-perben *Bajza* keményen támadta. D.-t *Dessewffy József* gróf vette védelmébe. *Lengyel.*

Dömötör *János*, *1843. †1878. Esztétikai és kritikai tanulmányai jelentek meg. A *Kisfaludy-Társaság* egyik pályázatán, fiatalon feltűnést keltett. A hozzáfűzött reményeket nem válthatta valóra: öngyilkossággal vetett véget életének. Rendkívül érzékeny, moralitásra valló, korát a protestáns prédikátorok szigorúságával ostorozó, de reménytelen pesszimizmusba vesző mély költeményeit máig sem ismerik és értékelik. L. *Babits* M.: *Irodalmi problémák*.

D. *Pál*, költő, *1845. Kedves, meleghangú, idillikus és családias tárgyú költeményeket írt, azonkivül számos alkalmi ódát. Kötetei: *D. P. költeményei*, *Ujabb költeményei*, *Bácskai nóták*, *Őszirózsák*, stb.

Dözsei *Ferenc*, *1878. †1905. Szegény nyomdász volt, aki hiába folytatott keserves küzdelmeket a sorssal, a hirtelen halál elragadta két héttel első és egyetlen verses kötetének megjelenése előtt.

Drachmann, *Holger*, dán költő, *1846. Kopenhágában, †1908. Már gyermekkorában különös erővel vonzotta a tenger és a tengerészélet. 1865. beiratkozott az egyetemre. Tengerészhadapród akart lenni, majd, mivel nagy tehetsége volt a festészethez, tengerész-festő. Angliai útján írta első híres költeményét *Engelske Socialister* c. alatt. Hazatérve G. Brandessel találkozott, akinek lelkes híve lett. Brandes fölismerte D. nagy tehetségét és rábeszélte, hogy tollal cserélje föl az ecsetet. Verseket, drámákat, regényeket, elbeszéléseket, vitairatokat kezdett írni, amelyeket az idejét multa romanticizmussal szemben az uj idők realizmusa jellemez. D. fénye már-már az Öhlenschlägerét is elhomályosította, ma pedig már a dánok legnagyobb költőjüknek tartják. Erőteljesebb minden más lirikusnál és amellett, hogy tetőtől talpig modern ember, akit a modern kor ideái éltetnek és lelkesitenek, tipikusan nemzeti, aki idegen országok idegen szellemét is dánná tudta tenni. Számos műve közül legérdekesebbek regényes önéletrajza, a *Forskrevet* (Elírás), *Volund kovács* c. melodrámája és *Dalok a tengerről*, *Fiatalság költeményben és dalban*, és *Indiák és rózsák* c. költeménykötetei. Nagyszerű komédiája, az *Egyszer volt...* a dán drámairodalom legértékesebb termékei közé tartozik. Egy mese-

játékát *Rátartós királykisasszony* címen magyarul is játszották. *Juhász A.*

Dracontius, *Blossius Aemilius,* afrikai származású latin költő, Kr. u. 490 körül. Valamely idegen uralkodóra írt költeménye miatt Gunthamund vandál király börtönbe vettette s itt írta *Satisfactio* c. bűnbánó költeményét (158 distichon), amelyben a király bocsánatáért esedezik. Ugyancsak a fogságban írta másik, kegyelmet kérő művét: *Laudes Dei,* 3 könyvben, hexameterekben. Mindkettőt gazdag fantázia, erős költői tehetség, tiszta költői nyelv tünteti ki; azonban terjengősségük, unalmas kitéréseik leszállítják költői értéküket. Ezeken a keresztény jellegű költeményeken kívül írt D. kisebb profán jellegű költeményeket *Romulea* címen, amelyeknek tárgyát jobbára a mitológiából veszi. Ugyancsak ő a szerzője a névtelenül ránk maradt *Orestis tragoedia* c. 974 hexameterből álló mitológiai költeménynek. Profán tárgyú verseiben sajnálatosan túlteng a retorika. *Révay.*

Drágománov, *Michail,* ukrán és orosz író, *1841. †1895. 1873-tól kievi egyetemi tanár, de 1876. megfosztották állásától, mert kíméletlenül bírálta a kormány közoktatásügyi politikáját. Genfbe ment s ott a *Hromada* (Község) c. ukrán lapot szerkesztette és számos értékes művelődéstörténeti s kritikai dolgozatot írt. A *La Pologne historique et la démocratie moscovite* (1885.) c. művében Oroszországnak nemzetiségi elv alapján való ujjászervezését hangoztatja. Erősen radikális eszméket hirdet s az ukránoknak 1870—1890. szellemi vezére. 1888. szófiai egyetemi tanár. *Bonkáló.*

Drahos *János,* *1884. Teológus, a kat. sajtó egyik buzgó munkása. Főműve: *A vérrokonság akadálya a kánonjogban.*

Drake (ejtsd: drék), *Francis Rodman,* amerikai költő, *1795. †1820. Dallamos versei közt híres *The American Flag.*

Dráma, színmű, az a költői műfaj, amely elmult cselekményeket megjelenít, a cselekmény hordozóit mint élőket tünteti fel, őket beszélteti, de úgy, hogy e beszélgetések rendjén szerves cselekvény fejlődjék ki, mint az elbeszélő költészetben, oly cselekvény, amely egyúttal jellemzi hordozóit. Tárgyai jórészt azonosok az epikáéval; azért mondhatta Aischylos, hogy művei morzsák Homeros asztalairól; de formája a régi görögöknél a Dionysos tiszteletére szolgáló vallásos kultuszból fejlődött. A dráma hamarosan elágazott tragédiára és komédiára. Mindkettő azonban mindmáig megtartotta szoros kapcsolatát a szinpaddal. Szinpad nélkül a dráma ép oly halott, amily üres a szinpad dráma nélkül. A római császárság korabeli *Recitatio* (l. ott) ép oly természetellenes, mint a középkori *commedia dell'arte* (l. ott). *Sebestyén.*

Drámai jellemzés kéttéle lehet, egyéni vagy tipikus. Az egyéni D. hősének jellemét jó és rossz, fenkölt és alacsony vonásokból szövi össze, úgy ahogy a való életben megfigyelhető. A tipikus D. bizonyos absztrakt jellemvonásnak, a fösvénységnek, a féltékenységnek, a szenteskedésnek, az érzékiségnek stb. hordozójává teszi a dráma szereplőit. Az egyéni jellemzés legremekebb példái *Lear, Hamlet, Ohello, Machbeth.* A tipikus jellemzés remekei *Molière: Fösvény*-e, *Tartuffe*-je, *Tudós nő*-i stb. *Sebestyén.*

Drámai költemény. A dráma formájába öltözött, felvonásokra, jelenetekre vagy képekre tagolt, többnyire versesformájú mű, amelynek alapjául valamilyen filozófiai, és pedig etikai, történelembölcseleti, de gyakran metafizikai eszme szolgál. Már ezért is a D. alkalmatlan a szinpadra. Még inkább azért, mert a filozófiai eszmék dramatizálására élő emberek helyett általános emberi tulajdonságok, cselekvény helyett merész képek, transzcendens jelenségek szolgálnak, amelyekkel a legfejlettebb szinpadi technika sem képes megbirkózni. A D.-t szerzője nem is szánta másnak, mint olvasmánynak, azért az ilyen műveket *könyvdrámának* is szokás nevezni. Leghíresebb példái *Goethe: Faust*-ja (1. és 2. rész), *Byron: Manfred*-je és *Kain*-ja, *Ibsen: Brand*-ja és *Peer Gynt*-je és *Madách: Az ember tragédiája.* *Sebestyén.*

Drámai nyelv, a szinmű speciális nyelve, a klasszikus, de még a romantikus korszakban is szavaló, patétikus, képekben és hasonlatokban gazdag, gyakran szónoki. Ma: gyors, szaggatott, az élet nyelvéhez hasonló természetességben és egyszerűségben, tőle mégis eltérő választékosságban, az akusztikai finomságok figyelembevételében. Minden, ami affektált, túlterhelt, »papirosból való«, nagyképű, unalmas: megrontója a D.-nek. *Sebestyén.*

Dramaturgia. A drámai költészet szabályaival és a szinházi előadással foglalkozó tudomány. Közeli rokonságban van tehát a kritikával és tanulmánnyal, csak tárgya van korlátozva.

Dranmor, igazi nevén Ferd. von *Schmid,* *1823. †1888., svájci német lirikus, erős pesszimista háttérrel. Összegyűjt. versei megjelentek 1873. Válogatott gyűjteményüket kiadta O. von *Greyerz* (1924).

Drapa. Izlandi halálvers. Az izlandi líra kedvelt formája.

Drasche-Lázár *Alfréd,* *1875. Tárcákat, regényeket ír. A szinpadon is volt sikere. Szórakoztató műveit szívesen olvassa a közönség.

Drayton (ejtsd: drétn), *Michael,* angol költő, *1563. †1631. Első híres műve *The Shepherd's Gerland.* Több történeti tárgyú verses művénél fontosabb legnagyobb munkája, a *Polyolbion,* Anglia topográfiai leírása, 12-szótagú verssorokban. A polgárháborúról szól *The Wars of the Barons.* Fejedelmi szerelmesek képzeletbeli levelezése az *England's Heroical Epistles.* Szonetteket és balladákat is írt (*Agincourt* a legszebb). Legkedveltebb műve volt a bájos *Nymphidia.* *Rózsa.*

Drégely *Gábor,* *1883. Drámaíró, 1903. jelent meg *Lelkek* c. regénye, amely megérdemelt feltűnést keltett, 1908. adták

[illegible] c. vigjátékát, amely [illegible] már utat talált külföldi színpadokra is. 1913. játszották *Isteni szikra* c. komédiáját, amelynek főhősében II. Vilmos császárt karrikirozta. Valamennyi műve között a *Kisasszony férje* aratott legnagyobb világsikert. Későbbi színjátékait is a közönség több-kevesebb elismeréssel honorálta. *Juhász A.*

Dreiser, *Theodore*, amerikai író, *1871. Realista regényei a legjobb amerikai regények közé tartoznak *(Sister Carrie; Jennie Gerhardt; Hey-rub-a-dub-dub)*.

Dreyer, *Max*, *1862., német drámaíró. A naturalizmus hőfokán ügyesen kiaknázza az új dráma technikai vívmányait *(Drei* 1892; *Winterschlaf* 1895) s színpadot, közönséget hódít. A közönség később is hű marad hozzá, de azóta írt drámáinak végeérhetetlen sorában alig akad egy-kettő *(Der Probekandidat* 1899; *Des Pfarrers Tochter von Streladorf* 1909), amely túlélte volna pillanatnyi sikerét.

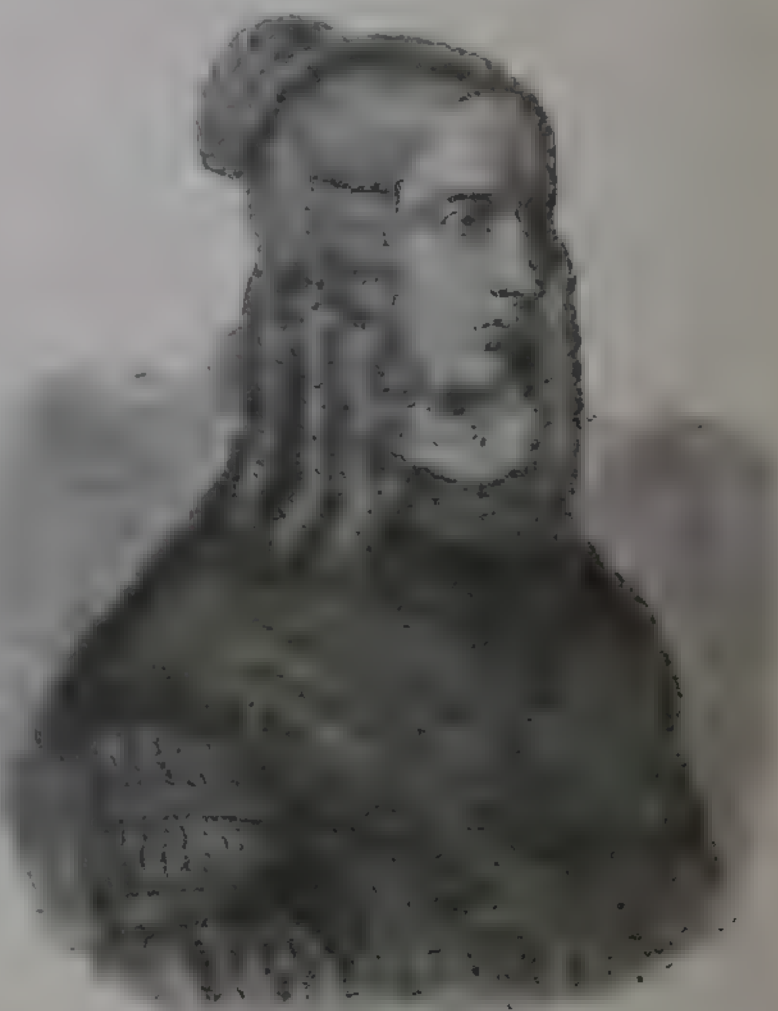
Drieu La Rochelle (ejtsd: driő larosel), *Pierre*, a legújabb francia író nemzedék egyik legerősebb tehetségű tagja, *1893. Húsz éves volt, mikor a világháború kitört; a kollégiumból egyenesen a harctérre került s ez óriási hatással volt egyéniségének kialakulására. Mint lirikus kezdte és itt *Rimbaud*, Paul *Claudel* és az amerikai költők voltak rá hatással. A háború alatt jelentek meg első verskötetei, az *Interrogation*, majd a *Fond du Cantine*. D. tipikus képviselője annak a háborúból kikerült új ifjúságnak, amely szakított az esztétizáló kultúrával és a sportok szabad, robusztus élvezetében lelt gyönyörűségét, és a szabad levegő morálját hirdeti. Ebből az új mentalitásból fakadt D. első prózai műve, az *État-civil*, félig regény, félig essay, amely az egész mai tiszta és kemény nézésü, a nagysághoz és az erőhöz vonzódó nemzedéknek evangéliuma. Szellemben egészen hasonló ehhez a *Plainte contre inconnu*. Érdekes essay gyűjtemény a *Mesure de la France*. Első igazi regénye, *L'homme couvert des femmes*, egy fiatal ember szerelmi tévelygéseit írja le és érdekes rajzát adja korunk szexuális nyomorúságának. *Kállay.*

Drinkwater, *John*, angol költő, színész és drámaíró, *1882. Drámái: *Rebellion; Abraham Lincoln* (1918), stb. Irt Morrisról és Swinburne-ről. Legszebb verseit a *Preludes* tartalmazza.

Droin (ejtsd: droeen), *Alfred*, francia lirikus, *1878. Gyarmati tisztviselő volt. Első verskötete, az *Amours divines et terrestres* 1904. jelent meg. Hosszabb utazást tett Cambodsá-ban, Tonkinban és Khinában s ezután adta ki *La jonque victorieuse* c. kötetét, majd a *Collier d'émeraude*-ot. D.-t a tradicionalista költők közé szokták sorozni, verseit nosztalgikus hang és tiszta artisztikum jellemzi.

Drosinis, *György*, *1859., görög lirikus és novellista, a modern görög irodalom második virágzási korának (1880-as évek) egyik vezető szelleme, K. Palamas fegyvertársa, az *Estia* c. folyóirat szerkesztősége révén új mozgalmak irányítója. Számos verskötet (1879 óta, *Idillek*, újabban *[illegible]*, 1914, *[illegible]*, 1917) s elbeszéléskötetek tanuskodnak D. fokozatos és tökéletes emancipációjáról minden újgörög irodalmi konvenció (n[illegible] költészet s »tiszta« nyelv) alól, ered[illegible] naiv egyszerűsége s kedvessége filozófiai elmélyüléséről. *Czebe.*

Droste-Hülshoff, *Anette von*, *1797, †1848., német költőnő. Egyetlen élménye, hazája, menedéke a természet: a Weser, Ems, Ruhr, Lippe, puszták, lápok, szalmaházak, tölgyerdők, szófukar emberek, kisértetek, mondák világa, der[illegible], tudattalan természet, az organikus fejlődés legalsó fokán. Itt él, álmodik, küzködik vallásos kételyeivel, érzékiségével. Nem meri, nem tudja megváltani öntudatlanságából, mert ő is rabja ennek a világnak. Ami kivül esik rajta, az elmosódik, de maga körül meglát minden részletet, levélkét, szárat, bogárkát, meghall, megszólaltat minden neszt, zajt, zörejt, remegést, zümmögést s hangot talál a nagy némaságra is. Képzeletét a természet táplálja s ha érzéki jegyeket, szimbolumokat keres, ujra csak a természet formáihoz kénytelen folyamodni. Az embert is meglátja, de nincsenek külön emberi problémái. Pusztai képeiben *(Gedichte* 1838 és 1844) a természet az úr, egyetlen befejezett klasszikus novellájában *(Die Judenbuche* 1842) közös funkcióra egyesül az emberrel. Lirája páratlan példája a művészi partenogenezisnek. Mindig megmarad intuitiv, eruptiv fokán, tavasza van, de nincs sem nyara, sem ősze: ősköltészetszerű. Formáló vágyából nagy ritkán lesz plasztikus, formáló akarat. Idegen éghajlatok esője, fénye csak elvétve termékenyíti meg. Az angol »tengeri iskola« költői, Hölty, Goethe, Bürger csak [illegible]

Anette v. Droste-Hülshoff

hatnak rá, mint fejlődő gyermekre a felnőttek beszéde. Mintha újra fel kellene fedeznie a hanglejtés törvényszerűségét, a ritmust, mintha a magány elszoktatta volna attól, hogy befejezett mondatokban gondolkozzék, rendszerint csak szavakat görget maga előtt. A melódiát, a külső zártságot nem ismeri, de annál fogékonyabb a belső forma zártsága, a harmónia lüktető egysége iránt. Holt helyek, érdességek nem sértik a hallását. Minden feloldódik az egyetemes mozgalmasságban. Az atmoszférán kívül ebben rejlik csodálatos pusztai képeinek varázsa. Balladáiban az irracionális (Bürger) típus folytatója. Nagyobb elbeszélő költeményeinek is balladikus a háttere, szerkezete (*Das Hospiz* 1834 ; *Des Arztes Vermächtnis ; Die Schlacht im Loener Bruch*, 1837 ; *Der Spiritus Familiaris des Rosstäuschers*, 1842). — Vallásos verseinek gyüjteménye : *Das geistliche Jahr* (1851). Műveit kiadta L. Schücking (1878—79), E. v. Dr. Hülshoff (1884—87), Arens (1904), G. Gietmann (1906), Jul. Schwering (1912), v. ö. M. *Silling : A. v. Dr. H.'s Lebensgang* (1920), *L. Bianchi : Von der Droste bis Liliencron* (1912) ; W. von *Scholz : A. v. D.-H.* (1923). *Turóczi-Trostler.*

Drouot (ejtsd : druó), *Paul*, francia lirikus, a tradicionalista csoport tagja volt, finom hangú költeményeiben, amelyek gazdagok kifejező képekben, halk melankólia zendül. Reprezentáns kötetei *La grappe de raisin* és *Sous le vocable du chène. Eurydice deux fois perdue* c. prózában írt költeménye befejezetlen maradt. D. elesett a világháborúban.

Droz (ejtsd : dró), *Gustave*, *1832. †1895, francia regényíró. A mondain életből vett croquis-kkal kezdte. Regényeiben (*Le Cahier bleu de Mlle Cibot, Babolain, Une femme gênante)* mondain megfigyeléseit dolgozza fel szórakoztató humorba és lagymatag szentimentalizmusba oldva. Kedvelték a családi életből vett rajzait is. *Monsieur, Madame et Bébé* magyarul is megjelent (Az úr, az aszszony és a baba. Magy. Kvtár).

Drózdy *Győző*, *1885. Előbb tanító volt és író, később a politikai pályára lépett. A *Kultura* c. folyóirat megalapítója volt. Irt verseket (*Ódák, Wilde-fordítások*), drámákat (*Pán, A csodaszarvas)* és operetteket (*A lahorei rózsa, Lola Montez).*

Druidisme (druidizmus) az a lírai irány, mely a régi druidák ősi ösztönös, misztikus költészetét akarta a modern élet érzésvilágában primitív formák között megvalósítani. Legtöbbször nem vezetett egyébre kedves költői tréfáknál. Alapítója a tehetséges és finom lírájú Max *Jacob* volt, akit néhány egészen fiatal lirikus utánzott.

Drumár *János*, magyar zeneíró *1866. Főműve kétkötetes egyetemes *Zenetörténete* (1902, 1907).

Dryden (ejtsd : drájdn), *John*, angol költő, *1631. †1700. Első jelentős költői műve volt a Cromwell halálára írt *Heroic Stanzas on the Death of Oliver Cromwell.* A puritanizmus helyett a restaurációt dicsőíti a II. Károly üdvözlésére írt *Astrea Redux* (1660). Kora hajlamainak hizelgett, mikor a drámával próbálkozott ; törekvése az volt, hogy összeegyeztesse az Erzsébet korabeli drámát a francia dráma szabályaival. Drámáiban főleg lovagi szerelem és hősiesség jutnak szóhoz. A színpadon korában ő uralkodott, bár tragédiái merevek, vígjátékai erkölcstelenek. Shakespeare Antonius és Cleopatráját is átdolgozta *All for love* címen. Hatalmas költeményben örökítette meg a londoni tűzvészt *Annus mirabilis* címen. 1668.

Dryden

adta ki *Essay on Dramatic Poetry*-t párbeszédes formában. 1670. poeta laureatus lett. Nagy sikere volt eredeti költői művének, *Absalom and Achitophel*-nek, melyben a királyt védi meg : Absalomnak Dávid elleni lázadását meséli el, de valójában Shaftesbury és Monmouth herceg intrikus politikáját támadja e történet keretében. D.-t sokat támadták, ő sem maradt adós. Többek között vetélytársai ellen írta *Mac Flecknoe* c. szatiráját, a Dunciad előfutárát, mellyel irodalmi ellenfeleit sikerült az utókor szemében is nevetségessé tennie. Nem nagyon erős jelleme többször vitte egyik táborból a másikba. A *Religio Laici* az angol egyházat, majd a katolikus hitre áttérése után a *Hind and the Panther* a katolicizmust dicsőítette. Élete utolsó éveiben nélkülözések között élt, latinból fordított klasszikusokat (Juvenalis, Persius, Vergilius), meséket írt s kiadta *The Ode for St. Cecilia's Day* és *Alexander's Feast* c. lírai műveit. Mint szatirikus, az angol irodalom legkiválóbbjai közé tartozik. Drámái, bár munkásságának legnagyobb részét teszik, feledésbe merültek. A természet szépségei iránt nem volt érzéke. Műveit Scott nyomán újra kiadta *Saintsbury* s megírta életrajzát is. *Rózsa.*

Dsáhiz, *Amr ibn Bakhr*, arab teológus és szépíró, †869. Baszrában a szabadelvű dogmatika híve volt és több ilyen természetű iratával a kalifa figyelmét is felkeltette és az udvarhoz kapott meghívást. Az arabok faji elsőbbségét hangoztatta a nem-arab mohamedánokkal szemben, holott ő maga sem volt tisztavérű arab. A török katonák harci erényeit elismerte és a kalifátus támaszainak nevezte őket. Etnografiai érzékről tanuskodik földrajzkönyve is. Állatkönyve a régi arab költészet nyomán az ember és az állatok közötti viszonyt és az arra vonatkozó hagyományokat dolgozza fel. Az arab társadalmi élet megismerésének főforrása. Kellemes, szórakoztató stílusa művének nagy elterjedést biztosított. *Germanus.*

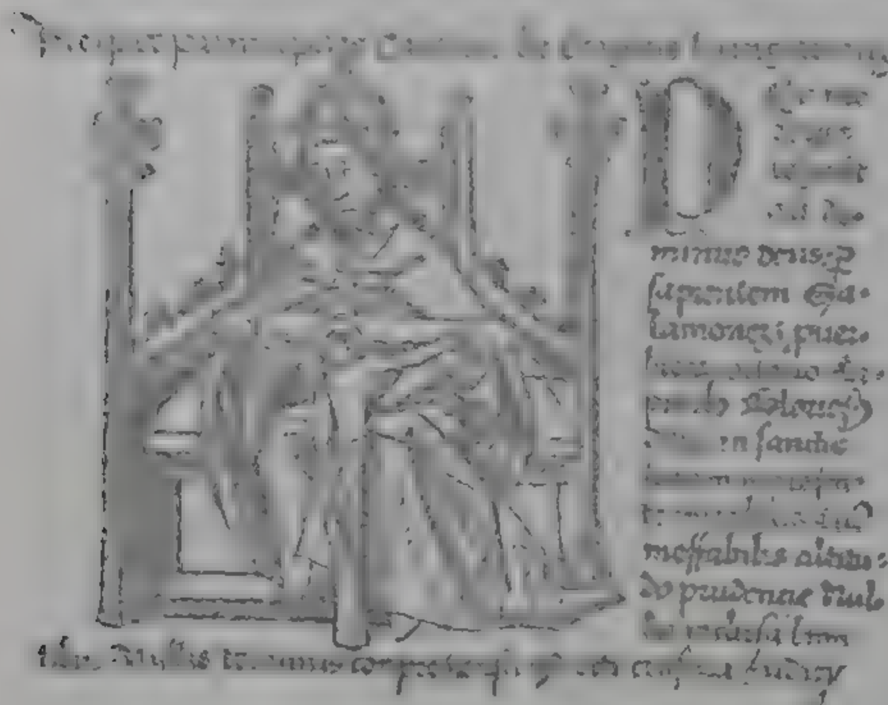
Dsarir, †728., omajjada korbeli arab költő, különösen gúnydalaival vált ismeretessé. Nevezetes *Farazdak* arab költővel vívott költői versengése, amelyből mint győztes került ki. Nyelve máig a klasszikus arabs nyelv mintaképe. Költeményeinek tárgya nem felel meg nyugati ízlésnek s inkább történelmi forrásmű szerepét játszhatja az omajjadok társadalmi viszonyaira nézve. *Germanus.*

Dselál-uddin, *Rûmî*, *1207. †1273. Perzsia és a Kelet legnagyobb misztikusa, minden idők legnagyobb pantheista költője, a szúfizmus (a perzsa miszticizmus) híve, a mevleví-k (táncoló dervisek) rendjének alapítója. Divánban egyesített lendületes és eszmékben gazdag misztikus *ghazel*-jai (lírai költeményei) a világirodalom legdrágább gyöngyei közé tartoznak. Angolra ford. *E. H. Whinfield* (London, 1887.); szemelvényesen németre *V. v. Rosenzweig* (Wien, 1838.). Még híresebb a *Methnevi-i-me'nevî*, »Szellemi mesznevi« (6 könyvben 40.000 párvers), morális, aszkétikus, allegorikus és misztikus mű, amelyben tanítások és szemlélődések mesteri elbeszélésekkel, legendákkal és anekdótákkal váltakoznak, a misztikus poézis csúcspontja. Szemelvényesen ford. *G. Rosen* (Leipzig, 1849.), *I. W. Redhouse* (London, 1881.), *Kégl S.* (Bpest, 1907.). *Schmidt.*

Dubech (ejtsd: dübek), *Lucien*, francia író, *1882., lírai költő és kritikus. Mint lirikus Charles *Maurras* tanítványa és szigorú klasszicizmusra törekszik. Ismert kötetei *Poèmes pour Aricie* és *Poèmes pour les ombres*. A kritikában is konzervatív. A *Revue Universelle*-ben színházi kritikát ír. Irodalmi cikkei állandóan megjelennek a *Revue de Paris*-ban és a *Revue hebdomadaire*-ben. *Les chefs de file de la jeune génération* c. kötete érdekes portrékat ad a legújabb irodalom köréből. *Kállay.*

Du Bellay, l. *Bellay (du)*.

Dubnici krónika. A XV. sz. végéről származik. Szerzőjét nem ismerjük. A magyarság történetét a legrégibb időktől a Mátyás korában vívott kenyérmezei csatáig mondja el. Latin nyelvű. Anyagát más krónikákból merítette, a szerző csak a maga koráról adott önálló feljegyzéseket.

A Dubnici krónikából (XV. sz.)

Dubos (ejtsd: dübó), *Jean-Baptiste*, abbé, *1670. †1742. Történelmi munkája: *Hist. critique de l'établissement de la monarchie française dans les Gaules* (1735), alkotmány- és jogtörténeti alapvetése a korai francia történelemnek. A költészet és képzőművészet területeit először határolja el és először foglalkozik a környezetnek a művészet fejlődésére tett hatásával *Reflexions critiques sur la poesie* stb. c. úttörő művében.

Ducange (ejtsd: dükaanzs), francia melodrámaíró, *1783. †1833. Legnagyobb sikerét *Gouhaux* társaságában írt *Trente ans ou la vie d'un joueur* c. rémdrámájával aratta (1827), amelynek lezüllött játékoshőse ismeretlenül saját fiát öli meg.

Ducasse (ejtsd: dükasz), *Isidore*, l. *Lautréamont (comte de)*.

Duchéne (ejtsd: düseen), *Ferdinand*, francia regényíró, népszerű szentimentális regényeket ír a marokkói arabok életéből. Legsikerültebb munkája *Au pas lent des Caravanes*. *Thamilla* c. regénye magyarul is megjelent *Szeretni, sírni, meghalni* címen.

Ducis (ejtsd: düszisz), *Jean-François*, francia író, *1733. †1816. Ál-klasszikus ízlésben adaptálta *Shakespeare*-t (Hamlet, Romeo és Julia, Lear, Macbeth, Othello) 1769—1793 közt.

Duclos (ejtsd: dükló), *Charles Pinot*, francia moralista, *1704. †1772. Kemény iróniával adja vissza éles megfigyeléseit kora társadalmáról két művében: *Considérations sur les moeurs* és *Mémoires secrets sur les règnes de Louis XIV et de Louis XV*.

Ducsics, *Jován*, szerb költő, *1874. Trebinjében. Ilics Vojiszláv hatása alatt kezdett írni, de csakhamar elvált mintaképétől. 1899. beutazta Nyugat-Európát s a francia modernisták hatása alá került. A szimbolisztikus ábrázolásmód egyik szerb úttörője, de az eredetiség hajhászása sokszor károsan befolyásolja művészetét. 1886., tehát 12 éves korában jelent meg első költeménye nyomtatásban a *Golub* c. diáklapban. Első verskötete *Pesme* (1901)., a második 1907. jelent meg. Szépek útleírásai (*Pismo iz zseneve* (1908.), *Pismo za Alpa* (1906.), *Pismos Jonskogo Mora* (1911.) és *Ilics Vojiszláv* (1902.), *Sztánkovics Boriszláv* (1907.), *Mitrovics Milorad* (1911.), *Kocsics Petar* (1912.) s korának más költőiről írt tanulmányai.

Dudás *Gyula*, *1861. †1911. Középiskolai tanár, majd kir. tanfelügyelő. Különösen történeti monográfiákat írt. Fontosabb művei: *A zentai csata*, *A [illegible] hajdúk története*, *Bács-Bodrog vm. monográfiája*.

Dudek *János*, egyháztörténész, *18[illegible]. Művei többnyire a kat. egyház és a modern eszmék viszonyával és az [illegible] problémáival foglalkoznak.

Dudics *András*, *1533. Budán. A XVI. század egyik legkiemelkedőbb humanistája. Ifjú korában bejárta úgyszólván egész Európát s Erzsébet angol királynő épúgy mint a Pléiade Köre megcsodálta tudását és szellemét. A pécsi püspökségig

vitte, a Tridentinumon nevezetes beszédeket mondott, melyek miatt visszahívták, II. Miksa diplomáciai megbízottja lett, az egyházból kilépett és megnősült. Boroszlóban telepedett le végleg, levelezése, melyet a legkiválóbb humanistákkal, Justus Lipsiussal, Muretussal, Camerariussal is folytatott, rendkívül jelentős a humanizmus története szempontjából. Foglalkozott a természettudományokkal is, »az isteni kinyilatkoztatást nem a vallás dogmáiban, nem a csodákban, hanem a természet immanens kauzalitásában és örök törvényszerűségében igyekszik fölfogni«. L. róla: *Thienemann J.*: *Mohács és Erasmus*, 1924. C. B. *Stieff: Versuch einer ausführlichen und zuverlässigen Geschichte von Leben und Glaubens-Meynungen Andreas Duditha*, Breslau, 1756. *Nagyfalusi J.*

Du Fail, (ejtsd: düfél), *Noël*, *1520. †1591., az első igazán realista francia elbeszélő. Breton nemes úr volt, több egyetemen megfordult, bírói funkciói mellett szűkebb hazája falusi életének képeit rajzolgatta. Ilyenfajta művei: *Propos rustiques et facétieux* (1547.), *Baliverneries et Contes nouveaux* (1548.) s élete végén: *Contes et discours d'Eutrapel*. Jól látja a falu jellemző alakjait, ismeri és kedvteléssel írja le a népszokásokat; a beszélgetések realitásából csak az itt-ott kiütköző jogászos nyelv, az élet-ábrázolás igazságából pedig az a tendencia von le valamit, hogy D. F. mint idillikus boldogságot állítja szembe a paraszti életet a városival. *Benedek.*

Dugonics *András*, *1740. †1818. Kegyesrendi szerzetes volt; előbb középiskolában szolgált, majd a pesti egyetem tanára lett. Stílusban és tartalomban a magyaros iskolának volt a híve. *Etelka* c. regénye példátlanul nagy sikert aratott. A sikert csak részben köszönhette a nemzeti tárgynak. A magyar közönség azért szerette meg D. regényét, mert az író a pogánykori történetbe célzásokat szőtt be II. József népszerűtlen és erőszakos uralmára. A XVIII. sz. végén új erővel feltámadó nemzeti érzés nagy közönséget biztosított a különben szerkezetileg szétomló regénynek. A siker újabb munkára ösztönözte az írót, de többi regényeit (*Az arany pereceh*, *Jolánka*) már nem fogadták olyan nagy lelkesedéssel. Színművei nem eredetiek, csak divatos német drámák átdolgozásai magyar nevű alakokkal. (*Toldi Miklós*, *Etelka Karjelben*, *Báthory Mária*.) D. tudományos könyveket is írt. Legnagyobb érdeme, hogy rámutatott a nép nyelvére, mint az irodalmi nyelv gazdag forrására. Haláláig gyűjtögette a népies szólásokat és közmondásokat; gyűjteménye 2 kötetben meg is jelent. Bár a népnyelvre támaszkodott, mégis sok újítás származik tőle: a matematikai műszavak nagyrészét ő alkotta. Szülővárosa, Szeged, szobrot állított neki a róla elnevezett téren, s megalapította a tudományt és irodalmat művelő *Dugonics-Társaságot*. *Lengyel.*

Dugonics-Társaság. Szegedi irodalmi társaság; 1892. alapították és *Dugonics Andrásról* nevezték el. Célja az irodalom pártolásán kívül Szeged és az Alföld intenzív tanulmányozása.

Duhamel (ejtsd: düamel), *Georges*, francia író, *1884. Tudományos pályára ment, orvosnak készült, de 1906. félbeszakította tanulmányait, elhagyta Párizst néhány barátja, írók, festők, zenészek társaságában (*Vildrac*, René *Arcos*, Alexandre *Mercereau*, Albert *Gleizes*, Albert *Doyen*) Créteilben megalapította az Abbayet (egy neme volt ez a phalanstère-nek), megtanulta a nyomdász mesterséget és maga szedte ki első verskötetét (*Des légendes, des batailles*). 1908. az Abbaye feloszlott és D. 1909. megszerezte az orvosi oklevelet. Ezután orvosi gyakorlatát együtt folytatta irodalmi munkásságával. Évek hosszú sora óta irodalmi kritikusa a *Mercure de France*-nak. A világháborúban mint orvos vett részt s itt szerzett impressziói alapján írta meg *Civilisation* c. kötetét, amelyet 1918. a Goncourt díjjal tüntettek ki. 1920 óta felhagyott orvosi gyakorlatával és azóta kizárólag az irodalomnak él. D.-t az unanimisták közé szokták számítani. De nem tartozott soha a csoporthoz, csak baráti viszonyt tartott fenn tagjaival. Költészete bensőséges, az egyszerű ember benső életének szépségeit illusztrálja egyszerű, de annál megragadóbb képekkel. A nyugodt ember fölényével, de teljes szeretetével is nézi az életet és az embereket, műveiből ez a szeretet és a szerény megnyugvás sugárzik. Reprezentáns verskötetei: *Selon ma loi*, *Compagnons* és *Elégies*. Regényeiben és elbeszélő műveiben, amelyek a modern francia próza legjobb alkotásai közé tartoznak, előszeretettel rajzol legyőzötteket, elhagyottakat, meghasonlottakat, szenvedőket, kétségbeesetteket, akikhez részvéttel hajolhat le. *La vie des martyrs*, *Civilisation* és *La possession du monde* költői erejű alkotások, amelyekben a háború szenvedései elevenednek meg. *La confession de minuit* egészen sajátságos munka, s alig tekinthető regénynek, egy félőrült mondja el benne elhibázott életét. *Les hommes abandonnés* hét kép sorozata, amelyekben olyan emberekről van szó, akiket elhagyott az isteni szellem s akik szenvedélyeik prédái maradtak. *Deux hommes* c. könyve egy fenkölt barátság regénye. Számos színdarabot írt, amelyeket nagy sikerrel játszottak Európa különböző színpadjain. Ezeket is mindig valami költői elgondolás jellemzi. Tipikus e nemben *La lumière*, egy viruló fiatal lány drámája, aki egy született vak ember mellett él, s akinek szeme előtt annál inkább elsötétül a nap, mennél jobban felgyúl szívében a szerelem édesebb világossága. Ismert drámái még: *Dans l'ombre des statues*, *Le combat* és *L'oeuvre des athlètes*. Hasznos szolgálatokat tesz az új francia költészet ismertetésével főleg külföldön, Svájcban, Hollandiában, Belgiumban és Angliában tartott konferanszaival. *Kállay.*

Duka *Tivadar*, *1825. †1908. A szabadságharc után kibújdosott. Angliában orvosi oklevelet szerzett és az angol seregben mint katonaorvos magas rangot ért el. Angol nyelvű tanulmányt írt *Kőrösi Csoma Sándorról* s egy történelmi munkát *Kossuth and Görgey* címen.

Dukai Takách *Judit*, l. *Takács Judit*.

Dukes *Lipót*, magyar zsidó irodalomtörténész, *1810. †1891. Több kisebb-nagyobb monografiában ismertette elsősorban a nagyobb könyvtárak, mint Hamburg, Páris, Lipcse, Oxford, London, gazdag héber kéziratanyagát, főleg az exegetikai, grammatikai, középkori poétikai műveket. Munkái közül kiválók: *Ehrensäulen und Denksteine zu einem künftigen Pantheon hebräischer Dichter und Dichtungen* (Wien 1837); *Zur Kenntniss der neuhebr. religiösen Poesie* (Fr. a. M. 1842); *Rabbinische Blumenlese* (Leipzig 1844) stb. *Weisz.*

Dulcinea (ejtsd: dulszinéa), *del Toboso*, Cervantes regényében a hősnek, Don Quijoténak szerelme; voltaképp tenyeres-talpas parasztlány, de a rajongó lovag benne látja a női eszményt. Ma az ideális érzelgősséggel imádott nőket nevezik ironikusan imádójuk D.-jának.

Duma. A XVI. sz. elején keletkezett ukrán eposz dalainak neve. A dalok Ukránia XVI—XVIII. sz. történetét foglalják magukban. A D.-t eleinte harcképtelen kozákok, később vak koldusok, a kobzosok (kobzár) terjesztették s még ma is éneklik, bár már kiveszőfélben vannak. A tatárokkal való harcok, a kozákok kalandjai s Lengyelország ellen folytatott harcok a D. tartalma, de van néhány olyan D. is, mely erkölcsi mesét vagy oktatást tartalmaz. A legszebb D.-k *A három testvérnek az azovi fogságból való meneküléséről* s a *Lengyelek ellen való harcokról* szólók.

Dumas (ejtsd: düma), *Alexandre*, id., francia regény- és drámaíró, *1803. †1870. Apja, akinek ereiben kreol és szerecsen vér keveredett, a francia forradalom egyik tábornoka volt. A fiatal D. igen kevés tudással került Párizsba és utólag pótolta műveltsége hiányait. A romantikusok társaságába került s mint színpadi író próbált szerencsét. Vaudeville-eken kezdte és történeti drámákon folytatta. *Henri III et sa cour* c. darabját 1829. diadallal játszották a Comédie-ben, s ez az időegységet megbontó, prózában írott, »couleur locale«-lal bekent, egyes jeleneteiben Shakespeare-ből merítő dráma a romantika első diadalai közé tartozott. *Charles VII chez ses grands vassaux* — legkülönb tört. darabja — a klasszikus formákhoz ragaszkodik, de csak azért, mert D. meg akarja mutatni, hogy a hely- és időegység korlátaival is megbirkózik, ha kell. A színpadon ép oly termékeny, mint a regényben. Melodrámának vagy még inkább rémdrámának tekinthető művei (leghíresebb a *Tour de Nesle)* másodrangú színpadokon máig is népszerűek. Jelentősebb ezeknél irod. tört. szempontból az *Antony* (1831), amely a romantikus hős típusát teremtette meg, modern jelmezben: az ismeretlen származású, zordon szép ifjút. Ebbe a darabjába D. hosszú vitát is szőtt bele a romantikus drámáról. Előszavaival egyébként is élénk részt vett a romantika elméleti harcaiban. Későbbi darabjainak jó része egyszerűen regényeinek hatásos színrealkalmazása.

D., mint regényíró, már egy század óta változatlan sikerrel szórakoztatja az embereket milliólt. Regényei többnyire a lapok tárcáiban jelentek meg (roman feuilleton). D. mestere volt ennek a műfajnak. Egyáltalán nem stílusművész; megszámlálhatatlan alakjai sem jellemek. Ellenben tud érdekes mesét szőni, fel tudja dolgozni a francia történelem minden nevezetes korszakát, keresztül-kasul, a történeti alakok és események köré lerakódott anekdóta- és pletykarétegek ügyes felhasználásával; a gyanutlan olvasóval el tudja hitetni, hogy komolyan ismeri a történelmet. A *Trois Mousquetaires* (1844) és folytatásai *(Vingt ans après, le Vicomte de Bragelonne)* meg a *Comte de Monte-Christo* (1844—45) kötet-áradatai nemcsak hogy máig népszerűek, de évtizedeken át kiváló elmék mese-szükségletét elégítették ki. *Benedek.*

D., *Alexandre*, ifj., francia színműíró, a regényíró A. D. fia, *1824 †1895. Versíráson kezdi *(Péchés de jeunesse*, 1847), aztán a regényre tér át, de a *Dame aux camélias* és *Diane de Lys* c. regényei dramatizált alakjukban olyan sikert aratnak, (1852 és 53), hogy ettől fogva munkásságának súlypontja a színpadra helyeződik. Ezután írt néhány regénye közül az *Affaire Clémenceau* (1866) nevezetes még; ezt más alkalmazta színre. D. az ötvenes évektől haláláig uralkodott a színpadon s még ma is igen gyakran játsszák, hazájában és a külföldön egyaránt.

D. tovább fejlesztette, megnemesítette és eszmék szolgálatába állította a scribe-i technikát. Darabjai *tézises drámák*; céljuk egy erkölcsi tétel bizonyítása, kiélezett (sokszor kivételes) esetek dramatizálásával, dialektikus eszközökkel. A szerzőt minden darabban képviseli egy alak, a »raisonneur«, — egy önzetlen úriember, akinek nincs más dolga, (pl. *de Ryons* az *Ami des femmes*-ban), vagy egy közjegyző, aki a családnak nemcsak vagyonát kezeli, de egyéb ügyeiben is a gondviselés szerepét játssza. (Ennek helyét később, *Brieux* darabjaiban, a háziorvos foglalja el.) A többi alaknak is jut a szerző elmésségéből egy sereg »mot d'auteur«; mind egyformán elmések.

D. a családi élet tisztaságát akarja szolgálni darabjaival. Ideálja a tisztes polgári család, amelyet ő, mint törvénytelen szülött, oly keservesen nélkülözött gyermekkorában. A *Dame aux camélias* még romantikus szentimentalizmussal veszi körül a kurtizán alakját, de azért meghátráltatja a polgári erkölcsök előtt. A *Demi-Monde*-ban már pórul jár a »bestia«, aki be akarja lopni magát a tisztességes társaságba. D. könyörtelen az asszonyi bestiával szem-

ben; kiadja a jelszót: »öld meg!« A férjnek is kötelessége a hűség; de ha megtévedt (amiben egy »bestia« rendesen hibásabb, mint ő) — az asszony legföljebb ijesztgesse a »szemet szemért« elvével (*Francillon*). Az elcsábított leány, a törvénytelen gyermek sorsa sok szép szónoklatra ád alkalmat D.-nak. Az általános polgári felfogást megelőzte annyival, amennyivel a sikerre számító drámaírónak szabad. Ma már nagyjában túl vagyunk eszméin és kifejezési formáin; idealizált alakjai és esetei nem hatnak meggyőzően, dialektikája és szerzői elmésségei elavultak kissé; de van valami a darabjai fölépítésében, a megmozgatott érzelmekben, ami nem engedi még letűnni őket a színpadról.

Nevezetesebb és nálunk is nagy sikerrel játszott darabjai az említetteken kivül: *Question d'Argent, le Fils naturel, le Père prodigue, les Idées de Mme Aubray, Une visite de noces, la Princesse Georges, la Femme de Claude, M. Alphonse, l'Étrangère, la Princesse de Bagdad, Denise.*

D. a raisonneur-ök tirádáin kivül hosszú előszavakban és külön füzetekben is fejtegette eszméit, egyre prófétaibb és pesszimisztikusabb hangon szólalva fel a családi erények és a tiszta szerelem érdekében.

Összes színművei és előszavai: *Théâtre complet*, 7 köt., új kiad.: 1890—93. — L. A. *France: La vie littéraire* és J. *Lemaître: Impressions de théâtre.* *Benedek.*

Dumur (ejtsd: dümür), *Louis*, francia regényíró, *1860. Számos, meglehetősen jelentéktelen regény után nagy népszerűségre tett szert egy brutális színekkel megírt, kirívó tendenciájú regény-trilógiájával, amely a világháborúból veszi tárgyát. Az első regény *Nach Paris* az 1914-iki német betöréssel foglalkozik, a második *Le boucher de Verdun* a Kronprinz kicsapongásait, és a harmadik, *Les défaitistes* a párizsi német kémkedést tárgyalja. *Kállay.*

Dunás *ben Lábrát*, a X. században élő északafrikai származású spanyol zsidó grammatikus, ki úttörője az arabs-héber összehasonlító nyelvtudománynak. Ő az első, aki az arabs poézis metrikáját a héber költészetben alkalmazta és evvel új irányt teremtett a középkori héber poézisben. Nyelvtudományi művei nagy befolyással voltak a tudományos héber nyelvtan fejlődésére. Magyar nyelven D. életéről és munkásságáról értekezett *Steinherz* I. (Budapest, 1885). *Weisz.*

Dunbar (ejtsd: dönbár), *William*, skót költő, *1465. †1530. A középkor és a renaissance mesgyéjén, »Chaucer és Spenser kora között a legnagyobb angol költő« (Gosse). Legfontosabb művei az allegorikus *The Golden Targe* s a szatirikus *The Dance of the Seven Deadly Sins. The Thistle and the Rose* IV. Jakab skót király házasságára készült. Allegorikus műveiben Chaucert követi, de szabadabban szárnyal szatiráiban. Megemlítendők még: *The Lament for the Makaris; The Merle; The Flyting.* *Rózsa.*

Dupont (ejtsd: düpón), *Pierre*, francia lirikus, *1821. †1870. A természetnek, a nehéz paraszti munkának, szegények és nyomorultak szenvedéseinek költője. Fontosabb gyűjteményei: *Chants et chansons* (1852—4); *Chants et poésies* (1861).

Dupouy (ejtsd: düpuj), *Auguste*, francia lirikus, *1872. Klasszikus hajlandóságú költő, két szerelme van: a görög művészet tökéletessége és a tenger. Ez a két szenvedélye tölti be költészetét is. *Parlances* c. kötetét az Akadémia megjutalmazta.

Dupuy (ejtsd: düpüj), *Ernest*, francia író. *1849. Számos párizsi liceumban volt tanár. Mint lirikus V. *Hugo* és *Sully Prudhomme* tanítványa; bőségesen áradó verseiben az ember örök szenvedéseit énekli. Reprezentáns verskötete *Les Parques.* Verseken kivül irodalmi tanulmányokat is írt (*Les grands maîtres de la littérature russe, La jeunesse de Victor Hugo, Le paradoxe sur le comédien*).

Durand-Fleury, *Alice*, l. *Gréville.*

Durocher (ejtsd: dürosé), *Léon*, bretagnei származású francia író, *1862. költő, dalszerző, drámaíró és humorista. Egyik melegszívű ápolója a kelta hagyományoknak. 1899. őt magát is barddá ütötték. Nem sokkal ezután megalapította a *Breton cabaret*-t, mely az 1900-iki világkiállítás egyik nevezetessége volt. Legfőbb irodalmi jelentősége, hogy egyik mestere volt a mai francia chansonnak.

Durtain (ejtsd: dürteen), *Luc*, eredeti nevén André *Nepveu*, *1881., foglalkozására orvos, francia költő és regényíró. Mint lirikus az unanimisták csoportjához tartozik s résztvett annak idején az *Abbaye* megalapításában. Első verskötete a *Kong Harold*, amelyet egy cirkálóról írt a Spitzbergákon. Legjelentősebb verskötete *Le retour des hommes*, a háboru után jelent meg. Mint az unanimisták legnagyobb része, D. is rímtelen szabad versekben ír. Regényei közül említésre méltó a *Douze cent mille*, egy főnyeremény története és *La source rouge.* Legujabb regénye: *Ma Kimbell*, egy motorkerékpáros úti élményeit foglalja össze expresszionista stílusban. *Kállay.*

Du Ryer (ejtsd: du rié), *Pierre*, francia drámaíró, *1600 k. †1658. Tragikomédiákkal kezdte: *Arctaphile, Clitophon, Lisandre et Caliste* stb. Aztán áttért a tragédiára: ebben a műfajban kortársai *Scévole* c. művét tartották legtöbbre.

Dusch, *Joh. Jak.*, *1725. †1787., német író. Verseiben, prózájában a leglaposabb ál-klasszicizmust képviseli. Bőbeszédű, ittott szentimentalizmussal befuttatott *Erkölcsi levelei* (*Moralische Briefe zur Bild. des Herzens* 1759) páratlan népszerűségre tesznek szert. (Magyarra fordított belőlük: *Barótzi* Sándor 1775, *Verseghy* Ferenc 1786, kézirat. Van francia, dán, holland fordításuk). V. ö. G. *Deiche: J. J. D.* (1910.) *Turóczi-Trostler.*

Dutka *Ákos*, *1881. Költő, kritikus és esztétikus. Nagyváradi ujságíró korában résztvesz a *Holnap*-társaság megalakítá-

sában, amely nemsokára meghozta az irodalom forradalmát. D. műveiben (*Vallomások könyve*, 1904. *A föld meg a város*, 1908. *Uj verses könyv*, 1912) erős Ady-hatás alatt áll.

Duun, *Olaf*, *1876., naturalista norvég regényíró. Legjobb regénye *Paa tvaert* (Keresztben, 1909), melyben a norvég falusi népet rajzolja. Irt egy regénytrilógiát is a Juvikingek családi történetéből: *Juvikinger* 1918, *I blinda* 1919, *Strobrylopps* (A nagy lakodalom 1920).

Duval (ejtsd: düval), *Alexandre*, francia színműíró, *1767. †1842. Színművei és operaszövegei korában népszerűek voltak, az egyiket (Edward Skóciában) Verseghy Ferenc fordította magyarra. Erősen támadta Victor Hugo-t, mert őt okolta a francia dráma hanyatlásáért.

Duvernois (ejtsd: düvernoa), *Henri*, *1875. Párizsban, ujságíró, színpadi szerző és elbeszélő. A vaudeville könnyed hangjával és mulatságos figuráival frissíti fel az analitikus regényt. *Crapotte* regényében igen eredeti művészettel tudja egy jelentéktelen asszonyka hanyag fecsegése mögé a legérdekesebb megfigyeléseket elrejteni. Legsikerültebb írásai a *Fifinoiseau* kecses novellái. Irt néhány bájos és mulatságos s olykor kissé csípős vígjátékot. *Kállay.*

Dux *Adolf*, *1822. †1881. Német ujságíró volt Pozsonyban. 1854. óta a *Pester Lloyd* főmunkatársa volt haláláig. Számos kritikai és esztétikai cikke jelent meg magyarul és németül. *A bohózat elmélete* c. művével pályadíjat is nyert. Eredeti műveinél azonban sokkal fontosabbak fordításai. A magyar irodalmi művek legjelesebbjeit D. fordította németre. *Arany* és *Petőfi* költeményeit, *Jókai*, *Eötvös* és *Gyulai* műveit, *Katona Bánk bán*ját, stb. az ő fordításaiból ismerte meg a német közönség. *Lengyel.*

Duyse, *Prudens van*, flamand költő, *1804. †1859., a nacionalista flamand mozgalom egyik irodalmi vezéralakja. Irt idillikus tartalmú, főleg a gyermeki lélekkel foglalkozó költeményeket, drámákat s *Jakob van Artevelde* c. nagy történeti elbeszélő költeményt.

Düntzer, *Heinrich*, *1813. †1901., német irodalomtörténész, kiadó, életrajzíró. Ma is nélkülözhetetlenek pedáns, szóhoz tapadó, minden részletre kiterjedő, de rendkívül tanulságos magyarázatai a ném. klasszikusokhoz. (*Erläuterungen zu d. Klassikern* 1885—1892, 85 füzetben.)

Dvořák (ejtsd: dvorzsák), *Arnošt*, *1880., cseh drámaíró és novellista. A szimbolikus tört. dráma művelője; a tört. mult szereplőit emberileg a mai korhoz hozza közel. Színdarabjai: *Král Václav IV.* (IV. Vencel király, 1910); *Husité* (A husziták). *Matěj Poctivý* (Mátyás, a becsületes) c. vígjátéka az 1918 utáni idők szatirája. Legutolsó drámájáért (*Bílá hora* = Fehérhegy) az 1925. államdíjjal tüntették ki.

Dvorzsák *János*, pápai prelátus, *1850. Egyházi tárgyú munkáin kívül írt egy *Idézetek Tárát*, mely németül is megjelent, továbbá latin és német anekdota-lexikont.

Dyce (ejtsd: dájsz), *Alexander*, angol irodalomtörténetíró, *1798. †1869. Alapos kutató, híres nagy Shakespeare-kiadása. Korában ő tanulmányozta legalaposabban Shakespeare kortársait, akiknek műveit ki is adta.

Dyer (ejtsd: dájer), *John*, angol költő, *1700. †1758. Legjobb és legismertebb műve a szép természeti leírásokat tartalmazó *Grongar Hill*. Wordsworth sokra becsülte, szonettet is írt hozzá.

Dygaszinski, *Adolf*, *1839. †1902., lengyel író, pedagógus s a népszerűsítő tud. irodalom egyik érdemes munkása. Főnevezetessége az, hogy — bár maga keveset alkotott — ő tekinthető a lengyel irodalomban a naturalisztikus irány megindítójának. A magyar *Bársony* István természeti képeihez hasonló munkái: *Z ognia Życia* (Az élet tüzéből); *Z pól i lasów* (Az erdő és mező világából).

Dyk, *Viktor*, *1877., cseh költő és prózaíró. D. a szimbolikus iskola elleni visszahatásnak legjellegzetesebb képviselője, aki kegyetlen szatirával és iróniával bírálja el az élet minden vonatkozását s akinek költészetét gyakran hatja át a túlfűtött nacionalista érzés. Lírikus gyűjteményei a *Síla života* (Az élet ereje) és a *Marnosti* (Hiábavalóságok). Regényeiben és novelláiban szatirája nem egyszer meleg humorrá enyhül; ilynemű ismertebb alkotásai: *Prosinec* (December); *Konec Hackenschmiduv* (H. vége); *Akta pusobnosti Čertova Kopyta* (Lóláb tevékenységének aktái, regénysorozat, 1906); végül legujabban a *Muj přítel Čehona* (Barátom C., 1925) és *Prsty Habakukovy* (H. ujjai, 1925), amelyek a Bécccsel szemben 1918-ig lojális cseh típus hirtelen pálfordulását s az ellenkező végletben, a kommunizmusban végződő forradalmiságát karrikírozzák ki érdekfeszítő cselekmények keretében. Említendő drámái: *Zmoudření dona Quijota* (D. Q.-nak megjött az esze) és *Ondřej a drak* (András és a sárkány). *Podhradszky.*

Dymov, *Oszip*, családi nevén *Perelmann Oszip Izidorovics*, orosz író, *1878. Elbeszéléseket, regényeket és színdarabokat ír. Az erótika nagy szerepet játszik naturalisztikusan megírt, meglehetősen csekély értékű műveiben. Legsikerültebb a *Nju* c. drámája, bár inkább lírai költemény, mint dráma. Magyarul megjelent: *A Vlász gyerek*, F. Barabás A. 1922; *A nagy ember*. F. Piroska K. 1921; *Nju*, 1925. (Vígszínház).

Dyssord (ejtsd: diszór), *Jacques*, eredeti nevén Jacques *Moreau de Bellaing*, francia író, *1880. Ujságíró, kritikus, költő és regényíró. Mint költő a fantaisisták csoportjához tartozik. Főleg a demimondain Párizst rajzolja.

Dzsajadeva, XII. sz. közepén élt bengáliai hindu lírikus. *Gitagovinda* (Krisna éneke) c. drámája a hindu irodalom egyik kiváló alkotása, különösen lírai részei révén, melyeket, mint az énekek énekét, a hinduk képletesen vallásbölcseleti allegóriáknak tartanak.

Eastman (ejtsd: isztmen), *Max*, amerikai költő, *1883. Híres verskötete: *Enjoyment of Poetry* a költészetnek az életre tett gazdagító hatásáról szól.

Eber *(Eberus), Blasius*, XVI. sz.-beli bécsi nyomdász, hét ismert kiadványa közül kettő (egy 1572-es Werbőczi és *Ponciánus históriája)* magyarnyelvű; az utóbbi gót betűkkel.

Éber *László*, művészeti író, *1871. A művészettörténet egész körére kiterjedő sok cikket és tanulmányt írt folyóiratokba. Főleg magyarországi művészeti emlékekkel foglalkozott. E nemben jelentősebbek Magyarország középkori falfestményeiről és az árpádkori művészet történetéről írt dolgozatai. Önállóan megjelent művei: *Donatello* (Budapest, 1903); *Művészettörténeti olvasmányok* (u. o. 1909). Szerkesztette a *Művészeti Lexikont* és munkatársa e lexikonnak. Fordításai közül említendők: Romain *Rolland*: *Michelangelo, Van Gogh levelei*, és több szépirod. mű.

Ebers, *Georg*, *1837. †1898., német egyiptologus és író. Történelmi regényeket írt leginkább a régi Egyiptom életéből. Értékesek: *Eine ägyptische Königstochter*, hősnője Nitetis, Amasis király leánya. *Uarda* a Ramses korbeli ó-egyiptomi életet tárja fel előttünk, *Die Schwestern* Memphisbe vezet, nevezetesen Serapis templomába és a Ptolomäusok királyi palotájába, *Der Kaiser* Hadrian császárról és kegyeltjéről, Antinousról szól, míg a *Homo sum* a Sinai tövében, a VI. században élt anachorétákkal ismertet meg. Ez E. legjobb regénye. A német történelemből vett regényei gyöngék. *Geschichte meines Lebens* érdekes, mert önéletrajzán kívül leírja korának politikai és társadalmi eszméit. Mint archeológus arról nevezetes, hogy 1872. Thébában egy orvosi könyv papyrus-kéziratát fedezte fel (a leipzigi egyetemi képtárban őrzik), melyről *Papyros Ebers* címen kétkötetes tanulmányt írt. Értékes tudományos munkái: *Durch Gosen zum Sinai, Ägypten in Wort und Bild, Ägypt. Studien*. Összegyüjtött munkái 32 kötetben jelentek meg.

Ebner-Eschenbach, *Marie von*, *1830. †1916., a német írónők egyik legnagyobbja. Morvaországi grófi családból *(Dubsky)* származott, s férje altábornagy volt az osztrák hadseregben. Az írónőt gyermekéveinek tapasztalatai bevitték úgy az előkelőek, mint a szűkölködő nép világába s ezeket a tapasztalatokat használja gazdag költőiségű képzelete regényeiben és elbeszéléseiben. A nép sorsának küzdelmes nehézségeit forradalmi tendencia nélkül, de semmit sem takargató igazsággal és erős erkölcsi meggyőződéssel rajzolja *Das Gemeinde-Kind* c. regényében (1887), de elbeszéléseinek legjavában, így az *Er lasst die Hand küssen* és az *Eine Totenwache* címűekben is. Derűsebb, bár szintén nehéz sorsot ír le *Die Unverstandene auf dem Dorfe* (1889). Amilyen tiszta a költőnő látása a népi tárgyú művekben, époly igazságos akkor is, mikor a maga osztályának alakjai felé fordul. Meglátja itt a hibák mellett a jót is: az erkölcsi kényességet, mely egy pillanatnyi gyöngeségért egy életen át vezekel *(Unsühnbar*, 1890), a hangos úri tempók mögött az érző szívet *(Komtesse Muschi)*, a halála után is fölemelőn, tisztítón ható női nemességet *(Uneröffnet zu verbrennen)*. Problematikus lelkek rajzától sem riad vissza *(Glaubenslos*, 1893), az élet egyszerű, idilli játékai közt is otthon van *(Die Freiherrn von Gemperlein, Die arme Kleine*, 1903). Páratlan megérző finomsága a gyermekek rajzában, s még állatok sorsának festésében is *(Krambambuli)*. E. fő jellemvonásai: tiszta, érett bölcseség és nemes jóság; ezek adják munkáinak emberi tartalmát. De mint realista művész is egyike E. a legnagyobbaknak: s az élet színét festeni, az élet nyelvén beszélni és beszéltetni kevesen tudnak úgy, mint ő. Költői sikere és hírneve, mely az évekkel egyre fokozódott, legtisztábbak s a legmegérdemeltebbek közül való. — Összegyüjtött műveinek egy kiadása Berlinben 1892. jelent meg 6 kötetben. L. Käthe *Offergeld: M. v. E.*, Münster 1917, M. F. *Radke: Das Tragische in den Erzählungen von M. v. E.* Magyarul: *Lantos* Helén, *Marie von E.*, a *Nyugat* 1921-es évfolyamában. Magyarul több műve: *Krampampuli, Felbontatlanul elégetendő*, stb. *Kecskeméti.*

Eça, *de Queiroz*, portugál író, *1845., a naturalista regény megalapítója a port. irodalomban. Főmunkája, *Amaro atya*, kitűnő társadalmi korkép.

Echegaray (ejtsd: ecsegaráj), *José*, spanyol színműíró, *1832. †1916., hivatása szerint mérnök, sőt fizikai és matematikai művek szerzője, azonkívül politikai szónok, volt pénzügyminiszter, a modern spanyol színműirodalomnak a külföldön, minálunk is, legismertebb képviselője. E. a lelket elemző naturalista irány költője, drámáiban, mint Ibsen, társadalmi és emberi problémák rajzolását, illetve megoldását keresi: minden színműve egy-egy program. Erősen színez, hatásos jelenetekkel, szenvedélyes szavakkal és kitörésekkel húzza alá, amit ő akar mondani szereplői által a közönségnek. Házasságtörés, szerelmi szenvedély darabjainak fordulópontja. Nálunk is sűrűn adták *A nagy Galeotto, Marianna, A folt, amely tisztít, Szent-e vagy őrült?* címűeket. Egyéb megemlítésre méltó színművei: *Mar sin orillas* (Tenger part nélkül) és *Vida alegre y muerte triste* (Víg élet és szomorú halál.) *Honti.*

Echeverria (ejtsd: ecse-), *Esteban*, argentinai spanyol költő, *1809. †1851. Lírai és epikus költeményeit, melyek hazája legkiválóbb költőjévé avatták, főleg Lamartine és Byron hatása alatt írta. Műveiből *Kőrösy* Albin fordított magyarra.

Eck *(Echius), Bálint*, humanista, *1494. †1550 k. Lengyelországból hazánkba költözött, a Thurzó-család nevelője, majd Bártfa főbírája lett. Számos latin költői munkája közül legjobb kis ars poetica-ja *(De arte versificandi opusculum*, 1515).

Ecke-dal, közép felnémet elbeszélő költemény, (XIII. sz. első fele). Tárgyát

a Dietrich von Bern monda köréből meríti. (D. és Ecke óriás harca).

Eckehart, l. *Ekkehart.*

Eckermann, *Johann Peter,* *1792 †1854., német író. Önálló művei (*Beiträge zur Poesie mit besonderer Hinweisung auf Goethe,* 1822, újra kiadta K. *Wendriner,* 1911; *Gedichte,* 1838) jelentéktelenek, de Goethevel folytatott *Beszélgetései* (*Gespräche mit Goethe in d. letzten Jahren seines Lebens,* I—II. 1836, *III.* 1848; a tervbe vett IV. rész tollba tört. Kiadta Fr. *Tewes,* 1905) halhatatlanná tették a nevét. Szinte feminin önállótlansággal, páratlan reagáló képességgel élte bele magát Goethe világába s a költő környezetéhez tartozók között nem akadt senki, akinek sikerült volna őt ilyen sokoldalú, bizalmas megnyilatkozásokra birnia. A beszélgetések során felvetődik s közvetetlen megvilágításba kerül Goethe életének, költészetének, küldetésének, németségének, korának, majd minden problémája. Minden későbbi G. konstrukciónak vagy képnek itt van a csírája. Igaz viszont, hogy E. csak nagyritkán közelíti meg Goethe Kozmoszának középpontját, a maga erején csak a periferiákig jut el, ezért ha Goethe magára hagyja, tüstént szóhoz jut lappangó racionalizmusa s a megjegyzések egyikének-másikának filiszter laposságа az ő rovására irandó. Az újabb kutatás eredményei alapján ezenfelül egyszersmindenkorra le kell számolnunk azzal a legendával, mintha E. nem lenne egyéb Goethe fonográfjánál. A beszélgetések között vannak nyersen odavetett, gondosan kidolgozott naplójegyzetek, sokfelől összeszedett s egybeforrasztott, idegen források alapján koholt, szószerinti hűséggel megrögzített részletek. Sokszor stilizál, főleg ha élő emberekről esik szó, máskor Goethe pózában éli ki a maga passzivitásra itélt képzeletét s legfeljebb ha értelmük szerint adja vissza a valóságban lefolyt beszélgetéseket. De így is marad hiteles vagy hitelesített anyag bőven s nincs egyetlen szava, amelyen ne hagyott volna nyomot Goethe: E. ma is legfontosabb forrása a Goethe világának. A *Beszélgetések* legújabb, legteljesebb kiadását H. H. *Houben* rendezte sajtó alá (1925). V. ö. R. M. *Meyer, Gestalten u. Probleme* (1905); J. *Petersen: Die Entstehung der E.-schen Gespräche* (1925); H. H. *Houben, J. P. E.* (1925).

Turóczi-Trostler.

Eckhardt *Ferenc,* történettudós, egyetemi tanár. Műveit a szellem-, gazdaság- és társadalomtörténeti szempontok figyelembevétele jellemzi. Főbb művei: *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terezia korában, Bevezetés a magyar történelembe.*

E. *Sándor,* *1890. Francia irod. történész, egyetemi tanár. A XVI. sz. francia költészetét és a magyar szellemtörténet francia vonatkozásait kutatja. Legjelentősebb műve: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Művészien fordította le franciára *Ady* Endre verseit.

Eckstein, *Ernst,* német író. *1845. †1900. Versei közül a *Venus Urania* c. humoros eposz, humoreszkjei közül *Ein Besuch im Karzer,* regényeiből *Die Claudier, Aphrodite, Nero* a legkiválóbbak. A *Klaudiusok* ifjúsági átdolgozásban, *Aphrodite* teljes fordításban jelentek meg magyarul.

Eecrevisse, *Pieter,* flamand író, *1804. †1879. Számos történeti regényben dolgozta fel hazája történetének nevezetes korszakait, így a Witt-testvérek életét, Egmont összeesküvését, stb. Irt társadalmi erkölcsrajzokat is.

Ecsedi *István,* *1885. Etnografus. Főművei: *A hortobágyi puszta természeti viszonyai, tekintettel a mezőgazdaságra, Az első magyar iskolai kéziatlaszok, Karacs Ferenc élete és művei, A debreceni népies építkezés, Debrecen és a Hortobágy-puszta leírása.*

Edda-dalok (l. az *Izlandi irodalom* cikket is). Kétféle Eddát különböztetünk meg, a régebbit és az újabbat. Előbbi az északiak gazdag és szines mitológiájáról szóló, IX—XII. sz. között keletkezett népköltemények első írott gyűjteménye, egyúttal a germán költészet legősibb emléke. Versben (speciális Edda-versformában) van írva. Két legrégibb kézirata a *codex regius* (kopenhágai kir. könyvtár) és a *codex arnamagnaeanus* (kopenhágai egyetemi könyvtár). A gyűjtemény a XIII. sz.-ból való, szerzője ismeretlen. 1643. táján fedezték fel. A külföld figyelmét *Jacob Grimm* irányítja rá (1835.), 1851. *Karl Simrock* németre fordítja. Azóta több nyelvre fordították, németre is még néhányszor, magyarra *Gábor* Ignác (1903.). (L. *Heinrich G.*: az Edda eredete. Bpesti Szemle, 1893). Az újabb E. *Snorri Sturluson* műve, 1230. körül készült, legrégibb ismert kézirata 1300. körül (Sturluson halála után) íródott. Felfedezésének ideje: 1628. Upsalában őrzik. Formája (a *Hattatal* c. költeményt kivéve) próza, tárgya bevezetés a költészettudományba, leendő énekesek számára. A Gylfi királyról szóló sagaval kezdődik (*Gylfaginning*), amely rövid áttekintést nyújt az egész régi skandináv mitológiáról. Utána következnek *Bragi* oktatásai (*Bragaraedur*); Bragi, a legöregebb skáldok egyike kiegészíti és magyarázza a sagat. Azután jön a használatos fordulatok és körülírások felsorolása, a különböző versnemek ismertetése, majd a mondottak alkalmazását példázó Hattatal, dicsőítő ének Sturluson norvég pártfogóira, Haakon királyra és Skuli hercegre.

Juhász A.

›Édesanyám keresztje‹ (*la croix de ma mère*). *Voltaire* darabjaival (*Zaïre*) kapcsolatban a kritika gyakran gúnyosan emlegeti az É.-t, mint rég elszakadt rokonok egymásra ismerésének sablónos eszközét. L. még: *Anagnorizmus.*

Édes *Gergely,* *1763. †1847. A rímet időmértékkel egyesítette. A *leoninus*-verselés mestere volt. Költészetét kortársai sem becsülték sokra, csak a forma mesterét látták benne.

Edgeworth (ejtsd: edzswörsz), *Mary,*

angol írónő, *1767. †1849. Első művében, a *Letters to literary Ladies*-ben a nőemancipációt sürgeti. Elbeszélései nagyon népszerűek lettek. Első híres regénye *(Castle Rackrent)* egy züllött ifjú nemes története erős szociális aláfestéssel. A *Patronage* a felsőbb körök erkölcstelensége, a *Harrington* a zsidósággal szemben kifejezésre jutó előítéletek ellen kel ki. Nagy érdeme, hogy az ír nép jellemét kidomborítva, ennek a népnek életét, mondáit és szokásait dolgozta fel műveiben s e tekintetben Scottnak ösztönzésül szolgált. E. kitűnő elbeszélő, keresetlen a nyelve s mindig bátran szállt síkra a bűn és az igazságtalanságok ellen. Értékes ifjúsági elbeszélései: *Harry and Lucy, Rosamond, Simple Suzan.* *Rózsa.*

Edinburgh Review, előkelő angol folyóirat, a whig-párt hatalmas orgánuma; a kritika és stílus szempontjából is vezető szerepe volt mindig. Alapították 1802. Munkatársai között volt Macaulay is.

Editio = könyvkiadás, melynek többféle faját szokták megkülönböztetni. *E. princeps* = valamely mű legelső, *E. primaria princeps* = az első teljes szövegű, *E. primitiva* = az első szövegfogalmazás kiadása. *E. secunda* etc. az egymásután következő kiadások, *E. definitiva, ultima,* vagy *ne varietur* = a véglegesen megállapított szövegű kiadás. *E. posthuma* = a szerző halála után megjelent, *E. optima* = a legjobbnak jelzett, *E. emendata* = helyesbített, *E. castigata, purificata, castrata* = kihagyásos, vagy átdolgozott, *E. interpolata* = betoldásos, *E. in usum Delphini, scholarum, tyronum* = iskolai szemelvényes kiadás.

Edschmid, *Kasimir,* *1890. német expresszionista költő. Program- és irodalmi beszédeiben *(Über den Expressionismus in der Lit. u. die neue Dichtung* 1919; *Flaubert u. Hamsun* 1922) irodalom szemléletében *(Die doppelköpfige Nymphe* 1920; *Der Bücher-Dekameron* 1923) mindig európai szószéken áll, tiltakozik a pozitivista művészet ellen, de nem éri be az eddigi formák, nyelv és tárgyak forradalmasításával, hanem új, ezer fényben és színben lihegő stílusban szólaltatja meg a hétköznapiságából kifejtett, megváltott valóságot. Fanatikus látomássá korbácsolja az egész világot, életre fakasztja az irodalmi exotikum minden betemetett forrását s rokonságot tart az önkívület minden korával és formájával. Eleinte még nyomon követhetni a láz kialakulásának az útját, de később egyre megfoghatatlanabb, megmérhetetlenebb az üteme. Alakjainak lába alól elpárolog a föld, fejük felett elúszik a levegő s már csak az extázis kegyelméből élik utopisztikus életüket. Művei: *Die sechs Mündungen* (1915, nov.); *Das rasende Leben* (1916, nov.); *Timur* (1916, nov.); *Stehe von Lichtern gestreichelt* (1919, vers.); *Die Fürstin* (1920, nov.); *Die achatnen Kugeln* (1920, reg.); *Kean* (1921, dráma); *Frauen* (1922, nov.); *Die Engel mit dem Spleen* (1923). *Turóczi-Trostler.*

Edwards, *Amely Blandford,* angol írónő, *1831. †1892. Útleírásokat, regényeket és balladákat írt. Magyarul megjelent: *Lea, a divatkölgy, Borbála, A nyomaveszett.*

E. *Richard,* angol drámaíró, *1523 k., †1566. *Palamon and Arcite* c. drámája, melyet 1566. adtak elő, a legrégibb angol drámák egyike.

Eeden, *Frederik van,* németalföldi költő, *1860. Híres állatmeséi mellett költeményeket, színdarabokat, regényeket is írt. A *De Nieuwe Gids* c. folyóirat szerkesztője.

Eekhoud, *Georges,* belga regényíró és lírikus, *1854., naturalista regényeket ír, amelyekben lüktető, hatalmas erejű leírásokban festi szülőföldjének hibáit és mámoros dőzsöléseit. Ismertebb művei: *Kermesses, Kees Dovrik* és *La nouvelle Carthage,* a mai Anvers romlottságának megkapó freskóit adják. Mint lírai költő pályája kezdetén gyakran énekelte meg Flandria falusi népét. *Kállay.*

Eftaliótis, *Adjirisz,* *1849. Ezen az írói álnéven kezdett publikálni 1889 óta a iesbosi születésű görög Michailidisz Kleanthisz novellákat a görög, főleg lesbosszigeti népéletből *(Szigeti történetek,* 1894, *Az öreg Dimosz iratai,* 1897), melyek e műfajra a legtökéletesebb példák az újgör. irodalomban.

Eftimiu, *Victor,* albániai születésű modern román költő és író. *1886. Több kötet vers, novella és regény mellett írt történelmi és társadalmi drámákat és vígjátékokat is. Versei és verses drámái erőteljes, szép román nyelvükkel tűnnek ki. Színművei közül egynéhányat a kolozsvári magyar színház is előadott. Ford. *Kádár Imre.*

Egan (ejtsd: ígn), *Pierce,* angol humorista, *1772. †1849. Óriási sikere volt a korabeli London szórakozásait bemutató művének, melynek címe: *Life in London: or the Day and Night Scenes of Jerry Hawthorn and his elegant friend, Corinthian Tom.* Cruikshank illusztrálta.

Egeberg, *Edvard,* *1855. Dán író, komoly és szeretetreméltó elbeszélő. Nevét 1899. megjelent műve, *A halál kapujánál,* tette ismertté. Későbbi művei közül *A nép tanítója, Álmok, Vándorok, A pap* és a *Dombok között* c. verskötete válnak ki.

Egerváry *Jenő,* *1891., magyar matematikus. Értekezéseiben speciális integrálegyenletek megoldását és algebrai egyenletek gyökeloszlásának kérdéseit tárgyalja.

Egge, *Peter,* *1869., norvég regény- és drámaíró. Legjobb társadalmi regénye *Hjärtet* (A szív, 1907) modern házassági történet. E. értékes leírásokat adott az északnorvég parasztok életéből. Jeles ifjúsági művei is vannak. Érdemeiért 1916 óta állami írói nyugdíjat élvez.

Eggleston, *Edward,* amerikai regényíró, *1837. †1902. Metodista pap volt, számos regényt írt az emberszeretetről s a vallásos érzéssel űzött visszaélésekről. Legismertebb a *Hoosier*-sorozat és a *Világ vége* (magyarul is megjelent 1888.).

Egill Skallagrimsson, izlandi költő, *904.

†990. Tengeri rabló volt, s kalandjait az Egils sagája mondja el. A fia elvesztésekor írt *Sonartorrek* c. éneke fenségével és erejével a skandináv irod. egyik legkiválóbb alkotása. *Fő-váltság* c. dalát élete váltságdíjául írta.

Ego, *1881., *Fried* Margit, Dr. Rózsavölgyi Mórné írói álneve. Regényei (*Mari, Médi szenvedései*) és ifjúsági művei (*Dacos Miska, A régi ház gyerekei, Komoly Novák Magda, Mai lányok*) igen népszerűek, kedves előadásuk s a bennük megnyilatkozó erős szociális érzék és tiszta emberszeretet miatt.

Egotizmus, *Stendhal*-alkotta szó; tartalmában bennefoglaltatik a felsőbbrendű ember önzése és az *én* elemzésével való foglalkozás. A »t« betű tehát arra jó, hogy ezt a két dolgot megkülönböztesse a hétköznapi ember kicsinyes önzésétől. L. Stendhal posthumus művét: *Souvenirs d'Egotisme* (1892).

Egressy *Béni*, *1813. †1851. *Erkel* Ferenc leghíresebb operáinak szövegét E. írta. (*Bánk bán, Hunyadi László.*) Népszínműveket írt és színműveket fordított. E. zeneszerző is volt: a *Szózat* zenéjét ő alkotta.

E. *Gábor*, *1808. †1866. Előbb vidéki színész, majd haláláig a *Nemzeti Színház* tagja. Részt vett a szabadságharcban, a fegyverletétel után évekig külföldön bujdosott. *Bánk bán* első sikere E. nevéhez kapcsolódik; Kolozsvárt 1837. az ő játékából értette meg a közönség *Katonát*. *Petőfi*nek bizalmas barátja volt. Külföldi bujdosásáról *Törökországi naplójában* számol be. Sokáig buzgólkodott a színművészeti Akadémia felállítása érdekében. *Színészet könyve* címen szakmunkát írt.

Egri *György*, el. isk. igazgató és író, *1861. Országszerte használt népisk. tankönyvein kívül nagyszámú kötetben megjelent mesét és elbeszélést írt (*Karikakirály haragja, Erdőn-mezőn, Bohókás történetek, Igaz is, nem is*, stb.)

E. *Viktor*, szlovenszkói író, *1898. A világháborúban szerzett élményei adtak tollat a kezébe. Novellákat kezd irogatni, melyek 1923 óta jelennek meg főleg a budapesti lapokban. 1924. adták ki *A rácsablakos ház* c. regényét, egy felvidéki kisvárosi történetet. Novellái *Pierre találkozása* c. kötetbe gyűjtve jelentek meg Berlinben.

Egyed *Antal*, *1779. †1862. Kat. pap, sokáig dunaföldvári plébános. Latin költőkből fordított. (*Ovidius, Tibullus*). Irt eredeti költeményeket is.

E. *Zoltán*, *1894. Iró és ujságíró. Hangulatos tárcákat, verseket, egyfelvonásosokat ír. *Rouge et noir* c. darabja sikert aratott.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Tudományos folyóirat, mely egyformán kiterjeszkedik a klasszikai, modern és magyar filológiára. Alapították (1877) P. *Thewrewk* Emil és *Heinrich* Gusztáv, jelenleg *Koszó* János szerkeszti.

Egyhanguság (monotonia). Egyazon hang vagy szótag túlságosan sokszor való ismétlődése. Néha művészi célja is lehet, az egyhanguság érzésének felkeltése. Pld.:

Ősz húrja zsong,
Jajong, busong
A tájon,
S ont monoton
Bút konokon
És fájón.

(Verlaine: Őszi chanson, Tóth ford.)

Egyházi beszéd. Színhelye rendesen a templomi szószék. Célja a vallásos érzés emelése és az erkölcsök javítása. Eszközei: a meggyőzés és a megindítás. Az E. a kereszténység elterjedésével virágzott fel. A magyar egyházi szónokok között *Pázmány* Péter volt a legnagyobb.

Egyházi énekköltészet. A vallásos közösségek életében úgy a kultikus cselekmények, mint a közös áhítat alkalmával igen fontos szerepet játszik az ének is. A szent szövegeket és az imádságokat ritmikus hanghordozással recitálják, a papság és a hívek között párbeszédek fejlődnek ki, az egyes cselekményeket kar-ének kíséri, amely azután gyülekezeti énekké szélesedik. A vallásos költészet e gyakorlati irányba való terelődését és gyülekezeti szükségleteket kielégítő termését nevezzük E.-nek. Az ószövetségi E. kiváló termékei a zsoltárok, amelyek nem állnak egyedül (Salamon ódái.) A kereszténység átvette és kezdettől fogva felkarolta a gyülekezeti éneket. A szekták és a kialakuló egyházak versenyt énekelnek (*Bardesanes*, a *szír Efrém, nazianzi Gergely, Ambrosius, Prudentius, Clemens, Sedulius, I. Gergely*). Alexandriában Arius tanait népdalok dallamára írt versekkel népszerűsítették, Luther és a reformáció beleénekelte magát a nép szívébe, sok magyar egyházi énekünk régi kuruc melódiáikon száll a magasba, a pietizmus és az Üdv hadserege ma is a vallási propaganda legértékesebb eszközeként kultiválja az egyházi éneket. A katolikus papi breviáriumban 53 himnusz kapott helyet, ezek közül 14-et maga Luther fordított le németre s azok a prot. egyházakban is általános használatban vannak. A középkorban az E. az érzésvilág egész skáláját rendeli a hit tárgyainak, a 3 isteni személy imádásának, Kr. követésének, a Szt. Kereszt, a Szt. Szűz és a szentek tiszteletének alá. A kora középkor lirikus egyéniségű, misztikus fantáziájú egyházi énekköltői: *Clairvauxi Bernát, Adam de St. Victor, Lavardini Hildebert, Abelard.* A késő középkor egyházi énekköltészete inkább hierarchikus és dogmatikus (*Aquinói Szt. Tamás*), de a ferences és dominikánus elmélyülés új misztikus áramlatnak nyit utat. (*Celanoi Tamás, Jacopone, Bonaventura, Christianus Campoliliensis, Dionysius Carthusiensis, Kempis Tamás*). A középk. E. énekei közül sok vegyes szövegben (In dulci jubilo singet und seid froh) ment át a köztudatba és a régi protestáns énekeskönyvekbe is. A népies énekköltészet a középkor elején kezdődik, de tökéletes polgárjogot csak a protestáns

egyházakban nyer. Ezekben is inkább a lutheriekben fejlődik, mert a református egyházak inkább a *Marot* és *Beza* által versekbe foglalt, 22 nyelvre lefordított zsoltárokat használták és használják istentiszteleteiken. A reformátori korszak énekköltői az úttörő Lutheren kívül Speratus Pál, Justus Jonas, Ebers Pál, Mathesius János, Hermann Miklós és Decius Miklós. A 30 éves háború szenvedéseinek a hangja jut kifejezésre *Gerhardt* Pál 130 egyházi énekében, a krisztusmisztika és a pietizmus énekköltői, *Angelus Silesius*, gróf *Zinzendorf*, *Gerhard Tersteegen*, *Schmolck Benjamin* és *Bogatzky*. A felvilágosodás énekköltői *Gellert*, *Klopstock*, *Zollikofer*, a legújabb német é.-k közül *Gerock*, *Spitta* és *Sturm* válnak ki.

A régi magyar E. is a klasszikus latin himnuszok fordításával kezdődik s nagyobbára fordító munka is marad. Első a sorban a Gragger R. által kiadott Ó-magyar Máriasiralom a XIII. századból, Ádám de Saint-Victor egy szekvenciájának fordítása. A Marot—Beza-zsoltárokat *Szenci Molnár* Albert fordítja le (1607), eredetiek *Balassa* Bálint és *Rimay* János istenes énekei. A magyarországi énekköltők között a legtermékenyebb *Tranovszky* György liptószentmiklósi evang. lelkész, ki 150 éneket írt és fordított s akinek *Cithara Sanctorum* c. 1636. megj. tót énekeskönyvét most is használják.

Az újabb énekszerzők közül *Kis* János és *Széhács* József ev. püspökök neve magaslik ki, legújabbak : *Sántha* Károly, *Payr* Sándor és *Zábrák* Dénes. *Szimonidesz.*

Egyházi szinjátékok, l. *Misztérium*, *Moralitás*, *Auto*.

Egyiptomi irodalom. Egyiptom ötezeréves kultúrájának hatalmas emlékein kezdettől fogva feltűnők azok a képek és feliratok, amelyek azt bizonyítják, hogy ezeket az emlékeket emelőik beszédes emlékeknek szánták. Elbeszélték rajtuk életük történetét, elmondták, miért és milyen körülmények között emelték ez emlékeket s ezekből a feliratos képekből évezredek múltán is fogalmat alkothatunk magunknak a régi egyiptomi életről és műveltségről. A képeket minden további nélkül megértjük. Ezekben a képekben kaleidoszkopszerűen vonul el előttünk az egyiptomi élet.

Ezekből a nagy kedvvel és erős képzelőerővel megalkotott képekből, a dolgok képes szemléltetéséből fejlesztették ki az egyiptomiak az írás művészetét, azt a sokszor megcsodált írást, amely nem betűkből, hanem pompás képecskéknek, pár vonással mesterien megrajzolt ábráknak egymás mellé való állításából áll. Az egyiptomi képírás eredetileg képeket sorakoztat egymás mellé, később a képek elvesztik tulajdonképen való jelentésüket s betűcsoportokká lesznek, míg végül a köznapi használat, a nem könnyen olvasható s leginkább a mi képrejtvényeinkkel összehasonlítható írásmódot betűkkel való írássá egyszerűsíti és tökéletesíti, melynek betűformáiból készült és fejlődött a sémi, a görög és a mi írásunk is.

A monumentális emlékek kőbe vésett képei és feliratai történeti, nem irodalmi emlékek. Nagyobbára életrajzi, történeti adatokat tartalmaznak, sok köztük a vallásos emlék, de a gondolat szabad szárnyalása nem igen bontakozhatik ki bennük.

Pedig egészen bizonyos, hogy az egyiptomiaknak gazdag irodalmuk volt. Voltak *népdalaik* s szerettek énekelni, minden munkájukat dalolással fűszerezték. Ennek nemcsak az a bizonyítéka, hogy Egyiptom ma is hangos a fellahok elnyújtott, egyhangú énekeitől, mikkel munkájukat kisérik, hanem az is, hogy a szobrász nem egy régi képre vagy szoborra odavéste azt a dalt is, amit a rajta ábrázoltak énekelni szoktak. Igy maradt ránk a pásztorok, a halászok és a gyaloghintó hordozók dala, több szerelmi dal s az a lakoma-dal is, mely a mulandóságot állítja a lakmározók elé s a halálra hivatkozva inti őket arra, hogy addig élvezzék az életet, amíg módjukban van. Dallal köszöntötték reggel isteneiket, dallal fogadták a felkelő napot s dallal búcsuztak tőle. Dallal kisérték áldozati szertartásaikat, dallal dicsőítették a királyt s költeményekben zengték a szent koronák és kigyók dicséretét, melyek a királyok fejét diszítették. A rövid népdalok és pár soros fohászok himnuszokká és eposzokká dagadtak, melyekből természetes, hogy csak a kőbe vésettek maradtak meg.

Meglehetős gazdag sorozatuk maradt a vallásos himnuszoknak, melyek közül úgy irodalmi, mint vallástörténeti szempontból különösen nevezetes az a *naphimnusz*, melynek valószinűleg *IV. Amenophis*, vagy ahogy ő nevezte magát, *Achnaton* király volt a szerzője, az az Achnaton, aki az egyiptomi sokistenhívő vallást hallatlan radikalizmussal egyistenhitté, napkultusszá akarta Kr. e. 1300 évvel leegyszerűsíteni.

Rövidebb szövege így hangzik :

»Ha te, élő Aton (nap), örökkévalóság ura, dicsőségesen megjelensz, csupa ragyogás, szépség és erő vagy, szereteted erős és hatalmas, sugaraid bevilágítanak minden teremtményed szemébe, bőröd ragyog és megvidámítja a szívet. Mindkét országod elöntöd szeretettel, gyönyörű király, ki önmagadtól lettél és a világokat minden rajtukvalóval, emberekkel, nyájakkal, apróbb barmokkal s a földből növő növényekkel együtt teremtetted.

Akkor élnek, ha te fölkelsz, mert te vagy teremtményeid atyja és anyja. Mikor felkelsz, szemük tefeléd fordul s mikor sugaraid beragyogják a földet, szívük örömtől repes látásodon, mert te vagy az uruk. Mikor napnyugaton lenyugszol, alszanak, mintha holtak volnának ; fejük beburkolva, orruk bedugva, míg reggel megint föl nem kelsz napkeleten.

Kezüket imára nyujtják a te lelked felé, mert te élteted szépséged által szívüket, azért élnek, mert te szétbocsátod sugarai-

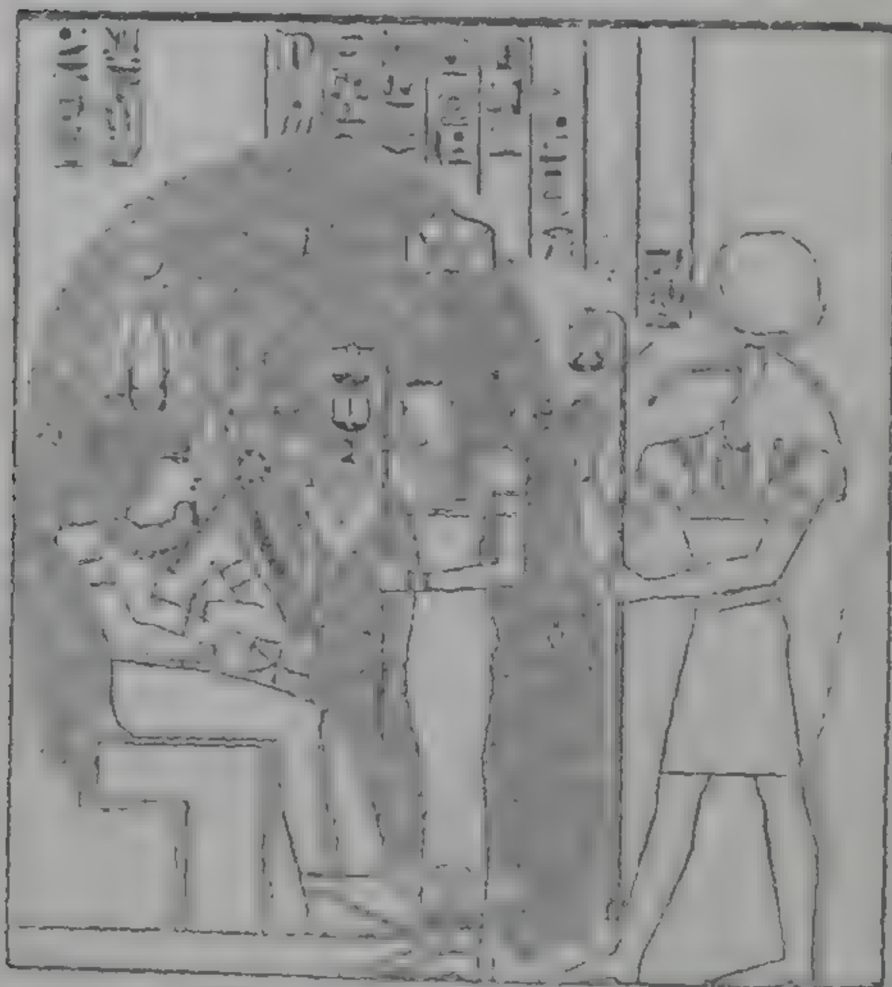
dat. Az egész föld örvend, ének, zene és öröm zaja hangzik a Benben-ház csarnokában, acht-atóni templomodban, a felséges helyen, amelyben neked örömed telik.

A te fiad tiszta, csak azt cselekszi, amit te, élő Aton, jónak találsz, ami után teremtményeid sóvárognak . . .

Én fiad vagyok, neked szolgálok, neved dicsőítem, erőd és hatalmad tölti be szívem. Te az örökké élő Aton vagy, én részed vagyok. A távoli ég a te hajlékod, hogy te ott felkelj s onnan leláss valamennyi teremtményedre. Te egy vagy, de milliónyi azok száma, akik általad élnek, te azért ragyogsz, hogy orrukba az élet lehelletét leheld. A te sugaraidból lesznek a földben élő virágok, kelted növeli őket s ha arcodat látják, megrészegszenek. A barmok lábukra állnak, a fészkükön ülő madarak szárnyaikra kelnek s kiterjesztik azokat, élő Aton, a te imádásodra, aki teremtetted őket . . .»

Énekeik és költeményeik formáival nem vagyunk teljesen tisztában, mert nyelvükből a magánhangzókat nem igen ismerjük. Legközönségesebb verses kifejezési formájuk a gondolatpárhuzam, mit a héber és az arab költészetben is megtalálunk, vannak verseik, melyeknek strófái ugyanazzal a szóval vagy mondással kezdődnek vagy végződnek, szóval refrénszerű ismétléseket tartalmaznak s voltak hangsúlyos, rövidebb soros verseik is.

Hasonlóképen mélyen a népben gyökerezik az egyiptomiak elbeszélő művészete. Szerették és szeretik a meséket és a híres történeti személyekhez kapcsolódó kalandos elbeszéléseket. Van egy mesegyűjtemény, mely a Kr. e. XVII. századból származik, későbbi meséik közt a Kr. e. XII. századból való *Anubis és Bata* történetében megtaláljuk a bibliai Józsefregény csábítási jelenetét, a 22. dinasztia korából (Kr. e. IX. sz.) egy szövegben a testrészek

Thot, az irodalom istene

vitatkoznak a gyomorral, mint Menenius Agrippa meséjében. Az egyik mese (Kr. e. XII. sz.) Sekenen-re tébai fejedelemről szól, aki lerázta magáról a hikszoszok igáját, a másik *Thuti* vezér Joppei cselét beszéli el, aki kicsalja magához Joppe fejedelmét s miközben megmutatja neki a császár botját, ezzel halántékon vágja s embereit zsákokban, mint a fejedelemnek szánt ajándékokat, lopja be a városba s azt elfoglalja. Ez a trójai faló-motívumra emlékeztető elbeszélés a Kr. e. XV. sz.-ból való. Egy négyszáz évvel későbbi azt beszéli el, hogy Amon főpapja előtt hogy jelenik meg egy kísértet, aki megparancsolja neki, hogy elhanyagolt és elfeledett sírját kerestesse meg és hozassa megint rendbe. — Külön csoportot alkotnak az úti kalandok. Körülbelül 4000 éves *Sinuhe története*, aki királya halálakor a trónváltozással járó kellemetlenségek elől idegenbe menekül, Palesztinában családot alapít, hősiesen megverekszik egy retenui vitézzel s csak öregkorában kerül megint vissza hazájába. Valamivel fiatalabb annak a *hajótöröttnek* a meséje, aki a harminc öles szakállas óriáskígyó szigetére vetődött s onnan szerencsésen megmenekült. Az ezer esztendővel fiatalabb elbeszélés *Un-amun* libanoni utazásáról már nem is mese, hanem realisztikus útleírás, melyben csak az a kalandos, hogy *Un-amun*, a történeti szerepét eljátszó Egyiptom képviselője, aki a tébai Amon-isten díszhajójának a kijavítására szükséges cédrusokat akarja isten nevében megszerezni Biblosz fejedelemtől, pénz híján cseberből vederbe esve, évekig nem tud küldetésének megfelelni s haza kerülni.

Elterjedt irodalmi műfaj a *sbojet*, a tanítás, mely egy bölcs szájába adott bölcs mondások hosszabb-rövidebb sorát tartalmazza s melyet levélformában közölt oktatások váltanak fel. Ezekben a tanításokban gyűlik halomra az egyiptomi életbölcseség, ép úgy, mint a bibliában a Prédikátor vagy a Példabeszédek könyvében, melyek alighanem egyiptomi példára keletkeztek. A legrégibb köztük *Ptahhotep tanítása*, mely a Kr. e. 2700 körül élt Ptahhotep miniszter szájába van adva. Erkölcsi intések, etikettszerű előírások, közmondásszerű életbölcseségek vannak benne. Néhány száz évvel fiatalabb *Kagemni* tanítása, melyet állítólag Huni király készíttetett gyermekei részére. Igen elterjedt volt *Duauf oktatása*, melyet Kr. e. 1300 körül iskolai tankönyvnek használtak és Kr. e. 1450 tájáról maradt fenn a *Meri-Ka-re király* tanításáról szóló könyv, mely arról nevezetes, hogy benne vallásos jellegű figyelmeztetések is fordulnak elő, melyekhez hasonlók a többiben teljesen hiányzanak.

A tanítások életbölcsesége iskolai anyag volt. Az iskolában ezeket a szövegeket olvasták és másolták. Ezeken tanultak az egyiptomi gyermekek nemcsak írni és olvasni, hanem illedelmesen viselkedni, bölcsen élni és józanon gondolkozni is. A nagy tiszteletben álló régi eredeti gyűj-

teményeket utánozták is. Ilyen kései utánzatok *Anu könyve* és *Amen-em-ope tanítása*, melyek közül az első 800, a második 500 évvel irathatott Kr. előtt. De tanultak mást is. Különös gonddal tanították őket mestereik a levélírásra, amihez valóságos és költött *levelekből való példatárak* állottak rendelkezésükre.

A tanítók a tanulókat nemcsak ütik, verik s ha szükség van rá, bilincsekbe is veretik, hanem a lelkükre is beszélnek és kitűnően tudják az írás mesterségét, az *írnoki és hivatalnoki foglalkozás* hasznát dicsérni tanulóik előtt. Arra tanítják őket, hogy ne legyenek parasztok, mert a parasztok élete munka és gond, amiből hasznuk vajmi kevés: búzájuk felét a féreg pusztítja el, másik felét a víziló eszi meg, ami marad, azt az egerek és a sáskák, a barmok és a verebek prédálják fel, s amit mégis kicsépelnek, azt a tolvajok viszik el tőlük. Óvják őket a katonáskodástól, sőt a hadseregszállítói foglalkozástól is. A tisztnek minden felettese parancsol. Korán felkeltik, hajtják ide-oda, mint a szamarat, estig dolgoztatják. Ha háború van, messze utakat kell tennie, állott vizet kell innia, ha tábort ütnek, őrségre küldik s ha visszakerül, betegen jön vissza, a ruhái elvesztek, a szolgája pedig elszökött. A papnak sincs mindig jó dolga, a péknek még kevésbé, de az írnokoknak és a hivatalnokoknak mindig könnyű a dolguk, ezek mindig másoknak parancsolnak.

Ennek az oktatásnak nyilvánvaló eredménye az a sok felirat, amely mindenütt nyomon kiséri az egyiptomi embert életében úgy, mint halálában. Az írnokok hétköznapi munkáját azonban a felettük tovatűnt évezredek jórészt megsemmisítették, ennek csak töredékei maradtak meg. De a monumentális emlékek most is élénk bizonyságai annak, hogy Egyiptomban az írás mestersége már az ősrégi korban milyen elterjedt volt.

A monumentális emlékek feliratai a történet számára őrizték meg Egyiptom kiválóságainak emlékezetét. Ezek a feliratok az életrajzok és az önéletrajzok történetében játszanak fontos szerepet. A legrégibbek közül a legterjedelmesebb *Unáé*, aki a 6. dinasztia alatt, tehát Kr. e. 2000 körül Felsőegyiptom kormányzója volt s kinek életrajza abydoszi Masztabajának a felirataként maradt reánk; az újabbak közül érdekes *Amen-em-heb* életrajza, mely tébai sírjának a falaira van felvésve. Amen-em-heb III. Thutmosisnak, Egyiptom »Napoléonjának« volt a tisztje és bizalmasa, annak a III. Thutmosisnak, aki tizenkétszer viselt hadat Előázsia különböző népei ellen. (Kr. e. 1415—1380.)

A vallásos szövegek közül irodalmi becse és jelentősége van a már említett *Atonhimnusznak*, amely két formában, hosszabb és rövidebb alakban maradt ránk, de különösen közismertek azok a szövegek, amelyeket *halottak könyvének* hívnak, amelyeket a halottak mellé szoktak volt helyezni s amelyek a halott életére, bebalzsamozására, eltemetésére vonatkozó adatokon és rituális előírásokon kívül a halott másvilági útjára vonatkozó útbaigazításokat, varázsmondásokat és imákat tartalmaznak, melyeknek az volt a céljuk, hogy a halottat minden helyzetben megsegítsék s üdvösségét minden áron biztosítsák. Ezeket a szövegeket eredetileg a koporsó oldalára, a Kr. e. második évezred közepétől pedig papirusztekercsre írták. A halottak könyvének szövege rövidül és bővül, az idők folyamán változik. A lényege azonban mindig az, hogy a halottat az Osirisszel való azonuláshoz segíti, minden imádsága s a végső ítéletnél a szájába adott gyónás mind ezt a célt szolgálják, a varázsmondások pedig a másvilági veszedelmektől óvják meg.

A vallás látszólagos nagy szerepe, monumentális emlékeinek sokasága dacára igen jellemző az egyiptomi irodalomra, hogy az irodalmi szövegekben a vallásos vonatkozások majdnem teljesen hiányoznak, amiből arra kell következtetni, hogy az egyiptomiak gondolkodásában és lelki életében a vallás nem játszott olyan szerepet, mint azt gondolni lehet, a vallásos és a profán gondolkozás nem olvadt össze és nem hatotta át az embereket. A józan bölcselkedés szelleme és a vallásos misztícizmus két különböző terület. Az irodalom különböző termékei majdnem mind az előbbit tükrözik vissza.

Az egyiptomi régi irodalom emlékei rendkívül töredékesek, hiányosak s nehezen érthetők is. De ezek a roncsok is érdekes bizonyságai annak a hatalmas nagy kultúrának, mely a Nilus völgyében kétháromezer évvel Kr. e. virágzott. Akármennyire ásatagnak látszik is ma ez a kultúra, a maga idejében úgy az előázsiai, mint a görög szellemi fejlődésre megtermékenyítően hatott. Még a szerepét teljesen eljátszott Egyiptom is évszázadokon át központja tudott lenni a szellemi művelődésnek. Az *alexandriai könyvtár* révén a görög—római korszak kultúrcentruma volt. De nemcsak a könyvtár adott neki jelentőséget, hanem az új szellem, a *hellenizmus* kisugárzása is innen indul ki. Egyiptomban készül a *Septuaginta*, az a hatalmas *bibliafordítás*, melynek segítségével a zsidó vallás gondolatainak oroszlánrészét a kereszténységbe is átmentette s szellemi bélyegét is rányomta a kereszténységre. Alexandriában él *Philo*, aki a zsidóság és a görög gondolkozás közt tátongó szakadékokat áthidalja. Ugyanott keletkezik az első nagyobbszabású keresztény kultúrközpont, az alexandriai iskola, melynek élén *Pantänus* és alexandriai *Kelemen* s később *Origenes* állanak s itt dől el a kereszténység jövő dogmatikai iránya felett folytatott küzdelem is, mikor a Kr. u. IV. században Ariust *Athanasius* legyőzi és kiátkozza.

Az irodalmi szövegek fordítása legkönnyebben hozzáférhető Adolf *Erman: Die Literatur der Aegypter*, 1923., a vallásos szövegeké Günther *Roeder: Urkunden*

zur Religion des alten Aegyplen, 1915., a történeti életrajzi szövegeké pedig ugyanannak *Aus dem Leben vornehmer Aegypler,* 1912. c. gyűjteményében. *Szimonidesz.*

Ehrenfeld-kódex. Szent Ferenc legendáját tartalmazza. A legrégibb magyar nyelvemlékek közül való. Ehrenfeld véletlenül fedezte fel diákkorában. 1925. a Jókai-centennárium alkalmából, *Jókai-kódexnek* nevezték el.

Ehrenstein, *Albert,* *1886., osztrák-német expresszionista költő. Lirája *(Die weisse Zeit* 1914, *Der Menschheit* 1916, *Die rote Zeit* 1917, *Den ermordeten Brüdern* 1918, *Die Gedichte,* Gesamtausg. 1920, *Wien* 1921, *Briefe an Gott* 1921), szublimált erótika, halálvágy és félelem minden elbeszélése, meséje intellektuális menedék, exotikus pajzs a valóság ellen *(Zaubermärchen* 1919, *Bericht aus einem Tollhaus* 1919). Kitűnőek fordításai *(Schi-king, Pe-lo-thien* 1923, *Po Chü-i* 1924).

Eichendorff, *Josef Carl B. Freiherr von,* *1788. †1857., német romantikus költő. *Goethe, Tieck, Novalis* hatása alól a heidelbergi romantika, a népdal szabadítja fel. Mindenek fölött lírai természet. Hangulat-, szín- és illatköre olyan, mint a népdalé: egyszerű, átlátszó s gyorsan kimerül. Nincsenek lírai felfedezései, de az impresszió melódikus tartalmának kiaknázásában elmegy a végső határig, ahol az érzékelhető hangokat már csak sejthető félhangok helyettesítik. Természetszemlélete következetesen romantikus: hangulatát átviszi a természetre, de nem azért, hogy megszabaduljon tőle, hanem hogy a természettel együtt halkabban, tompítottan kapja vissza. Nem olvad egybe a táj hátterével, csak úgy tesz, mintha összeolvadt volna vele. Lényegében egész költészete az »als ob«-nak ilyen fikcióján alapul, s az átvitelnek ebben a meg nem szakadó, remegő ritmusában rejlik dalainak varázsa. Csak egy olyan élményt ismer, amely ki is elégíti romantikus vágyát s meg is hagyja vágyjellegét: a vándorlást, az utazás fikcióját. E. hősei mindig úton vannak. Egyik dalának a címe: Általános vándorlás. Drámáinak, novelláinak *(Die Entführung, Schloss Dürande, Die Glücksritter, Das Marmorbild)* német, francia, olasz valósága csak a líra kegyelméből él. Két regényében *(Ahnung und Gegenwart* 1815, *Dichter und ihre Gesellen* 1834) az örökölt forma látszólag visszaszorítja a lirizmust, de ez ahol lehet, elmos minden körvonalat, határt valóság és álom között. Legszebb elbeszélése *(Aus dem Leben eines Taugenichts* 1826, magyarul is) meg épenséggel lírában old fel minden történést. — Műveinek, naplóinak, leveleinek legjobb kiadását sajtó alá rendezte: W. *Kosch* és A. *Sauer* (1905 s köv. 15 köt.). Egyéb használható kiadások: P. *Ernst* (1909—13), M. *Mendheim* (1921), K. H. *Wegener* (1923), W. von *Scholz* (1924). Uj történeti-kritikai kiadást indított meg W. *Kosch* (1923), v. ö. H. *Brandenburg: J. von E.* 1922. *Turóczi-Trostler.*

Eilhart *von Oberge,* német költő a XII. sz. második feléből; Oroszlán Henrik embere. Nevét a Tristan-Izolda regényt feldolgozó költeménye tartotta fenn. Míg Gottfried von Strassburg jóval nevezetesebb *Tristan*-jának mintája *Thomas* troubadour műve, addig E. *Beroul*-nak valamivel későbbi, de népiesebb, kevésbé kifinomult munkáját követte, mely a regény fejlődésének primitivebb fokát mutatja. — *Tristan*-ját kiadta *Lichtenstein* (1878). Róla l. *Gierach* (1908).

Einarsson, *Indridi.* *1851. Kiváló izlandi drámaíró. Az ő művei találtak először utat külföldi szinpadokra, ahol sikeres fogadtatásban részesültek. Első darabja a *Kard és vándorbot* (1899), a XIII. sz. történelméből. *Süllyed a hajó* c. társadalmi szinműve (1902) erős Ibsen-hatást mutat. Leghíresebb *Szilveszteréj* c. tündérjátéka (1907), amely bővelkedik költői részletekben. Legujabb drámája a *Dansinn i Hruna* (1921), egy régi saga poétikus feldolgozása.

Einhard *(Eginhard),* középkori krónikás. *770. †840. Főműve a *Vita Caroli Magni,* továbbá levelei és a neki tulajdonított birodalmi évkönyvek, Nagy Károly korának alapvető forrásai.

Einsiedel, *Friedrich Hildebrand,* *1750. †1828., német író, a klasszikus Weimar társadalmának rokonszenves tagja; a kormánytanácsban, majd a jenai törvényszéknél viselt állást s a hercegnő kamarása is volt. Irt meséket, elbeszéléseket, drámákat *(Ceres, ein Vorspiel,* 1774) és (névtelenül) egy elméleti munkát: *Grundlinien zu einer Theorie der Schauspielkunst* 1797. Plautus, Terentius és Calderon drámáinak fordításával is érdemeket szerzett.

Éjszaki *Károly,* *1818. †1907. Mérnök, megyei tisztviselő, végül az államvasutak szolgálatába állott. Színműveket írt. Sikere is volt a színpadon. Az elnyomatás éveinek és a kiegyezés korának ismert írója volt.

Ekelund, *Ragnar,* *1892., Finnországban élő svédnyelvű költő, aki fiatalsága dacára már több költeménysorozatot bocsátott nyilvánosság elé: *Tidiga år* (Korai évek), *Disticha, Visioner* (Látományok), *Vägarna* (Az utak) és *Improvisationer,* és azokban sokat igérő írónak látszik.

E., *Vilhelm,* svéd író, *1880., több értékes költeménygyűjteményt adott ki, pl. *Melodier i skymning* (Nóták az alkonyatban), *Elegier, In candidum, Dithyramber i aftonglans* (Dit. estifényben) és azonkívül irodalmi tanulmányokat írt: *Böcker och vandringar* (Könyvek és vándorlások) és *Veri similia.* Mint fordító is sikeresen működött.

Ékirás, l. *Irás* és *Babiloni irodalom.*

Ekkehart néven a st. galleni kolostor négy szerzetese ismeretes (I. †973., II. †990, III. †1000 után, IV. †1060 körül). I. E. a kolostor dékánja volt, s latin költeményei révén nevezetes, különösen a *Waltharius* c. eposz révén, mely vergiliusi formában dolgoz fel egy német hősmon-

dát. Ez a költemény kulturhistóriai szempontból igen értékes. II. E.-ot inkább regényes élete és politikai ügyessége teszi nevezetessé; ő az a tanítómestere és kegyeltje Hadwiga sváb hercegnőnek, akiről Viktor *Scheffel* E. című regényét írta, II. E.-ot téve meg a *Waltharius* szerzőjének. III. E. nem nevezetes; annál inkább az az utolsó, IV. E., még pedig nem annyira számos latin költeménye és a *Waltharius* átdolgozása, mint a *Casus sancti Galli* című munka révén, mely a kolostor krónikája a 972. esztendőig. A krónika minden pontatlansága mellett is jó kultúrtörténeti forrás, ügyesen írja meg például egy portyázó magyar csapat betörését és lakomáját a kolostorban. L. *Meyer von Knonau: Die Ekkeharte von St. Gallen*, Basel 1876, ugyanő adta ki a *Casus s. Galli*-t (Mitt. d. hist. Vereins für St. Gallen, XV—XVI., 1877). *Winterfeld*: *Lateinische Dichtung des Mittelalters*, I. München 1910. *Kecskeméti Gy.*

Ekloga. Az idillnek, a pásztorköltemények neve. Rendesen *Vergilius* pásztorköltemenyeit nevezzük E.-knak. Az E. eredeti jelentése: szemelvény.

Ekrem bej, teljesebb nevén *Redzsáji-záde Ekrem*, a mult sz. nyolcvanas éveinek legnagyobb és legolvasottabb török lírikusa. Egyike volt azoknak a reformereknek, akik a nyugati versformákat a török költészetben meg tudták honosítani. Több kötet költeményt írt, melyeknek fenkölt gondolatai és választékos nyelve nagy hatással voltak az irodalmi ízlés fejlesztésére. Ép oly művészi a prózája is és az ő stílusa adja az átmenetet a régibb kevert írásmódból az ujabb népiesbe. Irt irodalomtörténeti szemelvényeket, költészet- és szónoklattant és szépirodalmi prózai dolgozatokat. A török nyelvnek és irodalomnak volt a tanára. *Kúnos.*

Elbeszélés. 1. l. *Novella*. 2. A klasszikus tragédia epikus eleme: az előzmények vagy a színfalak mögött történt események előadása (gyakran hírnök vagy követ szájába adva). A modern dráma lehetőleg párbeszédbe oldja fel, a klasszikusoknál és utánzóiknál azonban egyfolytában előadott szavalati darab. (Pl. Theramenes elbeszélése Hippolytos haláláról különböző *Phaedra*-tragédiákban.)

Elbeszélő költészet. A költeményeket két főcsoportra szoktuk osztani: 1. belvilági, 2. külvilági költemények. A külvilágiak ismét feloszlanak 1. epikai, 2. drámai művekre. Az epikai költészet egyik faja a leíró, a másik az E. Ez utóbbi tárgya események elmondása. Fajai: mese, monda és legenda, költői elbeszélés, ballada és románc, eposz, regény, novella.

Elbeszélő próza. Az elbeszélés megtörtént v. képzelt esemény szavakba foglalása. Az E. körébe csak a megtörtént események előadása tartozik, tehát a történetírás műfajai. Prózában írják a regényt és novellát is, de mind a kettő az elbeszélő költészet műfajai között foglal helyet.

Elc. Meglepő, csattanós, néha paradox fordulat. Értékét az adja meg, ha rövid formában megvilágítja egy jellem vagy egy helyzet komikus voltát.

Elder, *Marc*, valódi nevén Marcel *Tendron*, francia regényíró, *1884. Naturalista regényeket ír, amelyeken Octave *Mirbeau* és Romain *Rolland* hatása érzik. 1913. *Le peuple de la mer* c. regénye megkapta a Goncourt-díjat. Számos regénye közül jelentősebbek: *La vie apostolique de Vincent Vingeame*, — *Thérèse ou la bonne éducation*; — *Le sang des dieux*.

Elefántcsonttorony. A *l'art pour l'art* költők, az angol preraffaeliták gyakran emlegetett szava: ők az E.-ba, a szépség elzárt tornyába vonulnak vissza az élet realitásai elől. Az E. a középkori vallásos költészetben Szűz Mária egyik mellékneve volt, tisztaságának szemléltetése *(Turris eburnea)*.

Elegáns stílus. Megválogatja a szavakat és kifejezéseket, kerüli a hétköznapit. Ha az író túlzásba megy, dagályossá és keresetté válik (l. még *Preciozitás*.).

Elégia. Görög eredetű műfaj. A görög költészetben a disztichonban (hexameter és pentameter váltakozva) írt költeményeket nevezték E.-nak. A név tehát csak a formára vonatkozott. Van ezek között a költemények között harci dal, bölcselkedő vers, szerelmi költemény. A modern költészetben E.-nak a borongós hangú költeményeket mondjuk; a költemény végén rendesen vigasztaló sorok, bizonyos megnyugvás v. bizakodás nyilatkozik meg. A legszebb magyar E.-t Petőfi írta *(Szeptember végén)*. A magyar E.-k közül különösen híresek: *Kisfaludy* K.: *Mohács*, *Vörösmarty* M.: *Kis gyermek halálára*, *Arany* János: *Ráchel siralma*. Számos E.-t írt *Tompa* Mihály, *Reviczky* Gyula és *Vajda* János is.

Elek *Artúr*, *1876. Mint Az Ujság és a Nyugat főmunkatársa és művészeti kritikusa, széles látókörű, mélyreható cikkeivel és tanulmányaival, amiőket a szerkesztése alatt megjelent *Műbarát*-ba, régebben a *Művészet*-be, újabban a *Magyar Művészetbe* is írt, a magyar művészeti kultúra jelentős tényezője. Irodalmi tanulmányai: *Poe Edgar* (Budapest, 1910). *Ujabb magyar költők* címen antológiát állított össze a legujabb magyar líra java termékeiből. (u. o. 1911). Elbeszélései: *Álarcos menet* (u. o. 1912). Lefordította *Jacobsen: Niels Lyhne*-jét; egyéb regény- és novellafordításai *De Amicis*, *Fogazzaro*, *Daudet*, Gottfr. *Keller*, stb. A régi olasz művészet, irodalom és *Stendhal* kiváló ismerője. *Ehr.*

Elekes *György*, *1894. Kézdivásárhelyen. Orosz hadifogságának emlékeit írja meg *Szibériában pergő homokszemek zenéje* c. kötetében (1921).

Élet (folyóirat). Fiatal írók és tudósok 1891. alapították a haladó szellemű irodalom ápolására. *Katona* Lajos, majd *Vihár* Béla szerkesztette.

Élet. Katolikus szellemű folyóirat, amely 1909. indult meg *Andor* József szerkesztésében. Később *Anka* János, jelenleg *Alszeghy* Zsolt szerkeszti. Első

évfolyamaiban a nyugatos írók is sűrűn szerepeltek hasábjain.

Életkép. A leíró költészet egyik faja. Az élet egy jelenetét, leggyakrabban egyetlen embert mutat be. Majdnem mindig humoros v. szatirikus. Irodalmunk legjobb É.-eit *Petőfi* és *Arany* írta. *Petőfi : Pató Pálja* v. *Pinty úrfija* erősen szatirikus. *Arany : Vén gulyása* humoros.

Életképek. Szépirodalmi folyóirat. Frankenburg Adolf alapította 1844. Munkatársai az akkori legjobb írók voltak (Arany, Bajza, Petőfi, Tompa stb.). 1847. Jókai vette át a lap szerkesztését, mely 1848 végén megszűnt. Hasonló c. napilapot 1876. alapított Jókai, ez 1877. megszűnt.

Életrajz v. *biográfia.* Egyetlen embernek életéről, alkotásairól, hatásáról szól. Az ókori irodalomban több híres É. jelent meg. Legismertebb : *Plutarchos* és *Tacitus* műve. *Plutarchos : Párhuzamos életrajzaiban* egy-egy görög és római ember életét veti egybe, *Tacitus* apósának, *Agricolanak*, életét írta meg. A francia írók közül pl. *Taine* megírta *La Fontaine* életét, a magyar írók közül *Gyulai* Pál : *Vörösmartyét*. *Riedl* Frigyes : *Arany Jánosa* inkább jellemrajz és magyarázat, mint életrajz.

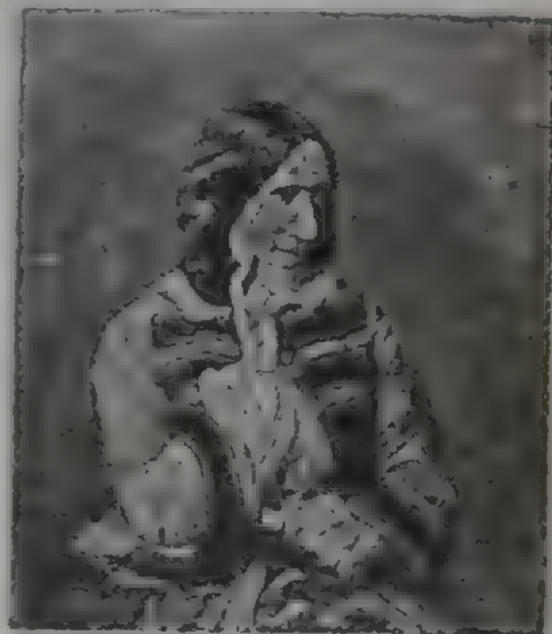
Élet vize. Meséinkben fordul elő : az a víz, melytől a holtak életre kelnek. Van *élet füve* is, amellyel való puszta érintés által föltámad a holt mesehős. Az É.-vel rokon az *ifjító forrás* : ez fiatallá teszi az öregeket és egészségessé a betegeket. Hollétét misztikus homály fedi : vadon erdő v. két szikla köze, amely alkalmilag összezárul. *Vikár.*

Elgström-Collijn, *Anna Lenah*, svéd írónő, *1884., műveiben, pl. *Gäster och främlingar* (Vendégek és idegenek), *Havsboken* (A tenger könyve), *Fattigfolk* (Szegény emberek) és *Mödrar* (Anyák) sokszor a népélet iránt érdeklődik. Nevét Magyarországon is ismerik néhány fordítás révén.

Eliezer *b. Nátán*, röv. *Rabén*, halachista és zsinagógai költő. A XII. sz. második felében él Mainzban. Zsinagógai költeményei, bűnbánódalai (szelichó) nagy befolyással voltak a későbbi költőkre, rímelése, a nyelv kezelésének módja, akrosztichonjainak alkalmazása utánzásra talált a későbbi gazdag zsinagógai költészetben.

Elijah *b. Salamon*, a wilnai gáon név alatt ismeretes litván talmudista, kabbalista, grammatikus és matematikus. *1720. †1797. Teljesen uj irányt adott a talmudi tanulmányoknak. A dialektika sokszor szőrszálhasogató módszerével szemben a helyes szöveg megállapításából az egyszerű értelem megnyerésére törekedett. Erőteljes küzdelmet folytatott a *chászidizmus* vallási romanticizmusa ellen. *Weisz.*

Eliot, *George*, valódi nevén *Evans Mary Ann*, angol írónő, *1819. nov. 22. Arbury-Farmben, †1880. dec. 23. Londonban. Merész ívelésben fejlődik a vallásos nevelésben részesült nő szabadgondolkodóvá sógora hatása alatt ; ennek eredménye Strauss »Jézus életének« és Feuerbach »Kereszténység lényegének« fordítása. Az irodalom felé külföldi utazásai után fordult. Versei, tanulmányai s néhány elbeszélése és regénye feledésbe merültek, de több halhatatlan regényében az emberi lélek legmélyebb problémáit mesterien dolgozza fel. A *Scenes of Clerical Life*-ben Goldsmithra emlékeztet a szegény lelkész rajza, akinek felesége férje tudtán kívül gyakorolt jótékonyságának áldozata lesz. *Adam Bede* megható képe a derék munkásnak, aki a szerelmére méltatlan Hetty Sorrelt nem tudja feledni, akiből azonban későbbi

George Eliot

életpárja minden nemes tulajdonságát kifejleszti. *The Mill on the Floss* első fejezetei reminiszcenciák E. életéből. Főszemélyei : Maggie és Tom ; küzdelem folyik a derék Tulliverek és az önző Dobsonok között. Az ellenséges családok gyermekei nem lehetnek egymáséi : Tom nem engedi, hogy testvére annak az embernek fiáé legyen, aki miatt elveszítették mindenüket. *Felix Holt*ban a nő lemond a vagyonról, hogy az egyszerű munkás felesége lehessen. Legjobb művének tartják a *Middlemarch*-t, szétfolyó szerkezete mellett is nagyszerű jelenetekben példázza a házasság egyenlőtlen esélyeit (Caleb Garthban önmagát rajzolja). *Silas Marner* egy megtört, rossz útra hajló ember megmentését mondja el egy árva leány ragaszkodása által. *Romola* a renaissance korába visz, nagyszerű rajzát kapjuk Savonarola környezetének s reformtörekvéseinek. *Daniel Deronda* a zsidók mellett foglal állást. Többi regényeiben is az alsóbb néposztály jellemeit festi. Életfelfogása sötét ; főleg a rossz tett kikerülhetetlen következményeit mutatja. Erős meggyőződés, mély filozófiai képzettség, férfias erő s női érzés jellemzik. Természetleírásai is költői érzékéről tanuskodnak. Életét megírta *Cross*, akihez E. 60 éves korában férjhez is ment. L. *Stephen* tanulmányát az *English Men of Letters*-ben. Magyarul megjelentek : *A raveloei takács* ; *Bede Ádám* ; *Felix Holt* ; *Middlemarch* ; *A vizi malom* ; *Romola.* *Rózsa.*

Elizió, a szóvégző magánhangzó elhagyása magánhangzóval kezdődő szó előtt.

Elkan, *Sophie*, svéd írónő, *1853. †1921., tehetségről tanúskodó novellákat és regényeket írt : *Drömmen om Österlandet* (Álom a Keletről). Elő szeretettel választja regényeinek tárgyául a történelem és az élet mostohagyermekét : IV. Gusztáv Adolfot, a detronizált, szánalomraméltó svéd királyt (*Konungen* ; A király) és *Konungens landsflykt*; A száműzött király), a III. Gusztávot

gyilkoló Anckarströmöt (hasonló című regényben) és végre Hall Johnt, a szerencsétlen göteborgi kereskedőt. Különösen utolsó művében, *John Hall*, 3 köt., maradandó értékű kultúrleírást nyujt, melynek korhangulata kitünően van eltalálva.

Ellentét. A szemléltetésnek fontos eszköze. Akkor keletkezik, ha egymással ellentétes dolgokat szembehelyezünk; ilyenkor az ellentétes vonások jobban szembetűnnek. Példák az ellentétre *Arany Toldijából*:

Azzal a *nehéz* fát *könnyedén* forgatja.
(I. é.)

Halvány is, *piros* is volt az ábrázatja,
Mert *öröm* és *bánat* osztozának rajta.
(XII. é.)

Az ellentét egyik fajtáját *paradoxon*nak hivjuk. (L. ott.)

Elliot, *Ebenezer*, angol költő, *1781. †1849. Munkás volt, résztvett a chartista mozgalomban. A szegény néposztály helyzete inspirálta, megható verseket írt a munkásnyomorról. Leghíresebb a *Corn Law Rhymes* (1831).

E., *Jean*, angol költőnő, *1727. †1805. Emlékét néhány gyönyörű balladája őrzi (*The Flowers of the Forest).*

Ellipsis, a. m. szókihagyás.

Elmano, *Sadino*, vagy *Manoel M. du Bocage*, portugál költő, *1765. †1805. Az ú. n. *elmanista*-iskolának, egy újfajta *Árkádiá*-nak megalapítója. Mint katona Indiában töltötte életének egy részét; a francia forradalommal való rokonszenvezése miatt az inkvizíció fenyegette. Későbbi éveiben elzüllött, iszákossá lett. Szonettjei magasan felülmúlják korának lírai termékeit. Műfordításai is kitűnőek.

Elmblad, *Sigrid*, svéd írónő, *1860. †1926., nagy elismerést nyert Wagner összes operaszövegeinek kitűnő svéd fordításaiért. Amellett a magyar nyelv és irodalom iránt is érdeklődött és hosszabb tanulmányt írt a magyar irodalomról, sőt egy Petőfi-verset, »Minek nevezzelek«, igazi művésziességgel fordított svédre.

Élmény. Az író, a költő alkotásának megmagyarázásában az újabb esztétika nagy szerepet juttat az É.-nek: kutatja, hogy minő valósággal átélt esemény lehet egy-egy költeménynek, elbeszélő műnek, vagy akár egy sornak alapja. Az É.-kutatás látszólag nagy eredményekkel is dicsekedhetik; tárgyi kapcsolatokat fölfedezni néha nem nehéz. *Goethe* életének úgyszólván minden óráját feldolgozták ebből a szempontból és kapcsolatba hozták művével. Közhely, hogy »Petőfi egész életét megismerhetjük költeményeiből«. Más kérdés, hogy az életnek és a külső É.-nek ismerete mennyivel visz közelebb az É.-ekkel tárgyi kapcsolatban lévő mű megértéséhez, ha t. i. megértésnek az alkotó processzus követését nevezzük. E tekintetben az É.-elmélet igen kevéssé oszlatta el azt a homályt, amely a művészi alkotás problémáját födi.

Elogium, szobrokra és más műemlékekre írt dicsőítő felirat neve.

Előhang. Epikus műnek rövid, lírai bevezetése, amely mintegy zenei előjáték, nyitány gyanánt szolgál: megüti az egész mű alaphangját. (Pl. a *Toldi* E.-ja.).

Előjáték, színdarabok bevezető képe vagy jelenete, mely a tulajdonképeni cselekmény ismeretének előfeltételeit adja elő (Pl. *Faust* két E.-a, *Bánk bán* »előversengése«).

Előkészités, latin szóval: *expositio*, a dráma szereplő személyeinek bemutatása és egymással szembeállítása, a készülő összeütközés elemeinek — embereknek, érdekeknek, törekvéseknek — exponálása. A dráma szerkezetének öt sarkalatos pontja közül (expositio, conflictus, crisis, peripetia, catastropha) az első. — Kisebb mértékben az elbeszélő műnek is fontos szerkesztésbeli szabálya, hogy a nézőt vagy az olvasót ne érjék meglepetésszerűen az események. Ami meglep, mint esemény, az a véletlen műve; ami meglep, mint jellemvonás, az arra vall, hogy az író nem ismertette meg velünk eléggé a hősét, vagy, — ami még rosszabb — maga sem ismerte. — A drámai E. technikáját a modern irodalomban különösen a francia drámaírók értik, tőlük tanulták a mi színpadi íróink is.

Előljáró beszéd. Az *Előszó* (l. ott) magyarosabb, de ritkábban használt elnevezése.

Előszó. Tudományos írásműveknél a tkp.-i *bevezetést* gyakran azért előzi meg az E., mert az író ebben foglalja össze a tárgyhoz szorosan nem tartozó, személyes vagy módszertani megjegyzéseit. Szépirodalmi műveknél az E. valamivel ritkább. Előfordul, hogy kezdő író tekintélyes, »megérkezett« kollegájától kér E.-t könyvéhez, hogy az mintegy bemutassa őt a közönségnek. A személyes vallomásokon kívül még egy szerepe van az E.-nak: igen alkalmas irodalmi irányok zászlóbontásának bejelentésére, új elvek kifejtésére. Az irodalmi forradalmak jelentékeny részét E.-akban vívják meg. A francia romantikus drámának legfontosabb manifesztuma *V. Hugo: Cromwell*-jének előszava. Az ifjabbik *Dumas* darabjainak erkölcsi tételét fejtegette E.-aiban. A *Goncourt* testvérek egész kötetben adták ki E.-aikat, amelyek megannyi manifesztumok voltak. Ilyen manifesztumok a magyar irodalomban a két *Holnap*-kötet E.-ai. *Benedek.*

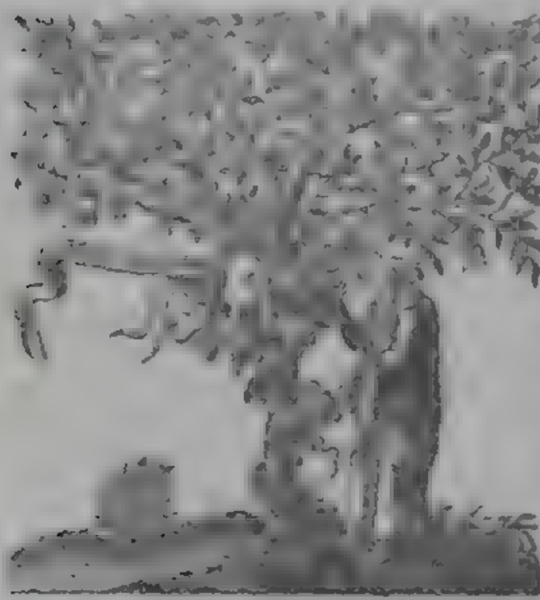
Elskamp, *Max*, belga származású francia költő, *1862. A boldog Flandria költője, akinek költészetét angyali szelidség és a gyermeki lélek misztikuma hatja át. Versei emblematikusak, a megszemélyesített lélek mint ifjú vagy mint gyermek jár bennük a virágos réteken, éli bele magát az élet mindennapiságába, csolnakázik, táncol, halászik, vadászik, virágot tép, élvezi a vasárnap örömeit. Költészete *Laforgue*-ra emléke tet és *Verlaine Sagesse*-ével van távoli rokonságban. Jelentősebb kötetei: *Dominical, Salutations dont d'Angéliques, En symbole vers l'apostolat* és *La Louange de la vie. Kállay.*

Elster, *Kristian Mandrup,* *1841. †1881. Norvég regényíró, a realizmus egyik első művelője Norvégiában. Jelentékeny műve: *Farlige Folk* (Veszedelmes nép) 1881.

Éltes *Mátyás,* *1873. Gyógypedagógiai író, a gyengetehetségűek iskolájának igazgatója. Műveiben a gyöngetehetségű gyermekek képzet- és érzelemvilágáról, tanításáról értekezik. *Binet Simon* tehetségvizsgálatait magyar viszonyokhoz alkalmazta.

Elvestad, *Sven,* *1884., norvég író, *Sten Riverton* álnéven egész sorozat érdekfeszítő detektívregényt írt, melyek közül nem egy magyar fordításban is megjelent.

Elzevir, könyvkereskedő és nyomdászcsalád. E. Lajos, *1540. †1617., könyvkötő és könyvkereskedő volt Antwerpenben, Weselben, Douayban és Löwenben. 1580. után Leidenben könyvkereskedést és kiadóvállalatot alapított. Utódai Matthys, Bonaventura és Ábrahám folytatták mesterségét. Lajos nevű fia 1599. Hágában alapított könyvkereskedést. E. Joost Utrechtben volt könyvkereskedő. E. Bonaventurát 1626. egyetemi nyomdásszá nevezik ki. Az E. Ábrahámmal együtt vezetett nyomdában jelentek meg a finom kiállítású »Respublicák«, latin klasszikusoknak és újabb íróknak gyönyörű kiadásai. Ábrahám és Bonaventura halála után János, majd Dániel vezette a nyomdát, kiknek halála után (1680) a nyomda egyre jobban hanyatlott. — Joost fia, Lajos *1604. †1670. 1636. Amsterdamban alapít nyomdát, 1654. társul Dániellel. Dániel halála után a nyomdát a hágai Moetjens-cég vásárolja meg. Az 1625—1655. közötti E.-ek az igaziak. Magasabb, alacsonyabb értéküket apró részletkérdések: a szövegben egyes hibák, egyes szavaknak vörössel vagy feketével nyomása, a könyvnek miliméternagysága dönti el. Az E.-nyomatok latin nyelvűek túlnyomórészben. Egy angol: Confession of Faith and the Larger and Shorter Catechisme (1649., Amsterdam) [illegible] gyűjtő [illegible] márkát fizetett. A »Pastissier François« körülvágatlan példánya a kilencvenes években 8000 márkán kelt el. Az E.-ek iránti érdeklődés egyébként teljesen lelohadt, csak néhány ritka példánya iránt van érdeklődés. Az E.-ek száma több mint 2000. E. jegyzéke: *Kelchner: Catalogus librorum officinae Elsevirianae,* Paris, 1880. *Willems: Les Elsevier,* Brüsszel, 1880.

Az E[illegible] jegye

Ember *Ervin,* *1902., költő és novellista. Első, expresszionista, majd dadaista-irányú versei 1918—1920 között jelentek meg a *MA*-ban, a későbbi tisztultabb hangúak és szociális világnézeti tartalmúak a *Magyar Írás*-ban. Munkáit idegesen nyugtalan fantázia, a kifejezés vizuális ereje és explozív liraisága jellemzik. *Hevesy.*

E. *György,* tanítók. int. tanár, író, *1845. †1905. Főleg népmese- és népdalgyűjtései jelentősek (*Román népdalok* [illegible] *mondák,* 1877).

E. *István,* *1885., középiskolai tanár. Számos történetfilozófiai, pedagógiai és történetfilozófiai tanulmánya jelent m[illegible] a [illegible]. Művei: *Az [illegible] állami renddé fejlődése az Árpádházi királyok alatt, Tömeghatás a nevelésben.*

Emberábrázolás. Minden szépirodalmi mű legfőbb célja, hogy élő, igazi embert ábrázoljon. A lirikus önmagát mutatja meg, az elbeszélő, a drámaíró — többé-kevésbé szintén önmagát, de azonfelül a többi embereket, ahogy látja, megfigyeli, képzeli vagy magyarázza őket. Minden azon fordul meg: mennyire művészi és mennyire igaz ez az ábrázolás. A *módja* igen különböző, műfajok, irodalmi irányok s az író egyénisége szerint. Általánosságban a lirikus E.-a *szubjektív,* önmagából kiinduló, az epikusé és a drámaíróé *objektív,* tehát a kívülálló tárgyat leíró. Ez az objektivitás azonban sohasem tökéletes. Az író nem vonatkozhatik el egészen önmagától. Csak az olyan írók E.-át hisszük teljesen objektívnek, akikről emberileg semmit vagy majdnem semmit nem tudunk (Shakespeare) — és olyan művekét, amelyekben az ős-szerző egyénisége elkallódott, mire a mű mai formájában hozzánk jutott (homerosi eposzok). Máskülönben, akarva-nem akarva, átütközik a művön a szerző véleménye alakjairól, irántuk táplált érzése, elfogultsága, szóval: szubjektivitása.

Az E. lehet *külső* és *belső.* A lirában legfőbb szerepe az utóbbinak van; az elbeszélő műfajokban más-más módon egyensúlyozódhatik ez a kettő; a drámában a külsőn van a hangsúly. A lirikus is sokszor mond el eseményeket, amelyek mintegy kívülről világítanak rá a lelkére; az elbeszélő cselekvéseket mond el, leírja alakjainak külsejét, mozgását, s egyénisége és irodalmi iránya szerint mélyed el többé-kevésbé lelkük elemzésébe; a drámaírónak csupán a színész teste, a cselekvés, a mások előtt kimondott szó (néha a monológ) áll rendelkezésére. Neki van legkevesebb művészi eszköze — de ez a kevés annál hatásosabb, annál könnyebben kelti az élet illuzióját.

A *belső* E. tehát a lélek, az érzelmek, hangulatok stb. elemzése, a *külső* az alak leírása (színpadon maga az alak) és cselekedtetése. A cselekvés maga is elég lehet a tökéletes E.-hoz, mert tükrözteti a jellemet. Bizonyos körülmények közt (de nem a színpadon) a *beszéd* is elég lehet, ha az író el tudja velünk hitetni, hogy őszinte, vagy meg tudja értetni, hogy mennyiben hazugság és önáltatás.

Az E. részletkérdései, mint említettük, irodalmi irányoktól, a szerző egyéniségé-

től, világfelfogásától függenek. Az idealista művész nem törődik sem az apró külsőségekkel, sem az élet mindennapi jelenségeivel. A Corneille-hősöknek nincs részletes személyleírásuk, nem látjuk őket sem enni, sem vérezni. A realista író mindezt fontosnak tartja, s néha egy-egy jellemző külsőséggel, egy mozdulat leírásával elevenen állít elénk valakit, akinek belsejéről még semmit sem tudunk.

Az E. *több*, mint a *jellemzés*, mert az elvont jellem még nem maga az ember: az épen az író elemezhetetlen művészete, hogy a jellem megnyilatkozásain keresztül az élő embert tudja láttatni. Az E. magában foglalja a jellem fejlődését, titokzatos változásait is. A jellem egységes voltának klasszikus követelményét erősen ostromolja a modern E., amely a tudatalatti elemek feltárásával, az egyéniség megoszlásának patológikus eseteivel mintegy azt bizonyítja, hogy »halála előtt senki sem jellemezhető«. *Benedek.*

Emelkedő versláb az olyan, amelyben rövid szótag (vagy szótagok) után hosszú következik. Ilyen a jambus (◡ —) az anapaestus (◡◡ —).

Emerson, *Ralph Waldo*, amerikai író, *1803. máj. 25. †1882. ápr. 27. Longfellow után Amerikának legnépszerűbb írója. Az anyagiasság hazájában emelte fel szavát; hazájának bálványa az anyagi siker, ő embertársainak erkölcsi javítására törekszik. Erőt hirdet gyenge korának, mint Carlyle, igazságot, mint Ruskin s élete főcélja volt a szellemi erő és férfiasság terjesztése. Élete nem volt gazdag eseményekben. Hitszónoki pályáján összeütközésbe került a vallás egyes szertartásaival s megválva állásától, európai útra indult 1833. Akkor már értéküket veszítették az előző század művészi és költői ideáljai; Newman a régi egyházat az anglikanizmussal akarta összeegyeztetni, Lamennais a szocializmussal. A politikai rend, Angliát és Oroszországot kivéve, mindenütt fel volt forgatva, mindenütt fejlődés mutatkozott s a gondolat világában hangosan szólaltak meg az ellentétes irányok. Európai útjáról gazdag tapasztalatokkal tért vissza s Concordban telepedett le, az Egyesült Államok Weimarjában; itt volt annak a szellemi életnek központja, melyet E. indított meg. E. mint költő, magasztos gondolatokat juttat kifejezésre, de szenvedély nélkül: nagyon is didaktikus és moralista ahhoz, hogy igazi költő lehessen. Versei a természettel, transcendentalis kérdésekkel és személyes élményekkel foglalkoznak (*Seashore*; *Fable*; *Threnody* stb.). Főművében, a *Representative Men*-ben jutnak kifejezésre legfontosabb eszméi. A nagy ember kultuszát hirdeti itt, akiért az egész természet élni látszik. E. az emberiség egész történetén egyazon szellemet látja végigvonulni s e szellem munkásságának nyilvántartása a történet; hatása és visszahatása természetnek és gondolatnak. Az emberi nem képviselőinek tartja a bölcsészt (Plato), a misztikust (Swedenborg), aszkeptikust (Montaigne), a költőt (Shakespeare), a tett emberét (Napoléon) és az írót (Goethe). Mint Plato, Emerson is azt tartja, hogy a jó hatja át a világegyetemet s hogy az erény alapja az igazságba vetett hit. A természet E. szerint a szellem színeit viseli; a végzet vas kényszere csak a gyáva számára létezik, az elszánt léleknek minden lehetséges. Az akarat hiánya szolgává teszi a társadalmat; az embert akaratereje teszi s nem a tudás: a tudomány is az akarat nevelését célozza. Az egyén legyen hű önmagához, saját lelkének szavát kövesse. A lélek ne veszítse el függetlenségét; a hősi lélek E. felfogásában az ellentéte Nietzsche hősi típusának: az igazi hősi lélek szerényen s fáradhatatlanul tör előre, minden akadályon át. E. előtt mindig az ember lebeg, aki a földön vándorol, de szeme a csillagok felé irányul. E. művei a *Representative Men*; *Essays*; *Nature*; *Conduit of Life*; *Society and Solitude*; *Letters and Social aims*; *English Traits*. Életét megírták: *Garnett*; *Cooke*; *Cabot*. Magyarul megj. *Az emberi szellem képviselői*, ford. *Szász* Károly; *Essay*-iből fordított *Wildner* Ödön, *Bálint* Lajos, *Rózsa* Dezső; l. *Rózsa* D. tanulmányát a Társadalomtudományi Szemlében. *Rózsa.*

Emich *Gusztáv, id.* *1814. †1868. Híres pesti könyvnyomdász és könyvkiadó volt. E. vette meg és adta ki *Petőfi* költeményeit. Az *Emich*-cégből alakult ki az *Athenaeum*.

E. *Gusztáv, ifj.* *1843. †1911. Apjának, id. E.-nak könyvkiadóvállalatát az *Athenaeum* rt. olvasztotta magába. E. az *Athenaeum*nak hosszú ideig vezérigazgatója, majd elnöke volt.

Eminescu, *Mihail* (eredeti nevén Eminovici), a román irodalom legnagyobb költője, *1850. Moldva egyik kicsi falujában, †1889. Világnézete pesszimista volt. Lelkileg elszigetelten élt a világban. Alapelve volt, hogy az élet lényege a hazugságba burkolt önzés. Szomjasan vágyott a szerelem, a tökéletes, a jó után, másrészt meg nem hitt létezésükben. Vergődő, önmagát marcangoló lelkéből szerelmi és bölcseleti költemények fakadtak, aztán egypár novella, egy regény és politikai tanulmányok. Bölcseleti költeményeibe öntötte pesszimista elveit. Ezek: *Epigonii* (Az epigónok); négy »szatirája«; *Impărat si proletar* (Császár és proletár), amely »intellektuális nihilizmusának« legmegkapóbb alkotása; az életelveit teljesen összegező »*Glosă*«; a *Luceafărul* (Hajnalcsillag), amely az eszme és a valóság örök harcát festi; a »*Călin*« egy szép királyleány regényes története, aki végül is egy erdőben megülheti a lakodalmát, amelynek leírása a legzeneibb román költészet. Vannak elégikus és népies hatás alatt keletkezett költeményei is. Regénye és novellái gyenge alkotások. Lelki sajátságainál fogva nem tud jellemeket alkotni, egyéníteni. Politikai cikkeiben támadja az osztrák és az orosz abszolutizmust s kifejti a katolicizmussal és a föld népével szemben érzett rokonszenvét.

E. költészete a román irodalom legmélyebbre szántó terméke. Versei új formákat honosítanak meg és súlyos gondolatokkal áradnak. Nyelve plasztikus, zenei; a nép erőteljes nyelvéből táplálkozik. Verseiből magyarra sokat fordítottak. *Bilay.*

Emlékbeszéd. Csak formailag tartozik a szónoki beszéd műfajához, tkp. értekezés: tárgya valamely kiváló férfi munkásságának ismertetése és jellemzése. A tudományos társaságokban szokták az elhunyt tagok felett E.-et mondani. A legjobb magyar E.-eket *Gyulai* Pál mondotta az Akadémia elhunyt tagjainak emlékezetére.

Emlékirat. A napló és a történetírás közt elhelyezkedő műfaj. Az író saját életét mondja el benne, de kapcsolatban azokkal a történeti vagy társadalmi eseményekkel, amelyekben aktív vagy passzív szerepe volt. A napló őszinteségét ritkán találjuk meg az E.-ban, amely olyan fölfebbezés-féle az utókorhoz. Közéleti személyiségek E.-ai a maguk személye köré csoportosítva adják elő a politikai eseményeket, a maguk szereplését magyarázzák — esetleg mentegetik. Ha tárgyilagosság tekintetében nagy kritikával kell is olvasni őket, azért mégis nagyértékű történeti dokumentumok lehetnek, mert az események ismeretlen rugóit világítják meg.

A világirodalom nevezetes E.-ai: *Retz* bíboros, *Saint Simon* herceg, *Napoléon* művei. A magyar irodalomban: *Bethlen Miklós* gróf és *Kemény János Önéletírásai, II. Rákóczi Ferenc: Vallomásai* (latin nyelven). A XIX. sz.-ban *Pulszky Ferenc: Életem és korom, Kossuth L.: Irataim az emigrációból.*

Háborúk, forradalmak mindig nagy bőséggel termik a felelős személyek E.-ait. A világháború diplomatái, hadvezérei, az utána következett forradalmak vezérférfiai mai napig rengeteg E.-ban próbálták szereplésüket megvilágítani. A háború óta megjelent magyar E.-k közül legtanulságosabb két olyan ellentétes egyéniség önvallomása, mint *Apponyi* Albert grófé, aki eddig pályafutása első felét írta le tiszteletreméltó őszinteséggel *(Emlékirataim I.)* — és *Károlyi* Mihályé, aki az októberi forradalom kitöréséig rajzolja meg saját pályafutását *(Egy egész világ ellen).* *Benedek.*

Emőd *Tamás,* *1888. Költő, újságíró. Nagyváradi zsurnaliszta korában a *Holnap* társaság tagja és verseiben erősen Ady hatása alatt áll. Később azonban megtalálja egyéni hangját és egy sereg finom versben és egyfelvonásosban juttatja kifejezésre. A szellemes és érzelmes francia chanson és kabaréjelenet szintjére szállott alá, de amit itt alkotott, az az övé. Igazán szívéből különösen a háború poézise fakadt, háborús versei *(Ferenc Jóska ládájából, Dicséret dicsőség* stb.) és kis drámái *(Julcsa, Juliette, Lotharingia, A két gránátos,* stb.) igen nagy sikert arattak. *Varsó felé ment egy hullásszekér...* és *Ha majd egyszer mindnyájan visszajönnek* kezdetű dalai közszájon forogtak.

Enault (ejtsd: enó), *Louis,* *1824. †1900., rendkívül termékeny író. 1848. mint legitimistát letartóztatták. Hogy a további zaklatást elkerülje, emigrált Franciaországból, bejárta egész Európát, a Keletet és az Egyesült-Államokat. Regényeit és más írásait útiemlékeivel tömte meg. Ismertebb művei: *Le baptême du sang* (hazafias regény), *Le mirage* (romantikus színek), *La Circassienne* (kaukázusi történet), *La vierge du Liban* (exotikus kalandok sorozata). Magy.: *Férizade dala.* (Olcsó könyvtár).

Enciklopédiák. Az ó- és középkorban a hét szabad művészet (septem artes liberales) ismeretköre az enkyklios paideia összefoglaló nevet viselte. A XVII. században változik meg az E. jelentése; amikor az összes emberi ismeretek egybefoglalását nevezték E.-nak. Az E. szó görög eredetű, s e három szóból tevődött össze: en = ban, ben, küklosz = kör és paideia = tanítás. Először *Scalich* Paul: *Encyclopaedia, seu orbis disciplinarum tum sacrarum, tum profanarum* (Basel, 1559) c. művében használja e szót. A tudományok egyetemes fejlődéstörténete azt mutatja, hogy amikor időnként egy-egy tudományág önállóvá lesz, az idetartozó anyag még határozatlan körvonalait összefoglaló munka keretében iparkodnak megvonni. Ezek a munkák voltaképen az E.-k elődei, s a középkorban inkább egyes tudományok kivonatolásai voltak. További fejlődési útja az E.-nak, mikor az önálló tudományág mint pontosan kiépített ismeretrendszer, elfoglalja megfelelő helyét a tudományok sorában és megjelenik a tudományos rendszerben földolgozott enciklopédikus mű, mely a címszavak szótárszerű rendjében adja az elfogadott ismeretek összességét.

Ma E.-nak nevezünk minden olyan összefoglaló munkát, amely vagy a tudományok összességét, vagy egy tudománykört tárgyal, egyöntetű alapelvek szerint és önálló rendszer keretében. Az E. a feldolgozásra kiszemelt ismeretkörből a tudás egész anyagát magában kell hogy foglalja, bizonyos belső rendszer szerint kiépítve, amely az egyes szomszédos tudománykörök (segédtudományok) vonatkozásait, kapcsolatait is lehetőleg figyelembe veszi. A nagy kérdések területein mind sűrűbben kialakult részletkérdések új meg új részletkérdést vetnek felszínre, s így szinte állandóan újabb meg újabb vezérszót dobnak a tudományos érdeklődés elé.

Az első, hatalmas méretű és a kor tudományos színvonalán álló ilyen mű *Diderot* és *d'Alembert: Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers,* par une société de gens de lettres. Paris, 1751—72. 1—36 köt. *Suppl.* Paris: 1776—77. *Table analytique,* Paris: 1780. 1—2. köt. Ez újító munka óriási hatással volt a tudományok fejlődésére, és csakhamar megindult Német-, Francia- és Angolországban a hasonló jellegű művek kiadása. Az Encyclopédie 1751-től 1780-ig, tehát nem egészen három évtized alatt hat

külföldi kiadásban jelent meg. A következő évben indult meg *Panchoucke* hatalmas műve, az *Encyclopédie méthodique ou par ordre de matières*, par une société de gens de lettres etc. Paris: 1782—92 et Paris, Auguste 1792—1832. 166 kötet és 55 kötet metszet. Ehhez hasonló a németeknél J. S. *Ersch* és J. G. *Gruber* műve: *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften u. Künste in alphabet. Folge* von genannten Schriftstellern. Leipzig, Gleditsch majd 1831-től Brockhaus. 1818—1890-ig 167 kötet. Jól indult, de csak a *K* betűig jutott el 23 kötettel a *Deutsche Enciklopädie*, Frankfurt, 1778—1804. — *Krünitz J. Geo.* H. G. *Flörke* és J. W. D. *Horth* első szaklexikona, az *Ökonomisch-Technologische Enciklopädie* 1773—1858-ig 242 kötettel jelent meg Berlinben. E nagy vállalkozások elemi hibája a túlnagy méretekben volt, mert a megjelenés nehézkessége miatt gyakran már megjelenésükkor elavultak.

A XIX. században sok jó és értékes szaklexikont adott a tudományos világnak Franciaország. Ezek közül a nevezetesebbek: *Encyclopédie catholique*, Paris: 1838—49. 1—18 kötettel. *Encyclopédie du XIXe siècle*, Paris: 1836—46. 1—27 kötet, s ennek új, bővített kiadása 1858—64., 1—55 kötettel. *Encyclopédie domestique*, Paris: 1830. 1—4 köt. és térképek. *Encyclopédie moderne*, Paris: 1846—51. 1—30 köt., 12 suppl. és 2 köt. térkép. A csonkán maradt *Encyclopédie nouvelle*, Paris: 1834. *La Grande Encyclopédie*, Paris: 1885—1902, 1—32 köt. *Larousse: Grand dictionnaire encyclopédique du XIX. siècle*, Paris: 1866—76. és 1878—88. 1—15 köt., 2 suppl. Igen jól használható és gondos munka a *Nouveau Larousse illustré*, Paris: 1897—907. és 1908. 1—7 köt., 1 suppl., szerk. Claude *Augé*. *Encyclopédie universelle du XX-e siècle*, Paris, 1911. 1—12 köt.

A jelentősebb német lexikonok ezek: *Frankenstein, Grosses vollständiges Universallexikon*, Halle és Leipzig, 1732—50. 1—64 köt., 4 suppl. *Pierer: Universal-Lexikon*, Altenburg, 1824—35. 1—26 köt., 12 suppl. *Brochhaus* Fr. A. és *Meyer* J.: *Konversations-Lexikon*, 1808—11. Ez a lexikontípus számos utánzóra talált s hosszú ideig nagy népszerűségre tett szert; rengeteg kiadást ért meg. *Meyer: Neues Konversations-Lexikon*, Hildburgheim, 1839—52. 1—37 köt., 5 suppl. *Meyer* uj kiad. 1924-től, eddig 2 kötet. Van kis kiadásuk is, *Brockhaus: Handbuch d. Wissens 1—4. köt. 1925.; Der kleine Handbuch d. Wissens. 1925; Meyer: Kleines Konversations Lexikon* (1—6. köt. 1906—1909.) *Wigand's Konversations-Lexikon*. Bd. 1—15. Leipzig, 1846—52. *Arneth, Bernoulli, Bischoff*, etc.: *Neue Encyclopädie der Wissenschaften u. Künste*. Bd. 1—9. Stuttgart, Franckh, 1851—54. A német lexikonok kulturaterjesztő és egyetemes tudást nyujtó értékes kötetei szinte az egész művelt világon elterjedtek s a bő termésű angol lexikonokkal fölveszik a versenyt.

Az angol lexikon-irodalom legkiválóbb alkotása az *Encyclopaedia Britannica*, Tyller, London, 1771. 1—3 köt., mely csakhamar hatalmas iramban újabb meg újabb kiadások révén 36 kötetre nőtt meg. Suppl. Vols 1—3. Cambridge, Univers. pr. 1922. *Encycl. Edinensis*, Edinburgh, 1816, 1—6 köt. *Encycl. imperial*, London, 1809—14, 1—4 köt. *Encycl. Metropolitana*, London, 1817—45, 1—59 köt. *Encycl. Perthensis*, London, 1816, 1—23 köt. *The penny cyclopaedia*, London, 1833—58, 1—31 köt. *The National Cyclopaedia*, London, 1843—51, 1—12 köt, *Chamber's Encycl.*, London, 1860—68. 1—10 köt. *Nelson's Encycl.*, London, 1911, 1—25 köt.

Az amerikai lexikonok közül a nevezetesebbek: *Encycl. Americana*, Philadelphia, 1839—47, 1—14 köt. *New American Cyclopaedia*, New-York, 1858—63, 1—16 köt. *Deutsch-Amer. Konversations-Lexikon*, New-York, 1869—74, 1—11 köt. *The national Encycl.*, New-York, 1827—77. *Encycl. Americana*, Philadelphia, 1883—86. *Johnson's Universal Cyclopaedia*, New-York, 1874—8, 1—4 köt. számos kiadást ért meg.

Olasz: *Nuova enciclopedia popolare*, Torino, 1841—51, 1—12 köt. Több kiadást ért meg s megkétszereződött. *Dizionario universale di scienze, lettere ed arti*, Milano, 1883 és suppl. *Enciclopedia universale*, Prato, 1868—70.

Spanyol: *Enciclopedia moderna*. Madrid, 1843—51, 1—34 köt. és 3 köt. térkép. Orosz: *Encyclopoviceskij Slovár*. Pétervár, 1890—1901, 1—31 köt. *Boljšaja Enciclopedija*, 1899—1906. Finn: *Tietosanakirja*, Helsinki, 1908—14. Csch: *Slovnik Naučný*, Prága, 1886—87. *Ottuv Slovnik Naučný*, Prága, 1889—1901, 1—27 köt és a *Masarykow N. Sl.* eddig egy kötet (1925).

Az E. és lexikon élesen elkülönülő határvonalai majdnem egészen eltűntek a tudományos szótárak megjelenésével, melyek lassanként kiszélesítették egyes részek magyarázó részeit s enciklopédikus műveknek tekinthetők. Nem szorosan tartoznak ide a XVIII. századbeli ama kísérletek, melyek *Bacon* rendszerét követve, a tudományok összességét rendszertani művekben akarták nyujtani. Adelung, Büsch, Klügel, Eschenburg, Schleiermacher kétségkívül értékes munkái azonban további fejlődést nem vontak maguk után, mert szinte egy időben a tudományágak hatalmas méretű elkülönülése s új tudományok kivetítése — feleslegessé tette e kísérletek folytatását. Helyébe lépett a szakenciklopédiák szinte beláthatatlan sora, a zseblexikonok, szótáros lexikonok nagy tömege.

A magyar E.- és lexikonirodalom — szemben más tudományos kézikönyvek gyér anyagával —, meglepően korán indult el útjára és érdekes kísérleteken kívül értékes munkákat is tud felmutatni. *Apáczai Cseri* János *Magyar Encyclopaediája* kezdi meg a sort, a XVII. század derekán. E jelentős úttörő művében

nyolc tudományszak kivonatát kapjuk. Korában alig keltett valami érdeklődést. E hamar elfelejtett munka után közel egy évszázadig mi sem történt e téren. 1741. Kassán jelent meg egy zsebbe való kézikönyv, a jezsuita iskola növendéke számára, e címmel: *Cosmographia, seu philosophica mundi descriptio.* 1787. jelent meg Zelzio, Andreas: *Encyclopaedia theologiae* (Pestini, Landerer) c. szaklexikona. Ugyanez évben *Hoff*, Heinrich Geo.: *Historisch-kritische Encyclopaedie, über verschiedene Gegenstände, Begebenheiten u. Charaktere berühmter Menschen* (Pozsony, Mahler), 1—8 köt. Ez az első betűrendbe foglalt enciklopédikus mű. *Látzai* József: *Oskolai Tanító Könyv.* Győr, Streibig, 1793.; Luntz német enciklopédiájának magyar fordítása. A fordítást nem végezte szolgai módon, hanem egyes fejezeteket átdolgozott, kibővített s nem egyszer új eredményeket iktatott be. *Ladvocat: Historiai dictionarium*, Komárom, 1—8 köt. A XVIII. század végén jön ki *Benkő* Ferenc: *Parnassusi időtöltés* (Szeben, Hochmeister) c. hétkötetes E.-ja. *Stanislaides* Dániel: *Encyclopaedia philologiae Graecorum et Romanorum* (Posonii, Weber.) 1803. *Eschenburg: Handbuch der klass. Litteratur* c. művének fordítása. Két kiadást is megért. *Buday* Ferenc: *Magyarország polgári históriájára való lexicon a XV. század végéig.* (1. kiad. Nagyvárad, 2. kiad. Pest, 1866.) *Mokry* Benjamin: *Közönséges históriai-biográphiai lexikon.* (Pest, Trattner.) 1819—20. 1—4 köt. *Hesky*, Anton: *Allgemeine Begriffe von verschiedenen Wissenschaften.* (Temesvár, 1828.) Funke, Schreinzer, Gaspari műveinek kivonata. *Nyiry* István: *A' tudományok öszvesége.* (Sárospatak, Nádaskay.) Az első magyarnyelvű gazdaságtudományi lexikont *Lánghy* István és *Lencsés* Antal: *A' természeti, gazdasági és mesterségi Esméretek Tára* c. alatt adták ki, két kötetben. (Pest, Landerer.) Az első, betűrendbe foglalt, általános magyar lexikon *Döbrentei* Gábor vezetése alatt készült el, e címen: *Közhasznu Esmeretek Tára a' Conversations-Lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva.* (Pest, Wigand.) 1831—34, 1—12 köt. A megjelenése nyomán támadt lexikoni per nagyon megtépdeste e munka tudományos hitelét. Egy évtized mulva Heckenast új címkiadást rendezett belőle, kevés sikerrel. *Vállas* Antal: *Nemzeti encyclopaedia, avagy Magyarország és Erdélynek állam-, földrajzi és történeti nevezetességei, szótár-alakban.* (Pest, Hartleben.) A 48-as viharok miatt e jelentős és nagy szorgalommal készülő mű félbemaradt a J. betűnél. Korában színvonalas, irodalmi értékű munka volt. Ennek folytatásaképen jelent meg a *Jelenkor. Politikai és társas élet enciklopédiája.* (Pest, Heckenast.) *Schatter*, Julius: *Encyclopädie unentbehrlicher Kenntnisse für Töchter aller Stände.* (Kaschau, 1837.) 1—2 köt., 4. kiad.: Pest, Heckenast, 1860.) Nagyon kedvelték, úgy hogy másfél évtized alatt öt kiadást ért. 1858. indult meg Heckenast 10 kötetes vállalata: *Ismerettár a magyar nép számára.* A következő évben nagy körültekintéssel és gonddal indult meg a Szent István-Társulat *Egyetemes Magyar Encyclopaediája.* *Télfy* Iván: *A classica-philologia encyclopaediája.* (Pest, Emich.) *Máttyus* N.: *Hadi műszótár.* Molnár Aladár: *Néptanitók Ismerettára.* (Pest, Athenaeum.) *Trausch* J.: *Schriftsteller-Lexikon, oder biographisch-literarische Denkblätter der siebenbürger Deutschen.* (Brassó.) *Wührl* Jákó: *Vasuti lexikon.* (Bp., Bautmann.) *Somogyi* Ede: *Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája.* (Bp., Pallas.) 1—16 köt. *Acsády* Ignác: *Az Athenaeum Kézilexikona.* (Bp., Ath.) *Sághy* J.: *Magyar zenészeti lexikon.* (Bp., Kókai.) *Balogh* K.: *Orvosi műszótár.* (Bp.) *Rácz* K.: *Gyógyszerészeti Reál-encyclopaediája.* (Bp., Eggenberger.) *Verédy* K.: *Pedagogiai encyclopaedia.* (Bp., Athenaeum.) *Wekerle* L.: *Kis lexikon. Egyetemes ismerettár.* (Bp., Pallas.)

1890. inditja el id. *Szinyei* József hatalmas életrajzi lexikonját: *Magyar írók élete és munkái.* 1—13 köt. 1893. megindul az eddigelé legnagyobb enciklopédia, a *Pallas Nagy Lexikona*, az összes ismeretek enciklopédiája. 1—16 köt. és 2 suppl. Közben még néhány jelentős szaklexikonról kell megemlékeznünk. *Éber* László: *Művészeti Lexikon.* (Budapest, Győző Andor.) *Pecz* V.: *Ókori Lexikon.* (Bp. Franklin.) *Pusztay* F.: *Nyomdászati enciklopédia.* (Bp. Pallas.) *Márkus* D.: *Magyar Jogi Lexikon.* (Bp.) stb. — *Franklin kézilexikona* és *Ferenczi Z. Mindentudó kis lexikonja* mellett indul meg a *Révai Nagy Lexikon*, mely a Pallas Lexikon beosztását, rendszerét tartotta meg, s ennek mintegy kiegészítője.

Az enciklopédia és lexikon elhatárolásának kisérletét a régiek közül csupán *Kis* János egyik magyar tanulmánya nyujtja, az 1830—34. évek közt megjelent külföldi és hazai enciklopédiák kritikai méltatásában. (Tudománytár, 1834.) *Kremmer.*

Enciklopédisták. *Diderot* és *D'Alembert*: *Enciklopédiá*-jának szerkesztői és munkatársai; tágabb értelemben mindazok az írók és gondolkozók, akik ennek az enciklopédiának világnézetével azonosították magukat: a felvilágosodás XVIII. sz.-beli harcosai.

Encina (ejtsd: enszína), (vagy *Enzina, Juan del*), spanyol költő, *1469. †1534., a spanyol drámairodalom megteremtője, aki a liturgikus passzió-játékokat először váltotta fel a költői — nála túlnyomóan lirikus és zenével kisért — párbeszéddel. A kómikus figurát is ő hozta a drámába, amelyet, mint egyéb dramaturgiai ötleteket is, Olaszországban tanult el. Pásztori játékai, *Eklogák*, vallásos költemények, vagy humoros életképek. A népéletből vett friss, néha nyers, de mindig élethű jelenetei iskolát adtak későbbi nemzedékeknek az egész Iber félszigeten. Lírai versei nem árulják el a nagy költőt. *Honti.*

Endlicher *István László*, magyar születésű botanikus, *1805. †1849. *Genera*

plantarum címen adta ki a növények természetes rendszerét, a modern rendszertani munkák mintaszerű alapvető művét. A magyar történeti forrásokkal is foglalkozott; kiadta *Anonymus* krónikáját és Szent László törvényeit.

Endre *Károly*, erdélyi író *1893. Verseivel a háborús években tűnt fel a budapesti *Esztendő*ben. Finom érzékenységű, ideges technikájú versek ezek, jobbára filozófiai alapgondolattal. Háború után *Szemle* címmel rövid ideig nívós folyóiratot szerkesztett Temesváron, azután főként kolozsvári és aradi lapokban, folyóiratokban jelentek meg versei. A *Temesvári Hirlap*ba kritikai tanulmányokat is írt. Verskötete: *Az ember, aki járva jár* (1922. Bpest.). Részleteket közölt *Ember a csillagok alatt* c. száz szonettre tervezett lírai ciklusából. *Szentimrei.*

Endrei *Ákos*, tanár és író, *1860. Önálló munkáiban a Zrinyiásszal, Kölcsey szónoki műveivel a kuruc epikával stb. foglalkozott.

E. *Zalán*, irodalomtörténész. *A régi magyar költészet remekei* és *A magyar költ. remekei Kisfaludy Károlytól napjainkig* c. antológiákat állított össze. Irt egy nagy, ötkötetes *Világtörténet*-et, egy magyar irod. történetet, sajtó alá rendezte *Vörösmarty* költői műveit.

Endrődi *Sándor*, *1850. †1920. Tanár, majd a képviselőházi napló szerkesztője. Lírai költeményeiben a hagyományos úton jár: a népies-nemzeti irány követője formában és tartalomban. *Kuruc dalok* c. kötetével nagy sikere volt, a diadalmasan előnyomuló kurucok lelkesedését, a vereségek lehangoló hatását, a remény és kétség közt hánykolódók érzelemvilágát sikerült kifejeznie. *(Gyönge violának letörött az ága.)* Az *Anakreoni dalok*ban Csokonaira emlékeztet. Ismertebb kötetei az említetteken kívül: *Tücsökdalok* és *Isten felé.* Összegyűjtött költeményei (1867—1901). E. megírta a XIX. sz. irodalmának történetét *(Századunk irodalma)*, szerkesztette a *Magyar költészet kincsesházát* és fordított külföldi költők műveiből *(Heine* stb.).

Endrődy *János*, költő, kegyesr. tanár, *1756. †1824. A magyar színműirodalom fejlesztése érdekében élénk tevékenységet fejtett ki. *A magyar játékszín* c. a. korában népszerű gyűjteményt állított össze eredeti és fordított darabokból s hozzávaló bevezetőül megírta a magyar színpad addigi történetét.

Ének Pannonia megvételéről. Régi magyar históriás ének, szerzette *Csáti* Demeter a XVI. század első felében. Székely István világkrónikáján kívül régi magyar tört. énekekből is merített. Formája ősi nyolcas, tele van szójátékos etimologizálással.

Enfants sans-souci (ejtsd: aanfaan szaanszuszi), párizsi bohém ifjakból alakult műkedvelő színtársulat, amely úgyn. *sottie*-kat adott elő, a »Prince des Sots« és a »mère Sotte« vezetése alatt. Aktuális darabok voltak ezek, s a főszereplők mintegy conférencier-k gyanánt fejezték ki a szerzők politikai álláspontját, amely természetesen az uralkodó álláspontja volt. Az E. fénykora a XVI. sz. eleje, XII. Lajos uralmának ideje. 1585. még említik szereplésüket.

Engel *János Keresztély*, *1770. †1814. Az udvari kancelláriánál kezdte szolgálatát; később cenzor lett. Megírta Magyarország oknyomozó történetét német nyelven. A terjedelmes munka Bécsben jelent meg *Geschichte des Königreichs Ungarn* címen. E. foglalkozott a szomszédos államok történetével is.

Engel, *Johann Jakob*, *1741. †1802., német esztétikus és népszerű filozófus. Hatott a XIX. sz. elejének magyar esztétikájára is, l. *Kölcsey* Ferenc dolgozatát: *E. aesthetikai töredékei.*

Engelbrechtsdatter, *Dorothea* *1635. †1716. Norvég költőnő, »Bergen dalnokasszonya«. Művei a maguk korában igen népszerűek voltak.

Engström, *Albert*, svéd író, *1869. 1897-ben a *Strix* nevű élclapot alapította, amelyben jellemző karrikatúrarajzokkal és elbeszélésekkel hamar megmutatta, hogy Svédország legnagyobb humoristája. Könyvalakban is sokat adott ki: *En gyldene book* (Aranykönyv), *Druvklasar och fikonhvisaar* (Szőlőfürtök és fügefák), *Medmänniskor* (Felebarátok), *Mitt liv och leverne* (Az én életem és életmódom), *Rihsdagsgubbar* (Országgyűlési öregek), *Genom mina guldbågade glasögon* (Aranykarikájú pápaszememen keresztül), *Bläck och saltvatten* (Tinta és tengervíz) stb.; mind a legfinomabb humorról és megfigyelőképességről tanúskodik. Azonkívül a hexameterírás legkiválóbb mestere svéd nyelven, ebben Runeberg és Stagnelius méltó utóda. Sokoldalú írói működése elismeréséül 1922. az irodalmi Svéd Akadémia tagjává választotta. *Lindberg-*

Enjambement (ejtsd: aanzsaambmaan), *(átgázolás)*. A gondolat befejezésének átvitele egyik verssorból a másikba. Jelentősége csak rímes versben van. Szaggatottá, tehát természetesebbé teszi a verset, de következetesen alkalmazva fárasztó. A francia költészetben a XII. sz. végén, *Chrétien de Troyes*-val kapcsolatosan vált divattá; a klasszicizmus nem tűrte, a romantika forradalmi ujításként hozta be. V. Hugo *Hernani*-jának első két sorában tüntetően E.-t csinált; az első előadáson botrány tört ki emiatt. Az E. a magyar hangsúlyos verseléssel nem fér össze; elvétve legjobb költőinknél is előfordul, de *Arany* még jambikus versben is helytelenítette *(Vojtina levelei öccséhez II.* ». . . ez neked jó, meghiszem — de mintha sással metszenéd fülem.«) Szabályul azt mondhatjuk, hogy a gondolat — ha már a sorban be nem fejezhető — bizonyos nyugvóponton szakadjon meg s pld. jelzőt a jelzett szótól ne válasszunk el. A *szabad versben* természetesen az E. kérdése sem kérdés. *Benedek.*

Enking, *Ottomar*, *1867., német elbeszélő. Különösen a kisvárosi idill hangját találja el kitűnően. Főbb regényei: *Fami-*

lie P. C. B[illegible] (1[illegible]3) és M[illegible] (1[illegible]); jelesek novellái is.

Ennius, *Quintus,* Kr. e. *239. †169., a latin irodalom hellenizálódásának igazi megindítója, a régi latin irodalom legtermékenyebb és legmaradandóbb hatású alakja. E. Rudiae-ből származott, Marcus Porcius Cato hozta Rómába (204), ahol latint és görögöt tanított és költészete révén csakhamar a legelőkelőbb körökbe, a Scipiók baráti körébe bejutott. Főműve az *Annales* c. eposz 18 könyvben, amelynek tárgya nemzeti: a rómaiak története Aeneastól a költő idejéig. Jelentősége abban van, hogy elsőnek alkalmazta a latin irodalomban a hexametert és megteremtette Homeros nyomain a latin epikus stílust. Kevésbé jelentékenyek tragédia-fordításai, eredeti vígjátékai és praetextataja *(A szabin nők elrablása).* Írt ezenfelül filozófiai költeményt *(Epicharmus),* epigrammákat, amelyekben első ízben lép fel a distichon a latin irodalomban, írt *Hedyphagetica* (Finom falatok) címen gasztronómiai költeményt és lefordította a görög Euhemeros híres könyvét, a Szent Történetet. *Saturae* című négy könyve vegyes költemények gyűjteménye; ezek még nem a későbbi értelemben vett szatirák. E. igazi költői tehetség, egyúttal öntudatos irodalmi reformátor, sőt alkotó. Vele indul igazi lendületnek a latin irodalom hellenisztikus irányzata; ő mutatta meg a latin költészetnek a fejlődés útját, és századokra kijelölte ennek a fejlődésnek irányát. Emellett igyekezett a hellenisztikus formát nemzeti tartalommal megtölteni római tárgyú tragédiáiban, Scipio Africanusra írt költeménysorozatában és főkép nagy nemzeti eposzában. Tartalmilag és formailag is sokoldalú irodalmi munkássága friss lendületével, bátor kezdeményezésével eleven irodalmi érdeklődést és életet teremtett Rómában. E. hatása, különösen az epikában még századok mulva is felismerhető. *Révay.*

Ennodius, *Magnus Felix,* latin író. *473. †521.; Arelateban (Arles) született, gazdagon nősült és korán kezdett foglalkozni az irodalommal, majd pappá szenteltette magát, fontos egyházi küldetésekben szerepelt, élete végén Pavia püspöke lett. Verseit *Carmina* címen adta ki; himnuszok, epigrammák, alkalmi költemények vannak köztük, amelyeket dagályosság, keresettség, retorikai cicoma, eredetieskedés jellemez. Nem igazi költői tehetség, inkább ügyes verselő. Jelentékenyebbek prózai iratai: Epiphanius paviai püspök életrajza, Antonius barát életrajza; a *Paraenesis didascalica:* buzdítás a grammatikai és retorikai tanulmányokra; ez és levelei (297 drb.) érdekes bepillantást engednek kora műveltségi viszonyaiba. *Dictiones* c. művében 28 retorikai beszédmintát ad. Kellemes olvasmány önéletrajza *(Eucharisticon de vita sua).* — *Révay.*

Én-regény *(Ich-roman).* A német irodalomtörténetből származó kifejezés az olyan regény meghatározására, amelyet az író fikciója szerint a hős maga beszél el vagy írja, első személyben (Simplicissimus), s rendesen magának az írónak lírai vallomása. A francia irodalomban ilyen pl. *Constant: Adolphe* c. lírai regénye.

Entommeures (ejtsd: aantoműr), *Frère Jean des, Rabelais: Pantagruel*-jének tipikussá vált alakja: a jóétvágyú és jól verekedő szerzetes.

Entremes (ejtsd: entremész), a spanyol drámairodalomban vidám közjáték, bohózat.

Entz *Géza,* magyar zoológus, *1842. †1919., a modern magyar zoológus-gárda mestere. Főműve a véglényekről szól; ezen a téren az ő nevéhez fűződik az állatok és növények együttélésének (symbiosisának) felismerése. Két mintaszerű füzete: *A legegyszerűbb állat* (1906) és *Az édesvízi Hydra* (1906) a magyar élettudományi irodalomnak klasszikus ismeretterjesztő remeke. *Lambrecht.*

E. *Géza, ifj.* Zoológus, egyet. tanár. *1875. Nagy tudományos értékű állattani dolgozatokat írt s egyik szerkesztője volt a Műveltség könyvtára: *Élők világa* kötetének.

Envallsson, *Carl,* svéd író, *1756. †1806. Hivatali foglalkozása mellett a drámaírásnak szentelte magát és a gusztaviánus színpad műsorát körülbelül nyolcvan színművel gazdagította; ezeknek legnagyobb része azonban idegen darabok fordítása és átdolgozása volt. A legsikerültebb közülök a *Kronofogdarna eller slåtterölet* (A szolgabírák vagy az aratóünnep) c. lírai komédiája 1787, amely erős humorával és a svéd népélet jellemző, kedves rajzával igazi nemzeti vígjátékká vált és még napjainkban is sikkerel játsszák. Azonkivül egy svéd zenei lexikont szerkesztett, amely annakidején nagy hatást ért el. *Lindberg.*

Enzo (vagy **Enzio**) **király,** II. Frigyes természetes fia, *1225. †1272., a forsaltai ütközetben Bologna foglya lett és az is maradt haláláig. A monda szerint a (még mindig meglevő) kastélyban szenvedett fogságát a szép Lucia Viadagola enyhítette. Szerelmi költeményeiben nébány igen meleg, érzéses hangot tudott megütni: egyébként a konvencionális udvari líra sablónjai szerint költötte őket.

Enyedi *György.* A XVI. sz. első felében született, †1597. Kolozsvári unitárius tanító, majd lelkész, végül püspök lett. Verses elbeszélésének forrása *Boccaccio* egyik novellája. *Gismunda* és *Gisquardus* romantikus históriája nagyon népszerű volt. A XVII. században is többször kiadták. E. nem szolgai módon fordított, banem új részleteket is toldott be a költői elbeszélésbe.

Enyvvári *Jenő,* *1884. Bölcsészeti író, a bpesti Városi Könyvtár aligazgatója. Husserl fenomenologiájának magyarországi megismertetője. Az Akadémiai Értesítőben és az Athenaeumban közzétette a magyar filozófiai irodalom bibliografiáját. *Magyar filozófiai szótár*-a révén a magyar bölcseleti műnyelv elmélyítésében nagy érdemei vannak.

Eon, *Francis,* francia lírikus, *1879., jogi doktor, sokáig ügyvéd volt, azután

közigazgatási pályára lépett. Számos irodalmi revű munkatársa. Versei, amelyek a fantaisisták, részben pedig a tradicionalisták költészetével tartanak rokonságot, *La promesseuse, Trois années* és *La vie continue* c. köteteiben jelentek meg.

Eötvös *József báró*, *1813 szept. 30. Budán, †1871 febr. 2. Az átalakulásban levő XIX. sz. szenvedő társadalmának minden érzése átviharzott lelkén. Érzelmeiből gondolatok, gondolataiból vezető eszmék születtek és belekerültek irodalmi műveibe. E. az egész irodalmat céltalannak, értéktelennek nézte, ha *elszakad a kor vezető eszméitől.* A szenvedések iránt legfogékonyabb költőnk arisztokrata család ivadéka volt. Apai ősei a királyi akarat végrehajtói, a feltörekvő népakarat leszorítói voltak. Anyai részről örökölhette a szentimentalizmusra való hajlamot. A kor eszméi különben is erősebbnek bizonyultak az ősök hagyományainál. A konzervatív apa csakhamar szembekerült demokratikus fiával. Része volt ebben nevelőjének, *Pruzsinszky* Józsefnek is, aki a francia forradalom népfelszabadító és népboldogító eszméinek lelkes híve volt. A fiatal E. jogot végzett, de csak rövid ideig szolgált közhivatalban. Megismerkedett a kor vezető politikusaival, íróival és tudósaival. Első regényével *(Karthausi)* és röpirataival magára vonta a figyelmet, csakhamar vezető szerepet játszott politikai életünkben. A vármegyei rendszer ellen küzd a centralisták élén; a párt kezébe kerül a *Pesti Hirlap*, ahol barátaival együtt kifejtheti véleményét a parlamentáris kormányzásról. 1848. kultuszminiszter. A szabadságharc kitörésekor külföldre menekül, de a bukás után keresi a kibékülés útját. Pártja itthon nincs; életének tragikuma, hogy eszméit mások valósítják meg: a parlamentáris kormányformát *Kossuth*, a kiegyezést *Deák*. Élete végén a sors kedvezett neki: mint kultuszminiszter nemes eszméinek egy részét megvalósíthatta. E. írói sajátságai már *Karthausi*-jában megnyilatkoznak. Szubjektív regény ez; egy francia gróf zaklatott élete és szomorú története alkalmat nyujt E.-nek, hogy legegyénibb gondolatait beleszőjje regényébe. E. szerint az emberi élet a sors játékszere, az önző sohasem lehet boldog, mások szenvedéseinek vigasztalása adhat tartalmat életünknek. A regény szomorú: a Napoléon háborúitól elkínzott, lelkileg és gazdaságilag zaklatott társadalom gyermeke alkotta. *A falu jegyzője* a magyar társadalom speciális bajaival foglalkozik. A nemesi vármegye nem szolgálhatja az igazságot; az önzés, a hatalmi vágy, a hiúság megbénítják azokat, akik segíteni szeretnének; romlásba, bűnbe kergetik azokat, akik ki vannak szolgáltatva hatalmuknak. Mindenütt az elnyomottak szenvedése, az üldözöttek nyomorúsága tűnik szemünkbe, mintha mondaná: el kell törölni a vármegyét, meg kell szabadítani a nemzetet a középkor maradványaitól. *Magyarország 1514-ben* c. regényében a lelkében víziókent megjelenő parasztvezért vetíti a nemzet szeme elé, mintha figyelmeztetni és óvni akarná a várható népforradalomtól. Körülbelül ugyanebben az időben merül fel *Petőfi* előtt is Dózsa György alakja, de E.-t a félelem vezette rá, *Petőfi*-t a rajongó lelkesedés. A szabadságharc után csak egy regényt írt. Ez is tanító irányú. *A nővérek* alapgondolata horatiusi: a boldogság egyszerűbb viszonyok között jobban megtalálható, mint az előkelő világ palotáiban. E. regényeken kívül novellákat is írt, sőt drámái is vannak. *Éljen az egyenlőség* c. vígjátéka a legsikerültebb. Lírai költeményt keveset írt. Néhány hazafias költeményt nem számítva (*Búcsú, Mohács*), ezekben is politikai és társadalmi törekvéseit szolgálja. Nem adhatott mást, mint ami lényege. *A megfagyott gyermek*-ben az árvákra hívja fel a figyelmet, *A vár és a kunyhó*-ban az emberi nem oszthatatlan voltát, a fájdalom egyesítő erejét tükrözteti. *Végrendelet*-ében márványszobor helyett eszméi győzedelmét kéri emlékjelül. Irodalmi művein kívül röpiratokkal, hírlapi cikkekkel és politikai tanulmányokkal népszerűsítette elveit. Itt is az elnyomottak érdekében harcol: fölemeli szavát a zsidókért, a rabokért, a nemzetiségekért. Leghíresebb államfilozófiai műve: *A XIX. sz. uralkodó eszméinek hatása az álladalomra.* A szabadság, egyenlőség és nemzetiség cselekvésre hajtó és egymással szembenálló eszméit vizsgálja. Az egyéni szabadság híve, látja az egyéni szabadság ellen föltörni a kommunizmus felé vezető szocialista tábort. E. forradalmi gondolkodású ember, messze meghaladta kortársait, de a polgári forradalmi eszmék híve; jól hallja az elnyomottak sóhajtását, de távol áll a szocializmustól. — E. műveinek teljes kiadását *Vojnovich* Géza rendezte sajtó alá. Az Eötvös-alap megbízásából a Révai Testv. cég adta ki 20 kötetben. Életrajzát *Vojnovich* Géza és *Ferenczi* Zoltán írta meg. Emlékbeszédet *Gyulai* Pál tartott felette. Tanulmányokat írtak róla többek között: *Berzeviczy* Albert, *Concha* Győző, *Csengery* Antal, *Császár* Elemér, *Imre* Sándor, *Péterfy* Jenő, *Váczy* János stb. *Lengyel.*

E. *Károly*, *1842. †1916. Jogakadémiai tanár, majd vármegyei ügyész, később képviselő. Ellenzéki politikus volt: a haladás, a véleményszabadság és jogegyenlőség tántoríthatatlan híve. A világhírű tiszaeszlári pörben a vádlott zsidókat védelmezte. Ez akkor ártott népszerűségének. Később azonban ismét vezéri szerepe lett a függetlenségi pártban. Nagy jogi tudása, kiváló szónoki készsége és jóízű humora az országgyűlés legnépszerűbb szónokává tették. Számos politikai és irodalmi cikke jelent meg a lapok hasábjain, de csak élete alkonyán lett termékeny szépirodalmi íróvá. *Utazás a Balaton körül, Magyar alakok, Emlékezések* című műveivel a régi magyar világnak, a *Bakony* és *Balaton* természeti szépségeinek állított örök emléket. *A nagy per*-ben az eszlári vérvád történetét dolgozta fel, *Gróf*

Károlyi Gábor feljegyzései-ben *Kossuth* Lajos utolsó éveiről és a függetlenségi politika mozgalmairól nyújt érdekes képet. Stílusa magyaros; rövid, túlságosan is [illegible]; [illegible]tatlan: E. a régi magyar táblabíró-típus modern műveltséggel. *Lengyel.*

Eötvös *Loránd báró*, *1848.†1919. E. József fia, a legnagyobb magyar fizikus. 1889—1905. a Tud. Akadémia elnöke volt. Első munkái a folyadékok felületi feszültségére vonatkoznak, melyek az ú. n. E.-féle törvényre vezettek. Ezeket *A folyadékok felületi feszültségének az összefüggéséről a kritikus hőmérséklettel* c. munkájában foglalta össze. Későbbi munkáiban a nehézségi erővel foglalkozik. Egy új, roppant érzékeny módszert dolgozott ki a nehézségi erő változásainak mérésére, amelynek segítségével a földkéreg szerkezetéről nyerhetni felvilágosítást. Ezeket a módszereket a *Vizsgálatok a gravitáció jelenségeinek köréből* c. munkájában foglalta össze (Mathematikai és Természettudományi Értesítő). Az általános relativitás elméletére nagy hatással voltak azok a vizsgálatok, melyeket *Beiträge zur Proportionalität von Trägheit und Gravitation* c. (*Annalen d. Physik* 68. köt.) írt le. *Bródy.*

Epicharmos, megarai (sziciliai), görög vígjátékíró (kb. 550—460), a sziciliai dór komédia művészi alakítóinak egyike, aki a mímuszok összefüggés nélküli képeit és jeleneteit egyszerű cselekvényű, gyors lefolyású, élénk akciójú és derűsen mozgalmas egészekké alakította. 35 (40, 42) darabot írt, amelyekből csak igen szerény töredékek jutottak ránk, úgy hogy művészetével bajos tisztába jönni. Darabjai — a töredékek címéből következtetve — részben (19 db.) az attikai szatirjátékhoz hasonló mitológiai travesztiák voltak (oly alakokkal, mint a nagyétű Herakles stb.), részben (17 db.) mímusz-félék s a köznapi életből voltak véve (oly alakokkal, mint a pór, az ünnepelők, az iszákos, a parazita). Politikai elemek sem hiányoztak. Bőven voltak bölcs mondások. A nyelv egyszerű, jó dór dialektus. A metrumok szintén egyszerűek, de nem elég korrektek; a jambikus trimeter mellett gyakori a trochaikus tetrameter (metrum Epicharmium). — E. művészete valószínűleg hatott már az V. századbeli ó-attikai komédiára, főleg Krates-ra, aztán megint a közép- és újattikai komédiára. — Maradványok: *Kaibel*: Comic. Gr. fragm. I. — V. ö. *Christ*: *Gesch. d. gr. Lit.* I.; *Salis*: *De Doriensium ludorum in com. Att. vestigiis* (1905); *Crönert*, Hermes XLVII. (1917). *Schmidt.*

Epigón. Utód, aki nem tud dicsőséges ősének nagyságáig fölemelkedni. A görög hősmonda a Thébát ostromló hét vezér fiait nevezi E.-oknak, akik tíz évvel az ostrom után bosszuló hadjáratot indítottak Théba ellen. Irodalmi értelemben az E. egy nagy korszak hagyományait képviseli, anélkül, hogy új értékekkel tudná gyarapítani; tapasztalás szerint inkább hibáit, gyönge tulajdonságait túlozza elődeinek (ál-klasszikusok, Petőfi-utánzók stb.) s makacsul elzárkózik a hagyománytól eltérő, új eszmék elől. *Benedek.*

Epigramma. Görög szó, feliratot jelent. A görögök síremlékekre, emlékművekre és használati tárgyakra rövid verses feliratot készítettek. Ma E. a gondolatot röviden, csattanósan kifejező költemény. Gyakran csak 2 sor az egész. Formája rendesen distichon. Egyik faja komoly gondolatot hirdet, a másik gúnyol. Az előbbit görög, az utóbbit római E.-nak hívjuk. Irodalmunkban a mult sz. első felében volt divatos műfaj. *Lengyel.*

Epikai hitel. Ha a költő művének előadásakor mondára, hagyományra, v. megtörtént eseményre támaszkodik, munkájának E.-e van. *Arany* sohasem dolgozott E. nélkül, a talált mondát v. hagyományt képzelete kiegészítette, átalakította, az egész anyagot — *Gyulai* szerint — ujjászülte. *Jókai* is kereste a forrásokat, de a forrásokat csak képzelete megindítására használta, nem szeretett hosszasabban reális talajon maradni. Az ujabb írók közül *Mikszáth* törekedett E.-re. *Lengyel.*

Epikus ciklus, l. *Görög irodalom.*

Epikus hős. Az eposzi cselekvés középpontja. Olyan jelentős személy, akinek sorsa egy közösség sorsával függ össze és istenek érdeklődnek iránta. Ha aktív természetű is (mint Achilles, Odysseus vagy Zrinyi), akkor sem ura sorsának olyan mértékben, mint a tragikus hős, épen mert az istenek (vagy a nép és romantikus eposzban más felsőbb lények) állandóan beleavatkoznak sorsába, mellette vagy ellene. (*L. Csodás elem.*) A mitológiai apparátustól megfosztott eposz hőse és a drámai hős közt (l. *Tragédia* és *Tragikum*) nincs lényeges különbség. (Toldi, *Arany* trilógiájának mindhárom részében, a maga természetéből folyó bűnt követ el s a maga akaratából vezekel érte.) *Benedek.*

Epilóg. Görög eredetű szó. Jelentése: utójáték, befejezés, a befejezett mű magyarázata. Nem mindig színdarabbal kapcsolatos. Ha a költő élete végén visszapillant elmult éveire és megírja érzelmeit, lírai költeményének is adhat E. v. epilógus címet. *Arany*-nak pl. van egy E.-us c. lírai költeménye.

Epistola, l. *Levél.*

Epistolae obscurorum virorum 1515. megjelent világhírű levélgyűjtemény, melyben száznál több, nagyrészt Ortuinus Gratius kölni teológushoz írott barátlevél van összegyüjtve. A levelek pompás konyhalatinsággal vannak írva, az írók skolasztikus kérdéseket fejtegetnek, botránykrónikákba való híreket közölnek s főként a humanista Reuchlin zsidóbarátsága miatt lizonganak bennük. A némelyek által igazaknak tartott leveleket *Crotus Rubianus* és *Hutten* Ulrich írták össze azzal a szatirikus célzattal, hogy a humanizmussal szemben álló műveletlen barátok képmutató és fontoskodó ostobaságát és erkölcsi fogyatékosságaikat véresen gúnyolják. Az E. kiindulópontja a reformációkorabeli katolikus-protestáns szatirikus

vitairodalomnak, melynek során a katolikusok (*Murner*) viszont ellenfeleik durván materiális szempontjait ostorozták.

Epitáfium. Sírfelirat.

Epiteton ornans (*díszítő jelző*) l. *Jelző.*

Epithalamium. Nászdal, esküvőre szóló alkalmi vers.

Epitome (gör.), kivonat egy nagyobb műből.

Epitritus, négytagú versláb, egy rövid és három hosszú taggal; a rövid szótag helyzete szerint nevezik E. primus, secundus, tertius v. quartus-nak.

Epitrochasmus, retorikai műszó: átfutás, fontos dolgok röviden való érintése.

Epitrope, retorikai fogás, az ítélet v. következtetés *rábízása* a hallgatóságra v. az ellenfélre.

Epizód. A fő-meséhez szorosan nem tartozó esemény, amely rövid időre megállítja az elbeszélő vagy drámai mű egyenes menetét. Célja többféle lehet: a hős jellemének olyan oldalról való megvilágítása, amelyet a fő-mese homályban hagy; az olvasó vagy néző szórakoztatása vagy pihentetése jelentékeny események előadása előtt vagy után, stb. Kellő arányban elosztva az E. hasznára válik a műnek; ha több van a kelleténél, az széttördeli a szerkezetet és eltereli a figyelmet a fődologról. *Benedek.*

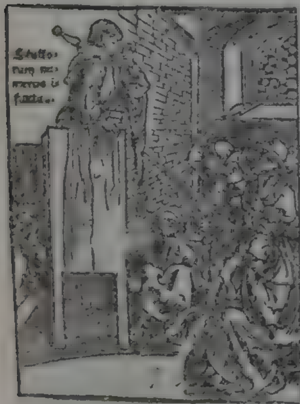
Epodos, a görög karének záró versszaka, a strófa és antistrófa után, eltérő versformában. E. az olyan lírai költemény is, amelyben hosszú és rövid sorok váltakoznak (iambus).

Eponymos (gör.), nevet-adó. A görögöknél azok az évenkint változó főtisztviselők, akikről az éveket elnevezték. Nemzeti mondákról beszélve, azokat az ősöket nevezzük E.-oknak, akiktől a monda egy-egy nemzet, ország vagy város nevét származtatja (Romulus — Róma, Francus — frankok, Hunor — hunok, Magor — magyar stb.).

Epopeia (epopoiia), a nagy eposz görög neve.

Eposz, l. *Hősköltemény, Romantikus eposz.*

Erasmus, *Desiderius,* *1466. †1536., rotterdami származású humanista, eleven szellemű, szatirikus latin író, a XVI. sz. Voltaireje. Egyformán harcolt a szkolaszticizmus és a reformáció ellen; mint a cambridge-i egyetem görögprofesszora sokat tett a görög és latin tudományok pedagógiája érdekében. Főbb művei: *Colloquia familiaria, De libero arbitrio* (A szabad akaratról; Luther ellen), *Enchiridion militis christiani* (A keresztény katona kézikönyve: első, még burkolt támadása a kat. egyház ellen). *Encomium moriae seu laus stultitiae* (A balgaság dícsérete): éles szatira minden társadalmi osztály hibáira és ostobaságaira; szellemességével, pompás humorával óriási sikert aratott 's csakhamar hét kiadást ért. *Révay.*

Erasmus: Balgaság dicsérete 1529. kiadás

Eratosthenes, Kyrenéből, *275. †196. Kr. e., a görög hellenisztikuskori szellem és természettudomány universalis nagysága, kiváló alkotó, mint filológus, kronológus, matematikus és geografus, amellett költő is s az alexandriai könyvtár igazgatója. Bár filozófiai (peripatetikus és stoikus) képzettségű, magát »filológus«-nak nevezte s ő már tudós, modern értelemben véve. Mint filológus az írók allegórikus magyarázata ellen volt s esztétikai-történeti megértésüket kívánta. *Az ó-vígjátékról* volt egy 9 könyvből álló műve. Az időszámítás tudományának alapját vetette meg 9 kötetes *Chronographiai* c. művével, történeti és irodalomtörténeti anyag alapján. Ugyancsak ő a görög megteremtője s legmagasabb rendű képviselője a tudományos földrajznak 3 könyvből álló *Geographika* c. művével, melyben a matematika s astronomia alapján áll. *Csillaggá változások* c. műve igen kedvelt volt s Kallimachos ízlésében írt költeményei (kül. az *Erigone* c.) is reprezentativ darabjai a hellenisztikus költészetnek. E. egész életműve csak töredékekben jutott ránk. — Kiad.: G. *Bernhardy,* 1822, C. *Strecker,* 1884 (filol.), Clemens Alex. Strom.-ban (chronogr.), H. *Berger,* 1880. (földr.), C. *Robert,* 1878, O. *Olivieri,* 1897 (»Csillaggá vált.«), E. *Hiller,* 1872 (költ.) — Irod.: G. *Knaack,* a Pauly-Wissowa Realenz. VI. köt. *Czebe.*

Erben, *Karel Jaromír,* *1811. †1870., cseh költő, történetíró és folklorista. Egyetlen verseskötete a *Kytice* (Virágcsokor), amelyben népmeséket és balladákat dolgozott föl nagy művészettel. A népköltészet szellemébe még Čelakovskynál is mélyebben hatolt. Igen értékes folklorisztikus gyűjteményei: *Písně národní v Čechách* (Cseh népdalok), *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských* (Egyéb szláv törzsek válogatott regéi és meséi) stb. E munkáin kívül több értékes történelmi munkát is írt főleg Prága multjából. *Podhradszky.*

Ercilla (ejtsd: erszilja), *Alonso de, y Zuñiga,* spanyol epikus költő *1535. †1595. Don Felix infáns szolgálatában a chilei araukán-indiánok felkelése ellen viselt hadjáratban vett részt; lázadás gyanuja alatt kínvallatást szenvedett, bejárta Délamerikát, Francia-, Olasz-, Német- és Magyarországot; II. Rudolf császár kamarása lett, aztán visszatért Madridba, ahol szegényen halt meg. Történeti eposza, az *Araucana,* az araukán-indiánok harcairól szól. Az erősen Ariosto és Tasso hatása alatt keletkezett költemény voltaképp verses krónika, csak

néhány szép epizód és a méltóságteljes nyelv mentik meg művészi jellegét. *Honti.*

Erckmann-Chatrian, tulajdonképen két francia író közös neve, akik állandóan együtt dolgoztak. Az első *E. Émile* 1822-től 1899-ig, a másik *Ch. A. Chatrian* 1826-tól 1890-ig élt. Első műveik német hatás alatt E. T. A *Hoffmann* modorában írt fantasztikus, borzalmas történetek voltak *(Brigands des Vosges, L'auberge des trois pendus).* Később jókedvű, félig legendás, félig mai, félig hősies, félig köznapi alakokról írtak gazdagmeséjű történeteket, mint *Maître Daniel Rock, Le bourgmestre en bouteille, Maître Gaspard Six* és főképen *L'ami Fritz* (szinpadon is). 1864-től kezdve ismét egészen uj térre csaptak át, ugynevezett »hazafias regényeket« adtak ki, de demagógikus és antimilitarista szellemben. *Sainte-Beuve* a félelem eposzának nevezte ezt a regénysorozatot, amelyből említésreméltó: *L'histoire d'un conscrit de 1813, Waterloo, Le fou Yegof ou l'invasion, Le blocus.* Néhány rémdrámát is írtak, amelyek közül a *Lengyel zsidó* bejárta a külföldi szinpadokat is. Sokáig a francia ifjúság fantáziáját táplálták, míg Jules *Verne* nem detronizálta őket.

Ercsei *Dániel,* magyar filozófiai író. *1781. †1836. Az empirizmus és a racionálizmus összebékítésén fáradozott, de az elvek terén csak jószándékú dilettáns maradt. Irt egy szisztematikusnak szánt művet *Philosophia* (Debrecen, 1813 és 1817) címen és egy másikat *Philosophia históriája* (Debrecen, 1825) címen. *Nagy.*

Erdei *Sándor,* *1899. Iró és ujságíró, a Magyarország munkatársa. *Saxophon* c. drámáját a Magyar Szinház elfogadta előadásra, két német szinműve németországi szinházaknál várja a bemutatót.

Erdély *Jenő,* *1890. Budapest. Iró és újságíró, novellái, szociológiai és kritikai tanulmányai a *Nyugat*ban jelentek meg.

Erdélyi *Gyula, mindszenti,* *1851. †1912. A 70-es és 80-as évek népszerű regény- és tárcaírója volt.

E. *János,* *1814. †1868. A sárospataki kollégiumban a filozófia és irodalom tanára volt. Már jóval a szabadságharc előtt minden irodalmi mozgalomban résztvett. A *Kisfaludy-Társaság* a negyvenes évek elején megbízta a népköltési termékek gyüjtésével. E. 1846—48. három kötetet rendezett sajtó alá. *(Népdalok és mondák.)* A gyüjteménynek igen nagy hatása volt; költőink tárgyat vettek belőle, formát és fordulatokat tanultak a népies költészettől: egész irodalmunkra felfrissítően hatott ez a három kötet. E. költeményeket is írt *(E. János költeményei,* 1844). Számos irodalomtörténeti, esztétikai és filozófiai tanulmánya folyóiratokban jelent meg. Egy részüket csak halála után gyüjtötték kötetbe. Fontosabb művei: *E. János kisebb prózái, Pályák és pálmák.*

E. *József,* *1896. Lirikus, költeményei nagyrészt folyóiratokban és az Estben jelentek meg, önálló kötete a *Világ régén* (1924). Lirája visszatérés a nép egyszerű és természetes formáihoz, a megtagadott Petőfihez. Ezt a népi formát azonban az új idők nyelvén és képeiben megírt tartalommal tölti ki, a naiv és szimpla keretet majd szétveti a bonyolult, sokrétű lélek, amely benne kifejezésre jut.

E. *Károly,* *1859. †1908. Mint kegyesrendi szerzetes a rend több középiskolájában tanított; végül a kolozsvári gimnázium igazgatója lett. Számos értékes filológiai, irodalomtörténeti tanulmánya közül a legfontosabbak: *A skandináv népek irodalomtörténete a reformáció óta, A francia eposz eredete, Calajanzi szt. József élet- és jellemrajza.*

E. *Lajos,* magyar nyelvész, a polgari iskolai tanárképző főiskola tanára, *1871., egyetemi magántanár. Népnyelvi tanulmányokkal, különösen a székely nyelvjárások tanulmányozásával és a *Halotti Beszéd* magyarázatával foglalkozott. (A *Halotti Beszéd nyelvjárása,* 1914.)

E. *László,* bencés pap, egyet. tanár, történetíró, *1868. Főként középkori magyar kultúrtörténettel foglalkozik. Főbb művei: *Magyar művelődéstört. a honfoglalás korában, Magyar művelődéstört. a középkorban, Az Árpádok kora* s a nagy magyar bencés-történet I. és X. kötete.

E. *Pál,* *1864. A kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója volt. Számos irodalmi és kritikai cikke jelent meg folyóiratainkban. Önálló tanulmányai jelentek meg *Balassa Bálintról, Fáy Andrásról,* régi históriás énekeinkről és a XVI—XVII. sz. énekeskönyveiről.

E. *Zoltán,* *1872. Iró és költő, művei igen népszerűek voltak. Munkái: *Május, Epizódok, Laura-dalok* (versek), *Tündérlagzi* (gyermekmese), *Elbeszélések, Margitsziget és más költői elbeszélések, Vesztett boldogság, Bazsalikom* (költői elb.), *Megjött a papa, Oroszlánbőr* (vígjátékok).

Erdélyi irodalmi szemle. Negyedévenkint megjelenő tudományos folyóirat. Szerkeszti *György* Lajos, kiadja a *Minerva Rt.* Kolozsvártt. 1926. harmadik évfolyamába lépett.

Erdélyi Irodalmi Társaság, összevont betűcíme EIT. Székhelye Kolozsvár. 1888. *Bartha* Miklós és *Petelei* István alapították, olyan céllal, hogy Kolozsváron a társaság körül irodalmi központ alakuljon ki. Alapszabályai hatvanban szabják meg a tagok számát, ezenkivül vannak tiszteletbeli és kültagjai is. Első elnöke *Kuun* Géza gróf volt. Kezdetben felolvasó ülései valóban események voltak Erdélynek és melegen ápolták a transsylvanizmus irodalmi hagyományát. Évkönyveket adott ki *Keleti virágok* címmel, melyekben a felolvasó üléseken elhangzott irodalmi műveket vitte a szélesebb nyilvánosság elé. 1909—1914. szépirodalmi hetilapot is jelentetett meg *Erdélyi Lapok* címmel, *Kovács* Dezső szerkesztésében. Kiadta *Petelei* István hátrahagyott novelláit *(Gyalui* Farkas bevezető tanulmányával 1912) két kötetben és számos erdélyi könyv megjelenését segítette elő főleg erkölcsi támo-

gatásával. Jelenlegi elnöke *Dózsa* Endre és főtitkára *Borbély* István dr. az impériumváltozás óta fokozott, céltudatos munkával igyekeznek a társaságot a Romániában élő magyarság irodalmi központjává tenni. Az EIT ma már sokat veszített merev akadémikusságából, az élő erdélyi irodalom kiválóságait rendre választja tagjai sorába, irodalmi versenyeket rendez egyéni és vándordíjakkal (irodalmi olimpiászok) a nagyobb erdélyi városok írói között és tervezi tudományos és művészeti szakosztályok felállítását is. A változott viszonyok következményeképen ez a társaság fog — a jelek szerint — kialakulni az erdélyi magyar tudományos élet akadémiájává. *Szentimrei.*

Erdélyi magyar irodalom. Az a törekvés, mely Erdélyben és lehetőleg Kolozsváron külön irodalmi központ kialakítására irányult, egyidős a magyar irodalom történetével. Ezen dolgoztak a nyelvújítás idején már *Aranka* György és *Döbrentei* Gábor, majd a szabadságharc leverése után az *Erdélyi Muzeum Egylet* megalapításával *Mikó* Imre és a nyolcvanas évek végén *Pelelei* István és *Bartha* Miklós, az *Erdélyi Irodalmi Társaság* alapítói. Ami tervszerű törekvéseknek csak rövid időre és csak részben sikerült, azt egy csapásra megteremtette az impériumváltozás. Már 1918 elején indul Kolozsváron egy folyóirat, az *Uj Erdély*, melynek határozott programja az irodalmi decentralizáció. Az új határok aztán elvégezték a többit. Évekig megszűnt az erdélyi magyarok és Budapest közt minden kultúrcsere s a magára maradt Erdélynek hamarosan szüksége lett életerős, országos színvonalú sajtóra, innen pedig már csak egy lépés a lapok körül az irodalmi élet kialakulása. Elsőnek a líra találta meg a maga külön erdélyi hangjait és képviselőit, de egy-két drámakisérlet után az elbeszélő próza is nagy lendülettel és nagy értékekkel tör fel a líra mellé. Az irányok szerinti elosztódás eleinte a Budapesttől örökölt világnézeti ellentétek alapján történt, de ezt csakhamar a sajátosan erdélyi viszonyok útmutatására új átcsoportosulás váltotta fel. Akiknek már korábban megállapodott írói neve és hitele volt, mentek tovább a maguk útján, így *Benedek* Elek, *Dózsa* Endre, *Kovács* Dezső, *Gyalui* Farkas és *Szabolcska* Mihály. Közülük az új viszonyok kialakítására irányító befolyással csak *Benedek* Elek volt, aki egy fiatalabb csoport élére állva helyet követelt gyökeresen erdélyi és új törekvéseknek. *Dózsa* Endre kiegyenlítő és egyensúlyozó szerepet töltött be. Ujat, az egyetemes magyar irodalom szempontjából főként a székelyek külön világának feltárására vállalkozók hoztak, hangban, színben, előadásban és témában. *Nyirő* József, *Tamási* Áron a prózában, *Bartalis* János, *Szentimrei* Jenő és *Tompa* László a lírában. *Makkai* Sándor, *Kós* Károly és *Tabéry* Géza a történelmi felfogás átértékelésével végeztek emlékezetes munkát, *P. Gulácsy* Irén az új viszonyok közé jutott magyar falu új hangjait igyekezett kihallgatni. Ady—Babits—Kosztolányi modern magyarságát az erdélyiség képi, tartalmi és zenei hangjaival *Áprily* Lajos töltötte meg, *Reményik* Sándor a konzervatív mondanivalónak keresett egyéni formákat és bölcseleti alátámasztást. *Berde* Mária versben és prózában marosmenti magyar kálvinista hangokat hoz *Sipos* Domokossal, akiben több a harckész temperamentum és az eruptív hatóerő. *Endre* Károly, *Szombati-Szabó* István és *Bárd* Oszkár nagy verselőkészség mellett a forma és tartalom összhangját keresik, hol idegesen élő, hol néha szárazságig elvont tartalommal. Különállóan gazdag és drámai erejű elbeszélő az aradi *Nagy* Dániel s szűkszavú és kisigényű mesélő *Gyallay* Domokos. Humoristájuk is van, *Moller* Károly. Különösen nagyhatású publicista *Paál* Árpád. Intellektuális hatásokra törekvő publicista és költő *Kádár* Imre és a lírai elemeket versben, prózában, újságcikkben egyforma készséggel hangsúlyozó *Ligeti* Ernő. *Pap* József útja az expresszionizmus határait súrolja. Kivülök *Kacsó* Sándor, *Kibédi* Sándor, *Szántó* György, *Ormos* Iván, *Finta* Zoltán, *Szini* Lajos, *Olasz* Lajos, *Becski* Andor és Irén, *Kis* Ida, *Farczádi* Sándor, *Maksai* Albert, *Jakab* Géza, *Győri* Ernő, *Gyárfás* Endre, *Walter* Gyula, *Salamon* László, *Kakasy* Endre azok, akiknek neveit, mint ígéretekét, vagy mint kész értékekét érdemes megjegyezni. A tudományos irodalomnak is vannak neves művelői Erdélyben. Történészek: *Karácsonyi* János és *Biró* Vencel, jogtudós *Balogh* Artur, filológusok: *Bitay* Árpád, *Antalffy* Endre és *Büchler* Pál. Az irodalomtörténet munkásai: *Kuncz* Aladár, *Borbély* István, *György* Lajos, *Kristóf* György és *Rass* Károly. Zeneesztétikus: *Járosy* Dezső. A viszonyok ilyen alakulásával a régi irodalmi társaságok is új értelmet és jelentőséget kaptak. Komolyabb érdemeket a kolozsvári *Erdélyi Irodalmi Társaság*, a marosvásárhelyi *Kemény Zsigmond Társaság*, az aradi *Kölcsey Egyesület*, a temesvári *Arany János Társaság* és a nagyváradi *Szigligeti Társaság* szereztek az élő irodalommal való kapcsolatok kiépítésében. Nagy probléma még a könyvkiadás. A legtöbb szépirodalmi munka előfizetőgyűjtéssel tudott csak megjelenni. A *Minerva* foglalkozik a tankönyvkiadás mellett rendszeresebben irodalmi kiadványok forgalombahozatalával, mellette a temesvári *Helicon*, az aradi *Kölcsey Egyesület*, a kolozsvári *Lapkiadó* és a marosvásárhelyi *Révész* Béla hoztak ki néhány könyvet. Eredményes és érdemes munkát végez a jó könyvet jó kiállításban megjelentetni igyekvő *Erdélyi Szépmíves Céh* Kolozsváron. Említést érdemel a dicsőszentmártoni *Erzsébet* nyomdavállalat is. A sok érdekes és komoly folyóiratkísérletből csak a negyedéves *Erdélyi Irodalmi Szemle*, a félhavi képes *Pásztortűz*, a katolikus *Hirnök*, az új ismereteredményekkel lépést tartó *Korunk* és a *Magyar Kisebbség* politika folyóirat maradtak

életben. Az ifjúsági és gyermekirodalmat *Benedek Elek* nagy elterjedtségű *Cimbora* c. gyermeklapján kívül a *Jó barát, Ifjú Erdély* és *Erdélyi Magyar Lányok* művelik. Utóbbi három felekezeti színezettel. Legújabban br. Kemény János marosvécsi birtokán, a keszthelyi Helikoni ünnepek mintájára, *Erdélyi Magyar Írók Helikonja* néven, évente megismétlendő irodalmi tanácskozásokat és ünnepségeket létesített. *Szentimrei.*

Erdélyi Múzeum-Egylet. Székhelye Kolozsvár. Mikó Imre gróf alapította 1859. Ő volt első elnöke is. Alapítói akadémiajellegű intézménynek szánták. Eleinte két szakosztállyal — orvos-természettudományi és bölcselet-nyelv és történettudományi — működött, melyek mellé a kolozsvári egyetem megalapítása után (1872) jogtudományi szakosztályt is szerveztek. Tagjainak munkásságát eleinte évkönyveikben hozta nyilvánosságra (*Évkönyvek*, 1859—73., 6 köt. *Évkönyvek*, új folyam 1874—78., 2 köt.) 1874 után *Erdélyi Múzeum* címen havi folyóiratot is ad ki, mely a háború óta szünetel. Szakosztályai külön adtak ki időszakonként megjelenő közleményeket, a szakosztályi titkár szerkesztésében. Nagyértékű könyv, ásvány, növény, érem és régiségtárát az egyetem felállítása után az állami gyüjtemények kiegészítő részeként kezelték és a román impérium óta vitássá tett autonómiája miatt a nagyrahivatott egyesület csendes tétlenségre van kárhoztatva. Jelenlegi elnöke gr. *Wass* Béla, főtitkára *Bitay* Árpád.

Erdős *József*, ref. teológiai tanár, *1856. Műveiben főleg a reformáció történetével és az őskeresztény korral foglalkozott.

E. *Károly*, *1887., ref. teológiai író, Szenci Molnár zsoltárairól, Zwingliről, a magyar protestantizmusról, az angol puritanizmusról írt, kiadta Bullinger és Fejértóy levelezését.

E. *Renée*, magyar költő és regényíró. *1879. Érsekléien, Komárommegye. Győrben nevelkedett s azzal a szándékkal jött Budapestre, hogy színésznő lesz, de már húsz éves korában, 1899. fellépett irodalmilag első verses könyvével, melynek *Leányálmok* a címe. Versei gyorsan keltettek figyelmet, nőtől még eddig a magyar irodalomban nem hallott merész hangjukkal, a szerelmi vágyak és érzéki fölhevülések őszinte kitárásával, forró színezésükkel. A fiatal költőnőnek Eötvös Károly fogta pártját, Kiss József megnyitotta előtte *A Hét* hasábjait, a közönség, különösen a nők nagy érdeklődéssel fogadták. Lankadtabb és bánatosabb hangokat üt meg *Jöttem hozzátok* c. verses könyvében. Később E. több évig Olaszországban élt, legtovább Firenzében és Rómában. Katolikus hitre tért s fölvette lírájába a vallásos hangot: így olyan heves hullámzású érzéssel fordult Isten és Jézus felé, mint azelőtt az élet érzéki örömei felé. Vallásos szellemű verseinek legjava *Aranyveder* c. könyvében van összegyűjtve. 1914. hazajött, 1925. ismét Rómába költözött. A háború alatt vetette magát a regényírásra. Nagy regényciklust kezdett *Ősök és ivadékok* címmel, melynek részei: *Az új sarj, Az élet királynője* és *Berekesztett utak*, tele vannak önéletrajzi részletekkel. Ezek a regények egy falusi konzervatív zsidó családból származó nőnek a küzdelmes útját mondják el a modern élet felszínére jutásig s a közönség körében szokatlan érdeklődést keltettek. E. a legolvasottabb modern magyar regényírók egyike lett. A Vatikán körüli olasz környezetben játszó *Santerra bíboros* fokozta a sikerét. Kevés magyar könyvet olvastak olyan sokan, mint ezt a regényt, mely a modern Róma s a pápai udvar festőien színes életének keretébe foglalva mondja el egy bíboros és egy művésznő forró, de erőszakkal elfojtott szerelmi történetét. A siker hű maradt hozzá többi regényei megjelenésekor is, melyek címe: *A nagy sikoly*, a három részből álló *Theano Amaryll egyszerű élete (A hárfás, A herceg, A mezítelen táncos), Egy szerelmes nyár, Báró Herzfeld Klarissz*. Egyéb könyvei, versek, novellák, útleírások: *Római napló* (két kötet), *Római levelek, Egy perccel alkonyat előtt, Uj dalok, Kleopatra*. Még olaszországi tartózkodása alatt írta *János tanítvány* c. drámai költeményét. *Schöpflin.*

Erdősi *Károly*, *1873. Kat. teológiai író, a Szt. István Társ. vezérigazgatója. Főművei: *A Szent Szív társaság alapítónőjének élettörténete, Karácsonyi színjátékok, Szociális vezérkönyv. Az igazság felé, Boldog ország.* Drámákat is írt. *(Rákócziért)*

E. Sylvester *János*, l. *Sylvester J.*

Érdy *János*, *1796. †1871. Benedekrendi szerzetes, később ügyvéd, végül a *Nemzeti Múzeum* tisztviselője. Különösen genealógiával, oklevéltannal és a régi érmekkel foglalkozott. Nevezetesebb munkái: *Magyarország pénzei, A szerb zsupánok, királyok és cárok pénzei, Erdélyben talált viaszos lapok, Erdély érmei.* Róla nevezték el az *Érdy-kódex*-et, mert ő ismertette először részletesen ezt a fontos nyelvemléket.

Érdy-kódex. A magyar szentek legendáit tartalmazza. A mohácsi vész korából való.

Erenburg (Ehrenburg), *Ilja Grigorjevics*, orosz író, *1891. Jó megfigyelő, de mindent kigúnyol s destruál. Verseket, elbeszéléseket s regényeket ír. Nincs meggyőződése. Legnagyobb sikere volt a *Churio Churenito és tanítványai szokatlan kalandjai* (1922) c. nagy regényének. A pesszimisztikus regény tele van iróniával s szarkazmussal. Minden művének stílusa szakadozott, a futuristákéra emlékeztet. Említést érdemel *A valószínűtlen történetek* (Neprávdobopodnyje isztorii, 1923) c. novelláskötete és *Trust E. D.* c. fantasztikus műve Európának egy amerikai tröszt által történő elpusztításáról. Németre és franciára több könyvét lefordították.

Ereszkedő versláb az olyan, amelyben hosszú szótag után egy v. több rövid következik. Ilyen a trocheus (—◡), a daktilus (—◡◡).

Ericeira (ejtsd: eriszejra), *Francisco Xavier de Menezes, gróf*, *1636. †1711., portugál költő, aki a francia klasszikus ízlést átplántálta Portugáliába, mindenekelőtt *Boileau: Art poétique*-jének fordításával. Szép verselési technikával, sok meleg hazaszeretettel megírt nemzeti eposza *Henriqueida:* Burgundi Henriknek, Lisszabon meghódítójának dicsőségét énekli, kevés költői lendülettel.

Erizzo, *Sebastiano*, olasz novellista, *1525. †1585. Főmunkája: *Le Sei Giornate* (A 6 nap: Boccaccio »10 nap«-jának mintájára): 36 novella, melyek nagyrésze antik, egyike magyar tárgyú. Ezen a gyűjteményen kívül jelent meg: *Attila magyar király születése* c. novellája. E. a másodrendű Boccaccio-utánzókhoz tartozik. Egyéb munkái régészeti értekezések, fordítások Platóból és jelentéktelen költemények. *Honti.*

Erkko, *János Henrik*, *1849. †1906., a legtermékenyebb finn költők egyike. Már mint tanítóképzői növendéknek, 21 éves korában megjelent első kötete: *Runoelmia* (költemények) figyelmet keltett. Innen kezdve költői pályája merész ívben haladt fölfelé: 1872-től 1890-ig hat kötetben, új meg új kiadásokban láttak napvilágot versei. Drámáiban (*Aino*, 1893 és *Kullervo*, 1895) megkap a dikció nemessége s a hazafi meleg szíve. Mint szerkesztő is működött. Élete utolsó éveiben a finn államtól évi díjat nyert. *Vikár.*

Erkölcsrajz. Valamely nép v. társadalmi osztály fontos szokásait v. jellemvonásait emeli ki.

Erkölcsrajzi regény (*Sittenroman, roman de moeurs*) általában a társadalmi erkölcsök rajza regényformában. Ilyen értelemben azonban minden társadalmi regény E. is. Az E. nevét speciálisan azok a művek viselik, amelyek a *rossz* erkölcsöket, az erkölcsök hiányát rajzolják vagy ostorozzák. A XVIII. század francia regényirodalma különösen gazdag ilyenekben (*Choderlos de Laclos: Liaisons dangereuses*). Az angol irodalomban nevezetes *Thackeray: Vanity Fair*-je. A modern irodalomban az E. már majdnem pornográfiát jelent. *Benedek.*

Erland (ejtsd: — laan), *Albert*, angol származású francia költő és regényíró, *1878. Regényei közül, amelyek legtöbbször erótikus tartalmúak, kettő érdemel említést: *Stella lucente* és *Vivre et mourir là.*

Ernst *Lajos* *1872. Művészeti, irodalmi és történeti emlékeket gyűjt. Megalapítója az E.-múzeumnak. Kiadásaival, kiállításaival, tanulmányaival sok szolgálatot tett a művészetnek és irodalomnak.

Ernst *Otto*, családi nevén Otto Ernst *Schmidt*, *1862. †1926., német író. A maga szerényen derűs egyéniségének fejlődését rajzolja *Asmus Sempers Jugendland* (1905), *Semper der Jüngling* (1908) és *Semper der Mann* (1916) c. regényeiben: csöndes néptanító-életének állandó, szinte modorként ható optimizmusát E. vígjátékai is sugározzák: *Jugend von heute* (1900), *Flachsmann als Erzieher* (1901), *Das Jubiläum* (1905), *Die hohe Menagerie* (1922), valamint essay-i: *Offenes Visier* (1889), *Buch der Hoffnung* (1896), humoros rajzai: *Narrenfest* (1895) és *Vom geruhigen Leben* (1902). Költeményei, elbeszélései jelentéktelenek, kivéve a gyermekekről szóló bájos rajzait: *Appelschnut* (1906) stb. E. egyike a legolvasottabb humoros íróknak. *Kecskeméti.*

E., *Paul*, *1866., német író, az »új klasszicizmus« legjelentékenyebb képviselője. Ez a kl. a legmerevebb ellentétben áll egyfelől a naturalizmussal, másfelől a neoromantikával: sem az egyiknek, sem a másiknak nincsen formája, mert az erkölcsi relativizmus alapelvéből indulnak ki; nem értékeket, hanem hangulatokat közvetítenek, tanítanak a költészet eszközeivel. Ezzel szemben az új kl. a formaproblémában látja a maga vezető problémáját. Meg van győződve a költői formák dőtlen érvényű törvényszerűségéről, mert ezeket a formákat nem a véletlen, hanem az emberi lélek örök követelményei hozták létre s csodálatos kapcsolatban állanak az etika s metafizika legmélyebb értékeivel. Két tiszta formát ismer: a novellát meg a drámát. (A regény csak »Halbkunst«). Minden drámája *egy* szükségszerűségnek önkényes beavatkozást kizáró könyörtelen lefolyása, érzéki kifejezése a tragédia eszméjének, amely a maga eszmemivoltában az érzést közvetítő örök formák közé tartozik. A költőt magát is teljesen megköti a forma törvényszerűsége. Az új dráma abszolut erkölcsi értékek világára támaszkodik, s minthogy cselekménye erkölcsi elhatározások szükségszerű harca körül mozog, hordozója nem lehet szociális megkötöttségének súlya alatt görnyedő proletár, hanem csak a magasabbrendű heróikus ember. . . . E. az essayk hosszú sorában fejtette ki elméletét: (*Der Weg zur Form*, 1906; *Ein Credo*, 1912; idetartozik az *Erdachte Gespräche*, 1921. néhány dialogusa is). Az óolasz novella hatása alatt először a novellában szabadul fel a tiszta forma törvényszerűségére (*Prinzessin des Ostens*, 1902; *Der Tod des Cosimo; Die Hochzeit*, 1913; *Die Taufe*, 1916; *Der Nobelpreis*, 1919; *Komödiantengeschichten* 1920; *Gesch. aus dem Süden*, 1925). Regényei abban mutatják fejlődésének irányváltozását, hogy lemond bennük a naturalista-impresszionista technika módszeréről, az elemzésről s környezetrajzról (*Der schmale Weg zum Glück*, 1903; *Saat auf Hoffnung*, 1915). A drámában először túlhajtja a naturalizmust, kimeríti a romantikát (*Wenn die Blätter fallen; Der Tod*, 1900), utána pedig egyre következetesebben halad az absztrakt forma, a logikai konstrukció eszménye felé (A *Demetrios*, 1906 első szeme, *Canossa* 1908, *Brunhild*, 1909, *Ariadne auf Naxos*, 1912, *Kassandra*, 1915, legkiemelkedőbb pontjai e sornak). Három részre tervezett nagy eposzával E. még nem készült el, de ami eddig megjelent belőle, csak azt mutatja, hogy aligha győzi epikai lélekzettel (*Das Kaiserbuch*, 1923). Fontosab-

bak szellemtörténeti tanulmányai s kultúrkritikái (*Zusammenbruch des Marxismus*, 1918 ; *Zusammenbruch des d. Idealismus*, 1919 ; *Geist werde wach*, 1921 ; *Zusammenbruch u. Glaube*, 1922). Összegyűjtött művei 1916—22. jelentek meg 15 köt.-ben. V. ö. W. *Mahrholz : Pl. E.* (1916).

Turóczi-Trostler.

Erótikus. *Eros* a görög mitoszban a szerelem istene ; a rómaiaknál *Amor* v. *Cupido, Aphrodite* fia. Előbb szárnyas ifjúnak ábrázolta a művészet, majd gyermeknek. Az E. szó nevéből származik és érzékit jelent. E. költészet = szerelmi költészet.

Erotokritos. Az újgörögség nagy nemzeti eposza, 11.400 versus politicusból álló, 5 részre oszló elbeszélő költemény, Krétáról, a XVI. sz.-ból. Szerzője (s nem csupán kiadója) egy Vicenzos Kornaros nevű, siteiai (krétai) eredetű görög költő, kit a nagy Korais csúfondárosan az újgörög »népköltészet Homerosá«-nak nevezett. Elbeszéli az athéni királylány, Aretusa s az első miniszter fia, Erotokritos (»a szerelem megpróbáltja«) szerelmének fejlődését titkos, maguk közti eljegyzésükig ; közben a leány férjhezadására tett kísérletet, egy lovagi tornajáték lefolyását, melyben E. az összes bajnokokat legyőzi, a leány kezét azonban mint alattvaló nem kaphatja meg ; azután az ifjaknak erre bekövetkezett szenvedését s elválását, a leány otthoni kínzatását, E. idegenben bujdosását ; végül a szerencsés fordulatot, Athén szorongattatását a vlachoktól, melyet az álöltözetben visszatérő E. hárít el, amiért jutalmul kedvese kezét s örökségét elnyeri. Ez romantikus szerelmi elbeszélés versben, amelyhez hasonló a középkori népies görög irodalomban több van s a krétai periodusból is hasonló szereposztású (bár más kimenetelű) dráma. Mintha csak valóban a »homerosi költészet«-ről volna szó, azt kell mondani, nagy multú s egykorú költői gyakorlat legszebb eredményeinek foglalata s csúcspontja ez a költemény, mely meséje érdekessége, szerkesztésbeli ügyessége, nemes jellemrajzolása, hazafiassága (Kréta, Bizánc, a görögség kiemelése, a törökség rejtett kipellengérezése), a hűség s lovagi kiválóság ábrázolása, érzelmessége, költői dikciója tekintetében messzire kiemelkedik környezetéből s joggal az egész görög nép legkedvesebb olvasmányává s látványosságává vált (jelenetekben elő is adják), azonkivül idéznek belőle. Műfaji rokonsága nem kétséges, a mese eredetiségének a kérdése is tisztázott, t. i. sem középkori, sem frank előzményekre nem megy vissza, hanem az újgörög mesekincsben is meglévő népmese-motívumok (alattvaló szerelme királyleány iránt — elutasítása — a király szorongattatása — álöltözetben visszatérés — diadal — szerelmének elnyerése) feldolgozása, korszerű vonásokkal (lovagi torna) kibővítve. Ellenben valóságos »homerosi kérdés«-részletek merülnek föl : Vicenzos Kornaros szerzőségét (kit az első kiadásban történt említése után egyesek kiadónak véltek) nem lehet kétségbevonni, a személy azonosítása azonban több ilynevű ismert személlyel Krétáról nehézségekbe ütközik, épúgy az időpont meghatározása, mely csak megközelítőleg lehetséges a XVI. sz. folyamára ; keletkezési helye ellenben egészen kétségtelenül Kréta szigete ; terjedelme (s ezzel összefüggő talán egyetlen gyöngesége : terjengőssége) magyarázatát abban leli, hogy részletenként recitálva élvezték s nem egyfolytában olvasták. Nincs nép, amelynek költészete 3 nagy periodusban olyan alkotásokat hozott volna létre, mint a görög epikus remekművek : »Homeros« az ókorból, az Akritas-ciklus a középorból s E. az újkorból ! — Az első kiadás egy XVI. sz.-i londoni kézirat alapján 1713. készült Velencében s mint népkönyv számos helyen tömérdek kiadást ért el. Tökéletes kritikai kiadást adott S. A. *Xanthudidis* (1915), melynek előszava az összes irodalomnak is legkitünőbb összefoglalása (görögül). Európai nyelvű irod. : Ch. *Gide : Nouvelles études sur la littérature grecque moderne* (1878) K. *Dieterich : Gesch. d. byzant. u. neugr. Lit.* (1909) D. C. *Hesseling : Uit Byzantium en Hellas* (1911), H. *Pernot : Leçon d'ouverture du cours de langue et littérature grecques modernes* (1913).

Czebe.

Erődi-Harrach *Béla* *1846. Tanár, igazgató, majd a budapesti tankerület főigazgatója. Különösen földrajzi könyveket adott ki, de sokat fordított perzsa és török költőkből is. Művei : *A faraóh országában, A Szentföldön, Utazásom Sicilia és Málta szigetén*, stb.

E. *Harrach Béla*, ifj., *[illegible]. Gazdaságpolitikai író, egyetemi tanár, képviselő.

Eröss *Lajos*, *1857. †1911. Ref. lelkész, teológiai tanár, végül a tiszántúli egyházkerület püspöke. Szerkesztője volt a *Debreceni Prot. Lapok*-nak. Legfontosabb munkája : *Apologétika.*

Errata = sajtóhibák helyesbítése, vagy jegyzéke.

Érsekujvári kódex. A mohácsi vész korából való. Ebben a k.-ben van alexandriai szt. *Katalin* verses legendája. A kódex nagy részét *Sövényházi* Márta domokos-apáca másolta.

Értekezés. Tudományos kérdést fejtegető prózai mű. Célja az olvasó v. hallgató meggyőzése és felvilágositása. Tárgyát a tudomány bármely köréből veheti.

Ertelj, *Alekszándr Ivánovics*, orosz író, *1855. †1908. A nyolcvanas években kezdett írni elbeszéléseket, amelyek *A pusztalakó följegyzései* c. jelentek meg. *Az [illegible] vizek* c. elbeszélésében számos típust mutat be. Regényei közül legjobbak a *Volkonszkája kisasszony* és a *Gardenin család* (1889). Eleinte Turgenjevet, azután Tolsztojt utánozta. Naturalisztikusan megírt műveit sokat olvasták, bár nem nagyértékűek.

Bonkáló.

Ervine, *St. John Greer*, angol drámaíró és kritikus, *1883. Regényein és dramaturgiai dolgozatain kívül ismert drámái : *The Critics* ; *John Ferguson* ; *Mary, Mary, Quite Contrary.* Wells-szel együtt írta *The Wonderful Visit*-et.

Érzékeny játék *(comédie larmoyante, Rührstück)*, az angol polgári regény nyomán indult olyan színmű, amelyben a szentimentalizmus, a túlzásba vitt gyengédség, szeretet, szerelem az uralkodó motivum. Nem hiányzik az E.-ból a zsarnok, a gonosz, a sátáni elem sem, amelynek brutalitása idézi fel az egész drámát könnyárba fojtó érzelmességet. A francia és különösen a német dráma a XIX. század első felében bőven ontja a tömeghatásra mindig sikeresen számító É.-ot. Egyik legelőkelőbb elijesztő példája *A molnár és gyermeke (Raupach)*. Nálunk *A cigány (Szigligeti)*. *Sebestyén.*

Érzelmi költészet. Lírai költészetnek is szokták nevezni. A költő érzelemvilágát juttatják kifejezésre az idetartozó műfajok. Fajai: dal, elégia és óda-félék. Az É. a belvilági költészetnek egyik csoportja, a másiknak neve: gondolati költészet.

Erzsébet *román királyné (Carmen Sylva)*, *1843. †1916. Finom költeményei mellett nagyszámu regényt és elbeszélést írt, melyek tárgyát a román népéletből vette. Művei német nyelven jelentek meg. Többet lefordítottak magyarra is.

Eschatologia. A végső dolgokra (halál, utolsó itélet stb.) vonatkozó tanok. *Eschatologikus iratok* az ezekkel foglalkozó teológiai művek.

Eschenburg, *Johann Joachim*, *1743. †1820., irodalomtörténetíró és fordító, a braunschweigi Carolinum tanára, később kanonok ugyanott. Foglalkozott klasszikus irodalommal és filozófiával *(Handbuch der classischen Litteratur, Alterthumskunde und Mythologie* 1783), irodalomelmélettel: *Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften* stb., de ennél sokkal fontosabbak régi német irodalmi művek kiadásai: *Denkmäler altdeutscher Dichtkunst* 1799, *Boner's Edelstein* 1810 és főként Lessing irodalmi hagyatékának kiadásai. Fontosak még angol esztétikusok munkáinak fordításai, így J. Brown, D. Webb, Hurd, Priestley, Burney munkáié. E. főműve Shakespeare drámáinak fordítása *(Shakespeare's theatralische Werke übersetzt*, Zürich 1775—1784, 13 kötet). Ez a fordítás prózában van írva, merev, rideg és gyámoltalan, de mégis nagy érdem, hisz Wieland kisérletei után az első német Shakespeare. L. *Gundolf: Shakespeare und der deutsche Geist.* *Kecskeméti*

Escholier (ejtsd: ekoljé), *Raymond*, francia író, néhány művészeti tanulmány után egyre-másra adja ki hatásos regényeit. *Danson la trompeuse* című regénye rendkívüli történet érdekesen megírva. A *Cantegril*, egy falusi vendéglős története, tele pompás karcolatokkal a vidéki életből. *Le sel de la terre* az író háborús impresszióit adja erős realizmussal.

Eschstruth, *Nataly von, Knobelsdorf-Brenkenhoff* *1860., német regényírónő. Udvari és előkelő társadalmi körökben játszó regényeit, melyeket alig számíthatunk az irodalomhoz, igen sokan olvasták és olvassák. Magyarul is egész sereg jelent meg: *Gyerekasszony, Hohen-Esp, Lengyelvér, Udvari levegő* stb.

Escosura, *Patricis de la*, spanyol író, *1807. †1878., mint történeti drámaíró kezdte költői pályáját, amelyen a történeti regénnyel aratta legnagyobb sikereit. Legjobb műve *El Patriarca del valle*, memoárszerű leírása Spanyolország forradalmi mozgalmainak.

Esmann, *Gustav*, dán író, *1860. Kopenhágában, †1904. Peter Nansennel együtt a dán főváros életének legtipikusabb írója. Tanulmányai elvégzése után ujságíróskodott és könyveket írt okos, tiszta, elegáns nyelven. Első kötete *A régi adósság*, novellás gyüjtemény volt, később a dráma felé fordult, ahol nagy sikereket aratott. Leghiresebb darabjai: *Vidéken, A kedves család, A régi otthon* és kis egyfelvonásosa: *Az alapitvány*. Halála után jelent meg: »*Az élet . . .*« c. novelláskötete. *Juhász A.*

Esme (ejtsd: ém), *Jean d'*, eredeti nevén vicomte Jean d'*Esménard*, francia író, *1893. Shanghaiban. Néhány exotikus regényének nagy sikere volt. Népszerűbb regényei: *Thi-Ba fille d'Annam* (egy annami leány története), *Les dieux rouges* (indo-khinai kalandok), *L'âme de la brousse* (az Indo-Khinában élő európaiak rendetlen érzéki életének izgalmas rajza).

Esparbès (ejtsd: -eesz), francia író, *1863., leginkább történeti regényeket ír. Lelkesedéstől fütött epikus regényekben írta meg a császárság nagy odysseáját *(La légende de l'aigle, La Grogne, Le vent du boulet)*. *Le roi* IV. Henrik regénye. Ezenkívül számos történeti regénye van még különböző korokból.

Espinel, *Vicente*, spanyol író, *1540 k. Csavargóregénye, *Vida y aventuras del Escudero Marcos de Obregon* (M. A. O. apród élete és kalandjai) a legjobb efajta (»pikareszk«) regények közé tartozik.

Espronceda, *José de*, spanyol költő, *1810. †1842., a romantikus iskola egyik legerősebb tehetsége. Victor *Hugo* és *Byron* hatása, és saját forradalmi lelkének túlfűtött energiái hozták létre néha szélsőségesen radikális költeményeit, melyekben a türelmetlenség, a világfájdalom a legerősebb alaphangulat. Legjobb költeményei *El pirata* (A kalóz), *El estudiante de Salamanca* (A s.-i diák) és *Goethe* Faustjának reminiszcenciája: *El diablo mundo*.

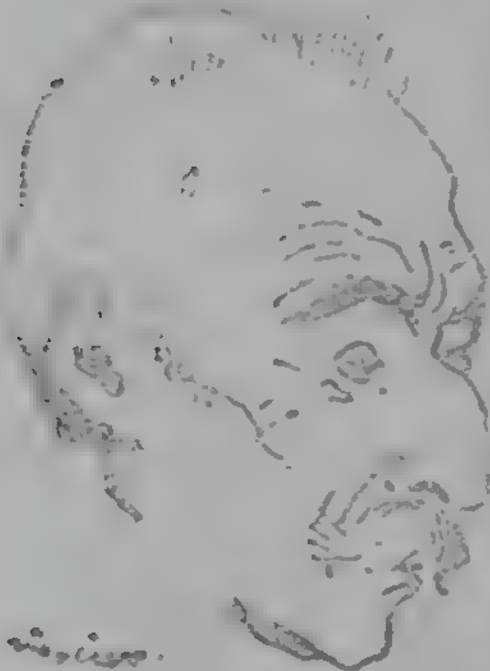
Essai. Francia szó. Kisérletet jelent. Ma E. (esszé) alatt eleven, művészi stílusban megírt irodalomtörténeti, esztétikai v. történeti tanulmányt értünk. Tudományos, de nem terjedelmes munka; lényege nem az új adatok felkutatása, hanem az adatok csoportosításának és a belőlük levont következtetéseknek eredetisége. A világirod. legnevezetesebb E.-írói: *Montaigne* és *Macaulay*. *Benedek.*

Esseiva, *Peter*, svájci származásu újlatin költő, aki 1876 óta több ízben megnyerte a Hoeufft-díjat (l. o.) *Gaudia domestica* c. elégiájával, *Ad juvenem, Ad procum, Musa* stb. c. szatiráival. Költeményeinek gyüjteménye *Carminum libri IX.* címen jelent meg (Freiburg, 1894) és három részre osz-

lik: Kisebb bibliai eposzok, Római elégiák, Modern kultur- és életképek. (*Susanna, Judith, Esther, Római husvét, Monte Pincio, Sibylla, A vasul, Az emancipált hölgyek, Leánykérő, A bolhák, Vén kisasszony panaszai* stb.). Mind a régi, mind a modern témák feldolgozásában egyforma könnyedség, szellemesség, költői lendület, egészséges humor, klasszikus formatökéletesség jellemzi. *Révay.*

Essig, *Hermann,* *1878. †1918, német drámaíró. Formájában, problémáiban hol Wedekinddel érintkezik, hol az expresszionizmussal tart rokonságot. *Überteufel* c. darabja, mely L. Jessner rendezésében került bemutatóra (1923), seregszemléje az expresszionista motivumoknak. Legjobb müve *Der Taifun* (regény).

Estaunié (ejtsd: etónjé), *Edouard,* francia író, *1862., igen tehetséges regényíró, tagja az Akadémiának. Analitikus regényeket ír, de első regénye, az *Empreinte,* amely annak idején nagy feltünést keltett, még irányzatos mű volt a jezsuita nevelés ellen. Sokkal sikerültebb müve *Les choses voient.* Egy régi dijoni padláson ódon bútorok mondanak el három elbeszélést. Az *óra meséje* egy lelki dráma a detektivtörténetek brutalitásával van megírva. A *tükör* teljesen azonosítja magát a szerencsétlen béna sorsával, akinek képét tükrözte, végül a *Secrétaire* elbeszélése igen konvencionális történet, de a három elbeszélésből igen markánsan ugrik ki *Noémi Clairabault* alakja. Még erősebb fejlődést mutat a *Vie secrète,* amelyben heten jönnek rá egyszerre, hogy alapjában egészen mások, mint ahogy a köztudatban élnek. Ujabb munkái *Le labyrinthe,* egy örökségért folytatott harc története és *L'infirme aux mains de lumière,* egy béna lány rendkivül finom színekkel megírt regénye. *Kállay.*

Estaunié

Esterházy *Pál herceg,* nádor, *1635. †1712. Vallásos tárgyú munkáin kívül megírta *Mars hungaricus* c. a. a Zrinyi oldalán vívott harcok történetét. Müve becses kultúrtörténeti forrásmunka.

Estienne, leghíresebb francia nyomdászcsalád (1502—1664). A nyomda fénykora 1502—1570. Első nyomdász a családban Heinrich Estienne, v. Etienne, (lat. Stephanus), második Robert E. (1526), aki mint szerző, korrektor, könyvnyomtató, kiadó általános elismerésnek örvendett. Kiadványai alig maradnak el az aldinák mögött szépség, korrektség tekintetében. A háromhasábos polyglott biblia miatt a Sorbonne megfenyegette, hogy megégeti s ezért Genfbe menekült, hol tovább nyomtatott.

Esti Kurir, liberális estilap. 1923. alapította *Rassay* Károly, aki azóta is főszerkesztője. Felelős szerk.: *Boros* László.

Esti Lapok, politikai napilap, 1849 febr. 22-től május 31-ig jelent meg Debrecenben. *Jókai* Mór szerkesztette, békepárti volt, a Madarászék radikalizmusa ellen küzdött.

Eszményítés (régebben használatosabb volt az *idealizálás),* valaminek egy gondolatbeli *eszmény* szerint való alakítása, felfogása, megítélése. *Eszmény* (ideal) pedig egy képzelt mintakép, melyhez irányítjuk cselekvényeinket, főleg az erkölcsieket és művészi alkotásainkat. E kifejezések esztétikai jelentését csak akkor értjük meg igazán, ha az ellentétjükkel mérjük össze. Az eszményesítés ellentéte a művészetben a sok névvel nevezhető realizmus, illetőleg naturalizmus. A naturalizmus a természet utánzását teszi főelvévé, minden hozzá idegen elem távoltartását, legtermészetesebb, legbrutálisabb részleteinek ábrázolásától való vissza nem rettenést. Sőt a naturalizmus szereti még aláhúzni ezt a rettenthetetlenségét és a valóság érinthetetlennek tekintett részleteinek ábrázolását. Ezzel szemben az eszményítő abból a fölfogásból indul, hogy a művészetben csak a dolgok velejét kell föltüntetni, a dolgok veleje pedig gondolatszerű, eszmei, tiszta, szép, fenséges, vagy legalább a maga nemében, tehát esetleg mint rút vagy gonosz is tökéletes. *Shakespeare: III. Richárdja* gigantikusan, fölülmulhatatlanul gonosz, de *Desdemona* ideálisan tiszta, ártatlan, szép és tökéletes. A nagy renaissance-festők és szobrászok eszményítők, tárgyaik is istenlek, tökéletességre törekvők. A görög tragikusok is ily irányúak. A németalföldi festők a mindennapi élet legalantasabb jeleneteit is képpel ábrázolják. *Vörösmarty, Kazinczy,* stb., a németeknél *Schiller,* stb. eszményítő költők, a XIX. sz.-ban főleg francia kezdeményezésre merész, sokatmondó naturalizmus kap lábra. Az eszményítés, elhagyván a valóságnak véletlenek gyanánt felfogott részleteit, könnyen elvonttá, hűvössé, nagyon is gondolatszerűvé válik és elbukik a naturalisztikus rohamok előtt; viszont a naturalizmus kicsinyessé, babrálóvá, esetlegessé, önkényessé, jelentéktelenné, hazuggá válhatik és untatja az embereket. Az utóbbi veszedelem a nagyobbik, a lényegesebbik. Az igazi, nagy művészeknél a különbség nem oly fontos, inkább az előadásban van, mint a lényegben. A nagy művész, bármily stílust követ az előadásban, a dolgok igazságát akarja föltüntetni és ezt az igazságot többféleképp lehet éreztetni, eszményítve, vagy pedig részletezve, sejtelmesen vagy kimondottan, világosan vagy félhomályban. Ezek a különböző előadásmódok fölényesen, divatszerűen, törvényesen követik egymást, néha az egyéniség belső mivoltától függnek. A divat azután túlozva, rikítóan emeli ki a különböző árnyalatokat, a má-

sod- harmadrendű művészek pedig ellentéteket csinálnak, ahol lényegbeli megegyezésnek kellene lennie. *Alexander.*

Eszmetársulás a lelki életnek az a jelensége, hogy gondolatok, képzetek, általában lelki elemek, amelyek vagy hasonlítanak egymáshoz, vagy már egyszer találkoztak tudatunkban, ezzel megszerzik azt a sajátosságot, hogy egymást ujra fel tudják idézni a tudatban, azaz emlékeztetnek egymásra. Minden lélektani tankönyv erről bőven tájékoztat, mert hiszen az E. legegyetemesebb, legalapvetőbb, legősibb jelensége lelki életünknek, mely nélkül *kapcsolatos* lelki élet, tehát lelki élet egyáltalán lehetetlen volna. Nagyon természetes, hogy az E. a különböző embereknél különböző és így az íróknál is más-más lesz, sőt az E. módja, iránya, gyorsasága, gazdagsága, stb. egyike a legdifferenciálóbb mozzanatoknak. Az E. az írónál írói célok szolgálatában áll, világosító, ábrázoló erejű. Ilyeneknek nagy készlete van felhalmozva lelkében, melyek rendesen a kellő alkalommal juttatják eszébe a szükséges elemet. Az egyiknél az E. festői, ábrázoló erejű, a másiknál nagy érzelmi értéke van, a harmadiknál meglepő ujságú, a negyediknél a szó villámerővel világítja meg gondolatát. Az író már abban nyilvánítja őstehetségét, hogy gyermekkorától fogva gyűjti, szinte öntudatlanul, a jellemző képeket és szókat. Amit fantáziának nevezünk, részben nem egyéb, mint E.-ok, melyek így gyűltek a lélekben, hogy azután, mikor írói cél kívánja, előtörjenek és rendelkezésre álljanak. A leggazdagabb E. jellemzi *Shakespearet*, akinek műveiben a szókincsnek is hihetetlen gazdagsága található. E tekintetben *Jókai* Mór is ritkítja párját a világirodalomban. De erről bővebben szólni annyi volna, mint egész költői lélektant alkotni, aminek eddig még alig van előmunkálata. *Alexander.*

Eszperantó *irodalom.* Az E. nemzetközi segédnyelv, mesterséges nyelv lévén, sokan, akik az E.-t nem ismerik, még ma is kétségbevonják, hogy az E. nyelv a költői stílus szépségeinek kifejezésére a nemzeti nyelvekhez hasonlóan alkalmas volna. Viszont az E. hívei a nyelv megalkotása után alig pár évvel, már az 1890-es évek óta arra törekednek, hogy a nemzeti irodalmak klasszikusainak lefordítása és eredeti művek alkotása által az E. irodalmát megteremtsék. Ma már az E. mozgalom egyéb eredményei mellett tekintélyes irodalmat is felmutathat. Pontos bibliografiájának összeállítását épen e lexikon megjelenése idején kezdte meg az olasz eszperantó intézet, megbízható számok tehát még nem állanak rendelkezésre, de tájékoztat a drezdai állami eszperantó könyvtár katalógusa is, amely kb. ötezer E. munkát sorol fel. Az E. könyvek nagy része az utóbbi években jelent meg, amióta számos nemzetközi tényező, köztük a Népszövetség is, kedvező határozatot hozott az E. mellett, sok államban pedig, köztük nem európaiakban is, egyes iskolatípusokban bevezették az E. tanítását. Magát az E. irodalmat a legtarkább nemzetköziség jellemzi az olvasóközönség, a fordított munkák eredete, az írók és műfordítók nemzetisége tekintetében. Egy-egy kiválóbb munkát az öt világrész minden országában olvasnak a kisebb-nagyobb számban mindenütt található eszperantisták; pl. százegy magyar népdal E. fordításából csak Japánból 200 példányt rendeltek. Az E. irodalom tetemes része fordított művekből áll, ami az E. jellegéből következik: közvetítő világnyelv lévén, a különböző nemzetek irodalmát is közvetíti. A nyelv első fordítója és egyuttal írója maga *Zamenhof* Lajos (l. o.), az E. szerzője volt, akinek legtöbb munkáját ma is az E. irodalom remekműveinek tekintik. Egyes népek, mint pl. a bolgár, eszt, horvát, japán, katalán, litván, örmény népek kevésbé ismert irodalma is képviselve van az E. fordított művei között. A magyar E. műfordítók között legismertebb *Kalocsay* Kálmán (l. o.), akinek *Madách Az Ember Tragédiája* fordítását külföldön is a legjobb E.-ra fordított művek közé sorolják. Petőfi *János vitéze* és dalai, *Ady, Babits, Gárdonyi, Herczeg, Jókai, Karinthy, Mikszáth, Molnár* és még számos magyar író kisebb-nagyobb munkáinak E. fordításai szintén elősegítették a magyar irodalom külföldi megismertetését. Eredeti E. regények, drámák és költemények szintén egyre növekvő számban hagyják el a sajtót, a jobb műveket pedig nemzeti nyelvekre is lefordítják, pl. Jean *Forge: Abismoj* c. regényét eddig öt nemzeti nyelvre fordították le. A magyarok közül *Baghy* Gyula (l. o.), *Preter la vivo* verses kötetét és *Viktimoj* c. regényét az E. sajtó a legnagyobb elismeréssel fogadta. A Literatura Mondo (l. o.) irodalmi és művészeti folyóirat, amely Budapesten jelenik meg, az E. irodalomnak valósággal központi lapja, amelynek 26 országban vannak előfizetői. Az E. nyelv általános elterjedése természetesen az E. irodalomnak ma még be nem látható fejlődését eredményezheti. *Köhény.*

Esztétika, mint külön tudomány a német Baumgarten óta van, akitől e tudomány a nevét is kapta. Alexander Gottlieb *Baumgarten*, *1714. †1762., írta az első esztétikai tankönyvet latin nyelven: 1750—8. *Aesthetica*, két kötetben. Ez a neve maradt meg a tudománynak, noha *Kant*, ki nagyra becsülte Baumgartent, E.-nak az érzékek útján való megismerést nevezte, (aisthesis = érzéklet, érzet). A kapcsolatot az új tudomány és a régi név közt az adja meg, hogy *Leibnitz* és tanítványa *Wolf* szerint a *szép* is megismerés, de nem az értelem útján való, hanem érzéki, zavaros megismerés, alsóbbrendű, de azért megismerés. A tökéletes, *érzékileg* felfogva, szép; az ilyen megismerés gyönyörűség is. De az új tudomány történetében fontosabb mozzanat, hogy Kant más név alatt *(Kritik der Urtheilskraft)* nemcsak az E. problémáit sajátos mód-

szere szerint tárgyalta, hanem e problémák alapvető fontosságát is felismerte. A *Kritik der reinen Vernunft* és a *Kritik der praktischen Vernunft* mellé helyezte, mint centrális fontosságút a *Kritik der Urtheilskraft*-ot. Ezzel az E. kérdése, mint egyenlőrangú kapott helyet a nagy filozófiai diszciplinák közt, a *Szépnek* a tudománya helyet foglalt a *Jónak* és az *Igaznak* tudománya mellett, sőt minthogy ezen az eddig elhanyagolt téren sok probléma nyugtalanította a kutató elmét, a század első felében az E. Németországban kutatók és termékenység dolgában szinte első helyre került. *Hegel* filozófiája azután beillesztette az E.-t, mint szerves részt, a filozófia egészébe és Hegel iskolájából került ki a legmonumentálisabb E., melyet írtak: *Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen*, von Fr. Theodor *Vischer*, 1846—1857, kilenc kötetben, mint legtökéletesebben formulázott kifejezése egy szigorúan kidolgozott esztétikai filozófiának. A mű már rég elfogyott, de Vischer nem engedte meg újra kiadását, mert ép a rendszeres rész ellen maga írt sujtó kritikát, míg a rendszeres részhez írt kifejtések gazdag tárháza maradt egy finom és gazdag elme termékenyítő gondolatainak. Németország mind a mai napig az esztétikai elmélkedés bőven hajtó talaja maradt, míg Franciaország, Anglia, Olaszország kevésbé rendszeres formában űzi az E. munkáját. Olaszország legkiválóbb esztétikusa *Benedetto Croce*, kinek esztétikai főműve magyarul is megjelent. Croce Hegel irányának híve. Angliában az esztétikai gondolkodás kifejlődésére főleg *Ruskin*-nek volt nagy hatása, az ő művei közül is többet magyarra fordítottak, *Velence kövei* (3 kötet) a legfontosabb. Minthogy a szépnek érzése első sorban lelki jelenség, a németek közül többen a pszichológia révén akartak az E.-hoz jutni, de ez a törekvés ép úgy kudarcot vallott, mint a fizika felé való hasonló törekvés. *Fechner*, a kiváló pszichofizikus, kisérleti úton próbált alapot vetni az E.-nak, ami *Beöthy* Zsoltra is hatással volt, bár ő egészben véve mégis önállóan járt a maga útján és a művészeti elemzés segítségével gazdagította esztétikai belátását. E téren főműve: *A tragikum*. A németek közül többen (pl. *Dessoir* Berlinben)a művészet elméletét függetlenítik a voltaképeni E.-tól. Nem mondhatni, hogy a filozófiai páncéltól való fölszabadulás ártott volna az esztétikai gondolkodásnak, mindenesetre szabadabb formában széjjel vitte az esztétikai érzéket, tudást és analizist az irodalom és művészet összes területeire, melyeket némileg felszabadított az archeologia, a filozófia és a technikai elemzés sokszor kártékony nyügétől. De azért szükség volna egy új Hegel-Vischer-féle szintézisre, mely az óriásilag megnőtt anyagot elvileg összefoglalná és a mai tudományos tényállást áttekinthetővé tenné.

Visszatekintve az esztétikai gondolkodás fejlődésére, két nagy irányt különböztethetünk meg. Maga az esztétika Baumgarten előtt is létezett, kezdődik voltaképp *Platonnal*, ki az *eszmében*, a tiszta gondolatban találta a szépnek a jóval és igazzal való egységét. A másik irány megteremtője Kant, ki az emberi elmében találja az esztétikai kategóriák mivoltát. Kant óta e két irány egyesítése lebeg a filozófusok előtt mint főcél. Az első, ki Kant után e célt világosan kitűzi, *Schopenhauer*, ki megőrizvén Kant főtételét, hogy szép az, ami érdek nélkül tetszik, ezt az érdek nélkül való tetszést a platonikus eszmében találja meg. Ujabban a műtörténészek közt a filozófiailag képzettek a művészetek elemzése útján is keresik az utat az összefoglaló esztétikai gondolatokhoz; említendők e téren *Wölflin*, *Riegl*, *Dvořak*, *Wickhof* és mások. Az esztétikai elmélkedés termékenyítő hatással volt a művészet elméletre, viszont ez tartalmasabbá, konkrétebbé tette az E.-t.

Alexander.

Eszt irodalom. A magyar néppel nyelvileg és fajilag rokon kis eszt nép irodalma a XIX. századig főleg egyházi jellegű, énekeskönyvekből, kátékból, egyházi beszédgyűjteményekből áll. A szépirodalom csak a XIX. sz. elején kezdődik, a műköltészet tulajdonképeni megindítója *Jannsen* Lidia, aki az igen fejlett népköltészetnek adott egyéni színezetet. Az Eszt tudós társaság összegyüjtötte a nagyrészt mélabús hangú eszt népdalokat és a mitologikus és történeti költő hagyományokat. Az utóbbiakból *Kalevipoeg* cimen hőskölteményt állított össze, mely a népi fantázia gazdagságában a Kalevalára emlékeztet. A műköltészet új lendületet vett az orosz uralom alól való felszabadulás és önnálló nemzeti állammá alakulás óta (1917). A mai E.-nak számos sokatigérő, tehetséges költője és prózaírója van.

Ethnographia a Magyar Néprajzi Társaság tudományos folyóirata, 1889. indult meg. Egy ideig *Népélet* cimen jelent meg. Jelenlegi szerkesztői *Madarassy* László és *Bátky* Zsigmond.

Étienne (ejtsd: etien), *Henri (Henricus Stephanus)*, *1528. †1598. Hatalmas arányú szövegkiadói munkássága során rengeteg görög és latin író műveit dolgozta fel tudományos kiadásokban, amelyek közül nem egy alapvető. Munkásságának mégis legnagyszerűbb emléke az 5 folio kötetben kiadott *Thesaurus Linguae Graecae* (Genf, 1572). Ebben a hatalmas szótárban összegyűjtötte a görög nyelv egész szókincsét, etimológiai sorrendben s minden szónál jelezte, hogy melyik írónak melyik fejezetében fordul elő. Ezt az óriási arányú munkát a mai napig sem tudta a tudomány újjal pótolni. É. anyanyelvén is kitűnően írt. *Révay.*

Etiópiai irodalom, l. *Aethiopiai ir.*

Etymologika. Ezen a néven a középkorból származó görög lexikonokat ismerjük, amelyekben meglehetősen tervtelenül össze vannak gyüjtve a régi grammatikusok szómagyarázatai, főkép szószármaztatásai. Törzsüket *Oros* és *Orion* lexikális munkái alkotják. Legrégibb köztük az ú. n. *Ety-*

mologicum magnum genuinum és az *Etymologicum Gudianum* (amely Marquard *Gude* kopenhágai könyvtárostól, az Etymologicum kéziratának tulajdonosától kapta nevét). Ennek a kettőnek összeolvasztásából keletkezett a ma *Etymologicum magnum* néven ismert lexikon. Ide tartozik egyebeken kívül még az *Etymologicum Symeonis*, *Pseudo-Zonaras* lexikonja, az *Etymologicum Florentinum*, az *Etymologicum parvum*, stb. Valamennyinek ősforrása az *Etymologicum magnum genuinum*, amely a Kr. u. IX. sz.-ban keletkezett. Értékük csupán történeti. Az *Etym. magnum* kiadása : Th. *Gaisford*, Oxford, 1848 ; *Etym. Gudianum :* E. L. de *Stefani*, Lipsiae, 1909. Irod. R. *Reitzenstein : Gesch. der griechischen E.* *Révay.*

Euagrius Ponticus, †402 körül, a nitriai pusztában élt szerzetes-író, művei közül több egyszerűen bibliai és egyéb mondásokból készült gyüjtemény, azonfelül írt egy könyvet a szerzetesi életről.

Euagrius Scholasticus *536. †594. antiochiai ügyvéd, egyháztörténetében a 431—594. év közé eső eseményeket — különösen a monophysita-vitát írja meg Eusebius egyháztörténete folytatásaként. Művében sok a csodás elbeszélés. Kiad. *Migne:* Patr. Gr. 86.

Eufémizmus. Kellemetlen vagy rút fogalmak szépített formában, enyhébb szóval való kifejezése.

Eufónia. Jóhangzás. (L. ott.)

Eufuizmus (ejtsd : jufuizmus). Elméskedő, virágos stílus, tele túlzott képekkel, szó-elcsavarásokkal, szójátékokkal, alliterációkkal. Nevét John *Lyly* angol udvari költő *Euphues* (»Jólnevelt«) c. divatos regényétől (1580) kapta. *Shakespeare* vígjátékaiban nagy szerepe van ennek a stílusnak, de nyoma megérzik tragédiái nyelvén is.

Eugenios, a phrygiai Augustopolisból, görög filológus (Kr. u. V. sz.). Irt a három nagy görög tragikus metrumairól, kiadott egy helyesírási és hangsúlyozási lexikont.

Eugenius Toletanus, élt a VII. sz.-ban, toledoi püspök, mély érzésü idillikus és vallásos költemények szerzője. Latinsága és verselése gyenge, lírájának egyéni ereje megkapó.

Eugippius †533 után, egyházi író, *Thesaurus* c. műve kivonat Augustinus műveiből, Severinusról írott életrajza fontos azért, mert benne sok az Attila utáni korszak Pannoniájára vonatkozó adat van.

Euhemeros, Messenéből, Kr. e. IV.—III. sz., a görög mitoszok racionális magyarázatának s az ú. n. »irányirodalomnak« klasszikusa. *Szent leírás* c. művében az istenek egy részéről (kik nem természeti erők megszemélyesítései) azt tanította, hogy emberek voltak valaha s egy papi, köztársasági, kommunista jellegű társadalmat rajzolt. Előbbi teóriája, az »euhemerizmus«, görög földön kevés hatást tett (Diodoros történetírót befolyásolta, ki II. 41 s köv. kivonatolja), nagyobbat a rómaiaknál, kik Ennius fordításából ismerték s némely őskeresztény írónál. Társadalomrajza utópisztikus és moralizáló irányzatokkal rokon. Beöltöztetése szerint útirajz, regényes elbeszélés volt. Kiad. : G. *Némethy*, 1889. Irod. : F. *Jacoby* a Pauly-Wissowa Realenz : VI. köt. *Czebe.*

Eulenberg, *Herbert,* *1876., német elbeszélő és drámaíró. Kiegyenlítetlen tehetség, tele rendkívüli vágyakkal és nekiindulásokkal, amellett erőszakoltsággal, túlzással s még érzelgéssel is. Legnagyobbrészt történeti alakokat idéz föl drámáiban, de inkább árnyképekké tudja tenni őket, mint határozott személyekké. Főbb drámái : *Anna Walewska* (1899), *Fürst von Waldeck ; Dogenglück* (a régi Falierihistória); *Münchhausen ; Kassandra* (1904) ; *Ritter Blaubart* (1905) ; *Alles um Geld* (1911) ; *Belinde* (1912) ; *Der Übergang* (1921). E.-nek sok híve, valóságos »községe« van, akik drámáinak homályosságát csupa mélységnek, erőszakoltságát erőnek tekintik. Komoly szándékai és merőben irodalmi eszközei kétségbevonhatatlanok és műveltsége sem közönséges. Elbeszélő munkái egyszerűbbek és egyenletesebbek, mint drámái : jó a *Sonderbare Geschichten* novellás kötet s a *Katinka die Fliege* c. erős, szép regény (1911), mely igen nagy sikert aratott. Irt még egy kötet költeményt is *(Deutsche Sonette)* és tanulmányokat : először *Schattenbilder* (1910), aztán *Neue Bilder* és *Letzte Bilder* (1910), melyekben sok finoman jellemző, sok találó van ; ebben a kötetben van verses önarcképe, »Selbstkonterfei« is. A bécsi Neue Freie Pressének most is rendes tárcaírója. Róla l. G. *Hecht : H. E. oder ein Traktat über Kritik,* Leipzig, 1912 ; J. G. *Hagens,* a *Der moderne Dichter* c. sorozatban, Berlin, 1913. *Kecskeméti.*

Eulenspiegel, *Till,* †1350., a róla elnevezett német népkönyv hőse. Agyafurt braunschweigi parasztfiú. A trufa legprimitívebb formájában éli ki magát : szándékosan félreérti, visszájukra fordítja s úgy is hajtja végre a gazdáitól kapott parancsokat. Majd új környezetbe kerül s lassanként egész trufa-koszorú fonódik az alakja köré. Ezt az anorganikus anyagot foglalja külső egységbe a népkönyv ismeretlen szerzője. Durva élcei s nyers nevetése nemsokára száz meg száz szájban találnak visszhangra. Rombol, tagad, tőrbe csalja a gyűlölt polgárt, kifog rajta, s ha maga alatt tudja, sárral freccsenti tele az arcát. Egy elnyomott osztály bosszúálló hőse, és Charles de *Coster*-nek csak egy fokkal kell emelnie később az emberi színvonalát, hogy eposzi távlatba helyezze. Sem alnémet ősredakciójának, sem felnémet fordításának (1510) nem maradt ránk az első kiadása, csak ez utóbbinak két származéka (1515 ; újra kiadta H. *Knust* 1884, E. *Schröder* 1519 ; 1911). Utóbb utat talál a legtöbb európai irodalomba, tárgyállománya pedig beolvad a nagy trufatárakba. (A magyar ir. is kapott belőle, főleg *Kónyi* s a naptárak.) Formatörténeti jelentősége : a verses trufát felváltja a prózai. Elsőnek *Hans Sachs* dramatizálja (1553) s mind a mai napig számtalan követője akadt *(P. Weid-*

XVI. sz.-beli Eulenspiegel-illusztráció

mann, *Kotzebue*, *Nestroy*, *A. Böttger*, Fritz *Lienhard*, Harry *Vossberg*, *H. Michaelis*, *S. Weber* stb.), van E.-eposz, regény. (Legszebb a Ch. de *Coster*-é.) V. ö. *H. Lemcke*: *D. hochd. E.* (1909). *F. Brie*, *E. in England* (*Palaestra*, 27) *Heitz-Ritter*, *Versuch einer Zusammenstlg. der d. Volksbücher* (1924). *Turóczi-Trostler.*

Eumolpos, gör. mondai alak, az Eumolpidák attikai nemesi nemzetségének törzsatyja, Demeter és Kora misztériumainak megalapítója, pap, harcos és költő. V. ö. *Engelmann*: Roscher, Ausführl. Lex. d. gr. u. röm. Mythologie.

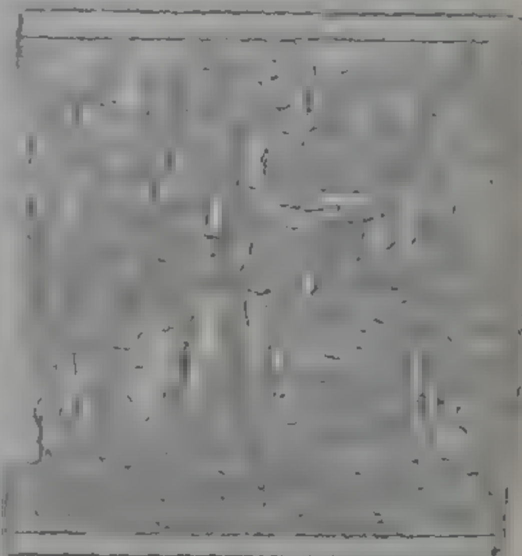
Eunapios, Kr. u. IV.—V. sz. görög író, ki Julianus császár keresztényellenes irányzatához s a Jamblichos-féle ujplatonizmushoz csatlakozott. *Szofisták élete* c. műve, Philostratos folytatása, tanuskodik az utóbbiról, töredékekből s átvitelekből ismert *Történeti emlékiratok* c. műve az előbbiről. Történeti művének töredékei fontosak a hún-mondákra. — Kiad.: Frgt. Hist. Gr. IV. és *Dindorf*: Hist. Gr. min. I. — Irod.: W. *Schmid*: a Pauly-Wissowa Realenz. VI. köt., *Moravcsik* Gyula (húnmonda). Egyet. philol. Közl. 38 (1914).

Euphorion, Chalkisból (Euboia), görög költő *275. Kr. e., ötvenéves korában az antiochiai könyvtár igazgatója. Irt epigrammákat, elégiákat és eposzokat. Eposzai mondai tárgyakat dolgoztak fel; így a *Mopsopia* mitoszokat Attika történetéből. A *Chiliades* személyes élmények sugallta példatár arra, hogy az istenség előbb-utóbb bosszút áll a galád rágalmazókon. Epyllionjaiból úgyszólván csak a címek maradtak meg. E. ránk maradt csekély töredékeiből költői értékét nem mérhetjük meg. Annyit látunk, hogy hűséges követője Kallimachosnak: szereti az aitiologiai kérdéseket, a paradoxonokat, az erótikus történetkéket, egyúttal azonban túlságba is hajtja mesterének tudóskodását, úgy hogy költészete szándékosan homályos, nemcsak tárgyilag, hanem nyelvileg is magyarázatra szorult már az ókorban is. Hatása igen nagy volt a korabeli görög költőkre, akik közül Parthenios közvetítette E.-t a latin költőknek; Catullus, Gallus s részben Vergilius révén a Kr. e. I. sz.-ban E. nagy divatban volt. Ezeket a költőket nevezte Cicero megvetően E. lantosainak (cantores E.-is). *Révay.*

Eupolis, görög vigjátékíró (kb. 446—411), Kratinos és Aristophanes mellett az ó-attikai komédia legkiválóbb művelője, eleinte Aristophanes szövetségese a közös ellenség (a szofisztika és a túlzott demokrácia) ellen, később ellenfele. 17 (14) darabot írt s 7 ízben győzött. Támadta Athén fonák kormányzatát és a demokrácia túlkapásait (*Demoi*), a szövetséges államok elnyomatását Athén által (*Poleis*), Alkibiades és társai kicsapongó magánéletét (*Baptai*), a gazdag Kalliast és élősdieit (*Kolakes*), Hyperbolos demagógot (*Marikas*), még Sokratest is. Fényoldalai: a gazdag fantázia, a találó gúny, a finom élc, elegáncia és grácia, a kellemes előadás. — Maradványok: *Kaibel*: Comic. Gr. fragm. I. — V. ö. *Christ*: *Gesch. d. gr. Lit.* I.; *Kirchner*: *Pros. Att.*; *Wilhelm*: *Urkund. dram. Aufführ.* *Schmidt.*

Eurialus és Lucretia. *Aeneas Sylvius Piccolomini* (később II. Pius pápa) népszerű elbeszélése. 1577. Sárospatakon jelent meg verses magyar átdolgozása. Fordítója ismeretlen, *Pataki Névtelen*-nek szokták mondani. Stílusa és verselése a korhoz képest rendkívül fejlett; *Szilády* Áron ezért *Balassa* Bálint nevével hozta kapcsolatba.

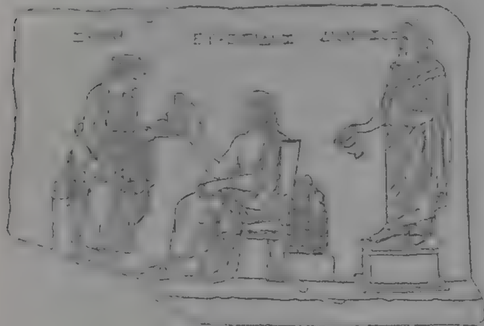
Euripides, görög tragédiaíró (480 v. inkább 485/4—406), Mnesarchos v. Mnesarchides Phyle attikai demos-beli előkelő földbirtokos (nem: »szatócs«) és Kleito (nem »zöldséges kofa«) fia, *Aischylos* és *Sophokles* ifjabb kortársa s mellettük az attikai drámaírás legnagyobb képviselője. Gondos kiképeztetés után drámaírásra adta magát (455) s tudományokkal is sokat foglalkozott, jelesül filozófiával, főleg *Anaxagoras* bölcseletével és szofisztikával, ami drámáin is erősen meglátszik és a »színpadi (*skenikos*) filozófus« nevet szerezte neki. A közéletben nem igen szerepelt, de darabjaiban nem közönyös a napi politika kérdései iránt.

Antik relief Hippolytoshoz

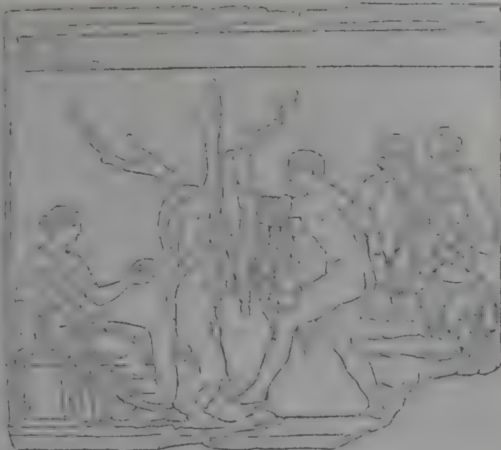
Kétszer nősült, állítólag mind a kétszer szerencsétlenül, s ezért nőgyűlölővé lett, ami azonban mind csak irodalmi pletyka lesz, valamint megközelíthetetlen mogorvasága is. Három fia volt, akik között a legifjabb, az *ifjabb E.*, atyja halála után színre hozta hátrahagyott műveit. Élete végét (408-tól) Archelaos makedoniai király pellai udvarában töltötte s Amphipolis-ban halt meg — állítólag úgy, hogy a király kutyái széttépték. Polgártársai kenotaphiont emeltek tiszteletére Athénben s később ércszobrot állítottak neki a Dionysos-színházban.

E. 92 darabot írt, de sok töredéken kívül csak 19 maradt ránk. E darabok, amelyek kronológiája még nincs véglegesen megállapítva, a következők: 1. *Alkestis* (438), egy hűséges hitves önfeláldozása, szatirjátékot helyettesítő kómikus darab (az anyag komoly felfogása, pl. a Gluck megzenésítette *Alceste*-ben, modern); 2. *Medeia* (431), egy féltékeny hitves rettentő bosszúja, erótiko-patológiai dráma (utánozta Grillparzer); 3. *Hippolytos* (428), Phaidra emésztő szenvedélye hideg mostohafia iránt, erótiko-patológikus dráma (utánozta Seneca és Racine); 4. *Hekabe*, egy anya rettentő bosszúja fia gyilkosán; 5. *Andromache*, politikai célzatú (Sparta ellen irányuló) cselszövény-darab, (tár-

Dionysios, Euripides és a Színpad

gyát egészen eltérő felfogással feldolgozta Racine); 6. *Herakleidai* (»Herakles utódai«) politikai célzatú (Sparta és Argos ellen irányuló), bonyodalom nélkül való darab; 7. *Herakles mainomenos* (»Őrjöngő H.«), a Hera istennőtől megőrjített H. dühöngése, megrázó verisztikus darab (Thebai ellen); 8. *Hiketides* (»Esdeklő nők«), a Thebai előtt elesett vezérek anyáinak esedezése fiaik eltemettetéséért (Thebai ellen); 9. *Troades* (»trójai nők«; 415), Trója pusztulása és Priamos házának szomorú sorsa (Sparta ellen); 10. *Iphigeneia en Taurois* (»I. Taurisban«), Orestes felismerése és megmentése nőtestvére által, igen kitűnő és hatásos cselszövény-darab (utánozta Goethe); 11. *Ion*, egy nő története, aki csaknem megöli ismeretlen fiát és hűtlennek vélt férjét; bonyolult, érdekfeszítő, szerencsés kimenetelű dráma (utánozta A. W. Schlegel); 12. *Elektra*, Agamemnon gyermekeinek csellel és orvul

Antik relief Medeia-hoz

megállott bosszúja atyjuk gyilkosain, anyjukon és ennek kedvesén; E. leggyöngébb darabja, amelynek tárgyát a másik két nagy tragédiaíró is feldolgozta, (modern feldolgozója: Hoffmansthal); 13. *Helene* (412), a heroina rehabilitációja (Stesichoros nyomán), romantikus cselszövény-darab; 14. *Phoinissai* (»Phoinikiai nők«), Eteokles és Polyneikes testvérharca; régi, többek közt Aischylostól is feldolgozott anyagnak jobb dramatizálása; 15. *Orestes* (408), Agamemnon gyermekeinek egészen önkényesen alakított története, amelyben az anyagyilkosság miatt halálra ítélt testvérek isteni beavatkozásra megszabadulnak a büntetéstől; 16. *Iphigeneia en Aulidi* (»I. Aulisban«), a halálra szánt leány megszabadulása a feláldoztatástól Artemis segélyével (Racine); 17. *Bakchai* (»Backchans-nők«; 406), Pentheus királynak, Dionysos isten ellenségének, megrendítő sorsa; E. legjobb darabja, amely feltűnően eltér a többi szabadabb szellemű daraboktól; 18. *Kyklops*, az egyetlen ránk maradt teljes szatirjáték, Polyphemos megvakíttatása története az Odysseia nyomán; 19. a kétes eredetű *Rhesos* az Ilias-beli Doloneia dramatizálása.

E. tudatosan elhagyva nagy elődeinek álláspontját, a görög felvilágosodás szellemében megfosztja a tragédiát vallásos és ideális jellegétől s a való élet és az emberi törekvések tükörévé teszi. Egyúttal belevíszi az akkori filozófia és szofisztika problémáit, a politika kérdéseit, a korabeli viszonyokat, nézeteket és erkölcsöket. A mitikus herosokat és heroinákat közönséges, gyarló emberekké teszi (Elektra, Orestes), egyébként is folyton kritizálja és módosítja a régi mítoszokat. (Helene), sőt régi elemekből egészen új, regényes tárgyakat is sző össze (Medeia, Iphigenia), amivel persze egyengeti a szabad tárgyú dráma útját. Ép oly mellékes neki a dráma felépítése, néha még a cselekvény egysége is hiányzik (Hekabe), vagy a darab csak lazán összefüggő jelenetek sorozata (Troades). A darabok elején hosszú *prologos* (a monológ csírája!) tájékoztat a cselek-

vényről és a szereplőkről, ami persze nagyon lohasztja az érdeklődést. A drámai csomónak gyakori külsőleges megoldása egy hirtelen fellépő istenség által, az ú. n. *deus ex machina*, E. verizmusa mellett különösen kijózanító. A karénekek, bár sokszor igen szépek, nem lényeges részei a darabnak, egészen önállóak, jóformán csak felvonásközi »betétek« *(embolimon)*, akár el is maradhatnának. — Másrészt E. művésziesen és érdekesen bogozza a cselekvényt s elsőnek költött cselszövény-darabokat. Mindenekelőtt páratlan pszichológus: lélektanilag fejleszt minden jellemet és indokol minden cselekvést. Kitűnően ismerte, mondhatni: ő fedezte fel, a női lelket (Alkestis, Medeia, Phaidra, Hekabe, Kreusa, Iphigeneia). Utólérhetetlen az erős indulatok és szenvedélyek *(pathos)*, jelesül a szerelmi hév, feltüntetésében. Fő célja részvétet és megindulást kelteni, színi hatást elérni. E cél szolgálatában állanak a hírvivőknek igen szemléletes beszédei *(rhesis)*, a gyermekszerepek, a haldoklási, búcsú- és oltár-jelenetek, a felismerések *(anagnorismos)*. Ezért mondja Aristoteles, hogy E. a »legtragikusabb« *(tragikotatos)* költő. Amellett a szemléletes leírás művésze, a rövid és csattanós szentenciák mestere. — Nyelve az élet megnemesített nyelve, erősen retorikus színezetű.

E., bár nehezen érvényesült s csak négy díjat nyert életében, már a komédiaírók támadásaiból ítélve is nagy hatást váltott ki, amely halála után egyre mélyebb lett. Ő hozta színpadra először a nő önrendelkezési jogára, az erkölcsi fogalmak értékére, a kultusz jelentőségére, az istenek mivoltára, az ember igazi természetére vonatkozó nagy kultúrális kérdéseket. Megteremtette a patológiai tragédiát, a tragédiának a valóság talajára helyezésével és erótikus tárgyaival előkészítette az újattikai komédiát és az alexandriai erótikus poézist, s így végső elemzésben a modern polgári tragédiának és a regénynek ókori előfutára is.

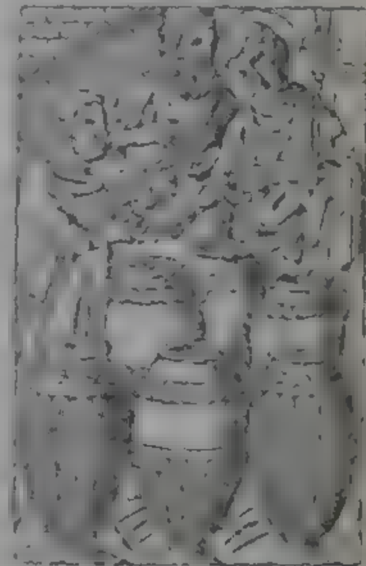
Antik relief Bacchansvázáról.

Irodalom. V. ö. általában *Dieterich:* Pauly-Wissowa Realenc. és *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. (ahol további bibliogr). Az E. életére vonatkozó ókori adatok: *Nauck* E. kiadása (1889—95) és *Wilamowitz* Herakles-kiadása (1909) bevezetésében; l. még *Kirchner,* Pros. Att. I. — Portrait: *Bernouilli* Gr. Ikonogr. — Kézirati hagyományozás: l. *Wilamowitz* id. művében (205 s k. l.) — Scholionok: E. *Schwartz* (1887, 1891). — Kiadások: Ed. princ. *Laskaris* (Flor. 1496; 4 db.); — *A. Kirchhoff* (1855; 1867—68), *Nauck* (l. feljebb), *Prinz-Wecklein* (1878—1902), *Murray* (1902—10; legjobb). Egyes darabok kiadásait l. *Christ* id. művében. — Töredékek: *Nauck:* Trag. Gr. fragm. (1889); *Hunt:* Trag. Gr. fragm. (1912). — Segédművek: P. *Decharme: Euripide et l'esprit de son théâtre* (1893); *Péterfy J.:* E. (Összegy. m. II.); *Verrall: E. the rationalist* (1914); *Nestle: E. d. Dichter der gr. Aufklärung* (1901); *Masqueray: E. et ses idées* (1908); H. *Steiger: E., seine Dichtungen u. seine Persönlichkeit* (1912). — Fordítások: *Donner* (1876), *Minckwitz* és *Binder* (1857—73), *Wilamowitz* (3 db.: 1899, 4 db.: 1906); — *Guzmics* I.: (Aul. I.: 1840), *Szabó* K. (Aul. és Taur. I.: 1849, Elektra: 1891—92), *Szabó* I. (Alk.: 1875—76), *Csiky* G. (Kykl. 1880), *Radó* A. (Aul. I.: 1892), *Kempf* J. (Taur. I.: 1895), *Latkóczy* M. (Herakles: 1909), *Csengeri* J. (Hipp.: 1909, Phoin. és Med.: 1911; Alk., Ion. Aul. és Taur. I., Bakch.: 1911) a többi db: 1915. *Schmidt.*

Euripidesi vers. Negyedfeles trochaeus.

Eustathios, bizánci író, a XII. sz. olyan nagysága, mint Photios a IX., VII., Konstantinos Porphyrogennetos a X. és Psellos a XI.-nek. Egyházfő, (Szaloniki metropolitája), organizátor, teológus, irodalomtudós, szónok, történész, — s mindegyiknek kitűnő. Az ő kommentárjai antik írókhoz (pl. a Pindaroshoz készültek) a legtökéletesebb bizánci filológiai dolgozatok. Székhelyének a normannok által történt elfoglalását tört. műben írta meg, a történeti eseményeket beszédekben is megörökítette (pl. Manuel győzelmeire, bennük magyar vonatkozásokkal is). A papság s kül. a szerzetesek élete s műveltsége sokat foglalkoztatta. — Kiad. a kommentárokon kívül a legtöbb *Migne* Patr. Gr. 135 és 136. *Czebe.*

Evangéliumok. Evangélium a jó hírért a hírnöknek járó ajándék, hellenisztikus nyelvhasználatban maga az örömhír, még pedig az őskereszténységben vagy a mennyei atyáról, az isteni végtelen szeretetről és megbocsátó kegyelemről szóló tanítás, tehát Jézus Krisztus igehirdetésének a lényege, vagy az a tan, hogy az isten egyszülött fia, az Ur Jézus Krisztus eljött e világra, hogy azt kereszthalálával megváltsa és istennel kibékítse, ami Pál apostol christocentrikus tanításának a rövid foglalata. Mint általánosan elfogadott technikai megjelölés jelenti ezen a páli alapon azokat a könyveket, amelyek Jézus életét és megváltói művét vázolják, azokat az életrajzokat, amelyek az őskeresztény hagyomány nyomán a kereszténység 2—3 generációjának életében keletkeztek. Egy elmélet szerint az első evangélium gnosztikus körökben (Marcion!) keletkezett s ez adta a lökést arra, hogy az evangélium-irodalom kifejlődjön. Az új-szövetségbe került evangéliumokról a hagyomány azt tartja,

A kánai menyegző (Ókeresztény dombormű.)

hogy ezek apostoli eredetűek. A legrégibb evangélium Márk evangéliuma, a másik kettőnek, Máténak és Lukácsnak Márkon kívül talán forrásuk egy elveszett *Logia*, amely Jézus beszédeivel egészíti ki Márknak e tekintetben hiányos feljegyzéseit. A negyedik, János evangeliuma a Pál apostol által nyújtott keretben beszéli el Jézus életét s míg az első három ú. n. szinoptikus evangélium erősen tartja magát a hagyományokhoz, János átstilizálja a történetet. A kanonikus E.-okon túl ez a fejlődés tovább folytatódik. A különböző szekták saját E.-aikban Jézust saját nézeteik szószólójává teszik s Jézus életét a legkülönbözőbb irányokban kiszínezik. Sok csodát költenek, nem elégszenek meg azzal, amit a kanonikus E.-ok írnak, pl. születéséről és gyermekkoráról, valamint különösen feltámadásáról, hanem ezeken a pontokon a Jézus életrajzok kereteit épúgy kiszélesítik, mintahogy már a kanonikus evangéliumok sem elégedtek meg Márk evangéliuma kereteivel, hanem ahhoz hozzátoldották az első születés és feltámadástörténeteket. Ez a folyamat folyik az ú. n. apokrif evangéliumokban, sőt az újabb irodalomban is, amely Jézust Indiába utaztatja s ott tétet szert vele pl. a csodás gyógyítások tudományára. Az apokrif E. közül nevezetesek, mert sokszor a kanonikusoknál régebbieknek tartják őket: *a héberek evangéliuma* és az *ebioniláké*, ezek töredékeinél nagyobb részlet maradt meg a *Péter evangéliumából*, amely azonban szintén nem más, mint a szenvedéstörténet legendás kiszínezése. A meglévők közül József életét mondja el maga Jézus a *Historia Josephi fabri* címűben, a Márialegendát írják le a *Protoevangelium Jacobi* és és a *Liber de dormitione Mariae*, Jézus gyermekkoráról szól az *E. Thomae* és az *E. infantiae Salvatoris*, a szenvedéstörténet keretébe illeszkednek bele az *E. Nicodemi* és a *Descensus ad inferos*, részletekkel foglalkoznak az *Epistola Pilati ad Tiberium* és *ad Claudium*, a *Responsum Tiberii ad Pilatum*, a *Mors Pilati* és a *Vindicta Salvatoris*. Kathar származású a *Liber S. Johannis apocryphus*, amelyik arról szól, hogy mikor az utolsó vacsoránál Júdásba belebújik az ördög, János kérésére Jézus a Sátánról beszél a tanítványoknak, a templárius *János evangélium* pedig semmi más, mint a kanonikus mű fantasztikus átdolgozása. Vannak azonban olyan apokrif iratok is, amelyek az evangéliumi hagyomány és a keresztény hit ellen fordulnak, ilyen a *Barnabás evangéliuma*, amely Jézus Krisztus szűztől való születése és a Szentháromság ellen polemizál s hasonlóan ellenséges szellemű a XIII. századból származó *Toldot Jesu* c. zsidó Jézus életrajz. — Az E. Pál levelein kívül Jézus életére vonatkozó legrégibb forrásaink. Ezentúl a folyton színesebbé váló legendaképződés és a dogmatikai spekulációk számára készült bizonyítékok bizonyságai. Az apokrif E. alapján alakul ki a szent család története. Az E. kritikája épült ki a XVIII. és XIX. sz. folyamán, a Lessing által kiadott *Reimarus*-féle Wolfenbütteli töredékek körül kifejlődött vitából, különösen *Strauss* Dávid Frigyes, *Renan*, H. I. *Holtzmann* és mások tudományos műveiből a Jézus-életrajzi kutatásokká. Magyar összefoglalásuk *Szimonidesz* Lajos: *Jézus élete* c. művében. *Szimonidesz.*

Krisztus egy csodás gyógyítása (Ó-keresztény relief.)

Evans, *Mary*, l. *Eliot (George)*.

Évkönyvek. Latinul annales. A történetírás kezdetleges műfaja. Az író a fontos eseményeket évek szerint (annus = év) adja elő röviden és szárazan. Mint kútfők igen értékesek. Legtöbbször hivatalos feljegyzések. Rómában pl. a pontifex maximus (főpap) kötelessége volt az év fontos eseményeinek feljegyzése. A középkori káptalanok és kolostorok szintén feljegyezték az év jelentős eseményeit. A római régi É. elpusztultak, legnagyobb részt elvesztek a középkoriak is, de néhány megmaradt. Fontos forrásmunkák pl. a *szentgalleni* és *fuldai* É. A régi történetírók közül *Thukydides* és *Tacitus* az É. formáját használták fel az események elmondására, de náluk csak előadásbeli forma az évek szerint való tagolás, munkájuk oknyomozó történeti mű. *Lengyel.*

Evlijá cselebi, török történetíró, *1613 körül Konstantinápolyban. Apja *Mehemed Zilli*, *Szulejmán* szultán magyarországi hadjárataiban, Szigetvár ostromában is résztvett és sokat mesélt fiának a látottakról és tapasztaltakról. *IV. Mehemed* uralkodása alatt, mint a bécsi küldöttség tagja, bejárta Németországot, Ausztriát, Magyarországot stb. és ezekről írta meg tízkötetes útleírását, a *Szefáhát-námét.* A 6. kötet Magyarországgal és Németországgal foglalkozik és az ezen országokban tett utazását írja le. A Magyarországról szóló kötet, melynek magyar fordítása a M. T. Akadémia kiadásában 1894. *(Karácson Imre)* jelent meg, magyar szempontból is rendkívül tanulságos, főleg művelődéstörténeti szempontból. *Evlijáról* írt *Germanus Gy. Evlija cselebi a XVII. századbeli törökországi céhekről* címen. Keleti Szemle 9. és 10. k. *Kunos.*

Evolúció, l. *Fejlődés.*

Ewald, *Carl*, dán író, H. F. Ewald fia, *1856. †1908. Modern tárgyú elbeszéléseket, történeti regényeket, szatirikus rajzokat, meséket írt. Leghíresebb művei: *A régi szoba* és *Cordt fia*. Egyéb művei: *Kis elbeszélések, Mesék, A gyermekek keresztes hadjárata, Makra, James Singleton nagy külföldi utazása, Pastor Jespersen karácsonyestéje, Crumlin.*

E., *Herman Fredrik*, *1821. †1908., dán

író. Rengeteg munkát írt, hosszú történeti regényeket, amelyeket megkapó korrajz és jó jellemfestés karakterizálnak, társadalmi regényeket, több mint 100 drámát és 25 kötet novellát, skiccet stb. Leghíresebb művei: *Anna Hardenberg, Valdemarstoget.*

Ewald, *Johannes,* *1743. †1781., dán író, aki kezdetben erősen Klopstock és a Schlegel testvérek követőjének mutatkozik és a *Boldogság Temploma* c. verses elbeszélésével, amely eléggé értéktelen és önállótlan alkotás, meg is nyerte az Irodalmi Társaság díját, *Ádám és Éva* c. bibliai költeménye és *Rolf Krabe* c. tragédiája is német mintára készült. E. tehetségének azonban még Klopstockék iránya is hasznára vált, mert ez ismertette őt meg Shakespeare-rel, Ossiannal és tárta föl előtte azt a nagy gazdagságot, amelyet a régi nemzeti mondavilág képvisel. Saxo-grammaticus és Sved Aagesen művei bő anyagot szolgáltathattak nemzeti tárgyú tragédiák számára. Igy született meg a *Balder halála* c. dráma. Egyéb munkái közül az *Agglegények* c. vígjátéka és a *Halászok* c., a nép egyszerű életét festő daljátéka válnak ki. Mint lírai költő is kiváló, drámáiban is gyakran szerepelnek poétikus szépségű epizódok, bájos, a népköltészet hangjára emlékeztető dalok, amelyek közül nem egy él még ma is a nép ajkán. *Juhász A.*

Ewers, *Hanns Heinz,* *1871., német író, a borzalmak és rejtelmek irányának művelője, E. T. A. Hoffmann és Edgar Poe szenzációhajhászóbb és ponyvaszerűbb utódja. A kísértethistóriák e klasszikusain azonban erősen túlmegy s felhasználja mind az új fogásokat és leleményeket is, amivel az újabb franciák (Maupassant, Villiers de l'Isle Adam, Barbey d'Aurevilly) a műfajt fűszerezték, sőt jócskán ad hozzá a magáéból is. Különösen a perverz erótika fülledtségét. Mindezek az alkatrészek — erős német nacionalizmussal és idegengyűlölettel is keverve — bőven feltalálhatók regényeiben *(Der Zauberlehrling; Alraune, Vampir),* amelyekben nem kis írnitudás és hangulatkeltő képesség nyilatkozik meg; de írói szempontból még jobbak novellái, l. *Das Grauen* c. kötetet (legjobb darabja a *Die Herzen der Könige* c. elbeszélés) s a *Die Besessenen* c. gyűjteményt, amelyben nem egy megragadóan erős és sok félelmesen groteszk darab van. Irt két kötet szubjektív útleírást is *(Mit meinen Augen; Indien und ich),* s azonkívül operaszövegeket: D'Albert *Tote Augen* s Dohnányi E. *A vajda tornya* c. operájához. Magyarra néhány könyvét lefordították. *Kecskeméti.*

Exegesis = gör. magyarázat, még pedig a szentírásmagyarázat, mely a bibliatudománynak alapja.

Exlibris, könyvtulajdonos-jelvény. Legrégibb alakja a tulajdonos sajátkezű névbejegyzése, ma a könyvtábla belsejére ragasztott, legtöbbször művésziesen kiállított, a tulajdonos nevét tartalmazó és sokszor foglalkozását szimbolizáló képecske, bővebben a *Művészeti Lexikon*ban.

Exotikus regény. A regénynek az a fajtája, amely a nagyközönség előtt ismeretlen, távoli országok és emberek rajzával kelti fel az érdeklődést. Az érdekkeltésnek ezzel az eszközével már a regény születésekor, az egyiptomi és görög regényekben is éltek: ezek mind idegen tájakra vetődött emberek csodás kalandjairól szóltak. A modern E. terén a XVIII. században *Bernardin de Saint-Pierre,* a *Paul et Virginie* szerzője aratta az első sikert. XIX—XX. századbeli mesterei: Pierre *Loti* és Rudyard *Kipling.* Ügyes és divatos E.-írók: Claude *Farrère,* Rider *Haggard,* Pierre *Benoit.* *Benedek.*

Expozició l. *Előkészítés.*

Expresszionizmus modern művészeti mozgalom, amely elsősorban a festészetben, másodsorban egyéb képzőművészeti területen, azonkívül az irodalomban fejlődött ki. Elnevezése expresszio-kifejezés szóból. Lényegileg minden művészet kifejezés, azonban az E. elnevezése azt igyekszik hangsúlyozni, hogy az expresszionista művész a benyomásnak, az impressziónak visszaadását lehetőleg elkerülve, közvetlenül igyekszik érzéseit a formai hatásokon keresztül kifejezni. Az E. ideáljának a zenét tekinti, mint olyan művészetet, amely a természetvisszaadást kikerülve a semmire nem hasonlító hangokkal fejezi ki az érzéseket. Hasonló célja van az expresszionista festészet és szobrászatnak, amely a színek, vonalak, formák, ill. anyagi tömegek közvetlen hatásával igyekszik a festő v. szobrász mondanivalóit kifejezni. Ez a törekvés azonban végeredményben a festészetben egy újfajta dekorációt hozott létre, amely legalkalmasabb területét a plakátban és egyes iparművészeti ágakban kapta meg.

Az irodalomban, amelynek anyaga a kötött jelentésű szó, az E. ilyen, mondhatnánk 100%-os értelemben, nem valósulhat meg. Tulajdonképen, ha pontosan akarunk szólni, csak expresszionisztikus irodalomról beszélhetünk. Az E. az irodalomban a hasonlatok, metaforák és más költői képek túlfokozott, groteszkségig, néha kómikumig túlzott kultuszát, az irodalmi és versformák széthasítását, felbontását, anarchiáját jelenti. Az irodalmi E. hadat üzen az irodalom intellektuális értelmezésének és arra törekszik, hogy kifejezze v. csak sejtesse az érzések és hangulatok váltakozásait, megelégedve a homályos, zavaros, embrionális kifejezési eszközökkel is.

Az irodalmi E. igazi területe a líra, kevésbé a dráma, legtávolabb van tőle az epika. A lírában vele együtt fejlődött ki a szabad vers, amelyet azonban nem szabad azonosítani az expresszionista verssel. Pl. a szabad vers első és legnagyobb művelője, Walt Whitman, nem volt expresszionista. Az E. felbukkanását pontos dátummal nem lehet meghatározni. A háborút közvetlenül megelőző években, 1910—14 között volt a mozgalom tetőfoka. Művelői főként németek:

August *Stramm*, Georg *Trakl*, Ludwig *Rubiner*, Ivan *Goll*, Johannes *Becher* és még néhányan. A drámában Ernst *Toller* Walter *Hasenklewer* és Ivan *Goll*. A magyar expresszionisták *Kassák* Lajos személye és a *Ma* folyóirat körül csoportosultak 1916—18. években. *Hevesy.*

Eybe, *Albrecht von*, *1420. †1475, a német humanizmus egyik úttörője. Fordításaival (Menaechmi, Bacchides, megj. *Spiegel der Sitten* c. művének függelékeként 1511) előkészíti Plautus német recepcióját.

Ezechiel, zsidó tragédiaköltő a Kr. c. II. sz.-ban. Jambikus trimeterekben írt *Exagógé* (= Kivonulás) c. színművében az Egyiptomból való kivonulás történetét dramatizálta. Több hasonló célzatú »tragédiát« is írt, ezekből azonban töredékek sem maradtak. Az *Exagógé* nem ügyetlenül jelenetezi Mózes életének szóban forgó részét, verselése sem rossz. Töredékeit *Eusebius* tartotta fenn. *Szimonidesz.*

Ezeregyéjszaka meséi az arab népirodalom legjobban ismert terméke, több korszak és sok nép szellemének szülötte. Legrégibb részei a IX. sz. elejére tehetők, amikor 1000 apró mesét lefordítottak perzsából *(Hezár Efszáne)*. Ez az alap, a halász és a szellem, Baszrai Haszan, Badr herceg stb. mesékből állt és jórészt indus eredetre vezethető vissza. Költői érték szempontjából a legsikerültebb részletek és a gyűjtemény hírét ezeknek köszönheti. Az ekkor még önálló, később szintén az 1001 Éjszakába bekebelezett Szindbád utazása is e csoportba tartozik. Az árja szellem eme termékeihez az abbasszida korban semita mesemondók Bagdadban egy újabb réteget fűztek, amelyben túlteng a semita cinizmus és írónia. A Harun ar Rasid nevéhez fűződő mesék e csoportba tartoznak; végül Egyiptomban keletkeztek a tréfás, kalandos mesék, amelyek Ahmed ad Danaf személyében kigúnyolják a tisztviselők visszaéléseit. E csoportban a fantasztikus elem lép előtérbe, amely talizmánok erejére támaszkodik. Egyes 1001 éjszakai mesék önállóan is elterjedtek, pl. a 7, 10 és 40 vezér története, Tawaddud rabszolganő története stb. Az 1001 Éjsz. mesemondók sorozatának terméke és többféle varians kiadás forog közkézen. Nyelvileg is különböző részei vannak, irodalmi arab és népies tájszólásúak. (Német ford. *Weil*, *Habicht*, *Henning*, *Wolff*, ezután készült *Vörösmarty* magy. ford.; franc.: *Mardrus*; angol: legjobb! R. *Burton*; kéziratos magy.: *Antalffy*; a *Mardrus* f. angol ford. alapján *Kállay Miklós.* *Germanus.*

Ezóbi, *József b. Chánán*, 1230 körül Perpignanban élő zsidó költő, ki főleg *Káárász Keszef* (Ezüst tál) c. költeménye által lett népszerűvé. Fia, Sámuel számára írta házasságára, kitűnik számos epigrammja és mélyjáratu etikai tanácsa által. Reuchlin, a híres német humanista, ki »Judaeorum poeta dulcissimus«-nak nevezi E.-t, latinra fordította a K. K.-et (Tübinga, 1512—14).

Faassen, *Jacobus Pieter*, holland drámaíró, *1833. †1903. Színműveiben és kisebb drámai költeményeiben a holland népélet közvetlen festője. *De werkstaking* (A sztrájk, 1872); *Annemie* (1878); *Zwarte Griet* (A fekete Margit, 1882); *Platin en Co* (1885).

Fábián *Béla*, *1889. Nemzetgyűlési képviselő. Orosz hadifogságból visszatérve, megírta *Orosz pokol*, *Pétervár és Oroszország pusztulása a bolseviki uralom alatt* c. műveit.

F. *Gábor*, *1795. †1877. Különösen fordításai értékesek. *Lucretius* filozófiai költeményén kívül több latin és modern író műveiből fordított. Lefordította Macpherson *Ossian*-énekeit. Eredeti költeményei nem jelentősek. Kiadott az irodalomtört. és a nyelvészet körébe vágó tanulmányokat is.

F. *László*, zeneíró, *1892. Számos cikke és kritikája jelent meg magyar és külföldi hírlapokban és folyóiratokban (Élet, Alkotmány, Szózat, Echo de Danube, Prágai Magyar Hirlap, Musikblätter des Anbruch). Könyve: *Debussy und sein Werk* (München, 1923).

Fabiánusok, a londoni *Fabian Society* tagjai; ennek az 1884. alapított társaságnak igen nagy szerepe volt a szocializmus tanának népszerűsítésében. A Fabianusok leghíresebb tagjai Bernard *Shaw* és Sidney *Webb*. Egyideig hozzájuk tartozott H. G. *Wells* is.

Fabié, *Léon*, francia lírikus, *1846., apja egyszerű favágó volt. F. egész ifjúságát a hegyek közt töltötte és ez az egyszerű paraszti élet tükrözik költészetében. Számos kötete jelent meg, amelyek közül az Akadémia *La poésie des bêtes* címűt kitűntette.

Fableau (ejtsd: fabló), (a szó picardiai alakja, *fabliau*, a középkorban általánosan el volt terjedve s a XVIII. sz. óta a kritika ismét szívesebben használja a F.-nál) tisztán mulattató céllal készült, realisztikus stílusú verses elbeszélés. A műfaj a XII. sz. végétől a XIV. sz. elejéig virágzott Franciaországban. Azt a szerepet játszotta, amit ma a bohózat; tárgya, előadása, a dolgokról való felfogása is ennek felel meg. Kb. 150 F. maradt ránk. Sokáig uralkodott az a nézet, hogy a F.-k meséi keleti eredetűek; *Bédier* mutatta ki *(Les Fabliaux*, I. kiad. 1893., II. 1911.), hogy alig tíznél lehet keleti eredetről beszélni s ezek is olyan tárgyakról szólnak, amelyek mindenütt a »levegőben vannak«. Maga a műfaj világosan a franciaorsz. latinnyelvű irodalomban gyökerezik.

A F.-k legnagyobb része a középosztály köreiben — lovagok, polgárok, papok — játszik. A paraszt szerepe, minden különösebb szociális tendencia nélkül, rendesen a nehézkesnek látszó ember diadala valami furfang segítségével. A polgár nem annyira polgár, mint inkább férj (rendesen megcsalt férj) s a lovag, a pap, a szerzetes, a diák főként mint szerencsés vagy szerencsétlen udvarló szerepel. A F. erős ellentéte a lovagi költészetnek nemcsak

durva realizmusában, de az asszony lebecsülésében is: a történetek nagy része házasságtörő, ravasz, hazug asszonyok, »papnék« vagy még rosszabb nőszemélyek körül forog. Más F.-k egyszerűen mulatságos csínyeket mondanak el (ilyen a *Három compiègne-i vak*, amelyben egy vidám klérikus három vaknak egy aranyat ígér, mindegyik azt hiszi, hogy a másiknál van a pénz, nagy lakomát csapnak stb.). Az *Auberée* és *Richeut* cimű F.-kat l. a megf. címszó alatt. Számos F. szerzőjét ismerjük: *Henri d'Andeli, Huon le Roi, Philippe de Beaumanoir, Rutebeuf, Jean de Condé*, stb. A F.-k gyűjteményes kiadása: A. de *Montaiglon* és G. *Raynaud*: *Recueil général et complet des fabliaux des XIIIe et XIVe siècles*, Paris, 6 k., 1872—1890. *Benedek.*

Fabó, *Bertalan*, magyar zenetörténész és zeneíró, *1868. †1920. Főműve: *A magyar népdal zenei fejlődése* (1908). Szerkesztette az *Erkel Ferenc emlékkönyvet* (1910); cikkei és tanulmányai az Ethnographiában, Magyar Könyvszemlében, Századokban, Keleti Szemlében, Magyar Zenetudományban, Budapesti Hirlapban stb. jelentek meg. Nagyobb tanulmányai közül önállóan jelent meg: *Haydn in Ungarn* (1909). A régi magyar zene kérdései mellett a keleti népek zenei folklore-ja is foglalkoztatta (Rhythmus und Melodie der türkischen Volkslieder stb.).

Fabre, *Emile*, *1870., francia drámaíró, darabjainak címe egész programmot jelent: *L'argent, La vie publique, Les ventres dorés, La maison d'argile, Les vainqueurs.* Szatirikus élű műveiben mindig a financiális és politikai élet szereplőinek erkölcseit rajzolja.

F., *Ferdinand*, *1827. †1898., francia regényíró, aki két dolgot akart megírni: a Cévenneket és az egyházi életet. Az első a misztikus élet, a természeti szépségek egyik legkiválóbb rajzolójává avatta. Ismert regényei ebben a nemben *Le chévrier, Toussaint Galabru, Barnabé.* Második törekvése főleg külsőségekben sikerült; tökéletes pontosságú és kedves rajzokat adott papiemberek szokásairól, viselkedéséről, ártatlan félszegségeiről. *L'abbé Tigrane, Mon oncle Célestin* megkapó rajza a világi dolgokban járatlan papnak. *Kállay.*

F., *Lucien*, francia író, polgári foglalkozása mérnök, *1889. Lírai költő és regényíró. Ő volt Franciaországban *Einstein* elméletének első népszerűsítője. Mint költő a *Connaissance de la déesse* és *Vanikoroo* c. köteteiben Paul *Valéry* tanítványának mutatkozik. Mint regényíró egyszerre népszerűvé lett *Rabevel ou le mal des ardents* c. háromkötetes nagy regényével, amely 1924. megkapta a Goncourt-díjat. Ebben a rendkívül figyelemre méltó munkában kissé *Balzac*-ra emlékeztető modorban összefoglalta a jelenkor egész történetét 1875—1919. Ujabb regénye, *Tarramagnou*, egy falusi »megváltó« története a Pireneusok életéből. *Kállay.*

Fabre d'Eglantine, francia író, *1755., kivégezték 1794. Vigjátékai közül különösen a hazafias *Philinte*-nek volt sikere. Ő a szerzője az »Il pleut, il pleut, bergère« c. bájos románcnak. Szentimentális-allegórikus forradalmi naptárt állított össze.

Fabriczy *Kornél*, magyar művészettörténész. *1840. †1910. Főleg az olasz renaissance művészetével foglalkozott. Önálló művei és tanulmányai német és olasz nyelven jelentek meg: *Filippo Brunelleschi, Die Handzeichnungen Giuliano's da San Gallo, Medaillen der italienischen Ren.* stb. Az utóbbi magyarul is megjelent.

Facetiae, adomák, vidám csevegések, szatirikus anekdoták gyűjteménye. Az első ilynemű gyűjteményt *Poggio* (l. o.) állította össze.

Facsimile, l. *hasonmás.*

Fage (ejtsd: fázs), *André*, francia lirikus, *1883., tehetséges költő, aki főleg az Ardennek elhagyott régi erdőit, mohos homályát, elfeledett ösvényeit és gyönyörű legendáit szereti. *Meuse et Semoys* c. kötete tele van édes, halk melankóliával. Megpróbálkozott különben regénnyel *(L'éteau)* és kritikai tanulmányokkal is.

Fagioli (ejtsd: -dzsóli), *Giambattista*, olasz költő, *1660. †1742. Vígjátékokat és lirikus, burleszk tárgyú költeményeket írt. Az utolsó Mediciek udvarában élt s ezek mulattatására írta munkáit, melyek közvetlenségükkel és nyelvi természetességükkel tűnnek ki.

Fagues (ejtsd: fágü), álnéven Georges *Faille*, bruxellesi születésű francia lirikus író. *1872. Líráját, melyben a szimbolizmus tradiciója folytatódik, érzéki miszticizmus jellemzi. Legutóbb igen nagy hatást ért el *Danse macabre* c. hosszabb szimfonikus költeményével. Ennek a danse macabre-nak áldozata a szerelem, amelynek legendás hősei és hősnői és fölkent költői egymásután fölvonulnak a költeményben. Jelentősebb kötetei *Testament de sa vie première, Colloque sentimental, La prière de Quarante Heures.* *Kállay.*

Faguet (ejtsd: fagé), *Émile*, francia író, *1847. †1916., a Sorbonne tanára, az Akadémia tagja. Irodalomtörténész, essayista és kritikus, rendkivül nagykulturájú és mindig szuggesztiv erejű esztétikus. Négy vaskos kötetet szentelt a francia irodalom négy nagy századának a XVI. századtól kezdve. A francia irodalomban csaknem páratlanul áll az írói és művészi egyéniségeknek műveik alapján való rekonstruálásában. Az utolsó öt századnak nincs egyetlen jelentős alakja sem, akinek érdekes és lelkiismeretes portréját meg ne rajzolta volna. Utóbbi időben nemcsak irodalmi, hanem politikai és társadalmi alakulatok és jelenségek analizisával is foglalkozott. Ismert művei a négy századon kívül *La tragédie française au XVI-e siècle, Notes sur le théâtre contemporain, Drame ancien, drame moderne, Gustave Flaubert, Politiques et moralistes, Problèmes politiques du temps présent* (1901). Magyarul megj. *A XVIII. század* (ford. *Haraszti Gy.*, Akadémia, 1898); újabb társadalmi elmélkedései: *A kontárság kultusza, . . . és a felelősségtől*

való rettegés (1919 és 1922., ford. Szánthó Gy.) *Kállay.*

Fählmann, *Friedrich Robert,* észt nyelvész, *1798. †1850. Főleg az észt népköltéssel és népmitológiával foglalkozott, az eszt nagy nemzeti eposznak, a *Kalevipoeg*-nek egyik érdemes gyűjtője volt.

Fái *J. Béla* *1853. †1904. Hírlapíró és szinházi titkár volt. Számos regényt és szinművet fordított.

Falcão (ejtsd: falkán) *Christóvam,* portugál költő, †1550. Indiában. Költészetében a portugál érzelmi világ hagyományos hangja szólal meg: a szenvedélyes, féktelen, meggondolatlan, amellett erősen mélabús szerelem. Kisebb költeményeinél értékesebb szép eklogája, *Crisfal,* Maria és Crisfal ártatlan szerelmének légiesen finom, költői meséje. Az előadásban előforduló sok mesterkéltség, szó- és rímjáték nem von le sokat a költemény érzelmi közvetlenségének és őszinteségének nagy művészi értékéből. *Honti.*

Falk, *Johann Daniel,* *1770. †1826., német szatiraköltő és neves emberbarát. *Boileau* hatása alatt írta szatirikus költeményeit; *Wieland* köréhez tartozott. Főbb munkái a *Satirische Werke* 7 kötetében.

Falk *Miksa,* *1828. †1908. Hírlapíró és politikus. A *Pester Lloyd* c. politikai napilapnak csaknem 40 évig főszerkesztője. Fiatal korában szépirodalmi műveket is írt, de sokkal jelentősebbek jogi, politikai, történeti cikkei és emlékiratai. Az ötvenes években *Széchenyi* István és *Eötvös* József bizalmára méltatta. A koronázás előtt *Erzsébet* királynét ő tanította a magyar nyelvre. Mint képviselőnek és főszerkesztőnek súlyos volt a szava a kiegyezést követő korszakban. Művei: *Kor- és jellemrajzok.* Angyal Dávid kiadta Széchenyi Istvánnal folytatott levelezését (1926).

F. *Richard,* *1878. †1917. Iró, publicista. Művei: *Öreg nász, Özvegy kisasszony, Figurák, Utolsó kívánság, A Princ nagykorú lett, Titánok, Komédia* (dramolettek).

F. *Zsigmond ifj.,* *1870., írt novellákat és útleírásokat.

Fallenbüchl *Ferenc,* *1873. Kat. teológus, író. Művei: *Otrokocsi Fóris Ferenc, Herder nevelési elvei, A konviktus szelleme.*

Fallström, *Daniel,* svéd költő, *1858. Friss és érzéstelí a költészete, melyben a szép Stockholmot vagy a pillanat hangulatát énekli meg, amint egy nemzeti emlék, a természet egy képe vagy egy szép női szem ébreszti fel: *Ur Gustav Vasas saga* (G. V. meséjéből), *II. Gustav Adolf, Vildrosor* (Vadrózsák), *I gyllenrött* (Aranypírban), *Svarta hjärtan och röda* (Fekete és vörös szívek), *Vita syrener* (Fehér orgonák), *Stockholm och skärgården* (St. és a szigetvilág), *Fontänen sjunger* (A szökőkút énekel) és *Havet* (A tenger). *Lindberg.*

Falstaff, *Sir John,* Henrik herceg vidám cimborája, gyáva, fegyelmezetlen fickó (Shakespeare IV. Henrikjében és a Windsori víg nők-jében), a féktelen jókedv és a hetvenkedő gyávaság irod. típusa.

Falu *Tamás,* *1881. Költő és író. Hangulatos poéta, versei több kötetben láttak napvilágot *(Csipke, A lélek mindenütt kihajt, Operencia, Padok zenéje).* Novelláiban és regényeiben *(Majális)* is inkább költői finomsága, meleg szubjektivitása megkapó.

Faludi *Ferenc,* *1704. †1779. Fiatalon lépett a jezsuita-rendbe; tanulmányait Bécsben és Grácban végezte; majd rövid tanárkodás és a teológiai tanulmányok befejezése után 1734. áldozópappá szentelték. Élete mozgalmas volt, mint a kor minden jezsuita-szerzeteséé. Rendfőnöke parancsára több városban megfordult; volt hitszónok, tanár, nyomdaigazgató, cenzor, házfőnök és könyvtáros. Öt évet töltött Rómában, mint magyar gyóntató. Rendjének eltörlése után (1773) Rohoncra vonult vissza és irodalmi munkássággal töltötte hátralevő éveit. *Faludi* költeményeket írt és erkölcsös elbeszéléseket dolgozott át magyarra. Vallásos és elmélkedő versei a hívő, keresztény lélek megnyilvánulásai. Leíró költeményeiben a természet szépségeit dicsőíti. Vannak a rokokó költészet hatását mutató könnyed dalai is. Pásztorkölteményei *Vergilius* hatását tükröztetik. F. verselésével és költői stílusával felülmúlja kortársait: az időmértéket

Faludi Ferenc

ő egyesíti először a rímmel; az egyhangú Zrínyi-versszakon is változtat; a négyes rímet páros rímmel helyettesíti. Prózai művei átdolgozások. Legnagyobb sikere a *Téli éjtszakák* c. elbeszélés-gyűjteményének volt. A tanító irányú keretes elbeszélés-gyűjteményt spanyol és valószínűleg francia szerzők műveiből dolgozta át. *Nemes ember, Nemes asszony, Nemes úrfi, Szent ember, Bölcs ember* című, vallásos és erkölcsi célzatú munkái szintén idegen írók átdolgozásai. Legtöbb munkájának forrását ismerjük: *Darrel* William és *Gracian* Boldizsár jezsuitáktól vette az anyag legnagyobb részét. A *Téli éjtszakák* novellái közül a kritika legsikerültebbnek tekinti *Dardanus*-át, amely Shakespeare *Vihar*-jának tárgyát dolgozza fel. F. korának legjobb stilisztája. Nyelvújító, de óvakodott minden túlzás-

tól. Tanulmányozta a nép nyelvét, foglalkozott a régi írókkal, különösen Pázmánnyal, megfigyelte a művelt emberek társalgási nyelvét, hogy gondolatai számára megtalálja a megfelelő formát. Nyelve ma is közelebb áll hozzánk, mint a nyelvújítóké. *Lengyel.*

Fametszet, a legrégibb művészi sokszorosító eljárás, amelynél a rajzot fadúcra rajzolja a művész (újabban fényképezés útján viszik át) s a kivésés után erről készül a lenyomat. A legrégibb nyomtatott könyvek F.-el vannak illusztrálva. (Bővebben l. : a *Művészeti Lexikon*ban).

Fantaisistes (fanteziszták). Annak a költői iskolának a követőit hívták így, akik a szimbolizmus geográfiai exotikumai helyett a lélek exotizmusát keresték s a bizarr érzésekben, rendkívüli típusok különös pszichológiájában keresték a kalandost, a fantasztikust s ezt a bizarr szenzibilitást egészen meglepő lelki összefüggésekre világító fantasztikus képekkel fejezték ki. Mindig eredetiek, meglepők, újak akartak lenni, bár mindnyájukban megvolt a tradíció tisztelete. Csak a fantasztikusnak, a rendkívülinek ez a közös szeretete fűzte őket közös ízlésű költői csoporttá, egyébként semmiben sem akartak egymásra hatni és nem törekedtek egymás utánzására. Semmitől sem irtóztak jobban, mint attól, hogy közös csoportba sorozzák őket, bár tagadhatatlan, hogy *Carco* igazi, csapongó bohémjei és *Toulet* lelki bohémsége közt megvan a rokonság. A fanteziszták között számos kiváló tehetség van, mint Tristan *Deréme*, Jean *Pellerin*, Henry *Level*, Francis *Carco* és főkép Paul Jean *Toulet*. *Kállay.*

Fantasztikus regény. Az emberi életet természetes kereteiből kilendítő elbeszélés. Gyakran a jövő képét rajzolja meg, rendesen bizonyos utópisztikus irányzattal (Jókai : *A jövő század regénye*, *Wells : The Dream)*, ismeretlen területekre visz el *(Jókai : Oceánia)*, idegen világba juttat embereket, vagy idegen világ lakóit a földre *(Wells : First men in the Moon, The War of the Worlds)* és majdnem mindig rendkívüli találmányok segítségét veszi igénybe. Mély gondolkozó és igazi művész kezében a F. nem pusztán a képzelet játéka, hanem a legkitűnőbb eszköz arra, hogy az olvasóval a maga időhöz és helyhez kötött világnézetének relatív voltát beláttassa. *Benedek.*

Fantázia *(képzelő erő)* nem egységes értelemben kikristályosodott kifejezés ; egyik jelentése az, hogy akinek F.-ja van, a távollevőt úgy tudja maga elé állítani, mintha jelen volna (jelenítő erő) ; egy másik jelentése, hogy a F. a valóságot elhagyva, de a valóság alkatrészeiből szabadon összetesz újat, képzelt világot alkot lelkében, melynek egészen más jellege van, mint a realitásnak. E két jelentés valóban különbözőt jelez ; az első a lelki képnek érzéki intenzitására mutat ; van aki úgy emlékszik hallott hangokra, látott formákra, mintha most hallaná, látná őket ; míg mások hamar felejtenek dallamokat, formákat, sőt mindent, amit érzékeik útján tapasztaltak. A másodikban nem a kép érzéki intenzitása fontos, hanem a képek és képzetek kapcsolata, kombinálása.

Minthogy mindegyikünk kisebb-nagyobb intenzitással tud fölidézni emlékképeket, avagy kombinálni, komponálni régebbi tapasztalatokból új alakulásokat, látnivaló, hogy a F. nem lehet külön, kiváltságos adománya egyeseknek, hanem e tekintetben csak foki különbség van az emberek közt. De persze ez a foki különbség döntő fontosságú lehet, ami az emberi lélek munkáját illeti.

De hogy vészes tévedéseket is megakadályozzunk, nem szabad hinnünk, hogy a F. *jelenítő* és *komponáló* ereje két különböző erő. Csak egy lelkünk van és e léleknek különböző erőnyilvánulásai vannak. Sőt, ha részletesebben kutatjuk, amit F.-nak neveznek, ennek még más megnyilvánulásai is akadnak. Ha Shakespeare F.-ját nézzük, aki talán a leggazdagabb volt e tekintetben, azt találjuk, hogy emberi alakokat senki sem tudott oly eleven erővel, mélységgel és valóban teremteni, mint ő. Az ő Macbethje, Learje, Otellója, Julius Caesarja, Hamletje, stb. hatalmas egyéniségek és egyszersmind örök életű típusok ; ily egyének sohasem léteztek, mégis igazak, mert típusok. Ily típusalkotó ereje volt Molière-nek (Tartuffe, Misanthrope, L'avare), de Katona József Tiborca is a mai napig törzsökösen magyar és örök igaz. A jelenítő és komponáló erő mellé oda tehetjük a *típus alkotót*. Mindezektől külön kell választanunk azt a módját a F.-nak, amidőn bizonyos eszmények hordozójává teszi az egyéniséget. Goethe Faust-ja a törekvő, küzködő, a nemesért küzdő embert jelenti. Ez volna az *eszményítő* F. Maradjunk meg e négy fajtánál, ámbár ezzel távolról se merítettük ki a F. fogalmát. Lehetne itt még szólni a *torzító* F.-ról, amelyet karrikatúráknál találunk ; a *fenséges* és a *komikus* felé törekvő F.-ról ; a *rémest* szerető F.-ról ; a *természetben* elmerülő vagy az *elvont eszméhért* hevülő F.-ról ; a *realisztikus* és *naturalisztikus* F.-ról ; az *izgalmas* és a *hűvösen leíró* F.-ról és ez sem minden. Külön fejezetet érdemelne a *bódító nyelvű*, a *szavakkal áradozó* F. és mellette a *homályos*, szűkszavú, koncentrált. Sőt van *tudományos*, műszaki, feltaláló, fölfedező F. is. Minden művész más, mint a többi és művészi lelkének karakterét F.-ja határozza meg. A kritikának nem az a feladata, hogy önkényes esztétikai paragrafusok szerint osztályzatot adjon a művésznek, ami a kritikai elbizottságnak undorító tény kedése, hanem hogy elmélyedjen a művész lelki sajátosságában, ezt megrajzolja, leírja és ennek alapján tájékoztassa a közönséget. Az almafától senki se követelheti, hogy cseresznyét teremjen. Mi értelme van annak, hogy Petőfit és Aranyt, vagy Aranyt és Vörösmartyt összehasonlítsa és ennek alapján megállapítsa, hogy melyik a nagyobbik? Azt nem tagadhatjuk meg a búvártól, hogy ne legyenek predi-

lekciói. Lesz, aki nem képes Petőfi mellett Aranyt, vagy Arany mellett Petőfit teljes nagyságában méltányolni. De meghallgatásra csak az tarthat számot, ki a művészi F.-kat megérezni és elemezni tudja. Az az igazi kritikus. A kritikus legfőbb erénye a deskripció, a művészi F. felfogása, leírása és azután — nem bánom — méltánylása.

A F. fogalmának helyes megértésére még egy akadályt kell elhárítanunk az útból. Azt mondják, hogy a F. valamely varázserő, mely a lélek tudattalan (unbewusst) mélységében működik; az a boszorkánykonyha, melyben a *Tudattalan* főzi, kotyvasztja italait. Az ember éli életét, néz, figyel, gyűjt tapasztalatokat; egyszerre csodálkozva, ámulva veszi észre, hogy jóformán hozzájárulása nélkül alakult ki lelkében a művészi élmény, az alkotás, mely nem is az ő egyéni műve, hanem adománya az ihletnek. Ebben van némi igazság, de sűrűn körülfonva fantazmáktól. A F. első sorban egységesítő erő. Az eszmetársítás nem F., az többnyire mechanikus valami. Az emlékezet nem F., abban is nagy része van a képzetek mechanikus kapcsolatának. Ha Tiborc *Bánk bán*ban elpanaszolja bajait, ha szörnyű elnyomás jajveszékelése tör ki szivéből, abban van emlékezet, tapasztalat, de van egyéb is, van a tragédia szellemének egy szerves része, van egy egységes gondolat, mely az egész tragédia egységes lelkének integráns része. Nincs művészet egység nélkül. Egység teszi a művészt és a művészetet. Minden egyéb a műalkotásban csak anyag, mely megformálandó, a forma pedig egységet követel. Egység pedig nincsen összefoglaló tudat nélkül. Az igazi F. tehát nem tudattalan; ellenkezőleg, minden a mi tudattalan, tudatos alakot ölt és akkor válhatik művésziessé. De persze tudat és tudat között nagy különbség lehet. Az nem művészi tudat, ha a művész azt mondja, nagyot *akarok* alkotni. Én, a nagy művész. Az akarat itt nem dönt, hanem a F. ereje. Sőt meg kell feledkeznem magamról, Énemről, szándékaimról, céljaimról és egészen odaadni magamat az alkotásnak. Ezért hiszik, akik nem értenek a művész lelkéhez, hogy mert a művész nem gondol magára, érdekeire, szándékaira, a pénzre, melyet keresni akar, a hírnévre, melyet meg akar szerezni, hogy azért tudattalanul alkot. Ha valamit nagyon nézek, azt mondják, *elmerülök* benne. Elmerül minden egyéb, de nem a tudat. Az a teremtő lélek, mely egységet visz be alkotásaiba. A F. jelenítő, típusalkotó, komponáló, idealizáló, de csak mert *nem* tudattalan, hanem egységbe szorít mindent, egységet visz be a sokba. A legkisebb dal egység nélkül szók zűrzavara. Mi az: egység? Kijelentése annak, hogy ez meg ez ide tartozik. Az a nagy dolog a F.-ban, hogy ezt a kijelentést nem szókkal fejezi ki, hanem tettel, művészi alkotással. Nem bizonyítja az egységet, mint a filozófus, de oda állítja az egységet. Arany, Petőfi és általában nagyjaink művei közt azok a tökéletesek, melyekben minden összeillik, ritmus, nyelv, érzés, gondolat, mert egy nekilendülése a F.-nak hozta létre. Nincs tanulságosabb e tekintetben, mint az, hogy miként javította Arany János Madách szövegét az *Ember tragédiájá*ban. A nagy költő nagy kritikus is, minden sort mérlegel, ritmus, belső zene, hangulatkifejezés és a kifejezésnek a gondolathoz való viszonya dolgában. Nagy lirikusaink versenyezhetnek a világirodalom legnagyobb lirikusaival. Oly egységes bennük érzés és kifejezés, forma és tartalom, F. és egyéniség. A F. gazdagsága harmonikus a gazdagság egységével. *Alexander.*

Farago, *Elena,* moldvai születésű modern román költőnő. *1878. A craiovai *Nazuinta* (A Törekvés) c. szépirodalmi folyóirat alapítója és az ottani Aman múzeum igazgatója. Napjaink egyik legjobb román szimbolista költőjének tartják.

Faragó *Jenő,* *1872. Író és újságíró. Operettlibrettókat *(Casanova* stb.), színdarabokat *(Vasuti baleset, A lőcsei fehér asszony, A szerelem óvodája)* és novellákat írt.

F. *Ödön,* *1869. Iparművészeti tanár és író. Főműve: *Lakásművészet,* amely magyaros formájú művészi ízléssel tervezett bútorait tartalmazza.

F. *Sándor,* *1899. Iró és ujságíró. 1921. ő alapította az *Uj szinházat* több fiatal íróval és szinésszel együtt.

Farazdak, omajjada korbeli arab költő, Ali törhetetlen párthíve, kalandos életét vakmerő tettek tarkítják. Feleségét gúnydalaival az egész mohamedán világon át üldözte, míg a szerencsétlen asszonyt Haszan al Baszri el nem választotta féktelen urától. Dsarir költő, F. ellenfele, az üldözött asszony pártjára állt s költői párviadalra kelt vele. F. nem mindig eredeti, a régebbi költőktől is kölcsönzött. Több gúnydalát lefordította Rückert *(Hamasa). Germanus.*

Farce (ejtsd: farsz), a bohózat egy neme, amely Franciaországban már a középkor vége felé kedvelt volt, kicsapongó, gyakran trágár játékok, amelyben népies alakok, a furfangos vagy ostoba paraszt, kikapós menyecske, a részeges lovag, a kalandokra járó ficsúr játsszák a főszerepet.

Farczádi *Sándor,* *1889. Költő, jelenleg Brassóban él. *Versek* c. gyűjteménye 1923. jelent meg.

Fargue (ejtsd: farg), *Léon Paul,* francia lirikus, *1878. Költeményeit, amelyeket nagyobbrészt ritmikus prózában ír, rendkivüli szenzibilitás, benső zeneiség és őszinteség jellemzi. Reprezentáns kötetei: *Poèmes* és *Sur la Musique,* a Nouvelle Revue Française kiadásában jelentek meg, amelynek irányához F. tartozik.

Farina, *Salvatore,* *1846. †1918. Giovanni *Verga* tanítványa. Műveiben jóindulatú, vidám emberismerőnek mutatkozik. Természetes és ösztönös humora azonban nem teszi hasonlóvá Dickenshez, mint ahogy valamelyik kritikusa állította. Legfontosabb és legértékesebb művei:

Mio figlio (A fiam) és *Il Signor Io* (Uraságom) c. regényei.

Farkas *András*. A XVI. sz. első felében élt protestáns prédikátor; terjedelmes verses munkában hasonlította össze a zsidó és a magyar nép történetét.

F. *Antal*, *1875. Falusi tanítóból lett ujságíró és költő. A *Népszava* munkatársa volt, műveiben szocialista öntudat, proletárbüszkeség, a jövőbe vetett remény és sötét kétségbeesés váltakoznak. *Viharzúgás és pacsirtadal*, *Templomtüzek*, *Vörös zsoltárok* (versek), *Jókedv a siralomházban*, *Megnyilt a börtön*, *A papkisasszony*, *Földindulás* c. művei különösen a munkásság körében népszerűek. A kommün bukása után Bécsbe emigrált. Ott írta *Bujdosó Péter nótáskönyvét*. *Juhász A.*

F. *Béla*, író és költő, *1884. Tárcái, cikkei és költeményei fővárosi és vidéki lapokban jelentek meg. Könyvei: *Költemények* (1901, Arad), *Elbeszélések* (1902, Arad), *Vándorúton* (1904, Budapest), *Élet* (költemények, 1909, Bpest), *A láthatatlan vendég* (alkalmi költemények). Egy versciklusával megnyerte a Petőfi-Társaság 1914-iki gróf Vigyázó-díját.

F. *Emőd*, *1867. †1920., hírlapíró. A kuruc világból és a szabadságharcból vette regényeinek és elbeszéléseinek tárgyát. Számos történeti tárgyú műve közül ismertebbek: *Magyar nők a szabadságharcban*, *A szabadság vértanui*, *Ocskay László*, *Rákóczi lobogója alatt*, *Magyarország nagyasszonyai*. Irt költeményeket is.

F. *Geiza dr.*, vajdasági író, szociológus, *1874. Az államtudományi doktorátus megszerzése után állami szolgálatba lépett. A világháború alatt katonáskodott. A Károlyi-kormány a budapesti egyetemen az agrárpolitika előadójává nevezte ki. 1899. résztvett a *Huszadik Század* c. folyóirat megalapításában, melynek megszünéséig munkatársa maradt. Ezenkívül több közgazdasági, társadalmi és tanügyi folyóiratba, hírlapokba is dolgozott és felolvasásokat tartott magyar, német és szerb-horvát nyelven. Önálló munkái: *A fényűzés* (1897), *A nemzet gazdálkodása* (1903), *A kisgazda* (1912), *Az úri rend* (1912), *Az emberi csoportok lélektana* (1916), *Démonok közt* (1923), *Unsere Dämonen* (1924), *A társadalmi lélektan köréből* (három előadás, 1925).

F. *Gyula*, *1847., magyar matematikus. Elméleti fizikával és tiszta matematikával foglalkozó értekezései a magyar akadémia közleményeiben és több külföldi folyóiratban (Crelle Journal, Physikalische Zeitschrift stb.) jelentek meg.

F. *Imre*, *1879., költő és zeneszerző, regényes és érzelmes verseit különösen a fiatal leányok kedvelik. (*Költemények*, *Csipkefátyol*, *Tünő évek*, *Lys*, *Nótáskönyv*). Ujabban főként operetteket ír, amelyeknek zenéjét is nagyrészt maga komponálja (*Lavotta szerelme*, *Iglói diákok*, *Tul a nagy Kriván*on, *A nótás kapitány*, *A királyné rózsája*).

F. *István*, szlovenszkói író és újságíró, *1899. Tanító Pelsőcön (Nógrád m.). Tárcái és riportjai a *Prágai Magyar Hírlap*, *Kassai Napló*, *Magyar Ujság* (Pozsony) *Bars*, *Szepesi Hírlap* stb. lapokban jelennek meg. Az »Uj Társaság« c. közműv. társ. és irod. folyóirat szerkesztője. Önálló művei: *Fehér galamb* (népszínmű, Losonc, 1924), *Tizenhétben* (novellák, Kassa, 1925).

F. *József*, *1833. †1908. Középiskolai, majd budapesti ref. teológiai tanár. Fontosabb művei: *Egyháztörténelem*, *Kálvin élete*, *A pesti ref. egyház története*.

F. *Pál*, *1878. †1921. Iró, szociológus és politikus, az *Uj Idők* segédszerkesztője. Regényei közül legismertebb a mulatságos *Egy önkéntes naplója*, továbbá: *Az imrefalvi leány*, *Meddő küzdelem*, *A zanzibári leány*, *Mithradates kincse*, de legérdekesebbek: *Egy körorvos feljegyzése* s *Egy tanár jegyzetei*. Legutolsó regényei: *A láthatatlan Imám keze*, *Él az igazság*. Színdarabokkal is aratott néhány sikert. Szociológiai művei: *A szocializmus története és tanításai*, *Osztályharcok a XIX. sz.-ban*, *Vázlatok a szabadelvüség történetéből*, *Az amerikai kivándorlás*. Idegen források után megírta *A francia forradalom történetét*.

F. *Zoltán*, művészeti író és publicista, *1880. Kiterjedt publicisztikai tevékenységet fejtett ki és kivált sokat foglalkozott művészeti kérdésekkel, amelyeket erős kritikai vénával tárgyal. Önállóan megjelent művei közül a *biedermeier-horról* és *Tiziandról* írt könyvei válnak ki.

Farquhar (ejtsd: fárkör), *George*, angol drámaíró, *1678. †1707. Mint színész kezdte pályáját, nem nagy sikerrel. Első sikerét mint színműíró a *Love and a Bottle* c. darabbal érte el (1698). Többi darabjai közt legjobbak: *The Stage Coach* és a *Beaux' Stratagem*. Szikrázó szellemesség jellemzi s bár igen trágár, nem csupán az érzékek csiklandozását célozza, ami érdeme elődeihez képest. Irt verseket és tanulmányokat is. *Rózsa.*

Farrère, *Claude*, eredeti nevén Frédéric *Bargone*, francia regényíró, *1876. Irói pályáját mint corvette-kapitány kezdte. Első irodalmi kísérlete *Fumées d'opium* c. kötete volt, amelyben keleti impressziói alapján írt exotikus novelláit gyűjtötte össze. 1905. megnyerte a Goncourt-díjat *Civilisés* c. regényével (szentimentális és érzéki aláfestésű szerelmi történet a saigoni franciák életéből). A regénynek óriási sikere volt. F.-t, aki ezentul mint Pierre *Loti* tradicióinak letéteményese szerepelt a francia irodalomban, nagy népszerűség kezdte övezni. Ezután sűrű egymásutánban jelentek meg legnagyobbrészt exotikus tárgyú, kalandos tartalmú regényei. Egyik legjobban sikerült műve *L'homme qui assassina*, amely a konstantinápolyi kozmopolita társaság ismert alakjait szerepelteti izgalmas történet keretében. *La bataille* az orosz-japán háború egyik epizódját dolgozza fel regény formájában egy tengeri ütközet bravuros leírásával. A hatásos regényből színdarab és film is készült. A *Thomas l'Agnelet* egy híres kalóz életének kalandos leírása a XVIII. szá-

zadból. *Les hommes nouveaux* a marokkói új gazdagok életét festi. Megpróbálkozott a fantasztikus regénnyel is. *La maison des hommes vivants* az örök élet titkáról szól, a *Condamnés à mort* véres utópia. Nagyobbrészt a tengerész életből vett regényeit *Dix-sept histoires de marins, Quatorze histoires de soldats, Histoires de très loin et d'assez près* címen gyűjtötte össze. Útleírásai két kötetben *Mes voyages* címen jelentek meg. F. érdekes, vonzó elbeszélő, aki szereti a pittoreszk romantikát, de művei meglehetősen súlytalanok és hijával vannak a bensőségnek és emberi mélységnek. Magyarra csaknem minden írását lefordították. *Kállay.*

Farsangi játék *(Fastnachtsspiel)*, Németország több helyén az újkor eleje óta divatos és nagyon kedvelt játék, amelyet farsang hétfőjén (Rosenmontag) és Húshagyó kedden (Fastnacht) adtak elő, eleinte a templomban, később profán, sőt sikamlós tartalma miatt magánházakban vagy színpadon. Hans *Sachs* is szerzett több ilyen F.-ot. *Sebestyén.*

Fasting, *Klaus*, norvég író *1746. †1791. Híres *Hermione* c. tragédiája. Foglalkozott irodalomtörténettel és kritikával is.

Fauchois (ejtsd: fósoa), *René*, francia drámaíró, *1882., romantikus hangszerelésű verses drámákat ír. Sikerültebb drámái: *Beethoven* és *Rivoli*.

Faure, (ejtsd: fór) *Gabriel*, francia író, *1877. Útleírásait *(Heures d'Italie, Paysages littéraires, Pélerinages passionnés)* artisztikus pátosz jellemzi. Regényeiben forró érzéki szerelmek lírával átitatott történetét adja. Ismertebb művei: *La dernière journée de Sapho, La route de volupté* és *L'amour sous les lauriers-roses.*

Fauriel (ejtsd: fóriel), *Claude*, francia ideológus-filozófus és író, *1772. †1844. Irodalomtörténetileg érdekes műve a németül író dán *Baggesen: Parthéneide* c. poémájának fordítása, illetve ehhez írott előszava, amelyben a romantika elméleti előfutárának látszik. Szembefordul az álklasszikus elméletekkel, a műfajok elhatárolásával, az egyedül üdvözítő szabályokkal. Jogosnak ismer el minden formát, amely az olvasó lelkére hatni tud.

Faust, Goethe drámájának hőse, eredetileg *Georg*, utóbb *Johannes F.* Élete egykorú adatokkal, tanukkal igazolható történeti valóság. *1480. kör. Knittlingenben (Württemberg) †1540. kör. Stauffenben (Breisgau). Garaboncás kóbor diák, szélhámos s tudós egyszemélyben. Megfordul a krakkói egyetemen, ahol mágiát tanul, s a humanizmus meg protestantizmus jelentősebb városaiban (Heidelberg, Erfurt, Wittenberg). Életének formája néhány démonikus elemmel bővül s ezzel kiindulópontjául szolgál egy minden ízében irodalmi mondaképződésnek, amelyben antik, zsidó, őskeresztény, középkori hagyomány keveredik újabb anekdotikus anyaggal. A monda vezető gondolata nyomon kíséri az időbeli, térbeli megkötöttségének, tehetetlenségének tudatára ébredt ember történetét. Bölcs Salamon, a démonok ura, Visvamitra ind, Dsemsid perzsa király, a lázadó Prometheus, a költőből varázslóvá vedlett Vergilius, tyanai Apollonius, a görög antikrisztus, Simon (Petrus ellenfele) Cyprianus, Calderon csodatevő mágusza, *(El magico prodigioso*, 1637), Theophilus, a »középkor Faustja« ... kor és éghajlat szerint ugyan változó, de legmélyebb értelmük szerint hasonló objektivációi a végesség áttörésére, metafizikai hontalanság elhallgattatására irányuló, mérhetetlen hatalmat, tudást, szépséget szomjazó emberi vágynak. A démonikus erőkbe vetett hit szabadjára bocsátja a képzeletet, különösen, amikor a renaissance, a külső és belső világ felfedezései határtalan lehetőségeket ragyogtatnak fel a századok óta tehetetlenségre ítélt intellektus előtt, s hol tisztán, hol zavarosan régi misztikus, mágikus források vize tör felszínre. Ehhez járul, hogy a reformáció jóval nagyobb, reálisabb hatalmat tulajdonít az ördögnek, s az egész világot benépesíti vele (Luther). Ebből a háttérből emelkedik ki a monda F.-ja. Olthatatlan élet- és tudásszomja bírja rá, hogy lelki üdvössége árán huszonnégy évre szerződjék a gonosszal. A misztikusok láza kergeti a csillagok közé, a renaissance szépség-eszménye hevíti, amikor egyesül Graecia legszebb asszonyával, Helenával s a humanisták gőgje szól belőle, amikor kijelenti, hogy ujra elő tudja teremteni Plautus és Terentius vigjátékait. A monda kísérőül adja melléje Agrippa von Nettesheim kutyáját, hozzá költi ókori rokonait, középkori őseit, Albertus Magnus, Trithemius apát bűvészmutatványait, Paracelsus halálát. Mindez persze csak esetlen, anorganikus anyagként van együtt vagy testre váró, formátlan eszmeként lappang a 69 fejezetből álló, protestáns szellemre valló német népkönyvben. *(Historia Von D. Johann Fausten dem weitbeschreyten Zauberer und Schwartzkünstler* ... Frankfurt a/M. 1587. Ujra kiadta R. *Petsch* 1911.) A népkönyvvel megkezdődik F. világirodalmi élete.

1588. versbe szedik s gyors egymásutánban dolgozzák át alnémetre (1588), fordítják angolra (1590 előtt), holland (1592), francia (1598), cseh nyelvre (1612). F. visszaél a keresztény ember szabadságával, az ördöggel kötött szerződése gyökereiben támadja meg az erkölcsi világrendet, ezért nincs számára menekvés, el kell kárhoznia. A népkönyv sorsára bízza. Közvetlen vagy közvetett német származékai legfeljebb ha az anyagot bővítik, új tendenciát visznek beléje, de sorsának értelmén nem változtatnak. Van azonban a fejlődésnek egy másik, magasabbra utaló ága, melynek a F. megmentésének s megváltásának problémája ad szellemtörténeti jelentőséget. E fejlődésnek Christopher *Marlowe* veti el a magvát *(The tragical history of Doctor Faustus*, első ism. kiad. 1604), mert hősét ugyan ő is pokolra juttatja, de nem tagadja meg tőle rokonérzését. Folytatói csak a XVIII. sz.-ban akadnak: *Lessing, Maler Müller*, akik erkölcsileg-emberileg készítik elő a megváltás

művét, s *Goethe*, aki a maga fejlődésének képévé, hasonlatává szublimálja s ezzel isten ítélőszéke előtt, metafizikailag váltja meg F.-et. *Marlowe* a népkönyvből merít, viszont talán az ő feldolgozásán alapul a német népdráma, ha csak nem gyökerezik egy külön német hagyományban. A német dráma nem maradt ránk, de tudunk több előadásáról. Örökösei részben a ma is élő bábjátékok. — A F.-irodalom leggazdagabb keletkezése földjén, Németországban. Hagyományos s egyben legmegfelelőbb formája a dráma vagy drámai költemény s itt híven veri vissza a német világérzés változásait a felvilágosodástól az impresszionizmusig (*Lessing*, *P. Weidmann*, *Maler Müller*, *Goethe*, *A. Klingemann*, A. von *Chemisso*, *Grabbe*, C. von *Holtey*, *N. Lenau*, *A. Müller*, *Fr. Keim*, *E. Mentzel*, *Fd. Fellner* stb.), de fő- vagy epizódikus alakként sűrűn visszatér regényben (Fr. M. *Klinger*, A. von *Arnim*, *C. Bolanden*, *G. Füllborn*), elbeszélésben, mesében, paródiában, bohózatban (*Nestroy*) némajátékban (már 1749), balletben (*Heine*), árnyjátékban (H. *Harring*), lírai motivumként versben (*Platen*, *R. Baumbach*, *A. Fitger*, *E. Grisebach*). Meghódítja a zenét (*Beethoven*, *Berlioz*, *Schubert*, *Meyerbeer*, *Liszt*, *Schumann*, *R. Wagner*, *Gounod*), képírást (*Rembrandt*?, *Delacroix*, P. von *Cornelius*, W. von *Kaulbach*, *A. Liezen-Mayer*, *G. Max*, *Zichy* Mihály). A F.-gondolat-gyökeret ver a legtöbb germán, román, szláv irodalomban. Kozmikus háttér híján J. *Twardowski* a lengyel, *Hatvani* István a magyar »F.« csak anekdótikus másai a németnek. — A régi magyar irodalomban egyetlen F.-adatunk van: *Magyari* István (*Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Kiad.: *Ferenczi Z.*, 1911 : 96) említi VI. Alexander s II. Sylvester pápával együtt »Faustus János«-t az »ördöngösöc, varasloc, boszorkanyoc, babonasoc« között. — A német népkönyv anyagát viszi ponyvára: *Dr. Faust a bűvész vagy az ördöggel kötött vérszerződés. Régi hagy. után elb. Tamás Péter.* é. n. 2. *A híres Halvani István tanár élete* stb. 1874. — A népkönyvet magyarra fordította *Király* György (1921). — *Goethe* F.-jának számos fordítója akadt (*Nagy J.*, *Komáromy A.*, *Szabó M.*, *Váradi* Antal, *Dóczi* Lajos, *Palágyi L.*, *Kozma* Andor stb.). — V. ö. Th. *Hopfner*: *Griechisch-ägyptischer Offenbarungszauber* (1921); R. *Petsch*: *F.-sage u. F.-dichtung* (*Gehalt u. Form . . .* 1925); *Heinrich* G.: *F.* (1914). E. *Engel*: *Zusammenst. der F.-schriften* 2. kiad. 1885; E. *Faligan*: *Histoire de la leg. de F.* (1888); H. *Logemann*: *The engl. F. boch* (1900). C. *Kiesewetter*: *F. in der Gesch. u. Tradition* 2. kiadás 1921; *Heitz-Ritter*: *Versuch e. Zusammenst. d. d. Volksbücher* 1924).; *Bittner*: *Beiträge z. Gesch. des Volksbuches. vom D. F.* (1922); R. *Payer von Thurn*: *F. im Bilde* (1917); G. *Wilkowski*: *Goethes F. II.* (7 kiad. 1924). 3. *Bittner, K.*: *Die F.-sage im russ. Schrifttum* 1925 J. *Simon*: *F. in der Musik* (*Die Musik* 21); W. *Legelmann*: *Twardowski* (1910); *Heinrich*: *Faust*; *Imre Lajos*: *Erdélyi Muz.* (1893. X: 158, 236); *Vérlesy J.* u. o. (*U. F.* 1910. V: 305); *Pap Károly*: *Irodt. Közlem.* (1916).

Turóczi-Trostler.

Favart (ejtsd: favár), *Charles-Simon*, francia költő, *1710. †1792. Vígoperaszövegeket írt (*Ninette à la cour*, *Annette et Lubin*, *Les Moissonneurs*, stb.) Megteremtője volt ennek a műfajnak Franciaországban, s legkülönb mestere *Sedaine* mellett. Szövegeinek ismerete közelebb visz az egész rokokó-művészet megértéséhez.

Favorinus, a galliai Arelateből, görög szofista és filozófus (*85. †143—176 közt). Célja volt a tudomány minden ágát mulattató, szórakoztató modorban nyujtani az olvasóközönségnek. Ezt szolgálta *Apomneumata* c. anekdótagyűjteménye és a 24 könyvből álló *Pantodapé historia* (így fordíthatnók: Elegyes holmi), amelyeknek tarka-barka tartalma, mint F. sikere igazolja, a korabeli közönségnek élénken érzett irodalmi szükségletét elégítette ki. *Gellius*, *Alianos*, *Athenaios* s mások ilyen irányú művei bizonyítják, hogy ez a műfaj milyen elterjedt volt abban az időben. Töredékeit kiadta J. L. *Marres*: *De Favorini Arelatensis vita studiis scriptis*, Utrecht, 1853. *Réray.*

Favre, *Jules*, francia szónok, *1809. †1880. Heves ellenfele volt a második császárságnak. Beszédeinek főbb gyűjteményei: *Conférences et discours littéraires* (1873); *Discours parlementaires* (1881. négy k.); *Plaidoyers politiques, judiciaires et littéraires* (1882, két k.)

Fawcett (ejtsd: fauszett), *Edgar*, amerikai író, *1847. †1904. *Rutherford* c. regénye nagyon népszerű ma is. Műveiben sikerrel gúnyolta a társadalmi konvenciókat.

Fáy *András*, *1786. †1864. A reform-kor egyik legmunkásabb és legtevékenyebb férfia. Kultúrális és gazdasági téren akarta emelni nemzetét: *Széchenyi* munkatársa lett, eszméinek népszerűsítője. F. teremtette meg legelső pénzintézetünket, a Pesti Hazai Első Takarékpénztárt. Háza találkozóhelye volt kora kiváló íróinak és politikusainak. Irodalmi működése is csak eszköz volt tervei megvalósítására. Az első magyar társadalmi regényben, a *Bélteky-házban*, az új eszmékért lelkesedő fiút állítja szembe a hagyományokhoz ragaszkodó apával (1832). A fiú nemeslelkű, mű-

velt, széles látókörű, az apa önző, tudatlan, erőszakos és pörlekedő. A *Bélteky-ház* irányregény; előfutárja *Eötvös* József irodalmi működésének: alakjait más nevek alatt felismerhetjük *Kisfaludy* K. novelláiban és vígjátékaiban, sőt *Jókai* regényeiben is. F. novelláiban, különösen pedig nagyon elterjedt tanító meséiben szintén erkölcsi, politikai és nevelési eszméit népszerűsíti. A mesék egy részének anyagát az ismert görög-latin tőkéből merítette, de számos meséje önálló alkotás. Erősen támadja bennük kora társadalmi és politikai berendezkedését, továbbá erkölcsi felfogását és az emberi előítéleteket, de a mesék hangja inkább szatirikus, mint forradalmi. F. nem megsemmisítésre, hanem javításra törekszik. Színműveiben *Kotzebue* és *Kisfaludy* K. hatását érezzük. *A régi pénzek, A mátrai vadászat, A két Báthory* c. drámái maradandó sikert nem értek el. F. egyéniségét legjobban saját mondásával jellemezhetjük: »Használni! vala éltem minden törekvése, jelszava«. *Lengyel.*

Fáy *András*, F. András unokaöccse, *1868. †1912. Magyaros stílusú, jóhumorú elbeszélő volt. Novelláskötete: *Mesék az életből. Attila* c. nagyszabású tört. regényét az Akadémia a Péczely-díjjal tüntette ki.

Fayné Hentaller *Mária*, írónő, *1856. Kedves, meleghangú gyermekkönyveket és leányregényeket írt. (*Mesék és regék, Kedvenc könyvem, Leányévek, A Sződyleányok* stb.)

Fazekas *Mihály*, *1766. †1828. Előbb katona, majd Debrecenben hivatalt vállal. Lírai költeményei nagyobbrészt szerelmi versek, de írt hazafias és elmélkedő költeményeket is. Legnagyobb sikere *Ludas Matyi* c. hexameterekben írt, de népies hangú komikus elbeszélő költeményének volt; a XIX. sz. elején már sokan szívesen olvasták, miként áll bosszút a furfangos parasztgyerek a gőgös és igazságtalan földesuron. F. tudományos tevékenységet is fejtett ki: *Diószegi* Sámuellel együtt kiadta a *Magyar Füvészkönyvet*. A *Debreceni Kör* tagjai közé tartozott.

F. *Miklós (Bogáti)*. Reformátor a XVI. sz.-ban. Hitéért sokat szenvedett. Végül letelepedhetett Kolozsvárt, hol az unitáriusok papja lett. Lefordította a zsoltárokat és verses elbeszéléseket adott ki.

Feddő költészet. A protestáns kor vallásos lírájának általában panaszos, bánatos a hangja. A mohácsi vész után annyi szenvedés nehezedett az országra, hogy a szenvedésnek hangot kellett adni. A borongó költemények szerzői azonban gyakran forradalmi hangon támadnak az uralkodó osztályok fiaira. Vallásosság, hazaszeretet, elnyomottakkal való együttérzés, török, kivált pedig idegengyűlölet olvadnak össze verseiben. *Geszthy* László fedde éneke 1550-ből való. Geszthy még nem protestáns, de verse emlékeztet a későbbi prot. énekekre. *Szegedi* Ferenc éneke is a mohácsi vész idejéből való. A különböző társadalmi osztályokat maró szatírával támadja. A prot. költők közül *Szkhárosi Horvát* András és *Szegedi Kis* István válik ki. Az előbbi hevesen támadja a nép elnyomóit; nem kíméli a fejedelmeket, nagyurakat és katolikus papokat. Hangja lázító és forradalmi. Az utóbbi hangja panaszos, de bizonyos megnyugvás és fatalizmus sugárzik ki verseiből. A prot. versszerzők közül ismertebbek: *Sztárai* Mihály, *Szegedi* Gergely, *Dávid* Ferenc, *Bornemissza* Péter, *Huszár* Gál, *Melius* Péter, stb.

Federer, *Heinrich*, *1866., svájci német elbeszélő, a tájköltészet egyik kitűnő képviselője. A természet és az ember életét sok művészettel és odaadással festi, gyakran egészséges népies humorral is. L. *Lachweiler Dorfgeschichten, Berge und Menschen, Das Mätteliseppi* stb. — Írt egy munkát Assisi Szt. Ferencről is.

Fedin, *Konsztantin*, modern orosz író. Elbeszélései s regényei tárgyát a jelen életből veszi. Nevét az *Üres telek* (Pusztyoj, 1923.) c. novelláskötetével és az *Évek és városok* (1924.) c. regényével tette ismertté. A világháború és a forradalom keretén belül néhány különböző típusú ember lelkirajzát adja. Műveit szlávofil érzés hatja át. Bakuninról írt drámája gyenge. Az irodalom sokat vár tőle.

Fehér *Dezső*, erdélyi író és újságíró, *1869. Elbeszéléseket és színműveket írt; kiadja két kötetben *Ady* Endre újságcikkeit (I. *Ha hív az acélhegyű ördög*, 1926; II. *A vér városa.*)

F. *Sándor*, *1882. Író és ujságíró, novellái a Hétben, Uj Időkben jelentek meg. Önálló kötete *A mester*.

Fejér *György*, *1766. †1851. Lelkész, majd egyetemi tanár, végül az egyetemi könyvtár igazgatója. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki: sok bölcseleti, földrajzi, teológiai könyvet adott ki. Legértékesebb történeti műve: *Codex diplomaticus Hungariae*. Sokáig forrásul használták és irányítóul tekintették történetiróink, mert a 43 kötetre terjedő műben nagyon sok oklevelet tett hozzáférhetővé.

F. *Lipót*, *1880., egyet. tanár, matematikus. Értekezéseit, melyek a magyar, a párizsi, a müncheni és göttingeni akadémiák közleményeiben, a Crelle Journalban, a Mathematische Annalenben és más folyóiratokban jelentek meg, elegáncia és világosság jellemzik. Munkássága jelentékeny irodalmi hatást keltett. Legnevezetesebbek a Fourier-féle sorokra vonatkozó vizsgálatai, amelyeknek nem egy eredménye (így e sorok számtani közepekkel való szummálhatósága) ma már klasszikussá vált. Ezek a vizsgálatok a Fourier-féle sorok elméletének renaissanceához vezettek. Méltán sorakoznak ezekhez a Laplace-féle sorokról, hatványsorokról, leképezési kérdésekről, interpolációról és algebrai egyenletekről szóló értekezései.

Fejérpataky *László*, *1857. †1923., történetíró, az oklevéltan és címertan tanára a budapesti egyetemen és a *Nemz. Múzeum* igazgatója. Legszívesebben történetünk régebbi koraival foglalkozott. Számos kisebb tanulmányán kívül alapvető köny-

vei jelentek meg, többek között a pannonhalmi apátság alap. okleveléről, az Árpádkori kir. kancelláriáról és régi okleveleinkről.

Fejes *István*, *1838. †1913., tanár, ref. lelkész, végül püspök. Szépirodalmi művei: lírai költemények és költői elbeszélések. Műfordítással is foglalkozott *(Shakespeare: Troilus és Cressida)*. Egyházi beszédei és irodalomtörténeti tanulmányai is vannak.

Fejlődés. Az irodalomtörténetben kétféle értelme van ennek a szónak. Jelent: haladást, az elődök felülmulását. Ebben az értelemben a klasszikusok tekintélyének megingásáig senkinek nem jutott eszébe használni; az ókor, a középkor, a renaissance és még a barok kora is dogmának tekintette, hogy a *régiek* utólérhetetlen mesterműveket alkottak s az ő utánzásuk az egyetlen helyes és lehetséges útja a művészetnek. Franciaországban, a XVII. sz. legvégén, tört ki először a »régiek és modernek harca«, a modernek részéről azzal a jelszóval, hogy XIV. Lajos századának írói igenis felülmulták klasszikus mestereiket: többek közt azért is, mert később éltek azoknál, haladottabb kor gyermekei. Ez a harc ugyan a modernek győzelmével végződött, de azért közönségben és irod. tört. írókban egyaránt tovább él a »régiek«, a klasszikus és klasszikussá vált írók, ösztönszerű, vallásos tisztelete és felülmulhatatlanságuk érzete. — A F. szó másik értelme természettudományi »evoluciót« jelent: az irodalomnak, mint egésznek vagy egyes önálló léttel felruházott részeinek (műfajok, nemzeti irodalmak stb.) és végül az irodalmi formáknak fejlődését, átalakulását, a viszonyokhoz való alkalmazkodását, új formákkal, kifejezésmódokkal, tárgykörökkel való gazdagodását stb. Ezt a természettudományos elméletet igen sok részlet-igazsággal lehet megtámasztani. A modern nemzeti irodalmakat pl. mind ismerjük primitív alakjukban, ismerjük a középkori irodalmak tömeg-jelenségeit, meg tudjuk állapítani a szociális viszonyoknak, a vallásnak, a könyvnyomtatás feltalálásának és más kisebb-nagyobb tényezőknek jelentőségét az irodalom alakulására, sőt egyes műfajok megszületésére, virágzására vagy kihalására nézve is. Ez az elmélet meg tudja magyarázni, hogy pl. bizonyos korban, bizonyos viszonyok közt miért *nem* születhetik nagy drámaíró. De a F. szó egyik értelme sem magyarázza meg az *egyént, a költőt*, aki egyformán nagy, akár Krisztus előtt, akár a renaissance idején, akár napjainkban élt. Legföljebb azt értetheti meg, hogy elnémulnia, ismeretlenül elpusztulnia miért nem kellett. De sem F.-t, sem hanyatlást nem állapíthat meg Sophokles, Shakespeare és Shaw, Homeros, Dante és Arany közt. Az, hogy ma minden tízéves fiú jobb prózát ír, mint a *Halotti Beszéd* szerzője, vagy hogy minden francia bohózatíró többet ért a színpadi technikához, mint Corneille: nem F. a szónak *harmadik* értelmében. Ez a harmadik F.: a művész F.-e, kibontakozása, feljutása önnön magaslatára. Igazában csak erről a F.-ről lehet beszélni művészi értelemben. A halhatatlan lángelmék közt nincs F., a középszerű művészek technikai tökéletesedése, tárgykörük gazdagodása nem igazi F. — az egész irodalmi F.-elmélet tehát csak külső jelenségek megmagyarázására és összefoglaló képek alkotására jó. *Benedek.*

Fejlődési regény *(Entwicklungsroman)*. A regénynek az a fajtája, amely a hős jellemének, világnézetének fokozatos kialakulását mutatja be, érzelmi vagy értelmi nevelődésének körülményeivel foglalkozik. Pl.: *Goethe: Wilhelm Meister, Thackeray: Pendennis, Eötvös: Karthausi, Keller: Der grüne Heinrich, Flaubert: Education sentimentale, R. Rolland: Jean-Christophe.*

Fekete *Mihály*, *1886., magyar matematikus. A magyar és a párizsi akadémiák közleményeiben és egyéb hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg az algebrai analizis és függvénytan kérdéseivel foglalkozó vizsgálatai. Különösen a Fourier és Dirichlet-féle sorok elméletét gazdagította szép eredményekkel. Figyelemre méltóak dolgozatai algebrai egyenletekről és leképezési kérdésekről. *Bálint.*

Félbeszakítás. A költő v. szónok nyugodt előadását hirtelen az indulat hatása alatt megszakítja, anélkül, hogy az elkezdett gondolatot grammatikailag befejezné. Példa *Arany Toldi*jából:

Mert attól félt, hogy a Miklós erős karja
Az ő hírét, nevét homályba takarja;
Mert — de'jszen tudja ezt az ő gonosz lelke,
Öccsét rangja szerint miért nem nevelte.
(XII. é.)

Félegyházi *Tamás*. Buzgó reformátor a XVI. sz.-ban. *Melius Juhász Péter* halála után a debreceni egyház feje volt. Vallásos művei maradtak ránk.

Feleki *Miklós*, színész, *1818. †1902. Írt és fordított színdarabokat (eredetiek: *Enyingi Török János, Férjem színész, Angyal Bandi* stb.).

F. *Sándor*, *1865. A főváros tiszti orvosa. Tudományos műveken kívül költeményeket is írt. Önálló kötetei: ***Árnyak és sugarak, Az én mezőm.*** Német költők műveiből sokat fordított magyarra.

Feleky *Géza*, *1890., író és ujságíró, a *Világ* c. napilapnak előbb felelős, majd *Purjesz Lajos* halála után főszerkesztője volt. A lap megszüntetése után (1926) a *Magyar Hírlap* főmunkatársa. Művelődéstörténet, szociálpolitika, esztétika és műkritika a tulajdonképeni területe, s ez a sokoldalú tudás meglátszik politikai cikkein is. Mint publicista mestere a halkszavú, finom iróniának, de az egyenes és éles támadástól sem riad vissza. Főművei: *Könyvek — képek — évek, Munkácsy Mihály.* Írt a művelődéstörténeti múzeumok fejlődéséről és feladatairól, a XVII—XVIII. sz. agrárproblémáiról, amelyekből igen érdekesen vezeti le az angol világbirodalom kialakulását.

Félibrige (ejtsd : -ízs), szövetség a provençal irod. feltámasztására. 1852. történt az első lépés a megalakítására ; 1854. megalakult, 1876. elkészültek a statutumai. Alapítói *Roumanille, Aubanel, Mistral* stb. voltak. Tagjait és általában a prov. költészet híveit *felibristáknak* nevezik.

Felismerés, l. *Anagnorizmus* és *»Édesanyám keresztje«.*

Felkiáltás *v. exclamatio.* Ha a költőt erős érzelem tölti el, felkiáltás formájában tör elő lelkéből az indulat ; a nyugodtan haladó mondatok sorozata hirtelen megszakad. Ezt a hatásos költői alakzatot a szónok is gyakran alkalmazza. Például *Arany Toldijá*ból :

Mégis mindamellett — *mily Istencsudája!*
Egy zokszót sem ejt ki Toldi Györgyre
száája. (II. é.)
Jaj hát látlak ismét? *be soh'se gondoltam!*
(V. é.)

Fellner *Frigyes,* *1871. Közgazdasági író, egyet. tanár. Magyar, német és francia nyelvű könyvei és tanulmányai jelentek meg a nemzeti vagyonról, a tőzsdéről, mezőgazdaságról, a nemzetközi fizetési mérlegről, a valuta rendezéséről, stb. Kiválóbb munkái : *Az átmeneti gazdaság kérdéseiről, A járadékbirtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon,* stb.

Felméri *Lajos,* *1840. †1894. Hosszú ideig a kolozsvári egyetem tanára volt. Pedagógiai tanulmányait részben a szaklapokban, részben önálló kötetben adta ki.

Felner *Pál,* *1884., író és dramaturg. Drámai munkáival, regényeivel különösen Berlinben aratott sikereket, ahol a Komödienhaus rendezője. Legsikeresebbek operettjei.

Felosztás. A retorikában használt kifejezés. Az előttünk levő anyag feldarabolása, részekre bontása. Le kell írnunk pl. az oroszlánt. Irunk először a fejéről, majd a törzséről, végül a végtagjairól. Az egységes fogalmat tehát darabokra szedtük.

Félreszólás, technikai fogás, amikor az egyik színpadi személy úgy beszél, hogy a másik ne hallja. A régebbi drámaírók bőven éltek vele. A színpadi realizmus csaknem teljesen mellőzte és ahol nem kerülheti el, ott igyekszik lehetőleg valószerűvé tenni.

Félrím. Valamely strófában csak a páros, ritkábban csak a páratlan sorok rímelése (x a x a vagy a x a vagy a x a x).

Pld. Fehér falak, szőke gerendák,
Csöndes, bús, falusi házunk,
Ugy-e, ha mi titokban vagyunk
Nem komédiázunk?
(Ady : Kis falusi ház.)

Felsőmagyarországi Minerva. Folyóirat ; 1825. alapította gróf *Dessewffy* József. Szépirodalmi cikkeken kívül tudományos közleményei is voltak.

Felvinczy *György* a XVII. sz. második felében élt. I. Lipót király engedélyt adott F.-nek színtársulat szervezésére. *Comico-Tragoedia* címen egy drámai kísérlete maradt ránk.

Felvonás-ok, a dráma nagyobb szakaszai, amelyeket egymástól függöny választ el. A régi görög tragédiák nem voltak F.-okra osztva, mert színpadukon nem volt függöny. *Plautus és Terentius* már *Actus*-okra osztották darabjaikat. *Shakespeare*-nél és kortársainál szabály az öt F. ; a francia klasszikusoknál és még Victor *Hugo*-nál is. A modern dráma három F.-ból áll. A F. végét valamilyen csattanó jelenet, vagy epigrammatikus szólás jelzi. Realista írók megpróbálkoztak azzal, hogy mellőzik a F.-nak ezt a hatáskeltő végét, de nem nagy sikerrel. A csattanó felvonásvég nem merő megalkuvás a közönség ízlésével, hanem mélyebb lélektani és esztétikai okokból is következik. Épen úgy, mint ahogy a melódia lezárásának megvannak a törvényei. *Sebestyén.*

Fénelon (ejtsd : fenlón), *François de Salignac de La Mothe F.*, francia egyh. szónok és író, *1651. †1715. Nagy szerepet játszott mint előkelő emberek lelki irányítója. Eleinte Bossuet oldalán harcolt a libertinusok és a jansenisták egymástól oly távol eső frontjai ellen; aztán szembekerült Bossuet-vel is. Lelki barátnője, Mme *Guyon*, kvietistává tette. A kvietizmus lényege : Istennel való misztikus egyesülés a »néma imában«, amely a kultusz külsőségeit fölöslegessé teszi ; nem cselekvés, hanem állapot. F.-t, aki tekintélyének és befolyásának csúcspontján állott, a burgundi herceg nevelője, cambrai érsek és az akadémia tagja volt : egyszerre kegyvesztetté tette ez a hitbeli fordulat. Helyzete még reménytelenebbé vált, amikor — akarata ellenére — kiadták *Télémaque*-ját (1699). A királyt bántották a műnek egyes passzusai és sohasem bocsátott meg F.-nak. Élete végét egyházmegyéjében kellett töltenie.

F. nagyterjedelmű munkásságából elsősorban pedagógiai célzatú írásai érdekelnek bennünket ma is. A *Traité de l'Education des filles* (1687) a précieux-korszak visszahatására mutat annak hangsúlyozásával, hogy a leányokat nem elvont tudásra, hanem női, háziasszonyi hivatásukra kell nevelni. De viszont megelőzi korát a gyermek természetének finom megfigyelésével és pedagógiai tanácsaival is, a természetes kiváncsiság felhasználása tekintetében. A *Télémaque*, mely a kor divatos regényeinek formájában »folytatja az Odysseia negyedik énekét« és Odysseus fiának kalandozásait beszéli el : nemcsak pedagógiai, de állam-regény is. Egyrészt a keresztény lelki tisztaságra nevel és a szenvedély veszedelmeire figyelmeztet ; másrészt politikai tanításokat foglal magában. F. a patriarkálisan felfogott abszolút uralom híve, de művének részleteiben minduntalan felcsillan a XVIII. század közeledése. Tiszteli a munkát, s az Emberiség szolgálatába kívánja állítani az államot ; gondol a javak igazságosabb elosztására ; bűnnek tekinti a háborút. — Mint író, F. a klasszikusok hívének vallja magát. A *Télémaque* klasszicizmusa igazibb, mint a XVII. századé, görögségét legalább

izetlen galantéria nem hamisítja meg. Stílusa egyszerű, természetes; de színe, ereje nincs annyi, hogy ma igazi élvezetet szerezne az olvasása. — F. összes művei: *Gosselin és Caron* kiad., 1820—30, 34 köt. — Irod.: J. *Lemaître: F.* (1910). *Navatel: F.* (1914). — Magyarra újabban nem fordították. Megjelent: *Telemakus bujdosásának történetei*, f. *Haller* L. (1755-től többször); *Zoltán* J. ford. 1783; a *Dialogues des Morts:* Nagy emberek beszélgetései az Elizium mezején, f. *Czinke* F. 1816; *Nőnevelés*, f. br. *Barkóczy* L. 1842. *Benedek.*

Fenség, a tragikai hősök jellemző vonása; erkölcsi vagy szellemi nagyság, vagy mindkettőnek harmonikus vegyülése; minden valóban tragikai jellemnek elengedhetetlen tartozéka. Egyaránt jelentkezik Antigone halálra kész testvérszeretetében, Lear őrületében, Petur lázadó erejében, Herczeg Ferenc *Bizánc*ának öngyilkos Konstantinus-ában.

Fenségesről *(a F., Perihypsus)*, a Kr. u. I. sz. első felében élt névtelen görög szerző műve, amelyet sokáig, de alaptalanul Longinos rétornak tulajdonítottak. A Terentianus Postumiusnak ajánlott mű a kaléaktéi Caecilius ugyanilyen tárgyú és című munkája ellen írt polemia és aligha volt a nyilvánosságnak szánva. Célja nemcsak a »fenséges« meghatározása, hanem a fenséges stílus öt eszközének (gondolatbőség, lelkes pátosz, a figurák helyes használata, nemes nyelv és szókapcsolás) megbeszélése is. Ezeken a szempontokon épül a mű szigorúan arányos és kifogástalan szerkezete; stílusában maga is emelkedettségre törekszik. A szerző platonizáló stoikus, főforrása Poseidonios. Mióta a modern nyelvekre lefordították (XVII. sz., *Boileau)*, óriási hatása volt a modern esztétikára. Magy. ford. *Kallós* E.: *A magasztosság az íróművészetben*, Mod. kvtár, *Révay.*

Fényes *Elek*, magyar földrajzi író és statisztikus, *1807. †1876. Művei: *Magyarország geografiája*, 6 k. 1840. *Magyarország geografiai szótára*, 1851.

F. *László*, *1871. Politikus, író és hírlapíró. Egész újságírói működése alatt a kisemberek elszánt védőjeként, a korrupció mocsoktalan ellenségeként, a közélet rettenthetetlen purifikátoraként szerepelt. Több közérdekű tárgyú könyvet és röpiratot írt.

F. *Samu*, *1863. Filozófiai, jogi és szociális kérdésekről tanulmányokat írt; *Úttörő* c. folyóiratában a radikális eszmék erős harcosának mutatkozott. Drámái közül *Kuruc Feja Dávid*, *Bacsányi* és a *C[illegible]* aratták nagyobb sikert. Felolvasásaiban és filozófiai tanulmányaiban a monizmust iparkodott népszerűsíteni. Több szocialista irányú könyvet írt.

Fényi *Gyula*, *1845., magyar jezsuita csillagász és meteorologus. Főleg a nap fizikájával foglalkozott. Értekezésein kívül megjelentek: *Sonnenprotuberanzen* (1886); *Meteor. Beobachtungen* (1886—8) c. és egyéb közleményei.

Fenyő *László*, *1902. Költő és újságíró. Első verseskötetéért, az *Építés orgonájáért* fogházbüntetésre ítélték, újabb verskötete, az *Elveszett évek*, nagy reményekre jogosít.

F. *Miksa*, *1877. Író, közgazdász, a Gyosz. igazgatója. Gazdaságtudományi cikkeken és tanulmányokon kívül esztétikai, kritikai és politikai dolgozatokat is írt. A »nyugatosok« írógárdájához tartozik, az ő eszmekörükben mozog, *Ady* költészetének egyik legelső megértője és propagálója. A *Nyugat* egyik szerkesztője, essayinek jórészét itt tette közzé.

Fenyves *Ferenc*, vajdasági publicista, *1885. Először a *Vészi József* szerkesztésében megjelenő *Budapesti Napló* munkatársa volt, majd később Szabadkán hírlapírói és publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Hosszabb ideig volt Nagyváradon a *Szabadság* c. lap munkatársa. 191[illegible] óta főszerkesztője Jugoszlávia egyik legnagyobb magyar nyelvű lapjának, a *Bácsmegyei Napló*-nak.

Ferdinándy *Géza*, *1864. †1924., honvédelmi miniszteri tanácsos. Tudományos működéséért 1905. megkapta az egyet. rk. tanári címet. Közjogi művei közül fontosabbak: *A királyi hatalom és méltóság Magyarországon*, *Az aranybulla*, *Magyarország közjoga*, *A magy. alk. történeti fejlődése.*

Ferekrátesi sor. Pherekrates görög komédia-íróról. Tulajdonképen csonka glykoni sor. Képlete — ∪ | — ∪∪ | — ∪.

Ferenc-legenda. A legrégibb magyar nyelvű legenda. Az Ehrenfeld-kódexben maradt ránk. A fordító ismeretlen. Művét latinból dolgozta át. L. még *Assisi Szt. Ferenc* és *Fioretti.*

Ferenciek bibliája. A XV. sz. második felében *Tamás* és *Bálint* nevű szerzetesek magyarra fordították a bibliát. Az egész fordítás nem maradt ránk, talán el sem készült. A töredékek 3 kódexben maradtak meg: *Bécsi-*, *Müncheni-* és *Apor*-kódex.

Ferenczi *Imre*, *1884. Író, szociálpolitikus. Főművei: *Sztrájk és sztrájkpolitika*, *Munkások szervezkedése*, *Községi lakáspolitika.*

F. *Magda*, F. Zoltán leánya. *1890. Kolozsvárt, †1913. Sztánán (Erdély). Súlyos tüdőbajára külföldi szanatóriumokban keresett gyógyulást, s egy ilyen szanatórium életének leírása *Fehér árnyékok* c. regénye (1913), mely az Akadémia Péczely-jutalmát nyerte el. Posthumus kiadásban (1916) jelent meg *Maca* c. hosszabb elbeszélése.

F. *Sándor*, *1873. Orvos, pszichoanalitikus író. S. *Freud* tanainak magyarországi propagátora, művei nagyrészének fordítója. Számos, a pszichoanalitikus irodalomban előkelő helyet elfoglaló értekezést írt. Magyarul megjelentek: *A hisztéria*, *Ideges tünetek*, *A pszichoanalízis haladása.* A Magyarországi Pszichoanalitikus Egyesület elnöke (alapította 1913).

F. *Sári*, F. Zoltán leánya *(Baló Józsefné)*, *1887. Kolozsvárt. A bpesti egyetemen tanári és doktori oklevelet szerzett. Berlinben él. Irod. tört. tanulmányai: *Ráday Pál »Lelki hódolat«-ának eredeti kéz-*

irata (1909), *A székely népballadákról* (1912). Regényei: *Mary* (1913), *A vörös daru* (1915, az Akadémia Péczely-jutalmát nyerte), *Estétől hajnalig* (1922, németül is), *Túl a hegyen* (1923, németül is). Számos hosszabb elbeszélés, cikk és útleírás. Legnagyobb sikerét a *Vörös daru*-val aratta. Stílusának férfias objektivitása, kitűnő korrajza, érdekes meséje és lélekábrázoló művészete egyaránt meghódította a kritikát és a nagyközönséget.

Ferenczi *Zoltán*, *1857., akad. könyvtár igazgatója. *Petőfi*ről számos cikke jelent meg az általa szerk. *Petőfi-Muzeum*ban; sokat tett a *Petőfi*-kultusz erősítéséért: ő írta meg először a költő terjedelmes életrajzát (3 köt.) Megírta báró *Eötvös József, Deák Ferenc* és *Csokonai* életét is. Számos irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg folyóiratokban és önállóan. Lefordította *Poe* Edgár költeményeit, *Taine* értekezését a görög művészet történetéről és *Dante Vita Nuová*-ját.

Ferenczy *Ferenc*, *1861. Elbeszéléseket és színműveket írt. *A tündöklő csúcs* c. novellás-kötetével tűnt fel; ezt követték drámái, melyek közül többnek sikere volt a *Nemzeti Színház*ban. Ismertebb drámai munkái: *Pogány Gábor, Flirt, A nagy érzés, Az örök küzdelem*, (új alakjában *Mimihri* címen 1926), *A szerelem útjai*.

F. *József*, műegyetemi tanár *1855. Számos irod. történeti tanulmánya jelent meg; magyar írók műveit rendezte sajtó alá; népies munkákat is írt.

Ferguson (ejtsd: főrgöszn), *Sir Samuel*, angol költő, *1810. †1886., a gall renaissance főharcosa az ír irodalomban. Legismertebb költői műve: *The Forging of the Anchor*.

Fergusson (ejtsd: főrgöszn), *Robert*, skót költő, *1750. †1774. Korán megőrült; tehetséges költő, humoros és leíró verseivel tűnt ki. Burnsre hatott.

Ferid-uddin Attár, *1119. †1230. Dselál-uddin Rúmi után a perzsa misztikus költők legnagyobbika, bár nem annyira poéta, mint inkább gondolkodó, aki terjedelmes művekben ismertette a szúfizmus (perzsa miszticizmus) rendszerét. Leghíresebb műve a *Mantik-ut tair*, »A madarak beszélgetése«, — erkölcsi irányu mű, amelyben az istenséget kereső lélek zarándoklása úgy van feltüntetve, mint egy halálosan fáradságos utazás, amelyet a madarak hét völgyön át a misztikus Káf hegy felé tesznek. Francia prózában ford. *Garcin de Tassy* (Páris 1863). A *Pend-náme*, »Tanácsok könyve«, erkölcsi szabályok és bölcs mondások kincsesháza. Ford. *S. de Sacy* (Paris 1819) és *G. H. F. Nesselmann* (Königsberg 1871.) *Schmidt.*

Fernald, *Chester Bailey*, angol író, *1869. *Under the Jackstaff* a legjobb regénye. Drámái: *The Ghetto*; *The Mask and the Face*, stb.

Fernandez Avellaneda, nevét Cervantes ellen elkövetett irodalmi kalóz-fogása tette híressé; Don Quijote első részének megjelenése után, a könyv népszerűségének felhasználásával, kiadta a második részt.

Ferrari, *Paolo*, *1822. †1889. Kora egyik legközvetlenebb színműírója. Eleinte Goldoni nyomdokait követte és legelső sikerét épen *Il Goldoni e le sue sedici commedie nuove* (G. és tizenhat új színdarabja) c. művével érte el. Valóságos diadalt aratott második történelmi darabjával: *La Satira e Parini*, amelyben ő is az akkori arisztokráciát gúnyolta. Később felhagyott történelmi darabok írásával és inkább naturalisztikus műveket írt. Nagy pszichológus volt, alakok és helyzetek ügyes megrajzolója. Még ma is adják darabjait. Ezek között említendők: *Il Duello* (A párbaj), *Il Suicidio* (Az öngyilkosság), *Amore senza stima* (Tisztelet nélküli szerelem). *Widmar.*

F., *Severino*, *1856. †1905. Olasz költő, Carducci tanítványai között talán a legmélyebb, ha nem is a legtehetségesebb. Híressé csak *Il Mago* (A bűvész) c. rövid szatirikus eposza vált. Lírai költeményei a jóságnak és a szépségnek igaz érzésével teltek.

Ferreira, *Antonio*, portugál költő és drámaíró *1528. †1569. Költeményeiben: *Poemas lusitanos*, a klasszikus mintákat magasztalja és utánozza. Egy tragédiája *Inez de Castro* (a spanyol Bermudez darabjának átdolgozása; ókori mintára kórusokkal), és két vígjátéka *Ocioso* (A féltékeny, az első port. jellemvígjáték) és *Bristo* (a portugál Háry János, egy intrika- és felismerési vígjáték keretében): értékesebbek csiszolt, de hideg lírájánál. *Honti.*

F., *de Vasconcellos, Jorge*, portugál drámaíró, †1585., erkölcsi drámái mint sikerült korképek ma is értékesek. Lisszabon társadalmáról szól az *Ulysippo* (Ulisszesz városa = Lisszabon) és *Aulegraphia* (Az udvar leírása).

Ferrier (ferrie), *Susan Edmonstoune*, angol írónő, *1782. †1854. Derűs, kedves regényei közt legjobb a *Destiny*.

Ferry, *Gabriel Louis de Bellamare* írói álneve, világjáró francia író, *1809. †1852. egy tengeri katasztrófa alkalmával. Sokat utazott és hét évet töltött Mexikóban, amely legtöbb kalandos történetének színtere. Nyolc kötete közül, amelyek valóságos hősi eposzát adják a vadonok küzdelmes világának, legkiemelkedőbb *Le coureur des bois*, amely *Cserkészők* c. alatt régebben nálunk is kedvelt, ifjúsági olvasmány volt.

Ferval, *Claude*, eredeti nevén *Aimery de Pierrebourg* báró, francia regényíró, *1858. Regényei, amelyek először nagyobbrészt a *Revue des deux Mondes*-ban jelentek meg, elég divatosak voltak. Sikerültebb művei *Le plus fort, Vie de château, Ciel rouge* és *La vie et la mort de Cleopâtre*.

Fescennini, a latin ősköltészetben alkalmi dialógusok, tréfás, gúnyolódó, gyakran drasztikus versekben, amelyeket aratóünnepeken, lakodalmakon stb. adtak elő. A F. a latin dráma őse és valószínűleg Fescennium etruriai városról vette nevét.

Fessler, *Ignác Aurél*. *1756. †1839., magyarországi német író. Iskoláit Pozsonyban és Győrben végezte, azután volt

ferencrendi szerzetes, egyetemi tanár, hercegi nevelő, buzgó és tevékeny szabadkőmíves, majd magas protestáns egyházi tisztségek viselője Oroszországban. Sokat foglalkozott magyar történelemmel: *Gemälde aus den alten Zeiten der Hungarn* (Breslau 1808) c. 3 kötetes műve nálunk is igen olvasott volt és sok magyar irodalmi mű forrása. Nevezetesek regényei, melyek között szintén találunk magyar vonatkozásuakat: *Mathias Corvinus, Attila, König der Hunnen.* Ezekben a történeti regényekben, valamint a többiekben is (*Marc Aurel, Aristides und Themistocles, Alexander der Eroberer*) a racionalizmus szemüvegén át nézi a történelmet, s hőseit a tiszta ész birodalma felé való haladás bajnokaiként tünteti fel. Későbbi regényein egyre érezhetőbb a romantikusok gondolatvilágának hatása: olykor Novalisra emlékeztető misztikával is találkozunk. L. különösen *Bonaventura's mystische Nächte, Theresia, Alonso, Lotario oder der Hofnarr* c. regényeit. Erős ezekben a művekben az ú. n. *szövetség-regény*, a *Bundesroman* műfajának hatása is. — Kitűnő munkát írt róla *Koszó János*: *F. J. A. élete és szépirodalmi működése*, Budapest, 1924. *Kecskeméti*

Fest *Aladár*, tanár, főigazgató, *1855. Műveiben főleg Fiume történetével foglalkozik.

Festetich-kódex. Kinizsi Pálné Magyar Benigna részére készült, gazdagon díszített zsolozsmáskönyv a XV. sz. végéről.

Festetics *György gróf*, *1755. †1819. A jobb gazdálkodási rendszer megteremtése céljából megalapította a keszthelyi *Georgicon*-t. A G. felsőbb gazdasági iskola volt. F. rendelte el az ú. n. *helikoni ünnep* megtartását. Évenként egyszer politikusokat, költőket és tudósokat látott vendégül Keszthelyen.

Festői stílus. Szemléletesen ír le. Képzeletünkre hat; hasonlatokkal és képekkel, esetleg hangfestéssel iparkodik célját elérni az író v. költő. F.-a van *Petőfi* leíró költeményeinek, *Jókai* tájrajzainak és *Arany* János sok költeményének.

Feszty *Árpád*, festő, *1856. †1914. Népies irányú irodalmi művei: *Az én parasztjaim* (elbeszélések); *Árva Bandi* (költői elbeszélés).

F. *Árpádné, Jókai* Róza, festőnő. Irod. munkái: *A tegnap. Akik elmentek* (visszaemlékezések, 1925).

Fet (*Sensin*), *Afánászij Afánaszjevics*, orosz költő, *1820. †1892. Sensin nevű gazdag földbirtokos fia, de anyja nevét (Fet) viselte, mivel atyjának Németországban kötött házasságát nem ismerte el az orosz egyház. A tiszta művészet költője. Páratlan formaművész, melodikusabb dalokat még Puskin is aligha írt. A verselés zsonglőrje. A dekadensek és a szimbolisták sokat tanultak tőle. Néhány dala népdallá lett. *Bonkáló.*

Feuillet, (ejtsd: föje) *Octave*, *1821. †1890. francia regény- és drámaíró, aki elegáns stílusban rajzolta a nagyvilági életet és az előkelő társaság erkölcseit. A mult század második felében igen népszerű volt. Kissé idealizálva, de olykor elég mély pszichológiával ábrázolta a korrupt galantériát s annak a világnak parfümös mesterkéltségét, amelyet *Balzac* brutálisan, *főúri* állatseregletnek nevez. Ismertebb regényei, amelyeket több nyelvre is lefordították: *Julia de Trécoeur, Les amours de Philippe, L'histoire d'une parisienne.* Európai hírét azonban *Le roman d'un jeune homme pauvre* c. regényének köszönheti, amely Egy szegény ifjú története címen magyarul is megjelent. *Kállay.*

Feuilleton, (ejtsd: főjtón), a. m. tárca.

Féval, *Paul*, *1817. †1887. francia regényíró, szórakoztató, kalandos regényeket írt rendkívüli könnyedséggel, de regényei csaknem a kolportázs irodalomba tartoznak. Füzetes vállalatokban egész Európát bejárták. Ismertebbek: *Le fils du diable, Mystères de Londres, Le roman de minuit, La fille du Juif-errant, Le capitaine Fantôme* stb. Több mint 200 regényt írt, amelyeket 1876. történt megtérése után katolikus szellemben átdolgozott.

Feydeau, (ejtsd: feidó), *Ernest-Aimé* francia író, *1821. †1873., mint lírikus kezdte *Les nationales* c. kötetével, később regényeket és kulturtörténeti tanulmányokat írt. 1865. átvette a *L'epoque* szerkesztését és 1869. megalapította a *Revue internationale des arts et de la curiosité*-t. Hírnevét *Fanny* című realista regényével teremtette meg, melynek eredeti alapötlete a szerető féltékenysége a férjre. Legjobb műve *La comtesse de Chalis.* Írt két jelentéktelenebb színdarabot is.

F., *Georges*, Ernest-Aimé fia, francia drámaíró, *1862. Irodalmi pályáját mulatságos monológokkal és rövid darabokkal kezdte. Első nagy színpadi sikerét 1888. aratta *Le tailleur pour dames* c. 3 felvonásos darabjával. Ettől kezdve teljesen a színpadnak szentelte magát és erős humoros vénájával egész sorát alkotta meg a jóízű vígjátékoknak és kacagtató bohózatoknak. A színpadi technikának is kitűnő ismerője. Legsikerültebb darabjai: *Champignol malgré lui, Le ruban, La dame de chez Maxim* (Osztrigás Mici), *L'Hôtel de Libre Échange.* (Az össze-vissza fogadó.)

Fiacchi (ejtsd: fiakki), *Luigi*, *1754. †1825. La Fontaine példájára rövid meséket írt az állatvilágról. Jobban ismerik a görögös *Clasio* írói név alatt. Egyszerű stílusban, szép ritmussal írt meséiben a jóra tanítás akarása érzett.

Fibiger, *Mathilde Lucie*, *1830. †1872. Dán írónő, a nőemancipáció előharcosa. Főműve *Clara Raphael, 12 levél*, kiadta J. L. *Heiberg.*

»Ficelle«, (ejtsd: fiszel), a. m. zsineg, tkp. az a zsinór, amelyen az író rángatja alakjait, s összeköti a logikusan össze nem függő jeleneteket. *Scribe*-bel (l. o.), az olcsó sikerek ügyes mesterével kapcsolatban használja a kritika gyakran a F. szót.

Fieber *Henrik*, író, *1873. †1920., a modern művészeti, kivált egyházművé-

szeti törekvések meggyőződéses úttörője, szóval, írással lelkes propagandát fejtett ki ezen a téren. Számos ily irányú cikket írt a Művészet és Magyar Iparművészet folyóiratokba. Önállóan megjelent művei: *Uj egyházi művészet*, 1912, *Modern művészet*, 1914, *Üvegfestészet*.

Field (ejtsd: fild), *Nathaniel*, angol drámaíró, *1587. †1633. Shakespeare kortársaival együtt több drámát írt.

Fielding (ejtsd: filding), *Henry*, angol regényíró, *1707. †1754. Pályája két részre oszlik: míg ügyvéd nem lett — korának egyik legjobb ügyvédje — szindarabokat írt, nagy számban, sietve, többnyire pénzszerzés céljából. Wycherley és Congreve hatását mutatják. Részben Molière szabad átdolgozásai ezek a darabjai s egyedül a nagyszerű *Tom Thumb* maradt életben közülök; remek szatira ez a költőkre, kortársainak parodizálása. Második korszakát (1742 óta) a regényírásnak szentelte. F. géniuszát *Joseph Andrews* mutatja be először. Ebben a regényében Richardsont gúnyolja ki. F. telve van humorral; az első angol regényíró, aki természetes stílusban ír. Richardsont gúnyolja főművében, a *Tom Jones*-ban is. *Jonathan Wild* c. regényének főhőse szívtelen gonosz ember, akiről Defoe is írt regényt. *Ameliá*-jának alakját nejéről mintázta. Legjobb női alakja, mély érzés és szenvedély jellemzi: szinte az unalomig türelmes és tökéletes. Ha Richardson a szentimentális, F. a humoros regény megalapítója, aki új irányt honosít meg az angol regényirodalomban. Mindenben ellentéte Richardsonnak. Ő is az erkölcsöket akarja megjavítani, de az emberi szív legmélyebb ismerői közé tartozván, pszichológiailag mélyebb s a tanító célzatot nem viszi előtérbe. Derék embereket rajzol, de nem erényhősöket, az emberi természetet nemcsak jó oldaláról világítja meg. Defoenál a regény még csak epizódok sorozata, Richardsonnál az erkölcsi szempont fontos, F.-nél tükör, melyben az egész élet látható. F. nagyszerű szatirájával sohasem túloz annyira, hogy az élethez ne lenne hű. Humora néha nyers, de a legnagyobb humoristák egyike. Hitt a nagy erényekben, nagy szenvedélyekben; az élet esélyeit sohasem engedi győzni; megvonta a határvonalat jó és rossz, erény és bűn között. Szerkesztési hibái mintáira, az idegen pikareszk regényekre mennek vissza: hősei mindig úton vannak, üldözik egymást s számtalan helyen szállnak meg. Stílusa epikus színezetű s a burleszk felé hajlik. Jellemző az a kapocs, melyet önmaga és alakjai között igyekszik teremteni, pl. a monológokban, melyeket Tom Jones egyes könyvei elé helyez. Legjobb életrajzát megírta: *Dobson*. Magyarul a *Tom Jones Szüry* Dénes ford. (1907) jelent meg. *Rózsa.*

F. *Sarah*, Henry F. testvére. Regényei: *David Simple*; *The Governess*; *The Countess of Dellwyn*.

Figueircdo (ejtsd: figejréda), *Manoel*, portugál költő, az Árkádia tagja (mint arkádikusnak Lycidas Cynthio volt író neve), *1725. †1801. Az olasz (Goldoni, Metastasio) hatás alatt álló nemzeti drámát szerette volna megreformálni, de bármily ügyesen birta tárgyait megválasztani, nem volt sem alakító ereje, se színpadi ügyessége, hogy értékes munkát alkosson.

Figueroa, (ejtsd: fige-). *Franciscode*, spanyol költő, *1540. †1620. Korának egyik legünnepeltebb költője volt, Rómában meg is koronázták költőfejedelemnek. Munkáit a kifejezés árnyalati finomsága és barokkos pompa jellemzi. Nagyszámú elégiáinak, canzoneinek és szonettjeinek csak egy része maradt fenn. Ő volt az olasz szellem egyik meghonosítója a spanyol irodalomban.

Figyelmező. Az *Athenaeum kritikai* melléklapja volt, csak három évig állott fenn (1837—1840). Az *Athenaeumot Bajza*, *Toldy* és *Vörösmarty* indították meg. (1837—1843.)

Figyelő. Irodalmi és szépművészeti lap, szerk. Szana Tamás, kiadta Aigner Lajos. Megjelent 1871—1876.

F. Irodalomtörténeti közlöny, szerk. és kiadta Abafi (Aigner) Lajos. Megj. 1876—1889.

F. Irodalmi folyóirat. Egy évfolyama jelent meg, 1905. *Osvát* Ernő szerkesztésében. Itt csoportosultak első ízben azok az írók, akik a későbbi Nyugat vezető gárdáját alkották

Fihriszt, arabul — Jegyzék, *an Nadim* 988. befejezett könyvlajtstroma, amelybe az összes addig írott arab könyveket összefoglalta. A korán és más vallástanok ismertetése mellett a szép- és tudományos irodalom termékeit akár eredeti alakjukban, akár arab fordításban váltak ismeretessé, magában foglalja. Igen értékes kultúrtörténeti forrásmű.

Fikció. Tágabb értelemben: minden *kitalálás*, tehát minden olyan irodalmi mű tárgya, amely nem a történelmen vagy megtörtént eseményeken épül. Szűkebb és nálunk leginkább használt értelmében a F. azt a kitalált körülményt jelenti, amellyel az író a valódiság látszatát akarja adni művének. A lírai regényben a F. az, hogy az író hátrahagyott naplót, levelezést ad ki; a fantasztikus regényben valamilyen találmány, amely a leírt kalandokat lehetővé teszi. *Benedek.*

Filelfo, *Francesco*, *1398. †1481., olasz költő, a klasszikus nyelvek tanára több olasz főiskolán, utoljára Firenzében. Pamfletjeiben vérig marta a Mediciieket, Poggiot stb. 11 énekben eposzt írt Francesco Sforzáról, szatirákat, ódákat, elégiákat és epigrammákat (*De iocis et seriis* — Tréfás és komoly versek) összesen mintegy 40.000 verssort. Irt egy kötet görög verset is. Ügyes, könnyed, ízléses verselő, de korrupt, jellemtelen ember, aki tollát a legszégyenletesebb módon bocsátotta áruba. *Révay.*

Filicaia (ejtsd: filikája), *Da Vincenzo*, *1642. †1707. A XVII. sz.-ban nagy költőnek tartották Olaszországban, különösen nemzeti és vallási lírában. Híresek voltak korában azok a hősköltemények, melyeket

Bécs török ostromáról és felszabadításáról írt. Néha őszinte érzelmeket árul el, de versei többnyire csupa költőies emfázisok. Egyik híres szonettjének (All'Italia) parafrázisát szőtte Byron a *Childe Harold*-ba (IV. én., 42—43). Jóindulatu, vallásos ember volt, Medici III. Cosimo-tól a szenátori címet kapta. *Widmar.*

Filiczky *János*, filefalvi, tanár és költő, *1580. †1622. Bejárta a külföld nagyobb humanista központjait, hazatérve Sárospatakon lett tanár, majd rektor. Verseit latin nyelven írta, csupán két ódát (Bethlen Gáborné halálára és Sz. Molnár Albert tiszteletére) írt magyarul.

Filimon, *Nicolae*, a román regény megalapítója, *1819. †1863. u. o. *Ciocoii vechi si noi* (A régi és az új parvenük) c. regénye az első román regény, mely a XIX. sz. elejének hű erkölcs- és korrajzát nyújtja, különben pedig sem a jellemzés, sem a nyelv szempontjából nem valami kiváló alkotás. *Bitay.*

Filippika. *Fülöp* macedón király a görögöket a saját uralma alatt egyesíteni akarta, *Demosthenes* az ő törekvései ellen mondotta híres szónoklatait, filippikáit. F.-nak hívják azóta a tüzes, támadó szónoki beszédet.

Filmdráma, kinematografikus úton filmszalagra megrögzített drámai játék. A szó egyenlő jelentésű tehát a filmjátékkal, jelölheti azonban ennek csak egyik műfaját, magábanfoglalva a filmtragédiát és a filmvígjátékot,a filmregénnyel, a mesefilmmel és a burleszkkel szemben.

A F. eszközei a láthatóvá tett, vizuálisan felfogható valóságrészletek : az élet valóságos vagy utánzott színterei és a színészek játéka. A mai F. azonban a tiszta kinematografikus elemeken kívül felhasználja az irodalmi kifejezés eszközeit is, mert a szereplők dialógusait és a filmíró magyarázatait képközi felírások formájában a képjelenetek közé iktatja. A mai F. épen felírásokkal való kevertsége miatt tart erős összeköttetést az irodalommal és csak a felírások elmaradása jelenthetné a F. önálló stílusának kialakulását, egy olyan új művészet megszületését, amelynek kifejezési formája teljesen új volna és teljesen független a regénytől, a színpadi drámától és minden más művészettől. Ma azonban még hatóeszközeit tekintve, vegyüléke a színpadnak és a regénynek. Különösen a gyengébb filmdaraboknál mutatkozik meg kirívóan ezeknek az idegen elemeknek a túlsúlya, mert ezek igen gyakran nem egyebek, mint regények részletekben felvetített tartalmi kivonatai, közben-közben mozgófényképekkel illusztrálva. A F. célja tehát elszakadni az irodalomtól és színpadtól és kialakítani a felírás nélküli film, az ú. n. abszolút film stílusát. A felírás nélküli F. megteremtésére az elmúlt években több értékes, azonban szórványosan maradt kísérlet történt. Először Lupu *Pick* német filmrendező írt és készített ilyen filmet, amelynek címe *Scherben* volt. Rajta kívül Olaf *Fönns*, a dán filmszínész szcenírozott és játszott meg egy felírás nélküli filmet, a *Lelkiismeretfurdalások* címűt. Legújabban pedig F. W. *Murnau*, a genialis német filmrendező alkotott felírás nélküli filmet : *Der letzte Mann*, amelynek meséjét Karl *Mayer* írta és amelyben, egy levelet és egy végrendeletet leszámítva, semmi írott szöveg nem volt. A felírás nélküli film eredményeihez lehet számítani Charles *Chaplin* egyik burleszkjét, a *Dog Life* címűt is (Kutyaélet ! Hej kutyaélet !). A F. látszólag a színpadi drámával van legközelebbi rokonságban, mert mindkettőnek megjelenési formája a vizuálisan megadott történés. És mégis ha belsőleg, a stílus szempontjából vizsgáljuk a kérdést, akkor világossá lesz, hogy a filmstílus a regénystílus szomszédságába esik. A film nem a valóságot adja, hanem annak csak fotografikusan megrögzített képét. A filmnél a közönségnek nem kell megvárni, amíg az egyik színtér kulisszáit a másik színtér kulisszáival kicserélik. A néző csak magát a játékot kapja. A filmet ez a produktív jellege felszabadítja az idő-, tér- és cselekmény-egység korlátozásaitól és lehetővé teszi neki, hogy a cselekmény színterét bármely pillanatban megváltoztathassa és így a történetet rövid jelenetek százaiból építse fel. A F. mindezeknél fogva szinte korlátlan szabadsággal mozog térben és időben. Térben : mert bárhova követheti a szereplőket és időben : mert időtartamokat átugorva, tetszés szerint sűrítheti a drámai cselekményt. Ez a tér- és időbeli szabad mozgás pedig az irodalmi regény jellegzetes sajátsága. A különbség csak az, hogy a regény a színtereket nem fotografikusan, hanem az olvasó fantáziájában felidézve reprodukálja. A regény azonban épen ezért, ha a cselekmény színterét meg akarja változtatni, kénytelen az új színtérről, ha csak néhány szóban is, az elképzeltetést szolgáló leírást megadni. A filmen viszont a kép pillanatnyi ugrása rögtön a néző elé viszi az új színteret is. Így ez az összehasonlítás megmutatja azt is, hogy a film cselekményszövése erős rokonságban van ugyan a regénnyel, azonban technikája révén a cselekményszövés sokkal elevenebb és mozgékonyabb tempóját tudja megvalósítani. A filmdráma kifejezési eszközei megadják a lehetőséget arra, hogy a színpadi dráma dinamikus hatásai a regény epikus hatásaival egyesüljenek. Emellett a F. kitünően tud élni az epikus stílus olyan lehetőségeivel is, mint például az epizódoknak és a mellékcselekményeknek belefonása a főcselekménybe. A gyors színtérváltoztatás megengedi a F.-nak, hogy a külső motívumok széles gazdagságát vonultassa föl és ugyanakkor mellékcselekményeket illesszen be, amit annál könnyebben megtehet, mert tér- és időbeli szabad mozgása révén bármely pillanatban vissza tud szökkenni a főcselekményhez. Még azt is megteheti, hogy a főcselekménnyel egyidőben lefolyó mellékcselekményt jelenetekre bontva, váltakozva, párhuzamosan hozza a főcselekménnyel és ezzel megakadályozza azt,

hogy a mellékcselekmény, mint ez a regénynél olyan gyakran megtörténik, az egész mesét szétesővé tegye. — Irodalom magyar nyelven: *Wolfram* Elemér: *A filmdráma*, *Hevesy* Iván: *A filmjáték esztétikája és dramaturgiája*. — A F.-val kapcsolatban l. még a következő címszavakat: *Filmszcenárium*, *Filmsujet*, *Synopsis*, *Hevesy*.

Filmsujet, a filmdráma legelső, még tisztára irodalmi formája, amely kiindulópontja a filmszcenáriumnak és így az egész film megrendezésének. Stílusára nézve regények iskolai tartalmi kivonatára emlékeztet: egyszerű, világosan tagolt elmondása a darab meséjének, főként a cselekmény külső fordulatainak leírására fektetve súlyt, kerülve a költői részletezést, az érzések festését és elemzését. Terjedelme, egy átlagos hosszúságú filmdarab számára írva, legfeljebb 5—6 írott ívoldal. Jelenetszerű részletezés teljesen felesleges, mert ez a F.-hez csatolt *filmszcenárium* (l. o.) feladata. Ezt kellő szakértelem birtokában a F. szerzője írja meg, ellenkező esetben a filmgyár dramaturgja, aki egy személyben a rendező is lehet. A F. előtt el kell sorolni, az életkor megjelölésével és rövid jellemzéssel a szereplőket, épen úgy, mint a szindaraboknál. A F. szerzői jogának védelmét l. *Synopsis* alatt. *Hevesy.*

Filmszcenárium, a filmdarab jelenetezése, amelynek alapján a rendező a felvételeket eszközli. A történetet rövid jelenetekre bontja, még pedig nem úgy, mint a színpadi szcenárium, amely a szereplők változásait veszi figyelembe, hanem cselekményszíntér szerint. Az ujabb F.-ok gépbeállítás szerint sorakoztatják a képeket, vagyis új jelenetet tüntetnek fel akkor is, ha a színtér ugyanaz marad, de a felvevőgép helyét változtatja. Egy-egy jelenet néhány másodpercig tart, egy darab pedig átlag 6—800 jelenetre tagozódik. A jelenetszám után rögtön a színtérmegjelölés következik, utána a játék rövid, táviratstílusban adott utasítása. A felírást aláhúzva v. »felírás« jelző szóval egyszerűen közbeiktatjuk. Nagyon fontosak a F.-ban a technikai utasítások és jelzések, amelyek a gépnek a szereplőktől való távolságára vonatkoznak: P. p. = premier plan (Grossaufnahme), az egészen közelről fotografálás, Sec. p. = second plan, (Teilaufnahme), váll, mell v. térdképet fotografál és a T. p. = total plan, (Gesammtaufnahme), amely a teljes színteret adja. *Hevesy.*

Filológia, a m. a nyelv kedvelése. I. Szűkebb értelemben technikai eljárás, írott emlékek tanulmányozásának módszere, mint ilyen alap-, illetőleg segédtudománya minden történeti diszciplínának (jog-, egyház-, zenetörténet), összekötő kapocs a nyelv és irodalom-tudomány között. Elemzésre és kritikára szorítkozik: elszigetelt, egyszeri adottságként, intellektualizálható külső formai és tartalmi összetevőire bontva, vizsgálja a nyelvemléket. Megoldandó feladatai: 1. *Szövegkritika* (A hiteles szöveg megállapítása kézirati hagyomány, kiadások alapján). 2. *Az emlék keletkezésének tisztázása* (belső fejlődés, szerkezeti eltolódások, interpoláció). 3. *Szövegmagyarázat* (nyelvi és tárgyi vonatkozások, történeti háttér). 4. *Forráskutatás.* 5. *Tárgytörténet.* 6. *Életrajzi vonatkozások tisztázása.* II. Tágabb értelemben egy-egy körülhatárolható kultúregység, pl. a görög-római világ szellemi életének egészét, a nyelven kezdve, a társadalom, a jog, az állam formájáig minden megnyilvánulásában átfogó önálló történeti tudomány, a szöveg-, nyelv- (lingvisztika), reálfilológia (régiségek, néprajz, mitológia, mondakutatás stb.) hármas egysége. — A F.-i módszer a görög szellem alkotása. Kezdeteiben Aristotelesig nyúlik vissza. Önálló formát, századokra érvényes programot és feladatkört az alexandriai korban (300—146 Kr. e.) kap (szó-, szöveg-, tárgyi magyarázat, prozódia, metrika, szövegkritika, kiadás). Ehhez járul a sztoikusok munkája (nyelvtani kategóriák, nyelvtani műnyelv). A római F. a görög örököse, önállótlan, épen csakhogy jobban kiépít néhány kezdeményezést s az örökölt kategóriákat alkalmazza a maga szellemi életének jelenségeire (nyelvtan). Az antik kultúra bukásával Keletre marad a görög, Nyugatra a latin összetevő konzerválásának a feladata, tartalmának egy része közvetlenül felszívódik a kereszténységbe, de közvetve is, igaz, hogy egyre gyengülőbb hatást gyakorol rá az iskola, fordítások, másolatok révén meg azoknak az epizódikus renaissanceoknak erején, amik szintén filológiai alapon tesznek kisérletet az antik értékek tartalmi s formai recipiálására (Nagy Károly, Ottók kora). Gyér nyomok ezek, de mégis segítenek a folytonosságot megőrizni mindaddig, míg a renaissance és humanizmus korában az antik szellemnek minden eddiginél teljesebb recepciójából újjá nem születik a F. Megindul az elkallódott kéziratok feltárása, gyűjtése, magyarázata, kiadása. A könyvnyomtatás 1500-ig hozzáférhetővé teszi a legfontosabb latin, 1520-ig a legjelentékenyebb görög írókat. Minden kultúrország siet kivenni részét a nagy munkából. A legnagyobb teljesítmények *Angelo Poliziano*, *C. Celtes*, *Joh. Reuchlin*, *Des. Erasmus*, *Melanchlon*, *H. Etienne*, *Jos. Just. Scaliger* nevéhez fűződnek. A barokk idején tovább foly az antik szellem recipiálása, de elveszti abszolút érvényét, a F. vele sorvad vagy teológiai-egyházi célok szolgálatába szegődik. A racionalizmus a F.-nak úgyszólván csak kritikai funkcióját ismeri, de viszont tagadhatatlan érdeme, hogy felszabadítja minden dogmatikus megkötöttség alól: az angol R. *Bentley* (1662—1742) történeti jelentősége épen abban áll, hogy megteszi ezt a döntő lépést s előkészíti az antik világ első teljes meghódítását. E hódításnak *Winckelmann*, *Lessing*, *Herder* teremtik meg szellemtörténeti feltételeit, a hódítás eredménye pedig az az idealizált ókor,

aminőnek Goethe, Schiller, Wilh. von Humboldt látja. E korszak reprezentatív filológusai G. *Heyne* s híres tanítványa, Fr. A. *Wolf* (homerosi kérdés). Kezdeményezésük, teljesítményeik irányító hatással vannak az európai F. további sorsára: a módszer teljesen kiépült, a tudomány autonómiájához nem fér kétség. A második korszak filozófusa Hegel, filológusai pedig elsősorban a kultúrtörténeten tájékozódnak. Legjelentékenyebb, legátfogóbb tudású közöttük A. *Boeckh.* (Egy sorba tartozik vele K. O. *Müller*, G. *Bernhardy*, J. G. *Droysen*, O. *Jahn.*) Hasonló szellemi légkörben fejlődik a történetírás. Itt B. G. *Niebuhr*-ral kezdődik s Th. *Mommsen*-ben kulminál a sor. A szövegkritikára, interpretációra szorítkozó grammatikai-kritikai irány jelentékenyebb képviselői: G. *Hermann*, A. J. *Bekker*, K. *Lachmann*, Fr. *Ritschl*, G. *Curtius*. — A romantika idején alakulnak önálló tud. diszciplinákká a germanisztika *(Schlegel-* és a *Grimm-testvérpár)*, romanisztika (Fr. *Diez)*, slavisztika (J. *Dobrowszky)*, indo-germanisztika (Fr. *Bopp)* stb. Közös mintájuk a klasszika F., sőt a germanisztika kezdetben *(Lachmann)*, de később is (M. *Haupt*, K. *Müllenhoff)* egy kézben egyesül vele, teljesen kisajátítja módszerét, problemakörét, a szöveg- és forráskritikában, kiadásban, interpretációban, eredet, időrend kérdésének tisztázásában, adatgyűjtésben, szétbontó analizisben látja főfeladatát. Mindazáltal a germ. első teljesítményein meglátszik a romantikus kultúrtudat összefoglaló ereje s még a legjelentéktelenebb kérdés megoldásának is jut valami az idealizmus nagy rendszereinek fényéből. Amikor Hegel rendszere darabokra hull, s helyét elfoglalja az angol-francia pozitivizmus, a szellemi tudományok, köztük a filológiák is sorra meghódolnak az új történetfilozófiai koncepciónak. A klassz. F.-ban egyfelől H. *Usener*, E. *Rohde*, másfelől pl. *Wilamovitz-Möllendorff*, a germanisztikában Wilh. *Scherer* és tanítványai mutatják az átmenetet az idealizmustól a pozitivizmus felé. Részletkutatás, kiadás terén páratlan eredményekre tekinthet vissza ez a korszak, szintetikus elmékben sincs hiány, ami azonban az átmenet filológusainál a filozófiai rendező elv, a világfelfogás funkcióját látja el, az az epigónoknál egyszerűen az intellektualizálás módszerévé válik. A pozitivizmus kollektív munkájának legmaradandóbb emlékei a különböző kézikönyvek, lexikonok, »Grundriss«-ok (W. Geiger és E. Kuhn: *Grundr. der ir. Phil.*, 1895 s köv.; G. Bühler: *Grundr. der indo-arischen Phil.*, 1896 s köv.; K. Brugmann és K. Bartholomae: *Grundr. der idg. Sprach u. Altertumskunde*, 1916 s köv.; O. Schrader: *Reallexikon der idg. Altert.-Kunde*, 2. kiad. 1925; Ivan Müller: *Handbuch der klass. Altertumswissenschaft*, 1886 s köv., részben 5. s 6. kiad.; Pauly-Wissowa: *Real-Enzyklopädie der kl. Altertumswiss.*, 2. kiad., 1894 s köv.; Gercke-Norden: *Einleitung in die Altertumswiss.* I., 2. kiad., II. 3. kiad., III. 2. kiad.; G. Gröber: *Grundr. der rom. Phil.*, 1888—1902, I. 2. kiad. 1904—1906; H. Paul: *Grundr. der germ. Phil.*, 1891 s köv. részben új kiadás; J. Hoops: *Reallexikon der germ. Altertumsk.*, 1911 s köv.; K. Elze: *Grundr. der engl. Phil.*, 2 kiad. 1889; Petz V.: *Ókori Lexikon* stb.). A pozitivizmus bukásával megindul a szellemi tudományok reidealizálása: a *klassz. F.* új utakon Nietzsche, H. v. Kleist, Hölderlin közvetítésével igyekszik megközelíteni az antik kultúra formáinak lényegét és értelmét (v. ö. H. *Leisegang*, Neue Jahrbücher, 1922; H. *Schneider* u. o.). A germanisztikában a *Deutsche Vierteljahrsschrift für Lit. Wissenschaft u. Geistesgesch.* (1923 s köv.), a romanisztikában K. *Vossler* és iskolája képviselik legtisztábban az új szellemet. — V. ö. K. *Bursian: Gesch. der klass. Phil. in Deutschl.* (1883); I. E. *Sandys: History of class. scholarship* (1906 és 1908); A. *Gudemann: Grundr. der Gesch. der. klass. Phil.* (2. kiad. 1910); W. *Kroll: Gesch. der klass. Phil.* (1908); *Wilamowitz-Mollendorff: Gesch. der Phil.* (1923); Fr. *Schürr: Sprachwiss. und Zeitgeist* (1922); *Idealist. Neuphilologie. Festschr. für K. Vossler* (1922); K. *Vossler: Gesam. Aufs. zur Sprachphilos.* (1923); u. a. *Geist u. Kultur in der Sprache* (1925); G. *Bertoni: Programma di f. come scienza idealistica* (1923); K. *Jaberg: Id. Neuphilologie* (*GRM* 1926); *Hübener: Neue Anglistik* (*D. Vierteljahrsschr.*, 2.); W. *Michels: Über Begriff u. Aufg. der deutsch. Phil.* (1916); G. *Roethe: Wege der d. Phil.* (1923); R. *Unger: Von den phil. Grundl. der Lit. gesch.* (*Die Literatur*, 1925, 6.); H. J. *Pos: Krit. Studien über phil. Methode* (1923); *Vári* R.: *A class. F. encyclopaediája* (1906). *Turóczi-Trostler.*

Filológus, görög eredetű műszó (philos barát, logos beszéd) a. m. nyelvkedvelő, ma: filológiával foglalkozó szakember. Eredeti jelentése 1. első előfordulása helyén (Plato): beszélni szerető, 2. utóbb (pl. Aristotelesnél) irodalmilag művelt, irodalommal foglalkozó, általában (Strabon) tudós. Mai értelmében az ókor, úgy látszik, nem ismeri. Grammatikost vagy kritikost használ helyette.

Filon, *Pierre Marie Augustin*, francia író, *1841. †1916. III. Napoléon »Lulu« fiának nevelője. Az udvarról és e korról érdekes adatokkal szolgál *Souvenirs et documents* (1914) c. emlékirata. Jeles irodalomtörténeti és históriai művei: *Histoire de la littérature anglaise*, *Mérimée et ses amis*, *Marie Stuart*, *L'Angleterre d'Edouard VII.* Drámai költeménye: *Shakespeare amoureux.*

Fináczy *Ernő*, *1860. Miniszteri tisztviselő, majd egyetemi tanár. Tudományos folyóiratainkban számos pedagógiai tanulmánya jelent meg. Legjelentősebb munkája: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.* Megírta az ókori és a középkori nevelés történetét is. Legújabb műve *Világnézet és nevelés* (1926).

Finály *Henrik* *1825. †1898. Kolozsvári egyetemi tanár. Nyelvészeti, irodalomtörténeti, archeológiai tanulmányokat írt. F. adta ki a legterjedelmesebb és legjobb latin-magyar szótárt.

Finckelthaus, *Gottfried*, *1610 körül, †1650., német barokk lirikus. Művei: *Deutsche Gesänge* (1633), *Deutsche Lieder* (1644), *Lustige Lieder* (1648). Igen fogékony a zenei hatások iránt, de ez nem óvja meg a formátlanságtól s laposságtól.

Finn irodalom. Az évszázadokig tartó svéd uralom, habár nem gördített akadályokat a finnek nemzeti művelődése elé, a vképi F.-nak nem lehetett előmozdítója. Inkább, mint másutt is, akaratlanul gyengítette annak már ősidők óta meglevő törzsét: az íratlan irodalmat, a nép ajkán tovább élő költői hagyományt, minthogy ez nem a kereszténységre, hanem a pogány ősvallásra támaszkodott. Az ország nagy kiterjedése és a lakosság települési viszonyai mindamellett nagyban elősegítették az ősi örökség fenmaradását, úgy hogy a F. régi alapját szinte csorbítatlanul meg tudták menteni a pusztulástól. A finn epikai hagyományok és a velük többé-kevésbé összefüggő mitoszi elemek gyüjtése már a XIX. század előtt megindult, és az idősebb *Topelius*-nak *Suomen kansan vanhoja runoja* (A finn nép régi énekei) c. könyve (1822) ráirányozta mind a finnek, mind a svéd és más kutatók figyelmét a F.-nak itt feltáruló, rendkivül gazdag kincsesházára. Ebbe az érdeklődésbe és gyüjtőmunkába kapcsolódik bele a legkiválóbb finnek egyikének: *Lönnrot* Illésnek, az egész finn szájhagyomány tervszerű összegyüjtését megindító kiadványa, a *Kanteletar* (kantele = hárfa, = tar = nemtő) és a *Kalevala*. Amaz a kisebb elbeszélő és lírai költeményeket, az utóbbi egymással lazán egybefűzött epikai runókat — énekeket — közölt. A Kanteletar (jórésze magyarul is megjelent, *Bán* Aladár átültetésében) főleg a régifajta népballadák, románcok és a szokásköltészet emlékeit foglalja magában, s a szerkesztő *Lönnrot* felfogásának megfelelően az ujabb finn népköltés gazdag tömegéből csak mellékesen közöl mutatványokat. A Kalevala, szerkezetének minden hiányossága mellett, valóságos forradalmat indított meg a F. terén, az ősi hagyományoknak oly rengeteg és oly termékeny forrása nyilt meg vele a finn nemzeti műveltség számára. Bátran mondhatjuk, hogy a Kalevala lett a központ, amely körül az egész finn szellemi élet kialakult. A F. és képzőművészet, nyelvtudomány, nép- és műzene, de főkép a népies szájhagyományt kutató folklore kimeríthetetlen és egyre gyarapodó anyagra tettek szert a Kalevala által. (Magyarul: *Barna* Ferdinand, 1871 és *Vikár* Béla, 1909, az Akadémia kiadásai). Népköltésük eme nagytekintélyű főműve ösztönt adott a F. hasonló irányú művelésének a népköltés hangján megszólaló népi eredetű költők hosszú sorával (*Korhonen*, *Kymyläinen* stb.), de mély hatást váltott ki a műköltés körében is, amely szintén meg egyre tart, még pedig nemcsak a kötött formájú — verses — irodalom, hanem a prózában írt művek szempontjából is. (*Päivärinta*, *Kauppis-Heikki*, *Tervo*, *Kyösti*, stb.)

De az igazi modern F., nevezetesen a szépirodalom csak az orosz-finn állami kapcsolat idejével kezdődik. Az orosz kapcsolat, minthogy a finneket tőlük merőben különböző néppel csatolta együvé, a F.-ra nézve eleinte nagy föllendülést idézett elő. A hazafiak érezték, hogy népüknek most a maga lábára kell állania, s mind többen akadtak még a svéd anyanyelvű vezető egyéniségek közt is (*Snellman* és tábora, *Cygnaeus* sat.), akik a F. útjait egyengették. E korszak kiemelkedő alakja *Kivi* Elek. Mint elbeszélő és mint színműíró egyaránt a F. klasszikusai közé küzdötte föl magát. *A hét testvér* (Seitsemän veljekset) c. pompás humorú népies elbeszélése, valamint *Nummisuutaret* (ligeti csizmadiák) c. színműve ma is kedves olvasmányok Finnországban, újabban idegen nyelvekre is lefordították. *Ahlquist* Ágost, id. *Krohn* Károly és *Genetz* Arvid mint lírikusok még az első, szárnypróbálgató korszak emberei. Klasszikus műveltséggel *Runeberg* bár svédnyelvű, de hazafias finn szellemű irányának szerény folytatói. Főérdemük, hogy előkészítették az újabb, hatalmas ívelésű F. részére a költői nyelv és forma gazdagodásának útjait. Mint műfordítók szintén nagy érdemeket szereztek. Többi közt *Krohn* K. Petőfit, *Genetz* Aranyt jeles sikerrel fordította. A klasszikus minták után induló *Kivi* és a svédnyelvű finnországi klasszikusok: *Runeberg* és *Topelius* Z. nyomában járt a lírikus és drámaíró *Erkko* J. H., míg a *Leino*-testvérek: *Eino* (†1926) és *Kázmér* új ösvényeket nyitottak; franciás könnyedség, tüzes finn érzés, új formák a modern F. elsőrendű költőnagyságai közé emelik őket.

A legújabb F.-nak egyik nagy reménysége *Koskenniemi* Veikko Antero, aki 1906 óta már a hatodik kötettel tett bizonyságot lírai erének sokat igérő gazdagságáról. Mellette az ifjabb költői nemzedék számos tagja — *Kyösti* Larin sat. — népesíti be a finn Olimposzt, amely rövid pár évtized alatt elérte a nyugati irodalmak szintáját s hangban és színben minden irodalmi irány számára tevékeny erőket mozgat.

Az elbeszélők sorában külön hely illeti meg a finn széppróza legkiválóbb mesterét: *Aho* Jánost. A finn őstörténet és népélet ő benne találta meg hivatott modern ábrázolóját. *Lastuja* (Forgácsok) c. gyűjteménye remekbe faragott írásokból áll. A finn nép lelkét s a finn nemzet érzéseit — különösen az orosz nyomás ideje alatt — minden tudós történeti munkánál jobban megértetik ez apró kis rajzok. Nagyobb műveiből s a Forgácsokból nem egy magyarul is megjelent (*Bán* Aladár, *Popini* Albert, *Vikár* Béla fordításában).

Külön hely illeti meg továbbá *Linnan*-

koski Jánost, akiben mint elbeszélőben az írás művészete mély lélektani elemzéssel párosul. *Dal a tűzpiros virágról* c. realisztikus regénye Dr. N. *Sebestyén* Irén átültetésében már második kiadást ért el Magyarországon s újabb írásai még fokozottan mutatják ez első főművének jeles vonásait.

Nevezetes a F. szerepe a műfordítás terén. A nyelv elszigetelt volta ott is éreztette azt a szükséget, amely nálunk a világirodalommal való mennél mélyebb kapcsolat megteremtésének állandó tényezője lett: hogy más nemzetek klasszikusait a maguk nyelvén meghonosítsák. *Cajander* Pál az egész Shakespeare-t egymaga ültette át kifogástalan alaki és tartalmi hűséggel s azonkívül is a nyugati irodalmak — svéd, francia — jeleseit: Wecksellt, Runeberget sat. fordította. *Manninen* Ottó mint Homeros (a teljes Iliász és Odysseia), Petőfi és magyar népdalok művészi átültetője bámulatos tevékenységet fejt ki. Rajta kívül rendszeresen munkálkodik ugyanily irányban egy sereg író, akiknek köszönhetjük, hogy Jókai, Mikszáth, Herczeg F. ott is jól ismert írói nevekké váltak.

A F. ma viruló kert, amelyben új meg új virágágyakat ültetnek be gondos, tehetséges erők. Rendkívüli a tudományos irodalom mezején folyó munka, mellyel Finnország nem egy szempontból a legműveltebb népek között is tiszteletreméltó helyet vívott ki magának, bebizonyítván azt, hogy a szellemi élet terén az előkelőség nem a számtól, hanem a minőségtől függ. A finn tudomány régtől fogva kereste és meg is találta a kapcsolatot a magyarral. Már a másfél száz évvel ezelőtt működött *Porthan* G., a finn történetírás atyja, levelezett a magyar Verseghyvel. *Ahlquist, Genetz, Paasonen, Ojansuu, Setälä, Wichman* nyelvtudósok sűrű érintkezésben álltak a mieinkkel, munkásságuk kölcsönösen kiegészíti egymást, és e viszony mindinkább élénkül. A finn-magyar rokonság tudata a legmélyebb rétegekig általános a finnek közt s a F.-ban is sűrűn szóhoz jut. *Vikár*

Finn-ugor nyelvek. Az urál-altaji nyelvcsoport egyik ágát alkotják a F. Ezek két csoportra oszlanak, egyik az ugor nyelvek csoportja, a magyar és a vogul-osztják, a másik a finn-permi nyelvek csoportja, a zürjén, votják, cseremisz, mordvin, finn és lapp nyelvek. A finn nyelvjárások közül önálló irodalmi nyelv a finn (szuomi) nyelven kívül az észt. A F.-et beszélő népek, a magyar kivételével, mind az egykori Oroszország területén laknak, ma külön országot alkotnak a finnek és az észtek. A többi finn-ugor nép mint autonómiával bíró kisebbség él az orosz köztársaság kebelében. *Balassa.*

Finta *Gerő*, *1889. Költő, a székelyudvarhelyi ref. kollégium tanára. *A fák* c. verseskötete 1923. jelent meg.

F. *Zoltán* *1895. Nagyajtán, Háromszékm. Orvosnak készül, 1916. katona lesz s a háború végeztével ujságíró, kolozsvári, majd temesvári lapoknál. Költő. Ideges, zabolátlan, nyugtalan lírája még nagyon egyenetlen, de néhány versében eredeti, erős tehetségnek mutatkozik. Novellái kevésbé értékesek, szétfolyók. Verskötete: *Nihil* sajtó alatt.

Fiók *Károly*, magyar orientalista, *1857. †1915. Nagyszámú perzsa és hindu tárgyú, továbbá a magyar keleti vonatkozásokkal foglalkozó tanulmánya jelent meg. Önállóan megj. műfordításai: Nala és Damajanti, Sakuntala, Szohráb.

Fioretti di San Francesco »Szt. Ferenc virágai«, XIV. sz.-beli olasz fordítása egy elveszett latin munkának, mely Szt. Ferenc életét és csodáit beszéli el. Az olasz fordítást, szeliden bájos és ártatlan, egyszerű nyelve egyik legértékesebb olasz irodalmi emlékké teszi. Magyarul két fordítása jelent meg (*Kaposi József, Erdős Renée.*) Kaposi József fordítása a hozzávaló tanulmánnyal együtt a magyar ferences irodalom legértékesebb terméke.

Firdauszi, *(Firdúszi, Firdószi).* Perzsia első, világirodalmi jelentőségű klasszikusa, a legnagyobb perzsa epikus *935—36. †1020. körül. Fő műve, amely 35 évi munka után halála előtt tíz évvel készült el, a *Sáh-náme*, »Királyok könyve«, az iráni (perzsa) nemzeti eposz, az iráni birodalom összefüggő története — a kezdetek kezdetétől, a világ teremtésétől és a mondai királyoktól fogva a végleges-végig, az arab invázióig és III. Jezdegerd, az utolsó Szászánida, tragikus haláláig (651). — 60.000 párversben *(mutakárib).* A maga nemében páratlan mű a perzsa történeti epika elérhetetlen mintaképe, bár sok minden van benne, ami inkább való krónikába, mint költeménybe, ami azzal függ össze, hogy F. egy prózai Sáh-náméhoz volt kötve (l. *Perzsa irodalom).* A mű részletei különböző értékűek; a történeti kor általában nem oly értékes, mint a hőskor. A mű nagyjában még a szászánida birodalom (225—650.) állapotait és nézeteit tükrözteti vissza. A hősök (főleg Rusztem, a hősök hőse) igazi iráni, bár erősen eszményített alakok. A hang általában heroikus: dominálnak a harci jelenetek, de bőven érvényesülnek a lágyabb érzelmek is és a lélektani rajz gyakran igen finom. A fantázia meglehetősen szabadon csapong, a meseszerű felfogás általában gyakori, erős hiperbolákban nincs hiány. Tanító elem is bőségesen van. A költő igen szereti a hosszú (néha túlságosan is hosszú) beszédeket, a beékelt epizódokat és a részletfestést. A nyelv egyszerű és tiszta (az arab kölcsönszók száma még alig 5%); a stílus választékos és nemes. V. ö. *Th. Nöldeke: Das iran. Nationalepos:* Ir. Grr. II. (1896—1904), 130—211. Az egészet lefordította prózában *J. Mohl: (Le livre des rois.* Paris, 1877—78), versben *I. Pizzi (Il libro dei rei.* Torino, 1886—881). Részleteket igen sok nyelvre fordítottak, így németre *A. Fr. v. Schack (Heldensagen v. F.* Berlin, 1865) és *Fr. Rückert (Firdosis Königsbuch.* Berlin, 1890—95.); magyarra *Szilády Áron, Fiók*

K. (Kisfaludy Társ. Évk. XVII.; *Szohráb*, 1888), *Erődi Béla* (*Földosztó Feridún*, 1890; *Zál és Rudábe*, 1890), *Radó Antal* (*Feridún és fiai*: Magy. Könyvtár; *Zál és Rudábe*, 1897; *Szijávus*, 1896). — F. másik nagy műve a 10.000 párversből álló *Júszuf u Zulejchá* romantikus eposz, József legendája (József és Putifár neje története) a Korán 12. szúrája alapján. A F. aggkorában készült eposz nyomát sem mutatja az aggkori gyöngülésnek: bámulatosan realisztikus jellegű, a lélekrajz finomsága és a szenvedély megragadó festése tekintetében páratlan a perzsa irodalomban, ép oly korszakalkotó és ép oly gyakran utánzott, de soha el nem ért mintakép a romantikus eposz terén, mint a Sáh-náme a történeti eposz terén. Németre ford. *O. v. Schlechta—Wssehrd* (Wien, 1889.). — F. néhány rövid lírai költeményt is írt. *Schmidt.*

Firenzuola, *Agnolo*, olasz író *1493. †1545. Nevét 10 novellája örökítette meg. A novellákat egy nagyobb keretes elbeszélésbe szánta (Boccaccio mintájára), melyet tiz napon át hatan meséltek volna, úgy hogy a gyüjtemény, melynek a *Ragionamenti d'amore* (Beszélgetések a szerelemről) címet adta, hatvan novellából állt volna. A novellák a Boccaccio-utódok óriási termésének javát adják: a 10 elbeszélés zamatos, tősgyökeres, teli humorral és elevenséggel; trágárság dolgában nem rosszabb az olasz novellairodalom többi terménénél. F. egyéb művei *Az állatok beszélgetése*, gondolatban F. legértékesebb könyve, a társadalmi élet szatírája az indus állatmeséknek (Pancsatantra, Hitopadésa) családjából; *Az arany szamár* szabad fordítás Apuleius után, *Párbeszéd a női szépségről*, kisebb költemények, és két vígjáték (*La Trinuzia, I Lucidi.*). *Honti.*

Fischart, *Johann Friedrich*, *1545 k., †1590., a német renaissance-szatira legnagyobb mestere. Frankfurtban, Strassburgban, Speierben mint ügyvéd működött s résztvett kora vallásos mozgalmaiban, főként a jezsuiták s általában a katolicizmus ellen intézett maró szatiráival. (*Aller Practick Grossmutter*; *Jesuiter-Spiegel*; *Binenkorb*; *Jesuiterhütlein*). Egyéb munkái közül nevezetes a nagyon is frivol, de életerőtől duzzadó *Flohhatz*, az *Affenteuerliche und ungeheuerliche Geschichtschrift* (későbbi kiadásban: *Geschichtsklitterung*), mely *Rabelais* Gargantua-Pantagruel-regényének geniális átdolgozása, a *Glückhafft Schiff von Zürich*, a maga ragyogó, eleven humorával, — hogy csak ezeket említsük műveinek hosszú sorából. F. teljesen a renaissance embere; benne nem a német lélek vallásos küzdelme, istenkeresése tükröződik, hanem a felszabadult életérzés, a renaissance diadalittas derűje. Nem véletlen, hogy Rabelais regényét tolmácsolja: az ő szelleme valóban rokona a Rabelais-ének, ennek az őserejű, rakoncátlan, harsogó kacagású, gyermeki és amellett mélytudású szellemnek, mely kiapadhatatlan bőséggel ontja a játékos szavaknak, a határt és szégyent nem ismerő kómikumnak, s mindezek mellett a szinte enciklopédikus műveltségnek és mély filozófiának zuhatagát. F. természetesen nem egyenrangú francia mesterével, de nem is méltatlan arra, hogy nyomdokaiba lépjen. — L. J. *Hauffen* művét: *F.-studien*, mely az Euphorionban jelent meg 1896—1915; ugyanő adta ki F. műveit a Kürschner-féle D. Nationalliteraturban. L. még O. *Besson: Jean F.* Paris 1889. *Kecskeméti Gy.*

Fischer *Gyula*, kiváló magyar és német hitszónok, *1861., győri, prágai majd pesti főrabbi. Az IMIT egyházi elnöke. Magyar nyelvű művei: *Jehuda b. Saul Ibn Tibbon* (Bp. 1895,) *Philo: Mózes élete.*

F. *Sándor*, *1853. †1888. Megírta németül *Petőfi* terjedelmes életrajzát. Németre fordította *Az ember tragédiáját.*

Fischer, *Max et Alex*, *1881 és 1882., francia író testvérpár. Ismert színházi kritikusok és regényírók. Regényeiket a könnyed humor, a csípős élc s a kényes természetű helyzetek bohókás bonyolítása teszi kedves olvasmánnyá. Bőven termő könyveik közül, amelyek valóságos napi krónikái a divatos Párizs könnyűvérű életének, legjellegzetesebbek: *Le duel de M. Lolotte*, — *L'inconduite de Lucie*, — *Après vous mon général*, — *L'amant de la petite Dubois.* *Kállay.*

Fischer *Wilhelm*, *1846. †1916. csáktornyai születésű író. Élete javát Grácban töltötte, itt írta hangulatos, finom elbeszéléseit. Legérettebb munkái a *Grazer Novellen* c. gyüjtemény, két regénye: *Die Treue am Licht* és *Sonnenopfer*, valamint a *Lebensmorgen* gyermekek számára írt elbeszélései.

Fitger, *Artur*, *1840. †1909., német költő és festő. Monumentális képeket festett Makart pompázó stílusában s erre a stilusra emlékeztetnek mozgalmas történelmi drámái is: *Die Hexe, Von Gottes Gnaden, Die Rosen von Tyburn.* Drámáinál sokkal jelentősebbek lírai költeményei és balladái (*Fahrendes Volk, Wintermärchen*, stb.), melyekben a szív igaz hangjai mellett sok kedves népiesség, olykor vidámság is van. Híres a halálhoz írt himnusza (*Der Tod*). *Kecskeméti.*

Fittler *Kamill*, építész, *1853. Tata, †1910. Budapest. A »Magyar Iparművészet«-nek 1898—1910. szerkesztője volt és oda, valamint egyéb folyóiratokba főleg az építészetre, iparművészetre és művészeti pedagógiára vonatkozó számos cikket írt.

Fitzgerald (ejtsd: -dzsereld), *Edward* angol író, *1809. †1883. Lefordította Calderon több drámáját, görög klasszikusokat is adott ki. Nevét világhírűvé tette Omar Khayyam perzsa költő *Rubaiyát*-jának átköltése. F. nem értette meg a perzsa szufista poézis misztikus mélységét; Omar keleti motívumait a nyugati népek érzelmeinek megfelelően értelmezte át, de formai szempontból átdolgozása remekmű.

F., *S. J. Adair*, angol író, *1859. Sokat írt a színpadról. Volt színész is. Drámái: *Two Hearts, Rip Van Winkle, Her Answer* stb.

Fitzmaurice-Helly, *James,* angol irodalomtörténetíró, londoni egyetemi tanár, *1858. Különösen a spanyol irodalommal foglalkozott. Jeles műve: *Life of Cervantes* (1892), több kiadást ért: *History of Spanish Litterature.*

Fizély *Ödön,* *1886. Bölcseleti író és evangélikus pap Felsőszelezsényben (Szlovenszkó). A magyar racionalizmus kutatója. Szerkeszti a szlovenszkói *Evangélikus Lapot.*

Flaischlen, *Cäsar,* *1864. †1920., német költő és író. Versköteteiben (*Von Alltag und Sonne, Aus den Wanderjahren des Lebens, Zwischenklänge,* stb.) sok őszinte egyszerűség és meleg bölcseség van. F. nem pózol, magát az életet adja, amit érez és gondol. Regényét is (*Jost Seyfried,* 1905), az élettel való bizakodó szembenézés teszi rokonszenvessé. L. még drámáját (*Martin Lehnhard*). Igazi területe a gondolati költészet, itt közel tud férkőzni az olvasó érzéséhez. F. a modern német költői és művészeti áramlatok egyik reprezentativ folyóiratának, a *Pan*-nak szerkesztője volt. Összes munkái 1921. 6 köt. Róla *Thiess* (1914).

Flake, *Otto,* német elbeszélő s filozófiai író, *1882. Első műveit (*Schritt für Schritt,* reg. 1912; *Freitagskind,* reg. 1913; *Horns Ring,* reg. 1916; *Das Logbuch,* 1917) fegyelmezett s mégis mozgalmas impresszionizmus jellemzi, a későbbiek (*Nein u. Ja,* reg. 1920; *Kaiserin Irene,* dráma, 1921; *Die Simona,* reg. 1922; *Ruland,* reg. 1922; *Der gute Weg,* reg. 1924) egyre erősebb elhajlást mutatnak tartalmukban a filozófia, formájukban az expresszionizmus felé. Filozófiai kísérleteiben az utolsó évek metafizikai s vallásos szükséglete jelentkezik. *Turóczi-Trostler.*

Flamand irodalom. Külön flamand irodalomról csak 1839 óta beszélhetünk, midőn Belgium elszakadt Hollandiától. Mikor a francia nyelvet akarták a flamandokra erőszakolni, felébredt az ellenhatás s megindult a lelkes törekvés, hogy önálló, flamandnyelvű irodalmat teremtsenek. Kiadták a régi klasszikusok munkáit s irodalmi társaságot alapítottak a flamand nyelv és irodalom művelése számára. Az első nagy flamand író Hendrik *Conscience,* aki részint saját kora életét rajzolta, részint Flandria történetéből vette regényei tárgyát. Az első lírai költő *Ledeganck,* aki a francia szellem hatása ellen küzd. Jelentékenyebb írók és költők még: Jan Theodor *Rijswijck,* Jan van *Beers,* Prudens van *Duyse,* P. F. van *Kerckhoven.* Mint drámaés regényíró tűnt ki Damien *Sleeckx* (1818—1901). Jeles regényírók még: Jan Renier *Snieders* (1812—1888), Anton *Bergman* (1835—1874), továbbá Rosalie és Virginie *Loveling.* A költők közül megemlítendők: Julius de *Geyter,* aki egy háromrészből álló társadalmi eposzt írt s a lirikusok: Julius *Vuylsteke,* Mme van *Ackere,* Joanna *Courtmans,* J. M. *Dautzenberg.* A legifjabb költők vezére Charles Polydore de *Mont.*

Flammarion, *Camille,* *1842. †1925., francia író, aki egész életét a csillagászat népszerűsítésének szentelte. Lelkes hirdetője volt a lélekvándorlásnak és annak a hitnek, hogy a földön kívül más égitesteken is élnek emberek. Vannak szigorubb értelemben vett tudományos munkái, mint az *Astronomie populaire* és a *Contemplations scientifiques* és érdekfeszítő fantazmagóriái, mint *La fin du monde,* — *Les merveilles célestes,* — *La pluralité des mondes habités,* *Stella* c. munkája regény a csillagok és a metempszichosis világából. Flammarion műveihez szigorú tudományos szempontból sok szó fér, de érdeme, hogy népszerűvé tette egy igen elvont tudomány ismereteit, még pedig a legélvezetesebb, sőt leggyakrabban költői lendületű stílusban. Magyar fordításban ismeretes művei: *Népszerű csillagászattan, Uránia, Csillagászati olvasmányok, A világ vége, Beszélgetések a végtelenről, Stella, A csillagok világa, Lumen, Csillagos esték, Az ismeretlen és a lelki problémák* (okkultista mű). *Kállay.*

Flaubert (ejtsd: flóbeer), *Gustave,* francia író, *1821. dec. 12. Rouen-ban, †1880. máj. 8. Croisset-ban. Életében nincsenek külső események. Már kisdiák korában írni kezdett, jogi tanulmányait abbahagyta és életét a szó legszorosabb értelmében az irodalomnak szentelte. Visszavonult croisset-i kis házába (Rouen mellett), s mindössze néhány nagyobb utazással tette életét változatosabbá (hazájában, Itáliában, keleten és Tuniszban járt). Benső barátai az öreg George Sand, M. Du Camp, Louis Bouilhet voltak; eljárt néha a Goncourt testvérekhez; tartós viszony fűzte Louise *Colet* (l. o.) írónőhöz; a vele folytatott levelezés igen értékes adatokat tár fel belső életére és irodalmi elméleteire nézve.

F. saját elméleteinek rabszolgája, szinte azt mondhatnók: áldozata volt. Akárcsak a parnasszista költők, ő is hangoztatta, hogy az írónak érzéketlenül és személytelenül kell szereplőivel és azoknak sorsával szembenállnia. Haragudott a »realista« s a későbbi »naturalista« jelszavakra, de elengedhetetlennek tartotta a pontos dokumentációt. A *Mme Bovary* számos részlete az életből van fotografálva; *Salammbó*-hoz helyszínrajzi tanulmányokat végzett, s ehhez is, valamint a *Tentation de St.-Antoine*-hoz és a *Bouvard et Pécuchet*-hez száz, sőt ezerszámra olvasta a könyveket. Legtöbb gondot azonban a stílus okozta neki. Az *egyedül lehetséges, örökéletű, sziklába vésheto formát* kereste minden mondata számára.

Sokféleképen próbálták F.-t az irodalmi iskolák skatulyáiba beszorítani. Egy sokáig népszerű, de teljesen hamis elmélet egyszerűen kettéosztotta magát az írót és modern környezetben játszó történeteit megtette naturalistáknak, az ókori, keleti tárgyúakat romantikusoknak. A valóság az, hogy F. semmiféle iskolához nem tartozik, de alaptermészete romantikus, s ez a belső romanticizmus egyformán ér-

zik minden művén. Hogy az ábrázolás realitása tekintetében a romantikusok által is fölvetett jelszavakat a naturalizmus korának tudóskodó hajlamával tette át a valóságba: az természetének jellegén nem változtat semmit. Különben ez a »naturalizmus« a legnagyobb mértékben megvan »romantikus« műveiben is.

F. legfőbb élménye romantikus élmény: a menekülés vágya az élet szürkeségéből, az átlag-ember, a nyárspolgár gyűlölete, amely általános, ironikus ember-megértéssé fejlődik — és az a pesszimista érzés, hogy a szürkeségből és középszerűségből kimenekülni semerre nem lehet.

Első komolyan vehető műve, a *Novembre* (1842; csak posth. kiadásban jelent meg 1914), romantikus én-regény formájában fejezi ki az írónak egész életre szóló érzését, a körülményekből és önmagából való kimenekülés vágyát, s már e vágy hiábavalóságának, veszedelmes voltának tudatát is. »Milyen meddő bolondság mindez: átkozott a marokszedő lány, ha munkáját abbahagyva felemeli fejét, hogy az utazókocsikat nézze, amint elvonulnak az országúton. Mert mikor ismét hozzáfog munkájához, már selyemről és hercegek szerelméről álmodozik, nem talál több kalászt és hazatér anélkül, hogy aratott volna.«

E néhány sorban már benne van az egész *Madame Bovary*, amely 1856. hagyta el a sajtót és a következő évben egy dörgedelmes ügyészi vádirat jóvoltából vált híressé. E néhány sor — az egész *Novembre*-val együtt — bizonyítja azt, amit F. később írt le egy levelében: »Bovaryné — én vagyok!« Csakugyan: ő maga Bovaryné, akinek lelkiállapotáról egy betegséget neveztek el, a *bovarizmust*. A kis körorvos felesége, akinek szemében Rouen képviseli a nagyvárost, s egy lábszárvédős vidéki Don Juan vagy egy kis közjegyzősegéd a középszerűségből, a közönségességből való menekülést. A regényt úgy is felfogták, mint a romantika ellen írt Don Quijote-t: íme, Bovaryné szörnyű sorsára jut az, aki másnak, többnek képzeli magát, mint ami, s a polgári józanság és az erkölcs keretein kívül akarja teljessé élni az életét. — Igen, Bovaryné sorsára jut. De aki *nem* teszi ezt? Talán követendő példának, szeretnivaló embertípusnak rajzolja F. a korlátolt Bovary doktort, a semmit meg nem értő Bournisien abbét, s a polgári józan ész megtestesítőjét, a halhatatlanul kómikus Homais patikáriust? Gyűlölték-e valaha jobban a nyárspolgárt a romantikusok, mint az »érzéketlen« F.?

A teljes pesszimizmus, a teljes kiábrándultság regénye a *Mme Bovary*. F. pesszimizmusa a romantikusokénál is sötétebb. Azok még láttak kivételes embert, aki gőggel viseli nagyságának tragédiáját. Bovaryné azonban nem »nagy nő«, hiába látta annak még Baudelaire is, aki F. vallomását félreértve, férfi-vonásokat fedezett föl benne. Nem nagy nő, hanem egy igen általános emberi betegség megszemélyesítője. Ha ekörül lehetett valami félreértés, azt eloszlatta az *Education sentimentale* (végl. formájában 1869.) — amely F. személyes élményeiből táplálkozik ugyan, de hangsúlyozottan középszerű, szürke ember története, szürke alapon ... Nem kell kivételes, nagy embernek lennünk, hogy életünk sora — érzelmi nevelésünk — ne legyen egyéb a csöndes kiábrándulások hosszú sorozatánál. Ezt és csak ezt lehet kiolvasni ebből a regényből, amely kevésbé »szenzációs« a Mme Bovarynál, de a modern ember lelkének, ha lehet, még tökéletesebb elemzése.

A *Salammbô*, a karthágói regény (1862), amelyet némelyek úgy tüntetnek föl, mint F. visszalendülését a romantikához a *Mme Bovary* naturalizmusa után: valójában legnaturalisztikusabb műve, az ókorba helyezett naturalista regény. Nem beszélve a vitatható értékű, de mindenesetre nagy fáradsággal összehordott tudományos dokumentációról: emberek helyett szép vagy rút vadállatok szerepelnek benne, amelyek kívánják vagy felfalják, vagy kívánják és felfalják egymást. Az idő- és térbeli távolság nem szépíti meg sem őket, sem sorsukat: borzalom borzalmat követ, enyhítő körülmények nélkül. Ujabb lépés ez a regény a kiábrándulások sorában, a menekülés egy újabb ajtajának bezárulása: nincs menekvés a multban, a messzeségben sem.

A vallásban, az aszkézisban sincs: mondja a *Tentation de Saint-Antoine* (végl. alakja megj. 1874.). Szent Antal látomásainak sorozatában is vannak titkos önvallomások: F.-nek voltak korszakai, amikor aszkéta életet élt a Művészet szolgálatában. Ijesztő tudományos apparátussal vonultatja fel az emberiség vallási hiedelmeit, de sokkal ijesztőbb az a kérdőjel, mellyel az egész mű végződik.

Mi hozhatja hát meg a menekvést, ha a vallás sem? A kérdés egyszerű elintézését egyszer már kigúnyolta F., a »szabadgondolkozó« Homais úr alakjában. Most alaposan végére akar járni a *tudomány* kérdésének. Ismét nem az érdekli, hogy hová, meddig juthatnak el a tudomány héroszai, hanem hogy mit segíthet a tudomány egy átlagos, középszerű emberen; hogyan tükröződik egy Bouvard, egy Pécuchet szűk agyában? Elolvas 1500 könyvet és végigpróbáltatja két kómikus öreg kishivatalnokkal az összes elképzelhető tudományokat. A töredékben maradt *Bouvard et Pécuchet* (megj. 1881) fárasztó és kétségbeejtő képe a kis agyakban tükröződő tudománynak.

F. nagy művei mellett inkább mint stílus-remekek számítanak a *Trois Contes* darabjai: a *Hérodiade*, a *Légende de Saint Julien l'hospitalier* és az *Une âme simple* — az utóbbi modern tárgyú és teljesen fiziológiai alapon rajzolja meg egy »jótét-lélek« cseléd alakját.

Színpadi kísérletei közül egy *(le Candidat)* megbukott, néhány más színre sem került.

F. a XIX. sz. francia regényének legnagyobb formaművésze és legmarkánsabb egyénisége; az érzéketlenség jelszava ellenére a kiábrándulás szörnyű erejű lírikusa.

Kiad.: *Conard*, 1910, 18 köt. Levelezése új kiad. 1922. — Irod.: *Descharmes: F. avant 1857* (1909); *Faguet: F.* (2. kiad. 1906); E. *Seillière: Le romantisme des réalistes, G. F.* (2. kiad. 1914); *Sainte-Beuve: Caus. du Lundi XIII, Nouv. Lundis IV.*; *Baudelaire: L'Art romantique*; *Zola: Romanciers naturalistes*; *Cuvillier-Fleury: Dern. études I.*; *Hennequin: Etudes de critique scientifique* (1890); *Brunetière: Le roman naturaliste*; *Maupassant* (keresztfia és tanítványa!): *F.* (magyarul: Kultura kiad.); *Palante: Le Bovarysme* (Merc. de France 1903 ápr.); A. *Thibaudet: G. F.* (1922); L. F. *Benedetto: Le origini di Salammbô* (1921. A Salammbô körül F.-nak nagy archeológiai vitája folyt Froehnerrel 1862. a Revue contemporaine-ben). — Magyarul: *Ambrus* Z. bev. a *Bovaryné*-hoz (Kl. Regt.) és tanulmánya az *Irod. miniatürök* III. kötetében; *Horváth* J.: *F. G.* (1905); *König* Gy.: *F.* (Olcsó kvt); *Gyergyai* A.: *F.* (Nyugat, 1920) és bev. F. leveleihez; *Benedek* M.: *A francia regény a XIX. században* (75—88. l.). — Magyar ford. megj.: *November (Bodó Pál*, 1918); *Bovaryné* és *Salammbô* (Klassz. rgt., *Ambrus* Z., *Salgó* E.); *Érzelmek iskolája, Szent Antal megkisértése, Bouvard és Pécuchet* (*Nagy írók, nagy írások, Gyergyai, Tóth*); a két előbbi *Lustig* G., utóbbi *Benedek* M. ford. is; *Három mese* (M. kvt., Tevan, Miniatur kvt.); *Levelei* (Docum. Humana, kiszemelte és ford. *Komor* Z. és A., bev. *Gyergyai* A.). *Benedek.*

Flechtenmacher, *Christian*, moldvai jogtudós és író. *1785. † 1843. Az ő nevéhez fűződik a moldvai (görögnyelvű) törvényeknek a mult sz. elején történt modern szellemű átdolgozása. Széchenyi István aldunai munkásságáról s a többi nagy alkotásairól lelkesedve beszél románnyelvű verses és prózai írásokban.

Flecknoe (ejtsd: -nó), angol költő, †1678. Drámáinál és néhány bájos versénél jobban őrzi nevét Dryden *Mc Flecknoe* c. szatirája.

Fleg, *Edmond*, svájci születésű francia író, lirikus és színpadi szerző, *1874. Tanulmányait Gentben kezdte, majd Párizsban folytatta. Zsidó származása különös karaktert ad egész lirájának, amelyben zsidó tradició és bibliai levegő él a legmodernebb formákban. Kiadott különben két zsidó antológiát is. Egyet a középkor költőiből, egyet pedig a középkortól napjainkig. Reprezentáns verskötetei *Ecoute Israel, — Le Mur des pleurs, — Le psaume de la Terre Promise.* Sok hatásos darabot írt (*Le Message, La bête, — Le trouble-fête. — La maison du bon Dieu*). — Legutóbb igen nagy sikere volt *Le juif du Pape* c. drámájának. Shakespeare Macbeth-jéből operaszöveget írt. *Kállay.*

Fleming *(Flemming) Paul*, német költő, *1609. †1640. Költeményeiben a barok keletrajongásának adott kifejezést. Maga is hosszabb időt töltött Keleten, s ott ismerkedett meg az orientális költészettel. Költeményei 1642. *Teutsche Poemata* c. jelentek meg.

Flers (ejtsd: fleer), *Róbert de*, francia író, az Akadémia tagja, *1872. A legügyesebb és legünnepeltebb francia vígjátékíró, *Meilhac* és *Halévy* hagyományainak folytatója társszerzőjével, *Caillavet*-vel (l. ott). Legutóbb Emmanuel *Arène* és Francis de *Croisset* voltak társszerzői.

Fletcher (ejtsd: fleecser), *John*, angol drámaíró, l. *Beaumont.*

F. *Giles* és *Phineas*, angol költők, *1588. †1623. *1582. †1650. Együtt dolgoztak, testvérek voltak s J. *F.* unokatestvérei. Giles volt a tehetségesebb, az ő műve a *Purple Island*, allegórikus leírása az emberi testnek és léleknek.

Fleuret (ejtsd: flöre), *Fernand*, *1884. francia író, lirikus és essayista, legutóbb színpadon is kísérletet tett *La Célestine* című 3 felvonásos szatirájával, melyet Roger *Allard*-ral együtt írt. Reprezentáns verskötete a *Friperies.*

Fleuron, *Svend*, *1874. Dán író, a természet szépségeit és örömeit festi színes, derülthangu regényeiben és elbeszéléseiben (*A lenyügöző vadon*).

Fleyner *János*, *1893., költő. Művei: *A trubadur énekel* (versek), *Notturno* (renaissance-dráma), *Torzó* (dialogus a művészetről).

Flodoard, frank krónikás és költő, *894. †966. Számos latin költeménye közül nevezetes a hexameterekben megverselt *Krisztus élete. Annales* és *Historia ecclesiae Remensis* c. két krónikája, a X. sz. történetének igen fontos forrásai. A magyarok kalandozásairól többször is megemlékezik.

Floire (vagy **Flore**) **et Blancheflor** (ejtsd: floár (flór) e blaansöflór). Francia kalandosregény a XII. századból. Két változata maradt fenn (kiadta E. du *Méril*, 1856). Szerzője ismeretlen. Előadása végtelenül bájos. Gyermek-hősnőjét, Blancheflort, egy babiloni emir száz társával együtt a »szüzek tornyába« záratja; színesen leírt fantasztikus kalandok után Floire behatol hozzá és kiszabadítja.

Florian, *Jean-Pierre Claris de*, francia író, *1755. †1794. Legtöbbet érő munkái az 1792. megjelent mesék (*Fables*). Gyöngéd, erényes, optimista pásztortörténeteket írt (*Estelle et Némorin*) vagy dolgozott át (*Galatée*, Cervantes nyomán). Szalónvígjátékaiban ugyanez a naiv, édeskés optimizmus szólal meg. A *Don Quijote*-t is átdolgozta.

Florilegium (lat. = a gör. *anthologia* = a virággyüjtés szóval) azoknak a gyüjteményeknek a neve, melyek régi írók műveinek a lényegét kivonatokba foglalják össze. Az irodalomban ma rendesen költeménygyüjteményekre használják a F. vagy az *anthologia* nevet. Prózai szövegek gyüjteményeire ujabban a *breviarium* elnevezés honosodott meg (l. ott). *Szimonidesz.*

Florus, *Publius Annius*, Hadrianus korában élt afrikai származású történetíró, rétor és költő. Munkái: *Bellorum Romanorum libri II.* (Római háborúk 2 könyve), lényegileg panegirikus, amelynek hőse

maga a megszemélyesített római nép. Stílusa költői, szellemes, előadása lelkes, de dagályos ; történeti szempontból megbízhatatlan. A középkori krónikások bőven használták. Szónoklattani irataiból csak csekély töredékek maradtak fenn ; több maradt ránk apró csípős, szellemes, játékos, kedves verseiből, amelyek friss és tehetséges költőnek mutatják. *Révay.*

Florus (840 után) néhány pompás, latinnyelvű vallásos költeményen kívül megragadó elégiát írt a tudomány és irodalom siralmas helyzetéről *(Querela de divisione imperii*= Siralom a birodalom felosztásán).

Flygare-Carlén, *Emilia*, svéd írónő. *1807. †1892., számos regényével óriási népszerűséget szerzett nemcsak Svédországban, hanem külföldön is. Legértékesebb művei a *Rosen på Tistelön* (A tistelszigeti rózsa) c. csempésztörténete (1842). *Enslingen på Johannesskäret* (A johannesszigeti remete) 1846. és *Ett köpmanshus i skärgården* (Egy tengerparti kereskedőház) 1859. c. regényei. A valóságot írja le és a nyugati Svédországban a tengermelletti Bohuslän tartomány az élénk, lebilincselő cselekmények kerete. A parti lakosság köréből való jól rajzolt alakot friss tengeri hangulat veszi körül, amelybe azonban az akkori rémregényekből átvett vonásokat is belékever. Ötven regénye közül csak *En natt vid Bullarsjön* (Egy éjszaka a Bullartónál) 1847. tendenciózus. *Lindberg.*

Fodor *Árpád*, *1871. Iró, tanár, az *Állatvédelem* c. folyóirat szerkesztője. Sokirányú munkássága különösen az állatvédelemre, antialkoholizmusra, Faludi Ferenc életére és munkásságára, a büntetőtörvénykönyv reformjára és a szabadoktatásra terjeszkedik ki.

F. *Ferenc*, magyar geografus, egyetemi m. tanár, *1887., a gazdaságföldrajz művelője. Főbb művei : *Magyarország gazdaságiföldrajza* (1924). *Általános gazdaságföldrajz* (1925), *Magyarország gazdaságföldrajzi térképe.*

F. *Gyula*, *1890. 1921 óta az *Uj Idők* h. szerkesztője. Számos elbeszélése, kritikája és zenei tanulmánya jelent meg magyar és külföldi folyóiratokban. Mint zenekritikus működött a Független Magyarországnál, Hétnél és ezidőszerint az Esti Kurirnál. Több regényt és zenei könyvet írt és fordított.

F. *József*, *1898. Lirikus, az Est körül csoportosuló új költők legkimagaslóbb tehetségei közül való. Nem tartozik az Ady utáni kor epigónjaihoz, nem utánzó, gondolatban, hangban, stílusban egyaránt újszerű és eredeti. Ösztönös költőisége elementáris erővel szólaltatja meg igaz és őszinte átérzéseit. A fiatal generáció egyik legtöbbet ígérő tagja.

F. *László*, *1896. Iró és ujságíró. Vígjátékaival *(Navarrai Margit, A jószivű asszony)* és költői regényeivel *(Fuvolás férfi, A zúgligeti varázsló)* már korán magára vonta a figyelmet. Ujabban nagy közönség-sikert aratott *Dr. Szabó Juci* c. könnyed vígjátékával. Hasonló sikerre törekszik új regénye : *A pesti éjszaka.*

Fofánov, *Konsztántin Mihájlovics*, orosz költő, *1862. †1911. Öt kötet költeményt írt s bár versei művészi értékűek, a közönség nem szerette.

Fogarasi *Béla*, tanár és bölcsészeti író. *1891., a bölcseleti objektiv idealizmus egyik első magyarországi hirdetője. Nagyszámú, szakfolyóiratokban megjelent tanulmányában főleg az ismeretelméleti rendszerek logikai elemzésével, a szellemtörténet módszertanával és a marxizmus és bölcseleti idealizmus összeegyeztetésével foglalkozott. Önállóan megjelentek : *Konzervativ és progresszív idealizmus, Marx filozófiája.*

F. *János*, *1801, †1878. Magasrangú biró volt, de mindig nagy kedvvel foglalkozott nyelvészeti tanulmányokkal. *Czuczor* Gergely társaságában szerkesztette *A magyar nyelv szótárá*-t. (6 kötet.)

Fogarassy *Mihály* *1800. †1882. A papi pályán az erdélyi püspökségig emelkedett. A *Szent István-Társulat* megalapítója és első igazgatója volt.

Fogazzaro (ejtsd : -cczaro), *Antonio*, *1842. †1911. Verga után talán a modern olasz irodalom legnagyobb regényírója. Nagy munkásságot fejtett ki az okkultizmus terén, de egyúttal buzgó, vallásos ember is volt. Összes munkáin érezhető ez az ingadozás Ég és Föld között. *Miranda* c. verses novellájával tűnt föl legelőször, később inkább prózát írt. Filozófiai tanulmányai túlnyomóan zavarosak, de mindig nagyon őszinték. Regényei közt a *Piccolo Mondo Moderno* és *Il Santo* a modern olasz regényirodalom két remeke. Az előbbit a modern Olaszország legszebb regényének tartják a kritikusok. Az olasz szabadságharc idején játszódik, cselekménye nem nagyfontosságú, de ebben is, mint Manzoni műveiben, inkább az alakok megrajzolása és a stílus tiszta szépsége emelendő ki. Világfelfogása az volt, hogy az ember kell, hogy minden művét Istennek szentelje, mert csak így találhat ezen a földön békességet, amelyet más útakon hiába is keres : a Fájdalom regényírója volt F. (Magyarul megj. Miranda, Kis emberek régi világa, A szent, Daniele Cortis, Leila.) *Widmar.*

Fógel *József*, *1884. Történész, tanár. Művei : *Quomodo Wladislaus II. . ., Velencei diplomaták Budán, II. Ulászló udvartartása, Bohuslaus Lobkovic.*

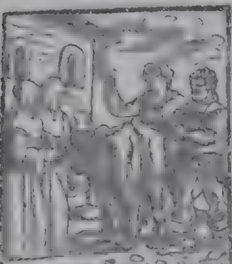
Fokozás. Valamely fogalom több rokonértelmű s egyre erősebb árnyalatú szóval való kifejezése.

Pld. *Megy, fut, rohan* a számüzött . . .

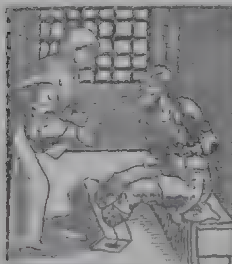
Folcacchieri *(Folcacchiero dei)*, olasz lirikus, †1260. táján, a szicíliai költői iskolának toszkánai követőihez tartozik.

Folengo, *Teofilo*, álnevén *Merlino Cocai(o)*, olasz burleszk és »makarónikus« költő *1496. †1544. Benedekrendi szerzetes volt, de izmos egyénisége, életerős világbölcsesége állandó konfliktusban volt a rendi szellemmel és a vallásos elvekkel. 1524. levetette a szerzetesi csuhát és a fiatal Orsini gróf mellé ment nevelőnek, de nemsokára megint visszakívánkozott

a rendbe, és miután három évig vezekelt, fel is vették ujból. Vallási tépelődésének és lelkiismereti aggályainak képe a *Chaos del Triperuno*, prózával vegyes olasz és latin nyelvű fantasztikus, szimbolikus költemény saját tévelygéséről és megtéréséről. Kis eposza, *Orlandino*, a romantikus költészet egyik kedvelt hősének, Rolandnak gyermekkorát beszéli el humoros, burleszk hangon. F. a lovagi eposzoknak olasz földön amúgyis megtépázott tekintélyét már előbb kikezdte, főmunkájában, az olasszal kevert latin-(»makarónikus«) nyelvű hexameterekben írt *Baldus*ban, melyet 1517 óta mindig bővített kiadásokban bocsátott közre; az utolsó átdolgozás, 25 énekre kibővítve, 1530. készült el. *Baldus* groteszk karrikatúrája a lovagi eposzoknak. Hőse, Baldo, a vitéz Rináld sarja. F. végigkergeti Baldusát a lovagregények képzeletében megteremtett összes kalandokon, varázslók, boszorkányok, csodalények között, egészen a pokolig. Nyelve a klasszikus latinnak ép úgy paródiája, mint tartalma és szelleme a romantikus hősi eposzoknak. F. a makarónikus költészetnek mondhatni klasszikus mestere; ennek a hibrid, torz nyelvnek olyan hajlékonyságot és kifejező erőt tudott adni, hogy ha a lovagi ideológia varázsának megtörésében nem is illeti meg osztatlanul a dicsőség, ezért a nyelvi teljesítményért, és azért a virtuozitásért, amellyel a nyelvhez a belső stílust is megteremtette, a renaissance változatos költészetében külön hely illeti meg az elsők között. A makarónikus nyelv egyébként már a középkori tréfás kolostori irodalomban is ismeretes volt; tudatosan irodalmivá először a páduai Michele *Odasi* tette (1490); de csak F. az, akinél a nyelv szelleme a költeményét annyira fedi, hogy az olvasót a groteszk humor élvezetében nem zavarja a klasszikus nyelv persziflázsának benyomása. F. egyéb makarónikus munkái: *La Zanitonella*, parasztidill, népies ekloga, Zanina és Tonello szerelmi története; *La Moschea* a legyek és hangyák harca (a Béka-egérharc mintájára) és néhány epigramma. L. *A. Luzio*, Nuove ricerche sul F. (1889). *Honti.*

Folengo egy XVI. sz. kiadásából

Folengó egy XVI. sz. kiadásából

Foley (ejtsd: -li), *Charles*, francia író, *1861., igen termékeny elbeszélő, aki nevét az *Echo de Paris*ban megjelent novelláival és kritikáival tette ismertté. Igen sok regényt írt a legváltozatosabb témakörben. Vannak társadalmi, pszichológiai és történeti regényei, sőt akad szélsőségesen romantikus és fantasztikus is, mint *Le roi des neiges*, amely a XV. sz.-beli Skandináviát írja le, vagy a *Vendée*, amely huszonkét, tragikus erővel megírt novellát tartalmaz; az *Histoire de la reine de Bohème et de ses sept châteaux* fantasztikus, *Un trésor dans les ruines* viszont humoros regény. Művei azonban érdekességük ellenére sem igen jutnak el külföldre. *Kállay.*

Folgore, *Luciano*, olasz költő, *1888. Egyike a legjobb futurista költőknek. Törekvése a tiszta líra. Épen ezért műve csupa hasonlatokból áll. Abban a percben, amikor meglátja az alakot, a hasonlatot is meglátja, amelyet reá alkalmaz. Művei között említendők *Canto dei motori* (A motorok éneke, szabadversek, 1912); *Ponti sull'oceano* (Hidak az óceánon, 1914); *Città veloce* (Gyors város, 1920); *La città dei girasoli* (A napraforgók városa) regény. (Róma, 1921). *Widmar.*

Folgore da San Gimignano. XIII. századbeli olasz költő, az epikureus életöröm költője, akinek szonettjeiből érdekes kortörténeti képek bontakoznak ki, főleg a mulatós nemes ifjúság életéből.

Folio. A papirosívek kettéhajtásából keletkező könyvalak, mely rendesen 45 cm.-nél magasabb. Az ilyen könyveket foliánsoknak, másodrétüeknek nevezik.

Folklore, a. m. »néptan«, voltakép az, amit a nép tanít, a népnek ősi tudása, szóhagyománybeli öröksége. Igy nevezik a legtöbb országban a népköltést és magát ama tudományt is, amely ezekkel az örökölt szájhagyományokkal foglalkozik. Az angol megjelölés azért vált világszerte általánossá, mert ott kezdődött — 1846. — a F. tudományos művelése és ma is ott áll legmagasabb fokon. Magyarul népköltéstannak nevezhetjük, mindazt beleértve, ami valóban népi, nem iskolás eredetű szájhagyomány, magát a magyar nyelvet is oly kifejezéseiben, amelyek valami tanulságot rejtenek magukban népünk szellemi életének első kezdetei szempontjából. A F. művelésére, különösen a mesék és más elbeszélő fajta népköltés sikeresebb vizsgálata végett már tevékeny nemzetközi szervezet, a *Folklore Fellows* (F. barátai) működik, amelynek hazánkban is fiókja van. Célja: minden nép hagyománykincsének pontos egybevetése, hasonlítása útján megállapítani az illető hagyomány — mese, ballada, ráolvasás sat. — vándorlásának útját, elterjedését s föltételezhető kezdetleges ősi alakját. L. *Vikár* Béla: *Regős Ének.* (Nyelvészeti Füzetek, 39. sz.) *Vikár.*

Follen, *August Adolf Ludwig*, *1794. †1855., német költő és műfordító. Fiatal korában résztvett a diákok szabadságmozgalmában s fogságot szenvedett. Fő munkái középkori német költemények utánköltései (*Sigenot, Siegfrieds Tod, Tristans*

Eltern). Van két önálló verskötete is *(Freie Stimmen frischer Jugend, Harfengrüsse)* ; lefordította *Tasso* Megszabadított Jeruzsálemét (Frankfurt, 1818) s egy kötet latin egyházi éneket *(Alte christliche Lieder*

Follinusz *Aurél*, szinész és író, *1854. Kedvelt népszinműíró volt, nagy sikert ért el *Náni* és *Rontó Pál* c. énekes darabjaival.

Folz, *Hans*, *1479. †1510. Nürnbergi mesterdalnok. Konvencionális mesterdalainál (kiadta A. L. *Mayer*, 1908), tanító verseinél jelentékenyebbek farsangi játékai (kiadta A. von *Keller)*, amikben együtt találni kora esetlen jó kedvét, nyers és durva közvetlenségét s néhány aktuális problémáját (zsidó kérdés).

Fontainas (ejtsd : -tenasz), *André*, belga származású francia író, *1865. Tanulmányait Bruxelles-ben végezte és itt kezdte irodalmi pályáját, csak később telepedett le Párizsban. Lirikus, regényíró és essayista. Verseit először *Mallarmé* hatása alatt írta, de különös szabad versekben írt költeményei hamar feltárták eredeti egyéniségét. Különböző című kötetekben megjelent verseit *(Le sang des fleurs, — Les vergers illusoires, — Nuits d'Epiphanies, — Les estuaires d'ombre) Crépuscules* cím alatt adta ki. Ujabb kötete *Le jardin des îles claires*. Ez, valamint előző kötetei is a szimbolista irodalom legtipikusabb alkotásai közé tartoznak. Regénye csak kettő van : *L'ornement de la Solitude* és *L'indécis* érdekes könyvek, de stílusuk kissé keresett. Évekig írta a *Mercure de France* képzőművészeti kritikáját. Kiváló esztétikai munkája az *Histoire de la peinture française au XIX siècle.* Mint fordító is értékes működést fejtett ki. Lefordította Thomas *Quincey* műveit és John *Keats* költeményeit. *Kállay.*

Fontane, *Theodor*, *1819. †1898., német elbeszélő. A modern irodalom egyik gyakorlati úttörője : függetlenül minden elmélettől ő teszi meg az első döntő lépést a »költői« realizmustól az impresszionista naturalizmus felé. Anekdotikus balladákon kezdi, de már első kulturtörténeti regényeiben *(Vor dem Sturm* 1878 ; *Grete Minde* 1880 ; *Schach von Wuthenow*, 1883) lemond a műfaj német velejáróiról : a pátoszról és ünnepélyességről, jeléül annak, hogy közelebb férkőzött a háttérhez, környezethez, az emberekhez. Csak a távolságot kell csökkentenie, s nemsokára ott áll, ahol már a korai naturalizmus is közösséget vállalhat nyelvével, életábrázolásának feltételeivel, t. i. a maga korában. Észreveszi a porosz junker, katonatiszt, hivatalnok, nyárspolgár, proletár lelki szerkezetének rejtettebb vonásait, furcsaságait, árnyait, napsütötte részeit s elfogulatlanul nézheti az életet. A sorsfordulatok tényezői közül kikapcsolja a véletlent, a katasztrófákat az események logikájából, az eleve elrendelés új dogmájából származtatja s bátor kézzel nyúl az olyan témakörökhöz is, amiket a realizmus csak óvatosan érintett. De mélységben, terjedelemben egyaránt korlátokhoz van kötve. Ott a leggazdagabb, ahol a korlátozást nem kell kierőszakolnia, ahol ez már együtt jár a tárgykörrel, környezettel, emberekkel *(Irrungen Wirrungen*, 1888 ; *Effi Briest*, 1895). Ha mégis áttöri a korlátokat, vagy tágít rajtuk, az új környezetbe (Kopenhága : *Unwiederbringlich*, 1892, a katolikus Bécs : *Graf Petőfi)* is magával viszi megszokott régi környezetének egy-egy képviselőjét, hogy magára ne maradjon. Itt-ott már alkalmazza az élmény és forma közösségének naturalista elvét, még pedig nemcsak párbeszédeiben, hanem elsősorban abban a törekvésében, hogy az impresszió tartalmát gyengítetlenül közölje az olvasóval, hogy a hiányzó egyetemességet a részletek teljességével pótolja. — Műveinek teljes kiadása : *Ges. Werke* (1905—11. 22 köt.) ; jubileumi kiadás (1919 s köv 10 köt.) V. ö. C. *Wandrey : Th. F.* 1919. *Turóczi-Trostler.*

Fontenelle, *Bernard Le Bovier, sieur de*, *1657. †1757., a francia felvilágosodás egyik úttörője. Fiatal korában drámaírással próbálkozik s pásztori verseket ír, nem sok sikerrel. Annál jelentősebb kritikai és filozófiai működése. *Eloges* (Emlékbeszédek) c. művét mély gondolatok, világos stílus és szellemesség teszik remekművé. Az *Histoire des oracles* (A jóslatok története) megjelenése után ateizmussal vádolják a király előtt. E művében kimutatja, hogy a jóslatok csak durva szemfényvesztések voltak. A *Dialogue des morts*-ban (Halottak párbeszéde) a felvilágosodás, a békeszeretet eszméit hirdeti. *Saint-Pierre* abbéval és társaival folytatott vitái már felvetik azokat a komoly társadalmi kérdéseket, melyeket az *Enciklopédia* fejtett ki később. Mint az Akadémia titkára az exakt tudományok fontosságát hirdeti s ő viszi bele a tudományos köztudatba a kisérleti filozófia fogalmát. *Kemény.*

Fonvizin, *Denisz Ivánovics*, orosz író, *1744. †1792. Katalin korának legjobb drámaírója. *A brigadéros* és *A kamasz* (Njedoroszl, 1782) c. vigjátékai mai napig az orosz szinműirodalom legjobb alkotásaihoz tartoznak. *A kamasz* hősei közül néhány (Prosztáková, Szkotinin, Sztárodum) fogalommá vált, ma is minden művelt orosz ismeri s gyakran fordul elő úgy az irodalomban, mint a társalgás nyelvében. *Bonkáló.*

Foote (ejtsd : fut), *Samuel*, angol drámaíró, *1720. †1777. Tragédiái nem sikerültek, de vigjátékainak nagy sikere volt. A Haymarket-színházat vezette. Ujítása, hogy élő személyeket alakított a színpadon ; ezért műveinek egy részét betiltották. Kellemes és szórakoztató művei közt legjobbak : *An Auction of Pictures, The Liar, The Knights, Author, The Nabob.*

Forbát *Sándor*, bakteriológus, költő, *1890. Finom formaérzékről tanuskodó, hangulatos versei : *Játékhajó* ; *A hold árnyéka* ; *Vidéki örökség* c. kötetekbe gyűjtve jelentek meg.

Ford, *John,* angol drámaíró, *1586. †1639. Külön és Dekkerrel s Rowleyval írt drámáival az Erzsébet korabeli irodalom legjobbjai közt foglal helyet. Tárgyköre nem ismeri a humort, a borzalmakat a visszataszítóig fokozza, de költői nyelv, drámai erő, mély gondolkodás társul benne megrázó szenvedélyekkel. Főművei: *The Lover's Melancholy; 'T is Pity; The Broken Heart; Love's Sacrifice; Perkin Warbeck.* *Rózsa.*

F., *Paul Leicester,* amerikai író, *1865. †1902. Regényein kívül igen népszerűek amerikai nagy emberekről (Franklin, Washington stb.) írt életrajzai.

Forgách *Ferenc gróf,* történetíró, *1510. †1577. Történeti munkájában az 1540 és 72 közötti magyar eseményeket tárgyalja. Széles humanisztikus műveltségről tesz tanuságot.

Fóris *Ferenc, Olrokocsi.* *1648. †1718. Vallásos, elmélkedő és jogi műveket írt magyar és latin nyelven. Előbb prot. pap, majd katolikussá lett és Nagyszombatban jogot tanított.

Forró *Pál,* *1884. *Egy diákkor története* c. regényével tűnt fel, amelyben a serdülő kor nemi válságait írta meg. Ezután merésztárgyú regényeivel (*Az erkölcstelen Omár; Bíborhullám; Halkuló vágyak; Kegyetlen asszonyok* stb.) szerzett népszerűséget. A színpadon is szerepelt és számos filmjátékot írt.

Forsslund, *Karl-Erik,* svéd író, *1872. a természetnek, az erdőknek és az állatoknak, valamint szülőföldjének, a Dalarna tartományban fekvő Bergslagnevidéknek lelkes, odaadó rajzolója, *Jungfru-Jan, Djur* (Állatok), *Storgården* és *Storgårdsblomster* (Storgårdeni virágok), *Med Dalälven från källorna till havet* (A Dalfolyóval a forrásoktól a tengerig) c. műveiben. Amellett számottevő költő (*Rymdsånger* = Az űr dalai) és humorista.

Forster, *Edward Morgan,* angol író. *1879. Sokatígérő, eszmékben gazdag regényekkel indult: *The Longest Journey* (1907) és *Howard's End* (1910). Következtek: *The Celestial Omnibus, The Story of a Siren.* Tudós alaposságot friss szellemességgel vegyít. Tanulmányt írt Vergilius Aeneis-éről, s művészi útleírásokat Alexandriáról, Indiáról. Mint regényíró, úgy látszik, kimerült.

Forster *Gyula báró,* író, *1846. Mint a Műemlékek Országos Bizottságának hosszú éveken át elnöke, behatóan foglalkozott a műemlékek védelmének kérdésével. Irodalmunkban hézagpótlóan nagy műve 1906. jelent meg *A műemlékek védelme a magyar és külföldi törvényhozásban* címen. Szerkesztette a *III. Béla magyar király emlékezete* c. díszművet (1900), valamint a Műemlékek Orsz. Bizottsága *Magyarország műemlékei* c. kiadványa (4 köt. 1905—15), amelybe maga is számos történeti tárgyú tanulmányt írt. Legújabb műve *Bercsényi László marsall életrajza* (1926). *Éber.*

Forster, *John,* angol író, *1812. †1876. Kiváló életrajzai vannak Goldsmithről, Swiftről és Dickensről. (Ez utóbbi magyar fordításban is megjelent.)

Fort (ejtsd: fór), *Paul,* francia költő és drámaíró, *1872. Még mielőtt irodalmi nevet szerzett volna, megalapította 1890. a *Théâtre d'Art*-t, amely a naturalizmus válságának pillanatában a francia dráma költői megújhodásának első pódiuma volt. Nemcsak régi költői értékű darabokat mutatott be, hanem egész sereg új drámaírót revelált főleg a szimbolisták köréből. 1894. a Théâtre d'Art-ból alakult az *Oeuvre,* Lugné Poe igazgatása alatt. F. 1895. megalapította a *Vers et Prose* c. folyóiratot, amelyben újra egyesítette a szimbolista irodalmat. Évekig szerkesztette ezt a folyóiratot, amely később a szimbolista irány lassú elhalásával szintén megszűnt. Léon *Dierx* halála után a közönség, az írók és a kritika osztatlan helyeslése mellett őt választották meg 1912. a »költők fejedelmévé« (prince des poètes) s ezt a címet azóta viseli. Mint lírikus egyike a szimbolista irány legtehetségesebb, legmélyebb, leggazdagabb költőinek. F.-nak az a törekvése, hogy teljesen eltűntesse a különbséget vers és próza közt. Folyamatosan, megtöretlen sorokban, rímes összecsengésekkel írt versei gyakran nem egyebek egészen szabályos stanzáknál, amelyek verssorokba törve alig különböznek a parnassienek szigorú mértékkel írt költeményeitől. Később azonban mindinkább eltűnnek nála ezek a különbségek és elhatároltságok és egészen újszerű, a szimbolizmus finomságait és a régi népballada robusztus kifejezéseit egyesítő ritmizált prózája szólamokban, modulációkban gazdag hangszerré válik, fölöttébb alkalmas eszköze lesz annak a hatalmas költői szintézisnek, amely *Ballades françaises* c. alatt kisebb lírai költeményekben Franciaország egész multját és jelenét, a francia föld minden természeti szépségét, sőt végeredményében mindazt a romantikus szépséget, amelyet a legkülönbözőbb népek művészete alkotott, nagyszerű fantáziával egybe foglalta. A *Ballades françaises* közel harminc kötetén kívül újabban néhány romantikus drámát is írt F., amelyeknek tárgyát Franciaország középkori történetéből vette. *Kállay.*

Forteguerri (ejtsd: -gverri), *Niccolò,* olasz költő, *1674. †1735., egyházi tisztségeket viselt Rómában, de szatirikus élű verseiben (*Rime piacevoli*) erős gúnynyal figurázza ki a római kúria erkölcseit, a szerzetesek semmittevését és tudatlanságát. Főműve a *Ricciardetto,* az utolsó burleszk lovagregény, mely méltán sorakozik a *Pulci, Folengo*-féle groteszk karrikaturák mellé, sőt az *Orlando Furioso*nak sem kell szégyelnie vele a rokonságot. Ötletes, jókedvű költemény, a lovagi eposzok egész fantasztikus, csodás felszerelésével; tele tréfával, ötletességgel, ha a mesekitalálásban nem is igyekszik nagy önállóságra. Alakjai mulatságosak; egynémelyik (pl. a pogány *Ferrau* alakja,

aki keresztényné, sőt szerzetessé lesz, de mindig visszaesik a bűnbe) kitűnően sikerült. *Honti.*

Fortnightly Review, angol folyóirat, alap. 1865. Első szerkesztője George Henry *Lewes* volt. Híres pártatlanságáról s az egyéni vélemények bátor hangoztatásáról.

Fortunatus *históriája.* A *Gesta Romanorum* c. elbeszélésgyűjteményből terjedt el a közép korban a kifogyhatatlan erszénnyel rendelkező F. története. A magyar feldolgozás a XVI. században készült.

Fosca, *François,* francia író, *1881. Festőnek készült és első írói kísérletei új festőművészekről szóló tanulmányok voltak, amelyek fiatal revuekben jelentek meg. Első regénye *Monsieur Quatorze* 1922. jelent meg. Ismertebb regényei még *La berlue* és a legújabban megjelent *Dames de Boisbrulon.* Érdekesebb művészeti monografiái a *Peintres français nouveaux* sorozatban megjelent *Marquet, Maurice Denis* és *Bourdelle.* Elismeréssel emlegetik *Bonnard*-ról és *Degas*-ról írt monografiáját is. Magyarúl megjelent *Renoir*-ról szóló monográfiája (1925). Írói működése mellett a festészetnek sem mondott teljesen búcsút. *Kállay.*

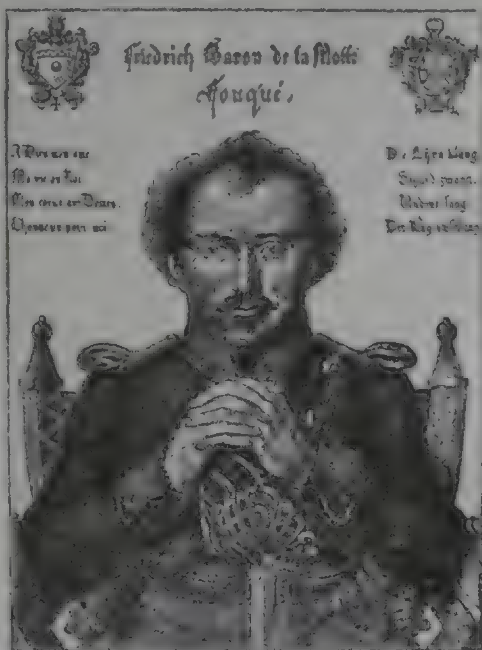
Foscolo, *Ugo,* *1778. †1827. Az olasz irodalom egyik legnagyobb lirikusa. Köztársasági érzelmei miatt igen gyakran szenvedett üldöztetéseket. 1808—1809-ig a paviai egyetemen taníroskodott. 1814., amikor az osztrákok Milanóba vonultak, előbb Svájcba, majd Angliába menekült. Itt váltakozva hol gazdagon, hol szegényen élt. Sok irodalmi folyóiratnak lett munkatársa. Nagy szegénységben halt meg Turnham Green faluban. Leghíresebb műve *I Sepolcri* (A Sírok) c. szabad versekben írt költeménye. Ebben nem a halált énekli meg, hanem azt az isteni buzdítást a jótevésre, amit az élők éreznek, ha a halottakra gondolnak. Híres munkája ezenkívül *Ultime lettere di Jacopo Ortis* (J. O. utolsó levelei), mely azonban nem más, mint Goethe *Werther*jének jó utánzata. *Widmar.*

Foster, *Stephen Collins,* angol költő, *1826. †1864. Száznál több ma is népszerű dalt írt, melyeket ő maga zenésített meg.

Fóti *János* költő, *1893. Fejlett formaművészetről tanuskodó verskötete *Üvegház* címen jelent meg 1921. *Igazgyöngy* c. vígjátékát a Nemzeti Szinház hozta színre.

F., *József,* *1882. Irodalomtörténész. Tanulmányai a Toldi-mondával, a római Attila-legendával, Gog és Mágoggal, Béla kir. névtelen jegyzőjével foglalkoznak. Legjelentősebb munkái : *Az elbeszélő irodalom egyetemes története, A történeti kutatás rendszere.*

Fouqué (ejtsd : fuké), *Friedrich Heinrich Karl de la Motte, báró,* *1777. †1843., a késői német romantika egyik legnépszerűbb költője. Jogi tanulmányokat folytatott, majd porosz katonatiszt lett, részt vett a Napoléon elleni szabadságharcban is. Kiapadhatatlan bőséggel ontotta regényeit, verses elbeszéléseit és drámáit, melyek a német s általában a germán hagyomány világába vezetnek vissza legszívesebben. Az Eddák költői kincséből is tele marokkal merített : drámát írt Sigurdról *(Sigurd der Schlangentöter)* s egyéb északi regényeket és drámákat is : nagy hatású volt a *Held des Nordens* és a *Zauberring,* melynek bonyolult, határtalan messzeségekbe vesző cselekménye a világgermánság eszméjén épül. Ma már nem ezeknek a műveknek végeláthatatlan sora őrzi F. nevét, hanem *Undine* c. romantikus meséje (1811), mely egyike a Meluzina-mesemotivum legkedvesebb feldolgozásainak (a vízitündér embert szeret s maga is emberré lesz, de mikor titka kitudódik, vissza kell térnie a maga elemébe), de a mesén minden naivsága mellett erős a romantikus természetfilozófia hatása is. F. művein a hanyatló romantika szelleme érzik, itt inkább külsőségekben van meg az, ami az igazi romantika éltető lelke ; még a nemzeti-germán eszme is, bármilyen tudatos, inkább csak a szavakban él. Az *Undine* költője mindamellett népszerű költő, meséjéből ketten is írtak operát, E. T. A. *Hoffmann* (F. szövegére) és *Lortzing.* Válogatott művei *Bong*-nál jelentek meg, Berlin, 1908. 3 köt. L. W. *Pfeiffer: F's Undine,* Heidelberg 1903. Erich *Hagemeister : F. als Dramatiker.* Greifswald 1905. Th. *Krämer: Das romantische Ritterepos, bei F.* Münster 1913. *Kecskeméti Gy.*

Fourest (ejtsd : fureszt) *Georges,* francia lirikus, *1867. A fantaisiste csoport tagja. Parodisztikus költeményeket ír. *La négresse blonde* c. verskötetének igen nagy sikere volt, eddig öt kiadást ért. Prózában írt elbeszélései *Contes pour les satyres* cím alatt jelentek meg.

Fournier (ejtsd : furnié), *Alain*, *1886. †1914., fiatalon elhalt francia regényíró. *Le grand Meaulnes* c. regénye a provinciális regény idilli báját és a kalandregény érdekességét egyesíti magában. A regény csodálatos finomsággal rajzolja meg egy vidéki lány titokzatos aspirációit, amelyeknek végül áldozatul dobja nagy nehezen megszerzett boldogságát is.

Fox, amerikai regényíró, *1863. †1919. A Kentucky hegyilakók életét festi regényeiben : *A Cumberland Vendetta*, *The Kentuckians*, *The Trail of the Lonesome Pine*, *The Heart of the Hills*, stb.

Földes *Béla*, közgazdasági író, *1848. Lugoson, 1889-től a budapesti egyetem tanára, 1905—18. az országgyűlési függetlenségi párt nagytekintélyű tagja. Rendkívül termékeny író. Statisztikai, szociálpolitikai, pénzügyi és közgazdasági cikkei és tanulmányai közül kiemelkedik *Társadalmi gazdaságtana* (2 köt., 1893—1894.), az első nagyobb magyar közgazdaságelmélet. Jelentős munkája még *A szocializmus* (2 köt., 1910).

F. *Géza*, polg. isk. igazgató. *1857. Szerkesztette *Benedek* Elekkel a *Nemzeti Iskola* c. tanügyi lapot. Kedvelt ifjusági művei : *Dinka és Darinka* ; *A beszélő arany* ; *A búrok magyar vitéze* stb.

F., *Imre*, *1881. Színműíró. Pályáját Rostand-stílusú verses történeti darabokkal kezdte, de népszerűvé csak hatásosan felépített, bernsteini feszültségekkel és felvonásvégekkel megtűzdelt társadalmi színművei tették. A háború előtti korban nagy sikert arattak a *Császár katonái*, a *Hivatalnok urak*, a *Kuruzsló*. Azóta könnyebb fajsúlyú szellemes vígjátékokat ír a pesti polgári életből *(Halló, Grün Lili, A lányom, Terike)*. Irt kabarétréfákat és egy operettet *(Ezüst sirály)* is. *Feketeország* címen regénye jelent meg. *Juhász A.*

F. *Sándor*, szlovenszkói író, Temesvárott született, filozófiát és jogot hallgatott, részt vett a háborúban, orosz fogságba esett, bejárta Mongoliát és Mandzsuriát, 1920 óta Komáromban lakik. Erős aktivista egyéniség, a kollektiv világrend s a népek szabadságának apostola az irásban. Művei : *Emberország*, versek (Komárom, 1922) ; *Tömeg* (Versek, Komárom, 1923) ; *Én öllelek meg?* ! (Novellák, Komárom, 1926) ; *Uj játékok új szinpadra* (Komárom, 1926).

Földessy *Gyula*, *1874., középiskolai tanár. Irodalomtörténeti és filológiai tanulmányai jelentek meg. Foglalkozott *Arany* és *Petőfi* költészetével ; mindkettőt egy-egy alapvető jellemvonásból igyekezett megmagyarázni. Ezt a szempontot érvényesítette *Ady* Endre költészeténél is, amelynek lelkes híve és magyarázója. Adynak legtöbb kötetét ő rendezte sajtó alá. *Ady-tanulmányok* c. művét 1921. adta ki. *Dóczy* Jenővel szerkesztí az *Ady-muzeumot*.

Földi *János*, *1755. †1801. A rímesmértékes verselés híve volt. Irt költeményeket, verstani és esztétikai tanulmányokat. Tudós is volt ; különösen nyelvészeti és természetrajzi kérdésekkel foglalkozott. Az ú. n. *Debreceni grammatikában* nagy része van F. munkásságának. A debreceni kör tagjai F.-t tekintették vezérüknek.

F. *Mihály*, regény- és drámaíró, *1894. Budapesten. Orvosi pályára készült, de nem kezdett orvosi gyakorlatot, hanem teljesen az irodalomra és az újságírásra adta magát. Már 18 éves korában figyelmet keltett *Peterszilka bácsi* c. novellájával. A novelláról hamar áttért a regényre, első regénye, a *Sötétség*, az élet komor oldalait fogja meg. *Szahara* c. nagy regényében egy magasabb ideálok után törekvő fiatal ember küzdelmeit írja meg családja sötét erkölcseivel, az orosz írókra emlékeztető nyers naturalizmussal, melybe azonban szimbolisztikus és filozófiai hangok elegyednek. *Sándor és Sándor* s *Az élet tolvaja* c. regényeiben a kettős élet problémáját ragadta meg két különböző oldaláról : azét az emberét, aki elveti régi életét és új személyiséget akar szerezni magának új névvel, új életformák között. *Mámorosak* c. nagyarányú regényében izgalmas cselekmény képében mutatja meg az életről alkotott gondolatait. F. nagy komolysággal, a regényírás csúcsaira törekvő ambícióval, határozott, egyéni világfelfogás kialakítására való törekvéssel válik ki a modern magyar regényírók ifjabb nemzedékéből. Novellás könyve : *Valakit szeretni kell*, tanulmányait *Hamlet királykisasszony* című könyvében gyűjtötte össze. *Engem szeress* c. vígjátékát a Magyar Színház mutatta be 1925 őszén. *Schöpflin.*

Fölser *István*, *1838. †1907., magyar matematikus. Értekezéseivel (Műegyetemi Lapok) megindította az ábrázoló geometria magyar szakirodalmát.

Fönns, *Otto C.*, *1858. Dán költő, finom, dallamos, választékos, de azért egyszerű és szívhezszóló lírája igen kedvelt.

Fördős *Lajos*, *1817. †1884. Ref. püspök. Híres egyházi szónok volt. Népszerű vallásos művei közül legjobban el voltak terjedve imakönyvei és egyházi beszédei. *(Buzgóság szárnyain, Egyházi beszédek, Papi dolgozatok gyászesetekre.)*

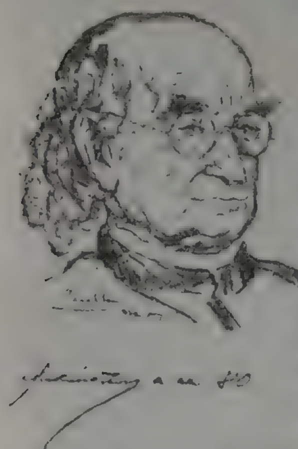
Förster *Aurél*, politikus s író, *1852. A magyar történeti anekdóta legjobb élő mestere. Anekdótái könyvalakban is megjelentek.

Fracastoro, *Girolamo*, olasz költő és orvos, *1483. †1553., egy latin nyelvű tanítóköltemémyével örökítette meg a nevét ; az akkoriban fellépett vérbajt énekelte meg, mint Syphilus pásztornak bűnhődését, amelyet Vénusz küldött rá.

Fragmentum-töredék. Valamely mű csonka maradványa, vagy félbenmaradt nyomtatásu könyv.

Fraknói *Vilmos*, *1843. †1925., történetíró. Középiskolai, majd teológiai tanár, nagyváradi kanonok, végül c. püspök, 1879. az Akadémia főtitkára lett, 1889. pedig alelnöke. Rendkívül nagy irodalmi munkásságot fejtett ki és nagyon sokat áldozott is a tudományos kutatásért ; Rómában a magyar vonatkozású történeti emlékek felkutatására saját költségén történelmi intézetet alapított. Legfonto-

sabb művei: *Pázmány Péter és kora, Martinovics és társainak összeesküvése, Hunyadi Mátyás király élete, Magyarország egyházi és diplomáciai összeköttetései a római szentszékkel, Egyháznagyok a magyar középkorban, A magyar királyválasztások története.* Művelt, alapos, elmélyedő, de sohasem erőszakosan túlzó forráskritika és művészi, plasztikus előadás jellemzik. A leírt korokat és egyéniségeket nemcsak boncolja, analizálja, hanem valósággal átadja a szót tárgyainak s így eleven életet lehel beléjük.

France (ejtsd: fraansz), *Anatole,* *1844. †1924., eredeti nevén Anatole François *Thibault,* francia költő, regényíró és irodalmi kritikus, az Akadémia tagja. Irói pályáját alapos klasszikus nevelés után, egész fiatalon, mint parnasszista költő kezdte. Költeményei *Les poèmes dorés* cím alatt jelentek meg. 1868. igen értékes és szép tanulmányt írt Alfred de Vignyről. 1871. a Lemerre kiadó-cég szerződtette lektornak. 1876. jelent meg *Les noces corinthiennes* c. verses drámája, amelyben Goethe *Braut von Korinth* c. költeményének tárgyát dolgozza fel, s a keresztény aszkézisnek a pogány életöröm felett aratott diadalát siratja. Ezzel végleg búcsút is mondott a versírásnak. Évek hosszú során át működött, mint a *Temps* irodalmi kritikusa. Itt megjelent erősen szubjektív irodalmi kritikáit gyűjtötte össze a *Vie littéraire* négy kötetében. Első nagy regénye, a *Crime de Sylvestre Bonnard,* 1881. jelent meg. Ez egy félszeg, de jólelkű tudós bájos humorral megírt története. France három legjelentékenyebb munkája a *Thais,* a *Rôtisserie de la Reine Pédauque* és az *Histoire contemporaine* négy kötete. A *Thais* érzéki színekkel megírt történet a kereszténység első századaiból, az anachoréták világából, az aszketizmus és az érzéki szerelem küzdelme Paphnutius anachorétának és Thaisnak, a tündöklő görög kurtizánnak bizarr viszonyában. Paphnutiust kárhozatba juttatja a Thais iránt érzett, lappangó, lassankint tudatossá váló vágyakozás; Thais, akit megtérített, üdvözül. A *Rôtisserie de la Reine Pédauque* barok szerelmi történet, Manon Lescaut regényének felmelegítése, az egész azonban csak keretül szolgál Jérôme Coignard abbé eklektikus és szkeptikus bölcselkedésének. Ez az alak, aki egyébként magának a szerzőnek megszemélyesítése s állandó szócsöve szkeptikus filozófiai nézeteinek (*Opinions de M. J. Coignard, Contes de J. Tournebroche*), nagyban hozzájárult France világhírének megalapításához. Az Histoire contemporaine négy kötetének (*L'orme du mail, — Le mannequin d'osier, — L'anneau d'améthyste* és *M. Bergeret à Paris*) középpontjában a szerzőnek egy másik alteregója, Bergeret tanár úr áll, a mulatságosan bogaras tanárnak és a szkeptikus filozófusnak keveréke. Ez a négy kötet a XIX. századvégi Franciaország társadalmának kialakulását, politikai és társadalmi erőtényezőit mutatja be. Szerepel benne a Dreyfus affaire is, amely F.-t, a finom irodalmárt a politikai küzdelem sorompóihoz szólította. Az Histoire contemporaine tehát F. első politikai hitvallása. F. ettől kezdve, mint aktív szocialista, élénk részt vett a politikai életben és az antimilitarizmus és az antiklerikalizmus előharcosává vált. Később még szélsőségesebb álláspontra helyezkedett, anarchista elveket vallott, sőt élete végén a bolsevizmussal is kacérkodott. Politikai állásfoglalásából, minden tradícióval szemben helyezkedő nihilizmusából táplálkoznak történelmi pamfletjei, szatírái és utópiái: az *Ile des Pingouins,* amely a történetírás és különösen a francia történelem gyilkos persziflázsa, a *Sur la pierre blanche,* a multak szatirikus beállítására épített társadalmi utópia és a *Révolte des Anges,* amely a fennálló rend szatírája mellett a forradalmak reménytelenségét is hangoztatja. France műveiben sohasem igazi regényíró, hanem inkább moralista. Még legközelebb áll művei közül a regény igazi típusához, a nagyrészt Flórencben lejátszódó *Lys rouge,* a lelki szerelem lehetetlen voltának leverő bizonyítása és *Les dieux ont soif,* amely a rémuralom drámai jeleneteit dolgozza fel regénnyé. (Ebben is szerepel az epikureus F.-nak egy alteregoja, Brotteaux személyében.) Határozottan filozófiai jellegű munka az *Opinions de Jérôme Coignard* és a *Jardin d'Epicure.* Irt egész sereg novellát is, amelyben részint nagy erudiciója, részint szkeptikus szellemessége csillog. Novellás kötetei: *Balthasar, — Etui de nacre, — Le puits de Sainte-Claire, — Clio, — Crainquebille, — Les sept femmes de Barbe-bleue, — Les contes de Jacques, Tournebroche,* s egy hosszabb lélegzetű, bájos mese: *Abeille. Jocaste, Le chat maigre* és az *Histoire comique* c. kis regényei a materialista F.-t mutatják be. Rendkívül finom lirikus memoárok azok a kötetei, amelyekben gyermek- és ifjúkorának visszaemlékezéseit gyűjtötte össze. Ilyen emlékekből táplálkozik első regénye is: *Les désirs de Jean Servien;* később nyiltabban beszél önmagáról a *Le livre de mon ami, Petit Pierre, Pierre Nozière* és *La vie en fleurs* köteteiben. Van egy szigorú értelemben vett történelmi munkája is: a *Vie de Jeanne d'Arc* két vaskos kötete. F. a világ egyik legnépszerűbb és legolvasottabb írója volt. Kétségkívül nagy író is, akinek szelleme Renanéval volt közeli rokonságban. Filo-

zófiáját sohasem foglalta rendszerbe. Szkepticizmusa derűs, de annál sivárabb pesszimizmusba csapott, majd a szánalomtól és szépségkultusztól enyhített nihilizmusban és a gondolkodás anarchiájában feneklett meg. Elszigetelten állott a francia irodalomban. Nem volt semmi hatása az ifjabb generációra s nem is ismerte fel az újabb jelenségek értékét. Értetlenül és érzéketlenül haladt el olyan egyéniségek mellett, mint *Rimbaud* vagy *Mallarmé*. Semmit sem látott meg a naturalizmusból és a szimbolizmusból. Mint stiliszta és művész azonban a legelsők közé tartozott. 1921. az irodalmi Nobel-díjjal tüntették ki. — Összes műveinek végleges kiadása most folyik Calmann-Lévy-nél, 22 kötet lesz. Utolsó töredékeit kiadta M. *Corday (Dernières pages inédites* d' *A. F.*, 1925. Magy. ford. : *Benedek* M.). Magyarra a *Jeanne d'Arc* és a verses művek kivételével minden munkája le van fordítva, némelyik többször is. Uj, teljes kiadása is készül. — Irod. : G. *Michaut : A. F., étude psychologique.* 5. kiad., 1922., Párizs. *Girardi : La jeunesse d'A. F.* (1925). Magyarul : *Veér* M. : *A. F.* (Mod. kvtár) ; *Brandes : A. F.* (ford. : *Halász* Gy.), Kultúra-kvtár ; P. *Gsell : A. F. beszélgetései* (ford. : *Szirokay* K.) ; *Benedek* M. : *F.-breviarium* ; *Kémeri* S. : *A. F. sétái* ; *J. J. Brousson : A. F. papucsban.* *Kállay.*

Francesca da Rimini-epizód. Dante Poklának V. énekében, a szerelmi szenvedélyért bűnhődők között F. elmondja tragikus szerelmének történetét ; férje csókolódzás közben rajtakapta öccsével, Paolo Malatestával és mindkettőjüket leszúrta.

Francia irány. Mária Terézia uralkodása alatt a Bécsben élő magyar testőrök megismerkedtek a francia irodalommal és filozófiával. *Bessenyei* György vezetésével a közműveltséget akarták emelni és irodalmat teremteni. A XVIII. sz. francia íróit formában és tartalomban követendő mintaképeknek tekintették.Fellépésüket 1772-től számítjuk. Ekkor vált ismeretessé *Bessenyeinek* első színműve. *(Ágis tragédiája).* A testőrírók közül *Báróczi* Sándor és *Barcsai* Ábrahám váltak ki. Itthon francia hatás alatt állottak : *Ányos* Pál és *Péczeli* József. Az irány híveire leginkább *Voltaire* és *Rousseau* művei voltak hatással : mindnyájan a kultúra emelésére, a közízlés fejlesztésére,a demokratikus gondolatok elterjesztésére törekedtek. Legkedveltebb műfajaik : a dráma, a költői elmélkedés, továbbá a politikai és filozófiai gondolatokban bővelkedő regényes elbeszélés. Mestereik műveiből fordítottak is. *Lengyel.*

Francia irodalom. A világ vezető irodalmának teste, a francia nyelv, leány-nyelve a latinnak, amelyet Gallia kelta őslakói a hódító rómaiaktól megtanultak s a világbirodalom bukása után a frank hódítók néhány száz szóval gazdagítottak. A hanyatló római birodalom népnyelve maga is messzejárt már a klasszikus latinságtól ; gallo-kelta-frank ajkakon rövid századok alatt új nyelvvé alakult, amely már az Egyház, a hivatalok és az iskolák középkori, romlott latinságával szemben is külön nyelvnek számított. Ennek a nyelvnek a VIII. sz.-ban észrevehető nyoma van ; a IX. sz.-ból összefüggő emlékei maradtak : a *Strassburgi eskü* (842) és az asszonáncokban írott *Séquence de Sainte Eulalie* 880 tájáról. E században már kialakultak azok a különbségek, amelyek az északi francia nyelvjárásokat (összefoglaló néven a *langued'oil*-t v.*-oui*-t) a déliektől *(langue d'oc,* provençalnyelv) elválasztották. (Ez utóbbi nyelv irodalmát l. *Provençal irodalom* címen).

1. *Középkor.* A középkori F. első századainak történetét erősen megszűkíti két körülmény : az egyik, hogy a tudomány és az Egyház irodalma latin nyelvű — a másik, hogy a népköltészet termékei, mint a középkorban mindenütt, följegyzésre nem méltó, sőt üldözendő, erkölcstelen játék számba mentek. Amikor már nyomát kezdjük találni a népköltészetnek : oly gazdag és változatos, hogy nem kell hiúsággal vádolnunk Gaston Parist, aki sokkal korábbi időkre vezeti vissza egyes népdal-fajták keletkezését. És mintha a néplélek hatását éreznők a XI. sz. közepéről származó *Vie de Saint-Alexis* sirató-énekének poétikus soraiban. Ez az egyébként latinból fordított verses legenda, kalandos meséjével, a középkor legkedvesebb olvasmányai közé tartozott ; újra meg újra átdolgozták.

A nemzeti irodalom jellegét elsősorban a *feudalizmus* adja meg ; nemcsak az ország egyes részein többé-kevésbé függetlenül uralkodó kiskirályok, de az alighogy szülemlőben lévő polgárság s a nép is benne él a feudális világfelfogásban. Ezt a világfelfogást szolgálják ki a vándor *jongleur*-ök (joculatores).

A klasszikus szellem és a formaérzék teljes szunnyadásának ideje ez. A krónikás énekeket, a *chansons de geste*-eket nem ismerjük ős-alakjukban, de ahogy — kibővítve, »modernizálva« — megjelennek előttünk : szárazak, megszerkesztetlenek, s nemzeti elfogultság nélkül bajos bennük művészetet találni.

A nemzeti eposszá vált *Chanson de Roland* érdekes grandiózus tárgya miatt, amely mindmáig foglalkoztatni tudja a fantáziát ; érdekes, mint unikum : hőseposz egy dicsőséges vereségről (ezért is lángolt fel iránta a franciák lelkesedése 1871 után) — és érdekes, mint a feudális világ nagy mozgató-eszméinek, a király iránt való hűségnek, a pogányok ellen vívott harcnak és a lovagi hősiességnek rajza. A XII. sz. elején keletkezhetett, ismeretlen szerzőtől. Első kézirata, amely már kétségtelen változtatások nyomát mutatja, a század végéről való. Hosszabb-rövidebb, (10—30 soros) *laisse*-ekre oszlik, amelyeket valamennyi soron végighúzódó asszonánc fűz össze. (Későbbi feldolgozásokban rímek helyettesítik az asszonáncokat.) Bizonyára inkább a tárgy érdeme, mint a költőé, hogy egyszer-egy-

szer az elfogulatlan, idegen olvasót is megragadja a primitíven, egy-két vonással megrajzolt hősök egyszerű nagysága: a bátor Roland-é, a bölcs Olivier-é, a »virágos szakállú«, mondai alakká fényesedő Nagy Károlyé.

A *Chanson de Roland*, előadásának szárazságában is, ideális oldalairól mutatja be a feudális világot. A többi *geste*, a *Raoul de Cambrai*, a *Geste des Lorrains* ciklusa stb. teljes magától-értődéssel mondja el mindazt, ami az egymás ellen hadakozó, pénzre és birtokra éhes, a királyt sem túlságosan tisztelő főurak életében véres és borzalmas volt. Az epikus költemények *ciklusokká* fonódnak össze, nemzedékeken át kísérve egyes családok sorsát, kibővítve a régebben elhanyagolt részleteket: különösen a szerelemről szólókat. (*A Chanson de Roland* hallgatóinak még elég volt az a néhány sor, amelyben a szép Aude megtudja Roland halálát és meghal...) A ciklusok lassankint felszívják magukba szinte az egész epikus anyagot. Ilyen a királyi krónika — geste royale, — az árulók krónikája (*Doon de Mayence*) stb.

Kifejlődik a foglalkozásszerű író típusa: a *trouvère* eladja költeményeit a jongleuröknek. A hallgató-közönség harcias zordonsága enyhül valamit, nyilván hölgyek is hallgatják a hősi krónikák előadását. A művészi érzék nem fejlődik valami gyorsan, de a külső csinosság érzéke mintha mégis feltámadna. Előbb a rím foglalja el az asszonánc helyét, aztán rímpárok a végigrímelt, egyhangú laisse-ekét; a sorok megnyúlnak, megszületik az alexandrinus, a francia epika és dráma elpusztíthatatlan versformája. Dolgozni kezd a sokáig kordában tartott fantázia: a csodás elemnek, óriásoknak, pogány varázslóknak, keleti szultánoknak és szultán-leányoknak egyre gyakoribb és nagyobb lesz a szerepük;

III. sz.-beli Tristan-kézirat miniatürje

idegen mondai anyagok szűrődnek át az epikába (*Huon de Bordeaux!*) — csak költészet, igazi költészet van változatlanul kevés ezekben a változatos kalandokban

Ha meggondoljuk, hogy a mai olvasóközönség mi mindent megbocsát egy kis *meséért*, nem csodálkozhatunk a világtól és az eseményektől meglehetősen elzárt középkori ember mese-szomjúságán és egyéb esztétikai követeléseinek csekély voltán. A mesébe átolvadó nemzeti epika, amely még mindig némi »hitelesség« igényével lépett fel, kénytelen volt vetélytársakkal megosztani a helyét, mert nem győzött eleget tenni a mese-éhségnek. Mint »hiteles« anyag szerepelt mellette a *keresztes hadjáratok* megszámlálhatatlan krónikája, amely ugyancsak hamar felöltötte a puszta mese jellegét, s ugyanilyen tekintéllyel lépett fel az *antik világ* mondai anyaga, Nagy Sándorról, Trójáról, Aeneasról szóló, végtelenül elnyujtott históriás énekek alakjában. (*Benoît de Sainte-More: Roman de Troie*, 1160 k.) A messze multból és a messze keletről összehordott anyagban itt-ott akad egy-egy gyöngyszem. Ilyen a félig verses, félig prózai (némiképen az operettre emlékeztető) *Aucassin et Nicolette* c. kis szerelmi történet: a keresztény fiú s a szaracén leány históriája, akiket elzárnak egymástól s akik hosszas küzdelmek után egymáséi lesznek; a meglehetősen hasonló tárgyú *Floir et Blancheflor*; *Amis et Amile*, két önfeláldozó, ideális jóbarát története stb.

Kevesebb epikai hitellel, kevesebb tekintéllyel, de annál több költészettel vonult be francia földre a »breton regény«, a *Gaufrey de Monmouth* krónikájából megismert kelta mondavilág: és uralkodott körülbelül a XII. sz. közepétől a XIII. sz. közepéig. Divatossá vált a breton *lai*, ez a lírával vagy bölcselkedéssel kevert, rövid verses elbeszélés, amelynek formájában *Marie de France*, a XIII. századbeli költőnő, oly kedvesen, bájosan mondja el az Artus-mondakörből vett történeteit. Most végre, óriások, varázslók és egyéb csodás dolgok mellett bekerül a francia énekmondák arzenáljába egy újabb, mindennél nagyobb csoda: *a szerelem*, *a szenvedély*, amelyet eleinte nem is emlegettek, aztán a mese naiv általánosságaival szólaltattak meg. *Tristan*... És az állami intézményszerű kereszténység, vagy a mesék varázsló, csodatevő Istene helyét elfoglalja a vallás mély misztériuma. *Perceval*... Természetesen: ezek a megdöbbentő új témakörök nem változtathatják meg egyszerre a francia költők lelkét is. Az anglo-normand *Thomas* 1170 körül keletkezett *Tristan et Iseult*-töredéke, s ennek különböző kiegészítései egyaránt hűsítenek valamit a varázsital áldozatainak nagyszerű szenvedélyén, bölcselkedéseikkel és előadásbeli sablónjaikkal. *Chrétien de Troyes*, aki 1160 körül kezdett írni és 1180 után halt meg, ugyancsak írt egy *Tristan-t*, ez azonban elveszett. Egyéb műveiből: *Erec*, *Lancelot* (ezt más fejezte

be), *Yvain* és *Perceval* (ennek befejezésében a halál akadályozta meg), elég tisztán láthatjuk, hogyan oltotta át franciába az Artus-mondakör szellemét. Az »amour courtois« tankönyvei ezek a költemények, s bölcselkedéseiken nemcsak a troubadour-költészet ismerője, de a klasszikus műveltségű Ovidius-fordító is meglátszik. Mindenekfölött pedig: az okoskodó, logikus francia. A szenvedély bevonult tehát a francia költészetbe, de erősen átalakulva, lehiggadva. *Perceval*-lal, a *Grál* motivumával bevonul a miszticizmus is. Ez sem vész el teljesen Chrétiennél, de inkább jelezve van csak, mint elmélyítve: az elmélyítés már a német költő munkája lesz. Chrétien műve inkább csak életrajza akar lenni az erdő mélyén nevelt s lovaggá fejlődő ifjúnak. Amit sokáig bámultak benne, az a könnyed stílus, a tetszetős okoskodás és a lovagi élet józanul idealizált rajza volt. Chrétien folytatói közt legnevezetesebb az erősen vallásos szellemű *Robert de Borron* (XIII. sz. eleje), a *Joseph—Merlin—Perceval*-trilógia szerzője.

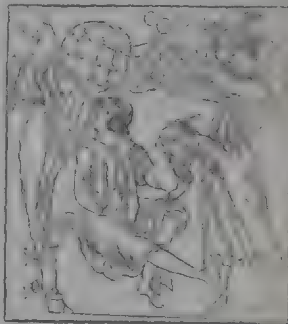
A breton »regények« diadalával egyidejű a *prózai regény* megszületése francia földön. Az első ilyenfajta művek elvesztek; a XIII. sz. eleje óta ismerjük őket. Ujra találkozunk *Tristan*, *Perceval*, a »Grálkutatók«, *Merlin*, *Lancelot* történeteivel. A próza szabadsága növeli a kalandos elbeszélések zsúfoltságát és zűrzavarát.

Ugyanekkor keletkezik a prózai krónika-írás is. Divatja szintén észak felől szűrődik be (*Wace* kanonok, XII. sz.). A XIII. sz. első éveiben diktálja emlékiratszerű krónikáját *Geoffroy de Villehardouin*, ama keresztes hadjáratról, amely Konstantinápolyt keresztény kézre juttatta. Gondosan beszámol nyereségről, zsákmányról, öntudatlanul is hű képét adja a hadbavonult nemes urak lelkivilágának; a *Chanson de Roland* egy vonással megrajzolt ideális alakjai helyett józanul ábrázolt józan embereket látunk. De minden józansága mellett is: Villehardouin tud gyönyörködni Kelet szépségeiben, s ha túlzás volna is a leírás művészének nevezni: érték már az is, hogy szeme és érzéke van e szépségek iránt, s hogy lelkesedve hívja fel rájuk a figyelmet.

Villehardouin memoár-krónikájánál komplikáltabb, a XIV. sz. legelején, *Joinville* műve *Szent Lajosról*. Ebben is megvannak a memoár és a krónika elemei: Joinville is résztvett egy kereszteshadjáratban (1248), ismerte a szent királyt, szentnek és embernek, s krónikájának fő értéke ez a sztereoszkópikus fölvétel, amely a laza és szétfolyó előadásban is az élet elevenségével domborítja ki hősének alakját. Egyáltalán: Joinville jellemképei, környezetrajzai, leírás-csírái már a művészi látás bélyegét hordozzák magukon, primitívségükben is.

Az egész irodalom, amelyről idáig szólottunk, feudális jellegű. A népköltészet lírai és epikus dalformáit, mint már említettük, G. Paris igen távoli időkre viszi vissza; de a népdal nyomait csak egy-egy refrain őrzi, meg egyes formáknak a nemes költők kezén is megmaradt népiessége. Félig lírai, félig elbeszélő forma a *románc* és a *chanson de toile*, a fonás, szövés, varrogatás közben énekelt szerelmi história, refraines versszakokban. A lírai költemények különböző elnevezései részben a formákra vonatkoznak (*ballade, rondeau, virelai*) — részben bizonyos tartalmi sablonra. Az *aube* a boldog szerelmes éjszaka vége, az őr szava, amely elválasztja a titokban együttlévő párt; a *pastourelle*-ben a lovag udvarol a pásztorleánykának; a *jeu parti*—vitatkozás a szerelem kérdéseiről; a *serventois* politikai vagy erkölcsi tárgyú, gyakran szatirikus költemény; a *plaint* sirató ének.

Mindezeket a formákat úgy ismerjük, ahogy a XII. sz. derekától fogva a provençal költők, a *troubadourok* hatása alatt művelték őket. A *courtois* szerelem és általában a nemesi gondolatvagy érzésvilág konvencióival találkozunk a francia *trouvère*-ek lírájában is. A tartalomban alig, vagy egyáltalán nem akad nyoma az egyéniségnek; a formabeli eredetiség szó, tagszámokra, rímelhelyezésekre, strófaszerkezetekre szorítkozik, a megszabott vers-fajtákon belül. A trobadour- és trouvère-költészet közt csak annyi a különbség, amennyi a francia természet józanságával jár együtt. A franciák közelebb maradnak a népi forrásokhoz, mint a provençal költők, nem túlozzák annyira a formai virtuózkodást, a profánoktól elzárkózó, mesterkélt kifejezésmódot. A legrégibb fönnmaradt nevek közé tartozik a trouvère-ek közt *Huon d'Oisi*-é; állítólag tőle tanulta a provençal költészet szabályait *Conon de Béthune* (*1155 k. †1224), a legtermészetesebb hangú trouvère-ek egyike. A konvencionális epekedés helyét nála hűvös, néha gúnyos elmélkedés foglalja el. *Gace Brulé* (XII. sz. vége) híres hajnali dalában is van valami friss közvetlenség. Az utolsó nagy úr, aki a trouvère-költészet mesterei közt szerepel, *Thibaut*, Champagne grófja és Navarra királya, (†1253). Benne érzik már az a tanító, allegorizáló hajlandóság, amely a XIII. sz. elpolgáriasadó költészetét jellemzi. A »polgári« líra ezt az új szint jelenti csak; egyébként az arisztokratikus formákat utánozza. Az északfranciaországi városokban (Arras) alakult *pui*-k sok tekintetben a német mesterdalnokok szervezeteire emlékeztetnek. Eredeti céljuk Mária ver-

Egy Tristan-kézirat miniatürje

ses kultusza, de művelik az összes konvencionális dal-fajtákat, s különösen a szatirikus »sotte chanson«-t.

Allegorikus szerelmi költemény miniatürje

Szatírikus verseivel vált nevezetessé a diákból lett rongyos vándor-költő, a francia lírának Villon-ig legkiválóbb képviselője és emberi mivoltában legérdekesebb alakja: *Rutebeuf* (1230—1280 közt). Uj formákat nem teremtett, de kifejezésre juttatta a rongyosok öntudatát, megszólaltatta a nyomorúságot. Vallásos volt, de hadjáratot indított a hipokrizis ellen. Kortársai közül *Colin Muset* verseiben csendül föl az övéhez hasonló őszinteség.

Az arisztokrácia lassankint háttérbe szorul az irodalomban s helyét az előretörő polgárság foglalja el. A polgári szellem két irányban nyilatkozik meg. Egyik a tudákos és allegorizáló tanítás — a másik a szatira, amelynek nyilai magát a polgárságot sem kímélik.

Tipikusan polgári műfaj a *fableau:* a mindennapi életből vett, vagy inkább a mindennapi élet keretei közé helyezett verses elbeszélés. A *fableau*-k anyaga minden bizonnyal szájról-szájra vándorolt már régen; a XII. sz.-ban kezdték őket írásba foglalni s a XIV. sz. elejéig tart a divatjuk. Tárgyuk igen különböző, de túlnyomó részük az asszonyi hűtlenség, bujaság, álnokság persziflálása. A férj rendesen bárgyú és nevetséges. A hang durva; a bonyodalmat többnyire bottal »oldják meg«. A házassági háromszög harmadik tagja pap, szerzetes, vagy lovag. Ezeket — valamint a parasztot — könyörtelenül csúffá teszi a fableau. Az erkölcsi felfogás nem túlságosan nemes: majdnem mindig az erősebb, ravaszabb, gazdagabb fél diadalmaskodik a gyöngébb, hiszékenyebb, szegényebb félen. A fableau, akárcsak a modern realista író, az életet akarja ábrázolni, költői vagy erkölcsi igazságszolgáltatásra nem gondol. Stílusa igénytelen, egyszerű. Formája: úgy-ahogy rímelő nyolc szótagos vers. Jellemeket nem igen találunk benne, csak egészen általános típusokat. E tekintetben érdekes kivétel jól megrajzolt courtisane-hősnőjével a *Richeut* c. fableau (1159).

Valamivel szélesebb az ábrázolás és a szatira köre a *Róka-regényekben (Romans de Renard)*. Ez az állatmese-ciklus a XII. sz. végétől a XIV. sz. elejéig alakult ki. Összefüggő alakot nem nyert; egyes »ágai« valami közös alap-mese ismeretét teszik fel az olvasóról, de azért gyakran ellentmondanak egymásnak. Az állattípusok túlságosan átlátszó ember-karrikatúrák; az írók gyakran meg is feledkeznek arról a fikcióról, hogy állatokról beszélnek. Különösen később keletkezett részeiben a Róka-regény a feudális epika paródiájának látszik. Erkölcstana kezdettől fogva ugyanaz, ami a fableau-ké: aki bírja, marja.

A *Rózsa regénye (Roman de la Rose)* első részének szerzője, *Guillaume de Lorris* (XIII. sz. első harmada) még a *courtois* szerelem szabályait énekli meg allegórikus tanító költeményében. Az ő kb. 4700 verssorát vagy negyven esztendővel később 18.000 sorral toldotta meg a polgári származású *Jean Clopinel*, akit születése helyéről *J. de Meung*-nek neveztek. A *Roman de la Rose*-nak ez a második része homlokegyenest ellenkezik az elsővel. Tudákos és rendszertelen összehalmozása az ismereteknek; az asszonynak korántsem lovagi, hanem nagyon is fableau-szerű né-

Egy róka-regény illusztrációja.

zése; polgári öntudat uralkodókkal, arisztokratákkal, papokkal és nemdolgozó szerzetesekkel szemben. *Jean de Meung*-ben felcsillan már valami a *Rousseau* természetkultuszából s a természeti törvényekre alapított szociális gondolataiból.

A XIV. sz. — a francia történelem és irodalomtörténet legsivárabb korszaka —

tökéletes csődjét jelenti a feudális költészetnek, de a polgári poézist is elsorvasztja. A kor nemzetközi rablólovag-moráljának öntudatlanul is nagyszerű kifejezője *Froissart* (*1337. †1410 körül) — a lelkiismeretes és naivul őszinte krónikaíró. A líra feltarthatatlanul közeledik a mesterdalnok-formalizmus felé. A mesterségbeli tudás pöffeszkedik a költői ihlet helyén. Tucatjával születnek az *ars poetica*-k. A század tipikus költője Eustache *Deschamps*, több mint ezer moralizáló, oktató »ballada« s vagy kétszáz *rondeau* szerzője. A következő század elején *Christine de Pisan*, a költőnő tűnik fel jámbor, színtelen verseivel; a sokáig nagyratartott Alain *Chartier* (*1385. †1440. és 50 közt) a lovagi líra konvencióit élesztgeti, bár prózai írásaiból kitűnik, hogy tisztán látja a nép szenvedéseit és a nemesség bűneit, hanyatlását egyaránt. Jelentéktelen, de kedvesen megírt témáival igazán üdítően hat e költők után *Charles d'Orléans* (*1391. †1465.).

De valamennyiüket homályba borítja a középkor végének egyetlen nagy költője: François *Villon* (*1431 — nyoma vész 1463 után). Elzüllött diák, csavargó, betörésben és gyilkosságban is részes, kellemetlen közelségből látja az akasztófát, éhezik, tobzódik, szeret, gyűlöl, retteg — tele van életkedvvel és a múlandóság örökké gyötrő érzésével; lidércnyomásként ül rajta a halál, minduntalan elfogja a bűnbánat, siratja elrontott, elpazarolt életét — és rendíthetetlenül hisz Istenben. Villon soha életében nem hallott az egyéniség jogáról, az *én* kultuszáról: de egyéniség, aki korával együtt önmagát is kifejezi. Idáig csak Rutebeuf hasonlítható hozzá; de Rutebeufnél színesebb, érdekesebb, művészibb és emberibb. Az első francia lirikus, akit minden »történeti érzék« nélkül is élvezhet a mai olvasó.

Villon »Ballade des Pendus«-jének egykoru illusztrációja

A prózai irodalomban a XV. sz. folyamán még mindig — sőt egyre nagyobb mértékben — terjednek a kalandos regénnyé formált régi históriás énekek s a breton mondakör prózai átdolgozásai. Ez a gazdag anyag keleti mesékkel is bővül (*La belle Maguelonne*). Mindezek a haldokló lovagi szellem utolsó megnyilatkozásai közé tartoznak. Máig is vitás, hogy Antoine *de la Sale*: *Petit Jehan de Saintré*-je (1456) elkésett kiskátéja-e a lovagi erkölcsöknek, vagy Don Quijote-ja a francia lovagregényeknek? A szerző mindenesetre jól elrejtette állásfoglalását, mert a lovagvilág reális rajza, amelyet könyvéből nyerünk, a mi erkölcsi felfogásunk szerint felháborító — de nem tudjuk, hogy őt felháborítja-e, vagy követendő példa gyanánt rajzolja ezt a világot. Ha igaz, hogy A. de la Sale a szerzője a *Quinze joies de Mariage*-nak is, akkor valószínű, hogy a *Petit Jehan* szatira akart lenni: mert a *Házasélet tizenöt öröme* egészen a fableau-k asszony-ellenes, polgári világnézetét tükrözi vissza. Ez a két mű a reális ábrázolásnak első értékes példája a francia prózában.

A középkor utolsó nagy krónikása, Philippe de *Commines* (*1446 k. †1511 k.) már a renaissance erkölcseit harangozza be művében, de a renaissance művészete és középkori elődeinek megnyerő naívsága nélkül. Krónikáját inkább intelligenciája, széles látóköre teszi értékessé.

A francia *dráma* a középkorban a keresztény dráma közös nyugateurópai útját futotta meg. Az ünnepi istentiszteletek drámai elemei *misztérium*-má bővültek és kinőttek a templom kereteiből. A XII. sz.-ból ránk maradt egy Ádám és Éva bűnbeesését dramatizáló »mystère«, nyolc és tízszótagos versekben. Ugyanebből a korból ismerjük az első »miracle«-t, egy világi költő, Jean *Bodel* művét. A *Jeu de Saint Nicolas* ritmusai változatosak; exaltált részek mellett drasztikusan népies szólamok is akadnak benne.

A XIII. sz.-ból figyelmet érdemel *Adam de la Halle* két profán darabja. A *Jeu Adam (Jeu de la Feuillie)* a költőt magát viszi a színpadra, szatirikus keretben. A *Jeu de Robin et Marion* pásztorjáték. A XIII. sz. végéről maradt ránk az első bohózat *(farce)*. A XIV. sz. közepe táján Passiótársulatok alakultak (confrèries de la Passion) s ezek a papi vezetés alatt álló polgárok, kézművesek színpadra vitték Krisztus Passióját, de életének egyéb részeit is. A XIV. sz. közepén keletkezett a »confrèrie de la Basoche«, a törvényszéki palota írnokaiból és hasonló foglalkozású ifjakból álló színjátszó társaság, s később még egynéhány (les enfants sanssouci stb.).

Arányokban egyre nőttek és számban egyre szaporodtak a szentek életének dramatizálásai. A század végéről negyven *Miracle de Notre-Dame* maradt fönn: kis darabok Mária csodatételeiről. A profán színpad nem termelt említésre méltó darabot. A XV. sz. is csak arányokban való növekedést jelent, művészi fejlődést nem. A gyakran napokig, sőt hetekig tartó misztérium-előadásokban száz meg száz ember szerepelt, s a kiállítás is igyekezett a tömegek fantáziájára hatni. A darabok stílusában a vallásos kenetesség és a durva kómikum keveredett. Legnagyobb sikere volt a század derekán Arnoul *Greban* Passiójának (újabban a magyar Nemzeti Színház is színre alkalmazta). *Orléans*

ostromá-nak az az érdekessége, hogy a nemzeti történelemből, sőt aktuális eseményből veszi a tárgyát.

Ebben az időben már egyformán *mystère*-nek nevezik a bibliai történet, a Passió, a szentek életének dramatizálását. A *moralité* többnyire allegórikus alakok szájába adott erkölcsi oktatás ; a *sotie* dramatizált szatíra, amelyben a *sot* mintegy a conférencier szerepét játssza ; a *farce* komoly darabok közjátékául szolgáló rövid bohóság, a hétköznapi életből vett tárggyal. Legkitűnőbb emléke a XV. sz.-ból származik, ismeretlen szerzőtől. A *Maître Pathelin* egy ravasz, éhenkórász fiskális két kalandját hozza színre : mindakettőben csal, de a másodikban őt is megcsalják. Ez a kis darab frissen érte meg a mai időket.

Maistre pierre
Pathelin

XV. sz.-beli Pathelin-kiadás

2. *Renaissance.* Franciaország is, mint Európának minden országa, Itáliából importálta a renaissance szellemét. Itt is, mint mindenütt, elsősorban a magasabb rétegeken hatolt át ez a szellem. De Franciaország volt az egyetlen hely, ahol a feltámadt klasszicizmus új gyökeret tudott verni az életben és megteremtette a XVII. sz. ragyogó irodalmát.

A francia irodalomban a renaissance akkor jelentkezik, amikor az olasz renaissance már kitermelte a maga reakcióját : a protestantizmust. Ilyenformán a franciáknál egyszerre állapíthatjuk meg a klasszikusok, az olasz közvetítők és a protestáns szellem hatását. E három fontos tényezőn kívül még a középkornak egyes szívós-életű hagyományaival is számolnunk kell.

Az első francia renaissance-költő, Clément *Marot* (*1496. †1544.), még a középkori költészet neveltje. Költeményeiben sok az allegórikus elem és nagyrészt a régi formákba vannak öntve (ballade, rondeau, stb.). De beletanul a klasszikus műfajokba is : ír eklogákat, költői leveleket, epigrammákat stb., s ezekben megnyilatkozik szeretetreméltó egyénisége. Erkölcsei könnyed udvari erkölcsök, gondolkozása protestáns ízű, ennek köszönhetjük zsoltár-fordításait. Átmeneti ember, akit sem itt, sem ott nem tűrnek meg.

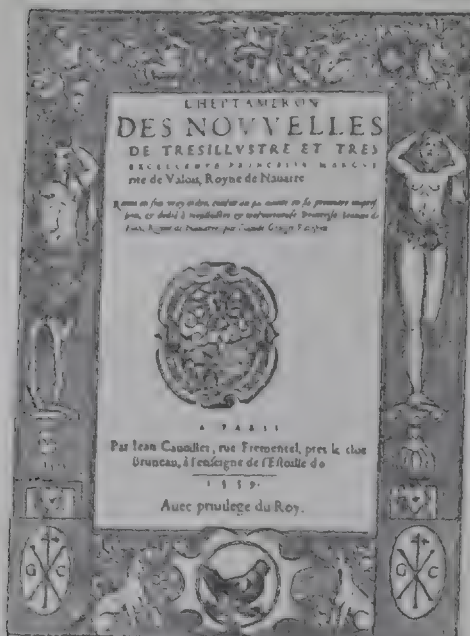
A renaissance igazi, nagy megújhodását egy arisztokratikus, kis társaság hozza meg, tudatosan, szándékosan. Ez a társaság a *Pléiade.* Működésének elvi megalapozása Joachim *Du Bellay* írása : *Défense et illustration de la langue française* (1549). Ez a mű és *Ronsard* különböző előszavai már ellene fordulnak a humanista költészetnek, a nemzeti nyelv érdekében. Tanuljunk a klasszikusoktól, de írjunk a magunk nyelvén. Tanuljunk : a költőnek nemcsak tehetségre, de tudásra is szüksége van. Legyünk őszinték, természetesek : *azért* kell a klasszikusokat utánozni, mert ők tökéletesen látták és fejezték ki a természetet.

A *Pléiade* sok felhasználatlan kincsét szabadította fel a francia nyelvnek. Latin-görög tövű szóalkotásaiból azonban kevés fogant meg. A nemes és nemtelen szavak különválasztásával s az utóbbiak száműzésével majdnem három századig tartó béklyókat is rakott a nyelvre. Hozzájárult a verstani szabályok kialakulásához. A középkori költészet dalformáit háttérbe szorította. Átvette az olaszoktól a szonettet, s a lírát a klasszikus műfajok felé terelte (óda, elégia, stb.). A *Pléiade* két elmélet-írója egyben a kis társaság két legnagyobb költője is. *Du Bellay* (*1525. †1560.) tudákos klasszikus vonatkozásai ellenére is őszinte költő ; Ronsard-ral való barátságát, római élményeit, szülőfaluja (»mon petit Liré«) után való vágyakozását közvetlen melegséggel énekli meg. *Pierre de Ronsard* (*1524. †1585.) századának legnagyobb költői tekintélye, sokszor nehézkes és fontoskodó a mi ízlésünknek, de szerelmi dalaiban és költészetéről szóló verseiben újra meg újra megragadó formába tud önteni két horatiusi gondolatot : az öröm mulandóságát s a dicsőség örökkévalóságát. A *Pléiade* többi költőjét *(J. A. de Baif, Pontus de Tyard, Belleau, Jodelle)* nem igen olvassák már. Rajtuk kívül említést érdemelnek a század költői közül a délfrancia Olivier de *Magny*, az intim óda és a szonett kitűnő művelője ; Louise *Labé*, a szerelmét őszinte lélekkel kifejező költőnő ; és a *Les Tragiques* tragikus szerzője, Agrippa d' *Aubigné*, a karddal-verssel harcoló protestáns, akinek legszebb művei elkésetten jelentek meg a XVII. sz. elején.

A XVI. sz. prózai remekei csupa formátlan remekművek.

François *Rabelais* (1494? †1553?) műve, *Pantagruel* és *Gargantua* története utólérhetetlenül gazdag, zamatos, erőteljes nyelven beszél három óriás-nemzedék kalandjaival kapcsolatban — mindenről. Rabelais a renaissance öntudatra ébredt embere, aki minden oldaláról ki akarja élni és élvezni az életet : evés-ivásban, szerelemben, tudásban egyaránt. Szeret mindent, ami élet és tudás ; gyűlöl mindent, ami e kettőnek ellene szegül. Az ember fejlődjék szabadon s a kellő tudás birtokában *tegyen, amit akar* — ez Rabelais tanítása.

Rabelais művénél is formátlanabbak Michel Eyquem de *Montaigne* (*1533. †1599) *Essai*-i. A visszavonult, szemlélődő Montaigne épen úgy a szabadságot védi,

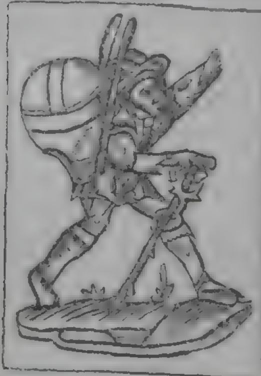

L'HEPTAMERON
DES NOVVELLES
DE TRESILLVSTRE ET TRES
EXCELLENTE PRINCESSE MARGVE-
rite de Valois, Royne de Navarre

A PARIS
Par Jean Caveiller, rue Frementel, pres le cloz
Bruneau, à l'enseigne de l'Estoille d'or
1559.
Avec privilege du Roy.

A Heptameron XVI. sz.-beli kiadása.

mint Rabelais. Fanatikus politikai és vallási küzdelmek idejében a leghathatósabb fegyvert szegezi a fanatizmus ellen: a kételyt. Nem tudhatunk semmit, tehát nincs jogunk máglyára küldeni a másként gondolkozókat. Montaigne is mindenről beszél *Essai*-iben, bőségesen felhasználja olvasmányait, s szkepticizmusa ellenére is meghajol minden olyan igazság előtt, amelynek felismerésére az emberi elmét képesnek tartja.

LEs grandes et

Gargantua; első kiadás

A század többi prózairól közül legnevezetesebbek: Jean *Calvin* (*1509. †1564), aki *Institutiones religionis Christianae* c. művét franciára fordítva a teológia nemzeti nyelvét teremtette meg; Jacques *Amyot*, Plutarchos fordítója (*1513. †1593). Az elbeszélők közül: *Marguerite de Navarre* (*1492. †1549.), aki Boccacciot utánozta *Heptameron*-jában s a körülötte történt érdekes eseteket is feldolgozta; *Noel du Fail* parlamenti bíró (*1520. †1591.), a realisztikus *Propos rustiques et facétieux* szerzője.

A horatiusi értelemben vett szatira legkülönb művelője Mathurin *Régnier* (*1573. †1613.) Eleven típusokat rajzol meg IV. Henrik Párizsából. Kortörténeti tekintetben érdekes a prózai *Satyre Ménippée* (1593).

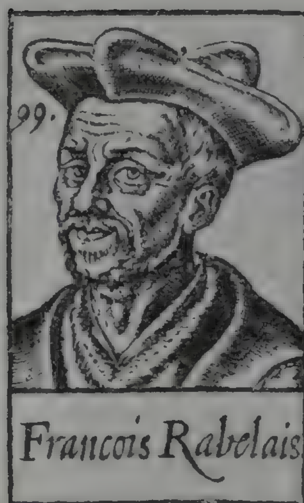
A dráma a XVI. sz. közepéig megmarad a középkori keretek között. A század második felében is élnek még a középkori formák, a zárt színházak kereteihez alkalmazkodva. Ez volna természetes útja a fejlődésnek. De közbejő a *Pléiade* hatása. Fordítani, aztán utánozni kezdik a klasszikusokat — az olaszokon, s az ő bálványukon, a szónokias és moralizáló Senecán keresztül.

Étienne *Jodelle* (*1532. †1573.) nevéhez fűződik az első klasszikus formájú francia tragédia (*Cléopatre captive*, 1552.) Követői közt legkülönbek a retorikus Robert *Garnier* (*1534. †1590.) és a lírai természetű Antoine de *Montchrétien* (*1575. k.†1621.). A tragédia és tragikomédia mellett a *pásztorjáték* is szerepel.

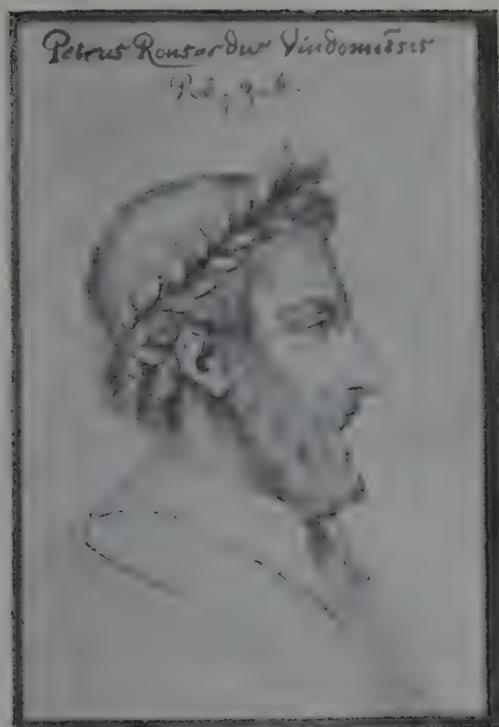
A századforduló körül termékenységével és eleven színpadi érzékével Alexandre *Hardy* (*1570. k.) uralkodik; ír »históriát«, tragédiát, tragikomédiát, pásztorjátékot, mitológiai darabot; fölfrissíti Jodelle és sok más szerző elavult műveit; összesen vagy 700 darabot írt. Hardy nemcsak termékenységével emlékeztet a nagy spanyol szerzőkre, de tudatosan utánozza is őket. Műve érdekes átmenet Jodelle és Corneille között.

3. *A nagy század.* A F. fénykorát, az újklasszikus szellem uralmát, XIV. Lajos dicsőséges idejét sok tényező készítette elő. A XVII. sz. elején meglehetősen zavaros volt a helyzet. A *Pléiade* kibővült nyelvet és gazdag formákat hagyott hátra, megfelelő tehetségű utódok nélkül, akik a nyelvújítás után szükségessé váló tisztító munkát ösztönszerűen el tudták volna végezni. Évtizedekig tartó epigón-korszak következett a renaissance ragyogása után. És a társadalom sem volt még érett arra, hogy virágzó irodalmat termeljen ki magából. Vallási és politikai harcok durvították el a lelkeket. Két belső háború — a Liga és a Fronde közt — félszázad munkájával kellett a társadalom színét-javát megnevelni. A nagy század előkészítése tehát a költők és a közönség nevelése volt. E nevelés három tényezője: Malherbe, a précieux szalónok és az Akadémia.

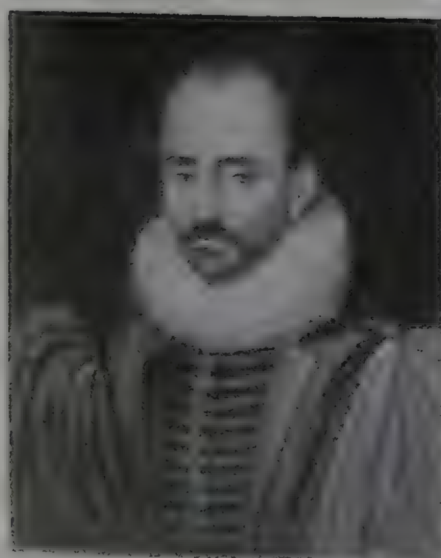
Françaís de *Malherbe* (*1555. †1628.) nem volt nagy költő, csak a szükséges ember a megfelelő helyen. Kommentárjaival, szétszórt tanításaival, szabályosan faragott és gondosan csiszolt verseivel küzdött a formai anarchia ellen. Pontos verstani szabályokat állított fel, s ami a renaissance-költőkkel és utánzóikkal szemben még fontosabb: tiszta, világos, érthető nyelvet követelt, amelynek szavait, fordulatait a *közhasználat* szentesít-

Rabelais

Ronsard

Montaigne

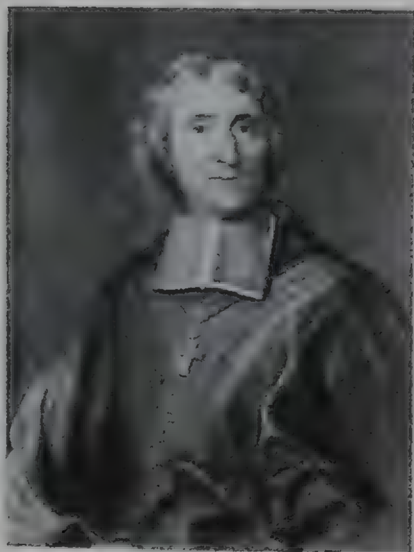
La Fontaine

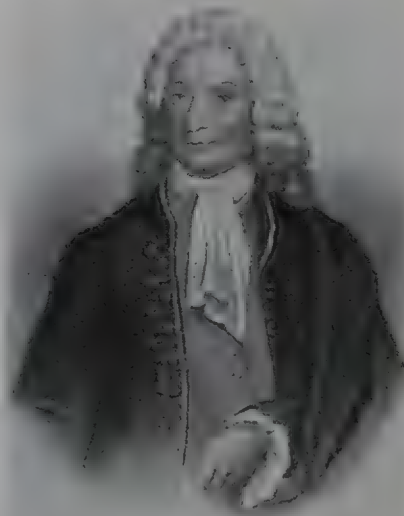
Mme de Sévigné

Boileau

Fénelon

Lesage

heti csak. Malherbe nem félt a »nemtelen« szavaktól, csak az érthetetlenektől. Mint költő nem teremthetett iskolát; követői (*Maynard, Racan*) szintén nem jelentékenyek; de óriási tekintélye a nyelv és a formák kérdésében beláthatatlan hatással volt a század második felére is. A fénykor másik előkészítője, az *Akadémia*, a nyelv tekintetében szintén azon az állásponton volt, hogy a közhasználat adja meg a szavak és fordulatok polgárjogát: ezen az alapon szavazták meg vagy vetették el a francia nyelv nagy szótárába kívánkozó anyagot. Ennek a munkának alapvető részét *Vaugelas* végezte. De a szótár-készítésen kívül volt a Richelieu-alapította intézménynek egy másik szerepe is: tekintélyt adott az irodalomnak, az irodalommal való foglalkozásnak. — A *szalónok* — elsősorban Mme de *Rambouillet* szalónja — egyszerre nevelték az írókat és a közönséget. *Molière* óta nevetséges szinben látjuk a preciozitást, amelyet olasz és spanyol földről ez a szalón telepített át francia talajba. Nehéz megértenünk, hogy a manapság olvashatatlan *Astrée*, Honoré d' *Urfé* pásztorregénye,

Mlle de Scudéry

s az utána következők, Mlle de *Scudéry* végeérhetetlen *Grand Cyrus*-a és *Clélie*-je egy mesterséges és mesterkélt életet tudtak megteremteni, szépen csiszolt udvarlások, ideáliskodó galantériák világát, — egy világot, amelyben mindenki csevegett, elméskedett, udvarolt, sóhajtott, madrigálokat és szonetteket írt vagy hallgatott, ál-görög neveket viselt és így tovább . . . miközben a szalónok tőszomszédságában világpolitikát csináltak és az arisztokrata szalónhősök alól lassan, de biztosan húzták ki a talajt, hogy XIV. Lajosnak már csak trónja körül lebzselő, pillantásait leső udvaroncokkal legyen dolga félelmes, feudális, pártütő urak helyett.

Nehéz ezt elképzelni és még nehezebb irodalmi lecsapódásaiban komolyan venni: de a preciozitás mégis csak a szép szavak, nyájas beszélgetések, finom versikék, elmés levelek kultuszát jelentette, nevelt és csiszolt egy eldurvult társadalmat, s a maga módja szerint idealizmust jelentett nagyon is materiális harcok idején. Ami túlzott és nevetséges vonása volt, az meghozta a maga szerencsés reakcióját: a természetesség kultuszát, *Molière, La Fontaine* és *Boileau* idejében.

A preciozitás egyébiránt nem uralkodott egyedül a század első felében. Volt egy, nem sokkal természetesebb, de a valóságot *másképen* elfacsaró, reálisabb és mégis fantasztikusabb ellenlábasa: a *burleszk* költészet. (*Théophile, Tristan, Cyrano, Saint-Amant.*) Ez a költészet ma valamivel olvashatóbb *Voiture, Benserade, Segrais, Colin, Desmarets de Saint-Sorlin* vagy *Ménage* précieux csinálmányainál. A burleszk írók sokfelé tágítják az irodalom határait. *Cyrano* a filozófiai-fantasztikus államregény felé; *Scarron* a reális regény irányában (*Histoire comique*). Van már nyoma a pásztorregény-ellenes reakciónak is. Charles *Sorel* a *Francion*-ban az első francia pikareszk-regényt írja meg, s a *Berger extravagant*-nal már 1627. (egyelőre túlságos korán) kísérletet tesz az *Astrée* hatásának lerombolására, Cervantes fegyvereivel.

A század első igazi klasszikusa még a preciozitás virágkorában lépett fel. Pierre *Corneille* (*1606. †1684.) sohasem szabadul meg teljesen a précieux fordulatoktól, amelyek oly különösen hatnak ránk tömör és fenséges soraiban.

A preciozitás virágkorában lépett fel, és a drámai formák teljes kialakulása előtt. Első darabjainak írásakor még nem volt szent és sérthetetlen szabály a »hármas egység«. *Mairet* 1634. írta az első, teljesen »szabályos« darabot, a *Sophonisbe*-ot, és Corneille még a *Cid*-ben (1636), amely nem első műve, csak a cselekmény és az idő egységéhez ragaszkodik szigorúan, a helyegységet egy város területére terjeszti ki, s a felvonásokon belül is változtatja a színteret. Meggyőződése ellenére, a külső szabályok tekintélye előtt meghajolva alkalmazkodik később a szabályokhoz, amelyeket az *Aristoteles* tekintélyére támaszkodó *Chapelain* kényszerít rá az írókra.

Érthetetlen volna, hogy egy drámai forma, amely nem a színpad és az élet természetes adottságaiból nő ki, tekintélyek szava alapján hogyan uralkodhatik kétszáz esztendeig (mert épen ennyi ideig tartott a »hármas egység« uralma a francia színpadon) — ha melléje nem szegődnék a »valószínűség« jelszava. Ez a jelszó a francia gondolkozásnak, s a XVII—XVIII. sz. racionalizmusának annyira megfelel, hogy varázsigévé válik. Nem kell elképzelnünk, hogy a felvonásközben hosszú idő telt el; nem kell elképzelnünk, hogy a szereplők egyik városból a másikba mentek át: a közönség fantáziájának ez a tehermentesítése elég arra, hogy két évszázadon át gúzsba kösse az írókat.

Corneille nagyszerűen viselte ezt a terhet, de *teher* volt neki. Corneille alapjában romantikus szellem. A spanyolok hatása

alatt áll — a *Cid* is egy spanyol dráma adaptálása — s a spanyolok szeretik a gazdag, zsúfolt mesét, a színpadra hurcolt összeütközéseket. Corneille is szereti: pályája második felében vissza is tér (klasszikus korlátok közt) a bonyolult meséhez. De mert a történés külsőségeit nem viheti színpadra: a belső eseményeket, a zajos történések lelki előzményeit és visszhangjait kell földolgoznia. És ebből a kényszerűségből fakad igazi nagysága. Hősei desztillált emberek, akikben csak a lelkük mélyén lejátszódó küzdelem fontos. Ez a küzdelem pedig mindig úgy folyik le, hogy az ideál győz a közönségesség kisértő ösztönei fölött. A Cidnek fontosabb a becsület, mint a szerelem, Polyeucte-nek a vallás, mint az élet, az öreg Horatiusnak a haza, mint gyermekeinek élete. Chimene kivételes Corneille alakjai között, mert róla kiderül, hogy lelke mélyén mégis inkább szerelmes, mint kötelességtudó; az igazi Corneille-hősnő a *Polyeucte* Pauline-ja, a *Pompée* Kleopatrá-ja — ezek a női ruhát viselő férfi-ideálok.

Az ifjú Corneille kortársai — *Rotrou, Du Ryer*, stb. — már nem eleven értékek. Richelieu »öt szerzője«, akikkel drámaterveit kidolgoztatta, szintén feledésbe merültek. *Quinault* mint operaszöveg-író nevezetes. *Scarron* vígjátékaival aratott sikert; *Cyrano*-nak *Agrippine* c. tragédiáját érdemes megemlíteni; *Théophile, Tristan l'Hermite* szintén szerepeltek a színpadon; Corneille öccse, Thomas, sokáig népszerű színpadi mesterember volt; de a nagy század roppant színházi terméséből mégis csak három név emelkedik ki: *Corneille, Racine* és *Molière*.

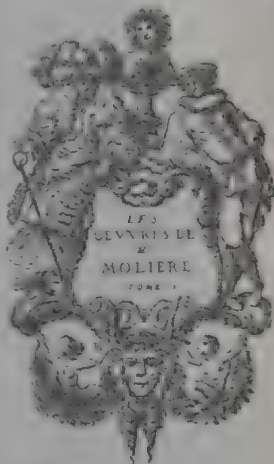
Corneille öregségét saját bukásai mellett Jean *Racine* (*1639. †1699.) sikerei keserítették el. A fiatal tragikus költő első igazi diadalát az *Andromaque*-kal aratta (1667); tíz esztendeig elég gyorsan követték egymást darabjai: *Britannicus, Bérénice, Bajazet, Mithridate, Phèdre.* Aztán őt is elkeserítették különböző intrikák; újult erővel támadtak fel benne jansenista nevelésének emlékei, szigorú erkölcsi elvei. Visszavonult a színpadtól, a királyi történetíró nem neki való munkájába temetkezett (nem sok eredménnyel) s csak Mme Maintenon kérésére írt még két bibliai tárgyú darabot, a saint-cyri leánynevelőintézet számára: *Esther*-t és *Athalie*-t.

Corneille-nek nyűg volt még a klasszikus dráma formája; Racine-nak természetes keret. Racine tragédiáiban szenvedélyek kirobbanását akadályozzák meg a közbejövő külső vagy belső események az ötödik felvonásig. Az elemzés nála még fontosabb, mint Corneille-nél: úgyszólván minden alakjának van egy meghittje, *confident*-ja, aki előtt lelkét kitárja; ez a vallomás retardáló momentum is egyben, mert nélküle máris a robbanásnak kellene következnie. Racine-nál majdnem mindig a szenvedély győz a józan ész, a kötelesség fölött: ezért igazabbak és élőbbek az alakjai Corneille hőseinél. Ezért asszonyabbak is. Szívesebben is választ asszonyhősöket, de férfiai is nőiesek. Stílusán — *Molière* és *La Fontaine* kortársa! — kevéssé látszik már a preciozitás nyoma. Természetes és egyszerűségében is kifejező. Kis szókincsével — 1200 szó — a lélek legfinomabb árnyalatait is megszólaltatja a szerelem szűk és mégis végtelen területén. A szerelem felfogásában ő sem tud egészen kiemelkedni századából; görögjei, akik parókásan mozognak a barok-színpad kulisszái közt, inkább XVII. századbeli előkelő franciák, mint görögök; de túl az epedő galantéria konvencióin: örök emberek is.

Corneille jellemeket, Racine szenvedélyeket analizál; *Molière* együtt cselekszi ezt a kettőt, az arányokat kómikussá szállítva le.

Jean-Baptiste Poquelin, színész-nevén Molière (*1622. †1673.) az olasz komédia konvencionális típusai helyett a típikus jellemzésnek egy magasabb fokát teremtette meg: emberi szenvedélyekkel, aprólékos jellemvonások megfigyelésével teremtette élővé alakjait.

Mért kómikusak Molière hősei? Amért Corneille hősei tragikusak: mert van egy túlságosan kifejlődött, uralkodó jellemvonásuk. Amért Racine hősei tragikusak: mert van egy mindenen uralkodó szenvedélyük. Mert ezzel eltérnek a józan emberiség átlagától — és mert nem oly nagyok, hogy megsirathassuk őket. Aki eltér a többitől, azt a tömeg vagy bámulja, vagy megkövezi (illetve előbb bámulja, aztán megkövezi, aztán esetleg, mint utókor, ismét bámulja) — vagy pedig, ha nem a nagyság irányában tér el: kikacagja.

Molière első teljes kiadásának címlapja

Molière darabjai erre a kacagásra adnak alkalmat a közönségnek. Nevetséges a précieuse, a tudós nő, mert eltér természetes rendeltetésétől. Nevetséges a nemes leányt feleségül vevő paraszt, Dandin; nevetséges a fiatal leányba szerelmes öreg, Arnolphe; nevetséges az úrhatnám polgár, a képzelt beteg, a pénzt öncélnak tartó fösvény, és nevetséges a szalónokban őszinteséget kereső, őszintéskedni akaró Alceste, a Mizantróp . . . Mind csak azért, mert más, mint az átlag-ember, de nem *eléggé* más.

Még ha nem gondolunk is a *Tartuffe* és a *Don Juan* alig leplezett vallásellenes

támadásaira : az ébredező polgári racionalizmus előfutárát kell látnunk Molière-ben, aki azzal lett a világ legnagyobb vígjátékírójává, hogy tragédia-csírákból növesztett dús komédiákat. Molière még együtt dolgozott Corneille-jel az udvar szolgálatában ; polgár-sarjadék is volt mindakettő ; de világnézetük úgy különbözik egymástól, mint az arisztokratáé a kispolgárétól. És a kispolgár elevenebben tudta kifejezni a magáét, mint az arisztokrata.

A Molière ős-francia és ős-polgári kacagásához hasonló csendül ki Jean de *La Fontaine* (*1621. †1695.) meséiből is. A *Fables* (1668-tól) művészi tekintetben halhatatlan remekei a Napkirály korának. Minden egyes mese kerek kis vígjáték, egy-két sorban nagyszerűen megrajzolt díszlettel, természetes, pergő dialógusokkal, jól jellemzett szereplőkkel, akiknek állat-külsőségeit és emberi vonásait egyaránt világosan tudja érzékeltetni La Fontaine. Gazdag, tömör a nyelv, változatos, szabad a verselés, gondos és hosszas munka rejtőzik a kifejezés egyszerűsége, könnyedsége mögött. Klasszikus és élő művészet ez. A felfogás? Akár a »tanulságokat«, akár (ami jóval fontosabb) az alakok beállítását nézzük : józan ember- és világ-ismerővel állunk szemben, akiről hiába tudjuk magánéletének sok bohém vonását, írásaiban csak ideáltalan kispolgárnak látjuk. La Fontaine a takarékos hangya pártján van, aki megszégyeníti a bohém tücsköt ; nem háborodik fel a róka ravaszságán, aki visszaél a holló kétségtelenül nevetséges hiúságával ; szó nélkül tudomásul veszi, hogy a farkas mindig talál okot a bárány fölfalására. Ilyen a világ — sem több, sem kevesebb nincs La Fontaine tanításában. Ezért van igazuk azoknak, akik pedagógiai és erkölcsi szempontokból nem akarják gyermekek kezébe adni : mert arról, hogy milyennek *kellene* lenni a világnak, nem beszél La Fontaine.

Az új-klasszicizmus elméleti összefoglalója Racine, Molière és La Fontaine barátja : *Boileau Despréaux* (*1636. †1711.). Mint költő, szatirákat, epistolákat, pindarosi ódákat és egy kómikus eposzt írt (*Le Lutrin*). Főműve azonban a *l'Art poétique*, amelyben kivégzi a précieux költőket, megállapítja halhatatlan kortársainak értékét, úgy, ahogy az utókor is látja. Boileau költészettana épen úgy, mint Molière és La Fontaine költészete, az igazság, a természetesség és a józan ész pillérein épül fel. Műfaj-elhatárolásai, szabályai inkább károsak voltak a fénykor elmúltával, mint hasznosak. A klasszikusokat, akiket felülmúlhatatlan példaképeknek tartott, és a XVI. sz. nagy költőit, akiket nem szeretett, egyaránt tévesen ítélte meg, s ez a tévedés az oka annak, hogy a természetesség nem jelent nála a mai értelemben felfogott realizmust. Nem hitte el Homerosról, hogy »aljas kifejezésekkel« élt, s nem látta, hogy a klasszikus mitológia természetes lehetett az antik költőknél, de természetellenes keresztény költők műveiben. Kortársai értékelésén kívül az a legjobb a *l'Art poétique*-ban, hogy a szabályok kodifikálója maga sem a szabályokat, hanem a *tehetséget* tekinti a költészet sine qua non-jának.

A klasszikus költők utólérhetetlenségének hirdetése nehezen illett össze Molière és Racine halhatatlanságának megállapításával. Nehéz helyzetbe került Boileau a század végén, a *querelle des anciens et des modernes* idején, amikor a *Perrault*-testvérek azt bizonyították vele szemben, hogy XIV. Lajos százada igenis haladást jelent Augustus századával szemben. Ez a vita a szellemek felszabadulását jelentette az antik nyűg alól. Boileau kénytelen volt nagyjában engedni.

A klasszikus kornak lírája úgyszólván nincs, epikája már a maga korában is halott. *Prózája* ellenben, mint racionalista korhoz illik : csodálatos virágzásba szökken.

Előhírnöke ennek a virágzásnak már a század első felében *Descartes*, a filozófus (*1596. †1650.), aki mintegy alaphangját ütötte meg a fénykor gondolkozásának, s a nyelvet is megteremtette ehhez a gondolkozáshoz, a franciául írt *Discours de la méthode*-dal és *Traité des Passions*-nal. Az első klasszikus prózaíró Blaise *Pascal* volt (*1623. †1662.). Pascal már fiatalon örök nevet szerzett a matematikában és fizikában. Ő kezdte meg az antik tekintélyek lerombolását, a tudomány haladása érdekében. (A tudományban ez a jelszó jogosabb, mint a művészetben vagy a költészetben.) De az exakt tudomány nem maradt középpontja Pascal életének. Korán a jansenisták hatása alá került. *Jansenius* püspök hívei az isteni kegyelemből való üdvözülésnek kálvinista ízű tanítása miatt kerültek ellentétbe az uralkodó egyházzal, szigorú erkölcstanuk pedig a jezsuita kazuistákkal keverte harcba őket. A jansenisták fellegvára a Port-Royal apátság volt, ahol Racine is szerezte görög műveltségét és erkölcsi elveit. A Port-Royal legjelentősebb mesterei : *Arnauld* »doktor« és *Nicole*. Értelmet-nevelő tudás, szigorú és emelkedett erkölcsi felfogás, a logikában és a kifejezés formáiban a klasszicizmus szabatossága : ez volt a Port-Royal szelleme és ez Pascal szelleme is.

Pascal egyik főműve a *Lettres à un Provincial*, amelynek óriási hatása volt a jezsuiták ellen vívott harcban. Erkölcsi jelentősége : az ideálnak, a meg nem alkuvó erkölcsnek szembe-szegezése a gyakorlati kazuisztikával. Pascal örök formát adott polémiájának. Jellemeket, alakokat, cselekvéseket elevenített meg. Prózája rögtönzésnek látszik, holott gondosan keresi a legtömörebb, legplasztikusabb kifejezést. Másik főműve, a *Pensées, a keresztény vallás apológiája* címen tervezett munkájának töredéke, posthumus összeállításban. Az író, a stiliszta ugyanaz itt is, aki a *Levelek*-ben volt, csak magasabbra hangolva. A *Gondolatok*-ban sok van az eljövendő századoknak intellektuális és lelki izgalmaiból. Legjobban megfognak ma

az emberi természetről szóló cikkelyek; az ember helyzete a végtelenségben, az emberi hiúság, az ismeretek bizonytalansága, elvek és erkölcsök relativitása (Pascal sokat foglalkozott Montaigne-nyal). A *Gondolatok* nagy része a vallás kérdéseivel foglalkozik. Az ész, a tudomány nem vezet el Istenhez: a jansenista Pascal magyarázni próbálja azt az előttünk érthetetlen Istent, aki nem akarja, hogy mindenki megismerhesse őt.

Az emberi természetről sokkal kiábrándultabb és megdöbbentő éleslátású vélekedéseket írt le François de *La Rochefoucauld* herceg (*1613. †1680.) *Maximái*ban. Vezető gondolata, hogy minden emberi cselekvés mozgatója az önzés, hiúság, ambició; hogy senkit sem tudunk úgy megcsalni, mint önmagunkat; hogy elsősorban nem is a világ, de önmagunk előtt komédiázunk. Félelmes igazságokat hoz fel az öntudat eldugaszolt mélységeiből. La Rochefoucauld esztendőkig csiszolta Maximáit. Remekei a prózának, közvetlenek, világosak, csattanósak.

Ebhez a stílushoz nem mérhetjük hozzá *Retz* bíboros *Memoárjai*-nak stílusát. De ezek a Memoárok a legérdekesebb regény helyét foglalják el a XVII. sz.-ban. Paul de *Gondi* (*1613. †1679.), akiből később Retz bíboros lett, Dumas-nak való téma. Politikai szereplésének története, saját jelleme, amelynek számító önzése világosan áll előttünk, s a mások jelleme, amit elferdít céljai szerint, de elevenen rajzol meg: érdekes írói munka.

A stílus bája és az egyéniség szeretetreméltósága szerencsésen találkozik össze Mme de *Sévigné* (*1626. †1694.) *Leveleiben*. A levelek címzettje, Mme de Sévigné leánya, csakugyan vidéken élt az urával és örült a párizsi udvar életéről beszámoló leveleknek, de azért annyi *irodalom* mégis van ezekben a levelekben, hogy végigjárták a párizsi szalónokat és mindenütt elragadtatással olvasták őket. A szép levél divatos műfaj volt ekkor: ez tette nagy emberré Guez de *Balzac*-ot is. Mme de Sévigné levelei — épen mert kézről-kézre jártak — nem lehetnek tökéletesen őszinték. Annál bámulatosabb a közvetlenségük, annál bámulatosabb, hogy apró pletykáiban, halvány célzásokkal odavetett jellemzéseiben mennyire él mégis XIV. Lajos korának egész társadalma.

Mme de Sévigné stílusa már a természetesség diadala a preciozitás fölött. A preciozitás halálharangját nemcsak a színpadon húzták meg. *Furetière* jellemző című regénye, a *Roman bourgeois* (1666) *csak azért* is a törvényszéki palota kis jogipatkányainak életét tűzi tollhegyre, irónikus-realisztikus célzattal. Mme de Sévigné jóbarátnője, La Rochefoucauld imádottja, Mme de *La Fayette* pedig a Scudéry-féle légies szerelem helyett a *házasság* problémáival kezd foglalkozni regényeiben. Főműve, a *Princesse de Clèves*, a házasságtörés elől urához menekülő asszony története, nemcsak corneille-i becsületfelfogása miatt érdekes, hanem mert megírásában a *lélektani regény* első reprezentánsának számít.

A kornak óriási regény-terméséből egyebet nem igen érdemes megemlíteni. Nem is ennek tükrében nézegette magát a század vége, hanem egy hajlamainak inkább megfelelő típus-sorozatban, amely mese nélkül magát a jellemet tárta elé. Jean de *La Bruyère* (*1645. †1696.) műve volt ez, a *Caractères* (1687). Óvatos toldaléka gyanánt jelent meg Theophrastus *Jellemrajz*-ainak, amelyeket La Bruyère, a hercegi szolgálatban álló polgár-sarjadék, lefordított és bevezetéssel látott el. Az ő jellemtípusai is görög neveket viselnek, de a XVIII. századvég emberei kívül-belül. La Bruyère azt írja le, amit lát: az udvart és a várost. Vigyáz, hogy egyéni arcképeket ne adjon; a botrányt szimatoló közvélemény úgyis nevet függeszt minden képe alá. Szentenciák, okoskodások és anekdotikus vagy leíró jellemrajzok keveréke a *Caractères*. Irónikusan, keserűen rajzolja az udvari intrikákat, az előkelő emberek apró aljasságait, az előkelőség után szaladó polgárok nevetséges vonásait. Nyelve meglepően gazdag és változatos, mondatai gondosan egyensúlyozottak. Gondolkozása egyben-másban a XVIII. sz. előhirnöke. Ő is megírja a maga *Tartuffe*-jét, *Onuphre* alakjában.

La Bruyère

A XVII. és XVIII. sz. küzd egymással két egyházfejedelem személyében. *Bossuet* (*1627. †1704.) az egyik, *Fénelon* (*1651. †1715.) a másik. Bossuet konzervatív, Fénelon a maga síma módján tekintélyromboló. Bossuet Descartes korának embere; szigorúan dogmatikus alapra tisztán racionális, minden miszticizmustól ment okoskodásokat és tanításokat épít fel; Fénelon-ban misztikus hajlandóságok vannak, s az érzelem, az érzékenység, a természet jóságában való hit, az egyéni hangulatok szabad érvényesülése már Rousseau-t sejteti benne.

Bossuet stílusára a klasszicizmus és a biblia nyomta rá bélyegét. Prédikációiban semmi hatásvadászat. Hercegek, hercegasszonyok fölött tartott gyászbeszédeiben semmi hízelgés. Műveinek egy része a dauphin számára készült, akinek nevelője volt. A *Discours sur l'histoire universelle* a Gondviselés szerepét bizonyító, de adataiban a tudomány színvonalán álló világtörténelem. A harcos Bossuet legjellemzőbb műve a protestánsok ellen írott, adatokkal, idézetekkel túltömött *Histoire des variations des Églises protestantes*, amely a protestáns tanok fejlődésével, változá-

sával szemben döntő érv gyanánt tünteti fel a katolicizmus változatlanságát.

Fénelon írásainak egyrésze ugyancsak a neveléssel függ össze. A *leányok neveléséről* érdekes és új gondolatokban gazdag könyvet ír, s király-nevelő államregénye, a *Télémaque*, feudális tendenciái mellett is rokonszenvesen szólaltatja meg a béke szeretetét, a szegények és nyomorultak iránt érzett szánalmat. Irodalmi és művészi tárgyú írásaiban *(Dialógusok, Levél az Akadémiához)* szeszélyesen keverednek reakciós és forradalmi gondolatok. Szabadabb utakat nyit meg a kritika előtt és — talán öntudatlanul — megkezdi a XVIII. sz. formaromboló munkáját.

4. *Az ész és az érzékenység százada.* A XVIII. sz. tönkretette mindazokat a művészi formákat, amelyeket XIV. Lajos kora a tökéletesség csúcsára emelt. Tönkretette, nem forradalmi, romboló szándékból, sőt a legbuzgóbb igyekezettel, hogy a nagy elődök nyomdokain haladjon. Tönkretette, mert a művészi formák lelki alap-építménye megváltozott. A XVIII. sz. részben természetes továbbfejlődése volt az előző sz. racionalizmusának. Ez a racionalizmus már a XVII. században megölte a lírát ; most a dolgok rendje szerint meg kellett ölnie a többi költői formára — versre — szoruló műfajt is. A XVIII. századnak nemcsak komolyan vehető lírája nincs egészen *Chénier*-ig, nemcsak epikája üres és száraz, de verses tragédiája is bölcselkedő, szónokias, költőietlen ; verses vígjátékírói elvont jellemvonások logikus elemzésével töltik ki darabjaikat. Másrészt meg reakciója elődjének ez a század. Második felében a századós ész-kultusz meghozza a maga ellenhatását ; a civilizáció, a fejlődés, a felvilágosodás, a »filozófia« jelszavaival szembeáll az őstermészet, a naivság, a hit, az emberi jóság, az érzékenység jelszava. Egyik épen olyan romboló hatással van a XVII. sz. világnézetére és művészi formáira, mint a másik. *Voltaire*, a folytatás, és *Rousseau*, a reakció, egyformán döngetik a régi épület alapjait. Öntudatlanul, akaratlanul, sőt egymással ellenkező dolgokat akarva : előkészítői a szociális — és végrehajtói a művészi forradalomnak. Itt az utóbbi érdekel csak bennünket : a költői műfajok bukása és a próza kifejező-területének hallatlan megnövekedése.

Az esztétikai romboló-munka már a századforduló körül megkezdődik. *Fontenelle*, Corneille unokaöccse, elegáns gesztussal félreháritja az esztétikát ; neki nem a szépség, hanem az »igazság« fontos, s az *Histoire des oracles*-ban (1687) már az új század hangját hallatja : nyiltan a csodákba vetett hittel, alattomban a kereszténységgel akar leszámolni. *Bayle*, aki egyébként nála is kevésbé művésze a formának, *Dictionnaire philosophique et critique*-jában (1697) megírja a szkepticizmus és a türelmesség bibliáját az egész XVIII. sz. számára. *Saint-Pierre* abbét nem is vehetjük írószámba, de ő veti fel az emberszeretet, a gyakorlati reformok, az *örök békét* szolgáló nemzetközi intézmények eszméit. A *haladás* gondolata sem alszik el többé a *querelle des antiques et des modernes* óta. Egyik képviselője, *La Motte-Houdar*, sajátságos módon — Voltaire-rel keveredik vitába ; Voltaire kénytelen a *józan ész* és a *haladás* bajnokával szemben a tragédia verses formáját védelmébe venni. (És Voltaire-nek, *ekkor*, nincs igaza : saját verses tragédiái szólnak ellene. Ebben a korban csakugyan nem volt jogosultsága a versnek : nem született — és talán nem is születhetett — költő, aki jogosultságot szerezzen neki.) A verses tragédiát Voltaire-ig legnagyobb sikerrel *Crébillon* — rémdrámái képviselték. Voltaire sikereitől nem látta a XVIII. sz., hogy a tragédia meghalt ; pedig megvolt már az utódja is : az érzékeny játék, a *comédie larmoyante*. Nivelle de *la Chaussée*-val és *Sedaine*-nel bevonult a polgári élet és polgári gondolkozás a komoly színműbe. *Diderot* meghozza majd a polgári dráma elméletét is.

A vígjáték sem élt igazi életet Molière halála után. A XVII. sz. végén *Regnard*, nagyobbára verses vígjátékaiban, elég ártalmatlan jellemvonások színpadi analizálásával foglalkozott. *Dancourt*, a maga realisztikus látásmódjával, legalább az új század züllött erkölcseinek és felvetődő új típusainak ábrázolása terén tett egy lépést. De az egész korszakból nem él más, csak *Le Sage* (*1668. †1747.) komédiája, a *Turcaret*, a kifosztott uzsorás története, karrikírozott, de lényegükben reális alakjaival. A vígjáték azonban nem lépett Le Sage ösvényére. A század derekán *Destouches* uralkodott, »jellem-elemző« vígjátékaival.

Egészen különálló jelenség a vígjátéknak az a neme, amelyet Pierre de *Marivaux* (*1688. †1763.) teremtett meg. Marivaux nem jellemeket, hanem érzelmeket analizál, nem logikai, hanem lélektani alapon. Főtémája : az öntudatlan szerelem lassú öntudatra ébredése. Egészen új tárgy, mert a XVII. sz. vígjátéka egyáltalán nem törődött a szerelem lélektanával. Molière megírta a szerelmes öreg ember kómikus helyzetét, de fiatal szerelmesei sablónosak ; külső akadályok állnak előttük, s ezeknek legyőzésével vége a darabnak. Marivaux nem ismer külső akadályokat, egyáltalán nem törődik a külső élettel : neki csak az érzelmek körül való tapogatózás fontos.

A század első felének legjobb regényeit *Le Sage*, *Marivaux* és *Prévost* abbé írják. Előbbi a spanyolból átdolgozott *Diable boiteux*-vel, a háztetőket leszedő és minden titokba bekukkantó *sánta ördög* történetével aratja első sikerét ; főműve az ál-spanyol *Gil Blas*, a világ egyik legjobb pikareszk regénye. Sok realisztikus részlet ellenére is általános emberi tulajdonságok ábrázolása ez a regény : látásmódja voltaképen a klasszikusoké. Ellenben Marivaux, akinek darabjai Sehol-országban játszódnak, mint regényíró nagy lépéseket tesz a realizmus felé. A *Marianne* és a *Paysan parvenu* az akkori Francia-

ország életét, gondolkozását rajzolják és M. a környezet kitűnő megfigyelőjének mutatkozik bennük. Lélektani érdekessége ezeknek a regényeknek ugyanaz, ami a M. vígjátékainak: az öncsalásnak, az öntudatból elhessegetett motívumoknak leleplezése. Annál érdekesebb ez, mert mindakettőt a hős maga beszéli el. *Prévost* abbé (*1697. †1763.) kenyérkeresetből összeírt rengeteg művét egyetlen kis regény képviseli a mai olvasó előtt: *Histoire du chevalier des Grieux et de Manon Lescaut* (1731). Egy hamiskártyássá züllő fiatalember és egy javíthatatlanul kacér kurtizán tragikus nagyságig felfokozott szerelmi szenvedélyének története ez. A szenvedély rajza a XVII. századra, a jellem- és környezetrajz a mi korunkra vall ebben a sokszorosan anakronisztikus kis műben.

Hasonló anakronisztikus hatást tesznek reánk *Saint-Simon* herceg (*1675. †1755.) *Memoárjai.* Egy elkésett nagyúr rosszindulatú arcképsorozata abból a korból, amikor már nem voltak igazi nagyurak: XIV. Lajos uralmának utolsó évtizedeiből és a régensség idejéből. Gőgjével elkésett Saint-Simon, fürge kutató-természetével, dokumentum-gyüjtésével s a dokumentumok fölhasználásával megelőzte korát. Irói ambiciói nem voltak; egyéb ambiciók megfeneklése adta kezébe a tollat; történeti forrásnak túlságosan elfogult; de arcképfestő művésznek, aki egy-egy vázlattal »áldozatát« és önmagát is jellemzi — elsőrangú.

Montesquieu (*1689. †1755.) már tipikus képviselője a XVIII. századnak. Abban is, hogy inkább megfigyelő és gondolkozó és csak mellesleg író. A szorosan vett szépirodalomhoz a *Lettres persanes*-ban áll legközelebb. De a (nem egészen eredeti) művészi forma csak eszköz neki, a gondolat szolgálatában. Intézmények, szokások, vallási hitek *relativitását* mutatja meg a Párizsba került perzsák leveleiben. Abszolútnak hitt dolgok relativitására rámutatni: ez a XVIII. sz. forradalmi munkájának egyik legfontosabb eszköze. M. azonban nemcsak rombol: százada hitt az emberi észben, az elméletileg kigondolható és gyakorlatilag végrehajtható emberboldogításban. A Troglodytáknak a Perzsa Levelekbe belészőtt története szorosan összefügg M. történetfilozófiai műveivel. A *Grandeur et décadence des Romains* — szemben a XVII. sz. és különösen *Bossuet* felfogásával — politikai okokban keresi a rómaiak nagyságának és hanyatlásának magyarázatát. Nemcsak az isteni gondviselésről nem beszél, de — ami a legjellemzőbb a XVIII. sz. gondolkozására — a lelki tényezőkkel, a vallással, mint adottsággal sem számol. Ez a mű különben csak előkészület az *Esprit des lois*-hoz. M. főművének rengetegében nehéz vezető fonalat találni. Alapvető gondolata, hogy a törvény az emberi ész megnyilatkozása, alkalmazása; rá van szabva arra a népre, amelynek éghajlata, földje stb. szempontjából megfelel. (Tehát: abszolut törvény nincs.) Sok eszméje: a hatalom megosztása, humanitárius reformok, stb. különféleképen magyarázva, félreértve és elferdítve, politikai hatóerővé vált.

Voltaire, a XVIII. sz. *értelmi* reprezentativ embere, 1694-től 1778-ig élt, tehát kezdetétől majdnem a forradalom kitöréséig együtt lélegzett ezzel a századdal. Mint gyermek látta még XIV. Lajos uralkodásának utolsó éveit, mint serdülő ifjú a régensség bomlott erkölcseit, mint férfi XV. Lajos erőszak és gyengeség közt hánytorgó uralmát s megérte az évezredes hatalmak alapjainak megingását XVI. Lajos alatt. Ellenségei és rajongói szerint nagy része volt ezeknek az alapoknak megingatásában. Az objektiv történetíró nem rakhat (sem dicsérve, sem gáncsolva) ekkora felelősséget egyetlen ember, egyetlen írói vagy filozófiai iskola vállára. Voltaire nem teremtője, csak legjellemzőbb teremtménye a XVIII. századnak. Sikerei, világraszóló tekintélye, a ferney-i kastély zarándokvendégei, s az aggastyánnak halálát okozó mámoros ünneplés mind azt bizonyítják, hogy nem előtte járt korának, hanem kifejezte. A korukat megelőző elméket nem ünnepléssel szokták megölni.

Gúnyversei miatt fiatalon kimenekült Angliába, ahol megismerkedett Newtonnal és az angol felvilágosodás íróival. A racionalista és irónikus természetű francia polgársarjadék boldogan fürdött a polgári szellem hagyományainak megfelelő, metafizikátlan filozofálásban s kezdte hazaküldözgetni a *Lettres philosophiques* sorozatát. Az eltiltott, elkobzott, elégetett írások álutakon ezerszámra özönlöttek az országba, s csak annál nagyobb érdeklődéssel olvasta őket mindenki. Voltaire később is szeretett átlátszó álnevek alatt packázni a francia hatóságokkal. — A *Lettres philosophiques* polgári józansága a verses *Traité de Métaphysique*-nek is jellemvonása. Nem metafizika ez, csak a földönjáró józan ész kézikönyve. Voltaire a jómódú ember kellemes optimizmusával nézi a világot (*le Mondain* c. szatira); ebből az optimizmusból csak a lisszaboni földrengés szörnyű katasztrófája forgatja ki (*Poème sur le désastre de Lisbonne*). Az akaratszabadság kérdésében eleinte az egyház álláspontján van (*Discours en vers sur l'homme*) — de aztán *Lamettrie* materialista filozófiája, s még inkább királyi vendéglátójának, Nagy Frigyesnek potsdami asztaltársasága megváltoztatja nézeteit, s a *Loi naturelle* már determinista költemény. Filozófiai zsebszótárában (*Dictionnaire philosophique portatif*) és megszámlálhatatlan röpiratában egyre hevesebben támadja az egyházat és a vallást: a türelmesség nevében, mint a fanatizmus ellensége. Voltaire erkölcstana nagyobbára negativumokból áll. »Természet-adta, de ki nem nyilatkoztatott« morált hirdet — az egyes vallásokénak relativ voltát ő is kimutatja — s ez a nagy lefaragások után megmaradt morál mindössze ennyi: ne árts másnak, ha nem akarod, hogy neked ártsanak, ne élvezz többet, mint amennyit megbirsz — és légy türelmes, hiszen sem-

miben sem hihetsz annyira, hogy érdemes volna fanatikusnak lenned.

Voltaire filozófiai jellegű iratai közül csak prózájának van a kortörténetin fölülemelkedő értéke: ez a próza mindenütt tiszta, ragyogóan elmés. A vers nem illett természetéhez. Még apró versei — poésies fugitives — élvezhetők, mert csak elmések akarnak lenni. Költői kísérletei belévesznek lelke szárazságába. Hőskölteménye, az *Henriade*, amelyben a csodás elemet allegóriák és álmok helyettesítik, teljesen halott. Tragédiáiért ünnepelték a maga korában, mert fanatizmus-ellenes és hasonló tendenciájú tirádáit szívesen tapsolta a »felvilágosodott« közönség, s mert a klasszikus formákhoz hűségesen ragaszkodó Voltaire legalább a díszletek és jelmezek operaszerű exotikumával, a kalandos mesékkel, regényes felismerési jelenetekkel ellensúlyozni tudta az álklasszikus színpad fölött terjengő unalmat. De ránk nézve már a *Zaïre*, a *Mahomet*, az *Orphelin de la Chine*, vagy vígjátéka *(L'Ecossaise)* csak jellemző irodalomtörténeti adat.

Legmaradandóbbak Voltaire történelmi munkái, kis regényei és levelei. Az *Essai sur les moeurs* egész világtörténet, Bossuet-ellenes alapon: Voltaire szerint a világ haladása egyes nagy emberek érdeme. Nagyszerűen írta meg XII. Károly svéd király kalandos életét, azzal a tendenciával, hogy a hódítás vágyából kigyógyítsa az uralkodókat. A *Siècle de Louis XIV*-ban az abszolut monarchia mellett foglal állást; a Napkirálynak csak az volt a hibája, hogy sokat háborúskodott és túlságos befolyást engedett az egyháznak; de azért uralkodása fölülmulja Nagy Sándor, Caesar és a Mediciek uralmát, felhasználván ezeknek eredményeit is. »Az *emberi ész* általában tökéletesedett alatta«.

Regényei közül legkülönb a *Candide*, halhatatlan pasquillus a Leibniz-tanította optimizmus ellen. Záró-mondatát (»cultivons notre jardin«) talán szabad így értelmezni: »a világ igenis rossz, de tegye meg mindenki a maga kötelességét és ne törődjék a világ rosszaságával«. A *Candide* vitriólos iróniája és ellenállhatatlanul elmés prózája, trágárságoktól sem rettegő szókimondása jellemzi V. többi kis regényét is, amelyek többnyire az erkölcsök, szokások, intézmények relativitását élezik ki fantasztikus vagy kalandos keretben (*Micromégas, Zadig, L'ingénu*, stb.).

Levelezése tekintélyes részét alkotja hosszú élete roppant munkásságának. Több mint tízezer levele maradt fenn. Ezekben úgy vigyázott prózájára, mint aki tudja, hogy az egész világnak ír. Ragyogóan szellemes, megvesztegetően kedves, szeretetreméltóan harapós.

Voltaire sem igazi filozófus, sem igazi költő nem volt, de olyan prózaíró, amilyen egy ha születik egy században.

A lángész bélyegét kevésbé viseli magán, de gondolkozásával és sokoldalú munkásságával még nála is jellegzetesebb szülöttje a századnak egy vidéki késes fia, Denis *Diderot* (*1713. †1784). Sok apró filozófiai értekezés s egy kenyérkeresetből írt pornográf regény után 1749. adta ki első igazán nevezetes írását: *Lettre sur les aveugles*. Ebben eljut addig a merész konkluzióig, hogy az erkölcsi fogalmakat az érzékszervek determinálják.

Életének főműve az *Encyclopédie* szerkesztése (1750—72). Ennek a műnek köteteiben öltött testet az, amit a XVIII. sz. szellemének nevezünk. Ez a kor hitte, hogy a maga lábán állva megtalálhatja az abszolút igazságot. Az Enciklopédia nemcsak tudást, de világfelfogást is akart adni az olvasónak. Óvatosan bár, de ellentétbe állította a tudományt a vallással s a kezdődő természettudományos világnézet ifjúi mámorában kielégítő, megdönthetetlen választ vélt adni minden kérdésre. Az egészen a *haladás* gondolata húzódott végig.

Diderot szerkesztőtársa egy ideig *D'Alembert* volt; a kitünő matematikus írta meg az Enciklopédia híres Előszavát, a tudományok osztályozását, keletkezésének és fejlődési lehetőségeinek áttekintését. Melléje és később (amikor D'Alembert visszahúzódott a harc elől) pótlására, Diderot csatasorba állította korának minden nevezetes »filozófusát«. Igazi filozófusnak nem sokat nevezhetünk közülük; *D'Holbach* legalább rendszerbe tudta foglalni kortársainak metafizikátlan, racionalista gondolkozását; *Condillac* az eszméket az érzéklésekből származtató szenzualizmusával hatott századára. A többiek is nagy munkával tágították a felszabadulásért küzdő emberi gondolat kereteit, anélkül, hogy maradandó értékekkel töltötték volna ki ezeket a kereteket.

Diderot és társai sem a vallást, sem a metafizikát nem veszik komolyan. Az utóbbiból mindazt elvetik, ami a tapasztalás körén kívül esik s a tudománynak, a jólétnek hasznára nincs . . . vagyis mindazt, ami metafizika. »Egészség es filozófia« szerintük: a tények ismerete. A vallást nyiltan nem támadhatják, de azért az egész Enciklopédia ügyes, ravasz vallásellenes polémia.

Magának Diderot-nak rendszerbe foglalható filozófiája nincs. Világnézetének lényege kétségtelenül a materializmus *(Rêve de D'Alembert)*. Erkölcstana: a természet követése. Istentől lassan, fokozatosan szakad el; végső álláspontja, a »deizmus« már csak gyakorlati okokból leplezett atheizmus.

Gondolatai elszórtságukban is érdekesek; nemcsak századát fejezik ki, de a XIX. sz. sok gondolatának megsejtése is ott van bennük. (A technika és a term. tud. jelentősége, Lamarck és Darwin fejlődés-elmélete, kísérleti módszer, stb.) Enciklopédiájába írott cikkei közül nagy figyelmet érdemelnek az egyes mesterségekről szólóak is: a különböző műhelymunkákat maga figyelte meg, hogy képet adhasson róluk.

Sokoldalú írói és esztétikai munkásságából ki kell emelni dráma-elméletét. Drá-

mált kevésbbé: ezek (*Père de famille, Fils naturel, Est-il bon? est-il méchant?*) elég gyönge hordozói elméleteinek; csak az utolsónak lélek- és erkölcstani felfogása érdekes — mert még mai nap is merész kisérlet színpadra hozni olyan alakot, akire az író nem akarja egységesen irányítani a közönség rokon- vagy ellenszenvét. Diderot, az elmélet-író, látta korának lélektelen, álklasszikus tragédiáját, látta az iskolás »jellemvígjátékot«, látta mindennek elavult és hazug voltát és látta az új lehetőségek sarjadását az angol színpadon. Angol példák nyomán bizonyította a tragédia és komédia közé eső új műfajok, a polgári tragédia, a komoly komédia (»középfajú dráma«) létjogosultságát. Tragikus hős nemcsak király lehet, hanem polgár is. A dráma mozgatója pedig nemcsak a szenvedély, hanem a társadalom vagy a család által megszabott kötelesség is lehet. Ebből a helyes alapelvből kiindulva jut el Diderot ahhoz a túlzott következtetéshez, amely egyoldalúságában a »jellemvígjáték« egyoldalúságát egyenlíti ki: hogy a társadalmi vagy családi állapot (*condition*) fontosabb a jellemnél. Részletkérdésekben sok kitünő megjegyzése van, amelyek mind a drámaírás és színielőadás realizmusát szolgálják s e konvencióktól lenyügözött korban nagy haladást jelentenek (szaggatott beszéd a tirádák helyett stb.). A drámát az erkölcs szolgálatába akarja állítani és valósággal megadja az ifjabbik Dumas tézises drámájának programját.

Egyéb elméleti írásai közt nevezetesek még a *Salon*-ok: ezekkel a képkiállítások ismertetésének műfaját teremtette meg. Kissé túlságosan irodalmi szemmel nézi a képek *tartalmát*, de azért látja festői tulajdonságaikat is. A híres *Paradoxe sur le comédien* azt a máig is vitatott kérdést tárgyalja: szabad-e a színésznek *érezni* a színpadon? Érdekes lélektani fejtegetések és példák után nemmel válaszol. A színésznek át kellett élnie az érzést, megtanulnia megnyilvánulásait és nyugodtan eljátszania, amit megtanult.

Az elbeszélő Diderot legkitünőbb sajátsága: színes, eleven, drámai stílusa, mely sietős pongyolaságában is magával ragad. Regénye, *Jacques le Fataliste*, keretbe fűzött novellák, anekdóták gyűjteménye. *La Religieuse* tendenciózus, de igazi érzéstől átfűtött történet egy kolostorba kényszerített leány szenvedéseiről. Legjobb műve, az egész századnak egyik legkitűnőbb alkotása a párbeszédes formájú *Neveu de Rameau*, amelyet *Goethe* fordításában ismert meg először a világ. Két Diderot áll itt egymással szemben, a lehiggadt bölcs és a fiatal, mozgékony morál-felforgató. Az élősdi Rameau-unokaöccs alakja nemcsak típus, de hihetetlen erővel megelevenített egyén is. — És végül, Diderot emberi mivoltának teljes megismerése kedvéért, meg kell emlékezni barátnőjéhez, *Volland* kisasszonyhoz írt leveleiről, amelyekben közvetlenül, őszintén mondja el életének minden külső-belső eseményét.

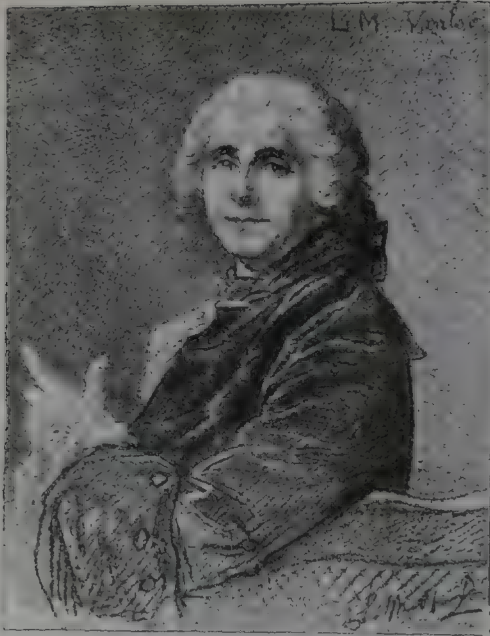
Idáig csak racionalista ábrázatát láttuk a XVIII. századnak. Másik arca: az érzelmek, a szenvedélyek kultusza, a természet jóságának hirdetése és a természethez való közeledés — tudományos eszközökkel vagy megérzéssel, vagy mindakettővel egyszerre.

Már a század első felében akad moralista, aki a ker. felfogással ellentétben jónak ismeri el a természetet, tiszteli az ösztön és a szenvedély alakjában és hisz az emberiség haladásában a *jó* felé. Ez a moralista *Vauvenargues* (*1715. †1747.). Diderot is elszór hasonló gondolatokat. De a természet igazi tudományos, érzelmi és — morális fölfedezője a tudós-művész: *Buffon* (*1707. †1788.). Irodalmi szempontból népszerűsítő tehetsége, stílus-művészete a fontos. Hogy egyes megsejtései, hipotézisei a következő században valónak bizonyultak, az itt nem is érdekel bennünket annyira, mint az, ami elavult benne: mert ez fejez te ki korát. »Morális« rajzokat adott az állatokról, s az ember érdekeinek megfelelő csoportosításukkal azt a látszatot keltette, mintha a természet célja az ember kiszolgálása volna.

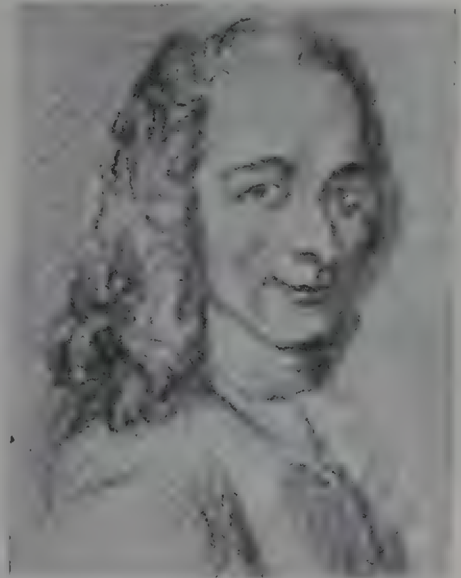
Ezekről az elődökről és kortársakról tudnunk kell, hogy megérthessük a racionalizmus és a termőerő híján is hatalmas álklasszicizmus korában egy olyan rendszertelen koponya, anti-racionalista szív-ember és formákat nem ismerő író sikerét, aminő Jean-Jacques *Rousseau* volt (*1712. †1778.).

A svájci órás kóbor gyermekére, a különös Mme Warens neveltjére, a kótamásolásból tengődő zeneszerzőre, az Enciklopédia zenei munkatársára akkor kezdett figyelni a világ, amikor egy paradoxonnal felelt a dijoni akadémia együgyű pályatételére: »Vajjon a tudományok és művészetek haladása az erkölcsök megrontásához vagy megtisztulásához járult-e hozzá?« Abban a században, amelynek vallása a haladás volt, ez a pályakérdés szép szónoki formákba öltöztetett *igen*-t várt feleletül. Rousseau *nem*-mel válaszol, megnyeri a díjat és híres emberré lesz, de egyszerre szembekerül az egyházzal is, a filozófusokkal is. Az egyházzal, mert az emberi természet jóságát hirdeti; a filozófusokkal, mert levonja hamis tételének helyes konzekvenciáját: vissza a természethez! A fejlődő társadalom, a civilizáció egyre rosszabbá teszi az embert!

Ez a túlságosan is sikerült paradoxon fejére nőtt Rousseau-nak; egész életében magyaráznia kellett, hogy ő voltaképen nem ellensége a haladásnak, hanem természetes útjaira akarja visszaterelni. De azért a *Discours sur les sciences et les arts* félig retrográd, félig forradalmi szelleme továbbra is kibogozhatatlanul összekeveredik írásaiban, mint ahogy keveredik a fegyelmezhetetlen érzés s a megvetett, de nem nélkülözhető józan okoskodás is. A *Discours sur l'inégalité* a forradalmárok és szociális utópisták evangéliumává lett tételének erkölcsi része az, hogy az ősember nem volt se jó, se rossz a mi fogal-

Marivaux

Voltaire

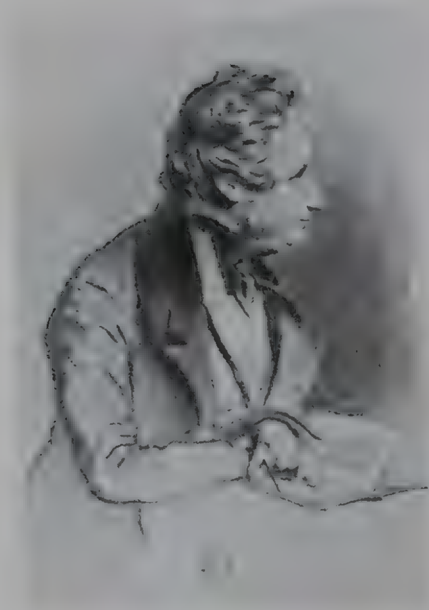
Rousseau

Beaumarchais

Chateaubriand

Vigny

Hugo

maink szerint — de lakozott benne valami ösztönszerű szánalom a mások szenvedései iránt. Ez volt törvénye, erkölcse, erénye. Aki először mondta valamire, hogy: enyém — szóval, aki a *magántulajdont* megteremtette, az vetette meg a mai társadalom és civilizáció alapját. A magántulajdon hozta létre az egyenlőtlenséget — amit különben Isten is akart, teszi hozzá óvatosan, de logikátlanul Rousseau. Ez az értekezés már sejteti a *Contrat Social* megíróját; de előbb még visszatér R. az első híres értekezés gondolatmenetéhez, s a színházakról *(Lettre à M. D'Alembert sur les spectacles)* megállapítja, hogy nem használhatnak az erkölcsöknek.

Nagy művei pályájának második felében készülnek el. *Julie ou la nouvelle Héloïse* (1761.) c. levél-regénye nemcsak a század csírázó idealista regényének kivirágzása, de gyökere is egy hatalmas tenyészetnek, amely még hosszú időn át csodálatos virágokat fog hajtani. Hősnője, a polgár-eredetű Saint-Preux-be szerelmes úrileány, elbukik és fölemelkedik, s konvencióktól, dogmáktól független, tiszta, ideális morált teremt magának. Az érzelemnek, szenvedélynek és az érzékeken fölülkerekedő, magunk erejéből megőrzött erkölcsi tisztaságnak evangéliuma ez a könyv. Az *egyén* jogainak és kötelességeinek első összefoglalása. Amellett: a természet szépségeinek nemcsak himnusza, de érzékeltetője is, az Alpoktól és a Léman-tótól a gazdasági udvarokig. Amit Rousseau, a regényíró, Richardsontól tanult, azt megszázszorozva adta tovább a világnak — és nem utolsó sorban *Goethe*-nek, a *Werther* írójának.

Az *Uj Héloïse*-zal majdnem egyszerre megjelent *Emile*, ez a regény formájába öltöztetett neveléstan, bármennyire légüres térben mozog is, gazdag és nem szűnő termékenységű könyv. A maga korában már az is nagy cselekedet volt, hogy Rousseau, az Alpok fölfedezője, fölfedezte a — gyermeket is. Fölfedezte és tiszteletet követelt számára. Elmélete szerint a gyermeket természeti állapotban, üres lap gyanánt, de *minden jóra hajlamosan* kapja kezébe a nevelő. Ugy kell nevelni, ahogy a természet maga nevelné, az évezredeken át kifejlődött társadalom rontó hatása és a pedagógiai vaskalaposság kényszere nélkül. Természetes fejlődését szem előtt tartva, *érdeklődését* elégítsük ki. Előbb önmaga iránt való kötelességeit ismerje meg, csak azután a társadalmat és a társadalmi kötelességeket. Végül tisztázni kell Istenhez való viszonyát. Ez az Isten, akit R. a *Savoyai vikárius hitvallásá*-ban állít elénk: okos és jó, büntető és jutalmazó Isten, akit dogmák nélkül kell tisztelni.

Az *Uj Héloïse* és *Émile* a családon keresztül akarják megreformálni a természettől elterelődött, bűnös és boldogtalan világot. A *Contrat social* »az állampolgár könyve.« Itt is légüres térben dolgozik Rousseau; a társadalom és a jog kialakulását ama bizonyos »szerződéssel« magyarázza, amely az állampolgárokat és a hatalom mindenféle letéteményeseit egymáshoz köti. Nagy szó ez az *Isten kegyelméből való* királyi hatalom összeomlása előtt. Isten helyett R.-nál a nép a hatalom forrása; a hatalom kezelői nem urai, hanem tisztviselői a népnek; a törvényeket az egész népnek kell szentesíteni. Következetlenségek itt is akadnak: halálbüntetés terhe alatt hinni kell a nép vallásában (Isten, lélek, túlvilági élet). A szigorú szociális és gondolkozásbeli megkötöttség mellett hangoztatja R. az egyén jogait is.

Utolsó nagy műve a *Confessions* (írta 1761—71-ig). Minden regényességük mellett is magasabb értelemben őszinték és igazak R. vallomásai. Hibáit talán kérkedve túlozta is, de mindenesetre megrajzolta egy *egyén* fejlődését, átforrósította az elbeszélést korlátlan szubjektivitásával, szabályokat és korlátokat szétvető lírai prózát teremtett. Ujszerű, magában álló remekmű ez, alkonya a formákba vesző álklasszicizmusnak, hajnala az elkövetkező század romantikus irodalmának.

Élete végéről származó kisebb írásai közül említsük meg itt a *Rêveries d'un promeneur solitaire*-t: az üldözési mániától gyötört Rousseau menekülése ez az emberek közül, feloldása az *egyén* és a *természet* antitézisének: itt már misztikus egységben él a leírt dolgok lelkével, szeretne »beleolvadni a lények rendszerébe, azonossá válni az egész természettel«. Ebben a lírai pantheizmusban csendül utolsót Rousseau költészete.

Rousseau, az egyén jogának és a népfelségnek, a természethez való visszatérésnek és a haladásnak, a szenvedélynek és az erénynek harcosa meghasonlottságában, ellentmondásaiban is legcsodálatosabb alakja a XVIII. századnak. Az a sok ellentétes tulajdonság, amely egy emberélet idejére egyesült benne, halála után szétporladva új színt vitt egy egész század életébe.

A közvetlen Rousseau-epigónok közül elégedjünk meg itt Bernardin de *Saint-Pierre* (*1737. †1814.) megemlítésével, aki az *Etudes de la Nature*-ben naivul magyarázta bele minden természeti jelenségbe a Gondviselés emberbaráti szándékait, társadalmi eszméiben zavarosan utánozta Rousseaut, de egyébként színesen, pompásan írt le exotikus tájakat, s a századvég közönségét megríkatta az Ile de France tropikus tájain felnőtt *Pál és Virginia* történetével. Egyébként a XVIII. sz. regénye csak részben volt szentimentális, jelentékeny részében a pornográfiához közeljáró módon rajzolta a kor züllött erkölcseit, rendesen moralizáló szándékok mögé bújva. Diderot *Bijoux indiscrets*-je, az ifjabb Crébillon *Sopha*-ja mellett kiemelkedik *Choderlos de Laclos* műve, a levélformába öntött *Liaisons dangereuses* (1782). Ennek legalább stílusa van; *Restif de la Bretonne*, a termékeny nyomdászíró, naturalista-ízű társadalom-ábrázolásai

még ezzel a mentséggel sem dicsekedhetnek. De sikerük van, nemcsak *azért*, hanem mert a forradalmat megelőző években sikere van mindennek, ami a lerombolásra ítélt régi társadalom épületében csak egy téglát is meglazít.

Ez a forradalom-előtti hangulat magyarázza részben *Beaumarchais* (*1732. †1799.) sikereit is. A bíróság tekintélyét destruáló *Mémoire*-jait falta a közönség; arisztokraták és a királyné segítették előadásra a *Figaro*-t, amelynek hőse odakiáltotta a tapsoló előkelőségeknek: egyéb érdemetek sincs, csak az, hogy kegyeskedtetek megszületni. Beaumarchais, a *Barbier de Séville* és a *Mariage de Figaro* kalandos életű szerzője, a korhangulattól függetlenül is megérdemelte ezt a sikert; mindkét darab rohanó cselekménye, eleven alakjai az élet diadalát jelentik a század haldokló, elméletileg kiagyalt vígjátékai fölött.

Lírája, a mi szemünkkel nézve, nincs a XVIII. századnak — legföljebb Rousseau, Buffon és B. de Saint-Pierre prózájában. Hidegen hagy a század első felének kedvence, a »nagy Rousseau«, Jean-Baptiste; Voltaire mellett eltörpülnek *Piron* epigrammái; halottak Lebrun (»Lebrun-Pindare«) ódái, *Delille* abbé leíró költeményei, »szegény« *Gilbert* szatírái, sőt az élettől való érzelmes búcsúja is, *Parny* erótikája, *Chênedollé* és *Millevoye* természetrajongása és szentimentalizmusa. Csak a század végén lappang egy később megismert, igazi lirikus, akinek pályáját fiatalon vágja el a guillotine: André *Chénier* (*1762. †1794.). A félig görög származású ifjúban a tiszta klasszicizmus támadt új életre, érdekes keveredésben a modern civilizációval, amelyet ő sokkal bátrabban mert költői tárgyul választani, mint álklasszikus kortársai. Semmiképen nem illett korába: igazi klasszikus volt álklasszikusok között, nemesen egyszerű a rokokó facsarosságai között, s az igazságnak, a valódi szabadságnak híve, Charlotte Corday bátor megéneklője a terror idején. Új klasszicizmus nem születhetett töredék művéből, s talán, ha élve marad, sem küzdhet meg az álklasszicizmus természetes reakciójával. Utódai, a romantikusok, megérezték, hogy őt nem szabad kortársaival egy kalap alá venni — s ennyiben, de csak ennyiben jogos az, hogy előfutáraik közé számították. Formai újításai, amelyeket a romantikusok a maguk módján továbbfejlesztettek, voltaképen a klasszikus formákhoz való közeledések akartak lenni.

A forradalom kora irodalmilag érdektelen: a haldokló formák aktuális politikai tartalommal megtöltve még elviselhetetlenebbek. Ami mégis érték benne, az a szónokok, hírlapírók, pamfletisták munkája. Költője nincs a forradalomnak és nincs Napoléon korának sem. Jellemző, hogy azok az írók, akik az új század nagy szellemi megújhodását harangozzák be, a romantika első nemzedékének képviselői: szembenállanak a hivatalos költészetet tenyésztő császárral.

A XVIII. sz. ragyogó szellemi tűzijátéka felgyújtotta az elméket egész Európában. Ez örök érdeme. Utána üres, kiégett formák és lelki éhségek maradtak. Az előbbiek újjáteremtése, az utóbbiak csillapítása a XIX. sz.-ra várt.

5. *A romantika kora.* A XVIII. sz. folyamán üressé vált klasszikus formák ellen a XIX. sz. elején kezdődött a forradalom. A tartalom forradalma azonban már korábban: Rousseau-val indult meg. A romantika előkészítői az ő nyomában haladnak, egyéni szubjektivitásukat ültetvén a detronizált klasszikus objektivitás helyére és érzelmeket állítván csatasorba az elmúlt század racionalizmusával szemben. Ez a nagy fordulat világszerte megtörtént; és most úgyszólván egyidőben azzal, hogy Napoléon Európán keresztül meghordozza a francia sasokat, Európa érzésvilága hatni kezd az eddig önelégült zárkózottságban élő francia szellemre; a kifáradt irodalom kívülről kap termékenyítő eszméket.

Az ajtók, ablakok feltárása, a friss levegő bebocsátása egy asszony érdeme volt. Madame de *Staël* (*1766. †1817.) egyebekben is igazi romantikus; ifjúkorában Rousseau-tanítvány, s a század első éveiben megjelent regényei (*Delphine* és *Corinne*) a nagy asszonyi egyéniség küzdelmeit mutatják be. Amit a *Corinne*-ban kezdett, a különböző nemzetek egyéniségének egymás mellé állítását, azt folytatta és mélyítette el a *De l'Allemagne*-ban, amelynek első kiadását hiába tiportatta szét lópatákkal Napoléon. A német romantika költői, filozófusai, művészei ezen a könyvön keresztül szűrődtek át a francia közönség, de legelsősorban a francia írók tudatába. Itt indította meg Mme de Staël a harcot az üressé vált klasszikus formák ellen.

A romantikus szubjektivitás a *század betegségének*, az új ifjúság akarattalanságának kifejezésében nyilatkozott meg. Van ennek nyoma Mme de Staël regényeiben is; ezt a betegséget elemzi *Sénancour* regénye, az *Obermann* (1804) — és ezt variálja a korai romantika legnagyobb képviselője: *Chateaubriand* (*1768. †1848.) elbeszélő műveiben, az önvallomásokkal teljes *René*-ben és *Atala*-ban. A gőgös arisztokrata író magáról beszélt, de egész korát kifejezte: »Chimérákhoz ragaszkodó ifjú ember... akinek semmi sem tetszik, s aki kivonta magát a társadalom terhei alól, hogy haszontalan álmodozásoknak éljen...« Memoárjain kívül ezek a kis regények élnek ma is Ch. művéből; nagy vallásvédő műve, a *Génie du Christianisme*, »poétikus érveivel«, s a gyönyörű mondatokban gördülő prózai hőskölteménv, a *Martyrs*, ma már kevés olvasóra talál, de irodalomtörténetileg érdekes kifejezője a XVIII. sz. száraz racionalizmusára elkövetkezett költői keresztény reakciónak. A gótika kultuszával az 1830-as romantika egyik fontos elemének is előfutára volt Chateaubriand, aki ideálja, bálványa lett ennek a nemzedéknek.

Chateaubriandhoz hasonlóan szubjek-

tiv és ugyanazt a betegséget rajzolja egyetlen regényében Benjamin *Constant*, a politikus-szónok-író, Mme de Staël barátja, az *Adolphe* írója (1816.) Constant, Mme de Staëlhoz hasonlóan, liberális. A korszak egyetlen nagy lirikusa — az utólag fölfedezett André Chénier mellett, évszázadok óta az első igazi lirikusa Franciaországnak — Alphonse de *Lamartine* (*1790. †1869.) mélységesen vallásos lélek. Chateaubriand színpompás prózájával ellentétesebb valamit el sem lehet képzelni, mint az ő egyszerű, halk verseit. A *Méditations* költője az eldobott álklasszikus cafrangok helyébe nem hoz új díszeket: csak »érzést, s a legnemesebb idealizmus szűrőjén átszűrt őszinteséget. A kor gyermeke ő is, mint regényformájú önvallomásaiból (*Graziella* stb.) látszik, de a kor legtisztább gyermeke.

Említsük még meg a romantika első korszakából Joseph de *Maistre*-t (*1754. †1821.), a keresztény reakció legjobb tollú harcosát és J. F. *Villemain*-t (*1790. †1870.), az irodalom egyetemi tanárát, Mme de Staël eszméinek zászlóhordozóját. Mellettük egész serege él még a ma már nyugodtan figyelmen kívül hagyható álklasszikus íróknak, akiknek kezéből az 1830-as nemzedék csak heves harcok árán csavarhatja ki az eltompult fegyvert — s az irodalmi szín nélkül sűkölködő színpadi mesterembereknek, népszerű regényíróknak (főként hölgyeknek), akiknek tömegtermelése mellett egészen elenyészőnek látszott annak idején az 1830 körül diadalmaskodó írók kis csapata.

A második romantikus nemzedék diadala Victor *Hugo* (*1802. †1885.) nevéhez fűződik. Mint gyermekifjú, ő is Chateaubriand-ban látja mesterét, royalista, katolikus. Az *Odes et Ballades* költője még épen csakhogy megszabadult az álklasszikus külsőségektől.

1823. alapítanak a fiatalok egy rövidéletű folyóiratot, a *Muse française*-t, itt már Alfred de *Vigny* (*1797. †1863.) neve is feltűnik Hugoé mellett. Idősebb barátja a romantikusoknak Charles *Nodier*, az Arzenál könyvtárosa, a nagy fantáziájú és finom tollú mesemondó, akinek háza vendégszerető otthont nyújt a romantikus *cénacle*-nak. Nodier kezdi a romanticizmus jelszavát magyarázgatni a fiatalok folyóiratában: lényegét a konvencióktól, hazug fikcióktól mentes, természetes kifejezésmódban látja. Még úgyszólván alkotni sem alkottak semmit a romantikusok, csak a jelszavak kezdtek röpködni, amikor az akadémikus *Augier* nekitámadt az új iskola »jogosulatlan sikereinek«. Erre a támadásra felelt meg *Stendhal*, aki később teljesen félreállt a romantikusok mellől, *Racine et Shakespeare* c. kis könyvében. Szerinte klasszicizmus — a dédapák ízlésének követése, romantika — saját korunk kifejezése. Romantikus volt tehát Sophokles is. Ma azért jogosultabb Shakespeare utánzása, mint Racine-é, mert a társadalmi viszonyok inkább hasonlítanak a Shakespeare-korabeliekhez.

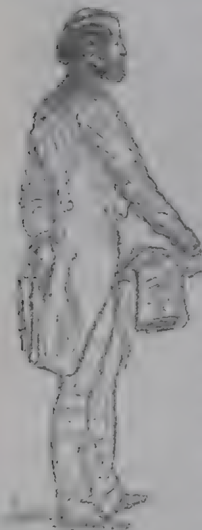
A küzdelem a dráma terén volt — természetszerűen — a leghangosabb, mert itt személyesen beleavatkozott a közönség is. Az elméleti vitát, Mme Staël-tól Stendhal-ig, csak Schiller- és Shakespeare-fordítások élénkítették. Aztán jött *Mérimée* egy irodalmi misztifikációval, *Clara Gazul színműveivel*, amelyeket állítólag spanyolból fordított. Ezek már példát mutattak a »szabálytalan« formákra és a kifejezésbeli szabadságra. Hugo *Cromwell*-je (1826) terjedelménél fogva, nem volt színpadra szánva; de előszava döntő jelentőségű volt. Megtámadta a műfaji korlátozásokat, a tragédia helyébe a *drámát*, a tragikus és kómikus elemek keverékét állította és lerombolta a hármas egység törvényét. *Mérimée* történeti színműve, a *Jacquerie*, már elszakad minden konvenciótól. Id. *Dumas* 1829 elején jut a Comédie színpadára *Henri III. et sa cour* c. prózai történelmi drámájával, amely sajátos keveréke Shakespeare és a melodráma eszközeinek. Maga Shakespeare még botrányt okoz, amikor A. de *Vigny* Othello-átdolgozásában a *zsebkendő* és a *párna* szavakat hallja a klasszikus körülírásokhoz szokott közönség.

Hugo *Marion de Lorme*-ját, a szerelmében új szűzességet nyerő kurtizán történetét betiltják XIII. Lajos király tiszteletlen szerepeltetése miatt; *Hernani* első előadása a Comédie-ban 1830 febr. 25. zajlik le. »Hernani csatája« jelenti a romantika színpadi győzelmét. Innen kezdve maga Hugo, verses és prózai darabjaival (*le Roi s'amuse*, *Ruy Blas*, *les Burgraves* — *Lucrèce Borgia*, *Marie Tudor*, *Angelo*) — s mellette a termékeny *Dumas* (a kor szempontjából máig is érdekes *Antony* c. darabja) — és A. de *Vigny*, a költő sorsát romantikus kétségbeeséssel ábrázoló *Chatterton*-jával: másfél évtizeden át uralkodnak a színpadon. Az első hely Hugo-é. Az ő merész szabású versei, dús rímei, lírai kettősei, váratlan csattanókra felépített jelenetei mámorossá teszik a hallgatót; s ha a versről lemond, maga sem röstell a melodráma eszközeihez folyamodni: zene, méreg, koporsó, tőr, felismerés, titkos ajtó stb. . . . A romantikus stílus mellett kialakul a romantikus hős típusa: az elátkozott, halálraszánt és haláltkereső ifjú, a »beau ténébreux«, aki semmiképen nem tud az élet átlagos körülményeibe beilleszkedni; megszületnek Hugo »groteszk« típusai, jónak és rossznak keverékei; és a melodrámából változatlanul átkerülnek a sötétlelkű, gaz intrikusok. A nagy romantikus dráma mellett sokáig észrevétlenül lappanganak *Musset* »proverbe«-jei, apró vígjáték-gyöngyszemei, s többi darabja, amelyekben a szerelem halhatatlan rajzai sorakoznak fel.

A lírai forradalom egy pillanatig a *l'art pour l'art* irányában haladt. Már az *Odes et Ballades* egyes darabjai, még inkább az *Orientales* (1829) azt mutatják, hogy *Hugo* a művészet egyetlen feladatának a szépség festői ábrázolását tartja. De elkövetkezik a 30-as évek politikai fordulata,

s a romantika tendenciózussá válik. Az *Orientales*-t majd évtizedek mulva Th. *Gautier*, az Hernani-première lelkes tapsolója fogja folytatni. Hugo már azt tanítja, hogy »a költőre lelkek vannak bizva«. Mint ahogy drámáiban a »semmiházi« Didier, a királyi lelkű inas: Ruy Blas, vagy Gilbert, a nemes munkás szerepelnek: úgy telnek meg versei is politikai, szociális töprengésekkel-tanításokkal. Családi költészete is valahogy *mindenki* lírája akar lenni: egyéni vonások nélkül fest képeket az anyai szeretetről, a gyermekről stb. (*Feuilles d'Automne, Chants du Crépuscule, les Rayons et les Ombres, les Contemplations*). Mint lirikus, Hugo tulajdonképen romantikus formákban éneklő klasszikus. Minden általános érzést megénekel; a gyűlöletre is sor kerül száműzetése idején (*les Châtiments*). Egyéni lírája még talán legjobban érvényesül, mint nagy világtörténeti freskójának (*Légende des Siècles*) rejtett alapszíne.

A romantikus lélek lírai kifejezését inkább megtaláljuk Alfred de *Vigny* verseiben. A nagy ember magányossága, fagyos különállása, a nyárspolgár ösztönszerű gyűlölete érzik ezekből a költeményekből. Szubjektivitását takargatni iparkodik. Gőgösebb, semhogy szenvedéseit nyiltan feltárná a közönség előtt; harmadik személyt — Mózes, Jézus — állít oda maga helyett. Vigny-ben halálakor már mesterüket látják a parnasszisták, az »érzéketlen« költők.

Musset

Annál inkább az érzés, a nyiltan és közvetlenül elsírt érzés költője Alfred de *Musset* (*1810. †1857.). A század betegségében szenvedő ifjút teljesen megtöri az a szerelmi csalódás, amely George *Sand*dal való híres kalandját befejezi. Regénye, a *Confessions d'un enfant du siècle* ugyanolyan lírai bizonysága lelki fáradtságának, mint versei. A *Nuits*, a költő és a Múzsa csodálatos párbeszédei, egy pillanatra meglebbentik előttünk az örök fátylat és szemünk előtt varázsolják költészetté a szenvedést. Musset nem törődik a formával, vagy ha igen: csak azért, hogy csillogása meg ne fossza szívből-vérző igazságától a verset.

A dráma forradalma hangos volt; a líráé valósággal — lírát teremtett két teljes század sivataga után; a *regényé*, a legszabadabb műfajé, sok irányban folyt szét, s úgyszólván minden típusát megteremtette a XIX. sz. regényének.

A korai romantika hangulatai élnek tovább *Musset* imént említett vallomásaiban, *Vigny*: *Stello*-jában. Itt nyiltan véreznek a sebek, a világba nem való költő sebei. A leendő nagy kritikus, *Sainte-Beuve* regénye, a *Volupté* már objektivebb takarót keres, részletes lélek-elemzésével Stendhal és Flaubert felé mutat.

Walter *Scott* hatása megteremti a történeti regény műfaját. *Vigny* megírja a *Conjuration de Cinq-Mars*-t. *Mérimée* a *Chronique de Charles IX*-ét, *Dumas* ontani kezdi a történeti háttérbe kapaszkodó fantázia-szüleményeket. De a nagy, döntő diadalt egy ugyancsak Scott-szerű ifjúkori kisérlet után ezen a téren is Victor *Hugo* aratja, a *Notre Dame de Paris*-val (1831). Lírai és festői megelevenítése ez a XV. sz. Párizsának: lírai és festői értékei máig is dacolnak meséje és jellemrajzai naivságával.

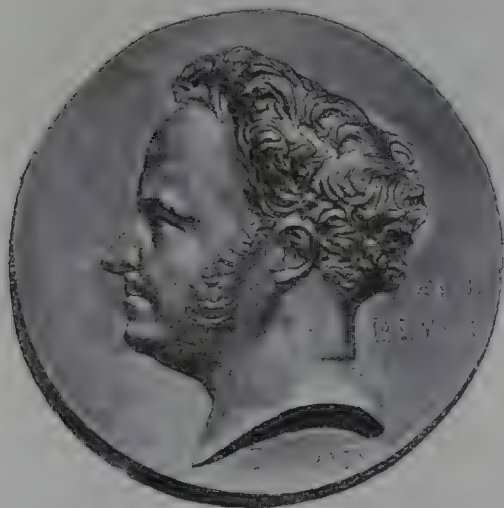
A *tárcaregény* műfajának megszületése széles teret ád Dumas kifogyhatatlan fantáziájának, s mellette a másik ügyes mesterembernek: Eugène *Sue*-nek. Az ujságtárca egyszerre népolvasmánnyá teszi a regényt, amely idáig kiváltságosak szórakozása volt. Ezzel együtt jár a regény szellemének demokratizálódása, sőt a szociális tendenciák hajszolása. Hugo előre érezhette ezt, amikor a *Dernier jour d'un condamné* és a *Claude Gueux*-t írta. Később, száműzetése idején, már Sue-től tanult fogásokkal és szociális tendenciákkal szőtte át regényeit. A *Misérables* hatalmas költői tartalmát még ez sem tehette tönkre; a *L'Homme qui rit*-nek bizony ártott, s meglátszik a nagy forradalom regényén, a *Quatre-vingt-treize*-en is.

E regények írásakor a francia irodalom már túl volt *Mme Bovary* megjelenésén!

A tendenciózus romantika szülötte George *Sand* (*1804. †1876.) legtöbb regénye is. Első korszakában az asszonyt akarja felszabadítani (*Indiana*, stb.); aztán szocialista barátainak hatása alatt a szociális kérdést, az osztályellentéteket próbálja megoldani érzelmi és szerelmi alapon (*le Compagnon du tour de France, le Meunier d'Angibault*, stb.) s csak később tér át kedves Berry-je parasztjainak kissé idealizált rajzolására (*la Mare au Diable*, stb.) vagy regényes szerelmi históriák írására.

A romantika középkor-kultuszának megértéséhez hozzátartozik Jules *Michelet* történelmi munkásságának megemlítése is (a francia középkorról szóló, költői és színesen megírt kötetei épen a 30-as években jelentek meg). A tendenciózus romantika aláfestését adják *Lamennais* atya művei, különösen a *Paroles d'un croyant*. Lamennais V. Hugo-ra is nagy hatással volt. A keresztényszocializmust akarta megteremteni és szakított az egyházzal, amely nem helyeselte tanításait. Nagy iskolája támadt — különösen halála után — *Saint-Simon* grófnak (*1760. †1825.) s az ő kissé zavaros és exaltált szociális eszméinek és *Fourier* »phalange«-rendszerű szocializmusának. A polgári liberalizmust P. L. *Courier* képviselte pamfletjeivel és újságcikkeivel.

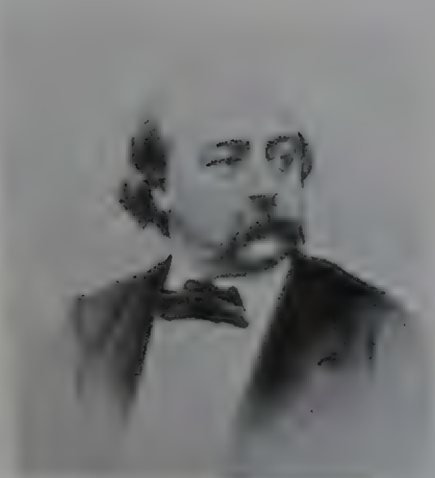
FRANCIA IRODALOM V

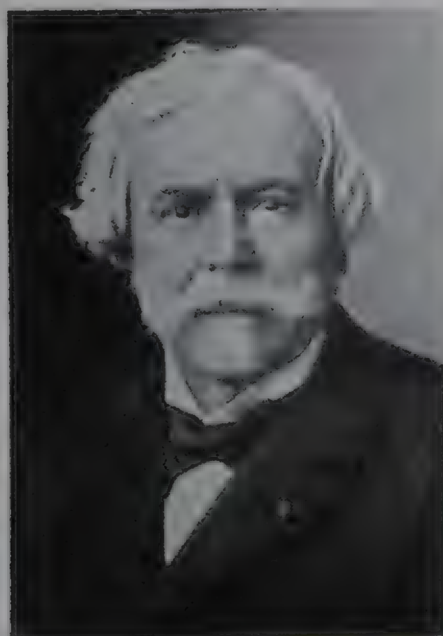
Stendhal (Henri Beyle)

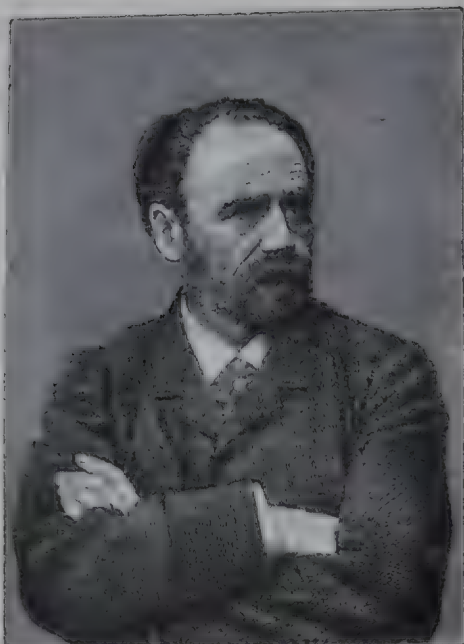
Balzac

Flaubert

E. Goncourt

Zola

Maurice Barrés

Romain Rolland

Marcel Proust

6. *Uj irányok ősei.* A romantika kora nincs kimerítve a föntebb felsorolt írókkal. A romantikusokkal egyidőben, velük többé-kevésbé szoros kapcsolatban éltek és dolgoztak azok az írók, akik, mint már érintettük, a század későbbi irányainak előfutárai voltak. A romantikában gyökerezik *Stendhal*, a lélektani elemző regény mestere, *Balzac*, a realisztikus-tudományos regény atyja, *Mérimée* és Th. *Gautier*, a *l'art pour l'art* jelszavának szülői.

Stendhal (valódi nevén Henri *Beyle*, *1783. †1842.) egy már említett vitairatában védelmére kel a romantikának, s első befejezett regénye, *Armance* (1827) még arról a bizonyos akaratbetegségben szenvedő ifjúról szól. De igazi képességeit, szellemének igazi irányát már előbb megmutatja *De l'amour* c. könyvében (1822). Stendhal az elemzés művésze. Erős érzelmi életét mesterséges stílusbeli szárazság mögé rejtve, agy-embernek tünteti föl magát és nagy regényeinek főszereplőit is. Semmit nem tisztel annyira, mint a kíméletlen energiát, a logikus gondolkozást és cselekvést, s azt a magasabbrendű önzést, amelyet ő új szóval *egotizmusnak* nevez. Legjellemzőbb hőse a *le Rouge et le Noir* Julien Sorel-je, a »harmadik rend« gyermeke, akinek lelkében féktelen ambiciókat ébreszt Napoléon pályafutása, s akinek a Napoléont követő korszakban csak a papi pályán nyílik tér az érvényesülésre. Ezt a kíméletlen ész-embert szenvedélyének egyetlen fellobbanása buktatja el. A *Chartreuse de Parme* férfi-hősében saját énjének rejtettebb, rajongó és érezni tudó felét rajzolja meg; az energiát itt Sanseverina hercegné képviseli. Különösen ebben a regényben válik Stendhal az impresszionista ábrázolásmód előfutárává, a waterlooi csata híres leírásával. Csak annyit mutat meg a világ sorsát eldöntő ütközetből, amennyit a véletlenül beletévedt tapasztalatlan ifjú saját szemével lát — vagyis majdnem semmit, összefüggéstelen részleteket. *Hugo* még évtizedek mulva a régi csataképfestők stílusához fog visszatérni a *Misérables* Waterloo-leírásában.

Stendhalban sok a XVIII. századbeli vonás; hitetlen, szabadgondolkozó; szenzualista filozófusok tanítványa és elemző művészetében, az öntudatlan érzések boncolásában Marivaux-val is rokon. De másfelől megelőzi korát, mint realista, mint impresszionista, mint a romantikus stílus tudatos ellenfele, aki a »törvénykönyvet olvassa írás előtt«; egyéniség-kultusza is más, mint a romantikusoké: Nietzsche jórészt neki köszönheti az *Übermensch* gondolatát. Stendhal tudta, hogy nem illik bele saját korába; megjósolta, hogy 1880 felé fogják megérteni és jóslata naptári pontossággal teljesedett.

Honoré de *Balzac* (*1799. †1850.) lelkesen üdvözölte a *Chartreuse de Parme* megjelenését. Ő megérezte Stendhal nagyságát, bár sok minden elválasztotta kettejüket egymástól. A természettudományi látásmódhoz való közeledés nem akadályozta meg Balzacot abban, hogy hívő katolikus, sőt misztikus maradjon és politikai meg szociális tekintetben konzervatív legyen. Leírásainak aprólékos realizmusa ellenére is lényegében idealista volt. Nem a világot tekintette valóságnak, hanem azt a képet, amelyet ő alkotott művében a világról.

Ez a mű huszonegy esztendő páratlan, emberfeletti munkájának eredménye. Munka közben támadt az a gondolata, hogy már megírt és még megírandó regényeit, novelláit ciklusba foglalja, *Comédie Humaine* címen. Tudományos rendszerességgel fel akarta dolgozni kora társadalmának minden osztályát, körét, típusát, közös alakok révén szervesen összefűzni a ciklus egyes darabjait, s a nagy részletes rajz nyomán összefoglaló filozófiai megvilágításba helyezni az egészet. Hogy ez a gigászi terv töredék maradt, művészi szempontból inkább hasznos, mint káros, mert leplezi a gondolatnak túlságosan tudományos jellegét. Igy, amint van, ez a száznál több regény és novella olyan képe a francia társadalomnak, amely évtizedek mulva még igazabbnak hatott, mint megírása idejében — és képe az emberiségnek, szinte háromezer pontosan megrajzolt alak segítségével, amelyek örökké egyformán igazak maradnak. A *ciklussal* Balzac a regény új formáját teremtette meg, amelyet azóta sokan utánoztak. Ennek a formának legfőbb értéke az, hogy az élet, a társadalom bonyolultságát, a rétegek egymásbanyomulását jobban érzékelteti, mint az egyes regény.

A részletek ábrázolásában naturalista Balzac; Zola joggal tekinti a naturalizmus atyamesterének. De a részletek összefogásában klasszikus. Típusokat teremt. Goriot apó, Grandet kádármester, Hulot báró, Gobseck, Nucingen, Rastignac, Rubempré és még annyi más: típusok, egy vad uralkodó ösztön, mánia, szenvedély típusai. Ezt nemcsak főhőseiről, de a mellékalakok ezreiről is elmondhatjuk. Klasszikus módon összefoglaló a látása a társadalmi élet rajzában is. Vakmerően eltolta a regény középpontjából a szerelmet, s a harcot tette helyébe: a pénzért s az érvényesülésért vívott harcot. A pénz jelentőségét a modern életben ő látta meg először. A közönség, amely az életben csakugyan a Balzac-leírta harcot folytatta, regényben szívesebben olvasott volna szerelmi történeteket. Nehézkes (bár mindent kifejező és változatos) stílusa mellett ez a legfőbb oka Balzac viszonylagos népszerűtlenségének.

Stendhal egyetlen igazi barátja, Prosper *Mérimée* (*1803. †1879.) történeti regényével és drámáival kapcsolódik a romantikához. Felületesen nézve romantikusnak látszanak olyan elbeszélő munkái is, mint *Carmen* vagy *Colomba*. Festői környezet és jelmezek, dühös szenvedélyek, véres megoldások. Azonban: a romantikus szubjektivitásnak nyoma sincs Mérimée-ben. A féltékenységi drámák, vérbosszúk, háborus jelenetek *(Enlèvement de la redoute)*

leírásában tökéletesen érzéketlenül rakja palettájára a kiáltó színeket. A romantikusok felbontják a formákat; Mérimée kiválasztja a legkötöttebb formát: a novellát és klasszikus megfontoltsággal tagolja fel a szűken kimért teret. Az írásmű nem vallomás neki, hanem szín és kompozíció. Alakjaiból az érdekli, ami látható: külsejük, mozdulataik, cselekvéseik. Lelkükre, tetteik motivumaira csak ezekből következtethetünk vissza. Az író nem boncolja belsejüket.

Ez már a *l'art pour l'art*. A jelszó apja Théophile *Gautier* (*1811. †1872.), aki romantikus ifjúságára mindig kedvteléssel fog visszaemlékezni, de a romantikus lélekkel leszámol a *les Jeune-France*-ban és tovább halad azon az úton, amelyen egy pillanatra megindult az *Orientales* költője. Legjobb regénye, a fiatal korában írt *Mlle Maupin*, már tudatosan minden morál és hasznosság fölé emeli, független uralkodó gyanánt, a Szépet. Gautier egész életében a műalkotás halhatatlanságát hirdette az élet mulandóságával szemben. Akadnak versei, amelyek elárulnak egyetmást lelkéről, melankóliájáról; de művészi hitvallását az *Emaux et camées* hideg, ragyogó, csiszolt sorai fejezik ki legtökéletesebben. *Baudelaire*, *Huysmans*, *Wilde* mesterüknek tekintették.

Gautier

7. *Az esztéták.* A század második felében az egyre erősödő realisztikus tendenciákkal párhuzamosan, sőt velük tudatos ellentétben is, tovább fejlődött a l'art pour l'art gondolata, ez a romantikus tőről sarjadt gondolat. Élt és virágzott naturalisztikus külsőségek leple alatt is.

Gustave *Flaubert* (*1821. †1880.) mindig tiltakozott az ellen, hogy a naturalisták mesterük gyanánt emlegessék. Igaz, nem ismerte el romantikus voltát sem. Nem is iránya volt romantikus, hanem lelke, természete. Az önmagáért való művészet, a halhatatlanság számára megformált mondatok imádója, rabszolgája, mártírja volt. Sokszor emlegetett jelszava, az impassibilité, az érzéketlenség, nem egyéb öncsalásnál. Objektivnek látszó mondatai, reális képei romantikus lírai tartalmat rejtegetnek: az átlag-ember, a nyárspolgár megvetését, az emberi sors szürkeségén való kétségbeesést, a menekülés reménytelenségének fásult megállapítását, a nagy eszmékből és hitekből való kiábrándulást. Ugynevezett realisztikus (azaz modern tárgyú) művei: *Mme Bovary*, *Education sentimentale*, *Bouvard et Pécuchet* — és ugynevezett romantikus alkotásai (*Salammbô*, *Tentation de Saint Antoine*) teljesen ugyanazt a világnézetet, ugyanazt a hangulatot fejezik ki, a művészi gondnak, a megfigyelésnek, a tudományos készültségnek ugyanazokkal az eszközeivel; megkülönböztetésük felszínes, fölösleges.

A *Mme Bovary*-val egyszerre jelent meg és került a törvényszék elé Charles *Baudelaire* (*1821. †1867.) egyetlen verskötete, a *Fleurs du Mal* (1857). Baudelaire tisztelte V. Hugo-t, közvetlen mesterének tartotta Gautiert, s mint rokonlelket szerette Flaubert-t. Tovább ment mindnyájuknál, érzéklései gazdagságában, különösségében, s a kifejezés bátorságában. Dekadens kor gyermekének érezte magát, szerette a római dekadencia költőit. Szépségeket fedezett föl abban, amit az egészséges (polgári) ízlés esztétikailag közömbösnek, vagy rútnak talál, vagy amitől erkölcsi okokból visszadöbben. Szembenézett testi mivoltában a halállal és a szerelemmel.

Baudelaire formái klasszikusan gondosak, szókincse a romantika minden szabadságát felhasználja, a modern, tudományos ízű szavaktól sem fél. Szereti a szimbolikus kifejezést; ebben iskolája támad a következő nemzedék költői közt, akiket egyformán neveznek szimbolistáknak vagy dekadenseknek.

A maga korában félelmes jelenség volt, akárcsak egy-két évtizeddel előbb Balzac. Vele is az történt, hogy előre érezte meg az elkövetkező kor nehéz illatát. Ma — nyilván formai tökéletessége jóvoltából is — klasszikus költőnek érezzük, s érzékiségben, bűnökben, beteges szenzációkban tobzódó verseiből kiolvassuk az ideál után való sírást, a szépség és tisztaság sóvárgó keresését.

Baudelaire sok szállal kapcsolódott a jövőhöz. Nemcsak a szimbolista-dekadens költők előfutára, hanem, klasszikus formáival, a *Parnasse*-nak is. A Parnassehoz oly sokféle egyéniségű költő tartozott — legalább pályája valamelyik állomásán — hogy alig lehet őket másban közös nevezőre hozni, mint a forma tiszteletében, s a 60-as—70-es évek közt előretörő naturalizmustól való elhúzódásban. A naturalizmus a végső csapást jelentette az élet minden művészi stilizálására; ez ellen menekültek a formák fellegvárába azok, akik a költészetet nem tekintették az élet egyszerű másolásának. *Gautier*, Th. *Banville* és *Baudelaire* mellett az épen akkor elhunyt Alfred de *Vigny*-ben is elődjüket fedezték föl: a gőgösen elzárkózó, »érzéketlen« költőben. Az érzéketlenség, a személytelenség, az objektivitás is a *Parnasse* jelszavai közé tartozott.

Az új iskola vezére — egyben az *Hugo* számüzetése alatt vezér nélkül maradt francia líra vezére is — *Leconte de Lisle* volt (*1818. †1894.) Fogadónapjain olimpusi tekintéllyel hirdette tanításait. Leconte de Lisle exotikus szülőhelyénél és apjától kapott nevelésénél fogva,

meg aztán a politikus-filológus-író, Louis *Ménard* hatása alatt is, alapos ismerője volt idegen, ősi kultúráknak, az emberi hit változásainak — és a félelmesen szép, vad, közömbös természetnek. Egyéni pesszimizmusát, zárkózott gőgjét, szkepszisét antik és barbár népek, exotikus tájak, vad harcok és oktalan szenvedések plasztikusan hideg leírásaiban fejezte ki. Szentebbnek tartotta a költészetet, semhogy a romantika csengő hangjátékaihoz, vagy a naturalizmus laposságához leereszkedett volna. Minden sora előkelő tartózkodással, precíz gonddal, hiú ragyogás nélkül van kifaragva. A parnasszisták elveit legjobban José-Maria de *Hérédia* testesítené meg, ha neki is szent, élettartalmat jelentő valami volna a költészet: de csak előkelő műkedvelő, akinek egész oeuvre-je száztizennyolc tökéletes, plasztikus szonett. Léon *Dierx* líraibb, kevésbé személytelen a többieknél. *Sully-Prudhomme* a Parnasse intellektuális elemét fejleszti tovább: filozófus-költővé válik. Parnaszszista volt a sokfelé tapogatózó Catulle *Mendès*, a később naturalista és végül neo-romantikus Jean *Richepin*, a parnaszszista érzéketlenség és pogányság területéről fordult át az érzékeny szavalati darabok és az öregkori vallásosság terére François *Coppée*, és parnasszista volt ifjúkori verseiben Anatole *France*, Paul *Bourget* ... Mint parnasszista kezdte pályafutását egy olyan költő is, akit csakugyan nehéz érzéketlen szavak ötvözőjének elképzelni: Paul *Verlaine*. *Benedek Marcell.*

Sully Prudhomme

8. *Naturalizmus és szimbolizmus.* A naturalizmus a s. ázad természettudományos, pozitivista és materialista eszméinek segítségével foglalta el a gyorsan ellángolt romantika helyét. Az 50-es években van delelőjén Auguste *Comte* filozófiai iskolája, a pozitivizmus, amely befejezettnek tekinti az emberiség vallási és metafizikai korszakát s a tudományos korszak eljövetelét hirdeti. 1862. jelenik meg Darwinnak a Fajok eredetéről szóló könyve francia fordításban. 1863. megjelenik Ernest *Renan* műve, a *Vie de Jésus*, amely embernek rajzolja Jézus Krisztust. 1864. Hippolyte *Taine* azt mondja az *Angol irodalomtörténet* előszavában: »bűn és erény produktumok, mint a vitriol és a cukor«. 1865. Claude *Bernard* kiadja *Philosophie expérimentale* c. művét. A tudós orvosprofesszor azt tanítja, hogy az orvosi tudomány eddig művészet volt — csak ezután kell tudománnyá változnia, a tények regisztrálása (megfigyelés) és a kísérleti módszer segítségével.

Mint láthatjuk, a talaj elő volt készítve, hogy az irodalom a metafizikátlan és hitetlen *tudomány* mezébe öltözve jelenjék meg a küzdőtéren.

A naturalizmus a romantika szertelen túlzásainak reakciójaképpen született meg. Az irodalmi ízlés belefáradt a fantázia kritikátlan csapongásába, a folytonos mesékbe, amelyeknek bonyolult mesterkéltségére rácáfolt az élet, s inkább az élethez és a valósághoz fordult. Innen vették az írók a tárgyat, az alakokat. A naturalizmushoz vezetett *Stendhal*, *Balzac* és *Flaubert* hatása is, akik minden romanticizmusuk mellett is realisták voltak már az alakok jellemzésében és a romantikus mese lélektani megalapozásában.

A naturalizmus megalapítója a két *Goncourt* fivér, Jules és Edmond, akik — saját szavuk szerint — »igaz regényeket írtak, bár a közönség a hamis, kitalált történeteket szerette«. Stílus-törekvéseik, pepecselő munkájuk révén a *l'art pour l'art* híveihez is számíthatnók őket, de az élet fotografálásában, a könyörtelen fiziológiai részletezésben vérbeli naturalisták. (Nevükkel később akadémiát alapítottak, amely a Goncourt-díjjal legerőteljesebb támasza volt a naturalista irodalom fejlődésének). A két Goncourt nyomdokában haladt hűséges tanítványuk, Alphonse *Daudet*, akinek élet-másoló, kulcsregényszerű naturalizmusát még finom érzelmesség és szelíd, Dickensével rokon humor enyhítette. A realista novella igazi mestere a Flaubert-nevelte Guy de *Maupassant*, aki nemcsak pompás elbeszélő, de kitűnő stiliszta és választékos ízlésű művész is volt. A flaubert-i »érzéketlenség« nála leplezetlen pesszimizmussá válik. Novelláinak, regényeinek rokonszenves hősei mind a kiábrándulás iskoláját járják, a többiek az író keserű kiábrándultságát igazolják.

A naturalizmus igazi megteremtője azonban Emile *Zola*, akinél a regény a természettudományi kutatások behatása alatt valósággal tudományos dokumentáltságra törekszik. Zola szerint a regény a társadalom kísérleti biologiája s ebben a szellemben írja meg az *új Comédie humainet*, a hetvenes évek francia társadalmának hatalmas prózai eposzát, a húszkötetes *Rougon-Macquart* ciklust. A ciklus összekötő fonala az *átöröklés* elmélete. Zola későbbi művei is nagy ciklikus koncepciók (*A három város*, az *Evangéliumok*) — ezekben azonban már erősen kiütközik elfojtott romantikus természete. Zola messze kiterjedő iskolát alapított, amely a maga fénykorában szinte korlátlanul uralkodott és egész Európát meghódította, sőt csaknem napjainkig éreztette hatását a francia irodalomban. Ennek a naturalizmusnak — világnézetük szerint másmás színezetben — folytatói voltak a gyilkos szatírájú Octave *Mirbeau*, a romlottság legzüllöttebb mélyére nyúló Paul és Victor *Margueritte*, Gustave *Geffroy*,

André *Lichtenberger*, az ucca életét festő Leon *Frapié* és Alfred *Machard*. A társadalomnak főleg erótikus életét kutató két *Rosny*, Paul *Adam*, Lucien *Descaves*, Abel *Hermant*, Léon *Daudet*, Léon *Werth* és Léon *Bloy*, akinek már a pamflet felé hajló műveit erős katolikus meggyőződés hatja át. A naturalista irányhoz kell számítani Jules *Renard* műveit is, amelyek a francia nyárspolgári világ epigrammatikus rövidségű és tömörségű szatirái. A vidéki életet rajzolja erőteljes naturalizmussal Alphonse de *Chateaubriant*, aki *La Brière* c. regényével az Akadémia nagy díját nyerte el. Regionalista regényírók a naturalizmus szellemében Louis *Pergaud*, Charles *Le Goffic*, Jean *Variot*, Anatole *Le Braz*, Marc *Elder*, Henri *Bachelin*, Albert *Erland*, Ernest *Perochon*, Georges *Eekhoud*, a kiváló belga naturalista, Henri *Pourrat* és legújabban *Tarramagnou* c. regényével Lucien *Fabre*, a Balzac tradiciói szerint megírt *Rabevel* szerzője. A naturalizmusból indult, de lassankint a finomabb érzelmesség felé távolodott el a szegény emberek életének és a modern párizsi bohémvilágnak kedves romantikusa, Charles Louis *Philippe*.

A színházat a naturalizmus soha nem tudta hatalmába keríteni. *Zola* és a *Goncourt*-ok kisérletei sikertelenek maradtak. A naturalizmus leghevesebb napjaiban is a Scribe-technikát a polgári színmű irányába továbbfejlesztő *Augier*, a szónokló tézises drámát megteremtő *Dumas* fils, a kedvesen csevegő *Pailleron* és a hatásvadászó *Sardou* marad a színpad igazi ura. Az első igazi naturalista színpadi író Henri *Becque*, akinek csak két jelentős darabja van : *Les corbeaux* és a *Parisienne*. Ez utóbbiban jelenik meg először a híres francia szerelmi háromszög naturalista felfogásban. A naturalizmus hatása alatt teremtette meg *Antoine* a híres *Théâtre Libre*-t (1887), ez azonban igen rövid ideig maradt ennek az iránynak a szolgálatában és csakhamar új, szabad törekvések színpadává lett, amelyek a modern francia drámát megteremtették.

A kifejezési formáiban naturalista Joris Karl *Huysmans* az elsők közt üzen hadat a naturalizmusnak, amelynek sívár materializmusával szemben a hit és a misztikum szükségességét hangoztatja. Ugyancsak a naturalizmus reakciójának tekinthető Frederic *Amiel* intim naplója, az individualizmus első programja. Paul *Bourget* 1889. *le Disciple* c. regényével támadja meg a modern intellektualizmust ; mint pszichológus-analitikus író az ekkor fölfedezett *Stendhal*-hoz tér vissza, de világfelfogásában hamarosan a legszélsőbb konzervativizmushoz érkezik el. Az ő nyomában halad később a Nietzschei individualizmusból kiinduló Maurice *Barrès*, s a modern asszony pompás stílusú elemzője, Marcel *Prévost*.

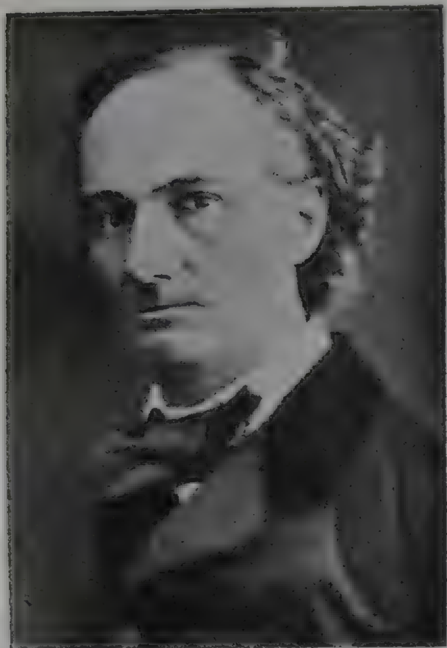
A fiatalság érdeklődése az írásaiban és külső megjelenésében is szélsőséges *Barbey d'Aurevilly* felé fordul ; az ő követői teremtik meg a neoromantikus irányt, amelynek legtehetségesebb képviselője *Villiers de l'Isle Adam*, a fantasztikus regényíró és novellista. Ehhez az irányhoz csatlakozik az okkultista *Péladan*, a stílromantikus Marcel *Schwob* s az ő irányának folytatója Jules *Lemaître*, aki azonban sokkal jelentősebb mint essayista és kritikus; az alexandriai dekadencia romlott foszforeszkálását festő Pierre *Louys*, az olcsó szentimentalizmusra hajló *Miomandre* és Maurice *Magre*, a tudományos fantasztikum világában kalandozó Frédéric *Boutet*, Maurice *Renard* és J. H. *Rosny aîné* és a művészi fantázia szárnyain lendülő Elemir *Bourges*. Kisebb jelentőségű és erősen a szentimentalizmus felé hajló írói ennek a romanticizmusnak : Octave *Feuillet*, Victor *Cherbuliez* és az *Erckmann—Chatrian* író-pár.

A naturalizmustól különvált utakon halad, anélkül, hogy a neo-romantikus irányhoz közeledne vagy a később mindent abszorbeáló szimbolizmusba beleolvadna, néhány erős egyéniségű, eklektikus ízlésű író. Magányosan, társak és követők nélkül áll a modern F. legnagyobb stílusművésze, Anatole *France*, az intellektuális fantázia és a szkeptikus filozófia romantikusa. Majdnem mindvégig magányos jelenség Pierre *Loti* is, (eredeti nevén Julien Viaud), az exotikus szentimentalizmus irányának megteremtője, akinek újabban hűséges, de kisebb tehetségű követője Claude *Farrère*.

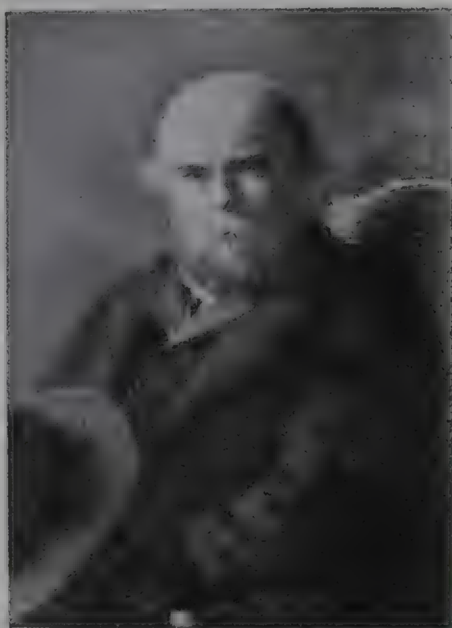
Megvan a neo-romantikus kora a színpadnak is. A *Théâtre Libre* ellenlábasaként megalapítja Paul *Fort* a *Théâtre d'Art* színpadát, amelyből *Lugné-Poe* vezetése alatt a *Maison de l'Oeuvre* lesz. De még a Théâtre Libreben is a neoromantika költészete lesz úrrá François de *Curel*lel, akit probléma-kereső és szimbolizáló hajlandóságai miatt a francia Ibsennek szoktak nevezni. Curel szentimentálisabb változata, a zsidó származású Georges *Porto-riche*, az asszony szerelmi csalódásainak színpadi költője. A drámai konfliktust halványtónusú párbeszédekben tompítja le Maurice *Donnay* s az ő nyomdokain halad Alfred *Capus* és Henri *Lavedan*, míg Paul *Hervieu* és *Eugène Brieux* inkább a tézises dráma felé hajlik. A romantikus verses dráma legnépszerűbb művelője Edmond *Rostand*, a *Cyrano* és a *Sasfiók* szerzője. Apja nyomdokain halad, de modernebb pszichológiával írja verses drámáit a fiatal Maurice *Rostand*. Ennek az iránynak tehetségesebb művelői ma *Magre*, Alfred *Poizat*, François *Porché* és René *Fauchois*.

A naturalizmus után a *szimbolizmus* a legujabb kor irodalmának legzártabb, legmaradandóbb alkotásokat termő és kifelé is leghatásosabb iránya. A szimbolizmus az igazi bevezetője a legujabb kor költészetének. Ez az irány a tárgyakban és a tárgyakból formált képekben az érzések, eszmék, szenvedélyek jelképeit, szimbolumait látja rendkivüli szenzibilitással. Uj lelkiséggel telíti meg az irodalmat s a sívár és rideg materializmus helyébe új idealizmust teremt. A *Parnasse* a kifejezés meg-

FRANCIA IRODALOM VII

Baudelaire

Verlaine

Verhaeren

Maeterlinck

FRANCIA IRODALOM VIII
ANATOLE FRANCE

la Rôtisserie de la Reine Pédauque

Crainquebille

újhodását jelentette, a szimbolizmus az inspirációét. Mikor az új irány tudatossá válik, folyóiratokban kezdi eszméit és céljait fejtegetni. Első revűjük a *Nouvelle rive gauche.* Az összes szimbolista írókat és művészeket egyesíti *Descamps* kitünő illusztrált hetilapja, a *Plume*, amelynek ma már minden száma irodalomtörténeti és művészettörténeti dokumentum. Hatalmas folyóiratai a szimbolista iránynak a *Vers et prose*, Paul *Fort* revűje, majd a *Mercure de France*, mely ma is egyik legjobb és legtekintélyesebb irodalmi folyóirata Franciaországnak.

A szimbolizmus előfutárjai parnassien költők, akik szakítottak a Parnasse akadémikus hidegségével; Tristan *Corbière*, Isidore *Ducasse*, aki Comte de *Lautréamont* néven írta excentrikus verseit és Jules *Laforgue*, akiben a német érzelmesség keveredik francia iróniával. A szimbolizmus első igazi nagy költője a káprázatos tehetségű Arthur *Rimbaud*, aki tizenkilencéves korában írta meg a modern francia líra legszebb remekeit. Ma különösen *Claudel* hatása alatt őt tartják az egész modern lirizmus megalapítójának és leghatalmasabb egyéniségének. A szimbolizmus legnépszerűbb költője és igazi népszerűsítője Paul *Verlaine*, a »szegény Lélian«, akit Rimbaud-hoz tragikus barátság fűzött. Bűn és bűnbánat közt hányódó lélek, amelynek minden megszólalása tiszta muzsika. Verlaine tereli vissza a túlságosan intellektuálissá vált lírát az érzésárnyalatok zenei kifejezése felé. A szimbolizmus hivatalos feje és vezére azonban Stéphane *Mallarmé*, akinek szintén a vers zeneisége körül vannak nagy érdemei, míg a *»vers libre«* megteremtője Gustave *Kahn*. Szintén a szabad vers híve Francis *Viélé-Griffin*, akire különösen a hellenizmus volt nagy hatással. A szimbolizmusnak néhány igazán elsőrangú nagy költőt köszönhet a francia líra, mint Henri de *Régnier*, akinek költészetében legszínesebben él a szimbolizmus, vagy Francis *Jammes*, aki viszont a legbensőségesebb, legfinomabb húrú szimbolista, továbbá Paul *Fort*, jelenleg a francia »költő király«, szabad versekben írt »balladák« szerzője. Mellettük olyan kiváló költőknek egész hosszú sora szorul a második vonalba, mint Emmanuel *Signoret*, Ephraim *Mikhael*, Pierre *Quillard*, Stuart *Merill*, *Saint-Paul Roux*, Laurent *Tailhade*, Adolphe *Retté*, Louis le *Cardonnel*, Leo *Larguier*, Jean *Lorrain*, Camille *Mauclair*, Ernest *Reynaud* és Henri *Spiess*.

Külön fejlődött a szimbolizmus az északi költőknél, akiknek legnagyobb része belga származású. Belga volt ennek az északi ágnak legnagyobb mestere, Emile *Verhaeren*, a modern líra egyik leghatalmasabb orchesterű költője. Verhaeren köréhez tartozik Gregoire *Le Roy*, Max *Elskamp*, akinek költészetét az egyszerű lélek naiv vallásossága lengi át, Charles *Van Lerberghe*, Albert *Mockel*, aki a szimbolisták belga revüjét, a *Vallonie*-t alapította, André *Fontainas*, Mallarmé tanítványa, René *Ghil*, aki tudományos teóriákkal szőtte tele líráját. Kiemelkedik ezek közül a költők közül finom, borongós cizeláltságával Georges *Rodenbach*, aki mint regényíró is jelentős (*Bruges la Morte*). Artisztikus finomságával és verseinek dekoratív szépségével válik ki a rövid életű Albert *Samain*.

A szimbolizmusból indul ki, de verseinek lassan lehiggadó kristályos tisztaságával a neoklasszicizmusba lendül Jean *Moréas*, a *Stanzák* görög származású költője. Moréas hatása alatt számos költő kezd visszatérni a régi tradiciókhoz: Raymond de la *Tailhède*, akin *Ronsard* romanizmusának hatása érzik, Robert de *Montesquiou*, aki a párizsi szalónok ízlését keresi, Fernand *Gregh*, aki a »humanizmus mestere« jelzőt érdemelte ki, továbbá a romantikus inspirációjú Sebastien Charles *Leconte* és Charles *Guérin*, akin Samain és Jammes együttes hatása érzik.

A szimbolizmus színpadi költészete alig-alig tudott erősebb kontaktusba kerülni az élő színpaddal. Drámai alkotásai tulajdonképen nem is egyebek, mint dramatizált szimbolista költemények, típikus könyvdrámák. Az egyetlen, akinek egyes darabjai nagyobb színpadi hatást tettek, a szimbolista irány legerősebb drámai érzékű költője, Maurice *Maeterlinck*, kinek műveiben ódon legendák motivumait szövik át a szimbolizmus misztikumának sejtelmességei. A szimbolista drámához kell számítani *Wilde* francia nyelven írt *Salome*-ját, Alfred *Jarry* parodisztikus darabját, az *Ubu Roi*-t és Rémy de *Gourmont*-nak néhány könyvdrámáját.

A szimbolizmus egyik legjelentékenyebb prózaírója a rendkívüli műveltségű Rémy de *Gourmont*, aki nemcsak regényíró és novellista, hanem esztétikus és filozófus, a szimbolista irány legtudatosabb kritikusa. Igen tehetséges ezen a téren öccse, Jean de *Gourmont* is. A legfinomabb essayisták közé tartozik az óriási könyvkultúrájú stílromantikus, Marcel *Schwob* is.

9. *A legújabb irányok.* A szimbolizmus az érzelmesség ujjászületését teremtette meg a naturalizmus megfigyelő objektivitásával szemben s a szenzibilitásból ujjászületett a lélek intenzívebb élete, a spiritualizmus. A világháborut közvetlenül megelőző korszak irodalmának két nagy esemény ad erős lökést: a *Dreyfus*-pör a politikában és *Bergson* fellépése a filozófiában. A Dreyfus-pör körül támadt nagy politikai küzdelemben a nacionalizmus mérkőzik a nemzetköziséggel s ezuttal az irodalomban is sokkal élesebbek az ellentétek. *Bergson* viszont új metafizikájával és új lélektani megfigyeléseivel ismét ráterelte a figyelmet a lélekre és így tulajdonképen ő a megalapítója az új, mindinkább spirituális alapokra helyezkedő irodalomnak.

A nacionalizmus szellemi vezére *Barrès* volt; az ő szerepét Charles *Maurras* vette át, aki mint lirikus és essayista egyképp jelentős név a francia irodalomban. Teljesen nacionális irányba lendült át Charles *Péguy* is, aki még a Dreyfus-pör

idején a szocialistákkal egy vonalban küzdött s még *Jaurèsszel* együtt alapította folyóiratát, a *Cahiers de la Quinzaine*t, amelyben később éles harcot kezdett az internacionalizmus és sivár materializmus ellen. Később köréje csoportosulnak az irodalomnak mindama tehetségei, akik újat keresnek és alkotnak: Jérôme és Jean *Tharaud*, Julien *Benda*, Daniel *Halévy*, Romain *Rolland*, André *Suarès*, Pierre *Hamp* és Pierre *Mille*. Romain *Rolland* a nemzetköziséget képviseli *Péguy*-vel szemben, de ez a nemzetköziség más, mint Jaurès politikai érdekszövetsége, vagy *France* mindent ironizáló cinizmusa. Rollandnál ez magasztos hit az emberiség örök békéjében és testvériségében. *(Jean-Christophe, Clerambault.)* Az új spirituális irány legkulturáltabb essayistája André *Suarès*, Ibsen, Dosztojevszkij, Pascal, Shakespeare, Cervantes, Villon és Stendhal igazi szellemének legtisztább megérzője. Filozófusa és moralistája Julien *Benda*, aki *Belphegor* tanulmányában a mai francia társadalom erkölcseit és ízlését kritizálja, kritikusa pedig *Alain*, aki rövid hozzászólásokban világos szellemmel és bámulatos pártatlansággal igyekszik tisztázni az eszméket és határozott irányvonalat szabni az egyre többfelé ágazó irodalom kaoszában.

Egyik leghatalmasabb úttörője az új Franciaország irodalmának André *Gide*, aki költő, filozófus, essayista, regényíró és színpadi szerző egy személyben. Egyik megalapítója a *Nouvelle revue française*nek, amely a *Mercure de France* szerepét veszi át az új francia irodalomban. *Gide* művei és revüje révén óriási hatással volt az új irodalomra és az egész francia ifjúságra. A revüje körül csoportosult írók közül kiemelkedik Paul *Claudel*, a mai kor egyik legnagyobb költője, akinek ódai szárnyalású, szellemében katolikus költészete *(Cinq grandes odes)* nemcsak az egész világegyetemet tükrözteti, hanem metafizikai vonatkozásaiban túlnő minden érzékelhető lét határán. *Claudel* hívő metafizikájával szemben az intellektualizmus fényét csillogtatja Paul *Valéry* »tiszta költészete«, amely a legmodernebb klasszicizmus.

Az újabb francia költészet, ezt a néhány nagy és teljesen a maga útján járó egyéniséget leszámítva, valóságos kaosza a legkülönbözőbb irányoknak, törekvéseknek, iskoláknak, klikkeknek, csoportoknak, amelyek sokszor a legszeszélyesebb extravaganciába fulladnak.

A szimbolizmusból kinőtt Moréas-féle neoklasszicizmus közvetlen követői a *tradicionalisták*, akik a régi hagyományos formákhoz térnek vissza. Ebbe a csoportba tartozik Paul *Drouot*, Jean Louis *Vaudoyer*, Roger *Allard*, Paul *Géraldy*, aki *Toi et Moi* c. verses kötetével európai sikert aratott. Maurice *Magre* verses drámáival és dekoratív pompájú regényeivel szolgálja ezt az irányt. Comtesse de *Noailles* erősen a romantika felé hajló verseivel a mai Franciaország legtehetségesebb költőnője. Említésre méltó költőnők még Gérard d'*Houville*, ez alatt az álnév alatt J. M. de *Hérédia* leánya, H. de Régnier felesége ír nemcsak finom hangú verseket, hanem szenzibilis regényeket is, továbbá Jane Catulle *Mendès* és Renée *Vivien*.

A gondolat és érzésvilág megújulásának előkészítői az *intimisták*, akik érzelmi életüknek és világszemléletüknek árnyalati megvillanásait pointillista művészettel festik. Legtehetségesebb köztük a nagy fantáziájú François-Paul *Alibert*, aki kiváló formaművész is. Ehhez a csoporthoz tartozik az angol származású Tristan *Klingsor* és Léon Paul *Fargue*.

A legújabb irányokat vezeti már be a »*fantaisiste*« csoport. A képzelet szabad csapongása a gyakran már csak egészen lazán összefűzött képekben főjellegzetessége e csoport költészetének. A csoport néhány tagja Henri *Spiess*, *Franc-Nohain*, Raoul *Ponchon* félig-meddig még tradicionalista. De Tristan *Derème*, aki a Montmartret és a bohém világot énekli, már vérbeli fantazista. Kiemelkedő tagjai a csoportnak Jean *Pellerin*, Paul *Reboux*, Francis *Carco*, aki újabban mint regényíró is jelentős sikereket ért el az apachevilág markáns rajzaival, továbbá Georges *Gabory*, Jacques *Dyssord* és a csoport legjellegzetesebb és legtehetségesebb képviselője, a fiatalon elhalt Jean Paul *Toulet*, a *Contre rimes* szerzője.

Leghangosabb vitákra adott alkalmat az új irányok közül a kubizmus és a dadaizmus. Mind a két csoport a legújabb festészeti irányok hatása alatt kikapcsolja verseiből a logikai összefüggéseket és hangulati és zenei amplifikációkra törekszik. A kubista iskola feje Guillaume *Apollinaire* volt. Tehetséges tagjai voltak a csoportnak Max *Jacob*, akinek versein kívül is igen jelentékeny prózai munkásságát ironikus és fantasztikus humor jellemzi, továbbá André *Salmon*, aki nemcsak mint költő és regényíró szerzett érdemeket az iskola körül, hanem a kubizmus esztétikájának harcos propagálásában is oroszlánrésze van.

A dadaista csoport még szélsőségesebben valósítja meg ugyanazt a teóriát, melyet a kubizmus kezdett. Megalapítója Tristan *Tzara* és Francis *Picabia*. Legkiemelkedőbb tehetségei Louis *Aragon*, akinek regényeivel is sikere volt, és Jean *Cocteau*, aki az új francia irodalom legsokoldalúbb, legszínesebb és legérdekesebb egyénisége. Ujabban a dadaista csoport sokat enyhített szélsőségein s az úgynevezett »szürrealisták« csoportjává alakult át, amelynek irányeszméit André *Breton* foglalta manifesztumba. A szürrealista csoport tagjai a már említett dadaistákon kívül Philippe *Soupault*, René *Crével*, Pierre Mac *Orlan*, Joseph *Delteil*, Léon *Pierre-Quint*, Gil *Robin*, André *Germain* és mások. A dadaizmusnak ebben a másodvirágzásában már a regényírók veszik át a vezérszerepet s ez a csoport egyik legjelentősebb megindulása a világháború utáni irodalomnak.

A szociológia eszméi inspirálták annak a költői csoportnak a működését, amely a szocializmusból kiindulva egy új humanizmus metafizikájának alapjait próbálta megvetni. Ennek a csoportnak legkiemelkedőbb alakja Jehan *Rictus* (Gabriel *Randon* álneve). Ide számítható Alexandre *Mercereau* és három zsidó költő: a fiatalon elhalt Henri *Frank*, André *Spire* és Edmond *Fleg*. A szociális költészet kozmikussá tágul Blaise *Cendrars* verseiben, aki a legújabb költészet egyik igen erős és széles körben ható tehetsége.

Kiemelkedik a különböző irányok és csoportok közül, s a külföldön is erősen érezteti néhány kiváló súlyú egyéniségének hatását az *unanimisták* csoportja. Ez az irány, amelynek megindítója Jules *Romains* volt *La vie unanime* c. kötetével, közvetlen kapcsolatokat keres a lélek és a tárgyak között s szerinte a valóságnak csak annyiban van létjogosultsága, amennyiben a lélek tudatában él. Jules *Romains*-en kívül, aki ma inkább regényeket és darabokat ír, jelentős tagjai a csoportnak René *Arcos*, Pierre Jean *Jouve*, Georges *Chenneviére* és Fernand *Divoire*. Rokonságot mutat az iránnyal, de nem tartozik szorosan hozzá Georges *Duhamel* humanitárius szellemű költészete. S hasonló érzések hatják át a sokkal lágyabb és érzelmesebb Charles *Vildrac* írásait is.

Legujabban is feltűnt néhány igen tehetséges fiatal költő, akiknek tehetsége még ezután fog határozott irányt venni; különösen kiválóak ezek között Pierre *Reverdy*, Henry de *Montherlant* és Jules *Supervielle*.

A nagy háborut megelőző korszak legkimagaslóbb és legeredetibb regényíró tehetsége Marcel *Proust*. A nagystílű regény művelője. Regényciklusa: *A la recherche du temps perdu* a mai Párizs arisztokráciájának Balzac hagyományai szerint készült új *Comédie humaine*-je, de stílusában, pszichológiájában egészen új és eredeti. A háború utáni lélek és társadalom nagy ciklikus regénye Roger *Martin du Gard* még befejezetlen regénysorozata: *Les Thibaults*.

Ujabban erős divatja támadt a kalandos, exotikus aláfestésű, gazdag meséjű regénynek. Legnépszerűbb ebben a genreben Pierre *Benoit*. Az utazás exotikumát a fantasztikummal és a multak pittoreszk színeivel keveri Pierre *Mac Orlan*. Ide számítható Pierre *Mille* és a két *Tharaud*, akik mindig valamely exotikus miliőbe helyezik regényeiket. Szigorú értelemben vett exotikus író Victor *Segalen*, aki Khinában él és Khináról írja regényeit, továbbá Ferdinand *Duchène*, marokkói regényeivel és Louis *Bertrand*, aki Algírból veszi legtöbb regénye tárgyát.

Egészen új szellemben, valósággal a világvárosok kozmopolisztikus és nemzetközi miliőjének, egészen sajátságos érzés- és gondolatvilágának megtestesítésével ad friss renaissancet ennek az iránynak Jean *Giraudoux*, Valéry *Larbaud* és Paul *Morand*, akik ezzel szintén egyik karakterisztikus csoportját adják a világháború utáni új irodalomnak.

Maga a háború is egész sereg regényírónak adott inspirációt. Ekkor tűnt fel Henri *Barbusse*: *Tűz* (Feu) c. regényével. Duhamelnek a háború szenvedései által felkeltett részvét adott inspirációt. A háború adott lendületet és tárgyat Roland *Dorgelès* legsikerültebb alkotásaihoz. Dorgelèshez hasonló témákkal kezdte Alexandre *Arnoux* is, aki azóta a fantasztikumba csapott át. Itt tart vele rokonságot Marcel *Jouhandeau* is. A háború utáni erkölcsöket kitűnően festik Pierre *la Mazière*, Clément *Vautel*, stb.

A Bourget-féle analitikus irány folytatója s világnézetben is rokon vele Henri *Bordeaux* és René *Bazin*. Ugyanezt az irányt folytatják még mélyebb és még modernebb alapon Edouard *Estaunié*, François *Mauriac*. Mindakettő igazi művész és nagyerejű író. Finom megfigyelő Edmond *Jaloux*. Igen érdekes és sokat igérő tehetség az újabban feltűnt Jacques *Chardonne*, aki *Epithalame* c. regényével keltett megérdemelt feltűnést. Jelentős művelői ennek az iránynak Jacques *Lacretelle*, Henri *Deberli*, André *Thérive*, Pierre *Dominique* és Raymond *Escholier*.

Egészen új irány kezdődött a világháború után, amely az egészség, az erő, a test és a sport kultuszát az irodalomban is érvényesíti. Ennek az iránynak legkiemelkedőbb tehetségei Henri de *Montherlant*, Pierre *Drieu La-Rochelle*, Jean *Prévost* és a fiatalon elhalt Louis *Hémon*.

Igen megszaporodott újabban az írónők száma is. Legmarkánsabb egyéniség köztük a szimbolizmusból elindult *Rachilde*. Ismert nevűek a szenzibilis Marcelle *Tinayre*, Judith *Gaulthier* és Lucie *Delarue-Mardrus*, az exotikus színeket kedvelő Lucie *Cousturier* és Elisa *Rhais*. Marguerite *Audoux* és a főként naplójáról nevezetes Marie *Lenéru* mellett nagy népszerűségre tett szert *Colette*, a modern asszony szexuális életének nagy felkészültségű festője.

A líra és a regény nagy lendületével szemben szemmel látható dekadenciában van a francia dráma. Paul *Claudel* művein kívül, amelyeket azonban Franciaországban nem igen játszanak, alig van kiemelkedő alkotása az újabb francia drámairodalomnak. Hiába küzdenek a színház és a színpad megújhodásáért olyan lelkes és kiváló készültségű rendezők, mint *Antoine*, *Lugné-Poe*, Jacques *Copeau*, Firmin *Gémier* és Alfred *Dullin*, eddig nem sok eredményt értek el. A drámaírás nem halad új irányokba, a boulevard dráma sablónjait nyúzzák tovább a színpadi mesteremberek. A pszichológiai dráma terén a nagytehetségű és szép dikciójú, de az erőszakos komplikációkat s az életből vett fotográfiákat túlságosan kedvelő Henri *Bataille* mellett az enyhébb színekkel dolgozó fiatalok: Gabriel *Marcel*, Paul *Géraldy*, Jean *Sarment*, Edmond *Sée* és Paul *Raynal* nevét kell megemlíteni. Kiemelkedőbb tehetség H. R. *Lenormand*, aki freu-

dista elméleteket dramatizál az expresszionizmushoz közeledő stílusban és technikával. Henri *Bernstein* a hatásvadászó színpadi effektusoktól szintén az intimebb pszichologiai drámára tért át. Ujabban tűnt fel a flamand *Crommelynck* is, akinek molièrei szatirájában groteszk kómikai erő van. Az üzletszerűen gyártott vígjátékoknak és bohózatoknak leghíresebb szállítója volt a *Flers* és *Caillavet*-társaság, amelyben az elhúnyt Caillavet helyén most többen is osztozkodnak. A rutiniék közül kiemelkedik Denys *Amiel*, Jacques *Natanson*, Lucien *Besnard*, Yves *Mirande* és André *Picard*.

A komoly, misztikus elmélyülést kereső dráma tehetséges művelője Henri *Ghéon*.

A sok revű rendkívül fellendítette a kritikai és essayirodalmat is. A mult század második felének klasszikus irodalmi esszayistáit, irodalomtörténészeit és kritikusait, akik közül Ferdinand *Brunetière*, Emile *Faguet*, Francisque *Sarcey*, Jules *Lemaître*, majd az új század elején Gustave *Lanson*, Fortunat *Strowsky*, Joseph *Bédier* és René *Doumic* emelkednek ki, igen tehetséges utódok követték, mint Paul *Souday*, Pierre *Lasserre*, Henri *Bidoux*, Maurice *Boissard*, Paul *Leautaud*, Adolphe van *Bever*, André *Fontainas*, André *Billy*, Fernand *Vandèrem*, Jacques *Boulanger*, André *Chevrillon*, Albert *Thibaudet*, Jacques *Rivière*, Louis *Laley* és René *Lalou* s az erősen konzervatív irányú Henri *Massis*, Lucien *Dubech*, René *Johannet*, André *Thérive* és Abbé *Brémond*. A művészeti kritika jelentős képviselői ma Camille *Mauclair*, André *Lhôte*, J. E. *Blanche* és Maurice *Denis*.

A filozófia legnagyobb világszerte ismert képviselői Henri *Bergson*, akinek hatása az irodalomra is óriási volt, *Fouillée*, *Renouvier*, *Ravaisson*, G. *Séailles*, *Guyau*, Eduard Le *Roy*, továbbá *Durkheim*, Lévy *Bruhl*, Alfred *Binet* és Th. *Ribot*. A matematikát *Cournot* vezette be a filozófiába s ezen a mesgyén haladt tovább Leon *Brunschwig*, Emile *Boutroux* és Henri *Poincaré*. A tömegpszichológia filozófusa Gustave *Le Bon*.

Kivételes lángelmék nem emelkednek ki a mai franciák közül, de hatalmas, lüktető életével, folyton fölmerülő és formát találó új eszméivel ma is ez az irodalom Európának szellemi vezetője.

Kállay Miklós.

Összefoglaló művek a F.-ról: *Faguet: Hist. de la litt. fr.* (Paris 1900, 2 köt.); *Lanson: Hist. de la litt. fr.*; *Petit de Julleville: Hist. de la langue et de la litt. française des origines à 1900*, 8 köt.; *Bédier—Hazard: Litt. française* (2 köt., 1923—24). Magy. fordításban megvan, de elavult *Nisard* négykötetes műve és *Saintsbury* kis összefoglalása. Jó áttekintést ad *Strachey* kis könyve: *A fr. irod. főirányai* (Kultúra és tudomány). — Magyar mű: *Haraszti* Gy.: (Egyet. irod. tört. II.); *Hegedüs* A.: *A F. tört.*, 1910; *Benedek* M.: *A F.* (2 köt., sajtó alatt, *Élet és tudomány*). Nagyobb korszakokról: Középkor: *Hist. littér. de la France* (1733—1906, 33 k.). G. *Paris: La litt. fr. au moyen âge* és *Esquisse hist. de la litt. fr. au moyen-âge*. Ujkor: *Godefroy: Hist. de la litt. fr. depuis le XVI. s.* 1882, 10 k.; *Lanson: Manuel bibliographique de la litt. fr. moderne*, 1909-től. — XVI. sz. *Darmesteter—Hatzfeld: Le XVI-e s. en France*; *Sainte-Beuve: Tableau hist. et crit. de la poesie fr. au XVI-e s.* — XVII. sz. *P. Albert: La litt. fr. au XVII-e s.*; *Faguet: XVII-e s.* — XVIII. sz. u. ezek a szerzők (magyarul Faguet műve, ford. *Haraszti* Gy.); H. *Hettner: Gesch. der frz. Lit. des XVIII. Jhderts*, 1894. XIX. sz.: *Albert* és *Faguet* könyvei; *Brandes: Hauptströmungen*; *Thieme: Guide bibliogr. de la litt. fr. de 1800 à 1906*; *Sainte-Beuve*, *Lemaître*, A. *France*, *Brunetière* stb. kritikai művei. Ujabb irod.: V. *Giroud: Livres et questions d'aujourd'hui*, 1907; R. de *Gourmont: Muses d'aujourd'hui*, 1910; R. *Lalou: Hist. de la litt. fr. contemporaine* (1870 à nos jours) 1923.

Francis (ejtsd: frenszisz), *Sir Philip*, angol író, *1740. †1818. A híres *Junius-levelek* szerzője, melyeknek korukra óriási hatásuk volt. A kormány, a közélet, az egyes emberek hibái ellen intézett támadások merészsége s a levelek ragyogó stílusa mellett a titokzatosság is rendkívüli módon hozzájárult az ismeretlen szerző népszerűségéhez.

Francis-Boeuf (ejtsd: -böf), *Jean*, francia lirikus és elbeszélő, *1873. Küzdelmes életpálya után, melynek során különböző mesterségekkel próbálkozott, az újságírásban kötött ki. Számos újságnak és revűnek volt munkatársa, amelyekbe verseket, elbeszéléseket és költői prózát írt. Az Akadémia számos díjjal tüntette ki. Mint lirikus a tradicionalisták közé tartozik. Jelentősebb verskötetei: *Sur le sentier*, *Fleurs de route*, *Sur le vieux clavier*. Legújabban regényekkel is próbálkozik (*Le coeur nu* és *L'enfant rebelle*).

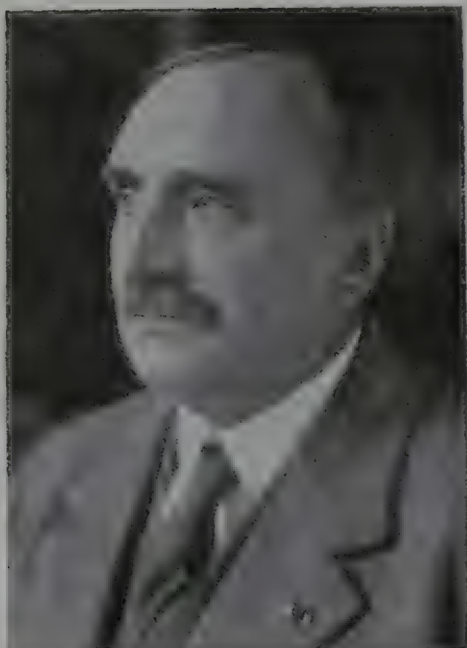
Francisco de Mello Franco, braziliai költő, *1757. †1823. Szabadgondolkodásáért négy évet töltött az inkvizíció fogházában. Főmunkája a Coimbra-i egyetem vaskalaposssága ellen irányzott szatirikus eposza *O reino da Estupidez* (A butaság országa).

Francisco Manoel, *de Mello*, *Dom.*, portugál költő, *1611. †1666., lírai költeményein kívül, amelyek gyüjtőcíme *Musas de Melodino*, egy érdekes dialogizált traktátuma *Hospital das Letras* (Irodalmi kórház), az irodalmi viszonyok megbeszélése és egy sikerült jellemvígjátéka: *Fidalgo Aprendiz* (A nemesúr mint inas) érdemel megemlítést.

F. Manoel, *do Nascimento*, portugál költő, *1734. †1819. Mint szabadgondolkodónak menekülnie kellett az inkvizíció elől. Az Arkádiából kivált dissidens költők feje. Klasszikus mintára csak rímtelen verseket írt.

Franck, *Henri*, *1889. †1912., fiatalon elhalt francia költő, aki mint a zsidó szár-

FRANCIA IRODALOM IX

Paul Claudel

Paul Valéry

Georges Duhamel

François Mauriac

FRANCIA IRODALOM X

Illusztrációk francia parnasszista és szimbolista költőkhöz

Leconte de Lisle: Poémes barbares

José-Maria de Heredia: les Trophées

Albert Samain: le Chariot d'or

Henri de Régnier: la Cité deseaux

mazású költők általában, legjobb kifejezője annak a nyugtalanságnak, amelyet a modern értékek kritikus reviziója és egy új vallás keresése jelent. *La danse devant l'arche* című kötete az új lélekre ható metafizika keresése. Az ifjú levita elvesztette hitét ősei vallásában s most az új nélkülözhetetlen istenség felé tart filozófiai költeményeiben. F. halálával egy erős egyéniség és sokat igérő tehetség veszett el. *Kállay.*

Franc-Nohain (ejtsd: fraan-noen), francia író, *1872. Mint lírai költő kezdte *Inattentions et Sollicitudes* c. verskötetével, amelynek egészen egyéni ritmusú, szeszélyes sorokban váltakozó verseit Jules Lemaître *poèmes amorphes*-nak nevezte. Ismertebb verskötetei még *Fables* és *La Kiosque à musique*. Regényeken kívül (*Jaboune, Le gardien des Muses*) írt művészettörténeti és politikai tanulmányokat is. *La victime* c. *Vandèrem*-mel együtt írt drámája nagy sikert aratott. Ezenkívül egész sereg operetthez írt szövegkönyvet. Az Echo de Parisnak évtizedes munkatársa és irodalmi kritikusa.

Franco, *Niccolò*, olasz erótikus költő és pamflet-író, *1515. †1569., nyugtalan vándoréletet élt; sokat volt az inkvizició börtönében és végül V. Pius pápa ellen írt szatirájáért felakasztották. Művei nagy részét Aretino ellen írta; erős ellenfele volt a korabeli Petrarca-utánzóknak is (híres egy Petrarcát parodizáló szonettje).

François (ejtsd: fraanszoa), *Luise von*, *1817. †1893., német írónő. Regényeinek tárgyát a XIV. sz. elejének sorsdöntő harcos korából s a rákövetkező meghitt pihenés éveiből meríti. Csöndes, kissé ódivatú világ a F. regényeinek világa, de sok nemes tisztaság, sok bízó optimizmus is van benne. Leghíresebb két regénye: *Die letzte Reckenburgerin* (1871), egy nemes nőalak megtisztuló felemelkedése a lemondások során át és *Die Stufenjahre eines Glücklichen* (1877), egy nemes élet útja nélkülözéstől a sikerig.

Frank, *Waldo*, zsidó származású amerikai regényíró és essayista, az újabb irodalmi nemzedékhez tartozik, amely szabadulni akar az angol befolyástól s az új amerikai szellemet szeretné felfedezni. A csoport, amelynek legkimagaslóbb képviselője Sinclair *Lewis*, írásában és politikájában is erősen radikális. F. műveit Európában is jól ismerik. Legsikerültebb alkotása a *City Block*, érdekes színekkel megírt történet New-York legkülönbözőbb raceoktól nyüzsgő emberáradatából. *A mi Amerikánk* c. essay-sorozatában a mai amerikai szellemet próbálja jellemezni.

Frankel *Leó*, *1844. †1896. Résztvett a párizsi kommün (1870) vezetésében. Később Budapesten munkáslapot szerkesztett.

Frankenburg *Adolf*, *1811. †1884. *Emlékiratai* érdekes világítást vetnek a mult sz. irodalmi viszonyaira. Szerkesztője volt az *Életképek*nek és több szépirodalmi művet írt.

Frankl, *Ludwig August*, *1810. †1894. Csehországi német költő, akinek főleg epikai művei jelentősek: *Das Habsburglied*; *Rachel*; Salamon királyunkról szól: *Ein Magyarenkönig*; szépek a *Nach der Zerstörung* héber elégiái: köztük *Az utolsó főpap*, melyet *Arany* János mesterien fordított magyarra, — nevezetes még a *Helden- und Liederbuch* (1861). Arany külön tanulmányt szentelt F.-nak, kinek költészetét nagyrabecsülte.

Franklin (ejtsd: frenklin) *Benjamin*, amerikai államférfi és író, *1706. †1790. Ő az első amerikai író, aki világhírű lett. Egy szappanos fia, 13 éves korában nyomdász bátyjához került inasnak, küzdelmek s viszontagságok után Newyorkban, Londonban s Philadelphiában élt. Nagyfontosságú tevékenységet fejtett ki a közélet terén. A tűzoltóság, nyilvános könyvtárak stb. létesítése az ő nevéhez fűződik, az elektromosság terén végzett kutatásai (az elektromos sárkány és a villámhárító feltalálása) az egész világon ismertté tették a »filozófus« nevét (abban a korban így hívták a fizikust). Vezető szerepe volt a forradalmi háborúnak és a gyarmatok függetlenségének előkészítésében. F. képviseli az amerikai józan észt, a polgári erkölcsöt, a gyakorlati céltudatosságot és a természettudományi kutatást. Ő Amerika nagy népnevelője, aki szellemes írásaival, leveleivel, anekdótáival s főleg híres önéletrajzával az amerikai irodalom legnagyobbjai között foglal helyet. Első művei közé tartoznak a *Do-good* (tégy-jót) özvegy ömlengései, *Mr. Busybody* elmélkedései. F.-nak, az embernek nagyszerű képét kapjuk leveleiből; a *Poor Richard* almanachjaiba ő vezette be *Richard Saunders* klasszikus, eredeti és humoros alakját, amivel az almanachot az irodalom szférájába emelte. *Bagatelles*-jeiben közmondásokká vált bölcseségeket hagyott nemzetére (pl. óvakodj a kétszer főtt hústól s a kibékült régi ellenségtől, stb.), rövid, népies kis történeteiben egész tárházát találjuk a szatirikus, komoly és tréfás helyzeteknek és eseményeknek (a síp; párbeszéd F. és a köszvény között; a balkéz panasza a jobb ellen, stb.). Önéletrajza (*Autobiography*) az amerikai irodalom első klasszikus munkája, melynek legszebb része londoni életének leírása; az első fejezetei üdébbek s természetesebbek. Politikai írásai hazája életére később is irányító hatással voltak. Életét megírta *Morse*; magyarul írt róla *Kemény* F. (a Magy. Pedagógiában, mint nevelőről), az önéletrajzot lefordította *Wildner* Ödön. *Rózsa.*

Franklin-Társulat. Könyvkiadó-intézet és könyvnyomda. Alapításának éve 1873. Utóda a Landerer-, majd Landerer és Heckenast-nyomdának.

Fránko, *Iván* ukrán író, *1856. †1916. Szegény parasztcsalád gyermeke, azért csak nagy küzdelmek árán tudta tanulmányait folytatni. Már diákkorában gyűjtötte a népköltészet termékeit s verseket meg elbeszéléseket írt. Első műve, a *Nemzeti dal* c. szonettje 1874. jelent meg

s ettől kezdve az ukrán irodalom legszorgalmasabb munkása volt haláláig. Igen nagy sikere volt *Boa Constrictor* c. művének. Több folyóiratot szerkesztett, melybe korának legjobb írói írtak. A Sevcsenko Tudományos Társulat Közleményeiben igen sok értékes tanulmányt tett közzé, melyek a külföldi szlávisták figyelmét is magukra vonták.

F. Sevcsenko után az ukrán irodalom legkimagaslóbb alakja, kitűnő elbeszélő, az ukrán irodalomtörténet legalaposabb ismerője (irodalomtörténete rövidített alakban magyarul is megjelent, az *Egyetemes Irodalomtörténet* IV. kötetében), európai értelemben vett tudós s a galiciai ukránság szellemi vezére több évtizeden keresztül. Legjobb költői műve *Mojszéj* (Mózes) c. poémája. Összes műveinek jegyzéke egész kötet. Számos munkáját nyugati nyelvekre is lefordították. Magyarul megjelentek: *A vörös zsidófiu*, Budapest, 1916 és *Hriez urfi* (Szt. István Társulat) c. elbeszélései. *Bonkáló.*

Franyó *Zoltán*, lirikus, műfordító és essayista. Verseinél és a külföldi irodalmat ismertető sikerült essayinél is jelentősebbek műfordításai: modern angol, francia, német és olasz lirikusokat művésziesen és egyénien ültetett át magyar nyelvre. Modern magyar költőket — köztük főleg *Adyt* — fordított idegen nyelvekre. A világ minden jelentős lirikusának nagy magyarnyelvű antológiáján dolgozik. Jelenleg Erdélyben él, ahol élénk irodalmi működést fejt ki.

Franzen, *Frans Mikael*, svéd püspök és költő, *1772. †1847. Életének első felét Finnországban töltötte el. 1792. az Åboegyetemen magántanár lett. Sok közvetlen, kedves költeményt írt, amely az otthonról és a gyermekkorról idillikus képeket ad, pl. *Till en yngling*. E költeményeket az ártatlanság hangulata, szelid, egyszerű érzés és kristálytiszta forma jellemzi. 1797. a *Sång över Gustav Filip Creutz* (Ének Creutz G. F.-ről) c. költeményével a stilus ujításának dacára a konzervativ svéd Akadémia nagy diját nyerte el. A következő évben egyetemi tanár lett, szintén Åbo-ban. Azután is költészettel foglalkozott, de az akadémiai iskola izlése befolyásolta és oktatóbbá, gondolkodóbbá tette. Néha mégis a régi húrokat pengette, pl. *Glädjens ögonblick* (Az öröm pillanatai) és *Champagnevinet* (A pezsgő) c. dalaiban. Zsoltárokat is írt és néhány epikai, drámai és tanító-költeményt, amelyek azonban kevésbé sikerültek. 1824. a *Selma och Fanny* c. költemény-ciklusát adta ki, melyben Fannyról (Selma leányáról) szóló vallásos hangulattal telt új dalait régebbi költeményei egy részével szerkesztette egybe. *Lindberg.*

Franzos, *Karl Emil*, *1848. †1904., kiváló német elbeszélő, aki novellásköteteiben (*Aus Halb-Asien*; *Die Juden von Barnow*; *Vom Don zur Donau*) és regényeiben (*Ein Kampf ums Recht*; *Der Pojaz*) meleg érzéssel és nagy realista művészettel festi a galiciai zsidóság sorsát.

Frapan, *Ilse*, *1852. †1908., családi neven *Levien*, férje *Akunian*, hamburgi írónő. Életét szülővárosában, majd Svájcban töltötte, hol öngyilkos lett. Friss humorú novellákkal kezdte, melyeknek alakjait szülővárosának életében figyelte meg: *Hamburger Novellen* (1887); *Bescheidene Liebesgeschichten*; *Zwischen Elbe und Alster*; *Enge Welt*; *Bittersüss*; *Zu Wasser und zu Land*; *Querköpfe* (1895), *Wehrlose* (1900). Ezekben az elbeszélésekben biztos írnitudás mellett a megfigyelés szerető gondossága tűnik fel, s résztvevő együttérzés a megcsúfoltakkal, a kitagadottakkal és a magányosokkal. A novellák után regények következtek: *Philje Ohrlens Glück* (1902), s a társadalmi és nőmozgalmi tendenciával telt *Die Betrogenen*; *Wir Frauen haben kein Vaterland*; *Arbeit*. Van F.-nak egy kötet költeménye is (*Gedichte*, 1891) s mesteréről, Vischerről meleg hangú könyvet írt (*Vischer-Erinnerungen*, 1889. 2. kiad.). F. egyike az újabb német írónők között a legbiztosabb kezű emberábrázolóknak s a legbővebb képzeletű kitalálóknak. Különösen rövid elbeszélései kiválóak, így a korai *Die Last* valóságos mesternovella. *Kecskeméti.*

Frapié, *Léon*, francia író, *1862. Közigazgatási tisztviselő, aki egy lelencház igazgatónőjét vette feleségül. Ezért foglalkozik sokat regényeiben Párizs elhagyott gyermekeinek sorsával (*La maternelle*, *Contes de la maternelle* és *Nouveaux contes de la maternelle*). A *Maternelle* valósággal a népesedés ellen csinál propagandát és csaknem tilalmat állít fel a szegények számára, hogy ne legyen sok gyermekük, mert úgy sem tudják őket felnevelni. F. általában szereti túlzott színekkel rajzolni a gyűlöletest, a lázítót, a kiáltó ellentéteket, a megdöbbentő nyomorúságot s ezen a téren nem egyszer banalitásba is téved. *Kállay.*

Frappa *Jean-José*, francia elbeszélő és drámaíró, *1882., a Monde illustré szerkesztője. Regényeiben szereti a festői környezeteket; legsikerültebb munkája *La princesse aux clowns*, egy hercegnő érdekes története a forradalmi Oroszországban. Hatásos darabjait a boulevard színházak játsszák.

Fraser's Magazine, angol folyóirat 1830—82, azután *Longman's Magazine* lett belőle.

Fráter *Lóránt*, *1872. Magyar nótaköltő. Népdal átiratai és sok szép műdala igen népszerűek.

Frázis. Elkoptatott, üres szólásmód.

Fredro, *Aleksander*, *1793. †1876., lengyel drámaíró, a lengyel vigjáték megteremtője. Grófi család sarja. Fiatalkorában ulánuskapitány, a napoleóni háborúk után Párizsba kerül, ahol megismerkedik *Molière* műveivel, amelyek egész írói pályáján nagy hatással voltak reá. Később Lembergben telepedett le végleg. Színdarabjai mind szerkezet, mind helyzet- és jellemkomikum tekintetében igen sikerültek s népszerűek maradtak szerzőjük halála után is. Nagyrészük a *Komedye*

Aleksandra hr. Fredra c. gyüjteményes kiadványban (1826 és 1838) jelent meg; halála után hagyatékában még 19 darabot találtak (kiadva Varsóban, 1880). Legkiválóbb művei a *Sluby panienshie* (Uri igéretek), *Maż i żona* (Férfi és az asszony), *Pan Jowialski* (Vidor úr; magyarra ford. *Törs* Kálmán), stb.

Fredro, *Jan Aleksander*, *1829. †1891, az előbbinek fia, szintén vígjátékíró. Résztvett a magyar szabadságharcban, azután Párizsba menekült, ahonnan csak 1875., mikor amnesztiát kapott, tért vissza hazájába, Galíciába. Vígjátékai közül nevezetesebbek: *Az egyetlen leány*, *A mentor*. Mindkettő megj. magyarul is; az előbbit *Radnótfáy* Sámuel (Bp., 1883), az utóbbit *Csepregi* Lajos (Bp. 1875, Arad 1877) fordította le. *Podhradsky.*

Freidank, e költött név mögé rejtőzik egy *Bescheidenheit* c. terjedelmes középfelnémet tanítóköltemény (1229, újra kiadta H. *Bezzenberger*, 1872) szerzője. A lovagi etika nézőpontjából szemléli s ítéli meg a világot, az emberi társadalom minden rangját, rendjét, formáját, erényt és fogyatékosságot, gazdagságot és szegénységet, egészséget és betegséget, ifjúkort és öregséget, stb. Gondolati tartalmát klasszikus s egyházi írókból, kora irodalmából meríti. Valósággal népkönyvvé lett. Sebastian *Brant* átdolgozásában megjelent nyomtatásban 1508. *Turóczi-Trostler.*

Freiligrath, *Ferdinand*, *1810. †1876., német lirikus. Első kötetében (1838) *Longfellow* és V. *Hugo* hatása alatt írt ragyogó formájú, főként exotikus tárgyú verseket. A 40-es évek politikai és társadalmi költővé tették: többször külföldre kellett menekülnie forradalmi eszméi miatt s hosszú évtizedeket töltött Londonban, hol kereskedéssel tartotta el családját. Öregsége aztán meghozta számára az elégtételt és a sikert. Politikai költészetének legjava a *Mein Glaubensbekenntnis*-ben (1844), *Neue politische und soziale Zeitgedichte* két füzetében (1849, 1850) van összegyűjtve. Az 1870-es diadalok költői között is ott találjuk. F. ízig-vérig politikai költő: népének sorsa s a kor eszméi tudják elsősorban megmozgatni lelkét s amit érez, nagy szuggesztív erővel és tökéletes formában mondja el. A német vers fejlődésében jelentős hely illeti meg. Balladái és képei is a forma remekei. *Kecskeméti.*

Frenau, *Philipp*, amerikai költő, *1752. †1832. Résztvett az amerikai függetlenségi harcban. Prózai munkáinál fontosabbak versei, melyek közt leghíresebbek *The Indian Burying Ground* és *The Wild Honeysuckle*.

Frène, *Roger*, valódi nevén Roger *Fraysse*, francia lirikus és drámaíró, aki vidéken él és főleg vidéki revűkben dolgozik. Jelentősebb kötetei: *Les nymphes*, *Paysages de l'Âme et de la Terre*. Henri Bourgade-dal együtt írta *La cathédrale* című drámáját.

Frenssen, *Gustav*, *1863., német regényíró. Az északi német földnek és népének életét kitűnően ismeri és mesteri készséggel írja le. Első regényei után *(Die Sandgräfin*, 1896, *Die drei Getreuen*, 1898) következett életének legnagyobb sikere: a *Jörn Uhl* (1901), egy erős és egyszerű lélek életútja kemény munkán és szenvedésen keresztül az érvényesülésig. F. következő műve, *Hilligenlei* (1905) inkább problémaregény, meglátszik rajta F. korábbi teológus-volta: az ember vallási újjászületése magában az egyénben, a mi társadalmunk megváltása a regény tárgya, csakhogy több benne a keresés, mint a megoldás. Egyszerűbb realizmus van a *Peter Moors Fahrt nach Südwest* c. Afrika-regényben s a produktív munka értékét valló *Klaus Hinrich Baas*-ban (1909), míg *Der Untergang der Anna Hollmann* (1911) megint az Istent-keresés mélységeibez tért vissza. A háborúhoz is megtalálta hangját F. *Die Brüder* c. regényében. F.-ben az északnémet ember természetének vonásai jelennek meg: keménység, egészen a szögletességig menő energia s amellett minduntalan elmélyedés a hit és a lét végső problémáiba. Az élet kemény valóság F. előtt, de vallásos feladat is. S ennek a világnézetnek talajából erős művészet sarjad. L. K. *Kinzel: F.*, Leipzig, 1903; H. M. *Elster: F.*, Leipzig, 1912. *Kecskeméti*

Frenzel, *Karl Wilhelm Theodor*, *1827. †1914., német író, a *National Zeitung* irodalmi szerkesztője; regényeiben főleg a XVIII. század alakjaival szeret foglalkozni. Számos műve közül megemlíthető: *Die drei Grazien*; *Charlotte Corday*; *Watteau*; *Der Papst Ganganelli*; *Lucifer* s a *Geheimnisvoll* c. novellás kötet. Írt dramaturgiai és művészeti tanulmányokat is.

Fréron, *Élie-Catherine*, francia ujságíró, *1719. †1775. *Voltaire* és a filozófusok ellen harcolt kritikai lapjában, mely előbb *Lettres sur quelques écrits de ce Temps* címen jelent meg, később *l'Année littéraire* címen. *Voltaire* igen kegyetlenül bánt el F.-nal, többek közt *l'Écossaise* c. vígjátékában.

Frescobaldi, *Dino és Matteo*, a középkori *dolce stil nuovo* lirikus iskola tagjai, Dante kortársai és barátai.

Freudizmus, egyre nagyobb szerepet játszik a modern irodalomban és kritikában. *Freud* S. osztrák orvosnak (*1856.) A *lélekelemzés* módszerével a lélek betegségeiben rejtett, a tudatból kirekesztett, de hatóerejüket el nem vesztett indulatok, élmények megnyilvánulásait sikerült felismernie. De ugyanezeket a mozgatóerőket fedte fel az egészséges ember mindennapos megtévedései, látszólag értelmetlen, önmaga számára is meglepő cselekvései és főképen az *álom* színes és rejtelmes jelenségei mögött. Ez úton a lélek tudattalan részének feltárásához jutott. A francia színpadon sűrűn szerepel Freudista drámáival II. R. *Lenormand*. Nálunk *Karinthy* Frigyesnek volt egy határozottan Freudista korszaka *(Gyilkosok*, *Kötéltánc)*, *Molnár* Ferenc legtöbb darabján — az *Ördög*-től a *Riviera*-ig — erősen érzik a F. hatása. Kritikusaink közt *Ignotus*-ra és másokra is hatott a F.

Frey *Adolf*, *1855., svájci költő és elbeszélő. Költeményeiben (*Gedichte*; *Neue Gedichte*, 1913, 2. kiad.) és történeti regényében (*Die Jungfer von Aattenwil*) tiszta svájci levegő érzik. Drámával is próbálkozott s megírta nagy honfitársának, C. F. *Meyer*-nek életrajzát.

F., *Jacob*, *1500—1560 között, német író. Irt farsangi játékot, bibliai tárgyú drámákat (*Abraham u. Isaak*, *Armer Lazar* és *Judith*), de nevét jóval tovább tartotta életben trufagyűjteménye, *Gartengesellschaft* (1556, újra kiadta J. *Bolte*, 1896).

Freytag, *Gustav*, *1816. †1895., egyike a fiatalabbkori német regény legnagyobb mestereinek. Élete egyszerű volt: legnagyobb eseménye a 70—71-es háború, melynek egy részét a főhadiszálláson élte végig. Irói működését drámákkal kezdte,

G. Freytag

melyek közül a *Die Journalisten* c. vígjáték (1852) a legnevezetesebb; ez még ma is hat eleven ötletességével. Első és legjobb regénye a *Soll und Haben* (1855), mely a pusztuló nemesség és a fejledező pénzarisztokrácia világába visz. F. teljes rokonérzése a becsületes, szorgalmas, sőt a munkáért lelkesülni tudó polgárságé, melyet a hős, Anton Wohlfahrt képvisel; ezzel szemben áll a születési arisztokrácia, mely magában már nem tud megállni csuszamló talaján s a melodrámai szélsőségekkel kifestett becstelen uzsorás-világ. F. hisz a polgárság jövőjében, mely költészetté tudja varázsolni a munkát s Németország erkölcsi alapja lesz. F. következő regénye *Die verlorene Handschrift* (1864), melyen sok kultúrtörténeti elmélyedés érzik; a konfliktus itt a városi és falusi élet felfogásbeli különbségéből ered. Nagy kultúrtörténeti koncepcióját a *Die Ahnen* c. regénysorozatában (1872—80) valósította meg: ez a nyolc regény végigvezet a németség életén a harcos őskortól a polgári jelenig. Jelesek F. elméleti és történeti munkái is: *Die Technik des Dramas*; a *Bilder aus der deutschen Vergangenheit* c. történeti olvasókönyv, s végül öneletrajza (*Lebenserinnerungen*, 1886) is. — F. mestere a realista regénynek. Vannak késő romantikus (W. Scott-i) és humoros (Dickens-i) vonásai is művészetének; legsajátabb tartalma azonban mindig az egybefoglaló, kortörténeti látás, mellyel korszakok mélyére hatol és rejtett rugóikat keresi. Alakjait elevenen és erővel rajzolja, de nem pártatlanul; mindig látszik, hogy szeretetével a kereskedő polgárság felé fordul s ennek életét igyekszik költőivé nemesíteni. — Összegyűjtött műveinek 3 kiadása Leipzigben jelent meg, 1910—11., 22 köt. L. H. *Lindau: F.*, Leipzig, 1907.; P. *Ulrich: F.-s Romantechnik*, Marburg, 1907.; R. *Freymond: Der Einfluss von Dickens auf F.*, Prag, 1912. *Kecskeméti.*

Frezzi, *Federigo*, olasz költő, *1350. †1416. Dante-utánzó és pedig a legértékesebb mindnyája között. Költeménye, *Quadrigo*, a szerelem, az ördögök, bűnök és erények négy országában végzett álombeli utazását írja le.

Frick, *Louis de Gonzague*, francia költő és műtörténész, *1883. Klasszikus tanulmányai elvégzése után különböző revükben kezdett dolgozni. A háború alatt jelentek meg első verskötetei: *Trèfles-à-quatre-feuilles* és *Sous le bélier de Mars*.

Fridjónsson, *Gudmundur*. *1869. Izlandi lirikus és novellista. Egyszerű parasztember volt, aki maga képezte magát, amíg aztán íróvá lett. Ma hazája irodalmának egyik legkiválóbb és legeredetibb egyénisége. Népe életének, szokásainak, alakjainak nincs jellegzetesebb és élvezetesebb tolmácsa nála.

Friedrich von Hansen, I. Frigyes német császár philomeliumi csatájának hősi halottja (1190), francia mintákhoz igazodó német Minnesänger: nyelve finomkodó, s az érzés közvetlenségét higgadt, reflektáló arisztokratizmussal hűti le. Vogt, *Des Minnesangs Frühling* (1920.).

Frigyes (*II.*) német császár és szicíliai király, *1194. †1250., fényes udvara a korabeli kultúrának középpontja, a provençal és francia mintákon lelkesedő *szicíliai (költői) iskola* működésének színhelye volt. Szerelmi dalaival ő is az iskola tagjai közé tartozik.

Frigyes (*II., Nagy, porosz király*), *1712. †1786. A felvilágosodás egyik vezéregyénisége volt, Voltaire vendéglátója (1750—53). *Antimachiavelli* c. politikai vitairatot írt a machiavellizmus ellen. Francia nyelvű tört. és politikai munkái közül legnevezetesebb a *Miroir des Princes* (1744). Szellemessége, erős megfigyelőképessége különösen levelezésében nyilatkozik meg (Voltaire, d'Argenson marquis stb.).

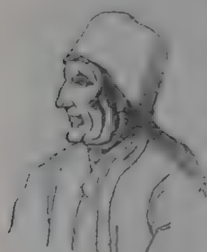
Friman, *Claus*, *1746. †1829., népies norvég nemzeti dalköltő.

Frischlin, *Nikodemus*, *1547. †1590. nyugtalan vérű, szatirikus hajlamú költő,

összeférhetetlen természetű és tragikus végű ember. Számos latin nyelvű tragédia és vígjáték szerzője (*Priscianus vapulans, Rebecca, Susanna, Phasma*), amelyekben nem egyszer kemény és csípős vágásokat mér kortársaira. *Julius Caesar redivivus* c. vígjátéka, amely a halottaiból feltámadt Julius Caesar németországi kalandjait veszi alapul a szatirikus csúfolódásra, a német humanizmus szemmellátható elfajzását jelzi. *Révay.*

Frithjof-monda. A legszebb óskandináv mondák egyike, mely Frithjofnak és Ingebörg királyleánynak szerelmét beszéli el. *Tegnér* (l. o.) híres, változatos formájú elbeszélő költeményben dolgozta fel.

Froissart (ejtsd: froaszár), *Jean*, francia költő és krónikaíró, *1337 k. †1404 után. Angliában, Franciaországban és Flandriában élt, sokat utazgatott, hogy személyesen ismerje meg és kérdezze ki az események résztvevőit. Az első krónikaíró, aki egész országokra kiterjeszti érdeklődését. Műve a XIV. sz. három utolsó negyedéről szól, tehát legnagyobb részében egykorú eseményekről. F. eleinte angol, később francia pártfogóinak álláspontját foglalja el. Ez a kor nem ismerte még a nacionalizmust. Feudális nagyurak állottak egymással szemben, akik mellesleg angolok vagy franciák voltak. F. világnézete ezeké a feudális nagyuraké; őszinte lelkesedéssel írja le harcaikat, intrikáikat, városok kirablását és elpusztítását; a mi szemünk az oka, hogy krónikája borzalmas vádirat gyanánt hat reánk. Egyben a kor vezéralakjainak önvallomása is ez a krónika, mert F. előtt szívesen nyilatkozott minden szereplő személyiség. — Színes és eleven krónikáján kívül költői műveket is írt F.; egyik legkiválóbb lírikusa ennek a sivár korszaknak. A merev konvenciók ellenére is megnyilatkozik verseiben valami egyéniség; meg tudja és meri szólaltatni ifjúkora emlékeit. Hosszabb költeményei sablónosabbak. Írt egy 30.000 verssorból álló kalandos regényt is, *Méliador* címen, egy királyleányról, aki csak a világ legkülönb lovagjához hajlandó feleségül menni, s akiért kérői fantasztikus kalandokon mennek keresztül.

Froissart

Fromentin (ejtsd: fromaanteen), *Eugène*, francia festő és író, *1820. *1876. Keleti utazásának benyomásait *Un été dans le Sahara* és *Une année dans le Sahel* c. finom hangulatú útleírásaiban örökítette meg. *Dominique* c. regénye (1863, magyar ford. *Domokos* c. Olcsó Kvtár) klasszikus tisztasággal és egyszerűséggel megírt önvallomás. A regény tárgya: lemondások sorozata, írói és politikai szereplésről, szerelmi boldogságról. Hőse, ha nem is elemzi, de nagy kritikával nézi önmagát és megállapítja önnön középszerűségét. Az elérhető célnál kedvesebb neki az elérhetetlen után való vágyakozás. A *Dominique* olvasótábora és irod. tört. megbecsülése évről-évre növekszik. *Les maîtres d'autrefois* c. könyve (Paris, 1876), amelyben 1875. Belgiumba és Hollandiába tett útja eredményeképen tisztán festői szempontból méltatta a régi flamand és hollandi mesterek műveit, mind felfedezés számba menő megfigyeléseivel, mind rendkívüli írói készségével nagy hatást tett, úgy hogy a könyv a francia irodalom klasszikus termékei közé került. A könyv egy részlete (Rubens és Van Dyck) magyar fordításban az Olcsó Kvtárban, az egész pedig *Erdei* Aladár fordításában (Bpest, 1907) jelent meg. Feljegyzéseit kiadta *P. Blanchon: Lettres de jeunesse, biographie et notes* (Paris, 1909). *Éber.*

Fronto, *Marcus Cornelius*, cirtai (Afrika) származású latin szónok és retorikai író, †Kr. u. 169 előtt, Marcus és Verus császári hercegek nevelője, 143. konzul, óriási vagyon ura, de beteges és családi életében sorsüldözte ember. Műveinek töredékeit 1815. fedezte fel Angelo Mai; köztük a legjelentékenyebb levelezése Marcusszal, Verusszal, Antoninus Pius császárral, barátaival. A levelezéssel kapcsolatban fennmaradt retorikai iratok (*Principia historiae*), játékos deklamatiók, (*Laudes fumi et pulveris* — A füst és por dícsérete) s egyebeken kívül hároméves unokája emlékének szentelt megható kis irata tulajdonképen mellékletei a leveleknek és példák az azokban kifejtette elméletekre. F. alapelve, hogy a szó az embernek, még a császárnak is leghatalmasabb fegyvere s a szónoklás művészete mindenen átsegíti az embert. Ezért nála a retorika szofisztikává válik, a szavak játékává, amiből hiányzik az etosz. Stílusa mesterkélten archaizáló: Plautus, Ennius, Accius, Cato, Sallustius a mintái. *Révay.*

Froschauer, *Kristóf*, *?. †1564., a svájci tudósok és reformátorok, elsősorban Zwingli műveinek nyomtatója. Híres biblianyomtató volt. Angolország számára ő nyomtatta az első angol nyelvű bibliát. Zürichi nyomdáját a XVIII. század elején a még ma is fönnálló Orell, Füssli és társa cég vásárolta meg. E nyomdának F.-féle nagy kezdőbetűi még ma is megvannak.

Frost, *Robert Lee*, amerikai költő, *1875. Teljesen új hangot üt meg mély életfilozófiát feltáró költeményeiben (*Mountain Interval*, stb.).

Fröding, *Gustaf*, svéd költő, *1860. †1911. Költeményeinek első kötetét *Guitarr och dragharmonika* címmel 1891. adta ki, ugyanabban az évben, mikor Lagerlöf Zelma és Hallström Per először léptek a nyilvánosság elé (az u. n. nagy áttörés éve a modern svéd irodalomban). Ebben a könyvben, amelyet a közönség elragadtatással fogadott, főleg a värmlandi tájat, életet énekli nagy egyszerűséggel és bámulatos művészi tökéletességgel. A második, 1894. megjelent *Nya dikter* (Uj költemények) c. költe-

ménygyűjteménye csak megerősítette a tekintélyét. A következő évben egy *Räggler å paschaser* c. könyvet adott ki, amely népmotívumokkal van tele és vármlandi tájszólásban van megírva. A harmadik *Stänk och flikar* (Cseppek és csücskök) c. versgyűjteményével költészetének csúcspontját érte el. Az érzések gazdag, változatos sorozata mellett a búskomorság és kétségbeesés az uralkodó alaphangulat; egy beteg lélek önvallomása. Az elismerés közepette vihart is okozott ez a könyve; az egyik költemény nyílt leírását erkölcstelennek bélyegezték, és következménye egy sajtópör lett, amelyben azonban F.-t felmentették. Aztán csak két kisebb költeményfüzetet adott ki: *Nyll och gammalt* (Uj és régi) 1897. és *Gralstänk* (Cseppek a Gralból) 1898., amelyekben azonban sok szép daltól eltekintve lankadt az ereje.

Eleinte a régibb svéd irodalom néhány költője (Lucidor, Runius, Bellman és Dahlgren) továbbá Heine és az angol Burns voltak F. tanítómesterei, de csakhamar önálló, új utakat tört. Rövid költői működésének dacára bárki másnál erősebben járult hozzá a svéd líra fellendüléséhez az utolsó században. Elképzelhetetlen népszerűséget értek el költeményei; közülök sokról mondhatjuk, hogy az egész svéd nemzet szeretett közkincsévé lett. *Lindberg.*

Fröhlich, *Abraham Emanuel,* *1796. †1865., népszerű svájci német költő; meséket *(Hundert neue Fabeln)* és elbeszélő műveket *(Ulrich Zwingli, Ulrich Hutten* stb.) adott ki.

Fröhlich *Izidor,* *1853., magyar fizikus. Régebben főleg elektromosságtannal *(Az elektrodynamometer általános elmélete),* újabban pedig fénytannal foglalkozott. Főműveiben az elhajlított fény polározottsági állapotának a kísérleti és elméleti megvizsgálása volt kutatásainak főtárgya. *Experimentelle Erforschung und theoretische Deutung des von Glasgittern gebeugten polarisierten Lichtes.* Az elméleti fizika nagyobb magyar nyelvű kézikönyvének a megírását kezdte el. *Mathematikai Repertorium, Kinematika, A Dynamika I. része.* *Bródy.*

F. *János,* *1873. †1926. Ujságíró, rendőri riporter. Művei: *Hogyan nyomoznak, A bűnügyi szolgálat.*

F. *Pál,* *1890., magyar fizikus, fénytani kérdésekkel foglalkozott.

F. *Róbert,* archeológus, *1844. †1894. Főleg Magyarországnak a római kor előtti föld- és néprajzával foglalkozott. Főműve: *Magyarország területe a római hódítás előtt* (A M. Nemzet tört. I. köt.). A magyarorsz. latin feliratok nagyrészét ő publikálta.

Frug, *Szemjon Grigorovics,* orosz és zsidó író, *1860. †1916. A nyolcvanas években nagy népszerűségnek örvendettek zsidótárgyu költeményei s elbeszélései. Hat kötetet írt orosz nyelven, azután cionistává lett s attól kezdve jiddis nyelven írt.

Frullani, *Emilio,* olasz költő, *1808. †1879. Fájdalmas, elégikus hangú költeményei, melyekben felesége és testvére halálát siratta, *Versi* c. jelentek meg (1863). Mint Dante-kutató is nevezetes volt.

Fuchs *Dávid Rafael,* magyar nyelvész, *1884. Finn-ugor összehasonlító nyelvtudománnyal, különösen az osztják és zürjén nyelvek tanulmányozásával foglalkozik; 1911. és 1913. tanulmányutat tett a zürjének között. Összehasonlító nyelvészeti dolgozatokon kívül megírta a déli osztják nyelvjárások hang- és alaktanát (1911) és kiadott zürjén népköltési mutatványokat (1913).

Fucini (ejtsd: fucsini), *Renato,* *1843. †1921. A modern olasz írók között stílusa a legtisztább. Költeményeinél sokkal fontosabbak elbeszélő prózai művei s ezek között *Le veglie di Neri* (Neri virrasztásai) c. könyve, melyet a modern olasz irodalom egyik legszebb művének tartanak. Rövid novellákat tartalmaz, melyek mind Toscanaban játszódnak le, stílusukat a szerző egyenesen a parasztok szájából vette át, csak annyi változtatással, amennyi szükségessé vált, hogy egész Olaszország népe megérthesse.

Fulda, *Ludwig,* *1862., német drámaíró, egy ideig a bécsi Burgtheater vezetője. Drámái erősen tartják magukat a színpadon frisseségüknél és könnyedségüknél fogva. Első kísérletei után *(Die Aufrichtigen, Unter vier Augen)* komoly társadalmi dráma következett: *Die Sklavin* (1891), a nőkérdés színpadi taglalása; de már *Robinsons Eiland* (1895) vígjátéki könnyűséggel fogja meg a társadalmi problémát is. Hű is maradt F. a vígjátékhoz, melyre temperamentuma egyedül alkalmassá teszi, csak egy nagy tragédiával próbálkozott: *Herostrates*-szel (1898), mely azonban nem sikerült. Fő műve *Der Talisman* (1892) kedves, könnyedén szatirikus mesevígjáték, műfajánál fogva reakció a színpadi naturalizmus uralma ellen. Mesevilágba vezet *Der Sohn des Kalifen*-ban is (1895) s ugyancsak romantikus-fantasztikus vígjáték *Der heimliche König* (1906), mely igen nagy sikert aratott, nagyobbat, mint *Der Dummkopf* (1908) a maga kissé erőltetett szentimentalizmusával. Igen kiválóak F. fordításai: Molière darabok (1892) és Rostand *Cyrano de Bergerac*-ja (1900). Két kötet költeménye is jelent meg, ezek közül a *Sinngedichte* (1888) számos ügyes epigrammát tartalmaz. F. vígjátékai az újromantikus drámastílushoz tartoznak, mint annak legkönnyebb fajsúlyú változata. F. elsősorban szórakoztatni akar s a mese formáját is azért keresi, hogy korlát nélkül, szabadon, játékosan csapongbasson. *Keresztury.*

Fuller (fuller), *Sarah Margaret,* angol írónő, *1810. †1850. A világirodalmon kívül alapos ismerője volt a német filozófiának és miszticizmusnak. *Parker*-rel együtt működött az Uj-Angliában még uralkodó puritán teológia ellen s a *Dial* c. transcendentalista lap szerkesztője volt 1840—42. Kora leghíresebb embereinek,

Emerson, Hawthorne, Channing stb. barátja volt. Tragikus körülmények közt halt meg, hajótörésben veszett el férjével együtt, az olasz szabadságharcból Amerikába utazó hajón. *Rózsa.*

Fullerton (ejtsd: fulertn), *Georgiana*, angol írónő, *1812. †1885. Katolikus irányú regényeket írt, melyeket sok nyelvre lefordítottak. Magyarul megj.: *A jegyző leánya*, *Hét beszély*, *Egy viharos élet* stb.

Furetière (ejtsd: fürtyieer), *Antoine*, francia író, *1619. †1688. Az Akadémiát megelőzve elkészítette a francia nyelv szótárát *(Dictionnaire universel)*. Ezért kizárták az akadémiából. Egyébként Boileau, Racine, La Fontaine barátja volt. Főműve a *Roman bourgeois* c. regény (1666), amely Scarron és Sorel után újabb jelentős lépés a realizmus felé. Szereplői kispolgárok, a törvénykezés apró hiénái stb. A mesében tudatosan kerüli a regényes, fantasztikus elemet. Néhány alakjának rajza szinte Balzacra emlékeztet, de az egész mű mégis unalmas kissé. *Benedek.*

Futurizmus, 1909. megindult világnézeti mozgalom, amelynek célja harc a mult ellen, lerombolása mindennek, ami a művészet vagy a társadalom régi konvencióit őrzi. A futurista világnézet lényege az aktivitás, mert a futuristák az élet lényegét a folytonos változásban, az örök mozgásban, a mindig újraszületésben látják. Programjuk a művészetben és irodalomban az aktivitás, a cselekvési vágy folytonos kiélése. Ez az aktivitás azonban nem áll bizonyos határozott társadalmi v. egyéb cél szolgálatában, hanem önmagáért való. Aktivitás magáért az aktivitásért. Épen ezért nem különböztetnek meg etikailag jó és rossz cselekedeteket, mert életprogrammjuk, minden tekintet nélkül az aktivitás legteljesebb és legkorlátlanabb mértékére törekedni. Igy pl. a futuristák szívvel-lélekkel militaristák, mert a háborúban csak az aktivitás maximális lehetőségeit látják.

A F. hívei majdnem kivétel nélkül olaszok. Fővezérük *Marinetti*, a költő, képzőművészeik közül pedig *Boccioni*, a festő és szobrász. A futurista költészet eszközei a *szimultanizmus* és a *dinamizmus*. A szimultanizmus célja összefoglalni a világ egy pillanatban történő jelenségeit, megmutatni a lélektartalom pillanatnyi keresztmetszetét anarchikusan kavargó élménytartalmával együtt. A dinamizmus a dolgok, emlékképek és szeszélyes asszociáció-sorok lüktetésének, heves iramú tovamozgásának képét igyekszik adni. Költői eszközeikben kerülnek mindent, ami a képzetrohanást lassítaná és mindent, ami határozott, nyugodt képet adna. Leggyakoribb eszközeik az elsorolás és az igék halmozása infinitivus formában, mert az infinitivus nem rögzíti meg időben a cselekvés képét. Jelentékenyebb költőik Marinettin kívül Libero *Altomare* és Paolo *Buzzi*.

A futurista mozgalom minden vásárias propaganda és lármás reklám mellett is egészen elszigetelt maradt, néhány év alatt pedig még ezt a helyi jelentőségét is elvesztette és a művészettörténet egyik fejezetévé vált. *Hevesy.*

Fülep *Lajos*, bajai ref. lelkész, *1885., számos kiváló filozófiai, szellemtört. és művészettörténeti tanulmánya jelent meg folyóiratokban. — Különösen kiválóak: Nietzsche: *A tragédia eredete* és Papini: *Krisztus élete* elé írott bevezető tanulmányai. Magas és új szempontban gazdag önálló könyve: *Magyar művészet* 1923. Szerkesztette a *Szellem* c. bölcsészeti folyóiratot. Olasz és francia bölcseleti és szellemtudományi folyóiratok munkatársa.

Fülöp *Áron*, tanár, a képviselőház könyvtárának igazgatója, költő, *1861. Felsőboldogfalván (Udvarhelym.), †1920. Székelyudvarhelyen. *Attila fiai* c. epikus ciklusában bámulatos nyelvérzékkel és stíluskészséggel találta el Arany epikai hangját. Folytatta és befejezte Arany tervezett, de töredéknek maradt húntrilógiáját (I. rész *Elláh*, II. *Aladár*, III. *Csaba)*.

F. *Árpád*, szlovenszkói magyar író, *1863. Iskoláit Székelyudvarhelyen és Kolozsvárt végezte, itt nyert tanári oklevelet. Önálló művei: *A Megváltó* (drámai költemény, Ungvár 1897); *Csiksomlyói Nagypénteki misztériumok* (régi M. Kvtár, 3.köt., Bpest, 1898); *Hit, Remény és Szeretet* (drámai kép, Ungvár, 1898); *Költemények* (Ungvár, 1911); *A Magyar* (a Hunyadi-eposz 10 éneke, Ungvár, 1914); *Az ember* (drámai költemény, Monor, 1924); *Kapisztrán* (színjáték, Monor, 1925). Kéziratban, sajtó alá rendezve: Hunyadi-eposz 48 énekben. Mély filozófiájú író, visszahuzódó természetű ember, e két ok miatt neve nem igen ismert.

F. *Zsigmond*, *1882. Tanár és író, különösen a természettudományos irodalom népszerűsítésében vannak érdemei. A *Darwin* c. természettudományi folyóirat szerkesztője volt. Entz Géza és Madzsar József társaságában fordította *Darwin*, *Haeckel* és *Bölsche* főműveit; egyéb fordításai is vannak.

Fürer von Haimendorf, *Christoph*, *1663. †1732., német barokköltő. *(Verm. Ged. Krantz*, 1682, *Geistl. Gewissensruhe*, 1698, stb.)

Füst *Milán*, *1888. A modern költőnemzedék egyik igen figyelemreméltó tehetsége, a *Nyugat* köré csoportosult írógárda tagja. Először verseivel, amelyekkel a magyar ú. n. szabadverselést teremtette meg, keltett méltó feltűnést, később igen finom pszichológiával, erős emberábrázoló képességgel megírt regényei *(Nevelők, Aranytál, Advent)* vonták magukra a figyelmet. Pontos, a részletekbe menő analizálása, naturalista előadása és stílusa e műveit népszerűkké tették. Ugyanezeket az eszközöket használja *Boldogtalanok* c. drámájában is, amely azonban, épen a gondos lélekrajzolás, elmélyült analizis miatt nem birja el a színpadot. *Juhász A.*

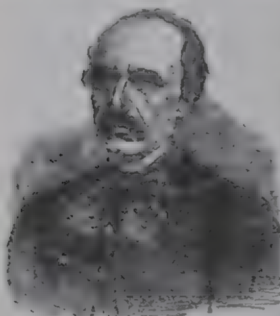
Füzfa-poéta. A tehetségtelen költő gúnyos elnevezése.

Gaál *Andor*, *1895. Iró és hirlapiró, a *Világ* v. segédszerkesztője. *Lejtőn* c. orosz tárgyú regényében erős szenvedélyek drámai összeütközését festi.

G. *György*, *1783. †1855. Fiatalon lépett Eszterházy herceg szolgálatába; a herceg bécsi könyvtárának őre, majd igazgatója lett. Számos magyar irodalmi művet forditott németre. Irt német nyelvű költeményeket is. Eredeti műveinél sokkal fontosabb mesegyűjteménye. 1822. jelent meg *Märchen der Magyaren* c. könyve. Későbbi gyűjtését kéziratban adta át Toldy Ferencnek, ki *G. magyar népmesegyűjteménye* cimen a gyűjtő halála után adta ki.

G. *Jenő*, *1846. Műegyetemi tanár. Közgazdasági és politikai tanulmányokat adott ki. *(Berzeviczy Gergely élete és művei, Széchenyi nemzeti politikája.)*

G. *József*, *1811. †1866. Lirai költeményeket, humoros elbeszéléseket irt szépirodalmi folyóiratokba. *Szirmay Ilona* c. tört. regénye sikert aratott, de legnagyobb sikerét *Peleskei nótáriusá*-nak köszönheti. A tárgyat *Gvadányi* költeményéből vette, csakhogy míg Gvadányi a főváros idegenmajmolását ostoroztatja hősével, G. már nevetségessé teszi a városi kultúrába beilleszkedni nem tudó Zajtay uramat. G. többi szinművei közül ismertebbek: *Szerelem és champagner, Pazar fösvények.* G. humoros és szatirikus elbeszéléseit, költeményeit szivesen olvasta a közönség; az Alföld szépségeire ő irányította először a figyelmet. *Lengyel.*

Gaál József

G. *Mózes*, *1863. Középiskolai tanár, majd pestvidéki főigazgató. Számos pedagógiai és szociális vonatkozású cikken kivül költeményt, drámát, irodalomtörténeti művet is adott ki. Egyike legtermékenyebb ifjusági iróinknak. A hún mondáktól kezdve csaknem az egész magyar történelmet feldolgozta az ifjuság számára. Legismertebb könyvei: *Kujak Andris, Kenyér és becsület, Szeretet, Fekete apostol*, stb. Műveinek tanitó és nevelő célzata van: dicsőiti a hűséget, a becsületességet, az egyszerűséget és önzetlenséget, felébreszti az emberi összetartás gondolatát, a hazafias és szociális érzést. Sokáig szerkesztője volt a *Tanulók Lapjá*nak, jelenleg az *Én Ujságom* cimü gyermeklap szerkesztője. *Lengyel.*

G. *Mózes ifj.*, *1894. Iró, a Renaissance Szinház dramaturg rendezője. Szép meséin és ifjusági iratain kivül főbb munkái: *Fata morgana, A nyár szigetén. Az idegen* c. szinjátéka sok érdekes gondolata ellenére is technikailag kezdetlegesnek hatott.

Gabányi *Árpád*, *1855. †1915. A *Nemzeti Szinház* szinésze, majd örökös tagja. Szinműveket, regényeket, arcismét és népszerű monológokat irt.

Gábor *Andor*, *1884. Iró és újságiró. Könnyü szellemesség, ötletes jókedv jellemzik minden humoreszkjét, vidám dalai és párjelenetei igen népszerűek voltak. Vigjátékokat, szindarabokat és mulatságos, humoros regényeket irt. Komoly költeményeit »33« cimen adta ki. Kabarétréfái több kötetben jelentek meg. Leforditotta provençal nyelvből *Mistral* eposzát, a *Mireio-t.*

G. *Ignác*, *1868. Tanári oklevelet szerzett és nevelő-intézetet alapitott. Számos költői művet, elbeszélést és regényt forditott magyarra. *Edda-dalok* c. munkáját a Kisfaludy-Társaság adta ki. G. sokat foglalkozott az ősi magyar ritmussal. Erről a kérdésről irt tanulmányai nagy feltűnést keltettek; ezeket utóbb kötetbe gyűjtve is kiadta. *Bánóczi* József társaságában *Népszerű zsidó könyvtár* c. vállalatot inditott; ebben jelent meg *Manoello élete és költészete* c. tanulmánya.

Gaboriau (ejtsd: gaborió) *Emile*, *1835. †1873. Az első francia detektivregényiró, aki Sherlock Holmes ősét teremtette meg Lecocq úrban. Sokat olvasott bűnügyi regényei: *L'affaire Lerouge, Le crime d'Orcival, Le dossier No 113, Monsieur Lecocq* és *Le cord au cou.* Magyar forditásban a legtöbb regénye megjelent.

Gabory, *Georges*, francia lirikus, *1899. A rózsa, az alkony, a galambok, a karcsú asszonyok kék árnyának halkszavú, kecses, de egészen modern hangszerelésű költője. Reprezentáns kötetei *Coeurs à prendre* és *Poésies pour dames seules.* Irt néhány igen érdekes művészeti essayt is, amelyben újabb festők sikerült jellemzését adta.

Gace Brulé (ejtsd: gász brülé). Francia trouvère a XII. sz. végén. Hires *aube*-jának (hajnali dal) refrainje: »Semmit sem gyűlölök úgy, mint a napot, amely elválaszt tőled, barátom!«

Gachons (ejtsd: gasón), *Jacques des*, francia iró, *1868. Néhány jelentéktelenebb szindarabot és számos szentimentális regényt irt. Ismertebb regényei: *Le roman de la vingtième année, La vallée bleue, Les pantins de Gargantua.*

Gaedertz, *Karl Theodor*, *1855. †1912., plattdeutsch tájszólás-költő; kedves dalai *Julklapp* cimen jelentek meg. Jelentős mint irodalomtörténész: irt Geibelről, Fritz Reuter-ről, az alsó-német szinműről stb.

Gaël irodalom, l. *Kelta irodalom.*

Gagyhy *Dénes*, *1873. †1923. Iró, tanár, irodalomtörténész. *(A Rákóczi-kor elbeszélő költészete, A troubadourok).* Szépirodalmi művei: *Ilma asszony, Hitért-hazáért, Élet és álom, A vetélytársak, Mária nővér, A széhelyek.*

Gagyi *Jenő*, *1880. Iró, történész és ujságiró. Főként a magyar és román kap-

csolatokkal foglalkozik. Históriai tanulmányain kívül szépirodalmi művei: *Székely dalok* (versek), *Hazátlanul, Hegyek fia* (regények).

Gaius, római jogtudós, latin jogi író, írt Kr. u. 138—161 közt. *Institutionum commentarii IV.* címen megírta a római magánjog (személyi, dologi, örökösödési jog és a peres eljárás) kézikönyvét, amely a jogi gondolkodás és a jogi alapelvek első világos, nagyszabású rendszerezése. A műnek teljes kéziratos másolatát Niebuhr fedezte fel (1816) a veronai káptalani könyvtárban; azóta G. institutiói a jogi oktatás és a jogalkotás nélkülözhetetlen alapjai. Magy. ford. *Bozóky* Alajos, Bpest, 1887. *Révay.*

Gaj, *Ljudevit,* horvát író, *1809. Krápinában, †1872. Az illír mozgalom megindítója. Megreformálta a horvát helyesírást s elfogadtatta a Karádzsics által ajánlott nyelvjárást irodalmi nyelvül. Több folyóiratot szerkesztett s ezekben a délszlávok nemzeti jogaiért és illír néven való egyesüléséért szállt síkra. Megalapította a Nemzeti Olvasókört (Narodna Čitaonica), a Matica Ilirska-t (1839) s a horvát népmúzeumot (1839). Részben az ő érdeme, hogy 1867. megalakult Zagrebben a Jugoszláv Tud. Akadémia. V. ö. *Dežlić V.* Dr. L. Gaj, Zagreb, 1910. — *Ortner.* L. G. Zagreb, 1910. Mindkettő horvát nyelven.

Gajári *Ödön,* *1852. †1919. Hírlapíró, lapszerkesztő és politikus. Hosszabb ideig orsz. képviselő; a szabadelvű politika harcos híve. 1903. Tisza István politikájának támogatására megalapította *Az Ujság* c. napilapot, mely *Ujság* néven ma is egyike legelterjedtebb lapjainknak.

Gajáry *István,* *1884. Ujságíró és zeneszerző, az *Ujság* c. napilap belső munkatársa. Zenekritikákat ír.

Gajzágó *Salamon,* *1830. †1898. A szabadságharcban katona, a fegyverletétel után fogoly. Kiszabadulása után szépirodalmi műveket írt. Színműveit előadták, de nem sokáig maradtak műsoron. G. volt az állami számvevőszék első elnöke.

Gál *Kelemen,* *1869. Filozófus, tanár. 1911. alapította a *Keresztény Magvető* c. unitárius szellemű folyóiratot. Művei: *Az érdeknélküli tetszés tana Kant előtt, Az ifjú Németország, Dubos hatása Lessingre, Tolstoi Leo gróf boldogságtana, Trendelenburg bölcsészeti rendszere, Az esztétika megalapítója, Schiller kritikai és költészettani munkái, Brassai mint filozófus, Ujabb irányok a pedagógiában,* továbbá több kisebb értekezés.

G. *Zoltán,* *1882. Költő. *(Ifjúságom, Milova.)* Vergilius eklogáinak modern fordítója.

Galaction, *George,* vallásos szellemű román elbeszélő, *1879. Több kötetnyi elbeszélését és rajzait misztikus, nosztalgikus vagy apokaliptikus keresztény szellem hatja át.

Galamb *Sándor,* *1886. Tanár, irodalomtörténész. Főművei: *A magyar népdal hatása műköltészetünkre, Grillparzer és Magyarország, A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban, Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből.* Az 1867 utáni magyar irodalom összefoglaló történetén dolgozik. Formatörténeti szempontból foglalkozik az irodalommal. A *Napkelet* c. folyóiratba színházi kritikát ír.

Galdos *Perez,* l. *Perez Galdos.*

Galeotto, *Marzio.* Olasz tudós. *1427. †1497. Sokáig tartózkodott Mátyás király udvarában. Legérdekesebb munkájában Mátyás király jeles és elmés mondásait, kiváló tetteit örökítette meg latin nyelven. G. a hőse Surányi Miklós »A halhatatlan ember« című drámájának.

Galimatiasz, a. m. zagyva beszéd.

Galland (ejtsd: *galaan*), *Antoine,* francia író, az arab nyelv egyetemi tanára, *1646. †1715. Szabad, de egyszerű és természetes fordítását adta az *Ezeregyéj*-nek, *(Mille et une Nuits* 1704—17, 12 köt.), amely sokáig egyedüli forrása volt a többi európai fordításnak.

Gallina, *Giacinto* *1852. †1897. Goldoni leghűbb és legtehetségesebb követője. Műveit velencei dialektusban írta. Jó pszichológus és kitűnően rajzolja a népszokásokat. Darabjaiban a kómikum és pátosz keveredik. Nevezetesebb művei: *Le Barufe in famegia* (Családi veszekedések), *El moroso de la nona* (A nagyanya vőlegénye), *Zente refada* (Meggazdagodott népség), *I oci del cor* (A szív szemei).

Gálos *Rezső,* *1885. Irodalomtörténész. Főként Szentjóbi Szabó László életével és költészetével foglalkozott; azonkívül igen sok kisebb-nagyobb cikket, tanulmányt írt az irod. tört. részletkérdéseiről.

Gálszécsi *István.* Reformátor a XVI. sz.-ban. 1536. adta ki az első prot. magyar énekeskönyvet. A könyvből csak töredékeket ismerünk.

Galsworthy (ejtsd: *gelszuőszi*), *John,* *1867., rendkívül termékeny és sokoldalú angol író, egyaránt nevezetes mint novellista, mint regény- és mint színműíró. Érdeklődése az angol társadalom problematikájára irányul, azok közé tartozik, akik nem tudják az adottságokat gondolkodás nélkül tudomásul venni és moralista lévén, mint minden angol író, a morális megújhodás útját keresi. Legtöbb esetben azonban beéri a problémának meglehetősen pesszimisztikus színezetű felvetésével.

Legfőbb erkölcsi témája a képmutatás, a nagy angol bűn, mely ellen Fielding óta nem szűnnek hadakozni az angol regényírók, humoristák és moralisták (ami egyet jelent). Nála a képmutatás elleni hagyományos küzdelem bizonyos vitalisztikus irányú világnézeti alapon történik; nem az Igazság és az Erkölcs felől elindulva támadja a képmutatást, mint elődjei, hanem az Élet szempontjából: szerinte az angol magasabb társadalom képviselői nem is élnek igazán életszerű életet, hanem csak másodlagosat: azt az életet, mely embertársaik, a »társaság« szemében róluk tükröződik. Nem azt kérdik: mi ez?,

hanem: mit szólnak hozzá? Igy életük mondhatatlanul szürkévé válik, kivész belőlük minden spontán tűz, a kevesek pedig, akik még élni mernek, megértetlenségük jelenjébe burkolódzva élik végig az angol életet. Probléma ez, mely a XVII. sz. óta kísért az irodalomban s végighúzódik G. egybekomponált társadalmi regényciklusának, a *Forsyte-saga*-nak kötetein, amelyek közül a *Man of property* már magyarul is ismeretes. Regényei közül legkiválóbb a *Dark Flower* (Sötét virág), mely egy festőnek három szerelmét és három nagy lemondását mondja el, az ifjúkor, férfikor és öregkor specifikus lírájának hármas húrján. Az angol vidéki tájak melankóliája, kis kastélyok rezignációteljes csöndje a háttere ennek az emocionális értékekben páratlanul gazdag könyvnek. Stílusának virtuóz biztonsága, írói önuralma is ebben a regényében érvényesül legerősebben: a háromszoros lemondás csábító motívuma dacára is sikerül elkerülnie az angol regények eredendő bűnét, a szentimentalizmust. Színdarabjai közül a *Loyalties*-t (Uri emberek) és a *Windows*-t (Ablakok) nálunk is sikerrel játszották. Ezeket is a társadalmi probléma felvetés és csodálatos írói technika jellemzik. Legujabb regénye: The silver spoon.

1926. mint a Pen-Club elnöke Budapesten is járt.

Magyarul megjelent regényei: Sötét virág, A gazdag férfi, Testvériség, Egy udvarház. *Szerb.*

Galt, *John,* angol író, *1779. †1839. Verseinél és életrajzainál fontosabb néhány regénye, melyek 60 kötetnyi művéből ma is élnek. A skót vidéki élet nagyszerű rajzával tűnik ki. Legjobb művei az *Ayrshire Legatees* és *The Annals of Parish.* Történeti regényeiközül ma is olvassák a *Ringen Gilhaize*-t, *The Spoe-wifer*-t és *The Omn*-t..

Galtier-Boissière (ejtsd: galtyié-boaszieer), *Jean,* francia regényíró, *1882., a *Crapouillot* c. modern hetilap egyik szerkesztője. Humoros regényeinek tárgyát szívesen veszi a katonaéletből. Legsikerültebb a *Loin de la Rifflette,* egy katonai depôt életének ironikus rajza.

Galzy, *Jeanne,* francia írónő, *1893. Tanárnő az amiensi líceumban. Érzelmes regényeit szívesen olvassák. *Les allongés* c. regénye 1923. a »Femina« díjat nyerte meg.

Gama, *José Basilio de,* braziliai portugál költő, *1740. †1795., az *Arcadia ultramarina* megalapítója és egyetlen neves költője, aki *Uruguay* c. eposzával örökítette meg a nevét.

Gambara, *Veronica,* olasz költőnő, *1485. †1550., a renaissance-kori petrarkizáló líra számos női képviselőinek egyike; ügyes, elegáns verskezelése mellett sem jutott az átlagon felül.

Gane, *Nicolai,* román elbeszélő, *1835. †1916. Írt három kötetnyi tréfás, tragikus, népies, történelmi és vadász-novellát és egy kötetnyi derűs, *Alessandri*-ra emlékeztető költeményt.

Ganghofer, *Ludwig,* *1855., †1920., német pontosabbban bajor regényíró. Apja erdőőr volt s gyermekkori benyomásai, a bajor felföldnek és erdőségeinek képe sohasem mosódtak el lelkében. Regényeiben is ezt a világot kelti életre, s igen gyakran nyúl vissza hazájának régi történetére. Nagy kedvvel mesél vadásztörténeteket, még pedig az avatott vadász szakértelmével. Regényei és elbeszéléskötetei közül a legnevezetesebbek: *Der Jäger von Fall* (1882), *Der Klosterjager* (1892). *Die Martinsklause* (történeti regény, 1894), *Schloss Hubertus* (1895), *Die Sünden der Väter* (szintén történelmi, 1896), *Das Schweigen im Walde* (leghangulatosabb írása, 1899). *Der Dorfapostel* (1902), *Der hohe Schein* (1905) stb. Ez elbeszélő műveken kívül nagyban hozzájárultak G. népszerűségéhez népdrámái: *Der Herrgottschnitzer von Ammergau* (1880), *Der Geigenmacher von Mittenwald* (1884), s kedves visszaemlékezései: *Lebenslauf eines Optimisten* (1907—1911). — G. egyike a legkedveltebb, a legolvasottabb jelenkori íróknak s ez érthető is: kedvesen könnyű írásai, ha sok is bennük a csinált érzelmesség s a hamis romantika, mégis a bajor felföld eleven levegőjét lehelik s megelevenítik régmult koroknak hangulatát. — G. műveinek gyűjteményes kiadása röviddel a háború előtt jelent meg. Magyarul: *Rachele Scarpa,* reg., ford.: *Kondor L.*; *A zarándokút* (novella, ford.: *Benedek M.*, Magy. Kvt.). *Kecskeméti.*

Garády *(Gauss), Viktor,* író és természettudós. *1857. Munkái nagy részében a magyar tengerpart életét és természeti szépségeit festi *(Adria gyöngye, Tengerparti képek, Mi van a tengerben, Amit a tenger mesél* stb.). Kedvelt ifjúsági iratai: *Derült világ, Kerek erdő, A búrok földjén, A néger királyok kincse.*

Garami *Ernő,* *1876. A magyar szocialisták egyik vezére, író és újságíró. A *Népszavának* volt szerkesztője. Bécsben él, ahol a *Jövő* c. lapot szerkesztette. *Forrongó Magyarország* címen megírta az októberi forradalom emlékiratát. *A megváltás felé* c. szocialista irányú drámát írt (1909), amelyet a Vígszínház mutatott be.

Garay *János,* *1812. †1853. Rövid ideig egyetemi tanár, majd egyet. könyvtáros. *Vörösmarty* költészetének hatása alatt terjedelmes elbeszélő költeményeket írt. *Csatár* c. eposzában Hunyadi János a főhős. Lírai költeményei sokáig népszerűek voltak: erős nemzeti érzés nyilatkozik meg bennük szónokias nyelven. Kisebb elb. költeményei közül *Kont* c. balladája és *Az obsitos* c. humoros verse emelkednek ki. Drámákat is írt, de sikert nem aratott. Több lapnak volt munkatársa és szerkesztője. Élete végén *Szt. Lászlót* dicsőíti nagy elbeszélő költeményben. *Lengyel.*

Garborg, *Arne,* *1851. †1924., radikális norvég író. Monumentális regénye: *Bondestudentar* (Parasztdiákok, 1883), a modern norvég regényirodalom egyik legkiválóbb terméke. Strindberg kemény

tollára emlékeztet *Mannsfolk* (Férfinépség, 1886) c. regénye, melyben a kettős morál ellen küzd. Irói pályájának végén a vallásos és népies irány felé fordult és szakított a naturalizmussal. Homeros Odysseáját is lefordította a norvég népies nyelvre. Felesége *G. Hulda*, *1862., szintén írónő és a norvég népies szokásokat gyüjtötte egybe. *Leffler.*

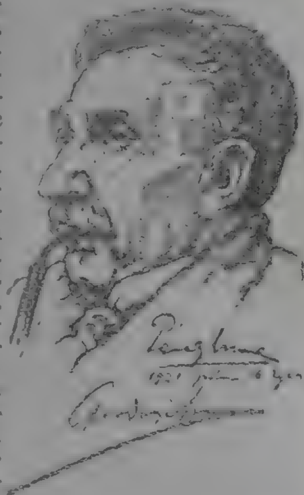
Garção (ejtsd: garszáu), *Pedro Antonio Corréa*, portugál költő, *1722. †1772., a klasszikus példákon lelkesülő *Arkádia*-tagokhoz tartozott. Ódái és episztolái a klasszikus portugál költészet legjavához tartoznak (főképen a *Cantata de Dido)*. Két vigjátéka: *Theatro novo* (Uj színház) és *Assembléa* (Összejövetel) a lisszaboni társadalmi élet szatirája.

Garcilaso (ejtsd: garszilászo), *de la Vega*, spanyol költő, *1503. Toledoban. Mint katona résztvett V. Károly minden nagy hadivállalatában. Sokáig élt a nápolyi spanyol udvarnál és bőséges alkalma volt az olasz irodalmat és szellemet megismerni, amelyet barátja, Boscan importált először spanyol földre. 1536. Fréjus közelében egy francia bástya megrohanásánál megsebesült és Nizzában meghalt. G. megjelenésre, vitézségre, szellemre tökéletes lovag és udvarfi volt; kitünő lovas és vívó, vakmerő harcos, aki amellett folyékonyan beszélt az olaszon és francián kívül latinul és görögül is, és gyönyörűen kezelte a hárfát. G. a spanyol irodalomban az olasz iskola legnemesebb képviselője; a cinquecento finom formáit ízléses mérséklettel ültette át a spanyol talajba. Egy kis kötetre menő költeményei (3 ekloga, 2 elégia, 1 episztola, canzonék és szonettek), halála után jelentek meg, barátjának, Boscannak műveivel együtt. Eklogáiban szemléletes, lírai természetű képei ezt az idejétmúlt műfajt mai ízlés számára is élvezetessé teszik. Lírájának szomorú, csüggedő alaphangját nehezen lehet zajos, világias életével és elért sikereivel összeegyeztetni. Szerelmi líráját két nő: a korán meghalt *Elisa* (Donna Isabel Freyre) és egy ismeretlen nápolyi hölgy inspirálta: felesége 10 évi házassága alatt egyszer se jutott szóhoz G. költészetében. G.-t kortársai a spanyol költők fejedelmének nevezték; költeményeit ma is a legszebbek közé sorozzák, amiket a spanyol klasszikus irodalom létrehozott. *Honti.*

Gardner, *Edmund Garott* angol író, *1869. Művei: *Dante's Ten Heavens*; *The King of Court Poets* stb.

Gárdonyi *Albert*, *1874. Tanár, Budapest fölevéltárosa. Oklevél-tanulmányokkal foglalkozott. Megírta a magyar jakobinusok történetét, *Bezerédj István életét.* Legutóbbi műve: Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből. Fölfedezte Martinovics és társainak sírját.

G. *Géza*, *1863. Agárdon, †1923. Egerben. Rövid ideig néptanító, aztán vidéki, majd fővárosi napilapok munkatársa. Első munkáin *Lámpás* (regény), *Igazság a földön* (verses elbeszélés) megérzik a sok keserűség és megaláztatás, amit a falusi tanítónak el kellett szenvednie. Ez a keserűség bölcs humorrá enyhül későbbi írásaiban. A főváros zajos világában és nyugtalan emberei között nem sokáig van maradása: Egerbe vonul vissza, ott írja műveit egészen haláláig. G. már a kilencvenes évek elején feltűnt falusi történeteivel. Példátlanul nagy sikere volt *Göre*-könyveinek. Humoros, mulattató paraszt karrikatúrák ezek, minden mélység nélkül. G. azonban itt nem állott meg, hanem erős lendülettel emelkedett legnagyobb íróink közé. *Isten rabjai* c. történeti regényében a keresztény középkor hangulatát a legtökéletesebben fejezte ki. Nem rajzol külsőségeket, még az emberek lelkét sem boncolja, de olvasás közben érezzük, hogy a regény szereplői nem szabadon cselekszenek, a kor hangulata felhőként borul rájuk s ők nem emelkedhetnek ki belőle. Ha egyik-másik ki is pillant a korhangulat felhője mögül, vissza kell húzódnia, vagy a felhő terjeszkedik föléje és betakarja. A kor ezer látható és láthatatlan szállal tartja lekötve gyermekeit. *A láthatatlan emberben* Attila korát eleveníti meg. Egy görög rabszolga *(Zéta)* szemével láthatjuk a hódító húnok hatalmas királyát és népét. *Az egri csillagok*ban a szomorú XVI. sz. a háttér. Bornemissza Gergely szerelme ad a regénynek elevenséget. Mind a három történeti regényében alsóbb társadalmi osztályból származó férfi szerelme van megrajzolva az elérhetetlen magasban, vagy szinte megközelíthetetlenül álló nő iránt. Társadalmi regényei közül nevezetesebbek: a szerelmi ösztönt schopenhaueri felfogásban rajzoló *Az a hatalmas harmadik*, s *Az öreg tekintetes*, a városi erkölcsöket megszokni nem tudó falusi úr története. Több kiadatlan regényt és elbeszélést hagyott hátra. Ezek közül néhány már megjelent *(Te, Berkenye! A kürt. Aggyisten, Biri!)*. G. verseket és novellákat is írt. Lírai és elbeszélő költeményeivel a hagyományokat követi, novelláiban és rajzaiban *(Az én falum, Messze van odáig*, stb.) nagy melegség és őszinte szeretet nyilatkozik meg a falu népe iránt. *A hosszúhajú veszedelem* c. novellaciklusban asszonygyűlölőnek mutatkozik. Kerüli a rútat: idealizál, de tartózkodik a túlzástól. Színdarabjai közül nagy sikert aratott *A bor*. Előadása esemény volt, mert a már halottnak hitt népszínmű életképes-

ségét bizonyította, megszabadította ezt a műfajt konvencióitól és reálisabbá tette. A *Bor* sikerét nem közelítették meg G. többi darabjai: *Annuska, Zéta, Falusi verebek, Fehér Anna, Fekete nap.* G. kitűnő stiliszta. Nyelve változatos, hajlékony és magyaros. A hosszú mondatokat elkerüli, néha túlságosan is elaprózva ad elő, ilyenkor szaggatottá válik. Stílusa emlékeztet az *Eötvös* Károlyéra. L. *Madarász Flóris:* G. 1908., *Gopcsa László:* G. élete, 1923., *Kéky Lajos:* G. 1926., *Szabolcska László:* G. élete és költészete, 1926. *Lengyel.*

Gárdonyi Géza *orsz. irodalmi társaság.* Tanár- és tanító-írók alapították 1922. azzal a céllal, hogy a magyar irodalmat közelebb vigyék az ország elhanyagoltabb néprétegeihez is. Elnöke *Simon* Lajos, tb. elnökei *Havas* István és *Móra* István. Kiadja a *Magyar Család* c. havi folyóiratot (szerk. *Simon* Lajos és *Kőrösi* Henrik) s a *Képes kislap* c. kéthetenkint megjelenő gyermeklapot (szerk. *Havas* István).

Gárdos *Mária,* *1885. Írónő, szocialista tendenciáju novellákat és cikkeket ír, a *Nőmunkás* és az *Őr* c. lapjai is az agitáció szolgálatában állottak. Önálló műve: *Az igazság, az élet.*

Gárin, családi nevén *Nikoláj Georgievics Michájlovszkij,* orosz író, *1852. Hivatására nézve mérnök s több szakdolgozatot írt. Szépirodalmi munkái közül regényei s elbeszélései érdemelnek figyelmet, melyeket *G.* néven adott ki. Sikerültek ifjúsági művei: *Tomi gyermekkora* és *A gimnázisták.* Elbeszéléseiben a felekezeti békét, a humanus és haladó eszméket hirdeti.

Garland, *Hamlin,* amerikai regényíró, *1860. Regényei a prairieken és farmokon játszódnak, realista művészettel. Leghíresebb a *Prairie Folks.*

Gârleanu, *Emil,* román prózaíró, *1878. †1914. G. a román irodalom egyik legfinomabb, leggyöngédebb elbeszélője. Rajzaiban szeretettel hajol a szegények, a szenvedők fölé s az állati lélek mély ismeretével tűnik ki. Több rajzát és novelláját *Bitay Á.* fordította magyarra.

Garnett *Richard,* angol irodalomtörténetíró, *1835. †1906. Számos klasszikus fordításán kivül több kötet verset is adott ki. Irt Carlyleről, Miltonról, Blakeről, Drydenről stb.

Garnier (ejtsd: garnié), *Robert* *1534. †1590., a legjelentékenyebb a francia klasszikus dráma korai képviselői közt. Első tragédiája, *Porcie,* 1568-ból való. Tragédiáinál *(Hippolyte, Cornélie, Marc-Antoine, la Troade, Antigone, les Juives)* érdekesebb regényes tragikomédiája (az első e nemben a francia szinpadon) *Bradamante.* Tárgya tragikussá emelt vígjátéki tárgy: szerelmi vetélkedés. *Benedek.*

Garrett, *Benedetto,* l. *Cariteo.*

G., *João Baptista de Almeida,* költő, a portugál romantikus iskola feje, *1799. †1854., a demokráciának és liberalizmusnak exponált rajongója volt s száműzetéssel és börtönnel kellett vezekelnie merész szókimondásáért. Dom Pedro (IV. Pedro) expediciós csapatával harcolva segítette diadalra elvbarátait és az új kormányban belügyminiszteri tárcát kapott; két éven át Brüsszelben élt mint nagykövet. Első munkája, egy Cato-tragédia *(Catão),* forradalmi gondolatok hordozója volt. Hazafias bánattal teli költeménye *Camões,* az emigrált költő honvágyáról beszél; és szintén a száműzetésben kelt bájos humorú lovagi költeménye, *Dona Branca,* melyben Wieland finoman burleszk stílusát eleveníti fel, gyermekkorának benyomásait, a dajkamesékben hallott romantikus emlékeket szólaltatja meg. G. csodásan termékeny és sokoldalú költészetének a dráma hozta a legtartósabb sikereket, első sorban a nemzeti, hazafias tárgyúak: *Um auto de Gil Vicente* (G. V. egy szindarabja), *Da Filippa de Vilhena, O alfageme de Santarem* (A santaremi borbély), *Frei Luiz de Sousa* stb. Lírai és elbeszélő költeményeivel jelentős iskolát teremtett a portugál irodalomban (verses novellái ma is élvezetesek), Walter *Scott* hatása alatt írt regénye, *O arco de Santa Anna* nyeresége a portugál irodalomnak, amely neki még egy értékes népromány-gyüjteményt is köszönhet. *Honti.*

Garrick (ejtsd: gerik), *David,* angol színész és színműíró, *1717. †1779. Borkereskedőből lett Anglia egyik legnagyobb színésze, aki főleg Shakespeare új életre keltésével szerzett érdemeket. A Covent-garden-szinházban tragikai és komikai szerepekben egyaránt kitűnt. Színművei közül többet ma is előadnak. Legjobbak: *The Lying Valet* és *Miss in her Teens.* »Átdolgozta« Shakespeare, Jonson és Wycherley több darabját. Monológjai és epilógusai híresek. *Rózsa.*

Gársin, *Vszevolad Micháilovics,* orosz író, *1855. †1888. Jómódú földbirtokos szülők gyermeke volt, jó nevelésben részesült, de már korán mutatkoztak rajta az elmebaj tünetei. 1877. beállott önkéntesnek s a török harctérre vonult. A háborús tapasztalatok adták kezébe a tollat. 1877. jelent meg a *Négy nap* c. elbeszélése, mely magára vonta a közönség és a kritika figyelmét. G. a beteg emberek költője, sötét dolgokról, csupa gyilkosságról ír, de oly szép és derűs formában, hogy igaz élvezettel olvassuk. Gyönyörű a *Piros virág* és az *Attalea princeps* c. elbeszélése. 35 éves korában pillanatnyi elmezavarában öngyilkos lett. *Bonkáló.*

Gärtner, *Karl Christian,* *1712. †1791., az ú. n. *Bremer Beiträger* körnek — a Brémában megjelenő *Neue Beiträge zum Vergnügen des Verstandes und des Witzes* körének — egyik vezető egyénisége; kevés eredeti művet írt, inkább a kritika terén működött.

Garvay *Andor,* *1875. Író és ujságíró. Szinművei *(A becstelen, A pénz, Bent az erdőben)* hatásos jelenetekre, izgalmas felvonásvégekre vannak építve. A Bernstein-irány magyar hajtásai.

Garvia, *Charles,* angol elbeszélő, *1851.

†1920. A nagy néptömegek példátlanul népszerű és bőerű írója volt (*Just a Girl, In Wolf's Clothing, In Cupid Chains*).

Gascoigne (ejtsd: geszkajn), *George*, angol író, *1525. †1577. Ariosto után írta *The Supposes* c. vígjátékát, Euripides után a *Jocastát*. A német iskolai drámák mintájára készült *A glass of government* c. vígjátéka. *The Steele Glasse* az első blank verse-ben írt szatira a londoni erkölcsökre. Van egy verstani munkája is, melyben az angol verstan szabályait klasszikus mintára akarta megállapítani. Eredeti egyéniség, aki sokat tett a blank verse (l. ott) népszerűségéért Angliában.

Gaskell (ejtsd: geszkl), *Elizabeth Cleghorn* (Stevenson), angol írónő, *1810. †1865. Első regénye, *Mary Barton* a munkásosztály életét és érzésvilágát drámai erővel festi. *Ruth*, Dickens *Hard Times*-jének előfutára. Többi művei közt népszerűek voltak: *Cranford*, *Sylvia's Lovers*, Magyarul megjelent: *Cranford* (a kisvárosi élet humoros rajza, ford. *Belényesi* Gy.), *Phillis unokahúgom* (ford. *Huszár* Imre).

Gáspár *Ferenc* *1863. †1922. Hosszabb ideig szolgált a haditengerészetnél mint orvos. A hadihajókon nagy utakat tett meg a világ minden részébe. Személyes tapasztalatai és forrásművek alapján érdekes útleírásokat adott ki. Első műve: *Negyvenezer mérföld vitorlával és gőzzel*, utána jelent meg: *Hét év a tengeren*, majd e kettőt kibővítve és világrészek szerint csoportosítva, kiadta hatkötetes *A föld körül* című művét, végül *A fehér ember útját*, mely a hírneves földrajzi kutatókat ismerteti Colombustól—Peary-ig.

G. *Imre*, *1854. †1910. Költő, műfordító és újságíró. Számos verskötete közül a *Ninon* c. dalciklusát a Petőfi-Társaság díjjal tüntette ki.

G. *Jenő*, költő, *1894. Bensőséges hangú közvetlen versei *Örök hárfa* címen jelentek meg kötetben. Regényei: *Sikolt a föld*, *A kék sziget*. Az utóbbi spanyolul is megjelent.

Gasquet (ejtsd: gaszke), *Joachim*, francia lirikus, *1873. †1921., a tradicionalisták csoportjához tartozott. Költészete a romantikus ékesszólás és a neoklasszicizmus között áll. *Hymnes* c. kötetében kísérletet tett arra, hogy a pindarosi ódának modern formát adjon.

Gastine (ejtsd: gasztin), *Louis*, francia író, *1858., egész sorát írta a történelmi környezetben játszó, meglehetősen érzéki aláfestésű regényeknek. Legismertebb az *Orgie gauloise*.

Gaudy, *Franz von*, *1800. †1840., német író. Porosz katonatiszt volt; Eichendorff nyomdokaiban lépett be az irodalomba, kinek *Aus dem Leben eines Taugenichts*-ét folytatja *Aus dem Tagebuch eines wandernden Schneidergesellen* c. mulatságos novellájában. A vidám, felületes csevegés hangját ő honosította meg a német irodalomban, l. pl. *Bemerkungen über Orden und Ehrenzeichen* c. szatiráját. Irt Napóleont dicsőítő és sirató dalokat (*Kaiserlieder auf Napoleon*) és komoly elbeszélést (*Der Katzenraffael*) is. Összes művei 1853. 8 köt.; róla l. *Reiske* (1911).

Gauguin (ejtsd: gogeen), *Paul*, francia festő, *1848. †1903. Elsőízben 1891. Polinéziába tett utazása alkalmából Tahiti szigetén telepedett le és ottani élményeit *Noa-Noa* címen (a szó tahiti-i nyelven valami illatos dolgot jelent) jegyezte fel. Naplószerűen, rendkívüli megjelenítő erővel írja le az ottani tájak jellegét, a bennszülöttek életét és a maga gondolatait. A könyv (*Charles Morice* író közreműködésével) 1900., 2. kiad. 1908. jelent meg, magyar ford. a Modern Könyvtárban. G. sok kézirata még kiadatlan. *Éber.*

Gautier (ejtsd: gótjé), *d'Arras*. XII. századbeli francia költő. Latin közvetítéssel bizánci forrásból merítette *Eracle* c. verses lovagregényének tárgyát (1165 k.). Egyes epizódjai korában szokatlan, eleven realizmusukkal tűnnek ki.

G., *de Coincy* (ejtsd: dö koeenszi), francia szerzetes, *1177 k. †1236. Hugues Farsit latin kompilációja nyomán francia versekbe foglalta a *Miracles de la Sainte Vierge* c. gyüjteményt (1220 k., mintegy 80 történet) — amely legjelentősebb a kor hasonló gyüjteményei közt. »Tanulság«-aiban szigorú, kemény erkölcsi felfogás nyilatkozik meg, de G. szigora mellett annál megindítóbban emelkedik ki Szűz Máriának az emberi gyöngeségek, bűnök iránt tanusított elnézése, jóságos megbocsátása.

G., *Judith*, *1850. †1917., Théophile G. leánya. 1866. férjhez ment Catulle *Mendès*-hez, akitől később elvált. Érdeklődése az exotikus kelet felé vonzotta, megtanult khinaiul, japánul, perzsául és valóságos specialistája lett a keleti élet festésének. Műveinek legnagyobb része: *Le dragon impérial* (a boxerek hősi és szerelmi eposza), *Princesses d'amour, courtisanes japonaises*, *Poèmes de la libellule*, *Les mémoires d'un éléphant blanc* buja színekkel megírt keleti történetek. *Kállay.*

G., *Théophile*, francia író, *1811. †1872. Tarbes-ból korán fölkerült Párizsba és festőnövendék lett. A festői pályáról ugyan hamarosan lemondott, de költészetén mindvégig megérzik a festő szeme. Mint fiatalember, rajongó tisztelője volt V. *Hugo*-nak s híres vörös mellényében nemcsak az első előadáson vívta meg »Hernani csatáját«, de negyvennégy előadást lelkesedett végig. 1830. megjelent első verseiben (*Poésies*) még telivér romantikus; 1833. kiadott *Albertus* c. költeménye is Byron és Musset nyomain halad. De már a *les Jeune-France* c. kötetben összegyüjtött »romans goguenards« ugyanakkor leszámolást jelent a romantika gyermekbetegségével. Legjobb regénye, a levél- és dialógformában írt *Mlle de Maupin* (1835) fiatalosan hetyke előszavával, vakmerően érzéki képeivel már a *l'art pour l'art* jelszavát hirdető G. műve, az erkölcsökön kívül álló művészé. Későbbi elbeszélő írásai: *Fortunio*, *Nouvelles Romans et contes*, *le Roman de la Momie*, egy archeológiával túlterhelt, de teljesen hazug és unalmas egyiptomi regény; és a

félig realisztikus, félig fantasztikus *le Capitaine Fracasse*, amelyet a vége felé észrevehetően unt maga is. Számos utazását több könyvben írta le *(Tra los montes, Italia, Constantinople, Voyage en Russie)*. Színpadi kísérleteivel nem aratott sikert. Mint kritikus a második császárság idejében jelentékeny szerepet játszott. Irodalomtörténeti arcképekből érdekes kötetet állított össze *les Grotesques* címen, a XVII. század groteszk költőiről. Nagy bevezető tanulmányt írt *Baudelaire: Fleurs du Mal*-ja elé és számos cikket V. Hugo-ról meg a romantikáról (összegyűjtve: *V. Hugo* és *Hist. du romantisme)*. G. legfontosabb műve az *Emaux et camées* c. verskötet (1852), amelyet még a *Poésies nouvelles* követett (1863). Az előbbivel vált G. a *Parnasse* előfutárává és Baudelaire atyamesterévé. Egy-egy mélabús hangján még megérzik romantikus ifjúságának emléke — vesztett illuziók siratása, stb. — ; de a kötet legtöbb darabja a *l'art pour l'art* költőjére vall, a festőszemű költőre, a »látható világ« objektív ábrázolójára. A világ csak kép, amelyet a művésznek le kell festeni. Ez a festmény aztán — ha formában tökéletes — maradandóbb és értékesebb a világnál, az életnél, mindennél. És az *Emaux et camées* valóban tökéletes formájú festmények sorozata. A *Mlle Maupin* mellett ezzel hatott G. az angol esztétaköltőkre és *Wilde*-re is. — Irod.: *Spoelberch de Lovenjoul: Hist. des oeuvres de Th. G.*, 1887; M. du *Camp: Th. G.*, 1890; H. *Potez: Th. G.*, 1903. — Magyarul: *A lélekcsere* (1877). Ujabban: *Az aranygyapju, Arria Marcella, Kleopatra egy éjszakája, Maupin k. a.* (2 köt., *Benedek* M. ford. és bev.), *Baudelaire* (Kultúra-kvt., *Laczkó* G. bev.). *Benedek.*

Gavault (ejtsd: gavó), *Paul*, francia író, *1867., a mult sz. végének s e sz. elejének divatos komédia szerzője, darabjaiban romantikus és szeretetreméltó, de kissé mindig csípős is. Legismertebb darabja a *Csodagyermek* c. bohózat (Les 300 jours), amely egész Európát bejárta.

Gavroche (ejtsd: gavross). *V. Hugo: Les Misérables* c. regényének alakja. Az elmés, tiszteletlen, jószivű, bátor, önfeláldozó párisi uccagyerek idealizált típusa.

Gawain, a kerek asztalnak egyik lovagja, számos románc és egyéb költői mű hőse.

Gay (ejtsd: gé), *John*, angol költő, *1685. †1732. Első jelentős műve *The Shepperd's week* c. szatirája. *Trivia* c. víg eposza a londoni uccát énekli meg. Drámái közül *What d'ye call it* és *Three Hours after Marriage* említendők. Sikere volt meséivel is, de legnagyobb sikere *The Beggar's Opera* c. operája, mellyel az olasz operát gúnyolta ki. Folytatását, a *Polly*-t betiltották, mert az udvart támadta. Nevét több híres dala is őrzi, így a gyönyörű *Black-eyed Suson*. *Rózsa.*

Gay, *Sophie*, leánynevén *Nichault de Lavalette*, francia írónő, *1776. †1852. Regényeinél, színdarabjainál és kedves románcainál jobban őrzi nevét az, hogy az írói köröknek személye varázsával jelentős tagja volt. — Leánya Delphine G. írónő, l. *Girardin* (Mme Emile de).

Gazanion, *Édouard*, francia költő, *1880. Mint szimbolista kezdte s első versei a *Plume*-ben jelentek meg. *Mercereau, Arcos, Vildrac* és mások társaságában részt vett a *Vie* megalapításában. Verseit mély lirizmus és metafizikai magasságok felé való emelkedés jellemzi. Reprezentáns kötete *Chanson pour Celle qui n'est pas venue.*

Gazet (ejtsd: gaze), *Angelin*, *1568. †1653., francia humanista, újlatin költő. *Pia hilaria* (Ártatlan vidámságok) c. verskötetében finom, kifogyhatatlan, gyakran szarkasztikus humor nyilatkozik meg. Ebben egészen eredeti jelensége az újlatin költészetnek.

Gebauer, *Jan*, *1838. †1907., cseh nyelvész, Prágában a szláv nyelvek egyetemi professzora volt. G. a cseh történeti nyelvészet megalapítója, a legkiválóbb szláv filológusok egyike, akinek nagyszabású, óriási anyaggyűjtésen alapuló munkái ma is megbecsülhetetlen forrásai a cseh s általában a szláv filológiának. Két legkiválóbb, alapvető munkája: *A cseh nyelv történeti nyelvtana*, 3 köt. 1896—1909 és az *Ó-cseh szótár*, 1903-tól kezdve; utóbbit már nem tudta befejezni. Nagy érdemeket szerzett ezenkívül régi cseh nyelvemlékek kritikai kiadásaival, valamint a königinhofi és grünebergi kéziratok hamisított voltának kétségtelen bebizonyításával (1886—1888) is. *Podhradszky.*

Géczy *István*, *1860. *A gyimesi vadvirág* c. népszínművével tűnt fel; ennek Népszínházi nagy sikere további munkásságra ösztönözte: *Az ördög málkája, Az ördög bibliája, Anyaföld* stb. *Gárdonyi* föllépése előtt G. adta az utolsó injekciókat a régi típusú népszínműnek, egy kis modern lélek- és környezet-rajzzal töltve ki az elavult kereteket.

Geduly *Henrik*, *1866. Ev. lelkész, egyházkerületi főjegyző, végül a tiszai ev. egyházkerület püspöke. Több egyházi folyóirat szerkesztője volt. Művei közül fontosabbak: *Luther és Zwingli Szentírásösmerete, Ev. hit foglalata.*

Geffroy (ejtsd: zsefroá), *Gustave*, francia író, *1855. †1926., zsurnaliszta, művészeti kritikus és regényíró. Mint esztétikus a naturalista és impresszionista irány szószólója volt. Idevágó tanulmányait *La vie artistique* c. kötetében gyűjtötte össze. Naturalista regényeit a kiábrándultság lehangoló pesszimizmusa hatja át. Kiemelkedő munkái *Hermine Gilquin, L'Idylle de Marie Biré, Cécile Pommier*. G. nagy tekintélynek örvendett az íróvilágban s éveken át elnöke volt a Goncourt Akadémiának is. *Kállay.*

Geibel, *Emanuel*, *1815. †1884., egyike a XIX. sz. legismertebb német lirikusainak. Müncheni tartózkodása alatt G. központjává lett az ú. n. »müncheni költői kör«-nek. G. lírája — főbb költeménykötetei: *Gedichte* (1840), *Zeitstimmen* (1841), *Juniuslieder* (1848), *Heroldsrufe* (1870-71), *Spätherbstblätter* (1877) — rendkívül

visszhangra talált a maga korában ; első kötete 44 év alatt 100 kiadást ért s a költőt mint a nemzet legnagyobbját ünnepelte a sajtó és a kritika. Ma már elég nehéz megérteni ezt a példátlan népszerűséget, hisz G. költeményei alig tekinthetők egyébnek, mint a Goethetől Heineig fejlődött lírai forma és olykor a népdalstílus ügyes, hangulatos, érzéssel teljes alkalmazásainak. Egyéni tartalom nagyon kevés van ezekben a költeményekben, annál több olyan érzés azonban, amely erősen foglalkoztatta a németség lelkét a 40—70 sorsdöntő évtizedeiben. G. hangot adott ezeknek az érzéseknek, a világhatalom felé törő, öntudatossá vált németség vágyainak s lelkes dalnoka volt a 70—71 diadalmámorának is. Ezért érezte őt az egész kor annyira a magáénak s ezért tudott benne nagy költőt is látni. G. drámákat is írt, melyek közül *Sophonisbe* (1864) a legjelentékenyebb. Végül említenünk kell G. műfordítói munkásságát ; ezen a téren kiválót alkotott : *Spanisches Liederbuch, Fünf Bücher französischer Lyrik (Leuthold*-dal együtt) stb. — Összegyűjtött művei 4. kiadása Stuttgartban 1906. ; szemelvényeket adott ki W. *Stammler:* Meyers Klassiker, 1920. Életrajzát megírta K. Th. *Gäderty:* Leipzig, 1897. *Kecskeméti.*

Geiger, *Albert,* *1866. †1915., német költő és író ; egy kötet költeményt *(Gedichte,* 1906) írt, azonkívül hangulatos, finom regényeket. *Roman Werners Jugend* (1904), *Ludwig Staub* (1908), *Die nicht leben sollen* (1912). Az újromantikus drámaköltők közé sorolja *Tristan* c. kettős drámája.

G., *Ludwig,* *1848. †1919., irodalmi- és kultúrtörténetíró. Kiadta a *Goethe-Jahrbuchot* (1880—1913), kortörténeti munkákat írt a renaissance-ról, Berlin történetéből stb.

Geijer, *Erik Gustaf,* svéd történetíró, költő és zenész, egyetemi tanár, *1783. †1847. Eredetileg a filozófia érdekelte, de aztán a történelemre tért át s e téren maradandó műveket alkotott. *A svéd birodalom története,* 1825. és *A svéd nép története,* amely 1832—36-ig három kötetben jelent meg és Krisztina királynő trónlemondásáig terjed, és az első nagy svéd oknyomozó történelmi mű. G. költői hajlama korán mutatkozott. 1811. résztvett a *Götiska Förbundet* (A gót szövetség) nevű irod. társaság alapításában és az ő indítványára kezdték az *Iduna* c. folyóiratot kiadni, melynek első füzetét G. egyedül írta. Ott találjuk többek között *Vikingen* (A viking) és *Odalbonden* (A szabad paraszt) c. kiváló költeményeit, amelyekben a svéd nép jellemét rajzolja. A svéd népdal iránt nagy érdeklődést mutatott ; annak szellemében emlékezetes költeményeket írt (pl. : *Den lille kolargossen,* A szénégető kis fia) és Afzeliussal együtt 1814—17. években a *Svenska folkvisor från forntiden* (Ókori svéd népdalok) c. háromkötetes gyűjteményt adta ki, amely az első volt svéd nyelven és a népdalnak a mult századbeli svédországi zenei és irodalmi kultúrára való nagy befolyását idézte elő. Az 1820. évvel G. tulajdonképeni költői működése be volt fejezve. Azután csak ritkán írt, főleg személyes hangulatokat tolmácsolva, mint pl. a *På nyårsdagen* 1838. (1838. újév napján) c. kicsi, de irodalmilag oly jelentős költeményében. G. erős egyéniség volt. Nemcsak az egyetemi fiatalság szellemi fejlődésére, hanem az egész svéd kultúrára nagy hatást tett. *Lindberg.*

Geijerstam, *Gustaf af,* svéd író, *1858. †1909., egyik úttörője lett annak az iránynak, amely naturalizmus vagy realizmus elnevezéssel a 80-as években vonult be a svéd irodalomba és a társadalmi élet árnyékoldalait akarta feltárni. A *Fattigt folk* (Szegény emberek), amely 1884. és 89. jelent meg két kötetben, és *Det yttersta skäret* (A legkülsőbb sziget) c. műveiben nagy tehetséggel és bátorsággal ecseteli a nép életét. *Erik Grane* c. upsalai regénye is ebbe az időbe esik. Később a 90-es évek új irodalmi áramlatai befolyásolták G.-t s ekkor igyekezett azokat az erőket rajzolni, amelyek az emberi lélek és szív mélyében rejtőznek, pl. *Medusas huvud* (M. feje), *Kampen om kärlek* (A harc a szerelemért), *Vilse i livet* (Tévutakon az életben), *Lyckliga människor* (Boldog emberek), *Kvinnomakt* (Női hatalom), *Mina pojkar* (Az én fiaim) és ennek önálló folytatása, *Boken om Lillebror* (Könyv az öcsikéről), *Aktenskapets komedi* (A házasság komédiája), *Karin Brandts dröm* (B. K. álma), *Den eviga gåtan* (Az örök rejtély), amelyek mind Svédországban, mind külföldön óriási elterjedtségnek és népszerűségnek örvendenek. A felsorolt művek közül az utolsó öt magyarra is le van fordítva, svéd eredetiből azonban csak az első, *Mina pojkar.* G. éles megfigyeléssel és élettapasztalattal írt műveit igazi jóság és néha kedves humor is jellemzi. Joggal nevezik »az otthon költőjé«-nek. *Lindberg.*

Geiler von Kaisersberg, hírneves német kat. hitszónok, *1445. †1510. A misztikusok hatása alatt a vallásos élet *elmélyítésére* törekedett, kíméletlenül ostorozta a korabeli egyházi visszaéléseket, parabolákkal és népies képekkel gazdagon tarkított szónoklatainak rendkívül nagy hatása volt.

Geiregat, *Pieter,* flamand író, *1828. †1902. Művein a szegény nép iránt való részvét vonul végig. Maga is alacsony sorsból származott. Első regényei a nép életét festik, a későbbiek a hazai történelem romantikus korszakait dolgozzák fel.

Geissler, *Max,* *1868., német költő. Költeményein és drámáin kívül több regénye jelent meg : *Das Moordorf* ; *Die Musikantenstadt* ; *Jockele und die Mädchen* — kedves rajzai a vidéki életnek.

Gelei *József,* *1754. †1838. Az első magyar *Robinson* fordítója (1787).

G., *József,* magyar zoológus, a szegedi egyetem tanára. *1885. *Apáthy* I. iskolájából került ki és mint mestere, főleg szövettani, sejttani és örökléstani problémákkal foglalkozik. Külföldi szak-

folyóiratokban megjelent tanulmányai mellett könyve: *Jegyzetek a fejlődéstan elemeiből és a szövettanból* (Kolozsvár 1918).

Geleji Katona *István*, *1589. †1649. Az erdélyi reformátusok vezérembere. Tanár, majd lelkész, később püspök. Erős harcot folytatott egyháza érdekében; elveit és erős meggyőződését *Titkok titka* és *A váltság titka* c. műveiből ismerhetjük meg. *Öreg graduál* címen vallásos énekgyüjteményt adott ki. *Magyar grammatikájá*-ban először hirdeti a törvényes nyelvújítás jogosultságát.

Gelléri *Mór*, *1854. †1915. Hírlapíró, lapszerkesztő és az *Országos Iparegyesület* igazgatója volt. Számos cikke és tanulmánya jelent meg a napilapokban, folyóiratokban és könyvalakban.

Gellerstedt, *Albert Teodor*, svéd költő, *1836. †1914. Tulajdonképen jeles műépítész és festő volt, de amellett költészettel is foglalkozott. Az ú. n. muzikális dal volt a kedvenc tere. A *Dikter* (Költemények), *Eftersommar* (Nyárutó) és *Gamla visor* (Régi dalok) c. költeménygyűjteményeiben a virágok nyelvét, a madarak énekét és a szél susogását elragadó eredetiséggel és frisseséggel tolmácsolja.

Gellert, *Christian Fürchtegott*, *1715. †1769., német költő és moralista. 1744-től kezdve a lipcsei egyetemen filozófiai magántanár, 1751-től rendkívüli tanár. Irodalomról és erkölcstanról adott elő; stílusgyakorlati óráin a fiatal Goethe is résztvett. Költeményei közül legnevezetesebbek tanulságos meséi, melyeknek gyűjteménye a kor legelterjedtebb könyvei közé tartozott (*Fabeln und Erzählungen* 1746); fontos *Leben der schwedischen Gräfin von G*** c. érzelmes kalandregénye is. Írt ezeken kívül franciás modorú vígjátékokat (*Das Band* stb.), vallásos és morális elmélkedéseket, vallásos ódákat stb. Arról az általános, szinte megillető-dött tiszteletről, mely G.-et élete vége felé körülvette, eleven képet ad *Goethe: Dichtung und Wahrheit*-je. Valóban, G. nemcsak műveivel, hanem egész egyéniségével is hatott: azzal a halavány, kissé elmosódott, vérszegény, de gyökeréig tiszta erkölcsiséggel, mely még pedánsabb, unalmasabb munkáiból is árad. Magyarra is számosan fordították a XVIII. sz.-tól kezdve, regényét is ketten. (*Torday* Sámuel: *Svétziai grófné G.-né asszony élete*, Kolozsvár 1772 és *Szláv* S(ándor) I(stván): *G. nevezetű svédi grófnénak rendes történeti* Pozsony és Kassa 1778.) Meséit, melyek *Péczeli* Józsefre s még számos magyar íróra hatottak, először *Kónyi* János fordította. (*G. professzornak erkölcsös meséi és előbeszélései* Pécs 1776.) Meséiből még számosan fordítottak, így: *Szüts* István (1791), egyet-egyet *Péczeli* József, *Ráday* Gedeon b., *Aszalai* János; *Das Band*-ot *Szláv* Sándor István, (1778) és *Szentjóbi Szabó* László (1787—88). Műveinek kiadása: *Schullerus*, Bibl. Institut, 1891. Életrajzát megírta H. *Döring*, Greiz 1833. L. még G. *Ellinger*: *Über Fabeln und Erzählungen* Berlin 1895, *Várady* I.: *G. hazánkban.*

Kecskeméti.

Gellért *Lajos*, *1888. Színművész és író. Műveiből az érzések komoly mélysége és közvetlensége szól. (*Irás egy emberről, aki mindenképen boldog akar lenni*, II. kötete 1926.)

G. *Oszkár*, *1882. Író és újságíró. 1920 óta Osvát Ernő mellett a *Nyugat* társszerkesztője. Különös költői tehetség, akinek szívéből nem közvetlenül tör elő a líra, hanem minden leírt szavát először benső cenzurának veti alá, nem tarja-e fel túlságos leplezetlenül a saját lelkét idegen, külső világ számára. Fő, majdnem kizárólagos témája a családi érzés, szerelme feleségéhez és szeretete gyermekei iránt. Ezeket az érzéseket olyan mélynek és annyira szentnek tartja, hogy szinte akarata ellenére kénytelen beszélni róluk. Minden sora hangulatos és finom, etikai értelemben is a legtisztább poézis. Az idők vihara, amelyben él, az erkölcsi embert számtalanszor szembeállítja az élet követelményeivel és ezek a folytonos összecsapások megölik végül is a »piros dalokat«. Valami nemesveretű pesszimizmusban csendül ki a hiábavaló harc fásultsága, valami csalódásban, sőt megvetésben a meg nem értő emberek iránt. Igy tér vissza a családhoz, az egyedüli szépséghez ebben az életben. — Fő-művei: *Az első stációnál*, *A dellánál*, *Ofélia térdein*, *Rubens asszonya*, *Testvérbánat csillaga*, *Velem vagytok*. *Juhász A.*

Gellért-legenda, szt. Gellért püspöknek vsz. Walter bencés szerzetestársától írott latinnyelvű életrajza. Két változatban maradt fenn. A legenda egyik híres epizódja szerint a püspök szeretettel hallgatja egy kézimalmot forgató magyar cselédlány egyszerű énekét. Az itt használt »symphonia Hungarorum« kifejezés a magyar zene- és dal első nyoma. A symphonia szó jelentése heves viták tárgya.

Gellius, *Aulus*, latin író (Kr. u. II. sz.). Retorikai kiképzése után Athénben folytatott filozófiai tanulmányokat, majd Rómában bírói tisztet viselt. Egyike volt az ókor legnagyobb olvasóinak. Szorgalmas jegyzetezésének és kivonatolásának gyümölcse a *Noctium Atticarum libri XX.* (Attikai éjszakák) c. munkája, amelyben rengeteg irodalmi, történelmi, jogi, filozófiai stb. érdekességet jegyzett fel. Főszempontja, hogy érdekes legyen, lekösse az olvasó figyelmét, oktasson és tanulásra ösztönözzön. Önálló véleménye nincs, minden önállósága kimerül az anyag elrendezésében és tetszetős előadásában. Értéke abban van, hogy számos elveszett irodalmi műből közöl részleteket s így ezekről csak az ő révén van tudomásunk. Magy. ford. *Barcza* József és *Soós* József: *Attikai Éjszakák*, Bpest. *Révay.*

Gelsted *Ottó*, dán lirikus és kritikus. 1919. tűnt fel *Expresszionizmus* c. tanulmányával. Művei: *Az örök dolog* (1920), *A tánc hatalma* (1921), *Jomfru Gloriant* (1923), *Költemények* (1924).

Genast, *Karl Albert Wilhelm,* *1822. †1887., ügyvéd ; a 48-as években liberális politikai pártvezér Weimarban. Irodalmi munkássága főként történeti drámákból *(Bernhard von Weimar, Florian Geyer)* és regényekből *(Das hohe Haus ; der Köhlergraf)* áll. Korának egyik olvasott, népszerű írója volt.

Genée, *Rudolf,* *1824. †1914., német irodalomtörténész, főként mint Shakespeare-kutató ismeretes. Könnyed színpadi jelenetek írásával s egy vígjátékkal *(Das Wunder)* kezdte, aztán ujságiró lett ; a 60-as években kezdte meg kritikai felolvasásait Shakespeare drámáiról s alapos munkát írt Shakespeare drámáinak németországi történetéről *(Geschichte der Sh.-Dramen in Deutschland* 1870), majd magáról Sh.-ról *(Shakespeare* 1871). — Önéletírásai : *Zeilen und Menschen* (1897), *Pro memoria* (1913).

Genevoix (ejtsd : zsenevoá), *Maurice,* francia író, *1890. Tehetséges regényeivel újabban tűnt fel. A *Remi des Ranches* és a *Joie* kisebb sikere után *Raboliot* c. regényével — egy vadorzó drámai erejű történetével — az 1925. évi Goncourt-díjat nyerte meg. Néhány érdekes, termékeny impressziókkal tele könyvet írt a világháborúról is *(Sous Verdun, Nuits de guerre, La boue).*

Geniaux (ejtsd : zsenió), *Charles,* francia író, *1873. Erős tehetség, műveiben hatalmas lendület és feszült drámai konfliktusok vannak, kedves tárgya a valóra nem váltható szerelem. *L'homme de peine* c. regénye az irodalom nemzeti díját nyerte el. Igazi költői munka az *Océan,* amely a tengerről és Bretagne-ról ad széles ecsetkezelésű freskókat egy az átéltség eleven erejével ható, megrázó és heroikus történet keretében. Érdekesebb művei még: *Les patriciennes de la mer, Le choc des races,* a benszülöttek szokásait nem ismerő gyarmatosok küzdelmeit írja le Tunisban, *Une sultane marocaine* szintén az égő afrikai színek és szenvedélyek mesteri megelevenítése. *Kállay.*

Genie *(zseni).* Némelyek szerint csak a művésznek van G.-je, a tudósnak, államférfinak, hadvezérnek csak speciális tehetségei vannak (l. *Tehetség).* Ez végre is a névadás dolga, de mindenesetre óhajtandó, hogy a G. mivoltáról némi fogalmunk legyen, csak így tudjuk eldönteni, hogy ki érdemli meg a G. nevet. Kit nevezünk G.-nek, lángelmének a nyelv közhasználata szerint, mely, az igaz, nem nagyon szigorú, de mégis rendszerint irányt mutat? Legegyetemesebb vonása e szó használatának, hogy kivételes egyéni nagyságot akarunk vele jelezni. De miből ítéljük meg a kivételes nagyságot? Nyilván az alkotott művekből, a végrehajtott tettekből. Minthogy pedig a művek megmaradnak, egymással könnyebben összehasonlíthatók, a tettek azonban elmúlnak és körülményeik is igen bonyolódottak, nyilvánvaló, hogy az irodalmi és művészi kiválóságok könnyebben értékelhetők, mint a cselekvők. Melyek a művészi G.-alkotások legjellemzőbb vonásai? A legfontosabb az eredetiség. A G. *ujat alkot.* Másolások és utánzások, adott ösztönzések folytatása, megkezdett irányok győzelemre juttatása is lehet nagy értékű, de a legfőbb művészi erő mégis a réginek abbahagyására, új utak vágására, új formák megalkotására kell. Csak végig kell gondolni ezt a gondolatot és nyomban megértjük, mily ritka, páratlan és mindennél értékesebb a G. a művészetben. A G. nem reflexiók után indul, a G. naiv, természetes, önkéntes. A G.-t sem származásából, sem nemzetiségéből, sem korából nem lehet megmagyarázni és megérteni. A G.-t nem a szorgalom, a becsvágy, a munka teszi. A virágnak sem kell tülekedni, hogy illatos és ragyogó legyen, ez a mivoltához tartozik. G.-nek lenni, rendszerint nem az egyéniségnek boldogulását jelenti. Az súlyos megterhelése az embernek, mert a G. rendszerint nem tud alkalmazkodni a gyakorlati, a reális világ viszonyaihoz. De hogy egyéb téreken, mint a művészetéin nem terem a G., legalább is kétséges. A nagy államférfinak is olyan tulajdonságokra van szüksége, melyek ép oly ritkák és értékesek, mint a művészéi. Nagy célokat kell kitűznie magának, fel kell ismernie a helyzetet, meg kell értenie magát, kell tudnia cselekedni. Deák Ferenc nem volt művész, de nagy ember volt, a magyarok közt egyike a legnagyobbaknak ; talán nem volt fantáziája, a szó közönséges értelmében, de nagy esze volt, emberismerete, jogérzete, a helyzetet megértette, a történelmi pillanatot megragadta. Kant maga kizárta a filozófusokat a G.-k sorából. Ő nem is hasonlított G.-hez, de ha döntő gondolatait nézzük, azok újságát, hatását, erejét, bizonyára nagy embernek fogjuk tekinteni és mért ne neveznők G.-nek? A nagy hadvezér talán még közelebb áll a művészhez és a nagyság letagadhatatlan hatását teszi. Napoléonnak bizonyára sok gyöngéje volt, vannak, akik erkölcsileg elítélik, de ha csatát vívott, fantáziája dolgozott, a helyzetet fölismerte, új stratégiát és taktikát teremtett és megverte az ellenséget. A G. minden téren az, ha *újat* és *értékeset* teremt. Legkönnyebben felismerhető irodalomban és művészetben, de oly ritka, hogy századok múlnak el, melyekben nem akadt. Szegényebb G.-kben a mi korunknál sohasem volt. *Alexander.*

Genlis (ejtsd : zsaanlisz), *grófné,* leánynevén *Félicité Ducrest de Saint-Aubin,* francia írónő, *1746. †1830. Pedagógiai munkáin, női szereplők részére írt jámbor vígjátékain kívül igen népszerűek voltak szentimentális regényei *(Mlle de Clermont,* 1802 stb.) Ma már csak emlékirataínak van (kortörténeti) érdekessége *(Mémoires inédits sur le XVIII-e s. et la Révolution,* 10 köt., 1825).

Gennadius, massiliai (Marseille) presbyter (496. még élt), latin író, az eretnekségek (Pelagius, Nestor, Eutyches) ellen írt nagyobb mű (8 könyv) szerzője. Hírnevét azonban nem ennek a csonkán ránk

maradt munkájának, hanem ker. irod. történetének köszönheti (*De viris illustribus* = Híres férfiakról). Ez a mű Hieronymus ugyanilyen c. munkájának folytatása és kiegészítése; 91 írót tárgyal benne. Egyenetlen, gyakran felületes és nem ritkán kritikátlan munka, mégis sokkal gazdagabb adatokban és megbízhatóbb Hieronymus művénél. G. sokat olvasott és emellett van benne kritikai tehetség. Művét 478. fejezte be; ismeretlen szerző még 10 író életrajzát csatolta hozzá. Műve az ókortól fogva mindig Hieronymus művével együtt szerepel a kézirati hagyományban. *Révay.*

Genre. 1. Műfaj (l. ott). 2. »Zsánerkép«, a képzőművészetből átvett kifejezés. Apró jelenet, életkép: l. *Rajz.*

Gentz, *Friedrich,* *1764. †1832., német államférfi, előbb forradalmár, azután Metternich segítőtársa; az irodalmi hírnévre naplói és levelei révén tarthat számot, melyek szellemes, ragyogó tollú írónak mutatják. Különösen Rahel Levinhez (Varnhagen von Ense feleségéhez) írott levelei remekművei a német prózának. G.-től származik az a híres mondás, hogy »Ausztria súlypontja Budapesten van«. Levelei 1909—13. 3 köt. Róla l. *Guglia* (1901). *Kecskeméti.*

Geoffrey of Monmouth, angol író, *1100. †1154. Híres munkája a *History of British Kings,* melyet Wace és Layemon dolgozták át. A brit királyok történetét adja elő romantikus világításban. A költők számára kimeríthetetlen forrás, különösen Arthur királyról és a kerek asztal lovagjairól.

Geoffrin, *Mme Marie Thérèse Rodet,* *1699. †1777. A XVIII. sz. egyik legjobb irodalmi szalónja volt a Rue Saint Honoré-n. A legnevesebb filozófusok és államférfiak (Montesquieu, D'Alembert, Ponyatovszki Szaniszló, a későbbi lengyel király stb.) állandó vendégei voltak. Szalónjáról és róla: *Sainte Beuve* és *Faguet.*

George, *Stefan,* *1866. Rüdesheimban (Hessen), német költő. Folytatja s lezárja a *Goethe—Hölderlin—Nietzsche*-sort. A naturalizmussal nincs még periferikus érintkezése sem. Nem harcol ellene, felette áll. De rokonságot tart *Platen*-nel, *Leuthold*-dal, C. F. *Meyer*-rel, a francia szimbolizmussal. Hangja lemond az impresszionizmus közvetlen ifjúságáról, hogy kortól, időtől független életet éljen. Egész ember, legyőzi a belső meghasonlásokat, kifelé pedig nem ismer egyezményeket. Világa nem dekoratív gőg, elvont arisztokrataság, üvegház, ahol mesterséges hő érleli a sápadt virágokat. Külön éghajlata, levegője, illata, ritmusa, nyelve, atomokon, politikai, társadalmi tagozódottságokon kívül álló formája van. Lírai stilizálásában egy új törvényszerűség érvényesül. Ez a törvényszerűség azt jelenti, hogy a költő nem merül el a pillanat élményébe, nem avatja szentté az érzéki benyomást, mint a naturalizmus, hanem kifejti súlyából, esetlegességéből s az atavisztikus világ felett új, szennyes önkénytől s kétértelműségtől megtisztult abszolút értékű világképet teremt magának. A modern ember elszigeteltsége véget ér. Uj szilárdságot érez a lába alatt s dalával új csillagképeket varázsol az ég boltjára. Az ember és természet újra egymásra talál. A lét újra kerek és befejezett. Az élet legveszedelmesebb erőit a költő átülteti a maga abszolút értékeinek lírai nyelvére. A megfojtással fenyegető élménytömegek elrendeződnek, a tárgyakról lemálik a mechanizmus rozsdája és párája, a szavak újra áhítattal közeledhetnek hozzájuk, hogy birtokukba vegyék őket. Uj ég alatt új szépség bontogatja szárnyát. Ez a szépség egy új lélek klimatikus állapota. Szemét nem homályosítja el gőzölgő szenvedély, céltalan keresés könnye és láza: G. absztrakciója a platoi rend költői formája, modern újjászületése. G. vér-, élet- és gondolatközösségben él azokkal az őskultúrformákkal, amik a modern ember lelki komplexumának összetevői. Az ő antiksága nem oly terjedelmes, mint a Goetheé, nem oly mély, mint a Hölderliné, de zeneiségében rokona a Nietzscheének s talán épen ezért fordulhat G. egyenlő intenzivitással annyi táj felé, itathatja életre a testi szépség görög kultuszát, a római dekadencia fekete virágát, építhet szépségáhitatának s katolikus ünnepélyességének karcsú dómot a gótika tárgyi s hangulati lecsapódásaiból, ragyogtathatja fel álmainak látóhatárán keleti kéj, pompa, párás illatok függőkertjeit (*Algabal,* 1892, *Die Bücher der Hirten und Preisgedichte, der Sagen und Sänge und hängenden Gärten,* 1895) s újíthatja meg századokkal a katolikus égbolt kilobbanása után a hitetlenség, a zeneietlenség, a démonjaitól elhagyott élet felett a régi misztériumot. A természet és lélek egységéből megszületik az új melódia, a tiszta forma autonómiája (*Das Jahr der Seele,* 1897) és sor kerülhet az élet mechanizált szellemének visszahódítására (*Teppich des Lebens u. die Lieder von Traum und Tod,* 1899). A metafizikai való[illegible] függő kertjei újra a földből szívják tápláló nedvüket, a platoi ideák kihúnyt egén újra felragyog a reális élet fénye. Magasabb, kozmikusabb bolt alatt teltebb a rím, zengőbb a ritmus, a lirizmus teljesebben kristályosodik bele az érzéki formába s vére személytelenebben kering a versek átlátszó erében. A *Siebenter Ring* (1907) hangja ünnepélyes, szabadon szárnyaló pátosz. Ilyen magasságban, tisztán. Hölderlin, Nietzsche óta nem hallotta német fül. Itél, értékel, de nem durvul tendenciává, lemond a rím zenei közreműködéséről, a szigorú strófaszerkezet architektonikus támogatásáról, anélkül, hogy a határtalanság elpárologtatná az erejét. Itt ad G. lírai feleletet Nietzsche izgatott kérdésére, hogyan menthető meg a pusztuló, hogyan kelthető életre az elteinetett misztérium? (*Maximin-ciklus*). A *Stern des Bundes* (1914) az atmoszférájában megváltott, méltóságában, férfiaiban, nőiben, vérében, szentségeiben, kenyerében, borában újjászületett világ, az istenélmény, az

örök csillagkeringés zenéje, a misztérium köré gyűlt hívők áhitata. A költő isten szája, hangja, lantja, hárfája, a misztérium ere s tüzének élesztője. A nyelv tiszta és érett, mint a misztérium bora, a ritmus mélyen és titokzatosan ragyog, a jelző csak szemléltetni akar, a rím csak olykor bukkan fel, amikor a pillanat ünnepélyessége megköveteli. A háború rávetí árnyékát erre a világra (*Der Krieg*, 1917), de egyben egy új heroizmus képét idézi fel előtte (*Drei Gesänge*, 1921). G. prózája funkcióközösségben él a lírájával (*Tage u. Taten*, 1903 ; új, nyilv. kiadása 1925). Fordításaiban vagy rokon kortársait (*Baudelaire*, 1901, *Zeitgenössische Dichter*, 1905), vagy ünnepelt őseit (*Shakespeare, Dante*) ülteti át a maga nyelvére. Szűkebb körének folyóirata : *Blätter für die Kunst*. (1—12. Folge 1892—1919). — V. ö. *L. Klages, St. G.* 1902 ; K. *Zwymann, Das Georgesche Gedicht*, 1904. *Lukács* György, *A lélek és a formák*, 1910 ; Fr. *Gundolf, G.* 1920 ; *Turóczi-Trostler, St. G. Nyugat*, 1921 ; *Georgika. Das Wesen des Dichters*. 1924. *Szabó* L.: *G.* (Irod. miniatürök II.) *Bibliog. St. G.*-s, 1925. *Turóczi-Trostler.*

Georges-Michel (ejtsd: zsorzs-misel), *Michel*, francia író. Regényei mondain világfürdők és nemzetközi mulatók krónikái. Érdemesebb munkásságot fejtett ki kiváló angol írók : *Kipling, Wells, Stevenson, Bret Harte* és *Mark Twain* lefordításával.

Georgiai (grúz) irodalom. A nagyobbrészt keresztény, kisebb részében mohamedán kaukázusi ősnép irodalma. Költészetük egy ősrégi, öntudatos nemesi osztály világfelfogását tükrözi vissza, s itt bizonyos hasonlóságot mutat a homerosi lovagkor világfelfogásával. A lovagi költ. legértékesebb terméke *Rustaveli*-nek a *Párducbőrös lovag* c. eposza, melynek első két éneke *Vikár* B. ford. magyarul is megjelent. A kereszténység korai felvétele folytán az ókeresztény irod. is jelentékeny és számos, máshol elveszett, vallásos iratot őrzött meg. Az irod. először a XII. században, a fejedelmi udvarokban virágzott. Akárcsak egy másik távoli lovagi kultúrában, a japániban, itt is gyakoriak a költő-fejedelmek. A költészet nép- és műdalokból, tört. eposzokból, drámákból áll. Kezdetben főleg a görög, latin és perzsa irod. hatása érezhető, a XIX. sz.-tól kezdve a nyugateurópai és az orosz. Ujabban itt is erős nemzeti irány van kialakulóban.

Georgikon. 1. A földművelésről szóló tanköltemények neve, melyek különösen a latin költészetben voltak gyakoriak. 2. A *Festetics* György gróf által alapított gazdasági főiskola neve, ahol a hallgatók kiválóbb költői pályamunkáit a május havi »Helikoni ünnepeken« olvasták fel, melyekre az alapító meghívta a korszak legkiválóbb költőit.

Georgios, az ú. n. monachos (szerzetes) v. hamartolos (bűnös), IX. sz. bizánci krónikás, Theophanes mellett a legjelentékenyebb, műve a világ teremtésétől Kr. u. 842-ig történtek összefoglalása, melyet utóbb sokféleképen megtoldottak, »folytattak« egészen a XII. sz.-ig (a régi szerzői név alatt, — egy ilyen folytatás emlékezik meg a történeti magyarságról legelőször Bizáncban). — Kiad. C. de *Boor* 1904 (eredeti G.), a bonni corpusban 1838 (folyt.), E. de *Muraes* 1859 (minden). — Irod. : F. *Hirsch: Byz. Stud.* 1876.

G., utóbb *Gregorios*, Kyprosból, a XIII. sz. bizánci irodalom egyik nagysága, egyideig, 1283-ig, patriárka is. Önéletrajzának nemes egyszerűségével ellentétes deklamációnak bombasztja s középessége. — Kiad. : *Migra* Patr. Gr. 142.

Geöcze *Sarolta*, írónő, *1862. Számos szociológiai, konzervativ világszemléletű munkát írt ; könyvet adott ki *Ruskin*-ről és lefordította a *Velence köveit*.

Géraldy, *Paul*, francia lirikus, *1870. Vallon származású költő. Hosszabb franciaországi tartózkodás után, jelenleg Ostende-ban lakik. Igénytelen, halk lírájú, különben Verlaine hatására valló költeményeiben egy kis germán érzelmesség vegyül a francia hanghoz. Verseit *Roseaux* cím alatt gyűjtötte össze. Van egy eredeti felfogású szatirikus regénye, a címe *S. M. Palacake, Empereur d'Occitanie*.

G. (ejtsd: zseraldi), *Paul*, francia író, *1885., az új nemzedék egyik igen erős tehetségű tagja. Tanulmányai elvégzése után mint lírai költő kezdte. A mondain élet s a mondain szerelem könnyed szenzibilitású költője. Legfelkapottabb kötete a *Toi et Moi* (magy. f. *Kosztolányi* D., *Te meg én)*, egy divatos szerelem éneke, amelyben a szerelmi hangulatok minden szeszélyes változása, dévajkodása sokszor egészen az intim budoártitkokig aprólékosan részletezve, sokszor tréfálkozó hangon jut kifejezésre. Darabjainak is az az erőssége, hogy sokszor igen mélyen szántó pszichológiai problémákról a szalónok könnyed, felszínes dialógusával tud beszélni. Legnagyobb sikerű darabja a *Noces d'Argent* (Ezüstlakodalom címen nálunk is bemutatták), a szülők drámája, akiknek szivén mély sebet üt a saját szárnyukra kelő gyermekek meg nem értő hálátlansága. Az *Aimer* és a *Robert et Marianne*, az érzéki és lelki szerelem problémáit vetik fel. Mint prózaíró is rendkívül finom és mélyérzésű tud lenni. *Prélude* c. hosszabb novellája szép és megkapó alkotás, chef d'oeuvre G. munkái közt. *La guerre, Madame* . . . egy nap leírása Párizsban 1915 őszén ; az események nagyságát akarja szugesztív módon szembeállítani bizonyos körök könnyed hűséggel ábrázolt sznobizmusával. G. ma a legdivatosabb írók közé tartozik. *Kállay.*

Geréb *József*, *1861. Hosszú ideig a gyakorló gimnázium, nyugdíjazása után a budapesti zsidó gimn. tanára. Történelmi és filológiai tanulmányokat írt. *Herodotos*szal foglalkozott behatóan. Számos elterjedt tankönyv és tudomáynépszerűsítő mű szerzője.

Gerely *József*, *1871. Kat. teológiai író, katecheta. A kat. sajtó buzgó propagátora

és több ily szellemű lap szerkesztője volt (*Egyházi Közlöny, Magyar Szemle, Uj Lap*). Magyaros, egyszerű, közvetlen stílusa különösen az ifjúságnak szóló írásait teszi rendkívül értékesekké. Művei: *Sion, Bibliai lexikon, A bibliai tankönyvek reformjáról, Miatyánk könyve, Jézus élete, A kat. sajtó-pártolás országos szervezése, A kat. sajtóügy, A sajtóhérdés, A katechezis az apostolok idejében.*

Gerevich *Tibor*, művészettörténész, *1882. A budapesti egyetemen a keresztény archeológia tanára, a római magyar tudományos intézet és az esztergomi prímási képtár igazgatója. Főleg az olasz festészet történetével foglalkozik és számos ily cikke jelent meg magyar és külföldi folyóiratokban. Önálló műve: *A krakói Czartorisky-képtár olasz mesterei* (Bpest, 1918). Szerkesztette az Országos Magyar Régészeti Társulat I—II. évkönyvét (1923). *Éber.*

Gergely, *toursi szent,* *540. †594. Fő műve a *Historia Francorum* 10 könyvben, mely a frankok történetének főforrása 591-ig. Különös értéket ad a műnek a számos beleszőtt anekdota és legenda, melyeknek sok szépirod. feldolgozója akadt.

Gergely *Győző*, *1877. Szocialista író és újságíró. A *Független Szemle* c. betiltott folyóiratnak volt szerkesztője. *Éjszaka* c. novelláskönyve 1902. jelent meg. Műfordító.

G. *István*, *1872. Író és hírlapíró. A nagy riportban és nagy interviewban G. honosította meg a szépirodalmi stílust. Sok novellát és verset (köztük aktuálisokat is) írt, amelyek különböző antológiákban jelentek meg.

G. *Sándor*, író, *1896. Hányatott élete volt, a háborúban megvakult, de később visszanyerte szemevilágát. Eredeti egyénisége tükröződik regényeiben, amelyek közül az *Achrem Fickó* c. a legjelentősebb.

Gerhardt, *Paul*, *1607. †1676., német vallásos költő. Legtisztább fokon képviseli a Luther utáni protestáns lirát. A kollektív áhitatot az egyéni érzés, az egyházi éneket a bensőségesebb vallásos dal felé tolja el. »Ein feste Burg ist unser Gott« harsogta Luther harcra készen, »Ich singe Dir mit Herz u. Hand« énekli G., az ortodox, megalkuvást nem tűrő luteránus. Dogmatikus s intellektuális megkötöttségének határain belül szabadon, architektónikus formában fejezi ki állandóan egy körben mozgó istenes érzését. Néhány misztikus ér is utat talál hozzája, de csak bensőségét táplálják, nem homályosítják el a szemét, nem fokozzák önkívületté pillanatnyi halk megrázkódtatásait. Mértékhez alkalmazkodó vallásos optimizmus lirikusa: isten kegyelmének fényében látja az egész világot. (*Nun ruhen alle Wälder; Befehl du deine Wege; Oh Haupt voll Blut u. Wunden . . .*) Művei: *P. G. Geistl. Andachten* (1666). Ujra kiadta: Ph. *Wackernagel, Goedeke,* P. *Kaiser* (1908). V. ö. H. *Petrich: P. G.* (1914). *Turóczi-Trostler.*

Germain (ejtsd: zsermeen), *André*, francia költő és kritikus, *1881. Költeményeit először Louis Cendré álnév alatt írta. Költeményeiben, különösen *Chants dans la brume* c. kötetében új, erőteljes érzések nyilatkoznak meg: a perzselő nap, a csípős szél szeretete s főképen mindig nagy őszinteség. Nagyon sokat utazott s úti benyomásait, melyek a tájak lelkéről, alkotó elmékről és egyéniségekről s társadalmakat mozgató eszmékről számolnak be, nagystílű riportokban írta meg (*Pélerinages européennes*). Érdekes és modern szellemtől áthatott kritikáit *De Proust à Dada* c. kötetében foglalta össze. *Kállay.*

G., *Auguste*, francia író, *1852. †1915., sokáig volt az Echo de Paris színházi rovatvezetője, számos könnyű, mosolygó humorú darabot és regényt írt.

G., *Henri*, *1895. †1918., fiatalon elhalt francia író, több erkölcsrajz s különösen nagysikerű tárcaregények szerzője, mint *La fille des franctireurs, Le secret de la duchesse, Sallimbanques*, stb.

G., *José*, *1884., nagy és sokoldalú tevékenységű francia író, regények, színdarabok szerzője, konferanszokat tart, kiadásokat rendez. *Pour l'amour de Geniévre*-ben a kerek-asztal lovagjainak mondáját dolgozza fel regénye. A *Sosié* kalandos, érdekfeszítő történet. A *Danseront-elles* ankét a mai táncőrületről. *Le nouveau monde français* az északafrikai francia gyarmatok életének színes leírása.

Germán nyelvek. Az indogermán nyelvcsaládnak egyik ága a germán, ennek három csoportja van: 1. A gót, mely *Ulfilas* (Wulfila) püspök bibliafordításában (Kr. u. IV. sz.) maradt reánk. A gót nyelv őrizte meg egy germán nyelv legrégibb típusát. 2. Az északi csoport, melynek legrégibb alakját a rúnafeliratok nyelve őrizte meg (IV. és V. sz.), ez az ú. n. óészaki nyelv (altnordisch). Ebbe a csoportba tartoznak a mai skandináv nyelvek: az izlandi, a norvég, a dán és a svéd. 3. A nyugati csoporthoz tartoznak a következő régi, ma már részben kihalt, részben átalakult nyelvek: az angolszász, a fríz, az ónémetalföldi, az ószász és az ófelnémet. Az angolszászból fejlődött a mai angol nyelv, a fríz még ma is él Hollandiában és Németország északnyugati részén. Az ónémetalföldiből fejlődött a mai hollandi és flamand nyelv; az ószász nyelv mai alakjai, az alnémet (plattdeutsch) nyelvjárások, az ófelnémet nyelvből lettek az újfelnémet nyelvjárások és a mai német irodalmi nyelv. *Balassa.*

Germanus *Gyula*, *1884. Az egyetemet Németországban, Bécsben és Bpesten végezte, hosszabb tanulmányutat tett Törökországban és Arábiában, majd Londonban a Brit. Museumban működött. 1914. a keleti akad., 1920. a közgazd. egyet. keleti intézetének r. tanára. Török és arab történelmi és filológiai cikkeket és könyveket írt. (*Az oszmán állam megalakulása, Az arab kereszténység, A török céhek, Az iszlám kultúrtörténete, A föld*

és faj a történelemben, Török tört. forrástan, Török nyelvtan stb.) E lexikon munkatársa.

Gerok, *Karl,* *1815. †1890., német vallásos költő; *Palmblätter* c. kötete (1857) a legelterjedtebb német verseskönyvek egyike.

Gerő *Attila,* *1870. Iró, újságiró és műforditó. Versei: *Pálmák, Mámor, Szerelmes zsoltárok.*

G. *Károly,* *1856. †1904. Népszínműveinek és a fővárosi életet tükröztető darabjainak sikere volt. Különösen szerette a közönség *A próbaházasság* c. énekes vígjátékát, mely a *Népszínház* kedvelt műsordarabja volt. *Az eladó leány* c. vígjátékát a *Nemzeti Színház* adta elő.

G. *Ödön,* *1863. Rövid ideig mérnök, majd hirlapiró. Több politikai lap munkatársa, egy darabig a *Világ* szerkesztője volt. Elbeszélései, szociológiai és politikai cikkei, kritikái a lapok tárcarovatában és hasábjain jelentek meg. *Viharos* álnév alatt irta *Az én fővárosom* címen ötletes életképeit a nyolcvanas évek Budapestjéről.

Gerson, *Johannes Charlier,* *1363. †1429., a párizsi egyetem teológia-tanára és kancellárja; kitünő klasszikus műveltségével egyike kora legkiválóbb latin költőinek, akinek egyházjogi, dogmatikai és misztikus iratai is messze kimagaslanak kora egyéb ilyen alkotásai közül. Formaérzéke csekély, de egyszerűsége és tiszta nyelve, meleg érzése igazi költővé avatja. Főművei: *De consolatione theologiae libri IV.* (Négy könyv a teológia vigaszáról), Boethius híres filozófiai vigasztalásának tudatos pendantja; *Josephina,* hexameteres nagy eposz 12 énekben szent József életéről, főkép az apokrif őskeresztény iratok alapján. *Révay.*

Gerstäcker, *Friedrich,* *1816. †1872., német író. Kalandos regényeinek és útirajzainak anyagát a maga életéből merítette, mely szinte szakadatlan sora a távoli és exotikus utazásoknak. Amerikai történetein *(Die Regulatoren in Arkansas, Die Flusspiraten des Missisippi, Gold)* Sealsfield-Postl és Cooper hatása érzik; sok derű, szines elevenség és sok indiánromantika van bennük. Más tájak is megjelennek aztán G. munkáiban: Ausztrália *(Tahiti; Die beiden Sträflinge),* Mexikó és Délamerika *(Unter den Pehuenchen in Mexiko)* s a trópusok exotikus világa; ezeknek a távoli földeknek s a rajtuk lejátszódó kalandoknak leírása mindig könnyed és fordulatos. Összes művei 1903. 43 köt.; róla C. *Carl* (1873).

Gerstenberg, *Heinr. Wilh. von,* *1737. *1823., német költő. Klopstock szűkebb köréhez tartozik s három területen van történeti vagy kezdeményező jelentősége. 1. Megindítója a mitológizáló, hazafias bárd-költészetnek *(Gedichte eines Skalden* 1766), 2. *Ugolinojában* (1768) dramatizálja Dante *Poklának* legismertebb epizódját s elsőnek üti meg a *Sturm u. Drang* dübörgő hangját, 3. Lessing hatása alatt, de a Lessingénél jóval európaibb látókörrel irt *Leveleiben (Briefe über Merkwürdigkeiten der Literatur* 1766—1770) sorát ejti a Goethe előtti korszak legfontosabb problémáinak (genie, irracionális lira, népköltészet, Shakespeare). V. ö. A. M. *Wagner: H. W. von G.* (1920—24, I—II). *Turóczi-Trostler.*

Gervinus, *Georg Gottfried,* *1805. †1871., német irodalomtörténész; főműve: *Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen* (1835—1842, későbbi címe: *Gesch. der. deutschen Dichtung)* ezen a téren alapvető jelentőségű. G.-nek nincsen művészi intuiciója, szempontja erősen racionalisztikus, de páratlan tudása és lelkiismeretessége mégis a legelső német irodalomtörténészek sorába emeli.

Gessner, *Salamon,* *1730. †1788., svájci német költő. Világhirét idilljeinek *(Idyllen* 1756, 1772) köszöni. Az idill ős formájára, a pásztorköltészetre a rokokóklasszicizmus hatása alatt esik a választása. Természetszemléletében közelebb áll a moralizáló Brockeshez vagy Hallerhez, mint az antik világhoz. Mintáját, Theokritos-t csak Amyot francia stilizálásában ismeri. Hellászba nem honvágy vezeti, hanem divat. Antikizáló formája álarc, világa intellektuális érzelmes álom, természete nem plasztikus látomás, hanem morbid szépségek időtlen árkádiája, az első hárfahang, első kert, első énekszó, első hajó boldog aranykora, ligeteiben, kertjeiben, alkonyatban, holdfényes éjszakákon merengő pásztorok álmodják Daphnis és Chloe álmát s nem görög szél, hanem német szentimentalizmus nyögeti a fákat, s ezt az egész világot körülfolyja a rokokó aranyos párája, zeneisége, festőisége. Nagy ritkán, svájci környezetben, reálisabb tartalmat kap az időtlenség *(Das hölzerne Bein).* De viszont ha G. regénnyé vagy eposszá tágítja az idill szűk világát *(Daphnis* 1754; *Der Tod Abels* 1758), a dráma formájával kísérletezik, tüstént csődöt mond a tehetsége. Európaszerte fordítják, ill. utánozzák idillformáját. Összes műveit kiadta I. L. *Klee* (1841). V. ö. H. *Wölfflin: S. G.* (1889); H. *Broglé: Die franz. Hirtendichtung* etc. (1903); O. *Kyrre-Olsen: G.-s Skrifter i. Danmark og Norge* (1903); *B. Reed: The influence of G. upon Engl. lit.* (1905); O. van *Tregham: Les idylles de G. et le rêve pastoral dans le préromantisme européen* (Revue de litt. comparée. 1924. IV. 1—2). *Kazinczy* G.-fordításával (1788) vonul be irodalmunkba *(Weszely* Ö.: E. Phil. Közl. 1891; G. magyar hatásához: *Fürst* A.: Irod. tört. Közlem. 1900). *Turóczi-Trostler.*

Gesta Romanorum (római történetek). Elbeszélésgyüjtemény; a középkor egyik legkedveltebb könyve, sok középkori költői alkotás forrása. Magyarra *Haller* János forditotta (XVII. sz.) A gyüjtemény valószinüleg a XIII. sz. végén keletkezett. Számos elbeszélésének római császár a hőse; a költött történetek közös címe innen származik.

Geszler *Ödön,* magyar zeneíró, *1879.

Főbb írásai: *Liszt szimfónikus költeményei* (Zenetud. Kvtár), *Zeneművészeti írások* (1924).

Gezelle, *Guido,* flamand költő. *1830. †1899. A flamandok egyik legjelentékenyebb lírai költője. Főleg leíró költeményei értékesek; ezekben költői realizmussal eleveníti meg flamand tájképeit.

Ghazel a perzsa »óda«, 4—11 12 kettős verssorból álló, rövidebb lírai költemény, szerelmi dal v. bordal (sokszor misztikus értelmű) — ily rímelhelyezéssel: *aa, ba, ca, da* . . . Az utolsó kettős sorban a költő megemlíti a nevét. A Gh. a nyugati poézisben is polgárjogot nyert. (Platen.)

Ghéon, *Henri,* mai francia drámaíró és lírikus. Éveken át kitartó küzdelmet folytatott a költői drámáért. A költői drámáról írt tanulmányait *Nos directions* c. kötetében foglalta össze. De első ilynemű drámai kísérletei: *Le pain,* egy népdráma és az *Eau de vie* parasztt ragédia, nem állta meg helyét a színpadon. Azután visszatért a katolicizmushoz *(Témoignage d'un converti)* és a szentek életéből merítette drámáit *(Les trois miracles de Sainte-Cecile, Le pauvre sur l'escalier)*, de ezeknek sem volt sikerük. Valóságos apostola volt G. a szabad versnek is. Költeményeit *La foi en France* c. alatt gyűjtötte össze.

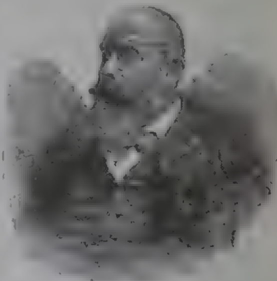
Gherardi, *Giovanni,* olasz író, *1407. †1472. Erkölcsi, szerelmi és allegorikus *(Filomena)* költeményein kívül egy prózai töredéke maradt fenn, egy Boccaccio hatása alatt készült regény *(Paradiso degli Alberti)*, amely mint korkép még ma is érdekes.

Ghil, *René,* *1862. †1925., francia lírikus. Első verskötetében *(Légende d'âmes et de sangs)* még Zola tanítványa és rajongó hódolattal zengi az élet és a tudományba vetett hit szintézisét. De csakhamar *Mallarmé* hívei közé szegődik és a *Traité du verbe*-ben kifejti a *Szimbolizmus* filozófiáját. Azután a saját rendszere alapján nagy szintetikus költeménysorozatban foglalta össze *Oeuvre* c. alatt felfogását az emberről, az életről és az egész világegyetemről. Egészen zavaros és meglehetős formátlan, filozófáló költeményeit 25 kisebb kötetben adta ki. Minden kötetnek külön címe van, de az egyes verseket csak sorszámokkal jelölte meg, mint a regényfejezeteket. A Kelet művészete és irodalma rendkívül vonzotta s az *Oeuvre*-ön kívül írt egy külön verskötetet *(Pantoun des pantouns)*, amelyet kedves szigetének, Jávának szentelt. Az *Oeuvre* legeredetibb kötetei: *Dire de mieux, Voeu de vivre* és az *Ordre altruiste.* *Kállay.*

Ghislanzoni, *Antonio,* olasz író, *1824. †1893. Regényei és elbeszélései mellett főleg mint számos opera (köztük az *Aida)* szövegírója ismeretes.

Giacomino (ejtsd: dzsakomíno), **da Verona,** XIII. századbeli olasz franciskánus barát. Két költeményében: *De Jerusalem coelesti* és *De Babylonia infernali* a mennyországot és a poklot írja le. Ez az első munka olasz földön, amely a túlvilággal foglalkozik és a nagy [illegible] tematikával.

Giacosa (ejtsd: dzsákoza), *Giuseppe,* *1847. †1906. Egy [illegible] játszó egyfelvonásossal kezdte irodalmi szereplését: *Una Partita a scacchi* (Sakkparti), mely híressé tette egész Európában. Ezután számos történelmi művet alkotott. Műveiben nem fektet fősúlyt a történelmi pontosságra, inkább arra törekszik, hogy a közönség tetszését megnyerje. G. szentimentális és romantikus érzelmű poéta. Később a realisztikus színdarabokhoz pártolt és e[illegible] a téren két remekművet alkotott: *Tristi Amori* (magyarul *Borús szerelem* cím[illegible]) és *Come le foglie* (Mint a falevelek). Utóbbit Magyarországon is előadták. *Widmar.*

Giacosa

Gide (ejtsd: zsid), *André,* francia író, *1869., az újabb francia irodalom egyik kiválósága. Két irányban újít, mint a régi rombolója kritikáiban, és mint építő eredeti alkotásaiban. Egyik megalapítója a *Nouvelle revue française*-nak, amely a *Mercure de France* irányító szerepét veszi át az újabb francia irodalomban. A szimbolizmusból indul el, de ellensége minden romantikának és szimbolizmusnak, mert a légüres térben mozgó, esztétikai művészet helyett az életbe való bekapcsolódás szükségességét hangoztatja, bár saját műveinek nincs semmi kapcsolata az élettel, mert G. támadja az igazságot s azt hiszi, hogy a tévedés termékenyebb, mint az igazság, mert az igazság csak egy és a tévedés számtalan. Ellensége minden erkölcsnek és több, mint húsz, megvesztegető stílművészettel, leggyakrabban klasszikus tökéllyel írt regényében és essayiben az általános erkölcsi törvények megdöntésére törekszik. Első művei *(Les Cahiers d'André Walter, — Les poésies d'André Walter, — a Cinq Traités, — a Narcisse* és a *Tentative amoureuse)* még a szimbolizmus eszmekörében élnek, de már a *Nourritures terrestres* (1897) valóságos előszót adnak G. egész további oeuvrejéhez. Ez a könyv a patétikus lendületű lét szépségét hirdeti, megtagad minden szabályt, amely az érzékek szabad extázisát gátolja és hiábavalónak tart mindent, ami nem az érzékek lendülete és szenzációja. Az esztétikai hedonizmus bibliája ez a könyv, amely valóságos kiskátéjává lett az újabb francia [illegible]déknek és az egész akkori fiatalságnak. G. műveinek legnagyobb része nem tiszta szépirodalom. Regényei és drámái is tel[illegible] vannak morálfilozófiával. Ismertebb regényei: *L'immoraliste* (*Meztelen,* ford. *Gyergyai A.*), *La porte étroite, Isabelle, La simphonie pastorale* (magyarul [illegible] c. a. Nyugat[illegible]), *Les Caves du Vati[illegible]*

(magy. f. a V. pincéi) és a legújabban megjelent *Faux monnayeurs*, amely tulajdonképen négy regény párhuzamosan folyó meséjének egymásba bonyolítása közben fejti ki a regényírás esztétikáját. A *Corydon* essay a homoszekszualitás emberi megmagyarázására. Ez a téma különösen érdekli G.-t, aki különben pompás essayben emlékezett meg Wilde-ről is és az *Immoraliste*-ban és a *Faux monnayeurs*-ban is kacérkodik vele. Irt néhány morálfilozófiai könyvdrámát is, mint a *Philoctète*, a *Saul* és a *Roi Candaule*, amely az ismert Gyges motivumot dolgozza fel s amelyet az *Oeuvre* színpadon is bemutatott. Irodalmi kritikáit a *Prétextes* és *Nouveaux Prétextes* c. köteteibe gyüjtötte.

Giesswein *Sándor* *1856. †1923. A keresztényszocialista egyesületek elnöke, a *Szt. István-Társulat* vezetője volt. Nemes, önzetlen lélek; egész életében a szociális bajok enyhítésére, a társadalmi és a világbéke megteremtésére törekedett. Vallásos, erkölcsi és szociális irányú tanulmányain kívül számos tudományos könyve jelent meg önállóan magyar, francia és német nyelven. Különös szeretettel foglalkozott az ókori népek történetével és nyelvfilozófiával. *(Az ó-egyiptomi halottak könyve, Egyiptom és a Biblia, Mizraim és Assur tanusága).* A politikai életben fontos szerepe volt és külföldön több ízben képviselte nemzetét. Az eszperantó nyelv híveinek kongresszusain örömmel jelent meg; azt remélte, hogy ez közelebb hozza egymáshoz a népeket. L. *G.-emlékkönyv*, 1925.

Gifford (ejtsd: gifed), *William*, angol író, *1756. †1826. Erzsébet korabeli drámaírókat adott ki és magyarázott. Híres verses szatirákat írt.

Gignoux (ejtsd: zsinyu,) *Régis*, mai francia regényíró, népszerű humorista. Szatirikus krónikái kedvelt olvasmányai a párizsi közönségnek.

Gilbert (ejtsd: zsilbeer), *Gabriel*, francia költő, *1751. †1780. Fiatalon halt meg, a legenda szerint nyomorban, s ez élénken növelte utólagos népszerűségét (»szegény Gilbert, mennyit nem szenvede!«) Tehetsége leginkább a filozófusok ellen forduló szatirában nyilatkozott meg *(Le Dix-huitième siècle*, 1775, *Mon apologie*, 1778). Híres utolsó elégiájának *(Adieux à la vie)* csak a vége költői.

Gilbert, *Sir William Schwenk*, angol író, *1836. †1911. Irt burleszket, drámát, vígjátékot, dramatizált tündérmeséket s operákat. Vígjátékai közt legjobbak: *Sweethearts* és az *Engaged*; tündérmeséi közt: *Broken Hearts*; *Pygmaleon and Galatea.* Egyéb darabjai közt legjobb a *atience*; *Utopia Limited* és a *Hooligans.* Fantasztikus humor és cinizmus keveréke. Zavaró szójátékokkal rontja el a hatást.

Gilbert de Voisins (ejtsd: zsilbeer dő voazeen), *A.*, francia író, *1877., szenvedélyes utazó, kitünő lovas, egyideig Buffaló-Bill cirkuszában is fellépett. Regényeit clown-okkal, akrobatákkal népesíti be, ezért kapta a »Komédiások Jack London« mellléknevet. Ismertebb művei: *Le bar de la fourche* cow-boy-regény (magyarul is megjelent *Keresztút csárda* címmel), *Les moments perdus de John Lag* egy cirkuszi pierrot története, *Pour l'amour du laurier* fantasztikus történet, amely khinai sárkányokat és antik hamadryadokat elegyít a mai életbe. Vannak színes útleírásai és finom impresszionista versei. *Kállay.*

Gildemeister, *Otto*, *1823. †1902., német író. Kitünő műfordító (Shakespeare, Byron, Ariosto, Dante). Néhány essay-je maradandó értékű *(Essays*, 1896; *Aus den Tagen Bismarcks*, 1909).

Gilder, *Richard Watson*, amerikai költő, *1844. †1909. Művei: *The New Day*; *The Great Remembrance*; *In the Heights* stb.

Gilgames eposz, a babiloni nagy nemzeti eposz. Hőse Gilgames, a délbabiloniai Uruk királya, ki kétharmad részben isten s csak egy harmadrészben ember. Első része Gilgames és Engidu barátságáról és hőstetteiről szól, melyek között a két legnagyobb az, hogy ketten megölik Humbabát, a szent cédrusok őrét s mikor a Gilgamesre szemet vető Istar szerelmét Gilgames visszautasítja s Istar egy bikát küld ellenük, azt is leverik. De Engidu meghal, mire Gilgames megsiratja s a mulandóság gondolatától gyötörve, felkeresi ősét, Utnapistit, hogy tőle vigasztalást kapjon s orvosságot is a mulandóság ellen. Lemegy tehát az alvilágba, Utnapisti megszánja őt, elbeszéli, hogy ő maga hogyan szabadult meg a vízözönből, amit az istenek bocsátottak a földre, s elárulja Gilgamesnek, hogy a tenger fenekén az élet gyökere, az aggokból ifjakat csináló orvosság hol található. Gilgames meg is szerzi ezt a növényt, de fürdés közben egy kígyó elrabolja tőle, úgy hogy üres kézzel kénytelen hazatérni. Egy epizód arról szól, hogy Engidut felidézi a másvilágból s vele elmondatja, hogy milyen ott az élet. — A G. egyes töredékei, a vízözön monda egyes darabjai szumir nyelven is megmaradtak, eredetük a Kr. e. III. évezred közepén túlra nyúlik. Maga az eposzt tartalmazó tizenkét agyagtábla Assurbanipal (Kr. e. 668—626.) könyvtárából került elő. Az eposznak óriási a jelentősége. Jensen egyenesen azt hiszi róla, hogy a legtöbb eposz csak ennek a halvány másolata. Ha ez a tétel nem áll is meg, annyi bizonyos, hogy a G.-ban olyan formákkal és anyagokkal találkozunk, melyek az ókori népek eposzaiban és mitoszaiban többször visszatérnek. A vízözön-történet vándorlása közben bekerült a bibliába: Istar felajánlkozása és visszautasítása, valamint bosszúja megtalálható Egyiptomban és József történetében; Istar szerelmei, melyeknek vége mindig az, hogy szerelmeseit elváltoztatja, mintha a görög mitológiában bukkannának fel; az isteneknek a hősök sorsába való közvetlen beavatkozása ugyanúgy megtalálható a homerosi eposzban; a halál ellen való orvosságkeresés és az alvilág, a holtak országa iránt való érdeklődés messzeágazó mitoszokat terem-

tett. A G. nyilvánvalóan több epizódból van összeforrasztva. A hősnek a naphoz való viszonya, a nappal való azonosítása, az a nézet, hogy Gilgames a nap, és az eposz a napnak a 12 állatkörön való keresztül haladását érzékelteti, nem valószínű feltevés. Mint a barátság eposza s a halál ellen orvosságot kereső bölcselkedés kalandos formákat öltő alkotása nemcsak koránál, hanem tartalmánál fogva is értékes alkotás. *Szimonidesz.*

Gilkin (ejtsd : zsilkeen), *Ivan*, belgiumi francia lirikus, *1858. Az egyetemen jogtudományt tanult és először a Palais de justice tisztviselője volt Bruxellesben. De csakhamar otthagyta állását, hogy tisztán az újságírásnak és az irodalomnak éljen. Körülbelül harminc éves korában mély lelki válságon esett át. Nagy pesszimizmus vett erőt rajta, *Baudelaire* hatása alá került és meg volt győződve a latin civilizáció kikerülhetetlen pusztulásáról. Ebben a lelki hangulatban írta *La nuit* c. versciklusát, amelynek később *La fin d'un monde* címet adta. Ezt a ciklust trilógiává egészítette ki *Le cerisier fleuri* és *Prométhée* c. köteteivel. Írt néhány darabot is. Legjelentősebb köztük a *Savonarole* c. pszichológiai és politikai dráma. G. versei hibátlan tökélyű formában eredeti mély gondolatokat adnak. Kifejezési formái megkapó erejűek. *Kállay.*

Gilm, *Hermann von*,*1812. †1864., a szabadságmozgalmak egyik nagyhatású lirikusa ; politikai versei között, melyeken erősen érzik *Heine* hatása, van néhány maradandó.

Gil Vicente (ejtsd : zsil viszente), portugál költő, a portugál dráma megteremtője, *1470. †1536. Első munkája egy kis népies pásztori maskarajáték volt, *Visitação* (Látogatás), amelyet állítólag maga szavalt el felöltöztetett udvaroncokkal a trónörökös születésekor a királyné betegágyánál. G. a portugál népéletből merített kis lírai dal- és jellemjátékait *(Autos)*, melyekhez a zenét is szerezte, a maga rendezésében és közreműködésével adta elő. Ezekben az *auto*-kban a társadalom minden osztálya szóhoz jut : paraszt és arisztokrata, lovag és kereskedő, mór és zsidó, éhenkórász nemes, orvos, ügyvéd. Nyelve keresetlen, a személyei szerint néha a durvaságig szókimondó, néha meglepően költői. Gondolatvilága szabadelvű, sőt forradalmi a hit terén. G. darabjai, melyek egy részét spanyol nyelven írta, (sőt ugyanabban a darabban beszélteti egynémelyik szereplőjét a portugál szereplők mellett spanyolul), egyháziak és világiak ; a világiak között lovagi és hazafias drámákon kívül bohózatok is vannak, és ezek a legértékesebbek. *Honti.*

Gil y Zárate (ejtsd zsil-), *Antonio*, spanyol színműíró és irod. történész. *1796. †1861. Első tragédiái szigorúan a klasszikus stílushoz alkalmazkodnak, később mindinkább a romantikusokhoz közeledett. Számos vígjátéka is van ; jelentősek spanyol irod. tört. összefoglaló munkái is.

Gineverné Győry *Ilona*, l. *Győry Ilona.*

Giordano Bruno, l. **Bruno** *G.*

Giovanni da Firenze (ejtsd : dzsovanni), olasz novellista, a *Pecorone* c. novelláskötete (nem nagy értékű Boccaccio-utánzat) sok témát adott későbbi íróknak, (pl. *Shakespeare: A velencei kalmár).*

Giraldi-Cinzio (ejtsd : dzsiraldi csincio), *Giambattista*, olasz író, *1504. †1573., mint drámai költő, a klasszicizáló iskola híve, de nem a görög, hanem a Seneca-féle drámákat utánozta. Legismertebb és legtöbbet utánzott tragédiája az *Orbecche* volt, tele gyilkossággal és rémjelenetekkel. Jelentősebb és maradandóbb munkája novellagyűjteménye : *Ecatommiti*, Boccaccio Dekameronjának népes családjából ; 110 novella, középkori és későbbi, kitalált vagy történeti anekdóták feldolgozása, kifejezetten erkölcsi célzattal : a rossz megkapja büntetését, a jó megkapja jutalmát, a házasság szentsége sérthetetlen, a rossz életű nők megbűnhődnek, stb. Shakespeare az *Othello* meséjét G. novelláskönyvéből vette. *Honti.*

Girardin (ejtsd: zsirardeen), *Mme Emile de*, francia írónő, *1804. †1855. Leányneve Delphine *Gay* volt. Anyja, a direktórium korában ünnepelt Sophie Gay, már mint gyermeket bevezette az írói körökbe. Delphine 18 éves korában akadémiai dícséretet kapott, aztán a romantikusok folyóiratának munkatársa, körüknek »tizedik múzsája«, »Corinnája« lett. 1831. feleségül ment Emile de G.-hez, az újságírás akkori királyához. Kezdte megfigyelni a társadalom életét. Kis regénye, *la Canne de M. de Balzac*, fantázia és pompás megfigyelés keveréke. Legnagyobb sikert *Párizsi leveleivel* aratta, amelyeket férjének 1836. alapított lapjába *(la Presse)* írt egészen 1848-ig. A polgárkirályság életének festői képei ezek ; frisseségüket máig is megőrizték. Mme de G. drámai műveket is írt, de csak a kisebb igényű *La joie fait peur* és *Lady Tartuffe* tudott megmaradni a színpadon. *Benedek.*

G., *Saint-Marc*, francia irodalomtört. író, *1801. †1873. A Sorbonne tanára volt. Főművei : *Cours de littér. dramatique* (5 k., 1843) ; *Essais de littér. et de morale* (1844) ; *La Fontaine et les fabulistes* (1867) ; *J.-J. Rousseau* (1875).

Giraudoux (ejtsd : zsirodu), *Jean*, francia író, *1882., az École normale supérieure növendéke volt, jelenleg a külügyminiszterium sajtóosztályának tisztviselője. A legmodernebb írók közé tartozik, teljesen eredeti egyéniség, akinek egész művét az ismeretek végtelen gazdagsága s a legszövevényesebb finomság jellemzi. Teljesen újszerű és meglepő képeket használ, stílusa olyan barok és precióz, hogy a XVIII. sz. gáláns íróira is emlékeztet, olykor egészen bizarr irónia és humor rejtőzik sorai közt. Csak igen kis és kényes ízlésű közönség olvassa műveit *(Adorable Clio ; Lectures pour une ombre ; Simon le pathétique ; Suzanne et le Pacifique)*, amelyek legtöbbször a reális élet határain túl szinte álomszerű atmoszférában lebegnek. 1922. *Siegfried et le limousin* c. regénye

vel, amely egy lélek bifurkációjának csodálatos története, megnyerte a Balzac nagydíjat. Ujabb munkái: *Juliette au pays des hommes* és egy politikai regény, *Bella*, amelynek éle Poincaré ellen irányul.

Giseke, *Heinrich Ludwig Robert*, *1827. †1890., Nik. Dietr. *G.* dédunokája, német író. Társadalmi életképeket (pl. *Das Pfarr-Röschen)* és történelmi drámákat (Johannes *Rathenow, Die beiden Cagliostro*) írt; középszerű tehetség.

G., *Nikolaus Dietrich*, *1724. †1765., magyarországi születésű német költő, Klopstock barátja s a *Bremer Beiträger*-társaság tagja. Főként egyházi énekeket írt; vannak meséi s egy eposza *(Glück der Liebe)* is.

Gíslason, *Konrad*, *1808. †1891., híres izlandi nyelvtudós, a XIX. sz. irodalmi mozgalmainak egyik vezéralakja. Egyik kiadója volt a *Fjölnir* havi folyóiratnak.

Gissing, *George*, angol író, *1857. †1903. Regényeiben az alsóbb néposztályok küzdelmét festi sötét pesszimizmussal, Zola hatása alatt. Realisztikus regényei közt legértékesebb a *Demos, A Story of English Socialism*, mely az angol szocializmus összes problémáit megrázó erővel tárja fel. *The Unclassed* bukott lányoknak egy jobb életbe való átmentését tárgyalja. A betörők világába visz *The Nether World*; a *New Grub Street* a londoni írók és kiadók küzdelmébe. Derűsebb világfelfogás dereng önéletrajzi művében, *The Private Papers of Henry Ryecroft*-ban. Történeti regénye *Veronilda*. Dickensről írt munkája nagyon elterjedt. *Rózsa.*

Giunta (*Junta, Giunti, Zonta*), firenzei nyomdász-dinasztia. A legjelentékenyebb volt közöttük Filippo (1450—1517). Első datált nyomtatványuk 1497-ből való: Zenobius: Epitome Proverbiorum. A firenzei cég 1623-ig állt fönn. A család tagjai Velencében, Lyonban, Burgosban, Salamancában és Madridban állítottak föl nyomdákat és könykereskedéseket.

Giusti (ejtsd: dzsuszti), *Giuseppe*, *1809. †1850., toscanai szatirikus költő. Korának egyik legjobb stilistája. Eleinte csak saját tartományának kormányát gúnyolta, de legszebb lírai költeményeiben az egész nemzethez szólott zengzetes nyelven. Költeményein kívül említésre méltók levelei és Emlékiratai. Irt még ezeken kívül egy kritikai tanulmányt *Parini* életéről és műveiről.

Giustiniani, *Leonardo*, olasz költő, *1388. †1446., a népies dalformák egyik legraterméttebb és legnépszerűbb művelője. Mint zenész, nevét a róla elnevezett dal-tajtaval a *Giustiniáná*-val örökítette meg. Mint a görög nyelv kitűnő ismerőjének, a humanisták közt is kiváló helye van.

Gjellerup, *Karl*, *1857. †1919. A modern dán regényirodalom egyik legjelentősebb alakja. A papi pályára készült, foglalkozott teológiával, vallásfilozófiával és irodalmi tanulmányokkal, de a kereszténység nem elégítette ki nyugtalan lelkét. Végül is a buddhista életfelfogásban találta meg lelke békéjét. Első könyve, *Egy idealista*, »Epigonos« álnév alatt jelent meg 1878. Ezt követték *Az ifjú Dánia*, *Antigonos* és egy verseskötet, a *Vadrózsák*. 1881. bocsátotta közre darwinista értekezését, *Átöröklés és morál* címen. Későbbi művei közül az *Egy klasszikus hónap* és a *Vándorévek*, továbbá a *Romulus* és a *G-dur* c. novellák válnak ki. *Brynhild* címen érdekes tragédiát írt. Legszebb könyvei: *Minna, A malom* (regények), *Szerelmem könyve* (versek) és *Wuthorn* (modern dráma). Legismertebb azonban valamennyi műve között *A zarándok Kamanita*, amely magyarul is megjelent. G. lefordította a régi Edda dalait és egy zenetörténeti munkát írt Wagnerről. 1919. Nobel-díjat nyert. *Juhász A.*

Glassbrenner, *Adolf*, *1810. †1876., német humorisztikus író és lapszerkesztő; kortársai sokat nevettek *Berlin wie es ist und — trinkt* című munkáján s a *Neuer Reineke Fuchs*-on. Irt költeményeket és komédiákat is.

Glatigny (ejtsd: =nyi), *Albert*, francia költő, *1839. †1873. A *Parnasse*-hoz tartozó lírikus volt; Th. de *Banville* játékos verselését utánozta, egyszer-egyszer igyekezvén a vezérnek, Leconte de Lisle-nek komoly hangjait is megütni. Művei: *les Vignes folles, les Flèches d'or, Gilles et Pasquins*. Posthumus összkiadása elé A. *France* írt tanulmányt a megindult emlékezés hangján.

Glattfelder *Gyula*, *1874. Hittanár, tanulmányi felügyelő, majd budapesti egyet. tanár, végül csanádi püspök. Székhelyéről a románok eltávolították. Számos egyházi és vallásfilozófiai munkája közül fontosabbak: *XIII. Leó és a pápaság világtörténeti hivatása, A korszellem és a katolicizmus, A katolikus egyház.*

Gleichen-Russwurm, *Alexander von*, gróf, *Schiller* dédunokája, kultúrtörténész. *1865. A szépirodalom határán járó munkáiban Európa kultúrkorszakairól ad színes képeket. *(Elegantiae, Der Rittersspiegel, Die gotische Welt, Die Sonne der Renaissance, Das galante Europa, Geselligkeit)*. Egyéb munkái az élet esztétikájával, a társadalmi élet formáival, Schillerrel és Goethével foglalkoznak.

Gleim, *Johann Wilhelm Ludwig*, *1719. †1803., német költő, az u. n. *anakreoni* kör tagja; dalai borról és csókról szólnak leginkább, s az élet könnyű élvezetét dicsőítik, de ez nem eleven érzése G.-nek és társainak, hanem tudatos követése a nagy mintaképeknek: Anakreonnak és Horatiusnak, akiktől különben G. fordított is egy-egy kötetet. G. költészete — főgyűjteményei *Versuch in scherzhaften Liedern*, 3 köt. 1744—53 és *Lieder* 1745 — telve van görög mitológiával és horatiusi fordulatokkal, lényegében azonban semmitől sem esik távolabb, mint az antik szellemtől. Kedélyes játék itt a költészet, s belső igazsága nem fontos; a »száraz« bordalok sikerülnek G.-éknek legjobban. — G. tekintélye a korabeli költők és a közönség előtt rendkívül nagy volt. »G. apó« háza a múzsák szentélye volt, ahol

szívesenlátott vendég volt minden múzsafi. — Összes művei 1811—13. 8 köt. Róla l. Körte (1811). *Kecskeméti.*

Gleizes (ejtsd : gleez), *Albert*, *1881., francia író, esztétikus, festő. Munkáiban a kubizmus teóriájának egyik kifejtője s az új irány lelkes híve és magyarázója.

Glisics, *Milovan*, szerb író, *1847. †1908. Az állami nyomda korrektora, majd 1881—1898. a Nemzeti Színház dramaturgja volt. Első műve *Népdalok gyűjteménye* (1872.). Sok elbeszélést s két vígjátékot írt és sokat fordított oroszból. Legnagyobb érdeme, hogy bevitte az irodalomba a realisztikus falusi novellát.

Glossza (gör. = nyelv, mondás). Kéziratba írt jegyzet, mely lehet *marginális*, lapszélre, vagy *interlinearis*, a sorok közé írott.

A magyar nyelvű G.-k közül legismeretesebbek a következők : *Schlägli G.* a XV. sz. elejéről. Latin szógyüjteménybe írt megfelelő magyar szavak. A szerző ismeretlen. A *Németujvári G.*-k prédikációs könyvbe írt magyar jegyzetek. A *Budapesti G.*-k szintén prédikációs könyvben maradtak meg. *Temesvári* Pelbárttól, *Nyirkállai* Tamástól, *Magyarországi* Mihálytól is maradtak ránk G.-k.

Glowacki, *Alexander*, írói álnevén *Boleslav Prus*, *1847. †1912., lengyel író. Pulawyban született és Varsóban halt meg. Irodalmi pályáját apróbb rajzokkal és elbeszélésekkel még mint egyetemi hallgató kezdette. Novellás kötetei a : *Szkice i obrazki* (Karcolatok és rajzok, 1885.), *Drobiazgi* (Apróságok, 1890.), *Pisma* (Írások, 1897.). Társadalmi regényeket is írt ; ilyenek : *Omylka* (A tévedés, 1880.), *Placówka* (A poszt, 1886.), *Lalka* (A bábú, 1890.), *Emancypanthi* (Az emancipáltak, 1894.), *Faraon* (1897.). G. mint humorista és mint szociális témákat feldolgozó író egyaránt kiváló. *Podhradszky.*

Glücklich *Vilma*, *1872. Tanárnő, író. Műveiben főként a feminizmussal, a nők választójogával, gyermekvédelemmel foglalkozik.

Glykas, *Michael*, XII. sz. bizánci író, renaissance-hangulatú, antikizáló korában a népiességnek egyik rokonszenves képviselője. Krónikás művet írt (1118-ig terjed) s teológiai tartalmú írásokat, föltünő egy vulgáris nyelvű költeménye s közmondásgyüjteménye. — Kiad. Bonni corpusban 1836 (tört. m.), *Migne* Patr. gr. 158. köt. — Irod. F. *Hirsch* : Byz. Stud. 1876; K. *Krumbacher* 1894. *Czebe.*

Glykoni sor. Glykon görög költőről nevezték el. Képlete : —◡ | —◡◡ —◡ | —. Rendesen az asklepiadesi versszak zárósora, de az antik költészetben strófásan is használták, ferekrátesi zárósorral.

Glyn, *Elinor, Mrs. Clayton*, Amerikában született, angol regényíró. Az érzelmes s humoros leány- és asszonyregény kedvelt képviselője. Párizs mellett él. Föltünt : *The Visits of Elizabeth* (1900), *The Reflections of Ambrosine, The Vicissitudes of Evangeline* c. regényeivel, amelyeknek alakjait s meséit újabb műveiben többször továbbszőtte. Nálunk az említetteken kivül különösen : *Halcyone, Mámor, Guinevere szerelme* stb. tetszettek.

Gnjedics, *Nikoláj Ivánovics*, orosz költő, *1784. †1833. Főműve, Iliász-fordítása mai napig a legjobb orosz Homeros-fordítás. Eredeti munkái közül szép a *Halászok* (Rybaki) c. idill.

G., *Pjotr Petrovics*, orosz író, *1855. Számos közepes értékű elbeszélést és vígjátékot írt. Magyarul megjelent : *Kaukázusi elbeszélések* ; F. *Ambrozovics* D., 1896.

Gnoli (ejtsd : nyoli), *Domenico*, *1839. †1915. Első műveiben *Carducci* hatása érezhető, de azért is említésre méltó, mert hatvan éves korában *Fra Terra ed Astri*, *Orpheus* és *Yacovella* c. műveiben egészen új és fiatalos hangot éreztet új formákban, *Giulio Orsini* álnév alatt.

Gnóma. Röviden, gyakran ritmikus formában kifejezett általános gondolat. A régi népek bölcseségének kedvelt megnyilatkozási formája.

Gobineau (ejtsd : gobinó), *Joseph Arthur, comte de*, francia író, *1816. †1882. Élete nagyrészét külföldön töltötte diplomáciai szolgálatban. Internacionális szelleme és stílussajátságai *Stendhal*-ra emlékeztetnek. Írói sorsuk is rokon annyiban, hogy hazája csak jóval halála után vett tudomást G.-ról és franciaországi sikere úgyszólván napjainkban kezdődik. Németországban s a németeken keresztül nálunk is előbb ismerték. Német sikerének oka főként az, hogy fajelmélete (*Essai sur l'inégalité des races humaines*, Paris 1853—55, 4 köt.) az árja, de elsősorban a germán fajt tüntette fel uralkodásra hivatottnak. Nálunk inkább mint *la Renaissance* (1877) c. dramatizált kortörténeti jelenetek szerzője volt ismeretes (első ford. *Széhely* István, 1904, azóta többen). Keleti tárgyú novellái közül (*Nouvelles asiatiques*, 1876), *A samakai táncosnő* és a *Turkomán háború* jelent meg magyarul (O. kvt.). Ujabban kezdik mint szépírót is értékelni. *L'abbaye de Typhaines* c. történeti regényét (1867) *Parasztlázadás* címen fordították magyarra. Szépirod. művei közt értékesek még : *Souvenirs de voyage* (3 novella, 1872, új kiad. 1921) ; *les Pléiades* (regény, 1874, új kiad. 1921). A *Renaissance*-hoz tartozik az újonnan fölfedezett *la Fleur d'or* (kiad. 1923). Egyéb munkái : *Ternove* (1848, újra 1922), *Trois ans en Asie* (1855—58, 59, új kiad. 1905 és 1922), *Les religions et les philosophies dans l'Asie centrale* (1865, újra 1900), *Hist. des Perses* (1869). — Irod. : E. *Scillière: le C. de G. et l'asianisme historique*, 1903, R. *Dreyfus: la Vie et les prophéties du C. de G.*, 1905. *Benedek.*

Gobseck. *Balzac* tipikus uzsorás-alakja.

Godeau (ejtsd: godó), *Antoine* francia précieux költő, *1605. †1672. A Rambouillet-palotában »Julia törpéjének« nevezik. (L. a *Preciozitás* cikket.) 1635. pappá lett ; Richelieu kinevezte Grasse püspökévé. Irt egy *Histoire ecclésiastique*-ot, vallásos költeményeket, zsoltár-perifrázisokat.

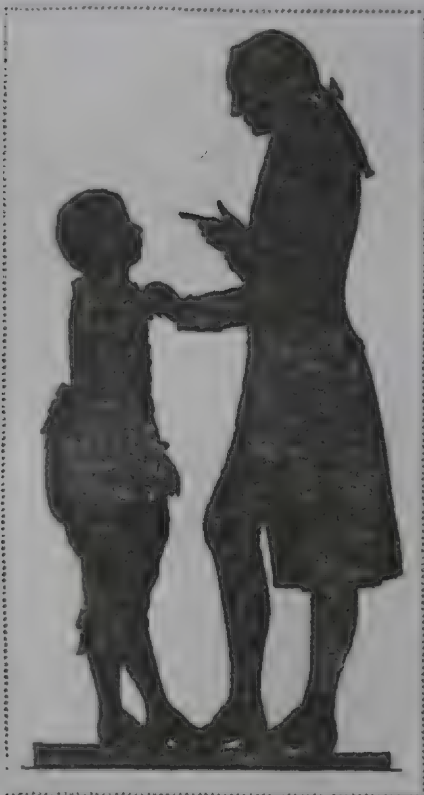
Godet (ejtsd: -de), *Philippe*, svájci francia író, tanár és lírikus költő, *1850. Verseit egyszerűség és az inspiráció üdesége jellemzi. A természet szeretete, a közvetlenség és valami kis irónikus lendület szerencsésen keverednek nála. Reprezentáns kötetei: *Le coeur et les yeux. Les réalités.* Megírta a svájci francia irodalom történetét is *(Histoire littéraire de la Suisse française).*

Godwin, *William*, angol író, *1756. †1836. Híres betörőregényében *(Caleb Williams)* a francia forradalom eszméinek hatása alatt hazája igazságszolgáltatása ellen kel ki. A bölcsek kövéről szóló *St. Leon*-on kívül számos regényt írt. Nevezetes Chaucer-ről írt tanulmánya.

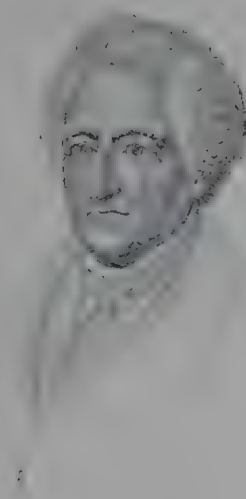
Goedeke, *Karl*, *1814. †1887., német irodalomtörténész. Önálló kutatásainál *(Everyman, Homulus u. Hekastus*, 1865), életrajzainál (Knigge, Goethe, Geibel), kiadásainál (Gengenbach, Schiller, XVI—XVII. sz.-i költők stb.) fontosabb főműve a *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung* (1859—1881, 3 köt. röv. *GGr)*, mely életrajzi vázlatok kapcsán műfajok, földrajzi egységek szerint időrendben adja a legrégibb időktől kezdve kb. Goethe haláláig minden számbavehető német író műveinek s a rávonatkozó irodalomnak lehetőleg kimerítő bibliográfiáját. Az eredetileg három kötetből álló munka az újabb kiadások s átdolgozások során tíz kötetté bővült.

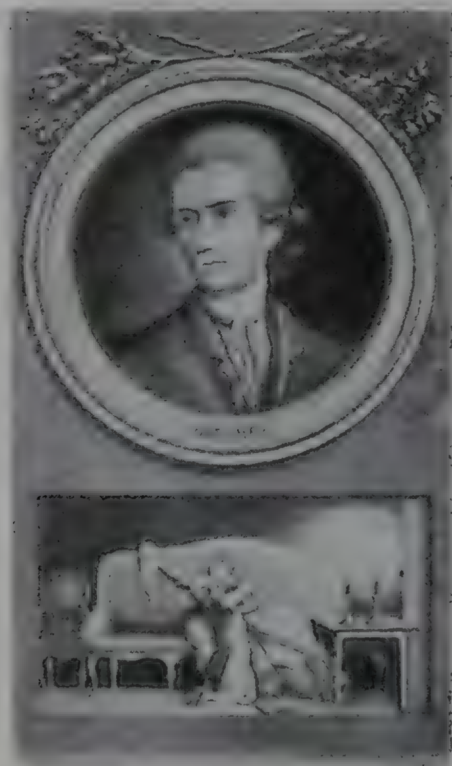
Goethe, *Johann Wolfgang von*, *1749. aug. 28. Frankfurt a/M.-ban, †1832. március 22. Weimarban. Az egyetemes lángelmék közül való s egyben a legnagyobb azok között, akik németül írtak. Fejlődésében két korszakot különböztetünk meg: egy Olaszország előttit (Frankfurt, Leipzig, Strassburg, Wetzlar, Frankfurt, Weimar, 1749—1786) és egy Olaszország utánit (1788—1832). Az elsőben felszabadítja, végigéli, a másodikban objektiválja, új formákhoz juttatja a német világérzés és kultúra egész tartalmát. Weimari klasszicizmusa megszólaltatja az antik világ sokszázados némaságát, s a németség hellenizálásával elemi rokonsága erején még egyszer visszatalál hozzá. A legnagyobb törvényszerűség. Mindig a hagyomány formáiból indul ki, de kimeríti, újjáolvasztja vagy legyőzi őket, s a forradalom eszközeihez csak olyankor nyúl, amikor veszély fenyegeti a törvényszerűségét vagy akadályok torlódnak a betöltése elé. Időpontja a nagy európai kultúrválság elé esik. Hátterében ott áll a rokokó világa, mely lehet vérszegény, széthulló, de még haldoklásában is összefüggő egész, van középpontja, testét, nyelvét egy vér járja át, földje, ha lazán is, még összeér az éggel. Lipcsei daloskönyvével kezdődik a modern német líra. Ujra jogaiba iktatja az élményt, élmény s nem fikciók közvetítésére fogja a vers ritmusát, nyelvét s ez már magában véve elegendő ahhoz, hogy megfossza autonómiájától a rokokó-költészetet, mely elpárologtat, elvon minden érzést, megrázkódtatást, noha G. maga is e költészet technikai gyakorlatát követi. Uj, tőle idegen funkcióra kényszeríti s ezzel halálra ítéli: mint rokokóköltészet többé nem folytathatja életét. Egykorú drámai kísérleteiben *(Die Laune des Verliebten; Die Mitschuldigen)* is ellentmondás nélkül fogadja el a rokokó-formákat, de mivel a vers (alexandrin) itt is belső megrázkódtatások visszhangja, egyben már át is lépi a rokokóvonalat. E vonalnál kezdődik G. felszabadulása. Fejlődésében rövid interregnum áll be. Eddigi formáit már nem használhatja, új formája még nincsen. Mindenfelől új élmények ostromolják: belülről az első nagy szerelem láza (Sesenheim, Friederike Brion), kívülről pietizmus és misztika, Herder s a tőle közvetített elemi hatások: a népköltészet, Pindaros, Homeros, Sophokles, a biblia, Ossian, az egyetemes fejlődés gondolata, Shakespeare. Célhoz nem kötött, formát kereső ritmus és mozgalmasság: ez a G. Sturm u. Drangja. Most fedezi fel a strassburgi dómot, ünnepli extatikus rajongással Shakespearet s azonosítja a gótikát a német stílussal. A rokokó intellektuális rétegei szerelmi lírájában válnak le legelőször, a kristályosodás folyamata tehát itt indul meg s fejeződik be a leghamarabb. G. új líráját, a Frederika-dalokat nemcsak az teszi halhatatlanokká, hogy minden irracionális remegés, mozgás kerülő nélkül jut bennük irracionális nyelvi kifejezésre (Gundolf), hanem ezenkívül valami más is: a görög líra s G. között nincs lírikus, akihez elfogulatlanul, készületlenül közeledhetnénk, akinél ne állnák el kor- és időrétegek a tiszta leplezetlen emberi misztériumhoz vezető utat. G.-nél nincsenek ilyen akadályok. Mindenütt felszín és mindenütt mélység. Mindig közel vagyunk emberi középpontjához. Nincs szükségünk intellektuális készültségre. Bármikor, bárhonnan érkezzünk, kiérezzük új lírájából a Minnesang minden tavaszát, a felszabadulás diadalmas optimizmusát, az első istenülés remegő hangját, a visszahódított természet lehelletét. A gondolat zenéje merészebb, kozmikusabb mint az érzésé, a csillagokig ér, átfogja az egész életet, természetet, örökkévalóságot. Az élménytömegek nagyobb területen oszlanak meg, a nyelvnek lendületesebb szárnyalásra van szüksége, ritmusa szétveti a zárt architektúrát. A gondolat s az új kozmikus nyelv zenéjének nászából születnek G. himnuszai s himnikus költeményei *(Pilgers Morgenlied, Felsweihe-Gesang, Wanderers Sturmlied, Adler u. Taube* stb). Horizontja egyre jobban tágul, felszabadító munkája egyetemesebbé válik, ezért emberfeletti lángelméket választ magának szimbolikus vezetőkül: Prometheust, Mahometet, Julius Caesart, Sokratest, Krisztust, a bolygó zsidót, Götzöt, Faustot... s velők együtt leköti magának azokat az erőket, melyek sokszázados mitoszképződés révén tapadnak a nevükhöz. De e nevek legtöbbje megmarad tervnek, szimbolumnak, csak a Prometheus meg a Ma-

homet feszültségét vezeti le lírai forma, csak Götz meg a Faust érik drámává. A *Götz von Berlichingen* (1773) atektonikus drámai korkép. Alakjai, jelenetei közös érverésük ellenére is autonóm életet élnek. Ebben a lazaságban G. expanzív mozgalmassága találkozik Shakespeare rosszul értelmezett királydrámáinak hatásával. A *Faust* kiindulópontja a *Götz* közelében van, de költői sorsa nyomon követi G. életét. A *Werther* (1774) csak egy válságos pillanat objektivációja. A felszabaduló, mindent elárasztó érzést megállásra kényszeríti véges emberi hordozója, a vágy azonban nem tudja megtagadni magát, az akadály ellen fordul, megsemmisíti s tovább folytatja útját Weimar felé — ez a Werther sorsának szimbolikus értelme. G. wetzlari válsága csak epizód, ezért Werther halálra van ítélve, mielőtt még találkoznék Lotte-val. Az öngyilkosság befejező aktusával G. levonja a válság végső szimbolikus következtetését s kigyógyul belőle. A Weimar előtti szatiráiban *(Prolog zu den neuesten Offenbarungen Gottes ; Pater Brey ; Götter, Helden u. Wieland ; Das Jahrmarktsfest zu Plundersweilern ; Hans Wursts Hochzeit ; Satyros)* a maga felszabadulásához, szabad mozgalmasságához méri az út szélén elmaradozókat, magasabb álláspontjáról nézi a szenvedély s a pátosz túlhajtásait s a pátosz meg a szenvedély közelében a humor nyelvrétegének szerez polgárjogot. A *Götz, Werther*, az új líra csúcspontok, mellettük a *Clavigo* (1774) csak drámai rögtönzés számba megy. Idővel az érzés hullámzó, antiplasztikus mindenhatóságát felváltja a plasztikus látás formáló, rendező, elhatároló ereje. A felszabadult erők nem áradnak többé vak felelőtlenséggel céltalanul, hanem azon vannak, hogy elhelyezkedjenek a valóságban. Ez az elhelyezkedés is válság, de nincsenek már zavaró kitörései s csak addig tart, míg G. meg nem találja a disztancia pátoszát. Azok az emberi és környezeti hatások, amelyek közé kerül (Lili Schönemann), svájci útja (1775), Weimar (1775) s benne elsősorban Charlotte von Stein megváltó szerelme kivétel nélkül olyan természetűek, hogy tompítják a válság élét s csökkentik G. lemondásának, áldozatainak súlyát. E folyamat lecsapódásai közül a *Stella*-ban (1775) találni a legerősebb válságnyomokat, a vele egykorú daljátékokban, a weimári első évtized (1775—1786) lírájában *(An den Mond)*, balladáiban *(Der Fischer, Erlkönig)*, rapszodiáiban, himnikus verseiben *(Ganymed, Grenzen der Menschheit, Das Göttliche, Harzreise im Winter)* drámai rögtönzéseiben már egy új lelki helyzet vagy a válság emlékképe tükröződik. Weimar hitelesíti, fegyelemhez szoktatja G. teremtő erejét. Megtanul látni s hirtelen meghódítandó új területként bontakozik ki előtte az anorganikus természet egésze. Spinoza hatása alatt elfogulatlanul közeledik hozzá, mindaddig, míg weimári környezetének szűk valósága megállásra nem kényszeríti. Klasszicizmusának tartalmát, az erők egyensúlyán alapuló, szépségtől átitatott élet eszményét és szimbolumait már készen hordja magában. A művészet és természet törvényközösségének felismerésére, az olasz föld antik emlékeinek, csodáinak közvetlen hatására van szüksége, hogy antik eszménye formára, honvágya pedig kielégülésre találjon : Olaszország az északi német zeneiség s az antik plaszticitás utolsó találkozásának, e találkozás legtökéletesebb objektivációjának színhelye. — Az olasz út három drámája közül az *Egmont* (1787) még G. dionysosi korszakába, Frankfurtba nyúlik vissza. Az *Iphigenie auf Tauris* (1787) azonban már Weimarban keletkezik s ősalakja is ott ölt verses formát. Olaszország csak átitatja napjával s tiszta kékségével. Amikor G. az új szépség előcsarnokában szimbolumot keres a viharból kiváló, kiegyenlített emberi lét, a lehiggadt, de korlátai között is szabadon érvényesülő mozgalmasság eszményéhez, a görög Iphigeniára esik a választása. I. alakja a görög G. antik honvágyának s e vágy teljesedésének első drámai hordozója. A teljesülés szélcsendjében elnémul az út viharának zaja, az egyéni lét hangja, szűk helyen átlátszó, nemes ünnepélyességgel árad a vers, kéken ragyogó, mégis megmérhető mélységben. Az I. az

Goethe a kis Fritz v. Stein-nel

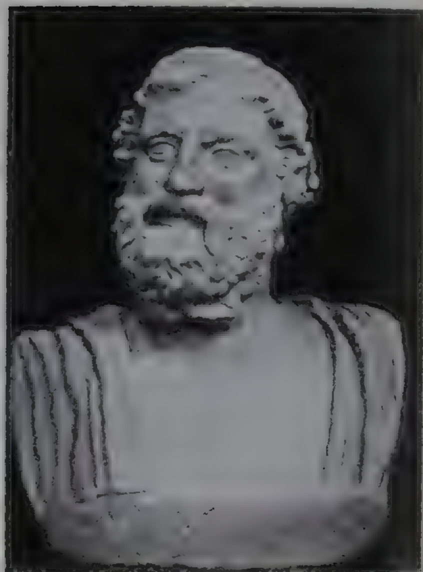

Chodowiecki illusztrációi Werther-hez

Alkaios (?)

Anakreon

Sappho

általános emberi, a vele egy éghajlat alatt érő *Tasso* (1790) pedig az elkülönülő egyéni ember drámája.

Hőse, a renaissance költője, magasabb fokon ugyan s szívében már az új szépség plátói ideájával a Götz-Werther sor folytatója. Emberi léte egyetlen kérdésen múlik: beleilleszkedhetik-e a rendnek, konvenciónak abba a világába, amelynek kicsinyített mása a belriguardói palota élete? Ennek a beleilleszkedésnek nincs egyéb akadálya, csak T. szenvedélyessége s mértéktelensége. Távlat híján összeütközik a valósággal, mely csak ornamensül használja őt meg a költészetét, de nem törődik emberi értéktartalmával. Sorsa tragikusabb a Wertherénél, Egmonténál, mert túl kell élnie illuzióit. A római elégiáknak *(Römische Elegien)* G. új szerelme, Christiane Vulpius a közvetetlen indítéka, de koncepciójuk legfontosabb tényezője, formáló légkörük, az érzéki pillanat, a meztelen test, a hús és vér kielégült mámorának szentté avatása olasz élmény. Az érzéki szerelem új G.-i mitosza életre heviti az antik képzet- és istenvilágot s velük együtt az antik metrumot. Még nagyobb G. modern valóságának antik közelsége a későbbi elégiákban *(Alexis u. Dora, Der neue Pausias; Amyntas)* — míg a kelletlen velencei út epigrammáiban *(Epigramme*, Venedig, 1790) már reflexiórétegek ékelődnek az antik látás s a modern valóság tárgyai közé. — Uj antik világára fenyegető árnyékot vetnek a francia változások. Politikai tartalmuk ugyan nem érdekli G.-t, de annál jobban nyugtalanítja a nagy forradalom formája, mert ez kérdésessé tesz mindent, amin léte, költészete alapul: a forradalom a kulturválság riasztó nyitánya. Nyugtalanságát elhárító, kritikai mozdulatokkal kíséri s drámai rögtönzésekben vezeti le *(Der Gross-Cophta; Der Bürgergeneral; Die Aufgeregten)*. Minél közelebbről látja, minél elháríthatatlanabbnak érzi, annál inkább foglalkoztatja megdöbbentő aktualitása, a mesei allegória, a novella, *(Unterhaltungen deutscher Ausgewanderter)*, az utópia *(Reise der Söhne Megaprazons)*, az állatmese *(Reineke Fuchs*, 1793) távlatából néz vissza rája. Olaszország után elhidegült környezetének német valósága iránt, de most, hogy veszélyben látja, újra közeledik hozzá, felemeli magához, antik fénnyel itatja át. *(Hermann u. Dorothea*, 1797). Minél nagyobb távolságból látja a forradalmat, annál tovább megy tiszta, koruktól, esetleg érzésüktől levált emberi összetevőinek megvilágításában *(Die natürliche Tochter)*. Nagy regénye, a *Wilhelm Meister (W. M.'s Lehrjahre*, 1795—96) megelőzi a forradalmat. Tartalmának és formájának német egyetemessége, hősének sorsa elképzelhetetlen volna a rokokó struktúrájának felbomlása után. W. M. a *Werther* fiatalabb kortársa, fejlődésében nem érne partot soha, magára maradna vagy fiktiv magasságokba menekülne eszményeivel, ha nem támaszkodhatnék egy architektonikus konvenció rétegeire. A *Werther* szubjektiv tartalma csak ezért torkolhat egy új kultúr-humanizmus formájába. A regény ősalakjában *(W. M.'s theatralische Sendung)* a színpad látja el a szűrés, csiszolás, nevelés szimbolikus funkcióját, utolsó formájában már csak átmeneti tényezője a hős fejlődésének, lélekérésének s a többi társadalmi, társadalomfeletti erővel együtt csak része annak a lehiggadt, átlátszó világképnek, amelynek legfelsőbb régióiban születésük, kiegyenlített életformáik, szellemi fölényük jogán a nemesi réteg képviselői foglalnak helyet. Ide vezet a W. M. útja is. A *Vándorévekben* (W. *M.'s Wanderjahre)* G. utopisztikus pedagógiai célja érdekében lemond a regény fikciójáról, bölcseségének, kozmikus rendjének levegőjében az élet esetlegességével együtt az életet magát is elpárologtatja. A W. M. befejezésekor már Schiller hatása alatt áll. Ez a hatás a megmerevedés és költői elnémulása küszöbén éri.

Schillernek köszönheti, hogy felenged, hogy befejezi a W. M.-t, folytatja *Faust*-ot, megírja a *Hermann u. Dorothea*-t, a balladákat: a klasszikus esztétika és műelmélet kiépítése mellett Sch. hatásának ez a legnagyobb történeti jelentősége. Sch.-re már teljes súlyával nehezedik a kultúrforma válsága s így természetes, hogy a műfajok, formák, technikák kérdése áll levelezésük középpontjában, a dilettantizmus, középszerűség, kontárok ellen indított közös epigramma harcuk *(Xenien*, 1796) hátterében. A forma problematikussága G.-re sem marad hatás nélkül, de inkább csak abban nyilvánul, hogy degradálja, racionalizálja az élményt vagy élményértékkel ruházza fel az örökölt normákat, kikövetkeztetett törvényszerűségeket. Igy keletkezik antikizáló eposztöredéke *(Achilleis)*, természetfilozófiai költeményeinek, fordításainak jórésze. De mindez tüstént megváltozik, mihelyt elemi erők szorítják háttérbe az esztétikai forrásokat, főleg a balladában *(Der Schatzgräber, Der Zauberlehrling; Die Braut von Korinth, Der Gott u. die Bajadere)*. — Schiller halálának időpontjában a német világérzésnek alig maradt olyan összetevője, rétege, amelynek ne adott volna új, maradandó formát. Most már csak az a feladat vár rá, hogy biztosítsa az eredményeket, hogy utolsó élménytörmelékeit is átültesse a maga abszolut értékei-

Goethe halottas ágyán

nek nyelvére. Mitosszá szűri át életének tartalmát (*Aus meinem Leben, Dichtung u. Wahrheit*, 1811 s köv.). Ami élmény keresztezi az útját, azt vagy elhárítja magától, vagy — ha kell, fájdalmas lemondás árán is — alárendeli kozmikus rendjének. Első ilyen élménye a visszatekintés mélabúja az öregkor küszöbén — objektivációja a *Pandora* (1808). Ilyen Minna Herzliebhez való szerelme. Lecsapódásai: a szonettek (*Sonette*) s a *Wahlverwandschaften* (1809). Lírai másodvirágzása (*Westöstlicher Divan*, 1819) mintha újra áttöréssel fenyegetné a rendet. De ez csak látszat, mert csak exótikus kirándulásról, megnyugtató menekülésről van szó. Az őszutó boldogsága, Marianne von Willemer, már nem teremt új formákat, de a keleti háttér, hasonlatok, képek, arabeszkek formája, kényelmes ritmusa a renden belül fiktív szabadságot és mozgást biztosít színekkel, nevekkel, asszociációkkal játszó képzeletének, Hafizbölcseségének, szépségáhitatának, mámoros hódolatának, istenülésének ... Kozmosza szilárdan áll, győztesen állja a szenvedély utolsó ostromát (*Ulrike von Levetzow*), a kétségbeesés, lemondás megadó búcsúfájdalmát (*Trilogie der Leidenschaft*). — A *Faust* G. lezáró műve, az antik szellemben megváltott német világérzés legnagyobb költeménye. Hasonlata, képe G. fejlődésének a Sturm u. Drangfoktól a klasszikus fokig. Az első fokon (*Urfaust*) a Julius Caesarok, Prometheusok, Mahometek emberibb, polgáribb német rokona, körvonalait Luther korának varázslójától, a XVII. század kész mitoszától kapja, úgy amint Marlowe közvetítésével a bábjátékba szivárgott, német értelmét pedig az ifjú G. feszültségétől, szenvedélyétől, szenvedésétől. Magasabbrendűsége, tudásszomjúsága, hódító vágya inkább csak az erótikum területére szorítkozik, úgy hogy Gretchen tragédiája mellett egyelőre háttérben marad a tulajdonképeni fausti gondolat. Az 1790-iki töredékben (*Faust. Ein Fragment*) a klasszikus elhajlás idején vers váltja fel az *Urfaust* prózai részeit: Faust egyéni problémája egyetemes küldetéssé tágul, Gretchen áldozat, amelyet felszabaduló törvényszerűségének hoz s ezzel elő van készítve drámai megváltása. A befejezett első rész (*Faust. Eine Tragödie*, 1808) már az eljövendő megváltás misztériumának fényében ragyog. Prológusában felvezet a mennybe, megszólaltatja a szférák zenéjét, megnyitja a poklot s isteni beavatkozással előre eldönti Faust küzdelmének értékét: sorsa, élete most már szimboluma a megváltás gondolatának. A második rész (*Faust II*, 1831, megj. 1832) teljesen a megváltás

Warum stehen sie davor
Ist nicht Thüre da und Thor
Kämen sie getrost herein
Würden wohl empfangen seyn
Goethe 1828

A Weimar-i Goethe-ház a költő alkalmi versével

művét szolgálja. F.-ről leválik minden társadalomellenes vonás, beleilleszkedik a valóságba, békét köt a természet, a társadalom törvényeivel. Tevékeny életcélhoz, gyakorlati munkakörökhöz köti magasabbrendűségét s a hatalom megnyugtató birtokában elhallgattatja komplexumának legfélelmetesebb hajtóerejét: a hatalomvágyat. A császár udvara a kultúrhumanizmus iskolája. F. útja a természet teremtő őserőihöz, az anyákhoz, az antik mitológia s hősmonda kísérteteinek Walpurgis éjszakája előkészíti Arkádia meghódítását: F. és Helena nászában, Euphorionban, antik légkörben kimerül a komplexum második összetevője: az érzéki vágy és szépségáhítat. Helena elmúlik s vele együtt Arkádia minden szépsége, de antik formája és mértéke örökségül marad F.-ra. Küzdelem, meghasonlás nélkül folytatja munkáját a Meister fokon. Telhetetlenségével együtt Mephisto kritikája is hallgatásra kényszerül. A kiegyenlítődés még küzdelem, a kiegyenlítettség már nyugalom, fegyverszünet: a *Faust II.* kozmikus értelme szerint drámai misztérium, de formájában nem dráma. A dráma fikciója csak Faust holtteste fölött újúl meg — Mephisto s az angyalok küzdelmében. F. tévelygése — s ami ezzel egyértelmű, funkciója — véget ér. Mephisto elveszti az Úrral kötött fogadását. F. megváltása Dante keresztény, zenei paradisójában fejeződik be; égi kalauza a keresztény szeretet, isten női képviselője. — G. birodalmában külön provinciát alkotnak természettudományi művei (14 köt. a weimari kiadásban). Legjelentősebb közöttük a *Farbenlehre* (1809). — G. dicsőségének útja, alakváltozásai fontos fejezete a német szellemtörténetnek. Korai romantizálását, mitizálását *(Rahel, Bettina, Carlyle)* meg-megszakítja a kritika (Friedr. *Schlegel)*, képrombolás, vak gyűlölet *(Menzel, Börne)*, politikai *(Gervinus)*, filozófiai elfogultság hangja *(hegelianusok)*. A G. kultusz új erőre kap H. *Viehoff (G. Leben* 1847 s köv.), G. H. *Lewes (Life and works of* G. 1855, magyarul is), H. *Grimm* (1876) könyvei után, de főleg azóta, hogy a filológia megkezdte G. műveinek, életrajzi adatainak, leveleinek kritikai, módszeres feldolgozását, kapcsolatainak, világirod. hatásának rendszeres feltárását. E korszak legfontosabb mozzanatai: a *Goethe-Gesellschaft* megalakulása (1885), a weimari kiadás megindítása (1887—1919, 143 köt.) az *Ur-Faust* felfedezése (1887, E. *Schmidt)*. A pozitivizmus-idealizmus helycseréjével kezdődik a harmadik korszak: a racionalizáló kritikát háttérbe szorítja a filozófiai lényegszemlélet (G. *Simmel: G.* 1913, 5. kiad. 1923), intuitív megértés (Fr. *Gundolf: G.* 1916, 12. kiad. 1925). G. legjobb narratív életrajza: A. *Bielschowski: G. Sein Leben u. s. Werke* (1895—1903, 42. kiad. 1922.). Egyéb életrajzok, monográfiák: A. *Baumgartner* (G. 1882, 4-ik kiad. A. *Stockmann* átdolg. 1923—25. elfogult, klerikális), R. M. *Meyer (G.* 1894 s többször), G. *Witkowski (G.* 1899 s többször), H. St. *Chamberlain (G.* 1912. egyoldalu), E. *Ludwig (G.* 1920), B. *Croce (G.* 1921). G. *Brandes* (1922), H. A. *Korff (Geist der Goethezeit I.* 1923). — *Kohlbrugge (G. als Naturforscher* 1913). V. ö. *Goedeke: Grundriss. IV,* 3. *Abt.* 1. *Tl. III.* (1912); H. *Maync: (Gesch. der deutschen G. Biographie* (1914), H. G. *Gräf: G. über seine Dichtungen* (1901—1914, 9 köt.). J. *Zeidler: G. Handbuch* (3 köt. 1916—918); *G. Jahrbuch* (1880—1913, azóta *Jahrb. der G. Gesellschaft)* — Kiadások: *Ausgabe letzter Hand* (Hátrahagyott iratokkal 60 köt. 1827—1842), *Hempel* (1868—79, 36 köt., új kiad. 1910 óta), *Cotta*-féle jubileumi kiadás (1902 s köv. 40 köt.), *Propyläen G.* (1912 s köv. eddig — 1925 — 33 köt., 2 pótköt.), *Insel* (1925, 17 köt.). A magyar G. irodalom igen gazdag. Első igehirdetője s külsőségekben utánzója *Kazinczy* Ferenc. Hatását a XVIII. sz. óta a fordításoknak meg nem szakadó sora közvetíti. (Legtöbb fordítója akad a lírának, balladáknak, aztán a *Faust*-nak, *Tasso*-nak, *Iphigenie*-nek, de sorát ejtik a többi drámának, a *Werther*-nek, a *Wilhelm Meister*-nek, *Hermann u. Dorothea*-nak, *Reinecke Fuchs*-nak, *Wahlverwandschaften*-nek is), közvetlen kapcsolatokban sincsen hiány, de G. szellemének igazi recepciójáról csak 1—2 esetben lehet szó (Madách, Arany). A magyar G. filológia óvatos visszhangja a németnek, inkább csak a külföldi kutatás eredményeinek népszerűsítésére, hatások megállapítására szorítkozik. Az Akadémiának van egy G. szobája; újabban egy *M. G.-Társaság* is alakult. *Turóczi-Trostler.*

Goethe, *Wolfgang Maximilian von,* báró, *1820. †1883., az előbbi unokája, költői és filozófiai munkákat írt.

Goga, *Octavian,* modern román költő és államférfi, *1881. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte. Mint budapesti egyetemi hallgató alapította meg (1902.) a *Luceafărul* (Hajnalcsillag) c. folyóiratot, amely egészen újjáteremtette a lehanyatlott erdélyi román irodalmat. Verseiben szeretettel rajzolta meg az erdélyi román falu tipikus hangulatát, törekvéseit és alakjait. Ezért a román irodalom »Erdély költőjének« is nevezi. Nyelve ódon, egyházias színezetű. Versei közül *Réray* Károly, *Franyó* Z. stb. fordított többet magyarra. G. mint *Petőfi, Madách* és *Ady* művészi fordítója is nevezetes. Adynak barátja volt és özvegyétől megvette a csucsai kastélyt. *Bitay.*

Gogolj, *Nikoláj Vásziljevics,* orosz író, *1809 márc. 31 (19). Vásziljevkában (vagy Jánvoscsinában?), †1852 márc. 5 (febr. 21) Moszkvában. Vérbeli ukrán volt, mint a kozákok, ő is kóborlásban töltötte egész életét s mindazt szerette, ami rendkívüli, ami csodaszerű. Eleinte verselt, de Puskin rávezette igazi útjára s megmondta neki, hogy miről s hogyan írjon. Így lett belőle elbeszélő. Puskin tanácsára megírta az *Esték a majorban a Dikánká mellett* (1833) c. elbeszéléskötetét s egyszerre meghódította a közönséget. 1835. nagy sikere volt

a *Revizor* c. vígjátékának, de mivel szándékát félreértették, 1836. külföldre menekült, 1848-ig ott maradt s csak néha-néha tért vissza rövid időre hazájába. Főművének, *A holt lelkek*-nek első kötetét 1842. adta ki, de a kritika felháborodással fogadta, mire elhatározta, hogy még egy kötetet ír hozzá, melyben hazája fényoldalait fogja bemutatni. Ezt a tervét azonban nem tudta teljesen megvalósítani, mert nem talált az orosz életben másolnivalót hozzá. Ekkor erőt vett rajta a miszticizmus, 1848. a Szentföldre zarándokolt, onnan visszatért hazájába s hátralevő éveit lassú testi s lelki haldoklásban töltötte. Erkölcstanítónak csapott föl s úgy élt, mint a jurodivik. Nem volt állandó otthona, hanem barátainál szállt meg hosszabb-rövidebb ideig s lelke üdvösségével foglalkozott.

Irói működésében 3 korszakot különböztetünk meg: 1. a romanticizmus korát 1839-ig; 2. a realizmus korát 1842-ig; 3. a vallásos miszticizmus korát haláláig. Romantikus munkái az *Esték* és a *Mirgorad* c. elbeszéléskötetei s ifjúkori művei. Legszebb romantikus műve a *Buljba Tárász* c. ritmikus prózában írt kozák eposza, mely a XIX. sz.-nak egyetlen sikerült epopeája. Elejétől végig igen lendületes és az ukrán népdalok ritmusában s nyelvén van írva. Realisztikus művei közül legszebbek a *Revizor* c. vígjátéka, *A köpeny* c. elbeszélése (magy. ford. *Arany* János) s a *Holt lelkek* c. regénye.

G. főműve a *Holt lelkek*, mely kora Oroszországának hű tükre. Hősei mind tipusok, melyeket a későbbi irodalom utánozott.

A miszticizmus korában már csak két kisebb jelentőségű munkát adott ki: a *Levelek*-et és az *Egy szerző vallomásai*-t. A *Levelek*-ben igen sok olyan gondolat van, amelyet később Dosztojevszkij és Tolsztoj átvett s részletesen kifejtett. Az *Egy szerző vallomásában* egyebek közt politikai nézeteit is kifejti s valami olyan pátriárkális államrendszerről álmodozik, amelyet a saját lelkünk és szivünk megtisztításával fogunk elérni. Ezt a gondolatát Tolsztoj átvette s tovább fejlesztette.

Gogolj hatása az utána következő irodalomra óriási. Valamennyi író hozzá járt tanulni s nemcsak a realisztikus ábrázolást, hanem számos gondolatát is átvették. A megfigyelés művészetét, az életnek a maga valóságában való szemléletét vitte be az orosz irodalomba s ezzel megelőzte a nyugateurópai írókat. S mivel a realisztikus ábrázolás nála a könyörületesség szellemével párosult, fölötte áll az európai realisztikus és naturalisztikus íróknak. Minden szépirodalmi munkája magyarul is megjelent. (*Holt lelkek:* Klassz. Rgtár, *Bulyba Tárász:* Olcsó kvtár és Halhatatlan könyvek. *Mirgorod:* Külf. Regényirók.) *Bonkáló.*

Gojon (ejtsd: gozsón), *Edmond*, francia lirikus, *1886., az algiri főkormányzóság tisztviselője. Verseit eleinte a tradicionalisták szellemében írja, ma az exotikus színpompa jellemzi őket. Kötetei közül, melyekkel számos irodalmi díjat nyert, kiemelkedőbb: *Les cendres de l'urne*, *La grenade*, *Le jardin des dieux*. *Le petit Germinet* c. könyve, egy gyermekkor története, regényes önéletrajz.

Goldfaden, *Ábrahám*, zsidó zsargonköltő, *1840. *Szulamit* és *Bar-Kochba* c. énekes darabjai és *Das Jüdele* c. dalgyüjteménye a maguk korában igen népszerűek voltak.

Goldoni, *Carlo*, olasz vígjátékíró, *1707. †1793. Velencében. A velencei köztársaság részére diplomáciai és konzulátusi teendőket végzett Milanóban és Genovában. Pisaban négy éven keresztül ügyvédeskedett. De minden szenvedélye a színház felé irányult. Már gyermekkorában megnyilvánult ez a hajlandósága, mert négy éves korában bábszínházat állított fel s nyolc éves korában egy színdarab vázlatát vetette papirra. 1738-ig számtalan színdarabot írt, de mindig a divat szerint. Ekkor azonban ellene fordul *Momolo Cortesan* (Jeromos, a világfi) c. vígjátékával, melynek csak a főszerepét írta meg azért, mert bármennyire is tetszett a közönségnek az ő egészen új és eredeti működése, a commedia dell'arte tradiciói megkötve tartották. A döntő lépést 1743. tette meg *Donna di varbo* (Kedves hölgy) c. vígjátékával, melyet teljesen megírt és saját színtársulatával nagy sikerrel előadatott. Ezután szünet következett színdarab-írói működésében.

Goldoni: La Scozzesse

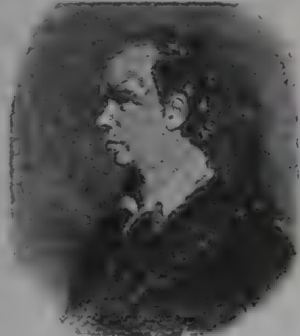
Toscanaban élt, hogy a nyelvet tanulmányozza és ügyvédi praxisát Pisaban folytassa. 1748. azonban a híres színigazgató Madebac leszerződtette G.-t, mint színtársulatának szerzőjét 400 »ducati« évi fizetéssel. Legszorgalmasabb évei következtek ezután, mert 14 éven keresztül dolgozott Olaszországban részint Madebac, részint Vendramin velencei patricius részére, aki a *San Luca* színház tulajdonosa volt. Ebben a korszakban alkotta remekműveit: *La bottega del Caffè* (A kávésbolt); *Il Bugiardo* (A hazug); *La Serva padrona* (A cseléd úrnő); *La Locandiera* (A fogadósné); *Le Donne curiose* (A kíváncsi asszonyok); *Un curioso accidente* (Különös baleset); *I Rusteghi* (Nyers férfiak); *Gl' Innamorati* (A szerel-

mesek); *Le Baruffe Chiozzotte* (A chiozzai perpatvar); *Sior Todaro brontolon* (A zsémbes ember). Szüntelen és kemény munka évei voltak ezek, s érvényesülésének mégis gáncsot vetettek rosszindulatú intrikák, fecsegések, melyek azonban nem tudták elterelni róla a közönség figyelmét és rajongását. De megkeserítették törekvéseit azzal, hogy sikerét meg kellett osztani ellenségeivel, Pietro *Chiari*-val és Carlo *Gozzi*-val. Hogy ezektől megszabadulhasson, 1762. elvállalta a párizsi olasz színház vezetését. De a francia főváros közönsége az olasz színészektől inkább a »commedia dell'arte« ügyességeit kívánta és ami a rendes szín 'arabokat illeti, a hazájabelieket jobban pártolta, mint az idegeneket. Így tehát a *Ventaglio* (Legyező) c. darabjának nem volt megérdemelt sikere. Jól fogadták azonban 1771. *Le Bourru bienfaisant* (A jótékony zsémbes) és *L'avare fastueux* (A pazar fösvény) c. francia nyelven írt vígjátékait. 1787. befejezte *Mémoires*-jait, melyeket szintén francia nyelven írt. Ez irodalmi végrendelete is volt egyuttal.

Irodalmi reformja nem egyszerre, hanem lépésről-lépésre történt. Az első időkben szünet nélkül, úgy ahogy szeszélye diktálta, tragédiákat, prológusokat, melodrámákat, tragikomédiákat, commedia dell'arte-vázlatokat stb. írt, minden újítási ambició nélkül — egyedül szórakoztatás céljából. De már akkor is érezte, hogy Olaszországnak szüksége van saját Molière-jére, aki a megszokott túlzásoktól megszabadítsa az élet tiszta komikumát, megfékezze a színészek nyelvét és kényszerítse őket, hogy szigorúan a költő szavait interpretálják. Evvel a reformmal velencei évei alatt foglalkozik olyan lelkiismeretességgel és kitartással, hogy az 1750—51-ik évben 16 színdarabot ír. Elveti a divatban lévő színdarabok regényességét és valószínűtlenségét, az embereket és eseményeket tanulmányozza igaz, biztos művészettel, úgy ahogy azt a meztelen élet feltárja. Szereplőinek karaktere nyílt; közepes egyéniségük és társadalmi helyzetük sokféle erkölcsi típus megszemélyesítését teszi lehetővé. G. színdarabjai a valóságot ábrázolják mindenféle irodalmi előítélet nélkül, s akármennyire velenceiek és XVIII. századbeliek is legnagyobbrészt, legmélyükben minden országnak és minden időknek embereit tükrözik vissza. — Magyarul: *A hazug, A jótékony zsémbes*, f. *Radó A., A fogadósné*, f. *Hevesi S.* (1924). Irod.: *Radó A.: G. és Alfieri* (1892). *Widmar.*

Goldschmidt, *Meier Aaron*, *1819. †1887. Dán író, a szabadelvű és szocialista eszmék előharcosa hazájában. A fennálló társadalmi rendet támadó cikkei és forradalmas hangú írásai korán ismertté tették nevét. Majd folyóiratot (*A kalóz*) bocsátott ki, amely az új ideák harcos szószólója volt. Szépirodalmi munkáiban zsidó hitsorsosainak életével foglalkozik, megvetettségüket, mellőzésüket, számkivetettségüket rajzolja meg fajára jellemző pesszimizmussal és erős nemezis-hittel, de a tehetetlenség kétségbeesése néha a sors ellen való lázadozássá növekszik. Legnevezetesebb *A zsidó* c. regénye és egy, ugyancsak evvel a problémával foglalkozó novelláskötete. Több igen finom regénye (*Hazátlanul, A holló* stb.) jelent még meg. (G. *Brandes: Sammlede skrifter*, 2 köt.)

Goldsmith (ejtsd: góldszmisz), *Oliver*, angol író, *1728. †1774. Szegény ír lelkészcsaládból származott. Könnyelmű élet után jogot és orvostudományt tanult, beutazta egész Európát, zenéléssel tartva fenn magát. Londonban a legváltozatosabb foglalkozásokból élt, volt patikus, doktor, iskolaszolga. *The Bee* c. alatt gyűjtötte össze különféle tárgyú essayit; *The Citizen of the World* levelek sorozata (*Montesquieu* hatása), *The Traveller* első hosszabb költeménye, mely híressé tette, vándorlásairól szól, természetleírást és erkölcsi fejtegetéseket nyújtva. *The Deserted Village* egy falu elűzött lakóiról szól, akik új otthont keresve bolyonganak Amerika lakatlan vidékein. Megírta Róma és Görögország történetét; két vígjátéka: *The Good-natured Man* és *She Stoops to Conquer* a legjobb angol vígjátékok közé tartozik. Hírneve a *The Vicar of Wakefield* c. regényen nyugszik, amelyet Goethe is csodált (l. a *Werther*-t). G. idejében a regény még új irodalmi műfaj volt, kellett tehát számára keret, mint Richardsonnál a didaktikai cél; Fielding paródiával kezdi, Smollett Le Sage utánzójának mondja magát, G. is csak akkor juthatott a regényhez, mikor híres lett. Regényét báj, egyszerűség, keresetlenség, szelid irónia jellemzik s ami fogyatékossága van a szerkezet lazaságában, annak következménye volt, hogy G. nem ért rá megformálni és sietve kellett dolgoznia. Az annyi csapástól sújtott dr. Primrose szelid alakja mélyen bevésődik lelkünkbe. Valószínűtlenségek halmozódnak a regény végén, mikor az elveszett fiú előtűnik egy színtársulattal, melynek egyik előadásánál véletlenül ott van az apa is s röviddel rá egyazon kocsmában találkoznak véletlenül a megszökött lány és az apja. E mű Gulliver és Robinson mellett a XVIII. sz. legolvasottabb könyve. G. vonzó egyéniség volt, akit gondatlansága és hiúsága mellett humor és megértés jellemez. Életét megírta *Dobson* (a Great Writers-ben). Magyarul megj. *A vékfildi pap* (ford. *Csorja F.* és *Ács Zs.*), *Egy világpolgár levelei* (ford. *Csernátonyi L.*). *Rózsa.*

Goldsmith

Goldziher *Ignác*, *1853. †1923., a legnagyobb magyar és európai orientalista.

Tanulmányait a török nyelvészettel kezdte Vámbérynél, de csakhamar áttért a héber és arab filológiára. Első nagy műve a *Mythologie d. Hebräer*, majd a *Mohammedanische Studien* korszakalkotó tanulmányai, amelyben az iszlam közjogi és teológiai pártjait ismerteti gazdag irodalmi források alapján. E mű rövidebb kiadása magyarul: *Az iszlám. Abhandl. arab. Philologie* és a *Záhiriták*-ról írt könyve a szekták ismeretét, a *Buddhizmus hatása az iszlámra* a moszlim vallás szinkretizmusát világítja meg. Megírta az *arab irodalom történetét* (Egyet. Irod.), amely oly kiváló, hogy keleti nyelvekre lefordítva kézikönyv gyanánt szolgál. Az *iszlám története az omajjadok alatt* (Képes Világtört.) a legáttekinthetőbb ilynemű feldolgozás. Tanulmányainak száma légió; jórészt németül jelentek meg a legelőkelőbb külföldi tudom. folyóiratokban. Ezek közül kiemelendő: *A moh. joglud. eredete*; *Tabari koránmagyarázata*, *A pogány arabok költészete*, *A spanyolorsz. arabok helye az iszlám kultúrában*; *Vorlesungen ü. d. Islam (Előadások az Iszlámról* címen magy. Heller ford.) stb. Magyarul megjelent még *Az Iszlám ujabb alakulásai*. Tudományos művei elismeréseként számos külföldi egyetem díszdoktorrá avatta (Cambridge, Aberdeen, Wien, Göttingen) és tagja volt a brit, német, osztrák és magy. akadémiáknak, utóbbinak a kommün bukásáig osztálytitkára és számos rendjel tulajdonosa. Tanári működését Budapesten az egyetemen és a zsidó rabbiképző intézetében folytatta, ahol nagyszámú hallgatóságot nevelt. *Germanus.*

Goldziher *Károly*, *1881., magyar matematikus, az orientalista G. Ignác fia. Főként az alkalmazott matematika (biztosítási kérdések, politikai számtan) művelője, de pedagógiai írásai is jóhangzásúvá tették nevét.

Gólem, héber eredetű szó: 1. idomtalan, alaktalan (agyag) tömb, Klumpen. (A legendai hagyomány szerint ilyenből teremtette isten Ádámot. V. ö. Genes. r. 14, 15. M. *Grünbaum: Neue Beiträge zur sem. Sagenkunde*, 1893, 54.). 2. Agyagember (férfi v. nő); nyelve alatt pergamenlapocska, rajta a négy betűs isten-név (sém; van változat, ahol a homloka alá rejtik, homlokára írják): ez tartja benne az életet. (Rabbi Löw prágai góleme három öl magas, teljesen ember módjára viselkedik, csak beszélni nem tud, de megért mindent, minden munkára fogható. Nincs benne indulat, se jó, se rossz. Péntek este kiveszik szájából a pergamenlapot, nehogy a szombat örök életet adjon neki. Mihelyt befejezte funkcióját, amelyért életre hívták, újra agyagtömbbé válik s a padlásra kerül.) A mondai hagyomány csírája keleten keresendő, ahol mindig nagyobb volt a szó mágikus, teremtő erejébe vetett hit, közelebbről: zsidó környezetben. Egy-két változat határozott utalása arra vall, hogy kialakulására hatással volt az Ádám teremtésének analógiája. A *Zauberlehrling*-típus (Lukianos-Goethe), a *Prometheus*-monda csak a monda alapvetés belső, lélektani hasonlósága révén állítható vele egysorba. Viszont kétségtelen, hogy a *Faust*-monda homunkulusza egyenes ágon leszármazottja a gólemnek, annál is inkább, mivel Faust előfutárjai Roger Baco, Albertus Magnus, a varázsló Vergilius, Paracelsus a Gólem-hagyományban is részesek. A monda legrégibb lelőhelye a talmud (*Talmud Szanhedrin* VII: 65 b.; agyagból gyúrt ember), ez szolgált forrásul a későbbi hagyománynak, amely fejlődéséhez kabbalisztikus légkörben találhatta a legkedvezőbb feltételeket. (A kabb. irodalom egyik főművében, a XIII. sz.-i *Zohár*-ban szó van egy kocsiba fogható gólemről stb.). Nagy zsidó nevek közül két költőt ejt útba: az új-platonista *Salam.-ibn Gabirol*-t (1021—1050, nő-gólem), a *Fons vitae* szerzőjét, s a XII. sz.-i *Abr. ibn Ezrát* (1093—1168). A XVI. századtól kezdve két történeti alak — egyfelől *Rabbi* Elijah-*Chelm* (XVI., Lengyelország), másfelől a híres prágai *Rabbi Löw (I. Liwa b. Becálel*, 1515—1605; »der Hohe Rabbi L.«' V. ö. *Megillath Juhassin* 1889. Varsó. *R. L.* életrajza; *Niflaoth Maharal. R. L.* csodatettei: Cap. III., IV., VIII., XI., XII.) körül kristályosodik ki. A prágai változat konkrétebb, organikusabb, nagyobb zsidó és történeti távlatai (vérvád, II. Rudolf császár) vannak, ezért életképesebbnek is bizonyult. A mondatápláló képzeletnek azonban minden irracionalizmusa mellett állandóan reális támaszra van szüksége s ezért ujból meg újból keres és talál magának nevet, helyet, ahol megállapodhatik (*Miedziborzi Izrael: Baal-Sém* 1700—1760; *David Jaffe*, dorhiczyni rabbi, az utolsó »gólemes« rab., †1800). Az élő, de át nem lelkesített, tisztára mechanikus életfunkcióra korlátozott anyag, ez magában véve démonikusan groteszk gondolat, ehhez járul az az állandóan lappangó aggodalom, hogy a mesterséges ember egy nap fel talál lázadni alkotója ellen, függetleníti magát tőle s élni kezdi a maga külön, mások ellenőrzése mellett hasznos, enélkül azonban romboló hatású életét. Amikor a romantika idején megnyílik a demonológia minden régi és új forrása, s aktuálissá válik az organikus-anorganikus világ rejtett összefüggésének, problémája, az embert mimelő automatizmus, a gólem tárgya is felszínre vetődik. A tárgynak azonban — mivel *Jacob Grimm* csak egyszerű elbeszélésre szorítkozik (*Zeitung für Einsiedler* 1808), E. T. A. *Hoffmann* csak érinti (*Die Geheimnisse: Die letzten Erzähl.* 1825, I), *Heine* csak regisztrálja (*Die rom. Schule: S. Werke* ed. E. Elster V: 322) egyetlen igazi romantizálója van: A. von *Arnim*, *Golem-Bellá*-ja (*Isabella von Aegypten* 1811). A többi feldolgozás a legjobb esetben az írója (*A. von Droste-Hülshoff: Die Golem* 1844; *Fr. Hebbel: Ein Steinwurf* operaszöveg) vagy írójának iránya (*Uffo Horn*, ifjú-német: *Der Rabbi von Prag* 1832, dráma; u. a. *D. R. v. Pr.* nov., 1852). A zsidó közönséghez

forduló irodalom is tehetetlennek bizonyul a gólem-problémával szemben (*Gustav Philippson: Allgem. Zeitg. des Judentums* 1841, Nr. 44, vers; *A. Tendlau: Der Golem des Hoch-Rabbi Löw. Sagen u. Legenden der Vorzeit* 1873, 16—18, vers; *L. Kalisch: Die Geschichte von dem Golem*, vers; *Bilder aus m. Knabenzeit* 1874), egyik-másik költői lehetősége leginkább még a népies elbeszélésben (*Pascheles Sippurim* 1870, 51—52; *Sippurim nihemadim* 5663) jut érvényre. D. von Liliencron 1898. Prágában jár, ez út lecsapódása egy balladája: *Der Golem (Bunte Beute* 1903; *O. Wiener: Mit D. von L. durch Prag* 1918). Váratlan népszerűséghez juttatja a tárgyat *G. Meyrinck* szimbolikus-misztikus regénye (*Der Golem* 1913—14; eddig 220 ezer), igaz, hogy a megjelenés időpontja is segítségére van. Ezt a népszerűséget aknázza ki *Paul Wegener* és *H. Galeen* filmdrámája (*Der Golem* 1915). Egyéb feldolgozások: *R. Lothar: Der Golem* (1899 nov); *A. Holitscher: Der Golem* (1908, dráma); Aug. *Hauschner: Der Tod des Löwen* (1916 nov.); *W. Rathenau: Rabbi Eliesers Weib* (Gesamm. Schriften, Bd. IV. állítólag a jeruzsálemi Talmud alapján; női gólem). — A német anyagot összeállította: A. Ludwig: *Der Golem (Die Literatur* 1924. Heft 10, 602). A héber vonatkozások kiderítésében segítségemre volt dr. *Frenkel* szegedi rabbi. V. ö. *Chajjim I. D. Asulai: Sém hag-Gedolim* I: 9 d.; *Jellinek, Bet ha-Midras*, 1877, VI. 37; *The Jewish Encyclopedia* VI. p. 36—37; *Ocar Jiszrael* 1909. Vol. III. p. 261 s köv.; *O. Wiener: Böhmische Sagen* (1918); *Ch. Bloch: Der Prager Golem* (1919); *Held: Vom Golem u. Sem (Das Reich* I. 334 ll; 515 ll.): ; *K. Müller; Die Golemsage (Mitteilungen der Schles. Gesellsch. f. Volkskunde XX*: 1 ll.); *M. J. bin Gorion: Der Born Judas* V. 1922: 179 ll.; 310 l.). *Turóczi-Trostler.*

Goleniscsev-Kutuzov, *Árszenij Árkádjevics* gróf, orosz költő, *1848. †1911. Puskin utánzó. Költeményei melodikus formájukkal s nemes tartalmukkal tűnnek ki. Néhány verse minden chrestomathiában benne van, pl. *Lezajlottak a tavaszi vizek*; *A kék, tiszta égről álmodtam*; stb. Összes költeményei három kötetre rúgnak.

Golicyn, *Dmitrij Petrovics* herceg, orosz író, *1860. Regényeit *Muravlin* néven adta ki. A harcias nacionálizmus híve. A régi nemesség hanyatlása legkedvesebb témája. Művei csekély értékűek. Magyarul megjelent: *Lydia*, 1895; *A két Mogilov*. Ford. Sz. E. 1895; *A rubel*, 1919.

Goll, *Ivan*, *1891., német expresszionista költő. A legjobban győzi pátosszal azok között a hitbuzgók között, akik ma a méltó agában megalázott, megbántott, de a békevágyban, eszmei tisztaságban újjászülető európai emberért harcolnak a költészet eszközeivel. Összegyűjtött versei *Der Eiffelturm* c. jelentek meg 1924. Megemlítjük essay-it (*Die drei guten Geister Frankreichs*, 1919) s antológiáját (*Le coeur de l'ennemi)*, amelyben tizennégy új német költőt szólaltat meg franciául.

Goltz, *Bogumil*, *1801. †1870., német író. Írt útleírást és társadalmi rajzot (*Typen der Gesellschaft)*, legmaradandóbb műve azonban a *Buch der Kindheit*, a legszebb német ifjúsági munkák egyike, egy gyermekkor kedves, üde rajza.

Gombocz *Endre*, botanikus, a Természettudományi Társulat főtitkára, *1882. Florisztikai és növényföldrajzi könyvei: *Sopron vármegye növényföldrajza és flórája* (1906), *A Populus nem monografiája* (1908), *A pesti egyetemi botanikus kert és tanszék története* (1914). Legújabb könyve: *Rendszeres növénytan* (1925), több kötetben.

G. *Zoltán*, magyar nyelvész, *1877., előbb kolozsvári, 1921 óta budapesti egyetemi tanár. A magyar és a finnugor összehasonlító nyelvtudomány terén működik; különösen hangtani kérdésekkel és a magyar nyelv török elemeinek kimutatásával foglalkozik, a *Magyar Etimológiai Szótár* és a *Magyar Nyelv* c. folyóirat egyik szerkesztője. Főbb művei: *A jelenkori nyelvészet alapelvei* (1898.), *Die bulgarisch—türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* (1912), *Nyelvtörténeti módszertan* (1922), *A magyar történeti nyelvtan vázlata*, *Jelentéstan* (1926). *Balassa.*

Gombos *Ferenc Albin*, *1873., középiskolai tanár. 1901. megindította a *Középkori krónikások* c. történelmi kútfő-sorozatot, 1912. rövid időre átvette a *Századok* szerkesztését. Fontosabb művei: *Az 1437. évi parasztlázadás története*, *Freisingi Ottó krónikája*. Számos ifjúsági könyvet is írt. (*Idegen világrészekből*, *A Robinsonok királya*.)

G. *Imre*, *1791. †1840. Színműveket írt és fordított. Később magas tisztségeket töltött be és írói tevékenységét abbahagyta. 1817. tűnt fel *Az esküvés* c. romantikus végzetdrámájával.

Gombosi *Ottó*, zenetörténész, *1902. Írásai: *Jakob Obrecht*, 1925; zenetörténeti cikkek a Világban és a Zenében.

Gomez de la Serna, *Ramon*, spanyol regényíró, essayista és lirikus. 1907 körül tűnt fel az irodalomban és húsz év alatt egész könyvtárra valót írt össze. Regényeit és novelláit makabreszk bőbeszédűség, egészen különös humor és a fantázia nyugtalan csapongása jellemzi. Ő a megteremtője az úgynevezett *gregueriának*, ami rövid, tömörre fogott leíró költemény, sokszor nem egyéb, mint kibővített metafora. Vannak könyvei, amelyek ilyen, egy témakörbe tartozó greguerïák gyűjteményei. Ilyen például a *Keblek* című rendkívül költői és megragadó kötete. *El Doctor inverosimil*-ben viszont regénnyé csoportosítja a gregueriákat. Vannak azonban egységes történetté komponált regényei is, mint *La viuda blanca y negra* (A fehér és fekete özvegy); *El Chalet des las Rosas* (A rózsák kastélya); *El incongruente* és *El secreto de Acueducto.*

Goncourt (ejtsd: gónkúr), *Edmond*,

*1822. †1896. ; *Jules* *1830. †1870., francia író-testvérek, akikről külön-külön beszélni nem lehet. Bár Jules, a fiatalabb, 20 évvel előbb halt meg, mégis elválaszthatatlanok, mert minden jelentősebb munkájukat együtt kezdték és fejezték be, vagy legalább a tervét együtt alkották meg. Irodalmi működésük nagyon sokoldalú (zsurnalisztika, essay, történetírás, dráma, regény). Chef d'oeuvrejük a *Journal*, amely, akárcsak regényeik, szintén koruk erkölcstörténete és egyben őszinte, meghitt vallomás életükről és munkásságukról. Egészen újszerűt adtak a történetírásban is, mikor itt is elsősorban művészek maradtak. Kedvenc studiumuk a XVIII. sz., amelynek pittoreszk nőalakjait galvanizálták nagy szeretettel új életre *(La femme au XVIII-e siècle)*. A művészetet, főleg a pikturát nagyon szerették, tanuság erre *Manette Salomon* c. regényük, valamint az a néhány művészbiográfia, melyben *Gavarni*, *Utamaro* és *Hokusai* művészetét ismertették. A japán metszetek mestereit ők népszerűsítették Franciaországban. De igazán a regény terén voltak forradalmárok. Ők a »hamis regénnyel« szemben az »igaz regényt« akarták megírni és így a naturalizmus megalapítóivá lettek. Elméleti és vitatkozó írásaikat Edmond egész kötetben adta ki *(Préfaces et Manifestes littéraires)*. Állítása szerint tőle származik a *document humain*-ek gyűjtésének jelszava. Ők csakugyan a természet után dolgoztak és szinte beteges éleslátású megfigyelők voltak. Regénytémájukat szívesen vették az író- és művészvilágból, amelyet jól ismertek *(Charles Demailly*, egy író története, egész sereg portréval). Mesteri tanulmány a *Madame Gervaisais*, amelynek tárgya: a vallási rajongás elhatalmasodása egy közömbös asszony lelkén. Egy hisztérikus, férfi-éhes szolgáló történetét írják meg a *Germinie Lacerteux*-ben, a *Soeur Philomène* a kórházak életéből ad hűségesen megfigyelt képeket. Legnépszerűbb regényük a *Renée Mauperin*, amely nagy sikerét a modern polgári ifjúság bátor jellemzésének s meséje drámai bonyodalmának köszönhette.

Stílusuk egyéni, gazdag, ideges, sokszor kissé bizarr módon igyekszik folyton artisztikus lenni. A pillanatnyi impressziót akarták olyan tökéletesen kifejezni, hogy az olvasó ugyanazoknak az impresszióknak hatása alá kerüljön. Ezer és ezer apró eszközzel törekedtek erre a célra: tudományos műszó, festői kifejezés, a szórend felforgatása, melléknév a főnév helyén stb. Sajátságos volt együttdolgozásuk módszere is. Közösen megbeszéltek minden lapot, aztán külön-külön leírták, összeolvasták, meghánytak-vetettek minden mondatot, minden szót.

Az egyedül maradt Edmond stílusa még különösebb, a francia fülnek még idegenszerűbb volt, új szóalkotásaival, ritka jelzőivel és vakmerő szórendjével. Tudatosan folytatta az irodalmi nyelv felszabadítását az akadémiai szótár nyűge alól. Edmond egyedül írt regényei közül a *Frères Zemganno* a két művésztestvér viszonyát világítja meg; *La Faustin* a művész örök tragédiája, egy színésznő személyében ábrázolva, aki az élet legnehezebb pillanatában sem tud megfeledkezni arról, hogy megfigyeléseket gyűjtsön; a *Chérie* idejében Edmond már megcsömörlött a naturalizmus örökös, primitiv szegényember rajzaitól, előkelő társaságot ír le s ugyanakkor azt hangoztatja, hogy a jövő regényének nem lesz meséje: csak az elemzés lesz fontos benne.

A G. testvérek többször próbálkoztak a szinpadon is *(La Patrie en danger, Henriette Maréchal* s még több szinpadra tett regény) — a naturalizmust, a *»beszélt* irodalmi nyelvet« akarták bevinni a színházba. Sikerük ezen a téren nem volt. Tömegsikereket általában nem arattak, de tekintélyük a francia irodalomban igen jelentékeny. A róluk elnevezett akadémia a friss és modern szellemet képviselte a megcsontosodott *Académie française*-zel szemben, s a G. díj jóideig a legkomolyabb és irodalmilag legértékesebb regénydíj volt Franciaországban. — Irod.: *Sainte-Beuve: Nouveaux Lundis* IV., X., *Gautier: Portraits ciporains* (1874), *Zola: Romanciers naturalistes*, *Bourget: Nouveaux essais de psych. contemp.*, *Faguet: Propos littér.* III., *Hennequin: Études de crit. scientifique* (1890), *Ambrus Z.*: bev. tanulmánya *Demailly Károly*-hoz (Klassz. Rt.), *Benedek M.*: *A francia regény a XIX. században*, 67—74. l. — Magyarul: *Demailly K.*, *Faustin Julia*, *Mauperin Renée* (Klassz. Rt.), *A Zemganno-fivérek*, *A nő a XVIII. században.* *Kállay.*

Goncsárov, *Iván Alekszándrovics*, orosz író, *1812. Szimbirszkben, †1891. Sz.-Péterváron. 1831. a moszkvai egyetemen tanult, 1832. már hivatalnokoskodott s közben írogatott. 1852. nagy tengeri utazást tett, melyet a *Fregat Pallada* (1857) c. művében írt le. 1873. nyugalomba vonult s úgyszólván semmit sem dolgozott haláláig.

Első műve *A szerencsés véletlen* (1839) csak 1920. jelent meg először nyomtatásban s azért eddig *A közönséges történetet* (1847.) tartották első munkájának. Főműve az *Oblomov* (1858.), mely az objektív leírás mintájául szolgálhat. Önmagáról s a családjáról ír benne, mégis megőrzi teljes pártatlanságát. A regény az oblomovizmust (l. ott) pellengérezi ki, vagyis azt a lustaságot, mely nemcsak a munkára, de még az élet örömeinek az élvezésére is képtelenné tesz. A típust oly általánosan írja le, hogy bárkire vonatkozhat, aki a mások munkájából él és önmaga minden cselekvésre képtelen. Következő regénye *Az örvény* (Obryv, 1868.) pár gyönyörű részletétől eltekintve, nem sikerült. G.-nak az volt a legnagyobb hibája, hogy elkésett a munkáival, mert tíz évig dolgozott egy-egy regényén s az a szellemi áramlat, amelyet megfigyelt s meg akart örökíteni, akkor már nem uralkodott többé. Ezért haragudott Turgenyevre, mert az mindig idejében jelentette meg

ugyanarról a témáról szóló művelt s plágiummal vádolta meg. G. igen érzékeny volt. Beszélt irodalmi terveiről s ha egy másik író hasonló témáról írt, azt rögtön vádolta. Kétségtelen, hogy nagy művész s Oblomovja a világirodalom egyik legjobb alkotása. Magyarul megjelent: *Oblomov. F. Szabó E.* 1906. *Bonkáló.*

Gonda *Béla*, *1851. Miniszteri tanácsos. Számos gazdasági és vízszabályozási tanulmányt írt. Önálló kötetben adta ki a *Vaskapu* szabályozásának történetét. Megalapította az *Adria-egyesületet*. Az egyesület kiadásában számos történeti, földrajzi és gazdasági mű jelent meg. G. teremtette meg a *Bethlen-könyvtárt* is; ebben a sorozatban prot. írók és tudósok életrajzai jelentek meg.

G. *József*, *1877. †1913., író és ujságíró, *A Jövendő* c. folyóirat szerkesztője volt. Főművei: *Hangulatok, Loreley, Új oltár, uj istenek* (novellák), *Wanda* (dráma), *Semper idem* (szociológiai tanulmányok).

Gondán *Felicián*, *1883., író, ciszterclta tanár. Főművei: *Irodalomtörténeti összefoglalások*, továbbá Kisfaludy mondáiról és Kinizsiné Magyar Benigna imádságos könyvéről szóló tanulmányai.

Gondinet (ejtsd: góndine), *Edmund*, *1828. †1888. A maga idejében népszerű francia bohózat- és operaszövegíró. Több darabja magyarul is megjelent.

Gondol *Dániel*, *1815. †1891. Hosszabb ideig a pénzügyminiszterium szolgálatában állott. Számos szépirodalmi művet fordított. Írt költeményeket, esztétikai és kritikai tanulmányokat.

Gondolat. Az aforizmához, szentenciához, maximához (l. ezeket) hasonló, töredékes megnyilatkozása egy kialakulóban levő bölcseleti rendszernek. A föntebb felsorolt kifejező formáktól annyiban különbözik, hogy kevésbé kijelentésszerű, kevésbé lép fel a szabály igényeivel, s igen sokszor megmutatja azt a logikai utat is, amelyen a G. szerzője haladt. Nevezetes G.-gyüjtemények: *Marcus Aurelius* császár és *Pascal* G.-i. Az utóbbiak egy tervezett nagy mű töredékei, amelyeket a szerző halála után állítottak össze.

Gondolati költészet. A belvilági költészetnek két főcsoportja van: érzelmi és G. Ez utóbbiban az érzelmi rész mellett előtérbe lép a gondolati elem. Az idetartozó műfajokban (tanító költemény, szatira, epigramma) sok az elmélkedés, a reflexió.

Gondolatritmus. Az ősköltészetben még nem ismerték a rímet. A költői formát a prózától az választotta el, hogy a gondolatok a költőnél megismétlődtek. Ugyanannak a gondolatnak más-más formában való megismétlése a G.-nak ősi alakja. Ma ezt párhuzamos G.-nak nevezzük. Gyakran előfordul az Ótestamentumban is. Pl.:

Egek, halljátok meg beszédemet,
S halld meg, ó föld, szájam szózatát.

Van ellentétes G. is:

Akit éjjel raktak: az nappal leomlott;
Akit nappal raktak: az éjjel leomlott.
(Kőmíves Kelemen.)

Végül a harmadik fajtát összerakónak hívjuk:

Első raj méhemnek gyönge lépecskéje,
Gyönge lépecskének sárguló viasza,
Sárga viaszának földönfutó füstje,
Földönfutó füstje, mennybeható lángja...
(Julia szép leány.) *Lengyel.*

Góngora *(Don Luis de), y Argote*, spanyol költő, *1561. Jogot végzett, de csak a költészettel foglalkozott. 45 éves korában pappá lett és a córdobai székesegyház jövedelméből kapott fizetést, később III. Fülöp udvari káplánja címét szerezték meg neki és így Madridba került. Itt valami agybetegségben elvesztette emlékezőtehetségét, visszament szülővárosába; †1627. G. a könnyed és tréfás költészetben első mestere a spanyol irodalomnak; *Romances* és *Letrillas* (Dalocskák) címen összegyűjtött kis költeményeiben és epigrammáiban az ötletességnek, a humornak és jókedvnek olyan üde emlékeit adta, hogy írói érdemeit el kell ismernie az utókornak, jóllehet a spanyol nemzeti irodalom hanyatlása is ép az ő működéséhez fűződik. G. nem érte be az egyszerű irodalmi sikerrel; olasz ízlésben írt szonettjeinek és canzonéinek zenei harmóniája mögött már kacérkodni kezdett egy új stílussal, amelyre mindenekelőtt hamis írói ambiciója és mesteri verstechnikai készsége csábította, de a közönség műízlésében is már régen ott derengett: a finomkodók (cultos), kedvence, a *cultizmus (culteranizmus)*, amelyet G.-ról, minthogy ő adta ennek az iránynak a végleges formáját, legfémjelzettebb mintáit: *gongorizmus* néven ismer az irodalomtörténet. Egész Európában divathóbort volt az ízlésnek az a betegsége, amely művészi élvezetét affektáltan kereste, cifra formákba burkolódzó, meglepő, szellemeskedő fordulatokkal csillogó kifejezésekben élte ki. Az Opitz után következő német költői körök, a francia *précieuse*-ök, az angol *euphuisták*, az olasz *secessisták* mind ezzel a barok-korral adóztak a renaissance utáni korszak szellemi kimerültségének, és nehéz eldönteni, melyik nemzeté az elsőség. Valószínű, hogy a francia XVII. sz. az ő *précieux* stílusát ép úgy köszönheti G.-nak, mint az olaszoknak, mert a G. koturnusos, dagályos előkelősége nagyon eleven volt még azokban a későbbi spanyol drámaírókban, akik Corneille-ék Múzsáját olyan bőkezűen kisegítették. *Honti.*

Gongorizmus. Képekkel túltömött, dagályos stílus. A szó *Góngora*, spanyol költő (l. ott) nevéből származik.

Gonzaga, *Thomas Antonio*, braziliai költő, *1744. †1809., verskötete *Lyras*, főképen a régi *serranilhas* (hegyi dalok) felújítása miatt értékes.

Gonzalés, *Emmanuel*, *1815. †1887., francia regényíró. Sikamlós, kalandos regényei alacsonyabb színvonalú lapok állandó tárcatöltelékei voltak. Néhány izgalmas kalandregényét, amelyek közül nem egynek történeti háttere volt, magyarra is lefordították.

Gopcsa *László*, *1865. A kultuszminisztériumban teljesített szolgálatot. Az örmény nyelvvel és irodalommal foglalkozott. Megírta a Gyorsírás történetét és egy kisebb tanulmányt Gárdonyi Gézáról.

Gordon, *Adam Lindsay*, ausztráliai angol költő, *1833. †1870. Műveinek tárgyát nem a környező életből, hanem középkori és angol tárgyakból merítette. Balladáin kívül legjobb műve *Ashtaroth*. Pátosz és melankólia jellemzi.

Gordon, *Jehuda Löb*, orosz héber költő, *1832. Vilnában, †1891. Pétervárott, előharcosa az orosz-zsidó felvilágosodásnak. 1884. adták ki barátai összegyűjtött verseit *Kol Siré G.* (G. összes költeményei) címen. Költészete felöleli a lírát és az epikát egyaránt. Legszebb lírai verseit az 1881-iki orosz zsidó mészárlások után írta. Epikai versei romantikusak, mint első műve, Dávid és Michil szerelmének története. Igen nagy hatást tettek szatirikus elbeszélő költeményei, melyekben az Írás betűihez ragaszkodó rabbinizmust gúnyolja. Számos versét magyarra fordította *Palai* József (Héber költők II. Bp. 1912). *Weisz.*

Gorgias, leontinoi-i (szicíliai) görög rétor és szofista (kb. 483—375), a görög műpróza megteremtője. Híres beszédeiből csak töredékek maradtak ránk ; ellenben teljesen megmaradt két, persze némileg kétséges eredetű szofisztikus beszéde : *Helenes enkomion* (H. dicsérete) és *Palamedes.* Fő ereje a megvesztegető külső forma, a metaforák és bizonyos alakzatok (az antitézisek és isokolonok : Gorgieia schemata) bőséges használata, valamint a dialektika, már ahogyan ő értette : az önkényes igenlésnek és tagadásnak, a tárgy ismeretétől független rábeszélésnek művészete. — Maradványait kiadta *Blass* Antiphon-kiadásában, töredékeit (életével és tanával) *Diels*, Fragm. d. Vorsokr. II. — V. ö. *Christ : Gesch. d. gr. Lit.* I.; *Wellmann:* Pauly-Wissowa Realenc. VII. 1597—98; *Blasz:* Att. Bereds. I. ; *Süsz: Ethos*; H. *Gomperz: Sophistik u. Rhetorik* (1912).

G., athéni rétor, az »ázsiai« szónoklat képviselője, a fiatal M. Cicero tanítója. Egy 4 könyvből álló rétorikai művet írt, amelyet Rutilius Lupus latinra fordított. — *Christ : Gesch. d. gr. Lit* II. 1. ; *Meinecke :* Pauly-Wissowa Realenc. VII. 1601.

Goriot (ejtsd : gorio). A polgári Lear király tragikus alakja *Balzac*-nál *(Père G.)*

Gorjkij, *Mákszim*, családi nevén *Álekszej Mákszimovics Pjeskov*, orosz író, *1869. márc. 26. (14.) Nizsnij-Novgorodban. Korán árvaságra jutott s rokonai előbb egy cipészhez, majd egy szentképfestőhöz adták be. Innen egy volgai hajó szakácsához került, aki felköltötte benne az érdeklődést az irodalom s a tudomány iránt. G. csak öt hónapig járt iskolába, de olvasni megtanult s most a szakács vezetése alatt tovább képezte magát. Mikor 16 éves korában a hajót elhagyta, különféle foglalkozással próbálkozott meg. Perecesinas, péklegény, kvászárus, favágó, vasuti őr, hajóvontató (burlák), halász, zsákhordó, kikötőmunkás volt egymásután. Valódi csavargóéletet folytatott s a *volt emberek* közt töltötte napjait. Egyik mezítlábas barátja, egy volt egyetemi hallgató rávette, hogy írja le élményeit. Így született meg első elbeszélése, a *Csudra Mákár* (1891.), amely Gorjkij Mákszim, vagyis Keserű Mákszim név alatt jelent meg. 1896. már a *Ruszkoje Bogatsztvo* c. tekintélyes folyóirat munkatársa s Oroszország legünnepeltebb írója volt. Nem művészetével, hanem optimista hitével hódította meg a közönséget, amely a despotizmus korában közel volt a kétségbeeséshez s ezért kapva-kapott G. művei után, mert azok hősei minden korláton túltették magukat s példát adtak arra, hogyan kell cselekedni. Természetesen az is tetszett, hogy nemcsak a hősök csavargók, de a szerző is azok sorából került ki. Eleinte gyönyörű elbeszéléseket írt, de azután 1898. kezdve hanyatlani kezdett. A marxistákhoz csatlakozott s a propagandista megölte benne a művészt. Utolsó sikerét a *Menedékhely* (A fenéken, Na dnje, 1903.) c. drámájával aratta, azután nem tudott többé remekművet alkotni. Egyik vezére volt az 1904—905. évi forradalmi mozgalmaknak, amiért menekülni volt kénytelen s csak 1914. térhetett vissza hazájába. Az 1917. forradalom lezajlása után szomorúan tapasztalta, hogy a mezítlábasokba vetett hite hiú álom volt, mert amint a saját életüket elpusztították, úgy másokra is csak pusztulást hoznak. Rombolás és nem alkotás az elemük. A bolsevizmus uralomra jutása után minden erejével s tudásával rajta volt, hogy nemzete kultúráját megmentse. Míg a forradalom előtt írt műveiben állandóan gúnyolta a tudomány és irodalom képviselőit, most megváltoztatta felfogását s nyíltan kijelentette, hogy a kultúrát többre becsüli a forradalomnál. Hogy Oroszországban nem halt meg a szellemi élet, nagyrészt az ő érdeme. Írói tehetsége is újból föllángolt, mint azt *Egyetemeim* és *Visszaemlékezéseim* c. munkái bizonyítják. 1923. gyógykezelés céljából külföldre utazott.

G.-nak csak mint a kilencvenes évek írójának van jelentősége az orosz irodalomban, mert felrázta a kétkedőket, felbátorította a csüggedőket s kimondta, amit mások nem mertek kimondani. Autodidakta s az ezzel járó összes hibák megvannak benne. Folyton okoskodik, bölcselkedik s hősei is aranymondásokkal fűszerezik beszédeiket. Kétségtelen, hogy nagy tehetség és őserő van benne, de ezt sokszor megöli a tudákosság és az érdekesség hajhászása. Olyan igazságokat is újaknak hirdet, amelyeket mások már rég felfedeztek előtte. Csaknem minden műve le van fordítva magyarra s a *Menedékhely*-et (Éjjeli m.) országszerte játszották. *Bonkáló.*

Gorka *Sándor*, zoológus, a pécsi egyetemen az orvosi biológia tanára, *1878. 1906—1925. szerkesztette a Természettudományi Közlönyt. Itt és önállóan megjelent morfologiai és élettani tanulmányain

kívül megírta a Műveltség Könyvtárának Az élők világa kötetében *Az állatok szervezete, élete, fejlődése és származása* c. részt (1908). Átdolgozta és kiegészítette *Göldi* A. Emil könyvét : *A rovarok szerepe a betegségek előidézésében és terjesztésében*(1925).

Gorodeckij, *Szergej,* orosz költő, *1884., költeményeket és novellákat ír. A *Jár* c. első verskötetével vonta magára a figyelmet. Ebben kiváló formaművésznek bizonyult s a szelleme is népies volt, ettől kezdve azonban a hanyatlás jelei észlelhetők művészetében, mint azt a *Sarló* (Szerp) c. kötete mutatja. Legújabb verseiben bolsevista eszméket hirdet s ezeknek a propagandaverseknek nincs semmi művészi értékük. Novellái szépek, de csaknem mind perverzek. *Bonkáló.*

Gorostiza, *Manuel Edoardo de,* spanyol drámaíró, *1789. †1851. Munkássága átmenetet jelez a francia klasszicizmus utánzásából a francia romantikusokon fejlődött iskolához. Francia nyelvű rémdrámája Párizsban sikert aratott ; legjobb darabja az érdekes meséjű, elevenen dialogizált *Conjuración de Venecia* (Velencei összeesküvés).

Gorove *István,* *1819. †1881. A szabadságharc idején képviselő, a kiegyezés után miniszter. *Nyugat és nemzetiség* c. politikai műve nagy feltűnést keltett.

G. *László,* író, *1780. †1839. Drámákat, erkölcstani munkát és tört. tanulmányokat írt. Ő vetette meg alapját a M. Tud. Akadémia G.-díjának.

Gorun, *Jon,* írói neve az erdélyi születésű *Hodos* Jon Alexandra román elbeszélőnek. Neje, a hasonlóképen erdélyi születésű *Hodos* Constanţa *1863. szintén író, több regény, novella, dráma stb. szerzője.

Gosse (ejtsd : gasz), *Edmund,* angol irodalomtörténetíró, *1849. Nagyszámú műveivel az angol irodalom minden korszakára nézve úttörő volt. Ujabb munkái : *Swinburne* és *Some Diversions of a Man of Letters.*

Gothard *Jenő,* *1857. †1909., magyar asztrofizikus. Több tudományos és népszerű asztrofizikai közlemény szerzője.

Gót irodalom. A gótok a velük rokon vandálokkal, gepidákkal, burgundokkal, herulokkal, rugiakkal, alánokkal stb. együtt a germánság keleti csoportjához tartoznak s két ágra oszlanak : egy nyugatira, meg egy keletire. Tehetségben, történetének mozgalmasságában egy germán törzs sem mérkőzhetik e népcsoporttal, de tragikus sorsban sincs hozzá fogható. A népvándorlás sodra veti felszínre. Vándorútjai során (a Kr. u. II. sz. óta) megfordul a germán világ minden részében, eljut a Fekete-tengerig, Olasz- és Görögországba, a pirenei félszigetre, Afrikába stb., mindenütt megveti a lábát, hogy aztán szinte teljesen nyoma vesszen. A burgundok wormsi királysága a húnoknak esik áldozatul (437). A vandálok Geiserich alapította (429) afrikai birodalmát Bizánc semmisíti meg (533, 534). A keleti gótok itáliai királysága csak huszonkilenc évvel éli túl alapítójának, leghatalmasabb uralkodójának, Nagy Theodorichnak halálát (526). Ami egyéb töredék marad belőlük, az felszívódik más germán törzsekbe, beleolvad a románságba. Az általános pusztulást nem kerülik el csak a nyugati gótok, akik Délfranciaországban, Spanyolországban uralkodnak az arab invázió időpontjáig (711), de teljesen románizálódnak s így elvesznek a germánság számára. Sorsukat a spanyol költészet stilizálja. A krimi gótok kis töredéke a XVI. századig tengeti életét. (Szókincsüket a németalföldi Busbeck feljegyzéseiből ismerjük. V. ö. *Loewe: Die Reste der Germanen am schwarzen Meere,* 1896). — A gót nép szellemi életéről csak egy-két reflexéből, latin nyelvű történeti forrásokból alkothatunk tökéletlen képet magunknak. Az antik keresztény elemek recipiálása minden bizonnyal olyan centrális, átalakító szerepet játszhatott benne, mint a többi germán törzsében. Költészetét is úgy kell rekonstruálni vagy restaurálni hasonló forrásokból, gyér nyomokból s következtetések útján. Az kétségtelen, hogy a népvándorlás gót vonatkozású nagy eseményeinek költői-mondai stilizálása már a gót nép körében megy végbe. Az arisztokratikus-harcias környezetben gyökerező gót költészet teremti meg azt az epikai hősdaltípust, amely örökségül marad az angolszászra, ófelnémetre, északi germánságra. E költészet emlékeit nem jegyezték föl s így el kellett kallódniok. A mondai hagyomány leggazdagabb forrása *Cassiodorus* (†583) gót története is elveszett s *Jordanes* kivonata *(De origine actibusque Getarum.* 551. Kiadta : *Th. Mommsen: Monumenta Germaniae historica,* 1882 ; németre ford.: *W. Martens,* 1884 ; magyarra *Bokor* János 1904) csak részben pótolja ezt a veszteséget. A hősdalok tartalmául szolgáló mondai anyag azonban tovább él s különböző, részben még ki nem derített útakon a többi germán törzshöz szivárog. Angolszász nyelvterületen, a skandináv félszigeten, Németországban nyomon követhetni kései életét. Az ó-angol *Widsid*-dal (kiadta: R. W. Chambers, 1912) célzásai a gót mondák széleskörű ismeretére vallanak. A XIII. sz.-i északi *Hervararsaga* egyik hősdala a gótok meg a húnok csatájáról, az ófn. *Hildebrand*-dal tartalmában, formájában gót eredetű. Nagy Theodorich *(Berni Detre,* l. o.) Siegfried mellett, sőt az ő rovására a német hősmonda legnépszerűbb alakja, s a középfelnémet *Dietrich*-eposzok egyikének-másikának kétségkívül régi gót epikai dalok alkotják a magvát.

Az írásban is megrögzített irodalomnak egyetlen ránk maradt emléke : *Wulfila* (gör. Ουλφιλας vagy Ουρφιλας = Wölflein, Kis farkas) bibliafordítása, a nyugati gótság köréből került ki. — W. keresztény (arianus) családból származik (*311. †382 vagy 383). 341 óta a Dunától északra lakó nyugati gótok püspöke. A pogány Athanerich király üldözése elől népének keresztény részével átkél a Dunán s Moesiában, Nicopolis táján telepedik le vele. Itt él és

működik haláláig. A források tanúsága szerint latin, görög, gót nyelven ír és prédikál. De csak főműve, bibliafordítása maradt ránk, ez sem teljesen. Töredékeit a következő kéziratok őrzik: 1. *Codex argenteus.* (Első lelőhelye Werder a. d. Ruhr, később Prágába, onnan Stockholmba, majd Hollandiába kerül. Ma az upsalai egyetemi könyvtárban. Eredetileg 330, ma mindössze 187 ezüst és aranybetűs bíbor pergamenlevélből áll. Tartalma: Máté, János, Lukács, Márk evangéliuma. Első kiadója: *Franciscus Junius*, 1665). 2. *Codex Carolinus* (Wolfenbüttel, 4 levél, Pál levele a Rómabeliekhez). 3. *Codices Ambrosiani* (Milano, *Cod. A.*, *B.*: Pál leveleinek; *Cod C.*: Máté evagéliumának, *Cod. D.*: Nehemia könyvének töredékei). 4. *Codex Taurinensis* (Turin, 4 levél. Pál két levelének töredékei). A giesseni töredékről l. *P. Glaue u. K. Helm: Das gotisch-lateinische Bibelfragment der Univ. Bibliothek Giessen* (1910). — E kéziratok kivétel nélkül Olaszországból, tehát a keleti gótság köréből, keleti gót másolók kezéből származnak, ami nyelvi alakjukon is nyomot hagyott. — W. lefordította az egész bibliát. Az Ó-testamentum fordításánál a *Septuagintá*nak egyik ismeretlen recenziója volt előtte, de szemmel tartotta az *Italát* is, az Ujtestamentumnál pedig egy, szintén ismeretlen latin olvasatokkal vegyes görög szövegre támaszkodott. Fordításának megrögzítésére a rúnák s a görög betűk kombinációjából teremtett magának írást. Bibliája a germánság legrégibb irodalmi emléke. Távlattévedés mint műalkotást a Luther munkája mellé állítani, de történeti funkciójában bátran hozzámérhető. Csak fordítás, de épen az a mód, ahogyan majd szabadon fordít, majd szolgai hűséggel ragaszkodik az előtte levő szöveghez, a maga természetes gondolatmenetét alárendeli az idegennek, ahogy mozgósítja a maga szókincsét, egész küzködése egy-két bepillantást enged abba az antik-germán keverék kultúrába, amelyben mindenestül gyökerezik. Ebbe a légkörbe vezet, de nem W.-tól való János evangéliumának magyarázata, az ú. n. *Shleirins* (így nevezte első kiadója, Massmann). — Ami egyéb gót emlék vagy nyom maradt ránk: — két adásvételi szerződés, a *Cod. Ambros. A.* naptártöredéke, egy IX. századi *salzburg—bécsi* kézirat, latin szövegek gót szavai, az *Anthologia latina* (ed. Riese Nr. 285) egyik epigrammájának gót mondata: kivétel nélkül inkább nyelv-, mint szellemtörténeti értékű. — V. ö. 1. *W. Streitberg: Gesch. der got. Literatur* (Paul, Grundriss II. 1. 2 kiad. 1901); *E. Mogk: Die älteste Wanderung der dt. Heldensage nach dem Norden (Festschr. f. R. Hildebrand*, 1894). *H. de Boor: Die nord. und ndt. Hildebrandsage* (Zschr. f. d. Ph., XLIX. 1923, L. 1924), u. a. *Reallexikon f. d. Lit.-gesch.-te* (I. 456). 2. *F. Vogt: Wulfila (ADB.* Bd. 44. 1898: 270); *H. Leuthold: Ulfila (Paul, Braune, Beiträge* XXXIX, 1915: 376); *F. Kaufmann: Beiträge zur Quellenkritik der got. Bibelübersetzung* (Zschr. f. d. Phil. XXIX—XXX; XLIII. 1911), u. a. *Der Stil der got. Bibel* (u. o. XLVIII. 1920; XLIX. 1921). 3. *W. Braune: Got. Grammatik* (9. kiad. 1920); *E. Bernhardt: Vulfila* (1884); *Stamm—Heyne—Wrede: Ulfilas* (12. kiad. 1913); *W. Streitberg: Die gotische Bibel* (5. és 6. kiad. 1921); *S. Feist: Etymologisches Wörterbuch der got. Sprache* (2. kiad. 1923); *K. Burdach: Die nationale Aneignung der Bibel* (1924).

Turóczi-Trostler.

Gotter, *Friedrich Wilhelm*, *1746. †1797., német író, az ú. n. göttingeni kör *(Hainbund)* tagja, a kör *Musenalmanach*-jának egyik kiadója. Goethe-vel is jó barátságban volt s nevét épen Goethehez írt humoros költői episztolája őrzi.

Gottfried von Neifen, XII. sz. első fele, német minnesänger: formája stilizált, de a Minnesang fiktív szerelmét túlbajtottan nyers tartalom váltja fel. Kiadta M. *Haupt* (1851). v. ö. C. M. de *Jong, G. von N.* (s. a. Amsterdam).

G. von Strassburg, *1210 után, középfelnémet epikus. Életéről nem sokat tudunk s ez is merő feltevés. Annyi bizonyos, hogy teológiai műveltsége van s jobban tud franciául legtöbb költőtársánál. *Tristan*-eposzában (1210 körül, újra kiadta W. *Golther* 1888, K. *Marold* 1906; R. *Bechstein* 4. kiad. 1923. Uj felnémetre ford. W. *Hertz*, új kiad. 1923) feldolgozza a középkor leghíresebb szerelmi történetét. Ismeri Eilhart von *Oberge* versét, mely elsőnek viszi be a tárgyat a német irodalomba. De főforrása Thomas anglonorman *Tristan*ja (XII. sz. vége), aki kifejti a tárgyat eredeti nyersességéből s akinél G. már készen találja a szerelem kozmikus értelmezését. G. új erkölcstant diktál: a szerelmétől eltelt férfi és nő elől elhárul minden erkölcsi akadály, szenvedélyük feloldja őket az eskü szentsége alól, törvényesíti törvénytelen nászukat, lopott ölelésüket, igazol cselt, hazugságot, álarcos alakoskodást. Tristan szüleinek, ifjúságának története, harca Morolttal, viadala a sárkánnyal, csak háttér, csak előkészület a Minne fogadtatására. Attól a pillanattól kezdve, hogy a varázsital egymás karjába kergeti Tristant és Isoldet, nincs más úr a szerelmen kívül. Hiába száműzi Marke király a szerelmeseket, hiába bocsát meg nekik, hozza vissza őket, minden marad a régiben. Tristan végül is menekülni kénytelen s Arundelbe kerül. Ezen a ponton megszakad a költemény ... G. tárgyi és gondolati képzelete nem nagy. Híven követi Thomast, de kimélyíti, átérzelmesíti, pszichologizálja elbeszélését, bővít, rövidít rajta, modernizálja a hátterét. Nyelvi képzelete csak a megkötöttségen belül érvényesül. Tristan és Isolde szenvedélye ugyan mértéke az életnek, de nem társadalomfeletti, hanem csak egyénfeletti erő. Az erkölcsi világkép strukturáján sem változtat, csak a becsület fogalmával cserél helyet és szerepet benne. A varázsital is csak azokat egyesíti, akiket egymásnak szánt az élettörvényük. A szerelem delejes erőként

vonzza magához a Minne műnyelvének minden felhasználható elemét, kiaknázza a képek, jelző, rím és ritmus hatását. — G. töredékes művét folytatta, befejezte Ulrich von Türheim, Heinr. von Freiberg. — A tárgy maga tovább élt a XVII. századig (Hans Sachs, 1553), főként a népkönyv révén (1484), majd hosszú tengődés után a romantikában kelt új életre (K. *Immermann*, 1840; újabb feldolgozói: E. *Roeber*, 1854; A. *Follen*, 1857; R. *Wagner*, 1859; Jos. von *Weilen*, 1860; L. *Schneegans*, 1865; E. *Eberhard*, 1898; A. *Geiger*, 1906; E. *Hardt*, 1907; W. *Vesper*, 1908; M. *Geissler*, 1911). Irodalom: A. *Bossert*, *La légende de Tr. et Iseult* (1902); W. *Golther: Tr. u. I. in den Dichtungen des M. alters u. der Neuzeit* (1907); G. *Schoepperle: Tr. and Is.* (1913); H. *Rabe: Die Tr.-sage* (1914); J. *Kelemina: Geschichte d. Tr.-sage* (1923); *Ranke: Die Tr.-sage* (1926). *Turóczi-Trostler.*

Gotthelf, *Jeremias*, polg. nevén *Albert Bitzius*, *1797. †1854., svájci-német elbeszélő. Legnagyobb jelentősége a parasztvilág rajzának a romantikából és a barokból való kivetkőztetése. A XVIII. század óta a népies irodalom visszaélt a stilizálás szabadságával, klasszikus, rokokó, romantikus ruhába bujtatta a parasztot. Most levetkőzi ezt a ruháját. Igaz, hogy G. a maga túlhajtott természetességével gyakran egy másik, minden stilizáláson inneni végletet képvisel. Ezen a ponton találkozik a későbbi naturalizmussal s abban is emlékeztet rája, hogy még legérettebb regényeiben is (*Uli der Knecht*, 1841; *Uli der Pachter*, 1849; *Geld und Geist*, 1843) a gyógyítás, javítás pedagógiai programmjával terheli meg hőseit s olykor szinte szociológiai elemzésnek veti alá paraszt társadalmának egy-egy rétegét, összetevőjét. Válogatás nélkül, szinte elementáris elfogulatlansággal hódítja meg a valóságot s ebben az elfogulatlan valóságlátásban nem volt nehéz felfedezni Homerosszal való rokonságát, de mivel szeme mindig csak elszigetelődő képeket, különálló helyzeteket lát, szó sem lehet nála arányos, zárt és tiszta homerosi architekturáról, világképről. Epikai őstehetsége azonban még így is győzi lélegzettel s feloldja, elfeledteti zökkenőt, kitéréseket, svájci nyelvjárást. Regényeiben a természetnek nincs sem háttér- sem előtérértéke, mert a paraszt deromantizálásával megszűnt az ember és természet érzelmes dualizmusa. Modern mértékkel mérve G. kisebb elbeszéléseiben (*Elsi, die seltsame Magd, Das Erdbeer-Mareili, Die schwarze Spinne, Der Besuch auf dem Sande*) a legtökéletesebb. Összegyűjtött művei 1855—58. jelentek meg 24 kötetben. Uj kritikai kiadásuk: *J. G.'s sämtliche Werke in 24 Bänden* .... herausg. von R. *Hunziker* u. H. *Bloesch* (1911—12 s köv.). v. ö. C. *Manuel*: J. G. (1857, új kiad. 1922), A. *Bartels*: *J. G.'s Leben u. Schaffen* (1908); G. *Muret*, *J. G.* (1912); R. *Huch*: *G.'s Weltanschauung* (1917).

Turóczi-Trostler.

Gottier *Lajos*, író, *1861. Elbeszélés-köteteinek tárgyát a pusztuló gentry életéből vette.

Gottschall, *Rudolf*, *1823. †1909., német költő és elbeszélő; inkább retorikai, mint költői tehetség. Költeményeiben kevés az egyéni tartalom; drámáiban — közülük nevezetes a *Pitt und Fox* c. ügyes vígjáték — és történeti regényeiben — a Nagy Frigyesről szóló *Im Banne des schwarzen Adlers*-t (1876) említjük meg — van bizonyos írói ügyesség.

Gottsched, *Joh. Christoph*, *1700. †1766., német író. A barok formavilág teljes felbomlását követő időpontban lép fel. Önálló alkotásra képtelen, de racionalista rendet teremt az ellenőrzés, középpont, tekintély híján ízléstelenségre, önkényre felszabadult irodalom minden területén. E rendnek szenteli egész életét. Védelmében nem ismer elnézést. Vak, korlátolt következetességgel támad minden irracionális erőre, száműzi a maga világából vagy egyszerűen tagadja a létezését. Folyóiratai, jól megszervezett segédcsapatai révén egyre jobban kiszélesíti hatásának körét. Főművével (*Versuch einer Critischen Dichtkunst vor die Deutschen*, 1729) a költészetben újra feltétlen érvényt szerez a tekintély, a norma, a szabályosság elvének. Elméletében a renaissance, a XVII. sz. poétikai bölcsesége ad találkozót kora álklasszicizmusának. Művészete intellektuális mesterség. A műfajokat élesen elhatárolja egymástól, de csak azért, hogy a közös erkölcsi cél nevében aztán újra egységbe fogja őket. Legnagyobb az anarchia a drámában, a színpadon. Az opera illuziós világa, a Hanswurst, a rögtönzés, a pillanatnyi ötlet mindenhatósága állandó veszedelmet jelentenek a józan ész rendjére. G. Caroline Neuber társulatának segítségével végrehajtja a színpad reformját, száműzi a Hanswurstot, a rögtönzést s fordított, meg eredeti darabokkal (*Die Deutsche Schaubühne*, 1742—45) irodalmosítja a műsort. Munkatársai közül kiválik felesége, *L. A. V. Kulmus* (1713—1762) fordításaival (Molière, Destouches), francia ízű vígjátékaival (*Die ungleiche Heirat, Die Hausfranzösin*). G. maga csak komoly darabokat fordít vagy ír. Büszkesége, *A haldokló Cato* (*Der sterbende Cato*, 1732) Addison és Deschamps lábán jár, de az első »szabályos« német dráma s mint ilyen, páratlan hatással van a közönségre. A színpad mellett az irodalmi nyelvre (*Grundlegung der d. Sprachkunst*, 1748) is kiterjeszti nivelláló, szabályozó diktatúráját. Mechanisztikus rendszerének felborulására hamarosan sor kerül, főleg amikor a svájciakkal meginduló s egyre jobban elharapódzó harc színvallásra kényszerít minden német írót. Hívei, egykori munkatársai elpártolnak G.-től, lassanként teljesen magára marad. Diktatúrája megdől, filológiai, történeti tanulmányokra adja magát, miknek legfontosabb eredménye a *Nötiger Vorrat zur Geschichte der d. dram. Dichtkunst* (1757—1765).

Szinpadi és nyelvi reformjainak hatása túléli bukását. Befolyással van az osztrák s magyar racionalizmusra. *G.'s Gesammelte Schriften* herausg. von E. *Reichel* (1901 s köv.). G. rehabilitálását kezdeményezte *Danzel (G. u. seine Zeit*, 1848). Történeti funkcióját utóbb a kutatók egész sora igyekezett tisztázni. V. ö. E. *Reichel, G.* (1908—12). Magyar hatásához: *Bleyer J., G. hazánkban* (1909). *Turóczi-Trostler.*

Gourgaud, *Gaspard baron de*, francia tábornok, Napoléon hű társa Szent Ilona szigetén, *1783. †1852. *Montholon*-nal együtt 1823. kiadta a *Mémoires de Napoléon à Sainte Hélène* c. emlékiratot. Saját följegyzéseit a történetirók jó forrásnak tartják.

Gourmont (ejtsd: gurmón), *Jean de*, francia író, esztétikus, a szimbolizmus egyik legtehetségesebb kritikusa, aki évek hosszú sora óta írja értékes irodalmi kritikáit a *Mercure de France*-ban.

G., *Rémy de*, *1858. †1915., a szimbolista irány egyik legjelentékenyebb írója Franciaországban, akit óriási tudását, széleskörű ismereteit, munkáinak sokféleségét tekintve, Anatole *France* mellé lehet állitani. Költő, kritikus, dráma- és regényiró, filozófus és nyelvész. Franciaország legnagyobb elméivel tart rokonságot, szellemi családfája századokra nyúlik vissza. Első feltűnést keltő műve *Sixtine* c. regénye volt, mely szerzőjét egyszerre az új írónemzedék legnagyobb igéretei közé emelte. Munkatársa lett a Journal-nak és az Echo de Paris-nak is. Itt jelentek meg *Histoires magiques* c. kötetében összegyűjtött elbeszélései. De független karaktere nem türte a napi sajtó korlátozó szempontjait, azért hamarosan szakított a zsurnalizmussal s leginkább csak a nagy irodalmi revükbe írt. Itt jelentek meg cikkei, elbeszélései, versei, prózában írt költeményei, hosszabb lélekzetű tanulmányai, egy drámai költeménye: *Lilith* és nagy tanulmánya a középkori latin költészetről: *Le latin mystique*. Kezdetben fantáziájának egész hevével hajszolja a szimbolizmus bizarrságait. Később azonban lehiggad és egyre tisztultabbá válik a tehetsége. Ekkor kezdi meg *Masques* cím alatt a jelenkori költők és prózaírók arcképsorozatát, amelynek két kötete jellegzetes és önmagukban is művészi becsű rajzaival egyre több bámulót szerez neki. Két szép regénye, *Les chevaux de Diomède* és *Le songe d'une femme* szintén sikert arat. Azután négy nagy irodalmi és filozófiai tanulmánya jelenik meg, amelyekben már teljes pompájában csillog G. nagy tudása, gondolkodásának eredetisége és élessége. Ezek: *L'esthétique de la langue française, La culture des idées, Le chemin de velours, Le problème du style*. Majd még gazdagabban tárul ki sokoldalú tehetsége és érdeklődése. Megpróbálkozik, még pedig nagy sikerrel, természettudományi munkákkal is: *La physique de l'amour, Essai sur l'instinct sexuel*. Napi aktualitásokról írt cikkeinek, főleg a Mercure de France-ban írt epilógusainak maradandó esztétikai értékük van. Irodalmi és filozófiai kritikáit *Promenades littéraires* és *Promenades philosophiques* c. alatt gyüjti össze. Majd *Une nuit de Luxembourg* és *Un coeur virginal* c. alatt két új regényt és *Couleurs* c. alatt ujabb novellás kötetet ad ki. Versei apró könyvecskékben jelentek meg. Legérdekesebbek a *Litanies de la Rose*, a *Hieroglyphes* és az *Oraisons mauvaises* címűek. G. egész műve egy óriási intellektusnak szinte megdöbbentően sokágú és káprázatosan csillogó munkássága. Költeményeit, melyek mindig válogatott csemegéi voltak az irodalmi embereknek, érdekes eredetiség, sokszor bizarrság és raffináltság jellemzi; olyanok, mint valami félelmes exotikus virágokból kötött bokréta G. nagy művében, amely ha kevéssé népszerű is még az olvasók szélesebb rétegeiben, egyike a leghatalmasabbaknak és leggazdagabbaknak a jelenkori Franciaország szellemi alkotásai közt. Magyarul: *A királyné kezei, A szerelem fizikája*. *Kállay.*

Govoni, *Corrado*, *1884. Körülbelül negyven könyvet adott ki. Ámbár az utóbbi időben főként regényeket ír, hírességét csak verseskötetcinek köszönheti. A futurizmushoz csatlakozott, de csakhamar észrevette, kritikusain kívül ő maga is, hogy egészen különálló költő az olasz irodalomban. G. boldog suhanc, aki városokon és falvakon keresztül oson, szinte egy örök vásáron, gyönyörködik a természetben. A költészet természetes és mindennapi szükséglete, mint az ital és a vallás. Mint egy tiszta gyermek, aki csodálatos módon tanult meg szépen írni, naiv és egyszerű hasonlatokkal írja le a körülötte lélegző világot. Nem tud választani, mindent elfogad ugy, amint van és ahogyan találja. Művei között híresek *Fuochi d'artifizio* (tűzijáték) és a *Poesie scelte* (Válogatott versek). *Widmar.*

Gower (ejtsd: gauer), *John*, angol költő, *1325. †1408., legvilágosabban mutatja az átmeneti állapotot, mely az angol nyelvet és irodalmat jellemzi a XIV. században. G. *Chaucer* kortársa és barátja, akit Chaucer »Moral G.«-nek nevez. Három főműve közül az elsőt franciául, a másodikat latinul, a harmadikat angolul írta. A franciául írt *Speculum Meditantis* a házaséletről szól, a latin *Vox Clamantis* Wat Tyler parasztlázadását írja le egy álom keretében, melyben az emberek állatok alakját öltik magukra. Támadja a rossz kormányzást és a társadalmi bajokat, melyek a lázadáshoz vezettek. Sorra veszi a társadalmi osztályokat, melyek saját bűnök miatt szenvednek. Egyetlen angolul írt költeménye, a 30.000 sorból álló *Confessio amantis*-ban a Cupido nyilától megsebzett szerelmes költő Venus papjának gyón meg s vitatkoznak a szenvedélyek végzetes hatásáról; tarkítják az egészet a különböző novellagyüjteményekből vett történetek, melyek a szenvedélyek mellett vagy ellen szólnak. G. tanult ember volt, de mint költő Chaucertől távol áll; nehézkes és bőbeszédű. *Rózsa.*

Gozsdu *Elek*, író, *1855. Elbeszélő

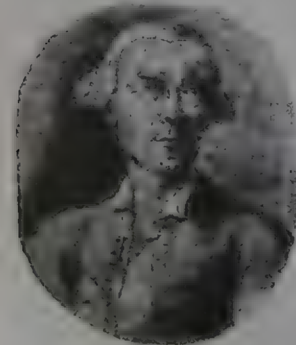
munkái (*Aranyhajú asszony*, stb.) és színművei (*A félisten*, stb.) a maguk idejében népszerűek voltak.

Gozzano (ejtsd : goccano), *Guido*, *1883. †1916. 1911. tűnt fel *I colloqui* (Párbeszédek) c. verseskötetével, melyben régi formában és régi szavakban egy egészen új, ha nem is magas színvonalú költészet nyert kifejezést. Akkordjaiban, melyek néha hamisaknak tűnnek föl, bizonyos szeszélyesség mutatkozik. G. azok közé a költők közé tartozik, akik csak a szavakban hisznek. Művei közül megemlíthetők *L'altare del passato* (A mult oltára), *L'ultima traccia* (Az utolsó nyom) és *Verso la cuna del mondo* (A világ bölcsője felé) c. munkája, mely prózában van írva, s amelyben eredeti módon írja meg Indiába való utazását.

Gozzi (ejtsd : gocci), *Carlo*, *1720. †1806. Századának egyik legkülönösebb írója. Egész életén keresztül a divatos filozofálást és az akkor fölbukkanó demokráciát támadta. *La Marfisa bizzarra* (A bizarr Marfisa) c. eposzával úgy Goldonit, mint Chiarit (l. ott) gúnyolta, de különösen előbbit, mivel az erősebb volt. Goldonival szemben azt akarta bebizonyítani, hogy gyermek-mesékkel is el lehet érni azt a sikert, amit Goldoni a színdarabjaival, épen azért tíz ilyen mesét írt 1761 és 68 között, melyeknek nagy sikerük volt. Ezek közül ma is emlegetik, sőt 1920. elő is adták Velencében az *Amore delle tre melarance* (A három narancs szerelme), a *Corvo* (Holló), *Re Cervo* (Szarvaskirály) és *Turandot* c. műveit. Ez utóbbi Olaszországon kívül főleg Schiller fordításában vált híressé. *Puccini* operát írt belőle. *Widmar.*

Carlo Gozzi

G, *Gasparo*, olasz író, az előbbinek bátyja, *1713. †1786. Egész életén keresztül a legnagyobb nyomorban tengődött, műveiben mégis teljesen el tudott vonatkozni a mindennapi élettől. *Mondo morale* c. allegórikus regényt írt a *Divina Commedia* hatása alatt. *Sermoni* címen megj. szatirái *Parini*-ra voltak hatással. Mindkét művét nyelvi és formai tökéletesség jellemzi. *Difesa di Dante* c. nagy művében hirdette Dante dicsőségét, oly korban, mely a nagy költőt majdnem elfeledte.

Gasparo Gozzi

Göckingk, *Leopold Friedrich Günther von*, *1748. †1828., német költő ; középszerű költeményeket írt a Goethe előtti generáció rokokó-modorában : *Gedichte* ; *Sinngedichte* ; *Lieder zweier Liebenden.*

Gömöri *Jenő*,*1890., a fiatalabb magyar író- és esztétikus-nemzedék kiváló tagja, a *Modern Könyvtár* megalapítója és szerkesztője. Uj *M. K.* címen 1919 óta Bécsben folytatta ezt a vállalkozást. Sokat fordított. Antológiát adott ki a világháború katonadalaiból.

Gömöry-kódex, régi magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről ; imádságokat tartalmaz.

Göndör *Ferenc*, *1885. Iró és ujságíró. A *Népszava* munkatársa volt, majd az *Ember* c. hetilap szerkesztője. A háború alatt haditudósításokat írt (*A háboru nyomában*, *Szenvedések országutján*). A kommün után Bécsbe emigrált. *Vallomások* c. alatt megírta emlékiratait.

Görgey *Artur*, *1818. †1914. Szabadságharcunk nagytehetségű tábornoka, majd fővezére. Személye és cselekedetei körül szenvedélyes viták folytak ; a multba már higgadtan néző nemzedék a világosi fegyverletételt elkerülhetetlennek tekinti. G. a szenvedélyes támadásokra keményen válaszolt *Mein Leben und Wirken in Ungarn* c. munkájában (magyarra ford. Görgey István, Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években címen), majd a *Bud. Szemlé*ben megjelent cikkekben, *Gazdátlan levelek* c. kisebb műve szintén magyar és német nyelven jelent meg. Többen siettek támogatására ; öccsén, *Görgey* Istvánon kívül *Gyulai* Pál volt legerősebb támogatója. *Lengyel.*

Görög *Demeter*, *1760. †1833. 1789. *Kerekes* Sámuellel megindította a *Hadi és más nevezetes történetek* c. újságot. A lap Bécsben jelent meg. 1792. címét *Magyar Hírmondó*ra változtatták. 1803. G. visszavonult a laptól. Ezután adta ki a magyarországi vármegyék térképét magyarázatokkal.

Görög epigramma. Komoly gondolatot tömören és csattanósan kifejező költemény. A görögök feliratokra, különösen hősök emlékműveire alkalmazták. Formája distichon volt.

Görög *Imre*, *1882. Történetbúvár, tanár. Főbb művei : *Zrinyi Miklós, a költő, mint államférfi*, *A négy Báthory és koruk*, *A nemzeti reformok előzményeiről*, *Kossuth Lajos és b. Eötvös József nemzetiségi politikája a szabadságharc után.*

Görög irodalom. Hagyományos a G.-nak, egy több mint két és félezer éves egységes folyamatnak, önálló részekre tagolása, mintha mindegyik a másiktól idegen alakulat volna ; hagyományos a közöttük való érték- és rangkülönbségtétel. Legnagyobb figyelemmel tüntetik ki az ókor végéig fölvett első szakaszt, mely a közhasználatban egyedül is nevezhető

félreértés nélkül G.-nak; másodrangúnak számít ellenben a második, közép- és újkori szakasz, melynek ezért tárgyalása is csak ehhez mért, függelékszerű, megnevezése pedig külön jelzők (közép-, új-G.) vagy egyéb megjelölés (bizánci) kíséretében történhetik. Egyetlen gyakorlati érv mentheti a külön tárgyalást: a szakemberek munkamegosztása. Elvben azonban ebben az esetben is fenntartandó a G. egységének a gondolata. A G.-t minden más irodalom fölé emeli t. i. az, hogy első megjelenésétől kezdve a legutolsó fejlődési fokig egy soha meg nem szakadt *irodalmi tudat* jut benne kifejezésre. Az erőszakos és merev elkülönítés a vizsgálandó jelenség alaptulajdonságának félreismerése s így csak hamis eredményekkel járhat. Nem kevesebb bajt okoz az az értékbecslés, mely magasra emeli a régi G.-t s mélyen alája helyezi a későbbit. Súlyos történetszemléleti fogyatkozása van ennek az álláspontnak: az, hogy teljesen nyugatnak van beállítva, továbbá súlyos egyoldalúsága: az esztétikai becslés túltengése, a priori elfogultságát csak mellékesen érintve, amely érveknek úgyis hozzáférhetetlen. Nyugati renaissance, humanista, neohumanista, klasszicista felfogás a régi G. alkotásait abszolút tökéleteseknek s az emberiség örök élményének tekinti, ez azonban nem nézete az európai s közelkeleti másik nagy kultúrkörnek, Keletnek, mely hasonló viszonyban a G. második felével van — s ugyanez érvényes fordítva is. Ami az egyiknek értelmetlen, az a másiknak a legmagasabbrendű s legtisztább létforma, önmaga tükre, szellemi őse. Mi nem osztozhatunk egyik fél elfogultságában sem, de mint nyugatiaknak erősebben kell védekeznünk saját kultúrkörünk hagyományos balítéletei s felfogásának alaphibái ellen. Célunk az egységes G. két felének igazságos tárgyalása, bemutatása annak a csodálatos folyamatnak, amely, anélkül hogy önmagát valaha is lélekben megtagadta volna, olyan két különböző arculatot tudott mutatni s magából két olyan ellentétes világot kivetíteni, mint szabad, kutató s haladó nyugati humanizmusunk és a megkötött, szemlélődő, (legjobb esetben) maradi Kelet transzcendentalizmusa.

Azt az egyéb helyeken buzgón vitatott kérdést, hol van — szerintünk a G. két felének — közbülső határa (okcidentalista értelemben az ókor vége, orientalista alapon az új kezdete), ki szeretnők kerülni. A két külön világot jelentő fejlődési szakasz is egyetlen folyamat, t. i. minden pillanatában mindkét irányban összefüggő szálakkal, ezeket lehetetlen egy adott évben megszakadtaknak tekinteni. Gyakorlati szükség késztet csak rá s Keletre figyelésünk, hogy (többekkel együtt) kb. Kr. u. 326-ba, Konstantinápoly alapítása évébe, helyezzük a kettő közötti képzeleti nyugvópontot. Ebben az esztendőben a ***görögség saját tudata szerint*** új irányba fordult a »római« történet (ez már akkor »görög«-öt jelentett).

I. *Antik G. (— kb. Kr. u. 326).* A G. első nagy fejlődési egységét »antik«-nak nevezzük. Igazságot akarunk szolgáltatni a renaissance-nak, mely ezt az elnevezést mint a saját korát jelentő »modern« kiegészítő párját fogalmazta s a kort magától megfelelő távlatba állítva (s eszményi magaslatra emelve) értelmi és érzelmi egésznek fogta föl — elsőül s végzetesen.

Az A.-G. értelméhez három nagy ütemének vizsgálata juttat el, a hatás és ellenhatás kettős váltakozásában megnyilatkozó elvek s kapcsolatok fölfejtése. Ezzel nem lépünk új utakra. Krisztus születése körül már a római és görög világ a G. harmadik fázisában tudta magát. Világos volt előttük, hogy két előző fázist haladtak meg, amelyek szemben állottak egymással s amelyek között (a két útról szóló orphikus mesemotivum, fantasztikus és végzetes nagyságra torzulva!), úgy érezték, választaniok kell. Mi csak világosabban látunk, mert ezt a végzetes harmadik fázist is megítélhetjük. A három fejlődési szakaszt hagyományos (s elfogadható) határok között jelölhetjük ki: az első kb. Kr. e. 323-ig tart s a G. »*klasszikus*« korának számít (a római iskolamesterek »kitűnő« osztályzatának megkövesedése ez a jelölés, megtartjuk, mert legalább irodalmi összehasonlítás eredménye), a második kb. Kr. e. 146-ig, amíg a makedón világbirodalom s utódállamai görög civilizációja s irodalmilag a görög iniciativ erő épségben van — ezt a szakaszt rendesen »*hellenisztikus*«-nak nevezik —, végül a harmadik, az itt megadott dátumtól a kezdetben felvett képzeleti nyugvópontig, ezt a görög-római egybeolvadás súlyos következményű szerepcseréje, a római kezdeményezés egy időpontbeli áttörése s eredményének kimélyülése és állandósulása miatt joggal tüntetjük ki a »*római*« elnevezéssel.

1. *Klasszikus időszak (— kb. Kr. e. 323).* Ami az egész A.-G. a nyugatnak, az volt az ezen időszakbeli G. már a római periódusnak: eszmény; ezt a végzetet

Az Iliásból: Páris és Helena

örököltük, a renaissance és humanizmus közvetítésével, mi is. Ettől az időlumtól természetesen meg kell szabadulnunk. Segítségünkre lesz majd a második periódus, melynek saját útjai voltak. Homeros költészete s Aristoteles bölcselete ennek az időszaknak a kezdete s vége; egyik, a kezdet, a költői képzelőerő, másik, a végzet, a tudós rendező agy remek alkotása, közben mindkét tehetség nagy tömegeinek

munkássága s vívmányok, melyekhez foghatók valóban sem a G.-ban még egyszer, sem a világ egyetlen irodalmában nem jelentkeztek többé soha: szakadatlan feltalálás és újítás (görög fogalmak) iskolás hagyománytovábbadásban (auto-

Az Iliasból: Helena elrablása

didaxis nincs a görög művészet egyetlen ágában sem), vetélkedésben (»agon« a görög világ teljesítményeinek fő rugója, a mai »sport« közönséges értelme nélkül) állandó tökéletesedés. Az eredmény a görög szellem tartalmának végtelen gazdagodása, kicsiszolt ismeretszerzési eszközeinek gazdag tárháza, a kifejező eszköznek, a nyelvnek minden irányú kiképzése s a lélek minden rezdülésének kifejezésére alkalmas formák sokasága.

Primitív kezdetek, úgy kb. a IX. sz.-ig terjedő időből, elvesztek, a G. első emlékei: a *Homeros* neve alatt járatos költemények, az *Ilias* és *Odysseia*, magas fejlettségű művészet tanui. Ez a jelenség (utóbb is gyakori a G. életében) hamis nézetekhez vezetett. A G. egész jelleme ellentmond olyan feltevésnek, hogy egyszerre kész remekek létrejöhettek volna, viszont az általános irodalomtudomány megállapításai tiltják annak megengedését, hogy a G. eredetét is a költészetben képzeljük egyedül s — ami aztán különösen a homerosi költészet létezésére visszavezethető balhiedelem — első termékének az elbeszélő költészetet tekintsük. Maguk a homerosi költemények céloznak különféle dalokra, nem csupán elbeszélőkre, az Odysseiában elbeszélt kalandokhoz hasonlókat nem csupán költői formában adhattak elő hajósok. Hagyományunk fogyatékossága esetleges, véletlen.

A homerosi két nagy költemény a G. kb. Kr. e. IX/VIII. sz.-i, 700-ig terjedő időszakának emléke és pedig egyedüli ép maradványa, — kiséretében az antik világ még nagy tömegét ismerte a hasonló alkotásoknak, ezekből azonban reánk csak címek s töredékek maradtak. Egy feudális berendezkedésű, arisztokrata érzületű, a királyság intézményével már majdnem teljesen leszámolt, harcias, a hadi s hajós élet fáradalmait türelemmel kiálló, istenhitében már a burleszk s frivol felfogásig is elmerészkedett, művészet- s életkényelem-kedvelő, életélvező, optimista, Kelet s Nyugat messze tájait ismerő társadalom képe jelentkezik a homerosi költemények festette világban, mint korreflex. A költemények ennek a társadalomnak a számára a mykenaei, tirynsi, orchomenosi s trójai kyklopsi építményű várak egykori urainak a dór vándorlás előtti (Kr. e. XII. sz.) világát jelenítik meg, a »majd kilenc-tíz emberöltő régiségben« egykor, kolónizálás (az Ázsiába való aeol vándorlás) közben valóban lefolyt harcok s ehhez tartozó kalandok előadásával. Arisztokratáknak harcokat, fejedelmeket, hősöket festenek, az egyikben, az Iliasban, még a legszigorúbb rendiség szellemében, a má-

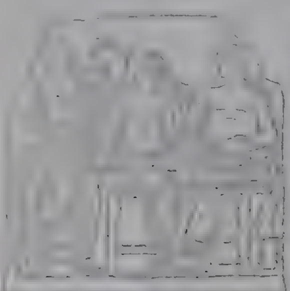
Az Iliasból: Achilles és Priamos találkozása

sikban, az Odysseiában, már több a köznép értékelése (fiatalabb is ez a költemény a másiknál). Az emberi társadalom vonásaira alkotott istenvilág, a görög költői képzelet ez első önálló alkotása, egészíti ki ezt a képet, a két világ, az emberi s isteni, egymásba átmennek (»Zeus-sarj« fejedelmekről, »Isten kegyelméből« uralkodókról van szó, ill. ledegradált istenekről). Ez a történeti s képzeleti, isteni és emberi elemeket vegyítő *hősmonda*, ezen homerosi költészetben történt első feldolgozása óta a magas G. tulajdonképeni tárgya. A lovagkor társadalmának szánt alkotások művészi vonásai természetesen nem »népiesek« (ez régi hibás nézet), »naivak« is (még Aranynál is konkrét bizonyosság) csak annyiban, amennyiben a kor egészében e névvel illethető (amihez szó fér). A homerosi költészet udvari költészet, a jellemzett társadalom meggyőződéses kiszolgálója s természetesen, már mint ilyen is, műköltészet. Valóban a művészi tökéletességnek (nem abszolút értelemben, ez nem a mi hitünk) igen magas foka tükröződik benne. Hatásos tárgyválasztás (Trója alatt egy minden következményében »vészes harag« lefolyása, vagy egy otthonában nehezen várt hős bolyongása), a tárgynak természetéből folyó körülhatárolása (51 napi tartamúra az első, egész hosszú, 10 évi idejére a másik), elrendezése, azaz a kompozició (egyszerű, folyamatosan lepergő az első, míg a másik első s tökéletes példája az elhallgatott részeknek egy nyugvóponton elbeszéltetve közlése hatásos fogásának) belső értékei. Hexameterei tökéletesek, az előadás kényelmes meneté-

nek kongeniális érzékeltetői, stílusának jelző-, kép- és hasonlatgazdagsága, (tökéletlenségükben is szépséges) leírásainak bája, ismétlődő részletei, a költői u. n. »objektivitás«, a tárgyi érdek mögött személy szerint visszavonulás, de kitörő rokonérzés egy-egy kedvelt személyéhez, egyébként még kora szerénykedő hangulatának festése az ábrázolt világ nagyszerűségével szemben s reflexiói az emberiségről, a költői díszítő művészet raffinált megnyilatkozásai (az egész azonban nem helyezhető képzőművészeti egykorú emlékek szintjénél magasabbra), nyelve egy aeol-ión elemekből álló, konvencionális költői műnyelv. Ennek a művészetnek a technikája talán ezeken a példákon a legtökéletesebb (az ókor itélete mindenesetre ez volt, azért mentette meg a Homeros neve alatt járó gazdag hagyományból csak épen ezt a két darabot), — de nem bennük jött létre. Régi, nagy multú műgyakorlat eredménye ez a költészet. Fenntartója a részben előadó, részben maga is költő rhapsodos-céh. Ezzel adva van tehát egy tudatos, hagyományos, iskolás tervszerűséggel művelt s közvetített művészet. Időpontját, azt a hozzávetőleges dátumot, ameddig a két, számunkra egyedül megfogható példa létrejött, kb. 700. Kr. e., már megadtuk.

Az Odysseiából: O. és a szirének

Keletkezési helyét a nyelv, az aeol-ión, s a költemények saját utalásai segítenek kijelölni a kisázsiai part vagy előtte fekvő szigetvilág (talán Chios) előbb aeol, majd ión világában, — minthogy a monda egyik fele aeol hősről szól (Achilleusról) s a nyelvi elemek közül az aeol régibb, ennek a művészetnek első hazája az aeol Ázsia volt s utóbb költözött át az ión törzshöz. Művelődési s gazdasági előnyüknél fogva a G. kezdeményezésének dicsősége ekként a keleti gyarmatvilág görögjeit illeti! A homerosi költészet személyhez való kötése ókori (tudományosan már akkor kétségbevont) népies hiedelem: ezt a két költeményt sok mással együtt *Homeros* nevű költőnek tulajdonították. A név ugyan jó egyéni név, de a költeményekhez való viszonya megállapithatatlan. A két mű feladta rejtélyek, — összeségük az ókort s a XVIII. sz. óta a modern tudományt foglalkoztató

Homerikus görög dalnok

u. n. »homerosi kérdés«, — ennél fontosabb, a művek keletkezésére vonatkozó elvi kérdéseket is felvetnek, azonban ha valami, akkor ez a kérdés valóban »bírói döntés alatt van« s lesz nyilván mindig. A két költemény egészen bizonyosan másmás költő műve, az Odysseia a fiatalabbik, de mindegyik valószínűen egy-egy tervező művész kompoziciója s csak változásokon esett át a céh kezelésében, bővítéseken. Lényegükben nagyobb méretű kompoziciók voltak ezek a darabok már eredetileg is. Amennyire maguknak a költeményeknek célzásaiból s egyes betoldott részek vagy kivehető szerkezeti elemek jelleméből megállapitható, a homerosi költészet egy megelőző fázist épen abban haladott meg, hogy amannak alkotásai rövid hősi balladák voltak, rövidebb sorokkal is, mint a hexameter, melynek első fele még sejteti amazokat. A költő megjelölése (ebben a régi periodusban aoidos (dalnok) volt, amely szó előadásmódját is érzékelteti: lant mellett énekelte szerzeményeit fejedelmi udvarban (az Odysseiában már népi ünnepségen is). Egyes művész kis terjedelmű, énekelt, lírai jellemű kompoziciójához mérten a homerosi költészet (rhapsodos-)céh művelésben álló, a lírai elemet szinte teljesen levetkőzött, recitáló művészet volt, — a rhapsodos bottal kezében szavalta.

Hosszan időztünk a homerosi költészetnél, mert ez nem részletjelenség, hanem az egész G. (nem is csupán a költészet) szószerinti értelemben vett alapja, — teljességgel az A.-G.-ra nézve, melynek két első fázisához a döntő vonást adta meg, s még a bizánci újgörög korszakra is kihatással volt. (Egyébként is szinte szimboluma a G. egységének: az Iliast, ezt a Kr. e. IX/VIII. sz.-i antik költeményt, Kr. u. X. századi legrégibb, bizánci kéziratából 1488. egy újgörög humanista nyomtatta ki először.) Ennek a költészetnek ú. n. műfaji meghatározása: *eposz*. Ez olyan megjelölés, melynek modern értelme »elbeszélő költészet«, görög eredeti jelentése azonban külső megjelenési formájára, hexameter verssorára vonatkozik, egyébként is kései eredetű. A homerosi költészet közelebbi jellemzése tulajdonképen: *hősi elbeszélés*. Ennek a későbbi világtörténeti jelentőségűvé vált műfajnak ez a törvényszerzője. A föntebb, jellemzésében adott vonásai kötelezőekké váltak. A G.-i folytonosságban egyelőre az a jelentősége válik ki, hogy versformája, a hexameter s nyelve, az aeol-ión műnyelv, elengedhetetlen kellék lesz minden epikának nevezhető alkotáson, — illetve teljes általánosításban: ez a költészet érzékelteti először a klasszikus G. egyik legfőbb formai alapvonását, mely prózában s költészetben egyformán érvényesül; minden műfajnak lényegbeli része a külső forma s az eredeti nyelvjárás, amelyek betartása kötelező. A homerosi költészet impozáns tömege és ismertsége véste be ennek az elvnek törvényszerűségét a görögség tudatába. A homerosi költészet t. i. korára s

az egész antik világra méret- és közjelenség is volt, amit a klasszikus kor magasztalón elismert, ellenben a hellenisztikus periódus — részben támadott, s ebben az ellenvetésben éli ki elvszerűen újságát a második önállóan alkotó fejlődési fázis. Méretének nagyságát a két, kitűntetett költemény nagyságán kívül arra is kell érteni, hogy az ókor hasonló hősi elbeszélések egész nagy tömegét Homeros nevén ismerte, köz-jelenség voltát pedig arra, hogy — az idők változtával fokozatosan demokratizálódott, feudális környezetéből népiesebbe került a társadalmi átalakulások következtében, majd orális művészetből, ami eredetileg volt, könyvolvasmánnyá vált (leírni elég korán leírhatták, már a céhek használatára is), végül a közműveltség alapvető része, azaz iskolai tananyag lett. Ezek azonban már jórészt az általunk itt használt 700-as határdátumnál ifjabb fejlemények.

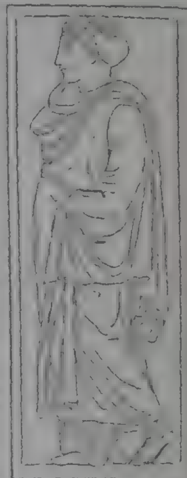
Kb. Kr. e. 700-ig kell azonban elhelyeznünk a klasszikus G. másik elemi jelenségét, a kezdet másik főmozzanatát, a *hesiodosi* művészetet, amely ugyan formában az előbbi iskolájának, a rhapsodos-céh mesterségének egyik hajtása, időben utána is következik a homerosinak, nyelv-, versalak-, stíluskövetésekézzelfogható, művésziessége alacsonyabb, kül. a kompozícióban, melynek felsorolási primitív technikája (nemzetség leszármaztatások elbeszélésében) legfőbb sajátsága, de szellemben valami más s ezért szintén általános és nagy következményekkel járt. Ha amoda optimista világnézete, hadi élete, könnyed életélvezése, istenhitében frivolsága mutatkozott az ión-aeol feudális kasztnak, itt már pesszimista, robotoló, életigazságtalanságokat szenvedő, de az égi hatalmakat mély hittel imádó törzshazabeli paraszti osztály szava hangzik. Ha amott objektivitás van, itt egyéni élmény jelentkezik először a G.-ban. Ha amott a szórakoztatás a művészet öncélja, itt oktatás, intelem, még pedig (először s nem gyakran a G.-ban) becsületes munkára. Az ú. n. »Munkák és napok« s a »Theogonia« költője, *Hesiodos*, első egyénisége a G.-nak (magáról is szól, életrajza azonban, a Homeroséval közös, mondaivá foszlatja az ő alakját is épúgy, mint Homerosét), azonkívül költők őse ő is, a tanító célú művek törvényszerzője lett ugyancsak világirodalmi értelemben. Az ú. n. *didaktikus*, vagyis tanköltészet szabályai az ő helyileg s időileg kötött művészetéből vannak elvonva. A G.-ra, a klasszikus periódusra tárgyi jelentősége volt nagy — Theogoniájáé, az istennemzedékek felsorolásáé különösen —, a hellenisztikus fejlődési fázisban ellenben a nagy elvi kérdésben Homeros ellen kijátszott érv volt. Ennekaz epigónnak a hatása az A.-G. döntő fordulatánál felülmulta mesteréét.

A 700 és 500 közötti éveket szokás szerint mi is egy egységes képbe foglaljuk össze. A homerosi és hesiodosi művészet továbbélése a legelső tény. Az utóbbi alkotásait is követték másolatok és utánzások, az elsőéit is. Főleg a homerosi két nagy eposzt egész tömege vette körül a részben talán vele egykorú, de legnagyobbrészt) nyomában járó, mert hiszen kikerekítésére szolgáló, az egész hőskor lezárt történetét sorozatban tárgyaló hősi elbeszéléseknek (hosszú ideig Homeros nevén). az ú. n. *epikus ciklus*, a thebaei és trójai mondakör teljes foglalata, a hellenisztikus és római idők görögje szemében borzalmak (el is vesztek épen ezért), a homerosi művészet hosszú ideig tartó hatásának azonban korszerű bizonyítékai s a későbbi irodalomnak tárgyi tekintetben értékes bányái, amelyekből merítettek a legnagyobbak (tragikusok) is. A technika elsatnyulása, a hősi mondának ilyen keretben való további variációképtelensége ebben az időben a homerosi művészet új alkotásokban kimerüléséhez, majd teljes megszűnéséhez vezetett; időszerűtlen műveknek bizonyultak más (előttünk csak hallomásból ismert), a homerosi körtől távolabb eső hősmondai tárgyakat feldolgozó eposzok is, amelyek egyike-másika hesiodosi keresztezés eredménye, vagy egyszerű utánzás, utánköltés, t. i. genealogiai tárgyú. Meséik, egyes típusalkotásaik életben maradtak, a művészet, mint egész teljesítmény s élmény, elmúlt. Csodálatos jelenség, hogy ezt a kimúlást burleszkek, paródiák, travesztiák zsivaja kísérte, de hogy idetartoznak, az mutatja, hogy ezeket is Homeros neve alá tolták, a *Margites* (tökfilkó) címűt ebből az időből névleg ismerjük. A hesiodosi genealogikus irányzat is életképtelennek bizonyult s ezért megszünt, ellenben a tanító irányzatú ága még szép hajtásokat hozott, új impulzusokat nyerve a görög szellem és érzésvilág gazdagodásából. Az ión eredetű bölcselet s a thrákiai Dionysos-kultusz első megnyilatkozásai benne történnek, mert hiszen a kidolgozott nyelv, megszokott dikció megkönnyíti a kifejezést s a megértést egyaránt. Már a hesiodosi költészet is hagyományos formát alkalmazott idegen jellemű tárgyra, egy egész, kész technikai rendszert, ezek a további utánzások pedig, amelyek már teljesen (szinte modern értelemben vett) *tanköltemény ekneh*, írott s olvasott alkotások nak értendők, már valósággal anachronisztikus jelenségek. G.-i vonatkozásban azonban tipikus, jellemző tünetek: a vívmánynak egészen ad absurdum-vezetéséig tartása alapjelenség, mi végül lehetővé tette a római időkben s a bizánci korban is már-már elintézettnek hitt formák többszöri újraélését. Ez a tünet azonban itt még egészen friss s természetes jelenség a tartalmi gazdagodást érző, de új formában még nem biztos fejlődési fokon. Az *Orpheus* thrák lantos nevéhez kapcsolt misztikus vallásos mozgalom s az ión bölcselet, a felvilágosodás első hullámlökése, vették igénybe ezeket a formákat. A színtelenebb, gnomikus *Phokylidest* messze felülmúlja egyéni s irodalmi jelentőségben *Xenophanes* (500 körül), aki, maga is egy-

kori rhapsodos, ebben a formában folytatta harcát a homerosi világnézet ellen. Egyébként ez a forma csak általa jutott el a görög világ nyugati felébe, Délitáliába, már dekomponáltan, a külső s a tartalom meghasonlásában.

E két századnyi rövid időszakasz sajátos nagy teljesítménye a (hagyományos megjelölés szerint) *lírai költészet.* E nevezetben, modern értelméhez képest, a zeneiséget szószerint kell érteni, de tágabban is egyszersmind: lant mellett más hangszer is volt kísérete, sőt ének és tánc is egyes fajainál. A rómaiak s mi szövegeknek olvassuk e teljesen zenei darabokat. Az utánzatok jellemkülönbsége innen ered. Három törzs, az aeol, ión és dór, ezeknek a műfajoknak kiképezője. Intézményeik, szokásaik, jellemük tükrei műfajaik, melyek tehát talajból nőtt, idő s hely determinálta művészet megnyilatkozásai. Az egész kor vallásos érzülete, társadalmi válsága szól belőlük s a világ jelenségeit az egyéniség, melyet Hesiodos jelentett elsőnek a G.-ban, magán át vetíti bennük.

Csekély értékű, kuriózus emlékei vannak a »népies« költészetnek, egyikében sem mutathatjuk ki előzményét e műfaj nagy változatainak. A kész, tökéletes remekek felbukkanásának — tévútra vezető — jelensége mutatkozik itt is és továbbfejlődésről legtöbbször alig lehet szó. Az *elegia* s az u.n. *aeol melos* (egyéni dal) esetében semmiesetre. Az első (»nádi«, azaz a keleti eredetű síp kisérte) vers nagy kezdő művésznévvel nincs is szignálva, összes képviselői egy szinten tartják technikáját stílusának, nyelvének — mindkettő teljesen epikai — s verselésének, mely az epikus hexametert egyesítette az önálló eredetü pentameterrel egy distichonba,s s majd mind didaktikus epikus módjára oktatni akar változatos érzelmek (nemcsak panasz s szelid bánat) és gondolatok közlésével. A hellenisztikus irodalomtudomány s a római iskolamester-tantervben szereplő, egyénileg természetesen nagyok (*Kallinos* és *Tyrtaios* 650, *Mimnermos*, VI. sz. eleje, iónok, *Solon* VII/VI. sz., athéni, *Theognis*, VI. sz., megarai) fejlődéstörténeti értékkel nem birnak az egy Mimnermos »Nanno«-kötete kivételével. Hamisítások későbbi korokból csak élmény-bizonyságok. Az elegia válfaja az *epigramma*, felírás, egy vagy több, de kevésszámú distichonból, a tartalomkoncentrálás s csattanós végzés remeke, a G. összes műfajai között a legelterjedtebb, a leghosszabb életű, lényeges variáción soha többé nem esett át. Az aeol egyéni dal, a két nagy lesbosi költő, *Alkaios* és *Sappho* (mindkettő 600), a dacos, arisztokrata férfi, pártember s a gyöngéd, nemes nő heterogén s mégis azonos, a legegyénibb érzelmeket közlő művészete, verselési technikájában, az elegiában még primitiv strófaszerkezet gazdagabbá képzésében, mi — aeol nyelvén kivül — legfőbb sajátsága, egyszerre a tökéletesség legmagasabb fokán áll s ha *Anakreon* iónba átültetésével s formái gazdagitásával némi lényegtelen változtatást tesz rajta, ez a művészet is lezárt jelensége korának. Mint hagyományos dalok társas mulatságoknál (a többi *skolion*, bordal, között) élnek, az egyes strófaszerkezet, mint szerkezeti motivum, még itt-ott feltűnik. A hellenisztikus kornak az elegiával még volt leszámolni valója, az utóbbival már nem. Világirodalmi jelentőségük római utánzásukkal (Propertius az elsőben, Catullus s főleg Horatius a másodikban) kezdődik.

Sappho
(*antik relief*)

Az ión költészet a legtartósabbat, a legelső hús-vér, jelentőségben Homeroshoz hasonlított egyéniség, *Archilochos* (650) nevéhez fűzött, versformájáról *iambos*nak nevezett műfajban alkotta. Ez recitált költészet volt, mint az eposz, melynek soronkénti menetét is mutatja, nyelvét is követi, de gúnyos, bántó élű tárggyal, a kipellengérezés formája kezdeténél. A versforma jellemét *Hipponax* (VI. sz. közepe), az utolsó lábat trochaikus lejtésűvé »sántítva«, még fokozta. Ezt a formát tiszta alakjában még nagy feladatokra alkalmazták később.

Ez a három műfajváltozat, épen mert vonatkozásai folytán legemberibb (az aeol, de főleg ión művészet vonása ez), más faj szükségletére is át volt alakítható, más lírai műfajok ellenben, különösen a dór szellem együttes érzésének termékei, az u. n. *kardal* egyes változatai, ezt nem engedik meg. Ezek a legsajátosabb görög műfajok. Ezekben a lényeg kezdettől fogva a zenén van. Egyik nagy válfajában, az u. n. *nomos*-ban, melynek a húros hangszer nagy reformátora, *Terpandros* volt a VII. sz. első felében egyik mestere (a lantkiséretűnek, ezért *kitharodia*, t. i. volt sípkiséretű is, *aulodia*), egy oratoriumszerű himnuszban, a szöveg teljesen alárendelt volt a szóló ének s a zene mellett. Egyébként a zenekiséretet változatos számú kar tánca egészítette ki (a tánchelyről, *choros*-ról, van a műfajnak a neve is). A líra összes fajai között tehát a legösszetettebb volt, mit fokozott még a ritmusok rendkivüli változata s a strófaszerkezet gazdag kiképzése (a melos egyes strófákból áll, a tragódia kardala páros megfelelő, ezek — egyebek között — hármas strófákból). Az alkalmak szerinti elnevezés sokféle, a tárgy is ennek megfelelően változatos, de — s bár nyelvben és formában legmesszebb esik az epikától, abban legközelebb áll minden eddigi válfaj között hozzá, hogy — tárgya főleg az isten- és hősmonda, amelynek előadásába azonban személyes

és napi vonatkozások vegyülnek. Összes fajtái között legjelentősebb a *dithyrambos*, az *Arion* (VII/VI. sz.) nevéhez kötött, Dionysos-ünnepi népies dalból megnemesített forma, melynek egyéni élete is érdekes, átalakulása pedig a legfontosabb folyamatok egyike a G.-ban. A lenyügöző egyéniségek legnagyobb száma a költészetnek ebben az ágában működött. Ebbe az időszakba esnek még *Alkman* (VII. sz.), spártai női karok költője, *Stesichoros*, Szíciliából (VII. sz.) és *Ibykos* (VI. sz. közepe) Délitáliából. (A kardal költészet, mint dór alkotás, épen a nyugati görögség körében lett naggyá.) Stesichoros a legnagyobb közöttük, ő az út Homerostól (t. i. az epika hős mondáitól) a tragődiához a tárgy alakítása tekintetében.

Ez a két század élte még meg végül az epika hanyatlása s a líra remek virágzása mellett a *drámai költészet* első kialakulási fázisát, egészen addig, amíg (számunkra ismét csak kikövetkeztethető) népies előzményekből — általánosságban (mint a modern misztérium-dráma) kultuszi szent cselekvényekből (innen a név), három főfajában a Dionysos és egyéb vegetációs démon kultusz álöltözetes felvonulásainál szokásos meghatott és tréfás mondókákból — határozott irodalmi formát vettek fel változatai, egy tőnek oly különböző hajtásai, mint a dór Peloponnesoson honos pajzán *szatirdráma Pratinas* által (VI/V. sz.), a nyugati görögségnél szokásos *phlyax*-bohókázásokból a komos (maskarafelvonulás) nevéből alkotott *komödia* szóval jelzett csúfolódó műfaj *Epicharmos* által (VI/V. sz.) s végül a legnemesebb változat, a Dionysos-kultusz komoly szentcselekvényéből, az ott énekelt dithyrambosból az istenről szóló mesének hősi történetekkel helyettesítéséből s a bakköltözetű kar (innen a név) mellé egy (a karvezetőnek feleigető) színész felléptetéséből, mit az attikai *Thespis* nevéhez (534) fűznek. Formaművészet szempontjából ezek az új műfajok a szerteszórt fejlődési irányok tömörítését jelentik: epikus a tárgy s bizonyos elbeszélő részek technikája, lírai a kardal, mely eredeti dór dialektusát is megőrizte, ének, zene és tánc kíséretével együtt. Ez azonban csak előkészítés volt, az összes művészi lehetőségek kimerítése később következett.

A kötött beszéd művészetének sokágú fejleményével s magasfokú teljesítményével összehasonlítva, a *próza* csak az előkészítésigs csak kis körben érvényesülésig jutott el ebben a két században. Az epikának a költészet egyéb ágaira is vetett árnyékából csak fokozatosan vonta ki magát az ugyanezen bűvkörbe került »gyalog beszéd«, (ez görög neve), de emancipációja végre bekövetkezett. Egykori összefonódásukat mutatja, hogy az *állatmese*, egyike a legősibb művészi alakításoknak, Hesiodosnál költői formában van meg s kötetlen formában csak *Aisopos* neve alatt a VI. sz. közepén tűnik föl. Az Odysseia kalandjaihoz hasonló hajós-*regék*ről már tettünk említést, a nagy hősi elbeszélés mellett s méginkább utána, lehanyatlása után, a *novella* jut szóhoz a hősmonda helyett, amelynek tárgyi eltérése az első fontos jelentősége: emberi sorsok, friss ötletek, újdonságok; a novella-elbeszélő a rhapsodos utóda, ünnepi gyülekezetek helyett klubhelyiségek baráti köre a »beszédköltő« *(logopoios)* (keleti mesemondók őse) publikuma. Az elégiánál s aeol dalnál is tapasztalt hatókörszűkülés a tartalom végtelen tágulásával szemben! Mert az érdeklődés, a tapasztalatok és a lélek gazdagodásával kell itt is számolni. Idegen földekkel s népekkel megismerkedett utazók beszélték el csodálatos tapasztalataikat s történeteiket; hősi nemzetségek után vagy helyett már helyi történeteket s emberi nemzetségeket tanulmányoztak egyesek s számoltak be eredményeikről: *logographosok*, (prózai) beszédírók; végre szóhoz jutott a görögség első nagy kisérlete a világprobléma megfejtésére, az ú. n. *ión (természet) bölcselet*, s a már érintett misztikus vallásos mozgalom. *Anaximandros* és syrosi *Pherekydes* (550. k.) könyvei lehettek az első tudatos lépések *Xenophanes* már említett kisérletével szemben a próza érvényesítésére a didaktikus epika költői formája helyett teológiai és bölcseleti eszmék fejtegésében. A nagy rendszeralkotók közül *Herakleitos* (500. k.) prófétai szellemének s szavának aránytalansága (»homályos« volt) jelzi még a kezdet nehézségeit. Kortársa, a miletosi *Hekataios*, »földkörüli utazó« s »genealogus«, racionalista korának igaz fia, az első, ki történeti s föld- és néprajzi leírásban az eposz túlélt formáját a prózával cserélte fel s sikerrel. Ez a nyelvben ión írásművészet, primitiv tulajdonságaival, az élőbeszéd szabad csapongásait követő stilizálatlanságával, sokáig megmaradt még. Ami művészies volt rajta, azt az eposztól nyerte.

Az 500—323-ig terjedő időszak az egész A.-G. beteljesedése. Kivehetően két, egymástól árnyalatilag különböző félből áll, de egészben egyetlen egység, melynek szellemi arculatára *Athén* politikai jelentősége nyomja bélyegét. A szétszórtságot nagyobb keretbe (»attikai birodalom«) illeszkedés helyettesíti, az addig arisztokratikus államformákat az athéni demokrácia s intézményei váltják fel, a művészek az addigi fejedelmi pártfogók helyett vagy mellett (hiszen a makedón és északafrikai, de mindenekfölött a sziciliaiak, élükön Hieron, a syrakusaei úr nagy vonzerőt gyakorolnak a művészekre s ezek reájuk) a »démoni város« s demokrata államférfiai, kik között 50 évre *Perikles* szabott irányt, barátságát élvezik. Kisebbnagyobb központok voltak addig is, Athén egy sokszorosan nagyított Weimar volt. Jelentőségével járt a G. törvényei szerint nyelvének érvényesülése, mely az összes dialektusok megelőző művelésének vívmányait magába foglalva a legtökéletesebb eszközzé vált s ezen a réven a G. s szellem történetében világjelentőségű szerepet kezdett meg. Ha a homerosi művészetet képzőművészeti analogia segítségé-

vel a geometriai stílus egykorú emlékeihez hasonlítjuk, az előbbi két század művészetét pedig pl. a delphii »úrkocsis« bronzhoz, ennek a kornak irodalmi művészeténél nem feledjük, hogy az attikai vázák s a parthenoni szoborművek kortársa, a műfaji megkötöttség s a legmagasabb természetesség egyensúlyozott egyesülése. Ez a zavartalan tökéletesség fokozatosan jött létre ismét, sőt nagy nehézségek árán, a kezdetlegesség hosszú ideje tart még ebben az időben, de a hirtelen felszökkenésnek is páratlan esetei vannak, amilyet — ha szabad távoli analógiára hivatkozni, a XIX. sz. G.-ának váratlan kibontakozása mutat. A műfajok kiválasztódása folytatódott. A kor remekművei a költészetben a drámai műfajok s a próza területén a történetírás, szónoklás és bölcselet, külső nyelv- és stílusművészetnek s a belső, a szellem alaki és tartalmi kiképzésének egy-egy nagy állomásai. A kor szellemi egész irányát modern analogia nyomán *»felvilágosodás«*-nak nevezték el, amely szintén nagy reakciók, zökkenések között ment előre.

Az epika mondanivalója mind kevesebb, bár egy-egy hősmondai eposz, teljesen korszerűtlen jelenség, még készült. A legfontosabb mozzanat újszerűvé formálásában, aminek további jelentőségét köszönhette ez a műfaj, az volt, hogy egykorú eseménnyel helyettesítették a mondai tárgyat, így *Choirilos*, V. sz. Ez a *történeti epika*, hellenisztikus, római, bizánci és modern irodalmak hasonló alkotásainak őse. A dráma különben ezt a lépést már előbb próbálta, de végleg meg nem tette. A kisebb lírában a skolion-készlet »daloskönyvek«-ben, jelentéktelen felfrissítésekkel, öröklődött. Az elégiaköltésben újat jelent *Antimachos* (V./IV. sz.) »Lyde« c. gyűjteménye (előzmény: Mimnermos »Nanno«-ja) a későbbi *elbeszélő szerelmi elégia* előfutára.

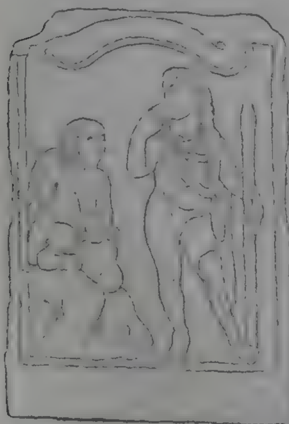
A kardalköltészet legmagasabb fejlettségét Simonides (556—468), unokaöccse, Bakchylides (—450) s kettejük nagy ellenfele, Pindaros (518—446) költészetében ez alatt a fényes tehetségekben gazdag időszak alatt éri el. Két változatot tudunk különösen megítélni: a dithyrambost s a *győzelmi dalt*. Utóbbinál a teljes betetőződést kapjuk *Bakchylides* lágyabb s *Pindaros* keményebb művészetének gazdag emlékeiben (legtöbb költeménye ennek a két költőnek maradt fenn): a nagy nemzeti játékokon nyert győzelmek magasztalásaiban.Egyik neme ez az »alkalmi«, megrendelt s meg is fizetett költészetnek, mely utóbb annyi változatban termett. Ezekben az egyes eset, mondai kapcsolat s magas erkölcsi elvek beszövése következtében, egyetemes értékké fokozódik. A monda alakításában, a szellemes párhuzam vagy összefüggés föllelésében s kifejtésében, a gondolatok legnehezebb erkölcsi tartalmában, a belső kompozició s a külső strófaszerkezet világosságában, ritmusgazdagságban s a dikció fenköltségében minden idők Pindarost emelték legmagasabbra s ezen nekünk sincs okunk (Bakchylides-leletünk után sem), illetve módunk (Simonides-hagyományunk nagyjában érintetlen) változtatni. Bakchylides jó közepes egyéniség, nagybátyja, *Simonides*, ellenben sokoldalú s könnyed tehetségű művésze a formának — különösen a *dithyrambos*ban, melyre egy-két töredéke, (Danaë) a legragyogóbb példa, — hozzáképest még Pindaros is, kül. nyelvben, nehézkes és konvencionális, azonkívül jelentőséges — s ez ismét Pindarosszal való összemérését hívja ki — mint új idők új szavú s érzületű énekese. A kardalköltészet Pindaros arisztokratikus művészetében nyerte legmagasabb kiképzését, de olyan korban már, melynek gondolatvilága mindjobban elütött Pindarosétól, ellenben egyezett Simonidesével, kiben elkövetkezett változások előfutára élt. Jámbor istenhit helyett szkepszis, abszolút elvek s értékek helyett relativitás: az egyik oldalon Simonides és kora s a másikon Pindaros és még az 500 előtti évek ellentéte, hogy a politikai mozzanatot, az Athénnel való kapcsolatot, s a művészet megfizetettségének ugyancsak kényes kérdését, csak épen érintsük. Az eposz után a legnagyobb teljesítménye az A.-G.-nak kétségkívül a kardalköltészet: jellemző, hogy ez is, mint amaz, egy már más gondolatú világ körében, túlérettségben s meghaladottan, fejeződik be a maga klasszikus s egyéni formatökéletességében. Pindaros művészetének épúgy nem lehet folytatása, mint a Homerosénak. (A *Korinna* költőnő teljesítményei csak a hazájabeli, a tanagrai figuráknak művészi nívóján állanak.) Faji változatoknak s egyéni teljesítményeknek ellenben igen. Eszmeileg Simonides, a »bölcselő«, folytatódik a szofisztikában. A kardalköltészet egyik hajtása, a dithyrambos, pedig kétféleképen is. Egyrészt mint önálló, Athénbe bevezetett s nagy kedveltséghez jutott, síp- vagy lantkísérettel előadásra különzött műfaj, klasszikusai *Philoxenos és Timotheos*, — másrészt pedig mint a drámai költészet alapja, amely felé az átmenetet Stesichoros után Bakchylides egyes, hősi balladaszerű, a dialogus csíráit is magukban rejtő költeményei mutatják.

E korszak s az egész A.-G. költészetének csúcspontja az attikai légkörben, athéni intézmények oltalma alatt, rövidesen csak athéni költőktől nagyra fejlesztett két *drámai* műfaj: a tragödia (vele a szatirdráma) és komödia, melyek 534, ill. 489/7 óta »verseny« tárgyai (a három versenytragödia s egy szatirdráma »tetralogiá«-t alkotott, a három dráma pedig a »trilogia«, Aischylos ezeket egy témakörből vette mint folytatólagos cselekményrészeket — világirodalmi tett!) s előadásuk a télvégi kis és a koratavaszi nagy Dionysia-ünnep, az év legkimagaslóbb eseménye Athénben, mely általános irodalmi érdek tekintetében is mindenféle görög »múzsai versenyt«, amilyet pedig Athénben s az egész görög területen min-

denhol tartottak, felülmult. A népies eredetű játékok, első megnemesítésük után Athénbe kerülve, itt két magas költészeti formává lettek: a tragödia az emberi balsors és szenvedés, a komödia pedig az emberi fonákság hatalmas ábrázolásává.

A *tragödia* külső, előadási s alaki, fejlődése nem valami nagy. Két főeleme, a dialógus és a kardal, állandó, csak arányuk változott az előbbi előnyére, t. i. a szinészek száma szaporodott fel háromra (többre nem) s a szinészi produkció foglalt el kari szereprészletet is. Ez az összetétel arányosan tolódik el a 3 nagy tragikus alkotásain: Aischylosnál túlsúlyban van a kari elem, Sophoklesnél arányos, Euripidesnél a szinészen van a játék nagyobbik terhe (egészben változatlanul ugyanaz a schémája egy antik tragödiának: prológus, váltogatva dialógus-részek, attikai nyelven, aztán kardalok, dórizáló nyelven). Kisebb-nagyobb technikai újitások (trilógia-kérdés, prológus) mellett, melyek az előadás külsejére, pompájára vonatkoznak (ez a híressé vált »choregos«, a kar finanszirozója, dicsősége), elhaladva, a műfaj erkölcsi felfogásában találjuk a legnagyobb mérvű változást. A tragödia egészében az emberi sors problémájának fejtegetése (kultuszi kötelékének főterhétől, a Dionysos-rege előadásának kényszerétől megszabadulva), egy kérdésé, amely a G.-ban, láttuk, nem új, itt azonban centrális helyzetű s — természetesen sikertelen történeti kísérletezések után — a mítosz, a hősmonda alakjain s eseteiben van érzékeltetve. Az eposz tárgyalta hősmonda gazdag, szerteágazó, nem koncentrált s a kardalköltészet legtöbbször illusztratív meseanyaga — teljes hűséggel, ha lehet, újításokkal, ha kell, utóbb egészen merészekkel is — egy sorsfordulat bemutatására alkalmas, erősen tömörített cselekvényben jelenik meg: ez, amilyen újság volt az addigi teljesítményekkel szemben, olyan hosszú életűvé vált a modern világirodalmakig. Ez a költészet, az ember sorsa s tettei összefüggésének (»tragikus vétség«) kérdésére választ keresve, az istenség s emberiség alapviszonyához, kérdésének alapproblémájához jutott el: fővonását tehát a vallásos, istenhittel való viszonya adja meg. *Aischylos* (525—456), mélyen vallásos (orphikus eszméktől érintett) lélek, az istenség kezét, még pedig jóra nevelő szándékát látja a bűnszellemtől megszállt s bűnt elkövető ember szenvedésében, az Orestestrilogia legjobb példája az ő »sors«-tragödiájának, *Sophokles* (496—406) felfogása alig tér el tőle, csak az emberi gyöngeség tudata még erősebb benne, »Oidipus királya« tanusitja. Ez a két költő a felvilágosodás korának közfelfogásához mérten konzervatív, teljesen egyszinten áll Pindaros-szal. A kérdést a kor szellemében oldja meg *Euripides* (480—406). Ő nem vallásos, hanem »bölcselő« és pedig természetesen racionális értelemben: nála az isteni hatalom, igazság és bölcseség helyett az ember a maga sorsának kovácsa. Elődei egyszínű erkölcsi nézetéhez képest Euripidesben általán egész kora forrongó problémagazdagsága tükrözik. Ő az egész A.-G. legforradalmibb jelensége: a legidősebb tragikusnak heroikus alakokat mennydörgő fenségű stílusban beszéltető, muzsikális-lirikus, a másodiknak emberi közelségű, minden vonásban kiegyensúlyozott, a beszélő színész vezető szereplésére alapított művészetét nála a sokoldalú érdeklődésű, tépelődő kor problémáival birkózás váltja fel, személyei gyakran a szenvedély képviselői (a női lélek s a szinte egészen modern felfogású szerelem nála probléma először), a hétköznap nyelvén szól, hiányzik nála a sophoklesi érdekfeszítő s következetes meseszövés, annyira, hogy erőszakos (deus ex machina) megoldást kell alkalmaznia, s az operaszerű zeneiségig jut. A görög haladás menete mellett a két első nagy művész élhetett harmónikusan, ő nem, a komödia tanusítványa szerint is. A másik kettő művészete ahhoz a már jellemzett fajhoz tartozik, melyből nincs út új irányba (épen ezért tartják Sophokles Oidipusát az A.-G. legtökéletesebb képviselőjének). Euripides ellenben egyik alapja lett közvetlen utódok mellett a későbbi hellenisztikus költészetnek is, tovább élt, mint a par excellence »tragikus« az egész bizánci koron át is. Az V/IV. sz.-i tragödia életében a nem eléggé világos szerkezeti s előadási mozzanat, a kar szerepe mellett egy érdekes jelenség kelt figyelmet, *Agathon* kísérlete nem mondai, hanem maga feltalálta tárggyal, ami egészen hallatlan újítás volt a nagy művészetre kötelező mondai tárgykényszer mellett, mikor egyes régibb kísérletek (Phrynichos, Aischylos) történeti tárgy feldolgozására, mit az eposz utóbb sikerrel vett programba, meghiusultak. A korra jellemző, hogy életelveik hirdetésének eszközéül is felhasználták a drámát a kynikusok.

A konzervativ világnézet legmagasabb fórumának rangjára emelkedett a drámai költészet *óattikai komödia* nevezetű válfaja, rokona a már érintett nyugati görög játékoknak, t. i. fantasztikus maskarák többféle mókázásának szinpadra vitele, azonban egy igen tendenciózus mesével, tulajdonképen vitatkozással, az »agon«-nal (verseny) keresztezve s középen a költő egyéni közleményeit tartalmazó »pa-

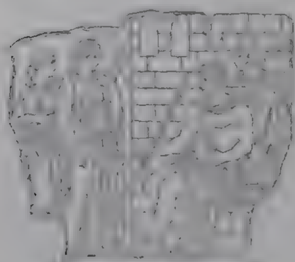
Oidipus és a szfinx (antik relief)

rabasis« (elmenetelés a publikum előtt) nevű kardaltól két félre osztva. A kar szereplése ebben a játékban athéni vonás, a tragődia hatása, amelyre mutat különben a dialogikus rész is s a nyelv tiszta attikaisága. Durva népiességét utóbb obszcén hatású (eredeti kultuszvonatkozásban természetes) groteszk öltözetek őrzték jó

Antik relief Euripides Medea-jához

ideig. E darabok minden részletét átjárta a csípős attikai élc, különösen mesterien a még oly jelentős elődöket is, mint *Kratinos* és *Eupolis*, felülmúló *Aristophanes*-nél (446—385), kinek 11 darabja világos képet ad erről a műfajról. Életeleme a kritika a közállapotok fonákságán, szereplő személyeken, politikusokon (Perikles sem menekedett Kratinosnál, mintahogy a demokraták s Kreon sem Aristophanesnél, kinek »Lovagok«-ja legjellemzőbb darabja), egyéb közéleti szereplőkön (a költők egymás és egyéb írótársak, mindenekelőtt Euripides, aztán bölcselők, Sokrates ellen, előbbi Aristophanes »Békák«-jában, utóbbi »Felhők«-jében). Mindenhol a személyek ellen intézik támadásaikat, az elvi harc személyeskedéssé vált a gyakorlatban. Mert elvi ellentétek jutnak valóságban kifejezésre: az óvígjáték a felvilágosodás tudományos és erkölcsi eszméi s gyakorlati vívmányai ellen küzd s az athéni államforma demokratikus alapgondolatának (igaz, objektive megállapítható) elferdítései s elferdítői ellen. Szellemtörténetileg ez a műfaj Pindaros s a két első tragikus irányának kiegészítője, — amivel szemben csak az a meglepő, hogy maga is elfogulatlan egy irányban, a mitosz kezelésében. A hősmonda travesztálásának s parodizálásának, amire már ismerünk példákat, pendantja az istenmondák, egyes jelenetek s isteni személyek, mindenekelőtt Herakles igen nemájtatos kezelése.

Euripides Hippolytosához (antik relief)

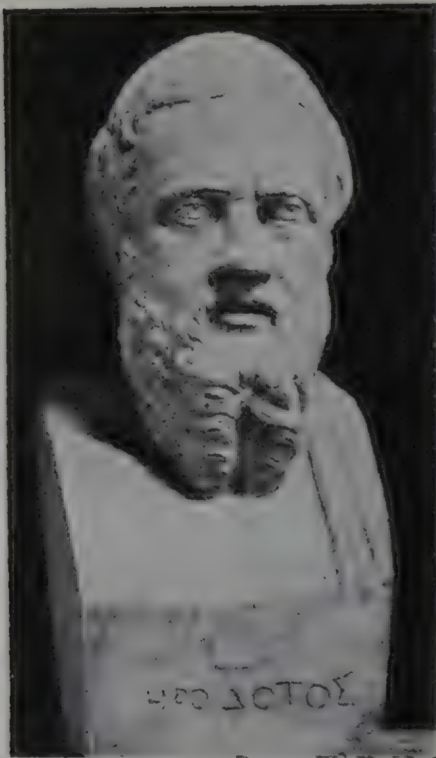
A frivol és obszcén célzások mellett különösen szembeötlő pl. Euripides állítólagos erkölcstelenségének ostorozása. Egészben véve azonban az attikai életvidámság, a szabadosságba átcsapott szabad szellem legőszintébb megnyilvánulása ez a formailag is (főleg kar-részletei miatt) egészen utánozhatatlanul legtisztább görög műfaj, mint ilyen annyira a környezethez kötött, hogy a viszonyok: Athén lehanyatlása, a politika érdektelensége s a bántási tilalom meg is szüntették. Szerencsére tovább alakulását benne rejlő mozzanatok, épen a mondai- és irodalmi perszifiázsok s a szabad elképzelésű, romantikus tárgyak, amelyekben az euripidesi szerelem-motivum mind nagyobb jelentőséghez jut s bizonyos állandó típusok bohóckodása, elősegítették. Az uj útra részben az öregedő Aristophanes maga rálépett már, utódai azonban a IV. sz.-ban ebben az irányban dolgozhattak (sokat nem tudunk, mert minden csupa töredék): kar és politikai szatira nélkül a mitoszparódiában s egyes életjelenetek ábrázolásában. Ezt a fejlődési fokot szokták »közép-vígjáték«-nak nevezni, — ilyenek állanak a római irodalom kezdeténél, ott nagy újság, a görögben azonban visszatérés, vagy visszaesés előbbi fokra.

A tragődia nyomon kísérője, a *szatirdráma* (a 4-ik darab), változást nem mutat. Euripides »Kyklops«-a s Sophokles »Kopók«-ja, előbbi az odysseiabeli kaland hősének, utóbbi a homerosi Hermes-himnusz kis ravasz hősének ábrázolása.

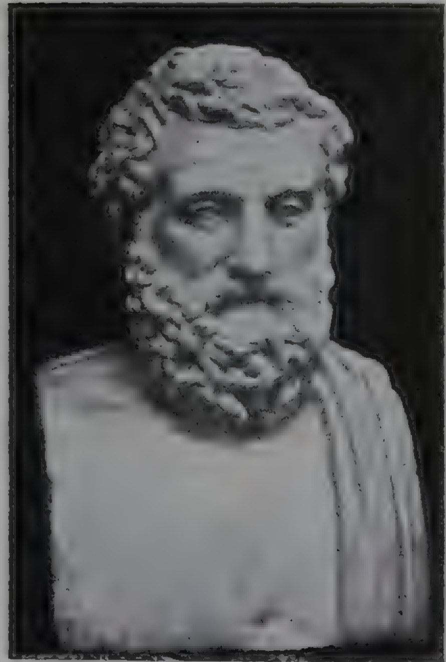
Egy drámai műfaj volt még útrakelőben ezidétt, amely legelső alaptermészeténél fogva jelentéktelen, t. i. nem fogg össze kultusz-cselekvényekkel, nem is tért át a nagy művészet magasztos mondai tárgyaira, nagy emberi sorsok ábrázolására, hanem a hétköznapi élet apró kis komikus jeleneteit ábrázolta realisztikusan, prózához közeledő hétköznapi nyelven, — ez a nyugati görögség második teljesítménye, a »*mimos*« (utánzás), a syrakusai *Sophron* alkotása, mely e korban nem kisebb személyt, mint Platont kapott meg. Később világjelentőségre jutott.

Az attikai korszak *próza*-irodalma a lassú, de aztán hirtelen szárba szökkenő érés képét idézi föl. Az ión bölcselő írók sora a remek stiliszta *Demokritos*-ban, kinek atomtana a római bölcselkedésre

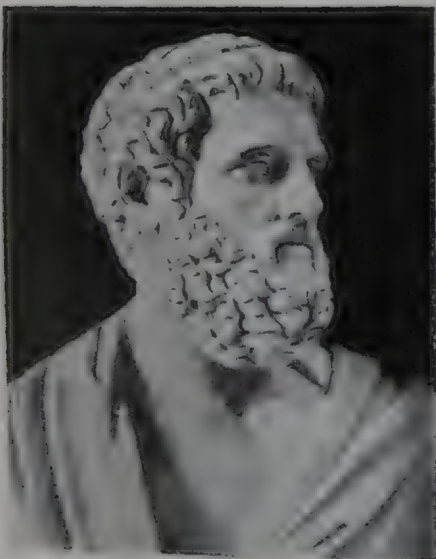
GÖRÖG IRODALOM II

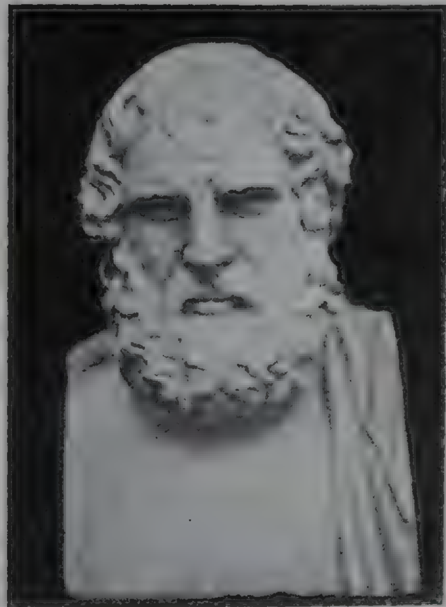
Herodotos

Aischylos

Sophokles

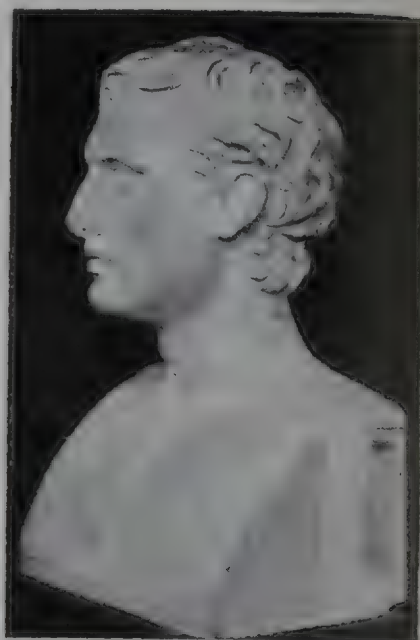

Euripides

GÖRÖG IRODALOM III

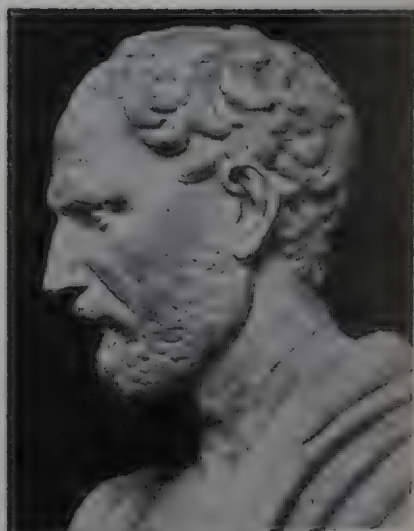
Aristophanes

Menandros

Thukydides

Demosthenes

nagy hatást tett s az újkori, hasonló elméletekre is befolyást gyakorolt, fejeződik be; az ión történetírók, logographosok föltünően primitiv művészetű, de felvilágosodott sorát pedig a már tulajdonképen a jövő irányába is mutató *Herodotos* (484—425) zárja le. Az ő íróművészete még a határon van, de koncepciója, Athénről s a hellén közös ügyről való felfogása s életviszonyai, nyugatra kerülése, már az új idők emberének mutatják. Ión kortársai: *Hellanikos*, kinek komponálóképességét múlta fölül jelentékenyen (ennek a férfiúnak is van azonban nagy korszerű érdeme: az attikai helyi történet, »atthis«, megteremtése) s a sokoldalú, költészetben is kitünő chiosi *Ion*, kinek könnyedsége útinaplószerű feljegyzésekig vezetett, ugyanezen orientáció képviselői, de Herodotos mindnek fölötte áll. A »történetírás«, a művészet és kutatás egyesülése, az egész emberiség tudatában az ő nevéhez van kötve s joggal. Ő az első író, ki egy történeti korszak alapértelmét s a jelenségek sorozatában elfoglalt helyét fel tudta fogni; ez a korszak a görög világ sorsdöntő ideje, a perzsa háború, amelyet ő kelet s nyugat ellentéte egyik fázisának mutatott be. A gondolat görög nagyszerűségű s egyszerűségű egyszerre, a kivitel alapjában véve következetes, tehát a szerkesztés művészete is megjelenik. Prózában ezt előtte nem birta senki nyújtani. A gyönge szerkesztési előzmények nála végtelen exkurzusaiban ütköznek ki, melyekbe »kutatásait« szőtte be. Előadásművészete nagyrészt az ión tulajdonságokat mutatja, bizonyos stílusgyöngeségeket (periódus zökkenők, ismétlések, fonalvesztés stb.), de ezek fejében egyszersmind az ión elbeszélő báj, a novellastílus utólérhetetlen remekeit közbeiktatott kisebb elbeszéléseiben, másrészt pedig már az új írásművészet, a szofisztika s retorika vívmányai (ellentét- és periódusfaragás) is kiütköznek belőle. Átmeneti az ember jelleme, világnézete is: naiv világszemlélet, isteni elrendeléshit kereszteződik ión racionalizmussal s a felvilágosodás szkepszisével. A történetírást megkezdte, de ő csak előfutár egy nagyobb előtt, aki gyorsan elkövetkezett reá.

Az ión természetbölcselet, a szülő területére elkövetkezett politikai változás (perzsa hódoltság) s a kivándorlás külső, valamint a rendszerek sokféleségében megnyilatkozó fiaskó belső oka miatt, termékenyítő hatását hosszú időn s sokfelé éreztetve az egész szellemi életen, megszűnt s így részjelenség maradt, — legmaradandóbb emléke az *orvostudományi szakirodalom*, a kosi *Hippokrates* (460—370) neve alatti ión nyelvű művek gyűjteménye s maga ez a »mesterség«. A görög szellemi élet egészére maradandóan átalakító s így a világ szellemi fejlődésében közvetlenül részes volt ellenben a reá elkövetkezett reakció. Éles elmék egész sora a világmindenség helyett az embert s társadalmat vizsgálta, az utóbbiak létformáit s lételveit (természet, megállapodás) nem a dedukció, hanem az indukció, tapasztalati tények, részjelenségek általánosítása módszerével akarta megállapítani (művelődés-elmélet) s ezekből az életben való boldoguláshoz a tanulságokat levonni (érvényesülés-elmélet). A társadalmi, vallási és erkölcsi felforgatást ez az ú. n. *szofista*-irány az enciklopédikus, »általános« műveltség s praktikus készség elvére alapított nevelési rendszerével — első ilynemű teória —, melyet felnőttek között alkalmilag s az ifjúság rendszeres, iskolai oktatásában valósított meg, teljessé tette, — problémáik zajától visszhangzik a már ismertetett költészet is. Az irodalmi hatás, a próza szempontjából, ez nemcsak korszak-, hanem világirodalmi jelentőségű, különösen formai tekintetben s ezen a ponton a legnagyobb fontossága — *Protagoras* (480—411) és *Prodikos* mellett, kik közül az első a grammatika, a második a synonymika megalapítója s *Hippias*-on, a néprajzi s történeti vizsgálatokban nagy szofistán túl — *Gorgias*-nak (483—375) van, aki athéni elődjét, *Thrasymachost*, háttérbe szorítva, megalapítója, gyakorlati s elméleti képviselője annak a műfajnak, amely a G.-ban ettől kezdve az első helyen áll, a *retoriká*-nak, a művészi beszédnek, mely a prózának legelső igazi, a költészet magas fokával első egyenrangú művészi formája az attikai, a G. s a világirodalomban. Ő és tanítványa, *Isokrates* (436—338) a szofisztika fényei, a retorikai kiképzés nyújtotta általános műveltség (ezt nevezték ők filozófiának) hirdetői s terjesztői, utóbbi 50 évig Athénben magával Platonnal rivalizálva. Különösen nagyok mint stílusművészek s mindegyik egy-egy nagy újító. Gorgias tanította meg először a hibátlan mondatszerkesztést (egyenlő értékű páros ellentéteket tartalmazó tagok sorozatából), Isokrates pedig megteremtette a mai modern mondattípust (különféle értékű tagok kiegyensúlyozott egységét, mint egész kettős tagolású periódust) s míg amaz a retoriákban a költészet eszközeivel dolgozott, ez határokat emelt közéjük (Aristoteles már külön szólhatott »poétiká«-ról s »retoriká«-ról): Isokrates ezerévekre szóló prózai törvények megalkotója. Költött témákról szóló beszédeik a G. örök készleteivé váltak s minden következő koroknak például szolgáltak (Isokrates nevére még hamisítottak is utóbb, pl. egy a fejedelem kötelességeiről szóló művet, mely a bizánci irodalom egy nagy fejezetének alapja). Nagy publicisták ők, kiknek athéni és pánhellén, sőt Isokratesnél a monarchikus eszmék s a makedon dinasztia, Fülöp felé irányuló orientációja a perzsa-kérdésben a korszellem megérzésén kivül a jövő fejlődés irányainak sejtésére vall, — csupa oly vonások, melyek az egész irányt s Isokratest magát mérföldjelző értékké avatják.

Politikai röpiratok (egyik legrégibb attikai prózai emlék való e nemből, az »Athéni állam« c. mű 430 tájáról), erkölcs fejtegetések, szaktudományi irodalom

épen az új művészet tankönyvei is, eredtek ebből az irányból. A politikai és törvényszéki szónoklat aratta azonban belőle a legdúsabb termést, amely két, előbb teljesen gyakorlati s művészietlen tevékenység most végleg irodalmi rangra nemesedett. A (jól megfizetett) beszédeket az új művészet stílus- és dialektikai arzenáljának eszközeivel díszítették fel s tették hatásossá a törvényszék számára dolgozó »logographos«-ok, kik költött eseteket is feldolgoztak művészetük reklámozására. A G. nagy neveket sorol fel ilynemű művészekből: *Antiphon, Andokides, Lysias* s *Isaios* törvényszéki, *Aischines, Hypereides* és *Lykurgos* a politikai beszéd hősei, V/IV. századi ügyészek és védőügyvédek, illetve párt-nagyságok, a G.-i ízlésnek megfelelően egyetemes irodalmi értékké bélyegezve, ami — modern érzésünk, ha valahol, itt kell, hogy elhallgasson — tagadhatatlan is, t. i. maga az egykorú dráma két nagy műfaja nem lehetett volna meg s számunkra nem érthető meg e nélkül a prózai műfaj nélkül. Későbbi korok ezeken a műveken nevelődtek s döntő elvi jelentőséghez jutottak, még a mindannyiukat fölülmúló legnagyobb, *Demosthenes* (384—322) mellett is, aki gyakorlati és művészi vonatkozásban csúcspontja s egyesítője a két csoport tevékenységének. Ügyvédből nagy politikai eszme, a hellén függetlenség harcos szószólója lett, elveit, melyek itt-ott taktikailag helyes gondolatok mellett egészben már meghaladott, romantikus eszmék voltak, életével fizetve meg, s művésze a szónoklatnak, mint senki előtte s utána is csak az egyetlen, a római Cicero. Stílusa az isokratesinek tökéletes fokra csiszolása, szerkesztése (beszédei publikálás céljára megfésültek) a legtökéletesebb arány és egyensúly megvalósítása, a nyelv a leghajlékonyabb s minden árnyalására képes érzelmeinek, amelyek benne, a szenvedélyes küzdőben, a legerősebbek s egyéni pátoszát adják, — de egyszersmind, minden ellenfelével szemben való könyörtelen elfogultsága miatt nagy fogyatkozásait is idézik elő, ferdítéseit, következetlenségeit. Ez a letűnő világ fordulóján álló ember (338-at túlélte) a politikai és világnézeti ellentétek kibékíthetetlenségének örök példaképévé emelkedik ki kortársai közül. Egyéni méretei gigásziak, a harc, melyet folytatott, új világ teremtése körül folyt, a szó, a művészet, mi fegyvere volt, ehhez az emberfölötti föladathoz mért volt s átnemesítette az a belső igazság, önmagához halálig való következetesség, amely — az ellenfél nagyságával együtt — hiányzott pl. még Ciceróból is. Az antik görög prózában két hatalmas csúcs van, az egyik Demosthenes.

A másik magaslat Platon művészete. Az út ehhez az eddigi előzményeken, tehát a szofisztikán, át vezet, de oly irányban, mely a retorika nevével jelzettel eszmei tartalmában ellentétes és örökre kibékíthetetlen volt s az A.-G. ezen végső fázisától kezdve külön útakat járt. *Sokrates* (469—399) a szofisztika ellen fölhecelt (sit venia verbo) athéni közvélemény áldozata, erőszakos halálát mint ezen irány egyik főképviselője szenvedte, pedig — igaz, a szofisztika témái köréből vett tárgyakról (innen az optikai csalódás) folytatott — beszélgetés közben a felnőttek kioktatásában nyilvánuló működése épen annak alapelve, a vélt, de nem valódi, a tudatlan tudás ellen irányult s az ismeretszerzés módjában s közlésében a folyamatos előadás káprázatai helyett a lépésről-lépésre haladó vizsgálatot, gondolatok egymásból levezetését s ennek formájaként a beszélgetést alkalmazta. Maga nem is volt író, — de írók, gondolkodók és stílusművészek őse lett. Az emberiség szellemi fejlődésében a legnagyobb tettek egyike, az ión bölcselettel szembefordult szofisztika kimélyítése, az emberre vonatkozó vizsgálatok abszolut érvényű igazsághoz jutásának elve, a valódi »*filozófia*« megteremtése az ő érdeme. Ez a mérhetetlen tett méltó formában jutott művészi kifejezésre *Platon* (427—347) műveiben. Ezek tartalmi elemzése nem feladatunk, az »idealizmus« név alá foglalt gondolatainak elemei sokfélék, az eszmei folytonosság szempontjából értékes az orphikus-pythagoreus tanokkal való közössége, mely a »sokratesi« első fejlődési szakaszra következett második periódusának főjellemét adja s melyből kiindulva alapította 387. »akadémiá«-ját (529-ig állott fenn Kr. u., sokan ezzel az évvel akarják lezárni az A. G.-at), a művészi forma, melyet teremtett, *a dialógus*, itt a kérdés. Előttünk ismeretlen előfutárok után vagy nem mérkőzhető egykorúak (Xenophon) mellett magas fenségben áll előttünk művészete ebben a lényegileg primitiv, mert hiszen a gondolatszületés processzusát érzékítő, formában, a mimikus gondolat egy potenciált, a sokratesi-korba helyezéssel is emelt kifejeződésében. Egyszerűbb vagy keretes formájában, egyenként vagy trilogiákban véve, a színek és hangok végtelen változatát — a mitosz-elbeszélés kedvelt művészfogása, a legragyogóbb ékesség az egészen — tartalmazza ez a forma, mely csak későbbi művekben ad helyet egy-egy hosszabb előadásnak, átmenetet mutatva a tudományos fejtegetés másik műformájához. Rendszerét az egész ókor örökölte s még egyszer átélte tartalmilag a részben alapjául szolgált pythagoreizmussal együtt, egy újabb renaissance is érte még a bizánci korban, de forma-művészete páratlanul áll, azt sem tanítványának, Aristotelesnek, sem egyetlen, pedig később is nagyszámú utánzónak az ilynemű alkotásai nem érték el. *Aristoteles* (384—322) rendszere alapelveiben is (az ideák önálló léte tagadásában) mestere ellen foglalt állást, iskolájában, a peripatoi(»sétacsarnok«)-ban is más területeket (amaz exakt tudományai helyett, ill. mellett, történeti disciplinákat s természettudományt) művelt, más metódussal, (szisztematikus összefoglalás empirikus anyag alapján), művészileg is más formá-

ban, a kezdetben általa is művelt dialógus helyett az összefüggő fejtegetés, *értekezés* alakjában. Rendszere s maga és iskolája tudományos tanítása az ókor után a kereszténység egész középkori bölcseletének s tudományának alapja, az utóbbinak egész tartalma lett. Irodalomművészetileg józan prózaisága mélyen alatta áll mestere költői szárnyalásának. Aristoteles már ebben s szisztematikus kutatásai tekintetében is az új idők embere, — de szellemileg még »antik«, hiszen még ő is, Nagy Sándor nevelője, teljesen az antik polis-állam kereteiben gondolkozik. A platoni és aristotelesi életmű az A.-G. legnagyobb hagyománya a kései utódokra, görögökre s reánk, modern nyugatiakra.

A szónoklat és bölcselet művészileg is hatalmas teljesítményei mellett a *történetírás* egyetlen magános nagyságot, *Thukydides*-t (460—396) mutathat fel. Az ő történeti felfogása, t. i. a valóság előadásának elve, a tények logikájának felderítése, a politikai hatalom s emberi képesség hajtóerejének felismerése (mind megannyi jele kora racionális felfogásának) mérhetetlen távolságba s magasságba helyezik Herodotostól. A kettejük közti különbség a legkitűnőbb fokmérője a kor szellemi haladásának. Hírhedt objektivitása erős egyéni vonásokat takar, amelyek különösen a közbeszőtt beszédekben (állandó eleme minden következő antik művészi történetírásnak) nyilvánulnak, a közvetlen jellemzés e remekeiben. Műfaji jelentősége az, hogy művében, a peloponnesosi háború (különben nem befejezett) leírásában kortörténeti monografiát nyújtott. Ez egyik tipikus faja lesz az antik történetírásnak s a bizánciaknak is. A stílművészet korszerű technikáját bírja, de nyelve a gondolatkifejezésnek nehezen működő eszköze, ami később sok gondot okozott. *Xenophon* (430—354) a sokoldalú, filozófiai (Sokratest elrajzoló) szak- és történetíró, egyik folytatója Thukydides tárgyának (ez innentől kezdve szokás, a történetírói munka fölvétele egy előző írótól abbahagyott ponton, a Kr. u. XV. sz.-ig), ebbeli érdeménél nagyobb az a jelentősége, hogy az elkövetkező világ kalandorszelleménck egyik legkorábbi képviselője (»Anabasis«-ának tárgya). A másik folytató, *Theopompos*, ki már Fülöp történetéről is ír, teljesen az új idők embere. Mellette *Ephoros*, egy korlátolt egyetemes történetíró, egyelőre alig tud érvényesülni.

2. *Hellenisztikus időszak (Kr. e. 323—146).* Nagy Sándor egységes világbirodalma, majd utódainak részbirodalmai a görög művelődésnek széles porondot nyitottak meg Keleten. Az első időszak törzsi területei s egyes centrumai analógiáit találjuk ezekben a hellenisztikus királyságokban s székhelyeikben (Alexandreia, Pergamon, Antiocheia) s még több más helyen (Rhodos, Kos), de csak analógiákat s helyettesítőket, — Athén kivételével t. i. minden más hely jelentőségét vesztette e tágult horizont szélein fekvő új gócpontokhoz mérten. Az első időszak közvetlen folytatását s továbbfejlődését a nyelv kérdésében konstatálhatjuk. Az élő dialektusok, maga az attikai, helyében is a világpolgár görögség világműveltségének eszköze egy új nyelvi forma lesz, az attikain alapuló ú. n. »köznyelv« (koine), amelyet beszél is a görögség s a graecizáltak mind nagyobb tömege és ír is magasabb igényű művekben s közhasználatúakban egyaránt. A nagy méretek számára kitermelt nagyszerű eszköz ez, melynek élete a mai napig tart, t. i. ez a nyelvi fázis a mai görög nyelvnek is az alapja, a folyton változó, de azonos görög egység legfőbb biztosítéka. A görögség által fizikailag átfogott terület méretével arányos az ismeretek hatalmas tömegeinek fölvétele: szűk és körülhatárolt ismeretmennyiség, szempontok és gondolkozás helyébe minden tekintetben bőség s tágasság lép. A szellemi termelés maga óriási mértéket ölt s a terjesztés eszközéül létrejő az eddigi, főként élőszóval való publikálás kiegészítőjéül, majd főeszközéül a *könyv* (papiruszlapok Egyiptomból, pergamen a névben rejlő városból), vele könyvtárak alapítása jár, ezek a tudományosság eszközeivé válnak. A korviszonyok az elmélyedést elősegítik, a politikailag nem foglalkoztatott tömegek lelki szükséglete nagy: mind oka annak, hogy az irodalom (s természetesen a képzőművészet) oly gazdagon hajtott. (Ma közvetlenül nem ismerünk sokat ebből az irodalomból, a következő időszak eltüntette.) Ebben az oly gyökeresen átalakult görög világban az irodalom vonásai is eltérők az előzőtől s a H.-G. fejlődéstani jelentősége új utak keresésében áll, bár bizonyos, hogy az új törekvéseket erősen reakciósak is keresztezték, továbbá, hogy az újdonság is sok esetben csak lényegvariáció, végül hogy mindkét esetben az előző időszak eredményeinek lezárt s eszményített egységével számoltak maguk a művészek. Ennek a korszaknak egyéniségét az ezen korbeli művek római másolatai is tükrözik. Az előző időszakban csekély idegen hatás mutatkozott, ebben megkezdődik a legélénkebb csereviszony: a görögség főleg az adó fél (rómaiaknak, Keletnek minden irányban, Indiáig), de maga is sok idegen elemet vesz föl. A jövő szempontjából legnagyobb következményekkel a különböző (alexandreiai kisázsiai) zsidó diaszporák hellenizálása járt, épúgy a keleti népeknek a görögség elleni érzése is.

E két századnyi korszak szellemi életének legnagyobb hullámverései a *bölcseleti irodalom* terén mutatkoznak. Most alakultak ki azok a pregnáns rendszerek, amelyek az egész kort uralmukban tartották, a világ új méreteinek megfelelő egyetemes emberi beállítású etikai és politikai problémáikkal. Az akadémia s a peripatetikusok *Epikuros* (341—270) iskolájával, továbbá a *Zenon* (326—246) alapította *stoikus* és a *Pyrrhon* (365—275) alapította *szkeptikus* szektával kerültek éles harcba, kik mellett a *kynikusok* is folytatják tevékenységüket, az irodalmi formák s technika

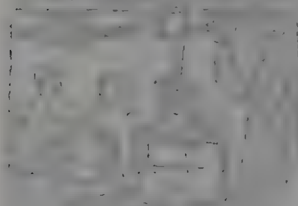
gazdagodása mellett. *Levél* (pl. Epikuroséi, a Pál apostol leveleinek ősei), a kynikus *diatribe* (»prédikáció«, valóban a keresztény prédikáció őse, hirhedtek a *borysthenesi Bionéi*, ki Horatius elődje volt s a *Menippos*-éi, kitől Varro s még igen sokan tanultak egészen Lukianosig, versben is, hirhedtek voltak a kolophoni *Phoinixéi*, III. sz. s a *Kerkidáséi*, II. sz.), *szatirák*: az új formák (részletek csak a *chria* s *apophthegma*-fajok). Értekezés és dialógus is használatosak, sőt Timon (325—235), az »embergyűlölő«, az archaikus filozófiai gúnykölteményt (sillos) elevenítette fel, hogy csak a legnagyobb kiválasztást tegyük. A peripatetikus iskola folytatta az aristotelesi tudományos hagyományt: *Theophrastos* (372—287) természettudományi alapvető az egész ókorra (bár legnagyobb nevezetessége az egyes tipikus »jellemek« vonásait festő könyvecskéje, az egykorú vígjáték reflexe, La Bruyère modellje), *Dikaiarchos* (310 k.) művelődéstörténeti alapvető, *Aristoxenos* (310 k.) életrajzíró (Isokrates is próbálta). Ez a vizsgálati anyag az iskolák történetének összefüggő előadásává szélesedett.

A »filozófus« fogalmat, az isokratesi retorikától való megszabadítása után (bár jellemző, hogy Aristoteles s tanítványai, pl. Theophrastos és a peripatetikusok foglalkoznak az utóbbi elméletével, Epikurosnál ellenben már nyoma sincs), még mindig együtt kisérte a tudomány képzete, az aristotelesi hagyomány ezen gazdag ágának mind dúsabb fejlődése azonban végül meghozta emancipációját: a »peripatetikus« tudomány csak részlet, ellenben nagy keretben egy egészen modern *tudományos élet* alakul ki, a szaktudományok egész hálózata, önálló módszerek s célkitűzések birtokában, megszervezve az egyes királyi udvarok s városok kegyéből tanszékekkel, tudományos intézetekkel, könyvtárakkal. *Természettudomány s csillagászat* számos modern felfedezést megelőzött, épígy az *orvosi tudomány*, mely a hippokratesi hagyomány után most új eredményekkel gazdagodott, a *matematika* s *technikai tudományok* nagyszerűségét egy *Eukleides* (300 k.) s *Archimedes* (287—212) neve méltón jelképezi. A szellemi tudományok közül az ujonnan keletkezett *filológia*, t. i. irodalomtörténet kettős ága, az alexandriai [*Zenodotos* (325—260), az első, bizánci *Aristophanes* (257—180), a legnagyobb, *Aristarchos* (217—145), a legtermékenyebb »grammatikus«, *Eratosthenes* (275—195), más területeken korszakalkotó] és a pergamoni (*mallosi Krates*, III/II. sz., *athéni Apollodoros*, II. sz.) mutat egyszerre egészen antik korbeli tempójú hirtelen felszökkenést, oly elvek megalapozását, amelyek a tudomány lényegét teszik ma is (szövegkiadás, írók magyarázata, stíluselemzés). Az egész G.-on áthangzó problémáik az analógia s anomalia viszonya (nyelvszabályosság, egyéni nyelvhasználat), tárgyi-művészi és allegorikus írómagyarázat (az alexandriai iskolával szemben a pergamoni az anomalia s allegória képviselője). Eratosthenes hatalmas elméje a tudományos *kortan* (chronographia) alapjait rakta le (az u. n. »Parosi Márvány«, 264-ből, mutatja, mi volt ez a tudomány előbb) s a tudományos csillagászattal s méréssel kapcsolatos *geographiá*-nak rendszerén a legnagyobb csillagász, *Hipparchos*, II. sz., dolgozott. Ez a két nagy teljesítmény messze fölötte áll a kor egyéb régi szabású leíró föld- és néprajzi feljegyzéseinek, amelyek történetíróknál s utazási leírásokban vagy önállóan, a kor területismereteinek gyarapodása kapcsán, nagy tömegben jelentek meg.

A kortani tudományos alapvetés gyümölcsei később értek meg, a hellenisztikus *történetírás* egészben érintetlen tőle. Tárgyi gazdagodás: Nagy Sándor csodás pályája, mely egykorú rajzok (Kallisthenes, Aristobulos, Klearchos) alapján legendás kiszínezésben, a világirodalom egyik legelterjedtebb regényes mesetémájává vált, a nyugati földközi tengeri medence, melynek történetét a kor egyik legjellemzőbb egyénisége, *Timaios* (346—250), írta meg, távoli keleti népek élete, kül. fontos az egyiptomiaké (Manetho), a babiloniaké (Berossos), indusoké (Megasthenes), karthágóiaké s a zsidóké, kikről, miután az ótestamentum már a III. sz. közepére görögben (a »hetvenek« fordítása, LXX) volt olvasható, maguk a zsidók írtak görögül a III. sz.-ban s a rómaiaké, kikről ugyancsak a rómaiak a II. sz. óta; — emellett most is szivesen foglalkoztak helyi, így attikai, és kortörténettel is; *kardiai Hieronymos* (360—256) volt a legtárgyilagosabb történetírója a diadochos-kornak. Ezeknek a műveknek irodalmi formája részben hagyományos, — új a *memoár*, mely jeles emberek »tetteit« (praxeis, acta) beszéli el, az Apostolok Cselekedeteinek őse. Szellemükben a thukydidesi hagyománytól nagyrészt távol esnek. A kor jelleme a sokféle s merész adattal elszórakoztatást kivánta meg, — egy prózai »alsó áramlat« e korban a *parodoxographia*, csodálatos esetek gyűjteményes foglalata, úgyszintén az az irodalom, amelynek filozófiai-ethnografiai-földrajzi-mythografiai elemekből keveredése minden osztályozással dacol, de a kor szellemére oly mélyen jellemző, utópisztikus ábrázolások mesés, valamilyen ideális kultúrállapotban élő népekről, e nemben a legnagyobb hírre vergődött a mitoszok racionális megfejtéséről *Euhemeros* (311—298) — s a szép előadást, mit a retorika révén nyert meg. A filozófiától egyszersmindenkorra elválasztva, egyszersmind a politikai (jórészt a törvényszéki) gyakorlatból is kiszorítva, a *retorika*, saját iskolai üzemén kivül, ahol természetesen csak költött témákról deklamálhattak a tanárok, a történetírásra vetette magát (Theopompos, Timaios). Saját területén elméletileg hosszú ideig az isokratesi körben mozgott, csak az anyagfeldolgozás tanában ért meg nagyobb újítást a III/II. sz.-ban (Hermagoras), — a külső stílusművészet azonban nagy eltávolodást mu-

tat s végül a már megelőzően túlhaladott állásba ment vissza, a hatásvadászat kedvéért a költészet és próza határainak elmosódásához, az utóbbi szókincse, ritmikussága elsajátításához, a periódus felbontásához, a patétikusság vagy lágyság minden esetben pompázó, mint mondani szeretik, »barok« kifejezéséhez. Ez a stílus, mely az atheni *Demochares* s a kisázsiai *Hegesias* (III. sz.) nevéhez fűződött, a hellenisztikus próza főjellemvonásának számított már a következő időszak nemzedékei szemében — bár természetesen nem volt általános, hiszen egyesek, kül. a szakirodalomban, egyszerű, világos stílusban, a koine egy-egy jól sikerült formájában írnak (pergei Apollonios, 265—190) — s barbársága megbélyegzéséül (a rómaiak) *asianismus*nak nevezték el. Végzetes befolyása volt az egész későbbi görög szellemi életre, nem csupán az irodalomra.

Az egykorú *költészet* minden faját egy új motivum korlátlan szerepe jellemzi, a szerelem (fiú- és leányszerelem) motivumáé. E tekintetben az egész hellenisztikuskori (s minden modern) költészet legközelebbi őse Euripides. A *tragödiáját* ugyan ennek a kornak, alexandriai »pleias«-ának, 7 költőjének, működését nem ismerjük, (jellemző, hogy a tragödiaparódiák igen kedveltek voltak), a dráma még élő változata azonban, az ú. n. *újattikai vígjáték*, melynek *Menandros* (343—290) legnagyobb mestere, e motivum bőséges kiaknázását mutatja. Ebben a játékban, mely antik ízét a kar eljelentéktelenedésével elvesztette, kialakult különben — egyelőre igaz, bizonyos tipikus, kevésbé egyéni jellemek szerepeltetésével — a középfajú dráma, kétes bonyodalmak után szerencsés kimenetellel. A viszonyok változását jelzi, hogy az aktualitásoktól duzzadó, mérges csipkelődésekkel telt egykori játék a frivol, banális, hétköznapi kispolgári élet kis bonyodalmainak lett tükrévé. De az »élet«-et, a realitást, rajzolta ez is s ebben, különösen Menandros, felülmúlhatatlan nagy, amellett művészi is abban az értelemben, hogy nem realisztikus. A III. sz. végéig még tudta magát tartani, aztán végleg lehanyatlott. A római irodalom drámája ezen a példán nőtt fel, — az utókor már csak a beléjük szórt bölcs gondolatokon, melyekből külön gyűjtemények készültek. A kor igazi drámai műfaja a realisztikus *mimos*, Sophron alkotása, melynek előadásra szánt obscén-pikáns ión rokonfaja (kinaidologia, simodia, magodia) mellett komolyabb, zene s tánc kíséretében előadott áriák állottak (remek maradvány a II. sz.-ból az »Elhagyott

Menandros vizsgálja a maszkokat

leány panasza«, magasabb irodalmi érték, mint a mi kabaréművészetünk darabjai, melyekhez talán leginkább hasonlítható). Magasabb körbe — s talán a színháztól is el — vonta ezt a műfajt *Herondas* (250 k.), ki »mimiambos«-okban (sántító jambusban) festett páratlan humorú képeket az alsóbb népréteg életéből. Előzője volt ebben *Theokritos* (*305.), ki sziciliai hazájának népies pásztori költészetét s Sophron irodalmi hagyományait a nagyvárosi előkelő műköltészet számára kötötte össze, a legeredetibbet teremtve ezzel a »*bukolikus költészet*«-nek nevezett fajjal, melyet ránk maradt 11 »idyll«-jéből ismerünk s még két későbbi követőjének, Bionnak és Moschosnak a műveiből, az egész hellenisztikus periódusban, egyszersmind világirodalmi értéket is, mely a modern irodalmakra tovább hatott. Mímosok ezek is, erősen élesszemű ábrázolások, csakhogy — már nem is előadásra, hanem udvar, baráti kör szórakoztatására. Utolsó példája mindenesetre egy egykorú, alacsonyabb, népies műfaj megnemesítésének.

A drámai művészet nagy műfajai kivesztek, de ez nem változtatott a *színház* nagy szerepén, mely különféle *versenyek* színhelye volt (»szkenikaiak« mellett különösen fontosak ebben az időben a »thymelén«, azaz a régi kar tánchelyén folyók): régi klasszikus ének- és zeneszámok s új alkotások egész sora szerepelt műsoron. Mint ahogy a prózában (s az imént a drámánál) bizonyos »alsó áramlatok«-at mutattunk ki, a költészet egyéb ágaiban is hasonló helyzetben vagyunk. Az egyszerű strófa-szerkezetű *kultuszdal*, melyet a római költészet (Catullus, Horatius) átvett, *himnusz, enkomion* (magasztalás), egykorú tárgyú *eposz*-ok: ennek a szélesebb nyilvánosságra szánt művészetnek termékei s ezekben a közvetlen kapcsolat előző hagyományokhoz: a kultuszdalnál az aeol lírához, a másik kettőnél a homerosi költészethez, a harmadiknál Choirilos és Antimachos példájához, világos. Ez azonban a maradi ág.

A hellenisztikus újító, »*modern*« *költészet* a régi epika és líra területén valóságos átértékelést végezett. A szerelmi motivum egyeduralma ebben az irányban is megvan, de ezen fölül áll még több vonásuk: a forma kicsinysége (epyllion, eidyllion), elaprózott, finom, szentimentális detailrajz, az élettől való távolság (ideális felemelés, pl. Theokritosnál, vagy a régiségbe helyezkedés), a tudományosság tárgyválasztásban, részletekben s nyelvezetben, (épen ezért válogatott, tudós, finom köröknek van szánva) — s természetesen a klasszikus zeneiség elhagyása, ez a költészet már recitált s olvasott művészet, mint a mienk. Az elbeszélő szerelmi *elégiagyűjtemény*, Antimachos újítása, a divatos költészet egyik legnagyobb műfaja, költőnők s költők, mint *Philetas* (340—285) és *Hermogianax*, első nagyjai; az *epigramma*, melynek *Asklepiades* (III. sz.) e korbeli legkitűnőbb képviselője, tartalmilag erótikus jellemű s lakoma (fikció vagy él-

mény) a technikai külsősége. Asklepiades, Pherekrates és Glykon dalköltészetét csak a róluk nevezett sorok emléke őrzi, de mutatják a strófaszerkezet helyén alkalmazott verssorrendszerükkel a régi líra formai átalakítását. A lírai és epikai költészet (s a tudomány) egyaránt ünnepelt nagysága volt *Kallimachos* (310—240), a szerelmi elégia, himnusz, epigramma és iambos egyformán tökéletes forma- és nyelvművésze, a kor valóságos representative man-je, ezekben az ágakban azonban nem iránykezdő, sőt »Aitia« (okok) c. hesiodosi modorban elbeszélő elégiáskönyve a műfaj betetőzője, — fontosabb az az elve, hogy a nagy, elcsépelt epikus tárgyak helyébe a mondai hagyomány kisebb részleteit kell feldolgozni. Ezt »Hekale« c. epyllionjában mesterien valósította is meg s (bár pl. Philetas ebben is megelőzte őt) oly teljes sikerrel, hogy az opponáló naukratisi *Apollonios*-t (295—215), ki Argonautikájában (mely különben a kor összes romantikus, erótikus, szentimentális és idylli vonásait tükrözi) »nagy«-ot s közvetlenül homerosi méretűt merészelt, egyelőre (»Ibis« c. költ.) ártalmatlanná tette (a rómaiak Vergilius óta s egykorú, későbbi és újabbkori kisérletek nem Kallimachost igazolták, — de ez mind maradi reakció volt). A homerosi művészet helyére állított hesiodosi (felsoroló) példakép élettelen, tudós másolása (Kallimachos nagyszerű egyénisége nélkül) *Aratos* (310—245) tankölteménye (az égi) »Jelenségek«-ről, de bizony nem az ég, hanem egy csillagászati kompendium alapján. Római vonatkozásban is különösen fontosak ezek a költők mind, mert ők képezték ki az ottani első költői nagyságokat, pl. *Nikandros* (III. sz. eleje), Vergilius (Georgika) és Ovidius (Metamorph.), *Neoptolemos* Horatius (Ars poet.) tanító költészetére, *Euphorion* (224—187) a lirikusokra (Catullus) hatott. Nagy tudósok költői kisérletei, bár a kor ezen válogatottak számára készült művészetének vonásait tükrözik, még igen egyszerűek a kor legabstrususabb alkotásához, *Lykophron* jambusokban írott »Alexandriá«-jához (197-ből) mérten. Ez az egész irány betetőzése tudákosságban, a forma felbontásában, próféciás beöltöztetése azonban a későbbi sibylla-irodalomban folytatódik.

3. *Római időszak (Kr. e. 146—Kr. u. 326).* Külső lefolyásában az ezen kori G. a keretek impozáns arányú tágulását mutatja s két végzetes kapcsolatot, a római s a zsidó szellemmel, mely végül a kereszténység nagy egyetemességében tetőződött be. Belső lényegét viszont két megelőző időszaka spontán alkotó szellemének egy másnemű, reflexiv-konzerváló erővé átalakulása teszi. Félévezrednyi ideje természetesen többféle fázist mutat.

A római császárság kezdetéig, Kr. e. 31-ig, az előző időszak irodalmi törekvésein erős római orientálódás nyilvánul tárgyi momentumokban, míg a formai hagyomány folytonosságán eleinte nincs változás. A költői művekről néhány emlék alapján: *Moschos* (150) és *Bion* (100) idylljei, *epigrammák* (*Meleagros* 100 k. állította össze első »koszorú«-ját) s abból, amit *Parthenios*ról, Vergilius és Cornelius Gallus barátjáról, irodalmi tanácsadójáról, részben példaképéről tudunk, ezt biztosan mondhatjuk. A prózai művészet hovatartozása ellenben, t. i. hogy a retorika kompetens-e vagy a filozófia, a kor nyilt kérdése s a Cicero-féle megoldás (filozófiai alapműveltség betetőzése a szónoklással) már görög eredmény kópiája. Az »ázsiai« stílusnak azonban, úgy látszik, már ekkor hadat izent — a római ízlés. A fiatal Cicero mesterei Rhodosban már mérsékeltek voltak a Hortensius művészetéhez képest. Ami ebből kifejlett később, eltiport egy másik valódi hajtást is, az egyszerű köznyelvi (koine) stílust, mely az alsó áramlásokban élt. E fázis szellemi tartalma igen gazdag: a filológiai tanulmányok (*Dionysios Thrax*, 100 k. Rhodoson, az első nyelvtaníró) ugyan nagyobb eredményeket nem mutatnak, a bölcselet s a történetírás annál többet. Az »achájai túszok« (167) s a »filozófus-követség« (155) sikere átterelte ezen tudomány- s művészetágakat Rómába. *Polybios* (201—120), az első nagyság Thukydides óta, római történetet ír (a 220—144 évekre főforrás), praktikus érzékkel s egyszerűen, a kor szellemének oly megértésével, hogy a rómaivá váló görögségnek representative man-je. A filozófusok közül *Panaitios* (180—110, Cicero forrása) tanítványa, *Poseidonios* (135—51) a kornak s egyelőre az egész hellenisztikus görög tudományosságnak legnagyobb összefoglalója, ha lehet, egy potenciált Eratosthenes, exakt tudományok s minden ismeretek szisztematikusa, a középstoa rendszerének misztikus vallásos elemekkel kibővítője, az újplatonizmus előkészítője. A bölcselet szerepében ez mélyreható újítás volt, hiszen a filozófia a régi görög hit ezen korbeli mindenféle elemmel bővülése, szinkretizmusa fölött álló, ezzel a kérdéskomplexussal szemben közömbös, ha nem ellenséges világnézeteket, a felvilágosodottak vallásait, hirdette, előkészítve a talajt a kereszténység majdani térfoglalására, — az új-pythagoreus és újplatonikus irány ezzel szemben az antik vallásosság ellenállását készítette elő. Az eljövendő nagy krizis előjátéka még csak a zsidóság hellenizálásában folyt: számos népies, ill. köznyelvi jellemű irat az ótestamentum kánoni és apokrif könyvei közül tanuskodik róla. A hatás egészen mélyreható nem lehetett, mert csak a diaszporákra szorítkozott, a jeruzsálemi farizeus-párt elhárította az egyetemes hellenizálás II. sz.-i veszedelmét.

Még ebben a fázisban találkozunk a prózaköltészetnek azzal az ágával, melynek az egészen modern »*novella*« és »*regény*« neveket lehetne adni s amelynek emlékei a hellenisztikus-római művelődés keleti-görög-római egyesített talajából —

ma még meg nem fejtett módon, de Homerostól s az ión logographosoktól kezdve lépten-nyomon kimutatható előzmények után — kifejlődve, mint a még mindig alkotásra kész görög formaérzék példái, a következő nagy korszakban kétszer is hatalmas virágzást értek el s a XVII. sz.-i francia irodalomra gyakorolt hatásuk révén világirodalmi jelentőségűek. A miletosi *Aristeides* (100 k.) »Miletosi történetek« c. műve már novellakoszorú volt, tehát összefoglalása keretben egyes szerelmi novelláknak, mint a Decameron. Egyes novelláknak, melyekben a szerelem a főmotivum, nincs az egykorú keleti, görög és római irodalomban se szere, se száma, *levél*formája miatt hírhedt az Aischines X. levele. A szerelmi regény, görög nevén »drama«, első példái közül ebből a korból történeti tárgyúak maradtak ránk (egy *Ninos és Semiramis* regénytöredék I. sz., melyhez a zsidó-hellenisztikus irodalom számos darabja, a *Judit-történet*, az *Achikár*-regény, szolgáltat analógiát,) de többféle fajtáját lehet feltennünk. Előzményei megállapítása nem sikerült még: a mítosz olynemű átalakítása szerelmi motívumok alapján, mint a II. sz. *Dionysios Skytobrachion*-ról beszélik, csak analógia, az iskolai deklamációk kalandos és szerelmi elbeszélései inkább tükrözik a felnőttek körében járatos témákat s ízlést, mint kialakítják.

A második fázisban, Kr. e. 31 és kb. Kr. u. 100 között, az »ázsiai« prózastílus elleni küzdelem eredményesen lefolyt, az *atticizmus* győzött s berendezkedett: ez fejlődéstörténeti értéke. A római szellem görög mintáit az attikai nagyságok, szónokok s történetírók közül válogatta, Hypereides, Lysias, Thukydides és Demosthenes közül s a görög irodalmi körök ezt az ízlésváltozást követték. Programjukat ismerjük az Augustus-korabeli kaleaktei *Caecilius* és halikarnassosi *Dionysios* elméleti irataiból, megvalósítva is látjuk ugyanezek római tárgyú történeti műveiben: a mimesis, utánzás, nyelvi és stilisztikai kiaknázása a példaképnek, attikai korrektséghez vezet, de rossz jel, hogy az attikai próza igazi nagyjait (Platon) nem ismerték föl. A Kr. u. I. sz.-i kis esztétikai mű »A fenségesről«, az »antik« szellem megértésében különb a két korifeusnál, kiknek s a római irodalom példájának hatása alatt megindul a G. megkövesedésének folyamata, egy régi nyelvi forma mesterséges megrögzítése, az élő és egy fáradsággal (szótárakból) eltanult túlhaladott nyelvfázis irodalmának ellentéte, valóságos kétnyelvűség, az egész jövendő G.-nak mindmáig alapjelensége. A költészet és próza határait ez a mimesis nem különítette el szigorúan, ami pedig antik fogalmak elleni vétség. Nagy baj, hogy ez az irány az iskolában túlsúlyra jutva, nemtörődömségével, az egykor ünnepies termékek ignorálása mellett, a hellenisztikus próza (és költészet) termékeinek elpusztulását szintén elősegítette. A magasabb irodalom teljesen hatalmába jut, bár a kor nívója s termelési mennyisége nem magas, a római irodalom nagy lendületéhez mérten a G. ebben a fázisban a legleapadtabb. A *bölcseletben* egy Poseidonios ismét nem merült föl, csak hatásában élt, az új-stoából az egyetlen *Epiktetos* (50—130) nagyobb méretű egyéniség világirodalmi értelemben is, az iskolák belső üzeme magasabb hullámokat nem vert. Különösebb figyelmet két jelenség érdemel: *Philon* (Kr. e. 20—Kr. u. 50), az alexandriai zsidó, ki a görög bölcselet s a zsidó kinyilatkoztatás egyesítésére tesz kísérletet s az *újpythagoreizmus*, nevezetes Krisztussal többképen összehasonlított vándorprófétája, tyanai *Apollonios* (4—96) személye s a reávonatkozó irodalom (a keleti eredetű hellenisztikus *aretalogia*, csodatörténet egyik példája) miatt ebben a korban. Az irodalomtudomány a fenti esztétikusok mellett filológusban két nagy zajt csapó kompendistát mutat föl, *Didymos* és *Apion* nevűeket (az utóbbi antiszemita hecevezér is), az alexandriai nagy hagyományok gyönge örököseit. A történetirodalomban az említett esztétikusok nívóját éri csak el a világtörténetíró *Diodoros*, I. sz. — atticizmusmentességéért figyelemre méltó —, a zsidó-hellenizmusnak ellenben több érdekes történetíró képviselője van, legkülönb *Josephos Flavius* (37—97), aki után a zsidóság, természetesen Jeruzsálem elpusztítása miatt, exkluzivitását kezdi, mely az őskereszténység kezdeteire is áthat. Eratosthenes, Hipparchos és Poseidonios tudományos földrajzi gondolatai hiányoznak *Strabon*-nál (Kr. e. 63—Kr. u. 19), praktikus kézikönyvéért azonban becsületet érdemel. Ezen fázis prózairodalmának nagy representative man-je *Plutarchos* (46—120), a görög átfogó képességnek s egyszerű mérsékletnek utolsó képviselője, de már a józan középszer fokán. Megérti, de nem túlozza az atticizmust; felfogja s összeolvasztja görögségével a római gondolatot (»Párhuzamos életrajzok«); bölcselkedik sokat, szép tárgyakról, de nem mélyen s az iskolák között válogatva, műformák sokféleségében, melyek mindegyikét közepesen bírja; vallásos, de felvilágosodottan; az antik görög világnak utolsó harmonikus egyénisége, a görög irodalomnak talán legnagyobb világirodalmi hatású alakja.

A G. e fázisbeli csekélységét a rómaihoz mérten főleg a költészet mutatja, melynek *epigrammákon* kívül (Kr. u. I. sz. újabb gyűjteménye jött) nevezetesebb emléke nincs. A *mimos* klasszikusa, *Philistion* (I. sz. Kr. u.) ekkor élt, ez a műfaj vezet a mind nagyobb szerephez jutó *pantomimos*-szal együtt. Antik nagy művek csak műsordarabok, mint manapság.

Az *őskeresztény iratok* legrégibb zöme ebből a fázisból való, a Kánonba, az Ujtestamentumba felvett könyvek nagyrésze s a kánononkívüliek közül is sok. A legtöbb eredeti görög alkotás, de bizonyos irodalmi műfajokhoz tartozásuk ellenére sem irodalmiak, nyelvük a hellenisztikus köznyelvnek legtöbbször egészen népies

változata s stílusművészetük nem az egykorú retorika műhelyében csiszolódott. Ezen írások sorsdöntő változást mutatnak a kereszténység első kezdetén: a mozgalomnak zsidó elszigeteltségéből az egykorú nemzetközi művelődésbe bekapcsolódását, mi *Pál apostol* érdeme, a görög anyanyelvű és (felszínes) műveltségű (Menandrosból idéző) római polgár zsidóé (mert az, rabbinus képzettségű). Levelei (53—64), mint az Epikuroséi, aktuális alkalomból eredt, valóban elküldött levelek, a személyes élmény s egyéniség változatos tartalmú megrögzítései minden irodalmi törekvés nélkül, irodalommá emelik azonban írójuk ösztönszerű készségéből fakadt külső effektusok s a gondolatok, fejtegetések magas szárnyalása. Ilyen egyénien varázslatos alkotás nincs az egész őkeresztény irodalomban. Gyűjteménye, a hívő község számára összefoglalása s tekintélye hasonlók keletkezésére adott okot, ezek azonban már teljesen irodalmiak, egyesek koholtak is, s e tekintetben a kor profán irodalmi termékeire (pl. a kynikos Diogenes leveleinek hamisítványaira) emlékeztetnek. *János »Jelenések könyve«*, I. sz. vége, az apokalypsis zsidó műfajnak hellenizálása, Kisázsiából, hatalmas lázadás a római gondolat ellen (elgondolni Plutarchos egészben idylli simplicitását kortársul a vonagló kelet e vizionárius-eksztatikus vallomásához!). Az *evangéliumok* neve a császári izenetek tartalmáról vett, Jézus személyére, mint ilyen üzenet tartalmára, vonatkoztatott hellenisztikus közszó, a *cselekedetek* nagy emberek »tetteinől« használatos könyvcím, ugyancsak hellenisztikus műkifejezés. Az ezen nevezetek alatt járó művek közül az elsők semmiben sem térnek el a keleti-hellenisztikus csodatévőkről szóló *aretalogiától*, amilyet irodalmi formában a pythagoreus tyanai Apolloniosról is ismerünk, a második pedig történeti mű igényével lép fel. Az utóbbi, az *Apostolok cselekedetei*, az evangeliumíró Lukács (ránk későbbi átdolgozásban maradt) műve, teljesen irodalmi allűröket mutat (beszéd-betét, hírhedt Pál apostolé az Areiospagoson Athénben) s a hellenisztikus filozófia (stoicizmus) felé közeledést. A neve alatti evangelium szintén erős irodalmi hatást mutat s ugyanolyan történetírói törekvéseket. Ez hiányzik az első kettőben, a Márk és Máté neve alattiakban, az első a legprimitívebb első kísérlet a kis legendarészletek s mondások egy egészbe foglalására (későbbi betoldások vannak benne), a második forrásai között erősen kiütközik egy *Jézus mondásai (logia)* gyűjtemény, mely a hegyi prédikáció részleteit adta, amilyenek külön is maradtak fenn, pogány apophthegma- s gnóma-gyűjtemények másai. A kor írásművészete, a magasabb tudományosság szele, csak alig érintette még az I. század hellenizált kereszténységét, a lelki épülés praktikus céljára szánt írásművei teljesen korukban, de mégis az élettől elfordult magasabb irodalmi iránytól félre állanak, hozzájuk hasonlókra csak az u. n. nem-irodalmi papiruszokban találunk: ez a kulcs megértésükhöz s ez a természetesség rendkívüli értékük. (L. bővebben: *Őskeresztény irodalom* alatt.)

A harmadik fázis (a II. sz. óta) maga irodalmának helyes megjelölése a »klasszicizmus«, a már az előző időben mintaképekül elismert klasszikusok műfaj- és stíluskészségének újraélése, állandó törekvés megelevenítésére, ill. az ezirányú gyakorlat megörökítése, úgy mint a képzőművészet is tette, egykorú archaisztikus emlékei tanusága szerint. Ez a hosszú gyakorlat eldöntötte egyszersmindenkorra a görög szellemi élet sorsát, főleg, mert az előző fázisban még illiterátus őskereszténység a görög szellemmel, tudománnyal való összeolvadására ezen egész formális készség elsajátításával tette fel a koronát. Történeti háttere Kelet s a görögség mind jelentősebb szerepe a római birodalom keretén belül: erre megy vissza a gazdagabb G.-i termelés s természetesen a produktivitásban gyöngülő római szellem gyámsága alól való szabadulás (valójában a görögség önként viselte tovább, sőt súlyosbította az idegenek rárakta szellemi igát). A kor egészén a retorika uralkodik, a társadalom közéletén, az ifjúság nevelésén s az összes irodalmi műfajokon. A próza és költészet határainak elmosódása következett be, a rétorok most költők is s ezek művei természetesen nem egyéniség és élmény kifejezései, hanem mesterkedések s mutatványok, — ez a vonás ekkor jelenik meg a G.-ban (a rómaiban is megvan, példája Seneca) s az egész bizánci koron át követhető. A helyzetet súlyosbítja a nyelvi és ritmikai kérdés: a kor használta attikai nyelv és antik időmértékes verselés erőszak a beszélt köznyelven, melyben a szótag elveszett egyedi időtartamát a változó helyű hangsúly szabályozta, tehát épen csak hangsúlyos verselést engedhetett meg. Ami költészetet ebből a korból ismerünk, eléggé jelentéktelen: himnuszok, köztük a 88 orphikus, a Kr. e. VI/V. sz. misztikus hangulatának kései utánélése s a zsidó (keresztény is) és görög vegyülékű *Sibylla-jóslatok* nagy része nevezetes, s Anakreon-utánzatok, a kései bizánci korig kedvelt játék mellett igen prózai tanköltemények. Legtöbbet érnek *Babrios*, II. sz., sánta jambusban utánköltött aesopusi meséi, már kevesebbet Dionysios (II. sz.) »Világkörüli utazás« c. műve s a két *Oppianos* sportversei (halászatról, vadászatról) s a *»Kövekről«* c. IV. századi álorphikus irat. Eposztöredékek a hellenisztikus udvari költészet folytatására, de már nagyobb epikus alkotások, azaz nem Kallimachos, hanem Apollonius iránya követésére mutatnak. A dráma nagy fajai végleg elhaltak s az egész bizánci koron át soha sem éledtek fel többé. A mimos s pantomimos voltak utóbb az egyházatyák bosszúsága okozói.

A retorika túltengése elnyomta a filológia nagyvonalú tudományát, mely a legjobbat még az atticizmus szolgálatában teljesítette (prozódiai és metrikai tanul-

mányok, »atticista« nyelvi s egyéb tárgyi szótárak) s ezzel a bizánci idők filológiájának vetette meg alapját. Az exakt szaktudományokon nem volt ereje: *Diophantos* (III. sz.) matematikus, *Klaudios Ptolemaios* (100—178), földrajz s a zeneelmélet összefoglalója, egyszersmind a geocentrikus astronómia antik befejezője (könyveinek »Almagest« arab elnevezése világuralmát jelzi, mely valóban Kopernikusig tart), *Klaudios Galenos* (129—199) az orvostudományé. Ezek a tudományok soha az európai történet új koráig nem emelkedtek többé. A *Pausanias* (II. sz.) neve alatti *Körút Hellasban* c. mű földrajzi alapon mindenféle műveltségi anyagot foglal össze. A történeti irodalom teljesen a retorika s az atticizmus hatását szenvedi, tárgyválasztásban s stíluskülöncködésben valódi korjelenség *Arrianos* (95—175), kihez képest *Appianos* (160. k.) s *Cassius Dio* (155—235) római történeteikkel legalább a tárgyban természetesek. Ezek az atticista történetírók s még mások e korból az egész későbbi bizánci kor anyag- és stil forráskészletéhez tartoznak, — új utakat azonban nem jelentenek. A *keresztény chronographia* alapjait ekkor vetik meg *Hippolytos* s *Sextus Julius Africanus*, mindkettő II/III. sz., a középkori keresztény görög krónikák korszámításának s synchronisztikus előadásmódjának példaképeit alkotó, a zsidó, görög és római történelem eseményeit tárgyaló világtörténeteikkel. A *retorika* ezen fénykora önmagának hízelgő optikai csalódásában maga-magát a *második szofisztika* korának nevezte s azokat az epideixisben, költött díszbeszédekben nagy mestereit, akiket felmutat, — a fényes sorozat II. sz.-i tagjai prusai *Dion*, »az aranyszájú«, *Herodes Atticus* és *Aelius Aristeides* (129—190) — a régi nagyok (Gorgias) utódainak tüntette föl — a több *Philostratos* közül a III. sz.-i második »Szofisták élete« c. műve szerint. Ez a közéletre, ifjúsági nevelésre s irodalomra hátrányosan ránehezedő hatalom hozzájárult egy-két újabb irodalmi ágazat kifejlődéséhez; ezek közül a »mindenhonnan«-irodalom, egy *Aelianus* s *Athenaios* II/III. sz.-i kompilációi, művészileg értéktelenek; értékesebbek a *költött levelek* szórakoztató célból (pl. Alkiphronei, II/III. sz.); de különösen az ú. n. *regény*, a szerelmi elbeszélés lesz a kor írásművészetének egyik legpregnánsabb kifejezése, amely a keresztény irodalomra is kihat, az egykorúra, s a késői századokban újra, sőt föl a XVII. sz.-ig Európára is. Tipikus szerelmi mesemenetet (elvált szerelmek összekerülése) az elbeszélő technika, részletrajz s erkölcsiség dolgában igen eltérő művek egész sora ad elő az archaikus *Chariton*-tól (talán még I. sz.) az ephesosi *Xenophon*-on, *Antonios Diogenes*-en s *Jamblichos*-on át *Heliodoros*-ig (III. sz.), ki a legművészibb s legnemesebb (újpythagoreus vonásokkal) s tőle az elágazást, a pastorale-t jelentő *Longos*-ig (III. sz.) s a frivol *Achilleus Tatiosig* (IV. sz.), kiben ez a műfaj első nagy periódusát befejezte. Az egykorú római irodalom (Apuleius) s a keresztény irodalom (Klemens-regény) hasonló termékei természetes kiegészítői e műfajnak. A második szofisztika hitehagyója volt két nagysága e kornak, a már említett prusai *Dion*, az aranyszájú (40—120), az egész irány legrokonszenvesebb egyénisége s a samosatai *Lukianos* (120—180), az A. G.-ban talán az, ami a franciában Voltaire, — mindkettő a retorika s az ettől elnyomott *filozófia* között válogató. Az előbbi a bölcseletben megnyugodva, bár egykori hivatásának hívei ellen fordult, de egy méltóságos humanizmusban kora jótevői közé emelkedett, emez az egész A. G.-ban páratlan éleselméjűsége s éles nyelve, szatirikus gúnyja özönét öntötte mindkettőre s így mindkettő destruálója. Művészi újítása a *szatirikus dialógus*, a menipposi szatira s a komödia egyesítése, — atticista persze ő is, de ennek ferdeségét is tudja s csúfolja. A kor bölcselete az iskolák legtöbbjében igazi nagyságokat valóban nem hozott (önálló még *Marcus Aurelius*, a császár, III. sz., *Sextus Empiricus*, III. sz., már összefoglaló s *Diogenes Laërtios*, III. sz., csak filozófustörténetíró), csupán a lukianosi szkepszis s a már érintett újpythagoreus romantika fölött messze fölülálló (az utóbbitól előkészített) *újplatonizmus*-ban. Az antik görög pogány szellemi élet s G. ez utolsó nagy alkotásának fénykora, amelyben a platoni s aristotelesi gondolatok összeforrva, nagytudományos hagyományok, a kutatás (de az allegorikus irómagyarázás) gondolata, újra megvalósítva mutatkoznak, ebbe az időbe esik: *Plotinos* (204—270) rendszere s tanítványának, *Porphyrios*-nak (232—304) irodalmi munkássága. A különféle vallási rendszereknek e korra egyébként is jellemző összeolvasztásában az ókori pogányság utolsó összefoglalása volt ez, az az utolsó nagy szellemi hatalom, amellyel a *kereszténység* meg kellett hogy mérkőzzék. A harc az utóbbi győzelmével végződött, mert a II—IV. sz. alatt megtette a műveltség, tudomány és irodalom egyenlő magasságáig az utat. A II. sz.-i keresztény művek, így mindjárt a kánoni *János-evangéliom* s *János-levél* s az apokrifok egész tömege, evangeliumok, levelek s apokalypsisek (»Hermas pásztora« 150. k.), martyriumok és »acta«-k (Klemens-regény, II. sz.) már irodalmi jellegűek és pedig, a János-evangelium »logos« szava mutatja, (Philonon át) a kor filozófiai és rövidesen retorikai ízlése irányában tájékozottak.

A fejlődést harc idézte elő: egyrészt a kereszténység védekezése (innen az elnevezés: *apologéták*, hitvédők), de (már ekkor) támadása a zsidók, de főleg a görögök, ezek polytheizmusa s filozófiai rendszerei, ellen, mi természetesen az egykorú bölcselet tartalmi és formai készletének felvevésével járt, másrészt harc egy belső, ugyancsak tudományos front, a *gnoszticizmus* (lényegében a görögség intellektualizmusának első nagy betörése a keleti

»hit«-gondolatra alapított tanokba) ellen, amihez ugyanazon eszközök kellettek. Filozófus, szofista vagy keresztény vándortanító mindjobban kiegyenlítődő fogalmak (áttérések is történnek). A görög területen, minden üldözés mellett is (ezekről épúgy, mint pogányokról is, tömérdek acta, martyrium-elbeszélés) terjedő, szervezetében is mindjobban erősödő (jele számos szervezetről szóló irat s az ujtestamentomi kánon képződése) görög kereszténység a helyzet következményeit levonta s az egykorú legnagyobb pogány szellemi teljesítmény, az újplatonizmus, mellett egy egyenrangú *keresztény görög tudományosságot* tud felmutatni, melynek a görög szellem remekei, bölcselet, tudomány, költészet, életeleme, tanait természetesen azokkal összhangba igyekszik hozni. (Ez vezet az allegorikus magyarázathoz, mely a pergamoni s Philon-féle előzmények után itt megjelenve, többé nem szűnik meg a későbbi G.-ban.) Alexandreia pogány tudományos intézeteit utánozta egy nagy keresztényi tanintézet ugyanott, ennek dicsősége az új irányzat, mely egymás után olyan nagyságokat mutat föl, akik pogány ellenfeleiket, az újplatonikusokat messze fölülmúlják. *Klemens* (150—215) az első ker. görög tudományos fő, műveltségének emléke »Stromateis«-e (Szőnyegek), kit tanítványa, *Origenes* (185—254) tudományosságban is, koncepciókban s megvalósító képességben is meghaladott. Filológus (»Hexapla« ótestamentom-kiadása), vitatkozó s dogmatikus (Porphyrios iskolájának ellenfele, az ő tanaikkal szemben összegezi a keresztény hitelveket), szónok, exakt tudományok művelője, szervező. Az ő óriási méretű egyéniségével s teljesítményeivel záródik le számunkra az A. G. Ő maga is új fordulatnak jelzője már, amennyiben (egyházi ellenfelektől kényszerítve) működése színhelyét Alexandreiából Kaisareiába tette át, Kisázsiába, ahol művének, közbeeső lanyhasági szünet után, melyet részben az ellene indított eretnekségi vád harcai töltenek ki, folytatása következett, de már a jövőt jelentő személyekkel kapcsolatban, uj viszonyok között s a jövőre ható következményekkel.

II. Bizánci—új-G. (326—). »Uj-Róma« alapítási éve az irodalom élő folytonosságát a maga idejében közvetlenül nem érintette. Későbbi eredménye, egy új tartalmú, az eddigi életvalóság helyett az érzékfölötti, abszolút iránti szenvedélyes érdeklődés, racionális okoskodás s a gondolkodási módszerek és eredmények megkötése vonásaival jellemezhető görög lélek léte, elég alap azonban nekünk arra, hogy már most leszámítoljuk a G.-ra is ezt a dátumot s a második nagy korszakot innen számítsuk. Közelebbről azért is, mert Uj-Róma alapítása ténye ellenszegülés volt a régivel szemben, már pedig a közvetlenül megelőző időszak, az A. G. harmadik periódusa, a görög és római kölcsönhatások ideje volt. A közvetlen reakció szerintünk alapvető s máig eleven erőknek nem múló szimptomája volt, hanem csak első megnyilatkozása s az egész kései görög művelődés példájára, melyet nyugattól elfordult, Kelet és Észak felé tájékozott változatnak tekintünk, a G. második szakaszát teljes tartamában, tehát 326-tól máig, a római korszak egész tartalmi és formai öröksége továbbkezelésének fogjuk fel. A B.—új-G. összes problémái az u. n. római periódus sorsterhes főmozzanatában gyökereznek: a nyelvi és formai ódonságban, melynek a kereszténység részéről történt kisajátítása biztosította az öröklétet. De egyszersmind úgy találjuk, hogy a most kezdetben eltaszított, végül megtagadott, ma is gyűlölt »Nyugat«, csakhogy most nem mint »római«, hanem általán »román« (s kevéssé germán), az a fő erő, mely a súlyos örökség birtokosát, a G.-t, problémái megoldásában befolyásolja, időnkénti változásait megszabja. Távolléte vagy megjelenése s utóbbi esetben hatásának helye és ereje azok a kritériumok, amelyek alapján ezt a hosszú időszakot kisebb részeire bontjuk. Négy időszakot veszünk fel: 1. *Korai bizánci* (326—kb. 850), ez a felszabaduló görög szellem autonóm berendezkedésének ideje, 2. »*Klasszikus bizánci*« (850—1204), a magában elkülönzött görögség saját eszközeivel berendezett hatalmas államában az egykorú Európa legfényesebb művelődésének s önelvű irodalmának korszaka, mindkettő nyugati (római—román) befolyástól mentes, önálló kísérlet, 3. *korai újgörög* (1204—kb. 1750), a természetes fejlődésu nyelv és kifejezési formák küzdelme egy teljesen túlélt formavilággal s egyelőre alulmaradása, végül 4. *modern újgörög* (1790—), az erők szabad fellélekzésének, a természetes fejlődés jogai követelésének s jórészt megvalósításának ideje, a két utóbbi együtt jótékony »román«, az elsőben francia, a másodikban olasz (és francia) ösztönzések következménye. A korai bizánci világ közvetlen csatlakozása előzőjéhez ismert s elismert, a fentiekből világos a mai G. szerves összefüggése is az egész sorozattal.

1. *Korai bizánci G.* (326—850). Két első százada, a IV. és V., az »egyházatyák« kora. Művészi új szignatúrája nincs. Az a formai tökéletesség, melyet Klemens és Origenes hoztak a keresztény irodalomba, s ennek az antik irodalom olvasmányából való táplálása, elv továbbra is a prózai művekre: csiszolt periódusok, újfajta záróritmussal — a klasszikusok időmértéke helyett a hangsúly alapján —, virtuóz kezelése az »attikai« nyelvnek s a műformáknak. Pogány és keresztény rétor között nincs különbség, együtt tanulnak, egymás mellett praktizálnak. Szimptomatikus, hogy ez az idő egyszersmind a »második szofisztika« utóvirágzása. Ennek nagyságai, egy *Libanios* (314—393) Antiochiában, *Himerios* Athénben, *Themistios* Konstantinápolyban, saját művészetüknél jelentősebbek hatásuk miatt: iskoláikból

olyan ellentétek kerültek ki, mint egyfelől *Julianos császár* (uralk. 361—363), a pogány-restauráció megkísértője, egyébként nem Marcus Aurelius követője, hanem a teológus-zsinatelnök császárok előfutára, másfelől a keleti egyház három nagy egyházfője, *Basileios* (330—379) s a két *Gregorios*, a *nyssai* (†395) s a *nazianzosi* (330—390), kikben s velük *Johannes Chrysostomos*ban (344—407), a szónoklatairól (mint előbb Dion) aranyszájúnak nevezett konstantinápolyi patriárkában, a kor retorikai művészete tetőpontját éri el. Tartalmában ugyanilyen felsőbbséges a keresztények irodalma, mely a rétor mellett e korszakban végleg fölöslegessé tette az antik »filozófus«-t is. Az újplatonizmus utolsó képviselői, egy *Jamblichos* Szíriában s *Proklos* (410—485) Athénben, a nagy egyházfők irodalmi s szellemi öröksége ellen már époly hatástalan működést fejtettek ki, mint Porphyrios még súlyos hagyatéka annak idején ellenük. Még értékes összefoglalásokat végeznek mestereik, Platon, de főleg Aristoteles, tanairól, de a harc már a IV. sz.-ban eldőlt. Az újplatonizmus befolyása azonban nagy volt, főleg a keresztény misztikusságra, nyssai Gregorios s pl. *Synesios* (370—412) át vannak tőle hatva. Az antik filozófia legyőzője volt a tudományossá vált kereszténység, de egyszersmind örököse is. Egy külső fejlődési mozzanat is jellemző: az egyetlen újplatonikus fronttal szemben egy korán meghasonlott, szekták alkotására hajlamos kereszténység áll. A hellenisztikus-római idők filozófiai tanainak sokfélesége ismétlődik az »eretnekség« nevével bélyegzett külön nézetek felburjánzásában (*Areios*, †336, *Nestorios*, IV—V. sz.), de mekkora a különbség abban, hogy ezek megbélyegzett tanok, hirdetőik üldözöttek, műveiket elégetik s létesül egy hiteles tan, az »orthodoxia«, a görög szellemi életben eddig ismeretlen, ettől kezdve (325, a nikaiai zsinat óta, melynek hőse *Athanasios*, 215—375) azonban az egész görög élet menetére elhatározó fogalom. A tudományos irodalom az abszolút vallási érdeklődés miatt a patrisztika korában jelentéktelen. A történetírás pogány képviselői, *Eunapios* (345—420) (bár szofista kortársai történetete, mint a Philostratosé a római koriakról, érdekes) kortörténeteikkel teljesen jelentéktelenek, *Priskos* »rétor« is (V sz.) csak hún követségéről nevezetes, *Zosimos*, V. sz., csak a régi hit elhagyásának gondolatára alapított történeti nézete miatt, — újat itt csak a kereszténység hozott ismét s ez a keresztény kronológia s keresztény egyháztörténet, hatalmas két teljesítménye, részben előzményeк után, *Eusebios*nak(260—340), ki egy keresztény Eratosthenes méreteiig emelkedik s a Klemens—Origenes irányának betetőzője a kereszténységnek tudományossá tételében, ő azonban erősebben jelzi a jövő felé mutató irányt.

A kor költészete a nagy és kis művészet keveréke. Az epigramma 400 k. *Palladas*ban új gyűjtőt kapott. Az eposzköltészet a régi elvi kérdést a »nagy« mű javára döntötte el (*Quintus* Smyrnából), az antik verselési technika s nagyszabású kompozíció tekintetében azonban a kor legnagyobb teljesítménye *Nonnos* »Dionysiaka« c. eposza 48 könyvben. A »kis« művészet is virult, *Musaios* epyllionja Hero és Leandros szerelméről később is állandó olvasmánya volt romantikus lelkeknek. Pogány s keresztény között itt sincs különbség, — ugyanaz a Nonnos átdolgozta költőileg János evangéliumát, Synesios írt himnuszokat épúgy mint Proklos, az újplatonikus, — nazianzosi Gregorios költőnek legalább oly jelentős, mint tudós teológusnak, korában a legszemélyibb, tehát — amennyire a kor retorikaiságától lehet, mely elárasztotta a költészetet is — élmény-költő. A verselési technika antikizálása, a szótagok időmértékes számítása, lassanként fikció, — verset csak a közömbös szótagok fölött változó hangsúly kihozta ritmizálással csinálni, a jambuszt egyszerűen 12 szótagnak kiszámolni, utolsó előtti szótagján hangsúllyal, nazianzosi Gregorios ezt a lépést megtette.

A bizánci görög szellem egyházi vonatkozásban művészileg semmi gyarapodást nem mutat az V—VII. században, a nagy századokra jelentéktelenek következtek, még a *gazai iskola* tagjai, keresztény szofisták, képviselnek öntudatos művészi hagyományt, V—VI. sz. Tartalmilag a külön-nézetek egész tömegei izgatták, különösen kettő, melyek a maguk korát meghasonlásba vitték, Krisztus egytermészetét (monofizita) s egyakaratát (monotheleta) hirdető nézetek, az V—VI. s VII. sz., melyek leküzdése hatalmas dogmatikai és polemikus irodalmat termelt (megjelenik benne, mint nagy tekintély, I. Justinianos császár is, VI. sz.). Az újplatonizmus 529. állami intézkedésre megszűnt, a kereszténység azonban még egyszer örököse lett : Aristotelest átvették belőle s az egyház és irodalom nagyjai a következő századokban belőle merítik bölcseletüket; miszticizmusát szintén átvette a kereszténység : közvetítő (a nyugatra is nagy hatást tett) hamisítvány, az *areiospagosi Dionysios* neve alatt járatos iratgyűjtemény (V—VI. sz.) az égi hierarchiáról, melyet ebben az időben alakított át a kor kereszténységének megfelelően *Maximos*, a hitvalló, VII. sz. Ebben az időben bontakozik ki először az egyiptomi eredetű *szerzetesség* teljes jelentősége a görög szellemiségre s az irodalomra. Ez az óriási méreteket vett intézmény (a kolostorok száma végtelen) az egyház magas irodalmi, tudományos és művészi törekvéseivel szemben a lélek impulzív és ösztönös mozzanatait képviseli, amellett, mert széles tömegekkel áll vonatkozásban, felsőbbséges zárkózottság helyett a demokratikus és általán népies vonásokat, föladatánál fogva tudomány- s művelődésellenes (a teológiát kivéve). A görög »egyház« eddigi nagy hagyományaival szemben itt kiütközik az »őskereszténység« primitívsége s ezzel

kapcsolatban a mesterkélt és természetes elfojtott, de lappangó ellentéte először jelentkezik a felszínen. Az aszkézis a föladata ennek az intézménynek, ennek a gondolatnak irodalmi remeke az alapító, *Szt. Antal életrajza* Athanasiostól, még az előbbi időszakból, mely számos utánzónak lett példaképe. *Szerzetesek életrajza és szentek legendái (hagiographia)* özönlik el a keresztény világot, egy műfaj, amely az antik biographia és őskeresztény s pogány martiriumok folytatása, valóban pedig a novella és regény helyettesitője, a legszélesebb néprétegek, elsősorban persze szerzetesek, szórakoztató s tanulságos olvasmánya. Formailag több a népies szint felé közeledik s valósággal a természetes, népies (újgörög) nyelv első irodalmi terméke, köztük páratlan gyöngyszem *neapolisi Leontios* (VII. sz. közepe) műve, alexandriai irgalmas Johannes életrajza. Ebben az időben kerül be a G.-ba a *Barlaam és Josaphat* történet is.

Az exakt tudományok hellenisztikus-római kori szintjétől a távolodás mind nagyobb. Különösen az újplatonizmus vége óta önálló termelés nincs; elméleti kérdések a földrajzban egy »keresztény helyrajz« monstrumjáig jutnak el egy szerzetes útleírásában (*Kosmas*, az indiai utazó, VI. sz.); majd az atticizáló gyakorlat folytatása is közepes segédeszközöket termelt. Olyan kezdeményezés, mint az Eusebiosé az egyháztörténelemírás terén, rövidesen abbamaradt *Euagrios*, VI. sz., után. Egy tudományágban világraszóló a keleti »rómaiak« munkája, a *jogtudomány*-ban, az I. Justinianus alatt befejezett »római jog« összefoglalásában, — ez azonban bennünket latin nyelve szempontjából érdekel, utolsó emléke t. i. ez a görög-római együttesnek, a kétnyelvűség lassanként megszűnt az államéletben, a hadseregben s az udvari szertartásban. Olyan irodalmi jelenségek is, mint *Claudianus*, a költő, *Eutropius* és *Ammianus Marcellinus* történetírók, a római irodaloméi.

A *történetirodalom*, a bizánci próza legismertebb (praktikus okokból kiaknázott) terméke, az egész szellemi termelés exponensének tekinthető. Ez mutatja a maga egységes területén azt a problémaharcot, melyet a B.-uj-G. összes időszakaira jellemzőnek találunk. Kétfélék tárgyra: egyrészük kortörténet, másrészük világkrónika. Amazok a nagy antik hagyományok, Herodotos, Thukydides, Polybios tudatos újraélői, emezek — ha műfajilag nem is, hiszen hasonlók a hellenisztikus idők óta ismeretesek s közbeesik a keresztény kronológusok munkálkodása is — újszerűek; azok a kompozició, egységes történetszemlélet s stílus magasabb igényeit mutatják, ezek durva, időrendi egybeállítások, naiv, elvtelen, rikító, lényegtelen részletek iránt érdeklődő s nyelvben művészietlen alkotások; amaz mű-, ez népi irodalom; amazokat többnyire szerepet vivők s laikusok, emezeket többnyire szerzetesek írják. A magas irodalom folytonossága, tehát retrospektiv vonás, amazokban van, az alsó áramlás feltörése, tehát valami a jövőből, emebben. Uj értéke ennek a periódusnak mindenesetre az utóbbi. Két alak, mint *Prokopios*, Belizár s Justinianus történetírója (V—VI. sz.) s *Malalas*, a sziriai, VI. sz., a sorozatok élén, ellentétesebb nem lehet. Utóbbi *antiochiai Johannes*-szel s egy névtelen, u. n. *Húsvéti krónká*-val együtt, mely utóbbi első alkalmazása a bizánci időszámításnak, egy csoport s közös hatásuk utóbb a görög krónikákra, de ezeken át s közvetlenül is a később bizánci keresztényné lett szlávságra, igen nagy volt s csak az ugyanolyan óriási hatást tett legendákéhoz fogható. A magas történetirodalomban *Agathias* (VI. sz.) vagy *Theophylaktos Simokattes* (VII. sz.) Prokopios gyöngébb követői.

A költészet a nazianzosi Gregorios jelezte technikai irányváltoztatás útján nagy haladást tett. A kor s az egész B.-uj-G. legnevezetesebb alkotása az ú. n. *ritmikus egyházi költészet*, technikai oldaláról nézve, a hangsúlyra alapított ritmikai megfelelések rendszere, egyházi szerepére eredetileg — mint szír elődje, *Efrem* (IV. sz.) memrái pl. — prédikáció, a bibliai történeteknek epikus és dramatizált részletekkel tarkított újrafeldolgozása, amelyet azonban lírai külseje (strófaszerkezete, refrainjei) s hangulata miatt kezdettől fogva dalnak, himnusznak fogtak föl, a bizánci görögség (jellemző, teológiai) hangulatának, költői készségének páratlan megnyilatkozása, nyelvileg is messze a hivatalos és tudós magas nyelvi formáktól, stílusban is közel a népieshez: eredeti, mint csak antik formáknak adatott egykor, a hellenisztikus kor óta az egyetlen nagy tett az egész görög költészetben. Egy legendás, valóságos személyhez alig köthető név ragyog az egész fölött, *Romanos*, talán V—VI. sz., maga is szíriai eredetű, a »kontakion« nevű forma mestere, a szentként tisztelt »melodos«, a komponálásban, tiszta technikában, magas szárnyalásban páratlan bizánci, aki egyszerre birja a homerosi, pindarosi és aischylosi művészet titkait, amellett a keresztény dogmatikusok és homiléták tanítványa. Személyes adatai utóbb elkallódtak, művei másokéval keveredtek: művészetének feltámasztása sikerült, személye megelevenítése még nem. Mint az ókorból van egy »homerosi kérdés«, a középkorból is egy »Romanos-kérdés«. Az egyházi hagyomány elkallódásának eredménye, hogy egy talán VII. sz. eleji pompás, ma is évente egyszer énekelni szokott himnusz, az ú. n. *Akathistos* (állva énekelt), szintén anonim. Hasonló merészséget a profán költészet még századokig nem cselekedett. Tudjuk ugyan apró töredékekből, hogy a későbbi s még a mai G.-nak is fő költői formája, a 15 szótagos, hangsúlyos ritmusú, ú. n. *versus politicus* (közvers) ebben a korban már megvolt, de a magas művészetben az új nem kapott helyet. Nonnos hexameterei uralkodtak

s a régi formák, így az epigramma, melynek *Agathias*, a történetíró, egyik jelese s amely egészen bizánci szélességben jelenik meg *Paulos Silentiarios* (VI. sz.) Aja-Szofia-ekphrasisában (műleírás). A legnagyobb kezdeményező egy VII. sz. elei költő, *Georgios*, a pisidiai, ki a hexameter helyett bizánci 12-es jambusokban írt történeti és elmélkedő tárgyakról, ebben példát mutatva az utókornak.

A VII—IX. sz. munkássága romokban fekszik előttünk s jórészt eltűntek összes nyomai, — hasonló eset a hellenisztikus és korai római időszak termésének (akkor jórészt) szándékos elpusztításához. Súlyos gazdasági, művelődési és politikai válságok folytak le ezalatt, állam és egyház harcot folytatott létéért, de még így is rejtélyes a hirtelen s hosszú tespedés. Az időszak teológiai, tehát napi problémája a »kép« (rombolás és imádás) kérdése, ennek monumentális kifejezése az irodalomban damaskosi *Johannes* (VII—VIII. sz.) működése, tettleg a képimádók oldalán s elméleti munkájával, »Ismeretforrás« c. művében az »orthodoxia« tanának 100-féle eretnekség cáfolata alakjában való összefoglalásával, lezárása a keleti egyház egész félezredéves dogmatikai vitáinak, a kor reprezentatív alkotása s a görög teológia utolsó közös nagy tette a nyugati kereszténységgel (még a schisma messze van). Egy másik oszlop a sivatagban *Theodoros*, a konstantinápolyi Studion klastrom feje, 759—826, mint szervező s aszkétista író nagy, a képtisztelet s így orthodoxia másik nagy védője. A harmadik *Nikephoros*, konstantinápolyi pátriárka, VIII—IX. sz., ugyancsak az orthodoxia oldalán. A hagiographia óriási anyaggal gazdagodott azon uj mártirok s szerzetesek élete feldolgozása következtében, akik a hitetlenek (arabok) ellen s a képrombolás időszakában mindkét oldalról hitükért haltak vagy életükkel kitűntek. Nikephorosban mint krónikásban is rezg még az orthodoxia dühe. A krónikás irodalomnak egy további csoportja keletkezik ebben az időben, *Georgios Synkellos* VIII—IX. s *Theophanes* »hitvalló« IX. sz. elején, egymás folytatói s az időszak lezárója *Georgios Monachos* a IX. sz. közepén (műve utolsó dátuma 842). Theophanes a B.-uj-G. alapproblémája tekintetében jelentős: a népiesnek irodalmi stilizálásában, — tartalmilag csak kevéssé áll fölül Georgios művén, mely a malalasi barátkrónikatípusnak közeli rokona, talán a legjellegzetesebb az egész műfajra, — a szlávságra is neki volt a legnagyobb hatása. A kor két nagy képviselője mint költő is jelentős. *Johannes* a ritmikus egyházi költészet egyik — a kontakionnál terjedelmesebb — fajában, az ú. n. »kanon«-ban tűnik ki, művészete (mint e forma alapítójáé, krétai *Andrásé* s Johannes társáé, jeruzsálemi *Kosmasé*) tudatos ellentét Romanos egyszerűségéhez, reakciós visszatérés nazianzosi Gregorios stílusához. A studioni Theodoros klastroma volt az egyházi költészet melegágya egy közbeeső hanyatlás után, maga Theodoros is költő, ki az epigrammát a szerzetesi élet eseteire használta. Egy költőnő, maga is költői alak, egyetlen Bizáncban (a tudós Pamphila s Hypatia kései utóda): *Kasia*, IX. sz., ötletességben méltó kortársához.

2. »*Klasszikus*« *bizánci irodalom* (850—1204). Ezen időszak megnevezésének kettős értelme van: egyik, hogy ezt lehet tekintenünk a bizánci szellem legérettebb fejlődése korának, mely — igaz — nélkülözi az előbbi idő sokféle eredeti próbálásában nyilvánuló duzzadó tettvágyát, szellemi mozgalmasságát, tartalomban folytonos gyarapodását s művészi, de legalább is önálló teljesítményben való kedvtelését, azonban még maga is impozáns erőkifejtésekre képes, a másik, hogy szignatúrája még határozottabban a »klasszicizmus«: az antik G. ujraélése. Ha az előző periódus, a rómaira következett reakció, mint keleti exkurzus fogható föl, most a »sötét századok« után újraéledő görögség visszatér műveltsége kiindulási fázisára s — egymagában, sem keleti, sem román hatást nem ismerve — önállóan tölti ki a régi kereteket. Azt mondhatni, még egyszer (most már harmadszor a római, másodszor a Klemens-Origenes-féle irány után) fölfedezi saját antik művészetét. Most az egész korra rányomja bélyegét ez a mozgalom, melynek egységét elősegíti az a körülmény, hogy ebben az időszakban lesz Konstantinápoly az irodalom igazi, szinte egyetlen tűzhelye. Az előző időszak Nyugattól ösztönösen idegenkedve fordult el, ez pedig tudatosan, — épen ezért szellemi és hatalmi tettmérők az 1054. évi schisma, az egyházszakadás és 1204, Konstantinápoly frank hódoltsága. A görögség minden irányban eltorlaszolta magát, s irodalma alapproblémáját elhallgattatta.

A IX. sz.-on *Photios* pátriárka uralkodik, a recepció Atlasa. Formában művészietlenül adott kivonatokat kiterjedt olvasmányaiból, de ez a jegyzék rendkívüli becsű reánk, jellemző a korra, mit birt még régit — s szerzőjére, mi felelt meg neki, mi nem. Szótárszerkesztő és tanító. Mint dogmatikus teológus kevésbé jelentékeny, szónoknak (homiletának) s polemikusnak ismét elsőrendű, a Szentlélek eredetére vonatkozó kérdésnek a római »filioque«-ellenes vitatója, a római anathémák ellenére, előkészítője a későbbi szakadásnak. Egyetlen kortársa sem, csak fiatalabb tanítványa, *Arethas*, a kaisareiai püspök, szenvedélyes könyvgyűjtő, fogható hozzá, de csak az A.-G. iránti érzékben. A X. század már gazdagabb egyéniségekben s alkotásokban. A tanúltság mértéke magas, — eredetiség s művésziesség azonban ezekben sincs. A photiosi formátlan művek méretei egészen abnormisra dagadnak a kor jellemét adó *gyűjtemények*ben, melyek nagy részének az államkormányzásra nem termett, de tudományos organizátornak bevált, egyéb-

ként művészi képességeknek egyénileg szintén teljesen híján volt császár, *VII. Konstantinos Porphyrogennetos* (uralk. 912—959) az életre hívója s maga is munkatársa. A »nagy könyvek« özöne támadt: *Suidas* hatalmas szótára, *Symeon* legendagyűjteménye, az *Anthologia Palatina* néven ismeretes epigrammagyűjteménye *Konstantinos Kephalas*-nak, a *Basilika* törvénykönyv, enciklopédiák a legkülönbözőbb tudományágakról. Mindnek közös tulajdonsága — rendkívüli szorgalom s körültekintés mellett — az önállótlanság, eredeti helyek egymás mellé rakása, az az excerpálás, amely századok óta szokás Bizáncban. Nincs tehát szó sem peripatetikus, sem általán hellenisztikus tudományos szellemről, csak a saját módszerük általánosításáról, melyhez Photios maga is előfok. A császár neve alatt járatos művek egyrésze praktikus, államkormányzási s udvari célokra szolgáló összeállítások, főfontosságuk népies nyelvük, tudatosan Theophanes nyomán. A császári körhöz néhány történet- s krónikaíró tartozott, *Genesios* s a *Theophanes*-folytatók egy része, — nem különbek a kívül álló néhány hasonlónál (Kameniates, Leon diakonos). A krónikák anyagát ekkortájt nemcsak kiírták, hanem a régi néven, az első szerző után még századokig is »folytatták«, Georgios Monachos, Theophanes s egy rejtélyes »Symeon magister és logothetes« áldozatai e szokásnak. Az u. n. makedón császári család tehetséges: a durva akarnok nagyapa, *Basileios* császár is műkedvelősködik az oktató prózairat terén, fiához intézett intelmekkel (Ps.-Isokrates Demonikosa után), az apa, *VI. Leon* pedig szakműveket ír (taktikát), »bölcs« nevet visel teológiai kiválóságáért s versel, — a kor átlagán, melyből az egyetlen *Johannes Geometres* emelkedik ki. A második szofisztika abstrusus témái, a deklamációk agyafúrt példái régóta megvannak a B.-uj-G.-ban, ebben az időszakban megjelenik a színen annak a kornak a nagy destruktívja, Lukianos is, mint egy dialógusban írt politikai röpirat inspirálója, mellyel egy honfi. ezért *Philopatris* a darab címe, 961—9 között a reakciós kormányellenzéket támadja. — Ez a két század azonban csak előkészület volt, — bár politikailag ebben érte el tetőpontját a bizánci hatalom, épen az 1000. év mesgyéjén, anélkül, hogy akárcsak I. Justinianos alatt, az irodalom gazdagságát eredményezte volna. A különbség épen az, hogy a tettek embereit a trónon gyönge jellemek, környezetükben pedig művelődési atléták váltják föl. *Psellos* Mihály (1018—kb. 1078) államminiszter (s természetesen szerzetes), a XI. sz. representative man-je, ki a két előző század nagyjait tehetsége terjedelmére messze felülmúlja, finom formaérzékéhez fogható századok óta nem volt, értékfelfedező képességét Platon-követése mutatja, verset is ír, — csak épen jellemnek nem magas, történeti műve mutatja különösen, mily elfogult s számos csúfverse. Platonizmusa nagy tette maradt. Aristoteles védelmezője *Johannes Xiphilinos* pátriárka volt, szintén teológus. Ez a probléma idetartozott. Az ő formatökéletessége a történetíró *Michael Attaleiates*nél még nincs meg, krónikásoknál, mint *Johannes Skylitzes*-nél, *Georgios Kedrenos* után ítélve, természetesen szintén nem. Ilyen szempontból még csak a teológus *achridai Theophylaktos* jöhet szóba. A kor formakultuszára jellemző, hogy elméleti retorikai iratokkal, évszázadok óta most találkozunk újra először, viszont a tartalmi nívó alacsonysága számos esetben intés, hogy ebben a porszagú művészetben renaissance-ot ne keressünk. Egyetlen mély lelki felújulása volt e kornak, mely az irodalomban is nyomot hagyott, a *misztika* területén. Klasszikusa, az »új teológus« *Symeon*. Különös ellentét ehhez a sokszor tapasztalható közöny, sőt frivolság. A latin egyház elleni támadások még a harcos szellem jele (1054. nyilt szakadásra vezetett, — az »egyetemes« kereszténység, görögül vagy latinul nevezve, fikció ezentúl). Az egyházi költészet befejeződött, — formái más célokra (nem a legépületesebbekre is) használatosak. A hagiographia iránti megcsappant érdeklődés más tárgyakban keres kárpótlást. Föltűnnek keleti mesetárgyak, görögül *Stephanites és Ichnelates* címen a Kalilah és Dimnah történet az uralkodók kötelességeiről (különben is a bizánciak parainetikus hajlamának megfelelő tárgy) s *Szindabád* vagy »a hét bölcs mester«, — műnyelven, azonban népszerűségük nyelvük egyszerűsödésére vezetett. Két finom profán verselő: *Christophoros* Mytileneből s euchaitai *Johannes*. — A XII. sz. nagy representative man-je *Eustathios*. Tudománya, az A.-G. ismerete, mélységében fölötte áll összes megelőzőinek s kortársainak. Jellemző, hogy egy tudós filológiai kommentátor, — aki azonban mint egyházfő praktikus feladatoknak is kitűnően felelt meg, — a kor szignatáriusa. Mellette a *Tzetzes*-ek, Johannes és Izsák, törpesége annál kirívóbb. A rétori formális művészetnek kitűnő képviselői vannak, a római kori G. iskolát csinált, de kinövései is vannak: egy Lukianos imitáció, *Timarion* alvilágjárása, a humortalan s erkölcsi elvet nem képviselő bizánci szatira példája, aztán számos kísérlet a régi *szerelmi regény* felújítására jórészt versben, Theodoros Prodromos, Niketas Eugenianos, Konstantinos Manasses műveiben s Eumathiosnál prózában, a kor ízlésére igen rossz bizonyítékok, de végül is következő fejlemények előfutárai. Az archaizáló történetírás a kor tükre s itt a császári családi sarj, *Anna Komnena* vezet (»Alexias«-ának antik példák, Thukydides és Polybios után, kiizzadt műnyelve s panegirikus hangja is típust képvisel), férjén, *Nikephoros Bryennioson* s Manuel historikusán, *Kinnamoson* kívül a következő időkbe vezetően emelkedik *Niketas Akominatos*, a keresztes hadjáratok történetírója s egyébként is sokoldalú literátor (nagy teológus is, ilyennek is, mint történetírónak, latin-ellenfél), aki más stíluspéldák, a teológia nyelve

követésében, ugyanoda jut. *Zonaras* krónikája a kor tudományos törekvéseire még a legszebb bizonyíték, *Michael Glykas* pedig a népies irányban útjelző. A magas irodalom mellett mind erősebben tör föl ugyanis a népies, prózában is: Glykas közmondásgyűjteményében, de főleg versben, amely formában szintén Glykas vezet, s van még egy »*Spaneas*« c. intőtartalmú költemény és néhány verse *Prodromos*nak. Ez különben — személyét illetőleg irodalmi fejtörő — a kolduló, alkalmi költőnek, egy bizánci típusnak, halhatatlan megtestesülése s a sok egykorú oktató költő közül sokoldalúságával, szatirikus, humoros hangjával (persze Lukianos után) s formagazdagságával előnyösen üt ki. Ebbe a századba helyezhető a bizánci görögség nemzeti epopoeiájának kialakulása, a népies költészet fődísze: a kettős (görög és szaracén)eredetű keleti végvitéz, vidéki nemes őrgrófról, *Basileios Digenis Ahritas*ról szóló ciklus darabjainak, egyes epizódoknak dalszerű feldolgozása, mint mai népballadákban, de esetleg már olyan nagy kompozícióban, mint a XVI—XVII. sz.-i emlékek. Ez még a keleti világ felé fordult görögség eposza, a kíséretében járó más apróbb dalokkal együtt. Bizánci »dráma« is volt. Természetesen nem az antik tragédiák folytatódtak, hanem az oly gyakori dramatizálások (udvari szertartásoknál s cirkuszban a pártok feleselgetései), a sok dramatizált dialógus (már a lírai predikációban is) s a mimos mellett az egyház termelt ki egy a nyugatihoz hasonlítható *misztérium-drámát*, melynek romjait egyházi szónoki művekből és képzőművészeti nyomokból rekonstruálhatjuk, — de említi nekünk a nyugati Liutprand (X. sz.) s kései, korcs példánya a *Christos paschon* (a Szenvedő Krisztus) c. XII. sz. Euripides-cento s amelyre visszaüt még a XVI. sz. egy darabja is.

Ez a négy század tisztán mutatja a bizánci görög szellemet. Korlátlan befogadóképesség, sokoldalúság, ezzel karöltve szertelenség, fogyatékos szerkesztési készség, részletkidolgozás, körmönfontság, intellektuálizmus, racionalizmus, fogyatékos érzelmi élet vonásait találjuk abban a társadalmi felső rétegben, mely ebben az irodalomban szóhoz jut. A korai bizánci világ sokoldalú szabadosságának megmerevedése ez, — bár nem úgy, hogy ne esett volna át immanens erők hatása alatt változásokon s nem úgy, hogy ne lett volna — mint az egész művelődés, ez az irodalom is — az egykorú Európa legnagyobb szellemi teljesítménye: mint a birodalom a leghatalmasabb, udvara legelőkelőbb s fővárosa, mint még csak később egy másik a világon: »ville lumière!« A korai bizánci világ Kelettel tartott fenn kapcsolatot: szír, arab, örmény és georgiai területeken volt missziója, ez a klasszikus bizánci kor délkeleti Európa szlávjait, a szerbeket és bolgárokat (IX. sz.) s az oroszokat (X.) bizánciasította el örökre, — Nyugat programon kívül állott, pedig a szakadás már a XII. sz. anakronizmus volt: a keresztes hadjáratok s kereskedelmi kapcsolatok Keletre hozták újra Nyugatot, a két egyház uniójának a gondolata is felvetődött. Minden adva volt, hogy a szellemi életben s így az irodalomban is változás jöjjön.

3. *Korai új-G.* (1204—kb. 1750). »Nyugat«, a román (francia és olasz) nyugat ennek a hatszázadnyi periódusnak mozgató ereje politikában, gazdaságban, társadalmilag, egyházban, a műveltség s így az irodalom területén is s még az a nyugvópont is, melyet (1453, Ktpoly török kézrejutása helyett) az ión szigetek kivételével az egész görögvilág török hódoltságra kerülésének dátumánál, 1669-nél felveszünk, azzal a jelentéssel bír, hogy a Nyugattal érintkezés és így hatás végét jelenti, hogy utána ismét »sötét század« következett s hogy csak lassú lábbadozás után állt be újabb fordulat. Nyugat s Bizánc ereje egyenlőtlen volt: a felső rétegekben Bizánc bizonyult erősebbnek, a reá gyakorolt hatások (teológia, szkolasztika) lepattantak óriási hagyományairól, maga ellenben az egész középkoron át megőrzött kincseit, antik tanulmányai eredményeit továbbította Nyugatra s a kései renaissance és humanizmus főtényezőjévé vált; az alsóbb áramlásban viszont Nyugat volt az erősebbik, szinte korlátlanul adó fél: francia és olasz állandó hatásra mind erősebben szóhoz jut, sőt relatív virágzásban tetőpontját éri el egy életrevaló új-G.

Az első fázis 1669-ig nem egyéb, mint e két folyamat parallel futása. Az irodalmi művészet új megnyilvánulását nem lehet találni a felsőbb irodalomban, ellenben a szellemi mozgalmasság rendkívüli fokát. Reánk nézve csak tüneti jelenség a heves harc a teológiában, mely századonként változó központi kérdés (XIII. sz. dogmatikai, XIV. sz. misztika, »hesychaszták«, XV. sz. praktikus megoldás, unió) körül a legnagyobb tehetségek között folyt pro és kontra, — új mozzanat, hogy rómaibarát görög típus is van már a XIII. sz. óta, a később római egyháznagyokká s így már nyugati humanistákká vált görögök, mint *Bessarion* kardinális (1395—1472), általán az 1453 után nyugatra menekült görög tudományosság útcsinálója. Ugyancsak új mozzanat a nyugati szellemnek fordításokkal, pl. aquinói Szt. Tamás szkolasztikus bölcseletének átültetésével való kísérletezés — eredménytelenül. A görögség sem szellemi hatásra nem volt hozzáférhető, sem politikai észszerűség előtt nem hajolt meg: a nyugati szkolasztikával saját dogmatikáját és még egyszer fellángolt misztikáját helyezte szembe (mint nemzeti kérdést) s az uniót (1439 Flórenc) megtagadta. A keleti egyház nyugatellenessége örök hagyomány maradt s midőn a katolicizmus mellett feltűnt a protestantizmus, ezzel szemben is ellenséges álláspontot foglalt el, — egyetlen kivétellel: *Kyrillos Lukaris* (XVII. sz.) pátriárkai hitlevelét kálvinista szellemben írta meg, — meg is lakolt érte. »Krisztus

nagy egyháza« érinthetetlen ortodox maradt. Párhuzamosan ment a tudományos (filológiai) kölcsönhatás Kelet és Nyugat között — a görög szellemi műveltség teljes átköltöztetéséig Itáliába, fejedelmi viszonzásul a csekély nyugati hatásért (*Maximos Planudes* 1260—1310, fordítása latinból). E korai újgörög kor formális készségének táplálójáról, a filológiai iskolamesterek munkásságáról praktikus irodalmi szempontból, az ósdiság még magasabbra fokozásáért, mint előbb, sőt tudományos szempontból szövegjavítási »módszerük« miatt lehet elítélőleg vélekedni, de az bizonyos, hogy igen kiterjedt s mély volt ez a tudományosság s 1453 után Nyugat megtermékenyítésében a legfontosabb tényező lett: Itáliában az Aldina könyvnyomtató szakemberei, iskolák nyelvmesterei, tudósok (Bessarion, Argyropulos, trapezunti Georgios, Theodoros Gazes, Musuros, Laskaris, Allatios) görögök voltak s ezek az emberek Nyugaton nyugati méretűekké tudtak válni. E férfiak révén az egyetemes emberi művelődésbe torkollik be a görög tudomány ekkor még élő humaniora-ága (a többiből még a természettudomány és a matematika számított), — a görögséget azonban sulyos veszteség érte ezek kivonulásával s elnyugatiasodásával: a XVI. sz. megszűnt élni szülőföldjén a tudomány. A bölcselet egy *Nikephoros Blemmydes* XIII. sz. kompendiumánál később önálló törekvések által méltóbban van képviselve. A XV. sz.-i nagy spártai *Georgios Gemistos (Plethon)* közvetve a (természetesen újplatonizmussal elegy) *»platonizmus«* nyugati (flórenci platonikus akadémia) felújulását idézi elő, azonban Aristoteles bölcseletének is vannak vele szemben vitatói, fejük *Georgios (Gennadios) Scholarios* pátriárka. Ez a kérdés azonban szintén Nyugaté már, — a görögség kifosztotta magát itt is, csupán Aristoteles számára volt még némi figyelem. A formális, nyelvi és stíluskészség retorikai s hasonló termékei között keveset lehet kiemelnünk: a nemesebbek közül való *Georgios* (ill. *Gregorios) Kyprios* (1241—kb. 1290), *II. Manuel császár* XIV XV. s két *Eugenikos*, *Johannes* és *Markos*, XV. sz., *Theodoros Hyrtakenos* ellenben (XIII/XIV. sz.) a csúszó-mászó ember- s ehhez méltó írótípus képviselője. A szatirikus pamflet *Mazaris* alvilágjárásában ebben a korban sem maradt el. Az elsorvadás a török hódoltság alatt itt is bekövetkezett. A magasabb műveltség irányítása s ezzel az irodalmi nyelv és a vele kapcsolatos összes műformák birtoka az egyházra s a hozzá csatlakozó világi tanítókra szállt: a nemzet Konstantinápolyban alapított »nagy iskolája«, ugyanott nyomda is, a műveltség fenntartására tett kísérletek voltak, látszólag eredménnyel is, tudománnyal foglalkozók voltak ezentúl is görögök, de önállóság nélkül, — művészet tekintetében pedig teljesen jelentéktelenek. A prózai művészet utolsó hajtásai a *történetírás* területéről valók: a frank hódoltság, a Palaeologos-restauráció, e dinasztia uralma s bukása, az egész koron sötét árnyékként fekvő törökség, hatalmas modern témáit az antikizálásban szinte deliráló irodalom monumentális emlékekben dolgozta föl a XIII—XV. sz.-okban. Jelentéktelen krónikások mellett historikusok egész sora áll, emberi jelentőségben is vetélkedve: *Georgios Pachymeres* a XIII., *Nikephoros Gregoras* a XIV. sz. representative man-je, mindkettő a korra jellemző polihisztor típus képviselője s a bizánci birodalom végének történészei közül mint egyik típus a XV. sz.-ból *Chalkondyles Laonikos*, aki még görög orientációjú, s vele szemben *Kritobulos*, ki török oldalról nézi az eseményeket, — művészetben különbség nélkül, Thukydides mindkettőjük példaképe. A keleten elkülönzött görögség hasonlót többé nem tud felmutatni, a nyugatra verődött humanista görögök sem képviselik tisztán ezt az irányt, — tudósok már multjuk vizsgálatában, nem művészek. A görög történetirodalom szakadatlan folytonossága 11 évszázad után megszűnt. A krónikás irodalom jelentéktelen, a népies iránnyal való összefüggéséről még lesz szó.

A költészet a hagyományos bizánci udvari s alkalmi témák feldolgozása, *Maximos Holobolos* XIII. sz., az önérzetes bizánciak, *Manuel Philes*, XIII/XIV. sz., embernek s írónak a Prodromosok fajtájából, két legmagasabb képviselője bizánci időkből, de e nemben nem utolsók, az új viszonyok hasonlókat kívántak, a török uraknak s nyugati pártfogóknak ugyanaz járt ki. A formai képesség, a 12-es bizánci jambus kezelése virtuóz, — pedig a kor formája már a 15-ös versus politicus, még ez is, amaz is, általán az egész költészet, a XV. sz. vége feléig, rímtelen: a rím a korai új-G.-ban csak az említett században jelenik meg (antik és régies responsiók azonos végződései még nem rímek) és pedig nyilvánvalóan nyugati hatás alatt.

Ezzel a még kimúlásában is gazdagon hajtó magas irodalommal szemben áll egy *népies irodalom*, relative gazdagon s eléggé magas fokon. Mint fejlődési elem rendkívüli érték: t. i. az alapproblémák, a természetes és mesterséges erők mérkőzésének elődöntője, amelyben az előbbiek életképessége bebizonyosodott. A felső réteg konstantinápolyi orientációjával szemben itt a vidék, Peloponnesos, Cyprus, Rhodos s főleg Kréta és az ión szigetek centrummá válását találjuk, ennek az irodalomnak nyomdája is Velencében van: ezek új időkre valló mozzanatok, előkészület a »város«-sal leszámolásra.

A nyugati lovagvilág szellemét lehelő romantikus *verses regények*, talán eredetiek (Kallimachos és Chrysorrhoë, Belthandros és Chrysantza, Lybistros és Rhodamne a XIII. és XIV. sz.), részben átdolgozások (Phlorios és Platziophlora a Flore et Blancheflor, Imberios és Margona, a szép Magellona történetének XIV—XV. sz.-i utánaköltése) kezdik a sort, melyeken a francia hatás kézzelfogható s folytatódnak olyan antik tárgyú fordításban, mint

Benoit de St. Maure trójakönyvének átültetése (XIV.), amely mellett van egy borzalmas féremű, Ilias-átdolgozás, XIV. sz. s egy Achilleis és Alexandros-költemény (mindkettő a XIV. sz.), amelyeket kiegészít a görögbe visszakerült Tyrusi Apollonius-története XIV/XV. és XV. sz. s a középkori bizánci elbeszélőköltészet nagy átdolgozásai, a Belisar-regény XV. s a Digenis Akritas-eposzok XVI. és XVII. sz. változatai. Ezek a Komnenos-kori szofista regényutánzatokkal kezdetben közelrokon műfaj képviselői, a szerelmi költészet végtelen gazdagságú epikus termékei, üde természetességükben mérhetetlen magasságban állanak az antik minták felmelegítései fölött. Ennek az újszerű epikának sem az antik költészet, sem Georgios Pisides nem kiindulásai, ez a nyugati romantika lelkének kisugárzása. A történeti epika élén áll a frank-görög vegyes műveltségre jellemző *Moreai Krónika* (XIV. sz.), az összes többit mellőzzük a következő kettő: a *Digenis Akritas-ciklus*, a középkori görög epika XVI/XVII. s az *Erotokritos*, *Vincenzios Kornaros*, egy talán XVI. sz.-i krétai költő, az »újgörög Homeros« alkotása, a korai újgörög epika remekei kedvéért. Művészies kompozició, behízelgő verselés, nagy érzelmek és nagy szenvedések rajza, nemzeti érzés mindkét művet, különösen az utóbbit, az egyetemes görögség közkincsévé tette, népszájon élnek, ami gyakori jelenség e népkönyvekben terjesztett műveknél, de csoda mindkettő terjedelme s az előbbi régisége mellett. Minthogy még más régi, középkori epikus-maradvány is maradt fenn, megállapíthatjuk, hogy a »klasszikus« bizánci irodalomban mind e most megérett fejlődésnek megvolt az előkészítése, és pedig talán már nagy kompozicióban is, de apró epikus dalokban, olyanokban, amilyenek az egész világon híres *újgörög népköltészet* egyik fő részét teszik, mindenesetre. A nagy epika a XVII. sz.-dal befejeződött s helyét a kisebb *balladák* foglalták el. A *tanítóköltemények* egész hosszú sorát, elbeszéléseket (Ptocholeon), elmélkedéseket, intelmeket stb. mellőzhetjük; általán a bizánci szellem legsivárabb vonásaira emlékeztetnek: enyhébb szatira mellett (a *Physiologos* XVI. sz. kiséretében több *állattörténet*-ben a XIV/XVI. sz.-ból) sok frivolság (*Sachlikis* XVI. sz. Krétáról), cinizmus és léhaság (a nemek viszonya felfogásában) van bennük a legnagyobb unalmassággal párosulva, de sok oly gondolat is, mely az újgörög népköltészetre jellemző: sorsmulandóság, idegenben lét, halál (utóbbi *Bernadis* és *Pikatoros*» alvilágjárásai«-ban, XVI. sz. Krétáról). A líra az újgörög népköltészet gyöngyszeme, előfutárai ebből a periodusból egy *rhodosi dalgyüjtemény* a XIV/XV. sz.-ból, a nyugati lovagvilág fészkéről, sok gyöngédség mellett érzéki s kiméletlen hanggal (benne egy kedves szerelmi novella) s egy *cyprusi dalgyüjtemény*, Petrarca szonettjeinek fordítása. E két hely mellett a XV/XVII. sz.-ok költészetének Kréta a fő helye. Innen való a leggyöngédebb, az újgörög léleknek ily tisztán sehol ki nem fejezett szentimentális vonását tükröző, tragikus elbeszélés, »A szép pásztorlány«, XVII. sz., egy olasz darab átdolgozása s nem a régi görög dramatizált-epikus bukolikai költészet vagy akár Longos regényének utánaköltése. Az olasz fennhatóság alatti XV/XVII. sz.-i Kréta hozta vissza először a G.-ba — jó másfélezer év után — az egykorú *olasz dráma* darabjaiban a világi drámát, vidám pásztorjátékokat (Gyparis, Stathis) s véres tragédiákat Zenon, Erophile korszerű rekvizitumokkal (prológus, ballett, felvonásközi betét). Külön figyelem illeti az olasz eredete mellett bizánci hagyománynak is megfelelő XVII. sz.-i misztériumdrámát, *Ábrahám áldozásá*-t, melyet művésziesnek is mondhatunk. A többi kortörténeti érdekesség. Egy kétnyelvű, a legjobb olasz irodalom átdolgozásában gyönyörködő színházi publikumra következtethetünk belőle s egy jó példákon nagy küzködések közt csiszolódó irodalmat látunk sokoldalúan virágozni, melynek megvolt az a tulajdonsága, hogy a nép nagy tömegeire is hatott (könyv nélkül tudnak belőle még ma is) s egyszersmind közönségesen, az egész görög területen elterjedt volt, azaz úton volt nemzetivé válása. A velencei uralom letörése 1669. az irodalom helyi virágzásának s nemzetivé válásának hirtelen véget vetett, csak egy bizonyos, hogy az ión szigetek függetlenül maradt földjén, mely e hatásokat szintén felfogta, megmaradt s így a következő időszak új fölvirágzásához a történeti folytonosságot biztositotta.

E népies irodalom prózai termékei igen csekély jelentőségűek. Krónikák (pl. XVI. sz. *Manuel Malaxos*, XVII. sz. *monembasiai Dorotheos)*, sőt megelőzően történeti művek is (*Phrantzes* és *Dukas* a XVI. sz.-ból) s helyi krónikák Cyprusról a XIV/XV.sz.-ból nagyobbszabásúak,— sok legenda, épületes tartalmú könyv is van még, de ezekben nincs egy szemnyi műérték. Jellemző, hogy Boccaccio egy novellájából is költeményt írt egy görög a XVI. sz.-ban. Ez a baj, a népies prózai nyelv- és stilus kicsiszolatlansága, súlyosan megbosszulta magát a következő korban.

Az 1669-et követő század olyan szerepet tölt be az újgörög periódusok között, mint a VII—IX. sz. a bizánciak között, azzal a különbséggel, hogy most az emlékeknek egész sorát ismerjük ugyan, de róluk irodalmi itéletet mondani nem kell, legalább is a magas irodalmi nyelv, a bizánci örökség, őrzőjéről, a »konstantinápolyi« s rokon szellemű irodalomról, — viszont, bár szorosan véve nem irodalom, említenünk lehet az imént tárgyalt népies irodalomnak is távoli hátteréül és mély alapjaiul szolgált s a jövendő fejlődésben nagy szerepet játszó *népköltészet*nek ezen idő alatt is dús továbbfejlődését azzá, aminek csodálták a XIX. sz. elején, újra felfedezése idején. Visszatérő témák (ide-

genbenlét, »Charos«, hűségtartás), állandó stíluskülönösségek (kérdezve kezdés, két lehetőség után egy harmadikban megállapodás) bizonyos, szinte irodalmi rendszert teremtenek benne. Két főcsoportja, a későbbi minták : a gazdag érzésvilágról (természetérzés, hűség) tanúskodó lírai s a (régi idők óta) epikus-drámai jellegű elbeszélő költemények csoportja mint műfajok különülnek el. Ami a magas irodalomban csak elvétve, a népies műköltészetben már gyakrabban jelentkezett, itt teljes egészében megvan : a költészet alapjául szolgáló érzés- és képzeletgazdagság, s egy teljesen kialakult verselési és stílustechnika, oly gazdag és finom készlet, melyből a következő időkben egész nemzedékek vettek példát s merítettek ihletet.

4. *Modern új-G. (kb. 1750—).* A M. uj-G. ismét Nyugat ajándéka, amelytől az ösztönzések egész sorozatait vette a dermedtségéből éledező, (a török udvarnál magas állásokba, a román országok fejedelmi méltóságaiba emelkedett honfitársak révén) politikai befolyáshoz jutott, kereskedelmi vállalatok révén meggazdagodott, nyugattal újra sűrűbben érintkező görögség. Szellemi fejlődéstörténetének az a tulajdonsága, hogy javait tovább adja, ebben a korban is megvan : a románság kultúrálója volt. Egy előkészítő periódus, kb. 1825-ig, a legszélesebb értelemben vett »nyugati«, a román mellett germán (angol és német) hatást, általán szólva a felvilágosodás, francia forradalom, neohumanizmus és klasszicizmus minden árnyalatának visszhangját felfogta s az egész szellemi élet bizonyos erjedését, mozgalmasságát idézte elő : egészen bizonyosan kitermelt egy erősen racionális, forradalmi-demokrata gondolkozású (lelkes költeményektől s *Rhigas Velestinlis* költő emberi sorsától is felrázott) nemzedéket, mely 1821., ill. 1827. megkezdette független állami létét. Ez az előkészítő periódus csak másodkézi műveket hozott, tudomány, széppróza önállótlan s a nyelv a bizánci hagyományból átvett antikizáló. Az uj idők jele, hogy ezt a nagy nyelvrébuszt, a G. alapproblémájának lényegkérdését, a kor s Nyugat racionalizmusának egyik igazi fia, *Adamantios Koraïs* (1747—1832), a mi Kazinczynk módjára ez időben »konvenció« alapján meg akarta oldani s jól elképzelt, de félrendszabálynak maradt, ill. félreértett reformjával a máig tartó zavarok kiindulópontja lett. Nem akart antik-bizánci görögöt látni, de a ki nem képezett néplestől is irtózott : föltette, hogy lehetséges az előbbi életképes elemeinek óvatos adagolásával emezt megtisztítva s megnemesítve (»katharevusa«) az új szükséglet használható eszközévé tenni. Felmérhetetlen tett : a római kori »atticizmus«, tehát 1800 év óta szakadatlanul hordott antik maszk levált a görög szellemi életről, — vissza volt adva joga a természetes népnyelvnek. Koraïs törekvései nem váltak be, — erről azonban nem csupán ő tehet. A görög szellemi élet egy újabb zsarnokot kapott nyugatról, újságában époly veszedelmeset, mint a régi : az európai *filhellénizmust*, mely az éledő újgörögség állami formájául ennek saját bizánci vágyai helyett a maga ideáljai szerinti antik-restaurációt engedélyezte, egy »hellén« (nem »római«) országot Athén központtal. Konstantinápoly, a régi »Bizánc« örökőse, a koraïsi gondolatot s irodalmi következményeit elbírta volna, Athén, mint rövidesen mondták, »akadémizmusá«-val nem bírta el. A M. uj-G. így újra szellemi kettősség áldozata lett s kb. 1825-tel kezdődő második felének szignatúráját ennek a viszszásságnak a leküzdése adja.

Koraïs nyelvreformjának zajos visszhangját (szatirikus drámákban is) s két, az irodalomban és tudományban vegyes sikerrel kísérletező irodalmi gentlemant, mint »népnyelvi« előfutárokat, *Ath. Christopulos*-t (1772—1842) és *Joh. Vilaras*-t (1770—1823) kell elképzelnünk, hogy megértsük, mit jelentett az első s legnagyobb újgörög költő, *Dionysios Solomos* (1798—1856) fellépése. Amit elrejtve, alsó áramlásként vitt magával addig a magas irodalom, a »népies«-t, művészi hitvallása alapjává tette s abszolút tökéletességű (Vörösmartynkra emlékeztető) művekben a legmagasabb irodalmi rangra emelte. Ez a »kainurgia« (ujat merés) ismét 1800 évvel üt vissza, a hellenisztikus kor óta ilyen nem történt. Több okra megy vissza ez a kezdeményezés : az ión szigetvilágból való a költő, a népies hagyományok folytonosságának őrzőhelyéről, teljesen olasz műveltsége volt s ennélfogva érzéke volt a köznyelvnek költőivé finomítása iránt — kiinduláspontja egyenesen Dante volt — s a görög népköltészetben találta meg a nemzeti lélek ama megnyilatkozását, melyhez hasonlót akart ő nemesítve megkísérelni egy életmunkában. Ezt a kísérletet — részben tőle függetlenül — megtette unokatestvére, *Aristotelis Valaoritis* is (1824—1879), ki a két első indítékban egyezik vele, a külföldi ösztönzésben azonban eltér, t. i. a francia romantika, Hugo Victor, szellemét viszi be a G.-ba. Solomos finom képzeletével s líraiságával (és szatirikus érzésével) szemben áll Valaoritis szolid, erőteljes és komor epikus-drámai költészete, olyan fejlődési fok, amilyenre az előzők után nem lehettünk elkészülve. Ez az »ión« költészet 1824, Solomos »szabadság«-himnuszának megjelenési éve, óta programm volt, nemcsak egyetlen emberé, nemcsak egy egész nemzedéké, ugyanonnan körülötte s még utóbb is, — egyes képviselői ennek az iránynak csak a mi időnkben haltak el —, hanem az egész G.-é, sikere azonban azonnal nem lett. A két nagy korifeus egyéni művészetét az »akadémikus«, hivatalos irodalom, a tévelygés megbocsátása mellett, elismerte, a maga pozíciója védelmére ellenben mindent megtett és pedig sikerrel. Egy kiváló ember ennek a reak-

ciós iránynak a megtestesülése, *A. R. Rangavis* (1809—1892), a nála erősen, szintén teljesen holttá visszatisztított katharevusától s modern (színházi) hatásoktól eltekintve, tökéletes bizánci jelenség, polihisztor, intellektuális, fantáziátlan, mindenben tökéletes, — csak nem költő. Míg amazok, az iónok, vagy teljesen elkallódtak, így az ugyancsak olasz hatás alatti, de önálló *Andreas Kalvos* (1792—1869), vagy egyelőre provinciális jelentőségűek maradtak (J. Polylas, I. Typaldos költők, A. Laskaratos prózaíró), a másik irányé volt a hatalom és a dicsőség. A két *Soutsos*-testvér, Alexandros és Panajotis, a nagy iónok kristálytiszta művészi elvekre épített s egészséges törekvéseivel szemben politikai célokért (Alexandros) s a kor byronizmusa szellemében (Panajotis) működtek, — egyénileg sikertelenül, de a reakció megszilárdulásával. Az akadémikus drámaírók, *D. Vernardakis* és Sp. *Vasiliadis*, A. *Vlachos* antik tárgyakat dolgoznak fel, legföljebb középkoriakat, — csak a vígjátékban kell engedményt tenniök nekik is a valószerű, egykori életnek s környezetnek. Még legjobban megbírt az árral olyan középúton járó művész, mint G. *Zalakostas*, ki költőnek népies, prózaírónak »tiszta« nyelvű. Egy újabb athéni nemzedék alig valami enyhülettel folytatta ezt az irányt s eközben értékes tehetségek, mint egy A. Paraschos, elkallódtak, középszerűségek pedig, mint egy Th. Orphanides, G. Vizyinos s D. Vikelas, elismerést elismerésre arattak. Az ellenkező oldalról csak nehezen vergődtek fel egyesek, így G. *Markoras*, az egész új-G. legzeneibb verselésű lirikusa. A G. ezen fázisát természetesen csak a nagy iónok mutatta irány szempontjából lehet így megítélni, — a kor termelése magában véve nem volt kisebb értékű, mint az egykorú európai átlag, aminthogy a nyugati közvetlen kapcsolat mindkét irány híveinél megvolt. A G. különössége az, hogy előre kész itéletek, megingathatatlan állásfoglalás a G. külső, formális kérdésében, a »nyelv«-kérdésben, az alapproblémában, szabják meg a művészi megoldást. Az irodalomhoz értők többsége egészen bizonyosan az akadémikus irány mellett volt s a visszaódonítás a nyelvben s a romantikus szentimentalizmus az ízlésben Solomos és Valaoritis életműve fölött elborító árként hömpölygött volna végig. A haladás tempója azonban a XIX. században meggyorsult: a század utolsó negyedében a nagy kezdeményezők példája egy fiatal íróiskolát termelt ki, mely kritikai előkészítés, *Em. Rhoïdis* (1835—1904) pergőtüze után támadásba ment át és pedig egészen modern fegyverrel, folyóiratokkal (Drosinis »Hestiá«-ja, majd K. Chatzopoulos »I techni«-je (művészet) s D. Tangopoulos »Noumas«-a), melyekben nemcsak publikálják költői műveiket, hanem kritikáikat s műtanulmányaikat is közzéteszik, — mert programmjukat fejtegetik ők is, épúgy, mint Solomos tette, és pedig (kevés kivétellel) népnyelven, amely tehát működésük eredményeképen az értekező próza eszközévé is finomul. Segítségül jön a modern nyelvtudomány is, — amely különben pl. Christopoulost is (téves alapról helyes irányba) vezette. Ez a »kócos« (malliaros: nagyhajú) nemzedék nagy elődei s az ezeknek példaképül szolgált népköltészet vállain emelkedett fel s ezt a kiindulási pontot egyesek tehetségük szerint korábban-később, teljesen vagy kevésbé tökéletesen haladták meg. Az 1900-as évek nemzedékére azonban már kész eredményt hagytak együttesen: a »népies«-nek (most már csak a nyelvre értve, hiszen művészi forma tekintetében a népi költészeten messze túljártak) az irodalom minden ágában elismert jogosultságát, illetve (csökönyös ellenzők még mindég vannak) jogosultsága teljes bizonyságát. Az elvi kérdés el van döntve: ma már nincs különbség arra nézve, hol helyes a mesterséges, (régebben: prózában), hol a természetes nyelv (régebben: költészetben): az előbbi mindenhol való feleslegessége kitűnt, a másik mindenre teljes életképessége beigazolódott. Ez azonban egy negyedszázad szívós munkájának az eredménye. Három nagy (még ma is élő) művész vezet: G. *Drosinis* (*1859), K. *Palamas* (*1859) és J. *Psicharis* (*1854), — a harmadik szerepe, a nyelvtudós támogatása, a korra s a küzdelem szintjére jellemző. A két első, a költő, megtette a fejlődés legmagasabb fokára az utat. Drosinis azonban így is áttekinthetően egyszerű maradt, míg Palamas sokrétű, gazdag lelke, az egész világ színeit tükröző dús képzelete a filozófiai elmélyedés és dithyrambosi szárnyalás csodáit termeli. Solomos abszolút költőiségéhez mérten ő komplikált reflexív zseni, de nagy elődjének egyetlen méltó utóda s talán — mint ezt maga is érezi s hirdeti — az egész görög szellemi fejlődés minden fázisa mint gyujtópontban egyesül benne: az egész görögség lelkét kell ismernie annak, aki Palamast egészen akarja érteni. Ő a ma G.-ának a representative man-je, a IX. sz.-tól kezdve felemlített nagy elődök sorának zárója. Psicharis a tudós és polemikus köztük s mint író a próza mestere. Psicharis mellé tartozik A. *Pallis* (*1851), műfordításaival (Ilias s az evangéliumok), a helyzetnek a 90-es években elmérgesítője. A népiesnél visszamaradt típus képviselője, de nagy tehetség, ebből a körből *K. Krystallis*, népies dalok s elbeszélések írója. Az új nemzedék egyik ereje épen ez a »Heimatsdichtung«, különösen a novella műfajában (E. Eftaliotis, A. Karkavitsas, a két Chatzopoulos, Mitsos és Kostis, A. Papadiamandis stb.). A tájrajzos novella egy olyan művészi forma, amely épúgy lepi el a M.-új-G.-t, mint a bizáncit századokon át egy és ugyanazon fajtájú művek, korlátozottság az egyén számára, de ezen belül nagy változatosság egyetemes szempontból véve a műfajon belül derűtől a tragikusig, kényelmes csevegéstől pszichologiai elmélyedésig naiv szentimentális idilltől franciás gúnyig, oroszos verizmusig s német filozó-

fusságig. Ez az ugyancsak visszamaradt prózai fok egyik legjellemzőbb, de — tagadhatatlan — archaikus vonás a M.-uj G.-on, nem kivétel alóla még Palamas sem, Psicharis sem. Következménye természetesen az új irány eredetileg »népies« programjának. Modernebb szinűek *Pavlos Nirvanas* és G. *Xenopoulos* (*1867), a görög Herczeg Ferenc, novellái. Nagy regény nincs a M.-új-G.-ban, — népies minták erre kezdetben sem voltak, utóbb nyugati példák hatást nem tettek. A népies tárgyú novella maradiságával szemben egykori »akadémikus«-ságából gyorsan modernizálódott a dráma nyugati szintre egészen Ibsenig és Hauptmannig (J. Kambysis) s Maeterlinckig (J. Polemis) és a verizmusig (Sp. Melas), azonban közepes az eredménye a nagy termelésnek, — »irány«-darabok vannak itt is, természetesen a »népies« programm mellett is (századelei hagyomány folytatása : J. Kambysisnél és D. Tangopoulosnál). Természetesen novellában s drámában egyformán elfoglalta jogos helyét a népnyelv. A lírában ez sosem volt kérdés. Ez a műfaj a legnagyobb terjedelmű a M.-új-G.-ban az 1900-as években, a legújabb generáció korában is. A népies forma egészének hatása a mai lírában megszűnt, szó sincs a versus politicus (vagy hasonló vulgáris eredetű mérték) egyetemes használatáról, a leggyobb változatosság uralkodik a klasszikus szonettől a legmodernebb vers libreig. Drosinis és Palamas már megtették ezt az utat, a francia parnasszistáktól is eljutott a M.-új-G. egészen az expresszionizmusig, sőt az összes -izmusokig. Ezt a szédületes iramot még csak a magyar irodalomban találjuk meg —, de meg kell vallanunk : a M.-új-G. annyiban előbb van, hogy egy bizonyos »akadémikus« irányt már 1890—900-ra elintézett, hogy az új idők általán korábban köszöntöttek be, hogy a korifeusok harmonikus egyéni fejlődésben klasszikusokká emelkedtek s hogy — tagadhatatlan — a görögség »nyugati« programmja pozitiv nemzeti munkaszámba ment. Az uj költőnemzedék tagjai közül J. *Polemis* (*1862), S. *Porphyras* (*1879), *Ermonas* és P. *Gryparis* még határozottan értékelhetők: a két első a régies fok emberei, csak a szublimált népies kifejezésig jutottak el, a másik kettő úgy a görög Babits-tipus. Modern magyar irodalmunk ismertetését is itt zárnók le, — megállunk a M.-uj-G. vázolásánál is.

Két és félezer évnél hosszabb időt tekintettünk át, a világirodalom legnagyobb értékének becsült G. életét, azon az alapgondolaton, hogy ez egyetlen egység, s ezután sem változtatjuk meg alapelvünket, az egyetlen helyes felfogást. Athén, Róma, Konstantinápoly, Bagdad, Moszkva, Párizs, Kelet és Nyugat ezen fő művelődési centrumai, szerves elemei ennek az irodalomnak, amely — egyetlen a maga nemében — egyszerre nemzeti irodalom s minden nemzet irodalma.

Irodalom. I) W. *Christ: Gesch. d. griech. Lit.*, 2 kötet, 6. kiad., W. *Schmid* és O. *Stählin* átdolg. (J. v. Müller, Handbuch d. klass. Altertumswiss. VII.) München, 1920—1924. Ezen alapul W. *Nestle: Gesch. d. gr. Lit.*, 2 kötet a Sammlung Göschen-ben 1923/4. Most van folyamatos megjelenésben *Griech. Literaturwissenschaft* E. *Bethe*-től 1924 óta, Berlin-Potsdam. E. *Bethe*—P. *Wendland* összefoglalásai A. *Gercke*—E. *Norden:* Einleitung in die Altertumswiss. I[a]-ban. U. v. *Wilamowitz-Moellendorf: Die griech. Lit. d. Altertums*, Hinneberg Kultur d. Gegenwart, I. 8[a]-ban. A francia irodalomban klasszikusnak számít Alphonse és Maurice *Croiset: Hist. de la litt. grecque* 1896—99, angol irodalomtörténetek R. *Jebb*, J. *Mahaffy* és G. *Murray*tól. Magyarban *Heinrich* G. Egyet. irodalomtört.-ben *Hegedüs* Istvántól. — E. *Norden: Die antike Kunstprosa*, 1909. Cikkek a Pauly—Wissowa-féle Realenzyklopädieben. E. *Schwartz: Charakterköpfe aus d. ant. Literatur*, 2 köt. — F. *Susemihl: Gesch. d. griech. Lit. in d. Alexandrinerzeit*, 1891/2. P. *Wendland: Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum*, [2]1912. E. *Schürer: Gesch. d. jüd. Volkes*, III. köt. A. v. *Harnack: Die Überlieferung und der Bestand d. altchristl. Literatur*, 2 kötet s *Die Chronologie d. altchristl. Lit.*, 2 kötet, 1893—1904. F. *Bardenhewer: Gesch. d. altchristl. Lit.*, Freiberg 1902/3. — II) K. *Krumbacher*, *Gesch. d. byzant. Lit.* (J. v. Müller, Handbuch, IX. 1.) 2. kiad. 1897. (ebben : teol. irod. A. Ehrhardtól). K. *Krumbacher* a Hinneberg-féle Kultur der Gegenwart id. I. 8-ban. K. *Dieterich: Gesch. d. byzant. u. neugriech. Lit.* (Die Literaturen d. Osten. IV.) 1902. K. *Dieterich* a Catholic Encyclopedia-ban : Byzantine Literature. K. *Dieterich: Byzant. Charakterköpfe* (Aus Natur und Geisteswelt, 244) 1909. Ch. *Diehl: Figures byzantines*, 2 kötet (A. Colin-nál). D. C. *Hesseling: Uit Byzantium en Hellas*, 1911. G. *Montelatici: Storia della letteratura bizantina*, 1916. E. *Legrand: Bibliogr. hell. au XV, XVI siècle.* 1885. — K. *Thumb: Neugr. Lit.* (Hinneberg, Kultur d. Gegenw. I. 9.). Ph. *Lebesgue: La Grèce littéraire d'aujhui*, 1906. H. *Pernot: Études de litt. grecque moderne*, 2 sorozat, 1916/18. F. *De Simone—Brower* számos olasz publikációja. D. C. *Hesseling: Geschiedenis der nieuwgriekse letterkunde.* (Volksuniv.-biblioth. 10.) 1921 (holl.), francia ford. is. Nálunk biz. és újgörög irod.-t írt *Heinrich:* Egyet. irodalomtört.-be *Pecz* Vilmos. *Czebe Gyula.*

Görres, *Guido*, *1805. †1852. G. J. fia, ifjúsági író és költő ; folytatta az atyja által alapított *Historisch politische Blätter* kiadását.

G., *Joseph*, *1776. †1848., német irodalomtörténetíró és publicista. Fiatal korában heves forradalmár, azután buzgó nacionalista és katolikus. G. egyike az elsőknek, akik — a romantika eszmevilágából kiindulva — a régi német költészetre irányították figyelmüket. Ily irányú művei : *Die deutschen Volksbücher* (1807), egyetemi előadásai (1808) régi német irodalomról, a

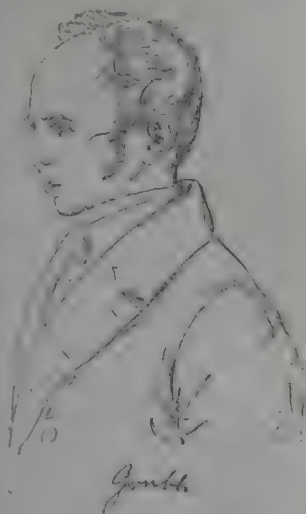
Der gehörnte Siegfried und die Nibelungen c. tanulmány, s végül *Die altdeutschen Volks- und Meisterlieder* (1817). A germán néphagyomány távoli rokon szálait keresi *Mythengeschichte der asiatischen Welt*-je is. Vallásos felfogását *Christliche Mystik* (1836—42) c. nagy műve tükrözi. G. igen nagy hatást ért el politikai tanulmányaival is, melyek erősen élesztették a nemzeti érzést a napoléoni időkben; különösen a *Zeitung für Einsiedler*-ben és a *Rheinischer Merkur*-ban kifejtett munkássága volt értékes. — Válogatott műveit kiadta: W. *Schellberg*, Kempten 1911, 2 köt. L. J. N. *Sepp: G.* Berlin 1896, F. *Schultz: G. als Herausgeber etc.*, Palästra 12.

Götiska Förbundet (ejtsd: jötiszka f.), (Götai Szövetség) nevű, bizonyos tekintetben irodalmi kör 1811. alakult *Adlerbeth* Jakob kezdésére. Tulajdonképen néhány Stockholmban élő värmlandi hivatalnok összejöveteleiből fejlődött ki és célja a nemzet felébresztése volt a szerencsétlen finn háború után. A Szövetség nem akart pusztán irodalmi jellegű társaság lenni. A költészet csak eszköze volt az ókor és a haza iránti szeretet nevelésének. Legszívesebben az északi pogány isten- és mesevilágból merítették tárgyukat és a vers formáját szabadon választhatták. A Szövetség tagjai közül említendők *Tegnér*, *Geijer* és *Ling*. Geijer indítványára egy »Iduna« c. folyóiratot kezdtek kiadni, amely 1811-től 1824-ig jelent meg. Ebben Tegnér és Geijer legszebb költeményei láttak napvilágot, s így nagy lett a jelentősége a svéd irodalomban. 1844. feloszlott.

Gött, *Emil*, *1864. †1908., német író. Német romantikusba oltott tolsztojánus; világot járó, kalandor, mégis röghöz tapadó, földéhes impresszionista. Életének érdekes gazdagságából csak naplóinak meg levelezésének jutott. (Kiadta: R. Woerner, 1914. 3. köt.) Vígjátékai jelentéktelenek. Összegyűjtött műveit kiadta: R. *Woerner* (1911., 4. kiad. 1920). V. ö. M. U. *Gött: E. G.* (1921).

Göttweigi töredék, magyar nyelvemlék a XV. sz. végéről. *Rómer* Flóris az alsóausztriai G.-i-bencés kolostorban fedezte fel. Egy Szüz Mária imádság töredéke.

Grabbe, *Christian Dietrich*, *1801. †1836. Ragyogó tehetségű, de korán összeroppant költő, a német dráma egyik legnagyobb vesztesége. G. első drámája, a *Herzog Theodor von Gothland* a borzalmak és rettenetességek szertelen halmaza; tisztultabb, de még mindig rikító a *Don Juan und Faust* (1829), mely a két sokat megénekelt hőst kissé zavaros történetbe hozza össze. Annál magasabbra emelkedik G. két történeti drámájában: a *Kaiser Friedrich Barbarossa* (1829) és *Heinrich VI.* (1830) címűekben, melyekben a hohenstaufiak hatalmas korának egész ereje lüktet a két elragadó erővel rajzolt hős körül; s G. nemcsak személyek dolgát viszi színpadra, hanem egész csatákat, hadseregek mozgását, megsemmisülését. Ugyanezek a vonások tüntetik ki még több elevenséggel legjobb művét, a *Napoleon oder die hundert Tage* c. drámát (1831), mely a császár visszatértét, rövid diadalát és Waterloot viszi színpadra, oly elevenné téve a sors minden mozzanatát, hogy igazat kell adnunk Immermann-nak: »magát a taktikát, a stratégiát tette költőivé«. Utolsó drámái *Hannibal* és hagyatéka *Die Hermannsschlacht*, melyekben költői ereje már gyöngülni kezd. Vígjátékot csak egyet írt G.: a fiatalkori *Scherz, Satire, Ironie und tiefere Bedeutung*-ot, melyben sok a fantázia s a vidámság, de sok a személyes és korszerű célzás is. — G.-t hatalmas, lobogó egyénisége a német dráma legnagyobbjai közé emeli. — Műveit kiadta: E. *Grisebach*, Berlin 1902—03, 4 köt.; O. *Nieten*: Leipzig 1908, 6 köt., újabban P. *Friedrich*, 1923. — L. O. *Nieten: G., sein Leben u. s. Werke*, Schriften der lit.-hist. Ges. Bonn 4., A. *Ploch: G's Stellung in der d. Literatur*, Leipzig 1905.

Graber *László dr.*, vajdasági ujságíró, *1878. A jogot Pesten végezte. 1901. Pancsovára került, mint bírósági aljegyző. Több jogi cikke jelent meg a szaklapokban. 1906—1918. a *Délvidéki Lapok* szerkesztője volt, 1918-tól a *Bácsmegyei Napló* külső munkatársa.

Gracián, *Baltazar*, spanyol író, *1601. †1658. *Agudeza y Arte de Ingenio* (Elmeél és művészet) címen ő állapította meg a *Quevedo* műveiben megalapozott *conceptizmus* törvényeit; ő tette kodifikált művészi szabállyá azt a stílust, amely nem formáiban, nem allegorizáló vagy cikornyás affektált kifejezésekkel kerülte a közvetlenséget és hajszolta a nem mindennapit, mint a gongorizmus; hanem a gondolatokban, ötletekben kereste a meglepőt, merev ellentétek összekapcsolásával, kétértelmű, burkolt elmésséggel, váratlan sziporkák halmozásával. Főmunkája a *Criticon*, allegorikus regény 3 részben; elmondja Critilus spanyol nemes kalandjait, akivel az emberi élet három korszakát végigtapasztaltatja. Mint gyakorlati erkölcsfilozófusnak nagy sikere volt a hősről és az intellektuell-ről írt két könyvével: *El Héroe* és *El Discreto*. Éles kritikai világszemlélete viszi munkáiba azt a pesszimizmust és opportunizmust, amely G.-t a jezsuita pátert a tárgyilagos életbölcsészek kedves olvasmányává tette. Munkáiból már 1653. kivonatot készített Juan

de *Lastanosa: Oraculo Manual y Arte de Prudencia* (Az okosság kézi orákuluma és mestersége) címen. A könyv 300 életbölcseleti aforizmát tartalmaz és egész Európában elterjedt, többféle fordításban. Magyarra *Faludi* Ferenc fordította (németből) 1771. (Bölts és figyelmetes udvari ember). A legjobb német fordítás *Schopenhaueré*, a nagy bölcsészé (*Balthazar Gracian's Handorakel*). *Honti.*

Gracioso, a »negédes«, »tréfás«: a spanyol színműveknek állandó alakja, — többnyire alárendelt társa a hősnek vagy hősnőnek — aki élceivel, furfangos, vagy ügyetlen jellemének kómikumával emeli ki erősebben a komoly cselekmény méltóságát, vagy a nagyon lírai érzékenységű jelenet tárgyilagos értékét a józan szemlélő ítéletével fejezi ki.

Gracza *György*, *1856. †1908. Szépirodalmi műveken kívül történelmi tanulmányokat írt. Legismertebb könyve: *Az 1848—49-iki magyar szabadságharc tört.* (5 köt.). G. éveken át szerkesztette a *Budapest* c. napilapot.

Gradgrind, *Thomas*, a tények és számítás rideg emberének típusa, a materialista világnézet karrikatúrája. (Dickens, *Hard Times*).

Graf, *Arturo*, *1848. †1913., olasz költő. Athénben született német apától és olasz anyától. 35 éven keresztül a torinói egyetem tanára volt. Értékes irodalomtörténeti műveket írt. Említésre méltó *Il Riscatto* (A felszabadulás) c. regénye, s a következő verseskötetei: *Medusa, Dopo il Tramonto* (Naplemente után), *Le Danaidi* (A Danaidák), *Morgana, Poemetti Drammatici* (Drámai eposzok). G. szerint az élet nem más, mint egy hiábavaló, kínos álom, mely csak a művészet szépségétől nyerhet vigaszt és a kis emberi lény nemes hiúságától, aki bár tudja, hogy semmi a nagy mindenségben, nem mond le azokról a szenvedésekről, amelyek legnagyobb kínjai, de egyúttal egyetlen öröme is. *Widmar.*

Gragger *Róbert* *1887. A berlini egyetemen a magyar irodalom tanára. Számos irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg. Önálló művei közül kiemelkedik: *Molière a magyar irodalomban.* Kiadott az Insel-Verlagnál egy magyar költői antológiát. Ujabb munkái: *Egy magyar Máriasiralom* (1924.) és *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone* (1925.). Megalapítója a magyar tudomány külföldi megismertetésére nagyjelentőségű »Ungarische Jahrbücher« folyóiratnak és »Ungarisch Bibliothek« c. tudományos gyűjteménynek. A berlini magyar intézet megszervezője és vezetője. Jelenleg is nagy tevékenységet fejt ki a magyar irodalom külföldi ismertetése érdekében.

Grand (ejtsd: grend), *Sarah*, szül. Frances *Clarke*, angol írónő, *1860. Regényeiben a családi életen belül a nő egyenlő jogaiért küzd és nőalakjai megkövetelik a férfitól ugyanazt az erkölcsi tisztaságot, amelyet a férfi a nőtől követel. Művei: *Ideala, The Heavenly Twins, Adnam's Orchard*, stb.

Grandet (ejtsd: graande) *kádármester*. A tragikus fösvény típusa (*Balzac: Eugénie Grandet* c. regényében.).

Grand-Guignol (ejtsd: graanginyol). Párizsi színház, amelyben rémdrámákat és vaskos bohózatokat játszanak. A G. szó e színház jóvoltából, egyértelmű a rémdrámával.

Grasso legnaiuolo, l. *Manetti.*

Gratz *Gusztáv*, *1875., hírlapíró, majd a *Huszadik Század* szerkesztője, egyet. magántanár és képviselő, pénzügyminiszter, bécsi követ, később külügyminiszter. Számos nemzetgazdasági tanulmánya és cikke jelent meg a lapokban és folyóiratokban. Többek közreműködésével megírta: *A bolsevizmus Magyarországon* c. forrásművet.

Graux (ejtsd: gró), *Lucien*, francia író, *1878. Először fantasztikus regényeket írt Jules *Verne* modorában. Érdekes munkája a négy kötetben megjelent *Les fausses nouvelles de la grande guerre.* Legujabb regényciklusában, melynek első kötete a *Reincarné, roman de l'audelà* 1921. jelent meg, érdekes adatokat gyüjt össze a túlvilági életről s a lelkek reinkarnációjáról. A spiritizmus körébe vágó ciklus, amelynek további kötetei a *Hanté, Initié* és *Saturnin le saturnien*, óriási népszerűségre tett szert. *Kállay.*

Graves (ejtsd: grévz), *Alfred Perceval*, angol költő, *1846. Híres ír dalairól.

Gravlund, *Thorkild*, *1879. Dán író és folklorista, munkáiban a sjaellandi paraszt életét festi (*Szigetek, A régi Essing falucskában, Viharképek, Dán talaj, Járás*).

Gray (ejtsd: gré), *David*, angol költő, *1838. †1861. Főműve, *The Luggie*, gyönyörű leírásokat tartalmaz. Híres komor hangú szonetteket írt *In the Shadow* címen.

G. *Thomas*, angol költő, *1716. †1771. Az új költői irány egyik első hirdetője; majdnem mindegyik művében valamelyik későbbi nagy romantikus veti előre árnyékát. Egyik legismertebb verse a híres *Elegy in a Country Churchyard*, mely egyrészt visszamutat Thomsonra, másrészt előre tekint Wordsworth felé. A *Pindaric Odes* tartalmazza a *Progress of Poesy*-t, mely a költészet dicsőítése és fejlődésének leírása: Pindaros itt latin és francia szemüvegen át jelenik meg, de át van itatva az igazi hellén természetimádattal. Ez ódák között van *The Bard* is, melyben történeti jóslatot ad egy kelta bárd ajkára, — akit I. Edvárd walesi hódító útján megölt, — előre hirdetve a Lancaster és York családok viszályát s Erzsébet fénykorát. Az előbbi Pope iskolájának nyomai mellett Shelley előhírnöke. A mondák szabad feldolgozásával a *Bard*-ot a középkor szeretete inspirálta. G. a hegyek természeti szépségeinek megismertetője az angol irodalomban. Ő egyeztette össze az angol és kelta természetfelfogás ellentéteit. Stílusa tömör, méltóságteljes, verselése zenei. *Rózsa.*

Grazie, *Maria Eugenie delle* *1864., magyarországi (fehértemplomi) születésű német írónő, főmunkái: a *Vor dem Sturm*

c. regény s egy novelláskötet *(Liebe)*; ezekben igazi erő nyilatkozik meg, míg a líra terén *(Gedichte)* inkább erőltetett hangjai vannak. A dráma terén (l. *Schlagende Wetter, Der Schatten)* nem alkotott maradandót; jelentéktelen — ha nem is terjedelemre — Robespierre c. 24 énekből álló eposza is. Összes művei 1903—4. 9 köt., róla l. *Widmann* (1902).

Grazzini, *Antonfrancesco,* írói álnéven *il Lasca,* olasz író *1503. †1583., főleg a burleszk és »berneszk« stílusban tűnt ki. Főmunkája a ma is érdekkel olvasott novelláskötete: *Le Cene* (A vacsorák: egy vacsorázó társaság meséi). Eleven, ötletes, népies tárgyú, zamatos novelláival, amelyek a Dekameron utódai, magasan kiemelkedik a Boccaccio utánzók tömegéből. Vígjátékai antik mintákra emlékeztetnek, de a korabeli Flórenc életének, főkép népéletének szelleme megmenti számukra az eredetiséget *(A féltékenység, A boszorkány, A rokonok, Az imádkozó nénike* stb.). G. egyéb munkái szonettek, szatirák, madrigálok és humoros költemények Berni modorában. *Honti.*

Grcsics, *Jován,* írói nevén *Milenko,* szerb költő, *1846. †1875. Rádicsevics Bránko hatása alatt írta gyöngéd, rokonszenves dalait, melyek 1869. jelentek meg először *Pesme* címen. Elégiái mély, őszinte érzésről tanuskodnak.

Greban, *Arnoul,* XV. századbeli francia költő, a párisi Notre-Dame orgonistája, tanító, majd le Mans-i kanonok. 1450—51 körül írta kb. 30.000 sorból álló *Mystère de la Passion*-ját, a legértékesebb ilyennemű alkotást a kor irodalmában. G. tudós és költő; a *Passio* egyik híres jelenete drámai módon fejezi ki az Istenanya emberi fájdalmát. A műnek vannak nyers, de igen eleven népies részletei is. — A legutóbbi években a magyar *Nemzeti Színház* modern színre alkalmazta G. *Passió*jának főjeleneteit.

G. *Simon,* Arnoul fivére, 60.000 sorra terjedő műben dramatizálta az *Apostolok cselekedeteit.*

Greene (ejtsd: grín), *Robert,* angol drámaíró, *1560?. †1592. Drámái az emberi élet derűsebb képét festik, a családi dráma kezdetét láthatjuk bennük. Fejlesztette a romantikus drámát, mint *Marlowe* a történetit. Marlowet kiegészíti a női alakok mesteri rajzával. Felhasználja a színpadi eszközöket, a színszerűségre nagy súlyt helyez. Összefoglalja a *Shakespeare* kora előtti drámai típusokat, mindenütt összeolvasztja a régit az újjal s nagyon ért ahhoz, hogy az új ízlésnek megfelelő köntöst adjon a régi anyagra. Legjobb darabja a *James IV,* benne Atenkin rajzával, az egyetlen Shakespeare előtti gonosz karakter, aki Shakespeare kezére is méltó lenne; *Alphonsus* Marlowe *Tamburlaine*-ja hatását mutatja; a Lodge-zsal együtt írt *Looking-Glass for London and England* a moralitásokra emlékeztet; *Orlando Furiozo* Arioston alapul; *Friar Bacon and Friar Bungay* a kor egyik legnépszerűbb darabja, Marlowe Faustjával kelt itt versenyre; *George-a-Greene* egyszerű, reális, minden mesterkéltségtől ment. G. úgy a drámában, mint a regényben jelentékeny volt. *Pandosto* c. regénye Shakespeare Téli regéjének forrása, akit többször megtámadott, különösen híres, halálos ágyán barátainak intő például írt művében, a *Groatsworth of Wit*-ben (Garas ára bölcseség, a megbánás millióin vásárolva). G.-ről írt *Rózsa* D. a Magy. Shakespeare-Tárban (1914—15). *Rózsa.*

Gregh, *Fernand,* francia lirikus, *1873. Mindjárt az egyetemi évek után, amelyek alatt filozófiai licentiatust szerzett, megalapította néhány barátjával a rövid életű *Banquet* c. irodalmi revűt, amelynek *Barbusse,* Daniel *Halévy,* Robert de *Flers* és Marcel *Proust* voltak munkatársai. Azután a *Revue de Paris* titkára lett s itt jelentek meg versei és irodalmi recenziói. G. Verlaine legkiválóbb tanítványa, *Menuet* c. remekbe készült kis versét, amely név nélkül jelent meg, *Deschamps,* a *Temps* kritikusa Verlaine-nak tulajdonította, ami egyszerre ismertté tette a fiatal költő nevét. G. mindenesetre a szimbolista irány egyik legjelentékenyebb és legtehetségesebb költője. Ismertebb kötetei: *La beauté de vivre, Les clartés humaines, L'or des minutes* és a *Prélude féerique.* Irodalmi kritikáit *La fenêtre ouverte* cím alatt gyűjtötte össze. Van egy nagy tanulmánya Victor *Hugo*-ról is. *Kállay.*

Gregorius Magistros, örmény költő, †1058. Költeményeit és leveleit franciára leford. V. *Langlois.*

G. Magnus, *Nagy Szent Gergely,* római pápa, *540. †604., latin nyelvű teológiai, erkölcstani, gyakorlati lelkészi munkákon, dialógusokon és egyházi beszédeken kívül néhány értékes himnusza maradt ránk.

Greguss *Ágost,* esztétikus. *1825. Eperjesen, †1882. Budapesten. Filozófiai felfogása a hégelizmus körében mozgott, s mint a budapesti egyetemen az esztétika tanára hirdette a maga elméletét. Már 1849. kiadta *A szépészet alapvonalai* c. művét, amely a német spekulatív esztétika tanításai mellett némi eredetiségre is törekszik. Később a pozitivizmus hatása alatt elméleteit sok tekintetben módosította, azonban a dialektikai formalizmustól sohasem tudott egészen szabadulni. Stílusában választékosságra törekedett és a műalkotások szépségei iránt sok fogékonyságot tanusított. Nevezetesebb művei: *A balladáról,* 1865, amelyben a ballada elméletét a skót balladák és Arany János költészete alapján alkotta meg. *Tanulmányok,* 2. kötet 1872. *Shakespeare pályája* 1880. Halála után tanítványainak jegyzetei alapján jelent meg 1888. *Rendszeres széptan* c. műve.

G. *Gyula,* az előbbinek öccse, term.-tudós és író. *1829. †1869. Eredeti művei közt fontos: *Határkérdések a szép- és term.-tudományok közt.* Nagy érdemet szerzett Camões *Luziádái*-nak formahű fordításával (1865).

Greif, *Martin,* *1839. †1911., német

költő; iránya a »müncheni kör«-ével rokon. Költeményeit a forma gondos csiszoltsága jellemzi; a természet életének éreztetésére finom hangokat talál. Költeményeinek főgyűjteménye: *Neue Lieder und Mären* (1902). Ősi eredetiséget hiába keresnénk G. költészetében: formai és érzelmi kultúrája azonban a német líra jelesei közé iktatja. Drámákat is írt, főleg történetieket, s számos sokszor feldolgozott tárgy jelenik meg nála: *Marino Falieri, Francesca da Rimini, Agnes Bernauer*; *Ludwig der Bayer*-jét többször előadták mint ünnepi játékot. — *Gesammelte Werke*, Leipzig, 1912, 5 köt. S. M. *Prem: G.*, Leipzig, 1895; L. W. *Kosch: G. in seinen Werken*, Leipzig, 1909.

Gresset (ejtsd: gresze), *Jean-Baptiste Louis*, francia költő, *1709. †1777. A lírátlan XVIII. század viszonylagos értékei közé tartozik. *Ver-Vert* c. elmés és érzelmes költeménye, egy papagáj története, népszerűvé tette nevét. A *Chartreuse* libertinus hírbe keverte, s a jezsuita költő kénytelen volt miatta kilépni a rendből. A színpadon *le Méchant* c. darabjával szerepelt. 1748. akadémikus lett; később szülővárosában, Amiensben maga alapított akadémiát. *Benedek.*

Gréville, *Henri*, eredeti nevén Mme *Durand*, sz. Alice *Fleury*,*1842. †1902., francia regényírónő. Sokáig élt Oroszországban, ahová apja az 1852-iki államcsíny után menekült. 1872. tért visza Franciaországba. Ő a női Georges Ohnet. Rendkívül termékeny regényírónő. Szórakoztató regényeit, amelyeknek alig van komolyabb értéke, leginkább fiatal lányok és asszonyok olvassák. *(Dosia, Le voeu de Nadia, Marva* stb.) Magyar fordításban *Dosia, Árulás* stb.

Grévin (ejtsd: -veen), *Jacques*, francia drámaíró, *1538. †1570. *César* c. tragédiája egészen *Jodelle* (l. ott) modorában utánozza a klasszikusokat. Az első kinyomtatott francia klasszikus dráma. (Előadták 1561.) Van két vígjátéka is; a jobbik, *les Esbabis*, egy öreg úr története, aki fiatal leányt akar feleségül venni. G. korán elfordult a színpadtól; orvosi műveket és protestáns vitairatokat írt.

Gribojedov, *Alekszándr Szergejevics*, orosz író, *1795. †1829. *Az ész bajjal jár* (Gore et uma) c. vígjátékával tette halhatatlanná a nevét. Csak ezt az egy munkát írta, de mai napig is a legjobb orosz vígjáték. Saját életének tragédiáját: az egyéniség harcát a társadalmi előítéletek s szokások ellen írja le benne. Még ma is az oroszok a vígjáték alakjainak: Fámuszovnak, Molcsalinnak és Csáckijnak a nevével nevezik a tudatlan karrieristákat.

Griepenkerl, *Wolfg. Rob.*, *1810. †1868., német író. Szokatlan, olykor Hebbelre emlékeztető tehetség (elméletében is érintkezik vele). Belső fegyelmezettség híján élete végéig kilátástalanul viaskodik a dráma formájával. Még legjobban két történeti darabjában *(M. Robespierre*, 1851; *Die Girondisten*, 1852) birkózik meg vele. Műveinek válogatott gyűjteménye megjelent 1921.

Grigorjev, *Apollon, Alekszándrovics*, orosz író, *1822. †1864. Néhány szép költeményt is írt, de csak mint kritikusnak van neve. Kritikáiban az igazságot követelte az íróktól. Nagy hatással volt Dosztojevszkijre, akihez szoros barátság is fűzte. A szlávofil iskola egyik legjobb írója.

Grigorovics, *Dimitrij Vásziljevics*, orosz író, *1822. †1900. Az ú. n. leleplező írókhoz tartozik. Hírnevét *A falu* (1846) és *Szerencsétlen Antal* (Goremyka Anton, 1847.) c. elbeszéléseinek köszönheti. Regényei közül a *Halászok* (1852) és a *Kivándorlók* (Pereszelency, 1855) érdemelnek említést. *A falu*-ban és a *Szerencsétlen Antal*-ban a parasztság szomorú sorsát írja le oly megrázóan, hogy még ma sem lehet megindulás nélkül olvasni. Ezeknek a hatása alatt írta Turgenjev a *Vadász elbeszéléseit*. G. a realisztikus ábrázolásmód egyik legkiválóbb művésze.

Grillparzer, *Franz*, *1791. jan. 15. Bécsben, †1872. jan. 21. u. o., Ausztria legnagyobb költője. Ifjúságát a bécsi tündérjáték, Gozzi mesedrámája, Mozart zenéje ragyogja körül. Sűrű vérének, mindent elemző, nehézkesen mérlegelő lelkiismeretének túlságosan ritka ez a levegő. De mindaddig, amíg erejét lefoglalja a keresés, amíg Goethe, Schiller, Gozzi, Calderon hatását dolgozza fel magában, nem is gondolhat arra, hogy kiszabaduljon belőle. E hatások iránya megfelel belső törvényszerűségének, amely kezdettől fogva a drámát jelöli ki uralkodó műfajául. Terveiből, kisérleteiből, töredékeiből teljesen hiányzik az »első drámák« jellemző lirizmusa, de kezdettől fogva »színpadképes« s az is marad élete végéig s ebben különbözik romantikus kortársaitól, akik pedig segítenek megoldani lappangó irracionális erőinek a hangját. Első befejezett drámája *(Die Ahnfrau)* végzetdráma. Alakjai a ponyváról kerültek hozzá. Patetikus lendületük mögött ideges szorongó félelem, védtelenségük, kiszolgáltatottságuk érzése lappang. Sorsuk azon a szűk, állandóan kisértetekkel kétértelműségektől veszélyeztetett területen dől el, amelyet az esztelen végzet tragikus iróniája jelölt ki számukra. A *Sappho*-val ujforduló ér el G. formája. A lesbosi költőnő megfordított mása Goethe *Tasso*-jának: leszáll az ismeretlen valóságba, melyet Phaon szerelme képvisel. De a jelentéktelen ifjú csak hódolatot érez iránta, s amikor választania kell, a fiatal rabszolgalányt választja s nem az úrnőjét. A művészet és élet között nincsen híd: Sappho nem éli túl a csalódást s halálával váltja meg művészetének tisztaságát. *Az aranygyapjú* trilógiája *(Das goldene Vliess)* egyesíti G. fejlődésének klasszikus és romantikus ágát. Jason útja romantikus vágyak beteljesedése, amelynek hátterében az aranygyapjú véres, végzetes szimboluma ég. Aletes király megöli vendégbarátját, Phrycust, s a gyilkosság árnyéka aztán félelmetes kimérává nő. Első áldozatai maga a király

meg a fia. De ott lappang Medea és Jason mögött is, amikor görög földre lépnek. A dráma utolsó részében még egyszer felragyog romboló fénye s elemi erővel érezteti hatását: a diadalmas hősből földönfutó fejedelem, Medeából megvetett, bosszút lihegő gyermekgyilkos anya lett. *Az aranygyapjúban* G. még a tragikus bűn és bűnhődés fikciójához tartja magát. De ugyanakkor már a drámai küzdelemnek egy új formája bontakozik ki előtte: a világegyetem szükségszerűségének komplexuma. A természetnek, történelemnek, az egyénnek külön-külön törvényszerűség felel meg. A dráma hőse két vagy több szükségszerűség ütközőpontjába kerül. Az egyetemes szükségszerűség legyőzi az egyénit, a hős bukásában azonban nem a megsértett erkölcsi világrendnek szolgáltat elégtételt a költő, hanem az egyetemes szükségszerűséget igazolja. G. elsősorban a történelemhez fordul tipikus példákért, akárcsak Schiller. Az *Ottokár királyban (König Ottokars Glück u. Ende)* az új koncepció még nem vált külön a Schiller történeti szemléletétől, de a *Bancbanus*-ban *(Ein treuer Diener seines Herrn)* már tisztán érvényesül. Ha Katona felől közeledünk ehhez a drámához, alig látunk benne mást, mint szervilizmust s önfeláldozó, megalázkodó hűséget, holott valójában hibátlan paradigmája G. tragikum-elméletének: a nagy úr sérelme, fájdalma, bosszúvágya kisebb szükségszerűség, ha a polgárháború elhárításához, a királyság tekintélyének megóvásához mérjük. Ezt a szükségszerűséget feláldozza a nagyobbnak, de ebbe az áldozatba maga is belesorvad. Hero és Leandernek meg kell halnia *(Des Meeres und der Liebe Wellen)*, mert az élet nem tűri a szenvedély egyoldalú túltengését s ösztönszerű ellensége minden folttalan szépségnek. A barok élet-álomhasonlata, a mesedrámák nyelve szabadul fel eleven gazdagságra az »Angsttraum« drámájában *(Der Traum ein Leben)*. Hegel hatása alatt G. most már egyre merevebben képviseli az egyetemesség álláspontját. Jaj annak, aki hazudik *(Weh dem der lügt)* vallja a következő vígjátékának egyik alakja. Mondj igazat, de úgy, hogy a hazugság látszatát keltsd vele, ez a darab hősének vezető elve. A két álláspontnak közelednie kell egymáshoz, a szükségszerűség szolgálatában az igazság és hazugság testvére egymásnak; minden igaz, de az ellenkezője is az. Hasonló dialektikával állítja G. drámai világításba Hamlet osztrák alakmásának, Rudolf császárnak jellemét és politikáját *(Ein Bruderzwist in Habsburg)*. A *Libussá*-ban valósággal történetfilozófiai iskolává avatja a drámai cselekményt. Az állam érdeke mellett eltörpül az egyén élete, tanítja Hegel, s ezen az elven alapul G. *Zsidónő*je *(Die Jüdin von Toledo)*. A tollba tört *Eszter*-dráma hősnője is egy magasabbrendű cél, népe érdekében készül feláldozni magát. G.-ben sok a lappangó zeneiség, mégis meglepő, hogy lírájában milyen kevés nyomára akadni. Drámáin kívül ma csak két elbeszélése *(Das Kloster bei Sendomir, Der arme Spielmann)* él. Életének problematikussága naplóiban (kiadta A. *Sauer* 1903, K. *Glossy* 1904) mutatkozik legközvetlenebbül. G. kultuszát szolgálja az 1890. alakult *G. Társaság* és évkönyve (1890 s köv.). Műveinek első gyűjteményes kiadása: *Sämtliche Werke (Laube* és *J. Weilen* 1872, 10 köt.). Kritikai kiadások: Jak. *Minor* (1907); St. *Hock* (1911, 1914: Registerband); A. *Sauer* (1909—1915; újra E. *Rolet*-tel 1925); R. *Smekal* (1920); E. *Castle* (1924). Szinte parttalan teljességre törekszik a Bécs városa megbízásából A. *Sauer* szerkesztésében megjelenő nagy történetkritikai kiadás (1909 óta, 1925-ig 20 köt.). V. ö. *Ehrhard-Necher: G.* (1910²); J. *Volkelt: G. als Dichter des Tragischen* (1909²); A. *Tilac: Etudes sur G.* (1914); O. *Katann: G.-Studien* (1924).

Turóczi-Trostler.

Grimm *Hermann*, *1828. †1901. Wilhelm G. fia, német irodalom- és művészettörténész; legjelentősebb műve: *Vorlesungen über Goethe* (1876). Michelangelóról írt könyve gyöngébb. Írt regényeket és elbeszéléseket is, ezek azonban nem maradandó értékűek.

G., *Jakob*. *1785. †1863, a német nyelv és népszellem történetének egyik úttörő kutatója. Legnagyobb műveit testvéröccsével, Wilhelm G.-mel (l. o.) közösen írta, aminthogy egész életük közös tanító munkában (a göttingeni, majd a berlini egyetemen) telt el. Jakob önálló művei közül legnevezetesebb a *Deutsche Mythologie* (1835), a német folklorisztika úttörő műve s a *Geschichte der deutschen Sprache* (1848), mely elsőnek alkalmazza rendszeresen a német nyelvre a történeti nyelvtudomány elveit. A két G. együttes munkái: *Kinder- und Hausmärchen* (1812—22) a német népmesekincs halhatatlan gyűjteménye, melyet a nép ajkáról állítottak össze és jegyeztek fel, — *Deutsche Sagen* (1816—18) a német mondavilág kitűnő feldolgozása, s végül a kolosszális arányú *Deutsches Wörterbuch* (1854), melyet az újabb német nyelv teljes szótárának szántak s amely még ma sincs teljesen befejezve. A G.-testvérek törekvése a romantika szelleméből fakad: onnét a népszellem teremtő erejében, mint a kultúra alapjában való hit, onnét a szerető elmélyedés a népnyelv és népköltés régi történetébe, a mese világába: de a G.-ek tudósok, s céljuk nem elméleti, hanem gyakorlati: a történeti anyag tudományos biztosítása. Ezért jelent alkotásuk oly sokat a későbbi korok számára is, melyekben a nép és népszellem felfogása már egészen más. L. W. *Scherer: J. G.* Berlin 1885. 2. kiad. K. *Franke: Die Brüder G.* Dresden 1899, S. *Aschner: Die deutschen Sagen der Brüder G.* Berlin 1909.

G., *Wilhelm*, *1786. †1859. G. Jakobnak (l. o.) testvére és munkatársa: közös munkáikat és törekvéseiket ennek neve alatt tárgyaltuk. Wilhelm G.-től önállóan megjelent: *Altdänische Heldenlieder* (1811).

Grimmelshausen, *Joh. Jac. Christoffel von,* *1625(?). †1676, a német barokk legnagyobb elbeszélője. Végig szenvedi a harmincéves háború kis és nagy nyomorúságait, sorsfordulatait, úgy a mint főművéből *(Der Abenteuerliche Simplicissimus* 1669; Krit. kiad. 1880) kihámozhatók. Ezt a regényt nem divat, hanem a szemlélődés elemi szükségszerűsége s eredendő elbeszélő kedv hozza létre, de formai tanácstalanságában G. idegen formához, a pikareszk-regényhez folyamodik, melynek hazája Spanyolország, őse pedig Cervantes *Don Quijote*je, aki külső hasonlósága révén sorsrokonságba kerül a novella pikareszka hősével s első német fordítása el is kereszteli *Junker Harnisch aus Fleckenland*-nak (1615. jelenik meg Mateo Aleman *Guzman*-jának, 1617. a *Lazarillo de Tormes* német fordítása). Bármennyire elmosódnak is a Don Quijote eszmei vonatkozásai, formája nagyjában sértetlenül kerül át G.-hez, de a körvonalakon belül az út iránya német értelmet és tartalmat kap: ott határtalan távlatok, emberfeletti, irónia fényében égő harc egy új világgal, itt korlátozott német valóság, emberi célokért, emberi eszközökkel folyó, egyezményekre hajló, megható emberi küzdelem a sorssal, emberi honvágy. Szűkebb világ a G.-é, s mégis mi minden nem fér el benne: Luther istensóvárgása, Böhme misztikus lelke, barok kuriozitás és tudákosság, minden elképzelhető emberi durvaság, exotikum, minden német rend és rang nyelve, atmoszférája, babona, varázslat, idill, lirizmus, istenhit és istentelenség, mélységes vigasztalanság és gyermeteg nevetés. Simplicissimus Parzival s Faust csillagzata alatt született barok sorsra, együgyű gyermekségre, balga ifjuságra, céltalan kalandokra, katonai dicsőségre, svéd fogságra, párizsi kirándulásra, megtérésre, szemét kitárja minden benyomásnak, fogékonyságának nincs határa, enged minden kísértésnek, de vakon is hordozója küldetésének: a német Parzivalvágynak és Faust-szomjúságnak; útja végén persze csak istenes menedék várja grálkirályság helyett. G. paradox rendet teremt ebben a kaotikus világban epikai pátoszával, magasabb fokon humorával, legmagasabb fokon istenhitével. A regény úgy amint van, ellentmondásaival, egyenetlenségeivel maradandó nyelvemléke a német baroknak. G. egyéb művei vagy főműve világának kisugárzásai, mellékalakjainak, rétegeinek, epizódjainak önállósodásai *(Der erste Bärnhäuter, Simplicissimi Gaukeltasche, Der ewigwährende Kalender; Trutz Simplex oder die Landstützerin Courasche* 1670, uj krit. kiad. 1923; *Der seltsame Springinsfeld* 1670; *Das wunderbarliche Vogelnest,* 1672) közvetett lecsapódásai *(Das Rathstübel Plutonis; Die verkehrte Welt; Das Galgenmännlein),* vagy fantasztikumok, szatírák *(Der fliegende Wandersmann nach dem Monde; Traumgesichte von Mir u. Dir; Schwartz u. Weiss)* vagy divatos regények *(Dietwalt u. Amelinde; Der keusche Joseph; Der durchleucht. Printzen Proximi und seiner ohnvergl. Lympidae Liebesgesch.-Erzehlung).* Legtöbbjük különböző álneveken jelent meg, miket csak a XIX. sz.-ban azonosítottak G. nevével. Első gyűjteményes kiadásuk 1683—84-ből származik. (Ujra megj. — a *Simplic.* híján — 1907). Egyéb kiadások: A. von *Keller* (1854); *H. Kurz (Simplic. Schriften* 1863—64); *S. Tittmann* (1874—77); *F. Bobertag (Kürschner, D. Nation. Lit.*33—35); *H. H. Borchardt* (1921). A *Simpl.* legjobb modern kiadása: *R. Buchwald (Insel* 1908). V. ö. J. H. *Scholte: Probleme d. G. Forschung* (1912) és *Modern Language Notes* (1920 ápr.); A. *Berchtold: J. J. Chr. von G. u. seine Zeit* (1920), Fr. *Gundolf* D. Vierteljahrschr. für Liter. und Geistesg. (1923, 3); R. *Lochner: G.* (1924); E. *Ermatinger: Weltanschauungen in G.-s Simplicissimus* (1925). *Turóczi-Trostler.*

Az első kiadás címlapja 1670.

Grimssen, *Magnus,* *1825. †1860. Izlandi költő, akit finom és hangulatos lírája kora legjobbjai közé emel.

Gringoire (ejtsd: greengoár), *Pierre,* francia költő, *1475. †1538. A mai közönség nem műveiből, hanem V. *Hugo: Notre-Dame de Paris*-jából és *Banville* nálunk is sokáig népszerű, G. című darabjából ismeri nevét. G. nem volt sem Hugo éhenkórász, tolvajokkal tanyázó költője, sem az a szókimondó fér-

Egy XVI. századbeli Gringoire-kiadásból

fiú, aki Banville híres balladáját mondja el »Lajos király gyümölcsöskertjéről«. Amikor a *Notre-Dame* cselekménye (az ő darabjának előadásával) megkezdődik, G. mindössze hét éves még; a királyt pedig annál kevésbé támadja, mert egész ismert műve jóformán nem egyéb, mint a XII. Lajos külpolitikájának félhivatalos jellegű dicsőítése. Tagja volt az *Enfants Sans-Souci* társaságának, misztériumokat és farceokat írt, rendezett, játszott. Legügyesebben megírt műve *le Jeu du Prince des Sots*, amelyet 1511. adtak elő Párizsban s amely II. Gyula pápával szemben védelmezi a király politikáját. *Benedek.*

Gripenberg, *Bertel*, Finnországban élő svédnyelvű költő, *1878. †1903., csak öt évvel a két vezető finnországi svéd költő, Topelius és Tavastsjerna halála után adta ki az első, *Dikter* (Költemények) c. költeménygyűjteményét és méltó utódjuknak bizonyult. A vadon Finnországa: az őserdők, a földhátak és hegyek birodalma benne odaadó szószólót nyert Finnországnak svédnyelvű költészetében, ami különösen »a legszebb ország«-hoz intézett, hasonló című himnuszában talál megható kifejezést. A következő, *Vida vägar* (Messze utak), *Gallergrinden* (A rácsos kapu) és *Rosenstaden* (A rózsaváros) c. gyűjteményeinek témáit idegen tájakon kereste, de *Svarta sonetter* (Fekete szonettek, 1908) c. munkájában visszatért az ezer tó országához, amelyet aztán *Drivsnö* (Hófuvatag) és *Aftnar i Tavastland* (T-i esték) c. műveiben (1909 és 1911) még melegebben és szeretetteljesebben énekel meg. Említésreméltók a *Skuggspel* (Árnyékjáték) és *Spillror* (Omladékok) c. költeménygyűjteményei is. Mikor Finnország 1918. a vörösök elleni nehéz szabadságharcot végre sikeresen megvívta, ez is visszhangot vert G. lírájában. (*Under fanan*, A zászló alatt). 1925. adta ki *Skymmande land* (Ország alkonyatban) c. költeménysorozatát és azonkívül egy másikat, amelyben »Ake Eriksson« név alatt a legextrémebb költőiskola szellemében költeményeket írt csak azért, hogy ezt kigúnyolja. Magas színvonalon álló prózai elbeszéléseket is bocsátott a nyilvánosság elé: *Vid mörkrets portar* (A sötétség kapuinál) 1909., *Det brinnande landet* (Az égő ország), 1910 és *På Dianas stigar* (D. ösvényein), 1925. Amellett kiváló műfordító is. G. nemcsak a svéd Finnország legjobb költője, hanem a legnagyobbak egyike, akik svéd nyelven írnak. G. életfelfogásának alapja a dicsőség, a férfiasság és minden svéd iránti szeretet. *Lindberg.*

Grisebach, *Eduard*, *1845. †1906., német lirikus. Költeményei, melyeknek írására diplomata-pályájának színes és sokszor exotikus élményei ihlették, sajátos keverékei a frivol erótikának és a kiábrándult pesszimizmusnak, G. világfi Schopenhauer gesztusával, akinek filozófiája különben erősen hatalmába kerítette. Verskötetei: *Der neue Tanhäuser* (1869-től 1901-ig bővülő kiadásokban) és *Tanhäuser in Rom* (1875) szerelmi önéletrajzok, de a szerelem nem a lélek ügye bennük. — Érdemeket szerzett G. E. T. A. *Hoffmann*, *Kleist*, *Schopenhauer* és *Grabbe* munkáinak jó kiadásával is.

Gróh *Gyula*, vegyész, az állatorvosi főiskola tanára, *1886. Részletkutatásairól beszámoló értekezésein kívül nagyon alapos tankönyveket írt. *Általános chemia*-ja magyarban három kiadást ért, Hári Pál fordításában németül is megjelent, *Anorganikus chemia* 2 kiad. 1922. *Organikus chemia* 3 kiad. 1923. Könyveit ugyanaz az alaposság jellemzi, mint közismerten mintaszerű előadásait.

Grolleau (ejtsd: grolló), *Charles*, francia lirikus, a szimbolista irány folytatója. Verseiben (*Reliquiae*, *L'encens et la myrrhe*, *Sur la route claire*) a misztikum és az érzékiség keveredik. G. érdemes munkát végzett kiváló angol szerzők: William *Blake*, Oscar *Wilde* és G. K. *Chesterton* műveinek lefordításával. Lefordította Omar *Khajjam* híres négysoros verseit is.

Groller, *Balduin*, *1848. †1916., aradi születésű német író, mulatságos, bő humorú elbeszélései tették népszerűvé.

Grondzki *Sámuel*, a XVII. században, Erdélyben élt lengyel tört. író. Főművét, a kozák-lengyel hadjárat történetét, *Apaffy* Mihálynak ajánlotta. Munkája III. részében megírta Rákóczi 1657-iki lengyel hadjáratát.

Grosschmid *Lajos*, *1886., magyar matematikus, a számelmélet művelője. Megjelent egy bevezető könyve a felsőbb algebrába.

Grosse, *Julius*, *1828. †1902., a »müncheni kör«-rel és Martin *Greif*-fel (l. o.) rokon lirikus, akinek egy-két hangulatos költeménye maradandó érték. Írt drámákat is.

Grossi, *Tomasso*, *1790. †1853. Bellanoban született, a comoi tó mellett. Manzoni tanítványa volt és csak *Marco Visconti* c. történelmi regénye miatt említésre méltó. Ebben egy tiszta és boldogtalan szerelemről van szó, amelynek következtében szenved és végül meghal egy tiszta leány. Nagyon népszerű regény, különösen a kisebb műveltségű rétegek között.

Grossinger *Antal Ottó*, vajdasági író, *1898. †1926. Novellái, kisebb színdarabjai, versei napilapokban jelentek meg. Feltűnést keltett karrikatúrái a *Bácsmegyei Naplóban* láttak napvilágot.

Groszmann *Zsigmond*, a pesti izr. hitközség rabbija, *1880., a zsidó történet terén végez önálló kutatásokat. E téren kiváló munkája: *A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt* (Bp. 1916), *A pesti zsinagóga* (Bp. 1915), *A recepciós mozgalom politikai története* (Bp. 1915).

Groteszk. Esztétikailag furcsát, különöst jelent. A G. jelentőségét a francia romantika manifesztumai (elsősorban Hugo *Cromwell*-előszava) kezdik hangoztatni.

Groth, *Klaus*, *1819. †1899., a plattdeutsch tájnyelv egyik legnagyobb költője; dithmarsi szülőházája tájszólását ő

avatta irodalmi nyelvvé. Fő költeménykötete *Quickborn* címen jelent meg 1852. s aztán 1888-ig egyre gyarapodó kiadásokban. G. lírájának alaphangja a tiszta népiesség: mintha maga a nép szólalna meg dalaiban, melyek tudatosan is követik a népdalstílust. Sok valódi népdallá lett. G. komolyabb, érzelmesebb költő, mint nagy versenytársa a plattdeutsch költészetben, Fritz *Reuter* (l. o.); bár nála is megtaláljuk olykor a népies vidámság és tréfa hangját, lírájának alaphangja nem ez, hanem valami csöndes, érző finomság. Elbeszélő költeményei között is szépeket találunk: valódi mestermű a *De Heisterkrog* tragikus története. G. költészete nagy hatással volt a plattdeutsch s a vele rokon nyelvek irodalmára: tudatos törekvése volt e nyelvek rokon kultúrájának szövetkezése s együttes fejlesztése s ebből a kezdeményezéséből fejlődött ki végeredményben a ma már igen hatalmas flamand kultúrmozgalom. — Művei Kielben jelentek meg, 1893. 4 köt. L. K. *Eggers: G. u. die plattdeutsche Dichtung*, Hamburg, 1885, A. *Bartels: G.*, Leipzig, 1889. *Kecskeméti.*

Gröndel, *Benedikt, ifj.*, *1826. †1907. Izlandi költő. Szabadon csapongó fantáziája, képeinek szakadatlan árja gyakran túlzsufolttá, nehezen érthetővé teszik. Lírai versein kívül főleg eposzai és prózai költeményei érdemelnek említést, amelyeket nemcsak a történelem nagyjairól írt, hanem kora nevezetes személyeiről (*III. Napoléon*) és eseményeiről (*A Heljarslódi csata*, a solferinói ütközet parodizálása). Szatírái humorosak és metszőek. *Ragnarökkur* c. drámája az istenek alkonyáról szól.

Grujics, *Mihájlo*, szerzetesi nevén *Nikánor*, szerb költő és író, *1810. †1887. A népköltészet formáiban és szellemében írt szentimentális költeményeivel vonta magára a figyelmet. 1861. adta ki *Szv. Szává Nemánics* c. vallásos és hazafias eposzát. 1861. pakráci püspökké nevezték ki s ekkor abbahagyta a verselést. Prózai művei közül említést érdemel *Autobiografiája*, amely azonban csak 1904. jelent meg nyomtatásban. A szerb egyház egyik legkiválóbb szónoka. Beszédei magas szárnyalásuak, tele vannak gondolatokkal és formailag is szépek.

Grundtvig, *Nicol. Fredr. Severin*, *1783. †1872. Dán író és vallásbölcselő. Mint pap elkeseredett küzdelmet folytatott a vallás mélységét és erkölcsi tartalmát fenyegető racionalizmussal. Külön szektát alapított, a *Grundtvigiánusok gyülekezetét*, amely a hit bensőségének, a vallásos érzés mélységének erejét hirdeti a józan ésszel és száraz okszerűséggel szemben. Zsoltárokat is költött, Kingo mellett a dánok legnagyobb énekszerzője. Irt hazafias dalokat és különös szeretettel fordult a skandináv hőskor felé, amelynek egyes részleteit irodalmilag is feldolgozta (*Az északi mitológia kézikönyve, Drámai jelenetek az északi hőskor hanyatlásának idejéből, Nornák és Asok harca*). *Juhász A.*

Gruppe, *Otto Friedrich*, *1804. †1876., német filozófus, klasszikafilológus és költő; *Ariadne* címen írt a görög tragédiáról (1831) s epikai és drámai műveken kívül egy kötet költeményt adott ki (*Gedichte*, 1835). A filozófiában Hegel ellenfele. (L. *Antäus*, 1831.)

Grün, *Anastasius, Ant. Alex. Graf von Auersperg*, osztrák német költő álneve, *1806. †1876. A jozefinista felvilágosodásban gyökerezik. De alaprétegét egyfelől a romantika józanabb sváb ága keresztezi, másfelől az európai szabadságmozgalmak hajlítják el a liberalizmus felé. Érzelmes romantika első verskötete (*Blätter der Liebe*, 1830), tárgyi romantika az »utolsó lovag« köré fonódó románckoszorúja (*Der letzte Ritter*, 1830). Hírét A. G. a filhellenizmus, a júliusi forradalom hatására valló *Bécsi sétáinak* (*Spaziergänge eines Wiener Poeten*, 1831; magyar vonatkozások: *Sanct Stephans Eid*) köszöni, mikben engedményekre, elnézésre hajló arisztokratizmus mérsékli az osztrák bürokratizmus, politikai kémrendszer, cenzura ellen irányuló szatíra élét. Igy aztán érthető, hogy megtagad minden közösséget a birodalmi költészet radikalizmusával, amelyet pedig épen ő idézett fel. (*Nibelungen im Frack*, 1843.) Olaszországi útjának lecsapódása *Schutt* c. filozófiai-politikai költeményciklusa (1836). A *Pfaff von Kahlenberg*-ben (1850) régi népkönyvek anyagát kelti életre. Figyelemre méltók fordításai (*Volkslieder aus Krain*, 1850, *Robin Hood*, 1864). Műveit kiadta A. L. *Frankl* (1877, új kiad. 1907, 5 köt.), A. *Schlosser* (1907, 10 köt.), E. *Castle* (1909. 6 köt.); leveleit A. *Harcicka* (1908:909). *Turóczi-Trostler.*

Grünebergi kézirat, l. *Králodvorský* alatt.

Grünwald *Béla*, *1839. †1891. A kiegyezés után következő kornak kiváló politikusa és politikai írója. Az igazságos nemzetiségi politikának volt híve és a közigazgatás államosítását sürgette. Irodalmi műveivel is politikai célt szolgált. Különösen két műve keltett nagy feltünést: *A régi Magyarország* és az *Uj Magyarország*. Az utóbbiban *Széchenyi István* alakját rajzolja nagy megértéssel.

G. *Lipót*, *1888. Orientalista és a magyarországi zsidók történetírója. Műveinek legnagyobb részét héber nyelven írja. Megírta *Jonathan Eibeschütz* prágai főrabbi életrajzát, a máramarosi zsidók és valamennyi magyarországi rabbi történetét, írt továbbá a pozsonyi zsidókról, a szombatosokról, stb.

Gryparis, *János*, *1878., modern görög lírikus és műfordító, antik görög s nyugati szellemi hatások érzékeny s kongeniális felvevője, a szonettnek ritka tökéletességű mestere, Babitsra emlékeztető művész. Reprezentatív kötete *Szkarabeusok és terrakották*.

Gryphius, *Andreas*, *1616. †1664., a német barok legjelentékenyebb világi költője. A barok élet-álom hasonlat, mulandóság, hiábavalóság lírizmusa egyetlen kortársánál sem jelentkezik ilyen mindent elárasztó, elemi vigasztalansággal. Szen-

vedéseinek, életének mélysége sok mindent megmagyaráz, de mégis csak kivételes tehetsége a döntő. Elemi pátosza meggyorsítja az általános barok mozgalmasságot, annyira, hogy kiárad a forma medréből, kifordítja sarkaiból a konvenció kép- és hasonlatvilágát, antik istenhegyét. Az ő szerelme, szeretete, szenvedése, Krisztus és istenvágya, félelme, égő városa, háborgó fekete tengere, csillagos éjszakája — nem elvont allegória, mint legtöbb kortársánál, hanem vérző, nyugtalanító valóság. Ha a Halált énekli, megjeleníti mint a Holbein haláltáncénekei. A magány költői közül való, akik örökségül kapják mélabújukat, úgy hogy ez ráveti árnyékát minden örömükre. A magány elértékteleníti a körvonalakat, szereti a homályt, a súlyt. G. sok verse valóságos zuhatag: csak a közepén vagy a végén gyúl ki egy-egy fénypont, kép, rím, amely felissza, megbontja vagy eloszlatja a homályt. Ez a Rembrandt technikája. A barok líra népszerű formája a szonett: szigorú szerkezete ellenére (vagy épen emiatt) lehetővé teszi a legintenzívebb egyhelyben mozgást. A barok drámának is G. az egyetlen észrevehető csúcsa. Itt a németalföldi (Jost van der *Vondel)*, a jezsuita dráma, *Seneca* az ő megtermékenyítő hajtó erői. Királyi akarat, háború, kétségbeesés, gyermek- és apagyilkosság, tűzvész, vérfertőzés, panasz, jajgatás, sóhaj — a barokelmélet ezt a tárgykört jelöli ki a tragédia-írónak. G. is ebben a tárgykörben mozog. Hősei fejedelmek, udvaroncok, főrangú emberek, magasan állanak, hogy annál mélyebbre zuhanjanak. A dialógus retorikája fokozza az esés gyorsaságát, az antikizáló, de összetételében folyton változó kor számontartja, nyomon kíséri a bukás fázisait. A *Leo Armenius*, a *Catherina von Georgien*, a *Carolus Stuardus, Ä. Paulus Papinianus* . . . mind a »Fallhöhe« elméletének paradigmái. Igaz, hogy rendszerint a példa látja el a szimbolum funkcióját, elbeszélés pótolja a drámai akciót. A polgári világnak nincsenek ilyen magasságai, hősei a földön járnak, bukásuk pillanatnyi megcsuszamlás s ezért nem is lehet tragikus *(Cardenio u. Celinde)*. A barok poétika szerint a vígjátékban sincs »Fallhöhe«. Hősei legfeljebb ha fiktív magasságból buknak vissza megszokott környezetükbe. A megváltó, felszabadító jókedvet szójátékok, átlátszó kétértelműségek, a kérdést kiforgató feleletek, tréfák, szokatlan helyzetek súrlódása pótolja. G. *Peter Squentz*-e a *Szentivánéji álom* betétjátékát önállósítja. *Horribilicribrifax*-a a harmincéves háborúban újjászületett római miles gloriosus. Legjobb drámai műve *Die geliebte Dornrose*, melynek parasztvilágát, sziléziai nyelvjárását udvarképessé teszi az illuzió magasabbrendű daljátéka *(Das verliebte Gespenst)*, amely felvonásról felvonásra váltakozik vele. (Utolsó előadása: Berlin, 1924.) — Komédiáit (1878), tragédiáit (1882), lírai verseit (1884) kiadta H. Palm. V. ö. V. *Mannheimer: Die Lyrik des A. Gr.*, 1904, W. *Fleming: A. Gr. u. die Bühne*, 1921, H. *Cysarz: D. Barockdichtung*, 1924: 165, *Arnold: Das d. Drama*, 1925: 203—220. *Turóczi-Trostler.*

Gryphius, *Sebastian*, *1493. †1556. Reutlingenben született, fiatalkorában Lyonba került és 1524—1556 között mint nyomdász működött. Több, mint 300 könyvet nyomtatott, melyekben különös előszeretettel alkalmazta az Aldus-féle cursiv betűket. Leghíresebb nyomtatványa Pagninus: Thesaurus linguae sanctae (1529), héber nyelven és az 1550-es latin biblia, éles, nagy, szépen kerekített antiqua betűkkel. Ez a XVI. sz. legszebb bibliája.

Guarini, *Battista*, olasz költő, *1538. †1612. Nevét pásztori játékával, az ötfelvonásos *Pastor fido* (Hű pásztor) c. »tragikomédiával« örökítette meg. A *Pastor fido* Tasso remekének, az *Aminta* c. pásztorjátéknak népes iskolájához tartozik és az egyedüli, amelyet méltán az Aminta párjának tekintenek. A vígjáték Mirtillo pásztor és Amarilli nimfa szerelmének története, mely az intrikus, romlott Corisca ármányai ellenére, Mirtillo állhatatossága és egy kis isteni beavatkozás segítségével szerencsésen bonyolódik le. *Honti.*

Guary-kódex. Nyelvemlék a XV. sz. végéről. Tartalma: vallásos elmélkedések.

Gubányi *Károly*, magyar mérnök, ki idegen szolgálatban Szibériában és Ausztráliában vasútépítéssel foglalkozott. Ottani tapasztalatait jó megfigyelő képességgel, sokoldalú tudással, élvezetes modorban írta le. Művei: *Öt év Mandzsuországban* (1907), *Ausztrália* (1912). (Magyar Földr. Társaság Könyvtára).

Gubitz, *Friedrich Wilhelm*, *1786. †1870., német grafikus és író, a *Der Gesellschafter* c. folyóirat kiadója. *Erlebnisse* címen adott ki 3 köt. önéletírást.

Gudlaugsson, *Jónas*, *1886. †1916. Izlandi költő. Legértékesebb munkái: *Dalok az északi tengerről* és *Dalok a kék hegyekről.*

Gudmundsson, *Gudmundur*, *1874.†1919. Izlandi költő, melodikus, szépcsengésű dalai igen kedveltek voltak. Utolsó költeménykötete 1917. jelent meg.

Guerazzi (ejtsd: gveradzi), *F. D.*, olasz író, *1808. †1873. Történelmi regényeket írt, melyek között megemlíthető *La battaglia di Benevento* (A b.-i csata). 1827. jelent meg, *Manzoni* remekművével egyidőben. Ez a regény azonban szellemileg egészen elütő a *Jegyesek*től. Nagy demagógiával írt fatalista és pesszimista regény ez, tele fénnyel és árnyékkal. Igen népszerű ezenkívül az *Assedio di Firenze* (A f.-i ostrom) c. műve. Irodalmi szempontból azonban sokkal fontosabbak: *La serpicina* (A kis kígyó) és *Il buco nel muro* (Lyuk a falban) c. elbeszélései, melyekben a szimbolikus humor erősen jellemzi igaz és erős művészetét. *Widmar.*

Guérin (ejtsd: gereen), *Charles*, francia lírikus, *1873. †1907. Felváltva Franciaországban, Németországban és Olaszországban élt. Versei, amelyek *Vigny* és Sully *Prudhomme* költészetével mutatnak rokonságot, elmélkedő költemények,

amelyek nemcsak megindítanak, hanem gondolkozásra is késztetnek. Sokszor az igazi művész raffináltsága nyilatkozik meg bennük. Legjelentősebb kötetei: *Le coeur solitaire. L'Eros funèbre, Le semeur de cendres* és *L'homme intérieur.*

Guérin, *Léon de,* francia író, *1807. †1886. Ifjúsági könyveket *(le Tour du Monde, les Jeunes navigateurs* stb.) és történelmi munkákat írt *(Hist. maritime de la France* stb.).

G. *Maurice de,* francia író, *1810. †1839. Jóval halála után megjelent művei *(Reliquiae de M. de G.,* 1861) remekei a költői, ritmikus prózának, amelyben fájdalmas, szenvedélyes érzelmek találnak kifejezésre *(le Centaure, la Bacchante* stb.). Nővérével, *Eugénievel* (*1805. †1848.) rajongásig szerették egymást. Emléküket kettejük naplója örökre összeköti. Eugénie figyelemreméltó lirai tehetség volt *(Reliquiae,* 1855).

Guerino il Meschino, l. *Magnabotti.*

Guernes (vagy **Garnier**), de *Pont-Sainte-Maxence* (ejtsd: gern (v. garnjé) dö pón szeent makszaansz), XII. sz.-beli francia vagáns költő, a *Vie de saint Thomas Becket* szerzője (1174). Az ötsoros, egyrímű alexandrin-strófákban írt költemény két latin életrajznak ügyes és lelkes kompilálása.

Guerrini, *Olindo,* l. *Stecchetti.*

Guevara (ejtsd: gevara), *Luiz, Velez de,* spanyol író, *1570. †1646. Korának egyik legnépszerűbb drámaírója volt; színműveinek számát kb. 400-ra teszik, de nem gyűjtötték össze őket, és így csak kevés maradt meg közülük. A spanyol hűbéri szellemnek, királyhűségnek és vitézi lelkületnek tükre V. de G. megrázó tragédiája *Mas pesa el Rey que la sangre* (A király fontosabb a vérnél). Leghíresebb műve szatirikus pikareszk regénye: *El diablo cojuelo* (A sánta ördög). A sánta ördög Asmodai, akit egy diák, don Cleofás egy ördögűző fogságából kiszabadít, és aki hálából megmutatja megmentőjének a világ folyását. Éjszaka egy magaslatra vezeti, a város fölött; kezének intésére minden házról lehull a tető, és a diák láthatja, mi történik a lakások titkos zugaiban. A nagyváros minden bűne, nyomora, szerelmi és egyéb intrikája felvonul ebben az ügyes keretben. A sánta ördög a francia *Le Sage* átdolgozásában világhírűvé lett. *Le Sage* regénye megj. magyarul is (O. k.-tár). *Honti.*

Guglielminetti (ejtsd: gulyiel-), *Amalia,* *1889. Olaszország egyik legismertebb írónője Ada *Negri* és Grazia *Deledda* mellett. Versei inkább hidegek, de azért kápráztató ritmusuk megállásra készteti az olvasót. Egész művészetét áthatja az erótika és ez általában fő témája is úgy drámáiban, mint elbeszéléseiben. Olaszországban ő a nők költője, s ez leginkább novelláiban tűnik ki, amelyekben hiába igyekszik férfialakokat rajzolni. Nagy sikere volt verses drámáival, melyek D'Annunzio hatása alatt íródtak. Művei között említésre méltók: *Le vergini Folli* (A balga szüzek), *L'amante ignoto* (Az ismeretlen szerető), *I volti dell Amore* (A szerelem arcai). *Widmar.*

Guicciardini (ejtsd: gvíccsardíni), *Francesco,* olasz író, *1483. †1540., a renaissance egyik legkiválóbb prózaírója Machiavelli mellett. Főmunkája Flórenc történetén *(Storia Fiorentino)* kívül nagy olasz története *(Istoria d'Italia),* amelyben Machiavelli történeti munkáját folytatja. Éles ítélete, nagy történeti érzéke és tárgyilagossága mellett különösen hat krónikájában az erkölcsi motívumok elhanyagolása és egyéni szenvtelensége. Emlékiratai *(Ricordi politici e civili)* kíméletlen leleplezése a kor társadalmi és emberi önzésének és rideg, gyakorlati intellektualizmusának. *Honti.*

Guiches (ejtsd: gis), *Gustave de,* francia író, Zola tanítványa. Jelentősebb műve *Céleste prudhommat,* egy nevelőnő regénye, tele erősen érzéki részletekkel. Drámát is írt. A *Chacun sa vie* a Comédie-ben került színre, s ehhez képest naturalizmusa is enyhébb.

Guidi, *Alessandro* *1650. †1712. Egyik legkiválóbb költője az »Arcadia«-nak. Hangulatos, zengzetes verseket írt; az ő idejében híres volt *Alla fortuna,* a Szerencséhez című canzoneja, ma azonban üres, hideg dagályos költőnek mondja a kritika.

Guidiccioni (ejtsd: gvidiccsóni), *Giovanni,* olasz író, *1500. †1541. Költeményei a Petrarca-iskola termékei; főmunkája egy olvasásra szánt prédikáció (Orazione alla Reppublica di Lucca) a politikai éleslátásnak és szabadelvű emberszeretetnek szép emléke.

Guido, *da Pisa,* XIV. sz.-beli olasz prózaíró, *Fiore d'Italia* címen Olaszországra vonatkozó mondákat gyűjtötte össze. Két fejezet (»könyv«) maradt meg a munkából: Aeneas hőstettei és az utána következő 14 király élete.

Guignol (fr., ejtsd: ginyól.). Paprikajancsi-színház. L. még: *Grand-G.*

Guillaume (ejtsd: gijóm), *(IX.),* Aquitánia hercege, *1071. †1127., az első ismert nevű provence-i troubadour. Tizenegy reánkmaradt verse burleszk hangjával elüt a tr.-költészet megszokott sablónjaitól.

G. *de Lorris,* XIII. századbeli francia költő, a *Roman de la Rose* (l. ott) első részének szerzője.

G. *de Machaut,* francia zeneszerző és költő *1300. k. †1377. Fejedelmi udvarok szolgálatában állt. Korának legnépszerűbb lirikusa volt. Tévesen neki tulajdonították a *ballade* és a *rondeau* jóval korábbi formáinak feltalálását. Szerelmi költeményei nagyrészt a *jeu parti*-ra emlékeztető okoskodások, viták az »amour courtois« kérdéseiről. Saját személye csak a *Voir dit*-ben (Igaz történet) szerepel: egy előkelő fiatal leány beleszeret a híres költőbe, de az öreg már hozzá. G. balladái a courtois költészet utánzatai.

Guillaumin (ejtsd: gijomeen), *Emile,* francia író, *1869., gazdálkodó életet foly-

tat, a misztikus örömök és érzések lirikusa. A mezei élet szépségeit és képeit festi verseiben, s a falusi erkölcsök tiszta realizmusú rajzát adja regényeiben *(Près du sol, Rose et sa parisienne).*

Guillet (ejtsd : gijje), *Pernette du,* francia költőnő, *1520. körül, †1545. Lyonban élt és tanítványa volt *Maurice Scève*-nek, aki iránt plátói szerelemmel is viseltetett. A korán elhunyt fiatal asszony verseit férje adta ki. Pernette finom, nőies költészete világosságával, egyszerűségével sokkal élvezhetőbb, mint mesteréé.

Guimera (ejtsd : gi-), *don Angel,* katalán író. *1849., a Kanári-szigeteken. Drámái közül több bejárta az európai szinpadokat is, különösen a *Hegyek alján* c., amelyből D'Albert operát írt. Leghíresebb költeménye az *Ezer év* címü, melyet *Kőrösi* Albin fordított magyarra.

Guinicelli, *Guido* (ejtsd : gvinicseli gvidó), olasz lirikus, †1276. A provençal troubadour-költészetet művelő szicíliai iskolának követője volt, mint mestere Guittone d'Arezzo, a provençal stílusnak északolaszországi megalapítója. G. mint jogtudós és erősen elméleti ember érdekes oltvánnyal termékenyítette meg ezt a divatos, gáláns, platónikus lovagi lírát : a filozófia, az elméleti spekuláció motivumával. A szerelem már nemcsak megtisztúlt vágyódás a nő után, akinek egy leereszkedő mosolygása elég jutalom a hűséges epekedésért ; ebben az új stílusban még anyagiatlanabb : elmélyedés egy eszmei világba, beleolvadás az egyéntelen, elvont ideákba, amelyeknek a földi kézzelfoghatóság és az érzékek világa, a szerelem és maga a nő is csak múló szimbolumai. A szerelmi költemény erkölcsi fogalmak filozófiai levezetése, elvontságok meghatározása : elméleti fejtegetések, amelyek közül a líraí érzelem melege alig bír áthatolni. Ezt a miszticizmusba, allegóriákba hajló filozófiai költészetet, amelynek kifejlődésére a skolasztikus spekulációknak döntő befolyásuk volt, ezt a bolognai egyetem és tudósainak égisze alatt nevelt stílust ünnepelte Dante *dolce stil nuovo* (édes új stílus) néven, és ünnepelte megalapítójában, G.-ben saját mesterét. A G.-féle »bolognai iskola« az olasz nyelvnek nagy szolgálatot tett : a közöttük megteremtett költői nyelvből alkotta Dante az olasz irodalmi nyelvet.

Guiraud (ejtsd : giró), *Louis,* francia költő, *1788. †1847. A katolikus-royalista korai romantika táborához tartozott. Drámákat, hosszabb költeményeket, elégiákat írt s egy *Philosophie catholique de l'histoire* c. művet. Nevét egyedül a *Petit Savoyard* c. elégiája őrzi.

Guiraut (ejtsd : giró) *de Borneil,* XII. századbeli provence-i troubadour ; a népieshez közelálló hangja teszi eredetivé. *Dante* megemlékszik róla *(Purg.* XXVI.).

Guitry (ejtsd : gitri), *Sacha,* francia vígjátékíró. Színész, a nemrég elhunyt nagy tragikus színésznek, Lucien *Guitry*nek a fia. Közel ötven darabot írt, legnagyobbrészt vígjátékot, amelyek a párisi élet érdekes figuráit vonultatják fel. Darabjai igen ötletesek és mulatságosak. Irt néhány színművet is *(Béranger, Un sujet de roman)* szintén abból a célból, hogy néhány jó szerephez juttassa apját. Nálunk a *Berg-op-Zoom*-mal vált ismeretessé.

Guittone *d'Arezzo* (ejtsd : gvittóne dareccó), olasz lírai költő, †1294., tagja volt a hírhedt *frati godendi* (életvidám barátok) szerzetének, melyet eredetileg Szűz Mária tiszteletére alapítottak, de minthogy világi tagjai, férfiak, nők vegyesen, nem érezték magukat nagy rendi fegyelemben, a szerzetesi kapcsot világi örömök közös élvezésére is használták. G. feje volt annak az északolaszországi iskolának, amely a lovagi, troubadour-költészetet művelte minden keresettsége mellett sok egyéni erővel és nem minden őszinteség nélkül. Későbbi éveiben a filozófiai elmélyedést kereste verseivel, és ezzel bevezette a *Guinicelli*-iskolát, illetve a *dolce stil nuovot.* Érdekes levelei a középkori olasz próza legrégibb emlékeihez tartoznak. *Honti.*

Gulácsy *Irén,* l. *Pálffyné G. I.*

Gulyás *József,* irodalomtörténész, sárospataki tanár. *1885. Irt költeményeket, ének-szövegeket, valamint kisebb cikkeket és tanulmányokat. Önálló művei : *Az Argirus-mese földolgozásai, Argirus, tündérmese, Vergilius jelzői, Magyarázatos Phaedrus, A kuruc költészet hitelessége. Harsányi* Istvánnal sajtó alá rendezte Csokonai összes műveit.

G. *Pál,* *1881. Irodalomtörténész és bibliografus, 1912 óta a Nemzeti Muzeum őre, majd igazgató-őre. Számos tanulmányt közölt magyar, német, francia és olasz szakfolyóiratokban. Főbb önálló művei : *Id. Péczeli József, Baïf verstani reformkisérlete, De Maistre József gróf, Voltaire és Shakespeare, Balzac és a heraldika.* Könyvészeti és könyvtártani munkái: *A könyvkötés technikája, Les bibliothèques populaires de la Hongrie, Északnémet népkönyvtárak, A népkönyvtárak szervezése, Népkönyvtári intézmények Párisban és Londonban, Könyvészeti tanulmányok, Le biblioteche populari ungherese e l'attività dello Stato, A Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában lévő Aldinák, Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Muzeum könyvtárában, Mátyás király könyvtára.* Ezidőszerint Szinnyei *Magyar Irók*-jának folytatását készíti.

Gumiljov, *Nikoláj Szergejevics,* orosz költő, *1885. †1921. A romantikát, a kalandot szereti. Ilyen volt élete is. Mesterien festi a trópikus tájakat, amelyeket vadászataiból jól ismert. Az akmeisták csoportjához tartozik. Igen érdekes *A munkás* c. költeménye. A költő egy kis embert lát viziójában, aki a lőporgyárban dolgozik s addig nem akar hazamenni, amíg el nem készíti azt a golyót, amely a költőt fogja megölni. G. viziója valóra vált, a bolsevisták ellenforradalmi magatartása miatt agyonlőtték. Verskötetei közül említést érdemel *A máglya* és *A sátor.*

Gundolf, *Friedrich,* tulajdonkép. nevén *Gundelfinger,* *1880., német irodalomtör-

ténész, heidelbergi egyet. tanár. Benne, vele az irodalomszemlélet újra visszatalál az élő irodalomhoz. Az intellektualizmus, mechanizálódás, pozitivizmus ellen folytatott harcában erős támasza *George* költészete. Sokat tanult az intuitiv történetszemlélet német mestereitől, *Ranke*-től, *Buckhardt*-tól, hatással volt rá *Mommsen* »tüzes divinációja«, *Nietzsche*, *Dilthey*, de mindenekelőtt *Bergson* intuicionizmusával tart szoros kapcsolatot. — A tárgy-, ember-, eszmetörténet az erők történetének lecsapódása, az általános csak egyéni szimbolumokban juthat kifejezésre, a történelem tárgya az élet, melyet csak színes visszfényében foghatunk meg. A módszer — élmény s értéktelen minden megismerés, amely nem lett élményünkké. A történeti megértés első feltétele a belső tapasztalás. Bergson-nal együtt G. is az irracionalizmus jogát vitatja a racionalizmuséval szemben, az érzését a logikáéval, az itélőét az itélet jogával szemben. Ilyen intuitiv-eljárással fedi fel G. azoknak az erőknek a lényegét, amik *Shakespeare* német hatásában érvényesülnek s e hatás alakváltozásaiban részben még ma is élnek *(Shakespeare u. d. deutsche Geist*, 1911. s többsz.), konkrétizálja *Goethe* életének s művészetének szervesen teljes egységét *(Goethe*, 1916., 12. kiad. 1925), *Hölderlin* német görögségének aprioristikus értelmét *(Hölderlins Archipelagus*, 1911., újra: *Dichter u. Helden*, 1921), *Kleist* életének és drámájának belső, strukturai megfelelését *(H. von Kleist*, 1922), *George*-ban az örök ember utolsó nagy objektivációját *(St. G. in unsrer Zeit*, 1913., újra: 1921.; *George*, 1920., 1921), közelíti meg a német romantikát *(Romantiker-Briefe*, 1907; *Steffens, Lebenserinnerungen*, 1908), Joh. von *Müllert* (1922), M. *Opitzot* (1923), *Huttent*, *Klopstockot*, *Arndt*-ot (1924), *Grimmelshausent* (1923), *Schleiermachert* (1924), a Caesar-mitosz világtörténeti sorsát *(Caesar* 1924. és *Caesar im XIX. Jahrhunderte*, 1926). — G. tudományos objektivitása nem az érdektelenség formája; minden új tárgy új problematikusság elé állítja s új fogalmak alkotására kényszeríti. Részben újra fordította Shakespeare-t, részben átdolgozta a *Schlegel-Tieck*-féle fordítást. *(Sh. in d. Sprache, I—VI.)*. — Verseiben a *George* köréhez tartozik. V. ö.: *Euphorion: G. Heft*, 1921. *Trostler: Ujabb irányok a ném. irod. tört. kutatásban*, 1923.

Gundulić, *Iván*, szerb-horvát költő, *1588. †1638. Életéről keveset tudunk. 1609-től kezdve különböző hivatalokban működött. A legnagyobb raguzai költő s ezért »rex illirici carminis« nevet kapta. A lira terén mint vallásos költő alkotott maradandó becsű műveket. Legjobb a *Suze sina razmetnoga* (A tékozló fiú könnyei), mely stílus és kidolgozás tekintetében legkiválóbb alkotása. Sok drámát is írt, melyek közül a *Dubravka* c. pásztorjátéknak volt legnagyobb sikere. 1628. mutatták be először s még ma is játsszák a horvát színházak. G. legnagyobb mint epikus. *Osman* c. eposza a szerb-horvát irodalom legszebb epikai alkotása s a raguzai költészet legnagyobb büszkesége. Alapgondolata, hogy a keresztényeket meg kell szabadítani a törököktől.

Gunnarsson, *Gunnar*, *1889. Izlandi elbeszélő, műveit dán nyelven írja. Romantikus szellem, aki műveiben a régi sagastílust eleveníti föl. Tárgyait a régi és a modern Izland életéből meríti. Híres elbeszélésciklusa: *Bergslaegtens Historie* (Történetek a hegylakókról), egyéb művei közül a *Kis novellák*, az *Összeesküvők* c. ó-izlandi regénye és a *Hajók az égen* válnak ki.

Gunnlögssen, *Björn*, *1788. †1876. Izlandi tudós és filozófus. Főműve a *Njóla* (Éjszaka) verses filozófiai költemény, amely bővelkedik költői szépségű részletekben, mély gondolatokban és amellett érdekes tudományos rendszert ad.

Gurdézi v. **Gardézi**, perzsa utazó és földrajzi író. 1051. írott földrajza a honfoglalás kora előtti magyar történelem egyik fontos forrása, különösen mivel sokat vesz át elveszett régibb arab forrásokból.

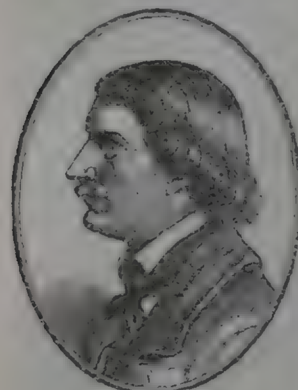
Gusztáv (III.), svéd király és költő, *1746. †1792., uralkodott 1771—1792. Franciás szellemben nevelték, rögtön trónralépése után a legmelegebb érdeklődést mutatta a svéd irodalom iránt és sokat tett annak minél élénkebb fejlődéséért. Az írókat maga köré gyüjtötte és támogatta, hogy kizárólag az irodalomnak szentelhessék magukat, megalapította 1786. az irodalmi Svéd Akadémiát, 1772. nagy áldozatokkal svéd operaszínházat teremtett és tizenhat évvel később svéd drámai színpadot is, ahol különösen a király darabjait adták elő. 1792 márciusában egy a stockholmi operaházban rendezett álarcosbálon a királyt meggyilkolták. Ebből a tragikus eseményből később Verdi *Álarcosbál* c. operájának tárgyát merítette. *Lindberg.*

Gutenberg, *Johannes*, Gensfleisch von Sorgenloch, *1397. †1468., a könyvnyomtatás feltalálója. Strassburgban üvegköszörűs és tükörkészítő mesterséget tanult s valószinűleg már itt, 1436. foglalkozott a könyvnyomtatás problémájával, A párizsi Bibliothèque Nationale őriz egy nyomtatott Donatust, amely Gutenberg strassburgi nyomtatványának látszik. 1448. visszatért Mainzba, születési helyére és itt készítette el a 36 soros bibliájának betűit, amelyekkel más nyomtatványokat is nyomott. 1450. Fust Jánossal Mainzban szerződést kötött, melynek értelmében tartozott volna kinyomatni a 42 soros bibliát. A szerződés pörre vezetett, amely G. nyomdáját, nyomtatványait, vagyonát elvitte. Ekkor Hummer Konrád támogatásával új nyomdát alapított és 1460. kinyomatta Joannes de Janua Catholiconját. Később Eltville im Rheingauba helyezte át nyomdáját. 1465. nyugalomba vonult és a nassaui választófejedelem támogatásával élte le öregsége napjait. (L. *könyvnyomtatás.*)

Guthi *Soma*, *1886. Ügyvéd. Humoros törvényszéki karcolatokat és detektivregényeket írt. Néhány vígjátékát és bohózatát sikerrel adták elő.

Guttmann *Mihály*, *1872. Orientalista, az Orsz. Rabbiszeminárium tanára. Önálló művei: *Abraham bar Chijja Savasorda geometriájának III. fejezete, Bevezetés a halachába, Clavis Talmudis.*

Gutzkow, *Karl Ferdinand*, *1811. †1878., egyike az »Ifjú Németország« legnevesebb íróinak. Berlinben tanult filozófiát; első irodalmi kísérletei a sváb W. Menzel pártfogása alatt láttak napvilágot, azonban az »erkölcstelen« *Wally oder die Zweiflerin* körül támadt vihar ellenségekké tette őket. Emiatt a regény miatt hozta a frankfurti országgyűlés az egész »Ifjú Németország« nevű csoport összes munkáit eleve betiltó határozatot; G. maga 3 hónapi fogságot kapott érte. További élete igen mozgalmas: volt szerkesztő Hamburgban, dramaturg Drezdában, a Schiller díjbizottság tagja Weimarban; 1865. öngyilkossági kísérletet követett el, öregkora dúlt, zaklatott és beteg volt. G. egyike a legtermékenyebb íróknak. Irt regényt, drámát, novellát, politikai és irodalmi röpiratokat. Szellemének iránya elsősorban politikai és társadalmi: benne is az a sóvár tennivágyás lüktet, mely a romantika elzárkózó idealizmusának kihúnyta után úrrá lett a német irodalomban. Munkáival praktikus célt akar szolgálni: *Wally*-ban a házasság intézményét, legnevezetesebb drámájában, *Uriel Acosta*-ban a fanatizmust támadja, későbbi nagy regényeiben *(Die Ritter vom Geiste, Der Zauberer von Rom)* a XVIII. századbeli *Bundesroman* formájához tér vissza s az egész emberiség szellemi életét átfogó nagy reformmozgalmakat ábrázol. G. nem egyenletes, nem tiszta művész; a politikai szándék, a tendencia elhomályosítja benne a költői akaratot: másrészt azonban merész, erőteljes író, aki biztos kézzel fogja össze az ábrázolt valóság széjjelágazó szálait. Hősei inkább passzív mint akaró emberek, ez abból a meggyőződéséből fakad, hogy a modern ember igazi cselekvésre képtelen; az ő regénye nem egy személyiség, hanem egymásmelletti sorsok közössége körül forog. *(Der Roman des Nebeneinander.)* Nevezetesebb munkái az említetteken kívül: *Maha-Guru* (regény, 1833), *Hohenschwangau* (történeti regény, 1867—68), *König Saul* (dráma), *Das Urbild des Tartüffe* (vígjáték) stb. Műveinek teljes gyűjteménye *(Gesammelte Werke)* 1873-tól fogva jelent meg Jénában; azóta kiadta H. *Houben*, Leipzig, 1908, 12 köt., és Reinh. *Geinsichen*, Berlin (Bong), 1910, 12 rész. Életrajzát Joh. *Proelss* írta meg (Leipzig, 1880). L. még A. *Caselmann: G.'s Stellung zu den religiös-ethischen Problemen seiner Zeit*, Augsburg, 1900. J. *Dresch: G. et la Jeune Allemagne*, Paris, 1904. *Kecskeméti.*

Gutzkow

Guzmics *Izidor*, *1786. †1839. Benedekrendi szerzetes, tanár, majd bakonybéli apát. *Kazinczy* köréhez tartozott. Vallásos tanulmányokon kívül a szépirodalommal is foglalkozott. Nyelvújító; sokat fordított görögből.

Günther, *Agnes*, *1863. †1911., német regényírónő. Főműve a *Die Heilige und ihr Narr* c. regény, mely óriási sikert aratott; érzésvilága a megújuló romantikáé, látása színes, alakszerű, lelki tartalma nemes és finom. Megjelent magyarul is: *A szent meg a rajongója*, 1925. Jelentős műve még: *Von der Hexe, die eine Heilige war.*

G., *Joh. Christian*, *1695. †1723., német költő, a kései barok egyetlen lírai tehetsége. Súlynak érez mindent, önmagát, az élet formáit, amik között élni kénytelen, térre, levegőre, időre volna szüksége, hogy kikristályosodjék, lehiggadjon, ahelyett összeütközésbe kerül mindennel, korával, családjával, erkölcsi világrenddel, a szívével. Pátoszát nem elégítheti ki a vérét vesztett barok hagyomány, minden impressziójának egyéni a hanglejtése, mindenikhez új formát kellene keresnie s ebben a kereső harcban elfolyik a tehetsége. A többit elvégzi az élet és az alkohol. Nincs verse, amelyen ne remegne az élmény meleg párája, de alig akad olyan, amely megnyugtató benyomást keltene. Heroikus ódáiban engedményeket tesz a barok póznak, de szerelmi dalaiban szokatlan, szinte brutális közvetlenséggel hallatja a végletek között hányódó, megrázkódtatott, meztelenre vetkőzött lélek hangját: itt nincs többé szó erkölcsi-vallásos megkötöttségről, a vers esztétikai menedékké lett. — *Sammlung von J. Chr. G.'s Gedichten* (1764[6]), Kürschner, Nat. Lit. 38 köt. *Turóczi-Trostler.*

Gvadányi *József* gróf, *1725. †1801. Végigküzdötte Mária Terézia véres háborúit és mint lovasgenerális 1783. vonult nyugalomba. A hagyományoknak minden téren rajongó híve volt. Nemcsak származása és nevelése tették konzervatívvá, hanem megdöbbentették a francia forradalom eseményei is. A régi világ lelkes híve nem keresett külföldi mintaképeket: *Gyöngyösi* Istvánt tartotta a költészetben utólérhetetlen mesternek. 1790. jelent meg legismertebb munkája: *Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Zajtay* István, peleskei nótárius, mulatságos kalandok után megérkezik az ország fővárosába. Itt német lakosságot talál, de legjobban megdöbbenti az, hogy még a magyarok is ruházkodásban és viselkedésben a külföld majmolói. Szomorúan tapasztalja, meny-

nyire elkorcsosodott a magyar. A budai utazás kalandjai közben gyorsan megrettenő nótáriusból haragos erkölcsbíró lesz Pesten: korholja, szidalmazza a városi népet. G. elbeszélő költeményének igen nagy volt a hatása: a II. József erőszakos, németesítő reformjai után fellobbant a nemzeti érzés; szívesen olvasták az idegenek ellen pattogó *Zajtay* kitöréseit, épen olyan szívesen, mint *Dugonics Etelkáját*. A tárgyat különben minden irodalomban megtaláljuk: a romlatlan falusi ember konzervativizmusa, szembeállítása a városi ember nyugtalan és újszerű életmódjával, jól kiaknázható komikus tárgy. G. is ismert hasonló tárgyú költeményeket, első sorban *Richter* József bécsi író munkáját. A nagy siker arra ösztönözte, hogy a nótáriusról még egy hosszabb elbeszélő költeményt írjon. Ez az újabb munkája 1796. jelent meg *A falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentuma*. Még népszerűbb lett a nótárius alakja, mikor *Gaal* József bohózatában színpadra jutott. Hosszú elbeszélő költeményt írt G. *Rontó Pál*-ról, Benyovszky Móric gróf huszárjáról. A csintalan magyar gyerek korán beállt huszárnak; a huszároktól megszökik, Benyovszky szolgálatába áll, urával bejárja a félvilágot, majd gazdájának halála után hazatér. G. termékeny író volt. Számos költői és tudományos műve közül egyéniségére legjellemzőbb: *A mostan folyó országgyülésnek satyrico critice való leírása*. 1791. Konzervativ világfelfogása és erős nemzeti érzése nyilatkozik meg ebben a verses szatirájában. A G.-irodalom nagy, de műveinek ma sincs gyüjteményes kritikai kiadása. Először *Kazinczy* Ferenc bírálta munkásságát. Elfogult volt vele szemben, mint egy másik költői iskola vezére. *Toldy* F. már értékeli műveit, *Négyesy* László és *Széchy* Károly terjedelmes tanulmányokat írtak róla. Sok értékes cikk jelent meg költészetéről *Kovács* Dénes *G.-albumában*. *Lengyel.*

Gyagyovszky *Emil*, *1881. Iró és zsurnaliszta, művei, amelyek a munkásnép életét festik, öntudatos szocialista érzés jellemzi. Egyszerű gyári munkás volt, 1904. a Népszava munkatársa. Művei: *Az utca*, *Hadüzenet*, *Ünnepet várok*, továbbá két dráma: *Kékvérűek*, *Polyp*.

Gyallay (Pap) *Domokos*, *1880. Bencéden, Udvarhelym. Tanár a tordai és kolozsvári unitárius gimnáziumban. Kerek, világos novellákat ír, többnyire népies vagy történeti mesével. A háború után keltett figyelmet és azóta fejt ki nagyobb tevékenységet, mint a *Magyar Nép* c. néplap és a *Magyar Nép Könyvtára* c. népies könyvsorozat szerkesztője. Munkái: *Ősi rögön* (novellák, 1921, Kolozsvár), *Föld népe* (novellák, 1923, Berlin), *Rég volt, igaz volt* (novellák, 1925, Marosvásárhely), *Vaskenyéren* (történeti regény, 1926). Lapjában megjelent egyfelvonásosai, jelenetei kedvelt műkedvelő darabok.

Gyalui *Farkas*, *1866. Gyalun, Kolozsm. Egyetemi magántanár, a kolozsvári egyetemi könyvtár és az Erdélyi Muzeum Egylet könyvtárának igazgatója. Nagy szak- és szépirodalmi munkásságot fejtett ki. Művei: *Kolozsvár kétszáz év előtt* 1896, *Vajda Jánosról* 1897, *Apáczai Cseri Jánosról* 1892, *Adatok a könyvnyomtatás történetéhez Magyarországon* 1902, *Legkedvesebb könyveim* 1902; érdekes vallomásgyüjtemény kora nevezetesebb íróinak kedves olvasmányairól; *A magyar könyvtárak jövőjéről* 1904. Regényeket, novellákat és színműveket is írt, utóbbiak Kolozsvárt színrekerültek. *Szentimrei.*

Gyarmathi *Sámuel*, *1751. †1830. Latin nyelvű kitűnő könyvben állást foglalt a magyar és a finn-ugor nyelvek rokonsága mellett. Van magyar nyelvtana is.

Gyarmathy *Zsigáné*, *1845. †1910. Kalotaszeg vidékénö töltötte életét és nagy része van abban, hogy a kalotaszegi varrottas világhírűvé lett. Irt regényeket, elbeszéléseket, meséket. Műveiben legszívesebben szűkebb hazájának természeti szépségeit, urait és parasztjait rajzolja.

Gyergyai *Albert*. Olasz v. latin eredeti után megírta *Argirus* királyfi történetét. Életét nem ismerjük, könyve jóval a mohácsi vész után jelent meg először; egyike volt legelterjedtebb könyveinknek. *Vörösmarty* forrásul használta *Csongor és Tünde* megírásánál.

Gy. *Albert*, irodalomtörténész és fordító, a francia irodalom egyik legkiválóbb magyar ismerője. Fordításait (*Flaubert: Az érzelmek iskolája; Gide: Pásztorének*, *Meztelen*, stb.) egyformán jellemzi filológikus hűség, gondosság és az írók egyéni stiljének művészi átélése és megérzékítése.

Gyermeklap, l. *Ifjusági irodalom*.

Gyllenborg, (ejtsd: jüllenbog) *Carl*, svéd államférfi és író, *1679. †1746., a politikában nevezetes szerepet játszott. Lelkes pártolója volt a tudománynak. Mint drámaíró is működött: egy *Svenska sprätthöken* (A svéd divatmajom) c. vígjátékot írt.

G., *Gustav Fredrik*, svéd költő, *1731. †1808. Irodalmi munkásságából említést érdemelnek *Människans nöjen* (Az ember mulatságai) és *Människans elände* (Az ember nyomora) c. két filozófiai költeménye, *Världsförahtaren* (A világot megvető) c. szatirája, melyben az akkori korrupciót rajzolja és *Ode till själens styrka* (Óda a lélek erejéhez). A leíró költészet terén szerencsésen működött az *Årstiderna* (Az évszakok) c. ciklusával. Creutz 1763. történt külföldi utazása után G. elhallgatott. Csak III. Gusztáv trónrajutása (nyolc évvel később) ébresztette fel újra költői érdeklődését. Akkor írta La Fontaine mintájára híres tanítómeséit és próbált egy nemzeti eposzt alkotni; ennek eredménye lett a kevésbé sikerült *Tåget över Bält* (A svéd hadsereg átvonulása a Bält-szoros jegén) c. hősköltemménye, melyben Voltaire *Henriade*-ját utánozta. *Lindberg.*

Gyllenbourg, *Thomasine*, *1773. †1856. Dán írónő, P. A. *Heiberg* felesége, J. L.

Heiberg anyja. Élénk figyelemmel kisérte hazája irodalmi életét, férje és fia működését, de csak özvegykorában kezdett maga is írni. Regényei és a *Flyvende Post*-ban megjelent novellái az ébredező realizmus igen értékes és művészi termékei. Különösen *Mindennapos történetek*, *Mesalliance*, *A végletek*, *Két korszak* c. művei voltak igen nagy hatással.

Gyomlay *Gyula*, *1861. Középiskolai, majd egyetemi tanár. Történeti és filológiai tanulmányai a tudományos folyóiratokban jelentek meg. Sokat fordított görögből. A Marczali-féle Nagy képes világtörténetben Gy. írta a görögök történetét. Számos kitünő tankönyv szerzője.

Gyóni *Géza*, *1884. †1917. A háború egyetlen igazi költője. Régebbi verseiből (*Versek*, *Szomorú szemmel*, *Élet szeretője*) még nem bontakozott ki igazi egyénisége. A háború avatta poétává. Megrázó erővel, szinte ijesztő közvetlenséggel festi a csatatér borzalmasságait, a rabság keserű szenvedéseit. Legszebb verseit a körülzárt Przemyslben írta, ott látták azok először napvilágot a Przemysli Tábori Ujságban. Idehaza több kötetben bocsátották közre őket: *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*, *Levelek a Kálváriáról*, *Rabságban*. Valamennyi verse közt legigazabb és legborzalmasabb a *Csak egy éjszakára küldjétek el őket...* kezdetű, amelyet meg is zenésítettek s a háború idején a legismertebb költemények közé tartozott. Gy. a krasznojarszki fogolytáborban lehelte ki lelkét, mielőtt megérte volna a sóvárgott békét és meglátta volna vágyva vágyott hazáját. *Juhász A.*

Gyöngyösi *István*, *1624. †1704. Előbb *Wesselényi* Ferenc szolgálatában állt, majd hosszabb időn át Gömörmegye alispánja volt. Vármegyéjét a nehéz kuruclabanc világban, mint követ is szolgálta. Korának legnépszerűbb költője volt. Népszerűségét elsősorban a megénekelt tárgyaknak köszönhette. Hosszú elbeszélő költeményei kora vezető embereinek szerelmi házasságát örökítik meg. Wesselényi Ferenc és Szécsy Mária, Kemény János és Lónyai Anna, Thököly Imre és Zrinyi Ilona regényes szerelmi története és házassága érdekelte nemcsak a kortársakat, hanem a későbbi nemzedéket is. Sikerében előadásának is része volt. Gy. tipikus barokk-költő, *Ovidius*-ból átvett fordulatokkal és mitológiai vonatkozásokkal szőtte át elbeszélését; költői képei, lírai és leíró részletei, pompás nyelve és kitűnő verselése gyönyörködtették az olvasóközönséget. A török-német harcoktól elgyötört és a nemzeti forradalmak sikertelensége miatt már reményét is elvesztett magyarság Gy. álomvilágába menekült a valódi élet szenvedései elől. Álomba ringatva, még a költő hibáit sem vette észre, pedig Gy. nem sokat törődött hősei jellemzésével, vagy regényes eposzai szerkezetével. Első költeménye: *Marssal társalkodó murányi Vénusz*. Hasonló tárgyat dolgozott fel a *Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról szóló ének*-ben és a *Porából megéledett phoenix*-ben. Ez utóbbiban *Kemény* János erdélyi fejedelem történetét énekli meg. Gy. még sok elbeszélő költeményt írt, némelyekben a lírai és leíró elem egészen háttérbe szorítja az elbeszélő részt. Az említetteken kívül nevezetesebb művei: *Csalárd Cupido*, *Palinodia*, *Rózsakoszorú*, *Uj életre hozatott Chariclia*. Gy. nyelvújító, de újításai nem erőszakosak. Előtte állott mintaképül *Ovidius*, a latin költői nyelv legkiválóbb képviselője. Kénytelen volt újítani, hogy nagy mintaképének fordulatait visszaadhassa. Nyelvének, verselésének hatása alól utódai nem vonhatták ki magukat; sokáig a legnagyobb magyar költőnek tartották: nyelvét és verstechnikáját *Arany* János is igen nagyra becsülte. Műveinek első gyűjteményes kiadását *Dugonics* András rendezte sajtó alá, 1796. Kritikai kiadása 1914. jelent meg *Badics* Ferenctől: *Gy. István összes költeményei*. Életével és költészetével sokan foglalkoztak: *Arany* János, *Badics* Ferenc, *Beöthy* Zsolt tanulmányai a legértékesebbek.

Gyöngyössi *János*, 1741. †1818. Külföldön végezte tanulmányait. Hazatérte után ref. lelkész lett Erdélyben. Jól ismerte a klasszikus költőket, de igazi költői tehetsége nem volt. Verseiben a mértéket egyesítette a rímmel; rímes disztichonokat, sapphoi és alkaiosi formákat alkalmazott. Könnyen verselt, de ezek a bántó formák kegyetlen támadásokat zúdítottak rá. A *leoninus*-költészet csakhamar meg is szűnt irodalmunkban.

Gyöngyösy *László*, író, *1861. Széppirod. munkáinál nevezetesebbek Aranyról, Gyöngyösiről és Mikszáthról szóló irod. tart. tanulmányai.

György *Aladár*, *1844. †1906. Hírlapíró, majd a statisztikai hivatal tisztviselője. Sokat fáradozott a nőnevelés emeléséért és a közműveltség terjesztéséért. Nevezetesebb munkái: *Az egyetemes művelődéstörténet vázlata*, *A föld és népei* c. hatalmas földrajzi és néprajzi mű.

Gy. *János*, *1877. Vallásbölcsész. Oxfordban és Amerikában végezte tanulmányait, 1923. óta a Commonwealth College (Louisiana) tanára. *Az élet célja felé* címen önéletrajzot is írt. Egyéb művei: *Jézus és az Ujszövetség*, *Hit és haladás*, *Az ismeretlen evangelium*, stb.

Gy. *Mátyás*, vajdasági költő, *1887. Első versei rímtelenek, szabad ritmusúak. Később a *Nyugat*-ban jelennek meg kötött formájú költeményei. Ezeknek a verseknek és ennek a korszaknak összefoglalása a *Ligeia* c. kötet. Visszatér a szabadvershez és a *Kassák* Lajos által szerkesztett *Tett*, majd ennek betiltása után a *Ma* főmunkatársa. Versei összegyűjtve a *Ma* kiadásában megjelent *Uj antológiá*-ban és *Komját—Lengyel—Révai—Gy.* közös verseskönyvében, a *Szabadulás*-ban. 1919 óta Bécsben és Szabadkán él. 1922. jelent meg az *Ismét Csudák* c. verseiklusa. Azóta írásai elszórva jelennek meg vajdasági és bécsi magyar lapokban.

Györgyi *Kálmán*, művészeti író, *1860., Budapest. A »Magyar Iparművészet« c. folyóiratnak 1911 óta szerkesztője és abba igen sok tanulmányt, cikket írt.

Győry *Dezső*, szlovenszkói magyar költő és újságíró, *1900. Írásai magyar szellemben, de erős szociális tendenciával íródtak. Önálló munkái: *Hangulatok*, versek és prózai hangulatképek (Galánta, 1921), *Százados adósság* (versek 1923, Losonc).

Gy. *Ilona*, *1868. †1926. Fővárosi tanítónő. 1903. férjhez ment *Ginever* Artur angol tanárhoz és Londonba költözött. Míg itthon élt, számos költeményt és tanulmányt írt. Értékes műfordításai is vannak. *Byron, Moore* és *Victor Hugo* költeményeket ültetett át magyarra. Számos regény fordítása közül fontosabbak: *Thackeray: Hiúság vására; W. Scott: Ivanhoe; Dickens: Dombey és fia.* Míg Angliában élt, férjével együtt magyar irodalmi munkákat fordított angolra. *Angolok* c. érdekes könyvet írt az ottani társadalmi élet sajátos jelenségeiről.

Gy. *Vilmos*, *1838. †1885. Ev. lelkész. Lírai költeményeket, elbeszéléseket, tanító meséket és népszínműveket írt. Számos könyvet írt az ifjúság számára. Fordított angolból, franciából, spanyolból. Különösen értékes remek Don Quijote fordítása, melyet ifjusági iratként is kiadott. Megjelentek egyházi beszédei is.

Gyp (ejtsd: zsip), eredeti nevén Sybille-Gabrielle Marie-Antoinette de *Riquetti-Mirabeau*, comtesse de Martel de Janville. Francia írónő, *1850., dédunokája a nagy Mirabeaunak. Igen termékeny regényírónő, aki közel 70 kötetre tehető könnyed krokiszerű rajzot adott a nagyvilági életről, a kastélyok világáról, a szalónokról, az előkelő klubokról, a strandéletről és a budoárok elegáns galantériájáról. Művei, amelyek közül régebben sokat lefordítottak magyarra, szórakoztató olvasmányok, de komolyabb értékük nincs.

Gyulafehérvári glosszák, l. *Nyelvemlékek*.

Gyulai *Ágost*, *1868. Tanár, majd a polg. isk. tanárképző igazgatója. Költeményei és műfordításai a szépirodalmi, tanulmányai a tudományos folyóiratokban jelentek meg. Önálló kötetekben írt a magyar *Shakespeare* irodalomról és Shakespeare drámáinak magyarországi szerepléséről. A világháború alatt *Háborus antológia* címen adta ki főleg magyar költők verseit.

Gy. *Pál*, *1826. Kolozsvárt, †1909, Budapesten. A mult sz. irodalmának egyik legértékesebb munkása. Kolozsvár gyermeke volt, szegény család ivadéka. Tanulmányainak befejezése után szülővárosában tanár és hírlapíró lett, majd nevelő és titkár. A szabadságharc után egy pesti iskolában tanít, majd feleségül veszi *Petőfi* sógornőjét és Kolozsvárt vállal tanári állást. 1862-től Pesten él; *Toldy* Ferenc halála után a bpesti egyetem irodalmi tanszékét foglalja el. 1902. visszavonul, de azért haláláig szerkeszti a *Budapesti Szemlé*t. Gy. elsősorban kritikus. Egyénisége predesztinálta erre. Szembe tudott szállni a közhangulattal, sőt le tudta rázni sokáig magáról a korhangulatot is; volt ereje ahhoz, hogy felülről és oldalról nézze kortársait. A szabadságharc után heves támadást intézett a *Petőfi-utánzók* ellen, védelmébe vette *Görgeyt*, megtámadta legnépszerűbb írónkat, *Jókait*. Mintha belső erő hajtotta volna, hogy épen a közhangulat ellen támadja a népszerűt, a diadalmast, vegye védelmébe az üldözöttet, a mellőzöttet. Talán ez az ellenmondási vágy is vezette, hogy *Jókaival* szemben igazságtalanul szigorú volt. Kényszerítette kortársait, hogy az addig kellően nem értékelt *Bánk bán* szépségeit felismerjék. Irodalomtörténeti, esztétikai és kritikai művei közül kiemelkednek: *Vörösmarty életrajza, Katona Bánk bánja* és a *Dramaturgiai dolgozatok*. Akadémiai emlékbeszédei talán még értékesebbek; az *Arany, Eötvös, Kemény* stb. fölött tartott emlékbeszédek mintaképei a kitünő, rövid, írói jellemrajzoknak. Még költészetének egy részében is megnyilatkozik erős kritikai érzéke, Kemény szatirákban ostorozza a hazafias frázisokat hirdető és tulajdonképen a haza pusztulásából élő költőket és politikusokat. Lírai költeményeiben több a gondolat, mint az érzés. *Szüreten* és *Horatius olvasásakor* c. költeményei az ötvenes évek hangulatát tükröztetik, *Szeretnélek még egyszer látni, Bálteremben* c. verseiben érzékeny, szomorúságra hajló lelkét árulja el. *Hadnagy uram* c. drámai menetű költeményében a szabadságharc lelkes katonáit idealizálja. Elbeszélő költeményeinek tárgyait szivesen vette a népköltészetből és hagyományokból. A népköltészetet jól ismerte, hiszen *Arany* Lászlóval együtt élén állott a *Kisfaludy-Társaság* gyüjtésének. *Krisztus és a madarak, A gonosz mostoha, Az igazság és a hamisság* tárgyai a nép költészetéből valók, *Pókayné* és a hosszabb lélegzetű *Szilágyi és Hajmási* tárgyát a hagyományból s a régi költészetből vette. Románcai közül legismertebb *Éji látogatás*, az anyai szeretet mindenhatóságát rajzolja benne. *Romhányi* c. töredékben maradt lírai regénye a Byron-hatás legértékesebb megnyilatkozásai közé tartozik a magyar irodalomban. Gy. kerüli a virágos stílust, mindig magyaros, legtöbbször egyszerű, de helyenként nem hiányzik belőle az erő és lendület. Különösen emlékbeszédeiben és novelláiban (*Egy régi udvarház utolsó gazdája, Nők a tükör előtt, A vén színész*) figyelhetjük meg jól stílusa sajátságait. Gy. mint szerkesztő is nagy hatással volt kortársaira. A *Budapesti Szemlé*-n kívül az *Olcsó Könyvtárt* is hosszú időn át szerkesztette. Kritikai művei *Bírálatok* és *Kritikai dolgozatok* c. jelentek meg összegyűjtve (1908 és 1912). *Költeményei* (1904 2 köt.) Centennáriuma alkalmából *Mitrovics* Gyula állított össze breviáriumot *Gy. Pál esztétikája* c. (1926). Részletes életrajzát még nem írták meg, de *Riedl* Frigyes és *Angyal* Dávid hozzá méltó jellemrajzot írtak róla. *Lengyel.*

Haar *Alfréd*, *1885., magyar matematikus, egyetemi tanár. Értekezései magyar folyóiratokon kívül főleg a göttingeni akadémia közleményeiben és a Mathematische Annalenben jelentek meg. Ezekben a variáció számítás és a parciális differenciál egyenletek, továbbá a függvénysorok elméletével foglalkozott.

Haáz *István*, *1877., író, humorista. Számos egyfelvonásost írt kabarék számára, továbbá humoreszkeket napi- és élclapokba.

Habár *Mihály*, *1874., újságíró. A Friss Ujság, később a Pesti Napló, jelenleg az Ujság szerkesztője.

Habberton (ejtsd : heberln), *John*, amerikai író, *1842. Világhírűvé tette a gyermekvilágból vett *Helen's Babies*, két pajkos gyermek megkapóan kedves története. Egyéb művei: *Mrs. Mayburn's Twins, The Bowsham Puzzle* és *Our Tramp* c. kalandregény, *All he knew* és *The Tiger and the Insect*. Magyarra többen fordították a *Helen's Babies*-t (újabban *Gábor* Andor; a *Mások csemetéit* — Helen kicsikéi folytatását — *Karinthy* Frigyes).

Hackländer, *Friedrich, Wilhelm*, *1816. †1877., német humoros író, aki a katonaéletből vett tárgyú kedélyes írásaival (*Bilder aus dem Soldatenleben; Wachtstubenabenteuer*, stb.) nagy népszerűségre tett szert.

Hadamar von Laber, *1300 előtt, középfelnémet költő. *Jagd* c. költeménye (1340 kör.) a hanyatló középkor legművészibb »minneallegóriá«-ja. (Minnejäger: vadász; űzőbe vett vad: imádott hölgy; kopó: szív; falka: szerencse, kedv, szerelem, öröm, akarat, gyönyör, vígasz, állhatatosság, hűség, kitartás). — Kiadta A. *Schmeller* (1850), K. *Steyskal* (1880).

Haddsi Khalfa, *ibn Abdallah*, török hadügyi hivatalnok, †1658., arab nyelven hatalmas bibliográfiát állított össze, amely a teljes mohamedán irodalmat felöleli. Értékes forrásmű.

Hadlaub *(Hadloub), Johannes*, *1300 előtt, svájci német költő, vele lezárul s költészetében utolsó, bágyadt lobot vet a Minnesang fikcióinak fénye. Dalai között akad példa a magasabbrendű stilizált s az alsóbbrendű, naturalisztikus Minne-re. G. *Keller* egyik zürichi novellájának a hőse (1878). V. ö. K. *Bartsch: Schweiz. Minnesänger Nr.* 27 (1886).

Hadur. *Aranyosrákosi Székely* Sándor: *A székelyek Erdélyben* c. kis eposzában fordul először elő. *Székely* magyar mitológiát akart teremteni; az ősmagyar segítő istent *Haddur* néven szerepelteti.

Hadzsics *Antal*, szerb író, mint a 60-as években Pesten székelő szerb Matica titkára, munkásságának nagy részét a magyar írók szerb nyelven való ismertetésének és fordításának szentelte. A magyar folyóiratokban és az *Osztrák-magyar monarchia írásban és képben* c. munkában, továbbá Bács megye monográfiájában ő ismertette magyar nyelven a szerb életet és irodalmat.

Haffner, *Karl*, *1804. †1876., német regény- és drámaíró; legismertebb műve a *Therese Krones* c. színmű. *Ein Staatsmann, oder der gerechte Minister* c. színművét *Kossuth Lajos* fordította magyarra. *Schwarzenberg u. Pálffy* c. darabjának tárgya Győr visszavétele a töröktől.

Háfiz, †1389., a legnagyobb perzsa lirikus, minden későbbi perzsa lirikus mintaképe, minden idők legnagyobb lirikusainak egyike, aki a ghazel-t (ódát) formailag és tartalmilag a tökély legmagasabb fokára emelte s a szerelmi, bor- és természeti poézisnek már előtte kialakított eszméit utánozhatatlanul elegáns külső alakba öltöztette. Sok ghazel misztikus és szimbolikus értelmű, de a legtöbb a földi szerelmet és az igazi mámort magasztalja, nem az égi szerelmet és az isteni ihletettséget. H. hazájában ma is a legnépszerűbb költő, de Európára is hatott (v. ö. *Goethe: Westöstlicher Divan*, 1819, és *Bodenstedt: Lieder des Mirza-Schaffy*, 1851, s azóta vagy 150 kiadás). Dívánban egyesített költeményeit német versekben adta *V. v. Rosenzweig* (Wien, 1854—63), angol prózában *H. W. Clarke* (London, 1891). Egyes költeményeket igen sok nyelvre igen sokan fordították, így magyarra *Fábián* Gábor (1824), *Erődi* Béla (*H. dalai* 1872—73). *Schmidt.*

Hafstein, *Hannes*, *1861. A modern izlandi irodalom egyik úttörője. Verseiben forró hazaszeretet, a bor, dal és szerelem dícsérete az állandó témák. Legismertebb műve *A vihar* c. költemény. Verseinek gyűjteménye 1916. jelent meg.

Hagada (sel Peszach), a peszach ünnep első két estéjén az egyiptomi kivonulásról szóló rituale neve. Tartalmazza az Egyiptomból való kivonulás rövid elbeszélését, több idevágó helyét a haláchikus irodalomnak, hálamondásokat, zsoltárokat, amely összeállítás a talmudikus epochából való. Hozzájárult aztán két zsinagógai költemény a XI. században és a XV. sz. óta még négy népdal. Mint népkönyvecskét a legrégibb idők óta illusztrálták. A M. Tud. Akadémia Kaufmann gyűjteménye is tartalmaz egy XV. sz.-beli értékes H. illusztrációs kéziratot. *Weisz.*

Hagberg (ejtsd : -berj), *Karl August*, svéd nyelvész és műfordító, *1810. †1864. Többek között *Shakespeare* összes műveit átültette svéd nyelvre; fordításait mai napig is használták a svéd színpadon. Jelenleg új revideált kiadásuk készül.

Hagedorn, *Friedrich*, *1708. †1754., német költő, a vidám életkedv, a könnyű rokokó-szellem dalnoka. Mesterei Horatius és La Fontaine, akinek meséi nyomán számos mesét írt. (*Versuch in poetischen Fabeln und Erzählungen*, 1738.) H. költészete nem az a vérszegény anakreontika, amit pl. Gleimnél látunk; ő nemcsak papiron szereti a bort s az élet örömeit, hanem gyakorlatban is: életöröme igazi öröm. H. igazi költő a maga szerény területén. Főbb kötetei: *Sammlung neuer Oden und Lieder*, 1742—44. *Oden und Lieder*, 1747—52. Összes műveit *Eschenburg* adta ki 1800. 5 köt. Róla l. *Stierling*

(1911). Meséiből fordít *Kováts Ferenc;* meséket, ódákat, epigrammákat Szűts *István* (1791). *Kecskeméti.*

Hagen, *Fr. Heinrich von der,* *1780. †1856., német filológus. Nagy érdemei vannak a germanisztika módszeres megalapozása körül. Kiadásai közül egyik-másik ma is használható *(Das Heldenbuch* 1820—25, 1855 ; *Die Minnesänger,* 1838, új kiad. 1923 ; *Gesamtabenteuer,* 1850, új kiad. 1904).

Haggard (ejtsd : hegörd), *Sir Henry Rider,* angol író, *1856. †1925. Afrikában élt s kalandos romantikus történeteit előszeretettel helyezi oda. Első nagy sikere : *King Solomon's Mines,* melyben a bibliában említett salamoni kincsesbányákat akarják megkeresni. A búr háborúban játszik : *Jess.* Tibetbe visz *Ayesha,* a szerelmét megtagadó s inkább meghalni vágyó papnő. *Benita* is kincsekről szól. Ujabb művei között legolvasottabbak : *Child of Storm ; The Ivory Child ; Love Eternal ; The Ancient Allan.* Magyarul megjelentek : *Ő ; Kleopatra ; Salamon király kincse ; Az ősök kincse ; Ismeretlen ország ; Náda a liliom ; A hamis próféta ; Lizbet ; Beatrice ; Hajnalcsillag ; Az eleven végrendelet ; A gyöngy hajadon ; A sárga Isten ; A varázsló ; A vörös Éva ; Jess ; Ayesha visszatér.* *Rózsa.*

Hagiografák = szent iratok, az ószövetség legfiatalabb iratai a Törvény és a Próféták után.

Hagiographia v. *hagiologia,* az életrajzirodalomnak az a keresztény ága, mely a szentek életének megírásával foglalkozik. Ez az irodalom épületes jellegű. Az írók a szentek életét mind csodaszerűbbé színezik, a hívők épülésére írják s ezeket a műveket istentiszteleteken is felolvassák. A szentek életrajzainak beláthatatlan tömegéből egyházi használatra kivonatokat, *legendás könyveket* készítenek, amelyekben többnyire naptári rendbe szedik az egyes szentek (szűkre szabott) élettörténetét. Az ily gyüjtemények közül legnevezetesebb a *Legenda aurea.* A szentek életének nagy tudományos, kritikai kiadása az *Acta Sanctorum.* *Szimonidesz.*

Hagyomány. A régi irodalom alapvető formai sajátságai, vallási, erkölcsi, társadalmi és nemzeti felfogása együttvéve ideális egészet alkotnak, amelyet H.-nak nevezünk. A H. föltétlenül tiszteletreméltó, mert nélküle minden további fejlődés gyökértelen. A H.-hoz való túlságos ragaszkodás viszont minden fejlődést lehetetlenné tesz. Az irodalmi forradalmakat rendesen a H.-okra hivatkozó, ujat alkotni nem tudó epigón-nemzedékek és a H.-okat épen ezért ellenséges szemmel néző modernek ellentéte idézi elő. (Ál-klasszikusok és francia romantika. Petőfi-Arany-epigónok és Ady.) Az irod. forradalmak értékesebb harcosai azonban maguk is tudni szokták, hogy amit ők akarnak, *az* sem gyökértelen, *az* sem H.-ellenes. Ady és a korabeli új líra az epigónokkal szemben Balassára, a kuruc költészetre és Csokonaira támaszkodott. *Benedek.*

Hahn-Hahn, *Ida, grófnő,* *1805. †18[illegible]. német írónő. Katolikus hitre tért s mint apáca halt meg. Regényeinek hosszú sorában (megemlíthetők *Die Gräfin Faustine ; Ulrich ; Der Rechte),* melyek főként arisztokrata körben játszanak, leginkább a házasság problémáival és csalódásaival foglalkozik. Egykori nagy népszerűsége teljesen elenyészett.

Hajdu *Miklós,* *1879. Iró és ujságiró. A Nap-nak megszűntéig felelős szerkesztője. Több novellás kötete jelent meg *(Derű szárnyain, A horogi cölöp, Konfesszionális vizeken, A hadnagy úr házasodik, Menyegző után, Képek és rajzok).*

Hajnik *Miklós,* *1889. Szimbolista költő és novellista. Különös szeretettel vonzódik az exotikus tárgyak felé (khinai meséiben), egyébiránt finom és hangulatos poéta. *(Különös történetek, Mesék mosolygó halottakról, Mindennapi versek, Rejtelmes történetek, Seneca).*

Hajnóczy *József,* *1750. †1795. A felvilágosultság híve volt ; eszméit politikai röpiratokban terjesztette. *Martinovics* összeesküvésében fontos szerepet játszott. Halálra ítélték és kivégezték.

Hajó *Sándor,* *1876., író, műfordító. Drámáit ötletes szatira, szellemes könnyedség jellemzik. *(Holnap, Fiuk és leányok, Lakájok, Délibáb-utca 7, Az ötvenéves férfi, Láz).*

Haláltánc *(danse macabre, Totentanz).* A közép- és újkor fordulóján divatossá vált festői H.-ábrázolások megfelelője a költészetben. Drámai formájára példa az *Everyman* (mindenki) c. moralitás. Lírai formája egész sereg népkönyvben látható, amelyeknek egyetlen tárgya : a halál mindenható uralmának felsorolás [illegible]ségével való érzékeltetése. *(H.-énekek.)* A H.-költészet hatása erősen meglátszik a XV. sz.-beli *Villon* líráján. A magyar költészetben is van nyoma. A prot. kor magyar H.-költői : *Batizi* András, *Heltai* Gáspár, *Sharicza* Máté, stb. *Benedek.*

Halász *Gyula,* népszerű magyar földrajzi író, *1881. Önálló dolgozatain kívül számos külföldi író munkáját fordította magyar nyelvre (Scott, Shackleton, Stein Aurél, Torday). Ő alapította az »Utazások könyvtára« c. vállalatot (megszűnt). Szerk. a »Hat világrész« c. gyűjteménynek.

H. *Ignác,* *1855. †1901., magyar nyelvész, kolozsvári egyetemi tanár. Kezdetben irodalmi kérdésekkel *(Kármán J.* 1878, *Sajnovics hatása a magyar költészetre),* azután a magyar és a finn-ugor összehasonlító nyelvtudománnyal foglalkozott. Több ízben tett tanulmányutat a Svédország és Norvégia területén lakó lappok között s ezek a népnyelvi gyűjtései és nyelvtani szótári feldolgozásai két kötetben jelentek meg. *Móka bácsi* néven a magyar népmeséket dolgozta fel az ifjúság számára. *[illegible].*

H. *Imre,* *18[illegible]. †191[illegible]. Újságíró, min[illegible] tisztviselő, majd a sajtóosztály vezetője. Politikai, jogi és közgazdasági tanulmányokat írt. Önállóan megjelent kötetei közül legfontosabbak : *Egy letűnt nemze-*

dék, *Bismarck és Andrássy*. Élete végén a *Nyugat*nak és a *Neues Pester Journal*nak dolgozott legtöbbet.

Halbe, *Max*, *1865., német drámaíró. Nevét *Jugend* c. drámája emelte a legjelentősebbek közé, mely egy csöndes vidéki paplak (a dráma Nyugatporoszországban játszik, H. hazájában) falai között véres katasztrófáig fejlődő szerelem rajza. Bár sok ebben a műben a motiválatlanság, a véletlen — maga a hősnő halála sem benső szükségszerűség — mégis erős drámai hatást tud kelteni. H. későbbi drámái az egy *Muller Erde* kivételével — így *Lebenswende*; *Der Eroberer*; *Das wahre Gesicht* — nem értek el nagyobb hatást. Kiváló elbeszélőként mutatják be H.-t novellái: *Frau Meseck* és *Der Ring des Lebens* c. kötete, valamint *Die Tat des Dietrich Stobäus* c. regény. — H. munkássága becsületes kísérlet arra, hogyan lehet a mai élet drámáját a naturalizmus életfestésétől továbbvinni a »nagy« tragikum felé. Ha csak kísérlet is és nem megoldás, mégis tiszteletet érdemel. — Összes műveinek kiadása 1918. indult. *Kecskeméti*.

Hálek, *Vítězslav*, *1835. †1874. cseh költő és író; a patriotizmus és kozmopolitizmus közötti küzdelem korának egyik vezéregyénisége. H. sokoldalú és termékeny író volt, lírája azonban mindvégig kiforratlan maradt. Lágy szentimentalizmus jellemzi, amelyet Heine erótikája és Byron modora egészít ki. Két legsikerültebb verseskötete a *Večerné písně* (Esti dalok, 1858) és a *V přírodě* (A természet ölén, 1872).

Halévy, *Daniel*, (ejtsd: alevi), francia író, esztétikus, kritikus és irodalomtörténetíró. *Apologie de notre passé* c. művében a *Dreyfus*-pör körül megindult szellemi harcot ismerteti. Tagja volt Charles *Péguy* írói körének, amely a *Cahiers de la quinzaine* körül gyűlt egybe; ennek ő a folytatója a Grassetnál megjelenő *Cahiers verts* kiadásával.

H., *Ludovic*, francia író, *1834. †1908. Színdarabjait, operettszövegeit *Meilhac* (l. o.) társaságában írta. Ezeken kívül népszerű volt *l'Abbé Constantin* c. regénye (1882), amely színpadra alkalmazva máig is megőrizte naiv bájosságát és nálunk különösen nagy sikert aratott *Ujházi* Ede jóvoltából. Irt még erkölcsrajzi jeleneteket: *Mme et M. Cardinal*, *les Petites Cardinal*, *la Famille Cardinal*.

Haliburton, *Thomas Chandler*, amerikai író, *1796. †1865. *Sam Slick (The Clockmaker)* című humorisztikus rajzaival őse minden későbbi amerikai humoristának.

Haller, *Albrecht von*, *1708. †1777., német tudós és költő. Fő jelentősége az orvosi tudományok terére esik: mint a göttingeni egyetem tanára világhírre tett szert kutatásaival és nagyszerű kezdéseivel. Őt lehet a fiziológiai tudomány megalapítójának tekinteni. — Mint költőt főleg verskötete képviseli: *Versuch schweizerischer Gedichte*, 1732. Ebben a gyűjteményben, melynek szelleme a pietista vallásos érzés, főként egy fontos költeményt találunk: a *Die Alpen* címűt, mely a fejledező természetérzés bensőségével mintegy előkészítő stádiuma a Rousseau érzelmes természetrajongásának. Az erkölcsi szempont és a haszon szempontja szövi át H.-nél a természeti képeket, de ezekben a képekben sok finom árnyalat, sok valóban hangulatos részlet van, s a táj szépségeit meglátni tudó fogékonyság. Irt politikai regényeket is. — Az *Alpen*t kiadta *Hirzel* (életrajzzal) 1882; róla *Vetter* és *Zagajewski* (1909).

Haller *János*, *1626. †1697. Erdélyi politikus és diplomata. Foglalkozott irodalommal is. *Hármas história* c. könyve nagyon népszerű volt: a középkor kedvelt olvasmányait dolgozta át a közönségnek — Nagy Sándor történetét, Trója pusztulását és a *Gesta Romanorum*-ot. Egyszerű, világos stílusa fokozta népszerűségét.

Hallfred Vondraedaskald, Izlandi skáld a X. és XI. sz. mesgyéjén. Olaf Trygvessön norvég király udvarában élt, ahol keresztény lett. Verseiből mélységes bensőség és dacos büszkeség szól. *Olafsdrápá*-ja, a királyra írt dicsőítő éneke, az ó-skandináv költészet legszebb alkotásai közé tartozik.

Hallgrimsson, *Jónás*, *1807. †1845. Bjarni Thórarensen mellett az izlandiak legnagyobb költője. Művészi tudatosság, tökéletes formakészség, a kifejezés könnyedsége és eleganciája, zárkózott objektivitás jellemzik. Bámulatos tökéllyel kezelte a hazai versformákat, főleg a nehéz dróttvaettet, emellett mesterien szólaltatta meg az izlandi nyelvet az antik és a déli költészet különféle változataiban. Minden sora aprólékos finomsággal cizelált műalkotás. H. főtémája, mint általában a korabeli lirikusoké, a haza. Számtalan versben fordul »a jó, hófehér anyához«, Izlandhoz és magasztalja a honi föld változatos szépségét, alliteráló, kellemesen összecsendülő, dallamos szavakban. Mint prózaírót szintén előkelő hely illeti meg H.-t hazája irodalmában, ő a legjobb izlandi novellista (*Mohagyüjtés*).

Hallman, *Carl Israel*, svéd hivatalnok és író, *1732. †1800. III. Gusztáv királynak a dráma iránt való érdeklődésétől felbátorodva kezdett a királyi szinpad számára írni, pl. *Tillfället gör tjuven* (Alkalom teszi a tolvajt) c. kedves daljátékát, amely annak idején a legjobbak közé tartozott. Amellett a paródia kiváló képviselője volt; több komoly svéd irodalmi művet, operát stb. szellemesen parodizált.

Hallström, *Per*, svéd író, *1866. Legnagyobb sikereit novelláival érte el. 1894. jelent meg első, *Vilsna fåalar* (Eltévedt madarak) c. gyüjteménye, amelyet egy évvel később *Purpur* c. munkája követett, mult időkből merített színes tárgyaival, továbbá *Briljantsmycket* (A briliánsékszer) 1896, *Reseboken* (Az útikönyv) 1898 és *Thanatos* 1900. Az utóbbi tartalmazza a halálról szóló nyolc elbeszélést, amelyek közül a hasonló című novella és *Törnrosa* (A csipkerózsa), *Melchior* és *Hemlig idyll* (Titkos idill, ez talán H. legkimagaslóbb novellája),

említendők. Nagy népszerűségre tett szert *En gammal historia* (Egy régi história) c., a mult század elején lejátszódó, bánatos regényével. Említésreméltók a *De fyra elementerna* (A négy elem) és *Gustaf Sparfverts roman* (S. G. regénye) c. regényei is. Az utolsó években kiváló fordítónak is bizonyult, Shakespeare műveinek teljesen új fordításán dolgozik s eddig már több kötetet kiadott belőle. — H. dús képzeletű, tehetséges, önálló elbeszélő, aki minden időből és országból, az életből és a krónikából választja tárgyait; stílusa szépségét a sok körülírás néha erőltetetté, túlterheltté teszi. H. az újidealizmus egyik képviselőjének nevezhető. 1908 óta az irod. Svéd Akadémia tagja. *Lindberg.*

Halm, *Friedrich,* eredeti nevén Elig. Fr. Jos. Freiherr von *Münch-Bellinghausen,* osztrák német drámaíró, *1806. †1871. A Schiller epigónok családjához tartozik, de legtöbbjüknél tehetségesebb s pátosza nagyobb súllyal is megbirkózik. Látszólag megtagad minden közösséget kora irodalmi s politikai radikalizmusával. Valójában azonban mindig ki tudja aknázni az időszerűséget s hálás közönségre talál. Amikor a nőemancipáció kérdése van napirenden, új megoldással viszi színpadra *Griseldis* alakját (1837, a megalázott nő elhagyja férjét), amikor a XIX. sz. negyvenes éveiben kelet felől háborús válság fenyegeti Európát, a kultúra nevelő hatásával foglalkozik *(Der Sohn der Wildnis,* 1842), amikor a forradalmakon győz a reakció, a nagy Hermann fiának Thumelicusnak gladiátorsorsát dramatizálja *(Der Fechter von Ravenna,* 1857). Legérettebb utolsó exotikus tragédiája *(Begum Somru).* Novelláiban — *Die Marzipanlise* (magyar környezet), *Das Haus an der Veronabrücke* (G. Keller »Der Schmied seines Glückes« c. novellájának tárgya) — Kleist hagyományát követi. Műveit kiadta F. *Pachler* és E. *Kuh* (1856—64, 8 köt.).Vál. gyűjt. A. *Schlosser* (1904, 4 köt.), R. *Fürst* (1910, 4 köt.)

Halottaskönyv, l. *Egyiptomi irodalom.*

Halotti Beszéd. A legrégibb összefüggő magyar nyelvemlék a latin nyelvű Praykódexnek 154. lapján maradt reánk. Mint Karácsonyi János legújabban kimutatta, a H.-et Somogyvárott, a bencés kolostorban írták 1195—1203 között. A H. két részből áll: magából a halotti beszédből s az ehhez fűződő könyörgésből; terjedelme összesen 32 sor. A H. egyaránt fontos mint irodalomtörténeti és mint nyelvtörténeti emlék. A magyar próza egyetlen maradványa ebből a korból, mely egyszerű nyelven szólaltatja meg a halottat búcsúztató szerzetest. Nyelvtörténeti szempontból rendkívül fontos, mert a magyar nyelv legrégibb írott alakját őrizte meg, a szavaknak és egyes ragoknak és képzőknek eredetibb, teljesebb alakjával ismerkedünk meg benne, pl. *timnücébelől* (tömlöcéből), *világbelé* (világba), *vogymuk* (vagyunk), *vimádjomuk* (imádjuk), *hadláva* (hallá), *intetv* (intet); a *-ben* és *-nek* ragok nem illeszkedtek: *pukulneh* (pokolnak), *jóuben* (jóban). Irodalom. *Révai* Miklós: *Antiquitates literaturae Hungaricae* (1803); *Simonyi* Zs.: *A régi nyelvemlékek olvasásáról, fölehintettel a H.* (1880); Szinnyei József: *Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?* (M. Nyőr 24. k.); *Balassa* József: *Hogy hangzott nyelvünk az Árpádok korában?* (M. Nyőr 25. k.); *Erdélyi* Lajos: *A H. mint nyelvjárási emlék* (1915); *Barla* Szabó Titus: *A H. kora, keletkezési helye és szerzője* (1913); Karácsonyi János: *Hol írták a H.-et?* (Mgy. Nyelv. 1925); *Szinnyei* József: *A H. hang- és alaktana.* (Mgy. Nyelv. 1926).

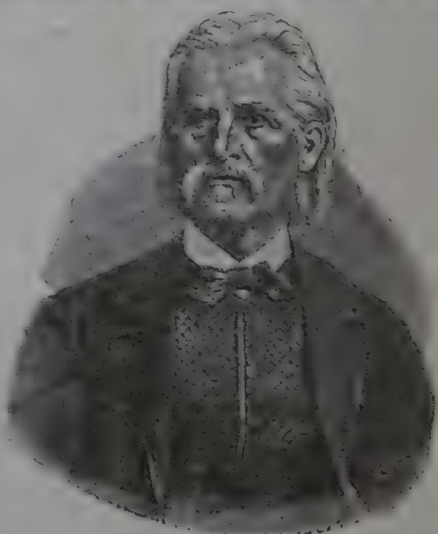
Haltenberger *Mihály,* magyar geografus, jelenleg a dorpati (Észtország) egyetem földrajzi tanára, *1888. Morfológiai tanulmányokat végzett egyes kisebb keleti tengeri szigeteken. Értekezései német és angol nyelven jelentek meg.

Hamann, *Joh. Georg,* l. *Német irodalom.*

Hamasa (ar.) »hősiesség«, arab költemények gyüjtőcíme, mivel a gyüjtemény első és leghosszabb verse e címet viseli. A gyüjtő *Abu Temmam* †846., költő (német ford.: *Rückert:* II., Stuttg. 1846).

Hameln, Glückel von, †1724. Metzben, ismeretessé vált memoárjai által, amelyek az 1645—1719 időtartamot ölelik fel. Egyszerű, jámborlelkű asszony írja meg bennük élete folyását és családtagjai történetét, sok héber mondattal tarkított német-zsidó zsargonban. Művelődéstörténeti szempontból értékes korrajz.

Hamerling, *Robert,* *1830. †1889., osztrák költő. Egész költészetén egyetlen eszme vonul végig: a világalkotó szeretet és a világformáló szépség eszméje. Első nagyobb költeménye, *Venus im Exil,* a szépség-eszme rajongó ünneplése. A művek későbbi sorában ez a rajongás azután elmélyül, történeti tartalommal és átélt élettel telik meg. Az *Ahasverus in Rom*

Hamerling

1866) H. szépség-gondolatának átfogó, nagy epikus kifejezése. Ahasverus és Nero találkozása az emberiség válságos pillanata: a bukása felé támolygó, megrészegült Róma alkonyata s a kereszténység hajnalhasadása. H. következő nagy eposzának, a hexameteres *König von Sion*-nak (1869), hőse Johann von Leyden, a forradalmár anabaptistavezér, akinek lelke már önmagában meghasonlott, s két ellentétes törvényt ismer: az isteni tökéletesség és erény vágyát és egyúttal a földi hatalmat és életörömet. Ez a két eposz, tárgyuk világot átfogó általánossága mellett eleven történetszemléletet is igyekszik adni, a történelmi színjáték ünnepélyes színpompáját — s ez a makarti pompa nagyban hozzájárult H. költői dicsőségéhez. A két eposzhoz sorakozik a *Danton und Robespierre* c. történelmi tragédia, megint az ismert ellentéttel: Robespierre az ideális, elvont rajongó, Danton a vidám élvező; a dráma ereje ismét csak a nagy gondolati erőnek eleven színpompával való párosulása. A nagy művek sorát az *Aspasia* c. ókori regény zárja be, mely az *Ahasver* problematikáját Perikles Görögországába viszi át, de optimisztikusabban: a görög szépség éltető, isteni elv, nem a nérói romboló pogányság, s a Sokrates idealizmusa, amely szemben áll vele, élettagadó egyoldalúság. A regénynek nagy költői és nyelvi szépségei mellett összefoglaló jelentősége is van H. költészetében. Az alkotások e sora mellett meg kell emlékeznünk a *Teut* s a *Lord Luzifer* c. szatirikus vígjátékokról, az oratórium-szerű *Die sieben Todsünden*-ről, az utolsó két eposzról: *Amor und Psyche*-ről s a szatirikus *Homunculus*-ról; mindkettő a világteremtő és világmegmentő szerelem ünneplése. Végül sok gondolati mélység és nagy nyelvi erő van H. lírai költészetében is. Ezek főgyüjteménye a *Sinnen und Minnen* (1859), meg a késői *Letzte Grüsse aus Stiftinghaus*; s méltán sorakozik H. jelentős alkotásaihoz számos prózai dolgozata és önéletírása: *Stationen meiner Lebenspilgerschaft*. — H. műveinek összes kiadása: M. *Rabenlechner*, Leipzig, 1911, 16 köt.; életrajzát ugyanő írta meg, Hamburg, 1897. L. még E. *Gnad: Über R. H.'s Lyrik*, Graz, 1891; B. *Bruckner: H. als Erzieher*. Hamburg, 1893. *Kecskeméti.*

Hamilton, (ejtsd: hemiltn), *Cicely*, ma élő angol írónő és színésznő, darabjai: *The Sixth Commandment; Jack and Jill; The Human Factor*, stb.

H. *Cosmo*, ma élő angol író; regényei: *Adem's Cley; Duke's Son* stb. Drámáit többnyire másokkal együtt írta s franciából vagy német forrás után. Eredeti vígjátékai közt legjobbak: *Scandal; The New Poor; Parasites*.

Hamlet. Shakespeare hőse, a gondolat embere, aki tétovázó lelkével halogatja bosszúját; »nemes lélek«, kinek tragédiája, hogy a »kizökkent világot kellene helyrehoznia«.

Hammarsköld (ejtsd: -söld), *Lorenzo*, svéd író és kritikus, *1785. †1827. Az ujromantikusok egyik harcos vezére. Maradandó érdemet szerzett kritikai működésével, amely egyoldalúsága dacára úttörő lett. Efajta művei tekintélyes olvasottságról és éles felfogásról tanuskodnak. Különösen észrevehetőek legfontosabb, 1818—19. megjelent *Svenska vitterheten, historiskt kritiska anteckningar* (A svéd irodalom, történelmi kritikai feljegyzések) c. munkájában. A régibb svéd költészet iránt is mély érdeklődést mutatott és néhány író, pl. Stiernhielm műveit sajtó alá rendezte

Hammer-Purgstall, *Josef*, *1774. †1856., orientalista, osztrák követségi tolmács és fáradhatatlan könyv- és kéziratgyűjtő, aki évtizedes keleti tartózkodása alatt s ma a bécsi csász. könyvtár keleti ritkaságait Európába hozta és hatalmas fordítói és kompilátori munkásságával feldolgozta. Főművei: *Gesch. d. arab. Litteratur*. 7 köt., *Gesch. d. osman. Dichtkunst*. 4 köt., *Gesch. des osman. Reiches*. 10 köt., *Morgenland. Kleeblatt. Baki's d. grösst. türk. Dichters Diwan., Beschreib. Const. a. d. Bosp.* (Evlija Cselebi-ből ford.) 2 köt., *1001 Nacht noch nicht übers. Märchen, Staats-Verwaltung d. osman. Reiches* (legértékesebb műve), *Gesch. d. Assasinen, Gesch. d. Chane d. Krim.* *Germanus.*

Hammerschlag, *János*, prágai születésű zeneíró és tanár, *1885. Írásai: *Bach* (1926), cikkek és kritikák a Pester Lloydban, a Zenében stb.

Hammurabi törvénykönyve Kr. e. húsz évszázaddal keletkezett legrégibb törvénygyüjtemény, mely felirat formájában maradt ránk.

Hamp (ejtsd: aam), *Pierre*, eredeti neven *Bourillon* (burijon), francia elbeszélő és drámaíró. *1876. Regényciklusa, amelynek gyüjtőcíme *La peine des hommes* s amely tíz-tizenkét kötetben a munka, az ipar és a pénzvilág életét rajzolja meglehetős forradalmi szellemben. 1920. a Lasserre-díjat kapta meg. Ujabban hasonló miliőből vett darabokat is ír. *La maison avant tout* c. színművének sikere volt.

Hampel *József*, archeológus, *1849. †1913. Rómer Flóris vezette be az archeológiába és 1870-től, midőn a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának szolgálatába lépett, haláláig vezető szerepet játszott a magyar régészeti tudomány terén. Hatalmas irodalmi munkássága, melyet nagyrészt az Archaeologiai Értesítőnek általa szerkesztett 28 évfolyamában fejtett ki, elsősorban a magyarországi archeologiai leletek összegyűjtésére, leírására, osztályozására vonatkozott. Mint anyaggyűjtemények alapvető jelentőségűek: A bronzkor emlékei Magyarhonban (3 köt., Budapest, 1886—96); A régibb középkor (IV.—X. század) emlékei Magyarországon (2 köt., u. o. 1894—98), kibővítve németül: Alterthümer des frühen Mittelalters (3 köt., Braunschweig, 1905); A honfoglaláskor hazai emlékei (Budapest, 1896); Ujabb tanulmányok a rézkorról (u. o.

1895); Ujabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről (u. o. 1907). *Ébzr.*

Hampel Józsefné *Pulszky Polyxéna*, *1857. Utirajzokat, régészeti és művészeti tanulmányokat írt s több antik történelmi munkát fordított. Az ifjúság körében népszerű volt *Jonge* nyomán írt *Elbeszélések a görögvilágból* c. munkája.

Hamsun, *Knut*, norvég író, *1860. Ifjúkora rendkívül változatos: volt cipészinas, napszámos, majd mint hajósinas Amerikába kerül, ahol hasonlóan hányatott életet él. Innen 1883. tér vissza Európába. Csakhamar újságíró lesz és a *Verdensgang* c. norvég újság levelezőjeként újra kikerül (1886) Amerikába. Ebből az időből való *Fra det moderne Amerikas aandsliv* (1889) c. polemikus jellegű könyve, mely Amerika szellemi életével foglalkozik. Irói nevét önéletrajzi regényével, az *Éhség*-gel (Sult, 1890) alapozza meg, mely H. írói munkássága első periódusának első nagy alkotása. Az *Éhség*, minden naturalizmusa ellenére, már hiánytalanul reprezentálja a valóságélményeket elmélyítő, az élet irracionalitását mélyen érző költőt, aki a *Miszteriumok*-ban (1892) és a *Pán*-ban (1894) a legújabb európai irodalom ilyenértelmű elmúlhatatlan értékeit alkotja majd meg. Az *Éhség* még csak egy nagyon sokszor átélt szubjektiv érzésállapot döbbenetes szuggerálása, hőse a mindenkivé táguló író, — Nilsen Nagel, a *Miszteriumok* főhőse azonban már egy örök embertipus objektivációja, az egész regény pedig a »halálos szerelem« kifejezhetetlen élményének kifejezése. H. regényírói munkássága új fejezetet jelent nemcsak a norvég, de az európai irodalomban is. Mágikus léleklátása élete műveinek első periódusában csupán egy-két teremtményének életsorsát pillantja meg. A *Pan* Glahn hadnagyának pantheisztikus nyugalmát megzavaró végzetes szerelem néhány alak rajzán keresztül érezteti kimondhatatlan hatalmát és mutatja meg az emberi lélek új arcát. Hasonlóképen van ez a *Miszteriumok* és a *Viktoria* (1898) esetében is. A hősök tettei: el nem gondolt gondolatok valóraválásai, — érzéseik: öntudatlan ösztöngerjedelmek, céltalan és megmagyarázhatatlan indulatok. Mindez látszólag... A *regény* a tudatalatti Én síkján szövődik és innen a sok irreális gesztus, feltörései a lélek titokzatos mélyeinek.

Thomas Mann, aki egy rövid tanulmányában csoportosítja H. oeuvrejét, a következő korszakot hasonlóképen dekadenciának tartja, bizonyos szempontból joggal. Lassan-lassan mind ritkábban jelentkezik H. regényeiben ez az elektromossággal telitett lelki atmoszféra. Már a *Lynge szerkesztőben* (1893) — mely a korabeli norvég irodalmi élet szatirája — megmutatkozik ez az áthajlás az objektiv világba. Az átmenetet képviseli a szépen megkomponált *Uj föld* (Ny. Iord, 1894), melyben két család sorsának megmutatásával világít rá korunk etikai széthullására, a lélek elsekélyesedésére, amire H. rádöbben, amikor a férfikor józan létszemlélete váltja fel az egész világot, a maga képére és hasonlatosságára formáló romantikus életérzést. Érdekes, hogy ezután írott munkái mintha nem hittel vallott kifejeződései lennének Európa egyik legnagyobb regényírójának — belső nyugtalanságról, bizonytalanságról beszélnek. A 900-as évek termése csekély. A fontosabbak: *A regék országában* (I Eventyrland, 1903), *Kratskow* (novellák, 1904), *Őszi csillagok* (Under höststjärnan, 1906), *Halk húrokat penget a vándor*, *Benoni* (1907), *Rosa*, stb. Mint aki nem leli helyét a valóságvilágban, vándorol tájról-tájra a főhős: önmaga, a fák, virágok és a nap, meg a hold testvére. Az öntudatlan bolyongás vége: a megtalálás. A *föld* az, ahonnan az öregedő H. felülmúlhatatlan írásművészete — mint Anteus — erejében megújhodik. Maga mögött hagyva a lirikus romanticizmust és a szociálkritikai periódust, megírja a termőföld örökszép himnuszát, *Az anyaföld áldás*-át, melyhez két Segelfoss-regénye jelöli az utat. Ez a műve hozza meg számára a Nobel-dij dicsőségét 1920. A monumentálisan nagyvonalu epikus hang avatja H. elsőrendűen jelentős műveivé a *Segelfoss városá*-t és a *Koruk gyermekei*-t, melyben egy nagybirtok lassú felbomlásával kapcsolatban merész egyszerűséggel és megdöbbentő elevenséggel kelt életre számtalan emberalakot. Ilyen szempontból H. művei, alkotó munkásságának e harmadik periódusában, folyton gazdagodnak belsőleg: nemcsak a létre ébresztett alakok száma növekszik és jelenik meg előttünk sokoldalúbb megvilágításban, de egymáshoz való viszonyuk tökéletesen átélt megkomponáltsága, a történéseknek belülről kifelé fejlesztett, mélyértelmű elhallgatásokkal összefűzött sora is zártabb, a valóságvilág s a tettekben megnyilatkozó lelkiség korrelációja pedig egységesebb lesz. Az *Utolsó fejezet* c. regénye, melynek jelenetei egy szanatóriumban peregnek le, a neurasztenia lejtőjére jutott civilizációnk pusztulásának félelmes képét nyújtja. A széthullott lelkekből kiáradó mérges lehellet még az ősi, tiszta, egészséges világra is romlást hoz. Ezt a pesszimizmust — mellyel H. Európa »Untergang«-ját szemléli — alig deríti fel a remény halvány fénye. Thomas Mann szanatórium-regénye, a *Zauberberg* a viziós *Utolsó fejezet* mellett esztétikus lélekelemzési kisérletnek tűnik fel.

H. — mint látjuk — új hangot jelent az európai regény történetében és egyetemes jelentősége azonnal kidomborodik, ha elgondoljuk, hogy Dosztojevszkij óta ő az *első*, aki új mélységeit tárta fel az emberi léleknek — s ami ezzel egy: — sorsoknak.

H. fontosabb drámái: *A birodalom kapujánál* (Vid rigets port), *Az élet játéka* (Livets spil), *Alkonyat* (Aftenröde, 1895—1898), *Vendi barát* (Munken Vendt, verses dráma, 1902), *Az erőszakos élet* (Livet i Vold, 1910), stb.

Magyar fordításban megjelent: *A szerelem rabszolgái*, *Viktória*. *Az anyaföld*

áldása, Éhség, Halk húrokat penget a vándor, Lynge szerkesztő, Őszi csillagok, Rejtelmek, Uj föld. *Németh.*

Hamvas *József*, *1871. Lutheránus teológus író, tanár, az Erdélyi Hiradó és a Pozsonyi Hirlap v. szerkesztője. Főművei: *Történetek, A két Ratáky, Mese a fonóban, Vinlandi Gergely, Mesés történetek, A megmentett haza, Versek,* továbbá *Abner, Nyaralók, Balassa Bálint* (szinjátékok).

Hanauer *Árpád*, *1869. Kat. egyházi író, váci püspök. Tudományos értekezésein és cikkein kívül főbb önálló művei: *A kölcsönös igazságosság a kath. erkölcstanban* és *A lelkiismeret.*

Handel-Mazzetti, *Enrica von, bárónő*, *1871. Jeles osztrák írónő, az új német, katolikus irodalmi mozgalom egyik büszkesége. Első elbeszélése (*Meinrad Helmpergers denkwürdiges Jahr*) egy gyermeki lélek rajza; ezután következtek nagy történeti regényei (*Jesse und Maria*, 1906; *Die arme Margaret*, 1908; *Stephana Schwertner*, 1914; *Das Rosenwunder*, 1924; *Deutsche Passion* 1925), melyek az osztrák ellenreformáció küzdelmes korából merítik tárgyukat, s erős meggyőződéssel és egyben tiszta emberiességgel hatolnak be annak belső konfliktusaiba. H. az erős szenvedélynek és hitnek költője: ezért fordul oly szívesen ama tragikus és harcos korszak felé. Hogy katolicizmusa nem pártszempont, hanem igazi bensőség, azt megmutatja folyton visszatérő hitvallása, melyet legszebben Meinrad Helmperger, a nemes szerzetes testesít meg: az igazi vallás nem üldözése, hanem szeretete az embernek. *Jesse und Maria*-ban is a hős tragédiája nyomán megbocsátássá békül a vallások kíméletlen harca. H. igen erős elbeszélő, stílusa kemény, olykor népies, erősen jellemző. Irt egy kötet költeményt is (*Deutsches Recht und anderes*, 1909). — *Jesse és Mária* magyarul is megjelent a *Magyar Szemle* c. folyóiratban. *Kecskeméti.*

Hangay *Sándor*, *1888., költő és hirlapíró. Meleghangú lirikus és érdekes elbeszélő. Legértékesebb munkái: *Istar galambfogatán* (reg.), *Öl kis regény és egyéb novellák*, valamint háborus versei.

Hangfestés. Valamely jelenség zenei tartalmának visszaadása megfelelő hangokat tartalmazó szavakkal.

Pld. — — — — *Cseng döng* paizs, és sisak orma,
Amint a *suhogó* nyilakat föltartja rezével,
S róla kemény gerelyek *lekocognak* tompa törötten.
(Vörösmarty: Zalán futása III. ének.)

Hangsúly. Hangunk beszéd közben folytonosan változik, hullámzik s ezáltal válik beszédünk értelmessé, kellemes hangzásúvá. Hangunknak ezt a folytonos változását nevezzük H-nak. Ez a változás kétféle lehet: vagy nagyobb erőt fejtünk ki egy-egy szótag kiejtésekor azáltal, hogy nagyobb erővel lökjük ki a tüdőből a levegőt, tehát a hang *erősebb vagy gyengébb*; vagy pedig hangunk zenei magassága változik a beszéd folyamán; hangunk zeneileg *magasabb vagy mélyebb.* Tehát kétféle hangsúly van: erősségi és zenei hangsúly. A közönséges beszédben hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokat szoktak megkülönböztetni; ez azonban helytelen, mert minden szótagon van valami hangsúly. A magyar kiejtésben legnagyobb nyomatékkal vagyis legerősebb hangsúllyal mindig a szó vagy szólam első szótagját ejtjük, azontúl folytonos hullámzással változik a hang erőssége a többi szótagon, olyan módon, hogy a páratlan szótagok nyomatéka valamivel erősebb, mint a párosaké. Más nyelvekben nem ilyen szabályos az erősségi hangsúly eloszlása. A francia kiejtésben rendesen a szó utolsó vagy utolsóelőtti szótagja a legerősebb hangsúlyú; a németben rendesen a tőszótag, az angolban, olaszban bármelyik szótag lehet erős hangsúlyú. A hang zenei magasságának változása összefügg a beszéd tartalmával, a beszélő érzelmével. Egyes magyar nyelvjárásokban (felsőtiszai, székely) a hang magasságának a köznyelvitől eltérő erősebb hullámzását figyelhetjük meg. Ezt *éneklő hangsúly*nak nevezzük. Az erősségi hangsúlynak igen fontos szerepe van a vers ritmusának kialakulásában. *Balassa.*

Hangtorlódás. Túlsok mássalhangzó, vagy egymás mellett nehezen ejthető mássalhangzók szomszédossága.

Hanka, *Václav*, *1791. †1861., kiváló cseh régiségbúvár, szlavista és író, aki azonban elsősorban az ú. n. königinhofi és grünebergi kéziratok hamisításával véste be nevét az irodalomtörténetbe. H. mint prágai múz. könyvtáros először verseket ír, fordít, nyelvtanokat ad ki s eközben rendkívüli jártasságra tesz szert a legrégibb kéziratok ismeretében. Hazafias felbuzdulása vezeti őt a fentemlített kéziratok megszerkesztésének gondolatára, amelyekben népének kitalált csodás multját énekli meg. A hamisítványok formailag, archaisztikus tekintetben is oly sikerültek voltak, hogy 70 esztendőnek kellett eltelni, míg *Gebauer* és *Masaryk* kétségtelenül be nem bizonyították valódi eredetüket. *Podhradszhy.*

Hankó *Vilmos*, kémikus, *1854. Kémiai és balneológiai szakdolgozatain kívül különösen említésreméltó a term. tudományokat népszerüsítő tevékenysége. Az ifjúság részére szerkesztette és nagyrészt írta az *Universum* c. term. tud. gyűjteményt. Irt egy szép könyvet szűkebb hazájáról, a Székelyföldről.

Hannay (ejtsd: henné), *James*, angol író, *1827. †1873. Művei: *Lectures on Satire and Satirists*; *Studies on Thackeray* és két regénye: *Singleton Fontenoy* és *Eustace Conyers.*

Hansjakob, *Heinrich*, *1837. †1916., német író, akinek tősgyökeres paraszttörténeteiben egészséges, bár sokszor bárdolatlan kedélyesség van. H. szereti a keresetlen igazságot és az erős odamondogatást; megmondja jól a magáét a modern világnak, a technikának, a hitetleneknek és a

luteránusoknak. Legjobb munkái *Wilde Kirschen, Dürre Blatter, Sonnige Tage* s két önéletleírása *(Aus meiner Jugendzeit, Aus meiner Studienzeit)*. — H. a bajor nép életének és lelkének egyik legjellemzőbb kifejezője. — Munkái 1911. 10. köt., róla l. *Bischoff* (1904), *Kempf* (1914).

Hansson, *Ola,* svéd író, *1860. †1925. Egyetemi vizsgái után ujságíró lett. 1889. külföldre ment, ahol aztán majdnem haláláig tartózkodott. Mint költő már 1884. sikerrel bemutatkozott *Dikter* (Költemények) c. kötetével. Több műve közül említendők: *Litterära silhuetter* (Irod. szilhuettek), *Notturno* 1885, *Sensitiva amorosa* 1887, *Parias* 1890, *Alltagsfrauen* 1891, *Materialismen i skönlitteraturen* (A materializmus a szépirodalomban), *Frau Ester Bruce, Vor der Ehe* 1895. *Resan hem* (Utazás hazafelé), *Vägen till livet* (Ut az élethez), *Nya visor* (Uj dalok) 1907, *På hemmets altare* (Az otthon oltárán) 1908, *Tidens kvinnor* (A kor asszonyai). Bååthtal együtt a naturalizmus érájában a gyéren virágzó költészetet képviselte és akkor érte el a legszebb eredményeket, amikor szülőföldjéről, a szkánei sikságról énekelt vagy az elnyomottak iránti rokonszenvét tolmácsolta. *Lindberg.*

Hantos *Elemér,* *1881. Képviselő, majd államtitkár. Alkotmányjogi, nemzetgazdasági és pénzügyi tanulmányai jelentek meg. A *Pénzügyi Szemlét* szerkesztette. Nagyobb munkai: *A konverziós törvény reformja, A pénzintézet ellenőrzése.* Angol nyelvű tanulmányt írt a *Magna Chartáról* és a magyar alkotmányról.

Hanusz *István,* *1840. †1909., népszerű magyar földrajzi író. A magyar föld állat- növényvilágáról és néprajzáról írt festői és hangulatos rajzokat. *(A nagy magyar Alföld földrajzi jellemképekben.)*

Hanuy *Ferenc,* *1867., egyetemi tanár. Előbb az egyháztörténelem, később az egyházjog professzora. A *Religio* c. vallásos folyóirat szerkesztője. Művei közül nevezetesebbek: *A vegyes házasságok jogtörténete, A vétó-jog a pápaválasztáson, A pápa szuverénsége jogi szempontból.* Kiadta *Pázmány Péter* összegyűjtött leveleit is.

Happel, *Ev. Guernerus,* *1647. †1690., német regényíró. Regényeinek sokszor kusza és bonyolult cselekménye csak ürügy, H. igazi célja a barok olvasó képzeletének felcsigázása, ujságszomjának kielégítése. Ezt a célt szolgálja a legkülönbözőbb történeti, földrajzi könyvekből kiírt s a cselekmény során feltálalt páratlanul gazdag anyag. A regénycselekmények színhelye az akkor ismert egész világ *(Africanischer Toxnolast, Asiatischer Orogambo,* stb.); egyetlen regénye sincs híjával a török-magyar vonatkozásnak, sőt egyikben-másikban önállóbb szerephez is jut magyar elem *(Europäischer Toroan; Ungarischer Kriegsroman).* Kulturtörténeti anyagában leggazdagabb H. diákregénye *(Der academische Roman,* 1690. 3. kiad. 1923). V. ö. Th. *Schuwirth, E. W. H.* (1908); *Becker* N., *H. magyar hadiromanja* (E. Ph. K. 1890 : 374), *Trostler, M. Nyelvőr* 1913 : 313; és *Magyar elemek a XVII. sz. ném. irod.-ban.* (1914). *Turóczi-Trostler.*

Harambašić, *August,* horvát költő, *1861. †1911. Több lapot szerkesztett. A horvátok nemzeti törekvéseit szólaltatja meg lantján. Nem eredeti tehetség, a szerb Zmaj Jovánovicsot utánozza, de formás verseit szívesen olvasták, különösen a *Slobodarke* és a *Ružmarinke* c. köteteit. *Bugarske pjesme* (1888) c. kötetében közölte a bolgár lírikusok fordításait. Érdekes a *Rimes elbeszélések* (Pjesničke pripóviesti) c. kötete.

Haraszthy *Sándor,* vajdasági ujságíró, *1897. Tanulmányai elvégzése után a *Munkás* című szocialista napilap (Pécs) munkatársa lett. »1920« címen aktivista irodalmi lapot szerkesztett. Jelenleg a Szabadkán megjelenő *Bácsmegyei Napló* munkatársa.

Haraszti *Emil,* Gyula fia, zeneíró, egy. m. tanár, kritikus, *1885. Írásai: *A faji elem Grieg zenéjében* (1911), *Hubay Jenő élete és művei* (1913), *Wagner Magyarországon* (függelék Lichtenberger Wagner-biografiájához), *Két tanulmány* (1924). A Budapesti Hírlap zenekritikusa.

H. *Gyula,* *1858. †1921. Középiskolai, majd egyetemi tanár. Számos irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányt írt. Előbb a magyar irodalommal *(Csokonai, Madách)* foglalkozott, később a franciával. Fontosabb művei: *A renaissance francia színköltészete és a színszerűség, A naturalista regény, Molière élete és művei, Corneille és kora, Edmond Rostand.* Idegen nyelvekből szépirodalmi és tudományos műveket fordított.

Haraucourt (ejtsd: arókúr), *Edmond,* francia író, *1857. Lírai költő, drámaíró és elbeszélő, a Musée de *Cluny* igazgatója. Kissé szenzuális versekkel kezdte írói pályafutását. *La Passion* címmel megírta két énekben a keresztlhalál misztériumát. Regényeiben éles megfigyelőképességéről tett tanuságot *(Troumaille et Pélisson).* A *Dieudonat* hosszú lírai fantáziájában az emberiség hatalmas szatirájára tett kísérletet. Számos verses drámát is írt a parnassienek szellemében.

Harden, *Maximilian,* *1861., német író és ujságíró. 1892 óta kiadója a *Die Zukunft* c. politikai hetilapnak, melynek révén Németország egyik legnagyobb publicisztikai hatalmassága lett. Rendkívül éles dialektikával és roppant éber tudással kíséri a politikai és irodalmi élet eseményeit és embereit; politikai tanulmányai *(Apostata,* 1892) már erős, eredeti egyéniségnek mutatják, de legjobban *Köpfe* c. tanulmánygyüjteményéből lehet megismerni (először 1912—13, két köt.). Ezekben a tanulmányokban rendkívüli élességgel jellemzi a kor szereplő embereit: sokszor vesékig találó, sokszor sértőn kíméletlen. Ujabb munkássága az új *Köpfe*-tanulmányokban és a háborús *Krieg und Friede* sorozatban (1918) jelent meg. H. kemény, könyörtelen harcos, világos szem és acélos logikájú fej. Gondolkodása nem türi

semmi szempont korlátait, pártszempontjét sem: egyike a legmagányosabb egyéniségeknek, a legnagyobb ellenmondóknak.

Hardenberg, l. *Novalis.*

Hardt, *Ernst,* *1876., német drámaköltő, az ú. n. újromantikus irány egyik főképviselője. Legnevezetesebb drámája a Schiller-díj koszorúzta *Tantris der Narr* (1907), mely a középkori hatalmas, egyszerű szenvedélyességű Tristan-regény egy mellékes motivumát próbálja a szimbolizmus módszereivel drámává mélyíteni. Inkább megvesztegető költőiség és a képek buja pompája élteti ezt a drámát, mint a valódi drámai élet. H. írt még novellákat, költeményeket *(Aus den Tagen des Knaben),* s drámai költeményeket. *Gudrun* (1911) a régi Gudrun-ének meghamisítása, a töprengő álmetafizika győzelme ez is, mint *Schirin und Gestraude* s a *König Salomo* H. későbbi munkái közül. H. nincs költői érzés híjával, de alakjait erőszakkal problematikussá teszi. Drámai verse is affektált. *Kecskeméti.*

Hardy, *Alexandre,* francia drámaíró, *1569—75. közt, †1631. v. 32. Valleran-Lecomte színtársulatának, amely az Hôtel de Bourgogne-ban játszott, házi szerzője volt. Valószínűleg az első, aki a *nagyközönség* számára írt tragédiát. Termékenysége a spanyolokéra emlékeztet. Írt vagy színre alkalmazott kb. 700 darabot. Ezekből 34-et adott ki, 1623—28 közt, 6 kötetben: 11 tragédiát, 13 tragikomédiát, 5 pásztorjátékot és 5 mitológiai darabot. Spanyol hatás alatt megeleveníti a dráma cselekményét, színpadra viszi az addig rendesen csak elbeszélt összeütközést, rövidebbre fogja a monológokat s a bölcselkedő szónoklatokat. A kórust, amely *Montchrétien* lírai darabjaiban még nagy szerepet játszik, megszünteti. Versformája a tízszótagos sor. *Benedek.*

Hardy, *Thomas,* *1840. Az angolok angol Zolának nevezik, mert a naturalizmus legkiválóbb angliai képviselője, de tulajdonképen a nagy franciával nincs más rokonsága, mint determinista világfelfogása: ő is azt vallja, hogy az embernek leszármazása, környezete és születésének időpontja által egész sorsa adva van. Az átörökölt, egyéniségünkkel sokszor ellentétben álló végzet ellen hiába is küzdeni; az akarat és a célkitűző illúziók hiábavalósága Hardy alapgondolata.

De stílusa és képzeletvilága poláris ellentéte Zola patétikus és erős koloritjának. H. az ősz írója, a háromszor melankólikus angol őszé, a wessexi síkság borongásában született és ott is játszatja őszies regényeit. Kiegyensúlyozott mondatai az őszi eső monotóniájával és konok tartósságával hullanak; még a fiatalos erőt hordozó jelenetek és jellemek is valami elmultságot és reményvesztettséget öltenek H. mondatfűzésének szomorú varázsában. Egységes eloszlásuk, stílusuk abszolut töretlensége adja meg H. regényeinek szépségét.

Lélekrajza finom és mélyreható; kérlelhetetlenül végigvezet minden kis tettet végső tragikus következményéig: évszázadok előtt elkövetett bűnök vezekelnek késő utódokban, végzet adta szerelmek sodródnak szét apró gyöngeségek miatt és lassankint minden, ami szépen kezdődött, rosszra fordul; de H., eltérve az angol tradiciótól, sosem moralizál, sosem gúnyolódik, csak előadja a történteket, a bölcs csendes rezignációjával.

A város nem érdekli, a »társaság« nem kerül tollára: témája a magányos küzdelme, a két ember problematikája és a természet. A wessexi táj minden részletét felsorolja és különös szeretettel időzik az emberi tájleírásnál: a parasztoknál. A wessexi parasztok egyszerű élete az egyetlen derűs pont Hardy oeuvrejében és talán az egyetlen tanulság is: legyetek egyszerűek, mint ők.

Legnépszerűbb regénye a *Tess of the D'Urbervilles,* mely egy nemes, tiszta leány bűnbeesését, majd gyilkosságát magyarázza a leszármazás végzetszerűsége alapján. Legtökéletesebb talán rövidebb regénye: *The Return of the Native.* Nevezetesek még: *Far from the Madding Crowd, Jude the Obscure.* Magyarul megjelent: Otthon, a szülőföldön. *Szerb.*

Häring, *Wilhelm,* l. *Alexis.*

Harîrî, *Abu Mohamed al Kászim,* *1054. †1122., a legkiválóbb arab *makáma*-költő, aki elődjét, Hamadhanit felülmulva, a m. műfaj világhírét megalapította. 50 makámájában Szerudsi Abu Zaid kóbor tréfálózó szájába adja az arab nyelv összes szójátékait és szótréfáit. Számos utánzója akadt keleti és nyugati nyelveken. Héberül *Kharizi* spanyol zsidó, szírül *Ebed-Jesu* utánozták. *Rückert* mesteri fordítása európai embernek is élvezetes olvasmánnyá teszi. *(Fr. Rückert, Die Verwandlungen des Abu Seid aus Serug, etc.) Germanus.*

Harkányi *Béla báró,* *1869., magyar csillagász, leginkább asztrofizikával foglalkozik. Értekezései magyar és német nyelven jelentek meg (Astronomische Nachrichten).

H., *Ede,* *1879. †1909. Ügyvéd. A múlt sz. végén előretörő demokratikus áramlat harcosa. Számos tanulmányában a polgárság jogaiért, a tudomány népszerűsítéséért és politikai berendezkedésünk átalakításáért harcolt. Művei: *A holnap férfiai, A holnap asszonyai, Babonák ellen.*

Harlan, *Walter,* *1867., német író, a Lessingtheater dramaturgja; a könnyű humor területén van otthon *(O herziges Menschenleben,* költemények, 1894, *Die Dichterbörse,* regény, 1908; *Jahrmarkt in Pulsnitz,* bohózat 1904; *Familienszenen,* novellák, 1912; *In Kanaan,* 1915; *Die vorsichtige Jungfrau,* 1918; *Er schnarcht,* 1922; *Das Frühstück in Genua,* 1925, vígjátékok), de írt egy komoly probléma-regényt is: *Die Sünde an den Kindern* (1908), a tanárról, aki radikális nézetei miatt állását veszti. Nagy formakészségű író.

Harland (ejtsd: hárlend), *Henry,* angol író, *1861. †1905. Legnagyobb sikere *The*

Cardinal's Snuff-box (magyarul: A bíboros burnótszelencéje, ford. *Novelly* Riza). Magyarul megjelent még: *Sampauls grófnő*.

Hármas egység a tragédiában a hely, idő és cselekvény egysége *(Aristoteles: Poetika)*. A görög tragédiában, amely egy végben, egy szinen játszódott le, ez a követelés természetes volt. A francia klasszikus tragédiában a követelésnek nem volt többé értelme; csak arra szolgált, hogy még jobban megmerevítse az amúgy is sablónokba szorított drámát. A három közül a cselekvény egysége minden művészi alkotás lényegében rejlő kánon, amelyet minden időben tiszteletben fognak tartani. Ehhez *Shakespeare* is ragaszkodott, aki különben nem sokat tartott a hármas egységről (l. Hamlet jelenetét a szinészek belépése előtt). *Sebestyén.*

Hármas Kis Tükör. Legnépszerűbb tankönyvünk volt a mult sz. közepéig. Szerzője *Losonczy István* (1709—1780).

Hármas könyv. *Werbőczy* István a XVI. sz. elején érvényes jogszabályokat összegyüjtötte (1514). A latin nyelvű jogi munka címe: *Opus tripartitum iuris consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae.* Magyarul röviden H. A király sohasem szentesítette, mégis századokon át törvénykönyvnek tekintették.

Harmónia. Összhang. Az irodalomra képes értelemben alkalmazott zenei kifejezés. A stílus H.-ját sérti a hangnemből való kizökkenés — kómikus vagy hétköznapi kifejezések keverése tragikus vagy emelkedett előadásba stb. A szerkezet H.-ját rontja az előadás tempójának indokolatlan változtatása, epizódok túltengése stb. A H. megsértése azonban sokszor tudatos, s épen mint a zenében, az irodalomban is lehet *diszharmóniával* meglepő, újszerű, merész hatásokat elérni.

Harold, *Childe, Byron* Ch. H's Pilgrimage-ének hőse, a XIX. sz. eleji világfájdalom képviselője.

Harpagon. A fösvénység tipusa *(Molière: L'avare)*.

Harrach *József*, zeneíró, *1849. †1899. Irásai: *Wagner és Schopenhauer, A zeneművészet köréből*, stb.

Harraden, *Beatrice*, angol írónő, *1864. Regényei: *Ships that pass in the Night; The Scholar's Daughter* stb. Ifjúsági regényeket is írt. Élénk részt vett a nőmozgalmakban. Legújabb művei: *Spring Shall Plant* és *Patuffa* (1923). Magyarul: *Hajók, ha éjjel találkoznak.*

Harrer *Ferenc*, *1874. Fővárosi tisztviselő, majd alpolgármester. Jelenleg nyugdíjazva. A főváros életében mint városatya vett részt. Értékes jogi, közigazgatási és szociológiai tanulmányai jelentek meg. A *Városi Szemle* c. folyóirat szerkesztője volt.

Harris (ejtsd: herisz), *Joll Chandler*, amerikai író, *1848. †1908. Érdekesen adja elő néger dialektusban írt állatmeséit, amint a déli néger lélekben tükröződnek. Óriási népszerűségre tettek szert nemcsak a gyermekek, hanem a folkloristák között is. H. a megteremtője a híres Uncle Remus alakjának, a jólelkű öreg néger szolgáénak; ő meséli el a bájosnál bájosabb, okos, humoros történeteket Brer Rabbitről, Brer Foxról és egyéb teremtményekről. Főművei *Uncle Remus: His Songs and His Sayings; Nights with Uncle Remus; Uncle Remus and His Friends.*

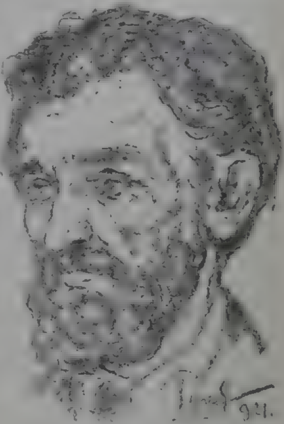
Harrison, *Henry Sydnor*, amerikai regényíró, *1880. Megragadó művei: *Queed* (1911) és *V. V.'s Eyes* (1913).

H., *Mary St. Leger*, angol író, l. *Malet, Lucas.*

Harry, *Myriam*, eredeti nevén *Mme Perrault*, francia írónő, *1875. Jeruzsálemben. *La conquête de Jérusalem* c. regénye tette híressé, amelyben a pogány naturalizmus szépségét hangsúlyozza a túlszigorú, aszketikus vallásokkal szemben. A regény 1905. megnyerte a *Vie heureuse* díját. Ezenkívül néhány autobiografikus elemekkel szaturált regénye van, mint *La petite fille de Jérusalem, Siona chez les barbares, Siona à Paris, Le tendre cantique de Siona.* *Kállay.*

Harsányi *István*, a sárospataki főiskola tanára és könyvtárosa. *1874. Számos értékes magyar irodalomtörténeti és kulturtörténeti tanulmánya mellett említésre méltó *Csokonai* kiadása, mely számos általa először publikált Cs. kéziratot tartalmaz s a költő első teljes magyar kiadása. Legujabb művei: (Gulyás I.-vel). *Szinyei Gerzson élete és munkái (Sárospatak, 1925), Miskolczi Csulyak István élete és munkái*, 1926.

H. *Kálmán*, költő és író, *1876. Finom és mély, amellett plasztikus képekben gazdag, bensőséges lirikus. Verskötetei: *Tölgyfalevél; Utolsó felgyúlás.* Értékes, drámai képek vannak *Páter Benedek* c. kötetében. *Ellák* c. tört. drámája a magyar tragikumnak talán legmélyebb kifejezése az újabb irodalomban. Bölcseleti távlata van *Kristálynézők* c. regényének. Szines term. tudományi és esztétikai cikkeket, továbbá színházi kritikákat ír. Nyelvének tősgyökeres magyarsága és ereje érvényesül fordításaiban is (Calderon: Az élet álom; Balzac: Szamárbőr: Maeterlinck: Pelléas és Mélisande).

Harsányi Kálmán

H. *Lajos*, *1883. Költő, győri pap. Meleghangú versei több kötetben jelentek meg *(Uj vizeken, Az élet muzsikája, A Naphirály rokona)*.

H. *Zsolt*, *1887. Iró és ujságiró, főként

mint műfordító ismert. Fordított regényeket, színdarabokat, operetteket és dalszövegeket. Legértékesebb fordítása : *Byron, Ifjú Harold zarándokútja. Mikszáth Vén gazember*-ét dramatizálta. Önálló művei : regények *(Az arany holló, A féltékeny költő)*, humoreszkek *(Shakespeare a New-Yorkban, Színházi kis lexikon* ; mindkettőt *Kürthy* Györggyel), kabarédarabok és tanulmányok ; *Rechnitzer halála,* háborus eposz.

Harsdörffer, *Georg Phil.*, *1607. †1658., német költő. Egyik alapítója s legtekintélyesebb tagja a *Pegnitzparti pásztor- és virág*-rendnek. Sokoldalú képviselője az északi szó- és déli képbarok, protestáns józanság s katolikus misztika, festői és zenei elemek keverődéséből származó polgári, idillikus-dekoratív baroknak. Versei legfeljebb ha zeneiségük révén emelkednek felül az átlagon. Mester azonban a novella, anekdóta, apophtegma terén. Trufa és történeti példatárai *(Der grosse Schauplatz, Lust- u. lehrreiche Gesch.*, 1650—51 ; *Der gr. Sch. jämmerl. Mordgeschichte* 1652 ; *Geschichtspiegel,* 1654) kiapadhatatlan forrásai a tárgy- és kultúrtörténetnek. Nevét halhatatlanná tette renaissance hagyományon s Opitzon alapuló poetikájának a címe : *Poetischer Trichter. Die Teutsche Dicht- u. Reimkunst, ohne Behuf der lat. Sprache in VI Stunden einzugiessen* (1648—1653). — Verseinek válog. gyüjteményét kiadta W. Müller (1826). — V. ö. A. *Krapp: Die aesth. Tendenzen H.'s.* (1903).

Hart, *Heinrich,* *1855. †1906., német költő, testvérével Juliusszal együtt az első modern német irodalmi mozgalom, az ú. n. *Jüngstes Deutschland* egyik vezető egyénisége. Jelszava : »nemzeti és modern« ; s az 1871 után hatalmassá nőtt nemzeti öntudatot akarja kifejezni és a modernség tartalmaival megtölteni. Költői művei : *(Weltpfingsten,* 1876 és a *Lied der Menschheit* c. óriási világtörténeti eposz-ciklus 3 kötetes csekély töredéke, 1888—96, mely világosan mutatja V. Hugo Légende des siècles-jének hatását ; nem oly jelentősek, mint kritikai működése folyóiratában, a *Deutsche Monatsblätter*-ben (1878—79) és a testvérével közös *Kritische Waffengänge*-ben (1882). *Sedan* c. drámája szintén a nagynémet lelkesedést hirdeti, de több pátosszal, mint költői erővel. *Kecskeméti.*

H., *Julius,* *1859., az előbbinek testvére és társa ; mint lirikus jóval erősebb és mélyebb tehetség. Verskötetei *Sansara* (1879) ; *Homo sum* (1896) és *Triumph des Lebens* (1899) a német gondolati líra egjavához tartoznak. *Auf der Fahrt nach Berlin* c. híres költeménye nagy erővel fejezi ki a világváros felé sodró fiatal vágyakozást, az új eszmék, új tárgyak felé táruló költőlélek szomjas csodavárását a modern élet zakatolása és füstfellegei előtt. Egy drámán *(Sumpf)* kívül írt még H. egy vallást és Istent kereső könyvet : *Der neue Gott,* (1899), melyet vallásalapításnak szánt ; ugyanerről a vallásról szól a testvérével együtt írt *Die neue Gemeinschaft* (1901). Ezen a vallásosságon erősen érzik, sok őszinte keresés és nyugtalanság mellett, Tolsztoj eszmélnek hatása. *Kecskeméti.*

Harte (ejtsd : hárt), *Francis Bret,* amerikai író, *1839. †1902., az amerikai irodalomban a nyugatnak Mark Twain mellett legnagyobb képviselője. Kaliforniában élt, melynek mozgalmas, szabad, primitív életét érdekesen, olykor humorosan írja le. H. a kaliforniai aranymezők realisztikus krónikása ; regényeiben és novelláiban a Sierras egyszerű fensége a háttér, melybe a félig vad, társadalmi konvenciókat nem ismerő életet helyezi. Ezt az életet reális valóságában írta le. H. hisz az emberi természet jóságában, szerinte a legelvetemültebb természetnek is megvannak a jó oldalai s a durva és rossz ember is tartalmaz lehetőségeket a szépnek megvalósítására ; mindig az egyén pártján van s az intézmény ellen. Célja jellegzetes nyugat-amerikai irodalom teremtése volt. Legjobb művei s egyszersmind a legjobb amerikai short storyk : *The Luck of the Roaring Camp, The Outcasts of Poker Flat, Tennesse's Partner* (Tales of the Argonauts gyűjtőcím alatt). Költői munkáival is nagy sikere volt *(Plain Language from Truthful James, The Heathen Chinese).* Magyarul megjelentek : *Kaliforniai beszélyek, Yerba Buena, Maruja, A Rouch and Ready-i milliomos, Az aranyásó* stb. L. *Pemberton: Life of B. H.* (1903). *Rózsa.*

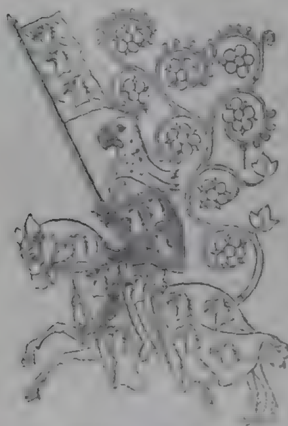
Hartleben, *Otto Erich,* *1864. †1905., német költő. Egykori népszerűsége és hatása összeesik a naturalista impresszionizmus virágkorával. Drámái *(Angela,* 1890 ; *Hanna Jagert* ; *Erziehung zur Ehe,* 1893 ; *Ein Ehrenwort,* 1894 ; *Die Befreiten* — négy egyfelvonásos ; *Rosenmontag,* 1900) mindössze egy-egy szellemes ötletnek, meglepő jelenetnek, társadalom- és kultúrkritikájuknak, vagy az időpontnak köszönik múló sikerüket. Nem élte túl csak néhány graciózus novellája *(Die Geschichte vom abgerissenen Knopf,* 1893 ; *Der Gastfreie Pastor,* 1895) meg versei *(Meine Verse,* 1895 ; *Von reifen Früchten,* 1902. Együtt : 1905 ; *Der Halkyonier,* 1905), mikben olykor a klasszicisztikusan fegyelmezett tiszta forma ad maradandóságot a különben súlytalan impressziónak. Mesterien fordította németre A. Giraud *Pierro Lunaire*-jét (1892). Naplója, 1906. Válogatott művei 1909. jelentek meg (3 köt.). — V. ö. H. *Landsberg : O. E. H.* (1905).

Hartmann, *Eduard von,* német filozófus, l. *Német irodalom.*

H., *Moritz* német költő, *1821. †1872. Élénk részt vett a 40-es évek forradalmi mozgalmaiban s 1845. *Kelch und Schwert* c. kiadta szenvedélyes hangú politikai költeményeit. A 48-as magyar szabadságharc kitörését és győzelmeit nagy lelkesedéssel, a tragikus bukást és üldöztetést pedig lázadó részvéttel kísérte. *Reimchronik des Pfaffen Mauritius* c. 1849. megj. kötetében foglalta össze sza-

badságharcunkat dicsőítő dalait. Szemelvényeket fordított belőlük *Kozma* Andor O. Kvt. : *A magy. szabadságharc német dalnoka.* Későbbi, szintén az átlagoson felülemelkedő munkái mentesek a politikától, inkább természet-szeretetének ad bennük kifejezést (*Adam und Eva,* idillikus eposz ; *Schatten* ; *Erzählungen eines Unsteten* ; *Von Frühling zu Frühling*). Szarvadyval közösen lefordította *Petőfi* költeményeit.

Hartmann von Aue, német epikus költő, *1170 körül, †1210—1220 között. Élettörvénye a »mâze«, az élet kiegyenlítettsége, összhangja alsó fokon a szerelemhez, magasabb fokon a lovagiság eszményéhez, legmagasabb fokon pedig istenhez való minden vonatkozásában. Ez összhangnak természetes velejárója külső életének eseménytelensége, megbízható műveltsége, tudása. A mâze-t tartja szem előtt lírájában (legszebb egy keresztes dala) s a m. értelmében dönti el a test és lélek vitáját párbeszédes *Büchlein*-jában. Epikájában csak úgy, mint lírájában francia mintákhoz igazodik, de problémája itt sem változik. A szerelem s a lovagi becsület meghasonlása borítja fel az egyensúlyt az *Erec*-ben és az *Ivein*-ben. Mindakettőnek Chrestien de Troyes a forrása s mindakettő Artus király mondaköréhez vezet, amelyet épen H. gyökereztet meg a német irodalomban. Az elsőben a szerelem köti le a tétlen élet mellé s hozza összeütközésbe a hőst a lovagiság kötelességeivel, a másodikban a lovagi élet feledteti el vele szerelmét. A *Gregorius* tárgyához (kiadta H. *Paul,* 4. kiad. 1910), a keresztény Ödipus történetéhez (v. ö. *Chauvin: Bibliographie,* 9 : 45) is francia közvetítéssel jut H. A Greg. problémája bonyolultabb ; a vérfertőzés súlyos vétség az összhang ellen, ezért a vezeklés, jóvátétel útja is hosszabb. Egyetemesebb s régibb az *Armer Heinrich* (kiad. H. *Paul,* 6 kiad. 1921 ; E. *Gierach,* 1925) tárgytörténeti családfája : a vér gyógyító, csodatevő hatalmába vetett hit minden éghajlat alatt megtermékenyítette a monda s mese teremtő képzeletét. H. lovag bélpoklosba esik. A »mâze« ellen világi életével, de főkép azzal vét, hogy nem tudja megadással elviselni a szörnyű bajt. Gyógyulást keres rá. Az orvosi tudomány tehetetlen : csak egy tiszta hajadon szíve vére gyógyíthatná meg. Majorosának lánya kész az áldozatra. A lovag hosszas habozás után elmegy vele Salernoba, de a döntő pillanatban szánalom fogja el s inkább lemond a gyógyulásról, semhogy a lány élete árán jusson hozzá. Ez a magábaszállása már gyógyulás : isten újra visszaadja egészségét. Mire feleségül veszi a lányt s összhangban él újra istennel, emberekkel, világgal. Az *A. H.* latin forráson alapul s megérezni rajta a helyi szín melegét és közvetlenségét. A probléma lélektani része örökségül maradt A. von *Chamisso*-ra, R. *Huch*-ra, G. *Hauptmann*-ra, v. ö. *Schönbach : Über H. v. A.* (1894) ; *Saran* : P. P. *Beiträge* (23, 24 köt.) ; H. *Terdel : Der A. H. in der Dicht.* (1905). *Vero* Leó : *A szegény Henrik* (1908). *Turóczi-Trostler*

Hartmann von Aue (középkori miniatür)

Háry *János, Garay* Obsitos-ának hőse a fantasztikus hazugságokat jóízű természetességgel előadó kiszolgált katona típusa. Nevéből lett a máig is közszájon forgó *háryáda* szó.

Haśdeu, *Bogdan Petriceicu,* román polihisztor, költő és író. *1836. †1907. Nagyarányú történetírói és nyelvészeti munkásság mellett írt történeti drámát, regényt, gyilkos társadalmi és politikai szatírákat és nehézkes, komoly lírai verseket is.

Hasenclever, *Walter,* *1890., német drámaíró. Tudatosan, programszerűen utánozza a fiatal Schiller történeti funkcióját, de Strindberg, Wedekind, Hofmannsthal hatását sem hárítja el magától. Első drámájával (*Der Sohn,* 1914, előad. 1916) színpadképessé teszi az expresszionizmust s legizgatóbb kérdését: az egymást felváltó két nemzedék (zsarnok apa s szabadságra szomjas fiú) harcát s új feladatok elé állítja a német színészetet. Ebben a küldetésében merül ki az értéke. A háború forradalmasítja H. költészetét. Hadat üzen az öldöklésnek s ünnepli a béke európai úttörőit, vértanuit. Ebben a szellemben modernizálja Sophokles *Antigoné*ját (1917, előad. 1919). Aztán elfordul a politikától, a tiszta emberi tartalmak és formák felé. Az *Emberek*-ben (Die Menschen, 1918) szemkápráztató jelenetezéssel, szófukar filmtechnikával viszi színpadra az erkölcsi újjászületés problémáját. A *Jenseits* (1920) tárgyhódítás (okkultizmus). A *Gobseck*-ben (1922) Balzac novelláját dramatizálja. (Legújabb e sorban : *Mord,* 1925.) Összegyűjtött drámái : *Dramen* (1924). Verseiben (*Der Jüngling,* 1913 ; *Tod u. Auferstehung,* 1916 ; *Der politische Dichter,* 1919 ; *Gedichte an Frauen*) a pátosz, a program, intel-

Hasenclever

lektuális elbizakodottság uralkodik a lirizmuson. *Turóczi-Trostler.*

Hasonlat. Különböző dolgok valamely közös vonásának kiemelése és vonatkozásba állítása. A H. erősen ráirányítja a figyelmet arra, ami távoleső dolgokban közös, s a modern költészet ép e távoli asszociációkkal ér el meglepő hatásokat.

Pld.

A líra meghal, és a szerelem,
Mint a galambok csókja, hangtalan.
(Babits: Régen elvesztek Sappho napjai.)

A tiszta ég alatt hajónk suhanva lengett,
Mint angyal, kit sodor a napfény má-
(mora.
(Baudelaire: Utazás Cytherébe.
Tóth Árpád fordítása.)

S mint kit az édesanyja vert meg,
Kisírt, szegény, elfáradt gyermek,
Ugy alszom el örökre.
(Ady: Hazamegyek a falumba.)

Az epikában Homeros mintájára szélesen felépített H.-okat találunk. (Pl. Mint a hímszarvas, kit vadász sérte nyíllal ... stb. Arany: Toldi.) A lírában is előfordul a H. ilyen kiaknázása. (Mint a szarvas, kit megére ... stb. Himfy.) Az ótestamentumi zsoltárok (Mint a szép híves patakra ...), az Énekek éneke és a népköltészet dús tárházai a szebbnél-szebb H.-oknak. *Sárközi.*

Hasonmás (facsimile). Régi könyvről, vagy kéziratról sokszorosítás útján előállított másolat-kiadás.

Hatala *Péter*, *1832. †1918., teológiai tanár a bpesti egyetemen. 1873. a sémi nyelvek r. tanára lett a bölcsészeti fakultáson. Művei közül ismertebbek: *Az én hitvallásom, Mohammed élete és hona, A felekezetnélküliség és a felekezeti kényszer, Jogos szocializmus.* H. írta első terjedelmes arab nyelvtanunkat.

Hattala, *Martin*, *1821. †1903., tót nyelvtudós, kat. pap, végül a prágai egyetemen a szláv filológia tanára. H. Trsztenán (Árvam.) született. Ő volt a tót irodalmi nyelvnek első szabályokba foglalója s munkái egészen Czambel fellépéséig irányadók voltak. E téren első műve a *Grammatica linguae slovenicae* (Selmecbánya, 1850). 1851. nyert megbízást a tót tudományos nyelvtan megírására, amely 1852. *Krátka mlnonica slovenská* címmel meg is jelent. A tót irod. nyelv szabályainak legteljesebb és leghatározottabb feldolgozása azonban a *Mlnonica jazyka slovenského* (1865) c. munkájában van meg.

Hatvani *István*, *1718. †1786. Híres debreceni tanár és természettudós. Sok monda keletkezett róla. *Arany* János költeményben örökítette meg nevét, *Jókai* Mór és *Tóth* Béla szintén megemlékeznek H.-ról.

Hatvany *Lajos* báró, *1880. Író és esztétikus. A filológia aprólékoskodó, betűkön rágódó módszere ellen erős támadást indított *Die Wissenschaft des Nicht-Wissenswerten* (1908) c. könyvében. Ezidőben csatlakozott a *Nyugat* gárdájához s tanulmányainak nagyrésze e folyóirat hasábjain jelent meg, továbbá a német folyóiratokban. Vészi Józseffel együtt szerkesztette a *Jung-Ungarn* c. revűt. *Én és a könyvek* c. munkájában széles látóköréről tesz tanuságot. 1912. mutatták be *A szűz* c. drámáját, amelyet *Lengyel* Menyhérttel írt, 1913. a *Híresek*-et. A háború alatt a *Pesti Napló* főszerkesztője volt, ugyanakkor az *Esztendő* c. havi folyóiratot is szerkesztette. 1919. Bécsbe emigrált, ott írta Romain *Rolland*nak ajánlott könyvét, a *Das verwundete Land*-ot, amelyben az igazságtalanságok sorozatával sujtott Magyarország érdekében az emberiség humanitásához, jóérzéséhez fellebbez. Ady költészetének egyik legelső megértője, harcias propagálója volt. Több kötetben szándékszik közrebocsátani Ady egész gondolatvilágának, eszmekörének összefoglalását. Ezek a kötetek *Ady világa* gyűjtő címet viselik. Eddig három jelent meg. Petőfi és Szendrey Júlia szerelméről *Feleségek felesége* címen merészen eredeti felfogású könyvet írt. *Juhász A.*

H. *Lili bárónő*, *1890. Írónő, a háború alatti és utáni gazdag emberek degenerálódott társadalmi életének rajzolója. Bár novelláinak és színdarabjainak hősei túlnyomóan nemzetköziek, a világhotelek tipikus alakjai, azért mégis a pesti élet elevenedik meg bennük. Hangjának és témáinak merészsége elbeszélő munkáit (*Ők, Útközben Az az ember*, 1926) és színjátékait (*Noé bárkája, Első szerelem*) népszerűekké tette.

Hauch, *Johan Carsten*, *1790. †1872. Dán író és költő, akit komor hangulat és erősen sötét színek jellemeznek. Történeti regényeket és tragédiákat írt, különösen híres a *Kinnekulleni nővérek* c. mesejátéka. A mértéktelen romantika túlzásai ellen egy pamfletet adott ki. Híres drámái: *Tiberius, VII. Gergely, Svend Grathe, Julianus Apostata*, regényei közül legnevezetesebb a *Vilhelm Zabern (önéletrajz II. Keresztély király korából), Egy lengyel család, Haldori történetek.* Több kötet lírai verset is adott ki. *(G. Brandes: Danske Digtere.)* *Juhász A.*

Hauff, *Wilhelm*, *1802. †1827., német költő, a késői romantikusok egyik legtehetségesebbje. Első művei szatirikus tartalmúak: *Aus den Memoiren des Satan, Der Mann im Monde* — ez az utóbbi az édeskés-érzéki Clausen-féle álromantika kipellengérezése. Ezzel egyidejű a *Lichtenstein* c. történeti regény (1826), mely Württemberg egy középkori fejedelmének száműzetését, földalatti bujdosását s egy ragyogó lovagi életpályát ír le Walter Scott történeti romantikájának módja szerint, de friss, üde színekkel és elevenen. A *Lichtenstein* után erősödik és mélyül H. elbeszélő művészete: a *Jud Süss* és a *Die Bettlerin vom Pont des Arts* valóban mesteri, megragadó novellák, s H. meséi is (*Märchen*, 1827) a német meseirodalom legjavához tartoznak: egyesítik a német népmese meghitt, kedves érzelmességét az Ezeregyéjszaka fantasztikus ragyogásával.

A leghíresebbek: *Kalif Storch; Zwerg Nase; Das steinerne Herz.* H. utolsó műve: *Phantasien aus dem Bremer Ratskeller*, csapongó, rapszódikus írás E. T. A. Hoffmann ismert kísértethistóriáinak modorában, tele fantasztikummal és szeszélyes vidámsággal. — H. korai halálával sokat vesztett a német irodalom; az utolsó romantikus nemzedék egyik legtöbbet ígérő tehetsége volt. Póz és fellengősség nélkül, közvetlen tisztaságban adja magát minden munkájában s ezért mindegyiken rajta van az élet friss színe: emellett azonban megbirja H. költői ereje a mélységet, sőt egyes novelláiban a tragikumot is. A történeti regény terén H. legjelentősebb W. Scott követői közül s a mi irodalmunk számára is ő közvetíthette az angol író hatását. Jósikára erősen hatott (noha ez magát Scottot is ismerte). — Műveit A. *Stern* adta ki Leipzig, M. Hesse), 6 köt.; róla írt H. *Hofmann*, Frankf. a. M. 1902.

Haukland (ejtsd: heüklan), *Andreas Davidsen*, *1873., egyszerű napszámosból lett a mai modern norvég elbeszélőirodalom egyik kiváló tagja. Erősen egyéni tehetség, aki novelláiban lírai melegséggel és leplezetlen őszinteséggel tárja elő szomorú gyermek- és ifjúkorát. A legnagyobb feltűnést kis regényével: *Den store skoge* (A nagy erdő, 1905) érte el, melyben csodálatos merész színekkel festi le a norvég sötét hegyek között élő egyszerű parasztok, favágók és halászok életét. Későbbi műveiben már a kultúremberek lelki fejlődését próbálta visszaadni (*Gunnar Rabens aegteskap* — G. R. házassága, 1908; *Gunnars lykke* — G. boldogsága, 1910; *Till Rom* — R. felé, 1915), de ezek a regényei már nem olyan sikerültek. Magyarul megjelent: *Ol Jörgen, A végzet fonala.* *Leffler.*

Haupt, *Moritz*, *1808. †1874., jelentékeny klasszikus filológus és germanista. Úttörő munkát végzett kritikai szövegkiadásaival (*Hartmann von Aue, K. von Würzburg, N. von Reuental, Minnesangs Frühling*—Lachmann-nal együtt 1857, legújabb kiad. 1923). Megalapítója a *Zeitschrift f. d. Altertum*-nak (1841).

Hauptmann, *Gerhart*, *1862. dec. 15. Salzbrunnban, német drámaíró. A naturalizmus s a neoromantika helycseréje látszólag két világosan megkülönböztethető részre osztja fejlődését, noha sem az egyik, sem a másik fogalom nem meríti ki ennek a fejlődésnek tartalmát. Zolától s német tanítványaitól a környezet könyörtelen rajzát, Ibsentől az élő beszédhez alkalmazkodó párbeszéd új technikáját tanulja. Dosztojevszkij homályos mélységekhez szoktatja a szemét. Idegesítő, fullasztó levegőben élnek H. első drámáinak hősei. Rendszerint annyira megszokták a szennyes mocsár páráját, korlátolt világuk félhomályát, hogy szervezetük, szemük el sem tudná viselni a tágabb, szabadabb légkör frisseségét. Megfertőznek, romlásba döntenek mindenkit, aki közelükbe kerül. Közéjük ékelődve élnek az álmodozók, a rajongók, akik a szennyben is tiszták maradnak s szebb, szabadabb világok képét rejtegetik szívükben. Minden kísérletük, amely a környezet áttörésére irányul, kudarcba fúl, még akkor is, ha erős kézzel nyúl feléjük egy tisztább környezet képviselője, még akkor is, ha öngyilkossággal ütnek rést zsarnok környezetük fölényén (*Vor Sonnenaufgang*, 1889). Sőt, ha nagyritkán lefejtik magukról a vaskéz ujjait, váratlanul új falként állja útjukat az átöröklés dogmája (*Das Friedensfest*, 1890), vagy az ígéretföldje előtt vetnek véget életüknek (*Einsame Menschen*, 1891). Tehát vígasztalan pesszimizmus? Nem, H. a szeretet, a megértés, megváltás költője. A naturalista felszín alatt romantikus látomás húzódik meg. A régi társadalom sorsa betelt, ki kell égnie, hogy romjai fölött a szociális utópiák új, egészséges embere emelhessen templomot a béke, szolidaritás, szeretet vallásának... Az első drámák cselekményének színhelye egy, legfeljebb két család belső élete. A környezet könnyen áttekinthető s nem veszélyezteti a drámaforma zártságát. Mihelyt azonban egy egész társadalmi osztály lép a család helyére, tüstént kitágul a környezet, fokozódik a feszültség, az ember és környezete között erőszakosabb, nyíltabb, hangosabb a küzdelem, a katasztrófa véresebb és fájdalmasabb. A szenvedés oly nagy, hogy egy-két ember el sem bírná a súlyát, ezért számos ember között oszlik meg, de épen ezért aztán az összeomlásnak is egy egész társadalmi osztály esik áldozatul. (*Die Weber*, 1892.) A *Takácsok* H. drámai hangjának első diadalmas erőpróbája. Most már elég erősnek érzi magát arra, hogy a legnagyobb történeti távlatba helyezze a maga új problémáját (*Florian Geyer*, 1896). E drámákat két vígjáték (*Kollege Crampton*, 1892; *Der Biberpelz*, 1893) hidalja át. Majd újra szűkebb környezet váltja fel a történeti távlatokat, s ezzel együtt a régi tárgykör is visszatér (*Fuhrmann Henschel*, 1898; *Michael Kramer*, 1900). De H. naturalizmusa nem kerül ki sértetlenül a XVI. sz. levegőjéből, annál kevésbé, mivel már a *Florian Geyer* előtt is engedményeket tett lappangó romantikus zenéjének (*Hanneles Himmelfahrt*, 1893). A romantika most már nem marad el H. költészete mellől. Folyton keresztezi a naturalizmus szívós rétegét (*Elga*). Önállóan, külön törvényszerűséggel, romantikus éj bolttal és fénnyel az *Elsülyedt harang*-ban (Die versunkene Glocke, 1896) jelentkezik először: a vers, a mese, a lírai monológ, a száműzött zene visszatér a színpadra... H. lelki helyzeteihez képest ezután hol a gyöngülő naturalizmus, hol az erősödő romantika jut szóhoz. Így követi az *Elsülyedt harang*-ot, a vele egy síkban álló korabbi *Helios*-szal (1896), meg a későbbi *Hirtenlied*-del (1898) együtt a *Fuhrmann Henschel*, a *Schluck u. Jau*-t (1900) a *Mich. Kramer*, az *Armer Heinrich*-ot (1901) a *Rose Bernd* (1903), a

Pippá-t (Und Pippa tanzt, 1906), a *Gabr. Schillings Fluch*-t (ír. 1906, megj. 1912). Később talán nem ilyen teljes a megfelelés, de a kettősség megmarad (*Kaisers Karl Geisel*, 1908 ; *Griselda*, 1909 ; *Die Ratten*, 1911), csakhogy a naturalizmus egyre hosszabb időközökben jelentkezik, a drámai probléma egyre inkább átszellemül (*Winterballade*, 1917), a küzdelem egyre inkább a belső lelki megváltást szolgálja, kozmikus értelmet (*Der weisse Heiland*, 1920 ; *Indipohdi*, 1921) vagy mitikus-heroikus hátteret kap (*Veland*, 1925). Más irányban hajlítja el s színezi át H. naturalizmusát görög útjának antikizáló romantikája, még pedig az impresszió közvetlenségével naplójában (*Griechischer Frühling*, 1908) s magasabb fokon a hazatérő Odisszeusz drámájában (*Der Bogen des O.*, 1914). De még az antik élmény kikristályosodása előtt egy másik probléma foglalkoztatja H.-t : hogyan újítható meg a megváltás misztériuma? H. legérettebb művével, *Der Narr in Christo Emanuel Quint* (1910) c. regényével felel a kérdésre, amelyet különben már egyízben érintett (*Der Apostel*), s felelete a legteljesebb desilluzionizmus. Sivárabb következő regényének, az *Atlantis*-nak (1912) desilluzionizmusa, mert itt újra a következetes naturalizmus fokán jelentkezik s alig akad romantika, ami ellensúlyozná a hatását. Más képet mutat a felszabadult érzékek, a visszahódított illuzió és optimizmus novellája : *Der Ketzer von Soana* (1918) s a pszichoanalizis eszközeivel dolgozó *Phantom* (1922 reg.). Uj problémakörbe vezet H. utolsó regénye, *Die Insel der grossen Mutter* (1924 : a kultúra kialakulása). Egyéb művei : *Sonette* (1921), *Anna* (1922, ep.), *Peter Brauer* (1924, trag-kom.), *Kaiser Maxens Brautfahrt* (1914, idill), *Ausblicke* (1924). Összegyűjtött művei 1922. jelentek meg 12 kötetben. V. ö. P. *Schlenther : G. H.* (új kiad., 1922), M. *Freyhan : G. H.* (1922), E. *Sulger-Gebing : G. H.* (1922), H. *Spiero : G. H.* (1922), K. *Haenisch : G. H. u. d. d. Volk* (1922), J. *Bab : G. H.* (1922), L. *Marcuse : G. H. u. sein Werk* (1922), F. *Holländer : Festschrift etc.* (1922), E. *Kühnemann : G. H.* (1922), E. *Lemkee : G. H.* (1923), P. *Fechter : G. H.* (4. kiad. 1923). *Turóczi-Trostler : G. H.* (*Irod. miniatürök* I.). *Turóczi-Trostler.*

Hauptmann *Karl*, *1858. †1921., Gerhart H. testvérbatyja. Ő is főként drámákat és regényeket írt ; az előbbiek közül nevezetesek : *Ephraims Breite*, népi dráma sziléziai tájszólásban, *Die Bergschmiede* (1901), mely ugyancsak a népéletet rajzolja, *Moses* (1908) bibliai dráma, *Krieg* (*Tedeum* 1914), *Tobias Buntschuh*, burleszk komédia (1916), végül *Der abtrünnige Zar* drámai legendája (1921) — míg regényei közül *Mathilde*-t (1902) kell említenünk, mely egy gyári munkáslány története, a bún és szenny környezetrajzával, és *Einhart der Lächler*-t (1907), a magányos, kereső lélek regényét. Jelentős a prózai és verses följegyzésekből álló *Aus meinem Tagebuch* (1899) is. — H. költészetében sok van, ami öccsére emlékeztet, noha ennek nagysága nélkül : nála is megtaláljuk a szegények és megalázottak életének szerető rajzát, a hatalmas költői tárgyakkal való küzdelmet és a folytonos problematikus keresést. Akik a szűkebb, intimebb hatásokat szeretik, szivesen helyezik Karlt Gerhart fölé. *Kecskeméti.*

Havas *Adolf*, tanár, *1859. †1904. Irodalomtörténeti és kritikai tanulmányokat írt. Sokat foglalkozott *Petőfi* életével és költészetével. *Petőfi* költeményeinek különböző kiadásait jegyzetekkel ellátta és sajtó alá rendezte a hatkötetes — Petőfi összes műveit tart. — végleges kiadást.

H. *Emil*, vajdasági író, *1884., a *Bácskai Hirlap* munkatársa és hosszú időn át felelős szerkesztője volt. 1910. jelent meg a *Vér* c. novelláskötete, 1922. a *Fehér lap* c. regénye.

H. *István*, *1873. Isk. igazgató. Szerkesztője volt a *Néptanítók Lapjának*. Számos pedagóiai és történelmi tanulmányon kívül szépirodalmi műveket is írt. Verses kötetei közül ismertebbek : *Tűnő évek*, *Part felé* ; elbeszélései és regényei közül : *A császár óbestere*, *A lomajfüredi aranynapok*. H. népszerű ifjúsági író.

H. *Károly*, vajdasági író, *1887. Budapesti és bécsi német lapoknál dolgozott. 1918. megjelent egy szatirikus korrajza *Gullivers Reisen im Jahre* 1918. 1920. a *Bácsmegyei Napló* szerkesztőségébe lépett. Több tanulmányt írt a kisebbségi problémákról.

H. *Miksa*, *1861. Tanár, majd egyik biztosítási társaságunk főtisztviselője. Számos közgazdasági, pénzügyi, matematikai tanulmánya jelent meg a szaklapokban és önállóan. Elterjedt tankönyveket is írt.

Havass *Rezső*, magyar földrajzi író, *1852., a Magyar Földrajzi Társaság tb. elnöke. A dalmát kérdéssel és a Balkán gazdasági problémáival sokat foglalkozott. Művei : *Magyar Földrajzi Bibliographia*, *Dalmácia*, *A Magyar Földrajzi Társaság 50 éves története.*

Havliček (Borovszky), *Karel*, *1821. †1856., cseh író, publicista és politikus, a cseh huszitahagyományok szellemi letéteményese. Először a hivatalos *Prager Zeitung*-ot szerkesztette ; a cseh politikai ujságirásnak azonban a *Národni noviny* és a *Slovan* c. lapjaival lett igazi megteremtője. Publicisztikai tevékenységének fősúlya az 1848. évre esik ; ekkor Bécs reakciójától sokat kellett szenvednie. Lapjait megszüntették, őt magát pedig száműzték. Kiválók szatirikus munkái (*Tyrolski elegie* — Tiroli elégiák). *Podhradszky.*

Hawkins (ejtsd : haukinsz), *Sir Anthony Hope*, angol regényíró, *1863. Számos regényt írt, melyek közt legismertebb : *The Prisoner of Zenda*, *The King's Mirror* ; *The Great Miss Driver*. Több drámát írt. Magyarul több regénye (*A zendai fogoly*, *Hentzau Rupert*, stb.).

Hawthorne (ejtsd : hauszorn), *Julian*, amerikai regényíró, *1846. Atyja Nathaniel H. életrajzán kívül írt regényeket,

melyekben gyönyörű leírásokat találunk. Legjobb műve: *Archibald Malmaison*. Élénk hírlapírói tevékenységet fejtett ki. Magyarul megjelentek: *Malmaison Arkibald, Betörés a Manhattan bankba, Ki volt a tettes?: Tragikus titok.*

Hawthorne, *Nathaniel*, amerikai regényíró, *1804. †1864. Első regénye, *Fanshawe*, a diákéletből veszi tárgyát; a görög mitológiát és hősmondát dolgozza fel a ma is kedvelt *Wonder Book for Girls and Boys*, az *English Note Book* útleírásokat tartalmaz. Hírnevét elbeszélő műveivel, főleg a *Scarlet Letter*-rel alapította meg. H. minden elbeszélésének és regényének alapja egy lelki probléma, minden a belső élmény; a cselekvés, helyi színezés, részletek mellékesek. Könyörtelen következetességgel mutatja be a bűn hatását a lélekre. Bárhová helyezi is történetei színhelyét, a bűn és bűnhődés motívumainak kidolgozásában mindenütt felismerjük az amerikai kalvinizmus problémáit. Első műveiben előszeretettel alkalmazza az allegóriát s szereti a szimbolizmust; miszticizmussal festi körül alakjait, legszívesebben a látható és láthatatlan határán tartózkodik. A való élethez legközelebb álló regénye a *Blithedale Romance*, a fanatikus világreformátor története. Legnépszerűbb műve *The Marble Faun* (az angol kiadás címe *Transformation*). H. kisebb elbeszéléseinek gyűjteménye a *Twice-told Tales* és *Mosses from an Old Mansa*. Életét megírta fián kívül *Woodberry*. Magyarul megjelent: *Átalakulás, A nászutazás, Annácska első utazása, A honleány, A gyémántkirály, A skarlátbetű.* *Rózsa.*

Hay (ejtsd: hé), *Jan*, angol író, *1876. Regényei: *The Lighter Side of Life; Carry On; The Shallow End* stb. Drámái: *The Happy Ending*, stb. Legtöbb regényét ő maga alkalmazta színpadra, nagy hatással (*A Safety Match*, stb.).

Hayley (ejtsd: héli), *William*, angol költő, *1745. †1820. Cowper és Milton életrajzain és általános irodalomtörténeti dolgozatokon kívül írt számos verset, leghíresebb: *The Triumph of Temper.*

Haym, *Rudolf*, *1821. †1901., filozófián tájékozódó német szellem- és irodalomkutató. Szellemtörténeti monográfiáiban (*W. von Humboldt*, 1856; *Hegel u. seine Zeit*, 1857; *A. Schopenhauer*, 1864; *Herder*, 1877 és 1885) arra törekszik, hogy konkrét tartalmában és mélységében történeti formájának és fejlődésének teljességében világítson meg egy-egy embert vagy kort. Romantika-ellenessége s neopragmatikus nézőpontja mellett is nagy része van abban, hogy sikerült átmenteni a pozitivizmus korába a német idealizmus szellemi tartalmát. Főműve: *Die romantische Schule* (1870, újra kiadta O. *Walzel*, 1920,) a kritika álláspontjáról foglalkozik a korai romantikával. Összegyűjtött tanulmányai 1903. jelentek meg.

Haynald *Lajos*, *1816. †1891. Előbb esztergomi érseki titkár, majd erdélyi püspök, végül kalocsai érsek. Széles látókörű, nagy tudású főpap volt. Mint kiváló botanikus, páratlanul gazdag és szakszerű növénygyűjteményt állított össze, amelyet a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott. Értekezései is főleg botanikai tartalmuak.

Haypál *Benő*, *1869. †1926. Ref. pap Budán, kiváló szónok és író. Főművei: *Vigasztaló igazságok, Bibliai szabadkőművesek, A nők jogairól.* Megjelentek *prédikációi* is.

Hazai és Külföldi Tudósítások. Az első komolyabb hírlapunk. Pesten jelent meg, hetenként kétszer, 1806-tól 1842-ig. *Kulcsár* István alapította, utána *Kovács* Tamás, *Somogyi-Csizmazia* és *Apostol* József szerkesztették. *Hasznos Mulatságok* címen mellékletet adott ki.

Házassági énekek. A XVI. században a protestánsok tették divatossá a lakodalmakra készült alkalmi énekeket. Hangjuk erkölcsös vagy gúnyolódó. Különösen a nők hibáit szokta a versíró szatirikusan kiemelni. 1548-ból való pl. a *Házasok éneke*. Szerzőjét nem ismerjük. A költemény első részében az ifjú férj figyelmezteti feleségét, a második részben az új asszony, a virág, válaszol. Szintén 1548-ból való az *Asszonyok intése*. Az ifjú férj félig komolyan, félig tréfásan figyelmezteti az új asszonyt kötelességére. Szerzőjét nem ismerjük. *Szilády* Áron *A régi magyar költők tárá*-ban több lakodalmi verset adott ki. *Lengyel.*

Hazlitt (ejtsd: hezlit), *William*, angol irodalomtörténetíró, *1778. †1830. Korának egyik leghíresebb kritikusa; politikai s filozófiai munkáin és nagy Napoléon-életrajzán kívül főleg irodalomtörténeti tanulmányokat írt, melyek azzal tűnnek ki, hogy a művek »színét, fényét és árnyékát, testét és lelkét adják vissza« (saját jellemzése). Leghíresebb munkái: *Characters of Shakespeare's Plays* és főleg előadássorozatai: *On the English Poets, On the English Comic Writers, On the Dramatic Literature of the Age of Queen Elizabeth.*

H., *William Caren*, angol kritikus, *1834. †1913. Legnagyobb műve a *Biographical Collections and Notes* (8 köt., 1904).

Hazslinszky *Frigyes*, *1818. †1896. Tanár, később az eperjesi kollégium igazgatója. Számos értékes növénytani munkát adott ki.

Hearn (ejtsd: hörn), *Lafcadio*, angol író, *1850. †1906. Egy ír orvos és egy görög nő gyermeke volt. Küzdelmes évek után fordult az újságíráshoz. Angliában nevelkedett. Japán nőt vett feleségül, miután három évet töltött Nyugat-Indiában. Tokióban telepedett le s az ottani egyetemen angol irodalmat adott elő. Éles megfigyelőtehetséggel, képzelő- és leíróerővel hozza közel az európai emberhez a japán érzésvilágot és szokásokat. Leghíresebb művei: *Stray Leaves from Strange Literature, Some Chinese Ghosts, Gleanings in Buddha Fields, Ghostly Japan, Kokoro, Hints and Echoes of Japanese life.* Magyarul megjelent: *Kokoro*, ford. Woida Margit. *Rózsa.*

Hebbel, *Christian Friedrich,* *1813 március 18. Wesselburenben, †1863 dec. 13. Bécsben, német drámaíró. Alaprétegének szerkezete romantikus, erre vallanak első kisérletei is, de a rá nehezedő új rétegek alatt ez a romantika már csak intellektualizáltan, lappangó erőként érvényesülhet. Tudatos művészi akaraterején emelkedik Hegel fejlődéstörténeti koncepciójának magaslatára, ahonnan optimisztikus háttérbe helyezheti a magára maradó ember harcát a mechanizált valósággal. Sokat emlegetett pantragizmusa a világtörténés s az életfolyamat törvényének azonosságán alapul. Az egyén harcban áll a világegyetemmel, attól a pillanattól kezdve, hogy kiválik belőle. Az individuáció a hős küzdelmének kezdete s bukásának végső oka. A küzdelem sorsára közömbös, vajjon az igazság a hős oldalán van-e vagy sem, a hősnek el kell buknia, mert akaratának irányával, terjeszkedésével veszélyezteti a világ rendjét s az abszolút erkölcsiség eszméjének integritását. Sorsa világtörténeti küldetés : bukásából diadalmasan emelkedik ki a veszélyeztetett rend s az erkölcsi eszme integritása. A hős küzdelme kozmikus szükségszerűség : e küzdelem nélkül megmerevednék a világtörténés ritmusa, megállna minden élet és fejlődés. H. világosan látja a nyugati (s benne a német) világérzés válságát, s csak a legnagyobb spekulatív erőfeszítés árán tudja kikristályosítani a drámai küzdelem új formáját, amely épen ebben a válságban gyökerezik. Ezért is ragaszkodik hozzá olyan mereven. Valahányszor a monda vagy a történet kész szimbolumaihoz fordul, mindannyiszor csak egyetlen hasonlósági pontot keres, amelyből megközelítheti őket : minél több koron, minél több szimbolumon igazolhatja a felismert törvényszerűség törvényét, annál nagyobb biztonságban érzi magát a törvény oltalmában. A szükségszerűség funkciója ott kezdődik, ahol két kor formája leválik egymásról. H.-t csak a leválás tragikus szimboluma érdekli, a korok s bennük az emberek formája nem köti meg a kezét : addig módosítja, stilizálja őket, míg akadálytalanul alkalmazhatja rájuk dialektikáját. A szükségszerűség hajlíthatatlan, merev tényező, ennélfogva H.-nek olyan lélektani helyzeteket kell teremtenie, amiknek kényszerítő ereje összhangban áll vele : ez a törekvés H. történeti stilizálásának a kulcsa. — A legenda Judithja megöli Holofernest, hogy felszabadítsa szülővárosát, Bethuliát. H. első tragédiájában *(Judith,* 1841) gigantikus magasságba kerül, hogy a nemek mitikus harcában méltó ellenfele lehessen a földkerekség »első s utolsó« férfiának. Holofernesnek el kell buknia, mert az ő nagyságát semtűri a világ. Az eleve elrendelésnek Judith szerez érvényt. A szükségszerűség alázza meg, adja kezébe a kardot s amikor megállja bosszúját, valójában csak az abszolút erkölcsi eszme integritását állítja helyre. Sokkal jobban kell elhajlítania H.-nek Genoveva legendájának értelmét *(Genoveva,* 1843), hogy a tragédia súlypontját Genoveva passzív martiriumából Goloba helyezhesse át. Genoveva küldetése világot megváltó szenvedés, Golonak bűnig fokozódó szenvedélye eszköz : a világtörténésnek szüksége van rá, hogy Genoveva élete megtörjék rajta s ezzel eleget tehessen küldetésének. Amikor H. az ókor s a középkor után a maga korához érkezik, nem támaszkodhatik kész szimbolumokra, de viszont nem is kell megdermedt tartalmakat cseppfolyósítania s intellektualizálnia.

A *Maria Magdalena* (1844) polgári tragédia, de nem a műfaj hagyományos értelmében. A tragikus összeütközés nem két társadalmi osztály súrlódásából adódik, hanem azon fordul meg, hogy az erkölcsi világérzés szűk és merev polgári formája túlélte magát s újabb, tágabb formának kell átadnia a helyét. A tragikus küldetés súlya nem nehezedik egy vagy két monumentális hősre, hanem megoszlik a darab minden szereplője között. A *M. M.*-val lezárul H. fejlődésének első korszaka. Időtlen vígjátékának *(Der Diamant),* *sziciliai szomorújátékának (Ein Trauerspiel in Italien),* vagy a *Julia*-nak csak átmeneti kiegészítő jellege van, aminthogy elbeszéléseiben, novelláiban *(Anna, Nepomuk Schlägel, Schnock, Der Rubin, Matteo, Die Kuh)* is vagy romantikus eredetének nyomaitól igyekszik szabadulni, vagy formaproblémák megoldásával bibelődik. A *Herodes és Mariamne*-val (1850) újra történeti szimbolumhoz köti a kultúrválság és formaváltás problémáját. Féltékeny szerelmében Herodes levonja antik-zsidó világérzésének végső következtetését, eszközzé degradálja s ezzel emberi méltóságában sérti meg Mariamnét : az ártatlan asszonynak meg kell halnia, hogy az antik-zsidó dekadencia formájának romjai közül diadalmasan bontakozhassék ki az emberi méltóság új eposzának formája. E drámája óta H. egyre több optimizmust vegyít áldozatainak értékelésébe. Ez az eltolódás a tartalmak lélektani átértékelésében is új feladatok elé állítja, mert amellett, hogy a tragikus küldetés hordozóit összhangba hozza a szükségszerűség koncepciójával, egyben olyan helyzetbe kell állítania őket, ahol legalább is tudomásul veszik áldozatukat. Az augsburgi polgárlány *(Agnes Bernauer,* 1853), aki szépségével veszélyezteti az állam rendjét, halálában is csak passzív áldozat még, míg Ernő herceget, aki aláírja a halálos ítéletet, Agnes hercegi férjét, aki lemond bosszújáról, a szükségszerűség felismerése bírja rá, hogy beletörődjék az áldozatba. Kandaulesben *(Gyges u. sein Ring,* 1856) közös funkcióra egyesül az áldozat aktív és passzív szerepe : abban a pillanatban, amikor türelmetlen kézzel megbolygatja a »világ álmát«, hogy titkához férkőzzék s erőszakos átértékeléssel nyúl a problematikussá vált erkölcsi formához, eldönti a maga s felesége sorsát, elveszti egyetlen barátját, de áldozatának tudatában meghasonlás nél

kül bukik el az új világ küszöbén, amelyet már nem léphet át. A *Moloch* (1842—50) hőse, Hárám, tudatos formához segíti a germánságnak öntudatlanul derengő vallásos érzését s elbukóban is tudja, hogy áldozata nem volt hiábavaló, mert teremtménye Moloch, aki összezúzza őt, bosszút fog állni a gyűlölt rómaiakon. A *Nibelung-trilógiá*-ban *(Die Nibelungen,* 1862) az aránytalan, mértéktelen, kaotikus germán hőskorból szakad ki az átlátszóbb, mértékhez igazodó, harmónikusabb keresztény világ. A leválás formája emberfeletti, csakúgy mint az a harc, amely eldönti a két világ sorsát. A lélektani emberi átértékelés képtelen feloldani az átvett epikai anyagot s ezért H. új mitikus konstrukciókhoz folyamodik, hogy érezhetővé tegye az áldozatok, elsősorban az utolsó két óriás — Brunhild és Siegfried sorsát, összhangot teremtvén közöttük s a fejlődéstörténet törvényszerűsége között. H.-nek rendszerint olyan hősre esik a választása, aki már többszörös drámai stilizáláson ment keresztül. Igy tesz utolsó torzójában, a *Demetrius*-ban (megj. 1864) is. De az irodalmi sorsában kalandos trónkövetelő elszigetelten áll H. többi hőse között: kívül esik a pantragizmuson s Kant—Schiller erkölcstanához igazodik.

H.-nek van egy gazdag, terjedelmes kommentárja: a naplói s egy mélyebb, halkabb mellékzöngéje: a lírája. Eposzában *(Mutter u. Kind)* több a politikai hitvallás, mint költészet. H. összegyűjtött műveit életrajzírója, E. *Kuh* adta ki először 1865—67. (XII köt.). Történetkritikai kiadás: R. M. *Werner* (1901—7, művek: 12 köt., naplók 4 köt., levelek 8 köt., jubileumi kiadás 1911 s köv. 16 köt.); P. *Bornstein* (1911—25, 6 köt.). Egyéb kiadások: F. *Zinckernagel* (1913, 6 köt.); H. *Krumm* (1924, 14 rész) stb. V. ö. E. *Kuh: Biogr. F. H.'s* (1907.), R. M. *Werner: H.'s Leben* (1905), P. *Sickel: H.'s Weltanschauung* (1912), O. *Walzel: H.-Probleme* (1909), u. a. *Fr. H. u. seine Dramen* (1919), L. *Brun: H.* (Paris, 1919), M. *Sommerfeld: H. u. Goethe* (1923), *Strecker: F. H.* (1925), P. *Bernstein: Fr. H.'s Persönlichkeit* (1914), u. a. *Der junge H.* (1925), H. *Wülschke: H.-Bibliographie* (1910), *Balázs B.: Hebbel pantragizmusa* (*E. Phil. Közl. XXXIII.).* Magyar vonatkozásaihoz: *Heinrich-Album* (1912: Szidon G. K. 255; *Győry* Lujza 271). — Magyarul előadták a *Judith*-ot (Nemz. Szính., *Iványi* J. ford.), *Mária Magdolnát* (Thália, később Nemz. Szính., *Hevesi* S. ford.). *Turóczi-Trostler.*

Hebe. Irodalmi zsebkönyv. Bécsben jelent meg 1823—1826; *Kazinczy* támogatta. Szerkesztője *Igaz* Sámuel volt.

Hebel, *Johann Peter,* *1760. †1826., német költő. Ifjúsági erkölcsi iratai *(Biblische Geschichten für die Jugend* és *Christlicher Katechismus)* becsületére válnak az írónak és a papnak. Nagy írói népszerűségét *Schatzkästlein des Rheinischen Hausfreunds* c. elbeszélés-gyűjteményének és még inkább badeni dialektusban írt *Alemannische Gedichte* (1803) c. verskötetének köszöni. Az előbbi erkölcsi célzatú anekdóták gyűjteménye kedves, igénytelenül közvetlen előadásban, az utóbbi a német tájnyelvi költés úttörő alkotása. Egészséges, derűs humor párosul benne megelevenítő látással, mint Goethe mondja: »a legnaivabb, legbájosabb módra parasztosítja el tökéletesen a világegyetemet«. — Művei 1905. és 1911. 6 köt. Róla írt *Giehne* (1894), és *Keller* (1906). *Kecskeméti.*

Heckenast *Gusztáv,* *1811. †1878. Fiatalon állott be sógorának, *Wigand* Ottónak, könyvkereskedésébe. Wigand már 1832. átadta vállalatát az ifjú H.-nak, ki nagy tervekkel és reményekkel látott munkához. Sokat tett a közműveltség emeléséért és irodalmunk fejlődéséért. Az első magyar kölcsönkönyvtár felállításával az olvasókedvet fokozta; kiadványaival — különösen az abszolutizmus sötét napjaiban — nagy szolgálatokat tett. Sok kiváló írónk kiadója volt; többek között kiadásában jelentek meg *Bajza, Berzsenyi, Czuczor, Csokonai,* a két *Kisfaludy, Kölcsey* művei, *Jókainak* és *Jósikának* sok regénye; ő alapította a *Vasárnapi Ujságot* és divatba hozta a gyűjteményes könyvsorozatokat is. Nevéhez történelmi emlék is fűződik. 1848 március 15-ikén a szabad sajtó első terméke vállalata nyomdájában jelent meg. Könyvkiadóvállalatának 1840 óta *Landerer* Lajos társtulajdonosa lett és a cég neve egészen 1863-ig *H. és Landerer.* A vállalatot 1873. a Franklin-Társulat vette meg. *Lengyel.*

Hedberg (ejtsd: hédberj), *Frans,* svéd író, *1828. †1908. Igen sok színművet írt vagy fordított. *Hin Ondes gåva* (Az ördög ajándéka 1852) c. vígjátéka és *Bröllopet på Ulvasa* (Az u-i lakodalom) c. történelmi színdarabja legjobb alkotásai közül valók. Az utóbbi a klasszikus svéd drámák közé tartozik; máig is gyakran játsszák.

H., *Tor,* svéd író és kritikus, az előbbinek fia, *1862. Korán lépett fel mint író. *Judás* c. regénye, amely 1886. jelent meg, az ismert bibliai alak lelki állapotát igyekszik rajzolni. Értékes a *På Torpå gård* (T. birtokon) c. másik regénye is. De legnagyobb sikereit mint drámaíró érte el. 1895. előadták *Guld och gröna skogar* (Aranyhegyek) c. szellemes vígjátékát. A versben és prózában írt, 1897. megjelent *Gerhard Grim* mély gondolatokkal átszőtt drámai költemény, amely nagy elismerésre talált. Nagy sikert aratott H. 1907. *Johan Ulfstierna* c. színművével, amelyben a finnországi Bobrikov-tragédiát ügyesen használta fel. Strindberg drámái mellett a legjobb svéd drámai alkotások közé tartozik. H. későbbi művei közül a *Kärlavagnen* (Göncöl-szekér) és *Kärlekens krokvägar* (A szerelem kerülői) c. vígjátékai említendők. H. azonkívül régóta működik mint színpadi és irodalmi kritikus; Zornról, Liljeforsról, Bergh Richardról és Nordströmről szép tanulmányokat írt. 1922. az ii. d. Svéd Akadémia tagja lett. *Lindberg*

Hedborn, *Sámuel,* svéd költő, *178

†1849., az újromantikusok táborához csatlakozott és az Atterbom által alapított »Aurauraförbundet« (A.-szövetség) első tagjainak egyike volt. A svéd zsoltárköltészetet sok szép művel gazdagította.

Hedenstierna (ejtsd: hédenserna), *Alfred*, svéd író, *1852. †1906. Számos, a középosztály és a parasztnép életét rajzoló elbeszélést írt, amelyekkel óriási népszerűségre tett szert. Gyűjteményei közül, melyeket »Sigurd« álnéven adott ki, a *Kaleidoskop*, *I svenska bondehem* (Svéd parasztotthonokban), *Fru Westbergs inachorderingar* (W.-né lakói), *Lilla Vildkatten* (A kis vadmacska) és *Herrskapet Hellewiks brunnsresa* (H. útazása a fürdőbe) a legsikerültebbek. Idegen nyelvekre is le vannak fordítva. *Lindberg.*

Heermann, *Johannes*, *1585. †1647., a német barok egyik legjelentékenyebb protestáns egyházi dalköltője. A lutheri hagyomány folytatója, de költészetét megnyitja a folyton erősbödő misztika forrásainak s az egyházi dalon belül talán elsőnek alkalmazza teljes következetességgel Opitz verstani reformját. Viszont még semmi nyoma nála az érzés esztétikai önállósodásának, a keresztény szenvedés belső, barokk pátosza kizáróan a vallásos áhitat szolgálatában áll. Dalai közül ma is élnek: *Herzliebster Jesu was hast du verbrochen*; *O Gott du frommer Gott*; *Jesu, deine tiefen Wundern*; *Treuer Wächter Israel.* — Művei: *Andächt. Kirchen-Seufftzer* (1616); *Exercitium pietatis* (1630, újra kiad. *Bernhard*, 1886); *Sonn- u. Fest-Evangelia* (1636); *Teutsche Poemata* (1640), *Poet. Erquickstunden* (1656). Egyházi dalait kiadta Ph. *Wackernagel* (1856). V. ö. S. *Witke: J. H.* (1886); K. *Hitzeroth: J. H.* (1907). *Turóczi-Trostler.*

Hegedős. Énekmondó a középkorban; a nemzeti mondákat és fontosabb eseményeket verselte meg. A H.-ök az Árpádok alatt valószínűleg külön társadalmi osztályt alkottak. Okleveleinkben és krónikáinkban a *regös* és *igric* név is gyakran szerepel. Mind a három elnevezés énekmondót, mulattatót jelent.

Hegedüs *Gyula*, színművész, *1870. Kétyen. *Komédia* (1914) c. kötetében színészi emlékeit, *Emlékezések* (1921) címen a Vígszinház 25 éves történetét írta meg vidám epizódokban. A beszéd művészetéről értékes tanulmánya jelent meg. Színműveket is írt.

H. *Gyula*, *1887. Iró és a mai újságírógárda egyik legtehetségesebb tagja. Művei régebben a Nyugat hasábjain jelentek meg, ezidőszerint a Magyarság szerkesztője.

H. *István*, *1848. †1925. Tanár, igazgató, majd egyetemi tanár. Tanulmányai a görög-latin irodalomra vonatkoznak és folyóiratainkban jelentek meg. Sokat fordított idegen nyelvekből és sok eredeti költeményt is írt.

H. *Lóránt*, *1872. Közgazdasági és szépirodalmi író, egyet. magántanár, volt pénzügyminiszter. Főművei: *A magyar egyenes adók*, *A magyarok kivándorlása Amerikába*, *A magyar egyenes adók reformja*, *A magyar egyenes adózás kifejlődése az Árpádoktól*, *A szociológia sarktételei*. 1926. két kötete jelent meg: *Mikor a háború meghal* (utópisztikus regény), *A halhatatlanok útja* (tanulmányok). Ujabban a Pesti Hirlap hasábjain írja aktuális kérdésekről szóló cikkeit. H. Jókai unokaöccse, s a költőről több tanulmányt írt és felolvasást tartott.

H. *Sándor*, ifj., *1875. Beutazta Európa nagyrészét és Amerikát, s élményeit útleírásokban (*Az óriások világa*, *Déli fjordok*, *Amerikai színek*) dolgozta fel. Elbeszélései és drámái excentrikus és exotikus tárgyúak.

Hegeler, *Wilhelm*, *1870., német író. Társadalmi regényei (*Ingenieur Horstmann*, *Pastor Klinghammer*, *Frohe Botschaft*) erős megfigyelőképességről tanuskodnak, de egyben erős vonzódásról a lelki gyötrelmek, kínzó problémák rajzolása felé; történeti regénye *Pietro der Korsar und die Jüdin Chainnea* túlfűtött, vad fantázia szülötte.

Hegelund, *P.*, *1542. †1607. Dán vallásos költő, az iskoladráma egyik legtehetségesebb művelője.

Hegyesi *Márton*, *1846. †1907., ügyvéd, politikus. Irodalmi műveiben főleg a szabadságharc eseményeivel foglalkozott. Fontosabbak: *Bihar vm. 1848—49-ben*, *A Máriássy-zászlóalj*, *Az 1848—49-iki harmadik honvédzászlóalj története.*

Heiberg, *Gunnar*, *1857., norvég drámaíró. Drámáiban erős radikális gondolkozásról tesz tanubizonyságot és szivesen sző azokba politikai vitatkozásokat. Legsikerültebb műve a lírai részletekben rendkívül gazdag dráma: *Kjaerlighetens tragoedi*, 1904. A szerelem tragédiája, melyben a szabad szerelem mellett tör lándzsát. Mint kritikus igen értékes essayket írt a norvég drámairodalom kifejlődéséről (*Norsk Teater*, 1920).

Heiberg, *Johan Ludwig*, *1791. †1860. Dán író, P. A. H. fia. Gyermekéveit Knud Lyhne *Rahbech* házában töltötte, úgy hogy érdeklődése már korán fordult aktuális irodalmi kérdések felé. Harcos természet, mint apja volt, csakhogy míg az a protestáns ortodoxia bigottsága, addig ő a romantika értelmetlen túlzásai ellen foglalt állást és előharcosa volt a realizmusnak. Sikerült vaudevilleket írt francia modorban, de az idegen stílus mögött a dán polgári élet elevenedett meg. Mint kopenhágai színigazgató és a *Koebenhavens Flyvende Post* c. folyóirat megalapítója és szerkesztője, szinte diktátora volt Dánia szellemi és irodalmi életének. Ő volt az első, aki rámutatott *Oehlenschläger* műveinek egyes fogyatékosságaira, ami nagy irodalmi polémiát eredményezett és a romanticizmus bukását siettette. — H. főművei: *Salamon király és Jörgen a kalapos*, *Április bolondjai*, *A kritikus és az állat*, *Az elválhatatlanok*, *Nem* (vaudevillek), *Elverhöi* (*Tündérek*), *László-nap* (romantikus színművek), *Valgerda* (társadalmi vígjáték), *Egy lélek a halál után* (szatirikus komédia). Irodalom: *Joh. Louise H.: Et liv gjenoplevet i erin-*

dringer 1—4, *G. Brandes : Samlede skrifter* J, *P. Hausen : Om J. L. H.* *Juhász A.*

Heiberg, *Johanna Louise,* *1812. †1890. Johann Ludvig H. felesége, színésznő és vaudevilleíró. Vígjátékain kívül, amelyekkel nagy sikereket aratott, igen érdekesek emlékiratai a H. családról.

H. *Peter Andreas,* *1758. †1841. A dán felvilágosodás egyik legkimagaslóbb alakja, aki egy szatirikus regényben és két komédiában olyan maró gúnnyal ostorozta a maradi Dánia állami és társadalmi életét, hogy száműzték hazájából. Párizsba ment, ahol haláláig igen előkelő állásokat töltött be.

Heidenheim, *Wolf,* zsidó grammatikus, exegeta és kiadó ; *1757. †1832., mintaszerű kiadásai által vált ismeretessé.

Heidenstam, *Verner von,* svéd író,*1859. 1888. tűnt fel *Vallfart och vandringsar* (Zarándoklás és vándorévek) c. költeménykötetével, amelyben mint az egy évvel később megjelent *Endymion* c. regényében is, az ókort és a Kelet élvezeteit dicsőíti a modern élet örömtelenségével és színtelenségével szemben. *Hans Alienus* (1892) egy főleg prózában, néhol versben írt allegória ; a hősének fejlődése egyezik H.-éval, aki ebben a művében nagy változást mutat és a fiatal évek epikureusi ideáljától áttér a férfiasság életbölcseségéhez és kötelességmoráljához. Nemzeti hangulatok is akadnak a műben, amelyekkel még szebben és gyakrabban foglalkozik *Dikter* (Költemények) 1895. és *Ett folk* (Egy nép) 1902. c. költeménygyűjteményeiben, továbbá történelmi regényekben és elbeszélésciben, mint : *Karolinerna* (XII. Károly katonái) 1897—98, *Heliga Birgittas pilgrimsfärd* (Szent B. zarándokútja) és *Folkungaträdet* (A F.-család) két kötete. Azután nagyon ritkán írt. Az 1915. megjelent *Nya dikter* (Uj költemények) mutatta azonban, hogy költői ereje töretlen és még kiforrottabbá vált. H. az új idealizmus egyik képviselőjének nevezhető. Művei számos kiadást értek el és sok idegen nyelvre le vannak fordítva. 1912 óta H. az irodalmi Svéd Akadémia tagja. 1916. nyerte el az irod. Nobel-díjat. *Lindberg.*

Heijermans, *Herman,* hollandi regény- és drámaíró, *1864. †1924. A *De jonge Gids* (Az ifjú vezető) c. szocialista folyóirat szerkesztője volt. Regényeinek és drámáinak tárgyát részint a hollandi zsidóság, részint a munkásság életéből vette. Rajzai erősen naturalista irányúak és szocialista szellemüek. Regényei közül legfontosabbak : *Falklandjes, Trinette, Diamantstad* ; drámái közül legnagyobb hatást értek el a nálunk is ismert *Op hoop van zegen* (Remény), *Ora et labora, Ghetto* és *Het zevende gebod* (A hetedik parancsolat).

Heilborn, *Ernst,* *1867., német író. Mint irodalomtörténész is jeles: megírta *Novalis* életrajzát és kiadta műveit. Regényeiben *(Josua Kersten ; Die steile Stufe, Die kupferne Stadt)* sok finom, jellemző szín van.

Heilprin *Mihály,* *1823. †1888. Becses *The historical Poetry of the ancient Hebrew* (1879). c. műve.

Heimburg, *Wilhelmine,* német regényírónő, *1850. †1912. Érzelmes regényei kedvelt leányolvasmányok. Nagyrészüket lefordították magyarra.

Heine *Heinrich,* *1797 dec. 13. Düsseldorfban, †1856 febr. 17. Párizsban, a Goethe utáni korszak legjelentékenyebb költője. Művészi-történeti küldetésének az a lényege, hogy maradandó lírai formát adott a maga s a kora végletes problematikusságának. Itt van a nyitja H. időtlen varázsának, ma is izgató hatásának s annak a szellemtörténeti ellentmondásnak, hogyan fér meg egymással egyazon időben kereszténység és zsidóság, hellénrajongás és helléngyűlölet, racionalizmus és irracionalizmus, romantika és intellektualizáló ész, optimizmus és pesszimizmus, lobogó érzékiség és eszményi szerelem, hogyan következik egymásra egyazon emberen belül Hegel és Saint Simon, istentelen gőg és vezeklő bűnbánat. Ez az atomisztikus, ellentmondásos gazdagság állandó veszedelemmel fenyegeti, de még sem veti szét H. világát, mert van valami, ami rugalmas paradox egységbe foglalja : a H. zsidósága. Ez a zsidóság nem merül ki tárgyi vonatkozásokban, kultúrromantikában, hanem eredendő szubsztanciális forma, elejétől végig ott él H. minden megnyilatkozása mögött s közös funkcióban egyesül a németség kultúrtartalmával. H. szentimentalizmusa nem táplálkozik pietista forrásokból, nem a szív visszahatása racionalista szívtelenségre, világfájdalma nem fogcsikorgató, félistenkedő byronizmus, nem betegesen lázongó leopardizmus, hiszen legtisztábban épen betegségének idején lobog fel a hangja. Ez a szentimentalizmus fájdalmasabb, de egyben megállapodottabb, mert gyökerei ősibbek, kozmikusabbak, mert kísérője a zsidóság örök Ahasvér sorsának. Láthatatlan atmoszférával veszi körül a H. líráját és prózáját. Zsidó örökség a H. túlhajtott intellektusa is. Ez az összetevője elzárja vagy legalább is megnehezíti útját az intuitív alkotás felé, de viszont összefogja, megvédi a széthullástól. Jelentkezik mindannyiszor, valahányszor az érzelmesség elborítással fenyegeti. Az intellektuális lehűtés főforrása H. iróniájának, melyet csak hatásának iránya s eredménye köt a romantikus iróniához. Ennek az intellektuális iróniának az erején emeli ki H. sarkaiból a fajgyűlölet, demagógia, jelszópolitika, tornázó burschenschaftok, a politikai programlíra rikító világát. — H. első korszakának (1819—1830) romantikus a tartalma és a formája : szerelem, álom, kísértetjárás, éjszaka, hold-

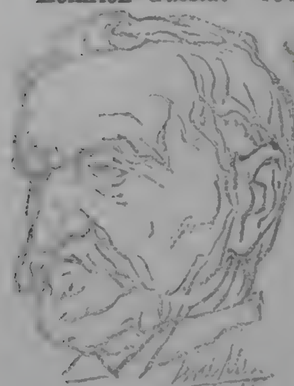
Az ifju Heine

tény, középkor, gótika, kelet, zenei passzió, melódikus remegés, lírai mítosszá kiépített boldogtalan szerelem... Heine romantikája nem jelentene fejlődést, ha megmaradna a régi fokon vagy egyszerűen intellektualizálná azt, amit Tieck, Novalis, Arnim, Brentano, Fouqué, Chamisso, W. Müller és a népdal közvetítésével kapott. A klasszicizmus s a romantika helycseréjének a lírában az a lényege, hogy az egység goethei harmoniáját az egy-atóm melódiája váltja fel. Míg azonban Tieck, Brentano, Arnim gyakran nem bírnak a melódikus áradással, úgy hogy legtöbb versükből bátran elhagyhatnánk egy-két versszakot s nem vennők vérét a versnek, megtoldhatnók eggyel-kettővel s nem tennők zártabbá az architekturáját, H. intellektusa állandóan résen áll, nem tűr pazarlást, gátat vet az árnak s így marad erőfeleslege bőven az örökölt formák betöltésére. Első korszakának végén megbonthatatlan a dal architekturája s ritmusának látszólagos lazasága is csak arra való, hogy a melódia minél tisztábban érvényesüljön. Motivum és képzetköre, tájképe, levegője, égboltja romantikus még, de vágya és célja, hangulata és háttere között csökkent a távolság: ez már az egész világ deromantizálásának kezdete. H. befejezéshez juttatja, kimeríti a romantikát, banalizálja az érzésformáját: ebben van a *Buch der Lieder* (1827) jelentősége. H. után anakronizmus vagy hiábavalóság minden romantika. A romantikus szemhatárt két ponton töri át: a tenger lírai képeiben *(Die Nordsee)* s Napoléon-balladájában *(Die Grenadiere)*. A tengert ugyan nem kell felfedeznie, de hogy a tenger változó életének nemcsak háttérszerepe van, hanem monumentális hasonlatává válik a lélek hangulatának, boldog, feszült helyzeteinek, ez a H. felfedezése. E versek szabad ritmusát Goethe, Hölderlin, a romantika készíti, de H. viszi beléje a zeneiség ideges dinamikáját. — H. prózája az impresszionizmus első nagy diadala a német nyelven. Útirajzaiból könnyű kihámozni Sterne iskolájának, a szentimentális s írónikus útirajznak, a romantikának hatását, de ha romantikus elődei elhomályosítják az atomizált természetet, vágyuk miatt nem férkőzhetnek hozzája, H.-t épen a vágya segíti abban, hogy szeme állandó érintkezésben maradjon vele, hogy kimerítsen minden pillanatot. Az eredmény itt is a valóság, a próza nyelvének deromantizálása, írónikus visszahódítása. Az első rajzoknak *(Die Harzreise)* még teljesen romantikus, a későbbieknek pedig *(Ideen. Das Buch Le Grand. Reise von München nach Genua. Die Bäder von Lucca. Die Stadt Lucca. Englische Fragmente)* már teljesen realizált a háttere. A *Rabbi von Bacharach*-ban viszont még a régi technikával romantizálja a zsidó gettót, két drámai kísérletében pedig *(Almansor, William Ratcliff)* olyan formát erőltet magára, mely nem felel meg lírai törvényszerűségének. 1831. Párizsba költözik s ezzel megkezdődik a második korszaka. A saint-simonizmus erkölcsi-társadalmi programja alapján békét köt a mechanizáló s mechanizált nagyvárossal, észreveszi emberét, szépségeit. Ha intellektusa eddig csak ellenőrzésre, elhárításra szorítkozott, most aktív, alkotó, sőt formáló lírai erővé válik. A német idealizmus tartalma megszólal prózában és versben, veszít talán magasságából, mélységéből, de bejárhatja a félvilágot. H. párizsi prózája egyforma könnyedséggel uralkodik a politika, filozófia, művészet hármas területén. Intellektuális távlatból fáklyával, kereplővel kíséri végső útjára a romantikát s a romantikus filozófiát, de csak azért, hogy sírjuk felett feláldozhassa a német klerikális reakciót. *(Die romantische Schule, Zur Gesch. der Religion u. Philosophie in Deutschland.)* Ugyanebből az intellektuális középpontból küldi rohamra halálthozó politikai szatiráit a reakció és radikális túlzás, kis és nagy zsarnokok, a fejedelmi dilettantizmus, a száj, álpátosz, póz divatos költői ellen. Itt valóban programzenévé lett a politika, az intellektuális tartalom. Verseiből ma is kiérezzük a két forradalom láza között lihegő Európa ingerlékenységét, feszültségét, holott régen elfelejtettük, kik ellen irányul az élük. *(Zeitgedichte.)* H. fegyvertárának büszkesége a rím. Asszociatív ereje legnagyobb a *Téli regé*-ben *(Deutschland, ein Wintermärchen)*, ahol rokontalan gondolat és érzésterületek között ver hidat, groteszk ötletekben éli ki magát. Szerelmi lírájának *(Neue Gedichte,* 1844) új háttere intellektualizált romantika, saint-simonizmus, a város szalónélete, uccája, környéke, legszebb verseiben visszapillantás, idillikus nyugvópont harcok után, új harcok küszöbén: kultúrlíra. A melódia tehermentesítése véget ért. Szűk helyen két-három versszak a hordozója. Balladáiban, románcaiban még folyik a romantikus tárgyak visszahódítása. Legszebb ilyen visszahódítása a *Tannhäuser.* A romantikus kulisszák sorra lehullanak, az *Atta Troll* írónikus kirándulásnak, büntetőexpediciónak indul, hogy aztán a romantika utolsó szabad dalává halkuljon s rég nem látott, fantasztikus tájakat s képeket ragyogtasson fel a holdfényben. A romantikus tárgyak világa különben mindvégig megőrzi régi varázsát. H. harmadik korszakában (agónia) a deromantizált valóság egyesül a hazajáró romantikus vággyal új formában. Az igazi romantika mindig optimista, hisz a látomásaiban, hallucinációiban, vágyainak mindenhatóságában, ezért nincs hajótörés, amely kiábrándíthatná. Heine utolsó romantikája más: mély és sötét reménytelenség, a szent hiábavalóság tragikus fényében ég. Ő valóban elküldi a vágyát, akarja, hogy célhoz érjen, mivel azonban intellektusára bízza a vezetést, mindenünnen, minden kedves romantikus égbolt alól, Indiából, középkorból, katolicizmusból, zsidóságból a beszennyezett szépség, a heroikus bukás, az egyetemes Nibelung-sors vígasztalan képeivel tér vissza. A nagyságnak és szépségnek az a földi

sorsa, hogy rossz véget érjen : ez a *Romanzero* (1851) nagy balladáinak vezető motívuma. A kék virág csodaországa a Lethe partján van *(Bimini)*. A testi kínok poklában megtér s kibékül istennel. Mint egykor boldogtalan szerelmét, most heroikus haldoklását építi ki költői mitosszá. Szarkofágban fekszik, még él, de már csak hallja a világot s virágnyelven beszél. Most hogy csődöt mond minden eltanult formája, credendő formájához menekül, a zsidósághoz. Zsidó szimbolumokhoz fordul s színültig megtölti őket élettel. Illuzióinak máglyahalálát a *Lazarus*, az utolsó versek tompa litániája kíséri. Minden fájdalma melódiává szublimálódik. H. nagy és egyetemes hatásának még nincs megírva a története. A magyar irodalomban a negyvenes évek elején jelentkezik elsőízben s azóta tart megszakítás nélkül. Teljes recepciója Petőfivel indul meg s innen kezdve nincs költő, akin ne hagyott volna nyomot a H. hanglejtése, technikája, iróniája, képhasználata (Arany, Tóth Kálmán, Gyulai, Vajda, Reviczky, Komjáthy, Kiss J., Ady E.), akinek ne lenne legalább periferikus érintkezése vele (Tompa, Kemény Zs.), sőt akad, aki teljesen a H. formáját mimeli (Endrődi). Fordítóinak száma légió. Döntő befolyással volt a magyar műdal strukturájának kialakulására. — Összegyűjtött műveit kiadta A. *Srodtmann* (1861—1869, 21 köt.). Ujabb kiadások Ernst *Elster* (1887—90, 7 köt., 2-ik kis kiad. 1925, 4 köt.), R. *Unger* (1909—1910, 10 köt.), O. *Walzel* (1910—1920, 10 köt., Registerband), F. *Strich* (1925, 10 köt.), leveleit kiadta Fr. *Hirth* (eddig 3 köt.), beszélgetéseit, naplóit stb. H. *Bieber (H. H. Gespräche, Briefe, Tagebücher*, 1926), H. H. *Houben (Gespräche mit H.*, 1926). V. ö. A. *Strodtmann: H. H.'s Leben u. Werke*, 1884. J. *Legras: H. H., poète*, 1897, H. *Lichtenberger: H.H. penseur* (1905), G. *Plothe: H. als Dichter des Judentums* (1913), M. J. *Wolff: H. H.* (1922), G. *Brandes: H.* (1922), B. *Croce: H.* (1924), *Bán* M. : *H. hatása a m. költészetre* (1918), *Nagy* Anna : *H. balladaköll. és hatása a m. balladára* (1919).

Turóczi-Trostler.

Heinrich *Gusztáv* *1845. †1922. Egyetemi tanár. Számos kritikai és irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg folyóiratainkban, különösen a német és magyar irodalomtörténet érintkezési pontjait vizsgálta. Tanulmányt írt pl. a hún mondákról, *Bánk bán* szerepéről a német költészetben. Főműve: *A német irodalom története.* Szerkesztője volt az Egyetemes Irodalomtörténetnek (amelynek német részét H. írta), a *Régi Magyar Könyvtár*-nak és *Gyulai* után az *Olcsó Könyvtár*nak. Utolsó éveiben az *Akadémia* főtitkára volt. Több elterjedt német tankönyvet szerkesztett.

Heinrich Gusztáv

Heinrich *von Freiberg*, XIII. századi német költő, Gottfried von Strassburg töredékes *Tristan und Isolde*-jának folytatója.

H., *der Glîchesaere*, elzászi német költő, aki a *Roman de Renart* néven ismeretes francia népies állatregény alapján 1170 körül megírta a német *Reinhart Fuchs*-ot. Költeményét kiadta Reissenberger, 1908. 2. kiad.

H. *von Meissen*, *1250 körül, német költő ; az első költő-iskola megalapítója. A későbbi *Meistersinger*-ek ettől a mainzi iskolától származtatták a maguk költői iskolaintézményét. H. költői neve *Frauenlob*, amit egy *Regenbogen* nevü vándorköltővel folytatott vitája miatt nyert : azon az épületes tárgyon vitatkoztak ugyanis, hogy a nőket *Frau*-nak avagy *Weib*-nek illik-e címezni. H. a *Frau* szószólója volt. Költeményei leginkább didaktikus tartalmúak. Legmélyebb köztük a gótikus szimbolika képeit alkalmazó *Marienlied*. Népszerűsége századokon át igen nagy volt. Költeményeit kiadta *Ettmüller* (1843).

H. *von Melk*, ausztriai német szerzetesköltő ; nevét *Von des todes gehugede (A halálról való megemlékezésről)* c. költeménye (1160 körül) tartotta fenn, mely aszkétikus szellemben hirdeti a világ örömeitől való elfordulást s a vallásos megtérést. A költemény erős és egyszerű megnyilatkozása egy buzgó léleknek. Kiadta *Heinzel* (1867).

H. *von Morungen*, 1200 körüli thüringiai német költő, a szerelmi dal *(Minnesang)* egyik legkiválóbb mestere. A troubadourok hatása látszik színes, erős érzékiségű, de azért finom és érzelmes költészetén. Nyelve csupa metafora, csupa művészi alakítás ; ezen is látszik a kifinomult provence-i dalkultúra hatása. L. *Kraus* (1916).

H. *von Mügeln*, XIV. századi német költő ; főműve a *Der Meide Kranz* c. morális-teológiai allegorikus költemény. Irt meséket, dalokat s egy magyar történelemről szóló krónikát.

H. *von Neustadt*, XIV. századi, ausztriai orvos és költő, akitől a nevezetes görög eredetű *Apollonius*-regény verses feldolgozása *(Apollonius von Tyrus)* maradt fenn.

H. *von Ofterdingen*, a »*wartburgi dalnokverseny*« egyik szereplője. Maga a verseny mondai kitalálás, a róla szóló költemény apokrif, s H.-ról semmi biztos adat nincs. A romantikus költészetben erősen szerepel H. neve (Novalisnál, E. T. A. Hoffmannál, s aztán R. Wagnernél is. Róla l. *Riesenfeld* (1912).

H. *der Teichner*, †1375. Osztrák didaktikus költő.

H. *von dem Türlin*, XIII. századi karin-

thiai német költő, akinek *Die Krone der Abenteuer* c. kalandokkal túlzsúfolt, bonyolult költeménye az Artus-hagyományhoz kapcsolódik.

Heinrich *von Veldeke*, német költő. Németalföldi származású; később thüringiai szolgálatban áll. Ő közvetítette a német irodalom számára a francia lovagi regény formáját, s ennek a műfajnak első nagy mintája németül az *Eneit* (1180 körül), mely Vergilius eposzának tárgyát dolgozza fel egy névtelen francia Aeneas-regény nyomán. Az *Eneit* világa egészen középkori, a vergiliusi történet megtelik a lovagi élet külsőségeivel és szellemével; a Lavinia személye köré, akit Vergilius épen csak futólag szerepeltet, itt rendkívül hosszú szerelmi regény fonódik. — H. írt lírai dalokat, s — még az Eneit előtt — egy *Szt. Servatius*-t is. Az Eneit-et kiadta O. Behaghel, 1882.

Heinse, *Joh. Jac. Wilh.*, *1743. †1803., német regényíró. Abban a harcban, amelyet a XVIII. sz. új német irodalma folytat a szerelem felszabadításáért, ő képviseli a legvégletesebb álláspontot. Érzékisége az öt érzék szimfoniája. Erótikát érez, erótikus szimbolumokat lát mindenütt. A kiegyenlített egészséges testiségnek olyan pogány kultuszát hirdeti, hogy még Goethet is visszariasztja vele. Szépségvágyát nem elégíti ki északi hazája, éveken keresztül gyötri az olasz honvágy, elementárisabb erővel mint Goethet. S amikor aztán Olaszországba érkezik, dionizoszi mámorban öleli magához. Már első stanzáival *(Laidion oder die Eleusinischen Geheimnisse*, 1774) kirí az amorettek s gráciák rózsafelhős világából, a »Düsseldorfi képtár festményeiről írt levelei«-ben *(Über einige Gemälde der Düsseldorfer Galerie*, 1776/77) pedig átlépi a határát. Olaszország nagykorusítja; elmerül a könyvtárak kézirati kincseibe: Stendhal őse, Burckhardt, Nietzsche előkészítője, az esztetikai immoralizmus első apostola felfedezi az *uomo universale e singolare*-t s női ellenalakját, a *donna valorosa*-t, a renaissance szenvedélyét. Az olasz út friss és nagy gazdagsága Németországban objektiválódik regénnyé *(Ardinghello u. die glückseligen Inseln*, 1787). Ez a regény a régi kalandos történetek modorában indul, hőse »katona, tengerész, muzsikus, költő, festő, mérnök, irodalomismerő, műértő, műgyűjtő, filozófus, esztétikus, gáláns kalandok virtuóza, táncos, sportember, udvaronc, gyakorlati s elméleti politikus, pedagógus« ..., mellette férfiak, nők, érzéki tájak, tengerek, városok: merülnek fel, buknak el az események sodrában. Olaszország mögött ragyogóan emelkedik ki a tenger kékjéből az elveszett őshaza: Görögország. A kalandok végén A. Paros és Naxos szigetén, az utópia égboltja alatt államot alapít, a rousseauizmus, arisztokrata szocializmus (nőközösség, nők szavazati joga) államát. H. nem kötött ki a görög partokon, a boldog szigetek állama fikció. Két utolsó regénye már csak művészi menedék. A *Hildegard von Hohenthal*-ban (1795—96) a zene még támogatja, vagy legalább is tűri a regénycselekmény illuzióját, az *Anastasiá*-ban (1803) azonban a szabadjáték már eleve lemond minden illuzionisztikus hatásról. Műveinek teljes, kritikai kiadása: *Sämtliche Werke* (C. Schüddekopf és A. Leitzmann. Insel. 1902—1925., 10 köt.) V. ö. W. *Brecht: H. u. der aesth. Immoralismus*, (1911), A. *Jolivet: W. H.* (Paris, 1922), *W. Rehm: Das werden des Renaissancein. d. d. Dicht.* (1924; 61 ll.) *Turóczi J.: H.* (Nyugat, 1911). *Turóczi-Trostler.*

Heinsius, *Wilhelm*, *1768. †1817., bibliográfus, az *Allgemeines Bücher-Lexikon* c. vállalat megindítója.

Heiszler *József*, *1819. †1901. Kat. lelkész, szerzetes-tanár, majd a ref. egyház híve és előbb a pápai, később a pataki főiskola teológiai tanára. Végül ref. lelkész. Számos vallásfilozófiai és egyháztörténeti munkája közül fontosabbak: *Egyháztörténelmi kézikönyv, Dogmatikai felolvasások, A keresztyénség és keresztyén egyház tört., A magyar ref. egyház történetének vázlata.*

Hekler *Antal*, művészettörténész, *1882. Budapesten. Münchenben Furtwänglernek volt tanítványa és első sorban a klasszikai művészettel foglalkozott, utóbb azonban, mint a budapesti egyetemen a művészettörténet tanára, az újabb művészet történetére is áttért. Számos dolgozata jelent meg magyar és külföldi folyóiratokban; önállóan megjelent művei: *Römische weibliche Gewandstatuen (München, 1909), Bildniskunst der Griechen und Römer* (Stuttgart, 1912, magyarul is megjelent *Görög és római arcképszobrászat* címen, Budapest, 1913, azonkívül angol és francia nyelven is), *A szobrászati stílus problémái* (u. o. 1915), *Pheidias művészete* (u. o. 1922), *Die Kunst des Phidias* (Stuttgart, 1924), *Michelangelo* (Bpest, 1926). *Éber.*

Helfy *Ignác*, *1830. †1897. Ellenzéki politikus, Kossuth bizalmas embere. Ujságírással is foglalkozott s sajtó alá rendezte Kossuth Lajos iratait.

Helgason, *Einar*, izlandi lírikus a X. sz. végén. Legnevezetesebb *Vellekla* (Pénzhiány) c. költeménye, amelyet Hakon norvég királyhoz írt. Verséért egy arany mérlegserpenyőt kapott, amiért a *Skálaglamm* (aranycsengés) nevet nyerte.

Heliand, a. m. Heiland, megváltó, ószász költemény (IX. sz.). Tárgya Krisztus élete, úgy amint a szír Tatianus (II. sz.) foglalta össze *Diatessaron*-jában a négy evangélium, főleg Máté alapján. Szerzőjéről nem sokat tudunk. Azok az egymásnak ellentmondó adatok, amiket a humanista M. Flacius Illyricustól kiadott (1556) s utóbb a H.-ra vonatkoztatott latin előszók *(praefatio, versus)* tartalmaznak, újabban teljesen hitelüket vesztették. De akár Jámbor Lajos felszólítására, akár isteni sugallatra írta művét, akár laikus volt az ismeretlen szerző, akár nem, annyi kétségtelen, hogy germán világérzése felől közeledik az evangéliumi történethez, így megtarthatja

a régi költészet formáját s ha ismeri is Tatianust, meg a korában járatos kommentárokat, stilizáló, adaptáló ereje elegendő ahhoz, hogy germanizálja, hogy germán ég alá helyezze át a keresztény mitoszt, germán hanglejtést adjon hőseinek, germán hátteret adjon tetteiknek. Az ő Krisztusa hatalmas hűbérúr, pompa és fény között vonul be Jeruzsálembe. Az apostolok vazallusai, germán hűség köti őket hozzá. A hegyi beszéd germán népgyűlés. Herodes lakomája, a kánai menyegző, a tenger, a vihar leírása: germán vonásokból tevődik össze. A várak alatt germán természet él, germán erdő feketél, az égen germán felhők vonulnak. De Krisztus nemcsak fejedelem, hanem egyúttal megmentő, megváltó új igazságok, az evangélium hirdetője: épen ez a költemény igazi célja: háttérbe szorítani a pogány hitet, meggyökereztetni az új tant. Ez a cél meglátszik a hangján is, melynek nem a tiszta epika, hanem a didakszis pátosza köt szárnyat. Stílusrokonságban áll a H.-dal, de nem az övével közös költő műve az ú. n. ó-szász *Genesis*. A H. két teljes s két töredékes kéziratban maradt ránk. Első kiadója A. *Schmeller* (1830, nevét is tőle kapta). V. ö. W. v. *Umwerth* u. Th. *Siehs: Geschichte der d. Literatur*, stb. (1920: 32), W. *Braune: Althochd. Lesebuch* (1928), *H. u. Genesis* (Herausg. von O. *Behaghel*, 4 kiad. 1922). Német fordítása: *Simrock: Der H. u. die Bruchstücke der Altsächs. Genesis*, Eingel. von A. *Heusler* (1925. Insel).

Turóczi-Trostler.

Helikon. Hegyes-völgyes vidék Görögországban; a múzsák lakóhelye. A *Georgicon* megalapítása után *Festetich* György gróf Keszthelyen évenként (1817—1819) helikoni ünnepeket rendezett: meghívta a kor neves íróit, költőit és politikusait.

Heliodoros, emesai papi családból származó görög regényíró a Kr. u. III. sz.-ban. Regényében (rövidített címe: *Aithiopika*, 10 könyvben) Theagenes és Charikleia szerelmének történetét dolgozta fel. Charikleia aithiopiai királyleányt anyja kiteszi, mert retteg férje gyanújától. Később a leány Delphoiba kerül, ahol megismeri és megszereti a daliás Theagenest. Hosszas kalandok után, úgyszólván már a halál torkában, felismerik s Theagenes most már mint királyleányt veszi feleségül. Az elbeszélés epikus szélességgel folyik, emellett szemléletes és izgató; mindjárt *in medias res* kezdi; az előzményekről csak jóval később értesülünk. A szerző ügyesen csigázza az olvasók érdeklődését és a titok nyitját csak a regény legvégén pattantja fel. Minden gondja az érdeklődés ébrentartása; csupa megragadó kép, jelenet, fordulat a regény, amelyben természetesen a személyek jellemzése egészen háttérbe szorul; amúgy is akarattalan epikus hősök: vak eszközök Apollon-Helios kezében. A regény erkölcsi felfogása nemes; bizonyos pythagoreista jámborság ömlik el az egészen. A XVII. sz. óta H. regénye volt legdöntőbb hatással a modern regény- és drámairodalomra. Bár H. Helios-pap fia volt, regényében bizonyos nyomai akadnak a zsidó-keresztény irodalom ismeretének. Azonban Sokrates, az V. sz.-ban élt egyháztörténész nagyot tévedett, mikor a regényíró H.-t egy ugyanilyen nevű trikkai püspökkel azonosította és azt állította, hogy az *Aithiopika* a püspök ifjúkori műve. — Legjobb kiadása: A. *Korais*, Paris, 1804. Első francia ford. J. *Amyot* (Paris, 1547). Magyarra ford.: *Czobor* Mihály (1600, kézirat), *Gyöngyösi* István: *Az új életre hozott Chariklia* (Lőcse, 1700), átdolg. *Dugonics: A szerecsenek*, 1798. L. *Rajka* László: *H. Aithiopicajának feldolgozásai a magyar irodalomban* (Kolozsvár, 1917). *Révay.*

Hell *Lajos*, *1876. Közgazdasági író. A magyar kormány megbízásából előbb a Balkánt, majd Egyiptomot és Keletafrikát utazta be. Főművei: *Egyiptom politikai, közgazdasági, föld- és néprajzi leírása, Élelmi cikkeink kivitele és értékesítése, Az élelmiszerértékesítés kézikönyve, Az olcsó és célszerű élelmezés és táplálkozásról.*

Hellebrant *Árpád*, *1855. †1925. Tanári oklevelet szerzett és az Akadémia szolgálatába lépett. Számos nélkülözhetetlen bibliográfiai munkát állított össze. Különösen fontosak: *A M. T. Akadémia könyvtárának ősnyomtatványai, A magyarországi filológiai irodalom könyvészeti összeállítása 1886 óta, Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyarnyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve.*

Hellenizmus, l. *görög irodalom.*

Heller *Ágost*, *1843. †1902., magyar tudós, főleg a fizika történetével foglalkozott. Nagy műve *A physika története a XIX. században* (Budapest 1891—94, 2 kötet).

H. *Bernát*, az orsz. rabbiképző-intézet bibliaprofesszora, kitűnő művelője az összehasonlító meseirodalomnak, *1871. A párizsi Revue des études juives-ben, az I. M. I. T. évkönyveiben és az Ethnographiában jelent meg számos dolgozata a talmudi és midrási mesék irodalmi vonatkozásairól és kapcsolatairól. Eredményeit e téren közzétette két kötetben: *A héber mese* címen. *Antara* arabs lovagregény beható méltatása a M. T. Akad. kiadványai közt és németül is megjelent.

H. *Farkas*, *1877. Egyetemi tanár, közgazdasági író. Főművei: *A határhaszon elmélete, Magyarország szociálpolitikája, A társadalmi kérdés, Vámpolitika, Pénzügytan, Közgazdaság* (4 kötet).

Heller *Frank* (Sárner Gunnar), svéd író. Érdekes meseszövésű, humoros detektivregényei e műfajt az egész világon népszerűvé tették. Elbeszéléseinek hősei a két jóindulatu mulatságos kalandor: Collin és Lavertisse. Magyarul megjelentek: *A császár ócska köntöse*, 1002. éjszaka, *A nagyherceg pénzügyei.*

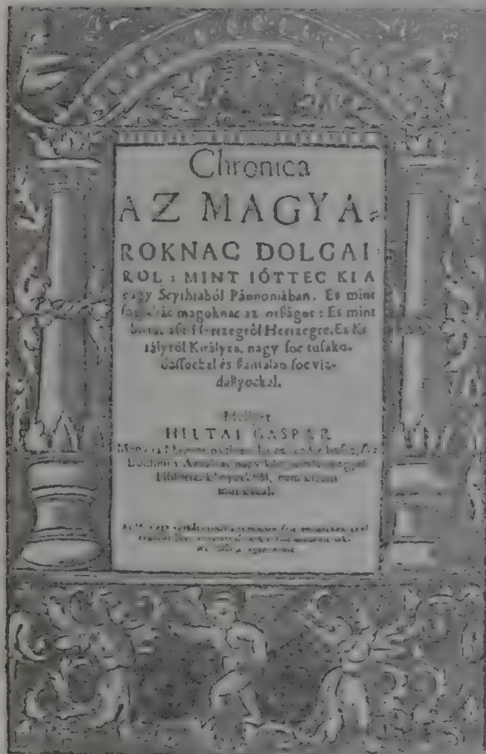
Hello, *Ernest*, *1828. †1885., francia író, elbeszélő és keresztény szellemű filozófus. Az újabb kritika a XIX. század legnagyobb írói és leghatalmasabb gondol-

kodól közé sorozza. Legérdekesebb művei *Contes extraordinaires* c. elbeszélései és néhány filozófiai munkája.

Helmár *Ágoston,* *1847. †1912. Középiskolai tanár. Történelmi tanulmányokkal foglalkozott és térképeket adott ki. Történeti munkáiban *Bonfinius* és *Heltai Gáspár* krónikáival, az *Árpád*-korszak zsidó törvényeivel foglalkozott.

Helmeczy *Mihály* *1792. †1852. Egyike a legbuzgóbb nyelvujítóknak; az ő túlzásai adtak fegyvert az ellentábor kezébe. A *Jelenkor* c. lapot szerkesztette. Irodalmi munkássága nem jelentékeny: jobbára fordítások.

Heltai *Gáspár,* *1520 körül, †1575. Szász családból származott s iskoláit, mint a szász diákok nagyrésze, a wittenbergai egyetemen végezte, hol Melanchton volt nagy hatással vallásos fejlődésére. Hazatérve lutheránus lelkész lesz Kolozsváron, de, mint a többi nagy magyar reformátort (pl. barátját Dávid Ferencet), a lelki küzdelmek és kétségek őt is a korán megmerevedett lutheri hit elhagyására s újabb és újabb még meg nem csontosodott, bensőséges, a súlypontot a személyiségbe helyező hitfelekezetekhez való csatlakozásra késztetik. Kálvin tanításához csatlakozik, végül unitárius lesz. De a reformáció ügyét elsősorban nem mint lelkész, hanem mint író és könyvnyomtató szolgálta. *Hofgreff* Györggyel együtt megalapítja 1550. a híres kolozsvári könyvnyomtatóműhelyt s ennek kiadásában akarja megjelentetni az első magyar teljes bibliafordítást. De a fordításnak csak nagyobb része készül el és jelenik meg folyamatosan. Általában az ótestamentumi rész — mint a legtöbb protestáns bibliafordításnál — sokkal jobban sikerült az újtestamentumi szövegek fordításánál. Irt, ill. legtöbbször külföldi eredetiből fordított katekizmusokat, agendát, imádságos könyvet s nagyszámú etikai tárgyú dolgozatot. Magyar irodalmi szempontból nevezetesebbek világi művei. A *Száz fabula* (1566) Aesopusból, a Gesta Romanorumból és más forrásokból összegyűjtött meséit tartalmazza. Átvett voltuk ellenére magyas magyarságuk, a lényegeset pár szóval plasztikusan megrögzítő tömör nyelvük teszi értékesekké fabuláit. *Chronika az Magyarocnac dolgairól* (1575) c. magyar történetének értéke sem eredetiségében rejlik — *Bonfini* átdolgozása —, hanem előadásának népies könnyedségében és cikornyáktól mentes közvetlenségében. *Cancionale*-ja (1574) a korabeli történeti epika több, különben elveszett termékét őrizte meg az utókor számára. H. nyomdája halála után is virágzott 1575—1582. özvegye, később fia vezetése alatt és számos értékes munka kiadásával gazdagította a magyar irodalmat.

Chronica
AZ MAGYA-
ROKNAC DOLGAI-
ROL : MINT IÓTTEC KI A
nagy Scythiaból Pannoniában. Es mint
foglaltác magoknac az orſágot : Es mint
HELTAI GASPAR

Heltai-krónika első kiadása

H. *Jenő,* költő, regény- és drámaíró, *1871. Budapesten. A jogi tanulmányokkal próbálkozott, de már egészen fiatalon, húsz éves korában ujságíró lett, a Magyar Hirlap munkatársa. Első verseit *A Hét*-be írta s 1892. adta ki *Modern dalok* címü kötetében. Már ezekben a verseiben új hangot ütött meg: a városi fiatal ember érzelmességét, elmésségét és könnyed melancholiáját énekelte olyan formákban, melyek a francia chanson és a magyar népdal belső formáinak összeegyeztetéséből alakultak. Ez a hang a magyar líra új lehetőségeit tárta fel s ezzel H. egyik elindítója lett annak a fejlődésnek, a mely költészetünket hozzáidomította a magyar élet nagy átalakulásához a század fordulóján. *Kató* c. verseskönyvében (1894) már ez az új stílusa teljes értékével érvényesül s megmutatja H. képének alapvonását: az élet komorságait fölényesen leküzdő harmonikus életfilozófiát, a bölcs megértés és okos belenyugvás szellemét. Ez fejeződik ki későbbi műveiben, apró krokijaiban, melyek nagy népszerűségre jutottak, elmés és csattanós meséiben, finom novelláiban, regényeiben és vígjátékaiban. Alakjai a polgári élet körén kívül eső világból valók: könnyüvérü bohémek, művészek, szinésznők, kokottok, ártalmatlan kalandorok, vidám fiatalok, bánatos, víg szerelmesek, komikus nyárspolgárok. Az író mosolygó megértéssel áll felettük, szereti őket, nem háborodik fel erkölcseiken, mentes minden nagyképűségtől és moralizálástól, elfogadja az életet olyannak, amilyen, bűneivel, szomorúságaival és szépségeivel együtt. Ezen az életfilozófián kívül H. főereje a kifejezés rendkívüli könnyüsége és finomsága, amely súlyos

és mély dolgokat is a legegyszerűbb formulájában tud közölni és a legközönségesebb szavakkal tudja elmondani a legnehezebb mondanivalókat. Könyvei: *Hét sovány esztendő, Az utolsó bohém, Nyári rege, Szines kövek, Bernát, VII. Emánuel és hora, Irók, szinészek és egyéb csirkefogók, Family-hotel, A 111-es.* (*M. Selfridge* címen franciául is.) Ezekben új stílusát teremtette meg a magyar irodalmi humornak, amelyben számos követője akadt, aminthogy munkája a felfedezés ösztönző hatásával volt újabb irodalmunkra. A magyar vígjáték hangjának is úttörője, ifjabbkori színdarabjaival (*Bernát, A masamód*). *Tündérlaki lányok* és *A kis cukrászda* c. vígjátékai a legjobb magyar erkölcs-vígjátékok közé tartoznak. H. egyidőben a Vigszinház dramaturg-igazgatója volt, jelenleg az Athenaeum igazgatója. *Schöpflin.*

Helyesirás. Minden nyelv írásmódja megegyezés eredménye, tulajdonkép két elv küzdelme: a régi, elavult kiejtés maradványa és a megszokott, megmerevedett írásmód küzd az élő nyelv kiejtésével. A művelt nyelvek helyesírásában e két elv küzdelme különbözőkép egyenlítődik ki: az angol és a francia helyesírás inkább etimológikus, vagyis kevesebb teret enged a mai kiejtésnek s inkább különböző régi korok kiejtését őrizte meg; a magyar és az olasz inkább fonétikus, vagyis közelebb van a mai élő nyelv kiejtéséhez. Mivel a helyesírás megegyezés eredménye, időnként szabályokkal és rendeletekkel változtatható, s a francia és angol nyelv körében is évtizedek óta megfigyelhetjük a törekvést a helyesírás reformjára a mainál inkább fonétikus írásmód felé. A magyar helyesírás alapja a mai helyes művelt kiejtés, emellett egyes esetekben helyet enged a szóelemzés és a hagyományos írásmód érvényesülésének. Hosszú ideig a M. T. Akadémia helyesírási szabályzata volt a hivatalos írásmód, de mivel nem alkalmazkodott a fejlődő irodalom követelményeihez, 1903. Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter a Simonyi Zsigmond által kidolgozott új helyesírási szabályzatot rendelte el kötelezőnek az iskolák számára. Azóta kétféle hivatalos helyesírás volt forgalomban s ez növelte a zavart. Végre az Akadémia is belátta az evvel járó bajt s 1922. újra átvizsgálva helyesírási szabályzatát, elfogadta az iskolai helyesírás legfontosabb egyszerűsítéseit s ma ez a helyesírás kötelező az iskolákra is. Minthogy ez az akadémiai helyesírás nem egészen következetes és megenged számos ingadozást, még mindig jogos a törekvés a teljesen egységes és következetes magyar helyesírás felé. *Balassa.*

Helyzetvigjáték az a faja a komédiának, amelynek bonyodalmai, kómikus hatásai nem a szereplők jelleméből, hanem fonák, visszás vagy mulatságos helyzeteiből fakadnak. A legkomolyabb jellem is nevetségessé válhatik, ha kómikus helyzetbe kerül. Aki sötétben vagy félhomályban a fürdőszoba zuhanyának csapját nyitja ki a hideg vagy a meleg csap helyett és a vizet magára zúdítja, az kómikus helyzetbe sodródott. Ilyenek megszakítatlan során épül föl a H.

Hemingway (ejtsd: -vé), *Ernest*, amerikai író, *1897. Az amerikai kritika az újvilág egyik legtehetségesebb írójának tartja. Eddig megjelent művei: *Three Stories et ten Poems* és *In our Time.*

Hemmer, *Jarl*, Finnországban élő svédnyelvű író, *1893., fiatalsága dacára a legjelentősebbek közé tartozik. Mint költő először 1914. lépett fel *Rösterna* (Hangok) c. költeménygyűjteményével, melyet több más verskötete követett: *Pelaren* (Az oszlop) 1916, *Ett land i kamp* (Küzdő ország) 1918, *Prins Louis Ferdinand, Över dunklet* (A homály fölött) 1919 és *Väntan* (Várakozás) 1922. Hogy H. kiváló prózaelbeszélő is, mutatják a *Förvandlingar* (Változások) 1918 és *De skymda ljusen* (A láthatatlan fény) c. novellagyűjtemények és az *Onni Kohko* c. szép regénye. Ebben egy Onni Kokko nevű kis fiú sorsát meséli el, aki 1918 tavaszán a finnországi polgárháborúban fiatal életét áldozta fel. H. eddig legnagyobb sikere a *Ragens rike* (A rozs országa) c. verses regénye, amellyel 1922. első díjat nyert egy stockholmi kiadócég pályázatán. Ez a svédnyelvű Österbotten tartományban lejátszódó eposza típusokra, hangulatra és nyelvre eredeti svéd. Mint fordító is sikeresen működött. *Lindberg.*

Hémon (ejtsd: émón), *Louis*, *1880. †1913., francia regényíró. Harmincegy éves korában kiment Kanadába; 18 hónapot töltött ott s megírta *Maria Chapdelaine* c. regényét, amely 1914. jelent meg a Temps-ban, már a vasuti szerencsétlenség áldozatává lett szerző halála után. Ez a regény, amely a kanadai franciák életét festi, óriási és megérdemelt sikert aratott. Másik két, szintén posthumusan megjelent regénye, *La Belle que voilà* a londoni külvárosi negyedek nyomorúságát írja le, a *Colin-Maillard* pedig egy ír munkás története, aki a szerelemben keresi az élet értelmét a szocializmus és az üdvhadsereg közt. 1926. még egy elkésett regénye jelent meg H.-nak, a *Balling Malone pugiliste*, mely a legdivatosabb sport, a boxolás köréből veszi tárgyát. — Magyarul: *Maria Chapdelaine* (Külf. Regényírók). *Kállay.*

Henckell, *Karl*, *1864., német költő, a 80-as évek modern mozgalmának egyik vezetője, a *Moderne Dichtercharaktere* kötetben képviselt fiatal lírikusok legkitűnőbbjeinek egyike. Első kötetét (*Politisches Skizzenbuch*) már 19 éves korában adta ki; későbbi köteteivel (*Die Amselrufe*; *Neues Leben*; *Schwingungen*) vezető költője lett a szocialista, sőt később a monisztikus filozófiai mozgalomnak. Azonban költészete legjavát nem politikai versei alkotják, hanem tiszta lírája, melyet legjobban újabb kötetei (*Mein Lied* 1906, *Ein Lebenslied* 1911) képviselnek. H. közvetlen, temperamentumos, szenvedélyes költő, aki nemcsak érez, hanem tenni, hatni

akar. Ez viszi a politika felé. Legnagyobb ereje azonban természeti képeinek finomsága és eleven színei. Összes művei 1921. 4 köt. Róla l. *Jannsen* (1911).

Henningsen, *Agnes*, *1868. Dán naturalista írónő, finom pszichológia, a női lélek ismerete jellemzik. Műveiben *A bélpoklosok, Az imádott Éva* a szerelem jogát követeli.

Hennique (ejtsd: ennik), *Léon*, francia regényíró, *1851., *Zola* médan-i köréhez tartozott. Néhány merész regénye hangos sikerrel nyitotta meg az érvényesülés útját *Brieux*-nek, az *Avariés* és a *Remplaçantes* szerzőjének. Sikerült munkája a *Chaos*, a pénz új hűbéruralmának és a ledér életnek kegyetlen szatirája.

Henrici, *Christian Friedrich* (írói nevén *Picander)*, német költő, *1700. †1764. A német korálkantáté szövegirodalmának utolsó jelentékeny művelője, Bach *Máté-passzió*-jának és egész sor jelentős kantátéjának szövegírója. Irt színdarabokat is.

Henri-Jacques (ejtsd: aanri zsakk), francia író, *1886. Kalandos életpálya. 1903—1904. körülutazza a világot repülőgépen, mint pilótainas. Azután belekap a legkülönbözőbb mesterségekbe, végül újságíró lesz. Egyébként lírai költő és regényíró. Érdekes lírai műve a hugoi romantikus pátosz és a fantaisisták színességének keveréke. Ez a szónokiasság kissé dagályossá teszi két háborús verskötetét. *(Nous . . . de la guerre* és *La symphonie héroique.)* Mindakettő díjat is nyert. Regényei: *La vallée de la Lune, Jean Costebelle, matelot* és *Le voyageur de nuit* szintén a fantasztikumba csapnak s szintén nem egészen mentek a retorikától. *Kállay.*

Henriot (ejtsd: aanrio), *Emile*, francia író, *1889., a Temps irodalmi krónikása. Első regényével a *Valentin*-nel, amely az *Adolphe* szerelmi pszichológiájára emlékeztető történet, igen jelentős tehetséget árult el. Az *Aventures de Sylvain Dutour racontées par lui même* csípős szerelmi kalandok elbeszélése a XVIII. sz. stílusában. *Aricie Brun ou les vertus bourgeoise* c. regényével, amely egészséges reakció a romantika ellen a családi erények javára, megnyerte 1924. az Akadémia regény nagy díját. Irodalmi tanulmányai közül érdekesek: *A quoi rêvent les jeunes gens*, kritikáinak gyűjteménye: *Livres et portraits* 2 sorozatban; a *Stendhaliana* és legutóbb megjelent kötete, *Les livres du second rayon*, érdekes tanulmányok a XVI—XVIII. sz. libertinus íróiról. *Kállay.*

Henryson, *Robert*, skót költő, *1430. †1506. Főművei: *The Moral Fables of Esope the Phrygian*; *The Testament of Cresseide*, Chaucer Troilus és Cressidájának folytatása. *Robene and Makyne* az első pásztorköltemény az angol irodalomban, amint H. az első skót lírikus is. Nevezetes *The Uplandis Mons and The Burges Mons* és a *Garmond of Gude Ladeis* is.

Hensel, *Luise*, *1798. †1876., német vallásos költőnő. Atyja protestáns pap, ő maga katolikus hitre tér és katolikus szellemű dalokat ír, köztük néhány megkapó egyszerűségű fohászt. Költeményei különböző vallásos gyűjteményekben jelentek meg. Önállóan csak 1869. H. volt az, aki Clemens *Brentano*-t, ki szenvedélyesen szerette őt, hívő katolikussá térítette.

Henszlmann *Imre*, művészeti író, *1813. †1888. Magyarországon a romantikával összefüggő művészeti felfogás legkiválóbb képviselője. Művészeti nézetei, amelyek egyébként részben Böhm Dánielre, a magyar születésű bécsi szobrászra vezethetők vissza, programmatikus kifejezésre jutnak »Párhuzam az ó- és újkori művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországban« (Pest, 1841) c. első művében. 1843. indította meg a »Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn« c. folyóiratot, amelyből 7 kötet jelent meg Lipcsében. A szabadságharc után egyideig Londonban és Párizsban élt. 1860. jelent meg Párizsban »Méthodes des proportions dans l'architekture égyptienne, dorique et du moyenâge« c. műve. Hazatérése után igen nagy tevékenységet fejtett ki a magyarországi művészeti emlékek felkutatása és irodalmi feldolgozása terén, szerkesztette az Archaeologiai Értesítőt, az Archaeologiai Közleményeket és a Magyarország Régészeti Emlékeit (Monumenta Hungariae Archaeologica), amelyekben egyebek közt a pécsi ókeresztény sírkamrára, Lőcse művészeti emlékeire stb. vonatkozó terjedelmes tanulmányait tette közzé. Tőle való Magyarország művészeti emlékei összefüggő ismertetésének első kísérlete: Magyarország románkori és csúcsíves stílű műemlékei (2 köt. Budapest, 1880).

Hentaller *Lajos*, *1852. †1912. Ellenzéki politikus, a függetlenségi párt tekintélyes tagja. Politikai cikkeket és történeti műveket *(Kossuth L. élete* stb.) írt.

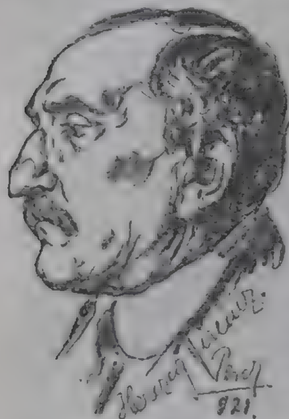
Henye szó *(hézagpótló*, fr.: *cheville)*. Fölösleges kötőszó, jelző stb., amely csak arra való, hogy a versíró egy-két, üres szótagot kitölthessen. Minél inkább uralkodik a költő a nyelven és a formán, annál kevésbbé szorul H.-ra.

Herbart von Fritzlar, középfelnémet költő. Rövidítve, lovagi szellemben stilizálva átdolgozta Ben. de Ste Maure *Estoire de Troie*-ját *(Liet von Troye* 1211—1217 között, 18.458 verssor, újra kiadta K. G. *Fromman*, 1837).

Herculano *de Carvalho, Alexandro*, portugál költő, *1810. †1877. *Garrett* híve és elvbarátja. Mint emigráns ismerkedett meg az európai szellemmel. Költeményeit *Harpa do crente* (A hívő lantja) címen adta ki. Vallásos és politikai költeménye, *A voz de propheta* (A próféta szava) komor látomás hazájának szomorú jövőjébe. A portugál irodalomban H. művei közül legjelentősebb történeti regénye, *Monasticon*, szerzetesregény, mely a cölibátus kérdésével foglalkozik.

Herczeg *Ferenc*, *1863., Versecen. A mult sz. kilencvenes éveinek elején hirtelen tűnt fel és gyorsan megszerezte a népszerűséget. Jogot végzett, az ügyvédi pályára készült, de első regényének nagy sikere

újabb és újabb irodalmi munkásságra buzdította. Az *Uj Idők* c. szépirodalmi lap szerkesztője lett, majd hosszabb ideig országgyűlési képviselő és a *Nemzeti Színház* népszerű drámaírója. H. pályáján fokozatos emelkedést figyelhetünk meg. *Fenn és lenn* c. romantikus regényével tűnt fel; vidám, szórakoztató, de minden mélység nélkül lévő elbeszéléseivel *(Gyurkovics-lányok, Gyurkovics-fiúk)* tette ismertté nevét, majd problémák megoldására törekedett regényeiben *(Egy lány története, Simon Zsuzsa, Szabolcs házassága)*, végül elérkezett az embereknek megrajzolásához, a mult és jelen korhangulatának a megfestéséhez. Éles tekintetével felismerte azokat az érdekes korokat, melyeknek nemzedéke a haldokló mult és a születőben levő jövő mesgyéjén nagy lelki feszültségben éli le életét. Ezt a nyugtalan, igazságot kereső nemzedéket rajzolja a *Pogányok*ban, *Az élet kapujában*, *A hét svábban*. A *Pogányok* Márton kanonokjában a puszta világító tüze az átöröklött és az idegekben még élő régi emlékképeket ébreszti életre, de az új világ belenevelt érzelmei sokáig bénítják a cselekvésre ösztönző lelki tartalmat. *Az élet kapujában* a *lét és nem-lét határán* imbolygó magyarságnak keresi a kivezető utat Bakócz Tamás. *A hét svábban* a demokratikus átalakulás hatása tükröződik.

H. kitünő megfigyelő. Látja a társadalom bajait, ismeri azokat a mozgató erőket, melyek az emberi tetteket szülik, látja a mult század végének és a jelen század elejének kavargó, egymásra törő társadalmi osztályait, de kevés regényében írja meg a jelen meglátott képét. Ahol megírja, hangja szatirikus, sőt keserű. *Andor és András* még szelid irónia, de *Huszti Huszt*, *Idegenek közt*, vehemens támadás fennálló társadalmi rendünk ellen. H. mindig elegáns, jól nevelt urai ezekben a művekben levetik az előkelőség rájukkényszerített álarcát és megjelenik előttünk a pénz, hatalom és szerelem után rohanó, erkölcsi féket alig ismerő ember. Legtöbb komoly művében viszont megtaláljuk azt a vasakaratú, céltudatos embert, akit egész lelki tartalma hajt a cselekvés felé. *Az arany hegedűben* talán legjobban láthatjuk ezt a jellemet, szembeállítva a játékos, igazi egyéniség nélkül élő nővel. H. stílusa mindig választékos, bár nem mindig magyaros; a szavak árnyalataival régebbi műveiben még nincs teljesen tisztában. Párbeszédei elmések, meséje érdekes, de gyakran érezzük, hogy hiányzik a melegség és a fantázia. Ez csak nagyobb alkotásainál szembeszökő; kisebb alkotásai között olyan tökéleteseket találunk *(Jancsi mamája, Lószőr-vitéz* stb.), hogy a világirodalom legnagyobb írói is büszkék lehetnének rájuk. Legújabb regénye: *A Lánszky-motor* (1926) is írói kvalitásainak magaslatán mutatja.

Lengyel.

H. mint drámaíró az elsők közé tartozik, akik az erényeiben és hibáiban egyaránt európai színvonalú magyar drámát megteremtették. Ismerte a magyar közönség igényeit és szívesen szolgálta ki, de európai módra: a felépítés matematikájának, az igazi színpadi dialógusnak olyan biztos ismeretével, amely egy csapásra hitelt szerzett a magyar színműnek tulajdon hazájában, s idővel külföldön is. Mondanivalóinak skálája éppoly nagy, mint regényeiben. Megírja a legkitünőbb (de teljesen igénytelen) magyar bohózatot *(A három testőr)*; színpadra viszi a Gyurkovics-regények léha világát és hallatlan sikert arat a kék huszárdolmány olcsó romantikájával *(A dolorai nábob leánya)*. Aztán vígjátékban *(Kéz kezet mos*, legújabban: *Majomszínház)* és komoly színműben *(A kirándorló)* ellene fordul az eddig dédelgetett osztályok erkölcseinek. Kirándul a poézis és a romantika területére — tréfásan, ironikusan a *Balatoni regé*-ben, komolyan az *Éva boszorkány*-ban. Foglalkozik a mai asszony lélektanával *(Kék róka)*. De igazán komolyan mégis csak egy probléma érdekli: a politika. Gondolatait történeti köntösbe öltözteti; de minden történeti drámájából kiérzenek az aktuális vonatkozások. Legnagyobb külső sikerét ezen a téren legkevésbé értékes művével, a frázisos-melodramatikus *Ocskay brigadéros*-sal aratta. Legmaradandóbb H. összes művei között a *Bizánc*, melynek keserűen szatirikus (és könnyen felismerhető) hátteréből hatalmas erővel emelkedik ki egy hanyatló kor és egy pusztulásra ítélt nagy nép utolsó nagy embere. Az *Árva László király* a világháború magyar politikai életét vetíti a Hunyadiak korába. *A fehér lovas* a *Hét sváb* meséjét önti korszerűen színpadi formába. *A híd* (1925) a nemzet legválságosabb korát rajzolja, középpontjában Széchenyi és Kossuth kissé iskolásan felfogott antagonizmusával. A darab írásának dátuma magyarázza talán, hogy a két szembeállított nagy ember közül Kossuthnak rosszul kell járnia. H.-ról részletes életrajzot még nem írtak. Jó összefoglaló ismertetést ad róla *Kubinyi* M. kis könyve (1926). Műveit *Singer és Wolfner* adta ki; 1926. jelent meg 30 kötetre tervezett jubileumi kiadásának első 10 kötete. H.-t 40 éves írói jubileuma alkalmával a bpesti tudományegyetem díszdoktorrá avatta.

Benedek.

H. *Gábor*, szlovenszkói író és ujságíró, *1900. A *Híradó* és *Magyar Ujság* (Pozsony) napilapok munkatársa, *Képes Világ* c. szerkesztett egy rövid életű hetilapot.

Önálló munkái: *Farkas Hiénák*, regény (Pozsony, 1925), cseh nyelvre *Séahy* Jaroslav fordította (1926). Novellái német fordításban 1926. Berlin, O. *Kühl-Verlag*.

Herczeg *Géza*, *1888. Iró és újságiró. Művei: *Sarajevotól Lodzig*, *Az olasz harctéren*, *»U«, a tengeralattjárók*, *Három harctéren*, *Végig Szerbián*. Jelenleg Bécsben él és a Neue freie Presse egyik szerkesztője. *Bécsi levelek* címen állandó rovatot ír az *Ujság*-ba.

Herder, *Joh. Gottfried*, *1744. †1803., a XVIII. sz. legnagyobb német gondolatébresztője. Ha az irodalom története nem volna egyéb szellemtörténetnél, a német irodalomban H.-nek jutna az első hely. Irracionalizmusa olyan leplezetlen erővel tör ki belőle, hogy kora racionalizmusának nincs többé hatalma rajta, s parttalanul terjeszkedhetik minden irányban. Idővel lehiggad, parthoz, mértékhez szokik, de épen csak hogy megközelíti az architektónikus formát. Azonban csak formátlan, keresésben, épitésben el nem használt pátoszával döntheti meg a racionalizmus formavilágát, irracionalizálhatja a történet-szemléletet, érezheti organikus fejlődésének az emberiség egyetemes multját, foglalhatja nagy egységbe a szellemi élet egészét, nyelvet, képzőművészetet, költészetet, filozófiát. Az erőben látja minden lecsapódás, minden forma végső okát. A ráható gondolatok közül mindenekelőtt az egyéniség s fejlődés gondolata ragadja meg. A költői lángelme, a művészi teremtés új értelmezése, a nagy kultúrformák rekonstrukciója, az új dogmamentes poétika — ebben a két vezető gondolatában gyökerezik. Az »Ujabb német irodalomról szóló töredékei«-ben (*Über die neuere d. Literatur*, 1767—1768) az alkotóján keresztül közelíti meg a műalkotást s eredeti atmoszférájukba vezeti vissza a költői formákat. Összefüggést keres a népek élettartalma és költészete között. A nemzeti szellem és nyelv organikus egységét tanítja s a maga kora felett visszanyúl a németség régi költői emlékeihez, ősi forrásaihoz. Innen megállás nélkül halad tovább a megkezdett úton (*Kritische Wälder*, 1769), a népköltészet (*Briefwechsel über Ossian u. die Lieder der alten Völker*, 1773), a nyelv eredete (*Vom Ursprung der Sprache*, 1772); a biblia és költészete (*Vom Geist der Ebräischen Poesie*, 1782—83) csupa felfedezés, átértékelés s köztük legnagyobb hóditása: Shakespeare, az isteni őserő egyszeri utánozhatatlan formája, egész mélységében és terjedelmében (*Über Shakespeare*, 1773). Az *Ideen zur Philosophie der Gesch. der Menschheit* (1784—91) H. épületének legszebb, legmerészebb összefoglaló íve. Leibniz, Montesquieu hatása félreismerhetetlen, az utazások, földrajzi, természettudományi felfedezések egykorú irodalma pedig bőven ontja az anyagot H. nagy koncepciójához, az isteni őserő kisugárzásának, alakváltozásainak történetéhez, úgy amint az egész földön, az egész emberiség sorsában tükröződik. A fejlődés legfontosabb tényezője a föld, az atmoszféra hatása: a klima. A kelet, a görögség, Róma, a középkor története nagyszerű megvilágítása az egyetemes fejlődés gondolatának. A történeti összefoglalás íve, a nagy koncepció töredék, de talán épen ezért olyan eleven ma is sugárkévéinek ható- és gyűjtőereje. A fejlődés útja azonban nem szakad meg, tovább visz a legtisztább emberi cél, a hatóerők kiegyenlitettségének eszményi formája, a humanizmus felé (*Briefe zur Beförderung der Humanität*, 1793—97). Az erő új mitoszának egy másik, vezető gondolatában az *Eszmék*-hez hasonló koncepciójú H. népdalgyűjteménye (*Volkslieder* I—II., 1778—1779, később: *Stimmen der Völker in Liedern*, 1807), mintegy minden ismert fok, elérhető kor és távolság, nép és éghajlat gyakorlati példáival világítja meg H. összehasonlító történetfilozófiai szintézisét. Népdalfogalmában helyet kap nemcsak a »műveletlenek«, a nép költészete, hanem a kultúrfokon állóké is. Népdalfogalmának kritériuma nem műfaji, hanem atmoszférikus: elfogad mindent, amiben gyengitetlenül él az őserő, amiben nem hűtötte le intellektuális, reflexiv tudatosság a természet, a kedély, az érzés hangját. Fordításaiban a hangulati hűség elvét tartja szem előtt s noha anyagának jórészét másodkézből kapja, finom füllel mindig kihallja belőle az eredeti klima hangját. Későbbi fordításaiban is hű marad az egyetemességhez (*Lieder der Liebe, Blumen aus der griech. Anthologie, Hellas Veilchen, Horatius, Jac. Balde* . . .). Legérettebb közöttük a *Cid* (1805), inkább költői rekonstrukció a Cid-románcok francia nyelvű prózai fordítása alapján. Fordításai mellett — terjedelemben is — háttérbe szorul eredeti költészete. Drámáiban csak elvétve akad olyan vonás, amely arra vall, hogy Shakespeare legnagyobb német interpretátora írta őket. Megújítja a legendát, de ebben a megújításban több a műfaji érdem, mint a költői érték. Csak a halál s az éjszaka mágikus, félhomályos, sejtető lirizmusa szabadítja fel néhány szokatlanul mély és új hangra (*Paramythien*). Németországban H. látja el Rousseau történeti funkcióját. Tudatosítja a *Sturm u. Drang* lappangó erőit s előkészíti a romantikát. — Műveinek kiadása: *Sämtliche Werke*, 1805—1820 (45 köt.); 1827—1830 (60 köt.); 1877—1909 (32 köt. Bernh. *Suphan*, tört. kritikai kiad.), Válog. gyűjtem.: Th. *Matthias* (1903); E. *Kühnemann* (1904); E. *Naumann* (1908). V. ö. R. *Haym*: *H.* (1880—1885); K. *Siegel*: *H. als Philosoph* (1907); G. *Jacoby*: *H. als Faust* (1911). E. *Kühnemann*: *H.* (2. kiad. 1912); R. *Lehmann*: *Die d. Klassiker* (1921); *Simpson*: *H.'s conception of Das Volk* (1921); G. *Weber*: *H. u. das Drama* (1922); Br. *Markwardt*: *H.'s Kritische Wälder* (1925). — H. magyar hatásához: *Pukánszky* B.: *H. hazánkban* (1918). *Turóczi-Trostler.*

Hérédia (ejtsd: eredia), *José Maria de*,

spanyol származású francia költő, *1842. Sant-Jagoban, †1905. Tagja volt a francia Akadémiának. Költészete kicsúcsosodása a parnassien iránynak. H. érvényesíti legpregnánsabban a *couleur locale*-t verseiben. *Les Trophées* c. kötetének szonettjei, amelyekben a világtörténelem és a kultúrhistória nagy eseményei és héroszai vonulnak fel klasszikus tömörségű színpompás képekben, klasszikus példaképei a francia szonettnek.

Herennius Philon, görög grammatikus és történetíró Hadrianus császár korában. Írt a latin nyelvről, szerkesztett synonyma-szótárt, szaktudományok szerint beosztott hatalmas bibliográfiai munkát, történelmi monográfiákat *(Hadrianus uralkodása, Phoinikia története)*. Főműve 30 könyvben írt irodalomtörténete, a későbbi grammatikusok főforrása. Munkáiból csak gyér töredékek maradtak fenn.

Hergesheimer, *Joseph*, amerikai elbeszélő, *1880. Gyorsan az első sorba küzdötte föl magát prózája színes szépségével, szokatlan mesei érdekességével, az amerikai felsőbb körök és a szigetek rajzával, szerelmi történeteivel, eszményi szenvedélyek s a tudatalatti elemek érzékeltetésével. Művei: *Mountain Blood, The Three Black Pennys, Java Head, Linda Condon, Cytherea* (magyarul is megjelent), *The Bright Shawl, Balisan.*

Herlossohn, *Karl*, *1804. †1849., családi nevén Herloss, osztrák író. Rengeteg regényt és elbeszélést adott ki, költeményeket is írt. Regényei között, melyek a középszerűség mértékét is alig ütik meg, szerepel egy *Der Ungar* című is: »rajz a Hunyadiak korából«.

Herman, *Nikolaus*, *1480 kör., †1561., német (protestáns) egyházi dalköltő. Lirizmusa, egyéni hangja csak elvétve diadalmaskodik a tanító, gyakorlati célon. A gyűjtemények révén ma is él egy-két istenes verse *(Wenn mein Stündlein vorhanden ist; Lobt Gott, ihr Christen alle gleich)*. Művei: *Die Sonntags-Evangelia* (1560, újra kiadta R. *Wolkan*, 1894), *Die Histor. von d. Sindfluth* (1562), — Egyházi dalait kiadta K. F. *Ledderhose* (1855).

Herman *Ottó*, zoológus, etnografus és publicista. *1835. †1914. A legnépszerűbb magyar természettudományi író. Első nagy, 3 kötetes műve: *Magyarország pókfaunája* (1875—79) a maga korában a világirodalomban is feltűnést keltett mintaszerű ökologiai megfigyeléseivel. A *Magyar Halászat Könyve* vetette meg a magyar tárgyi néprajz alapjait, *Az éjszaki madárhegyek tájáról* c. útirajza (1893) norvégiai zoológiai gyűjtéseiről számol be. *Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet* c. kötetével (1898) megindította a magyarok nagy ősfoglalkozásának tanulmányozását; ezt folytatta *A magyar nép arca és jelleme* (1902), *A magyarok nagy ősfoglalkozása* (1909) és *A magyar pásztorok nyelvkincse* (1914) c. köteteiben. Egyik legismertebb műve: *A madarak hasznáról és káráról*, négy magyar kiadásban forog közkézen és megjelent német és angol nyelven is. Színes cikkei a Vasárnapi Ujságban, politikai írásai a Budapesti Hirlapban stb. jelentek meg. Életrajzát teljes bibliografiai függelékkel megírta *Lambrecht* K.: *H. O. Az utolsó magyar polihisztor élete és kora* (1920). *Lambrecht.*

Herman *Ottóné*, írónő, *1856. Kedves, finom verseket és elbeszéléseket írt, melyeken a vidéki élet és a természet szeretete vonul végig. Nagy sikert értek el gyermekmeséi és versei is.

Hermann, *Georg*, igazi nevén G. H. *Borchardt*, német elbeszélő, *1871. A naturalizmustól való elfordulás idején sokat olvasták (ma is népszerű) aprólékos impresszionista technikával írt, helyenként romantikusan ellágyuló biedermeier regényeit *(Jettchen Gebert* 1906; *Henriette Jacobi* 1908; *Heinrich Schön jun.* 1915). Egyéb művei közül még csak kettő élte túl a pillanat sikerét *(Kubinke* 1910; *Die Nacht des Dr. Herzfeld* 1912). Van egy használható könyve a biederm.-ről *(Das B. im Spiegel seiner Zeit.)*.

Hermant (ejtsd: ermaan), *Abel*, francia író, *1862. Drámai szerző és elbeszélő, a *Temps* szerkesztője. A legtermékenyebb írók közé tartozik, de ez nem árt meg kitűnő stílusának és tősgyökeres francia mondatai korrektségének. Mint naturalista kezdte, *le Cavalier Miserey* c. regényével, amelyet annak idején hadsereggyalázó műnek tekintettek. Aztán Stendhalt kezdte utánozni *(Ermeline, le Disciple aimé)* s a Stendhal-hatásból meg is maradt benne az elemző hajlam, meg az a közömbös hidegvér és fagyos irónia, amely még pikánsabbá teszi borsos, de sohasem szókimondó történeteit. Legszívesebben a »nagy-polgárokat«, az arisztokratákat, a nemzetközi hotelélet típusait és az intellektuel-világot rajzolja. Iróniája senkit sem kímél, de legvéresebb az arisztokratákkal szemben, akiket kitartott teremtéseknek szeret feltüntetni. — Nagyszámú művei különböző ciklusokba csoportosulnak *(Scènes de la vie des Cours et des Ambassades*, három jelenetezett regény), *Mémoires pour servir à l'histoire de la Société* (eddig 17 köt., benne kisebb, 2—3—4 regényből álló ciklusok), *Scènes de la vie cosmopolite* (eddig öt kötet) stb. A *Cycle de lord Chelsea* négy kötetében az angol arisztokraták nemi aberrációira céloz igen finoman. Darabjai jelentéktelenebbek. Van egy baudelaire-i inspirációjú verskötete is s egy párbeszédes, igen elmés nyelvtanféle könyve: *Xavier ou entretiens sur la grammaire française.* — Magyarul: *A híres színésznő*, stb. L. Roger *Peltier: A. H., son oeuvre*, Paris, 1924. *Kállay.*

Hermeneutika az írások magyarázatára vonatkozó tudnivalókat és műszabályokat egybefoglaló tudomány. Az írásművek magyarázata azok eredeti értelmének, az író által mondani szándékoltaknak a kikutatására s azok közlésére és közelebbi megvilágítására törekszik.

Hermes, *Johann Timoleus*, írói álnevén F. *Bothe* vagy *Cyllenius*, *1738. †1821., protestáns lelkipásztor és népszerű regényíró.

A XVIII. századi angol szentimentális regény hatása alatt áll, mint első művének (*Geschichte der Miss Fanny Wilkes, so gut als aus dem Englischen übersetzt*, 1766) alcíme mutatja. Olvasott mű volt a *Sophiens Reise von Memel nach Sachsen* és egyéb sekélyesen racionalista munkái is. L. J. G. *Robertson: The beginnings of the German novel*, Westminster Review 142, 183—95. Egy költeményét *(Nachruf an Jenny)* ford. *Szentjóbi Szabó László* (1781).

Hermesianax, *330 körül, K. e., alexandriai görög költő, Philetas tanítványa és barátja. Három könyvre terjedő szerelmi elégiáiban kedvesét, Leontiont énekelte meg; a harmadik könyv egyik nagyobb részlete ránk is maradt. Kedves és lágy verseit át meg átszövi mitológiai és aitiológiai tudóskodásokkal és magyarázatokkal.

Hermetikus iratok = általában a titkos tudományok irodalma.

Hero és Leander. Az ókori monda híres szerelmesei. Leander a Hellespontost átúszva látogatja kedvesét; egy éjszaka a tengerbe vész, mire Hero is a vízbe öli magát. A monda feldolgozói: Musaios, Ovidius, Schiller, Grillparzer.

Herodianos, görög grammatikus Marcus Aurelius császár korában. Irt a különös kifejezésekről *(Peri monérus lexeos)*, szerkesztett attikai lexikont. Körülbelül 33 kötetnyi grammatikai munkájánál fontosabb főműve: *Katholiké prosódia* (Általános verstan, 21 könyvben), a görög prozódia rendszerének betetőzése.

Herodotos, *424. †485. körül. A görög történetírás első nagy mestere, a »történetírás atyja«. A görög-perzsa háborúk történetét írta meg (479-ig): a győzelmes hellén védekezést a perzsa betöréssel szemben. Athén dicsősége áll a mű középpontjában. H. a görögség és Athén ügyének politikai szószólója. Eredetileg világutazó volt, novellisztikus kuriózumok gyűjtője s korának hatalmas politikai eseményei tették történetíróvá. H. történelmét Perikles Athénje inspirálta. Anyagát persze sokfelől gyűjti össze: könyvekből (Hekataiost használja), okmányokból, emlékekből, közvetlen szemléletből és személyes tudakozódásból. Módszere nem tökéletes kritikai tudományosság, de ahol saját megfigyelésre támaszkodik, szavahihető. Világnézete realisztikus, de távol áll a szofisztikus »felvilágosodástól«. Vallásos; tiszteli az isteneket, akik »irigyen« nézik a felfuvalkodott gőgöt, a hübriszt, és romlásba döntik azt, aki az emberin túlmenő, abszolut boldogságra és hatalomra törekszik. H. stílusa mesteri. A forma igen fontos nála: műve *szóbeli* előadásra volt szánva. Ezért retorikus és dallamos jellegű.

Heroides, latin irodalmi műfaj, amelyet Ovidius alkotott meg *Epistulae Heroidum* (Hősnők levelei) c. művével. A H. mitológiai hősnők (Helena, Medea stb.) distichonban írt költött szerelmes levelei kedveseikhez.

Herold, *A. Ferdinand*, francia író, *1865. Lírai költő, drámaíró és elbeszélő. Egész irodalmi működésére a szimbolizmus nyomta rá bélyegét. Lírája finom, érzelmes és drágakövek halk színeiben pompázó s ez a lírizmus hatja át prózáját és darabjait is. Ismert verskötetei: *La légende de Sainte-Libertata, Chevaleries sentimentales, La soute fleurie.* Prózai munkái közül kiemelkedik: *Les contes du Vampire, L'abbaye de Saint-Aphrodise.* Darabjai jelentéktelenebbek.

Herolt, *Johannes*, XV. századbeli német ferences prédikátor, híres példagyűjteményének, mely a prédikációiban elszórt történeteket és parabolákat tartalmazta *(Promptuarium exemplorum)*, számos példája átment a magyar példairodalomba is.

Herondas (Kr. e. III. sz. közepe), Kos szigetéről származó görög költő. Irodalmi munkássága Ptolomaios Euergetes uralkodásának idejére (247—221) esik. Mimusait nem ritmikus prózában írta, mint Sophron, nem is hexameterekben, mint Theokritos, hanem choliambusokban. Verselésben és nyelvhasználatban Hipponax, a jambus-költő a mintaképe: tehát, bár dór származású ember, ión dialektust használ költeményeiben. Tárgyai rokonok a komédia tárgyaival; az életből ellesett képei, jelenetei megkapón naturalisztikusak. Nem riad vissza a mindennapi élet legszennyesebb oldalaitól sem, sőt különös kedvvel időzik ezeknél: szinte jellemzője műveinek a meztelen érzékiség s a nemi eltévelyedések iránt mutatott költői érdeklődés. Mimiambusai java részét Kenyon fedezte fel 1891. egy egyiptomi papyruson. Azóta 7 teljes és két töredékes költeményét ismerjük. — O. *Crusius: Die Mimiamben des H. deutsch mit Einleitung und Anmerkungen.* Göttingen, 1893. *Révay.*

Herrera, *Fernando de*, spanyol költő, *1534. † 1597. A petrarkizáló olasz iskola egyik legnagyobb művésze, akinek kortársai az »isteni« melléknevet adták, főkép szerelmi lírájával éri utól korának legnagyobbjait is. Művei szonettek, canzonék, elégiák, románcok, eklogák, elbeszélő költemények *(Óriások harca, Amadis)*, egy pásztori költemény *(Lausino és Corona szerelme)*, történeti munkák *(A ciprusi háború, Tomas Moro élete)* és fordítások.

Herrick (ejtsd: herik), *Robert*, angol költő, *1591. †1674. Mint lírai költő az elsők közé sorozható; báj, kedvesség és epikureus életfelfogás jellemzi. Szerelmi költeményei közül leghíresebb az *Anthea* és *Gather ye Rose-buds*; az ó-angol falusi élet szeretete jut klasszikus kifejezésre a *Blossoms, Daffodils* s a hasonló költeményeiben. Műveit L. *Pollard* adta ki, *Swinburne* tanulmányával.

H., *Robert*, amerikai elbeszélő, egyet. tanár, *1868. Regényeiben és novelláiban szövevényes problémákat egyesít a modern élet realisztikus rajzával. *(The Man Who Wint, The Gospel of Freedom, The Web of Life, The Real World, The Common Lot, Together*, stb.)

Herrmann *Antal*, *1851. †1926. egy. tanár.

Művei: néprajzi, történelmi és nyelvészeti tanulmányok. Sok tanulmánya jelent meg német folklorista folyóiratokban és művekben (Antropophiteia). Szerkesztette az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* c. értékes néprajzi közlemény-sorozatot. A *Néprajzi Társaság* megalapítója.

Herrmann *Ignát*, *1854, cseh regény- és novellaíró. H. műveiben Prága városának s ódon városrészeinek, jellegzetes típusainak s Prága alsóbb néprétegének meleg humorú megfigyelője és realisztikus modorú leírója. E tárgy- és gondolatkörben legkiválóbb munkájának az »*U snédeného krámu* (Az élelmiszerüzletnél, 1890) regényét tartják. Legújabb művei közül megemlítendők: *Povídky tří nebožtíků* (Három megboldogult elbeszélései); *Jíra zbojník* (J. a gonosztevő) és a *Salakušky* (1925). *Podhradszky.*

Hertz, *Henri*, francia lirikus, *1875. Reprezentáns kötete *Les apartés* (1912).

Hertz, *Henrik*, *1794. †1870. Dán író, aki a Heiberg-féle romanticizmus-realizmus polémiában tűnt föl egy névtelen versével, a *Kísérletes levelekkel*, amelyet Baggesen stílusában írt. Igen híresek drámái, amelyek az átmeneti kor tipikus termékei, romantikus poézis váltakozik bennük erős realisztikus hajlandósággal. Regényes színművei közül a *Svend Dyring háza*, *René király leánya* a legszebbek. Írt két társadalmi komédiát is *Ámor csinyjei* és *Beszállásolás* címen, amelyekben friss és eleven humor csillog és akárcsak *Holberg* műveiben, francia formakészség egyesül bennük dán szellemmel. *Juhász A.*

Hertzenbusch, *Juan Eugenio*, német származású spanyol költő, *1806. †1880. Óriási irodalmi műveltsége és érzéke, finom nyelvképessége és állandó filológiai foglalkozása mellett még költői tehetsége is volt: írói működése nemcsak mint elismert tekintélynek, hanem mint művésznek is sikert hozott. Spanyol írók filológiai kiadásán, remek műfordításain kívül értékesek még állatmeséi (amelyekben ugyan függ valamennyire mintáitól) és drámái, közöttük korának egyik legjobb drámai alkotása, *Los amantes de Teruel* (A t.-i szerelmesek). *Honti.*

Hervay *Frigyes*, *1874. Író, ujságíró. Több kabarétréfát és népszerű kuplészöveget írt, továbbá ötletes operettlibrettókat, verseket és novellákat *(Kavicsoh.)*

Hervieu (ejtsd: ervió), *Paul*, francia író, *1847. †1915., színpadi szerző és elbeszélő, tagja volt az Akadémiának is. Lemaître szerint legigazibb festője az úgynevezett nagyvilági életnek. Kitünő rajzát adja az elegáns élet pompázó dekorációja alá rejtett bűnöknek, mesteri kézzel emelve ki a sima felszín alatt bujkáló nagy ellentéteket. Számos regénye közül kiemeljük az *Armature*-t, amely a pénz bűnre csábító szörnyű hatalmát festi. Az *Inconnu*-ben titokzatos mély erő van. Mondain regényei közül legkiemelkedőbb a *Flirt*. Darabjai elmaradnak regényei mögött. Szegényesek, több bennük a mesterségbeli ügyeskedés, mint az őszinte inspiráció. Hatásos drámái: *La loi de l'homme*, *Les tenailles* és *Les paroles restent*, tézises darabok, amelyekben H. a család és a gyermek védelmezője a bűnnel és a házasságtöréssel szemben. *Kállay.*

Herwegh, *Georg*, *1817. †1875., német költő, a politikai líra egyik legnagyobb hatású mestere. 1841. jelent meg első verskötete: *Gedichte eines Lebendigen*, mely példátlan hatást ért el. Tomboló retorikával magasztalja a harcot, a vasat, a gyűlöletet, a tettet, bár mindig bizonytalan, miért harcol és mit gyűlöl. Mindegy: ez a hang találta a kor hangulatához, ez hatott! Később Párizsban irodalmi, majd gyakorlati forradalmár lett (a badeni republikánus lázadók élén, 1848.), azután száműzetésben élt és egyre régi szólamait ismételte dühöngő gyűlölettel minden meglévő ellen. H. túlélte magát; mikor meghalt, már egész hírneve odavolt. Verseinek van két magyar fordítása is. — Művei 1909. 3 köt.; írt róla *Baldinger* (1917) és *Slekow* (1920). *Kecskeméti.*

Herz, *A. de*, modern román író, *1887. Bucureştiben. Költemények és kisebb prózai írások mellett van 14 színműve, drámája és ... gjátéka is.

Herzen, *Alekszándr Ivánovics*, orosz író, *1812. †1870. Szépirodalmi műveit Iszkánder néven adta ki. Forradalmi magatartása miatt többször száműzték, mire 1847. elhagyta hazáját s külföldön élt haláláig. *Kolokol* c. lapjának, amelyben kíméletlenül feltárta az orosz viszonyokat, óriási hatása volt. Szociológiai műveken kívül több szépirodalmi munkát is írt. Legjobb a *Ki a bűnös* (1847.) c. regény, amelyben az orosz értelmiség tragédiáját írja le. Nagy hatása volt *A tolvaj szarka* c. elbeszélésének is. Főműve, *Élmények és gondolatok* c. (1853—55.) mind a mai napig a legjobb orosz emlékirat. *Bonkáló.*

Herzog Ernst, vagyis Ernő sváb herceg a hőse egy német epikus költeménynek, mely 1180 körül az alsó Rajna vidékén keletkezett. Szerzője névtelen *Spielmann* (l. o.) aki történeti hagyományokat, még pedig két sváb herceg analóg történetét dolgozta össze mindenféle mesés elemekkel egy költeménnyé. A két herceg, aki itt Ernst néven egy alakká lesz, a régebbi Ludolf s az újabb Ernst, aki föllázad mostohaapja, II. Konrád császár ellen. A lázadó herceg keresztes hadjáratra megy, s mikor onnét szerencsésen hazatér, kibékül atyjával. A Keleten viselt viszontagságok között aztán helyt kap az egész csodás mesevilág, amit a középkor néphagyománya és tudálékos fantáziája összehordott. — Kiadta *Bartsch* (1869). *Kecskeméti.*

Herzog, *Rudolf*, *1869., német író. A modern élet tartalmait és céljait akarja bevinni a regénybe. A gyáripar költészetét adja legjobb műve: *Die Wiskottens* (1905) s újabban a Krupp-család szédületes karriérje ihlette meg: *Die Stoltenkamps und ihre Frauen* (1918). Egyéb regényei (*Hanseaten*, *Die Burgkinder*) gyöngébbek. Írt novellákat, drámákat és költeménye-

ket *(Kriegsgedichte)* is. Magyarul : *Az óriás* (novellák, Magy. Kvt.).

Hesiodos, görög epikus költő (Kr. e. 700 k.), a didaktikus eposz atyja és fő képviselője. Miután egy ideig szülővárosában, a boiótiai Askrában, pásztorkodott és poétáskodott, egy vagyoni perből folyólag meghasonlott Perses nevű öccsével, mire állítólag kivándorolt a lokris-i Naupakrosba s Oineon-ban gyilkosságnak esett áldozatul. Költészete át meg át van szőve komoly, sőt búskomoly reflexiókkal a halandók fáradalmas életéről, Eris uralmáról és a mindenható végzet forgandóságába való belenyugvás szükségességéről. H. a verselés technikája, stílus és szókincs tekintetében Homeroshoz igazodik, dialektusa színezetét is tőle kölcsönzi és sok versét utánozza, de az egyszerű felsorolást és a laza összefűzést, a gnómikus és allegorikus előadást kedveli s ha költői tehetségben és formai ügyességben messze mögötte marad is, erkölcsi felfogásban messze fölülmúlja. Művei közt fontosság dolgában első helyen áll a *Theogonia* (Az istenek eredete) c. 1022 soros költemény, az istenek leszármazására és a világ keletkezésére vonatkozó legrégibb mítoszok és teológiai spekulációk halmaza — a legelső tiszteletreméltó kisérlet a mitológiai és kozmogoniai képzetek rendszerbe foglalására és kiegyeztetésére. A mű vége (60 sor) istennőknek halandó hősökkel való egyesüléséről szól. Ez a befejezés, amelyhez az alább említendő Katalogos csatlakozott, valamint talán a bevezetés legnagyobb része is, nem a költőtől, hanem iskolájától való. Költői érték tekintetében magasabb fokon áll az *Erga kai Hemerai* (Munkák és napok) c. 828 soros tankölteмény, melynek tartalma : öccséhez intézett komoly intelmek, hogy ne perlekedés, hanem munka útján szerezzen vagyont ; gyakorlati utasítások a pór és hajós számára az időszakonkint felmerülő munkák *(erga)* elvégzésére és más a háztartásra, családi életre, nevelésre vonatkozó tanítások ; végül ama napok *(hemerai)* felsorolása, amelyeken ezt vagy azt tanácsos vagy nem tanácsos tenni. A mű tele van mítoszokkal, mesékkel, leírásokkal, szentenciákkal, közmondásokkal. Erkölcsi és gyakorlati értéke nagyobb műbecsénél ; szintén interpolálva van (jelesül a »Napok« későbbi eredetű). Aligha H. műve a töredékes *Katalogos gynaikon* (A nők lajstroma), más néven *E(h)oiai* és a vele kapcsolatos *Megalai* (»nagy«) *Eoiai* — oly halandó heroinák jegyzéke, akik istenektől hős fiakat szültek, a herosok történetének a nemesség érdekében készült verses tankönyve. Biztosan nem H. műve az *Aspis Herakleus* (Herakles pajzsa) c. 480 soros költemény, Heraklesnak Kyknosszal, Ares fiával, való viaskodása és pajzsának leírása. A szerző Achilleus Ilias-beli pajzsát vette mintául, de ettől eltérően fárasztó leírásban mutatja be a pajzs képeit. Több más H.-nak tulajdonított mű elveszett, vagy nem tőle való. Utánzói Phanokles és Aratos. — Az alexandriai grammatikusok sokat foglalkoztak vele és kommentálták, úgyszintén Plutarchos is. Tevékenységükön alapulnak a *H.-scholionok* (kiadta : *Flach,* 1876). — Kiadások : Ed. princ. Mediolanum (1493) ; *Rzach* (1902, a legjobb) ; *Aly* (Theog. 1913). — Fordítások : *Vosz* (1806), *Eyth* (1864), *Uschner* (1865), *Peppmüller* (1896). V. ö. *Christ : Gesch. d. gr. Lit.* I. (ahol további bibliogr.) ; *Croiset-Kempf : A gör. eposz története* II. ; *Rzach :* Pauly-Wissowa Realenc. ; *Wilamowitz : Kult. d. Gegenw.* I. 8. *Péterfy* J. : *H.* (Összegy. munkái I.).
Schmidt.

Hess *András.* Magyarországon az első nyomda megalapítója. A nyomdát Budán állította fel 1472.

Hesse, *Hermann,* *1877., német elbeszélő. Első fellépése *(Romantische Lieder,* 1898) óta rendszerint csak periferikus érintkezésben áll a folyton változó áramlatokkal, programokkal s stílusdivatokkal. Olykor meglepő, mennyire elmarad minden időszerűségtől. Nyelvében is egy régebbi impresszionista fokot képvisel. Valójában problémája is csak egy van : az ifjúkor, a maga ifjúkorának tartalma, emlékei. *(Peter Camenzind,* 1904, magyarul is ; *Unterm Rad,* 1905, *H. Lauscher,* 1908.) H. romantikája nem a bécsiek álarca, nem az intellektus agyafúrt elaltatása, hanem struktúrasajátság, aminthogy verseinek egyszerűsége *(Unterwegs,* 1911, *Musik des Einsamen,* 1915, *Ausgewählte Gedichte,* 1922) is belső bőség, gazdagság s időnként sejtelmes mélységeket ragyogtat fel. Olykor megesik, hogy H. közvetlen érintkezésbe kerül az időszerűséggel, hogy problémája, legmélyebb élménye egy középpontban izzik az idővel, ilyenkor hangjának megnő az ereje, hatása új feltételeket kap. Formájával már-már megközelíti a regényt. Ez történik az *Unterm Rad*-ban, legérettebb művében, a névtelenül megjelent *Demian*-ban (1919), meg a *Siddartha*-ban (1922, magyarra ford. *Turóczi* József), mik már az európai keresésnek, nyugtalanságnak, misztériumvárásnak lázából nőttek ki. H. legújabb művei : *Italien* (1923, versek), *Sinclairs Notizbuch.* *Turóczi-Trostler.*

Hesychios (Kr. u. V. sz.), alexandriai görög grammatikus, a legtartalmasabb ókori lexikonok szerzője. Ránk maradt lexikona egyes írók műveiben előforduló sajátságos szavak és különböző tájszólásokban használatos szokatlan kifejezések magyarázatait adja. Különösen dialektusmagyarázatainak van nagy értékük a görög tájszólások tanulmányozása szempontjából. Kiadta M. *Schmidt* (Jena, 1858—1868, 4 köt.).

Hét, l. *A Hét.*

Hetényi *János,* filozófus, *1786. †1853. Egyike volt ama keveseknek, akik eredeti magyar filozófiát akartak alkotni, de persze kevés sikerrel. Munkái leginkább akadémiai pályakérdések megoldásai voltak, de ma már valamennyi teljesen elavult.

Hettita irodalom. Kisázsiában kétezer éven át a hettita nép igen fontos szerepet

játszott s volt idő, mikor birodalmuk világbirodalomszámba ment. Assur városát hettiták alapították, az 1700 körül Kr. e. Egyiptomba betört hikszoszok lehet, hogy hettiták voltak, a Kr. e. XVI. és XV. sz.-ban Mezopotámiában fennállott Mitanni birodalomban övék volt a vezetés s a XV. sz.-ban létezett Hettitaország hatalma, melynek központja és fővárosa a mai Bhogazköi helyén volt, mely Angorától öt napi járóföldre esik, kiterjedt Kisázsiára, Mezopotámia és Sziria területeire. Három évszázadon át állott fenn ez az egységes hettita birodalom, azután széthullott, de apró országocskák még a Kr. e. VIII. sz.-ban is voltak belőle.

A hettitákról sok adatunk van s emlékeik is maradtak szép számmal. Hettita neveket ismerünk babiloni feliratok révén a Kr. e. XXI. sz.-ból, egyiptomi feliratok és a biblia többször említik őket. Izráel királyai hettita zsoldosokat tartottak s Uriás, kinek feleségét Dávid király elszerette, szintén hettita volt. Emlékek, feliratok és iratok egész tömege került elő országukból. Phrygia hegyein féldomborművű szoborcsoportozatok emlékeztetnek a hettita korszakra, melyek között legnevezetesebb a Yazili-Kajai híres istenprocesszió, 1906—7. pedig *Winchler* Hugónak sikerült Bhogazköi romjai közt felfedezni a régi hettita királyok agyagtáblákból álló »levéltárának« töredékeit, körülbelül 2500 agyagtáblát.

Ez a felfedezés egyelőre olyan ismeretleneket tárt fel, amelyek még nincsenek teljesen megfejtve. Nem ismerjük a hettita népet, nem ismerjük a nyelvüket és egyelőre ismeretlen az írásuk is.

A bhogazköi leletek között szerencsére akadt néhány olyan tábla is, amely babiloni ékírással hettita szöveget tartalmaz. Ez a véletlen juttatta *Hrozny* Frigyes bécsi egyet. tanár kezébe azt az egy ismeretlennel bíró egyenletet, melynek alapján 1915. megállapíthatta, hogy a hettita nyelv az indogermán nyelvcsaládhoz tartozik, közelebbről a latin és a görög nyelvnek közeli rokona. *Én* például hettita nyelven *uga* vagy *ug*, ami megfelel a latin *ego*nak, a *Kuis* a latin *quis*nek, a *kuitkuit* a latin *quidquid*nek, *akuvanna* a latin *aqua*nak, *danna* a a latin *donum*nak, míg a határozószók a göröggel hasonló hangzásúak. Hrozny megállapításai szerint a hettita uralkodó osztály indogermán nyelven beszélt, ez azonban nem zárja ki azt, hogy a nép más fajú ne lehetett volna. Egyes tudósok ugyanis a kaukázusi népfajokkal hozzák őket közeli rokonságba, sőt vannak, akik turániakat keresnek bennük.

A hettita képírást, melynek jelei emberés állatfejekből, madarakból, lábszárakból, lábfejekből, szerszámok képéből vannak összeállítva, eddig még nem sikerült megfejteni. Majd ha ez is feltárja titkait, akkor leszünk csak abban a helyzetben, hogy a bhogazköi lelet gazdag anyagának a tartalmát is áttekinthessük. Ma még az ékírásos táblák publikálása tekintetében is a kezdet kezdetén állunk, úgy hogy egyelőre a hettita irodalomról alig beszélhetünk.

A megfejtett szövegek között eddig irodalmi tartalmú nem került elő. Királyi feliratokat, évkönyveket, történeti feljegyzéseket, királyi parancsokat, leveleket találunk köztük, néhány vallásos szöveg, több Tesup-templom leltára került elő. Az eddig legfontosabbnak mondható irodalmi emlék a *hettita törvénykönyv*, amely két táblán 101+86. szakaszt tartalmaz, s amely mint a Kr. e. II. évezredből (= 1350.) származó alkotás nemcsak régisége miatt, hanem tartalmilag is Hammurabi törvénykönyve mellé állítandó. Kiadta s lefordította *Zimmern* H. 1922. *Szimonidesz.*

Hettner, *Hermann*, *1821. †1882., német irodalomtörténetíró : *Literaturgeschichte des XVIII. Jahrhunderts* (1856—1870) c. hatalmas munkája, mely a legutóbbi évek folyamán új kiadásban jelent meg, alapos tudományosságú és hű képét adja a XVIII. sz. világirodalmának.

Heuff (ejtsd : höf), *Johan Adriaan*, németalföldi író, *1843. Történeti regényeit *(De Kroon van Gelderland, Hertog Adolf*, stb.) jellemrajzoló és természetleíró készsége teszik értékesekké.

Hevesi *József*, *1857. Hírlapíró és szerkesztő. 1895—96. a Pesti Napló felelős szerkesztője volt, de szerkesztett több szépirodalmi vállalkozást és folyóiratot is. Folyóiratai közül legjobban elterjedtek : a *Magyar Szalon* és a *Magyar Géniusz*. Költeményeket, elbeszéléseket, regényeket és színműveket írt. Elbeszélő művei közül nevezetesebbek : *Az igazság útján, Hamis gyémántok, Az ár ellen, A gordiusi csomó*. Színművei a Nemzeti Színházban is színre kerültek. Ismertebbek : *A négy évszak, Hajnali harangszó, A mama*. Számos elbeszélését németre is lefordították.

H. *Lajos* *1843. †1910. Előbb magyar, később német író és újságíró. Magyar művei közül nagyon népszerű a *Jelky András kalandjai* c. ifjusági könyv. Németül értékes művészettörténeti tanulmányokat és szépirodalmi műveket írt. Német nyelven írt munkái közül vidám elbeszélései *(Auf der Sonnenseite, Das bunte Buch, Der zerbrochene Franz)* és úti csevegései *(Almanaccando, Ein englischer September, Von Kalan bis Säckingen)* rendkívül kedveltté tették nevét.

H. *Sándor*, *1873. Író, a Nemzeti Színház igazgatója. Előbb tanár volt, majd rendező és dramaturg. Résztvett az irodalmi színpad megteremtésére törekvő *Thália*-társaság megalapításában és első küzdelmeiben. Több mintaszerűen felépített színdarabja van : *Az apja fia, A Madonna rózsája, Ámor játékai* (ballet koreográfia), *Császár és komédiás, A hadifogoly, Görögtűz, Elzevir*, továbbá színpadra vitte Jókai néhány dramatizált regényét *(Az új földesúr, Egy magyar nábob)* és három Mikszáth-novellából írt egyfelvonásost *(Régi jó világ)*. Műfordításai (különösen

Molière és Shaw) igen jelentékenyek. Egyéb főművei : *Dráma és színpad, Az előadás művészete, A színjátszás művészete, Az igazi Shakespeare, Shaw-breviárium, Színház és közönség,* stb. A Nemzeti Színházban rendezett Shakespeare- és Molière-ciklusaival nagyban hozzájárult a magyar közönség művészi ízlésének neveléséhez.

Hevesi *Simon*, a pesti izr. hitközség főrabbija, *1868. Kiváló művelője a homiletikának, megalapítója az OMIKE-nek (országos magyar izr. közművelődési egyesület), 1924 óta társszerkesztője a M. Zs. Szemlének és a *Ha cofe* c. megjelenő héber tudom. folyóiratnak. Magyar nyelvre fordította *Jób* könyvét (Lugos, 1904). Értékes tanulmánya : *Kant Immanuel* (Budapest, 1925).

Hevesy *György*, *1885., magyar vegyész, különösen a fizikális kémiával foglalkozik. Nagyjelentőségűek a rádióaktív elem kémiai természetére vonatkozó vizsgálatai. A rádiókémia módszereit alkalmazta több addig hozzáférhetetlennek tartott fizikokémiai probléma megoldására. Az elemek Bohr-féle elméletére döntő fontosságú volt a 72. elemnek (Hafnium) a felfedezése (Costerrel). Dolgozatai főleg a Physikalische Zeitschrift, Zeitschrift f. Elektrochemie, Zeitschrift f. physikalische Chemie, Philosophical Magazine c. folyóiratokban jelentek meg. Nagyobb terjedelmű műve *Lehrbuch der Radioaktivität*. *Bródy.*

H. *Iván*, művészeti író és esztétikus, *1899. Főleg a legújabb képzőművészet és a filmművészet problémáival foglalkozik. Önállóan megjelent művei közül kiemelendők : *Az impresszionizmus művészete. A posztimpresszionizmus művészete, A futurizmus, expresszionizmus és kubizmus művészete, A filmjáték esztétikája és dramaturgiája.* A Népszava napilap művészeti rovatának és a Nyugat folyóirat filmművészeti rovatának vezetője. E lexikon munkatársa. *Éber.*

Hewlett (ejtsd : hjúlet), *Maurice Henry*, angol író, *1861. †1923. Számos regénye közt legjobb a *Mainwaring* (1921), költeményei közt a *Flowers in the Grass.* Romantikus humoros szerelmi történeteket tartalmaz a *New Canterbury Tales.* Drámákat is írt *(The Agonists,* stb.).

Hexaëmeron (gör. = hatnapos munka, vagyis a teremtés) több a teremtésről szóló régi írásmagyarázó és dogmatikai mű címe.

Hexameter. Időmértékes verssor. Hat lábból áll ; az első négy daktilus vagy spondeus, az ötödik mindig daktilus, a hatodik csonka, tehát trochaeus szokott lenni. Képlete a következő :

— ◡◡ | — ◡◡ | — ◡◡ | — ◡◡ | — ◡◡ | — ◡

A sormetszet a harmadik láb első szótagja után van, de kivételesen máshol is lehet. Nagyon ritkán az is előfordul, hogy az ötödik láb daktilusa helyett spondeus áll. Ilyenkor a költőnek valamilyen célja van, pl. a cselekmény lassú menetét akarja tudtunkra adni. A H. volt a régi költészetben az eposz előadásbeli formája. Később összekapcsolták a belőle származott pentameterrel : a két sort együtt distichonnak hívják. A régiek rendesen epigrammát és elégiát írtak distichonokban. *Lengyel.*

Hexapla (gör. = hatszoros). Origenes. nagy, hatféle szöveget tartalmazó bibliakiadásának a címe.

Heyden, *Friedrich August*, német költő, *1789. †1851. Költeményeiben főleg a forma mestere. Legjobbak kis, idillikus hangú, bájos elbeszélő költeményei. *(Der Schuster zu Ispahan, Die Königsbraut, Das Wort der Frau).* Regényeket is írt.

Heyduk, *Adolf*, *1835. †1923., cseh költő. Kiváló lírikus, aki hazájában nagy népszerűségre tett szert, a tótság pedig különös vonzalommal fordult feléje, mert három kötetében a Tótföld szépségeit s népét énekelte meg. E művei a *Cymbal a husle* (Cimbalom és hegedű, 1876), *Slovensku* (1918) és az *Od Tater a Dunaje* (A Tátrától és a Dunától, 1920). H. igazi impresszionista ; a pillanatnyi hangulatok, természeti képek és szerelmi érzelmek mesteri és gyors megrögzítője. Alkotásairól visszatükröződik a cseh népdal hatása. Ily munkái a *Lesní kvíti* (Erdei virágok, 1873), továbbá a *Děduv odkaz* (A nagyapa végrendelete, 1880) s a *Drěvorubec* (A favágó, 1882) c. allegórikus idilljei. H. megpróbálkozott az epikával is, e téren azonban értékes művet nem alkotott. Munkáinak gyűjt. kiadása Prága, 1897—1912, 52 köt.

Heyking, *Elisabeth*, német írónő, *1861. †1924. Főként exotikus környezetben játszó történeteket írt. Legnépszerűbb műve : *Briefe, die ihn nicht erreichten.* Magyarul : Találkozások, Csun.

Heym, *Georg*, *1887. †1912., német költő. Költeményeiben *(Der ewige Tag, Umbra vitae)* különösen a borzalom, a pusztulás, a halál hangjait szólaltatja meg nagy erővel. Van egy kötet novellája is *(Der Dieb).* Összes művei 1922.

Heymel, *Alfred Walter von*, *1878. †1914., német költő és könyvkiadó, a *Die Insel* folyóirat s a vele kapcsolatos kiadóvállalat alapítója. Írt költeményeket (ezek gyűjteménye 1914) és tanulmányokat is.

Heyse, *Paul*, *1830. †1914., kiváló német költő és elbeszélő, az ú. n. »müncheni költői kör« egyik vezető egyénisége. Második hazája Olaszország volt, ahová egyre visszatért s ahová műveinek nagy részét helyezi. Első verses novellái után, melyeket formai tökéletesség és rendkívüli finomság tüntet ki (legszebb *Der Salamander)*, élete végéig szakadatlan sorban jelent meg húsznál több novelláskötete, számos drámája, regénye, néhány verskötete. Igazi területe a novella, melynek egészen sajátságos fajtáját fejlesztette ki : hol olasz népi vagy történeti tárgyakat, hol hazaiakat dolgoz fel, leginkább lélektanilag különös eseteket, a szerelem és házasság lelki összeütközéseit. Legjelesebb novellái : *L'Arrabbiata, Die Blinden, Das Glück von Rothenburg, Der letzte Centaur* (fantasztikus történet egy élő centaur bajorországi látogatásáról), *Unvergessene Worte, Die himmlische und die irdische Liebe,* stb. Regényei *(Kinder der Welt, Im Paradiese, Der Roman der*

Stiftsdame, Merlin, Über allen Gipfeln, Die Geburt der Venus) az előkelő polgárság világába vagy művész-környezetbe vezetnek; ezekben is a házasság problémái a fontos tartalmak. Drámáival nem ért el H. nagy sikert; legjelentősebbek: *Ehrenschulden, Die Weisheit Salomo's, Hadrian.* Lírai költeményei kiválóak: különösen megrendítők a gyermekei halálára írt dalok *(Totenlieder)*, melyekben a tökéletes formába zártan mélységes fájdalom zokog. Nagy formakészsége avatja H.-t kitűnő műfordítóvá; főleg olasz és spanyol költőkből fordított. Stílusa a naturalizmus előtti stílus: választékos, ízléses, tisztult. 1910. elnyerte a Nobel-díjat. *Gesammelte Werke,* Berlin 1897, 29 köt. C. H. *Spiero: H.,* Stuttgart, 1910. H. *Raff: P. H.* 1910. A. *Farinelli: H.,* München 1913. — Magyarul számos műve. *Kecskeméti.*

Heywood (ejtsd: hévud), *John*, angol drámaíró, *1497. †1580. Udvari zenész és színész. A legrégibb angol epigrammaíró, 600-at írt. Allegorikus költeménye *The Spider and the Pardoner and the Flie* a protestáns és a katolikus vallást állítja szembe egymással. Legfontosabb az irodalomban interludes-jai (közjátékok) révén, melyek az angol vígjáték kezdetét jelzik, középhelyen állnak a régi moralitások és a szabályos dráma között. Korának hibáit ostorozó, ügyesen megszerkesztett, néha nyers humorú darabjai közt legjobbak *The Play of the Wether, The Play of Love* és *The Pardoner and the Frere.*

H., *Thomas*, angol drámaíró, *1650 körül. 220 darabja közül csak 24 maradt fenn. Leghíresebbek: *The Four Prentices of London, Edward IV, The Royal King and the Loyal Subject, Rape of Lucrece.* Verses műve *Apology for Actors.* Számos klasszikus munkát fordított. Műveit a természethez való hűség jellemzi; a polgári dráma kezdetét látjuk darabjaiban. Erkölcsi tisztaságát emelhetjük ki kortársaival szemben. Charles *Lamb* H.-t prózai Shakespearenek nevezi.

Hézser *Aurél*, magyar geográfus, egyetemi m. tanár, *1887, az emberföldrajz művelője. Értekezései a »Földrajzi Közlemények«-ben és a »Föld és Ember« c. szaklapokban jelentek meg. A Tokaj-Hegyalja földrajzi tanulmányozásával foglalkozik. Lefordította J. Brunhes, *La Géographie humaine* c. művét (még kiadatlan). Földrajzi tantervet és földrajzi tankönyveket írt a keresk. iskolák részére. E lexikon munkatársa.

Hiador, *Jámbor Pál* (l. ott) költői neve.

Hichens (ejtsd: hicsnz), *Robert Smythe*, angol író, *1864. Először zenész volt s akkor lírai verseket írt. Első híres regénye *The Green Carnation*, 1894. A londoni életet tárgyaló regényein kívül (pl. *Belladonna*, mint dráma is) nagysikerű novellagyűjteményében a keleti tárgyú *The Garden of Allah* a legjobb, melyet színpadra is vittek. Több drámát és essayt írt.

Hiel, *Emanuel*, flamand költő, *1834. †1899. Nagyszámú kötetménykötete jórészt himnikus tárgyú, zenei feldolgozásra szánt verset tartalmaz; számos kantate, oratórium és melodráma szöveget írt. Főleg az emberi szabadság és fejlődés eszméinek adott kifejezést.

Hieroglifek, az egyiptomi írásjelek, melyek eredetileg képek, majd a képet kifejező szó betűcsoportjai, melyeket a szükséges egyes betűkkel kiegészítenek s a könnyebb olvasás kedvéért az írott szavak értelmére utaló determinativ jelekből állnak. A H.-t csak az 1799. felbukkant rozettei kő szövegének *Champollion* által történt megfejtése óta tudjuk olvasni. Champollion első egyiptomi nyelvtana 1832. történt halála után 1836—41. jelent meg. A H. száma több mint háromezerre rug. Ezekből egyszerűsödött le az egyiptomi írás, míg végül huszonöt betűs ábécé lett belőle, alapja valamennyi nyugati írásnak. A H. és az ú. n. hieratikus írás között csak annyi a különbség, amennyit a kőről a papiruszanyagra való átmenet és a gyorsabb írás magával hoz. A demotikus írás még egyszerűbb, mint a régi folyóírás. *Szimonidesz.*

Hieronymus *Sophronius Eusebius*, *348. †420., keresztény egyházatya, latin író és műfordító. Főműve a bibliafordítás, amely ma is alapja az 1592 óta használatban lévő hivatalos szövegnek (*Vulgata)*. Emellett azonban a kommentárok, vitairatok, teológiai értekezések, levelek egész légiója kerül ki dolgozószobájából. Élete munkásságának java részét a bibliafordítás vette igénybe; ennek kapcsán terelődött tudományos érdeklődése a biblia-magyarázatra; kommentárjainak száma légió: felölelik úgyszólván a biblia minden részét. Dogmatikai és polemikus irataiban a tévtanok hirdetői ellen fordul (Jovinianus, Vigilantius, Helvidius, Johannes) vagy irodalmi ellenfeleivel harcol (Rufinus), kíméletlen élességgel, kegyetlen gúnnyal. Homiliái rögtönzött szentbeszédek, amelyeket a kolostorban tartott szerzetestestvéreinek: előadásmódjuk barátságos, kissé laza, de megismerszik bennük a bibliamagyarázat nagy művésze és a pongyola stílus néha tökéletes jeromosi magasságokba lendül. Munkásságának igen értékes része kiterjedt levelezése; élénk világosságot vetnek levelei a IV—V. sz. ker. társadalmának gondolkodására és életére, egyúttal pedig írójuk és a címzettek egyéniségére és lelki világára. Ezerszínű stílusművészete talán egyik munkájában sem érvényesül oly maradéktalanul, mint épen leveleiben. Ő a ker. biografia-irodalom megalapítója *De viris illustribus* (Híres férfiakról) c. életrajzgyűjteményével, amelyben 135 ker. latin író életrajzát adja, utolsónak a magáét. Cikkeit javarészt Eusebios egyháztörténetéből írta ki, önálló cikkeiben pedig nem alapos kutatások eredményét adja, hanem csupán odavetett megjegyzéseket, nem ritkán gyanításokat és feltevéseket. A maga idejében s jóval azon túl óriási volt a tekintélye, sok folytatója akadt, görögre is lefordították. Mint a ker. latin iroda-

lomtörténetírás úttörője rendkívül nagy jelentőségű. Ugyanez a jelentősége volt az egész ó- és középkoron át Krónikájának, amelyben az ősidőktől egészen 378-ig minden év nevezetes eseményét feljegyezte: Eusebios krónikája, Eutropius, Suetonius munkái s a maga adatgyűjtése alapján. Ez a műve is sokszor felületes, sok benne a félreértés, de a kronografia fejlődésére nagy hatással volt; az egész középkor ebből merítette kronológiai ismereteit. A közkeletű hamisítások és apokrif iratok kiszorítására szerkesztette Vértanu-katalógusát hiteles, hivatalos adatok alapján *(Martyrologium Hieronymianum)*; ennek a műnek óriási jelentősége abban van, hogy egyformán felöleli a Kelet és Nyugat vértanuit s oly kitünő források alapján van összeállítva, hogy egyháztörténeti és hagiografiai szempontból ma is nagyértékű forrásmunka. H. barátlegendái (Paulus, Malchus, Hilarion élete) eredeti művek, értékes adatok a szerzetesség történetéhez s egyúttal megható bizonyságai a szerző és kora aszkétikus rajongásának. Levelein kívül legmélyebb bepillantást engednek lelkébe nekrológjai (epitaphium-jai), amelyeket kedves halottairól (Marcella, Paula, Fabiola, Nepotianus, stb.) írt, még pedig eredeti módon: levélformában; ezek a nekrológok nem ritkán a consolatiok hangján szólalnak meg: mindig mély érzelmesség, gyöngéd fájdalom nyilatkozik meg bennük; szubjektív hangjuk, nyugodt, egyenletes előadásmódjuk, hangulatos leírásaik, csöndes sírdogálásuk: örök irodalmi értékek. H. az ókori ker. tudományosság legnagyobb alakja, egész sor ker. műfaj megalkotója, az egyház egyik legmélyebb hatású tanítója s egyúttal a latin nyelvnek is egyik legkiválóbb művésze. Az aggság nyugodt éveiben boldogan békül össze ifjukora szerelmes pogány szenvedélyével s innentúl pogány és keresztény kultúra harmónikusan ölelkezik benne. H., a klasszikus műveltségű ker. tudós, a humanisták őse: azzá avatja kettős műveltsége, tüzes írói csatái, utazásai, emelkedett szellemű s intenzív római társadalmi élete. Hatása szinte mérhetetlen: a középkor úgyszólván mindvégig az ő szellemi kincseiből élt. Olv. *Thierry* Amadé: *Elbeszélések a rómaiak történetéből az V. században: Szent Jeromos; a keresztény társadalom nyugaton.* Ford. *Öreg* János, Bpest, 1888. Dr. *Babura* László: *Szent Jeromos élete.* Bpest, 1926. *Révay* József: *Hieronymus.* Nyugat, 1920, 1131—1133 l. *Révay.*

Hierta (ejtsd: jerta), *Lars Johan*, svéd publicista és író, *1801. †1872., kezdte 1830. az »Aftonbladet« (Esti lap) c. ujságot kiadni, amely az első igazi svéd napilap volt és óriási olvasótábort szerzett. Mint a liberalizmus lelkes híve, H. társadalmi újításokért harcolt újságjában. A kormány sokszor próbálta az újság megjelenését akadályozni, de H. új, alig eltérő néven megint kiadta.

Higginson, *Thomas Wentworth*, amerikai író, *1823. †1911. Regényei közt legjobb a *Malbone.* Önéletrajza a *Yesterdays.* Számos essayt is írt.

Hilarius, előkelő aquitaniai pogány család sarja, kiválóan képzett és művelt férfiú, a ker. vallásra térése után szülővárosa, Pictavii (Poitiers) püspöke. Egész élete az eretnekségek elleni harcban telt el. †367. Jelentékenyebbek H. himnuszai *(Liber hymnorum)*; ő az első ker. himnuszköltő. Himnuszkönyvéből 3 himnusz maradt ránk; költői szempontból nem ép kiváló alkotások, de rendkívül fontosak történeti szempontból, s a legeredetibb ker. költői műfajnak, a himnusznak első emlékei.

Hildebert, toursi püspök, *1056. †1133. A középkor egyik legnagyobb latin költője. Kitünő klasszikus műveltsége, vérbeli költői tehetsége, verselésbeli ügyessége különösen két »római elégiájában« tükröződik, amelyekben a klasszikus rajongás remek harmóniába olvad a keresztény humanizmussal. Bámulatos költői leleményről, klasszikus iskolázottságról és technikai ügyességről tesz tanuságot *Liber mathematicus* (A csillagjóslásról) c., az asztrológia ellen irányuló, friss lendületű költeményében.

Hildebrand-dal *(Hildebrandslied)*, a régi német elbeszélő költészet egyetlen töredékes emléke. Felnémet eredetije két alnémet fuldai szerzetes másolatában maradt ránk (800 körül, kézirata Kasselben). Innen van, hogy alnémet és felnémet nyelvalakok keverednek benne. Ez a 68 soros töredék legszilárdabb pontja a régi német költészet rekonstrukciójának. Ilyenek lehettek azok a hősdalok, amik később az eposzok húsát és izmait szolgáltatják. Pogány felfogásnak már semmi nyoma benne. Sűrűvérű formanyelvén megérezni, hogy nem éneklésre, hanem ünnepélyes előadásra szánták: verse az ú. n. epikai hosszú sor, melyet sormetszet oszt két négy-négy ütemből álló félsorra. A két félsort alliteráció kapcsolja össze. A H. cselekménye: egyetlen balladikus jelenet. Hátteréül a Dietrich-mondakörben kijegecesedett események szolgálnak. Hildebrand, Dietrich fegyverhordozója, harmincévi távollét után újra hazatér. A határon serege élén a fia, Hadubrand állja útját. Hildebrand megtudja, hogy fiával került szembe s mindenáron el akarja kerülni a harcot. Hadubrand nem tágít. Összecsapnak . . . Itt megszakad a költemény, de architektónikus fölépítése, a párbeszéd izgató feszültsége s egyéb források *(Ásmundasaga Kappabana*, Kap. VIII., Saxo Grammaticus) valószínűvé teszik, hogy az apa megöli a fiát. Az apa és fiú harca különben a világirodalom ismert vándortárgyai közé tartozik (Odysseus és Telegonos, Rustem és Sohrab, Conlaoch és Cuchulain, Biterolf és Dietleib, Alberich és Ortnit, Predrag és Nenad, stb. V. ö. A. *Nutt: Problems of Heroic Legends*, 1892, Br. *Busse: Sagengesch. zum Hildebr.-Lied.* P. P. Beiträge 26, 1—92. M. A. *Potter: Sohrab and Rustem*, 1902. Joh. *Witthoff:*

Das Motiv des Zweikampfes zwischen Vater u. Sohn. Diss. Bonn é. n.) A tragikus megoldás a régibb, mert a szigorú erkölcsi felfogás, a végzet-gondolat könyörtelensége, az apa jogának feltétlen érvényesülése nem tűr megalkuvást vagy egyezményt. Egyezményes, vagy optimisztikus megoldással csak később találkozunk: XIII. századi feldolgozáson alapuló, de csak újabb (XV—XVI. századi) kéziratokból meg nyomtatványokból ismert kései H.-ban kibéküléssel zárul a harc. — A H.-t J. G. *Eckhardt* adta ki első ízben (1729). Kiadások vonatkozó irodalom: W. *Braune: Ahd. Lesebuch* (1921[8]). Ehhez v. ö. *H. Pong: Das H. l.* (1913): *Steinmeyer: Die kleineren ah. Denkmäler* (1916, 1—15), Fr. *Saran: Das H.-Lied* (1915), A. *Heusler: Hoops, Reallexikon der germ. Altertumskunde* (2, 525). *H. de Boor Zschr. f. d. Ph. (1923—4).* Magyar fordítása: *Heinrich* G.: *A német irod. története* I., 1922 (88—89). *Turóczi-Trostler.*

Hille, *Peter,* *1854. †1904., német költő. Irt költeményeket,regényt *(Die Sozialisten, Semiramis, Die Hassenburg)*, rengeteg aforisztikus megjegyzést. H. legszebb költői tulajdonsága a természet áhitatos imádata; pantheizmusában, általában egész egyéniségében minden bohémszerű könnyelműsége mellett van valami prófétai vonás. Legszebbek természeti költeményei: ezekben van valami az erdő lehelletéből, a föld misztikus életéből. — Műveit halála után adta ki Heinrich Hart 1904—5. 4 köt., 1916 2. kiad.; írt róla *Roselieb* (1920).

Hillebrand *Jenő,* anthropológus és archeológus, *1884. Az ősember magyarországi nyomait kutató barlangkutatási mozgalom egyik legszorgalmasabb vezetője, aki 1909. a répáskutai Balla-barlangban rábukkant a magyarországi ősember eddig egyetlen csontmaradványára: egy gyermekkoponyára. Sok barlangban végzett ásatásai alapján írta meg *Bella* Lajos társaságában *Az őskor embere és kulturája* első, a paleolith kor ősemberével foglalkozó részét.

Himerios, görög szofista és rétor. A bithyniai Prusiasban született, Athénben tanult, 362. Julianos császár mellett élt az antiochiai udvarnál, majd 368. visszatért Athénbe, ahol sok csapás után öregkorában halt meg. Kortársa és rokona volt Libaniosnak; jóhírű iskolájában tanítványa volt Gregorios Nazianzenos és Basileios. 73 beszéde közül 24 maradt ránk; iskolai és alkalmi beszédek, köztük egy-egy törvényszéki vagy dicsőítő beszéd; a legtöbb szorosan összefügg athéni iskolája életével: megnyitó, üdvözlő, búcsúbeszédek. Libaniosszal és Themistiosszal ellentétben H. minden igyekezete arra irányul, hogy a szónoki prózát a költészet hímes ruhájába öltöztesse; nyoma sincs benne amazok józanságának és erkölcsi-tárgyilagos felfogásának. Keresi a színt és változatosságot; képeket és leírásokat szívesen kölcsönöz a lírától. Prózájában már jelentkezik a hangsúlyos klauzula: a mondatvégek ritmikus kiképzése. *Révay.*

Himfy-versszak. 12 sorból áll, a verssorok kétütemüek. Az első nyolc sorban keresztrím van, az utolsó négy sor párosan rímel. Rímképlete tehát: ababcdcdeeff. *Kisfaludy* Sándor *Himfy szerelmeit* ebben a formában írta.

Himnologia a himnuszköltészettel, illetve a vallásos és az egyházi énekköltészettel foglalkozó tudományág, mely rendkívül gazdag anyag felett rendelkezik. Anyaggyűjtemények: H. A. *Daniel: Thesaurus Hymnologicus.* 5 köt. 1841—56. G. M. *Drewes: Analecta hymnica medii aevi.* 53 köt. 1886. F. I. *Mone: Lateinische Hymnen des Mittelalters.* 3 köt. 1853—55. Lexikonok: A. F. W. *Fischer: Kirchenliederlexikon,* 1878—9. U. *Chevalier: Repertorium hymnologicum* (angol), 1892—7. J. *Julian: A Dictionary of Himnology,* 1892. A német H.-nak kiv. művelői voltak Ph. *Wackernagel*, A. *Knapp*, E. E. *Koch*, magyarok: *Payr* Sándor és *Kovács* Sándor.

Himnusz. Az ódának emelkedettebb fajtája: vallásos óda. A legősibb műfajok közé tartozik (egyiptomi H.-ok, Rg-Véda, zsidó zsoltárok). A görög H. mestere, akit az újkor is utánozni igyekezett, *Pindaros.* A középkor folyamán mind a nyugati, mind a keleti ker. egyháznak jeles H.-költői voltak. A kat. egyház latin himnuszait nemzeti nyelvekre is lefordították. A középkori magyar irodalom legszebb emlékei közé tartoznak *Szent Bernát H.-ai a felfeszített Krisztushoz.* Még a prot. egyházi énekek is sokszor egyszerű átdolgozásai a középkori latin H.-oknak. Az újkori magyar H.-költészet legnevezetesebb termékei *Berzsenyi: Fohászkodás*-a és *Kölcsey: Hymnus*-a, a magyar nemzet sorsának összefoglalása ima formájában.

Hindu irodalom, l. *Ind irodalom.*

Hippel, *Theodor Gottlieb von,* német író, *1741. †1796. Königsberg polgármestere, Kant barátja s amellett egyike kora legmerészebb humoristáinak. Fő munkái: a *Lebensläufe in aufsteigender Linie* c. regénysorozat, mely nevét széltében ismertté tette s a *Kreuz- und Querzüge des Ritters A bis Z,* a kor divatos műfajának, a »szövetségregény«-nek mulatságos paródiája. H. az ötletek cikornyás halmozásával, gyújtó élceivel és kitekert okoskodásaival erősen Jean Paul-ra emlékeztet. Humora ma már elavult, de regényei érdekes dokumentumai egy forrongó szellemű kornak. — Összes művei 1827—38. 14 kötetben. Irt róla *Hönes* (1910) és *Schneider,* Die Freimaurerei, etc. (1911). Egy vigjátékát *(Der Mann nach der Uhr)* ford. *Bartsai László* (Kolozsvár 1793.)

Hippiusz, *Zinàidà Nikolajevna,* orosz írónő, *1870. *Merezskovszkij* felesége. A dekadens irányzat egyik úttörője volt s költői pályája első szakában túlzásba vitte az én-kultuszt, azután a luciferizmusban keresett vigasztalást, majd a neo-krisztiánizmusra tért át. Összegyüjtött versei I. 1904., II. 1910. *Utolsó versei* 1918. jelentek meg. Irt még hat kötet regényt és

elbeszélést. Versei szépek, de regényei gyengék. Igen értékesek Krájnij Anton néven írt kritikai dolgozatai s nagyérdekű, a kommün első éveiben vezetett naplója.

Hippokrates, Kos-i születésű, görög orvos, (kb. 460—377 v. 359), a legünnepeltebb görög orvos, a tudományos gyógyászat megalapítója. A neve alatt fennmaradt 72 könyvből álló orvostudományi gyűjtemény későbbi orvosi iskolák hagyatéka. De valószínűleg tőle valók az *Aphorismoi*, 400 gyakorlati jellegű mondás s még néhány egészségtani értekezés, továbbá a *Peri aëron, hydaton, topon*, amely érdekes megfigyeléseket tartalmaz arra vonatkozólag, hogy mennyire függ Európa és Ázsia lakosainak szellemi és testi fejlődése a levegőtől, víztől és talajtól. H. vetette meg a modern tudományos gyógyászat alapját. Az orvos feladata szerinte a gyógyításnál a természetet segíteni. Nagy hatással volt kora egész szellemi életére. V. ö. *Hornyánszky: A görög felvilágosodás tudománya. H.* (1910).

Hipponax, híres görög iambographus (VI. sz.), aki 542 körül Ephesosból Athenagoras tyrannos elől Klazomenai városába menekült s itt nyomorogva írta gúnykölteményeit — Archilochos személyeskedő modorában s lydiai szókkal tarkázott uccai nyelvével még túl is téve rajta. Bupalos és Athenis chiosi szobrászokat, akik torzképet csináltak vézna, csúf alakjából, irgalmatlan gúnnyal üldözte, úgy hogy állítólag felakasztották magukat. Metruma a gúnyolódásra felette alkalmas »sánta« iambos *(choliambos* v. *skazon)*, amelyet állítólag ő maga talált fel (ezért: *versus Hipponactei)*. Állítólag a paródia feltalálója is. — Töredékek: *Bergk*: Poet. lyr. Gr. II.; *Brandt*: Corpusc. poes. Gr. lud. I. — V. ö. *Christ*: *Gesch. d. gr. Lit.* I.; *Gerhard*: Pauly-Wissowa Realenc. VIII. 1890. *Schmidt.*

Hipponax-strófa. Nevét a Kr. e. VI. sz.-ban élt görög iambos-költőről nyerte. Négy sorból áll, a köv. képlet szerint:

(1—3) — ∪ — ∪ — ∪ —
(2—4) ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪

Horatius alkalmazta (Carm. II. 18.)

Hírlapirodalom. I. *Hírlapírás.* Hírlapnak nevezzük azokat a meghatározott időnként rendszeresen és folyamatosan megjelenő nyomtatott lapokat vagy füzeteket, amelyek híreket, napi eseményeket közölnek. Az első hírlapkísérletek ugyan nem nyomtatásban jelentek meg, ma már azonban bátran kritériumként állapíthatjuk meg a nyomtatásban való megjelenési formát. A hírlapok nemcsak híreket közölnek, a napi eseményeket regisztrálják, véleményt is mondanak, irányítócikkeket is közreadnak, a kultúra népszerűsítői is, a napi eseményektől elvonatkozó tudományos, ismertető, polemizáló és mulattató cikkeket is közölnek, nem ritkán elbeszéléseket, értekezéseket, költeményeket és regényeket is; a hírlap gerince, főjellegzetessége mégis az, hogy a nap eseményeinek krónikása.

A hírlapok megjelenési rendjük szerint: napilapok, vagy más időszaki folyóiratok. A napilapok lehetnek reggel vagy este megjelenők, a nagy világlapok gyakran megjelennek reggel és este is, olyik naponként többször is.

A népek egymásközti érintkezésének, a közlekedésnek, a műveltségnek fejlődésével egy lépésben haladt a hírlapírás technikai fejlődése is, a kőtábláktól a kézzel sokszorosított *Notize*-okon keresztül a nyomtatás feltalálása után a mai rotációs gépek fejlettségéig. Igen természetesen e haladással tartott lépést a sajtó megtűrt jellege, a korlátozások rendszere is, míg végre a mai sajtószabadsági elv diadala — amely hol tökéletesebb, hol kevésbé az — lehetővé tette, hogy a sajtó nemcsak a szellemi fejlődés egyik legsokoldalúbb és legtökéletesebb eredménye lett, de a politikai, külpolitikai, gazdasági élet egyik legsúlyosabb eszköze és a világgazdaság egyik leghatalmasabb üzletága is.

Míg a római Acta diurnák csak stereotyp helyi hírek vagy rendeletek rideg szemléltetői, addig a *Notiziek, Courantok, Newe Zeytungok* már a világ minden tájának fontosabb eseményét gyűjtik össze és viszik át a köztudatba. Lassanként kibővülnek ezek. Ha túlnyomóan a harcterek és az államélet eseményeit adják is, már közlik a tudomány, az irodalom, a művészet híreit is, már mulattatásról is gondoskodnak, később a parlamentek tanácskozásait közlik. Megjelennek az első *rovatos* hírlapok.

A hírlapok főként politikai irányok esz-

M. D. XXXV.

Röphírlap 1535-ből

közei lesznek. Innen gyakori üldöztetésük, de nagy súlyuk és népszerűségük is. A múlt század derekáig a legtöbb hírlapot pártok vagy irányok tartják fenn vagy legalább is támogatják. A lap kiadói lassanként rájönnek azonban arra, hogy az újságok a legalkalmasabbak üzletek közvetítésére s lassanként kifejlődnek a *hirdetések*. Kialakul az *üzleti sajtó*, amelyik felfedezi azt is, hogy a hírlap nagy közgazdasági érték: támogatása nemcsak a hirdetésekkel, de szellemi termékei propagatív erejével is felvirágoztathat nagy üzleti vállalkozásokat, pénzügyi akciókat, támadása pedig meg is fojthat ilyeneket. A nagy vállalkozások tehát bevonják az újságokat érdekkörükbe nyílt, de inkább burkolt formában. Mind erőteljesebb lesz a gazdasági szempont s hamarosan a lapok nagy százaléka megfizetteti politikáját, külpolitikai irányát, de sokkal inkább azt az erőt, amit a nyilvánosság gazdasági, sőt az irodalom és művészet üzleti vonatkozásaiban is jelent.

A vezető sajtó ma az angol-amerikai, amely mögött fut a francia és német sajtó. A legáltalánosabb, legbőségesebb, de legkevésbé friss az angol, a legfürgébb és legötletesebb a francia. A német átmenet a kettő közt, nem olyan alapos, mint az angol, de élvezetesebb annál, nem olyan ügyes és szellemes, mint a francia, de sokkalta megbízhatóbb.

Ma a sajtó gyorsan halad az *eltrösztösödés* felé. *Northclife* lord a lapok egész tucatját bírta s az ő lapjai — volt idő — hogy összesen több, mint harmincmillió példányban jelentek meg. Még erősebb ez a folyamat az Amerikai Egyesült Államokban. Hogy az üzletkirályok mily hatalmat — és hatalmuk mily veszedelmet — képviselhetnek, arra épen Northclife lord a példa, aki a háború kitörésekor Anglia, az Amerikai Egyesült Államok és Franciaország sok lapját megszerezve: szinte diktálta a világháborút és propagandájával nagy része volt az entente győzelmében.

Az újságok tartalmuk, formájuk, szellemük szerint: úgynevezett *komoly* és *boulevard*-lapokra oszthatók. A komoly lapok az események higgadtabb, részletesebb előadásával hatnak, a boulevard-lapok az események és rémes szenzációk hajhászatával. A boulevard-lapok Párizsból terjedtek el az egész világon. Hatásuk óriási volt az ú. n. komoly lapokra is. Ők diktálták azt a tempót, amelyik hangzatos címekkel, az érdekesség kiemelésével és a nyomdatechnika ügyeskedéseivel szemléltetőbbé, szenzációsabbá tudja felfújni az eseményeket és a riportaget juttatja túlsúlyra.

A hírlapok szerkesztésének a gerince, ma a híranyaggyűjtés. A helyi anyagot az újságírók, a testületek, hivatalok mellett rendszeresített hírlapszolgálat adja, a vidékit és külföldit a lap tudósítói, de emellett az úgynevezett *kőnyomatosok* is, vagyis azok a hírügynökségek, amelyek a külföldi és nagyobb vidéki városokban összegyűjtik az érdekességeket s azokat az újságok rendelkezésére bocsátják. Emellett cikkírók írják az irányító cikkeket, kommentárokat, bírálatokat, minden komolyabb lap tudósok, szakemberek egész tömegét foglalkoztatja, hogy a kultúra minden megnyilvánulását tudással és irányítással tálalhassa közönsége elé.

II. *A hírlapírás története.* A hírlapok első, igen kezdetleges ősével már a rómaiak alatt találkozunk, amikor *Acta Diurna* címen hírgyűjtemények jelentek meg diadalmenetekről, jutalmakról, büntetésekről, az imperatorok és családtagjaik személyi ügyeiről. Kr. e. 59. Julius Caesar elrendelte, hogy *Acta senatus* címen a főbb törvényekről, intézkedésekről s az államélet jelentősebb eseményeiről gyűjteményt kell szerkeszteni, ezeket ki kell a nyilvános helyeken függeszteni és el kell a provinciákba is küldeni. Ezek a hivatalos lapszerű gyűjtemények a hírlapírás első, még kezdetleges kísérletei.

Az európai kultúrától elszigetelten voltak azonban efajta hírlapjaik a khinaiaknak is, a *King Pa*, amelyik *nyomtatásban* jelent meg; első példányai még 713-ból valók és egységes, azóta is megszakítatlan fejlődési folyamatot mutat; a valóságos európai hírlapírást jóval megelőzve, körülbelül az 1300-as évek óta rendszeres életet él.

A könyvnyomtatás felfedezése eleinte alig lendít valamit is a hírlapírás fejlődésén. A középkor első olyan törekvései,

Warhafftige handlung Wie vnd
welcher massen der Türck die stat Ofen vnd Wien
belegert / Erstlich durch Kü. Ma. zů Hungern vnd Behem x.
Kriegß Secretari / herrn Peter Stern von Labach kürtzlich
begriffen vñ beschriben. Nachvolgend durch Niclausen
Meldeman burger zů Nüremberg mit merer anzeigūg.
was von tag zů tag sich zutragen hat / auß angeben
deren / so von anfang mit vnd dabey gewesen
sind / gemert vñ erlengert / sampt einer contrafactur der stat Wien außgangē. 1530.

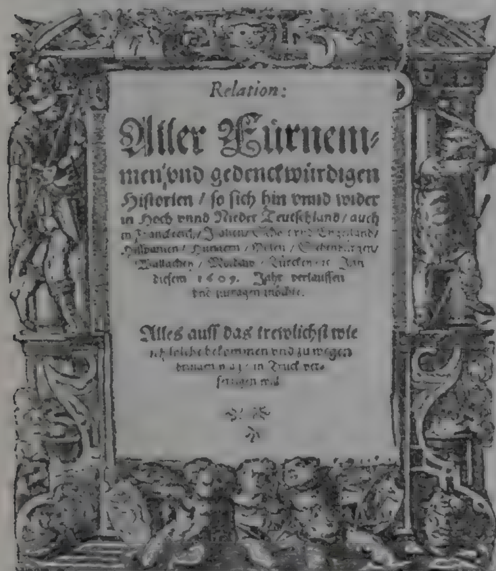

Magyar vonatkozású röphírlap 1530-ból

amelyeket hírlapírásnak lehet neveznünk, még kéziratban készülnek. A *notizie scritté*-k ezek, amelyeket Velencében írnak; újságlevelek, röplapok, amik beszámolnak a világeseményekről, főként háborúkról és Velence politikai történéseiről. Rendszertelenül jelennek ezek meg, aszerint, hogy történnek-e fontosabb, megírásraméltó események vagy sem. Később mind rendszeresebbek, általánosabbak, részletesebbek lesznek, elannyira, hogy 1616. már hetenként kétszer megjelenik — például — többlapos könyvecske formájában egy *Diario D'Ungheria* című olyan hírlap is, amely csak magyar eseményeket közöl, természetesen főként — háborús vonatkozásúakat. A lapokat *gazettá*-knak nevezik, mert egy gazetta pénz ellenében olvashatók, — innen az olasz *Gazetta* és a francia *Gazette* elnevezés. E gazetták a török háborúk alatt mind nagyobb népszerűségre és elterjedtségre vergődnek, amily mértékben fokozódik a félelem s izgalom a török hódításokkal szemben.

Bárha az újságok fejlődése Olaszországból indul ki e korban, afféle hírlapok — amikre találóbb a hírlaplevél, repülőlevél elnevezés, ahogyan ekkor hívják őket — megindulnak máshol is. Németországban, Augsburgban 1474. már nyomtatásban jelenik meg a *Vermeckt den gewinne Anschlag* című hírlaplevél, 1480 körül; a mi Nemzeti Múzeumunk ily német röpív-példánya: a *Uan deme guaden thyrane Dracole wyda* című és 1483-ból kelt az a nyolcadrétű hírlaplevél, amelyikben *Hofmer vonn turcken* címen számol be *Mager* Berthold a Krajnába betört török seregek rettenetes kegyetlenségeiről.

Kolumbus felfedezéséről már 1493. hoznak tudósításokat a hírlaplevelek és a későbbi *Mundus Novus*, amelyik ismerteti az újvilágot, eljut Augsburgtól Londonig

Relation:
Aller Fürnemmen, und gedenckwürdigen
Historien / so sich hin und wider
in Hoch unnd Nieder Teutschland / auch
diesem 1609. Jahr verlauffen
Alles auff das trewlichst wie

Az első rendszeres német ujság (1609)

és Nápolytól Párizsig. *Zeytung, Newe Zeytung* sok jelenik meg Németországban és például a mohácsi veszedelemről már egészen terjedelmes »riport« olvasható az egyikben, amelyiknek címe: Newe Zeitung, wie der Turckischen Keyser mit dem König Ungern dye schlacht gethan hat, auff den tag Johannis enthauptung. Egy másik Newe Zeitung pedig meglepően jól és hűen írja meg nemcsak a mohácsi csata lefolyását, de a csatavesztés okát és várható következményeit is.

E Zeytungok mellett e körbe tartoznak azok a kereskedői tudósítások is, amiket Augsburgban a Fuggerek rendszeresítettek: a világ minden általuk elérhető részéből kaptak híreket s ezeket összefoglalva megküldték embereiknek, üzletfeleiknek. Efajta röpívek, hírlaplevelek jelentek meg Németalföldön, Franciaországban, Angliában is. Ezek a *Novelle*-k, *Novellae*-k, *Copeyen*-ek, *Avvisi*-k, *Notizie*-k, *News Courants*-ok épen úgy nem voltak még valóságos hírlapok, mint ahogy nem voltak azok a *Zeytungok* és *Gazetták:* nem jelentek meg előre megállapított időnként, még csak folyószámokkal sem voltak megjelölve. 1588-tól kezdve ugyan előbb Kölnben, majd Frankfurtban elég rendszeresen megjelennek a *Relationes Semestrales*-ek, a mai értelemben vett első hírlap azért mégis csak a Carolus Johann strassburgi hetilapja 1609 óta: *Zeitung* címmel, majd 1615 óta *Frankfurter Zeitung*, amely hamarosan elterjed az egész világon.

A Frankfurter Zeitung az első igazi hírlap, megjelenése korszakot jelent azért is, mert sok utánzóra akad: iskolát csinál. Ennek a mintájára születik meg 1622. Anglia első hetilapja: a *News*, 1631. a Franciaországé: a *Gazette*, 1643. svéd, egy évvel később dán, majd holland hetilap. 1703. már van újságja Oroszországnak is, ugyanez évben jelenik meg az első osztrák újság: a bécsi *Mercurius*, nálunk az első csak 1705. és akkor is latin nyelven, amikor egy évvel azelőtt volt már újság Amerikában is. A francia újság, amelyet *Renaudot Theophrast* orvos ad ki betegei mulattatására, már anekdótákat, karcolatokat is tartalmaz.

Az első napilap Londonban jelent meg 1702. *Daily Courant* címen, Franciaország csak 1777. követi példáját, amikor megindul a *Le journal de Paris.* Az olasz a kezdeményező, a német az első igazi hírlapcsináló, de a tökéletesedés Angliában kezdődik, mert ott nyujtanak először változatos tartalmat és adnak mindent személyi hírektől, tudományos értekezésektől, városi ügyek tárgyalásától kezdve szerelmi kaland leírásig és *hirdetésig.*

Németország, az első igazi hírlap megteremtője, gyorsan fejlődik a hírlapirodalom terén. A *Frankfurter Zeitung* példájára a nagy német városokban egymásután indulnak meg az e mintára szabott, modern újságok. Hamburg, Nürnberg, Königsberg és Lipcse az elsők, ez utóbbi

Leipziger Zeitung-ja komoly riválisa a Frankfurternek, míg az *Allgemeine Zeitung*, amely 1798. indul meg Augsburgban, mindkettőjük fölé nem kerekedik. Jelentős lapokká lesznek a *Kölnische Zeitung, Vossische Zeitung, Weser Zeitung, Spenersche Zeitung*. Majd a *Kölnische Zeitung* túlszárnyalja valamennyit. 1848. megszűnik a cenzura és ez óriási lendületet ad a hirlapirodalom fejlődésének.

A német nemzeti politika lapjai a *Deutsche Zeitung*, a *Deutsche Tageszeitung, Der Tag, Der Reichsbote, Berliner Neueste Nachrichten, 8 Uhr Abendblatt* s a német néppárté, a *Deutsche Allgemeine Zeitung* s *Tägliche Rundschau* mellett a *Deutscher Kurier, Die Post*, az éleshangú *Kreuz-Zeitung* voltak Berlinben. E lapok azonban a háború összeomlása óta sokat vesztettek súlyban a *Deutsche Allgemeine Zeitung* kivételével s helyettük az új köztársasági sajtó vette át a vezető szerepet, különösen a katolikus centrumpárti *Germania*, a szociáldemokrata *Vorwärts*, az Ullstein cég kiadásában megjelenő *Vossische Zeitung*, a Mosse-cég *Berliner Tageblatt*-ja és *Frankfurter Zeitung*-ja, amelyek 200.000 példányon felül jelennek meg. Van lapjuk a kommunistáknak is, a *Rote Fahne*. A vidék nagy lapjai között pedig első helyen állanak: a demokrata *Münchener Neueste Nachrichten*, a soviniszta *Hamburger Nachrichten, Münchener Zeitung, Hannoverische Kurier*, a világhirű *Kölnische Zeitung*, a drezdai *Neueste Nachrichten*, a lipcsei *Allgemeine Zeitung* és *Volkszeitung*, a boroszlói *Generalanzeiger*, amely több mint 170.000 példányban jelenik meg. *A legutóbbi kimutatás szerint 3956 ujság jelenik meg Németországban.* A legtöbb lap Németországban jelenik meg. A német sajtót az alaposság, komolyság jellemzi.

A megbízható, megfontolt, minden adatának helyességére súlyt vető sajtó tökélye: az *angol*. Szempontjai az egész világra kiterjeszkedőbbek, cikkei alaposabbak, adatai a valóságnak megfelelőbbek, mint a világ bármely más sajtójáé és bárha mindig mindent az angol ember szemével néznek is, mégis ők az igazi világlapok, akiket érdekel minden, ami bárhol történik. Már 1689. *sajtószabadságuk* volt. Az angol műveltségen, gazdagságon, világpozición kivül mindenesetre ennek köszönheti Anglia, hogy sajtója oly hatalmassá és oly előkelővé fejlődött.

1772. már megindul a *Morning Post*, 1785. a *Times*, amelyik hamarosan a világ legelső lapja lesz s tartja e pozicióját mindmáig, 1794. a *Morning Advertiser*, 1803. a *Globe*, 1846. a *Daily News*, 1855. a *Daily Telegraph*, 1855. *a Daily Chronicle*, 1890. a *Daily Graphic*, 1893. a *Westminster Gazette*, 1896. a *Daily Mail* ... Ezek a lapok mind fogalmak: a komolyság, világelterjedtség, gazdagság fogalmai. A *Daily Chronicle* jelenleg majdnem egy millió példányban jelenik meg, amivel szemben a tekintélyes *Times* »csak« 170.000 példány körül, viszont a *Daily Mail* eléri a másfél milliót.

Az igazi angol lapközpont London mellett jelentős sajtója van az angol nagyvárosoknak, főként Manchesternek s Liverpoolnak, a skót sajtó Glasgow központtal s főként az ir Dublinben egészen elkülönitve. Hatalmas a kanadai, ausztráliai, indiai, egyiptomi, a gyarmati sajtó is. Indiában egyedül 181 angolnyelvü és 338 hindu s más bennszülött nyelvü lap jelenik meg.

A német és angol sajtótól teljesen elütő *a francia* sajtó, amely egészen sajátos irányt teremtett: a könnyed, ötletes, élénk hirlapirányt, a megirás és tipografia frissebb, közvetlenebb és hatásvadászóbb stilusát, amelynek uralkodó eleme a komolyságtól való eltávolodás, a világos egyszerűség és nem ritkán a szélsőséges hangulatkeltés, az alaposság nem túlnagy szeretete és a témák választásában a boulevard lapoknál nagy engedmény az ucca közönségének.

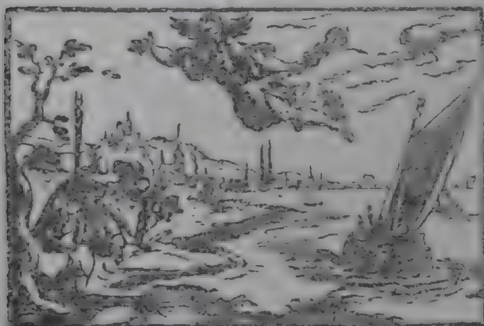
A francia sajtót sokáig nyomta a cenzura és üldözték a hatóságok. Ezért is a később hivatalos lappá tett *Gazette de France* mellett lassan indultak új lapok. A forradalom a lapocskák egész tömegét veti ki, ordítozók, kritikátlanok és zabolátlanok ezek. Legtöbbjök tiszavirág életet él csak. Napoléon tizenháromra redukálja az újságok számát s Párisban ezek közül is csak négyet tűr meg: a *Gazette de France*-t, *Journal de Paris*-t, *Journal de l'Empire*-t és a *Moniteur universel*-t. Később enyhül a helyzet, a restauráció,

AVISO

Relation oder Zeitung.

Was sich begeben vnd zugetragen hat/in Deutsch: vnd Welsch-landt/Spannien/Niederlandt/Engellandt/Francke: Vngern/Osterreich/Schweden/Polen/Item Rom vnnd Venedig/Wien/Praag/Andorff/Cöln/ Franckfort vnd Graffenhagen/Lintz/2c.

So von Nürnberg den 16. May anhero / vnnd sonst Wochentlichen Avisirt vnd angelangen.

Gedruckt im Jahr/ 1615.

Német ujság 1615-ből

Lajos Fülöp, a 48-iki forradalom, a császárság, majd a köztársaság mind gyökeresebbé teszi a sajtószabadságot. A hetvenes évek elején nagyhatalommá lesz a *Journal des Débats*, majd a *Constitutionnel*, azután a *Presse*, a *Siècle*; már 1861. fellép a *Temps*, amely kora legjobb lapja, majd naggyá teszi Gambetta a *République Française*-t, a *Petit Journal*-t és a második császárság óta világlap: a *Le Figaro*.

Ma az említett lapokon kívül igen erősek a nagy boulevardlapok: a *Matin* és *L'Eclair*, a *L'Excelsior*, a szocialista *L'Humanité*, a radikális *La République* és *Le Radical*, a *Le Soir*, a *La Justice*, a monarchista *Le Gaulois*, az antiszemita *L'Action Française*, a nacionalista *L'Echo de Paris* és *L'Echo National* stb. Igen erős a vidék sajtója. A lyoni *Lyon Républicain* példányszáma túlhaladja a 200.000-et. Párizsban négy nagy angol és három amerikai lap ad naponként párizsi kiadást, sőt egy orosz és a *La Prensa* buenos-airesi ujság is.

Az *Északamerikai Egyesült Államok* sajtója ma a világ egyik legjelentősebb és leghatalmasabb sajtója, ha nem is a legfejlettebb, mert inkább a költséget nem kímélő terjedelem, a változatosság gazdagsága emeli az élre, mint nivója, amely azonban ugyancsak fejlődőben van. Bőséges riport, színházi és gazdasági hír és cikk anyaga mellett a megírás módja, gyakran felfogása is leszáll a tömegekhez és alig van benne politika. Egy-egy kiemelkedőbb esemény vagy nagy botrány kivételével alig is vesznek tudomást az európai lapokban úgy túltengő politikáról,

Az amerikai újságstílus karrikatúrája (1867)

hogy a választások idején annál mohóbban és mértéktelenebbül odadobják annak hasábjaikat.

A sajtó itt erősen decentralizált. Minden valamire való város a maga Timeseit, Heraldjait, Tribune-ait, Newseit, Journaljait és Postjait olvassa. Hatalmas újságtrösztök tartanak kezükben azonban gyakran sok tucat újságot és hálózzák be központilag irányított lapjaikkal az egész birodalmat.

1750. még csak 20 lapjuk van, 1850-ben 1630, 1896. már 19.602 és ma 22.000, amiből 2700 napilap.

Az első kivándorlóhajóról elnevezett *May Flower* az első újság 1673. Cambridgeben. Bostonban indul nagy lendület, hogy a *News Letter*-rel megkezdődjék a virágkor. Lassanként New-York lesz a legfontosabb sajtócentrum: a *Herald*-dal, *Daily News*-szal, *World*-dal, a nagyszabású lap kiadás mesterévé a szegény magyar kivándorló fiúból újságkirállyá emelkedő makói *Pulitzer* lesz, akiről épen úgy teret neveztek el, mintahogy New-York legforgalmasabb terei: a *Times Square* és a *Herald Square*, az előbbi Amerika legnagyobb lapjáról, a *New-York Times*ről, amely a múlt század kilencvenes éveiben már époly világlap, mint a *Chikago News* vagy *Philadelphia Record*. Franklin Benjamin nevéhez fűződik a *Sun* megalapítása.

A legnagyobbak ma: a *New-York Times* (több mint 500.000 példányban), a *New-York Ileralddal* egyesült *New-York Tribune* több mint egymilliós példányszámmal, az *American*, *Daily News*, *Journal*, *Mail*, *Morning Telegraph*, *Evening Post*, *Evening Telegram*, *Wall Street Journal*, *World* több mint 500.000-es példányban, a *The California Democrat*, *Morning Call*, San Franciscoban, a *Herald*, *Post*, *Star*, *Times* Washingtonban, *The Chikago Tribune* majdnem egymilliós példányban, *Bulletin* 400.000-en felül, Philadelphiában, ahol különben megjelenik a világ legelterjedtebb folyóirata kétmillió példányon felül: a *Saturday Evening Post*.

Az *olasz* sajtó igen fejlett. Az 1849-iki forradalmak óta előretörő és végül is az olasz egységet létrehozó szabadelvű nemzeti irány nagyon alkalmas volt arra, hogy erős, modern és szabadszellemű zsurnalisztikát teremtsen Olaszországban. A génuai *Gazetta di Genova* kezdi meg már az 1700-as évek végén a vezetést, majd a milanói *Perseveranza*, *Secolo* kerülnek az élre, hogy később a *római* lapok törjenek előre: az *Opinione*, a *Riforma*, a *Diritto*, a klerikálisok *Osservatore Romano*-ja, s *Voce della Veritája*, amiknek nyomában üget Turin nagy lapja: a *Gazetta di Torino*.

Ma a legnagyobb olasz lap, egyetlen igazi világlapjuk: a *Corriere della Sera* Milanóban jelenik meg, míg az utána következő nagy lapok, a *Messagero*, a *Tribuna*, s a vatikáni *Osservatore Romano* rómaiak. A *La Stampa* turini, az *Il Secolo* milanói. Mindezek liberálisak voltak a *Giornale d'Italiával*, az *Il Paese*, *L'Epoca*

s *Il Mondo* című boulevard lapokkal együtt. A katolikus néppárté az *Il Momento*, a *Corriere d'Italia*, szélső nacionalista az *Idea Nazionale*. A fascisták eredeti lapja az *Il Popolo d'Italia* volt, a fascizmus terrorja azonban elnyomta a szabad kritikát s erőszakosságával megszerezte a *Corriere della Sera*-t.

Az *osztrák* sajtó, bárha valamivel fürgébb is, nem is olyan komoly, leginkább a német sajtóhoz hasonlít, amelynek különben is mellékhajtása. 1703-tól, amikor az első hirlapszerűbb újságjuk — a Mercurius — német nyelven megjelent, a *Wienerischer Diarium*-ból *Wiener Zeitung*-gá alakult újság lett világhirűvé. Az igazi fellendülést csak az 1848-iki események indították azonban meg, amikor felszabadult a sajtó. A vezetést a *Neue Freie Presse* vette át, amely Ausztria világlapja ma is és igen alaposan foglalkozott mindig magyar ügyekkel. Előkelő lap volt a *Fremdenblatt*, a külügyminiszterium sugalmazott orgánuma.

Sok német lap jelent meg Galiciában, Bukovinában és az egyéb osztrák tartományokban. Csehországban az elszakadáskor 514 lap jelent meg s a németnyelvű *Prager Presse*, *Prager Tagblatt* ma is súlyos orgánumok.

Az összeomlás óta sok lap, élükön a *Fremdenblatt*-al, *Die Zeit*-tal, *Wiener Abendpost*-tal megszűntek. A legnagyobb elterjedtségű és legsulyosabb lap ma is: a *Neue Freie Presse*, mellette a *Neues Wiener Tagblatt*, *Neues Wiener Journal*, a keresztény szocialista *Reichspost*, a szociáldemokrata *Arbeiter Zeitung*, *Der Abend*, az antiszemita *Deutsches Volksblatt* és *Ostdeutsche Rundschau*, a liberális *Wiener Mittagszeitung*, *Stunde*, *Illustr. Wiener Extrablatt*, *8 Uhr Blatt*, *Volkszeitung*, *Neuigkeits Weltblatt*, *Die Neue Zeitung*, *Illustr. Kronen Zeitung* és *Wiener Zeitung*.

Svájc olasz és retoromán nyelvű lapjai kevésbé fontosak, a németek közül a *Neue Zürcher Zeitung*, *Baseler Nachrichten*, *Berner Bund*, *Zürcher Post*. A franciák közül a *Journal de Genève* és a *Gazette de Lausanne*, *Tribune de Genève*. Ma 1654 időszaki folyóirat jelenik meg Svájcban, s nem ritka az sem, amelyik 200.000 példányon felül terjedt el. A lapok közül 80 olasz, 500 francia, a többi német nyelvű.

A *hollandi* sajtó igen régi. Már a XVII. sz. óta majdnem minden nagyobb városnak meg volt a maga *Courant*-ja, ezek közül még ma is él a *Rotterdamsche Courant*. A hollandiai lapok külföldön kevésbé tudtak elterjedni, mint a skandináv lapok. Az ősrégi *svéd* sajtó, amelynek régi jeles orgánumai a *Stockholms Dagblad*, az *Aftenbladed*, *Stockholms Tidningen*, *Aftontidningen*, *Svenska Dagbladed* és a *Göteborg Morgenpost*. A norvégek, ahol a legismertebbek, az *Aftenbladet*, *Dagbladet*, (sokáig *Björnson* szerkesztette), a *Tidnes Tage*, *Socialdemokraten* és *Bergnes Tidende*. Főként azonban a *dán* újságok, ahol sokáig egyedül a *Berlingske Tidende* volt dán nyelvű napilap, a *Svedoeland*, *Morgenbladet*, *Politiken*, *Dagbladet*, *Dagens Nyheder*, *Aftenposten* és *Aftenbladet*. Fejlett a *belga* sajtó, amely egészen francia szellemi hatás alatt áll. A brüsszeli *Indépendence Belge* világszerte ismert lap, régebben népszerű volt az *Etoile Belge*.

Spanyolországban későn indult meg a hirlapírás, a madridi *El Imparcial*, *El Globo*, *El Epoca* az első, amik mellett ma a legnépszerűbbek: a *Liberal* és *A. B. C.* komoly lapok, *Portugáliában* pedig a *Diario de Notocias* és *Seculo*. Több spanyol és portugál lap jelenik meg Közép- és Dél-Amerikában.

A bolgár sajtó egészen fiatal és kezdetleges. Első napilapjuk alig 20 év óta a *Vrem*, amit a *Mir*, *Den*, *Bulgária*, *Recs*, *Preporete* követett. Kezdetleges a *finn* sajtó, épenúgy, mint a lengyel is, ahol a legismertebb lapok: a *Kurjer Nazdravszki*, *Slovo Polszkie* és *Csasz*.

A sokáig elnyomott *cseh* sajtó csak most kezd nekilendülni. A legnevezetesebb cseh lapok: a *Csasz*, a *Cseh*, *Cseszke Szlovo*, *Narodni Demokracie*, *Narody Listy*, *Narodni Politika*, a *Vecer*, a *Venkov*, a *Pravo Lidu*, a tót *Szlovenszka Politika*, *Szlovenszke Ludové Noviny*, *Vlast*, *Novodinc Noviny*. A *román* első ujság 1857. indult meg, a *Romanului*, jelentősebb lapok az *Adeverul*, *Dimineaja*, *Epoca*, *Lupta*, *Steagul*, *Noviversul*, a hivatalos *L'Indépendence Roumaine*. Szerbia legjelentékenyebb lapjai a *Politika*, *Pravda*, a horvátok közül pedig a *Narodni Novine*, *Novisti*, *Narodna Politika*.

A görög sajtó fejletlen, sok kis lap közt, alig egy-kettő, amelyik eléri a nyugateurópai kisvárosi lapok nivóját. A *török* sajtó is vérszegény még. A komolyabb törökországi lapok francia nyelvűek, szép számmal voltak görög és örmény újságok is. A töröknyelvűek közül a *Tarik*, a *Hakikat* és főként a *Mison* lettek először jelentősebbé. Ujabban az *Ali Svacoi*, *Kadir*, *Wakit* és *Kemal*, a francia *Levant Herald* és *Moniteur Oriental*.

Közép- és Délamerikában spanyol lapok az uralkodók, mellettük azonban olasz, angol és német jelentősebb lapok is vannak, sőt *Santosban* és *Buenos Ayresben* magyar lap. Magyar lap egyébként van *Kanadában* és *Mexikóban* is.

Khinában ma 254 újság jelenik meg, amiből csak 54 khinai vállalkozás, a többi angol, amerikai és japán. A legnagyobb lapjaik a *Jorg-Ja-Pao*, *Jolatien-Koau-Pao*, az angol nyelvű *China-Mail* és *North China Daily Herald*, a francia *L'Echo de Chine*.

Arábiában két nagy arab lap jelenik meg, az *Al Dsavaib* és *Al Haram* — mellettök több angol s francia újság. *Indiának*, az afrikai gyarmatoknak sok angol, francia lapjuk van. Ezek azonban épenúgy nem jelentenek önálló, komolyabb hírlapírást, mint az *ausztráliai*.

Perzsiának angol, sőt khinai nyelvű lapjai mellett van egy teheráni perzsa lapja is: az *Iran Ettala*. *Japánnak* hatal-

mas és fejlett a sajtója. Több, mint 2700 időszaki lap jelenik itt meg. Napilapjai közül a legelterjedtebb a *Nisi Nisi Shimbun*, a *Jiji Shimpo*, *Chuo Shimbun*, *Jamato Shimbun*, *Hosi Shimbun*. Vannak boulevard lapjaik, van egy gésa lapjuk is és több előkelő angol újságjuk, mint a *The Japan Mail*, *The Japan Gazelle* és a *The Japan Directory*.

Valamikor igen jelentős volt az *orosz* sajtó, bárha a cárizmus alatt erős elnyomatás alatt állott. Oroszország legrégibb lapja a német *St. Petersburger Zeitung*, 1720-, aminek orosz kiadásaként jelent csak meg a *Peterburgszkija Vjedomoszti*. A hivatalos lapok, a *Pravitjelsztvjennij Vjersfnik*, a francia *Journal de St. Petersbourg* terjednek el először. Később komoly orgánumokká lesznek a *Novoje Vremja*, a *Russzkij Invalid*, a *Novoszti* és *Szrjet*. A kommunizmus megszüntette a cári uralom sajtóorgánumait. Ma csak kommunista sajtó van. Moszkva jelentős szovjetlapjai : a *Krasznaja Gazete*, a *Jizvesztija*, a *Pravda*, a közgazdasági vonatkozású *Ekonomicseszkaja Shivnj*. Szentpétervárnak és más nagy városoknak is meg vannak a maguk vörös Jizvesztijai és Pravdái. Az emigránsok külföldön adnak ki ellenforradalmi lapokat. Az orosz szovjetlapok jelennek meg Ukrajnában, Georgiában is és most indul meg az *esztek*, *lettek* és *litvánok* új államának nemzeti sajtója is.

III. *Magyar hirlapirodalom*. A XVI. és XVII. sz. külföldi röpívei, — amelyek első kisérletei a hírlapírásnak — hazánkban is elterjedtek, egyik-másik, mint a *Kriegshandel*, sokat foglalkozik is velünk, sőt később az 1616. megindult *velencei Diario D'Ungheria* csak a mi ügyeinket ismerteti, alig terjed azonban túl a hadseregre vonatkozó tudósításokon. Ilyen megjelenési időhöz nem kötött, rendszeres alkalmi tudósításokat tartalmazó *Newe Zeitungok* nálunk is találtattak már 1587-ből, 1593-ból és 1594-ből.

A tulajdonképeni hírlapírás a Rákóczi-féle szabadságharc alatt indul meg, amikor a mi eseményeinket hazug színben feltüntető *Wienerisches Diarium* valótlan híreinek ellensúlyozására *Esterházy* Antal kuruc tábornok 1705. kiadja a *Mercurius Hungaricust*. Kassán, Lőcsén és Bártfán nyomják; külföldi udvarokhoz, követekhez küldik, de már itthon is terjesztik a hetenként egyszer latin nyelven megjelenő első hazai hírlapot, majd csak havonként jelenik ez meg és nevét *Mercurius Veridicus ex Hungaria*-ra változtatja, míg 1711. meg nem szűnik.

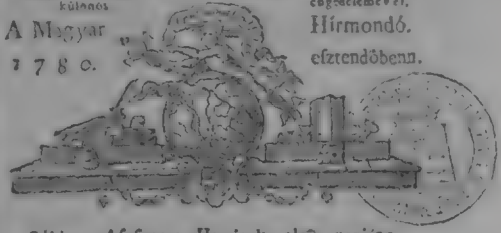
Newe zeittung Wie die Schlacht zu
Vngern mit dem Türckischen Keyser
[illegible]
[illegible]
Ungern Geschuben.
M. D. XXvi.

Egyhorú német újság a mohácsi csatáról

A szatmári békekötés után tíz évre indul meg csak 1721. új hírlap, a hetenkint négy negyedrétű lapon, latinul megjelenő *Nova Posoniensia*, *Pozsonyban*. Ennek már havonként egy melléklapja is van, a *Syllabus rerum memorabilium*. Alig két évi megjelenés után megszűnik ez is. E két latinnyelvű újság után megindul Budán az első németnyelvű hírlap, az *Ofnerischer Mercurius*, mellette úgy itt, mint Pozsonyban egy egész tucat kis, rövidéletű német lapocska.

Az első magyar nyelvű újság a *Rát* Mátyás, majd *Szabó* Dávid, *Mállyus* Péter és végül *Révai* Miklós *Magyar Hirmondó-ja*, 1780. indul meg, 1788-ig él,

Az első magyar ujság fejléce

Pozsonyban nyomják, 318 előfizetőt tud gyüjteni, számuk azonban évről-évre kevesebb lesz, a cenzura is üldözi. Utolsó szerkesztője, *Szacsvay* Sándor, megszünteti a lapot és megindítja 1787. Bécsben a *Magyar Kurirt*, amelyik 1834-ig él, melléklapja is van : *Kedveskedő* néven. *Görög* és *Kerekes* Sámuel bécsi lapja a *Hadi és más nevezetes történetek* 1789. indul meg. 1791. az 1803-ig élő *Magyar Hirmondó* lép fel Bécsben.

Az első pesti magyar újság az 1788. a *Magyar Merkurius*, szerkesztője *Szabó* Márton. Ez az újság hetenként kétszer jelenik meg, tudósításon kívül verset és adomákat is ad, mégis megbukik már 1789. Megindul az első erdélyi újság is — német nyelven 1784., a brassói *Siebenbürger Zeitung*, amelyet magyar nyelvű újság követ nemsokára : a kolozsvári *Magyar Hiradó*. Ugyanez időben indul meg az első magyarországi idegennyelvű nemzetiségi lap is : 1783. Pozsonyban a tót nyelvű *Preszburszke Noviny*.

A sok jelentéktelen kisérlet és bukás után a *Hazai és Külföldi Tudósítások* az első hírlap, amelyik hosszú életű : 1806-tól elél 1842-ig. Az első igazi újságíró : *Kulcsár* István szerkeszti. A lap még politikával alig foglalkozik, irányítani vagy bírálni sem mer, mert a Helytartó Tanács szigorú cenzurát tart és még a megcenzurázott lapokat is felülcenzuráz-

zák a vidéki postafőnökök. Nehézkes a kézbesítés is, ami nagyobbára nem postán, hanem utazók útján történt. A hírlapírók nyomorogtak, a Révai Miklós szerkesztő évi 200 frt-os fizetése már nagy fizetésszámba ment. A lapok publicitása jelentéktelen: a *Hazai Tudósítások* legmagasabb példányszáma 750, a Kuríré 1200, ugyanakkor, amikor a pozsonyi német újság majdnem másfélezerben és a budai 2300 példányon felül fogy, sőt 1808. a *Pressburger Zeitung* már 6000 előfizetőt ér el.

A legjelentősebb hírlap a Kulcsár pesti lapja mellett ekkor a *Méhes* Sámuel *Erdélyi Hiradó*ja, amely 1848-ig élt. Az 1825-iki országgyűlés szabad és szabadelvű szelleme pezsdíti fel az országos közhangulatot.

Széchenyi István gróf határozza el, hogy megalapítja az első, igazi hírlapot, *Kisfaludy* Károlyt szemeli ki szerkesztőnek, ennek hirtelen bekövetkezett halála miatt *Helmeczy* Mihályra esik végül is a választás, aki a Pest-Pilis és Solt vármegyék rendei folyamodására, némi akadékoskodás után, 1830 július 17-én elnyeri a lapengedélyt azzal, hogy a *Jelenkort* hetenkénti kétszeres megjelenéssel megindíthatja. A lap 1831. meg is indul. A *Jelenkor* már megközelíti a külföldi nagy lapok színvonalát. Röviden beszámol minden hazai hírről, politikai hírt azonban alig mer közölni, külföldit is csak a bécsi lapokból. Megjelennek az újságban azonban már elmefuttatások, ódák, tárcák is, sőt *Jókai* karcolatokat is ír bele és *Csete* Pál segédszerkesztő vezércikkeket is. A *Jelenkor* jelentősége komoly, bárha később — a szabadabb szellem szárnyalásakor — megöli a lapot konzervatív felfogása. A közönség szeretetét azonban ekkor már a magyar igazi hírlapírás megalapítója: *Kossuth* Lajos bírja, aki előbb kéziratban, majd kövön nyomva 1830. megkezdi az *Országgyűlési Tudósításokat*, majd *Törvényhatósági Tudósításokat* és bárha fogságot szenved érte, 1841. mégis megszületik az első modern, mai értelemben vett igazi hírlap: a *Pesti Hirlap*, a Kossuth szerkesztésében.

Hiába védi a cenzurát és tüzeskedik a sajtószabadság ellen az *Orosz József Hirnöke*, hiába támogatja *Széchenyi* a konzervatív *Jelenkort*, s hiába próbálja a *Vajda* Péter haladó konzervatív lapja: a *Világ* Dessewffyék támogatásával mérsékelni a haladást, kénytelen a közhangulat nyomása alatt 1840-től kezdve enyhülni a cenzura is és a *Pesti Hirlap* diadalmasan tör elő a szabadelvűség eszméivel. Kossuthtól ugyan 1844. *Szalay* Lászlónak s 1845. *Csengery* Antalnak a kezébe jut a szerkesztés: az első friss, komoly és nyugati szellemű újság már mégis megindult és hódít. Az első években már 3675 előfizetővel dicsekedhetik ez az újság, amely bőségesen adja a napieseményeken és országgyűlési tudósításokon túl a külföld híreit, rovatot nyit Budapestnek és vezércikkei megalapítják a magyar publicistikát. Ekkor már hivatásukból élő újságírók dolgoznak és a Kossuth szerkesztői jövedelme havi 800 frt körül van. Nagyban növeli a hírlapok népszerűségét az a magasabb lendületű publicistika, amit a konzervatív újságokban *Széchenyi* és *Dessewffy* vívnak *Kossuth*tal és táborával: *Pulszky*val, *Trefort*tal, *Fáy*val, *Gorove*vel, *Bezerédy*vel s hogy gyakran beleszól a vitákba *Eötvös*, *Szalay*, *Csengery*, *Kemény*, sőt *Deák* is.

A negyvenes évek hírlapjai a Pesti Hirlap, Világ és Hírnök mellett a Majláth és Nagy ultramontán *Nemzeti Ujság*-ja, a konzervatív *Budapesti Hiradó*, *Mult és Jelen*, *Századok*. Egyik sem tudja azonban a versenyt tartani az időközben centralisták kezébe került *Pesti Hirlap*pal, amely közben megnyeri br. *Jósika* Miklóst és br. *Kemény* Zsigmondot is.

1848., amikor a sajtószabadság végre intézményessé lesz, egyszerre nekilendül a hírlapirodalom. A Pesti Hirlap egy darabig nemzetiszínű papiroson jelenik meg és a sajtószabadság születésétől számítja a napokat. Egymásután születnek új lapok, az elavultak egy része egyszerre megszűnik, más része átalakul, nem ritkán szélsőséges szabadelvűvé. *Vas* Gereben *Nép Barátja*, *Táncsics Munkások Ujságja*, *Kossuth Hirlap*ja stb. Később indít *Szemere* Bertalan *Respublica*, *Bajza Futár* címen lapot. A mérsékelt ellenzék lapja: a *Figyelmező* és *Szabadság* s élesen viaskodik 1849. Debrecenben a radikális Madarászék ellen a *Jókai Esti Lapok*ja. A legelterjedtebb a hivatalos *Közlöny*, amit *Gyurmán* Adolf szerkeszt és a *Kossuth Hirlap*ja a megszűnt Pesti Hirlap elevenségével és tartalmi gazdagságával.

1848. jelenik meg nálunk először minden nap újság, még pedig már kezdetben egyszerre négy is. Ugyanesak 1848. vett először komoly lendületet a vidéki hírlapírás is.

A világosi katasztrófa egyszerre eltörli a hírlapírást a föld színéről. Az újságok megszűnnek, a hírlapírók nagy része vagy menekül, vagy börtönbe kerül.

1849. novemberében kétfejű sassal a homlokán megindul a *Pester Zeitung* és *Magyar Hirlap*, a rendeleteket és a cs. és kir. rendőrség által kiadott híreket közlik. *Szilágyi* a Magyar Hirlapot osztrák szellemben szerkeszti, de tárcáit még *Dobsa, Bérczy*, sőt *Jókai* és a brüsszeli emigráns *Jósika* báró írják.

1850. indíthatja meg végre *Császár* Ferenc a *Pesti Naplót*, s ez lett hamarosan az ország legsúlyosabb s legnépszerübb újságja — bárha eleinte centralista politikát kénytelen vallani. *Kemény, Csengery, Falk, Jókai, Gyulai, Pompéry, Bérczy, Erdélyi, Lévay, Danielik*, majd *Eötvös* a lap munkatársai s amikor az erőszak eltávolítja a szerkesztőket, *Török* János, majd kora legragyogóbb publicistája: *Kemény* Zsigmond br. lesz a szerkesztő. Megindult a *Hon*, amit előbb *Jókai*, majd *Urházy* szerkeszt. Az osztrák szellemű *Magyar Hirlap* is *Budapesti Hirlap* lesz és végül *Kecskeméthy* Aurél szerkesztésében a *Sürgöny*.

1861 elején már 6 politikai napilap van, még pedig Emich Gusztáv kiadásában a *Pesti Napló*, a *Sürgöny*, Heckenast kiadásában a *Magyar Sajtó*, Wodianer kiadásában a *Magyarország*, Werfer kiadásában a *Pesti Hirnök* s az *Idők Tanuja*. Egy politikai hetilap: a *Politikai Ujdonságok*, szerk. *Pákh* Albert. Három encyklopaediai képeslap: a *Vasárnapi Ujság*, szerk. *Pákh* Albert, a *Képes Ujság*, szerk. *Vas* Gereben és a *Budapesti képes ujság*, szerk. *Vahot* Imre. Hét szépirodalmi s divatlap: az *Arany* János szerkesztésében megjelenő *Szépirodalmi figyelő*, *Tóth* Kálmán szerkesztésében a *Hölgyfutár*, *Vajda* János szerkesztésében a *Nővilág*, a *Bulyovszky* Gyula szerkesztésében a *Nefelejts*; továbbá a *Divatcsarnok*, *Családikör* és *Magyar hölgy és divatlap*. Öt néplap, amelyek közül jelentősebb a *Népbarát*, szerkeszti *Vas* Gereben, az *Ujidő*, szerkeszti *Szini* Károly és a *Házi kincstár*, szerkeszti *Ballagi* Mór. Tizenhét szaklap és egyházi lap — többek közt *Ábrányi* Kornél szerkesztésében a *Zenészeti Lapok*. Éclap három: a *Jókai Üstökösе*, *Tóth* Kálmán *Bolond Miskája* és *Szokoly Garabonciás Diákja* s kilenc vidéki lap. Megjelent egy magyar nyelvű külföldi lap is: *Oroszhegyi* szerkesztésében a *Bukaresti Magyar Közlöny*. Összesen 52 lap. 1863 elején már 75 lap jelenik meg. 9 napilap, közte az ekkor *Jókai* szerkesztésében megindult *Honnal*. A napilapok ára 20—21 frt, a hetilapoké 6—8—12 frt, az egyháziaké 2—8 frt, a szépirodalmiaké 6—17 frt, az élclapoké 6 frt.

A megbékélés visszaadja a sajtó régi szabadságát, alkotmányosan rendezi a sajtó felelősségét; a cenzura megszűnése s a jog uralmának a helyreállása egyszerre nekilendíti a hirlapírást is: 1867. 80, 1868. már 140 és 1869. 163 időszaki lap jelenik meg.

Az alkotmányos élet elején a legnagyobb a súlya a *Kemény* Zsigmond Deák-párti *Pesti Naplójának*, a *Csernátoni* éleshangú ellenzéki *Ellenőrjének* és a *Jókai* ugyancsak ellenzéki *Honjának*, amely két lap egyébként *Nemzet* címen egyesült később és lett Tiszával együtt kormánypártivá. Az első nagy forradalmat a hirlapírásban az *Egyetértés* 1875-iki megalapítása okozta. Az Egyetértés *Csávolszky* kezében világlap lett: nemcsak modern, nagy, változatos és kimerítő, de már minden nagyobb külföldi városban tudósítót is tartott és minden világeseményhez elküldte a saját munkatársát. Az 1879. megindított *Pesti Hirlap* s a belőle kivált munkatársakkal 1880. megindult *Budapesti Hirlap Rákosi* Jenő és *Csukássi* szerkesztésében már nivóban, súlyban, tartalmi gazdagságban versenyezhet a világ legelső lapjaival. A vidéki városoknak is kifejlődnek a maguk jelentős lapjai, amelyek már levetkőzik gyakran a vidék naiv, elmaradt, álbohémes parlagiasságát.

1873. már 201, 1879. 324, 1882. 412, 1886. 516, 1889. 600, 1894. 735 időszaki lap jelenik meg csak magyar nyelven, nem is számítva ide az idegen nyelvű sajtót, élén a *Falk* Miksa óriási súlyú *Pester Lloyd*jával, amely 1854. indul meg. *Rákosi* Jenő, *Kaas* Ivor br., *Csajthay* Ferenc, *Kemechey* Jenő, *Sebők* Zsigmond alatt fénykorát éri el a Budapesti Hirlap és ennek melléklapjaként a *Barna* Izidor genialitása megteremti az első igazán jó boulevardújságot, az *Esti Ujságot*. Ifj. *Ábrányi* Kornél, *Cholnoky* Viktor és egy friss, kitünő gárda naggyá teszi a *Pesti Naplót*, a *Pesti Hirlap* pedig *Jókaival, Mikszáthtal, Tóth* Bélával, *Eötvös* Károlylyal, *Kenedivel, Vázsonyival, Búsbachal*, a kitünő *Schmittely* szerkesztővel az ország legnépszerűbb napilapja lett s az ma is, élén *Lenkey* Gusztáv felelős szerkesztővel, *Rákosi* Jenővel, *Hegedüs* Loránttal és *Márkus* Miksával. Az *Egyetértés Eötvössel, Hoitsy* Pállal, *Mezei* Ernővel, *Szatmárival* éleri virágkorát, majd *Dienessel* s jelentéktelen utódaival épenúgy lezüllik, mint a *Független Magyarország*. A *Budapesti Naplóban* új tempót diktál *Vészi* és *Braun* Sándor. A *Magyar Állam* megszüntével az *Alkotmány* a katolikus politika napilapja, élén *Bonitzal* és *Turi* Bélával. *Mikszáthék* rövidéletű lapja után a szabadelvűpárt legerősebb támasza lesz az *Az Ujság Gajári* Ödön szerkesztésében *Kóbor* Tamással, *Ágaival, Kozma* Andorral, *Mikszáthtal* az élen. A *Magyar Hirlap Fenyő* rövid szerkesztése után előkelő lappá lesz ismét *Márkus* Miksa alatt, kinek erőssége *Bródy* Sándor, *Bársony* István, *Lenkey* Gusztáv, *Hellai, Scheffer* László, *Farkasházy*. A *Pester Lloyd* pedig világlap lett *Falk, Veigelsberg* és *Vészi* alatt épúgy, mintahogy népszerűvé teszi *Bródy, Schnitzer, Dóczy, Halász* Imre a *Neues Pester Journalt*. A *Nappal* megindítja *Braun* Sándor az első nagy riportújságot, amit hamarosan túlszárnyal *Az Est*, a mi első igazán nagy boulevardlapunk, amely nemcsak példányszámban ér el eddig hihetetlen eredményt, de megcsinálja az igazi riport iskoláját és tipografizálási

újításait kénytelen lassanként átvenni az eddig konzervatív s ez irányban elmaradt magyar sajtó. A ma is kedvelt *Magyarország* a legsulyosabb lappá nővi ki magát az egyházpolitika ellenes harcokban és következetes függetlenségi felfogásával. *Holló* és *Lovászy* szerkesztik, de a lelke: *Bartha* Miklós. A radikális szabadelvűek *Világa* *Yartin* (Nyitray) és *Gerő* Ödön szerkesztésében sok válságon megy keresztül, míg a *Purjeszébe* kerül, aki alatt igen komoly, nagy lappá lesz. Purjesz halála után pedig *Feleky* Géza szerkesztésében lesz a harcos ellenzékiség nivós lapja. E lapot beszűnteti 1926 ápr. 30-án a kormány, miért is a vállalat megveszi a *Magyar Hirlapot* s ez *Róoz* Rezső felelős szerkesztésében föléled, *Feleky* Géza főmunkatárs irányítása mellett népszerűségre tesz szert.

A háború szigorú cenzurája alatt a lapok igazmondása és kritikai szabadsága sokat szenved, anyagilag azonban ekkor élik virágkorukat. Az 1918.októberi forradalom előtti viharos napokban radikális újságírók nyomására, a lapok egyszerűen elhatározták, hogy nem mutatják be többet a cenzurának közleményeiket s ezzel megszűnt a cenzura, a forradalmi kormány pedig »néptörvényben« biztosította a sajtó teljes szabadságát. A cenzor szerepét ekkor az egyes szakszervezetek vették át: nem nyomták ki vagy nem szállították el a nekik nem tetsző lapokat.

Közben tilalom ellenére, mert új lap csak a Papirközpont engedélyével indulhat meg, megjelenik a kommunista *Vörös Ujság*, *Vörös Katona*. A kommunizmus kitörésekor kommunizálják a lapokat, majd a *Népszava*, *Vörös Ujság* és *Pester Lloyd* kivételével megszűntetik valamenynyit s Budapesten is, vidéken is új lapokat indítanak. A *Népszava* kivételével, — amelyik függetlenségét és korlátozottan bár: kritikai szabadságát megtartja — kirendelt újságírók írják e lapokat, amelyek fölött a tanácskormány rendelkezik. Teljesen megszűnik a sajtószabadság, ami ellen azonban 1919 julius 8-án az újságírók gyűlése: *Szász* Zoltán és *Kun* Andor dr. szónokok éles és kíméletlen beszéde hatása alatt tiltakozik. Az újságírók *egyedül mertek tiltakozni a kommunizmus ellen* a legerősebb terror idején.

A kommunizmus bukása után 1919 aug. 8-tól aug. 17-ig csak a *Budapesti Közlöny* c. hivatalos lap jelenik meg rendeleteket közölve, román cenzura alatt. Végül a kormány mégis megengedi a lapok megindulását 4578—1920. számú rendeletével. Ez újságokat előbb a románok, majd azok kivonulása után a magyar kormány cenzurázza.

Az újságok szabadságát eleinte súlyosan, de mind mérsékeltebben sujtja nemcsak a lap elkobzásának, megszűntetésének veszedelme, de a kommunizmus utáni idők azóta csökkenő, majd megszűnő, ú. n. társadalmi terrorja is, amelynek legszomorúbb áldozatai az ismeretlen módon elhurcolt *Somogyi* és *Bacsó*, a Népszava szerkesztője s munkatársa. Ezek a veszedelmek megszűntek.

1926. Budapesten 520 időszaki lap jelenik meg. Ebből 25 fővárosi napilap. A forradalmak óta 8 politikai napilap indult meg, 21 más időszaki lap. Politikai lapunk 76 van, amiből 32 új, szépirodalmi lapunk 61 (36 új), művészeti lapunk 5 (4 új), társadalmi és közgazdasági 101 (69 új), vallásos 21 (14 új), tudományos 21 (14 új), élclap 4 (1 új), rejtvényújság 5, mind új, sportlap 19 (10 új), pénzügyi 5 (1 új), szakközlöny 570 (315 új). Vidéken 163 időszaki lap jelenik meg, amiből 44 napilap.

Román területen 226 magyar lap jelenik meg, ebből 17 napilap, még pedig 6 új, Csehszlovákiában 59 magyar lap jelenik meg, Ruszka-Krajnában 14. Ezek közül 14 napilap, Jugoszláviában pedig 7 magyar napilap jelenik meg.

A Budapesten megjelenő napilapok (reggeliek): az előkelő, liberális *Az Ujság* (amely nevét *Ujságra* változtatta, miután tiltott közlés miatt a lapot a belügyminiszter megszüntette előbb), a régi, jóhírű *Budapesti Hirlap*, a hivatalos *Budapesti Közlöny*, a *Friss Ujság*, a népszerű és magas színvonalú *Magyarság*, a szocialista *Népszava*, a *Magyar Hirlap*, a komoly és színvonalas konzervatív *Nemzeti Ujság*, a külföldön is elismert *Pester Lloyd*, *Pesti Hirlap*, a friss és érdekes *Pesti Napló*, *Uj Barázda*, *Neues Politisches Volksblatt*; — (esti lapok): *Az Est*, *Mai Nap*, *Magyarország*, a komoly és nivós 8 *órai Ujság*, a harcias keresztény *Uj Nemzedék*, a nagyelterjedtségű, liberális *Esti Kurir*.

A vidéki H. — mostoha helyzete dacára — többnyire magas színvonalon áll és szépen fejlődik.

Csehszlovákia számos kitünően szerkesztett magyar lapjai közül felemlítjük a *Prágai Magyar Hirlap*-ot és a *Kassai Napló*-t.

Romániában: a kolozsvári *Ellenzék*, *Keleti Ujság*, *Ujság*, a *Nagyvárad*, *Nagyváradi Napló*, az *Aradi Hirlap*, a *Brassói Lapok*. a *Temesvári Hirlap*, stb. Jugoszláviában a szabadkai *Bácskai Napló* és az ujvidéki *Délbácska* a legkiválóbbak. *Kun Andor.*

Hirsch, *Charles Henri*, francia író, *1870. A legalsóbb külvárosi osztályok züllött erkölcseit rajzolja regényeiben, elbeszéléseiben és színdarabjaiban.

Hirschfeld, *Georg*, *1873., német író. *Müller* c. drámája (1896) tette híressé; későbbi munkái nem érték el ennek sikerét. A társadalmi élet pontos megfigyelése és az elemző lélekrajz a fő drámai eszközei. G. Hauptmann a mestere, akit a szimbolikus mesedráma területére is követ. *(Weg zum Licht.)* Egyéb drámái közül említhetők: *Agnes Jordan*; *Pauline*; *Nebeneinander*; *Mieze und Maria.* Különösen újabb drámáiban nagy hanyatlás és ellaposodás érezhető; igen erős azonban mint elbeszélő és mint regényíró. *(Dämon Kleist*; *Das grüne Band*, 1906.)

Hirschler *József*, *1874., pápai prelátus, egyházi író. Főművei: A *hitelemzés-*

lan kézikönyve, A szent mise Rómában az Ordo Romanus alapján, A gyermek-Jézus az egyházművészetben.

Hirzel, *Salomon,* *1804. †1877., könyvkiadó és irodalomtörténész ; kitűnő Goethe-szakértő. *Der junge Goethe* címen kiadta Goethe fiatalkori írásait időrendben M. (1875, 3 köt.), ennek új kiadását adta Morris, 6 kötetben.

Históriás ének XVI. és XVII. századbeli, történeti tárgyú epikus verseink neve. Nagyrészüket zenekísérettel, énekelve adták elő, de dallama csak kevésnek maradt fenn. Kísérő hangszerük rendesen a lant, mely kiszorítja a régi hegedőt vagy kobzot. A H.-ek dallam nélkül eredeti értékükről és hatásukról csak igen halvány képet adhatnak, mivel szépségük épen a szöveg és a monoton, de komoly pátoszú kísérő dallam összhangjában rejlett. Igy is igen nagy kultúrtört. jelentőségük, mivel a korukbeli magyar életnek eleven képét adják. Tárgyuk az egykorú magyar történeten kívül főleg a rokon sorsúnak vélt zsidó néppel foglalkozik; vannak azonkívül görög tört. és antik mitológiai tárgyú énekek is. Kiadta *Szilády* Áron : *Régi magyar költők tára.*

Histrio az ókori római színészek neve (egyéb nevök : *tragoedi, comoedi, ludiones).* A H. tagjai voltak az írók és színészek céhének *(Collegium scribarum et histrionum),* foglalkozásukat, mint minden kenyérkereső, fizetett foglalkozást lenézték. Társadalmi helyzetük Augustus óta javult, a Kr. u. I. sz.-ban pedig, a bolond császárok korában egyenesen írigylésreméltó lett.

Hita papja *(Arcipreste de Hita), Juan Ruiz,* XIV. sz.-beli spanyol költő, egyik legeredetibb alakja a világirodalomnak. Főpap létére a világi örömöknek, főleg a szerelemnek lelkes szószólója, bár sohasem feledkezik meg a hit ideáljait megillető hódolatról sem. Utcai énekesek és vak koldusok számára írt dalain kívül vannak dicsénekei Szüz Mária tiszteletére is, de leginkább világi tárgyakon lelkesedik : dalocskája a kis termetű nők dicsőítésére ma is híres Spanyolországban. A toledoi érsek parancsára sokáig ült fogságban : ott költötte főmunkáját, amely ma *Libro de buen amar* (Szerelem könyve) címen ismeretes. A hosszú (vagy 7000 soros) költemény voltaképen kerete beleszőtt vallásos és világi verseinek, és Ámor tanításait, és a tanítás megfogadása után végigélt kalandjait meséli el. A könyv legfontosabb szereplője a klasszikussá vált kerítőnő (akinek típusát később a *Celestina* vette át), a spanyolban köznévvé lett *Trotaconventos* ; ez hozza össze a költőt a nők egész sorával (mór leány, apáca, parasztasszony), és a szerelmi kalandok adnak a hősnek alkalmat lírai, allegórikus, vallásos és elbeszélő dalok éneklésére. Trotaconventos halálának is tanui vagyunk ; de a halotti beszédet a kicsi nők dícsérete szakítja félbe, a könyv nehány Szüz Mária-dícsénekkel végződik. *Honti.*

Hitvitázó dráma. A XVI. sz. hitvitáinak drámai formába öntése. Az író természetesen mindig a maga vallásának igazát juttatja győzelemre és siralmas alakban ábrázolja ellenfeleit, akik végül maguk is elismerik legyőzetésüket. A magyar H. nevezetesebb termékei *Sztárai* Mihály darabjai *(A papok házasságáról, Igaz papságnak tüköre)* a katolikusok ellen ; a *Comoedia Válaszulina* unitárius támadás a kálvinisták ellen.

Hjortő, *Knud* *1869. Dán író, műveit frisseség és erő, egyéni stílus és bátor őszinteség jellemzik. A falusi élet élesszemű megfigyelője, a vidéki városok festője. 1899. jelent meg első könyve, a *Látomások.* Leghíresebb két regénye : *Az elveszett fiú* és *Herta asszony.* Nyelvészeti és gyermekpszichológiai cikkeket is írt. Legújabb munkái : *Költészet és valóság* és a *Jegenyék.*

Hjörleifsson, *Einar,* *1859. Izlandi költő és regényíró. Nagy népszerűségre tett szert novelláskötete : »*Nyugatra és keletre a tengertől*«, továbbá nagy regényciklusa, amely az »*Ofurepli*« (Túlerő) és a »*Gull*« (Arany) c. regényekkel kezdődik. Előbbi erősen naturalista rajza egy reykjaviki pap életének. Ujabb művei közül különösen a *Sál in vaknar* és a *Sögur Rannveigar* c. elbeszélés válnak ki.

Hlasowé, rövidített címe a következő cseh műnek : *H. a potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky* (Hangok az irodalmi nyelv egységének szükségéről a csehek, morvák és tótok számára, Prága, 1846). A H. vitairat, amely a Cseh Múzeum kiadásában jelent meg és Stúrék mozgalma ellen irányult. E célból régibb és újabb cseh és cseh nyelven alkotó tót írók, lelkészek, tanítók, stb. nyilatkozatait foglalta össze. Hurban és Stúr nem késtek a válasszal s a tót irodalmi nyelv még abban az évben teljes diadalt aratott. A H. összeállításában főrésze Kollárnak volt, aki több, ott szereplő tót író nyilatkozatát maga írta meg azok előzetes tudta nélkül, aminek élénk tiltakozás volt az eredménye.

Hlaszisták azon tót írók, publicisták, politikusok, egy. hallgatók, stb. gyűjtőneve volt, akik politikailag — mint Masaryk, akkor prágai egy. tanár tanítványai — a túrócszentmártoni tót vezető körök, írók, stb. ruszofilizmusa, arisztokratizmusa és pol. passzivitása helyett a cseh-tót orientációt, a realisztikus és szociális világnézletet s végül a nép érdekében az apró, aktív munka szükségességét hirdették. A problémát orientációjukból kifolyólag úgy fogták föl, hogy »tót nemzetről, tót nyelvről beszélni tulajdonképen helytelen dolog, mert tót nemzet, tót nyelv nincsen, csak csehszlovák nemzet és tót nyelvjárás vagy nyelvjárások«. Folyóiratuk, a *Hlas* (A szó), amely lapcímmel a *Hlasowé* (1846) c. vitairat szellemével való eszmei rokonságukat akarták kifejezni s amelytől elnevezésüket is nyerték. Politikájuk aktíve az 1918. fordulatkor s azóta érvényesült. *Podhradszky.*

Hock *János* *1859. Ellenzéki politikus, kat. pap. A Károlyi-korszakban a *Nem-*

zeti *Tanács* elnöke. Sok hirlapi cikken kivül a klasszikus Arany bibliát, imádságos könyveket, egyházi beszédeket adott ki. Kiváló egyházi és politikai szónok. Böjti szentbeszédei nyomtatásban megjelentek. A művészeti mozgalmak is érdekelték: a *Nemzeti Szalonnak* elnöke volt.

Hocking, *Joseph,* angol író, *1860. Több vallásos tárgyú és irányú regényt írt. *(Esau ; A Strong Man's Vow).*

H., *Silas Kitto,* angol író, *1850. Számos népszerű regényt írt *(In spite of fate ; Gripped,* stb.)

Hodinka *Antal,* *1864. A *Nemzeti Múzeum* tisztviselője volt, később a közös pénzügyminiszterium levéltárosa, majd a bécsi hitbizomány udvari könyvtárosa lett. 1895—96. a római levéltárakban dolgozott; azóta főiskolai, majd egyetemi tanár. Történeti művei közül fontosabbak: *Egyházunk küzdelmei a bosnyák bogomilokkal, A szerb fejedelemség viszonya Magyarországhoz, A szerb történelem forrásai és első kora, A munkácsi gör. kat. püspökség.*

Hodža, *Michal Miloslav,* *1811. †1870., tót író, ev. pap, a tótok irodalmi renaissance-ának egyik legkimagaslóbb alakja és Štúr és Hurban mellett legképzettebb tagja is. 1868. egyházpolitikai okokból kénytelen távozni Magyarországból s Teschenben telepedik le. Filológiai munkáiban a legszakszerübben ő indokolja meg a tót nyelv önállóságának jogosultságát. Művei: *Jó szó a tótokhoz, akik mellék a szóra, Epigenes slovenicus,* amelyben az etimologikus írásmódot vezeti be. Főrésze van az első rendszeres tót nyelvtan megjelenésében (1851). Irt még ezenkivül egyházi és világi költeményeket.

Hoeck, *Theobald,* *1573. †1618 után, német költő. A barok világérzés első lírai képviselője, az átmenet jellemző zökkenőivel, tartalmi s formai problematikusságával. Már kezdi levetkőzni a régi világot, még nem nőtt bele az ujba. A szenvedély lírai önállósodásának utját állja a tanító elem, elmélkedés, elbeszélés. Esetlenül ostromolja a román formát, anélkül, hogy meg tudná hódítani. Verseinek gyüjteménye: *Schönes Blumenfeldt* (1601. Ujra kiadta M. *Koch.* Neudrucke d. Literaturwerke Nr. 157. V. ö. R. *Velten: Das ältere d. Gesellschaftslied,* (1914).

Hoeufft, *Jakob Hendrik,* vagyonos amsterdami polgár, nagyobb alapítványt tett a XIX. sz. negyvenes éveiben latin költői versenyek céljaira. Ezzel új életet öntött a haldokló újlatin költészetbe. A versenyt napjainkban is kiirják; a háború utáni első évben a díjat *Damsté* utrechti egyetemi tanár nyerte el idillikus költeményével *(Solatiolum).*

Hofecker (Szentimrényi) *Imre,* magyar zeneíró, *1864. Irásai: *Általános zenetörténelem* (új kiad. 1913), *A magyar zene egyetemes története, A magyar zeneirodalom története, A magyar zeneböleseszet története,* stb.

Hoffmann *Edith,* művészettörténész, a Szépművészeti Múzeum osztályigazgatója, *1888. Mélyreható tanulmányainak hosszú sora jelent meg a Magyarország Műemlékei c. kiadványban, a Művészet, Műbarát, Magyar Könyvszemle, a bécsi Belvedere folyóiratokban, a Szépművészeti Múzeum Évkönyveiben. Önállóan megjelent műve: *Barabás Miklós élete és művei* (Bpest, 1923). A Korvinákra vonatkozó alapvető kutatásainak eredményei sajtó alatt vannak. *Éber.*

Hoffmann, *Ernst Theodor Wilhelm,* vagy írói nevén *E. T. Amadeus,* *1776, Königsbergben. †1822. Árva gyermek volt, rokonainál nőtt fel; nevelése rendetlen, elhibázott volt. Első ideáljai a festészet s a zene; amellett jogot tanult s porosz állami szolgálatot teljesített Posenben, Plozkban, Varsóban. Napoléon győzelmei után kenyerét veszti s karmester lesz a bambergi, majd a lipcsei és drezdai színházaknál; innét Berlinbe kerül, ahol a bíróságnál lelkiismeretes, pontos hivatalnok, hivatalán kivül azonban kisértethistóriák írója és hajnalig tartó kocsmázások hőse. Rendetlen élete megőrölte szervezetét: idegbénulást kapott s aránylag fiatalon halt meg.

H. rajza egy tréfás meghivóján

H. egyénisége a legösszetettebbek egyike. Világfelfogása a romantikáé: a jelenségvilágot magasabb, eszményi világ tökéletlen másának, a költészetet mitológiának tekinti, mely ama titkos magasabb világ zárát nyitja fel. A zenén keresztül lett íróvá. Első elbeszélései *Fantasiestücke in Callots Manier* címen jelentek meg: van köztük zenei kép (Don Juan, Ritter Gluck), romantikus értelemben »mitológiai« mese (Der goldne Topf) és hátborzongató rémtörténet (Der Sandmann). A külső siker egyre mélyebben belehajtja a »kisértetiés« irányba: ennek jegyében áll második gyüjteménye: *Nachtstücke,* sőt nagy részben utolsó novellafüzére, a *Serapionsbrüder* is. Igazi romantikus lelkét élete vége felé három nagy munkában találja meg újból: a *Prinzessin Brambilla* csodálatos meséjében, a *Meister Floh*-ban és a *Kater Murr* c. töredék-regényben, melynek hőse Kreisler, a hoffmannilag tépett lelkű, diszharmónikus, de igaz, nagy művész, akinek sorsa az őrület felé visz; H. a maga életét, ideális szerelmét írta meg ebben az alakban, de a Murr kandúr közbeszőtt geniális komikumú önéletírásában szabadjára engedte a racionalista nyárspolgárság iránti gyülöletét is. Kreisler alakja köré csoportosulnak a kisebb, főként zenei írások, a Kreislerianák is. — Megint más oldalról mutatja H.-t ifjabbkori regénye: *Die Elixiere des Teufels,* mely a XVIII. századbeli rémregény, az ú. n. *szörnyűség-regény* hagyományait folytatja.

H. zenét is szerzett: *Undine* c. operáját sikerrel játszották Berlinben. — Legigazibb képe — a Kreislerírásokon kívül — a mesében mutatkozik meg. Meséi egyszerre két világban játszanak, egyik a képzeleté, másik a legközvetlenebb tapasztalásé. Ebből a kettősségből fakad iróniája: a művészet magas régióiból lenézi és gúnyolja a próza röghöz kötött világát, de ezt sem tagadhatja meg — s iróniája visszafordul önnönmaga ellen. H. pszichológiája túlmegy egy lépéssel a romantika lélekábrázolásán: azt a démonikus erőt, mely sok alakjában él, s a bűn és őrület felé ragad, sokszor szinte a pszichopatológus bonckésével elemzi. S a romantikus és realisztikus fantázia mély egybefonódása teszi H.-t átvezető híddá a romantika s a realizmus között. Innét óriási hatása az egész romantika utáni irodalomra Európaszerte, különösen a rejtelmek és borzalmak irodalmára. Legerősebben Franciaországban, az északiaknál, az orosz s a lengyel irodalomban hatott; nálunk a 40—50-es évek elbeszélőin hagyott nyomot, de nem annyira közvetlenül, mint az egykorú bécsi novellairodalom közvetítésével. — Munkáit G. *Ellinger* adta ki a Goldene Klassiker-sorozatban s életrajzát is megírta. L. még Walter *Harich* könyvét: E. T. A. H., 2 kötet, Berlin, 1922, 2. kiad. Magyarul megj. *Kis Zahar* (Olcsó Kvtár), *Coppélia-Antónia* (Magy. Kvtár), *Scudéry kisasszony*, *Martin, mester*, *Az Artus-udvar*, *Az ördög bájitala*, *Brambilla hercegnő*, stb. *Kecskeméti.*

Hoffmann *Franz*, német ifjúsági író, *1814. †1882. Nagyszámú, igen népszerű, moralizáló irányú ifjúsági tört. elbeszélést és gyermekmesét írt. Majd mind le van fordítva magyarra is.

H. von Fallersleben, *August Heinrich*, *1798. †1874., német költő. Kezdetben régi német és németalföldi költészettel foglalkozott, mint a germanisztika tanára a breslaui egyetemen; első politikai versgyűjteménye miatt (*Unpolitische Lieder*, I—II, 1840—41) katedrájától megfosztották s Poroszországból kiutasították. Ettől fogva vándordalnok módjára járja be Németországot, mindenütt sajnálják s ünneplik. Utolsó éveiben Ratibor herceg könyvtárosa. Mint versíró, igen termékeny volt, költészete alapjában politikai. Hangot ad népe minden érzésének, az elégedetlenségnek épúgy, mint a lelkesedésnek: az elsőt szatirái fejezik ki, melyek bajba keverték, a másodikat hazafias versei, melyeket ma is énekelnek. (*Treue Liebe bis zum Grabe . . ., Deutschland, Deutschland über alles . . .*) Pompásak gyermekdalai is (*Kinderlieder*); legkevésbé jelentősek szerelmi költeményei. — H. közvetlen, szókimondó, egyenes lélek, verseiben is derék ember és derék hazafi. Sok egészséges humor is csillog strófáiban; van benne valami *Béranger* népiességéből s a szabadságharcok költőinek lelkességéből. Prutz szavával élve, H. »az utolsó vándordalnok«. — Összegyűjtött műveit kiadta H. *Gerstenberg*, Berlin, 1890—93, 8 köt., 4 köt. válogatott költeményt *Benzmann*, Leipzig, 1905. Életrajzát megírta saját maga: *Mein Leben*, Hannover, 1868, 6 köt., l. *Werke* VII. Róla írt H. *Gerstenberg: H. v. Schwachenberg und H.* Berlin, 1904.

Hoffmann, *Kai*, *1874. Dán költő, aki verseit erősen francia hatás, elsősorban Baudelaire hatása alatt írja. Első verskötete, a *Liliomok a sötétben*, 1899. Későbbi költeményciklusaiban (*Város és tenger, Az ország*) egyre erősebben bontakozik ki nagy költői egyénisége. Leghíresebb kötetei: *A nap alatt, Fehér partok, Tenger és tér, Otthon és haza.*

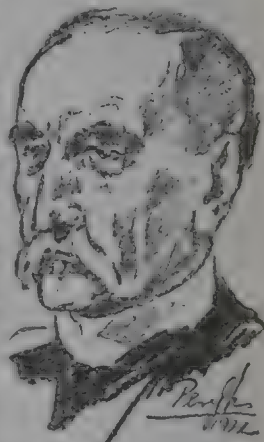
Hofmannsthal, *Hugo von*, *1874. Bécsben, neoromantikus költő. Stefan *George*, a *Blätter für die Kunst* körében indul lírai útjára: első lépéseit a naturalizmustól való elfordulás vágya vezeti. A művészet meg élet között nincsen híd. Az elhárítás, menekülés, arisztokratikus elzárkózás negatív élményében gyökerezik az új-romantika minden problematikussága; itt van a forrása a pillanatról pillanatra adódó s egyre újból elmulasztott lehetőségek, a sejtelem és sejtetés lírai technikájának. Ez a költészet álomba ringatja fülünket, megfogja a szemünket ünnepélyes pompájával, morbid szépségáhitatával, de nem rázkódtat meg, mert maga sem ismeri a megrázkódtatást, megáll az »anyák«-hoz, az élet elemi erőihez vezető út felén, nem ismeri a teremtő erosz szenvedélyét, csak a szimbolikus összefüggéseket felismerő, rendező intellektust. Ennek a költészetnek természetes háttere Bécs, a látszatélet, az álom-élet hasonlatélményének utolsó európai városa, választott hazája, formája pedig a barok, amely falakkal állja el a végtelenbe vágyó szem útját, hogy a következő pillanatban kulisszákból mesterséges végtelenséget vakítson rája. H. verseiben (*Die gesammelten Gedichte*, 1907; *Die Gedichte u. kleinen Dramen*, 1911) ragyog legtisztábban az intellektuális álommegvilágosítás, a keresésnek, tanácstalan kérdezésnek itt van a legnagyobb lírai energiája. A lírizmus eleitől fogva megosztja funkcióját a drámával, amelyben csak összetartó keret, álarc a forma, fikció a dialógus, testet öltött hangulat, lírai szócső a hős (*Gestern*, 1891; *Der Tod des Tizian*, 1892, megj. 1901; *Der Tor u. der Tod*, 1893, megj. 1900; *Theater in Versen: Die Frau im Fenster, Die Hochzeit der Sobeide; Der Abenteurer und die Sängerin*, 1898; *Der Kaiser u. die Hexe*, 1900; *Das Bergwerk zu Falun*, 1900; *Das kleine Welttheater*, 1903; *Der weisse Fächer*, 1907; két kötetes gyűjteményük: *Kleine Dramen* I. 1906, II. 1909). Belső tápláló gyökér, eredendő törvényszerűség és etosz híján H. költészete nem fejlődik, csak egyre alakot vált, egyre újabb anyagot tár fel magának, egyre tágabb területen, de kevesebb feszültséggel tisztultabb, de lírai hatásában csökkent pátosszal szólal meg. Lírája egyre ritkábban jelentkezik önállósodott formában. Egyre gyakrabban él hagyományadta jogával s a

maga világának nyelvére ülteti, ír át már egyszer stilizált tárgyakat, még pedig vagy önálló, modernizáló újjáköltés (*Elektra*, 1903; *Das gerettete Venedig*, 1905; *Jedermann*, az angol *Everyman* alapján, 1912; *Das grosse Welttheater*, Calderon alapján, 1922) vagy megkötöttebb fordítás útján (*König Ödipus*, 1906, önálló előjátékkal: *Ö. u. die Sphinx*; *Alkestis*, 1911; ide tartoznak Richard Strauss számára írt operaszövegei is: *Der Rosenkavalier*, 1911; *Ariadne auf Naxos*, 1912). A vígjátékban csak ötletszerű, kelletlen egyezményre lép a humorral (*Christinas Heimreise*, előad. 1910; *Der Schwierige*, 1921). Elbeszélései, novellái tanulmányok vagy vázlatok (*Das Märchen der 672. Nacht u. andere Erz.*, 1904). Essay-prózája (*Die prosaischen Schriften gesammelt*, 1907, I—IV.) csak objektivált alakmása lírájának. Itt nem éri be a kérdésfelvetés lirizmusával, nagyobb távlatból látja, érzi, de mégsem fogalmasítja a problémát, hanem képekkel, hasonlatokkal világít rá. Legszebb essay-iben a költő (*Der Dichter u. diese Zeit*, 1907) küldetésének formája, értelme érdekli. Olykor a monográfia tág formáját választja (*Viktor Hugo*, 1904), máskor egy könyvkritika, fiktiv levél, dialogismus (pl. *Unterhaltungen ü. lit. Gegenstände*, 1904; *Unterh. ü. die Gedichte von G. Keller* stb.) mögé rejtőzik, az ünnepi beszéd magasságából hallatja hangját. (V. ö. *Reden u. Aufsätze.*) Összegyűjtött művei 1924. jelentek meg (6 köt.). Irodalom: E. *Sulger-Gebring*: *H. von H.* (1903); Rf. *Borchardt*: *Rede ü. H.* (1905); A. W. *Berendsohn*: *Der Impressionismus H.'s* (1920); H. M. *Elster*: *H. von H.* (1922). *Turóczi-Trostler.*

Hofmannswaldau, *Christian Hofman von*, *1617. †1679., német költő, a túlhajtott, minden ízében dekadens szó- és képbarok képviselője, az ú. n. második sziléziai iskola tagja, Marino vérszegényebb mása. Tanult költő. Járatos az antik, a modern germán és román irodalmak legtöbbjében s mindenikből hoz magával valamit: tárgyat, képet, formát. Heroidáiban Ovidiust követi, sírfelirataiban, epigrammáiban századok örökségét aratja le, vallásos verseiben papirosos orgiákat ül a fájdalom, halálfélelem, bűntudat és bűnbánat, végtelenség gondolata, papirosos lángokat vet a misztika. Világi lírájában a dekorativ képzelet, határt, mértéket nem ismerő intellektuális barok erótika az úr. (*Herrn v. H. u. a., Deutschen auserlesene ... Gedichte* hrgg. von B. *Neukirch*, 1695. V. ö. A. *Hübscher*; *Die Neukirchsche Sammlung*, 1922; H. verseinek válogatott gyüjteményét kiadta F. P. *Greve*, 1907). *Turóczi-Trostler.*

Hogg, *James*, skót költő, *1770. †1835. Ifjúkorában pásztor volt, saját szorgalmából tanult meg írni és olvasni. Anyja révén ismert meg számos balladát és népmesét, Scott figyelmét is magára vonta. Első művei: *Scottish Pastorals* és *The Mountain Bard*. Byron támogatásával egymásután jelentek meg költői beszélyei, paródiái s egy eposza. Költői tehetségét korának leghíresebb emberei is méltányolták. Legszebb verse a bájos *Skylork* s a legkitűnőbb angol tündérmese a *Kilmeny*. *Rózsa.*

Hoitsy *Pál* *1850. Politikus és író. Politikai és tudományos cikkei sűrűn jelentek meg a lapokban. *Nagy* Miklós halála után a *Vasárnapi Ujságot* szerkesztette. Csillagászati műveit önálló kötetekben is kiadta. A művelt nagyközönség számára több tudományos könyvet írt. 1923. adta ki *Magyar alakok* c. művét, melyben érdekesebb kortársairól arcképsorozatot közöl.

Hoitsy Pál

Holberg, *Kai*, *1877. Dán költő. *Dalok és versek*, *Állatkert* c. művei híresek.

H., *Ludvig*, dán vígjátékíró, *1684. †1754. 1722. megnyilt a kopenhágai Dán szinház, amely egymásután mutatta be vígjátékait. H. föllépése a dán irodalomban egyszerre végét szakította a protestáns ortodoxia egyeduralmának és mint Locke Angliában, Voltaire, Montesquieu, Rousseau Franciaországban, az észt és az értelmet állította szembe a dogmákkal, a pozitiv tudományokat a hittel. Az új irány, a racionalizmus, Dániában H. komédiái által vívta ki a győzelmet. Az idejét mult állapotokat metsző gúnnyal, maró szatirával tette nevetségessé, miközben olthatatlanul lángolt benne az új eszmék és ideálok szeretete és sohasem lankadt beléjük vetett bizalma. A külföld eszméinek nem volt szolgai követője, az idegen ideákat teljesen dánná, teljesen nemzetivé tudta tenni. A maga korában természetesen sok előítélettel és ellenséggel kellett megküzdenie. Az arisztokrácia, az egyház, a régi rend képviselői mint egy ember keltek föl ellene. Mikor első szatirikus hősdalát, a *Peder Paars*-t megírta, egyszersmindenkorra el akarták tiltani az írástól. De tábora egyre nőtt és komédiáinak nagy sikere lassanként osztatlan elismerést hozott számára. Hat év alatt 32 vígjátékot írt — és ez volt a veszte. Az érdeklődés lassanként kimerült, ő is »kiírta magát«, ha pedig voltak is még ötletei, a publikumnak már nem kellettek. 1727. a színház, amelyet tulajdonosa, egy Montaigu nevű francia majdnem kizárólag H. darabjaira alapított, megbukott. A következő évben jött a nagy kopenhágai tűzvész, amelyet a reakció igyekezett a maga javára kihasználni. Azt mondották, Isten megbüntette a dánokat, mert a vallás helyett a felvilágosodást szolgálták. Hosszú időre elnémult minden

szórakozás, minden vidámság. 1748. végre új színház nyitotta meg kapuit, amelynek H. újabb 6 darabot írt. Ezek azonban már nyomába sem léphettek a régebbiek frisseségének, szellemességének és mulatságosságának. Legkiválóbb komédiái közé tartoznak: *A politikus csizmadia* és *A hónaposszoba*. Bár erősen Molière hatása alatt készültek, a tehetségnek és ötletességnek valami olyan őseredetisége nyilatkozik meg bennük, mint kevés vígjátékíró művében. Igen nagy hatást tett latinul írott fantasztikus filozófiai regénye, *Nils Klims alvilági utazása 12 nap alatt*, amely a papság hatalmas felzúdulását vonta maga után. Mint történész is igen jelentős, megírta *Dánia történelmét*, továbbá *Híres férfiak és nők életét* és népszerű tudományos ismertetést adott Norvégiáról és Dániáról. Igen jelentősek *Erkölcsi gondolatai és levelei*. (l. G. *Brandes: Ludvig H.* 2 köt.)
Juhász A.

Holinshed, *Raphael*, †1580. *Chronicles of Englande, Scotlande, and Irelande* c., másokkal együtt írt művéből Shakespeare sokat merített történeti drámái számára.

Holländer, *Felix*, német író, *1868. A Reinhardt-színháznak rendezője, majd igazgatója. Érzelmes naturalista regényei közül legismertebb: *Der Weg des Thomas Truck*. Drámáit is sikerrel adták.

Hollandi irodalom. Az alnémet nyelvnek egyik ágát alkották az alsófrank nyelvjárások s ezekből fejlődött a XII. sz. második felében a németalföldi nyelv (nyelvjárásai a hollandi és a flamand). A H. kezdete tulajdonkép egybeesik a német irodalom kezdetével; első költője az alnémet származású *Heinrich von Veldeke*, az udvari epika atyja, az *Eneit* költője. Legfontosabb terméke e kornak a *Reinecke Fuchs* feldolgozása: *Van den Vos Reinaerde*. A XIV. sz.-ban allegorizáló és moralizáló elbeszéléseket írtak, *Dirk Potter* (1365—1428) szerelmi történetekkel fűszerezett tanítókölteményt: *Der Minnen loep*. A XV. sz. óta a *Rederigker* kamarákban (a szónoklat kamarái) művelték az irodalmat, tanítókölteményeket, eposzokat és drámákat írtak s a XVII. században a regényírás is megindult. E kor legnagyobb írója Joost van den *Vondel* (1587—1679), mint drámaíró és mint szatirikus igen nagy hatással volt korára. A XVIII. sz. hanyatlást mutat s a költészet csaknem egészen a franciák utánzására szorítkozott; a század utolsó éveiben ismét nagy föllendülésnek indult a H. A német romanticizmus mély hatással volt a H. minden ágára s kiszorította a francia klasszicizmus befolyását. E kor legnagyobb tehetségű és hatású írója Willem *Bilderdijk* (1756—1831); mint prózaírók kiváltak Van der *Palm* (1763—1840), Cornelis *Loots* (1765—1834) és Jan Frederik *Helmers* (1767—1813), mint lírai költők Hendrik *Tollens* (1780—1856) és Adrianus *Bogaers* (1795—1870). A XIX. sz. második negyedében Hollandia tekintélyben és jelentőségben az eddiginél előkelőbb helyet foglalt el az európai államok között. S ez a politikai helyzet éreztette hatását a vallásos és a tudományos életben is, de az irodalom nem mutat fel kiemelkedő alakokat. Főleg a történeti elbeszélést művelték; J. van der *Hage* (1806—1854), írói neve Jan Frederick Oltmans, regényeket írt; Johannes *Kneppelhout* (1814—1885) az egyetemi diákéletből vette regényeinek tárgyát, a *Multatuli* írói néven nálunk is ismert Edward Douwes *Dekker* (1820—1887) a holland gyarmatok rettenetességeit rajzolja *Max Havelaar* c. regényében. A költők közül legkiválóbbak: Everhard Johannes *Potgieter* (1808—1875), leghíresebb munkája *Camera Obscura*, és P. Augustus de *Genestet* (1803—1861).

Az 1870 óta elmult félszázad irodalma ismét erős fellendülést és egészséges szellemi mozgalmat mutat. A regény- és novellaírók közül kiemelkednek: Gerard *Keller*, Johan *Gram*, Justus von *Mausik*, Arnold *Buning*, Marie C. *Sloot*, Adèle *Opzoomer*. A drámairodalom terén a legnagyobb sikert a naturalista Hermann *Heijermans* (1864—1924) érte el (*Ghetto, Ora et Labora, Ahasvérus, Remény, Láncszemek)*. A lírai költészet terén egy fiatalon elhunyt költő, Jacques *Pesk* (1860—1881) költeményei idéztek elő forradalmat. Szakított a hagyományos ritmussal és új utat tört a lírai költészet számára. Az ő emléke körül csoportosultak az új irány költői s a *De Nieuwe Gids* c. folyóiratban hadat izentek a konzervativ költészetnek. Az új irány vezérei: Marcellus *Emant* és Willem *Kloos*. Az újabb hollandi irodalomnak legnagyobb írója Louis *Couperus* (1863—1923), aki mint regényíró emelkedik kortársai fölé. Megemlítendők még a legújabb írók közül: Frederick van *Eeden*, L. von *Deysset* s a lírai költők közül: Herman *Gorter* és P. C. *Boutens*.

Holló *Ferenc*, szlovenszkói író, *1877. Esperes-plébános volt; 1920. kilépett a papi rendből, megnősült s azóta teréztanyai (Zemplén m.) kis birtokán gazdálkodik. Tárcákat, novellákat, apróbb színdarabokat, irod. dolgozatokat, kritikákat írt a »Magyar Szemle«, »Társaság«, »Egyházi Közlöny«, »Magyarország«, »Élet«, »Alkotmány« stb. lapokba. Szerkesztette a *»Felsővidéki Szemle«* c. heti, majd a *»Felvidéki Ujság«* c. napilapot. Önálló művei: *Bál után* (Novellák, Kassa, 1904), *Az Arany Amulet* (Regény, Kassa, 1925).

H. *Károly*, pedagógus, *1875. Műkritikai tanulmányain kívül főműve: *A művészeti nevelés és a rajztanítás*.

H. *Lajos*, *1859. †1918. Függetlenségi politikus és lapszerkesztő. Politikai cikkeit a *Magyarország* c. hírlap hasábjain közölte. A függetlenségi pártban haláláig fontos szerepet játszott.

Hollós De Grobois, *Nandine*, *1872. Az első magyar női ujságíró. Önálló művei: *A kenyérkereső asszony, A női munkás*.

Hollý, *Ján*, *1785. †1849., tót költő, r. kat. lelkész; mint a Bernolák-iskola legkiválóbb poétájának, irodalomtörténeti szerepe sok tekintetben azonos Sládkovičč-

val. H. a klasszicizmus legkiválóbb képviselője a tót irodalomban. Irodalmi pályájának kezdetén Vergiliust, Homerost, Theokritost, Ovidiust és Horatiust fordítja s a kifejezés eszközét, a költői nyelvet maga teremti meg, mert elődje nem volt. 1833. jelent meg legnagyobb műve, a *Svätopluk*, hőskölteméný 12 énekben. Másik két nagy eposzában, a *Cyrillomethodiada*-ban és a *Sláv*-ban ugyancsak a tótság őstörténetét énekli meg s a történelem gyér adatait mitikus beállítással s ragyogó képzelőtehetséggel pótolja. Irt még számos ódát, elégiát és idillt a klasszikus költészet szellemében és formájában. H. Hviezdoslav mellett a tót irodalomnak talán legnagyobb geniusza s csak a szűk területre szorítkozó, kifejező eszközéül használt nyugati nyelvjárás az, amely hatásának intenzitását nagy mértékben csökkentette. *Podhradszky.*

Holm, *Viggo V.*, *1855. †1899. Dán író. *Woldemar* álnéven régies hangú elbeszéléseket és regényes korrajzokat írt a boszorkányégetések idejéből.

Holmes (ejtsd: hómz), *Oliver Wendell*, amerikai író, *1809. †1894. H. nevető filozófus úgy regényeiben, mint essayiben és verseiben; szerinte az élet komédia, mindnyájan nézők és színészek is vagyunk, nem szabad elrontanunk a játékot. Eleinte verseket írt: ifjúkori visszaemlékezés a *The Schoolboy*, legjobb versének tartotta a *The Laet Leaf*-et. 1857. alapította Lowell-el együtt az *Atlantic Monthly*-t s itt jelent meg trilógiája, melynek révén híressé lett: *The Autocrat, The Professor, The Poet at the Breakfast Table.* Ezek beszélgetéseket tartalmaznak a világon elképzelhető minden tárgyról: Istenről, a világról, betegségről és egészségről, erkölcsről, balgaságról, babonáról, szerelemről stb. A »Poet« filozófiai és vallásos beszélgetései a legmélyebbek az egész sorozatban. Közbeszőtt versek mind a háromban vannak s az amerikai költészet remekeit képezik. A trilógiának az *Over the Teacups*, a befejezése, melyben »kiegészíti« az életnek különböző szempontból végzett tanulmányozását. Mint orvost, költőt és teológust egyaránt foglalkoztatta az öntudatlannak a lelki életben domináló szerepe és az átöröklés — szerinte — rendkívüli befolyása. Három regényt is írt, amelyekben e pszichológiai problémákkal foglalkozik (Hartmann nagy munkája az öntudatlan filozófiájáról 11 évvel későbben jelent meg az Autocrat után). Egyéb írásai is vannak: filozófiai és teológiai iratok, a nőkérdésről, életrajzok (Motley, Emerson) stb. Életét megírta *Morse* (Boston, 1896). *Rózsa.*

Holst, *Hans Peter*, *1811. †1893, dán költő. *A kis trombitás* c. verse általánosan ismert.

Holstein, *Ludvig*, dán író, *1861. Tréfás humora, csöndes és hangulatos művészete a legelsők sorába emeli. 1895. adta ki *Versek* c. kis kötetét, majd 3 év mulva a *Tove*-t. Ujabb művei: *Lombok* (1915), *Moha és föld* (1917), *Almaérés* (1920).

Holtei, *Karl Eduard von*, *1797. †1880., német költő és író. Rendkívüli termékenységgel adta ki költeményeit, drámáit, regényeit. A költemények közül legjobbak a sziléziai dialektusban írottak (*Schlesische Gedichte*), melyeket Hebel (l. o.) alemann verseinek hatása alatt írt; népszerű lett népies daljátékainak sok énekszáma is. Ezeket a daljátékokat — munkássága gerincét — mint színházi költő és színigazgató, a műsor napi szükségletei számára írta s célját el is érte velük: a közönség mulatott, a színház megtelt. Legnépszerűbbek voltak: *Wiener in Berlin*; *Der alte Feldherr* stb. H. regényei szintén ügyes munkák, sokat olvasták őket: *Die Vagabunden*; *Christian Lammfell*; *Die Eselsfresser* a legnevezetesebbek. Irt róla *Moschner* (1911). *Kecskeméti.*

Holz, *Arno*, *1863., német költő. Történeti jelentősége és küldetése így írható körül: résztvesz a német naturalizmus önállósításában, elméleti megalapozásában s gyakorlati érvényre juttatásában, de másfelől túlhajtja, kimeríti a technikáját s ezzel előkészíti a neoromantika meg az expresszionizmus útját. A lírában eleinte megtartja az örökölt formát s csak a tartalmat, tárgykört »naturalizálja« (*Buch der Zeit*, 1885; végl. kiadás 1924 — nagyváros, nyomor, szocializmus, gyárak stb.), csak aztán folytatja a formán. Az új líra széttöri a metrumot, lemond a szavak zenéjének öncélúságáról, le az olyan járulékos elemekről, aminők a rím, a melódia, versszak, végső értelme a ritmus, még pedig nem a W. Whitman szabad ritmusa, hanem a dolgokkal adódó, minden kifejezésre juttatott tartalomból, benyomásból újjászülető permanens, eredeti, természetes szükségszerű ritmus: a naturalista látás és hallás legteljesebb diadala (*Revolution der Lyrik*, 1899. V. ö. *Die befreite d. Wortkunst*, 1921). Ennek az elvnek lírai megtestesülése, H. főműve a *Phantasus* (1899), melynek hatalmas atektonikus épületében helyet kap az egész világegyetem, a történeti mult s a jelen. A rímtelenség elvén azonban csakhamar rést üt a hagyomány formáló ereje (*Die Blechschmiede*, 1901) s a belső barokot csak egy lépés választja el a külső barok (*Dafnis*, 1904, végl. kiad. 1924), vagy a rokokó (*Aus Urgrossmutters Garten*, 1903) régieskedő lírai evokációjától. A prózában H. beéri azzal, hogy kimeríti a következetes naturalizmus programját (*Papa Hamlet*, 1889, Joh. *Schlaf*-al együtt), a drámában viszont szintén ezen kezdi (*Familie Selicke*, 1890, J. *Schlaf*-al együtt), de a külső naturalizmus (*Traumulus*, 1904, O. *Jerschke*-vel együtt) helyett is a belső nat. ritmusát szólaltatja meg, a líra és dráma új egységére törekszik (*Sonnenfinsternis*, 1908, *Ignorabimus*, 1913), *Das ausgewählte Werk* (1918). *Das Werk* (1924, 10 köt.). V. ö. R. *Ress: A. H.* (1913), H.W. *Fischer: A. H.* (1924). *Turóczi-Trostler.*

Holzamer, *Wilhelm*, német lirikus és elbeszélő, *1870. †1907. Csak verseiben

(*Spiele* 1901 ; *Gedichte* 1912) akadunk egy-két egyéni hangra, novelláiban, regényeiben alig emelkedik felül az epigón-színvonalon.

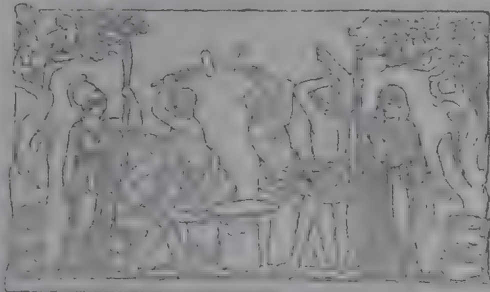
Homais úr (ejtsd : ome). Közmondásossá vált alak *Flaubert : Mme Bovary* c. regényéből. A materialista eszméktől megrészegedett, korlátolt, félművelt kispolgár típusa.

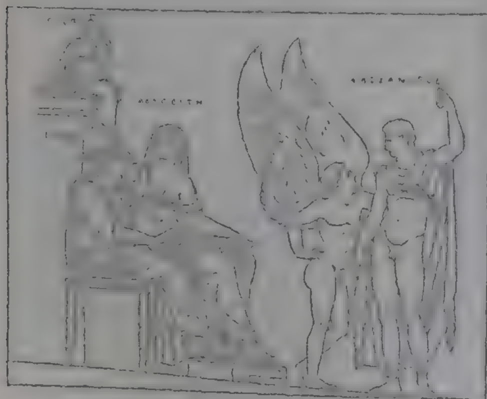
Homályos stílus. A tömör és plasztikus stílus minden felesleges szót kerül : egyes jellemző vonásokat emel ki és azokkal állítja elénk a leírandó személyt. Ha túlzásba megy, ha nagyon szűkszavúvá válik, keletkezik a H.

Hóman *Bálint*, *1885. H. Ottó fia. Az egyetemi könyvtár tisztviselője volt. Fiatalon lett egyetemi magántanár. Majd a történelem r. tanárává és a *Nemzeti Múzeum* főigazgatójává nevezték ki. Számos értékes történelmi, műveltségtörténelmi tanulmányt adott ki. Terjedelmes munkában és mindenre kiterjedő figyelemmel foglalkozott pénzünk történetével. Fontosabb művei : *Magyar Pénztörténet, A magyar városok az Árpádok korában, Őstörténetünk keleti forrásai, A társadalmi osztályok Szt. István államában.* Legújabban a székelyek eredetének, a hún-magyar mondakör történeti alapjának és keletkezésének s a középkori magyar krónikák elveszett forrásának, a *Gesta Hungarorum*-nak problémáival foglalkozott. Ezirányú munkái úttörő jelentőségűek.

H. *Ottó*, *1843. †1903. Középiskolai, majd kolozsvári egyetemi tanár, később budapestvidéki főigazgató, végül a középiskolai ügyosztály vezetője. Munkássága a magyar filológiai irodalom terén alapvető. *Bartal* Antal társaságában megindítja első filológiai folyóiratunkat, a ma is élő *Philologiai Közlönyt*. Számos kritikai, pedagógiai és filológiai cikkén kívül önálló munkái is jelentek meg. Fontosabbak : *A saturnusi vers, Pindar versezetei, A középiskolai tanárok képzéséről.*

Homeros az első költői név a görög irodalomban ; de hogy e név mögött húsból és vérből való ember lappang-e, nem lehet teljes bizonyossággal tudni. Az életére vonatkozó adatok zűrzavaros konglomerátuma csupa monda, mese, sejtelem. Különböző autorok szerint különböző időben élt : a trójai háború idejében, Trója eleste (1184?) után 60—80, 100, 140, 500 évvel stb. Herodotos (II. 53) szerint H. és Hesiodos legföllebb 400 évvel volt idősebb önála. Ha ez igaz, akkor *H. a Kr. előtti IX. században élt.* Ép oly bizonytalan születése helye : régi epigrammok szerint vagy húsz város mondta magát szülővárosának. De ezek közt legföllebb csak kisázsiai ión városok emelhetnek igényt, és pedig elsősorban (a H. nyelvében lévő aiol elemek miatt) az eredetileg aiol, de korán iónizálódott *Smyrna*. Egyezik ezzel az a régi hagyomány, hogy H. Smyrnában született, Chios szigetén élt és Ios szigetén halt meg. Ép oly bizonytalan minden egyéb, pl. az, hogy H. Meles folyóisten v. Maion fia (ahonnan neve : *Melesigenes* és *Maionides*). Az az egyhangú állítás, hogy H. vak volt (ahogyan a képzőművészet a Kr. előtti IV. századtól mindig ábrázolta), azon alapul, hogy a régiek (már Thukydides) egy chiosi vak énekessel, egy »homerosi« hymnos szerzőjével, azonosították. Nevét is mindenféleképen magyarázgatták : egy »vak« jelentésű melléknevet vagy »túsz« v. »céhtárs« (l. *Rhapsodosok)* jelentésű főnevet kerestek benne ; modern tudósok szerint H. a. m. »összeillesztő«, t. i. régibb epikai énekek összeillesztője (l. *Homerosi kérdés)*.

Athéne készitteti Achilles fegyverzetét (Ilias)

Páris és Helén (Ilias)

H. neve alatt egész sereg kisebb-nagyobb mű maradt fönn : két világhírű eposz, az *Ilias* és az *Odysseia*, aztán két kisebb kómikus költemény, a *Batrachomyomachia* és a *Margites* (l. ezeket), 34 »hymnos« (l. *Homerosi himnuszok)* és 16 »epigramma« nevű poétikus apróság. Köztük legföllebb az Ilias és az Odysseia mondható — föntartással (l. *Homerosi kérdés)* — H. alkotásának. Mind a kettőnek anyaga a trójai mondakörből van véve. A nagyobb (15.684 soros) eposz, az *Ilias*, amelynek neve *Ilion* (Trója) kisázsiai troasi város nevéből van gyártva, 24 énekben 51 nap alatt lejátszódó epizódokat beszél el a görögöktől szorongatott város ostromának utolsó (tizedik) évéből. Az epizódok centruma (egy nézet szerint az eposz eredeti »magja«) Achilleus, a legvitézebb görög hős, haragja *(menis)*, aki rabnőjének, Briseis-nek, Aga-

memnon fővezér által való elragadása miatt az egész görög seregre megneheztelve visszavonul a harcból, de mikor aztán a trójai Hektor nem csupán a görögöket szorongatja, hanem hőn szeretett barátját, Patroklost, is megöli, kibékül Agamemnonnal s Hephaistos isten készítette fegyverzetben elejti Hektort, akit népe elsirat. — A kisebb (12.101 soros), szintén 24 énekre osztott *Odysseia*, amely főhőséről, Odysseus-ról van elnevezve, 41 nap történetét mondja el. Tárgya a legokosabb és legfurfangosabb görög hősnek Trója bevétele után 10 évig tartó bolyongása, kalandjai és végül hazatérése *(nostos)* szülőföldjére, Ithaka szigetére, és bosszúja a vagyonán élősködő s hűséges hitvese, Penelopeia (Penelope) kezére ácsinkózó erőszakos kérőkön.

A két eposz sok tekintetben eltér egymástól. Az Ilias háborút rajzol, az Odysseia békés állapotokat. Az Ilias hátterében történet van — gyarmatosítás, amelynek színhelye H. *Schliemann*, majd *Dörpfeld* világhírű ásatásai alapján (1871—94) valószínűleg a mai kisázsiai *Hiszarlik* falu táján keresendő ; az Odysseia ellenben nagyjában mese, amelynek színhelye velejében a fantázia birodalmában van — mindenesetre kivéve Ithaka szigetét, amely a mai *Thiaki*, illetőleg *Dörpfeld* (kevésbé megnyugtató) nézete szerint *Leukas* szigetével azonos. Az Odysseia továbbá egy szociális, vallási és erkölcsi tekintetben előhaladottabb, tehát későbbi korra, illetőleg egy második Homerosra utal (l. *Homerosi kérdés*). De a különbségekkel messzemenő egyezések állanak szemben. Mind a két eposznak közös bélyegző vonásai : az ábrázolt világ kimeríthetetlen gazdagsága ; az egyszerűség, természetesség, élettel teljesség, szemléletesség ; a nyugalmas objektivitás, amely mindig háttérben marad és az epikai szélesség, amely mindent, fő- és mellékes dolgot, egyformán figyelemre méltat egyforma szeretettel és körülményességgel tárgyal ; az elbeszélés elevensége, amely mindent (még képeket is, mint az Achilleus pajzsán lévő ábrázolások) keletkezésében és lefolyásában tüntet föl ; a leírásoknak, képeknek és hasonlatoknak szépsége s az előadásnak ezzel kapcsolatos plaszticitása ; igazi ión kellem és báj, olykor humor is. De a költői alakító erő nem mindig tart lépést a nagyobb kompozíciók alkotására irányuló törekvéssel. Az Iliasban a nagyszámú harci jelenetek nem ritkán egyhangúak, a »hajó-katalógus« egészen száraz felsorolás. Ellenmondások, szerkezeti fogyatékosságok és egyenetlenségek mindenfelé akadnak. Quandoque bonus dormitat Homerus (Horatius).

Achilles Hektor holttestével (Ilias)

— Az eposzok nyelve is közös : aiol elemekkel kevert ión, u. n. *ó-ión* dialektus, még pedig műdialektus. Az aiol elemek miatt A. *Fick* feltételezte, hogy a hom. eposzokat eredetileg aiol szójárásban költötték s aztán iónra fordították, s »vissza« is fordította az eposzokat (Die homer. Od. : 1883, Die homer. Il., 1886 ; v. ö. Die Entstehung der Od. 1910). De a jelenség magyarázata más lesz — vagy az, hogy a hom. műdialektus kevert (aiol-ión) nyelvű területen keletkezett, vagy inkább az, hogy az eredetileg aiol nyelvű epikai monda- és dal-kör ión dalosok ajkán átszíneződött. Bármint legyen, az eposzok nyelve egyszerű, természetes, folyamatos, tiszta, jó hangzású, kellemes nyelv — minden későbbi epikus mintaképe. Bélyegző vonása az ismétlődő versek és fordulatok s az állandó jelzők. A versek folyása melódikus, a hexameter a művészi tökéletesség csúcspontján van.

H. befolyása az emberiség szellemi fejlődésére mérhetetlen. Hellasban a két eposz

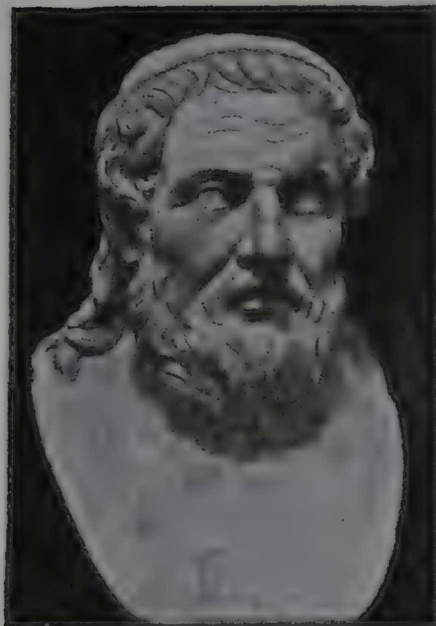

Odysseus és a szirének (Odysseia)

korán nemzeti eposszá, minden magasabb műveltség alapjává lett. Hozzá igazodtak az epikusok, belőle merítettek a lirikusok (a karköltők) és a drámaírók. (Aischylos drámái, az ő kijelentése szerint, »morzsák H. dús asztaláról«.) A H. megalkotta isten- és heros-típusok mintaképekül szolgáltak a képzőművészetnek. (Pheidias az Il. I. 528—30. sorainak hatása alatt alkotta meg olympiai Zeusát.) Herodotos (II. 53) szerint H. és Hesiodos alkották meg a görög isteneket — azaz : a műveikben jelentkező vallási képzetek minden időkre mérvadók voltak. H. az állami és erkölcsi életre is a legnagyobb befolyással volt. Mindenki olvasta és idézte (a papság is), sokan kívülről tudták, az iskolás fiúk könyv nélkül tanulták. Platon maga, aki pedig nem szerette a költőket, azt mondja, hogy H. »nevelte meg Hellast«. Nem csoda, hogy H. heros-kultuszban részesült. Nagy becsületben állott a rómaiaknál is : a Livius Andronicus lefordította Odysseia kiváló szerepet játszott a római ifjak nevelésében és tanításában ; Augustus korának költői, jelesül Vergilius *Aeneis* c. eposzában, H. eposzait vették mintaképül. A művelt nyugat a renaissance és a könyvnyomtatás feltalálása óta mindig olvasta s a filológia, ha egy ideig Vergilius mögé helyezte is, a XVIII. sz. közepétől egyre fokozódó megbecsülésben részesítette. H. az egész világ közkincse.

Irodalom. V. ö. általában *Christ : Gesch.*

HOMEROS

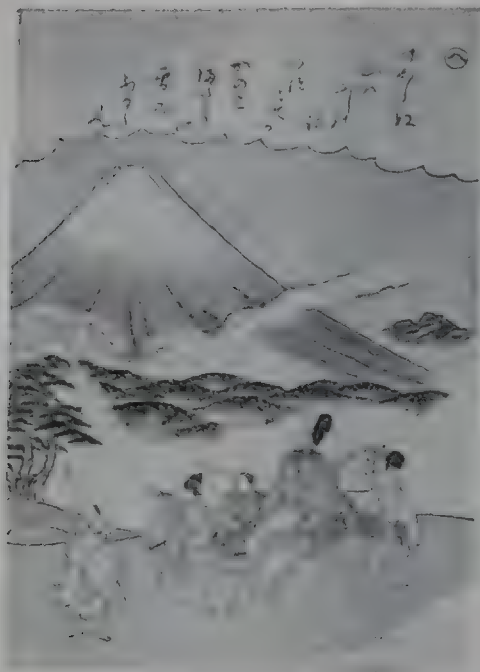

Páris itélete (Ilias)

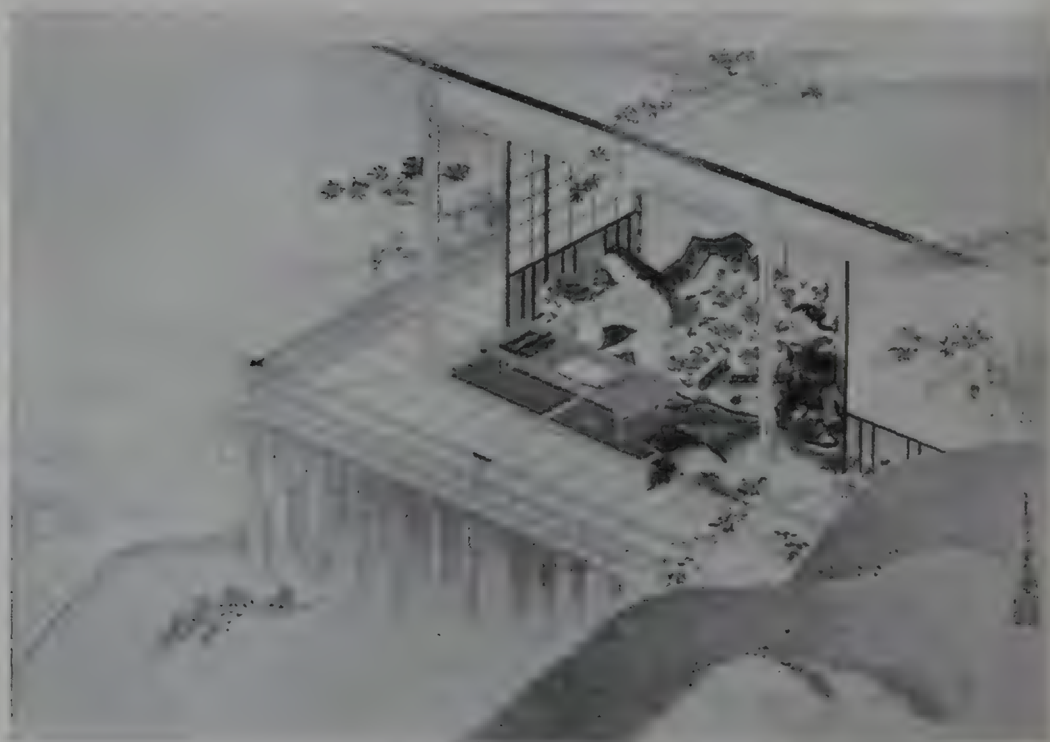
Harc Achilles holttestéért (Homerikus epikus ciklus)
Antik vázafestmények

JAPÁN IRODALOM I

Illusztrációk az Yse Monogatarihoz

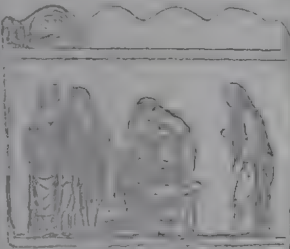

Murasaki Shikibu a Gendsi Monogatarit írja

d. gr. Lit. I. (1912); *Croiset-Kempf*: *A gör. eposz története* (1897—98). — Az ókori H.-életrajzok: *Westermann*: *Biographoi*. — Portrait: *Bernouilli*: *Gr. Ikonogr.* I. — A kézirati hagyományozásról l. *La Roche*: *Hom. textkrit.* A legértékesebb kézirat a *cod. Venetus* v. *Marcianus* 454 (A; 11—12. sz.). — Kiadások: Ed. princ. D. *Chalkokondylas* (Flor. 1488). Kritikai kiadások: *La Roche* (1867—70), P. *Christ* (Il. 1884), *Nauck* (Od. 1874, Il. 1877), I. van *Leeuwen* és Mendes *du Costa* (1895, 1896), I. v. *Leeuwen* (Il. 1912), *Ludwich* (1889, 1902, 1907), *Monro* és *Allen* (1907, 1908, 1912). — Fordítások: *Vosz* (1793), *Donner* (1874), *Jordan* (Od. 1889, Il. 1892), *Szabó* I. (Od. 1846, Il. 1853), *Csengeri* J. (Il. próza, 1892), *Gyomlay* Gy. (Od. próza, 1892), *Kemenes-Kempf* I. (Il. 1902, Od. 1906). *Baksay* S. (Il. 1901). A magyar fordításokat és *H. hatását irodalmunkra* l. *Csengeri* J.: *Homeros* (1907) c. művében. — Realia: *Helbig*: *D. hom. Ep. aus d. Denkmälern erl.* (1887); *Reichel*: *Über hom. Waffen* (1901); *Noack*: *Hom. Paläste* (1903). — Valles: *Nägelsbach*: *Homer. Theologie* (1884); *Finsler*: *Die olymp. Szenen d. Il.* (1906); *Meyer*: *Die Götterwelt Homers* (1907). — Topografia: *Schuchardt-Öreg* I., *Schliemann ásatásai* (1892); *Dörpfeld*: *Troja u. Ilion* (1902) és *Leukas* (1905); *Péterfy* J.: *H.* (töredék, Összegy. m. I.); *Láng* N.: *Odysseus hazája* (1902). Az összes reáliák kitünő összefoglalása *Csengeri* J.: *Homerosi világ* (1903). Schmidt.

Homerosi himnuszok Homeros neve alatt fönnmaradt 34 (5 hosszabb, 29 rövidebb) költemény. De nem származnak Homerostól, hanem VII—VI. századbeli, részben még későbbi költőktől s nem is igazi »hymnosok« (legföllebb az Ares-hez intézett ima érdemli ezt a nevet), hanem voltaképeni »nyitányok« *(provimion)*, bevezető énekek, amelyekben a rhapsodosok (l. o.) recitálásuk megkezdése előtt egyegy, épen ünnepelt istenséghez fordultak s ennek hatalmát, adományait és tetteit érintették. A hosszabbak ellenben (az öt első) kis epikai alkotások, amelyek helyi mondákat tárgyalnak — részletesen, amellett kedvesen, egyszerű ó-epikai, Homerosra emlékeztető módon. Köztük legszebb a *delosi Apollont* éneklő (178 soros) első költemény, amelynek szerzője, egy chiosi vak énekes, Apollon születését mondja el s lendületesen magasztalja az iónok szent szigetét s a lantos és íjas istent. A *pytho-i Apollont* megéneklő (368 soros) költemény a delphoi-i jósda alapítása történetét beszéli el. A *Hermes*-hymnos (580 sor) az imént született isten ügyességét és furfangosságát tárgyalja, igazi ión kellemmel és derűvel. Hasonló hangú az *Aphrodite*-hymnos (294 sor), amely az istennőnek és *Anchisesnek* szerelméről szól s az Aineiadák családját magasztalja. A *Demeter*-hymnos (495 sor) az eleusisi titoktan vallási himnusza, amely Persephonénak Hades által való elrablását, a haragvó anya kutatását s leányával való egyesülését írja le. — Kiadások: *Baumeister* (1882), *Gemoll* (1886), *Abel* (1886), *Goodwin-Allen* (1893), *Allen-Sikes* (1904). V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I., *Guttmann: De h. Hom. diss. crit.* (1869), *Ludwich: Homer. Hymnenbau* (1908), *Péterfy* J.: *H.* (töredék, összegy. m. I.) Schmidt.

Homerosi kérdés a Homeros neve alatt fönnmaradt művek eredetének kérdése, amely már az ókorba nyúlik vissza. Már korán bírálgatták, boncolgatták, magyarázgatták ezeket a műveket és arra az eredményre jutottak, hogy a neki tulajdonított »kyklikus« eposzok között csak az Ilias és az Odysseia tőle való. De módszeresen csak az alexandriai grammatikusok — Zenodotos (325—260), Aristophanes (257—180), elsősorban Aristarchos (217/5—145/3) és mások — foglalkoztak ezeknek az eposzoknak szövegével és tartalmával. Egy recenzió helyett, amelyet állítólag egy Peisistratos athéni kényúr kijelölte költő-bizottság alkotott meg (550 körül), az V. sz. folyamán egész serege volt a (»városok szerint való« és más) kiadásoknak, amelyek javarészt az alexandriai könyvtárba kerültek. Az alexandriai filológusok feladatukká tették ezekből az athéni recenziót visszaállítani, s evégre iparkodtak H. nyelvét és verselését megállapitani s a valódit és nemvalódit szétválasztani. Működésük eredményeit a fönnmaradt scholionok és Eustathios kommentárja őrzik. Az alexandriai szövegkritikával és szómagyarázattal szemben a kevéssé ismert pergamoni iskola (feje a mallosi Krates, Aristarchos kortársa és ellenfele) a tárgyi magyarázatot és az archaelogiát tette működése terévé. A mindenféle ellentétek ellenére uralkodó nézet volt, hogy az Ilias és az Odysseia egy költő, t. i. Homeros, művei. Az ú. n. »elkülönítők« *(chorizontes:* Xenon és Hellanikos) más-más költőnek tulajdonították ugyan az eposzokat, de az egységvédő Aristarchos tekintélyével szemben nem boldogultak. Az eposzok közti különbségeket Aristarchos szellemében *interpolációk* felvételével kiküszöbölték s legföllebb odáig mentek, hogy az Iliast a fiatal, az Odysseiát az öregebb Homerosnak tulajdonították.

A búsuló Penelope (Odysseia)

A hom. eposzok egységes eredetébe vetett hitet a modern kritika kezdte ki a XVIII. században. E kritika előfutárai a fr. *d'Aubignac* (1664, ill. 1715), az olasz *Vico* (1730), az angol *Wood* (1769). Utánuk lépett föl Fr. A. *Wolf*: *Prolegomena ad Homerum* (1795, 1859, 1873; 2. kiad. 1876) c. híres munkájával, amelyben arra az eredményre jutott, hogy mind az Ilias,

mind az Odysseia több rhapsodostól származik, akiknek élőszóval hagyományozódott és szanaszét szórt énekeit csak később foglalták össze egy-egy eposzba — és pedig velejében Peisitratos redaktorai (550 körül). Wolf tézisének fundamentuma nem annyira az eposzok gondos elemzése volt, mint inkább a régieknek a Peisistratos-féle redakcióra vonatkozó híradása, valamint két külső momentum — egyrészt az, hogy H. idejében (950 körül) még nem volt ismeretes az írás, amely nélkül ily terjedelmes költemények alkotása elgondolhatatlan, másrészt az, hogy abban az időben még nem is volt szükség ily nagy eposzok költésére, mert akkoriban a rhapsodosok még csak kisebb énekeket szoktak előadni.

Wolf után a filológusok két táborra szakadtak: a *wolfianusok* és az *unitáriusok* pártjára, de lényeges dolog vagy három évtizeden át nem történt. A mult század harmincas éveitől fogva aztán komolyan megindult a küzdelem és egy sereg hipotézis látott napvilágot. Az unitárius G. W. *Nitzsch* alapjában rendítette meg Wolf tézisét, de a maga tézisét nem tudta elfogadtatni, mert minden ellenmondást össze akart egyeztetni s ha ez nem ment, interpolációk felvételéhez folyamodott (*De hist. Homeri*, 1834—9, *Die Sagenpoesie d. Gr.*, 1852, *Beitr. z. Gesch. d. ep. Poesie*, 1862), mint már előtte a régiek és utána oly sokan. Kísérletét később mások megújították, úgyhogy az egységnek mindig és mindenütt voltak és vannak hívei, jelesül a franciák között. A wolfianusok viszont Wolf külső bizonyítékait egészen feladva az eposzok tartalmából, jelesül a tárgyi ellenmondásokból, ismétlésekből s egyéb kompoziciós egyenetlenségekből, újabban a nyelvből és verselésből is igyekeztek érveket kihozni s az eposzok keletkezése módját illetőleg dülőre jutni. Ebből a törekvésből három elmélet született meg. 1. A *bővülés- v. fejlődéselmélet* szerint kisebb terjedelmű költemények (egy ős-Ilias és egy ős-Odysseia) hozzá- és betoldások útján fejlődtek, bővültek a mai eposzokká. E teória legrégibb képviselője W. *Müller* (1824) mellett G. *Hermann* (*De interpolationibus Homeri*, 1832). Az elméletet legkövetkezetesebben B. *Niese* (*Die Entwicklung d. hom. Poesie*, 1882) vitte keresztül, aki sok fontos kritériumot állított föl régibb és ifjabb rétegek megkülönböztetésére, egyébként túllőtt a célon. Az elmélet *Grote* (*Hist. of Greece*, 1846—56) óta az angolok közt igen népszerű. 2. A fejlődéselmélettel csaknem egyidejű az *agglutinációs* v. *dal-elmélet*, amelynek proklamációja K. *Lachmann: Betrachtungen über Homers Ilias* c. műve (1837, 3. kiad. *Haupt* adalékaival: 1874), Wolf műve után a H.-kritika legnagyobb eseménye. Veleje: az Ilias különböző szerzőktől való önálló kisebb dalokból (19 alapvető énekből) áll, amelyeket később »hézagtöltő« darabok segélyével illesztettek össze. Az elmélet ellen — minden látszat szerint jogosan — felhozták, hogy a Lachmann-féle »dalok« nem igazi dalok, mert megvan bennük az epikai szélesség, amely nem egyeztethető össze az igazi dal szűkszavúságával. 3. A Lachmann-féle elv átdolgozása a *kompilációs elmélet*, amely szerint az eposzok nem kis »dalokra«, hanem terjedelmesebb epikai költeményekre bontandók. Első képviselője A. *Kirchhoff*, aki *Die homer. Odyssee* (1879) c. művében az Odysseiát három eredeti költeményre (régi Nostos, Odysseus ithakai élményei és tettei, Telemachia) bontotta föl. Az elmélet heves ellenkezéssel találkozott, mindamellett nagy hatással volt a későbbi kutatásokra. U. v. *Wilamowitz* is azt hiszi, hogy az Ilias és az Odysseia önálló epikai költeményekből áll, amelyeket viszont egy diaskenasta alkotott meg korábbi költeményekből.

A harc folyamán az ellentétek csökkentek: ma már aligha van józan filológus, aki tiszta unitárius v. tiszta wolfianus volna. A probléma tisztult, de nincsen megoldva. Egyes tudósok egyáltalában nem reménykednek a probléma megoldhatóságában. Mások tovább próbálgatják a régi elemeket megtalálni s a különböző, régibb és újabb pótlásoktól elkülöníteni, ill. a »régi« Iliast és Odysseiát rekonstruálni. Egyre többen ragaszkodnak az eposzok egységéhez v. legalább ahhoz, hogy Achilleus és Agamemnon viszálykodása, ill. Odysseus kalandjai és a kérők megölése egy-egy költő fejében született meg, még pedig az Ilias a IX—VIII., az Odysseia a VIII. században.

Irodalom. Jó áttekintést nyujtanak a kérdésről: *Bonitz: Über d. Urspr. d. hom. Gedichte* (1881), *Cauer: Grundfragen d. Homerkritik* (1909), *Finsler: Homer* (I. 1914, II. 1918), A. v. *Gennep: La question d'H.* (1909). — V. ö. még *Belzner: Hom. Probleme* (1911—12), *Bérard: Les Phéniciens et l'Od.* (1902, igen kétséges), *Bethe: Homer* (1914), *Blass: Interpolationen d. Od.* (1904), *Bougot: Étude sur l'Il.* (1888), *Drerup: Homer* (1915), *Wilamowitz: Homer. Unters.* (1884) és *Die Il. u. Homer* (1916), *Wirth: Homer u. Babylon* (1921, ism. *Révay* J.: Független Szemle I. 1921).
Schmidt.

Homiletika: tudományos egyházi szónoklattan.

Homilia, az őskeresztény egyházban (Apost. Csel. 20, 11.) az istentiszteleti szentbeszéd. Origenes óta H. az exegetikus (szentírásmagyarázó) egyházi beszéd (latinul: tractatus), míg a szónoklas prédikáció a logos (latinul: sermo).

Homiliarium (*Homeliarius doctorum*) az egyházatyák vasár- és ünnepnapi homiliáinak gyüjteménye.

Homok, l. *Cserzy Mihály*.

Homonima. Görög eredetü szó. A hasonló hangzásu szavakat hívjuk így, melyek között néha értelmi rokonság is van, hiszen nagyon gyakran közös tőből származnak. Felcserélésük homályossá, zavarossá teszi a stílust. Jelentésbeli különbség van pl. a következő szavak között: fáradság és

fáradtság; szintén és szinte; szárnyasok és szárnyasak.

Homonnai *Albert*, drámaíró, *1882. †1911. *Az ifju Csokonai* és *Gyges és Tudo* c. drámáival nagy reményekre jogosító sikert ért el. Kiadott egy verskötetet is *Kagylógyöngyök* címmel és írt egy könyvet az oberammergaui passziójátékokról.

Hon, politikai napilap. 1863. indította meg *Jókai* Mór. Ez év áprilisában Jókait a katonai törvényszék egy cikke miatt 1 évre elítélte — amiből 1 hónapot töltött ki — s eltiltotta a szerkesztéstől. Ekkor Urházy lett a szerkesztője, majd ismét Jókai 1865. 1882. az Ellenőrbe olvadt s Nemzet lett belőle.

Honderű. *Petrichevich Horváth* Lázár szépirodalmi és divatlapja. Alapításának éve 1843; megszünt 1848. Szerkesztője a lapot az előkelő köröknek szánta. Bár a kor neves írói is dolgoztak bele, népszerű sohasem volt. *Petőfi* éleshangú versben támadta meg.

Honterus *János*, *1493. †1549. Erdélyi reformátor; a szászok egy részét ő nyerte meg Luther tanainak. Brassóban nyomdát állított fel. Több tudományos és vallásos művet adott ki.

Honti *Rezső*, irod. történész és nyelvész. *1879. Munkái: *Italienische Elementargrammatik* (történeti olasz nyelvtan); olasz, francia és spanyol nyelvtanok, olasz és spanyol szótár; értekezések az olasz és spanyol nyelv és irodalom köréből *Dante, Fr. Nomi, Jacopone da Todi, Fogazzaro; Az olasz kiejtésről* stb.). Műfordítások olaszból. Régi olasz novellák, *Machiavelli:* Mandragora, Belfagor. Firenzuola: Novellák, Vasari: A renaissance mesterei, Fogazzaro: Leila stb.) franciából (Maupassant), oroszból (Puskin, A. Tolsztoj, Csechov). E lexikon munkatársa.

H. *Tibor*, *1896. Versei, novellái budapesti, bécsi lapokban és a kolozsvári *Napkelet* c. folyóiratban jelentek meg. Első kötete *Simon a keresztrel* (1916). *Egyén és társadalom* c. erkölcstörténeti tanulmányát 1920. adta ki. Bécsben jelent meg *A tisztaság imádása* (versek), *Die Entfernungen und Ich* (novellák, 1925) és *Herbst* c. lírai gyűjteménye *(Gáspár* A. ford., 1926).

Hood (ejtsd: hud), *Robin*, híres számüzött, századokon át balladák és drámák *(Tennyson)* hőse, rettegett vitéz, de a szegények oltalmazója és jótevője. James regényt írt róla, amelyet magyarra Petőfi fordított.

Hood, *Thomas*, angol költő, *1799. †1845. Első, sikert aratott műve *Odes and Addresses to Great People*, népszerű lett a humoros *Whims and Odditiesszel*. Dalai s kisebb költeményei közül halhatatlanná tették a szociális szellemű *Dal az ingről (Song of the Shirt)*; a *Bridge of Sighs*; *Ode to Melancholy* (Keats hatása). Humoros műveiben *(Comic Annual* és *Miss Kilmansegg)* szatirikus tud lenni. Költészet, pátosz és tragikai erő egyesül benne. *Tylney Hall* c. regényénél nagyobb sikerű az *Up the Rhine*, szatira az angol turistákra. II. ügyes rajzoló, műveit önmaga illusztrálta. *Rózsa.*

Hope (ejtsd: hóp), *Anthony*, l. *Hawkins*.

H. *Thomas*, skót származású angol író, *1770. †1831. Művészettel foglalkozó írásain kivül *(Household Furniture and Decoration; On the Costume of the Ancients; Designs of Modern Costumes)* óriási feltűnést keltő regénye *Anastasius; or Memoirs of a Modern Greek*, mély emberismeretről, képzelő- és leíró erőről tanuskodik.

Horánszky *Lajos*, *1871. Író és politikus, nagy könyvtára van magyar editio princepsekből. Megírta *Bacsányi János és korát*.

Horányi *Ferenc Elek*, irod. tört. író, *1736. †1809. Három, betűsorba szedett, írói életrajzgyűjteményt adott ki, a *Memoria Hungarorum* közülük a leggazdagabb, 1155 magyar író életrajzával. A *Nova M.* ennek pótkötete, de csak az első betűk készültek el belőle. A 3-ikban a piarista-rend íróit ismerteti.

Horatius, *Quintus H. Flaccus*, latin költő, *Kr. e. 65. †8. A tehetséges gyermeket apja igen gondos nevelésben részesítette, később vagyonát is pénzzé tette, hogy Rómában iskoláztathassa. Főiskolai tanulmányokra H. Athénbe ment, ahol különösen filozófiával foglalkozott. Tanulmányai közben érte Caesar meggyilkolásának híre, majd Brutus Athénbe érkezése. Az Athénben tanuló előkelő fiatalság lelkesen sorakozott a szabadsághős zászlaja alá; H. is magas katonai rangot kapott Brutus seregében. Évekig tartó katona-élet után résztvett a Philippi melletti csatában (Kr. e. 42), amelyben a szabadság ügye döntő vereséget szenvedett. H. is menekült, de otthon ujabb csalódás várt rá: atyai kis birtokát veteránusoknak adták s ő csak nagy nehezen tudott annyi pénzt megmenteni, hogy Rómában quaestori írnoki állást szerezhetett. Szegénysége indította a versírásra; a költeményei révén szerzett jövedelemmel pótolta az állásával járó sovány jövedelmet. (Paupertas impulit audax, ut versus facerem). Ez fontos adat költészete, főkép lírája őszinteségének megítélése szempontjából. Első költeményei, a szatirák és epodoszok, feltűnést keltettek; ekkor ismerkedett meg Vergiliuszszal és Variusszal, akik 38. tavaszán bemutatták Maecenasnak; ugyanazon év telén Maecenas felvette baráti körébe, és hamarosan megismertette Octavianuszszal, aki szerette volna a költőt magántitkárául megnyerni. H. azonban ragaszkodott függetlenségéhez s bár mindvégig lelkesen szolgálta költészetével a császár politikai és társadalmi reformjait, igazi meleg barátságot csak Maecenas iránt érzett, akitől a sabinumi birtokot kapta ajándékba, hogy gondtalanul élhessen költészetének. H. nem is nősült meg: Maecenas barátsága egészen betöltötte érzelmi világát; elkísérte utazásaira s mikor meghalt, H. nem sokkal élte túl

nemes pártfogóját. Kívánsága szerint Maecenas mellé temették az Esquilinuson. II. művei: a *Szatirák* (Satirae vagy Sermones = Beszélgetések), hexameteres formában írt tréfás, gúnyolódó, közvetlen hangú költemények, amelyekben a társadalmi, erkölcsi és magánélet égető problémáit és félszegségeit állítja pellengérre, egy-egy epizódot, mulatságos anekdótát, furcsa típust beszél el vagy ír le évődő, könnyed, játékos modorban, gyakran párbeszédes formában. Célja, mint maga hangoztatja, nevettetve megmondani az igazat (ridentem dicere verum). Szatirái, az ú. n. Lucilius-féle szatira legtökéletesebb alkotásai, két könyvben maradtak ránk; az elsőben 10, a másodikban 8 szatira van. Az I. könyv 41—35, a II. 35—33 között jelent meg. — Az *Epodosok:* jambusi versmértékben írt 17 költemény, a görög Archilochos modorában. E kisebb költemények java része éles és kíméletlen hangú támadás, de vannak köztük kedélyes, derűs, dalszerű versek is, amelyek mintegy átmenetet alkotnak H. költészetének legnagyobb hatású alkotásaihoz, a dalokhoz vagy ódákhoz (Carminum libri). Az epodosok a 41—30 évek között jelentek meg. — Az *ódák*, a hozzájuk tartozó *Százados-énekkel* (Carmen saeculare) együtt négy könyvet töltenek meg. Horatius költői tehetségének klasszikus tökéletességű lírai megnyilvánulásai ezek, az aeol lírai költészetnek (Alkaios, Sappho) első és formailag soha utól nem ért alkotásai latin nyelven. Az ódák első három könyve 30.—23. közt, a negyedik 13. jelent meg. Az ódák lirizmusa nem élményszerű, nem mélyből fakadó, lendületük és ünnepi szárnyalásuk inkább a józanság, mint a költői elragadtatás bélyegét viseli magán. Hazafias költeményei, az ú. n. római ódák, Augustus politikai és vallási elveit hirdetik, mindig nemes formában és előkelő hangon, de sohasem fűti át őket a mély érzés, az őszinte meggyőződés tüze. Őszinteség és meleg érzés még leginkább barátaihoz intézett költeményeiben, bordalaiban és szerelmi dalaiban van, bár ezekben sem éri el soha Catullus közvetlenségét, lenyűgöző kedvességét, lírai őszinteségét. A Carmen saeculare Kr. e. 17. megrendelésre készült ünnepi óda Dianához és Apollóhoz a római nép százados ünnepére; fiúk és leányok kara adta elő. Tipikus alkotása H. hivatalos lírai költészetének. — A *költői levelek* (Epistulae) első könyve (20 levél) Kr. e. 20. jelent meg, a II. könyv első levelét 14., a másodikat négy évvel előbb, 18. írta. Ezekben a hexameteres formájú költői levelekben részben filozófiai nézeteket fejteget, többnyire könnyed, szatirikus hangon, részben pedig (II. könyv) irodalmi problémákkal foglalkozik. Irodalmi leveleiben hangoztatja, hogy a modern túlzások és újító törekvések helyett az irodalmi ízlés tisztulása és értékes irodalmi alkotások csak a görög irodalom tökéletes alkotásaihoz való visszatérés, a klasszikus görög minták utánzása révén várhatók. Ezt a tételét tüzetesebben kifejti a II. könyv 3. levelében, amely elvi jelentőségénél fogva hamar kivált a levelek gyűjteményéből és *Ars poetica* címen önálló életet élt és él máig is. H. konzervatív felfogása és a megmerevedett formákhoz ragaszkodó ízlése ebben a »Költészettan«-ban még világosabban és élesebb körvonalakkal bontakozik ki, mint többi leveleiben, amelyek pedig mind leghívebben tükrözik nyugodt és érett, objektív és kiforrott egyéniségét. A költészet klasszikus elméletének máig is valóságos kánonja ez a költemény, amelynek tételei a századok folyamán úgyszólván szállóigékké váltak. Az Ars poetica keletkezési ideje 19. — H. hatása az utókorra vetekszik a Ciceróéval; már korán támadnak magyarázói és a kommentátorok után a lelkes magasztalók és a kíméletlen gyalázkodók kórusában elpusztíthatatlanul túléli költészete a századokat (V. ö. *Stemplinger: Horaz im Urteil der Jahrhunderte*, Leipzig, Dieterich, 1921). Bár költészete józan és hideg, »előkelő«, mint Nietzsche mondja, mégis annyira átitatta az emberiség kultúréletét, hogy minden ember és minden irodalom közös termékenyítő kincse. Nálunk *Berzsenyi* és *Virág* költészetére volt döntő hatással. Magyar fordítói: *Virág* Benedek, *Kazinczy*, *Fábián* Gábor, *Barna* Ignác, s még sokan. Legújabban összes költeményeit lefordította *Csengeri* János: *H. költeményei*, I—II. Szeged, 1922. *Révay.*

Horger *Antal*, magyar nyelvész, a szegedi egyetem tanára *1872. A székely nyelvjárások tanulmányozásával, népnyelvi gyüjtéssel *(Hétfalusi csángó népmeséh)* s egyes nyelvtörténeti kérdések tárgyalásával foglalkozott. Önállóan megjelent műve: *A nyelvtudomány alapelvei*, 1914.; *A magyar szavak története*, 1925.

Horn *Ede*, *1825. †1875., mint zsidó tábori lelkész részt vett a szabadságharcban, az emigráció alatt Párizsban újságírással és tudományos munkássággal foglalkozott s német és francia nyelven számos értékes közgazdaságtani munkája jelent meg. *L'économie politique avant les physiocrates* (A közgazdaságtan a fiziokraták előtt, Páris, 1867) c. művét a francia Akadémia pályadíjjal tüntette ki. 1869. tért haza, 75. kereskedelmi államtitkár lett.

H. *Emil*, H. Ede fia, *1858. Párizsban. A magyar egyháztörténet nagy alakjait ismertette francia nyelven. Megírta továbbá II. Rákóczi Ferenc életrajzát. Franciára fordította: Mikszáth, Jó palócok; Jókai, Sárga rózsa és Rákosi V. és mások műveiből.

Hórnik, *Michal*, *1833. †1894., szorb író, nyelvész, irodalomtörténész és folklorista. H. a felsőszorb irodalmi nyelv nagy művésze és végleges kialakítója. 1858. megindítja az első szorb szépirodalmi lapot, a *Měsacny Přidowk*-ot, amelyből 1860. a *Zužičan* fejlődött ki. Legfontosabb műve *A szorb nép története*, 1884, amely

a lengyel Boguslawski könyvének átdolgozása.

Hornung, *Ernest William*, angol regényíró, *1866. Regényei közt legelterjedtebbek: *The Amateur Crocksman* és *A Thief in the Night.*

Hornyánszky *Aladár*, *1873., teol. tanár a pozsonyi teológián. Ótestamentumi és keleti nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozik. Szerkesztette a Theol. Szaklapot. Művei: *A prófétai extázis és a zene, Héber nyelvtan, Keleti tanulmányok.* Vannak igen értékes ószövetségi fordításrészletei, melyek közül megjelent Jesajás-fordítása. A pozsonyi *Reggel* napilap fel. szerkesztője.

H. *Gyula*, *1869. Történész, egyet. tanár, a magy. tud. Akadémia tagja. Műveiben különösen a görög vallás és racionalizmus kérdéseivel foglalkozik. Főművei: *A klasszika-filológia mint történetírás, Aristophanes, A jog keletkezése és fejlődése, Temetési versenyküzdelmek az ősgörögöknél, Történetírás és filozófia, A görög fölvilágosodás tudománya: Hippokrates, Emlékbeszéd Zeller E. fölött, Tömegpszichológia és görög történet.*

Hornyik *János*, *1812. †1885. Kecskemét város főjegyzője. Főmunkája: *Kecskemét története.* Számos kisebb tanulmányán kívül fontosabb munkái még: *Az idéző pecsétről, Pusztaszer története.* Hátrahagyott műveit 1894. adták ki.

Hortensius, *Quintus H. Hortalus*, *Kr. e. 114. †50. Cicero mellett a legnagyobb római szónok, a dagályos »ázsiai stílus« (asianismus) latin képviselője. Pompás megjelenése, színpadias előadása, nagyszerű emlékezőtehetsége és szónoki készsége egész sor diadalt hozott számára; Cicero impozáns egyszerűségével, nemes atticizmusával szemben azonban alul maradt. Beszédei is, történelmi műve *(Annales)*, retorikai elméleti könyve s költeményei (erótikus apróságok) is elvesztek.

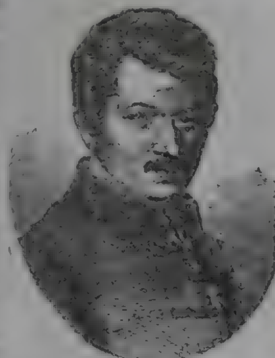
Horvát *András, szkhárosi.* Életéről keveset tudunk; annyi bizonyos, hogy 1542—49. Tályán élt. A protestáns vallás fanatikus híve. Verseiben hevesen támadja a katolikus egyházat és a kor romlott nagyurait. Különösen kemény, forradalmi hang nyilatkozik meg *Az átokról* c. költeményében.

H. *Árpád*, *1820. †1896. Fiatalon a pesti egyetem tanára lett, a Bach-korszak második felében a kereskedelmi akadémián tanított. Nem sokkal *Petőfi* halála után feleségül vette a nagy költő özvegyét, *Szendrey* Juliát. H. kiváló szakember volt az oklevéltan terén. Fontosabb művei: *Bevezetés a magyar oklevéltanba, A diplomatikai írástan alapvonalai, A diplomatikai kortan alapvonalai, Mabillon János, a diplomatika megalapítója.*

H. *Endre, Pázmándi*, *1778. †1839. *Zirc emlékezete* c. költeményében a ciszterci-rend történetét írta meg. *Árpád* c. művével a honfoglalás nagy nemzeti eposzát akarta megteremteni.

H. *Henrik*, *1883. Író, műfordító. Különösen a modern magyar írók és költők német fordításai révén tűnt ki. *Adyt, Babitsot, Molnárt, Móriczot* fordította és kiadott egy antológiát magyar költők műveiből. *Baudelairet* is fordította németre.

H. *István*, *1784. †1846. Egyetemi tanár. Történeti műveket írt és nyelvészettel is foglalkozott. Tüzes nemzeti érzése sok túlzásra ragadtatta: a magyart a világ legrégibb nyelvének tekintette.

Horvát István

Legnagyobb hatást kortársaira, *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből* c. munkája tette, melyben a magyarokat téves nyelvi analógiák alapján minden ősi kulturnéppel rokonságba hozza. Minden tévedése ellenére az első volt, ki a magyar őstörténet átfogó megismerésére törekedett. Tanítványai előtt *(Eötvös, Szalay L.)* lángoló fantáziájával és igaz hazafiasságával nagy tiszteletben állott.

Horváth *Ádám, pálóci*, *1760. †1819. Papi pályára készült, majd jogot hallgatott, végül mérnök lett. Szenvedélyes egyénisége, nyugtalan vére további életpályáján is egyik helyről a másikra sodorta. Sok ellenséget szerzett élte folyamán, de voltak ragaszkodó barátai is. *Kazinczy* nem szerette fékezhetetlen temperamentuma és a költészetben követett iránya miatt, de a dunántúli írók megbecsülték és nagyon is értékelték költői alkotásait, meg tudományos műveit. H. a magyaros iskolának volt híve tárgyban, formában és nyelvben. Külföldi írók alig voltak rá hatással: mintaképe *Gyöngyösi* István. De felismerte a népköltészetben rejlő nagy értékeket is. Szerelmi és hazafias dalaiban, indulóiban, táncdalaiban a népdal fordulatai, ritmusa ismerhető fel. Lírai költeményeinek legnagyobb részét kéziratban hagyta hátra. Műveinek címe: *Magyar Árion, Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek, ki magamcsinálmánya, ki másé.* H. eposzokat is írt. 1787. adta ki *Hunniás v. Magyar Hunyadi* c. hat énekes hőskölteményét. Az eposz hőse Hunyadi János; az ő életét tárgyalja a költő a várnai csatától a törökverő hős haláláig. *Rudolphiás* c. eposza élete végén jelent meg; a kalandos hősköltemény hőse Habsburgi Rudolf. *Lengyel.*

H. *Ákos*, költő, *1888. »Temető volt a kertünk« c. versével 1912. a Petőfi-társaság, »Horváth István brigadéros« c. elb. költeményével a Kisfaludy-társaság egyik díját nyerte el. A lapokban és folyóiratokban megjelent munkáit *Versek* (1908), *Fekete lant* (1909), *Temető volt a kertünk* (1912), *Tűzimádás* (1919) és *A nap felé* (1922) címen foglalta kötetekbe. *Pompeji*

utolsó éje c. egyfelv. verses tragédiáját Feld Irén kamaraszinháza mutatta be; megzenésítve az Operában vár előadásra. Megj. a Modern Könyvtárban.

Horváth *Cyrill*, filozófus és drámaíró, *1804. †1884. A kegyestanítórend tagja volt s mint ilyen, a Rend pesti főgimnáziumát igazgatta az abszolutizmus idején, majd a pesti egyetemen lett a filozófia professzora. »Konkrétizmus« néven eredeti rendszert akart alkotni, de nem jutott el szándéka megvalósításáig. Drámái pedig igen középszerüek. Annál nagyobb lelkesítő hatása volt tanári működésének. V. ö. *Pauer* Imrének az Akadémiában róla mondott *Emlékbeszédével*. *Nagy*.

H. *Cyrill*, *1865. Középiskolai tanár, majd reáliskolai igazgató. Számos kritikai és irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg. Különösen a régebbi magyar irodalommal foglalkozik. Terjedelmes összefoglaló művet is adott ki *A régi magyar irodalom története* címen, mely középkori irodalmunk legjobb összefoglalása.

H. *Géza*, zoológus. *1847. A rovartan egyik legkiválóbb európai művelője. Ez irányú dolgozatai, melyeknek száma eléri a négyszázat, magyar és külf. folyóiratokban jelentek meg. Nagyobb monográfiáit jórészt idegen nyelveken adta ki.

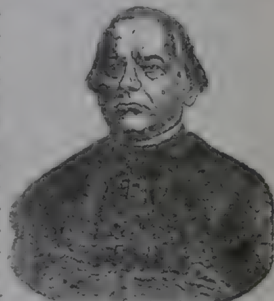
H. *János*, *1878. Irodalomtörténész, egyet. tanár. Az egyetem elvégzése után a párisi École Normale Supérieure növendéke, majd az Eötvös-kollégium tanára volt. Kisebb értekezésein kívül legnagyobb figyelmet érdemelnek következő önálló munkái: *Ady és a legújabb magyar líra, Aranytól Adyig, Magyar ritmus, jövevény versidom* (A magyar jambus kérdéséhez), *Petőfi*.

H. volt a konzervatív irodalomtörténészek közül az első, aki elismerte s értékelte Ady költészetének jelentőségét, de Ady alakját élesen elkülönítette az őt környező és rá hivatkozó, de egészen más öntudatlan lelki tényezőkből kiinduló írógenerációtól. Verstani munkájában viszont először értékesítette az új magyar zenekutatók eredményeit.

H. *Jenő*, *1881., egyetemi tanár, a M. Külügyi Társ. igazgatója. Számos történeti, jogi és közgazdasági tanulmánya közül fontosabbak: *Az erdélyi szász városok közgazdasági viszonyai a nemz. fejedelemség megalakulásáig, A történelem bölcselete, A nagyhatalmak megalakulása 1648—1715, Diplomáciai történelem. A legújabb kor politikai története.*

H. *Lázár, Petrichevich*, *1807. †1851. Hírlapíró, majd lapszerkesztő. A demokratikus mozgalom megerősödésekor magára maradt, elszigetelődött, mert írótársai nem bocsátották meg neki arisztokratikus modorát és gőgjét. Különösen akkor került a támadás középpontjába, mikor megalapította *Honderü* c. lapját. A folyóiratban nagyon kevés volt az értékes cikk; annál több a hódolat az előkelő világ iránt. A lap 1848. szűnt meg. H. széles látókörű, tapasztalt ember volt, aki többször beutazta Európa nagy városait. Nagy ambiciójával azonban nem állt arányban tehetsége. Egyetlen eredeti regényt írt. Fordításait, cikkeit, leírásait 1842—43. adta ki (9 köt.).

H. *Mihály*, *1809. †1878. Már a szabadságharc előtt feltűnt kiváló történeti tanulmányaival és nagy szónoki készségével. 1847. hatvani prépost-plébános lett. 1848 júniusában a király csanádi püspökké nevezte ki. A szabadságharc alatt szívvel-lélekkel a nemzeti ügy mellé állott, sőt a *Szemere*-miniszteriumban ő vállalta el a vallás- és közoktatásügyi tárcát. Világos után menekülnie kellett. Itthon halálra ítélték és az ítéletet in effigie végre is hajtották. Külföldi tartózkodását történeti kutatásokra használta fel. Különösen sok értékes, magyar vonatkozású oklevelet talált a brüsszeli levéltárban. 1867. hazajött és sok kitüntetésben volt része: Szeged képviselőjévé választotta, a király a trónörökös mellé történettanárul állította, a tudományos és irodalmi társaságok tagjaik közé választották. 1877. a Magyar Tört. Társulat elnöke lett. H. egyike volt legnépszerűbb történetíróinknak. Bár oknyomozó történetíró volt, műveiből erős hazafias érzés sugárzik ki. Az eseményeket nem felülről, nem hideg szívvel bírálja, hanem a történeti eseményekben rejlő tanulságokat akarja olvasóival megértetni: lelkesedik a haladás, a demokratikus eszmék iránt, együtt érez az elnyomott osztályokkal. Előadása kellemes. Legfontosabb művei: *A magyarok története* (Első kiadása 6 kötetben *Hatvani* álnév alatt jelent meg), *Huszonöt év Magyarország történetéből, Magyarország függetlenségi harcának története 1848. és 1849.* Ez a három nagy munka hazánk egész történetét felöleli. Tanulmányokat írt még az ipar és kereskedelem történetéről, *Zrinyi* Ilonáról, *Fráter* Györgyről, stb. *A kereszténység első százada Magyarországon*, a magyar egyháztörténetírás egyik alapvető műve. *Lengyel*.

Horváth Mihály

Horvát irodalom, l. *Szerbhorvát irodalom*.

Horvát-kódex, Magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről. *Ráskai* Lea másolta. Mária-prédikációkat és szent Krisztina életét tartalmazza.

Hospital (ejtsd: opital), *Michel de l'*. Franciaország kancellárja, a legnagyobb francia szónok a XVI. században. *1505. †1573. Humanista is volt, latin verseket írt; de legértékesebbek szónoki művei. Természetes egyszerűségüknek nem ártott meg humanista műveltsége. H. egyedül áll korában a vallási türelmesség hirdetésével.

Hosszú szótag. Az időmértékes (klasszikus) verselésben H.-nak számít az, amelyiknek magánhangzója hosszú (természeténél fogva H.) — és az, amelyik zárt szótag, vagyis egynél több mássalhangzó követi (helyzeténél fogva H.). Példa az előbbire: *á-lom*; az utóbbira: *ah-kor*. A germán verselés H.-t nem ismer; a klasszikus formájú versekben a *hangsúlyos szótag* (Hebung) szerepel H. gyanánt.

Hostrup, *Jens Christián*, dán költő, *1818. †1892. Vígjátékai, melyekben főleg a nyárspolgárokat támadta, továbbá diákdalai hazájában igen népszerűek. Regényeiben társad. problémákat boncolgat.

Houdar (ejtsd: udár) *de la Motte*, francia író, *1672. †1731. Művei nem jelentékenyek; nevezetessé az az elmélete tette, hogy a verses forma nem éri meg a ráfordított fáradságot. H. csak intellektuális szempontból nézte a költészetet; a gondolatok merészsége, a képek igaz volta, a kifejezés ereje egyedül volt fontos neki. Levonta elméletének következményeit: ódát és tragédiát írt prózában. Heves polémiákat vívott, különösen *Voltaire*-rel, aki — elméletben legalább — átérezte a formák, a »harmóniák« fontosságát. *Benedek.*

Houghton (ejtsd: haugtn), *William Stanley*, angol drámaíró, *1881. †1913. *Hindle Wakes* c. darabjával (1912) lett híressé. Nagysikerű szatirikus drámái még: *The Younger Generation, Trust the People, The Perfect Cure.* Korai halála sokatígérő tehetségnek vetett véget.

Houssaye (ejtsd: uszé), *Arsène*, francia író, *1815. †1896. Néhány évig a Comédie Française igazgatója volt, később a vidéki múzeumok főfelügyelője. A 60—70-es években népszerűek voltak regényei (*Le repentir de Marion, La belle Raffaella*, stb.). Megírta a flamand és hollandi festőművészet történetét és több irod. tanulmánya van a XVII—XVIII. századból. *Galerie de portraits du XVIIIe s.* (1846, 4 köt.); *Le roi Voltaire* (1858); *Les Charmettes* (1863); *Molière, sa femme et sa fille* (1880). — Magyarul megj. regényei: *Éva leányai* és *A nagy világból.*

Houville (ejtsd: uvill), *Gérard d'*, eredeti nevén Mme Henri de *Régnier*. Hérédia második lánya, *1875. Lirikus és regényíró. Nagy formatökélyt sugárzó verseiben az élet gyöngéd szeretete, a természet szépségeinek csodálata s a halál közelségétől való félelem nyilatkozik meg. Regényei (*L'inconstante*; *L'esclave*; *Le temps d'aimer*, s a tropikus környezetben játszó *le Séducteur*), amelyek finom szentimentalizmust adnak elbájoló, tiszta stílusban, igen kedvező fogadtatásra találtak.

Houwald, *Josef Ernst von*, *1778. *1845. német drámaíró, a végzettragédia egyik legsekélyesebb művelője. Két híres tragédiája: *Der Leuchtturm* és *Das Bild* (1821) az esztelenségig bonyolult és értelmetlen történeteken alapszik, melyeknek triviális fűszere a kikerülhetetlenül, vakon dühöngő végzet eszméje. A H.-féle dráma teljesen sivár, lapos, költészettelen: még Müllner is fölötte áll, egyszerűbb, erősebb. Összes művei életrajzzal Leipzig 1851, 5 köt. Róla l. *I. Minor: Die Schicksaltragödie in ihren Hauptvertretern*, Frankf. 1885; *O. Schmidtborn: H. als Dramatiker*, Marburg 1909.

Howells (ejtsd: haulilz), *William Dean*, amerikai regényíró, *1837. †1920. Számos regénye közt legismertebb: *A Counterfeit Presentment* és *Fennel and Rue.* Újabb művei közt: *My Mark Twain, Imaginary Interviews, The Leatherwood God.* Nagy fontossága van *The Great Modern American Stories* c. gyűjteményének (1920). Számos kritikai s utazási munkája is van. Az amerikai realizmus főképviselője.

Högberg (ejtsd: —berj), *Olof*, svéd író, *1855., eleinte mint tanító és ujságíró működött. Híres lett 1905., mikor az »Idun« c. folyóirat irodalmi pályázatán első díjat nyert *Den stora vreden* (A nagy harag) c. munkájával.

Hölderlin, *Friedrich*, *1770. †1843., a legnagyobb német lírai költők egyike. Fiatal korában teológiát tanult a tübingai papnevelő-intézetben, ahol barátja és iskolatársa volt Hegelnek és Schellingnek. Itt írta első ódáit és himnuszait is. Az intézetből kikerülve nem tudta rászánni magát, hogy papi állást vállaljon; házitanítói sorban szőtte irodalmi terveit. Frankfurtba került a Gontard-házhoz: itt dőlt el sorsa ama végzetes szerelem által, melyet Gontardné iránt érzett. A kényszerű válás örök sebet ejtett H. lelkén. Még vállalt új állást Bordeaux-ban, de onnét csakhamar elborult elmével tért vissza. Sokáig élt még búskomoran; Tübingenben halt meg. Költői nagyságát csak az újabb időben kezdik való mivolta szerint felismerni és méltányolni, amiben nagy érdeme van Stefan *George* irodalmi körének. H. az a költő a német romantikusok között, akinek legelevenebb a kapcsolata a görögség szellemével. Csakhogy a görögség kultusza nála nem harmónikus beteljesülés, zárt tökéletesség, mint Goethénél, hanem sóvárgás a tiszta isteni világ felé, melyben folyton ott ég a környező jelen sivárságának fájdalma. Az ő görögsége híjával van az érzékiség kultuszának, világa platónikus, vallásosan átélt kozmosz, de másfelől vallásos élménye nem a forma és határ nélküli véghetetlenséghez, hanem a végességében örök, széppé istenült formához, testhez kapcsolódik. A test s a lélek tökéletes egységét, a tiszta »görög« élet-egységet érzi és csodálja Diotimában, amikor költeményeiben hívja azt a nőt, akit szeret. Lírája, amint kibontakozik a fiatalkor *Klopstock*- és *Schiller*-kultuszából, rendkívüli mélységet és tisztaságot ér el. A tájak, a környező világ teljes mélységükben élik a maguk isteni életét H. szemében és költészetében: az ő látása teremtő látás, a dolgok egészét foglalja eleven egységgé. Platóni lényének alapvető vágyódása, a szerelem hozza be költészetébe a kielégületlen sóvárgás, a hiány, a fáj-

dalom alaphangját s a panasz tiszta elégiává nemesül ajkán (*Menons Klagen um Diotima*). Elborult lélekkel is fordította még szeretett görögjeit, *Sophoklest*, *Pindarost* és maga is írt még himnuszokat, melyek különös fénnyel tündöklenek. H. tiszta lirikus: drámatöredékében, az *Empedokles*-ben is az; itt tiszta görög formában akarta megírni alapvető élményét, az eggyéolvadást az isteni természettel — s lirikus *Hyperion*ban is, ebben a majdnem monológszerű regényben, mely benső életének, a környező világgal való mind erősebb meghasonlásának tükre. — Munkáinak legjobb kiadásai a Zinkernagel- és a Hellingrath-féle, melyet Seebass a háború után fejezett be. L. W. *Dilthey* essay-ét (*Das Erlebnis und die Dichtung* c. kötetében) és Karl *Viëtor* könyvét: *Die Lyrik H.'s*, Frankfurt, 1921. *Kecskeméti.*

Hölgyfutár. Irodalmi, művészeti és divatlap. *Nagy* Ignác alapította 1844. Megszűnt 1864.

Hölty, *Ludwig Heinrich Christoph*, *1748. †1776., német költő, a göttingai »*Hainbund*« legtehetségesebb lirikusa. Költeményeit csak halála után adták ki barátai külön kötetben (*Gedichte*, 1783). Ezekben a költeményekben uralkodó az elégikus hang, az érzelmes szomorúság hangja — követésekép a szentimentalizmus nagy európai divatjának; de ez a hang a még ugyancsak aktuális horatiusi és anakreoni életöröm-kultusszal párosul. Sok dalát éneklik még ma is társaságban s a következő költői nemzedékekre (így Novalisra, Lenaura, nálunk Csokonaira, Kölcseyre stb.) igen erősen hatott. *An den Mond* c. költeménye hat Ányos holdelégiájára (*Egy boldogtalannak panaszai a halavány holdnál*); költeményeiből fordít *Kis János* és *Szüts István* (1791). Versformája lágy, szépen folyó, sokszor zenei. Épen ez a titka nagy hatásának. — Ujabban kiadta *Sauer* (1893), írt róla W. *Michael* (1909). *Kecskeméti.*

Hörk *József*, *1848. †1910. Ev. vallástanár Budapesten, majd lelkész, végül teológiai tanár. Fontosabb művei: *Liturgika, Az ev. Tiszakerület püspökei, A hős Kelzer András, Magyar prot. egyházjog, Evang. homilétika.*

Hősdal. A naiv eposz kialakulásának első fázisa: egy mondai hős cselekedeteiről vagy egy bizonyos kalandjáról szóló ének. Minden valószinüség szerint ilyenekből szerkesztették össze a homerosi költeményeket; egy elmélet a *Nibelung*-éneket is H.-ok összefűzésének tekinti; a finn *Kalevala* összeállítása a legújabb korban történt. A magyar H. rekonstruálását *Arany* J. a Csaba-trilógiába beszőtt *Rege a csodaszarvasról* és *Keveháza* c. epikai dalaival kisérelte meg.

Hősköltemény (*eposz*). Egész nemzetre kiható esemény a tárgya. Főhőse nem közönséges ember: hivatása van. Hivatását teljesitenie kell; a végzet szemelte ki feladata elvégzésére. Már eredete sem olyan, mint a többi emberé. Istenektől származik, vagy legalább is isteni jóslat jelölte ki számára a követendő utat. Az eposz előadása részletező, a beleszőtt epizódok miatt meg-megakad. Stílusát jellemzi a kifejezések, díszítő jelzők ismétlődése. Eredet szerint két csoportra szokták osztani: 1. naiv v. népeposz, 2. műeposz. A naiv v. népeposz a népek egységes költeményébe foglalt ősi mondaköre. A műeposznak ismét több faja van: 1. nemzeti, romantikus, vallásos és kómikus eposz. A hősköltemény fenti meghatározása csak a naiv eposzra és a naiv eposzt sok tekintetben utánzó műeposzra vonatkozik (l. az egyes eposzfajokra vonatkozó meghatározásokat). *Lengyel.*

Hradszky *József*, *1827. †1904. Iglói kanonok. Történeti tanulmányai közül egyesek németül és latinul is megjelentek. Fontosabb művei: *Vándorlások a Szepességen, Szepesvár és környéke, Szepes vm. a mohácsi vész előtt. A szepesi tíz-lándzsások széke.*

Hrotsuith (*Hrotsuitha, Horlsvith, Rotsuitha*), *gandersheimi* apáca, *935. †1002 kör. Irodalmi műveltségében, latin nyelvi tudásában egyik legjellemzőbb képviselője az Otto-korabeli antikizáló renaissancenak. Van egy-egy latin költeménye a gandersheimi kolostor alapításáról (*De primordiis coenobii Gandersheimensis*), Ottó császárról (*De gestis Oddonis*) s nyolc legendája, de szellem- és irodalomtörténeti jelentőségét mindenek előtt hat drámájának (*Gallicanus, Dulcitius, Callimachus, Abraham, Paphnutius, Sapientia*) köszönheti, amiket azzal a céllal írt, hogy kiszorítsa velük a kolostorokban is sokat olvasott Terentiust, hogy keresztény morállal ellensúlyozza az antik »esztétikai amoralizmust«. Legendai tárgyakat dolgoz fel bennük, mereven ragaszkodik forrásaihoz s csak nagy ritkán szabadul fel látható önállóságra (*Abraham*). Alig egy-két szerény nyomát látni az antik forma-kánon hatásának. A színpadra nem gondolt. A *Dulcitius* magyar átdolgozását őrzi a Sándor-kodex. Egészben véve: H. merész kezdet, amelynek nincs előzménye s folytatása sem akad, nem csoda, hogy megtagadták tőle s első kiadójának, a humanista Conrad *Celtes*nek javára írták műveinek szerzőségét (*Jos. Aschbach*, 1867). A kutatás azonban teljes elégtételt szolgáltatott neki (R. *Köpke: H. von G.* 1869; *Die älteste d. Dichterin* 1869). Műveit kiadta: C. *Celtes* (1501); K. *Barach* (1858); P. van *Winterfeld* (1902); K. *Strecker* (1906). V. ö. Joh. *Schweiderhahn: R. von. G.* (1912); *Mifka* Antal: *A g.-i R. élete és művei* (1898).

Hubert *János*, vajdasági újságíró, *1870. Huszonöt éven át volt szerkesztője a *Miskolci Napló*nak, 1918. visszatért születéshelyére, Szabadkára és egy ideig a *Szabadkai Ujság*nak volt a szerkesztője, jelenleg a *Bácsmegyei Napló* munkatársa. Több humoros kötete jelent meg.

Huch, *Friedrich*, *1873. †1913., német író. Első nagy regénye: *Peter Michel* (1901) egy nehézkes, egyszerű, becsületes lélek története s megcsúfolt szerelmének

tragikomédiája ; ennél is költőibb s komolyabb *Mao* (1906) egy álmodozó, magába vonuló fiú története, akinek benső gazdagsága nem bírja el az élet ridegségét s összeroppan. Egyéb regényei : *Die Geschwister* ; *Wandlungen* ; *Pitt und Fox*, életteljes, jól megformált alkotások. Szépek hátrahagyott elbeszélései is. (1914.)

Huch, *Ricarda*, *1867., német költőnő, egyike a legrokonszenvesebb írói egyéniségeknek az újabb német irodalomban. Lírai költeményeiben (*Alte u. neue Gedichte*, 1920) mély és nemes költészetet találunk, a tiszta veretű forma kultuszával, melyet a nagy svájciaktól, G. Kellertől és C. F. Meyertől tanult, de egyénisége mégsem vész el ezek árnyékában. Legjelentősebb költői alkotása az *Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem Jüngeren* c. regény (1893), mesteri leírása egy végzetes és halálos szenvedélynek, melynek izzó színeit a késői visszaemlékezés távolsága tompítja : igen szép a hősnő, Galeide alakja, a csodálatos leányé, aki két szerelem között őrlődik meg. Nem kevésbé jelentős a második regény : *Aus der Triumphgasse* (1901), a maga délvidéki romantikájával s szintén kiváló, ha elődjeit nem is éri el, a *Vita somnium breve* s a *Von den Königen und der Krone*. Igen érdekes kísérlet a *Die Geschichten von Garibaldi* regénytrilógiája is (1906—10). H. nagy művésze a novellának is : a *Liebe* mesteri képe a születő szerelemnek, s tiszta, finom művészet hatja át általában a novellák köteteit : *Frau Celeste* ; *Der letzte Sommer* ; *Der Hahn von Quakenbrück*. H. rendkívüli műveltsége és tudása megmutatkozik elméleti és történeti munkáiban. Ezek legnevezetesebbjei a *Die Romantik* két kötete, mely teljesen önálló, eredeti kutatáson alapuló s amellett szellemtörténeti mélységű képe a német romantikának, érzik rajta, hogy rokon szellem ír a német idealizmus koráról ; nem kevésbé kiváló *Der grosse Krieg in Deutschland* (1—3, 1912—14), a 30 éves háború korának költői és igaz megelevenítése, s az értekezések, tanulmányok hosszú sora : G. Kellerről, Wallensteinről, a Lutherismusról, *Aus dem Zeitalter des Risorgimento* stb. H. a tisztult, emelkedett szellemnek, az ízlésnek és a komoly elmélyedésnek képviselője a mai német irodalomban. Eszközei előkelőek, stílusa nemesen kiforrott, megérző intuiciója a legnemesebben női fogékonyság. — Róla írt : E. *Gottlieb*, Leipzig, 1914 és O. *Walzel*, Leipzig, 1916. *Kecskeméti.*

H., *Rudolf*, *1862., német író. Szatirikus kisvárosi regénye : *Die Rübenstedter* (1910) igen mulatságos ; sok érzés és igazságszeretet van *Die beiden Ritterhelme* (1908) és *Die Familie Hellmann* (1909) c. regényeiben is.

Hugó *Károly*, *1806. †1877. Magyarul, németül és franciául írta drámáit. *Bankár és báró* c. darabjával némi sikert ért el. Az érvényesülés vágya, beteges hiúsága külföldre vonzotta, de igazi sikert sehol sem ért el ez a szerencsétlen sorsú költő. Drámáiban klasszikus hagyományok mellett romanticizmusra hajló egyénisége is megnyilatkozik.

Hugo *von Montfort, gróf*, *1357. †1423., német költő, az utolsó *minnesänger*-ek egyike. Költői törekvése az, hogy a régi *minnesang* hagyományos formáját ápolja a maga korában, mely attól a stílustól már meglehetősen eltávolodott ; azonban a művészi tudatossággal alkalmazott régi formákon keresztül is erősen érzik az egyszerű népdal hatása, szavakban, fordulatokban, így a népdalstílus behatol még a *Tagelied*-be is, a szeretők elválását éneklő hajnali dalba, melynek hagyományos formáját szépen műveli H. — Költeményeit kiadta K. *Bartsch*, Tübingen, 1879, Burk Mangold melódiáival együtt P. *Runge*, Leipzig, 1906.

H. *von Trimberg*, *1230 kör., középfelnémet költő. Főműve a 24.600 sorból álló *Renner* (1296—1313), a német irodalom legterjedelmesebb tanítókölteménye. Vezető gondolata — a keresztény bölcseség az élet célja — nem válik aktív, átszellemítő erővé, csak mérték, allegórikus keret, amelyen belül határozott terv nélkül, ötletszerűen kap helyet antik törmelék, mese, trufa, példa, hasonlat. De éppen ennek a különböző forrásokból származó gazdag anyagnak köszönhette vonzóerejét a *Renner*, amelyen lépten-nyomon meglátni, hogy keletkezése idején már megindult a lovagi s polgári világ helycseréje : H. v. Tr.-nek nincs közössége a lovagiság eszményeivel s szembefordul az udvari epika fikcióival. A *Renner* 1549. jelent meg protest. szellemű átdolgozásban. Ujra kiadta G. *Ehrismann* (1909—1912). V. ö. E. *Seemann: H. v. T.* (1923).

Hugo (ejtsd : ügó), *Victor-Marie*, francia költő, *1802. febr. 26. Besançonban, †1885. máj. 22. Párizsban. Első versei katolikus-royalista szelleműek. Egy versét 15 éves korában dicsérettel említi meg az Akadémia, s nemsokára egymásután nyeri el a toulouse-i »Virágjátékok akadémiájának« díjait. Tizenhétéves, amikor testvéreivel, Chateaubriand *Conservateur*-jét utánozva, *Conservateur littéraire* c. folyóiratot kezd szerkeszteni. Első versgyűjteménye, *Odes et poésies diverses*, 1822. jelenik meg ; konzervatív kat. körökben nagy sikert arat. (Több kiadás után végleges címe 1828. *Odes et ballades.*) Fiatalon megházasodik. Királyi kegydíjra és apja császári grófságának elismertetésére törekszik. Lassankint azonban magával ragadja a liberalizmus felé haladó korhangulat s ugyanakkor a *Nodier* házánál sűrűn találkozó romantikusok eszméi is. Megvan benne az a képesség, hogy a vezér biztonságával foglalja össze és fejezze ki a levegőben levő eszméket. *Cromwell*-előszava (1827) vezérszerephez juttatja és előre megszabja a romantikus dráma irányát. H. színpadi diadalai — s ami ezzel egyértelmű, a romant. dráma uralma — 1830-tól, »Hernani csatájától« 1843-ig, a *Burgraves* bukásáig tartanak. 1831. jelenik meg *Notre Dame de Paris* c. regénye,

amely az elbeszélő irodalomban is vezérré teszi; s 1829—40 közt adja ki első nagy lírai korszakának legnevezetesebb termékeit is, a *l'art pour l'art* romantikát képviselő *Orientales*-tól az emberiség nagy kérdéseit feszegető versekig.

Ezután szünet támad költői produktivitásában. 1841. az Akadémia tagja. 1843. családi katasztrófa éri; fiatalasszony-leánya férjével együtt vízbe fullad. 1845. a felsőház tagja lesz s a politika erősen elfoglalja; sokat szónokol, bár nem nagy sikerrel. A 48-as forradalom idején népképviselő, majd a törvényhozó Assemblée tagja. Szembefordul a »hercegelnökkel« s a dec. 2.-i államcsíny után emigrál. Brüsszelben, Jersey szigetén él, majd Guernesey szigetén telepedik meg családjával s itt berendezett pompás otthonát csak 1870., III. Napoléon bukása után hagyja el. A száműzetés idején H. elszakadt az eleven irodalom mozgalmaitól, de termékeny és óriási hatású írói munkát végzett. A császárság és a vele szövetkezett egyház ellen támad *Châtiments* c. (1853. megj.) diatribe-gyűjteményében s a prózai *Napoléon le Petit*, valamint a később kiadott *Histoire d'un crime*-ben. Lírai művei közül a *Contemplations* egy része és a *Chansons des rues et des bois* származik ebből az időből. Drámát csak asztalfiókjának írt *(Théâtre en liberté, Torquemada)*, ellenben, mint epikus és regényíró, legnagyobb szabású műveit komponálta meg. A *Légende des Siècles* nagyrésze a száműzetésben készült s epikus formában is a száműzetés lírája szólal meg benne (megj. három részben: 1859, 1877, 1883). Nagy regényei: *les Misérables, les Travailleurs de la mer, l'Homme qui rit* és *Quatre-vingt-treize* 1862 és 1873 közt íródtak. A francia-német háború és a kommün borzalmait *l'Année terrible* c. kötetében énekelte meg. Öregkori költészetének legértékesebb terméke a *l'Art d'être grand-père*; egyebekben a szabadgondolkozó-filozófus költő és radikális politikus elég gyönge, önnön tulajdonságait túlzásba vivő versekben fejezte ki gondolatait *(Le Pape, l'Ane, la Pitié suprême* stb.). Régebbi írásai haláláig, sőt azután is, születése 100 éves fordulójáig, sűrűn jelentek meg *(les Quatre vents de l'esprit, Toute la lyre, Dernière gerbe* stb.), de már új vonásokkal nem gazdagították egyéniségét.

H. irodalomtörténeti jelentősége az, hogy nagyszerű formakészségével, termékenységével és imponáló egyéniségével diadalra tudta vinni a romantika felszabadító-hadjáratát az álklasszicizmus idejétmúlt uralmával szemben.

Mint *lirikus* az *Odes et Ballades* írásakor még Chateaubriand eszméinek hatása alatt állt; úgyszólván azt akarta versben megcselekedni, amit mestere prózában. A korai romantika szelleme látszik meg azon, hogy lélekkel, érzéssel akarja megtölteni a dermesztően fagyos klasszikus ódát és Chateaubriand módjára a keresztény hit köréből vett képekkel helyettesíti a mitológiai masinériát. Előszavai eleinte még a »romantikus« elnevezés jogosultsága ellen is tiltakoznak. A Cromwell-előszó után a lírában is tudatossá válik a nagy fordulat. Az *Orientales* (1829) már egy új művészet termékei. A költő egyetlen célja, hogy színekkel és muzsikával tisztán művészi hatást érjen el. A verselés virtuozitása tökéletes. A forró és tarkabarka leírások tárgya egy álmodott, kitalált kelet. A realitáshoz, a kor aktuális érzéseihez csak a Görögországnak szentelt versek visznek közelebb. A *Feuilles d'automne* (1831) szubjektívebb: itt magáról, gyermekkoráról, családi életéről beszél a költő. De itt sem jut el egészen egyéni érzések kifejezéséig. Sikerének titka épen az, hogy csodálatos formát ad olyan általános érzéseknek, mint a gyermek szeretete, vagy a szegények sorsán való szánakozás. *Les Chants de Crépuscule* (1835) politikai versei még némi nyomait mutatják H. royalizmusának, de az *Ode à la Colonne* és *Napoléon II.* már Napoléon dicsőítései, akit ez a kor utólag a liberalizmus bajnokának kezdett látni. Más költemények még világosabban, néha szatirikus formában, jelzik H.-nak a liberalizmus felé való fordulását. Van ebben a gyűjteményben néhány szerelmes vers, amelynek ihletője Juliette Drouet, a szép színésznő, aki egész életében hűséges kísérője maradt H.-nak. Ezek a versek majdnem egész lírai művének legintímebb, legegyénibb darabjai. *Les voix intérieures* (1837) címe ellenére is elég általános gondolatok és érzelmek foglalata. *Les Rayons et les Ombres* (1840) világosan kifejezi a költőnek azt a meggyőződését, hogy ő hivatott, fölszentelt vezetője az emberiségnek. A *Châtiments* változatos, lírai, elbeszélő, szónoki versei gyűlöletet, megvetést, gőgöt fejeznek ki, szubjektívebben, mint ahogy H. valaha is meg tudott szólalni; a düh néha rikácsoló szidalmakban, néha fenséges erővel tör ki belőle. A *Contemplations* (Autrefois—Aujourd'hui, 1855) emberibb, mélyebb érzéseket szólaltat meg, különösen a leánya elvesztésén érzett fájdalmat. Ekkor már egyre erősebb H.-ban a filozofáló hajlam, a végtelenség éreztetése, a nagy, zord, sötét látomások, képek hajszolása. A *Chansons des rues et des bois* (1865) monoton formában és néha ízléstelenül fejezi ki az öregedő költő érzékiségét. A *Contemplations* művészi magaslatára már csak a *l'Art d'être grand-père* néhány bűbájosan kedves versében emelkedik. H. pályájának második felében a francia líra már messze jár tőle, egészen más utakon. H. lírájának maradandó értéke az ember legáltalánosabb jó érzelmeinek százezrekhez szóló, lenyügöző formájú kifejezésében rejlik.

Ma már színpadi műveiben is csak a lírai szépségeket értékeljük. A romantika elmélete és gyakorlata csak bizonyos szabadságok kivívása és konvenciók lerombolása tekintetében értékes. Az elméleti viták már évek óta folytak a romant.

dráma körül, sőt Schiller és Shakespeare francia előadásai a nagyközönséget is bevonták a harcba, amikor H. *Cromwell*-előszava tisztázta a helyzetet. H. szerint egyáltalán nincs más szabály, mint amit a természet, a dolgok maguk szükségszerűen sugalinak. Az önkényes szabályoktól megszabadított dráma: a romant. dráma. Nincs szükség a hármas egységre, vagyis az idő és a hely egységére; a cselekmény egysége természetes követelmény. Mindebből a teljes realizmus hirdetése származhatnék; de H. különbséget tesz élet és művészet közt és hangoztatja bizonyos konvenciók szükségességét.

H. első számottevő darabja, amely színre került, az *Hernani* volt (1830. febr. 25). Az első előadáson a romantika ifjú hívei a vörösmellényes Théophile Gautier vezérlete alatt tüntetően szálltak szembe a klasszikus dráma híveivel. »Hernani csatája« aztán még számos előadáson ismétlődött meg. A darab, H. elméleteinek megfelelően, sok vígjátéki elemet vegyít a tragikus cselekménybe. Nagyobb baj az alakok jellemének ingadozása. Az utolsó felvonás szerelmi duettjének lírai szépségei azonban sok mindenért bocsánatot szereznek. — *Marion Delorme* tárgya a kurtizán rehabilitálása, aki tiszta szerelmében »új szűzességet« nyer. Aztán a nép jogainak követelése szólal meg az ismeretlen származású Didier személyében. A sötét, szerencsétlen és erényes Didier még tökéletesebb típusa a romantikus hősnek, mint Hernani, a »bandita«. A személyek jelleme, Hugo egyre jobban kialakuló szokása szerint, csupa antitézisre van fölépítve. 1832. a betiltás mentette meg a bukástól a *Le roi s'amuse* c. darabot, amelynek tárgyát a *Rigoletto* c. opera tette utóbb közismertté, mert H. müve később sem lett népszerű. Betiltásának oka a heves királyellenes tendencia volt, amelynek ezúttal I. Ferenc, a nagy renaissance-uralkodó esett áldozatul. Ez a darab is, mint az 1833. írt prózai melodráma, a *Lucrèce Borgia*, igazi romantikus antitézisen épül: egyikben az apai, másikban az anyai szeretet keveredik össze a teljes erkölcsi züllöttséggel. A következő két próza-dráma is tele van melodrámai, sőt rémdrámába illő részletekkel (*Marie Tudor* és *Angelo, tyran de Padoue.*). Költői értéket csak Hugo csodálatos nyelve ád nekik. H. most már, mint előszavaiból látszik, szimbolikus értéket is akar tulajdonítani szereplői jellemének, társadalmi helyzetének. *Angelo* színésznője után egy inas, *Ruy Blas* (1838) kapja azt a szerepet, hogy fölébe emelkedjék az arisztokráciának és heves dikcióban olvassa fejére a bűneit. A *Burgraves*, H. utolsó színrekerült darabja, középkori német várurak körében lejátszódó történet, nagyobbára ősz-öreg, emberfölötti alakokkal, a multból kisértő bosszúállásokkal. Spanyol mintára három »jornada«-ra osztotta fel. Ennek bukása után visszavonult a színpadtól. A *Théâtre en Liberté*-ben van néhány kedves apróság, A *Torquemada* már szinte karrikatúrája az hugo-i antitézisnek: hőse rajongó emberszeretetből emelteti a máglyák ezreit.

H. az *elbeszélő prózával* már épen úgy megpróbálkozott serdülő korában, mint a versírással. Első kísérletnek a *Bug Jargal* (1818) c. hirtelenében készült novella nem is rossz; később rontotta el, amikor regényt csinált belőle. A *Han d' Islande* (1821—22) naiv Walter Scott-utánzat, amelyben azonban későbbi regényeinek néhány motívuma fellelhető már. 1829. jelent meg a *Dernier jour d'un condamné*, amelyhez később tendenciózus előszót írt a halálbüntetés ellen, s ezt a tendenciát szolgálja a *Claude Gueux* is (1834). Közben azonban az *Hernani*-hoz hasonló sikert aratott a *Notre Dame de Paris*. A külsőségek leírásában az aprólékos W. Scott követője, de ád valamit, ami Scott-tól sohasem telt ki: elevenné vált látomások leírását. A város, a gótikus székesegyház, az embertömegek, a Cour des Miracles csupa ilyen élő látomás. Maguk a regény szereplői vagy H.-féle antitézisekből vannak felépítve — mint Quasimodo, a rút, nyomorék és önfeláldozó harangozó —, vagy melodrámai bábuk, mint Esmeralda vagy Phoebus. Claude Frollo sem sokkal több a színpadi gonosztevőnél, bár a vágyaival küzködő tudós pap lelkét mégis csak iparkodik megrajzolni az író. Egyes fejezetekben már látjuk a filozófus jogait vindikáló költőt (*Ceci tuera cela:* a könyv meg fogja ölni a templomot). Végeredményben a N. D. is, mint H. drámai művei, a stílus megejtő szépségének, a festői evokálóképességnek és a lírai részleteknek köszönheti legjava értékeit. Következő nagy regénye, *Les Misérables* (1862) szociális tendenciával átszőtt kalandos (ma azt mondanók: detektív-) regény. Előszava szerint szükség lesz ilyen könyvekre, amíg tudatlanság és nyomor lesz a földön. Külső tendenciája a *polgári halál*, a fegyház-ütötte bélyeg ellen irányul. Mélyebb témája egy emberi lélek fölemelkedése. De Jean Valjean lelkének csakugyan mesteri módon rajzolt megtisztulása után következik az alacsonyabb színvonalú toldalék, a Javert-rel való kergetőzés. A regény rengetegében a szép, megható alakok és jelenetek váltakoznak fölösleges kitérésekkel (a waterlooi ütközet) és fontoskodó elmefuttatásokkal a párizsi csatornázásról stb.). De az objektív olvasó sem tud hatása alól megszabadulni. *Les travailleurs de la mer* (1866) Arden Enoch történetének variánsa, regénnyé elnyújtva. Hősében, Gilliatt-ban, a munkát, az akaratot és az önfeláldozást akarta glorifikálni. *L'homme qui rit* (1869) Angliában játszik, Anna királynő idejében. Hőse, Gwynplaine, ismét a rútság és a lelki nagyság antitézisének hordozója. A regény élesen szocialista és mindenekfölött arisztokrataellenes irányú. H. utolsó regénye, a *Quatre-vingt-treize* (1873) megragadó képet ad a nagy forradalomnak arról a pillanatáról, amikor a konvent Robespierre és Danton kezébe adja a hatalmat, a royalisták pedig

felhasználják a nagy férfiak egyenetlenségét. H. szimbolizáló hajlama itt a donjon és a guillotine szembeállításában nyilatkozik meg. Nagyszerű leírások (az elszabadult ágyú) és az anyai szeretetnek H.-nál oly gyakran megrajzolt képe egyensúlyozzák ennek a regénynek történeti és szerkezetbeli gyöngeségeit.

H. *epikai* főműve a *Légende des Siècles*, amelynek kisebb-nagyobb darabjain mintegy huszonöt évig dolgozott. Az emberiség epopeiáját akarta megírni, útját a sötétségből a fény és a szabadság felé. Lírai alkotás ez az epopeia is. Fontos korszakokról meg sem emlékszik a költő (renaissance!), a kereszténységet, mint évszázadok lelki tartalmát, nem látja, csak az egyházat támadja (a császárokkal egyetemben, mint a *Châtiments* verseiben). A független embert — önmagát — folytonos harcban mutatja be ezekkel a hatalmakkal. De a régmult időket csodálatos fantáziával rajzolja; bibliai képei, egy-egy jelenet a lovagkorból stb. felejthetetlenek; s a nagy freskók mellett kisemberek szívjóságát, könyörületes szeretetét erkölcsi jelentőségéhez mért arányokban festi meg. A II. és III. sorozatban túltengenek az apokaliptikus látomások, a végtelennel, a homállyal, az örvénnyel és egyéb nagy szavakkal való »filozófiai« dobálózások. A költő egyre inkább hiszi magáról, hogy próféta. Ilyen filozófiai-prófétai műnek szánta a *Lég. des Siècles*-t kiegészítő *Fin de Satan*-t és *Dieu*-t is. Az előbbiben szép elbeszélő részek vannak, de töredék maradt. Epilógusában Sátán bocsánatot nyert volna, hogy újjászülessék mennyei Lucifer gyanánt. Az utóbbi minden emberi hiedelemnek, vallásnak kifejtése, az Istent kereső emberiség tapogatózásainak eposza.

H. nemcsak költői műveiben akarta prófétaként vezetni a világot. Szónoklatai, politikai írásai mind ennek a hivatásnak átérzésére vallanak. Pályája folyamán egyre közelebb jut a szocialista világnézethez. Öregkorának kissé kongó szabadgondolkozását és papramorgó kiszólásait azonban gyönyörűen egyensúlyozzák az elnyomott nemzetekért (köztük a szabadságharc leveretése után Magyarországért is) leírt és elmondott szavai, a nyomor — különösen a gyermeknyomor — ellen, a halálbüntetés ellen vívott küzdelme, a béke propagandája és az *Európai Egyesült Államok* valóban prófétai eszméje. Mindezekkel, ha az irodalom fejlődéséből kikapcsolódott is a romantikus korszak lezáródása után, megőrizte személyének jelentőségét.

Művének teljes kiadásai: a »ne varietur«, 48 köt., 1880—85; 70 kisebb köt. 1889—98; *Testard*-féle »nemzeti képes kiad.« 43 köt., 1884—90; »végleges«, *Meurice-Simon*, megjelenőben. Levelezéséből eddig: *Lettres à la fiancée*, 1901; *Corresp. de V. H.* 2 köt., 1895; *Corresp. de V. H. avec P. Meurice*, 1909. — Összefoglaló tanulmányok: (életr.) *V. H. raconté par un témoin de sa vie*, 2 köt., 1863. H. felesége írta, vsz. H. diktálása után. E. *Biré*, 4 köt., 1883—94 — erősen elfogult H. ellen, de pontos adatokra támaszkodik. *Barbou: Vie de V. H.* (»házi életrajzíró«). Általános tanulm. Th. *Gautier: V. H.* és *Hist. du Romantisme* (1902. összeállított gyűjt.). L. *Mabilleau: V. H.*, 1893. Ch. *Renouvier: V. H. le poète*, 1893; *V. H. le philosophe*, 1900; F. *Gregh: Étude sur V. H.*, 1905; P. *Stapfer: Racine et V. H.*, 1907; J. V. *Sarrasin: V. H.'s Lyrik u. ihr Entwicklungsgang* 1885 (a németekre tett hatása!); A. *Sleumer: Die Dramen V. H.'s*, 1901. Magyarul: *Benedek* M.: *V. H.*, 1912. — H. hatása a magyar írókra is rendkívüli volt (*Eötvös, Vörösmarty, Kemény, Jókai, Czakó* Zs., *Teleki* L., *Szigligeti* stb.). Már a 30-as években fordították (*Eötvös: Angelo*, 1835, érdekes előszóval). Magyar fordításban megvannak összes regényei, a fiatalkori kísérletektől kezdve, némelyik négyszer-ötször is, valamennyinek van modern fordítása (*Klassz. regt.*, *Ath. kvtár*, *Halh. könyvek*, stb.). Költeményeiből és a *Századok legendáiból Szász* K. fordított legtöbbet; egyes darabokat *Radó* A. és még sokan. A *Fin de Satan* egy részletét *Vértesy* J. (*A kard*, 1911). A drámák fordításai elavultak s különösen a rímes darabok nincsenek formahíven lefordítva.

Benedek.

Hugues (ejtsd: üg), *Clovis*, francia író, *1851. †1907., harcos szocialista volt, aki kétízben is fölkelést szervezett s ezért négy évig ült fogságban. A köztársaság idejében először Marseille, majd Párizs képviselője volt. Verseiben a szocializmus eszméit fejezi ki. Reprezentáns kötetei: *Poèmes de prison*, *Les soirs de bataille*, *Les évocations*. Írt egy poème de geste-t (*La chanson de Jehanne Darc*), amelyet az Akadémia megjutalmazott. Írt néhány regényt is. A *Madame Phaëton* párizsi erkölcsrajz, a *Monsieur le Gendarme* a falusi életből vett regény. Van egy ötfelvonásos verses drámája: *Le sommeil de Danton* és néhány kisebb drámai költeménye.

Humanisme (humanizmus), az újabb francia lírának egy iránya. Az iskola hitvallását Fernand *Gregh* próbálta megformulázni s 1902. kiadott manifesztumában egészen más értelmezést adott a humanizmus eredeti jelentésének. Az igazi humanizmus az antik klasszikus irodalmak kultuszát jelenti, ezzel szemben Gregh André *Chénier* és a *Pléiade* tradícióihoz való visszatérést értette »humanisme« alatt s ezt a tradíciót az antik költők szellemével akarta egyesíteni s a közvetlen, világos, spontán kifejezési formákat kereste. Az irány másik kiváló képviselője Alfred *Mortier*. *Kállay.*

Humanista. A *renaissance*-kor tudósa. A H.-k az ókori klasszikusok műveit dicsőítették és követendő mintaképeknek tartották; latinul és részben görögül írtak, sőt verseltek is. Mátyás idejében számos olasz H. kereste fel hazánkat (*Bonfini, Galeotto, Ugoletti*). A H.-k testvéreknek tekintették egymást származásra való tekintet nélkül.

Humboldt, *Karl, Wilhelm* *1767. †1835., német államférfiu és nyelvtudós; előbb politikai és irodalmi munkásságot fejtett ki s közoktatásügyi miniszter volt Berlinben. Később főleg nyelvtudománnyal foglalkozott s új irányt mutatott a nyelvészeti kutatás számára. Ő a nyelvben az ember lelki tevékenységének egyik legfontosabb megnyilvánulását látta, tehát a nyelv tudományos vizsgálatát az ember lelki életének vizsgálatával, a pszichológiával kapcsolta össze. Fontos volt az a megállapítása, hogy a nyelv nem megállapodott, merev rendszer, hanem múló s folyton megújuló cselekvés. Legnevezetesebb munkája: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus* (1836.). *Balassa.*

Hume (ejtsd: júm), *Dávid,* angol filozófus, *1711. †1776. l. *Angol irodalom.*

Humières (ejtsd: ümieer), *Robert d',* francia költő és filozófus, *1868. A világháborúban esett el. Ifjú korában nagy utazásokat tett Afrikában és Indiában s költészetét ezek az utazások, továbbá *Shelley* és *Kipling* költészete befolyásolta. Verseit *Du désir aux Destinées* cím alatt gyüjtötte össze. Irt néhány költői drámát a *Théâtre des Arts* számára. Kipling műveinek francia fordítója.

Humor. Az emberi gyöngeségeket magasabbról szemlélő, de a gyöngeségeit is fájdalmasan érző költő mosolygása. Mosoly és könny keveréke. Az a bölcseség, amely nélkül H. el nem képzelhető, a népből sem hiányzik: a népköltészetnek is megvan a maga fölényes, kesernyés H.-a.

A könnyes H. legnagyobb képviselője a világirodalomban *Dickens.* A »száraz«, túlzásokkal és nyers komikummal operáló amerikai humor megtestesítője *Mark Twain.* Egészen sajátos, széles előadásban nyilatkozott meg *Sterne* H.-a, jellemzésben és reflexiókban. *Jean Paul* H.-a a német kedélyből fakad: szinte föl kell fedezni, lappangó, de mély. A francia H. modern reprezentánsai közt legkülönbek *Courteline* és *Tristan Bernard.*

A magyar H. kedvesen csillan meg *Mikes* Kelemen leveleiben. Népünk H.-a művészi formára lel *Arany* Jánosban *(Nagyidai cigányok), Jókai*-ban és *Mikszáth*-ban. A városi ember, a kispolgár H.-át *Sipulusz* (Rákosi Viktor), utóbb *Molnár* Ferenc szólaltatta meg. A bohém H. mestere *Heltai* Jenő. Különös, megdöbbentő és mélységeket sejtető *Karinthy* Frigyes groteszk H.-a. *Benedek.*

Humoreszk. Humoros novella vagy rajz (l. *Humor).*

Humorista. Humoros művek szerzője (l. *Humor).*

Hunfalvi *János,* *1820. †1888., magyar geografus, a budapesti egyetem volt tanára. Ő írta az első magyarnyelvű tudományos földrajzot. Főművei: *Egyetemes Földrajz,* 3 k. (E mű Magyarországot tárgyaló II. kötete hazánk máig is legteljesebb földrajzi leírása.) *Magyarország természeti viszonyainak leírása* (1884). *Magyarország és Erdély képekben,* I—III., Rohbock metszeteivel, 1856. (németül is megjelent; értékes táj- és néprajzi szövegéért és gyönyörű illusztrációiért a legkeresettebb könyvritkaságok egyike.

Hunfalvy *Pál,* magyar nyelvtudós *1810. †1891., az összehasonlító finn-ugor nyelvtudomány egyik megalapítója. Kezdetben az volt a nézete, hogy a magyar nyelv középhelyet foglal el a finn-ugor és a török nyelvek között. De midőn közelebbről megismerkedett a finn-ugor nyelvekkel, ő is, mint Budenz, a finn-ugor rokonság mellett foglalt állást. Megindította 1856. a *Magyar nyelvészet* c. folyóiratot s *Reguly* Antal halála után kiadta és magyarázta az ő vogul gyüjtését *(Vogul föld és nep,* 1864.). Szerkesztette 12 éven át a *Nyelvtudományi Közlemények*-et. Később inkább etnográfiával, a székely és a román kérdéssel foglalkozott. *(Magyarország Ethnographiája,* 1876.). *Balassa.*

Hún mondák. Több krónikában és költeményben meg vannak örökítve az európai népek irodalmában. A magyar hún mondának vannak részei, melyek csak nálunk ismeretesek. Sok vita volt a hún mondáknak eredetéről. (Riedl, Bleyer, Sebestyén Gy., Gombocz Z., Király Gy., Hóman B. stb.). Ma sem tudjuk pontosan megállapítani, hogy a mondák egyes részei hol keletkeztek és hogyan terjedtek országról-országra. A mondák a hún nép eredetével, vándorlásával, majd Attila és Buda küzdelmével, Attila harcaival és a birodalom pusztulásával foglalkoznak.

Hunyadi *Jenő,* *1838. †1889., magyar matematikus. Értekezései a magyar és a párizsi akadémia közleményeiben, a Crelle Journalban és a Schlömilch Zeitschriftben jelentek meg. Vizsgálatai algebrai görbékre és determinánsokra vonatkoznak.

Hurban, *Jozef Miloslav,* *1817. †1888., tót író, hlubokai (Nyitram.) ev. pap, irodalmi tekintetben a tót nyelv uralomrajuttatásának Štúrral és Hodžával együtt egyik vezéralakja. *Nitra* c. folyóiratának II. évfolyamát (1844) már tót irodalmi nyelven adta ki. 1846. megindította az első tót folyóiratot, a *Slovenskje Pohladi*-t, amelynek első számában hatalmas tanulmányban utasította vissza a csehek támadását a tót irodalmi nyelv és mozgalom ellen. Itt jelent meg értékes irodalomtörténeti tanulmánya is. Legjelesebb tört. novellája az *Olejkár*; ezenkívül Štúrról értékes essay-t írt, amely valóságos korrajz. H. ezenkívül mint költő, publicista s főleg mint egyházi író is nevezetes.

H., *Svetozár (H. Vajanský),* az előbbinek fia, *1847. †1916., a tótok egyik legnagyobb regényírója és publicistája. Verseskötetei gyengébbek. Mint regényíró, a romantikus iskola kései híve; tárgykörét előszeretettel választja az elmagyarosodott tót kisnemesség köréből. Művei társadalmi-es irányregényeknek is nevezhetők, itt-ott tendenciózus politikai éllel, de kiváló jellemfestéssel és stílussal. Kiválóbb elbeszélő művei: *Letiace tiene* (Repülő árnyak); *Kandidát*; *Lalia* (Liliom, 1880); *Suchá ratolesť* (A száraz ág, 1884); *Pus-*

tokvet (Pusztai virág, 1894); *Koreñ a výhonky* (A tő és hajtásai, 1895—1896); *Kotlín* (1901) stb. H. mint publicista is a legelsők közé tartozott.

Hurtado *de Mendoza, Diego*, spanyol író, államférfi, hadvezér, mozgalmas korának egyik legnagystílűbb alakja, *1503. †1575. Mint költő az olasz iskolához szegődött, de a klasszikus művelődés terjedésében is nagy része volt óriási kéziratgyűjteményével és irodalompártoló bőkezűségével. Az első spanyol pikareszk- (csirkefogó-) novellák egyikét, a híres *Lazarillo de Tormes életét* is neki tulajdonították, de valószínűleg alaptalanul. Főmunkája a spanyol történetírás klasszikus remeke, *Guerra de Granada*, a mór háború leírása, mely az érett politikust, a tárgyilagos történészt és a ragyogó stilistát egyformán reveláIja. Költői munkái közül episztolái a legértékesebbek. *Honti.*

Hus, *Ján*, *1369. †1415., cseh vallásreformátor. Tudományos egyh. művein és prédikációin kívül több egyházi éneket szerzett s megreformálta a cseh helyesírást és irodalmi nyelvet.

Huss, *Richard*, *1885. Filológus, egyet. tanár. Hazai és külföldi egyetemeken végzett tanulmányok után a nancy-i, majd a bordeauxi-i egyetemen volt lektor. Főművei: *Vergleichende Lautlehre der Siebenbürgisch-Moselfränkisch-Ripuarischen mit den moselfranzösischen und wallonischen Mundarten*; *Vergleichende Lautlehre der gascognisch-pyrenaeischen und der rumänischen Dialekte*; *Freud und Leid in Musenarmen*; *Der heutige Stand der Siebenbürgisch-Deutschen Sprachforschung*; *Marga* (tört. dráma), *Siebenbürgisch-deutscher Sprachatlas.*

Huszár *Elemér*, *1872. Káplán, egyházi író. Művei: *A házassági jogról szóló törvényjavaslat*; *Az egyházi házasság vonatkozása a polgárihoz*; *De potestate eccl. cca matr. et de jure matr. hung.*; *Jus matr. hodiernum*; *Visitatio liminum*; *A plébános*; *Az oltári szentség az egyházjogban*; *Az egyházmegye látogatása*; *A szentléavatás*; *Szertartásjog*; *A bölcsőtől a sírig* (Ima- és szertartáskönyv).

H. *Gál.* Születésének évét nem ismerjük, †1575. A mozgalmas XVI. sz. híres reformátora volt. Hitéért sok üldözésben volt része. Hosszabb-rövidebb ideig tartózkodott Magyaróvárt, Kassán, Debrecenben, Komáromban; végül is Komjátiban telepedett le. Vándor nyomtatóműhelyét ide is elhozta magával. Művei közül fontosabbak: *Az Ur Jézus Krisztusnak szent vacsorájáról, kínszenvedéséről és dics. feltámadásáról való prédikációk, Isteni dicséretek és psalmusok.* Ez az utóbbi énekeskönyv, dallammal együtt nyomva. Teljes példány nem maradt ránk.

H. *Károly*, *1882. Tanító, majd hírlapíró és a keresztényszocialista mozgalomnak egyik irányítója. 1910 óta képviselő. A proletárdiktatúra bukása után közoktatásügyi miniszter, rövid ideig miniszterelnök. Jelenleg a nemzetgyűlés alelnöke. Számos szociális vonatkozású és politikai cikke jelent meg a napilapokban. Küzdött a nyomorúság enyhítéséért és a hadifoglyok hazahozataláért. A bolsevizmus alatt letartóztatták; kiszabadulása után könyvet írt a proletárdiktatúráról. Legujabb műve *Az égő Oroszország 1926.*

H. *Vilmos*, *1872. Író, egyet. tanár. Műveit magyarul, franciául és spanyolul írja, mint műfordító is sikereket aratott. Önálló munkái: *La literatura hungara*; *Rousseau és iskolája a regényirodalomban*; *Irma*; *Balzac*; *Corneille et le théâtre espagnol*; *Molière et l'Espagne* (két utóbbival megnyerte a francia akadémia díját); *L'influence de l'Espagne sur le théâtre français des XVIII-e et XIX-e siècles.*

Hutten, *Ulrich von*, *1488. †1523., a pápaság kemény ellensége, Luther híve, német és latin vitairatok, költemények, pamfletek szerzője. Óriási és a szkolasztikára egyenesen végzetes hatású volt *Crotus Rubeanus* társaságában írt, a kölni kat. teológusok és humanisták ellen irányuló latin gúnyirata, az *Epistolae obscurorum virorum* (Sötét emberek levelei).

Huysmans (ejtsd: üiszmaansz), *Joris Karl*, holland származású francia regényíró és kritikus, *1848. †1907. A mult sz. végének legkülönösebb egyénisége, aki bizarr írásaival igen sok vitára adott alkalmat. Az irodalomban mint Zola követője kezdte brutális naturalizmusú regényeivel: *Marthe, Les soeurs Vatard, En ménage, A vau-l'eau.* De később szembefordult ezzel az iránnyal és a naturalizmus stílusának megtartásával egészen misztikus irányt vett, megteremtette az úgynevezett misztikonaturalizmust. Az új irányhoz az átmenetet két legbizarrabb könyve, az *A rebours* és a *Là-bas* adta meg. (Ezek magyarul is: *Az ár ellen* és *Ott lenn* címen.) Az első egy enervált idegbeteg herceg fantasztikus életét írja le, a másik az okkultizmus és sátánimádás regénye. 1892. megtért és bevonult egy trappista zárdába. Megtérésének története az *En route* c. regénye. (Magy.: *Úton.*) *La Cathédrale* a katolikus szimbolika és szertartástan hatalmas expozéja. Ismertebb művei még *Sainte Lydwine de Schiedam*, *L'oblat* és *Les foules de Lourdes.* Mint zsurnaliszta főleg képzőművészeti kritikával foglalkozott. — Irod.: *Hennequin: Études de critique scientifique* (1890); *Jörgensen: J.-K. H.* (Mainz, 1909). *Kállay.*

Hüan *Csuang* khinai buddhista utazó, l. *Khinai irodalom.*

Hübris (gör.), elbizakodottság, szertelenség, amellyel az ember kihívja az istenek irigységét (Herodotos), vagy jogos megtorlását. A legklasszikusabb példa rá a *Leláncolt Prometheus (Aischylos)*, aki az égiek lakából ellopta a tüzet, hogy az emberiséget boldogítsa vele és büntetésből a Kaukázus szirtjéhez láncoltatott, ahol saskeselyük szaggatják máját.

Hviezdoslav, *Pavel Országh*, *1849. †1921., a tótok legkiválóbb poétája, született Felsőkubinban (Árva-m.). Iskoláit Miskolcon és Késmárkon, a jogot Eperjesen végezte. Költészetére nagy hatással

voltak *Arany* és *Petőfi*, a tót *Sládkovič*, *Dante* és *Shakespeare*. Első költői kísérletei, pl. a *Básnické prviesenky* (Költői zsengék, 1868), még a romanticizmus ichellejét viselik magukon; később a realisták kötik le s költészetének iránya is megváltozik. H. leszáll a maga árvai népéhez, amelynek mindennapi életéből merít s az így nyert benyomásokat és témákat nemes realizmussal, csodálatos természetfestéssel és nagy nyelvművészettel dolgozza fel. H. az epikus és lirikus alkotásnak, valamint a verses drámának egyaránt kiváló mestere. A *Hájnikova Žena* (Az erdőkerülő felesége, 1886) az első modern tót népi eposznak nevezhető; magyarul megjelent *Schöpflin* Géza fordításában (Bratislava, 1924). Már az *Ežo Vlkolinský* (1890) és a *Gábor Vlkolinský* (1897) c. költői beszélyeiben a kisnemesség életét festi meg. Az apróbb epika körébe tartoznak a *Bútora és Čútora*, két parasztgazda pörösködése az elszántott földért, tősgyökeres tót humorral megírva; továbbá a *Poludienok* (A szántóvető délebédje); *Na obnôcke* (Éjjeli legeltetés); *Vžatvu* (Aratáskor); *Prový záprah* (Az első befogás) stb. Irt bibliai tárgyú költeményeket is. Kisebb lirai költeményei három ciklusban, *Letorosty* (Ágak, 1885—1895) c. jelentek meg. Ebben szonettek, ritornellek, stancák formájában mély gondolatokat örökít meg, néha szikrázó humort árul el s e versei a későbbi *Dozvuky* (Utóhangok) és *Stesky* (Panaszok) cím alá foglaltakkal a modern reflexiv líra legszebb gyöngyeihez sorolhatók. Háborús versei a *Krvavé sonety* (Véres szonettek, 1919). Legkiválóbb drámai költeménye a *Herodes a Herodias* (1909). H. mint műfordító is elsőrangú; fordított Shakespearetől, Goethetől, Schillertől, Petőfitől, Aranytól stb. s átültette mesteri módon Madách *Ember tragédiáját* is. Tagja volt a *Kisfaludy Társaságnak*. Versei közül több jelent meg magyar nyelven is. *Podhradszky.*

Hypereides, híres attikai szónok, *390. †322., Platon és Isokrates tanítványa, Demosthenes mellett az antimakedon párt főképviselője. Ellenfele volt Lykurgosnak, politikai barátja Demosthenesnek, akit aranykoszorúval ajándékoztatott meg (338); a Harpalos-perben Demosthenes ellen fordult, de N. Sándor halála után megint kibékült vele. A krannoni csata (322) után elmenekült Athénből, de ellenfele, Demades szónok, indítványára elfogták s kiszolgáltatták Antipatrosnak, aki kegyetlenül kivégeztette. Az ókorban 77 beszéd volt a neve alatt, köztük 52 valódi. A középkorban semmit sem ismertek tőle, bár hír szerint Mátyás királynak idejében még volt Budán egy H.-kézirat. 1847-től fogva egyiptomi sírokból lassankint hat beszéde került elő (az egyik Demosthenes ellen). Ezekből egy kellemes, szellemes, elegáns szónok képe bontakozik ki. — Kiadások: *Blasz* (1894), *Kenyon* (1906). — Fordítás: *Teuffel* (1882). — V. ö. *Blasz: Att. Bereds.* III. 2.; *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. 612—14. *Schmidt.*

I

Iambos-költészet. A benne szereplő *iambos* (jambus) nevű verslábról (◡ —), illetőleg a nyugtalan, mozgékony, izgatott iambikus ritmusról (a hatos jambusról) van elnevezve, amely ión területen Bakchos és Demeter pór-istenségek vidám ünnepein divott s ugyancsak ión területen, a kisázsiai Ióniában és az Égei tenger ión szigetein volt először irodalmi alkalmazásban. Eleinte a személyeskedő, támadó, gúnyolódó, reflektáló szubjektivitásnak poézise volt s a VII—VI. sz. folyamán virágzott, amikor is főképviselői *Archilochos* (a megalapítója), *Lemonides* és *Hipponax* (l. ezeket). Későbbi iambographusok: *Kerkidas* (IV. sz.), *Aischrion* (IV. sz.), *Phoinix* (300 körül), talán a római szatira előfutárainak egyike, és mások. A metrum később is általános használatban volt s jelesül a didaktikus költészet terén a Kr. utáni IV. századig divott. — A rómaiaknál *Lucilius* és *Catullus* és mások gyakran használták az iambost Archilochos szellemében, jelesül Horatius az ő epodosaiban tudatosan utánozta Archilochost. A görög eredetű *Phaedrus* aztán latin nyelven az aesopusi mese terén alkalmazta, mint utána később görög nyelven *Babrios*. — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. 183—193. Az Iambos, mint a szatira elnevezése, az újkori költészetben is szerepelt. *Iambes*-okat írtak André *Chénier*, Aug. *Barbier*, anélkül, hogy a francia verselés a tulajdonképeni jambusi formát lehetővé tenné. *Schmidt.*

Ibáñez, l. *Blasco.*

Ibn al Mukaffa, igazi nevén *Rózbih* perzsa eredetű arab író, †827., aki Bidpai indus meséit *Kalila wa Dimna* címen arabra fordította és a perzsa hősmondát, amelyből később Firdauszi is merített, feldolgozta. Ez a műve elveszett, s csak idézetekből ismeretes.

Ibn Arabi, a legnagyobb arab misztikus, *1165. †1240. Murciában született, beutazván a moham. világot, Damaszkusban telepedett le. Iratai száma meghaladja a 150-et; legmélyebb gondolatait a »mekkai kinyilatkoztatás« tartalmazza. Dalaiban az istenszeretetet oly érzéki hangon énekli meg, mint Hafiz perzsa bordalai, s kénytelen volt tiltakozni az ellen, hogy dalainak tárgya a földi szerelem. Filozófiai munkáit az indus és görög gondolkodás befolyásolta. Tanainak mély hatása volt a moh. világra és még a XVIII. sz.-ban is vitatkoztak azon, hogy misztícizmusa összeegyeztethető-e az ortodox hittel. *Germanus.*

Ibn Arabsah, *1392. †1450., arab történetíró. Rímes krónikát írt Timur életéről, amely a szerző tapasztalatai folytán értékes forrásmű. L. *Histoire du grand Tamerlane* trad. p. *Vattier*, Paris, 1658.

Ibn Bádsa (Avenpace), †1138., spanyol-arab bölcsész, természettudós és költő.

Ibn Ezra, *Abraham b. Meir*, spanyol zsidó költő, grammatikus és exegeta. *1093. †1167. Miután már költői hírnevét hazájában, Spanyolországban megala-

pozta, bejárja Észak-Afrikát, a Keletet, megtelepszik egy időre Rómában, bejárja Olaszországot, a Provencet, Észak-Franciaországot, megfordul Angliában, mindenütt ír és vendégbarátainak egy-egy könyvet nyújt át. Ő az első, ki *héber* nyelven ír héber nyelvtant. Mélyérzésű költő, ki vallási és világi költeményeiben a stílusnak is nagy mestere. *Hai b. Mekiz* c. verses művében, melyben (az arabs *Avicenna* hatása alatt) a világűrt és a szférákat bejáró emberi elmének a megismerésre való törekvéséről elmélkedik, emlékeztet *Faust* gondolatára. Divánját kiadta *Egers* I. (Berlin, 1886), költői műveinek fordítását *Rosin* D.: *Reime und Gedichte des Abraham I. E.* (Breslau, 1885—94), grammatikai és exegetikai munkásságát ismerteti *Bacher* V.: *Abraham I. E. mint grammatikus* (Bp., 1882) és *A. I. E., Einleitung zu seinem Pentateuch-Kommentar* (Wien, 1876). Verseiből sokat fordítottak magyarra *Makai* Emil és *Patai* József. *Weisz.*

Ibn Ezra, *Móse b. Jákob há-szálloch*, spanyol zsidó bölcsész, nyelvész és költő. *1070. †1138. Egyetlen a maga nemében nagy arabs nyelven írt poétikája és retorikája (*Kitáb al-Muhadarah val-Mudhakarah*), amelyben az arabs retorika terminológiáját és definicióit alkalmazza a biblia tropusaira és képeire. Sok bűnbánó dal szerzője, azért *Há-szálloch* (a bűnbánati versek költője) nevét viseli. Bölcsészeti versei mély érzésről és gondolkodásról tesznek tanuságot. Szerelmi versei izzó nyelvezetükkel tűnnek ki. *Társis* c. láneverse humora által kiváló. Verseit igen szépen fordítja *Sachs*: *Religiöse Poesie der Juden in Spanien* (2 kiad., Berlin, 1901). *Weisz.*

Ibn Gabirol, *Salamon b. Juda* vagy *Avicebron*, spanyol zsidó költő, bölcsész és moralista, *1021. †1058. Szerencsés kézzel műveli a költészet minden ágát. A pesszimisztikus világfájdalom tökéletes kifejezője. Vallási költeményei még ma is gyöngyei a zsinagógának és liturgiájának. Verseinek legszebbike a *Keszer Málchusz* (Királyi korona) c. bölcsészeti elmélkedése Istenről és a világról, mely az engesztelési nap előestéjének imarendjében talált helyet. A haláláról szóló monda *Heine* Romanzerojában talált költői feldolgozást. A keresztény teológia a XIII. században a *Mekór chájim* (Élet forrása) c. művének *Fons vitae* néven ismert átdolgozását ismerte; újplatonizmussal átszőtt teológia ez, melynek szerzőjeként *Avicebront* emlegették. S. i. G. szerzőségét megállapította *Munk* S. *Mélanges de philosophie juive et arabe* (Paris, 1857) c. művében. Igen nagy hatással volt a skolasztikára. Két etikai irata, ú. m. *Mibehár háppe ninúm* (Válogatott gyöngyök) és *Takhun middausz hánefes* (A lélek nemesítése) igen népszerű. Utóbbi művecskéje az erényeket és bűnöket az öt érzék szerint csoportosítja. *Geiger* A.: *S. G. und seine Dichtungen* (Leipzig, 1867), *Kaufmann* D.: *Tanulmányok S. i. G.-ról* (Budapest, 1899). Verseit sok nyelvre fordították; magyarra *Kecskeméti* Lipót, *Makai* Emil és *Patai* József. *Weisz.*

Ibn Ganách, *Abuhvalid Menoán, r Jóna*, spanyol zsidó nyelvész, † a XI. sz. derekán. Legkiválóbb műve a héber nyelv grammatikai jelenségeinek és szókincsének legelső teljes bemutatása: a *Tánkich* (Kutatás). Életét és tudományos jelentőségét behatóan ismertette (magyar nyelven is) *Bacher* Vilmos több monográfiában.

Ibn Khallikan, *1211. †1282., arab író, az iszlám világ összes politikai és irodalmi hírességeiről betűrendes lexikont állított össze, amely oly nagy népszerűségnek örvendett, hogy perzsára is lefordították. *I. Kh.'s biogr. dict.*, transl. by M. G. de. *Jane*, Paris, Lo. 1843—71.

Ibn Kozmán, *Mohamed*, spanyol-arab költő, †1160., aki először vitte be az irodalomba a népnyelvet (l. *Schach: Poesie u. Kunst d. Arab. in Span.* Berlin, 1868, II. köt., 38.).

Ibn Roszta, *Mohamed*, X. sz.-ban élt perzsa eredetű arab földrajzíró. Enciklopédiájának csak 7. kötete maradt fenn, amelyben a csillagászati és matematikai földrajzot, a klimatológiát írja le, mielőtt a tulajdonképeni földleírásba fogna. E földleírást Mekkával vezeti be. Magyar vonatkozású adatait feldolgozta gr. *Kuun* Géza: *Rel. Hung. c. or. gentib. or.*, 1892.

Ibn Szaid, *Ali*, spanyol-arab történetíró, hosszas utazásaiban Örményországban Hulagú tatár khánt, Bagdad elpusztítóját is felkereste. Műve, mint szépirodalmi alkotás is becses. K. L. *Tallquist, Ibn Said's Geschichte d. Ichschiden*, Helsingfors, 1899. Egyik költeményét l. *Schack: Poesie d. Araber in Span.* I., 181.

Ibsen *Henrik*, norvég drámaíró, *1828. márc. 20. Skienben, †1906. május 20. Krisztiániában. Tekintélyes norvég családból származott, azonban alig volt nyolc éves, amikor apja tönkrement. Első nagy megpróbáltatása tizenhatéves korában érte: Grimstadba került patikusinasnak. Az ifjú I. a pénzkeresés és nyomorgás gondjai mellett nem feledkezett meg mindinkább alakot nyerő vágyairól sem és minden szabad idejét tanulásra, olvasásra és irogatásra fordította. Ekkor bontakozik ki előtte első drámájának, a *Catilina*-nak romantikus koncepciója, mely még teljesen iskolás alkotás. A grimstadti évek alatt tudatosodik az író I.-ben. Forrong és alakul, anélkül, hogy még évekig önmagára találna. Szeme lassan kitágul a világ történéseire és fiatalos lendülettel fordul részvéte a szabadságharc leverése után Magyarország felé. (L. »A magyarokhoz« c. költeményét.) További drámáinak tárgyát, mint jó romantikushoz illik, a hazai történelmi multból, a norvég *Saga*-kból meríti. Ekkor azonban már Krisztiániába ment diáknak. Nyomorgásainak szinterét csakhamar Bergenre cseréli (1851), ahol darabírásnak szenteli minden idejét, miután a krisztiániai szinházban aránylag szép sikert arat a *Normannok* című darabja

(1850 őszén). Rövidesen a Bergeni Nemzeti Szinház rendezője lesz. 1852. szinházi tanulmányútra indul Kopenhágába, Drezdába. Bergenben öt esztendeig marad megszakítás nélkül, míg 1857. a krisztiániai szinház dramaturg igazgatójának meg nem hívják. Öt drámáját mutatja be a bergeni szinház: 1853. *A Szentivánéj*-t, 1854. *A hősök sirjá*-t, 1855. *Inger asszony, az östrati úrnő* c. darabját, 1856. *A solhaugi lakomá*-t és 1857. *Olaf Liljekrans* c. drámáját. Ezek a művek, néhány szép részlettől eltekintve, jelentéktelenek. Ebbe az időbe esik I. megismerkedése Susanna Thoresen-nel, aki később (1858.) felesége is lett. Egy évre rá fia született: Sigurd, akiből később kiváló jogi író és miniszter (1902.) lett. I.-nek *A hősök Helgelandon* c. darabja már a krisztiániai Norvég Színházban került színre. Állása azonban csakhamar megszűnik a norvég szinház bukásával és hiába folyamodik ekkor a kormányhoz segélyért, az állandó költői évjáradékért — az elismertebb *Björnson*, I.-nek majdnem egész életén át benső barátja nyeri el. Azonban 1863. utazási ösztöndíjat utalnak ki számára, mely Rómáig segíti.

A legfőbb ok, mely érvényesülését meggátolta, az volt, hogy legutolsó drámáinak tendenciája nagy ellenhatást keltett — egyelőre csak Norvégiában. A *Szerelem komédiája* (Kjärlighedens Komedie, 1862) c. színművel kezdődik I. igazi költői fejlődése. Ettől kezdve az uj I.-hősök nem menekülnek a romantikus álmok világába, hanem a valóság-életet akarják ideálissá tenni, »össze akarják egyeztetni az életet az eszmével«. E két világ konfliktusa robban ki drámáiban, míg végre, a *Peer Gynt*-ben tragikomikus hős lesz az álmodozó idealistából és »I. leszámol fiatal kora lemondó romantikájával.« I. tehát az élet átformálásának nagy munkájához fog és ekkor szükségszerűen szembefordul a társadalommal. A konvenciók ugyanis olyan élettörvényeket szankcionálnak, melyek mögül rég kihullott a benső igazság. És I. szétrombolja a régi értékeket, azonban ő is csak aktuális megoldást tud a helyükbe adni — néha még azt sem.

I. állandó támadásoknak volt kitéve, úgy hogy valóságos felszabadulás volt számára az utazás. Az első nagy koncepciójú tragédia-kísérletének — melyben az új eszmék harcosainak apoteózisát írja meg, — a *Trónkövetelők*-nek (Kongsämnerne, 1863.) megírása után az utazásban felfrissülve, nagy munkakedv fogja el és 1866. megalkotja a *Brand*-ot, akit önmagáról mintáz le és 1867. a már említett *Peer Gynt*-öt. Rómában sok történelmi tanulmányt folytat a *Császár és Galileus* (Keiser og Galiläer) megírásának előkészületeivel kapcsolatban, a dráma azonban csak 1873. készül el. I. 1868 őszén hagyja el Olaszországot. München, Drezda, majd egy egyiptomi utazás következett, hogy azután huszonegy esztendeig önkéntes számüzetésben éljen Németországban, ahol leginkább megértették és méltányolták költészetét.

Brand a »mindent vagy semmit« embere, a megnemalkuvó, eszményei mellett kérlelhetetlenül, könyörtelenül kitartó hős, aki amikor mindent feláldoz ideáljaiért, felveti a döbbenetes kérdést, hogy: van-e valami értelme ennek a nagy-nagy etikai erőfeszítésnek? És az álmaiért küzdő B. kétkedve meginog, összeroppan: rájön küzdelme hiábavalóságára. *Peer Gynt*-ben a már említett értelemben tovább fejlődik a *Brand*-ban felvetett szkeptikus gondolat: az ideálista fantasztává, a nagy eszme léha álmodozássá, a tragédia a romantika komédiájává lesz, hogy azután a *Császár és Galileus*-ban az ideálok megvalósulásába vetett hit romjain, a hitehagyott Julianus tépelődéseiben magának a *kételkedésnek* cselekedetet megbénító fájdalmait és pusztítását érzékítse meg. Látható már eddig is, hogy I. intellektuális problémalátása nem nagy perspektiváju és alakjai is újabb és újabb oldalról megvilágítva, ismételten felbukkannak. I. fejlődése tulajdonképen abban áll, hogy mind intenzívebben éli át problémáit és alakjainak a problémához való viszonyát.

Münchenben írja meg I. *A társadalom támaszai* (Samtfundets stötter, 1877.) c. színművét. Ebben a munkájában ostorral reformál és féktelen mozdulattal tépi le a kor tetszetős álarcát, hogy megmutassa mögötte a hipokritaság, erkölcsi rothadás, álszenteskedés, bűn hullafoltjait. Természetes, hogy erre a műre figyelt Európa és Norvégia anatémát kiáltott a költőre. Következő alkotása, melyet Olaszországban írt (1879), a *Nóra* (Et dukkehjem), még nagyobb vitavihart kavart fel. Az önálló, férfival egyenrangúvá avatott nő apológiája volt I.-nek ez a drámája és egyben első jelzése azoknak a rengéseknek, melyek mindjobban erősödve, megrepesztették a családi élet talaját. I. a *Nórá*ban újjáértékeli a házasságot és egy korszerű új asszonytípus alakját rajzolja meg a hősnőben.

I. nem áll meg útjában, hanem még mélyebben belesujt öklе a családi élet hazugságaiba: megírja ismételt olaszországi útján (1881.) a *Kisértetek*-et (Gjengangere). Ez a megrázó sorstragédia — melyben Alving kapitány bűneiért fia lakol meg, mert Alvingnénak nem volt elég erkölcsi bátorsága széttépni a gyűlölt, hazug viszonyt, a konvenciók miatt — rettenetes vádirat számtalan házasélet ellen. I. érzi, hogy harca az igazságért szimbolikus a maga reménytelenségében és a *Népgyülölő* (1882.) Stockmann dr.-jában kifejezést is ad magárahagyatottságának. Immár nem *ideáljait*, mint Brand, de a felismert pozitiv *igazságot* az életre kényszeríteni akaró Stockmann dr. is elbukik, magára marad a küzdelemben, azonban még erőt ad neki a gondolat: *csak az erős, aki egyedül áll.* A *Vadkacsá*-ban (Vildanden, 1884.) *meginog* az igazság fanatikusa: I. Rájön arra, hogy az emberek nem tudnak élni hazugság nélkül, nem lehet megváltani őket és nem is kell. Mint ahogy egyszer összeroppant I. hite a

romantikában, úgy torpan most meg az igazságért vívott küzdelemben: *a hazugság a gyengék menedéke* . . . Egy új romantikus korszak következik I. művében, folyton tisztuló és mélyülő szimbólikával, bölcs és mélyen emberi . . .

I. 1891-ig élt Németországban. További három darabját is — *Rosmersholm* (1886.), *Tenger asszonya* (1888.) és *Hedda Gabler* (1890.) — itt írta. Túl eszméken és igazságokon, a különböző *életérzések* állanak konfliktusban egymással : a *Rosmersholm*ban csak a halál oldhatja meg Rosmer problémáját, Ellidáét a *Tenger asszonyá*ban az akaratszabadság tudata. *Hedda Gabler* pedig meghal, mert léha álmai torz módon teljesülnek : etikátlan élet önmagában omlik össze.

Hatvanhárom éves I., amikor visszatér Krisztiániába, hogy ott végleg letelepedjék. (Ugyanebbe az évbe — 1891 — esik budapesti látogatása). Kilenc évig szakadatlan munkában telnek napjai, míg szélütés nem éri, hogy öt évig legyen még élő halott.

Utolsó drámáinak főhősei a *Kis Eyolf* (Lille Eyolf, 1894.) férfialakja és Ritá-ja kivételével mind elpusztulnak, mert egyformán a lehetetlent kísértik meg : *Solness építőmester* (Bygmester Solness, 1892), *John Gabriel Borkman* (1896) és a *Ha mi holtak felébredünk* c. drámai epilogusának (Nar vi döde vagner, 1899.) hőse, Rubek. I. újra túllép a realitások világán és az elérhetetlent sóvárogja, anélkül, hogy a beteljesülés reménye kecsegtetné hőseit, mint ahogy reménytelenségbe zuhant az eszmékért és igazságért vívott egykori harcuk. A lehetetlen megkísértésének szükségszerű lezárulása a sejtve várt halál, amely előtt legalább egy pillanatra mégegyszer végigélik az összes el nem ért lehetőségeket. Így I. eljut a fausti kultúra típikus emberének legmélyebb és legbölcsebb pesszimizmusáig.

I. drámáinak két legjellemzőbb sajátságáról sokat írtak a költő monografusai : technikájáról és szimbolizmusáról. I. a drámafelépítés konstrukcióját francia hagyományok alapján alakította ki egyéni témáiból. Minden igyekezete arra összpontosul a 90-es évek elejéig, hogy minél zártabbá tegye a dialógusokat és lehetőleg a görög drámatípus hely- és időegységtradiciójának — ami a francia drámaírás legszentebb hagyományai közé tartozik — figyelemben tartásával szigorú egységbe fűzze a történéseket. Az elmúlt dolgok lassankint szövődnek bele a jelenbe, hogy az egymásrakövetkezés szükségszerű kapcsolata nyilvánvaló legyen a néző előtt. I. — aki mint rendező alaposan kiismerte a színpad autonóm törvényeit — kitűnően oldja meg technikailag feladatait és még kitűnőbben leplezi a megoldás gyengeségeit és különösen azt, hogy végeredményben nem talált új formát írói mondanivalóinak közlésére és a polgári dráma sajátságos naturalizmusáig sohasem jutott el. Ez utóbbi körülmény intellektualitásának — költői vénája hátrányára való — túlfejlettségével magyarázható. Hajlamos az élet sematizálására, egy-egy probléma megoldáskisérletének drámai leegyszerűsítésére és hogy könnyebben, minél kevesebb eszközzel fejezzen ki valamit, *szimbolumokhoz* fordul, amelyek azonban nem vérbeli szimbolumok, ép azért, mert nem költői intuició szülöttei, hanem reáliák, amiket I. avat szimbolumokká. Ilyen szimbolum többek között a *vadkacsa*, Solness újonnan épült *tornya*, a *hegy* I. utolsó színművében stb., amik azáltal nyernek szimbolikus jelentőséget, hogy a darab folyamán addig emlegetik őket, amíg beléjük nem érezzük a jelképes jelentőséget. I. nem tudja szimbolikussá tenni alakjai akcióját, azonban annál mélyebb szimbolumot rejteget — mint már mondottuk— egész munkássága.

I. a XIX. sz. drámairodalmának fejlődésében korszakos jelentőségű helyet foglal el : az ő műveiben lesz először nyilvánvalóvá az, hogy a polgári élet problémáiból lehetetlen tragédiát építeni, mert hiányzik az a konfliktus-mag, melyből kicsírázik a dráma organizmusa. I.-ben nagy vágy él : megalkotni a polgári dráma területén ugyanúgy a »nagy tragédiát«, mint ahogy a romantikus korszak megtalálta a maga hiánytalan kifejeződését, azonban ugyanolyan reménytelen I.-nek ez a küzdelme, mint ahogy reménytelen az utolsó drámák hőseinek nosztalgiája a beteljesülés után. I. legtragikusabb kicsengésű drámái is lényegükben a tragikomédiához állanak közel, mintegy jelezve a naturalista Hauptmannal együtt, hogy a polgári életből hiányzanak az egymással egyforma monumentalitással szembenálló erők küzdelmei és a mult század második felével beköszöntött világnézeti, etikai széthullás élete szüntelen megalkuvásával csak — tragikomédiává formálható drámailag. I. sohasem érte el azt, amiért küzdött, egész művének torzó volta azonban nem az ő, hanem a kor hibája, melynek a nagy norvég költő adekvát kifejezését adta. — Irodalom : *Shaw : Quintessence of Ibsenism*, (1891.). — R. *Woerner : H. I.* (1900.). — G. *Brandes : I.* (1888. és 1906.). — W. *Berteval : Le théâtre d'Ibsen* (1912.). — Emil *Reich : H. I.-s Dramen* (X. kiad., 1913.). — Magyar nyelven 1919. jelent meg az első könyv Ibsenről *Rubinyi* Mózes tollából, aki munkája végén összeállította a majdnem teljes *magyar* I.-irodalmat. — Fordításban néhány ifjúkori darab kivételével I. összes színművei (némelyik többször is) megjelentek magyarul. *Németh.*

Ibykos, rhegioni (alsó-itáliai) görög karköltő (VI. sz.), Anakreon kortársa, vándorénekes, aki bejárta Alsó-Itália és Szicilia városait, egy ideig Polykrates samosi kényúr udvarában is tartózkodott s egy útja folyamán Korinthos mellett halt meg, hellénisztikus mese szerint rablók kezéből, akiket darvak (*ibykes*?) árultak el (*Schiller, Die Kraniche des I.*). Hét könyvbe osztott költeményei dór karénekek voltak, velejében szép fiúkra.

Nyelvjárás és versalkat tekintetében Stesichoroshoz csatlakozott, de hang és tartalom dolgában az aiol-ión melos (Anakreon) befolyása alatt áll s az erótikus érzés heve és fantázia dolgában Sapphoval versenyez. — Töredékei: *Bergk: Poet. lyr. Gr.* III. — Fordítás: *Hartung: Die gr. Lyriker*, V. (1856). — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. *Schmidt.*

Idealizmus. A *filozófiában* kétféle I.-t szokás megkülönböztetni, a metafizikait és az ismeretelméletit. A metafizikai I. képviselője pl. a platoni idea-elmélet — ahonnan a tan neve is ered — mely szerint a tapasztalati világ magasabbrendü és csupán csak a gondolkodás révén megismerhető ú. n. ideák, azaz ősiényegek utánzata. Az ismeretelméleti I. pedig az a tan, hogy a külső világ csakis mint valamely gondolkodó tudat tartalma lehetséges, ennélfogva a világ a tudattól nem független. Maga az »idealista« kifejezés nem olyan régi, mint ez a tan, mert a XVIII. században Chr. *Wolff* használja először. *Nagy.*

I. Az *esztétikában* az eszmei tartalomnak, az általános és magasabbrendű igazságnak uralmát jelenti az esetleges, realisztikus részletek ábrázolása fölött. Az idealista esztétika (Benedetto *Croce*) egyenesen a platonikus filozófia álláspontjára helyezkedve, tagadja is a »realitás« létezését, illetve csak az ideát ismeri el valósággal létezőnek. Mint irodalmi jelszó, az I. határozatlanabb tartalmú. Sokszor rejtőzik mögötte ál-I.: a valóság szépítése, meghamisítása, egyes osztályok »ideáljainak« általános emberi ideál gyanánt való feltüntetése stb. *(Feuillet).* Az igazi I. minden ábrázolásmóddal, minden irodalmi iskolával, jelszóval összefér, mert mindegyiknél magasabbrendű fogalom. A realista *Arany* János gyakorlatilag is igen jól megmagyarázta ezt *Vojtina ars poetikájában.* Bármily közelről nézi is az író az életet, az abszolút valóságot nem láthatja és részlet-rajzaival nem is fejezheti ki. A »költői igazság« mindenképen a benne magában létrejött összefoglaló, stilizáló, egyszóval: idealizáló folyamat eredménye. Az olvasó lelkében nem a realisztikus részletek ezrei maradnak meg, hanem az ezekből leszűrődő idea. Ilyen értelemben nincs lényeges különbség *Corneille: Cid*-je és *Zola: Assommoir*-ja közt. De lehet az író tudatosan is idealista, amellett, hogy az ábrázolásban nem riad vissza realisztikus, sőt naturalisztikus részletektől. (*Arany* epikája, *Zola: Evangéliumai*, *R. Rolland: Jean Christophe*-ja.) Zola példája azt mutatja, hogy még a materializmus — amely az I.-sal csakugyan kizárja egymást filozófiai értelemben — még ez sem menti meg az ösztönszerűen és szükségszerűen stilizáló, válogató írót az I.-tól. A legújabb irodalomban a naturalista ábrázolás és a materialista gondolkozás visszahatásaként erős idealisztikus áramlat indult meg. Mint a naturalizmusnak, ennek is sok világnézeti, politikai, szociális stb. velejárója van s ezek miatt nem könnyű kiolvasni belőle a tiszta művészi I. lényegét. A tisztulásnak azonban el kell következnie. *Benedek.*

Ideológia szó szerint a. m. az ideákról, az eszmékről szóló tan. Rendszerint azt a gondolkodást nevezzük I.-nak, amely az eszméket önmagukban és egymáshoz való viszonyukban vizsgálja anélkül, hogy azoknak a valósággal való viszonyára is tekintettel volna.

Az ideológusok az emberi tudat analizisének adták át magukat s ezért »ködös metafizikusok« és »ideológusok« rokonértelmű kifejezések. Ismeretes Napoléon megvetése az I. iránt, mint amelynek a híveiből hiányzik a valóságérzék. *Nagy.*

Idézet. Gondolatunk megvilágítására, vagy a hallgatóság meggyőzésére nagytekintélyű államférfiak, tudósok, költők mondásaira hivatkozunk, kijelentéseit ismételjük. A jól alkalmazott idézetnek nagy hatása van, mert nem csak a tekintélyes helyről jövő mondás hat a közönség akaratára, hanem a hallgatók érzelmi világa is megmozdul; az idézett mondás régen eltemetett emlékeket támaszt új életre. Különösen szónokok élnek ezzel a hatalmas fegyverrel. Legtöbbet idéznek a bibliából, de nagyon gyakran latin történetírókból, továbbá a régi világ és ujabb kor költőiből. *Lengyel.*

Idill. Görög eredetü szó (eidüllion). Jelentése: képecske. A természet egyszerű gyermekeinek (vadászok, pásztorok, földmívesek) életét festő költemény. Az első idilleket *Theokritos* írta Kr. e. a III. sz.-ban. A fáradt városi népnek jól esett látni a vidék egészséges népének életmódját. A római költészetben *Vergilius* honosította meg. Az ő pásztorai azonban nem igazi pásztorok: a költő velük mondatja el társadalmi, politikai és sok mindenféle problémáról a maga véleményét. Az I.-nek ez a faja divatos Európaszerte a kései renaissance és a barok költészetben. A magyar irodalomban a német *Gessner* I.-jeinek hatása érezhető, különösen a mult sz. elején. *Petőfi, Arany, Tompa* szintén kedvelték ezt a műfajt. *A családi kör* (Arany), *A téli esték* (Petőfi) legszebb idilljeink. A régi magyar költők közül csak *Zrinyi* Miklós írt I.-t olasz hatás alatt. *Lengyel.*

Idióma. Tájnyelv, nyelvjárás. Görög eredetű szó.

Időmértékes vers. Alapja a szótagok hosszúsága és rövidsége. A verssorok kisebb ritmikai egységekből állanak. Ezek a verslábak. Egy verslábban 2—3 szótag van. Kétszótagosak: jambus (◡—) és trochaeus (—◡); a háromszótagosak közül legfontosabbak: az anapaestus (◡◡—) és a daktilus (—◡◡). Ezeken kívül kisegítő láb is van: a spondeus (——) és a pirrichius (◡◡).

Iduna, *1832. †1853. *Szász* Károly első feleségének költői neve. Hangulatos lirai versei halála után jelentek meg.

Iffland, *August Wilhelm,* *1759. †1814., német színész, színigazgató és drámaíró. Első sikereit mint a mannheimi színház színésze aratta (pl. Schiller *Räuber*-jében

mint Franz Moor) s itt kezdte drámaírói pályáját is; később a berlini királyi színházhoz került s hosszú ideig ennek igazgatója volt. Első írói sikerét a *Verbrechen aus Ehrsucht* c. drámával aratta (1874) s ezt hosszú sorban követték érzelmes polgári drámái és vígjátékai; legnevezetesebbek: *Die Jäger* és *Die Hagestolzen*. E drámák mindegyikén meglátszik a gyakorlati színházi ember, aki értett hozzá, hogyan kell bánni a közönséggel. Sohasem igyekezett a közönségre másképp, mint javító tendenciával hatni. Ennek az erkölcsi érzelgősségnek nagy divatja volt akkor: a közönség a jók szenvedését és végső felmagasztaltatását szerette látni s a maga mindennapi életét, kis panaszait megkapta I.-nál, egy jóindulatú, de csöppet sem magasrendű szellem szemüvegén át. — Életéről l. saját művét: *Meine theatralische Laufbahn*, Leipzig, 1798, róla: *Stiehler: Das I.-sche Rührstück*, Hamburg, 1898, és B. *Kipfmüller: Das I.-sche Lustspiel*, Heidelberg, 1899. K. *Lampe*, Leipzig, 1899. *Kecskeméti.*

Ifjú Belgium *(La jeune Belgique)*, franciául író belga költők csoportja (s egyben folyóiratuk címe) a mult század 80-as éveiben. Jelszavuk: a szenvedélyek ábrázolása. Jelentősebb képviselőik: Iwan *Gilkin*, Georges *Eekhoud.*

Ifjúsági irodalom. Egyenesen az ifjúság számára készült írásművek, amelyek a szórakoztatás segítségével nevelni és tanítani akarnak. Ez a szándék az I. termékeinek jelentékeny részét már eleve lefokozza művészi szempontból. Az erkölcsi oktatás céljait szolgáló I. termékei közül nálunk a német művek terjedtek el legjobban: *Hoffmann* és *Schmidt* könyvei. Leányoknak írott történeteivel hosszú évtizedeken át uralkodott *Marlitt*. Ez az émelygős, moralizáló irodalom ma már halott, ha akadnak is újabb művelői. A francia I.-ból jóformán csak *Verne* tudomány-népszerűsítő regényei jutottak el hozzánk. Az angol I. nagyrésze ép oly elviselhetetlenül moralizáló, mint a német; van azonkívül egy reánk nézve közömbös, de igen kifejlett ága, amely exotikus kalandok leírásával szolgálja a gyarmati politikát. Néhány bájos, fantasztikus mese-regény azonban nálunk is népszerű *(Alice in Wonderland, The Witch-kitchen.)* Mindinkább érvényesül az a modern felfogás, hogy a gyermeknek és az ifjuságnak művészi és formai szempontból is a legtökéletesebbet kell adni, tehát a világirodalom célzat nélkül készült remekei közül kell kiválogatni azt, ami akár eredeti formájában, akár a szükséges átdolgozás után alkalmas arra, hogy erkölcsi veszedelem nélkül gyönyörködtesse az ifjúságot. Még mielőtt ez az elv diadalra jutott volna, az ifjúság legkedvesebb olvasmánya lett az épen nem ifjúság számára készült *Don Quijote, Robinson*, sőt az eredeti alakjában lesujtóan szatirikus *Gulliver*, a keserű életbölcseséggel teli *Andersen* is.

A magyar I. legrégibb terméke *Bezerédy* Amália verses-mesés művecskéje, a *Flóri könyve* (1836.). Hosszú évtizedekig fordításokból, elsősorban a moralizáló vagy ízetlenül humoros német gyermek- és ifjúsági könyvek rossz fordításaiból táplálkozott a magyar ifjúság. Az eredeti I. lendületét *Benedek* Eleknek egy képviselőházi felszólalása és az ennek nyomán keletkezett kiadói mozgolódás adta meg. Nagyobb számban kezdtek megjelenni az eredeti gyermek- és ifjúsági művek, sok mesterember közt olyan írók dolgoztak az ifjúság számára, akiknek egyéniségüknél fogva nem kellett »leereszkedniök«, hangjukat elváltoztatniok. A gyermekeknek külön poétája támadt *Pósa* Lajos személyében. *Benedek* Elek az apróságoknak szóló mesék és versek mellett *(Apa mesél* stb.) a serdülő ifjúságnak *(Édes kicsi gazdám, Két gazdag ifjú története, Toldi, Szigeti veszedelem, Hazánk története, Nagy magyarok élete)* és fiatal leányoknak is írt *(Katalin, Uzoni Margit, Galambok, Zsuzsika könyve)* és elsősorban az ifjúság számára írta meg a *Magyar Mese- és Mondavilág* öt kötetét. Igen termékeny és sokoldalú ifjúsági író *Gaál* Mózes; *Sebők* Zsigmond az emberi ruhát öltött Mackó történeteivel vált népszerűvé. A leányok kedves írói *B. Büttner Lina, Sz. Nogáll Janka, D. Lengyel Laura, T. Tutsek Anna.*

Az I. irányítására erős hatása volt az Apponyi Albert rendelkezésére alakult N. I. K. I. B.-nak (Népiskolai ifj. könyvtárakat intéző bizottság), amely igen komoly rostálást végzett az I. termékei közt és valóban jó művek iratására ösztökélte a kiadókat.

A magyar gyermeklapok közül nagy szerepe volt a *Kis Lap*-nak (szerkesztette *Forgó bácsi = Ágai* Adolf); a *Kis Világ*-nak (szerkesztette *Kürthy* Emil), a máig is fennálló *Én Ujságom*-nak *(Benedek* E. és *Pósa* L. — jelenleg *Gaál* M.) és *Jó Pajtás*-nak *(Sebők* Zs. és *Benedek* E., *Schöpflin* A.; 1925. végén megszünt) — s az elszakadt Erdélyben nagy hivatást teljesít *Benedek* E. *Cimbora* c. gyermeklapja. A serdülő ifjúságot sokáig *Dolinay* Gyula lapjai, a *Hasznos Mulattató* és a *Lányok lapja* szolgálták ki. Ennek a nehezen megfogható olvasóközönségnek azóta sem igen tud magán-kiadó lapot adni a kezébe. A *Tanulók lapja (Rupp* K.—*Gaál* M.) aránylag rövid ideig élt; ma csak a leányok számára szerkesztenek ilyen lapot *(Magyar Lányok: Tutsek* Anna). Az ifjúsági lapokat a felekezetek tartják kezükben s a hitoktatók segítségével terjesztik. Legkülönbek a kat. *Zászlónk* és a prot. *Erő*. Van azonkívül egész sereg kisebb kat., prot. és zsidó gyermeklap. Nagyarányú, felekezeten kívül álló ifjusági folyóirat kiadására az utóbbi időkben csak egy kísérlet történt. Az 1919. megindult *Uj világ (Purjesz* Lajos, *Supka* Géza és *Benedek* Marcell szerkesztésében) a kommün áldozata lett. *Benedek.*

Ifjúsági lap, l. *Ifjúsági irodalom.*

Igaz *Sámuel*, *1786. †1826. A *Hebe* c.

almanachot és a *Magyar Kurirt* szerkesztette; mindkettőt Bécsben adta ki.

Iglesias, *José*, spanyol költő, *1759. †1791., leginkább kis, gúnyos, élces verseivel, az ú. n. *letrillák*-kal tünt ki.

Ignjátovics, *Jákov*, szerb író, *1824. †1888. Igen rendszertelen életet élt s ez művein is meglátszik. Eleinte verselt, azután a regényírásra tért át. Történeti regényeiben *Brankovics Gyuragj* (1859.), *Deli-Bákics* (1886—1888.), *Manzor i Dzsemila* (1860.) a szerbek multját írja le realisztikusan, de művészietlenül. Érdeme, hogy a romanticizmus korában a realisztikus ábrázolás mellett tört lándzsát. I. a szerb társadalmi regény megalapítója a *Csudán szvest* (A furcsa világ, 1869.), *Pátnica* (A szenvedő nő, 1888.) stb. c. műveivel. Sokat olvasták kalandos regényeit (*Milán Narandzsics*, 1860. és *Türelem rózsát terem*, 1874—75.).

Ignotus, *1869. *Veigelsberg Hugó* írói neve. I. sokáig volt a *Magyar Hírlap* munkatársa. Esztétikai, kritikai és szépirodalmi művei előbb a *Hét* c. folyóiratban, majd a *Nyugat*-ban jelentek meg. Egyike legműveltebb és legmegértőbb esztétikusainknak, de hiányzik belőle a kritikusnak objektivitása: ítéleteiben hangulata és érzelemvilága vezetik. Mindamellett *Olvasás közben* c. terjedelmes munkájában kitűnő megállapítások vannak. *Változatok a G-húron* c. vallomásai egy minden fájdalomra reagáló lélek megnyilatkozásai. Tárcacikkeiben, költeményeiben mindenütt előtérbe nyomul egyénisége. Befogadóképessége és lelki hajlékonysága predesztinálják arra, hogy az újnak, a jövőnek értékelője és előkészítője legyen. Nyelve hajlékony, kifejező, de nem magyaros. (Többi művei: *Slemil keservei*, *Versek*, *Vallomások*.) *Lengyel*.

I. *Pál*, *1901. I. Hugó fia. Író és újságíró. Főként színikritikái, amelyeket a társadalmi, lélektani szempontok gondos analizise tüntet ki, tarthatnak számot érdeklődésre. Tanulmányai a Hétben, Nyugatban, Magyar Irásban és napilapok hasábjain jelennek meg.

Igric. Szláv eredetű szó; jelentése: énekmondó, mulattató. Az I.-ek a középkorban muzsikával és énekkel szórakoztatták hallgatóikat. I., regős, hegedős és később lantos, egyaránt énekmondót jelentenek, bár árnyalati különbség volt közöttük.

Ihász *Aladár*, költő, *1856. Fontosabb lírai kötetei: *Költemények*, *Ujabb költemények*, *Az én szívem*. E kötetek számos dala megzenésítve országszerte népszerű lett.

Ihlet. A teológiában isteni erő befolyása az emberi lélekre. Az irodalomban az írónak azt a felhevült állapotát értik rajta, mikor az érzelmek és gondolatok megtöltik az író lelkét, nyugtalanítják és formába kívánkoznak.

Ilics, *Jován*, szerb költő, *1824. †1901. Első verseskötete 1854. jelent meg. A népköltészet szellemében írt romantikus költeményeiben keleti témákat énekel meg. Nagy sikere volt *Pásztin* (1868.) c. epikus költeményének.

I., *Vojiszláv*, szerb költő, az előbbinek fia, *1862. †1894. Igen korán kezdett verselni, de csak 1888. jelent meg első verskötete *Peszme* címen. Igen nagy a jelentősége a szerb irodalomban, amelynek egyik reformátora volt. Az ő koráig a romanticizmus uralkodott. A költők a népköltészet formáit s szellemét utánozták s nem vettek tudomást sem a klasszikus, sem a nyugati népek költészetéről. I. korának legnagyobb költői tanítója, a fiatal író nemzedék tőle tanul, szakít az álmodozó romanticizmussal s a nyugati eszmeáramlatokba kapcsolódik bele.

Illei *János*, *1725. †1794. Jezsuita szerzetes. A rend eltörlése után Kolozsvárt, majd Budán, végül Komáromban élt. Magyar nyelvű iskoladrámákat írt. Három szomorújátéka maradt ránk: *Salamon*, *Ptolemeus*, *Titus*. Mind a három átdolgozásnak látszik, bár csak a legutóbbi forrását ismerjük pontosan. *Tornyos Péter* c. bohózata szintén átdolgozás; *Molière* egyik vígjátékából készült. I. latin nyelvű iskola-drámákat is írt.

Illusztráció. Eredetileg értelmezést jelent; a szó mai használata szerint: a szöveg értelmezése, illetve élénkítése a tartalmat ábrázoló képek által. Az I. kéziratos könyvekben festett miniatür, régi nyomtatványokban fametszet, újabban a könyv tárgya és kiállítása szerint az összes grafikai ágakat felöleli.

Illuzió. Csalódás, a képzelet játéka. Az irodalmi mű egyik célja, hogy I.-ba ringassa az olvasót: vagyis elhitesse vele a költői kitalálás igazságát. Ha az I. teljes, az olvasó valósággal átéli azt, amit olvas, nemcsak részvétet érez a költő vagy szereplő iránt, de helyzetükbe is képzeli magát, velük örül, szenved, retteg, gyülöl stb. Az I. a lirikus költőnél teljesen a költői átélés s a kifejező erő függvénye; az epikus műben attól is függ, hogy az író enged-e időt az olvasónak, hogy magára eszméljen. Az I.-keltés legerősebb eszközei mindenesetre a drámaírónak állnak rendelkezésére. Minthogy a dráma a közönség szeme láttára, húsból-vérből való alakok segítségével játszódik le, a valóság I.-ját könnyen felkeltheti, sokszor különösebb művészet nélkül is. A színpadi ábrázolás legkönnyebben forog abban a veszélyben, hogy az I.-keltés céljául ne tekintsen egyebet, mint a színpadon történő dolgok »reális« voltának elhitetését — aminek a művészethez nincs köze. Az az I., amely az olvasott vagy látott dolgok eleven átélésével egyértelmű, nem függ a vaskos realitástól. *Benedek*.

Illyés *Bálint*, *1835. †1910. Ref. pap és országgyűlési képviselő. Lírai költeményeket és egyházi beszédeket adott ki.

Ilosvai Selymes *Péter*. Lantos költő volt a XVI. sz.-ban. Legnagyobb érdeme, hogy fenntartotta a Toldi-mondát. Művének költői értéke nincs, de anyagot szolgáltatott *Arany* Jánosnak a *Toldi*-trilógiához, *Vörösmarty* és *Kisfaludy* K. szintén vettek művéből tárgyat. I. művének teljes címe: *Az híres-nevezetes Tholdi Miklós-*

nak jeles cselekedeleiről és bajnokságáról való história. Megjelent 1574. *Lengyel.*

Imagizmus, költői irány Angliában, mely az értelmi és érzelmi komplexum egyesülését látja egy pillanat alatt a »képben«. Egy ily kép pillanatnyi elképzelése a tér és idő határaitól való megszabadulás érzését adja, hasonlít ahhoz, amit a nagy művészet jelenléte idéz elő. Főképviselője *Aldington.*

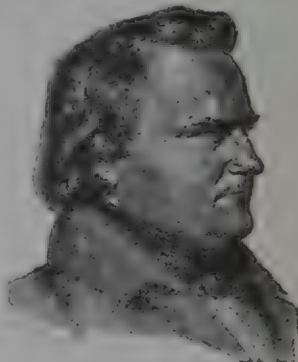
Imann, *Georges,* eredeti nevén *Gigandet,* francia regényíró, *1889. Érdekes regényeinek tárgya rendesen orosz vonatkozású. Első sikerét *Trois cordes de balalaika* c. regényével aratta. A *Nocturnes* a bolsevizmus svájci előkészítésének történetét írja meg. *Le fils Chèbre* egy fiatalember vallási kételyeinek ügyes pszichológiai elemzése.

Imberios és Margarona, több változatban is fennmaradt középgörög verses átdolgozása a *Pierre de Provence et la belle Maguelonne* c. francia regénynek, kb. a XV—XVI. sz.-ból, kedvelt népkönyv, melynek meséjét a görögség az attikai Daphni kolostorral hozta összefüggésbe. — Kiad.: W. *Wagner,* Ed. *Legrand,* Sp. *Lambros* és G. *Meyer.* — Irod.: N. A. *Bees: Der franz.-mittelgr. Ritterroman I. und die Gründungssage des Daphniklosters bei Athen.* 1924. *Czebe.*

Imbroglio (olasz; ejtsd: -olljo), a. m. bonyodalom.

Immanuel *b. Salomo Romi, Manoello,* olasz zsidó költő és exegeta, Dante barátja, *1260. †1330 k. Ifjú korában a »dekadens troubadourköltészet erótikájának« hatása alatt versel bámulatos ügyességgel héber nyelven. Férfi korában az idealisztikus szerelem meghitt lantosa, ki *olasz* nyelven is mester. *Nerio Moscoli* hírneves olasz költőtársával a szerelemről folytatott dalversenyben keletkezett olasz szonettje még ma is a XIII. sz. olasz költészetének egyik legszebb gyöngye. Fermóban gyűjtötte össze költeményeit, novelláit és epigrammáit egy kötetbe *Máchberot* (Gyűjtemények) címen. Itt keletkezett Dante hatása alatt a *Hallófet Veháeden* (a Pokol és az Éden) c. költeménye, melyben »csapongó fantáziával és finom szatírával tart végítéletet élők és holtak felett«. Számos exegetikai munkája is ismeretes. Magyar nyelven kitűnő monografiában ismerteti M. életét és költészetét számos versének fordításával *Gábor* I.

Immermann, *Karl Lebrecht,* német író, *1796. †1840. Művészi elveivel még a romantikában gyökerezik, élete delelőjének csöndes temperamentumával már a következő korszakban él. Megpróbálkozik a romantika minden formulájával, de alaptermészete a konzervatív vidéki nemesé. Minden élet és érték forrását a földben keresi. Meg is találta ezt a forrást: *Münchhausen*-jének (1839) *Oberhof*-idilljével, az első »Dorfgeschichte«-vel megelőzte korát. Az *Epigonen* a modern élet költői ábrázolásában volt úttörő. Mint drámai költő, írt egy hatalmas arányú, mélyen járó misztériumot *Merlin* címen. Egyéb színpadi művei: *Das Trauerspiel in Tirol* (Hofer Andrásról), *Kaiser Friedrich* II, *Alexis* (Nagy Péterről és fiáról) stb. *Platen* gróf ellen, aki a *Der romantische Ödipus* c. darabjában megtámadta, *Der im Irrgarten der Metrik herumtaumelnde Kavalier* c. »irodalmi tragédiát« írt.

Immermann

A német színház történetében maradandó nevet szerzett a düsseldorfi színház vezetésével, rendezői és dramaturgi tevékenységével. Sokat tett azért, hogy a színházat közelebb hozza az irodalomhoz és az élethez. Művei: *Boxberger.* 1883. 20 köt., a Theaterbriefe-t kiadta G. zu *Putlitz* (1851), aki legbővebb életrajzát is megírta (1870). L. még: Harry *Maync: I.,* Színházáról: *Fellner: Gesch. einer deutschen Musterbühne* stb. (1888).

Impassibilité (ejtsd: eempasz-) *érzéketlenség. Flaubert* jelszava. Az írónak nem szabad szeretni vagy gyűlölni alakjait, nem szabad elérzékenyülni vagy örülni sorsukon: egyetlen dolga a tárgyilagos ábrázolás.

Impersonnalité (ejtsd: eem-) *személytelenség. Flaubert* és a parnasszista költők jelszava. Értelme az, hogy az író vagy költő személyének — egyéni érzelmeinek, véleményeinek stb. — nem szabad az írásművön meglátszania.

Impressum, a nyomtatás helyét, évét, nyomdász nevét tartalmazó sorok nyomtatott könyvben. Ősnyomtatványokban, régi könyvekben a könyv végén.

Impresszionizmus, a festőművészetből (l. *Művészeti lexikon*) átvett kifejezés. Akár csak a festőművészetben, az irodalomban is sokkal régebben megvolt az I., mintsem nevet kapott volna. Jelentősége a lírában és a leíró prózában van, lényege az, hogy az író is, mint az impresszionista festő, csak azt ábrázolja, amit egy adott pillanatban valósággal lát, úgy ábrázolja, ahogy látja, s nem úgy, ahogy egyebünnen szerzett tudomása szerint lennie kell az ábrázolt dolognak. Tehát színfoltokkal, múló benyomások megrögzítésével dolgozik. Ilyen értelemben impresszionista már *Stendhal* híres leírása a waterloo-i ütközetről a *Chartreuse de Parme* c. regényben: csak annyit mutat meg a világrengető csatából, amennyit tapasztalatlan ifjú hőse felfog belőle. Hasonlóan impresszionista prózát találunk *Heine* útleírásaiban is; *Heine* és *Musset* költészete is az I. előfutára. Tudatos elméletté az impresszionista festők fellépésekor válik az irodalmi I. A naturalisták fegyvertársaknak érezték *Monet*-t és a

többieket. *Zola* híres meghatározása a naturalista művészetről: »a természetnek egy zuga, egy temperamentumon keresztül nézve« — nem más, mint a naturalizmus azonosítása az I.-sal. Művészregénye, *l'Oeuvre*, még frappánsabban mutatja ezt az azonosságot. Ő maga, bár leírásainak részletessége sokszor a XVII. sz.-beli hollandi naturalista festőkre emlékeztet, sokszor használt impresszionista fogásokat: pl. az *Au Bonheur des Dames* leírásainak fehér és arany szín-orgiáiban. De nála sokkal tudatosabban és raffináltabb eszközökkel törekedtek a *Goncourt*-testvérek, *Flaubert, Daudet* és *Maupassant* a színfolt-impressziók rögzítésére. *Daudet*-val kapcsolatban használta először *Brunetière* az »impresszionista regény« kifejezést. A lírában *Verlaine, Rimbaud, Dauthendey, Dehmel, Conradi* stb. — az egyébként nagyon eltérő egyéniségek egész sorát hozhatnók fel példaképen — egyaránt a futó benyomásokat, a színfoltokat fejezik ki a hang muzsikájával. A XIX. sz. végének I.-át a vele szemben fellépő expresszionizmus sem tudta még kiölni a lelkekből. A mai írók egész seregei élnek természetszerűen, magától értetődően az I. eszközeivel, bármilyen »izmus«-hoz tartoznak is különben. És — ismét párhuzamosan a festőművészettel — megszületett a neo-I. az irodalomban is. *Barbusse* stílusa átmenet ebből az új ábrázolás-módból egy még újabb: a kubizmus felé. Egyáltalán: a különböző művészetek kifejezésmódjai közt, minden korban megfigyelhetünk bizonyos párhuzamosságot. *Benedek.*

Imprimatur. A cenzura korában a cenzor írta a kéziratra, ha a kinyomatást engedélyezte. Ma a szerző írja a nyomdai korrektúrára. Latin szó. Jelentése: nyomassék ki.

Improvizálás, a. m. rögtönzés.

Imre *János*, filozófus. *1790. †1832. Pesten, mint az egyetemen a filozófia tanára. Munkáit latin nyelven írta legnagyobbrészt. Magyar művei közül még legérthetőbb *Az ifjú bölcselkedő* (1830.) című.

I. *Sándor id.*, *1820. †1900. Tanár, lelkész, végül a kolozsvári egyetem tanára. Nyelvészeti, irodalmi, poétikai tanulmányokat írt. Különös szeretettel foglalkozott a magyar népdallal és néphumorral. Irt magyar mondattant, megírta a nyelvújítás és a nyelvtudomány történetét, tanulmányt írt *G. Katona István* grammatikájáról és *Kazinczy* költészetéről. (*Magyar mondattan, A néphumor, Az olasz költészet hatása a magyarra.*)

I. *Sándor*, *1877. Tanár, államtitkár, majd ismét tanár a szegedi egyetemen. Pedagógiai, történetfilozófiai és irodalomtörténeti tanulmányai jelentek meg a folyóiratokban és önállóan. Irt *Alvinczy Péterről, Teleki Sámuelről, Széchenyi* nevelési elveiről. A világháború óta is számos kiváló tanulmánya jelent meg: egyike a legműveltebb és legmodernebb pedagógusoknak. (*Nemzetnevelés, A nevelés sorsa és a szocializmus.*)

Imrulkaisz, l. *Amrulkaisz.*

Incantamenta az ősiatin irodalomban verses, legtöbbször énekelve előadott varázsmondások, ráolvasások. A verses formát néha az I. egyes részeinek gondolati és formai párhuzamossága és az alliteráció pótolja.

Incunabulum. Régi nyomtatvány. A XV. sz. nyomtatványait nevezzük így.

Incze *Henrik*, *1871. †1916. Ujságíró, tanár, szinikritikus. A Magyar Művészeti Almanach szerkesztője volt. Önálló művei: *Die Geschichte des 15. März 1848 in Pest, Operai Kalauz.* Nyelvtani kézikönyveket írt.

I. *Sándor*, *1890. Iró és publicista, a *Szinházi Élet* szerkesztője. Önálló műve: *Magyarok Amerikában.*

Inczédy *László*, *1855. †1902. A függetlenségi párt kiváló hírlapírója, később lapszerkesztője volt. Költeményei hangulatosak; hazafias verseiből nem hiányzik az erő.

Indali *Gyula*, *1851. †1880. Hangulatos lírai versei a mult sz. hetvenes éveiben népszerűek voltak.

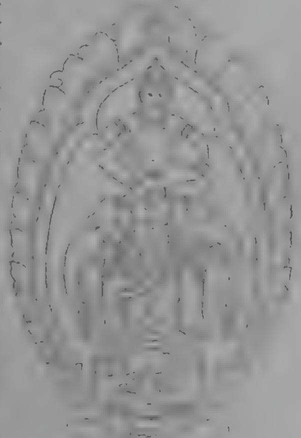
Index (*librorum prohibitorum.*). A kat. egyház által vallási vagy erkölcsi szempontból eltiltott könyvek jegyzéke. Egy könyvet *indexre tenni* annyi, mint olvasását minden katolikus hívőnek megtiltani. Az első I.-t 1559. IV. Pál pápa adta ki.

Ind irodalom. Az indo-európai nyelvcsaládhoz tartozó ind nyelvágnak fejlődési fázisai: az ó-, közép- és új-ind.

Az *ó-ind* v. tágabb értelemben vett szanszkrit nyelv régibb alakja a *védikus ind* v. védikus szanszkrit (legalább Kr. e. 2000 óta); újabb alakja a voltaképeni *szanszkrit*, amely már rég (Kr. e. 500 körül) »holt« nyelv, de Pánini nyelvtudóstól (Kr. e. 300 körül) normalizált és stereotipizált alakjában ma is él. E két nyelvfázisnak megfelelően van *Védikus irodalom* és *Szanszkrit irodalom* (l. ezeket).

A *közép-ind* v. *prákrit* az ó-ind fázis továfejlődése (kb. K. e. 500 óta). Egész sereg »népies« nyelvre tagolódik, amelyek közül sok irodalmi rangra emelkedett. A legfontosabb köztük a *páli*, a »déli« buddhizmus nyelve (l. *Buddhisztikus irodalom*).

Az *új-ind* nyelvek a prákritok továfejlődései (kb. Kr. u. 1000 óta). Köztük egész sereg irodalmi nyelv van, így a *hindi*, a *hindúsztáni*, a *pendsábi*, a *bengáli*, a *maráthi* stb.

Indra, a védikus irodalom főistene

Az Indiában beszélt, de nem az ind ághoz tartozó *drávida* nyelvek, ú. m. a *tamil*, a *telugu*, a *kannádá* és a *malajálam*, szintén irodalmi nyelvek.

Az egész ind és a (drávida) irodalomról tájékoztat *A. Baumgartner: Die Literaturen Indiens u. Ostasiens* (3—4. kiad. Freiburg im Breisgau, 1902). — Az ó-ind irodalmat tárgyaló újabb művek: *Fióh K.*: Egyet. Irodalomtörténet. I. (Bpest, 1903), 1—128; *V. Henry: Les Littératures de l'Inde* (Paris 1904); *R. Pischel: Die orientalischen Lit.* (Berlin u. Leipzig, 1906), 160—213; *M. Winternitz: Gesch. der ind. Litt.* (1908 s köv.); *A. A. Macdonell: Hist. of the Skr. Lit.* (London, 3. kiad. 1909); *Schmidt J.: A szkr. irodalom tört.* (Bpest, 1923). *Schmidt.*

Indián irodalom. Az amerikai népek faji alakulása egységesebb, mint az afrikai népeké és ennélfogva az átmenet a kultúrnépek és a »nomád vagy primitiv« népek költészete között mindenütt felismerhető. A kultúrnépek kultúrát hozó felsőbb rétege csak továbbfejleszti, illetve az eredeti intenciókhoz visszavezeti azokat a szellemi tényezőket, amelyek hasonlóan sajátjai a nomád állapotban megmaradt, vagy oda degenerálódott törzseknek. Az északamerikai indián népek költői alkotásait: tehát epikus, vallásos énekeit, szimbolikus meséit, mondáit mindenekfelett jellemzi az állatvilág rendkivül nagy szerepe. Az állatok nem emberi tulajdonságokkal birnak, mint a legtöbb európai mesében, hanem állati mivoltuk csak *álarc*, maszk, amely mögé az élet, az elmúlásban való újjászületés, a halálban való feltámadás szelleme, a változás szelleme, a földszellem rejtőzik. Mesekincsük legsajátosabb alkotásai azok, melyek az istenmadár emberekkel való érintkezését beszélik el, vagy állatok emberrélevését, varázslat következtében embernek megmaradását, beleavatkozásukat a halandók mindennapi életébe. Érezzük, hogy velük az életben oly ritkán érvényesülő belső szikra, a világot titkos módon rendező univerzális szimpátia, az anyagi világ keretein túlmenő és mégis azt fenntartó és rendező érzelem költözött a mindennapi életbe, a siralom völgyébe, innét azok a megható, részvétteljes és bensőséges vonások, amelyek ezekhez az állat-metamorfózisokhoz fűződnek; ez az állatutánzó és hosszú állateposzokat előadó mitológikus álarcos játékoknak jelentősége. Az északnyugati partvidékeken élő, ma már néhányezer főre redukálódott, kihalófélben levő *tlinkit* és *haida* népeknél ez az állatmitológia a közel Ázsiával való kapcsolatokat sejtető élénk, ragyogó színeket, természeti pompát nyer. Az arktikus vidékek eszkimóinál viszont valami különös naiv intimitás hangja vegyül bele; hasonlatos a lámpafényhez: a fénynek és hidegségnek különös keveréke, a végtelenségnek és naivul kisszerűnek különös találkozása, aminő a beláthatatlan jégmező közepén földbeásott magányos eszkimóputri. Az amerikai népek költészetének alaphangja általában a *melankólia*, amely számára minden szép, nemes és tiszta az életben egy távoli világ idetévedt sugara csupán, amelyet az érzelem egy pillanatában a lelkünkbe zárhatunk, de amely époly nyomtalanul, láthatatlan módon eltűnik onnan, mint ahogy odaszállt; maga után hagyva a fásultság, a lemondás és rezignáció sötétségét. A néger irodalom alkotásaival szemben az amerikai költészetet mindig jellemzi a gyakran szinte túlhajtott, a forma, rend és törvény határait szétfeszítő perszonalizmus, az érzelem teremtő, de gyakran romboló ereje, a bensőségre, a legtávolabbi dolgok, tárgyak, idegen lények személyes átélésére való törekvés, általában a törekvés egy *érzelmi állapot* elnyerésére, függetlenül annak lehetséges formáitól, kereteitől, realitásától. Ez a törekvés hozza létre a középamerikai kultúrnépek művészetének különös torz voltát is, melynek vadságában mindig van valami fájdalmas, a reménytelen küzdelem a minden formát szétfeszítő *egész érzelemért*. Az irodalmukra ugyanez áll, a kultúr- és félkultúrnépekére épúgy, mint a primitivekére. Innét van, hogy költészetük különösen fogékony a nőiség, mégpedig a hitves és a szerelmes nő érzelemvilágának költői átélésével szemben. Ezért világi költészetük a legritkábban festi a férfi szerelmét, hanem a nő, a hitves és szerető lelkivilágába hatol be, abban akarja fellelni a földi kereteket szétfeszítő érzelem sugarát. Gyakran még a legprimitivebb népek meseirodalma is csodálatosan benső hangokat talál a sugárkeresés, a vágy és álom költői megérzékítésére. A középbraziliai Cherente törzs meséjében az avatásra készülő ifjak klastromába zárt fiú az aszkétikus érzelmi önkivület állapotában az után vágyakozik, hogy azt a ragyogó csillagot, amelyet minden este megtalál az éjszaka sugártengerében, lehozhassa a földre, bezárhassa ivóedényébe és titkon minden pillanatban gyönyörködhessék benne. És egy este egy szomorú, fájdalmas tekintetű csodaszép leányt lát maga előtt, azt hiszi, hogy a rossz szellem kisértése, mely így akarja az aszkétikus állapotból kiragadni, pedig a csillag az. A lány kisebbedik, végül mint pici tündér, beleszáll az ivóedénybe, a fiú pedig belemerül a lány szemeinek, ez örökszép, fájdalmas égi csillagoknak ragyogásába. A lány végül rábeszéli, hogy jöjjön fel hozzá az égi országba. A fiú egy puszta síkon találja magát, egy magányos házból zűrzavaros hangok zenebonája hallatszik ki. A lány megindul a ház felé, de a fiúnak megtiltja, hogy benézzen a ház ablakán. A fiú nem tud ellenállni a kisértésnek és rémülten pillantja meg benn a férges halottak szörnyű táncát. Visszafut, a lány könyörögve hívja, de ő borzadva száll le a földre. A lány megjósolja, hogy hiába menekül tőle, mégis követni fogja őt a halottak országába. A csillag bánatosan néz le rá minden este, míg a fiú vágyakozásában a csillagbalott után, utánahal. Ennek a költészetnek ott vannak a korlátai, hogy, mint e mesében is, az érzelem igazán soha-

sem tud világot teremteni magának, hanem mindig visszahull reménytelenül a földre, mint ahogy a csillagváró ifjú is megpillantja a férges halottak szörnyű táncát. Az ősformája ennek az irodalomnak nem a hősi epika (l. néger irodalom), hanem a lírai epika, a *ballada*. A kultúrnépek és félkultúrnépek vallásos énekei is tulajdonképen mind lirikus balladák, így azok a gyönyörű dalok, melyeket Th. *Preuss* gyűjtött nemrégiben a columbiai *Kagoba* indiánusoknál. Egy pár szó utal csak az epikus magra, a többi a hívőnek a történet kiváltotta vallásos érzelmeit, vagy pedig a maszkok által megjelenített istenek iránta való érzelmeit, részvétét festi. Még tisztán felismerhető a balladikus mag az egyik maszknak a két testvérről szóló énekében, akik egy nő miatt egymás barátjának mondták magukat és ezért meg kellett halniok. Vagy a szarvasról szólóban, aki ártatlan, tiszta lányka volt azelőtt és csak az emberek rosszaságából vált étekké. Gyakran e vallásos líra, ha egy-egy istennek anyagi világ feletti érzelmi állapotával azonosítja magát, a himnusz magasságáig lendül, így az állatok anyjáról szóló csodálatos énekben, melyben az örökifjú, jóságos ősanya a ritmikus megszólítások szálaival vonja magához az egész állatvilágot, a zord sziklacsúcsok, a zöld fensíkok, az erdős folyópartok, a fövenyes tengerpart élő lényeit, fokozatosan kiterjesztve szeretetét és melegségét szinte az egész világra, hogy azok ne ártsanak az embereknek, hanem szerető békében élje mindegyik a maga tájának életét.

Individualizmus. Az egyéniség kultusza. Minden romantikus irodalomnak jellemvonása, hogy típusok helyett érdekes, kiváló, sajátságos egyéniségekkel, ezeknek az átlagtól nemcsak arányokban, de minőségben is eltérő sajátságaival szeret foglalkozni.

Indogermán nyelvek. A kaukázusi fajhoz tartozó népeknek egy nagy csoportja beszéli az I.-et, az óvilág kultúrnépeinek legnagyobb része. Az I. a következő csoportokra oszlanak : 1. az indo-iráni nyelvek ; ide tartozik az ó-perzsa (az Avesztá nyelve), az újperzsa, az osszét nyelv, továbbá az ind nyelvek, a klasszikus ó-ind vagy szanszkrit és a mai Indiában élő nyelvek ; 2. az örmény nyelvcsalád ; 3. a görög nyelvcsalád, a klasszikus görög és a mai új-görög nyelvek ; 4. az itáliai nyelvcsalád, az ókor nyelvei : az oszk, az umbriai, a latin s ennek mai leszármazottjai, a román nyelvek ; 5. az albán nyelvcsalád ; 6. a kelta nyelvcsalád, melynek legnagyobb része kihalt, az ír, a gael nyelv Angliában s a breton Bretagneban. 7. a germán nyelvcsalád, 8. a balti-szláv nyelvcsalád, melynek balti ágához tartoznak a kihalt porosz, továbbá a lett és litván nyelv ; másik ágát alkotják a szláv nyelvek. *Balassa.*

Indukció. A retorika az írásművek tartalmának forrásául a tapasztalást és az okoskodást jelöli meg. Az okoskodás segítségével rendezzük és értékesítjük a tapasztalás útján szerzett anyagot. Az okoskodás következtetéssel végzi el értékesítő munkáját. A következtetésnek két módja van : indukció és dedukció. Az I. egyes esetekből az általános igazságra való következtetés. Abszolút igazságra csak akkor vezetne, ha a részekre bontott nemi fogalom minden egyes faji fogalmát egy bizonyos esettel kapcsolatban meg tudnók vizsgálni. Pl. az Á. fogalom áll a, b, c, d, e, f. fogalmakból. Ha mindenikre különkülön áll valami igazság, akkor az egészre is érvényes. A legtöbb esetben ez elérhetetlen. Az okoskodás tehát a következő : Ha nagyon sok faji fogalomra érvényes az igazság, akkor a nemi fogalomra is az. Ilyen indukciók : az ember halandó, a holló fekete. Az előbbi tökéletesebb, mert testvérindukciói is vannak. A növények is elpusztulnak, viszont nem minden madár v. szerves lény fekete. Hibás az I., ha csak néhány esetre támaszkodunk. A hibás I.-t babonának, előítéletnek hívjuk. *Lengyel.*

Inez de Castro, IV. Alfonz portugál király fiának, Dom Pedronak titkos felesége. Szépsége és személyének varázsa lefegyverezte a királyt is, de az udvari intrika mégis kierőszakolta a szerencsétlen nő halálát. Dom Pedro csak anyja könyörgésére tett le róla, hogy apján véres bosszút álljon, de mikor trónra került, válogatott kegyetlenséggel büntette meg nemcsak, akik a gyilkosságban résztvettek, hanem azokat is, akik a legtávolabbról is bele voltak keveredve az összeesküvésbe. Felesége holttestét díszes trónusra ültette és királyi tiszteletben részesíttette, úgy tétette megint sírba. Az Inez-történet portugál és spanyol feldolgozásai természetesen garmadával termettek, de a külföldi irodalomban is vannak szép számmal Inez-költemények és drámák. A történet legköltőibb feldolgozása *Camões* hősköltményének, a *Lusiádok*-nak egy epizódja (III. rész. 118—136. strófa). Legjobb portugál Inezdráma *Jorje Ferreira* »D. Inez de Castro«-ja (1558.) *Dugonics* András *Báthori Máriá*-ja is egy I.-drámának adaptálása. *Honti.*

Ingemann, *Bernhard Severin* *1789. †1862. Dán romantikus író, regényeit Walter *Scott* hatása alatt írta *(Valdemar Seier, Erik Menved gyermekkora, Kong Erik, Prins Otto of Danmark)*. Írt még meséket, elbeszéléseket, románcokat *(Holger Danske)* és drámákat *(Blanca, Masaniello)*. Mint énekszerző is igen jelentős, zsoltárait naiv, szinte gyermekes hit tünteti ki. *Reggeli és esti dalai* a nép egyszerű hangján, a néphez szólnak. Öreg korában írta *A falu gyermekei* c. idillikus regényét, amely a mai napig is a legolvasottabb népkönyvek közé tartozik. *Juhász A.*

Iniciálé, díszes nagy kezdőbetű, mely különösen középkori kéziratoknál nyert gazdag kiképzést, l. bővebben a *Művészeti Lexikon*-ban.

In medias res (= a dolgok közepébe) Horatius *Ars poetica*-jából gyakran idézett kifejezés. Szónoki, elbeszélő és drámai művek megszerkesztésében alkalmazott tech-

nikai fogásra vonatkozik, hogy t. i. az előadást nem a történet esetleg érdektelen előzményeivel kezdjük, hanem olyan ponton, ahol egyszerre föl tudja kelteni az érdeklődést, s az előzményeket később magyarázzuk meg.

Inspirált irások, sugallt, még pedig az Isten, vagy a Szentlélek által sugallt írásoknak tekinti a ker. vallás a Biblia iratait, de hasonló hitből fakadó megbecsüléssel veszik körül más vallások is szentírásaikat. Különösen kifejlett ez a hit az iszlámban, ahol a *Koránról* azt hiszik, hogy azt Isten maga írta, hogy eredeti példánya az égben van s hogy ennek szövegét Gábriel angyal közölte Mohameddel. De a Talmudban is van egy elbeszélés, mely szerint a törvényt Isten kötetenként adta át Mózesnek.

Integralisme (integralizmus) tulajdonképen a »humanisme« (l. o.) kiterjesztése az egész világegyetemre, egészen a meg nem ismerhető dolgokig a tudomány bekapcsolásával. Nemes kísérlet volt ez egy nagystílü intellektuális filozófiai költészet felé. Főreprezentánsa és teorétikusa az iránynak Adolphe *Lacuzon*, *Éternité* c. kötetével, követői Jean *Thogorma* és Robert *Veissyé*.

Interlineáris = sorok közé írott (l. *glossza)*.

Intimistes, Intimisták. A szimbolizmus örökösei, akik előkészítik az átmenetet az egészen modern lírához, legnagyobbrészt passzív, halk álmodozásba merült költők ezek, akik finom képeket keresnek bensőséges érzéseik érzékeltetésére, szeretik megkeresni a komplex érzések összes árnyalatait s a meghitt hangulatú melankólikus dal-formában nekik hatásos és mégis könnyed kifejezést. René *Salomé*, Leo *Larguier*, Emile *Despax*, François Paul *Alibert*, Tristan *Klingsor* és Leon Paul *Fargue* a legkiemelkedőbb intimista költők.

Intrika, cselszövés, a dráma egy felsőbbséges szellemű, többnyire rosszindulatú személyének bajkeverő machinációja, amely az érdekelteket kellemetlen helyzetbe sodorja, esetleg tragikus végzetbe dönti, pl. Jago I.-ja Othello és Desdemona ellen. Szerepel a vígjátékban is, természetesen ártalmatlanabb hatással, pl. a *Tartuffe*-ben, vagy a *Sok hűhó semmiért*-ben a fattyú I.-ja Hero és Claudio ellen.

Intuició, a latin intueor-ból, ami látást jelent, de itt nem a szemmel való rendes látás értelmében veendő, hanem azt az értelmi műveletet jelzi, mely oly gyors, közvetetlen és meggyőző, mint a szemmel való látás. Sokan azt tartják, hogy ez egészen másfajta megismerés, sejtelmes, a mélységbe ható, a dolgok velejét feltáró. Bergson is az intuitiv megismerésnek ilyféle erőt tulajdonít, anélkül azonban, hogy akár ő, akár mások e megismerés lélektani vagy logikai természetét elemezni tudnák. A logikai módon végbemenő, mintegy elemző megismerést *diszkurzivnak* nevezik, szemben az intuitiv-val. A magam nézetét valamivel részletesebben kifejtettem I. címen az *Athenaeum* V. évfolyamában és a *Kisebb dolgozatok* (1924) *Filozófia* c. kötetében. Itt ezekre kell utalnom. Nézetem veleje az, hogy az I. nem áll ellentétben a diszkurziv gondolkodással, ennek csak rövidítése, koncentrációja, összefoglalása. De a rendes, logikai formák szerint végbemenő gondolkodást, *mely nyelvi kifejezését megtalálta*, megelőzi *a nyelv nélkül való gondolkodás*, mely ép ezért pillanatnyi, rövid, mintegy ösztönszerű, rendkívül meggyőző és összefoglaló. Hogy ily intuitiv gondolkodás tény, semmi kétséget nem szenved. Amit tapintatnak neveznek, ugyancsak intuitiv természetű. A tapintatos ember egy pillanat alatt, ép I.-ja alapján, határoz, beszél, cselekszik. Erre szüksége is van, mert hiszen rá sem érne ezt mind széjjelterítve, nyelvileg kifejezni, amiről pedig biztos ítélete van. De ha szükséges, az intuitivot diszkurzivvá tudja tenni, csak sok időbe s fáradságba kerül. Ha a költő a drámában személyeit beszélteti, ennek alapja intuitiv elképzelése az egész alaknak, helyzetének, magatartásának, cselekvésének. A fantázia mindig intuitiv természetű (l. *Fantázia)*. A kritikus azután próbálja a költő I.-ját mintegy széjjelteríteni és tudatos logikával kifejezni. Az I. így tulajdonkép nem egyéb, mint rövidített logikai gondolkodás, melyben semmi logikátlan, sejtelmes, más mivoltú nincsen. Bergsonnak tehát nem lehet igaza ; az I. nem másfajta megismerés, hanem más módja a rendes megismerésnek. Tévedések előfordulhatnak az I.-ban is, de a nyelvi gondolkodásban gyakoriabbak, mert a nyelvi kifejezés, ámbár nála nélkül nem tudnánk kritikával élni saját gondolatainkra vonatkozólag, mégis tele van az igazságot veszélyeztető szokásokkal. Az intuitiv kritikus pl. biztosabban ítél, de ha ítéletét meg kell okolnia, gyakran téved. Az I. mint a nyelvi gondolkodást megelőző, közelebb áll a dolgokhoz, az igazsághoz, nem lévén közte és a dolgok igazsága közt a néha nagyon félrevezető fátyol, a nyelv. Amit természetes józan észnek neveznek, gyakran nem egyéb, mint intuitiv módja a dolgok megítélésének. Az I. természetesebb, mint a diszkurziv gondolkodás, de a tudománynak diszkurzivnak kell lennie, hogy minden lépéséről számot adhasson. Az I. a felfedező, a teremtő erő a gondolkodásban, a nyelvi kifejezés pedig a kritikát lehetségessé tevő, az igazságot ellenőrző s biztosító erő. *Alexander.*

Invenció a régi retorika műkifejezése, jelenti általánosságban a kitalálást, föltalálást, t. i. a szónoki mű tartalmának összeszedését, összeállítását. A régi retorika formalizmusával együtt letűnőben levő fogalom. Használatosabb a belőle alkotott *invenciózus*, leleményes, amit a magyar *ötletes* közérthetően kifejez. *Alexander.*

Inverzió. A szórend megváltoztatása valamilyen költői hatás céljából. A klasszikus költészetben, sőt prózában is gyakran alkalmazott eszköz. A magyar költők közül mesteri módon él vele *Arany.* (Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél?

Buda halála. — Fojtva teremről rejti teremre halk zokogását asszonyi bú. *Telemrehívás.)*

Invokáció. A homerosi eposzokban imaszerű a kezdet. A költő a múzsához fordul segítségért. *Vergilius Aeneisében* utánozza *Homerost*. Ezt a szokást a görög-latin eposzok hatása alatt megtartották a keresztény költők is. *Zrinyi* Miklós Szűz Máriához fordul eposza elején segítségért. Az újabbkor eposzírói ezt az imaszerű kezdetet elhagyták és az I-t előhanggal v. néhány hangulatos sorral helyettesítették. *Lengyel.*

Ion, chiosi ión író, a nagy görög tragikusok kortársa (V. sz.), aki Athénben élt és halt meg (421). Bámulatosan sokoldalú író volt s (ami az ókorban nagy ritkaság) prózában és versben is írt. Művei, amelyekből csak töredékek maradtak fenn, gondos és korrekt kivitelű, de magasabb lendület híjával lévő drámák; azután lírai költemények, elégiák, himnuszok és dithirambok; továbbá prózai művek: egy történeti mű Chiosról és úti élményeinek leírása *(Epidemeia)*, amely a historikusok fontos forrásává lett; végül filozófiai írások. A drámai töredékeket kiadta: *Nauck:* Trag. Gr. fragm. (732—46); a leírásokat: *Bergk:* Poet. lyr. Gr. II. (251—57); a történetieket: *Müller:* Fragm. hist. Gr. II. (44—51); a bölcseletieket: *Diels*, Fragm. d. Vorsokr. I. (285—88). V. ö. *Köpke: De Ionis Chii poetae vita* (1836); *Schöll:* Rhein. Mus. XXXII. (1877); *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.

Ipolyi *Arnold*, történetíró, *1823. Ipolykeszin, †1886. Nagyváradon. 1871. besztercebányai, 1886. nagyváradi püspök lett. Sokoldalú, kiterjedt irodalmi munkássága részben a mult emlékeinek felkutatására, részben, a középkori művészet hatása alatt, lelkes propagandára vonatkozott és I. a maga tekintélyével csakugyan erős befolyást gyakorolt kivált az egyházi művészet irányításában. Kiválóbb művei: *Deákmonostori XIII. századi román bazilika (1860), A középkori emlékszerű művészet története Magyarországon (1863), Az egri megye régi székesegyháza* (1865), *Besztercebánya város művelségtörténeti vázlata (1867—75), Vörösmarty Mihály élete és művei (1879), A magyar szent korona és a koronázási jelvények műtörténeti leírása (1885). Magyar Mythologia* c. műve heves irodalmi vitára adott alkalmat. I.-t Csengeri Antal szigorú bírálata annyira elkedvetlenítette, hogy művének hozzáférhető példányait összegyűjtötte és elégette. I. művének kétségtelen hiánya, hogy a Grimm-testvéreknek az ősgermán mitologiára és kultuszra érvényes elméleteit szolgaian átvette és az ural-altáji népesalád ellentétes vallásos megnyilatkozásait nem vette figyelembe. Hervadhatatlan érdeme viszont, hogy az összehasonlító etnologia és folklore tanuságait először alkalmazta a magyar ősvallás területére. Sok szempontjában továbbá meghaladta korának túlzott kriticizmusát és a vallásos őshagyományokat pozitívebben értékelő modern vallásfenomenologiának volt előfutára.

Ipszilonistáknak nevezték azokat, akik a kiejtés szerint akartak írni *(Verseghy)*, *jottisták* voltak azok, kik az írásban a szó alkotórészeit is feltüntették *(Révay)*. A nagy vitában a jottisták győztek. (Látja és nem lattya, atyja és nem attya.)

Irányi *Dániel*, *1822. †1892. A szabadságharcban részt vett, Világos után kibujdosott és a magyar emigráció munkájában tevékeny szerepe volt. A kiegyezés után a függetlenségi párt vezére lett. A szabadelvű eszmékért, a jogegyenlőségért, a haladásért küzdött élete végéig. Beszédeit pártkülönbség nélkül figyelemmel hallgatták, politikai cikkeinek súlya volt. Megírta a szabadságharc történetét is.

Irányregény, a társadalmi regénynek az a fajtája, amely a társadalom állapotát bizonyos politikai, szociális vagy erkölcsi cél érdekében egyoldaluan, sokszor ironikusan ábrázolja s közvetve, vagy néha nyíltan is propagálja a szerző eszméit. Ez természetesen a tiszta művészi hatás rovására történik. A magyar irodalomban a legnevezetesebb I. *Eötvös* műve: *A falu jegyzője*. A német irodalomban különösen a *Junges Deutschland* idején divatozott az I. A franciában ilyenek Zola utolsó művei, a *Három város* és különösen az *Evangéliumok*. *Dickens* ügyesen szórja el regényeiben a társadalomjavító részleteket; valóságos I.-nek csak a *Hard Times* mondható művei között. A modern amerikai irodalomban nagy hatásuk van Upton *Sinclair* szocialista I.-einek. *Benedek.*

Irás. A gondolatok megörökítése látható jelekkel nagyon régi eredetű. A legprimitívebb kulturájú népeknél is találkozunk a képírás kezdetleges formáival, midőn közlendőiket vázlatos rajzokkal próbálták lejegyezni. A képírás tökéletesebb formáival találkozunk a khinaiaknál és az egyiptomiaknál. A khinai I. szóírás, vagyis minden jel egy egész szónak felel meg, tehát az I. megtanulása nagyon nehéz; körülbelül 50.000 jel van, ezek közül azonban nagyon sok nem használatos; a köznyelv számára elég kb. 3000 jel. Ebből a khinai szóírásból fejlődött a koreai és japán szótagírás, amelyben minden jel egy szótagnak felel meg. Ezek az írások felülről lefelé haladnak, a sorok pedig jobbról balra. Az egyiptomi képírásból fejlődött a hieroglif-írás (l. ott is); ez több száz, embert, állatot, növényt, eszközt ábrázoló vázlatos rajzból áll, melyeknek mindegyike egy-egy mássalhangzó jele; a magánhangzókat ez az I. nem jelöli. A papiruszra alkalmazott formája az egyiptomi írásnak az ú. n. hierati I., mely úgy viszonylik a hieroglif-I.-hoz, mint a mi irott betűink a nyomtatáshoz. A babilóniai és óperzsa ékírás már betűírás; minden jel ékalakú vonásokból van összeállítva. Az egyiptomi és az ékírás jobbról bal felé halad.

Az ékíráshoz hasonló írásból fejlődött a Kr. előtti II. évezredben a föniciai ábécé, a művelt népek mai írásának őse. A 22

betűjel mindegyike egy-egy szó kezdőbetűjét jelentette s a szótagírásban a magánhangzót elhanyagolták. Ebből fejlődött a héber, a szír, a zend, a szanszkrit és az arab írás. A föníciai I.-t vették át a görögök 800 körül Kr. e.; itt már a magánhangzók is kaptak külön jelet s ezáltal a görög I. hangírássá lett. A görög betűsorból fejlődött egyrészt a latin ábécé 21, később 24 betűje, másrészt a szláv nyelvek cirill betűsora. A keleti nyelvek I.-a kezdetben akár balról jobbra, akár jobbról balra haladt, vagy váltakozva is írták a sorokat, az első haladt jobbról balra, a következő balról jobbra és így tovább (bustrophedon); ma a keleti nyelvek jobbról balra, a nyugatiak balról jobbra haladva írnak. A germánok ősi I.-a, a rúnák, részint a görög, részint a latin betűkből fejlődött egyenes vonalú és szegletes betűk. Az ú. n. hún-székely vagy régi magyar írás jegyei valószínűleg török eredetűek. Tudományos célra a rendes betűírásnál tökéletesebb s a kiejtést egész pontosan feltüntető fonétikus I.-t használnak. A fonétikus I.-nak többféle rendszere van használatban. *Balassa.*

Iréne, Kisfaludy Károly drámájának hősnője; története vándortárgy. Legrégibb irod. lelőhelye M. Bandello novellája (1554) s P. *Boisleau* francia (1570), Joach. *Camerarius* latin átdolgozása (1598) révén talál utat a világirodalomba. Bandello, Camerariuson, ill. Boisteaun alapulnak a német, a Boisteaut fordító W. *Painter*-en (1566—67) közvetlenül-közvetve az angol, Boisteaun a francia Irène-drámák, operák, regények, versek, anekdoták. A feldolgozók között vannak: H. Sachs, Jac. Ayrer, E. G. Happel, Ayrenhoff, G. Peel, Sam. Johnson, La Noue, újabban: H. Stieglitz, Fr. Coppée, Lewis Wallace. Magyar feldolgozói: 1. *Árkosi* Benedek (1660), 2. *Taxonyi* János (1743), 3. *Mikes* (LXIII. lev.), 4. *Halvany* Pál (1796), 5. *Bólyai* Farkas (1817), 6. *Kisfaludy* Károly (1820). V. ö. M. St. *Öftering: Die Gesch. der sch. Irene in den mod. Literaturen*, 1897, és u. a. *Zschrift f. vergl. Litgesch.* (XXIII). — *Heinrich* Gusztáv: *Régi magy. könyvtár* (1899, 14.), *Király* György: *E. Phil. Közl.* (1909, XXXIII.), *Trostler: Ungarische Rundschau* (III. 2). *Turóczi-Trostler.*

Iriarte, *Tomás de*, spanyol költő, *1750. †1791. Legtartósabb alkotásai az irodalmi állatmesék (*Fábulas literarias*), ezópusi mesék, velős, tömör előadásban, szatirikus célzásokkal a kortársakra. Drámái a szellemtelen francia utánzatokat váltották fel eredetibb stílusú termékekkel. A zenéről írt tankölteményének korában nagy hatása volt.

Ir irodalom. Irország kelta (ír-gael) nyelvű lakosságának irodalma — igen terjedelmes, de jórészben még kiadatlan s aránylag csak kis részben lefordított irodalom.

Az ó-ír irodalom (VIII—IX. sz.) majdnem csupa próza, majdnem kizárólag papi körökből ered s a vallás és oktatás szolgálatában áll.

A közép-ír korszak legértékesebb terméke az *epikai* költészet. Hagyományozása 1100 körül kezdődik, de a rendkívül gazdag mondai anyag maga sokkal régibb s századokon át élőszóval hagyományozódott. Az epikai költészet a *fili* nevű költők kezében van, akik oly tekintélyes és kiváltságos zárt rendet alkotnak Irországban, mint a bardok Wales-ben s az Irországban sem hiányzó bardokat háttérbe szorították. Az elbeszélés formája a versekkel kevert próza (a prózai elbeszélésbe verses leírások és felsorolások, dicsőítő- és gúnydalok stb. vannak beékelve), későbben — germán befolyás alatt — a strófás ballada.

Az epikai termékek között a legsikerültebbek a nem túlságosan hosszú prózai elbeszélések, amelyekben az elbeszélés művészete igen magas fokon áll; ellenben a terjedelmesebb elbeszélésekben az egésznek kompozíciója laza és fogyatékos, gyakran egészen művészietlen, de egyes epizódok igen sokszor valóságos kis epikai remekművek, stílus és technika tekintetében elsőrendű alkotások. Később (XIII.—XV. sz.) az elbeszélés modoros, mesterkélt, hosszadalmas; a szemléletesség fogy; a stílus inkább izgalmas, mint világos előadásra törekszik. — A honi mondáknak két főcsoportja: a mitológiai és a hősmondakör. A *mitológiai* mondakör még őskelta pogány időkbe nyúlik vissza, de nem maradt fönn eredeti alakjában, mert az ír tudósvilág már a VIII. sz. folyamán rávetette magát e mondákra, hogy összhangba hozza a bibliai és a klasszikus hagyománnyal és alaposan átdolgozta és megváltoztatta, jelesül a mítoszi és mondai nemzedékeket Irországba bevándorló és itt letelepedő néptörzsekké euhémerizálta. E munkásság emléke a *Lebor Gabála*, »A foglalások könyve«, Irországnak Noétól (később Ádámtól) a redakció koráig terjedő története, amely más mondai anyagokkal bővülve, nagy befolyással volt a későbbi mondaalakításra, sőt a XVII. századig (részben a mai napig) a honi történetírásra is. V. ö. H. *d'Arbois de Jubainville: Le cycle mythologique irlandais et la mythologie celtique* (Paris, 1884). — A *hősmondakör* leghíresebb két főcsoportja: a Cúchulinn- és a Finn-mondakör. A *Cúchulinn- vagy ulsteri mondakör* oly személyekhez fűződik, akik az ír kronológia szerint Krisztus születése idejében éltek és történeti eseményeken alapul — azokon a harcokon, amelyek Ulster és a többi négy ír tartomány, főleg Counacht, közt a hegemóniáért folytak. Az ulsteri hősök, jelesül az ifjú *Cúchulinn* (az ír Achilles), kalandjai, versenyei, szerelmei, pusztulása sok-sok egyes monda tárgya. A legnagyobb, legrégibb és leghíresebb eposz e mondakörből a *Tán bó Cúalnge* (l. ezt). — Az ifjabb *Finn- vagy ossiani mondakör* oly elbeszélések és költemények egyvelege, amelynek hősei *Finn*, Cormac ír főkirály zsoldos-vezére, ennek fia, a költő és harcos *Ossín* (Ossian) és unokája, *Oscar*, és a Finn vezérlete alatt

álló *fiann* nevű zsoldos sereg. A monda Irország déli részére van lokalizálva s IX—X. sz.-beli eseményeken alapul. E mondakör egyik főmotívuma az ősz Finn találkozása Szent Patrick-kal, Irország apostolával (IV—V. sz.). Ebből keletkezett az *Agallamh na Senorach*, »Az öregek beszélgetése« (*Wh. Stokes: A. na S.*, Leipzig, 1900.), a Finn-monda nagy keretelbeszélése, a Tán után az ír monda legterjedelmesebb emléke. — A különböző ír mondakörökből való epikai szövegek analizisét *R. Thurneysen* fogja adni; eddig megjelent: *Die irische Helden- und Königsage bis zum siebzehnten Jahrhundert.* Teil I. u. II. (Halle, 1921). Népszerű: *T. W. Rolleston: Myths and Legends of the Celtic Race* (London, 1911.), 94—331. Könnyen megközelíthető fordítás-szemelvény: *R. Thurneysen: Sagen aus dem alten Irland* (Berlin, 1901).

Az epikai irodalomhoz csatlakozik egy nagy tömegű félig történeti és tiszta történeti irodalom (évkönyvek, genealógiák); aztán jókora jogi és még nagyobb teológiai és vallási irodalom (legendák, bibliai történetek, prédikációk); továbbá jelentékeny gnómikus és didaktikus irodalom. — A lírai költészet nagy tömege részint vallási, részint világi s az utóbbi részint bard-poézis, részint hivatalos alkalmi költészet.

Eugen O'Curry: Lectures on the Manuscript materials of ancient Irish history (Dublin, 2. kiad., 1878). *Douglas Hyde: A literary History of Ireland from ancient times to the present day* (London, 1899). — Rövid összefoglalások: *G. Dottin, La littérature gaélique de l'Irlande:* Revue de Synthèse historique. III. (Paris, 1901), 60—97, és *K. Meyer: Die irisch-gälische Literatur:* Die romanischen Literaturen u. Sprachen mit Einschluss des Keltischen (Kultur der Gegenwart. F. I. Abt. XI. 1., Berlin, u. Leipzig, 1909), 78—95. *Schmidt.*

Irodalmi nyelv és népnyelv. Minden élő nyelv használatában különbséget kell tennünk a nép nyelve és az irodalmi nyelv között. A nyelv tulajdonképen csakis a beszélő ajkán él, az írásbafoglalás már bizonyos erőszakos változtatással, az élő fejlődés megakasztásával jár. Az élő nyelv változik, vidékenként más és más szavakat és nyelvtani formákat használnak; így keletkeznek a nyelvjárások, melyek között idővel olyan nagy különbségek is jöhetnek létre, hogy a különböző nyelvjáráson beszélő egyének nehezen értik meg egymást. Igy pl. egyes német, francia, olasz nyelvjárások között olyan különbségek vannak, hogy már-már külön nyelveknek lehet őket tekinteni. Midőn egy nyelvet írásba kell foglalni, mindjárt felmerül annak a szüksége, hogy azt, amit leírunk, mindenki megértse, aki az illető nyelven beszél. Ez a szükség készteti az írót arra, hogy ne ragaszkodjék mindenben a maga vidéke nyelvéhez, hanem oly szavakat és formákat keressen, melyeket lehetőleg mindenütt megértenek. Az írónak ez a törekvése, hogy írását mindenütt egyformán értsék és élvezzék, hozza létre az irodalmi nyelvet. Az irodalmi nyelv többféleképen keletkezhetik. Vagy úgy, hogy valamely nyelvjárás földrajzi helyzeténél vagy pedig az ott született írók kiváló tehetségénél és hatásánál fogva a többi fölé emelkedik. Az így kiemelkedő nyelvjárást lassanként megtanulják az egész nép műveltebb rétegei s használata általánossá lesz az egész nyelvterületen. Igy vált a párizsi nyelvjárás a XIV—XV. sz. folyamán a francia irodalmi nyelvvé. A másik módja az irodalmi nyelv keletkezésének az, hogy a különböző nyelvjárási sajátságok kiegyenlítése, az eltérések elsimítása által új nyelv keletkezik, mely csak az írók tollán s a nyomtatott betűben él. Ilyen a német irodalmi nyelv, melynek elterjedése Luther nevéhez fűződik, s melyet bármely vidéken született német gyermek csak az iskolában tanul meg. A magyar nyelvjárások között nincs oly nagy különbség, hogy ily erőszakos alkotásra lett volna szükség s ezért lassabban is alakult ki a magyar irodalmi nyelv. Az írott nyelvemlékekben s a legrégibb nyomtatványokban is jó ideig minden író a maga nyelvjárását használta. Pázmány Péter fellépése indítja meg a törekvést egységes irodalmi nyelv kialakítására s Kazinczy törekedett tudatosan a magyar irodalmi nyelv megalkotására. A mai magyar irodalmi nyelv főleg az alföld nyelvjárásán alapszik, megőrizett azonban sok régiességet is nemcsak az egyes szavak használatában, hanem a ragok alakjában és a nyelv szerkezetében is. A különbség az irodalom és a nép nyelve között mindig megvan; az íróknak azonban arra kell törekedniök, hogy mindig meglegyen a jótékony kölcsönhatás a konzervativ irodalmi nyelv és az élő, könnyebben és gyorsabban fejlődő népnyelv között. Innen merítsen az irodalmi nyelv új formákat és szavakat, viszont az írók nyelvének tisztultabb ízlése hasson jótékonyan az élő nyelvhasználatra. *Balassa.*

Irodalom. 1. Tágabb értelemben: a kollektiv nyelv erején megörökített egyéni vagy kollektiv szellemi tartalmak összessége. Mint ilyen magában foglalja a minden gyakorlati szemponttól független, öncélu költészetet csak úgy, mint a tiszta tudományt. (Ilyen tágan, a szellemi élet valamennyi területére kiterjedő érvénnyel értelmezi az I. fogalmát az irodalomtörténeti gyakorlat a renaissance s humanizmus határvonaláig.) 2. Szűkebb értelemben: az autonóm forma, az esztétikai érték szempontja alá s a tiszta fogalmi gondolkozás körén kívül eső, elsősorban a képzeleti s érzelmi életben gyökerező nyelvi műalkotásoknak, egyéni vagy kollektiv élmények nyelvi megörökítésének összessége. — Az I. szó legrégibb lelőhelye *Szemere* Bertalannak *Utazás külföldön* c. (1840, I. 200 l.) munkája. Valószínűleg Szemere Pál alkotása (1839?). Azelőtt, sőt utána is jó sokáig a latin ere-

detű *literatura* szolgál a fogalom megjelölésére. — V. ö. *Simonfi* János: *Az I. szó története. (Nyelv. Füzetek LVIII.)*

Turóczi-Trostler.

Irodalomtörténet. 1. Az irodalmi élet egyéni erők és kollektív összetevők eredője. Kifejező eszköze a nyelv. A szellemi tudomány fokán álló I. nyomon kíséri ennek az eredőnek a fejlődését, sorsát, keresi struktúra- és alapváltozásainak értelmét, belső és külső feltételeit, azokat a kapcsolatokat, amik írókat egymáshoz s a közösséghez, műalkotást műalkotáshoz fűznek. Nyelvi formában megörökített eszmék, problémák, szimbolumok, életformák metamorfozisának, a szellemi élet immanens törvényszerűségekkel rendelkező, önálló részének a története. Végső célja: egy írókat, műalkotásokat, stíluskorszakokat a történeti egymásután rendjében egyre általánosabb egyén- és korfeletti, de mindvégig konkrét, organikus egységekbe foglaló szintézis, amely nem ejt csorbát az egyén különállásán, nem oltja ki, nem atomizálja, ami teremtő élet és alkotó dinamika. — 2. Az I. eredetileg többé-kevésbé önállótlan része, függeléke a filológiának (l. o.), így sorsa jó sokáig elválaszthatatlan a f. sorsától. A modern értelemben vett I. a renaissance-szal s humanizmussal kezdődik, de előzményei visszanyúlnak a középkorba, ill. antik szellemi életbe. A középkor négy, részben antik mintákhoz igazodó típusát ismeri a kezdetleges I.-nek: az életrajzit, az általános történeti fejlődésbe illesztett I.-i áttekintés, a didaktikai célokat szolgáló »iskolai« I. formáját s végül egy negyediket, amely az életrajzon kívül az írók »mores«-ét, főként pedig irod. emlékek filozófiai tartalmát regisztrálja. Ehhez járulnak a német lovagi epika (Gottfr. von Strassburg), tanítóköltészet szubjektív jellegű retrospektív irodalmi szemléi, lirikusok siratói. A renaissance új tartalommal tölti meg ezeket a formákat, új életre kelti a filológiai érzéket, kihámozza a kéziratokba dermedt életet s utat tör a lélektani megértésnek s esztétikai élvezetnek. Uj szempontokat visz bele az I.-i szemléletbe (környezet hatása, nemzeti jelleg, egyéni differenciálódás), kiépíti az I. szempontjából fontos rokon- és segédtudományokat (filológia, történetírás, lélektan, poétika), elsőnek ad példát modern irodtört. monografiára (Boccaccio: *La vita di Dante)* s a fejlődés elvéhez igazodó összefoglalásra *(Petrus Crinitus, Lylius Gregorius Geraldus)*. Az antik-pogány s a keresztény-nemzeti kultúráknak állandó egymáshoz méréséből megszületik a modern I.-i tudat. Európaszerte érdeklődni kezdenek a nemzeti mult és irodalma iránt. S noha az I. jó sokáig még világkrónikákban *(Jac. Phil. Foresta, Hartmann Schedel, Joh. Nauclaerus)* kénytelen szerényen meghúzódni, az egyszer megindult fejlődést megállítani nem lehet. *Joh. Trithemius* megírja az első német I.-et *(Cathalogus ill. virorum germaniam suis ingeniis et lucubrationibus omni feriam exornantium,* 1486), amelyre persze még erősen rányomja bélyegét a középkori hagyomány. *C. Gesner* megteremti az addig feltárt s a könyvnyomtatás feltalálása óta hatalmasan növekedő anyag csoportosításának egy új típusát: a bibliografiait *(Bibliotheca universalis,* 1545). Jelentősége a formájában rejlik s nem a szellemében. Egyúttal új tudóstípus jelentkezik benne: a tudomány minden ismert provinciáját átfogó polihisztoré. S épen az I.-re hárul az a feladat, hogy összekötő kapocsként szolgáljon az egyes területek között. A humanizmust követő időben főleg két formában jut kifejezésre az I.-i érdeklődés: az egyik a polihisztor törekvések nyomán haladó s lényegében a tudománytörténettel azonos *historia litteraria*, a második a renaissance poétikai hagyományához (J. C. Scaliger) kapcsolódó költészettörténet. A *h. l.* első képviselője *Christophorus Mylaeus*, aki világtörténeti munkájának *(De scribenda universitatis rerum: Historia libri quinque,* 1551) V. könyvében az életrajzi-bibliográfiai anyag háttérbe szorításával történ.-filozófiai konstrukciójának önálló részeként tárgyalja az I.-et. Az úttörés jelentősége azonban nem Mylaeus, hanem *Francis Bacon* nevéhez fűződik *(De dignitate et augmentis scientiarum*, angol. 1605), aki módszertani alapra helyezi, önálló tört. tudomány rangjára emeli az új tudományt, kijelöli útját, célját. Követeli a forrásokhoz való visszatérést, a pragmatikus szempont teljes érvényesítését, az összehasonlító módszer alkalmazását s meghatározza az I. tárgyának lényegét. Elsősorban a tudományokat tartja szem előtt, de a líra kivételével szemléletének körébe vonja a költészetet is. A *B.*-ével rokon területen jár, csakhogy a filológia segédtudományát látja az I.-ben *Gerh. Joh. Vossius. B.* programját képviselik Németországban *P. Lambecius (Prodromus Hist. Lit.*, 1659), *Dan. G. Morhof (Polyhist. lit.*, 1688). Többet köszönhet az I. a költészettörténetnek: ez tudatosítja a legfontosabb I.-i problémákat s felállítja a szemlélet alapvető kategóriáit. Nem éri be elméleti-technikai kérdések feszegetésével, hanem már a költészet eredetéről, formák fejlődéséről is elmélkedik. Itt rejlenek az irodalomelmélet csírái. (M. Opitz.) Az úttörők között legnagyobb jelentősége van Morhofnak *(Unterricht von der Teutschen Sprache u. Poesie, deren Ursprung, Fortgang und Lehrsätzen,* 1682), aki jó képet ád a világirodalom főirányairól, a német költészet történetéről, világosan látja az antik s modern költészet természetének különbözőségét, rendkívül finom érzéke van az I. s poétika régi és új problémái (regény, népdal, formák, primitív népek költészete, néppszichológiai tapogatódzás, barok stílus) iránt. Bőven kiaknázza a korábbi vagy egykorú olasz (Tassoni), francia (Rapin, Sorel), angol (Rymer, Dryden) elméleti és gyakorlati irodalom eredményeit. A XVIII. sz. az anyaggyűjtés, forrásfeltárás, előkészítés, problé-

mafelvetések kora. Az I. hagyományos formái szinte változatlanul élnek tovább. Irodalomelmélet és I.-i gyakorlat lényegében most is a Bacon programjának alapján áll (Leibniz, Chr. Wolff), a francia bencések (*Histoire litt. de France*, 1733—1763) alkalmazkodnak hozzá, csakúgy mint az enciklopédisták (kivételszámba megy D'Alembert, aki legalább elméletben kísérletet tesz az esztétikai értékek autonómiájának lélektani indokolására). Fontosabbak azok a kísérletek, amik Bacon módszertani, elméleti megfontolásainak gyakorlati megvalósítását vállalják magukra. A racionalizmus híján van az egyéni jelenségek és sajátságok iránt való érzéknek s így eleve elzárkózik a történeti valóság megértésétől. Valójában csak két pozitív teljesítménye van : a kultúra területének meghódítása s a pragmatikus módszer kiépítése. Egyeduralmát az I.-ben két erő dönti meg : az egyik a hisztorizmus, a másik a pszichologizmus, amely sorra meghódítja a lelki élet területeit (érzékek, érzelmek, képzelet), átalakítja az esztétikát, »raison«-nal szemben jogaiba iktatja az izlést : a műalkotást lehetetlen merev normák alapján megitélni, csak genetikus szempontok szerint érthető meg olymódon, hogy a szemlélő elmerül egyfelől az alkotó szellemébe, másfelől abba a korba, amelyben a műalkotás gyökerezik. A modern irodalomtörténeti tudat kialakulására végül döntő hatással van az a Franciaországból kiinduló, Angliába torkolló s ott kulmináló *Querelle des Anciens et des Modernes* néven ismert mozgalom, melynek lényege az antik s modern költészet értékkülönbsége körül forog. A harc az új pszichológiai esztétika beleavatkozására a modernség javára dől el. A győzelemnek csakhamar jelentkezik a gyakorlati eredménye : *Hume* megállapítja a műalkotás új szemléletének alapelveit, *John Brown* pedig kísérletet tesz evolucionista-etnológiai szempontoknak az I.-ben való alkalmazására (*History of the rise and progresse of poetry*, 1764). Legjelentékenyebb teljesítmény ebben az irányban *Thom. Warton* munkája : *History of english poetry* (1774), amelyben teljesen áthatják egymást az esztétikai s történeti szempontok. Németországban Gottsched és a svájciak vitája, Lessing működése, Hamann megteremti Herder történeti küldetésének feltételeit. H. egyesíti korának valamennyi egymás mellett haladó irod. tört. tendenciáját, de programmjának megvalósítása részben a romantikára, részben Hegelre meg iskolájára marad. Az olyan nagyszabású szintetikus kísérletek, aminők *A. Wilh. Schlegel* berlini felolvasásai (1802—1804), kiindulópontjául szolgálhattak volna egy modern értelemben vett irodalomtudománynak. A nagy romantikus kezdetnek azonban jó sokáig nem akad folytatása, az I. nem tudja kiépíteni tudományos autonómiáját, nincsen önálló módszere, eljárásának szempontjait nem a maga külön problémáinak lényege, az irodalmi élet szerkezete, formái, az író s műalkotás összefüggése, hanem mindig a kor uralkodó diszciplínája diktálják. Innen van, hogy önállótlansága tudatában érzékenyebben reagál minden szellemtörténeti válságra, mint bármely más rokon diszciplína, hogy léte, legszilárdabb eredményei minduntalan problematikussá válnak. A XIX. sz. első felében a német idealizmus filozófiájáé a vezető szerep : az I. Schellingen, Hegelen, újhegelianizmuson, Schopenhaueren tájékozódik ; amikor Hegel dialektikai-konstruktív szintézisét háttérbe szorítja a történeti iskola, az újrealizmus hatása, az I. a politika s kultúrtörténet diszciplínáihoz alkalmazkodik. E korszak legnagyobb irodalomtörténésze *G. G. Gervinus*, egyformán lekötelezettje Humboldtnak, Hegelnek s a politikai történetírásnak. A pozitivizmus uralomra jutásával az I. természettudományi fogalomképzésre törekszik, kisajátítja a szociológia, az új néplélektan eredményeit s a fejlődés empirikus törvényszerűségének felderítésében látja azt az utat, amelyen az irodalomkutatás eljuthat az exakt tudományosságig. A szellem alkotó vagy rekonstruktív ereje ezúttal is csak a legnagyobbakban (*W. Scherer, H. Taine*) diadalmaskodik a kölcsönvett módszer alkalmazásából adódó ellentmondásokon vagy korlátozásokon. Amikor egy új stílusakarat, új költészet, Dilthey, Bergson, Rickert, Simmel, Windelband, Husserl hatására megindul a szellemi élet reidealizálása, az I. szintén felveti a lét és nemlét kérdését. Ahelyett azonban, hogy sietne abszolút tisztaságukban kifejteni a maga problémáit s módszeres eljárásának alapelveit, főként azzal foglalkozik, hogy függetlenítse magát a filológiától. E gyakorlati önállóságnak feláldozza a fontosabb, elméleti autonómiát, mert újra csak a filozófiához, esztétikához, etnológiához, pszichoanalízishez, művészettörténethez, szociológiához fordul irányításért. Ezidőszerint a következő, többé-kevésbé elhatárolható irányok, helyesebben módszerek élnek vagy érvényesülnek egymás mellett : 1. A történeti-filológiai I. 2. etnológiai I. 3. lélektani I. 4. esztétikai (stílus-formatört.) I. 5. filozófiai (eszme-problématörténeti) I. 6. szociológiai irány. Legszilárdabban megalapozott az első, legproblematikusabb a második, negyedik, legtöbb eredménnyel biztat az ötödik. — A *magyar* I. fejlődése késón s nehézkesen indul meg. Ami elméleti-történeti megjegyzés, megfontolás akad a XVIII. sz. előtt, az jóformán pár mondatra szorítkozik, előszóban (Rimai János, Szenczi M. Albert, Káldi), polémiákban húzódik meg. Az anyaggyűjtés, bibliográfiai csoportosítás (Sándor István), kezdetleges szisztematizálás (Wallaszky P., Pápay S.) munkája a XVIII. sz.-ra, ill. a XIX. sz. elejére marad. Néhány irodalomelméleti kísérlet (Batsányi, Csokonai, Kölcsey, Berzsenyi) vagy áttekintés (Kazinczy) mögött már ott érezni Herder, a német klasszicizmus és romantika hatását. Az első európai értelemben vett magyar irodalomtörténész

Toldy Ferenc, aki nemzedékek gyűjtő, feltáró s összefoglaló munkáját látja el.Szellemtörténeti helye a romantika s Gervinus között van. A magyar I. európaizálásában folytatói, ill. kiegészitői: *Beöthy* Zsolt, *Riedl* Frigyes, *Katona* Lajos, *Heinrich* Gusztáv.

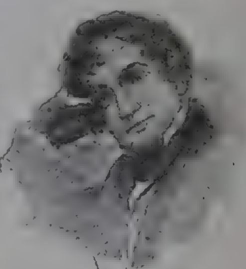
Irodalom: v. ö. a filológia cikket. — 1. B. *Croce: Per la storia della critica e storiografia letteraria* (Atti della Ac. Ponton. Vol. XXXIII. Ser. II. 1903), P. E. *Geiger: Das Wort Geschichte* (1908), P. *Lehmann: G. R. M.* (IV. 569), E. *Fueter: Gesch. der neueren Historiographie* (1911), I. E. *Spingarn: A history of Lit. Criticism in the Renaissance* (1899), S. von *Lempichi: Gesch. der d. Lit.-wissenschaft bis z. Ende des XVIII. Jhunderts* (1920), M. E. *Rothacker: Einleitung in die Geisteswissenschaften* (1920), *Dézsi* Lajos: *Irodtört. Közlem.* (1903). 2. E. *Elster: Prinzipien der Lit.-wissenschaft* I—II. (1897, 1911), G. *Renard: La méthode scientifique de l'hist. litt.* (1900), F. *Baldensperger: La littérature* (1913), J. *Petersen: Lit.-geschichte als Wissenschaft* (1914), u. a. *Die Wesensbestimmung der d. Romantik* (1926), J. *Nadler: Die Wissenschaftslehre der Lit.-geschichte (Euphorion* XXI.), G. *Lanson: Hist. littéraire (De la méthode dans les sciences,* (1919), P. *Merker: Neue Aufgaben der Lit.-geschichte* (1921), E. *Ermatinger: Das dicht. Kunstwerk* (1921), J. R. *Kaim: Der Sinn der Lit.-wissenschaft* (1922), L. *Schücking: Lit. Geschmacksbildung* (1923), F. v. *Suhtscheck: Lit. u. Lit.-wissenschaft* (1923), W. *Mahrholz: Lit.-gesch. und Lit.-wissenschaft* (1923), R. *Unger: Philosoph. Probleme der neueren Lit.-wiss.* (1908), *Lit.-gesch. als Problemgesch.* (1924), *Die Literatur* (1923—1924), Jos. *Strzygowski: Die Krisis der Geisteswiss.-ten* (1923), O. *Walzel: Gehalt u. Gestalt im Kunstwerk des Dichters* (1926), *Das Wortkunstwerk* (1926), H. *Cysarz: Lit.-gesch. als Geisteswissenschaft* (1926), *Haraszti* Gy.: *E. Phil. Közl.* (1880), u. o. (1891), *Fogarasi* Béla (u. o. 1915), *Koszó* János (u. o. XLVIII.), *Riedl* Fr. *Bp. Szemle* (1903), *Galamb* S. (u. o. 1917), *Császár* E. (u. o. 1918), *Szigetvári* Iván: *Az irodtört. elméletéről* (1905), *Tolnai* V.: *Bevezetés az irod.-tud.-ba* (1922), *Trostler* J.: *Ujabb irányok a ném. irod.-tört. kutatásban* (1923).

Turóczi-Trostler.

Irónia. A gúnyolódásnak az a módja, amikor túlzott dicséret vagy kedveskedés formájába öltöztetjük a gáncsot, helyeseljük, amit kárhoztatunk, biztatunk valakit arra, amit meg akarunk akadályozni. (Ugy, anyám . . ., ójad fúvó széltől drága gyermekedet stb. *Arany: Toldi.*) Finomabb I. két állításnak megjegyzés nélkül való egymás mellé sorakoztatása, úgy hogy abból pl. valaki szavának és cselekedetének komikus ellentéte derüljön ki. Ennek a csöndes I.-nak nagy mestere *Anatole France.* Az I., akárcsak az allegória, igen alkalmas a cenzurának vagy a gondolatszabadság egyéb korlátozásainak fölényes kijátszására. Hiresek ebben a tekintetben *Feleky* Géza vezércikkei.

Irsay-Fischer *Júlia,* *1870. Osztrák születésű írónő, több fővárosi lapnak volt munkatársa és magyar és német nyelvű novellákat írt. Németre fordította több magyar író munkáit (Herczeg, Tömörkény, stb.).

Irving (ejtsd: őrving), *Washington,* amerikai író, *1783. †1859. Első világhírű műve a *History of New York, by Diederich Knickerbocher,* nagyszerű burleszk a régi holland telepesekről, keveréke szatirának és karrikatúrának. A mitikus történet, melyet New York köré vont, úgy bevésődött a köztudatba, hogy még a későbbi komoly történetírás sem tudott rajta változtatni. Angliai tartózkodásának terméke a *Sketch Book,* a legváltozatosabb tárgyú csevegések, történetek s élmények sorozata: a rang és cím hiúságairól, a néma tragédiákról, a trónja magasságából lehajló szerencsétlen I. Jakabról, aki a »dal édes virágát szórta a mindennapi élet ösvényeire«, Shakespeareről stb. Tartalmazza két híres elbeszélését, melyekkel az amerikai short story megalapítója s az amerikai »Heimatskunst« első képviselője lett. Az első elbeszélés, *Rip van Winkle,* az álmodozó története, aki Xanthippejától menekülve a Kaetskill-hegyek között barangol s egy álomital hatása után felébred és hazatérve, 20 év után, más világot talál. A második híres short story a *Legend of the Sleepy Hollow.* Spanyolországi útjának eredményei a gyönyörűen megírt Columbus élete (mely félig regény, félig történet) és Granada meghódításának története. *The Alhambra,* mely úti napló, a régi kastélyt írja le, saját benyomásait keverve a régi mondákkal. Többi művei közül kiválók életrajzai Washingtonról és Goldsmithről, az amerikai viszonyokat leíró *Tour on the Prairie.* Egyéb elbeszélő művei közül legjobbak: *The Creole Village, Astoria, Adventures of Captain Bonneville* és *Wolfert's Roost.* I. régi népszerűsége elhalványodott, de azért ma is olvassák. A romantikát I. vezette be az amerikai irodalomba; megnyitotta a spanyol történet és regény birodalmát hazája számára és ő a short story megteremtője. Érzés és humor jellemzik; megfigyelés, leírókészség, zenei stílus, kedélyének melegsége, alakjainak szeretetreméltósága, humorának keresetlen finomsága. A túlzás, az amerikai humor legjellemzőbb tulajdonsága, nála jelentkezik először; stílusának tisztasága pedig elősegítette azt, hogy az angol és amerikai irodalmi angol nyelv közötti különbség a legkisebb mértékre szorítkozzék. Legjobb életrajzát *Warner* írta meg.

Irving

Rózsa.

Isac, *Emil,* szimbolista román költő,

*1889. Drámát, szimbolista verseket és finom ritmusú költői prózát írt, amelyből több darab magyar fordításban is megjelent. *Goga* és I. személyes ismerősei és barátjai voltak *Ady*-nak. *Bitay.*

Isagogikus iratok, az eredeti latin irodalom konzervativ és gyakorlatias irányzatának szolgálatában álló, a görög irodalomtól független olyan művek, amelyek bevezetést adnak az élet, főkép a közélet valamelyik ágazatába. Ilyenek pl. *Cato* és *Varro* földművelési kézikönyvei, *Frontinus* könyve a vízvezetékekről, *Quintus Cicero* tájékoztatása a konzuli pályázatról, egyes jogi iratok (A konzul kötelességeiről stb.). *Réray.*

Isaios, attikai szónok (a IV. sz. első felében), a chalkisi Diagoras fia, állítólag Isokrates tanítványa. Mivel idegen létére nem léphetett föl nyilvánosan, logographus (beszédíró) lett s mások számára írt beszédeket, főleg örökségi perekben. Az ókorban 64, ill. 50 (valódi) örökségi beszéde *(logos klerikos)* volt ismeretes. Ránk maradt tíz ilyen beszéd s egy tizenegyediknek a fele, valamint egy egészen más jellegű beszédnek nagy töredéke (a halikarnassosi Dionysiosnál). Mivel I.-t Demosthenes tanítójának tartották, felvették az attikai szónokok kánonába. A császárkori atticisták Lysias fölé helyezték, bár I. az ethopoüában mögötte marad. — Kiadások: *Scheibe* (1860), *Buermann* (1883), *Thalheim* (1903); újabb töredékek: *Jander*, Orator. et rhet. gr. nova fragm. (1913); kommentált kiadás: *Wyse* (1904). — Fordítás: *Schömann* (1830). — V. ö. *Blasz: Att. Bereds.* II., *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.

Isidorus, *Kr. u. 570. †636., sevillai püspök, nagyarányú irodalmi munkásságából kiválik irodalomtörténeti művecskéje: *De viris illustribus* (Híres férfiakról), 23 latin író életrajza, *Hieronymus* és *Gennadius* ugyanilyen című munkáinak folytatása. Legnagyobb műve: *Originum sive Etymologiarum libri XX.* (Származtatások vagy Magyarázatok 20 könyve), kora egész tudományának enciklopédiája.

Iskola-dráma. A tanulók számára írt drámai mű. Kezdetben nálunk latinul írták az I.-t, később magyar darabokat is adott elő az ifjúság. Hazánkban különösen jezsuita, piarista, minorita és pálos szerzetesek művelték ezt a műfajt. A XVIII. sz.-ban a protestáns iskolákban is elterjedt a drámai előadás szokása. A tárgy mitológiai, történeti, bibliai, vagy az életből való. Célja az volt, hogy a növendékeket hozzászoktassa a nyilvános szerepléshez és a közönséget közelebb hozza az iskolához. *Lengyel.*

Isla, *José Francisco de*, *1703. †1781., spanyol regényíró, jezsuita páter. Kitűnő prédikátor volt, de híressé szatirikus regénye tette, *Historia del famoso predicador Fray Gerúndio de Campazas*, amelyben a korabeli társadalomnak, de főképen a kolostorok életének bűneit leplezi le.

Islandfreunde, *(Vereinigung der)*. Németországban alakult társaság az izlandi irodalom és kultúra propagálására. Elnöke: *Prof. Dr. W. Heidenreich* (Eisenach). Kiadványa a *Mitteilungen der I.*

Isokrates, híres athéni görög szónok (436/5—338). Prodikos, Gorgias és Teisias tanítványa. Rendkivül látogatott rhetor-iskolát alapított Athénben (388). Tanítványai között voltak szónokok (Isaios, Lykurgos, Aischines, Hypereides), történetírók (Ephoros, Theopompos), államférfiak (Timotheos, Leodamas) stb., sőt fejedelmekkel, többek között a makedoniai Philippos-szal, is érintkezésbe jutott iskolája által. De a legnagyobb befolyást politikai díszbeszédeivel gyakorolta, amelyeket ugyan csak tanítványai számára készített mintákul, de amelyek mint politikai röpiratok a legtágabb körökben elterjesztették azt a gondolatát, hogy az összes hellénceknek közös háborúra kell egyesülniök a barbárok ellen. Ábrándos politikai ideálját Athén és Sparta dualizmusa által vélte megvalósíthatónak, de miután mind a két állam letört, fejedelmek felé fordult s felajánlotta nekik Görögország hegemóniáját — utoljára Philipposnak. De kitűnt, hogy monarchista, humanista és kozmopolita hajlandóságaival tévúton volt s az antimakedon Demosthenes jól látott, bár elbukott. A chaironeiai ütközet (338) után csakhamar meghalt, állítólag maga vetett véget éhhalállal életének.

Irodalmi hagyatéka 9 (nem egészen hiteles) levélen kívül 21 beszéd. Közöttük hat törvényszéki beszéd van. Mások szofisztikus iskolai beszédek *(Busciris, Helene)* vagy parainetikus jellegűek *(Nikokles)*; az *Euagoras* a legelső prózai enkómion. Leghíresebbek és leghatásosabbak a nagy epideiktikus beszédek: a *Panegyrikos* (380; dicsőítő beszéd Athénre), a *Plataikos* (az Athén segítségét kérő Plataiabeliek szájába adva), az *Archidamos* (a spartai A. szájába adva, aki buzdítja a spartaiakat, hogy ne adják ki Messenet a thébaiaknak), a *Symmachikos* (357 v. 355; méltányosságra inti Athént a szövetségesekkel szemben); az Areopagitikos (354 körül; az Areiopagos és a régi alkotmány visszaállítása mellett), a *Philippos* (a 346. kötött Polykrates-féle béke után; felszólítja a győztes makedon királyt, hogy békítse ki a hellén városokat s álljon élükre a perzsák elleni háborúban), a *Panathenaikos* (342—339; a Panegyrikos megismétlése).

I. a magas, szenvedélytelen szónoki stílus megteremtője, aki a prózát a tökéletesség csúcspontjára emelte. Művésziesen tagolta körmondatait, egyforma szótagszámúakká vagy egyforma hangzásúakká tette az értelem és szerkezet tekintetében megfelelő mondattagokat, gondosan kerülte a hiatust, feltétlenül uralkodik a gondolati és nyelvi anyagon. Széleskörű és mély hatást gyakorolt.

Irodalom: V. ö. általában *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.; *Blasz: Att. Bereds.* II. — A terjedelmes *papyrus*-leletekről: *Jander Orat. et. rhet. Gr. nova fragm.* (1913). — Kiadások: Ed. Princ. D. *Chalcocondylas*

(Mediol : 1493). Teljes kiadások : *Benteler* és *Blasz* (1885 ; 1889), *Drerup* I. (1906). — Fordítások : *Benteler* (1829—31), *Christian* (1869). *Schmidt.*

Isoz *Kálmán*, magyar zeneíró és zenetörténész, *1878. A magyar zenei kultúrtörténetnek nagy érdemeket szerzett kutatója. Főbb írásai : *A filharmóniai társaság multja és jelene* 1853—1903 (Mészáros Imrével) 1903, *Körmöcbánya zenészei a XVII. században*, 1907, *Körmöcbánya XV—XVI. századi zenészeiről*, 1908, *Arnold György*, 1908, *Erkel és a szimfónikus zene*, 1910, *Erkel Ferenc*, 1910, *Egressy Béni első dalmű-szövegkönyvéről*, 1911, *Doppler Ferenc levelei Erkelhez*, 1911, *Liszt Ferenc*, 1911, *A M. Nemzeti Múzeum könyvtára zenei kéziratainak jegyzéke* 1921—23—24 (3 kötet), *Latin zenei paleográfia és a Pray-kódex zenei hangjelzései*, 1922, *Buda és Pest zenei művelődése* 1686—1873. I., 1926.

Istar pokolba szállása néven egy nagyobb elbeszélő költeménynek azt az epizódját nevezik, amely Assurbanipal könyvtárában Kr. e. VII. sz.-ból maradt fenn, de vannak szumir töredékek, amelyek a Kr. e. III. évezredbe viszik fel a költemény létezését. A töredék arról szól, hogy egy férfi meghalt nővérét ki akarja szabadítani a halál hatalmából s tanácsért paphoz fordul, aki bátorításul elbeszéli, hogy Istar, a szerelem és a vegetáció istennője, ezt az utat egyszer már megtette, mikor onnan Tammúzt kiszabadította. Hét kapun át jutott az alvilágba, mindegyik kapunál elvették egy-egy ruhadarabját, úgy hogy mire bejutott, meztelenül állt ott, úgy záratta be Ereskigal, a holtak országának királynője palotájába s úgy kinoztatta hatvan betegséggel. Távozása a földön katasztrofális következményekkel járt : megszűnt a földön a szerelem és a termékenység. Az istenek erre visszakövetelték Istart az alvilág királynőjétől. Namtar, az istenek követe meghintette Istart az élet vizével és a hét kapun át minden kapunál visszaadva ott tartott ruhadarabját, visszavezette a földre. A Tammúz-kultusz és az I.-ról szóló mitosz Előázsiában meglehetősen el volt terjedve s a kanaanita népeknél meghonosodott. A költemény jelentős maradványa a babiloni költészetnek s a Gilgames-eposszal együtt azt bizonyítja, hogy ebben nem hiányzott a nagyobb koncepciójú alkotásokra való képesség sem. *Szimonidesz.*

Istar pokolba szállása

Isted-Möller, *Ottó*, *1850. †1913. Dán író, neoromantikus. Antinaturalisztikus regénye, a *Hugo Stelling* (1893) nagy feltűnést keltett.

Istóczy *Győző*, *1841. †1915. Országgyűlési képviselő, antiszemita politikus. 1878 óta parlamenti beszédeiben és népgyűléseken, továbbá politikai röpiratokban hevesen küzdött a zsidóság térfoglalása ellen.

Istrati, *Panait*, román származású francia író, *1884. Csavargó életet élt, mint *Gorkij*. Bejárta Kelet távoli országait, végigpróbált minden mesterséget. Mint író alig két éve tünt fel. Kalandos históriáit a keleti mesemondók bő fantáziájával és színes nyelvén mondja el. *Kyra Kiralina* c. regénye, amelyben egy Adrian Zograffi nevű görög csavargó mondja el kalandjait, kalandos önéletrajz.

Istvánffy *Miklós*, *1535 k. †1615. Politikus és diplomata, a Habsburg-család híve, a protestánsok erős ellenfele. Megírta Magyarország történetét latin nyelven 1590—1606.

I. *Pál.* A XVI. sz. elején szül., I. Ferdinánd bizalmas embere volt. †1553. 1539. fordította valószínűleg olasz eredetiből Volter és Grizeldisz történetét. Verses elbeszélése népszerű volt. Debrecenben 1574. jelent meg *Historia regis Volter* címen. I. atyja volt *I.* Miklós történetírónak.

Isyllos, Epidaurosból, görög költő (Kr. e. 280 k.). Az epidaurosi Asklepios-szentélyben kőbe vésve ránk maradt néhány vallásos költeménye. Nyelve darabos, verselése döcögős. U. v. *Wilamowitz-Moellendorff : I. von Epidauros. Philologische Untersuchungen* 9 (1885).

Ivalo, *Santeri*, finn író, *1866. A realisztikus irány egyik vezető egyénisége hazájában, munkáit a lélekboncolás finomsága jellemzi. Regényei : *Korának mostoha gyermeke* ; *Tamás püspök* ; *A rengeteggel való harc* ; *Anna Fleming.*

Iványi *Jenő*, *1863. †1922. Előbb vidéki színész, majd 1894-től a *Nemzeti Színház* tagja. Dramaturgiai tanulmányokat írt.

Ivánov, *Vjácseszláv Ivánovics*, orosz költő, *1866. A legtanultabb orosz írók egyike. Jól ismeri a görög és a latin klasszikusokat és a nyugati irodalmat s ez meglátszik művein. A szimbolisták legkiválóbb teoretikusa, verseket s tanulmányokat ír. Első verskötete 37 éves korában jelent meg *Vezető csillagok* (Kormcsije zvjozdy, 1903) címen, a hatodik 1918. *Csecsemőkor* címen. A legjobb orosz szonettköltő. Sokszor nehezen érthető, mert túlságosan szabadon bánik el a nyelvvel. Érdekesek antik tragédiái: *Tantalus* (1905), *Prometheus* (1912). Mint műfordító kiváló. *Bonkáló.*

I., *Vszevolod*, orosz író. A bolsevizmus kezdetén tünt föl s kezdett írni. Elbeszélései s regényei színhelye Szibéria. Igazi őserő van benne, nagy tehetség, de minden sorában elárulja, hogy autodidakta.

Csak időszerű témákat dolgoz föl, tehát a mai kor krónikása. Minden izében ázsiai orosz, a nyugati műveltséget nem ismeri. *A virágos szelek* (1922), *A homoksivatag* (Golubyje peszki) c. regényeiben a muzsikok harcát írja le a fehérek ellen. Ujabb munkáiban a mai viszonyokat rajzolja megragadó erővel. *Bonkáló.*

Iványi Ödön, *1854. †1893. Sokáig hírlapíró volt; 1890. átvette a *Nagyvárad* c. lap szerkesztését. Novellákat és regényeket írt. Jó megfigyelő, pompás elbeszélő. Különösen nagy feltünést keltett *A püspök atyafisága* c. erős szatirával írt regénye. Szívesen fogadta a közönség többi műveit is: *Első könyv, Tárcák, Apró regények.*

Izlandi irodalom. Izland szigetére nyúlnak a skandináv irodalom legrégibb gyökerei. Észak kultúrája itt bontogatta első hajtásait. Amig a félsziget lakói végnélküli harcokat vívtak, addig Izland a békés és nyugodt fejlődés korszakát élte. Kalandos mitoszok szálltak szájról-szájra. Költő-nép volt az izlandi. Szines és nagyszerű mesékben keltette életre a természet ismeretlen erőit, istenek, hősök, óriások, szörnyetegek alakjában. Vidékről-vidékre, nemzedékről-nemzedékre szálltak ezek a dalok és mondák, amíg aztán valaki össze nem szedte, le nem írta a szájhagyományokat és így határozott formát, maradandó létet nem biztosított nekik. Ez az írott gyűjtemény a XIII. századból való ú. n. *régebbi Edda*, szerzője a monda szerint *Saemund Sigfússon*, *Brynjulf Sveinsson* skalkolti püspök fedezte föl 1643 körül. Az Edda-daloknak már külső formája is érdekes: 8 vagy 6 soros strófákból állanak, az egyes (hosszabb vagy rövidebb) sorok mértékét az emelkedő ill. ereszkedő hangsulyú szótagok szabják meg. A sorvégi rím helyett a betűrímet (alliteráció) használják, a sorban lehetőleg sok szó kezdődik azonos mássalhangzóval vagy sokszor szerepelnek azonos mássalhangzók és magánhangzók.

Az Edda-dalok az ősgermán költészet legrégibb emlékeit őrzik. Itt találjuk a mondát *Odinról*, az ég hatalmas uráról, aki félszemű vándorként járja a földet, *Thorról*, a mennydörgés istenéről, *Lokiról*, a gonosz istenről és *Freyáról*, a szerelem istennőjéről, *Niflheimről*, a sötétség birodalmáról és *Muspillről*, a lángok országáról, *Imirről*, az óriásról, akit megöltek és akinek véréből teremtették az istenek a vizet, husából a földet, csontjaiból a hegyeket, agyvelejéből a felhőket, koponyájából a mennyboltozatot. Itt van a *Völuspa* töredék, amely *Wala* asszony látomásait tartalmazza, a világ keletkezéséről és elmulásáról, istenek és óriások harcáról, az óriások győzelméről, az istenek alkonyáról, a világ-fa és az istenek lakának égéséről, a világ újjászületéséről. A *Wegtam* epizód is jóslat: Odin leszáll az alvilágba, bűvös erejével életre hívja a halott jósnőt és fia sorsát tudakolja. A mély álomból ébredező Wala megjövendöli a fiú halálát. A *Havamaal* (A felséges — Odin — igéje) erkölcsi tanítások gyűjteménye, a *Trymről* szóló mulatságos részlet pedig azt beszéli el, miként csalja vissza *Thor* isten női ruhában *Trymtől*, az óriástól az ellopott kalapácsot. Átdolgozásokból ismeretes a *Völund* kovácsról szóló ének. A hősdalok között legkiválóbbak és legismertebbek a *Völsung* nemzetségről szólóak. A Völsungok mondái a *Helge-dalokkal* kezdődnek. Helge megöli *Hundingot*, mert egy walkür védi a párviadalban, de ő is elesik, mint a vérnász áldozata. Helge féltestvére *Sigurd* (a Nibelung-ének *Siegfriedje)*, *Sigmund* fia, akit *Regin* a törpe nevel föl, megöli *Fafnirt*, az óriást, aki mérhetetlen kincseket őriz, majd felkölti *Sigrdrifát*, az alvó walkürt. *Brynhildét* megszabadítja a tűztengerből és három éjszakát tölt vele, úgy hogy kettejük közé fekteti kivont kardját. Aztán feleségül veszi *Gudrunt* (a Nibelung-ének *Krimhildája)*, és Brynhildét Gudrun fivére, *Gunnar* kezére játssza. De Brynhilde bosszúból megöleti Sigurdot, majd maga is öngyilkossá lesz. Gudrun nőül megy *Atlihoz*, a húnok királyához, de egyetlen vágya, hogy megboszszulja Sigurd halálát. Meghívja udvarába volt férje gyilkosait, *Gunnart* és *Hognit*, akiket ott csellel legyilkoltat. De megöli Atlit és fiait is és elhamvasztja a palotáit.

Az Edda legrégibb kézirata, a *»codex regius«* (kopenhágai kir. könyvtár), latin betűkkel van írva. Az izlandiak a XII. sz. vége óta ismerik a latin írást, azelőtt a rovásírást, az ú. n. *runákat* használták. A kőtáblák, fegyverek, szerszámok, házi eszközök sok ilyen runát őriztek meg, amelyeket ma már el tudunk olvasni és amelyekből sok mindent tudhatunk meg az északiak ősi életéről, szokásairól. Mondáik egy részét még az Edda-gyűjtemény előtt följegyezték. Még pedig nemcsak dalok tartották fönn a skandinávok régi mitoszait, hanem prózai elbeszélések, ú. n. *saga*-k (többesszámban *sögur)* is. A saga-k az izlandi irodalom legkülönlegesebb termékei. Egy csodálatos hőskor elevenedik meg ezekben: vitézek támadnak, akik meztelen karddal a kezükben járják be a világot és szembeszállnak mindenkivel. A saga-költészet kb. a XII. sz.-ban kezdődik, a XIII. sz.-ban éli virágkorát és a XIV. századig majdnem kizárólagos műfajként uralkodik. A sögur szerzői közül csak néhányat ismerünk név szerint, bár sok száz saga maradt ránk. Egy részüket már közrebocsátották, de legtöbbjük még kiadatlanul hever a kopenhágai könyvtárban. Vannak a saga-k közt olyanok, amelyek, mint a dalok, a mitikus istenvilágból merítik tárgyukat, sőt olyanok is, amelyek Edda-dalok prózai átírásai (pl. a *Völsunga-saga)*. A legszebb saga-k a *Frithjof-saga* (amely *Tegnér* átdolgozásában ismeretes), *Gunnlaug* szerelmi története, a *Grettirssaga*, amelyet mély tragikuma szinte drámává avat, a *Lakdaelssaga*, amely szintén tragikus szerelmi história, az *Egilssaga*, amely *Egill Skallagrimsson* költő életéről szól és egyben

érdekes képét festi a X. századbeli Izlandnak. Ám a legmesteribbek valamennyi között a *Njálsaga*, egy hűtlen asszony meséje, amelynek kerete a kereszténység behozatala Izlandba, és a komor szenvedélyfűtötte *Hervarasaga*, Hjalmar és Ingeborg **bájos szerelmi epizódjával.**

De vannak *történeti saga-k* is, az izlandi honfoglalásról, háborúkról, norvég királyokról, **ezek a saga-k már történelmi** munka-, jobban mondva krónikaszámba mennek. A legrégibb ilyen krónika *Ari Thorgilsson: Islendingabok* c. munkája a XII. sz. elejéről, amely Izland történetét beszéli el a hazájukból kivándorló norvég törzsek megtelepülésétől kezdve egészen a maga koráig, 1120-ig. Részletesebben a *Landnamabok* c. műben foglalkozik hazája históriájával. Halála után többen folytatták ezt a munkát, többek között *Sturla Thordarson* is a XIII. sz.-ban, de **csak *Haukr Erlingsson* fejezte be a XIV.** sz.-ban. A XII. sz. végén született meg a *Sverrissaga*, *Karl Jónssontól*, amely *Sverrir* király történetéről szól. Ezt a művet *Styrmir »den Frode«* (a bölcs) fejezte be. A legkimagaslóbb történeti saga azonban *Snorri Sturluson: Heimskringla* c. krónikája a norvég királyokról, a legrégibb időktől kezdve 1177-ig. Az upsalai Yngling királyi családdal, amely az istenektől származott, kezdődik az elbeszélés, a mitosz ködös világából lépnek elő a történelem hősei. A *Hrolf Krakissaga* a dánok őstörténelmére nézve **jelentős.**

A történeti saga-t később a regényes és fantasztikus *»Lügensaga«* váltja fel. Az izlandiak kezdenek megismerkedni idegen irodalmakkal, idegen mondákkal és sagaik kezdik elveszíteni sajátos nemzeti jellegüket. A kereszténység terjedésével (a saga-szerzők között sok a pap, szerzetes) szentek életéről, legendáikról is írnak saga-kat **a régi pogány sögur formájában.**

A IX—XIV. sz. közötti időben a *műköltészet* **is nagy virágzásnak indult.** Ez a műköltészet a *skáldok* (énekesek) udvari költészete volt. A többi skandináv országokban is akadtak skáldok, de legnagyobb hírre az izlandiak tettek szert. A norvég és britt királyok udvarában szivesen látott vendégek voltak. Az énekesek magas állást, vagyont szereztek és művészetük annyira közbecsülés tárgya lett, hogy szinte minden műveltebb ifjútól megkívánták. Dicsőítő énekeik koruk történelmének, harcainak számos emlékét őrizték meg. A skáld-költészet legkedveltebb formája a halotti ének, *drapa* volt. E dalok kezdetben egyszerűek voltak, akár az Edda népdalai, később azonban egyre bonyolultabbá, egyre mesterkéltebbé váltak. A dolgokat lehetőleg nem a maguk igazi nevén nevezték meg, hanem képes kifejezésekkel, raffinált cifrázásokkal, körülírásokkal *(kenningar).* A hasonlatokat a régi mitológiából, az isten- és hősmondákból merítették, gyakran egész történeteket vettek át belőlük, **csakhogy azok naiv természetességét körmönfont kenningarokkal helyettesítették.** A skáld költészet tehát lassanként mesterséggé vált, amelynek technikáját, fogásait csak el kellett sajátítani, hogy valaki becsült és ünnepelt skáld lehessen. Ezért van az, hogy bár több mint 500 skáld **nevét ismerjük, ezek között alig néhány** akad, aki az igazi költészet hangján tudott volna szólani. A legrégibb skáldok *Star-had, Aslaug, Bragi.* **A legnagyobb *Egill*** *Skallagrimsson*, a híres viking hős, akinek életét az *Egilssaga*-ból ismerjük. Legszebb költeménye egy drapa, amelyet tengerbe fult fia emlékére írt. Nevezetes skáldok még: *Kormák*, főként szerelmi lírájáról, *Eyvind*, a »skáldrontó«, *Hallfred*, a »[illegible]-konyos«, *Olaf Trygvasson* norvég király énekese, *Thormod Kolbrunardskald*, szent Olaf udvari skáldja és *Sighvat Thordarson*, *Magnus* király dalnoka. *Einar Skúlason* szent *Olaf* életéről írt költeményében a régi **költészet formáihoz tért vissza és a** pogány mitológiai képeket, hasonlatokat, kenningarokat keresztényekkel helyettesítette. *Harold Haardrade* király, aki maga is híres skald volt, korának legkiválóbb énekeseit gyüjtötte udvarába. Itt élt többek között a norvég *Thjodolf v. Hvin*, aki verseinek komplikált mesterkéltségében, a norvég *Thorbörn Nornklött*, aki az egyszerű természetességben találta örömét. *Egill Skallagrimsson* mellett *Snorri Sturluson*, a történetíró, Haakon király skaldja emelkedett legnagyobb hírnévre. Az ő munkája az ú. n. *ifjabb Edda*, amely **1230 körül készült. *Arngrim Jónsson*** fedezte fel 1628. Legrégibb kézirata Upsalában van és 1300 körül íródott (tehát nem *Snorri Sturluson* kézírása, aki 1241†). Ez az ifjabb Edda tulajdonképen tankönyv leendő skáldok számára. Poétikai mű, amelynek legjelentősebb része a közhasználatú versformák felsorolása és a mondottak illusztrálására **szolgáló *Hattatal* c. költemény-ciklus,** amelyben száz vers van és minden strófa **más versformájú.**

A XIV. sz. a pogány mitoszok lassankint elkeresztényesednek, az isteneket szentek helyettesítik, az óriásokat, szörnyeket, tündéreket angyalok és ördögök. A skáld líra is kereszténnyé válik. Ennek a keresztény vallásos költészetnek legjelesebb terméke a század folyamán *Eystein Asgrimsson* szerzetes *Liljá*-ja (1350 körül). A régi dalok feledésbe mennek, pedig ezek a rendszerint szomorú hangulatú népdalok az izlandi költészet valóságos gyöngyszemei voltak. Szakítottak a régi formákkal is, az alliterációs vers helyébe az ú. n. *rima* (többes szám: *rimur)* lépett, strófák sorvégi rímmel. A rimur félig líra, félig epika, szinte átmenet dal és mese közt. Megtartja a skaldok bonyolult kifejezéseit, kenningarjait, de átveszi a saga-k cselekményét. A régi mondákat egyszerűen átírják rimurra. És ez a művészinek alig nevezhető műfaj egészen a XVIII. sz. közepéig virágzott, a nép úgy szerette, ápolta, őrizte, mint **valami drága kincset.**

A rimurnak is szigorú formái voltak. Bevezetéssel kezdődtek, amelynek megszólítás, a figyelem felkeltése, esetleg lírai érzelemfestés volt a tárgya, azután jött az epikus rész. A legrégibb rimur az *Olafsrima* szent Olafról *Einarr Gilsson*-tól a XIV. század második feléből, későbbi, de sokkal művészibb a komikus és szellemes *Skidarima*, amely egy *Skidi* nevű ember álmát beszéli el (Skidi azt képzeli, hogy a Walhallában van az istenekkel, és már épen házasságot akar kötni egy istennővel, amikor meggondolatlanul keresztet vet, mire Sigfrid kidobja).

A XV. sz. a teljes tespedés kora. Az új föllendülést a reformáció hozta meg. *Jón Arason* katolikus püspök és vallásos költő 1530. állítja föl az első nyomdát. Számos vallásos tárgyú költemény maradt fönn ebből a korból és rimurokba átírt bibliai történetek. 1584. megjelenik *Gudbrand Thorliksson* teljes bibliafordítása.

Az újizlandi irodalom atyja *Arngrim Jónsson Vidalin.* Feltámasztotta a régi költészetet, amely a századok folyamán a rimurköltészet ürességébe veszett. Prédikációi, postillái, amelyekben a Szentírást magyarázza a népnek a nép egyszerű, gyakran parlagi nyelvén, de bölcsen és mély vallásossággal, igen épületes és máig is elterjedt olvasmányok. Ő kezdi gyüjteni a régi kéziratokat, az ő munkáját folytatják *Brynjulf Sveinsson*, az Edda-dalok kéziratának megtalálója, *Thordr Thorlaksson*, *Thormod Torfason (Torfaeus)*, a történetíró stb. A XVII. sz. meghozta a nyelvészet és a történelem föllendülését is. *Runólf Jónsson* megírja az első izlandi nyelvtant. A historikusok közül *Jón Egilsson* és *Björn Jónsson* érdemelnek említést. A század műköltői között *Hallgrimur Pjetursson* viszi el a pálmát. Passzióságzsoltárai, amelyekből buzgó hit és a reformáció felvilágosodott szelleme árad, ma sem hiányoznak egy izlandi ház asztaláról sem. *Stephán Olafsson* versei mély érzésről tesznek tanuságot, szatiráinak csipős szellemessége miatt pedig méltán rászolgál az izlandi Horatius elnevezésre.

A XVIII. sz.-beli vallásos irodalom és költészet legkiválóbb képviselői *Jón Vidalin, Kristjan Jóhansson* és *Thorvald Bödvarsson.* A rimurköltészetet *Árni Bödvarsson* és *Thorlák Thorarinsson* mívelik. *Eggert Olafsson* természettudós, nyelvész és költő, mint ilyen naturalista és erősen Gottsched hatása alatt áll. Lángleikű hazafi, aki nemzete dicsőségéért küzd. Leghíresebb munkája egy Izlandról szóló természetfestő tanköltemény, amelyben érdekesen párosul a költő természetszeretete a természettudós elmélyedő alaposságával. Főcéljának a hazai nyelv megtisztítását tartotta az idegen elemektől. *Sigurdur Pjetursson*, kora nagy dán íróit, *Wesselt* és *Baggesent* választotta mintaképül: költői levelei, gúny- és bordalai igazi költőre vallanak. Legsikerültebbek azok az alkotásai, amelyekben az izlandi népéletet festi, így *Holberg* hatására írt vígjátékai. A tudományos irodalomban *Eggert Olafsson* fivére, *Jón Olafsson* vált ki, aki főként poétikával foglalkozott, a hisztorikusok közül *Finnur Jónsson*, aki latinnyelvű egyháztörténetet és *Halfdán Einarsson*, aki izlandi irodalomtörténetet írt.

A XVIII. sz. az irodalmi és tudós társaságok százada. 1779. dán mintára izlandi diákok Kopenhágában megalapítják az első izlandi irodalmi társaságot, amely 1794-ig állt fönn. 1794. a szabadgondolkodó és radikális essayista és jogász *Magnus Stephensen* Nemzeti Tanítótársasága váltja fel, amely később szintén megszűnt. 1816. egy *Rosk* nevű dán, az izlandi irodalom barátja élesztette föl újra.

A XIX. sz. irodalmi harcai nagyrészt folyóiratok körül folynak le. A »*Klosterpost*« *Magnus Stephensen* harcos folyóirata volt (1818—1826), később a »*Fjölnir*« (1835—1845) volt a haladók orgánuma. A konzervatívek lapja a *Sunnarposturin* (Déli posta) volt, amelynek azonban hamar át kellett adnia a helyét a »fiataloknak«.

A XIX. sz. költészetének legkiválóbb alakjai: *Bjorni Thorarensen* és *Jonas Hallgrimsson.* Előbbi eruptívabb, ösztönösebb, utóbbit nyugodt objektivitás, nagy perspektívájú tudatosság, elegáns formaművészet jellemzik. A természethez való viszonyuk világosan mutatja egyéniségük nagy különbségét. Az egész XIX. századi izlandi líra tulajdonképeni főtémája a természet, a gleccserek, folyók, tavak, völgyek, vízesések, kráterek poézise, de ez a sok szépség senki szívéhez se férkőzik közelebb, mint a *Hallgrimssoné*-hoz, a táj lelkét nála igazabban, költőibben nem érezte senki. *Thorarensen* nem tájak, genreképek mögé rejti el magát, számára a belsejéből feltörő gondolat, érzés vagy eszme a primer, a természet ennek csak szimboluma, látható ruhája.

Grimur Thomsen balladáiban népies hangot ütött meg; *Benedikt Gröndal* (az ifjabb) a bor, szerelem és a haza poétája. Különösen melodrámái és eposzai érdemelnek említést. *Steingrimur Thorsteinsson* romantikus költő volt (†1913.), amellett tudós és műfordító, a világ minden nyelvéből fordított, magyarból is. Nevezetesek még a következő lirikusok: *Sigurdur Breidfjörd*, *Hjalmar Jónsson*, *Magnus Grimsson*, *Sveinn Skúlason* stb.

A legújabb irodalmi forradalom (1880 körül) *Georg Brandes* izlandi tanítványainak nevéhez fűződik. Ebből az irodalomból elsősorban *Thorsteinn Erlingsson* emelkedik ki, a lelkes szabadgondolkodó, racionalista, a haladás lángleikű apostola. *Einar Hjörleifsson* iróniába bujtatja pesszimizmusát, míg *Einar Benediktssont* filozofálásra hajló természete, elvont gondolkodása homályossá és nehezen érthetővé teszi.

A novella megalapítója a költő *Jónas Hallgrimsson.* A követők közül *Jón Thoroddsen* és *Jón Thorleifsson* válnak ki Izland életét festő elbeszéléseikkel. A korán elhúnyt *Gestur Pálsson* külföldi realista

regényírók hatását mutatja, komor színei gyakran emlékeztetnek Turgenjevre. Az elbeszélő irodalomban talán *Einar Hjörleifsson* a legkiválóbb, az ő, valamint *Gudmundur Magnússon* működése (mindketten többkötetes regényciklusaik révén lettek híresek) jórészt napjainkra esik. Nagy figyelmet érdemel két parasztember irodalmi működése, a *Jón Stefánsson*-é és a *Gudmundur Fridjónsson*-é, akik közönséges földmívesekből lettek írókká; természetes közvetlenség és a néplélek alapos ismerete jellemzik őket. A népmondák és mesék gyűjtése a mult század folyamán sem lankadt, e téren különösen *Jón Arnason* működése korszakalkotó. A népdalok gyűjteményét *Jón Sigurdsson* adta ki. A tudományos irodalom gazdagsága a szépirodalmiéval vetekszik. A régészetnek és nyelvészetnek számos kiváló kutatója van.

A XIX. sz. első figyelemreméltó drámája *Matthias Jechumsson* darabja, *A számüzöttek* (1864.), majd a *Jón Arason* (1890.). Első darabját átdolgozta *(A fekete Sveinn)* s így utat talál több európai színpadra. Az izlandi társadalmi dráma megteremtője *Indridi Einarsson* (Süllyed a hajó, 1902.), aki a történeti drámában is szép sikereket aratott. *Ujévi éjszakájának* (1903.) költészete a Szentivánéji álomra emlékeztet. Az újabb drámaírók közül *Jóhann Sigurjónsson* válik ki *Dr. Rung*, de különösen *Berg Eyvind és felesége* c. Németországban is többször színrekerült darabjával.

A fiatal nemzedék legtehetségesebb költőtagjai: *Jónas Gudlaugsson* és *Gunnar Gunnarsson*, akik a nagyobb elterjedés kedvéért műveik legnagyobb részét dánul írják.

Irodalom: *Jónsson: Den aldnorske og oldislandske litteraturs historie* 1—3, 1894—1902. *Den islandske litteraturs historie tilligemmed den oldnorske*, 1907. *E. Mogk: Geschichte der norvegisch-isländischen Literatur*; *H. Paul: Grundriss*-ében II. kiad. 1904. *C. Küchler: Geschichte der isländischen Dichtung der Neuzeit.* *Juhász A.*

Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. *(IMIT).* 1894. alakult meg. Céljai: a Szentírás magyar fordítása, nyilv. felolvasások rendezése, a zsidókra vonatkozó tudományos és népszerű művek kiadása.

Izsák *Tirnau (v. Eisig v. Eisak Tirnau)*, az első ismeretes zsidó írója Magyarországnak; nagyszombati rabbi a XIV. sz. végén, aki a zsinagógai év szokásait regisztrálja *Minhágim* (Szokások) c. sokszor idézett munkájában (ed. pr. Velence, 1616). A legenda megörökítette leányának és egy a zsidó hitre tért grófnak históriáját egy régi zsidó-német költeményben.

Izsóf *Alajos*, *1870., író. A *Zászlónk* c. ifjúsági folyóirat alapítója és szerkesztője. *Túl a nagy vizeken* címmel könnyed, novellisztikus stílusban írta meg amerikai és ázsiai utazásait. *Az új Európa* címen a kontinensünk háború utáni állapotának képét festi meg élvezetes, érdekes előadásban.

Jacob (ejtsd: zsa-), *Max*, francia író, *1876. Az *Ecole coloniale* tanára volt, állását otthagyta, hogy festő legyen. A legkülönösebb mesterségeket próbálta, hogy nyomorúságán enyhítsen. Végre megismerkedett Picassoval és Apollinaire-rel és a társaságukban levő költőkkel s verseket kezdett írni, melyekkel nagy sikere volt. 1915. kikeresztelkedett s ettől kezdve buzgó katolikus életet él s az év legnagyobb részét a *Saint Benoit sur Loire* bencés kolostorban tölti. J. egyike a modern francia líra legerősebb és legeredetibb tehetségeinek. Lényegében a fantaisisták közé sorozható, bár képeinek, látomásainak csapongó bőségével az irány valamennyi követőjét túlszárnyalja. Költeményei olykor szent vagy diabolikus látomások, freskói a képzelet leggazdagabb ornamentikájával kápráztatnak el. Egészen egyéni műfaja az a pár szavas, rövid, frappáns képeket adó, prózában írt költemény, amelynek néhány sora egész kis világot zár magába. Regényeiben fantasztikusan csapongó lírájához még jó adag irónia is vegyül. Reprezentáns verskötetei: *La côte*; *Le laboratoire centrale*; *Le cornet à dés* és *Visions infernales.* Regényei: *Saint Matorel*; *Le Phanaérogame*; *Le roi de Béotie*; *Filibuth* (egy aranyóra kalandjait meséli el bájos, fantasztikus iróniával) és *L'homme de chair et l'homme reflet* (a mai gazdag polgár életének éles szatírája). *Kállay.*

Jacobi, *Joh. Georg*, *1740. †1814. német költő. Dalaiban irreális zeneiség, érzelmes lágyság felé hajlítja el az anakreontika líráját s Shaftesbury hatása alatt (moral-grace) erkölcsi színezetet ád az amorettek, gráciák fiktiv világának *(Charmides u. Theone)*. Lassanként kiizmosodik ebből a világból s népdalszerű verseiben olykor meglepően emlékeztet Goethere. Összegyűjtött művei: 1807—1822, 8 köt.

Jacobsen, *Jens Peter*, a dán regényirodalom klasszikusa. *1847. Thiestedben (Jüttland), †1885. Apja kereskedő volt, aki egyszerű józanságában nem értette meg a gyermek J. érzékeny lelkületét és színesen bontakozó fantáziáját. Anyjában azonban barátot és segítőtársat talált, aki mesélt és dalolt neki és képzeletének erejével nagy hatást gyakorolt rá. Anyjának és egész gyermekkorának maradandó értékű emléket állított *Niels Lyhne* c. regényében, amelyben olyan csodálatosan elevenednek meg az első játékok, az első barátság, az első nagy rajongások és kiábrándulások. A természetet nagyon szerette, szenvedéllyel gyűjtötte a növényeket és szívesen nevezgette magát »amicus naturae«-nak. Verseket is ír, amelyeket megmutat Brandesnek, de ennek tetszését nem nyerik meg: azt tanácsolja, hagyjon föl a verseléssel. De J., ez a nagy rajongó, nem veszti el a kedvét és annál nagyobb lelkesedéssel fordul másik szerelméhez, a természettudományokhoz. Most Darwin tölti be egész gondolatvilágát és 1871. dánra fordítja *A fajok ere-*

detét és *Az ember származását.* Ám nem sokkal ezután lép a nyilvánosság elé Brandes; J. most a realista ideákért lelkesül és a Brandes-körnek szerény, de kitartó barátjává szegődik. 1872. jelenik meg első novellája, a *Mogens*, amely laza szerkezete ellenére is már hatalmas művészi igéret. Most nagy hasznára vált J.-nek természettudományi műveltsége, az életet nemcsak a költő szubjektív, de a tudós objektív nézőpontjából is látta, és a gondos kutató analizisével olyan közel tudott férközni a lélekhez is, mint kevés más író. Első regénye a XVII. sz.-ban játszódó *Fru Marie Grubbe*. Ebben kiteljesedik mindaz, ami a Mogensben még szunnyadó csira volt: a festőiség, plaszticitás, zenei nyelv, új képekkel és kifejezésekkel gazdag költői stílus, mesteri lélekábrázolás. A tárgy maga megdöbbentően naturalista: hogyan lesz a király fivérének menyasszonyából egy kocsis felesége. Ez a strindbergi téma azonban a hangulatoknak és a fantázia képeinek olyan csillogásában fürdik, amely megenyhíti, elcsöndesíti annak minden brutalitását. Nem hangos és szenvedélyes, hanem nyugodt, szinte tudományosan objektív. J. alapos kultúrtörténeti fölkészültséggel fogott bele ezekbe a históriai interieurökbe, hogy a kor lelkét épúgy érzékeltette, ép olyan közel hozta hozzánk, akár a Grubbe Máriáét. — 1873. a tüdőbaj első tünetei mutatkoznak J.-en. Délre utazik, Németországba, Svájcba, Olaszországba, de útja nem hozott gyógyulást. Ekkor érlelődik meg benne az a gondolat, hogy rajongásokban és csalódásokban, kedves emlékekben és szomorú fájdalmakban, szépségekben és kétségbeesésekben gazdag élete hangulataiból regényt fog írni, a csöndes lemondás, a rezignáció, tehetetlenség, céltalanság, sikertelenség és hitetlenség regényét. Igy született meg a *Niels Lyhne.* Niels Lyhne, aki telve van tervekkel és reményekkel, ambicióval és akarattal, de aki nem képes cselekedni és aki még a tett előtt elbukik. »Exit Niels Lyhne« — mondja, amikor összecsapnak feje fölött a hullámok. És amikor minden összeomlik benne és elérkezik a hitetlenség utolsó fokára, akkor gyermeke betegágyánál összeroppan és feladja utolsó hitét, a hitetlenséget is. Nem pesszimista ez a könyv, — hiszen néha szépnek és kívánatosnak látja az életet — de élethű és igaz, azért olyan szomorú. J. Andersennel rokonlélek, az ő egyszerű képei, mesélő stílusa, kisplasztikája, a szubjektivizmus és objektivizmus furcsa keveréke éled benne újra. J. alkotásai sorát 1882. egy kötet elbeszéléssel (*Lövés a ködben, A bergamói pestis, Itt rózsáknak kellene nyílni*, stb.) koronázta meg; csupa finom hangulatkép, miniatür-festészet. Halála után, 1886. jelentek meg hátrahagyott versei és prózai töredékei (*Versek és vázlatok)*, majd összegyűjtött munkái. J.-nek igen nagy hatása volt, elsősorban hazája íróira (különösen *Bang*-ra), de más nemzetek irodalmára is. Magyarul megjelent mindkét regénye és néhány novellája (*Mogens, Lövés a ködben).* *Juhász A.*

Jacobsen *P. V.*, *1799. †1848. Dán író. Különösen *Trolddom* (Boszorkányság) c. történeti drámájának voltak sikerei.

Jacobus de Vitry, a kereszteshadjáratok híres szónoka. A szónoklataiba beleszőtt példák a középkorban igen elterjedtek voltak. *Historia Orientalis* címen megírta a keresztes háborúk történetét, melyekre nézve fennmaradt levelei is értékes források.

Jacobus de Voragine, genovai érsek, *1230., †1298., a középkor legnépszerűbb legendagyűjteményének, a *Legenda aurea*-nak (l. ott) szerzője. Műve függelékeként gyanánt megírta még Lombardia történetét, s ezért a művet *Historia Lombardica*-nak is nevezik.

Jacopone da Todi (tkp. *Jacopo Benedetti)*, misztikus, vallásos költő, *1230. †1306., a ferencrendiek himnuszköltészetének (a *laudák*-nak) legnevesebb művelője. Vallásos ódáiban a rajongó hit az erótika szenvedélyével szólal meg: amit a világi költészet a szerelmi lírába nem akart befogadni, abban a J. és iskolájának költői, vallási extázisba átértékelve élték ki szenvedélyüket. A *lauda*-költészetnek nagy érdeme, hogy a népdal szellemének egyedüli hordozója a középkor lírai költészetében, és hogy lázas, hisztérikus túlzásai mögül sok őszinte, meleg közvetlenség szólal meg. A párbeszédes *laudá*-k talán az első drámai formájú költemények az olasz irodalomban. J. szatirikus író is volt; VIII. Bonifác ellen írt költeményéért börtönben is ült. A híres *Stabat mater* kezdetű latin egyházi ének is valószinűleg J. költeménye. *Honti.*

Jacopone látomása

Jaczkó Olga, szlovenszkói írónő, *1895. Mély érzés, erős megfigyelő és intenzív alkotókészség jellemzik írásait. Ir novellákat és verseket. Önálló műve: *Csöndes mederben* (novellák, Ungvár 1925).

Jago, Shakespeare gonoszai között a legnagyobbak egyike, aki Othello lelkét megmérgezi s féltékennyé teszi Desdemona iránt.

Jahoo (ejtsd: jehu), Swift Gulliverjében az emberi formát és állati természetet egyesítő faj, mely alá van vetve a Houyhnhnms-eknek, az értelemmel biró lovaknak: az *ember* legkeserűbb ábrázolása a világirodalomban.

Jakab *Elek*, *1820. †1897. Számos történeti és kultúrtörténeti tanulmányt

adott ki. Megírta *Kolozsvár történetét* és az 1848—49. szabadságharcot.

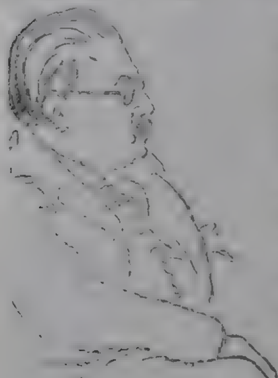
Jakab *István*, színműíró, *1798. †1879. A Nemzeti Színház fordítója volt (*Alzire*), eredeti darabjai közül az ügyes bonyodalmú és magyar levegőjű *Falusi lakodalom* c. vígjáték és a *Zsarnok apa* szomorújáték aratott sikert. Ő írta az első magyar operaszöveget (*Csel*).

J. *Ödön*, *1854. Lírai és elbeszélő költeményeket, prózai elbeszéléseket és drámákat írt. Lírai költeményei közül kiemelkednek az elhúnyt feleségét sirató *Rózadalok*. Elbeszélő költészete a hagyományos úton jár: régi mondákat dolgozott fel (*Szilágyi és Hajmási*, *Árgirus*). Drámáival nem aratott sikert.

Jáksics, *Gjura*, szerb költő, *1832. †1878. Festészetet tanult Pesten, Bécsben és Münchenben. A romantikus iskolának Zmáj mellett legnagyobb költője. Az irodalom minden ágát nagy sikerrel művelte. A lírában Petőfi és Byron hatása alatt áll. Lázadozó lélek, mint mintaképe, Petőfi; minden művében, még az eposzaiban is, lírai elem uralkodik. Lírai verseit, összegyűjtve, 1873. adta ki. Epikai költeményei közül említést érdemel a *Testvérgyilkos* (Bratoubica), *Áldozás* (Pricseszt) és *A martirnő* (Mucsenica). Drámái közül legjobb a *Jeliszaveta montenegrói hercegnő*, mely a szerb irodalomnak mai napig egyik legjobb drámai alkotása. Mint elbeszélő egyike a legjobbaknak. Igen sikerültek a bánáti falvak életéből vett elbeszélései, különösen azok, amelyekben az 1848. körüli eseményeket írja le.

Jakubovich *Emil*, *1883. A *Nemzeti Múzeum* főkönyvtárosa. Régi nyelvemlékeinkről és krónikáinkról adott ki tanulmányokat. Nagy feltűnést keltett 1925. megjelent értekezése *Anonymusról*. Szerinte Anonymus *Péter* budai pap volt.

Jákuskin, *Pável Ivánovics*, orosz író, *1820. †1872. A legújabb orosz néprajzi írók egyike. Egyetemi tanulmányainak befejezése után a népköltészet termékeit kezdte gyűjteni. Parasztruhába öltözött s úgy barangolt Oroszországban, hogy a muzsikok bizalmát megnyerje s így alaposan megismerje életüket s lelküket. Csakhogy ő maga is eldurvult s részegessé lett. *Orosz dalok* (1860) és *Népdalok* (1865) c. gyűjteményei mintaszerűek. Eredeti elbeszéléseiben, pl. *Nagy az orosz föld Istene*; *Parasztlázadások* stb. művészi formában teljesen hű s igaz képet rajzol a muzsikokról. *Bonkáló.*

Edmond Jaloux

Jaloux (ejtsd: zsalú), *Edmond*, francia regényíró és kritikus, *1878. Az Akadémia 1920. irodalmi nagydíjával tüntette ki. J. ragyogó stiliszta. Könnyed, kedves elbeszélő és finom pszichológus. A szenvedélyes szerelem termékeny regényírója. Számos könyve közül kiemelkedő: *L'agonie de l'amour* (egy ledér nő kétségbeesett, de hiábavaló kísérlete a tiszta szerelemre). *Le démon de la vie*, *Les profondeurs de la mer*, *L'escalier d'or*. Kitűnő, beható analízisű könyvismertetései a *Nouvelles littéraires*-ben jelennek meg. *Kállay.*

Jambikus sorok. Jambus-lábakból vannak felépítve, de a jambusokat spondeusok is helyettesíthetik, mint kisegítő lábak. Leggyakrabban előfordulnak a hármas, négyes, öt, öt és fél, hat jambusból álló sorok. Gyakran előfordul egy költeményben, hogy a sorok váltogatják egymást. A *Szózat*-ban pl. négyes és hármas jambussorok váltakozva következnek.

Hazád | nak ren | dület | lenül
Légy hí | ve oh | magyar!

Jambus sorokban szokták írni a verses drámákat is (l. *Blankverse*).

Jámbor *György*, *1881. Pedagógus, tanár. Szakfolyóiratokban és a napisajtóban harcol a modern gyermekvédelemért, a kísérleti gyermektanulmányért és több pedagógiai reformért.

J. *Pál*, *1821. †1897. A papi pályára készült. A szabadságharc előtt kat. segédlelkész volt, a küzdelem alatt a közokt. minisztériumban szolgált, Világos után bujdosnia kellett. Évekig élt Párizsban és francia regényt, sőt francia verseket is írt. 1859. hazatért; egy ideig káplánkodott, végül a szabadkai gimn. igazgatója lett. Már a szabadságharc előtt a *Hiador* költői nevet használta. Versei a *Honderü*-ben jelentek meg. Finom, gyakran finomkodó nyelven hangulatos költeményeket írt, de költőtársai nem szerették, mert a Honderű arisztokratáknak hízelkedő szerkesztője J. költeményeit *Petőfi* költészetének rovására kiemelte. J. művei közül fontosabbak: *Párisi emlékek*, *A magyar irodalom története*, *Egyházi beszédek*.

Jamblichos, *Kr. u. 142 körül, görög regényíró. *Babyloniaka* c. regényében, amelyet 166—180 közt írt (39 könyvben, a regény csak bő kivonatban maradt ránk), sajátságosan keveredik a görög műveltség és a keleti mágia; erősen kidomborodik benne az erótikus-érzéki elem. Tárgya Sinonis és Rhodanes szerelme. Darmos király szemet vet a szépséges Sinonisra, aranybilincsekbe verti, férjét pedig keresztre feszítteti. Azonban mindaketten megszabadulnak s most hajszás üldözés kezdődik: a szerelmes pár a legvadabb kalandokon esik át, féltékenységi és gyilkossági jelenetek, összetévesztések, izgató epizódok során végre is Rhodanes hadvezérévé lesz Darmos királynak, megszerzi neki a győzelmet és visszanyeri Sinonist. J. regénye óriási hatással volt a XVII. sz. regényirodalmára. Kiadta R. *Hercher: Erotici scriptores Graeci*, I. 221—230. *Réray.*

Jambulos, Kr. e. III/II. sz. görög író, ki fantasztikus útirajzában talán Ceylon

szigetéről festett stoikus irányzatú utópiát (csak Diodoros kivonatából ismerjük). — Kiad. Diodoros-kiadásokban.

Jambus. Az időmértékes verselésben egy rövid és egy hosszú szótagból álló láb : ∪ –.

James, *I.* Első Jakab, skót király, *1394. †1437. Híres allegóriája *The King's Guhair* (Book) Chaucert követi. Ugy ebben, mint gyönyörű balladáiban hazája egyik legnagyobb lírai költőjének mutatkozik.

James (ejtsd : dzsémz), *Henry*, amerikai író, *1843. †1916. Termékeny író volt, több művével a legkiválóbbak közé emelkedett. Első műveiben romantikus. Hírnevét megalapította *Roderick Hudson*, mely egy művészi temperamentum története. Kedvenc tárgya J.-nek az ellentét amerikaiak és a régi fajok között, melyekkel Európában összeütközésbe kerülnek. *The Europeans* Bostonban mutatja, hogy a puritánok élete milyennek tűnik fel a külföldi szemében. *The American* a művelt és a közönséges ember ellentétét mutatja be egy szerelmi történetben. Művészet és szerelem problémáját dolgozza fel *The Tragic Muse*. *In the Cage*-ben egy távírónő keveredik be két szerelmes ügyébe. A hús és a szellem harca a *Wing of the Dove*. Utolsó művei közt legjobb *A Small Boy and Others*. Néhány befejezetlen regénye 1917. jelent meg. Magyarul megjelent : *Az amerikai*. *Rózsa.*

Jammes (ejtsd : zsam), *Francis*, francia lirikus és regényíró, *1868. A világtól elvonulva él a Pyreneusokban. A virágok, a madarak és állatok barátja s mint valami modern szent Ferenc, azokkal társalog naiv hangú költeményeiben. Legbensőségesebb, legfinomabb húrú és legközvetlenebb költője a szimbolizmusnak. A mindennapi élet legegyszerűbb eseményeiben találja a legmegindítóbb költészetet. Hívő és gyermeki lélek. Dogmatikus katolikus. Az *Église habillée de feuilles* és a *Géorgique chrétienne* versei a régi franciskánusok misztikus lelkéről tanuskodnak. Néha azonban megszólal benne nagyapjának, a guadeloupei orvosnak öröksége, a messze fűszeres szigetek felé szálló nosztalgia s ilyenkor exotikus témák élednek meg művészi képzeletében : az Antillák trópikus vidéke, gyönyörű kreol nők bája, tipegő mandarin-kisasszonyok furcsa gráciája. Verseket ír a szamárról, a pásztoréletről. Regényt az erdei nyúlról. Reprezentáns verskötetei : *De l'Angelus de l'aube à l'Angelus du soir, Deuil des primevères* és *Ma France poétique*. Regényei : *Le rosaire au soleil*, a családi életnek misztikus költészettől áthatott reális leírása, *Le roman du lièvre*, a nyúl regénye, *Monsieur le curé d'Ozeron*, az irgalmasság költeménye. Remekbe készült három hosszabb elbeszélés : *Clara d'Ellebeuse, Almaide d'Etremont* és *Pomme d'Anis*, három különös fiatal lány regénye. A *Cloche pour deux mariages* és a *Robinsons basques* színpompás baszk történetek. — Verseiből magyarra fordított *Kosztolányi* D. (Modern költők II.) *Kállay.*

Jancsó *Benedek*, *1854., gimn. igazgató, majd a belügyminisztérium nemzetiségi osztályában dolgozott, végül a szabadoktatás ügyeit intézte. Fontos szerepe volt a középiskolai tanárság mozgalmaiban. Számos irodalomtörténeti és pedagógiai tanulmánya jelent meg a folyóiratokban. Irodalomtörténeti művei közül legfontosabbak : *Szenczi Molnár Albert, Kölcsey Ferenc.* Élete második felében főleg a nemzetiségi kérdéssel foglalkozott : korán felismerte a magyarságot fenyegető veszedelmet és több tudományos munkában felhívta rá a figyelmet. (*A román nemzetiségi törekvések tört. és jelenlegi állapota*, 2 köt., 1896—99.)

Janin (ejtsd : zsaneen), *Jules*, francia kritikus, *1804. †1874. Főműve : *Histoire de la littérature dramatique*, 6 köt.

Jankó *János*, *1868. †1902. Néprajzi tanulmányokat és útirajzokat adott ki. (*A Balaton melléki lakosság néprajza, Kalotaszeg népe*). Résztvett Zichy Jenő gróf expedícióiban, s feldolgozta ezek etnografiai eredményeit.

J. *László*, *1875. Pedagógus és archeológus, tanár. Fő művei : *A történelmi emlékek és régiségek megőrzéséről* ; *A közműveltség terjesztéséről* ; *Az önképzőkörökről* ; *A nőkről a multban és a jelenben, Madách és az Ember tragédiája* ; *Késő bronzkori urnasírok Lire környékén.*

Jankovich *Béla*, *1865. Képviselő, a Ház alelnöke, államtitkár, 1913. kultuszminiszter. Tisza István politikáját támogatta. Közgazdasági tanulmányokkal foglalkozott.

Jankovics *Marcell*, szlovenszkói író és költő. Jelentősebb művei : *Buzavirágok* (versek), *Versek* ; *Költemények* ; *Uttalan utakon* ; *Sasfészkek* ; *Kis barátom könyve. Alpesek* c. könyve az alpinizmus alapvető munkája.

Jánosi *Béla*, *1857. †1921. Aradi, majd budapesti középiskolai tanár volt. Esztétikai munkássága alapvető. 1891. kiadta *A görögök esztétikája* c. művét. Ezt követte 1897. *Az újkori esztétika története Kantig.* Majd két pályadíjnyertes művét kiegészítette és 1901—02. kiadta *Az esztétika története* c. nagy munkáját. Irt egy hosszabb tanulmányt *Az esztétikai hatás tényezőiről* címmel is.

J. *Gusztáv*, *1841. †1911. Kat. pap, veszprémi nagyprépost. Irt eredeti költeményeket is, de sokkal fontosabbak fordításai. Lefordította *Milton: Elveszett paradicsomát, T. Tasso : Megszabadított Jeruzsálemét* és több kisebb költői művet.

Janovics *Jenő*, *1872. Vidéki színész, majd a kolozsvári *Nemzeti Szinház* igazgatója. A román imperium alatt a legnagyobb erőfeszítéssel iparkodik a kolozsvári színházat a régi színvonalon megtartani. Dramaturgiai műveket írt ; *Csiky Gergelyről* terjedelmesebb tanulmánya van.

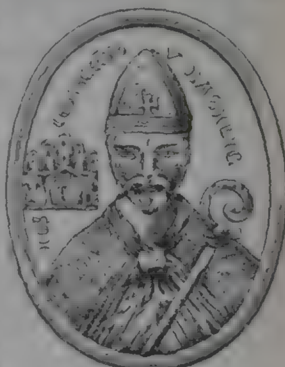
Jansenizmus, Jansenius yperni püspök tanítása az isteni kegyelem természetéről, amelyet 1640. megjelent *Augustinus* c. nagy munkájában fejtett ki. E felfogás körül egy párt alakult, amely éles harcban

állott a Sorbonne teológusainak és a jezsuiták által képviselt pápaságnak a felfogásával. Különösen a francia katolicizmusban dúlt ez a harc, ahol oly kiváló elmék, mint *Pascal* és *Racine*, a jansenisták közé tartoztak. A J. főerőssége a Port-Royal kolostor volt. A harcban végül is a hivatalos ortodoxia győzött, de Hollandiában még ma is vannak jansenista egyházak. Olv. *Pascal : Lettres à un Provincial.* Magyarul *Rácz* Lajostól (1925). — *Sainte-Beuve : Port-Royal.* *Nagy.*

Janson, *Gustaf,* svéd író, *1866. †1913. Nagy sikert aratott 1900. a *Paradiset* (Éden kertje) c. modern időben játszódó regényével. Ennek folytatása *De första människorna* (Az első emberek) ; leírja az elhagyott szigeten régóta élő hajótörött emberpár két gyermekének tudatlanságból folytatott szerelmi életét. Következő műve, *Abrahams offer* (Á. áldozata) gazdag tartalmú, melegen fogadott regény, melynek témáját a búr háborúból merítette. E sikerek után J. írói működése gyorsan fejlődött. Felváltva négy különböző tárgykörhöz fordult. Az egyik a kalandorregény volt : *Nils Dobblare* egy, a XVI. században élő katona-szerencselovag története, és *Affären Costa Negra* (A c. n-i ügy), egy, a forradalmas Délamerikából vett, káprázó ügyességgel felépített leírás. A tengerparti vidéket és annak népét találóan rajzolják a *Det gamla huset* (A régi ház), *Ön* (A sziget), *Gamla gaslar* (Öreg tengerészek) és *Hårda tag* (Erős fogások) c. regényei. Egy harmadik terület, ahonnan szivesen vett témákat, a társadalmi regény volt : *Förlorade söner* (Elvesztett fiúk) és *I mörkret* (A sötétben), ez utóbbiban lebilincselően ecseteli a bányászok nehéz életét. A történelem nagy alakjai erősen vonzották J.-t ; erről tanuskodik a *Faran* (A veszély) c. regénye, amely Attiláról szól. Épen mikor II. Gusztáv Adolf történetének megírásához készült, J. váratlanul elhúnyt. Röviddel azelőtt egy *Lögnerna* (A hazugságok) c. elbeszélésgyűjteményt adott ki, amelyhez a Tripolis körüli olasz-török harc adta a milieut. Ez a könyve óriási feltünést keltett és világhírt szerzett írójának. Bár kénytelen volt kenyerét tollával keresni, műveire rá tudta vetni a művésziesség bélyegét. Fejlődése nem volt befejezve és a legjobb könyvei valószinüleg megiratlanok. Amit maga után hagyott, azt egészséges, erős nyelv és eredeti, friss fantázia jellemzi. Műveit sok nyelvre ültették át ; a *Paradiset* és *De första människorna* megvannak kitünő magyar fordításban is.

Lindberg.

Janus Pannonius *(Csezmicei János),* *1434. †1472., pécsi püspök, kiváló latin költő. Részt vett Vitéz Jánosnak Mátyás király ellen irányuló összeesküvésében s ezért menekülnie kellett. Epigrammákat, elégiákat, epikus költeményeket írt, nagyszabású eposzt tervezett Hunyadi János török harcairól, de Hunyadi halálával a munka abbamaradt. J. igazi költő, különösen formaérzéke meglepően tökéletes. Műveit kiadta *Teleki* Sámuel (J. *Poemata ; Opuscula* címen) Utrechtben, 1784. Számos művét felfedezte *Ábel* Jenő. Irt róla *Hegedűs* István a *Beöthy*-féle nagy képes irodalomtörténetben. *Révay.*

Janus Pannonius

Japán irodalom. A japán nép két népfaj keveredéséből keletkezett : egy altáji, a mongol népekkel rokon, északkeleti Ázsia szárazföldjéről bevándorolt néptörzs, s egy ezeket leigázó maláj-polinéziai, a Szunda szigetek felől bevándorló néptörzs keveréke. A harcos, vitézkedő, életet kevésre becsülő, de mint a harcos népek, gyakorta melankóliára hajlamos hóditók etnikuma adta meg az új népfaj alapjellegét ; nyelvét viszont, mint az rendesen történni szokott, a jobban meggyökerezett, leigázott ősibb lakosságtól kapta. A japán nyelv tehát a nagy ural-altáji nyelvcsalád egy idegen (malajo-polinéziai és khinai) elemekkel bővült hajtása. De a mongol bevándoroltak sem alkották a természeti szépségekben oly gazdag szigetország őslakosságát. Előttük már a ma még úgy néprajzilag, mint nyelvileg felderíthetetlen hovatartozású *ainok* lakták e területeket. Az ainok fehérbőrűek, kékszeműek és szőkehajúak ; kezdetben mint a csak felületesen megismert népfajokat rendesen, a kutatók vallástalanoknak és minden kultúrát nélkülözőknek tartották őket. De úgy a történeti emlékek, mint az archeológiai leletek és ma már csak hétezer főnyi leszármazottaik alapos megismerése az ellenkezőjét derítette föl. Az ainok szilárdan felépített falvakban laktak, igen érdekes és művészi plasztikájuk volt, vallási szertartásaik mai eldurvultabb állapotukban sem nélkülözik az isteni s a világ viszonyánakés a szenvedés problémájának mélyebb megértését. A mongol bevándorlókkal úgylátszik békében megfértek együtt, de a harciasabb és türelmetlenebb maláji hóditók ép úgy a hegyekbe üldözték és ezzel a kulturélet és a további fejlődés lehetőségétől elzárták őket, mint a görög hóditók a krétai, vagy a khinai hóditók a déli tartománybeli őslakosságot. Az ainok költészetének legérdekesebb termékei a medveénekek, melyek bizonyos rokonságot mutatnak az ural-altáji nomádok (pl. vogulok) hasonló tárgyú énekeivel. Az ainok több vallásos szertartása rokonságot mutat a japán évkönyvek bizonyos mitoszaival s így nincs kizárva, hogy ezekre hatással voltak. De már a történeti idő kezdetén az ainok az üldözött vadak szerepét játszották s a nemzet kultúréletéből teljesen ki voltak közösítve.

A régi japán írást nem ismerjük; a történeti évkönyvek ugyan számos alkalommal említik a mitikus írók »istenírását«, de mivel ennek az ősrégi írásnak semmiféle nyoma nem maradt fenn, egyes tudósok (valószinüleg tévesen) ennek létezését is kétségbe vonják. Japán már a mi időszámításunk első századában érintkezésbe kerül a hatalmas s az egész távoli kelet szellemiségén uralkodó khinai kultúrával. Az érintkezést főleg a már ekkor Japánt többször uraló Korea közvetíti. Egy a III. sz.-ban a japán császár udvarában járt koreai követség aztán annyira megkedvelteti az uralkodóval és környezetével a khinai kulturát s ennek propagandisztikus kifejező eszközét, a khinai írást, hogy a császárok a khinai nyelvet művelő tanítókat hozatnak Koreából, ezek a khinai írást teszik uralkodóvá és egyedülivé új hazájuk állami és kultúrális életében s ők lesznek a hivatalos feljegyzésekre jogosult írnok-nemzetségek megalapítói. A japán nyelv ezzel végérvényesen a khinai ideográfikus íráshoz van kötve; később igyekeztek az egészen más szerkezetű, nem szótagoló s ősibb jellegű khinai nyelvhez símuló hieroglifikus írást a japán nyelv szelleméhez közelebb hozni s a khinai írásjeleket néhány száz szótagjelre egyszerüsítették le. Maga az ójapáni nyelv csupán addig ismeretlen fogalmak kifejezésére használt fel khinai szavakat s így egészében tiszta és eredeti; az újjapáni azonban khinai és japán kifejezések teljes elvegyüléséből előállott keveréknyelv.

Kezdetben oly nagy hatással volt a khinai szellem érett gazdagsága az uralkodó osztályra, hogy ezekben a körökben ép oly szégyennek tartották a japán írást és beszédet, mint egy időben a mi arisztokráciánk nagy része a magyar szót. Az első japáni költői antológiák egyike, a *Kvaifosu* csupán khinai nyelven és a Tang-korszak lirikusainak szellemében írott költeményeket tartalmaz, bár az érzések néhány múlékonynak és változónak tetsző képre való leegyszerűsítése e kis dalokban is a japán szellemnek megfelelően nem akarja a részletek párhuzamával jelezni az őket összekötő egységet, hanem magukban az egyedülálló apró részletekben akarja megragadni a bennük lüktető egyetemes életet. De már a japán nemzeti vallás, a Sintó mitológiájának két gyüjteménye közül, melyek a japán szellemi életben a homeroszi eposzok szerepét játsszák, a régebbi, a Kr. u. 712. keletkezett, de sokkal régibb forrásokra visszamenő *Kodsiki (Az ókor története)* japán nyelvű, míg a nyolc évvel ifjabb *Nihongi (Japán évkönyvek)* szerzője a khinai nyelvvel élt. A Kodsiki csupán a mitikus »Istenkorszakot«, mely Kr. e. 660-ig (Jimmu császár, a szigetország teljes területének meghódítója trónraléptéig) és a fél-mitikus, a Kr. u. V. sz.-ig terjedő korszakokat tárgyalja; előnye a Nihongi felett, hogy nemzeti nyelvénél fogva az ősi mondákat khinai hatástól ment eredeti tisztaságukban őrizte meg és azonfelül az első, keletkezésénél évszázadokkal korábbi eredetű japán verseket tartalmazza. A *Nihongi* a khinai nyelvvel együtt átvette a konfuciánus vallásbölcselet képzeteit és az ókori Khina történetének hagyományait is és ezeket a japánokat jellemző, a számukra benső értelemmel bíró és igazság gyanánt ható megnyilatkozásokat minden oldalról beolvasztó eklekticizmussal beillesztette a sintó mitológiába és a japán őskor történeti hagyományaiba. Viszont részletesebben beszéli el a mítoszokat, mint a *Kodsiki*; továbbá tárgyalja az amabból hiányzó Kr. u. V.—VII. sz. történeti időszakát is. A két forrás egyformán jelentős, mivel kiegészítik egymást. A Sintó számos mondája erős rokonságot mutat egyrészt a Földközi tenger körüli kultúrák, másrészt viszont a polinéziai kultúrkör mondáival. A mi világperiodusunkat itt is, mint amazoknál, letünt világperiodusok, ill. istenek és istenpárok ezeknek megfelelő korszakai előzik meg. A mi világunkat jelen alakjában megteremtő istenpárhoz, Izanagi és Izanamihoz fűződik a Sintó egyik költőileg legszebb és legmélyebb mondája, mely az Orpheus mitosszal tart erős rokonságot. Izanamit megöli utolsó gyermekének, a tűzistennek születése. Izanagi s vele együtt az egész természet gyászban és fájdalomban vágyakozza vissza asszonyát, de Izanami nem tud visszatérni, mivel már evett az alvilág eledeléből. Izanagi megküzd a poklok minden veszedelmével, hogy visszahozza meghalt szerelmesét és vissza is kaphatja azzal a feltétellel, ha az alvilági út tartama alatt nem gyújt fényt és nem pillantja meg őt. De Izanagi ép úgy, mint Orpheus, nem tud ellenállni a szeretett lény közelsége kisértésének, tüzet gyújt és a felvillanó fénynél megpillantja Izanamit oszlásnak induló testtel; rajta a pusztulás, »mennydörgés istenei«. A megszégyenített istennő férjét erynnisekkel üldözteti ki az alvilágból; ő a halottak úrnője marad, míg visszatérő férje, hogy megtisztuljon az alvilág szennyétől, a szent mosakodás szertartásának veti alá magát s a lemosott infernalis salakból gonosz démonok, a megtisztulásból pedig jószellemek és a tenger oltalmazó istenei születnek. Izanagi aztán földi feladatának betöltése után az egyik verzió szerint visszatér az égbe, egy másik verzió szerint felépíti rejtett palotáját Araji szigetén s ott rejtve marad mindörökké, akárcsak távoli kultúrkörök halott s majdan az idők végén feltámadó istenei. Az isteni testvérpár két ellentétes gyermeke Amaterasu, a mindent éltető, ragyogó napistennő és Sosanovoo, a fékezetlen, vad viharisten. Sosanovoo megsérti a napistennőt, aki haragjában visszavonul sziklabarlangjába, s így sötétség és elhalás fenyegeti a világot, míg a többi isteneknek egy istennő pajkos táncára kitörő nevetése ki nem csalja magányából. Ennek az istentáncnak nagy jelentősége van, mivel az u. n. *kagura* táncok, melyektől viszont a japán dráma, a *nó* származik, ettől veszik eredetüket. Sosanovoo-t az

istenek azután száműzik a földre ; megöli a földiektől minden évben emberáldozatot követelő sárkányt s az áldozatul kitett, megszabadított szűzet feleségül veszi.

Amaterasu és Sosanovoo két egymással szemben álló isten és emberkör képviselői ; az előbbi általános tudományos felfogás szerint a hódító malájok, az utóbbi a leigázott mongolok főistene volt. A szenvedéspróbákat kiálló alvilágjárás azután még egyszer ismétlődik, most megint a Jázon mitoszhoz megdöbbentően hasonló formában. Jasihoko isten csodás erejű fegyvereket akar megszerezni Sosanovootól, ki halála után egy alvilági birodalom királya lett. Ez különböző, (részleteiben is Jázon próbáinak megfelelő). próbáknak veti alá, melyeket mindig a király őt titokban segítő lánya segítségével győz le, aki a japán mitosz Medeája. Végül megszökik Suseribimevel ; akinek későbbi vad féltékenysége is érdekes analógiája Medea jellemének. Egy további bájos történet a napistennő egy leszármazottjának leszállását beszéli el a tenger sárkánykirálynak vízalatti országába ; elveszi a király sellő lányát, de ez, mikor férje a Meluzina mesék sémája szerint megszegi a látási tilalmat, gyermekével együtt otthagyja és visszatér apja birodalmába. E mondának viszont számtalan analógiája kan polinéziai mitoszokban. A hős unosája a japán hagyomány első történeti személyisége, Jimmu császár. A Kodsiki és Nihongi mitikus része a sintoista japánok szerint tiszta történelem s kétségtelen, hogy e gazdag képzeletvilágról tanuskodó mondák az emberiség élettörténetének periódusait öltöztetik a közvetlen és konkrét megszemélyesítés és cselekvés szimbolikus formájába ; ami bennük költészet, az csupán a megszemélyesítés naivul ihletett, epikus bőségű elbeszélő tehetségről tanuskodó módja. A zavaró összevisszaságok és megokolatlanságok a japán mitologiában onnan eredhetnek, hogy a későbbi kompilátorok több, eredetileg egymástól merőben különálló, vallásos képzeletvilág termékeit sűrítették egybe.

A Kodsiki és Nihongi a J. első nagy korszakának, a *Nara* korszaknak legnevezetesebb prózai termékei. Ebben a korszakban a császárok még nem süllyednek a sogunok (»majordomusok«) bábjaivá, sőt abszolút hatalmuk tetőpontján állanak, ők a kor kultúrájának és szellemiségének éltető elemei. Ennek megfelelően, az irodalom irányát és szellemét is ők szabják meg. A korszak egyéb fontos prózai iratai : 1. a *Norito*-k, az évkönyvekhez hasonlóan ősrégi eredetű, de nyelvükben a gondolatritmusok még ősibb kifejezési formáját megőrző istentiszteleti liturgiák, melyek közül a legrégibbeket a nagy ünnepeken eredetileg maga a császár recitálta, 2. a *Semmyo*-k, megragadó pátoszú császári szónoklatok, melyeket az uralkodók különös alkalmakkor a néphez v. egyes alattvalóikhoz intéztek, 3. a *Fudoki*-k ; Japán egyes vidékeinek a császárok rendeletére feljegyzett helyrajzi leírásai, melyek számos lokális hagyományt és mondát őriztek meg.

Mint említettük, a Kodsikibe beleszőtt japán versek a J. első költői alkotásai. Ezek közül a legrégibbek az »istenek dalai«, vagyis az isteneknek tulajdonított, rövid alkalmi dalok, vagy az alkalom nagyszerűsége által kiváltott párbeszédes énekek. Sosanovoo isten egyszerű menyegzői dala az ős khinai daloskönyv, a Shi-king verseinek ritmikusan ismétlődő »vezérmotivumaival« rokon ima- vagy gyermekdal-szerű felépítésében. Jasihoko isten búcsúja a féltékeny Suseri-bime-től az Énekek Éneke pásztora és szűze egymást kereső szerelmes szózatának magasságába lendülő kettős válaszének a hitvesek között. Egy másik válaszénekben Jasihoko a szép Nuna-kava-hime háza előtt tölti az éjszakát és bebocsátásért könyörög ; a lány visszautasítja, de sejteti, hogy vonakodásának csupán az első szerelem félénksége az oka s hogy egy következő éjszakán a szíve, mely most még a homokos tengerpart magányos madara, majd szelid gerlicemadár gyanánt fog hozzá simulni, s ha akkor ragyogóan, mint a hajnalfény, meg fog jelenni a kedves, egészen az övé lesz. Ezeknek az énekeknek képeiben is megnyilatkozik már a japán líra természetlátása, a természet zárt, magányos képeinek és jelenségeinek fölkeresése. De minden kép, minden gondolatritmus, minden kifejezés még az emberiség egy vallásos őskorszakának, mely az élet minden jelenségében az örök dolgok hasonlatát látta, sok évezredes tapasztalata. A japán kronológia az időrendben következő verseket a honfoglaló Jimmu császárnak tulajdonítja s valóban a neve alatt fönnmaradt két harcidalban megdöbbentően és impozánsan szólal meg a teljes alárendeltségben való fölemelkedés eszméje, az eszme, mely e hierarchikus korszak szellemi középpontja volt s amely épúgy megnyilatkozik a szumir emlékek nagyszerüen begyakorolt sematikus hadseregein, mint a hasonló föltétlen tömeg-erőfeszítést föltételező óegyiptomi piramisokon.

Tévedés azt hinni, hogy a japán líra sajátossága : a természetnek szándékoltan hasonlatszerű, szinte átlátszó, fátyolszerű képekben való megragadása, a buddhizmus hatása alatt alakult volna ki. Már a *Kodsiki* dalainak természetképei sem akarnak egy természeti jelenséget leírni vagy megismertetni, hanem egy rövid képben összefoglalják a dolgok egy oly, bizonyos pillanatban beálló, látszólag véletlen egybetalálkozását, amely mögött félelmetes és közvetlenül meg nem pillantható fenségében feltünik a Szellem, az út, mely lelkünk alkotó elemeit a külső világ egységeivel összeköti és ezáltal létrehozza az igazságot. A japán költészet számára ez a *megfelelés* a szubjektív és objektív élet egységei között a tulajdonképeni csoda, ez a megfelelés az, amely minden dolognak bizonyos igazság tartalmát adja, ez a megfelelés az, ami által a káosz, a dolgok értelmetlen zűr-

JAPÁN IRODALOM II

Bakin és Hokusai

Tokugara Jejasu, az irodalom nagy pártfogója

Komacsi asszony, a Kokinsu egy híres költőnője

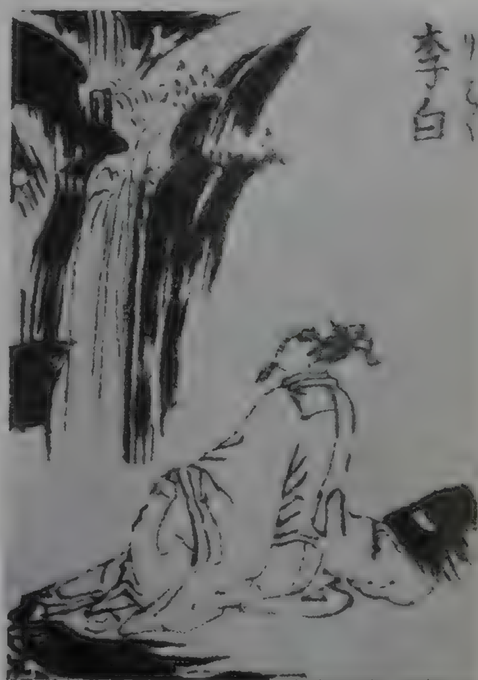
Konfucius

Lie-Tsi (Lieh Tse)

Boddhidarma, a Csan (Zen) szekta meg-
alapítója

Li-tai-po

zavara, értelmet s ezáltal a pillanaton túlmenő életet nyer. A külsővilág képeinek és az érzésvilágnak ez a megfelelése csak a gyermeki lélek számára nyilvánvaló, az ember számára, aki a kétségekkel, a bűnnel és a szenvedéssel igazán megismerkedik, soha nem lesz egész tisztaságában érzékelhető: különösen áll ez az európai, nyugati emberre, aki gyerekkorát talán leghamarabb vesztette el. Az önálló tudományágak és a vallástól ment filozófia a görög kultúrában az objektum és szubjektum számukra való ellentétéből és a külső világ *lelki értelme* feletti kételkedéséből eredt. S ez a kettősség a nyugati költészet első nagy alkotásaiban, a homerosi eposzokban is érzékelhető. A homerosi leírások már a lélektől bizonyos fokig idegen, tehát megismerendő külső világ *leírását, topografiáját* akarják adni. Jellemző — és ebben is megnyilatkozik már a nyugati embernek a természettel szemben való helyzete, — hogy szerkezetükből következően mindig a külső világnak oly képeit írják le, melyeknek a cselekvő személyektől az adott pillanatokban idegeneknek kellett lenniök: először látott idegen országokat, népeket, tájakat, vagy rendkívüli (monumentális) jelenségeket, a lélekkel közvetlenül összefüggő honi világot pedig bizonyos rendkívüli érzéseken (visszaemlékezés vagy viszontlátás) keresztül nézve. Az »uralaltáji« népek költészete jobban megőrizte ezt a kapcsolatot, gyermekibb lélekkel áll a dolgokkal szemben, számára az objektumban mindig van szubjektív elem, a szubjektumban pedig tárgyi valóság. Ez amaz »álomszerűség« vagy »növényszerűség«, mely e népek költészetét, és épen legnemzetibb költészetét az elvontabb nyugati nyelvekre lefordíthatatlanná teszi.

A japánokat gyakran nevezik a kelet angoljainak és ez a hasonlat nem is annyira erőszakolt: náluk ugyanis a keleti (sajátlagosan »mongol« vagy »ural-altáji«) természet és kedély »virágszerűségével« egyesül bizonyos vad, kemény és fanatikus, szinte erőszakolt aktivitás. Nem lehet ezt tisztán a zárt szigetországnak vagy a harcos maláj keveredésnek tulajdonítanunk, mivel ugyanezek a körülmények pl. Indonéziában egészen passzív és a világuralmi versenyre képtelen népeket érleltek meg. A faji szellem létrejöttének okai rendszerint mélyebben rejlenek és azon az úton alakulnak ki, mely bizonyos népfaj kivételes emberei számára a túlsó világot az innensővel, az eget a földdel és azután az ezen a magányos és csupán csak kivételesektől megtett úton szerzett tapasztalatok alapján most már a többi fajrokonok számára is a külsővilágot a belsővilággal öszszeköti. A japán ember számára is, akár a mai nyugati ember számára, az élet a legtágabb értelemben vett erőszakosságoknak, valóban a létért való küzdelemnek láncolata; ennek megfelelően azután a természetet a maga általános, kauzális folyamatában az örök harc, elmúlás és látszat színterének kénytelen látni. De alaptermészetének gyermeki volta megakadályozza abban, hogy mint a nyugati ember a külsővilágot látszat és jelenség mivoltában akarja megragadni, vagyis, hogy a változásban megnyilatkozó törvényszerűségeket keresse. Az ifjúhoz hasonlítható, aki legbensőbb vágyaiban még nem vesztette el a gyerekkor tiszta és közvetlen látását, de belesodródott az élet kétségekkel, antinómiákkal telített harcába és azt, ami felé a szíve igazán húzza, csak szinte erőszakosan felidézett, mesterségesen létrehozott élményeken és képeken keresztül tudja visszakapni. A japánnál egy élet teljes testi-lelki önfegyelmezése, az érzékek, indulatok és szenvedélyek fölötti teljes uralom, heroikus pszichikai és fizikai aszkézis és a végső motívumokig hatoló lelkiismereti vizsgálat szolgál arra, hogy föl tudja idézni egy képben a dolgoknak teremtő magját, a külső- és belsővilágot létrehozó abszolút tényezők közvetlen érzetét. A hindu vallásos felfogás szerint az aszkéta oly erőknek a birtokába kerül, melyekkel az isteneken is uralkodik. Így akar a japán *esztétikai heroizmus* oly erőknek a birtokába kerülni, melyek révén valósággal egy-egy kiszakított természeti kép, összefüggésétől elvonatkozott jelenet vagy hangulat tartamára átveszi a természet alkotójának szerepét és maga szövifonja egybe bizonyos lélekhordozó alapelemek szálaiból a természeti kép szövetét. Az egész japán lírát megszabja az esztétikai heroizmus segítségével *mesterségesen, művészien előidézett természeti kép* uralma. Nem vezethető ez vissza tisztán a buddhizmus hatására, hanem a japán költői géniusz alapvető sajátossága ez, melyet a buddhizmus elmélyített és a khínai költészet hatása a kifejezés eszközeivel gazdagított. A buddhizmus első korszaka Japánban, a Kr. u. 400-tól körülbelül 800-ig terjedő időszak, a tiszta hit korszaka, mikor a japán lélek adott hajlamai és a még egész életeket követelő és nagy, szent egyéniségek érdemein nyugvó új hit egészen áthatják egymást. A japán költői géniusz a buddhista világszemlélet és a khínai költői technika nagyszerű és hiánytalan összeolvadása teszi a korszak nagy költői antológiáját, a *Manyosut* egyuttal a japán költészet legértékesebb alkotásává. A Manyosu 4496 verset tartalmaz: 262 *Naga-utá*-t, vagyis hosszabb, rendesen balladikus hangú költeményt, 4173 *Tanká*-t, rövid dalszerű verset és 61 *Sedoká*-t, mely két legrövidebb epigrammatikus 3 soros *Kata-uta* összetétele. A 31 szótagból álló *Tanka* lett a japán líra állandó versformája: szigorúan megszabott szótagszáma, rövidsége és formai zártsága alkalmassá tették arra, hogy a vers csupán csak egy kép kifejlődéséből álljon. A japán verselés nem ismeri a khínai poétika szigorú megkötöttségeit, sőt nem ismeri egyáltalán a rímet, a hangsúlyt és az időmértéket. Az egyedüli megkötöttség tehát a szótagszám; a Tanká-nál a megoszlás 5—7—5—7—7. Ennek ellenére a hagyományos kényszer nagyobb, mint bármely más nemzet költé-

szetében. Megszabja azt egyrészt a versforma rövidsége, másrészt és főkép pedig a tárgyi megkötöttség : a vers, mint mondtuk, mindig egy természeti kép és egy érzelmi motivum kapcsolatbahozása, a természeti kép és a hozzáfűződő lelki motivum tárgya szigorúan meg van szabva és így később természetesen üres költői konvenciót, mesterdalnokias versfaragást idéz elő. A *Manyosu* legrégibb darabjai Kr. u. 400-ig nyúlnak vissza, ezek nem mások, mint egy egyszerű, fájdalmasságában kitörni akaró érzés egyetlen népien súlyos és jelentős képben való kiáradásai. A versek nagyrésze a VII. sz. második és a VIII. sz. első feléből való : névtelenek, vagy ismert költő egyéniségek alkotásai, nagyrészt tárgy szerint csoportosítva (dalok a négy évszakról, a holdról, utazáson, szerelem, elégiák, stb.). A Manyosu kis számú epikus költeménye (balladája) a gyűjtemény legszebb darabjai közé tartozik, az epikus cselekmény is a japán költő számára tulajdonképen nem más, mint a költő mágikus erejével megelevenített kép és megint nem külső történések lényegét akarja visszaadni, hanem az emberi élet, a mindennapiságon túlmenő érzés elemeit sűríti össze egy szinte merev, tehát mintegy a változásnak ki nem tett képbe. Rokona sok tekintetben ezért a szintén absztrakt képszerűségre törekvő *Nó* dráma. E balladák egyik legszebbike a *»Költemény, melyet az Unai-i szűz sírjánál szerzettem«*, *Takahasi no Musimaro*-tól. Meghatóan tiszta és egyszerű képbe tömöríti egy leányka tragédiáját, aki kétségbeesik két kérője kölcsönös gyűlöletén és nem tudva választani közöttük, a vízbe öli magát, mire szerelmesei is követik a halálba ; az első utóhang a költő fájdalmát fejezi ki a hármas sír látásakor, a második pedig vázlatos, de annál mélyebb belső tragédiát eláruló képben sejteti, hogy a lány az egyiket szívből szerette, de az érzését szemérmességében nem tudta elárulni s most a sírja felett nőtt fa a szeretett teteme fölé hajlik. A külső történések állandó kapcsolatba hozatala a hozzájuk fűződő érzelmi állapottal, illetve az a tény, hogy a látszólag legtárgyilagosabb külső jelenség is elválaszthatatlan titkos vagy nyilt kapcsolatban van az író és olvasó lelkiállapotával, az oka a japán epika (és epikus próza) szentimentalizmusának.

A *Manyosu* 4 költő-csillaga : *Hitomaro*, *Akahito*, *Okura* és a gyűjtemény valószínű összeállítója *Otomo no Yakamosi*, ki a legtöbb verssel szerepel ; a 660—750 közti időben írtak.

Hitomaro-nál a külső dolgok lelki megragadását előidéző érzéshullámok iránti japán fogékonyság, a dolgokkal való telterős együttérzés kemény és fenséges aktivitásával egyesül. Legfenségesebb ódáját urának, Takehi hercegnek sírjánál való egy évi időzése alkalmából költötte. Ebben van az európai nyelvekre sokszor lefordított csodálatos harci dal : a 4 soros előversből, melyben a herceg felövezi fegyvereivel fenséges testét, mint egy kivételes isteni személy kharismatikus lényéből indul ki a harci dal egész hangulata. Amint a herceg felfegyverkezett, megszólalnak a trombiták és a kürtök, mint az égzengés vagy a tigris ellenséges bömbölése s a zászlók fellengedeznek, mint a tűz, melyet kora tavaszi reggelen gyújtanak a mezőn s a széltől űzve lobogva száll tovább . . . A vers semmit nem ad vissza a háború véres valóságából, még a tömeg-indulatnak a külső történésekhez fűződő festését is kerüli, — hanem a seregét vezető hercegből kiáradó lelki fenséget az örök érvényű zárt természetképek sorozatában oldja föl.

Akahito az egyszerű, cselekménybe nem fűzött természetképek mestere. Képeiből az a gyermekien harmatos hajnali frisseség árad, mint a középkori miniatűrfestők tájaiból : a bátor férfiak vidám vadászatra indulnak, míg hosszú piros uszályos szüzek sétálnak a tengerpart tiszta fövenyén.

Okura az egyedüli szociális költő köztük. Az érzés nála gyakran fűződik az emberi együttélés formáihoz és adottságaihoz *»Kérdés és felelet a szegénységről«* c. nagy, szociális elégiájában. De mennyire más a társadalom ki nem elégítettjeivel való együttérzés formája, mint pl. a nyugati szociális lírában (még annak látszólag közeleső impresszionista megnyilatkozásaiban is, pl. Arno *Holz)*. Nem az igazságtalanság átérzése és ennek megfelelően a lázadás lelkiállapota fűti a költőt, hanem a nála is szegényebb zsellér sorsának képekben való megérzékítése azt a célt szolgálja, hogy a saját testi és lelki nyomorúságánál mélyebb és gyötrőbb nyomorúságon keresztül megérezzük minden emberi szenvedés kicsiny voltát az élet lényegéhez tartozó, örökkévaló körforgással szemben. Gyerekeiről írott megható kis verse nem egy gyerekideálnak, hanem a turáni fajta fájdalmas szeretetének megörökítése, a szemérmes és magányos szeretetté, amelyben mindig ott van az élettel való leszámolásnak gondolata.

Yakamosi legszebb verseiben a költő a határőrvidékekre helyezett hivatalnok helyzetébe képzeli magát és annak gondolatait tolmácsolja. Ez a látszólag objektíven leírt egyéniség megint csak a benső és a külső világ az egészben való összhangjának, a magányos és elhagyott ember az érzések titkos szálain minden igazzal és maradandóval való összefüggésének kifejezője. A hivatalnok tisztelettel engedelmeskedik a fenséges parancsnak, amely számára a fensőbbrendű kötelesség parancsszava; búcsúzik szerető anyjától és a fiatal fűhöz hasonlatos szelid feleségétől. »Nyugodt leszek és úgy fogok érted az istenekhez imádkozni« mondják elcsukló szavakkal és mindinkább eltávolodik a honi táj, a hegyek mind magasabbra nőnek, majd a tengerparton vár a messzire vivő hajó, a szigetekről felszáll a tavaszi köd, darvak rikoltoznak panaszosan és ő felsóhajt szíve mélyéből. Az ötsoros utóénekben a hivatalnok már a határvidék számkivetésében van, túl már mindenen, ami külsőleg

az otthoniakkal összeköti, de annál igazabban él közöttük a tiszta fájdalomban; estéli órákon, mikor a tenger sivatagját ködök takarják és a darvak panaszosan rikoltanak, szülőföldjére gondol.

A következő *Heian* korszakban (794—1186) már nem hatja át napfénnyel, erővel és a magasabb egység gondolatával a társadalmat és az egyének életét a tevékeny császári kegyelem. A császárság tisztán eszmei hatalommá halaványul és ennek következtében a magasabb és a gyakorlati élet elkülönülnek. A valóságos hatalom az erőszakos és tehetséges *Fudsivara* nemzetség kezébe kerül. Az uralkodóból kiinduló felsőbbrendű életformának az igazi élettel való kapcsolata megszakad és a kivételesek raffinált udvari életévé, egy felső tizezer kiváltságos életművészetévé válik. Mindaz, ami eddig valóban egy nép lelkéből és természetes adottságaiból nőtt elő, most keresetté és tudatossá válik, de ha veszít is őszinteségben és igazságban, kétségtelenül gazdagodik egyrészt a művészetté fejlesztett egyéni átélés élményanyagával, másrészt ennek megfelelően a költői kifejezés virtuóz eszközeivel. A költészet az udvari társaság privilégiumává vált. Ez a kasztszerű udvari költészet művelői átlagánál akadémikus mesterkedésre vezetett, amit különösen elősmozdított az adott témák feletti költői versenyek a mikadói udvarban ma is fönnálló divatja. De egyes kivételesekben az anyagi mindennapi élettől való elzárkózás és az esztétikai légkör még jobban kifejlesztette a japán költői temperamentumnak azt a sajátságát, amit esztétikai heroizmusnak neveztünk. Ezek a kivételesek egy tiszta és magasrendű emberi élet aszkézisét és lelki fegyelmét koncentrálják arra, hogy a természettel szemben szinte a Teremtő helyzetét legyenek képesek elfogadni, hogy a természet egy jelenségét — épen a látszólag elfutót, pillanatnyit — mint a végső dolgok tükrét éljék át. A korszak legtökéletesebb költői alkotása a *Kokinsu* antológia. Legszebb versei az udvari költészet fénykorából, az úgynevezett *Engi* periodusból valók: Kompilátora *Ki no Tsurayuki* (†946) volt egyúttal egyik legkiválóbb költője. Nevezetesebb költői még: *Narihira* — az *Yse Monogatari* hőse — *Komasi* asszony, *Henio* püspök stb. A *Kokinsu* költői a legegyszerűbb, sematikussá vált képek segítségével érik el a dolgok *pillanatnyi* voltának és a hozzájuk fűződő érzés *időfelettiségének* hatását. A mód pedig az, hogy a rövid vers valósággal az adott egyszerű természeti kép létrejöttét, tehát emberfeletti jelentőségét jelzi egy futó vonással, halvány sejtetéssel. A képek: a hold, a cseresznye- és szilvafa-virágok pompája, a hó, a hajnal, a szürkület, a tavaszi szél. De e legegyszerűbb képek kifinomultan művészivé válnak akkor, ha a költő jelentőségük lelki miértjébe és azon keresztül szinte a gondolattal egy cselekvés műhelyének, létrejöttének titkába tud behatolni. A Heian korszakban a Kokinsut még 4 hivatalos antológia követi. Ezekben több az erőszakolt csinálmány, de mindig akad köztük sok olyan, melynek egyszerű, látszólag odavetett képében egy élet önmegismerése nyert küzdelmes kifejezést.

A *művészi próza* kezdetei a japán irodalomban egészen a versből nőnek ki és érdekes példáját nyújtják a kötött forma történeti prioritásának a prózai műfajok felett, de míg a nyugati világirodalmaiban a próza ép az objektivitásra, a realizmusra és a külső hűségre való törekvése folytán önálló értelmet nyer, addig a mindig illusztratív jellegű és végeredményben mindig a ritmusban megnyilatkozó kifejezhetetlen lelki tartalmakra utaló japán költészetben a próza továbbra is megtartja a verssel szoros kapcsolatát. A Heian kor művészi prózájának első termékei a *Kájo*-k, az egyes dalokhoz írt költői előszavak. A különbség líra és próza között ezeknél csupán csak az, hogy egyrészt a külső világ és lelki élet egymásnak való megfelelését nem egy bizonyos pillanatnyi adott helyzetre sűrítik össze, hanem genetikusan érzékítik meg, mintahogy a bimbóból kifeslik a virág, másrészt épen ezért a külső ritmusra nincs is szükségük, mivel a genetikus kifejtés maga adja meg a ritmust.

Az *Yse Monogatariból*

De az első, szorosan vett önálló műalkotások az első hosszabb elbeszélések vagy inkább nem részletező kisebb regények: a *Monogatari*-k is magukon viselik a lírával való rokonság jellegét. Ennek oka, hogy, miként a versben minden természeti kép egy átélő lélek érzésének hordozója, épen úgy a Monogatarik minden jelenetének, az egyes szereplőknek ép úgy, mint magának a cselekménynek, a súlya abban rejlik, amit ezek a sorsukkal együttérző, tehát lelkileg velük közös költő és olvasó érzésvilága számára jelentenek. Különben is a Monogatarik ép úgy tarkítva vannak versekkel, mint általában az orientális próza termékei, így pl. a hindu és arab nagy mesegyűjtemények. A legrégibb *Takehori-Monogatari* hőse nem is emberi személy — a szerző tehát eleve leszámol azzal, hogy a külső valóság megismerését szolgálja — hanem egy égből leszálló tündér, ki a történet végén visszaszáll mennyei hazájába, nem zárva le sorsokat, hanem érzéseket és emlékeket hagyva maga után. A híres *Yse Monogatari* a Nahira költő szerelmi életéből vett

anekdóták laza gyűjteménye. Szemben a Don Juan regények típusával a súlypont megint a szerelmek által felszabadult érzelmi életen van és ezért az *Yse M.* levegője tisztább, igazabb és költőibb a hasonló nyugati erkölcsrajzokénál. A *Yamato M.* megható mondai események gyűjteménye, melyek szintén nélkülözik a tulajdonképeni cselekményt, hanem a tisztaság után vágyó és korlátaitól megszabadulni akaró lélek diszpozicióinak egy-egy történetben való megérzékítései. Minden elbeszélés az emberi lélek és a természet eredeti tisztaságát dicsőíti és hozza közelebb hozzánk egy-egy helyzet keretében, mely szívükben lángra lobbantja a teljesebb és ezért természetesebb élet után való vágyakozás alvó parazsát. Az *Osikubo* és *Sumiyoshi Monogatarikkal* a »mostoha M.-k« a japán érzésvilágra igen jellemző és ezért állandósult műfaja kezdődik. Ezek tárgya egy tiszta szívű ártatlan és mélyebb értelemben tehetetlen fiatal lány küzdelme, a bűn, gonoszság és rosszindulat hétfejű sárkányával szemben, rendszerint ártatlan és érintetlen lelkekkel való bűnbe sodródása és a szenvedésben és igaz érzésben való megtisztulása. A gonoszság erőit, a tehetetlen tisztalelkűséggel szemben szabadjára eresztő rossz szellemet mindig a védő anyai szeretet természetes ellenképe, a gonosz mostoha képviseli. A cselekmény itt is tulajdonkép ama titkos kapcsolatok időtlen helyzetképekben való megrögzítése, amelyek benső érzéseinket a fennállás és megvalósulás nagy titkaihoz fűzik és amelyek igazán csak a dolgok szentsége iránt még fogékony ifjúi kedély előtt tárulnak fel. A léleknek megfelelés és lélekből kiindulás ifjúi nézőpontja az oka annak, hogy a Monogatarik erótikus részletei sohasem bántóak, hisz mind a bűneitől megtisztulni akaró lélek belső küzdelmében, az anyagnak az anyag útján való legyőzésének nagy emberi tragédiájában gyökereznek. E hamupipőke történetek tkp. rokonai a szenvedő és utat kereső lélek klasszikus mitoszainak és középkori legendáinak. Az *Utsubo* M. bonyolult cselekménye, mely Nakatada főnemesi ifjú és Atekimi nemes leányzó szerelmét adja elő, az árvaságra jutott és a pusztuló ősi házban magára maradt, az életet nem ismerő csak lányosan tiszta vágyaiban elképzelő teremtés helyzetképének továbbszövése.

A *Monogatari* irodalom mellett kialakulnak azután oly prózai műfajok is, melyekben az író tudatfeletti teremtő személyiségét nem egy az ő számára külső világgal hozza összefüggésbe, hanem *saját* külső sorsát és élményeit igyekszik a belső és közvetlenül ki nem fejezhető érzésvilág tükre gyanánt felfogni és művészien kialakítani. A Fudsivara korszakra oly jellegzetes *naplóirodalom* is a japán esztétikai heroizmus megnyilatkozása, amely a lírai önéletrajzokban saját életét akarja művészi tárgyyá, esztétikai objektummá formálni. Persze úgy viszonylik az esztétikai heroizmus igazán nagy, tényleg az isteni objektív teremtés-folyamat titkát emberi messzeségből megsejtő irodalmi alkotásaihoz, mint a japán buddhizmus monumentális plasztikájához az iparművészet és kisplasztika kedves, formás, de inkább csak személyes jelentőségű dísztárgyai és játékszerei. Az első napló, a Kokinsu kompilátorának, *Tsurayuki*-nak *Tosa-Nikki*-je tkp. lirikus útleírás, amely elbeszéli, hogy kormányzósága színhelyéről miképen tér vissza a székvárosba. Jellemző, hogy a japán útleíró irodalom nem idegen országok leírásait tartalmazza, sőt nem is az ország távolabbi területeit írja le, hanem mint itt is, a leggyakrabban megjárt, a mindenki előtt ismeretes főútvonalak látnivalóinak rajzához fűzi az utazás élményében új kifejeződési utakat találó szubjektív érzelmi történéseket. De az ismert hazai tájak és azoknak minden kicsiny, az idegen számára jelentéktelen részlete, ugyanoly jelentőséggel bír számukra, mint a meghódítandó vagy megismerendő csodálatos idegen országok és világrészek. A japán számára a hazai tájak tisztelete ugyanazt a szerepet tölti be, mint a khinai ember számára az ősök szelleme. A táj valósággal az évezredes voltában heroikussá, mitikussá magasztosult ős, akitől lelkileg szinte származnak. Egy magányos fa a folyóparton ugyanoly kozmikus érzéseket vált ki belőlük, mint belőlünk az az érzés, hogy a földön vannak más idegen népek és világok is, amelyeket messzi voltukban tiszta egészükben tekinthetünk át; de persze a japán viszonya a Biva-tó és a Fudsi-hegy ezerszer látott képeihez realizáltabb, ennélfogva mélyebb. Minden egyes feltűnőbb természeti részlethez a mondák és legendák serege fűződik, mint ahogy nálunk a középkorban a szentek tartózkodásának emléke szentelte meg a helyeket. Ez az a természeti környezet, melyben Tsurayuki utazik. A napló műfajának korlátokhoz nem kötött lirizmusa hozta magával, hogy az sajátosan *női* műfajjá vált. A régi Japánban ugyanis, mint általában a lovagi társadalmakban, a nőknek sokkal szabadabb helyezte volt, mint később a növekedő erkölcstelenségre való reakció gyanánt, khinai hatás alatt. Különösen a Fudsivara korszaknak a nagy heroikus eszméktől és a fegyelmező történeti szellemtől eltávolodott udvari élete egészen a nőkultusz jegyében állott. Javarészt nők az irodalom hangadói, sőt nő a J. legnagyobb női egyénisége, *Murasaki Shikibu* is. M. emberi és költői egyénisége ép oly rejtélyes, mint minden kivételes emberé, aki különös képességek birtokában Isten pecsétjét viseli homlokán, de annál rejtélyesebb, mert a számunkra idegen japán embertípus jellemvonásainak legmélyebb kifejezője. Ő is a minden méltóságot kezében tartó Fudsivara nemzetség sarja volt, mint magas tisztséget betöltő férje is. Boldog, harmonikus házaséletüknek férje korai halála vetett véget. M. gyermekével a magányba vonult, csupán azok nevé-

lésének, szellemi kiművelésének és irodalmi munkásságának szentelte magát. A császárné parancsa vissza kényszeríti az udvari életbe. Életének eme harmadik időszakában ő is gyarapítja eggyel a női lirikus naplók számát, melyet azonban megkülönböztet a többitől érzésvilágának egysíkú tisztasága, női írásoknál oly ritka elfogulatlan igazságszeretete és a benső, ideális emberi kapcsolatok szívből jövő megértése. Urnője iránti tisztelete ép oly heroikusan tiszta, feltétlen és gyanakvás nélküli, mint az előző korszak nagy férfiainak császár-tisztelete. M. ugyanaz az érintetlen virág maradt ebben a rothadt, fenekéig romlott légkörben, aki volt lánysága és odaadó házasélete idején. Csodálatos tudása és szellemi fölénye ellenére személytelenül szerény, szűziesen szemérmes és egyszerű. És ez az egész lényével és természetével szigorúan aszkétikus nőalak írta meg a japán prózának azt a máig is exempláris értékű remekét, melyet erótikus részletei miatt a japán pedagógusok nagy fájdalmára nem lehet a tanuló ifjúság kezébe adni: a *Gendsi Monogatari*-t. A G. M. egy, a lovagi ideálnak minden tekintetben megfelelő nőhódító szerelmi kalandjainak sorozata. Az ellentét mindjárt Gendsi alakjában megnyilatkozik, aki férfias igazlelkűségét és önzetlen jóságát a pillanat alacsony örömeiben éli ki. Egyes japán filológusok úgy akarják áthidalni az ellentéteket egyrészt a főalak lelki magassága és érzéki gyengesége, másrészt a költő erkölcsi tisztasága és a művét átszövő erótika között, hogy a G. M.-nak allegórikus értelmet tulajdonítottak — Murasaki ugyanis vallásos buddhista volt; szerintük a G. M.-val azt akarta megmutatni, hogy minden szubjektiven szép, és látszólag magasrendű emberies érzésünk az érzéki alacsonyság és azon keresztül az anyaggal eljegyzett reménytelen elmúlás halálos torkába rohan. Mintegy epikus, értelmét csak a tudók előtt feltáró kifejezése lenne a buddhisztikus művészet »születések kerekének«, mely az ösztönélet, vagyis minden elanyagiasodott élet végtelen körforgásának, örök bűnhődésre, pokoli soha meg nem nyugvásra itéltetésének ábrázolása. Valószínű, hogy M. nem gondolta el ezt így, de emlékezzünk arra, amit a japán esztétikai heroizmusról mondtunk. Ennek az esztétikai heroizmusnak talán legnagyobb foka az, mikor a lélek csodálatos önfegyelme folytán annyira ki tudja vonni magát a dolgokból, hogy azokat valóban a teljes idegenség, a teljes »nem én« szemszögéből tudja nézni, azzal a magábatérő részvéttel, amelynek számára minden emberi csupán a rajta kívül álló természet lefolyása, ami értelmet, célt és tartalmat csupán abban nyer, hogy egy tiszta szív részvéttel szemléli. S hogy e felfogás adja meg az egyedüli magyarázatot, annak magában a műben is számos bizonyítéka van. A bűnök szomorú egyhangúságába bevilágít az önfeláldozó örök nőiségnek, a megváltó ártatlanságnak áhitatosan igaz megtestesülése, Gendsi második feleségének, Murasaki-no Ke-nek szelíd angyali alakja; a jelenetekben, melyek köréje fonódnak, testet ölt a költőnő igazi magába zárt énje, a résztvevő szív elindul felszabadító útjára és megérezzük, hogy a bűnök reménytelen körforgása mégsem volt hiába, mert van valaki ebben a körforgásban, akit az nem tudott magával rántani és aki ennélfogva meg fogja állítani a kerék forgását és visszafordítja az anyagitól felszabadult önzetlen, tiszta érzés irányába.

A lirikus naplóforma teljes elszakadása minden külső, még személyes történéstől is, hozta létre a *Soshi*, vázlatkönyv műfaját. A Soshi reflexiók, érzés, élmény és gondolat-töredékek, megfigyelések, természeti pillanatfelvételek gyüjteménye, úgy, ahogy ezek a természetes, semmitől nem gátolt gondolatfolyamatban felbukkannak. Az eszmélés folyamának kis felfeltörő és époly gyorsan elsimuló hullámai ezek, melyek az esztétikai önvizsgálat és önobjektiváció legteljesebb kiterjesztését jelentik, hiszen ezekben már a tudattalan zavaros folyamával és a pillanatnyi érzéstöredékek kusza töredékével áll szemben értelemadó, előhívó, alkotó gyanánt a szerző. A Soshik az esztétikai heroizmus legimpresszionisztikusabb és ennélfogva legkevésbé egész életet feltételező, tehát a legkevésbé maradandó becsű megnyilatkozásai. A Soshi műfaját a Heian-korszak másik kiemelkedő nőirója, *Sei Shonagon* teremtette meg *Makura-no Soshi*-jával. S. merő ellentéte volt tiszta, egyszerű és igaz jellemű vetélytársnőjének, úgy kétes erkölcsében, mint nőies elfogultságában, hiúságában és szellemi képességeivel való hivalkodásában. Emberi és költői értéke mégis az őszinte önvizsgálatból folyó, rendkívül finom érzék az emberi élet, de különösen a természet jelenségeinek lelki és érzésbeli jelentései iránt. Legszebbek mozzanatos természetképei, melyek áttetsző finomságán keresztül megcsillan, egy, a tavaszi hajnal bíbor felhőivel, vagy az őszi naplemente párosan szálló hollóival új, szebb és tisztább életformát kereső lélek fénye.

Miközben az udvari világ fokozatosan elzárkózik és elkülönül, a nép és a faj és azon keresztül a természet életétől s ezzel fölégeti a felsőbbrendűhöz vezető hidakat: az erkölcsileg tiszta és érintetlen néprétegekből az élvezetekbe merült főnemesség és az anyagias lelkületű alsóbb néposztályok közé eső *középosztályból*, új életideál, illetve a régi ősi fajilag adott ideál személy szerint való tudatrajövése és átélése alakul ki — részben a bensőséges, épen a csöndes és zárt életek mélyébe hatoló buddhista-szekták hatása alatt. Egy harcos, bátor, minden félelemmel és szenvedéssel dacoló lovagi ideál alakul ki: az erő embereinek; nem a külső testi erőnek, hanem a testet kormányozni tudó lelki erőnek ideálja. Távol a fővárostól a messzi tartományokban alakul ki ez a harcos nemesség; erejét két újonnan előtörő főnemesi dinasztia, a Tairák és Minamotók a hatalomért folyó

harcában próbálva ki. A harc első fázisa a Tairák hatalomrajutása és a Fudsivara klán hatalmának általuk való megsemmisítése, a második a Minamotok győzelme a Tairák felett a véres küzdelmek hosszú sorozata után. A korszak irodalmát még átitatja az udvari költészet lírizmusa, de az eddig öncélú, szinte művészi módon előhívott érzések, sulyos és tragikus események, az embert az élet egyetemes törvényének uralma alá visszahelyező csapások, szenvedélyek és küzdelmek lelki visszhangjaként szólalnak meg. A lefelé szálló passzív lélek helyett ismét a felfelé szálló teremtő lélek lesz a külső és belső világ megfelelésének szubjektív eleme; objektív elem pedig a lezárt, szinte kielégült természeti helyzetkép helyett a tragikus végtelenbe mutató természeti helyzetkép vagy tragikus, időfeletti jelentőségű emberi cselekmény. E változás első, még a Heian-korszakban végbemenő állomása alatt a *szubjektív* változás, mint mondtuk, még nem megy végbe. A lelki tartalom még ugyanaz, de a megfelelés másik tagja a külső világ, amelyre irányul már a második korszak, az új idők külső világa, ahol az érzelmi állapotokat már tragikus események, elsősorban emberi történések váltják ki és idézik elő. Ennek a két korszak közötti átmeneti irodalomnak termékei az első *történeti* Monogatarik, melyekben már a későbbi epikus M.-k cselekmény és esemény gazdagsága nyilatkozik meg, de ez események még nem egységes, az életet egy túlvilági cél szolgálatában minden pillanatnyitól felszabadító »eszmei« *jellemek* külső kifejlődései, hanem az adott életfolyamnak, illetve a hozzákapcsolódó együttérzéssel hullámzó *érzelmi állapotoknak* külső tárgyias megfelelői. Legszebb ezek közül az *Eigva Monogatari*, melyben külső sorsok izgalmas fordulatai annyira felfokozzák a velük összefüggő érzelmi állapotokat, hogy a nagy fájdalmakkal járó megtisztulások bizonyos akaratlan túlvilági, heroikus etoszt váltanak ki a jellemekből. E korból valók egyuttal az első történeti munkák is, ami nem véletlen, mert e kor felfogása a külső eseményeket illetően valóban még *történeti*, vagyis azokat adottaknak és nem a teremtő jellem által megalkotottaknak veszi. Ezek a *Kagamik* vagyis tükrök, császárok és egyéb nevezetes személyek életrajzait, anekdótákat, elbeszéléseket, továbbá összefüggő nemzetségtörténeteket tartalmaznak az *Eigva Monogatari* szentimentális színezésével; az eseményeket mindig a történeti adottság kiszámíthatatlan, nem irányítható folyamába ágyazva. A történetfolyam ugyane gazdag, végtelen lehetőségű változatosságát akarja visszaadni az első anekdótagyűjtemény: a *Konjaku Monogatari*. A K. M. megírásának anekdótája szerint Takakuni főnemes öreg korában visszavonult vidéki udvarházába és bárki, szegény v. gazdag főnemes vagy jobbágy vonuljon is el kúriája előtt, megvendégeli és az illumináIt állapotban megoldott nyelvű vendégeinek elbeszéléseit lejegyzi és összegyűjti. És tényleg ezeket a kis történeteket az különbözteti meg az európai anekdótától, hogy valósággal a velük együttérző hallgatók érzelmi állapota talál utat bennük. Szinte érzik rajtuk a társas symposion lelkeket felszabadító közvetlensége és bensősége. A legszebb e történetek közül a Minomato no Hirosamo főúr és az északai vak lantos története. A vak lantos a legcsodálatosabb melódiák tulajdonosa, a főúri zenész semmilyen anyagi kecsegtetéssel sem tudja palotájába csalni. Hónapokig hallgatózik hiába a külvárosi kunyhó előtt; míg egy fájdalmasan szép estén az öregben feloldódik egyedülvalóságának minden szomorúsága és a könnyekben úszó Hirosamo előtt felcsendülnek a fájdalom és magány legmélyebb melódiái, majd a barátként belépőt a vak lantos beavatja e dallamok titkába.

Említettük, hogy miközben az udvari élet a *Heian* korszak, a tényleges hatalmat gyakorló *Fudsivara* nemzetség alatt mindinkább eltávolodott a nemzeti és faji szellem eleven erőitől; a távoli vidékek egy új, illetve ősi hagyományaikat kifelé is beteljesítő nemesi középosztályt érleltek ki, mely a főúri nemzetségeknek az uralomért folytatott harcában tanult meg eszmei principiumaiért minden külső szenvedést és nyomorúságot elviselni, sőt ha kell, életét is teljes öntudattal és lélekjelenléttel feláldozni. Mint ahogy a nagy történeti változásoknál általában lenni szokott és mint ahogy pl. a keresztény-germán kultúrközösség kialakulásakor történt: egy új vagy inkább az ősi, de elfeledett vagy megtagadott szellemi tartalom és egy életerős töretlen fajiságú embercsoport találtak egymásra. A buddhista *Zen szekta* vallásossága a távol keleti szellem legeredetibb, legsajátosabb, de egyuttal nyugati értelemmel legkevésbé megközelíthető alkotása; általában a vallásos szellem egyik legmélyebb megnyilatkozása. A Zen-szekta bizonyos irányban szakítást jelent minden eddigi vallásos gyakorlattal. A vallásos problematika egyik ütközőpontja: a világ objektív mibenlétének kérdése, egyáltalán nem is érdekli. A meditáció a Zen-hívőt olyan lelkiállapotba ragadja, amelyben úgy saját lelke, mint a külső dolgok, teljesen elszakadnak a hozzájuk fűződő akarások, vágyak, célok és érzelmek láncaitól, de nem vesztik el értelmüket és létjogosultságukat, mint az eredeti buddhizmusban, hanem átvitt értelemben képszerűekké, ősképzetekké, az európai gondolkozás műnyelvén kifejezve, tiszta ideákká válnak. A Zen titok lényege az, hogy a dolgok mögül felvillanó tiszta eszmei nem szakad el azoktól, hanem épen végtelenig fokozott élményintenzitás, átélésbeli aktivitás, lélekjelenlét következtében, minden dolog a maga tárgyias valóságában önnön magának tiszta eszméjévé, ősképzetévé válik. A Zen hívő tehát nem egy objektív túlvilág elérésére törekszik, hanem a szó legmélyebb értelmében művészi álláspontra, vagy szemléletmódra a dolgokkal szemben. A különbség a Zen vallásosság és az eu-

rópai esztéticizmus között azon fordul meg, hogy a két kultúrkörben mit értenek művészi alatt. A teremtő zseni nyugaton is, az alkotás emóciójában a dolgokat mintegy örökjelentésukre redukálja le, de számára ezek az örök jelentések mindig távol állanak az úgynevezett *valóságtól*, az ő és mások életének adott rendjétől. Tudja azt, hogy a dolgok csupán az ő teremtő fantáziájában vannak azokkal az örök jelentésekkel felruházva, melyeket nekik tulajdonít. A Zen hívő ezzel szemben nem költőien alkotja meg, hanem *élni* akarja a művészi teremtés örök jelentéseinek világát. Amiből mindjárt az a nagy különbség következik, hogy számára tisztán formai, tehát kifejezésbeli szép nincsen, a szép, a tartalom és forma, a külső konkrét élet és a teremtő művészi játék egymást teljesen átható egységéből áll elő. Így a Zen szemlélet az újjáteremtett életből kizár minden olyan szférát, amelyben a művészi forma nem egyúttal a legmélyebbről jövő tartalom is, tehát az erótika egész területét. A Zen hívő előtt minden valóság csupán játék és minden játék szimbolikus mélységű valóság, de a játék sohasem lehet immorális, mert a játszók tökéletesen tiszta, minden salaktól ment élettartalmának kifejezési eszköze ; amint a legkisebb anyagi vegyül belé, megszünik játék lenni és a tiszta élettartalom helyett a szenvedélyek nagy kerekének egy küllője lesz csupán. A Zen vallásosság legérdekesebb kifejeződése a *tea kultusz*, amely szándékosan egy egészen kisszerű dolgot vesz körül a legmélységesebb s a keresztény valláshoz igen közel álló szimbolikával. A tea kultusz minden egyes kis ceremóniája a legmélyebb morális igazságoknak játékos kifejezője és mint ilyen a legnagyobbfokú önfegyelmet, a jellem teljes őszinteségét és önzetlenségét, az érzékek feletti szuverén uralkodást és az úgynevezett szubjektív élményeknek való oly nagyfokú fizikai megfelelést feltételez, hogy az, aki e kultusz igazi tanítványa lesz, képessé válik életnek és halálnak a szó legmagasabb értelmében játékos felfogására. Ez az esztétikai heroizmus tette képessé a Zen hívőket arra, hogy ajkukon egy e legfájdalmasabb és legtitkosabb pillanatokban szerzett mélyértelmű verssel, haljanak meg.

Élet és halál játékos könnyenvevése (hangsulyozzuk, hogy könnyenvevés alatt nem immorális cinizmust, hanem teljes, szinte fizikai lélekjelenlétet kell értenünk) fejlesztette ki az előbb említett katonás középnemesség : *szamuraj* lelkialkatát ; az élet s halál e könnyenvevéséhez azonban az önfeladás, az egyéni vágy és szenvedély kereteinek feltétlen szétfeszítése kívántatik meg ; ezt az önfeladást a szamuraj a hűbérúrhoz, a daimióhoz való föltétlen vazallusi hűségben nyerte el s ez az élet és halál feletti vazallusi hűség a magva a szamuraj párharcokban megedződött nemesi moralításának, a *busidónak*. Ez a lelkiség máig is érezteti hatását ; ez győzte le az orosz óriást, ez tette a kis szigetországot világhatalommá. Természetes, nem kell föltételezni, hogy a busidó az egész japán nép lelkiségén uralkodik, az csupán egy kivételes nemesi kisebbség sajátos morálja.

A Zen-szamuraj szellem szabja meg a következő *Kamakura és Muromacsi korszakok* (1186—1601) irodalmát ; e szellem hármas irodalmi lecsapódása az *eposzi Monogatari*, *a zenés dráma (Nó)* és a *lirikus epigramma (Hokku)*.

Az eposzi M.-k. a lovagi korszak hatalomért versengő dinasztiáinak hőskölteményei. Ezeket is áthatja a japán költészet sajátos jellege, a külső képeknek és történeteknek az átélő lelkitartalmával való állandó, szerves és kifejezett kapcsolata, csakhogy az átélő lélek nem is egy végtelen jelentőségű pillanatban s nem egy természeti képben akar kifejeződni, mint a lírai antológiák mozzanatos verseiben, hanem azt akarja, hogy ez a végtelen pillanat átmenjen egész életébe, megszabja annak külső eseményeit is és ennélfogva nem természeti képben, hanem hősi, tehát képszerűen szimbolikus jellegű történésekben fejeződik ki. A hősi epika alkotásait, a *Hogen Heiji* és *Heike Monogatárikat*, a *Gempei-Sei Sui-ki-t*, a *Taihei-Ki-t* és a *Soga Monogatarit* e heroikus lirizmus hatja át ; bennük az életet és halált játéknak felfogó, a legmagasabb érzelmi felfokozásra is bizonyos hősies nyugalommal képes hősi jellem vonultatja föl a véres és iszonyú, de mégis gyülölet nélküli harcok és a csodálatos önfeláldozások, az életmegvetéssel párosult állandó érzelmi éberség képeit. A külső események megszünnek adottan történetiekké lenni, mivel az ember, a hős teremtően megszabja lefolyásukat. Minden külső esemény egy *eszmény* kifejeződése, ennélfogva a cselekmények valósága belső, teleologikus valóság ; *eposzok*, nem történeti szakművek és kifejezésmódjuk sem az adott történések tárgyiasságához, hanem az azokat eszményileg végrehajtó lélek élő erőihez simul : ennélfogva a történések tragikus pontjain, mint az eszményítés csúcspontjain, szárnyakat kap, ritmusba megy át s prózai alapformája ellenére, recitálható, rapszodikus, akár a homerosi eposzok. Különben is szövegét az érzelmek kilobbanásának pillanataiban versek tarkítják.

A buddhista Zen szellem és a samuraj életfelfogás mint az ős japán-sintóista nemzeti kultura és az új tanítás harmonikus kiegyenlítődése, hozzák létre a japán irodalomnak a klasszikus líra mellett legegészebb alkotását, a *Nó drámát*. Említettük már, hogy a mitológia a drámát célzatos isteni cselekményektől származtatja ; egy istennő pajkos pantomimikus tánca csalja ki a haragvó napistennőt barlangjából és hozza vissza ennélfogva a napsugár éltető tüzét a földre. Másrészt Sosanovoo isten a szüzek életáldozatát követelő sárkányt mimikus tánccal csalja elő. Nyilvánvaló, hogy a mimikus táncnak mindkét mitosz-

ban bizonyos varázslatos jellege van — varázsereje pedig onnan ered, hogy mindkét esetben egy *liturgikus* cselekmény, tehát vallásos szertartás megjelenítése, amely liturgikus cselekmény viszont a végső, nagy élettragédia szimbolikus megismétlése. A dráma első foka tehát valójában az élet, a szenvedés és feltámadás isteni tragédiája, ezt újra ismétli a liturgia és a liturgia szellemét viszi be az élettragédiát a maga közvetlen mivoltában felfogni nem képes emberek közé a *dráma*. Ezért a drámát előadó, illetve azt szemlélő és átélő személy, bizonyos erők és képességek birtokába jut. A liturgiát az emberek reális életébe átoltani törekvő ősdrámának tragikus centruma mindig az a pont, ahol az isteni és emberi, a földöntúli és a földi rendkívüli módon találkoznak és kapcsolatba lépnek egymással. Ezt a tragikus, nagyjelentőségű és az eseményekbe teremtően behatolást előidéző pontot akarja felidézni mindkét esetben a mimikus táncot lejtő isten — és valóban az ősdráma és így a sintoista mimikus *kagura tánc* is mindig oly mitoszok körül forog, melyek a túlvilági és földi érintkezését, kiegyenlítődését, kiengesztelődését beszélik el. Tárgyaik voltak Amaterasu és a sziklabarlang, Sosanovoo megöli a 8 fejű sárkányt, az égi ősnek a földre való leszállása, a vizi tündért nőül ejtő ős leszállása a tengerfenék birodalmába.

A további fejlődést másirányú varázslatos és dramatikus jellegű táncok is támogatták. A gabona vagy rizsszem elhalása a földben, ujjászületése a kisarjadzó növényben, mint a nagy életmisztérium mélységes természeti megvalósulása szintén maga után vont bizonyos varázslatos és dramatikus szertartásokat, melyeknek célja volt a folyamat befolyásolása, illetve átvitele a termést élvező emberekre. Mindenütt ismerünk ily arató ünnepeket (feltűnnek már ókrétai emlékeken) és Japánban is a sintoista kagura tánc mellett ősidőktől fennállnak a *Dengaku*-k (rizsjáték), orgiasztikus jellegű aratótáncok, melyeket tréfás álarcos felvonulások kisértek ; öreg és fiatal, főnemes és pór együtt ünnepelték. A Dengaku eredeti céljától eltért később ; belőle alakult ki kereszteződve a buddhizmus minden területén fellépő morálpszihológiai dramatikus törekvésekkel a sintoista kagura táncnak megfelelő buddhista templomi színjáték. Később ezt a készebb és drámaibb szinpadi formát átveszik a sintoista szentélyek is és így alakul ki a khinai eredetű buddhista színjátékból, a kagura tánc és a dengaku kölcsönhatásából a *Nó-hagu* vagy egyszerűen *Nó*, vagyis zenés dráma, tágabb és irodalmibb értelemben vett *opera*. A Nó kialakításában legnagyobb az érdeme a Nara-i sintoista Kasuga-szentély négy szinjátszó családjának, akik buddhista papok közreműködése mellett emelték tökélyre és tették a japán lirizmus lelki tartalmainak kifejezésére alkalmassá a *Nó drámát*. A szentélyekből átkerült aztán a Nó a sogunok (»diktátorok«) udvarába, a Samuraj heroikus lovagi környezetébe és mivel új környezetének is erősen vallásos és ceremoniális jellege volt, megőrizte eredeti exkluzivitását, a tömegtől való teljes elzárkózottságát, divinatorikus jellegét és lett a hasonlóan zárt és exkluziv szamuraj etosz leghűbb irodalmi kifejezője. A Nó egészen a XIX. sz.-ig tisztán a nemesi osztály kiváltságos élvezete volt, a modern *Meiji* korszak által inaugurált sintóista renaissance azután megnyitotta a Nó-drámát a népnek is ; a városokban nyilvános Nó-szinpadokat állíttatott fel, de ennek ellenére a nemességtől megvetett közönséges szinpaddal szemben a Nó ma is a felső osztályok legfőbb irodalmi szenvedélye. Az előbb elmondottak alapján természetesnek tűnhet, hogy a Nó erős hasonlóságot mutat a görög tragédiával. Hisz a görög tragédia eredete is hasonlóan kettős. Egyrészt zárt és exkluziv pap-nemesi nemzetségek misztérium-játékaiból, másrészt orgiasztikus (dionysikus) aratási, illetve szüreti ünnepi játékokból alakult ki. Papnemesi eredetüket Aischylos tragédiái még tisztán magukon viselik, a köznép és a beavatatlan utókor előtt részben érthetetlen szimbolikus-mitologikus utalásaikkal, földhöz kötött lokális őskultuszokban gyökerező szellemükkel. De a görög drámát az egyetemes emberi érzések kifejezésére alkalmassá tette az, hogy korán a nagytömegek közé került és az *egész nép* legtisztább, egyetemes érzelemkincsének kifejezője lett. A *Nó* sohasem vált oly mértékben individuálissá és irodalmivá, mint a görög tragédia irodalmi és individuális továbbfejlődése, a népies bábjáték és emberszínpad, amely viszont egészen függetlenül tőle és így a magas, katartikus, egyetemesen szimbolikus érzelmek és indulatok kifejezésére alkalmatlan volt. A hasonlóság a szinpadi technikában is megnyilatkozik. A szereplők száma, mint kezdetben a görög tragédiákban, a *Nó*nál is nagyon kevés : a főhősből, az »ellenszínészből« (protagonista, deuteragonista) és ezek egy-egy kísérőjéből áll. A hasonlóságot még teljesebbé teszi a kórus, amely azonban a *Nó*nál kevésbé a szereplőket összekötő egyetemes érzelmek és eszmék, mint inkább az őket egybekapcsoló szimbolikus, vallásos hagyományok, közös tudatos vagy öntudatlan faji tradiciók kifejezésére szolgál. Néhol azonban az egészen feloldott, mindenkit egybekapcsoló emberi érzelmek festésekor a görög tragédiával csodálatosan egyező képeket és szavakat talál. A Nó konzervativebb jellege abban is kidomborodik, hogy benne továbbra is fennmarad a színjátszás, a zene és a tánc eredeti egysége. Az előadás menetét a színpad hátteréből ceremóniális öltözetű zenészek muzsikája és monoton, tisztán a melodramatikus aláfestés céljait szolgáló végtelen dallama kíséri. A kórus szintúgy nem deklamál, hanem énekel (s olykor táncol), de szemben a zenészek egyhangú,

aláfestő énekével változatos és gazdag, a kifejezendő tartalmakhoz símuló melódiákat. Maga a szöveg a legkisebb mértékig sem igyekszik a valóság illuzióját adni. A történés minden szála tkp. a résztvevő lelkébe, a tőle föltételezett és elvárt heroikus világmegvető jellem egységébe fut össze. Ami igazán lényeges, az nincs is szavakban kifejezve, azt a hallgatóknak az ősi nemzeti és faji világnézetben gyökerező világszemlélete és évezredes földhözkötött tapasztalata kell, hogy a tartalomhoz hozzáadja. Ez oknál fogva mindazt, ami a lelki állapot szempontjából nem lényeges, hanem tisztán külső történés, egyszerüen elmondják a szereplők. »Én ez és ez vagyok, ezt és ezt tettem, itt és itt vagyok«, stb. A színészi ábrázolás, illetve dramatikus cselekmény (amennyiben erről egyáltalán szó lehet) csupán annyi, amennyi a Nó alapjául szolgáló heroikus lelki alkatot mintegy illusztrálja, helyzetképben megrögzíti, mintegy idő és véletlen feletti érzelmi tükörképpé avatja. A Nó dráma nem arra törekszik, hogy a cselekmény adott pillanataiban, az adott események hatása alatt beálló lelki állapotokat, illetve ezek folyamatát és változásait rajzolja, hanem minden párbeszéd egy örök és állandó, időtől és lelki hullámzástól független lelki készség átvitele a külső érzéki világba: azokon a titkos, inkább csak sejtetéseken, utalásokon keresztül megvonható utakon, melyek a belső és külső világot összekötik. A Nó dráma ennélfogva az állandónak és megmaradandónak a változás világában való megragadását célozza. Ezért merev és a szó elemi értelmében szimbolikus a Nó színész minden egyes mozdulata, rapszódikus énekló hanglejtése, ceremoniás öltözete, tipikus álarca és ezért eliminálják épen a maradandó és változó egymásra találásainak nagy perceiben, a katartikus pillanatokban a valószerüség legesekélyebb látszatát; ezekben a legsulyosabb pillanatokban a hősi szereplő vagy szereplők táncra perdülnek és egy népdalszerüen szimbolikus, párhuzamokban gazdag énekbe fognak. Az európai néző számára, aki nem képes átfogni ennek a valószerütlen beállításnak mélyebb értelmét, a Nó mindég a travesztia vagy az operett felemás groteszk jellegével hat.

A Nó tárgya leggyakrabban mitológiai vagy történeti; természetesen a mitikus és a történeti elem bizonyos fokig elvegyül egymással. A mitológiai Nó-játékban az alap rendszerint valamely ősi és mély lelki jelentőségü *helyi hagyomány*, melyről a helyen épen megpihenő utazó, az abban egykor főszerepet játszott, vagy azt állandóan fenntartó és éltető szellem ajkáról értesült. A *Tollruha* c. Nó-játék a ruházatától megfosztott égi vagy vizi tündér emberi hitvessé levése, ősi, mindenütt meglévő mondájának feldolgozása. Középpontjában a tündér-ballet van, illetve annak mitologikus lirikus magyarázata, mint az égi és földi titokteljes egységét oly költőien kifejező tündér-természet illusztrálása. A környezet, a tengerpart a Fuzsijáma lábánál csodálatos művészettel van megérzékítve; benne lép harmonikus közösségbe a hallgató, mint a helyhez kötött ősjapán tradíció hordozója és a helyhezkötött isteni lényeg. A *Kantamui kőpárna* az élet álom probléma egy remek távolkeleti hajtása. Egy buddhista zarándok Kantamu falvába jön és lepihen a híres kőre, melyen csodálatos álmok idézik fel a nirvánai üdvösség előérzetét. Egy követ meghívja a megürült császári trónra és egy kórus festi a gyönyöröket, melyekben a zarándoknak, mint uralkodónak 50 évig része van. Egy miniszter hozza neki a halhatatlanság italát, a kórus tánca pedig a halhatatlanság örömeit festi; mígnem a zarándok fölébred és gondolataiban a négy évszak lejt táncot. Calderon *Élet-álom*-jában az egyszer rab, egyszer király hős a történeti életfolyam kiismerhetetlenségét ábrázolja, így utalva azokra az örök erkölcsi értékekre, melyek a történeti ismeretlennek nincsenek alávetve. A kantamui kőpárna ugyanezt a tanulságot más kiinduláspontból vonja le. Ő a túlvilági lét tartalmának örök és minden elmúlástól távoli állapotát álmodja meg és minden földi dicsőség, sőt maga az évek múlása, az évszakok és évek változása is ennek az örök állapotnak a tükröződése, sejtelme, előérzete. A történeti Nó játékok tárgyukat rendszerint a lovagi korszak heroikus eseményeiből, a Tairák és Minamotok küzdelmének fordulataiból veszik. Nemcsak szellemük rokon az előbb ismertetett eposzi Monogatarikkal, hanem azok egyes rapszodikus, az énekes előadást feltételező, a hősi románcba átmenő részleteit gyakran átveszik. A *Jokijoku Mosizuki* Nó játékban Josudasoji ellenfelétől Mosizukitól megölt főúr özvegyét és fiát egy hű szolgája, Gijobu tartja el. Egyszer véletlenül egy időben száll meg a szolga fogadójába a gyilkos és a megölt főúr özvegye és árvája. A szolga felfedi magát az utóbbiak előtt és elhatározzák a megtorlást. A szolga az özvegyet vak énekesnőnek, a fiut oroszlán álarcos táncosnak öltözteti fel és beviszik őket mulattatás ürügyével a gyilkos szobájába. Hamlet színész jelenetének analógiája gyanánt eljátsszák azt a némajátékot, melyben Isiman és Hakoo megbosszulják atyjuk halálát. Majd a szolga eltáncolja az oroszlántáncot, míg a fiú állandóan a dobot pergeti. Végül hárman körülfogják a gyilkost, felfedik kilétüket, a gyilkos ellenáll, mire megölik. Itt sem a bosszú és megtorlás érzelmi állapotait, mintegy annak történeti menetét akarta festeni a költő, hanem azokat az örök és sziklaszilárd szellemi és lelki egységeket, amelyek minden gonosztett számára a büntetést rejtik magukban. Ezt fejezi ki a tragikus pillanatok táncos és zenés játékban, szimbolikus pantomimben és oroszlántáncban való kirobbanása.

Egy *Nó* előadáskor ép úgy egymás után számos (néha 10) darabot adtak elő, mint a görög ünnepi színielőadásokon. Az emberi természet jellemző kettőssége nyert

kifejezést abban, hogy úgy itt, mint amott a gyönge emberi természetnek szüksége volt arra, hogy a katartikus tragédia kiváltotta rendkívüli emóciók, egy-egy közbeékelt kómikus színjátékban simuljanak el és egyenlítődjenek ki. A görög szatirjátékok analógiájaként a Nó játékok előadásába is egy *Kijögen* (bohózat) volt ékelve, melynek megdöbbentően találó típusos karrikatúrái élénk bizonyságai annak, hogy a távol-keleti szerző is tud realisztikus emberi viszonylatokat meglátni, és megragadni — *ha akar* ; A Nó és Kijögen viszonya ezen a téren hasonlít az egyiptomi művészetben a hierarchikus merevségű isten és fáraó szobrok és a velük egyidejű realisztikus »írnok«-ábrázolások különbségéhez. Szintúgy a Kijögen színész a rendesen szamuraj kasztbeli ceremóniálisan merev Nó játékossal szemben a realisztikus emberábrázolás utólérhetetlen mestere. És bár még maszkja van, amely a Nó maszkkal szemben felöleli a groteszkül tipikus, a korlátozott és tökéletlen egész skáláját, mégis ő a japán népi színmű előfutárja, a tömeg indulatainak és érzelmeinek, típusainak és érdeklődésének első hű tolmácsolója. Maga a *Kijögen* a történeti Nó-játék Hanswurstja s itt is az új típus ép úgy műfajalkotóvá lett, mint ahogy a középkori misztérium játékok kómikus alakjaiból született meg az újkori színjáték.

A *Zen* ízlés harmadik irodalmi megnyilatkozása a *Hokku* (epigramma)-költészet. A Zen ízlés az irodalom mellett a képzőművészetekre is igen nagy hatással volt ; befolyása alatt fejlődött ki a képzőművészetben a pillanatnyi végtelen jelentőségének és viszont a jelentős dolgok játékos megragadásának csodálatos képessége, melyet helytelenül az európai impresszonista művészet törekvéseivel szoktak azonosítani. A *Hokku* a japán tusrajz vagy fametszet kivonatoló művészetének irodalmi megfelelője. A 31 szótagos *Tanka* egyrészt többet engedett meg egy szikrányi rövidségű, a félhomályos világításban a dolgokból a külső körvonalaknál többet sejtető felgyúlásnál, másrészt viszont klasszikus, tradicionális voltánál fogva nem engedett helyt a pillanatnyi fölvillanás teljes szabadságának. A Hokkut valósággal úgy tekinthetjük, mint egy olyan kép címét vagy tárgyi megjelölését, amelynél a képes ábrázolás — a lelkekbe van írva. Ennyiben sajátos alkotása a Zen ízlésnek, amely tartózkodott a tulajdonképeni lényeges tárgyiasításától, mivel azt tartotta, hogy azt csak *élni* szabad. A Hokku 17 (néha 19) szótagból áll ; tárgya szemben a Tankával, az élet minden jelensége, sőt rendesen és szándékosan a kisszerű és jelentéktelen, de ennek a látszólag jelentéktelen képnek az igazi értékét csak az tudja felfedni, aki oly közvetlenül lát a dolgok mélyére, hogy a Hokku szikrájánál képes a halvány körvonalakat meglátni és kiegészíteni. A Hokku a lélek nagy analitikusainak műfaja, ugyanakkor, mikor látszólag a legjelentéktelenebb mozzanatokat ragadja meg. Legnagyobb mestere, *Matsuo Bashó*, *1643. †1694. a japán költészet egyik legharmónikusabb és legtisztább egyénisége. Működése a Zen második virágkorára esik, a tárgyalt korszakot felváltó *Tokugava éra* első időszakára, mikor az uralomra jutott nemzetség két dicsőséges hatalomszerzője, *Hidejosi* és *Tokugava Jejasu* a béke és a szellemi virágzás egy termékeny, de rövidesen elpuhultságba hanyatló korszakát alapozzák meg. *Bashó* költészete valóban igénytelen és bensőséges életének lelki képeire utaló »tárgyjelölő« szavakból, »címekből« áll. Egyéniségére a Zen nevelésen kívül, még a nagy khinai taoista bölcselők, Lao Tse és Csuang Tse ismerete voltak nagy hatással, mint ahogy zenizmus és taoizmus úgy Khinában, mint Japánban egymással korrelációban voltak. Bashó életét vándorúton töltötte a legnagyobb szegénységben és nélkülözésben ; visszautasítva minden világi előnyt és élvezetet. Egyszerű, közvetlen és bizodalomteljes vallásossága ép úgy felfedte előtte a teremtett dolgok szépségeit és mélységeit, mint Szent Ferenc előtt. Tanítványai a »Hokku 10 bölcse«, mind a Zen vallásosság hívei voltak, de annyiban jelentenek hanyatlást vele szemben, hogy kevésbé igyekeztek életükkel a Zen-szekta követelményeinek megfelelni és ennek folytán Hokkuiknak sincs meg az a mélységes élettartalmakra utaló jellege, mint a Bashó játékos sorainak. A forma maga nem a Tanka rövidülésébõl állott elő, hanem egy a lovagi kulturkörökre jellemző irodalmi szokásnak, a játékos társas verselésnek leszármazottja. Egyéb lovagi kulturákban is, így az északafrikai tuaregeknél, a délfrancia provençaloknál és az indonéziai malájoknál az élet költői felfogása és a nemek ezzel együttjáró szabadabb viszonya tette otthonossá a társas láncverselést, melyben az első, rövidke pár sorban egy rendesen célzatos érzésnek vagy hangulatnak ad kifejezést ; a következő folytatja s így tovább. A Hokku nem más, mint ennek a japánoknál is az ősidőktől fogva elterjedt lánckölteménynek, *Rengá*-nak egy játékos tagja. Mint a *Nó* könnyed bohózatos tömegmegfelelője a *Kiögen*, úgy a Hokkué a *Kijoku*. A Kijokuban is a japán természetes és közvetlen hajlama nyilatkozik meg az emberi korlátozottságok, groteszkumok iránt ; természetesen a Hokkunak megfelelő felvillanásszerű módon ; egy-egy »örök emberi« vonás mozzanatos kiragadásával, megsejtetve ennek az »örök emberinek« örvényes mélységeit. A Tanka szélesebb előadású, inkább helyzeteket kiragadó, tréfás kómikus megfelelője a *Kijoka*. A *Senrijo* oly Kijoku amely az alantast, a rossz értelemben köznapit akarja jellemezni. Szemben az egyszerű tréfás Kijokuval, *célzatos*, de nem egyes személyek, hanem típizált gyengeségek és alacsonyságok ellen irányul. A meghatározott személyek ellen irányuló Kijoku, tehát szatira, a *Rákusu*.

Az előbb ismertetett *Kokinsuval* a késő *Heijan*, a *Kamakura* és *Muromacsi* korszakon keresztül a hivatalos lirikus antológiák hosszú sora létesül: a Kokinsuval együtt: számszerint 21. Ezekből hiányzik már a *Manjosu* ősi genialitása, a *Kokinsu* esztétikai heroizmusa, de más irányban kétségtelenül a japán líra új értékekkel gazdagodását jelzik: különösen az 1205. létesült 8. számú antológia, a *Sin-Kokinsu* (Uj K.). Ennek legszebb darabjain megérződnek az új, epikusabb és emberibb idők gazdagító nyomai. A tradicionális természetképbe az emberi cselekvés egy-egy természetesen szintén képszerűen felfogott gesztusa illeszkedik be. »Mily jó lenne, ha a földi lét állandó maradna, mert milyen kedves még a kis csónak vontató kötele is, mellyel a hajósok ott a parton az apályos vízben vontatnak tova«. »Míg az őszi szél a mély éjszakában fujdogál a Jasiné hegyei felől, szülő falumban a borzadályos hűvösön át tisztán és élesen hangzik a paskolás a sulykoló padon«. Ezekben a kis versekben egy-egy emberi jelenség nem mint önmagában külön életet élő organizmus jelenik meg, hanem mint a természet egy eleme, a virágszerű s a természettel egyszerűen harmonizáló népi élet egy mozzanata, ami ép úgy csak az átélő teremtő lelkének lesz egy objektivációja, mint a természet egyes holt elemei: a tavaszi szél vagy a kora őszi holdfény ezüst tengere. Ez a lírai humanizmus még közelebb hozza a japán lírát a khinai Tang líra terméseihez (L. *Khinai irodalom.*). A későí lirikusok közül *Teika* (*1162) a legkiválóbb; hatása mégis inkább ártalmas volt, mert feltétlen tekintélyének hatása alatt válik a tanka költészet a szó rossz értelmében hivatalossá. Ezentúl nem szükséges a művészi teremtés esztétikai önfegyelme és lelkiküzdelme, hanem elegendő mások, elődök lelki tartalmainak objektivált lelki megfelelőit elsajátítható virtuózitással átcsoportosítani, vagy hideg és érdektelen esztéticizmussal utánérezni. Ez a hivatalos Tanka költészet mindinkább elszakad a teremtő nemzeti irodalomtól és mint a császárnak és környezetének szellemi tornája, máig is fennáll. Minden évben tartanak ünnepélyes Tanka versenyeket, melyekre a császár és környezete könnyed szellemi sport gyanánt a Tankák tízezreit gyártják.

A következő két periódusnak a *Tokugava* korszaknak (1600—1868), irodalmi szempontból a népies tömegprodukció és realizmus korszakának — és végül a diadalmas japán imperializmusnak, az 1668-tól máig terjedő *Meiji korszak*-nak — irodalmi szempontból az európai hatások korának — irodalmát csak legfőbb vonásaiban tekintjük át. Ez annyiban jogosult, amennyiben világirodalmi és nemzeti szempontból korszakosan újat a J. ez időtől fogva nem alkotott. A nemzeti kultura ezóta nem objektiválta magát örökérvényű módon, mint eddig a *Manyosuban*, a *Kokinsuban* vagy a *Nó* játékokban. Nagy értékeket ezután is adott, de ezekkel már nem hatott döntően a faj az egyetemes szellemi élet menetére, ezeknek esztétikai értéke tisztán élvezeti, szubjektiv, nem pedig időfeletti módon kultúra-alkotó. Sajátos jelensége az egyetemes történet szellemének, hogy a történetiség egy adott pillanatában, egymástól egészen távoleső és egymással látszólag nem érintkező kulturkörökben egyazon szellemi jelenségek lépnek fel, de mindenütt más és más hatással, nemzetek és fajok lelki alkatára és teremtő képességére. Az új korral az európai szellem egy lassú és fokozatos tendenciája érik meg. A szellemi decentralizáció, a dolgok önmagukért való vagy kauzálisan más tényekért, illetve dolgokért való empirisztikus látása; irod. szempontból azok a tendenciák, melyeket realizmus néven szoktunk összefoglalni. Ugyanakkor a távolkeleti kultúrák is hasonló változáson mennek keresztül, de amíg nálunk ezek a tendenciák benne rejlettek kulturánk alkotó principiumában, ennélfogva hatásuk egy szempontból ugyanannyira üdvös, hasznos és produktív volt, amennyiben egy más szempontból esetleg káros: addig a keleti világ szellemi gyökerétől és az azt hordozó osztályok szellemétől ezek a tendenciák teljesen idegenek lévén, hatásuk immanens szempontból egészen határozottan károsnak mondható. Magasabb történeti szempontból pedig ezek annyiban helyesek, amennyiben e népeket a sémákká vált ősi formák elkopásával, az ősi tartalmi értékek újból való cselekvő és személyes átélésére fogja kényszeríteni. Ennek az irodalmi hanyatlásnak külső formája pedig az, hogy az addig szellemileg alárendelt nagy keverék-néptömegek szabják meg az irodalmi alkotás irányát. Az többé nem egy osztály évezredes élménykincsének, transcendentális céljainak és eszméinek kifejezője lesz, hanem a szórakozni vágyó nagytömeg ízlésének rendeli alá magát szolgai módon. Hangsulyoznunk kell viszont, hogy ebben az új populáris irodalomban is rejtett módon tovább élnek az ősi szellemiség kincsei, de öntudatlan, latens, szinte növényszerű módon elkeveredve napi érdekekkel és szükségletekkel, befoglalva ezekbe, mint a salakba, az arany. A líra sorsát már érintettük. A Nó játéknak a Kijőgenen keresztül való elnépiesedése, illetve világivá levése hozza létre a népi színpad két formáját, a *Joruri*-bábszínházat, melyben a Nó elemei és a *Kabuki*-t, melyben a Kijőgen elemei a túlnyomók. A Joruri egy recitátor zenétől kisért rapszodikus előadása, mely a közben a külső cselekményt eljátszó bábok belső érzelmeit, lelki életét ábrázolja. Tárgyuk vagy történeti, vagy társadalmi, az utóbbiak alatt főleg kurtizán történetek értendők, mely utóbbiak a tiszta lélek szenvedés útjának legnépiesebb és legdurvább kifejezései. Mégis sok bennük a bensőséges és megkapó érzelmi igazság, mivel tényleg az élet sara is a napfényt tükrözi annak számára, aki becsületes és önzetlen ahhoz, hogy lelket

lásson és megértsen ott, ahol mások csak sarat akarnak látni. De ha a Nó és a Joruri külső formái sokban hasonlatosak és az egyikben még tudatos, a másikban már latensen rejtőző szellemi kincsei sokban rokonok is: a különbség áthidalhatatlan: a *Nó* az életet a maga örökérvényű végső tartalmában tekinti, a *Joruri* pedig lehozza ezeket a tartalmakat a mindennapiság keretei közé és így a hallgató számára nem ad mást, mint pillanatokra szóló szentimentális megtisztulást. A *Kabuki* (emberszínpad) viszont a tömegindulatok könnyű levezetője, az olcsó és személyes értékeket egyáltalán nem értékelő tömegérzelmek előidézője, a szellemi narkotikum, a mozi szerepét játssza. A Joruri legnagyobb drámaírója *Csikamatsu Monzaemon*, *1653.

A prózairodalom fejlődése rokon a drámáéval. Itt is tovább élnek a régi Monogatarik romantikus történeti, vagy szentimentális társadalmi tárgyai; gazdagodva mesés elemekkel, érdekes meseszálakkal, részletmegfigyelésekkel, de elveszítve a régi Monogatarik életteljes és igazsághordozó epikus báját. Fellép a tisztán érdekelni akaró mese, a (legtöbbször erótikus) részletek fotografikusan hű visszaadására törekvő erkölcsrajz. A novellisztikus alkotások száma áttekinthetetlen, elágazásaik bonyolultak. Főtípusok: a *Makimono*; szöveges képsorozat, melynél az önmagában irodalmilag nem értékes szöveg mindinkább a háttérbe szorul; a *Kuszazosi*, vegyes tartalmú népies füzetek, melyeknek közös jellemvonása csupán a mulattatás tendenciája — de a sok selejtes mellett igazi érték is bőven akad közöttük: egy-egy értékesebb írói személyiség szubjektíven újból átéli és kifejezi azt, ami a fajnak azelőtt objektív lelki kincse volt. Ugy a heroikus történelmi, mint a szentimentális társadalmi tárgyúak közül nem egyben felcsendül az a magasabb költői részvét és igazságszolgáltatás, amely a lélek mélységeibe igazán betekinteni tudó, nem mindennapi alkotó egyéniségek vonása. A Kuszazosi 1. humorisztikus; 2. erótikus; 3. fantasztikus; 4. történeti *regénnyé* bővül és gyakran didaktikus moralizálással leplezi a célnélküli mesélés ürességét, vagy az olcsó tömegszenvedélyekre számítást. A fantasztikus-didaktikus regény mestere: *Kijoden*, *1761.

A Monogatari régi tradicióinak folytatója, vagy inkább romantikus szellemben átformálója akadt az utolsó két évszázad legnagyobb írói egyéniségében, *Bakin*-ban (*1767. †1848.). B. regényírói érdemei nem oly kvalitásokban rejlenek, amelyeket elsősorban elvárunk az európai regényírótól: a jellemzésben és pszichológiában. — Célja, melynek elérésére a fantázia minden eszközét igénybe veszi, az, hogy oly helyzetképeket teremtsen, melyek a bennük összesűrített ideális energia következtében különös szemléletességgel fejezzék ki az ideák világának az anyagi élettel való összefüggését és mintegy visszavezessék az embereket az ideális tükröződésének sugarai mellett az örök forrásokhoz. Értéküket csak az tudja igazán megbecsülni, aki nem pszichológiát, hanem az ideálisnak feszítő energiájával megkonstruált helyzetképeket keres bennük. Fantáziája célja érdekében minden lehetőséget kimerít. Világfelfogása a szamurajéból indul ki, de individuális, kevésbé fegyelmezett és egysíkú: »modernebb«. Rendkívül sokat írt. Regényei mind nagyterjedelműek, a legértékesebb a *Hakkenden*, 106 japán kötetre rúg, ami vagy 20 európai kötetnek felel meg.

A *Meiji* korszak, vagyis az európai hatás, japán szempontból tehát a »felvilágosodás« kora, már csak beteljesítette azokat a tendenciákat, melyek, mint láttuk, a *Takugava* korszak irodalmának mozgatóerői voltak. Az európai hatás túlnyomóan *angol*, amiben külső okok mellett kétségtelenül része van a két nemzet közti szellemi analógiáknak, melyek épen az új korban váltak a japánok részéről különösen élesekké. Már a XVIII. században akad a *Gulliver*-nek japán átdolgozása és e század humorisztikus-szentimentális prózairodalma sok hasonlóságot mutat egy *Smollet, Fielding*, vagy *Sterne* szellemével. Az első szándékoltan lefordított európai regény: *Bulwer, Ernest Maltravers*-e. Ezt követi azután az angolból, németből, franciából, oroszból való fordítások hihetetlen özöne. Ma Shakespearenek épúgy van teljes japán fordítása, mint Zolának, Tolsztojnak vagy Dosztojevszkijnek. Az európai hatás először megérlelte az amúgy is meglévő realisztikus és naturalisztikus tendenciákat, úgy a próza mint a dráma terén; de korán keresztezi az európai romantika, majd a szimbolizmus ellenhatása, ami azután elősegítette, hogy az új japán költők realisztikus újkori irodalmukkal szemben a klasszikus nemzeti irodalom hagyományaihoz kapcsolódjanak. Ma különböző átmenetekkel, sőt leggyakrabban a japán szellemet jellemző eklekticizmussal áll egymás mellett a felvilágosodott »európaias« realisztikus irány és a nemzeti és faji ideálokhoz való visszatérés eszmeköre. Az európai (elsősorban az angol) líra megismerése felszabadítja a japán költészetet a merev és külsőleges megkötöttségekből. Ezen a téren nagy jelentősége volt az 1882. megjelent *Sintaisi*-so gyűjteménynek, mely néhány eredeti mellett rímes versfordításokat tartalmazott. A rímről lemondtak később, de megtartották a számukra új versformákat, melyek lehetőséget adtak arra, hogy epigón elődeikkel szemben törekvéseik a *Manyosu* teremtő és bensőséges, személyes átélést és lelki tettet megkövetelő nemzeti szelleméhez térjenek vissza. A kereszténység mellett újból igen erős a buddhizmusnak, nem kismértékben a Zen szektának az irodalomra való hatása. Minden téren a szellemi törekvések újból nemzetivé váltak; az európai szellem nyujtotta szabadság visszavezette őket saját elfeledett, megtagadott vagy csupán már élettelenül utánzott szellemi értékeikhez.

Fordítások. *Nihongi és Kodsiki: Floren*

(német, 1901—1903); *Aston* (angol I—II., 1896); *B. H. Chamberlain* (angol, 1882); *Florenz:* Die religiösen Quellen der Shintoismus (1919); *Lira: Florenz.* Dichtergrüssen aus dem Osten (1902); *H. Bethge* különböző antológiái; *Szombati Szabó* István: Régi japán költők; *Bardócz* Árpád: Japán költők (1924); *Gramatzky:* Altjapanische Winterlieder (1892); *Lange:* Altjapanische Frühlingslieder (1884); *Gendsi Monogatari:* Sujematsu Kenchio (angol, 1882); *Takchori Monogatari: Dickins* (angol, 1888); *Lange* (német, 1879); *Nó-játékok*; *B. H. Chamberlain:* The Classical Poetry of the Japanese (1891); *Florenz* Asagao, *U. az*, Terakója. Bőséges szemelvények a J. egész területéről Aston, Revon, Florenz, Baumgartner alábbi könyveiben.

Irodalom. *Aston: History of Japanese Literature*, (1899); *Florenz: Gesch. der japanischen Lit.* (1909); *Revon: Japanische Literatur*, (1924); *Baumgartner: Gesch. der Weltliteratur*, Bd. II. (1897); *Baráthosy Balog* Benedek: *Dai Nippon*, I—III.; *Pröhle* Vilmos: *Napkeletről* (1922); *Hauser: Jap. Dichtung* (1905); *Adler : Sachwörterbuch zur J. Lit.* (1924). *Juhász V.*

Járosy *Dezső*, *1882., író, zenepedagógus, tanár, katolikus lelkész. Az Egyházi Zeneközlöny szerkesztője volt. Művei: *A hagyományos gregorián korális esztétikai méltatása, Faji zene és magyar zene, Az eukarisztia zenéje, Az oratórium kultusza zeneművelődési szempontból, Az egyházi zene liturgikájának tankönyve, Musica Sacra — Musica Nova, Az egyházi zene és a papság, Orate fratres* (a liturgikus nagymise énekeinek szövegkönyve). Szerkeszti a *Zenei Szemlét* (Temesvár).

Jarry (ejtsd: zsarri), *Alfred*, francia szimbolista drámaíró, *1873. †1907. Két darabja, az *Ubu roi* és *Ubu enchaîné*, groteszk bohózat, amelyben a szerző korának minden ostobaságát egy talányos figurába sűríti. A két darab azonban J. fölényes írói kvalitásai ellenére megmaradt abszolut irodalomnak és csak mint könyvdráma élvezhető.

Jász *Dezső*, *1890., író. Novellái, zeneesztétikai munkái és kritikai tanulmányai a Nyugatban jelentek meg.

Jászai-kódex. A *Müncheni-kódex* másik neve. Tartalma bibliafordítás.

Jászai *Mari*, *1855. Rövid vidéki színészkedés után a *Nemzeti Színház* szerződtette. A legnagyobb magyar tragikus színésznő. *Katona, Shakespeare* és *Sophokles* műveiben különösen nagy hatást ért el. Számos cikke jelent meg színdarabokról és színészetről. *A tükröm* címmel megírta pályafutását. Magyarra fordította *Ibsen:* John Gabriel Borkmann-ját.

J. *Pál*, *1809. †1852. Közhivatalokat viselt. Történeti műveiben az első Árpádokkal és a mohácsi vészt követő korszakkal foglalkozott. *(A magyar nemzet napjai az aranybulláig* stb.)

Jászay-Horváth *Elemér*, *1888., író, újságíró. A Borsszem Jankó s.-szerkesztője volt. Verseit *Gyöngyök és könnyek* (1913), *Tábortüzek* (1916), *Színek, szavak* (1917) c. köteteiben bocsátotta közre, *Árva János* címen ifjúsági regényt írt.

Jászi *Oszkár* szociológus, *1875. Nagykárolyban. Egyetemi tanulmányai elvégzése után a földmívelésügyi minisztériumba lépett be, ahonnan kiválva, tudományos, publicisztikai és politikai tevékenységet fejtett ki, elsősorban az általános választójog és a nemzetiségek egyenjogusága érdekében. Szerkesztője volt a *Huszadik Század* c. folyóiratnak, vezércikkírója a *Világ* c. napilapnak. Az 1918. évi Károlyi-kormányban nemzetiségi miniszter, 1919. óta külföldön él, jelenleg az oberlin-i (U. S. A.) egyetem tanára. Főbb művei: *A történelmi materializmus bölcselete* (2. kiad. Bpest, 1908.) *Művészet és erkölcs* (2. kiad. 1908.), *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* (Bpest, 1912.), *Magyar kálvária — magyar feltámadás* (Bécs, 1920.). *K. Nagy D.*

J. *Viktor*, *1868. †1915. Jogot végzett és már 1893. jogakadémiai tanár lett. 1912. egyetemi tanárrá nevezték ki. Fontosabb munkái: *Tanulm. a magyar—horvát közjogi viszony köréből, Pragmatica sanctio és a házi törvények, Fiume, A magyar közigazgatási jog alapvonalai.*

Jaufré (ejtsd: zsó-), *(Geoffroy) Rudel*, Blaye hercege, XII. századbeli troubadour. Költeményeinél híresebbé tette az a legenda, hogy halálosan szerelmes volt a sohasemlátta tripoliszi grófnőbe, elhajózott hozzá, a hajón megbetegedett s csak utolsó perceiben láthatta meg az elébe siető grófnőt. Ezt a történetet egy XIII. századbeli krónikás mondja el először; a XIX. században Heine, Swinburne, Carducci és Rostand dolgozták fel.

Javala *Antal*, finn író, *1846. †1900. Számos munkájában szeretettel ismertette hazánk népét és irodalmát finn nyelven, több magyar művet fordított le, s önálló monográfiákban dolgozta fel Széchenyi, Deák és Görgey életét.

Jávorka *Sándor*, magyar botanikus, *1883. Sok értékes florisztikai tanulmánya mellett főműve a tudományos alapossággal megírt: *Magyar Flóra (Flora Hungarica)*, Magyarország virágos és edényes virágtalan növényeinek meghatározó kézikönyve, 4 kötetben (1924—1925), mely egyszersmind az első modern magyar növényhatározó.

Jázykov, *Nikoláj Michájlovics*, orosz költő, *1803. †1847. Eleinte epikureista volt, szép szerelmi meg bordalok szerzője, később a reakció szolgálatába szegődött s ekkor vallásos, meg hazafias költeményeket írt. Kiváló formaművész, még ma sem avult el.

Jean *de Meung* (ejtsd: zsaan dö möön), *(J. Clopinel* v. *Chopinel)*, XIII. századbeli költő, több fordítás és a *Roman de la Rose* (l. ott) második részének szerzője.

Jean le Bel (ejtsd: zsaan lö-), francia krónikaíró *1290. k. †1369. v. 70. Liège-i kanonok volt. Az angol-francia háborúról írt. Műve csak századunk elején került napvilágra, valószínüleg hiányosan. Ekkor derült ki, hogy *Froissart* sokkal többet me-

rített belőle, mint amennyit maga bevallott; többek közt a calais-i polgárok tragikus történetének leírását is. J. pontos és pártatlan krónikás, stílusa világos és erőteljes.

Jean Paul, eredeti nevén *Joh. P. Friedrich Richter*, *1763. †1825., német költő. Az »intellektuális felvilágosodás« s a szív »magasabbrendű racionalizmusa« között csak lassan eszmél magára. Fejlődéséből, kaotikus gazdagságából hiányzik a klasszikus réteg. Sóvárgását nem tompítja, zeneiségét nem fojtja el antik mérték, pietista források ereje táplálja érzelmességét, de amellett el szeretne merülni az élet gazdagságában. Ez az élet látszólag csak a régi szabású angol és német regény hőseivel népes, s a falusi paplakok, kisvárosok, fejedelmi székhelyek, iskolamesterek, zugügyvédek, kis cselszövők s nagy álmodozók, különcök világa csak óvatosan nyitja meg kapuját J. P. áradó lirizmusának. A konvenció mozdulatlan felszíne alatt azonban lassanként új valóságra ébred a régi élet. Az emberek megváltoznak a külső élethez való minden vonatkozásukban. Sóvárgó lélekkel születnek a világra, felfedezik s a külsőjével teljesen egyenlő realitásértékkel ruházzák fel belső valóságukat. Minden kaland lelki kalanddá mélyül, minden pillanat a belső élet tükre, a pillanat élményében elmosódik a körvonal, az epikai egymásutánt, az architektonikus zártságot a hangulatok impresszionizmusa, az atektonikusan laza, szabad forma váltja fel. Az impresszió nem válogat, habozás nélkül fogad el minden benyomást. J. P. lírai monológjai, prózai himnuszai, lappangó versei, hasonlatai, képei kivétel nélkül az impresszió kultuszában gyökereznek. Mindezzel előkészíti a romantika formanyelvének kialakulását. Már első regényeiben (*Die unsichtbare Loge* 1793; *Hesperus* 1795) áttöri a régi szabású szatirikus regény keretét s ha szűk területen is, megindítja a német valóság érzelmes romantizálását. A J. P. tájképe a lélek látható tükre, ő is rábízza magát a hangulat, áhitat, szenvedély, képzelet, a nyelv hullámaira, az ő szépsége is a határtalanság s végtelenség visszfénye, akárcsak a romantikusoké. De ha rokonságot tart is az új nyelvi irracionalizmussal, ha nagy regényeiben (*Der Titan* 1800—1803; *Die Flegeljahre* 1809) meg is közelíti a romantikus regényforma eszményét, s noha közvetve ma is ható nagy elméleti munkája (*Vorschule der Ästhetik* 1804, újra kiadta Jos. *Müller* 1923) lényegében a romantikus világérzés igazolása, racionalista csökevényei mégis útját állják teljes romantizálódásának. Igazi hőstípusa a Parzivalok, Simplicissimusok utódja: az együgyűségében tiszta lélek, aki belső kalandok, külső kerülők után rátalál a grál királyságához vezető útra, megfelelő formája pedig az idill: romantikus pihenő, menedék, mágikus álom. Az idillben (*Leben des vergnügten Schulmeisterlein Wuz* 1793; *Leben des Quintus Fixlein* 1796; *Blumen, Frucht u. Dornenstücke . . . des Armen-Advokaten F. St. Siebenkäs* 1796; *Der Jubelsenior* 1792; *Des Feldpredigers Schmelzle Reise nach Flätz* 1809 . . .) vagyunk legközelebb a J. P. lelkéhez, amikor az intellektus és érzelem nem keresztezik a természet erőit, hanem minden problematikusságtól ment harmóniában egyesülnek. Néha az a benyomásunk, hogy az egész regényapparátus, anyaghalmozás csak arra való, hogy biztosítsa az idillikus háttér ragyogását. Az önállósodott idillek hősei szűk világban, néhány ház és ember között élik irreális életüket. J. P. humora lefejt róluk minden sutaságot és groteszk esetlenséget. Ez a humor a német költészet egyik legnagyobb felfedezése: megváltás és kiengesztelődés, az empirikus világ eszményi súlytalanítása. J. P. pedagógiai nézeteinek lecsapódása: *Levana oder Erziehungslehre* 1807, újra kiadta K. *Fischer* 1889. Kiadások: *Sämtliche Werke* (1826—28, 60 köt; 1840—42, 33 köt.) *S. W.*, kiadta R. *Gottschall* (1879, 60 köt.), válog. gyűjteményüket kiadta P. *Nerlich* (1882 s köv. 6 köt.); E. *Berend* és K. *Freye* (1908—1910, 8 köt.); E. *Berend* (1923, 5 köt.); J. *Müller* (1925, 4 köt.); Fr. *Burschell* (1925, 4 köt.); leveleit E. *Berend* (1921—25, 4 köt.). V. ö. P. *Nerlich: J. P.-* (1889); E. *Berend*; *J. P.-s Aesthetik* (1909); u. a. *J. P.-s Persönlichkeit* (1913); *J. P. Bibliographie* (1925); u. a.: *J. P.-Jahrbuch* (1925); Jos. *Müller: J. P.* (2. kiad. 1923); Joh. *Alt: J. P.* (1925) W. *Harich: J. P.* (1925) Fr. *Burschell: J. P.* (1926); W. *Meier: J. P.* (1926.).

Turóczi-Trostler.

Jedlicska *Pál*, egyh. író, *1844. Munkái főleg a magyar történelem és az egyháztörténet körébe vágnak; különösen *Pálffy* Miklós életével foglalkozott.

Jedlik *Ányos*, *1800. †1895., az első magyar fizikus, aki már jelentékeny önálló kutatást is végzett. Ő találta fel a dinamoelektromos gép elvét. Számos dolgozata főleg a természettudományi Közlönyben jelent meg. Könyve: *Súlyos testek természettana* (Pest 1850).

Jehlicska *Ferenc*, *1879. Egyetemi tanár. Fontosabb művei: *A Marxista vallásbölcselet, Erkölcs és vallás. Emberi élet a keresztény erkölcstanban, Társadalmi kérdés és ethika, Pikler belátásos elmélete.*

Jehuda ha-Levi, *b. Sámuel (arabul Abul hassan)*, zsidó költő és vallásbölcsész, élt 1080—1140. Castiliában, honnan élete végén kivándorolt Palesztinába. Hivatása orvos. Csaknem legjelesebb zsidó költője a középkornak, ki főleg a Szentföld iránti vágynak legkiválóbb kifejezője. Mestere a nyelvnek és a gondolatnak. Dalai közül a legtöbb vallási tartalmú és csaknem minden ritusban még ma is használatos. Legismertebb *Cion* elegiája, mely Ab hó 9-én a zsinagóga gyászdala az egész diaspórában. Divánját *Brody H.* adta ki (Berlin, 1896—1911). Sokszor fordították verseit. Magyarra *Kecskeméti* L., *Makai, Patai*. Bölcsészeti műve: *Kuzari*, apologetikus formában, beszélgetés alakjában tárgyalja a zsidóság legfontosabb problémáit.

Arabs eredetijét kiadta *Hirschfeld* L. (Leipzig, 1886). Héber fordítása, mely Juda ibn Tibbontól származik, 1506 óta sokszor megjelent és magyaráztatott. 1660. *Buxtorf* fordította latin nyelvre, németre *Cassel* (2 kiad., Leipzig, 1869) és *Hirschfeld* (Breslau, 1885). Nagy népszerűségre tett szert. J. *nem* szerzője a szombati *Lecho Dodi*-nak, mint azt *Heine* a Romanceroban állítja. *Weisz.*

Jehuda Liwa *b. Becálil*, ki »*der Hohe Rabbi Löw*« néven is ismeretes, talmudista és matematikus, *1515. Posenban, †1609. Prágában. Tiszteletreméltó egyénisége, aszkéta életmódja a prágai gettó legendáinak középpontjává tették. II. Rudolf császárral való titokzatos érintkezése növelte misztikus hírnevét. A *Gólem* (homunkulus) legendája által, mely szerint egy agyagból gyúrt emberi formájú lénynek a belé helyezett isteni szívvel adott életet, neve világhírűvé lett. Több erkölcstani mű szerzője. *Vrhlický* Jaroslav (Frida Emil Bohus) cseh költő drámájának hőse.

Jekel *Péter*, 1869. Iró, jogász. Vörösmarty verseit fordította németre. Jogi és magyar vonatkozású, de németül írt történeti műve is jelent meg.

Jékeli *Lajos*, l. *Áprily* L.

Jékey *Aladár*, költő, *1846. Szászfenesen (Kolozs vm.), a hagyományos iskola szelleméhez ragaszkodó komoly, elmélyedő költő. Nemes veretű versei *J. A. költeményei* (1891), *Apró dalok* (1896) c. s legújabban *Öreg nóták* c. jelentek meg.

Jelenet, a dráma kisebb egysége, amely bizonyos számú szereplők között folyik le és nyomban változik, mihelyt a színről egy szereplő távozik vagy a színen új szereplő jelenik meg. A J. megkülönböztetendő a *Szín*-től, amely a játék helyével változik, pl. Shakespeare-nél vagy *Az ember tragédiájában*.

Jelenkor, politikai lap. *Helmeczy* Mihály szerkesztette 1832-től kezdve, majd 1848. *Királyi* Pál vette át a szerkesztést, a lap még ez évben meg is szűnt. Az első modern újság, előbb hetenként kétszer jelent meg, majd naponként. *Széchenyi* István alapította s az ő eszméit szolgálta.

Jeleonszkij, *Szergej*, családi nevén *Szergej N. Milovszkij*, orosz regényíró *1862. †1911. A kievi teológiai akadémia elvégzése (1885) után néhány évvel a vjátkai papi szeminárium igazgatójává nevezték ki. Az orosz papság életéből sok regényt s elbeszélést írt. Hű képet rajzolt s rámutatott a papság összes hibáira s bűneire. Mikor a hatóság megtudta, hogy ki a J. néven írt műnek szerzője, üldözni kezdték. J. öngyilkos lett.

Jelkép v. *szimbolum*. Valamely eszmével kapcsolatos érzéki kép. Az eszmével vagy gondolattal annyira szoros összefüggésben van, hogy helyettesítheti, mert tudatunk számára felébresztő ereje van. A félhold a török hatalmat, a kereszt a kereszténységet, a kétfejű sas Ausztriát, a szárnyaskerék a vasutat jelképezi. A J.-nek a művészetben, költészetben, sőt a beszédben is nagy szerepe van.

Jelky *András*, magyar utazó, *1730. †1783. Kalandos földkörüli utazásának leírása 1771. jelent meg először németül és 1791. magyarul. Különösen népszerű lett *Hevesy* Lajos szép regényes feldolgozásában (1880).

Jellemrajz. Ha a gondolatot nem a külső, a megjelenés leírására fordítjuk, hanem a lélek sajátságait, az erkölcsi és szellemi tulajdonságokat rajzoljuk meg, keletkezik a J. Önálló műfajként művelte, elvont jellem-típusok ábrázolására, *Theophrastus* és *La Bruyère*. Kitünő J.-okat írt az angol *Macaulay* (XIX. sz.) és a magyarok közül *Kemény* Zsigmond. Az emlékbeszédek csak formailag beszédek, közeli rokonságban vannak a J.-okkal. A J. nem mindig önállóan fordul elő; regényekben gyakran megakasztja egyidőre a cselekmény menetét. *Lengyel.*

Jellemvigjáték, olyan komédia, amely a kómikai jellemeken alapszik, amelynek cselekményét a kómikai jellemek bonyolítják és oldják meg, amelyben tehát a helyzeti kómikumnak vagy nagyon csekély vagy semmiféle szerep nem jut. Ilyenek a legfelsőbbrendű Molière-vigjátékok: *A fösvény, Misantrop, Tudós nők, Képzelt beteg* stb.

Jelző. Stilisztikai célja vagy a jelzett szó értelmének szűkebbre határolása, vagy ellenkezőleg: szemléltető kiterjesztése. Ez utóbbit diszítő J.-nek mondjuk *(epiteton ornans)*. A homerosi eposzokban minden hősnek vagy sűrűn említett tárgynak megvan a maga külön, nevét állandóan kísérő diszítő J.-je (messzelövő Apolló, ökörszemű Héra, bíborszínű tenger, jóevezős hajók stb.). Az ilyen J. elevenebb, könnyebben rögzíthető képet ad a hosszú leírásnál, mert *egy* lényeges pontra szegezi az olvasó figyelmét. A J.-beli gazdagság, különösen az újszerű J.-s kifejezések megteremtése a költői stílus legértékesebb sajátságai közé tartozik. *Ady* stílusának pl. jellemző vonása ez. (Szerelmetlen, boldog, ékes, hideg Valóság... Tetsző, hazug, szűz dal... Sarjadtan buja, szent áhitat... stb., stb.) *Sárközi.*

Jemnitz *Sándor*, zeneíró, *1890. Cikkei és kritikái jelentek meg a Die Musik, Musikblätter des Anbruch, Melos és Allgemeine Musikzeitung c. folyóiratokban (Kontrapunkt und Polyphonie, 1923 stb.). Szépirodalmi műveit (versek, pantomimek: Ganymed, Ghiotta stb.) szintén e zenei folyóiratok közölték. A Népszava zenekritikusa.

Jensen-Fenger, *Thil*, †1876. Dán írónő, J. V. *Jensen* nővére. Szenvedélyes hang, harcos ideák, merész nyelv és stílus jellemzik. Főművei: *Mondák, viziók, A Messiás nyomában* (Izlandi történetek), *A férj* (1913. egy házasság története), *Büntető bíróság* (1914., a férfi homo-sexualitást tárgyaló regény).

Jensen, *Johannes Vilhelm*, dán író, *1873. Egyetemi évei alatt kezdett el írni. 1896. jelent meg első könyve, a *Donskere*, amit néhány év múlva az *Ejnar Elkjaer* követett. Legkiválóbb művei közé tarto-

zik, amely nevét egyszeriben ismertté tette, az *Elbeszélések Himmerlandból* c. kötete. Jacobsen óta nem volt a dánoknak hasonló prózaírójuk, csak a norvég Knut Hamsunhoz és az angol Kiplinghez hasonlítható. Nagy és eredeti egyéniség, akinek mesteri stílusa, hatalmas fantáziája, gazdag és tartalmas nyelve, mély gondolatai teljességgel új irányt jelentenek. Egyforma művészettel írja le Amerika hatalmas gyárvárosait, Párizs forgatagát, Spanyolország romantikus szépségét és India őserdeit. *Gleccser* c. regényében (magyarul is) a jégkorszak emberét rajzolja olyan lélekismerettel, hogy a pszichológiai regények között első helyet foglal el és olyan páratlan költőiséggel, merész képzelőerővel, amilyennel csak ritkán találkozunk az irodalomban. Többi művei közül *A király bukása*, *D'Ora asszony* (magyarul is), *A kerék*, *A hajó*, *A csatatér árnyai* (Magyar Könyvtár), *Erdők*, *Singaporei novellák*, *A kis Ahasvérus*, *Az elveszett ország*, *Columbus* a legkiválóbbak. *Juhász A.*

Jensen, *Svend Holst*, norvég pap és író. *1846. A magyar irodalommal különös szeretettel foglalkozott; több e tárgykörbe vágó tanulmányt írt és lefordította *Petőfi* számos költeményét, köztük az *Apostolt*.

Jeremiád. Panaszos költemény. *Jeremiás* prófétáról nevezték el. Irodalmunkban a prot. korban sok J. keletkezett.

Jerney *János*, magyar utazó és nyelvész, *1800. †1855. A magyarok őshazáját az Azóvi tenger mellékén kutátta, később a csángók között folytatott tudományos kutatásokat. Főbb művei: *Vizsgálódások a régi kun nemzet nyelvéről*, *Keleti utazás a magyarok őseredeti helyeinek kinyomozása végett*, *Világosítás* . . . stb. A magyar őstört. vonatkozások felderítésében úttörő jelentősége van.

Jerome (ejtsd: dzserōm), *Jerome Klapka*, angol író, *1859. Hivatalnok, tanító, színész, majd író. Szellemes humorista, éles megfigyelőtehetségével optimizmus és emberszeretet párosul. Több mint száz kiadást ért el *The Idle Thoughts of an Idle Fellow* c. könyve. A *Sketches in Lavender, Blue and Green* olyan embert ír le, aki másokért él, *Diary of a Pilgrimage* az oberammergaui passiójátékokat írja le, *Three Men on the Bummel* németországi útját. Nagyszerű a *Three Men in a Boat*; *Paul Kelver* a londoni életet ismerteti J. ifjúkori élettörténetének keretében. Drámái közül nagysikerűek voltak: *Ruth*, *Miss Hobbs*, *The Master of Mrs Chilvers*, *Esther Castways*; az újabbak közt: *The Great Gamble* és a *Cook*. Magyarul megjelent: *Miss Hobbs* (ford. *Molnár* Ferenc, előadták a Nemzeti Színházban); *Kelver Pál*; *Három ember egy csónakban*; *Minden út a Kálváriára vezet*; *Regényjegyzetek*; *Tommy és társai*. *Rózsa.*

Jeromos, l. *Hieronymus*.

Jerrold, *Douglas William*, angol író, *1803. †1857. A *Punch* fömunkatársa volt (*Mrs. Caudle's Curtain Lectures*). Regényei közt legjobb *St. Giles* és *St. James*, drámái közt *The Real Day*. A *Curt. Lectures* c. humoros sorozatból *Benedek* M. fordított *Tuba és Tubáné* címen (Magyar Könyvtár).

Jesenský, *Janko*, *1874., tót költő és novellista. Született Jaszenón (Trencsén-m.). J. mély érzelmeket visszatükröztető lírájával tűnt föl; a késői romantikus iskola, a finom, szerelmi szalónköltészet képviselője. Ilyennek mutatják őt korábbi művei, amelyeket *Verše* (1905, 1922 és 1923) kötetében foglalt össze. A háború alatt írt költeményei, (*Zo zajatia* = A fogságból, 1919) már realisztikusabbak. Realisztikusak kisebb értékű novellái is, a »Malomestské rozprávky« (Kisvárosi elbeszélések, 1913) és 3 kötet prózája (1921).

Jesszenin, *Szergej*, orosz költő, *1895. Az orosz forradalom költője. A falusi izbából vonult be az irodalomba s csakhamar az elsők közé emelkedett. Eredetileg vallási rajongó volt, de az 1917. forradalom hatása alatt a másik végletbe esett. Botrányos életmódja közismert egész Oroszországban. Igen szépek népdalai, de egyéb művei is poétikus képekkel s formaszépséggel tűnnek ki. Legismertebb művei *Inonia* c. poémája, azután a *Továris* c. poéma és *Pugácsov* c. verses drámája. Ujabb munkáiban felhagyott a szertelenségekkel s a forradalom dicsőítésével.

Jeszenszky, *Danó* költő, író, *1824. †1904. Mint költő a *Temérdek* írói nevet használta. Polgári foglalkozására nézve budapesti kir. közjegyző volt. Cikkei, közgazdasági tanulmányai és versei a lapokban és folyóiratokban jelentek meg. 1889., majd 1905. kiadta összegyűjtött költeményeit. Érzelmes, borongó hangú verseket írt.

Jeu parti (ejtsd: zső-), a középkori francia líra kedvelt műfaja. Szerelmi kérdések párbeszédes, okoskodó megvitatása.

Jéz, *Teodor Tomasz*, *1824. †1915., lengyel regényíró, családi nevén Zygmunt *Milkowski*. Mint kievi egyetemi hallgató Bemmel egyidőben Magyarországba jött, hogy a magyar önvédelmi harc katonái közé álljon. A forradalom leveretése után sokáig hányatott életet élt. — J. a lengyel történelmi és irányregény egyik megteremtője és kiváló mestere is; tárgykörei sűrűn magyar és délszláv vonatkozásúak. Legjobb alkotásai közé tartoznak: *Szandor Kowacz* (1861); *Krwawe dzieje* (Véres történetek, 1862); *Uskoki* (Szökevények, 1869); *Slowianski Hercog* (A szláv herceg, 1876); *Koleje zycia* (Az élet útjai, 1879); *Ci i tamci* (Ezek és amazok) a magyar szabadságharcból; *Iz Paliakow* (Az oroszbarát lengyelek, 1897). Hátramaradtak kb. hat kötetre rúgó emlékiratai, amelyekben sok adat van Kossuthra és a magyar emigrációra vonatkozólag.

Jézus Krisztus, l. *Óskeresztény irodalom* és *Krisztus a költészetben*.

Jirásek, *Alojz*, *1851., a csehek egyik legnépszerűbb regényírója. J. nagy népszerűségét főleg annak köszönheti, hogy

nemzete történelmi multját idealizálja műveiben s regényhőse tulajdonképen mindig maga a cseh nép. Katolikus-ellenes és szabadgondolkodó tendenciát szolgál. Első nagyobb három részre oszló regénye a *Mezi proudy* (Áramlatok között 1890, a huszita zavarok első idejéből szól). Már a realizmus hatása alatt áll a *Psohlavci* (Kutyafejűek) c. regénye. Ugyancsak a huszita és táborita időket örökíti meg a *Proti osem* (Mindenki ellen) és a *Bratrstvi* (A testvériesség) c. munkája; az utóbbi, melynek cselekménye a Felvidéken játszódik le, legértékesebb alkotásának tekinthető. Drámáiban főleg a cseh vidéki és parasztéletet vitte színpadra.

Joannes Saresberiensis, *1120. †1180., chartresi püspök, korának egyik legtekintélyesebb egyházpolitikusa és latin írója. Filozófiai irányú kisebb költeményein kívül nevezetes nagy műve a *Polycraticus sive de nugis curialium* (P. vagy az előkelő világ léhaságairól); szellemes és elegáns, gyakran szatirikus és ironikus hangú kisebb írások gyüjteménye.

Joannovics *György*, *1821. †1909., br. Eötvös József mellett 1866-tól 1871-ig közoktatásügyi államtitkár volt. Nyugalombavonulása után magyar nyelvtudománnyal foglalkozott; főleg a nyelvhelyesség és a mondattan kérdései érdekelték. (*Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez*, 1870; *Az ikes igékről*, 1877; *Szórendi tanulmányok*, 1887). J. hosszabb ideig vezére volt a magyar szabadkőművességnek. Sokat fáradozott a kultúra terjesztéséért, a *Szabad Lyceum*nak haláláig elnöke volt.

João de Deus Ramos, portugál költő, *1830. †1897., a *coimbrai iskola* egyik legkiválóbb lirikusa; a középkori művészi hagyományoknak komoly tanulmányok és modern ízlés alapján ápolt kultuszáért emelt szót.

Joaquin de Aranjo, portugál költő, *1858. Heine követője, egy irodalmi folyóirat, *A Renascença*, megalapítója.

Jób *Dániel*, *1880. Iró, ujságiró, rendező; a Vígszínház egyik igazgatója. Irt elbeszélő műveket *(Ifjúkor)* és színdarabot *(Őszi vihar)*.

Jochumsson, *Mattias*, *1835. †1918. Izlandi romantikus költő és drámaíró. Lirájában a nyelv és a forma nem tudják mindenütt követni fantáziája magas szárnyalását, mély érzelemvilága és természetimádata azonban időnként olyan régiókba emelik, amelyekbe csak a kiválasztottak léphetnek. Legszebb művei e nemben a *Gilsbakki*, továbbá hazafias *Grettir-dalai* és Edda-formában írt bibliai himnuszai. Ő teremtette meg az izlandi drámát is *Számüzöttek* c. darabjával (1864).

Jodelle (ejtsd: zsodell), *Étienne sieur de Lymodin*, francia költő és drámaíró *1532., †1573. Mint lirikus a *Pléiade* köréhez tartozott. Irod.-tört. jelentősége az, hogy az ő *Cléopatre captive*-jával kezdődik a francia klasszikus dráma története. A darabot 1552. adták először, Reimsben, meghivott közönség előtt. Tárgya az Oktavianus hatalmába került Kleopátra öngyilkossága. A klasszikusoktól J. még a kórust is átveszi, sőt nagy szerepet ad neki vékonyméséjű darabjában, amelynek csak III. felvonásában van némi drámai összeütközés. *Eugène* c. vígjátékának felépítése egészen olyan, mint a *Cléopatre*-é, de nyelve, tempója elevenebb. *Benedek.*

Jodelle

Jóhangzás. A jó stílusnak követelménye, hogy a fülre is kellemes hatással legyen. A J. v. hangzatosság ellen a következő hibákat lehet elkövetni: 1. *Hangtorlódás.* Akkor keletkezik, ha sok mássalhangzó v. magánhangzó kerül egymás mellé. (Elvesztette-e a könyvét?) 2. *Egyhanguság.* Sok egyforma magánhangzó ismétlődése. (Debrecenbe kellene mennem.) 3. *Vontatottság.* Hosszú szavaknak egymás mellé kerülése. 4. *Szaggatottság.* Sok rövid szó összekerülése. 5. *Darabosság.* Sok kemény hangzású szó. Még nagyobb baj, ha a kemény szavak ugyanazt a magánhangzót tartalmazzák. (Nem rettent benneteket?) A stilus J.-a ellen vét az is, aki egy szót sokszor alkalmaz. Ügyes stiliszta kikerüli ezt körülírás vagy rokonértelmű szók segítségével. *Lengyel.*

Johannes Secundus *(Jan Nicolai Everaerts)*, *1511. †1536. A fiatalon elhúnyt hollandus humanista klasszikus tökéletességű latin epigrammák, ódák, költői levelek és egyéb költemények szerzője. Leghíresebb *Basia* (Csókok) c. elégia-gyüjteménye, amely formai tökéletességével és szenvedélyes, egyúttal kendőzetlen nyiltságával bármelyik antik erótikusnak is becsületére válnék. Magyarra ford. *Mészöly* Gedeon.

Johannes von Saaz, német humanista író. Egyetlen ránk maradt műve, az 1400 után keletkezett *Ackermann aus Böhmen* c. prózadialogus (kiadta: A. *Brent* és K. *Burdach*, 1917), a korai német humanizmus szellemének, Dante, Petrarca, Rienzo hatásának legmaradandóbb, nyelvi szempontból is figyelemre legméltóbb emléke. Tárgya egy özvegyember s a halál vitája az élet s az elmúlás rejtélyéről. Az özvegy vádat emel isten és világ előtt az értelmetlen, vak, igazságtalan gyilkos ellen. A halál igazolja a maga küldetését. Mindaketten antik és renaissance-írókból merítik érveiket. A vitát isten dönti el: az ember is, a halál is az ő szolgája; az ő kezéből, kapta hűbér gyanánt az egyik fél az életet, a másik pedig halálos küldetését. *Turóczi-Trostler.*

Johannet (ejtsd: zsoanne), *René*, francia író, *1881., esztétikus és politikai író. Rendkívül nagyműveltségű és éles dialektikájú zsurnaliszta. *Péguy* és *Maurras* tanítványa. Érdekes irodalomtörténeti munkája *L'évolution du roman social.* — *Le principe des nationalités* c. munkáját az Akadémia megjutalmazta. Nagy fel-

tűnést keltett *Éloge du bourgeois français* c. nagy politikai tanulmánya, amelyben Georges *Sorel*-lel vitázva konzervatív és nacionalista elveit fejti ki. Nagy port vert fel Anatole *France* ellen írt szokatlanul éles hangú pamfletje is: *A. France est-il un grand écrivain?* *Kállay.*

Johansson, *Lars*, svéd költő, *1638. †1674., mint alkalmi poéta »Lucidor, a szerencsétlen« álnév alatt kereste megélhetését és egyik képviselője lett a harminc éves háború idején virágzó bordalnak.

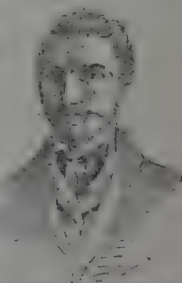
Johnson (ejtsd: dzsanszn), *Samuel*, angol író, *1709. †1784. Fontosságát két főműve adja meg, a *Dictionary* és a *Lives of the Poets*. A 8 év alatt betegeskedések és nyomorgás közepette, heroikus küzdelemmel, anyagi és erkölcsi támogatás nélkül alkotott nagy szótára korszakos jelentőségű, ha az újabb filológiai kutatások az etimológiai részét használhatatlanná tették is. Meghatározásai nagyszerűek s az egyes cikkekhez fűzött idézetek oly érdekesen vannak kiválogatva, hogy ma is élvezetes olvasmányok. J. kora eszméit foglalja össze s abszolút tekintély volt a kritika terén; a *Lives of the Poets* tehetségének tetőpontját mutatja. Amint nagy szótára minden későbbi nagyobb szótár alapjául szolgált, úgy a »Költők élete« is forrásmunka, amely történeti érzékkel s kritikai éleslátással adja elő az angol költészet fejlődését. A renaissance angol költői nem fordulnak elő művében, mert J. Walleren és Cowleyn kezdi. A XVII. sz. mesterkélt, klasszikus költészete nem találhatott nagyszerűbb interpretátorra. Egyéb művei közül a *London* c. szatirát Juvenalis után írta: Londonba vitte át Juvenalis támadását az irodalom elhanyagolása miatt. Talán legnépszerűbb jelentéktelen műve, *Rasselas* c. erkölcsi regénye. Addison hatását mutatja *The Rambler* c. folyóirata, melynek legnagyobb részét ő írta. *Irene* c. tragédiájának nem volt sikere, annál inkább másik juvenáli szatirájának, *The Vanity of Human Wishes*-nek. J. életét hű tanítványa, *Boswell* írta meg. J. az angol irodalomnak egyik legnagyobb alakja: az ő érdeme, hogy *Goldsmith*-t felfedezte s hogy kortársai figyelmét újra *Shakespeare*-re irányította, akinek műveit kiadta. *Rózsa.*

Johnston (ejtsd: dzsonsztn), *Mary*, ma élő amerikai írónő. Regényei: *Sir Mortimer, The Goddess of Reason* stb.

Johst, *Hanns*, *1890., német költő. Nyelvi eszközeiben, formájában közel áll az expresszionizmushoz, problémáiban is érintkezik vele, de viszont néhány lényeges pontban el is tér tőle: a nemzetfölöttiséggel, a »jó európai« típusával szembeállítja a nemzethez kötöttséget, forradalmiság helyett forradalomellenességet, a határtalanság pátosza helyett az elhatároltság etoszát hirdeti, a testiségtől való elvonatkozás, az egyéniség kioltása helyett a »fokozott« egyéniség kultuszát, átszellemített testiséget, sűrített realizmust követel. Főterülete a dráma, regényeinek (*Der Aufgang*, 1917; *Der Kreuzweg*, 1921), verseinek (*Wegwärts*, 1916; *Rolandruf*, 1918; *Mutter*, 1921; *Lieder der Sehnsucht*, 1924) inkább csak az epikai-lírai kíséret s kommentálás szerepe jut. Noha programjából nem sok valósult meg, drámáiban lassú fejlődést látni egy új, belső forma felé (*Der junge Mensch*, 1916; *Der Einsame*, 1917; *Der König*, 1920; *Propheten*, 1922; *Die fröhliche Stadt*, 1925). *Turóczi-Trostler.*

Joinville (ejtsd: zsoenvill), *Jean, seigneur de*, francia krónikaíró, *1225. †1317. 1248. keresztes hadjáratra indult embereivel; Ciprus szigetén Szent Lajos király szolgálatába fogadta. 1250 februárjában fogságba került, májusban váltották ki. A király magával vitte hajóján; barátságuk ezen az úton szövődött. 1254. a királlyal egy időben tért vissza hazájába. Uradalmának elhagyott népét nyomorúságban találta. Ez volt az oka annak, hogy bár királyi vazallussá és a kir. tanács tagjává lett, 1267. nem volt hajlandó újabb keresztes hadjáratba követni urát: látta, hogy otthon komolyabb feladatok várják. Merész Fülöp és Szép Fülöp alatt is bejáratos volt az udvarhoz; s öreg napjaiban is résztvett kisebb hadjáratokban. 1315. Flandriában verekedett. Szép Fülöp feleségének felkérésére írta meg könyvét *Des saintes paroles et des bons faits de notre saint roi Louis* (Szt. Lajos királyunk szent mondásairól és jó cselekedeteiről.). A király szentté avatása érdekében sok egyházi krónika rajzolta meg Lajos alakját, legendákat halmozva fel extatikus vallásosságáról, aszketikus életéről stb. Mindezekkel szemben J., aki vallásosságában is józan volt, a barátokért nem rajongott és ismerte az élet örömeinek értékét: emberi arcképet ad a szent királyról, akit a táborozás, utazás, tanácskozás intim közelségében látott. J. művében az író és a király egyforma plaszticitással áll előttünk, szenteskedés, exaltáltság nélkül. Ez az őszinte közvetlenség a krónika legfőbb értéke.

Jókai *Mór*, *1825 febr. 18. Komáromban, †1904 május 5. Budapesten. A legnagyobb magyar mesemondó egész életében álomvilágban élt. Fantáziájának aranyos köde burkolta el előle a való világot, ragyogó fátyollal takarta el az embereket és tárgyakat, sőt a történeti eseményeket is. A maga alkotta álomvilág csodálatos gazdassága gyönyörködtet, műveinek olvasása közben szívesen elhagyjuk a valóság rideg talaját; megszűnik kritikai érzékünk és szállunk az íróval oda ahová vinni akar bennünket. Hatása példátlanul nagy volt. Olyan olvasóközönséget teremtett, amilyenről elődei nem is álmodtak; a

Jókai ifjukori önarcképe

gyásztól lesújtott, de már bátortalanul reménykedő nemzet elé varázsolta a mult ragyogó képeit; a fiatalság lelkét tüzes vágyakkal töltötte el, az idősebbek emlékezetének szárnyat adott. Fantáziája úgy dolgozott, mint a délibáb, megragadta a tárgyakat, felrepítette a magasba és csodálói belemerülve a lelküknek kedves, szemüket gyönyörködtető képekbe, nem értek rá a képek realitásán gondolkozni. Utánzója és követője nem volt: képzeletének erejével csak *Petőfi* képzelete versenyezhetett. Teremtő ereje nemcsak meseszövésében nyilatkozik, hanem stílusában is. J. a szépprózai stílus igazi mestere. Nyelve a leghajlékonyabb és leggazdagabb irodalmunkban. Az epedő szerelmet, a hazafias kitörést, a maró gúnyt, a borongó fájdalmat és a bánat keserű kitöréseit egyaránt mesteri módon tudja kifejezni; néha álmodozásba ringatja olvasóját, néha félelmetes erővel kelti életre a lélek mélyén szunnyadó indulatokat. Előadása gyakran ritmikus; szinte érezzük a vers lüktetését. Ez a pompás nyelv is egyéniségéhez tartozik, de nyelvének megvolt a hatása írótársaira. Rámutatott azokra a forrásokra, melyekből merített. Elsősorban a nép nyelvéből vette a kincseket, de sokat merített a régi nyelvből is. A népies szavakkal és fordulatokkal nem terheli túl a stílust, csak díszíti, erősíti. Ahogy *Arany* a kezébe jutott népies hagyománynak egyetlen részecskéjét sem ejti el, hanem átalakítja, feldolgozza, J. is hasonlóképen dolgozik. Stílusa nem népies és nem régies, de mégis stílusának epikai hitele van, mert népies és régi elemekre támaszkodik. — Komárom adta ezt a nagy írót a nemzetnek. Itt kezdte meg iskoláit, de csakhamar Pozsonyba jutott, hová német szóra küldték szülei. Majd a pápai kollégiumba került. Itt ismerkedett meg *Petőfi*vel és az önképzőkörben már bemutatja első kísérleteit. A következő állomás Kecskemét. Jogot hallgat, de az érvényesülés lázas vágya már gyötri: megírja a *Zsidó fiú*-t és belekezd *Hétköznapok* c. regényébe. Az ügyvédi vizsgálat letételére Pestre megy. A forrongó főváros nyugtalan ifjúsága magával ragadja, irodalmi műveit szívesen fogadják, sőt 22 éves korában már lapja van: átveszi *Frankenburg*tól az *Életképek* szerkesztését. *Petőfi*vel bizalmas barátságban van; együtt harcolnak a forró márciusi napokban, de megszakad a barátság, mert J. családjának és *Petőfi*nek határozott tiltakozása ellenére feleségül veszi a nála sokkal idősebb *Laborfalvi* Rózát. A szabadságharc alatt Debrecenben a békepárt lapját *(Esti Lapok)* szerkeszti, magára zúdítva a forradalmi és tüzes nemzeti érzésű politikusok haragját. Világos után az országban bujdosik, majd egy kis faluban telepszik le és *Sajó* név alatt adja ki újabb műveit. Felesége amnesztiát szerzett számára, Pestre költözik és csodálatos gazdagsággal ontja népszerűbbnél-népszerűbb regényeit. Megjelenik *Erdély aranykora* (1852), majd folytatása: *Török világ Magyarországon* (1853). *Egy magyar nábob* és *Kárpáthy Zoltán* (1854) c. regényeiben a reformkor küzdelmeit rajzolja. Ugyanezt a kort mutatja be később (1872) az *Eppur si muové*-ben. A Bach-korszak végén az *Üstökös* c. élclapot szerkeszti, a Schmerling-korszakban megalapítja a *Hon* c. politikai lapot. A kiegyezés után évtizedekig képviselő, előbb ellenzéki, majd a szabadelvűpárt híve és Tisza Kálmán támogatója. A politika el-elvette népszerűségét, de egy-egy újabb regénnyel mindig visszaszerezte. 1896. kimaradt a képviselőházból; ekkor nevezték ki főrendnek. 1894. nagy nemzeti ünnep volt 50 éves írói jubileuma. Ekkor egységes kiadásban (100 k.) jelentek meg művei: népszerűségének tetőpontján állott. Öreg korában sok keserűség érte. 1899. másodszor megházasodott, 74 éves korában. A család és barátai hiába léptek közbe most is, mint első nősülése alkalmával; a sok harcnak, hírlapi nyilatkozatnak áldozatul esett az öreg J. utolsó éveinek nyugodalma és árnyék borult népszerűségére is. Írói munkásságát azonban nem hagyta félbe, szinte haláláig dolgozott. — J. regényeinek tárgyát legszívesebben a magyar történelemből vette. Nincs fontosabb korszakunk, melyből regénytémát ne merített volna. Legjobban szerette mégis a kuruc-labancidőket *(Szeretve mind a vérpadig, A lőcsei fehérasszony)*, a reformkort, és a szabadságharc korát *(Kőszívű ember fiai)*. Mennél közelebb jön a maga korához, annál hűségesebb a korrajza, közelebb állnak hozzánk emberei. Ezért tartja a kritika legsikerültebbnek *Uj földesúr* c. regényét. De J. szeret elszakadni a jelentől, hogy fantáziáját ne korlátozhassa semmi. Elmegy idegen népek multjába *(Oceánia, Janicsárok végnapjai)*, elsüllyedt és jég alá borított világrészeket támaszt új életre, sőt szívesen repül a jövőbe is *(Jövő sz. regénye)*. Itt nem korlátozza semmi és *új világot teremt képzeletének halhatatlansága*. Sokat tanult ugyan a francia romantikusoktól, de a képzelet az övé, veleszületett. Képzelete erejének köszönhetjük gyönyörű leírásait. Magyarország szépségeit örökítette meg. A *Vág völgye* romváraival, a *Vashapu, Erdély* bércei, a nagy magyar puszta, a befagyott *Balaton*, a nádas véghetetlen birodalma, a gáttal élet-halálharcot vívó megáradt Tisza, mind-mind J. regényeiből váltak lelki tulajdonunkká. Romantikus regényíró, hősei nem is lehetnek közönséges emberek. Idealizál, a jót is, a rosszat is. *Berend Iván, Kárpáthy Zoltán, Adorján Manassé, Baradlay Ödön* más név alatt ugyanazok az emberek, épen úgy, mint *Vajdár Benjámin* és *Krisztyán Tódor*. Mellékalakjai jobban sikerültek; ezekben van változatosság. Egy-egy betyárnak, huszárnak, kortesnek alakját pompásan rajzolja meg. Velük kapcsolatban nyilatkozik meg humora és iróniája is. Humorában nincs keserűség, iróniája is ritkán bántó. Stílusának ereje és ragyogó pompája elbűvölte kortársait; a lendületben,

a ritmusban ma is gyönyörködünk, bár néha bántóan hatnak ránk nagy tömegben használt idegen és nyelvújítási szavai. A regényben még lehet rajzolni az álomvilágot, a drámában nem. Ezért nem tudott J. a színpadon tartós sikert elérni, bár vágyott rá. Dramatizált regényei közül legtovább műsoron maradtak: *Az aranyember*, *A fekete gyémántok*, *Keresd a szíved*. Ujabban nagy sikert ért el *Heresi* Sándor dramatizált J.-regényekkel. J. műveit minden kultúrnyelvre lefordították, hosszú ideig a legolvasottabb írók egyike volt külföldön is. Műveinek két nagy magyar kiadása van. 50 éves írói jubileumára készült a *Révai*-féle 100 kötetes kiadás, születésének 100 éves fordulójára az 50 kötetes kiadás. *(Franklin és Révai.)* Kevés életrajza van; legfontosabbak: a *Mikszáth* Kálmáné, *Szabó* Lászlóé és *Zsigmond* Ferencé. *Lengyel.*

Jónasson, *Jónas* *1856. †1918. Izlandi író. Novellái népszerűségnek örvendtek, különösen sikerült a *Mégis* c. humoros elbeszélés. Híres *Bárányok legeltelése* c. regénye. Ujabb novelláinak egy kötete 1915. jelent meg.

Jones (ejtsd: dzsanz), *Henry Arthur*, angol drámaíró, *1851. Eleinte kereskedő volt, azután fordult az irodalomhoz. Vitairatain (Shaw-val, Wells-szel, a bolsevizmus ellen) és tanulmányain kívül nagyszámú drámát írt. Első sikere *The Silver King* c. népszínműve. Ibsen hatása alatt fordult az angol élet mély problémáihoz s bár dramaturgiai dolgozataiban azt hirdette, hogy a drámának sem realizmusra, sem logikára nincs szüksége, műveinek csak realisztikus elemei értékesek. Ostorozza a képmutatást, valamint a kétféle erkölcsöt a vallásban és az üzletben *(Saints and Sinners)*; *Judah*-ban a nagy tömegnek a csodákba vetett hitét gúnyolja. *The Case of rebellious Susan* ugyanazt tárgyalja, mint Dumas Francillonja, hogy szabad-e a nőnek férje hűtlenségét hűtlenséggel megbosszulni? Ujabb darabjai közül megemlítendők: *The Lie*; *The Pacifists*.

Jongleur (ejtsd: zsonglőr) *(joculator)*, a középkori vándorló francia énekesköltő neve.

Jonson (ejtsd: dzsanszn), *Ben*, angol drámaíró, *1573. †1637. Shakespeare korának legnagyobb alakja. Hányatott életet élt, volt kőmíves, katona s a harctérről kitüntetéssel visszatérve a költészetnek és színészetnek élt, udvari költő lett s végül is szegényen halt meg. J. nagy tudós volt, az ókor irodalmának legalaposabb ismerője. Egész élete szakadatlan harc korának romlottsága ellen; a romantikus dráma szabálytalanságaival és túlzásaival szemben a klasszikus formákért és az élet realisztikus ábrázolásáért szállt síkra. Első darabja az *Every Man in his Humour (humour* itt furcsaságot, különcködést jelent), melynek egyik szereplője Shakespeare; az egyes társadalmi osztályok ferdeségeit gúnyolja. E vígjátékának alapgondolata, hogy minden embernek megvan a maga bogara; az *Every Man out of his Humour* azt mutatja, hogyan gyógyulnak ki hibájukból az emberek. A *Cynthia's Revels* az udvar hibáit, az Augustus korában játszó *Poetaster*-ben irodalmi ellenfeleit teszi gúny tárgyává. Mesterműve a *Volpone*, a fösvénység sötét rajza, (alapötletét átvette Zola, *Les Héritiers Rabourdin* c. vígjátékában), az *Epicoene* a sors különcködésével foglalkozik, hogy például a csendre vágyódó kapja a leglármásabb feleséget. Az *Alchemist* a bölcsek kövét kereső s a társadalom bőrén meggazdagodni akaró kuruzslókat ostorozza, a *Bartholomew Fair* egy vásár keretében a londoni élet nagyszerű képét adja s a képmutató puritanizmust támadja. A *Devil is an Ass*-t a szélhámos tervkovácsok és csaló iparlovagok ellen írta. Római tragédiái *(Catilina, Sejanus)* nem érik el Shakespeare-t. Bájos pásztori játékokat írt, amelyek lírai tehetségéről tesznek tanuságot. Angol nyelvtanán és kritikai tanulmányain kívül versei, fordításai s kitünő epigrammái becsesek. J. új irányt hozott a vígjátékba. Realizmusa megmenti attól, hogy szatirája karrikatúra legyen. Az emberi gyengeségek iránt nem volt megértéssel, jellemei egy-egy gyarlóság megszemélyesítői. Megfigyelő tehetsége, a szerkesztés művészete a cselekvés felépítésében, jellemrajzainak mélysége a legnagyobbak közé emeli. *Rózsa.*

Ben Jonson

Jónsson, *Arngrim (Vidalin)*, *1568. †1648. Izlandi prédikátor és régiségbúvár. Nagy buzgalommal vetette magát a régi népköltészet emlékeinek gyüjtésére és több latinnyelvű magyarázatos kiadásban bocsátotta őket közre. Munkássága mind Izlandban, mind Dániában és Svédországban követésre talált és egy nagy skandináv tudományos irodalom megindítója lett. J. találta meg az újabb Eddát is. Mint papot bensőséges vallásosság, elmélyedő keresztényi érzület tüntetik ki. »*Házi postillái*« a legelterjedtebb izlandi népkönyv.

Jordán *Károly*, *1871., magyar matematikus, főleg a valószinűségszámítás és a matematikai statisztika művelője. Értekezései magyar és külföldi folyóiratokban jelentek meg (Comptes Rendus, Paris; Tohoku Mathematical Journal stb.). Könyvében: *Courbes convexes fermées* (Fiedlerrel, Paris, 1912.) a konvex görbéket tárgyalja speciális koordinatarendszerben.

Jórdan, *Peter*, *1818. †1891., szorb író és tudós, kiváló szlavista, aki azonban

legfontosabb művei német nyelven írta meg. Értékes nyelvtana a *Grammatik der wendisch-serbischen Sprache in der Oberlausitz* (1841). A következő évben megalapítja a *Jutnička* (Hajnalcsillag) c. hetilapot, melynek a legkiválóbb szorb írók voltak a munkatársai. Legértékesebb tanulmányai azonban a Leipzigben 1844. általa alapított és (1848-ig) szerkesztett *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft* c. folyóiratában jelentek meg, amelyben a szláv népek minden kulturális mozgalmáról megemlékezett; lapja ezért a tót irodalomtörténetnek is egykorú, becses forrása. *Podhradszky.*

Jordan, *Wilhelm,* *1819. †1904., német író. Fiatal korában politikával foglalkozott, mint képviselő tevékeny részt vett a 48-as nemzeti mozgalmakban. Irodalmi pályáját mint politikai költő kezdte. Fő munkái, melyek miatt nagy költőnek tekintették, azok a roppant költemények, melyekben a költészetet össze akarta egyeztetni a modern tudomány haladó szellemével; első a *Demiurgos* (1852—54) három vaskos kötete,a második a *Nibelunge* két kötete (1868—74), mely a régi mondát teletűzdeli tudós fejtegetésekkel, darwinista szemlélődésekkel, korszerű filozófiával. J. írt még regényeket, a maga súlyos modorában és verses drámákat; talán ezek a legkönnyedebbek összes munkái közül: *Die Liebesleugner* (1855), *Tausch enttäuscht* (1856), *Durchs Ohr* (1870). Érdemeket szerzett fordításaival: Homeros-t és Shakespeare-t fordította. A természettudományok nagy nekilendülése nyomán kelt bízó lelkesedésnek hű kifejezője J. költészete, melyből azonban hiányzik az igazi alakító erő és nagyon hiányzik a szerénység. Alig van költő, akinek egykor nagy hírneve ennyire elavult volna. Róla l. K. *Schiffner,* Frankfurt 1889, M. R. v. *Stern,* Frankfurt 1910. *Kecskeméti.*

Jordánszky-kódex. Nyelvemlék a XVI. sz. elejéről. Biblia-fordítás.

Jorga, *Nicolae,* román történetíró, költő és drámaíró, *1871. Történetírói és irodalomtörténetírói munkássága mellett irányító szerepet tölt be korunk román irodalmi mozgalmaiban, mint *Sămănătorul* (A Magvető) stb. irodalmi folyóiratok szerkesztője. Finom hangulatú versek, útirajzok és irodalmi kritikák mellett mintegy húsz drámát is írt társadalmi, bibliai vagy román történelmi tárggyal. (Két társadalmi drámáját *Bitay Á.* fordításában az erdélyi magyar színházak is előadták.) Párizsban és több más nagy nyugati városban évente előadássorozatokat tart világtörténelmi és román művelődéstörténeti kérdésekről. Valenii de Munte nevű havasalföldi helységben (Ploieşti vidékén) egy róla elnevezett szabad-egyetemet alapított (1908), amelyre 1923. nyara óta a magyar irodalomtörténetet is bevezette. Az uj Románia államférfiai közül J. mutat legtöbb megértést a nemzeti kisebbségek jogos politikai és művelődési törekvései iránt. Így pl. 1925. nagyszabású parlamenti beszédben védte az új kisebbségi közoktatásügyi törvényjavaslattal szemben, a kisebbségi, nevezetesen a magyar iskolákat. *Bitay.*

Jorick, lelkész, akinek kedves, szeretetreméltó alakja mögött Sterne rejtőzik a *Tristram Shandy*-ben és a *Sentimental Journey*-ben. (A név Shakespeare-re, a Hamlet temetőbeli jelenetére megy vissza.)

Jornada (spanyol) voltaképen napok; így nevezték a spanyol misztériumjátékokat, különösen a husvétiakat, amelyek játéktartama három nap volt: Zöld csütörtök, Nagypéntek, Nagyszombat.

Josif, *Ştefan Octavian,* modern román költő, *1875. †1913. Mint lirikus a gyöngéd érzelmeknek, a letompított szenvedélyeknek mélabús szavú énekese. Egyéniségének alapvonása a szomorúság, de pesszimista árnyékolás nélkül. Szerető, meleg szívvel érez együtt a gyöngékkel és a szerencsétlenekkel.

Jósika *Miklós* báró, *1794. ápr. 28. Tordán, †1865. febr. 27. Drezdában. Főnemesi családból származott; gyermekkorában a szomorú Erdély fájdalmas multjából hallott történeteket, hagyományokat és mondákat; lelke benépesült a zivataros mult képeivel, történeti érzéke kifejlődött. Az ő életében is sok volt a romantika. Kolozsvári tanulmányai után katona, résztvesz a francia háborúkban, megismerkedik a háború utáni Bécs életével. Majd elvágyik a zajos világból, feleségül veszi *Kállay* Erzsébetet és felesége birtokára megy. Az erdélyi főúr nem érzi otthonosan magát a szabolcsi köznemesek világában, feleségét kiragadja környezetéből és viszi magával Erdélybe, a maga körébe. Itt meg az asszonynak idegen minden: lelki szakadás, majd válás vet véget a házasságnak. J. visszavonul a világtól és csak akkor ébred fel tettvágya, amikor a demokratikus eszmék előtérbe nyomulnak. Politikai röpiratokat ír. A divatos angol író, *Walter* Scott, hatása alatt életre kelnek lelkében a már-már eltemetett gyermekkori emlékek, történeti hagyományok és magányában megírja *Zólyomi* és *Abafi* c. regényeit. Előbb *Abafit* adja ki. A siker buzdítóan hat rá és J. megkezdi páratlanul gazdag irodalmi tevékenységét. Megismerkedik *Podmaniczky* Júliával és 1847. másodszor házasodik. A szabadságharcban szívvel-lélekkel Kossuth mellé áll, a bukás után menekülnie kell. Előbb rövid ideig Lipcsében, majd Brüsszelben tartózkodik, élete végén Drezdába megy. Külföldi tartózkodása alatt élénk irodalmi tevékenységet fejt ki a magyar ügy érdekében, de amellett szépirodalmi munkásságát állandóan folytatja. *Eszther* c. regényt ír és egy darabig regényeit *Eszther szerzője* néven adja ki. Ezeket a regényeket sem a közönség, sem a kritika nem fogadta olyan szívesen, mint a harmincas évek végén és a negyvenes években megjelenteket. Stílusa máris elavultnak hat; nyelve nem tud versenyezni *Jókaiéval.* (*Az utolsó Bátory, A csehek Magyarországban, Zrinyi a költő,*

Jósika István). A mellőzés nagyon fáj az öregedő költőnek, sok keserű sort ír róla emlékiratában. J. olvasóközönséget teremtett a magyar regénynek, felébresztette a mult iránt az érdeklődést, előkészítette az utat nála tehetségesebb utódjainak. *Scott* és a francia romantikusok hatása alatt az eltemetett multat akarja új életre varázsolni, de embereit nem a kor hangulata és irányító eszméi mozgatják, hanem az író akarata. Hiába rajzolja meg aprólékosan a háttért, a cselekvés szinhelyét, a szereplők külső megjelenését, a lelket mozgató koreszméket nem tudja adni. Hősei más korba is beilleszthetők volnának, hiszen J. csak azt mutatja ki, hogy a nők mekkora hatással vannak a férfi szereplőkre. J. mindig erkölcsi alapon áll, tanít, magyaráz, utat jelöl ki, mintha mondaná: erős akarat megtart bennünket az erkölcs útján és a boldogság felé vezet, a gyengeségnek, az akaratnélküliségnek bukás a következménye. *Scott*tól nemcsak a kidolgozás módját, hanem alakokat is vett át, különösen megfigyelhetjük ezt, ha Scott *Ivanhoe* c. regényét összehasonlítjuk *A csehek Magyarországban* c. J. regénnyel. A francia romantikusok hatása alatt a váratlanra, a borzalmasra törekszik, de fantáziája cserbenhagyja. Romantikus drámáinak *(Adorjánok és Jenők, A két Barcsai)* nem volt nagy hatása. J. több regénye megjelent idegen nyelven is. A magyar kiadások száma nagy; legtöbb regényét *Heckenast* adta ki, majd összegyűjtött műveit a *Franklin-Társulat.* Sajtó alá rendezte *Badics* Ferenc. A róla szóló irodalom igen gazdag. Itt csak *Gyulai* Pál, *Papp* Ferenc, *Zsigmond* Ferenc, *Szinnyei* Ferenc, *Szadk* Lujza és *Dézsi* Lajos tanulmányait említjük meg. *Lengyel.*

Jósika *Kálmán báró,* *1837. †1910. Regényeket és drámákat írt; nagyobb sikert nem aratott. Szerkesztője volt egy egyházi folyóiratnak.

Jottisták és *ipszilonisták* harcának nevezik azt a vitát, melyet *Révay* Miklós és *Verseghy* Ferenc folytatott a helyesírás kérdéséről. Révay a szóelemzés, Verseghy a kiejtés alapján állott. A vitában Révay győzött. (R. szerint atyja, V. sz. attya.)

Jourdain (ejtsd: zsurdeen). A »bourgeois gentilhomme«, a felcseperedett műveletlen ember típusa *Molière* ballet-komédiájában.

Journal d'un Bourgeois de Paris *(egy párizsi polgár naplója),* ismeretlen szerzőtől származó naplószerű följegyzések sora 1405—1449-ig, Párizs angol és burgundi megszállásának idejéből. Nagy kortörténeti értéke van: nemcsak a kor nyomorúságait mutatja meg festői részletekben, de szellemét is, a párt-fanatizmust, amely a hazának még ki sem fejlődött szeretetét pótolja.

Jouve (ejtsd: zsúv), *Pierre Jean,* francia író, *1887. Lírai költő, regény- és drámaíró, kritikus. Költeményeit az emberszeretet és az általános testvériség lángoló érzése hatja át. A szenvedés és a gyűlölet ellen hadakozik fuldokló, hörgő kétségbeeséssel. S ha lelke a természet nyugalma után vágyik, a Dél szépségeit és csillogását festi türelmetlen vággyal. Reprezentáns verskötetei: *Poèmes contre le grand Crime; Danse des Morts; Livre de la nuit; Livre de la grâce; Tragiques; Paulina, 1880* c. regénye nagy sikert aratott. Első drámai kisérlete: *Les deux forces,* nem járt nagyobb sikerrel. Annál értékesebbnek tartják Romain *Rolland* műveiről írt nagy kritikai munkáját *(R. R. vivant).* *Kállay.*

Jouvencel (ejtsd: zsuvaanszel) **le.** Francia katonaregény a XV. sz. második feléből. Szerzője — néhány hívének közreműködésével — *Jean de Bueil,* VII. Károly egyik hadvezére. Képzelt nevekkel valóban megtörtént hadiepizódokat mond el. Célja, hogy a fiatal katonát beavassa az új idők háborús tudnivalóiba. A katonaság életpálya, kenyérkereset, amelynek erkölcsei nem igen egyeztethetők össze a lovagkor ideáljaival.

Jovanovics *Jovan,* l. *Zmáj.*

Joveniánus históriája. Verses elbeszélés a XVI. századból. Szerzője: *Póli* István; forrása: a *Gesta Romanorum* c. novellagyűjtemény. Erkölcsi célzata van; a kevély római császár megbűnhődik elbizakodottságáért.

Joyce (ejtsd: dzsajsz), *James,* angol író, *1882. Versei *Chamber Music* címen jelentek meg. Drámáján *(Exiles)* kívül nagy feltűnést keltett regénye: *Ulysses* (1922). Az utóbbi — főműve — az Odysseia mely paródiája, mely az eposzi hősökkel párhuzamos alakokban a modern nagyvárosi élet jellegzetes egyéniségeit állítja be egy nap nagy törekvésekkel fénylő és sivár köznapiságtól fátyolos keretébe. J. heroikus naturalizmusa, sok tekintetben Szabó Dezső irányára emlékeztet s époly erős ellenzést váltott ki angol irodalmi körökben, mint az utóbbi oeuvreje nálunk.

Józan *Miklós,* *1869. Unitárius lelkész, majd püspökhelyettes. Költeményeket írt. Kiváló egyházi szónok.

József *főherceg,* *1872. Mint tábornagy vett részt a világháborúban, a Doberdo körüli harcokban a VI. hads. parancsnoka volt. A magyar hősiességnek állít emléket *A magyar vitézség nagy napjai (képek a háborúból)* c. emlékirataiban (1922).

Jörg-Draskóczy *Ilma,* *1879. Költőnő, Szabolcska Mihály tanítványa és követője. Költeményei *Versek és Melódiák* c. alatt jelentek meg 1905. és 1910.

Jörgensen, *Johannes,* *1866. Dán költő és író. Nyugtalan, kereső lélek volt, aki végül teljes megnyugvást talált a katolicizmusban. Megtérését megrázó szavakkal ecseteli munkáiban. Első műve *Versek* c. kötete volt, amelyet 21 éves korában írt. Ezt követték *Honvágy* és *Vallomások* c. kötetei. Későbbi művei közül az *Utleírások, Élethazugságok és életigazságok,* lelki válságának idejéből *Az ítélet napja, Költemények, Parabolák, Mező, Virágok és gyümölcsök* érdemelnek említést. Legelterjedtebb *Assisi szt. Ferenc* c.

munkája, a »poverello« legmélyebb modern életrajza. Érdekes könyvet írt J. K. *Huysmans*-ról, aki az övéhez hasonló lelki átalakuláson ment keresztül. Magyarul *Dánia nagyasszonya* c. regénye jelent meg. J. 1913. óta tanár a louvaini kat. egyetemen (Belgium). *Juhász A.*

Juel-Hansen, *Erna,* *1845. Dán írónő, a Brandes-mozgalom polemikusai közé tartozott. *Egy fiatal leány története* c. szatirikus regényében a nőnevelés hibáira mutat rá (erre írta válaszképen Ejnar *Christiansen* a *Joppel*), a *Therese Kjernef*-ben a szabad és önálló nő életét festi. Humoros regényei a kopenhágai burzsoázia félszegségeiről és az ifjabb nemzedék dekadenciájáról nagy hatással voltak korára. Írt még verses drámákat és operaszövegeket is.

Juhász *Andor,* *1899. Író és kísérleti pszichológus. Lélektani tanulmányai magyar, német és francia szakfolyóiratokban jelentek meg. Önálló művei: *Nagy gondolkodók,* továbbá *Bevezetés a pszichológiába*; *Az irodalomtörténet szelleme.* E lexikon munkatársa.

J. *Ferenc (adácsi),* vajdasági író, *1887. Az *Arad és Vidéke,* majd a *Torontál* munkatársa. Önálló munkái: *Galsai Kovách Ernő 48-as őrnagy naplója Arad vár védelméről. Pizzicato* (versek), *Seherezade mesél* (versek). Több régészeti és néprajzi tanulmányt írt. Jugoszláviában élénk munkásságot fejt ki a magyar színházi műkedvelők irányítása körül.

J. *Gyula,* *1883. Szegeden. Tanulmányait ott és a budapesti egyetemen végezte; mint tanár Nagyváradon, Máramarosszigeten, Szakolcán, Léván és Makón működött, jelenleg Szegeden él. Költészetében a világ új csöndje született meg; a lemondás, elrévedezés és áhítozás költője, az áhítozásé, mely nem a beteljesülésre, hanem önmaga folytatására törekszik. Áhítozás a szerelme, mely az egész életnek szentséget és értelmet ad; erkölcse a minden szenvedőre kiterjedő együttérzés, a részvét. Önmagát is keresni és nem megtalálni óhajtja. Költészetének tudatában nagy helyet foglal el a történelem. Az európai kultúra elmúlott fázisait jeleníti meg mint egy-egy történelmi alak lelkiállapotát, melybe átviszi saját érzéseit. A világnak nem tulajdonít értéket, sem valóságot, hanem csak álmainak, művészileg szemlélődve fordul a nemzeti multba, mély vallásossága ismeri az életöröm nietzschei, a szépség görög, az akarattalanság buddhai vallását, de igazában a szenvedés kereszténysége az ő hite. Szemben Adyval az ő vallásossága nem harc, hanem áhítozó befogadás. Költészetében a természet mint az ősanya jelenik meg, mely a maga életét teremti a múló jelenségekbe s amelynek ölébe visszavágyódik a tőle elszakadt költő. Első kötete, a *J. Gy. Versei,* a költő ősi talajból kinövő kezdeteit mutatja, a későbbiekben mintegy önmagát tagadva fordul álomvilágába és idegen kultúrákba, míg az *Ez az én vérem* és a *Nefelejcs* előkészítik a visszatérést önmagához és a nemzeti közösséghez, mely a *Testamentum* c. kötetében éri el a beteljesülést. Ebben leküzdi a történelmiséget, megtalálja önmaga végzetszerű hivatását, népe közösségével egybeforrva a magyarság ősi értékeit és életformáit védelmezi és ápolja. Élményeit a magyar természet egyszerű és szelíd valóságába kapcsolja, az immár valósággá vált világról, túljutva a szépség és álomittas szemlélődés esztétizmusán, erkölcsi látomása támad. A magyarság ősi és örök kérdéseinek időtlen értelme tudatosul benne, akár Kőrösi Csomáról, akár a kocsma elátkozott ivóiról énekel. Hite egybeforr népével, megjelenik költészetében a magyar Krisztus, a falusi szent. Ez igaz költészet, túl a napi irodalmon, a legnagyobb jelentőségűvé emelkedik. *Nagyfalusi Jenő.*

J. *Vilmos,* *1899. Irodalomtörténész és történetíró. Főként *Dosztojevszkij*-tanulmányai és *Az őskultúra szelleme* (Symposion, 1926) c. értekezése érdemelnek említést. E lexikonnak munkatársa és h. szerkesztője.

Juliánus barát, domonkosrendi szerzetes, ki 1236. az őshazában visszamaradt magyarok felkeresésére indult; ezeket állítólag a Volga mentén meg is találta volna. Utazása a honfoglalás kútfőiben van leírva.

Jullien (ejtsd: zsülieen), *Jean,* francia író, *1854. A Theâtre Libre megalakulásakor tűnt fel néhány realisztikus darabjával. Értékes kritikusi működést fejtett ki *Art et critique* c. lapjában.

Jungmann, *Josef,* *1773. †1847., cseh író és tudós. Élete főfeladatául a leromlott és elhanyagolt cseh nyelv megtisztítását, gazdagítását és kicsiszolását tűzte maga elé. Megírta a cseh irodalom történetét; főmunkája azonban a cseh nyelv nagy szótárának (cseh—német szótár) megírása. J. ebben a cseh nyelvet sok orosz és tót szóval és kifejezéssel is gazdagította.

Jung-Stilling, *Johann Heinrich,* *1740. †1817., német író. Legnevezetesebb műve önéletírása (1777—1817), melynek első kötetét *Goethe* adta ki, akivel Strassburgban ismerkedett meg, mint orvostanhallgató. Ebben az önéletírásban megragadó az a gyermekien vallásos, odaadón Istenthívő érzelmi alaphang, melynek alapja J. pietista nevelkedése; érdekes események sem hiányzanak, pl. a híres hályog-operációk. Regényei (*Geschichte des Herrn von Morgenthau, Theobald oder die Schwärmer*) szintén telve vannak pietista tendenciával; később azután egyre jobban elhatalmasodott J.-en a szellemek és csodák misztikus hite, úgy hogy *Heimweh* c. regényével s *Theorie der Geisterkunde*-jával valósággal a modern spiritizmus megalapítójának tekinthető. Összes művei Stuttgart, 1835-től. *Kecskeméti.*

Junimea (ejtsd: zsunímja = Az Ifjúság), a modern román irodalmat megteremtő nevezetes egyesület. A J. vitte be a román irodalomba a kritikai szellemet. Elve az volt, hogy csakis a tudományo-

san igaz és a művészileg szép tartozik az irodalomba. A nép nyelvét emelte irodalmi magaslatra. Politikai téren a Központi Hatalmak felé való tájékozódást kívánta. Elvei terjesztésére indította meg (1867) a *Convorbiri Literare* nevű folyóiratot. Jorga *Sămănătorul* c. folyóiratáig (1902) a J. irányította a román irodalmi és szellemi életet. *Bitay*

Junius, l. *Kiss* Béla (zilahi).

Junius-levelek, l. *Francis*.

Jurić, *Marija*, horvát írónő (álneve: *Zagorka)*, *1876. Magyar emberhez ment nőül, akitől eltanulta a magyar nyelvet, de csakhamar elvált tőle. 1898-tól az Obzorban a magyar politikai rovatot vezeti. Szépirodalmi műveiben a közönség ízléséhez alkalmazkodik, szereti a frivol és botrányos témákat. Elbeszéléseket, regényeket és drámákat ír. Néhány regényének páratlan sikere volt.

Juskevics, *Szemjon Salamonovics*, orosz író, *1868. A zsidóélet és a zsidónyomor rajzolója, bár ő maga nem zsidó származású, mint neve után egyesek hiszik. Búskomor hang vonul végig elbeszélésein s darabjain. *A király* c. drámájában a zsidó tőkét és a zsidó proletáriátust állítja szembe egymással. Sikere volt a *Leon Drej* c. háromkötetes regényének s a *Felhők* c. drámájának. Magyarul megjelent: *A ghetto*. 1909.

Justh *Gyula*, *1850. †1917. Ellenzéki politikus. Beszédeiben és cikkeiben a jogegyenlőség és demokratikus haladás megalkuvást nem ismerő hívének mutatkozott.

J. *Zsigmond*, *1863. †1894. Sokáig élt Párizsban s a francia realista írók nagy hatással voltak műveire. Első műveiben *(Páris elemei, Káprázatok, Művészszerelem)* még egyénisége nem tud teljesen kibontakozni, épen francia mestereinek utánzása következtében. De a későbbiekben a magyar élet ősi adottságait világítja meg mély pszichológiai realizmussal s a magyar vidék világának egy új, igazabb szemléletét készíti elő. *A puszta könyve*, *Gányó Julcsa*, *Delelő* a parasztságnak és a falusi kúriák kisnemességének, utolsó két regénye, *Pénz legendája* és *Fuimus* a magyar arisztokráciának életét festi. *A kiválás genezise* című ciklusba akarta összefoglalni a magyar élet minden rétegének *Comédie humaine*-jét, de korai halála megakadályozta ebben. J. nagy hatással volt *Ady*-ra s általában az újabb magyar próza azon képviselőire (Török Gyula, Szabó Dezső), kik belülről akarták átélni és felszínre hozni a magyar őstalaj életét.

Justman, *Ary*, francia író, egyike a legkitűnőbb lírai essayistáknak, aki ha fiatalon, 31 éves korában meg nem hal, ezen a téren talán *Suarèst* is túlszárnyalja. *Rimbaud* szellemi örököse, aki forrón felzsongó vízióit hatalmas szintézissel foglalja össze. Főművei: *Réflexion poétique* és *Poèmes*.

Juvenalis, *Decimus Junius*, *Kr. u. 60. †140?, latin szatiraköltő. Egy szülővárosában, Aquinumban talált feliratos kő tanusága szerint katonai tribunus (afféle ezredesi rang), majd polgármester és Vespasianus főpapja volt. Bizonyos, hogy férfikora deléig declamatioval foglalkozott és csak érett korában adta magát a szatiraírásra. Declamator-multjának sűrűn vannak nyomai szatiráiban. A szatiraírásra a kor züllött állapotain és romlottságán érzett elkeseredése indította (difficile est satiram non scribere = nehéz nem írni szatirát). Öt könyvre osztott 16 szatiráját Traianus és Hadrianus uralkodása alatt írta. Tárgyuk: a férfiak képmutatása, a nagyvárosi élet veszedelmei, az udvari élet hitványsága, a szenátus aljas hízelgése, a kliensek megalázó sorsa (5. szatira: Varro lakomája), a női nem feneketlen romlottsága és erkölcstelensége, az értelmiségi foglalkozásúak, ügyvédek, költők, írók, rétorok stb. sanyarú helyzete, az előkelő származás értéktelensége belső nemesség nélkül, az emberi vágyak ostobasága és hívsága, a dorbézolás és tivornyázás káros következményei, a szülők rossz példaadásának káros hatása a gyermekek nevelésére (maxima debetur puero reverentia = határtalan tisztelet illeti meg a gyermeket: XIV. 47), a barbár kultuszok embertelensége, a polgárság hátrányos helyzete a katonasággal szemben. J. szatiráiban kifejezetten csak olyanokat támad, akik már nem élnek s így szatirái kétségtelenül Domitianus korának állapotait ostorozzák. Főforrása a diatribe. Felháborodása tehát nem spontán, nem friss, hanem reminiszcenciaszerű, declamatio-ízű, kifejezésmódja szentenciózus, kiélezett, gyakran erőltetett. De komoly erkölcsi felfogása, rajongása a stoikus erkölcstan igazságaiért, az egyszerű és tiszta római multért: nemes veretet ad költészetének. Kitűnő magyarázatos kiadása L. *Friedlaender*-től: *D. J. J. Saturarum libri V.* Két kötet, Leipzig, 1895. Magy. ford. *Barna* Ignác (1876). *Révay.*

Juvencus, *Caius Vettius Aquilinus*, előkelő származású és nagy műveltségű hispaniai ker. pap, latin költő (írt Kr. u. 330 körül). Egyetlen ránk maradt műve: *Evangeliorum libri IV.*, amelyben az evangéliumi történetet foglalta versekbe, főkép Máté evangéliuma alapján, azzal a céllal, hogy Vergilius híres pogány nemzeti eposzát ker. eposszal szorítsa ki. Szerencsésen oldotta meg legfőbb feladatát: az új tárgyhoz alkalmazkodó új költői nyelvet teremtett, amely századokra mintája és anyaga lett a ker. költészetnek. Ez egyetlen érdeme, mert az igazi költőiség, a költői fantázia és alakító erő hiányzik belőle. Nagy Károly és Petrarca korában mindazonáltal igen népszerű olvasmány volt. *Révay.*

Juzsin, családi nevén *Alekszándr Ivánovics Szambatov*, orosz színműíró, *1857. A moszkvai Kis Színház legjobb hősszerelmese, 1885—1890. igazgatója. Legnagyobb sikere a *Naplemente* (1900) c. darabjának volt, melyben az orosz nemesség erkölcsi s anyagi züllését írja le. Elbeszéléseket is írt.

Kaalund, *Hans Vilhelm,* *1818. †1885. Dán lírikus. Első műveiben még erősen *Öhlenschläger* hatása alatt áll, később azonban egyre nagyobb erővel szabadul föl az idegen befolyások alól. Főként a természet és az állati lélek meleghangú, bensőséges poétája. Legszebbek *Tavasz és Ősz* c. kötetei. *Fulvia* c. poétikus drámája nagy sikert aratott.

Kaarsberg, *Hans,* *1854. Dán író, az állatvilág és a szürke névtelen emberek lelki világának és életének melegszívű festője.

Kaas *Ivor báró,* *1842. †1910. Sokáig különböző politikai napilapok munkatársa volt, évekig a *Budapesti Hirlap* vezércikkírója, majd a néppárti *Alkotmány* munkatársa. Költői nyelven megírt politikai cikkei mindig lendületesek és ellenzékiek. Hosszú utazásának irodalmi emléke *A keletázsiai expedició* c. műve.

Kabos *Ede,* *1864. †1923. Hírlapíró, szerkesztő és író. Elbeszéléseket és regényeket adott ki a lapokban és önálló kötetben. Színművei is vannak, de ezekkel nagyobb sikert nem ért el. Regényei és elbeszélései: *Fehér éjszakák, A verebek, Az eleven kulcs* stb. Színművei: *Révben, A holló* stb.

Kačić-Miošić, *Andrija,* horvát költő, *1690. †1760. A népies epikát fejlesztette tovább és vitte át a műköltészetbe, a délszlávok történetét és hőseit megéneklő eposzában. A mű ma is igen népszerű a horvátok között. A magyaroknak barátja volt és a hősök között számos magyar eredetű szerepel. Lefordította horvát nyelvre a biblia egyes részeit.

Kacsó *Sándor,* *1901. Mikházán, Marostorda m. Verseivel, majd izmos, duzzadó erőt és férfias szentimentálizmust reveláló novelláival tűnt föl. Önálló kötete még nem jelent meg.

Kacsóh *Pongrác,* *1874. †1924. Zeneszerző és író. Előbb középiskolai, majd zeneakadémiai tanár volt és a székesfőváros zeneoktatási főigazgatója. Elméleti művei: *Prolegomena a zene pozitiv esztetikájához, A zene fejlődéstörténete* és több kritikai és zeneelméleti és pedagógiai tanulmány. (A pataki énekes codex, Magyar Figyelő 1911 stb.) Ő írta a *Műveltség könyvtárában* a zene fejlődéstörténetét. Nagy sikert ért *János vitéz* c. daljátéka; ezenkívül maradt egy *Dorottya* c. operája.

Kaczér *Illés,* szlovenszkói író, *1887. 1907 óta újságíró, 1909. mutatták be a szatmári színházban *Tűz* c. 3 felv. verses vígjátékát. A kolozsvári Nemzeti Színház két darabját: *Megjött a Messiás* (3 felv. dráma) és *Gólem ember akar lenni* drámai szimbolumát, a szlovenszkói magyar színtársulat *Sziámi ikrek* c. 3 felv. burleszkjét mutatta be Pozsonyban. Önálló munkái: *Khafrit, az egyiptomi asszony* (regény, Bp. 1916, három kiadást ért); *A király aludni akar* (elbeszélések, Bp. 1917); *A fehete kakas* (regény, Bp. 1918), *Megjött a Messiás* (dráma, Kolozsvár, 1921); *Gólem ember akar lenni* (drámai szimbolum, Kolozsvár, 1922); *A vahember tükre* (elbesz., Kolozsvár, 1923); *Ezüstfuvola* (regény, Bp. 1923); *Sárhányóló további halandjai* (szatírikus regény, Kolozsvár, 1923); *Jancsi* (gyerekdolgok, Brassó, 1923); *Zsuzsánna és a vének* (regény, Bécs, 1923); *Az álomlelepes* (regény, Bécs, 1924).

Kacziány *Géza,* *1856. Tanár, ref. lelkész, majd min. tanácsos és a *Tanszermúzeum* igazgatója. Irt elbeszéléseket, történelmi műveket (*Görgei, Magyar memoire-irodalom* 1848—1914, stb.). Szenvedélyes, nagytudású és élestollú vitatkozó.

Kada *Elek,* *1852. †1913. Kecskeméti polgármester volt. Sokat buzgólkodott a város fejlődéséért, művészi élet megteremtéséért. Irodalmi művei: népies elbeszélések, rajzok és a *Helyreasszony* c. népszínmű.

Kádár *Endre,* *1887. Iró, az utolsó évtized magyar irodalmának egyik legeredetibb tehetsége. Finom lélekrajz, művészi elemzés, az érzelmek és ösztönök éles meglátása és jellegzetes megrajzolása tüntetik ki. A nyugati irodalmi törekvésekkel szimpatizál; témáiban is nemzetközi. Műveit hol halk és csöndes színek, hol lázas, ideges túlfeszítettség jellemzik. Novelláiban és *Balalajka* c. regényében, továbbá *A szerelem elmegy* és a színre még nem került *Kulcslyuk* c. színdarabjaiban igen komoly írói értékeket produkált.

K. *Imre,* *1894. Komáromban. 1919 óta kolozsvári ujságíró. Az erdélyi magyar színházaknak fordított román színdarabokat *Caragiale, Eftimiu, Valjean, Voinescu* és *Minulescu* műveiből. Eredeti művei: *Az idegen katona* (1 felv., vígjáték), *Bujdosó ének* (versek, 1925., Kvár).

K. *Jolán* (Pukánszky Béláné), *1892. Iró, a Nemzeti Múzeum könyvtárosa. Megirta a budai és pesti német színészet történetét.

K. *Lehel,* *1888. Iró és hírlapíró, fajvédő politikus és lapszerkesztő. Regényeket is írt (*Három galamb; A bagdadi vasul; A csodahabát*).

Kadelburg, *Gustav,* *1851. 1925., budapesti születésű német színész és vígjátékíró, 1894-ig a berlini Deutsches Theater tagja. Oskar *Blumenthal*-lal közösen írta színműveinek egy részét, melyek közül *Im weissen Rössl* (1898) tett szert nagyobb nevezetességre: ez egyike volt a legnagyobb sikerű német vígjátékoknak. K. a tömegizlés írója: szellemes, csípős, mulatságos, de magasabb költői igények nélkül való.

Kaden-Bandrowski, l. *Bandrowski* alatt.

Kadlec, *Karel,* *1865., cseh jogtudós és prágai egyet. tanár. Számos kiváló tanulmánya közül különösen a szláv jog történetéről írott munkája érdemel említést. A magyar jogtörténelemnek is egyik legkiválóbb külföldi ismerője, aki a magyar nyelvet is bírja. Ismeretes *Werbóczy: Tripartitum*-áról írott tanulmánya.

Kadosa *Marcel,* *1874. Iró, ujságíró, ügyvéd és közgazdász. 1900. Vázsonyival

együtt szerkesztette az *Uj Század*-ot, majd 1905. *A Nép*-et, 1910. a *Szociálpolitikai Szemlét.* Kiadott *Blanka* címen egy verskötetet is, egy elbeszélő munkát, *A kupica bolondjai*-t és több kisebb-nagyobb gazdasági és társadalomtudományi tanulmányt *(A védelem babonája* stb*)*.

Kaffka *Margit*, magyar írónő, *1880. Nagykárolyban, †1918 december 1-én Budapesten. Az Erzsébet-nőiskolában végezte tanulmányait s polgári iskolai tanítónő volt Miskolcon, majd Ujpesten és legutóbb Budapesten. Kevéssel halála előtt lemondott állásáról s csak az irodalomnak élt. Első férjétől néhány évi házasság után elvált és 1914. dr. Bauer Ervin orvossal kötött házasságot. Az irodalomban még miskolci tanítónő korában lépett fel, 1904. adta ki első könyvét *Versek* címmel, melyet csakhamar követett *Kaffka Margit versei* című verseskönyve. Ezekben a fiatalkori verseiben a fiatal lány lágy érzéseit énekelte, némileg még az akkor divatos költészet hatása alatt, de már ezekben is nagy női nyugtalanság jelzi lelki fejlődésének jövendő irányát s apró novellisztikus beállítású versei a benne egyre jobban előtörő epikus hajlamot. Első novellái *A Hét*-ben jelentek meg, később a Magyar Könyvtárban *Levelek a zárdából*, *Nyár* címmel. Ezek közül kivált az elsőben már erősen feltűnt élénk szemlélete, az élet finom árnyalatainak megfigyelése s az írásnak különös egyéni ereje. A versek írását sohasem hagyta teljesen abba s verseiben egy erős érzelmi és idegéletet élő női lélek belső viharai szólalnak meg sokszor merész hangon, egyénileg szinezett, gazdag nyelven, a formák konvencionális bilincseit gyakran széttörő erővel, de munkásságának súlypontja egyre jobban a novellára és regényre esett. Elbeszélő műveiben kritikai szemmel áll az élettel szemben, elsősorban női szempontból nézi a dolgokat, a megfigyelési és emlék-anyagnak rendkívüli bősége, az előadás reális ereje és szemlélete, a lélek finom változatainak s az ember és a társadalom kapcsolatainak pontos meglátása adja a fő vonzóerőt. Legkiválóbb regénye, a *Színek és évek* a kilencvenes évek magyar világának környezetében egy vidéki asszony élettörténetét mondja el, aki asszonyi lekötöttségében, a maga sorsáért küzdeni képtelen passzivitásában morzsolja el életét, kiszolgáltatva a családi körülményeknek és a vele kapcsolatba kerülő férfiaknak, az egyhangú életben elcsenevészedő érzésvilággal. A főalak körül nagy sokasága mozog a kitűnően ábrázolt férfi- és nőalakoknak, amelyek együttvéve példátlanul gazdag képét adják a magyar kisvárosi életnek és ezen belül a pusztuló magyar középosztálynak. *Mária évei* c. regényében az önálló életre kényszerült nő tragédiáját mondja el, aki családi előzmények nélkül, gyökértelenül kerül bele a modern nagyvárosi élet forgatagába és ellenálló erő híján, elpusztul benne. *Állomások* c. regénye a főváros írói és művészi életének erős szatirikus éllel rajzolt keretébe állít be egy finom nőalakot, aki a bohémeskedés komplikációin át végre eljut az öntudatos, lehiggadt élet tiszta derűjébe. *Hangyaboly* c. regénye egy leánynevelő zárda életéből mond el egy groteszk epizódot. Novelláskönyvei: *A gondolkodók és egyéb elbeszélések*, *Csendes válságok*, *A révnél*. Vagy egy kötetre való novellája könyvalakban máig sem jelent meg. A háború utáni hetekben kitört spanyol-betegségben halt meg. *Schöpflin.*

Kafka, *Franz*, cseh-német író, *1924. Elbeszéléseiben, hátrahagyott regényeiben (eddig megj. *Der Heizer*, 1924) egy lehiggadt, mély expresszionizmus képviselője.

Kahána *Mózes*, *1898., költő és novellista, előbb az expresszionista, később a dadaista, újabban a szociális tendenciájú irodalom művelője. Legújabb munkája agitációs tartalmú versekkel, drámarészletekkel és kritikákkal Bécsben jelent meg *Térítő* Pál néven.

Kahlenberg *(Pfaffe von)*, XV. századbeli, hosszú ideig igen népszerű adoma- és tréfagyűjtemény. A XIX. sz.-ban Anastasius Grün dolgozta föl.

Kahn, *Gustave*, francia író, *1859. Szimbolista költő, kritikus és elbeszélő. A szabad vers egyik leglelkesebb úttörője és elméleti harcosa. Reprezentáns verskötetei *Chansons d'amant*; *Limbes de lumière.* Regényei közül *Les petites âmes pressées* és *Le cirque solaire* említésre méltó.

Káhr, *Eleázár*, az első zsinagógás költő (=*pájlán)*, kinek hazáját és korát a kutatók Cagliariban, Babiloniában, Palesztinában, Görögországban keresik a VII—X. sz. közt. A talmud és midras anyagát dolgozza fel költeményeiben, sokszor önkényes héber szóképzésekkel. Egészen új héber nyelvet teremt, mely a későbbi zsinagóga költészet számára irányadó lett. Az év minden ünnepére és kiváló szombatjára szerzett költeményei fontos részei lettek az ünnepi imakönyvnek *(Machzor)*.

Kaiblinger *Fülöp*, *1878. Tanár, pedagógus, nyelvész. Több tankönyvet írt. Főművei: *Brassai Sámuel nyelvtanítási reformja*; *Alkotó nyelvtudomány.*

Kaiser, *Georg*, német drámaíró, *1878. Alig van modern író (Strindberg, Wedekind, Shaw), akinek ne lenne lekötelezettje, de viszont nincs irány, amely teljesen kimerítené a tartalmát. Erkölcsi programmjával, új ember-eszményével, problémáival az expresszionizmushoz áll a legközelebb, de másfelől különbözik tőle elsősorban abban, hogy lemond minden lírai, monologikus állásfoglalásról, az érzés pátoszáról. Az ő drámája a gondolatok platonikus vitájának, az intellektualizált szellem küzdelmének, öntudatra ébredésének elvont formája. Kiindulópontja mindig egy-egy gondolat, amiket aztán megtölt plasztikus élettel. A legszilárdabb talajon ott áll, ahol készen kapja a történeti szimbolumokat, épen csak hogy a maga új gondolatához stilizálja őket, vagy az új ember plátói csiráját hámozza ki belőlük. *(Die jüd. Witwe*, 1911: *Judit*; *König Hahnrei*, 1913: *Tristan u. Isolde*; *Europa*,

1915 ; *Der gerettete Alkibiades*, 1920, stb.). Legjelentékenyebb e sorban a *Bürger von Calais* (1914). Plasztikus látomás helyett azonban csak plasztikus allegóriákat kapunk, amikor a modern élet problematikussága szolgáltatja a küzdelem feltételeit és anyagát : az új ember jelentkezésének, önállósodásának, csődjeinek, bukásának, halálos diadalának hátterét, szinhelyét (*Von Morgens bis Mitternachts*, 1916 ; *Die Koralle*, 1917 ; *Gas*, 1918, 1920 ; *Hölle Weg Erde*, 1919 ; *Der Brand im Opernhaus*), de még itt is pozitivabb formáló erejünek bizonyul, mint legtöbb kortársa. Ujabb művei : *Kanzlist Krehler* (1923) ; *Gilles u. Jeanne* ; *Nebeneinander* (1923) ; *Die Flucht von Venedig* ; *Kolportage* (1924); *Noli me tangere* ; *Konstantin Strobel*. V. ö. *Diebold: Der Denkspieler G. K.* (1924). Magyarul szinrekerült : *Asszonyáldozat*, *Tűz az Operaházban*, *Kolportage*.
Turóczi-Trostler.

Kaján *Ábel*, *Pákh* Albert álneve (l. ott).

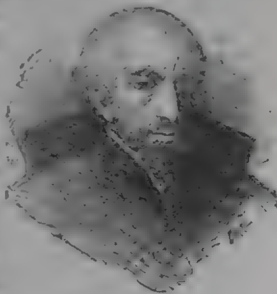
Kajoni (**Kájoni**) *János*, ferencrendi házfőnök és orgonista Csiksomlyón, Mikházán és Szárhegyen, író, *1629. †1687. A XVII. sz. erdélyi irodalmának egyik legérdekesebb, legsokoldalúbb egyénisége. Irodalomtörténeti szempontból főként a következő művei említésre méltók : *Cantionale Catholicum* c. énekeskönyve (1676, új kiad. 1719 [Balázs Ágoston] és 1805 [Andrási Rafael]), egy kéziratos latin-magyar versgyűjteménye, *Régi mód szerént való Székely ABC* (kézirat) 1673, *A Custodia története* 1650—84. (»Fekete könyv«, a korszak erdélyi kultúr- és egyháztörténetének jelentős dokumentuma), *Magyar Herbárium* (kéziratos függelék egy *Ortus sanitatis* c. latin botanikai műhöz), *Aranyos ház* (énekes- és imakönyv, eddig egy példánya sem ismert), Prédikációk gyűjteménye és a K.-ról elnevezett kéziratos *Codex*, melyet Tasnádi Bálint, Seregély Mátyás és K. írtak össze 1634—71. s mely rendkivüli értékü zenei feljegyzések mellett több irodalomtörténeti fontosságú dokumentumot tartalmaz. K. nemcsak tudós, muzsikus és szervező-tehetség, hanem régi énekek buzgó gyűjtője, feljegyzője, fordítója is, rendje erdélyi multjának egyik legkimagaslóbb, legtöbb irányban ható és kezdeményező vezéralakja. — Irodalom : *Seprődi* János : A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai, Irodalomtört. Közl. 1909. (Seprődi itt *Ráduly* Simon értekezése nyomán állította össze műveinek jegyzékét.) *Jénáki* Ferenc : Kájoni János énekeskönyve és forrásai, Kolozsvár, 1914. *Sebestyén* Gyula : A magyar rovásírás hiteles emlékei, 1915. *Karácsonyi* János : Kájoni János és a csiksomlyai könyvsajtó, A Hirnök (Kolozsvár) 1921, *Boros* Fortunát : Kajoni János Herbariuma, u. o. 1922, Kajoni J. Feketekönyve, u. o. 1923, A Kajoni-kódex első írói, Erd. Irod. Szemle, 1924. *Szabolcsi.*

Kákonyi *Péter*, XVI. sz.-beli lantosköltő. Három fennmaradt epikus költeménye közül az *Astyages* világtört. tárgyú, az Asvérus és a Sámsonról szólók bibliaiak és szintén kiaknázzák a korban általánosan szokásos párhuzamot a zsidóság és a korabeli magyarság sorsa között. K. jellemfestő ereje és ritmus-készsége különb a legtöbb lantosköltőénél.

Kálal, *Karel*, *1869., cseh író, a cseh-tót kölcsönösség egyik legszívósabb propagálója. Ugyszólván egész életét arra szentelte, hogy honfitársait megismertesse a tótsággal és a tótlakta Felfölddel. Összeírt e tárgyban kb. 30 könyvet, amelyek közül a legismertebbek : *Obrazy zpod Tater* (Képek a Tátra alól) ; *Na krásném Slovensku* (A szép Szlovenszkón) ; *Slovensko a Slováci*, stb.

Kalandorregény (*pikareszk-r.*, *Schelmenroman*). Nyoma már a regény őskorában észrevehető. Típussá a XVI. sz.-ban válik, a spanyol *Lazarillo Tormes* révén. A K. naturalisztikus történet, melynek kalandorhőse megjárja az élet legszörnyűbb mélységeit, némelykor magasra is emelkedik, s ha erkölcsi tekintetben nem is, tapasztalás és emberismeret tekintetében kitünő iskoláztatáson megy át. A XVII. sz. híres német K.-e *Grimmelshausen: Simplicissimus*-a. A XVIII. sz. elején *Le Sage* írja a legjobb francia K.-t, a *Gil Blas*-t. A *picaro* (csirkefogó) szerepét a XIX. és XX. sz. K.-ében a frakkos haramja veszi át (mai népszerű alakjában Arsène Lupin-nek hívják). *Benedek.*

Káldy *György*, *1572. †1634. Jezsuita szerzetes volt. Korának egyik legkiválóbb hitszónoka, az ellenreformáció harcos katonája. A katolikus magyarság kezébe ő adta a magyar Szentírást. Bibliafordítása stílus tekintetében kitűnően sikerült. Könyvéhez *Oktató intés*-t csatolt ; ebben a függelékben hevesen támadja a *Károli*-biblia-fordítást : tudatlansággal és hamisítással vádolja a Szentírás prot. fordítóit. Támadására nem késett a protestánsok válasza. K. kiadta prédikációit is. A *Vasárnapi prédikációk*-ban és az *Innepi prédikációk*-ban heves támadásokat intéz a hitújítók ellen. Vannak azonban közöttük elmélkedő tanítások is, minden támadó él nélkül. K. korának egyik legjobb prózaírója.

Káldy György

Lengyel.

K. *Gyula*, *1838. †1901. Karmester, rendező, zenetanár, majd a budapesti Operaház igazgatója. Régi magyar zenei emlékek gyűjtője, feldolgozója és kiadója (*Kuruc dalok*, 1892, *A régi magyar zene kincsei*, 1890, *Régi magyar harcidalok és verbunkosok*, *A szabadságharc dalai és indulói*). A Tört. Társulat 3 felolvasását adta ki (*A régibb és újabb magyar táncokról*, 1896, stb.).

Kalevala, l. *Finn irodalom.*

Kalevipoeg, l. *Eszt irodalom.*

Káli-dásza, a klasszikus ind irodalom legnagyobb költője (V. sz.), aki az ind költők között talán a legközelebb áll a nyugati ízléshez, eposz- és drámaíró, de elsősorban lírikus — az eposz és dráma terén is. Két önálló lírai remeke: a 115 strófás *Mégha-dúta*, »felhő-követ«, egy száműzött tündér üzenete egy felhő útján távoli kedveséhez (angolra ford. *T. Clark*, 1882; németre *L. Fritze*, 1879, stb.), és a 153 strófás *Rtu-Szanhára*, a hat indiai évszak utólérhetetlen leírása, egy ind Vergilius Georgiconja (németre ford. *P. v. Bohlen*, 1840; angolra *Szitárám Ájjar*, 1897). Kálidászától való a két legjobb *mahá-kávja* (verses műeposz): a 19 énekes *Raghu-vansa*, »Raghu nemzetsége«, Rámának, elődeinek és utódainak története (németre ford. *O. Walter*, 1914), és a 17 énekes *Kumára-Szambhava*, a hadisten »születése« és tettei (németre ford. *O. Walter*, 1913). Három drámája, a legrégibb ránk maradt szanszkrit drámák, közül az egyik, a *Málaviká-agnimitra*, 5 felvonásos hárem-vígjáték, amelynek tárgya Málaviká királyleány és Agnimitra király szerelme s amelyet később számtalanszor utánoztak (sokan lefordították, többek közt németre *L. Fritze*, 1881; magyarra *Schmidt J.*, 1922). Másik két darabja romantikus dráma; az egyik, az 5 felvonásos *Vikrama-urvasíya*, »a vitézséggel kiküzdött Urvasí«, Urvasí nimfa és Purúravasz király szerelmét dramatizálja, drámának gyönge, de lírizmusa páratlan (igen sokan lefordították, többek közt németre *L. Fritze*, 1880; magyarra *Pitroff P.*, 1914); a másik, a 7 felvonásos *Abhidnyána-sakuntala*, »Sakuntalá felismerése«, amely Dusjanta király és Sakuntalá szerelmét dramatizálja, K. mesterműve, bár ez is gyönge felépítésű s nagyobb színi hatást nem tud kiváltani (angolra fordították *Sir W. Jones*, 1789 és *H. Edgren*, 1894; németre *H. C. Kellner*, 1890; franciára *F. H. Herold*, 1896; magyarra *Fiók K.*, 1887). *Schmidt.*

Kalila va Dimna, a Pancatantra arab fordítása, melyet az arab irod. számos keretes elbeszélése utánzott.

Kalinčák, *Ján*, *1822. †1871., tót regényíró és novellista. Született Záturcsányban (Túróc m.). K. először *Petőfi*, *Mácha* és *Heine* hatása alatt költeményeket írt, azonban csakhamar áttért a prózára s felvidéki történelmi tárgyú regényeket és novellákat alkot. Legkiválóbb munkája a *Restaurácia* (1860), amelyben pompás megfigyeléssel örökíti meg egy felvidéki vármegye 1848 előtti tisztújítását. Ebben szelíd humorral figurázza ki a kiváltságaira büszke, régi felvidéki tót kisnemességet. Egyéb művei: *Svätý Duch* (A szentlélek), *Orava* (Árva) nagyobb tört. regény, stb.

Kállay *Béni*, *1839. †1903. Diplomata, majd országgyűlési képviselő és lapszerkesztő (*Kelet népe*), végül közös pénzügyminiszter és Bosznia-Herczegovina kormányzója. Történeti és politikai tanulmányokkal egész életében foglalkozott. Fontosabb művei: *A szerb felkelés tört.* 1807—10.; *A szerbek története* (csak I. kötete jelent meg). Nagyobb tanulmányai vannak az *Árpádokról*, *Oroszország keleti törekvéseiről*. *Lengyel.*

K. *Ferenc*, *1790. †1861. Történelmi, jogi és politikai tanulmányai közül fontosabbak: *A székely nemzet eredetéről*, *Kölcsey Ferenc gyermek- és ifjúkori életrajza*, *Az esküdtszékről*, *A pogány magyarok vallása.*

K. *Miklós*, *1885. Író és irodalomtörténész, műfordító, a Nemzeti Ujság színikritikusa és irodalmi rovatvezetője. *Versek* c. alatt egy kötet költeményt adott ki. *Aranytükör* c. egyfelvonásosát az Uj Színpad mutatta be, *Tűz a gyárban* c. 3 felv. színműve csak nyomtatásban jelent meg. Fordításai művészi színvonalon állanak, közülök megemlítendők: *Rilke* Stundenbuch a (*Imádságos könyv*) és Bilke Kristóf kornétás. *Rostand:* Don Juan utolsó éjszakája, *Racine*, Andromaque-ja, az Ezeregy éjszaka teljes kiadása. Egy sereg irodalomtörténeti tanulmányt írt külföldi modern szépírók magyar fordításaihoz. E lexikonnak munkatársa.

Kallimachos (Kr. e. 310—240 közt), alexandriai görög költő, az u. n. alexandriai költői iskola legkiválóbb alakja, aki öntudatosan és tervszerűen szakított a régi költészet formai hagyományaival és az epikus és lírai költészet számára új, cicomás stílust teremtett, a költői tárgyak feldolgozásában pedig a mitológiában való aprólékos jártasságot tette meg irányadó szempontnak és legfőbb értékmérőnek. Kyrenéből származott, Athénben tanult, Alexandriában tanított, ahol hamarosan Ptolomaios Philadelphos udvarába került és a királyi könyvtár igazgatója lett. Euergetes feleségének, Berenikének tiszteletére írta (246) *Berenike haja* c. költeményét, amelyet Catullus latinra fordított. Munkássága igen nagy terjedelmű: több mint 800 könyvet írt. Prózai munkái közt legjelentékenyebb a *Pinakes* (az alexandriai könyvtár katalógusa, 120 könyvben): híres írókra, költőkre és műveikre vonatkozó adatok kritikai összefoglalása. K. ezzel a művével megteremtette a tudományos bibliografiát és így lerakta az irodalomtörténetírás alapjait. Történelmi, művészeti és földrajzi különlegességeket gyűjtött össze *Hypomnemata* (Nevezetességek) c. munkájában, amellyel a később oly népszerű mythographia és paradoxographia alapítója lett. Hírnevét azonban költői műveivel szerezte. Ezek között is legjelentékenyebbek elégiái. *Aitia* c. elégiagyűjteményében (4 könyv) egyes hősmondák és kalandos történetek okát, magyarázatát adja költői formában. Szerelmi elégiáin, alkalmi költeményein (*Berenike haja*) kívül megalkotta az epyllion nevű új műfaj remekét *Hekale* c. idillikus elbeszélésében, amely töredékeiben is friss realizmust lehell. *Ibis* c. költeményével is új műfajt alapított: a burkoltan, talányokban szatirizáló verses műfajt. 36 epi-

grammája csupa szellemes, változatos, formailag is fölényes és friss alkotás. Hat himnusza (Zeusra, Apollonra, Artemisre, Delos szigetére, Demeterre) teli van irodalmi és politikai célzásokkal és ezen az alapon megállapítható, hogy a 283—247. évek között írta őket. Nyelvük általában a homerosi himnuszok nyelvét utánozza, verselésük nehézkesebb, mint az epigrammáké. Vallási felfogása e himnuszokban konzervatív, ellensége az euhemerizmusnak, tisztelettel bánik a mitoszokkal. Ott, ahol ezekben a himnuszokban sikerül a genre-szerű elemeket előtérbe hoznia, igazán elemében érzi magát és kiválót alkot. Általában azonban nem ez a műfaj az ő területe; himnuszai nagyobb részükben nehézkesek és szárazak. Ép az a sors iróniája, hogy az elégia- és epyllion-költészet e páratlan mesterének a himnuszai maradtak ránk teljes egészükben, legjellemzőbb és egyúttal legértékesebb művei pedig csak gyér töredékekben. — *A. Couat: La poésie alexandrine sous les trois premiers Ptolemées.* Paris, 1882. *Révay.*

Kallimachos és Chrysorrhoe, középgörög verses regény talán a XIII. sz.-ból, összeolvasztása népies mese (elvarázsolás)-motívumoknak s az antik-bizánci ú. n. szofistaregények frázis- és technikai készletének. — Kiad. Sp. *Lambros,* Coll. de rom. gr. 1880.

Kallinos, ephesosi születésű ión, a legrégibb előttünk ismeretes görög elégiaköltő (a Kr. e. VII. sz. 2. feléből). Fönnmaradt csekély töredékeiben harcra tüzeli az ephesosiakat az észak felől betörő kimmerios nép és Magnesia városa ellen. — Maradványok: *Bergk:* Poet. lyr. Gr. II. — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.

Kallós *Ede,* *1882. Tanár, klasszikus-filológus. Főművei: *Homeros és Archilochos, Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz, Görög mitológia, Sappho.*

Kálmán *Farkas,* ref. lelkész, zenetörténész, *1838. †1907. A régi magyar zene emlékeinek, főként az énekeskönyvek anyagának buzgó kutatója. Főbb művei: *Énekló kar* (a ref. énekek szerzőinek életrajzgyűjteménye), 1880, *Uj Magyar Athenás* (magyar protestáns egyházi írók biográfiái, Sz. Kiss Károllyal és Bierbrunner Gusztávval), 1882—85, *Adalékok a XVI—XVII. század irodalomtörténetéhez* stb. Számos cikke és ismertetése jelent meg folyóiratokban.

K. *Károly,* *1858. †1913. Hittanár, majd plébános. Egy cikluson keresztül képviselő is volt. Eredeti verseinél sokkal fontosabbak fordításai, különösen jól sikerült *Ossian*-fordítása. A zsoltárokat új átdolgozásban adta ki.

Kálmány *Lajos,* *1852. Az Alföld népköltészetének és általában ősvallásunk etnográfiai nyomainak kiváló gyűjtője.

Kálnoki *Izidor,* *1863. Több politikai hírlap munkatársa volt. Elbeszélései, szociális problémákat fejtegető cikkei a lapok hasábjain és önálló kötetekben jelentek meg. Szépirodalmi művei közül nevezetesebbek: *Veronikáék szerencséje, Igen Cenci, Az áldott lelkű Mária asszony, Dionysios füle, Apró komédiák, A kapitány meséi.* Szereti egy-egy ügyes ötlet kapcsán, gyakran humoros formában, a jelen eseményei elé tartva görbe tükröt, megrajzolni az emberi élet jövő fejlődését. Kisebb karcolatai jóízű, kedves tréfák álarca alatt szellemesen fednek fel társadalmi vagy emberi visszásságokat. Ezeket *Vulpes* álnéven írta.

Kalocsai kódex. A kalocsai könyvtárnak egy németnyelvű, XIII. századbeli kézirata, mely akkori német irod. történetére nézve fontos.

Kalocsay *Kálmán dr.,* *1891., orvos, eszperantó író és műfordító. *Az ember tragédiája* eszperantó fordítója. Az eszperantó akadémia irodalmi díjjal tüntette ki.

Kalonymosz b. Kalonymosz *(Maestro Calo),* provencei zsidó költő és fordító, *1286. Arlesban, †1328. Nápolyi Róbert király megbízásából Avicenna, Averroves, Alfarabi stb. munkáit fordítja arabsból; barátja Immanuel Romi-nak (Manuello), hatása alatt fordítja a »tisztaság fivérei« arabs enciklopédiáját, melyben bemutatja az ember előnyeit az állatok fölött. Legismertebbé vált *Eben bóchán* (A vizsgálás köve) c. erkölcstükre, amelyben ironizálja a legkülönbözőbb társadalmi rétegek tevékenységét és keserű humorral pellengére állítja a különböző bűnöket, melyek a társadalmon uralkodnak. Teljes fordítását adta W. A. *Meisel: Der Prüfstein, Sittenspiegel des K. b. K.* (Bp., 1878).

Kaloos, *András,* *1792. †1869., ujgörög lírai költő, egyetlen, 20 ódából álló sorozata van (megjel. 1826), melyben a líra új útjait formában olasz hatás alatt, nyelvben az egész görög nyelvélet elemeinek sajátos vegyítésével, nagy kortársaitól (D. *Solomos,* A. *Valaositis)* eltérő módon kereste, a legnagyobb egészen moderneknek, kül. K. *Palamasra* hatott.

Kamban, *Gudmundur,* *1888. Izlandi író, legkiválóbb drámája a *Hadda Padda* (1914), az izlandi nő dicsérete. Későbbi drámái: a *Kongeglimen* (Királyok csatája) a női szerelem és szenvedély ellenállhatatlan erejét festi, a *Márvány* c. egy zseni tragédiája. *Ragnar Finsson* címen regényt is írt. Műveit nem izlandi nyelven írja, hanem dánul és jórészt angolul. Ujabb munkái közül *Az alvó ház* és *A sivatag csillagai* válnak ki.

Kámory *Sámuel,* *1830. †1903. Pozsonyi ev. gimn. tanár. Magyarra fordította a *Bibliát* és a *Koránt.*

Kampis *János,* író. *1861. Közigazgatási szakmunkákon kívül szép sikert elért színműveket írt *(Radnóthyné, Sámson).*

Kandra *Kabos,* *1843. †1905. Teológiát végzett és több helyen volt plébános, majd az egri káptalan levéltárosa lett. A folyóiratokban számos történeti, heraldikai, genealógiai tanulmánya jelent meg. Fontosabb kötetei: *Szabolcs vm. alakulása, Aba Samu király, Magyar mitológia, A váradi regestrum.*

Kanizsai *Ferenc,* *1881. †1914. Igazi nevén *Csuka.* Író és ujságíró, műkritikus.

önálló kötetei: *Faustus redivivus*, *Ifjabb Sóti Pál*, *A cserebogár*.

Kánon. Általában: szabály, mérték. Az alexandriai grammatikusok K.-ja az antik írók érték szerint való felsorolása volt. K. egyházilag a kinyilatkoztatottaknak elfogadott bibliai szent iratok összessége; a K.-ba felvett iratok *kánonikus* könyvek.

Kant, *Immánuel*, német filozófus, *1724. †1804., l. *Német irodalom*.

Kantakuzenos, VI, *Johannes*, bitorló bizánci császár (uralk. 1341—1355 a Palaeologos-dinasztia két tagja mellett), ki a megszokott elfogultsággal s célzatossággal írta meg 4 könyvnyi *Történetek* c. emlékiratszerű művében az 1320—1356. évek történetét, melyek nagy részében maga volt a főszereplő. Nikephoros Gregorasnak ellensége. — Kiad. J. *Schopen* Bonnban 1828—32 és *Migne* Patr. Gr. 153—154. — Irod.: V. *Parisot: C., homme d'état et historien*, 1845.

Kántemir, *Antioch Dmitrievics*, orosz költő, *1708. Konstantinápolyban, †1744. Párizsban. Egy orosz állampolgárrá lett moldvai főúrnak a fia. Időrendben az első orosz álklasszikus költő. Szatírákat írt, amelyekben kora hibáira mutat rá.

Kanyaró *Ferenc*, *1859. †1910. A kolozsvári unit. gimnázium tanára volt. Irodalomtörténeti, polemikus és egyháztörténeti művei közül fontosabbak: *Zrinyi ismeretlen munkája*, *A Zrinyiász kelte és költője*, *Unitáriusok Magyarországon*.

Kaposi *József*, *1863. †1922. Tanár, majd évekig a Szt. István-Társulat igazgatója. A legkiválóbb magyar *Dante*-kutató. (*Dante és a Biblia*, *Dante és Magyarország*, *Dante első magyar fordítói* stb.). Tőle ered a »Fioretti« (Szt. Ferenc virágoskertje) legszebb magyar fordítása. A ferences irodalom legkitűnőbb ismerője volt Magyarországon.

Karácson *Imre*, *1863. †1911. Kat. lelkész, tanítóképzőintézeti tanár, majd igazgató, aztán plébános Pécsett. Utolsó éveiben Konstantinápolyban élt, ahol a kormány megbízásából a török levéltárakban kutatott. Rendkívül érdekes, magyar vonatkozású okiratokat talált. K. fontosabb művei: *A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok*, *III. Károly háborúja a törökökkel*; *Két török diplomata Magyarországról*; *Szemelvények az újabbkori török írók műveiből*. Lefordította *Evlija Cselebi* török utazó nagy munkájából a hazánkkal foglalkozó részt.

Karácsony *Benő*, *1888. Gyulafehérvárt. Kolozsváron gyakorló ügyvéd. A háború után tűnik fel novelláival, melyek nagyobbrészt a társadalmi viszonyokat szatirizálják. *Válás után* c. 3 felv. színműve ugyancsak társadalmi problémát dolgoz fel, meglepő színpadi készséggel és jó dialógusokkal. Erdély valamennyi színpadán sikerrel adták elő. Novelláskönyve: *Tavaszi ballada* (Erdélyi Könyvbarátok kiad., Marosvásárhely, 1924).

K. *Sándor*, *1891., középiskolai tanár. A Magyar Cserkészszövetség társelnöke. Az *Erő* c. ifj. lap felelős szerkesztője. Számos irodalmi és szociális irányú tanulmányt és cikket írt.

Karácsonyi *János* dr., *1858. Gyulán (Békésm.). 1904 óta a budapesti tudományegyetemen az egyháztörténet ny. r. tanára. 1923 óta nagyváradi kat. c. püspök. Történetíró. Különösen értékesek a magyarok őstörténetével, a székelyek eredetével és a honfoglalást követő első századok történetével foglalkozó, részben eredeti kutatásokon alapuló tanulmányai. Nagyobb művein kívül számos történeti és genealógiai cikket, tanulmányt, értekezést írt különböző lapokba és szakfolyóiratokba. *Szentimrei.*

Karácsonyi szokások. A Krisztus születése napjául föltételezett Karácsony-ünnep körül csoportosuló K. régi pogány hagyományok folytatásaképp hajtottak új, meg új rügyeket. Hatalmas költészet fejlődött ki a K.-kal kapcsolatosan. Eredetileg a téli napforduló ünnepe volt ilyentájban. A kereszténység Krisztus születését a mennyei fény növekedéseül magyarázta s így a pogánykori hagyományt új jelentőséggel ruházta föl. Régente is ünnep volt a téli napforduló: a természet kezdődő újjászületését ülték meg ekkor s áldozatokat mutattak be az éledő természeti erők istenségeinek. A zsidók templomszentelő ünnepe, a görögök khroniája, a római saturnaliák s az északi népek midvintersblot és jólablot nevű karácsonyi ünnepei, finn rokonainknál a halottak ünnepe, mind a K. előzményei. Mivel Krisztus születését az egyház erre az időpontra tette, a régi szokások a kereszténység körében is tovább éltek ugyan, de színezetük megváltozott s a vallásos szertartások az ünnep eszmei tartalmát mindinkább keresztényé alakították. A betlehemes játékok, Krisztus születésének az újtestamentomi elbeszélés alapján népies vonásokkal bővült rajzai, karácsonyi misztériumok, amelyeket a középkorban egész színművé kerekítettek ki, az egyház, alakoskodók, regesek és koledálók mind a kereszténységet megelőző pogány kor hagyományait tartották fenn és folytatták. Nálunk, kivált a Dunántúl, igen gazdag fejezete a népéletnek a K. Legrégibb keresztény hagyományaink vannak ezekben megőrizve. Találkoznak a moldvai csángók ilyes emlékeivel, ami nagy régiség jele. Leírásukat és tudományos magyarázatukat legbővebben dr. *Sebestyén* Gyula *A regősök* c. nagy műve nyújtja. Ennek tüzetes bírálata *Vikár* B.-tól. *A regős ének* (Nyelvészeti Füzetek 39. sz.). Itt a regősének ősalakja is helyre van állítva a változatok egybevetése alapján. *Vikár.*

Karádi *Pál*. Unitárius lelkész, majd püspök a XVI. sz. második felében. K. adta ki, talán ő is írta a *Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról* c. drámát. A dráma drasztikusan jellemzi a hírhedt főurat, támadja a kat. dogmákat, de nem kíméli a reformátusokat sem. Megjelent 1569.

Kárádzsics, *Vuk Sztjepánovics*, szerb író, *1787. †1864. A szerb nép élő nyelvét vitte be az irodalomba az addigi orosz-szerb helyett. 1814. kiadta Bécsben *A kis szlavo-szerb nyelvtant*, amely javítva s bővítve 1818. újból megjelent s ebben az alakjában németre is lefordították s Grimm Jakab hosszú előszót írt hozzá. Ez az első nyelvtan, amely az élő, beszélt szerbhorvát népnyelv alakjait mutatja be. Ezután Grimm és Goethe tanácsára a népköltészet termékeit kezdte gyűjteni. Első gyűjteménye 1815. jelent meg. A gyűjteménynek óriási sikere volt, mire folytatta a gyűjtést s az egész anyagot 6 nagy kötetben adta ki. A szerb nyelv szótárát is megírta Kopitár segítségével, *Szrpszki Rjecsnik* címen (1818), melynek az 1852. második kiadása 47.000 szót ölel föl s a szavakhoz fűződő közmondásokat és szokásokat is magyarázza. Reformátori munkássága sok ellenséget szerzett, de minden törekvését siker koronázta. Az ifjabb szerbhorvát írói nemzedék legkiválóbbjai, a »Vukovcik« (Vuk hívei), melléje álltak s átvitték a reformjait az irodalomba. 1850. a Vukovcik, vagyis K., Danicsics Gj., Kukuljevič, Mažuranić, Demetár s a többi írók, irodalmi szerződést (knjižsevni dagovor) kötöttek, hogy a K. által ajánlott nyelven fognak írni s a szerződést az összes szerbhorvát írók megtartották.

Karafiáth *Jenő*, *1883., író, v. államtitkár, nemzetgyűlési képviselő. Versei, amelyeknek jórészét meg is zenésítették, *Akkordok* c. alatt jelentek meg kötetben. K. a sportirodalom jeles művelője.

Karai *László*. A XV. sz. második felében élt; Mátyás király bizalmas embere volt. Ő hívta Budára *Hess* András nyomdászt, aki az első nyomtatott könyvet készítette hazánkban. *(Budai krónika.)*

Karámzin, *Nikoláj Micnájlovics*, orosz író, *1766. †1826. A moszkvai egyetemen tanult, ahol szoros barátságot kötött Novikov körével s itt a világirodalom kiválóbb alkotásaival s a századvégi felszabadító eszmékkel ismerkedett meg. 1789—90. beutazta Európát és sok tapasztalattal gazdagodva, de egyúttal a liberális eszmékből kiábrándulva, tért vissza hazájába. Megtagadta eddigi ábrándos liberálizmusát s az ómuszka konzervativizmushoz csatlakozott. K. költő, kritikus, közgazdász, regényíró és történetíró volt egy személyben. Költői hírnevét érzelgős elbeszéléseivel alapította meg s ő kedveltette meg az előkelő oroszokkal az érzelmességet. Összekötő kapocs az orosz irodalomban az álklasszikusok és a romantikusok között. *A szegény Liza* c. regényének óriási hatása volt. Inspirálta a művészeket, a falusi birtokosok kis kerti tavacskáikat Liza-tavának nevezték el, az írók pedig utánozták. Pedig meglehetősen gyenge munka s a tárgya is egyszerű. Lizába, a szép virágárus parasztlányba beleszeret a gazdag és előkelő Erászt, de néhány havi boldog együttélés után, bár házasságot ígért neki, elhagyja, mire a lány a tóba öli magát. Turgenjev újra feldolgozta a témát a *Csendes zúgban*. Másik érzelgős elbeszélése: *Nálália, a bojárleány*, gyengébb. K. életének a másik felét *Oroszország történetének* megírása tölti be. Ebben a munkában, valamint az 1811. írt *Emlékiratában* engesztelhetetlen ómuszka, minden haladásnak ellensége. 12 kötetes történelmi munkája tendenciózus és elhibázott, meg forrásai sem megbízhatók, de nagy érdeme, hogy megteremtette vele az orosz prózai stílust. Olyan szerepe volt az orosz irodalomban, mint a németben Luther bibliafordításának. *Bonkáló.*

Karásek ze Lvovic, *Jiří*, *1871., cseh költő, novella- és drámaíró, a cseh dekadens irányzat legkiválóbb képviselője, egyúttal a francia szimbolikus iskola leghűségesebb tanítványa. Az 1895. megindult Moderní revue folyóiratnak ő volt a legértékesebb munkatársa. Költészetére a legnagyobb hatást *Baudelaire, Verlaine, Maeterlinck, Huysmans, Wilde* és a lengyel *Przybyszewski* gyakorolták. Költeményei a következő kötetekben jelentek meg: *Hovory se smrti* (Csevegések a halállal, 1904); *Sodoma* (1904); *Endymion* (1909); *Ostrov vyhnanců* (A számkivetettek szigete, 1912). Prózai művei: *Gotická duše* (Gotikus lélek); *Lásky absurdné* (Abszurd szerelmek). Értékes irod. essay-ket is írt.

Kárázin, *Nikoláj Nikolájevics*, orosz író és rajzoló, *1842. 1877—78. a török-orosz háborúban tudósító és rajzoló volt. Jó megfigyelő s alaposan ismeri az ázsiai népek lelkivilágát, ezért hű képet nyújt róluk regényeiben, bár sok bennök a fantasztikus elem. Magyarul megjelent: *A hétlábú farkas*. F. Ambrozovics D. 1900. *A nádasban*. F. Ambrozovics D. 1904.

Karcolat. A *kroki* (l. ott) őse a magyar sajtóban. Rövid, hangulatos vagy tréfás rajz, aktuális eseményről (képviselőházi ülés, törvényszéki tárgyalás stb.) vagy szorosabb aktualitás nélkül való elmefuttatás.

Karcsu *Arzén*, *1827. †1893. Ferencrendi szerzetes volt. Művelődéstörténeti, vallásos és történeti munkái közül fontosabbak: *A kolostorok a történelemben*; *A szerzetesrendek egyetemes története*; *Vác monografiája*. Terjedelmes munkában megírta a pápaság történetét és a világrend kialakulására való hatását. Imakönyvének címe: *Isten mindenünk.*

Karczag *Vilmos*, *1859. †1923. Előbb vidéki, majd fővárosi hírlapíró, végül színházigazgató Bécsben. Színházi kritikákat, színműveket és elbeszéléseket írt.

Kardeván *Károly*, *1878. Tanár, pedagógus és irodalomtörténész. Főbb művei: *Az ember tragédiájának magyarázata*; *Madách és Eötvös.*

Kardos *Albert*, *1861. Tanár, majd főreáliskolai igazgató, végül a debreceni zsidó gimnázium igazgatója. Főleg irodalomtörténeti műveket írt. Megírta *A magyar szépirodalom történetét Kisfaludy Károlyig*. A *Beöthy* szerkesztésében megjelent nagy képes irodalomtörténetben több fejezet K. munkája. Kiadta *Petőfi*

összes költeményeit. Számos nyelvészeti, pedagógiai tanulmányt adott ki folyóiratokban, napilapokban és önállóan. Hosszú idő óta a debreceni *Csokonai Kör* titkára.

Kardos *Lajos*, *1891. †1919., K. Albert fia. Tanári oklevelet szerzett. A világháború a harctérre sodorta. Az összeomlás után budapesti tanár lett, de a harctéren kapott betegsége következtében rövid idő mulva meghalt. Értékes irodalomtörténeti tanulmányai jelentek meg a folyóiratokban. Főműve: *Arany János Bolond Istók*-ja. Fontosabb tanulmányai: *A falu bolondja Aranynál, Arany novella-fordításai*.

Karinthy *Frigyes*, *1888. Budapesten. Matematikai tanulmányokkal foglalkozott a budapesti egyetemen, de már egész fiatalon áttér az irodalomra. Versekkel, novellákkal kezdte, első sikerét *Igy irtok ti* c. könyvével aratta, mely utólag kibővítve, számos kiadást ért. Ezzel behozta a magyar irodalomba a pastiche műfaját: egy-egy író modorának olyan parodisztikus utánzását, amelyből kitűnik az illetőnek minden modorossága és szembetűnő hibája. Ezek a tréfás művei tulajdonképen parodisztikus kritikák. A nagyközönség előtt K. azóta elsősorban mint humorista áll, karrikatúrái, groteszk képei, apró tréfái a napisajtó útján nagy népszerűséget élveznek, igazában azonban filozófus lélek, aki erős logikai fegyverzettel az élet magyarázó formuláját keresi, nyugtalanul kutatja a nagy rejtelem megoldását és elfogulatlan szemlélettel igyekszik behatolni a dolgok legbenső lényegébe. Humora is ebből a filozófiai szemléletből származik, a dolgokat a maguk eredeti valóságában mutatja fel, felteszi velük szemben azokat a kérdéseket, melyek épen azért hatnak meglepően, mert lehámozzák róluk a rájuk rakódott előítéleteket, megszokásokat és hazugságokat, az embereknek az élet hazugságai és komplikáció szövevényében való vergődését s a karakterek, érzések e közben való eltorzulásait mintegy torzító tükörben tárja szem elé. Stílje teljesen a gondolat világos kifejezésére van beigazítva, inkább az értekező stílushoz áll közel, de épen egyszerűségében és modorosság nélkül valóságában van az ereje. Szatirája sok tekintetben Swiftre emlékeztet merészségében: a dolgok lényegének megragadásában. Swiftről különben formát is vett át: *Utazás Faremidóba* és *Capillaria* könyveit úgy állítja be, mint a Gulliver folytatásait. Könyvei az említetteken kívül: *Gyilkosok, Krisztus vagy Barabás?* (háborúidőbeli elmélkedések, bátor háborúellenes szellemben), *Kötéltánc, Harun al Rasid, Tanár úr kérem* és több karcolatokat tartalmazó kisebb füzet. *Ki kérdezett . . .?* c. új tanulmánykötetében (1926) közkeletű fogalmak meghatározásából indul ki és mélyenszántó antitézisek segítségével fedi fel a szavak mögött rejlő s azok közkeletű használatával gyakran oly ellentétes tartalmu lényegeket. *Holnap reggel* c. háromfelvonásos drámáját a *Madách-szinház* adta elő nagy sikerrel s 1926. a *Belvárosi Színház* felújította. Kabarékban sok kisebb egyfelvonásos darabját játszották nagy sikerrel. Ő fordította magyarra *Swift: Gulliver*-jét. *Schöpflin.*

Karkavitzas, *András*, *1866., modern görög novellista és regényíró, a megszokott görög népéletből (néha a tengerészéletből is) vett jelenetek kissé sötétszínű rajzolója.

Karköltészet (chorikus költészet), a görög »lírai« költészetnek az a neme, amelynek termékeit (a monódikus kitharódikus poézis termékeitől eltérően) egy 7—50 tagú, férfiakból és fiúkból v. nőkből és leányokból álló *kar (choros)* énekelte lant- v. fuvolakíséret mellett. A K. termékei: az istenekhez intézett *hymnos* és *prosodion* (körmeneti ének); a Dionysost dicsőítő *dithyrambos*, amelyből a dráma nőtt ki; a betegség- és járványelhárító Apollon felé forduló *paian* (esedező- v. hálaének) és *hyporchema* (tánccal kísért kardal); a *threnos* (panaszdal); az *epithalamion* és *hymenaios* (menyegzői-, nászdal); az *enkomion* (dicsőítő ének) és a versenyek győzteseit ünneplő *epinikion* (győzelmi dal), végül a *skolion* (társas- v. bordal). A K. körtáncokból fejlődött ki, és pedig dór területen, miért is nyelve (és hangneme is) a dór, még ión költőknél is. A vallási tánc és ének Kréta szigetén talált különös ápolásra. A krétai Gortynból hozta be (660 körül) *Thaletas* a paiant és a pyrrhiche harcias táncot. A karéneket tovább fejlesztette a spartai *Alkman* (VII. sz. 2. fele), aki főleg női karok számára készített művésziesen megkomponált dalokat. A K. képviselői közé tartozik állítólag a kimerai *Stesichoros* is (640—555), aki epikai anyagokat lírai módon dolgozott fel. Ködös alak a rhegioni *Ibykos* (a VI. sz. vége felé) és a methymnai *Arion*, a dithyrambos művészi kialakítója. A legnagyobb görög karköltők egyike a keosi *Simonides* (556—468), akinek mindenféle fajta karköltem ényei az egész görög világban híresek voltak. Sokkal jelentéktelenebb volt kortársa és ellensége, az ialysosi *Timokreon*, melikus skolionjaival. Simonides unokaöccse, *Bakchylides* (kb. 505—450) részben fönnmaradt epinikionokat és dithyrambosokat s egyéb karköltem ényeket szerzett. Az egész műfaj legnagyobb képviselője a thebai-i boiót *Pindaros* (522—442), aki karköltem ényeivel, jelesül epinikionaival halhatatlan dicsőségre tett szert. Kortársa, *Korinna* tegeai költőnő, népies húrokat pendít meg táncdalaiban. Aztán Athén lép a porondra. A hermionei *Lasos*, Pindaros tanítója, behozta a dithyrambost az athéni zenei versenyekbe. Az V. sz. vége felé *Melanippides* a legjelentékenyebb, noha már affektáló dithyrambos-költő. *Kinesias* dithyrambos-költő új dallamokat szerzett. A kytherai *Philoxenos* (435—380) a bukolikus dithyrambost teremtette meg. A kisebb dithyrambos-költőknek a IV. sz. folyamán se szere, se száma. — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Literatur I. . Schmidt.*

Karl *János*, piarista tanár, *1891., geografus; a »Földrajzi Közlemények« és a »Földrajzi Évkönyv« társszerkesztője. Irt földrajzi tankönyveket a középiskolák részére, több földrajzpedagógiai, növényföldrajzi és ifjúsági földrajzi cikket.

K. *K. Lajos*, *1875. Irodalomtörténész, egyetemi tanár. Műveiben különösen a középkori francia irodalom történetével foglalkozik, kiváltképen pedig a francia-magyar vonatkozásokkal. Kisebb idevágó tanulmányain kívül főbb művei: *Madame de Staël és a francia kritika a XVIII. században*; *Sully Prudhomme*; *Francia irodalmi tanulmányok*; *Un moraliste bourbonnais du XIVe siècle*; *Páris kövei*.

Karlfeldt, *Erik Axel*, svéd költő, *1864., uppsalai egyetemen folytatott tanulmányok után több helyen tanárkodott. A költészet iránt mély érdeklődést érzett, gimnazista korában cikket írt Petőfiről, aminek első eredménye az 1895. megjelent *Vildmarks- och kärleksvisor* (Dalok a vadonról és a szerelemről) lett. Frödinggel hasonlóan K. a szülőföldje iránt érzett szeretetét énekelte meg. Következő költeménygyűjteményei: *Fridolins visor* (Fr. dalai), 1898, *Fridolins lustgård* (Fr. paradicsoma) és *Dalmålningar på rim* (Dalarnai festmények rímben), 1901 (1902. összekapcsolva *Fridolins poesi* cím alatt) megalapították K. hírnevét, amelyet még jobban megerősített újabb, *Flora och Pomona*, 1906, *Dikter* (Költemények) és *Flora och Bellona*, 1918. c. gyüjteményeivel; az utóbbiban megmutatta, hogy a jelen kor mozgalmai — úgy mint a háború is — hatással voltak a természet friss, egészséges költőjére. Összes költeménysorozatai népszerűek. Azonkívül K. Lucidorról és Dahlgren C. F.-ről tanulmányokat írt. Már 1904. bejutott az irodalmi Svéd Akadémia 18-tagú körébe és 1912. Wirsén halála után állandó titkárja is lett. *Lindberg.*

Kármán *Elemér*, *1875. K. Mór fia, kriminálpszichológus és pedagógus, törvényszéki biró. Tudományos cikkeit és könyveit magyar és német nyelven írja (*A gyermekek erkölcsi hibái és erkölcsi betegségei* stb.).

K. *József*, *1769. †1795. A pesti és bécsi egyetemen fejezte be tanulmányait. Megismerte a francia és német irodalmat, magáévá tette a felvilágosultság és a francia forradalom eszméit. Mikor ügyvédi oklevelét megszerezte, Pesten telepedett le. A fővárost irodalmi középponttá akarta tenni. 1794. *Schedius* Lajos és *Pajor* Gáspár társaságában megindítja az *Uránia* c. folyóiratot. Irodalmi életet szeretett volna teremteni, művelt olvasóközönséget akart nevelni. Terveit nem valósíthatta meg; kevesen támogatták, mert a francia rémuralom hatása alatt az uralkodó osztály tagjai irtóztak minden változástól. Alig volt néhány író és politikus, aki felismerte a változtatás szükségességét. Mikor a kormány Martinovicsnak és társainak összeesküvését felfedezte és megtorolta, K. már lemondott irodalmi terveiről, 1795 elején megszüntette az *Urániát* és betegen, csalódottan vonult vissza Losoncra. K.-ra elsősorban a német irodalom hatott. 1794. adta ki szentimentális regényét: *Fanni hagyományai*-t. A regényt *Goethe Werther*-ének hatása alatt írta. Szerencsés kézzel leányt tesz a szentimentális regény főalakjává: Fanni lassan

Fanni arcképe (Az Urániában megjelent kiadásból)

elhervad, mert érzéketlen családja szerelmesétől elszakítja. A tárgy a korhangulatnak megfelelt, de K. nemcsak tárgyával hatott. Stílusa meglepően hajlékony és minden erőszakoltság nélkül alkalmazkodik a tárgyhoz. K. többi művei is az *Urániában* jelentek meg; legfontosabb közülök: *A nemzet csinosodása*. A tanulmány ugyan névtelenül jelent meg, de minden valószínűség szerint K. írta. Bírálja benne a magyar társadalom hibáit. Írókra és tudósokra volna szükség, olyanokra, akik életüket szentelnék az irodalomnak és tudománynak. Magunkra kell vonnunk a külföld figyelmét, mert így nem élhetünk Európa szívében. Ébresztő munka ez a kis tanulmány; *Bessenyei* munkásságának folytatása és *Széchenyi Hitel*-ének előfutárja. *Lengyel.*

K. *Mór*, pedagógus. *1843. Szegeden, †1915. Budapesten. Nevét különösen mint a magyar középiskolai oktatás reformátora írta be művelődésünk történetébe. Az 1883. évi középiskolai reform teljesen az ő nevéhez fűződik. Herbart pedagógiai elméletének volt a híve, de ezt el tudta mélyíteni és mint gyakorlati pedagógus

a legnagyobbak közé tartozott. Az ő tervei szerint alakult meg a tanárképző-intézet és a gyakorló főgimnázium, amelynek hosszú időn keresztül pedagógiai vezetője volt. Nevezetesebb művei: *Közoktatásügyi tanulmányok*, 2 kötet, 1906—1911. *K. M. pedagógiai dolgozatai*, 2 kötet, 1909. *Ethika* (előadásai és hátrahagyott írásai alapján, 1921). V. ö. Alexander Bernát: K. M. (Budapesti Szemle, 1914).

Kármán *Tódor*, *1881., magyar fizikus, a pedagógus fia, az elméleti és kísérleti mechanikát számos értékes felfedezéssel gazdagította. Különösen a hydrodinamikáról, a repülés elméletéről szóló dolgozatai nagyjelentőségűek. A szilárd testek fajhőjének elméletét Bornnal együtt Debyetől függetlenül állapította meg. Értekezései a Physikal. Zeitschr., Göttinger Nachrichten, Zeitschr. f. angewandte Math. u. Mechanik c. folyóiratokban. *Bródy.*

Károli *Gáspár*, *1529 körül, †1591. Gönci pap. Híres reformátor. Lefordította és kiadta az egész bibliát 1590. Vizsoly községben. Ez az első teljes, prot. szellemű bibliafordítás. *Vizsolyi bibliá*-nak is hívják. Számos kiadása jelent meg; javított kiadása ma is használatos.

Károlyi *Árpád*, *1853. Levéltári tisztviselő, majd igazgató Bécsben, az ú. n. titkos levéltárban. Történeti tanulmányaiban különösen a XVI. és XVII. sz. történelmének fontos eseményeit világította meg. Fontosabb munkái: *Buda és Pest visszavívása* 1686., *A német birodalom nagy hadi vállalata* 1542., *Martinuzzi levelezése*, *Illésházy hűtlenségi pöre*, *A magyar alkotmány felfüggesztése* 1673., *Bocskay és a bécsi béke*. Az Akadémia felkérésére elvállalta a *Magyar országgyűlési emlékek* című akadémiai kiadványnak szerkesztését. Kiadta Széchenyi István gróf döblingi hagyatékát (I—II. 1923—24.).

K. *Mihály gróf*, *1875. Ellenzéki politikus, egy ideig a függetlenségi párt vezére. Az összeomlás után miniszterelnök, később a népköztársaság elnöke. A diktatúra bukása óta K. külföldön tartózkodik. Irodalmi munkássága: politikai beszédek és cikkek, továbbá a külföldön, de magyar nyelven megjelenő emlékirata: *Egy egész világ ellen.*

Kárpáthy *János*. A *Magyar nábobnak*, *Jókai* Mór híres regényének hőse. A világtól elmaradt, hatalmas, ősi birtokán gazdálkodó magyar földesúr rajza. A típus némi rokonságban van *Mokány*-nyal és *Pontyi*-val (*Kisfaludy* K. és *Bessenyei* alakjai), de a M.-ra már átalakító hatással van a reform-kor levegője és családi körülményei. Fia, Kárpáthy Zoltán (l. ott), az új eszmékért lelkesülő és küzdő férfi.

K. *Zoltán*. *Jókai* Mór h. c. népszerű regényének főhőse. Tipikus *Jókai*-regényhős: a tökéletesség mintaképe. *Jókai* idealizálja főhősét és számos regényében megtaláljuk a K.-hoz hasonló jellemet. *Berend* Iván, *Baradlay* Ödön, *Garamvölgyi* Aladár, *Jenőy* Kálmán, *Adorján* Manassé a megszólalásig hasonlítanak K.-hoz.

Kárpáti *Aurél*, *1884., író és hírlapíró. 1906 óta foglalkozik ujságírással, különösen műkritikai és esztétikai cikkei keltettek föltűnést. 1910. *A Hét* belső munkatársa lett és megalapította *Kritika* c. folyóiratát. Hangulatos és szépen komponált verseket, novellákat és regényeket ír, Conrad Ferd. Meyer tanítványának vallja magát. Főművei: *Az én örökségem* (versek), *Éjszakai ballada*, *A búsképű lovag* (irodalmi tanulmányok), *Aquamanile* (regény). Vajda Lászlóval írott darabját, a *Kőmíves Kelement* a Nemzeti Színház sikerrel hozta színre. *Juhász A.*

Karr, *Alphonse*, francia író, *1808. †1899. Sikere volt első regényének (*Sous les tilleuls*, 1832). *Guêpes* címen szatirikus erkölcsrajzokat írt. *La Pénélope normande* (A normandiai Penelope címen magyarul is megj., O. K.) regénye vígjáték módjára van fölépítve (bár egy része levélformájú); befejezése rémdráma-szerű. Tárgya: hogyan csalja meg a férjes asszony egyik szeretőjét a másikkal. A stílus izgatott, kurta, gondolatjelekkel megrakott mondatok jellemzik. — Magyarul még: *Hajnal után két héttel* (O. K.) és *Utazás kertem körül* (Híres könyvek).

Karrikatúra. Torzkép. Irodalmi értelemben 1. az ábrázolt alak komikus jellemvonásainak kiemelése, nagyítása; 2. l. *Paródia*.

Karsai (*Krause*) *Ervin*, irod.-tört. és filozófiai író, *1866. 1924-től a premontrei rend kassai házfőnöke. Pedagógiai, didaktikai, egyháztört. cikkei és dolgozatai jelentek meg az *Orsz. Középisk. Tanáregy. Közlöny*, *Magyar Középiskola* stb. hasábjain s a *Kath. Magyarország* c. millenáris díszműben. Önálló munkái: *Az Istenek és fátum Vergilius költészetében* (Kassa 1893), *Lessing epigrammelmélete* (Kassa 1896), *A modern dráma fejlődése* (Kassa 1903), *Imádságos- és énekeskönyv* (Kassa, 1907), *Az appercepció* (Uj didaktikai alapvetés kísérlete, Budapest 1922).

Karsch, *Anna Luise*, *1722. †1791., német költőnő. Sziléziai parasztcsaládból származott s költeményeivel felküzdötte magát a legkitűnőbb férfiak becsülésébe; még Lessing is tisztelte. A »Karschin« a kor általánosan szokásos költői témáit zengte; írt hazafias dalokat is Gleim nyomán Nagy Frigyes dicsőítésére. Nem tehetségtelen költőnő, van verselő ügyessége is. Költeményeit életrajzával együtt kiadta leánya, *Karoline Luise von Klencke* írónő, 1792. — L. *Th. Heinze, Die K.-in,* Anklam, 1866.

Karsch *Lollián*, *1845. †1913. Tanulmányi felügyelő, majd teológiai tanár, végül nagyváradi kanonok. Vallásfilozófiai tanulmányokat és egyházi beszédeket adott ki. Fontosabb művei: *Materializmus, nationalizmus és a kereszténység, A tízparancsolat és századunk, Ünnepi és alkalmi beszédek, A szentírástan kézikönyve.*

Kasia, IX. sz. bizánci írónő, császárfeleség helyett. mit egy elmés mondással eljátszott, apaca lett s az egyházi költészetnek talán legutolsó értékes művelője Bizáncban. Eredeti, szellemes megfigye-

lések és párhuzamok az élet, erkölcs, történet részleteiről, elegáns kifejezésmód jellemzik s vallásosságában buzgó áhitat. — Kiad. *Christ-Paranikas*, Anthol. Gr. Carminum Christian, 1871 ; Sp. *Lambros*, 1894 és K. *Krumbacher*, 1896. — Irod. : u. o.

Kasprowicz, *Jan*, *1860.†1926., lengyel költő, egyike a legkiválóbbaknak. Kujavából származik. Ezidőszerint a világirodalmak tanára a lembergi egyetemen. Több kötet lírai és drámai verset írt, továbbá novellákat és tanulmányokat s a világirodalom nagyjainak, Dante, Shakespeare egész sor művét lefordította lengyel nyelvre. Legértékesebb munkái: *Miłość* (Szerelem, 1895), *Marja Egipcjanka, Chrystus* (1891), *Dies irae, Judasz, Bunt Napierskiego* (N. lázadása, 1899 ; e drámáját annak idején az osztrák cenzura elkobozta), *Sita* (1917). Legutolsó verseskötete *Az én világom.* K-t erős vallásos érzés fűti költeményeiben, amelyek egyrésze bibliai tárgyú ; mély kozmikus-filozófiai gondolatai vannak. Műveit több nyelvre fordították le.

Kassai *Vidor*, színművész, *1840. Gyalán (Torontál m.). A régi Népszínház híres komikusa *»Hullámok«* címen adta ki emlékezéseit és aforizmáit.

Kassák *Lajos*, *1887., költő, kritikus és festő, a legújabb irodalmi és művészi irányok magyar propagálója, a *Tett*, *Ma* és *Kortárs* folyóiratok szerkesztője. Realisztikus felfogású novellákkal, regénnyel és színpadi művekkel kezdte írói működését, később, főként verseiben az expresszionizmus reprezentánsa lett (1917—19), 1920—22. dadaista, azóta konstruktivista irányban dolgozik. Ez utóbbi célok szolgálatában áll festészete is, amelyet képarchitekturának nevezett el. 1920 óta állandóan Bécsben él. Felesége, Simon Jolán, mint színésznő és mint az új költők előadója tette ismertté nevét. Könyvei: *Isten bárányhái* (egyfelvonásosok), *Életsiralás* (novellák), *Misillo királysága* (regény), *Éposz Wagner maszkjában* (versciklus, 1915), *Egy szegény lélek megdicsőülése, Khalabresz csodálatos púpja* (novellák), *Tragédiás figurák* (regény, 1919), *Világanyám* (összegyűjtött versei, Wien, 1920), *Novellás könyv* (válogatott novellák, Wien, 1920), *Máglyák énekelnek* (lírai eposz, Wien, 1921), *Versek* (Wien, 1922), *Uj versek* (Wien, 1923), *Tisztaság könyve* (1926), *Bildarchitektur* (reprodukciók, Wien, 1922), *D-dur* (képeskönyv); grafikai munkák. Szerkesztésében jelent meg az *Uj költők könyve* c. lírai antológia (1916) és *Uj művészek könyve* c. reprodukciógyűjtemény magyar és német kiadásban. Regényszerűen feldolgozott önéletrajzának első részét a *Nyugat* 1924-es évfolyama közölte. Kritikai írásai főként saját lapjaiban és a *Bécsi Magyar Ujság*ban jelentek meg. *Hevesy.*

Kassner, *Rudolf*, a platonikus essay legnagyobb élő képviselője, *1873. Divattól, alkalomtól függetlenül fejti ki régi és modern hőseiből, költőkből, művészekből, gondolkozókból a maradandó, időtlen formát, szimbolumul magának, hasonlatul korának. A problémák felvetésében nagyobb mint a megoldásban, de annyi pozitív tartalmat visz bele a kérdésbe, hogy már-már megoldás számba megy. A kérdezés és körülírás legmélyebb plátói zenéjével kárpótol azért, hogy elmarad a végső felelet s a megoldásnak épen ebben a formájában rejlik K. legtöbb essayjének varázsa. (*Englische Dichter* 1900 ; *Diderot* 1903 ; *Essays* 1922). Fiziognómiai kísérleteiben és tanulmányaiban (*Die Grundlagen der Physiognomik* 1922 ; *Verwandlung)* rehabilitálja a hitelét vesztett régi tudományt az által, hogy szimbolikus egységben látja a belső életet és külső kifejezésének formáit. V. ö. *Lukács* György : *R. K.* (*A lélek és a formák* 1910). *Turóczi-Trostler.*

Kastaliai forrás, Delphi közelében. Mielőtt Apolló tiszteletére Delphibe mentek volna, itt megmosdottak a görögök. A klasszicizáló költészetben gyakori kép : ivott a kastaliai forrás vizéből ; annyit jelent, hogy költői tehetsége van.

Kästner, *Abraham Gotthelf*, *1719.†1800, német epigramm-költő ; a matematika tanára volt Göttingenben. Mint költő Gottsched köréhez áll közel : epigrammáiban, melyek tele vannak éleselméjű racionalizmussal, hevesen támad minden újítást, minden haladó törekvést. Szellemes, csípős epigrammatikus ; nem oly finom és könnyed, mint Logau, de viszont sokszor oly erős, hogy Lessingre emlékeztet. Irt tankölteményt is Haller modorában az üstökösökről : *Philosophisches Gedicht von den Kometen*, 1774, s a rímről is ; ezzel a Gottsched—Bodmer hívei közti vitába szólt bele, mint a két álláspont (Gottsched rím-barát, Bodmer rím-ellenség volt) közvetítője. Irt szellemes prózai dolgozatokat és matematikai munkákat is. Egyes költeményeit (*Cäsar u. Rom ; Auf den Tod einer Mätresse)* f. Kazinczy Ferenc (1795). — Összes szépirodalmi művei 1841., 4 köt.; vál. m. *Kürschner*, D. Nat.-Literatur, 73. köt. — *L. Becher, K.-s Epigramme,* 1911. *Kecskeméti*

Kaszide, arab eredetű perzsa versforma : dicsőítő költemény (ünnepélyes és méltóságos, de gyakran dagályos és bombasztikus) — a következő rímelhelyezéssel : *aa, ba, ca, da* ... Alfajai a szatira és az elégia.

Katalán irodalom. Spanyolország kelet szélének, Cataloniának nyelve a sokszázados spanyol kultúrbefolyás alatt nagyon szoros függésbe jutott a spanyollal, de eredetileg inkább a délfranciaországi, provençal nyelvhez állt közelebb. Irodalma a középkorban, a provençal költészet virágzásának idejével kezdődik. Költői és prózai irodalma élesen különbözik egymástól. A középkor elejétől a XIII. sz. végéig a katalán költők a provence-i troubadourok nyelvén írtak. Jóval később is, mikor nyelvük az irodalomhoz eléggé hozzácsiszolódott (a prózaírók szorgalmas munkájából), a katalán költők még mindig ragaszkodtak a líra hagyományos nyelvéhez. A katalán költészet fejlődésé-

nek három korszaka van: Az első kezdődik IV. Péter *Cobles* (Strófák) c. gyűjteményével (1378), a második a XV. sz. költészete, melynek fénypontja *Auzias March* és iskolája; erősen olasz hatás *(dolce stil nuovo* és még inkább *Petrarca)* jellemzi. *March* versei: *Cants d'amor* (Szerelmi dalok), *Cants de mort* (A halál dalai), az olasz utánzás hibájából sok homályos, erőltetett és érthetetlen darabot tartalmaznak az igaz költői szépségűek mellett. A harmadik kor, a hanyatlás kora, spanyol befolyás alatt áll. A katalán költészet exotikus és mesterséges termék; a próza fejlődésében több volt az eredetiség s egy pár említésreméltó név fűződik hozzá: *Ramon Lull* (vagy *Raymond Lully*, †1315.) filozófiai- és *Bernat Desclot* (III. Péter aragoniai kir. idejében élt) történetíró. A XVI. sz. után a nyelvet a spanyol kultúra teljesen kiszorítja a nyelvjárás alárendelt állapotába. 1859. újították fel Barcelonában, Catalonia fővárosában a középkori költői akadémiákat, az ú. n. virágjátékokat *(jochs florals)*, és ezek a katalán nyelv irodalmi fontosságát megint aktuálissá tették. Erre a nyelvrehabilitáló mozgalomra igen buzdító hatással volt és van a délfrancia *félibre*-ek buzgólkodása, amellyel ők az újprovençal nyelvet tették meg újra irodalmi és kulturális tényezővé. A legjelentékenyebb modern katalán írók *Victor Balaguer*, nemzeti költeményeivel és történeti drámáival és *Jacinto Verdaguer*, akinek két eposza, *Atlantida* és *Canigó* nyert koszorút a virágjátékokon.

L. *Morel-Fatio* cikkét a *Gröber:* Grundriss der roman. Philologie-ban. *Honti.*

XV. századbeli Szent Katalin kiadásból

Katalin, *sienai szent, Benincasa,* sienai parios leánya, *1347. A dominikánus apácák közé vétette fel magát; aszkétikus életmódja, önsanyargatása, látomásai 33 éves korában sírba vitték. 1461. avatták szentté. 400 levele, amelyeket híres kortársaihoz intézett, a népies közvetlenségnek, a keresetlen és mégis retorikus, erőteljes kifejező képességnek csodás példái. Az isteni tanokról szóló értekezését *(Libro della divina dottrina)* állítólag önkívületben írta. Párbeszédeit és életrajzát *Raimondo da Capua* jegyezte fel.

Katalin-legenda. A középkor egyik legnépszerűbb legendája. Hőse *Alexandriai Szent Katalin.* Az *Érsekujvári-kódex*ben egy terjedelmes verses K. maradt ránk; ismeretlen eredetinek átdolgozása. A kódex a XVI. sz. elejéről való.

Káté, katekizmus, kérdések és feleletek formájában összeállított, elemi oktatás céljára szolgáló kézi-, még pedig elsősorban hittankönyv. Egyházi használatuk rendkívül elterjedt. Innen ment át a káté-forma más terekre is és lett népszerű azért, mert benne rövid és minden feleslegeset kiküszöbölő oktatást lehet nyújtani.

Kátjánszki, *Sztevân*, szerb költő, *1830. Szenttamáson, †1890. Belgrádban. Pesten jogot tanult s azután 1857. átment Szerbiába. Néhány hazafias dalával tette ismertté nevét. *Hol van a Szerb Vojvodina...* (Gde je Szrpszka Vojvodina), *Tengerre az Adriára* (Hej, na, more na Adriju) himnusszá lett a nép ajkán s ma is éneklik.

Katolikus énekköltés. A latin egyházi énekeket már a középkorban fordítgatták magyarra. A stílus még fejletlen, a verselés kezdetleges. A kódexek számos vallásos költeményt őriztek meg számunkra. Legnagyobb részük az Istenhez, az Üdvözítőhöz és Szűz Máriához szól, de gyakran fohászkodik a költő a magyar és külföldi szentekhez is. Költői szempontból legértékesebbek: *Szent Bernát himnusza a felfeszített Krisztushoz* és *Ének Szent László királyról.* A katolikusok vallásos énekköltése a XVII. században lendült fel. 1651. jelent meg a *Cantus catholici.* Zsinati határozatok alapján készült, mert megjelenése előtt protestáns költők prot. szellemű énekei is felhangzottak a katolikus hívők ajkán. Később *Szegedi* Ferenc egri püspök, *Illyés* István és *Náray* György esztergomi kanonokok adtak ki énekgyűjteményeket. A XVIII. században szintén több vallásos fohászkodás jelent meg; költői szempontból legértékesebbek *Faludi* Ferenc és báró *Amade* Antal költeményei. *Lengyel.*

Katolikus hitvitázók. A hazai hitvitairodalmat a protestánsok indították meg. Heves támadásokat intéztek a katolikus dogmák és az egyházi szervezet ellen. Vallásos és nemzeti gondolat nyilatkozott meg támadásaikban. Katolikus részről *Telegdi* Miklós pécsi püspök utasította vissza elsőnek a protestáns támadásokat. Telegdinek protestáns részről *Bornemisza*

Péter válaszolt. A pécsi püspök azonban nem hátrált meg, hanem 1580. felelt ellenfelének. Telegdi szerepét később *Monoszlai* András vállalta magára. Stílusa nem oly választékos, mint Telegdié, de nem is olyan durva, mint az utána következő hitvitázóké. A kat. hitvitázók közül magasan kiemelkedik *Pázmány* Péter, a magyar kat. egyház újjászervezője. *Magyari* István sárvári prédikátor támadása szólaltatta meg először, majd az *Isteni igazságra vezérlő kalauz* című nagy munkájában keményen utasítja vissza a kat. egyház ellen felhozott vádakat. Stílusa meglepő fejlődést mutat az előbbi hitvitázók stílusához képest. Pázmány sikere a kat. írókba új erőt öntött. Vele egyidőben léptek fel: *Káldi* György és *Veresmarti* Mihály. Hangjuk kemény, támadásuk kíméletlen ugyan, de mégsem durva és alantas. *Balásfy* Tamás pécsi püspök és *Sámbár* Mátyás jezsuita a legdurvább támadásokkal ostromolják a protestánsokat. A felelet méltó a támadásokhoz. A protestáns hitvitázók közül a legdurvábbak: *Czeglédi* István kassai, *Matkó* István kolozsvári lelkész és *Pósaházi* János sárospataki tanár. Munkáiknak már címe is sejteti a tartalmat. A hitvitairodalomnak nyoma van nálunk még a XVIII. században is, sőt a legújabb korban sem szűnt meg teljesen. A hitvitairodalom prózai stílusunk kifejlődésére nagy hatással volt. *Lengyel.*

Katona *Béla*, *1872., hírlapíró. Számos közgazdasági tanulmánya jelent meg a hírlapokban és önállóan. Művei: *Az Alföld gazdasági jövője*, *A népművelés új rendszere*, *A rokkantkérdés*, stb. Magyarorsz. közg. címen 1914—1917. évkönyveket adott ki.

K. *György*, *1901. Filozófiai író. Bölcsészeti és lélektani tanulmányai külföldi folyóiratokban jelentek meg. Önálló könyve *Theorie der Relationserfassung und des Vergleichens* (Lipcse, 1924).

K., *István*, *1732. †1811. Jezsuita szerzetes, egyetemi tanár. Rendjének eltörlése után világi pap, élete végén boldogmonostori apát. Oknyomozó és összefoglaló magyar történelem írására szentelte életét. Legfontosabb munkája: *Historia critica regum Hungariae*. Nélkülözhetetlen forrásmunka, máig is a magyar történelem legátfogóbb, a részletek tömegében a fejlődés egészét soha szem elől nem tévesztő feldolgozása.

K. *József*, *1791. nov. 11., Kecskeméten, †1830. ápr. 16. u. o. Az alföldi falu-város múltba néző gyermeke meglátta a XIII. sz. vergődő nagyurát és megírta legjobb történeti tragédiánkat: *Bánk bánt*. K. életsorsa is tragikus. Egyszerű emberek gyermeke volt, de szülei gonddal nevelték. Megfordult a kecskeméti, szegedi és pesti iskolákban. 1809—1820. a fővárosban tartózkodik, jogot végez, színdarabokat ír, költői dicsőségről álmodozik. A színház felé vonja *Déryné* iránt érzett szerelme is. Szerelme boldogtalan. A pesti színészet a közönség közömbössége miatt tönkrement, az erdélyi főurak pályázatára beküldött *Bánk bánja* feltűnést sem keltett, a díjat 1817. másnak ítélték. K. kinyomatta darabját, de most sem vették észre. A csalódott író visszatér szülővárosába ügyésznek, elfelejti ábrándjait, beleilleszkedik az alföldi város életébe, míg hirtelen el nem ragadja a halál. K. *Bánk bán* előtt sok darabot írt és dolgozott át németből. A magyar színészeknek újabb és újabb darabokra volt szükségük műsoruk számára és K. mindig rendelkezésükre állott. *Monostori Veronka*, *Luca széke*, *A borzasztó torony*, a mult sz. elején divatos romantikus színművek átdolgozásai és utánzásai. *Ziska*-ban már erős összeütközést rajzol, *Jeruzsálem pusztulásá*ban pedig már jellemeket ad és történeti háttért nyújt. Mindezek csak előtanulmányoknak tekinthetők *Bánk bán*hoz. *Bánk* a XIII. sz. embere. Átöröklött és belenevelt jellemvonásai ezer szállal kötik le. Előttünk vergődik a hatalmas férfi, mint a hálóba kerített erdei vad, lelkében szörnyű viharok dúlnak, a külvilág eseményei egymásután tépik el a cselekvést bénító kötelékeket, minden percben várjuk a kitörést, mint a felszabadított hajó indulását, de az akarat hajója a tett nyílt tengerére csak akkor röpül, mikor a királyné vágja el az utolsó tartalékkötelet: fegyvert emel az agyonzaklatott férfira. Így lesz a királyt tisztelő Bánkból a királyné gyilkosa, a törvény őréből, a középkori lovagból a törvények megsértője és nőgyilkos. Tette után beáll a visszahatás, egész régi lelki világa összeomlik: üresség, kietlenség támad az élet helyén. K. tragédiájának egész népe kitűnően van megrajzolva. Az uralkodásra termett *Gertrud* maga is tragikus alak. A trón mérhetetlen magasságában áll és a többi embereket csak az uralkodó esz-

Bánk bán Gertrudis előtt

közeinek tekinti. Férfias lelkéből csak a halál pillanatában tör elő a nő. Mellette *Melinda* a passzív, szenvedő asszony, aki nem hívja ki, csak tűri a sors csapásait. *Petur* a nyugtalan, lázadásra mindig kész magyar, de koronás királyának képe felkölti lelkében a tudat alatt lappangó királyhűséget. *Tiborc*, a szenvedő rabszolga, a vérig kínzott jobbágy, kinek panaszszavát a királyné nem is hallhatja meg, de Bánk meghallja, mert meglátja benne a szenvedő embert és magyart. A középkori könnyelmű, törvényt és erkölcsöt nem ismerő nagyurat *Ottó* képviseli, a kóbor, élősködő, mindenre kész királyi szolgát *Biberach*. Sok volt ez a közönségnek, mely még csak mulatni járt a színházba. A demokratikus áramlatnak kellett megerősödnie, *Széchenyi* tragikus alakját kellett megismerni, mielőtt a *Bánk bánt* a közönség igazán megérthette volna. Darabos nyelve is csak akadályul szolgált, mert a közönség nem vette észre a darabosság mellett megnyilatkozó erőt. 1834. hozta színre a *Nemzeti Színház*. Sikere még nem volt teljes. Évről-évre nőtt a közönség elismerése, de *Gyulai* Pálnak kellett eljönnie, hogy irodalmunkban kijelölje K. műve számára a méltó helyet. *Péterfy* Jenő *A Jeles Irók Tárában* magyarázatokkal együtt adta ki. Ezen a kiadáson kívül nevezetes *Abafi* Lajosé: *K. József összes művei*. A K.-irodalom nagy. Legérdekesebb *Gyulai* műve: *K. József és Bánk bánja*, de rendkívül értékes tanulmányokban foglalkoztak a tragédiával: *Arany* János, *Beöthy* Zs., *Rákosi* Jenő, *Alexander* Bernát, *Bayer* József stb. Ujabb magyarázatos kiadását *Hevesi* Sándor rendezte sajtó alá. *Lengyel.*

Katona *Lajos*, *1862. †1910. Középiskolai, majd egyetemi tanár. Megalapította az *Élet* c. folyóiratot, szerkesztette az *Ethnographiát* és a *Philologiai Közlönyt*. Szépirodalmi, pedagógiai, nyelvészeti, kritikai tanulmányokat írt. Az összehasonlító etnográfia és folklore európai hírű művelője volt, a magyar népszokások első rendszeres gyüjtője. K. először mutatott rá a magyar tudományban, hogy a középkor nem csupán a hit korszaka volt, hanem széleskörű tudományossággal is rendelkezett. K. fedezte fel az első magyar drámát a Sándor-kódexben lévő Dulcitiustöredékben. A magyar kódexirodalom példáinak és legendáinak elemzése terén úttörő irodalmi munkásságot fejtett ki. (Temesvári Pelbárt példái, a Gesta Romanorum kritikai kiadása stb.) Összegyüjtött munkáit (nem teljesen) kiadta halála után a Kisfaludy Társaság. L. *Riedl Frigyes:* Három jellemzés.

K. *Sándor*, *1879. Közgazdasági író. Főbb munkái: *A közös vámterület, A koaliciós kiegyezés mérlege, Kereskedelem és vámpolitika.*

Kaufmann *Dávid*, a budapesti orsz. rabbiképzőintézet tanára, zsidó vallásbölcsész és történész, *1852. †1899. Termékeny író, a halála után kiadott *Gedenkbuch* (Breslau, 1900) bibliográfiája 546 számból áll. A *vallásbölcsészet* terén a középkori zsidó vallásbölcsészek arabs vonatkozásait kutatja. Legnagyobb munkája e téren *Gesch. der Attributenlehre in der jüd. Religionsphilosophie des Mittelalters von Szadia bis Maimum* (Gotha, 1877—78). Kitünő monográfiában előadja Mamuni: Tévelygők útmutatójának szerepét a világirodalomban. *Történeti* munkáiban egyes nagy családok monografiáját adja, e téren úttörő. Fényt derít Heine őseire *Aus Heinrich Heine's Ahnensaal* c. kitünően megírt könyvében (Breslau, 1896). Kiadja *Glückel von Hameln* memoirjait, a zsidó kultúrtörténet e kimeríthetetlen forrását (Fr. a. M., 1896), kiadja *Schulhof* Izsák, Budavár visszavétele zsidó tanujának krónikáját: *Die Erstürmung Ofens stb.* 1650—1732 (Trier, 1895). Legelső művelője a középkori zs. művészettörténetnek. Kisebb iratait kiadta *Braun M.: Gesammelte Schriften* (Fr. a. M., 1908—1915, 3 köt.). Könyvtárát, melyben nagy héber kéziratgyűjtemény, számos illusztrált kódex, inkunabula és ritka héber nyomtatvány van, a M. Tudományos Akadémia könyvtára örökölte. Nagy katalógusát *Weisz* Miksa készítette (megj. Fr. a. M., 1906). Életrajzát *Krauss* Sámuel írta meg. *Weisz.*

Kaukázusi irodalom, l. *Georgiai irodalom.*

Kautz, *Gyula*, *1829. †1909. Közgazdasági író, egyetemi tanár, 1892—1900. az Osztrák-Magyar Bank főkormányzója volt. Magyar és német nyelven sok értékes könyvet és cikket írt. *Politika vagy országlászattan*, Bp. 1862.; *A nemzetgazdaságtan és pénzügytan*, Bp. 1862—63.; *A nemzetgazdasági eszmék fejlődése Magyarországon.*

Kaye-Smith (ejtsd: készmisz), *Shella*, ma is élő angol írónő, a »Heimatkunst« egyik főképviselője a mai angol regényirodalomban. A végzetszerűség uralkodik műveiben. Legjobbak *Sussex Gorse, The House of Alard* és legújabb regénye: *St. George and the Dragon* (1925).

Kazinczy *Ferenc*, *1759. okt. 27. Érsemlyénben, †1831. aug. 23. Széphalmon. Szülei a leggondosabb nevelésben részesítették. Előbb Késmárkra küldték német szóra, majd 10 évig a sárospataki kollégiumban tanult. A kollégium könyvtárában megismerkedett a klasszikus írókkal. A bécsi testőrírók munkái és törekvéseinek híre szintén eljutottak a kis vidéki városba. Sárospatakról már úgy távozik, hogy lelkében nagy tervek élnek: életének már célja van. Tanulmányait azonban folytatja. Kassán, majd Eperjesen jogot tanul, de ez utóbbi városban sokat foglalkozik a német irodalommal is. Tanulmányait Pesten fejezte be és rövid időre vármegyei szolgálatba lépett. II. József a kassai tankerület felügyelőjévé nevezte ki, de állását József halálakor elveszti. Ekkor kerül a *Martinovics-összeesküvésbe*. Halálra ítélik, de a király bizonytalan ideig tartó fogságra változtatja az ítéletet (1795.). Brünn, Kufstein és Munkács bör-

tőneiben szenved 1801-ig. Fogságában latin, francia, német könyveket olvasgat és fordít. A fogság nem töri meg, még nagyobb lelkesedéssel folytatja a sorstól számára rendelt munkát, házassága után bányácskai birtokára költözik, melyet *Széphalom*nak nevez el. Széphalmot hosszú időre irodalmunk középpontjává teszi. Ide küldik a fiatal írók műveiket, innen írja kötetekre menő leveleit. Fel-feljön a fővárosba, találkozik írótársaival, hosszabb utakat is tesz az országban, még öreg korában is. Ilyen útja alkalmával kapja halálos betegségét. K. agitátornak és vezérnek született. Nagy műveltsége, minden szépért és jóért való lelkesedése, fáradhatatlan buzgósága predesztinálták a vezéri szerepre. Sohase fordultak hozzá hiába. Mindenkihez volt buzdító szava: egyiknek könyvet ajánlott, hogy magát tovább művelhesse, másiknak munkakört javasolt. Mennél több írót akart maga körül látni. Az a gondolat vezette, hogy az írók közönséget nevelnek és kiművelik elhanyagolt nyelvünket. Küzdelmeire és egész korára jellemző *Pályám emlékezete* c. műve. A külföld nagy íróit és költőit olvasva, látta nyelvünk szegénységét, stílusunk fogyatékosságát. Irodalmi nyelvet akar teremteni. Erre a célra minden eszközt jónak lát: a nyelvújítás vezére lesz. Maga is példát nyújt; a stílus legnagyobb művészeinek munkáit fordítja magyarra: *Sallustius, Goethe, Lessing, Schiller, Shakespeare, Molière, Metastasio, Gessner, Ossian, Marmontel, Herder* stb. műveiből fordít. Egy szentimentális német regényt ültet át magyarra *Bácsmegyei levelei* címen. A stílust lággyá és hajlékonnyá tette, a szókincset és szólamokat gazdagította, de nyelve idegenszerűen hat ránk, mert nagyon rohamos volt az újítás. Meg is támadták érte kortársai. A *debreceni* és *dunántúli* írók ellenségei voltak a nyelvújításnak. K. nem kerülte a harcot, sőt mintegy küzdelemre szólította ellenfeleit *Vitkovics* Mihályhoz intézett *Poétai episztolá*jával és méginkább *Tövisek és virágok* c. epigrammakötetének kiadásával (1811). Feleletül megjelent a *Mondolat*. *Szentgyörgyi* József debreceni orvos a nyelvújítás szavaiból egy gúnyoló iratot állított össze; ez a munka másolatban Veszprémbe került, *Somogyi* Gedeon kezébe. Ő nyomatta ki. *Szemere* Pál és *Kölcsey* Ferenc válaszoltak rá a *Felelet*tel. A korhangulat a haladást hirdető nyelvújítóknak kedvezett, törekvésük igazságát erősítette a külföldi példa, melléjük állt a megalakult *Akadémia*: a harcban ők győztek. Korcsszavaik egy részét a nyelv sohasem fogadta el, vagy kidobta magából, de nagy érdemük az, hogy jó szavak százait is megteremtették és stílusunkat könnyedebbé, kifejezőbbé tették. Említett művein kívül K. útleírásokat is hagyott ránk: *Erdélyi levelek*, *Pannonhalmi út*. Az előbbit 1816., az utóbbit élete utolsó évében írta. Külföldi írók útleírásai lebegtek szeme előtt mintaképen. Eredeti költeményeinek száma nem nagy. Verseiben a formára szintén igen nagy gondot fordít; tartalomban a német költők hatása alatt áll. K. minden erejével a közműveltséget és közízlést is fejleszteni akarta. Fiatal korában alapított szépirodalmi lapjai pártolás hiányában megszűntek, a színészetért sem tehetett annyit, amennyit szeretett volna, de azért megvolt az elégtétele: a fiatal K. egy halottnak látszó nemzetet iparkodott életre kelteni, az öreg K. egy fejlődő, erőteljesen nekilendülő irodalmat hagyott itt. Az akadémiai emlékbeszédet *Kölcsey* Ferenc mondotta fölötte. *Beöthy* Zs., *Gyulai* P., *Viszota* Gy. kitűnő tanulmányokban méltatták érdemeit, *Váczy* János terjedelmes életrajzot írt róla. Ugyancsak *Váczyt* bízta meg az *Akadémia* K. óriási levelezésének sajtó alá rendezésével.

Lengyel.

Kazinczy *Gábor*, *1818. †1864. 1848. országgyűlési képviselő. Művei: költemények és novellák. Politikai és tudományos cikkei is jelentek meg.

Kazinczy-kódex. XVI. sz.-beli magyar nyelvemlék, három ferences szerzetes másolta klarissza-apácák részére. Prédikációkat, példákat és legendákat tartalmaz. Igen fontos irod. tört. szempontból a Barlám és Szent Elek legendája miatt.

Keats (ejtsd: kítsz), *John*, *1796. †1821., az angol romantikának ma talán legelevenebben élő reprezentánsa. Rövid életén át tüdőbaj gyötörte és 25 éves korában elpusztította. Tulajdonképen a nagy, be nem váltott ígéretek közé tartozik. Shelley barátja volt, Byron ellensége, Olaszország volt második hazája, mint a másik kettőnek. Az esztétikai mozzanatot ő hangsúlyozta legerősebben a három közül; míg Byront szociális és politikai, Shelleyt metafizikai problémák gyötörték, K. a szépségben találja minden probléma megoldását. »Beauty is Truth, Truth is Beauty«, a Szépség az Igazság, az Igazság a Szépség, — ez K. tömörített krédója. A Szépség számára a görög szépséget jelenti: a görög vázák üde báját, a görög mitosz szimbolikus egyszerű mélységeit. Görögsége a végsőkig ideges, eksztaziált ember gyötrő menekülése valami elképzelt nyugalom felé. Ezt az érzést fejezi ki két tökéletes ódája: *To a Grecian Urn* és *Ode to the Nightingale*. Ez a két vers révén tarthat igényt a halhatatlanságra. Mindkettőnek alapjául talán az a furcsa élmény szolgált, amikor a végsőkig fáradt és reményvesztett embernek hirtelen megjelenik a Szépség víziója vigasztalóan és mikor eltűnt, mély megrendültségben hagyja hátra a lelket, mint a csoda.

K. igazi híre és hatása csak mintegy félszázaddal halála után kezdődött, amikor Rossetti, Swinburne és a prerafaeliták felfedezték benne ősüket, megelőzőjüket a fáradt angol pátoszban, a melankólia érces tisztaságú hangjában és a barokosan túlgazdag nyelvkultúrában. Nyelvszépség tekintetében messze felülmúlja a többi romantikust. Amazok eszmékkel vagy legalább is ötletekkel vias-

kodtak ; K. elsőül hisz a forma, az »estilo culto« megváltó erejében. »A Thing of Beauty is a joy for ever«, a szép dolog örökké tartó öröm, és a vers ilyen szép, tárgyszerűen szép valami kell hogy legyen, melynek olvasása állandó és megújuló gyönyörrel tölt el. Számára a vers a maga egyes voltában sokkal konkrétebb, érzékibb jellegű, mint a romantikusok számára volt — sokkal közelebb áll lelki jelentőségében a szoborhoz vagy a festményhez. Épen ezáltal a felfogása által válik Stefan George körének egyik mintaképévé.

Szonettjei között nagyon szépek akadnak ; hosszabb elbeszélő költeményei ma már érdektelenek : *Hyperion*, *Endymion*, *Lamia*, a görög mitoszból merítik tárgyukat, de híjával vannak minden kompoziciónak. Sikerültebb a középkori tárgyú, detailmunkában szép és gazdag *Eve of St. Agnes* és főkép magyarra is lefordított balladája : *La Belle Dame Sans Merci*, egy férfigyilkos boszorkány története. K. egész költői oeuvreje csekély terjedelmü, egy vékonyka kötetben elfér. Verseiből a fentidézetteket *Tóth* Árpád fordította magyarra (Nyugat.).

Kecskeméthy *Aurél*, *1827. †1877. Ügyvéd, újságíró, politikus. A Döblingben élő *Széchenyi*nek bizalmas embere volt. *Kákay Aranyos* néven sok humoros cikke jelent meg politikusainkról. *Naplója* érdekes világot vet kora politikai és társadalmi viszonyaira. Megírta *Széchenyi* utolsó éveit. 1926. Angyal Dávid adta ki Falk Miksával folytatott levelezését.

Kecskeméti *Ármin*, makói főrabbi, író, *1874. Főleg a zsidó irodalomtörténettel foglalkozott. Fontosabb művei : *A zsidó irod. története* ; *A zsidó a magyar népköltészetben és szinmüirodalomban* ; *A zsidó a magyar regényirodalomban*. Sajtó alatt van egy Egyetemes zsidó történelme.

Kégl *Sándor*, *1862. Hosszabb tanulmányutat tett Perzsiában. Nem sokkal hazatérte után egyet. magántanár lett, majd r. tanárrá nevezték ki. Művei közül fontosabbak : *Utazásom Perzsiába*, *Tanulmányok az újabbkori perzsa irodalom történetéből*, *A perzsa népdal*, *Perzsia*, *Szendji és a perzsa vallásos költészet*. Számos perzsa író művét ismertette folyóiratainkban és önálló kötetekben.

Kékharisnya *(Blaustrumpf, bas-bleu)*. Az írással vagy tudománnyal foglalkozó asszonyok gúnyneve.

Kéky *Lajos*, *1879., irodalomtörténész, egyet. tanár. Különösen *Tompa* Mihállyal és *Arany* Jánossal foglalkozik (előbbinek megírta életrajzát és sajtó alá rendezte műveit a Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára részére). Több értekezése jelent meg szakfolyóiratokban. Jelentősebb tanulmányai : *Latinosságok a magyar népköltészetben*, *Arany Buda Halálának forrásai*, *Tompa ifjúkori költészete*, *Arany elbeszélő költészete*, *A világirodalom klasszikusai*, *Arany János Utolsó Magyarja*, *A magyar verses elbeszélő költészet története a XIX. sz. második felében*, *Az orvos alakja a magyar szépirodalomban*, *Petőfi János vitézének hatása Arany Toldijára*, *Móricz Zsigmond*, *Baksay Sándor*, *Beöthy Zsolt*. Összehasonlító tanulmánnyal kísérve kiadta *Petőfi* és *Arany Bolond Istók*-ját.

Kelemen, *alexandriai*, l. *Alexandriai Kelemen*.

Kelemen *Béla*, nyelvészeti író, *1865. Főművei német szótárak. *Jó magyarság* és *Idegen szavak és nevek szótára*.

K. *Lajos*, tanár, az Erdélyi Magyar Múzeum-Egyesület könyvtár-levéltárosa, *1877. Számos, főként Erdély kultúrtörténeti, művészeti és családtörténelmi problémáival foglalkozó cikke és tanulmánya jelent meg az Erdélyi Múzeumban, Pásztortűzben, Magyar Népben és egyéb erdélyi folyóiratokban (egy XVI. századi magyar nyelvemlékről, a kolozsvári Bethlen-bástya számadáskönyveiről, a fiádfalvi, malomfalvi, marosvécsi kastélyokról, a kolozsvári piarista templomról, a régi erdélyi ötvösjelvényekről ; *A legrégibb erdélyi magyar hármasoszlopok*, Pásztortűz 1923 ; *A szováti falfestmények* ; u. o. 1925. stb.). 1925—26. sajtó alá rendezte a kolozsvári Minerva könyvtár számára *Hermányi Dienes József* és *Rettegi György emlékiratait*.

Kelen *Ferenc*, *1871. Középiskolai tanár. Irodalomtörténeti és filozófiai cikkei jelentek meg a napilapokban és folyóiratokban. Fordított *Schopenhauer* műveiből, lefordította *Morus* Tamás : *Utópia* c. munkáját.

Keleti *Arthur*, *1889. Irásai a Nyugatban, a Hét-ben, a Világ-ban, Az Ujság-ban stb., továbbá német és francia folyóiratokban (Der Sturm, Le plus grand Monde jelentek meg. Önálló kötetei : *A kámzsás festő strófái* (versek, 1912), *Angyali üdvözlet* (versek, 1916), *Az boldogtalan Raymond és az szerentsés Bertrand lovagok*, stb. (groteszk játék, 1920), *Pax vobiscum* (tanköltemény, 1924). Fordított Rodenbach, Maeterlinck, France műveiből. Egyes versei németül megjelentek *Horvát* H. *Neue ungarische Lyrik* c. antológiájában és a *Sturm-Abende*-ben.

K. *Károly*, *1833. †1892., a magyar statisztikai hivatal első igazgatója (1871) számos statisztikai munkát írt, *Hazánk és népe* c. 1871. megjelent könyve az első rendszeres statisztika Magyarországról.

Keller, *Gottfried*, *1819. †1890., svájci német elbeszélő. Életét és művészetét nem esztétikai, hanem elsősorban etikai élmények segítik formához. Ez eleve elzárja előle a romanticizmushoz való visszatérés útját, a politikai pátosztól való idegenkedése viszont kiábrándítja az ifjú Németország programjából. A válaszúton éri L. *Feuerbach* hatása. Isten detronizálása, a halhatatlan lélek, a menny és pokol fikciójának kiirtása átalakítja K. erkölcsi világképét. A romantikában az élet s művészet összemérhetetlenségén, tehát formai problémán, nála az élet s a tett kiegyenlítettségén, tehát etikai kérdésen fordul meg a hős sorsának végső értelme. Zöld Henrikjében *(Der grüne Heinrich*

1850—55, átdolg. kiad. 1879—80, magyarra ford. *Ignotus*, Kl. Reg.-tár) a fejlődés goethei formáját választja a belső válság levezetésére. Heinrich Lee végigjárja a deziluzionizmus iskoláját, akárcsak ősei és utódai a fejlődésben, s az ő életét is a család, iskola, vallás, szerelem, művészet, politika formáló erői irányítják s készítik elő küldetésének céljára: a valóság meghódítására. Élményeit azonban kénytelen tettre váltani. A romantikus hős felelőtlenül pazarolja értékeit. H. pazarlásának végzetes következményei vannak: elesik az élethez, a győzelemhez való jogától. Anyját halálba kergeti. Multját eljátszotta, ezért nem lehet jövője sem: ő is anyja után hal. A halál indokolása azonban túlságosan merev és intellektuális. Regényének második redakciójában K. csökkenti hőse erkölcsi felelősségének a súlyát, hogy megmenthesse az életnek, mert ez jogot formál azokra az értékekre, amiket örökségül ád teremtményeinek. K. erkölcsi érzése nem ismer megalkuvást, de megért minden életformát, egyoldalúságot, feltéve, hogy nem vét az erkölcsi felelősség dogmája ellen, nem takar önösséget, gőgöt, — ilyenkor aztán kegyetlenül büntet. Humora a megértő megbocsátás egyik formája s így szintén erkölcsi élményében gyökerezik. Seldwyla minden hőse (*Die Leute von Seldwyla* I. 1856. II. 1874) a Zöld Henrik családjából való: sorsuk erkölcsi küldetés. Az igazi érték ideig-óráig elhomályosulhat, de végül mégis érvényesül, a talmi érték azonban rövid ragyogás után ujra visszasüllyed a homályba: ez a romantikus technikához alkalmazkodó elbeszélések morálja. Következményeiben csak egyszer kap tragikus értelmet (*Romeo u. Julie auf dem Dorfe*. Magy. *Olcsó Kvtár)*. A *Zöld Henrik* probléma köréhez tartozik K. költői leszámolása Heine utolsó romantikájával s a Heine-epigónokkal. Keller legtökéletesebb alkotása a *Sinngedicht* (1882): itt a külső keret erkölcsi magvából nő ki a betétnovellák tartalma és formája: egy fiatal természettudós olyan feleséget keres magának, aki megfelel az erkölcsi megkötöttségen belül is szabadon mozgó, fesztelenül élő nő eszményének. A *Hét legenda (Die sieben Legenden*, 1872., magy. ford.: Mod. Kvtár) több egyszerű modernizálásnál, romantikus restaurálásnál: régi legendák tartalmának emberi rehabilitálása, a legendai hősök vérének megszólaltatása azon a ponton, ahol a középkor aszkézise és szépségtagadása elhallgattatta a hangjukat. A történeti levegőn kívül közös keret fogja össze a zürichi novellákat (*Züricher Novellen* 1878, részb. magyarra ford. *Lányi* V.), de emberi sorsok helyett K. inkább csak a svájci kultúra megkövült formanyelvét restaurálja. Utolsó regénytorzójában (*Martin Salander* 1886) a problémák aktualitása, az új Svájc gazdasági-politikai válságának közelsége erőszakosan avatkozik bele az epikus stilizálásába. Lírájában a hangulat s a forma surlódása csak nagyritkán oldódik fel tiszta, zavartalan melódiává, s politikai gondolatainak, sorsának nehezen áradó zenéje csak kelletlenül hódol meg a ritmus törvényszerűségének. Műveit kiadta: F. *Hunziker* és E. *Ermatinger* (1919, 10 köt.); R. *Huch (Insel*, 1921, 4 köt.); C. *Höfer* (1921, 14 rész); C. *Enders* (1921, 6 köt.); Jon *Fränkel* (Történeti kritik. kiad. 26 köt.); K. *Heinemann* (5 köt.). V. ö. J. *Baechtold*—E. *Ermatinger: G. K. s. Leben, Briefe, Tagebücher*, (I—III. 1924—1925); M. *Hochdorf: G. K. im europäischen Gedanken* (1919); *Zum geistigen Bilde G. K.*'s (1921); A. *Köster: G. K.* (4. kiad. 1923), C. *Enders: G. K.* (1921), K. bibliografia 1921: C. *Höfer* kiadása I. 137. *Turóczi-Trostler: G. K.* (Irod. miniatürök. III). *Turóczi-Trostler.*

Keller *Imre*. Tanár, esztétikus, filozófiai és történetíró. *1876. Több városban tanárkodott, 1919. a csehszlovák kormány elbocsátotta állásából, azóta a Kassai Ujság c. napilap belső munkatársa. Itt jelennek meg filozófiai, esztétikai, történelmi, pedagógiai dolgozatai, kritikái, politikai cikkei és *Parányi* Pál álnév alatt regényei. Önálló művei: *A Felvidék első negyedszázadának története*; *II. Rákóczy Ferenc vallomásai* (M. K.); *Az arany középút*; *Gazdasági nőnevelés*; *Jövőnk*; *Munka és műveltség*; *Böhm Károly élete és munkássága*; *Az erotika és modernség*; *A hideg szemmel nézett antiszemitizmus*; *A mayerlingi titok* (regény); *Elhibázott élet* (regény); *Az óceán titka* (regény).

Keller, *Paul*, *1873., sziléziai német elbeszélő. Honi vidékének életét és embereit rajzolja *Waldwinter* és *Die Heimat* c. regényeiben. Ezeknek hangulata a vidék derűjébe való szerető elmerülés, a nagyvárostól szabadult lélek örvendező hazatalálása. Tiszta tájköltészet és szerető természetfestés tölti meg elbeszéléseit is: *Die fünf Waldstätte*; *Stille Strassen*. Társadalmi irányregény *Der Sohn der Hagar*, a törvénytelen gyermek sorsának rajza; Meseszerű *Die Insel der Einsamen* (1913) és *Ferien vom Ich*, viszont valószerűbb oldaláról mutatja K.-t *Die alte Krone*, a germán-szláv végek népéletének rajza. Ujabb munkái: *Das königl. Seminartheater* (1918); *Altenroda* (1921). — K. erős elbeszélő: képzelete gazdagon ömlő, változatos, skálája igen nagy; a pajkos humortól a szelíd merengésig, a tarkabarka mesevilágtól a küzdő, tragikus szenvedélyig mindent meg tud szólaltatni. Magyarul megj. *Hágár fia*. *Kecskeméti.*

Kellermann, *Bernhard*, *1879., német regényíró. Első regényei szentimentálisak, szétolvadók: *Yester und Li* (1904), *Ingeborg* (1906), *Der Tor* (1909), *Das Meer* (1910). Különösen *Ingeborg*-on látszanak meg K. ekkori irányának túlságai: a hős a végletekig passzív, epekedő természet, az egész regény csupa meddő bánkódás, de vannak szépségei is: természeti szín és hangulat. *Das Meer* után, mely már maga is szilárdabb kötésű, erős fordulat áll be K. írói fejlődésében: megírja *Der*

Tunnel-t (1913), ezt a lázasan lihegő technikai regényt az Európa s Amerika közötti alagútról, tömegkatasztrófával, kalandromantikával és szerelmi bonyodalommal fűszerezve. Ujabb könyvei,: *Der 9-te November* (1921) ; *Die Brüder Schellenberg*, újra szenzáció-regény. K.-nak kétségkivül erős írói képességei vannak : írása atmoszférájával be tudja fonni az olvasót s le tudja kötni. Virtuóza az írásnak ; lázas érdeklődést kelt, vagy lágy hangulatot, ahogy akarja. Azonban e virtuozitás mögött nincs mélyebb költészet ; sok benne a szándékolt hatáskeresés. — Magyarul megjelent tőle az *Alagút*, *A bolond*, *Ingeborg*, *Schwedenklee utolsó szerelme* és a *Schellenberg-testvérek* (1926).

Kecskeméti.

Kellgren (ejtsd : cselgrén), *Johan Henrik*, svéd író, *1751. †1795. 1778. belépett a »Stockholms-Posten« c. ujság szerkesztőségébe ; két évvel később III. Gusztáv király titkárává és könyvtárosává nevezte ki, hogy drámai működésében segítsen, amit azonban K. nem tudott hajlamaival összeegyeztetni. Lassanként visszavonult és tovább fejlesztette szatirikus költészetét, amelyet régebben *Mina löjen* (Az én nevetéseim) c. költeményével sikeresen kezdett művelni. Legjobb ilynemű munkái : *Man äger ej snille för det man är galen* (Az embernek nincs esze csak azért, mert bolond) c. a babona ellen irányzott költeménye, 1788. *Ljusets fiender* (A világosság ellenségei), egy wielandi költemény önálló átdolgozása, amelynek tárgya a sok rend-egyesületben uralkodó titokzatosság, 1792. és *Dumboms leverne* (A Buta élete). Amellett nagy művésziességgel kultiválta a lirikai költészetet, pl. *Ode till sällheten* (Óda a boldogsághoz) ; *Till Kristina* és *Den nya skapelsen* (Az új teremtés) ; különösen az utolsó K. változott, elmélyült felfogásáról tanuskodó szerelmi dal a svéd irodalom legszebb gyöngyeinek egyike. *Lindberg.*

Kelmenfy *László*, *1815. †1851. Mérnöki oklevelet szerzett és állami szolgálatba lépett. Állását az abszolutizmus alatt elvesztette, mert a szabadságharc idején a magyar kormány hivatalos lapját, a *Közlönyt* szerkesztette. Elbeszéléseket, regényeket, drámai műveket és kritikákat írt. A negyvenes évek közönsége különösen humoros elbeszéléseit és kritikáit fogadta szivesen. Fontosabb munkái : *Korhely életnek szomorú a vége* ; *Beszélyek* ; *Ezer év előtt.*

Kelta irodalom. Az indo-európai nyelvcsaládhoz tartozó kelta ág két főcsoportja : a *kontinentális kelta* v. *gallus*, amely már az ókor végén kihalt, és az *inzuláris kelta*, amelynek két alcsoportja a *gael* és a *britanniai*. A gael tagjai az *ír*, a *skót* és a *manx* ; a britanniai alcsoport tagjai : a *kymro*, a *breton* és a *corn*. Ezek közt a *corn* (Cornwallban) a XVIII. sz. végén kihalt ; a *manx* (Man szigetén) közel van a kihaláshoz ; a *breton* (Basse-Bretagne területén) nehéz küzdelmet folytat a francia ellen ; erősebben tartja magát az *ír* (Irországban) és a *skót* (a skót felföldön és a Hebridákon), legerősebben a *kymro* (Wales területén). Az egykor világbiró keltaság ma már legföllebb 4 millió főre rúg.

A kelta irodalmak ügye a következőképen áll. Az ókori *gallus* nyelvemlékek (föliratok stb.) irodalmi szempontból nem jönnek számba. Az inzuláris kelta nyelvek mindegyikének van irodalma. De a *corn* és a *manx* egészen jelentéktelen. A *breton* valamivel jelentékenyebb : vannak népies balladák és lírai költemények (ezek sem régiek s inkább francia, mint kelta jellegűek), mesék, közmondásgyűjtemények stb., de fontosabb irodalmi alkotások nincsenek. Annál jelentékenyebb, egyenesen világirodalmi jelentőségű volt a XI—XIII. sz.-beli breton epika, mert *Chrestien de Troyes* francia költő (XII. sz.) ma már elveszett breton Arthur-elbeszélésekből vette mesterműveinek nyers anyagát. — Csak három kelta nyelv irodalma fontosabb : az *Ír irodalom*, a *Skót irodalom* és a *Kymro irodalom* (l. ezeket).

Az egész kelta irodalomról tájékoztató mű : *Die romanischen Literaturen u. Sprachen mit Einschluss des Keltischen* (Berlin u. Leipzig, 1909.), 1—137. — *H. Zimmer*, *K. Meyer* és *L. Chr. Stern* tollából. *Schmidt.*

Kemál bej, teljesebb nevén *Námik Kemál*, a mult század hatvanas éveinek lánglelkű költője és az újabb török dráma- és regényirodalomnak, nemkülönben a lírának legkimagaslóbb vezéralakja. A hetvenes évek forradalmi idejében vezető szerepe volt. Az ő műveiben hangzott fel legelsőnek a »haza« és »nemzet« fogalma és mesteri tollal írt műveinek példátlanul lelkesítő a hatása. Ő a megteremtője a törökök nemzeti irodalmának, ő ébresztette fel a nemzeti öntudatot és ő szakított legelőször a hagyományos mohamedán világnézettel. Drámái közül *Vatan* (Haza), *Akif bej*, *Egy szerencsétlen gyermek* és *Gülnihál* a legkiválóbbak. Regényei közül *Ali bej kalandja* a török főváros társadalmának adja megdöbbentő képét, míg *Dzsezni* c. regényében a történelem előtti időkbe kalandoz vissza. Művei rejtett célzásokkal vannak tele és ezért élete utolsó tíz esztendejét számüzetésben töltötte *Ródusz* szigetén és ott is halt meg. Az ifjúság rajongott érte és kéziratban levő költeményei szájról szájra jártak. L. *Kúnos: Az újabb török irodalom* c. cikkét (M. Szalon, 1891) és *Vincze* dolgozatát *Kemál* drámáiról. Budapest, 1895. *Kúnos.*

Kemál pasa-záde, teljes nevén *Ahmed Semszeddin ibn Kemál pasa*, török történetíró. *1486 körül Drinápolyban. A magyarországi török hadjáratok idejében *I. Szelim* szultán alatt *sejk-ül-iszlám* volt és főleg bennünket érdeklő történeti munkája a *Mohács-náme*, melyben az 1526. hadjáratot írja le. E művét *Szulejmán* naplója alapján írta, mert ő maga nem vett részt a hadjáratban. Művét *Pavet de Courteille* francia orientálista *Histoire de la Campagne de Mohacz* címen franciára

fordította le. Párizs, 1859. Magyarra ford. *Thury* S. *Kúnos.*

Kemechey *Jenő*, *1862. †1905. Hirlapíró, a *Budapesti Hirlap* politikai főmunkatársa. Regényeket, elbeszéléseket, drámákat írt. Legnagyobb sikere volt a *Malonyay* Dezsővel közösen írt *Föld* c. szinművének. Politikai cikkeiből és irodalmi műveiből egyaránt a magyar földbirtokososztály szeretete sugárzik ki.

Kemény *Dezső*, *1881. Közgazdasági író, a budapesti Keresk. és Iparkamara titkára. Több szakcikket és belkereskedelmi tárgyu dolgozatot írt. *A kereskedelmi ügynökökről* önálló munkája jelent meg.

K. *Ferenc*, *1860. Középiskolai tanár, majd igazgató. Számos pedagógiai tanulmánya van. A világbékéért küzdők magyarországi csoportjának titkára volt.

K. *Gábor*, *1882. Középisk. tanár, a Károlyi-kormány idején Marostordamegye kormánybiztosa. A legnehezebb viszonyok közt az utolsó pillanatig szolgálta a magyarság érdekeit. Irodalmi munkássága: pedagógiai, tanügypolitikai és kritikai tanulmányok (Magy. Paedagogia, A Gyermek, Erdélyi Muzeum, Erd. Szemle, Világ, Keleti Ujság). Alaposan foglalkozott a XVIII. századi francia irodalommal; különösen Rousseau-tanulmányai jelentősek. E lexikon munkatársa.

K. *György*, *1877. Közgazdasági író. Fő munkái: *Szabolcs vármegye közgazdasági leírása*; *Japán közgazdasága*; *Szabolcs vármegye gazdaság-földrajzi monografiája.*

K. *György*, *1890. Közgazdasági író. Szakcikkein kívül önálló munkái: *Die fremden Wechselkurse, Die Umwälzung der internationalenWirtschaftsbeziehungen.*

K. *János*, *1607. †1662. Rövid ideig erdélyi fejedelem. *I.* Lipót segítségét bírta a török ellen. Lipót előbb segítette, aztán cserbenhagyta: a nagyszőllősi csatában esett el. Viszontagságos életének történetét *Önéletírás*-ából ismerhetjük meg. Műve világosságot vet Erdély szenvedéseire is.

K. *József gróf*, *1795. †1855. Magyar, latin és német nyelven írta történelmi tanulmányait, korának csaknem valamennyi folyóirata közölte munkásságának eredményét. Rendkívül sok forrásmunkát kutatott fel. Fontosabb munkái: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*; *Erdély történeti tára.*

K. *Simon*, *1882. Iró és hírlapíró, *Az Est* s. szerkesztője. Mint költő a Nyugat gárdájához csatlakozott, amelynek nemsokára egyik legjelentősebb alakjává izmosodott. Poézise az impresszionizmus költészete, amely vakító szinektől, dús gyümölcsöktől, drágakövek és ékszerek pompájától terhes. Ebbe a nehéz és ragyogó ruhába legtöbbször buja érzékiség, perverz erótika öltözik. Költészetének sohasem volt tavasza, hanem csak nyara, mindenütt csupa fülledt és rekkenő hangulat, buja szó, megérett, sőt gyakran túlérett, kibuggyanó nedvű termés, túlzsúfolt képek. Ujabb verseiben oszlik a nyár tikkasztó heve és az ősz fásuló, hűvösödő fáradsága váltja föl. »Megtelünk korral, mésszel és cukorral«, és a testi szerelem költője egyre többet gondol a halálra, amikor elfoszlik a test és a szerelem. Versei eddig háromszor jelentek meg kötetben: *Lamentációk* (1909), *Balkon* (1914), *Igy élem világom* (1922).

K. *Zsigmond báró*, *1814 júniusban Alvincen, †1875 dec. 22. Pusztakamaráson. Elmult szomorú korszakok szenvedő embereit támasztotta életre K., a hatalmas erdélyi család szintén szomorúságra született ivadéka. Már gyermekkorában megismerte a szenvedést. Alig adta atyja a nagyenyedi kollégiumba, árván hagyta gyermekét. Megkezdődött az örökségért vívott harc; atyjának első házasságából született gyermekei üldözőbe vették az özvegyet és csak sok keserű, bánatban töltött esztendő után történt meg a kiegyezés. Az iskola falai között, a könyvekben keresett vigasztalást. Nagyenyedi tanárai közül különösen *Szász* Károly volt rá hatással. 1834. Kolozsvárra ment, majd az országgyűlés bezárása után birtokára utazott. Kétévi falusi és rövid marosvásárhelyi tartózkodás után újból felkereste Kolozsvárt és állami szolgálatot vállalt, de a hivatalos munka nem elégítette ki. Bécsbe ment tanulm. kiegészítése végett. 1841 elején munkatársa lett az *Erdélyi Hiradó*-nak, 1843. kiadta *A korteskedés és ellenszerei* c. röpiratát. 1847. a fővárosba jött és a *Pesti Hirlap* munkatársa lett. Ekkor jelent meg első regénye: *Gyulai Pál.* A szabadságharc alatt képviselő, utána nyomban a kibékülés útját keresi, de politikai röpirataira sem fenn, sem lenn nem hallgatnak: a bosszúvágy és az elkeseredés még nagyon erős. 1855. a *Pesti Napló* szerkesztője és a kiegyezés munkáját készíti elő. Közben regényei egymásután jelennek meg. A megerőltető munka megviseli idegrendszerét, elméje elborul; utolsó éveit birtokán visszavonulva tölti, míg a halál meg nem váltja szenvedéseitől. K. legelső regényében megnyilvánulnak írói tulajdonságai. Nyugtalan, sötét korszakot vesz hátterül; a történelmet nem külsőségekben rajzolja, hanem a kor mozgató eszméi irányítják a szereplők tetteit. A korhangulat úgy borul rájuk, mint egy sötét, bűvös fátyol; belőle, alóla kimozdulniok nem lehet. A *Zord idő*-ben (1862) a mohácsi vészt követő korszak a háttér. Ez a korszak már fiatal korában nyugtalanítja. 1838. egy értekezést ír *A mohácsi veszedelem okai*-ról és talán még ebben az évben hozzáfog *Izabella királyné és a remete* c. regényéhez. *Az özvegy és leánya* háttere I. Rákóczi György uralkodása, *A rajongók* tárgya szintén ebből a korszakból való. A sötét háttérbe szomorú, gyakran tragikus történet van beillesztve. Hősei nem közönséges emberek; botlást követnek el és bűnhődnek érte, de bűnük ritkán van arányban büntetésükkel. A cselekvésre kényszerítő erős lelki motívumok örökségképen szállták K. hőseire; nem is a rossz

cselekedetek váltják ki gyakran a bűnbődést, hanem a túlzásba vitt jó tulajdonság. Gyulait a fejedelem iránt érzett hűség kényszerképzet erejével szorítja arra, hogy árnyakat valóságnak lásson, nemlétező bűnösöket keressen. Mintha a végzet nyomta volna születésükkor K. hőseire bélyegét: sorsukat nem kerülhetik el. De nem az istenek által vezetett eposzhősök, hanem magunk előtt látjuk feltámadni és kifejlődni bennük a végzet eszközeit: rokonságban vannak a tragédia hőseivel, cselekedniök kell, nem külső nyomás, hanem belső feszültség következtében. Ezt látjuk társadalmi regényeiben is. A *Férj és nő*, *Ködképek a kedély láthatárán* és novelláinak egész sora hirdeti: nem vagyunk urai sorsunknak, a végzet játszik velünk. K.-nek politikai röpiratain kívül irodalmi és kritikai tanulmányai is maradtak ránk. Kitünő jellemrajzot írt a két *Wesselényi Miklósról*, *Széchenyi Istvánról*, *id. Szász Károlyról*, tanulmányt *Arany Toldi*-járól, a regényről, a drámáról, stb. Stílusa nehézkes és nem magyaros. Ez is egyik akadálya volt annak, hogy művei széles körben elterjedjenek. A külföldi írók közül *Balzac* volt rá hatással; társadalmi regényeiben gyakran felismerjük a nagy francia író egyéniségének nyomát. Minden nagy klasszikusunk közül ma K. értékelése van leginkább növekedőben. Az olvasóközönség műveltebb része benne látja a magyar lélek évezredes szenvedésútjának, a magyar tragikumnak, legmélyebb kifejezőjét, Széchenyi magyarságának igazi költői örökösét. *Összes műveit Gyulai* Pál rendezte sajtó alá 12 kötetben. Életrajzát *Papp* Ferenc írta meg. Emlékbeszédet *Gyulai* tartott felette. Tanulmányokat írtak róla többek között *Salamon* Ferenc, *Péterfy* Jenő, *Beöthy* Zs., *Ferenczi* Zoltán, stb. *Lengyel.*

Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság. Tolnay Lajos alapította a mult század nyolcvanas éveiben, Marosvásárhelyen. Különösen érdemes működése arra a tíz évre esik, melyben ügyeit a Marosvásárhelyre elvonult *Petelei* István intézte, a mult század végén. A háború után ismét intenzív működésbe kezdett és sikerült központjává lennie a Székelyföld eleven irodalmi életének. Elnöke *Tóthfalusi* József ref. lelkész, tagja az erdélyi magyarság minden számottevő írója és publicistája. Tervbe vette egy új székely népköltési gyűjtemény kiadását.

Kempelen *Béla*, *1874. Genealogus és heraldikus. Fő munkái: *A nemesség*, *Magyar nemesi almanach*, *Magyar nemes családok* (9 kötetből álló befejezetlen mű), *A magyar nemes családok címerei*.

Kempf *(Kemenes) József*, *1854. †1922. Középiskolai igazg. Hexameterekben lefordította *Homeros* két eposzát. Nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmányai vannak.

Kempis *Tamás*, igazi nevén *Hemerken* vagy *Hämmerlein*, *1380. †1471., augustinus-szerzetes Agnetenbergben, Zwolle mellett. Visszavonult életet élő, minden örömét a magányos csendes elmélyedésben, a könyvek közt kereső lélek, kinek főfoglalkozása könyvek másolása volt. Négyszer leírta az egész bibliát. Egyik másolata Darmstadtban ma is megvan. Számos jelentéktelenebb műve, verse és prédikációja közül elterjedtségénél fogva messze kimagaslik *De Imitatione Christi* (Krisztus követéséről) c. könyvecskéje, amely négy kül. időben írt részből áll s amely szerzetesek számára készült, hogy életüknek Krisztus követésére, alázatos engedelmességre és tiszta erkölcsökre való buzdításaival igazi tartalmat adjon. A *De imit. Christi* oly kedvelt aszketikus irat lett, hogy nemcsak szerzetesek, hanem világi hívek, nemcsak katolikusok, hanem protestánsok is rendkívül nagy becsben tartják. A XVII. sz.-ban nagy vita folyt arról, hogy ki a *De imit. Christi* szerzője, mert vannak kéziratok, amelyek Amandus Susot, Bernátot, Bonaventurát stb. jelölik meg szerzőiül. A vitában az olasz benediktinusok, *Joannes Gessent* vagy *Gersent*, a franciák *Gerson* kancellárt állították K.-sal szembe. A kérdés ma sincs eldöntve, de K. szerzősége mellett sok érv szól. Művei: *Mich. Jos. Pohl:* Thomae Hemerken a K. op. omn. (Herder) 1904. Fordítása a legtöbb nyelven. A magyarok közül a legelterjedtebb *Pázmány Péteré*. *Szimonidesz.*

Kenedy *Géza*, *1853. Ügyvéd, író és hírlapíró. A Pesti Hírlapot sokáig szerkesztette. Gyakran használta a *Quintus* írói nevet. Művei: *Szociológiai nyomozások*, *Magyar sajtójog*, *Magyar szerzői jog*, *Az élet könyve*, *A kodsa meséi*, *Lőporfüst*, *Száz eset az életből*, stb.

Kenéz *Béla*, *1874. Statisztikus, egyet. tanár, nemzetgyűlési képviselő. Főbb munkái: *A statisztika elmélete*, *Magyarország népesedési statisztikája*, *Földbirtokpolitika külföldön és itthon*, *Nép és föld*.

Kenézy *Csatár*, *1848. †1912., tordai pénzügyigazgató, magyar író, költő és hírlapíró, a Tolnamegyei Közlöny és a Komáromi Lapok v. szerkesztője. Megjelent művei: *Költemények*, *Regények dióhéjban*, *Kalászok*. Műveit erős magyar érzés, emelkedett világnézet és tősgyökeres magyar nyelv jellemzi.

Kennedy, *John Pendleton*, amerikai regényíró, *1795. †1870. A déli államok sikerült rajzát kapjuk regényeiben, melyek közt legjobbak: *Swallow Barn*, *Horse Shoe Robinson*, *Rob of the Borol*.

Képes krónika. Teljes neve: *Bécsi* K. Sokáig *Márk* barát krónikájának is nevezték, mert írójának Márk ferencrendi szerzetest tartották. Márk szerzősége azonban kétes. A krónika latin nyelven mondja el a magyarok történetét 1330-ig. Az anyag más krónikából való átírás. A kézirat gazdagon van képekkel díszítve. 1867. megjelent díszes kiadása. Az eredeti a bécsi udvari könyvtár tulajdona.

Képvers, különleges tipográfiával szedett verssoroknak és kis primitív modorú rajzocskáknak kombinációja dadaisztikus szimultán hatás célzatával. Uj orosz költők, dadaisták és *Kassák* kultiválták.

Képzavar. A mindennapi beszédben és az írásműben egyaránt előfordulhat, ha képes kifejezéseket, átviteleket használunk. A K. úgy keletkezik, hogy két képes kifejezés egymásba nyomul. Ilyenkor össze nem illő fogalmak kerülnek egymással kapcsolatba. Rendesen az okozza a bajt, hogy egyik-másik képes kifejezés *kép*-volta a gyakori használatban elhomályosodott.

Kérdés v. *interrogatio*. Költői alakzat. A költő szemléltetés és a stilus élénkségének emelése végett a nyugodt elbeszélést megszakítja és kérdező formában mondja el az eseményeket. Ezekre a kérdésekre néha felesleges minden válasz, mert kérdő-formában előadott állítások, néha azonban maga a költő válaszol. *Toldi VI.* énekében van ilyen kérdés, melyre a költő adja meg a feleletet.

Hallja-e az özvegy a vadászi lármát,
Kürtölést, kurjantást, kopók csaholását?
Hallja, mint kiáltják : elébe ! elébe !
S tudja, ki elébe? hogy Miklós elébe?
Nem, ezt ő nem hallja. *Lengyel.*

Kerecseny *János*, *1894. Lírai kötetei : *Csaták országútján, Hajnalhasadás, Elhintem a turáni átkot, Kypros lovagja. Mit vesztett a feldarabolt Magyarország* címen irredenta könyvet szerkesztett. *A magyar Dreyfus-pör* címen könyvet írt a »bankgassei milliókról«. 1920—25. szerkesztette a *Kelet* c. irod. és társadalomkritikai lapot.

Kerek asztal lovagjai, l. *Artus.*

Kerekes *György*, *1871. Nemzetgazdász és historikus. Műveiben különösen a városok és a polgárság fejlődésével és gazdaságtörténetével foglalkozik. Több tankönyvet is írt. Főbb munkái : *A kereskedelem története, Nemes Almássy István kassai kereskedő, Kassa polgársága, ipara és kereskedelme a középkor végén, Harmadfélszázad a kassai kereskedők életéből 1687—1813, Magyarország kereskedelmének fejlődése, A magyar nemzeti kereskedelem, Polgárosztályunk kifejlődésének nehézségei a XVII. században, Kassa előkészítése a Rákóczi-fölkelésre, Bepillantás Kassa régi céh-életébe.*

K. *Sámuel.* Születési évét nem ismerjük, †1800. A bécsi Teréziánumban a magyar nyelvet tanította. Vagyonos ember volt ; háza nyitva állott a Bécsben élő és Bécsbe látogató magyar íróknak. A magyar írókat munkáik kiadásában is támogatta, sőt pályadíjat is tűzött *Görög* Demeterrel együtt egy magyar nyelvtanra. A pályázat eredménye lett a *Debreceni grammatika.* Bécsben *Görög* D.-rel együtt hírlapot alapított : *Hadi és más nevezetes történetek.* A lap hét év mulva (1791) megszűnt. Ekkor alapították helyébe a *Magyar Hírmondót.*

K. *Zoltán*, *1893. †1925., magyar geografus, egyetemi m.-tanár, a Földrajzi Társaság volt főtitkára. Gazdaságföldrajzi és településföldrajzi tanulmányai vannak. (*Ázsiai karavánutak, Kolozsvár és Szombathely településföldrajza a* Földr. Közl.-ben.)

Kerékgyártó *Árpád*, *1818. †1902. Budapesti egyetemi tanár. Történet könyvei közül legfontosabb : *Magyarország művelődésének története.*

Kerékjártó *Béla*, *1896, magyar matematikus, az amsterdami és göttingeni akadémiák közleményeiben, a Matematische Annalenben és magyar folyóiratokban topológiai kérdésekről figyelemreméltó értekezései jelentek meg. Topológiáról németnyelvű könyve is jelent meg : *Topologie* (Berlin, 1923). *Bálint.*

Kerényi *Frigyes*, *1822. †1852. Lirai költeményei népszerűek voltak a negyvenes években ; többnyire kisebb dalokat írt. A kor íróival baráti viszonyban volt ; nevét különösen *Petőfi* és *Tompa* barátsága óvja meg a feledéstől. A három költő egy alkalommal közös tárgyat énekelt meg. *(Erdei lak.)* A szabadságharc után Amerikába vándorolt ki ; hozzá írta *Tompa : Levél egy kibujdosott barátom után* c. költeményét. Művei : *Költemények, Ujabb költemények.*

Keresztrím. A páros sorok és a páratlan sorok egymásközti külön rímelése (abab).

Pld. Földiekkel játszó
Égi tünemény,
Istenségnek látszó
Csalfa, rab remény.
(Csokonai : A reményhez.)

Kereszty *István*, *1860. A *Nemzeti Muzeum* ny. tisztviselője. Zeneelméleti és irodalomtörténeti tanulmányokat írt, operaszövegeket fordított. Maga is szerzett kisebb zeneműveket.

Keretes elbeszélés. Az irodalom őskorából, keletről származó forma. Egy mesevagy elbeszélésgyűjtemény darabjait keretbe foglalja az író vagy a szerkesztő, azzal, hogy külön történettel (keret-elbeszélés) magyarázza meg keletkezésük vagy elmondásuk körülményeit. Szerkezetileg kétféle K.-t különböztethetünk meg. Az ősi, keleti szerkezet az egymásbarakott skatulyákra emlékeztet. Az elbeszélésen belül valaki elkezd egy újabb történetet elmondani, ebben ismét ugyanezt cselekszi valaki, s így tovább, míg végül az összes történetek gyors megoldáshoz jutnak. *(Pancsa-tantra, Ezeregy éjszaka).* A modern K., amelynek legismertebb példaképe *Boccaccio : Decamerone*-ja, teljesen önálló történeteket rak bele a keretbe. Példa az újabb irodalomból : *Wassermann : Der goldene Spiegel. Benedek.*

Kerkápoly *Károly*, jogbölcsész és politikus. *1824. †1891. Budapesten. A hégeli jogfilozófiának volt nálunk legkiválóbb követője. Igen nagy szerepet játszott a magyar egyházi és politikai életben is. Egy időben pedig a pénzügyminiszteri tisztséget is viselte, azonban nem volt gyakorlati nemzetgazda és ezért terveit nem tudta valóra váltani. Filozófiai munkái rendkívül nehéz stílusban vannak írva és ma már teljesen elavultak. Irt egy *Észjogot, Metafizikát* stb. *Nagy.*

Kerkidas, Megalopolisból, görög költő (Kr. e. III. sz.) ; egy nemrégiben felfede-

zett papyruson két gúnyolódó költeménye (meliambos) maradt ránk: az Eros szájából fúvó két ellentétes szélről szól az egyik, a földi javak igazságtalan elosztása miatt szidja az isteneket a másik. Verses diatribék ezek, amelyekben érzik a cinikus irodalom hatása. Kiadta: H. v. *Arnim*, 1912 (Wiener Studien 34).

Kern *Aurél*, *1871. Hosszú ideig a *Budapesti Hírlap* zenekritikusa, majd a *Nemzeti Zenede*, rövid ideig pedig az *Operaház* igazgatója. Művei: kritikák és operalibretto. Szerzett zeneműveket is.

Kerner, *Justinus*, *1786. †1862., német költő, az Uhland köré csoportosuló »sváb költők« egyike. Költeményeiben — először Stuttgart, 1826 — ugyanazt a frisseséget, népdalszerű közvetlenséget találjuk, mely Uhlandban s a svábok körének többi tagjaiban is megvan; csakhogy K.-nél háttérbe szorul a történelmi s mondai érdeklődés, ő egyszerű élmények, érzelmek, hangulatok költője. Erős hajlandósága van a mélabúra, de másik énje bőven kifejezésre jut a vidám, sőt vadul, csapongóan szeszélyes *Reiseschatten, von dem Schattenspieler Luchs*-ban (1811). A töprengő K. viszont magnetikus kúrákkal gyógyított, szellemekben és szellemlátásban hitt, s könyvet írt egy beteg nő látásairól, akit évekig kezelt (*Die Seherin von Prevorst*, 1829). K. ellentétes egyéniség: robusztus derű és sötét töprengés párosul benne; tiszta, dalszerű lírája harmonikusan hidalja át egyénisége szélsőségeit. Összes műveit kiadta W. *Heichen*, Berlin, 1903, 8 köt. Válogatott költői művei Leipzig, 1905, 4 köt.; róla l. A. *Reinhard*, *K. und das K.-haus*, Tübingen, 1862., A. *Marchand*, *Poètes et penseurs I. K.—M. v. Ebner* Paris, 1892, 1—205. o., F. Heinzmann, K. als Romantiker, Tübingen, 1908. *Kecskeméti.*

Kerr, *Alfred*, *1867., német drámakritikus. Színibírálatai, melyek a *Nation*-ban, *Der Tag*-ban, *Berliner Tageblatt*-ban és más lapokban jelentek és jelennek meg (együtt: *Die Welt im Drama*, I—IV.), a kritikát műalkotássá, a bírált művel egyenlő rangú — sőt értékesebb — művészetté akarják emelni. A kritika művészet K. szerint s így nem merít semmi elméletből, vagy esztétikai tudományból, hanem egyesegyedül a kritikus geniális egyéniségéből. Ez K.-nél a gyakorlatban annyit jelent, hogy minden kritikája a pillanat impresszióját adja: fellobbanó képét annak a lelkiállapotnak, melybe a dráma a kritikust juttatta. K. annak a nemzedéknek kritikusa, melynek mestere Ibsen és legnagyobb tagja G. Hauptmann; éles kritikai polémiái sokat tettek a színpadi naturalizmus győzelméért: így emlékezetesek harcai, melyeket Sudermann ellen, Ibsenért, Shawért, G. Hauptmannért, Wedekindért folytatott. Ma már inkább csak egyes csípős vagy elméskedő megjegyzésekkel kíséri az új drámai jelenségeket a B. Tageblatt tárcájában. *Kecskeméti.*

Kersék *János*, szlovenszkói lírikus, *1869. 1902 óta ügyvéd Léván. 1884-től a »Bars« c. helyi lapnak munkatársa, 1894-től főmunkatársa, 1914 óta felelős szerkesztője. Meleghangú magyar érzésű lírikus. Önálló munkái: *Hegedős Énekek* (versek, Bp. 1910); *Aranyerdőből kifelé* (versek, Bp. 1912); *Muzsikálnak* (versek, Léva 1913); *Csitri* (versek, Léva 1921); *Templomcsend* (Léva, 1925); *Kis színművek és jelenetek* (Léva, 1923, 2 kötet); *Álomország* (mesejáték, 3 felv., Léva 1924); *Szirmaiék* (népszínmű, 3 felv., 1924).

Kertbeny *Károly*, *1824. †1882. Zaklatott életében sokat bolyongott külföldön. Irodalmi és társadalmi viszonyainkat számtalan cikkben ismertette. Lefordította *Petőfi* műveit és *Jókainak* több regényét németre.

Kertész *K. Róbert*, építész, h. államtitkár, a vallás- és közokt. minisztérium művészeti osztályának vezetője, *1876 jún. 9. Távoli keleti utazásainak eredményét India, Khina, Japán és Ceylon művészetéről írt számos dolgozatában (Az építőművészet története, Magyar Mérnök- és Építészegylet közlönye, Építőipar) ismertette. Sváb Gyulával együtt adta ki *A magyar parasztház* c. művet, (1905—13). Kiemelendő még: A felsőbb műszaki oktatás hazánkban a háború után (1917).

K. *Manó*, magyar nyelvész, budapesti főreáliskolai tanár, *1881. A magyar nyelvtudomány terén, különösen jelentéstani, mondattani kérdésekkel s a nyelv művelődéstörténeti elemeinek kimutatásával foglalkozott. (*Szokásmondások*, 1922.)

Kéry *Gyula*, *1869. †1912. Hírlapíró volt és a *Petőfi-Ház* titkára. Művei: zeneművek és *Blaha Lujza élete*.

Keserüi Dayka *János*. Születése időpontját nem ismerjük, †1633. Előbb Bethlen Gábor udvari papja, később erdélyi ref. püspök. Hevesen küzdött az unitáriusok ellen. Irodalmi munkásságából legfontosabb énekgyűjteménye. A vallásos énekeskönyvet csak halála után adta ki utódja, *Geleji Katona* István *Öreg graduál* címen. Katona ki is bővítette K. munkáját.

Keszler *József*, *1846. Tanulmányait Párizsban fejezte be, itthon tanár lett. A folyóiratokban és lapokban jelentek meg irodalmi, művészeti, dramaturgiai tanulmányai és cikkei. Egyike legműveltebb kritikusainknak. Fontos műve: *A jellem a művészetben*.

Keszthelyi-kódex, magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről, zsoltárfordításokat, himnuszokat és imádságokat tartalmaz.

Kexel (ejtsd: csekszéll), *Olof*, svéd író, *1748. †1796. Több sikerült vígjátékot írt, pl. *Kapten Puff eller Storpralaren* (P. kapitány vagy a kérkedő) francia minta után és *Bergslagsfröken eller rivalerne* (A bergslageni kisasszony vagy a vetélytársak) 1789.

Key, *Ellen*, svéd írónő, *1849. †1926. Mint tanárnő husz évig működött és 1883 óta számtalan előadást tartott Svédor-

ságban és külföldön irodalmi, szociális és etikai kérdésekről, amelyeket sok elterjedt, minden kultúrnyelvre lefordított könyvben is tárgyalt, pl. Ernst Ahlgrenről, Anne Charlotte Lefflerről és Almqvistről szóló életrajzaiban, továbbá *Hur reaktioner uppstå* (Ahogy ellenhatások erednek) 1889; *Individualism och socialism*, 1895; *Missbrukad kvinnokraft* (Visszaélések a női erővel) 1896; *Kvinnopsykologi och kvinnlig logik* (Női psz. és női l.); *Människor* (Emberek) 1899; *Barnets århundrade* (A gyermek százada) I—II, 1900; *Tankebilder* (Gondolatképek); *Livslinjer* (Életvonalak) I—II, magábafoglalva a *Kärleken och äktenskapet* (Szerelem és házasság) c. munkáját, *Kvinnorna under världskriget* (A nők a világháború alatt) 1918 és *Allsegraren* (A mindengyőző) I, 1918 és II, 1924. Ritka szép nyelven és lelkes meggyőződéssel harcolt radikális gondolkozásmódjáért, követelve a tisztán emberi egyéniség minden életpályán való szabad fejlődését. Különösen a házasságról kifejtett véleménye ébresztett éles harcot. *Lindberg.*

Keyserling, *Eduard von, gróf,* *1855. †1918., német novellista és regényíró. Főművei — az *Ein Frühlingsopfer* és a *Benignens Erlebniss* c. két drámán kívül — kisebb elbeszélései: *Schwüle Tage* (1906), *Bunte Herzen* (1908), *Abendliche Häuser* (1915), *Fürstinnen* (1917), *Am Südhang* (1917), azután regényei: *Beate und Mareile* (1903), *Dumala* (1908), *Wellen* (1911), *Die Fürstin* (1918). E művek mindegyikében mély és tiszta írói egyéniség mutatkozik meg. Különös, lemondó szomorúság a K. költészetének alaphangja, valami tisztult, az életen felülemelkedő fájdalom. Stílusa a legnemesebb német próza, halk és átható, lebilincselő; igaz, hogy az életnek mintegy csak elzárt szigetét mutatja meg: a keleti porosz nemes társadalom életét, de mégsem hat korlátoltnak vagy egyoldalúnak, mert tiszta emberi mélységet, teljes életet ábrázol. — Összegyűjtött elbeszélései Berlin, 1922, 4 köt. *Kecskeméti.*

Kéz *Andor,* magyar geografus, egyetemi tanársegéd, *1891. A »Földrajzi Közlemények« és a »Földrajzi Évkönyv« társszerkesztője. Megírta a »Pesthidegkuti medence« földrajzát (Földr. Közl., 1924.)

Kézai *Simon.* Életéről keveset tudunk. IV. László kortársa és a király udvari papja volt. Krónikát írt a magyarok tetteiről latin nyelven. Munkájának címe: *Gesta Hungarorum.* Első könyvében a húnok, a másodikban a magyarok történetét beszéli el. Minthogy a hódtavi csatáról még megemlékezett, krónikáját nem fejezhette be 1282 előtt. K. nem kutató, sőt nem is anyaggyűjtő. Munkája anyagát egy azóta már elveszett krónikából írhatta ki; néhány fontos adatot azonban a saját korából belevett művébe. Krónikájában erős nemzeti érzés nyilatkozik meg. *Lengyel.*

Kézirat gyanánt. Oly nyomtatványok megjelölése, melyet szerzője csak kisebb érdeklődési körnek szánt, vagy pedig nem tart még teljesen befejezett szövegezésűnek, tehát bírálatnak sem teszi ki.

Khinai irodalom. A történeti Khina, mint minden történeti államiság, egy ősi benszülött, magas kultúrájú, de dekadens enervált nemzetiségnek, barbár, de friss és életerős nomád hódítók által való leigázásából alakult ki. A későbbi Khina területét a hódítók inváziója idején (a K. e. III. évezredben) az írni-olvasni tudó, szántóvető, város- és templomépítő, hierarchikusan organizált, istencsászárokat uraló *Li,* vagy *Miao* népek lakták. A Középázsiából előretörő nomádok külsőleg leigázták ugyan őket, de viszont átvették írásukat, hangszereiket, sőt saját fajiságuk belső törvényeihez áthasonlítva, átvették az őslakosság sok évezredes (talán évtizezredes) vallásos eszmekörét s azon alapuló állami és társadalmi rendszerét. Nem véletlen tehát, hogy a történeti hagyomány épen a Li-népeket leverő Fo Hi (2852—2738) és Huang Ti (2697—2598) császároknak tulajdonítja a lant, illetve az írás felfedezését. A leigázott népek szabadságszerető töredékei a gazdag tengerparti tartományokból a nehezen megközelíthető nyugati hegyvidékekre vonultak vissza, Szecsuán és Jünnan tartományokba. E területeken a khinai principátus ma is csak névleges, valójában a hegyvidékek ősnépei tisztán neolitkori kultúrájuk és vallásuk emlékeit élik. Nyelvük és irodalmuk nem illeszkedik tehát a khinai művelődés egészébe s így a továbbiakban nem foglalkozunk velük. A *beolvadt* ősi rétegek helyét a történeti khinai kultúra megalkotásában ma még nem tudjuk elkülöníteni. Annyi bizonyos, hogy tőlük ered a khinai világképben központi jelentőségű Istenfia-császárság eszméje, a khinai szellemiség teokratikus jellege. A teokratikus világkép szerint a dolgok igazi, benső lényegét, »miértjét« egy *misztérium* alkotja, vagyis az örök isteninek bizonyos felfoghatatlan egyesülése az anyagi világgal. Ennek a misztériumnak szubjektív utóda minden szentéletű férfi, objektív megtestesülése pedig a földi világ ura, az eget a földdel önnön lényén keresztül összehangoló császár. Míg a többi ősi teokráciák külső formájukban évezredek előtt megszűntek, addig a távolkeleti világ a mai napig e világképnek részben még életteljes, de részben már élettelenné vált, szuette támasztékain nyugszik. Természetes, hogy egy ősi, történetelőtti gyökerű világ annál életteljesebb, annál átéltebb és igazabb, minél közelebb érkezünk el eredendő forrásához. Ily ősi kultúra tehát évezredek folyamán belső életteljességben ugyanannyira hanyatlik és degenerálódik, amennyire gazdagodik új benyomásokban, színekben. Amíg az újkori európai irodalmak fénykorukat bizonyos fejlődés útján érték el, addig a K.-nak kezdeti korszaka egyben fénykora is. Ez első korszak kezdete az ősi eredetű kanonikus könyvekkel még a mitikus időkbe vész. Befejeződik a *Han*-császárok korával (K. e. 200), ekkor csontosodik, merevedik

meg, nyeri el a teljes és feltétlen külső uralmat s veszti el egyben saját eleven lelkiségét a teokratikus rendszer.

A K. jellegét világnézeti alapja mellett megszabja a nyelv és az írás ugyancsak ősi, történetelőtti gyökerű volta. A khinai nyelv csak egytagú szavakat s csupán tőszavakat ismer, a ragozást, szóképzést, névmásokat, névelőket stb. nem alkalmazza. Ez egytagú szavak száma igen kevés (mivel minden szóban csak egy mássalhangzó lehet), a nyelv fogalmi gazdagsága viszont rendkívül nagy. Egy szó gyakran száznál több fogalmat jelez s hogy épen az adott mondatban mi a jelentése, azt elsősorban az *intonálás*, a *hanghordozás* szabja meg. A khinai szavakat éneklő hanghordozással kell recitálni, nem pedig folyamatosan elmondani, mint a ragozó nyelvekéit. Ezért nem lehet fordításban visszaadni egy khinai szöveg *formai* zeneiségét. De *tartalmát, értelmét* még kevésbé. A khinai szimbolikus-ideografikus képírás ugyanis nem bízza az olvasó szubjektumára a szöveg betűi mögött élő végső értelmek megértését, mint az európai betűírás. Részben ennek tulajdonítható, hogy a nyugati világ minden korszakában ugyanannak a fogalomnak más és más értelme volt. *Pl.* a szeretet szó egészen mást jelentett a középkorban, mint a romantika alatt, vagy a mi korunkban. A khinai írás a fogalmakat *ábrázolja*, nem a holt betűt adja elénk, hogy a gondolatot magunkból keressük meg hozzá, hanem szimbolumok formájában *magát a gondolatot* érzékíti meg. A szeretet jele pl. anya gyermekével, az igazságé az »én« szó jele s egy bárány stb. Ennek következménye, hogy az írás egyrészt ugyanazon fogalmi tartalmakat érzékíti meg a mai khinai számára, mint a 2000 év előttinek, másrészt, hogy az írás maga is művészetté válik. A nagy költők egyben nagy kalligráfusok is s minden khinaiból való fordítás az írás érzéki kifejező erejénél fogva sem képes az eredetinek még csak árnyékát sem visszaadni.

A K. »szent könyvei« még abból a mitikus korszakból erednek, melyben élet és eszme még egyek voltak. Az írott szó világa nem volt még a valósággal szemben a reálistól elvonatkozott »költői« külön világ. A mitikus kor névtelen szerzői, akárcsak a homerosi eposzok, vagy a Mahábhárata alkotói, a valóság egyszerű krónikásai akartak lenni. De annak a belső valóságnak, végső realitásnak személytelen leírói, mely nem a dolgok külső lefolyásával, hanem azok »lelkével«, élménytartalmával egy. A dolgok »lelke« pedig sohase azonos hiánytalanul külső lefolyásukkal s ezért mitikus mindenütt az ősi realizmus. Ily értelemben reálisak a mindennapi érzéseket a képritmusok elementáris zeneiségébe feloldó *Shi King* dalai, az *I-King*, a világ bonyolult jelenségeit az őket teremtő végtelen aktusra leredukáló geometrikus ábrázolásai s az azokhoz fűzött paradoxális magyarázatok, a *Shu King*, a kultúra kialakulásának eredendő nagy tényeit s a naiv heroikus történelem korszakának egysíkúan tiszta és bensőséges cselekményeit a középkori krónikás tömör egyszerűségével s a görög tragikus jellemző erejével összefoglaló leírásai, s a külső életet a benső mintájára szabályozó, vagyis úgy a mindennapi élet formáit, mint a vallás szertartásait tárgyaló *Li Ki* útmutatásai. Közülük irodalmi szempontból a *Shi King* a legjelentősebb. Szerelmi dalai s arató énekei ép úgy, mint vallásos és politikai költeményei nem tartalmukkal kapnak meg, de még kevésbé formai, kifejezésbeli értékeikkel, hanem tartalom és forma amaz egymást egészen átható mély egységével, mely az öntudatlant tudatosítani tudó, egy egész faj és nemzet lelkét a magáénak átélni képes, ősi, naiv költészet sajátja. Ezekben a dalokban a tartalom egyben a költői forma is. A költő az emberi élet s érzésvilág egy jelenségét a természeti világ egy attól látszólag egészen idegen képére vonatkoztatja s ezáltal a lelki és a természeti képet feloldja öntudatlan, zenei közösségük egy melódiájában.

A *Shi King* a Dalok, az *I-King*, a »varázslatok«, »átváltozások«, a *Shu King* a »források«, »okmányok«, s a *Li Ki* a szertartások könyvei mai, fennmaradt formájukban eredeti mivoltuknak részben cenzurázott, részben meghamisított maradványai. A történeti khinai kultúra sarkköve *Konfucius* (élt K. e. a VI. sz.-ban) a tanításainak megfelelő etikai, pedagógiai célzatú cenzura alá vonta őket s hozzájuk toldva szülőföldjének, Lu tartománynak krónikáját a *Csun tsiut*, az egymásra következő évszakok alatti történéseknek könyvét: az öt művet kanonikus könyvek *(king)* gyanánt minden tudás, sőt minden emberi érték alapjának nyilvánította ki. Ettől az időponttól az 5 *king* és a Konfucius tanait magában foglaló 4 klasszikus könyv *(shu)* a *hivatalos* khinai művelődés kizárólagos alapjai. Konfucius egyike volt azoknak a hatalmas etikai személyiségeknek, kik népük lelkének ösztönös értékeit örökérvényű módon képesek átélni és kifejezni s így a nemzeti géniusz s azon keresztül az egész emberiség törvényhozói s tanítói, sőt eleven, betöltött törvényei és tanításai lesznek. De egyéniségének egy lényeges vonása élesen elkülönözi a zsidó prófétáktól, Buddhától, vagy Sokratestől, vagyis azoktól a tanítóktól, akik az üdvre méltó *kiválasztottak* egy kis csoportjához szólottak, elszenvedve a nagy tömeg közömbösségét, vagy üldözését. Konfucius ezekkel szemben *egész nemzetének* ideáljaira döntő hatással volt, azért, mert a saját emberi ideálja nem volt más, mint épen a helyes érzésű *állagember*. Konfucius nem megváltani, a *túlvilági* üdvösség elnyerésére képessé tenni akarta honfitársait, hanem *ezen a világon belül* elérni emberi boldogulásukat. Ugy látta, hogy a földi üdvösség egyedüli kulcsa a *jellem nemes volta*, a belső erkölcsi megalapozottság. De ha ezen a világon belül

akarunk boldogulni, akkor szembetaláljuk magunkat a többi emberek köreivel. A jellem hatóerejét ki kell tehát terjeszteni az emberi együttélés minden területére s ezt a célt szolgálja a *pietás*, a kölcsönös tisztelet eszméje, mely *adott* emberi természetünk legelemibb tiszteletérzésében, a *gyermeki pietásban* gyökeredzik. A nemes emberségre való nevelés eszközei pedig a kánonikus könyvek (általa etikailag szelektált alakjukban) és rajtuk keresztül a *szertartások*, a *társadalmi formák*. A 4 *shu* közül a legértékesebb, mert legközvetlenebb és legemberibb a *Lun Jü* (Beszélgetések könyve), a sokratesi dialógusokhoz hasonlóan fensőbbséges világosságú és konkrétságú, s egyben mindig személyes zamatú párbeszédek sora a mester és kedves tanítványai között. A *Ta hioh*, (A nagy Tanítás) a személyestől az általánosig törő piramidális gondolatfokozásokon keresztül építi fel a társadalom békéjét és rendjét a benső érzület tisztult, igaz voltára. A *Csung Jung* (Megmaradás a Középen) a beteljesült nyugalom, a lelki béke állapotában látja a felsőbbrendű ember mindenségét fenntartó hivatását. Végül a negyedik *shu*, *Mencziusnak* (Meng Cse, Mong Ko, 372—289) a Mester sejtető, paradoxális tömörségével szemben hömpölygően bőbeszédű dialógusait tartalmazza. *Konfucius* a helyes érzésű átlagember ideálját az átlagember értelmi kereteit meghaladó szentenciák formájában fejezte ki, *Menczius* viszont mindent megmagyaráz. *Konfucius* nem jelöli meg világosan az utat, melyen a gyarló emberből az átlagos emberi ideál válhatik. *Mencziusnál* viszont épen az ideálra való *nevelésen* van a hangsúly s így lesz nemzetének páratlan hatású pedagógusa, a Mester normáinak évezredekre kiható népszerűsítője.

Menczius

A kanonikus és klasszikus könyvek köré csoportosulnak, mint másodrendű kanonikus iratok az *I-li* és *Csou li* c. szertartáskönyvek s a *Hiao-King* (Gyermekszeretet könyve), a gyermeki pietás konfuciusi alapelvének túlzásaiban merev és élettelen, szónokias dicsőítése. A *Shu King*-et néhány krónikás és topográfikus irat egészíti ki. *A hegyek és tengerek kanonikus könyve* ősrégi földirat, telítve meseszerű leírásokkal, melyek azonban távolról sem nélkülözik a valóságalapot *(Shan-hai-hing)*. Az *Államok beszélgetései* fejedelmek és államférfiak politikai tárgyú megbeszélései, melyekben évezredes tapasztalatok magvas emberismerete nyilatkozik meg *(Tso K'iuming)*. A *Harcos államok könyve* az ókori Khina romantikus korának, a Csan-kuoh korszaknak (Kr. e. 500—250) története *(Csan-kuoh-ts'eh)*. A *Bambusz évkönyvek*, mely a mitikus Hoang Ti császártól K. e. 300-ig regisztrálja személytelen szűkszavúsággal az eseményeket *(Csuh-shu-nien-ki)*. A VII. században, az államhatalom s fejedelmi tekintély bomlásának korszakában, állítja *Kuan Tsze* kortársai elé állampolitikai művében a kölcsönös bizalmon és segítségen alapuló patriarchális földműves állam ideálját.

A Kr. e. VI.—IV. sz. a szellemi szabadság korszaka. A megelőző évezredek kinyilatkoztatásait, egy, a közösségben megvalósult realitásoktól még el nem távolodott életteljes individualizmus minden oldalról személyesen át akarja élni s élménye egyéni formájában kifejezni.

A konfucianizmus még csak *egy* a vele egyenrangú világfelfogások közül, nem pedig az *egyedüli*. A családi pietás szellemét az emberi együttélés minden formájára kiterjesztő »egoisztikus altruizmusával« szemben egyfelől *Jang Csou* (K. e. IV. sz.) a kérlelhetetlen egoizmus jogait vitatja. Az állandósággal szemben való morális és ismeret-elméleti kételyével terhelten csak a *carpe diem* epikureizmusában találja meg minden elenyészésének keserű üressége elől a pillanatnyi feledést. Másfelől *Moh Tih* (Micius, K. e. V. sz.) fellázad a konfuciánus etika szükkörűsége ellen, mely csupán személyes (*fiúi, baráti, hitvesi*, stb.) viszonylatokat ismer el ember és ember között s az általános emberszeretetet, mint természetelleneset elveti. *Moh Ti* minden emberi nyomorúság forrását az *önszeretet túltengésében* látja. Minden személyes emberi viszonylat az önszeretet kiterjesztésén alapszik, az önszeretet magasabbért való feladásán csupán az *önzetlen, egyetemes emberszeretet*. Konfucius proporcionális államrendszerével kommunisztikus társadalmi ideált, józan deizmusával a személyes, élő Istenbe vetett hitet állít szembe. Úgy K.-val, mint M.-val szemben viszont *Siün King* (Hsün Tse, K. e. III. sz.) tagadja az emberi természet eredendő jóságát s ennélfogva egy lelki nevelés lehetőségét. Az ember állati ösztöneinél fogva csak *dresszirozható*, nem *nevelhető*. A dresszura eszközei pedig a szertartások, a felsőbb eredetű ősi formák. Az emberi természet eredendő bűnösségére (ill. a fensőbb kinyilatkoztatás objektiv megérzékítésének szükségességére) a ceremóniák mély pszichologiáját építette fel.

A tárgyalt Csou korszak eszmei gazdagságát ezzel távolról sem merítettük ki. Nem szólottunk a dialektikus *szofistákról (Ming Csia)*, akik rámutatva a jelenségek világának ellentmondásaira, az ismeret mélyebb megalapozására törekedtek; a *természet-filozófusokról (Jing-Jang-Csia)*, akik az ég és föld (Jang és Jin) őserőinek

dualizmusából vezették le a mindenség elemeit; *a jogi s közgazdasági* írókról stb. Végül figyelmen kívül hagytuk eddig e korszak másik hatalmas szellemi alkotását a konfuciánizmus mellett, ennek ellentétét, az ugyancsak ősi gyökerű *taoizmust*. Már a *Shu-king*-nek a félig mitikus időket tárgyaló fejezetei említik a remetéket, kik a mindennapi élet kísértései elől elhagyatott, magányos vidékre vonultak vissza, hogy aszkézis és meditáció által már a földön elérjék a túlvilági megigazulás állapotát, azaz egyesüljenek önmaguk áldozatos feladása árán a mindenségnek változáson győzedelmes realizáló principiumával, melyben egyedül egy a szellem az anyaggal, a *Tao*-val. *Lao Tse* (*K. e. 604.) bizonnyal ősi hagyaték beteljesítője, mikor *Tao Te King*-jében az igaz élet céljául a *Tao*-val való egyesülést, illetve az abba való *önkéntes és áldozatos* visszatérést tűzi ki. A Tao-val — s itt tér el végletesen a *taoizmus* a *konfucianizmustól* — való egyesüléshez a jellem biztossága, a szociális viszonylatok rendezettsége, a nevelés, semmivel sem visz közelebb bennünket, csak az *önfeladás*, a jón és rosszon túli teremtő erő passziv birtoklása. Ez a teremtő erő adja meg mindennek értékes voltát, ami részes benne s ez az *erény (Te)*. Az erény potenciájában passzívan részesülő a teljes alázat, önmagát odaadás állapotában van. Ez az állapot *(Wu Wei)* az emberi élet egyedüli *objektív* tartalma. Minden, ami *kívül* van: álom, öncsalás, a halálfélelem feledtetője gyanánt kivetített fantáziakép, illuzió. A *Tao Te King* tartalmi ismertetése távolról sem adja vissza a rövid, pársoros szólamok életteljességét. Ha a természet egy részletében gyönyörködünk, érezzük, hogy az átélt képben *több van* (s ép ez a *több* az, amit átélni akarunk), mint a külön hegy, fa, víz, virág. Ez a *több* abban van, hogy a fa azáltal, hogy elvirágzik, a patak, hogy elfolyik, vagyis minden dolog épen azáltal, hogy változik: egymással összefügg, egybefolyik, több lesz, mint mulandó önmaga. Lao Tse elvont gondolatsorok segítségével éri el ennek a természeti hatásnak mintegy esszenciáját. Az egyes képek s állítások ellentmondanak egymásnak, megszüntetik, feloldják egymást, hogy így utaljanak a *többre*, a kifejezhetetlen közösre.

Lao Tse követői *Lia Dsi* (Lieh Tsze, V. sz.) és *Csuang-Tsze* (IV. sz.) még növelik a pozitívan leírt tények feloldását a kifejezhetetlen végső összefüggésben. Dialógusaikban megkapó a kettősség, mellyel a dolgokat minél érzékelhetőbben írják le, hogy a végsőre való rejtett utalás álomszerűségüket annál inkább kifejezze. Képek, mitoszok, anekdoták segítségével a valóságok költészetté, az élet jelenségei álmokká válnak, hogy az élet álomképei mögül felvillanjon a rejtett, igazi valóság. E két gazdag, jellegzetesen keleti szintetikus szellem — filozófus, költő és vallásos reformátor egy személyben — mitologizálta a külső valóságot, a nép azután valóságot csinált a mitoszból. Így lett a taoizmus misztikus individualizmusából Istenseregek, szentek kultusza, varázslatok, népszokások konglomerátuma, a *vulgáris taoizmus*, mely a buddhizmussal elvegyülve megteremtette a khinai néphitet. A vulgáris taoizmus irodalma óriási, de nagyrészt klastromi lévén, ma is alig ismeretes. Az első népies taoista író *Ko-Hung* (K. u. IV. sz.) az első taoista szentlegendagyüjtemény szerzője. Utána még számtalan ilyen »Szentek Élete« jelent meg. Ma a legnépszerübb közülük a *Shen-hsien-t'ung-csien* (1640-ből) 800 taoista és buddhista szent életrajzával. De már évszázadokkal a vulgáris taoizmus irodalma előtt érdekesen egyesíti a gazdag fantáziájú, de formátlanul bőbeszédű *Hoainan-tsze* az eredeti taoizmus világnézeti mélységét az ősi néphit vallásos képzeteivel. (II. sz.-ban K. e.) A taoizmus lirikus szubjektivizmusa, világképének költőisége, mély hatással volt a költőkre, akik nem lelték helyüket a konfucianizmus józan, praktikus, életigenlő szociális rendszerén belül. Az ókori Khina, a Shí King ismeretlen szerzőin kívül egyedüli jelentős költője *K'iüh Jüan* (332—297 K. e.) úgy melankólikus pesszimizmusában, mely csak a Taot kifejező természettel való lelki egyesülésben talál enyhülést, mint mitikus szárnyalású, a valóság és álom határait gyakran elmosó fantáziájában a taoista szellem jellegzetes költői kifejezője. Főműve a *Li Sao* hatalmas epikus elégia. Hasonlóan világfájdalomból a természet taojával való egyesülésre törekvés az alaptónusa őt követője verseinek, a *Csoui Elégiáknak (Csú tszé)*.

A konfucianizmus már a IV. évszázadban a vezető hivatalnokosztály hitvallása lett. A 4 *King*en és *Shun* a litterátorok önérzetes, kritikájában semmilyen tekintettől vissza nem rettenő szervezete nevelődött. Ezeknek mindig a szebb multakat idéző konzervativizmusa útjában volt a khinai világbirodalom megteremtője, *Shi-Huangti* (221—210 K. e.) abszolutisztikus reformtörekvéseinek. S. hogy a mult állandó normatív szembeállítása diktaturájának eszméit ne zavarja, 212. halálbüntetés terhe alatt elégetni rendeli az I-king kivételével a kanonikus és klasszikus könyveket. A szent könyvek e martiriuma természetesen épen az ellenkező hatást keltette, a bennük normatív érvényre emelkedett hagyományok betűszerinti, vak tiszteletét, úgy hogy tulajdonképen ezzel kezdődik a konfucianizmus egyeduralma s evvel együtt a hivatalos Khina szellemi megmerevedése: a *Han* császárok s utódainak rendszere (K. e. 207-től).

A Han korszakkal a K. formális jellege gyökeresen megváltozik. Az eddigi K. klasszikusnak nevezhető abban az értelemben, hogy *ősi*, mintegy a faj és a nemzet alaptermészetével adott hagyományok objektív kifejezése volt a célja. Az író személye háttérbe szorul művének

mintegy a felsőbb, tudatfeletti hatalmak által kinyilatkoztatott tartalma mellett. A szellemi alkotás nem az időben személyesen átéltet, hanem az egyéni tudat feletti (vagy alatti) réteget akarja megragadni és mintegy kijelenteni. A Mű *cselekedet* volt, az író nemcsak érzelmileg *átélte*, hanem reálisan, konkréten *élte* azt, amit kifejezett.

Az irodalom mintegy a legmagasabbra fokozott élet önmagára eszmélését adta. Innen évezredes tömörségű és súlyosságú képeinek, fordulatainak, szóösszetételeinek kifejező ereje. Az irodalom második nagy főkorszaka, mely a *Han* császároktól a mongol *(Jüan)* dinasztia trónralépteig terjed (1271), a teremtő szubjektivizmus és individualizmus fénykora. Az író személyisége mellett maga a mű háttérbe szorul. A műalkotás értékét nem a közös, ősi szellemi kincs minél adequatabb kifejezése, hanem a felfogás és megírás eredetisége, differenciáltsága szabja meg. Ennek megfelelően a lírikus költészet lép előtérbe, a vallásos-bölcselő irodalommal szemben.

A Han császárok teokratikus uralma a konfucianizmus ellenvéleményt nem ismerő dogmatizálásán alapszik. Ez okból a két nagy klasszikus világnézeti iskola igazán nagyot alattuk nem alkotott. A konfuciánus szellem legeredetibb gondolkodója e korban *Jang Hiung* (K. e. 53—K. u. 17), aki látva, hogy a hivatalos világ üres formalizmusa mily távol áll a Mesternek az érzület őszinteségén felépülő tanításától, a konfuciusi tanítások igazi értelmének az emberek előtt való megnyilatkozását a jövőbe helyezi, amikor a *tudással* együtt fog járni a *tettre* való képesség. A formalista szellemnek, mely az igazi érzés kifejezését is oly szólamokhoz kötötte, hogy annak őszinte érzés mesterkélt utánzásainak kellett látszania, igen megfelelt a nyilvánosságnak szánt *művészi levélírás* formája. E ceremóniás levelek leghíresebbjét *Li Ling* hadvezér hunn emigrációból írta egy hazai barátjának. Ugyane ceremóniás szellem, tudatos archaizálással párosulva, nyilatkozik meg a *Han himnuszokban.* A istenfia-császár Atyjának, az ég urának bemutatott ünnepi áldozatait dicsőítik. De nem vesznek részt szellemileg az áldozat nagyszerű emóciájában, hanem annak külső hangulatát, mintegy couleur localját igyekeznek precióz fordulatokkal visszaadni. A kor dalköltészete nélkülözi még a Tang korszak dalainak megkapó illuzionizmusát, mely egy magasabb zenei tudatossággal képes a teljes öntudatlanság hatását kiváltani. A Han korszak lírája még *tartalmi* líra ; a hatás nem egységes, hanem az egyes képekből, gondolatokból és ritmuselemekből mozaikszerűen tevődik össze. De a kor legjobb költői — *Mei Sheng* és két előkelő nő, *Si Kiün* és *Pan Tsie Jü* épen e mozaikszerűséggel finoman érzékítik meg az élet jelenségeinek változó, elmúló, de ép a közös nagy elmúlásban összetartozó mivoltát. E tartalmi verselés igen kedvelte a *leíró-költészetet,* a császári vadászatok, paloták stb. széles, aprólékos megverselését.

A Han lírikusok dalaiban nem a Taoba visszatérni vágyó külön lét bánata szólal meg, mint a Csui elégiákban, hanem az elmúlás végtelenségének, a »mi jön azután?« minden életben lappangó választalan kérdésének szorongó fájdalma. Új hang a khinai világban : a *buddhizmus* első lelki akkordja.

A hatodik században (K. e.) élt *Gautama Buddha* megváltástana a K. sz. előtti III.—I. sz.-ban két főágra szakadt. Míg a déli, főleg Ceylonban virágzó s onnan Hátsóindiát misszionizáló irány megmaradt a világ teljesen negatív értékelése mellett, addig a Kásmirból Benső-Ázsia népeinek nagyrészét meghódító *Mahayana* iskola felismeri a világ minden változó, mulandó jelenségében az örök benső értelmet, lényeget. Az emberi érzéklés, tehát a külső ember nem létezik, csalóka kép, melyet csupán a bűnös akarat életigenlése vetít ki. Ám benső lényege szerint minden ember teljesség, egység, megváltott, *Buddha.* A megváltás célja immár pozitív. Az isteni jóság és szeretet nagy inkarnáltjai, a *Boddhisatvák* megszüntették saját lényükben az érzéki világ uralmát, betöltötték lényegüket. A velük való liturgikus, meditatív vagy morális egyesülés tehát jóságuk erőit gyümölcsözteti a többi bűnös, gyönge ember számára is. A Mahayana így már nem *tanítás,* hanem valóságos *egyház.* A buddhizmus ebben a formájában a belsőázsiai hunnok s indószkiták közvetítésével válik már a K. e. második századtól ismeretessé a khinaiak előtt, míg a déli *Hinayana* ugyanez időben Hátsó-Indián s Indokhinán keresztül jut el a *Hanok* birodalmába. A khinai lélek életigenlő optimizmusa a *Mahayana* pozitív ígéreteit juttatta diadalra a *Hinayana* világtagadó célkitűzésével szemben. A buddhizmus jelentősége a távolkeleti világra kifejeződik abban az egy tényben, hogy a lelkeknek túlvilágot, pozitív földöntúli ígéreteket adott. A *költői* látásmódra nézve azt jelentette ez, hogy minden dolgot és érzést, pillanatnyi, vázlatos, mozzanatos, elfutó mivoltában kell megérzékíteni, de ez a pillanatnyi lét, valahol, ahol a többi pillanatnyi, külön léttel találkozik, magában foglalja az egész mindenséget. Minden, ami mulandó, végtelen is egyben. A nagyot a jelentéktelenben kell meglátni és kifejezni. Innen a khinai líra epigrammatikus, kivonatos jellege, látszólagos igénytelensége, kisszerűsége. A buddhizmus bevett vallássá a K. utáni első században lesz Khinában s a következő századokban alakulnak ki, részben hindu, részben hazai eredetű szektái, melyek közül a *Csan* (Japánul : *Zen ;* l. *Japán irodalom)* szekta a jelentéktelen végtelen voltának s a pillanatnyi élmény maradandó lényegének átélését tűzte ki céljául s kontemplatív esztéticizmusa az irodalomra a legnagyobb hatással volt.

A Han korszak a multat emelte dogmatikus érvényre. Lényeges haladást ezért csak a multakat idéző, értelmező, nem teremtő tudományok tettek e korban: a *filológia* és a *történetírás*. Si Huangti könyvüldözése után az ókor szent könyveinek maradványai kaotikus állapotban voltak. Romokból kellett felépíteni letűnt korok lelkének s életének palotáit. De amit alkottak, nem az egykori épület mása lett, hanem annak csupán díszlete. A Han filológia a restaurált kánonikus könyvekből nem a patriarchális Istenfia-császár *személyes* erényein s érdemein alapuló engesztelő uralmát, hanem a tisztán intézményes alapokon nyugvó, világimperiumot olvasta ki. A szent könyvek tulajdonképen attól az időponttól kezdve szűntek meg eleven életet élni, mikor a filológusok feltalálták, restaurálták, de egyben át is értelmezték őket. Mindazonáltal, mint tudománytechnikai teljesítmény a Han filológia adatgyűjtő és forráskutató munkája csak a részletkutatás mai európai fejlettségéhez hasonlítható.

Az ókor átértelmezése mélyebb értékekkel gazdagította a khinai szellemet a *történetírás* terén, mert itt az ujító — egyszersmind (mint minden pozitív ujító) a régi legkongeniálisabb megértője — az élet mélységeit s magasságait saját egyéniségében összefoglaló szellem volt. *Szé-ma-Tsien* (150—80 K. e.) élete is minden poklokon keresztül való harc volt az igazságért. Hatalmas történeti munkájának is e hősies igazságérzet adja meg benső tüzét s életteljességét. A *Shi Ki* nem az események külső leírását adja, hanem a történések lelki indítékaira mélységes együttérző képességgel rátaláló jellemrajzot és a cselekmények belső szükségszerűségéből folyó drámai konstrukciót. A fiktív beszédek, beadványok, levelek Sz.-nél valóban a benső ember, a külső életben érvényre nem jutott igazi Én megnyilatkozásai. Nem meghamisítják, de mágikusan életrekeltik a multakat. Történeti művének szellemben és tartalomban folytatói a korától egészen a XVII. sz.-ig (a mandsu dinasztia trónraléptéig) terjedő *hivatalos annalesek (Nien-szé-shi)*, melyeket az udvari történetírók az egyes dinasztiák koráról csupán azok kihalta után adnak ki, megőrizve így pártatlanságukat s a multakon a jövő tanúságára igazságot téve. A khinai évkönyvek hiánytalan kontinuitásukban és morális igazságszolgáltatásra törekvő belső-egységükben páratlanul állanak a világ történetírásában.

A következő átmeneti időszak prózájából ugyanúgy kimagaslik az *utleírás*, mint az előbbiből a történetírás. A konfucianizmus a multakban élt s ezért fejezte ki önmagát legigazabban a multak leírásában. Az e korszakban (K. u. 208—618) előretörő *buddhizmus* viszont a jelen népeit akarta aktuálisan részesíteni a megváltás kegyelmeiben s világegyházát kiterjeszteni rájuk. Igy a föld- és néprajzi leírásban alkotott kiválót. A Belsőázsiát s Indiát bejáró khinai buddhista zarándokok nagyszámú leírásaiból kiemelkednek *Fa Hien* *350. †420. és *Hüan Csuang* *602. †664., erőteljes megjelenítő tehetséggel elbeszélt útirajzai. Fensőbbséges emberszeretetük képessé tette őket arra, hogy — oly sok európai földrajzi íróval ellentétben — valóban beleéljék magukat idegen népek szokásaiba és erkölcseibe. Ugyancsak buddhista hatás alatt alakult ki e korban az író bizonyos eseménnyel vagy képpel kapcsolatos szubjektív élményeit elégikus tónusban előadó, *lírikus essayk*, aprólékos finomsággal ötvözött részletrajzok, karcolatok műfaja. (*Wang Hi Csi* leírása egy baráti »symposionról«, *Tao Tsien* hangulatképe szülőházáról.)

A kor *lírája* nem egységes; a konfuciánus, személyhez szóló humanizmus ugyanúgy megszólal benne, mint a buddhista, szenvedéssel rokonszenvezésből folyó szentimentalizmus. Általában a buddhizmus pozitív mélységei a költészetben még nem hagytak nyomot. Ennek oka úgy látszik az, hogy a khinai buddhizmus a minden új vallás első korszakát jellemző, az Eszmét csupán *élni*, nem *kifejezni* akarás stádiumában volt. A Han-líra világfájdalmas akkordja, mely még egészen külsőséges esztétikailag utánérző kísérlet, szintén elenyészik már ez átmeneti korban, melynek lírája lényegében *idillikus*, »családias«, néha bizonyos polgárias epikureizmussal. *Jang Fang* a házasélet szent közösségét dicsőítő éneke, a »Közös örömök«, talán a kor legszárnyalóbb költeménye. *Pao Csao*-nál a reménytelen elmúlás elől a borbamerülésnek még nyersen epikureus jellege van, *Jüan Ti* császár tavaszi dala a természet ujjászületése s az emberi szívnek a barátságban való megifjodása közt von Balassa frisseségére emlékeztető párhuzamot.

A következő *T'ang*-korszak K. u. 618—907 a *líra* fénykora. *T'ang shi* (T'ang költemények) a khinai költészet mindazon alkotásai, melyeket elsősorban érzünk a távolkeleti szellem legsajátosabb megnyilatkozásainak. A tang költőket az külömbözteti meg tartalmilag elődeiktől, hogy a vers *értelme* nincs a versben kifejezve. A természet képei ugyanis épúgy, mint az emberi érzelmek, elmulók, sőt illuzórikusak, de önálló létük betöltése, vagyis a halál beléjük oltott csírája, egyben a *szabály* beteljesülése bennük. Szabály alatt ne értsünk valamely a nyugati természettörvényhez hasonló mechanisztikus fogalmat. A *szabály* eszméje keleten a *feltámadás* gondolatával rokon. A külön lét szenvedése egyuttal a nagy megtisztulás. Minden dolog ujjászületik, ha mivoltában rejlő pályáját betölti. Minden élet csonka tehát, de egyben útja, vetülete, tükrözése a végtelennek. A vers célja a szabálynak, a mindenben bennerejlő halálos örök életnek *jelzése* olymódon, hogy a kifejezhetetlen ne legyen a vers közvetlen tárgya, hanem a költemény belső szabályossága, melyben feloldódnak az egyes képek, sejtesse azt.

Ehhez mérten a (rendesen igen rövid 2, 4 vagy 6 soros) vers minden szóeleme alá van vetve az Egész belső és külső szabályszerűségeinek. A khinai verstan négyféle hangsulyt ismer (minden szó hangsúlyos) egyenleteset, emelkedőt, ereszkedőt és elhalót. Ezek helye minden egyes verssorban meg van szabva s két-két társsorban az elosztás azonos. Az előforduló beszédrészeknek a társsorokban meg kell felelniök egymásnak, nemcsak külsőleg, de jelentésüknek akár párhuzam, akár ellentét alakjában utalni kell egymásra. Ez maga után von a szójelző képek közt is bizonyos vizuális ritmust. Az egymásnak megfelelő beszédrészek közt hangzásbeli egyezésnek is kell lennie. A természeti kép, vagy futó hangulat tehát a Nagy Szabályban részekre bomlik, hogy egy új egészben nyerje el túlsó értelmét. E szabályosság teszi, hogy khinai eredetiben a legkönyedebb leírás rejtett tragédia s egyuttal katharsis. Példának egy kétsoros vers eredetiben s szószerinti forditásban :

I.	II.
cs'uang, fekhely	i, mintha
ts'ien, előtt	shi, volna
ming, fénylő, fehér	ti, föld
yüeh, hold	shang, felett
szuang, fény, ragyogás	shuang, dér
III.	**IV.**
kiü, emel	ti, hanyatlik
t'ou, fej	t'ou, fej
wang, feltekint	sze, emlékezik
ming, fénylő, fehér	ku, öreg } szülőföld
yüeh, hold	hiang, falu }

E vers szerzője *Li Tai Po* (699—762), *Tu Fu* (712—770) mellett a legnagyobb T'ang lirikus. Li Tai Po tökéletesebb formaérzékű, ösztönösebb, életteljesebb, Tu Fu bensőségesebb, mélyebb érzésű. Li Tai Po költészetének legeredetibb termékei *bordalai*. De a bor nála már nem epikureus feledtető, hanem — akár az ősi kultuszokban — a szó mély értelmében veendő »illumináció«, az extátikus istennel egyesülés eszköze. »A bor illatában megleled, üdvösséged magvát, gyökerét, mámorából fel nem ébredő, Li-Po halhatatlanságba tér.« Az európai költő a külső dolgokat anyagi mivoltukban lezártaknak, valóban az átélő lelkével szemben »külsőknek« fogja fel. Kivülről reflektál tehát rájuk s ez a kivülről való reflexió a hangulat. L. buddhista-taoista világszemlélete számára a természet egy részének sincs önmagában zárt, mechanikus »külső« léte, hanem az csupán egyedül létező Buddhának, Taonak egy működési mozzanata. A Buddha mint megvilágosodás, a Tao mint törvény pedig mindig az áhitattal átélő szívébe van zárva. Minden dolognak objektív lényege és értelme épen *mi* »szubjektív« átélők vagyunk. L. nem lirizálja el tehát a természet jelenségeit, hanem épen objektiválja őket azáltal, hogy visszavezeti őket fennállásuk értelméhez, szellemi jelentésükhöz. Az egyes képek és részletek szellemi jelentésüket azáltal nyerik el, hogy L., a dolgoknak az átélő lélekbe helyezett törvényszerűsége szerint, melyet a vers minden szavának eleve megállapított szinte matematikai szabályszerűsége fejez ki, újra *rendezi őket*. Ez újrarendezés, hiánytalanul szabály alá vonás, kiküszöböli aztán a dolgokból a véletlen és az esetlegesség, tehát a materia minden mulandó érzékiségét. Igy lesznek a lélek *testévé*, nem allegóriájává. Ez értelmi szabályosság teszi aztán lehetővé, hogy L. három látszólag véletlenül, de valójában az univerzális szimpátia törvényszerűségével egymás mellé helyezett kis kép segitségével egy négysoros versben *utaljon* mindarra, amit a nyugati költő, nem értve meg minden külső dolog spirituális, törvényszerű alapját, *leírni* kénytelen s így csak hosszú költeményben fejezhet ki. *Tu Fu* a hosszú *elégiában* alkotott halhatatlant. Nála érzés és természetkép nem állanak külön, csupán a benső ritmusban összetartozón, egymás mellett, hanem a természeti képek, ahogyan szintétikus módon, gyakran szimultanista benső párhuzamban fel-felbukkannak, már az előtörő nagy érzés hordozói, míg végül ez leveti a hangulatképek köntöseit s meztelen emberi fájdalmasságában mutatja meg önmagát. Mellettük a *Tang Shi* többi szerzői egyénileg eltörpülnek. Mind tartalmilag a taoista-buddhista illuzionisztikus szemléletmód, formailag a konstruktív virtuozitás követői. A későbbi khinai líra is tisztán a t'ang hagyományok hordozója s ezért a továbbiakban nem fog bennünket foglalkoztatni. Legnagyobb epigónja *Jüan Tsze-ts-ai* (1716—1797). Lánya halálára írt lírai epopeájában a meghalt életének és lényének minden apró vonását és eseményét a nagy szenvedő szeretet élő egésszé rakja össze. A T'ang nyomokon járó ma élő költők közül kiemelkedő *Tsou-Ping-csou*.

A T'ang korszak prózája is a líra szubjektivizmusának és formavirtuozitásának hatása alatt áll, főleg a *ritmikus prózában irott* lirikus »essayk«, reflexiós hangulatképek, leírások *(Fu)*. A Fu mesterei *Tu Muh* *803. †852. és *Li Hoa* (IX. sz.). Az utóbbi »leírása egy régi csatatérről« a tájképet s a múltak emlékeit a közös gyász és siralom megkapó egységébe tudja forrasztani. A folyamatos prózai essayt ékes tömörséggel előadott példázatos elbeszélések formájában *Liu Tsung-yuan* *773. †819., műveli.

A buddhizmus individualizmusa s vallásos exaltációja elleni praktikus konfuciánus kritika is kénytelen ellenfele mesterkélten konstruktív formanyelvével élni, hagyha hatni akar. Igy a buddhizmusnak a konfucianus józanság és realizmus nevében való legfanatikusabb támadója *Han Yü* is *768. †824., akinek röpiratait és beadványait épenséggel nem gondolatainak mélysége, hanem meggyőződésének lendülete és tüze s a stílusnak mindig művészi választékosságú

pátosza, tette rendkívül népszerűekké s hatékonyakká.

A konfucianus etika és társadalomfilozófia mély alapelve szerint az emberi természet a maga adottságában az univerzum harmóniájának, a szellem és anyag (yang és yin) szükségszerű összefüggéseinek tükre és pecsétje. Az ember önmagában is kifejezője ugyan az univerzális harmóniának, de létének értelmét, személyes hivatását csupán az emberi közösség egészéhez való viszonyában töltheti be. A lényünkkel adott s a társadalom hierarchikus tagoltságában kifejeződő univerzális harmónia eszméjén a buddhista személyes megigazulásra s istenülésre törekvés túltette magát. A következő *Sung* korszak gondolkodói ismét visszahelyezik jogaiba az emberi közösségben s annak teokratikus tagoltságában megnyilatkozó *Rend* (li) eszméjét. A »*li*« a dolgok immanens *rendje* mellett az ezt kihirdető tételes *törvényt*, a törvényben kifejezett rendnek megfelelő *társadalmi tagoltságot*, a társadalmi tagoltságot kifejező *társadalmi formákat* s a világrend egészével való érintkezés formáit, a *szertartásokat* is jelenti egyben. A korszak nagy történetírója (konfucianizmus és a multak tisztelete mindig együtt jártak) *Szema Kuang* *1019. †1086., a birodalom történetét K. e. 403-tól K. u. 959-ig tárgyaló *Tsze-csi t'ung-kien*-jében a »*li*« hiányában látja korszakok hanyatlásának és bukásának egyedüli okát. Egy új természetbölcseleti iskola az *I-king* ősi vitalisztikus geometriáját tanulmányozza s a világrend »li«-jét ennek alapján igyekszik kifejezni. A Sung korszak e *Sing-li* néven összefoglalt természetbölcselői közül kimagaslik a »Sung korszak Konfuciusa«, *Csou-tsze*, *1033. †1107., aki az ősprincipium mozgásával a szellemi (Jang), nyugvó állapotával az anyagi (Jin) potenciát azonosítja s mozgás és nyugalom egymásrahatásából vezeti le az univerzum elemeit. Követője, *Csang-Tsai* szerint a »Nagy Üresség« hozza létre az Eget, a benne implicite meglevő teremtő erő kibontakozása a Törvényt, Üresség és Erő újból egymásra találása a Természetet, Természet és Tudat kapcsolata a Szívet. Az új konfuciánus természetbölcselet végső konzekvenciáit az ortodox reformáció apostola, *Csu Hi* *1130. †1200. vonja le, aki az anyagot először jelenti ki a szellemmel egyképen öröktől fogva valónak. A szellem léte postulálja az őt realizáló anyagot s fordítva. A szellem elsőbbsége csupán logikai, nem időbeli. De *Csu Hi* reformátori hatása nem természetbölcseletének eredménye, hanem tanítói működése három irányának. Hogy a kanonikus és klasszikus iratokkal szemben minden ellenséges kritikát lehetetlenné tegyen, azokat a bennük levő ellentétek kiküszöbölése végett revizió alá vette s a konfuciánus államdogma szempontjából értelmezte át őket magyarázó jegyzetekben. Az ilymódon véglegesen dogmatizált »hivatalos tanítást« aztán a népies szólamok magvasan tömör és egyszerű módján két »katekizmusban« foglalta össze s így terjesztette el a legszélesebb néprétegek között. Egy »konfuciánus megváltónak« a Buddhakultusz terjedésével erősen érzett hiányát avval pótolta, hogy az államvallás középpontjába Konfucius isteni tiszteletét és csalhatatlanságának dogmáját állította.

A Sung-korszak essay-írói, ha elveikben konfuciánusok is, a táj elemei és az öntudatlan érzelmek között reális összefüggést feltételező buddhista természetlátás hatása alatt állanak. *Ngou Jang Sin* és *Sa Tung Po* kis »útleírásai«-ban a tájon egy fát, hegyet, eget, vizet ritmusba egyesítő mozgás villan át és felragyogó fénye egy pillanatra megvilágosítja a lélek »szürkületi« sejtéseit, »előbbi életének« belé helyezett emlékeit. A »hivatalos irodalom« a konfuciánus tanítás Sung korszak alatti dogmatizálása után már csak a khinai világkép minden részletére kiterjeszkedő óriási arányú lexikális műveket hozott létre. Még a Sung korszakból való, a tudomány minden területét bámulatos szakismerettel tárgyaló, egy embertől írott *Wen-hien-t' ung-k'ao (A források részletes felkutatása)* 348 könyvben. Már a 983. megjelent 1000 könyvből álló *T'ai p' ing yü-lan*-hoz is 1690 tudományos munka szolgáltatta az anyagot. Az újkor aztán (mint Európában) a filologikus adatgyüjtés korszaka, *Jung-loh* Ming császár (1403—1424.) mindent, amit a khinai szellem művészettől és szépirodalomtól a történelemig és filozófiáig alkotott, kivonatoltat egy 22.937 kötetre terjedő hatalmas műben, melyen 2160 munkatárs dolgozott. A *Jung-loh ta-tien* kéziratban maradt nagy terjedelme miatt. Viszont ki van nyomatva s olcsó kiadásokban rendkívül elterjedt az 1628 kötetes *K'in-ting ku-kin t' u-shu tsih-ch'eng*, mely 1725. jelent meg s Khinában ma is a legnépszerűbb enciklopédikus munka. Nem szabad lebecsülnünk az önfeláldozó névtelen részletmunkának évezredek gyökeres tudását konzerváló ezen tárházait, melyek épen, mert tudományosságuk egészen más világképen alapszik, mint a nyugati tudás — az univerzum qualitativ, értékelő, nem quantitativ, kalkuláló szemléletén — épen az európai tudomány mai válaszútján szellemi tartalékot jelentenek az új szintetikus Nagy Tudomány kiépítéséhez.

Míg a khinai ókor az ezóterikus, mintegy »kinyilatkoztatott« világnézeti irodalom, a középkor az individuális, személyes átélésmódban gyökerező érzelmi irodalom, addig a mongol *Jüan*-dinasztia trónralépésével (1271) kezdődő újkor az eruptív tömeghatásra törekvő *népies irodalom* kora. Az első kor jellegzetes műfaja a prófécia, tudomány és költészet hármashatárán álló példabeszédes és paradoxális traktátus. A másodiké a rövid dal. A harmadiké végül a három »mesélő« műfaj, a dráma, a regény és a novella. Ha ahhoz mérjük a műalkotások immanens értékét, hogy azok mennyire vitték előre az életideálok emberi beteljesítésé-

nek végső célját — s ez a tradicionális khinai világ szempontja — akkor a khinai irodalom valóban az éghez közeli centrális csúcsból, a széles tengelyű, de a céltól legmesszibb alapokig hanyatló vonalnak tűnik. Könnyű megérteni, hogy a hivatalos khinai kultura mért zárta ki a tulajdonképeni nemzeti irodalom köréből a három népies műfajt: a *drámát*, *regényt* és *novellát*, amelyek elsősorban nem az igazi élethez vezető egyetlen reális utat akarják megmutatni, sőt nem is a lélek és az univerzum kifejezhetetlen és rejtett összefüggéseit kívánják megvilágítani,— hanem az élet szédülését és izgalmát emocionálisan pótolni, a szűk földi lét korlátait a fantázia segítségével a kívánságok határáig kiszélesíteni, vagyis *hatni* akarnak.

A khinai dráma (akárcsak a görög, hindu vagy japáni) az élet, halál és újjászületés isteni tragédiáját szimbolikusan ismétlő s utánéló áldozati liturgiából fejlődött. A legősibb áldozati szertartásokat már mimikus táncok kísérték, melyeknél a táncosok tollas botot, ökörfarkat, vagy csatabárdot tartottak kezükben. A konfucianizmus életigenlő optimizmusa a mágikusan tragikusnak csupán formális, a hivatalos császári áldozat keretében történő jelképes kifejezését engedélyezte. De különben is az élő embernek, mint a természet végső harmóniája tükrének minden utánzását, utánélését elvetette. Az emberi élet célját az ellentéteket kiegyenlítő benső harmonia és nyugalom drámaiatlan állapotában látta. A dráma csak olyan világérzésben kaphatott helyet, melynek célkitűzése földöntúli s ezért a földi tökéletlenség igája alól felszabadító szenvedést pozitív értéknek tekinti. Azonfelül az életet nem tartja egyszerű valóságnak, hanem csupán a nagy emberi tragédia szimbolikus jelentőségű állomásának, amelyen túl van aztán az eredmény és valóság. Ez okok következtében hatott a különben is mindenütt az ősi hagyományokat eklektikusan magábaolvasztó — *buddhizmus* oly fejlesztően a nemzeti drámairodalom kialakulására, úgy Indiában és Tibetben, mint Japánban és Khinában. A buddhizmust pártoló Hüan-tsung Tang császár (713—755) tart fenn először színiiskolát. Ám a Tang korszakból (épen mivel a hivatalos tudomány a drámát nem tekintette a nemzeti kultúrához tartozónak) egyetlen szindarab se maradt fenn. A Sung korszakból is csak egyetlen drámát ismerünk, a *Si Siang Ki*-t, mely nek finom, lehelletszerű hangulatképei a hősöket szelid kötelékekkel egybefonó megértő szomorúságban, az életet álmodás fájdalmas sejtelmében gyökereznek, akár a Tang líra dalai. A mongol buddhista *Jüan* dinasztia uralma a khinai dráma fénykora. Szomorújáték és vígjáték között a khinaiak nem differenciálnak, mivel a keleti dráma valóban a teljes élet egy szeletét kívánja adni, az emberit földöntúli értelmében és materiális mivoltában egymás mellett, sőt a mélységek tiszta lendületei és a felszínek vaskos groteszkségei között bizonyos párhuzamot vonva. Tárgya szerint a dráma történeti, polgári, mitológikus vagy karakterdráma. Történeti az Európában leginkább ismert *Csao-csi-kou-eut*, egy nemzetség kiirtása s az utolsó sarj bosszúja körül csoportosuló heroikus cselekedeteknek az emberi felsőbbrendűségbe vetett hit görögtűzmentes áhitatával megírt sorozata. A polgári életből merített *Hoei lan ki* az alacsony környezetből még tisztultabb pátosszal feltörő nagy érzéseket a tipikus mellékfigurák keserű komikumával állítja szembe. A *Ming* korszak (1368—1644) legkiválóbb színpadi alkotása a *P'i-p'a-ki* az emberi gonoszságok és gyengeségek minden akadályain győzedelmeskedő hitvesi hűség és gyermeki pietás drámája, mely minden nemzet fia számára egyformán élvezhető, mivel az önzetlen szeretet világnyelvén van írva. A mai khinai dráma épúgy tömeghatásra utazó, élettelen rivaldai mesterkedés, mint a mai nyugati színpadi termelés átlaga. A *Wen-hi*-t (polgári játék) és *Wu-hi*-t (harci játék) katonazenés handa-bandázás, a *Nao-hi*-t (lármás játék) és *Fen-hi*-t (burleszk) a jellemzés hiányában raffináltan keresett obscönitással hatni akarás jellemzi.

A keleti ember nem von oly éles határt valóság és költészet között, mint az európai. Sok minden konkréten átélt valóság a számára, ami előttünk csupán »költői« érdekkel bír, mivel kívül esik mechanizált életünk taposómalmán. Khinai felfogás szerint egy történeti mű nem kevésbé hiteles azért, mert az élet »csodás« megnyilatkozásait reálitások gyanánt tárgyalja. A nagy külső eseményeknek rendszerint apró benső — néha egészen tudatalattian — személyes okai vannak s ez apró okok épúgy az illető korszak valóságos történetéhez tartoznak, mint okozatuk, a bekövetkező külső esemény. A történeti regény tehát, melynek feladata helyreállítani a kapcsolatot a belső személyes okok és a külső események között s így rekonstruálni az egész, eleven történeti valóságot, tulajdonképen objektív történetírás, melyet a tudományos historikától csupán az különböztet meg, hogy a leírt korszak életére nem kívülről reflektál, hanem azt közvetlenül átéli. A személyes — de mindig tragikusan emberfeletti célú — okok történelemképző dinamikáját a multat idéző intuició kivételes erejével érzékíti meg a khinai irodalom egyik legmonumentálisabb alkotása — a *San-tsuo-csi-yen-i*, a Han korszakra következő belháborúk sokirányú és eseménygazdag korának »történeti regénye«. A Ming korszakban íródott *Hao k'in csuan* az egészen tiszta szívű kivételesek konvenciók be nem tartására való jogának apológiája, amely a végsőkig konvenciózus khinai környezet kontrasztjában különös pátosszal érvényesül. A mitológikus regény ép reális tárgyalásmódjánál fogva az ősi vallásos mondavilág — gyakran szimbolikus őstörténelem — számtalan kincsét őrizte meg. Igy a K. e. 1500 körül

játszódó *Feng-shen-yen-i* elfeledett ősi autochton isteneknek a korai ókor lelkiségébe mélyen bevilágító kultuszait és mítoszait. A *Si Ju Ki* és *Po shek'i-csuan* a taoista-buddhista képzeletvilág titkaiba vezetnek be s egyben példák a földöntúlinak, a csodák világának egészen konkrét, krónikás felfogására. A *Ping-huei-csuen* a K. »Elveszett Paradicsom«-a, avval a khinai világnézetre jellegzetes különbséggel, hogy arkangyalok helyett a császárnak egy, halála után a túlvilági rendcsinálással megbízott hivatalnoka az ördögűző. A történelmileg nem fundált regényben is az író korának a magasat és köznapit egyformán magába záró teljességet igyekezik adni. Ez az életet tartalmainak végtelen sok sikuságában bemutató krónikás realizmus a jelen leírását is erkölcsrajzzá, korrajzzá teszi. Itt aztán kézenfekvő a kísértés, hogy az életnek csupán a kiválasztottak által átélhető »túlsó oldalától« egészen eltekintsenek s csupán a nagy tömeg ösztöneinek egyedül érzékelhető »innenső oldalát« jelenítsék meg »valószerűen«. Csak látszólag valószerűen, mert az élet ez árnyoldala a kiegészítő fény nélkül épúgy nem a teljes valóság, az »életszelet«, mint a fény régiója sötétség nélkül. A *»Hunglou-meng«*-ben az emberi alacsonyságok börtönébe bevilágít néha egy reménytadó tavaszi napsugár. A *Kin P'ing Mei*-t már egészen elönti az egyoldalú, tehát valótlan részletnaturalizmus szennyes áradata. A *novellairodalom* is egyfelől a történelemmel, másfelől a mesével érintkezik. A *Liao csai csi-i* elbeszéléseinek a gyermekkori emlékek és ifjúkori éberálmok lelkességét épen az adja meg, hogy szerzőjük a semmivel nem motivált csodálatosat a történeti esemény valószerűségével beszéli el. A csoda önmagát motiválja s a *L.* elbeszéléseinek a dolgok e tisztán önmagukból következése teremt bizonyos tudatalattian irreális hátteret. A populárisabb *Kin ku ki kuan*, a khinai »Dekamerone« történet hátterű, igazi epikus naivitással elbeszélt erkölcsrajzok gyüjteménye.

A K. jelenére időlegesen az európai irodalom, még inkább tudomány volt döntő hatással (l. pl. *Hu Shi* értékes khinai filozófia-történetét s a nyugati etoszt honfitársai előtt megvilágosító munkásságát). Kétségtelen azonban, hogy a tradicionális khinai kultúrát gyökerében megtámadó európai ismeretek csupán eszközök lesznek egészen más szellemi céloknak és eszményeknek az egész emberiség jövőjében forradalmat előidéző megvalósítására. Kétezer év óta talán itt fog ismét egymásra találni Kelet és Nyugat szelleme s fogja létrehozni a Teremtő Megértés új, nagy korszakát.

Fordítások: Az 5 *King*: *Legge*: (Sacred Books of the East) *I-king* (Part II. XVI.), *Shu-king*, *Shi-hing* (Part I: III.), *Li-Ki* (XXVII—XXVIII.), *R. Wilhelm* (Die Religion und Philosophie Chinas): *I-Ging* (1924) I—II., *Harlez: Le Ji King* (1897), *Viktor v. Strauss: Shi-king* (1880), *A. v. Ehrenstein: Shi-king* (1923). A 4 *Shu*: Ugy a *Ta-hioh*, *Ignac de Costa* jezsuita atyától való fordítása (1662), mint a *Csung Jung* fordítását tartalmazó *Confucius sive Sinarum philosophus* (1687) — félreértve — a felvilágosodásnak jelentős indítékai voltak. *Legge*: (The Chinese Classics) *Lun-yü*, *Ta-hsio*, *Chung-yung* (I), *Mengtse* (II) (1893—95), *R. Wilhelm* (id. sorozat) *Kung-futse, Gespräche* (1910), *Mong Ko (Menczius) Moh-Tih: E. Faber*: Micius (1877), *Forke*: M.T.(1922), *Jang Csou: R. Wilhelm* (id. sor.), *Lia Dsi* kötet függeléke gyanánt (1921), *Taoisták: Harlez*: Textes Taoistes (1891), *Lao Tse*: l. e. címszó alatt. *Csuang Tsze: Legge*, (S. B. E.). Text of Taoism (XL.), *R. Wilhelm* (id. sor.): Dschuang-dsi (1920), *Lieh-Tsze: E. Faber*: Licius (1877), *R. Wilhelm* (id. sor.) *Lia-dsi* (1921), *Lirikusok: R. Wilhelm*: Chinesische Tages- u. Jahreszeiten (1922), *Hervey-St. Denys*: Poesies de l'epoque d. Thang (1852), *Davis*: The Poetry of the Chinese (1870), *Forke*: Blüten Chin. Dichtung (1899), *Imbault-Huart*: La Poesie Ch. du XIV. au XIX. s. (1886), u. a.: Poesies modernes (1892), *H. Bethge*: Ch. Flöte, u. a.: Pfirsichblüten aus Ch. (1923), *Hauser*: Li Tai Po (Aus Fremden Gärten). *Dráma: Bazin: Theatre chinois* (1838), u. a.: Le Siècle des Jouên (1850), u. a.: Chine moderne (1850), *Gottschall*: Das Theater und Drama d. Chinesen (1887), *Tcheng-ki-tong*: Le theâtre des Chinois (1886). A *Csao-csi-kou-eul* (A Csao-i ház árvája) 1736., francia fordítása *(du Halde*: Description ... de l'empire de la Chine stb. III. köt.) inspirálta Voltairet az *Orphelin de la Chine* megírására. *Hoei-lan-ki* (Krétakör): Reclams-Univ. Bibl. *Regény: Pavie*: San-kouétchy (1845—51) I—II., *Si-yu-ki*: *Julien*: Blanche et Bleue (1834). *Novella: Rob. K. Douglas*: Chinese Stories (1893), *R. Wilhelm*: Chinesische Märchen (Märchen d. Weltliteratur), *M. Buber*: Chinesische Geistes- u. Liebesgeschichten. *Magyarra Arany* János fordított mesterien néhány khinai verset. A Tao Te King-et lefordította: *Sztojics* Iván: Lao Tse életbölcselete c. (1907). Irodalom: *Das Licht d. Ostens* (1922), *Erkes: Ch. Litteratur* (1922), *H. A. Giles: A history of Ch. L.* (1901), *Grube: Geschichte d. Ch. L.* (1909. Die L.-en d. Ostens), *Baumgartner: Geschichte d. Weltlitteratur* Bd. 2. Ostasien (1897).

Juhász V.

Kibédi *Sándor*, *1897. Nagysomkúton, Szatmár megyében. Családi neve Hapka. Anyja révén kibédi székely és itt kötött ki a polgári iskola elvégzése és a borbélymesterség kitanulása után. Kolozsvárt *Barta* Lajos hívta fel rá először a figyelmet. Teljesen autodidakta, akire kezdetben *Petőfi* volt nagy hatással, de rövidesen megtalálja a saját hangját s valami félszeg őserővel hirdeti költői elhivatását. Csupa háborgás, csupa elégedetlenség és feloldvadó szeretet. Nagysomkúti és kibédi

évei után Kolozsvárra költözik be és állandó harcban a nyomorral, különböző lapokban jelennek meg versei és néhány novellája. Még távol van a befejezettségtől, de az ígéretek közt a legbiztatóbbak egyike. Versei három kis füzetben: *Igy akarom*, *Diadalmas élet* és *Tengerzúgás* címen jelentek meg. Első kettő Dicsőszentmártonban, a harmadik Kolozsvárott. *Szentimrei.*

Kidde, *Harald*, *1878. †1918. Dán író. Művelt mély komolyság, nagy gondolatgazdagság, tiszta költőiség jellemzik, gyakran téved a végsőkig fokozott izgalom, az extázis birodalmába. 1900. jelent meg első könyve: *Emblémák*. Leghíresebb művei közé tartozik kettős regénye *Aage és Else, a halál* és *Aage és Else, az élet*, továbbá *Légvárak*, *A vak*, *Az igéret*, *A másik*, *A szent* és *A hős.*

Kielland (ejtsd: cséjland), *Alexander*, *1849.†1906., norvég realista regényíró. A norvég kereskedők életét rajzolja pompás két regényében, *Garman et Worse*, 1880, és *Skipper Worse* (W. hajós), 1882. Az alsóbb néposztályok védelmezője;szarkasztikusan támadja a hatalmasokat. *Méreg* c. regénye a lélekölő iskolai tanítást, a *Hó* az egyház felfuvalkodott gőgjét, a *Jacob* a kultúragyűlölő meggazdagodott parasztságot tűzi tollhegyre. Élete végén a Bernadotte-családot támadja *Napoléon körül* c. tört. művében. — Magyarul: *Elbeszélések*, *Méreg*, *Garman* és *Worse.*

Kierkegaard (ejtsd: kjerkegór), *Sören Aaby*, *1813. †1855. Dán filozófus, vallásbölcselő és író, akinek megmérhetetlen hatása volt Észak egész szellemi életére. Előbb teológiát tanult és tanulmányokat írt, amelyeknek legmesteribb részletei költői szárnyalású, bensőséges lírának hatnak. Megrázó módon írja le lelki vívódásait, megragadó erővel festi a természet képeit, olyan nyelven és stílusban, hogy ellenállhatatlanul ragadja magával olvasóját. Főművei: *Vagy-vagy* (1843) és *Az életút stádiumai* (1845), továbbá számtalan levél, agitációs irat, elméleti értekezés, prédikáció. K. a szenvedély embere, ez mozgatja egész gondolat- és érzelemvilágát. Semmi ellen sem harcol elkeseredettebben, mint a közöny ellen. Jobban tiszteli a szenvedélyt, még ha bűnre visz is az, mint a puha megalkuvást. Macbethet és III. Richardot minden gaztetteivel együtt is többre becsüli, mint az akarattalan bábokat. Az Én prófétája, mint Nietzsche, de az Ént nem istenné akarja emelni, hanem oda akarja ajándékozni, fel akarja áldozni Istennek. Nem az életigenléshez jut el az Én fölemeléséből, hanem az élettagadáshoz, annak legvégső fokához, az aszkézishez. Csak az aszkézisben látja az igazi vallásosságot és igaz kereszténységet. Élesen szembeszáll minden objektív értékkel, esztétikai széppel, erkölcsi jóval és dogmatikus igazsággal, érték szerinte csak a szubjektumban van. Ádáz ellensége minden egyháznak, mert a vallást is csak magából alkothatja meg az ember. Ez az abszolut szubjektivizmus és teljes aszkézis csodálatos szintézissé válik K. koncepciójában. Az ellentétekből egy nagy elme és merészképzeletű poéta szava szól hozzánk. (l. G. *Brandes: Sören K.*). *Juhász A.*

Kihagyás v. *elipszis*. A stílus élénkítését szolgáló alakzat. A költő elhagy egy szót, néha egy egész gondolatot, de mindig úgy, hogy az elhagyott részt könnyen kiegészíthetjük. Figyelmünket fokozottabb mértékben felhívja ezzel az eseményre v. jelenetre. Példa *Toldi*ból:

Áldjon meg, áldjon meg!... anyja eddig mondta. (VI. é.)

Itt egy más alakzat is van az izgalom festésére: a szóismétlés. Gyakran nem tartalmas szót, hanem csak kötőszót hagy el a költő. Ez az alakzat: a *kötőszóhihagyás* (asyndeton).

Add ki a jussomat: pénzt, paripát, fegyvert! (Toldi, III. é.)

Kilián *Zoltán*, *1888. Iró és hírlapíró. Szerkeszti *A rend* c. szaklapot. Több napilapba írta sikerült rövid novelláit, megjelentek regényei is: *A kócsag visszatér*, *A rútabb*, *Ne szeress kettőt*, *A fügemadár*, stb.

Kilpi, *Volter Adalbert*, finn író, *1874. Főművei: *Bathseba* (1900), *Parsifal* (1901) és *Antinous* (1903) c. elbeszélések mind stíljüket, mind exotikus tárgyaikat tekintve figyelmet keltettek. Mint publicista is működik.

Kimehi, *David* (röv. R'dak), francia zsidó grammatikus és exegeta, *1160. †1235. A héber nyelvtani tudomány háromszáz éves fejlődését és eredményeit összefoglalja *Michlol* (összefoglalás) c. nagy művében. Ez utóbbi *Széfer há-sárásim* (gyökök könyve) néven vált népszerűvé. Legnagyobb alkotása azonban szentírás-magyarázata, mely az Irás *egyszerű értelmét* kutatja, a *Pesáhot*. Igen nagy hatással volt a biblia értelmezésének történetében zsidó és nem zsidó körökben. *Pécsi* Simon is K. hatása alatt írja pl. zsoltármagyarázatának nagy részét. *Weisz.*

Kinai irodalom, l. *Khinai irodalom.*

Kinck, *Hans E.*, *1865. A legmélyebb gondolkozású norvég írók egyike. Főtémája a norvég paraszt a maga eredetiségében, minden hibájával, de erőteljes, bátor tulajdonságaival együtt. Legelterjedtebb regényei: *Fru Anny Porse*, 1900, *Doktor Gabriel Jahr*, 1902, *Emigranter*, 1904, és *Prästen* (A lelkész), 1905, valamint háromkötetes nagy regénye a norvég népéletből, *Sneskavlen brast* (A nagy hófúvás), 1918—19. A magyar írók közül tehetsége legjobban Móricz Zsigmondéval mérhető össze. Alapos tanulmányokon nyugvó finom renaissance drámákat is írt, mint pl. *Bryllupet i Genua* (A genuai menyegző), 1911. *Leffler.*

Kind, *Friedrich*, *1768. †1848., német költő. Minden eredeti tehetség, minden alkotó készség nélkül alkalmazza a túlzó romantika legkevésbé örvendetes formaelveit: legnevezetesebb műve a C. M. Weber zenéje által halhatatlan *Freischütz-*

szöveg, a végzettragédia elkoptatott fogásaiból összehordott ügyetlen tákolmány; írt ezenkívül még más operaszöveget is: Kreutzer: Nachtlager von Granada c. operájához és Van Dyks Landleben címen egy művészdrámát és számos költeményt is, melyek révén a drezdai Abendzeitung köré csoportosuló fűzfaköltő-társaság (Dresdner Liederkreis) legtekintélyesebb tagja lett. A K.-féle »drámaírást« könyörtelenül gúnyolja ki Platen egyik aristophanesi vígjátéka, Die verhängnisvolle Gabel is. K.-ról és köréről jó képet ad A. Krüger: Pseudoromantik, Leipzig, 1904. *Kecskeméti.*

King (Wu-k. = 5 K.) a khinai irodalom kanonikus könyveinek gyüjtőneve. Az 5 K.: a *Shi*-K., *Shu*.-K., *I*.-k., *Li*.-ki és *Csun-tsiu*. A khinai dalköltészet fénykora a szubjektivizmus első világtörténeti fénykorára, a K. e. III.—I. évezred közti időre esik. A korai ókor császárai e dalokat összeíratták a nép ajkáról, mivel bennük látták az általuk kormányzott népfajok megismerésének leghűbb eszközét. Az így összeírt mintegy 3000 dalból Konfucius 305 pedagógiai célzatának megfelelő népéneket választott. Ezeket tartalmazza a *Shi*-k. Rövid történeti feljegyzéseket, regestrumokat, »királykrónikákat« egyiptomi és babyloniai analogiák alapján a khinaiak ugyancsak már a K. e. korai évezredekben ismertek. Ugyancsak a Gilgames eposznak s a homerosi eposzok őseinek megfelelő krónikás énekeket is. E kétfajta forrásból kompilálta K. etikai célzatának megfelelően a *Shu Kinget*, de a műnek csupán mintegy felét sikerült a Han korszak filologusainak megtalálniuk és helyreállítaniuk *Si Hoang-ti* könyvégetése után. Hiteles feljegyzéseink vannak rituáléknak (istentiszteleti előírásoknak) már a kora ókorban való létezéséről. De Konfucius korában a liturgiák már sok tekintetben elvesztették eredeti életteljes értelmüket s üres formulákká lettek. Így az általa kiadott *Li ki* úgy viszonylik az eredeti ritusokhoz, mint pl. az ókeresztény liturgiákhoz a mai görögkeleti egyház szertartásai. *Si Hoang-ti* a *L*.-t kímélte legkevésbé, mivel szertartásokban és ceremoniákban él legerősebben a multak szelleme. A mai e néven ismert gyüjtemény ezért tisztán a K. u. II. sz.-ból eredő tudós kompiláció. Sajátságos, hogy a legősibb Ji (I).-k maradt fenn a kanonikus könyvek közül a leghívebben. *S. H.*-ti ugyanis kivette a könyvégetés parancsa alól, egyrészt mivel általános érvényű tartalma nélkülöz minden földi vonatkozást, másrészt, mivel a jóslás céljait szolgáló könyvekkel szemben általában tiszteletet és kíméletet tanusított. A *Cs'un-ts'iu* (valószínűleg nagyértékű kommentárjával együtt) Konfucius eredeti munkája, sértetlenül maradt a Han korszak filológusaira. *Juhász V.*

Kingsley (ejtsd: kingzli), *Charles*, angol regényíró, *1819. †1875. A chartista mozgalom felébresztette részvétét a szegényebb néposztály szenvedései iránt s egyik apostola lett a keresztényszocializmusnak. Erős lélekkel, derűs, mély rokonszenvvel, férfias küzdelemmel szállt síkra a kereszténységért. Költeményein és balladáin kívül nevezetes az *Andromeda* azért is, mert ez a legsikerültebb kísérlet az angol hexameterben. *The Saints' Tragedy* c. drámájának hőse magyarországi Szent Erzsébet. Első két regénye, *Yeast* és *Alton Locke*, a mezőgazdasági dolgozó osztály és a városi munkásság helyzetével foglalkozik. Legnépszerűbb regénye a *Westward Ho* az armada korából, az Erzsébet-kor tengeri királyainak dicsőítése. Nyugotindiai benyomásait írja az *At Last*. A természetrajz szeretete nyilvánul a *Glaucus, or the Wonders of the Shore-ben*; a *Two Years ago* mutatja, hogy múló eseményekből is képes élénk és festői alkotást nyujtani. A *Hypatiá*ban a korai kereszténység konfliktusát írja le az alexandriai görög filozófiával Az V. századi fanatizmus gyenge áldozatának tragikus története ez a regény. Magyarul megjelent *Zigány* Árpád átdolgozásában; *A hősök* (görög regék) *Pulszky* Ágost fordításában. *Rózsa.*

Kinkel, *Gottfried*, *1815. †1882., német költő, a 48-as szabadságmozgalmak hőse és mártírja; romantikus életének nagy eseménye volt a spandaui fogságból való vakmerő menekülés. Költeményei közül nem a Freiligrath modorára emlékeztető politikai és szabadságdalok kapnak meg annyira, mint inkább a csöndes, szelíd hangulatú tiszta lírai költemények és a balladák. (Gyüjteményei: *Gedichte* 1843; Stuttgart, 1868.) Legnevezetesebb műve az *Otto der Schütz* (1846) c. hosszabb elbeszélő költemény, a maga scheffeli csinált romantikájával, túlérzékeny női főalakjával; kevésbé szentimentális a *Grobschmidt von Antwerpen* (1868), mely azonban nem érhette el az *Otto* népszerűségét. K. írt próza-novellát is: *Margret*. Az önállóság, a tulajdonképeni teremtés hiányzik K. költészetéből, de minden értéket — különösen formai értéket — nem tagadhatunk meg tőle. — Életrajzát megírták *A. Strodtmann*, Hamburg 1851, 2 köt. *Joesten*, Köln 1904. *Kecskeméti.*

Kinnamos, *Johannes*, *1143. †1185 után, bizánci történetíró, ki művében az 1118—1176 évek, főleg Komnenos Mánuelnek a magyarságra is fontos uralma történetét tárgyalta, egyike a legjobb elbeszélőknek. Művét csak kivonatban ismerjük. Kiad. *Du Cange* 1670 a párizsi corpusban, *A. Meineke* 1836. a bonniban, *Migne* Patr. Gr. 133. — Irod. C. *Neumann: Gr. Gesch. Schreiber und Gesch. Quellen i. 12. Jahrh.*

Kinrím. Túlságosan tiszta, több szótagra terjedő rím, mely erőszakoltságával már komikus hatást kelt. Pl.:

Lecsuklik minden pilla most,
Nem is találsz több villamost . . .

Kipling, *Rudyard*, *1865., Bombayban, Angol-India reprezentáns írója. Pályájat

mint újságíró kezdte; első novelláskötete, *Plain tales from the Hills* (Egyszerű történetek a hegyvidékről), mely az indiai angol katonaélet hangulatát elsőül adja vissza az irodalomban, egy csapásra híressé tette nevét. Eleven humor, pompásan gördülő stílus és főkép az új couleur locale, az indiai környezet tökéletes részletrajza jellemzik ezeket a történeteket. K. legtöbb műve ebben a miliőben és ebben a szellemben mozog. Angol közkatonák indiai kalandjait, bennszülöttek és bálványok között, meséli el a rendkívül mulatságos *Soldiers Three*; angol-hindu félvér *Kim*, legnevezetesebb regényének hőse, K. ideáltípusa: az angol kormány kígyószerűen hajlékony testű, minden körülmény között ügyes, magát feltaláló és bátor kéme, a régi heroikus, harci erények új formában való inkarnációja. Angol gyarmati életet mutat be hosszabb, szentimentális regénye: *The Light that failed*, egy megvakult angol rajzoló megható története.

India őserdeiben játszódik K. leggeniálisabb műve, a *Jungle Book*, a dzsungel könyve; csodálatos fantáziával eleveníti fel ebben K. a középkor elei állatmesék, a Reinecke Fuchsok hangulatát, az állatmese őshazájában, Indiában. Mowgli egy »emberkölyök« a farkasok között nevelkedik fel, megtanulja az állatok nyelvét és varázshatalmú »mesterszavait«, emberésszel és emberszenvedéllyel végigéli az indiai őserdő állatlakóinak furcsa életét, mígnem embermivolta mindinkább megerősödik és fájó szívvel bár, de visszatérésre kényszeríti az emberek közé. A századvég óta egyre erősbödő irodalmi áramlatnak, mely kifáradva az európai civilizációba, az őserdők, primitív népek egyszerű életéhez menekül vígasztalásért (pl. Conrad, Jack London), kétségkívül a Jungle Book a legkimagaslóbb alkotása. Különös ereje a középkor óta példátlan mitikus állat- és természetlátásában van: K. állatjai nem allegóriák, nem emberi tulajdonságok álcás hordozói; a maguk sajátos *állati* individualitását valósítják meg, különös ősvilági borzongás hangulatát árasztva. Kisebb állattörténetei: *Rikki-Tikki*, a kígyóevő mongúzról, a *Fehér Fóka* stb. hasonlóan értékesek.

Rendkívül bájosak és eredetiek K. gyermektörténetei, a *Just so Stories* K. sajátkezű illusztrációival. Ezek is nagyobbára állatmesék: megtudjuk, miért van az elefántnak hosszú orra, a rinocerosznak ráncos bőre, a tevének púpja, stb. Stílusuk még a dzsungel-könyveknél is közvetlenebb, a gyermekhez alkalmazottabb.

K. mint versíró is nevezetes: *Barrack Room Ballads* c. versgyűjteménye ugyancsak az angol-indiai katonaéletből nőtt ki, a közkatonák líráját adja, »slang« (=jassz) kifejezésekkel, technikai szavakkal és a durvaságig menő realizmussal; de épen ez a nem finomkodó »demokratikus« lírizmus a legújabb irányok előfutárai közé avatja.

Már a világháború előtt is, de különösen a világháború kitörése óta, K. teljesen az angol hadi dicsőség, az angol imperializmus szolgálatába állította tollát. Ő az angolok nemzeti költője, az angol világhatalmi misszió apostola. Véres háborús uszításaival jól kiérdemelte a magasabb irodalom kedvelőinek antipátiáját.

Fordítások: Dzsungeltörténetek, Elborult világ, A muszkák foglya, Történetek, mesék, Vitéz kapitányok, Kim, Három képé. Irodalom: *Király* György: R. K. (Irod. Miniatürök I.). *Szerb.*

Király *György*, *1887. †1922. Középiskolai tanár volt Budapesten. Különösen a régi magyar irodalommal foglalkozott. Számos irodalmi alkotásunk forrására sikerült rámutatnia. Nagy gonddal és filológiai alapossággal megírt tanulmányai a folyóiratokban jelentek meg. Jelentősebbek: *A trójai háború és világbíró Nagy Sándor mondája régi irodalmunkban, A kuruc balladák hitelessége, Mikes K. fordításai, A Törökországi levelek forrásaihoz, Szép Ilonka.* Főműve: *A magyar ősköltészet.* Ennek a könyvnek a hún mondára vonatkozó megállapításai nagy tudományos vitát keltettek. Foglalkozott a modern irodalommal is. Tanulmányt írt *Kaffka* Margitról, *Móricz* Zsigmondról és számos értékes művet fordított magyarra. Korai halála nagy vesztesége volt irodalmunknak.

Királyi *Pál*, *1821. †1892. A *Bach-korszak* végén a *Pesti Naplót* szerkesztette. A kiegyezés után hosszabb ideig képviselő volt. Politikai cikkeket írt és a zeneművészet lelkes támogatója volt.

K. *Pál*, *1841. †1902., magyar földrajzi író, volt pedagógiumi tanár. *Ballagi* Károllyal együtt írta nagy *Egyetemes földrajzát*, mely inkább csak földrajzi lexikon és adatgyüjtemény.

Kis *János*, *1770. †1846. Ev. lelkész, majd püspök. *Kazinczy* köréhez tartozott. Írt lírai költeményeket, vallásos, elmélkedő és ismeretterjesztő műveket, sok prózai és versesművet dolgozott át magyarra. K. ismerte föl először *Berzsenyi* költői tehetségét.

Kisbán *Miklós*, *Bánffy* Miklós gróf (l. ott) írói álneve.

Kisérlet. Az anyaggyűjtés eszköze. A K. arra való, hogy mesterséges uton, tehát akaratunk szerint elénk kerüljenek olyan tünemények, melyek a természetben ritkán, vagy kellőleg meg nem figyelhető módon fordulnak elő. Különösen azért fontos, mert segítségével valamit hosszan és többször tanulmányozhatunk, de azért is, mert elszigetelhetünk olyan tényezőket, melyek bennünket félrevezethetnek. A retorika az írásmű tartalmának forrásaképen a tapasztalást és az okoskodást jelöli meg. A tapasztalás önkéntelen v. tervszerű. A tervszerű tapasztalásnak két módja van: a megfigyelés és a K. A naturalizmus elmélete a szépirodalmi anyaggyűjtés eszközei közt előkelő helyet juttat a K.-nek. *(Zola: Le Roman expérimental.)* *Lengyel.*

Kisfaludy *Árpád Béla*, *1847. †1903. Katolikus lelkész, tanulmányi felügyelő, majd teológiai, végül egyetemi tanár. Sokat fáradozott a Szt. István Társulat felvirágoztatása érdekében, mint a társulat alelnöke. Három évig szerkesztője volt a *Katholikus Szemlének*. Művei: *Egyházi beszéd, Thomisztika, Levelek hugomhoz az olvasásról.*

K. *Atala*, *1836. †1911. Költeményeket és elbeszéléseket írt. Költeményei 1880. önállóan is megjelentek. A hatvanas, hetvenes években népszerű volt.

K. *Károly*, *1788 febr. 5. Téten, †1830 nov. 21. Budapesten. A mult sz. huszas éveinek elején az öregedő *Kazinczy* kezéből lassanként kicsúszott a vezéri pálca. Az apák nemzedéke után megjelent a magyar irodalomban a fiúk nemzedéke; új hangot, új formát, új mondani valót hozott magával. És megérkezett az új vezér: K. Károly, a romantikus irány megteremtője irodalmunkban. Egész életpályája romantikus. Születése anyja életébe került és atyja idegenkedve nézi a kis jövevényt, aki megfosztotta feleségétől. A győri gimnáziumból féktelen, fegyelmet nem tűrő természete miatt ki kellett venni, atyja katonának adta a tudományok iránt kevés érzéket mutató ifjút. A francia háborúkban kitüntette magát. 1809. főhadnagy. 1811. kilépett a katonaságtól és haza ment. Szigorú atyja ridegen bánt vele. Ekkor ment Bécsbe. Festő akart lenni, de nyugtalan vére az írók és színészek közé sodorta. Mikor Bécsben nem volt már maradása, Olaszországba vándorolt és keserves szenvedések között iparkodott magát művészetében tökéletesíteni. Egy évig tartózkodott a művészet hazájában, ujból Pesten termett és festményei eladásából élt, azaz inkább csak tengődött. Közben színműveket is írt. A székesfehérvári színtársulat előadta 1819. egyik színművét. *A tatárok Magyarországban* sikert aratott. Megnyílt a rés, melyen keresztül K. tehetsége érvényesülhetett. Még tisztelgett a széphalmi mester előtt, még hívei közé sorozta magát, de már néhány fiatal író őt tekintette vezérnek, különösen *Aurora* c. zsebkönyvének megindítása után (1822). Az *Aurorában* a kor legjobb íróinak művei jelentek meg és a fellépő uj tehetségek (*Vörösmarty, Bajza, Toldy*) K. elismerő szavaira büszkék voltak. A vezér lázasan dolgozott, mintha közeledő halálát érezte volna. Drámái, költeményei, novellái jelentek meg, egyre népszerűbbé téve nevét. A köréje csoportosulók megalakították az *Aurora* kört, Pest a magyar irodalom vitathatatlan középpontjává lett. Tervek forrtak még a vezér fejében, *Széchenyi* eszméinek népszerűsítésére politikai lapot akart alapítani, mikor a halál megállást parancsolt a lázasan dolgozó férfinak. Halála a legnagyobb megdöbbenést keltette, gyászolt a közönség, gyászoltak az írók, vezér nélkül maradt az irodalom. Halála után alapították a mester tiszteletére a gyászoló írók a K.-Társaságot. — K. színműveivel hosszú ideig ellátta a magyar színpadot. Tragédiái közül *Iréne* emelkedik ki. Tragikuma *Antigone* tragikumára emlékeztet: neki is két kötelesség között kell választania. *Stibor vajda* még a divatos német végzetdrámák hatását mutatja. Több az eredetiség vígjátékaiban. A *Csalódások, Kérők, Pártütők* a K. korának jellegzetes alakjait szerepeltetik s ezek hosszú ideig nem tűnnek el irodalmunkból. *Mokány* alakjának már előfutárja a peleskei nótárius és *Bessenyei Pontyija* (sőt a parlagi gavallér típusának — mutatis mutandis — külföldi előzői is vannak), de a külföldieskedő mágnást, a latinos ügyvédet K. darabjai tették közismertté, innen mentek át *Jókai* regényeibe és a halhatatlanságba. K. novelláiban is gyakran szerepelteti őket. Novellái közül *Tollagi Jónás* és *Sulyosdi Simon* voltak a legnépszerűbbek. Költeményeiben hazafias érzése nyilatkozik meg leggyakrabban. *Mohács*-ának bánatos hangja ma is hatással van ránk. Jelentkezik lírájában a népiesség, a népdal kezdődő kultusza is. K. első sorban vezér volt: szervező és irányító. *Kazinczy* szerepét vette át. Fejlődő irodalmunknak ugyanazt a szolgálatot tette, mint a meginduló irodalomnak a széphalmi mester. Munkássága egy fejlődési fokozat; előkészítette útját a halála után következő nagy föllendülésnek. Halála után *Toldy* Ferenc adta ki összegyűjtött műveit: *K. Károly minden munkái.* Tíz kötet. 1831. Kritikai kiadását *Bánóczi* József rendezte sajtó alá: *K. Károly minden munkái.* Hat k. Legjobb életrajza *Bánóczi* Józseftől való (2 köt.). Tanulmányokat írtak róla többek között: *Toldy* Ferenc, *Beöthy* Zsolt, *Bayer* József, *Szana* Tamás, *Viszota* Gyula. *Lengyel.*

K. *Sándor*, *1772 szept. 27. Sümegen, †1844 okt. 28. u. o. A mult sz. első évében jelent meg a *Himfy szerelmei* c. verseskötet, az első költeményes kötet, mely azonnal egyhangú elismerést és népszerűséget szerzett írójának, *Himfy*-nek. Még akkor nem tudták, hogy a név mögött egy előkelő dunántúli család sarjadéka rejtőzik. K. Győrött végezte a középiskolát és Pozsonyban fejezte be tanulmányait. Itt ismerkedett meg a német költők műveivel, de már *Kazinczy* törekvéseit is figyelemmel kísérte; az irodalommal többet foglalkozott, mint a tudománnyal. Apja hazaszólította, hogy ügyvédi vizsgálatára zavartalanul készülhessen, de az ifjúnak nincs maradása a szülei házban. Apja beleegyezésével katonának áll be és rövid vidéki szolgálat után felkerül testőrnek a császárvárosba. Megismerkedik a színházi és írói körökkel, vágyak ébrednek és tervek születnek lelkében, mikor váratlanul lecsap a végzet. Áthelyezik Milánóba, a sorkatonasághoz; szomorúan indul útjára, fáj az elválás Bécstől és még jobban fáj, hogy az áthelyezés házasodási tervét is meghiusítja. Már megismerkedett *Szegedy* Rózával és boldog családi életről ábrándozik. Megkéri a leányt, de vissza-

utasítják: az ok ismeretlen. A büszke leány valószínűleg hallott egyet-mást kérőjének könnyelmű bécsi életéről. Olaszországban hadi dicsőség nem vár rá, hamarosan francia fogságba esik és 1796. Provenceba kerül. Itt ismerkedik meg *Petrarca* költészetével és hozzákezd a *Kesergő szerelem* dalsorozatához. A hadifoglyokat elbocsátják, K. új állomáshelye: Klagenfurt. A dalsorozatot itt is tovább folytatja: a háttérben *Róza* emléke van, de a szenvedélyes költő halványuló ideálját Klagenfurtban háttérbe szorítja új szerelme. Ez a viharos szerelem nem tart sokáig, a háború ismét a csatatérre szólítja, harcol a Rajna mellett, majd beleunva a tábori életbe, hazatér, újból megkéri *Szegedy* Rózát és 1800. feleségül is veszi. Előbb Vas megyében tartózkodik, majd Sümegre költözik és haláláig ott él. Az irodalomnak és gazdaságának szenteli életét, csak egyszer fog még fegyvert, mikor a nemesi felkelést elrendelik a franciák ellen. Büszke arra, hogy a nádor segédtisztjének választja és a háború után is nagy örömmel írja a nemesi felkelés történetét. Büszkeségénél csak érzékenysége nagyobb; a kritikát nem tűri, *Kazinczyt* néhány bíráló szaváért évekig gyűlöli. A világtól elvonulva várja a hódolatot; van is bőven része kitüntetésben; megkapja a *Marczibányi*-jutalmat és *Vörösmarty*val együtt 1833. az *Akadémia* nagyjutalmát. Gyermeke nem volt: talán ez ösztönözte arra, hogy felesége halála után (1832) újra megnősüljön, de második házassága is gyermektelen maradt. Élete vége felé szomorúsággal tölti el a diadalmasan előretörő demokratikus áramlat; a nagy átalakulástól félti nemzete, elsősorban a nemesség jövőjét, mert K. életmódjában, világszemléletében, költészetében a nemesi osztály büszke és osztálya érdekeit szem előtt tartó gyermeke maradt. — A *Kesergő szerelem* 1801. jelent meg. Az egész sorozat lírai regény. *Himfy* szerelmes *Lizába*, de az nem hallgatja meg. Himfy a háború zajába menekül, a lelki nyugalmat ott sem találja meg; hazatér, de Lizát szenvedései sem hódíthatják meg. A 21 énekből és 200 strófából álló sorozat formában és tartalomban *Petrarca* hatását tükrözteti. Nagy mesterétől képeket és hasonlatokat kölcsönöz, sőt egyes sorai szinte átdolgozásoknak látszanak. A hajlékony nyelv, a lüktető ritmus, a versek hangulata és változatossága K. költői tehetségéről tesznek tanuságot. A siker új munkára buzdítja. 1807. megjelenik a *Boldog szerelem*, a házasélet boldogságának dicsőítése. A panasznak változatosabb a hangja, mint az örömnek. K. gyakran ismételni kénytelen magát, mert ennek a lírai regénynek igazán csekély a tárgya. Himfy megtudja, hogy Liza mindig szerette, félreértés állta útját boldogságuknak, megtörtént az egybekelés és a költemény többi része: a házasélet örömeinek rajza. K. költői elbeszéléseket is írt. A Balatonvidéki várromokat népesítette be képzelete. *Csobánc*, *Tátika*, *Somló* várnépe életre kel regéiben, de nem a maga életét éli, hanem a K. koráét. Egyhangúak ezek a regék és élettelenek, mert K. semmit sem vett a néphagyományokból, leleménye pedig kevés volt. A szigorú apa, a hervadó szűz, a csatába induló szerelmes, az álnok barát egytől egyig a szentimentális német regékből költöztek át a magyar várakba. K. jól ismerte *Veit Weber* lovagregéit, különben meg sem születhettek volna a *Regék a magyar előidőkből*. Drámákat is írt (*Bánk*, *Dárday-ház* — ennek jellemző műfaj-meghatározása: »nemesházi rajzolat« — stb.), de ezekkel nem aratott sikert. Műveinek sok kiadása van. Gyűjteményes kiadások: *K. munkái*. Pest. 8 kötet. 1833—1838. *Toldy* Ferenc: *K. minden munkái*. 6 kötet. Pest, 1847. *Angyal* Dávid: *K. minden munkái*. 1892—1893. A K.-irodalom igen nagy. Értékes műveket írtak róla többek között: *Angyal* Dávid, *Beöthy* Zs., *Császár* Elemér, *Imre* Sándor, *Toldy* Ferenc, stb. *Lengyel.*

Kisfaludy-Társaság. *Kisfaludy* Károly halála után alapították ezt az irodalmi társaságot *Vörösmarty*, *Toldy*, *Bajza* és az elhunyt vezér néhány tisztelője (1836). Első igazgatója *Fáy* András volt. Eleinte a cél az volt, hogy pályadíjak kitűzésével serkentsék munkára az ifjabb nemzedéket. 1841-től tudományos és szépirodalmi felolvasásokkal, ünnepi közgyűléssel iparkodtak a tagok a közönség érdeklődését és támogatását a tudomány és irodalom iránt megnyerni. Már a szabadságharc előtt megkezdte a társaság a népköltési termékek gyűjtését és a magyar meg külföldi irodalom értékes termékeit nyujtotta sorozatos kiadásaiban közönségünknek. Az abszolutizmus éveiben tevékenysége megszűnt, de 1862. a legnagyobb erővel lát új munkához. Kiadja előbb *Shakespearet* majd *Molièret* magyarul. *Szépirodalmi könyvtárá*ban a külföldi remekművekkel ismerteti meg olvasóközönségünket. Mai szervezetét 1879. alkották meg. Már ekkor megindult az újabb népköltési gyüjtemény és a legértékesebb irodalmi és esztétikai tanulmányok jelentek meg a K. kiadásában. Sokat tett a társaság a *Shakespeare*-kultusz erősítéseért, a közműveltség és közízlés fejlesztéseért. Havonta tartott felolvasásai, nagyjaink emléknapjain rendezett ünnepei ébrentartják az irodalom iránt közönségünk érdeklődését. A társaság eddigi vezetői: *Fáy* András, *Jósika* Miklós báró, *Eötvös* József báró, *Arany* János, *Kemény* Zsigmond báró, *Toldy* Ferenc, *Lukács* Móric, *Gyulai* Pál, *Beöthy* Zsolt, *Berzeviczy* Albert. *Lengyel.*

Kiss *Arnold*, *1869. Költő, orientalista, főrabbi. Mélyérzésű, vallásos lirikus, verseiben, prédikációiban és imádságaiban az igazi bensőség hangján szól. Verskötetei: *A pap hárfája*; *Jób*; *Mózes a földön*; *Mózes anyja*; *Az Énekek Éneke*; *Kohéleth*, imakönyvei: *Mirjam*, *Noémi*, *Echod*. Tudományos művei közül kiemelendők: *Samuel Hanágid élete és művei*; *Álom és valóság*; *A jargon-irodalomról*; *A héber költészetről*; *A zsidó eszmék hősei*; *Zsidó-*

vértanuk. Lefordította a zsargonköltő Morris Rosenfeld *Ghettolieder* c. költeményeit.

Kiss *Áron*, *1815. †1908. Debreceni ref. püspök. Egyháztörténeti műveket adott ki.

K. *Áron*, *1845. †1908. Tanár, később tanítóképző-intézeti igazgató. Pedagógiai tanulmányokkal foglalkozott. Megírta *A magyar népoktatás történetét.*

K. *Béla*, *Zilahi*, *1857. †1911. Tanár, majd hírlapíró. Irodalomtörténeti tanulmányokat írt *Kisfaludy Sándorról* és *Katona Józsefről*, nevét azonban történeti és irodalomtörténeti tárgyu tárcacikkei tették népszerűvé. Tárcacikkeit *Junius* néven adta ki.

K., *Ernő*, tanár és irod. történész, *1868. Számos tanulmányt írt Vörösmartyról. Önálló művei: *Mikszáth Kálmán, Dávid Ferenc, Szemere Bertalan.*

K. *István*, *1881. Győr vm. tisztviselője, majd akadémiai, végül egyetemi tanár. Kultúrhistóriai és történeti munkái közül fontosabbak: *A Radvánszky-család története 1738-ig, II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása, Az utolsó nemesi felkelés.*

K. *János*, egyházi író, *1857. Főleg katolikus filozófiával foglalkozik. Szerkesztette a Hittudományi folyóiratot, Bölcseleti folyóiratot és a Religiót.

K. *József*, *1843. †1921. A fiatalabb írói nemzedék a 90-es évek elején *Kiss József* köré csoportosult. K. megalapítja a *Hét* c. szépirodalmi lapot, küzd *Arany* és *Petőfi* epigónjai ellen, meg akarja nyitni a nyugati irodalom és nyugati eszmék termékenyítő forrását. K. azonban epikájában nem tud letérni arról az útról, melyet *Arany* költészete jelölt ki. Bár »nem adatott neki fennszárnyaló ének«, nem maradtak utána eposzok, de balladái tárgyban és kidolgozásban *Arany* hatását tükröztetik. Tárgyait a mondából, a népéletből és a hazai zsidóság életéből merítette. Legnépszerűbbek *Ágota kisasszony, Simon Judit* és *Gedővár asszonya.* A lírában új hangot használ K. Nagyobbrészt borongó hangú költeményeiben legbensőbb érzelmeit juttatja kifejezésre. Lírájában sajátságos lágyság és melódia, továbbá fájdalmas borongás van: a társtalan, gyökértelen és magára hagyott ember fájdalma, később az öregedés melankóliája megható módon nyilatkozik meg. Különösen *Tüzek* c. költeményében szólal meg költészetünkben eddig ismeretlen hang: a fenyegető szociális forradalmat vizióként látja maga előtt. A *Knyáz Potemkin* szintén forradalmi; *Odessza* c. költeményében a szenvedő költő kétségbeesésig fokozódó fájdalma tör ki. Szerelmi költészete nem a tüzes vágyé, hanem a bánatos borongásé; szerelmi versei közül legismertebb: *Oh mért oly késón.* Nagyobb elbeszélő költeményei közt nevezetes a *Mese a varrógépről*, egy küzdő, munkás és rezignáltan lemondani tudó leány története, s a *Jehova*, amely néhány hangbeli kisiklás ellenére majdnem tökéletes tragikus erővel rajzolja meg a hitéhez ragaszkodó öreg zsidónak és a hitetlen, modern ifjú nemzedéknek konfliktusát. Élete alkonyának epikai termése a *Legendák a nagyapámról*, egy érdekes, bolygó zsidó bohémnak sok szeretettel és finomsággal megcsinált rajza. K. nem volt termékeny költő, egész pályáján mindössze néhány kötet verset adott ki. (*Ünnepnapok, Költemények, Levelek hullása, Avar*). *Lengyel.*

K. *Menyhért*, *1880. Ujságíró, nemzetgyülési képviselő. Művei: *Versek* (1907), *A gyémántos harang* (1911), *Az örök tüz* (1913), *Tábortüz és talizmán.* Háborus versei Oláh Gáboréival és Hangay Sándoréival jelentek meg egy kötetben. Elbeszélő művei: *Verőfényes emberek, Az aranypók, A Hargita alatt, Boldog emberek, Székely falum.*

Kistemaekers (ejtsd: -mákersz), *Henri*, belga származásu francia író, *1873. Vagy húsz meglehetősen csípős regényt írt nagyobbrészt az automobilos és aviatikus élet köréből. A mondain Párizs gáláns regényírója. Mint drámaíró *Bataille* és *Bernstein* tanítványa, ügyes kezű színpadi iparos. Sikeres darabjai: *L'instinct* (nálunk is bemutatták), *L'esclave errante, L'embuscade*, stb.

Kitharódika v. *kitharódikus költészet* a görög »lírai« költészetnek az a neme, amelynek előadási módja a *kitharódia*, azaz: a kithara v. kitharis (lyra, phorminx) nevű húros hangszer mellett való éneklés — még pedig egy előadó által. Szemben áll tehát egyrészt az aulódikával, amelynek hangszere a fuvola *(aulos)* és másrészt, mint monódikus poézis, a karköltészettel, amelynek előadója egy egész kar. A K., amelynek mitikus atyja *Amphion*, régibb, mint az aulódika: a homerosi énekesek (Demodokos, Phemios; Achilleus is) kitharodosok. A K. Kisázsia aiol területén igen régi: Lesbos szigetéről hozta be Spartába *Terpandros*, a hét húrú lant feltalálója, a kitharódikus *nomos*-költészet (l. ezt) alapítója, aki 676. a Karneia ünnepen győzött. Ugyancsak Lesbos szigetén, valamint Ióniában fejlődött ki a *profán* K., amelynek művelői a VII. sz. végén és a VI. sz. 1. felében a lesbosi *Alkaios* és *Sappho* és a VI. sz. közepén az ión *Anakreon*. A K. mindinkább tiszta zenévé lesz, amely mellett a szöveg alárendelt jelentőségű. A miletosi *Timotheos* (†357) már inkább zenész, mint költő. Részben fönnmaradt *Persai* c. dalából felismerhető, mily komoly munkát fordítottak a görög zenészek a librettora. — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. *Schmidt.*

Kjaer (ejtsd: cseer), *Nils*, *1870., norvég kritikus és drámaíró. Különösen nagy sikert aratott a skandináv színpadokon politikai komédiája: *Det lykkelige valg* (A szerencsés választás, 1913).

Klabund, igazi nevén *Alfred Henschke*, német költő, *1891. Az álmorfozis egyik legérdekesebb s leggazdagabb példája a modern költészetben. Alaptermészetében romantikus, de az impresszionizmus meg expresszionizmus között nincs forma, ame-

lyet meg ne hódított volna a maga alkalmazkodni tudó lírai spontaneitásával (*Morgenrot*, 1912; *Himmelsleiter*, 1916; *Dreiklang*, 1920; *Das heisse Herz*, 1923). Olykor teljesen feláldozza önállóságát, így kitünő fordításaiban (*Dumpfe Trommel und berauschtes Gong*, 1915; *Li-Tai-Po*, 1916; *Der Feueranbeter*, 1919; *Das Blumenschiff*, 1921; *Rostand*, 1925). Három regényben (*Moreau*, 1915: isten katonája; *Mohammed*, 1917, isten prófétája; *Pjotr*, 1923, isten vesszeje) a kora, egyben pedig (*Bracke*, 1918) a maga tárgytalan sóvárgását objektiválja. Drámai kísérletei közül legbizarrabb sikere volt a *Kreidekreis*-nak (1924). *Turóczi-Trostler.*

Klapancia. Teljesen értéktelen versek gúnyos neve.

Klapka *György*, *1820. †1892. A szabadságharc tábornoka. Fontosabb irodalmi munkái: *Memoiren*, *Der Krieg im Orient*, *Életem és élményeim*, *Emlékeimből*.

Klasszicizmus összefoglaló neve azoknak a kifejezés- és szerkesztésbeli sajátosságoknak, amelyeket a görög és római irodalom fénykorának költői remekeiből kiindulva emelt szabállyá az esztétika. Eredetileg csak ezeket a műveket nevezték klasszikus műveknek és szerzőiket klasszikus íróknak, költőknek. Ez az elnevezés később szélesebb értelmet kapott: ma klasszikusnak nevezzük azt, amit művészileg tökéletesnek, megállapodott, változhatatlan értéknek tekintünk. Igy minden kultúr-nemzetnek meg vannak a maga klasszikusai, — köztük olyan írók is, akik a szűkebb értelemben vett K.-nak, vagy helyesebben az új K.-nak ellenfelei voltak (romantikusok; V. *Hugo* a francia klasszikusok közé számít).

A K. fogalmát alkotó sajátosságok meghatározása azért nehéz, mert a klasszicizáló esztétika igen sokáig a római utánzókon keresztül ítélte meg a görögöket és olyan tulajdonságokat bélyegezett klasszikusnak, amelyek a görög költészetben nem voltak meg vagy másként voltak meg. Az udvari költőalkotta *Aeneis*, bár Homeros nyomdokain kíván haladni, messze jár annak népies természetességétől; olvasók számára készült, míg amazt hallgató közönségnek énekelték. Horatius igen sokat vesz át görög költőktől és filozófusoktól, de az ő objektív lírája távolról sem rokon pl *Sappho* szubjektív és itt-ott népiesen közvetlen költészetével. Még nagyobb a távolság a bölcselkedő *Seneca* és a görög tragikusok között.

Ezekkel a fenntartásokkal beszélhetünk hát csak a K. jellemző sajátságairól: a forma és a szerkezet tökéletességéről, az előadás objektivitásáról, a vergiliusi válogatott és emelkedett stílusról, a homerosi természetességről, a tacitusi tömörségről stb: a tipizáló jellemzésről (»általános emberi«), az ábrázolás klasszikus voltáról, a műfajok kereteinek szoros megszabottságáról.

A klasszikus és klasszicizáló esztétika a részletekig kidolgozta a K. szabályait. Az eposz szerkezetének mintája a homerosi eposzoké, elsősorban az Odysseiáé: a cselekmény összefogása, az előzmények utólagos beszövése. Olyan tárgyi elemek is, mint az Iliász hajó-felsorolása, az isteneknek szerepeltetése, vagy az Odysseia alvilág-járása, szabállyá merevedtek. Az epikai stílus részletessége, az állandó jelzők, a leírások, a terjedelmes hasonlatok, még a Múzsához való fohászkodás is, Homeros nyomán váltak szabállyá. Mindez azonban úgy, ahogy Vergilius alkalmazta. Mert pl. a leírásnak cselekvésbe való olvasztását, amit ő elmulasztott utánozni, Lessing-ig nem méltányolta senki.

Ugyanilyen részletes szabályai voltak a drámának, amely a klasszicizáló esztétika szerint csak tragédia vagy komédia lehetett. A görög színpad technikai berendezéséből származott a hármas egység (hely, idő, cselekmény) szabálya, s a kórust még az egyházi szertartások korából hordozta magával a dráma. Meg voltak határozva a lírai költészet műfajai, sőt némely esetben a műfaj versformája is (elégia). Az új-K. (l. ott) ezekhez a szabályokhoz tér vissza a klasszikus műfajok (eposz, dráma, líra, —óda, dithyramb, idill, költői levél, szatira, epigramm, elégia, stb., történetírás, jellemrajz, életrajz, szónoklat) területén. *Benedek.*

Klebelsberg *Kunó gróf*, *1875. 1914. vallás- és közokt.-ügyi államtitkár lett, de már azelőtt vezetője volt a Julián-egyesületnek. Később a miniszterelnökség államtitkára, 1921. belügyminiszter, 1922. óta kultuszminiszter. Sokat tett az ország kultúrális színvonalának emeléséért. A háború és forradalmak következtében tudományos társaságaink vagyonukat elvesztették; K. jelentős állami segítséget biztosított számukra. Megszervezte a Gyüjtemény-Egyetemet. Ujabban a felső oktatás színvonalát iparkodik emelni és gondja van a népoktatásra is. Figyelemmel kíséri irodalmi társaságaink működését; ő maga jogi és történelmi tanulmányokkal foglalkozik. *Lengyel.*

Kléh *István*, *1824. †1913. A szabadságharc alatt fontos szerepet töltött be. Főbb munkái: *A pesti forradalom tört.* 1848., *Az ausztriai új büntetőjog.*

Klein, *Julius Leopold*, magyar eredetű német drámaíró és irod.-történész, *1810. †1876. Félig klasszicisztikus, félig romantikus drámái (*Maria von Medici*; *Luines*; *Zenobia*; *Strafford*; *Heliodora* stb.) nagy történeti s irodalmi kultúrára vallanak. Az egykorú kritika a lángelme műveit látta bennük, valójában alig emelkednek túl a jobb értelemben vett epigonizmus színvonalán. (*Geschichte des Dramas* 1865—1876, Névmutató: 1886). Összegyűjtött drámai művei: 1871—72 (7 köt.). V. ö. *Heinrich G.*: *Emlékbeszéd Kl. L. Gy. kültag felett* (1882); H. H. *Houben*: *Jungd. Sturm u. Drang* (1911); *Trostler J.*: *Ungarische Rundschau* (II: 454); *M. Glatzel*: *J. L. Kl. als Dramatiker* (1914). Drámáinál jelentősebb 13 kötetes összefoglaló drámatörténete.

Kleist, *Bernd Heinrich Wilhelm von,*

*1777. †1811., a német romantikus korszak legnagyobb drámaköltője. Porosz katonacsaládból származott s maga is tisztnek indult, majd kedvét vesztve tanulmányokkal, utazásokkal és hivatalnokoskodással foglalkozott. Nyughatatlanul hányódott egy végletből a másikig: eljegyezte egy porosz tábornok leányát, majd rousseaui egyszerűségű és természetességű életről álmodozott s visszavonultan élt Svájc egy kis szigetén; eljegyzését felbontotta. Franciaországba, majd Königsbergbe s Berlinbe került. Itt egyre nagyobb elkeseredés vett erőt lelkén. Irodalmi tervei meghiúsultak: drámái megbuktak, Goethe nem méltányolta nagyságát. Végre egy exaltált lelkű nővel közösen öngyilkosságot követett el egy kiránduláson, Berlin közelében. K. egyetlen költője a német romantikának, akinek költészetében erős, igazi tragikum van. Ez a tragikum K. életéből, benső meghasonlásából fakad s e meghasonlás az indító ereje K. költészetének. A döntő élmény, mely felrázta a racionalista aufklärizmus párnáin élvezett nyugalmából, a kanti filozófia megismerése volt. Ez a filozófia szétrombolta K.-ben a világ objektív valóságába vetett hitet s megrendítette önmagába s az erkölcsi cselekvés szabadságába vetett hitét is. K. jellemző hősei tragikus lelkek, akiknek cselekvése önmaguk ellen fordul. Első műve a rémdrámaszerű *Familie Schroffenstein* (1803). A végzettel küzdve összeroppanó, de diadalmasan autonóm ember tragédiáját akarta megírni a *Robert von Guiscard* töredéknek maradt drámájában. *Penthesilea* a legkleistibb meghasonlás tragédiája: hőse az amazon, aki megöli a szeretett férfit, mert nem úgy nyerte el szerelmét, hogy legyőzte. A drámát elragadó szenvedélyessége és mély tragikuma szertelenségeiben is nagyszerű alkotássá teszik. A német lovagdráma hagyományain épül *Käthchen von Heilbronn*, melynek költői értéke a hősnő alakjában van, ebben a végsőkig odaadó, szinte álomszerűen öntudatlan s egyúttal törhetetlenül erős nőalakban. Az ilyen teljes odaadást kereste hiába K. a nőben s ez szerelmi életének tragikus konfliktusa. A *Käthchen* legüdébb, legoptimistább alkotása s mint dráma is a leghatásosabb, egyes túlságosan melodrámai vonásai ellenére. A *Prinz von Homburg* az erkölcsi szabadság és felelősség problémáját veti fel: hőse a halálraitélt herceg, aki előbb összeroppan, hogy aztán önként választva és vállalva a halált, erkölcsi szabadságig emelkedjék. Mint jellemtanulmány a *Prinz von Homburg* áll első helyen K. drámái között; tárgya kényes és merész, de a megoldás kiforrottan mesteri. Korához szól K. a *Hermannsschlacht*-ban: Rómát és Varust ír, de egyben Franciaországot és Napoléont is érti. Politikai írásaival is, melyek a *Berliner Abendblätter*-ben jelentek meg, a német nemzeti megújhodás ügyét szolgálta. Vígjátékaiban is problémákat bogoz: *Der zerbrochene Krug*-ban a bíróét, aki maga a bűnös; sőt problémaköltészetté teszi *Molière: Amphitryon*-ját is, melyet átdolgoz. *Der zerbrochene Krug* minden erkölcsi pesszimizmusa ellenére is igazi vígjáték s K. rohamos szenvedélyessége csak a cselekvés feltartóztathatatlanul erőteljes tovahaladásán érzik meg. Költészete legjavához tartoznak novellái: igazi tragikus novella a *Michael Kohlhaas*, mely az abszolút igazságosság és a relatív földi igazság kiegyenlíthetetlen ellentétét foglalja hatalmas, szimbolikus cselekvésbe; fontos még a *Marquise von O.* a maga végtelenül kényes tárgyával, mely egészen az etikai öntudat határáig megy el. K. embereket és sorsokat ábrázol (a romantika egyetlen jellemábrázolója), de nem a nyugalmas művész fensőbbségével, hanem mindig küzdelmesen, a maga szívébe vájó könyörtelenséggel. Mindig magával küzd és mindig egyedül van: stílusán, drámai dikcióján fojtott bensőség árad végig. Szavai mögött robbanásig szított feszültség érzik, állandó hajsza láza, melyben ez a lélek önmagát űzi élete elérhetetlen isteni értelme felé. Ez az állandó túlfeszültség sokszor patológikussá színezi K. alakjait és problémáit; a szerelem benső problematikáját egészen a perverzitásig éli Penthesileában (a két nem harcában átéli mind a két nemet). — Műveit kiadta W. *Herzog* 6 kötetben, 1911-ig (Insel-kiadás), életrajza is tőle való (München, 1911). L. még Fr. *Gundolf* könyvét (*H. von K.*, Berlin, 1922), Stefan *Zweig* tanulmányát *Der Kampf mit dem Dämon* c. kötetben, valamint *Braig* könyvét (München, Beck 1925). Magyarul megjelent: Reviczky Gyula fordításában a Penthesilea és Heilbronni Katica, továbbá Az eltört korsó, Kohlhaas Mihály, O** marquise. *Kecskeméti.*

Kleist, *Christian Ewald von,* *1715. †1759., német költő. Porosz nemes családból származott; szegénységgel küzdött és szerelmi bánata is elvonulóvá, bánatossá tette. A hétéves háborúban mint őrnagy szolgált s a kunersdorfi ütközetben kapott sebében halt meg. Kedves történeti hagyomány fűzi össze nevét a Gvadányiéval: egy császári, meg egy porosz csapat élén mint két ellenfél találkozott a német költő a magyarral. — K. költeményein elsősorban szelíd, emberkerülő szomorúság látszik, s amellett igazi, megadó vallásosság: így emberileg komolyabb költő, mint a rokokó játszi anakreontikusai. Jellemző rá az elégikus-idillí hang: ő is lágy és érzelmes, de nem oly édeskés, mint pl. Gessner. Leghíresebb költeménye a *Die Landlust* címen tervezett nagy természeti tanköltemény-sorozatnak első része: *Der Frühling.* Ez a sajátos hexameterszerű formában írt leíró költemény Pope és Thomson nyomdokain halad s német utánzóikén, Brockesén s Halleréén. K. megfigyelései finomak, sok szeretettel meglátott szín van bennük s igen sok áhítat, érzelem, sőt itt-ott túlságos pátosz is. Fontos munkája még K.-nek a *Cissides und Paches* c. heroikus költemény s az *Ode an die preussische Armee* c. harci óda.

Seneca c. drámáját Kisfaludy K. magyarra dolgozta át. K. jelentősége abban van, hogy a természetérzést egy lépéssel tovább vitte a német költészetben; a Brockes száraz tanköltészete helyett itt már a természet életének megérzését találjuk: áhitatos szembenállást a természeti valósággal; csak a legfontosabb lépés hiányzik még: a természet belső életével való igazi összeolvadás, igaz eggyélevés: ezt a lépést Goethe tette meg. »A tavasz« a leghíresebb költemények egyike volt így is s nagyon sokan tanultak belőle természetet látni minálunk is. Szólnunk kell még K.-ről, mint emberről s barátról: egyénisége, jelleme a legtiszteletreméltóbbak s a legvonzóbbak közül való; Lessing, ki szintén barátja volt, az ő emlékének hódol *Philotas* c. drámájával. — Műveit kiadta A. *Sauer*, 1881, *Hempel*, 3 köt. Róla L. A. *Chuque: Études de la litt. allemande*, Paris, 1902.

Seneca-ját magyarra dolgozta át Teleki László gróf (1782—84) és Kisfaludy Sándor (1790—92). Több versét (köztük a *Frühling*-et és a *Csokonai Szerelemdalára* ható *Liebeslied an die Weinflasche*-t) ford. *Szüts* István: *Erköltsi és elegyes versek*, 1791, *An Thyrsis*-t Verseghy. *Kecskeméti*.

Klettenberg, *Susanna Katharina von*, *1723. †1774., a herrnhuti vallásos szekta tagja. Goethe anyjának barátnője: a német irodalomban Goethehez való viszonya tartja fenn a nevét. A fiatal Goethere erősen hatott mély vallásos egyénisége, sőt egy kritikus korszakában szinte irányította a gondolkodását. Igy fordult Goethe Frankfurtban (miután a lipcsei egyetemről betegen tért haza) a régi német misztikusok felé. K. kisasszony vallásos, Istentől áthatott egyéniségének állít emléket a *W. Meisters Lehrjahre*, *Bekenntnisse einer schönen Seele* c. könyvében, megrajzolva egy lélek útját a belső szépségig. K.-nek maradtak fönn följegyzései, levelei, ezeket kiadták: J. M. *Lappenberg: Reliquien der S. v. K.*, Hamburg, 1849, *Bekenntnisse, Schriften u. Briefe*, kiadta H. *Funck*, Leipzig, 1911, róla l. H. *Dechent: Goethes schöne Seele*, Gotha, 1896.

Klima *Lajos*, *1870., tanár, író. Főművei: *Collin H. József élete és művei*, *Mesék és mondák Ovidius mesevilágából*, *Vándorlásom Nápolyban és Pompéjiben*, stb.

Klimstein *József*, *1843. †1906. Róm. kat. lelkész, majd középiskolai tanár, végül igazgató. Egyház- és irodalomtörténeti művei közül fontosabbak: *Árpádházi szent Erzsébet*, *Vázlatok Haynald Lajos életéből*, *Emlékezés Simor Jánosra*, *Czuczor Gergely*, *Pázmány Péter*, *Pályám emlékei*.

Klinger, *Friedrich Maximilian von*, *1752. †1831., német költő. A *Sturm und Drang* leghangosabb egyénisége volt, aztán megtagadta irodalmi multját és orosz szolgálatban magas katonai rangig vitte. Első munkája, *Otto*, Goethe Götz-ét utánzó lovagdráma; aztán *Die Zwillinge*: komor, sötét rémdráma két testvér halálos gyűlöletéről, de nem minden jellemzésbeli erő nélkül, csakhogy elcsúfítja a beszéd tomboló, dühös szenvedélyessége. Egészen élvezhetetlen ugyane hiba miatt *Sturm und Drang* (1776), melyről az egész irány neveződik s nem jobb *Die neue Arria*, *Simsone Grisaldo*, *Stilpo und seine Kinder*, *Konradin*, *Der Günstling*, *Roderico*, *Damokles*, az utóbbiak már mérsékeltebbek, talán Schiller példájának hatására. K. írt még vígjátékokat (*Der Derwisch*, *Die falschen Spieler*) és regényeket, melyek közül nevezetes *Fausts Leben, Taten und Höllenfahrt* (1791), a Faustmonda egyik legjobb Goethe előtti irodalmi feldolgozása, melyben van költői gazdagság és elgondolás. A többi regények költői szempontból üresek. K. túlzásig viszi a *Sturm und Drang* formai és gondolati elveit: hogy erőt és genialitást mutasson, tobzódik a sötét képekben és mázsás átkokat mennydörög; amellett hitvallója a rousseaui természet- és szabadságrajongásnak s harcol a zsarnokok — persze csak képzelt zsarnokok — ellen. Drámai érzéke van, sőt jellemző ereje is, csak a szívből jövő, mélyebb költészet hangjait keressük nála hiába. — Művei Königsberg, 1809—15, 12 köt.; válog. munkái Kürschner D. Nat.-Lit., 79. köt.; ifjúkori drámáit kiadta H. *Berendt* és F. A. *Hünich*, Leipzig, 1911—14, 3 köt. — *Die Zwillinge*-t lefordította *Ihászi* Imre *A kettősök* címen, 1794. Róla l. E. *Schmidt: Lenz und K.*, Berlin, 1878, G. J. *Pfeiffer: K.'s Faust*, Würzburg, 1890, O. *Erdmann: K.'s dramat. Dichtungen*, Königsberg, 1877, E. *Sturm: F. M. K.'s philos. Romane*, 1916. *Kecskeméti*.

Klinger *István*, *1831. †1908. Teológiai tanár Rozsnyón; 1870. a budapesti egyetemre r. tanárnak nevezték ki. Művei: *A tudomány céljairól és feladatairól*, *Az emberi természet szabadságáról*.

Klivényi *Jakab*, *1800. †1866., pécsi apát. *Vörösmarty* Mihálynak ifjúkori barátja volt; ő biztatta a fiatal költőt arra, hogy költeményeivel a nyilvánosság elé lépjen. K. szintén írt verseket, de költeményei nem jelentősek.

Kljujev, *Nikoláj Álekszejevics*, orosz költő. Az 1917. forradalom előtt kezdett írni, de csak a forradalomban vették észre. A falusi izbából jutott az irodalomba s így érthető, hogy a népköltészet termékeinek s főleg a szektáriánusok vallásos énekeinek hatása látszik meg a versein. Igen szépek *Izbadalai*, melyekben a nép érzés- és gondolatvilágát tárja elénk. Ő írta az orosz Marseillaiset, a *Vörös dalt*. Az orosz messziánizmust hirdeti poémáiban (*A nagyhordó dala*).

Klonowicz, *Sebastyan Fabian (Acernus)*, *1545. †1602., lengyel költő, a lengyel irodalom aranykorszakából. Ostorozta a lengyel társadalom és főleg a nemesség bűneit, amiért sok ellensége is támadt. Egyformán írt latinul és lengyelül s mint költő, egyike a kor legkiválóbbjainak. Nevezetesebb művei: *Roxolania Sebastiani Acerni* (1584), költemény Vörös-Oroszországról; *Zale nagrobne* (1585), halotti siralmak Kochanowski lengyel író fölött; *Flis*

(A tutajos, 1595); *Požar* (A tűzvész), a török—magyar háborúk alkalmából; *Woreh Judaszow* (J. tarisznyája, 1600), szatirikus versek. K. 1560 körül Magyarországon járt. *Podhradszky.*

Klopstock, *Friedr. Gottlieb*, német költő, *1724 júl. 2. Quedlinburgban, †1803 márc. 14. Hamburgban. A XVIII. sz. nagy német vízválasztója: a racionalizmus s irracionalizmus határmesgyéjén áll. Hosszú idő után ujra elemi pátosz, barok önkívület, kozmikus távlatok fogadnak. K. visszaadja a német költői nyelvnek régi akcióképességét s újra repüléshez, ünnepélyességhez, lobogáshoz szoktatja. Főműve a *Messias* (1748—1773). Tárgya a megváltás keresztény miszteriuma. E mítosz megújulására irányuló kísérletek egész sora előzi meg K.-ot (barok dráma, Milton-kultusz, Bach, Händel). A megújítás formája azonban egyre változott. A K.-é csak lírai-zenei lehet: a húsz énekből álló »eposz« egyetlen lírai motivumot variál, a misztérium fényétől megihletett lélek ünnepi, eksztatikus hangulatát. Krisztus és bírái, Pilátus és felesége, az apostolok, angyalok és ördögök kara, csupa lírai emanáció, nem láthatók, nem plasztikus testek. Patétikusan elmosódó világ ez, amelyre fényhomályos takarót borít az istennel társalgó lélek áhitata. Minél jobban közeledünk a misztérium beteljesedéséhez, Krisztus áldozatához és feltámadásához, annál fénylőbb a homály, annál ritkább, megfoghatatlanabb levegőben járunk. Az antik metrum állandó harcban áll a tartalom antiplasztikus zeneiségével s nem jelent egyben antik architekturát. A *Messias*, mint eposz menthetetlen, ha az antik forma-kánonhoz mérjük. Máskép áll azonban a dolog, ha a barok felől közeledünk hozzá s a végtelen vonal német zenéjét alkalmazzuk mértékül. Ebben az esetben a barok utolsó nagy objektivációját, a lappangó gótika hatalmas megnyilvánulását kell látnunk benne s igazolnunk vele. K. ódáiban tágabb az élményterület: isten, haza, szabadság, barátság, szerelem, halál, halhatatlanság, francia forradalom, nyelvi, esztétikai problémák. A maga antiplasztikus zenei nyelvével közelíti meg e problémákat s addig ostromolja őket, míg el nem vesztik konkrét tartalmukat. De itt szűkebb, zártabb az architektúra, sűrűbb a pátosz, ünnepélyesebb a hangja. Itt inkább helyén van a gondolat zenéje. Az érzéki élmény csak indíték: arra szolgál, hogy hullámzásba hozza a reflexiót. Az antik mérték jobban simul a nyelv eleven ritmusához s most elsőízben hódol meg a német szellem dinamikájának. K. általánosító, minden konkrétumot elpárologtató lirizmusa elvi ellensége a drámának. Bibliai tárgyú drámái közül csak az *Ádám halála (Der Tod Adams* 1757) hat érzelmes idillikusságával. Még kevésbé olvasztja meg a nyers anyagot *Hermann*-drámáiban: *Hermannschlacht* 1769, *Hermann u. die Fürsten* 1784, *Hermanns Tod* 1787. Néhány vezető gondolatában a közeledő *Sturm und Drang*-gal érintkezik különcködő, furcsaságokban gazdag prózai munkája: *Die deutsche Gelehrtenrepublik* (1774). Műveinek teljes kiadásai: *Sämtl. Werke* 1823—1826 (XII. köt.) — *Sämtl. sprachwiss. u. aesth. Werke* 1830 (XIII.—XVIII. köt.) — 1844/45 (XI. köt.). — 1854—55 (12. köt.) — Válog. gyüjt.: *Hamel* (Kürschner, 46—48), Fr. *Muncker* (1887, 4. köt.) V. ö. F. *Muncker: F. G. K.* (2. kiad. 1900); F. *Strich: Die Mythologie in der d. Lit.* (1910); K. *Viëter: Gesch. der d. Ode.* (1923). E. *Elster: F. G. K.* (1924); Fr. *Gundolf: Hutten, K., Arndt* (1924); Fr. *Schultz: K.* (1924). *Turóczi-Trostler.*

Klúg *Lipót*, *1854., magyar matematikus, a projektív geometria művelője. Értekezései magyar és német folyóiratokban jelentek meg. Könyvei: *Ábrázoló geometria* (Pozsony, 1888); *A projektiv geometria elemei* (Bpest, 1892); *Projektiv geometria* (Bpest, 1903).

Kluge, *Friedrich*, német nyelvtudós, *1856.,†1926. egyet. tanár Jénában, később Freiburgban. A német és az angol nyelv történetével, különösen etimológiai kutatásokkal foglalkozott. Főműve: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (1881). Irt angol történeti nyelvtant és etimológiai szótárt s a diáknyelv és tolvajnyelv tanulmányozásával is foglalkozott. Megalapította és szerkesztette a Zeitschrift für deutsche Wortforschung c. folyóiratot.

Kmoskó *Mihály*, *1876. A bécsi Pazmaneumban végezte tanulmányait és hosszabb tanulmányi utat tett keleten. 1909. a budapesti egyetem tanárává nevezték ki. Nevezetesebb művei: *A zsidók politikai tört. a hellenizmus kezdetén*, *Hamurabbi törvényei.*

Knauz *Nándor*, *1831. †1898. Történeti, oklevéltani és művelődéstörténeti művei közül fontosabbak: *Országtanács és országgyülések története*, *A magyar egyház régi mise- és zsolozsmakönyvei*, *A pozsonyi káptalan kéziratai*, *Kortan*. Szerkesztette a legkitűnőbb magyar egyháztörténeti folyóiratot, a *Magyar Siont*.

Kner *Izidor*, könyvkiadó és író, *1860. Megteremtette Gyomán az ország legkiválóbb vidéki nyomdáját és kiadóvállalatát. Különösen a könyvek művészi és harmónikus kiállítására törekedett. Ő adta ki a *Monumenta Litterarum* c. sorozatot a világirod. remekeiből és klasszikus költőink gyüjteményét. Mint szakíró is működik és írt néhány elmés szépirodalmi könyvet: Eszmék és viaskodások (tanulmányok) 1906, Eszmék (aforizmák) 1907, K. I. agyafúrt alakjai (anekdóták), 1915. Pajzán aforizmák, stb.

Knigge, *Franz Friedrich von*, *báró*, *1752. †1796., német író. Legnevezetesebb munkája az *Über den Umgang mit Menschen* c. »művelt társalgó«, mely számtalan — persze átdolgozott — kiadást ért mindmáig s valósággal fogalommá lett, mint udvariassági és illemkódex. K. emberismeretét és éleslátását tanusítja első mun-

kája is, az életrajzszerű *Roman meines Lebens*, mely hű tükre a kor rokokóvilágának.

Knjázsnin, *Jákov Boriszovics*, orosz író, *1742. †1791. Már diákkorában kezdett verselni. Tragédiákat, vígjátékokat s operákat írt. Darabjaiban sok a tűz és a cselekmény. *Didona* c. vígjátékának óriási sikere volt s még a mult század közepén is adták. Legjobb művei a *Vádim* és *Rosz-láv*. Korának erkölcseit írja le műveiben. Kortársai az orosz Racine nevet adták neki.

Knodt, *Karl Ernst*, *1856. †1917., német költő. Pap volt ; költészetében erős a vallásos, Istent kereső vonás, s amellett a természet csöndjébe való elmélyedés. Verskötetei : *Aus meiner Waldecke* (1900), *Neue Gedichte* (1902) ; *Lösungen und Erlösungen* (1914) az elmerülő erdőhangulatok mellett valami nietzschei fölszárnyalást, földöntúli vágyó keresést szólaltatnak meg. Nem az egyszerű gyermeki áhitat és nem a közvetlen, érzéki látás K. költői eleme, inkább a tudatosság, az abstrakció ; azonban igazi művésze a versnek és komoly, tisztult érzésű költő. Róla írt *Knies* (1916).

Knorring, *Sofia von*, svéd írónő, *1797. †1848. 1834. adta ki *Kusinerna* (Az unokatestvérek) c. regényét, amellyel nagy sikert aratott. Többi, egymást gyorsan követő műveit is pl. *Vännerna* (A barátok) 1835. *Kvinnorna* (A nők), 1836, *Illusionerna* 1836, noha nem ütik meg az elsőnek a mértékét, a közönség szívesen fogadta. Ezekben mind a felsőbb társadalmi rétegeket és azoknak üres mulatságait festi éles megfigyeléssel és elegáns, finom stílussal. Hogy azonban megértéssel viseltetett a parasztnép iránt is és volt tehetsége annak életét rajzolni, mutatja *Torparen och hans omgivning* (A robot és környezete) c., 1843. közölt regénye, amely talán legértékesebb műve és Almqvist *Det går an*-ja ellen irányul. *Lindberg.*

Knudsen, *Jakob*, dán író, *1858. †1917. Különösen a jütlandi parasztélet erőteljes rajzolásában tünt ki. 1899. jelent meg legkiválóbb munkája, *Az öreg lelkész*. Későbbi művei közül *Kedély* c. novellája és *Forrongás*, *Tisztulás* és *Haladás* c. regényei, továbbá *A meggyökeredzett*, Lutherről szóló nagy munkája említésreméltók. *Az öreg lelkészt* és a *Kedélyt* Sven Lange dramatizálta.

Koberger, *Antal*, *1440. †1513,, kortársai a »könyvnyomtatók királyá«-nak nevezték. 1470-ben nyomdát alapított Nürnbergben és gyönyörű könyveket nyomtatott. Tekintélyes, gazdag, tudós ember volt, de azonkívül nagystílű üzletember is. Műhelyében huszonnégy sajtó volt üzemben és szedőinek, korrektorainak, nyomtatóinak, könyvkötőinek, illuministáinak száma meghaladta a százat. Kiadványainak terjesztésére Nürnbergben, Frankfurtban, Velencében, Hamburgban, Ulmban, Augsburgban, Baselban, Erfurtban és Bécsben könyvkereskedéseket nyitott. Nyomtatványaiban csaknem kizárólag gót betűket használt és nagy gondot fordított az illusztrált munkák kiadására, melyekhez a legkitűnőbb fametszőket alkalmazta. Leghíresebb kiadványai az 1483-as német biblia, Schedel Weltchronik-ja (1493) több mint 2000 illusztrációval, Fridolin's Schatzbehalter 96 Wohlgemut-rajz után készült fametszettel. A cég 1532-ig állt fönn. *Trócsányi.*

Kóbor *Noémi*, *1898., írónő. Erős és egyéni tehetségről tanuskodó művei közül legfontosabbak : *Koppány vezér* (regény), *Goethe. Jeruzsálem pusztulása* (színművek). A modern külföldi irodalmak eseményeiről értékes könyvkritikákban számolt be.

K. *Tamás*, *1867. Fiatalon lett hírlapíró, később a *Hét* főmunkatársa, majd *Az Ujság* c. lap szerkesztője. Szépirodalmi művei a napilapok tárcarovatában és a *Hét* hasábjain jelentek meg. Számos regényt adott ki. Fontosabbak : *Budapest*, *Ki a ghettóból*, *Hamupipőke őnagysága*, *Pók Ádám 77 élete*, *Aranyhajú Rózsika*. Regényeiben a főváros népe szerepel ; jó megfigyelő, ismeri az emberi tetteket szülő motivumokat, de humorában keserűség van és regényeiben gyakran szinte keresi a kínos helyzeteket. Politikai és társadalmi problémákról írt cikkei rendkívüli ítélőképességéről és széles látóköréről tanuskodnak. Erős dialektikája van. *Egy test egy lélek* c. színművét sikerrel adták elő. *Lengyel.*

Koboz, l. *Kozma* Andor.

Kochánovszkája, családi nevén *Nádezsdá Sztepánovná Szochánszkájá*, orosz írónő, *1825. †1884. A szlávofil iskolához tartozik. A vidéki kisbirtokosok életét rajzolja vonzó, egyszerű modorban. Főműve a *Délutáni látogatás* (1859) c. regény. Érdekes a halála után, 1890. megjelent *Önéletrajza*. Magyarul megjelent : *Szeretett. F. Timkó* I., 1894.

Kochanowski, *Jan*, *1530. †1584., lengyel költő, az ú. n. »aranykorszak« legkiválóbbja, a lengyel irodalmi nyelv egyik megteremtője és művésze. Írt latin és lengyel nyelven. Művei közül nevezetesebbek : *Lyricorum libellus* (Krakkó, 1580), *Epinicion* (1583), amelyben Báthory István lengyel királyt dicsőíti, *Satyr albo Dziki Mąż* (Szatir vagy a vad férj, 1564), *Proporzec albo hóld pruski* (A porosz hódolás, 1569), *Psalterz Dawidów* (1578), *Ihreny Jana Kochanowskiego* (1580), amelyben lánya korai elhunytán kesereg. Összegyűjtött munkái 1585—1641. között tíz különböző kiadásban jelentek meg.

Kocsics, *Petár*, szerb író, *1877. †1916. Első műve *S planine i ispod planine* (1902), a második ugyane címen 1904. jelent meg. Óriási sikere volt a *Jazavec pred sudom* (1904) c. szatirájának, melyben a bosznlai paraszt szomorú helyzetét rajzolja s az osztrák uralmat gúnyolja.

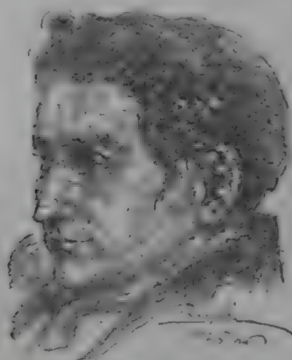
Kocsonya *Mihály házassága.* Magyar pálos-vígjáték a XVIII. sz. második feléből. A pálos-iskoladrámák közül a legsikerültebb. Hőse egy műveletlen falusi

nemes. A darab komikuma durva, de mulattató helyzetek bőven vannak benne. Kurta-nemes hősei előfutárjai *Bessenyei* György *Pontyi*jának és *Kisfaludy* Károly *Mokány*ának.

Kodály *Zoltán*, zeneszerző, folklorista és zeneíró, *1882. Kecskeméten. A magyar népzene és a régi magyar dallamok korszakos jelentőségű kutatója. Az ő és *Bartók* kutatásai tárták fel és dolgozták fel elsőnek a régi magyar népzene eddig jóformán teljesen ismeretlen, elfeledett rétegét, a legősibbet és legértékesebbet, mely szinte érintetlenül őrizte meg a régi, valaha az egész magyar területen közös, ma túlnyomórészt Erdélyre szorult népi költészet nyelvét és hagyományait. Ezekhez a kiadványokhoz fűződik az új magyar zenei folklore megteremtése, egyúttal a magyar zenetörténeti és népköltészeti kutatások új irányának kitűzése. K. írásainak egy részében a magyar népdal architektonikus vagy ősi dallamszerkezeti sajátságait mutatja ki (*A magyar népdal strófaszerkezete*, 1906, *Ötfokú hangsor a magyar népzenében*, 1917), másutt a magyar zenetörténet dokumentumainak a népi ének tradicióival való szoros kapcsolatára világít rá (*Árgirus nótája*, 1921, *A magyar népzene*, Zeneközlöny 1925); népzenei dokumentumokat számos tanulmányban és több önállóan megjelent műben publikált (*Erdélyi Népdalok Bartók* Bélával) 1923, *Nagyszalonta népdalkincse:* a Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. kötetének zenei része 1924, *Magyar Siratók* (s. a.), cikkek és közlemények az Ethnographiában 1905—21, többek között: *Felvidéki balladák*, 1907, *Pótlás a zoborvidéki népszokásokhoz*, 1913, stb. Ezenkívül kritikái, cikkei és tanulmányai jelentek meg a Pesti Naplóban, Nyugatban (*Debussy*, 1918, *Bartók Béla operája*, 1918), Napkeletben, Budapesti Hirlapban, Revue Musicale-ban (*Béla Bartók*, 1920), Musical Courier-ban, Il Pianoforte-ban, Modern Music-ban (*New music from old*, 1926), stb. *Szabolcsi.*

Kódex. Kéziratos könyv, mely a könyvnyomtatás feltalálása előtt készült.

Kodolányi *János*, *1899., író. Dél-Baranyában, az Ormánságban töltötte gyermekéveit, itten játszódnak regényei s ennek a vidéknek tájszólásával beszélteti alakjait. Kezdetben verseket írt (*Kitárt lélekkel*, 1918; *Üzenet enyéimnek*, 1921), de feltűnést erőteljes, sötétlevegőjű, a magyar élet és a magyar lélek visszásságaira kíméletlenül rámutató elbeszéléseivel és regényeivel keltett. Ezek a munkák a háború utáni magyar falu problémáit boncolják: örök erők és új lehetőségek ébredését, s még inkább örök bűnök és új vétkek kirobbanásait. Nyers kritikája mögött azonban erős humanizmus, egy jobb világ akarása rejtőzik. Regényei egyre szélesebb megfogalmazásban tárják elénk mondanivalóit: a *Szép Zsuzska* (1924) inkább erős pszichológiával megrajzolt egyéni tragédia, a *Börtön* (1925) már egy család tagjainak sokfelé ágazó akaratában sűríti az apák és fiúk, a szeretet és önzés összeütközéseit, a *Kántor József megdicsőülése* (1926) pedig egy örökösödési per kapcsán egy egész falu népét fölvonultatja előttünk, gazdag színességben, csaknem szimbolikus erővel. Sajtó alatt: *A fölösleges ember, Az apai ház.* *Sárközi.*

Kodolányi János

Kogălniceanu, *Mihail*, román író, *1817. †1891. Nemzete szellemi életében K. hozta először összhangba a történelmi multat a modern kor elveivel; ő a román irodalmi kritika szükségességének első hangsúlyozója és megszervezője. Összefoglaló gyűjteményben kiadta a román krónikákat.

Kogutowicz *Károly*, *1886., K. Manó fia, magyar geografus, a szegedi egyetem tanára. A magyar térképezés ügyét tudományos, pedagógiai és a technikai fejlődés szempontjából nagy lépéssel vitte előre. Megírta a magyar térképészet fejlődésének történetét (Földr. Közl.), sok új térképet tervezett (Világatlasz, Magyarország települési-néprajzi térképe, Iskolai atlaszok, falitérképek, stb.), megindította 1912. a róla elnevezett és évenként megjelenő *Zsebatlaszo*kat (1920), a *Föld és Ember* c. földrajzi folyóiratot, melynek jelenleg is szerkesztője.

K. *Manó*, *1851. †1908., magyar térképész, a Magyar Földrajzi Intézet és ezzel a modern magyar térképészet megalapítója. *Hézser.*

Koháry *István* gróf, *1649. †1731. »Fűzfaversei« elmélkedések: vallásosak és erkölcsiek.

Kohl, *A. H. von.* Dán író, *1877. Elbeszéléseinek tárgyát az orosz-japán háborúból meríti. Az újabb romantikus irány képviselője.

Kohn *Sámuel*, *1841. †1920. A pesti izr. hitközség főrabbija volt. Egyházi, történeti és irodalomtörténeti tanulmányokat adott ki. Foglalkozott az erdélyi szombatosok történetével; megírta a zsidók magyarországi történetét.

K. *Sándor*, *1844. †1894., székesfehérvári, pécsi, nagyváradi majd newyorki rabbi. Legelterjedtebb hatalmas alkotása *Áruch Completum*-ja (teljes szótár), nagy talmudi szótára, melyben a talmudi és midrasi irodalom szókincsét a régi Natan b. Jechill által szerzett *Aruch* tekintetbe vételével etimológiai alapon hét vaskos kötetben feldolgozta. (Most II. k. Berlin, 1925).

Kohut *Adolf*, magyar származású német író, *1848. Magyar írók műveit fordította németre. Nagyszámú könyvet írt kultúrpolitikai és történeti kérdésekről, több könyvében Bismarckkal foglalkozott (ma-

gyar vonatk. közülük: *B. és Magyarország)*.

Kokoschka, *Oskar*, német festő, drámaíró, *1886. Drámáinak egyrésze az expresszionizmus őskorából való (*Mörder. Hoffnung der Frauen*, 1907, *Der brennende Dornbusch*, 1911), reális tartalmuk a lehető legkisebb, csakúgy mint a későbbieké (*Hiob*, 1917, *Orpheus u. Eurydike*, 1918; a négy dráma együtt 1919), vagy az epikai lírai vallomásoké (*Die träumenden Knaben*, 1908, *Der weisse Tiertöter*, 1920, *Der gefesselte Kolumbus*, 1921); itt is, ott is beéri azzal a feszültséggel, amely a problémák felvetésével adódik s színekkel, vonalakkal sajátíttatja ki a szó funkcióját.

Kolbenheyer, *Erwin Guido*, *1878., budapesti születésű német regényíró. Sajátos területe a renaissance-kori történeti regény és dráma; ama kor szellemi forrongását erős kézzel ragadja meg egyes kimagasló alakokban: első műve *Giordano Bruno, die Tragödie der Renaissance* (1903), azután következett *Amor dei* c. szép Spinoza-regénye (1908), majd a Jakob Böhme-ről szóló *Meister Joachim Pausewang*; a Grál-mondáról szóló *Montsalwasch* (1912) és *Die Kindheit des Paracelsus* (1917); majd *Das Gestirn des Paracelsus* (1921). Mindezekben a munkákban nagy történeti kultúra, erős szellemtörténeti érzék van. Az új s a régi szellem összecsapását, a miszticizmus és a felszabaduló gondolat küzdelmét ábrázolja erős történeti érzékkel. Van egy kötet elbeszélése is (*Ahalibama*, 1913). *Kecskeméti.*

K., *Móric*, műfordító, *1810. †1884. Élete jórészét Magyarországon töltötte, magyar költők (Petőfi, Vörösmarty, Arany) munkáit fordította németre.

Kolinovics *Gábor*, *1698. †1770. Számos latin nyelvű történeti munkája van. Megírta a templáriusok, majd *Esterházi József* történetét. Legfontosabb könyve: *Nova Ungariae periodus*. Az 1790-iki országgyűlés egyik nélkülözhetetlen ismertető műve ez a könyv.

Koljada (lat. calenda, magy. koleda), az ősrégi orosz napéjegyenlőség ünnepe helyére lépett ünnepszak karácsonytól vízkeresztig, vagyis dec. 25—jan. 6. K.-nak nevezik ma azokat az énekeket, amelyeket az említett időszakban házrólházra járva énekelnek (koledálnak) a gyerekek, vagy egyes vidékeken felnőttek is. Eredetileg a növekedő erőben levő napot tisztelték a K.-ákban, ma rendszerint a ház urát és asszonyát magasztalják s ajándékot kérnek tőle. Régi orosz neve: ovszjen, avszjenj, uszenj, tauszenj.

Koljcov, *Alekszej Vásziljevics*, orosz költő, *1809. †1842. Első igazi népköltője Oroszországnak, aki a falu költészetét vitte be az irodalomba. A népköltészet formáiban s szellemében írta meg összes költeményeit. Dalaiban a munkát és a szerelmet énekli meg, dumáiban erkölcsi kérdéseket tárgyal. Sok dalát megzenésítve ma is éneklik.

Kollányi *Ferenc*, történetíró, *1863. Nagyszámú önállóan megjelent munkájában a magyar egyháztörténet kérdéseivel foglalkozott.

Kollár *Ádám Ferenc*, *1718. †1783. Jezsuita szerzetes volt, de 1748. kilépett és Mária Terézia a császári könyvtár őrévé, majd igazgatójává nevezte ki. Latin nyelven írta történeti műveit, melyekben — bécsi levéltári kutatásai alapján — számos vitás problémát megvilágított.

Kollár, *Ján*, *1793. †1852. csehül író, de tót származású és nemzetiségű költő, ev. lelkész, a szláv kölcsönösség és az irodalmi panszlavizmus apostola. Mosócon, (Túrócm.) született. Tanulmányai végeztével Pestre hívják meg káplánnak, ahol később (1845) megalakítja az önálló tót ev. egyházat s annak első lelkészévé is lesz. Pesten erős s öntudatos szláv politikát is folytat — s többször kerül emiatt összeütközésbe a magyarsággal is —, sőt egyes délszláv irodalomtörténészek (pl. Grafenauer) az illyr mozgalmat is K. hatásának tulajdonítják.

K. mint költő nem a formának s nem a nyelvnek mestere; gondolatai azonban óriási hatást tettek s a pánszláv idea, a szlávságnak utopisztikusan rajzolt jövendője s a rá váró európai feladatok generációkon keresztül foglalkoztatták pl. a tót írók fantáziáját is. 1821. jelent meg először K. 86 szonettje *Básne Jána Kollára* (J. K. költeményei) c. Prágában; IV. kiad. Bécs, 1852 (645 szon.). Ez az epikolirai mű a szlávság szomorú sorsát tárgyalja, azonban öntudatos bizakodással néz jövője elé s a költő vízióiban hű kísérője szerelmének idealizált tárgya: Mina. A *Sláwy dcerá*-n Dante, Petrarca és Byron hatása észlelhető. Tót ballada- és népdalgyűjteménye *Zpiewanky* c. jelent meg Budán (1832); a tört. vonatkozásúak jórészét azonban a legújabb kutatások szerint Samo *Chalupka* írta meg. Eddig kellőkép még nem értékelt munka *olaszországi útleírása* (Pest, 1843). A nagy port felvert *Sollen wir Magyaren werden* (Pest, 1833) c. röpiratnak ő a szerzője. *Podhradszky.*

Kolluthos, görög eposzköltő Anastasios császár idejében (491—518). Nagyobb eposzai elvesztek; ránk maradt *Harpagé Helenés* (Helena elrablása, 394 hexameter) c. kis eposza. K. Nonnos irányának követője, Triphiodoros utánzója.

Kolmár *József*, *1769. †1835. Ref. lelkész volt Dunapatajon, majd Kecskeméten, végül Komáromban. Korának egyik legjobb egyházi szónoka. Prédikációit összegyűjtve kiadta. Megjelent művei: *Keresztyén kathedrai tanítások*, *Ujabb keresztyén kathedrai tanítások*.

Koltai *Virgil*, *1857. †1907. Mint bencekrendi szerzetes több vidéki gimnáziumban tanított. 1890. kilépett a szerzetből. Ettől fogva fővárosi tanár és rövid ideig igazgató volt. Számos tudományos és szépirodalmi munkát fordított magyarra. Fordításain kívül irodalomtörténeti és kritikai tanulmányokat írt. Megírta *A ver-*

ses elbeszélés történetét, foglalkozott Arany János, Ányos Pál, Czuczor Gergely és még számos költőnk és írónk életével és költészetével. K. több kitűnő tankönyvnek is a szerzője.

Kolumbán *János.* Életét nem ismerjük. A XVIII. sz.-ban élt. *Vida György tréfáit* verselte meg. A műnek költői értéke nincs, de népszerű volt, mint minden olyan munka, melyben az alacsonyabb társadalmi állású ember nevetségessé teszi furfangjával a magasrangúakat. *(Salamon és Markalf, Ludas Matyi.)*

Kolumna — szöveghasáb a nyomtatványokban.

Komáromi Csipkés *György,* *1628. †1678. Tanár és ref. lelkész. Magyar és latin nyelven vallásos és tudományos könyveket adott ki. *(Ker. isteni tudománynak rövid summája, Hungaria illustrata* stb.) Lefordította a bibliát; fordítása halála után, 1718. jelent meg.

Komáromi *János,* regény és novellaíró, *1890. Málcán, Zemplénmegyében. Sárospatakon tanult, fiatalon hírlapíró lett, részt vett a világháborúban. Mint író a háború alatt lépett fel *(Mit búsulsz, kenyeres).* A felső Tiszavidékről kapta alakjait és hangulatait, elbeszéléseiben és regényeiben a falusi paraszt-nép és a kis urak körében él, akikkel szoros szolidaritást tart. A realitás és a felnagyító fantasztikum különös vegyülékét mutatják rajzai, melyek az elbeszélés egyéni ízével vonják magukhoz az olvasót. Különös kedvteléssel nézi a magyar virtuskodást, a lobogó temperamentum és a nyers erő kitöréseit. Legértékesebb munkája az *Esze Tamás, a mezítlábasok ezredese* c. regény, a mely a Rákóczi-felkelés előjátékát írja meg az alakok és események groteszkig menő túlzásával, a régi eposzokra emlékeztető invokációkkal és ismétlésekkel, a durva erő nyilvánulásaiban való gyönyörködéssel, bizonyos ki nem mondott, de érezhető forradalmi lelkiállapottal. Könyvei az említetteken kívül: *Tilinkó, Rongyos gárda, A régi szerető, Hé, kozákok, Zúg a fenyves, Hidróczky és még néhány úgról szakadt.* A *Magyarság* belmunkatársa. *Schöpflin.*

Komáromy *András,* *1861. Az országos levéltárban teljesített szolgálatot. Számos genealógiai műve és monográfiája közül fontosabbak: *Listi László élete és munkái, Hunt-Pázmány nemzetség, Ugocsa vm. keletkezése, A szent korona és Bethlen Gábor, A szabad hajdúk történetére von. levéltári kutatások.*

Komenský *(Comenius), Jan Amos,* *1592. †1670., világhírű pedagógus és filozófus, a cseh testvérközösség püspöke. Legtöbb művét latin nyelven írta. Született a morvától Ung. Brodban; a prerauí latin iskola elvégzése után a herborni és a heidelbergi egyetemeken tanult. Visszatérve hazájába, először a prerauí iskolán tanított s itt dolgozta föl cseh-latin-cseh szótárát *(Thesaurus linguae Bohemicae)* s másik nagy munkáját, a *Theatrum universitatis rerum*-ot. 1616. ugyanitt pappá szentelik föl. A fehérhegyi ütközet (1620) után ő is menekülni kényszerül és először Morvaországban bujdosik, mialatt egész családját elpusztítja a ragály. Legismertebb munkája, amit ebben az időben írt, a *Labyrinth světa* (A világ labirintusa, 1631), amelyben allegórikus módon állítja elénk az ember örökös küzdelmét földi hívságos dolgokért s végül a magábaszállásban és istenfélelemben mutatja meg az igazi boldogságot és nyugalmat. Legjelentősebb pedagógiai műve a *Didactica* (1631). Az ellenreformáció üldözései elől K. 1627. Posenbe, Lissa városába menekül, ahol tanár lesz. Itt jelenik meg *Janua linguarum reserata* (A nyelvek nyitott ajtaja, 1631) c. munkája. 1641. Londonba kap meghívást s itt adja ki *Via lucis* (A fény útja) c. művét, amelyben a közműveltség terjesztésére ad hasznos tanácsokat. Innen Poroszországba ment; 1648. a cseh testvérközösség püspökévé választják. 1650. Rákóczi Zsigmond meghívja Sárospatakra, hogy ott az ő elvei alapján rendezze be a főiskolát. Errevonatkozik *Schola pansophiae* c. munkája. Itt írja meg híres *Orbis pictus*-át is, a szemléltető oktatás eszközét. Utolsó nagy munkái az *Opera didactica omnia* (1657); a cseh *Kancionál, Katechizmus* és *Manuálnik*; végül az *Unum necessarium* (1658), amelyben mintegy szellemi végrendeletet hagy hátra s visszapillantást vet egész életére. K. az emberiségnek a kultúra útján való megnemesedését és tökéletesedését hirdette. Mint pedagógusnak elévülhetetlen érdeme, hogy elsőnek szállt síkra az általános tankötelezettség, az anyanyelven való és szemléltető oktatás mellett. Főműve, a *Didactica* magyar nyelven is megjelent, f. *Dezső Lajos. Podhradszky.*

Kómikum, hatását tekintve, mindaz, ami nevetésre ingerel. Objektív és abszolút meghatározása ép úgy nincs, mint a szépnek. Tapasztalás szerint az ember hajlandó mindent kómikusnak találni, ami a rendestől eltér, ami meglepő — ha nincs oka, hogy megijedjen tőle, vagy sajnálkozzék rajta. Kómikus lehet tehát egy ruhadarab, ha már kiment a divatból, vagy még nem divatos, de a jelenlegi divattól erősen eltér. Irodalmi értelemben jellem- és helyzet K.-ot különböztetünk meg. A jellem-K. alsóbbrendű fajtája külsőségekben nyilvánul (alak, öltözködés, beszédhiba stb.). Magasabbrendű fajtája: az átlagos emberi természettől, logikus viselkedéstől való olyan eltérés, amelyből a nagyság hiányzik s amelynek komoly következményeitől nem kell tartani. Ez a két fajta jellem-K. realisztikus írásművekben gyakran összeolvad és kiegészíti egymást. (Pl. *Balzac* számos alakjának leírásában és jellemzésében.) *Shakespeare* vagy *Molière* jellem-K.-át sokszor az előadás egészíti ki a külsőségekben megnyilvánuló K.-mal. A helyzet-K. tévedésekből, véletlenségekből származik (valakit mással tévesztenek össze stb.). Ez az alacsonyrendű K. azonban kombinálható a jellem-K.-mal: valaki olyan helyzetbe

kerül, amelyben épen jelleménél fogva válik nevetségessé, mert *ellentét* van jelleme és helyzete között. A K. minden fajtája, mihelyt a nagyságnak, a félelemnek vagy a szánakozásnak eleme keveredik hozzá, *tragikómikussá* válhatik. (L. *Tragikomédia*). *Benedek.*

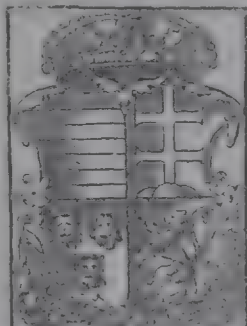
Kómikus eposz *(víg eposz, »furcsa vitézi versezet«).* A hős eposz külső sajátságait jelentéktelen tárgyra alkalmazó költői elbeszélés. Példák a világirodalomból: *Tassoni: La Secchia rapita, Boileau: Le Lutrin, Pope: The Rape of the Lock.* A magyar irodalomból: *Csokonai: Dorottya, Arany: Az elveszett alkotmány, A nagyidai cigányok, Petőfi: A helység kalapácsa.*

Kómikus típusok. Az olasz commedia dell'arte-nak állandó alakjai voltak, csak cselekménye változott. Az alakoknak nemcsak jelleme, de öltözködése is hagyományos volt. Itália különböző vidékeit képviselték. A pedáns *Dottore* a bolognai egyetemről való; a feketeköpenyes, pirosnadrágos *Pantalone* a régi velencei kereskedővilágból. Nápolyi alakok a hetvenkedő *Spavento* kapitány, a fehérzubbonyos, nyakfodros szélhámos: *Pulcinella*, a dadogó *Tartaglia*, bergamoi a goromba *Arlecchino* stb. Ezek az alakok igen hosszúéletűek voltak; *Molière Sganarelle*-jei, *Mascarille*-ja, *Scapin*-je stb. az olasz K. egyenes leszármazottjai.

Komját *Aladár*, *1893., költő és kritikus. Egyike az expresszionista költészet magyarországi úttörőinek. 1919. Budapesten az *Internationale* c. lapot szerkesztette, 1922—23. Bécsben és Berlinben *Uitz* Bélával együtt az *Egység* c. kommunista kultúrális folyóiratot. Önállóan megjelent verseskönyvei: *Kiáltás* (1917, és az *Uj Internacionálé* (1919, Bpest.)

Komjáthy *Jenő*, *1858. †1895. Középiskolai tanár volt, az irodalmi középpontoktól távol élte le életét. Nagyobb hatást életében nem is tett, nevét is csak szűk körben ismerték, pedig a század végén formában és tartalomban megújuló költészetnek előfutárja volt. *Arany* és *Petőfi* hagyományos útján járt költészetünk, csak *Vajda* és *Reviczky* jártak külön utakon. Hozzájuk harmadiknak K.-t számítjuk. Formában avult, nyelve darabos, mintha a mult sz. első felében írta volna verseit. Ünnepélyessége, mely olykor a dagályosság határát érinti, sok tekintetben *Vörösmartyra* emlékeztet, de nyelvéből hiányzik Vörösmarty ragyogó pompája. Tartalomban megelőzte korát. Költészetének tengelye a filozófia. Előbb *Schopenhauer* sötét pesszimizmusa uralkodik lelkében: látja a természet kérlelhetetlen erőinek örökös mozgását, egymásba folyását, átalakító hatását. Egy örökös folyamat a világ, folytonos teremtés és halál. Majd Nietzschéhez közeledik. Emberfölötti embernek érzi magát: jogot követel a nagy egyéniségnek, mert a nagy egyéniségben *lehelnek milliók*, ő képviseli az egész emberiséget. Költeményei 1895. jelentek meg. *(A homályból.)* *Lengyel.*

Komjáti *Benedek.* A XVI. sz.-ban élt, egy darabig a Perényi-családnál nevelő volt. Az első magyar nyelvű nyomtatott könyvet ő adta ki Krakkóban, 1533.: *Szent Pál leveleit* fordította magyarra. A könyv hasonmását 1883. adta ki az Akadémia.

Az első magyar nyomtatott könyv

Komlós *Aladár*, *1892. Költő és essayista. Versei és tanulmányai különösen a Nyugatban jelennek meg. Önálló művei: *Voltam poéta én is* (Egy félben maradt költő versei és vallomásai, 1921), *Zsidók a válaszúton* (1922).

Komlóssy *Ferenc*, író, *1853. Ifjúsági színdarabokat és egyházpolitikai munkákat írt; önálló művei közül legértékesebb *Széchenyi István gróf élete*, 1911.

Komnena, *Anna*, *1083. †1148 után, a Komnenosok császári házának nőtagja, Nikephoros Bryennios neje, atyja uralkodását tárgyaló, 15 könyvre terjedő *Alexias* c. műve családi panegyris s egyéni csillogás; egy szellemes, művelt nő mémoire-ja, unikum a bizánci irodalomban s a XI/XII. sz. antikizáló áramlatának emléke. — Kiad.: Bonni corpusban 1839 és 1878, A. *Reifferscheid* a Bibl. Teubn.-ben, 1884. — Irod.: E. *Oster: A. K.*, 1868, 70, 71 és C. *Neumann: Griech. Geschichtsschreiber u. Geschichtsquellen im XII. Jahrh.*, 1888. *Czebe.*

Komócsy *István*, *1872., kat. teológus, a magyar keresztény-szocialista mozgalom egyik lelkes alapítója. Önálló művei: *Helyei Sámuel, Járt utakon, A gyermekek nemi felvilágosítása.*

K. *József*, *1836. †1894. Szerelmi, hazafias költeményeket, szatirákat és humoros verseket írt. Több lap munkatársa volt, szerkesztette a *Hírmondót.*

Komor *András*, *1898. Költő és művészettörténész. Verseskötetei: *Imádság tavaszi napsütésben* (1922), *Állomás* (1925), kritikai tanulmányai a *Nyugat*-ban és a *Magyar Irás*-ban jelennek meg. A claudeli neokatolicizmusnak magyar képviselőjeként indult, ettől a törekvéstől azóta eltávolodott s mai lírája a reménytelen életsors halk pesszimizmusának ad kifejezést. Az *Esti Kurir* képzőművészeti kritikusa.

K. *Gyula*, *1867. Színházi titkár. Idegen nyelvekből színműveket fordított és több eredeti vígjátékot írt a gyermekek számára.

Kompiláció. Több idegen műből, eredeti adatok vagy szempontok nélkül, összegyúrt irodalmi vagy tudományos munka.

Kompolthy *Jób*, *1879., útleíró, v. khinai postaigazgató. *(Dzsunk hajóval Khinán keresztül.)*

K. *Tivadar*, *1852. †1907. Tengerésznek készült és hosszabb utakat tett a világtengereken. Majd újságíró és lapszerkesztő lett Veszprémben. Művei közül fontosabbak: *Tengeren és szárazföldön, Dalok a tengerről, Amerikában.* Számos költeménye közül a *Jahn tragédiája* vált népszerűvé.

Konarski, *Stanislaw*, *1700. †1773., lengyel jogi író, pedagógus és költő, piarista pap. K.-nak nagy érdemei vannak a nemzeti szellem fölélesztése körül. Nevezetesebb munkái: *Leges Regni Poloniae* (1732); *O skutecznym Rad sposobie* (1760—63), amelyben a »liberum veto« ellen hadakozott; *Opera Lyrica* (1767), latin költeményei; *Tragedya Epaminondy*, iskoladráma.

Koncepció. A mű egészének elgondolása.

Konceptus. Fogalmazvány.

Konfliktus, a. m. összeütközés. A drámai cselekmény lényeges eleme minden drámai műfajban. A történés nem is egyéb, mint két ellentétes erő harca, akár arról van szó, hogy a szerelmesek a szigorú szülőkkel küzdenek boldogságukért, akár arról, hogy Prometheus lázad fel Zeus hatalma ellen. A *vígjátéki* K. csekélyebb jelentőségű (legalább a néző szempontjából, ha a szereplők életbevágónak érzik is), és a rokonszenves személyek javára oldódik meg. A *tragikus* K. a néző szemében is életre-halálra szól és bukásba sodorja a hőst. Ilyen K. támadhat a hős és a külső világ, a hős és valamely magasabbrendű hatalom között, de a hős különböző tulajdonságai között is, amelyeket bizonyos esemény ellentétbe állít egymással. *(Hamlet, Bánk bán.)* *Benedek.*

Konfucius, *K'ung-fu-tsze* = *K'ung* mester (551—479), a forradalomig (1911) a khinai világ szellemiségén uralkodó állami kultúra és világrend megalapítója. Egyoldalú, de gazdag lelki tartalmakat magábafoglaló kifejezője a turáni népek szellemének, mely az élet végső célját az adott mivoltában tökéletes természeti, pszichológiai és szociális rendhez való teljes, passzív alkalmazkodásban látja. K. az ősi patriarchális monarchia számtalan feudális államocskára való bomlásának idején élt és működött a kis *Lu* államban. A morális és társadalmi züllés okát a *rend* hiányában, az évezredes tradiciók felbomlásában, a kor *ahistorismusában* látta. Igy jutott annak felismeréséhez, hogy az életnek csupán az a formája az egyedül tökéletes, melyben a mult mindig a jelen aktualitásával él tovább. S ez a forma objektíven az Isten kegyelméből való patriarchális korlátlan monarchia, szubjektíven a családi élet, a nemzedékeket összekötő *gyermeki pietás rendje.* A korai ókor társadalmait tényleg jellemezte a tradicionális rend évezredes folytonossága, érthető tehát, hogy ez ősi idők szellemében ideáljainak egykor már megvalósult mintaképét látta. Élete nagyobb részét a korai ókor irott emlékeinek összegyűjtésére és az általa beléjük helyezett ideálok szellemében való átdolgozására fordította. K. ugyanis mindent eliminált az ősi iratokból, ami ellentétben állott az *emberi természet* sajátos mivoltát adó általános érvényű erkölcsi normákkal. De nemcsak az átlagosnál és természetesen helyesnél alacsonyabbat, hanem az annál magasabbat, az »isteni földi zálogát«, az ősi kultúrákban oly nagy szerepet játszó misztériumot is teljesen kiküszöbölte. K. nagy alapeszméje, mely már implicite benne rejlik az általa Kinyilatkoztatásnak tisztelt *I-King*-ben, az, hogy a természetfeletti isteni világrend működése egybeesik a külső világot kormányzó természettörvénnyel és a lelki élet természetes erkölcsi törvényével. Minél törvényszerűbb a lelki és a külső világ, annál közelebb áll az abszolút létezéshez, az »egészen átélt Élethez« s ennélfogva annál reálisabb és gyakorlatibb. Az Egészet senki nem élheti át. A rész, az egyes ember, annál bensőbben kapcsolódik az egészhez, minél inkább betölti a világrendben ráeső részleges hivatását. Az Egész csak a részekért élhet s a részek csak az Egészben élhetnek. A konfuciánus gondolat mély, de egy oldalú »földhöz kötöttsége« — bár K.-nak magas hivatalai ellenére haláláig sem sikerült eszméit megvalósítania — nemzete szellemiségére döntő hatással volt. Amily mértékben mereven csontosodott tradicionálissá a khinai világ, oly mértékben növekedett K. tisztelete, míg végül a legortodoxabb mandsu császárok isteni személynek nyilvánították. A forradalom után egy áramlat az evangéliumok hatása alatt soterikus istenembernek deklarálta. K. az újkori *európai* szellem kialakulására is nagy (csak újabban felderített) hatással volt. A XVII. sz. tudós jezsuitái theokratikus ideáljaik megvalósítóját tisztelték benne. Eszméit ismertető munkájuk *(C. sinarum philosophus,* Párizs, 1687) nagy hatást gyakorolt *Leibniz* organikus világképére. A felvilágosodás viszont transcendenciaellenes »ateizmusáért« dicsőítette, *Voltaire* és *Nagy Frigyes* különösen tisztelték. Minden nagyobb rokokóparkot díszített egy K. természetimádására utaló »Konfucius templom«. A legújabb spirituális áramlatok *Lao Tseval* szemben háttérbe szorították. K. személyes párbeszédeit a *Lun Jü*, tanainak összefoglalását a *Ta Hioh* és *Csung Jung* tartalmazzák. *Dvorak:* K., Münster, 1895, L. *Giles: The sayings of K.*, 1909, *Legge: K.*, 1877, *Plath: K.*, München, 1867—74, R. *Wilhelm: Kung-tsze*, 1926. *Juhász V.*

Konopnicka, *Marya*, *1846. †1910., lengyel költőnő. Legértékesebb munkája a nagy parasztepo sz: *Pan Balcer w Brazili;* (B. úr Braziliában), amelyben a lengyel kivándorló viszontagságait mesteri erővel, kiváló stílus- és formaérzékkel énekli meg. Verseskötete iben *(Poezye, Linie i dźwięnki, Nowe pieśni; Italia)* a fantázia élénksége, a plasztika és mély érzelmek visszatükröződése kötik le az olvasót. Ezenkívül értékes tanulmányt írt Miczkiewiczről is.

Konrad, regensburgi pap. 1130 után átdolgozta a *Chanson de Roland*-t, még pedig olyanformán, hogy előbb latin prózára fordította a francia szöveget, aztán párrímes versekbe öntötte. A tárgyon magán nem változtatott, de előadása bővebb (beszédek, párharcok, szereplők jellemzése, siratók stb.). A formai stilizálásnál fontosabb az etikai: a Chanson szellemi tartalmának, új irányt ad azáltal, hogy átdolgozásában jobban érvényre juttatja a vallásos elemet, illetőleg munkájának két összetevője: a nacionalizmus és vallásos érzés közül csak az utóbbit bocsátja keresztül. A francia Roland isten és a *doulce France* lovagja, a német csak keresztény hős. (Kiadta K. *Bartsch* 1874). Nyelvjárási, verstechnikai sajátságok alapján K.-nak tulajdonítják a *Kaiserchronik* (1147 körül) szerzőségét.

Konrad von Würzburg, középfelnémet költő, *1230. kör., †1287. A lovagi epika legjelentékenyebb epigonja. Elvben, művészi eszményeiben híven ragaszkodik a »klasszikus« hagyományhoz, de szellemi habitusával, érdekeltségénél fogva kénytelen minduntalan eltérni tőle s nem tagadhatja meg közösségét a városi polgárság új stílustendenciáival. E mellett epigon-szokás szerint túlhajtja az epigon-formanyelvet s egyforma technikai készséggel nyúl minden megközelíthető formához s tárgyhoz. Irt lírai verseket (kiadta E. *Schröder* 1926), legendákat, (kiadta P. *Giseke* 1925); verses novellákat *(Herzmäre, Der Welt Lohn*, kiad. E. *Schröder* 1924., *Otte* kiadta H. *Lambel* 1883), allegóriákat *(Klage der Kunst*, kiadta E. *Schröder* 1926; *Goldene Schmiede*, k. W. *Grimm* 1840); lovagi regényeket *(Engelbert*, k. P. *Giseke* 1912; *Partonopier*, kiad. K. *Bartsch* 1874; *Trojanerkrieg*, k. A. von *Keller* 1858. Egy sorba tartoznak velük a kisebb terjedelmü: *Der Schwanritter*; *Das Turnier von Nantes*. k. E. *Schröder* 1925). V. ö. E. Schröder, *Studien zu. K. v. W.* (1911, 1912). *Turóczi-Trostler.*

Konstantinos, VII., az ú. n. »*Porphyrogeunetos*« (helytelenül »bíborban«, tkp. a »porphyrpalotában« született), bizánci császár, ki Kr. u. 912—959. tartó hosszú uralma alatt időnként félretolva különböző usurpatoroktól, tudós tanulmányokkal foglalkozott. Nagy szervező volt, kora tudományos munkásságának irányítója, hatalmas gyűjteményes vállalkozások létrehozója, egyes munkálatok támogatója, iskola (a konstantinápolyi Bardas-egyetem) újraalapítója. Átdolgoztatta s kibővíttette pl. a nagy bizánci törvénygyűjteményt, a *Basilika*-t, készíttetett egy nagy történeti enciklopédiát, s egyéb hasonló gyűjteményeket is, csodálatos emlékeit a bizánci szellemi készletnek s összefoglaló képességnek. Saját munkái történeti, közigazgatási és anekdotikus tárgyúak. Nagyatyja, I. Basileios császár, életrajzát (a Theophanes-folytatás V. könyvét) kb. 950. írta, a *Birodalom kormányzásáról* (latin idézeti címe: De administrando imperio) c. művét, a bizánci császárságnak a környező népekhez való diplomáciai viszonyáról, ezzel kapcsolatban történelmi és földrajzi felvilágosításokkal s a polgári kormányzatról, a belső közigazgatásról készült, részben kompilatorius jellegű, részben saját feljegyzései, megállapításai, korabeli viszonyokról szóló, Kelet- és Délkelet-Európa népeinek (így a magyarnak) őstörténetére is felbecsülhetetlen értékű, szerkezetileg zilált, utolsó simításokon át nem esett munkáját kb. 948 és 952 között, a katonai szervezetről (lat. id. címe: De thematibus) 934—944 írta. Legterjedelmesebb műve *A császári szertartás vázlata* (lat. id. címe: De caerimoniis) c. gyűjtemény, Műveinek rendkívüli tartalmi értékük van, művészi ellenben semmi. K. P. nem antikizáló, hanem egykorú népies nyelven ír. Korának, a X. sz.-nak, ez a császár a szellemi reprezentatív man-je. — Kiad.: A Basil. életr. Leo *Allatius* 1653 után a Therph.-folyt.-ban, bonni Corpus J. *Bekker* 1838; a többi három együtt bonni Corpus J. J. *Reiske* után J. *Bekker* 1829—40 és *Migne* Patr. Gr. 109, 112—113; a De adm. imp. J. *Mewerius* 1611, A. *Bandari* 1711; a De them. B. *Vulcanus* 1588 és F. *Morellny* 1609; a De caerim. H. *Leichius*—J. J. *Reiske* 1751—54; részletek: a De adm. imp. szláv részletei J. B. *Bury* 1923, a De caerim.-ból a Kletorologion J. B. *Bury* 1911, a magyar részletek *Pauler—Szilágyi:* A magyar honfogl. kútfői 1900, magy. ford. *Szabó* Károlytól. A sokféle excerptumgyűjtemény kiad.-ból: a Basilika W. E. *Heimbach* 1833—70, tört. K. Ph. *Boissevain*, C. de *Boor* és Th. *Büttner-Wobst* 1903—1906, földm. H. *Beck* 1895. — Irod.: A. *Rambaud: L'empire grec au dixième siècle.* C. P. 1870. J. B. *Bury:* Byz. Zeitschrift 15 (1906) és The English Hist. Rev. 22 (1907); magyarul: *Szabó* Károly dolgozatai. *Czebe.*

Konstrukció. Szerkezet, fölépítés.

Kont *Ignác*, *1856. †1912. Középiskolai tanár, majd a párizsi egyetemen a magyar ny. és irod. rendkívüli tanára. Magyar, német és francia nyelven írt irodalomtörténeti tanulmányokat. Értékes tanulmánya szól a francia irodalomnak a magyarra tett hatásáról; élete végén hatalmas bibliográfiát állított össze a francia irodalom magyar vonatkozásairól. Főműve: *Hist. de la littérature hongroise* (1900).

Konvenció. A. m. megegyezés. Irodalmi szempontból: bizonyos szokások, amelyekhez író és közönség egyformán ragaszkodik — egy ideig. K. dolga, hogy meddig mehet el az író őszinteségben, a dolgoknak a maguk nevén való nevezésében. Tegnap vakmerőség, szemérmetlenség, erkölcstelenség lehetett az, amin ma senki sem ütközik meg; holnap ismét vakmerőség stb. lehet. K.-vá válnak a kifejezés formái is; ezeknek megváltoztatása mindig forradalmi jellegű cselekedet, amely ingerli a régi formákhoz szokott közönséget. K. az alapja a színpadi illuziónak is. Bizonyos

alapvető hazugságokat már eleve elfogad az, aki színházba lép: hogy a szobának három fala van, hogy X. szinész nem X., hanem Hamlet, hogy a szereplők esetleg versben beszélnek stb. Vannak aztán itt is időről-időre változó K.-k, amelyeknek a művészet immanens törvényeihez semmi közük nincs. Egyik kor illuzióját nem zavarja a félreszólás, a monológ, a másikét igen; egyik megelégszik jelzett vagy szimbolikus díszletekkel, a másiknak tömör, naturalisztikus díszletek kellenek. A *ma* mindig hazugnak érzi a *tegnap* K.-it, de újabb K.-kat teremt helyettük. Ezek nélkül költő és közönség nem találhat egymásra; de esztétikailag nem szabad túlságos jelentőséget tulajdonítani nekik, s minden kornak K.-it tudomásul véve, a kritikának a benső, örök művészi értékeket kell keresnie. *Benedek.*

Kónyi *János* strázsamester. A XVIII. sz. második felében élt. A Zrínyiászt átdolgozta és írt több prózai meg verses művet.

K. *Manó*, *1843. †1917. Az országgyűlési gyorsiroda tagja, majd vezetője. Kiadta *Deák* beszédeit 6 kötetben; történelmi tanulmányokat írt az idősebb *Andrássy* Gyuláról, *Deákról* és másokról.

Kopisch, *August*, *1799. †1854., német festő és költő. Olaszországi utazása alkalmával rábukkant a híres »kék barlang«-ra Capri szigetén, s ennek leírását adta (1821). Költeményei közül, melyek különösen mint gyermekversek élnek maradandó életet, legismertebb a *Heinzelmännchen*-manóról szóló ballada, azután *Des kleinen Volkes Überfahrt, Die Histörchen*; meg a bingeni egértorony balladája, azután a Noé apánkról szóló, s végül egy komoly ballada: *Der Trompeter*; mindezekben friss, eleven poézis pezseg és tősgyökeres németség. Műveinek gyüjteményes kiadása 1856, 5 köt. *Kecskeméti.*

Kopt irodalom. A koptok Egyiptom bennszülött parasztjai, a fellahok, a kopt név Egyiptom nevének arab megcsonkítása és elferdítése. A kopt nyelv a régi egyiptomi nyelv egyenes leszármazottja. A régi egyiptomi nyelvet Alexandriából és Alsóegyiptomból a Nagy Sándorral kezdődő görög hódítás és szellemi befolyásolás mind jobban kiszorította, később az arabok kényszerítették rá nyelvüket Egyiptom lakóira, úgy hogy a régi nyelv végül csak mint a szegény nyomorult fellahok nyelve maradhatott fenn.

A kopt nyelvnek négy tájszólása van: a Thebais környékbeli szahidi, az achmimi kerületbeli achmimi, a Fajjum környékén és a memphiszi kerületben használatos középegyiptomi és a Nilus torkolata környéken beszélt bohairai tájszólás. A legtöbb irodalmi termék szahidi tájszólással van írva, mert a X. századig ez volt az egyiptomi keresztény egyház hivatalos nyelve.

A fellahok nem írtak és nem hoztak létre irodalmi alkotásokat. A kopt írást és a kopt irodalmat saját céljaira a koptokat a keresztény vallásnak megnyerni törekvő misszió teremtette meg. Az írását demotikus írásjeleknek a görög betükkel való kombinálása segítségével állították össze, mert a hieroglifek képeiben sok volt a pogány vonatkozás, az irodalmat pedig teljesen egyházi szolgálatba állították, úgy hogy az ú. n. világi termékekben a legszegényebb a keleti irodalmak között.

A K. is a biblia lefordításával kezdődik. Két fordítás is maradt ránk, az egyik, a régibb, a Felsőegyiptom népe számára a III. sz. végén készült szahidi, melyből terjedelmes töredékeink vannak s a későbbi, de teljesen fennmaradt bohairai. A biblián kívül lefordították kopt nyelvre az apokrif iratok legtöbbjét is, amelyeknek fantasztikus elbeszélései nyilvánvalóan közkedveltek lehettek a nép körében s el volt terjedve néhány gnosztikus könyv fordítása is. Ezek közül 1851 óta ismeretes a *Pistis Sophia* c. *Valentinus*nak (†165 után) tulajdonított, de tényleg két különböző iratból összeállított és a III. sz. első feléből származó könyv, melynek első részében Jézus elbeszéli feltámadása után mennybemenetele alkalmával a menny különböző régióin keresztül tett utazását, majd azt, hogy a 13. régióban lakó Pistis Sophia kérésére lejön a kaoszba és Pistis Sophiát a kaoszon felül helyezi el. Ebben a részben a zsoltárokat utánzó imádságok és himnuszok vannak. A másik iratban Mária Magdolna és a tanítványok különböző a mennyországra és isteni titkokra vonatkozó kérdéseket intéznek Jézushoz, kinek válaszai között figyelemre méltó az, amit a pokolról és a pokolban levő bűnösök bünhődéseiről ad. Ezenkívül a K. őrizte meg Mária evangéliumát, János apokrif iratát, a Sophia Jesu Christi-t és a két Jeu-könyvet, melyek gnosztikus művek, a régi keresztény irodalomból pedig kopt fordítások révén maradt ránk az Acta Pauli, Sofoniás és Illés apokalipszisei és az Epistula apostolorum.

A niceai zsinat után a kopt egyháznak a göröggel való meghasonlásáig ortodox írók vitairatait és teológiai értekezéseit is lefordították. Szeretik a szép prédikációkat, Athanasius, Johannes Chrysostomus, Basilius, Naz. Gergely, Theophilus és Cyrillus beszédei mellett fordítanak Johannes Jejunator, Proklus és Eusebius beszédeiből is. Vannak gyüjteményeik szentek legendáiból és mártir- és szerzetes-életrajzokból.

A fordítások kolostorokban készültek, az írók szerzetesek voltak. *Apa Senute* (†451 körül) és tanítványa, *Besa* váltak ki közülök. Senute az aripei kolostor elöljárója volt, melynek kötelékébe ezer szerzetes tartozott. Kiváló szónok, feltétlen tekintélye egyházának.

Az elbeszélő irodalom iránt való érdeklődés jele az, hogy a Nagy Sándor és a Kambyses-regénynek is vannak kopt átdolgozásaik, a költészet terén pedig sajátos az a szokás, ami a X. században meglehetős elterjedt volt, hogy az ó- és az újszövetség egyes helyeit dolgozták fel költeményekben, Salamonról, Theodosius csá-

szárról és Dionysiusról, Archelitesről és anyjáról írtak verseket.

A XIV. századdal a kopt megszűnik élő, irodalmi nyelv lenni. A kopt származású írók áttérnek az arab nyelven való írásra. A K. maradványai igen hiányosak. A régibb irodalom legnagyobb része sírokból került elő, a pergamen kéziratok az achmimi kerületben levő fehér kolostor könyvtárából jutottak szét a világ különböző könyvtáraiba.

Szimonidesz.

Koraïs, *Adamantios*, *1747. †1832. A modern görög szellemi élet egyik legnagyobb jelentőségű alakja. Nevéhez fűződik az ujgörög irodalmi nyelv, az u. n. »tiszta« (katharévusa) nyelv megteremtése, a nyelvkérdésnek kompromisszumos megoldása a kor racionalista szellemében. Élő elemekkel felfrissített hagyományos bizánci prózai nyelvet ajánlott nemzedékének s részben célját érte. Az idegenben küzdelmek között élő, tiszta és önzetlen férfira az államteremtő nemzedék mint prófétájára figyelt. A nyelvkérdést azonban nem oldotta meg ; az élő, egész nyelv jogaiba iktatásáért a küzdelem nagy hullámverésekkel máig tart. K. kereskedőnek, majd orvosnak készült, végül egész életét Párizsban a görög filológia tanulmányának szentelte. Számos auktor (jórészt prózaíró s kései kori) kiadása van s nevezetes vegyes publikációja az *Atakta* (Rendezetlen feljegyzések) 1828/35. — Irod. Életrajza (újgör.) D. *Thereianos*-tól 1889—90. *Czebe.*

Korán (ar.) »olvasmány«, a mohamedánok szent könyve és legfontosabb jogforrása. Mohamed (571—632) a K.-t Gábor arkangyal közvetítésével mint Isten szavát adta át az emberiségnek. A K. legrégibb részei rímes prózában vannak tartva és az arab ráolvasók (Káhin) verseire emlékeztetnek. Isten egységét és a sír után következő büntetést és jutalmat hirdetik, később bibliai legendák és elbeszélések az isteni kinyilatkoztatások tárgyai, míg 622-től fogva, Mohamed medinai tartózkodása alatt száraz, törvényprédikáló és gyakori ismétlésekbe, sőt ellenmondásokba eső prózává válik, amelyből csak ritkán csillan elő a mekkai korszak költőibb lendülete. A K.-t csak Mohamed halála után kezdték feljegyezni s végleges formáját Othmán kalifa alatt nyerte 651. Ekkor Zaid ibn Thabit a már Abu Bekr (570—634) alatt a Keleten divó szokás szerint — amely azonban nem azonos a történelmi sorrenddel — a hoszszabb fejezeteket a könyv elejére, a rövideket a végére helyezve, rendezett és 114 fejezetre (szura) osztott könyvet hivatalosan elfogadtatta. Azóta a K. szövegén változás nem esett. A K. nyelve vált az arab nyelv mintaképévé s az irodalmi nyelv belőle merítette fordulatait. Mohamedán le nem fordítja s csak kéziratból, vagy könyomatból olvassa. *Germanus.*

Korányi *Frigyes*, *1869. Képviselő, majd pénzügyminiszter, jelenleg párizsi követ. Ifjabb korában regényeket, elbeszéléseket írt és fordított. Művei : *Aranyfüst, Serédy Gábor, Hajnalhasadás* (színmű).

Korcsmáros *Nándor*, *1883. Író és ujságíró. Művei : *A veszedelmes ember* (komédia), *Háboru, És repül a sas* (regények), *Az örök ifju, Ezüstvár, Károlybakák* (novellák), *Forradalom és emigráció*. A proletárdiktatura bukása óta Bécsben él.

Korinna, görög lantos költőnő, a boiótiai Tanagra városából (560 körül), melléknevén »*Myia*« (»légy«), Pindaros kortársa, állítólag tanítója és versenytársa. Pindaros-szal szemben népköltő akar lenni : honi boiót mondákat ád elő — boiót helyi tájnyelven és egyszerű népies versmértékekben. — Maradványok : Berliner Klassikertexte V. 2. ; *Diehl :* Suppl. lyric. (1908) ; valamennyi töredék : *Crönert*, Rhein. Mus. LXIII. (1908). Fordítás : *Hartung : Gr. Lyriker* VI. (1857). V. ö. *Christ : Gesch. d. gr. Lit.* I. *Schmidt.*

Kormákr. Izlandi szerelmi lirikus a X. sz. második felében. Életéről egy szép saga szól. Műveiben a skáld költészet legelterjedtebb formáját, a *dróttkvaet*-tet, művészi tökélyre emelte.

Kornaros, *Vizenzos*. Egy krétai eredetű újgörög költőnek, az *Erotokritos* c. nagy romantikus szerelmi verses regény szerzőjének a neve, személy szerint még azonosíthatatlan. A XV. és XVI. sz.-ból több személyt találunk ilyen néven, de egy sem lehet a szerző, egy 1677-iki névfeljegyzés származik talán tőle. Hazája Kréta szigetének Sitia városa. Műve az újgörög irodalom ú. n. »krétai korá«-nak legszebb s legnagyobb hatású alkotása. — Összefoglalás : S. *Xanthudidis* 1915-iki Erotokritos-kiadása előszavában. *Czebe.*

Kornfeld, *Paul*, német expresszionista drámaíró, *1889. Expresszionizmusa egyet jelent metafizikával s metapolitikával, a végtelen rajongás s végtelen nyugalom formájával. Látszattá, hasonlattá degradál mindent, ami anyag, ami alá van rendelve a kauzalitás törvényének. Művei : *Die Verführung* (1913, dr.), *Himmel u. Hölle* (1918, dr.) ; *Legende* (1918, elb.) ; *Der ewige Traum* (1922, vígj.) ; *Palme oder d. Gekränkte* (1924, vígj.) ; *Sakuntala des Kalidasa* (1925). *Turóczi-Trostler.*

Kornis *Gyula*, filozófus. *1885. 1914 óta a pozsonyi, majd 1921 óta a budapesti tudományegyetemen a filozófia tanára. Irodalmi munkássága különösen a pszichológia és a történetfilozófia terén mozog. Ujabban nagy tevékenységet fejt ki a pedagógia és a gyakorlati iskolareformok terén. Nagyobb művei : *A lelkiélet* (3 kötet, 1917—1919), *Okság és törvényszerüség a psychologiában* (1908). *Bev. a tudom. gondolkodásba* (1922). *Történetfilozófia* (1924).

Koroda *Pál*, *1858. Lírai és elbeszélő költeményeket, továbbá drámákat írt. Irodalmi cikkei a lapokban jelentek meg. Drámái közül ismertebbek : *Alkibiades* és *A túlvilág komédiája*. Sajtó alá rendezte *Reviczky* Gyula összes költeményeit.

Korolenko, *Vládimir Gáláktionovics*, orosz író, *1853. †1922. Résztvett a het-

venes évek forradalmi diákmozgalmaiban, amiért 1879. Irkutszkba száműzték. 1885. kegyelmet kapott s megengedték, hogy az egyetemi városokon kívül bárhol lakhasson, mire Nizsnij-Novgorodban telepedett le s a *Ruszkoje Bogátsztvo* c. folyóiratot szerkesztette. Első elbeszélése: *Makár álma* (1885) egy csapásra ismertté tette nevét. A félvad Makárt oly szeretettel festi s oly mesterien jellemzi, hogy ma is gyönyörűséggel olvassuk. Többi művei közül sikerültek: *A vak zenész* és *A rossz társaságban*. Műveiből őszinteség, meleg szeretet s humánus felfogás árad. Hősei koldusok, elítéltek, szektáriánusok s más megalázottak és megszomorítottak, akik közé a lengyeleket, ukránokat s a zsidókat is számította. Magyarul megjelent: *A vak zenész*. F. Ujkéri, 1893. *Makár álma. Zúg az erdő*. F. Tomcsányi J., 1918. *Az ördögszikla*. F. Horváth B., 1921. *Bonkáló*.

Koronghy, l. *Lippich*.

Korrajz. Valamely kor hangulatát akarja az olvasóval megértetni. Nem külsőségekben rajzolja meg a kort, hanem bemutatja vezető eszméit, az embereket cselekvésre késztető motívumokat. A történeti regénynek fontos tényezője. Ha az író nem rajzolja meg a háttért, nem értjük meg szereplőit v. a modern világot mutatja be a mult köntösében. *Kemény* Zsigmond regényei pompás K.-ok. *Gárdonyi: Isten rabjai* c. regénye szintén kitűnően rajzolja a ker. középkor világát. *Lengyel*.

Korrektúra. A kiszedett szövegnek kijavítása a nyomdai korrektor vagy a szerző által. Technikája az, hogy a szedésről készült levonaton (ú. n. kefelevonat) a hibás betűt vagy szót valami jellel ellátjuk s ezt a jelt a lap szélén megismételve, a helyes betűt vagy szót írjuk mellé. A K. ellenőrzésére való a hasábokba tördelt szöveg átnézése *(revizió)*.

Kortárs, *Kassák* Lajos folyóirata. Szerkesztette és kiadta Bécsben 1923—1925. években. A lap mögött tulajdonképen a régi lap, a *Ma* rejlett, amelyet az utódállamokból kitiltottak.

Kortum, *Karl Arnold,* német költő, *1745. †1824. Furcsa eposza *Die Jobsiade (oder Leben, Meinungen und Taten v. Hieronymus Jobs, dem Kandidaten* 1784—1799) ma is elevenen hat groteszk humorával, parodisztikus kedvével s Buschra emlékeztető fametszet technikájával. (Ujra kiadta O. J. *Bierbaum* 1908).

Korunk, havi folyóirat. Szerkeszti: *Dienes* László, Kolozsvárt. Havonta nyolcvan oldalon a világ szellemi mozgalmairól ad általános áttekintést és felszinen tartja mindazokat a problémákat, melyek a háború utáni években a különböző népek életét foglalkoztatják és irányítják. 1926 februárjában indult és Erdélyben, az intellektuális olvasók körében szép elterjedettséget biztosított magának.

Korvina *(Bibliotheca Corviniana)*. Hunyadi Mátyás király nagyhírű budai könyvtárát nevezzük e néven. A tudománykedvelő király könyveinek zöme hellén és római klasszikusokat foglalt magában, s köztudomás szerint rendes gyűjtőembereket küldött ki az akkori kézirat-központokba, akik a király számára igyekeztek megszerezni minden jelentékeny kéziratot, s ha eredetit nem sikerült megkapniok, másolásra adtak megbízást. Még ma sincs végleg tisztázva az a kérdés, hogy mely évben alapította meg a nagy király e könyvtárat. *Fraknói* Vilmos az 1467. évet, *Gulyás* Pál pedig az 1471. évet jelöli meg. Minden jel arra mutat, hogy már I. Ulászló király után is voltak a budai palotában értékes kéziratok, melyek a K. anyagába olvadtak be. A rendszeres és nagyszabású gyűjtés azonban 1476. kezdődött, amikor aragoniai Beatrice nápolyi királyleányt nőül vette, s második felesége s az őt körülvevő olasz tudósok az élénk olasz kézirat- és könyvkultúra szeretetét a fényes budai udvarban is iparkodtak meghonosítani. A könyvtár, helyesebben kéziratgyűjtemény nagysága felől a legeltérőbb és legmegbízhatatlanabb adatok kerültek forgalomba. Igy 10.000 és 1000 közt ingadozik a könyvek föltételezett száma. Gulyás Pál gondos összehasonlítása alapján az egykorú jelentős könyvtárakkal a K. könyvanyagát 500 és 1000 közt állapíthatjuk meg. (A vatikáni könyvtár 1481. 3498 kötetből állt).

A finom hártyára írt és művészi gonddal miniált kéziratok forgalombahozása a görög tudósoknak Bizánc elesése után Olaszországba özönlésével áll kapcsolatban, akik a megmenthető kéziratokat magukkal hozva, az olasz tudós világban s a fejedelmek körében is elhintői voltak a klasszikus tudományoknak. Ez a hatás sugárzik ki a budai udvarra is. A XIV. sz. termi meg az első nyilvános könyvtárakat, melyeknek anyagát az alapítók rendelkezése szerint a kutatók számára hozzáférhetővé kell tenni. Az első volt a firenzei Sz. Márk-kolostor egyik díszesen berendezett szobájában felállított Nicolo Nicoli-könyvtár, mely 1444. nyilt meg, gazdag ünnepségek keretében. A második ugyancsak Firenzében kelt életre a S. Maria del fiore egyházban, 1448. A harmadik a velencei Bibliotheca Marciana, melynek alapját 1468. vetette meg Bessarion bíboros, értékes kéziratgyűjteményével. A negyedik a vatikáni könyvtár volt, melyet IV. Sixtus pápa nyittatott meg a kutatók számára.

Örök büszkesége a magyar kultúrának, hogy az ötödik nyilvános könyvtár lett a K., mely külön épületrészben, külön könyvtárossal és a kutatók számára berendezett külön szobával volt ellátva. A könyvtárosi tisztet Joannes Regiomontanus, Taddeo Ugoletti, Marzio Galeotti, Bartolomeo Fonte (Fontio), Felix Ragusanus, egyszersmind a budai műhely főnöke, a jeles miniator töltötték be. A nagy király nem elégedett meg a kiváló külföldi könyvmásolók és miniatorok munkáival, hanem budai udvarában maga is tartott ilyen könyvmásolókat s miniatorokat, ami könyvgyűjtő szenvedélyét élénken mutatja.

A legtöbb elsőrendű kéziratot Firenzében és Nápolyban másolták a jól berendezett műhelyekben; ezenkívül Róma is jelentős kézirat-forgalmat bonyolított le. Néhány nagyhírű firenzei könyvmásoló nevét őrizték meg a könyvek mesterjegyei, ilyenek voltak: Pietro Cennini, Sinibaldi, stb. A leghíresebb miniator volt Attavante degli Attavanti, aki Mátyás király breviariumát díszítette.

A K. belső berendezésére nézve egyetlen főforrásunk *Oláh* Miklós néhány humanista módon túlzó följegyzése. Szerinte két teremben volt a könyvtár elhelyezve, alamizsnás Sz. János kápolnája mellett. Viszont *Naldius* egyetlen, fülkékre tagolt nagy termet említ, melyben a király nyugvóhelye is volt. A falak mentén futó polcokon fektetve voltak a könyvek, s a polcok előtt művészi kivitelű függönyök hullottak le, hogy a portól megóvják a könyveket. A terem közepén asztalkák álltak, gazdag iparművészeti díszítésekkel, s ezeken olvasták a könyveket.

A nagy király országos gondjai mellett mindenkor szívén viselte kedvelt könyvtára sorsát, s 1475 körül megvásárolta Manfredini herceg bolognai magánkönyvtárát, mely igen sok érdekes és értékes kéziratot tartalmazott. A könyvtár irányát nehéz meghatározni. Ha a kétségtelenül biztos 150 eredeti K.-könyvet veszszük alapul, a könyvtár zöme latin és hellén klasszikusok műveiből állhatott. Jelentékeny számban voltak meg a latin egyházatyák és szkolasztikusok művei, s emellett a számottevő humanista tudósok összes dolgozatai. Eleven életet élt e könyvanyag, mert a vitatkozások hevében a király a kéznél lévő könyvekből olvasta ki érveit, ellenfele fejére.

A K.-kéziratok jellegzetes ismertető jele a feketésbarna vagy vörös kecskebőrkötés, keleti hatásra mutató préselt arabeszkdíszítésekkel s aranyos virágdíszekkel, középen Magyarország és Csehország préselt címerképével. Jellegzetes ezenkívül a címlapon található Korvin-címer. A kéziratok egy része selyembársonyba van kötve, zománcos, vagy arany- és ezüstkapcsokkal. Iparművészeti szempontból rendkívül érdekes jelenség, hogy e K.-kötések lassanként önálló magyar kötési stílust teremtettek meg, melynek új, eltérő ornamentikája a magyar népi hímzésekből és díszítő motívumokból alakult ki.

A nagy király halála után rohamosan pusztult e pompás könyvtár, II. Ulászlótól II. Lajosig. A mohácsi vész idején a budai palota legértékesebb kódexei már kézen-közön eltüntek, aminek nem utolsó oka Korvin János volt, aki Báthory István nádorral vívott küzdelmei során veszítette el — egyéb kincsekkel együtt — a K. legértékesebb részét. Ulászló király is több kódexet ajándékozott oda külföldi követeknek. Ezenkívül köztudomású, hogy Cuspinianus, Miksa császár követe szinte rendszeresen mentette át Ausztriába a K. értékes könyveit. (L. a bécsi udvari könyvtár 1663-ból való följratát.) Később olasz és cseh humanista tudósok lepték el a budai várat, és valósággal üzérkedtek e gyönyörű könyvanyaggal. Az évtizedeken át folyó pusztulás 1686., Buda visszafoglalásának évében tetőződött be, mikor az egykoron híres K. utolsó 300 kötetét a bécsi udvari könyvtárba vitték. Abból a töredékből, melyet a török vitt magával még a XVI. században Konstantinápolyba, 1875. 35 darab került vissza Magyarországba, mint II. Abdul Hamid szultán ajándéka.

Európa könyvkedvelői közel két évszázadon át megfeszített erővel iparkodtak a K.-ból minél többet megszerezni. Uralkodók és tudósok vetekedtek azért, hogy minél több Korvin-kódexhez jussanak, nem beszélve a nagy olasz könyvkereskedőkről. A XVIII. században viszont föllángol a vágy: tudományos pontossággal megállapítani a K. elveszett kódexeinek lehető teljes névsorát. Hazai és külföldi tudósok egész raja tűzi ki feladatául a külf. könyvtárakban lappangó K.-kódexek felkutatását. E téren nálunk Horvát István, Rómer Flóris, Fraknói Vilmos, Ábel Jenő, Kubinyi János, Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre és Csontosi János értek el jelentős eredményeket. A külföld érdeklődése Julius Pflugk munkájával kezdődik, aki 1688. először kísérli meg a K. maradványainak ismertetését. Pflugk után Schier Sixtus önálló tanulmánya jelent meg, majd Vogel drezdai könyvtáros már 100 kétségtelen K.-kódexet írt le.

Ma 132 kétségtelen K.-maradványt ismerünk. *Kremmer.*

Korzeniowski, *Józef,* *1797. †1863., lengyel regény- és drámaíró. Nevezetesebb drámai alkotásai: *Mnich* (A szerzetes, 1830), *Górale Karpaccy* (A kárpáti goralok, 1842), *Andrzéj Batory* (1846); vígjátékai: *Zydzi* (Zsidók, 1843), *Wasy i peruka* (Bajusz és paróka, 1852) stb. Regényei: *Spekulant* (1846), *Kollokacya* (1847), *Tadeusz Bezimienny* (1853), *Krewni* (Rokonok, 1857) stb. Irt még verseket és beszélyeket is.

Kós *Károly,* *1884. Temesvárott. Szakirodalmi munkásságán kívül a szépirodalomban is maradandó értékű munkásságot fejt ki. Két Sztánán készült könyvét kézisajtón maga nyomta többszínű illusztrációkkal. *(Erdély kövei, Attila királról ének.)* Erdély történelmi problémái érdeklik, a kisnemes és a jobbágy elnyomott helyzetéből folyó örök forradalmisága és görcsös ragaszkodása a terméketlen, havasalji földhöz. Regényei *(A Gálok, Varjunemzetség)* komor, balladás nyelvükön kívül érdekes meseszövésükkel és alakjaiknak éles, markáns jellemzésével hatnak. Az *Erdélyi Szépmíves Céh* egyik alapítója és felvirágoztatója. Politikai cikkei is mindig figyelmet ébresztenek. *Szentimrei.*

Kósa *Miklós,* *1888., közgazdász, újságíró. Szerkesztette a *Gazdasági Hirlap*-ot. Önálló művei közül említésre méltók: *Háborús fejek, A pénz utai, A pénz háborúja, A pesti pénz.*

Kossuth *Ferenc* (K. Lajos fia), *1841. †1914. A szabadságharc után külföldön nevelkedett. Atyja halála után (1894) hazajött és a függetlenségi párt vezére lett. Parlamenti beszédeinek egy részét *Hentaller* Lajos adta ki. A napilapokban számos politikai cikke jelent meg. Atyja iratainak egy részét ő rendezte sajtó alá.

K. *Lajos*, *1802 szept. 19. Monokon, †1894. márc. 20. Turinban. Az újkori Magyarország megteremtője, a nyugtalanító, lázító, tettre lelkesítő szónoki beszédnek legnagyobb magyar képviselője, ősrégi nemesi család ivadéka volt. Jogot végzett, ügyvédi oklevelet szerzett. Az 1832—36. országgyűlésen tűnt fel: tudósításokat írt a pártok tanácskozásairól. Az országgyűlés bezárása után hasonló irott tudósításai jelentek meg a vármegyék gyűléseiről. Minthogy a kormány a demokratikus beszédek hatásától féltette hatalmát, K.-t eltiltotta a szerkesztéstől (*Országgyűlési Tudósítások, Törvényhatósági Tudósítások*), sőt 1837. elfogatta és csak 1840. bocsátotta szabadon. K. 1841. a *Pesti Hirlap* szerkesztője. Politikai cikkei példátlanul nagy hatást tesznek. Hasztalan kísérli meg *Széchenyi*, hogy hatását ellensúlyozza (*Kelet Népe*), a nemzet K.-nak *Széchenyi* művére adott *Feleletét* lelkesedéssel fogadja. Népszerűségének még az sem árt, hogy a *Pesti Hírlapot* elvették tőle, 1848. ő az ellenzék vezére és sikerül neki a lehetetlen: megteremti a nemzeti függetlenséget, létrehozza az első parlamentáris kormányt, melynek pénzügyminisztere lett. A hatalom birtokosai azonban nem adták fel a harcot; az új magyar kormány a legnagyobb nehézségekkel küzd. A nyugtalan, ingadozó, jövőtől félő társadalomban K. sziklaszilárdan áll. Megszervezi a nemzeti ellenállást és lelkesedésével, szuggesztív erejével kiváltja a nemzetben lappangó erőtényezőket. Előbb a *Honvédelmi bizottmány* elnöke, majd az ország kormányzója. A szabadságharc bukása után az európai politika fordulataitól reméli a felszabadulást, telve lelkesedéssel és tettvággyal hírdeti a külföldi népeknek és fejedelmeknek a magyarság igazát. Szimpátiát szerez mindenütt, de a külföld a magyar emigránsok működését csak a maga érdekében használja fel. K. nem adja fel a harcot, mint *Madách* Ádámja fut újabb és újabb reménysugár után; tiltakozik a kiegyezés ellen, de minden hasztalan. A kiegyezés után költözik Turinba. Itt sem él tétlenül; megírja 13 kötetre terjedő híres munkáját: *Irataim az emigrációból*. K. népszerűsége páratlan volt. A magyar nép szemében *éltető eszmévé finomult*: a jobbágyság felszabadítóját, a meg nem alkuvó szabadsághőst, a szenvedő mártírt, a testi és lelki szenvedések várva-várt megváltóját, a lélek mélyén élő vágyak megvalósítóját látták benne. A küzdelem bukása nem ártott nimbuszának: hazahozott koporsója egy gyászbaborult országon vonult át, a temetés napjaiban fekete gyász borult az egész fővárosra: a felvonuló vidék és a nagyváros népe fiatalos álmait, illuzióit, reményeit látta vele együtt sírba szállni. — A K. irodalom igen nagy, de K.-nak ma sincs hozzá méltó életrajza. A K.-irodalom nev. termékei: *Horváth* M.: *Huszonöt év Magyarország történetéből* és *Magyarország függ. harcának tört. Gracza* Gy.: *K. Lajos élete és művei. Hentaller* Lajos: *K. és kora. Beöthy* Á.: *A magyar államiság fejlődése. Halász* Imre: *Egy letűnt nemzedék. Pethő* Sándor: *Politikai arcképek.* Műveiből egy vál. gyűjteményt K. Ferenc rendezett sajtó alá. *Lengyel.*

Kossuth Hirlapja, politikai napilap, 1848 június 1-től december 31-ig. Igen népszerű és első magasszínvonalu ujságunk volt. *Bajza* József szerkesztette és a *Kossuth* Lajos organuma volt.

Kósyk, *Matej*, *1853. †1895., szorb író és költő; az egyetlen említésreméltó alsószorb-irodalmi alkotótehetség. K. először hazafias elégiákat, később népies dalokat és balladákat írt. Főbb munkái: *Serbska swázbaw Blotach* (Szorb lakodalom a Spreeerdőben, 1880) és a *Přerada markgrofy Gera* (Gerő őrgróf árulása) c. tört. epikus költemény.

Koszoru. 1. A Tudományos Gyüjtemény c. folyóirat szépirod. melléklete, mely »Szépirodalmi ajándék« alcímmel 1828-tól 1841-ig jelent meg *Vörösmarty* szerkesztésében. 2. Szépirod. és népszerű ismeretterjesztő hetilap, szerkesztette *Arany* János 1863—65. 3. A Petőfi-társaság közlönye; 1879—82. *Szana* Tamás, 1885. *Ábrányi* Emil szerkesztette.

Kosztics, *Lázá*, szerb költő, *1841. †1910. Középiskoláit s a jogot Pesten végezte. Három cikluson át képviselő volt. Kiváló tehetség, de úgy nyelvében, mint verselésében a szertelenséget kereste. K. a legjellegzetesebb költője a szerb romantikus iskolának. Lírai költeményeit 1873. és 1874. s végül 1909. adta ki. Néhány sikerült balladát is írt (*Számszon i Delila, Minadir*). K. legnagyobb mint drámaíró és fordító. Kortársai a hatvanas években a szerb Shakespeare nevet adták neki. *Crnojevics Mákszim* (1866) c. drámája Jáksics Jeliszavetája mellett a szerbhorvát irodalom legjobb romantikus drámája. *Perá Szegedinác* (1887) c. drámájának éle Ausztria ellen irányul.

Kosztolányi *Árpád*, vajdasági szakíró, *1857. Matematikus és fizikus, több ilyen tárgyú munkája jelent meg. Azonkívül megjelent néhány humoros közleménye is. Édesapja *K. Dezsőnek*.

K., *Dezső*, költő, regényíró és kritikus, *1885. Szabadkán. Iskoláit szülővárosában végezte, a budapesti egyetemen a filozófiai kar hallgatója volt. Az egyetemen ismerkedett meg s kötött barátságot *Babits* Mihállyal és *Juhász* Gyulával s a három fiatal költőt a közös tanulmányok és közös ideálok lendülete fűzte össze. A hírlapírásba már egyetemi hallgató korában belekóstolt, a *Budapesti Napló* munkatársa lett és továbbra is megmaradt hírlapírónak. A *Világ, Pesti Napló*, később az *Uj Nemzedék* s a *Pesti*

Hírlap szerkesztőségében dolgozott, mint vezércikkek, tárcák, cikkek írója és mint színházi kritikus. A *Nyugat*-nak jóformán kezdete óta egyik kiváló munkatársa; itt jelent meg verseinek legnagyobb része, nagyszámú irodalmi tanulmánya, könyv- és színházi kritikája, műfordítása. Első verskötete (1907) már feltűnt formáinak eleganciájával, nyelvének egyéni színével s az élet és természet képeinek misztikumra hajlandó felfogásával. Legnagyobb külső sikert *A szegény kis gyermek panaszai* c. verseskönyve aratta, amely a gyermekkornak minden emberben benne élő maradványait, az emlékeket, hangulatokat, beforradt és mégis időnkint felvérző sebeket énekli nagyon szerencsés formákban. E könyv sikerét mutatja az, hogy a század eleje óta alig jelent meg verseskönyv annyi kiadásban, mint ez. Későbbi verseskönyvei (*Mágia*, *Mák*, *Kenyér és bor*, *A bús férfi panaszai*) az úgynevezett dekadens stílus legjellegzetesebb példáit adják a magyar irodalomban. Széleskörű munkásságának, mely a drámán kívül az irodalomnak csaknem minden terére kiterjed, jelentékeny része esik a novellára és még inkább a regényre. *Bűbájosok* c. novellás könyvében és egyéb novelláiban tulajdonképen verseinek témáit és hangulatait formálja át történetekké, melyek mindig belül, az emberek lelkében folynak le. Első regénye, *A véres költő*, Nero császár Rómájának keretében idézi fel a dilettáns költő tragikus képét, akinek megadatott minden hatalom, kivéve az, melyre épen elérhetetlenségénél fogva legjobban sóvárog, a költészet szent adománya s aki ép ezért követi el a legszörnyűbb kegyetlenségeket. Ezt a regényt a M. T. Akadémia a Péczely-díjjal jutalmazta. *Pacsirta* c. regényében a rút leány tragikomikumát és környezete feletti szomorúságát írta meg a kisvárosi élet eleven mozgalmasságú keretébe állítva. *Az aranysárkány* regénye az iskolai élet köréből ad finom kézzel megrajzolt alakokat. Erős írói ösztön, nagy műveltség, egyéni világfelfogás és a prózai stíl művészete emelik ki K. elbeszélő írásait. Műfordításai javarészét háromkötetes világirodalmi antológiájában adta ki; számos színdarabot s regényt is fordított. Mint kritikust az előadás eleganciája, nagy irodalmi kultúra és a művészi formák ösztönszerű megérzése tünteti ki. *Schöpflin.*

Kosztolányi Dezső

Kosztomárov, *Michájlo*, ukrán író és orosz történetíró, *1817. †1885. A kievi egyetem docense s helyettes tanára volt 1846., de 1847. elbocsátották állásából, mivel igen élénk részt vett az ukrán irodalmi mozgalmakban, sőt barátaival (Sevcsenko, Kulis, Hulák stb.) egy titkos ukrán egyesületet is alapított, melynek célja az ukrán nemzeti öntudat felkeltése s az ukránnyelvű irodalom ápolása volt. A kormány 1847. tudomást szerzett az egyesületről s tagjait száműzte. K.-ot Szárátovba küldték. 1855. megengedték, hogy külföldre menjen. 1859. kinevezték a pétervári egyetemre a történet tanárává, de már 1861. lemondott állásáról és csakis az irodalomnak élt. Ukránnyelvű verseit először *Halka* néven írta. Írt néhány balladát, drámákat s egy kötet dalt *Virágcsokor* címen. Történeti műveit oroszul írta. Főbb történeti művei: *A kozákháborúk Lengyelországgal Chmelnickij Bogdán koráig* (1856); *Vihodszkij hetmán* (1861); *Történeti monografiák* 12 kötetben (1863—72); *Mazeppa és hívei* (1883). *Bonkáló.*

Kotljárevszkij, *Iván*, az ukrán irodalom megalapítója, *1769. †1838. 1798. megjelent travesztált *Aeneise* (Pereljicovana Jeneida). Ez volt az első tiszta ukrán népnyelven megjelent munka, amelyet egyforma élvezettel olvastak az urak és az írástudó parasztok. Az *Aeneis* kómikus eposz, amelyben korának ukrán parasztjait rajzolja. K. tisztában volt azzal, hogy a nép nyelvén írt komoly munkát nem adhat az eloroszosodott urak kezébe, azért választotta ezt a formát, hogy szívesen olvassák, szeressék meg nemzetük nyelvét s az elnyomott népet. Tréfás formában mondja meg az igazságot, elpanaszolja a nép baját s gúnyolja az elnemzetietlenedett urakat. A munkának óriási sikere volt. Sokan olvasták s nevettek rajta, de sokan átértették a szerző szándékát s érdeklődni kezdtek népük iránt. A sikeren felbuzdulva, 1818. egy vígjátékot írt *Nátálka, a poltávai lány* (Nátálká Poltávká) címen, melyben egy ukrán parasztcsalád egyszerű és tiszta életét mutatja be. A darabot ma is játsszák; a közbeszúrt dalok pedig népdalokká lettek. *A bűvész katona* (Moszkálj-Csárivnik) c. bohózata is hű életkép s az a tendenciája, hogy egyforma jogai vannak úgy az orosznak, mint az ukránnak. *Bonkáló.*

Kottas *Aladár*, horvátországi író, *1885. Budapesten tanult. A *Zagrebi Novosti*-nak, a budapesti *Neues Politsches Volksblatt*-nak és az *Uj Barázdá*-nak volt munkatársa, jelenleg a *Délbácska* szerkesztője. *Humoreske* és *Jurek Cmok* címmel horvát nyelvű humoros könyveket írt.

Kotzebue, *August Friedrich*, *1761. †1819., német színműíró. Változatos diplomáciai és színpadi pályát futott meg: vezette Szentpétervárott a német színházat (két ízben), Revalban a saját színházát, volt Bécsben színházi költő s élete végén orosz diplomata: orosz szolgálatban járt Németországban, mint a diákmozgalmak megfigyelője, mikor egy Sand nevű fanatikus diák meggyilkolta. Rendkívül nagyszámú színdarabjával — 211

került színre — hosszú ideig uralkodott K. nemcsak a német, hanem az összes középeurópai színpadokon: nincs is drámaíró Shakespearen kívül, akinek munkáit annyiszor játszották volna, mint az övéit. Ennek a példátlan sikernek titka nem csupán az a tagadhatatlan frisseség, ötletesség, formagazdagság, ami szinte minden drámájában pezseg, hanem főként az, hogy K. rendkívüli módon tudott alkalmazkodni a közönség titkos ösztöneihez, ha nem is a legnemesebbekhez. Az erkölcsi érzelgés és fellengzés divatja uralkodott: csupa morális ömlengéstől csepegnek K. személyei is, anélkül, hogy ezt az erkölcsiséget komolyan lehetne venni; csak szép szavak vannak, melyek mintegy elburkolják a legléhább feslettséget. És ez hatott, ez hízelgett: a jóság és emelkedettség tudatával hagyhatták ott a színházat azok, akik ép úgy cselekedtek és éreztek, mint K. legszebben beszélő és legromlottabb személyei. Legjobb vígjátéka K.-nak a *Deutsche Kleinstädter*, a leghíresebb: *Menschenhass und Reue* (1789), aztán: *Die Sonnenjungfrau, Die Indianer in England*; *Der weibliche Jakobinerklub*; *Die Verschwörung auf Kamtschatka*; *Armut und Edelsinn*; *Das neue Jahrhundert*. Igen ellenszenves K. politikai és irodalompolitikai szereplése: amabban dühös reakciós, a nemzeti mozgalmak ellenese, emebben *Goethe* s a romantikusok vad támadója lapja, *Der Freimütige* hasábjain. Színdarabot is írt a romantikusok ellen: *Der hyperboräische Esel*. — Nálunk a XIX. sz. elejének fejledező drámairodalma az ő nyomain indul egészen *Kisfaludy* Károlyig, aki K. legkiválóbb magyar tanítványa. Nevezetesebb régi magyar fordítói: *Kóré* Zsigmond (*Menschenhass und Reue*, 1790; *Die edle Lüge*, 1792). *Verseghy* F. (*Der Eremit auf Formentera*, 1792; *Das Kind der Liebe*, 1792); *Sebestyén* László *Der weibliche Jakobinerclub*, 1792); *Boér* Sándor (*Der Eremit auf Form.*, 1793) stb. Kolozsvárott is erősen játszották (pl. *Bruder Moritz*-ot, 1793). Színpadi műveinek 40 kötetes gyűjteménye jelent meg, Leipzig, 1860—61, 10 kötetes *Auswahl* u. o., 1867—68. L. még H. *Döring: A. v. K.'s Leben*, Weimar, 1830. *Kecskeméti.*

Kovács *Dénes*, *1864. Hírlapíró és lapszerkesztő. Politikai cikkei a hírlapokban jelentek meg. *Gvadányi József*ről tanulmányt írt, szerkesztette a *Kossuth-emlékalbumot*.

K. *Dezső*, *1866., Magyarláposon, Szolnok-Dobokam. 1910 óta igazgatója a kolozsvári ref. kollégiumnak. A háború előtt több kolozsvári napilapot, legutóbb az *Erdélyi Lapokat* szerkesztette. Néhány sötét tónusu novellája a nagy orosz elbeszélők erejére emlékeztet. Művei: *Trifolium* (Kolozsvár, 1891. Elbeszélések, *Bede* Jób és *Fehete* Béla társaságában). *A dráma és a regény határai* (1894. u. o.). *Apró komédiák* (elbeszélések, 1900. u. o.). *Apostolok és csavargók* (elb., 1924. u. o.). *Ballag már a vén diák* (ifjúsági elb., Berlin, 1924.). Néhány novelláját románra is lefordították. *Szentimrei.*

K. *Dezső*, *1883., irodalomtörténész és pedagógiai író. Fontosabb munkái: *Beniczky Péter élete és művei*; *A XVII. sz. líra klasszikus vonalk.*; *Gárdonyi elbeszélő művészete*. Pedagógiai cikkek és tanulmányok. Szerkesztője az Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közlönynek.

K. *Gábor*, *1883. †1920., közgazdasági író, debreceni egyetemi tanár. Foglalkozott az orosz mír-szervezet szociológiájával, népesedéselmélettel, a szocializmussal s írt egy rendszeres *Társadalmi gazdaságtant* (Bp., 1914.).

K. *Gyula (E)*. *1839. †1899. A kolozsvári *Nemzeti Szinház* népszerű tragikus színésze. Költeményeket is írt; néhány dala is elterjedt az egész országban.

K. *József*, *1780. †1809. Előbb néptanító, majd lelkész. Versei mesterkéltek, költői szempontból értéktelenek. Rímelni azonban tudott: megérdemelte a *Rímkovács* gúnynevet.

K. *Lajos*, *1812. †1890. A szabadságharc előtt ellenzéki politikus volt. Összeköttetésben állott báró *Wesselényi* Miklóssal és *Kemény* Zsigmond társaságában szerkesztette az *Erdélyi Hiradó*-t. Az első felelős minisztériumban *Széchenyi* mellett államtitkár. Fontosabb művei: *Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve*, *A békepárt a magyar forradalomban*.

K. *Lajos*, *1876., amerikai magyar író, clevelandi kat. plébános. Szerkeszti az ott megjelenő *Katolikus Őrszem* c. folyóiratot. Egy kötet verset is írt.

K. *Pál*, *1808. †1886. Győri orvos. Humoros elbeszélései népszerűek voltak. Drámákat is írt, de a színpadon nem ért el sikert.

K. *Sándor*, magyar zeneíró és zenepedagógus, *1886. †1917. Műveiben részben a zenetörténeti összefüggések problémáit kutatta, részben a pedagógia és esztétika új alapokra való helyezésével kísérletezett. Főbb írásai: *Prolegomena a zene fejlődéstani történetéhez*, 1907, *Zeneesztétikai problémák*, 1911, *Scarlatti*, 1913, *Untersuchungen über das musikalische Gedächtnis*, 1916, *Hogyan gyakoroljunk?* 1916, *Hogyan kellene a gyermeket a zenébe bevezetni?* 1917.

K. *Zoltán*, *1863. Vidéki hírlapíró és később lapszerkesztő volt. A *Révai Nagy Lexikon* egyik szerkesztője. Novellákat, regényeket és költeményeket írt. Megírta a Prédikátor könyvének érdekes verses átdolgozását.

Kovacsóczy *Mihály*, *1801. †1846. *Kisfaludy* Károly köréhez tartozott. Almanachokat szerkesztett (*Nefelejts*, *Árpádia*); 1841. megalapította a *Közlemények* c. politikai lapot. Számos színműfordításán és kisebb tanulmányán kívül fontosabb munkái: *Barátságos vizsgálat az angol egyházról*, *Anglia története*.

Koválevszká, *Szonjá*, orosz írónő és matematikus, *1850. †1891. Corvin-Kurkovszkij ezredesnek leánya volt. Családja

Hunyadi Mátyástól származtatta magát. Eleinte otthon tanult, azutan hogy felsőbb tanulmányokat folytathasson, férjhezment Koválevszkij zoológushoz s 1871—74. a heidelbergi egyetemen matematikai tanulmányokat folytatott. 1874. a göttingeni egyetem *A parciális differenciál egyenletek elméletéhez* c. tanulmánya alapján magántanárrá képesítette. Sok értékes szakmunkát írt s ezek alapján 1884. a stockholmi egyetemre kinevezték tanárrá. Szakmunkákon kívül számos szépirodalmi műve is megjelent. *A docens* c. regényében a német diákéletet írja le. *A Rájevszkij testvérekben* saját gyermekkorával foglalkozik, *A nihilista nő* érdekes vázlatokat tartalmaz az orosz életből. Magyarul: *A nihilista nő.* F. Kövér I., 1904. Róla *Beke Manó Sz. k.* *Bonkáló.*

Kováts *Ferenc,* *1873. Közgazdasági író, egyetemi tanár. 1900—1905. szerk. a *Magyar gazdaságtörténeti Szemlét.* Főművei: *Városi adózás a középkorban, Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában, A középkori magyar pénztörténet vázlata.*

K. *J. István,* *1880. Ref. lelkész, majd a budapesti teológia tanára. Munkái: *A Nirvána, A buddhizmus és a kereszténység, Kalvin és Servet,* stb.

K. *László,* *1886. Költő és lapszerkesztő (Az Ország, Ma). *Ma* címmel egy kötet lírai verset adott ki.

Kozári *Gyula,* *1864. Hadapródiskolai tanár, majd katonai lelkész; kat. teológiai író. Vallásbölcseleti, filozófiai és irodalmi tanulmányai közül nevezetesebbek: *Korunk bölcselete, Az átöröklés problémája, Idealizmus az irodalomban, A fejlődés és leszármazás elmélete.* Foglalkozott Szt. Tamás, Descartes és Comte filozófiai műveivel is.

Kozlov, *Iván Ivánovics,* orosz költő, *1779. †1840. Egy ideig hivatalnokoskodott, de 1821. megvakult s irodalommal kezdett foglalkozni. Munkáit a lányának diktálta. Eleinte gyenge elégiákat s poémákat írt, de azután kifejlődött tehetsége. Néhány költeményét: *Childe Harold búcsúja a családjától, Az estharang* stb. megzenésítették s még ma is éneklik. Chénierből is nagy sikerrel fordított.

Kozma *Andor,* *1861. Tanulmányai elvégzése után sokáig tisztviselő volt. Az irodalommal ifjú kora óta állandóan foglalkozott. Sok költeménye, novellája, politikai cikke jelent meg a szépirodalmi és napilapokban. Szatirikus és humoros költeményei feltűnést keltettek. Kitűnő verselő, nyelve kifejező és bajlékony. Költeményei közül

Kozma Andor

gyakran szavalták és szavalják a *Karthágói harangok* című. Erős nemzeti érzése nemzeti tárgyakat keresett. A világháború után *Magyar rapszódiák* c. kötetet adott ki. A krónikákból többször vett anyagot, legújabban pedig nagy nemzeti eposzt írt *(Honfoglalás).* Értékesek fordításai is *(Goethe Faustja).* Aktuális, verses heti krónikáit *Koboz,* tárcáit *Andronicus* néven szokta írni. Munkáit idegen nyelvekre is lefordították.

Régebben megjelent művei: *Tegnap és ma,* politikai versek, 1889; *Versek,* 1892; *Próza,* 1892; *Humoros históriák,* 1894; *Korképek,* 1898; *A szabadságharc ünnepére,* alkalmi drámai költemény, 1898; *Víg elbeszélések,* 1898; *Szatirák,* 1898; *Öngyilkosok,* kis novellák, 1902; *Vallásos költemények,* 1902; *Magyar symphoniák,* 1909. Régibb verskötetei közül utóbbi a formailag legművészibb és eszmékben leggazdagabb.

Kőhalmi *Béla,* *1884. Ujságíró, könyvtáros. A forradalom után Bécsben a *Panoráma* szerkesztője és a *Bécsi Magy. Kiadó* lektora lett. Jelenleg a *Stunde* főmunkatársa. Könyvei: *Mit olvassunk? Könyvek könyve* (írók vallomásai olvasmányaikról.)

Kölcsey *Ferenc,* *1790 aug. 8. Sződemeteren, †1838 aug. 24. Csekén. *Kazinczy* törekvéseinek lelkes híve, az új életre támadó magyarság egyik vezére, a szenvedők megértője, vigasztalója és védelmezője volt. Ő maga nem érezte a szülői szeretet melegét. Korán árván maradt; félszemét himlő következtében elvesztette. A debreceni kollégium vidám, egészséges gyermekei között elszigetelve, magába mélyedve nőtt fel a mélabús fiú s a könyvekben keresett vigasztalást. 1810 elején érkezik a fővárosba, megismerkedik az írói világgal. *Kazinczy* szűkebb baráti köréhez csatlakozik és fiatalon harcos híve lesz a mesternek. *Szemere* Pállal együtt megírja a nyelvújítást gúnyoló *Mondolatra* a *Feleletet.* Álmosdon, majd Csekén gazdálkodik, de kapcsolatát az irodalmi körökkel megtartja: állandó munkatársa *Szemere* lapjának, az *Élet és literaturának.* Az erősödő szabadelvű áramlat magával ragadja, vármegyei tisztséget vállal és 1832. már Szatmár megye főjegyzője és követe. A pozsonyi országgyűlés legnépszerűbb szónokai közé tartozik, követtársai szeretik és tisztelik, az ifjúság rajong érte. 1835. vármegyéjében felülkerekedik a konzervatív part, követségéről lemond. Élete végét a pörbe fogott *Wesselényi* védelmének szenteli; mielőtt azonban védőiratával elkészült volna, a halál elragadja. K. a maga korának legkiválóbb szónoka. Ifjú kora óta készül a szónoki pályára. Gyakorlatul beszédeket szerkeszt, törvényszéki és hazafias alkalmi beszédeket. Az országgyűlésen már mint kiforrott szónok lép fel: mindig hallatja szavát az üldözöttek, az elnyomottak és a nemzeti ügy érdekében. A magyar nyelv, az örökváltság, a papi tized, az elnyomott lengyel nemzet ügyében tartott beszédei

nevét népszerűvé tették ; akadémiai emlékbeszédeiben kitűnő jellemrajzot adott nemcsak az íróról, hanem egész koráról is. *(Kazinczy, Berzsenyi.)* Ez az érzékeny és finomlelkű ember kemény kritikus volt. Az a gondolat vezette, hogy kritika híján megromlik a közönség ízlése, a fejlődő irodalom letér a helyes útról. Első bírálata *Kis János*-ról szól ; elismerően nyilatkozik róla ; *Csokonai* és *Berzsenyi* költészetében azonban sokat hibáztat. *Csokonai* már nem volt az élők között, de *Berzsenyi*nek végtelenül fájt a súlyos bírálat : *Kazinczy* korának költői nem voltak a kritikához hozzászokva. K. eredeti költeményeiben a német költők hatását tükrözteti. *Himnusza* nemzeti imádság lett, *Vanitatum vanitas*ában először jelentkezik költészetünkben a filozófiai elem, ballada-kísérletei érzelmes és romantikus történetek, mint ahogy érzelmesek és romantikusak novellái is. K. együtt érez a szenvedőkkel, szomorú sorsra jutott nemzetével, az egész vergődő emberiséggel. Nemes egyéniségére erős világot vet *Parainesis*-e.— Munkáinak első gyűjteményét b. *Eötvös* József, *Szalay* László és *Szemere* Pál rendezték sajtó alá : *K. Ferenc minden munkái.* 6 kötet. (1840—48.) A második kiadás a *Toldy* Ferencé. Harmadízben a *Franklin-Társulat* adta ki : *Kölcsey minden munkái.* 10 k. 1886—87. Akadémiai emlékbeszédet b. *Eötvös* József, majd születésének százados évfordulóján *Gyulai* Pál tartott felette. Életével és költészetével foglalkoztak : *Toldy* Ferenc, b. *Eötvös* József, *Gyulai* Pál, *Jancsó* Benedek, *Angyal* Dávid, *Vértesy* Jenő, *Szerb* Antal. *Lengyel.*

Költő-koszorúzás. A költői versenyek győzteseinek ünnepélyes megkoszorúzása a régi görögöknél volt szokásos ; átvették ezt a szokást a rómaiak is, utánozták a német-római császárok s a kora-renaissance idején újra rendszeressé vált, sőt Európa más országaiban is elterjedt. *Mme de Staël: Corinne* c. regényében leír egy modern K.-t. Angliában máig is van »koszorús költő« (Poet-Laureate), akit a király nevez ki élethossziglan.

Költői elbeszélés. A költő megtörtént v. valószerű eseményt mond el, hosszabban vagy rövidebben. Hosszabb K. pl. *Toldi* vagy *Toldi estéje*, rövidebb *Vörösmarty : Szép Ilonkája.* Ezeknek hangja komoly. Vannak azonban humorosak is. Ilyen *Az obsitos, Garay*tól vagy *A bajusz, Arany*tól.

Költői igazságszolgáltatás. Az olvasó ösztönszerűen megköveteli, hogy az olvasott mű ne csak esztétikai, hanem erkölcsi érzékét is kielégítse, tehát diadalt arasson az, amit ő jónak tart, a rossz pedig elvegye büntetését. Az irodalmi műnek kötelessége, hogy ilymódon kikorrigálja az életet, ahol nincs meg vagy legalább is nem követi nyomon az eseményeket ez az igazságszolgáltatás. Minél primitívebb a közönség, annál primitívebb a K. is : a mesében mindig a rokonszenves alak győz, a népszerű regényben, a tömeghatásra számító darabban a szerelmesek egymáséi lesznek, az intrikus megbűnhődik. A tragédiában a primitív közönség nem érzi a K.-t, minthogy ott a rokonszenves hős elbukik : vannak korok, amelyekben nem is terem tragédia, és voltak korok, amelyek nem tudták elviselni, hogy Hamlet meghaljon vagy Othello megölje Desdemonát, s a tragédiák végét meg kellett változtatni. Olyan kultúra kell ahhoz, amilyen a görögöké is volt, hogy a tragédia magasabbrendű K.-át a közönség át tudja érezni, s meglássa azt, ami a bukásban is fölemelő lehet : a nagyságot. Minden realisztikus tendenciájú irodalmi irány megpróbált harcot indítani a hazug konvenciónak érzett K. ellen, a romantika, a naturalizmus, s a mai új irányok nemkülönben. A tapasztalás azt mutatja, hogy a primitív K.-t — a jó diadalát, a rossz bukását — csak a tragédia vagy a bölcs és ironikus rezignáció magasabb K.-a pótolhatja ; az élet igazságtalanságainak emelkedettség nélkül való, nyers ábrázolása nemcsak a primitív olvasót riasztja el, de az esztétikusban is valami fanyarság és főleg művészi befejezetlenség kellemetlen érzetét hagyja hátra. *Benedek.*

Költői levél, l. *Levél.*

Költői szabadság. Tartalmilag : a valóság idealizálása, történeti tények bizonyos fokú megváltoztatása a művészi konstrukció kedvéért. Formailag : a nyelvtani szabályok megsértése a vers formája vagy hangzása érdekében. Mindkét iránybban egyedül a művész tehetsége szab határokat : addig mehet, ameddig az olvasót magával tudja vinni. K.-ra hivatkozni, ha az olvasó nem hisz el valamit, vagy rossz hangzásúnak ítél egy sort : a költő bukásával egyértelmű. A formával vívott küzdelemben túlságos gyakran felhasznált K. mindig rossz fényt vet a költőre.

König *Dénes*, *1884., magyar matematikus, K. Gyula fia. Halmazelméleti és topológiai értekezései magyar és külföldi (Math. Annalen, Rendiconti Palermo, stb.) folyóiratokban jelentek meg. A topológiáról könyvet is írt : *Az analysis situs elemei I.* (Bpest, 1918.)

K. *György*, *1882. K. Gyula fia, irodalomtört. író. A *Vasárnapi Ujság*-ba és a *Nyugat*-ba számos cikket, tanulmányt írt. Értékes könyve jelent meg *Musset*-ről s egy kisebb füzete *Flaubert*-ről. Több francia regényt fordított magyarra *(Gide :* A Vatikán pincéi, *Loti :* Az ébredők — Les Désenchantées, stb.) A közokt. minisztérium tisztviselője volt. Megvakult és mint c. min. tanácsos ment nyugdíjba.

K. *Gyula*, *1849. †1913., magyar matematikus. Az algebra és számelmélet, a függvénytan, a differenciálegyenletek és a halmazelmélet kérdéseire vonatkozó kutatásait kitűnő értekezésekben és könyvekben írta meg. Értekezései a magyar folyóiratokon kívül főleg a Mathematische Annalen és az Acta mathematica-ban jelentek meg. Legnevezetesebb könyvei : *Az algebrai mennyiségek általános elmé-*

lete (Bpest, 1903. és németül: Leipzig, 1903); *Neue Grundlagen d. Logik, Arithmetik u. Mengenlehre* (Leipzig, 1914. Kiadta K. Dénes.). *Bálint.*

König, *Ulrich,* *1688. †1744., szász költő. II. Frigyes Ágost udvaránál volt előbb tréfacsináló udvari költő, aztán igazi királyi poéta, aki urának dicsőségét zengte puffogó ódákban s egy hatalmas »hősköltemény ben«: *August im Lager*-ben.

Königinhofi kézirat, l. *Královdvorsky* alatt.

Königsbergi töredék, l. *Nyelvemlékek.*

Könnyed stílus. Közel áll a társalgás nyelvéhez. Érdekes, kellemesen folyik, sohase fáraszt. Ilyen pl. *Mikszáth* Kálmán stílusa. Ilyen sokszor a *Jókaié* is, de *Jókai* tud patétikus és népies modorban is írni.

Kőnyomat, kőrajz, (lithográfia). A XVIII. sz. végén feltalált sokszorosító eljárás, amelyet főként színes könyvillusztrációk előállítására használnak fel. Legnagyobb mesterei Daumier, Gavarni, Goya, Fantin Latour, Carrière és Whistler voltak. A K. technikai eljárását l. a Művészeti Lexikonban.

Könyv. A K. az emberi kultúra egyik leghatalmasabb eszköze, mely a gondolat megnyilvánulásait az idő és tér legnagyobb távolságaiban közvetítheti és fennmaradását biztosíthatja. *Litera scripta manet* — jegyzi meg jellemzően a latin közmondás. Az írás felfedezése és elterjedése után már a történeti idők kezdetén megtaláljuk az egyiptomi, babyloni és khinai műveltségi gócpontokban a K. fogalmának első, bár egymástól eltérő nyomait. Ez idő óta a K. nyomon kísérte az emberi szellem fejlődésének minden hullámmozgását, nyersességétől-túlfinomultságáig. Valóságos tanujele az időknek és úgy ízlés, mint művészi felfogás tekintetében oly szorosan összefügg korával, hogy kora szellemi életének fokmérőjéül kínálkozik.

Könyvíró szerzetes

Már a K. fogalma egy bizonyos magasabb színvonalú műveltségi állapotot tételez fel. Célja nem öncél, hanem mindig annak az eszmekörnek a tolmácsolása, melynek szolgálatában áll. Ily értelemben vitte előbbre az emberi műveltséget azáltal, hogy a különböző hitéleti tanításokat ismertté tette és azok dogmáit épúgy kodifikálni tudta, mint később az államélet kötelezőnek kijelentett szabályait. Még nagyobb érdemeket szerzett azonban az irodalom és tudomány szabadabb eszmeköreinek kiépítésében. Egyre tökéletesedő alakját a képzőművészet önálló feladatként tette szebbé. Így épülhetett ki végül fejlődésének magasabb színvonalán oly erőteljes intézménnyé, mely amellett, hogy iparával, terjesztésével a kultúrális munka mellett millióknak ad ma már kenyeret, fontos kiviteli cikk — tehát nemzetgazdasági tekintetben is jelentős erőt képvisel — az emberiség tudásának gazdag letéteményese és szellemi tartalmának szuggesztív erejével egész nemzetek közvéleményének befolyásolására alkalmas.

A K. történetében több korszakot különböztethetünk meg. Már az ókori és középkori kéziratok alakja, jellege sokban eltér egymástól, de bár a késő középkor kódexei elérték a legmagasabb művészi színvonalat, Gutenberg felfedezése jelenti a középkor és újkor határmesgyéjén az első igazán nagy lépést: a K. könnyű sokszorosításának a lehetőségét. Csak 400 év mulva következett ezután 1840. a második lépés, König gyorssajtója és a papirosgyártógépek felfedezése, majd 1865. a rotációs-, 1884 óta a szedőgépek elterjedése és legújabban az offsetnyomás feltalálása, melyek a rohamos technikai fejlődés útján a könyvipart egyre olcsóbbá és hatványozottan terjedésképesebbé tették.

A K. előállításának technikai menete a következő: A készülő könyv alakjának és betűfajának megállapítása után a kéziratot terjedelméhez képest egy vagy több szedő közt osztják szét. A szedés ma már nagyobbrészt géppel történik, amely vagy egyes betűkből (Monotype), vagy könnyen kezelhető egész sorokból álló szedéshasábot (Linotype, Typograph, stb.), vagy pedig újabban csak megfelelő fényképnegatívot (Typar) szolgáltat.

A szedésről próbanyomás (kefelenyomat) készül, amelyet először a nyomda korrektora néz át s a nagyjából átjavított szedés újabb próbanyomatát a szerzőhöz küldik átjavítás végett. A szerző megjegyzései értelmében helyesbített szöveghez képest kijavított szedést a könyvoldalak sormennyiségének, valamint a közbeiktatott képdúcoknak megfelelően elosztják (tördelik), címekkel, lapszámozással látják el és még egy próbanyomatban revideálás végett újra bemutatják a szerzőnek, ki a véglegesen megállapított szöveg kinyomtatásához az esetleg még szükségesnek bizonyult javítások után hozzájárul (imprimálja).

Ezek után az összehajtogatandó papiros-

ív oldalainak sorrendjébe állított szedést vaskeretbe szorítva (nyomóforma) a kellő egyengetéssel vagy közvetlenül sajtógépbe állítják, vagy pedig egy ólomlemezbe öntött másodlatot (tömöntvény) készítenek róla, melynek különösen a nagypéldányszámú nyomásnál és a változatlan szövegű további kiadásoknál van nagy jelentősége.

A sajtógépek a nyomda különböző feladataihoz képest többfélék: *a)* vízszintes szedésre vízszintes lappal nyomó *kézisajtók*, melyeken ma már rendszerint csak a próbanyomatok készülnek, bár Gutenberg óta 1840-ig a K. egyedüli eszközei voltak; *b)* függőleges szedésre csuklótáblával záródó *tégelysajtók*, a kisebb terjedelmű és példányszámú, valamint részben kényesebb természetű nyomtatványok előállítására; *c)* a vízszintes szedésen hengerrel nyomó nagyobb teljesítményű *gyorssajtók*, melyek óránkint már 600—2300 ívet tudnak kinyomni és végül *d)* a hengerszedésről hengerrel tekercspapirosra nyomó nagy forgó-, vagy *rotációsgépek*, amelyek különösen hírlapok előállítására alkalmasak, mert legújabb hathengeres kivitelükben 100-, sőt 200.000 példányt képesek óránként előállítani a hírlapok terjedelméhez képest.

A nyomtatás történhetik az eredeti szedésről s annak tömöntéses másolatáról: *magasnyomás*; kimaratott lemez-, vagy hengerről: *mélynyomás*, végül síma lemez- és hengerről közvetlenül, vagy gummiátvitellel: *kőnyomások*, *offsetnyomás*. Mindhárom eljárás egyformán tökéletes nyomatok előállítására alkalmas, de a jövő kétségtelenül az offsetnyomásé, mely fototechnikai segédeszközeivel egyszerűbb eljárással is tökéletesebb eredményeket érhet el s az ólombetűk alkalmazását is fölöslegessé teheti.

A sajtóról kikerült íveket a könyvek nagysága szerint 2, 4, 8, 12, 16 vagy 32 rétben hajtogatják s ehhez képest a könyveket is másod-, negyed- stb. rétűnek mondják. Végül a sorrendbe rakott ívekből a könyvkötő teljes köteteket fűz össze és azokat papirosborítékkal, vagy tartós vászon- és bőrkötésekkel látja el. Ma már készülnek azonban olyan sajtógépek is, melyekből a könyvek automatikusan teljesen készen vászon- és bőrkötéssel kerülnek ki.

A K. elvitázhatatlan érdeme, hogy a korábbi műveltségi korszakok szellemi hagyatéka reánk maradhatott, a gondolatszabadság érvényesülhetett, az emberi műveltség világszerte terjedhet s a magasabb erkölcsi szempontok egyre jobban kiegyenlíthetik a társadalmi csoportok és rétegek érdekellentéteit. Azonban époly károkat is okozhat a K. a társadalombontó erők szolgálatában (pornográfia, demagógia stb.). Ezért, bár a könyvtermelés maga is csak a viszonylag értékes műveket élteti tovább új és újabb kiadásokban s a selejteseket eltűnni engedi az egyre áttekinthetetlenebb tömegben, az állam és társadalom védekezése a káros könyvek ellen sok tekintetben megokolt és természetes. Ezek mellett azonban igen súlyos veszteségek is érték a könyvek és könyvtárak pusztulásával az általános műveltséget a vallásháborúk és indokolatlan politikai túlkapások következtében.

A nyomtatásban megjelent művek száma Gutenberg óta megközelíti a tízmilliót, mely szám újabban évenkint kb. 200.000 művel szaporodik. Ennek az időrendileg, tartalmilag egyaránt csaknem áttekinthetetlen anyagnak a legkülönbözőbb szempontú nyilvántartása és rendszerezése a *könyvtártudomány* (lásd ott) feladata. *Nyireő.*

Könyves Tóth *Kálmán*, (ifj.) *1900. A *Magyar Irás* belső munkatársa. Első önálló kötete a *Furulyaszó* c. kis regény. Verseket, novellákat, tanulmányokat, recenziókat ír.

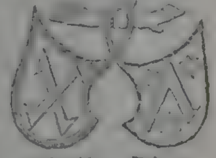
K. *Mihály*, *1809. †1895 Egyháztörténeti és vallásos műveket írt. Nevezetesebbek: *Az apostoli kor története s jelleme*, *Az apostoli korszak vértanui*, *A ker. egyház a három első sz.-ban.*

Könyvkötés a kézzel írott könyvek (kódexek) idején vette kezdetét és a könyvnyomtatás feltalálásával nagy jelentőségre tett szert s tág teret nyit az iparművészet számára.

A művészi könyvkötés a renaissance korral kezdődik s fejlődéstörténetében a Medici, a nápolyi Marcanova, a kölni Ugelheimer, a magyar Vitéz-kódexek, majd a Korvinák kötései, végül a három lelkes könyvbarát: Grolier vicomte, Maioli és Cannevari gyönyörű bekötései foglalják el a legelőkelőbb helyet. Magyar szempontból felemlítendők még a XVII. századbeli nagyszombati, a kolozsvári Bornemissza s a XVIII. sz. alatt virágzott debreceni könyvkötészet.

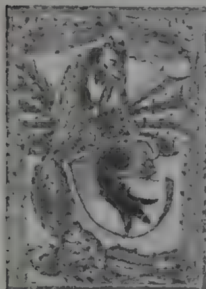
A gépipar művészietlenné süllyesztette a könyvkötészetet. A K. részletes ismertetését lásd a *Művészeti Lexikon*ban.

Könyvnyomtatás. A K. legősibb formája a fatáblákkal nyomtatás, amelyet a khinaiak némelyek szerint 581. Kr. u., mások szerint 936—993. találtak föl. A XI. században állítólag egy Piching nevű kovács égetett agyagból csinált szóképeket, de találmánya nyomtalanul és hatástalanul eltűnt. A thébai sírokban és Babylonban cseréptáblákat találtak benyomott betűkkel. Athénban a térképeket réztáblákba vésték. Rómában a cserépedényekbe a fazekasok bélyegzővel belenyomták a megrendelő nevét. A könyvmásoló barátok munkája a keresztes hadjáratok nyomán jelentkező kulturális fellendüléssel nagyon megszaporodott és a közszükségletet nem tudták többé kielégíteni. Külön foglalkozási ággá vált a másolás és e mellett a levélírás. A levelezők a leveleket képekkel ékesítették, a szöveg úgyis rendszerint rövid volt. Először ezeket a képeket sokszorosították

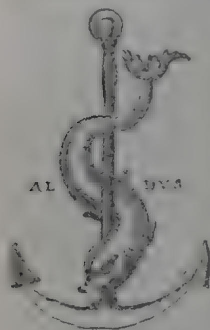

Schöffer Péter nyomdai jegye 1471.

réztáblák segítségével, később szövegeket is így sokszorosítottak. A réztáblákat aztán fatáblák váltották föl, amelyekkel elsősorban képeket és kártyákat nyomtattak. Az első ismeretes fatáblával nyomott könyv egy Donatus-tankönyv, a fatáblával nyomtatott könyv neve Blockbuch.

A *Frobenius* nyomda jegye

Az egyes, különálló betűkkel nyomtatást a mainzi születésű Gutenberg (l. Gutenberg a.) találta föl; ez ma már bizonyos, bár Feltrében Pamfilo Castaldinak és Haarlemben Lourens Janszoon Costernak állították szobrot, mint a könyvnyomtatás föltalálójának. Gutenberg valószinüleg már 1436. kísérletezett a mozgó betűkkel; először fából véste ki a betűket, de hamarosan rájött a matrica gondolatára és így őt kell tekintenünk a betűöntés feltalálójának is. A »reiber« (dörzsölő) helyett is valószinüleg ő alkalmazta először a sajtóprést. 36 soros, 42 soros bibliájában és az 1457. nyomott Psalteriumban az oldalak oly pontosan felelnek meg egymásnak, hogy előállításukat csak sajtóprésen lehet elképzelni. A Psalteriumot egyébként önállósult tanítványai, Johannes Fust és Peter Schöffer nyomtatták a Gutenbergtől elpörölt nyomdában s ez a Psalterium az első könyv, amelyen föl van tüntetve a nyomtató neve, a nyomtatás helye és éve. A K. — a strassburgi Menteltől és a bambergi Pfistertől eltekintve — sokáig volt Mainz titka. Általánosabbá Mainznak Nassaui Adolf által történt elfoglalása után lett. A hatvanas-hetvenes években egymásután alakulnak nyomdák Kölnben, Augsburgban, Lübeckben, Pilsenben, Nürnbergben, Bambergben, Speyerban, Eszlingenben stb. 1480. Németországnak 23 városában volt nyomda. Olaszország ekkor már 40 nyomdával dicsekedett. A XVI. században Velencében mintegy 250 nyomda működött. Párizsban 1470. alakult meg az első nyomda. Magyarországon, Angliában 1471., Oroszországban Csernigovban 1493., Moszkvában 1563., Szentpéterváron 1710., Törökországban II. Bajazid szultán halálbüntetés terhe alatt megtiltotta a könyvnyomtatást 1483., a zsidók azonban titokban foglalkoztak vele. A leghíresebb régi nyomdák, illetve nyomdászcsaládok: Németországban *Frobenius*, Olaszországban *Aldus*, Franciaországban *Stephanus*, Angliában *Caxton*, Németalföldön *Elzevir*. *Trócsányi.*

Aldus 1497.

A *Stephanus-nyomda jegye*

Könyvnyomtatás Magyarországon. Hazánkban az első nyomdát Mátyás király alkancellárja, *Kárai* László budai prépost állíttatta fel a Rómából elhívott *Hess* András által. E budai műhely első munkája volt a *Chronicon Budense.* Ennek a szép kezdésnek váratlanul teljes nyoma veszett, pedig Mátyás király uralkodása második felétől kezdve 13 budai könyvárúst ismerünk, akik között egy magyart is találunk. Ezek azonban mind külföldön nyomatták ki kiadványaikat. (Theobaldus Feger De Kirchem Concivis Et Librarius Budensis, Georg. Buem Libr. Bud., Johannes Haman De Landola Dictus Hertzog Civis Bud., Johannes Paep (Pap) Libr. Bud., Urbanus Kaym Libr. Bud., Heredes Qu. Urbani Kaym, Librarii Bud., Stephanus De Wardia Libr. Bud., Stephanus Heckel De Rivulo Dominarum Libr. Bud., Antonius Murarius Bibliopola Bud., Matthias Milcher Bibliopola Bud., Jacobus Schaller Libr. Bud., Leonardus De Sessardia Bibliopola Bud., Michael Prischwiz Libr. Bud., és Georgius Gryneus Germanus Civis et Bibliopola Budensis.) A második hazai nyomda csak 1536. kelt életre Ujszigeten, Sárvár mellett, Nádasdy Tamás és neje Kanizsay Orsolya védősége alatt. Itt jelent meg három év mulva *Erdősi Sylvester* János *Magyar Nyelvtana*, és 1541. Buda várának elesése évében *Uj testamentuma*, az első magyar bibliafordítás. Erdélyben, Brassóban működött a híres *Honter* János-nyomda s közel fél évszázadig élt Kolozsvárt, a XVI. század határévéig a *Heltai* Gáspár-féle nyomda. Ezenkívül számos vándornyomda működött, melyek lassan elenyésztek.

Híres volt még a *Telegdy* Miklós-alapította nyomda 1582-ből, mely később az esztergomi káptalané lett, majd 1615. ismét gazdát cserélt, amikor *Forgách* Ferenc a jezsuitáknak ajándékozta. Ehelyett Pozsonyban állíttatott fel az akkori igényeknek megfelelő nyomdát, melyből *Pázmány* Péter írásai kerültek ki. A XVI. században 23 nyomda volt M. O.-gon; a következő század csak 15 nyomdával bővítette e számot. A XVIII. században ismét 20 új nyomdát állítottak föl. A lassú fejlődés, mely az irodalmi és tudományos törekvésekkel, vágyakkal épen nem állott arányban, a nyomdaiparra súlyosan nehezedő cenzurában leli magyarázatát. Mihelyt a cenzura béklyója alól felszabadult az ország, a legjobb nyomdák keltek egymás után életre. A legjelesebbeket itt soroljuk fel. Pozsony: *Wiegand* O. Pest:

Landerer Lajos, *Trattner Károlyi* Gáspár, *Heckenast* Gusztáv, emőkei *Emich* Gusztáv, stb. Ma a könyvnyomtatás terén a magyarországi nyomdarészvénytársaságok és egyes nyomdák nemzetközi értékelésben is jelentős eredményeket tudnak felmutatni. *Kremmer.*

Könyvnyomtatás technikai menete, l. Könyv.

Könyvtár, könyveknek használati céllal áttekinthetően csoportosított gyűjteménye. Átvitt értelemben K.-nak nevezik még a könyvgyűjtemény őrzésére szolgáló helyiséget, épületet, valamint gyakran a sorozatos könyvkiadványokat is. Könyvek bizonyos cél szerint való összegyűjtését már a legrégibb korokból ismerjük. A könyvnyomtatás előtt már voltak K.-ak, melyek legrégibb ősei a vallási kultusz jegyében alakultak. A templomok és kolostorok mellett az egyházi jellegű kéziratokat, mint féltett kincseket gyüjtötték össze és őrizték a papok, mint első hivatott őrei a tudományoknak. Babilon, Ninive, Khina jelentős könyvgyüjteményeк emlékeit őrizték meg.

Sennacherib asszír király (Kr. e. 705—681) könyvtárát Ninive romjai között Kujundzsikban találták meg az óbabiloni irodalom gazdag maradványaival.

Görögországban az első ismert K.-at Peisistratos alapította Athénben, Kr. e. a VI. sz. végén. Neves K. volt Attalus király pergamosi és a Ptolemaiosok alexandriai K-a. A hellén könyvkultusz átment a rómaiakhoz is, és a legelső ismert K.-at Asinius Pollio római író létesítette Rómában, Kr. e. az I. sz.-ban. Hogy olvasókat neveljen, az új, vagy munka alatt lévő értékesebb irodalmi művek egyes részeinek felolvasását honosította meg, előkelő körökben, nagy sikerrel. Rómában s a birodalom nagyobb városaiban jelentékeny számú közkönyvtár alakult, s az előkelők villáiban szép magánkönyvtárak is voltak, melyek érdekes világot vetnek a római könyvkultura mélységére. Bizánc közkönyvtára az utolsó láncszem volt az ókori K.-ak sorában.

A középkor elején a szerzetesrendek (élükön a Szent Benedek-renddel) lelkes könyvgyüjtő munkája csakhamar igen jelentékeny szerzetesi K.-akat hívott életre.

Középkori könyvtár

A legrégibb és leghíresebb közöttük a vatikáni K., melynek eredete az V. sz.-ra megy vissza. Tőlük a XIII. sz.-tól kezdve az egymásután alakuló egyetemek veszik át a könyvek megőrzésének és gyűjtésének szerepét. Legelső a párizsi Sorbonne K.-a (1285), Prága (1348) és Oxford (1365). Majd a renaissanze, a humanizmus és különösen a könyvnyomtatás elterjedése adott nagy lökést a könyvtáralapításoknak. Csaknem ezeréves szünetelés után új közkönyvtárak létesülnek Firenze (Nicolo Nicoli 1437 és 1468), Velencében (Bessarion bíbornok, 1468). Mellettük a fejedelmi könyvtárak alapítása is megkezdődik (Paris: Bibliothèque Nationale, 1568), melyek idővel épúgy a nagy állami gyűjtemények alapjául szolgálnak, mint az egyenesen állami céllal alapított könyvtárak (London: British Museum könyvtára, 1753, Washington: Library of Congress, 1800).

Ma már több mint 150 olyan K. van a földön, melyek kötetszáma meghaladja a 200.000 dbot. A két legnagyobb a Bibliothèque Nationale Párizsban és a British Museum könyvtára Londonban, melyek csaknem egyenlő kötetszámmal megközelítik a 3,500.000 kötetet. Utánuk következnek a berlini (1,850.000 köt.), szentpétervári (1,500.000 köt.), bécsi állami (1,100.000 köt.), washingtoni kongresszusi (1,000.000 köt.) könyvtárak. *Kremmer.*

Hazánkban szintén a szerzetesek alapították a legelső könyvtárakat (Pannonhalma 1095 körül), a XIII. sz.-tól kezdve a világi egyházak könyvtárainak is maradt nyoma. Az első magánkönyvtárakról 1276-ból van feljegyzésünk, mikor egy tűzvész alkalmával Pál veszprémi kanonoknak és 15 társának értékes könyvtárai pusztultak el. Bár Nagy Lajos királytól kezdve uralkodóink könyveiből is maradt néhány, az első céltudatos és nagyobb értékű könyvtárat Mátyás király alapította 1471 előtt, a világhírű Korvinával. A Korvina kora legkiválóbb és legnagyobb könyvtárai közé tartozott, melyet Mátyás király költséget nem kímélve, 26 éven át nemes bibliofil érzékkel gyarapított. Kötetszámát különböző alapú hozzávetésekkel 1—5000 darabra becsülik. Nagy veszteségünkre a Korvina Mátyás halála után rövidesen szétszóródott és jobbára elpusztult, úgy hogy ma már alig 145 hiteles Korvin-kódexet ismerünk, melynek negyedrésze sincs magyar könyvtárakban. Kivüle humanistáink közül Vitéz János esztergomi érsek és Janus Pannonius pécsi püspök gyűjtöttek jelentékenyebb könyvtárat. Néhány főúri könyvgyűjtőről is van a középkor végéről szórványos adatunk.

Az újkor elején a reformáció terjedése vitte előre hazánkban is a könyvnyomtatást és a könyvtárak szervezését. Főleg a protestáns iskolák könyvtárait fejlesztették nagy áldozatkészséggel. Különösen gazdagok voltak a kolozsvári, brassói, sárospataki, debreceni és gyulafehérvári kollégiumi K.-ak, a később alapított kat. intézetek közül viszont a nagyszombatinak és pozsonyinak volt jelentékenyebb K.-a. Az erdélyi fejedelmek, de leginkább I. Rákóczi György és Bethlen Gábor lelkes

könyvbarátok voltak, a főurak (Thurzó Szaniszló, Zrinyi Miklós, Bethlen Elek, Bercsényi Miklós), az egyháziak és tudósok (Oláh Miklós, Pázmány Péter, Gelei Katona István, Zsámboki János) között is egyre többnek van magánkönyvtára. Erősen megnövekszik a könyvtárak kötetszáma a XVIII. sz.-ban, mikor gr. Eszterházy Károly egri püspök és Patachich Ádám kalocsai érsek magánkönyvtárai a legnevezetesebbek.

Mikor 1777. Nagyszombatról Budára szállítják s nyilvános könyvtárrá teszik a feloszlatott szerzetesrendek könyvtárainak válogatott anyagával gazdagított egyetemi könyvtárat, új korszak kezdődik könyvtáraink történetében, melyre a ma is fennálló K.-ak nagyobb részének alapítása esik. Legnagyobb jelentőségű ezek között a Magyar Nemzeti Múzeum alapítása, melynek alapját 1802. gr. Széchenyi Ferenc nagycenki K.-a vetette meg. E könyvtár, mint az ország első múzeális gyűjteménye, azután is természetes erővel vonzotta magához az értékes magánkönyvtárakat.

A Magyar Tudományos Akadémia K.-nak alapját 1826. a gr. Teleki László könyvtára vetette meg s gr. Batthyány Gusztáv hasonlóan gazdag K.-a gazdagította. Hasonló áldozatkészséggel alapították K.-uk átengedésével br. Bruckenthal Sámuel a nagyszebeni alapítványi (1803), gr. Festetich Lajos a Somogy vármegyei (1816), Trattner János a Krassó-Szörény vármegyei, Kulcsár István a Komárom megyei (1827), Csaplovits Lőrinc az Árva megyei (1839), gr. Kemény József az Erdélyi Nemzeti Múzeumi (1859) és Somogyi Károly a szegedi városi K.-akat 1880).

Az egyházi K.-ak hasonlóképen nagyot fejlődtek a főpapság áldozatkész hagyatékából (Esterházy Károly gr. Eger, Batthyányi Ignác gr. Gyulafehérvár, Klimó György Pécs, Simor János Esztergom stb.), vagy a szerzetesrendek újjáépítő munkájából (Pannonhalma, Zirc, Jászóvár stb.), továbbá a korábban gyarapított iskolai K.-ak rendszeres gyarapításával (Debrecen, Sárospatak, Kiskunhalas, Pápa, Eperjes stb.).

Bár közművelődésünk kárára az állam kultúrpolitikájában a K.-ügy kezdettől fogva csak másodrangú szerepet játszott, és ezen a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségében és Tanácsában központosított külön intézőszervek sem tudtak kellőképen segíteni, az új egyetemek, iskolák és hatóságok K.-ai, valamint a közel 5000 kistípusú népK. a trianoni béke előtt számszerűleg meglehetősen megnövelték az ország könyvállományát, mely a magánkönyvtárak nélkül meghaladta a 11 milliót. De kultúrális hivatásukat sem tudományos, sem közművelődési tekintetben még nem tölthették be eléggé. A trianoni béke folytán könyveinknek 55%-át vesztettük el. Igy ezidőszerint tudományos és közművelődési jellegű K.-ainkban minden 4 középiskolát végzett emberre 14 kötet esik (a tényleges használatban azonban ennek csak kis hányada!), ezzel szemben népkönyvtárainkból alig 10 írni-olvasni tudó emberre jut csak egyetlen, többnyire elrongyolódott kötet.

Legnagyobb K.-aink: a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi K.-a (515.000 köt.), a Budapesti Tud. Egyetem K.-a (543.000), a Magyar Tud. Akadémia K.-a (250.000), Fővárosi K. (kb. 240.000), debreceni ref. főiskola K.-a (180.000), pannonhalmi benedekrendi K. (171.175), Műegyetem K.-a (121.000), Közp. Statisztikai Hivatal K.-a (118.132), Esztergomi Főegyházmegyei K. (115.000), szegedi Somogyi-K. (120.000), és a szegedi és pécsi új egyetemi K.-ak (kb. 100—100.000 kötettel).

Nyilvános K.-aink fejlődéstörténete a mult század közepéig — mint láthattuk — egyúttal fontosabb magánkönyvtáraink sorsát is jelenti. Az alapító családok nevét az említetteken kívül még két közK.-unk örökítette meg: a Batthyányi Ignác gr. alapította (1798) gyulafehérvári egyházmegyei Batthyányi-K. (35.000), mely főképen ősnyomtatványokban gazdag és a Ráday-grófok péceli könyvtárából létesített budapesti ref. teológiai Ráday-K. (30.000); a családi jelleget pedig a Teleki Sámuel gr. alapította (1798) marosvásárhelyi (30.000) és a Festetich Kristóf alapította (1793) keszthelyi (36.461) családi hitbizományi K.-ak. Számos nagyértékű magángyűjtemény, mint a Jankovich Miklós (30.000), Horvát István (30.000), Cornides Dániel, Institoris Mihály, Benkó József, Schwartner Márton (18.000), Kisfaludy Sándor (2154), Batsányi János, almási Balogh Pál (50.000), Baldácsy Antal br. (7000), Kossuth Lajos, Farkas Lajos, Kéler Gottfried stb. K.-ai tudományos K.-ainkat gyarapították. Nagy István (6000), Fáy János és id. Pétzely József K.-a, továbbá az Apponyi Antal gr. nagyapponyi K.-ának értékesebb része aukciókon cserélt gazdát.

Az utolsó ötven év nagyon megszaporította magán K.-aink számát, melyeket egyre kevesebben nélkülözhetnek. György Aladár 1885. évi statisztikája már 694 magán K.-at sorol fel összesen 2,282.601 kötettel. Azóta ez a szám hatványozott mértékben gyarapodott s tekintettel a gyűjtési nehézségekre, fejlesztésük is szigorubban korlátozott speciális célzatú.

Legelső helyen kell említenünk a három legkiválóbb hungaricum-gyűjtőnek: Apponyi Sándor grófnak, dr. Todoreszku Gyulának és Ráth Mórnak nagyértékű K.-át. Apponyi Sándor gr. (1844—1925) a Magyar Bibliofil Társaság elnöke, az 1720 előtt megjelent magyar vonatkozású külföldi nyomtatványokat gyüjtötte össze, köztük nagyszámmal unikumokat. K.-át a legnagyobb szaktudással dolgozta fel négykötetes katalógusában és a M. Nemzeti Múzeumnak hagyományozta, hol mint Bibliotheca Apponyiana külön felállítást nyert. Emellett lengyeli kastélyában több-

ezer kötetes modern K.-at is gyűjtött össze. Hasonlóképen külön őrzi a Magyar Nemzeti Múzeum a dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka válogatott szépségű példányokból álló és nagyrészt művésziesen kötött régi magyar K.-át, mely számos unikummal az 1711-ig megjelent magyarországi nyomtatványokat foglalja magában. A mintaszerű K. adományozója áldozatkészségéből ma is állandóan gyarapodik. Ráth György (1829—1904) 2363 kötetes hasonlóképen gazdag régi magyar K.-át a M. Tud. Akadémia örökölte. Kivülök Ágoston Péter, Deák Farkas, Széll Farkas és Kornfeld Móric foglalkoztak a régi magyar könyvek gyűjtésével.

Az 1772 utáni újabb magyar szépirodalom első kiadásaiból Szűry Dénes (1849—1910) gyűjtött össze tekintélyes anyagot (14.000), mely halála után a Fővárosi Könyvtárba került. Könyvtárának katalógusa külön is megjelent. Ugyane korszak foglalkoztatja 1910-es korhatárral Horánszky Lajost, továbbá dr. Szalay Józsefet, ki 10.000 kötetes K.-ában a szerzők ajánlásával és kézirataival ellátott könyvekre helyezi a fősulyt, és György Jenőt (6000).

A külföldi irodalom kedvelői közül az ősnyomtatványok gyűjtésével különösen Paur János székesfehérvári püspök foglalkozott, 20.000 kötetes K.-át püspöksége örökölte. Latin és francia klasszikusok ritka kiadásait, editio princepseit gyűjtötték Kálnoky Gusztáv gr. és Révay Ferenc br., ki a művészeti, történeti és utazási irodalmakban is gazdag K.-át a M. N. Múzeumnak hagyományozta. Sziváк Imre a XIX. sz. francia és angol írók első kiadásait gyűjtötte nagy előszeretettel. 4100 kötetes hatalmas Goethe K.-at hozott össze Elischer Boldizsár, melyben sok az eredeti Goethe kézírat (A M. Tud. Akadémiában), Kaposy József pedig a Dantera, Petrarcara és Boccaccióra vonatkozó irodalmat halmozta fel ritka teljességgel.

A magyar történelem irodalmát gazdagon képviselik Radvánszky Béla br. sajókazai K.-a (14.000), Ballagi Aladár 20.000 kötetes és a többi tudományokat is alapvető ritka művekben felölelő K.-a, Ballagi Géza értékes politikai röpiratgyűjteménye (a Fővárosi Könyvtárban), valamint Wenczel Gusztávnak, Schönherr Gyulának, Tagányi Károlynak és különösen Márki Sándornak a K.-ai.

A könyvművészet emlékeiből gazdag gyűjteményt állítottak össze Dankó József és Emich Gusztáv, kinek K.-ában sok más ritkaság között egy Korvin-kódex is volt. Ujabban különös kedvvel foglalkoznak egyre többen a művészien illusztrált és kötött díszmunkák gyűjtésével. Ez utóbbiak közül a Goldstein Henrik kiváló modern francia bekötésű K.-a, mely pár évvel ezelőtt került aukcióra, érdemel különösebb említést. A gazdag magán K.-ak hosszú sorából hely hiányában még csak a Glück Frigyes nagyértékű szakácstörténeti és Hollós Oszkár budapestiensia gyűjteményét sorolhatjuk fel.

Magánkönyvtáraink az utóbbi évtizedekben nemcsak számbelileg, de kötetszámukban is megnövekedtek. Ma már az 1—2000 kötetes magán K.-ak épen nem tartoznak a ritkaságok közé. Minden jel arra mutat, hogy szép multú K.-aink a lassú, de állandó fejlődés útján vannak, mely a magyar könyvpiacon is fogja mihamarább kedvező hatását éreztetni.

Nyireő.

Könyvtártudomány néven foglaljuk össze azokat az ismereteket, melyek az írás, könyv és könyvtárak fogalmára, fejlődéstörténetére, valamint a bennük felhalmozott szellemi tartalom rendszerező összegyűjtésére és közzétételére vonatkozó elméleti és gyakorlati megállapításokat kritikai és kultúrpolitikai szempontból összefoglalóan vizsgálják.

Bár a K. elnevezést Schrettinger már 1808. használja, a fogalom korábban csak a kérdés leggyakorlatibb részeire : a könyvtártanra és a leíró könyvészetre terjedt ki, melyeknek bár tudományos eszközökkel élnek, tudományjellegük külön nem lehet. Mai értelme szintétikus módon foglalja magába az írás, könyv és könyvtárakra vonatkozó ismeretek egészét, tekintet nélkül arra, hogy azok más szempontból nézve részben más tudományszakot is érdekelnek. Részei : *a)* az írás-, könyv- és könyvtártörténet ; *b)* a könyvtártan, azaz a könyvtárszervezés és kezelés gyakorlati módszertana, melynek egyik önállóbb része a leíró könyvészet (bibliográfia) ; *c)* a könyvtári kultúrpolitika, mely szociálpedagógiai alapon jelöli meg a könyvek és könyvtárak céljának megközelítési módját ; végül *d)* a tudományrendszertan, mely az egyes tudományok leszármazását, kapcsolatait és jellegét áttekinthetőségük érdekében vizsgálja. *Nyireő.*

Körmondatos stílus. Ha az író gyakran használ hosszabb, többszörösen összetett mondatokat, stílusát K.-nak mondjuk. Az ilyen stílus fárasztó és a magyar fülnek szokatlan. A latin írók nagyon szerették, különösen *Livius* és *Cicero.* Nálunk ilyen az *Eötvös* József báró stílusa.

Körner, *Theodor,* *1791. †1813., német költő. Apja Schiller barátja volt. Igen korán kezdett írni, még pedig drámákat, daljátékokat és tragédiákat. Ezek révén a bécsi *Burgtheater* színházi költőjévé nevezték ki. Hamarosan el is jegyezte magát, de mindez nem tudta otthon tartani, mikor a Napoléon elleni szabadságharcok órája ütött. *Lützow* szabad vadászai közé állt be 1813. s vakmerően, ifjú lelkesedéssel harcolt, míg ugyanezen évben egy mecklenburgi falunál halálos golyó nem érte. Első színpadi művei közül *(Der Nachtwächter, Die Gouvernante* stb.) két tragédiája nevezetes : *Rosamunde* és különösen a *Zrinyi ;* Sziget veszedelmének lelkes, patétikus, sőt, sajnos, kissé túlszónokias feldolgozása. Igazi dicsőségét háborús költeményeinek köszönheti K. (Halála után jelentek meg, *Leyer und Schwerdt,* Berlin, 1814.) Ezekben izzó hazaszeretet és lobogó lelkesedés szólal meg olyan elragadó hévvel

és harciassággal, hogy K. páratlanul áll velük az egész német irodalomban. Rendkívüli életénél és halálánál fogva K. hatása mindmáig igen tekintélyes. Nálunk is nagyon jól ismerték, a Zrinyit le is fordította *Szemere* Pál (kitűnő, bár igen erős kritikai tanulmányt írt róla *Kölcsey*). — Összes művei: Stuttgart, 1880—84. (Cotta) 4 köt.; ezenkívül számos kiadás: *Goetze* (Berlin, 1900), *Gensichen* (Stuttgart, 1902) stb. Levelezése: A. *Steinberg*, Leipzig, 1909. Róla l. E. *Peschel* u. E. *Wildenow*, *Th. K. und die Seinen*, Leipzig, 1898., 2 köt., K. *Berger*, Bielefeld, 1912.

Kecskeméti.

Kőrösfői Kriesch *Aladár*, festő, *1863. †1920. Művészete, egész nemes egyénisége az angol prerafaelita művészek erős befolyása alatt állt. Róluk szól mélyen átérzett finom könyve: Ruskinról s az angol praerafaelitákról (Bpest, 1904). A »Magyar Iparművészet« folyóiratba emelkedett szellemű cikkeket írt művészeti és művészetpedagógiai kérdésekről.

Kőrösi *Albin*, *1860. Szerzetes-tanár. Irodalomtörténeti tanulmányai és költeményei jelentek meg. Spanyol költők műveiből fordított.

K. *Henrik*, *1869. A kultuszminisztériumba mint tanfelügyelőt szolgálatra rendelték be. Pedagógiai és irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkozott. *Az elemi népoktatás enciklopédiája* c. művet szerkesztette, a *Néptanítók Lapja* szerkesztője.

K. *Sándor*, író és tanár, *1857. Főleg a magyar és olasz nyelvek egymáshoz való viszonyával, Fiume néprajzával és általában a magyar-olasz történeti vonatkozásokkal foglalkozott *(Zrinyi és Machiavelli*, 1902). Készített egy nagy magyar-olasz szótárt.

Kőrösi Csoma *Sándor*, nagy ázsiai utazó és nyelvtudós, *1784. Kőrös, Háromszékmegye, †1842. Darzsiling. Mint szegény szülők gyermeke nagy nélkülözések közben végezte el a nagyenyedi főiskolát és ugyanott tanár lett. Pártfogói Göttingába küldik s ott a középkori arab Ázsia-utazóknak s a khinai évkönyvek az ujgurokra vonatkozó helyeinek olvasása megérlelik régi elhatározását, hogy felkeresse a magyarok őshazáját, ill. rokonait s tanulmányozza ezek nyelvét, műveltségét és az ősmagyarokra utaló hagyományaikat, emlékeiket, feljegyzéseiket. 1819. indul útjára. Bejárta Tibet nagyrészét s az egyedüli európai volt, aki a lámakolostorokban a buddhista vallásos emlékek tanulmányozásával éveket töltött. 1830. Indiába viszszatérve az Asiatic Society calcuttai könyvtárnoka lett s kiadta hatalmas *tibeti szótárát s glossariumát* (1834), *tibeti nyelvtanát* (1834) és számos a tibeti nyelvre és kultúrára vonatkozó dolgozatát. 1842. a Lasszától északkelet felé, Khina határán élő dsungán nép látogatására indul, mivel akkori meggyőződése szerint ezek állanak az ősmagyarokhoz legközelebb, de mivel szegényesen, gyalog utazott és a bennszülöttek kunyhóiban lakott, lázba esett, mely véget vetett életének. K. érdekes példája annak, hogy az úttörő tudományos munkában ugyanoly része van a fantáziának, mint a filológikus tudásnak. K.-t a magyar egyedüliség és otthontalanság űzte Kelet felé, hogy ott megértő és közös lelkiségű testvérnépekre találjon s valóban a tibetiek, — ha nem is állanak oly közel hozzánk, mint ahogy ő útja előtt hitte, — a befelé élő, lelki sebeit komoly nyugalommal takaró rokon magyart, évekig látják testvérként vendégül, holott az európai utazók elől elzárták országukat. De a fantázia és az átfogó, széles koncepció nála páratlan tudományos szorgalommal, pontossággal és részletismerettel párosul. Először gyűjtötte öszsze és rendszerezte a tibeti buddhizmus két nagy vallásos gyűjteményét, a Tandsurt és Kandsurt, de kutatásainak tudományos eredményei csak akkor lesznek teljességükben áttekinthetők, ha kéziratai tömegének most folyamatban levő átnézése befejeződik s ezek kiadása kezdetét veszi. K. »álmaival« ma már távolról sem áll a tudomány oly elutasítóan szemben, amint azelőtt. Kétségtelen, hogy a magyar faj egyik összetevője egy törökhunn-ujgur nép volt s hogy a belsőázsiai népek nemcsak nyelvileg, de kultúrájukban is a magyarsággal bizonyos — ha nem is közvetlen — szellemi egységet alkotnak. K. már megjelent dolgozatait életrajzával együtt *Duka* Tivadar adta ki. Bensőázsia népeinek eszméi értelmében való tudományos megismerésére alakult a külföldön is tekintélynek örvendő *Kőrösi Csoma Sándor Archivum.*

Kőrösi-Csoma

Kőröspataki *János.* A XVII. sz.-ban históriás énekeket írt *Lupuj* vajdáról és a havasalföldi harcról.

Kőrösy *József*, *1844 †1906. Hírlapíró, majd a fővárosi statisztikai hivatal vezetője. Tanulmányaiban statisztikai és közgazdasági kérdésekkel foglalkozott. Szerkesztette a *Nemzetgazdasági Irók Tára* és *Megyei monografiák* c. vállalatokat.

Körülírás *(perifrázis).* A stílus változatosságát szolgálja, ha többször előforduló személy vagy tárgy nevét nem ismételjük meg folyton vagy nem helyettesítjük puszta névmással, hanem többé-kevésbé pontos meghatározást teszünk a helyébe. A K. megmenthet a drasztikusságtól is, ha bizonyos, nem épen esztétikus tárgyakkal kell foglalkoznunk. — Az ál-klasszikus írók (különösen a franciák) túlzásba vitték a K. használatát, mert ezzel helyettesítettek minden »nemtelen«, vagyis a mindennapi életben előforduló szót.

Kőszeghy *Mihály*, *1874., kat. egyházi író v. lapszerkesztő, aki saját költségére

kis szinpadot állíttatott, amelyen az ifjúság számára előadásokat rendeztetett. Kritikai, politikai és apologetikai munkássága mellett főként az ifjúság számára írt épületes műveket: *Jézus és a jó gyermek, IX. Pius pápasága, Sejanus* (dráma).

Kőszeghy *Pál*. A XVII. sz.-ban élt, † a XVIII. sz. elején, *Bercsényi* Miklós titkára volt. Uráról *Gyöngyösi* hatása alatt egy három részből álló elbeszélő költeményt írt. Művének csak harmadik része maradt meg. Ebben beszéli el *Bercsényi* második házasságának történetét. A versnek csak kultúrtörténeti jelentősége van. Érdekes, hogy Bercsényi második nejének halála után K. leányát, Zsuzsannát vette feleségül.

Kőszegi *László*, *1876., az Iparművészeti Iskola előadója. Művészettörténeti, esztétikai és kritikai tanulmányai jelentek meg a folyóiratokban és önállóan. Főműve: *A műélvezés művészete*. K. költeményeket is írt.

Köteles *Sámuel*, filozófus. *1770., Uj-Tordán, meghalt mint kollégiumi professzor 1831. Nagyenyeden. Jénában Fichtét hallgatta, akinek filozófiája nagy hatással volt rá. Egyénisége a kanti etika komolyságán formálódott és nagy hatással volt tanítványaira. *Kemény* Zsigmondnak is tanítója volt, aki tőle tanult filozófiát. Művei jó része kéziratban maradt. A megjelentek között van *Az erkölcsi filozófiának eleje* (Marosvásárhely, 1817.) és a *Philosophia Encyclopaediája* (Nagyenyed, 1829.). *Nagy.*

Kötőszóelhagyás *(asyndeton)*. A költő gyakran elhagyja a kötőszót, ha gyorsabb menetűvé akarja tenni a cselekvést, vagy hősének izgatott lelki állapotát rajzolja. Ingerült állapotban a beszédben sem ügyelünk a kötőszók pontos kitételére. Pl.:

Hol vagyon paizsom, páncélom, fegyverem?

(Toldi: IX. é.).

Az *és* kötőszó hiányzik, de egyáltalán nem érezzük hiányát.

Kötőszóhalmozás, *v. ismétlés (polysyndeton)*. A stílus egyik főszabálya, hogy kelleténél se többet, se kevesebbet ne mondjunk. A költői stílus az előadás élénkítése kedvéért akkor is használ azonban kötőszavakat, mikor nyelvtani szempontból szükség rájuk nincs, vagy az ismétlés kikerülése végett más-más kötőszót használunk. Pl.: *Toldiból:*

Mint komor bikáé, olyan a járása,
Mint a barna éjfél, szeme pillantása,
Mint a sértett vadkan, fú veszett dühében.

(I. é.).

Kőváry *László*, *1820. †1907. Tanulmányai végeztével a statisztikai hivatal szolgálatába lépett. 1848. megalapította és szerkesztette az *Ellenőr* c. lapot. Számos történeti, statisztikai és művelődéstörténeti munkája közül nevezetesebbek: *Erdély története, Erdély története 1848—49., A magyar családi és közéleti szokások a nemzeti fejedelmek korában.* Tanulmányokat írt a Székelyföldről, Erdély statisztikájáról és természeti ritkaságairól.

Kövér *György*, *1881., író, aktív katonatiszt: *Archi* vagy *Archius* álnéven írta tárcáit, útleírásait a magyar és német lapokba. Főműve: *Kié legyen a magyar föld?*

K. *Ilma*, írónő, *1862. Termékeny és népszerű elbeszélő. Főbb regényei: *Damáz Margit, Két világ közt, Margit férje, Révész Magda.*

K. *Lajos*, *1825. †1863. Novellákat és drámákat írt. Nevezetesebbek: *Este és reggel, Csak kitartás, Nőm meghalt, Gazdagság és szegénység.*

Kövesligethy *Radó*, *1862., magyar csillagász és kozmografus, a budapesti egyetem tanára. A földrengés kutatások terén világhírre tett szert. Számos ilynemű, a hazai és külföldi szaklapokban megjelent dolgozatain kívül magyar nyelven megjelent *Matematikai és csillagászati földrajz* c. kézikönyve. Ő írta a Műveltség Könyvt. *Világegyetem* c. kötetének csillagászati részét.

Kövi *Sándor*, *1763. †1829. Híres sárospataki jogtanár; neve irodalmi műveinkben gyakran szerepel *(Mikszáthnál, Jókainál)*. Jogi műveket írt *(A magyar törvények rövid summája, Magyarhoni magános törv. tud. elemei, A magy. polg. törvény)*.

Középrím. A sorközépnek a sorvéggel való rímelése.

Pl.: Felszállott a *páva* vármegye *házára*,
Sok szegény legénynek szabadu*lására*.

(Népdal).

Közhely *(locus communis)*. Tartalmilag általánosan ismert igazság (vagy vélt igazság), formailag: minden egyéni színt vagy újszerűséget nélkülöző kifejezés. A legsúlyosabb gáncs, amely írót érhet, az, hogy közhelyeket ír. Legnagyobb dicsősége azonban, ha egy-egy sora közhellyé válik, s az újszerűséget a közhasználat koptatja le róla.

Közlöny, hivatalos lap, 1848. jan. 8-tól 1849. jún. 3-ig közölte a kormány rendeleteit, közléseit s az országgyűlési beszédeket. Előbb *Gyurmán* Adolf, majd *Emődi* Dániel szerkesztette.

Közmondás: a tanító népköltés körébe tartozik. Benne a népnek apáitól örökölt régi bölcsesége szólal meg, sokszor ritmusos alakban és betűrímmel, ami elősegíti a K. célját, hogy apáról fiúra, néptől-néphez szálljon. Pl.: **H**ázán **h**áza, **k**ebelén **k**enyere (= hazátlan, szegény). Általános igazságot, tapasztalati tényt fejezvén ki, sok lesz közülök nemzetközivé (pl.: Lassan járj, tovább érsz stb.). Más néven: szólás, szólásmondás, példaszó, példabeszéd. Első tudományos fejtegetése *Katona* Lajostól való az Ethnographiában. Nevezetes újabb mű: *Kertész* Manó könyve a magyar szólásokról (Bp., 1925.). Ebben a K. történeti és néprajzi tanulságai tüzetesen ki vannak fejezve. *Vikár.*

Közömbös szótag. A klasszikus verselésben a sor utolsó szótagja K., azaz hosszúnak is, rövidnek is tekinthető. Jelzése: ⏓.

Közömbös versláb az olyan, amelynek sem emelkedő, sem ereszkedő jellege nincs. Ilyen a spondeus (— —), a pirrichius (◡◡). K.-akból nem lehet verset alkotni, mert az ilyen verssorból a ritmus lényege: a váltakozás hiányoznék.

Közvetlen stílus. Kerüli a külső díszt, egyszerűségre törekszik, nagyon közel áll a társalgás nyelvéhez. Képeit, hasonlatait a mindennapi életből veszi. Közvetlen stílusa van pl. *Mikes* leveleinek.

Kraemer, *Lotten von*, svéd írónő, *1828. †1912. Csak 1865. lépett fel először nyilvánosan egy *Fantasiklängväxter kring verklighertens stam* (A fantáziának néhány kúszónövénye a valóság törzse körül) c. novellás kötetével. Aztán egymás után elbeszéléseket, drámákat és költeményeket adott ki. A 60-as években egy németországi utazása alkalmával néhány magyarral találkozott, akik figyelmét felhívták Petőfi és Arany költészetére, s a *Talpra magyar*, *Az Alföld* és *Szeptember végén* 1877. közölt svéd fordításai voltak ennek első szép eredményei. Később még hármat ültetett át svédre; azokat először különböző lapokban, aztán saját Arany-fordításaival együtt egy *Översättningar från ungerska skalder* (Fordítások magyar költőkből) c. antológiájában közölte. *Lindberg.*

Krag, *Thomas*, *1868. †1913., norvég regényíró. Munkáiban: *Malm* (Vasérc 1893), *Mester Magius*, 1909. stb., a természet hatását akarja kimutatni az emberi cselekedetekre.

K., *Wilhelm*, *1871., norvég lirikus és drámaíró. A norvég modern lírában előkelő helyet foglal el *Sange fra min ö* (Ének az én szigetemről, 1919) c. verskötete. Mint drámaíró különösen *Baldevins bryllup* (B. házassága, 1900) c. népies komédiájával aratott sikereket a norvég és svéd színpadokon.

Král', *Janko*, *1822. †1876., az első pesszimista költő a tót irodalomban; dalai, balladái rezignált, elégikus hangon szólnak hozzánk. Miután alkotásainak egy részét megsemmisítette, aránylag kevés verse maradt fenn; ezek gyűjteményes kiadása: 1893., Turócszentmárton.

Králodvorský rukopis *(königinhofi kézirat)*, a XIX. század legnagyobb és leggeniálisabb tud. irodalmi hamisítványa, amelynek több mint félszázadon keresztül csekély kivétellel egész Európa tud. közvéleménye hitelt adott. Szerzője az egyébként kiváló cseh archeológus és szlavista, Václav *Hanka* (1791—1861) volt, aki abban és másik, nem kevésbé híres hamisítványában, a *grünebergi kéziratban* (zelenohorský rukopis) nemzetének őskorát és multját kultúrtörténelmileg gazdag és dicső keretek közé állította. Hanka úgy tűntette fel a dolgot, mintha a két kéziratot Königinhof egyik templomában fedezte volna föl 1817 őszén. A kézirat 12 kis pergamentlapból és 12 lapszélből álló könyvtöredék volt, amely mesterileg imitált ócseh nyelven epikai és lírai költeményeket tartalmazott. A K.-t a XIII. sz. végéről vagy a XIV. sz. elejéről valónak, a grünebergit IX. századbelinek gondolták. A hamisításra is cseh tudósok jöttek rá, főleg *Gebauer* 1886—1888. között, akit ebben a munkájában Masaryk is támogatott. A K. azonban addig igen nagy hatást tett, sőt számos cseh írót és művészt értékes alkotásokra inspirált. Magyar nyelvre a mult század ötvenes éveiben *Riedl Szende* fordította.

Kranjčević, *Silvije Strahimir*, horvát költő, *1865. †1908. Szétszórtan megjelent verseinek első gyűjteményét *Bugarkinje* c. adta ki 1885. Ezt követte az *Izbrane pjesme* (1898) és a *Trzaje* (1902). Irói hagyatékában egy *Za drugaga* (Másért) c. drámát is találtak. A legeredetibb költők egyike. Mély problémákat tárgyaló pompás költeményei tele vannak iróniával s szarkazmussal. K. az összekötő kapocs a realisztikus és a modern írók között.

Krasicki, *Ignacy gróf* *1735. †1801., lengyel író és költő. K.-t e kor legnagyobb lengyel költői közé sorozzák; munkáit jóízű és természetes humor hatja át, erős szatirikus éllel. Nevezetesebb költői alkotásai: *Monachomachia czyli Woyna Mnichow* (1778), amelyben a kolostori életet, illetve a szerzetesek hibáit szatirizálja; *Satyry*, amelyben a társadalom bűneit és rossz szokásait ostorozza; *Woyna Chocimska* (A chocimi háború, 1780) 12 énekben foglalkozik az 1621-i hadjárattal. Prózai munkái közül a *Mikol. Doswiadczynskiego przypadký* (1776) és a *Pan Podstoli* címűben a lengyel nemest örökíti meg elbeszélés formájában.

Krasinski, *Zygmunt gróf*, *1812. †1859. lengyel költő. Legkiválóbb munkái a *Niebosha Komedya* (Istentelen színjáték, 1834) és az *Irydion* (1836) a társadalom nagy problémáit allegórikusan és szimbolikusan feldolgozó drámák. Egyéb művei: *Przedswit* (Látomások, 1843), *Psalmy przyszlosci* (A jövő zsoltárai, 1845 és 1848) az ember érzelmi világának minden fázisát felölelő versek; továbbá az *Ostatni* (A többiek, 1847), *Pokusa* (Kísérlet) és a *Resurrecturis*. K. névtelenül vagy álnéven jelentette meg műveit, amiért a lengyelek névtelen költőjének is nevezték.

Az Irydion címlapja

Krasko, *Ivan*, l.. *Botto*.

Kraszewski, *Józef Ignacy*, *1812. †1887. lengyel regényíró, aki nem annyira művészete mélységével, mint inkább a világirodalomban is párját ritkító termé-

kenységével tűnik ki. Egy kimutatás szerint 346 munkát írt 600 kötetben. Standardműve alig van; legkiválóbbak talán: *Hrabina Kosel* (A grófnő, 1874), *Chata za wsia* (A faluvégi kunyhó, 1854—55), *Dziecie starego miasta* (Az ősi város gyermekei, 1863), *Stara basn* (Régi rege, 1876), *Rzym za Nerona* (Róma Nero alatt, 1866) stb. Írt még azonkívül számos történelmi, esztétikai, bölcsészeti munkát, továbbá költeményeket, novellákat és színdarabokat. Magyarul megjelentek: *A kor gyermekei* (ford. *Timkó* Iván, Bp. 1882), *Morituri* (f. *Scossa* Dezső, Bp. 1880), *Ulána* (f. *Timkó* Iván, Bp. 1890), *Hogyan házasodott meg Pál úr?* (f. *Leövey* Klára, Bp. 1886), *Iván halála* (f. *Podhradszky* Lajos, Havi Szemle, Bbánya, 1902). Azonkívül több novellája a napilapokban. *Podhradszky.*

Krásznov, *Pjotr Nikolájevics*, orosz író, *1869. Műveiben a Románovok jogaiért száll sikra s mindenkit elítél, aki nem monarchista. Főműve: *A kétfejű sastól a vörös zászlóig* c. nagy regénye (1922). Csak a tárgya érdekes, de sem hű korrajz, sem lelkirajz nincs benne. Többi művei még gyengébbek.

Krates (kb. 490/80—420), görög vígjátékíró, az ó-attikai komédia művelője, voltaképeni megalapítója. Fölhagyott a politikai szatirával — 9 darabjának töredékei közt legalább nincsenek politikai problémák — s egyáltalában nem vitt a színpadra élő személyeket, hanem beérte általános tárgyú témákkal és általános típusok festésével. Állítólag elsőnek hozta színre az iszákost. — A töredékeket kiadta *Kock:* Comic. Att. fragm. I. — V. ö. *Wilhelm: Urk. dram. Auff.* 107, 110, *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.

K., Thebaiból, cinikus filozófus, a sinopei Diogenes tanítványa, paródikus és szatirikus versek és prózai iratok szerzője, amelyekben a teljes igénytelenséget prédikálja. Ennek a cinikus igénytelenségnek tipikus alakját teremtette meg a Lukianosból és Menipposból ismert Mikyllos varga alakjában.

K., Mallosból, Kr. e. III/II. sz., a hellenisztikus görög filológia ú. n. pergamoni iskolájának a feje. A stoikus filozófia hatása alatt allegórikus magyarázatot adott költőkről, kül. Homerosról, mit az alexandriai iskola elitélt. A nyelvészetben a nyelvhasználat szabálytalanságaira (anomalia) fordította figyelmét (így írt az »attikai nyelvjárásról«), szemben az alexandriaiak nyelvszabályosság (analógia)-tanával. Földrajzi tanulmányai is kiterjedtek voltak. Hatásos előadásokat tartott Rómában is. Utódai közt van Apollodoros. Töredékek vannak tőle. — Kiad. és irod.: C. *Wachsmuth*, 1860, J. *Helck*, 1905.

Kratinos, görög vígjátékíró (kb. 520—423/21), Eupolis és Aristophanes mellett az ó-attikai komédia leghíresebb képviselője. Igen későn (450 körül) kezdett csak írni s igen lassan és gondosan dolgozott, úgyhogy csak 21 darabot írt, amelyek közül 9 első díjat nyert. Konzervatív gondolkozású ember létére hevesen támadta a politikai és vallási újítókat, magát Periklest (és Aspasiát) is, egyáltalában a személyes támadásban nem ismert sem félelmet, sem határt, sőt magát sem kímélte: mikor Aristophanes és mások szemére vetették, hogy poézise borba fulladt, 423. azzal rehabilitálta magát, hogy önmagát tette gúny tárgyává *Pytine* (»Bubykos«) c. darabjában, amellyel Aristophanes ellen győzött. Darabjaiban a komédia oly erővel és hatalommal szólal meg, mint Aischyloséiban a tragédia. Fényoldalai: a geniális leleményesség, a merész és szeszélyesen csapongó fantázia, gazdag kómikus ér, maró és sziporkázó élc, képekben gazdag és magvas nyelv. K. régibb szabású, keményebb, markánsabb, mint Aristophanes, aki hadilábon állott vele, de szintén elismerte nagy tehetségét. De utolsó darabjaiban már ő is a »középső« komédia útjára lépett. — Töredékek: *Kock:* Comic. Att. fragm. I. 11. — V. ö. *Kirchner: Pros. Att.* I., *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. *Schmidt.*

Kraus, *Karl*, német író, *1874. *Fackel* c. folyóiratába írja kíméletlenül támadóhangú kultúrpolitikai és szociális cikkeit.

Krčméry, *Štefan*, *1892., tót költő és irodalomtörténész. K. a fiatal generáció egyik legtehetségesebb lirikusa. Költeményei *Ked'sa sloboda rodila* (Amikor a szabadság született, 1920) c. alatt jelentek meg. K. magyarul is kitűnően versel, aminek bizonyítéka *Anthológia szlovák költőkből* (1925) c. kötete, amelyben régi és újabb tót poéták alkotásait ültette át magyar nyelvre. Adyt, Kosztolányit, Babitsot, stb. viszont ő fordítja le tótra. Rövid, összefoglaló tót irodalomtörténete (1921) is értékes. Szerkeszti a *Slovenské Pohl'ady*-t Túrócszentmártonban s a Matica titkára.

Kremmer *Dezső*, *1879. †1926. A Fővárosi Könyvtár és a Fővárosi Pedagógiai Könyvtár igazgatója. Műtörténész, bibliográfus és Budapest historikusa. Írt egy nagy monografiát *Apáczai Cseri Jánosról.* Egyéb művei: *Marastoni és az első pesti festőiskola*, a *Pest-Budát ábrázoló német metszetek* és számtalan tanulmány. Korai halála miatt befejezetlenül maradtak a *Magyar művészettörténetírás kezdetei* és *Budapest bibliográfiája 1711-től* c. munkái, mely utóbbi megírására a fővárostól kapott megbízást. E lexikon munkatársa volt.

Kreskay *Imre Tamás*, író, *1748. †1811. Pálos szerzetes volt; hazafias szellemű, többnyire alkalmi, magyar és latin verseket és költői leveleket írt.

Kresztovszkij, *V.*, családi nevén *Nádezsda Dmitrievna Chvoscsinszkája*, orosz írónő, *1825. †1889. Jó megfigyelés, hű lelkirajz és reálisztikus ábrázolás jellemzik regényeit. Legszebb műve *A nagy nőslénymedve* (Boljsája medvjedica, 1871.). Nagy sikere volt még a *Találkozás*-nak (1859.) és a *Bariton*-nak (1870.).

Kretzer, *Max*, *1854., német regényíró. Eredetileg munkás volt s a munkás életé-

ből meríti erősen naturalisztikus, Zola hatása alatt álló regényeinek tárgyát. Első művei: *Die beiden Genossen*; *Sonderbare Schwärmer* (dráma) és különösen a *Die Betrogenen*, majd *Die Verkommenen* c. regények sötét képek a munkás életéből, de nincsenek alakító erő, sőt nagyság híján; K. későbbi regényei azután bizonyos ellaposodást mutatnak, csak *Meister Timpe* emelkedik ki közülük, mely a nagyipar emelkedését és a kisipar elmúlását mutatja be, s a merészen szimbolikus *Das Gesicht Christi*, melyben Krisztus alakja tűnik föl a nagyváros bűnös életének közepette. Róla írt *Kloss*. *Kecskeméti.*

Kreutzer *Lipót*, *1867. Tanár a Keresk. Akadémián. Közgazdasági és politikai cikkei jelentek meg. Jelentős munkája: *A munkaviszony a kereskedelemben.*

Křička, *Petr*, *1884., cseh költő. A modern cseh lirikusok egyik legkiválóbbja; érzelmei mélyek, kifejezésmódja tősgyökeresen eredeti és kristálytiszta. Verseskötetei: *Šipkový keř* (A vadrózsabokor, 1916); *Bílý štít* (A fehér orom, 1919) és a *Hoch s lukem* (Gyerek az íjjal). Az utóbbiért tüntették ki az 1925. évi államdíjjal.

Kristensen, *Tom*, *1893. Dán költő és író, az ifjabb nemzedék egyik kimagasló tehetsége. Első könyve, a *Kalózálmok* (1920) nagy hatást tett erőteljes, bátor, új verseivel. 1921. jelent meg *Az élet arabeszkjei* c. regénye, 1922. második verseskötete, a *Mirakler*. Méltó feltűnést keltettek *Madárszárnyon* c. kötetének khinai költeményei. Ezt követte: *A másik* (regény, 1923).

Kristóf *György*, *1878., tanár Szászvároson, majd a kolozsvári román egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára. Művei: *Magyar mitológia klasszikus époszainkban, Arany László és a magyar politikai költészet, Emlékezés a honalapítóra, Megjegyzések az esztétika módszeréhez, Adatok Barcsay Ábrahám életéhez, Petőfi és Madách, Az erdélyi irodalom multja és jövője. A százéves Jókai.*

Krisztics *Sándor*, *1890. egyetemi r. tanár. A *Városi Könyvtár* könyvtárosa: több, ujabban alakult hazafias egyesület irányítója. Politikai és jogi tanulmányai vannak. *(Nemzet és állam)*

Krisztina-legenda. Magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről Figyelemreméltó a többi kódexektől elütő helyesírása miatt.

Krisztus a költészetben. Jézus Krisztus élete a kereszténység számára azáltal lett rendkivüli fontosságúvá, hogy a Messiással, isten küldöttével azonosították. Ez a hit nemcsak logikus formulákban, bizonyító gondolatsorokban nyert kifejezést, hanem abban az irodalmi folyamatban is, amely Jézus életét az evangéliumoktól kezdve az apokrif iratokon keresztül mind élénkebb színekkel festette és a fantázia és a hit minden eszközének a felhasználásával igyekezett feldíszíteni. A mítosz, a legenda és a kegyes hagyomány prózában írt jelenetek egész sorával egészítette ki azokat a sok tekintetben hiányos adatokat, amiket a legrégibb források nyujtottak. Az apokrif evangéliumok Jézus életének egyes periódusaira vetették rá magukat. A gyermekségi evangéliumok Jézus születését és gyermekkorát rajzolják a legköltőibb színekkel s minden gondjuk arra irányul, hogy istenségének jeleit, csodatévő erejének megnyilvánulását születésétől kezdve igazolják, más művek Jézus tragédiájának a jeleneteit színezték ki, és több foglalkozott azzal a kérdéssel, mit csinált Jézus a földön feltámadása után? Apokaliptikus iratok nagy előszeretettel teszik meg titokzatos és fantasztikus bölcseségeik kinyilatkoztatójává. Ez az istenítő költészet alkotja meg a különböző *gnosztikus-rendszerek* Krisztus képeit, és hosszabbítja meg a *praeexisztencia*, a születés előtt való mennyei létezés vonalában Krisztus életét. A másik oldalon *Celsus* zsidója, *Porphyrius* és a *Talmud legendái* (s még Haeckel is a Welträtselben) a gyűlölet és a becstelen származás kikövetkeztetett és költött pletykáiba ágyazzák be életét.

De az egyház legyőz minden hitetlenséget és rágalmat s majdnem másfélezer éven át szinte megingathatatlan a dogmatikus Krisztus kép. Csak a XVII—XVIII. sz. *felvilágosodása* látja emberibbnek Krisztus személyét, míg a XVIII. sz. végén *Venturini* és *Bahrdt* szabadkőműves mintára meg nem teremtik az *esszenus-Krisztus* ama regényes képét, mely a legkülönbözőbb misztifikációkban *(Historische Enthüllungen, Otoman Zar-Adusht, Hänisch Jézus élete; Ismeretlen evangélium; Benan-levél; József-papirusz; Adina levelei* stb.) szinte évről-évre felbukkan s elpusztíthatatlan életet él. *Venturini* és *Bahrdt* regényei szerint az evangéliumok csak a csodás vázát nyújtják Jézus életének. Maga ez az élet egy próféta élete volt, melynek csodás szinezetet az esszénus titkos szövetség adott. Jézus ugyanis ennek a rendnek az eszköze volt. A rend rajta keresztül akarta megnyerni a zsidó népet, a rend volt a különböző események titokban maradt rendezője, különösen a feltámadás sikerült megrendezése az ő cselekedetük. Jézus ugyanis csak tetszhalott volt, s az esszénusok ebből a tetszhalálból keltették életre, hogy egy ideig szerepeltessék, azután valamely elrejtett kolostorukban hagyják leélni hátralévő életét. Ezt a racionalista gondolatot variálják németül *Hennell*, Aug. Friedr. *Gfrörer*, Richard von *der Alm* (Ghillany) és Ludwig *Noack*, franciául pedig *Salvator* regényes életrajzaikban. A tetszhalál-motivum képezi az alapját R. H. *Bartsch*: *Er. Ein Buch der Andacht* 1915. c. regényének is, mely azt fejti ki, hogy Jézus »feltámadása« után Pilátus felesége révén Itáliába kerül, ahol feltárul előtte a természet és a természetimádás, a pogány vallás szépsége s gondolkodása hozzásimul ehhez a természet szépségét vallásilag is értékelő pogánysághoz.

Gyakoriak a *Quo-vadis* motivumra alapozott, *Krisztus visszajövetelét* tárgyaló Krisztusregények is. Ez a motivum az

Acta Petri c. apokrif iratban található meg először s számtalan újabb Krisztus versnek a vezérlő gondolata. A legnagyobb szabású Krisztus ábrázolások közé tartozik az a rendkívüli drámai erejű epizód, amit *Dosztojevszkij Karamazoff testvérek* c. 1879—80. megjelent regényébe a *Főinkvizitorról* szóló elbeszélés formájában toldott be. Ez egy Christus redivivus-történet. Jézus a XVI. században Sevillába kerül s noha mindenki felismeri, mert csodákat tesz, a főinkvizitor mégis elfogatja, csendháborítás és békebontás miatt. És a főinkvizitor kioktatja Jézust: szabadsággal nem lehet az embereket megváltani. Rosszul tette, hogy nem a kenyérrel való megváltás útját választotta. Elmulasztotta, hogy a lelkek megnyugtatására törekedjék. Az egyháznak egész más utakra kellett térnie, a csodahitre, misztícizmusra és a tekintély elvére kellett felépítenie a maga épületét. A híveknek ez kell, ha a papok szerencsétlenek lesznek is abba, hogy e világnézet alaptalanságát ismerik. A prédikáció végeztével, amit Jézus szótlanul hallgat végig, a főinkvizitor kegyelmet gyakorol, Jézust elengedi, de azzal a kikötéssel, hogy Sevillába soha ne jöjjön vissza . . . Hasonló nagyobbszabású művet írt Charles Monroe *Sheldon*, kinek *In his steps — what would Jesus do?* 1896. c. regénye 14 nyelven több mint három millió példányban terjedt el (magyarul: *Az ő nyomdokain, vagy mit tenne Jézus.* 1903), mely azért is érdekes, mert segített a száraz Amerika talaját előkészíteni. A gondolatot más írók a legkülönbözőbb formában variálják s mondatnak el Jézussal különböző aktuális vonatkozású dolgokat. Legutóbb *Upton Sinclair* egy lázálomban lejátszódó látomást csinált ebből a motivumból s a látomásként megjelenő Krisztust egy mérsékelt szocialista álláspont képviselőjévé tette (magyarul: *Az ács fiának hívnak . . .*). Egyike a legszebb e nemű elbeszéléseknek *Gárdonyi Géza »Két nolesz«* c. posthumus legendája, melyben Jézus helyett Péter jön le a földre s kénytelen egyre nagyobb megdöbbenéssel konstatálni, hogy igaz kereszténység nincs. A helyzetet csak egy huszáros erőszakkal tudja megmenteni az ördöggel szemben: egy keresztényiesen cselekvő mohamedán társaságra mondja rá, hogy igaz keresztények . . . *(Arany, tömjén, mirrha* c. legendagyüjt.-ben.)

A realisztikus felfogás, a *felvilágosodás* racionalizmusa után a *Lessing* által közzétett *Reimarustól* származó *Wolffenbütteli töredékek (Vom Zwecke Jesu u. seiner Jünger, Die Auferstehung)* által felkavart hullámokból származó Jézus-életrajz kutatásban csapódott le. Ez a felfogás teljesen emberi keretek közé szorítja Jézus életét és szakít a feltámadás eszméjével. *Reimarus* a feltámadás hitét a Krisztusból élni akaró tanítványoknak arra a cselére korlátozza, hogy ellopatja és ismeretlen helyen elrejteti velük Jézus holttestét s a feltámadást egyszerüen az ő kitalálásuknak tartja, Renan pedig a szép galileai vándorprédikátor sírja felett halotti beszédet is tart. Ennek a felfogásnak a regénye *Renan* Jézus-életrajza, amely tudományos célzatú mű ugyan, de a benne levő sok romantikus apróság, a galileai tájak, hangulatok, Jézus tanítványaihoz, különösen pedig hallgatónőihez való viszonyának a kiszínezése és brilliáns stílusa miatt is méltán tekinthető regényes alkotásnak.

Ebbe a realisztikus csoportba tartozik G. A. *Müller: Ecce homo* 1908. regénye, mely az evangéliumok tudományos magyarázatát dolgozta fel novellisztikus formában és *Gerh. Hauptmann: Der Narr in Christo, Emanuel Quint* c. regénye is, amely egy modern környezetben élő, vallásilag korlátolt és a vallási őrület határán álló, Krisztust betű szerint utánzó asztaloslegény maszkjában próbálja megjeleníteni *Jézus* Krisztus életének a rejtélyét. Tudományos munkát akar nyujtani *G. Frenssen* a *Hilligenlei* c. regényébe toldott, abba szervesen bele sem tartozó Jézus-életrajzzal *(Die Handschrift.)* Hasonló tudományos modernizálásra törekszik W. *Classen: Jesus von Nazareth* 1917. és *Christus heute als unser Zeitgenosse* 1905. c. műveiben.

A hagyományos egyházi Jézus képért íródnak a modern legendák százai. *Rosegger: I. N. R. I.— Frohe Botschaft eines armen Sünders* c. nagyobb terjedelmű művétől kezdve *Lagerlöf* Zelma *Krisztus legendái*-ig. *Röttger: Christuslegenden* 1918, *Rubenescu Auguszta: Krisztuslegendák* 1918. c. művei közül az első költőibb, az utóbbinak a stílusa az. Szép Oscar *Wilde* prózában írt költeményei között az a legenda, mely a Kr. által meggyógyított betegeknek új bűnökbe való eséséről szól. A csoda sem tudta őket boldog és tiszta emberekké tenni. *Gárdonyi* Géza halála után összegyűjtött legendái elsőrendű alkotások, hasonlóan kimagasló *Bartóky* Józsefnek *A legnagyobb csoda* c. legendája, melyben Krisztus nem csodát tesz, hanem szenvedni és békével meghalni tanítja a pogány százados atyját. Megragadó drámaiságú *Karinthy* Frigyes *Barabbás* c. legendája, melyben Krisztus maga mellé veszi mindazokat, akiket meggyógyított, hogy szóljanak mellette s szavazzanak a felmentése mellett. De mikor megint népdöntés alá kerül, hogy ki szabaduljon: Kr.-e, vagy Barabbás, a tömeghang megint csak Barabbásnak hangzik. *(Krisztus vagy Barabbás* 1918.) Régies magyar zamatú *Tóth* Béla: *A mi Urunk Jézus Kr. gyermekségéről írott könyve.*

Lázár István Krisztusa és *Papini: Krisztus története* az evang.-i történetek kiszínezését és modernizálását tűzték ki célul. Az utóbbi pompázó stílusban oldja meg feladatát, Lázár könyve fantasztikusabb és nyersebb. Az *Emmerich* Anna Katalin látomásai alapján *Brentano* Kelemen által készített s magyarul is meglévő *Jézus Kr. Urunk kínszenvedése* c. leírás, a Jézus istenségébe vetett hit szülötte.

Ez a régmult időkben gyökerező vizio-

nárius beállítás is iskolát csinált. A spiritizmus divatba jöttével azonban nem tisztaszívű apácák, hanem médiumok lettek a kinyilatkoztatás közlői. Ennek a műfajnak az úttörője *Lorber* Jakab (1800—1864), akinek a bibliát kiegészítő, belső világosság utján készült igen terjedelmes kinyilatkoztatásaiból *Jézus gyermekkora, A három napi jelenet a jeruzsálemi templomban a 12 éves Jézus és a zsidó római vizsgabizottság között* (1921). magyarra is le van fordítva. Hasonló német badarságok: *Offenbarungen über Jeschuah ben Joseph* den Apostel u. Propheten. Medianim erhalten. 1917 és Dr. phil. P. *Braun:* Des Meisters Weg. 1918.

Külön csoportba oszthatók be azok a művek, amelyek Jézus és a nők viszonyát igyekeznek élénkebb megvilágításba helyezni s a vallásos érdeklődést sexuális szenzációkkal kiegészítve akarják kielégíteni. Ezt a témát is *Renan* pendítette meg s ebben is különösen Krisztus és Mária Magdolna viszonya áll az érdeklődés homlokterében. A jóízlés általában egyoldalúnak tünteti fel ezt a viszonyt, Paul *Heyse: Maria von Magdala* 1903. drámájában ezt tette a megváltás drámájának a fordulópontjává; ha Mária kiszolgáltatja magát Pilátus unokaöccsének, akkor Kr. megmenekülhetett volna. Egyszer kitalálva ez a motivum is vándormotívummá lett: Maurice *Maeterlinck* is lemásolta *Mária Magdolna* c. magyarra is leford. drámájában »azt az alternativát, melybe ez a nagy nő jutott, amikor elveszejtheti vagy megmentheti Istennek fiát, aszerint, hogy beleegyezik-e vagy megtagadja-e azt, hogy odaadja magát«. Ilyen pornografikus szellem felé tendáló Maurice de *Waleffe* magyarra természetesen lefordított *A szerelmes Magdolna* 1919. c. értéktelen regénye, mely egy szerelemből élő nő epizódjává silányítja Jézus életét.

Jézus eredetisége, szellemi felsőbbsége, gondolatainak költőisége, életének drámai lüktetése ebben az irodalomban természetesen sehol igazán nem jut kifejezésre.

Ha a kötött formában készült, Krisztussal foglalkozó költői művekre térünk, akkor első helyen arról a Krisztust dicsőítő költészetről kell megemlékeznünk, amelyet *Plinius* bythiniai helytartó említ meg. Hasonlókat írhattak az első gnosztikus költők: *Bardesanes, Basilides, Nepos, Hierakos* és ilyen a *De laudibus Domini* c. 148 hexameterből álló, 316—23 közt keletkezett, végül is Nagy Konstantin dicséretével végződő vers. Ennek a mintájára szerkesztett *Juvencus* Libri evangeliorum IV. c. műve 3200 hexameterében Jézust Homeros és Vergilius nyomán megéneklő költeményt. *Sedulius Carmen Paschalé*-ja Jézus csodáit beszéli el, *Proba Faltonia* minden költői önállóság nélkül Vergiliusból kiírt versekben beszéli el Krisztus életét.

A legrégibb Krisztus-eposzokat angolszászok írták. *Caedmoné* (680 kör.) elveszett, *Cynewulf* (†773) *Crist* c. eposzában Krisztusnak a világon háromszor való megjelenését (születés, feltámadás, ítélet) énekli meg. A szász bibliai költészet legelső terméke a *Heliand* (825—35), mely Krisztust germán hőssé gyúrja át. Krisztus nem Messiás, hanem kegyes német király, apostolai királyi kíséretének a tagjai, a betlehemi pásztorok, lovászok, a puszta távoli — erdő, melyben lombok sátra borul védőleg Kr. fölé, a szentlélek Odin hollójához hasonlóan Kr. vállára telepszik, a hegyi beszéd pedig germán thing... *Otfried von Weissenburg Crist*-je a legrégibb ófelnémet rímes vers, a XI. sz.-ból való *Ezzo*-ének Kr. csodáiról szól s kerüli azok legendás kiszínezését.

A középkorban a Kr.-költészet a *passiójátékokat* kultiválja. Ezek közé tartozik a XI. sz.-ból való, Euripidest utánzó *Christus Patiens* c. bizánci dramatizált szenvedés- és feltámadástörténet. Hasonló címen írt H. *Grotius* egy rideg tudóstragédiát, amelyben semmi sem történik s amelyben az eseményeket monológok és küldöncök hozzák a közönség tudomására. A XIII. sz.-ból való a *Ludus scenicus de nativitate Christi*, 1494-ből *Gundelfinger*nek Kr. sírbahelyezéséről szóló passiójátéka, ugyan ebből a korból valók a *donaueschingeni, alsfeldi* passió- és 1464-ből a *redentini* husvéti játék. A leghíresebbet, az *oberammergauit* 1634. adták elő. Ennek 1662-ből fennmaradt szövegét egy XV. sz. augsburgi és Wild Sebestyén szövegéből állították össze. Átdolgozták 1750. (betoldották az ószövetségi praefigurációkat), 1780. a felvilágosodás szellemében, ma használt szövegén *Klopstock* hatása is látszik.

A passiójátékok a háború után nálunk is divatba jöttek. A mikófalvi nem sikerült, de több más faluban sikerrel kezdeményeztek népi passiójátékokat. A képekkel illusztrált passió meghonosítója nálunk *Hock* János volt az Urániában tartott böjti felolvasásaival.

A reformáció korában megint az eposzok kora újul fel. Sannazaro Jakab (†1530) a »Keresztény Vergilius« *Christeise* Jézus születéséről szóló hősköltemény. *Vida Hieronymus* (†1566) *Christias*ában (6 ének a pogány mitológiát házasítja össze a katolikus dogmatikával s a végén Kr. a menynyei seregek élén vonul be s foglalja el trónját a mennyei Olympuson. A legnagyobb Kr. eposz Fr. Gottl. *Klopstock Messiade*-ja 1748., mely az ortodox Krisztus hitet a germán gondolatvilágba olvasztja be. Nagylendületű művét nagy lelkesedéssel fogadták, ezt azonban csakhamar köteles tisztelet váltotta fel, ma pedig csak az olvassa, akinek kötelessége. J. C. *Lavater* 1783—6 közt szintén írt egy Messiadét, ortodox felfogásban.

Az újabb eposzok között a legterjedelmesebb F. W. *Helle: Jesus Messias* c. háromkötetes műve, Arnold *Edwin: The Light of the World*, 1891. c. eposzában Krisztust Buddhával állítja szembe, *Blanc* Ferdinánd 30 énekre terjedő eposza a világ megváltójaként foglalkozik vele, H. *Kroepelin: Jesus* c. eposza inkább a lelkét írja

le, Jos. V. *Widmann: Der Heilige u. die Tiere* c. költeményében a sátán Kr.-ra azt a gondolatot akarja ráerőszakolni, hogy ne az embereket váltsa meg, hanem inkább az állatokat szeresse, mert azok az embereknél jobban megérdemlik a szeretetet... A XVIII. sz. közepe óta többször megpróbálkoznak az írók Jézus élete dramatizálásával, de a legtöbb próbálkozás töredék marad (*Hebbel*, Otto *Ludwig*, Rich. *Wagner)*, ami meg elkészül, csak kísérletszámba megy, a tökéletesség magaslatára egy sem jut el. A. *Dulk: Jesus der Christ* 1865. racionalista dráma, A. *Wilbrandt* Hairan szír próféta alakjába öltözteti Krisztust, K. *Weiser* egy négy drámából álló sorozatban akarja megoldani a kérdést (*Jesus)*. Hasonló, kaleidoszkopszerűen egymásmellé sorakozó képeket nyújtanak D. *Greiner* és F. A. *Feddersen: Jesus* c. drámái. Egészen bizarr az alapgondolata *Baumann: Christus* c. színművének: Isten és Wodan Luther személyében Krisztust mégegyszer a földre küldik.

A nagy műfajok (regény, eposz, dráma) mellett minden időben megtermi a Krisztus-költészet a maga apró gyöngyeit is. A keresztény himnusz és énekköltők (*Hilarius, Ambrosius, Aurelius Prudentius Clemens, Coelius Sedulius, Venantius Fortunatus, Nagy Gergely, Theodulfus, Notker Balbulus, Petrus Damianus, celanói Tamás, Bonaventura, aquinói Tamás* stb.), majd a reformáció énekköltői (*Luther*, P. *Gerhard*, G. *Tersteegen, Joh. Franck, Joh. Scheffler*, A. H. *Francke, Zinzendorf* gróf és *Bogatzky)* érző elmélyedéssel foglalkoztak Krisztus életének egyes jeleneteivel, az újabbak pedig kevés szóval akarnak minél jellemzőbb vonásokat és minél nagyobb távlatokat feltárni. A Zinzendorf-féle vérteológia álláspontján áll A. *Knapp* (1788—1864), sok vallásos érték van Ph. *Spitta* (1801—59) és Julius *Sturm* (1816—96) énekeiben. Majdnem teljes ciklust ad K. *Geroknak* (1815—90) *Palmblätter* c., a német protestánsok közt több százezer plban elterjedt könyve, melynek hidegen fenséges Krisztusa mégsem olyan, amilyennek a modern ember kívánja látni. Az újabb költők (E. *Mörike*, W. *Polenz*, Anette *Droste-Hülshoff*, Marx *Möller*, Arno *Walden*, Th. *Storm*, K. *Röttger* és különösen R. *Dehmel)* az ember Krisztust hozzák közelebb, Krisztust individualizálják s ezzel fokozatosan balfelé tolódik el a költészetük. Míg pl. a teológusok Kr. bűntelenségét vitatják, addig egyes költők Krisztust teljes emberiességében látják, munkásnak, forradalmárnak tekintik, sőt R. *Dehmel* csavargó-Krisztusával még ezt a szintet sem tartja fenn (*Auf einem Dorfweg)*.

Ez az individualizálódás más népek Kr. költészetében is megtalálható.

A magyar Kr.-költészet kezdetei régi himnuszok fordításai, *gróf Zrinyi Miklós*, a protestáns énekköltők, a bibliás énekek (*Szentmártoni János) Petrőczi* Kata Szidónia és *Balassa* Bálint költeményei. A deákos kor költői e tekintetben teljesen terméketlenek. A XIX. század közepén *Czuczor* Gergely és *Arany János* ír egy pár Kr. verset (*Péter és a hegedű*; *Ráchel*; *R. siralma*, feltünő a *Karácsony éjszakán* c. 1849-ből való vers szkepticizmusa: Akár csillag legyen, biztos éji lámpa, akár bujdosó láng | én megyek utána. | Mért féljek követni, ha lidérc is? hiszen | akkor is jó helyre | temetőbe viszen.). *Tompa Mihály, Szász Károly, Székács József* és *Győry Vilmos* sokkal kevesebb Kr. verset írtak, mint az hivatásuktól folyólag természetes lett volna. *Szabolcska Mihály* és *Sántha Károly* ellenben remekbe készült, áhitatos lélekből fakadó versek egész sorát írták Krisztusról. A kat. költők közül ebben a korban írja *Pájer* Antal *Szent lantját* 1857. és *Sujánszky* Antal vallásos költeményeit 1853. A Petőfi utánzók és a folyton erősödő lirikusok közt nincs Kr.-versköltő. Néhány erősen szatirikus verset ír *Madách* Aladár s nagyon papellenes *Rónay* István kanonok *A kereszt alatt* c. verse. A Krisztus versromantika *Váradi* Antal szónokias, szavalásra szánt és hatásos verseivel kezdődik, melyek elsei a 70-es évek közepén jelentek meg, ezt követi *Ábrányi* Emil néhány szocialista alaphangú, nagy erejű költeménye (*A názáreti kaszinó*; *A kereszt tördelő, Diligis me?)* és a 90-es években készülnek *Végh* Mátyás Krisztuslegendái. *Reviczky* Gyula Krisztus-versei formában és érzésben egyaránt kimagaslók. (*Pán halála.)* A teljesen egyéni hangot a Kr. versek terén is, *Czóbel* Minka néhány nagy távlatu versét (*Jó égiek)* kivéve, a *Nyugat* köré csoportosuló írók, főként *Ady* Endre ütik meg. Ady költészete a fejlődés minden fokát visszatükrözi. Vannak abszolut hivő versei, (*Kis karácsonyi ének*; *A Jézuska tiszteletére; Volt egy Jézus*,) van olyan, amelyik a szkepsist tükrözi vissza, (*Új aratók*; *Szamaras ember*; *Szent lélek karavánja*), míg vannak, amelyek szakítanak Krisztussal s pogány alapra helyezkednek. (*Megállt a sors*; *A nagyranőtt Krisztusok*; *Azuba*; *Izgága Jézusok)*.

A szocialista költők Krisztus tökéletes individualizálása mellett is rokonérzéssel és tisztelettel néznek fel Krisztusra. A magukénak vallják, de feltekintenek reá, mert világnézetük egyik hőse és előharcosa volt. (*Migray* József: *Ő*; *Várnai* Zseni: *Megváltó*; *Juhász* Gyula: *Emberi hitvallás*; *Munka és bér.)*

A fejlődésnek ezen a fokán a kiegyensúlyozott vallásosság képviselőinek a költeményei egyre fakóbbakká és színtelenebbé lesznek. Se forma, se invenció dolgában nem érik utól a moderneket. Mennyiség tekintetében azonban érdekes a szaporodás. Különösen karácsonyi és húsvéti versekben, amit az egyházi és a napilapok kereslete termelt. Ujabban azonban a napilapok már nem tartják ünnepi számaikban ezeket az alkalmi verseket kötelezőknek. Sok téma még teljesen kiaknázatlan és Jézus életének sok költői jelenete feldolgozatlan. A legtöbb új költőnek van egy-két szép Krisztus verse.

A termés egy része (az egyházi szempontból kifogástalan) *Fekete* Péter : *Téli rózsák* 1925. *Pálmaágak* 1926. és *Legendák* 1926. c. gyűjteményeiben található együtt, más része szintén össze van gyűjtve, de még kiadatlan.

Irodalom : *Szimonidesz* Lajos : *Jézus élete*. 1922. W. *Bauer : Das Leben Jesu im Zeitalter der neutest. Apokryphen*. 1909. A. *Schweitzer : Gesch. der Leben Jesu Forschung*. 1913. Joh. *Leipoldt : Vom Jesusbilde der Gegenwart*. 1913. *K. Simrock : Lauda Sion !* 1868. K. *Röttger : Moderne Jesusdichtung* ; K. *Jakubcyk : Denk Jesu nach !* Ausgew. deutsche Christusgedichte aus allen Jahrhunderten, 1920. O. *Dähnhardt : Natursagen zum Neuen Testament*, stb. *Szimonidesz.*

Kritika, l. *birálat.*

Kritikai Lapok, 1831. indította meg *Bajza* József. Megszűnt 1836.

Kriza *János*, költő, unitárius püspök, *1811. Nagyajtán. †1875. Kolozsvárt. Egész életét a székelység szeretete töltötte be. Költeményei a székely nép érzelemvilágát, mélabúját tükrözik vissza. Egyszerű, közvetlen hangjuk is erős rokonságot mutat a népköltészettel. Szerelmi dalai közül több át is ment a nép ajkára. De költői működésénél is fontosabb folklorisztikus tevékenysége. A székely népköltés termékeit *Vadrózsák* címmel 1863. adta ki, s a gyűjtemény nagy hatást keltett, különösen a népballadák megismertetésével. Ezekkel az első, a nagy nyugati népköltésekkel teljesen egyenrangú, magyar népdalterületet tárta fel. A *Vadrózsák* újból megj. a Kisfaludy-Társ. Népköltési gyűjtemény-ben 1913. Megindította a ma is fennálló *Keresztyén Magvető* c. prot. folyóiratot.

Krman, *Daniel*, *1663. †1740., tót író, ev. superintendens, vallásának üldözött, de bátor hitvallója. K. műveit bibliai cseh és latin nyelven írta. Született Misén (Trencsén m.) ; Miaván, Zsolnán lelkészkedett, az ellenreformáció miatt azonban többször menekülnie kellett. 1707. szép beszéd keretében szentelte föl Rákóczi zászlóit. 1709., mint Rákóczi követe fölkeresi XII. Károly svéd királyt. 1731. lázítás címén életfogytiglani börtönre ítélik s a pozsonyi börtönben fejezi be hányatott életét. Több egyházi és hitvitázó irata, költeménye jelent meg ; kéziratban maradtak hátra *Hungaria Evangelica*, értékes egyháztörténeti tanulmány ; *Rudimenta grammaticae slavonicae in gratiam Slovaciorum* c. tót nyelvtan és a *De Slavorum origine*. *Podhradszky.*

Kroki *(croquis)*, tréfás, rövid elmefuttatás a napilapok hasábjain, rendesen aktuális kérdésekről. Francia mestere Alfred *Capus* volt ; nálunk *Molnár* Ferenc és *Karinthy* Frigyes tették nevezetes műfajjá.

Krónika. Történeti munka. Az író mondát és megtörtént eseményt kritika nélkül ad elő, az események okait nem fürkészi, vagy más módon állapítja meg ; rendesen királyok uralkodása szerint csoportosítja előadását. Legnevezetesebb krónikáink latinnyelvűek. *Anonymus*, Béla király *Névtelen Jegyzője*, a honfoglalás eseményeit mondja el. *Kézai Simon* a hún-magyar mondákon kezdi és IV. László koráig írja meg történetünket. Fontos még a *Bécsi Képes Krónika*. Ezek a krónikák a XIII. és XIV. sz.-ból valók. A XVI. sz.-ban magyar nyelvű krónikák is keletkeznek. Legfontosabbak : *Székely István: Világkrónikája* (1558) és *Heltai Gáspár: Magyar krónikája*. *Heltai* művét *Bonfini* K.-jából merítette. *Bonfini* Mátyás király udvari embere volt és szintén régi K.-k alapján írta meg történetünket.

Kropf *Lajos*, Angliában élő magyar mérnök és történész, *1852. Számos, a Századok, Tört.-tár, Turul, Budapesti Szemle stb. hasábjain megj. tanulmányban dolgozta fel az angol-magyar tört. vonatkozásokat : angol könyvtári és levéltári kutatásainak eredményeit. Lefordította angolra a magyar népmesék egy gyűjteményét.

Kropotkin, *Pjotr Álekszejevics* herceg, orosz forradalmár és író, *1842, †1922. K. egyike a legkiválóbb földrajztudósoknak s ezért a tudományra nézve határozott veszteség volt, amikor az anarchizmus apostolává lett s nem foglalkozott többé komolyan a szaktudományával. Oroszul, franciául és angolul írt. Első geológiai tanulmányát *Kutatások a gleccserkorszakból* címen oroszul írta. Nagy érdemeket szerzett Közép-Ázsia hegyvidékének térképjavításaival. Ő írta a Reclus szerkesztette *Géographie universelle*-be az Oroszországról szóló fejezetet. Főbb művei : *Egy forradalmár följegyzései* ; *Az orosz és a francia börtönökben* ; *A kenyér meghódítása* ; *A lázadó beszédei* ; *Kölcsönös segítség az emberek és az állatok között* ; *Eszmék és valóság az orosz irodalomban* (Angolul írta, németre fordította *Ebenstein*, 1906). Magyarul megjelent : *Forradalmi kormányok*, 1919 ; *A kölcsönös segítség mint természettörvény* ; *Az ifjakhoz* ; *Egy orosz forradalmár emlékiratai*. F. *Gergely* Gy. 1912. *A nagy francia forradalom*. F. *Bánóczi* L. *Bonkáló.*

Kröger, *Timm*, *1844. †1918., német író. Liliencron biztatására lett íróvá ; első munkái finoman érző, idilli természeti képek : *Eine stille Welt* ; *Die Wohnung des Glücks, Hein Wieck* ; romantikus novella *Der Schulmeister von Haudewitt*. A későbbi elbeszélésekben egyre mélyebb, határozottabb lesz lélekábrázolása : a maga módján lát s mélyen eggyéolvad a környező titokzatos szépségű északi természettel s a benne és vele élő külsőre durva, szófukar, befelé élő emberekkel ; egész sorát rajzolja a különös, magányos, furcsa lelkeknek a *Leute eigener Art* kötetében, mindet tiszta körvonalakkal, erős realizmussal. Sok kedveset, finomat nyujtanak az apró későbbi vázlatok : *Heimkehr* ; *Mit dem Hammer* ; *Aus alter Truhe* ; *Das Buch der guten Leute* ; *Des Reiches Kommen*. K. művészete erősen rokon nagy honfitársáéval, Storméval, de benne kevesebb

a befelé figyelő lírai csönd, s több az élet közvetlen valóságának megragadása, valami hangosabb derű is. Novelláinak gyüjteménye 1914. 6 köt. Róla l. *Bödewadt* (1916). *Kecskeméti.*

Krúdy *Gyula*, *1878. Nyiregyházán. Ujságírói pályáját szülővárosában és Debrecenben kezdte, 1896 óta Budapesten dolgozik. Rendkivül termékeny író, könyveinek, lapokban megjelent tárca-elbeszéléseinek, hangulatképeinek száma alig sorolható fel. Hatása a közönségre és az írók egy részére is jelentékeny. *Mikszáth* nyomdokain kezdte, a nyirvidéki és a felföldi élet meleg szinezésű, melankólikus képeivel, de hírneve akkor lendült fel, mikor végre megtalálta a saját különleges stilformáját *Szindbád utazása* c. könyvében. Ettől fogva egyre fokozódó figyelem mellett dolgozott. Speciális téma-köre a félig mult idők vidéki és budapesti magyar alakjai, apró falusi urak, a kik a világ rohanó áradatától félrevonulva, különcök módjára élik a maguk szűkös életét, romantikusan gyöngéd nők, a kik észrevétlenül elégnek a kicsinyes környezetben, régi gavallérok, érzelmes kalandorok, színészek és egyéb a polgári életen kivül élő alakok. Ezek nem a jelenben élnek, hanem egy félhomályos hangulatú félmultban, melynek hangulata félig képzeletből, félig valóságból van szőve. A visszaemlékezés csendes melankóliája fogja őket körül s ez a halk s mégis hangzatos gordonkaszólam Krúdy írásainak legerősebben egyéni sajátsága. Legnagyobb sikerű könyve, *A vörös postakocsi*, Budapest elmúlt életéből elevenít meg félig elfeledett alakokat. Könyvei : *A víg ember bús meséi, Az álmok hőse, A podolini kisérlet, Pajkos Gaálék, Nyiri csend, Hét szilvafa, A betyár álma, Bukfenc, Szindbád ifjusága, Szindbád utazásai, Hét bagoly, Tegnapok ködlovagjai* stb. *Schöpflin.*

Krüdener, *Madame de*, leánynevén *Barbara Juliana Vietinghoff*, livlandi születésű francia írónő, *1764. †1824. Szentimentális regénye *(Valérie*, 1803), amelynek hőse, szerelmét nem mervén bevallani, öngyilkossá lesz : európaszerte óriás sikert aratott. A *Nouvelle Héloïse* hatása érzik rajta.

Krüzselyi *Erzsébet*, *1885. Máramarosszigeten. Gyermekkorában teljesen elveszítette hallását és látása is meggyöngült. E testi fogyatkozásaiból folyik lírájának fájdalmas lemondással telített alaphangja. A háború előtt több budapesti lapban *(Hét, Uj Idők, Vasárnapi Ujság* stb.) jelentek meg szivesen olvasott versei, azután csaknem valamennyi erdélyi lapban. Jelenleg Felsővisón él. Kötetei : *Versek* (1897, Msziget), *Ujabb versek* (1901, Msziget), *Örök csendben* (1907 u. o.), *Csendország dalai* 1913, Bpest), *Hangtalan lírán* (1924, Msziget).

Krylov, *Iván Andrejevics*, orosz meseköltő, *1768. Moszkvában, †1844. Szt.-Péterváron. A legnagyobb orosz meseköltő. Meséi világosak, rövidek, tele vannak népies közmondásokkal s fordulatokkal. Az álklasszikus írók közül az egyedüli, akit ma is olvasnak. S bár csak közismert, prózai bölcseségeket hirdet, számos mondása közmondássá lett s ma is gyakran idézik. Magyarul megjelent : *Éjszakák* (az Orosz beszélyek c. gyűjteményben) F. *Csopey* L. (1882).

Krystallis, *Kostis*, *1868. †1894., új-görög lirikus ; még erősen a népies költészet visszhangja, mint egyetlen verskötetének címe mutatja : *A falu s a pásztortanya énekese* (1893), novellista is, az epirusi népélet rajzolója.

Kuba, *Ludvík*, *1863., cseh író, etnografus. Gazdag népdalgyűjteményt 12 kötetben *Slovanstvo ve svých zpěvech* (A szlávság dalaiban) c. alatt jelent meg.

Kubáni, *L'udevít*, *1830. †1869., tót szépprózaíró és költő. Született Zahorányban (Tóthegymeg, Gömörm.). Legkiválóbb munkái a *Valgatha* tört. regény a felvidéki huszita-harcok idejéből, amely határozott magyarbarát tendenciát mutat s nagy tört. költeménye, a *Radzivillovna, král'ovná pol'ská* (R. lengyel királyné, Pest, 1869). K. egyébként a tót-magyar megegyezés lelkes híve volt.

Kûdrûn *(Gudrun)*, középfelnémet eposz. Három részre tagolódik s mindenik rész egy-egy nemzedék sorsának, egy-egy szöktetésnek felel meg : Sigebant irlandi király fiát, Hagent, tenger puszta szigetére szökteti egy griff. Hagen lányát, Hildet megszökteti Hetelnek, a Hegelingek királyának daliái. Hagen és Hilda leányát, Kûdrûnt, Herwig seelandi király jegyesét megszökteti Hartmut, normandiai királyfi. Itt is, ott is üldözőbe veszik a szöktetőket, itt is, ott is harcra kerül a sor. Hagen meg Hetel békét és barátságot köt. De Hetel s vele hőseinek egyrésze elesik a Hartmutékkal vívott harcban s a megszöktetett Kûdrûn csak tizenhárom év multán szabadulhat. Az első rész, Hagen robinzonádja, későbbi toldalék. A második rész magva a mitikus hátterű Hilde-monda, úgy amint *Snorri Sturluson* (1178—1241) próza-*Eddá*-jából, meg *Saxo Grammaticus*-ból (1200) rekonstruálható. Ehhez tapad K. története. A mondai anyag végső költői kialakulása osztrák területen, a XIII. sz. első felében megy végbe, még pedig a *Nibelungenlied*-éhez hasonló módon s már ennek az eposznak hatása alatt. A keresztény-lovagi réteg itt is átszínezi a germán világérzés tartalmát s erkölcsi összetevőit. Legtöbb nyomot a K. alakján hágy : a szenvedő, hűséges és állhatatos királylány mindenben ellentétje a *Nib.-lied* démonikus Kriemhildjének. A végső stilizálás csak egyet nem tud lefejteni a mondáról : keletkezése vidékének tengervégtelenségét s viking kalandosságát. K. új hazájába is magával hozta eredetének atmoszféráját. További sorsa meg is sínyli ezt az idegenszerűséget. Csak egyetlen kései, XVI. sz.-i kéziratban maradt ránk, melyet Hans *Ried* készített (1504—1515) Miksa császár megbízásából. A K.-t kiadta E. *Martin*—E. *Schröder* (1911). *Symons* (2. kiad. 1914). K. *Bartsch* (új

kiad. 1921, Insel). V. ö. Fr. *Panzer: Hilde-Gudrun*, 1901, R. C. *Boer*, Zschr. f. dt. Phil. 40, 1, *Dröge*, Zschr. f. dt. Altert. 54, 121, Fr. *Brie: Herrigs-Archiv* 142, ³/₄.
Turóczi-Trostler.

Kuhárszky *László*, *1874. A szocialista *Népakarat* c. folyóirat szerkesztője volt, azonkívül művelődéstörténeti tanulmányokat és újságcikkeket írt. (*A céhek története, A vörös klastrom, A keresztrefeszítés, A harangokról, Az eperjesi harangöntők, Az akasztás története, A husvéti piros tojásokról, A babona, Az amulettek története, A csók története*, stb.)

Kuhlman, *Quirin*, német költő, *1651. †1689. Végletes formában egyesíti a barok vallásosság s problematikusság minden elemét. Állandóan misztikus sóvárgás (főforrása Jakob Böhme) s extatikus gőg hullámhegyei között hányódik. Lírai főműve: *Der Kühlpsalter* (1684—88).

Kujundsiki-könyvtár néven emlegetik Assurbanipal (Kr. e. 668—626.) asszír királynak királyi könyvtárát, melyet e tudománykedvelő király a maga számára összeiratott s amely ninivei királyi palotájában ezekre rúgó ékírásos agyagtáblácskákból állott. A táblák a legfinomabb agyagból készültek s sűrűn tele vannak ékírással írva. A könyvtárat Austen Henry *Layard* angol kutató fedezte fel 1846—51-ig tartó ásatásai közben s mikor rábukkant, az agyagtáblák 30 cm. magasságban födték a Szanherib-palota déli szárnyának padlóját. A könyvtár történeti és kereskedelmi följegyzéseken kívül irodalmi és nyelvészeti szövegeket is tartalmaz, több kétnyelvű, szumir-asszír szószedet is előkerült belőle, melyek maig az asszirológiai nyelvkutatás főforrásai. A K.-ban maradtak fenn a Gilgames-eposz, a babiloni teremtésmitosz töredékei azonfelül sok vallásos szöveg, himnusz és egyéb költemény és tudományos mű, melyek közt 1—2 ezer évvel régibb szövegek másolatai is akadnak. Becses a babiloni királykrónika, fontosak az évkönyvek, melyek a történeti eseményeket az uralkodók uralkodási évei szerint sorolják fel. A K. gazdag anyaga maga a londoni British Muzeumban van elhelyezve.
Szimonidesz.

Kukoljnik, *Nesztor Vásziljevics*, orosz író, *1809. †1868. A történelemből veszi témáit. Nagy Péter korából és Itália multjából. *A Cholmszkij herceg* c. drámájához Glinka zenét írt. Sikere volt *Torquato Tasso* (1873) c. drámájának. Regényei közül korában mohón olvasták *A váljeroli Eveliné*-t (1840) és a *Két Kosztylkov*-ot (1845).

Kukučin, *Martin* *1860., családi nevén Matej *Bencúr*, tót novella- és regényíró, polgári foglalkozása orvos. Kiválóbb alkotásai: *Keď báčik z Chocholova umre* (Mikor a chocholyovi bácsi meghal); *Neprebudený* (Az álomvilágban élő); *Rysavá jalovica* (A tarka üsző); *Tiene i svetlo* (Fény és árnyék); *Dedinský román* (Falusi regény) *Dies irae* stb. Kétkötetes regénye, a *Dom v stráni* (Ház a hegyoldalon, 1903—1904) cselekménye Dalmáciában játszódik le s mesteri analízisével tűnik ki.

Kulcsregény *(roman à clef)*. Az olyan regény neve, amelyben az író, többé-kevésbé leplezetten, élő és ismert alakokat másol. A K. erkölcsi veszedelme mellett művészi szempontból is aggályos, mert a művészi festményből kirí a beléhelyezett fotográfia. A legnevezetesebb K.-író Alphonse *Daudet*, aki saját vallomása szerint még jelentéktelen alakjait is az életből másolta. Nála aránylag kevéssé vehető észre ennek az eljárásnak ártalmas volta. A magyar irodalomban a legtöbb példát a K.-re *Tolnay* Lajos adta; *Molnár* Ferenc is írt egyet (*Az éhes város*); az 1900. után kibontakozó új magyar intellektuel-nemzedék fejlődéséről többen is írtak — legalább egyes részleteikben — K.-nek számító regényeket (*Kaffka* M.: *Állomások*, *Ritoók* E.: *A szellem kalandorai*, stb.). A legújabb magyar regények közt *Erdős* Renée és *Szabó* Dezső munkáiban találhatjuk a legtöbb K.-be illő fotografiát.

Kulinyi *Ernő*, *1893. Iró, ujságíró. Verseken és kisebb elbeszéléseken kívül főleg operettlibrettókat ír (*A hamburgi menyasszony*).

Kulis, *Pantelejmon*, ukrán író, *1819. †1897. 1847. Péterváron az *Osznova* c. ukrán szemlének (1861—62) fő- munkatársa volt. 1866. elfogták a galiciai ukránokkal folytatott levelezését, mire külföldre menekült s hozzálátott a Szentírás lefordításához. Azután néhány történeti munkát írt orosz nyelven s így megengedték neki a hazatérést. Az 1876. ukáz kiadása után, melyben eltiltják az ukrán nyelv hivatalos és irodalmi használatát, Lembergbe ment s csak két évi távollét után tért vissza Ukrániába s visszavonultan az irodalomnak élt haláláig. Az ukrán nyelv egyik legjobb ismerője s kiváló stiliszta volt. Költő, regényíró, kritikus, történetíró és fordító egy személyben. A *Csorna Rada* c. legjobb regényének nagy sikere volt. Főműve bibliafordítása, mely költői s hamisítatlan népies nyelvével nagyban hozzájárult az ukrán irodalom felvirágoztatásához.
Bonkáló.

Kultsár *István*, *1760. †1828. Szerzetes, majd tanár, végül szerkesztő. Egész életében küzdött a magyar kultúra emeléséért. Ő alapította az első nagyobb magyar lapot 1806. (*Hazai Tudósítások*). Háza irodalmi középpont volt. Sokat tett a magyar színészet érdekében és dolgozott a magyar akadémia megteremtéséért. Irt szépirodalmi és tudományos művet is.

Kun *Andor*, *1882. Ügyvéd és újságíró, szerkesztette az *Amerikai Magyar Népszavát*. *Amerikai kóborlások* c. alatt könyve jelent meg. E lexikon munkatársa.

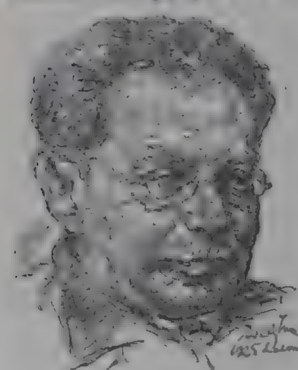
K. *József*, *1875., közgazdász, egyet. tanár. Főbb művei: *Nép, nemzet, nemzetiség, Politikai dolgozatok, Bevezetés a politikába.*

Kuncz *Aladár*, *1886. Aradon. Tanár volt Budapesten. 1923. óta Kolozsváron

az *Ellenzék* irodalmi szerkesztője. 1908 óta a *Nyugat* munkatársa, ott jelennek meg novellái, tanulmanyai, cikkei. Egy évet tanulmanyuton Párizsban, öt évet mint polgari internalt tolt Franciaországban. Irodalmi szerkesztője volt Budapesten az *Uj magyar szemle* és az *Auróra* c. folyóiratoknak is. Erdélyi szerkesztői munkassaga kulonosen ertékes, mert a fiatal, fejlodö irodalmi eletbe nyugodt, kiegyensulyozó szempontokat vitt be és az irok legjobbjait tömöritette lapja köré. Eredeti tanulmanyain kivul (*Thököly a francia irodalomban, Toldy Ferencről*) ertékes forditó munkat végzett. *Szentimrei.*

Kunfi *Zsigmond*, *1879., szociológiai író és zsurnaliszta. Előbb tanar volt, később a Nepszava munkatársa, majd szerkesztője lett. 1908. A *Szocializmus* c. folyóiratot is szerkesztette. A szocialista párt egyik vezető embere volt, a forradalom után kultuszminiszter, a kommünben közoktatásügyi népbiztos. A bolsevizmus bukasakor Bécsbe emigrált, ahol az Arbeiter-Zeitung munkatarsa. Művei : *Toldy Ferenc, Jókai, A francia kultúrharc, Népoktatásunk bünei, Ki tanítja a magyar népet? Az általános választójog*, stb. Fordításai is jelentek meg (*France: Pártütő angyalok*, stb.).

Kúnos *Ignác*, török nyelvész, a Keleti Kereskedelmi Akadémia nyug. igazgatója *1862. Egyetemi tanulmányainak elvégzése után évekre terjedő tanulmányutat tett az európai és azsiai Törökországban, mindenütt gyüjtve a török népköltészet termékeit, meséket, dalokat, színjátékokat, stb. Gyűjtésének gazdag eredményét a M. T. Akadémia és az Orosz Tud. Akadémia adta ki. Legújabban (1925.) Konstantinápolyban is megkezdték K. népköltési gyűjtéseinek kiadását. A meséket a magyar ifjúság számára is feldolgozta ; írt török nyelvtant s egyik szerkesztője volt a *Keleti Szemlének.* E lexikon munkatársa. *Balassa.*

Kúnos Ignác

Kunoss *Endre*, *1811. †1844. A negyvenes évek népszerű költője. Költeményei közül *Kitárom reszkető karom* . . . és *Képeddel alszom el* a legismertebbek. Nyelvészeti, jogi, pedagógiai kérdésekkel is foglalkozott.

Kupálá, *Jánká*, fehérorosz költő, családi nevén *Lucevics Iván*, *1882. A mult század kilencvenes éveiben megindult, de még mindig teljesen jelentéktelen újfehérorosz irodalomnak, vagyis az orosz nyelvcsalád délnyugati dialektusán (a régi mogilevi, minszki, vilnai, vitebszki s részben csernigovi, szuvalki, kovnói és szmolenszki kormányzóságok területén) írt irodalomnak a legkiválóbb költője. Közönséges munkásból vasszorgalommal küzdötte fel magát íróvá. *Zsálejka* c. (1908) verskötetével vonta magára honfitársai figyelmét, bár versei forma tekintetében még meglehetősen gyengék s csakis témájukkal — a fehérorosz nép érzés- és gondolatvilágának a megéneklésével — hatottak. Következő művei sikerultek, ezeket a népköltészet formáiban s szellemében írta. Ujabb költeményeit *Huszjlar* (1910) *Az élet útja* (1913), *Hulladékok* (Szpádezina, 1922) és *Név nélkül* (1924) c. gyűjteményeiben adta ki. Említést érdemel *Paulinka* c. népdrámája s a *Szétdult fészek* és *Az idevaló nő* c. drámája. Minden művében a parasztok életét írja le.

Kupcsay *Felicián*, *1876., író, kultuszminiszteri tanácsos. Műveiben a keresztény miszticizmus felé hajlik. Romantikus, vallásos lélek, amelyet a képzelet merész szárnyalása hevít. Fő művei : *Zarathustra múmiája, A szeretet vize, A boldogság kis kátéja.*

Kuprin, *Álekszándr Ivánovics*, orosz író, *1870. Katonatisztből lett íróvá. A katonaéletből vett regényeivel s elbeszéléseivel (*A párbaj; Ribnikov törzskapitány, Az éjjeli őrváltás*) vonta magára a közönség figyelmét. A hétköznapi élet naturalista írója. Csak az élet kulsőségeit veszi észre s azokat írja le. Akár zsidólakodalmat (*A lakodalom*), akár egy gyakorlatozást (*A párbaj*), akár egy kedélyes teázást feslett társaságban (*A gödör*), akár egy verekedést a matrózkorcsmában (*Gambrinus*) ír le, olvasói figyelmét mindig le tudja kötni, bár művészete nem nagy s azzal, hogy tanítani szeret, a művelt olvasó élvezetét megrontja. Kedves társalgó, semmi más. Nincs benne lendület, de viszont sohasem izléstelen, mint a XX. sz. számos hozzá hasonló orosz írója. Teljesen rossz *Szulamit* c. munkája. Magyarul megjelent : *Oleszja* F. Lengyel G., 1918 ; *A párbaj*. F. Balla M., 1917 ; *Az utcáról.* F. Zsatkovics K., Békéscsaba, 1918 ; *Rybnikov kapitány*. F. Erdélyi I., 1918 ; *A kripta*. F. Bálint L., 1921. *Szulamit*. F. Peterdi I., 1924. *Bonkáló.*

Kuruc költészet. A Wesselényi-féle szövetkezés szörnyű megtorlásától számítjuk a kuruc-labanc világ kezdetét. Végét a szatmári béke jelöli (1670—1711). Ebben a viharos korban fajok, felekezetek, társadalmi osztályok véres küzdelme folyik hazánkban : a valaha diadalmasan előnyomuló török hatalom meggyöngült, az erdélyi fejedelemség végső küzdelmét folytatja, a dinasztia védelme alatt az ellenreformáció kiméletlenül nyomul előre. A török hatalom meggyengülésével elszakadtak a fajokat és felekezeteket fékentartó kötelékek, mint földrengés után folyik az elrendeződés, az erők kiegyenlítődésre törekszenek : megindul a küzdelem Magyarország beolvasztása ellen. A nép legalsó retegéig leható mozgalmat dús, nagyobbreszt népies költészet kiséri. Eleinte protestans színezetű és erősen

vallásos jellegű. *(Papvilág Magyarországon, Magyarország romlásáról, Rab prédikátorok éneke).* Thököly felkelése idején előtérbe nyomul a nemzeti elem, különösen az ország nyomorúságának siratása. De megszólal a másik párt is, labanc gúnyvers csúfolódik a diadalok után büszkélkedő, vereségek után jajgató kurucokon *(Nyalka kuruc).* Majd megszólalnak a szétszórt kuruc tábor bujdosóinak megható énekei *(Mit búsulsz kenyeres, Oh szegény magyarság, Zokogó sírással sírhatsz magyar nemzet). II. Rákóczi Ferenc* még egy utolsó nagy küzdelemre szólítja nemzetét a beolvasztási kísérletek ellen. A Bécsig diadalmasan előnyomuló kurucok önérzete visszatér, de csakhamar megkezdődnek a vereségek, árulások, végül a bujdosás. A költemények jó része egyes harcokhoz fűződik, mintha a régi regős költészet támadt volna a kurucdalokban új életre. *(Tokaji veszedelem, A szomolányi diadal emléke, Gyászének a koroncai harcról, Kecskemét pusztulása, Szatmár várának megvétele).* Néhány ének szerzőjét is ismerjük: *Petkó* Zsigmond, *Buga* Jakab, *Miszlai* András, báró *Palocsay* György említhetők. A kuruc kor költeményeinek legnagyobb részét *Thaly* Kálmán gyűjtötte össze. 1864. jelent meg első gyűjteménye: *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok.* Ettől kezdve teljesen belemélyedt a kuruc kor irodalmának és történelmének tanulmányozásába. Rajongott e korszakért. Hogy másokban is felébressze a rajongást, a költemények egyrészét is átdolgozta, sőt azt is megtette, hogy beleringatva magát a kuruc kor hangulatába, eredeti költeményeket írt és beillesztette őket gyűjteményébe. Egyik-másik *(A bujdosó Rákóczi)* régebben is gyanusnak tűnt fel, de csak *Riedl* Frigyes és *Tolnai* Vilmos fellépése óta tudjuk, hogy a legszebb kuruc balladák *(Esztergom megvétele, Ocskai Lászlóról szóló ének* stb.) *Thaly* költeményei. Sőt *Káldy* Gyula kuruckori dallamainak jó része szintén csak a XVIII. sz. második és a XIX. sz. első feléből való. — A kuruc kornak nagy irodalma van. *Thaly, Riedl* és *Tolnai* művein kívül nevezetesek: *Harsányi* I., *Gulyás* J. és *Simonfi* J.: *A kuruc balladák hitelessége,* továbbá *Király* György, *Horváth* János, *Badics* Ferenc, *Beöthy* Zsolt, *Seprődi* János, *Kern* Aurél tanulmányai. *Lengyel.*

Kurz, *Hermann,* *1813. †1873.. német író és műfordító. Hazája a sváb föld; Mörikének jó barátja volt. Legnagyobb jelentőségű munkája a Schiller fiatalkoráról szóló *Schillers Heimatjahre* c. regény (1843), mely becsületes igyekezettel próbál a tárgyalt kor mélyére hatolni; erősen realisztikus és ugyancsak alapos, komoly írói munka a *Der Sonnenwirt* c. falusi történet (1855). Műveit kiadta P. *Heyse,* Stuttgart, 1874, 3 köt., és H. *Fischer,* Leipzig, 1904, 12 köt. Életrajzát megírta lánya, *Isolde K.,* München, 1906. L. még *Sulger—Geling: H. K., Ein deutscher Volksdichter,* Berlin, 1904.

K., *Isolde,* német írónő, K. Hermann leánya, *1853. Romantikus, érzelmes elbeszélései olasz földön játszanak. Erősen megfeleltek a századvég hangulatának. Versei nem mélyek, de formai szempontból kifogástalanok. Főbb művei: *Gedichte* 1889, *Neue Ged.* 1905, *Florentiner Novellen* 1890, *Italienische Erzählungen* 1895, *Die Stadt des Lebens* 1902. Magyarul megj. *Bálint lovag szerelme (Péterfy* J. ford., M. Kvtr).

Kuthy *Lajos,* *1813. †1864. Előbb ref. papnak készült, majd Biharmegye szolgálatába lépett. A bihari követtel együtt 1834. Pozsonyba ment s ott részt vett az országgyűlési ifjúság mozgalmaiban. 1836. elfogták és a börtönben egy évig szenvedett. Később Batthyány Lajos gróf titkára lett, bejutott a legelőkelőbb körökbe és nagyúri életet élt. Ha időnként megszorult, mágnás barátai siettek támogatására. A szabadságharc után hivatalt vállalt és addig szerzett népszerűségét egyszerre elvesztette. A Bach-korszak letűntével Nagyváradon élt csekély nyugdíjából. K. a szabadságharc előtt egyike volt legnépszerűbb novellaíróinknak. A francia romantikusok hatása érezhető művein. Előadása fordulatos, stílusa eleven, leírásai *Vajda* Péter és *Jókai* leírásaira emlékeztetnek. Különösen nagy sikere volt *Hazai rejtelmek* c. regényének. *Sue* hatása alatt áll: a borzalmasra, a meglepőre törekszik előadásában. Bár a regényben szerkezeti egységet és igazi jellemzést nem találunk, a pompás leíró részletek és az izgató történet biztosították a sikert. *Fehér és fekete, I. Károly és udvara* c. drámáinak kisebb volt a hatása.

Kuun *Géza gróf,* *1837. †1905. Egyetemi tanulmányainak végeztével főleg összehasonlító nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozott. Magyar, német, latinnyelvű tanulmányai a magyar és külföldi folyóiratokban jelentek meg, de számos önálló kötetet is írt a keleti nyelvekről. Sokat foglalkozott történeti problémákkal és az összehasonlító vallástudománnyal is. Egyike volt legtermékenyebb tudósainknak. Legfontosabb munkái: *Az örökkévalóság fogalmának kifejezése a sémi nyelvekben, A sémi nyelvgyökerekről, Az árja-sémi nyelvrokonság elmélete, A biblia kronológiájáról, A kúnok nyelve és nemzetisége, Keleti kútfők* stb.

Kuylenstierna-Wenster, *Elisabeth,* svéd írónő, *1869., számos népszerű regényt írt. Előszeretettel választ történelmi tárgyakat, pl. *Sophie Ottosdotter, Cecilia Vasa, Drottning Moi-Meme* (M. királynő), *Kristina Gyllenstierna, Systrarna Leijenhufvud* (L. nővérek) stb. A modern életről szóló sikerültebb regényei közül említendők *Gungfly* (Rengő föld), *I elfte timmen* (A *tizenegyedik órában), Strömdrag* (Áramlás) és *Vännen i huset* (A házibarát).

Kuzjmin, *Micháil Álekszejevics,* orosz író, *1876. Költeményeket, elbeszéléseket s regényeket ír. Nagy sikere volt *A szemérmetes József* (1907) c. regényének. Dosztojevszkij modorában ír, csakhogy az

orosz élet árnyoldalai mellett a derűset is észreveszi. Ujabb műveiben neorealista *(Idegen esték*, 1921).

Kuzmány, *Karol*, *1806. Breznóbányán. †1866., tót író, ev. pap. Szerkesztette a *Hronka* almanachot (1836—1838), amelyben *Béla* című lírai eposza is megjelent. Értékes bölcselmi novellája a *Ladislav* (1838). Irt egy pár nagyon szép ódát és dalt, amelyek csakhamar népszerűekké váltak. Kiadott számos egyházi művet és éneket is.

Kuzsinszky *Bálint*, *1864., archeológus, a budapesti egyetemen az archeológia tanára. Számos értekezésen kívül, amelyek főleg az Archaeologiai Értesítőben és a Budapest Régiségeiben jelentek meg, megírta Pannonia és Dácia történetét a Szilágyi-féle milleniumi történelem számára, a magyarországi római emlékek ismertetését a Beöthy-féle művészettörténet I. kötetében, a Balaton környékének ismertetését a honfoglalás előtt, a Lóczy-féle Balaton-monografiában. Mint az aquincumi múzeum és ásatások vezetője, számos részlettanulmány és összefoglaló ismertetést adott ki Aquincumról (legutóbb 1923-ban). *Éber.*

Kügelgen, *Wilhelm von*, *1802. †1867., német író és festő. Irodalmi munkája a rendkívül kedvelt *Jugenderinnerungen eines alten Mannes* (1870) c. önéletleírásszerű társadalmi életkép, mely a korai német XIX. század meghitt családiasságát, biedermeyer-hangulatát kedvesen, szeretettel és friss humorral idézi föl.

Küküllei *János*. Nagy Lajos bizalmas embere volt, eredeti neve *Apród János*. K.-nek azért hívják, mert küküllői esperes volt. A XIV. sz. végén megírta *Nagy Lajos* uralkodásának és a halálát követő néhány évnek történetét. Művének címe: *De Ludovico rege.*

Külvilági költészet. A költő tárgyat vehet a maga érzelem- és gondolatvilágából *(Egy gondolat bánt engemet, Szózat)*, de vehet a külső világból is. *(Toldi, A walesi bárdok)*. A költői műveket tehát két főosztályra osztjuk: 1. belvilági költészet, 2. külvilági költészet.

Kürnberg lovag, osztrák minnesänger, XII. sz. közepe táján. A nagy heidelbergi kéziratnak 15 (még pedig 12 formájában a *Nibelungenlied*-ével azonos) verselésében, technikájában régies, szellemében a népköltészet fokán álló, epikai-lírai jellegű versszaka őrzi a nevét. *(Vogt: Minnesangs-Frühling*, 4. kiad. 1923.)

Kürnberger, *Ferdinand*, *1823. †1879., bécsi író és kritikus. Népszerűségét főként kritikusi működésének köszönhette, de novellái között is (összegyűjtve Prag, 1857, München, 1861—62) találunk kiválóakat: *Heimlicher Reichtum, Der Bergschreck*. Legnagyobb munkája a *Der Amerikamüde* c. regény (1856), melynek cselekvényébe belejátszik *Lenau* amerikai útja is. Kritikáinak főbb gyűjteményei: *Literarische Herzenssachen* (1877), *Feuilletons* (1904), *Siegelringe* (politikai tárcák, 1874). — Összegyűjtött műveit kiadta O. E. *Deutsch*, München, 1907—10., 8 köt.

Kürschák *József*, *1864., magyar matematikus, műegyet. tanár, a differenciálegyenletek, a variációszámítás, az algebrai formák elméletének, a számelméletnek és a függvénytannak kérdéseiről számos értekezést írt magyar és külföldi folyóiratokba (Mathematische Annalen, Crelle Journal stb.). A matematikai tudományok francia enciklopédiájának munkatársa. Magyar tankönyve is jelent meg: *Analizis és analitikus geometria* (1920).

Kürschner, *Joseph*, német irod.-történész, *1853. †1902. Megalapította a ma is fennálló *K.-s allg. deutscher Literaturkalender*-t, mely minden évben közli a német irod. adatait.

Kvitka *Hrihorij*, az ukrán falusi novella megteremtője, *1778. †1843. Sikerültek *Maruszja* és *A jószivű Okszána* c. érzelgős, de nem igazság nélkül való elbeszélései. Irt színdarabokat is, de azok nem sikerültek. Orosz nyelven irott munkái értéktelenek. Kotljárevszkij után ő az ukrán irodalom második megalapítója.

Kyd, *Thomas*, angol drámaíró, *1558. †1595. Legnépszerűbb műve korára nagy hatást gyakorolt rémdrámája, *The Spanish Tragedy*, Hamletről szóló drámája elveszett. Egyéb drámái közt megemlítendők: *The First Part of Jeronimo, Cornelia, The Rare Triumphs of Love and Fortune, The Tragedye of Solyman and Perseda*. Nagy befolyása volt a népies tragédia kialakulására.

Kydones, *Demetrios*, a XIV. sz. bizánci irodalom egyik jelessége, állami szolgálatban, egyházi (unionista) és hesychastaügyekben kitünő, szónok, teológus s nagybecsű levelek írója. — Kiad. *Migne* Patrol. Gr. 154, egyes darabok 151 és 109.

Kymro irodalom. Wales kelta nyelvű lakosságának irodalma, elég terjedelmes, de jórészben még kiadatlan, s ami ki van adva, jórészt lefordítatlan és nehezen hozzáférhető.

A K. hordozói velejében a *bardok (bardd)*, az ókori kelta bardok utódai, hárfa *(crúth)* mellett éneklő lírai költők. A VII. századtól fogva a walesi királyok és főurak udvaraiban élnek s különböző fokozatú mesterekből és tanítványokból álló zárt rendet alkotnak, amelynek jogai és kötelességei törvényben vannak meghatározva, ünneplik pártfogóikat, megéneklik a külső és belső harcokat s jelesül kifejezésre juttatják a nemzeti gyűlöletet a betolakodott idegenek (az angolszászok, majd az anglonormannok és az angolok) ellen. E »házi« bardok mellett kóborló bardok is állanak. Költeményeik dicsőítő énekek és gúnydalok, történeti és harci dalok, elégiák, vallási költemények, bordalok, szerelmes versek. A legrégibb bardok *Aneurin, Taliessin, Llywarch Hen* és *Myrddin (Merlinus)*, akik a hagyomány szerint a VI. században éltek; de a nekik tulajdonított homályos és orákulumszerű költemények (főleg harci dalok) sokkal későbbiek, talán a X—XI. sz.-ból valók. Ebből az időből való egy fontos prózai elbeszélésgyűjtemény is, a *Mabinogion*

(l. ezt). A bard poézis virágkora a XII—XIII. sz. E kor legnevesebb költői, *Cynddelw, Gwalchmai* és *Dafydd Benfras*, Aneurin és Taliessin nyomdokaiba lépnek: emelkedett stílusúak, de már kevésbé homályosak. A legkönnyebb és legtermészetesebb *Hywel* (XII—XIII. sz.). A XIV. sz. folyamán a bard költészet a román szellemmel való megismerkedés folytán új anyagokkal bővül és új formát is teremt. E megújhodott bard poézis legnagyobb képviselője *Dafydd ab Gwilym* (†1368.), a szerelem és a természet költője, a legsokoldalúbb és legtermékenyebb walesi bard, akitől mintegy 300 költemény maradt fönn. A XV. sz. legjelentékenyebb költője *Iolo Góch*. E században a hazafias érzés húrja erősebben pendül meg a bardok hárfáján: *Lewys Glyn Clothi* gyűlöletet és háborút hirdet az angolok ellen s örömmel üdvözli a kymro származású VII. Tudur (Tudor) Henrik trónraléptét, akinek diadalát III. Richard felett úgy fogták föl, mint a kymro nép diadalát a gyűlölt angolok felett. Ámde a Tudor-ház (1485—1603) elangolosodott s példáját követte a kymro nemesség is. Ennek folytán a nemzeti nyelvhez ragaszkodó bardok elveszítették kenyéradó gazdáikat s részint garasokért éneklő vándorló bardoknak csaptak föl, akiknek száma hatalmasan megdagadt, részint mesterembereknek állottak s csak üres óráikban poétáskodtak, mint két századdal előbb a német »mesterdalnokok«. De e nagyszámú mesteremberek között is akadtak mesterek: így a XVI. sz.-ban *Sión Tudur*; a XVII. sz.-ban, mikor a forma megint megújul, *Hugh (Huw) Morris* (1622—1709); a XVIII. sz.-ban *Goronwy Owen* (1723—1780), földieinek kedvence. A haldokló bardizmus a XVIII. század végén váratlanul új erőre kapott: a bardok (jobbára tanítók és lelkészek) újra céhszerű zárt rendbe tömörültek, amely a maga módján ma is virágzik. A modern bard poézisben a tartalom meglehetősen mellékes, a forma (metrum, alliteráció, rím) jóformán minden.

A bard poézis mellett virágzott a »házi« költészet is, amelynek termékei nagyszámú epigrammatikus, tréfás, néha szatirikus, de leggyakrabban szerelmes tartalmú egyes strófák (*pennillion*). Vannak közmondásokból és bölcs mondásokból álló gyűjtemények. Van terjedelmes prózai irodalom is, főleg vallási és folyóirat-irodalom. A K. ma a legerősebb kelta nyelvű irodalom.

Th. Stephens: The literature of the Kymry during the XII. and two succ. centuries (London, 1849; 2. kiad. 1876; az 1. kiad. fordítása *San-Marte*, Gesch der wälschen Lit. Halle, 1864). *Charles Wilkins: The hist. of the lit. of Wales from* 1300 *to* 1650 (Cardiff, 1884). Rövid összefoglalások: *G. Dottin: La litt. Galloise:* Revue de Synthèse hist. VI. (Paris, 1903) 317—362; *L. Chr. Stern: Die kymr. Literatur:* Die roman. Literaturen (Berlin u. Leipzig, 1909), 114—128. *Schmidt.*

Labé, *Louise*, francia költőnő, *1525 k. †1565. Lyonban élt, középpontja volt a humanisták és költők körének. A Pléiade előfutárai közé tartozik. Műve mindössze három elégia és huszonhárom szonett. Ezekben meglepő közvetlenséggel énekli meg az asszonyi szerelem örömét és bánatát.

Laberius, *Decimus*, *Kr. e. 106. †43., római lovag, latin mimus-költő, akit Caesar arra kényszerített, hogy a színpadon is fellépjen és versenyben mérkőzzék *Publilius Syrus*-szal, a mimusszínésszel és költővel. L. megbukott a versenyen, de Caesar dúsan kárpótolta. Ez alkalommal írta L. gyönyörű prológusát, amelyben érzelmesen panaszkodik dicsőségének hanyatlásán. Mimusaiban igen sokszor fordulnak elő csípős célzások a filozófusokra és politikusokra. L. mimusai könyvalakban is megjelentek. Ránk csak töredékek maradtak belőlük.

Labiche (ejtsd: labis), *Eugène*, francia vígjátékíró, *1816. †1888. Rengeteg darabjával évtizedeken át mulattatta a közönséget. Mint egész Európában, nálunk is népszerű volt. Hősei kómikus nyárspolgárok, megcsalt férjek stb., darabjai főként a helyzetkómikumra vannak fölépítve. Erősen elavult, de azért egy-egy típusa (pl. az utazás izgalmaitól szinte eszét vesztő nyárspolgár, M. Perrichon) ma is él a szállóigében. A maga idejében nevezetesebb darabjai: *la Fille bien gardée, Un chapeau de paille d'Italie, l'Affaire de la rue de Lourcine, le Voyage de M. Perrichon, Célimare le bien-aimé, la Cagnotte* stb.

La Boétie (ejtsd: laboeszí), *Étienne de*, francia politikai író, *1530. †1563. Montaigne barátja. Legérdekesebb műve a serdülő korában irott, de csak halála után megjelent *le Contr' un* (Discours sur la servitude volontaire) — szép, fiatalos kitörés a népek önként vállalt szolgasága és az »egy«, a zsarnok uralma ellen. Fordított Xenophonból és Plutarchosból; írt latin és francia verseket.

Labrunie, l. *Nerval*.

La Bruyère (ejtsd: -brüjeer), *Jean de*, francia moralista író, *1645. †1696. Polgári családból származott és 1684-től a Condé hercegek szolgálatában állt mint nevelő, később mint kamarás. Főművét, a *Caractères*-t, Theophrastus művének fordításához csapott toldalék gyanánt, névtelenül lopta be a világba. (*Caractères de Théophraste, trad. du grec, avec les Caractères ou les Moeurs de ce siècle,* 1688.) Az eredeti részt egyre bővítette; végleges kiadása a nyolcadik, 1694. Az antikok és modernek harcában (L. *Boileau* és *Perrault*) az előbbiek pártján volt s ennek a harcnak nagy eseménye volt L. akadémiai székfoglalója (1693). Gyakorlatilag mégsem igazi klasszikus-utánzó. Nyelve gazdag és nem riad vissza a »mot propre« használatától. Jellemrajzai, arcképei nemcsak tipikusak; a főtulajdonságok mellett egyéni színezetű mellékvonások is akadnak. Bármennyire félt is ettől: kora iparkodott egyes személyekre ráismerni L.

jellemrajzaiban. Jellemzőművészetét, drámai ábrázolásmódját utánozni próbálták a XVIII. sz. vígjátékíról. Felfogásán meglátszik, hogy nagy intelligenciájú kispolgár sarjadék létére sokat szenvedhetett előkelő gazdái társaságában. Látja a gazdagok bűneit, a nép nyomorát és a néphez számítja magát. Merészen gúnyolja ki a vallási hipokrizist. Harag és csöndes irónia váltakozik művének különböző időkben, különböző hangulatokban írt részeiben. Mondatai gondosan egyensúlyozottak, frappáns és csattanós formát keresnek. — Összes művei 3 köt.: *Servois*, 1865—68. — L. *Sainte-Beuve: Portr. littéraires* I.

Benedek.

La Calprenède (ejtsd: lakalprĕneed), francia regényíró, *1610. †1663. Kalandos regényei közül a *Cassandre*-t *Báróczi* Sándor magyarra fordította (1774).

Lacaussade (ejtsd: lakószád), *Auguste*, francia költő, *1820. †1897. Általános emberi, családi érzelmeket fest trópikus szülőföldjének környezetébe beállítva. Hangján a kiábrándulás melankóliája érzik. Főbb versgyűjteményei: *les Salaziennes* (1839), *Poèmes et Paysages* (1852), *Epaves* (1861), *Automnales* (1871), *Anacréontiques* (1875).

La Chaussée (ejtsd: lasósszé), *Pierre Claude Nivelle de*, francia színműíró, *1692. †1754. Vidám életet élt és a »comédie larmoyante«, az érzékeny játék műfaját vitte diadalra. Amit *Diderot* inkább csak elméletben tudott megcselekedni — a klasszikus műfajok határainak lebontása — neki gyakorlatilag is sikerült, legalább kortársai szemében. Reális részletekkel fűszerezett romantikus meséi, az üldözött ártatlanság szenvedései és végső diadala, könnyen folyó verssorai, amelyeket Diderot elmélete értelmében itt-ott meg-megszaggatott: nagy sikerre vitték darabjait. Hozzányúlt néha társadalmi előítéletekhez is, de mindig óvatosan. — Legnagyobb sikerei: *la Fausse antipathie, le Préjugé à la mode, Mélanide, l'École des mères, la Gouvernante.*

Lacretelle

Lacretelle (ejtsd: lakrötel), *Jacques de*, francia regényíró és essayista, *1888. Régi akadémikus család sarja. Első nagy sikerét *Silbermann* c. filoszemita regényével aratta, mely 1922. a Femina-díjat kapta. (Magyarra ford. *Hatvany* Lajos.) Nagyobb lélekzetű regénye *La Bonifas*, egy kisvárosi lány érzelmes története, hol bizonyos tudatalatti perverzitásnak is jut szerep.

Lacuzon (ejtsd: laküzón), *Adolphe*, francia lirikus, *1870. Számos rövidéletű irodalmi revűt alapított. Egy hosszabb lélekzetű, három kötetre terjedő lirai ciklusa, az *Éternité* feltünést keltett. L. az úgynevezett integralista elmélet kifejtője.

Laczkó *Géza*. *1884. Iró, tanár. L. írásainak értékét növeli friss és újszerű stílusművészete. Komoly és értékes essayket, tanulmányokat s a szerkesztésében megjelent Kultúra-könyvtár kötetei elé pompás bevezetéseket írt. Önálló kötetei: *Solo solissimo* (költemények), *Noémi fia, Sey Tamás levelei, Német maszlag, török áfium* (elbeszélő művek). A jelenkor társadalmát mély emberismerettel és finom ízléssel rajzolja; az elmult korokat a mesemondó erejével párosult históríkus elmélyedéssel s megbizható pontossággal eleveníti elénk. A régi magyar nyelvet kitűnően restaurálja a *Német maszlag — török áfiumban* és a Balzac: *Contes drôlatiques*-jából fordított elbeszélésekben. Mint műfordító egyébként is nagy és jelentős munkát végzett.

Juhász A.

Laczkovics *János*, *1750. †1795. Hosszabb ideig katonatiszt volt, majd lemondott tiszti rangjáról. *Martinovics* összeesküvésének tevékeny tagja. 1795. halálra ítélték. A francia felvilágosult irodalom, különösen *Voltaire* hatása alatt írt műveiben ostromolta a keresztény egyházat. Magyarra fordította *Martinovics* egyik politikai röpiratát.

Ladányi *Gedeon*, *1824. †1886., egyetemi tanár Kolozsvárt. Történeti és jogi művei közül fontosabbak: *A magyar alkotmány története, A magyar királyság alkotmánytörténete a szatmári békéig.*

Lafargue (ejtsd: -farg), *Fernand*, francia regényíró, *1857. †1904. *Les ouailles du curé Fargeas* című regényét, mely az egyházi köröket igen joviális polgári megvilágításban mutatja be, az Akadémia kitüntette.

L., *Marc*, francia lirikus, a legfiatalabb generáció tagja. Költői művei: *L'âge d'or* és *La belle journée* (1922).

La Fayette (ejtsd: lafajett), *Madame de*, leánynevén *Marie Magdeleine Pioche de la Vergne*, francia írónő, *1634. †1693. 1655. lett a felesége François de L. grófnak. Néhány évi vidéki tartózkodás után Párizsba költözött, ahol többnyire férje nélkül élt, nagy barátságban Henriette orléansi hercegnével *(Madame)*, Mme de *Sévignével*, *La Rochefoucauld* herceggel s több íróval és tudóssal. Regényei nagy fordulatot jelentenek a *Scudéry*-féle hazug platonizmussal és szavakba fulladó »gyöngédséggel« szemben. A szenvedély lélektani elemzése (ezt találjuk még a novellatémákból ügyetlenül összerótt, *Zayde* c. álspanyol történetben is) és a reális adottságokkal (a házassággal) való törődés teszik a maguk korában egészen újszerűvé Mme de L. regényeit. Ezek közül *(la Princesse de Montpensier*, 1662; *la Princesse de Clèves*, 1678, s a posthumus kiadásban 1724. megj. *Comtesse de Tende*), a *Pr. de Clèves* számít főműve gyanánt.

Mind a háromnak hősnője olyan asszony, akit szerelem nélkül, családi és egyéb okokból adtak férjhez; kettőt gyalázatba sodor házasságtörő szenvedélye, Clèves hercegné azonban menedéket talál egy *Corneille* kortársnőjéhez illő gondolatban: a *kötelesség* gondolatában. Megvallja szenvedélyét a férjének s ez a vallomás a bukástól is megmenti, lelkiismerete nyugalmát is visszaadja. A regénynek ez a megoldása körülbelül akkora vitát keltett a maga korában, mint kétszáz és egynéhány év mulva a *Nóra* befejezése. Mme de L. erkölcsi követelései nem csináltak iskolát, mint ahogy *Corneille* hőseit sem utánozták; de a *Princesse de Clèves* azért mégis nagy történeti jelentőségü munka: a lélektani elemzőregény őse. *Benedek.*

Lafon, *André,* *1883. †1915., finom hangu francia lirikus, főkép vidéki hangulatok festője. Fiatalon elesett a háborúban. Verskötetei: *Poèmes provinciaux, La maison pauvre.*

Lafontaine, *August Julius,* *1758. †1831. Német elbeszélő és regényiró. A triviális szentimentalizmus, melynek a dráma terén *Kotzebue* a fő képviselője, regény és elbeszélés terén L.-ben találta meg a maga legtermékenyebb és legnépszerűbb képviselőjét. Fő műve a *Gemälde des menschlichen Herzens in Erzählungen* c. gyüjtemény (1792—93). L. nagy sikeréből következik, hogy a század eleji elbeszélőkre nálunk is erősen hatott: igy *Verseghy* regényére, s talán a *Fáy*-féle *Bélteky*-házra.

La Fontaine (ejtsd: lafontén). *Jean de,* francia költő, *1621. Château-Thierryben, †1695. Párizsban. A »nagy század« legnagyobb költői közé tartozik. Nevét verses novellával *(Contes,* 1664—74. közt több részletben) tette ismertté. Ezek a nagyobbára Boccaccióból és Ariostoból átvett borsos históriák, amelyeket különben élete végén vallásos aggodalomból megtagadott, ma már nem számitanak dicsőségének oszlopai közé. Egy-egy olyan költeménye, mint az *Elégie aux nymphes de Vaux,* amelyben patrónusának és barátjának, Fouquet főintendánsnak balsorsát siratja, vagy finom önvallomása, amelyet akadémiai székfoglaló gyanánt olvasott fel (ebben a »Parnasszus pillangójának« nevezi magát) — s néhány verses epistolája (pl. *Epître à Nyert)* — méltán állithatók főműve, a *Mesék* (Fables) mellé. Ezek tették halhatatlanná. A *Fables* első 6 könyve 1668. jelent meg, újabb 5 könyve 1678—79.

La F., az ember, vidám epikureus volt, akinek cselekedetei nem mindig fértek össze a polgári morállal; de őszinte, természetes, szeretetreméltó egyéniség, akit nagy kortársai szerettek s akit Fouquet után Mme de la Sablière húsz esztendeig tartott a házában, inkább jóbarátnak, mint házi poétának. És ha La F., a költő, moráljában keresünk valami fölemelőt, nem találunk mást, mint a barátságról vallott felfogást.

A *Fables* a francia szellem legjellemzőbb alkotása. Érthető, hogy mai napig egyik legfontosabb olvasmánya a francia iskolának. Az idegen valamivel hűvösebben áll vele szemközt és hajlandó, legalább részben, elfogadni *Rousseau* és *Lamartine* pedagógiai vagy erkölcsi észrevételeit. La F. objektív derűvel, nyugodt természetességgel rajzolja a világot és az emberi természetet olyannak, amilyen, vagyis amilyen általában lenni szokott. Az állatmese (a *Fables* legnagyobb része az) igen alkalmas az ilyen általános, átlagigazságok megfogalmazására. Tudták ezt már a középkori francia költők is, a *Roman de Renart* írói is. La F. ugyanoly világosan lát, mint ők. Tudja, hogy a takarékos hangya elkergeti a bohém tücsköt; hogy a farkas mindig talál jó okot a bárány széttépésére, hogy a ravasz róka kicsalja a hiú holló szájából a sajtot; tudja, hogy a gazda szeme vigyáz legjobban a jószágra; hogy idegeneket nem jó bevonni pörös ügyeinkbe, mert agyonpártfogolnak bennünket; szóval, tudja mindazt, amit az emberi átlagbölcseség évezredek alatt megtanult. Nem tud példát mutatni arra, hogy nagyszerű, bolond kivételek vannak e bölcs szabályok alól — a kivételek nem illenek ehhez a műfajhoz. Nem háborodik fel azon, amit lát; ha nem dicséri is meg a hangyát, de mindenesetre ezé a tulajdonát védő takarékos kispolgáré az utolsó szó és a tücsöknek kell leforrázottan távoznia. A róka és a holló közt az utóbbi — a megcsalt fél játssza a nevetséges szerepet, az olvasó tehát inkább a rókával, a csalóval kénytelen érezni . . . stb. Aki az erkölcsi tanításban nem a gyakorlati átlag-morál tárgyilagos, sőt jóindulatú kodifikálását, hanem egy magasabb erkölcsi szinvonal kitűzését keresi: az okvetlenül Rousseau és Lamartine álláspontjára fog helyezkedni La F. Meséivel szemben.

Azonban La F. nem tehet arról, hogy moralistát csináltak belőle. Ha tisztán művészi szempontból nézzük a Meséket, minden kifogásnak el kell hallgatnia. Az első könyvek kisebb s az utóbbiak nagyobbszabású meséi csupa remekei a kompoziciónak. Friss, szaggatott párbeszédeikkel valóságos kis jellemvigjátékok. Rövid leiró részeik egy-egy mondatban, néha egy szóban pompás helyszínrajzot, levegős tájképet adnak. La F. állatai nem csak elvont emberi jellemek, de jól meglátott, mozgó, eleven állatok is. Kevesen ismerték ebben a században annyira a természetet, mint La F., és egyetlen költő sem merte ennyire a maga szemével látni. Ebben a tekintetben tökéletesen eredeti, egyéni alkotások ezek a Phaedrusból, Aesopusból, később Pilpay-ból kölcsönzött tárgyú mesék. Még eredetibbé teszi őket a nyelv és a verselés. La F. ismerte Cl. Marot és Rabelais nyelvét, Voiture és Malherbe szabályait; de azonkívül kitűnő érzéke volt ahhoz, hogy a francia nyelv kincsesházát a látszólagos egyszerűség leple alatt hogyan kell tökéletesen ki-

zsákmányolni. Verselése forradalmi a maga idejében. Szótagszámokkal, rímelhelyezésekkel szabadon bánt, minden látható rendszer nélkül: külön, egyéni színt tudott ezzel adni minden egyes mesének; úgyszólván sorról-sorra találta meg a tárgyhoz illő természetes formát.

Hatása világszerte óriási volt. Nálunk a franciás iskola idején *Péczeli* József utánozta. A *Fables*-ból igen sokan fordítottak, legújabban *Kosztolányi* Dezső és *Jakab* Ödön (1921). Jelenleg a budapesti *La F. Társaság* készíti elő teljes fordítását *Vikár* Béla és mások közreműködésével. La F. összes műveinek sok francia kiadása közül: H. *Régnier*, 1883—93, 11 köt. Irodalom: *Taine: La F. et ses Fables*, 1853 (Magy.: *Geörze* S., 1909.), Louis *Roche: La Vie de Jean de La F.*, 1913. *Benedek.*

Laforgue (ejtsd: laforg), *Jules*, francia lirikus, *1860. †1887. A szimbolista irány egyik legfinomabb és legegyénibb tehetsége. Az iróniát németes érzelmességgel keverte. L. hosszabb ideig tartózkodott Németországban mint Auguszta császárné francia lektora s itt volt rá hatással a német szellem. Lelkes híve volt a vers librenek. Reprezentáns verskötetei: *Les complaintes* és *Le concile feérique. Moralités légendaires* cím alatt egy kötet igen egyéni prózát is írt. Nagy reménysége volt az új francia irodalomnak, de a tüdővész hamar elragadta.

Lagerkvist, *Pär*, svéd író, *1891. A fiatal írónemzedék legtehetségesebb tagjai közé tartozik, és a kritika nagy elismeréssel nyilatkozott műveiről: *Ordkonst och bildkonst* (Szóművészet és képművészet); *Järn och människor* (Vas és emberek) c. elbeszélésgyűjtemény a világháborúból vett témákkal; *Ångest* (Félelem) és *Den lyckliges väg* (A boldog ember útja) c. költeménysorozatai, a három egyfelvonásost tartalmazó *Teater*; *Kaos*, amely magába foglalja a *Himlens hemlighet* (Az ég titka) c., az élet értelmetlenségéről szóló egyfelvonásost és néhány elbeszélést; *Den osynlige* (A láthatatlan) c. színműve és *Det eviga leendet* (Az örök mosoly) és *Onda sagor* (Rossz mesék) c. elbeszélésgyűjteményei.

Lagerlöf, *Selma*, svéd írónő, *1858. Eleinte mint tanítónő működött, 1891. az *Idun* c. hetilap pályázatára beküldte egy részét (5 fejezet) a *Gösta Berlings saga* B. G. mondája) c. művének, amely egy gavallértársaság életét rajzolja egy värmlandi birtokon, s evvel első díjat nyert. A befejezett könyv megjelenése megalapozta hírnevét s az *Antikrists mirakler* (A. csodái) 1897, Szicíliából vett tárgyaival még jobban megerősítette. Két évvel később *Drottningar i Kungahälla* (Királynők K-ában) és *En herrgårdssägen* (Egy udvarház története) c. hosszabb elbeszéléseit adta ki; különösen az utóbbi nagy sikert aratott. Következő nagy műve *Jerusalem* 1901—02 volt, amelyben művésziesen leírja, hogy egy dalarnai tartományban levő község lakossága vallási rajongásból hogyan vándorol ki Jeruzsálembe. Nem fogyó erővel azután is majdnem minden évben új műveket bocsátott a közönség elé: *Herr Arnes penningar* (A. úr kincse); *Kristuslegender, Nils Holgerssons underbara resa* (H. N. csodálatos útazása; ebben az iskolák számára írt olvasókönyvében egy állatmese formájában érdekes képet nyújt Svédország különböző részeiről), *En saga om en saga och andra sagor* (Mese egy meséről — t. i. *Gösta Berling* keletkezését mondja el — és más mesék); *Liljecronas hem* (L. otthona; regény a *Gösta Berling* tárgyköréből); *Körkarlen* (A halál kocsisa); *Kejsaren av Portugallien* (A p-i császár); *Bannlyst* (A számkivetettek); *Mårbacka*; *Löwensköldska ringen* (A L-di gyűrű) és *Charlotte Löwensköld* c. nagy tetszéssel fogadott regényei; *Stormyrtösen* (A Stormyrtanyai leány) és *Dunungen* (Pehelyke) c. színdarabjai. Elismerésül e sok értékes művéért, melyek mind számos kiadást értek el, 1907. tiszteletbeli doktorrá avatták, a Svéd Akadémia pedig 1909. a Nobel-díjat ítélte neki és öt évvel később tagjai közé választotta. Minden kultúrnyelvre, magyarra is, majdnem összes munkáit lefordították, sőt sok műve alapján a svédek művészi filmeket készítettek.

L. Európa legnagyobb élő írói közé tartozik. Komponáló ereje gyöngébb, művei inkább összefűzött novellák, mint regények; de az emberi gyöngeségek megértő rajzában páratlan. A realitástól nem riad vissza, de minden sora hívő idealizmust lehel: a bűnök és gyöngeségek mögött látja az örök jót, a nemes magot, amelyet minden emberben ki lehet csiráztatni. *Lindberg.*

La Harpe (ejtsd: la arp), *Jean-François*, francia író és kritikus, *1739. †1803. Színdarabjai közül nagy sikere volt a *Mélanie*-nak (1778). Nevét elsősorban a *Cours de littérature* őrizte meg, amelynek irodalmi ítéleteit sokáig föltétlen tiszteletben tartották s adatai, különösen a XVII. századra nézve, máig is fontosak. La H. mint fordító is számottevő.

Lahor, *Jean*, l. *Casalis*.

Lai. Elbeszélő költemény, amelyet a középkor derekán angol és breton jongleurök adtak elő hárfa *(rote)* kísérete mellett. A L. eredeti alakjáról, tárgyköréről semmit sem tudunk; csak abban a formában ismerjük, ahogy a XII. századbeli *Marie de France* (l. ott) s néhány névtelen társa (pl. a bűbájos *L. de l'Oiselet* szerzője) feldolgozta. Marie de France mindenesetre azt állította, hogy breton L.-ket öntött formába. *Benedek.*

Lajtha *László*, magyar zeneszerző és folklorista, *1891. Több zenetörténeti és zene-etnografiai cikke jelent meg *(A tárogató vándorútja Perzsiából Európába* 1923, stb.). Résztvett az új magyar népdalgyűjtés munkájában is.

Lakatos *Károly* ornitológus, *1853. †1914. Szines tollal vadásztörténeteket és természeti képeket írt meg részben Lendl Adolf lapja, *A Természet* hasábjain, rész-

ben könyveiben. Az utóbbiak közül tudományos jellegű *Magyarország orvmadárfaunája* (1910).

Lakatos *László*, *1881. Iró és ujságíró, a Magyarország c. estilap szerkesztője. Első kötete, a *Panoptikum* 1912. jelent meg, ezt követte 1913. első regénye, a *Tavaszi játék*, majd 1916. első premierje, a *Bécsi láncosnő*, Elsler Fannyról (Nemzeti Szinház). Ujabb színdarabjaiban *(Férj és feleség, Négy frakk, Fej vagy írás)* a könnyű francia stílust műveli. A *Nehéz idők*-ben a háború utáni erkölcsök sikerült szatiráját adja. Számos érdekes regényén és novellás kötetein kívül műfordítói működése is jelentős.

Lake Poets (ejtsd: lék=), lakisták vagy tavi költők: angol költői iskola a XIX. sz. elején. Tavi költőknek az *Edinburgh Review* nevezte el őket, mert a nagyvárosok helyett inkább a vadregényes természetben, az észak-angol *tavi kerületben* szerettek tartózkodni. Főképviselőik: *Wordsworth, Coleridge* és *Southey*. Az iskola reprezentatív műve a *Lyrical Ballads* (1798), mely Wordsworth és Coleridge verseit tartalmazza; s kritikai evangéliuma a Coleridge *Biographia Litterariá*-ja 1817. Programjuk a XVIII. sz. kothurnusos racionalizmusával szemben a szabad természet hangulatait, az egyszerű emberi érzelmeket s a lélek fantasztikus sejtelem-életét felfedezni; sok tekintetben elődei a kontinens romanticizmusának. Legnagyobb irodalmi ellenfelük *Byron*, ki az új iránnyal szemben a XVIII. sz. racionalista eszményeihez ragaszkodik. *Babits.*

Lakonikus *beszéd.* Rövidre fogott, velős mondás. L. stílus a szaggatott, minden díszt, minden felesleges szót kerülő stílus. A szó görög eredetű. *Lakonia*-nak, különösen pedig *Spártá*-nak lakói ismeretesek voltak a minden cikornyától tartózkodó, csattanós beszédmódról.

Lamandé, *André*, francia lirikus és regényíró, *1886. *Sous le clair regard d'Athéne* c. verskötetét 1920. ösztöndíjjal jutalmazták. Két regényének, a vidám fantáziájú *Castagnol*-nak és a *Lions en croix*-nak, amelyben jó pszichológiai megfigyelések vannak, sikere volt.

Lamartine (ejtsd: -tín), *Alphonse de*, francia költő, *1790. Mâcon-ban, †1869. Vidéki nemes családja körében és vidéki intézetekben nevelkedett. Húsz éves múlt, amikor Olaszországba küldték, hogy egy fiatalos szerelmét elfelejtse. (Ennek az útnak emléke a *Graziella* c. kis regény.) A költészetet serdülő kora óta vallásos áhitattal gyakorolta. Irt és olvasott; a katonai szolgálat rövid epizód volt életében. Nagy szerelme, amely lírájának oly gyönyörű hangokat adott, egy korán elhalt asszonyhoz fűzte, akit *Elvire* néven énekelt meg. Első verskötetét *(Méditations poétiques)* 1820. adta ki; néhány hónap múlva konvencionális házasságot kötött, s a következő években kétszer töltött hosszabb időt Itáliában (Nápoly és Flórenc) diplomáciai szolgálatban. Eközben megjelent *Nouvelles Méditations poétiques* c. verskötete is (1823). Az 1830-as forradalom után képviselőnek jelöltette magát, de megbukott; 1832. fényűző utazást tett családjával Görögországban és a szentföldön; leánykája meghalt útközben s a költő megtörten fordult vissza. Most, amikor csak a nyugalmat kívánta, távollétében megválasztották képviselőnek. — Ékesszólásával nagy sikereket aratott. Pártoktól függetlenül, majd az ellenzékhez csatlakozva harcolt a népjogok kiterjesztéséért, a békés haladásért. Az *Histoire des Girondins* (1843—47) nem annyira történelem, mint a reakció és a jakobinus vérengzések közt álló politikának, L. nemesen progresszív politikájának védőirata. A 48-as forradalom rövid időre a kormány tagjává, külügyminiszterré tette. Nekünk magyaroknak emlékezetesek azok a meleg szavak, amelyekkel a magyar üdvözlőküldöttséget fogadta. A dec. 2-iki államcsíny végét vetette politikai pályájának. Mint költő keveset alkotott ebben az időben *(Jocelyn* megj. 1836, *la Chute d'un ange* 1838, *Recueillements poétiques* 1839*)*. Bukása után — amelyet anyagi tönkremenése jóval megelőzött, — tömeges prózai munkákkal tartotta fenn magát. Nehezen kaphatott annyi időt, hogy a szentnek tartott költészettel foglalkozzék *(le Désert* 1856, *la Vigne et la maison* 1857). Kiadta önéletrajzi írásait *(Confidences* 1849, *Nouvelles Confidences* 1851; halála után j. m. a *Mémoires inédits)*; e vallomásokhoz sorolhatjuk kis regényeit is: *Raphael* (1849), *Graziella* (1851), *Geneviève* (1851), *le Tailleur de pierres de Saint-Point* (1851). Kenyérkeresetből írott művei közt legértékesebb a *Cours familier de littérature* (1856—69); és számos történeti munkája közül *l'Histoire de la Révolution de* 1848. Élete vége felé évjáradékot szavaztak meg neki. Szülőföldjén temették el.

L. semmiféle költői iskolához nem tartozott, de fellépésekor ujjongva fogadta a szülemlőben lévő romantikus iskola. Végre egy költő, aki nem okoskodik, hanem érez és elmélkedik; akinek nem szellemi torna a költészet, hanem a maga lelkébe való elmerülés és Istenhez való fölemelkedés. A későbbi romantika »l'art pour l'art« rímcsengéséhez, szín-orgiáihoz semmi közük a *Méditations*, az *Harmonies* tisztán és csöndesen folydogáló sorainak: de költészet és lélek van bennük, akár az elhalt szerelmest siratják, akár a vesztett boldogság színhelyén merengnek *(le Lac)*, akár Istennel társalkodnak. L.-ra bajos volna és fölösleges is jelzőt akasztani: költő. Reveláció volt a maga korában, száz évvel ezelőtt és tisztító lelki fürdő a mai élet szennye után.

Elbeszélő költeményei közül óriási sikere volt *Jocelyn*-nek. Ezt a tragikus-végű lírai idillt egy nagyobb epikus mű részletének szánta. Egy akaratán kívül pappá szentelt ifjú története, aki kénytelen leküzdeni szerelmét. A leírások, a himnikus emelkedettségű lírai részek,

a transzponált személyes élmények csodálatos gazdagsága ragyogja be ezt a költeményt. *La chute d'un ange* elgondolásában sokkal nagyobbszabású, s egy pantheista, általános szeretetben felolvadó világképet akar megalkotni; nagyszerű részletei vannak; de egyenetlenségei megzavarják az olvasót. A kis prózaregényekben a *Jocelyn* erényeivel találkozunk újra, reálisabb, de nem kevésbé poétikus keretben; L. idealizálja ifjúkori élményeit, a halászleánykát, az önfeláldozó cselédet, a nemeslelkű kőfaragót. De ez az idealizálás nem az igazságtól való eltávolodást jelent, hanem, mint L. egész költészete: fölemelkedést egy magasabbrendű, tisztább, egy nemes lelken átszűrt igazsághoz.

Összes m. kiad.: Hachette, 1900—907, 22 köt. — Irod.: E. *Rod: L.*, 1893; E. *Zyromski: L. poète lyrique*, 1897; P. M. *Masson: L.*, 1910; *Doumic: L.*, 1912; Fontosabb magy. ford. *Jocelyn*, f. *Talabér* Gy., 1863; *A girondisták tört.*, f. *Jánosi* F., 1865; *Az 1848. forrad. tört.*, f. *Zsilinszky* M., 1873; *Sokrates halála*, f. *Jánosi* G., 1873; *Graciella*, f. *Kaposi* J., 1885; *Rafael*, f. *Kontur* B., 1896. Azonkívül egyes költemények fordításai elszórva. *Benedek.*

La Mazière (ejtsd: lamazieer), *Pierre*, nemrégiben feltűnt francia elbeszélő. Egy háborús könyvén kívül *J'aurai un bel enterrement* c. véresen szatirikus, modern pénz-regényével s a bohózati témájú *Aventure thermale*-lal aratott sikert. Különösen stílusa sokatígérő.

Lamb (ejtsd: lem), *Charles*, angol író, *1775. †1834. Verseinél és drámáinál fontosabbak essayi és kritikái. Nagy érdemei vannak a régi költészet megismertetése és értékelése körül. A *Specimens of English Dramatic Poets* c. antológiáját elfelejtett Erzsébet korabeli drámaírók munkáiból válogatta össze s a hozzáfűzött magyarázatok L.-t az első angol kritikusok sorába emelték. A mult szeretete, csevegő modor, mélységes megértés jellemzik. Küzdelmes, nyomorgó életet élt. Nővérével, Mary L.-mel együtt írt világhírű *Tales from Shakespeare*-ben ő írta a tragédiákat, Mary L. a vígjátékokat. A *Shakespeare-meséket Mihály* I. fordította magyarra.

Lambrecht *Kálmán*, paleontológus, a pécsi egyetem magántanára, *1889. Mint a m. kir. Madártani Intézet, majd a Földtani Intézet tagja különösen a madarak paleontológiáját művelte. Erről szól értekezésein kívül két főműve: *A madarak paleontologiájának története és irodalma* (1916) és *Fossilium Catalogus Animalia Pars* 12. Aves, Berlin 1921. 1920 óta a *Magyarság* tudomány-rovatának vezetője. Szélesebb köröket érdeklő művei: *Hermann Ottó, az utolsó magyar polihisztor élete és kora* 1920. *Az őslények világa* (1923) az első népszerű magyar őslénytan. *A Mount Everest ostroma* (1924). Néprajzi főművei: *A magyar szélmalom* (1911), *A magyar malmok könyve* (1915). Lefordította *Francé: A növények élete* és *Az élet könyve* c. könyveit, szerkesztette *A gondolat úttörői* c. essaysorozatot. E lexikon munkatársa.

La Mothe Le Vayer, *François de*, francia író, *1588. †1672. félig a libertinusokhoz számít, szkeptikus elveivel és álnéven írt pogány szellemű, néhol obszcén dialógusaival; viszont óvatosan meg tudta őrizni a külszínt és alkalmazkodott az uralkodó morálhoz. Főműve: *Considérations sur l'éloquence française.*

Lamotte, l. *Houdar de L.*

Lampel *Béla* dr., vajdasági író, *1898. A *Pécsi Napló*-nak, a *Bácsmegyei Napló*-nak éveken át munkatársa volt. Novellái és kisebb elbeszélései az utódállamok lapjaiban jelentek meg.

Lampérth *Géza*, *1873. Levéltári tisztviselő. Költeményeket, elbeszéléseket, regényeket és színműveket írt. A kuruclabanc világból gyakran veszi tárgyát. Művei: *Pacsirtaszó, Veér Judit rózsája, Az élet völgyében*, stb.

Láncos könyvek, a középkor második felében készült hatalmas méretű antiphonálék, ceremoniálék és psaltériumok, melyeket hátsó fedéltáblájuk alsó pereméhez erősített vaslánccal a könyvespolchoz kapcsoltak abból a célból, hogy a súlyos könyvek állandó helyét biztosítsák. Egész könyvtárt őriz belőlük a herefordi székesegyház és a firenzei Biblioteca Laurenziana.

Lánczi *Jenő*, *1875. Ügyvéd, társadalomtudományi író. 1911—16. szerkesztette a *Szociálpolitikai Szemle* c. folyóiratot. Sok szaktanulmányt és értékes értekezést írt. Főmunkái: *Szocializmus és ethika, Fajok harca és osztályharc, Vallás és kapitalizmus.*

Lánczy *Gyula*, *1850. †1911. Képviselő, majd egyetemi tanár. Pedagógiai, művelődéstörténeti és történelmi tanulmányokat írt: legtöbbet az *Árpádok*-kal és a *Rákóczi*-felkelés korával foglalkozott.

Land, *Hans*, *1861., családi nevén Hugo *Landsberger*, német író. Regényeiben modern társadalmi problémákat tárgyal s korunk hű képét igyekszik adni; középen áll a naturalista irány-költészet és a közönség-sikerre pályázó, mulattató szándékú irodalom között. Főbb regényei: *Der neue Gott; Jesus und Judas; Magdalena Dornis; Frau Ellin Röte; Das letzte Glück; Traum und Tag; Charlotte Adutti, Bande, Artur Imhoff.*

Landerer és Heckenast nyomdájában jelent meg a sajtó felszabadítása után (1848 márc. 15.) az első nyomtatvány: Petőfi, Nemzeti dal. Landerer ősei szintén nyomdatulajdonosok voltak. E cégből alakult a Franklin-Társulat.

Lándor *Tivadar*, *1873. Hirlapíró, lapszerkesztő. Előbb a *Magyar Nemzet*-et szerkesztette, később a *Budapesti Hirlap*-ot. *Zichy Mihály*-ról életrajzot, *Székely* Bertalanról több tanulmányt írt. Politikai cikkei és művészeti tanulmányai a napilapokban jelentek meg.

Landor (ejtsd: lendör), *Walter Savage*, angol író, *1775. †1864. Versein és hatalmas tragédiáján *(Count Julian)* kívül legnagyobb alkotása az *Imaginary Conver-*

sations of Literary Men and Statesmen. E párbeszédekben szereplő irodalmi és történeti nagyságok megitélésében szélsőséges és erősen túlzott L., maguk a párbeszédek rendkívül érdekesek és halhatatlanná teszik e művet. L.-t nagy tudás, erős szenvedély s ellenvéleményt nem tűrő akarat jellemzi. Romantikus kortársaitól, épúgy a XVIII. sz. álklasszicizmusától külön áll. Egyéb művei: *The Examination of Shakespeare touching Deer Steeling*; *Pericles and Aspasia*; *Pentameron*; *Hellenics*; *Greek and Romans.* Lelkesedett a magyar szabadságharcért; magyar vonatkozású drámatrilogiája Endre királyfiról szól. *Rózsa.*

Landqvist, *John*, svéd kritikus, *1881. Több újságban és folyóiratban mint kritikus működik; értékes tanulmányokat írt filozófiáról és a svéd, ill. az északi irodalom nagy alakjairól: Heidenstam, Key Ellen, Geijer, Fröding, van Kraemer Lotten, Hamsun. Azonkívül Strindberg, Geijer és v. Kraemer összes műveit sajtó alá rendezte és magyarázatokkal ellátta. Néhány év óta a *De Nio* (A kilencek) nevű, v. Kraemer által alapított irodalmi társaság titkára.

Landsberger *Arthur*, német regényíró, *1876. Munkáiban Berlin tipikus nagyvárosi életét festi rikító színekkel, kiélezve a romlottságot, züllést és erótikát. Művei: *Lache, Bajazzo, Wie Hilde Simon mit Gott u. d. Teufel kämpfte, Lou — die Kokotte*, stb.

Laner (ejtsd: lenier), *Sidney*, amerikai költő, *1842. †1881. Változatos életet élt; volt katona, kereskedő, tanító, jogász és zenész. Első regénye *Tiger Lilies*, de verseivel nagyobb sikere volt. L. az erdő, a mocsarak és a tenger költője. Legismertebb versei: *The Marshes of Glynn*; *The Song of the Chattanochee*; a mezőgazdaság által regenerált Dél víziója: *The Corn*; a jövőbe vetett hit kifejezése a philadelphiai kiállításra írt *Centennial Cantata*; a *Psalm of the West* és *The Simphony.* Tudományos és kritikai munkásságának főbb eredményei: *The Science of English Verse*; *The English Novel*; *Shakespeare and his Forerunners.*

Lang (ejtsd: leng), *Andrew*, angol író, *1844. †1912. Eredeti költői művein kívül nevezetes irodalomtörténeti tanulmányairól.

Láng *Lajos*, *1849. †1918. Közgazda és statisztikus, egyetemi tanár, ker. miniszter. Főművei: *A közgazdaság elmélete* (Bpest, 1881), *Magyarország statisztikája* (2 köt., 1884), *Vámpolitika* (1904, németül 1905).

L. *Nándor*, *1871. Középiskolai, majd egyet. tanár Debrecenben. Filológiai, irodalom- és művészettörténeti tanulmányokat adott ki. Megírta *A görög művészet történetét.*

Langbehn, *Julius*, német kultúrfilozófus, *1851. †1907. Versei (1891) jelentéktelenek, annál fontosabb álnéven megjelent munkája, *Rembrandt als Erzieher* (1890, azóta számos új kiadásban), melyben Schopenhauer, Nietzsche, Paul de Lagarde szellemében szigorú kritika alá fogja kora hanyatló kultúráját s az egyéniség fokozottabb kultuszától várja a németség szellemi ujjászületését. Munkájának kritikai részében előkészítője Spenglernek.

Lange, *Samuel Gotthold*, *1711. †1781., német költő és Horatius-fordító. Lelkész volt s barátjával, Pyra-val együtt bizonyos szerepe volt a klasszikus metrumok meghonosításában a német költészet területén. Ezzel Klopstockra is hatott.

Lange, *Sven*, dán író, *1868., a modern dán drámairodalom egyik legszámottevőbb alakja. Drámáit biztos jellemzés, tiszta és tömör nyelv és valami keserű szatira karakterizálják. Legnevezetesebbek: *A kiskorú szava, A gonosztevő, A csöndes szoba* és *A költő szerelme, Sámson és Delila* (magyarra ford. Karinthy). Egyéb művei közül *A szív indulatai* c. nagy regénye, továbbá *A gyermek ajándéka, Nyári játék, Míg a napok múlnak* válnak ki.

L., *Thor Naeve*, dán költő és író, *1851. †1915. Fiatal korában Oroszországba utazott és ott is élt haláláig. A *középkori költeményeh*-et 1874. bocsátotta közre az Euterpeben. Számos szép népdalt írt. *Válogatott költeményei* 1915. jelentek meg (kiad. O. Borchsenius). Nevezetes művei: *Oroszországból, hangulatok és képek* (1882), *Wesna, vázlatok az orosz irodalomról* (1886), *Egy hónap Keleten, odavetett vázlatok* (1887). Halála után (1918) még egy kötete jelent meg: *Mangesleds fra.*

Langer, *František*, *1888., cseh novellista és drámaíró. Még a háború előtt tünt föl *Zlatá Venuše* (Az arany Vénusz) c. novelláskötetével. Két regénye jelent meg a legionisták életéből, a *Železný vlk* (A vasfarkas) és a *Pes druhé roty* (A második század kutyája). Drámája a *Svatý Václav* (Szent Vencel); nagy sikert aratott vígjátéka, a *Velbloud uchem jehly* (A teve a tűfokán keresztül), és legújabban nagyszabású erkölcsrajza a külvárosok és prostituáltak életéből, a *Periferie.* Megkapta az 1925. évi államdíjat.

Langland (ejtsd: lenglend), *William*, angol költő, *1330? †1400?, a híres *The Vision of Piers the Plowman* szerzője, az emberi élet folyamán mutatkozó nehézségek allegóriája, *Bunyan* nagy munkájához hasonlít, a maga korában ép oly népszerű volt. 9 álomra oszlik, rímtelen, alliterációs versekben mutatja be Piers Plowmant, az egyszerű szántóvetőt, a szegények megszemélyesítőjét, aki lassanként Krisztus alakjába megy át, akinek »vízióit írja le«. Allegórikus alakok benne a Világi Siker, Hamisság, Bűnbánat, Remény stb. A kor bűneit, különösen az egyház romlottságának okait és orvoslásukat keresi benne. Gazdag humora, kíméletlen szatirája páratlan népszerűségét biztosította nemcsak korában, melynek érzéseit híven tükrözteti vissza, hanem a későbbi puritánok idejében is.

Lanson, *Gustave*, francia irodalomtörténetíró, *1857. Főműve az *Histoire de la littérature française*, amely adatainak gaz-

dagságával és pártatlan megállapitásaival tűnik ki. Nagyon hasznos munka a *Manuel bibliographique de la litt. franç. moderne.* Ezenkivül számos gondos kritikai kiadással szerzett érdemeket a francia irodalomban. Egyetemi tanár volt, jelenleg az *École Normale* igazgatója.

Lantos. Vándorló énekmondó. A török—magyar harcok idején a tanultabb, történeti igazságra törekvő énekmondókat nevezték L.-oknak. *(Tinódi.)*

Lányi *Károly*, *1812. †1856., tanár, egbeli plébános. Egyháztörténeti, jogi és történeti művei közül jelentősebbek: *Magyarföld egyháztörténetei, A magyar nemzet történetei, A nádorokról.*

L. *Menyhért*, *1893., szlovenszkói író, Kassán dolgozik. Drámáit *(Firenzei haláltánc, A herceg szerelmes)* több felvidéki szinház (Kassa, Pozsony, Losonc) mutatta be.

L. *Sarolta*, *1891. Költőnő, egyike a Nyugat-gárda legeredetibb és legtehetségesebb nőtagjainak. Költeményeiben nagyon sok a finomság, melegség, de minden nőiessége ellenére is néha megrázóan erőteljes. Versei főként a Nyugatban jelentek meg, de önálló kötetekben is: *Ajándék, A távozó, Napjaim. Czóbel* Ernő felesége, aki után 1923. Oroszországba ment.

L. *Viktor Géza*, magyar zeneszerző és műfordító, *1889. Dohnányi Ernő *Vajda tornya* c. operájának egyik szövegirója. Lefordította Wagner *Niebelung gyűrűjét* és *Parsifal*-ját, a Szabados Béla által szerkesztett Műdalciklus szövegeit stb. Regényforditásai is művésziek.

L. *Zsigmond*, *1878. Iró és ujságiró, a Neues Pester Journal v. szerkesztője, a *Budapesti Tudósító* c. kőnyomatos tulajdonosa. Több könyvet írt német nyelven: *Politische Strömungen, Das Balkanproblem, Der Dualismus und der wirtschaftliche Ausgleich, Unser Thronfolger.*

Lao Tse (K. e. VI. század első felében, esetleg még előbb), »kelet világosságának« legnagyobb khinai kinyilatkoztatója. Élete és benső világának a külső jelenségvilághoz való viszonya, Konfuciussal ellentétben, az istenember-megváltókéhoz hasonlatos. Életének gyakorlati oldaláról époly keveset tudunk, mint Jézuséról, vagy Buddháéról, ami — mint emezeknél sem — nem jogosít fel semmi kétségre tényleges létezését illetően. Csou államban volt levéltári hivatalnok s itt látogatta meg Konfucius, a régi szokásokra vonatkozó történeti adatokat kérve tőle. De »Lao Tse azt felelte: az emberek, akikről te beszélsz uram, már rég elporladtak. Ha a nemes idejét elérkezettnek látja, előjön; ha nem jött el még az ideje, elvonul és hagyja a gazt nőni. Én azt hallottam, hogy egy bölcs kalmár készleteit mélyre rejti el, úgyhogy boltja üresnek látszik, és a nemes, habár beteljesült erényben, külső lényében együgyűnek tünik. Engedj, uram, lényed magasratörő vágyaiból és sok kívánságodból, mindezek nem hasznosak rád nézve. Ez minden, amit neked mondani tudok.« K. elment és így szólt tanítványaihoz: A madarak, halak, négylábúak természetét ismerem, ezek mind elejthetők; de ami a sárkányt illeti, nem tudom megérteni, hogy szeleken s felhőkön utazva, hogyan száll fel az égbe. Én ma láttam L.-t; nem hasonlatos-e a sárkányhoz?« (Sze-ma-tsien.) Felötlő a Lao Tse szájába adott (lényegében autentikus) szavak evangéliumi rezonanciája a »nem jött el még az én időmtől« a véka alá rejtendő lelki kincsekig. L. egyébként titkos életet élt, melynek külső körülményei azért nem maradtak fenn, mert élőjük számára sem jelentették a tulajdonképeni életet. Mikor Csou állam bomlásnak indult, eltávozott onnan s útján egy határhágóhoz érkezett. Jin hi, a hágó őrparancsnoka, így szólt hozzá: »Uram, mivel a magányosságba szándékozol visszavonulni, kérlek, írj miattam egy könyvet.« Erre megírta L. a Tao-Te-Kinget s azután elment. További életéről semmit se tudunk. A taoista legenda szerint Szíriába, Parthiába s Indiába vonult s ott a 3 nyugatkeleti megváltásvallás (kereszténység, zoroasztrizmus és buddhizmus) megalapítója lett. A Tao-Te-King (Tao = az út, nem az európai természettörvény, hanem a halálban újjászületést eszközlő *Logos* értelmében. Te = az út, a pálya, a bibliai egyedül helyes keskeny út, a morális »egyenes út« értelmében) értelmét tanításainak gondolati ismertetése épúgy nem adja vissza, mint az evangéliumok távlatát a biblia »filozófiája«. Oka ennek az is, hogy a 94 rövid »vers« azon ősi történeti háttérre vonatkozó utalásokat tartalmaz, melyet ma még csak a vak belső megérzésével sejtünk, de még egyáltalán nem ismerünk. A versek közül némelyik visszavezet minket a szellemi fejlődés azon kezdeti élményeihez, melyekben mindaz, ami ma már csak szimbolum, vagy legfeljebb szubjektív »lelki« tartalom, még eleven, érzéki realitás volt: az *»első ember«* gyermekien naiv, a végső dolgokra nem reflektáló, hanem azokat vizuális közvetlenséggel szemlélő zsenijéhez. Nem adottan, a természet mechanizmusa szerint, hanem belülről, a természeten uralkodva, szabad akaratból *gyermeknek* lenni: »aki az egyedül helyes úton van, a gyermekhez hasonlatos. Ez nem féli a mérges rovarok szúrását, nem féli a ragadozók karmait ... puha csontjai, gyenge inai vannak, mégis bátran nekilendül ... az élet adottságának mű-

Lao Tse elhagyja Khinát

kodését ismerni: megmaradás, a megmaradás lényegét ismerni: áttetszően tiszta élet, önnön életünket megfigyelni: szétesés, önnön életünket akarni: harc és a harc is szétesés. Mindez az egyedül helyes úton kívül való, a keskeny úton kívül pedig minden szétesés«. A hegyi beszéd boldogságainak s az ösztönösen megérzett »én vagyok az út«-nak talán legmélyebb világirodalmi párhuzama. A gyermeklelket belülről senki sem érzi meg igazán, csak maga az eltűnt gyermekkorok visszaidézője, az irgalmas beteljesült — mert a gyermek a *jövő*, melyet csak a megtöretlen fényű szem lát előre, sőt lát meg egyáltalán a maga mulandóság feletti végtelen mivoltában. »Erősnek érezni magát, gyöngének mutatni magát; ez a közös-élet alapja; aki bírja, sohse tér el a helyes úttól; visszatér a gyermekség ösztönéletéhez. Világosnak érezni magát, sötétnek mutatni magát: ez a közös élet lényege, aki bírja . . . visszatér a mindenség öneszméletéhez. Nagynak érezni magát, kicsinek mutatni magát, ez a közös élet kifejlése, aki bírja . . . visszatér az egyszerűség érzésvilágához. Egyszerűség a beteljesülés fátyla; a beteljesült ezen az úton lesz, Fej, Kormányzó, Kegyelem és Erő.« Példa egyben a gondolatritmusok és párhuzamok, minden szóba a vers egészének virtualitását helyező szigorúan egységes architekturájára, melyet eredetiben még növel az írásjelek képritmusa. A Tao nem vezet el a közösségtől, a társadalomtól, hanem visszavezet az együttélés eredendő korszakához, mikor még az egy hitben egyesült emberiség közé leszállott hitüknek testet öltött, inkarnált tárgya és nem a hatalom erőszakos eszközeivel, hanem csupán tiszta életének példájával uralkodott rajtuk. »A közösség első rendezőit hívei megsejtették; a következőket szerették és dicsérték, a következőket félték, a következőket megvetették; egyedül a kölcsönösség érzése szüli a közösséget. Amazok, hatalmasok, miként súlyos szavaik, valóban be is teljesítették a művet: önnön hitének rendjét élvezte a közösség.« L.-t a mandsu korszak merev ortodoxiájának hatása alatt a khinaiak majdnem teljesen elfeledték, valójában az új európai spiritualizmus fedezte fel ismét, aminek bizonysága mintegy 40 európai (köztük 15 német) fordítása. Legjobbak: *Julien* (1848, francia), *Legge* (1891, angol), *Viktor v. Strauss* (1870, 1925) és *R. Wilhelm* (1911, 1924, németek). A népszerű *Ular*-féle német fordítás (6. kiad.) költői intuicióban gazdag, de L.-t Nietzsche szellemében értelmezi át. V. ö. *Carus, L.* (1898, 1903, Chicago), *Dvorak* (Münster, 1903), L., *Giles* (1904), *Grill* (1910), *Wieger: Taoisme* I—II. (1911—13). A *Tao-Te-King*-et magyarra lefordította és L.-ről szóló bev. tanulmánnyal ellátta Szlojics Iván, 1907. *Juhász V.*

Lapidáris *írás* a kövekre vésett (római) feliratok írása.

L. stílus átvitt értelemben a feliratok rövid, tömör stílusa.

Lapo Gvanni *del Ricevuto*, olasz lirikus, †1328. a *dolce stil nuovo* iskolájához tartozik; kortársai közül csak *Dante* és *Cavalcanti* emelkedett föléje bensőségben és a forma szépségében. Legkedvesebb canzonéje egy kis párbeszéd a szerelem és szive hölgye (Madonna) között.

Laprade, *Victor de*, francia lirikus, *1812. †1883. Nemes idealizmussal telt költői lélek, de kifejezési formái kissé egyhangúak. Számos kötete közül említhető: *les Parfums de Madeleine* (1839), *la Colère de Jésus* (1840), *Odes et Poèmes* (1844), *Poèmes évangéliques* (1852), *Idylles héroïques* (1858), *Poèmes civiques* (1873), *Livre d'un père* (1876).

Lara, *los Infantes de*, a hét infáns története, a régi spanyol románcok és későbbi feldolgozók (Lope de Vega, Saavedra stb.) hálás irodalmi témája. Gonzalo Bustos, Salas és Lara ura fogságba esik; hét fia felkerekedik, hogy megszabadítsa, de nagybátyjuk, Ruy Velásques de Lara elfogja és őket a mórok kezére juttatja, akik a hét ifjút megölik. Ruy Velásquezt Bustos törvénytelen fia öli meg.

Larbaud (ejtsd: larbó), *Valéry*, francia költő, regényíró és kritikus, *1880. L. volt az első kozmopolita költő, akinek verseiben a nagy oceánjáró gőzösök, a luxusvonatok, az internacionális szállók bizarr légköre csapott meg. Hosszú, formátlan verssoraiban úgy peregnek a képek, mint a filmek. Ismert verskötete, a *Poésies de Barnaboth*, melynek prózai bevezetése az *A. O. Barnaboth*. Regényei hasonló atmoszférában mozognak *(Amants, heureux amants)*.

Larguier (ejtsd: largié), *Léo*, francia lirikus, *1878. A szimbolista irány követője. *Jacques* c. finom hangú, szenzibilis verses regényén kívül számos kisebb kötete van. Jelentősebbek *Les isolementes* és az *Orchester* címűek.

Laroche, *Sophie von*, *1730. †1807., német írónő, *Wieland* rokona és barátnője, *Goethé*-nek is jó ismerőse: Maximiliane lányának házassága révén a romantikus *Brentanok* nagyanyja. Fő műve az erősen *Richardson*-ra emlékeztető *Das Fräulein von Sternheim* c. regény (1771), mely a késő rokokó társadalmának érdekes képe s amellett sajátos keveréke az érzelmesés a nevelésregénynek, a Bildungsromannak: tárgya, miképen válik művelt, előkelő, tisztes hölggyé egy derék, művelt lelkü leány, aki sok kísértésen és megpróbáltatáson keresztül feltartóztathatatlanul műveli lelkét és szellemét. Ily irányban akar példát adni a német nőknek L. folyóirata, a *Pomona für Deutschlands Töchter* is. Róla l. K. *Riedderhoff: S. L., die Schülerin Richardsons und Rousseaus*, Göttingen 1895., *H. Lachmannski: Die deutschen Frauenzeitschriften des 18. Jahrh.* Berlin 1900. *Kecskeméti.*

La Rochefoucauld (ejtsd: larosfukó), *François VI, duc de*, francia író és moralista, *1613. †1680. Memoárjaiból is kitűnik pesszimista hajlamú, erős megfigyelőképessége, a cselekvés akadályául

szegülő gondolkodó és elemző hajlandósága. Részt vett korának politikai mozgalmaiban, a Fronde zűrzavaros ügyeiben, de inkább barátságból, szerelemből, becsületből, mint határozott egyéni céloktól vezetve. Tapasztalatai, megfigyelései, gondolatai a *Maximák*-ban (Réflexions ou sentences et maximes morales) szűrődnek le. Ezeket először 1665. adta ki, aztán majdnem haláláig bővítgette az újabb kiadásokban. A *Maximák* híres mottója: »Erényeink többnyire csak álcázott bűnök«, tömören kifejezi az egész mű százszor és százszor variált főgondolatát. Az ember a hiúságnak, önzésnek, becsvágynak rabja, de ezt legelsősorban önmaga előtt akarja eltitkolni; nem annyira a világ, mint önmagunk előtt játszunk örökös komédiát, hogy önbecsülésünket megőrizhessük, miközben érdekeinket és szenvedélyeinket szolgáljuk. L. az ember öntudatlan hazugságainak egyik legelső és legnagyobb leleplezője; a *Maximák* dús anyagot nyujtanak a modern pszichológusoknak is. — Uj magy. ford. *Benedek* M. *Benedek.*

Larrouy (ejtsd: laruj), *Maurice*, francia regényíró, *1882. Tengerésztiszt, aki eleinte René *Milan* álnéven írta a tengerészéletből vett regényeit. *L'Odyssée d'un transport torpillé* c. regénye 1917. megkapta a *Femina*-díjat. Ismertebb regényei még *Rafael Galouna, français d'occasion, — Galouna et l'amour, Le révolté* és *L'esclave triomphante*, a női lélek tanulmánya a világtörténelem korszakain át.

Larsen, *Jens Anker.* Dán író. *1875. Legnépszerűbb regénye, *A bölcsek köve*, misztikus, teozófikus mű, amely nagy hatást tett. 1923. jelent meg. Magyarra is lefordították. Ujabb műve a *Márta és Mária.*

L., *Karl*, kedvelt és olvasott dán író, *1860. Főművei: *Körök, Doktor Ix, Rangon alul, A költői Németország, Bátorság és meztelen penge, A szép Portugália, A japán szellem, Utolsó háborúnk alatt, Akik elhagyták a hazát, Axel Hobel följegyzései.*

L'art pour l'art *(művészet magáért a művészetért)*, Théophile *Gautier*-nek tulajdonított jelszó. Értelme: hogy a művészet minden erkölcsi, szociális, tanító vagy egyéb gyakorlati céltól független, önálló érték; a művésznek önmagáért kell művelnie, a közönségnek önmagáért kell élveznie. A francia romantika (az *Orientales* idején), a regényirodalomban Flaubert, a lírában a *Parnasse*, az angol prerafaelita-esztéta költők és legújabban Stefan *George, Babits* a L. jelentékeny képviselői. A L. esztétái: *Gautier* és *Wilde*. A L. igen értékes reakció a művészet utilitarisztikus felfogása ellen, amelyre közönség és kritika egyaránt túlságosan hajlamos. Mint minden reakciónak, természetesen túlzásai is vannak: elzárkózás az élettől (»elefántcsonttorony«), formákkal való pepecselés. *Benedek.*

Laskarátos, *András*, *1811. †1901. Az újgörög irodalomban gyakori szatirának egészen kivételes, erkölcsi és tudományos fanatizmusában támadó (s ezért természetesen államtól és egyháztól megrendszabályozott) képviselője.

Lasker-Schüler, *Else*, német expresszionista költőnő, *1876. Prózájában még sok az impresszionista csökevény, romantikus, dekoratív pompa. Legközvetlenebb lírájában *(Styx* 1902, *Mein Wunder* 1913, *Die Kuppel)*, legérettebb héber balladáiban *(Hebräische Balladen* 1913, a két első kötettel együtt összegyűjtve: *Die gesammelten Gedichte* 1917).

Laskomerský, l. *Zechenter* alatt.

Lasos, hermione-i görög karköltő (500 körül virágzott), Pindaros tanítója. Bevezette a dithyrambost az athéni versenyekbe (mások szerint fel is találta) s a zene terén behozta az új dithyrambikus előadást, amennyiben Terpandros himnuszköltészetének egyszerűségét és szigorúságát változatosabb melódiákkal helyettesítette. — *Christ: Gesch. d. gr. Lit. I.*

Lasserre, *Pierre*, francia essayista és kritikus. Erős polemikus szellem. *Le romantisme français* c. nagy tanulmányában élesen támadta a romanticizmust. Érdekes könyvet írt az irodalmi klikkekről és csoportokról *(Les chapelles littéraires)*. Legújabban pedig egy Renan történet megírásának szentelte magát *(Renan et nous* 1923).

Lasswitz, *Kurt*, német író, *1848. †1910. Értékes tudománytörténeti munkáin kívül csillagászati regényeket írt. Magyarul megjelent: *Két bolygón.*

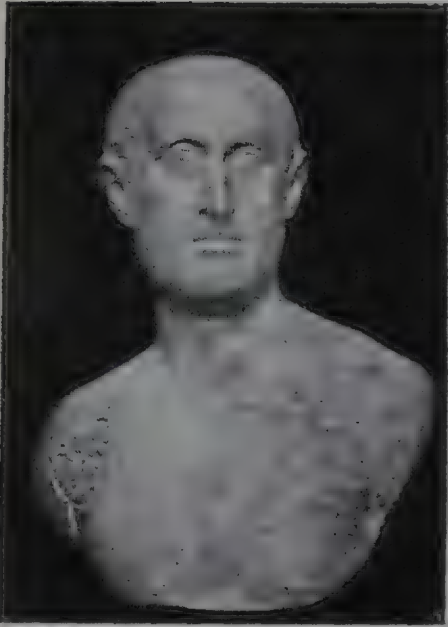
Lasz *Samu* földrajzi író, tanár. *1859. A Pesti Hirlapba írott földrajzi és ősembertudományi vonatkozású tárcái kötetbe gyűjtve *Tudományos problémák* címen jelentek meg. Ugy ezzel, mint egyéb könyveivel értékes szolgálatokat tett a természettudomány és földrajz népszerűsítése körül, amihez világos stílusa és érdekes beállítása rendkívül hozzájárulnak. L. tankönyvei is kitünőek.

László *Zoltán*, *1881. Orientalista író, újságíró. Magyar és idegen nyelvű cikkein és tanulmányain kívül főbb munkái: *Albán szótár, Turcizmusok és arabizmusok, A Jehova földjén*, stb.

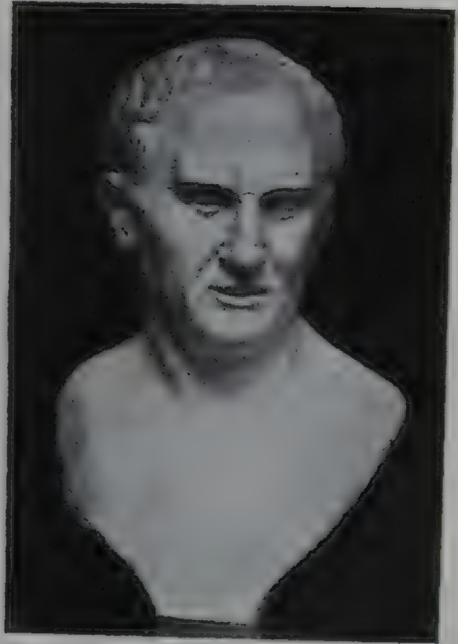
La Tailhède (ejtsd: tájeed), *Raymond de*, francia lirikus és essayista, *1867. A szimbolista irány követője. Ismert költői munkái: *Les triomphes, — De la métamorphose des fontaines.*

Latin irodalom. A latin nyelv, valamikor a latin törzs nyelve, egyike volt a számos itáliai dialektusnak. Latium népének államalkotó és politikai tehetsége emelte Róma, majd a római világbirodalom nyelvévé. Ezen a nyelven óriási irodalom maradt ránk, ez a nyelv még ma is a tudomány és a róm. kat. egyház nemzetközi és hivatalos nyelve. Azonban a latin nyelven ránk maradt hatalmas irodalomnak csak kisebbik része tartozik szorosan a L. körébe. Csak azokat az irodalmi emlékeket sorozzuk ide, amelyek a birodalom egységének valóságos felbomlásáig keletkeztek. L. tehát a római birodalom valóságos bukásáig latin nyelven írt és ránk maradt művek összessége.

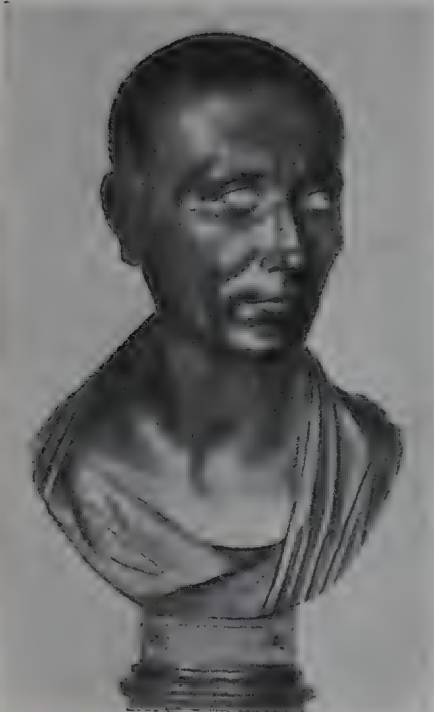
LATIN IRODALOM I

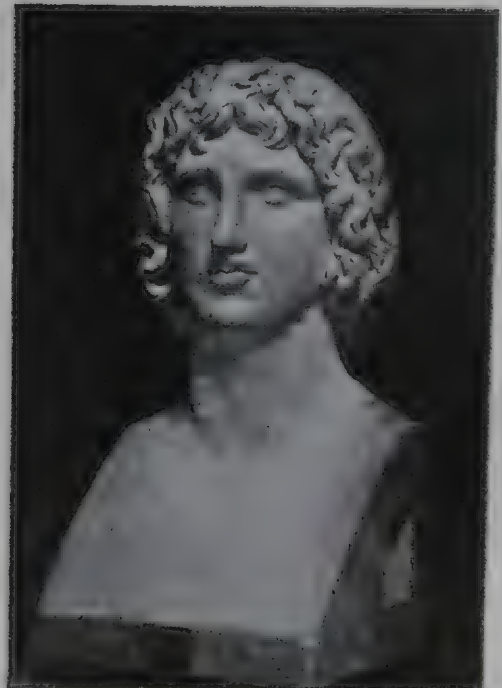
Terentius

Cicero

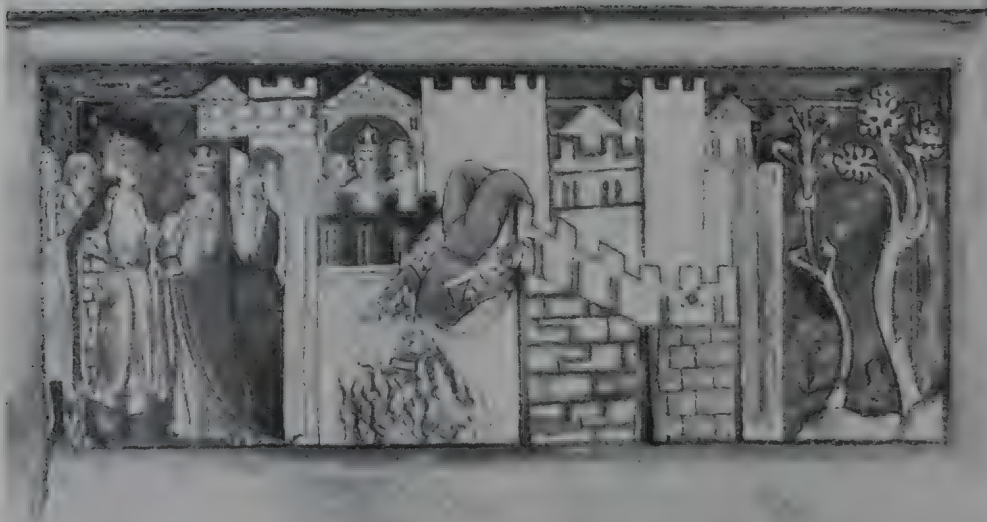

Julius Caesar

Vergilius

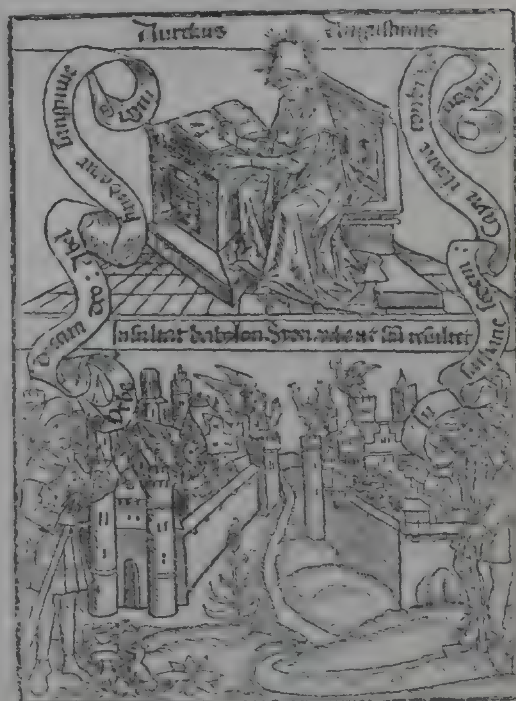
LATIN IRODALOM II

Középkori miniatür egy Aeneis-kéziratból (IV. ének, Dido halála)

Terentius: Eunuch

Augustinus: Civitas Dei

XV. sz.-beli fametszetek

A római birodalom valóságos felbomlását nem keltezhetjük a birodalom két részre osztásától, vagyis a keleti és nyugati császárság különválásától (Kr. u. 395.), mert ekkor még a nyugati birodalom, vagyis a latin tulajdonképeni területe egységes. Nem keltezhetjük az utolsó nyugatrómai császár, Romulus Augustulus trónvesztésétől (Kr. u. 476.) sem, mert Odovakar heruljainak bevonulása Rómába még csupán Itália függetlenségének halálát jelenti, de a nyugati birodalom maga, ha barbár király alatt is, még mindig élt. Egysége valóságosan akkor szűnik meg, amikor a szakadatlan barbár betörések következményeképen ezek az idegen törzsek teljesen megtörik az anyaország hatalmát, amellyel eddig féken tartotta őket, és már elég erőseknek érzik magukat arra, hogy a maguk földjén nemzeti államokat alapítsanak. Ez a VI. sz.-ban következik be. Ekkor végleg megtörik Róma ereje, amellyel eddig a heterogén nemzetekből egybekovácsolt birodalom részeit összetartotta, többé már nem Róma a politikai és kultúrális gyújtópont s így egyelőre nincs olyan tényező, amely a kultúrális és irodalmi törekvéseket összefogni és irányítani tudná. Az irodalmi élet nagyot zökken, még nem érzi az új összetartó erőnek, a keresztény világnézetnek kultúrális irányító erejét és kihull kezéből az alkotás eszköze, a nyelv is. A barbár elemek túlsúlyra jutásával a L. eddigi nyelve légüres térbe kerül, mivel eddig sem volt beszélt nyelv, és most a mindennapi élet nyelve, a valóságosan élő vulgáris latin nyelv hatalmasodik el és válik egyúttal a tapogatózva újra meginduló irodalom nyelvévé. Ez az irodalom céljaiban és eszközeiben, valamint világnézetében és művészi felfogásában gyökeresen idegen a L.-hoz képest ; itt oly félreismerhetetlenül új irodalmi fejlődés indul meg, hogy a L. történetét a VI. századdal le kell zárnunk.

A L. így körülhatárolt történetébe tágabb értelemben beletartozik minden latin nyelvű írásmű, amely ebben a nagy időközben (a legrégibb időktől a Kr. u. VI. sz.-ig) keletkezett, tehát szépirodalom, tudományos irodalom, feliratok stb. Szűkebb értelemben azonban csak a művészi szándékkal készült irodalmi alkotások, vagyis azok, amelyekben az antik irodalmakban egyedül irányadó forma (műfaj és stílus) művészi és értékes. Általában tehát nem tartoznak bele a feliratok, de pl. a verses sírfeliratok (Anthologia Latina) már szerves alkotó részei a L.-nak.

A L. modern értelemben vett története még ma is tartozása a tudománynak. Vannak nagyszabású és vannak szépen megírt munkák, amelyek a L. történetét tárgyalják, de valamennyiből hiányzanak a vezető és összefogó nagy szempontok, amelyek a L. igazi jellegét s fejlődésének főirányait kellőképen kidomborítanák. A L. történetének megírói rendesen egy szempontot vesznek fel s vagy csupán a műfajkérdést alkalmazzák vezető és értékmérő elvül (Schanz), ami egyoldalú kiélezése az esztétikai szempontnak, vagy a nyugati világ civilizációját s a kereszténység elterjesztését tekintik a L. megítélésében irányadó és vezető elvnek, ami pedig egyoldalú kiélezése a kultúrtörténeti szempontnak. Sajnos, máig is irányadónak tartják Fr. A. Wolff (1787) koncepcióját, hogy a »római« irodalomtörténet nem egyéb, mint régiségtudomány. Ezzel az avatag és egyoldalú felfogással szemben már W. Humboldt megadta a helyes szempontot : egy irodalmat a néplélek egészéből, teljességéből s a kultúrával összefüggéséből kell megérteni s értékelni. Ezt az eszményt Bernhardy igyekezett megvalósítani (1872), sajnos azonban nála túlteng a filozófiai szempont s ezenfelül elköveti azt a végzetes hibát, hogy különválasztja egymástól az irodalom külső és belső történetét (ebben a hibában egyébként osztozik vele a híres Teuffel—Kroll—Skutsch-féle L.-történet is). Olyan L.-történet, amely a művészi és kulturtörténeti szempontok egységes figyelembevételével tárgyalta és értékelte volna a L.-t, még nincs. Azonban részlettanulmányokban pompás példáit adta az ilyen tárgyalásmódnak Taine *(Essai sur Tite Live)* és az angol W. Sellar *(The roman poets of the Republic)*.

Mindezekkel a szívósan élő hagyományokkal szakítunk abban is, hogy a L.-t nem nevezzük rómainak, és nem nevezzük nemzetinek. A L. nem csupán római, mert bár élete addig terjed, amíg Róma élete, de jellegét igazán az irodalmi nyelv élete és hatóereje adja meg és ennek az irodalmi nyelvnek a döntő fontosságát hangsúlyozni akarjuk az elnevezésben is. De a L. nem is nemzeti ; a nemzeti L. emlékei majdnem mind elvesztek ; a L. fejlődésének derékrészében hellenisztikus és ha egyes korokban, pl. Augustus idején, jelentkezik is benne imitt-amott bizonyos nemzeti jelleg : ez sohasem szerves eleme a fejlődésnek, mert ennek irányát a hellenisztikus műfajok, stílus és technika kötelező és megszakítatlan utánzása szabja meg.

Uj és átfogó elvi alapvetésre van szükség. Az irodalom mindig függvénye az illető ország egész anyagi és szellemi kultúrájának, szervesen összefügg politikai és vallási életével, más szavakkal : a koronkint változó gazdasági és politikai helyzettel, kultúráramlatokkal és világnézetekkel. Ezeket nevezzük az irodalmi fejlődés külső tényezőinek és ezek nélkülözhetetlenek a fejlődés irányainak felismerésében. De nem elegendők. Szükségünk van más, belső tényezők felkutatására is. Ilyen a L.-ra vonatkozólag elsősorban az írói technika és a műfaj kérdése és ez itt a fejlődés megítélésében döntő jelentőségű. És itt különösen a műfaj szempontját kell kiéleznünk.

A L. *Livius Andronicus*-tól (Kr. e. 240) kezdve nem egyéb, mint a görög irodalmi műfajok megszólaltatása latin nyelven. Maga a L. nem alkotott egyetlen önálló műfajt sem. Tehát a kiváltképen alkotó

és teremtő görög géniusszal szemben a latin csupán reproduktív, más szavakkal másodlagos irodalom; megvan azonban az az érdeme, hogy a görög szellem alkotásait terjesztette és közvetítette nyugat felé. A latin géniusz, a maga gyakorlatiasabb és józanabb jellegének megfelelően, az államszervezésben és a jogalkotásban teremtett maradandót, az irodalomban azonban mindvégig és tudatosan függvénye maradt a görögnek. Tudatosan: mert a L.-nak mindenkor bevallott, egyetlen célja a görög minták minél tökéletesebb utánzása (imitatio), és lehetőleg minden műfaj átültetése latin talajba. »A tehetséget és a tökéletes nyelvi kifejezés adományát a görögöknek juttatta a Múzsa« — mondja Horatius s ugyancsak ő adja a költői művészetről írt tanítókölteményében ezt a jó tanácsot: »Éjjel és nappal forgassátok a görög mintaképeket!« Ez vezető elve egyúttal a L. egész irányzatának.

A L.-nak mintegy félezredévét hellenisztikusnak kell neveznünk, épen az említett imitáció révén, amellyel a L. szervesen kapcsolódik a görögséghez. A hellenizmus az a keleti és egyiptomi elemekkel telített görög kultúra, amely Nagy Sándor hódító hadjáratai után a fénykorát leélt görög kultúrának az egyiptomi és keleti kultúrákkal való keveredéséből keletkezett. A hellenizmus hangsúlyozza elsőnek az egyéniséget, az egyéni élet és világnézet jogosultságát a klasszikus görögség (Aristoteles) elméletével szemben, amely szerint az ember »közéleti lény« s életének és kultúrájának minden mozzanata alá van rendelve az állam érdekeinek. Az individualizmus hangsúlyozásával azonban karöltve járt a kozmopolitizmus, az ember immár világpolgár, minden nemzet kultúrája mindenkinek közös kincse; a nemzeti válaszfalak leomlásával pedig elsősorban vallási és irodalmi téren válik érezhetővé a latin kultúrában a hellenizmus hatása. A római ősvallás összevegyül a göröggel (szinkretizmus), amely már maga is keleti kultuszokkal vegyült; az irodalom pedig megkapja az első hatásos ösztönzést a hellenizmus dús irodalmától és a nemzeti L. szűk és szegényes korlátai közül kijut a napfényre, ahol a hellenizmus ragyogásában feltárulnak előtte az alkotás új lehetőségeinek horizontjai.

A diadalmas új világnézet, a kereszténység első irodalmi jelentkezésével új korszaka nyílik a L.-nak. Ez új műfajokat alkot, de még tiszteli a stílushagyományokat, átértékeli és az új célok szolgálatára domitja a hellenizmust és ennyiben szervesen beletartozik a L. fejlődésébe. De már nem a művészet a főcél, nem a stílus és technika hagyományainak hű követése az egyetlen és legmagasztosabb írói feladat, hanem a keresztény igazságok hirdetése és védelmezése, szóval a forma mellett fontossá válik a tartalom is. A L.-nak ez a korszaka mindaddig tart, amíg bizonyos szálak, ha még oly vékonyka szálak is, fűzik az élő irodalmat a régihez, amíg az új alkotásokban csak egyetlen szikrája is lobban a hellenizmusnak. Boethiusszal kihuny a szikra: utána egészen a tartalomra terelődik a súlypont, a forma teljesen mellékessé válik: megkezdődik a latinnyelvű középkori irodalom kora.

Ezek az átfogó szempontok adják kezünkbe a kulcsot a L. korszakokra osztásához. Látunk a fejlődés legelején egy korszakot, amelynek jellemzője a nemzeti formák és műfajok kialakulására irányuló törekvés, az idegen kultúráktól nem érintett római nemzeti szellem és alkotó erő bontakozása. Látjuk azután a pún háborúk sikerei óta a hellenizmus gyors és gyökeres hódítását: ez az irodalmat egészen más, új irányba tereli, hosszú korszakot nyit, amelynek bélyegző jegye a hellenisztikus műfajok utánzása, az imitáció. Végül a kereszténység a maga új világnézetével és új, nagyrészben gyakorlati céljaival új tartalmat visz a régi formákba s e tartalomra époly súlyt vet, mint az imitációra, amelyet annyiban is háttérbe szorít, hogy új műfajokat alkot, ami nyílt szakítást jelent a hellenizmus kötelező hagyományával. Viszont azzal, hogy e hagyományokat nem veti el, hanem megtartja és átalakítja, egyenes folytatása és fejlődésbeli utódja a L. hellenisztikus korszakának.

Három nagy korszakát látjuk tehát a L.-nak: mindegyikre más vezető gondolat nyomja rá elhatározón bélyegét; az elsőre a nemzeti, a másodikra a hellenisztikus, a harmadikra a keresztény gondolat. Ez a felosztás nemcsak a holt objektumokat, az irodalom ránkmaradt alkotásait veszi figyelembe, hanem tekintettel van az uralkodó világnézetekre és kultúráramlatokra, amelyekben ezek a művek keletkeztek és nem állít fel abszolút értékmérőket, hanem minden korszak irodalmát a maga miliőjében értékeli. Épen ezért elhibázott az olyan felosztás, amely a L.-t köztársasági korra, arany-, ezüst- és vaskorra tagolja, mert ez Cicerohoz, Vergiliushoz és Horatiushoz méri az egész L.-t, őket tartja a tökéletesség utólérhetetlen mintaképeinek s mindazt, ami előttük volt és utánuk következett, értéktelenebbnek bélyegzi. Eszerint Juvenalis, Persius, Seneca, Lucanus, Petronius, Tacitus hanyatlást jelent Ciceroékhoz képest, holott elvileg, t. i. az imitáció tekintetében közös alapon állnak és ha nem is minden ízében a Cicero nyelvén írnak már, ez legfeljebb annyit jelent, hogy új erők jutnak szóhoz a nyelv fejlődésében, a társalgási és a népnyelv bizonyos elemei frissítik az akadémikusságában megcsontosodott irodalmi nyelvet, már pedig ez a folyamat olyan értékek hordozója, amelyeknek jelentkezését az irodalmi fejlődés szempontjából inkább haladásnak, mint hanyatlásnak kellene minősíteni. Ez az elavult felosztás pl. a vaskorba utalja Lactantiust, a »keresztény Cicerot«, akinek kristályos és tökéletes prózája csakugyan vetekszik a Ciceroéval. Végül figyelmen kívül hagy az antik elmélet szem-

pontjából oly rendkívül, sőt egyedül fontos és döntő jelenséget, mint a keresztény L. egyes képviselőinek műfajalkotása. Ez csak kisebb része mindannak, amit az ilyen iskolás felosztások ellen felhozhatunk, de ennyi is tulontúl elég.

Az imént megállapított három vezető gondolat alapján a L.-t tehát így oszthatjuk korszakokra:

I. *A nemzeti L. kora:* a legrégibb emlékektől Livius Andronicusig (Kr. e. 240).

II. *A hellenisztikus L. kora:* Livius Andronicustól Frontoig (Kr. e. 240—Kr. u. 169.).

III. *A keresztény L. kora:* Tertullianustól Boethiusig (Kr. u. 198—524.).

I. *A nemzeti L. kora.* A józan, komoly, becsületes, éleseszű római nép minden tehetségét gyakorlatias, hasznos célok szolgálatába állította. A hódítás és szervezés, az állam és jogalkotás volt a római szellem igazi tevékenységi területe. Mélységesen megvetették minden olyan foglalkozást, amelynek nem volt valami kétségbevonhatatlan gyakorlati célja vagy haszna. Ennélfogva az irodalom és a művészet is idegen volt tőlük; úgy érezték, hogy más feladatok elvégzése a rendeltetésük, az irodalom és művészet művelését ráhagyták a görögökre, a zenét, éneket, táncot, verselést méltatlannak tartották komoly és szabad emberekhez. Sem kedvük, sem idejük nem volt durva és faragatlan nyelvük csiszolásával bíbelődni. Pedig már a legrégibb időktől fogva összeköttetésben voltak a görögökkel a délitáliai görög városok révén, azonban mégsem hajlandók, sem érettek nem voltak a görög kultúrhatások befogadására. A pún háborúk diadalmámora, a nagy vagyonok felhalmozódása, a kifinomult életigények jelentkezése kellett ahhoz, hogy a gyakorlatias római a szellemi szórakozásnak, irodalomnak, költészetnek szükségét érezze. Az, ami a L.-nak ebből a korszakából ránk maradt, inkább a nyelv és a vallás története szempontjából érdemel figyelmet, mint irodalmi szempontból; e kor irodalma még tulajdonképen nem is irodalom, csak csírája, bontakozása egy irodalomnak, amelynek sohasem sikerült kifejlődnie, kiérnie. Azonban ezek a csírák figyelemreméltók és jogot adnak arra a következtetésre, hogy a L. akkor is tökéletessé és értékessé fejlődhetett volna, ha véletlenül nem kerül a hellenizmus döntő befolyása alá.

A római szellem alkotó-készségének beszédes bizonyítéka, hogy mindjárt a költői irodalom megindulásának kezdetén uj versformát teremtett: a *saturniust.* Ebben a sajátságosan eredeti verssorban egyformán szerepel az időmennyiség és a hangsúly, azonban csak az arsis (az emelkedő szótag) időmennyisége a fontos, a thesis (az ereszkedő szótag) időmennyisége általában mellékes. A saturnius két félsorra tagolódik, amelyek mindegyike hétszótagos, egy-egy félsor három arsisból és négy thesisből áll. Elnevezése csupán ősrégi voltát akarja jelezni; csakugyan oly nagy volt a tekintélye, hogy még a hellenisztikus L. elején is a költői kifejezés egyetlen lehetséges formájának számított. A forma tehát adva volt az őslatin nemzeti költészet számára s hogy mégsem tudott számottevő költészet fejlődni, annak a rómaiak gyakorlatias irányu érdeklődésében kell keresnünk a magyarázatát. Saturniusban írt versek töredékekben maradtak ránk; összefüggő irodalmi alkotás a L.-nak ebből a korából nincs kezünkben.

A töredékek azt mutatják, hogy a L. is, mint a legtöbb irodalom, vallásos formulákkal, jóslatokkal, ráolvasásokkal, diadalmi énekekkel, gúnydalokkal, halottasénekekkel, nászdalokkal kezdődik. Ezek közt kiemelkedik az Arvales nevű papi testület liturgikus éneke *(carmen fratrum Arvalium)*, amely a maga darabosságában és kezdetlegességében értékes emléke az őslatin költészet iránytalan formakeresésének. Ugyancsak a kultusszal függnek össze a drámai költészet kezdetei is: azok a tréfás vagy gúnyos hangu jelenetek, amelyeket főképen aratóünnepeken és menyegzőkön adtak elő. Később ezek a nagyon kedvelt és népszerű dialógusok elszakadtak az ünnepi alkalmaktól, önállósultak és bizonyos versenyek s nemzeti játékok alkalmával a színpadon jelentek meg, táncokkal és zenével kapcsolatban, mintegy önálló műfaj gyanánt (Kr. e. 364). Ebből az adatból világos, hogy a drámaköltészet is fejlődésnek indult latin nemzeti talajon, ez a fejlődés azonban nyomban megakadt, mihelyt a rómaiak a görög vígjáték művészileg kialakult képviselőivel megismerkedtek. A hellenisztikus korszak óta minden nemzeti irányú kisérletezést elnyom és túlszárnyal a tökéletes görög mintaképek imitációja s ép ez az oka, hogy a latin nemzeti drámának, az ősi *Fescenninin*ek semmi említésreméltó emléke sem maradt ránk.

A saturnius és a nemzeti dráma két kimagasló alkotása az őslatin irodalomnak s ez a két nyom annyival is fontosabb, mivel épen a költészet terén jelentkezik, ami pedig nem volt vérbeli szükséglete a rómainak. Csak természetes tehát, hogy gyakorlatias hajlamuknak inkább a próza felelt meg és a próza területéről valók első érdemleges irodalmi alkotásaik. A prózai emlékek közül a halotti beszédek *(laudatio funebris)* s a sírfeliratok és az ősök képei alatt alkalmazott feliratok *(tituli)* szorosan véve nem is az irodalmat, hanem inkább a nyelvtudományt érdeklik. Annál közelebbről érdekli az irodalmat az őslatin szellemnek legértékesebb prózai emléke: a jogalkotás.

A *tizenkéttáblás törvény* (Kr. e. 451) a római nemzet szokásjogát kodifikálja s állampolitikai és jogi szempontból egyike a latin szellem legkiválóbb alkotásainak. Azonban irodalmi szempontból talán még nagyobb a jelentősége. Ez a törvény az első kísérlete a latin prózának: meg is mutatkoznak rajta a prózai mondatfűzés nehézségei; darabos és egyenetlen próza ez, de egyuttal az első határozott lépés az iro-

dalmi nyelv megalkotása felé. Igazi és messzire ható szellemtörténeti jelentősége abban van, hogy ez volt a római ifjúságnak a tankönyve; ezt tanulta könyvnélkül, ezen tanult stílust s míg egyrészt nevelődött rajta logikus gondolkodása, másrészt a régies, rideg és csiszolatlan nyelv mintegy szentséggé vált a szemében. Ez a nyelv rányomta bélyegét az újabb és újabb nemzedékek stílusára s ha idejében közbe nem lép a művészi stílust követelő hellenisztikus befolyás, a latin stílus egyszer s mindenkorra a jogalkotás egyszerű, logikus, pontos, régies-cicomátlan formáiba merevedett volna. Hogy azonban a latin stílus fejlődése a következő két század folyamán milyen irányt vett, tökéletesedett-e valamennyire a törvényalkotásban kristályosodásnak induló nemzeti latin próza, azt nincs módunkban megállapítani, mivel ebből az időből összefüggő irodalmi alkotások nem maradtak ránk. Még *Appius Claudius Caecus*, akit pedig a L. története az első latin író gyanánt emleget, még ő sem hagyott ránk semmi érdemlegeset; még a Pyrrhus király békeajánlata ellen mondott (Kr. e. 280) híres beszédének szövege sincs meg; sokat emlegetett bölcs mondásaiból *(Sententiae)* pedig mindössze három kerülte el az enyészetet.

Amint látjuk, nagyon kevés emléke maradt a nemzeti L.-nak, de ez a kevés épen elegendő arra, hogy felismerjük benne a csírákat, a törekvést, az indulást az irodalmi alkotás felé: az alkotó géniusz első szárnypróbálgatásait. Az irodalomnak ezek az őselemei, amelyek többé-kevésbé minden irodalomban egyformán jelentkeznek, annyival is értékesebbek, mert nemzeti talajból sarjadtak. Tagadhatatlan, hogy a görög irodalom és kultúra egyes elemei már ekkor is útat találtak Rómába, de a latin szellem ekkor még nem volt előkészítve arra, hogy befogadja és feldolgozza őket. Akkor pedig, amikor a római szellemi élet s ezzel az alkotó erő annyira finomodott és tökéletesedett, hogy a nemzeti irodalmat is magasabbra — talán önálló műfajalkotásra és a stílus tökéletesítésére, — lendíthette volna, akkor már késő volt, mert a kifinomodott római szellem sokkal szívesebben foga a a hellenizmustól készen kapott irodalmi formákat és irányokat, mintsem hogy kedve lett volna tovább is a nemzeti hagyományok töretlen útját taposni. Ellentmondásnak látszik, de így van: a latin szellemet épen fogékonysága dobta ellenállhatatlanul a hellenizmus karjaiba. (Az őslatin lélek, vallás, mondák, legendák és irodalmi formák minden szálát kibogozza *Enrico Cocchia* rendkívül eleven, alapos és lendületesen megírt könyvében: *La letteratura Latina anteriore all' influenza Ellenica*, I—III. kötet, Nápoly, 1924—1925).

II. *A hellenisztikus L. kora.* Mikor rómaiak és görögök a tarentumi háborúban (Kr. e. 282—272), majd az első pún háborúban (Kr. e. 264—241) szorosabb összeköttetésbe jutottak egymással, seregestül kerültek Rómába görögök, akik magukkal hozták és terjesztették irodalmukat. A nemzeti L. ekkoriban még egészen kezdetleges állapotban volt, a görög ellenben rég túlélte fejlődése aranykorát és egész csodálatos gazdagságában egyszerre tárult a rómaiak elé. A gyakorlatias, rideg, politizáló és hadakozó római két kézzel kapott a pazar ajándékon. Mindeddig az irodalom inkább csak azokban a keretekben fejlődött, amelyeket a gyakorlatias célok megszabtak számára (szónoklás, jog, didaktikus és isagogikus iratok, istentiszteleti verses formulák stb.). A nemzeti L. fejlődésének épen egyik legnagyobb akadálya volt ez a gyakorlatiasság: a római szellem nem elég friss, nem elég mozgékony, nincs elegendő fantáziája az irodalomhoz. Most azonban a betóduló hellenisztikus műveltségtől olyan hatalmas ösztönzést kapott, hogy szunnyadó tehetségei és sóvárgásai egyszerre szárnyra keltek, eddig nem is sejtett képességek és hajlamok virágzottak ki benne s míg egyrészt szomjas érdeklődéssel fordult a görög irodalom kápráztatos alkotásai felé, másrészt maga is ráédesedett az alkotásra. Ez az alkotás azonban most, hogy kezükben voltak a görög mesterművek, nem kezdhette a tétova irány- és formakereséssel; az irodalmi munkásság iránya és kerete adva volt a görög mintaképek minél tökéletesebb utánzásában. Innen kezdve a L. egyenes vonalban, az imitatio egyenes vonalában fejlődik.

Magától értetődik, hogy az átmenet nem volt síma: a nemzeti irodalom minden nyomát nem lehetett egyetlen mozdulattal, egyetlen, akkor még öntudatosan fel sem ismert és nem is hangoztatott jelszóval elsöpörni. Az első latin írók nem formulázták meg élesen az imitatio törvényét; ők latin irodalmat akartak teremteni; az alkotásban önkéntelenül és egyuttal szükségszerűen indultak a tökéletes görög minták nyomán. Ez a magyarázata annak, hogy a hellenisztikus L. korszakának elején a nemzeti L. egyes elemei még élénken élnek a bontakozó hellenisztikus L.-ban és összefonódnak benne a hellenisztikus elemekkel.

A hellenizmus új fogalmakat hozott, új látókört teremtett, új szükségleteket és törekvéseket keltett életre. Nem mindenki tudott görögül, nem mindenki élvezhette eredetiben a görög irodalom remekeit. De az egyre gazdagodó és művelődő közönség már ráéhezett az irodalomra: olvasni akart. Részben ez a szükségérzet, részben pedig megfelelő iskolai olvasókönyv szükségessége indította *Livius Andronicust* arra, hogy Homeros Odysseiáját latinra fordítsa. A tulajdonképeni L. indulása szimbolikus jelentőséget nyer annak a révén, hogy Andronicus görög ember volt, aki a tarentumi háborúban foglyul esett és rabszolgául került Livius Salinator házába, ahol urának gyermekeit oktatta latinra és görögre. A görög rabszolga a diadalmas rómaiak tanítómestere: ezt a megfigyelést öntötte formába Horatius az *Ars poetica* emlékezetes sorában: »A meghódított Görögország meghódította műveletlen

legyőzőjét«. Andronicus Odysseia-fordítása nemcsak azért jelentőséges irodalmi esemény, mert első művészi alkotása a L.-nak, és mert még több, mint kétszáz év mulva is hivatalos tankönyve volt a római iskolának, hanem azért is, mert már itt, a hellenisztikus irányzat kezdetén, bizonyos írói öntudatosság, bizonyos merészség nyilatkozik meg benne: Andronicus az Odysseiát saturniusokban fordította. Ez ugyan nem érdem: az igazi érdem az lett volna, ha hexameterekben fordítja, vagyis ha megalkotja a latin hexametert; ebbe a feladatba azonban Andronicus még nem mert belevágni; maga a latin nyelv sem volt még eléggé hajlékony arra, hogy a zengő görög hexameter hordozója legyen. Bizonyos értelemben tehát a nehézségek előtt visszariadásból, megalkuvásból magyarázható Andronicus formabeli újítása, ez a merész kísérlet, amely áttörte a sokszázados görög epikus tradició szigorú korlátait, amely azonban, mivel eredeti latin, nemzeti versformában szólaltatta meg a görög irodalom legnagyobb remekművét, bizonyára igen nagy tetszésre számíthatott. Hogy aztán Andronicus fordítása még a hexameteralkotás nehézségeinek és felelősségének megkerülése ellenére sem tudta átmenteni az eredetinek hasonlíthatatlan szépségeit, azt akkoriban igazán nem vették észre; kétszáz év telt bele, míg egy Cicero megbotránkozott nyelvének darabosságán, nyerseségén és költőietlenségén.

De Andronicusnak nemcsak ez az egy irodalmi alkotása volt úttörő. Épen azért keltezzük a L.-nak ezt a korszakát a Kr. e. 240. évtől, mert ebben az évben került színre a ludi Romani nevű nemzeti játékok alkalmából Rómában először görög tragédia és komédia, még pedig Andronicus fordításában. Ez ép olyan jelentős cselekedete a görög rabszolgának, mint az eposz megszólaltatása latin nyelven, mert ezzel a görög irodalomnak újabb területeit nyitotta meg a L. előtt. Elhatározó jelentőségük van ezeknek a drámai fordításoknak a latin verstechnika fejlődése szempontjából; ugyanaz az Andronicus, aki nem mert, vagy nem akart próbát tenni a latin hexameterrel, drámafordításai számára kénytelen volt a görög versmértékeket alkalmazni, egyszerűen azért, mert nem volt más. Az egyetlen saturniust már felhasználta, epikus versmérték gyanánt, következésképp nem alkalmazhatta már a drámában; a görög formahagyományok ekkora megsértésére még ő, a szuverén újító, sem vállalkozhatott. Meg kellett teremtenie tehát latin talajon az időmértékes verselést, meg kellett állapítania a szótagok rövidségének és hosszúságának törvényeit. Andronicus, a görög, megoldotta ezt a feladatot és ezzel egyszer s mindenkorra megalkotta a latin verselés alaptörvényeit.

Irodalmi jelentőségét még ezzel sem merítettük ki. Livius tudósítása szerint a 207. év engesztelő ünnepi körmenetére ő írta az ünnepi himnuszt *(Parthenion)*, amelyet 27 hajadon énekelt a körmenetben, táncmozdulatok kíséretében. Ezzel Andronicus az epika és a dráma után a lírát is megszólaltatta latin nyelven. Hogy a Parthenion mennyire volt eredeti, nem tudjuk; annyit azonban biztosan tudunk, hogy a kortársakra rendkívüli hatást tett. A himnusz hatása alatt a költő rendelkezésére bocsátották az aventinusi Minerva-templomot, hogy abban megalakítsa és vezesse az írók és színészek céhét (collegium). Ezzel mindjárt itt, az irodalom kezdetén, ténnyé vált az írók és költők társadalmi elismerése, működésének támogatása és védelme, ami fontos tényezője az irodalmi közvélemény kialakulásának és egyúttal élénken mutatja, hogy a L. már a komoly fejlődés kezdetén is eleven kapcsolatban volt a közönséggel és a közélettel, tehát hathatós tényezője volt a latin szellemi élet fejlődésének.

Ez pedig elsősorban mind Livius Andronicus érdeme. Cicero ugyan nemcsak eposzfordítását, hanem drámafordításait is esetleneknek és darabosaknak bélyegzi, és Livius, a történetíró, lesújtó ítéletet mond a Parthenion döcögős és megbotránkoztató verseiről, azonban mindegyik alkotása jelentékeny cselekedet volt a maga korában, »a műveletlen ősök« szemében, és jelentékeny cselekedet ma, kétezer év távlatából is a L. történetírójának szemében.

Andronicus kezdeményező tevékenysége egy csapásra felszabadította és munkára serkentette a latin géniuszt. Még Andronicus életében tollhoz nyúltak a kardhoz edzett rómaiak is: Naevius, Plautus, Ennius bőven merít a görög irodalomnak még kiaknázatlan kincseiből. És itt rendkívül érdekes és fontos megfigyelésre nyílik alkalmunk: *Naevius* tehetségét kétségtelenül Andronicus kezdeményezése szabadítja fel, de erős egyénisége már nem elégszik meg a fordítással és nem akar beleilleszkedni a hellenizmus-szabta szűk keretekbe. A görög műfajokat műveli ugyan, de Andronicusszal szemben öntudatosan eredeti és merész írói tehetség. Eposzt, komédiát és tragédiát ír, de a görög műfaji hagyomány mellőzésével nem mondai, hanem történeti, nemzeti tárgyat dolgoz fel; sőt majdnem egykorú történeti eseményt: az első pún háborút. Ezt pedig nem hexameterben, hanem saturniusokban írja meg, ami nála más elbírálás alá esik, mint Andronicusnál; ő nem azért ír saturniusban, mert nem tudta vagy nem merte megalkotni a latin hexametert, hanem azért, mert nem akarta. Erős nemzeti érzés fűti, a nemzeti hagyományok örökösének érzi magát és legalább is annyi szál fűzi a nemzeti L.-hoz, mint a görögthöz. Naevius egyénisége és írói munkája félreismerhetetlenül mutatja a latin nemzeti szellem és irodalmi hagyomány szívós életét; hogy ez a nemzeti szellem görög irodalmi műfajban szólal meg, az nem változtat azon a megállapításon, hogy Naevius a nemzeti L.-nak egyetlen, név szerint is

ismert jelentékeny egyénisége, bár működése a hellenisztikus L. korába esik és hellenisztikus hatások alatt áll. Erős írói és emberi egyénisége mindenütt áttöri a korlátokat. Megalkotja a latin nemzeti eposzt (egykorú történeti tárgy, saturnius), komédiáiban nem egy görög vígjátékot fordít latinra, mint Andronicus, hanem két, hasonló tárgyú görög vígjátékot dolgoz eggyé (contaminatio), amivel hosszúéletű irodalmi gyakorlat alapítójává válik, ezenfelül pedig, bár a Menander-féle új attikai komédia alkotásait veszi mintaképekül, nem ragaszkodik ennek a komédiának szenvedélytelen társadalmi szatírájához, sőt tudatosan áttöri ennek a típus-komédiának korlátait, mikor szereplő politikusok és közéleti férfiak elleni személyeskedő támadásokra keres bennük alkalmat. Ugyancsak merészen áttöri a műfaj hagyomány- és gyakorlat-szentesítette korlátait a tragédiában is: fordít ugyan görög tragédiákat, de emellett megteremti a római nemzeti tragédiát. Felismerte, hogy a római nép hősi küzdelmei, viharos sorsa, nagy történelmi egyéniségei kiválóan alkalmasak tragédiai tárgyakul és görög formában olyan tragédiákat írt, amelyekben római nemzeti hősök szerepeltek; mivel pedig ezek, mint királyok és hadvezérek, bíborszegélyes tógában (toga praetexta) léptek fel, a Naevius-féle nemzeti tragédia a praetexta nevet kapta.

Bár Naevius erős írói egyéniségét, tehetségét és nagyságát már kortársai megérezték és értékelték, — sírirata azt mondja, hogy halálával elfeledtek Rómában latinul beszélni — nemzeti irányú irodalmi törekvései mégsem voltak hosszú életűek; minél jobban erősödik a görög befolyás, minél jobban gyökeret ver a görög műfajok érinthetetlenségének és megváltoztathatatlanságának a tudata, annál kevésbé kockáztathatja meg az író — aki számot tart arra, hogy művészetét a görög irodalom abszolút mértékével mérjék — hogy nemzeti tárgyat válasszon vagy nemzeti versmértékben írjon. Ezért egyetlen képviselője Naevius *Bellum Punicum*ja a latin nemzeti eposznak, ezért pusztul el a praetexta (mert Seneca híres praetextája: az *Octavia* csak könyvdráma, művirág) s ezért nem tud gyökeret verni a latin nemzeti vígjáték, az ú. n. togata (tabernaria), amely onnan kapta nevét, hogy a szereplői nem görög palliumot, hanem római tógát viseltek, vagyis ezeknek a daraboknak a szerzői nem fordították le a görög vígjátékokat, hanem csupán az ötleteiket és a szerkezetüket használták fel, ellenben a cselekvényt a maguk leleményéből merítették, a cselekmény színhelyét áttették Itáliába s elhagyták a görög vígjáték legfontosabb szereplőjét: a bajkeverő ravasz rabszolgát. Nyilvánvaló, hogy ezzel érzékeny csorba esett az imitáció áthághatatlan törvényén és épen ez az oka annak, hogy mihelyt a görög műfajok tiszta és csonkítatlan átültetésének kötelezettsége a latin irodalmi alkotás alaptörvényévé izmosodott, a togata is a nem comme il faut műfajok közé sülyedt, mint a praetexta s mint a nemzeti eposz, bár egészen bizonyos, hogy a közönség körében népszerűbb volt a görögös vígjátéknál, az ú. n. palliatanál. Erre mutat az is, hogy *Afraniust*, a togata legtehetségesebb képviselőjét, egyértékünek tartották Menanderrel. Afranius, a latin Menander, s vele együtt a togata feledésbe merült, míg a Terentius, a »fél-Menander«, s vele a palliata hosszú századokig élt s az iskola révén még az újkor elején is egyetlen elismert formája volt a vígjátéknak. Ennél semmi sem bizonyítja jobban a görög irodalmi hagyomány tekintélyét és szívós életét s egyúttal a latin imitáció döntő jelentőségét nemcsak a L.-ra, hanem az egész középés újkor irodalmi kultúrájára vonatkozólag.

*Ennius*ban még él a nemzeti L.-nak Naeviustól a hellenisztikus imitáció törzsébe ojtott szelleme. Ennius is nemzeti tárgyú eposzt ír, Naevius hagyománya nyomán, de közelebb áll a görög epikai tradicióhoz abban, hogy ha már el is tér a hagyományos mondai tárgytól, legalább olyan nemzeti tárgyat választ, amely nagyszerűségével méltán vetekedik a legfenségesebb mitológiai témával is: *Ennius* eposzának, az *Annales*nek tárgya Róma egész története, alapításától fogva egészen a költő életéig. Merész és nagyszerű vállalkozás volt ez és Enniusnak becsületére válik, hogy fényesen megoldotta; második Homerosnak érzi és mondja magát és mindvégig hű marad ehhez a névhez: bár tárgyválasztásában nemzeti, formában és műfajhagyományban szorosan az eszményi görög epikus mintaképhez, Homeroshoz igazodik, annyira, hogy képeit, hasonlatait aggodalmaskodás nélkül átveszi. Antik felfogás szerint az ilyesminek semmi köze a plágiumhoz; sőt annál nagyobb volt az író dicsősége, minél ügyesebben tudott valamely már más írióból ismert fordulatot, hasonlatot, képet a maga művébe beilleszteni és a maga stílusának valami új színével gazdagítani vagy felfrissíteni. Ennius eposza annyiban is közelebb áll a görög epikai hagyományokhoz, hogy hexameterben van írva. Ennius tehát már csak annyi engedményt tesz a nemzeti szellemnek, hogy nemzeti, történeti tárgyat dolgoz fel, azonban minden egyébben: stílusban, eposzi technikában, versformában szorosan igazodik a görög irodalomban szentesített hagyományokhoz. Vele tehát az imitáció új korszaka kezdődik: bár eposzában és tragédiáiban még nemzeti tárgyakkal kacérkodik, forma és költői technika tekintetében már nem ismer megalkuvást. Azzal, hogy megalkotta a latin hexametert, hogy utat mutatott Homeros eposzainak művészi értékesítésében, hogy megalapította a Homeros-imitáció technikáját, hosszú századokra szóló hagyományt teremtett, amelyet örökségül vették át tőle utódai, főkép Vergilius. Eposza egészen a köztársaság végéig a rómaiak nemzeti eposza maradt és csak

akkor kezdett feledésbe merülni, mikor Vergilius megalkotta a legtökéletesebb Homeros-imitációt: az Aeneist. Ennius eposzának le kellett tűnnie, még pedig nem azért, mert művészileg tökéletlenebb volt az Aeneisnél, hanem azért, mert nemzeti tárgyat dolgozott fel. Az óriási műből alig 600 sor maradt az utókorra, míg Vergilius eposza az utolsó betűig megmaradt. De hiszen Vergilius is nemzeti tárgyat választott, szólhatna az ellenvetés. Szó sincs róla: Vergilius eposza a trójai mondakörből veszi tárgyát, nincs benne sem történelem, sem nemzeti monda, az egészet megírhatta volna valamely görög költő is Alexandriában. Csak a tendenciája s egyes részleteinek a beállítása nemzeti. Egészen bizonyosra vehetjük, hogy ha pl. Augustus személyes győzelmeit énekelte volna meg, nagyobb része Ennius eposzának sorsára jutott volna. — Ugyancsak Naevius hatása alatt próbálkozott Ennius a praetextával is, de ha már mesterének sem sikerült meggyökereztetni ezt a nemzeti műfajt, még kevésbé sikerülhetett ez Enniusnak, akkor, amikor a vígjátékíró Plautus ízig-vérig görög darabjai végképen a hellenisztikus imitáció javára döntötték el a küzdelmet. A nemzeti irányú L. sorsa egyszer s mindenkorra meg volt pecsételve. — Ennius úttörő tevékenysége még egy ponton nyitott új lehetőségeket a L. fejlődése számára: kisebb költeményeiben az elégiai versmértéket, a distichont alkalmazta. Ezzel természetesen együtt járt, hogy lehetőleg pontosan meg kellett állapítania a latin prozódia törvényeit. Ezt a feladatot, Naevius ki nem elégítő kezdeményezése után, hosszú időkre irányt adó módon megoldotta. Kisebb költeményei *Szatirák* gyüjtőnéven maradtak az utókorra; félreértések kikerülése céljából hangsúlyoznunk kell, hogy műfajilag ezeknek az ú. n. szatiráknak semmi közük a későbbi, luciliusi-horatiusi szatirához.

Végre tökéletesen jogaiba lép a hellenisztikus imitáció *Plautus* vígjátékaiban. Itt már nincs semmi nemzeti elem, itt már kidomborodik a L.-nak századokon keresztül egyenes vonalban követett fejlődési iránya: minél tökéletesebb másait megalkotni latin nyelven a görög műfajoknak. Plautus legfeljebb annyit enged meg magának, hogy kontaminál, összevon vagy rövidít görög vígjátékokat, de darabjainak hangulata, világnézete, couleur locale-ja minden ízében görög. Költői művészete a görög metrumok bravúros átültetésében és a dús, kifejező, friss és színes latin színpadi nyelv megteremtésében csúcsosodik. Plautus erős és eredeti költői egyéniség: ez magyarázza meg, hogy palliatáiban egy-egy célzás, szójáték, tréfa, egy-egy jellemvonás római viszonyokat, római életet villant egy-egy pillanatra elénk. Bár mindez nem befolyásolja az imitáció elvi tökéletességét, mégis bizonyos megalkuvást jelent, ha lényegtelen pontokon is. Plautus halála (Kr. e. 184.) után annyira tudatossá vált az imitáció fontossága, annyira szigorú törvénnyé izmosodott ennek az imitációnak tökéletes és maradéktalan megvalósítása mindenben, még a legjelentéktelenebb pontokon is, hogy az írói közvélemény és kritika hangosan követelte a szeplőtelen műfaji tisztaságot. Ezt a követelményt valósította meg *Terentius*, aki vígjátékaiban a legaprólékosabb pontossággal ragaszkodik a görög mintaképekhez, gondosan óvakodik attól, hogy bármilyen, még oly halvány római színt is vigyen beléjük. Mestere a kontaminációnak s ezzel a szerkesztésnek és mestere a tiszta, finom, elegáns latin nyelvnek; csakugyan, inkább mester, mint művész: nyoma sincs benne Plautus eredetiségének, őskomikumának, élettől duzzadó és sziporkázó nyelvének. Terentius finom és választékos, erkölcsi felfogása emelkedett, míg Plautus fittyet hány az ilyesmire, nem szolgál erkölcsi célzatokat, kihasználja a bolondos helyzeteket és csupán mulattatni és szórakoztatni akar, ehhez pedig nem igen válogatja az eszközeit. Bármennyire melegebb és közvetlenebb egyéniség is Plautus, bármily hasonlíthatatlan művésze is a kómikumnak és a nyelvnek, mégis Terentius az első, aki tökéletesen és maradéktalanul megvalósította a L. legmagasabb eszményi célját: egy görög műfaj művészi és görögösen tökéletes megszólaltatását latin nyelven. Száz év is alig telt el Livius Andronicus kezdeményezése óta és a L. vezető irányelve elméletben és gyakorlatban immár szigorúan és maradéktalanul érvényesül. A L. megtalálta az irányt és innen kezdve szédületes iramban lendül előre.

Ezen a ponton ki kell emelnünk *Luciliust*, a latin szatira megalkotóját, akinek kezdeményezése szinte a műfajalkotással határos Eddig a »satura« (szatira) vegyes tartalmu és alakú, könnyedén odavetett költeményeket jelentett, de nem volt irodalmi műfaj: hiányzott belőle az egységes koncepció, a biztos célkitűzés, az átfogó eszme. És itt felmerül az a kérdés: vajjon latin műfaj-e a szatira? Elvi jelentőségű kérdés ez, nemcsak azért, mert ettől függ Lucilius helyes értékelése, hanem azért is, mert ezen a ponton dől el, vajjon alkotott-e a latin génius önálló műfajt, vajjon megtört-e legalább ezen az egy ponton a L. fejlődésének egységes iránya, amelynek vezető és kizárólagos elvi szempontja a görög műfajok imitációja? Horatius azt mondja, hogy a szatira olyan költemény, amelyhez a görögök nem nyultak (Graecis intactum carmen), Quintilianus nyilatkozata még határozottabb: a szatira teljesen a mi alkotásunk (satira tota nostra est). Ezzel szemben rá kell mutatnunk arra, hogy a latin szatiraköltészet minden eleme megvan a görög irodalomban: a görög paródikus irodalom, a komédia, a mimus és főleg a diatribe néven ismert cinikus-stoikus népszerű erkölcsfilozófia és erkölcsprédikáció adta a tárgyakat, típusokat és egytől-egyig a motivumokat a latin szatirának. Lucilius

még nem fogta át ezt az egész területet; az ő szatiráinak vezető motivuma a jelen állapotok humoros és csúfolkodó kritikája. Megmaradt az ő szatiráiban is a vegyes tartalom, a könnyedén odavetett szerkezet (a szatira csak afféle csevegés, sermo, a mindennapi társalgás nyelvén; ez marad Horatiusnál is), megmaradnak eleinte a tarka-barka metrumok is, de lassankint a hexameter lesz az új szatira egyetlen lehetséges formája és ennek a formának a szatiraköltészetben való alkalmazása ad rendkívüli jelentőséget Lucilius kezdeményezésének. Vele kezdődik a hexameteres szatira; szatiráiban Lucilius a politikai, társadalmi és irodalmi mozgalmak és jelenségek kegyetlen kritikusa és ezen a ponton erősen hatott rá az ú. n. régi attikai (aristophanesi) komédia. Lucilius kezdeményezése messze kiható: Horatius, Persius, Juvenalis egyenes örökösei az ő hagyományának. Jelentősége és érdeme: a műfaj átültetése latin talajra, a műfaj körének (politikai, társadalmi, irodalmi kritika) megállapítása, a hexameteres forma bevezetése. És ezen a ponton kerül kellő megvilágításba Horatius és Quintilianus önérzetes és sokszor félreértett nyilatkozata: igen, egészen latin műfaj a *hexameteres* szatira, amelyhez a görögök nem nyúltak, amennyiben náluk nem a hexameter volt a szatira egyetlen lehetséges és elismert formája; latin műfaj annyiban is, hogy a régi (de egészen mást jelentő) latin »satura« nevet alkalmazták rá s ezzel négy-öt rokon görög műfajt fogtak egységbe. De a szatira, a versben (jambusban, hexameterben) vagy prózában írt gúnyolódó, humoros, paródikus, vagy erkölcsi célzattal oktató műfaj maga: elvitathatatlanul görög. Lucilius tehát csak annyiban műfajalkotó, hogy megszűkítette és bizonyos körre korlátozta a görög szatirát, latin nevet adott neki és a hexametert választotta egyetlen formájául. Nyilvánvaló egyúttal, hogy a L. fejlődésének egyenes iránya nem tört meg, de nem is törhetett meg, mert a L.-nak egyetlen eleven ereje, a hellenisztikus irodalmi tradició úgy sem ismert volna el művészi és kifogástalan irodalmi alkotásnak olyan művet, amelynek nem lett volna klasszikus mintája a görög irodalomban.

Nem hagyhatjuk említetlenül az irodalmi irányok, újítások és mozgalmak vázlatos áttekintésében *Marcus Porcius Cato Censoriust*, az első ránk maradt latin prózai mű *(De agricultura:* a földművelésről) szerzőjét; de elsősorban nem ezért a művéért említjük, hanem a hellenizmus elleni reakciójáért. Ő a Naeviusszal irodalmi iránnyá vált nemzeti tendencia szolgálatában áll s így a hellenizmus kozmopolita áramlatával szemben élesen ellenzéki álláspontot foglal el. Követelte az athéni filozófusok kiutasítását, küzdött az egyre nagyobb tért foglaló görög orvosok ellen. Véleményét a természettudós Plinius őrizte meg az utókor számára: »Nem árt a görögök irodalmába belekukkantani, de nem szabad eltanulni tőlük ... semmirekellő és makacs egy népség ez. És gondolj a jóslatomra: ha egyszer ez a nép nyakunkba varrja az irodalmát, mindenestül megmételyez bennünket«. Cato fél a görög irodalom terjedésétől s nemzeti tárgyú iratokkal akarja pótolni, olyasmivel, ami a római embernek szükséges és hasznos. Jelentőséges szavai anakronizmus gyanánt hangzanak: a fejlődés ekkor már (Cato Kr. e. 234—149. élt) túllendült a nemzeti szellem adta kereteken s még egy Cato fanatizmusa sem tudta megakasztani. A sors iróniája, hogy öreg korára kénytelen volt maga is megtanulni görögül és hogy ő hozta Rómába Enniust s így ő lett, ha közvetve is, a hellenizmus leghathatósabb előmozdítójává.

Mint nagyszerű fejlődés megindítóját s a legeredetibb római szellemi termék, a jog első kodifikátorát, meg kell említenünk ebben az összefüggésben *Quintus Mucius Scaevola Pontifexet* (82), aki a tizenkéttáblás törvény, Marcus Junius Brutus (akinek a polgári jogról írt három könyve az első latin dialógus), és a többi regula-gyűjtők és kísérletezők után az első rendszeres jogszabály- és formulagyűjtemény és feldolgozás szerzője. Hatása mind korára, mind a későbbi jogi irodalomra igen nagy volt, tanítványai révén pedig kezdeményezésében személyes hatása is széles körben érvényesült.

Cato reakciójának kudarcát s a görög szellem diadalmas térfoglalását jelenti *Lucretius* (Kr. e. 96—55) nagyszerű költeménye a természetről *(De rerum natura)*. Ebben a merész és szinte egyedülálló alkotásban a világegyetem lényegét Epikuros filozófiájával magyarázza költői formában; nemcsak a győzedelmes hellenizmusnak nyit ezzel a költő új területet, hanem a régi merev istenhit megrendítéséhez is döntő lökést ad; kíméletlenül racionalista mitológia-kritikája, ragyogó verselése, erőteljes, egyéni, archaizmusokban dúskáló nyelve s főkép izzó és rajongó lelkesedése Epikuros, a nagy mester iránt, oly mélységes hatást tett korára s az utókorra egészen a késő újkorig, amelyhez talán egyetlen latin író hatása sem fogható. Vele a hellenisztikus latin költészet elérte fejlődésének és tökéletességének csúcspontját. Ebben a dicsőségben az egyéni líra legnagyobb latin művészével, Catullusszal osztozik.

*Catullus*nak és társaságának, az ú. n. *új-költők*nek, vagy amint ma mondanók: a fiataloknak, moderneknek fellépése valóságos forradalmat jelent a latin költészet történetében. Ez az új irányzat minden pontján érdekes és a L.-nak ebben a korszakában a hellenisztikus gondolatnak és alkotóművészetnek legtökéletesebb képviselője. Eltávolodás a klasszikus görög költészet mintaképeitől és egyenes, közvetlen belekapcsolódás az alexandriai új költői iskola friss hagyományába és irányzatába. Az új-költők (poetae novi, cantores Euphorionis: Euphorion dalnokai, amint Cicero csúfolja őket) egysé-

gesen és határozott programmal léptek fel; a kör tagjai majdnem valamennyien jóbarátok, földiek voltak; egységesen szembefordultak a költői alkotás hagyományos módjával, a szónokias, patétikus stílussal; hadilábon álltak a római hatalmasokkal; különösen mérgesen éreztették haragjukat Caesarral és Pompeiusszal; félretolták és idejétmultnak bélyegezték a nagy eposzt, a tanítóköltem ényt, a drámát; az imitáció egyetlen méltó tárgyának az alexandriai iskola divatbajutása óta kedvelt apró lírai költemények (poematia) műfaját tartották. Ennek megfelelően műfajaik: a mitológikus epyllion, az elégia, gúnyos vagy kedveskedő, tréfás, hangulatos, barátságot, szerelmet s minden egyéb egyéni érzelmet éneklő, szinte epigrammaszerűen rövid kis dalok. Jellemző vonásuk e kör tagjainak a nagy olvasottság, tanultság, főkép a görög mítoszok alapos és részletes ismerete, amit az alexandriai költői iskola szigorúan megkövetelt: az új költői irány csak az alexandriai értelemben tudós költőt (doctus poeta) tekintette igazi művésznek. Forma tekintetében is az alexandriaiakhoz simulnak, technikájuk csiszolt, tiszta; stílusban atticisták, kerülik és élesen elítélik az asianizmus üres dagályosságát, előadásuk kristályosan tiszta, szerkezetük finom, világos, átlátszó. Végül valamennyien nyelvújítók, akik azonban nem az archaikus latinság nyelvkincseit hozzák újra felszínre, hanem az élő nyelv gazdagon duzzadó formáit ültetik át az irodalomba s ettől függetlenül is merészen és ügyesen újítanak: szokatlan és meglepő új szavak, fordulatok, kapcsolatok egymást érik műveikben és valami különös egyéni zamattal fűszerezik alkotásaikat. Hatásuk Róma szellemi életére és a L.-ra óriási: megteremtették az igazi latin lírát, megtisztították a szónoklatot, úgy hogy Cicero öreg napjaira féltékeny lesz rájuk s erősen hadakozik ellenük. Az új-költői iskolától művelt műfajok közt legnagyobb jelentőségű az elégia. Ennius már ismerte a görög elégiát, de csak a versformáját, a distichont ültette át a L.-ba: ez lett a latin elégia versformája is. Az alexandriai elégia nagyobbrészt erótikus tartalmú; ilyen elégiákat már Catullusék előtt is írtak latin költők, de az ilyen tárgyú költemények művészi formája, a szerelmi motivum művészi alkalmazása az elégia meghonosításával együtt az új-költői iskola érdeme. Bizonyos adatok alapján tudjuk, hogy a latin elégia igazi megalapítója *Cornelius Gallus* (Kr. e. 69—26.), azonban az ő költeményei mind elvesztek s így kezdeményezése felől nem alkothatunk magunknak esztétikai értékítéletet, ha történeti érdemét nem is akarjuk elvitatni. Catullusnál két faja van az elégiának: az elbeszélő és a szubjektív. Az előbbiben nem az esemény a fő, hanem a szerelmi szenvedély rajza; ilyen Catullus 66. költeménye: a *Bereniké haja*; ő maga mondja, hogy ezt Kallimachosból fordította, itt tehát magával a tökéletes görög mintaképpel állunk szemben. A szubjektív elégiában a költő a maga egyéni szerelmi szenvedélyét énekli, természetesen mondákkal illusztrálva: ilyen Catullus 68. költeménye. Mivel ez egyéni érzéseket közöl, nem lehet fordítás. Ez tiszta és világos utánzása az alexandriai elégiának, amely a szerelmi epylliont mitológiai elemekkel bővítette és így teremtette meg a szubjektív, szerelmi elégiát. Catullus költeményein kívül ebből az elégiából csak töredékeink vannak és így nehéz megmondani, hogy mekkora lendületet vett, de vannak egyes adataink, amelyekből megsejthetünk valamit: az elégiaköltők nevével és költészetével kapcsolatban az irodalomtörténeti adatok rendszerint egy-egy nő nevét hozzák, így Ticidasnál szerepel Perilla (Metella), Varro Atacinusnál Leucadia, Valerius Catonál, Catullus kortársánál Lydia, épúgy, mint magánál Catullusnál Lesbia (valódi nevén Clodia). Ebből úgy látszik, hogy a latin elégiában stereotippé vált a költő kedvesének költött néven emlegetése, a költő valóságban átélt szerelmi viszonyának költői feldolgozása. Részben Catullus költeményei, részben a töredékek alapján azt is meg tudjuk állapítani, hogy az elégia többi formái is kivirágzottak: így az ébresztő dal (Catullus 67), amely jellegzetesen római, a nászdal (Catullus 61, 62) és a gyászdal (Catullus 101 és Calvus költeménye feleségének, Quintillának halálára). Ez az új-költői irány a Kr. e. első század L.-nak legjellegzetesebb és a L. történetében mintegy külön kis korszakot jelentő szellemi mozgalma. Különben ez a század a L. leggazdagabb ideje: ez adta a L. két legnagyobb költői tehetségét, Lucretiust és Catullust.

Caesarral és *Ciceroval* a latin próza szinte egyszerre érkezik el a tökéletességnek arra a fokára, amely hosszú időre minden latin prózaírónak eszménye maradt. Caesar hűvös, pontos, elegáns latinsága, szenvedélytelen tárgyilagossága, a xenophoni memoár-forma tökéletes latin imitációja a latin próza fejlődésének ép oly fontos mozzanata, mint Catallus verseskönyve a költészet fejlődésének. Cicero a maga rendkívüli mozgékonyságával, rugalmasságával és vérbeli írói pátoszával a görög műfajok egész sorát honosítja meg és emeli virágzásra Rómában. Ő emeli a tökéletesség klasszikus fokára a latin szónoklatot, ő írja az első nagyhatású retorika-elméleteket, ő adja meg a latin irodalmi levélnek művészi formáját és nála szólal meg először a görög filozófia kifogástalan latin nyelven; a latin filozófiai terminológiának valójában Cicero a megalkotója. Legnagyobb jelentőségű, mint szónok: művészi periódusok, tiszta és választékos nyelv, hajlékony stílus jellemzi beszédeit és retorikai iratait. Prózájának az időmértékes sorvégek (a metrikus clausulák) mesteri alkalmazása bámulatos erőt, szépséget és zengzetet ad, úgy hogy bízvást Demosthenes és a görög metrikus próza legnagyobb mestereinek

alkotásai mellé állítható. Azonban Cicero, Demosthenesszel ellentétben, sohasem őszinte, sohasem meggyőződése, mindig csak érdek vezeti; egyéniségének legfőbb két jellemvonása a legyőzhetetlen hiúság és a gyógyíthatatlan bőbeszédűség (asianismus). Azonban elvitathatatlan jelentőségű annyiban, hogy a szónoklat műformáját évezredekre dogmatizálta.

Nagy újító, egyike a legeredetibb szellemeknek a reatei *Varro*. Sokoldalú, produktív és reproduktív szellem, költő és tudós. Költészetében legnagyobb jelentőségű a cinikus eredetű és cinikus szellemű menipposi szatira átültetése a L.-ba. Ez a görög műfaj, amelyet a gadarai Menippos (Kr. e. 270. körül) alkotott meg, vers és próza keveréke volt, a legszabadabb és leglazább műfajok egyike, amely komoly tanító célzattal az emberek erkölcsi hibáit és fogyatkozásait tette nevetség tárgyává. Ennek átültetésével a L.-t új műfajjal gazdagította, amelyben alig száz évvel utóbb Seneca és Petronius alkotott mesterműveket. Varro legnagyobb jelentősége mégis abban van, hogy ő volt az első, aki a görög tudományt latin nyelven megszólaltatta; nagy enciklopédikus munkájában kora egész görög tudományát összefoglalta s amellett, hogy ezzel óriási hatást tett a latin szellemi élet fejlődésére, egyúttal mintegy előfutára lett a középkor enciklopédizmusának. Tudományos érdeklődése a nemzeti mult hagyományait és művelődéstörténeti adatait is fáradhatatlan szorgalommal kutatta és talán nem tévedünk, ha *Sallustius* archaizáló prózájában Varro közvetlen hatását látjuk.

Augustus centralisztikus uralma, a polgárháborúk utáni fáradt és békére vágyó hangulat erőteljesen egyengette az abszolút monarchia útjait. Mihelyt ez a monarchia politikailag megerősödött, céljai szolgálatába állította az irodalmat is. A költők és írók feladata most már Augustus korát új aranykor gyanánt magasztalni, a római birodalom nagyságát dicsőíteni, a nemzeti érzést erősíteni, felkelteni az érdeklődést a régi szokások iránt, újra megkedveltetni az ősi foglalkozásokat *(Horatius ódái, Vergilius Georgiconja)*. Ebből a célból Augustus és munkatársai: Maecenas, Asinius Pollio, Messala Corvinus minden irányban élénken érdeklődnek az irodalmi élet iránt, javítják az írók szociális helyzetét, bevezetik a császári udvarba ezeket az egyszerű származású embereket, lekötelezik, megajándékozzák őket. Vergilius visszakapja birtokát, Horatius birtokot kap, Variusnak az actiumi játékokon előadott *Thyestes*éért egymillió sestercius volt a jutalma. Maga Augustus élénken részt vesz az irodalmi életben, könyvtárakat alapít, Horatiust megbízza, hogy ünnepi himnuszt írjon a százados ünnepre *(Carmen saeculare)* s hogy erkölcsnemesítő terveiben hazafias ódákkal támogassa, személyesen foglalkozik Vergilius nagy nemzeti eposzának, az *Aeneisnek* terveivel és megszabja a költemény vezérmotívumait.

Horatius és *Vergilius* az augustusi kor két legkimagaslóbb költői egyénisége. Horatius lírája a legtisztábban szólaltatja meg latin nyelven a görög költészet klasszikus formáit s egy vallomása szerint maga is ebben érezte költői alkotásának igazi jelentőségét. Nyugodtabb és hidegebb Catullusnál, nem az érzés mélysége, hanem a filozófiai elmélyedés sugallja verseit, amelyek technikájuk tökéletességével s a nyelvi kifejezés erejével és tisztaságával páratlanul állnak a L.-ban. Epodosaiban az archilochosi éleshangú és gyakran személyeskedő jellegű iambikus költeményeket ültette át a L.-ba; költői leveleiben korának aktuális irodalmi és társadalmi kérdéseit bolygatja: egyik levele, az ú. n. *ars poetica*, az antik költői elmélet páratlanul értékes összefoglalása. Horatius jelentősége óriási: mindmáig a klasszikus tökéletesség mintaképének tekintik a L.-ban, az egész közép- és újkoron át szakadatlanul és elevenen élt költészete az iskolában és az irodalomban és majdnem minden művelt nép költészetét megtermékenyítette. Irodalomtörténeti jelentőségének súlypontja a líra műformáinak legtökéletesebb kialakításán kívül a luciliusi hexameteres szatira tárgyainak gazdagításában és e szatira nyelvének a társalgási nyelv elemeivel való pazar felfrissítésében van.

Vergilius három irányban is vérbeli képviselője a hellenisztikus imitációnak: pásztori idilljeiben *(Bucolica* vagy *Eclogae)* a Theokritos-Bion-féle szicíliai pásztorköltemény szólaltatta meg latinul s egyúttal ezekben keresett alkalmat arra, hogy a pásztori beszélgetések álarca alatt köszönetet mondjon jótevőinek és mecénásainak, elsősorban Augustusnak. Ezeknél az »udvari« idilleknél is nagyobb hatást tettek tanítóköltemény *(Georgica)*, amelyekben, Augustus sugalmazására a régi tisztes és nemzeti jellegű foglalkozásokat (földművelés, állattenyésztés, méhészet stb.) akarja újra megkedveltetni a rómaiakkal; így akarta Augustus újra békés munkához édesgetni a polgárháborúkban elvadult és a termelő munkától elszokott alattvalóit. De korára és minden korokra legmélyebb hatást tett az *Aeneis*, amelynek vezető gondolata az, hogy Augustus családja egyenesen Aeneas trójai királyfitól, Venus fiától származik, a római nép magva pedig az a trójai csapat, amely a város elbukása után hosszú, kalandos úton Itáliába került s ott hazát hódított. Ebben a nagyszabású műben, amely a rómaiak nemzeti eposza lett, Vergilius a görög epika imitációjának legtipikusabb példáját teremtette meg. Minden leleménye, minden mítosza, mondhatnók minden hasonlata és művészi képe s kifejezése Homerosban és az epikus ciklus költőiben gyökeredzik. Mégis, ahogy a hatodik énekben az alvilági szemle során elvonultatja előttünk Róma leendő hőseit és emelkedett szavakban kijelöli Róma világtörténeti hivatását: a világbirodalom

megalapítását (tu regere imperio populos, Romane, memento), az valami olyan megkapó szubjektivizmust visz bele az eposzba, amit görög költő sohasem mert volna megkockáztatni. Ezeknek a részleteknek kétségtelenül Augustus a sugalmazója. Vergilius eposza költőileg, főkép a művészi kifejezés szempontjából, messze van a tökéletességtől, amit azzal szoktak mentegetni, hogy nem tudta már megadni művének az utolsó simítást. Vergilius azonban, bármily hűségesen igyekszik is követni az imitáció törvényeit, nem ihletes művésze, csak tanult mestere az eposznak és inkább lírai, mint epikus egyéniség. Költői szempontból az Aeneisnek épen lirikus részletei (a Dido-epizód) a legértékesebbek és a legmegkapóbbak. Ezekben igazi költő hangját halljuk. Vergilius nem annyira formaművészetével, mint inkább műveinek nemes ethosával tett rendkívüli hatást kortársaira és főleg a középkorra, amely az Aeneas pokoljárása és a negyedik eklogának egy isteni gyermek születését hirdető jóslata miatt varázslónak, kereszténynek, valósággal szentnek tartotta. Irodalomtörténeti szempontból főként abban van nagy jelentősége, hogy a homerosi eposzi hagyományt az Aeneis révén ő közvetítette szinte maradéktalanul a nyugat irodalmainak. A hellenisztikus L. tehát fejlődésének új fokozatába lép; új mozgalom ez is, mint az új-költők irodalmi megmozdulása, de ezt nem belső hajtóerők teremtették meg, hanem külső támogatás, a politikai cél irányítja. A Catullusék irodalmi irányzatának csodálatosan természetes, egyéni élmény-lírája a Horatiusék ünnepélyes udvari lírájának ad helyet; amott csupa őszinteség, itt csupa szertartásos, hivatalos merevség, már a formákban is. A fejlődés súlypontja Augustus korában nem annyira új műfajok meghonosításában van, mint inkább abban, hogy az irodalom politikai, hivatalos kormányzati célok szolgálatába szegődik és hogy épen ezeknek a megbecsülhetetlen szolgálatoknak a jutalmául írók és irodalom olyan társadalmi és anyagi megbecsülésben részesülnek, mint addig még soha.

Említettük, hogy az új-költők legmaradandóbb hatása az elégiában nyilvánul. A kor legnagyobb és legmélyebb költői tehetsége, *Propertius*, ez az egészen egyedülálló, izgató és sokban oly rejtélyes költő az új-költői iskola hatása alatt nyul az elégiához; de ebben merész és erőszakos újító, főkép syntaxis dolgában: hosszú gondolatsorokat néhány szóba tömörít, agyonhajszolja a metaforákat, halmozza a figurákat s a görög szavakat. De csupa erő és őszinteség, csupa szín és változatosság. Vele szemben *Tibullus* a *Delia*-elégiákkal mintegy a természetes tiltakozás. *Ovidius* tanulatlan ember, de valódi, vérbeli költői tehetség; sajnos, a görög mintáktól messzire visszavetette a latin költészetet, mikor a latinokra (Catullus, Tibullus, Propertius) támaszkodott. Legrégibb alkotásai: a Hősnők levelei *(Epistulae Heroidum)* Propertiusban gyökereznek, ép így Propertius aitiologikus költeményeiben gyökerezik verses ünnepi naptára *(Fasti)*; ebben az az eredeti lelemény, hogy Ovidius egyes aitiologiai költemények helyett a római naptárt dolgozta fel aitiologikus szempontból költői formában.

Ugyancsak Augustus korának a szelleme hatja át ennek a szűkebb korszaknak egyetlen jelentékeny prózai alkotását, *Livius* római történelmét, amelyet közepes, bár retorikailag kifogástalan stílus, hiányos történelmi kritika, de erős nemzeti érzés és a nemzeti legendák áhítatos tisztelete jellemez.

Kezdeményező és újító irodalmi mozgalmakra Augustus kora után kevesebb a lehetőség mindaddig, amíg új politikai és társadalmi alakulások, áramlatok nem hoznak friss vért a szellemi élet s ezzel az irodalom vérkeringésébe. Az Augustus korabeli mesterséges fellendülés után, amelyet kissé meggondolatlanul aranykornak szoktak nevezni, néhány évtizedes pangás következett, mintegy természetes reakció gyanánt. Ez a jelenség megtévesztette a L.-történet egyik legkiválóbb ismerőjét, Nordent, aki azt mondja, hogy amennyiben a L. története nem egyéb, mint a görög műfajok átültetésének története, az augustusi korszak végén a L. tulajdonképen lezárul, a további irodalom csupán az átvett műfajok továbbképzése és átalakítása, ez után már a hanyatlás következik: az Augustus utáni L. másodlagos. Ezt a gondolatmenetet nem fogadhatjuk el; helyes volna Norden álláspontja, ha csak a formális és stilustechnikai szempontot vennők figyelembe, de ha az irodalmat nem elszigetelten, hanem a szellemi fejlődés egyik terméke gyanánt tekintjük, akkor azt kell mondanunk, hogy új szellemi áramlatok az irodalom számára is egyre új lehetőségeket nyitnak. Már pedig, mint megállapítottuk, a keresztény gondolat olyan új szellemi áramlat, amely annak idején újra megtermékenyíti a L.-t, s addig is, míg a kereszténység fellép, két új irányzat önt friss lelket a L.-ba: a Kr. u. első században a stoikus gondolat, a második században pedig az archaizáló irány. Mind a kettő szorosan beletartozik a hellenisztikus L. fejlődési vonalába s épen ezért módszerbeli hiba volna, ha a fejlődést Augustus korával lezártnak tekintenők.

Egy tényt azonban meg kell állapítanunk: mikor a L.-ban már nagyjában minden görög műfaj képviselve volt, akkor egy természetes jelenség lépett fel egyre nagyobb erővel: a görög mesterművek helyett mindinkább egyes latin írók szolgálnak mintaképekül, akik már bizonyos kanonikus tekintélyre emelkedtek. Szórványosan régebben is előfordult ez a jelenség: Vergiliusnak bizonyos tekintetben Ennius és Lucretius is mintaképei voltak. Míg azonban Vergiliusnak igazi mintaképe az eposzban Homeros, a bukolikában Theokritos, addig az I. század második felében élt *Calpurnius* és *Silius Italicus*

már mindenestül Vergiliusban gyökeredzik. Cicero retorikaelméleti munkáiban egészen görög minták után dolgozik, *Quintilianus* már csupa latin minta után, sőt az ő szemében Cicero könyvei már kanonikusak. Azonban ebben sem szabad hanyatlást, dekadenciát látnunk. Igen, formai szempontból hanyatlás ez, egyúttal ellenben nagyszerű lehetőségek kiindulópontja, mert bizonyos értelemben itt szakad el a L. a görögtől s ezzel, az új szellemi áramlatoktól támogatva, kénytelen lassankint önállósághoz szokni. Ezt a késői L.-t nem szabad Nordennel, az ú. n. klasszikus formatökéletesség szempontjából megítélnünk; minden irodalmi terméket a maga korának szellemi kultúrájába kell helyeznünk s így reálisabb alapot kapunk az értékméréshez, mint ha egy, nem is antik, klasszicitás-fogalmat teszünk meg az értékelés vezető motivumául.

Ilyen szempontból említenünk kell itt *Maniliust*, aki *Astronomicon*jában Lucretius Epikuros-imádatával szemben a stoicizmus tanításainak emelt nagyszerű emléket. Költeménye tudatosan készült ellendarabja Lucretius költeményének s a kor szellemi mozgalmaira is jellemző: mutatja a stoicizmus erős hatását a lelkekre. A stoikus filozófia Nero korában jellegzetesen ráüti bélyegét nemcsak a közélet és a politika egyes kimagasló alakjaira és eseményeire, hanem az irodalom legkiválóbb alkotásaira is. Persius, Lucanus, Petronius, Seneca mind más és más műfaj kitűnő képviselői, de valamennyit egybefűzi az egységes s komor stoikus hangulat. Általában az egész Nero-korabeli irodalom hatalmas feszültség, elkeseredett antagonizmus jeleit mutatja, még pedig nem annyira tárgyaiban és hangjában, mint inkább irányában és egész szellemében. Ahogy Lucanus ellenségévé lett Neronak, úgy vált ellenzékévé belső embere, Petronius, nevelője Seneca, a szónokok és államférfiak s az író-politikusok egész sora. Néma és heroikus reakció ez a császárral szemben, szervezetlen és mégis egységes s bár ennek a politikai és irodalmi ellenzéknek haláltmegvető hősei a gyakorlatban maguk is epikureista életet éltek, a közéletbe s az irodalomba belevitték a stoikus gondolat férfiasságát, komoly szellemét s meg nem alkuvó erejét.

Ez a stoikus gondolat fűti *Persius* szatiráit, amelyeket a maga korában határtalan lelkesedéssel ünnepeltek; ez szólal meg *Lucanus*-nak a polgárháborúról írt eposzában (Pharsalia), amely a műfajfejlődés szempontjából is jelentékeny irodalmi esemény: addig az eposz a konvencionális mitológiai apparátus miatt bizonyos idealizált és vallásos szellemben dolgozta fel tárgyát, Lucanus ellenben kiküszöböli ezeket az elemeket, mellőzi a mitológiát és mindvégig átretorizálja eposzát. Ez fontos jelenség, mert mutatja a korszellem hatását: a vallásos tradicióktól való elszakadást. Ép ilyen jelentékeny irodalmi cselekedet *Petronius Satiricon*ja is, amely lényegében menipposi szatira. Ezzel a műfajjal Varro óta nem találkoztunk a L.-ban. Petronius előtt *Seneca* írt menipposi szatirát *Divi Claudii Apocolocyntosis* (Az isteni Claudius tökkéváltozása) címen. Petronius azonban nem marad meg a menipposi szatira korlátozott kereteiben: szatiráját összefüggő eseményre, egy kalandor-társaság hányattatásaira és sorozatos csínyeire építi és hatalmas arányúvá duzzasztja (a Satiricon 16 könyvből állt). Ebből a szempontból Petronius valósággal műfajalkotó művész, mert a menipposi görög mintaképet jelentékenyen módosította. Kétségtelen, hogy hatással volt rá a regény, de az is bizonyos, hogy műve szatira; ezt mutatja a moralizáló tendencia, a forma (vers és próza keveréke, a menipposi szatira legjellemzőbb sajátsága) és a félreismerhetetlen szatira-motivumok szerepeltetése. Uttörő alkotás azért is, mert ilyen fölényes művészi munkában először alkalmazza a népnyelvet, igaz, hogy csak helyenkint, a nép embereinek beszélgetéseiben, de épen ebben van a művészi szándékosság. Ugyancsak ebben a sorban kell kiemelnünk *Seneca* filozófiai munkásságát. Seneca stoikus, ez a filozófia az ideálja s ebben párja Lucanusnak. Igazi eleme az etika, ennek kérdései izgatják munkáiban. Elveti a szisztematizáló filozófiát, neki a stoicizmus nem tudomány, hanem praktikus életfilozófia; az emberi élet minden ága érdekli, minden emberi gyengeséget meg akar gyógyítani. Eszközei és motivumai azonosak a morális erkölcsprédikáció (a cinikus-stoikus diatribe) eszközeivel és motivumaival. Szellemesen kiélezett stílusa, meglepő fordulatai mind az ethos szolgálatában állanak; itt egyenesen belekapcsolódik a diatribe fejlődésének láncába s innen közeli rokonsága a szatirával. Eddig a szatira volt egyetlen területe a diatribe-motivumok harcbaindulásának; Seneca nagy jelentőségű újítása épen az, hogy elsőnek merte a L.-ban a morális erkölcsprédikációt a konzervatív elméleti filozófia helyébe állítani.

Az Augustus utáni irodalom új terméke az *aesopusi mese.* Ez a műfaj ismerős volt már elszórt, más művekbe (pl. Horatius szatiráiba) beszőtt példák révén. De önálló meseggyűjtemény első kiadójaként *Phaedrust* ismerjük. Ez a műfaj azért érdekel különösebben, mert egyrészt szorosan összefügg a populáris filozófiával (ez szerette apró, tanulságos anekdótákon, példákon, tréfákon szemléltetni a komoly erkölcsi igazságokat), másrészt pedig minden későbbi irodalomra rendkívül nagy hatással volt. Ugyancsak a stoikus diatribe csapásán járnak *Martialis* epigrammái is: ennek a népszerű görög műfajnak első igazi, tökéletes képviselői a L.-ban.

Igy az Augustust követő század jellemzője a stoicizmus térfoglalása az irodalomban s a közszellemben. Félreismerhetetlen, hogy ezt a közszellemet egészen átitatta a cinikus-stoikus erkölcsprédikáció; a kor a diatribe jegyében áll s az irodalom, mint mindig, a kor lelkét tükrözi. Nem tévedünk, ha még az I. és II. sz. mesgyéjén

élt *Juvenalis* szatiráit is a diatribe-hangulat utórezgéseinek tekintjük.

A próza fejlődésében *Tacitus* történelme kimagasló esemény: vele emelkedik a latin történetírás thukydidesi s ezzel világirodalmi jelentőségre. Livius, Augustus korának ünnepelt történetírója, egészen az Augustus korabeli irodalom szellemében és hangulatában ír; neki a nemzeti nagyság dicsőítése a fontos, ezért különös kedvvel színezi ki a romantikus hagyományokat, lépten-nyomon idealizálja a multat, nincs semmi tehetsége meglátni az események hajtóerőit, ezenfelül egész műve szigorúan vallásos és erkölcsös tendenciák hordozója: ez is belevágott Augustus koncepciójába. Vele szemben Tacitus az annalisztika nagystílű és tudatos megújítója. Erős judiciummal használja forrásait, a történeti eseményekkel szemben egységes világnézete van: nem az isteni beavatkozás, nem a vak sors, nem a nemzeti nagyság imádata, nem uralkodók politikai céljai irányítják tollát, hanem egyedül az igazság fanatikus szeretete. Ennek szolgálatában szinte kíméletlen, maga is érzi, mily nehéz a sokszázados vallásos tradicióval szakítani, de nem riad vissza, kemény ítéleteivel szigorúan sújt le a régi rendre. Ujító: mert függetleníti tollát minden pártszenvedélytől, illetőleg befolyástól s uralkodói akarattól, mert elveti a régi annalisztika vallásos és erkölcsös tradícióját; mert az ethos nála a felelősség elvén épül: minden eseményt, tettet szigorú és magasszempontú erkölcsi elbírálásban részesít s ebben a mélyreható pszichológiai analízis az eszköze; mert emellett jellemzi a pátosz, hatalmas szenvedély, nagy vonalak, az eseményeket és embereket átfogó nagyszerű koncepció; ezért ez is, előadása is valóban drámai; történelme egyes részeiben a nagy tragédiák erejével hat; végül pedig, mert mindezek mellett oly páratlanul szubjektív, mint előtte és utána kevés történetíró (Sallustius, Mommsen). Ez adja történeti munkáinak egyik legnagyobb értékét. Erős egyéniség, szabadság és szókimondás után vágyódó független jellem, legbensőbb lénye szerint is esküdt ellensége minden ósdi vaskalaposságnak. Oly merész és új formát adott történelmének, felfogása, történetszemlélete, világnézete, beállítása, kritikája annyira új és eredeti, hogy e réven Tacitus valósággal műfajalkotó. Kétségtelen, hogy mind Thukydidesszel, mind a hellenisztikus retorizáló történetfelfogással és történetírással szemben imponálóan nagy és eredeti.

Tacitus után is eleven erővel él tovább a hellenisztikus hagyomány: *Plinius* a levél, *Suetonius* a biografia műfajában alkot maradandót. Mindegyiknél erősebben gyökerezik a hellenisztikus hagyományban *Apuleius*: rendkívül sokoldalú egyéniség, költő és prózaíró, sőt görögül is ír. Páratlan és megbecsülhetetlen jelentősége abban van, hogy ő honosította meg a görög kalandos-szerelmi regényt (antik nevén: Milesia fabula-miletosi mese) a L.-ban *Metamorphoses* (Átváltozások; rendszerint *Az arany szamár* címen szoktuk emlegetni) című regényével; sem előtte, sem utána nincs ennek a maga korában páratlanul népszerű műfajnak képviselője a L.-ban. Ez a munka nem puszta fordítás, hanem átdolgozás, bővítés: épen ezekben van eredetisége. Apuleius lebilincselő elbeszélő, regénye izgatóan érdekes, az Amor és Psyche epizóddal pedig feledhetetlenül beírta nevét a világirodalomba. Jelentőségét fokozza egyéni és különös veretű nyelve és stílusa. A Kr. u. II. században új stílusdivat ütötte fel fejét az irodalomban: *Fronto*, a korában nagynevű szónok, tanár és levélíró, a stílus legfőbb ideáljának a régieskedést, régi szavak, képek, fordulatok, hasonlatok felszínrehozását és alkalmazását tekintette; retorikai elméletében és gyakorlatában ezt tette egyedül uralkodó elvvé s így természetes, hogy a tőle kezdeményezett archaizáló irány modorossággá fajult vagy száraz, jelentéktelen és mesterkélt, műhelyszagú prózát eredményezett. *Gellius*, a nagy kivonatoló, csupa szárazság, maga Fronto csupa dagályosság, mesterkéltség, izetlenség és izléstelenség. Apuleius is az archaizáló irány híve: régi, elfeledett szavakat újít fel, felhasználja a népnyelvet, stílusában egymást kergetik a retorikai figurák, a bonyolódott, körmönfont, ravasz kifejezések, a végükláthatatlan körmondatok, az újszerű metrikus klauzulák; az ő stílusa is dagályos és mesterkélt, de emellett legalább szines, fantasztikus és ha fárasztó is, de mindig ezer színben csillog, káprázatosan gazdag és például az Amor és Psyche epizódban mesteri módon illeszkedik az elbeszélés romantikus hangulatához. A kalandos, barok regény átültetése mellett ez a stílromantika Apuleius legmerészebb kezdeményezése.

Kimagasló eseménye még ennek a századnak a római jog ujabb nagyszabású és eredeti alkotása: *Gaius* institúciói. És ezzel le is zárul a hellneisztikus L. kora; már az archaizáló irány erősen megrendítette a mindeddig uralkodó stílushagyományokat s most, ebben a tétova iránytalanságban az új világnézet, a kereszténység kezd elhatalmasodni a kor lelkén. Az új világnézet új irodalmi szükségleteket hoz, amelyeket a régi műfajok keretében nem lehet kielégíteni. Ezzel a régi műfajok, a hellenisztikus hagyomány kora lejárt: új irodalom van születőben. (A L. hellenisztikus korára vonatkozólag legjobban tájékoztat: *F. Leo: Die römische Literatur des Altertums.* Kultur der Gegenwart I. 8, 401—482.)

III. A *keresztény L. kora.* Ennek a korszaknak uralkodó világnézete a kereszténység, de addig, míg hatalma meg nem erősödik, csak alkalmi formákban szólal meg az irodalomban (levél, acta stb.). Görög talajon már az I. században önálló műfajt is hoz létre: a novellisztikának a szerelmi-kalandos fajtól eltérő új formá-

ját (evangélium), meghonosít egy zsidó műfajt (apokaliptika), de latin talajon a fejlődés elején nagyszabású kezdeményezés nincs. Rómában sokáig görög az istentisztelet s az egyházi élet nyelve; a keresztény közönség eleinte beéri a fordításirodalommal, a martíriumok rövid és lehetőleg hiteles, aktaszerű leírásával: itt a kezdet kezdetén még minden irodalmi megmozdulásnak a praktikus szükséglet a rugója. Az első, igazán nagyszabású jelensége a keresztény L.-nak *Tertullianus.* Műfajalkotó; előtte nincs keresztény L., úgyszólván a semmiből kellett megteremtenie s a keresztény tartalommal megtöltött latin próza nála mégis mindjárt a legnagyobb tökéletességben jelentkezik. Nyelvalkotó; a fordítások ugyan sok új, keresztény fogalmat kifejeztek latin nyelven, de a keresztény apológia és polemia nyelvének megalkotása mégis az ő nevéhez fűződik. Teremtő, nyelvalkotó, aki minden hagyományon túlteszi magát s szavakban és kifejezésekben egészen új utakon jár. Minden későbbi apologetika az ő nyelvét használja, így közvetlen utódja, *Minucius Felix* is, aki nagyszerű Octaviusában a hellenisztikus filozófia és retorika hagyományait igyekezett beleolvasztani az apologia új műfajába. Tertullianus nyelve és stílusa a legegyénibb és legnehezebb, amelyet latin író valaha is használt. Külön ki kell emelnünk a filozófus-köpenyről *(De pallio)* írt kis munkáját, amellyel egyenesen belekapcsolódik a hellenisztikus hagyományba, amelyet tehát mégsem hagyhatott egy csapásra figyelmen kívül az, aki írni akart. Ez a munka valóságos szatira, tárgya a filozófus külseje (schema), s ezzel minden ízében a diatribe hajtása. Tertullianus korszakos jelentősége abban van, hogy a görög keresztény irodalomban megteremtett apológiát és teológiai vagy erkölcsi tárgyú értekezést (tractatus) elsőnek ültette át a L.-ba és mindegyik új műfajban mindjárt tökéleteset alkotott. Vajjon az évszázados hagyomány erejét lássuk-e abban is, hogy a keresztény L. is a görögből veszi, legalább eleinte, műfajait?

Próza és költészet egyaránt azért fejlődik későn latin talajon, mert a latin keresztények sokáig görögül olvastak és írtak s görögül alkották meg liturgiájukat is. Míg Tertullianus Apologeticusa már 198. megjelenik, addig az első keresztény költő, akiről tudomásunk van, csak száz évvel későbben ír. Ez a költő, *Commodianus,* minden ízében eredeti és újító. Két nagy költeményével elsőnek önt keresztény tartalmat latin verses formába, tehát műfajalkotó: a keresztény tanítóköltemény megteremtője. Költészete a keresztény apologetika gondolatvilágából s emellett sajátságos módon Euhemeros racionalista istenkritikájából, továbbá Lukianos pamflettjeiből és a diatribéből táplálkozik, mert legjellegzetesebb költemény-sorozata, az Instructiones (Oktatások) nem egyéb, mint morális prédikáció. Ujítóvá avatja sajátságos hexameteralkotása; verseiben mindig két-két hexameter fejez ki egy gondolatot s hexameterének csak 5. és 6. lábában uralkodik az időmérték, egyébként a szóhangsúly visz bele ritmust: ezzel Commodianus a latin ritmikus hexameter megalkotója vagy legalább is első irodalmi képviselője. Ez mindenesetre erős elhajlás a hellenisztikus formatisztaság hagyományától, de a mi szempontunkból, akik az irodalmat az élet és a korszellem függvényének tekintjük, rendkívül fontos és érdekes jelenség: azt mutatja, hogy az irodalom már nem a kevesek kiváltsága, hanem a népnek is lelki szükséglete, mert csak így van értelme annak, hogy a költő a nép szájaízéhez és füléhez szabott versekben ír. Hogy Commodianus csakugyan a nép, még pedig a legegyszerűbb nép számára írt, azt mutatja nyelve is: ez a vulgáris, népi latin nyelv, amely már nem csak a hellenisztikus stílushagyományokat veti meg, hanem egyszerűen figyelmen kívül hagyja a grammatika legelemibb szabályait is, még pedig nem azért, mintha nem tudna helyesen latinul, hanem azért, mert a nép is ilyen pongyolán beszélt. Már pedig Commodianus tanító célzattal írt a nép számára s így a nép nyelvén kellett írnia. A tanító célzatot igazolják verstechnikai különcködései is: az akrostichon, a telestichon, a rím. Ezek az új költői eszközök az egész középkoron át szívósan tovább éltek; a ritmikus hexameternek is számos egyéb emlékét ismerjük.

Mint Tertullianus a prózában, oly kimagasló és eredeti jelenség a költészetben *Prudentius.* Szakít a pogány költészet mitoszaival s egyéb állandó eszközeivel; jellemzi az őszinte érzés, a meleg hang, a mély kedély s a költői formában is a keresztény igazságok forró és fanatikus kultusza. Bár érzik rajta a retorika hatása, mégis eredeti. Műfajalkotó: Psychomachiajával megteremti az allegorikus eposzt, amely divatban maradt az egész középkoron át. Míg Ambrosius megalkotja a latin keresztény himnuszt s a liturgia keretelbe állítja, addig Prudentius elválasztja a himnuszt a liturgiától és önálló műfajjá emeli (Cathemerinon). A martíraktákat, a néphagyomány, a damasusi epigrammák s a művészi ábrázolások szálait összefogja és megalkotja a *Peristephanon*-t, a martír legendák költői feldolgozását, ezt a tartalomban, invencióban és formában egyaránt változatos, mozgalmas és színes költeményt. Forma és motívumok dolgában minden munkája egyaránt erősen gyökerezik a retorikában, de szabadon keveri a latin műfaji hagyományokat s főkép a verselésben nagy újító. Itt már világosan meglátszik, hogy a L. elért a fejlődésnek arra a fokára, amelyen már semmit sem merít közvetlenül a görögökből, hanem a L. alkotásai lesznek mintaképekké. Prudentius és általában a keresztény költészet ezért függ össze az imitatio annyi erős szálán a pogány latin költészettel. Feltétlenül úttörő és műfaj-

alkotó Prudentius himnuszaival, mártírlegendáival, legfőképen pedig már említett allegórikus költeményével. Bizonyos kezdeményezés van már előtte is: már Apuleius és Claudianus költészetében is előfordulnak megszemélyesített elvont fogalmak, de Prudentius költeménye az első, amely egészében allegórikus. Minden későbbi allegórikus költészetnek ez az őse s főképen a középkoron át talált sok utánzóra. Mindezeken felül Symmachus, a pogányság utolsó nagy és lelkes képviselője ellen írt polemikus költeményében új hang csendül: a keresztény hazaszeretet gondolata és pedig a keresztény irodalomban itt először; a kereszténység jövendő nagyságába vetett fanatikus hittel követeli Rómát a keresztények számára, hiszen nem az istenek, hanem az Isten adta a nagyszerű ősök utódainak a világhatalmat, eszközül a népek egységének s a világ békéjének megteremtésére, hogy e réven is előkészítse Krisztus országának megalakulását. Róma, az egykori üldöző, megtért s Róma és a kereszténység közt nincs többé ellentét. A keresztények most mintegy kisajátítják Rómát a maguk számára. Boissier mondja: nem hiszem, hogy volt ebben a korban lelkesebb hazafi Prudentiusnál. Ez a jelenség híven mutatja, hogy az új világnézet diadalában magának követeli a multat, tudatosan hozzákapcsolódik s így az önvallomás szerint is irodalma, ha új irányban és új csapásokon is, de szerves folytatása a régi L.-nak.

A keresztény prózára ólomsúllyal nehezedett Tertullianus gigantikus erejű nyelve és stílusa, úgy hogy Tertullianus erejét sohasem tudta utólérni. De talán nem is volt szükség később az első nagy apologétának mindent elsodró őserejű szenvedélyére. *Cyprianus* egyházszervező munkássága folyamán tökéletes mintáit adja a tractatusnak és elsőnek szólaltatja meg a keresztény L.-ban a levél műfaját. *Lactantius* stílusa a hellenisztikus L. legjobb korszakainak is becsületére vált volna: méltán megilleti a »keresztény Cicero« elnevezés. A kor pogány irodalma nem hoz új értékeket: főjellemzője a tudományosság, a költészetben pedig a nagyobbrészt tartalmatlan művészkedés (*Ausonius*). A keresztény L. a már említett műfajokon kívül megalkotja a peregrináció (zarándoklat-leírás) termékeny műfaját (*Aetheria*), *Damasus* pápával megszólal a keresztény epigramma, *Claudianus*-szal az eposz, *Dracontius*-szal a líra, *Sedulius*-szal és *Avitus*-szal a vallásos és bibliai tárgyú eposz és elégia.

Műfajalkotás és irodalmi fejlődés szempontjából *Hieronymus* (Szent Jeromos) és *Augustinus* (Szent Ágoston) magaslik ki e kor keresztény L.-ból. Augustinus *Vallomásai*-ban megalkotja a keresztény önéletrajz műfaját; munkája erős egyéniséget, nagyszerű írói képességeket, élményszerű közvetlenséget mutat. *De civitate Dei* (Az Isten államáról) c. munkája új faja az apologetikának, valósággal új műfaj: keresztény utopisztikus államregény, amely ugyan erősen mutatja a nagy latin mintaképek hatását (Cicero, Varro, Seneca, Vergilius), de új gondolatával (az egyház, mint földöntúli államalakulat; a keresztény ember nem léphet tényleges viszonyba a földi állammal, bár az is keresztény) mutatja az új szellemnek az antik kultúra rétegeire gyakorolt szétmállasztó hatását s egyúttal ennek a szellemnek új kiérését, új korszak eljövetelét.

Hieronymus újító, és pedig mindenekelőtt mint nyelvtudós: bibliafordítása és rengeteg kommentárja mutatja nagyszerű nyelvalkotó készségét. Görög tudása kiváló, héber tudása hiányosabb, fordításmintáit is felületesen használja (az Italanak nevezett régi latin bibliafordítást), de oly páratlanul gazdag anyagot halmozott fel a népnyelv kincseiből, hogy egyedül ezzel nélkülözhetetlenné vált a latin nyelvfejlődés ismerete szempontjából. Bibliafordításának, amelyet csak nehezen, összeköttetések és diplomáciai ügyeskedések révén sikerült a nyugati egyházzal irányadónak elfogadtatni, nemcsak hitéleti, hanem egyházpolitikai és kulturális tekintetben is óriási volt a hatása. Ujító annyiban is, hogy nevéhez fűződik a keresztény életrajz-irodalom első terméke (*De viris illustribus:* A híres egyházi írókról), amelyet bevallottan a hellenisztikus műfaj nyomán (Suetonius, Santra, Nepos, Hyginus) ültetett át keresztény talajba. Végül újító annyiban is, hogy a novellisztika keresztény talajon ugyancsak nála jelenik meg először művészi formában és egészen sajátságos körre szorítva: szentek legendái alakjában (Paulus, Malchus, Hilarion). Munkásságának legnagyobb jelentősége abban van, hogy egész jellege tudományos s így mintegy átmenetet alkot az irodalmi fejlődés új korszakába, a középkori keresztény tudományosság korába.

Boethius-nak, e korszak utolsó nagy írójának is ebben van nagy jelentősége. Tudományos munkáiban és kommentárjaiban, a quadrivium ágainak kijelölésében és összefoglalásában közvetlen megindítója a középkori tudományosságnak. Ide kell soroznunk mégis, a keresztény L. korszakába, mert »A bölcseség vígasztalásáról« (*De consolatione philosophiae)* írt munkájával egyrészt egyenesen belekapcsolódik a hellenisztikus filozófia hagyományába, másrészt megalapozza a középkor jellegzetes filozófiáját, a szkolasztikizmust. Boethius két korszak mesgyéjén áll: bizonyos értelemben az utolsó római filozófusnak és az első szkolasztikusnak nevezhetjük. Vele nemcsak a keresztény L. zárul, hanem lezárul az egész L. is, mert az utána következő irodalomnak csak a nyelve latin, de nincs benne semmi, még oly halvány vonás sem a régi nemes hagyományokból s nincs benne nyoma sem az irodalmi értelemben vett értékes kezdeményezéseknek. A középkor latinnyelvű irodalmával a prózában a tudományosság jut uralomra, a költészet pedig

mesterséggé alacsonyodik. Még egyet lobban a régi költészet hagyománya: ismeretlen gyűjtő e korszak vége felé foglalja gyűjteménybe a feliratos és egyéb kisebb latin költeményeket (*Anthologia Latina*, 534); ezzel indul az anthológiáknak főleg a középkoron át divatos hosszú sorozata. (A keresztény L.-ra vonatkozólag a legjobb tájékoztató: *Pierre de Labriolle: Histoire de la littérature latine chrétienne.* Paris, 1924).

Az egész L. fejlődését mintegy szimbolikusan zárja le a latin szellem legnagyszerűbb alkotása, a római jog teljes és összefoglaló törvénytára, a *Corpus Juris*, amelyet Justinianus császár 533 dec. 30. léptetett életbe. Ebben a hatalmas alkotásban maradéktalanul él a római nép legjellemzőbb és legkiválóbb tehetsége: a jogalkotó géniusz. A római jog ma is úgy áll előttünk és úgy él a világ törvényhozásában, mint örök időkre szóló alkotás. Maga a L. egyrészt azzal, hogy a görög irodalom remekműveit a Nyugatnak közvetítette, másrészt azzal, hogy hosszú századokon át a keresztény gondolat hordozója volt, a nyugati kultúrának két évezreden át, egészen napjainkig, egyik legtermékenyítőbb, elevenen élő és ható tényezője. *Révay József.*

Latini, *Brunetto*, olasz költő, *1210. után, Fiórencben, †1294—5. u. o. Sokáig élt Franciaországban, mint gvelfpárti emigráns. Főmunkája a *Tesoro* (Kincses láda), amelyet később *Tesoretto*-nak (Kis kincses láda) neveztek el, hogy megkülönböztessék a francia prózában írt nagy enciklopédikus munkájától, *Livres dou Trésor*-tól. A *Tesoretto* allegórikus költemény a természetről, az erényekről és a szerelemről. *Dante* az Infernoban (XIII. ének) L.-ról, mint tisztelt mesteréről emlékezik meg. *Honti.*

Latinnyelvű irodalom, *közép és újkori.* Mióta a római birodalom egysége megszűnt (I. Nagy Theodosius után, 395.), s ha hivatalosan nem is, de valóságosan Ravenna lett a székesfővárosa a nyugati római birodalomnak, Róma középponti jelentősége az adminisztrációban, politikában és irodalomban egyre jobban csökkent. A gótok, húnok, vandalok folytonos betörései alapjaiban rengették meg a birodalmat s a barbár törzsek erőteljes előnyomulása és keveredése a latin anyanyelvű lakossággal magát a nyelvet s ezzel az irodalom alapjait ásta alá. A viharos idők különben sem kedveztek az irodalmi alkotásnak; az V. sz. végén Odovakar heruljai dúlják Itáliát és Rómát, a VI. sz. végén (568.) a langobardok lesznek az anyaország egy részének uraivá s ekkor Pavia emelkedik főváros rangjára. Ezzel az eddigi kultúrközéppont, Róma irányító és vezető befolyása megszűnik, a pápaság pedig még nem oly erő, hogy kezébe tudná venni az egységes kultúrális irányítást. A birodalom széthullásával megkezdődik a nemzeti államok és nyelvek irányában való fejlődés; megtörik a nyelvi biztonság s mivel a latin irodalom nyelve sohasem volt beszélt nyelv, a tartományok nyelv-elemei hamarosan aláássák és megmételyezik a tiszta irodalmi latinságot. Túlsúlyra jutnak benne a vulgáris elemek és mivel kivész a hagyományos stílusérzék, pusztulnak az antik irodalom formái is és a klasszikus irodalmi hagyománnyal ellentétben, már nem a formán, hanem a mondanivalón, a tartalmon van a hangsúly. Ez az antik tradició halála. Csakhogy míg egyrészt a latin már mind kevesebb embernek anyanyelve, másrészt a nemzeti nyelvek még nem alakultak ki annyira, hogy irodalmi használatra alkalmasak volnának. Minden barbár latinul ír. Megkezdődik a latinnyelvű irodalom, amely a VI. sz.-tól az egész középkoron át tart s bizonyos mértékben ma is él.

Azonban a latin nyelv legmélyebb sülyedése idején is megmaradt az egyház, a jog és a tudomány nyelvének s most már Róma helyett ez volt az egész művelt nyugat irodalmi kultúrájának összekötő kapcsa. De nemcsak ez kötötte össze a birodalom széthulló részeit. Második kapocsnak ott volt a keresztény vallás, amely a forrongó és alakuló nemzeti államokat egységes világnézetben forrasztotta össze. Harmadiknak pedig ott volt az a körülmény, hogy az irodalom művelői nagyobbrészt az egyházi rend tagjai közül kerültek ki. Épen ezek a tényezők adják meg a L.-nak legfőbb jellemző vonását: ez az irodalom kozmopolita.

Valamint a latin irodalom nem egyéb, mint a görög irodalmi műfajok átültetése latin talajba, úgy a középkori L. irányzatainak összefoglaló kritériuma a klasszikus latin irodalom utánzása és főképen megmentése. A középkor mindvégig az ókor szellemi örökösének érzi magát. Már Hieronymus azt mondja bibliamagyarázataiban, hogy a római birodalomnak az isteni jövendölések szerint a világ végéig kell tartania. A középkor osztja ezt a felfogást, óvja a folytonosságot és Nagy Károlyt és utódait a római birodalom egyenes örököseinek tekinti. Akadtak szórványos kísérletek, amelyek Romulus Augustulus trónvesztésével (476.) a világtörténet új korszakát kezdték, de a középkor elkülönítése csak nagyon késón (Cellarius, †1707.) ment át a köztudatba.

A középkori L.-nak tehát a kereszténység a legfontosabb bélyegző jegye. Mivel pedig a középkor az ókor örökösének tartotta magát, a kereszténység lett a római szellemi kultúra megmentője. Az igazi, jellegzetesen római vonások elhalványodnak ugyan benne, de átmentett magába minden életre képes elemet s ha nem is tudta megőrizni a műfajokat a maguk tisztaságában s ha maga kevés műfajt alkotott is, elvitathatatlan érdeme az, hogy ha nem is művészi értékelés alapján, hanem rajongásból és büszkeségből, de megmentette az utókor számára a latin irodalom rengeteg értékes alkotását.

A VI. sz.-tól napjainkig tartó L. története annyira széthulló, annyi nemzet latinnyelvű irodalmi emlékeit öleli fel,

hogy egységes, összefogó irányokat alig lehet megkülönböztetni benne. A kínálkozó szempontok közül talán az időrendi és kultúrtörténeti szempontok összeegyeztetése fogja a legbiztosabb alapot adni ahhoz, hogy fejlődését áttekinthessük s benne bizonyos törvényszerűségeket állapíthassunk meg.

A középkori L.-t *Cassiodorus*tól keltezzük (élt 490—583), mert benne testesül meg első ízben a középkor folyamán oly erőteljesen kidomborodó enciklopédikus irányzat. Az arianizmus legyőzése után (622) nincsenek eretnekségek, nincs többé szükség a régi keresztény irodalom apologetikájára és polemikájára, megkezdődik a teológiai tudományosság és általán a tudományos rendszerezés korszaka. Cassiodorus *Enciklopédiá*jánál, amely kora egész egyházi és világi tudását akarta egységbe foglalni, még fontosabb Vivarium nevű kolostorának megalapítása. Ebben az időben a hivatalos egyház még élénken ellenezte azt, hogy a szerzetesek világi irodalommal foglalkozzanak (Nagy Szent Gergely pápa, 590—604), sőt az ilyesmit Szent Benedek regulája egyenesen meg is tiltotta. Ezzel szemben Cassiodorus gyűjtötte és szerzeteseivel szorgalmasan másoltatta a régi latin irodalom emlékeit s ezzel a kezdeményezéssel irányt mutatott a középkori szerzetességnek; tőle kell kelteznünk a szerzeteseknek tudományos és irodalmi foglalkoztatását; az antik irodalmak kincsei javarészben ezen a réven maradtak fenn. Enciklopédiáját azonban hamarosan háttérbe szorította *Isidorus* sevillai püspök (570—636) *Etymologiae* c. hatalmas lexikonja, amely a középkor egyik legnépszerűbb és legnélkülözhetetlenebb könyve maradt mindvégig. Ebben a reproduktív korban kimagasló jelenség a költő *Venantius Fortunatus* (530—600), a középkori költészet első tipikus képviselője, aki nyiltan szakít az antik műfajokkal s az irodalmi hagyománytól szentesitett tárgyakkal: költeményeiben korának lelke s egyéni élményei szólalnak meg. Általában e kor költészetének bélyegző vonása a hajlam a didaktikus elemek beszövésére, formailag pedig a régi, klasszikus verstechnika elhanyagolása, a ritmus és a rím térhódítása. Az irodalmi élet az egykori tartományokban élénkebb: Galliában, Afrikában, Hispaniában és különösen Irországban, amelynek kolostorai hamarosan gyűjtőpontjaivá lesznek a középkor irodalmi életének és csapatostul ontják a kontinensre a tudós és író-szerzeteseket (*Beda Venerabilis*). Ennyi tapogatódzás és szétforgácsolódás után Nagy Károly erélyesen és tudatosan hozzálát a szellemi és irodalmi élet fellendítéséhez. Ennek az időszaknak jellemző vonása a kolostori kultúra térhódítása: Fulda, Reichenau, St. Gallen gazdag irodalmi tevékenység gócpontjai. A költészetben a himnusz mellett a legenda, a bibliai eposz, a szentek életének s a vizióknak a költészete virágzik ki, ezzel egyidejüleg pedig az epigramma, a talány és a mindennemű alkalmi költészet; ezek az apró és játékos műfajok dúsan burjánzanak az egész középkoron át. Kimagasló költői alkotás *Ekkehard* Waltharius*a*, továbbá a *Ruodlieb* s az állateposz (Ecbasis Captivi, Isengrimus, Reinhardus Vulpes). Ezekben a latin nyelv már szinte anakronizmusnak tűnik: tárgyukban és felfogásukban már nemzeti elemek uralkodnak. *Hrosvithával* (930—973?) megindul a középkori L. virágzása. Drámái és legendái mutatják az irodalmat átható vallásos-egyházi szellemet, amely leghívebben az egyre szaporodó vitairatokban jut kifejezésre. A szkolasztikusok teológiai tudományossága és bámulatos rendszerező munkája *(Aquinói Tamás)* mellett a misztikusok irányzata magaslik ki, az epikában a szentek legendái s a történelmi eposzok tünnek fel s megindul a drámai játékok divatja, természetesen ez is az egyházi élettel és gondolatkörrel kapcsolatban (husvéti játékok, szamárünnep, misztériumok). Hatalmas lendületet vesz a vallásos költészet (himnuszok, sequentiák) s félig-meddig vallásos álarcban ugyan, de könnyed és világias modorban szóhoz jut és nagy népszerűségre tesz szert az ú. n. vagans-költészet (goliardok), amelynek kivirágzását *Abélard* könnyed, világias egyéniségére és költészetére szokták visszavezetni. Hosszú idők után most jut először szóhoz a szatira, amely a pápát és a papokat sem kiméli. A kezdettől fogva jellemző enciklopedikus irány még egyszer diadalát üli *Vincentius Bellovacensis* munkásságában. Ez már a feltörő nemzeti irodalmak és a humanizmus kora. *Petrarca* latinul írja tudományos értekezéseit és leveleit, de olaszul a szonetteket; *Dante* olaszul írja a Divina Commediát, de latinul ír az olaszok jogáról a világuralomra *(De monarchia)* és latinul kardoskodik az egységes olasz nemzeti nyelv mellett *(De vulgari eloquentia)*. *Boccaccio* latinul írja nagy művét az istenek származásáról *(De genealogia deorum)*, de olaszul a *Decamerone*-t. A renaissance megindulásával Magyarországon is megszólal a latinnyelvű költészet *Janus Pannonius* verseiben.

Az újkorban a L. nagyobb részben a tudományosságra szorítkozik. Míg a középkorban önálló latinnyelvű irodalom fejlődött, addig most a nemzeti nyelvek kialakulása után, immár nem a ciceroi elegancia a legmagasabb írói cél, hanem a nemzeti nyelvek tökéletesítése, hogy a latinnal egyértékű művészi eszközeivé váljanak az irodalomnak. Igy a latin nyelven írásnak nincs többé különösebb célja: a latin nyelv innentúl a nemzetközi viszonylatban is érvényesülni kivánó tudomány nyelve lesz s általában a tudomány nyelve ott, ahol a nemzeti nyelv még nem tökéletesedett hozzá a modernebb idők új fogalmaihoz (pl. Magyarországon a XVIII. sz.-ban). A humanizmus és a reformáció korában még fontos, bár már nem egyedüli eszközük a vitairatoknak s egyéb tudományos munkáknak *(Reuchlin, Celtes, Erasmus, Ulrich von Hutten, Luther)*

és figyelemreméltó Döllinger megjegyzése, hogy Luthernek a románnyelvű országokban valószínűleg azért nem volt sikere, mert nem értették német nyelven írott munkáit, amelyeknek zamatos és újszerű kifejezésmódjával lázba hozta Németországot; külföldön csak latin nyelvű műveit ismerték és sehogysem tudták megérteni a nagy német lelkesedést. A tudomány mellett még mindig él a latinnyelvű költészet is *(Vida, Sannazaro, Johannes Secundus, Grotius, jezsuita iskoladráma)*, de ez már nem fejlődésbeli szükséglet, hanem csupán művészkedés és többnyire pedagógiai célokat szolgál. A legújabb korban is ez jellemzi a latinnyelvű költészetet. A XVIII. sz.-ban a latin költészet még egészen egyházi célokat szolgál *(Sarbiewski, Balde)*, a XVIII. sz.-ban már némileg eltér ettől *(Polignac:* Anti-Lucretius) és filozófiává mélyül. A XIX. sz. legnagyobb latin költője a vallásos és egészen modern tárgyakat feldolgozó *Peter Esseiva* s mellette *XIII. Leo* pápa. A negyvenes években egy gazdag amszterdami, H. J. Hoeufft, tekintélyes alapítványt tett latin költői versenyek céljaira. A koszorút legutóbb *Damsté* hollandus egyetemi tanár nyerte. — (Tájékoztat: A. Baumgartner: *Geschichte der Weltliteratur IV. Die lateinische und griechische Literatur der christlichen Völker.* Freiburg, 1900). *Révay.*

Latinos irány, l. iskola, a román szellemi élet egyik legfontosabb megmozdulása. Megalapítói: *Micu-Klein, Maior* és *Sinkai* g. kat. papok (»latinos triász«) 1780 táján; melegágya Balázsfalva. Alapelvei: a román nyelv és nép latin eredetű. A L. alapítói és hívei alkották meg a románság történelmi, földrajzi, nyelvészeti stb. törekvéseinek programmját, vagyis ők jelölték ki a románság ideáljait. Nyelvészeti téren a végén nevetséges túlzásokba esett a L. az erdélyi születésű *Laurianu* (1810—1881) vezetése alatt. A L. tanai Erdélyből gyorsan áthatoltak a szomszédos román fejedelemségekbe is, ahol a szellemi fejlődés irányítói lettek. Havasalföldön *Lázár* Gh. kezdte először behatóan ismertetni a L. elveit, Moldvában pedig azok az erdélyi román ifjak, akiket Asachi oda Bánffy Gy. kormányzó engedélyével tanárokul kivitt (1820). A L. utolsó nevezetes képviselője volt *Cipariu* (1805—1887) balázsfalvi kanonok. *Bitay.*

Latkóczy *Mihály*, *1857. †1906. Középiskolai tanár. Számos esztétikai s nyelvtudományi és kritikai tanulmánya jelent meg. Latin klasszikusok műveiből fordított.

Látomás *v. vizió.* Ha a költő képzelete annyira felhevül, hogy maga elé képzeli a mult eseményeit v. látni véli az eljövendőt, víziója támad. *Petőfi: Egy gondolat bánt engemet* c. költeményében maga előtt látja a csatatéri halált és kívánság formában meg is írja.

L.- v. vizióirodalom. Ősi emberi hit, hogy az istenség által kijelölt szentéletűek, vagy megszállottak már a földön közvetlen képekben szemlélik a lelki dolgokat, melyek a többi emberek számára vagy elvontan, vagy közvetett formában nyilatkoznak meg. A lelki dolgoknak képekben való testet öltése az extázis állapotában a látomás v. vizió. A L. egy sajátos s irodalmi szempontból legjelentősebb csoportja a *túlvilági élet* tényeinek az extatikus által szemlélt képekben való megjelenésével foglalkozik. Kapcsolatos ezzel az a képzet, hogy a föld bizonyos pontjai (barlangok, kráterek) közvetlenül az alvilágba vezetnek. Ily *alvilágjárás* minden ősnép mitológiájában előfordul, vizionárius (nem reális) formát csak a vallásos élet szubjektivebbé válásával ölt. A *Mahábháratában* a tiszta Vipasit királynak úgy kell vezekelnie egy életében elkövetett hibáért, hogy halála pillanatában a halottak ura végig vezeti a pokol kövein és látnia kell az elkárhozottak bűnüknek megfelelő szörnyű gyötrelmeit. Az objektív alvilágjárás *(katabasis)* mitoszai inkább a hős élményeire, míg a tulajdonképeni L.-hoz tartozók a látott, gyakran szimbolikus-allegórikus képekre helyezik a súlyt. Ez a legenda a konkrét és vizionárius alvilágjárás határán áll. Egészen reálisan (megtörténtnek) fogják fel még az alvilágjárást, mint a meghalt szeretett lény életre keltésére való törekvést a japán *Nihongi* krónika *Izanagi-Izanami* mondája, a babiloni *Istar pokolbaszállása* és a görög *Orpheus*-mitosz. Viszont költői (tehát a L.-hoz tartozó) termék már az *Odysseia* híres *Nekya* (halottidézés) jelenete, az árnyékvilág lemondó, fájdalmas rajzával. Az *Odysseia*-beli Nekyával világfelfogásban is sok tekintetben rokon a babiloniai *Gilgames* eposz alvilági ut- és halottidézés jelenete. Az *Odysseia* hatása alatt — de keleti elemekkel gazdagodva — keletkezett Vergilius *Aeneis*-ének Aeneas alvilágjárását Homerosnál részletesebben és mélyebben elbeszélő VI. éneke. A szociális túlvilági elégtételt kilátásba helyező látomások őse egy *zsidó legenda*, melyben egy ember álmában látja a vámost és a szegény jámbort a túlvilágon. E típus örökérvényű kifejezése a szegény *Lázár* evangéliumi példája. A *szatirikus*, a napi társadalmi vonatkozásokat a halál utáni lét nagy valóságával szemben kómikusra torzító L. antik ősei, *Aristophanes, Békák* c. komédiája, *Sotades* szinpadi jelenete *(Leszállás az alvilágba)*, és *Lukianos* két dialógusa: *Menippos, vagy a pokoljárás* és *Alvilági utazás.* A szatirikus pasquillus-szerű szociális élű túlvilági látomások gyakoriak a középkori *bizánci* irodalomban *(Mazaris).* A L. lukianosi típusa él tovább *Anatole France: Epikuros kertje* c. művében. A keresztény irodalom első részletes alvilági víziója a *Petrus apokalipszise* c. őkeresztény irat, a gonoszok sokféle bűnhődésének s a tiszták mennyei örömeinek szembeállításával. Nagy hatással volt a középkori irodalomra (Dantera is) Szt. *Patricknak*, Iror-

ság apostolának vizionárius alvilági útja, mely a szt. életrajzában van leírva. Patrick barlangjából a hagyomány szerint több magyar lovag szállt le az alvilágba, köztük *Tar Lőrinc*, kinek erősen szociális szinezetű látomásait *Tinódi Sebestyén* örökítette meg. (Modern feldolg.: *Benedek M.: Pokoljáró Tar Lőrinc)*. Későbbi — szintén napi vonatkozásokban bővelkedő — magyar túlvilági látomások: *Mikházi Szécsi János rettenetes dolga*, 1645. *(Mihály deák hódexe)* és *Gál József kecskeméti gulyás látása*, 1740. (L. Dézsi Lajos, Irod. Közl., 1915.). Álmukban járják végig a hármas túlvilágot *Barontius* és *Fulgentius* barátok, míg *Fulbertus* (Filibertus) királyfi (a magyar kódexirodalomba is bekerült) viziójában önnön a halál után egymástól különvált lelkének és testének vitájában eszmél az élet hiábavalóságára és az Elégtétel súlyára, megteremtve a L. *Haláltánc* típusának elődjét. A középkor végén *Dante* a mindenséget átfogó *Divina Commediá*-jában a lelki élet tartalmainak és az objektiv dogmatikus hit eschatologikus tárgyainak örökérvényű egységét hozza létre. Kortársa *Robert Deguireville* francia szerzetes *Egy álmodó barát zarándokútja* c. »transcendentális útleirásában« már a gótika, mély, de elvonatkozott szimbolikája nyilatkozik meg. Dantera — arab közvetitéssel — a (fénymetafizikából s jó és rossz éles ellentétéből folyó) gazdag *perzsa* eschatológikus képzeletvilág is hatással lehetett *(Artá-Viráf námak* — 7 napig tartó vizió a pokolról és mennyországról.). *Középázsiába* is arab és manicheus-nesztoriánus közvetitéssel jut el a perzsa — keresztény L. (az ujgur írásban fennm. *Miradzsname* — mennybemenetel könyve.) Az ujkori katolikus L. legismertebb terméke a *Maria Agreda* spanyol apáca látomásai a mennyországról, Isten örök államáról. Az újkori világi irodalom a L.-al rokon alkotásai pl. *Dickens: Karácsonyi Ének*-e, *Goethe: Faust*-ja II. részének 5. felvonása, *A. Garborg : I Helheim* c. alvilági versciklusa, D. G. *Rossetti : The Blessed Damozel* és Ch. A. *Swinburne: The Garden of Proserpine* c. költeményei, szatirikus formában *Shaw: Man and Superman*-jének közjátéka stb. Az őskori khinai császár népe bűneit engesztelő objektiv alvilágjárása *P. Claudel, Le repos du septième jour* c. drámájának tárgya. *Juhász V.*

Latzkó *Andor (Andreas L.)*, *1876. Magyar és német író. Több drámát írt, amelyek Bpesten és Berlinben kerültek szinre. Ismertebb novellái és regényei: *Der Roman des Herrn Cordé, Der wilde Mann*. Legnagyobb feltűnést keltett *Menschen im Kriege* c. novellagyűjteménye, amelyet saját háborús tapasztalatai alapján, mint hadirokkant írt és Svájcban adott ki. Magyarra is lefordították.

L. *Hugó*, *1876. Irodalomtörténész, tanár. Tanulmányait angol egyetemeken végezvén, az angol filológia és irodalomtörténet művelésével foglalkozik. Művei: *Johann Elias Schlegel, Ben Jonson, Az angol regény a XVIII. században, Thomas Heywood, Angol szótár* és tankönyvek.

Laube, *Heinrich*, *1806. †1884., német író. Fiatal korában forradalmár és politikai fogoly, később a bécsi Burgtheater vezetője (1849—67) s ugyanitt a Stadttheater megalapítója, 1869—70. pedig Leipzigben színigazgató. Ezen a téren nagy eredményeket és sikereket ért el. Irodalmi működésének kezdetén ott van négykötetes forradalmi regénye: *Das junge Europa* (1833—37), melynek első részében (Die Poeten) szabadszerelmi tendenciák bukkannak elő (Heinse és a Saint-Simonizmus hatása), a későbbiekben a kor politikai áramlatai vonulnak föl. L. későbbi elbeszélőművei közül jelesebb néhány novella (a *Reisenovellen* s a *Französische Lustschlösser* egyes darabjai), meg a *Der deutsche Krieg* c. 9 kötetes regényóriás nevezetes. Elbeszélőművei azonban korántsem tettek oly nagy hatást, mint drámái. *Die Karlsschüler* (1847), mely a hercegi iskolában tanuló s lázadozó fiatal Schiller körül forog, óriási népszerűségre tett szert; sokat játszották *Graf Essex*-et, *Monaldeschi*-t, *Struensee*-t is, kevéssé az igen jó *Prinz Friedrich*-et, mely Nagy Frigyest trónörökös korában állítja szembe atyjával, I. Frigyes Vilmossal. — L. az Ifjú Németország irodalmi csoportjához számít, de a csoport tendenciáit csak fiatalkori munkáiban képviseli igazán. Korai lelkesedéséből csak annyi maradt meg később, hogy mindig közvetlenül akart a tömegek lelkére hatni, a színpadi szó erejével s ehhez kiváló érzéke is volt. Épen színházigazgatásához fűződnek életének legszebb s legmaradandóbb eredményei: a Burgtheater modern korszakának ő az alapvetője. (A színház történetét is megírta: *Das Burgtheater*, Leipzig, 1881, 2. kiad.) Ami a saját drámáit illeti, ezekből nagyon kevés bizonyult maradandó értéknek. Művei Wien 1875—82, 16 köt. Drámái: Leipzig 1885, 11 köt. Róla l. I. *Brosswitz: L. als Dramatiker*, Breslau 1906., M. *Mirmann: Die Bühnentechnik L.'s*, Münster 1917. *Kecskeméti.*

Lauda a középkori olasz franciskánus költészetben művelt vallásos himnusz. Néha párbeszédes alakot adtak neki és ebből a párbeszédből fejlett ki később az egyházi dráma, a *rappresentazione*. A L. ritmusában, eleven menetében nagyon emlékeztet a táncdalra *(ballata)*: és ez világosan mutatja népies eredetét.

Laudatio funebris (= halotti beszéd), a római temetések alkalmával a holttest felett a forumon tartott dicsőítő szónoklat. Később szokássá vált különösen híres férfiakkal kapcsolatban e L. feljegyzése. Igen kevés töredéke maradt ránk, pl. az ifjabb Scipio felett tartott L. egyik részlete.

Lauff, *Joseph*, *1855., német író. Udvari drámaíró volt, mint a wiesbadeni kir. színház dramaturgja; ebben a minőségében írt Hohenzollern-drámái nem tartoznak az irodalomtörténet körébe. Fiatal korában történeti regényeket és epikus

költeményeket írt, melyeknek dekoratív gesztusa nem igen takar mélyebb költői tartalmat. Később egészen új teret talált költészetének; alsórajnai otthonának életéből merített robusztus vidámságú, hollandi genre-elevenségű történeteket: *Kärrekiek* (1902), *Pitje Pitljewitt* (1903). Ebben a regényben pompás németalföldi típusok vonulnak föl: a hős, ez az eredeti ezermester, a facipőcsináló meg a trombitás stb. Róla l. *Spielmann* (1915).

Lauka *Gusztáv*, *1818. †1902. Résztvett a szabadságharcban. Utána egy darabig bujdosnia kellett. 1848. megalapította az első magyar élclapot. Élete utolsó két évtizedét Nagybecskereken töltötte, ahol a *Torontál* c. lapot szerkesztette. Nagyon termékeny író volt. Írt novellákat, regényeket, költeményeket. Különösen humoros novelláit és tréfás verseit szerette a közönség.

Laukhard, *Paul*, német író, *1758. †1822. Önéletrajzi művei, visszaemlékezései kultúr- és kortörténeti vonatkozásaiknál fogva gazdag forrásai a XVIII. sz. német szellemi életének. (*Leben, Erfahrungen u. Bemerkungen des Magisters L.* 1792—1805, új kiad. 1908 és 1912, *Eulenkapkes Leben u. Leiden* 1804, új kiad. 1889.)

Lauran *Ágoston*, *1844. †1912. Teologiai tanulmányait Rómában végezte. Hazatérve, szentszéki jegyző lett, majd a nagyváradi g. k. szeminárium igazgatója, végül pápai prelátus és püspöki helytartó. Fontosabb művei: *Korszerű egyházpolitikai kérdések, Az egyház és az állam, Egyházpolitikai helyzetünk, Egyházpolitikánk.* Írt latin és román nyelvű munkákat is.

Laurie (ejtsd: lóri), *André* (valódi nevén Pascal *Grousset*), *1845. †1909. Ifjúsági művei közül nálunk népszerű a *Diákélet Angolországban*; le vannak még fordítva *A varázsló titka, Francia diákélet, Délafrikai aranykeresők.*

Laurin, vagy a *Kis Rózsáskert*, a XIII. század elején keletkezett s tárgyával a Berni Detre mondaköréhez tartozó középfelnémet elbeszélő költemény. Kiadta G. *Holz* (1897) és K. *Schorbach* (1904).

Lautensack, *Heinrich*, német lírikus és drámaíró, *1881. †1919. Wedekind (l. o.) legtehetségesebb tanítványa. Vezető motívumául megtartja a szexualitást, a felszabadított érzékiségből ujjászülető magasabbrendű erkölcs fikcióját, másfelől azonban kevésbé démonikus, kevésbé makacs, nem irtózik pszichologizáló kitérésektől, naturalista környezet-tanulmánytól és rajztól s falusira cseréli Wedekind városi világát (*Hahnenkampf*, 1908; *Pfarrhauskomödie*, 1911). Hátrahagyott drámája: *Das Gelübde.*

Lautréamont (ejtsd: lótreamón), *comte de*, eredeti nevén Isidor *Ducane*, *1850. †1870. Bizarr egyéniség. Montevideoból jött Párizsba. Itt egy sötét, rendesen be nem bútorozott szobában örökös feketekávék között írta meg furcsa extatikus költeményét, a *Chant de Maldosort.* Egész fiatalon, húsz éves korában halt meg. Sokan őrültnek tartották. Vannak kritikusok, *Larbaud* és Léon Paul *Fargue*, akik a legnagyobb elragadtatással beszélnek róla. A mai költőnemzedékre nagy hatással van.

Lavater, *Johann Kaspar*, *1741. †1801., svájci német költő és filozófus. Hivatására nézve lelkész volt, szülővárosában, Zürichben működött s egy időben jó barátságban volt a fiatal Goethével és Herderrel. Mint költő általában Klopstock önállótlan követője. Azonban L. egyéniségének teljessége nem költői műveiben jelenik meg, hanem sajátos, misztikával és rajongással telt vallás- és morálfilozófiai írásaiban: *Aussichten in die Ewigkeit* (1768—69), *Geheimes Tagebuch*, és főművében, a *Physionomische Fragmente*-ben (1774—78). Ez utóbbi munka őrzi ma is elsősorban L. nevét. Azon az akkor közkeletű hiedelmen alapszik, hogy az arcvonásokból ki lehet olvasni az erkölcsi ember jellemvonásait. L. könyve ismert személyek arcképeiből s az ezekhez fűződő erkölcsi magyarázatokból áll. A munka alapeszméje Herderre emlékeztető esztétikai pantheizmus, de keresztényi rajongással. Róla l. a halála 100. évfordulóján kiadott *Denkschrift*, Zürich 1902; F. *Muncher:* L., Stuttgart 1883; *Janentzky: Sturm und Drang L.'s im Zusammenhang seines religiösen Bewusstseins*, Halle 1916. *Kecskeméti.*

Lavedan (ejtsd: lavdaan), *Henri*, francia író, *1859. Regényíró és drámai szerző, az Akadémia tagja. A háború előtt mint a *Prince d'Aurec* és a *Marquis de Priola, Le Duel, Sire, Bagatelle* stb. c. darabok szerzője volt híres. De már 1914 előtt írott munkái előre sejtették benne annak a hatalmas szociális freskónak a szerzőjét, amelynek közlését *Le chemin du salut* cím alatt 1920. kezdte meg s amely az utolsó évek erkölcsi átalakulásának igaz képét adja. Szellemes és finom stílusú író. Regényeiben 1890-től kezdve napjainkig a párizsi életnek minden jelentős korszakát megrajzolta. Színpadon óriási sikerei voltak. Szellemessége, finom szatirája káprázatosan csillogott valamennyi pszichologiai drámájában. Egyik legnagyobb koncepciójú drámája *Le Duel*, amelyben két világnézet, a materializmus és a spiritualizmus ütközik össze. Neve fontos állomást jelent a francia dráma történetében. Magyarul több darabját adták: *Szecesszió (Nouveau jeu), Párbaj, Virraszt a szerelem, Sire*, stb.; megjelentek a *Fialalok* c. szatirikus jelenetei (Magy. Kvt.) és *Az ágy* c. apróságai. *Kállay.*

Lavotta *Rezső*, *1876. Színházi karnagy és zeneszerző. *Általános zenetörténet* és *Zeneesztetika* c. művei jelentek meg.

Lawless (ejtsd: laulesz), *Emily*, angol írónő, *1845. †1913. Az ír életet mutatja be verseiben és regényeiben. Ez utóbbiak közt legfontosabbak: *Hurrish* és *Gronia.*

Lawrence (ejtsd: laurensz), *David Herbert*, angol író, *1885. Egy bányamunkás fia, néptanító. 1911. tűnt föl *The White Peacock* c. regényével, amely Csechov, Freud

és Maupassant hatását, de nagy természetés milieufestő-képességet is mutatott. A fizikai szerelem szenvedélyes rajza a *The Trespasser* tragikus történetét botrányok középpontjává tette, csakúgy mint *Rainbow* c. későbbi regénye. Tisztább művészettel írta meg *Sons and Lovers* c. bányászregényét. Színművei: *Widowing of Mrs. Holroyd, Touch and Go.* Erotikus ízű versei: *Amores, Love Poems.*

Lázár *Béla*, művészeti író, *1869. Szépirodalmi és irodalmi kritikai munkákkal kezdte pályáját, de utóbb egészen a művészeti irodalomra tért át és ezen a téren rendkívüli, sok tekintetben úttörő tevékenységet fejtett ki. Nagy monografiákat írt *Paál* Lászlóról (1903, franciául is), *Szinyei Merse Pálról* (1913, németül is), *Fadrusz* Jánosról (1923). Fordításai közül legbecsesebb: *Reinach: A művészet kis tükre.* Német nyelven jelentek meg: *Die beiden Wurzeln der Kruzifixdarstellung; Die Maler des Impressionismus.* L. az Ernst-múzeum igazgatója. *Éber.*

L. *Gyula*, *1841. †1912., tanítóképzőintézeti tanár. Számos történeti munkája jelent meg magyar és német nyelven. Nevezetesebbek: *Az ozmán uralom tört. Európában, Az orosz birodalom története, Angolország története.*

L. *István*, *1881. Író és költő. 1910. *Sátán* c. regényével népszerűvé lett. Versei: *Dalok egy aranyhajú leányról, Híres földön, székely földön, Szenvedések könyve*; regényei: *Bethulia virága, Vihar, Hágár, Erdély, Hunor és Magor, Koppány*, stb. Rendesen erdélyi tárgyat dolgoz föl régies stílusban és előadásban.

L. *János gróf*, *1703. †1772. Sok latin és magyar költeményt írt; kortársai nagyon megbecsülték verseit. Nevét *Florinda* c. verses történeti munkája tartotta fenn.

L. *Miklós*, 1886., hírlapíró. Két évig volt Londonban a Daily Express munkatársa. A *Reggel* c. lap szerkesztője.

Lázárevics, *Lázá*, szerb író, *1851. †1890. Első feltűnést keltett műve: *Első ízben az apával a reggeli istentiszteleten* címmel. Ezt követte *Az iskolai szenthép* (Skolszka ikona, 1879) és sok más. A legjobb szerb elbeszélők egyike. *Összes művei* 1898—1899., *Válogatott elbeszélései* 1919. jelentek meg Belgrádban.

Lazarillo de Tormes, a spanyol népköltészet színesen realisztikus, vaskosan elmés termékének, a *pihareszh* (= csirkefogó) regénynek első képviselője; 1554. jelent meg, névtelenül. (A későbbi hagyomány alaptalanul tulajdonította *Hurtado de Mendozá*-nak). L. de T. egy fiatal salamancai apátlan-anyátlan csirkefogó *(picaro)*, aki egy vak koldus vezetőjéből V. Károly »királyi kikiáltójá«-vá lesz. A legény csínyei, régi, felfrissített anekdóták, mozgalmas életképek és a legtarkább típusrajzok (koldusok, papok, éhenkórász nemes, paraszt) töltik ki a könyv keretét. E novella nagyon termékeny irodalomnak volt megindítója.

Laziczius *Gyula*, író, *1896. Cikkeket írt különböző irodalmi folyóiratokba, főleg az újabb irodalmi törekvésekről és az orosz irodalomról. A *Magyar Írás* főmunkatársa.

Lazzi (egyessz. *lazzo)* olasz komédiások rögtönzései.

Lear (ejtsd: lír), Shakespeare hőse. Neve a szülők tragédiájának szimbolumává lett. (Turgenjev: *A puszták L. királya*, stb.)

Léautaud (ejtsd: leotó), *Paul*, francia kritikus és essayista, aki Ad. van *Bever* társaságában a *Mercure de France* kiadásában megjelent s már klasszikussá vált lírai antológiát összeállította. Az antológia egyes költőiről írt kis tanulmányok különösen a szimbolista költészetről adnak élénk és részletes képet.

Leblanc (ejtsd: löblaan), *Maurice*, francia regényíró, *1864., a híres Arsène Lupin történetek szerzője. Ezek a fantasztikus betörő-históriák *Ponson du Terrail* és *Conan Doyle* között állanak.

Leblond (ejtsd: löblón), *Marius-Ary*, közös neve két francia testvér szerzőnek, akik közül az első 1877., a másik 1880. született. Nevüket különösen koloniális regényeikkel tették ismertté. *Les sortilèges* a malakkai érzékiség színpompás rajza, az *Anicette et Pierre Dessades* idill a Bourbonszigeten, — *Le Miracle de la race*; *Ophelia, histoire d'un naufrage* izgalmas kalandregény, a *Féliches* exotikus novellák gyűjteménye.

Lebrau (ejtsd: löbró), *Jean*, francia lirikus, *1891. Költeményeit az élet szeretete hatja át. A déli napfény és a buja pompában viruló természet érdekli. 1923. megkapta a *Pléiade* díjat. Művei: *La voix de là-bas*, — *La cabane et le cyprès*, — *Le ciel sur la garrigue.*

Le Braz, *Anatole*, francia lirikus, *1859. Egyetemi tanár Rennesben. Az agonizáló Bretagne, a régi kelta hagyományok költője. Művei: *La chanson de Bretagne, Vieilles histoires du pays breton* (novellák, történetek), *L'Illienne* (regény).

Lebrun (ejtsd: löbrőn), *Ponce-Denis Ecouchard*, francia költő. *1729. †1807. *Pindaros*-t utánozta ódáiban, úgy, ahogy *Boileau* képzelte a görög költőt. Nemes formáit nemcsak kortársai, de még az utána következő nemzedék (Chateaubriand, Lamartine, sőt a fiatal Hugo is) követendő példának tekintették. Kortársai a »L.-Pindare« névvel tisztelték meg. Főművei: ódák, epistolák, epigrammok és *Les veillées du Parnasse et de la Nature* c. két nagyobb költemény.

Le Cardonnel, *Louis*, francia lirikus, *1862. Papnak készült, de a költészet magával sodorta. Georges *Auriol* és Albert *Samain* társaságába került, eljárt esténkint a *Chat-Noir*ba és itt olvasta fel költeményeit. Bizalmasa lett később *Mallarmé*nak is. Majd mégis komoly papi hivatást érzett magában, újra belépett a római francia szemináriumba és 1896. pappá szentelték. 1905 óta visszavonult Assisibe, ahol a kolostor mellett elvonulva él s elmélkedéssel és írással tölti napjait. Le C. a szimbolizmus egyik jelentékeny költője.

Finom, bensőséges szavú lirikus. Jelentősebb kötetei: *Poèmes*, — *Carmina sacra*, — *Du Rhône à l'Arno*. 1924 az Akadémia költői nagydíjával tüntették ki. *Kállay.*

Lechner *Jenő*, építész, *1878. Irodalmi művei közül különösen a *Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi renaissance-építésről*, valamint Budapest építészettörténetére vonatkozó dolgozatai tűnnek ki. Szerkesztette a *Budapest Műemlékei* c. művet (Bpest, 1925).

Leclerc (ejtsd lökleer), *Marc*, francia lirikus, *1874. Feltűnést keltett *La passion de notre frère le poilu* c. verses regényével, amelyben megrázó hűséggel festi a szegény közvitéz kálváriáját. Ujabb kötete az *Offrande à Cyrnos*.

Lecomte (ejtsd: lökónt), *Georges*, francia regényíró, *1863., a *Société des gens de lettres* elnöke. Rendkivül népszerű három társadalmi szatirája, melyek közül az elsőnek éle a képviselők ellen irányul (*Les valets*), a másodiké a hivatalnokok ellen (*Les cartons verts*), a harmadik pedig a műkedvelő művészeket gúnyolja (*Le veau d'or*).

Leconte, *Sebastien Charles*, francia lirikus, *1865. A polinéziai szigeteken eltűnt népek történetét és vallását tanulmányozta. Költészete igen közel áll *Leconte de Lisle* költészetéhez és a szimbolista mozgalom legerőteljesebb napjaiban is hű maradt a Parnasse-hoz. Reprezentáns kötetei: *Le Bouclier d'Arès*, — *Salamine* és *L'absolution*, — *La tentation de l'homme* és *Le sang de Méduse*.

Leconte de Lisle (ejtsd: lökónt dölil) tkp. *Charles-Marie Leconte*, francia költő, *1818 okt. 22. Saint-Paul-ban, a Réunion-szigeten, †1894 júl. 18. Louveciennes-ben, Versailles mellett. A tropikus vidék, ahol ifjusága nagyrészét töltötte, mindvégig nyomot hágy költészete témáin és színein. Amikor 1845. végképen elhagyja szülőhelyét és Párizsba megy, Fourier híveivel barátkozik és lapjaikba dolgozik. Résztvesz a forradalomban. A második császárság alatt szegényes szalónja lassankint irodalmi központtá lett. A távollevő V. *Hugo* helyett L. volt a francia költészet látható feje.

L. nemcsak a maga korának volt költőfejedelme; a legnagyobb francia költők közé tartozik. Megtestesíti azt, amit *parnasszista* költőnek nevezünk, de többet jelent, mint amennyit ez a fogalom magában rejt. A parnasszisták mestere volt a formák tiszteletében, a tökéletes tisztaságban, korrektségben, a keményre kalapált, tömör sorok hideg csillogásában. Mesterük volt az ábrázolás objektivitásában is, amit a parnasszisták maguk is szivesen tévesztettek össze az *érzékellenséggel* (impassibilité). Nincs érzéketlen lirikus, L. legkevésbé az; csak valami arisztokrata érzés gátolja a demokratikus eszmékért hevülő költőt, hogy énjét levetköztesse a tömeg előtt. Témáit messziről hozza: exotikus vidékekről, amelyeknek alapszínét a Réunion-szigetről hozta magával; az emberiség távoli korszakaiból, amelyek plasztikus mozdulatlanságban állnak modellt fantáziájának. Louis *Ménard* baráti tanításai a görög szellemről, a polytheizmus szociális jelentőségéről, a görög kultúra abszolút értékéről a többi, barbár kultúrákkal és hitekkel szemben — termő talajra leltek L.-nél és egységes vezető fonalat adtak egész költői munkásságának. A *Poèmes antiques* (1852) az archeológus tudományos pontossága mögé rejtik a költő sóvárgását a pogány ősvilág után, amely ideáljainak megtestesülése: az észnek, a szépségnek, a szabadságnak diadala. A *Poèmes barbares* (1862) a görög ideálon kivülrekedt emberiség küzködését rajzolja, születő és elpusztuló vallásokon, hiedelmeken, babonákon keresztül. Küzdelmek, kegyetlen vérontások, mind a hit nevében, az ész ellenére: ez az emberiség története.

A »barbár« vallások tanulmányozása során megismerkedett L. a hindu ősköltészettel is, amely a 40-es években kezdett francia nyelven hozzáférhetővé válni; és megismerkedett a buddhizmussal. Pesszimizmusa, amely az emberi csalódások történetéből s az érzéketlen, talán ellenséges természet szemléléséből táplálkozott, új árnyalatot kapott: a lemondásnak, a megsemmisülés vágyának filozófiája lett belőle. Ez az árnyalat teszi teljessé L. költői jellemét.

Költői művein kivül említésre méltók még politikai és vallási nézetei szempontjából: *Histoire populaire du christianisme* (1871), *Hist. popul. de la Révolution française* és *Catéchisme popul. républicain* (1872). — Irod.: F. *Calmettes: L. et ses amis* (1902); M.-A. *Leblond: L. après des docum. nouveaux* (1906); J. *Vianey: Les Sources de L.* (1908); E. *Estève:* L. (1922). — Aischylos-adaptációját, az *Erinniszeket*, a bpesti Nemzeti Színház játszotta 1912., *Iványi* J. fordításában. *Benedek.*

Ledesma, *Alonso de*, spanyol költő, *1552. †1623. agyafúrt ötletekkel, allegóriákkal, meglepő fordulatokkal teli költeményében (*Monstruo imaginado*) Quevedonak, a *Konceptizmus* fő képviselőjének elődje.

Lee (ejtsd: lí), *Harriet*, angol írónő, *1757. †1851. Legnevezetesebb műve: *The Canterbury Tales* (5 kötet), melyet testvérével, Sophiával együtt írt. Az egyik történetet Byron dramatizálta.

L. *Sidney*, angol író, *1859. Szerkesztője a *Dictionary of National Biography*nek. Számos kitünő Shakespeare-tanulmánya közt legjobb a *Shakespeare and the Italian Renaissance*. 1915.

L., *Vernon*, l. *Paget, Violet* angol író.

Lefebvre (ejtsd: löfeevr), *Louis*, francia regényíró, *1871. Pszichológiai regényeket ír, amelyekben eredeti és érdekes problémákat vet föl: *La maison vieille*-ben egy halni készülő férj abban leli vigasztalását, hogy a maga képére formálja felesége lelkét. *L'île héroïque*, egy magányosságra itélt művész fájdalmas egyedülvalóságának regénye, *Le couple invincible* két hajótörött gyermek története egy puszta szigeten.

Leffler, *Anne Charlotte,* svéd írónő, *1849. †1892., kétszer ment férjhez, másodszor di Cajanello olasz herceghez és matematikushoz; Geijerstammal és Benedictsson Victoriával együtt a naturalista novellaírást képviselte. *Ur livet* (Az életből) közös cím alatt 1882—3. kiadta összes elbeszéléseit, amelyek közül az *Aurora Bunge* c. egy szerelmi viszonyról szóló, merész novella és *Gusten får pastoratet* (Guszti kapja meg a lelkészséget) c. humoros elbeszélése különösen említésreméltók. *En sommarsaga* (Nyári rege) c. kedves regényében, 1886, művésziesen rajzolja a modern nő erótikus érzéseit. A dráma iránt is érdeklődést mutatott és néhány sikerült színművet írt, pl. *Sanna kvinnor* (Igazi nők), 1883, amely a férjes asszony jogait tárgyalja és a közvéleményt erősen befolyásolta, *Hur man gör gott* (Ahogy az ember jót tesz), iránydráma, 1885, és *En räddande ängel* (Egy mentőangyal) c. vígjátéka. Kovalevski Sonjával együtt 1887. a *Kampen för lychan* (Harc a boldogságért) c. drámát írta. Mindig lelkes szószólója volt a nők ügyének.

Leffler *Béla,* egyet. m. tanár, író, *1878. 1918. a svéd nyelv lektora a debreceni egyetemen. 1924. magántanár. Cikkei, többnyire Svédországról, a vidéki és fővárosi napilapokban jelentek meg, irodalmi tanulmányai a szakfolyóiratokban. Selma Lagerlöf, Strindberg és Heidenstam művei közül többet lefordított magyarra. Számos cikke és hosszabb tanulmánya jelent meg a magyar irodalomról és általában Magyarországról a svéd, norvég és finn sajtóban. 1922. *Ungersk Lyrik* c. alatt svéd nyelvű magyar antológiát adott ki. 1924. Pierre *Backman* svéd szerkesztővel *Ungern i kultur och historia* c. M.-ról és a magyar kultúráról írt könyvet. Néhány Herczeg-vígjátékot svéd nyelvre fordított. Megalapítója a stockholmi Svéd-Magyar Társaságnak. 1919 óta állandóan Stockholmban él. A Nordisk Familjebok-ba magyar vonatkozású cikkeket ír. E lexikon munkatársa.

Lefranc (ejtsd: lőfraan), *Jean-Jacques, marquis de Pompignan,* francia költő, *1709. †1784. Jean-Baptiste *Rousseau* tanítványa, de fantáziában és lendületben különb mesterénél. *Voltaire* és a »filozófusok« ellenfele volt s ezek gúnyolódásaikkal tönkretették hírnevét.

Le Gallienne, *Richard,* angol költő, *1866. Számos verskötetet és regényt adott ki *(Quest of the Golden Girl* stb.). Több értékes irodalomtörténeti tanulmányt is írt.

Legenda. Egy szent életének története, vagy valami vele kapcsolatos csodás eset elmondása. Régen szokás volt ezeket a kat. templomokban felolvasni s innen származik a L.-olvasni való elnevezés. A középkor legnevezetesebb L.-gyűjteménye a XIII. sz.-ban élt Voraginei Jakab dominikánus szerzetes *L. aurea*-ja (Arany L.) A magyar kódexekben olvasható L.-k nagy részének ez a forrása, más részüké Temesvári Pelbárt *Pomerium*-a. Vannak eredeti magyar L.-k is, nemzeti szentjeinkről (legszebb a *Margit-L.)*, és idegen L.-k önállóbb feldolgozására is van példa *(Szent Katalin verses L.-ja)*. A keresztény középkor irodalmának mindenütt első termékei közé tartoznak a nemzeti nyelvekre átültetett L.-k, amelyek a vallásos érzés mellett a meseszükségletet is kielégítették *(Szent Elek L.-ja* stb.). *Benedek.*

Legenda aurea lat. = arany legenda, más néven *L. sanctorum* vagy *Historia longobardica*, a szentek legendáinak *Jacobus de Voragine* (1230—1298.) által összeállított gyűjteménye, melyben a legmeseszerűbb és legkalandosabb legendák vannak, amely azonban talán ép ezért a középkorban igen kedves, sokszor leírt, sok nyelvre lefordított s még ma is újra meg újra kiadott katolikus népkönyv. Megjelenése után *Bernardus Guidonis* (†1331.) jobb forrásokból, több történeti érzékkel hiába állította össze négykötetes *Speculum Sanctorum* c. legendagyűjteményét, a L., hiányai és hibái dacára is legyőzte. *Szimonidesz.*

Legendarium. Legendáskönyv.

Le Goffic (ejtsd: lögofik), *Charles,* francia költő, regényíró, kritikus, *1862. Szívesen vesz tárgyat a breton földművesek és halászok életéből költeményeihez *(L'amour breton)* és regényeihez *(Le Crucifié de Keraliés, Ventôse)*. Olykor a történelemből merít inspirációt *(Les bonnets rouges,* a terreur korának erőteljes rajza). Kritikáiban szellemes, gúnyos hangú, kissé szkeptikus.

Legouvé (ejtsd: lőguvé), *Ernest,* francia író, *1807. †1903. Termékeny és népszerű színpadi szerző volt, sokat írt *Scribe* társaságában. Legtovább maradt életben *Adrienne Lecouvreur* c. nálunk is sokszor játszott, hatásos színész-drámája. Kis könyve az olvasás (vagyis a felolvasás, hangos olvasás) művészetéről szintén megjelent magyarul (Olcsó kvt.). Érdekesek emlékiratai *(Soixante ans de souvenirs)*.

Légrády *Ottó*, *1878. Hírlapíró, a Légrády testvérek kiadóvállalat és a Pesti Hirlap társtulajdonosa, utóbbinak főszerkesztője.

Lehel *Ferenc,* művészeti író, *1885. Munkái közül említésre méltók: *A művészet bölcselete, Esztopszichofizikai tanulmányok, Cézanne, Gulácsy Lajos, Csontváry Tivadar.*

Lehr *Albert,* magyar nyelvész, gimnáziumi tanár, *1844. †1924. A magyar stílus és a nyelvhelyesség kérdéseivel foglalkozott, a magyar népnyelv kitűnő ismerője. *Szarvas* Gábor mellett a *Magyar Nyelvőr* legerősebb harcosa, a nyelvújítás túlzásai és botlásai ellen küzdve. Legértékesebb munkája *Arany: Toldi*-jának és *Toldi estéjé*-nek magyarázatos kiadása. Ezekben a népnyelvből és a költők nyelvéből vett gazdag példatárral világítja meg Arany nyelvének szépségeit. *Balassa.*

Leidenfrost, *Gyula,* zoologus, a budai Paedagogium tanára, *1885. Állattani, különösen a halakra vonatkozó tanulmányai az Állattani Közleményekben és

a Tenger hasábjain jelentek meg. Vezette a Magyar Adria Egyesület két tengerkutató expedicióját, ezekről szól alapos és művészi stílussal megírt könyve: *Egy tengerkutató naplója* (1923). *Bevezetés az élettudományba* (1922). *Lambrecht.*

Leírás. Valamely tájnak, élő lénynek, tüneménynek, való v. elképzelt dolognak szóbeli képe. A tárgy tehát korlátlan. A L. lehet tudományos és költői. A tudományos L.-nak főkelléke a hűség, de szem előtt kell tartani az előadásban a rendet: időben és térben összefüggő dolgokat egymás után kell előadni. Vannak tudományok, melyek leírások sorozatából állanak, ilyenek pl.: a természetrajz és a földrajz. A költői L. főleg szemléltetésre törekszik; célja: a gyönyörködtetés. Az író nem szakad el tárgyától, hanem egész egyénisége érezhető munkájában. A L.-t gyakran elbeszéléssé változtatja és átszövi egyéni érzéseivel. Hosszabb elbeszélő művekben (eposz, regény) gyakran találkozunk költői L.-okkal. Ezek lehetnek versesek és prózaiak is. Az író egyénisége és célja szerint borongósak, humorosak, stb. *Lengyel.*

Leíró költemény. A leírás, rajz tulajdonképen a festő feladata. Ha tehát rajzol a költő, átcsap a festőművészet területére. (*Lessing: Laokoon* c. művében foglalkozik ezzel a kérdéssel, *Homeros* példájára utalva, aki a leírás térbeli elemeit időbelivé változtatja, elbeszélésbe olvasztja: nem azt írja le, *milyen* Achilles pajzsa, hanem elbeszéli, hogyan készült). A festő és a költő rajza között nagy a különbség. A festő egy pillanatot örökít meg, a költő egy képsorozatot. A L.-eket három műfajra szoktuk osztani: idill, tájkép, életkép. Az *idill* (képecske) egyszerű emberek (pásztorok, vadászok) életéből egy napot, egy estét mutat be. A *tájkép*ben a költő egy vidéket, egy tájékot rajzol. Az *életkép*ben leggyakrabban egy embert rajzol a költő; a költeményből nem sugárzik ki az idillben uralkodó csendes megelégedettség, hanem igen gyakran a szatira felé hajlik. Idill pl. *Petőfi*től a *Téli esték*; tájrajz: *Petőfi*től *A Tisza*; életkép, még pedig szatirikus: *Petőfi: Pató Pál*-ja. Hosszabb elbeszélő költeményekben gyakran találunk költői leírásokat. *Lengyel.*

Leisewitz, *Johann Anton,* *1752. †1806., német drámaköltő, a *Sturm und Drang*-csoport egyik kimagasló tagja. Egyetlen költői műve a *Julius von Tarent* c. tragédia (1776), melynek tárgya: testvérharc, testvérgyilkosság, alaphangja pedig az új, rousseau-i eszmékért rajongó pátosz: az egy érzésben és egy testvériségben egyesült szabad emberiség lelkes hirdetése. Tragédiája Kürschner D. Nat. Literatur 79. k.; naplói Weimar 1916—17. Róla l. G. *Kutschera,* Wien 1876.

Leiter Jakab. Fordításban előforduló nevetséges félreértés. E szállóigévé vált elnevezés eredete az, hogy valaki »Jakobs Leiter«-t — Jákob létráját — L.-nak fordította. Hasonló, sokat emlegetett félreértés a *Claquehutes Frigyes* (Feder des Claque-Hutes = a klakk-kalap rugója). Az újságírók és a napszámos-fordítók gyors munkája ezer és ezer ilyen félreértésnek szülője. De sokszor tudatlanságból is származnak L.-ok és Claquehutes Frigyesek.

Leitner, *Gottlieb Vilmos,* magyar eredetű orientalista, *1840. †1899. Beutazta északnyugati Indiát és Dél-Tibetet s utazásai közben számos értékes archeológiai és ethnológiai kutatást végzett. Fontosabb művei: *The Surîn-i-Islam, The races of Turkey, Hist. of Dardistan, Graeco-budhistic discoveries* stb.

Lejkin, *Nikoláj Álekszándrovics,* orosz író, *1841. †1906. Rövidlélekzetű humoros elbeszéléseket s regényeket írt. A jómódu nyárspolgárok életét s szórakozásait rajzolja s különösen a családapák zsarnokoskodását gúnyolja ki. Számos elbeszéléskötete közül említést érdemel: *A nem unatkozó oroszok, Krisztus menyasszonya, Ahol a narancsok teremnek.* Regényei nem sikerültek.

Lélektani regény. A regénynek az a fajtája, amelyben a mesénél fontosabb a szereplők lelkivilágának boncolása. Első érdekes példája a világirodalomban egy XVII. sz.-beli francia regény, Mme *La Fayette: Princesse de Clèves* c. műve. A XVIII. sz.-ban *Marivaux,* a XIX. elején *Stendhal* képviseli ezt a műfajt, *Goethe* művei közt a *Wahlverwandschaften.* Legnagyobb mestere *Dosztojevszkij.* Magát a L. elnevezést *Bourget* hozta forgalomba (*roman psychologique*). Nevezik elemző (analitikus) regénynek is.

Lelemény. Mese vagy jellem, amelyet az író maga talál ki.

Lemaire de Belges (ejtsd: lömeerdöbelzs), francia költő, *1473. †1525 előtt. Költészete átmenet a »grands rhétoriqueurs« és a Pléiade közt. Az előbbiek — Molinet, Cretin — tanítványa volt s hatásuk világosan látszik allegóriákkal, álmokkal megrakott első művein. De voltak művészbarátai s mindenekfölött: háromszor is járt Itáliában, megcsapta a renaissance levegője. Ismerte a nagy olasz költők műveit, álmodott a toszkán és francia nyelv és civilizáció összeolvasztásáról, átvitte a francia verselésbe a *terzina* formáját. Utánozott latin költőket (Statiust és Ovidiust) és elragadt rá a pogány életfelfogás (*Temple de Venus*). Versekkel tarkított prózai regénye: *Illustrations de Gaule et singularitez de Troye,* Trójáig viszi vissza a franciák történetét, Hektor fiától, Francustól származtatván a frank királyokat. Nyelve színes, ritmikus, szavakban és fordulatokban gazdag.

Lemaître (ejtsd: lömeetr), *Jules,* francia költő, kritikus, elbeszélő és drámaíró, *1853. †1914. Tagja volt az Akadémiának. Elméje gazdag, fordulatos és találékony. Irásaiban a könnyed kecsesség mellett megvan a gondolkodásnak s az igazság szenvedélyes szeretetének mélysége. A *Contemporains* c. kritikai tanulmányai (8 köt.) s az *Impressions de théâtre* (10 köt.) elragadó képét adják egy tipikusan franciás műveltségű és gondolkozású embernek, aki kedves szubjektivitással és sok

józansággal itélkezik a francia és a világirodalomról. L. első sorban kritikus; megírta korának csaknem teljes irodalomtörténetét s korának minden irányú szellemi tevékenysége híven tükrözik kritikai köteteiben. Darabjait *(Mariage blanc, Les rois, L'âge difficile, Le pardon, La massière)* nagy sikerrel játszották. Regényei közül jelentősebb *Les rois*, amelyet gúnyos szkepticizmusáért sokat támadtak. *Renan* tanítványa volt s *Serenus*-a a renanista regénynek valóságos típusa. Elbeszélő művészetének legtökéletesebb alkotásai az *En marge des vieux livres* kis stílus-remekei, amelyben a történelem nagy mondáit és legendáit meséli el mai tanulságokkal. Élete utolsó korszakában néhány politikai essayt is írt, amelyeket őszinte hazaszeretet hat át. Darabjai *(Fehér nász* stb.) magyarul is színrekerültek. A *Királyok* c. regényt ford. *Schöpflin A.* *Kállay.*

Lemche, *Gyrithe,* *1866. Kopenhágában. Dán írónő. Főművei *Edwardsgave* c. nagy regényciklusa, a *Fyrstenbergi parasztok* c. novelláskötete és legújabban *Fanna asszony* c. regénye.

Lemercier (ejtsd: lömerszié), *Népomucène,* *1771. †1840. A romantikát megelőző francia álklasszicizmusnak aránylag legérdekesebb drámaírója. Legszínesebb műve a portugál tárgyú *Pinto* (1800). Írt egy *Panhypocrisiade* c. szatirikus költeményt is. Akadémikus volt; helyét halála után *V. Hugo* foglalta el és érdekes emlékbeszédet mondott róla, amelyben L. pályáját — Napoléonéval hozta párhuzamba.

Lemonnier (ejtsd: lömonjé), *Camille,* *1844. †1913., francia nyelvű belga író, erőteljes, termékeny tehetség, akit a belga Zolának is szoktak nevezni. Regényeit robusztus naturalizmus és forró érzékiség jellemzi. Sokszor állt pornográfia vádja alatt is. Hatvan kötetnyi munkásságából kiemeljük: *La vie belge* és *La Belgique* c. köteteit, két hatalmas leíró költeményt, néhány kiváló novellás kötetét *(Les joujous parlants, Noëls flamands, Contes flamands et wallons).* Van néhány erős koncepciójú naturalista regénye: a *Happe-Chair,* melyben a komor vas- és acélvidék ipari életének titáni vízióját adja, híres az *Un mâle,* a természetes élet dionysiosi mámora. L. minden írásában költő, regényeinek is epikus szélessége van. Míg élt, az ifjú belga irodalom vezérének tekintették. (Magyarul: *A hím, Ember a szerelemben.)* *Kállay.*

Lemoyne (ejtsd: lömoán), *André,* francia lirikus és regényíró, *1822. †1907. Előkelő helyet foglalt el a parnassienek közt, különösen tájfestőkészségét s a természet szépségei iránt való fogékonyságát becsülték nagyra. Költői művei: *Les charmeuses, Les roses d'autan* (1855—1870), *Légendes des bois et chansons marines, Paysages du mer et fleurs de prés, Soirs d'hiver et de printemps* (1871—1883), *Fleurs du soir, Chansons des nids et des berceaux* (1890—1896), *Une Idylle normande* címen regényt is írt.

Lenaiák. Görög ünnepek jan. és febr. havában, amelyeket drámai előadásokkal ültek meg.

Lénárd *Jenő,* vallásbölcsész, *1878. Főműve: *Dhammó,* bevezetés a Buddha tanába.

Lenau, családi nevén *Nikolaus Franz Niembsch von Strehlenau,* *1802. †1850. A temesmegyei Csatádon született. Atyját, a lelkiismeretlenségig könnyelmű nyugalmazott katonatisztet korán elvesztette s nevelésének gondja egészen a szentimentális, betegesen érzékeny anyára maradt — így már gyermekkorában hatalmába kerítette valami túlzott, túlfűtött bensőség. Iskoláit Magyarországon (Pesten, Tokajon és Sátoraljaujhelyen, Budán, később Magyaróvárt is) végezte, az egyetemet Bécsben és Pozsonyban; a legkülönbözőbb tervekkel és tanulmányokkal foglalkozott s egyre inkább közeledett az irodalmi életpálya felé. Stuttgartba került s itt a »Sváb költők« (Uhland, Schwab, Kerner) körében fejlődött ki költészete. Szertelen vágyai hajtották: Amerikába ment, csalódva tért vissza; kétség és remény közt ingadozva, egyre meghasonlottabb lett s végre 1844. szelleme és teste összeroppant. A döblingi tébolydában érte a halál. — Lírai költeményei mellett jelentősek nagyobb epikus művei: *Savonarola, Die Albigenser* — ezeken a tűzzel és vizionárius erővel teljes költeményeken látnivaló, mennyire vonzották a forrongó vallásos lelkek — *Anna, Klara Hebert* — azután *Faust* c. drámai költeménye, melyet izzó pátosza költőivé tesz a halmozott borzalmak iszonyatán keresztül is, végül életképei, románcai, balladái. L. költészete már túl van a romantika általánosító, idealizáló, részletek és dolgok fölé emelkedő természet- és életlátásán: az ő szelleme már megérzi a lényegest az egyes részletben, az egyéni, soha vissza nem térő alakban. Így látja a természetet is, erős realizmussal, híven idézve föl a legfinomabb árnyalatokat, hangokat, formákat. Nem szabad azonban L.-t úgy tekintenünk, mintha a természettel való szembenállásában hideg megfigyelő volna. A maga szubjektív érzelmi állapota színezi mindig a természet-élményét is. Sokszor a maga érzését, bánatát vetíti bele a természetbe, máskor panaszát sírja el neki — de mindig egy életet él a természettel. L. költészete a boldogtalanság, az élettől való elfordulás költészete. Alapvető élménye az elmúlás: minden erre emlékezteti és mindig ezt önti formába. Költeményeinek ritmusából, zenéjéből mélységes, panaszos melankólia árad, mint a síró hegedű szava. Egyre jobban elboruló életének hol ragyogó epizódja, hol romboló hatalma a szerelem. Sem az az üde fiatal lány, akihez csodálatos »Nádi dal«-ait írta, sem utolsó menyasszonya nem adhatták meg neki az élet harmónikus nyugalmát: L. szerencsétlensége belülről, a maga lelkéből fakadt, abból az örökös »gravitációból a balsors felé«, amelyről egyszer beszél. — Magyar származása sok nyomot hagyott költészetében. Természeti képein

gyakran érezzük a magyar puszta illatát, bánata kitöréseiben a magyar szenvedélyességet. Magyar tárgyak is feltűnnek olykor: *Heidebilder*, *Mischka*; híres a *Toborzás (Die Werbung)*, melyet magyarra is többször lefordítottak. Műveit legjobban Eduard *Castle* adta ki, Leipzig (Insel, 1910—1923.); magyarra sokan fordítottak tőle, egész kötetet *Barát* Ármin. V. Ö. *Bischoff*: L., 2 k., 1920. *Kecskeméti.*

Lencz *Géza*, *1870. Református pap, egyetemi tanár. Főbb művei: *A megigazulás tanának fejlődése Melanchthon Locijában*; *Az ausztriai protestantizmus története*; *A kereszténység előállása*; *Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede*, stb.

Lendl *Adolf*, zoológus, *1862. A pókokról szóló értekezésein kívül színes általános érdekű természettudományi cikkeket írt *A Természet* c. lapjába. Kisázsiai és délamerikai expedicióiról a napilapokban és kötetbe gyűjtött útileveleiben számolt be.

Lendvai *István*, író és hírlapíró, *1880. Szenvedélyes hangú hazafias költeményei *Fáklyafüst* és *Köszöntő* c. jelentek meg. Versein Ady hatása érzik, de tüzes pátosza, erős ritmusérzéke, élénk vizuális fantáziája gyakran talál egyéni hangokat. A Pogány József szerk. *Világkönyvtárba* lefordította *Ferrero*: Róma nagysága és hanyatlása c. művét.

Lenéru (ejtsd: lönerü) *Marie*, francia írónő, *1875.†1918. tragikus vége: fiatalon megvakult és vakon halt meg, a részvét érdeklődésével veszi körül különben is eredeti egyéniségét. Halála után kiadott naplója épen olyan érdekes mint Bashkirtseff Mária híres naplója. Irt ezenkívül néhány filozófiai drámát és *Les affranchis* és *Le redoutable* cím alatt két tanulmányt, mely a lélek nagy problémáival foglalkozik.

Lengyel *Ernő*, *1885. Politikai író és újságíró. A Hét főmunkatársa volt, majd a Pesti Napló és Az Est munkatársa.

L., *Géza*, *1881. Iró és ujságíró. 1902. Nagyváradon volt szerkesztő, 1906. Budapestre került és itt tevékeny részt vett a nagyváradi írógárda megalakulásában. A Nyugatnak alapítása óta munkatársa. Jelenleg a Pesti Napló kötelékébe tartozik. Regényt és novellákat írt (*Véletlenek*, *A csodatevő könyv*, *Kis házak között*), továbbá művészeti és közgazdasági, főként vámpolitikai cikkeket.

L. *Laura*, l. *Dánielné L. L.*

L. *Menyhért*, drámaíró. *1880. Kassai magánhivatalnok korában írta a *Nagy fejedelem* c. darabját, amelyet 1907. mutatott be a Thália-társaság. Az előadás fölkeltette a figyelmet az ismeretlen szerző iránt, s a Nemzeti Színház csakhamar színrehozta a *Hálás utókor* c. vígjátékát, amely tömegsikert nem aratott ugyan, de az irodalmi körök becsülését s az akadémiai Vojnich-díjat megszerezte neki. L. első darabjainak — ideszámítva még a *Falusi idill*-t is — közös jellemvonása a hol tragikus, hol komikai formában megnyilatkozó, fiatalosan túlzó szatira. Gyilkos, épen nem fölényes iróniával tapos bele minden társadalmi hazugságba. Nagy technikai készsége, hatásos, kiélezett jelenetei már ekkor feltűnnek. Későbbi pályafutása folyamán szatirája enyhül, fölényesebbé, elnézőbbé válik. Első világsikere, a *Tajfun* óta szereti az exotikus témákat. Az erkölcsi vagy lélektani problémák visszajárnak kísérteni egyik-másik művében (*A próféta*, a *Hatvany* Lajossal közösen írt *Szűz*, s a legújabbak közt: *Mária)* — vagy szociális gondolatokat burkol a mesébe *(Sancho Pansa királysága)*. Szemmel láthatóan nem tud végképen belenyugodni abba, hogy a mai közönség-drámát egyre szélesebb űr választja el az irodalomtól. Vannak a hatás kedvéért föl nem áldozott jó megfigyelések *Róza néni* c. vígjátékában is. A *Táncosnő*, a *Bíró* Lajossal írt világsikerű *Cárnő*, a sardoui *Charlotte kisasszony*, az újabb darabok közül az *Antónia*, a *Waterlooi csata*, a *Seybold* már pontosan rá vannak szabva a közönség igényeire és a főszerepeket kreáló »star«-ok egyéniségére.

L. *Miklós*, *1878. Középiskolai tanár, majd gimnáziumi igazgató. Ismeretterjesztő, kritikai és irodalomtörténeti cikkei jelentek meg a folyóiratokban. Önálló művei: *Sallustius Catilinája*, *Tompa Mihály élete és művei*, *Tamás erdeklődik* (ismeretterjesztő ifjúsági könyv). Számos tankönyvet írt a középiskolák számára. E lexikon munkatársa.

Lengyel irodalom. A lengyel nép Európa kultúrkörébe 966. lépett a nyugati ritusú kereszténység fölvételével. Ezt megelőzőleg az ószláv liturgia csak rövid ideig volt közöttük honos, bár terminológiája fennmaradt. A L. fejlődését az első századokban a latin nyelv uralma akasztotta meg; a kultúra képviselői német, olasz és francia papok voltak. A német települések következtében a német nyelv is (iskolák, templomok, egyházi rendek) veszedelmesen hódított. A német-lengyel ellentét és harc már ekkor nagy erővel nyilvánult meg. A XIII. században már erős a nemzeti ellenhatás, a német elem beolvadása azonban csak a következő két században megy végbe.

A XIV. és XV. század kultúrcentruma a világhírű krakkói egyetem lesz, amelynek különösen a csehekre és magyarokra volt nagy hatása (bursa Hungarorum, a krakkói magyar nyomtatványok). Itt jelenik meg *Stanko* krakkói kanonok latin-lengyel-német gyógynövény- és orvosszerszótára (1472). Viszont a lengyel ifjak nagy számban látogatták a prágai egyetemet, amelynek erős befolyása volt a lengyel irodalom megszületésére.

Az első lengyel nyelvemlékek a XIII. század végén tűnnek föl s bölcsőjük Sandcz (Sonez) városa volt. Itt jött létre a zsoltárok fordítása; a *Bogarodzica* (Istennek anyja) egyházi ének, amely csakhamar az egész országban elterjedt. Nagy Lajos leányának, Hedvignek könyvtárából maradt fenn a *Psalterz Floryański* (XIV. sz.) Nevezetes emlék a *Biblia królowéj Zofii* (Zsófia királyné bibliája, 1455), amelyet

Sárospatakon őriznek, ahová Comenius útján került. 1522. jelent meg az első nagy lengyel nyomtatott munka, Bonaventúrának *Krisztus élete*, amely a mai napig a nép kedvelt olvasmánya. Igen sok főnemes asszony is iratott már ebben az időben lengyel prédikációs, ima, stb. könyveket.

A XIII—XV. sz. irodalmát természetesen nem lehet a szó szoros értelmében annak nevezni; a cseh irodalomhoz pl. hozzá nem mérhető. Hiányzanak belőle a világi líra és a nagyobb epikai és didaktikai munkák. A reformációig a nagyobb irodalmi alkotások mind latin nyelvűek voltak, így *Gallus* és *Kadlubek* krónikái vagy Dlugosznak évszázadokig domináló nagy műve Lengyelország történelméről. Említésreméltó lengyel nyelvemlék még ebből az időből *Szt. Elek legendája*. Egyébként a L. csak a humanizmus és a reformáció útján született újjá.

A reformáció a nemzeti nyelvet használta föl a vallási propaganda eszközéül. Viszont a humanista áramlatok a reformáció korai bukása után még sokáig táplálták az irodalmat s éreztették nemesítő hatásukat a klasszikus ókor mintaképei is. Varsóban az első könyvnyomdát *Báthory* István állította föl. Az első lengyel költő Mikołaj *Rey z Naglowic* (1505—65) volt, akivel megindul a L. virágzása (aranykor). A lengyel irodalmi nyelv legkiválóbb mestere ebben az időben Jan *Kochanowski* (1530—84), aki a humanizmus terén indított nagy propagandát. K. lirikus költő, aki a miszticizmus felé hajlott s mély vallásos érzületet árult el. Kortársa volt Lukasz *Górnicki* (1527—1603) a lengyel udvari élet szatirizálója. Ugyancsak szatirikus Sebastyan *Klonowicz* (1545—1602), a nemesség romlottságának ostorozója. Nevezetesebb költők voltak még Mikołaj S. *Szarzyński* és Simon *Szymonowicz* (1558—1629). Protestáns bibliafordító Jan *Szeklucyan*, katolikus Jakub *Wujek* (†1597). A protestáns Jan *Mączyński* latin-lengyel szótárával (1571) vált nevezetessé, amely akkor korszakalkotó volt.

Az ellenreformáció korai uralomrajutásával beállt a L.-ban a hanyatlás kora is, amely kb. a XVIII. sz. közepéig tartott. Érdekes, hogy ez a korszak Csehországban s a nemzeti irodalom szempontjából a tótok között is meddő. Uralkodóvá az üres, eszmékben szegény szkolaszticizmus lett s nyelvi tekintetben is nagy sülyedés állott be. E korszak költői *Kochowski* (1633—1700), *Opaliński* (1610—56) stb. Legkiválóbb volt köztük Waclaw *Potocki* (1622—93), akinek különösen *Wojna Chocimsha* (A chocimi háború) c. eposza nevezetes.

A XVIII. században azonban már megindult az egészséges reakció, amely nemcsak az irodalomban, hanem a közéletben is reformokat akart s uj vért ömlesztett a L. már-már satnyuló, elkorcsosult, elvénhedt ereibe. Ilyen irodalmi úttörő volt Stanisław *Konarski* (1700—73) piarista pap. A reformerek törekvéseit politikai téren nem koronázhatta végső siker, mert Lengyelországot, mint tudjuk, felosztották maguk között a szomszédos nagyhatalmak, irodalmi téren azonban megvetették alapjait annak a gyönyörű föllendülésnek, amely a XIX. században köszöntött be. Sokat lehet köszönni e téren a lengyelek felvilágosodott, utolsó királyának, Poniatowski Szaniszló Ágostonnak, a franciák lelkes tanítványának is. A reform-kor megszülte a maga nagy íróit, mint amilyen Ignacy *Krasicki* (1735—1801) a történettudós, továbbá Stanisław *Trembecki* (1725—1812), *Karpinski* lirikus és *Zablocki* drámaíró voltak. Ugyancsak nagy hatással volt az irodalomra *A tudomány barátainak társasága* (1800), amelynek tagjai közé *Krasicki*, *Dmóchowski*, *Potocki* gróf, Stanisław *Staszic* (†1826), *Niemcewicz* és mások tartoztak.

Ebben a korban (1797) született meg a lengyel induló is, a *Jeszcze Polska nie zginela* (Nincs még veszve Lengyelország), amelynek szerzője az egyébként jelentéktelen J. *Wybicki*. Ez a himnusz csaknem az összes szláv himnuszok ősanyjának tekintendő és az egységes szláv himnuszt, a *Hej Slované*-t (tót változata a *Hej Slováci)* is ennek mintájára alkotta Samo Tomášik tót költő.

A Lengyelország bukását követő korszak egyidejüleg a L. legfényesebb korszaka s oly nevekkel dicsekedhetik, mint Adam *Mickiewicz* (1798—1855), Zygmunt *Krasiński* (1812—1859) és Juliusz *Słowacki* (1809—1849). Ők voltak a lengyel irodalmi romanticizmus főalakjai, mely kort idő tekintetében körülbelül a szerencsétlenül végződött lengyel fölkelés esztendejével, 1863-al zárhatunk le. Mickiewicz az addig túltengő álklasszicizmus ellen fordult s valóságos forradalmat támasztott *Balladák és románcok* c. gyüjteményével, amelyet csakhamar elbeszélő költemények követtek. A lírának és eposznak egyaránt nagy mestere volt, őt tartják a legnagyobb szláv poétának; tárgykörét főleg Litvániából merítette. Főmunkáit *(Ősök, Tadeusz úr)* számkivetésben írta meg. Słowacki főleg mint drámaíró vált ki *(Kordyan, Balladyna, Weneda Lilla, Mazepa)*, de nagy mint epikus és lirikus is. *W. Szwajcaryi* (Svájcban) c. szerelmi idillje pl. a világirodalom egyik gyöngye. Hosszabb eposzt írt a magyar gróf Benyovszky-ról is. Későbbi munkáit a miszticizmus jellemzi, — ő az irodalmi Chopin. Krasiński kezdetben mint tört. regényíró tűnt föl; nevezetesebb munkái a *Nieboska Komedya* (Isteni színjáték), tulajdonképen prózában írt allegórikus költemény, az *Irydion*, melyben a hazaszeretet problémáját dolgozta fel; később bölcselmi költeményeket írt, melyeket saját messianizmusa hat át.

A lengyel vígjáték megteremtője volt Aleksander *Fredro* gróf (1793—1876), Molière és a franciák tanítványa; történeti vígjátékai és bohózatai egyaránt kiválóak s még ma is frissek, elevenek. Bohdan Józef *Zaleski* (1802—86) mint

romantikus költő vált nevezetessé, aki a hazai ősforrásból merítette az anyagot. Érdekes jelenség a XIX. sz. első feléből *Hoene-Wroński*, a misztikus és messianista bölcsész, aki Párizsban élve a szlávság világküldetését és az oroszok vezetőszerepét hirdette francia nyelven írott műveiben. Munkáit most ujra kiadják Varsóban (míg élt, alig vették figyelembe) s egész irodalmi csoport indul tanai után. Kiválóbb poéták voltak még *Pol*, *Ujejski*, *Lenartowicz* és *Kondratowicz* ; mint regényírók Ignacy Józef *Kraszewski* (1812—1887), *Rzewuski* (1791—1866) és *Korzeniowski* (1797—1863) tűntek ki ; az utóbbi drámaíró is volt. Közöttük a legnagyobb figyelemre Kraszewski méltó, aki alkotásainak számát tekintve a világirodalomban szinte páratlanul áll. Ha ez a szédületes irodalmi termelés a minőség rovására ment is, Kraszewskinek, mint a lengyel regény tulajdonképeni megteremtőjének, óriási hatása volt ; történelmi, társadalmi regényei, falusi és parasztörténetei rávezették népét az irodalom szeretetére s a könyv megbecsülésére. Korzeniowski, mint drámaíró, összes kortársai között kivált.

A XIX. század utolsó négy évtizedében a pozitivista és realista irány jutott uralomra. Ebben az időben tűntek föl Józef *Blizinski*, Fredro után a legkiválóbb lengyel vígjátékírók egyike ; Gabriela *Zapolska*, a nálunk is jól ismert naturalista írónő ; Teodor Tomas *Jeż*, tört. regényíró, aki hosszabb ideig élt Magyarországon ; továbbá Boleslav *Prus* (Aleksander Głowacki), Eliza *Orzeszkowa* (*1842) és itt dolgozott még az öreg Kraszewski, a lengyelek Jókaija. A drámaírók között vezérhelyet foglalt el Aleksander *Swiętochowski* (álnevén Okoński, *1849), aki mint publicista is elsőrangú. E korszak legkiválóbb egyénisége azonban Henryk *Sienkiewicz* (1846—1916). S. elsősorban a történeti regény mestere. Első nagy sikerét regénytrilógiájával aratta (*Tűzzel-vassal*, *A vízözön*, *Wolodyjowski úr*, 1883), amelyben az ukrániai lengyel-kozák-tatár harcokat dolgozta föl. Legismertebb s az összes, művelt nemzetek nyelvére lefordított műve azonban a *Quo vadis*, amely a pogány Róma életét s a bölcsőkorát élő kereszténység küzdelmeit tárja elénk szinte megdöbbentő drámai erővel. A *Keresztes lovagok* c. regénye viszont Lengyelország középkorát örökíti meg. S. a nyelvnek és stílusnak is elsőrendű mestere volt. Kiváló pozitivista költőnő volt még Maria *Konopnicka* is.

Az a szellemi, irodalmi, művészeti forradalom, amely egész Európát végigseperte és megbuktatta a realista-naturalista-verista világszemléletet az egész vonalon, a XIX. század utolsó éveiben a lengyel irodalomban is diadalra jutott. A fiatalok vezére Artúr *Górski* volt, aki 1897 körül Krakkóban tömörítette maga köré azokat az írókat, akik a régi iránnyal szakítottak. A L.-ban a dekadentizmus, chimerizmus (a *Chimera* folyóirattól) könnyen tápot talált azonban a nép s az ország elnyomott helyzetében is s ez magyarázza meg részint a tényleges nemzeti élettől való elfordulást némely írónál, akik csak »l'art pour l'art« dolgoztak. E korszak legnevezetesebb képviselői *Przybyszewski* író és dramaturg ; *Kasprowicz* és *Miciński* költők és *Wyspianski*, a geniális drámaíró, akit a görög fatalizmus kötött le.

A szimbolizmus és szecessionizmus térfoglalásában azonban az úttörés dicsősége Zenon *Przesmychi-Miriam*-ot illeti. P. így fejtette ki a modernek álláspontját : »A nagy művészet, az igaz művészet, a halhatatlan művészet mindig szimbolikus volt és mindig az ; az eszmei analógiák mögött a végtelenség elemeit rejti magában, határtalan, értelemfölötti horizontokat fed föl . . .«

E korszak egyik kiváló egyénisége, Kazimir *Przerwa Tetmajer*, kezdetben még a romanticizmus kitaposott mesgyéjén haladt ; azonban csakhamar a modernekhez csatlakozott. Gazdag érzelmi lírájával és melancholikus erótikájával tűnt föl ; minket közelebbről érdekelhetnek a Tátráról írott pompás novellái, amelyek eredetiségükkel, képeik gazdagságával és megfigyeléseik hűségével tűnnek ki. Stanisław *Przybyszewski* új, dekadens és főleg misztikus motivumokat hozott a lengyel költészetbe. A modern lengyel dráma egyik nagy mestere.

A modern lengyel irodalom egyik legkiválóbb jelensége volt Stanisław *Wyspiański* is. Mindössze 39 esztendőt élt s ez alatt az aránylag rövid idő alatt örökértékű műveket alkotott. Słowacki után a legnagyobb lengyel dramatikus s a világirodalom kiváló drámaíróival is párhuzamba állítható. A klasszikus görög tragédia mesteri utánzója, azonban földolgozta népének életét és a lengyel történelem egyes korszakait is. Költészetében Krasiński víziói, Slowacki heroikus miszticizmusa és Mickiewicz józereje harmonikus egészben olvadtak össze. W. mint festőművész is elsőrangú volt.

A fiatalabb drámaírók közül még Tadeus *Rittner*, Jadwiga *Marcinowská*, *Perzynski*, Stefan *Krzywoszewski* és Józef *Katerla* tűntek ki. Naturalista író Adolf *Dygasinski*, aki kiváló pedagógus, nyelvész, filozófus és művelődéstörténész egyszemélyben.

Az ismeretlenség homályából lépett ki egyszerre, mint kész íróművész, Wladyslaw Stanislaw *Reymont* (1868—1925), akinek nagyságát Balzacéval és Zoláéval lehet összemérni. Erős megfigyelő képessége, a lengyel falusi és kisvárosi társadalom mesteri ábrázolása, továbbá páratlan memóriája, amellyel híven reprodukálta a legkülönbözőbb osztályok, csoportok beszédmódját, mozdulatait, gesztusait, Reymontot rövid időn belül kortársai fölé emelte. Óriási hatást ért el azzal a regényével, amelyben az amerikai tempóban fejlődő Lodz városa, illetve az odaözönlő s a gyors meggazdagodás vágyától hajtott spekulánsok életét festi. A mammon e világától megvetéssel fordul el R. s a szeplőtlen természethez fordul vissza. Életének főmunkája azonban a *Chlopi* (Lengyel

parasztok) c. regénye, amely 1919. jelent meg és négy kötetben négy részre oszlik. E munkájáért tüntették ki 1924. a Nobel-díjjal. A mű a lengyel néplélek hű tükre és valódi eposza, cselekménye egy lengyel faluban játszódik le s a négy évszak szerint oszlik föl. Hőse tulajdonképen maga a nép, ez az alvó óriás, amely azonban lassanként öntudatra ébred. Reymontnak e munkáin kívül még számos regénye és novelláskötete jelent meg.

A másik nagy lengyel író, aki népszerűségben talán még Reymontot is felülmúlta s azonos irodalmi nívón áll vele, Stefan *Żeromski* (1864—1925) volt. Analitikus és lélekbúvár, akinek az emberek haszontalanságáról és romlottságáról írott rajzai szinte nyomasztó hatást váltanak ki az olvasóból. Ż. pesszimista. Miként a legtöbb lengyel író, ő is sűrűn merít a lengyel történelemből s a multból legalább a remény szikráját igyekszik átmenteni a jövendőre. Ż.-nak egész csomó követője akadt s a legifjabb nemzedék őt vallja mesterének. Ż. realista író; mintaképei Turgenjev, Dosztojevszkij, Goncsárov és Tolsztoj voltak. Első, nagy sikert aratott regénye (1900) a *Ludzie bezdomni* (Hazátlan emberek), amelyben a demokratikus ideálok és a haladás harcosa. Történelmi regénye a *Popioly* (Hamvak), Lengyelország 1797—1812 történelméből. Legkiválóbb regényeinek a következőket tartják: *Wierna rzeka* (A hű folyó, 1913) és *Przedwiosnie* (Kikelet, 1925). Utóbbi munkája a bolsevizmussal foglalkozik és sokakban ellenérzést váltott ki. Nagy feltűnést keltett még *Wiatr od morza* (Tengertől fúj a szél, 1923) c. regénye is.

Míg Ż. a baloldali, városi, lengyel kultúrorientáció embere volt, addig Reymont a parasztnak és a földnek volt a legnépiesebb és valósággal földszagú költője. Ż. a haladás és a művészi formák embere, R. emelkedett realista és konzervatív. Ż. kultúrtípus, R. maga az élő valóság. Reymontnál az aprólékos megfigyelés elemi temperamentummal társult, amellyel a néplélekbe és a természet szellemébe hatolt bele. A jelenkori L.-nak mindkettő »representative man«-je volt.

Szibériát, amely oly emlékezetes a lengyelek történetében, kiváltképen két író énekelte meg. Az egyik Adam *Szymanski*, akinek műveiből a kétségbeesés és a borzalom hangulata árad ki, a másik s egyuttal a kiválóbb, Václav *Sieroszewski*, akinek derűs világfelfogása, optimisztikus idealizmusa szibériai beszélyein keresztül is utat tört magának s azokat élvezhetőbbekké tette. Kedvesek khinai és japán tárgyú s a jakut népéletből vett novellái is.

A ma irodalmának nevezetesebb képviselői még Wladyslaw *Orkan* (*1876), a kiváló novellista és regényíró, a galiciai falvak életének ecsetelője. Drámáiban többek között II. Rákóczi Ferencet is színpadra vitte. Kornel *Makuszyński*, aki költő, regény- és novellaíró; mint ilyen, humorista és szatirikus. Stefan *Barczewski*, akit fantasztikus regénye, a *Ozanda* (1925) tett nevezetessé, amelyben az ázsiaiak európai betöréséről ír 2070-ben, Wells módjára.

A világháború és a függetlenség visszanyerése (1918) egyébként a L.-ban is új éra kezdetét jelenti. Uj világnézlet, új esztétikai törekvések kelnek hódító útra és napról-napra ujabb tehetségek bukkannak föl. A lírában két főirány különböztethető meg: 1. a nemzet szellemi ujjászületésére irányuló, amely a legrégibb lengyelszláv tradiciókra támaszkodik s az összes emberi ideálokkal harmonizál; 2. a paradoxizmus és irodalmi különcség, a fantasztikumok iránya, amely kritikátlanul utánozza az ilyenfajta nyugateurópai ujdonságokat. Az első irány hívei a *Zdrój* (futuristaellenes), *Gospoda poetów*, *Ponowa* stb., a másodiké (amely kozmopolita) a *Skamander* (futurista), *Nowa Sztuka* és a *Kwinkus* folyóiratok köré csoportosulnak. Az előbbiek expresszionisták és primitívisták. A jelenkor legismertebb költői: *Hulewicz*, *Krajewski*, *Lechoń*; misztikusok: *Zegadlowicz*, J. *Miciński*, *Glinka* stb.; a formaművészet mesterei: *Wierzyński*, *Bunikiewicz*, *Gwiżdż*, *Ejsmont* és *Podhorski*.

A drámában mindenekelőtt Ibsen hatása volt szembeötlő, ami főleg *Kisielewski*, *Przybyszewski*, *Gorczynski* és *Kawecki* darabjaiban vehető észre. Velük egyidejüleg működött a már említett geniális *Wyspianski*. Ennek hatása alatt áll ma részint *Rostworowski* is; kiválóbb színpadi szerzők még: *Sieroszewski*, *Grubiński* (mindkettő a bolsevizmusból merített témát), továbbá *Bunikiewicz*, *Kiedrzynski* és a futurista *Witkiewicz*. A lengyel dráma azonban egyébként még csak a fejlődés útján van.

Mint novellisták említendők Żeromski epigónjai közül: *Małaczewski*, *Pilochowski*, *Kiesielevski* és *Melcer-Rutkowska*.

A L.-nak egyébként főjellemvonása, hogy akkor sem szakad el az anyaföldtől, amikor általános emberi problémákat vázol; ha nemzetközi, akkor is lengyel marad.

Nevezetesebb irodalmi folyóiratok: *Twórczość Młodej Polski*, *Życie polskie*, *Przeglad Warszawski*, stb.; irodalmi társaságok (összesen kb. 2600 taggal) *Towarzystwo literatów polskich* (Varsó, Pozen, Vilna), *T. literacko-artystyczne* (Lemberg), *T. pracowników pióra* (Krakkó); ujabbak: *Zawodowy Zwiazek literatów polskich* (Varsó, Krakkó, Pozen), *Zwiazek autorów dramatycznych* (Varsó) és *Zrzeszenie literatów polskich* (Krakkó). A lengyel újságíróknak három egyesületük van.

A tudományos irodalomban leggazdagabb a történelmi. A legkiválóbb történettudósok *Lelewel*, *Morawski*, stb.: irodalomtörténészek *Benthowski*, *Tarnowski* és *Chmielowski*. A L. azonkívül még kiváló filozófusokat, etnografusokat és geografusokat, valamint kritikusokat is mutathat föl.

A L. számos elsőrendű alkotása jelent meg magyar fordításban is. A régiek közül főleg Mickiewiczet és Kraszewskit ismeri közönségünk, míg az ujabbak közül Sienkiewiczet, akinek legkiválóbb regényeit a korán

elhúnyt *Bányai* Károly fordította le kiváló hűséggel és stílusművészettel. *Hiadlovszky* Valér egy füzetben adta ki Tetmajer, Żeromski stb. kisebb novelláit. Igen sokat fordított lengyel eredetiből *Tomcsányi* János. Ezenkívül — főleg a napilapok és folyóiratok hasábjain, de gyűjteményes kiadványainkban is — lengyel elbeszélők számos műve látott napvilágot. Zapolskának egy erótikus színezetű drámáját magyar színpadokon is adták. A lengyelek viszont elsősorban Jókait és Petőfit olvashatják anyanyelvükön, az ujabb írók közül főként Molnár és Bródy egyes színdarabjait, illetve regényeit.

Ujabb források: *Brückner: Geschichte der Polnischen Literatur*, Leipzig, 1901. *A. Potocki: Polska literatura wspolczesna*, Warszawa, 1912. *Podhradszky.*

Lenhossék *Mihály*, anatomus, budapesti egyetemi tanár, *1863. Előbb a tübingai, majd a budapesti egyetemen végzett mikroszkopi anatomiai kutatásokat, különösen az idegrendszer és a sejttan terén. Főművei: *Utmutatás anatomiai gyakorlatokhoz*, 3 köt., 1908; *Az ember helye a természetben*, amelyben az ősemberre vonatkozó kutatások eredményeit foglalta össze mintaszerűen (1914); *A sejt és a szövetek*; *Az általános szövettan vázlata* c. főiskolai tankönyve (1918) és a fogak anatomiájával, fejlődés- és szövettanával foglalkozó kötete Zuckerkandl és Scheff nagy német stomatologiai kézikönyvében. L. a modern magyar természettudományi irodalom egyik legélvezetesebb stilisztája, aki minden írását filozófiai magaslatra emeli és a legbonyolultabb kérdést is mesterien egyszerűsíti le. A modern idegbúvárlat korszakos eredményeiről klasszikus essayt írt *Ramón y Cajal* címen *A gondolat úttörői* I. kötetébe.

Lenkei *Henrik*, *1863., középiskolai tanár; *Katona* Lajossal együtt szerkesztette az *Élet* c. szépirodalmi lapot. Irt lírai költeményeket és drámai műveket. Művei: *Káin halála, Leáldozás, Májusi fagy.* Ezeken a drámai műveken kívül több kötet verse is jelent meg. Jeles fordításai közül megemlítjük: Hauptmann: Az elsüllyedt harang c. drámai költeményét.

Lennep, *Jacob van*, holland költő és író, *1802. †1868. Tört. elbeszélései és regényei hazája legjobb íróinak egyikévé avatták. Legkiválóbb közöttük *Ferdinand Huyek*, 1840; említésre méltóak még: *Nevelt fiú, A dehamai rózsa, Elődeink.* Nagy sikert arattak vígjátékai is. Irt még történeti műveket.

Lenngren, *Anna Maria*, leánynevén *Malmstedt*, svéd költőnő, *1755. †1817. Már fiatal korában sikeresen próbálkozott a költészet terén, noha akkor még a régi, akadémikus szellemet követte. Mikor 1780. férjhez ment Lenngrenhez, a Stockholms-Posten egyik szerkesztőjéhez, sokáig titokban folytatta költői működését. Legszívesebben a pásztormotivumtól megszabadult idillt és a szatirát kultiválta költészetében, amelyet mindig valószerűség, frisseség és vidámság jellemeznek. Idillikus költeményei közül említendők: *Den glada festen* (A vidám ünnepség); *Pojkarna* (A fiúk); *De små på landet* (A kis gyermekek falun). Gúnyos dalaiban főleg különböző társadalmi rétegek hibáit ostorozza. Néha a tanító költemény felé közeledett, mint pl. *Några ord till min kära dotter, ifall jag hade någon* (Néhány szó kedves leányomhoz, ha volna nekem). *Lindberg.*

Lenkey *Gusztáv*, *1872. Politikai hírlapíró, előbb a Magyar Hirlap, majd a Pesti Hirlap munkatársa, utóbbinak jelenlegi felelős szerkesztője. Tevékeny részt vesz az ujságírók szociális mozgalmaiban és a politikai életben.

Lenormand (ejtsd: lönormaan), *Henri René*, francia drámaíró, *1882. Érdekes kísérletet tesz, hogy Freud — és kissé a Grand Guignol — hatása alatt új formát adjon a pszichológiai drámának. Darabjait szereti apró képekre tagolni. A *Ratés* címűt — egy érvényesülni nem tudó költő és egy színésznő fokozatos lezüllésének történetét — nálunk is bemutatták. Más hatásos drámái: *Terres chaudes, Les possédés, Le temps est un songe, Le Simoun, Le mangeur de rêves, La dent rouge, Une vie secrète, L'homme et ses fantômes, A l'ombre du mal.* Stílusa közeljár az expresszionizmushoz; témáit az öntudatlan vágyak és félelmek köréből veszi; környezetnek gyakran használja fel Afrika forró levegőjét.

Lentino, *Jacopo da*, a legrégibb olasz költők egyike, a XIII. században (talán az elején) született és a siciliai iskolához, a provençal troubadour-költészet első olaszországi művelői közé tartozott.

Lenz, *Jacob Reinhold Michael*, német drámaíró, *1751. †1792. A *Sturm und Drang* költői közül Goethe mellett ő vonja le a legmaradandóbb formában a Rousseau kultúrpesszimizmusának, a világ erkölcsi átértékelésének német következtetéseit. Kodifikálja az új nemzedék drámaelméletét, amely hadat üzen Aristotelesnek, a francia klasszicizmusnak, organikus művészetet követel és Shakespeare-re meg a lángelme új értelmezésére való hivatkozással igazol minden túlzást és formátlanságot (*Anmerkungen über Theater*, 1774). Drámáinak részleteiben már-már naturalista, de egészében elvont formája az átértékeléssel járó kritikából s támadásból adódik. Groteszk iróniájában rokon a romantikával, erkölcsi pátoszában, néhány problémájában pedig a modern expresszionizmussal, amely egyik ősét s történeti igazolóját látja L.-ben. Támad mindent, ami útját állja az új világérzés, az új ember, az új erkölcs szabad érvényesülésének, ami elfajult, természetellenes; a házitanítóságot (*Der Hofmeister*, 1774), amely szülőt, nevelőt egyaránt visszás helyzetekbe sodor, a katonaság intézményét (*Die Soldaten* 1776), amely veszélyezteti a család erkölcsét és formáját, az európai kultúrát (*Der neue Menoza*, 1774). Groteszk álom-szatirájában (*Pandämonium Germanicum*, megj. 1819) leszámol a rokokó kis és nagy bálványaival, az új ifjúság nevében elfoglalja

a dicsőség templomát s hódolatát mutatja be az új bálványnak, Goethenek. Regénytöredéke (*Der Waldbruder*, megj. 1797) a Werther probléma körében jár, aminthogy lírájában is egy-két érintkezőpontja van Goethevel. — Műveit kiadta: L. *Tieck* (1828), Fr. *Blei* (1910 s köv.), E. *Leury* (1917), levelezését K. *Freye* és W. *Stammler*. V. ö. M. N. *Rosanov-Gütschow: J. M. R. L.* (1909); E. *Stockmeyer: Soziale Probleme im Dr. der Sturm u. Drang periode* (1922); H. *Kindermann: J. M. R. L. u. die Romantik* (1925). *Turóczi-Trostler.*

Leo, e néven VI. (886—911.) bizánci császár, mint író »bölcs« nevezetet visel, teológus, költő (egyházi és profán versek vannak tőle, utóbbiak között hírhedt »jóslatai«) s egy, a magyar őstörténelemre nagybecsű taktikai mű szerzője. — Kiad.: *Migne:* Patrol. Gr. 107, a takt. mű R. *Vári*, Budapest, 1917 óta.

Leo, *XIII. pápa (Giacomo Pecci),* *1810. †1903., a legkiválóbb újlatin költők egyike. Megírta verses önéletrajzát; mestermű egy nyolcsoros kis költeménye a fényképészetről (Ars photographica). Kitűnően ismeri a klasszikus latin irodalmat, mesterei az ú. n. aranykori költők, főkép Vergilius. Elégiái és epigrammái az újlatin költészet legsikerültebb alkotásai.

Leonardo da Vinci, a renaissance egyik legnagyobb lángelméje, festő, szobrász, építész, fizikus és mérnök, *1452. Vinciben, Florenc közelében, †1519. a franciaországi Clouxi kastélyban. Mint író korának első prózaírói közé tartozik. Mesterkéletlen, zamatos és idegenszerűséget kerülő nyelvével a közvetlen értekező stílusnak megteremtője a latinizáló humanista írók korában. A festészetről szóló könyve *Trattato della pittura*, amely nagy tekintély volt a művészek előtt, nemcsak a festőművészet elméletét fejti ki, hanem természettudományi megfigyeléseit is. Erkölcsi, bölcsészeti és gyakorlati gondolatai, ötletei különböző gyűjteményekbe foglalva jelentek meg. *Honti.*

Leonhardt, *Rudolf*, német költő, *1889. Művészi felfogásában, politikai meggyőződésében a szélső expresszionizmus álláspontját képviseli. Eleinte Rilke (*Angelische Strophen*, 1913), sőt régebbi impresszionisták lekötelezettje (*Barbaren*, *Balladen*, 1914), de a háború alatt, a forradalom után végletes túlzással vonja le lírában (*Katilinarische Pilgerschaft*, 1919; *Spartakussonette*, 1922; *D. Prophezeiung*, 1922; *Die Inseln*, 1923; *Das Chaos*, 1923), regényben (*Beate u. der grosse Pan*, 1918; *Das Buch Gabriel*, 1925), drámában (*Die Vorhölle*, 1920), essayben irányváltozásának tartalmi s formai következményeit. *Turóczi-Trostler.*

Leonidas, Tarentumból, görög költő (Kr. e. III. sz.). 100 epigrammája maradt ránk, amelyekben többnyire kis emberek (halászok, mesteremberek, fonólányok, fuvoláslányok stb.) nevében felajánl egy-egy fogadalmi ajándékot az isteneknek. Mindez csupán költői játék; verseit nem megrendelésre írta. Típusokat rajzol, amelyek a mimusból és a diatribéből jóismerőseink. A mindennapi életet festi, naturalisztikus színekkel, változatos, gyakran vulgáris, mindig ötletes nyelven. — J. *Geffchen: L. von Tarent*, Text und Erlaeuterungen. Jahrb. f. klass. Phil. Supplementband 23 (1896). *Révay.*

Leoninus. Rímes klasszikus vers. Nevét Leo XII. sz.-beli latin költőtől kapta. Leggyakoribb formája az, hogy a hexameter és a pentameter közepe és vége rímel egymással. Inkább játék a formákkal, mint komoly forma. Nálunk a barok-kor költői kedvelték ezt a csillogó rímjátékot és Édes Gergely volt híres L.-airól. *Csokonai* a *Tempefői* egyik jelenetében olvastat föl néhány L.-t:

Megveti szállását Vénus, s nem akarja lakását,
Páphusi vára körül: tengeri víznek örül.

Modern költőink közt a minden formával megküzdő *Babits* igyekszik a L.-t is komoly hatások szolgálatába állítani:

Kékek az alkonyi dombok, elülnek a szürke galambok,
Hallgat az esteli táj, ballag a kései nyáj.
(Herceg, hátha megjön a tél is: Uj leoninusok).

Leonov, *Leonid*, orosz író, *1898. A jelenkor egyik legkiválóbb írója. Neorealisztikus modorban időszerű témákat dolgoz föl regényeiben s elbeszéléseiben. Első műve *Buryga*, 1922. jelent meg s azóta egyre-másra adta ki újabb munkáit. A parasztok életét írja le a *Pjetusicha* (Pjetusichinszkij prolom, 1923) és a *Borzok* (Bárszuki, 1924) c. regényében, az értelmiséggel foglalkozik *A kis ember vége* (1924) c. regényében. Híven leírja a mai orosz életet s rámutat, hogy milyen hatása volt a forradalomnak a parasztokra és az értelmiségi osztályból való emberekre. *Kovjákin feljegyzéseiben* (1924.) azt rajzolja, hogy hogyan fogadta egy csendes kisváros nyárspolgársága az új állami rendet. Igen szép a *Tuatamur* c. prózai költeménye, amelyben az oroszoknak és tatároknak Kalk mellett vívott ütközetét írja le. Figyelmet érdemel a *Chalil* (1925), *Jegoruska pusztulása* (1925.) és *Petrovics Vászilj démon története* (1926). *Bonkáló.*

Leopardi, *Giacomo gróf*, olasz költő, *Recanatiban, 1798. június 29. A legnagyobb lírikusok egyike, de mint az ókori irodalom búvára is számottevő az olasz szellemi élet történetében. Nyomorék és beteges testalkata korán kifejlesztette benne az elvonultságba menekülő búskomorságot; erősen maradi szülőházában szenvedélyes és ábrándos lelke rabnak érezte magát. 24 éves kora óta Olaszország különböző városaiban bolyongott, többnyire nagy szegénységben, nem ritkán barátai támogatásával. 1834-ben egy barátja, Antonio Ranieri vette magához Nápolyba és ott †1837. június 18-án. L.-t a XVI. sz.-beli humanistáknak még mindig élő, hagyományosan írói nemze-

dékről nemzedékre szállt klasszikus művelődése lelkesítette az irodalomra. A hazafias római szellem állandóan ébren tartotta a klasszicizáló olasz irodalomban a dicső nemzeti egység ujjáélesztésének gondolatát; amit csak Garibaldi valósított meg, azt a római történet fényes lapjai századokon át éltették, mint legszentebb vágyat a költészet lelkében. L. is mint a klasszikus példán hevülő nemzeti énekes szólalt meg először Olaszországhoz, azután Dante emlékszobrához írt ódájában, amelyek ugyanazt az eltanult iskolai ízű modort, azt a nemcsak klasszikus, hanem egyuttal pedáns stílust ütik meg, amelyet a tudákos humanista katedra-költészet annyira elcsépelt. Néhány évvel később a komolyabban és mélyebb értelemben felfogott klasszikus irodalom és különösen Petrarca költészete megtaláltatta L.-val saját eredeti hangját. Az élet is mindig több keserűséggel és szenvedéssel fizettette meg világismeretének, látókörének szélesedését; boldogtalan szerelmei a lelki gyötrelmekkel ismertették meg: így nevelődött L., akit testi állapota, anyagi küzdelmei, lelkének hajlama a bánat emberévé tettek, a kétségbeesés költőjévé. Petrarcának művészkézzel finomra csiszolt verselésétől eltanulta a kifejezés kristályos formáját; a latin verselés józan, semmi csengéstől, rímjátéktól édeskéssé nem gyengített energiájától elleste a férfias, póz nélküli lendületet. Prózája is a latin és olasz irodalom klasszikusaitól vette a mintát; bölcsészeti párbeszédei és elmélkedései *(Operette morali, Sentenze di Bruto minore)* és gondolatai *(Pensieri)* pesszimizmusának tudományos érvényre is számot tartó kifejtései. Költői munkái közül a keserűen gúnyos *Paralipomeni della Batracomiomachia* (Pótlás a Békaegérharchoz), a korabeli olasz állapotok és emberi illúziók szatirája: nem szereztek L. számára nagy olvasókört. L. világirodalmi nagyságát kis verskötete *(Canti*, Dalok) jelenti; negyven költemény (dal vagy óda) a római és olasz nemzeti nagyságokhoz és eszményekhez, szerelmi költemények, mélabús szemlélődések a természet és lélek szomorú titkaiban. L. a világfájdalom lirikusa, mint Heine, Lenau, Byron és annyi más kortársa. A fájdalom nemes akcentusát L. kedvelt olasz írójában, Petrarcában is megtalálta, de a kesergő szerelem és az élet fájdalmainak költői közül senki sem mélyítette el a pesszimizmust L. filozófiai bensőségéig. L. az egyetlen, aki elkeseredésének lírájával az emberiség eredendő nyomorát foglalja érzelembe. A világ semmiségének, a születés és élet kárhozatosságának indus gondolatát, amelyet Schopenhauer később metafizikai rendszerének magjává tett, L. ódái és bölcselkedő iratai égetik bele először az európai olvasó szívébe. Csak a megoldása más L. pesszimizmusának: az ő világtávlata a klasszikus gondolkodás határain belül van; az *egyénre* beirányzott görög felfogás az övé is: számára a szenvedésre ítélt élet nem az érzéken, a tapasztalaton, úgyszólván a léten kivül levő nirvánába semmisülésben találja meg a megváltását, hanem, jóllehet a halál az egyetlen üdvöt adó menekvés a mostoha természet vak kíméletlensége elől: az életet csak az élet oldhatja meg. L. nem képes levonni pesszimizmusából a végső következtetést, a nihilizmust, és nem bír az emberi, főkép a vallás-adta illúziókból a cinikus tagadásig kijózanodni: ha logikája nem is, de legbenső hite ragaszkodik a nemes ókor erkölcs-ideáljaihoz, amelyeket a modern kultúra vetkőztetett meztelen vázakká, mióta a földi élet lefokozta a siralom völgyére. Az ember értelmi és erkölcsi öntudata a természet otromba brutalitása ellenére megtalálta az élet nagy kincseit, az élet értelmét: a bölcsészet és művészet, a nagy érzelmek: hazaszeretet és szerelem; erény és szabadság, mind az ember érvényének biztosítékai. Csak azt ne gondolja a természetnek ez a mostoha fia, hogy a világ rendjében számára a haladásnak, vagy boldogulásnak útja van előkészítve. A világ rendje értelem nélkül való mechanizmus; a gondolat, a természet egyedüli nemes és értékes jelensége, csak az emberé; ami az ész világán kivül van, az vak véletlen, vész és pusztulás. Nincs az ember hitének és reményének megbízható célja, legfeljebb maga az ember: egymásra van utalva az emberiség, egymással kell az embereknek szövetkezniök az állandó háború ellen, melyet velük a természet visel. L. lázadó filozófiájának polémikus éle a XIX. sz. francia, optimista-katolikus bölcsészetének szól; de emberi és lírai melege az aktuális polémián, sőt az ijesztő vigasztalanságokon fölül mindenkit illet, akinek a szív és a művészet nem idegen.

L. ódáit Radó Antal fordította magyarra; ő írta a legjobb magyar L.-tanulmányt is. *Honti.*

Leopold, *Karl Gustav*, svéd költő, *1756. †1829. Kezdetben a francia klasszicizmus szellemében írt szerelmi költeményeket, később irónikus rímes elbeszélésekben festette a korabeli svéd társadalom üres életét. *A lelkész* c. tankölteményében adja elő felvilágosodott életfilozófiáját.

Leopold *Lajos*, *1879., szociológus, különösen a szocialista mozgalmak kérdéséről, a vallás társadalmi jelentőségéről, a gazdatársadalom konzervativizmusáról értekezett. Főműve *A presztizs* (németül és angolul is). Tanulmánya ikötetekben, a Huszadik Században és napilapok hasábjain jelentek meg.

Leopold *Svend*, dán író. *1874. Első regénye *Sarolta hercegnő* (1897.) történeti tárgyu volt, későbbi művei *(A mi burzsoáziánk, Egy éj Estromban, Goethe macskája)* szellemesen szatirikusak. Főműve a *Holberg báró* c. regény, amelynek a nagy dán vigjátékíró a hőse. Legújabb regénye: *Madam Mangor.*

Lepelletier (ejtsd: lopeltyié), *Edmond*, francia író. Verlaine barátja és legjobb életrajzírója s a *Romances sans paroles* kiadója *Verlaine* fogsága alatt.

Lerberghe, *Charles van,* belga lirikus, *1861. †1907. Szimbolista költő, aki csodálatos álmok misztikus varázsában él, tekintete a messzeségbe téved s örökös extázisban szinte lebeg a földi dolgok felett. Csipkefinom versei egyszerűségükkel és szenzibilis bájukkal hatnak: Költői művei: *Entrevisions, La chanson d'Eve.* Van két drámai költeménye: *Pan* és *Les flaireurs*, melyet a *Théâtre d'Art* mutatott be.

Lermontov, *Micháil Jurjevics,* orosz költő, *1814 okt. 15. (3.) Moszkvában, †1841 júl. 27. (15.) Pjátigorszkban. Gyermekkora igen szomorú volt. Anyját 3 éves korában elvesztette, nagyanyja nevelte, aki nem szerette költőnk atyját s csak ritkán engedte a házához. Ez igen fájt az érzékeny kis fiúnak s ezért magábazárkózottá, bizalmatlan természetűvé, sőt embergyűlölővé lett. 1832. a moszkvai egyetemre iratkozott be, de innen kizárták, mire a pétervári kadettiskolába adták be. A nyugati költőket olvasta s Puskin dicsőségére áhítozott. 1837. Puskin halála alkalmával az orosz arisztokrácia ellen írt költeményével egyszerre ismertté s híressé tette nevét. Büntetésből a kaukázusi hadseregbe osztották be. Egy év mulva visszatért Pétervárra s mivel rokonai nem engedték meg, hogy otthagyja a katonai szolgálatot, folyton mulatott s számos botránynak volt a hőse. 1840. egy párbaja miatt ismét a Kaukázusba küldték, ahol összeférhetetlen természete miatt összeveszett tiszttársaival s egyik tiszttársa párbajban lelőtte.

L. az orosz Byron. Gőgös, önnönéletet élő lélek volt, tele démoni elemmel. Rövid életpályája folyamán a jó és a gonosz problémája foglalkoztatta. 1824—1832. lírai, azután főleg epikai műveket írt. Csodaszép az *Ima* és a *Pálmaág* c. költeménye. Epikai költeményei közül legszebbek *A kaukázusi fogoly, A démon, A cserkeszek* és *Mcyri.* Leghíresebb műve *A démon.* Ezt a művét szerette legjobban, mert a saját belsejébe tekintett, amikor Lucifert rajzolta. »Mint Démonom, én is a gonosz kiválasztottja vagyok, mint Démonomnak, nekem is büszke a lelkem«. A démon nem a rombolás és a tagadás, hanem a közömbösség szelleme, azért nem tud megjavulni. Még a *Démon*-nál is szebb a *Mcyri* (grúz nyelven: Novicius), melyben a szabadságért való rajongást testesíti meg. Minden sora a költészet igazgyöngye, leírásai utólérhetetlenek. A népköltészet szellemében írta meg a *Kalasnikov kalmárról szóló énekét,* az orosz irodalomnak mai napig legszebb balladáját. Drámái nem sikerültek. Híres prózai munkája: *Korunk hőse* (1840) Puskin *Ánjegin*-jének prózai folytatása. A regény több elbeszélésből áll, melyek közül *Meri hercegnő* a legszebb. Pecsorinban önmagát rajzolja. L. Puskin után Oroszország legnagyobb költője s ma többre becsülik, mint saját korában. Magyarul megjelent: *Korunk hőse.* F. Szabó E., 1906. — *Költemények* a Négy orosz költő c. kötetben. F. Szabó E., 1900. — *A démon.* F. Telekes Béla, 1921. — *Kalasnikov kalmár.* F. Sztripszky H., 1923.

Bonháló.

Leroux (ejtsd: lörú), *Gaston,* francia regényíró, *1868. Legfelkapottabb művelője az érdekfeszítő detektiv-históriáknak és fantasztikus regényeknek. Ismert művei: *Le mystère de la chambre jaune, Le fantôme de l'Opéra, Le fauteuil hanté* és *Rouletabille.* Nagyrészt magyarul is megjelentek.

Lersch, *Heinrich,* német munkás-költő, *1889. Impresszionista lirizmusa belső forma híján csak ritkán érvényesül zavartalan tisztaságában, legkevésbé, ha tendencia keresztezi az útját. Legközvetlenebbül hat első kötetében *(Abglanz des Lebens,* 1914). Háborús verseinek *(Herz, auf glühe dein Blut,* 1916; *Deutschland,* 1917) egyrésze túlélte a pillanat pátoszát. Legérettebb, de strukturájában legegyenetlenebb műve lírai-prózai önéletrajza *(Mensch im Eisen,* 1924).

Lesage (ejtsd: lőszázs), *Alain René,* francia regény- és színpadi író, *1668. †1747. Első volt hazájában, aki polgári foglalkozásul választotta az írást és pártfogók, kegydíjak hajszolása nélkül meg is élt darabjai, regényei, fordításai, átdolgozásai jövedelméből. Sokkal többet kellett dolgoznia, mint a kegydíjas íróknak, nem tölthette az időt művei csiszolásával; meg is kellett alkudnia sokszor, de nem egyes pártfogók, hanem a közönség ízlésével.

Mint elbeszélő, első nagy sikerét a *Diable boîteux*-vel aratta (1707). A sánta ördögöt, aki a házak tetejét leszedi s így mutatja meg az emberek rejtett cselekedeteit, a spanyol *Guevara*-tól vette kölcsön, s az anekdótákból összefűzött mesében egyáltalán sok az innen-onnan való átvétel: szellemében, stílusában mégis francia mű ez. Főműve, a *Gil Blas de Santillane,* 1715-től 35-ig jelent meg, részletekben, folyvást ébren tartva a közönség kíváncsiságát. Ennek spanyol forrását hiába keresték, bár sok részlete nem eredeti. Kétségtelen azonban, hogy ez a pikareszk regény csak óvatosságból játszódik spanyol földön; ami nem általános emberi az alakjaiban, az mindenesetre francia; egyes célzásai (pl. *Voltaire* drámai sikereire) kézzelfoghatóak. A *Gil Blas* megszerkesztetlen kalandok sorozata. A világ képe, az emberiség általános jellemzése érdekes benne, nem a hős, akiről legföljebb annyit mondhatunk, hogy üresen indul el, megtelik tapasztalatokkal, egyformán hajlamos jóra és rosszra, de végül is derék ember gyanánt vénül meg. L. mindig eleven, cselekedtető, beszéltető, alakjait néhány vonással elénk állító stílusa az, ami a kalandok laza során végigkényszerít bennünket. Többi elbeszélő munkái is kaland- vagy pikareszk-regények, de többnyire fordítások vagy átdolgozások *(Don Gusman d'Alfarache* stb.).

A színpadon is spanyol fordításokkal lépett fel először. Első sikere is csak szabad adaptáció volt *(Crispin, rival de son maître,* 1707). Ezt nemsokára követte

Turcaret (1709), máig is élő komédiája, egy zsivány pénzemberről, akit azonban nálánál nagyobb zsiványok nevetségessé tesznek és kifosztanak. A *Turcaret*-t a *Comédie* adta elő; később a vásári komédiásoknak lett állandó szállítója L. Vagy száz darabot írt nekik; ezek közül máig 69 van kiadva.

L. oeuvre-je a XVIII. sz. első józan tiltakozása az anakronizmussá vált klasszikus formák és műfajok ellen; az ő műve emeli irodalmi színvonalra az eddig lenézett népszerű formákat és műfajokat. L. gondolkozásában semmi forradalmi nem volt; de miközben becsületes írói munkával kereste a kenyerét, tudtán kívül forradalmat csinált. — Irod.: *Lintilhac: L.*, 1893. *Brunetière: Hist. et littér.* II. — Magyarul megj.: *A sánta ördög*, legutóbb *Varga* B. ford., *Gil Blas*, legutóbb *Kosáry* J. ford. (Híres könyvek, *Kuncz* A. bev. tanulmányával). *Turcaret* a Nemzeti Színházban került színre, 1908., ford. *Salgó* E.

Les Marges, francia szépirod. és kritikai folyóirat, alapította 1903. Eugène *Montfort*. Törekvése, hogy az egész francia irodalomnak teljes képét adja.

Lespinasse (ejtsd: lépinassz), *Claire-Françoise, Mlle*, *1733. †1776., a XVIII. sz. francia szalón-életének egyik nevezetes központja, *D'Alembert* barátnője. Levelezése nagyérdekű a kor szellemi életét illetően. (Kiadta E. *Asse*, 1876.; *Lettres inédites*, 1887.)

Lessing, *Gotthold Ephraim*, *1729. jan. 22. Kamenzben, †1781 febr. 15. Braunschweigban. A XVIII. sz. racionalista renaissanceának legjelentékenyebb képviselője. Probléma- és formavilága eléggé korlátozott, annál határtalanabb azonban intellektuális látóköre, amely a humanizmus, az egyetemes haladás, emberszeretet, türelem eszméjének fényében ég. L. a költő és L. a kritikus egyazon intellektuális szubsztanciának gyökerében megegyező, de értelme, hatása szerint különböző két formája. Az egyik inkább negatív, a másik inkább pozitív fokán mutatja logikai szenvedélyét, dialektikájának etoszát. Három kritikai, elméleti főműve van: 1. a *Briefe die neueste Literatur betreffend* (1759—1765), Nicolai, Mendelssohn, Th. Abbt közreműködésével; az alkotó kritikának első példája a német irodalomban, a Gottsched színpadi reformjával, a francia klasszicizmussal való leszámolás előhangja, az angol s német ízlés ősrokonságának első határozottabb megfogalmazása, Shakespeare lángelméjének első óvatos igazolása az intellektus ítélőszéke előtt. 2. A *Laokoon* (1766) architektonikus műremek. A XVIII. sz. gyakorlata s elmélete elmosta a költészet s festészet határvonalát (*Ut pictura poesis*). L. rendszeretete tiltakozik minden határsértés ellen, tisztán, de nem minden túlzás híján, fogyatékos művészettörténeti szemlélet alapján s ezért kiinduló pontjában tévesen, racionalista alapon újra megvonja az elhatároló vonalakat, kimutatván a két művészet különbözőségét, technikájukban, eszközükben: a költészet tárgya a cselekvés, a képzőművészeté a test, az első az egymásutániság, a második az egymásmellettiség művészete. 3. A *Hamburgische Dramaturgie* (1767—69), egy zátonyra került szép vállalkozásnak, a hamburgi »nemzeti« színháznak csonka dramaturgiája s nagyjában a *Levelek* gondolatcsíráiból izmosodott ki: a természetesség s Shakespeare nevében végkép leszámol a francia klasszicizmus forma-kánonával, örök emberi s történeti feltételei közül kifejti a tragédia elméletét, a hármas egység elfranciásodott dogmáját s a tragikai cél meg hatás közös elvi alapján összhangot teremt a görög dráma és Shakespeare között: ezzel szabaddá teszi az új dráma útját. (Kevésbé időtlen jelentőségűek L. rehabilitáló kisérletei, kisebb elméletei vagy vitázó iratai: *Rettungen, Ein Vademecum*; *Briefe antiquarischen Inhalts*; *Wie die Alten den Tod gebildet*; a Goeze-pör aktái, az aesopusi mese, az epigramma elmélete.) — L. struktúrája, rendszeretete, hőmérséklete a drámáiban sem változik. Csakhogy ezúttal erkölcsi rendellenességek elsimítása, az élet megsértett etoszának korrektúrája a lényeges. L. stilizáló intellektusa elzárja alakjait az élet melegétől, hogy mintegy légüres térben mozgathassa őket s külső beavatkozás nélkül vezettethesse le velük a drámai emelkedés és esés törvényét. Innen van, hogy alakjainak váza, minden lépésük, tettük elgondolása hibátlan, hogy formájuk diadalmasan dacol az idővel, de tartalmukból hiányzik az élet. Első kisérletei (*Die alte Jungfer*; *Der Misogyn*; *Der junge Gelehrte*; *Der Freigeist*; *Die Juden*; *Der Schatz* stb.) a régi vígjátékkánon, Plautus, Terentius, Holberg kölcsönhatásából keletkeznek. L. kibontakozó tehetségének csak kevés köze van velük. Faust koncepciója, noha töredék, jelentős forduló a tárgy történetében: s elsőnek tesz kisérletet F. erkölcsi-emberi megváltására. A *Miss Sara Sampson* (1755) a Richardson, Congreve, Lillo, Diderot világában a kezdő hódító könyörtelen, túlzó dialektikájával világítja meg egy erkölcsi határsértés következményeit. Ugyanilyen könyörtelen, de jóval plasztikusabb a hazaszeretet problémájának kifejtése Sophokles hatása alatt — antik környezetben (*Philotas*, 1759). A *Minna von Barnhelm* (1767) jó sokáig a német vígjáték kiemelkedő pontja marad, noha itt is az intellektus s nem az élet forró lehellete mozgatja a cselekményt, melyben Goldoni keresztezi La Chaussée s Farquhar hatását, s a hétéves háború háttér-időszerűsége inkább csak a L. élménye s nem egyben az alakjaié. Az *Emilia Galotti* (1772), a *Miss S. S.* problémája magasabb, antikabb (Virginia) fokon. Itt már megvan az élet, a politikai alkalomszerűség stilizálásának utolsó feltétele: a légüres tér. A rendező a színfalak mögött áll, zavartalan számítással heviti a forrpontig alakjainak szenvedélyét s kergeti őket a katasztrófa felé. Legegyetemesebb, stilizáltságában is legidőt-

lenebb a *Nathan der Weise* (1779) problémája, a dogmákon, gyűlölködésen felülemelkedő emberszeretet, türelmesség gondolata: elsősorban emberek vagyunk, csak másod- vagy harmadsorban keresztények, mohamedánok, zsidók. Külső beavatkozás abbahagyatta L.-gel a lelkiismeret szabadságáért folytatott harcát, de a rákényszerített hallgatás pátosza nem tűri, hogy megálljon, s ezért új formában folytatja. A meggyőződés, a nemes humanizmus hangja magasabb helyről nagy közönséghez fordul: Shakespeare hatása alatt ebben az ünnepi magasságban a vers dialektikája váltja fel az elemző prózát. Néhány bizonytalan kísérlet után a jambus végkép meghonosodik a színpadon. Még tisztább történetfilozófiai magaslatokon jár L. legéretebb prózai műve: az *Erziehung des Menschengeschlechts* (1780). A szabadkőmívességgel való kapcsolatának lecsapódása az *Ernst u. Falk* (1778—80). Lírája a legkevésbbé egyéni, csak itt-ott töri meg benne férfiasabb hang a rokokó egyhangúságot. Meséinek (*Fabeln*, 1759) lapidáris prózája éles ellentétben áll La Fontaine német iskolájának verses bőbeszédűségével. — Műveinek legteljesebb kiadása: K. *Lachmann: G. E. L.'s Sämtliche Schriften*, 3. kiad.: Fr. *Muncker* (1886—1924. 23 köt.). Egyéb kiad.: *Hempel* (1868—79, 20 köt., új. kiad. 1908, 25); *Cotta* (1883—1885 és 1907); *Witkowski* (1911, 7 köt.); Th. *Matthias* (1912, 9 köt.); Jul. Petersen-W. von *Olshausen* (1925, 26 köt.). — V. ö. *Danzel-Guhrauer: G. E. L.* (1880—81); R. M. *Werner: G. E. L.* (1908); W. *Oehlke: L.* (1919); E. *Schmidt: L.* (4. kiad. 1923). *Turóczi-Trostler.*

Lesueur (ejtsd: löszüőr), *Daniel*, eredeti nevén madame Henri *Lapauze*, Jeanne *Loiseau*, francia írónő, *1860. †1921. Költő, kritikus, regényíró. Szenvedélyes feminista. Írói pályáját versekkel kezdte, amelyeket az Akadémia dicsérettel tüntetett ki. Azután áttért a regényre. Találó erkölcsrajzában szerencsésen egyesült az érzések finom analizise a meseszövő képzelettel (*Marcelle, Invincible charme*). Az előkelő világból vett regényeinek hangos sikerük volt (*Le fils de l'amant, Madame l'ambassadrice*). Műveit magyar nyelvre is lefordították.

Lesznai *Anna*, *1885. Költő és iparművész. Finom és hangulatos versei nagyrészt a Nyugatban jelentek meg, később önálló kötetekben is (*Hazajáró versek, Édenkert, Eltévedt litániák*). E költeményekben egy tudatos és boldog asszonyiság bontakozik ki, amely feloldódik, megszűnik a szerelemben. Nagy erővel érzi a nő és az anya hivatását. A versek külső formája harmóniában van ezzel a pompázó nőiességgel, csupa lágy melódia, behízelgő rím, szépen csengő alliteráció. A lélek csodálatos gazdagságát lírájában, de főként meséiben (*Die Reise des kleinen Schmetterlings, Mese a bútorokról és a kis fiúról*) művészi módon juttatja kifejezésre. Külön fölemlítendők gyermekkora bájos emlékeiről, a lesznai kertről írott versei. Mint iparművész is sikereket aratott, különösen illusztrációival, amelyeket német meséjéhez és címlapjaival, amelyeket néhány Ady-kötethez tervezett. *Jászi* Oszkár felesége volt, 1919 óta Bécsben él.

Letourneur (ejtsd: löturnőr), *Pierre*, francia író, *1736. †1788. *Young* és *Shakespeare* fordítója. Sh.-fordításai, bár a brit költő stílusát »megtisztította« francia ízlés szerint, előkészítői voltak a romantikus forradalomnak. (Megj. 20 kötetben, 1776—82.)

Letrilla (ejtsd: letrilja), spanyol lírai műfaj, rövid, néha humoros és szatirikus költemény; megzenésítésre igen alkalmas.

Lett irodalom. Mint a velük rokon litvánoknál, a lettek közt is a reformáció hullámaival köszöntött be a L. első fecskéje: *Luther* kiskátéjának és énekeskönyvének fordítása képében (1586—87). A lett biblia — *Glück* E. műve — kisebb vallásos írások után egy századdal későbbi keletű (1689). A XVIII. sz. közepén a L. újabb lendületet kap a két *Stender* által. Stender G. F. nyelvtanon és szótáron kívül népies elbeszéléseket tesz közzé (1766), majd egy természetrajzot és költeményeket (1774). Fia, *Stender* A. J., színművet ír szabadon *Holberg* után (1790). Nagyjelentőségű a *Watson* K. E. lelkész alapította *Latweesehn Awise* c. folyóirat (1822), amely ma is fennáll s a L. egyik főorganuma. Ez időtől fogva már a szépirodalom is virágzani kezd. *Indrik*, a költő és *Elverfeld*, a színműíró, népszerűek. L.-i Társaság alakul (1824); németnyelvű folyóirata: *Magazin der lettischen litterarischen Gesellschaft* kijelöli a L. legközelebbi feladatait. A jobbágyság felszabadítását követő szabadabb lélegzetvétel a L.-ban is mutatkozik. Ujságok keletkeznek és az írók: *Lieventhal, Leitan, Dünsberg, Treu* az izmosodó sajtóban és könyveikben élesztik a nemzeti gondolatot. Kialakulnak a fejlődő iparral karöltve az új társadalmi osztályok: művelt középosztály és ipari munkásság. Ezzel a L. uj tárgyak és érdeklődések szóvivőjévé lesz. Megalakul már 1868. a rigai *Latveešu beedriba* (= lett társaság) a L. népműveltség és régiség tanulmányának központi szervéül. Ennek tudományos bizottsága, a *Zinibu komisija* sok népköltési anyagot és néptanulmányt közöl. Kevéssel korábban a sajtó is föllendül: *Waldemar* Krisztián megindítja *Petersburgas Awises* c. lapját, amely igen nagy sikerrel terjeszti a nemzeti felvilágosítás eszméit. A szépirodalom és a tudomány, különösen a történetírás, mérföldes léptekkel halad előre. A régibbek közül kiválnak a *Kaudzit* testvérek: Matis és Reinis, akik *Mehrneeku laiki* (A földosztás idejéből) c. regényükben érdekes rajzát nyújtják a lett paraszt-rend állapotainak a XIX. sz. közepe után. Színműveket írnak *Blaumann* és *Apsit*. A falusi életnek művészi leírója *Needra* Andre s a *Liduma dumos* (= Az irtásföld füstjében) c. regény szerzője. Kitűnő elbeszélők még: *Jekabs* Apsišu és *Mahlberg* F. A költők sorában legnagyobb ha-

tást ért el egy nő: *Rosenberg-Pleekšan* Elza. *Sidraba skidrauts* (Az ezüst fátyol) c. kötete fejlett műérzékével s aktuális célzásaival új lendületet adott a L.-nak.

A műköltés gyarapodásával és emelkedésével együtthaladt, sőt amannak állandó megtermékenyítője lett a népköltés gazdagon buzgó forrása, melyet szorgos gyűjtőmunka a napfényre hozott.

Mindez fennakadt 1906 után, mikor a lett nép fölkelését az oroszok vérbe fojtották. De új életre kelt az Oroszországtól elszakadt önálló Lettországban, amely most sietve igyekszik pótolni a mulasztásokat. A L. minden terén új éra indult meg. *Vikár.*

Leuthold, *Heinrich,* *1827. †1879., német költő, a müncheni kör tagja; mértéket nem ismerő szenvedélyek, szélsőségek és küzdelmek között hányódó élete tébolydában ért véget. Költeményei, melyek csak elnémulta után jelentek meg (1878-ban G. *Keller,* 1884. J. *Bächtold* előszavával), híven mutatják ennek a magával és sorsával küzködő, szertelenül és hatástalanul vágyódó léleknek képét. A forma művészi gondossága sokszor *Platen*-re emlékeztet, aminthogy sokan Platen utódjának tekintik L.-ot. (Plateni formában írta pl. *Penthesilea* c. eposzát, mely egyetlen nagyobb költői műve.) L. erősen ellentétes egyéniség: szertelen lendület váltakozik benne teljes összeroppanással, tiszta harmónia dúlt tépelődéssel. Igaz költői lélek, a legigazibb lirikus az összes »müncheniek« között. Mint műfordító is nevezetes, l. a *Geibellel* közös *Fünf Bücher franz. Lyrik* c. gyűjteményt. — Összegyűjtött műveit kiadta G. *Bohnenblust,* Frauenfeld 1914, 3 köt. Róla l. A. W. *Ernst,* Hamburg 1892; Marg. *Plüss,* Bern 1909. *Kecskeméti.*

Lévay *Ede,* főigazgató, fizikai és matematikai író, *1864. Számos jeles tankönyvet, repetitoriumot, példatárat írt. Egy elektromosságról szóló műve németül is megjelent. Irod. vonatkozású munkája: *Mikes* Kelemen *Ifjak kalauzának* ismertetése 1905. Szerkesztette 1906—14. a Középisk. Tanáregyesületi Közlönyt.

L. *József,* *1825. †1918. Előbb tanár, majd vármegyei tisztviselő, hosszú ideig alispán. *Arany* János követőihez számítjuk. Lírai költeményei közül a legsikerültebbek: *Mikes* és *Szüretünk. Mikes*-ben pompásan fejezi ki a magára maradt hontalan férfi fájdalmát. Irt kritikai tanulmányokat, sokat fordított angol és francia költőkből. *(Shakespeare, Burns, Molière.)* Szellemi frisseségét agg korában is megtartotta és szinte haláláig írta szelíd, kissé borongós hangulatú költeményeit. 1910. jelent meg *A múzsa búcsúja* c. verseskötete. Összes régi költeményeit 1880. adta ki. *Lengyel.*

Lévay József

Level, *Maurice,* *1875. †1926., francia regényíró és novellista. Eredetileg orvosnak készült. Ügyes, fordulatos mesélő, élvezetes, kedves szatirikus. Regényei és elbeszéléseinek *(Le manteau d'Arlequin, Mado ou L'île des joies du ménage, Les morts étranges, L'île sans nom)* és rövid tárcanovelláinak nagy sikere volt.

Levél. Az a műfaj, amelyben az élet legközelebbi érintkezésbe kerül az irodalommal. A L.-írás a hétköznapi embert is kényszeríti, hogy többé-kevésbé irodalmi eszközöket alkalmazzon. Gyakran olyan (egyébként őszinte) érzelmeket kell írásban kifejeznie (szerelem, részvét stb.), amelyeket élőszóban is csak dadogva fejezne ki. Ez a népszerű *Levelező-könyvek* sikerének titka. Viszont vannak, akiket fráziskészletük jó L.-íróvá tesz, anélkül, hogy írói tehetségnek nyoma is volna bennük. Sok dilettánst (különösen a nők közt) szép L.-ekkel aratott sikerek csábítanak az irodalomhoz.

Ha a L.-írás a hétköznapi emberben is ennyire felébreszti az írói velleitásokat: érthető, hogy az író szívesen fejleszti művészi alkotássá. *Cicero* magánlevelei tudatosan irodalmi műnek készültek. *Ovidius* költői műfajjá teszi a *Heroidákat,* hősnők fiktiv leveleit. *Nazianzi* Gergely IV. sz.-beli egyházatya híres L.-író volt s egy mintaszerű L.-ben ismertette a L.-írás kellékeit. A renaissance korában a L. a legdivatosabb műfajok közé tartozott *(Aretino)* s nagy keletük volt az apokrif klasszikus L.-eknek. Ezt a L.-kultuszt folytatta a francia *préciosité.* Guez de *Balzac*-ot levelei tették híressé. Mme de *Sévigné* a családi levelezést tette irodalmi formává. Az ő példáját követte, családinak feltüntetett irodalmi L.-eivel *Mikes* Kelemen. *Voltaire* L.-ei irodalmi művek és agitációs eszközök voltak. *Kazinczy* a magyar irodalmi életet L.-eivel teremtette meg: levelezése irod. központot, folyóiratot pótolt.

A nagy emberek levelezése annál érdekesebb, minél *kevésbé* voltak irodalmi ambícióik L.-írás közben, minél kevésbé gondoltak az örökkévalóságra, a közönségre, amely haláluk után kiadandó L.-eiket olvasni fogja. Az ilyen L.-ek őszinteségükben emberi dokumentumok, s amellett megvan bennük az, ami a hétköznapi ember L.-éből hiányzik: a kifejezőképesség. És a művész, ami a stílust illeti, még pongyolában sem tagadja meg magát. Ilyen értelemben nagy értékűek *Balzac, Flaubert, Hebbel,* a *Browning*-házaspár L.-i, *Petőfi* és *Arany* levelezése. *Goethe* L.-ei közt pl. a Frau von Stein-hez írottak elsősorban emberi dokumentumok; a *Schiller*-rel folytatott levelezés mindkét költőben inkább a tudatos művészt és a gondolkodót világítja meg.

A L. gyakran *tanító célzatú.* A tanítóköltemény is sokszor öltözik L. formá-

jába: pl. *Horatius: Epistola ad Pisones (Ars poetica)*. A tanító levél csak külsőségekben különbözik az *értekezéstől*. Az erkölcsi, nevelő célzatú L. szép példái a magyar irodalomban: *Deák* Ferenc L.-e gyámleányához; *Benedek* Elek: *Testamentum*-a.

A *költői* L. a lírai költemény egész skáláját befuthatja az egyszerű dal és az óda közt (*Petőfi: István öcsémhez* — *Arany Jánoshoz*; *Tompa: Levél egy kibujdosott barátom után.*). Lényegében a közönséges L. költői formába öntése. A verses L. épen olyan arányban egyszerűsödött a renaissance-kori humanistáktól Petőfiig, mint a prózai.

A L.-formába öltöztetett regényről l. a *Levél-regény* cikket. *Benedek.*

Levél-regény. A XVIII. sz. vége felé divatossá vált (*Richardson, Rousseau, Goethe, Kármán*) fajtája a regénynek. Fikciója az, hogy az író csak kiadója egy kezébe került levelezésnek s legföljebb a neveket változtatta meg. Előnye, hogy a lelki elemzésnek bizonyos külső valószinűséget ád: a szereplők maguk tárják fel lelküket. Hátránya, hogy sok konvenciót tesz szükségessé. Minden szereplőnek kitünő lélekelemzőnek kell lenni; kell, hogy mindegyiknek legyen egy olyan bizalmasa, aki előtt semmi titka nincs; ennek a bizalmasnak azonkívül — távol is kell lennie. Az események drámaisága is sokat veszít erejéből, mert sohasem magát az eseményt látja az olvasó, hanem csak reflexét valamelyik szereplő levelében. Mindezek ellenére a L. formáját ma is elég gyakran használják. *Benedek.*

Lever, *Charles James*, angol regényíró, *1806. †1872. Számos nagysikerű regényt írt, melyek közt legjobb és legnépszerűbb: *Charles O'Melly*. Történeti regényei közt legjobbak: *The O'Donoghue* és *The Knight of Gwynn*.

Lever de rideau (fr., ejtsd: lövé dö ridó), egyfelvonásos darab, amelyet egy másik, nagyobb szinmű előtt játszanak el.

Levet (ejtsd: löve), *H. J. M.* (Henri Jean-Marie), francia lírikus, *1874. †1906. Világjáró költő. Nagy luxus-hajókról és exotikus tájakról énekel, akár *Larbaud* A. Barnabothja. Művei *Oeuvre poétique complète* c. alatt vannak összegyűjtve.

Levickij, Iván, ukrán író, *1838. †1918. A cenzura miatt rendszerint *Necsuj* néven adta ki műveit, mert félt, hogy megfosztják gimn. tanári állásától, ha megtudják, hogy ukránul ír. Romantikus nemzeti szellem hatja át írásait. Sok regényt, elbeszélést és novellát írt, melyekben megragadó humorral rajzolja Ukránia társadalmi osztályait. Még ma is olvassák *A Kajduscsalád* és a *Régi falusi lelkészek és feleségeik* c. regényeit. *A Felhők* (Chmari) c. regényében szembeállítja az eloroszosodott idősebb nemzedéket az öntudatra ébredt fiatalsággal, amely nem szégyeli nemzetiségét, származását. *Bonkáló.*

Levien, *Ilse* (*I. Frapan-Akunian*), német írónő, *1852. †1908. Realisztikus novellákat és regényeket írt, melyek a század elején igen népszerűek voltak (*Enge Welt, Wehrlose, Bittersüss, Erich Hetebrink*, stb.).

Levin, *Poul*, dán író, irodalomtörténész és kritikus. *1869. Minden munkájában finom humor és irónia rejlik. Tipikus kopenhágai, aki regényeiben találóan festi a főváros életét. Főművei: *Ovidius fiatalkori költeményei, Victor Hugo, A naturalista regény*. A szépirodalomban *Antoinette* c. drámájával aratta első sikerét (1895). Későbbi szinművei közül a *Győzelem, Papa pénze, Menekülés Amerikába* és *Riber és fia* a legkiválóbbak. *A halott város* c. novelláskötete, továbbá *Egy család Dániában* és *A szerencse útjai* c. regényei igen elterjedtek.

Levita Elija (*Elyah Bachur*), zsidó grammatikus és maszoréta, *1468. †1549. Velenában. Tevékenységének köszönhető, hogy a héber nyelvtudomány a *keresztények* által művelt, kedvelt tudományággá lett. Keresztény tanítványai viszik be a héber grammatika művelését az általános kultúrába. Tanításán kívül könyveivel is hatott. Híres grammatikája, a *Hábáchur*, melyet Münster fordított latinra. Első tudományos kutatója a *masszorának* (a szentírás szövegének külsőségével fogl. tudomány). Idevágó alapvető műve a *masszoret-hámásszoret* (a m. tradiciója).

Levitov, *Alekszándr Ivánovics*, orosz író, *1835. †1877. A népélet egyik legalaposabb ismerője. Művei lirai-epikus rögtönzések, rendkívül szép és zenei a formájuk. Említést érdemelnek *A pusztai vázlatok*; itt gyermekkora nélkülözéseit beszéli el. *A falusi, tanyai és városi nyomor* c. elbeszélés-gyűjteményben saját csavargó életét írja le. Mindent átélt s átérzett, amit leírt. Kortársai mindent elkövettek, hogy megmentsék s a folyóiratok munkatársuknak hivták meg, de a csavargó életről leszokni nem tudott.

Levy, *Jakab*, német rabbi, lexikografus, †1892. Utólérhetetlen alkotása talmudi szótára, melyhez *Fleischer* J. orientalista írt glosszákat, nélkülözhetetlen segédkönyve a talmudi kutatásnak. Megjelent: *Neuhebräisches und Maleläisches Wörterbuch über die Talmudim u. Midraschim* c., 4 köt. (Leipzig, 18 76—89, új kiad. 1926). A szt.-írás aram fordításához is, az ú. n. Targumhoz elsőrendű szótárt írt: *Chaldäisches Wörterbuch über die Targumins* (3 köt. Leipzig, 1881).

Lewes (ejtsd: lüesz), *George Henry*, angol irodalomtörténész és filozófus, *1817. †1878. Pozitivista szellemű főművei: *A philosophia története, Goethe élete* magyarul is megjelentek. Nagy érdemeket szerzett a német irodalomnak hazájában való népszerűsítése körül.

Lewis (ejtsd: lújsz), *Matthew Gregory*, angol regényíró, *1775. †1818. Húsz éves korában írta *The Monk* c. regényét, melyben a természetfeletti és borzalmas elem addig hallatlan mértékben foglalt helyet. Többi művei közt megemlítendő: *Tales of Terror, Tales of Wonder* és *Romantic Tales*.

L. *Sinclair*, amerikai regényíró, *1885. Realista nagyszerű karrikatúrákat ka-

punk műveiben, melyek néha propaganda-célokat s szolgálnak. Önéletrajz az *Our Mr. Wrenn*. Legnagyobb sikere volt a *Main Street*-nek és a *Babbit*-nak.

Lexikon, l. *Enciklopédia.*

Lézengő ritter. Mai nyelven: bizonytalan exisztencia. *Katona: Bánk bánjából* származó szállóige: *Biberach* személyének meghatározása.

Libanios, *314. †393., görög rétor és szofista. Óriási arányú irodalmi munkássága javarészében antiochiai működése idejére esik. Alkalmi, törvényszéki, dicsőítő (Constans és Constantius, Julianus császárokra) és gyászbeszédei mellett számos iskolai beszéde maradt ránk. 68 beszédén kívül fennmaradt 48 iskolai declamatioja: mitológiai, történelmi és erkölcsi tárgyú beszédminták ezek (az utóbbiakban különösen a tipikus jellemek boncolgatása érdekes), amelyeket pedagógiai céllal mindig megelőz a probléma rövid és velős összefoglalása. Ugyancsak iskolai működésének emlékét őrzik a retorikai gyakorlatok (*progymnasmata*, 143 drb). Életének, tanítványaihoz, barátaihoz és a nyilvánossághoz való viszonyának legdúsabb adatgyűjteménye levelezése (1605 levél): a görög ókor legnagyobbszerű és egyúttal legintimebb és legtartalmasabb levélgyűjteménye. L. levelezésben volt a Kelet minden nagy emberével; levelet kapni tőle: kitüntetés, dicsőség és divat volt. Levelei minden szálukkal az életben gyökereznek, egyúttal azonban valóságos mintalevelek: L. a nyilvánosságnak szánta őket. — L. az antik szofista tökéletes típusa: a formának a szigorú klasszicizmus szellemében vett művésze. A szónoki prózán kívül egyébhez nincs tehetsége, egyéb nem érdekli, sem költészet, sem filozófia. Tiszta, klasszicitásra törekvő görög nyelven írt, stílusa ritkán emelkedett, de mindig meleg és megnyerő. Iratait már életében klasszikusaknak tartották; hatása még a XV. sz.-ban is érezhető. — Legjobb kiadása: R. *Förster* (Leipzig); megind. 1903. *Réray.*

Liber vagatorum, csavargó fogások és tolvajnyelvbeli kifejezések középkori gyűjteménye, melynek első kiadása Pforzheimben 1510. jelent meg. Luther Márton is kiadta 1528. és hozzáfűzte a szegényügy rendezésére vonatkozó javaslatait. (*Von der falschen Betller Büberei*). Érdekes kultúr- és nyelvtörténeti emlék.

Libretto, szövegkönyv. Többnyire az operák szövegével.

Lichtenberg *Emil*, magyar karmester és zeneíró, *1874. Több zenetörténeti cikke és ismertetése jelent meg (Bach passzióiról és nagy miséjéről, Händel oratóriumairól stb.).

Lichtenberg, *Georg Christoph*, *1742. †1799., német természettudós és író. Elsőnek szerez polgárjogot a német irodalomban az önállósult prózai töredéknek, az aforizmának. A bőbeszédűség, stílus-felbomlás, nyelvi tapintatlanság idején ő a stílusérzék, a tapintat könyörtelen őre. Pietista pszichologizmus egyesül benne francia iskolázottsággal. Ellentmondásos szellemessége pillanatról-pillanatra más képet mutat, de van egy állandó magva, amely megvédi a széthullástól: a szkepszis. A genie kultusz, mértéktelenség, szentimentalizmus ellen irányuló szatirájában merészebb minden német előzőjénél s erre a merészségre francia meg angol mintái szabadítják fel. Legártalmatlanabb ötletei mögött is problémák lappanganak. Választott hazája Anglia. Garrick művészetéről írt jellemzése hatással van a német színészet fejlődésére s még Goethenél is nyomára akadunk ennek a hatásnak. — Aforizmáit kiadta A. *Leitzmann* (D. Lit. Denkmale 123, 131), műveinek gyűjteményét W. *Herzog* (1907. 2. köt.), levelezését A. *Leitzmann* és C. *Schüddekopf* (1901—1904. 3 köt.), V. ö. W. *Berendsohn: Stil und Form der Aphorismen L.'s* (1912); V. *Bouiller: G. Chr. L.* (1914); R. *Kleineibst: G. Chr. L.* (1915); E. *Bertram: G. Chr. L.* (1919). *Turóczi-Trostler.*

Lichtenberger (ejtsd: listaanberzsé), *André*, francia regényíró és szociológus, *1870. A szocializmusról szóló komoly tanulmányain kívül igen eredeti, különösen a szülőket érdeklő gyermektanulmányokat is írt. Igen termékeny regényíró. Sikerült erkölcsrajzai kedvesek, fordulatosak (*Le sang nouveau* (1914), *Biche* (1920).

Lie, *Bernt*, *1868. †1916., L. Jonas Lauritz unokaöccse, idillikus novelláin és regényein kívül számos értékes gyermek- és ifjúsági könyvet írt. Ő volt Norvégia »Pósa bácsija«. *Diáktörténetek* c. könyve magyar átdolgozásban is megjelent.

L., *Jonas Lauritz*, *1833. †1908., a legértékesebb és legegyénibb norvég regényírók egyike, Björnson, Ibsen kortársa és barátja. Első regényében, *Den fremsynte* (A látnok, 1870) erős miszticizmussal kevert realizmus nyilvánul meg. Ez a regénye, melyben kitűnő rajzokat adott az észak-norvég emberek életéből, olyan nagy sikert aratott, hogy a norvég állam rendszeres írói fizetést biztosított L.-nek, ami lehetővé tette, hogy több évet töltsön külföldön, különösen Rómában. Itt írta meg nagyszerű hajós-regényeit: *Tremastaren Fremtiden* (A háromárbocos »Jövő«, 1872) és *Lodsen och hans hustru* (A révész meg a felesége, 1874). Hazatérve, nem szívesen vett részt hazájának politikai mozgalmaiban és mindinkább elhidegült Björnsontól, mert önálló, erős egyéni tehetsége nem tűrte, hogy a politika uralkodjék az irodalmon. L. elsősorban a norvég családi élet rajzolója. Művei közül többet magyarra is lefordítottak. Legsikerültebb regényei: *Familjen paa Gilje* (A G.-i család, 1883), *Kommandörens Döttre* (A parancsnok leányai, 1886), *Niobe*, 1893. és *Naar Sol gaar ned*, 1895 (Mikor a nap leszáll). *Leffler.*

Liebermann *Manó*, *1877. Irodalomtörténész, különösen zsidó vonatkozású kérdésekkel (*A zsidó jog munkástörvényei*, *Ókori zsidó népmondák*) foglalkozik.

L. *Pál*, biológus, *1885., id. dr. Liebermann Leó egy. tan. fia. Erlangenben

1911. magántanárrá képesítették; Budapesten 1916. szerezte meg a docentúrát. Életvegytani és a kísérleti élettan különböző ágaiba tartozó dolgozatokon kívül főleg a fiziológiai optika és akusztika területét művelte; munkái részben német és magyar nyelven jelentek meg, részben kiadatlanok. Természettudományon kívül filozófiai és szépirodalmi feladatokkal foglalkozik; résztvett Schopenhauer Parergáinak magyar kiadásában. Filozófiai munkái, továbbá Arany János költeményeiből (németre), különböző külföldi költőkből, legkivált Goetheből magyarra való fordításai, valamint saját költeményei ezideig nem jelentek meg.

Lienhard, *Fritz,* *1865., német író, a maga erősen elzászi lényével a tájköltészet mozgalmának egyik buzgó harcosa. Különösen líráján érzik elzászi levegő és hangulat *(Lieder eines Elsässers,* 1895., *Gesammelte Gedichte* 1901, aztán 1904, 1912), azután egy útikönyvén is: *Wasgaufahrten* (1896), míg *Thüringer Tagebuch*-ja (1903) Türingia tájait eleveníti meg. L. írói működésének legterjedelmesebb részét drámái adják: főként mondai meg történeti tárgyú, erősen »újromantikus« színpadi költemények, köztük több képé-darab: *Till Eulenspiegel, Münchhausen, Die Schildbürger,* aztán egy *Wartburg*-trilógia, *Ahasver, Wieland der Schmied; Odysseus.* Van egy nagy regénye is a forradalomkori Elzászról, igen gondos tanulmányok alapján: *Oberlin* (1911). Végül elméleti írásai közül meg kell említenünk a *Wege nach Weimar* havi füzeteit, s a *Neue Ideale*-t (1901). Ujabb műveiben a néplélek vallásos feltámasztását tűzi maga elé: így *Der Meister der Menschheit* c. sorozatában (1918-tól), a *Der Hellseher* c. novellakörben (1920) és *Des Heilands zweites Gesicht* c. regényében (1919), mely a szenvedésben Istenhez térő lélek története. L. igazi területe a hangulatköltészet mellett a világnézetet hirdető elméleti írás és elbeszélés. Költeményeinek gyűjteményes kiadása Stuttgart, 1920. — Irod.: L. *Weber* tanulmánya, Kunstwart XVI—XVII. és F. *Schurtz,* Strassburg, 1915. *Kecskeméti.*

Ligeti *Ernő,* *1891, Kolozsvárott. A kolozsvári Keleti Ujság munkatársa. Verset, novellát, publicisztikai és esztétikai tanulmányokat egyformán könnyű készséggel ír. Verskötetei: *Magányosan ezer tavasz közt, Én jót akartam.* Prózai munkái: *Asszony, Mr. Robinson* (novelláskötetek), *Belvedere, Eget vívó György diák, Ifjító szűz, Föl a bakra* (regények), *Erdély vallatása* (politikai arcképsorozat).

L. *Pál,* műépítész, *1885. Több cikket és tanulmányt írt napilapokba és művészeti folyóiratokba. 1926. megjelent nagykoncepciójú műve: *Uj Pantheon felé,* Marx történeti materializmusával és a Spengler-féle pesszimisztikus »Untergangstheorie«-val szembefordulva, művészettörténeti alapon optimista történelem-elmélet alapjait veti meg.

Ligocki, *Edward,* lengyel író és költő, *1887. Művelt erős hazafias szellem hatja át. Regényei és regényes történetei: *Legendy o królowej Jadwidze* (Legendák Hedvig királynéról, 1911), *Laguna Morta, Plonace Reims* (A lángoló R., 1921), *Lew św. Marka* (Szt. Márk oroszlánja, 1922), *Noc na Palestynie* (Palesztínai éj, 1923). Magyarul megjelent: *Polonia Maru* (f. *Tomcsányi* János, Magyarság, 1925).

Ligurinus, Rőtszakállú Frigyes császár tetteit megéneklő, ismeretlen szerzőtől való 10 énekes latin eposz (1160 körül). Nyelve és verselése előnyösen elüt e kor egyéb költői alkotásainak versclésétől és latinságától. Ugyanennek az ismeretlen szerzőnek ifjúkori műve az első kereszteshábórúról írt töredékes latin eposz, a *Solymarius.*

Liliencron, *Detlev* (tkp. *Friedrich) von,* német költő, *1844. †1909. Az impresszionizmus korának egyetlen jelentékenyebb lirikusa. Uj formát nem teremt, de új életet, vért, mozgalmasságot önt a régiekbe s ideiglenesen elhallgattatja az epigonok fáradt kultúrköltészetét. Elfogulatlanul közeledik az élethez, természethez. Északnémet szülőföldjének emlékképei, kóborlásai, katonáskodása, bőven szolgáltatják az élményanyagot. Őt is megejti az impresszionizmus végzetes tévedése: az élmény formáját a műalkotás formájával azonosítja. Olykor látszólagos pongyolaság révén akarja megközelíteni a rögtönzés hatását, ezért követ el mindent, hogy akár a legteljesebb architektonikus lazítás útján is korlátlan szabadságot biztosítson a zenei hangulat, a ritmus mozgalmasságának. *(Adjutantenritte,* 1883; *Gedichte,* 1889; *Neue Gedichte,* 1893; *Der Haidegänger,* 1891; *Bunte Beute,* 1903; *Gute Nacht,* 1909.) Nem tekintve formavilágának impresszionista vonásait, alig van közössége kora naturalizmusával. Ifjával van minden szociális érdekeltségnek, osztálytudatos, hagyományhű s vérbeli kiváltságára büszke arisztokrata. Csak ezért újíthatja meg s időszerűsítheti a heroikus ballada formáját azáltal, hogy az impresszionizmus technikáját, új élet- és természetszemléletet alkalmazza tárgy- és problémakörére *(Balladenchronik,* 1906). Atektonikus eposzában *(Poggfred* 12 én. 1896, 20 én. 1904) csak a lirikus győzi erővel. A drámában, a regényben is hiába küzködik a formával, csak háborús novellái élték túl elemi impresszionizmusukkal első hatásuk időpontját *(Eine Sommerschlacht,* 1872; *Unter flatternden Fahnen,* 1888; *Krieg u. Frieden,* 1891; *Kriegsnovellen,* 1894). Összegyűjtött műveit kiadta R. *Dehmel* (1911—13, 8 köt.). V. ö. H. *Spiero: D. v. L.* (1913); *H. Maynč: D. von L.* (1920); L. *Bianchi: Von der Droste bis L.* (1922.) *Turóczi-Trostler.*

L., *Rochus von, báró,* *1820 †1912., német irodalom- és zenetörténész és író, 1875—1907. az *Allgemeine Deutsche Biographie* szerkesztője. Fő érdeme a német népdal történetének kutatása, igen alapos gyűjteményét adta ki a német történeti népdalnak: *Die historischen*

Volkslieder der Deutschen, 1865—69., 4 köt., majd még egy értékes régi népdalgyűjteményt melódiákkal együtt: *Deutsches Leben im Volkslied um* 1520 (a Kürschner-féle Deutsche Nationalliteratur-ban). A régi német zene történetének értékes forrása: *Denkmäler deutscher Tonkunst*. — Egészen más oldalról mutatják L. egyéniségét kedves humorú emlékezései (*Frohe Jugendtage*, 1902) és novellái. Róla l. *Bettelheim* (1917.) *Kecskeméti.*

Lillo, *George*, angol drámaíró, *1693. †1739. 7 drámát írt, köztük legjobbak: *The London Merchant, or the History of George Barnwell*; *The Christian Hero* és *Fatal Curiosity*. Realista író; ő az angol polgári dráma megalapítója; hatással volt *Diderot*-ra és *Lessing*-re.

Lindau, *Paul*, *1839. †1919., német író és lapszerkesztő. Csípős, szellemes ujságtárcáival tűnt föl, melyekben franciás könnyedséggel sok, szinte kíméletlen bátorság és alapos irodalmi tájékozottság párosul. (Gyűjteményeik: *Harmlose Briefe eines deutschen Kleinstädters*, 1870; *Literarische Rücksichtslosigkeiten*, 1871; *Gesammelte Aufsätze, Dramaturgische Blätter*, 1875 stb.) A dráma terén nagy sikerei voltak: Dumas és Sardou könnyedségét, csillogó fordulatosságát és hatásos helyzeteit igyekezett utánozni mélyebb tartalom nélkül, de erős színpadi hatással. Főbb drámái: *Maria* (1868); *Maria und Magdalena* (1872); *Ein Erfolg* (1874); *Tante Therese*; *Johannestrieb* (1878); *Gräfin Lea*; *Der Andre*. Irt ezenkívül az ügyes L. egy sor társadalmi regényt, melyekben Zola eszközeinek felhasználásával mutatja meg Berlin világvárosi életét: *Herr und Frau Bauer* (1882) *Berlin* (6 kötetes regénysorozat: *Der Zug nach dem Westen—Arme Mädchen—Spitzen)*, 1886—90. Novellái is vannak: *Interessante Fälle* (1888). Ezekben a munkáiban is, mint nála általában, több a külső eszközök csillogása, mint a mélyebb tartalom.

L., *Rudolf*, *1830. †1910. Paul L. bátyja, német író. Diplomáciai szolgálatban működött s e réven eljutott Párizsba, Törökországba, a távol Keletre; regényeinek és elbeszéléseinek színterét is sokszor a látott messze országokba helyezi. Irt társadalmi regényeket, melyek a világvárosi romlott nemzetközi társaság erkölcsi mocsarába vezetnek: *Gute Gesellschaft* (1880) és *Zwei Seelen* (1887); még korábbi *Robert Ashton*, bonyodalmas szerelmi regény. Jelentősebbek ennél nagyrészt exotikus (pl. japáni) tárgyú novellái: *Die kleine Welt* (1879); *Schweigen* (1895), a török környezetben játszó *Erzählungen eines Effendi* (1896) és török elbeszélések átdolgozásai *Türkische Geschichten* címen. Regényeinek és novelláinak gyűjteménye Berlin 1892—93. 6 köt. Róla l. *Spiero* (1909).

Linde, *Otto zur, L.*, német költő, *1873. A *Charon* (1904 s köv.) c. folyóirat köré csoportosuló írói kör feje. Látszatra sok érintkező pontja van az expresszionizmussal (dogmáktól független művészet, új etosz, misztIcizmus, harc a klasszicizmus, hagyomány és póz ellen, szabad forma), de másfelől különbözik is tőle, főleg németségében s természetszemléletében. Verseiben lemond a megmérhető külső ritmusról s csak a szavak belső dinamikájára támaszkodik. Elmossa a költészet és tudomány határvonalát, sőt megesik, hogy a vers csak hordozója vagy kísérője a filozófiai gondolatnak (*Die Kugel* 1909, új kiad. 1923). Még fiktívebb a vers támogató szerepe 70.000 sorra tervezett, de mindeddig be nem fejezett főművében: *Die Hölle* (1921 óta). Összegyűjtött művei 1910. kezdtek megjelenni. (Eddig: I. *Thule Traumland*. II. *Lieder der Liebe u. Ehe*. III. *Stadt u. Land*. IV. *Charont. Mythus*. V. *Wege, Menschen u. Ziele* 1910—13. VI. *Das Buch Abendrot*. VII—VIII. *Lieder des Leids*, 1924. IX—X. *Denken, Zeit u. Zukunft*, 1925.) *Turóczi-Trostler.*

Lindsay, *Vachel*, amerikai költő, *1879. Valódi középkori lantos módjára száz és száz mérföldet kóborolt be, szállásért és élelemért dalaival fizetvén. Melódia, szín és nagy képzelőtehetség tünteti ki verseit. Gyűjtemények: *General Booth Enters into Heaven*; *The Congo*; *The Chinese Nightingale*; *The Golden Whales of California*.

Lingauer *Albin*, *1878. Hírlapíró, nemzetgyűlési képviselő. Szerkeszti a *Vasvármegye* c. Szombathelyen megjelenő újságot.

Lingg, *Hermann*, *1820. †1905., német költő. Eredetileg katonaorvos volt s csak aránylag későn szegődött egészen a költészethez. A »müncheniek« köréhez tartozik s e körnek legkiválóbb történelmi költője. Régmult korokat gyakran idéz föl, nemcsak óriási eposzában, *Die Völkerwanderung*-ban (1866—68), melyben a roppant tárgyat, a népvándorlást, mégis csak egyes részeiben tudja költői életre kelteni, egészében a nagy mű élettelen; L. költészetének legjavához tartoznak épen történelmi balladái, melyekben különösen nagy egyéniségek súlyos erejét, nagy események fenyegető dübörgését idézi föl művészien: leghíresebb a pestisről szóló költeménye, *Der schwarze Tod*. Találunk azonban a költemények között (*Gedichte*, 1853, 1868, 1870; *Schlusssteine* 1878; *Jahresringe*, 1889; *Schlussrhythmen*, 1901) szép számmal egyszerű, finoman érzelmes dalokat, melyeknek színe, hangulata és formája is költőre — ha nem is teremtő lángészre — vall. L. írt novellákat *Byzantinische Novellen*, 1881; *Von Wald und See*, 1883; és drámákat is (*Die Bregenzer Klause*; *Högnis letzte Heerfahrt*, stb.). — Életrajzát megírta saját maga: *Meine Lebensreise*, Berlin 1896, továbbá F. *Port*, München 1912; főművéről *R. Kreller*, München 1899; lírájáról *A. Sonntag*, München 1908. *Kecskeméti.*

Linoleummetszet. Síma linoleumlapra átvitt rajznak a fametszet elvei szerint való kivágása, illetőleg papirlapra történő sokszorosítása. Könyvek illusztrálását próbálták meg vele a kilencvenes években

kevés sikerrel, az utóbbi években már ritkán alkalmazzák. Részletes ismertetését l. a Művészeti Lexikonban.

Linos, eredetileg egy kisázsiai panaszdal (Hom. Il. XVIII. 570), idővel (már Hesiodosnál) gör. mitoszi alak, végül egy Homeros előtt élt görög költő, Orpheus őse, Pamphos himnuszköltő tanítója. — V. ö. *Preller-Robert: Gr. Myth.* I.; *Greve:* Roscher, Ausf. Lex. d. gr. u. röm. Myth. II. — *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.

Linton, *Mrs. Eliza Lynn*, angol írónő, *1822. †1898. Népszerű regényeket írt, melyek közt legnagyobb sikerük volt a *The True History of Joshue Davidson*; *Patricia Kemball* és *Christopher Kirkland* címűeknek.

Lionardo *da Vinci*, l. *Leonardo*.

Lipcsey *Ádám*, *1864. †1912. Ujságíró, majd a *Borsszem Jankó* szerkesztője; rövid ideig tisztviselő is volt. Költeményeket és elbeszéléseket adott ki. Népszerűségét főleg humoros és szatirikus verseinek köszönhette.

Lipiner, *Siegfried*, *1856. †1911., német költő. Első nagy műve, a *Der entfesselte Prometheus* c. eposz (1876) nagy hatást keltett; Nietzsche remekművet látott benne. Későbbi költeményei nem érték utól a Prometheus hatását.

Lippai *Gyula*, *1883. Iró és hírlapíró. Több finom novella szerzője. Operettlibrettókat is ír *(Levendula, Schneider Fáni). Hét éjszaka* c. kötete sajtó alatt van.

Lippi, *Lorenzo*, olasz költő és festő, *1606. †1664., *Perlino Zipoli* álnév alatt írta heroikómikus eposzát: *Il Malmantile racquistato* (Malmantile visszahódítása), 12 énekben. A *Malmantile* a tréfás költemények gazdag irodalmában is kitűnik eleven, tősgyökeres, sőt argot-kiszólásokban túlságosan gazdag nyelvével és groteszkül megválogatott szereplőivel: a hősök mellett részegek, nyomorékok, koldusok sorakoznak fel és segítenek az eposznak ezzel a paródiájával a heroikus költemény tekintélyét aláásni. *Honti.*

Lippich *Dénes (Koronghy* D.), *1889. Iró és ujságíró. Novellákat és tárcákat írt és egy *Diadalének* c. regényt.

L. *Elek* (K.), *1862. †1924. Kultuszminiszteri tanácsos, a művészeti ügyosztály vezetője. Költeményeket, irodalom- és művészettörténeti tanulmányokat írt. Művei közül nevezetesebbek: *A magyar dráma gyermekkora, Versek.* Szerkesztette a Művészeti Könyvtárt.

Liptay *Imre*, *1882. Iró és újságíró, a Pesti Napló v. szerkesztője. Több színdarabot írt *(Eresz alatt, A sarkantyú, Pesti asszony, A jó fiú, Kegyelmes uram)*, amelyek a közönség tetszésével találkoztak. Ujabban főleg kabaré számára dolgozik.

Lírai költészet, l. *Dal, Belvilági költészet* és az egyes lírai műfajoknál.

Lírai regény. Olyan regény, amelyben a mese és a megrajzolt világkép csak a szerző érzésvilágának formába öltöztetését szolgálja. Pl. *Goethe: Werther, B. Constant: Adolphe.*

Liscow, *Christian, Ludwig*, *1701. †1760., német író. Nevét egy szatirikus munkája tartotta fenn: *Die Vortrefflichkeit und Notwendigkeit der elenden Skribenten* (1734), melyben szellemes iróniával gúnyolja korának tucatköltőit. A támadás kapóra jött a svájciaknak, Gottsched ellen vívott harcukban. L. józan, eszes, világos és szellemes író; prózájának vannak olyan tulajdonságai, melyek Lessingre emlékeztetnek. Összes szatirikus művei Berlin 1806, 3 köt. Válog. m. 1901. Életrajzát megírta C. *Lisch*, Schwerin 1845, l. még B. *Litzmann* könyvét, Hamburg és Leipzig 1883.

Lisznyay Damó *Kálmán*, *1823. †1863. 1848. a márciusi ifjuságnak egyik vezére volt. Résztvett a szabadságharcban; a fegyverletétel után besorozták, de 1851. elbocsátották. Hazatérte után irodalmi terveinek élt. Az ötvenes évek egyik legnépszerűbb költője, *Petőfi* követője. *Palóc dalok* c. kötete különösen nagy sikert aratott. Az ő hatása alatt rövid időre a túlzó népies irány vált urrá költészetünkben: még tájnyelven is jelentek meg verses kötetek. Többi művei: *Dalzongora, Madarak pajtása.* *Lengyel.*

Liszt *Ferenc*, zeneszerző, a XIX. sz. szimfónikus zenéjének és az újabb zongoraírodalomnak korszakos jelentőségű úttörője, * Doborján 1811. † Bayreuth 1886. Irásai túlnyomórészben kora zenei problémáival foglalkoznak és francia vagy német nyelven íródtak; legjelentősebbek közülök Chopin-életrajza *(Frédéric Chopin,* 1852), *Lohengrin et Tannhäuser de Richard Wagner* 1851, Field Nocturnes-jeiről írott tanulmánya (1859), *Robert Franz* 1872, *Keine Zwischenaktsmusik mehr* 1879 stb. A magyar zenére nézve különös fontossága van *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* c. művének (1859, magyarul 1861: A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon), melyben a cigányok szerepét a magyar zenekultúrában eltúlozva, érdemükön felül aláhúzottan, merőben téves színben állította be s a nekik tulajdonított kezdeményező és terjesztő funkcióval szemben a tisztán magyar zenei kultúrának még a lehetőségét is elvitatta. Ez a mű, mely Magyarországon több mint egy évtizedig tartó heves polémiákat váltott ki (Adelburg, Brassai, stb.), jóformán máig főforrása maradt a külföld Magyarország zenéjét illető ismereteinek. L. tévedését (amennyiben a könyv az ő nézeteit adja vissza és nem *Sayn-Wittgenstein* Carolina hercegnőét, aki, mint újabb adatok igazolják, Lisztnek egy bevezető tanulmányát bővítette ki e könyvvé) az teszi érthetővé, hogy a régi magyar zenei örökséget hordozó igazi népdal mély kultúrájával nem volt meg a kapcsolata, hogy az a magyar zenei kultúra, melyet maga előtt látott, inkább népies, stilizáló, felszínes áramlat volt, nem a népi erő és tehetség reprezentánsa. Összegyűjtött írásait Lina *Ramann* adta ki (1880-83, 6 köt.); levelezése 15 kötetre terjed *(La Mara: Liszt's Briefe* 1893—1904, 9 köt., Wagnerral való levélváltása 1887, 2 köt., stb.).

Liszti *(Listius) László* gróf *1628. †1663. Költeményeit Bécsben adta ki 1653. Elbeszélő költeményt írt a mohácsi csatáról. Korának egyik legnagyobb gonosztevője volt: bűneiért kivégezték.

Literary gentleman, l. *Schöngeist.*

Literáti Nemes *Sámuel,* *1796. †1842. A régi irodalmi emlékeknek a legügyesebb hamisítója volt. Hamisítványai ma a Nemzeti Múzeum birtokában vannak. Iratai közül sokáig hitelesnek tartották krónikáját, melyet az Árpád-kor végéről datált, továbbá azokat a magyar imádságokat, melyek a hamisítvány szerint I. András király korából maradtak ránk.

Literatura Mondo. Az eszperantó mozgalom központi irodalmi és művészeti folyóirata. Budapesten, magyar eszperantista írók szerkesztésében jelenik meg.

Littke *Aurél,* magyar geografus, a budai pedagógium tanára. Főbb dolgozatai: *Pest-Buda történeti földrajza a török hódoltság korában, A föld felfedezésének története.* (Föld; Művelts. Könyvtára), *Útmutató a globus használatához.* Több iskolai atlasznak szerkesztője és munkatársa. Magyarra lefordította Supan: *Fizikai földrajz*-ának egy részét és Hettner: *Länderkunde*-jét *»A leíró földrajz alapvonalai«* c. (1925) 2 k.

Littré, *Émile,* francia tudós, *1801. †1881. *Comte* tanítványai közé tartozott. A világ előtt L. volt a pozitivista filozófia képviselője. Főművei részben a pozitivizmus ismertetései és gyakorlati alkalmazásának fejtegetései: *A. C. et la philos. positive* (1863), *la Science au point de vue philosophique* (1873) stb. — részben filológiaiak: *Hist. de la langue française* (1862) és *Dictionnaire de la langue fr.* (4 köt., 1863—72, pótk. 1878). Ezek roppant szorgalommal és lelkiismeretességgel megszerkesztett, ma is nélkülözhetetlen művek.

Liturgiai dráma. A X. században kezdett kicsirázni az amúgy is drámai jellegű kat. miséből, a feltámadás ünnepén az istentiszteletbe beszőtt kérdésekből és feleletekből. A husvéti és karácsonyi szertartásokba lassankint a két részre osztott kóruson kívül magánszereplők is léptek be: valóságos kis dráma formájában játszották el Krisztus születésének és feltámadásának hírüladását. Primitív — szimbolikus — díszleteket is alkalmaztak. Később más tárgyakat is dramatizáltak az istentisztelettel kapcsolatban: Dániel próféta, az okos és balga szüzek történetét stb. Lassankint komikus, sőt durván komikus elemek keveredtek a L.-ba. A XIII. század elején III. Ince pápa már eltiltja ezeket a látványosságokat.

Litván irodalom. Az indo-európai népcsaládnak ú. n. balti ágát: a letteket és a litvánokat a hosszú évszázadok óta rájuk nehezedő idegen — német, lengyel, orosz — elnyomás sokáig visszavetette önálló nemzeti műveltségük kifejtésében. L.-ról csak a legújabb időben beszélhetünk. Ugyan már a XVI. évszázad közepén megjelenik az első litván könyv és ezt több más követte a porosz uralom előtt levő litvánok számára, de mindez csak a protestáns vallási eszméknek köztük való terjesztését célozta s mély hatást csak ily irányban gyakorolt. Úgyanígy írtak prot. szellemű könyveket lengyel földön az ottani litvánok részére. Az előbbiek Luther, az utóbbiak Kálvin tanait hirdették, és e tanoknak hódították meg a litvánokat. Csak a XVIII. sz. elején támad közöttük igazi költő: *Donalitius* Krisztián (1714—1780), aki művészi formában népies hagyományokat örökít meg lantján. De még egy század telik bele, míg — főkép a vilnai egyetem hatása alatt — elevenebb L. kezdődik és napvilágot látnak *Stanievicz* Simon litván népdalai, *Dauhantas* Simon ugyanily tartalmú s az őslitvánok szokásait és intézményeit leíró nevezetes műve (1845). *Volonczevszki* Máté püspök egyháztörténetet ír s őtőle ered az első litván elbeszélés *(Palangos Juze,* 1863). A szerencsétlen lengyel forradalom, amely ugyanekkor dúlt, megint hosszabb időre útját vágta a szépen indult L.-nak. A Poroszországban és az amerikai litvánság köréből ezután megjelent L.-i munkákat nem engedték be orosz földre. A helyzet közvetlenül az orosz—japán háború előtt, 1904. változott meg. A L. újra föléledt, a régibb és újabb külföldi könyvek szabadabban léphették át az orosz határt és benn litván földön élénk irodalmi élet kezdődött. A világháború azután gyökeres átalakulást idézett elő: az ősi litván föld felszabadult és Litvánia mint külön ország lázas buzgalommal igyekszik pótolni a sanyarú évszázadok mulasztásait. Náluk is, mint a finneknél, a szerencsére megőrzött régi szájhagyomány, amelyet szorgosan gyűjtöttek, a L. éltető vize. S ebből mind a költők, mind a tudósok — az utóbbiak közt nem egy, akit a külföldön is jól ismernek — alaposan kiveszik részüket, úgyhogy idő jártával ettől a sokat szenvedett, igen tehetséges néptől is érdemes munkát várhatunk az európai művelődés számára. *Vikár.*

Liutprand *(Luitprand),* középkori krónikás, cremonai püspök, *915. †972. Három tört. munkájában: *Antapodosis, De rebus gestis Ottonis magni, De legatione Constantinopolitana,* sok a magyar vonatkozás, de meglehetősen eltorzított, rosszakaratú képet fest a magyarokról.

Livius, *Andronicus* († Kr. e. 204) a tarentumi háború idején (Kr. e. 272) görög rabszolgaként került Rómába, Livius Salinator házába, mint a görög és latin nyelv tanára. Minthogy nem volt latin irodalmi tankönyv, L. kénytelen volt tanítványai számára ilyenről gondoskodni. Lefordította latinra Homeros Odysseiáját, saturniusokban. A töredékekből ítélve a fordítás esetlen és darabos volt, jelentősége azonban döntő: ezzel tör utat magának a görög szellem és irodalom a latin irodalomba. Ugyancsak L. fordította az első római szinpadi játékokra a szükséges görög tragédiákat és komédiákat s így ezen a téren is úttörő volt. A 207. évi nagy engesztelő körmenet számára ő írta az

ünnepi éneket *(Parthenion)*, amelyet leányok kara adott elő tánc kíséretében. Jutalmul hivatalosan elismerték az írói céhet.

Livius, *Titus L. Patavinus,* *Kr. e. 59. †Kr. u. 17., latin történetíró. Pataviumban (ma Padova) született, amelynek tájszólása történeti művén is megérzik. Életéről igen keveset tudunk; tudjuk, hogy filozófiai és retorikai munkákat írt, amelyek azonban elvesztek. Annál jelentékenyebb történetírói működése. Életének nagy feladatául választotta a római történelem feldolgozását, a város alapításától fogva saját koráig. E mű megalkotása céljából Rómában élt, ahol igen nagy tekintélyben állott; barátságba került Augustusszal, aki élénk érdeklődéssel kísérte a történetíró munkáját, amely mintegy betetőzése volt a nemzeti renaissance érdekében végzett uralkodói munkásságának. L. művének címe: *Ab urbe condita libri* (Római történelem a város alapításától fogva); az óriási arányú mű, amelyen L. negyven esztendeig dolgozott, tudomásunk szerint 142 könyvből állott és a Kr. e. 9. év eseményeivel végződött. Ebből mindössze 35 könyv maradt ránk: 1—10 (a város alapításától Kr. e. 293.), 21—45 (a 2. pún háborútól Aemilius Paulus macedoniai győzelméig, Kr. e. 167.). Az elveszett részeket kivonatok (epitome), az ú. n. periochae (összefoglalások), amelyek mind a 142 könyvhöz ránk maradtak, továbbá töredékek, papyrusok stb. pótolják. L. műve 10 könyvenkint dekasokra volt osztva; eszerint ránk az 1., a 3—4. és az 5. dekas első fele maradt. L. főforrása egyrészt Polybios görög történetíró, másrészt a római annalisták (Valerius Antias, Claudius Quadrigarius, Licinius Macer, Aelius Tubero). L. nem folytatott a mai értelemben vett forrástanulmányokat; forrásait ötletszerűen használja s nem vizsgálja megbízhatóságukat; gyakran csak későn és a maga kárán eszmél rá valamelyik forrásának megbízhatatlanságára és megesik vele, hogy az olyan fontos forrásmunkát, mint Cato Origines-e, csak a 4. dekastól kezdve jut eszébe használnia. Nincsenek szilárd kritikai elvei, módszere az örökös ingatag kísérletezés. Ezen nem is szabad csodálkoznunk, ha tekintetbe vesszük, mi volt a célja művével. Hazafias szempont vezette műve megírásában, lelkesíteni akart a mult, a római hősiesség nagyszerű példáival. Bár a politikai és katonai kérdések megítéléséhez nincs elegendő érzéke és készültsége, tiszteletreméltó módon törekszik mindig az igazságot megállapítani, nem pártoskodik, de nem is hallgatja el véleményét a szélsőséges áramlatok üzelmeivel szemben. Még Pompeius iránt érzett rokonszenvének is kellő tárgyilagossággal tud határt szabni. Emellett melegszívű embernek és kitünő elbeszélőnek mutatkozik művében; lebilincselő előadásával le tudja kötni az olvasó figyelmét; elevensége, szemléletessége, jellemző ereje, stílusának nemes egyszerűsége, gyakran költői lendülete, drámai lüktetése, ú. n. történeti beszédeinek tiszta és keresetlen retorikája művét a latin történetírás maradandó értékű alkotásává avatja. *Révay.*

Ljeszkov, *Nikoláj Szemjonovics,* orosz író, *1837. †1895. Turgenjev után a legjobb orosz novellaíró, de mivel gyenge regényeket is írt, nem méltatták érdeme szerint. Eleinte *Sztebnickij* név alatt írt. *Nincs tovább* (Njekuda, 1864) és a *Késhegyre* (1870) c. pamfletszerű regényeiben a legnagyobb kíméletlenséggel ostorozza a radikálisokat és a nihilistákat s a legaljasabb bűnök elkövetésével vádolja meg őket. Legjobb regénye a *Klerikusok* (Szoborjáne, 1878), melynek papok a hősei. Tuberozov pópa komolyan veszi hivatását, ezért összeütközik felettes hatóságával s hamis vád alapján hivatalvesztésre ítélik. Első regényeiért a radikálisok, utóbbiért a konzervatívok haragudtak rá s így alig olvasták. Novellái mind remekművek. A legoroszabb író, nyugati hatásoknak semmi nyoma nincs a műveiben. A XX. sz. igazságot szolgáltatott neki, divatba jött, a neorealisztikus írók utánozzák írói modorát és kereken bevallják, hogy L. a mesterük. *Bonkáló.*

Ljubisa, *Szljepán Mitovo,* szerb-horvát író, *1824. †1878. Autodidakta. Több cikluson át tagja volt a bécsi parlamentnek mint dalmáciai képviselő. 1862. kezdett írni s fordításokat közölt Horatius, Ariosto s Dantetól, de azután Karádzsics népköltési gyűjteményeinek hatása alatt a népéletet kezdte rajzolni elbeszéléseiben. L. új és eredeti tehetség, ért a meséléshez s le tudja kötni az olvasók érdeklődését. Sikerültebb elbeszéléseiben: *Kánjos Mácedonovics, Pop Ándrovics, novi Obilics* (P. A. új O.), *Az ellopott és visszalopott harang* sok humorral találkozunk.

Lobo, *Francesco Rodriguez,* portugál költő, †1625. Eposza, az *Ulysseia*, Camões-utánzat; pásztori költeményei, *A primavera* (Tavasz), *O pastor peregrino* (Az idegen pásztor) stb. a korabeli gazdag pasztorál-termés javához tartoznak. Legkitünőbbet a lírában adta, amelyben — Manoel de Mello mellett — kora irodalmának második nagyja. Legtöbb dalát a pásztori költeményekbe iktatta be.

Locke (ejtsd: lak), *William John,* angol író, *1863. Regényei közt legismertebbek: *Where Love is, The Morals of Marcus Ordeyne, The House of Baltazar, The Mountebank.* Drámái részben regényeiből készültek *(The Morals of Marcus)*, részben eredeti tárgyúak. Legújabban *The Mountebank*-nek volt nagy sikere.

Lockhart (ejtsd: lakert), *John Gibson,* angol író, *1794. †1854. *Scott* életéről írt könyve az angol irodalom egyik klasszikus remeke. Regényeket is írt.

Lóczy *Lajos,* *1849. †1920., egyet. tanár. Részt vett gróf Széchenyi Béla ázsiai expedíciójában. Tanulmányai a folyóiratokban és önállóan jelentek meg. Nagyszabású tudományos munkát írt a khinai birodalomról; sokat foglalkozott a Balaton környékével. L. szerkesztette a *Földrajzi könyvtár*-t. *A mennyei birodalom* címen

Khina népszerű leírását adta közre. Művei közül több idegen nyelven is megjelent; L. világhírű geológus.

Lodge (ejtsd: lodzs), *Thomas*, angol drámaíró, *1558. †1625. Legfontosabb műve: *Rosalynde: Euphues' Golden Legery* c. regénye, mely Shakespeare *Ahogy tetszik*-jének forrása. Korában népszerű regényei túl-szentimentálisak, főérdemük a beléjük szőtt gyönyörű dalok. Drámái nehézkesek, de hozzájárultak a szabályos angol dráma megalapozásához, legnevezetesebb: *The Wounds of Civil War.* Greene-nel együtt írta a szinpadot a puritánok ellen védő *Looking-Glass for London and England*-ot. *Rózsa.*

Loeben, *Ferd. Aug. Otto gróf*, álnevén *Isidorus Orientalis*, német költő, *1786. †1825. A kései romantika misztikus csoportjához tartozik. Lírájában (válog. gyűjt.-t kiadta R. *Pissin* 1906) túlhajtja Novalis halálos erótikáját és Tieck hangszimbolikáját. *Guido* (1808) c. regényét Novalis *Heinrich von Ofterdingen*-je folytatásának szánta.

Logau, *Friedrich von*, német epigrammaköltő, *1604. †1655. Opitz modorában írt szerelmi versekkel kezdi, de igazi műfaja az epigramma, melyhez antik, humanista, német és idegen költők (Martialis, Eur. Cordus, Opitz, főként John Owen) szolgáltatják a mintát. *(Erstes Hundert. Reimen-Sprüche Sal. von Golaus*, 1638; *S. von G.-s d. Sinn-Getichte Drey Tausend*, 1654.) Józan távlatból, fátyol és takaró nélkül nézi kora német, valóságát, észreveszi sebeit, meglátja szakadékait, sérelmeit társadalomban, erkölcsben, hitben, politikában, jogrendben, nyelvben, öltözködésben, tükröt tart eléje, kritizálja, meg akarja gyógyítani s mindenképen azon van, hogy lecsillapítsa a rend fellázadt elemeit. Nyugodtan áll az ár közepén, dogmák és pártok felett, csak németségének s lelkiismeretének hangjára hallgat. Párrímes kétsorosaiból hiányzik a barok szellem feszítő ereje, de ezt a hiányt pótolja a gondolat tiszta, belső plaszticitása. Hamar elfeledték, csak Ramler meg Lessing fedezték fel újra. Összes epigrammáit kiadta G. *Eitner* (1872). V. ö. K. *Haehnel: Fr. v. L.* (1883), P. *Hempel: Die Kunst Fr. s. v. L.* (1917). *Turóczi-Trostler.*

Logographosok (Fr. Creuzer óta) a Herodotos előtti görög történetírók megjelölése, amely voltakép mesemondót és prózaírót jelent. (A görögöknél logographos »beszéd-író«, aki mások számára pénzért törvényszéki beszédeket írt, mint Lysias, Isaios stb.) A legrégibb, VI—V. századbeli görög történetírás hazája a kisázsiai Iónia, a *historia* (»kutatás«) klasszikus földje, s művelői túlnyomóan iónok: *Kadmos* (a legelső), *Hekataios* (a legjelentékenyebb) és *Dionysios* miletosiak, *Charon* lampsakos-i, *Xanthos* lydiai (barbár), *Pherekydes* leros-i, *Hellanikos* (a legtudósabb) mitylene-i, *Damastes* sigeion-i stb. Anyaguk élőszóval hagyományozódott avagy nyilvános és magán följegyzésekben talált görög és barbár nyelvű mondák és történetek, genealogiák, király-jegyzékek; városoknak, gyarmatoknak, templomoknak keletkezésére vonatkozó feljegyzések, népek szokásai és intézményei, útleírások, földrajzi ismeretek stb. Becsületesen törekedtek összegyűjtött adataikat kortársaik okulására egyszerű prózában közölni s nem akartak költői hatást elérni. Tevékenységük az alapja a voltaképeni történetírásnak, amely Herodotos-szal kezdődik. Műveikből csak töredékek maradtak fönn. Ezeket kiadta: *Müller: Fragm.* historicorum Graec. (1840—71). V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. *Schmidt.*

Lohengrin, eredeti alakjában: *Loherangrin*, a hattyúslovag, Parzival fia (Wolfram von Eschenbach), mondai hős. Önállóan elsőízben a *Wartburgi dalnokverseny* (1260 kör.) második részében szerepel. (Kiadta *Rückert*, 1857). Történetét feldolg. többek között Konr. von Würzburg, K. W. Vogt, Rich. Wagner, Gerh. Hauptmann. V. ö. Fr. *Panzer: L.-studien* (1894).

Lohenstein, *Daniel Casper von*, német barok költő, az u. n. második sziléziai iskola reprezentativ képviselője, *1635. †1683. Lírájában *(Trauer u. Lustgedichte* 1680; *D. C. von L.-s sämtliche Gedichte* 1689) az olasz—spanyol tanítványa: a marinizmus s gongorizmus soha sem állt oly közel a német költészethez, mint itt. Drámáiban — összesen hatot írt, — még pedig két török *(Ibrahim Bassa, Ibrahim Sultan)* s négy antik tárgyut *(Cléopatra; Agrippina; Epicharis; Sophonisbe)* francia racionalizmus, antikizáló retorika, német pátosz, az opera, a kiállításos darabok hatása mozgatja nyelvi képzeletét. Uralkodó motivum köre: gyilkosság, kín, vérpad, erőszak, nyelve ennek megfelelően vérrel, bombaszttal, virággal teljes, elállítja a lélekzetet, kéjt, érzékiséget lehel, ideget feszít. Az antik s allegorizáló keresztény mitológiai apparátus, ellentétek, képek, hasonlatok, túlzások, metaforák, önmagukért való ornamensek, kultúra, a barok történet-szemlélet soha sem érvényesült még olyan kifogyhatatlan s lényegében üres gazdagsággal, mint L.-nál. Olyan feladatok elé állítja a német nyelv dinamikáját, amikkel még sohasem akadt dolga. A német barok nyelvkultúrája benne kulminál. Prózai főműve: *Grossmüthiger Feldherr Arminius* stb. (1689—90), filológiai-történeti adattudás, népek és események, nevek útvesztője, a német nyelv céltalan mérkőzése a barok szemmel látott s félreértett ókor, a germánság s a XVII. század nyomasztó tárgyi világával. Retorikai pátoszának legbarokabb emléke Hofmannswaldau felett tartott halotti beszéde (Der grosse Pan ist tot!). — V. ö. A. *Kerckhoff: D. C. v. L.-s. Trauerspiele* (1877); O. *Muris: Dram. Techn. u. Sprache in den Trauerspielen D. C.'s von L.* (1911.) *Turóczi-Trostler.*

Lomonoszov, *Micháil Vásziljevics*, orosz író, *1711. †1765. Egyszerű muzsiknak a fia; megszökött hazulról, csakhogy tanulhasson, 20 éves korában Moszkvába került

s az iskolában annyira kitűnt, hogy 25 éves korában államköltségen a marburgi egyetemre küldték; ott 3 évig maradt, azután Freiburgba ment. Egy év mulva visszatért Marburgba, itt megnősült s 1741. hazament Pétervárra. 1745. a kémia professzorává nevezték ki. L. Nagy Péter után a XVIII. sz. legkimagaslóbb alakja. A szó szoros értelmében vett polihisztor, amellett alapos tudású, erélyes és páratlan szorgalmú férfiú volt. Ódái, drámái, szatirái s egyéb költeményei gyengék, tudományos dolgozatai azonban értékesek. Ő írta meg az első orosz nyelvtant és orosz szótárt s ő követelte először, hogy a holt egyházi szláv nyelv helyett az élő, beszélt nyelvet vezessék be az irodalomba. L. vitte be az addig tiszta német pétervári Tudományos Akadémiába az orosz szellemet s hosszas küzdelmek árán sikerült az akadémiát eloroszosítania. *Bonkáló.*

Londesz *Elek*, hírlapíró. *1868. Főleg ifjusági munkákat írt: *Egy falusi tanító naplójából; A könyv.* Lefordította Firdauszi *Sah-Námé*jának néhány epizódját, továbbá Marlowe *Faust*-ját. Drámai költeménye: *Káin* 1886.

London, *Jack*, amerikai író, *1876.†1916. Bekalandozta az egész világot, Californiából Klondykebe, onnan Japánba ment s végigjárta egész Amerikát, hogy szociológiai tanulmányokat végezzen. Nagy mesemondó, a mese győz a stíluson is nála; nagyszerűen ért ahhoz, hogy az állatvilág szenvedélyeit és az ember elemi szenvedélyeit fesse. Legjobb művei: *The Son of he Wolf; Children of the Frost; People of the Abyss; The Road*; a *Burning Delight* izgató történet Klondykéről és Nyugat-Amerikáról. L.-t Klondyke Kiplingjének szokták nevezni; egy tengeri lázadás nagyszerű képét kapjuk a *Mutiny of Elsinore*-ban; *The Call of the Wild* a természet mindenhatóságának dicsőítése, egy szánkóhúzó kutya története; *The Iron Heel* a jövő regénye. Magyarul számos műve jelent meg. Önéletrajzát mondja el *Eden Martin* c. könyvében. Életrajzát legújabban megírta özvegye (magyarul is megjelent). *Rózsa.*

Longfellow (ejtsd: longfelló), *Henry Wadsworth*, amerikai költő, *1807. febr. 27. Portlandben. †1882. márc. 24. Az optimizmus költője. Nem hiába volt a szerencse kedveltje, nyugodtan szentelhette életét a költészetnek és tudománynak. 27 éves korában a harwardi egyetem tanára; többször beutazta Európát s az egész tevékenységére legnagyobb hatású Németországot, melynek életébe és irodalmába különösen elmélyedt. Első irodalomtörténeti tanulmányai után jelent meg úti benyomásait feldolgozó szentimentális regénye, *Hyperion*, melyet követett első verseskötete, a *Voices of the Night*, telve csupa népszerű, dallamos zenéjű verssel, melyeket szelíd melankólia, tökéletes formaérzék tüntet ki. Csak a szeretet és a lelki nemességből eredő témák inspirálják s az alkony, a békés este a benső harmónia hangulata. A *Ballads and other Poems* tartalmazza a híres *Excelsior*-t, mely a lángész életét példázza, a viharral, kísértéssel, félelemmel dacoló, törhetetlen lelkű ifjú alakjával, aki »előre« tör, s elpusztul, anélkül, hogy eszményét elérné, de a haladás reményét tovább élteti a magasból hangzó szózat: előre! Cervantesnek novelláját dolgozza fel a *Spanish Student*, a diák szerelméről Preciosa, a cigánylány iránt. L. epikus költeményei között legszebb a Goethe *Hermann und Dorothea*-jának hatása alatt írt *Evangeline*, egy szerencsétlen lány története. A *Kavanagh* a falusi élet rajza. A Kalevala és indián-tanulmányainak hatása alatt írta a *Hiawatha*-t, mely az összes indiánus törzsek közös mitoszára megy vissza. Az *Evangeline* sikerén felbuzdulva írta *The Courtship of Miles Standish*-t. E gyönyörű költői beszélyével együtt jelent meg a *Birds of Passage*, mely a remek *Weariness*-t tartalmazza, a költő sóhaját arra a gondolatra, hogy mi vár gyermekeire az életben. Nagyszerű keretes elbeszélés a *Tales of a Wayside Inn*, számos szebbnél-szebb ballada közt az Olaf mondájával, Sziciliai Róbert történetével, a chillingworthi madarak napsugaras meséjével. Drámai művei között a hatalmas Krisztus-sorozat legelőször elkészült második része a legjobb, *The Golden Legend*, a szegény Henrik története drámai formába öntve. L. célja e drámával az volt, hogy plasztikus panorámáját adja egy XV. századbeli német városnak, s az egész középkornak összefoglaló képét nyujtsa. *The Divine Tragedy* Krisztus életét adja elő a középkori misztériumokra emlékeztető nemes egyszerűséggel. A *New England Tragedies* közt az *Endicott* történeti képek sorozata az amerikai quaker-üldözések idejéből. A *Judas Maccabeus* és *The Masque of Pandora* csak gyönyörű nyelvük miatt nevezetesek. Legszebb drámai alkotása a *Michel Angelo*, s főkép ennek utolsó jelenete, melyben Michel Angelo éjfél körül a halott Krisztuson dolgozik s a halált aposztrofálja. L. költészetét az amerika néppel való mélységes együttérzés, művészi kifejezés, természetes egyszerűség s az emberi haladásba vetett erős hit jellemzi. L. kibővítette és elmélyítette az amerikai kultúra forrásait, a világirodalom kincsesházának megismertetésével, anélkül, hogy az amerikai nép ideáljaihoz hűtlenné vált volna. Lásd *Higginson* L. tanulmányát. Magyarul megjelentek: *Hiawatha* (ford. *Bernátsky* és *Tamásfi*); *Az aranylegenda* (ford. *Jánosi* Gusztáv); *Judás Maccabeust és L. kisebb költeményeiből* sokat fordított *Szász* Béla, továbbá *Radó* Antal, *Kosztolányi* Dezső és *Rózsa* Dezső. *Rózsa.*

Longinos, l. *Fenségesről (a)*.

Longos (Kr. u. III. sz.), a görög bukolikus regény (pásztorregény) műfajának megalkotója és egyetlen képviselője. *Daphnis és Chloe* c. regényében két kitett gyermek lassan ébredő s végül beteljesedő szerelmének történetét írta meg. A cselekménybe, amelyet a két főhős körül csoportosít és párhuzamosan bonyolít le,

belejátszanak az idilli költészet technikája értelmében a nimfák, erosok és pánok, s az egészen a természet, a mezei élet szelid és ragyogó színei ömlenek el. Édeskés érzelgősség váltakozik benne nyers érzékiséggel és a szerző ezt a szentimentális alaphangulatot nem akarta a görög regény topikájához szorosan hozzátartozó kalandok és szörnyűségek kiélezésével megzavarni: ezért a szerelmesek elszakadása, kalandjaik és szenvedéseik csak futó felhők, amelyek csupán pillanatokra zavarják a természeti és szerelmi jelenetek derűs és bájos hangulatait. L. regényének, minden látszólagos ártatlansága és tisztasága ellenére, van tagadhatatlan erótikus jellege. A regény azonban szerkezet, elgondolás, stílus és nyelv tekintetében páratlan művészettel van megalkotva. A renaissance óta Goethen át egészen napjainkig egy pillanatra sem vesztette el varázsát. Kiadta P. L. *Courier* (Paris, 1829). Első francia fordítása (J. *Amyot*, 1559) még a görög szöveg editio princepse előtt jelent meg. Magy. ford. *Vajda* Károly 1892 (fehértemplomi gimn. értesítőjében); *Fóti* J. Lajos (Bpest, 1921). *Révay.*

Lonkay *Antal*, hirlapíró, *1827. †1888. Résztvett a szabadságharcban, majd 1856. megalapította a *Tanodai Lapok* c. pedagógiai folyóiratot és az *Idők tanúja* kat. napilapot. Önálló munkái: *Az én első római utam*; *Az én második római utam*; *Irod. tört. szemelvényekben* stb. Magyarra fordította Cantu világtörténelmének nagy részét.

Lonovics *József*, *1793. †1867. A szabadságharc után bebörtönözték és kényszerítették arra, hogy egyházi méltóságairól mondjon le. Később amnesztiát kapott, sőt 1866. kalocsai érsekké nevezték ki. Fontosabb művei: *Az angol türelem*, *A josephinismus*, *Népszerü egyházi archeologia* (3 kötet).

Lónyay *Menyhért gróf*, *1822. †1884. *Csengery* Antallal együtt szerkesztette a *Budapesti Szemlét*. Közgazdasági és pénzügyi tanulmányai a lapokban jelentek meg, könyvalakban *A bankügyről* címen jelent meg nagyszabású dolgozata.

Lope de Vega, l. *Vega*.

López de Ayala, *Adelardo*, spanyol színműíró, *1828. †1879., politikai pályán volt, a spanyol parlament elnöki tisztét is viselte; a romantikus lovagdrámától az erkölcsi korrajzon át az operettig minden műfajjal megpróbálkozott. A korjellemző színműben volt legnagyobb sikere; lehiggadt mérséklete, tiszta látása megőrizte a bántó túlzásoktól és ez maradó értéket ad darabjainak. Legjobbak: *El tanto por ciento* (Ennyi és ennyi százalék) a pénzéhes üzletláz és *Consuelo* a könnyűvérű asszony drámája. *Honti.*

López de Mendoza, l. *Santillana*.

Lorm, *Hieronymus*, családi nevén *Heinrich Landesmann*, *1821. †1902., osztrák költő, 15 éves korában megsiketült s aztán lassanként meg is vakult, de ezek a borzasztó csapások nem tudták megfosztani lelkének elpusztíthatatlan derűjétől. Novelláinak és regényeinek hosszú sora csekély jelentőségű; legismertebb *Gabriel Solmar* (1867). Értékes költői egyéniséget mutat azonban lirája (*Gedichte*, először 1870, összegyűjtve 1886). Szemlélődéseit néhány kötet szép prózai írásban gyűjtötte össze; világfelfogását legjobban tükrözi *Der grundlose Optimismus*, 1894.

Lorrain (ejtsd: loreen), *Jean*, eredeti nevén Paul *Duval*, *1855. †1906., francia lirikus, elbeszélő, drámaíró és essayista. Szimbolista versei tele vannak a halállal rokon perverzitással, a tetemeken és a rothadáson nyiló orchideákat kultiválja. Költői művei: *Le sang des dieux*, *Les griseries*, *L'ombre ardente*. Darabjai és regényei természet után festik a rosszhírű helyeket, gyilkosok, tolvajok és prostituáltak lebújait.

Losonczy *László*, *1812. †1879. Középiskolai tanár volt; sokáig szolgált Nagykőrösön. Irt novellákat is, de nagyobb sikert ért el hazafias költeményeivel és dalaival. *A vén cigány* c. verse ma is népszerű. A népies irány híve volt.

Lothar, *Rudolf*, *1865., budapesti születésű osztrák drámaíró és kritikus; a bécsi Neue Freie Presse tárcaírója. Drámáiban rendszerint fantasztikus ötleteket aknáz ki: *König Harlekin* tárgya az, hogy egy bohócz királlyá lesz és királynak be is válik; *Die Rosentempler* szabadkőműves gyűlést visz a színpadra; két drámában (*Wert des Lebens, Ritter Tod und Teufel*) a halál maga lép színpadra, mint szereplő személy. Irt még egy erőteljes történeti egyfelvonásost: *Cäsar Borgias Ende*. — Fontosabb L. kritikai és irodalomtörténeti működése. Tanulmányainak első nagy gyűjteménye: *Kritische Studien zur Psychologie der Literatur*, Breslau, 1895; egyebek között a német regénnyel, a német humorral és drámával foglalkozik. Kitünő összefoglaló munkája a német drámáról: *Das deutsche Drama der Gegenwart* (1905), a Burgtheaterről: *Das Wiener Burgtheater* (1904). *Kecskeméti.*

Loti, *Pierre*, eredeti nevén Julien *Viaud* (ejtsd: vió), francia regényíró, *1850. †1923., az Akadémia tagja. Előkelő protestáns családból származott és tengerésztiszt lett. Mint ilyen bejárta Polynéziát, Indiát, Indokinát és Szudánt, sokáig tartózkodott Konstantinápolyban s ezeknek a benyomásoknak nagyszerűsége és változatossága fölébresztette a lelkében szunnyadó írót és egyben utólérhetetlen szépségű témákkal is szolgált neki. Ezenkivül meg volt L.-ban a kifejezésnek valami olyan eredetisége és egyszerűsége, amiben az összes francia írók közül talán csak *Renan* fogható hozzá. L. valósággal elbűvöli olvasóit gondolatainak álmatag csapongásával, érzelmes melankóliájával, simogató, szinte ritmikusan zengő mondataival. Megindító történetei, tündér leírásai a rejtelmes Oceánról, titokzatos messze földek varázsáról egészen megmámorosítják olvasóját. Bonyolult egyéniségét egyrészt a nagyság és az erő, másrészt a törékeny finomság vonzza. Épen

olyan kitűnően rajzolja a haragvó Oceánt. Bretagne vészben-viharban edzett vad fiait (*Pêcheur d'Islande, Mon frère Yves*), mint *Madame Chrysanthème* csaknem árny szerű gráciáját. Regényes elbeszélésein kívül szerette megörökíteni azoknak a világoknak tűnő képeit, amelyeket nagy belső átalakulások halálra ítéltek: *L'Inde sans les anglais, Vers Ispahan, Les désenchantées, La Turquie agonisante*). Mint az elérhetetlen, távoli hercegnőért rajongó lovag, a régi haldokló kultúrák veszett ügyét védelmezte a legázoló civilizáció ellen. A legnagyobb művész volt az exotikus szépségek minden eddigi festője között.

A háború alatt gyűlölettől izzó könyvet írt a németek ellen (*l'Horreur allemande*); utolsó művében gyermekkori emlékeit írta meg tiszta, muzsikáló prózában.

Exotikus tárgyválasztásai nagy hatással voltak Claude *Farrère*-re és Pierre *Benoît*-ra, de stílusművészetét, nemes melankóliáját egyik sem közelíti meg. — Magyarul számos műve olvasható: *Egy spahi története, Az ébredők* (les Désenchantées), *Izlandi halász Krizantém asszony, Yves testvérem*, stb. Róla l. A. *France: Az irodalmi élet* (Világkvtár). *Kállay.*

Lotichius, *Petrus Secundus*, *1528. †1560. Orvos, újlatin költő. Krisztus születéséről és életének egyéb titokzatos mozzanatairól írt költeményei Vergilius és Ovidius komoly tanulmányozására vallanak.

Louys (ejtsd: luisz), *Pierre*, francia költő és regényíró, *1870. †1925. Irói pályáját néhány kisebb verses füzettel kezdte, amelyet néhány prózai írás követett. Novellák voltak ezek, amelyeknek tárgyát az antik világból vette. Lelkét különben is teljesen betöltötte a hellén kultúra szeretete. Lefordította Meleagros költeményeit. Majd *Chansons de Bilitis* cím alatt maga adott ki rekonstruált szaffikus verseket, amelyek tökéletes hűséggel tükrözik a hellén világ szellemét. 1895. jelent meg az *Aphrodite*, amely a hellén kultúra dekadenciájának festői foszforeszkálását írja le egy alexandriai kurtizán történetében. A könyvnek óriási sikere volt. Minden európai nyelvre lefordították, sőt operaszöveget is írtak belőle. L. több regényt, novellát is adott ki ezután (*La femme et le pantin, — Les aventures du roi Pausole, — Archipel, — Sanguines*), de egyiknek sem volt megközelítő sikere sem. A nagy irodalmi siker még szerényebbé és visszavonultabbá tette. Nőül vette Hérédia idősebb lányát. Utazgatott, könyvgyűjtő szenvedélyének élt és csak ritkán adott ki valamelyik revűben egy-egy költeményt. Életét tragikusan végezte be. Megvakult s a halál szomorú, magános zárkózottságtól váltotta meg. *Kállay.*

Lovagregény. A középkor utolsó századaiban s a középkort divatbahozó romantika idején elterjedt műfaj, amelynek tárgya: lovagok kalandozása, párviadalai, szerelmei, mesés, csodálatos cselekedetei, küzdelmei varázslókkal, óriásokkal stb. A középkori L. az antik világ hőseit (Nagy Sándor stb.) szintén gyakran szerepeltette, a középkor anakronisztikus felfogása szerint. A L. egyik elterjedt típusa volt a spanyol *Amadis-regény* (l. ott is), amely a XVI. sz.-ot is túlélte. Haldoklásában *Cervantes: Don Quijoteja* adta meg neki az utolsó döfést. *Benedek.*

Lovászy *Károly*, *1887. Lirikus, elbeszélő és színpadi író. Legtöbb sikerét krokijaival és szatirikus hírlapi apróságaival aratta. 1918. érdeklődést keltett *Vágóhid* c. szatirikus irodalmi és művészeti hetilapja. Könyvei: *A szivem* (versek). *Középeurópa legerősebb asszonya* (regény). *Pesti versek. Holnapután kiskedden* (a *Holnap* költőit kigúnyoló parodisztikus verses kötet.).

L. *Márton*, *1864. Hírlapíró, a *Magyarország* volt szerkesztője, ellenzéki politikus. A Károlyi-kormányban kultuszminiszter, a proletárdiktatura bukása után Bécsbe költözött és ott *Garami* Ernővel együtt megalapította a *Jövő* c. politikai lapot.

L. *Márton ifj.*, *1891. Író és újságíró, novellái jelentek meg. A Nyugat novellapályázatán díjat nyert.

Lover (ejtsd: löver), *Samuel*, angol író, *1797.†1868. Ir dalain kívül népszerű regényeket írt: *Rory O'More* és *Handy Andy*. Dickens-szel együtt alapította a *Bentley's Magazine*-t.

Lovik *Károly*, *1874. †1915., író, hírlapíró. Elbeszélései és regényei sűrűn jelentek meg a szépirodalmi lapokban. Sportlapot is szerkesztett. Regényei közül ismertebbek: *Leányvári boszorkány, Doktor Pogány* és a *Vándormadár.*

Lowell (ejtsd: lóel), *James Russel*, amerikai költő, *1819. †1891. Első versei közt legjobbak *Prometheus* és *The Present Crisis*. Kitűnő politikai és irodalmi szatirákat írt. Az előbbiek közt van *An Interview with Miles Standish*; a híres *Biglow Papers* a kisvárosi Hosea Biglow verseit tartalmazza napi kérdésekről, Massachusett dialektusában. Minden külső eszköz mellőzésével, nagyszerű humorával s eredetiségével az amerikai irodalom első egyik legnagyobb klasszikus szatirája. Az irodalmi szatira terén híres műve a *Fable for Critics. The Vision of Sir Launfal* az ember balgaságát mutatja. L., aki Longfellow utóda volt egyetemi tanszékén, többek között Longfellow-val, Holmes-szel és Emersonnal alapította az *Atlantic Monthly* c. folyóiratot, melynek rendkívüli szerepe volt Amerika szellemi életében. L. kitűnt, mint lirikus is, ódáival és elégiáival (*Commemoration Ode; The Cathedral; After the Burial*). Versei *Under the Willows* c. alatt jelentek meg. L. Amerikának talán legnagyobb kritikusa, aki politikai és diplomatai tevékenysége mellett óriási irodalomtörténeti tevékenységet fejtett ki. Ő nyitotta meg a régi drámaíróknak, továbbá Spensernek, Miltonnak, Dantenak, Chaucernek az útját Amerikába. Nagyszámú tanulmányai ma is a legkiválóbb klasszikus művek közé számítanak. *Rózsa.*

Loyola, *Ignatius de*, *1492. †1556. Az újkori kat. szellem kialakulására döntő hatást tett *Lelki gyakorlatai* (Exercitia spiritualis) mellett L.-tól

egy önéletrajzi munka is maradt fönn, melyet tanítványának, Luis Gonzaleznek 1553-tól kezdve diktált. (Eredetije csak 1904. jelent meg.) A mélyreható elemzés, a lélek legrejtettebb mélységeit feltáró önmegfigyelés kiváló művé teszik L. önéletrajzát. Emellett nem patétikus, nem beszél frázisokban; érthető, hogy hatása igen nagy volt.

Lőcsei fehér asszony. Lőcsén, a várfok kapuján, egy fehérruhás nőalak volt látható. A festményen a nő az egyik kezét a kulcslyukon tartja, a másikkal a sánc felé integet, mintha jelt adna az ellenségnek. A közhit szerint a kép *Korponai* Jánosnét, Garamszegi *Géczy* Juliannát ábrázolja. A kacér asszony vette rá *Andrássy* Istvánt, hogy a várat feladja a császáriaknak. Az asszonyt a szatmári béke után azzal vádolták, hogy újabb felkelést készít elő. Elfogták, megkínozták és 1715. Győrben kivégezték. Alakja *Jókai* regényéből lett ismeretessé. Ugyanazt a kort rajzolja *Mikszáth* is *Fekete város* c. regényében. *Lengyel.*

Lőcsei kalendárium. A leghíresebb magyarországi kalendárium, melyet a XVII. sz.-tól kezdve készíttetett egy lőcsei nyomda. A naptári részen kívül az év rövid krónikáját, kis történeteket és jövendöléseket tartalmazott.

Lökken, *Thomas Olesen.* Dán regényíró, műveiben a parasztéletet festi nagy erővel és nem közönséges tehetséggel. Híres regényciklusa: *Niels Hald, Niels Hald felesége és Niels Hald otthona.* Újabb művei közül a *Povl Dam* és *Jesper Spillemand és más hat történet* válnak ki.

Lönnrot (ejtsd: -rút), *Elias*, a finn néphagyományok leghíresebb gyűjtője és közzétevője, a *Kalevala* szerkesztője s a mai finn irodalmi nyelv megalapozója, *1802. †1884. Főműve a *Kalevala*; első, rövidebb szerkezet: 1835, második és végleges: 1849.; egy évvel utóbb a finn nyelvű irodalmat az orosz parancs bilincsbe verte, a *Kalevala* pedig ugyanekkor világhódító útjára indult s ma a legtöbb európai nyelvre le van fordítva. Nagy svéd—finn szótárt (kb. 160.000 szóval) s finn ráolvasások, közmondások és találós mesék gyűjteményeit is szerkesztette. Castrén után egyet. tanára lett a finn nyelvnek és irodalomnak Helsinkiben. Nevezetes kiadványa még a *Kanteletar* (»lant-tündér«), újabb és főleg régibb finn népköltés. Ezenkívül az irodalmi élet más ágaiban — népies olvasmányok, új zsoltárkönyv stb. szintén mély nyomokat hagyott. *Vihár.*

Löns, *Hermann*, *1866. †1914., német elbeszélő. Életének jórészét erdőben, lápokban töltötte, puskával a vállán, állatok meg növények között, akárcsak egy Európába tévedt trapper. Néhány kötet vers, vadászképek, az alnémet puszták, lápok, erdők udvarházak világával foglalkozó leírások, négy regény (*Der letzte Hansbur*; *Da hinten in der Heide*; *Der Wehrwolf*..., magy. ford. *Turóczi* J.; *Das zweite Gesicht*, magy. ford. *Várkonyi* T.), két tollba tört dráma maradtak utána. L. oly közel áll a természethez, olyan teljes vér- és ritmusközösségben él vele, hogy nem kell elhomályosítania, mint a romantikának, sem eldurvítania, mint a naturalizmusnak. Természete, valósága nemcsak nyersanyag, hanem egyben forma. Csak ilyen természetérzékkel teremthet új mitológiát, csak ilyen valóságérzékkel írhat népdalokat az expresszionizmus küszöbén (*Der kleine Rosengarten*) s találhat vissza a német népköltészet leggazdagabb forrásaihoz, a korai XVII. századhoz. Összegy. művei 1924., 8 köt. *Turóczi-Trostler.*

Lőrinczi-Lehr *Zsigmond*, *1841. †1871. Írt eredeti költeményeket is, de műfordításai sokkal fontosabbak. *Shakespeare* több drámáját lefordította; fordított olasz, angol és francia költők műveiből.

Lőrinczy *György*, *1860. Lapszerkesztő, a *Felvidéki Közműv. Egyes.* titkára, végül tanfelügyelő. Költeményeket, elbeszéléseket, leírásokat adott ki lapjainkban és önálló kötetekben. Számos könyvet írt az ifjúság számára is. Művei közül nevezetesebbek: *A magam földjén, Az öreg pandur, A bujdosók.*

Löw *Immanuel*, szegedi rabbi, L. Lipót fia, *1854. Szegeden. Úttörő munkássága a sémi nyelvek aram-szír dialektusaiban nagy méltánylásra talált. Alapvető művei: *Aramäische Pflanzennamen* (Wien, 1881) és *Die Flora der Juden* (Wien, 1923—24). Kiváló magyar hitszónok, számos alkalmi beszéde megjelent.

L. *Lipót*, *1811. †1875. A szabadságharcban mint tábori pap vett részt. 1850. szegedi rabbivá választották. Számos nagybecsű vallásbölcseleti és történeti tanulmányt írt. Kiadta egyházi beszédeit. Hátrahagyott műveit fia, *L. Immánuel*, rendezte sajtó alá.

Lublinski, *Samuel*, német drámaíró, *1868. †1910. Marxizmuson, pozitivizmuson tájékozódó kultúr- és világszemlélete kezdettől fogva a naturalizmus hívének mutatja. De csak meg kell erősödnie lappangó, már irodalomtörténeti munkájában (*Litteratur u. Gesellschaft im XIX. Jahrhundert*, 1899—1900) is jelentkező idealizmusának, hogy kritikában (*Die Bilanz der Moderne*, 1904), elméletben (*Der Ausgang der Moderne*, 1909) teljesen elforduljon naturalista kezdeteitől s gyakorlatában is új utakra térjen. Már az a körülmény, hogy eleitől fogva történeti tárgyakra esik a választása (*Der Imperator*, 1901; *Hannibal*, 1902; *Elisabeth u. Essex*, 1903; *Peter von Russland*, 1906) s a környezet mindenható erői mellett szinte egyenrangú félként juttatja szóhoz az egyén hősiségét, előre sejteti a későbbi alakváltozást. Utolsó drámáiban (*Gunther u. Brunhild*, 1908; *Kaiser u. Kanzler*, 1911), aztán az újklasszicizmus elméleti alapján, a Paul Ernstéhez hasonló logikai-konstruktív erővel s talán az övénél életteljesebb lírai pátosszal bonyolítja s oldja meg a drámai küzdelmet. *Turóczi-Trostler.*

Lubrich *Ágost*, *1825. †1900. Budapesti egyetemi tanár. Pedagógiai tanulmányai jelentek meg.

Luby *Sándor*, *1855. †1905. Vidéki tanító volt, majd Budapesten hírlapíró lett. Novellákat, komoly és humoros költeményeket írt. Fontosabb művei: *Tűnő percek, Álmok az üdvről, Vergődés.*

Lucanus, *Marcus Annaeus*, *Kr. u. 39. †65., latin eposzköltő, a filozófus Seneca öccsének, Marcus Annaeus Melának fia. Cordubában született, Rómában nevelkedett, legkiválóbb tanára a stoikus Cornutus, legkiválóbb barátja Persius volt. A retorikai iskolákban L.-ból kitűnő declamator vált; tanulmányait Athénben fejezte be, innen hívta vissza Nero és felvette barátai körébe. Huszonötéves korában quaestor, majd augur. Első nyilvános költői fellépése a 60. tartott Neronia nevű versenyekre esik. Apróbb költői kísérletek (valószínűleg mimuslibrettók) után a Pompeius és Caesar polgárháborújáról írt nagy eposzával, a *Pharsalia*-val lépett fel és rendkívül nagy sikert aratott. Azonban Nerohoz való viszonyában hamarosan feszültség állott be, valószínűleg a császár költői féltékenykedése miatt. L. szívvel-lélekkel híve volt a Nero ellen szervezkedő stoikus reakciónak s most mellőztetése és kegyvesztése ellenállhatatlan erővel sodorta a Piso-féle összeesküvésbe, amelyben tevékeny részt vett; az összeesküvés leleplezése után Nero öngyilkosságra ítélte. Ekkor L. elvesztette lelki erejét, férfiatlan könyörgésekre, vallomásokra és vádaskodásokra vetemedett, még ártatlan édesanyját sem kímélte. Mégis fel kellett vágnia ereit. Haldoklása alatt a Pharsalia egyik részletét szavalta. — A Pharsalia 10 énekből álló történelmi eposz, valósággal versbeszedett történelem; csupa retorika, dagályos szóáradat; a súly a beszédeken és a leírásokon van, ezeken mutatkozik meg, hogy L. igazi mintaképei nem Virgilius és Lucretius nagy epikus költeményei, hanem nagybátyjának, Senecának tragédiái. Műfaji szempontból azonban L. eposza fontos, bár folytatás nélkül maradt kezdeményezés. Addig az eposz a konvencionális mitológiai apparátus miatt bizonyos idealizált és vallásos szellemben adta a tárgyat. L. következetesen kiküszöbölí ezeket az elemeket és mindvégig átretorizálja eposzát; ezt a fontos megfigyelést, amely nyilván mutatja a vallásos tradícióktól való elszakadást, vagyis a korszellem hatását, már L. kortársa, Petronius leszögezte a Satíriconjába beszőtt Pharsalia-kritikában. A hagyománytól való elszakadást L. nyiltan jelezte azzal is, hogy egészen friss történelmi tárgyat választott és ezzel kapcsolatban szakított az eposzköltő hagyományos tárgyilagosságával: lépten-nyomon kifejezést ad helyeslésének vagy rosszalásának egyes eseményekkel és hősökkel szemben s nem ritkán átkokra fakad. Egyébként a Ph. befejezetlen. — Magy. ford. *Baksay Sándor* (1868). *Révay.*

Lucas (ejtsd: lyúkesz), *Edward Verall*, angol regényíró, *1868. Regényei: *Old-fashioned Tales, The Friendly Town*, stb.

Lucilius, *Caius* (Kr. e. *180. †102), a latin szatira műformájának megalkotója, Scipio és Laelius baráti körének tagja. Fiatal éveiben 9 könyvnyi szatirát írt vegyes versmértékekben, irodalmi munkásságának koronája azonban hexameteres szatiráinak 21 könyve, amely csupán töredékekben maradt ránk. Szatiráinak tárgya a mindennapi élet, főképen a politika minden visszás jelensége; ostorozza az államélet s a vezető politikusok (Lupus, Asellus, Metellus) hibáit, félszegségeit, bűneit; a társadalom hazugságait és képmutatásait, a fényűzést, a pazarlást és dorbézolást, a babonát, keményen kritizálja a filozófusokat és az irodalmi nyegleségeket. Főérdeme, hogy a hexametert tette a szatira műformájává s ezzel századokra kijelölte a latin szatirának, mint műfajnak fejlődését; az ő nyomain jár a szatira nagy latin mestere, *Horatius*. Stílusa darabos és egyenetlen, de költői egyénisége bátor és vonzó, eredeti és sokoldalú.

Lucretius, *Titus L. Carus*, *Kr. e. 96. †55., latin költő. Életéről mindössze az a két, nem egészen hiteles adatunk van, hogy megőrült és öngyilkos lett. Kéziratban, részben befejezetlenül maradt nagy filozófiai költeményét Cicero mentette meg és adta ki s ezzel a latin irodalom egyik legbecsesebb emlékét juttatta az utókorra. *De rerum natura* (A világegyetem lényege) c., hat énekből álló filozófiai költeményében Epikuros tanítását adja költői alakban. Epikuros tanításának lényege a megváltás a szenvedésektől s a halálfélelemtől a természet szemlélete és megismerése révén. L. költeménye az atomok és a tér viszonyából, örökkévalóságából és végtelenségéből magyarázza a világegyetem minden jelenségét; ez a két tényező önmaga erejéből hozza létre a természet minden formáját: felsőbb hatalom beavatkozására tehát nincs szükség. A lélek és a szellem is atomok összesége, mind a kettő a testtel él és hal. Ezért oktalanság a halálfélelem. L.-t Epikurosért égő lelkesedése és mély meggyőződése avatja a latin irodalom egyik legnagyobb költőjévé; igazi költő tudhatott csak a rideg filozófiai tanításokból annyi költői szépséget kicsiholni. Előadásának bensősége, ragyogó leírásai, kifogyhatatlan képalkotó ereje, stílusának férfias heve és archaisztikus patinája vérbeli költőre vall. Nyelve külön is figyelmet érdemel: nemcsak a latin irodalmi nyelvet alkotta meg hosszú időre, hanem a filozófiai műnyelvnek is első és döntő hatású mestere volt a latin irodalomban. *Catullus* mellett kétségtelenül L. a legnagyobb latin költő. Hatása korára és az utókorra rendkívüli: a latin írók javarésze az ő stílusán tanul, a ker. középkoron át másolják és magasztalják; az újkorban is él, nemcsak a filológusok munkásságában, hanem az irodalomban is: elég hatásának fokmérőjéül *Polignac: Antilucretius*-ára (1748) utalnunk. L. költeményét magyarra fordította *Fábián Gábor* (Budapest, 1870). *Révay.*

Ludas Matyi. *Fazekas* Mihály humoros elbeszélő költeményének hőse, aki »háromszor veri vissza« az igazságtalan földesúron a rámért botütéseket. Népszerűségét főleg annak köszönhette, hogy a mult sz. elején a francia forradalom hatása alatt nálunk is mutatkozott a demokratikus áramlat, de különben minden korban szívesen fogadják azokat a történeteket, melyekben az elnyomott osztályok tagjai diadalmaskodnak az uralkodó osztály képviselőjén.

Ludwig, *Otto*, *1813. †1865., német drámaíró és elbeszélő. Fejlődésének első fázisa abba az időbe esik, amikor már vége felé közeledik a romantika intellektualizálásának folyamata. A stílusválság, az átmenet problematikussága mély nyomot hágy rajta. Életének és művészetének egyensúlyát állandó veszedelemmel fenyegeti intuitív erőinek, eredendő romantikus zeneiségének s intellektusának a küzdelme, amely végül is az intellektus diadalával zárul. L. nem született drámaírónak, de azért utolsó lehelletéig ostromolja a színpadot. Hősei mindig közel járnak a rugalmasság határához, amelyen túl töréssel jár a feszültség minden fokozása, tragikus emberek, akiknek nincs egyéb problémájuk, csak a tulajdon sorsuk s maguk idézik fel bukásukat azáltal, hogy mereven alkalmazkodnak *egyetlen* tulajdonságukhoz. L. drámája nem az erők, szükségszerűségek mérkőzésének, hanem egy-egy tulajdonság elhatalmasodásának s az ebből következő egyensúly-felborulásnak a formája. A patologikus egyoldalúság tragikumának útja nem a drámai küzdelem, hanem a lélektani elemzés, holott L. épen a lélektani szintézis elvi alapján áll. A dráma hordozója egy ember *(Das Fräulein von Scuderi ; Der Erbförster*, 1850) vagy egy egész nép *(Die Makkabäer*, 1852). Az »erdei tragédia« hőse, az erdész, elveszti egyensúlyát, ezért menthetetlen, Izráel népe súlyos áldozatok árán újra helyreállítja, ezért ki is heveri a válságot. Ott, ahol L. ismert környezethez méri alakjainak valóságértékét, élettel, szenvedéllyel bőven kárpótol túlzásaiért, de ahol rekonstruált környezetbe állítja őket, ott hatalmas pátosza mellett is úgy hat, mintha megtagadna velük minden közösséget. Intuició és intellektus eleinte mintha egyezményre lépne egymással, de később észrevehetően elszakadnak egymástól. L. látomást látomásra halmoz, de intellektusa már nem bír a belőlük kibontakozó helyzetekkel, halálra elemzi, módosítja, át-meg átgyúrja, de mégsem tudja befejezett formához juttatni őket. A töredékek, tervek káoszában Shakespearet választja vezetőül. Vele igazolja tragikumelméletét, az ő nevében harcol Schiller irreális stilizálása ellen, holott ő maga is épen Schiller hatása alatt moralizálja s szűkíti meg Shakespeare erkölcsfeletti, hatalmas világát. *(Shakespeare-Studien*. Kiadta M. *Heydrich*, 1871.). Ebből az útvesztőből nem talál vissza a drámához : tanulmányainak elbeszélései látják hasznát. Ami a drámában mellékutakon vezeti le a feszültséget, a valóság, a szenvedély illuziójának önkínzó hajszolása, az itt a környezet rajzának, a lelki élet újszerű megvilágításának válik javára. Kedves íróitól, Balzactól, Dickenstől nem tanulhatott semmi olyat, aminek ne lett volna meg benne kezdettől fogva a csírája. Két nagy elbeszélése *(Die Heiterethei, Zwischen Himmel u. Erde)* közül különösen a második világosan mutatja, hogy a patologikus egyoldalúság koncepciója valójában csak a prózai elbeszélésben érvényesülhet. L. lírájában is meglátszik, hogy mély problematikusságban gyökerezik. — Műveit kiadta G. *Freytag* (1870, 4 köt.), A. *Stern* (Erich *Schmidt*-tel, 1891, 6 köt.), V. *Schweizer* (1898, 3 köt.), A. *Bartels* (1900, 6 köt.), A. *Eloesser* (1908, 2 köt.) P. *Merker* (többek közreműködésével, 1912, s köv. tört. krit. kiad.). — V. ö. A. *Stern : L.* (2. kiad., 1906.) ; L. *Mis : Les oeuvres dramatiques d'O. L.* (1921—25. I—II.) és *Les études sur Shakespeare d'O. L.* (1922).

Turóczi-Trostler.

Lufft, *Hans*, *1495. †1584. Luther német bibliafordításának nyomdásza Wittenbergben.

Luga *László*, *1840. †1905., kat. lelkész, lapszerkesztő és egyházi író. Előbb a *Népujság*-ot szerkesztette, majd az *Irodalmi Szemlé*-t is. Fontosabb művei : *Egyháziahat érdeklő újabb törvények kézikönyve, Róma, Téli olvasmányok.*

Lugosi *Demeter*, *1888. Iró, színészettörténész. Szakcikkein kívül szerkesztette a *Magyar színészeti lexikont* és egy szegedi színházi lapot.

Luis de Leon, *Fray*, l. *Ponce de Léon.*

Lukács *Ferenc*, *1891. †1918., magyar matematikus. Hatványsorokra, Fourier és Laplace-féle sorokra vonatkozó szép vizsgálatai javarészt német folyóiratokban — részben már halála után — jelentek meg és jelentékeny irodalmi hatást keltettek.

L. *György*, *1885. Filozófus és esztétikus. A Thália színpad egyik alapítója. Műveiben a német idealista irányok követőjének mutatkozik, erősen szubjektív idealizmusa Hegel nehezen érthető, sokszor misztikus és talányszerű nyelvezetével párosul. Munkái : *A lélek és a formák. Kisérletek* (1910), *A modern dráma fejlődésének története* (2 köt. 1912. A Kisfaludy Társaság Lukáts Krisztina díjával jutalmazott mű), *Az esztétikai kultúra* (1912). több magyar és német nyelvű esztétikai és dráma-elméleti tanulmány. Ujabb összefoglaló műve : *Theorie des Romans.* A forma problémájából indul ki, innen jut el a nagy szintézisekhez, hogy azután a nyert általános igazságokat az egyénre vonatkoztassa. Ez utóbbi törekvésének legérdekesebb példája *Balázs Béláról* írott könyve. A kommunizmus alatt közoktatásügyi népbiztos volt, azután Bécsbe emigrált.

L. *Móric*, *1812. †1881. Irodalmi és politikai tanulmányokat írt. Külföldi költők *(Byron*, stb.) műveiből fordított. A *Kisfaludy-Társaság*nak néhány évig elnöke volt.

Lukácsy *Kristóf,* *1804. †1876., kat. lelkész. Legfontosabb munkái: *Adalékok az erdélyi örmények történetéhez, Világosító Szt. Gergely élete, A magyarok ősei, hajdankori nevei és lakhelyei.*

L. *Sándor,* *1835. †1907. Vidéki, később fővárosi színész. Számos színművet írt; közülök a legnagyobb sikert *Vereshajú* c. népszínműve érte el.

Lukcsics *József,* *1875., egyetemi tanár. Éveket töltött Rómában és az olasz levéltárakban magyar anyagot kutatott. Fontosabb művei: *A veszprémi püspökség római oklevéltárának III. és IV. kötete, Középkori pápai adókönyvek, A Galilei-kérdés.*

Lukianos, a syriai Samosatából, görög filozófus, *120. †180 k. Neve alatt 80, részben gyanus vagy egészen bizonyosan nem tőle való párbeszédes prózai mű maradt ránk, ezenkívül két humoros drámai jelenet és 53 szellemes epigramma. Recitációi és declamatiói közül valóságos kis remekmű: A légy dicsérete *(Enkomion myias).* Becsesek és fontosak levélformában írt szatirikus korképei: az *Apologia,* a *Bérért dolgozók, Hogyan kell történelmet írni, Peregrinos halála.* Diatribéi és értekezései közül alaptalanul vonták kétségbe többnek a hitelességét; ma már bizonyosra vehetjük, hogy *Az áldozatokról, A gyászról, A syriai istennőről, Az astrologiáról,* hiteles művei L.-nak. Maró gúnnyal megírt személyes élű invektiva: *A tudatlan könyvgyűjtő ellen,* és a *Pseudologistés.* — A mimus és a komédia szellemét vitte bele egy sor friss hangú dialógusába, amelyekben új tartalommal és hangulattal tölti meg a Platon-féle filozófiai dialógus műformáját; ezek: *Istenek beszélgetései* (26 dialógus), *Tengeri istenek beszélgetései* (15), *Cifralányok beszélgetései* (15; magyarra ford. *Révay* József: *Széplányok egymásközt* címen, Bpest, 1920.), *Prometheus vagy a Kaukázus.* Mintegy átmenet a menipposi cinikus jellegű dialógusokhoz a kegyetlenül szatirikus *Timon vagy az embergyűlölő.* Menipposi dialógusainak tárgyait és művészi kifejező eszközeit a cinikus-stoikus népszerű erkölcsprédikáció, a diatribe motivum- és fegyvertárából veszi, amellyel egész egyénisége amúgy is élénk rokonságot mutat (Olv. R. *Helm: L. und Menipp,* Leipzig, 1906). Idetartozó, páratlanul mulatságos, isteneket és embereket vérig csipkedő és gúnyoló dialógusai közül említjük ezeket: *Ikaromenippos, Menippos vagy a pokoljárás, Istenek gyűlése, Alvilági utazás, Charon, Halottak beszélgetései* (L. rendkívül szereti a minden társadalmi különbséget ridegen kiegyenlítő alvilágot alkalmazni keretül), *Foglalkozások árverése, Álom vagy a kakas* (tipikus alakjának, Mikyllos vargának beszélgetése kakasával a megelégedettségről) stb. — *Symposion vagy a lapithák, Képek, Eunuch, Hermotimos, Nigrinos, Vita Hesiodosszal, Kynikos, Erotes, A táncról, A dereglye* (az ostoba emberi kivánságokról szóló vándortárgy) c. dialógusai többnyire Platon témáit fejtegetik s valamennyiben maga a szerző is szerepel Lykinos néven (Lykinos-dialógusok). — *Anacharsis* és *Toxaris* c. dialógusai a barátság problémáját illusztrálják megkapó példákkal. A filozófusok hazudozását és nagyotmondásait, fantasztikus rémtörténeteit gúnyolja a *Philopseudes*-ben (ebből vette Goethe a Zauberlehrling tárgyát). Öreg korából való két elbeszélő műve: az *Igaz történet* (Aléthés história; magyarra ford. *Révay* J.: *Csodálatos útazás* címen) és a *Lukios vagy a szamár.* Amaz a korában divatos kalandos regények hárijánoskodásának kacagtató paródiája, emez a szamárrá változott ember kalandjainak Apuleius Aranyszamár c. regényében is feldolgozott elbeszélése a Patrasból származó Lukios *Metamorphoses* c. műve alapján. — L. a késői görög irodalomnak egyik legeredetibb és legérdekesebb egyénisége; nyugtalan és megférhetetlen jellem, állhatatlan természet. Minden fennálló rendet, intézményt, gondolatot, világnézetet tagad és végigkorbácsol, nincs előtte semmi szent, lerombol minden illúziót és minden értéket sárba ránt. Teszi pedig ezt csupán a rombolás gyönyörűségéért, a művészi eszközök, a képek, a példák, a hasonlatok, a közmondások, anekdóták, a színek és formák bámulatos gazdag fegyverzetével. Tagadhatatlan, hogy sokszor ismétli önmagát, folyton ugyanazokat a motivumokat csépeli, gyakran túloz és pedig igazságtalanul (így a *Peregrinus halálá*-ban ok nélkül intéz durva támadást a kereszténység ellen s alaptalanul bélyegzi csalónak a rajongó Peregrinust), de bizonyos, hogy nem sorozatosan olvasva, legtöbb műve hallatlanul frissen és újszerűen hat. Ezt bizonyítja óriási hatása a világirodalomra *(Ulrich v. Hutten, Erasmus, Voltaire* stb.). — Kiadta: J. *Sommerbrodt,* 3 köt., Berlin, 1886—1899. Irod.: C. *Martha: Les moralistes sous l'empire Romain,* Paris, 1900. Németre ford.: *Wieland* (1788—89; új kiadása H. *Flörke*-től, München, 1912). Magyar fordításait l. Ókori Lexikon I. 1120. *Révay.*

Lukinich *Imre,* *1880. Középiskolai, majd egyet. tanár, végül a *Széchenyi*-könyvtár igazgatója. Történeti műveiben főleg *Erdély* históriájával foglalkozott. Értékes tanulmányai vannak *I. Rákóczi Györgyről, Bethlen Ferencről* és *B. István*ról, az erdélyi hódoltságról és *Erdély* területi változásairól. L. szerkesztette a *Klebelsberg*-emlékkönyvet (1925), melyben sok magyar tudós kiváló tanulmánya jelent meg. Megírta a szatmári béke történetét is.

Luther, *Martin,* *1483 nov. 10. Eisleben, †1546 febr. 18. Eisfeld. Nagy műve, a reformáció, struktúrájában változtatja meg a német szellemi élet egészét. Egyfelől a középkor utolsó még német kisugárzásában, a misztikában, másfelől az európai humanizmusban gyökerezik. Főleg az utóbbival volt számos érintkező pontja: az egyén felszabadítása, a hagyomány könyörtelen kritikája, az emberi méltóság kultusza, minden közvetítés és közvetítő elhomályosítás elvetése. A hu-

manisták szövegkritikája kalauzolja a hamisítatlan bibliához. Viszont elemi ereje, demokratizmusa, minden rangsort megbontó forradalmisága, vallásos erkölcsi szenvedélye sehogy sem illik a humanisták világképének amorális arisztokratizmusához. Ha túlzás is az a régóta meggyökeresedett (újabban Diltheytól, E. Troeltschtől vallott) felfogás, hogy a művészetnek egy szikrája sem hullott a L. lelkébe, az bizonyos, hogy művészi dolgokban teljesen közömbös. Azért kegyelmez meg a legnémetebb művészetnek, a zenének, mert segít legyőzni minden szomorúság okozóját, az ördögöt. L. téríteni, tanítani, javítani akar s ebhez minden erkölcsi megkötöttség mellett szabad levegőre, tömegek eleven visszhangjára van szüksége. Nem művész, legkevésbé formaművész. Ősélménye, életformája a harc, még akkor is, ha rendszerez, épít. Főereje az isten közelébe került, hitében újjászületett ember optimista harciassága, a tárgyi és nyelvi képzelet teremtő pátosza, az ébrenalvó, ezerszemű impresszió közvetlensége. Leveleit, vita- és röpiratait ez a pátosz, az élő szó ereje élteti és feszíti. Egyikükmásikuk maradandó formája révén időtlenné emelkedik a napi polémiák színvonala s pillanata fölé. (*Von den christlichen Adel d. Nation*, *Von des christlichen Standes Besserung*; *Von der babylonischen Gefangenschaft der Kirche*: *Von der Freiheit eines Christenmenschen*; *An die Ratsherrn aller Stände d. Landes*; *Vom Dolmetschen*; *Wider Hans Worst*, stb.) Prédikációk, katekizmusok, bibliamagyarázatok, asztali beszélgetések hosszú sora mind arról tanúskodik, hogy L. inkább a tett s nem a szó lángelméje. A reformáció egyházi dala az ő alkotása: a harc diadalmas naturalizmusa mellett a harc diadalmas lírája. Dalainak jórésze régi katolikus istenes énekek vagy zsoltárok átdolgozása. L. legmaradandóbb alkotása s egyben a reformáció korának leghatalmasabb nyelvemléke: biblia fordítása. Előbb az új-, aztán az ó-testamentumot fordítja le (1. *Das newe testament deutzsch*, Vuittenberg, 1522; 2. 1523—1532; teljes biblia: *Biblia, das ist die gantze Heilige Schrifft deudsch. Mart. Luth. Wittemberg* ... 1534). Szóról-szóra, mondatról-mondatra haladva fordít. Vannak előzői, ismeri, fel is használja őket, de visszanyúl felettük a görög, ill. héber szöveghez. A népléłek elvont konstrukció, de benne teremtő eleven valósággá lesz. Munka közben feltárul előtte a német nyelv minden megközelíthető forrása. L. nem teremtette meg az új felnémet irodalmi nyelvet. Csak legmagasabb pontja egy fejlődési folyamatnak, amely 1350 körül indul meg s a Luxemburgok prágai kancelláriájának kezdeményezésére egységesítő szempontokhoz köti a nyelvhasználatot. Az ő pátoszában egy nagy család tagjává rokonul a kor minden írója. Az egyházi dalban az ő hangja az irányadó. Az aesopusi mese tanító funkciójára gyakorlatban, elméletben ő hívja fel a figyelmet, s az ő kezdeményezésére az új dráma is az »eszmét« szolgálja. — Műveinek első gyűjt. kiadása 1539—59. jelent meg (12 köt.). Kritikai teljes kiadásuk a *Weimar-i K.* (1909 köv.) Szellem s kultúrtörténeti szempontból legjobb válogatott gyűjteményüket kiadja H. H. *Borchardt*. V. ö. A. E. *Berger*: *M. L.* (1895—1921); O. *Scheel*: *M. L.* (1916—1917); W. *Walther*: *L.'s d. Bibel* (1917); C. *Franke*: *Grundzüge der Schriftsprache L.'s* (2. kiad. 1913—1922); H. *Böhmer*: *L. im Lichte u. Forschung* (1918); Fr. *Kluge*: *Von L. bis Lessing* (3. kiad. 1918); P. *Wernle*: *Ren. u. Reform* (1912); P. *Merker*: *Reform. u. Lit.* (1918); G. *Roethe*: *M. L.'s Bedeutung f. d. Lit.* (1918); E. *Troeltsch*: *Bed. des Protestantismus für die Entsteh. der mod. Welt* (2. kiad. 1911); K. *Holl*: *Gesammelte Aufsätze* (I., 1921); W. *Dilthey*: *Gesammelte Schriften* (II.); R. *Huch*: *L.-s Glaube* (1916); K. *Burdach*: *Reform. Ren. Humanismus* (1918); G. *Ritter*: *M. L. (Der Kämpfer*, II. 1923).

Turóczi-Trostler.

Lux *Terka* (családi neve *Dancsházi Oláh*), *1879. A Pesti Hírlap tárcaírója. Novellái és regényei igen olvasottak (*Budapest*, *Életre-halálra*, *Leányok*, *Marcsa gondolatai*, *Meseország*, *Novellák*, stb.).

Luzzatto, *Sámuel Dávid*, olasz zsidó nyelvész, irodalomtörténész, a modern zsidó irodalmi kutatás megteremtője, *1800. Triesztben, †1895. Páduában. A héber és aram nyelvtudomány kutatója. De korszakalkotó a zsidó irodalomtörténet terén, a régi héber kéziratok tartalmát ismerteti irodalmi leveleiben. A középkori zsidó költők, főleg *Juda Ha-lévi* neki köszönik feltámadásukat. Kitűnő héber stiliszta és melegszívű poéta.

Lübeck, *Mathias*, francia lirikus, a legfiatalabb generáció tagja, *1903. Merész hangú, pittoreszk színeket kereső, csufondáros szavú poéta, aki mai szempontok mértékével ironizálja a multat. Tehetségétől sokat várnak.

Lyall (ejtsd: lájel), Sir *Alfred Comyn* angol költő, *1835. †1911. Életrajzokat, útleírásokat és több kötet verset adott ki (*Verses written in India* stb.).

Lybistros és Rhodamne, középgörög romantikus verses szerelmi regény, a frankgörög kultúrakeveredésnek egyik legérdekesebb emléke, művészileg (utólagos elbeszélések, allegóriák stb.) a szofista regények tanítványa. — Kiad. *Mavrophrydes* 1866, W. *Wagner* 1881.

Lydgate (ejtsd: lidgét), *John*, angol költő, *1370. †1451. Erkölcsi meséket írt, történeti tárgyakat és legendákat dolgoz fel. Főművei: *The Troy Bock* (Guido delle Colonne után); *The Story of Thebes* (Statius Thebais-e után) s Boccaccio *De Casibus Illustrium Virorum* c. művének francia közvetítésen át való átdolgozása *The Fall of Princes* címen. A szerelmi allegóriák utánzása a *Temple of Glass*.

Lygdamus, egy ismeretlen latin költő álneve. Ez a költő Messalla baráti körének tagja volt és hat elégia maradt ránk tőle, amelyekben Neaera iránt érzett bol-

dogtalan szerelmét énekli meg. Elégiáinak verselése és stílusa Tibullusra vall, azonban hangulatuk komor, előadásuk száraz, hiányzik belőlük az igaz érzés melege. Azok a kísérletek, amelyek L.-t Tibulusszal vagy Ovidiusszal akarták azonosítani, eredménytelenek maradtak.

Lyka *Károly*, *1869., művészeti író, a Képzőműv. Főisk. igazgatója. Mint festő kezdte, de csakhamar igen nagy művészeti kritikai tevékenységet fejtett ki a Pesti Naplóban, Budapesti Naplóban, Uj Időkben és az általa szerkesztett Művészetben. Önállóan megjelent művei: *Kis könyv a művészetről* (3. kiad. 1920); *A képírás újabb irányai* (2. kiad. 1922); *A művészet könyve* (Műveltség Könyvtára, 1909); *A táblabíróvilág művészete* (4 köt. 1920).

Lykophron (írt Kr. e. 273 körül), alexandriai görög költő. 20 tragédiát írt, amelyekből mindössze néhány sor maradt ránk. Egyik darabja (a *Kassandreis)* Arsinoe és Ptolomaios Keraunos véres drámáját tárgyalja (280). Irt egy *Menedemos* c. satyrjátékot is, amelyben Menedemos filozófus iskoláját paródizálja. Ránk maradt egy 1474 iambikus trimeterből álló költeménye, az *Alexandra*, amelyben Kassandra (Alexandra), Priamos leánya, megjósolja Trója pusztulását és a harcokban résztvett hősök későbbi sorsát. A költemény nyelve szándékosan homályos, hogy jóslat-jellege annál jobban kidomborodjék; sokban a sibyllai jóslatokra emlékeztet.

Lykurgos, athéni görög szónok és államférfi (kb. 390—325/4), 12 éven át az athéni pénzügyek legfőbb intézője. Megujította a komédiaírók versenyét a Chytroi- (»Fazék«-) ünnepen, felépíttette Dionysos kőszínházát, felállíttatta a színházban a három nagy tragikus szobrát és állami példányokat készíttetett műveikből. Minden közerkölcsiségre vonatkozó ügyben kérlelhetetlen szigorúsággal járt el és sokszor emelt vádat. Az ókorban még 15 beszéd volt tőle; ránk csak egyetlen egy maradt Leokrates ellen, aki a chaironeiai csata (338) után gyáván elhagyta Athént. A beszéd inkább mély erkölcsi komolyságával hat, mint művészetével. — Kiadások: *Rehdantz* (1876), *Thalheim* (1880), *Scheibe* (1883); a töredékekkel együtt: *Blass* (1899). — V. ö. *Blass*: *Att. Bereds.* III. 2.; *Christ*: *Gesch. d. gr. Lit.* I. *Schmidt.*

Lyly, *John*, angol író, *1554. †1606. Az udvari költőkhöz tartozott. Erzsébet udvarában élt, de a nyomort is megízlelte. L.-nek a drámában voltak elődjei; ő csak a regényben volt kezdeményező *Euphues: The Anatomy of Wit* c. regénye révén, melynek fontossága abban van, hogy simulékony prózája csaknem negyedszázadig uralkodott a társaságban és azután az irodalomban. Ő szentesítette a euphuismust (l. ott). Honfitársait új irodalmi angolságra, szép beszédmódra tanította; legnagyobb mértékben járult hozzá az angol prózai stílus művészi kialakulásához. L. drámáiban természetességre törekedett, szórakoztatni akart s ezt a célját elérte. Tárgyait az ókorból vette. Első darabja *Campospe* a rabnő és festő szerelméről és Nagy Sándor nemes lemondásáról; *Sappho and Phaon*-ben Sappho Cupido szerelmében részesül s Phaon hátrálni kénytelen az isteni vetélytárs elől; legköltőibb darabja *Galatea*, pásztori játék. Az álomszerű *Endymion*-nal és a *Midas*-szal szemben a *Mother Bombie* a népies színpad követelményeit tartja szem előtt s bohózatos elemekkel vegyített erkölcsvígjátékot nyújt. Eredeti a nemzeti drámához közeledő *Woman in the Moon* és a költői *Maid's Metamorphosis*. L.-ről *Rózsa* D. írt. (Magy. Shakespeare-Tár IX). *Rózsa.*

Lysias, athéni görög szónok (kb. 445—?). A harminc zsarnok uralma idejében Megarába menekült s támogatta Thrasybulos népvezért a demokrácia visszaállításában, amiért magasabbrendű metoikos *(isoteles)* lett. Erre csakhamar bevádolta Eratosthenest, bátyja gyilkosát (403). Ez volt az egyetlen beszéd, amelyet maga tartott. Miután már előbb is foglalkozott beszédtechnikai tanulmányokkal (ezek egyike egy Sokrates-apologia Polykrates szofista retorikai vádjára), egészen logographos (»beszéd-író«) lett s mások számára készített beszédeivel jól megszedte magát. Főjelentősége abban a felfedezésben áll, hogy semmi sem meggyőzőbb, mint az a rokonszenves benyomás, amelyet a beszélőnek szavakban megnyilatkozó jelleme, saját magáról rajzolt jellemképe *(ethopoiia)*, a bírákra tesz. Formai előnyei az egyszerűség, tisztaság és világosság. A neki tulajdonított 233 beszéd közül csak 34 maradt fönn (nem mind teljes és valódi); ezekhez még töredékes szerelmes levelek járulnak (e genre-t, úgy látszik, ő hozta be az irodalomba). Beszédei közt néhány, így az igen népszerű *Epitaphios* (387 és 380 közt?) és a töredékesen fönnmaradt *Olympiakos* (388), epideiktikos (»díszbeszéd«), de a legtöbb törvényszéki beszéd. A legismertebbek köztük Eratosthenes ellen (403) és Agoratos, az oligarchia eszköze, ellen írottak. Az atticisták igen nagyra becsülték, a későbbi kor megint Demosthenes mögé helyezte. — A kézirati hagyományhoz újabban papyrusleletek járultak. — Kiadások: Ed. princ.; *Aldus* (Venet. 1513); *Cobet* (1863); *Scheibe* (1868; 1887); kritikai apparátussal: *Thalheim* (1901) és *Hude* (1912); kommentárral: *Rauchenstein-Fuhr* (Weidmann) és *Frohberger-Thalheim-Gebauer* (Teubner). — Fordítások: *Falk* (1843) és *Baur* (1856.) — V. ö. *Blass*: *Att. Bereds.* I.; *Christ*: *Gesch. d. gr. Lit.* I. *Schmidt.*

Lyttelton, *Edith*, ma is élő angol írónő. Színművei: *Warp and Woof*; *Peter's Chance* stb.

L. *George*, Lyttelton első lordja, angol költő, *1709. †1773. Legszebb verse a *Monody* c. elegiája. Rengeteg munkája között kiemelendők a rendkívül népszerű *Dialogues of the Dead* és a *Letters from e Persion in England to his friend in Ispahan.*

Lytton l. *Bulwer.*

Ma, az új, expresszionizmushoz közeálló irodalmi és művészeti törekvések magyar nyelvű orgánuma. *Kassák* Lajos alapította 1916 végén a betiltott *Tett* folytatásaként. A lap 1919-ig Budapesten jelent meg *Kassák* Lajos és *Uitz* Béla szerkesztésében, 1920-tól Bécsben, egyedül Kassák szerkesztésében. Címét később *Kortársra* változtatta, hogy kijátssza az utódállamok kitiltó rendelkezéseit. Magyarországon havonta, Bécsben nagyobb időközökben jelent meg. 1920-tól a dadaista, majd konstruktivista törekvések szolgálatában állott.

Mab tündérkirálynő, gyakran előfordul az angol irodalomban Shelley egyik filozófiai költeményében is foglalkozik vele (Queen Mab); Shakespeare is említi a Romeo és Juliájában (Az éjjel Mab királynő volt tenálad).

Mabinogion. Kymro (walesi) nyelvű prózai elbeszélésgyűjtemény, amely mai alakjában a XIV. századból való, de a XI—XII. században keletkezhetett, még pedig sokkal régibb kelta mondákból. Tizenegy elbeszélése között négy mitológiai darab (ú. m. *Pwyll, Branwen, Manawyddan* és *Máth)* a voltaképi M. a hagyományos epikai anyag, amelyet minden *mabinog* (a bard-tanítvány) köteles volt ismerni. Öt elbeszélés *Arthur* V. sz.-beli kymro hadvezér (később nemzeti hős, a kontinensen hatalmas uralkodó és hódító) mondakörével kapcsolatos, s köztük három olyan van, amelynek anyagát *Chrestien de Troyes* nagy francia költő (XII. sz.) is feldolgozta, ú. m. *A forrás úrnője* (hol *Owain* = Yvains), *Geraint* (= Erec) és *Peredur* (= Perceval). A »matière de Bretagne« uralkodó felfogás szerint az anglonormannok útján került Wales-be, de könnyen meglehet, hogy a kymro-elbeszélések eredetiebbek Chrestien mesterműveinél. A többi három darab romantikus történet; az egyik *Taliessin* mítikus bard születése és története. Az egészet lefordította angolra *Lady Charlotte Guest* (1839—49., újra kiadta *D. Nutt*, 1902) és franciára *J. Loth* (1889); a négy mitológiai elbeszélést németre *M. Buber* (1914). Népszerű tartalmi elemzést nyújt *T. W. Rolleston: Myths and Legends of the Celtic Race* (London, 1911), 332—419. A tárgyhoz v. ö. *Ivor B. John: The M.* (Pop. Stud. XI. London, 1911). *E. Windisch: Das kelt. Brittannien bis zu Kaiser Arthur* (Leipzig, 1912). *Schmidt.*

Macaulay, l. *Angol irodalom.*

Macbeth, Shakespeare hőse, a bűnrevivő becsvágy szimbolumává lett. — *M.-jóslat* (Arany: *Széchenyi emlékezete)* olyan jóslat, amely épen azért teljesül, mert kimondták: mint a M.-beli boszorkányok jóslata.

Mac Carthy (ejtsd: mekárszi), *Denis Florence*, angol költő *1817. †1882. Ir dalgyűjteményén és Shelley életrajzán kívül nevezetes művei: *Ballads, Poems and Lyrics; The Bell Founder* és *Under glimpses.*

M. *Justin Huntley*, angol író, *1860. Regényei: *Dolly; Marjorie* stb. Színdarabjai: *The Candidate; If I were King; Nurse Benson* stb.

Macdonald, *George*, angol író, *1824. †1905. Változatos munkássága kiterjedt a drámai költeményre *(Within and Without)*, versekre *(Poems)*, ifjúsági regényekre, tündérmesékre. Elterjedt regényei közt legjobb: *David Elginbrod, Alec Forbes* és *Sir Gibbie.* Drámai erő, humor, gyengédség és bizonyos miszticizmus jellemzi.

Macedo, *José Agostinho*, portugál költő, *1761. †1831. Feslett élete miatt kizárták az Augusztinus-rendből, melynek szerzetese volt, de megmaradt világi papnak, sőt udvari prédikátor is volt. Epés, éles szatirájával még nemzete bálványát, *Camőest* sem kímélte; az ő eposza ellen a saját hőskölteményét *(Gama*, második, bővített kiadásában: *O Oriente)* akarta kijátszani. Politikai és vitázóiratain kívül *(Tripa virada* = Kicsavart belek; *Mais tripa; Tripa por ama vez)* említésre méltó szatirikus eposza: *Os burros* (A szamarak).

Macedonski, *Alexandru*, a román szimbolista költészet megalapítója, *1854. †1920. Több kötet vers, novella és regény szerzője és több folyóirat alapítója. Tanítványai közül kiváltak s a román szimbolista költészet felvirágoztatása körül érdemeket szereztek: Iuliu Cezar *Săvescu* (1873—1903) és Stefan *Petică* (1877—1904).

Mac Evoy (ejtsd: mekevoj), *Charles*, angol drámaíró, *1879. Számos folyóiratba dolgozik, főleg dramaturgiai cikkeket ír. Drámái: *David Ballard; The Red Hen; The Likes of Her* stb.

Mácha, *Karel Hynek*, *1810. †1836., cseh költő. Mély, szenzibilis természet, aki a byronizmus szellemében megalkotja halhatatlan remekművét, a *Máj*-t (Május), a cseh költői alkotásoknak talán legszebbikét. Ebben a természet határtalan szépségeit s az ember silányságát állítja éles ellentétbe. Egyéb hátramaradt munkáiban is M. mint byronista és romantikus pesszimista áll előttünk.

Máchal, *Jan*, *1855., cseh irodalomtörténész, a prágai egyetemen a szláv irodalmak tanára. Első munkái a szláv folklore körébe tartoznak: *A szláv mitológia vázlata*, 1891. és *A szláv hősi eposz*, 1893. Cseh irodalomtörténeti vonatkozású művei: *Liturgikus eredetű ócseh drámai alkotások*, 1908; *A cseh dráma története*, 1917 és *A XIX. sz. cseh irodalma.* Főalkotása: a *Szláv irodalmak*, I. köt. 1922, II. köt. 1925 (még hátra van a III. köt.), amely elsőrangú, összefoglaló, modern munka.

Machar, *Josef Svatopluk*, *1864., cseh költő és író. Modern, szimbolista költő, nagy tehetség, a nyelvnek is mestere. Gyakran maró gúnyba csap át főleg Róma és Bécs hatása és szellemi iránya ellen írott műveiben, de nem kíméli saját faját sem, melynek hibáit és gyöngéit is ismeri. M. nagy utat tett meg a szerelmi költészettől *(Confiteor*, 1887—1892) a politikai költészetig. Nevezetesebb munkái:

Tristium Vindobona elégiakötet, *Magdalena* verses regény, *Zde by mělý kvést růže* (Itt rózsáknak kellene virulni), *Pod sluncem italským* (Olasz nap alatt), *Veršém i prosou*, 1904—1907. (Vers és próza), *Videňské profily* (Bécsi profilok), *Třicet roů* (Harminc esztendő), *Nemocnice* (A kórház); szimbolisztikus regény stb.

Machard (ejtsd: masár), *Alfred*, francia regényíró és novellista, *1887. Az utcagyerekek életének festője. A külvárosi gamineknek egész sora elevenedik meg műveiben, melyek közül legismertebbek: *Titine*; *Bout-de-Bibi, enfant terrible*; *La guerre des mômes*; *Popaul et Virginie*, stb.

M. *Raymonde*, francia regényírónő, aki műveiben főleg az anyaság komplexumával foglalkozik. Ismert művei: *Femme*, *Tu enfanteras*... Legújabb, költői erővel megírt regényével *(L'oeuvre de chain)* igen nagy sikere volt.

Machiavelli, *Nicolo*, olasz író és politikus, *1469. †1527. Két nevezetes politikai és államfilozófiai művében *(Il Principe, Discorsi sopra la prima decadi Tito Livio)* a »machiavellizmus«-nak, vagyis a korlátlan egyeduralkodó valamely helyes cél érdekében való teljes morális szabadságának elméletét alapozza meg. *Istorie Florentine* c. művében hazájának multját hívja fel elmélete mellett tanúságtételre. Hadtudományi és politikai művei erősen hatottak Zrinyire. Költői munkái egy verses krónikán, egy szatirikus, allegorikus költeményen *(Az arany szamár)* kivül vígjátékok, amelyek egyike *Mandragola* (A maszlag) az első olasz jellemvígjáték, s az egész renaissancekori irodalom egyik legjelentékenyebb színpadi alkotása. Tárgya az olasz novellairodalom új ötletekkel fűszerezett tipikus csábítási története. Értéke a szereplők éles és tömör színpadi jellemzésében rejlik. Egyetlen novellája *Belfagor*, régi mesemotívumot dolgoz fel (ugyanazt, mint *Arany: Jóka ördöge)*. M. elveiben a renaissance nagy szintétikusa; eleven lelkiismerete és öntudata annak a kornak, amelynek egyetlen nagy programja az *ember* volt: ami a mai nemzedékekben a renaissance hagyományaiból még életben van, annak nagyrészét M. szelleme közvetítette. Tendenciája nem erkölcstelen, kíméletlen igazságszeretet és mély hazafiasság hatja át. Művei közül magyarul megjelentek: *A fejedelem*, *Mandragora* és *Belfagor*.

Macias (= *Mattias)*, portugál lírai költő, *1384. †1436; szenvedélyes és végzetes szerelme, amely költészetét ihlette, közmondásossá lett, és a melegszívü trubadúrt ma is a »szerelmes« melléknéven ismerik: *Macias o namorado*.

Maćica, l. *Matica*.

Mackay (ejtsd: mekáj), *Charles*, angol költő, *1814. †1889. Versei: *Songs and Poems*, regénye: *Longbeard*. Hírnevét több gyönyörü dala őrzi.

Mackay, *John Henry*, *1864., skót származású német költő. Főként politikai költeményeket írt, melyekben ideális anarchistának vallja magát. Fontosabb kötetei: *Gesammelte Dichtungen*, *Der Schwimmer* s a hitvallását hirdető *Die Anarchisten* c. kultúrkép. Erősen hatott rá Max Stirner, a szélső individualista filozófus, akiről könyvet írt. Kisebb novellái is vannak. M. nem annyira vérbeli lirikus, mint inkább szónok és politikai elmélkedő. Sokszor találunk benne laposságot és prózaiságot, amit a komolyság és a meggyőződés sem ment. Mindamellett nem tartalmatlan egyéniség. Összegyüjtött művei 1911, 8 köt.

Mackenzie, *Compton*, angol elbeszélő, *1883., mint *Edward C.*, a híres Shakespeare-színjátszó társaság igazgatójának és művészének s feleségének, a kiváló színésznőnek, Virginia Bates-nek fia. Vannak versei, színdarabjai, melyeket sokszor regényeiből dolgozott át *(The Gentleman in Grey, Columbine)* s regényei. *The Passionate Elopement* (1911) bájos rococo-történet, *Carnival* (melyet dramatizált is) egy londoni »ballet-girl« Goncourt-modorú, szenvedélyes története, *Sinister Street* (1913—14) két törvénytelen előkelő gyermek impresszionista története, akik a sors és körülmények labdái. *Sylvia Scarlett* az apache-világ egy szívében ártatlan mocsárvirágának kalandjait adja. *Poor Relations* és *Rich Relatives* finom megfigyelésről és pajzán iróniáról tanuskodnak. Legujabb művei: *The Seven Ages of Woman*, *The Passion's Progress*, *The Heavenly Ladder*, *Sta Claus in Summer*, *The Old man of the Sea*, *Coral*, *Fairy Gold* (1926). Igen tehetséges, de kapkodó és szétfolyó, kevés műgonddal dolgozó író.

Mac-Orlan, *Pierre*, francia író, *1883. Mozgalmas életpálya után, amely alatt az argot-t sokkal könnyebben tanulta meg, mint a latint, regényeket kezdett írni. Ma az irodalmi kalandregény felújítójának tartják. Ismert művei: *Chant de l'équipage*, *L'étoile matutine*, *Le nègre Léonard*. Nagy port vert fel *La cavalière Elsa* c. regénye, amelynek hőse, egy kalandornő, istennővé lesz a kommunista Oroszországban. *La Vénus internationale*, igen merész társadalmi szatira. Mestere ezenkívül M. O. a nagystílű reportagenak is *(Les pirates de l'avenue de Ruhm)*.

Macpherson (ejtsd: mekförszn), *James*, angol író, *1738. †1796. Beutazta É-zak Skóciának fennsíkjait, hogy a nép ajkán élő ó-gall dalokat és balladákat összegyüjtse. Ezeket angol nyelvre lefordítva *Fragments of ancient poetry, translated from the Gaelic or Erse language* címen (1760) adta ki. A hatalmas siker újabb gyüjtésre ösz-

Macpherson

tönözte, melynek eredménye *Fingal* (1762) és *Temora* (1763) címen jelent meg, majd újból 1765. *Ossian* neve alatt. A fordítások valódisága körül heves vita támadt s O'Reilly és Drummond kutatásai megállapították, hogy M. fordításai hamisítványok, amennyiben régi dalok felhasználásával az eredeti népköltési szövegtől teljesen eltérő saját költeményeit adta ki *Ossian*, a híres bárd neve alatt. Az M.-féle Ossian-verseket az összes európai nyelvekre lefordították. Magyarra Kazinczy Ferenc, Fábián Gábor s újabban Kálmán Károly fordította a verseket, amelyeknek hatása már Kármánnál is mutatkozik és Aranynál és Petőfinél is felielhető.

Macrobius, *Ambrosius M. Theodosius*, magasrangu római államférfi, latin író (írt 399—410 közt). Kommentárt írt Cicero *De republica* c. művének 6. könyvéhez, a *Somnium Scipionis*-hoz, újplatonikus szellemben. Főműve, a *Saturnalia*, 7 könyvben, párbeszédes alakban történelmi, művelődéstörténeti, mitológiai érdekességeket halmoz össze. Csak a forma M. invenciója: munkája tartalmilag puszta kompiláció. Művének derékrésze (a 3—6 könyv) Vergiliusszal foglalkozik: a nagy költő minden irányú magasztalása M. művének főcélja.

Macropedius, *Georg*, igazi nevén *van Langveldt*, a XVI. század legnagyobb latin drámaírója, *1475. †1558. Mintája Reuchlin. Tőle tanul drámai technikát, meg azt, hogyan lehet a klasszikus forma erején tompítani is, éreztetni is egykorú események izgató közelségét és közvetlenségét. Motivumokban, helyzetek és jelenetek kiaknázásában viszont Plautus meg Terentius lekötelezettje. Tizenkét drámát írt. A legtöbbjükkel bibliai tárgykörben és levegőben mozog (*Asotus*, 1510; *Lazarus*, 1541; *Joseph*, 1544; *Adamus*, 1552; *Hypomene*, 1553; *Jesus scholasticus*, 1556). Legnagyobb hatást *Hecastus*ával (1538, megj. 1539: a haldokló embernek csak Krisztusba vetett hite szerezheti meg az örök üdvösséget) gyakorolta kortársaira. Fesztelenebbül érvényesül tehetsége, jellemző és jelenetező ereje népieskedő világi darabjaiban (*Rebelles*, *Aluta*, 1535; *Petriscus*, 1536; *Andrisca*, 1538; *Basserus*, 1540). *Turóczi-Trostler.*

Mácza *János*, *1891. drámaíró és kritikus. A *Ma*-ban tünt fel 1917. dramaturgiai cikkeivel és kritikáival. Néhány drámája és egy rövid dramaturgiai összefoglalása önálló füzetben is megjelent.

Madách *Aladár*, *1848. †1907. M. Imre fia. Költeményeket, társadalomtudományi, szépirodalmi és kritikai műveket írt.

M. *Imre*, *1823. jan. 21., Alsósztregován, †1864. okt. 5. u. o. A magyar gyász és szomorúság sötét korszakában megszületett a legfájdalmasabb és legmélyebb magyar tragédia: *Az ember tragédiája.* A szomorúságra hajló és zárkózott lelkű költő ősi földbirtokos nemzetség sarjadéka volt. Korán árvaságra jutott, de magára maradt anyja testvéreivel együtt a leggondosabb nevelésben részesítette. Középiskolai tanulmányai után Pesten jogot végzett, majd hivatalt vállalt és ügyvédi vizsgálatot tett. Fiatalon házasodott, nőül vette *Fráter* Erzsébetet, egy biharmegyei földbirtokos-család leszármazottját. A családi boldogság nem sokáig tartott. Az elgondolkozó, magába mélyedő és pesszimizmusra hajló férfi meg az élvezeteket hajszoló, társaságot kedvelő nő között korán kezdődtek a surlódások, de csak a szabadságharc után váltak végzetessé. M. 1852. fogságba került, mert egy bujdosónak menedékhelyet adott. A magára maradt nő vidám, gondtalan életet folytatott. A fogságból egy év mulva kiszabadult a költő, de rövid lelki harc után végleg szakított feleségével, anyja kastélyába vonult és a költészetben keresett enyhülést. 1861. képviselővé választották. Magával vitte Pestre *Az ember tragédiájá*-nak kéziratát. Be akarta mutatni *Szontagh* Pál nevű barátjának tanácsára *Arany* Jánosnak. *Arany* felismerte a darabos és költőietlen forma mögött rejlő értékes tartalmat és M. egyszerre ünnepelt költő lett. A sikert nem sokáig élvezhette, régi szívbaja erősödött és a halál élete delén elragadta legnagyobb költő-filozófusunkat. M. sok irodalmi művet írt, de azok közé tartozott, kik lelkük egész tartalmát egyetlen műben öntik ki. Munkásságának nagy része még előtanulmánynak sem tekinthető nagy alkotásához. Lírai költeményeiben egy-egy sor emlékeztet ugyan a nagy pesszimista filozófusra, de verseivel hatást nem érhet el, mert formában és nyelvben messzire elmarad kortársai mögött. Apró lángocskák ezek a költemények, melyekből még nem tudjuk elképzelni *Az ember tragédiájá*-nak az emberi lélek legrejtettebb zugaiba bevilágító tűzvészét. Drámái (*Commodus*, *Férfi és nő*, *Nápolyi Endre*, *Csák végnapjai*, *Mária királynő* stb.) majdnem kivétel nélkül történeti tárgyúak, sok bennük a romantika, némelyik pedig csak dramatizált történeti esemény, lélekrajz és jellemzés nélkül. Legfeljebb bizonyos keserűség és a gyakran felcsillanó nőgyűlölet (különösen a Herakles-mitoszt feldolgozó *Férfi és nő*-ben) emlékeztet a későbbi M.-ra. A *Civilisator* c. »aristophanesi« komédiának is inkább csak történeti értéke van; ebben a Bach-korszakot gúnyolja ki. *Mózes* c. tragédiája az egyetlen kivétel. Ezt a darabot újabban előadta a *Nemzeti Szinház* és a színpadon is érvényesült a darab számos költői szépsége és Mózes egyénisége. *Az ember tragédiája* a költő művei között mégis csak magában áll. Főhőse: az emberi nyájból kiemelkedő emberóriás; problémája: az emberi élet célja és a boldogság elérhetetlenségének kimutatása. A tömeg nem ismeri a középutat: gyáva vagy vakmerő, alázatos vagy kegyetlen, ijeszt vagy retteg. A nagy ember mindig elvéti számítását, mert a nyájról azt képzeli, hogy hozzá hasonló egyedekből áll. Mikor felveti az új, népszabadító és népboldogító eszmét, még a

M A D Á C H

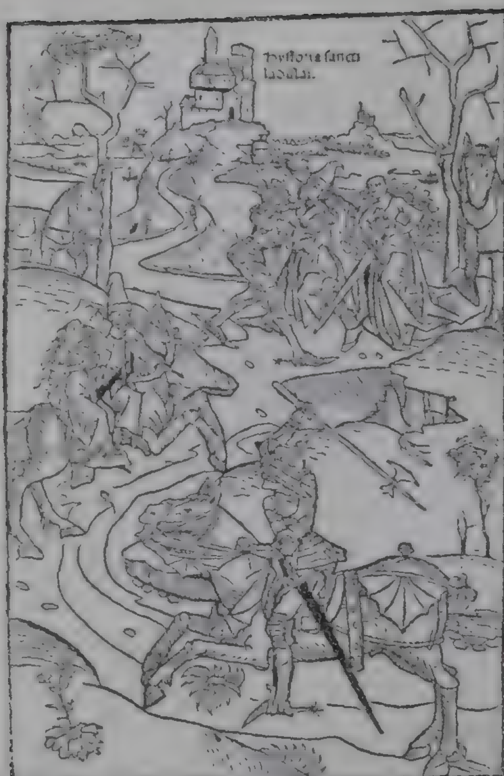

Lucifer az Urral szemben
I. szín

Phalanster-jelenet
XII. szín

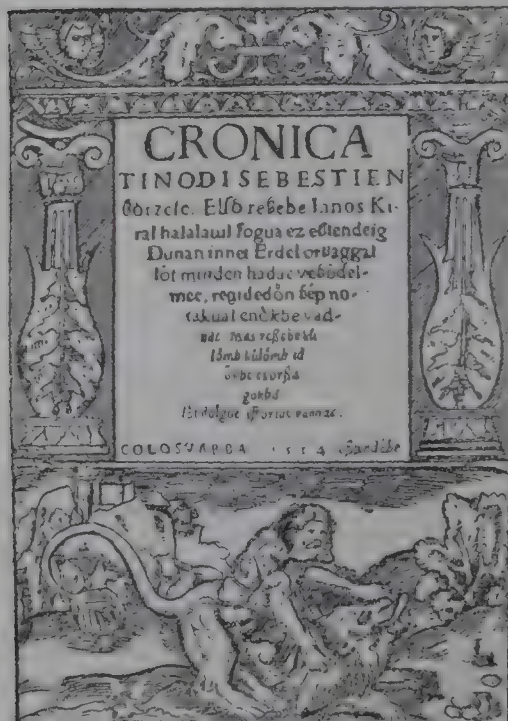
(Zichy Mihály illusztrációi)

Szent László üldözi a nőrablót
(Turóczi krónikájából)

PROLOGUS
Istennek kegyelmessége
ees o neky dycsosege igē
nagy o zenty kozet me
rt nekyk amy iot zevre
zot hogy mynt zent pal
meg yelenty hallo eem
ber nem erthety mert
mynt fenes menyorzag
ban gezodelmes zent egy
hazban eelnek mennyey et
kekvel monthatatlan orew
mekel azonkeppen ez vylag
ban vytezkodo zent egyhaz
ban mygh vilagh vilaghnal

A Katalin-legenda kéziratából

CRONICA
TINODI SEBESTIEN
ſörzése. Elſö részébe Ianos Ki-
ral halalawl fogua ez eſztendeig
Dunan innet Erdel orſzaggal
lött minden hadac veszedel-
mec, regidedön ſép no-
takual enekbe vad-
nac

COLOSVARBA 1554

Tinódi krónikája (Első kiadás)

IGASSAGRA
VEZERLŐ
KALAVZ
MELLYET IRT ES
most sok helyen meg-jobbit-
van, másodszor ki-bocsátot
PAZMANY PETER
ESZTERGAMI ÉRSEK

Pázmány : Kalauz második kiadás címlapja

nagy ember nem látja, hogy ezekből az eszmékből bilincseket fognak kovácsolni eljövendő nemzedékek fogvatartására és leszorítására. A történeti színek arra tanítanak, hogy minden megmozdulás felesleges és céltalan: a világot nem lehet előre vinni, csak új hálókat, új hurkokat lehet kötni a szenvedő emberek számára. A vergődés sokáig tart, de a vég kikerülhetetlen. Ha tartalmat ad is az életnek maga a céltalan, de fenséges küzdelem, minő értéke van annak az életnek, ahol a vég beletorkollik az elaljasodásba? Az eszkimó-jelenet hatása alatt Ádám végre megérti Lucifert: öngyilkos akar lenni, de az Éva és az Ur szava visszatartják. Pesszimista munka-e M. költeménye? *Alexander* elmésen adja meg a feleletet, mikor azt mondja, hogy a történeti jelenetek után következő eseményektől Ádám csak fél. Ezek a jelenetek csak eshetőségek, melyek vívódó lelkének víziói. A remény tovább él lelkében és ezt a reményt még megerősíti az Ur szava. Bármilyen elmés is *Alexander* magyarázata, a mű minden jelenetéből kiáradó pesszimizmus megcáfolja. Hiszen a költő a történelmet is a maga céljának megfelelő módon állítja be. Nem akkor mutatja be az eszmét, amikor fiatal és friss, mikor ujjongó tömegeket szabadított meg a régi világ békóitól. Mindig olyan korba vezet, mikor az új gondolat elvesztette boldogító ütőerejét és szenvedések okozójává vált. Hát Ádám sohasem boldog? Neki is vannak boldog órái; alig teperte földre Lucifer, már új gondolat születik lelkében; ezek a boldogság órái: a meglátás, az elindulás, az akadályok összetörése. Csak Lucifer boldogtalan mindig: az ember értelmi részének különvált megtestesítője. Az érzelmi és értelmi részből álló Ádám a korhangulat hatása alatt áll; látóköre korlátozva van; Lucifer végigpillant az egész emberiség történetén, az ő korlátlan látóköre előtt az emberiség Ádámjainak fellelkesülése és elbukása a multból a jövő felé hömpölygő emberáradat kicsiny hullámhegye és hullámvölgye: magasból tekintve, észre sem vehető. A harmadik főszereplő Éva. Mindig a kor gyermeke: nem rossz és nem jó, csak fogékony minden behatás iránt. M. mégis inkább jónak tünteti fel és a rosszat szerinte csak környezetétől kapta; hiszen a londoni vásárban »leveti magáról mindazt, ami földi és egy éltető eszmévé finomul.« M. költeménye *Goethe* és *Byron* hatását tükrözteti, de koncepciójában önálló alkotás. Nyelve nem költői, bár *Arany* sokat javított M. nyelvén. A színpadra *Paulay* Ede dolgozta át és ma is műsordarabja a *Nemzeti Színháznak.* Többször lefordították németre, megjelent angol, orosz, francia, olasz stb. nyelveken. Előadták Bécsben, Berlinben, Prágában, Londonban. Kiadásai közül legnevezetesebbek: *M. összes művei.* Kiadta *Gyulai* Pál, 1880. Főművének legjobb kiadásai: *Alexander* Bernát: *M. és Az ember tragédiája* 1904; *Voinovich Géza,* 1919; *Lantvirágok* (első ifjúkori verskötete) új kiadás 1924. stb. A M.-irodalom nagyon gazdag; életrajzot és tanulmányokat írtak többek között: *Alexander* Bernát, *Becker* Hugó, *Beöthy* Zsolt, *Bérczy* Károly, *Kármán* Mór, *Kőrösy* György, *Morvay* Győző, *Palágyi* Menyhért, *Szász* Károly, *Voinovich* Géza stb. *Lengyel.*

Madame sans gêne. *(Szkalos* Emilné, *Járossy* Erzsébet) szlovenszkói írónő. *1885. Első művei »*X*«-jelzés alatt az *Uj Idők*-ben jelentek meg (1915), intenzivebben a trianoni béke után kezdett irodalommal foglalkozni. Politikai cikkei, szatirái, novellái a szlovenszkói és erdélyi magyar lapokban jelennek meg. Önálló kötete *Nélkületek?* (regény, Rozsnyó, 1924).

Madarassy *László,* *1880. Etnográfus, Nemzeti Múzeumi igazgatóőr. Főműve: *Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon.* Társszerkesztője az *Ethnographia* és a *Népélet* c. szakfolyóiratoknak.

Madarász *Gyula,* ornitológus, *1858. Madártani gyűjteseiről leginkább saját folyóiratában: *Zeitschrift f. wissenschaftliche Ornithologie* és a *Természetrajzi Füzetekben* számolt be. Főműve, egyben az első magyar rendszertani madártani kézikönyve: *Magyarország madarai* (1899—1903).

M. *József,* *1814. †1915. A szabadságharc alatt képviselő volt és a radikálisoknak egyik vezetője. Világos után bebörtönözték, csak 1856. kapott amnesztiát. *Emlékirataim 1831—81* c. művében sok jellemző apróságot és fontos eseményt örökített meg.

Máday *Andor,* *1877. Közgazdasági író, svájci egyetemi tanár, 1924. a Népszövetség munkaügyi bizottságának főkönyvtárnoka lett. Művei: *Le droit des femmes au travail, A törvényes munkásvédelem nemzetközi szabályozása, A magyar nő jogai, Sociologie de la paix, Législation sociale comparée.*

M. *István,* *1879., állatlélektani író. *Psychologie des Pferdes* és *Gibt es denkende Tiere* c. könyvei általános elismerésben részesültek. Gyógypedagógiával, gyermektanulmánnyal, pályaválasztási kérdésekkel is foglalkozik.

Madelung, *Aage,* *1872. Svéd születésű dán író, a háború alatt mint haditudósító járt Magyarországon és műveiben *(Hadinaplóm, Emlékek és jegyzetek a Kárpátokból és Galiciából, A Kárpátokon innen és túl)* szép emléket állított a magyar vitézségnek. Egyéb művei közül *Hajsza emberre és vadra, A meghélyegzettek* és *Mensch Péter cirkusza* c. regényei ismertek. Néhány novellája *Szív* címen jelent meg magyarul (Magy. Kvt.).

Madrigál (ol. *madrigale),* néhány verssorban kifejezett finom, gáláns ötlet. Nagy divatja volt a XVII. és XVIII. században.

Madzsar *Gusztáv,* *1864. Középiskolai tanár, igazgató, majd a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója. Pedagógiai és nyelvészeti munkáin kívül szépirodalmi művei is jelentek meg. *(Elbeszélések, Nevelőben.)*

M. *Imre,* *1878. Középiskolai ta-

nár, majd az Eötvös-kollégium előadója. 1919. a budapesti főigazgatósághoz osztották be, 1925. pedig kinevezték a tankönyvbiráló bizottság előadójává. Számos történeti tanulmánya jelent meg a folyóiratokban. Fontosabb munkái: *Egyének és tömegek a történelemben, Szt. Gelléri nagyobb legendája.* Ujabb időben iskoláink és tanügyi szervezetünk történetét tanulmányozta.

Madzsar *József*, *1876., orvos, szociálhigiénikus, a bpesti Városi Könyvtár v. igazgatója. A forradalom alatt államtitkárságot vállalt, ezért 1919. megfosztották állásától. Hazai és külföldi folyóiratokban megjelent szociológiai értekezésein kívül főbb önálló munkái: *Az ember származása, Darwinizmus és Lamarckizmus, Emberi és állati társadalmak.* Magyarra fordította Darwin főműveit.

Maecenas, *Caius Cilnius*, *Kr. e. 69. †8., római diplomata, Augustus barátja és császárságának egyik leghatalmasabb támasza, a latin irodalom és tudomány lelkes és bőkezű pártfogója. Maga is kiváló tehetségű és művelt szellem volt s bár irodalmi működése főkép különc és mesterkélt stílusa miatt nem keltett maradandó hatást (*Symposion*, dialogusok, *Prometheus* stb.), annál jelentékenyebb volt a latin irodalom fejlődése szempontjából irodalompártoló tevékenysége. Maga köré gyüjtötte kora legkiválóbb íróit s erkölcsileg és anyagilag támogatta és alkotásra ösztönözte őket. Baráti körének tagja volt *Horatius, Vergilius, Varius, Propertius.*

Maeterlinck (ejtsd: mát-), *Maurice*, belga író, *1862. A szimbolista irány egyik legnagyobb tehetsége s az egyetlen, aki a szimbolista irodalomban a színpadra egészen eredeti, a szó legszigorúbb értelmében irodalmi és egyben hatásosan előadható drámai műveket alkotott, sőt külön színpadi stílust is teremtett. Művének gerincét föltétlenül drámái alkotják, de mint lirikus, essayista és filozófus is kiváló helyet foglal el az újabb irodalomban. Eredetileg jogi pályára készült és meg is szerezte az ügyvédi képesítést. De párizsi utazása alkalmával megismerkedett a szimbolista költőkkel és maga is verseket kezdett írni revüjükbe, a *Pléiade*-ba, amelyek összegyűjtve *Serres chaudes* címen jelentek meg. Erre később a *Quinze chansons* dalai következtek, beteges fantáziájú, víziók kék ködében bágyadozó versek, amelyek a természetet is stilizált képekben rajzolják. 1889. harminc példányban adta ki első drámai költeményét: *La princesse Maleine*-t, amelyben a szimbolizmus meglepően egyszerű eszközeivel a félelemnek, a szorongást keltő titokzatosságnak csodálatos hangulatát tudta kelteni. Ez a kötet eljutott *Mallarmé*-hez és Octave *Mirbeau*-hoz is, aki a Figaro egyik cikkében egy kis enthuziaszta túlzással *Shakespeare* fölé helyezte a fiatal kezdőt. Ebben az irányban haladt tovább M. és összes drámáiban az életnek azt a misztikus felfogását fejezte ki, hogy egy rejtelmes hatalom — az *Ismeretlen* — irányítja megfoghatatlan útonmódon az emberek sorsát. Ebbe az eszmekörbe tartozó drámái: *L'intruse, L'intérieur, Les aveugles, La mort de Tintagiles*, míg a *Pelléas et Mélisande*, az *Alladine et Palomides, Aglavaine et Sélysette* a szerelem hatalmát szimbolizálják, naivul egyszerű és mégis zenei nyelven. Később mégis engedményt tett a régi színpadi tradiciónak és csak a történelmi vagy legendás háttér dekoratívságát tartotta meg. Az *Ariane et Barbe-Bleue* s a *Soeur Beatrice* mondai és legendás színpadi történetek, a *Yoyzelle* breton tündérrege az Artusmonda elemeinek felhasználásával. A *Monna Vanna* és a *Marie-Madeleine* már határozott történelmi korban játszó drámák, a *Miracle de Saint-Antoine* szatirikus vígjáték, és csak az *Oiseau bleu* tért vissza a régi elinduláshoz, de a borzalmas titokzatos elemet itt is a csodás és tündéri váltotta fel, a szimbolizmust allegóriák helyettesítik. Mindent összevéve, M. igazi költője a színpadnak. Épen ilyen költő marad filozófiai essayiben is, melyekben misztikus költők és bölcselők: *Ruysbroech, Novalis* és *Emerson* inspirálták. Filozófiai művei: *Le trésor des humbles, La sagesse et la destinée, Double jardin, Le temple enseveli, L'intelligence des fleurs.* A költői leírások remekműve *La vie des abeilles.* Foglalkozott M. az okkultizmussal is *La Mort, L'Hôte inconnu* és *Le Grand secret* c. munkáiban. 1913. gazdag és költői munkásságát az irodalmi Nobel-díj koronázta meg. — Magyarra igen sok művét lefordították. Darabjai közül a *Monna Vanná*-t és *Pelléas és Mélisande*-ot a Nemzeti Szinház, a *Kék madár* címűt a Magyar Szinház játszotta. Könyvalakban ezeken kívül megjelent: *A hivatlan vendég, A vakok, Joyzelle, Családi kör* (Intérieur), *Szent Antal csodája, Tintagiles halála*; egyéb művei közül: *A szegények kincse, Bölcseség és a végzet, Az életnek kettős kertje, A nagy titok, A méhek élete.* — Róla l. *Benedek* M. tanulmányát: *Irodalmi Miniatürök* II. *Kállay.*

Maffei, *Andrea*, *1798. †1885., olasz költő. Monti iskolájához tartozik, különösen Schiller, Goethe és Milton, nem mindig hű, de szép fordításai miatt híres.

Maffeo, *Vegio*, XV. századbeli olasz humanista, latin költő, tökéletes nyelvi, stílusbeli és hangulati beleérzéssel megírta *Vergilius* Aeneiséhez a XIII. éneket (Turnus temetése, Aeneas menyegzője és halála). Ugyancsak Vergilius stílusában feldolgozta Astyanax halálát és az aranygyapjú mondáját, később pedig Szent Antal remeteéletét.

Magalhães (ejtsd: magaljájs), *José Gonçalves de*, braziliai portugál író, *1811. †1882.; a braziliai irodalomnak nemcsak sorrendben, de rangban is első művészértékű nagysága. Lirája (*Suspiros poeticos*, költői sóhajok) és elbeszélő költészete (*Napoleão em Waterloo)* a portugál nyelvű irodalom javához tartozik. A braziliai benszülöttekkel együttérző, társadalmi, lelki és kultúrális életüket az irodalomban fel-

karoló és propagáló »nativizmus«-nak M. volt egyik szószólója, drámai műveiben.
Honti.

Magnabotti, *Andrea, da Barberino*, olasz író, *kb. 1370. †1431. A Franciaországban óriási népszerűségre vergődött és az uccai énekesektől olasz földön is kedveltté tett középkori, főkép Nagy Károly korabeli hősmondákat dolgozta fel prózai regényekben, amelyeknek a ponyván még ma is van becsületük. Leghíresebb regényei *Reali di Francia* (Francia királyi krónika), a karolingok mondái Nagy Károly születéséig és *Guerino il Meschino* kalandjai és hőstettei a pogányok ellen viselt harcokban.

Magnin (ejtsd : manyeen), *Charles*, francia kritikus, *1793. †1862. Főművei : *Les Origines du théâtre en Europe* (1838) ; *Histoire des marionettes* (1852).

Magnússon *Gudmundur*, *1873. †1918. Izlandi író (igazi nevén *Jón Trausti)*. Különösen novellái kiválóak. Realisztikus hajlandóságot mutat *Halla* c. regénye (1906), amelyben egy cseléd életét írja meg, akit egy lelkész tett szerencsétlenné és aztán egy pásztorhoz ad feleségül. *Kunyhó a fennsíkon* c. alatt egész ciklust adott ki *(A gyermek, A rókavadász, A rejtek, Szigorú tél)*. 1912. új regényciklusba fogott *Sögur frá Skaptáraldi* címen, amelynek történeti háttere Izland nagy nemzeti szerencsétlensége, a Laki tűzhányó kitörése a XIV. században.

Magny (ejtsd : mannyi), *Olivier de*, francia költő, *1529 k. †1560 k. Ronsard követője volt, anélkül, hogy a *Pléiade* tagjai közé számították volna. Könnyed, szeretetreméltó poéta ; a *Gayetez* érzéki rajzai kelleténél rosszabb hírbe hozták. Rómában összebarátkozott *du Bellay*-vel és *Soupirs* c. versciklusa sok hangulati és formai rokonságot mutat a *Regrets*-vel, du Bellay ciklusával.

Mágócsy-Dietz *Sándor*, botanikus, *1855., egyetemi tanár. Részlettanulmányain kívül megírta Rejtő Adolf és Fekete Lajos társaságában az *Erdészeti növénytant* (1891, 1896), növényélettani kérdésekkel foglalkozik a Term. tud. Társ. kiadásában megjelent műve : *A növények táplálkozása tekintettel a gazdasági növényekre* (1909).

Magre, *Maurice*, francia lirikus, drámaíró és elbeszélő, *1877. Lírája a szimbolizmusból indul ki, de visszakanyarodik a *Parnasse* tradicióihoz. Verses drámái Racine hagyományait elevenítik fel *D'Annunzio* és *Maeterlinck* hatásával keverve. A *Retour*, a *Velléda*, az *Arlequin* nem igazi drámák, hanem patétikus színpadi költemények. Ujabban erős lelki átalakuláson ment át M. s a teozófia eszméinek hódolt meg. Ebben a szellemben írja regényeit, amelyekben régi korok érzékiségének és szexuális szerelmi életének színes rajza közben a gnosztikus és kabbalisztikus eszmék világát rajzolja. *(Priscilla d'Alexandrie* és *La luxure de Grenade.)*
Kállay.

Magyar *Elek*, *1875. Ujságíró, a Magyarország szerkesztője. Főleg műkritikával foglalkozott. *Pesti históriák* c. könyvet adott ki a régi Pestről.

Magyar Hírlap, politikai napilap, osztrák érdekeket szolgált, 1849 nov. 15-től 1850-ig élt, ennek folytatása lett a Budapesti Hírlap. *Nádaskay* szerkesztette. — E címen 1877—1879. *Kuliffay*, majd *Tóvölgyi* szerkesztettek napilapot. — A mai *M. H.*-t *Horváth* Gyula alapította 1891., utána *Fenyő* Sándor, *Márkus* Miksa, majd *Csetényi* József voltak a szerkesztői. 1926 junius óta a *Világ* napilap jelenik meg e cím alatt *Roóz* Imre szerkesztésében.

Magyar Hírmondó. *Rát* Mátyás Pozsonyban alapította 1780. Első magyar nyelvű ujságunk. Pár évi fennállás után megszűnt. Egy *M. H.* című lap Bécsben is megjelent 1792. *Görög* Demeter és *Kerekes* Sámuel szerkesztették. Ez is megszűnt néhány év mulva.

Magyar Irás, modern törekvésű irodalmi, képzőművészeti és kritikai folyóirat. 1921. indult Budapesten *Raith* Tivadar szerkesztésében.

Magyar irodalom. I. Irodalmunk legrégibb korát *pogány kornak* szoktuk nevezni ; Szent István megkoronázásáig terjed (1001). Ebből a korból írott emlék nem maradt ránk. A kereszténység felvételével, a királyi hatalom megteremtésével és általában a nyugati népek felfogásához való simulással nagy változások jártak. A politikai, vallási és társadalmi átalakulás nem kedvezett az ősi magyar hagyományoknak, a pogány istenekről szóló mondáknak és énekeknek. El kellett sorvadnia annak a nemzeti költészetnek, mely a pogány mitológia alakjait szerepeltette. A pogány magyarságra vonatkozó emlékeket egykorú külföldi és későbbi időben keletkezett hazai latin krónikák őrzik. Ezekből a krónikákból tudjuk, hogy hadi szervezetük fejlettebb volt, voltak énekeik, ismerték a rovásírást és egyáltalán nem állottak a kultúra legalacsonyabb fokán. Az ősök tetteiről mondák keletkeztek ; a mondák valószínűleg verses alakban terjedtek el. A későbbi kor krónikásai ezekből a mondákból meríthették munkájuk anyagát. A mondák képződése nem állott meg a pogánykor határán (1001) ; az Árpád-házi királyok viszálykodásai, az idegen hódítók ellen folytatott élet-halál harc később is bőven szolgáltatott anyagot. A krónikákban feldolgozott mondákat három csoportra oszthatjuk. Az első csoport a hún nép eredetével, vándorlásával, Attila uralkodásával, harcaival, hatalmas birodalma felbomlásával és a székelyek eredetével foglalkozik. A második csoport a magyarok vándorlásának, honfoglalásának történetét adja elő. A harmadik csoport a kalandozásokra és az első királyokra vonatkozik. A krónikák irodalmi szempontból rendkívül értékesek : tárgyat szolgáltattak későbbi nagy költőinknek.

A pogány korban és még utána évszázadokig sok énekmondó járt szállásról-szállásra, faluról-falura, később várudvarból várudvarba s mulattatta a népet és

az urakat. Okleveleink és krónikáink többféle néven emlegetik őket; előfordulnak az igric, regős, hegedős, sipos, később lantos elnevezések. Egyiknek-másiknak még a neve is ránk maradt, de verseik nem maradtak fenn, bár mulatságokon és táborozások alkalmával nagy szerepük volt; egyes királyaink pártolták őket és valószínüleg a tábor mulattatására és lelkesítésére is felhasználták.

A Csodaszarvas mondája (A Bécsi képes krónika miniatürje)

II. *A keresztény középkor* irodalmunk második korszaka (1001—1526). A költészet vallásos jellegű. Művelői papok; elsősorban az országba beköltöző szerzetesrendek tagjai. Feldolgozzák a szentek életét; ezek a legendák a kor legolvasottabb művei. Magyar nyelvű legendák is készülnek, sőt alexandriai szt. Katalin életéről hosszú verses legenda maradt ránk. Himnuszok dicsőítik a Megváltót, Szűz Máriát, himnuszokban fordulnak segítségért a szentekhez. A XV. sz.-ban készült a legrégibb magyar bibliafordítás. Két ferencrendi szerzetes készítette: *Tamás* és *Bálint*. Az egész mű nem maradt ránk, de a *Bécsi-*, *Müncheni-* és *Apor*-kódex megőrizte számunkra a négy evangélium és az ószövetség egy részének fordítását.

A mai novellát az ú. n. *példák* helyettesítették. Tárgyuk rendesen az, hogy valakit kísértésbe visz a rossz szellem, de megjelenik az igazság sújtó keze, a bűnös megszenved bűnéért, belátja hibáját és vigasztalást nyer. A példák a vallásos érzés erősítésére valók voltak. Nagyobbrészt fordítások.

A világi költészetet az énekmondók rendje tovább művelte az Árpádok idején, sőt a vegyesházi királyok alatt is. Tárgyat bőven szolgáltattak a királyi trónért vívott véres küzdelmek és egyes kiváló hősök tettei. Mikor a kereszténység megszilárdult, legnépszerűbb hős Szent László lett: a nemzeti hős és a keresztény lovag mintaképe. Toldi Miklós kalandos élete is bőven szolgáltatott tárgyat. Szívesen hallgathatták az idegen eredetű királyoknak kegyetlenségét hirdető költeményeket is. *Kont István* és társait *Zsigmond* zsarnokságának áldozataiul tüntették fel, *Zách Klárá*nak és családjának szomorú története szintén felkelthette az érdeklődést. A latin krónikák megemlékeznek ezekről a regősénekekről, de a költeményeket senki sem jegyezte fel. Az énekmondók, igricek, regősök, lantosok a mai újságírók és novellaírók szerepét tölthették be. Híreket hoztak, de már regényes színbe öltöztetve.

A korszak végéről több költemény maradt reánk. Egy emlékdal *Mátyás* halálát siratja, egy elbeszélő költemény *Szabács* várának ostromát beszéli el. Mind a két költemény Mátyás korából való. Valamivel később keletkezett a *Pannonia megvételéről szóló ének*; a fehér ló mondája van benne feldolgozva.

Latin nyelvű krónikáink a keresztény középkorban keletkeztek. Szerzőik papok voltak. Legnevezetesebbek *Anonymus* és *Kézai Simon* munkái, továbbá a *Bécsi Képes Krónika*. Mátyás korában írta *Bonfini* történeti könyvét. A krónikaírók a húnokról és magyarokról, mint testvérnépekről beszélnek. Annyi megegyező vonás van a különböző krónikák között, hogy minden valószínűség szerint közös forrásból merítettek.

Első magyar nyelvemlékünk a *Halotti beszéd és könyörgés*. A XIII. sz. elejéről való. A latin nyelven írt *Pray*-kódexben találták ezt a magyar nyelvű szöveget. Valószínűleg halotti búcsúztató beszédnek szánták a papok számára és talán nagyon sokszor elhangzott ez a rövid beszéd a XIII. és XIV. sz. temetőiben. Nyelvi szempontból rendkívül fontos ránk nézve. Maradtak ugyan ránk magyar szavak sokkal régebbi időből, de összefüggő nyelvemlék nem. A H. B. világot vet a mai ragokra és képzőkre, mert régebbi terjedelmesebb alakjukban mutatja be őket. A nyelv fejlődését is tisztán láthatjuk: erős idegen hatás mutatkozik; szláv eredetű szavak nyomulnak nyelvünkbe (brát, miloszt, timnöc = tömlöc, stb.). Látunk a H. B.-ben olyan szavakat, melyek azóta elvesztek, vagy fontos átalakuláson mentek keresztül.

A XIII. századnak végéről való második nyelvemlékünk: a *Gyulafehérvári feljegyzések*. A XIV. század érdekes nyelvemléke a *Königsbergi töredékek*; ezekhez csatlakozik a XIV. sz.-ból való 37 rímes verssorból álló legújabban felfedezett *Löweni Mária-siralom*. Ez utóbbi két nyelvemléket tekintjük az első magyar verseknek. A verselés nagyon kezdetleges, de a ritmus helyenként felismerhető. A korszak vége felé (XV. sz. vége és XVI. sz. eleje) több és több kódex készült, gyakoribbak a magyar nyelvű művek, de csak nyelvészeti és művelődéstörténeti szempontból van fontosságuk. Mátyás korában a királyi udvarban és néhány főpap meg nagyúr palotájában szívesen látott vendégek a renaissance vándor tudósai: a *humanisták*. Az ókor szellemét, műveltségét, költészetét és művészetét új életre támasztja a renaissance. Maradandó hatást irodalmunkra nem tesz több okból; irodalma latin nyelvű volt és csak a legmagasabb társadalmi rétegekre hatott. Aztán Mátyás után gyorsan beáll a hanyatlás; hazánk megszűnik vezető állam lenni; kelet és nyugat mérkőzésének színhelye a Duna medencéje lesz. Mátyás udvarának legkiválóbb humanistája *Janus Pannonius* volt. Latin nyelven írta költeményeit.

III. *A protestáns kor.* (1526—1606.) A renaissance nem múlt el nyomtalanul, ha irodalmunkra nem is tett hatást. Az ókori filozófia és irodalom elvilágiasította a pap-

THOLDI
MIKLOSNAK
IELES CSELEKEDETIRöL
Es baynokságáról való
HISTORIA.

Irattatott
ILLOSVAI PETER
által.

LőCSEN,
[illegible] 1620

I. Selymes Péter Toldijának 1620. kiadása

A Szigeti veszedelem cimképe

EGY
FALUSI NÓTÁRIUSNAK
BUDAI
UTAZASA,
MELLYET
önnön maga abban esett
VISZSZONTAGSÁGAIVAL EGYGYÜTT
az el aludt vérü
MAGYAR SZÍVEK'
fel ſerkentésere, és múlatſágára
E' VERSEKBE FOGLALTT.

Pozsonban és Komáromban,
WÉBER SIMON PÉTER költségével és betüivel 1790

Az első kiadás cimlapja

Dugonics: Etelka első kiadásából

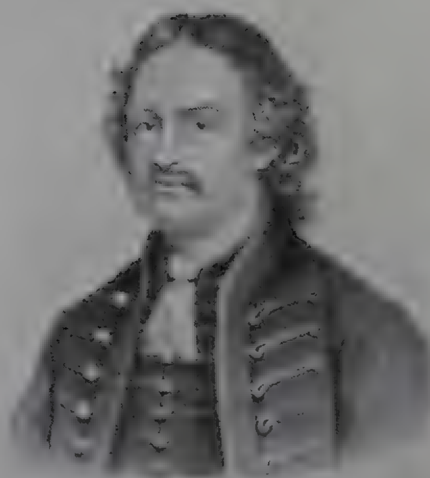
Tinódi

Balassi

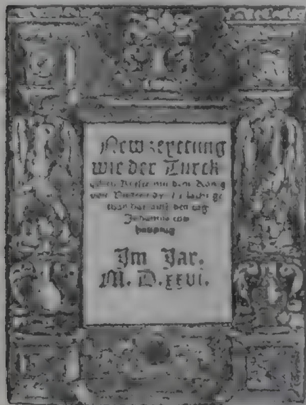
Zrinyi

Gyöngyösi

ságot. Az újkort (1492) megelőző években reform-mozgalmak keletkeznek. Valami nyugtalanság gyötri az egész emberiséget. Merész újítók századokon át elismert dogmákat vonnak kétségbe, vakmerő hajósok nekivágnak az oceánnak, hogy bebarangolják a világot, talán még náluk is merészebb tudósok arról álmodoznak, hogy évezredek igazságait meg fogják dönteni és a tudományt felszabadítják az egyház gyámkodása alól. Az újkor elején recsegnek-ropognak azok a korlátok, melyek a középkori embert maguk közé szorították. Nálunk is érezhető ez a forrongás, talán még erősebben, mint más országokban. A mohácsi vész nagy vérveszteség volt, de sokkal több bajt okozott az utána következő pártoskodás. A parasztlázadás után béklyóba vert jobbágyság, a két király küzdelmében vérző nemesség, a bizonytalanságot sínylő városi polgárság kereste az igazságot. Meg akart valamiben kapaszkodni, hogy vagyoni pusztulása közben legalább lelki egyensúlyát megtarthassa. Jött az új vallás. Terjedése végtelenül gyorsan történt, mert az emberek lelke szomjuhozva várt valami újat. Nálunk még fizikai akadályok sem állhatták útját. A főpapság jó része elvérzett Mohácsnál, a két király közül eleinte egyik sem üldözhette a protestánsokat: átpártoltak volna az ellenfélhez.

A protestantizmus a külföldön jól bevált eszközökkel hódított. Övé volt eleinte a *sajtó*, hatalmába kerítette az *iskolát*. A közművelődés emelése, az önálló gondolkodásra való tanítás létérdeke volt. Nemcsak a közműveltség emelkedett, hanem az irodalom is jelentős fejlődésnek indult. Ez az irodalom protestáns jellegű. Lefordítják magyarra a bibliát, hogy kezébe adhassák a népnek. 1590. megjelent *Vizsoly* faluban az első teljes magyar biblia. Fordítója *Károli Gáspár* gönci ref. lelkész. Majd megindulnak a hitvitázó munkák. Nemcsak a kat. egyház ellen harcolnak, hanem egymással is vitáznak a prot. felekezetek; különösen erős harcok folynak a reformátusok és unitáriusok között. A harcnak érdekes jelentőséget ad két körülmény. Nemzeti és szociális vonás keveredik a vitába. Protestánsok és a később megszólaló katolikusok felvetik azt a kérdést, melyik felekezet okozója az ország romlásának. A protestáns írók némelyikének műveiben erős szociális érzék nyilatkozik meg az elnyomott néprétegek szenvedései iránt: a nagyurakat teszik felelőssé a nép szenvedéseiért. Vitatkozó irataikban felhasználják a drámai formát is. *Sztárai Mihály, A papok házassága* és *Az igaz papság tüköre* c. műveiben a katolikus dogmák ellen harcol. *A debreceni disputa* pedig éles unitárius támadás a reformátusok ellen. Legsikerültebb a *Balassa Menyhért*ről szóló komédia. Erős támadást intéz a kor romlott főura ellen, de sok vallási vonatkozás is van benne. Írója bizonyára unitárius, mert egyaránt gúnyolja a katolikus és református hitelveket. Még a történetírók is beleviszik vallásos felfogásukat műveikbe. Ekkor jelent meg *Székely* István *Világkrónikája* és *Heltai* Gáspár *Magyar krónikája*. A történetírás nyelve még mindig inkább latin, a magyar krónikák száma jelentékenyen kisebb. A hitvitázók, krónikaírók irodalmi tekintetben nem végeztek fontos munkát, de elősegítették a magyar prózai stílus kialakulását.

Egykorú német újság a mohácsi vészről

Az énekmondók, a lantosok a XVI. sz.-ban is folytatják munkájukat. Közülök különösen ketten emelkednek ki: *Ilosvai Selymes* Péter és *Tinódi* Sebestyén. Az előbbi őrizte meg számunkra a Toldi-mondát. Művének költői értéke nincs, de az anyag hátrahagyásával lehetővé tette *Arany Toldi-trilógiá*jának megszületését.

Tinódi a XVI. sz. elején született és hosszabb ideig Török Bálint udvarában élt. Mikor Török Bálint fogságba esett, Tinódi a hódító török ellen harcra buzdított. Életének nagy részét vándorlásban töltötte. Felkereste a török-magyar harcok szinterét, adatokat gyűjtött. Megírta többek között *Török Bálint* fogságbajutásának történetét, *Temesvár* és *Drégely* pusztulását, *Eger* ostromát, az elszakadt *Erdély* küzdelmes történetét egészen *Fráter György* megöléséig. Műveit nem sokkal halála előtt adta ki. 1556. halt meg. Abban különbözik a régi hegedősöktől és igricektől, hogy történeti hűségre törekedett. Célja is nemes volt: egységes fellépésre szerette volna bírni nemzetét a török hódító ellen. Későbbi nagy költők sok tárgyat merítettek műveiből.

A lírai költészet is virágzásnak indult a prot. korban. A régi szerelmi dalok tovább éltek a nép ajkán. Senkisem jegyezte fel őket, sőt az irodalom művelői elítélően nyilatkoznak a szerelmi dalokról. Azt hiszik róluk, hogy erkölcstelenséget terjesztenek. Több feljegyzésből tudjuk, hogy el voltak terjedve; *virágénekeknek* nevezték őket. A vallásos énekeket annál nagyobb buzgalommal terjesztették. Minthogy a prot. istentiszteletnek fontos része az ének, ebben a korban több énekeskönyv keletkezik. Maga *Balassa* Bálint, a kor legnagyobb költője, szintén írt vallásos költeményeket.

Balassa Bálint (1551—1594) élete zaklatott volt. Szertelenségre hajló természete, őseitől örökölt szilaj vére nehéz perekbe és válságos helyzetekbe bonyolítja, de igazi lírai költővé teszi. Vallásos, hazafias, szerelmi és bujdosókölteményei

egyaránt nagytehetségű költőre vallanak. Áttöri azokat a korlátokat, melyeket a fejletlen nyelv és még ki nem dolgozott formák állítanak útjába; mint minden őstehetség, nyelvet és formát teremt magának. Ismerte a népköltészetet és a renaissance-költők verseit; ez a kettős hatás felismerhető műveiben. Szerelmi költeményeinek legnagyobb részét Losonczi Annához írta, kit verseiben hol *Juliának*, hol *Coeliának* nevez. Hazafias költeményeiben a végvári vitézek életét festi és Magyarországot a kereszténység bástyájának tekinti. Bújdosókölteményeiben lemondás és erős vallásos érzés nyilatkozik meg. Különösen híres *Boldogtalan vagyok* kezdetű költeménye; ennek a versnek második szakasza (Őszi harmat után) a nép ajkára került és a kuruc-labanc világban országszerte ismeretes volt, minthogy minden kor hazátlan bújdosójának érzésvilágát megrendítő szomorúsággal fejezi ki. B. első nagy lírai költőnk; tökéletesebbet, pompásabbat alkothatott volna, ha nem kell erejének nagy részét a fejletlen nyelvvel folytatott küzdelemre fordítania. A következő korszak lírai költői nem tudnak szabadulni hatása alól. Dallamos versformáját, képzeletének színes képeit és hasonlatait, verseinek hangulatosságát a következő kor költői utánozták, de túl nem szárnyalhatták.

A prot. korban a tanító mese is megjelent irodalmunkban. *Pesti* Gábor és *Heltai* Gáspár a görög-latin meséket dolgozták át. Kedvelt olvasmányai voltak a kornak a legnagyobb részt idegen eredetű *históriák*. A mai regényt és novellát helyettesítették. (*Poncianus históriája, Salamon és Markalf.*) Voltak közöttük versesek is; *Gyergyai* Albert: *Árgirus királyfi* c. költeménye a legsikerültebb. A prózai és verses históriák legnagyobb részét *Boccaccio: Dekameron*jából és a latin nyelvű *Gesta Romanorum* gyűjteményből dolgozták át.

IV. *A katolikus visszahatás* korában (1606—1711) a protestáns támadó erőnek hatása gyöngül. Az uj vallás nem hozta meg az embereknek a boldogságot, sőt a megnyugvást sem. Az elmult korszak támadásai életre keltették a katolikus egyházat, a protestantizmus gyöngülésével a felébredt erők működni kezdenek. A protestáns támadások hatása alatt megifjodott katolikus egyház ellentámadásba megy át és a háborúk, gazdasági válságok, járványok és lelki kétségek között hánykódó emberiségnek a tudás és okoskodás helyett felkínálja a megalkuvás és okoskodás nélkül való hitet. Az ellentámadás fáradhatatlan és félelmet nem ismerő katonái a jezsuiták. Eszközeiket a protestánsoktól tanulták. Megszervezik a kat. sajtót, iskolát iskola után alapítanak, betömik azokat a réseket, melyeket a prot. támadás ütött az egyházon és az okoskodásba belefáradt, a vitatkozások következtében részekre bomlott protestánsok nagy részét visszaviszik a kat. egyházba. Közülök került ki a legnagyobb magyar egyházi szónok, *Pázmány* Péter is.

Salamon és Markalf első kiad. címlapja

Pázmány (1570—1637) tanulmányai végeztével — rövid külföldi tartózkodás után — az esztergomi érseki udvarba került és az ellenreformáció irányítója lett. Forgács érsek halála után övé lett az esztergomi érseki szék és szellemi vezére lett a királypárti katolikus magyarságnak.

Bár a kor hangulata P. működésének kedvezett, az ellentábor nem adta fel könnyen a küzdelmet. *Magyari* István sárvári prédikátor felveti a sokszor hangoztatott vádat: az ország szerencsétlenségének a katolikusok az okai. Magyarinak válaszol P. első munkájában. Félelmetes vitatkozónak mutatkozik; visszafordítja a vádat: a protestánsok miatt pusztul a nemzet. Egyszerű, világos és magyaros nyelvét közmondásokkal és a mindennapi életből vett hasonlatokkal teszi élvezetessé. Stílusának jellemző vonása, az erő, már ebben a munkájában is mutatkozik. A diadalát élvező és a hanyatlást észre sem vevő prot. papságra hatalmas csapást mér *Az isteni igazságra vezérlő kalauz*, P. legnagyobb munkája. A protestáns hitelveket nem csak érvekkel, hanem a gúny és szatira eszközeivel is ostromolja (1613). Élete vége felé adta ki *Prédikációit* (1636). Kortársai között *Alvinczy* Péter kassai ref. papon kívül nem volt méltó ellenfele; az első prot. térítők lettek volna méltók hozzá. P. sokat tett a magyar kultúráért; megteremtette a magyar főiskolát és papnevelőintézetet alapított. Stílusa nagy hatással volt kortársaira, sőt az utána következő nemzedékre is. P. a magyar prózai stílus első kiváló képviselője.

Míg Pázmány diadalra vitte az ellenreformációt, Erdélyben a református vallás hívei szaporodtak. Itt is harc folyt, de nem a katolikusok ellen, hanem a reformátusok és unitáriusok között. A ref. egyház legenergikusabb és legcéltudatosabb harcosa *Geleji Katona István* volt. Különös hevességgel üldözte a szombatosokat. Ő szerkesztette a reformátusok híres énekeskönyvét: az *Öreg graduált*. *Magyar grammatikácská*jában hirdeti, hogy az új szavak képzése jogos és szükséges. A szombatosok legkiválóbb férfia *Pécsi* Simon kancellár volt. Vallásos költeményeket írt.

A protestáns egyházi lírának nagy szolgálatot tett *Szenci Molnár* Albert (1574—

1634). Lefordította *Dávid király* zsoltárait; nyelve költői: fordulatos és hangulatos. A tudományos irodalomnak is ő volt a megindítója. Latin-magyar és magyar-latin szótárt szerkesztett s írt egy magyar nyelvtant. Egyházának tett szolgálatot azzal, hogy lefordította *Kálvin: Institutiones* c. munkáját és kiadta *Károli* bibliájának javított kiadását.

A tudományos irodalomnak másik kiváló művelője: *Apácai Cseri* János (1625—1659). A XVII. sz. véres harcai között bátran hirdette, hogy a nemzet életehalála nem a csatatereken dől el; a kultúra megmentheti a látszólag sír szélén járó népet is. Minden erejével arra törekedett, hogy javítsa a közoktatást. Külföldön szerzett tudását *Magyar encyclopaedia* c. művében dolgozta fel. Ebben a kor valamennyi ismeretét közölni iparkodik. Tankönyvnek és ismeretterjesztő munkának szánta *Magyar logikácska* c. könyvét is. Nagy érdeme, hogy az akkor önálló útra lépő filozófiát ő ismerteti először magyar nyelven. A francia Descartes-nak volt a híve.

A kor tudományos műveihez számíthatjuk *Zrinyi* Miklós hadtörténeti és politikai műveit *(Török áfium)*, továbbá sok történeti munkát; közülök *Bethlen* Miklós, *Szalárdi* János és *Kemény* János művei emelhetők ki. *II. Rákóczi* Ferenc vallomásai latin nyelven jelentek meg és a következő kor irodalmához tartoznak.

Zrinyi Miklós (1618—1664) ennek a korszaknak legnagyobb államférfia és legkiválóbb költője. A legtekintélyesebb főúri családok egyikének ivadéka volt. Atyja korán elhúnyt; nevelését Pázmány Péter irányította. Ifjúkori tanulmányait egy olaszországi tanulmányúttal fejezte be. Ez az út nagy hatással volt rá. Megismerkedett az olasz költészettel és a feldarabolt Olaszországot mozgató eszmékkel. Itthon előkelő állásokat töltött be. Vezető gondolata volt: a magyar erők egyesítésével ki kell szorítani a törököt az országból. Eszméjét tettel, szóval és irataival egyaránt szolgálta. Történelmünk tragikus alakjai közé tartozik: a bécsi kormány féltékenysége, másrészt a vallási és társadalmi súrlódások, a középosztály műveletlensége és az emberi önzés gátat állítottak tervének kivitele elé. Fiatalon és szinte reménytelenül kellett távoznia.

Míg élt, fegyverrel védelmezte hazáját. De egész irodalmi munkássága politikai célt szolgált, még legmaradandóbb alkotása: a *Szigeti veszedelem* is. Híres ősének, a szigetvári hősnek, tragikus küzdelmét énekli meg ebben az eposzban. A szigeti hőst nemzeti és keresztény hőssé teszi: ő állítja meg a legnagyobb török hódítónak, Szolimánnak, seregét, sőt megöli magát a nagy hódítót is. Hősi halálával kiengeszteli a magyarokra bűneikért haragvó Istent.

A török és magyar hősök jellemzése, a párharcok mesteri leírása Zrinyi költői hírnevét mindig hirdetni fogják; az eposzt a benne megnyilatkozó politikai gondolat mindig aktuálissá teszi. Mintaképei Vergilius és Tasso. A fejletlen magyar nyelvvel folytatott küzdelemben alul maradt: a *Szigeti veszedelem* nyelve darabos, de megnyilatkozik benne az erő és méltóság.

Az olasz költészet hatása alatt írt néhány lírai költeményt is: egyedüli művei ezek, amelyekben politikai törekvései nem nyilvánulnak meg.

Eposzát kortársai nem fogadták nagy szeretettel. Ebben nagy része volt a közhangulat megváltozásának. A vasvári béke (1664) után a legnagyobb bizalmatlansággal néz a nemzet túlnyomó többsége az uralkodóház felé. A *Wesselényi*-féle szövetkezést szörnyű megtorlás követte. A megtorlás ideje alatt a szenvedés lett a tanácsadó. A közhangulat mind erősebben hangoztatta: jöjjön bármi utána, csak szabaduljunk meg a fájdalom okozóitól, a Habsburgoktól és tanácsadóiktól. Ilyen körülmények között a vasigába szorított nemzet nem értette már Zrinyi törökgyűlöletét. A vallási viszálykodás elmérgesedése sem használt Zrinyi népszerűségének; az elvakult és pártoskodó emberek harci lármája között hirdette a felebaráti türelmet, az egyetértést és összetartást. A nemzet nem akart elmélyedni komoly problémák fontolgatásába, hanem vigasztalást keresett. Ezt meg is találta *Gyöngyösi* István regényes történeteiben.

Gyöngyösi István (1625—1704) költői művei közül azok voltak a legnépszerűbbek, amelyekben kora híres szereplőinek regényes szerelmét dolgozta fel. A *Márssal társalkodó murányi Vénuszban* Wesselényi Ferenc és *Széchy* Mária házasságának történetét, a *Porából megéledett Phönixben* Kemény János fejedelem házasságát, harcait, fogságát és halálát énekli meg. Megverselte *Thököly* Imrének és *Zrinyi* Ilonának házasságát is.

Gy. az előbbi kor lantosainak kiváló utóda. Nyelve zengzetességben és hajlékonyságban magasra emelkedik kortársai nyelve fölé. Kedves leírásokkal, lírai részekkel díszíti költeményeit. Komoly gondolatokat nem kelt, olvasóit csak szórakoztatva gyönyörködteti, szomorú hangulatot nem ébreszt: nem csodálhatjuk tehát, hogy a XVII. sz. sokat szenvedő embere szívesen fordult műveihez vigasztalásért és szórakozásért. *Ovidius*nak, a legzengzetesebb latin költőnek hatása ismerhető fel költeményeiben. Gy. a magyar költészetre igen nagy hatást tett; nyelvét, kitűnő verselését sokáig mintának tekintették.

Gy.-nek az elbeszélő költészetben, Balassa Bálintnak a lírában voltak követői. *Rimay* János, *Beniczky* Péter, *Kohári* István, *Petrőczi* Kata a XVII. sz. kiemelkedőbb lirikusai. A század második felében és a következő sz. elején virágzó népies költészet keletkezik. Az ország területéért, majd a közszabadságért folytatott harcok sok szenvedést okoztak. A kuruc-labanc kor lírájában ez a szenvedés tükröződik. Olykor-olykor megcsillan a remény is, sőt

a győzelmekkel járó elbizakodottság. Legszebbek azok a költemények, amelyek az üldözött vadként bujdosó hazátlan kuruc bánatos panaszai. A kuruc kor költeményeinek nagy részét *Thaly* Kálmán gyűjtötte össze. Hatásuk alatt maga is írt kuruc költeményeket. Ennek a korszaknak élet-halál harca sok későbbi költőnket megihletett. (Jókai, Endrődi, Herczeg, stb.) A kuruc korban a régi históriás-énekeknek is megtaláljuk a nyomát.

A széppróżának és drámának alig van valami nyoma. A prózai művek közül népszerű volt *Haller* János fordítása. Művét *Hármas história* címen adta ki. A középkor kedvelt történeteit dolgozta fel. *(Nagy Sándor életrajza, Gesta Romanorum, Trójai háború.)* A vitatkozó dráma már idejét multa; helyét az iskola-dráma foglalta el. Nyelve latin volt; különösen a jezsuita iskolákban játszották a növendékek az iskolai ünnep emelése végett és azért, hogy megszokják a nyilvánosság előtt való szereplést.

V. *A hanyatlás kora.* (1701—1772). Az alkotmányért és a területi épségért folytatott küzdelembe belefáradt a nemzet. Elgyöngült a török hatalom, megszűnt Erdély függetlensége, pedig ez a két erő volt az, amelyből meríteni lehetett, ha a Habsburgokkal kenyértörésre került a sor. A hazából elmenekülő kurucok még egy darabig reménykedve várják az idő fordulását, de itthon azalatt hős kuruc apák fiai egyre jobban közelednek az uralkodóházhoz. A főnemesség Bécsben szeret tartózkodni; franciául és németül beszél, a köznemesség latinul, a műveltebb polgárság németül. Hazánkban sem irodalmi, sem politikai középpont nincs. Magyar nyelvű lap vagy folyóirat nem készül; nincs kinek. Még az iskolák sem teljesíthetik hivatásukat; főtörekvésük, hogy a feltétlenül szükséges latin nyelvet jól elsajátíthassák növendékeik. A kor két kiváló embere (Mikes, Faludi) külföldi tartózkodása alatt ismerkedik meg a művelt népek irodalmával; tehetségük ott kapott ösztönzést, az itthoni világban elsorvadtak volna.

Mikes Kelemen (1690—1761) ifjú korában került *II. Rákóczi* Ferenc udvarába. Mellette volt a szabadságharc alatt, követte bujdosásába. Rákóczi a Habsburg-ház ősi ellenségétől, a francia udvartól várta a megváltást. XIV. Lajos udvara az irodalom és művészet középpontja volt. Itt ismerkedett meg M. a francia irodalom termékeivel és későbbi törökországi tartózkodása idején is behatóan foglalkozott velük; a várakozás, majd a tétlenség nehéz éveit rövidítette meg. A fejedelem halála után is Rodostóban maradt; mint legfiatalabb sorjában temette el bujdosótársait.

M. sok vallásos elmélkedést fordított magyarra. Eredeti munkája: *Törökországi levelek.* A levélformát használta fel arra, hogy megírja a bujdosók történetét. Művét változatossá teszik az olvasmányaiból belevett érdekes részletek; megemlékszik a bujdosók vágyain, csalódásain, mindennapi életén kívül a török viszonyokról, a környező lakosság életéről. 207 levelet írt. Az elsők még reménykedők, derűsek, fiatalos könnyedséggel fogja fel a sors csapásait. A második csoport hangja komorabb, a reményétvesztett férfi szomorúsága sugárzik ki belőlük. Utolsó leveleiben már nem vár az élettől semmit; a vallás marad számára vigaszul. Különös báj nyilatkozik előadásmódjában. Nyelve a régi magyar erdélyi nyelv; stílusa fejlettségét francia olvasmányainak is köszönheti. A *Törökországi levelek* nyomtatásban jóval halála után jelentek meg; hatásuk kortársaira nem lehetett.

Faludi Ferenc (1704—1779) életének első felét külföldön töltötte. Rendjét, a jezsuita rendet, feloszlatták, de ő tanítói és nevelői hivatását irodalmi munkásságával egészen haláláig betöltötte. Erkölcsös műveket dolgozott át magyarra. (*Nemes ember, Nemes asszony, Nemes úrfi, Szent ember, Bölcs ember, Téli éjszakák.)* Stílusa nagyon fejlett. Tudatosan újít. Felhasználja a népnyelv fordulatait, a régi nyelvet, sőt uj szavak és fordulatok megteremtésétől sem riad vissza. Irt vallásos és elmélkedő költeményeket is. Az iskola-drámával szintén próbálkozott, mint a jezsuiták közül többen. A XVIII. sz.-ban a jezsuitákon kívül a többi szerzetesrendek iskoláiban is előadnak drámákat, sőt a protestáns iskolák is követik ezen a téren a katolikus iskolákat. A drámák között sok a magyar nyelvű és találunk népies tárgyú, ötletes bohózatokat is.

Faludin kívül a lírának csak egy tehetségesebb művelője volt ebben a korban: *Amade* László (1703—1764). Irt vallásos költeményeket is, de nevét szerelmi költeményei és katona-dalai tették ismertté. Szertelenségre hajló, lobbanékony férfi, érzelmeit változatos versformákban, könnyed nyelven fejezi ki.

A tudományos irodalomnak a hanyatlás korában is voltak művelői, de többnyire latin nyelven. *Czvittinger* Dávid megírja az első irodalomtörténetnek nevezhető könyvet (1711), *Bod* Péter *Magyar Athenása* szintén életrajzgyűjtemény (1766). *Cserei* Mihály és *Apor* Péter történeti műveikben a maguk korát rajzolják, *Pray* György és *Katona* István az oknyomozó történelem első művelői, *Bél* Mátyás történeti és földrajzi műveket ír. Nagy feltűnést keltett és sok vitára adott okot *Sajnovics* János nyelvészeti munkája. S. a magyar és a lapp (finn-ugor) nyelvnek rokonságát hirdeti (1770).

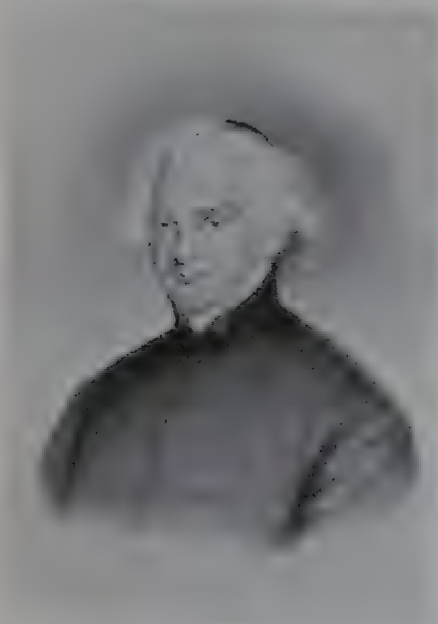
VI. *A megújhodás kora* (1772—1825). a) *A francia irány.* Az irodalmi megújhodás onnan jött, ahonnan legkevésbé várták. A király székvárosa, az elfranciásodott Bécs lett a magyar irodalom feltámasztására irányuló kísérlet középpontja. Bécsbe a század közepe óta a főurakon kívül a köznemesség fiai is felkerültek. A nemesi testőrséget a vármegyék küldték fel. A művelt császárvárosba kerülő ma-

Pázmány

Mikes

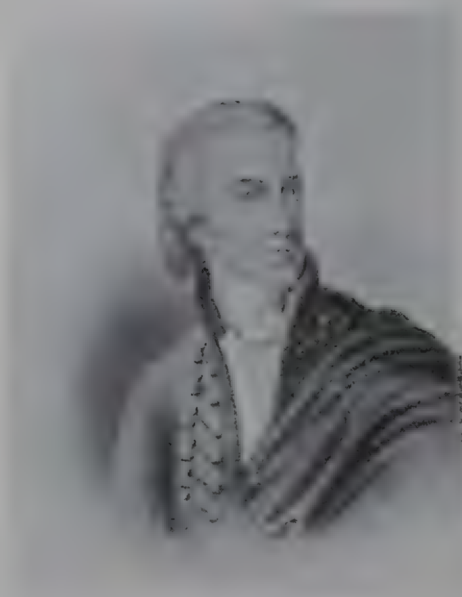

Dugonics

Gvadányi

MAGYAR IRODALOM V

Kazinczy

Csokonai

Kisfaludy Sándor

Berzsenyi

gyar ifjakban felébredt az életösztön : világosan látták, hogy nemzetük halálra van ítélve, ha nem tart lépést a művelt nyugati országokkal. A szentistváni gondolat kelt új életre lelkükben. Vezetőjük *Bessenyei* György (1747—1811) lett. B. megtanulta az idegen nyelveket, megismerkedett a külföldi irodalommal és munkához látott. *Ágis tragédiája* c. drámája 1772. jelent meg. *Philosophus* c. vígjátékában ő vitte először az irodalomba az elmaradt falusi nemest, aki aztán hosszú ideig élt a szinpadon (Kisfaludy K.), költeményekben (Petőfi) és regényekben (Jókai). Irt politikai, filozófiai műveket, elmélkedéseket, röpiratokat. *Voltaire* tanítványa volt ; haláláig a felvilágosultság képviselője maradt. Társai szintén a francia irodalom hatása alatt állottak. *Báróczi* Sándor regényeket fordított. Stílusa eleven, új szavak és új fordulatok teremtésétől sem riadt vissza. *Barcsay* Ábrahám bölcselkedő tartalmu költői leveleket írt. A testőrírókkal együtt szokták emlegetni báró *Orczy* Lőrincet is, bár ő világfelfogásban nem tartozott hozzájuk ; a régi egyszerü erkölcsök boldogító hatásában hisz. Költeményei ezt az érzését hirdetik.

A francia irodalom hatása alatt itthon is többen munkához láttak. *Péczely* József (1750—1792) ref. lelkész *Voltaire* drámái közül többet lefordított, lefordította *Henriade* c. eposzát is. Folyóirata, a *Mindenes Gyüjtemény*, rövid ideig élt ; olvasóközönségünk még nem volt. P. verses tanító meséi a fr. *LaFontaine* hatását mutatják. *Ányos* Pál főleg elégiákat írt. II. Józsefet merész reformjai miatt keményen megtámadta egyik politikai vonatkozású költeményében. Korán elhúnyt ; nagyobb hatást nem tehetett.

b) A deákos írók hívei is megmozdultak. Ennek az iskolának erős hagyományai voltak nálunk. Iskoláinkban latin költőkkel foglalkoztak ; a latin-görög versformák, mitológia és kifejezésmód nem volt idegen. Ennek a költői iránynak buzgó hívei a szerzetes-tanárok közül kerültek ki : *Baróti Szabó* Dávid, *Révai* Miklós, *Rajnis* József a nevezetesebbek. Ódák, epigrammák, költői levelek, elégiák jelentek meg tőlük időmértékes formában. Megkezdődött közöttük a harc is : az első heves irodalmi vita az időmértékes verselés magyar nyelvre való alkalmazásáról. A vitában *Szabó* Dávidon, *Rajnison* és *Révain* kívül mások is résztvettek. Később *Révai* szakított a költészettel és korának legkiválóbb nyelvtudósa lett.

A deákos írók a latin költészet alkotásaiból többet átültettek magyar nyelvre, Sz. D. lefordította *Vergilius* Aeneisét. *Virág* Benedek (1754—1830), aki valamivel később lépett föl, *Horatius* költeményeit fordította le. V. eredeti verseiben is Horatius követője volt. Irt ódákat, epigrammákat, költői leveleket. Ódáiban a tiszta erkölcs nemzetmegváltó erejét hirdette, küzdelemre lelkesített a közjóért és a nemzeti hagyományokért. Egyszerü életével, a nemesen tűrt szegénységgel és erkölcsi felfogásának tisztaságával megnyerte kortársainak tiszteletét és elismerését.

Berzsenyi Dániel (1776—1836) az ók aszszikai irány legnagyobb képviselője. Ő is *Horatius* tanítványa. Hazafias és bölcselkedő ódáiban a nagy római költő gondolatai tükröződnek. A régi formákat mesterien használja. Bár Horatiustól sok gondolatot, hasonlatot és mitológiai vonatkozásokat vett át, költeményeiből nem hiányzik az egyéniség : erős nemzeti érzés fűti. Nyelvének jellemző sajátsága az erő ; csak ritkán válik dagályossá. Hazafias ódái közül *A magyarokhoz* és *A felkölt nemességhez* a legismertebbek, bölcselkedő ódái közül híres a *Fohászkodás*. B. élete nem volt boldog. Pályája második felében búskomor volt ; levertségét különösen fokozta *Kölcseynek* szigorú bírálata. Utolsó éveiben valósággal elzárkózott a világtól. Élete vége felé leginkább esztétikai értekezéseket írt.

c) A magyaros irány népszerű írói : *Dugonics* András (1740—1818), *Gvadányi* József (1725—1801) és *Fazekas* Mihály (1766—1828). D. verses elbeszélésekkel lépett fel, de írói hírnevét *Etelka* c. regényével szerezte. Népszerűségét annak köszönhette, hogy a regénybe belevitte politikai, társadalmi és hazafias felfogását : szívesen olvasták, mert II. József erőszakos rendeletei felébresztették a nemzeti érzést, a mult hagyományaihoz való ragaszkodást. Többi regényeinek *(Jolánka, Az arany perecek)* és adaptált drámáinak *(Etelka Karjelben, Toldi Miklós)* hatása sokkal kisebb volt. Stílusa népies ; közmondások, a falusi nép szájáról ellesett magyaros fordulatok jellemzik előadását. *Magyar példabeszédek* cimü gyüjteménye sok régi közmondást tartalmaz.

Gróf Gvadányi József (1725—1801) tárgyban és nyelvben szintén népies, felfogásban a nemzeti hagyományokhoz ragaszkodó. *Egy falusi nótárius budai utazása* cimű költeményében az idegen szokásokat majmoló, a régi hagyományokkal szakító magyarokat ostorozza. Zajtay Istvánnak, a peleskei nótáriusnak, kalandjai, utazása nagyon kedvelt olvasmány volt a XVIII. sz. végén és a XIX. elején. G. még sok könyvet írt, közülök *Rontó Pál* kalandjait olvasták legszívesebben.

Fazekas Mihály (1766—1828) *Ludas Matyi*ja népszerűségben versenyzett Gvadányi műveivel. A kornak a francia forradalom hatása alatt kialakult hangulata kedvezett az egyszerű verses elbeszélésnek ; az elnyomott jobbágy-fiú eszével és ügyességével fölibe kerül az elbizakodott, gőgös és rossz-szívű földesurnak. A nyelv népies, de a versforma hexameter. *Dugonics, Gvadányi* és *Fazekas* munkásságában a régi regős- és lantosköltészet kései utódját láthatjuk.

d) *A németes irány* hívei tartalomban és formában nem állanak távol a francia irodalom követőitől. A drámát nem művelik, megjelenik azonban irodalmunkban a regény és a novella. A nyelvujítási kísérletek tudatossá válnak és ennek az iskolának a

hívei különös gondot fordítanak a stílusra és formára. A közműveltség emelésére, az irodalmi viszonyok javítására hosszabb-rövidebb ideig élő folyóiratokat alapítanak. *Kármán* József (1769—1795) *Fanni hagyományai* címen kis regényt ír. Az érzelmes történet *Goethe* Wertherének hatása alatt készült. K. irodalmi és tudományos életünket szerette volna fellendíteni; korai halála megakadályozta tervei megvalósulását. A költők közül *Ráday* Gedeon kapcsolta először össze az időmértéket a rímmel.

Verseghy Ferenc elméletileg is foglalkozott a verselés törvényeivel. *Dayka* Gábor és *Szentjóbi Szabó* László érzelmes, a német költészet hatása alatt szentimentálizmusra hajló lírai költeményeket írtak. Legeredetibb tehetség volt közöttük *Batsányi* János, akit szomorú és zaklatott élete akadályozott meg abban, hogy irodalmunkban vezető szerepe legyen. A francia forradalmi eszmék töltötték el lelkét; merész hangú forradalmi versében figyelmeztette az uralkodókat a Párizs felől közeledő viharra.

Kazinczy Ferenc (1759—1831) a németes irány legnagyobb embere. Már diák korában költői dicsőségről álmodozott. Hivatali pályája alatt is irodalmi dicsőség lebegett szeme előtt. Minthogy II. József reformjait a kor szükségszerű követelményeinek tekintette, a »kalapos király« alatt állást vállalt: a kassai tankerület alsófokú iskoláinak felügyelője lett. II. József halála után visszavonult falusi birtokára, de összeköttetését a kor haladni vágyó politikai és irodalmi férfiaival fenntartotta. Igy került sok írótársával együtt a Martinovics-féle összeesküvésbe. Hosszabb fogság után újult energiával látott tervei végrehajtásához: széphalmi otthona évekig irodalmi középpont volt. Itt írta művei legnagyobb részét, innen intézte kortársaihoz buzdító, irányító és bíráló leveleit. A kezdő írók hozzá küldték első műveiket. Innen irányította a nyelvújítási harcot. Évekig a magyar irodalom elismert vezére volt. Kiadta a jelszót, hogy a nyelvújítás jogos és szükséges. Az írók egy része azonnal, más része később csatlakozott a mozgalomhoz. Csak kevesen szállottak szembe K. törekvéseivel. Ezek K. *Tövisek és virágok* c. gúnyolódó költeményeire a *Mondolat*tal válaszoltak; nevetségessé akarták tenni az egész mozgalmat. K. baráti köre (Szemere és Kölcsey) a *Felelet*tel válaszoltak; a nyelvújítók maradtak felül, mert az újabb nemzedék hozzájuk csatlakozott. Ezerszámra kerültek nyelvünkbe új szavak; a helyesen képzett szavak gyorsan elfoglalták jogos helyüket, hiszen maguktól is megszülettek volna, ha a művelt osztályok nyelve magyar marad. A korcs szavak közül is sok megmaradt a használatban, nagy részüket azonban később helyesen képzett, vagy idegen eredetű szavakkal helyettesítették. K. példát is akart mutatni a nyelvújítóknak; a stílus legkiválóbb mestereinek művelt fordította magyarra. (Goethe, Schiller, Shakespeare, Sallustius, stb.). Eredeti művei közül *Pályám emlékezete* emelkedik ki. Fejlődését és korának törekvéseit mondja el ebben az önéletrajzban. Költeményei közül epigrammái válnak ki, de minden költeménye gondos formába van öltöztetve. K. baráti köréből népszerű volt *Kis* János és *Szemere* Pál, de igazi és maradandó sikert csak *Kölcsey* Ferenc (1790—1838) ért el. Költeményein különösen *Goethe, Schiller, Bürger* tanulmányozása érezhető. *Himnusza* nemzeti imádság lett. *Vanitatum vanitas* (hiúságok hiúsága) c. költeményében felülről nézi az emberi sorsot, magasból az emberi küzdelmeket; magasból nézve azt a hatást teszik rá, mintha mi a hangyák vándorlását, küzdelmét figyelnők meg. K. verseit érzelmesség és csiszolt forma jellemzik. K. egyike volt kora legnagyobb szónokainak. A reformkor országgyűlésein sokszor felszólalt az elnyomottak érdekében és küzdött a nemzeti nyelvért. Nemes gondolkodása és lelki finomsága miatt nagyon szerették kortársai. Az első igazi kritikákat ő írta; szigorúan ítélte meg *Berzsenyi* és *Csokonai* költészetét. Mikor látta kritikájának szomorú eredményét, ezen a téren abbahagyta tevékenységét. Német hatás alatt ő írt először nálunk ballada-szerű költeményeket. *(Szép Lenka.)*

Néhány költőnk szorosan egyik irányhoz sem csatlakozott, bár rájuk is hatással volt a külföldi fejlett irodalom. *Csokonai Vitéz* Mihály, *Kisfaludy* Sándor és *Katona* József nem tartoztak *Kazinczy* köréhez és a nyelvújításban sem követték a mester elveit.

Csokonai (1773—1805) korának legnagyobb lírai költője. Elődei közül *Balassára*, utódai közül *Petőfire* és *Adyra* emlékeztet. Szertelenségre hajló természete miatt már tanulmányai ideje alatt összeütközésbe kerül felsőbb hatóságával. Hosszas vándorlásba kezd; nyugtalan természete űzi egyik helyről a másikra. A régi regősök és lantosok módjára jelenik meg azokon a helyeken, hol költészete számára olvasókat, hallgatókat és pártolókat remél. Vándorlása közben ismerkedik meg Vajda Júliával. Hozzá írja legtöbb szerelmi költeményét. *Lillának* nevezi és szerelmét halhatatlanná tette verseivel. Szerelmi versei behízelgők, lágyak és finomak, mint a legdallamosabb rím; mikor a visszautasítás miatt szomorúság borul a lelkére, bánata meghatóan, de nem bántólag hat. A nyelv feltétlen ura; megmutatta, hogy a nagy költő kezében a régi nyelv is hajlékonnyá válik, mert ő még keveset ujított. *(A reményhez, A rózsabimbóhoz, Még egyszer Lillához.)* Bordalai *(Dal a csikóbőrös kulacshoz)* nagyon népszerűek voltak. A népdal terén munkássága úttörő. Sok ódát és elégiát írt, ódáiba beleviszi a bölcselkedő elemet. Legismertebbek: *A magánossághoz* és a *A tihanyi echóhoz*. Hires elbeszélő költeménye a *Dorottya*. A tárgy számos elemét *Pope* angol költőtől vette át. Az erőszakosan férjhez

menni akaró vén lány a hőse ennek a kómikus eposznak. Az előadás fordulatos és mulatságos, de a tréfás helyzetek nem mindig ízlésesek. Cs.-t nagyszerű költői tehetsége megmentette attól, hogy ízléstelen legyen, de hosszú bolyongása alatt gyakran fordult meg olyan társaságban, melynek hatása visszatükröződik egyik-másik költeménye póriasságában. A D.-ban is bőven vannak ilyen részletek. Kísérletet tett a drámaírás terén is, de itt nem aratott sikert; Cs. lírai tehetség. Sorsa tragikus; fiatalon és szegényen halt meg; kora nem tudta, hogy legnagyobb lírai költőjét temeti el, aki még magasabbra emelkedhetett volna, ha más korban születik.

Kisfaludy Sándor (1772—1844) a mult sz. első évtizedének népszerű szerelmi költője volt. Ifjú korában katonáskodott. A Napoléon ellen folytatott harcok idején megfordult Németországban, Olaszországban és Franciaországban. Katona korában ismerkedett meg Szegedy Rózával, akit később feleségül vett. Szerelmük történetét énekelte meg *Himfy szerelmei* c. művében. Művének első része a *Kesergő szerelem*, a második a *Boldog szerelem*. Az egész mű egy lírai regényes történet. Himfy háborúba megy, mert *Liza* nem viszonozza szerelmét. A csaták zajában is Lizáról álmodozik, érte eped. Majd megtudja, hogy a leány mindig szerette, csak nem ismerte fel érzelmeit; feleségül veszi szerelmét. A versszakok nagy része az egésztől szinte függetlennek tekinthető kis szerelmi dal. K. nyelve költői, változatos és zengzetes, képeinek és hasonlatainak egy részét *Petrarca*-tól vette át. Költeményét 12-soros strófákban, az u. n. Himfy-versszakban írta. K. a német költészet hatása alatt regéket is írt. A Balaton környékének rombadőlt várait népesítette be fantáziája középkori lovagokkal. Költeményeiben *(Csobánc, Tátika, Somló)* érzelmes történeteket mond el: a csatába induló hős, a hű szerelmes, az álnok cselszövő főszereplői ezeknek a kis verses regényeknek. A drámaírás terén is kísérletezett; sikere nem volt.

Katona József (1791—1830) ajándékozta meg irodalmunkat a legkitűnőbb magyar tragédiával. K. művén *Shakespeare* tanulmányozása látszik. *Bánk bán* igazi tragikus alak. Középkori lovag: királytisztelő, védelmezője a nőknek, gyöngéknek, őre a törvénynek. Átöröklött, belégyökerezett és belénevelt jellemvonásai az élet forgatagában egymásután hatalmas csapásokat kapnak. Eleinte nem tud cselekedni, nem tud büntetni, mert jelleme nem engedi. Mikor azonban az idegenek dorbézolása, veszélyben forgó felesége és az elnyomott nép panasza áttörik a cselekvést gátló akadályt, elsorvasztják az átöröklött és belénevelt jellemvonásokat, kicsavarja királynéja kezéből a tört s a törvények védelmezőjéből törvénysértő, a nőket védelmező lovagból a királyné gyilkosa lesz. Az események sorozata sodorta idáig, de tette megdöbbenti: lelki összeomlás következik be. Bánk bánt kora nem értette meg. Közvetlenül a francia háborúk után nem lehetett népszerű a királyné gyilkosa, a francia forradalom véres eseményeitől megdöbbent uralkodó-osztály nem szívesen hallgatta Tiborcnak, az elnyomott jobbágynak, keserű kitörését. Az erdélyi főurak dráma-pályázatán figyelemre sem méltatták, csak később, a demokratikus mozgalom erősödése idején szerették meg K. tragédiáját. Kora épen úgy nem értette meg, mint *Zrinyi* Miklóst; hozzá abban is hasonlít, hogy nyelve darabos, de erőteljes. A kudarc elkeserítette, visszavonult Kecskemétre: csak halála után szolgáltatott neki igazságot az irodalom. Nem ő volt az egyetlen, akinek tehetsége elvérzett kortársainak műveletlensége, fejletlen ízlése és a kor hangulatának kedvezőtlen volta miatt.

VII. *A romanticizmus és a népies-nemzeti költészet kora* (1825—1867). Kazinczy vezető szerepe 1820. már hanyatlóban volt. A romanticizmus néven ismeretes új irodalmi irány hangban, formában, tárgyban újat hozott. A fiatal költői nemzedék új vezért kapott *Kisfaludy* Károlyban (1788—1830), aki 1814. egyik drámájával *(A tatárok Magyarországon)* ismertté tette nevét. Az irodalom középpontjává Pestet tette. *Aurora* címen évkönyvet adott ki törekvéseinek népszerűsítésére; az évkönyvben helyet adott a fellépő ifjú tehetségek kiváló alkotásainak. A romanticizmus napjának feltámadására eltűnnek irodalmunkból a már úgyis vértelen görög-római istenkísértetek, a klasszikus kor díszítésnek használt képei, hasonlatai, mitológiai vonatkozásai. Jön az eposz, feltámasztja a magyar mult küzdelmes éveit, népszerű hőseit, jön az új dráma, hozza magával szintén a multat, de helyet ad a jelennek is. A hazafias líra még mindig a multon sír, de már ki meri mondani, hogy a mult csak példa legyen a nemzet fiai előtt; ki meri mondani, hogy dicsőséges jövő vár ránk. Virágzásnak indul a ballada; a regényben és novellában megjelennek a kort mozgató eszmék. Az irodalom nem a kiválasztottaké többé, hanem iparkodik hozzáférni a tömegekhez. A romantikus irány K. hatása alatt indul diadalmas útjára, *Vörösmarty* költészete jelenti a csúcspontot. Hanyatlásnak a negyvenes évek legelején indul. Az előretörő demokratikus irány felhívja a figyelmet a népre. A honfoglaló és törökverő hősök helyén a falusi nép jelenik meg, a dicsőséges és hódító királyok helyét az uralkodók áldozatai, a közszabadság igazi vagy képzelt mártírjai *(Hunyadi László, Kont, Dózsa, Zách Klára,* stb.) foglalják el. A romantikusok ünnepi nyelve is fokozatosan egyszerűbbé válik; új műfajok válnak divatossá, különösen a népies eredetűek: a népdal s a népmonda.

Kisfaludy K. vezéri szerepét haláláig megtartotta. Nála nagyobb költői tehetségek *(Vörösmarty)* szívesen vették irányítását. Halála után tisztelői és barátai szervezték emlékezetére a Kisfaludy-Társaságot.

K. drámáival ért el legnagyobb sikert. *Iréne* című tragédiájának tárgyát Mikes egyik leveléből merítette. Iréne Konstantinápoly bukása után II. Mohamed szerelmét elfogadja, hogy a leigázott görög nép helyzetén könnyítsen. Vőlegényét cserben hagyta hazájáért. Célját nem érte el, Mohamed kezétől esik el. *Stibor vajda* c. szomorújátéka végzettragédia. Vígjátékaiban színre vitte kora társadalmának ismert alakjait: a külföldi szokásokat majmoló mágnás, a világtól elmaradt magyar nemes, a latinoskodó fiskális később Jókai regényeinek is kedvelt alakjai. Nagy érzéke volt a kómikus helyzetek megteremtése iránt. Sikere volt, mert a közönség ismerőseit látta a színpadon. Szatirája nem bántó. *(Kérők, Csalódások, Pártütők.)*

Irt hazafias költeményeket *(Mohács)*, népdalokat és a balladaírás terén is tett kísérletet. Balladái német hatás alatt készültek. Nagyobb sikere volt elbeszéléseinek. Ő a novella és rajz megteremtője irodalmunkban. Legismertebb vidám elbeszélése : *Tollagi Jónás.*

Vörösmarty Mihály (1800—1855) a romantikus irány legnagyobb képviselője. 1825. kiadta a régen várt nemzeti eposzt : a *Zalán futását.* Tárgya a honfoglalás legkiemelkedőbb eseménye. V. szakított a régi tradiciókkal. A görög mitológia helyét nemzeti mitológia foglalja el *(Hadúr, Ármány).* A ragyogó nyelv, a hazafias tárgy és pompás leírások meghódították a közönséget. A forma hexameter. A siker V.-t ujabb eposzok írására buzdította. Tárgyat a középkorból és a török-magyar világból vesz. *(Cserhalom, Eger, Két szomszédvár.)*

A demokratikus mozgalom megerősödésekor az eposz kora lejárt. A régi világ azonban tovább foglalkoztatja V. fantáziáját : drámában jeleníti meg. *Vérnász, Marót bán, Áldozat* c. tragédiái nyelvük szépségével, a bennük levő lírai részekkel hatnak inkább, mint drámaiságukkal. A nyelv szépségével és lírai részeivel különösen kiemelkedik *Csongor és Tünde* c. mesedrámája. Bár V. tanulmányozta Shakespeare-t, tragédiái dramatizált eposzoknak tűnnek fel. Kisebb elbeszélő és balladaszerű költeményei is a régi világot támasztják fel. *(Az ősz bajnok, Szép Ilonka, Buvár Kund, Szilágyi és Hajmási.)*

V. elsősorban lírai költő, megérzi a kor hangulatát és kifejezi a lelkek mélyén lappangó érzelmeket. *Szózata* nemzeti imádság lett. *Fóti dalá*ban látja ránkborulni észak rémes árnyait, a lengyel nemzet szenvedésében eljövendő szomorú elnyomatásunkat érzi meg. *Vén cigány*ában, irodalmunk legragyogóbb ódájában, egész népének keserűsége, szenvedése és reménye tör elő. Már nem tudja elviselni nemzetének rászakadó fájdalmát ; nagyszerű képei és víziói az egyéniség szük korlátai közül kilépő és az istenségtől megszállott görög jós igéit juttatják eszünkbe. Filozófiai költeményei a boldogság problémáját *(Merengőhöz)* és az emberi élet célját feszegetik. *(Gondolatok a könyvtárban.)*

Novellái, fordításai, nyelvészeti munkái is maradtak ránk. V. első igazi nagy költőnk, ki meg is alkotta mindazt, amire hivatva volt : rendelkezésére állott hatalmas képzelete, fel tudta használni a nyelv minden szépségét, mestere volt a formának. Kortársai nem szabadulhattak hatása alól.

Czuczor Gergely (1800—1866) elbeszélő költeményeiben szintén a nemzeti hősök és a mondák kedvelt alakjai vonulnak fel gördülékeny formában, de kevés költői erővel megszólaltatva. *Botond*ban a mondát szerelmi történettel egészíti ki. Az *Aradi gyülés, Augsburgi ütközet* és *Hunyadiász* c. befejezetlen eposza a régi hősök világába vezet bennünket. Balladáiban Kont, Hunyadi, Szondy szerepelnek. Irt tanító meséket, nyelvészeti munkákat, népdalaiban gyakran eltalálta az igazi népdal bájos egyszerűségét.

Garay János (1812—1853) is a multban él, mint a kor többi költője. Előbb *Hunyadi*ról, majd *Szt. László*ról írt hoszszabb verses elbeszélést. *Kont* c. szónokias balladája közismert, *Báthory Erzsébet* pedig arról nevezetes, hogy itt alkalmazta először a bűnösnek lelkiismeretfurdalással való büntetését. Ma is nagyon népszerű *Obsitos* c. vidám költeménye.

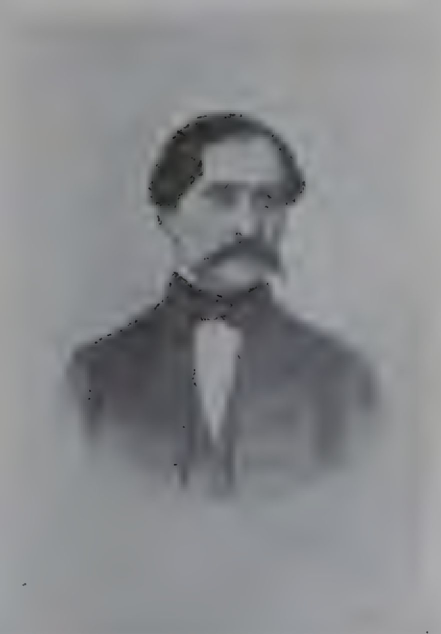
Bajza József (1804—1858) Vörösmarty korának legsokoldalúbb írója. Ő teremtette meg az elfogulatlan kritikát. *Kritikai Lapok* c. folyóiratában szenvedélyesen támadja a tehetségteleneket ; az irodalom köztársaságában rangot és tekintélyt szerinte csak a tehetség adhat. Később az *Athenaeum* szerkesztője lett ; az A. köré csoportosultak a kor kiváló írói és költői. Kritikai, esztétikai tanulmányi, tudományos cikkei nagyobb tekintélyt biztosítottak számára, mint költeményei. Költeményeit gondos forma, választékos nyelv jellemzi, de hiányzik belőlük az erő és a közvetlenség. Hazafias költeményei *(Sóhajtás, Apotheozis, Ébresztő)* mégis sokáig népszerűek voltak. Az Athenaeum költői előtt mintakép volt ; őt könnyebben követhették, mint *Vörösmarty* egyéni nyelvét és szárnyaló líráját. Követői közül első sorban említhetjük *Kerényi* Frigyest és *Vachott* Sándort. *Sárosy* Gyula szilaj forradalmi hangja *(Arany trombita)* már *Petőfi* korának szellemét tükrözteti. A népköltészet termékeit gyüjtő *Erdélyi* János és *Kriza* János eredeti költemé-

MAGYAR IRODALOM VI

Kölcsey

Katona

Kisfaludy Károly

Jósika

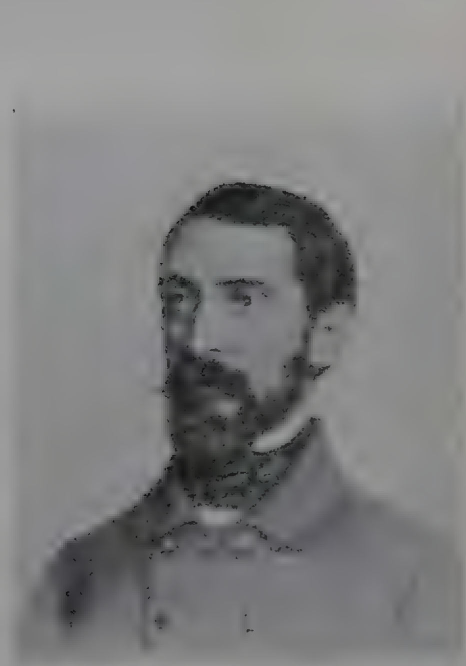
Czuczor

Bajza

Tompa

Szigligeti

nyeikben már távol állanak *Bajza* mesterkélt költészetétől. *Erdélyi : Magyar népdalok és mondák, Kriza : Vadrózsák* címen adta ki népköltészeti gyüjteményét.

A harmincas és negyvenes éveket jellemzi a demokratikus gondolkodásnak előbb lassú, majd gyors ütemű előtérbe nyomulása : az előtérben látható vezérek Széchenyi és Kossuth. A romantikusok fénykorában *Széchenyi* István (1791—1860) a politikai vezér ; örökké nyugtalan, alkotni vágyó egyénisége, szertelenségre hajló vérmérséklete, csapongó fantáziája, a jövőt viziókent maga előtt látó jóslelke igazi romantikus hőssé tette volna, ha cselekvéseinek eredményét higgadtan nem mérlegeli, ha tervei végrehajtásában számító és körültekintő józanság nem jellemzi a remény és kétség közt hánykódó lángeszű embert. Az 1825-iki országgyűlésen megmutatta, hogy a tettek embere. A *M. T. Akadémia* megalapítása első nyilvános szerepléséhez fűződik. Ettől az időponttól kezdve minden erejével arra törekszik, hogy a középkor fojtogató maradványait megsemmisíthesse, hazáját gazdaságilag felvirágoztassa : szerinte a gazdasági felvirágzás előföltétele és alapja a politikai függetlenségnek. *Hitel, Világ, Stadium* c. műveinek hatása alatt elindul a nemzet azon az úton, melynek végén az élet int felé, vagy a nagyszerű halál várakozik rá. A felébredt nemzet Széchenyi útját lassúnak látta, előretörésében új vezért teremtett magának *Kossuth* Lajosban (1802—1894). K. a szónoklat és az írás mesterének bizonyult. Ragyogó szónoki képességével erőt öntött a csüggedőkbe, lelket a bátortalanokba. Ő hitt a jövőben, hitének ereje erőt adott neki küzdelmeihez. Példátlan népszerűségre emelkedett ; a lélek mélyében évszázadok óta élő szabadságvágyak és boldogulási lehetőségek teljesülését igérte nemzetnek és egyénnek egyaránt. Sz. aggódva látja, hogy veszedelemben forog mindaz, amit alkotott. A *Kelet népében*, majd a *Politikai programm*ban kisérli meg a lehetetlent : fel akarja tartóztatni az előre törő nemzetet. Az eszme fejlődése gyorsabb volt az egyéninél, Sz. elszigetelve maradt és feldúlt idegrendszerrel vonult döblingi magányába. Csak élete végén szólalt meg még egyszer, hogy nemzete ellenségeit nevetségessé tegye. *(Blick.)* A forradalom K.-nak alkalmat adott, hogy nagyszerű képességeit érvényesíthesse. Hihetetlen erőfeszítéssel, megtörhetetlen hittel vitte harcba nemzetét : Európa szabadságszerető népei lelkesedve figyelték a magyarok küzdelmét a szabadságért. Még a küzdelem sikertelensége sem törte meg energiáját : II. Rákóczi Ferencként bolyongott a világban, hogy a legelső kedvező alkalommal új életre keltse hazáját. A sors olykor rámosolygott, de a kivitel előtt tervei mindig akadályokba ütköztek. Élete végén megírta hatalmas munkáját : *Irataim az emigrációból*. K. nemcsak a maga korának, hanem az egész XIX. sz.-nak egyik legnagyobb szónoka volt ; külföldi útján angol nyelvű beszédeket is mondott. Kossuth épen úgy, mint Széchenyi, közvetve és közvetlenül nagy hatást tett kora irodalmára.

A politikai irodalomnak a két vezéren kívül még több kiváló művelője volt. Báró *Eötvös* József röpirataiban az elnyomottakért emelt szót, báró *Wesselényi* Miklós a nemzetiségi kérdésre hívja fel a figyelmet, *Fáy* András gazdasági problémákkal foglalkozik, báró *Kemény* Zsigmond a választási visszaélésekre és sok más égető kérdésre mutat rá, báró *Jósika* Miklós szintén politikai művekkel kezdi munkásságát.

Fáy András (1786—1864) Széchenyi eszméinek népszerűsítője volt. Regényében, a *Bélteky-ház*ban, a régi, meghalni nem akaró világot állítja szembe az új, születőben levő világgal. Tanító meséiben a társadalom elfogultsága és igazságtalansága ellen harcol.

A regény csakhamar gyors fejlődésnek indul.

Báró *Jósika* Miklós (1794—1865) volt első népszerű művelője. 1836. jelent meg első regénye : *Abafi*. Nyomon követték többi művei : *Zólyomi, Az utolsó Báthory, A csehek Magyarországon*, stb. Munkássága első felében Walter *Scott* hatása alatt állott. Történeteit ő is nemzete viharos multjából vette : képzelete Erdély küzdelmes multjánál, az erdélyi nemesi családok sokat szenvedett őseinél időzik legszívesebben. Mesterét abban is követi, hogy részletesen megrajzolja az esemény színhelyét, leírja a régi várakat, városokat, lovagjátékokat és lovagi fegyverzetet. *Gyulai* Pál ugyan azt mondja róla, hogy csak külsőségekben fogta fel a történelmet, kortársai azonban szivesen olvasták ; azt sem vették rossz néven tőle, hogy regényalakokat és helyzeteket vett át angol mintaképétől : ő teremtett először olvasóközönséget a magyar regénynek. A szabadságharc bukása után külföldre menekül ; megismerkedik a francia romantikusokkal, hatásuk alá kerül. Műveit akkor már nem olvassák olyan szívesen : a páratlanul népszerű *Jókai* lett a közönség kedveltje. Színdarabjai nem arattak sikert. Közvetlen J. után lépett fel *Eötvös* és *Kemény*.

Báró *Eötvös* József (1813—1871) elsősorban politikus volt ; egész életében az elnyomott néprétegek és a szenvedők érdekében küzdött. Parlamentáris kormányforma, modern, állami élet és művelt, megértő társadalom lebegett szeme előtt. Célját szolgálja irodalmi munkássága is : szerinte a költészet csak kedves játék, ha elválik a kor nagy eszméitől. Még lírai költeményei is a kor eszméit szolgálják ; *A vár és kunyhó* demokratikus gondolkodásmódjának bizonyítéka, *A megfagyott gyermek*-ben az árvák sorsára irányítja a figyelmet. *Búcsú* c. költeményében hazafias érzésének hatásosan ad kifejezést. Első regénye a *Karthauzi*. Szentimentális regény ; Eötvös érzelmeinek és nemes gondolatainak valóságos gyűjteménye. *A falu jegyzőjé*-ben a vármegyei rendszer minden

bűnét előtárja; meg akar győzni bennünket a korhadt és csak bánatot fakasztó rendszer tarthatatlanságáról s nyomatékosan rámutat a régi börtönrendszer miatt testileg-lelkileg pusztuló rabokra, a katonafogdosás jogtalanságára, a bíráskodás igazságtalanságaira, sőt a zsidókra is felhívja a figyelmet. *Magyarország 1514-ben* figyelmeztetés a nemességnek. S Eötvös retteg a forradalomtól, meg akarja előzni a jogtalanok joghoz juttatásával, míg Petőfi kb. vele egyidőben szintén látja Dózsa György alakját és szinte hívja bosszuló karját. E. utolsó regénye, *A nővérek*, szintén nevelő célzatu. Irt drámát és novellát is. Élete vége felé megengedte neki a sors, hogy valóra váltsa egyik legnemesebb gondolatát: nevéhez fűződik a népoktatási törvény. Híres politikai művét *(A XIX. sz. uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra)* külföldön jobban méltányolták, mint idehaza. Regényei sem voltak nagyon népszerüek; a beléjük vitt filozófiai elem, a stilus idegenszerűsége akadályai voltak széles körben való elterjedésüknek.

Báró *Kemény* Zsigmond (1814—1875) valamivel később lépett fel Eötvösnél. Első regénye a *Gyulai Pál*. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem kora a háttér s Gyulai tragikuma a tárgy. Gyulai mindenáron meg akarja menteni a könnyelmű és szeszélyes fejedelem trónját. Túlzott hűsége, ideges félelme még a bűnt is megbocsáthatónak láttatja vele. A maga elé tűzött cél olyan erősen uralkodik lelkében, hogy látóköre céljára szűkül össze, cselekednie kell. A bűnhödés bekövetkezik, az ingatag fejedelem keze sujtja le leghívebb emberét. Kemény minden regényíról tulajdonsága feltalálható ebben a regényben. Sötét kort vesz hátterül, főszereplői igazi tragikus hősei tragikus időknek; cselekedniök kell, hajtja őket a végzet; a végzet, mely születésükkor ott állt mellettük; átöröklött, beléjük nevelt és a kor hangulata következtében beléjük nyomult tulajdonságok kergetik őket a pusztulás felé. *A Zord idő*, *A rajongók*, *Az özvegy és leánya* hősei mind jellemzők Keményre. Mindig kitünő korrajzot ad, regényeinek történeti levegője van; odaragad bennünket a jelenből: együtt szenvedünk régen letűnt korok embereivel. Regényei széles körben sohasem lettek népszerűek; a komor tárgy, a lélek rejtett rugóinak lassú feltárása, a nehéz és darabos nyelv voltak az akadályok. Mint politikus sem volt népszerű. A kiegyezés előtt a centralisták kicsiny táborában küzdött, a szabadságharc alatt a békepárt híve volt; küzdelmünk leverése után a kibékülés útjait kereste; munkássága utolsó éveiben *Deák* Ferenc mellett küzdött.

Jókai Mór (1825—1904) a szabadságharc után a legnépszerűbb regényíró. Ragyogó nyelve, pompás leírásai, mindig érdekes történetei fellépése pillanatától biztosították számára a közönség szeretetét. Fantáziájának gazdagságával egyetlen magyar író sem versenyezhetett. Nincs nemzete történetének olyan kora, hová tárgyért ne fordult volna, de legjobban szerette a kuruc-labanc világot *(Lőcsei fehér asszony, Szeretve mind a vérpadig)*, a reform-kort *(És mégis mozog a föld, Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán)* és a szabadságharcot *(A kőszívű ember fiai, Egy az Isten, Politikai divatok)*. Szívesen vett tárgyat a török, orosz, cserkesz, tatár mondákból és hagyományokból. Elment régen letűnt világba *(Oceania)* és elröpül a jövőbe is *(A jövő század regénye)*. Ez a gazdag fantázia nem engedi, hogy a rideg valóságot meglássa és megírja. Lelkét színes köd veszi körül; a történeti események megváltozva, a történeti alakok megmásítva jelennek meg ebben a képzelt világban. Nem is törekszik túlságosan történeti hűségre: érdekes, változatos, fordulatos akar lenni. Ezt a célját el is érte. Romantikus történeteinek főhősei nem is lehetnek közönséges emberek; emberfölöttivé nőnek. Regényeiben a jók az emberi tökéletesség mintaképei (Berend Iván, Kárpáthy Zoltán, Adorján Manassé), a rosszak pedig ördögien gonoszok. (Kristyán Tódor, Vajdár Benjámin.) Mellékalakjai rajzolása közben nem ragadja el fantáziája; egy-egy kortesnek, juhásznak, ispánnak, szolgának alakja mintha márványból volna kivésve, oly tökéletes. Ismerte és fel is használta a nép nyelvét; stílusa eleven, sőt helyenként szónoki erő van benne; változatosságában ma is gyönyörködünk, lüktetését ma is érezzük, bár már helyenként kellemetlenül hat a sok nyelvújítási és idegen szó. Leírásaihoz csak Petőfi leíró költeményeit lehet hasonlítani. Minden regényét díszíti több-kevesebb leíró rész. Magyarország szépségeit ismerhetjük meg műveiből. Megjelenik előttünk a Vág völgye rombadőlt váraival, a Vaskapu komor szikláival, Erdély bércei, a Balaton és Fertő vidéke, a magyar puszta képe. 18 éves korában írta első művét és élete végéig dolgozott páratlan munkakedvvel. Irt sok drámát is, de a színpadon jelentős sikere nem volt; nem volt nagy sikere a politikában sem, de a közönség rajongó szeretetét sohasem vesztette el; népszerűsége ma is páratlanul nagy.

Vajda Péter (1808—1846) és *Kuthy* Lajos (1813—1864) Jókai számára készítették elő az utat. V. különösen *Keleti elbeszéléseivel* hatott: idegen népek fiainak sorsával érzékeltette a magyar társadalom bajait. Stílusa magasan felülmúlja kortársaiét, gyönyörű leírásai Jókai leírásaira emlékeztetnek. K. a negyvenes éveknek egyik legnépszerűbb írója volt. Képzelete gazdag, stílusa fejlett, leírásai elevenek. A túlzó francia romantikusok, különösen a tárcaregényíró *Sue* hatása alá került. *(Hazai rejtelmek.)* Később elhallgatott, népszerűségét teljesen elvesztette, mert a Bach-korszak alatt hivatalt vállalt.

Gaál József (1811—1866) szintén az Alföld szépségeivel ismertet meg *Alföldi képeiben*. Népszerűségét *Peleskei nótárius*

című bohózatának köszönhette. *Nagy* Ignác csak humorával emlékeztet Jókaira. A francia tárcaregény hatása alatt regényt is írt *(Magyar titkok)*, de műveinek többsége kisebb humoros elbeszélés. Jókai korának népszerű írója volt *Vas* Gereben (1823—1867). Regényeiben a szabadságharc előtt élt nemzedéket rajzolja népies nyelven. *(Egy alispán, A nemzet napszámosai.)*. *Abonyi* Lajos a falu népét szerepelteti műveiben ; *P. Szathmáry* Károly és *Pálffy* Albert regényeiről a kritika elismerően emlékezett meg. *Degré* Alajos, *Vadnay* Károly, *Győry* Vilmos, *Bérczy* Károly voltak még ennek a kornak ismertebb novellaírói ; az utóbbi kettő jeles fordításokkal is gyarapította irodalmunkat. A szabadságharcot követő évtizedekben a regény- és novellaírás terén Jókai az utólérhetetlen nagyság, a költészetben *Petőfi* költészete sokáig az iránymutató.

Petőfi Sándor (1823—1849), a legnépszerűbb magyar költő, Balassa és Csokonai egyéniségének örököse. A nagy magyar puszta gyermeke : korlátokat nem ismerő, szertelenségre hajló. Egész ifjusága bolyongás ; nyugtalan egyénisége miatt nincs megállás számára. Mennie kell folyton előre ; életkörülményei állandóan változnak. Diák, katona, ismét diák, majd vándorszínész ; a benne forrongó őserő nem ismer pihenőt. Hosszú bolyongás után Pestre vetődik, nagy költőelődje, Vörösmarty, felismeri tehetségét és módot nyujt neki az érvényesülésre. Ekkor ragadja magával a forradalmi láz, a népszabadság vezető gondolata, lázasan várja és jósolja a forradalmat *(Egy gondolat bánt engemet, Véres napokról álmodom)*, majd karddal védi a veszélyben forgó szabadságeszmét és eltünik a segesvári csatában.

P. képzeletével múlja felül valamennyi költőtársát. Ugyanaz a tünemény a legváltozatosabb képeket ébreszti lelkében.

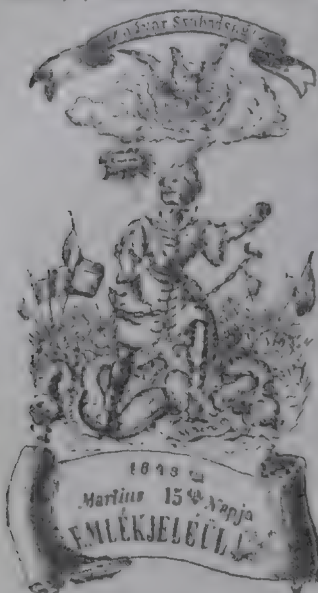
Petőfi Sándor

A képek olyan gyorsan peregnek le lelki szemei előtt, hogy alig van ideje az egyiket befejezni, már nyomában van a másik ; gazdagságukkal, elevenségükkel, újszerűségükkel szinte megdöbbentenek. A tengeren barázdát szántó és halálmagot vető vihar, a mindent megemésztő idő előtt hajadonfővel (fedél nélkül) alázatosan görnyedő csárda-rom, a föld fejére világosságból szőtt aranykalapot tevő nap, mely esténkint véres koronáját elejtve búcsúzik a nappal csókjaival behintett földtől, a távozó nap sugaraitól megvilágított égő és vérbeboruló erdő ellenállhatatlan erővel foglalnak helyet lelkünkben és színesebbé teszik számunkra a világot. Tisztában volt képzeletének rendkívüli erejével ; maga mondja róla, hogy vele a sasokat rendre megkergeti, sőt ahol megszünik az Isten világa, új világot alkot halhatatlansága.

P. szeme előtt kettős forradalom lebegett : az elnyomott néposztályokat akarta felszabadítani és az ország külső ellenségeit legyőzni. A negyvenes évek közepe táján kezdi erős támadását az uralkodó osztályok ellen ; gúnyolja a jogaihoz makacsul ragaszkodó nemességet *(A magyar nemes, Paló Pál úr)*, sőt visszamegy a multba és kemény támadást intéz azok ellen a királyok ellen is, kik alattvalóikkal szemben igazságtalanok voltak *(Kont, A király esküje)*. *Talpra magyar*jában harmonikusan olvadnak össze nemzeti érzése és népfelszabadító eszméi. Mikor kitör a szabadságharc, Tyrtaeusa lesz a küzdelemnek *(Csatadal)*. Szabadságszeretetét beleviszi leíró és elbeszélő költeményeibe *(Apostol)*, sőt még szerelmi költészetébe is. Legszebb szerelmi költeményeit Szendrey Juliához intézte *(Szeptember végén, Szeretlek kedvesem)*. Ezt a szerelmet végig kisérhetjük a megismerkedés pillanatától az utolsó elválásig, mert P. őszinte és közvetlen : a megszületett érzés azonnal formába kívánkozik nála. Népdalai is azért hatnak, mert sohasem mesterkéltek ; többnyire szerelmi dalok. Igazi lírai tehetség, ezért kisérhetjük végig egész életét költészetében. Lírai egyénisége elbeszélő műveiben is gyakran előtérbe nyomul ; az *Apostol* forradalmi gondolatait tartalmazza. Legjobban háttérbe vonul *János vitéz*ében ; az eposz helyét elfoglaló népies költői elbeszélés első nagy alkotása ez a meseszerű költemény.

P. költészete, változatos élete, csodaszerű eltünése, páratlan népszerűsége nagy hatást tett a kor költőire. Az újabb nemzedék mesterének vallja és utánozza. Elérni azonban nem érheti el, mert a fellépő költők képzelete meg sem közelíti az övét. Követői közül *Tóth* Kálmán (1831—1881) emelkedik a legmagasabbra. Hazafias költeményeiben különösen a szabadságharcot és a küzdelem vezéreit dicsőíti. *Előre* c. versében nagy erővel fejezi ki a nemzet lelkesedését. Szerelmi dalai nagyon népszerűek voltak ; formában, tartalomban és nyelvben annyira megközelítette sok dalával az igazi népdalt, hogy a nép el-

fogadta magáénak. *(Temetőben láttalak meg legelőbb, Sírjon, ríjjon a hegedű . . .)* Sikere volt a színpadon is *(A király házasodik)* ; szatirikus politikai lapjával *(Bolond Miska)* sok rossz órát okozott a magyarság ellenségeinek. P. követői közül sokat emlegették *Lisznyai* Kálmán nevét, erőltetett hasonlataiból és keresetten népies nyelvéből hamarosan kiábrándult az olvasóközönség. A Petőfi-utánzók ellen folytatott harcban Arany Jánoson és Gyulai Pálon kívül része volt *Tompa* Mihálynak is.

Az 1848-i szabadságharc allegóriája

Tompa (1817—1868) már a szabadságharc előtt magára vonta a figyelmet költőileg feldolgozott népregéivel és mondáival. Egyéniségénél és papi hivatásánál fogva nagyon hajlott arra, hogy a mondákban levő erkölcsi tanulságot előtérbe állítsa ; ezek a költeményei szinte tanítani, nevelni akarnak. Sikerük mégis nagy volt, mert a negyvenes években a népies műfaj már sikert jelentett. T. költői nagyságát az elnyomatás éveiben érte el ; a szenvedő nemzet panaszát allegóriákban és elégiákban sírja el. *A gólyához, A madár fiaihoz, A pusztuló erdő, A sebzett szarvas, Terepélyes nagy fa, Ikarus* c. verseiben mondai és természeti képek mögé rejtve mondja el érzelmeit. A sírba taszított nemzet végső sóhajai hangzanak el a költő ajkáról, de fel-feltünedezik a remény is : a feltámadás reménye. A hatvanas évek közepén a már reménykedő, de még sír szélén álló magyarság érzésvilága tükröződik *Forr a világ, Novemberben* c. verseiben.

T. az elmúlás, a gyász, a bánat költője. A természet haldoklása, az ősz, újra és újra megihleti. Költeményeinek legnagyobb részében a bánatos hang az uralkodó. Még elbeszélő és leíró költeményeire is jellemző ez az alaphang. Elbeszélő költeményei közül nagy szeretettel fogadta a közönség a *virágregéket*. Virágregéi szép leírásokkal díszített tanító költemények. Hosszabb elbeszélő művei közül legismertebb *A vámosujfalusi jegyző* ; rövidebb, balladaszerű verseinek tárgyát szívesen vette a történelemből, mondából, sőt a népéletből is. T. Arany és Petőfi mellett a népies irány legnagyobb költője volt, de maradandó sikert, költői hírnevet épen nem-népies költeményeivel szerzett.

A szabadságharc után elnyomott magyarság kétségbeesését és lefojtott reménykedését *Tompá*-n kívül *Arany* fejezi ki leghívebben és legszebben.

Arany Jánost (1817—1882) nemzeti küzdelmünk bukása és a bukás után bekövetkező üldözés költői működésében szinte megbénítja. Virágzó élet volt itt, a jobb jövő reménye élt az emberek lelkében : jött az embertelen hatalom és legázolta az életet. Temetővé változott az ország ; nemcsak mártírok véres teste került korai sírba, hanem sírba fektették velük a reményt, a vágyat, a jövőt is. A. azt érzi, hogy a költőnek sincs már hivatása : nincs kinek énekelnie, hiszen a költészet csak virág a nemzet élő fáján ; ha kidöntötték a fát, a virág csak percekkel éli túl. *(Letészem a lantot, Ősszel.)* De a fájdalomnak parancsolni nem lehet. Az emésztő, lelket csüggesztő, munkát bénító fájdalom bánattá, borongássá enyhül : a bánat ködén pedig már áttör a reménykedés. A költő a zsarnoki hatalom sikertelenségén töpreng : a biblia felé fordul ; ott van a vígasztalás. Heródes kegyetlen zsarnoksága is megtört : az igét, az eszmét meg nem ölhette. Ráchel elvesztette a gyermekeit, de megszületett a Megváltó. *(Ráchel siralma.)* A történelem és monda is nyújt vígasztalást. Az angol király máglyára küldte a velszi bárdokat, de a bárdok éneke nem némult el : a hatalmas király folyton hallja a szabadság énekeseinek hangját. *(A walesi bárdok.)* A hatvanas évek remény és kétség közt hánykódó nemzedéke a Szózat korának nemzedékére emlékeztet. A. kifejezi ezt a bizonytalanságot. *(Kies ősz, Magányban, Rendületlenül.)*

A. első elbeszélő költeménye *Az elveszett alkotmány*. A nyelv már népies, a forma még idegen. Nagy hatást nem ért. Országos hírnévre *Toldi*-jával emelkedett, melyben Toldi Miklós ifjúkorát dolgozta fel. A nagy siker további munkára ösztökélte : megszületett csakhamar *Toldi estéje*. Toldi férfikorával csak élete vége felé készült el, mert Ilosvai Selymes Péter T. férfikorára vonatkozóan kevés mondát hagyott hátra : A. pedig nem tudott *epikai hitel*, azaz mondai alap nélkül dolgozni. A. formában, tárgyban, nyelvben újszerűt hozott.

A

HIRES NEVEZETES

TOLDI MIKLÓSnak

JELES

CSELEKEDETIRŐL

és

BAJNOKSÁGÁRÓL

való

HISTÓRIA.

Nyomatott 1844. esztendőben.

A Toldi-monda ponyva-kiadása

MAGYAR IRODALOM VIII

Eötvös József báró

Kemény

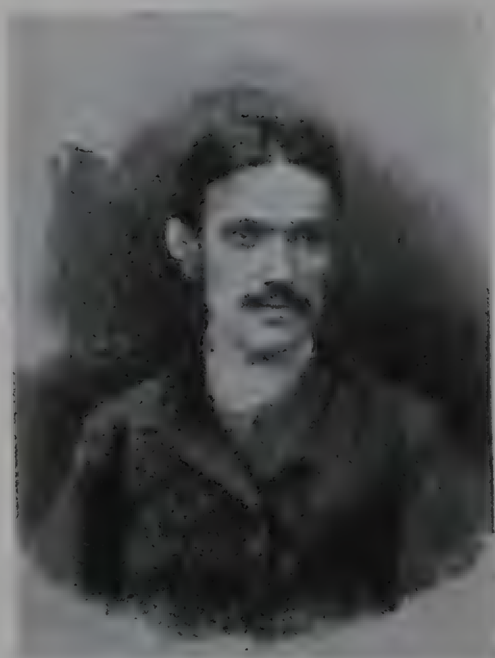
Jókai

Gyulai Pál

Vajda János

Reviczky Gyula

Kiss József

A magyar alexandrinust művészi módon kezeli; a nép nyelvét költői módon használja fel; Toldiban még szinte keresi a népies kifejezéseket, a másik két részben már csak az irodalmi nyelv gazdag forrásául tekinti a nép nyelvét. De különösen újszerűt alkotott a jellemzésben. Emberei élnek, a régi magyar világ elevenedik meg, de szereplőinek érzésvilága ősi emberi érzésvilág; cselekvéseik motivuma nem idegen a mi lelkünktől, a szereplőkben testvéreinkre ismerünk: velük küzdünk, velük örvendünk és szenvedünk. Nyelve nem ünnepi, mint Vörösmartyé, de a legkifejezőbb és leghajlékonyabb költői nyelv, idegenszerűség nélkül.

Egy másik trilógiát is tervezett. A hún nép tragédiáját akarta feldolgozni. Csak első része készült el: *Buda halála*. Etele tragikus botlásával végződik a költemény. A hún király a világ meghódítására és a bűnök megtorlására kezébe jutott isteni kardot testvérgyilkosságra használja fel: bűnhődnie kell. Mint tragikus hős magával rántja népét. Jellemzésben A.ép oly kitünő itt is, mint a Toldikban. Nyelvművészete talán még nagyobb: régies nyelven szólal meg a költő, de ez a nyelv sohasem válik erőltetetté. Irt A. még több hosszabb elbeszélő költeményt; sok keserűséget okozott neki a *Nagyidai cigányok* c. kómikus eposza. A szabadságharc bukásán érzett keserűségét akarta megírni; félreértették, gúnyolódásnak tekintették.

Rövidebb elbeszélő költeményei közül balladái emelkednek ki. *Gyulai* A.-t *a ballada Shakespeare*-jének nevezte. Ez a név nemcsak azért illeti meg, mert tökéletest alkotott, hanem mert alkalmazta a bűnös büntetésének azt a módját is, melyet Shakespeare alkalmazott. Balladái egy részében *(Ágnes asszony, Éjféli párbaj, Tengerihántás, Tetemrehívás)* a főszereplő bűnt vagy botlást követ el; lelkiismeretfurdalásai az őrületbe kergetik. Mind ezekben, mind többi balladáiban tömör, drámai, dallamos; az ő költeménye alapján mondhatta ki *Greguss* híres meghatározását: a ballada tragédia dalban elbeszélve.

Eredeti költeményeiben A. a legnagyobb művész, természetes tehát, hogy fordításai is kitünően sikerültek. A legnehezebb írókat, a világirodalom legnagyobb nyelvművészeinek munkáit sikerült az eredeti minden szépségével visszaadni: Fordított *Horatius*ból, *Goethé*ből, *Byron*ból, stb. Lefordította *Aristophanes* vígjátékait és *Shakespeare* három darabját. Sok befejezetlen fordítása is maradt ránk. A. korának egyik legnagyobb tudósa is volt. Irt nyelvészeti, esztétikai, verstani értekezéseket. Folyóirataiban *(Koszorú, Figyelő)* közönségünket finomabb ízlésre akarta tanítani. Folyóiratai segítségével maga köré gyüjtötte korának sok kiváló költőjét és íróját. Követői és munkatársai közül elsőnek emelhetjük ki *Gyulai* Pált (1826—1909). Gy. lírai költeményeiben a szabadságharc és a harc után következő korszak hangulatát festi *(Hadnagy uram)* meg egyéni és családi érzéseinek ad kifejezést. Gondos forma, borongós hangulat jellemzik. Szatiráiban kora társadalmának hibáit támadja, de sohasem bántó módon. Balladái és románcai közül nagyon népszerűek: *A három árva* és *Pókainé*. Gy. legnagyobb irodalomtörténetírónk és kritikusunk. *(Vörösmarty élete, Bánk bán)*. Akadémiai emlékbeszédei *(Arany, Kemény, Eötvös)* örökké mintái maradnak a rövid, de tökéletes írói jellemrajzoknak. *Szász* Károly (1829—1905) szintén Arany hatása alatt írt eposzt. Lírai költeményeiben hazafias és családi érzéseit mondja el. Sokkal ismertebbek fordításai. A világirodalom legnagyobb alkotásait tette hozzáférhetővé kortársainak és az utána következő nemzedéknek. Lefordította a *Nibelung*-éneket, *Dante* halhatatlan művét, fordított igen sok költőtől (Horatius, Victor Hugo, Goethe, Shakespeare, Molière). *Lévay* József (1825—1918.) eredeti költeményei közül halhatatlan *Mikes* c. verse. *Burns* költeményeit fordította magyarra.

Arany balladáival igen nagy hatást tett kortársaira és utódaira. A balladaírók nem tudtak hatása alól szabadulni: legjobban megközelíti ezen a téren *Kiss* József és *Tolnai* Lajos. Kiss József történeti és mondai tárgyú *(Gedővár asszonya)*, továbbá a zsidó népéletből vett balladái *(Simon Judit)* ma is népszerűek. Tolnai Lajosnak legismertebb balladája: *A szegény vándorló legényről*.

A szabadságharcot követő korszak lirikusai közt magasan kiemelkedik *Vajda* János (1827—1897). Pályája elején az ő lírája is a nemzeti gyászt hangoztatta *(Virrasztók)*, később az egyetemes emberi fájdalmat szólaltatta meg. Belevitte a lírába a filozófiai elemet. Eltöpreng az emberi élet célján, magán az élet problémáján; a természeti energiák folytonos átalakulásának felismerésekor múló pihenésnek nézi a halált, az energiák játékának magát az életet. Ami egyszer belekerült a világgépezet nagy forgatagába, annak nincs megnyugvása soha. Ez a szörnyű körforgás nyugtalanítja: szeretne egyszer megpihenni, de nem lehet, mert ami egyszer *volt*, annak részeiben élni, forogni, alakulni kell örökké. Sokszor ismétli ezt a gondolatot; a hindu filozófia és Schopenhauer pesszimizmusa uralkodnak költészetében. A formát, a nyelvet gyakran csodálatosan eltalálja. *Őszi tájék* és *Borongás* c. versei a magyar irodalom legszebb alkotásai közé tartoznak. Szerelmi költészetében gyakran keserűség nyilatkozik meg. *Húsz év mulva* c. kis dala remek alkotás.

Embertársaitól visszavonulva, költőtársaitól elszigetelve élt a magános óriás; sötétebben látó és mélyebben gondolkodó költőnk nem volt nála; kilépett a nemzetiség korlátai közül, az egész emberiség fájdalmának költője lett; a természet csodálatos leírása, gazdag képzelet és hajlékony nyelv jellemzik költészetét. A nagyközönség körében népszerűségének útját

állotta a költészetében megnyilatkozó mélység és nyugtalanító diszharmónia.

Eötvös a regénybe, *Vajda* a lírába, *Madách* a drámába vitte be a filozófiai elemet.

Madách Imre (1823—1864) az emberiség történelmével bizonyítja, hogy az emberi kiválóság nemes eszméinek nyomában nem boldogság születik, hanem a könny és vér árja borítja a földet, szenvedők sóhajtása hallatszik. *Az ember tragédiája* a világirodalom egyik legértékesebb filozófiai költeménye drámai formában. A kiváló egyén támad benne új életre mindig más és más korszakban. Nemes eszmék hevítik, belső erők ellenállhatatlan erővel sodorják a harcba: küzd az emberiség megváltásáért. A küzdelemben el kell buknia, mert a nagy eszmék a megvalósulás pillanatában már nem boldogítanak; a megvalósító emberkéz megfertőzte őket: amiket a nagy ember a boldogság eszközeinek gondolt, fojtogató hurkokká és a fejlődést bénító tényezőkké változnak. Ádám kiábrándulva, összeroskadva figyelheti tetteinek következményét, de a végleges bukástól mindig megmenekül. Értelemből és érzelemből van lelke alkotva: a lelkében fogamzó új eszme új küzdelemre acélozza karját. Még az utolsó jelenetben, mikor az emberiség elállatiasodását látja maga előtt, sem omolhatik végleg össze, mert az Úr a lelkébe öntötte a reményt. Ezért nem mondhatjuk teljesen pesszimista műnek M. tragédiáját. Még a boldogságot sem tagadta meg hősétől, igaz, hogy a boldogság mindig rövid ideig tart. A boldogság percei azok, mikor az új eszme megfogamzásakor bizakodva megy a küzdelembe. Ezt nem érti Lucifer, Ádám ellenfele: a tiszta értelem. Ő már látja az új eszme csődjét, ő már látja az eszme nyomán feltámadó nyomorúságot, de Ádám rajongását nem tudja megakasztani: az értelem nem korlátlan úr az érzelem felett. Lucifer is tragikus hős: célját nem érheti el. Mikor már-már földre sújtja Ádámot, elveszti a küzdelmet. Harmadik főszereplő is van a drámában: a nő. Annyiféle, ahány korban, sőt ahány miliőben él. De lelke nemes; minden, ami szép benne, ősi jellemvonás; minden, ami rút, a koré vagy a környezeté. M. lírai költeményeket és több drámai művet írt; halhatatlanságát azonban *Az ember tragédiájával* szerezte meg. Művét színpadra is átdolgozták és külföldi színpadokon is előadták.

Szigligeti Ede (1814—1878.) hosszú ideig látta el a *Nemzeti színházat* színdarabokkal. A színpadon nagy sikerei voltak, mert a hatásos jelenetek, az érdekes cselekmények és a népszerű alakok megnyerték a közönség tetszését. Sok történeti drámát írt *(Béldi Pál, II. Rákóczi Ferenc fogsága)*. A kritika legértékesebbnek a *Trónkeresőt* tartja. A koronáért harcoló *Borics* királyfi a hőse; el kell buknia, mikor megtudja, hogy jogtalanul követeli a trónt. Még tartósabb sikert aratott népszínműveivel. Ez a műfaj nagyon népszerű volt a mult század második felében. A falu idealizált népe vonult a színpadra és a közönségre nemcsak a drámai cselekmény hatott, hanem a drámába illesztett falusi mulatságok és dalok *(Szökött katona, Cigány, Csikós)*. Sz. vígjátékai közül sokáig kedveltek voltak: *Fenn az ernyő, nincsen kas, Liliomfi*, a *Nőuralom*. Sz. esztétikai munkát is írt. Nagy érdeme, hogy ellátta színpadunkat eredeti darabokkal abban a korban, amikor drámairodalmunk nagyon fejletlen volt.

Csiky Gergely (1842—1891.) a nyolcvanas évek társadalmának alakjait vitte színpadra. Korának mozgató eszméit, a társadalom bajait és félszegségeit mutatja be. Élénk párbeszédek, hatásos jelenetek, élő és fejlődő jellemek vannak darabjaiban. A *Vasember*, a *Proletárok*, a *Cifra nyomorúság* sokáig műsoron voltak. Cs. kortársai közül *Rákosi* Jenő *(Aesopus, Endre és Johanna)* és *Dóczi* Lajos *(Csók)* arattak sikert. A népszínműírók közül *Tóth* Ede vált ki. *A falu rosszával* nagy feltünést keltett. Rajta kívül *Szigeti* József és *Csepreghy* Ferenc voltak a divatos népszínműírók. Működésük a kiegyezés után következő korszakra esik, épen úgy, mint a *Rákosié*, *Dóczié* és *Tóth* Edéé.

VIII. *A kiegyezés után* irodalmunk hatalmas lendülettel emelkedik a nyugati népek irodalma mellé. Nem egyes, elszigetelten álló és meg nem értett óriások jellemzik a mult század második felének irodalmát, hanem tehetséges írók tömege lép fel és művelt, megértő közönség figyeli alkotásaikat. A regényirodalom legnépszerűbb munkása még sokáig *Jókai*, de mellette magára vonja a közönség figyelmét két kiváló író: *Mikszáth* és *Herczeg*.

Mikszáth Kálmán (1847—1910) a falusi életből vett novelláival tünt fel. *(Jó palócok, Tót atyafiak.)* Népszerűségét fokozták a gyermekvilágból vett történetei és regényei. Nyelve egyszerű, előadása közvetlen, mégis olyan bájjal és humorral tudja elmondani a mindennapi történetet is, hogy az előadás módja még jobban érdekel magánál a tárgynál. A legélesebb szemű magyar író; embertársainak a legcsekélyebb hibáját észreveszi, megnagyítja. S minthogy felszínre hozza a mindnyájunk lelkében lappangó fogyatkozásokat és torz vonásokat, emberei különösek, a normális embertől eltérőknek látszanak (Gregorits, Pongrácz, Görgey, Prakovszky). Csodálatos humora, rendkívüli ereje legjobban a népies jelenetek leírásában, az alakok megrajzolásában mutatkozik. Egy-egy mulatságnak a leírása, egy-egy falusi társaságnak bemutatása mindig újszerűen és elevenen hat. Nagyobb regényeiben epikai hitelre törekszik, mint Arany János, világfelfogása, megjegyzései gyakran *Swift* és A. *France* szatiráját juttatják eszünkbe, de észrevehető műveiben is az érző és szenvedő ember, különösen megható fájdalommal siratja el korán elhalt fiát. Nagyobb alkotásai közül *Nemzetes uraimék*, *Szent Péter esernyője*, *Beszterce ostroma*,

Eötvös Károly

Mikszáth Kálmán

Benedek Elek

Gárdonyi Géza

Ambrus Zoltán

Herczeg Ferenc

Székely Aladár felvétele

Krúdy Gyula

Molnár Ferenc

A fekete város és a *Különös házasság* a legnépszerűbbek.

Herczeg Ferenc (*1863.) regényeiben a magyar birtokososztály fiai szerepelnek. Első regényeiben problémákat vet föl és azokra ad feleletet *(Simon Zsuzsa, Egy leány története)*. Pályája második felében több történeti regényt ír. A *Pogányok*ban a régi pogány és a keresztény világfelfogás határán álló, nyugtalan magyar nemzedék sorsát és lelki válságát rajzolja, a *Hét sváb* a szabadságharc korára vet élénk világot, míg *Az élet kapujában* elvezet bennünket Bakócz Tamás korába, aki már látja a nemzetre zúduló veszedelmet. A színpadon is nagy sikerei voltak. *Ocskai brigadérosa* nagyon megnyerte a közönség tetszését, bár sokkal mélyebb és értékesebb *Bizánc* c. tragédiája. H. kitűnő megfigyelő és lélekelemző. Megfigyelő ereje legjobban szatiráiban mutatkozik. A fővárosi társadalom fonákságait, egész gazdasági, irodalmi, politikai életünk nevetségességét, hitványságát és torz voltát mutatja be *Andor és András* meg *Idegenek között* c. szatirikus regényeiben. Nem kíméli a földbirtokos osztályt sem: *Huszti Huszt* kíméletlenül éles támadás a fennálló társadalmi rend ellen. Legtöbb regényében azonban nagy szeretettel foglalkozik a magyar középosztállyal. Stílusa eleven, párbeszédei ötletesek, történeteit mindig érdekesen adja elő, de olvasás közben mégis hiányt érzünk: hiányzik az igazi melegség és a fantázia.

Gárdonyi Géza (1863—1923) regényeket, novellákat és drámákat írt. Különösen történeti regényei arattak nagy sikert *(Az Isten rabjai, A láthatatlan ember, Egri csillagok)*. Regényeiben megeleveníti nemcsak a kort mozgató eszméket, hanem a kor hangulatát is. G. minden művében *(Az én falum, Az a hatalmas harmadik)* az érző ember melegsége nyilatkozik meg. Stílusa magyaros, kifejező, egyszerű. *A bor* c. népszínművének, amelyben a műfaj konvencióival szakított, igen nagy sikere volt.

A tárcaírás a mult sz. második felében nagyon sok novellával gazdagította irodalmunkat. Minthogy a napilapoknak napnap után szükségük volt novellákra, íróink nagy része a hosszabb alkotások helyett elbeszéléseket, rajzokat írt. A tárcaírás megalapítója *Ágai* Adolf. Nyomába a kitűnő tárcaírók egész serege lépett. *Tóth* Bélát magyaros és hajlékony nyelve, továbbá érdekes történetei *(Boldogasszony dervise)* tették népszerűvé. Népszerűségét még fokozta a magyar anekdótáknak, szállóigéknek, ritkaságoknak gyűjteményes kiadásával. *Ráhosi* Viktor *Sipulusz* néven kiadott humoreszkjeivel tűnt fel; torz helyzetei, merész szójátékai, groteszk alakjai sokáig mulattatták közönségünket, bár ezekből a műveiből hiányzik a mélység. Hazafias elbeszélései a szabadságharc korát és hőseit idealizálják *(Korhadt fakeresztek)*. A színpadon is sikere volt *(Elnémult harangok)*. *Eötvös* Károly fiatalabb korában kevés elbeszélést írt. Élete alkonyán csodálatos termékenységgel adta ki novelláit és emlékezéseit. A régi magyar világot rajzolja táblabíráival, szegénylegényeivel, pandurjaival, parasztjaival, halászaival. Nagyon sokszor megrajzolja a Balaton és Bakony festői vidékét. Nyelve végtelenül egyszerű, apró mondatai szinte darabokra tördelik stílusát, de az egység azért megvan, mint a mozaikkép alkotó részei között, sőt nem hiányzik belőle a ritmus és az erő sem.

Benedek Elek novelláinak legnagyobb része szintén a napilapok tárcarovatában jelent meg. Csodálatos melegség tölti el lelkét, ha a szülői ház, vagy a zsibongó gyermekszoba merül fel képzeletében. Ezt a melegséget az olvasó lelkében is fel tudja ébreszteni. *Testamentuma* gyönyörű végrendelet gyermekei számára. Szatirikus és ironikus hangja nincs, humora gyakran megnyilatkozik, de mindig szomorúságra hajló. Népét nagyon szereti, idealizálja, de meglátja hibáit is *(Huszár Anna)*. *Édes anyaföldem* c. visszaemlékezésében élete történetén kívül kultúrtörténeti, históriai és politikai vonatkozások is vannak. Ifjúsági művei, mesegyűjteményei az egész országban el vannak terjedve.

Baksay Sándor az Alföld ref. népét rajzolja legszívesebben. Falusi papok, tanítók egyszerű élete vonul el előttünk, de nem riad vissza a tragikus tárgytól sem, sőt ilyenért a multba is visszamegy. A korhangulat iránt van érzéke, tud komor, de tud humoros is lenni. Nyelve egyszerű, magyaros *(Gyalogösvény, Szederindák)*. *Tömörkény* István és *Móra* Ferenc a tanyák népét szerepelteti legszívesebben; mind a kettő Mikszáth hatását tükrözteti; a népet nem idealizálják. *Pelelei* István a kisvárosi élet kicsinyes embereire és problémáira hívja fel a figyelmet; *Bársony* István vadásztörténeteivel, a természeti tüneményeк leírásával válik ki. *Tolnai* Lajos egyike legkeserűbb íróinknak. Szatirája éles és bántó; meglátja a rosszat, a torzat, a tettek mögött rugóként meghúzódó rút önzést, mint Mikszáth, de M. mulattat torz alakjaival, T. kiábrándít, vagy ki akar ábrándítani az emberből. *Bródy* Sándor a francia naturalizmus hatása alatt dolgozik. Szertelenségre hajló fantáziája mégis gyakran romantikussá teszi. Stílusa szinte keresetten pongyola, mégis megnyilatkozik benne az erő és a költői képzelet. Alakjainak nagy része nem az életből való, képzelete teremtette és nevelte őket, aztán kihelyezte egy szintén csak megálmodott világba. B. egy örökös forrongásban levő nagy írói tehetség; valóban nagyot azonban nem alkothatott. Legsikerültebb műve: *Az ezüst kecske*. Francia hatás alatt állott *Justh* Zsigmond és *Ambrus* Zoltán is. Az előbbit korai halála akadályozta meg irodalmi tervei végrehajtásában, az utóbbi a magyar stílus elsőrangú művésze. Keveset írt, de műveiben a kultúrember lelki világa nyilatkozik meg. Szatirája keserű, a torz meglátása iránt nagy az érzéke, de nem bántó. A dolgokat kissé felülről, a nyugateurópai mű-

velt ember szemével nézi. *(Midás király, Giroflé és Girofla.)* *Kóbor* Tamás fiatalon tünt fel*Aszfalt* c. munkájával. Igazi nagyvárosi ember, aki éles szemmel figyeli a körülötte zajló életet. Budapest népe vonul fel regényeiben. Szatirája keserű, több műveiben a reflexió, mint az érzés.

A költészetben a kiegyezés után is sokáig érezhető *Petőfi* és *Arany* hatása. *Ábrányi* Emil lírai költészetében erős nemzeti érzés szólal meg. Nyelve hajlékony és kifejező, de költészetében gyakran bántóan nyilatkozik meg a tanító hang és a hazafias szónoklat pátosza. Kitünő műfordításokkal gazdagította irodalmunkat (Byron, Rostand). *Bartók* Lajos nagy erővel festi a hegyes-völgyes vidék szépségeit. *Szabolcska* Mihály különösen Petőfi egyszerűségével és közvetlenségével ért el sikert. Szűk területen mozog, de néhány költeményével halhatatlan emléket állított magának *(Demeter Rózsika, A Grand Caféban)*. *Endrődi* Sándor kuruc verseivel aratott nagy sikert, vallásos költeményei élete vége felé jelentek meg. Bordalaiban Anakreon és Petőfi követője. Sikeres műfordításai is vannak.

Kiss József lírájában ritkán nyilatkozik meg a hazafias érzés; az elmúlás gondolata, a magánosság, elhagyatottság, üldözöttség érzése csodálatos lágysággal és dallamos nyelven jut kifejezésre. A melancholia édes-bús felhője borul rá költészetére. De olykor-olykor felfigyel a nyugtalan, forrongó Európára: megérzi a forradalmat, megérzi az új világ közeledését. A *Tüzek*ben hatalmas erővel mutat rá a fenyegető vészre: víziószerűen jelenik meg az összeomló világ képe, a *Knyáz Potemkin* babonás hajója a világszabadságot rejtegeti és viszi országról-országra. A szilaj forradalmi hangot majdnem mindig háttérbe szorítja a keserűség, a fájdalom, az emberi élet céltalanságának gondolata: a vanitatum vanitas. Keserűségét a mai világrend, a társadalmi igazságtalanságok ellen *Odessza* c. költeményében fejezi ki talán legerősebben.

Föntebb említett balladáin kívül hosszabb elbeszélő költeményeket is írt *(Jehova, Mese a varrógépről, Legendák a nagyapámról)*. A *Hét* című lap szerkesztője volt; a fiatal írói nemzedék sokáig vezérként tisztelte, bár irányító hatása kevés volt, csak helyet adott műveiknek.

Vajda Jánosnak a filozófiai elemekkel átszőtt líra területén két nagy követője volt: *Reviczky* Gyula és *Komjáthy* Jenő. *Reviczky* költészetében Schopenhauer filozófiájának hatását érezzük. Sch. hirdette, hogy a világot magunk teremtjük magunknak; velünk együtt pusztul el világunk is. R. is az ember alkotásának nézi a világot: *a világ csak hangulat.* Kietlen és szenvedéssel teli ifjusága, boldogtalan szerelme, gyötrő betegsége hajtja a pesszimizmus felé líráját. De nem válik sötét pesszimistává. Betegen, csalódottan, fáradtan is ragaszkodik az élethez: szeretne még sokszor és sokáig csalódni. Valami bánatos melancholia árad ki egész költészetéből. Legtöbbször szavalt költeménye a *Pán halála*: gyönyörűen siratja el a görög istenek, az egész derült görög világ halálát. Megérkezett Krisztus, elhozta az embereknek a szomorúságot, mert aki sohasem volt szomorú, az mind pogány. Korának társadalmi, politikai és gazdasági berendezkedése őt is fojtogatja; érzi a korlátokat, szeretné ledönteni a gátakat, jól esnék az emberiséget egy táborban látni, de a szilaj forradalmi hang nem jelenik meg költészetében; a bánatos merengés, a halk elmélkedés az ő birodalma, a zengzetes nyelv, a muzsikáló strófát kifejező eszközei.

Komjáthy Jenő Schopenhaueren kívül Nietzsche hatását is tükrözteti. Ő is árnyékvilágot lát maga körül, árnyékvilágot, mely telve van fájdalommal; a természet nem ismer kíméletet. Könyörtelen még abban is, hogy nem enged pihenést. Ami egyszer a körforgásba belekerült, az végtelen időkön át forog és kavarog; játékszerek vagyunk; részekre bomlunk, hogy belőlünk új játékszerek épüljenek. Nem csodálatos, ha testvéreinek tekinti embertársain kívül az egész élő és élettelen világot. Majd megjelenik költészetében Nietzsche egocentrikus világszemlélete. A kiváló ember, az igazi nagyság felülemelkedik a többin, a porszemeken: Bennem lehelnek milliók, én vagyok az emberiség. Nyelve közelebb van a Vörösmartyéhoz, mint az Aranyéhoz, de hiányzik belőle Vörösmarty zengzetessége. Mélység tekintetében csak Madách és Vajda hasonlítható hozzá.

A századforduló népszerű költői *Makai* Emil, *Palágyi* Lajos, *Ignotus* és *Heltai* Jenő. *Makai* csodálatos könnyedséggel verselt; a forma és melódia kedvéért a tartalmat gyakran feláldozta. *Palágyi* műveiben sok a reflexió. *Ignotus* és *Heltai* Jenő a *Hét* munkatársai voltak. Mind a kettő változatos és dallamos.

Arany késői követői közül *Vargha* Gyula, *Kozma* Andor és *Bárd* Miklós emelkednek ki. *Vargha* Gyula a családi élet örömeinek és bánatának költője: formában és tartalomban teljesen a régi nyomon jár; hazafias költeményeiből pedig hiányzik az erő. *Kozma* Andor kitünő verselő; éles megfigyelőképessége jó szatira-íróvá tette; hazafias költeményei közül a legsikerültebb: *A karthágói harangok.* Egy nagy eposzt is írt; a tárgy a pogánykorból való. Műfordításai sikerültek. *Bárd* Miklós szintén kitünően versel; nem hiányzik lírájából az erő sem. A magyar birtokos-osztály érzésvilágának kifejezője, hagyományainak dicsőítője. Vezetni, nevelni akar. Fáj neki a kialakulni készülő új világ; a régi világ megszokott formáit védi és meggyőződéssel védi, mert lelkével vannak azok összeforrva.

IX. A tudományos irodalom különösen a XIX. sz. második felében nagy lendülettel indult fejlődésnek: minden téren kitünő tudósok léptek fel és sűrűn jelentek meg a világirodalomban is számottevő

munkák. Az *irodalomtörténetírás* első nagy mestere *Toldy* Ferenc volt. Egyaránt foglalkozott a régi és az új irodalommal. Utána *Gyulai* Pál töltötte be szerepét. Irodalomtörténeti és esztétikai munkáival (*Vörösmarty élete, Katona Bánk bánja*), dramaturgiai és kritikai műveivel s talán elsősorban emlékbeszédeivel (*Arany, Eötvös, Kemény* stb. felett) örök emléket állított magának. Gyulaival egyidőben és utána dolgozott *Beöthy* Zsolt. Stílusa szónokias, művészi és magyaros. Erős nemzeti érzése volt, de éles tekintete felismerte és méltányolta más irányok híveinek tehetségét is. Emlékbeszédei formailag és tartalmilag kiemelkedők, esztétikai értékelései elfogulatlanságról, széles látókörről tanuskodnak (*A magyar szépppróza, A m. irod. kis tükre, A tragikum*). Ő szerkesztette az első nagy összefoglaló irodalomtörténetet (*Képes magyar irodalomtörténet*). *Péterfy* Jenő és *Riedl* Frigyes kb. egyidőben lépett fel Beöthyvel. *Péterfy* esztétikai és kritikai művei ma is utólérhetetlen mintaképek: filozófiai ismeretei, nagy műveltsége és széles látóköre lehetővé tették számára, hogy bizonyos távlatból nézhesse és ítélhesse meg az irodalmi alkotásokat. *Riedl Taine* hatása alatt vizsgálja azokat a gyökérszálakat, amelyekből az író és alkotása erőt és egyéniséget merít. Előadása céltudatos, írásában nincs felesleges cifraság, közvetlen és melegséget áraszt. Ezért nevelt sok tanítványt, ezért alkothatta meg a legtökéletesebb *Arany*-tanulmányt. Rajtuk kívül számos kiváló tudósunk foglalkozott irodalomtörténetírással. *Alexander* Bernát *Madách*ról és *Hamlet*ről, *Badics* Ferenc *Fáy*ról, *Bayer* József drámairodalmunk fejlődéséről, *Ferenczi* Zoltán *Petőfi*ről, *Eötvös*ről, *Deák*ról, *Horváth* Cyrill a régi magyar irodalomról, *Katona* Lajos középkori irodalmunkról írt nagyobb tanulmányt. *Négyesy* László a magyaros verselés törvényeivel, továbbá *Faludi* költészetével foglalkozott, *Voinovich* Géza *Eötvös*sel. Ő jelenleg a *Budapesti Szemle* szerkesztője. Rajtuk kívül megemlíthetjük még *Bodnár* Zsigmondot, *Császár* Elemért, *Dézsi* Lajost, *Horváth* Jánost, *Kéky* Lajost, *Sebestyén* Gyulát, *Szilády* Áront, *id. Szinnyei* Józsefet, *Váczy* Jánost. A legújabb irodalomtörténetírók közül fáradhatatlan munkásságával *Pintér* Jenő emelkedik ki.

A nyelvtudomány terén is erős a fejlődés. Az összehasonlító nyelvészet mestereit (*Budenz, Hunfalvi, Vámbéry*) a mesterekhez méltó nemzedék követte. *Szinnyei* József és *Munkácsi* Bernát tovább foglalkoztak a nyelvhasonlítással, *Szarvas* Gábor és *Simonyi* Zsigmond a nyelvtisztítás nehéz munkáját végezték. S. ezenkívül megírta *Tüzetes magyar nyelvtan*-át, *Magyar nyelv*-ét, kitűnő műveket írt a határozókról s kötőszavakról. *Balassa* József hangtani és nyelvjárási kérdésekkel foglalkozott, *Volf* György régi szövegeket adott ki, *Lehr* Albert *Arany* nyelvét magyarázta. Nyelvünk idegen elemeit *Asbóth* Oszkár, *Gombocz* Zoltán, *Melich* János vizsgálták. (l. még a *Nyelvtudomány története* c. cikket is.)

A történetírás is nagy utat tett meg *Pray* és *Katona* fellépése óta. *Horváth* Mihály és *Szalay* László terjedelmes művekben írták meg hazánk történetét. Követőik inkább egy-egy korszak tanulmányozásába mélyedtek el. Legnagyobb munkásságot fejtett ki *Marczali* Henrik. M. szerkesztette képes világtörténelmünket is. *Márki* Sándor számos kisebb-nagyobb tanulmányon kívül világtörténetet és több történeti nagyság életrajzát írta meg. *Acsády* Ignác a jobbágyság helyzetével és a régi világ gazdasági viszonyaival foglalkozott, *Békefi* Remig a régi iskolákkal és általában a művelődéstörténettel. *Fraknói* Vilmos megírta a *Hunyadiak korát*, *Pázmány életét*, *Pauler* Gyula különösen az *Árpádok* történetét kutatta, míg *Thaly* Kálmán a kurucvilágba merült el. *Schwarcz* Gyula az ókorral, *Ballagi* Aladár az ujkorral foglalkozott. A legifjabb nemzedék tagjai közül kiemelkednek: *Hóman* Bálint *Szekfü* Gyula, *Takáts* Sándor és *Lukinich* Imre. A történetírók közé sorakoztatjuk *Andrássy* Gyula grófot és *Beöthy* Ákost is, mind a ketten terjedelmes tanulmányukban a magyar állam fennmaradásának okait vizsgálták. Ide tartoznak a szabadságharcot követő korszak emlékiratkészítői is, kik műveikben magatartásukat és politikai törekvéseiket igazolták. Az emlékiratok közül különösen *Kossuth* Lajosé válik ki (*Irataim az emigrációból*), de történeti szempontból nagyon fontosak a többiekéi is (*Görgey, Klapka*, stb.). A világháborút nálunk még nem követték olyan jelentős emlékiratok, mint Németországban. A mult sz. végén kiélesedtek az osztályharcok; a városi polgárság küzdött a hatalomért s megmozdult a munkásság is. A küzdelem a választói jog kiterjesztéséért folyt: az általános, titkos választói jog a hatalom uraivá tehette volna a polgárságot és a munkásságot. A hatalmon levők erősen védekeztek. Ennek a küzdelemnek számos szociológiai tanulmány volt a megindítója, kísérője és követője.

A filozófiai és pedagógiai irodalomnak szintén kiváló munkásai voltak. *Alexander* Bernát és *Bánóczi* József megalapították a *Filozófiai írók tárát* és fordításban megközelíthetővé tették a világ nagy filozófusainak műveit. *Alexander* több tanulmányt is írt (Kant). Rajta kívül kiválnak: *Böhm* Károly, *Medveczky* Frigyes, *Pauler* Ákos, *Kármán* Mór, *Waldapfel* János, *Imre* Sándor, *Kornis* Gyula, *Sebestyén* Károly, *Szemere* Samu.

A többi tudományágakban szintén vannak kiváló tudósaink. Természettudósaink, matematikusaink, geológusaink és orvosaink nevét megtanulta a külföld: még sokáig eljárhatunk ugyan a külföldre tanulni, de a magyar tudós már nemcsak kap a világ tudósaitól, hanem tanulmányai eredménye belefolyik abba a nagy gyűjtőmedencébe, melyből új találmányok, új

ismeretek, új világszemlélet s az emberiségnek boldogabb korszaka fog megszületni. *Lengyel Miklós.*

X. *Az utolsó negyedszázad szépirodalma.* Az új költészetet intervallum választja el a régitől. Ezt az intervallumot epigónok töltik ki. A XVIII. század végének és a XIX. századnak tüneményes lendülete, mintha elérve legmagasabb pontját, elernyedt volna, mintha lassan-lassan elcsöndesedőben lenne az a hatalmas hullám, amelynek kezdete talán Virág Benedeknél van, tetőfokát pedig Petőfi és Arany poézise jelzik. Mert a Virág fellépésétől Arany haláláig terjedő időszakban soha, egy esztendőre sem hallgatott el a magyar múzsa, és ami a fő, az utódok nem utánoztak, nem fultak a tradiciók megmerevítő ürességébe, hanem *teremtettek* és a lantot, amelyet pályájuk végén ejtett ki erőtlen kezük, új, erős nemzedék ragadta föl, hogy új csatákra, új diadalra vigye azt. Virágtól Aranyig Csokonain, Berzsenyin, Kisfaludyn, Vörösmartyn, Petőfin, Tompán keresztül vezetett az út, a szerves fejlődés útja, mindegyikük az elődök hagyományaiból indult ki, de teremtő fantáziája, költő-egyénisége mindegyikükből új hangot, új színt varázsolt elő. Ám Arany halálával megváltozik a kép. Többé-kevésbé szerencsés utánzók serege lepi el az irodalmat, az új idők előfutárai — *Vajda, Reviczky, Komjáthy* — magukrahagyatva küzdenek. Közel egy negyedszázadig tartott ez az állapot. 1882. halt meg Arany János és 24 év mulva, 1906., ime, igazuk lett azoknak, akik nem vesztették el hitüket, akik rendületlenül bíztak továbbra is a magyar jövőben és magyar fejlődésben. Megjött az új költő, aki Dévénynél tört be »új időknek új dalaival«.

E negyedszázad alatt azonban megváltozott az egész világkép. Egy oceán választja el az új költészetet a régitől. De ha sorra vesszük a különbségeket, azt látjuk, hogy ezek — legalább jórészben — *közös nevezőre hozhatók.* Ez a közös nevező, ez az alapvető különbség pedig a következő: *a régi költészet hazája a falu, a vidék, az újé a város, Budapest.* Ez alatt a 25 év alatt — Aranytól Adyig — emelkedett világvárossá rohamosan fejlődő fővárosunk és ebben az új metropolisban egy olyan sajátos élet keletkezett és lüktetett, amilyent az irodalom eddig vagy nem ismert, vagy nem akart ismerni. A régi irodalom mit sem tudott a modern nagyvárosról, akik Pesten laktak, régebbi írók, azok is idegenül állottak szemben ezzel az egyre nagyobb méreteket öltő, egyre kaotikusabban kavargó, siető, lármás, forgalmas Bábellel. Az epigónok a nagyvárosi élet leírásában nem támaszkodhattak hazai hagyományokra. Vagy ellenség gyanánt álltak tehát szemközt a fővárossal — ennek a sajátos jelenségnek máig is megvannak a nyomai — vagy külföldi mintaképeket kezdtek keresni. Budapest azonban nőtt, fejlődött, élte tovább nemzeti és magyar életét és megteremtette a maga magyar nemzeti irodalmát. Csakhogy ez az irodalom megtámadta az epigónokat, s az epigón-nemzedék hivatalos kritikája hevesen reagált erre a támadásra. Különböző, évtizedekig ismételt vádakkal illette az új irodalmat: hogy nem tiszteli a hagyományokat (természetesen, hiszen az új írók nem lettek az epigónok epigónjai, hanem messzebbre mentek vissza tradiciókért és ezeket sem követték szolgai módon), hogy talajtalan (mert nem a magyar vidék, hanem az idegen Budapest talajából nőtt ki) és végül hogy erkölcstelen, (mert nagyvárosi irodalom, a nagyváros pedig romlott).

Már ezzel a kritikai harccal megkezdődött az ellenséges érzület szítása a falu és az ország fővárosa között. Ezalatt pedig gyárak emelkedtek, hatalmas gépek lendítőkerekei és dugattyui zenéltek, zúgtak az acélkalapácsok és óriási kémények okádták ég felé a füstöt. A város egy új emberfajtát produkált, a munkást, a *proletárt.* Ilyet nem láttak még sem az elődök, sem az epigónok. Természetes, hogy a város költészetének integráns része lett ez a proletariátus. Az irodalom védelmébe vette a szegény nincstelent, mint ahogy annak idején az elnyomott jobbágyságért, parasztságért szállt síkra. De ez a költészet mégsem volt pártköltészet. Az új poétákat épen olyan tiszta és ideális célok hevítették ezekért a »kicsinyekért« való küzdelmükben, mint akár *Eötvös* József bárót a *Falu jegyzőjé*ben vagy Petőfit az *Apostol*ban. Sokan támadták őket nem irodalmi, hanem *politikai* szempontból. Ezek a támadások nem helytállók. A költő nem politikus, ő egy ideális világban él, eszmékért lelkesül és nem tehet róla, ha egyesek vagy pártok kisajátítják eszméit. A költő a pártok és politikai viszályok fölött áll, ő az egész nemzeté. Az új látásmód a *vidéki, falusi életre* is más világot vetett. A népies kor óta agyonidealizált paraszt alakja eltünt és igazi, húsból és vérből való emberek léptek a papirosfigurák helyébe (Zola után vagyunk!) Íróink kíméletlen kézzel rántják le a leplet a falu erkölcseiről, a paraszt önzéséről, zsarnokoskodásáról, érzékiségéről, vadságáról, földéhségéről, trágárságáról, ősi bosszúvágyáról, amit az intelligens, a »nadrágos« ember iránt érez, s azzal elégít ki, hogy a közéje tévedt szerencsétlen lelkészt, tanítót úgy falja föl, mint egy csorda éhes farkas. Bizony, csöppel se szebb és jobb ez a falusi élet a sokat szidott városinál, de talán nagyobb szolgálatot tettek azok, akik ezt leplezetlenül megmutatták, mint akik nem akarták meglátni a hibákat és hizelkedve tömjéneztek az egyre nagyobb hatalomhoz és politikai szerephez jutó parasztnak. Mert azért sem *Móricz Zsigmond*, aki a *Fáklyá*ban szinte állatiasnak mutatja a falut, sem *Szabó Dezső*, aki az *Elsodort falu*ban kocsmai tivornyába fullasztja a gyászoló temetési menetet, nem szereti kevésbé a népet és az ősi földet, mint az idealizálók.

Szabó Dezső
Werner Irén felvétele

Móricz Zsigmond
Székely Aladár felvétele

Kaffka Margit

Karinthy Frigyes
Magyar Erzsi felvétele

Babits Mihály
Székely Aladár felvétele

Kosztolányi Dezső

Juhász Gyula

Mécs László

Az új irodalomnak új meglátásaihoz új hangra, új nyelvre volt szüksége. A régi szókincs nem volt elegendő, a régi fogalmak nevei nem födték az újakat, a régi mondatfűzések nem fejezték ki az új gondolatokat. *Egy második nyelvújítás kezdődött meg.* Az új költő, az új író külön nyelvet, külön stílust teremtett mondanivalója számára. *Adyt* sokáig, még a művelteb körökben is, érthetetlennek tartották, aminek főoka nyelvének *tömörsége* volt. Egy szóban, egy különös összetételben egész gondolatsorok, képek, szimbolumok, allegóriák rejtőztek. Állandóan hasonlatokkal él, amelyeket sohasem fejt ki, mindig az olvasóra bízza, találja ki, miért olyan Párizs, mint a Bakony, miért olyan az élet, mint egy nagy pénztárnok, mi a fekete zongora, ki a disznófejű nagyúr, miért némul el minden, ha Lédával a bálba lép, miért mondja a csókra : halálvirág, az ágyára : csókcsárda, erőkút. stb. Ez a tömörség jellemzi a kor prózáját is, amelynek két mestere *Móricz* Zsigmond és *Szabó* Dezső. Szavaik mögött erők viharzanak, szenvedélyek tombolnak és úgy érezzük, hogy a forrongó indulatok egyszerre csak át fogják törni a szók ércötvözetét. Egészen különös, sajnos, teljesen magyartalan *Szomory* Dezső stílusa, csupa zene, csupa melódia, néha harangok zúgnak, néha hegedük sírnak, néha egész zenekar harsog benne. Számtalan új szóval, mondatszerkezettel, kifejezéssel gazdagodott nyelvünk, de hogy ez a második nyelvújítás — bár sok minden került be a nyelvbe, ami ellenkezik annak szellemével, — nem esett a Kazinczy-féle reformálás hibájába és nem rontotta meg magyarságunk tisztaságát, abban nagy érdeme van az új irodalommal ellenséges lábon álló kritikának, amely éberen őrködött, figyelt minden újításra és nem egyszer tört szigorúan pálcát a modern írók és folyóiratuk magyarsága fölött. Ennek a harcnak sokat köszönhetett a nyelv, sok új kifejezést irtott ki belőle, de soknak polgárjogot adott. Az új irodalom várai a különböző szépirodalmi folyóiratok voltak. 1890. indult meg a *Hét*, amelynek vezére *Kiss* József, alvezére *Justh* Zsigmond lett. A *Hét* sokáig volt kedvelt olvasmánya a főváros közönségének, mert korának csaknem minden jelentős íróját sikerült zászlaja alá toboroznia. Itt-ott már felcsendül benne az új irodalom hangja is, amiben — epigón volta ellenére — nem csekély része volt magának *Kiss* Józsefnek. Talán ő szólaltatja meg először a város poézisát és ezáltal nemcsak követő, de előfutár is. Itt bontogatta szárnyait (nevével már a *Hét* első esztendejében találkozunk) *Ignotus*, az új irodalom későbbi első frontharcosa. De az igazi forradalmat csak az 1906-os év hozta meg: ebben az esztendőben jelent meg *Ady: Uj Versek* c. kötete. Az átok, mely senyvedő költészetünket megülte, mintegy varázsütésre elszállt és a lelkesülők bátran mondhatták el ismét : *»így még nem zenge magyar lant«*. Magyarországnak Petőfi óta nem volt ilyen lirikusa. *Ady* elsőnek érti meg az új világot és nemcsak megérti, hanem magába is öleli annak egész végtelenségét, ezer és millió szálból összeszőtt komplikáltságát és nemcsak magába öleli, hanem ki is tudja fejezni, maga-teremtette, hatalmas, új és mégis törzsökös magyar nyelven. Teljesen korának gyermeke ő, korának minden érzése, minden indulata, minden gondolata, de minden rezzenése is az övé, az ő sajátos tulajdona. Lelkében, ebben a csodálatos mikrokozmoszban benne van az egész makrokozmosz, a leghalkabb, el nem hangzott sóhajtól kezdve egészen a legdübörgőbb szenvedélyig. Ezért áll olyan megdöbbentően közel mindenkihez. Pedig témái ugyanazok, mint amikről már évezredek óta zengnek a költők : szerelem, asszony, halál, kétségbeesett istenkeresés, kesergés a haza állapotán (ősmagyar, kuruc kesergés), és mi urunk : a pénz. De a *ma* szerelme, pénzvágya, halálfélelme vagy halálvárása, a mai lélek istensóvárgása, honfibúja, amit még eddig nem érzett költő, vagy nem tudott kifejezni. Amit mi érzünk, azt mondja Ady, tömör szavakban, úgy, hogy azt nem kell többet magyarázni, ahhoz nem kell hozzátenni semmit. Egy képe (bonyolult kép, igaz,) egy szava, úgy világít bele a mélységekbe, hogy nincs az az eldugott sarok, amely homályban maradhatna. Ady ama kivételes költők közé tartozik, akik a legbonyolultabb érzéseket is a legnagyobb könnyedséggel tudják kifejezni. Ha Ady egy versét elolvassuk, az az érzésünk, hogy maradék nélkül megmondott mindent, amit akart — és maradék nélkül fejezte ki azt, amit mi is éreztünk, csak nem tudtunk megmondani. Természetesen köréje csoportosultak a többi új írók, a *Holnap* két kötetében (1908—1909) és a *Nyugat* c. folyóiratban, amely *Ignotus* és *Osvát* Ernő vezérlete alatt indította meg a harcot a régi irodalom bástyái ellen. A közönség eleinte idegenül nézte ezeket a törekvéseket, a szó szoros értelmében nem értették meg a »holnaposok« hangját és nyelvét, kigúnyolták »értelmetlenségeiket«, szó- és mondatismétléseiket. Azután jött a hazafiatlanság, erkölcstelenség, tekintélyek lerombolásának vádja, az epigónok tiltakozása és betetőzésül a komoly kritika (*Rákosi* Jenő) lesújtó ítélete. De az erőviszonyok így is egyenlőtlenek voltak, az idő szelleme az újak fegyvertársává szegődött. Rövid néhány év alatt a *Nyugat* döntő győzelmet aratott. Tekintélye megnövekedett, esztétikusai (*Kollányi*, *Hatvany* Lajos, *Schöpflin* Aladár, a nagytudású, de rossz stiliszta *Lukács* György, a korán elhunyt *Király* György és mások) hosszú időre defenzívába szorították az ellentábort. A kritikátlan gúny helyébe igen sokaknál a kritikátlan lelkesedés lépett, és jó időbe telt, amíg a kritika ismét föl merte emelni szavát a túlzások ellen vagy nyesegetni próbálta a vad hajtásokat. Pedig nagyon nagy szükség lett volna a bírálatra, mert tagad-

hatatlan, hogy a *Nyugat*nak sem tett jót a nem remélt siker okozta mámor. Az egyetemen *Riedl* Frigyes kezdett először komoly tárgyilagossággal foglalkozni az új iránnyal, majd *Horváth* János személyében támadt szigorú, de objektiv kritikusa. A *Nyugat* írógárdájából *Ady* mellett elsősorban *Babits* Mihály emelkedik ki. Ady szenvedélyes szubjektivizmusával szemben halk és finom objektivizmus jellemzi. Tökéletes formaművész, de ezek mögött a cizelált formák, bámulatos ritmusok, ötvözött szavak, csiszolt miniatürképek mögött szomorú költőlélek vergődik. Tudatos költő, ritka kultúrájú irodalomtörténész, aki ismeri, sőt maga veti föl az irodalmi problémákat. És ahol a historikusnak különben csüggedten kellene letennie a tollat, idegen országok, idegen lelkek kapuja előtt, ott őt diadalmasan viszi tovább a költői képzeleterő. Nemcsak Babits ő, tud Vörösmarty is lenni *(Irodalmi problémák)* és kincseket fölhozni Vörösmarty lelkének rejtett mélyéről, vagy (mint fordító) Dante vagy Byron vagy Poe Edgar vagy (mint költő) görög tragédiaíró *(Laodameia)*. Tudása és fantáziája, amely világokat él át, valami szemérmes tartózkodás mögé rejtőzik, érzékeny nebántsvirág, amely riadtan csukódik be minden érintésre.

Azután itt sorakoznak: *Gellért* Oszkár, a család költője, akit készen és kiforrva talált már az *Ady* forradalma és aki úgy szégyenkezik, ha verset ír, mintha meztelenre kellene vetkőznie egy nagy társaság előtt; *Kosztolányi* Dezső, a csöndes, halkszavú poéta, a legszubjektivabb költő, mert más szubjektiv költők sajátmagukon át nézik a világot, ő azonban saját magán keresztül is csak saját magát nézi; *Tóth* Árpád, akinek fiatal lelke az öregedő *Tompának* rokona, *Szép* Ernő, aki a gyermek naivságával és kedélyével jár-kel az élet színes vásári forgatagában (de néha aztán igazán rászakad a szomorúság, az egyedülvalóság tiszta nagy szomorúsága), az idegességében gyakran a patológia régiójában járó embergyűlölő, *Füst* Milán; *Kemény* Simon, aki gyümölcsök és drágakövek exotikus és buja pompájában imádja kedvese meztelenségét és kéjeleg a szerelem fájdalmában és megaláztatásaiban. Itt találjuk *Balázs* Bélát, aki Ady és Babits után talán legértékesebb tagja a gárdának, filozófus-költő, aki nagyon mélyről, a szív fenekéről búvárkodja föl igazgyöngyeit, *Juhász* Gyulát, ezt az igazi magyarsorsú magyar lelket, *Dutka* Ákost, aki talán legkevésbé tudta kivonni magát Ady varázslatos hatása alól, és az asszonyköltőket, akik közül a legkiemelkedőbbek *Lesznai* Anna és *Lányi* Sarolta. Mennyi különböző egyéniség, mennyi sok hang és mégis az egész együtt: az új magyar költészet!

A magyar irodalom par excellence lírai irodalom. Mint ilyen, a legnagyobb irodalmak egyike. A magyar irodalomnak ez a sajátos jellege talán sohasem volt annyira szembeötlő, mint korunkban. Igazi regényírónk — sajnos — alig van, drámaírónk még kevésbé. Akik vannak — *lirikusok*. *Móricz* Zsigmond is költő, fantáziája szabadon csapong, rapszódikus elbeszélő, aki nem ismeri a konstrukció törvényeit és nem tud különbséget tenni fontos és nem fontos között (ez a hibája későbbi drámáinak). Az egész magyar irodalomban tulajdonképen csak *Arany* János tudott komponálni, de ez a kivételes lángelme mindent tudott! A kompozicióbeli gyöngeség még Babitson is erőt vesz néha regényírás közben, *Szép* Ernő meg egyenesen kérkedik evvel a gyöngeséggel. Előbbi prózájában, utóbbi regényeiben, színpadi munkáiban, (különösen az *Egyszeri királyfi*ban), lehelletszerű rajzaiban, *Balázs* Béla, aki az emberi lélek legtudattalanabb és legmélyebb rezgéseit hozza napvilágra, elbeszéléseiben, halk és különös színükkel és finomságukkal exotikus virágokhoz hasonló meséiben, egyfelvonásos misztériumaiban és hosszabb lélegzetű drámáiban, *Molnár* Ferenc *Liliom*ában és néhány regényében és elbeszélésében, *Szomory* Dezső minden muzsikáló sorában, akár színdarab, akár más, — és talán legelső sorban *Ady* novelláiban: *tiszta lirikusok*. *Móricz* és *Szabó* mellett azonban *Molnár* Ferenc a harmadik igazi, vérbeli elbeszélő (előbbiek a falu, ő a város költője). *Pál-utcai fiuk*ja, de többi regénye is, finom meglátásokban és szellemes ötletekben gazdag elbeszélései, gyermekrajzai, a Pesti Hirlapban megjelent *Vasárnapi Krónikái* irodalmi érték dolgában messze meghaladják (a *Liliomot* kivéve) bármelyik színdarabját, amelyeknek mindegyikében ott szunnyad ugyan a genialitás, de — különösen legujabb munkáiban — ezt mindig túlharsogja a szédületes technikai rutin és az amerikai siker leplezetlen vágya. De bárhogyan van is, *Molnár* vívta ki, hogy a külföld végre elismerte a magyar irodalmat és színpadjait megnyitotta a magyar szerzők számára. Többen követték őt e külföldi sikerek útján, — de sajnos, legtöbbjükből hiányzott az a bizonyos szikra, amely azért *Molnár* minden, még leggyengébb művében is ragyog, és a magyar drámát export-cikké tették.

Drámaíróink közt *Szomory* Dezső munkássága talán európai renaissanceát jelentené a színpadi irodalomnak, amelyet most majdnem mindenütt olyan gonddal választanak el az irodalomtól, — ha más nyelven írna. Agyonmesterkélt, mindenáron zeneivé erőszakolt nyelve lerontja a legszebben elgondolt hatásokat is, de néha (mint pl. a *II. Lajos*ban a Szapolyai »seregjére« várás), még ez sem tudja agyonnyomni a drámát.

Egészen különös helyet foglal el ebben az új elbeszélő és drámairodalomban egyik legtehetségesebb írónk, *Karinthy* Frigyes. Humoristának indult — és ma a legkomolyabbak egyike. Mindenki közül őt izgatják legjobban az élet, a halál, a lélek problémái, egyetlen drámája, a *Holnap reggel*, regényei és novellái erős kézzel

Beöthy Zsolt

Péterfy Jenő

Alexander Bernát

Riedl Frigyes

MAGYAR IRODALOM XV

Magyar írók néválaírásai I

Mikes Kelemen

Szalay László

Eötvös József báró

Werbőczy István

Pázmány Péter

gróf Zrínyi Miklós

döngetik a metafizika kapuit. Az elbeszélők közül még *Krudy* Gyula, *Szini* Gyula, *Kaffka* Margit, *Oláh* Gábor, *Tormay* Cecil, *Laczkó* Géza, *Surányi* Miklós, *Barta* Lajos, *Révész* Béla nevei emelkednek ki. Nagy feltünést keltett előbb verseinek új és szokatlan hangjával, később egy-két regényének markáns megrajzolásával és éles meglátásaival *Erdős* Renée. A szinház közönségét a már említetteken kívül *Biró* Lajos, *Lengyel* Menyhért, *Bródy* Sándor és *Heltai* Jenő szolgálták. A *háború* kevés költői értéket produkált. Inter arma silent musae. *Ady* elitélte a háborút és látnoki erővel érezte meg a bekövetkezendő nagy tragédiát, amely mint a lelkére kötött malomkő huzta le, le a sötétségbe. »Ady, akinek költészete csupa harc, egyéni természete csupa büszkeség és támadókészség, nem lehet igazi pacifista, nem irtózhatik föltétlenül minden csepp kiontott vértől« — írja Benedek Marcell az új irodalom történetében. »El tudok képzelni olyan háborút, amelynek Ady Tyrtaeusa lett volna. De ennek nemzeti szabadságharcnak vagy szociális forradalomnak kellett volna lennie.« *Babits* más, ő a szépség apostola, aki kedvese kisujjáért nagyobb örömmel ontaná »a csobogó vért, mint száz királyért, lobogóért«. De a háborúban is van lélek és ezt csak *Balázs* Béla *(Lélek a háborúban)*, *Szép* Ernő, *Emőd* Tamás (versek, egyfelvonásosok), *Molnár* Ferenc *(Egy haditudósító naplója, Fehér felhő)* látta meg. *Móricz* nagy erővel rajzolta meg a háború lelki, erkölcsi rombolásait. *Szomory* megkapó módon érzékelteti a háború művészi impresszióit *Sir Harry Russel-Dorsan harctéri leveleiben*. Mindenütt a régiek, új költőt nem szültek e véres idők, csak az egy *Gyóni* Gézát növesztik meg. Ennek a háborúnak nem volt Balassája, Petőfije, nekünk nem volt D'Annunzionk, itt csak néhány megriadt poétalélek irtózott a vérontástól.

Jött a *forradalom*, a magyar tragédia egyre fenyegetőbben bontogatta sötét szárnyait. *Ady* Endre elment a halottak élén — és akik itt maradtak, azokat összeroppantotta a katasztrófa. A kommunizmus keserves hónapjaiban aztán végképpen elnémult a költészet. *Kassák* Lajos *Ma* (régebben *Tett)* c. aktivista folyóirata volt az egyetlen szellemi táplálék. És ez inkább politikai propaganda, bolsevista agitáció volt, mint irodalom.

A bolsevizmus utáni évek irodalmának *Szabó* Dezső a legmarkánsabb alakja. Mellette *Kádár* Endre, *P. Ábrahám* Ernő és *Földi* Mihály árulják el a legkomolyabb irodalmi törekvéseket. Iróink egy része ismét a falu, a nép felé fordul, a fiatal *Kodolányi* regényeiben és novelláiban a *Móricz* és *Szabó* által megkezdett utakon halad, drámaíróink közül legsikeresebben *Zilahy* Lajos *(Süt a nap)* és *Bibó* Lajos *(A juss)* viszik szinpadra a magyar falu megváltozott életét. A nemzeti és vallásos érzület feltámasztásáért folytatott küzdelemben *Sík* Sándor és *Harsányi* Kálmán járnak elől, a legújabb költők közül *Sárközi* György, *Szerb* Antal Kristóf és mások hirdetnek új, vallásos idealizmust. A legujabb generáció sokat igérő költői *Turchányi* Elek, *Zsolt* Béla, *Szabó* Lőrinc, *Rozványi* Vilmos és *Fodor* József. *Erdélyi* József a népies formákhoz tért vissza, hogy Ady hatásától szabaduljon. Mert igen nehéz dolog Ady után költőnek lenni. Ady nagysága teljes erejével sulyosodik líránkra. Az elszakított területeken is folyik az ifjú magyarság kultúrmunkája, ott is termelnek írói értékeket. A Felvidéken *Mécs* László, Erdélyben egész tábor: az elbeszélők közt *Tabéry* Géza, *Nagy* Dániel, *Nyirő* József, *Tamási* Áron, *Berde* Mária, P. *Gulácsy* Irén, *Kovács* Dezső, *Gyallay* Domokos — a lirikusok közt *Szombati Szabó* István, *Áprily* Lajos, *Tompa* László, *Reményik* Sándor, *Bartalis* János, *Szentimrei* Jenő a legjelentékenyebbek. (L. a *Szlovenszkói* és az *Erdélyi* M. c. cikkeket s az egyes szlovenszkói, erdélyi és vajdaságbeli írók ismertetését.)

Ma nincs vezető folyóiratunk, amely összetartaná és közös plattformra hozná a különböző törekvéseket. A *Nyugat* elvesztette igazi létalapját: egy új, *forradalmi irány* harcias propagálását. (Jellemző, hogy az új költők és írók nagyrészét egy napilap, *Az Est* gyüjtötte maga köré!) *Tormay* Cecil lapja, a *Napkelet*, a nemzeti ideálokért harcol, a katolikus szellemű írók az *Alszeghy* Zsolt vezetése alatt álló *Élet* körül csoportosulnak. Az újabb törekvések *Raith* Tivadar folyóiratában, a *Magyar Írás*ban látnak napvilágot; *Kassák* Lajos és köre a Bécsben megjelenő *365* c. folyóiratot adják ki.

Az irodalom mindig tükrözi a nemzet lelkiállapotát, amely szorosan összefügg a politikai és gazdasági állapotokkal. A megcsonkított ország nyomorúsága, éles politikai és világnézeti harcai, a haladás irányának bizonytalansága — mindez meglátszik az irodalmi élet kétségbeejtő széttagoltságán és iránytalanságán is. *Ady* kora még két nemzedék, két irány küzdelme volt; az utolsó esztendők képe: *bellum omnium contra omnes*, mindenki harca mindenki ellen, határozott irányok és perspektivák nélkül. De ez a zűrzavaros harc még mindig jobb állapot a néma tespedésnél és reménységet nyújt arra, hogy nyomában — az általános viszonyok jobbrafordultával — elkövetkezik a tisztulás, a harcos csoportok kialakulása és nemes küzdelme, látszólag egymás ellen, de a valóságban a magyar irodalom új virágkoráért.

(A mai magyar irodalomra nézve l. *Schöpflin* Aladárnak a *Nyugat*ban megjelent tanulmányát és *Benedek* M. könyvét: *A modern magyar irodalom*, valamint — más irányból megvilágítva — *Pintér* J. irod. tört. könyveinek utolsó fejezeteit).

Juhász A.

Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Megalakult 1911. *Beöthy* Zsolt elnöklete alatt. A társaság célul tűzte ki az irodalomtörténet művelését és az elfogulatlan

MAGYAR IRODALOM XVI

Magyar irók névaláirásai II.

Vajda János

dr Goldziher Ignác

Alexander Bernát

Móricz Zsigmond

kritika megteremtését. 1912. megindította az *Irodalomtörténet* c. folyóiratot. A lapnak *Pintér* Jenő volt a szerkesztője. Az összeomlást követő forradalmak után a társaságot ujjászervezték és lapja ma is megjelenik *Pintér* szerkesztésében.

Magyar *József*, *1877. Tanár, irodalomtörténész. Nagyszámú szakcikkén kívül önálló főműve: *Prometheus, mitológiai tanulmány* (1910).

Magyar Kisebbség, nemzetpolitikai szemle, V. évf. Alapították és szerkesztik Lugoson *Jakabffy* Elemér dr., *Sulyok* István dr. és *Willer* József dr. Félhavonként négy íven jelenik meg. Általában a közjogi fogalommá lett nemzeti kisebbségek kérdésével, közelebbről a romániai magyar kisebbség politikai problémáival foglalkozik. Különösen értékes szolgálatot teljesített a romániai magyar népkisebbség statisztikai adatainak összegyűjtésével és feldolgozásával.

Magyar könyvritkaságok. A legelső magyar szavak, görög betűkkel írva, Konstantinus Porphyrogenetos görögnyelvű történeti munkájában: De administrando imperio fordulnak elő. A legelső latin betűkkel írott magyar szavak a *tihanyi apátság alapítólevelében* (1055), amely után az oklevelek egész tömege számos régi magyar szót őrzött meg ősi alakjában számunkra. A legelső összefüggő prózai magyar szöveg a Pray-codexben ránkmaradt *Halotti beszéd és könyörgés*, amely a XII. sz. végén készült másolatban maradt reánk. A legelső magyarnyelvű költői mű az *Ó-magyar Mária-siralom*, amely a XIII. sz. közepe tájáról való. A legelső magyar könyv a XIV. sz. végéről való *Szent Ferenc-legenda*, amelynek kéziratát az úgynevezett Ehrenfeld-codex őrizte meg korunkra. A legelső Biblia-fordítás a XV. századbeli *Bécsi-, Müncheni- és Apor-codexben fönnmaradt huszita bibliafordítás*, amelyet Tamás és Bálint kamenici Ferenc-rendi szerzetesek fordítottak magyarra. A legelső magyar virágének-töredék *a Veszprémi-codexben ránkmaradt két sor: »Szüvem, lölköm, virágom, cinigém, aranyom, gombom, ágam, levelem«*. A legelső magyar nyomda a budai nyomda, amelynek legelső nyomtatványa *Galeottinak a De Homine* c. munkája, amelynek megjelenési évét Ábel Jenő 1471-re tette. A legelső vegyesnyelvű könyv, amelyben magyar szavak latin, német és lengyel szavakkal együtt előfordulnak, a Krakkóban 1527. megjelent *Heyden Seebald: Puerilium Colloquiorum Formulae*, amelynek egy példányát pár évvel ezelőtt Danzigban fedezték föl a *Donatus-féle latin grammatikával együtt.* A legelső egységesen magyarnyelvű nyomtatott könyv *Komjáthy* Benedek: *Az Zenth Paal leueley magyar nyeluen*, amely Krakkóban Vietor Jeromos könyvnyomtató műhelyében, 1533. készült. A legelső nyomtatott szótár ugyancsak Krakkóban ugyancsak 1533. jelent meg. Címe: *Murmelius János: Lexicon Joannis Murmelii Seu latina rerum vocabula, in suas digesta classes, cum Germanica et Hungarica interpretatione.* Ennek egyetlen ismert példánya Tirolban, a schwatzi Szent Ferenc-rendi kolostor könyvtárában maradt fönn. Az első nyomtatott új-testamentomfordítás *Pesti Gábor Novum Testamentum* seu quattuor evangeliorum volumina lingua Hungarica donata, amelyet Bécsben a híres Syngrenius János 1536. nyomtatott. Az első meséskönyv *Pesti Gábor Esopus fabulay*, amely ugyancsak 1536. Bécsben Syngrenius János műhelyében jelent meg. Az első nyomtatott énekeskönyv *Gálszécsi István énekeskönyve*, Krakkó, 1536. Ennek egyetlen példánya sem maradt fönn, csak későbbi hivatkozásokból van tudomásunk létezéséről. Az első, ma is ismert énekeskönyv Soltar Könyü Szekely Estuantul magiar nielre forditatott Krakkó, 1548. Az első Magyarországon megjelent egységesen magyarnyelvű könyv: *Sylvester János Vy Testamentum magyar nyelven*, melyet 1541. Abádi Benedek nyomtatott Sárvár-Ujszigeten. Ezt a nyomdát, ahol Sylvester Uj testamentomfordítása megjelent, Nádasdy Tamás és felesége, Kanisay Orsolya alapította. Az első helyesírási munka *Dévay* Bíró *Mátyás Ortographia Vngarica*. Azaz, Igaz iras Modiaról valo tudomany magyar nyelvenn irattatott. (Krakkó 1549, Vietor Jeromos özvegyénél.) Ezek a könyvek, általában a XVI. sz. első felében nyomtatott régi magyar könyvek a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. A közülük fönnmaradt egyes példányok közkönyvtárakban vannak s a könyvpiacon a legritkább esetben fordulnak elő.

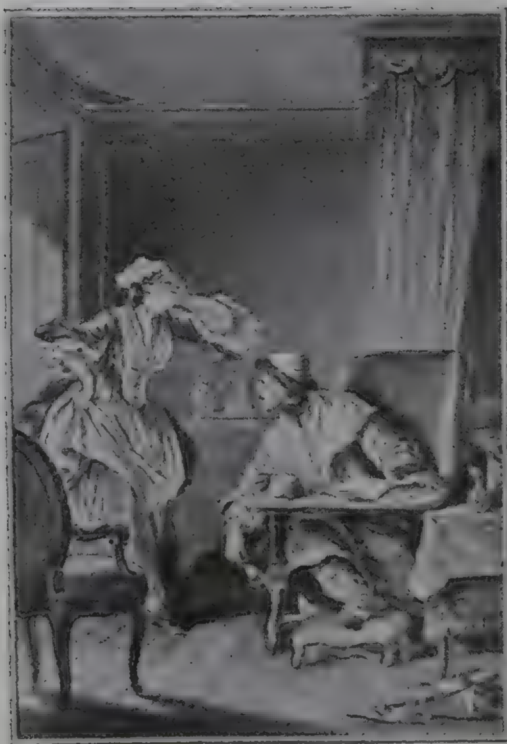
A régi magyar könyvek, vagy amint újabban nevezik az antikváriusok: »a magyar ősnyomtatványok« kora 1711-ig tart. Ez alatt az idő alatt Magyarországon és a külföldön számos bibliafordítás, énekeskönyv, imádságoskönyv, prédikációskönyv, szótár, históriás ének, széphistória, kalendárium, csizió, hitvitázó irat, verseskönyv és különféle gyakorlati kérdésekkel foglalkozó magyar- és latinnyelvű munka jelent meg. Laikus közönség teljesen tájékozatlanul áll ezekkel a régi könyvekkel szemben és gyakran megtörténik ma is, hogy vidéken alágyújtó-papirosnak használják föl a megsárgult levelű ócska könyveket, míg a laikus közönség másik része, amelyik hallott valamit a régi könyvek becséről, nagy kincsként őriz olyan régi nyomtatványokat, amelyek »száz, vagy kétszáz, háromszáz esztendősök«. A régi könyvek értékét nem annyira koruk határozza meg, mint inkább ritkaságuk és keresettségük. A XV. sz.-beli budai nyomda harmadik termékének, a Leonardi Aretini In Opusculum Basilei Magni című művének egyetlen példánya ismeretes. Ennek a könyvnek esetleges fiktív könyvárusi forgalmi értéke sokkal nagyobb, mint ugyancsak a budai nyomda legelső termékének, a Galeotti De Homine című művének, amelyből több példány ismeretes. A XVI. századból a legértékesebb magyar könyvek Pesti Gábor Nomenclatura Sex

M O L I E R E

A fösvény

A képzelt beteg

A nők iskolája

Linguarum első és második kiadása (1538, 1550), Heltai Gáspár: Háló (Kolozsvár 1570), Erdősi Sylvester János grammatikai művei (1527 és 1539), Dévay Mátyás Ortographiája (Krakkó, 1549), Heltai Gáspár: A reszegsegnek es tobzodásnac veszedelmes vóltárol valo Dialogus (Kolozsvár, 1552), Bornemisza Péter Electra fordítása (Bécs, 1558), Sztárai Mihály Az Igaz Papsagnac Tiköre, amelynek első kiadásából (Krakkó, 1550) csak három laptöredék maradt fönn és a második kiadásából (Magyaróvár, 1559) csak egyetlen példány, Meliusz Juhász Péter Katekizmusa (Debrecen, 1562), A kisértet és a bűnös ember párbeszéde (Debrecen, 1562), Heltai Gáspár meséi, Comoedia Balassi Mennihart arultatasarol (Abrudbánya, 1569), Balassa Bálint: Betegh Lelkeknek valo fves kertecyke (Krakko, 1572), Poncianvs Historiaia (Bécs, 1573), Salamon Kiralynak az David kiraly fianak Markalfal valo Tréfa beszédeknek rövid könyve (Kolozsvár, 1577), Bornemisza Péter Ördögi Kisirtetekről, avagy, Röttenetes Vtalatossagarol ez meg ferteztetet vilagnac (Sempte, 1578), Pécsi János: Oeconomia coniugalis. Az Hazasoc életiről valo szép ének, mellybe tiszti és kazdagsága meg lattzic (Kolozsvár, 1580), Sztárai Mihály: Historia Cranmerus Thamas Erseknek az igaz hitben való allhatatosságáról (Debrecen, 1582), Bogáti Fazekas Miklós: Aspasia Asszony Dolga és az io erkölczű Asszonyoknac Tüköre (Kolozsvár, 1591), a XVII. századból Zrínyi Miklós Adriai tengernek Syrenája (Bécs, 1651), Beniczky Péter: Magyar Rithmusok avagy Versek, melynek 1664-i kiadásából egyetlenegy példány sem ismeretes, 1670-i kiadása is (Szabó Károly szerint) csak két példányban.

A XVI. sz. magyar nyomdák között első helyen a kolozsvári nyomda áll, amelyet előbb Hoffgreff György, majd a tudós szász pap Heltai Gáspár, özvegye Heltai Gáspárné és fia ifjabb Heltai Gáspár vezetett. Legjelentékenyebb kiadványuk a Heltai-féle krónika (1575) és legszebb nyomtatványuk, általában a legszebb régi magyar nyomtatvány a Ritus explorandae veritatis (1550) c. kiadványuk. Jelentékeny nyomda volt még a XVI. sz.-ban a Hoffhalter Rafael és Rudolf nyomdája, amely mint vándornyomda kalandozott az országban és majd Debrecenben, majd Váradon, majd Gyulafehérváron, majd Alsó-Lendván tűnik föl egy-egy protestáns kiadványukkal.

A XVII. és XVIII. sz. nyomdatermékei a gyűjtők szempontjából általában sokkal kisebb becsel birnak, mint a XIX. sz.-beli nyomtatványok. Az ebből a korból fönnmaradt, túlnyomórészt latin nyelvű műveket salabakternak szokás tekinteni és a századvégi történetírók, továbbá Bessenyei, Bároczy, Dugonics, Gvadányi, a két Szabó Dávid művein kívül alig akad valami, ami a gyűjtő kiváncsiságát különösképen izgatná. Pedig a XVIII. sz.-beli nagyszombati jezsuita-nyomdának számos kiadványa közt igen sok olyan van, amelyre az egész világ minden kultúrállama büszkén tekintene. Egyes nyomtatványainak szépen vésett betűi, egyenletes sorai, gyönyörűbbnél-gyönyörűbb könyvdíszei felveszik a versenyt a külföldi híres nyomdákéival. Egyelőre minden antikvárius raktárában tömegesen hevernek a nagyszombati nyomtatványok, míg avatott bibliografus rá nem mutat egyes korszakaiban készült kiadványainak művészi értékére, hogy e nyomda egy ideig a gyűjtők érdeklődésének középpontjában álljon s a könyvgyűjtésben elfoglalja azt a helyet, amely méltán megilleti. A legnagyobb becsben a XVI. sz.-beli magyar munkák után a XIX. sz.-beli magyar első kiadások állnak, amelyeket nemcsak hivatásos gyűjtők, hanem érdeklődő irodalombarátok, alkalmi gyűjtők is szívesen megvásárolnak. Legutóbb Petőfi-kiadások iránt volt a könyvpiacon nagy érdeklődés. Például a Cipruslombok első kiadása 1925. hétmillió, a Felhők első kiadása hárommillió koronáért cserélt gazdát. — Az 1711 óta megjelent magyar könyvek jegyzékét az ú. n. Petrik-féle könyvészet foglalja össze. *Trócsányi.*

Magyar Könyvszemle. A M. Nemz. Múzeum Széchenyi könyvtárának hivatalos folyóirata. A Múzeum könyvtáranyagának ismertetésével, a hazai és külf. könyvtári és levéltári kutatásokkal, a magyar bibliofilia történetével és a bibliográfia nemzetközi haladásával foglalkozik. 1876. indult meg *Fraknói* Vilmos szerkesztésében, jelenl. szerkesztője *Gulyás* Pál.

Magyar Kurir. Bécsben alapította 1787. *Szacsvay* Sándor. A lap fennállott 1834-ig. Szerkesztői voltak *Szacsvay* után *Decsi* Sámuel, *Pánczél* Dániel, *Igaz* Sámuel, *Márton* József. Politikai lap volt, de belföldi politikával a cenzura miatt alig foglalkozhatott. Szépirodalmi melléklapja is volt.

Magyar *László*, *1817. †1864., magyar felfedező utazó, ki 1848-tól Ny. és Közép-Afrikában (Angola) kutatott. Megfigyelései főleg néprajzi szempontból becsesek. Művei: *M. délafrikai levelei és naplókivonalai* (1857), *Utazások Délafrikában* (1859). Délafrikának egy általa készített térképe megj. a Petermann's Mitteil. német földrajzi szakfolyóiratban.

Magyar Merkurius, hetilap. 1788-tól 1789-ig *Szabó* Márton szerkesztette, majd 1793. ujra megindult *Pánczél* Dániel szerkesztésében, míg azelőtt Pesten, most Bécsben. 1798. szünt meg.

Magyar Músa. Szépirodalmi melléklete volt az első magyar hírlapnak, a *Magyar Hírmondónak* (Pozsony).

Magyar Múzeum. *Kazinczy* Ferenc, *B. Szabó* Dávid és *Bacsányi* János Kassán alapították ezt a szépirodalmi lapot (1789). Rövid ideig állott fenn.

Magyar Népköltési Gyüjtemény. A Kisfaludy Társaság kezdésére *Erdélyi* János szerkesztett ilyent a 40-es évek utóján. Ebből három kötet jelent meg kitünő

magyarázó résszel. Uj folyamát szintén a Kisfaludy-Társ. indította meg *Arany* László és *Gyulai* Pál szerkesztésében. Utánuk egyideig *Vargha* Gyula jött, majd legujabban *Sebestyén* Gyula szerkeszti. Az új folyam mindinkább hódol a mai népköltéstan — folklore — követelményeinek, amennyiben nemcsak az irodalmi érdeket, hanem főkép a népdalkutatás tudományos érdekeit tartja szem előtt. Ezeken kívül a legnevezetesebb M.-ek a *Kriza: Vadrózsái*, *Kálmány* Lajos *Alföldi Gyüjtései* és a *Magyar Népköltés Remekei*, az utóbbi illusztrálva. *Vihár.*

Magyar Néprajzi Társaság. Alakult 1889. *Herrmann* Antal kezdeményezésére. Jelenl. elnöke *Hóman* Bálint. Igen nagy érdemei vannak a hazai etnológiai kutatás megszervezése körül. Folyóirata, az *Ethnographia*, 1894. indult meg; a háború után egyideig *Népélet*, majd ismét eredeti címén jelent meg.

Magyar Nyelv. A Magyar Nyelvtud. Társaság folyóirata, indult 1905. Főleg az összehasonlító nyelvtud. kérdéseivel foglalkozik. Alapította *Szily* Kálmán, szerkesztik *Gombocz* Z. és *Melich* J.

Magyar Nyelvőr. 1877. alapította *Szarvas* Gábor az Akadémia támogatásával, majd *Simonyi* Zsigmond szerkesztette haláláig (1919); jelenlegi szerkesztője *Balassa* József. A szorosan vett magyar nyelvtudománnyal foglalkozik, éberen figyeli az élet és az irodalom nyelvét a nyelvhelyesség szempontjából. *Szarvas* G. a 70-es években heves harcot folytatott a M. hasábjain a nyelvújítás szélsőségei ellen.

Magyar Nyelvtudományi Társaság, alakult 1913. a magyar népnyelv tanulmányozására, a nyelvtörténet és az összehas. nyelvtudomány művelésére. Alapította *Szily* Kálmán, jelenl. elnöke *Szinnyei* József. Fontosabb kiadványai: a *Magyar Nyelv* és a most készülőben levő: *A magyar nyelvtudomány kézikönyve.*

Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, alakult 1888., a magyar prot. tudományos irod. ápolására; legfontosabb kiadványa a *Protestáns Szemle* c. általános kultúrális folyóirat.

Magyar Történelmi Emlékek, a M. T. Akadémia tört. bizottságának hatalmas kútfő-kiadványa. Négy csoportra oszlik: 1. okmánytár, 2. írók, 3. országgyűlési, 4. diplomáciai emlékek.

Magyar Történelmi Tár. A tört. kútfők ismeretének előmozdítására a M. T. Akadémia tört. bizottmánya által 1856. alapított sorozat.

Magyar Történelmi Társulat. Alapításának éve 1867. Célja a történeti kutatás megkönnyítése. *Századok* c. folyóiratában közli az újabb kutatások eredményeit. Kiadásában jelenik meg a *Magyar Történelmi Életrajzok* című sorozat.

Magyar Ujság, a szélsőbaloldal napilapja, 1868-tól 1879-ig élt, amikor is belőle lett az *Egyetértés*. Első szerkesztője: *Böszörményi* László a börtönben halt meg, amikor Kossuth egy levelének leközlése miatt egy évre ítélték. Később *Simonyi* Ernő, *Irányi* Dániel, *Helfy* Ignác s végül *Szederkényi* Nándor szerkesztették.

Magyar Zsidó Szemle. Tudományos folyóirat, melyet 1884. indított meg *Bacher* Vilmos és *Bánóczi* József. A modern zsidó tudományt míveli magyar nyelven. Főleg a magyar zsidók történetéről jelentek meg benne dolgozatok; egész fiatal írói nemzedéket nevelt. A középkori zs. költők a M. Zs. Sz. hasábjain jelennek meg legelőször magyar nyelven. 1890 óta *Blau* Lajos és *Mezey* Ferenc, 1896 óta *Blau* Lajos szerkeszti.

Magyarázat. Az értekezés egyik fajtája. Nehezebb irodalmi mű tárgyára v. nyelvére vonatkozó felvilágosítások sorozata. Az előadásbeli folytonosság gyakran megszakad, mert a magyarázó ujabb és ujabb részekhez fűzi felvilágosításait. Lehet magyarázatot írni képekhez, épületekhez, zenéhez, stb. Ha a magyarázó rövid megjegyzéseket fűz az olvasott mű egyes megállapításaihoz, megjegyzései *glosszák*, széljegyzetek.

Magyari *István.* A XVI. sz.-ban élt, a XVII. elején halt meg. Sárvári ev. lelkész volt. 1602. adta ki legfontosabb művét: *Az országokban való sok romlásoknak okairól.* (Ujonnan kiadták a *Régi Magyar Könyvtár*-ban). A kat. egyházat tekinti a nemzeti szerencsétlenségek okozójának. Ez a munka késztette erőteljes fellépésre és ellentámadásra *Pázmány* Pétert.

Magyarország, politikai napilap. Esti lap. 1893. alapította *Holló* Lajos, szerkesztői *Inczédy* László, *Lovászy* Márton, *Szakács* Andor voltak. Radikális függetlenségi volt, *Bartha* Miklós cikkei tették népszerűvé. 1919 óta liberális, szerkesztője *Magyar* Elek.

Magyaros irány. A XVIII. sz. második felében nagyon népszerűek voltak a M. költői. Világfelfogásuk erősen nemzeti és konzervatív, nyelvük népies, verselésben a régi magyar költőket utánozzák. A külföldi irodalmakkal csak annyiban törődnek, hogy tárgyat merítenek belőle. De nem fordítanak, hanem átdolgoznak. Néha annyira átgyúrják az idegen anyagot, hogy az eredeti szerzője is alig ismerné meg munkáját. *Dugonics* András lépett fel elsőnek 1786. *Etelka* c. regénye addig példátlanul nagy sikert aratott. *Gvadányi* József 1790. adta ki népszerű művét: *Egy falusi nótáriusnak budai utazását.* A magyarosok közül nagy sikere volt *Pálóczi-Horváth* Ádámnak és *Fazekas* Mihálynak *(Ludas Matyi).*

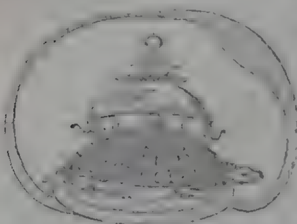
Magyarosság. Az a stilusbeli követelmény, mely a szókincsben, a szó- és mondatkapcsolásban az idegenszerűségektől való mentességet s a magyar nyelv törvényeinek és szellemének tiszteletbentartását kívánja.

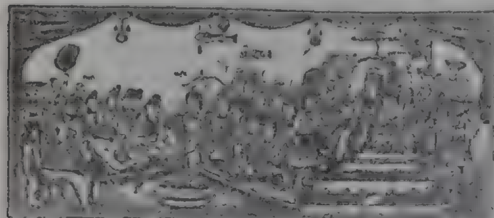
Magyaros verselés, l. *ütemes verselés.*

Magyarság. 1920. alapított keresztény legitimista napilap. Főszerkesztője *Milotay* István dr., felelős szerkesztője *Hegedüs* Gyula.

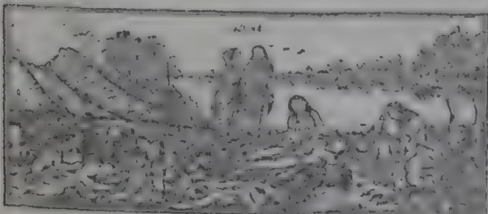
Mahá-bhárata »a Bháratákról (egy ősrégi Bhárata király utódairól) szóló nagy

elbeszélés«, az indek nagy nemzeti eposza, állítólag *Vjásza* műve, tényleg számtalan generáció alkotása (Kr. e. IV. sz.—Kr. u. IV. sz.). Régi epikai magva körül századok folyamán a legheterogénebb anyagok óriási tömege rakódott le: különböző hősi mondák és mondakörök töredékei, vallási és papi elbeszélések, mondák és legendák, erkölcsi elbeszélések, parabolák, mesék, bölcsmondások, bölcseleti, jogi és erkölcstani didaktikus részletek, úgyhogy a mai M. valóságos enciklopédia és monstrum — már méreteinél fogva is, mert 18 könyvben 2109 fejezetet tartalmaz és 100.000 slókából (verspárból) áll, tehát nyolcszor akkora, mint a két homerosi eposz együttvéve, a világirodalom leghosszabb költeménye. Főelbeszélése, a mai M. fele, a *Kauravák* és *Pándavák* dinasztiáinak történeti hátterű testvérharca, amelyben egész Hindúsztán résztvesz s az előbbiek megsemmisülnek. E főelbeszélés középpontja,

A mitikus Meru-hegy

Draupadi férjválasztása

a M. régi magja, egy 18 napos ütközet leírása (VI—IX). A többi epikai anyagból kiválik *Nala* király és *Damajanti* királyleány romantikus története (III. 52—79), amely megindító egyszerűséggel és igazi népies mesemondó hangon van elbeszélve (számtalan ford., pl. németre: *H. C. Kellner*, 1885, és *L. Fritze*, 1910; magyarra: *Fiók K.*, 1885. és *Michalek M.* 1886 stb.). A papi poézis legjobb terméke *Szávitri*, egy hőslelkű, erényes és bájos asszony története (III. 293—299), amelyben a hű szerelem, a jóság és bölcseség a végzet és a halál felett is diadalmaskodik (számtalan ford., pl. németre: *H. C. Kellner*, 1895, és *L. Fritze*, 1910; magyarra: *Fiók K.*, 1889, és *Vértesy D.* 1903—4). A didaktikus részletek közt kiválik a 18 énekes *Bhagavad-gitá*, »a Magasztosnak (Visnu istennek) éneke« (VI. 25—42 — teozófikus költemény, Indiában igazi szent könyv, talán a legnagyobb becsben álló könyv (igen sok ford., pl. németre: *R. Garbe*, 1905, *P. Deussen*, 1911, és *L. v. Schroeder*, 1912; v. ö. *Kégl S.* Akad. Ért. XXI. 5). — A M. az indek szemében felülmúlhatatlan remekmű, nyugati szemmel nézve irodalmi képtelenség, szétfolyó szerkezetű epiko-didaktikus tömeg — telidestele végnélküli kusza, zavaros és fantasztikus epizódokkal, amelyekben a fantázia féktelenül csapong, olykor félelmetesen szertelen, és végnélküli beszédekkel, amelyek polipokként fojtogatják a hősköltészeti elemeket. Csak a főalakok egyéniek, a többiek tipikusok. Az alakokhoz hasonlóan összefolynak az események is: mind egyformán hatalmas, meglepő, bámulatos, félelmetes, fantasztikus; a csataképek azonban hatásosak. Az emberi sors intézője a mindenható végzet. Mindamellett igen sok részletben hatalmas költői szellem nyilatkozik meg s az annyira különböző elemek végül mégis imponáló egésszé zárulnak össze, amely felette kielégítő és megnyugtató befejezést nyer a pokol és mennyország grandiózus, a Divina Commediára emlékeztető végjelenetében. — Az egész művet angol prózában fordították *Protáp Chandra Roy* (Kalkutta, 1883—96) és *Manmatha Náth Dutt* (Kalkutta, 1895—1905); részint metrikus fordítás, részint prózai kivonat *Romesh Dutt* szép angol nyelvű munkája (London, 1899). A M. problémáiról legjobban tájékoztat *E. W. Hopkins: The Great Epic of India* (New-York, 1901), tartalmáról *H. Jacobi: M.* (Bonn, 1903). — V. ö. általában *M. Winternitz: Gesch. der ind. Lit.* I. 2. (Leipzig, 1908). *Schmidt.*

Elsiratás (Mahá-bhárata)

Mahler *Ede*, 1857., egyetemi tanár. Magyar, német, angol és francia nyelven jelentek meg tanulmányai az ókor keleti népeinek kultúrájáról, történelméről és vallásáról. Fontosabb magyar nyelvű munkái: *Babylonia és a biblia, Babylonia és Assyria, Az assuani és elephantinei aramaeus papyrus-okmányok tört. jelentősége. Az ókori Egyiptom.* Az Egyetemes Irodalomtörténetbe és a Beöthy-féle művészettörténetbe M. írta az ókori keleti népekre vonatkozó részt.

Mahony, *Francis Sylvester (Father Prout)*, angol humorista, *1804. †1866. Kitűnőek állítólagos felfedezései klasszikus művek körül és modern versek középkori nyelvre való átültetései. Számos apróságot gyűjtött össze *Reliques of Father Prout* címen.

Mailáth *Béla*, *1831. †1900., a Nemzeti Múzeum könyvtárosa. Fontosabb művei: *A szőnyi béke okmánytára, Széchenyi István gróf levelei, Maylád István.* Kisebb tanulmányai folyóiratokban jelentek meg.

M. *János gróf* *1786. †1855. Ifjú korában költeményeket írt, később törté-

nelmi tanulmányokat magyar és német nyelven. Többek között terjedelmes művet írt hazánk történetéről, megírta *Ausztriának* és *Bécsnek* történetét, továbbá magyar monda- és mesegyüjteményt adott ki. Ezek a munkái németül jelentek meg. Magyar nyelvű művei közül nevezetes: *Vallásmozgalmak Magyarországban*. M. konzervativ politikus volt: sokáig küzdött Kossuth ellen Pestvármegye gyűlésein. Élete végén történelemre tanította Erzsébet bajor hercegnőt, későbbi királynénkat.

Mailáth *József gróf*, *1858. Történelmi, alkotmányjogi és szociális művei közül fontosabbak: *A római ak befolyása az emberiség művelődésére, Társadalmi programm, A szociális kérdés, A kivándorlásról, Szociálpolitikai tanulmányok*. Németül, franciául, angolul is jelentek meg tanulmányai.

Maindron (ejtsd: meendrón), *Maurice*, francia regényíró és lirikus, *1857. †1911. Sokat utazott és szívesen foglalkozott archeológiával. Mindez nyomot hagyott írói munkásságán. Számos történeti regényt és érdekes útleírást köszönhetünk neki. Főleg a XVI. sz. érdekelte. Ebből a mozgalmas korból vette legtöbb regénye tárgyát (*Saint-Cendre, M. Clérambon, L'incomparable Florimond*). Utleírásai közül kiemelkedik: *Les chasseurs d'oiseaux de paradis, Dans l'Inde du Sud* és az izgalmas részletekben gazdag *La gardienne de l'idôle noire*. Mint lirikus Hérédia stílusában írta verseit.

Maior, *Petru*, g. kat. román pap, a latinos irány egyik alapitója, *1754. Erdélyben, †1821. Budán. Élete utolsó 12 évében a pesti egyetemi nyomda (román) cenzora és revizora volt. Budai tartózkodása alatt baráti jó viszonyban élt *Virág* Benedekkel, aki segített is neki annak az ú. n. többnyelvű *Budai Szótár* (Lexicon de Buda) szerkesztésében, amely 1825. jelent meg s a román nyelvészeti és latinos törekvéseknek első nevezetes terméke. M. fejtegette először tudományosan, hogy a román nyelv nem a klasszikus latinból származik (mint Micu és Sinkai hitték), hanem a népies latinból. Munkásságának súlypontja a nyelvészet terére esik. *Bitay.*

Maiorescu, *Titu*, *1840.†1917. Kritikai, nyelvészeti és helyesírási elvei új, egészséges lehetőségeket tártak fel a román szellemi életben a latinos irány túlzásai után. Mint bölcselő népszerűsítette a modern bölcseleti irányokat, mint esztétikai készültségű műfordító is nevezetes; mint népe szellemi életének a nevelője számos tehetséget fedezett fel. M. közoktatási miniszter és miniszterelnök is volt.

Mairet (ejtsd: mere), *Jean de*, francia drámaíró *1604. †1686. Tíz darabját fiatal korában írta. M. az elméleti és gyakorlati megalapozója Franciaországban a drámai »hármas egység«-nek. Eredetileg csak a cselekmény és az idő egységét hangsúlyozza, *Urfé: Sylvanire*-jához írt előszavában (1631). Ezt a darabot ő dolgozta át a »szabályok« szempontjából. A régi klasszikusok és az olaszok tekintélyére, továbbá a *valószínűségre* hivatkozik. *Les galanteries du duc d'Ossone* c. darabja (1632) még szabálytalan; *Virginie* c. tragikomédiája (1633) két napon belül játszódik le; a *Sophonisbe* végre (1634) történeti nevezetességre tesz szert, mint az első szabályos francia tragédia.

Maistre (ejtsd: meetr), *Xavier de*, francia író, *1763. †1852. Nem mély, de jószemű megfigyelő, kellemes humorú, könnyed stiliszta. Legnépszerűbb művei: *Voyage autour de ma chambre*, 1794. és *le Lépreux de la cité d'Aoste* 1811. Összes m. 1825, 3 köt. Irod.: *A. Berthier, X. de M.*

Maizeroy (ejtsd: meezroá), *René*, eredeti nevén *Toussaint* báró, *1856. †1918. Először katonatiszt volt, később felcsapott írónak. Számos regényt és elbeszélést írt a párizsi élet elegáns obszcenitásairól.

Májákovszkij, *Vladimir*, orosz költő, *1894. Az ú. n. moszkvai kvartett, vagyis a négy imázsiniszta (*Márienhof, Sersenevics, Kuszikov* és *M.*) költő egyetlen igazán tehetséges tagja. Botrányos életével s ízléstelen tartalmú, de formailag szép verseivel vonta magára a figyelmet. Mindent, ami szép és szent, lábbal tapos. A humort torzképekkel helyettesíti. Mint a többi imázsinisztának, neki is a rombolás a főeleme. Néhány forradalmi darabját előadták Moszkvában, bár irod. értéke nincs.

Majer *István*, *1813. †1893., egyetemi tanár, kath. püspök. Népies iratai nagyon népszerűek voltak: *István bácsi naptárát* és *A regélő István bácsi* c. művét országszerte ismerték. Irt a nép számára színdarabokat és egészségtant. *Népszerű beszédek* című munkája is nagyon elterjedt.

Májkov, *Apollon Nikolájevics*, orosz költő, *1821. †1897. Az ismert festőnek a fia. Eleinte ő is festészettel próbálkozott meg, de erős rövidlátása miatt letette az ecsetet. Első verskötete 1841. jelent meg. Költeményeiben az örök szépet és igazat kereste s ezért »az örök szépség költőjének« nevezték el. Ismertebb poémái: *Savonarola*. Szerinte megérdemelte a halált, mert az élet ártatlan örömeit is kárhoztatta. *A klermonti székesegyház*ban rendkívül megrendítő a szegény zarándok elbeszélése. *A három halál* c. lírai drámájában Rómát rajzolja a hanyatlás előtt. Igen érdekes *A két világ* c. tragédiája, mely a keresztény és a pogány világ összeütközését rajzolja. M. kiváló művész, de kortársai, akik az írótól azt várták, hogy időszerű kérdéseket tárgyaljon, nem szerették. Ujabb írók közül többre hatással volt, így Merezskovszkijra is. *Bonkáló.*

Major *Ervin*, zenetörténész, *1901. Írásai: *Fusz János és kora, Két bírálat*, Századok, *Verseghy mint dal- és zeneszerző* (Irodalomtört. Közl. 1925), *Beethoven in Ofen im Jahre* 1800 (Zeitschr. f. Musikwissensch. 1926).

Majthényi *Flóra*, *1837. †1915. Az ötvenes években tűnt fel: *Flóra* néven adta ki költeményeit, 1856. *Tóth* Kálmán felesége lett, de a költőtől 12 évi házasság után elvált. Válása után évekig élt kül-

földön és idegen nyelveken is írt. Magyar nyelvű művei közül ismertebbek: *Flóra 50 költeménye, Flóra dalai, Elégiák kis fiamhoz, M. újabb költeményei.* Színműveket is írt.

Makai *Emil*, *1870. †1901. Rabbinusnak készült, de tanulmányait megszakítva, ujságíró lett: a *Fővárosi Lapok*nak, majd a *Hét*-nek segédszerkesztője volt. A figyelmet először műfordításaival vonta magára. A középkori zsidó költők műveit dolgozta át magyarra; néha csak motivumokat vett át, a kidolgozás teljesen az övé. Számos vígjátékot és operettet is fordított a színházak számára. Nyelve lágy, rendkívül hajlékony és zengzetes. Pompásan versel; a gondolat minden árnyalatát ki tudja fejezni. Verseskötetei a mult sz. végén népszerűek voltak. *(Margit, Ujabb költemények, Poétasors.)* Vígjátékokat is írt, részben önállóan, részben *Szécsi* Ferenc és *Heltai* Jenő társaságában. Ismertebbek: *Kaland, Királyné apródja, Tudós professzor Halvani.* Drámái nem arattak maradandó sikert, mert sok bennük a lírai elem. Összegyűjtött munkái 2 kötetben jelentek meg. *Lengyel.*

Makáma, arab rímes próza, amelyben az egymásután következő szók ugyanolyan képlet szerint alkotva rímelnek. A M. már a VII. sz.-ban fellelhető az arab irodalomban komoly és tréfás párbeszédek formájában, amelyekben a szerző irodalmi és történelmi műveltségét fitogtathatja. Később a kóborló és kalandor irodalmárok alakját személyesítették a M.-ban, és ezek szellemes szójátékain és találékonyságán gyönyörködtek. Legkiválóbb képviselőjük Hamadháni és Hariri.

Makarónikus költészet, m. nyelv, l. *Folengo.*

Makkai *Sándor* dr. *1890. Nagyenyeden. Kolozsvári teol.tanár s egyházker. főjegyző-püspökhelyettes. 1926. püspök. Vallásfilozófiai művein és egyházi beszédein túl, melyekben mint modern, gondolkodó lelkipásztor nyilatkozik meg, a szépirodalomban is maradandó értékű munkásságot fejt ki. Korábban a bibliai alakok és jelenetek novellás feldolgozásában Anatole *France* és *Strindberg* módszerét követte. *(Eszter padja, Élet fejedelme* c. novellás kötetei, 1924). Azután spirituális problémák, az élet és a halál kérdései foglalkoztatják, történeti regényében *(Ördögszekér* 1925) pedig a lélekanalizisben is meglepően erősnek mutatkozik. Cikkei, tanulmányai több egyházi, szépirodalmi és napilapban jelentek meg. *Szenderei.*

Makszianyi *Dezső*, *1871. †1920. Művészettörténész és műfordító. Főműve: *Tíz év a magyar művészet történetéből 1895—1905.*

Makuszynski, *Kornel*, lengyel elbeszélő és költő, *1884. Szereti a fantasztikus történeteket, amelyeket bizonyos szláv mélabú hat át. Verseskötetei: *Rzeczy wesołe* (Vidám dolgok, 1909); *Pieśn o ojczyzne* (Dal a hazáról, Varsó, 1925). Novellái: *W klajdoskopie* (Kaleidoszkop); *Romantyczne historie* (Romant. históriák, 1910); *Dziwne powieści* (Különös történetek, 1911); humoros novelláskötete: *Wycinanki* (Metszetek, 1925). Irt egy színdarabot: *Dusze z papieru* (Papiroslélek) és egy regényt: *Po mlecznej drodze* (A tejuton).

Malagodi, *Olindo*, *1870. Ferarrában. Az olasz irodalomban egészen külön álló költő. Elvont és szemlélődő költészete általában nem nagy népszerűségnek örvendett Olaszországban. Ma még a kritika is alig veszi észre a verseit, melyek bár formailag a klasszicizmushoz közel állanak, tartalmilag újítást hoztak az olasz irodalomba. A szerelemnek, vagy még inkább a szeretetnek költője. Minden költeményében az emberi érzésen keresztül jut Istenhez. 1908. adta ki utolsó verseskönyvét: *Il libro dei versi.*

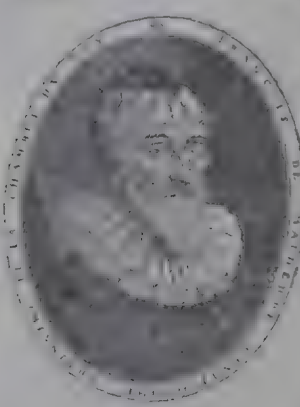
Maláji irodalom, l. *Oceániai és indonéziai irodalom.*

Malespini, *Celio*, olasz novellaíró, *1531. †1611. Mindenre kapható lelkiismeretlen kalandor volt. Többször volt akasztófára ítélve, de mindig megmenekült. Irodalmi művek kiadásával sok pénzt keresett; többek közt *Tasso* Jeruzsálemét is kiadta a saját hasznára, a költő betegségét és tehetetlenségét felhasználva. Novelláskötete *Duecento Novelle* (1609) kétszáz elbeszélést tartalmaz, melyeknek majdnem fele a francia *Cent nouvelles nouvelles* hű utánzata. Eredeti novellái érdekes korképek a társadalom alsóbb rétegeinek életéből, M. szórakoztató elbeszélő, de a forma művészi értékével nem törődik; nyelve hanyag. Egészséges, de kiméletlen humora, főleg a magasabb körökben szerzett sok ellenséget nagyon elterjedt és népszerű könyvének.

Malet (ejtsd: mélet), *Lucas*, családi nevén *Mary St. Leger Harrison*, angol író, *Charles Kingsley* költő leánya, *1852. Regényei részben idillikusak *(Little Peter)*, groteszk komédiák *(The Carissima)*, lélektani misztériumok *(The Gateless Barrier)*. Kiválóbbak: *The Wages of Sin:* egy férfi egyéni sorsának, kilengéseinek szociális történetté mélyítése tragikus érzéssel és erővel; *The History of Sir Richard Calmady*, egy gyengejellemű főnemes érzéki színezetű története; *Adrian Savage*, egy keverékvérű (francia-angol) író sorsa, amely majd Párizsban, majd Dél-Angliában játszódik le. Mindezekben sok a társadalmi probléma: politika, erkölcs, nemek viszonya, művészet, vallás, de az elméletet és propagandát ellensúlyozza az író világos szelleme és érzése. Utolsó regényeiben affektáltabb, a Meredith modorosságaiba esik.

Malherbe (ejtsd: malerb), *François de*, a francia irodalmi nyelvnek és költői stílusnak reformátora, *1555. †1628. IV. Henrik udvari költője, XIII. Lajos és Richelieu kegyeltje, a Rambouillet-palota egyik oszlopa volt; pályája vége felé az irodalmi élet középpontja, holtak és elevenek, szavak és verssorok megföllebbezhetetlen bírája. Reformjai a nyelv tisztasága, a kifejezés szabatossága és főként az élő nyelv tiszteletbentartásának elve miatt nagyjelentőségűek, de tisztán intellektuális mivoltukban az elkövetkező hosz-

szú lírátlan korszak beharangozásai. M., a költő, ép oly intellektuális, mint elméletei. Tiszta rímek, végleg szabályozott középmetszetű alexandrinusok, gondosan tagolt strófaszerkezetek, amik egy századon át mintául szolgálnak — de az érzés, ha van, tökéletesen lehül a gondolatok logikus kifejtése közben. — Modern kiadása: *Lalanne*, 1862. — L. *Broglie* hg: *M.*, 1897. *Benedek.*

Malherbe

Mallarmé, *Stéphane*, francia lírikus, *1842. †1898. A francia szimbolisták vezére. Tanulmányai elvégzése után Angliába ment, ahol hosszabb időt töltött. Visszatérve körülbelül harminc évig volt a párizsi egyetem angol lektora. Elvonultan élt s a közönség ízlését nem keresve, szinte magának irogatta különös zenéjű verseit. Már számos költeménye és angol műfordítása jelent meg a különböző revükben, de műveit csak maguk az írók ismerték és élvezték. Talán egészen ismeretlen is marad, ha *Huysmans* rá nem tereli a figyelmet *A rebours* c. regényében azzal a nagy dicsérettel, amelyet a bizarr Des Esseintes herceg szájába adott. A fiatal szimbolista költők vezérüknek kiáltották ki. Ettől kezdve igen látogatottakká váltak rue de Romebeli szalónjának híres szerdái. M. nagyon keveset alkotott. Alig maradt utána egy jó kötetre való vers. Nagy remekművének megírásáról mindig csak álmodozott; hogy mégis feje volt egy egész hatalmas iránynak, ezt művének különös értéke magyarázza meg; igazi újítója a francia lírának. A költészetet valami egészen eszményi, a való élettől teljesen elvonatkozott, felsőbbrendű atmoszférának tekintette, amelybe csak megszentelt és megtisztult lélekkel szabad belépni. Ő a kezdeményezője az úgynevezett »*poésie pure*«-nek, amely Paul *Valéry*-ben érte el tetőpontját. Verseit, amelyeknek minden sora szinte a szavak tökéletes matematikája, gyakran nehéz érteni, mert nemcsak plasztikus kép és egy eszme teljesen végiggondolt kifejezése, hangulat és filozófiai szimbolum minden költeménye, hanem amellett sajátságos zenét is visz be a vers egészébe s így gyakran a szavaknak teljesen új valeurjeit fedezi fel. Még sokkal nagyobb M. jelentősége, ha azt az óriási hatást tekintjük, melyet a XX. sz. költészetére tett. Az új francia költészetnek *Baudelaire*-en kívül ő az egyetlen kezdeményezője. Művei: *L'après-midi d'un Faune*, — *Vers et prose*, — *Poésie complète*, — *Poèmes d'Edgar Poe*, — *Igitur* (fragment) és *Les dieux antiques*. *Kállay.*

Mallock (ejtsd: melak), *William Hurrell*, angol író, *1849. Essayin kívül több regényt írt (*A Romance of the Nineteenth Century*; *An Immortal Soul* stb.)

Malone (ejtsd: melón), *Edmund*, angol irodalomtörténetíró, *1741. †1812. Híres Shakespeare-kutató, számos irodalomtörténeti dolgozatot írt. Főszerepe volt a Chatterton- és Ireland-hamisítványok felfedésében.

Malonyay *Dezső*, író, *1866. †1916. Sok könnyed, szellemes novellát írt, amelyek kötetekbe összegyűjtve is megjelentek, néhány regényt is. Legnagyobb sikere a színműirodalomban *Rákosi* Viktor *Elnémult harangok* c. regényének dramatizálása volt (1905). Különösen mint művészeti író hagyott maradandó emléket. Alapvető volt *Munkácsy Mihály élete és munkái* c. műve (1898, átdolgozva 1907). Az újabb magyar művészetre vonatkozó tanulmányai: *Mednyánszky* (1905); *A fiatalok* (1906); *Szinyei Merse Pál* (1908). Az ő nevéhez fűződik *A magyar nép művészete* c. nagy mű, amelyből M. haláláig 5 kötet jelent meg. *Éber.*

Malory, *Sir Thomas*, angol író, élt 1470 körül. A *Morte d'Arthur* összefoglalása s részben fordítása azoknak a mondáknak, melyek a középkor alatt Arthur király alakja köré szövődtek. M. nagy művészettel oldotta meg feladatát, mert sikerült egységes munkát alkotnia a sok tekintetben zavaros és mitikus történetekből.

Malot (ejtsd: malo), *Hector*, francia író, *1830. †1907. Kritikusból lett regényíróvá. Balzac hatása alatt állott. Regényei közül, amelyeket *Taine* nagyon pártfogolt, egyiknek-másiknak óriási sikere volt, mint pl. a *Sans famille*-nak (magyarul is, *Elhagyottan* címen, ifjúsági átdolgozásban). Egyike a legtermékenyebb regényíróknak. Hatvan kötetnyi műve között azonban kevés az igazán maradandó érték.

Mámin, *Dimitrij Nárkiszovics*, orosz író, *1852. Néprajzi regényeit s elbeszéléseit *Szibirják* néven adta ki. Legjobb műve *A szökevények*, amelyben három csavargó kalandjait írja le az ellaposodott naturalizmus modorában.

Mandelló *Gyula*, *1868. †1919. Egyetemi tanár. Közgazdasági tanulmányai jelentek meg. A *Közgazdasági Szemle* és a *Közgazdasági lexikon* egyik szerkesztője volt.

M. *Károly*, *1829. †1906. Hírlapíró. Közgazdasági cikkei a *Pester Lloyd*ban jelentek meg. Hosszú ideig évkönyvekben számolt be *Magyarország közgazdasági fejlődéséről*.

Mandeus irodalom. Az Eufrát és Tigris közt és a perzsa Kuzistánban lakik vagy kétezer *mandeus*, akikre először Ignatius a Jesu karmelita szerzetes a XVII. sz. közepén hívta fel a keresztény világ figyelmét. Ezek a mandeusok Keresztelő János tanítványainak tartják magukat, elvetik a kereszténységet és ősrégi gnosztikus tanokból álló vallást vallanak. Szentiratuk szír nyelven vannak írva, ami régiségüket mutatja. A mandeusok maguk régóta arabul beszélnek. Szent köny-

veik gyüjteményét *Ginzá*-nak, kincsnek nevezik, más neve: *Sidra rabba*, nagy könyv, mely száznál több értekezést tartalmaz. A *Sidra d'Jahja* Keresztelő Jánosról szól, a *Qolasta* a keresztséggel és a lélek útjával foglalkozik, énekek és szertartások is vannak benne. Irataikat W. *Brandt* és M. *Lidzbarski* teszik közzé. *Szimonidesz.*

Manetti, *Antonio,* *1423. †1497., neves flórenci család tagja, aki városa történetében mint művészi bíráló bizottságok tagja, elöljáró, agilis közéletet élő polgár jelentős szerepet vitt. Hírnevét egy — minden valószinüség szerint tévesen — neki tulajdonított novellának köszönheti: a híres *Grasso legnaiuolo* (Kövér asztalos) históriájának. A *Grasso legnaiuolo* a flórenci féktelen, vaskos néphumor örökké friss és eleven terméke; valószinű, hogy megtörtént esemény az alapja. *Honti.*

Manfred, Byron drámai költeményének hőse, Faust-szerű alak, aki önmagával meghasonlott, s túlvilági hatalmakkal szövetkezik, hogy nyugalmat és feledést találjon.

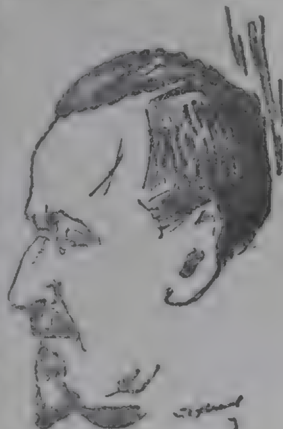
Mangan (ejtsd: mengen), *James Clarence,* angol költő, *1803. †1849. Ir hazájának nyomorúságai gyönyörű versekre inspirálták.

Mangold *Lajos,* *1850. †1912. Középiskolai és egyetemi rendkivüli tanár volt. Magyar és német tudományos folyóiratokban számos tanulmánya jelent meg. Cikkeit a német történettudósok is nagyon becsülték. Mommsen tanítványa volt s a nagy tudós állandó levelezésben állott vele. Fontosabb önálló kötetei: *VIII. Henrik angol király, A latin nyelv elterjedése a római birodalomban, Az ujabb angol történeti irodalom.* Müller után magyarra átdolgozta az ó-kor történetét. Történeti tankönyvei a mult sz. vége felé népszerűek voltak.

Manilius, *Marcus,* (írt Tiberius alatt: Kr. u. 14—37 közt) latin költő. *Astronomicon libri V.* (A csillagjóslás 5 könyve) címen ránk maradt hexameteres tanítóköltemenye igazi költői alkotás, a komoly és nehéz tárgyat kiváló költői készséggel gyúrta formába; világnézete a fatalizmus; fővonzóereje mély meggyőződése és pompás leírásai. Lelkes előadása gyakran Lucretiusra emlékeztet.

Mánkóczi István viselt dolgai. Prózai elbeszélés a XVI. sz.-ból. Egy erőszakos, részeges kalandor vándorlását és erőszakoskodásainak sorozatát beszéli az író. A munkának irodalmi értéke nincs; csak korrajz szempontjából fontos s érdekes, mint a pikareszk regény első nyoma irodalmunkban. Jelentőséget azért is tulajdonítunk a névtelen szerző munkájának, mert a XVI. sz. elbeszélései közül ez az egyetlen széppprózai elbeszélés, mely nem támaszkodik idegen forrásra.

Mann, *Heinrich,* *1871., az új német irodalom egyik kiemelkedő alakja testvérével, Thomas M.-al együtt. Nyugtalan, izzó, kereső egyénisége nem engedi meg, hogy bármely művében is harmóniához, megnyugváshoz jusson (ebben ép az ellenkezője testvérének): regényei, drámái is mind kérdőjellel, bizonytalansággal végződnek. Első nagy műve (az *Im Schlaraffenland* és *Die Jagd nach Liebe* c. regények után) az erősen *D'Annunzio* hatása alatt álló 3 kötetes ciklus: *Die Roman der Herzogin von Assy* (1904), egy kivételes asszonyi lélek útja különös, fülledt, perzselő képeken keresztül a három antik istennő jegyében (Diana-Minerva-Venus); izzó elképzelésű, de szertelen, széthulló munka s a benső egység hiánya miatt fárasztó is. Egész más oldalról mutatja M.-t következő két regénye: *Professor Unra* (1905), *Die kleine Stadt* (1909); ezekben kesernyés szatirikus, könyörtelen boncolója az emberi lélek ferdeségeinek és nyomorúságainak — egyúttal határozott formát kezd ölteni hitvallása is: a mai élet mechanizáló irányával szemben érvényre juttatása a szellem erejének, a német idealizmusnak. Épen ez a hitvallás viszi a szocializmus felé, melyben a lélek felszabadítását látja a gép uralma alól, és szocialista regényeiben *(Der Hass)* az egyéniség, a szabad lélek lázadása a mozgató erő; nem is a tömegek harcát írja meg (mint *Zola)*, hanem az egyes emberét. Ujabb munkáiban egyre több az elmélyedés, az idealisztikus hitvallás megtisztulása: *Der Kopf* (1920), a meddő intellektualizmus benső összeroppanását beszéli el. — M. novellái *(Flöten und Dolche* 1904; *Stürmische Morgen,* 1906; *Die Rückkehr vom Hades,* 1911; *Der Untertan,* 1915, erős, sokszor erőszakolt ötletek és képek viharzó, rohamos elmondásai; de a sok feszültség és erőfeszítés mögött igazi mélység is van. A drámák *(Der Tyrann; Die Unschuldige* stb.) kevéssé szerencsések; a tendencia természetesen szabadon szóhoz jut bennük, de olyan író, mint M., nem igen tud a drámai formába életet vinni: ehhez túlságosan rohamos és egyenetlen. — M.-ban az expresszionizmus egyik ősét látják: látásának összefoglaló lendületében, stílusának szintétikus tömörségében és lázas lelkiségében van is valami expresszionisztikus. Általában M. ereje darabos, egyenetlen, kissé nyers erő; semmitől sem áll távolabb, mint öccsének esztétikai kultúrájától. Azonban minden küzködésében halálos komolyság van. Regényeinek és novelláinak gyűjteményes kiadása, Berlin, 1917, 10 köt. *Kecskeméti.*

Heinrich Mann

Mann, *Thomas,* az előbbi öccse, német elbeszélő, *1875 jún. 6. Lübeckben. Münchenben él. Naturalizmuson kezdi s csak

lassan, óvatosan, az állandó visszatekintés irónikus mélabújával követi fejlődésének vezetőit: a német zene metafizikusát, Schopenhauert, és művészét, Wagnert, meg a hanyatlás legmélyebb kultúrfilozófusát, Nietzschét (*Der kleine Herr Friedemann*, 1898). Megállapodásának első formája, a polgári dekadencia problémájának s egyben a naturalizmus korának legmaradandóbb nyelvemléke, a *Buddenbrooks* (1901, magy.-ra ford. *Lányi* Viktor). A regény formáján meglátszik, hogy impresszionista világérzésből született, de a környezetnek olykor szinte kínosan objektív rajza mögött fojtott, romantikus líra lappang s kitolja az impresszionizmus határát odáig, ahol szimbolikus, metafizikai értelmet kap a valóság s egy új, fáradt szépség bontakozik ki a pesszimizmus s deziliuzionizmus zenéjéből. (Egy körbe tartoznak a regénnyel a *Tristan* 1903. novellái, magy. ford. *Kosztolányi* D.) A dekadencia mellett már itt feltűnnek Th. M. vezető problémái: az egyén modern válsága, a polgár s a művész életformájának áthidalhatatlan ellentétessége. Innen kezdve Nietzsche látja el a vezetés funkcióját. Ez az európaizálódás, a művészi- és kultúrfegyelem, stílusérzés, a lehiggadó zeneiség útja, epizódjai: *Tonio Kröger* (1903, magy. ford. *Földi* M.), *Fiorenza* (1905, dráma, magy. is), a román mértékek és arányok regénye: *Königliche Hoheit* (1909, magy. *Biró* L., újabban *Szederkényi* A. és *Biró* S.) s Th. M. Goethe-fokának nov. tanulmánya: *Der Tod in Venedig* (1913, magy. ford. *Lányi* V.). De Th. M. »Bildungsroman«-ja ezzel nem ér véget. Az út s az élet formájának vélt egysége hirtelen kérdésessé válik. Sokkal közelebb áll a németséghez, semhogy függetleníthetné magát a háborúval adódó erkölcsi s politikai válságaitól. A költészet hangja elhalkul, csak ellenőrzésre szorítkozik, de viszont szóhoz jut M. intellektusa és kritikája. Revizió alá vesz mindent, eddigi útjának értelmét, a németséghez s Európához való viszonyát, még pedig a forradalomellenes, tradicionalista polgár és művész álláspontjáról. Az intellektuális revizió és kritika új formája egy tanulmány-gyűjteménye: *Betrachtungen eines Unpolitischen* (1918). A történeti pillanathoz kötött »irodalom« újra megnyitja előtte az utat az időtlenebb »költészet« felé. A kritikai költészetet felváltja a pozitív költészet s utolsó nagy regénye (*Der Zauberberg* 1924, ford. *Turóczi* J. és *Révay* J.), a *Wilhelm Meister* óta talán az első regény, amelynek nemcsak kor-, hanem egyben világtávlata van, még pedig az európaizálódásnak a civilizáció korában elérhető legmagasabb fokán. Ez a szanatóriumi regény látszatra csupa epizód, valójában azonban pedagógiai iskola, szimbolikus ürügy arra, hogy Európa történeti s aktuális életének kérdésessé vált formái, összetevői, rendje, románság és germánság, gótika és romantika, összemérhetőségük vagy összemérhetetlenségük a költészet értékszférájában tisztább világításba kerüljenek. A Z.-*berg*-et essayk készítik elő (*Rede u. Antwort*) s essayk követik (*Bemühungen*, 1925). M. fejlődésére jellemző a köztársaság felé való elhajlása (*Von d. Republik*, 1923). Egyéb művei: *Goethe u. Tolstoi* (1923), *Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull* (1923), *Herr u. Hund. Gesang v. Kindchen* (1920, idill), *Pariser Rechenschaft* (1926). Műveinek teljes kiadása 10 kötetben. V. ö. F. *Seppmann: Th. M.* (1918), A. *Eloesser: Th. M.* (1925), H. *Back: Th. M.* (1925), H. *Rosenkranz: Th. M.* (1925), Jac. *Gerhard: Th. M. Bibliographie* (1925), *Lehel* I.: *Th. M.* (*Irodal. miniatürök* I.).
Turóczi-Trostler.

Manning (ejtsd: mening), *Anne*, angol írónő, *1807. †1879. Legismertebb művei: *Mistress Mary Powell* és a bájos *The Household of Sir Thomas More.*

Manoel de Mello, l. *Dom Francisco M. de M.*

Manoel *Thomaz*, portugál költő, †1665. *Insulana* c. eposzában *Madeira* (a fák) szigetének felfedezését és *Machim* és *Anna d'Arfete* szerelmét énekelte meg.

Manoello, l. *Immanuel b. Salomo Romi.*

Manrique (ejtsd: manríke), *Gomez*, spanyol költő, *1412. †1490., korának legkiválóbb lirikusaihoz tartozik. Kisebb költeményei ügyes szerelmi dalok, ötletes epigrammák, tréfás és alkalmi versek. Nagyobb művészi súlya van komoly tankölteményeinek és egy allegórikus költeményének bámult mestere, *Santillana* őrgróf halálára: *Planto de las virtudes e Poesia.* Drámai kísérletei kevésbbé értékesek és nem emelkednek a liturgikus *representaciones* kezdetlegessége fölé.

Mansfield (ejtsd: menzfíld), *Katherine* angol írónő, *1889. †1923. Költeményein kívül rövid novellákat is írt, melyek a legkitűnőbb angol elbeszélők közé emelik. Legszebbeket tartalmazza a *Bliss* c. kötete.

Manuel (ejtsd: manüel), *Eugène*, francia lirikus, *1823. †1901. Zsidó orvos fia. Az Ecole normale növendéke volt, hosszabb tanárkodás után 1872. közoktatásügyi főfelügyelővé nevezték ki. Líráját mely emberszeretet, a szegények, elesettek, kitagadottak iránt érzett részvét hatja át. Költői művei: *Pages intimes, Poèmes populaires, Pendant la guerre* és *En voyage.*

Manuel, *Juan* infáns, X. Alfonz spanyol király unokaöccse, *1282. †1348., a spanyol középkor egyik legfényesebb szelleme. Mint harcos, államférfi, történetíró és moralista a kulturális szerepet is vitt spanyol nagyurak hosszú sorában nagybátyja, Bölcs Alfonz mellett az első helyet foglalja el. Munkáinak egy része elveszett; a fennmaradtak között van főmunkája, az erkölcsi és tanító célzata *Conde Lucanor.* A könyv hőse, az ifjú *Lucanor* gróf az erkölcstan, a politika, a gyakorlati élet kérdéseiben kéri nevelője *Petronio* tanácsát, aki apró történetkékkel szemlélteti bölcs oktatásait. Az indus és arab keretes, erkölcsi elbeszélések formájában és hatása alatt írt könyv nyelve

eleven és közvetlen, az anyag kitalálásában önálló és lelemenyes. A régi spanyol irodalomnak ez volt a legelterjedtebb terméke, és még ma is megérdemli a megbecsülést nemcsak irodalmi értékéért, hanem érdekes kultúr- és kortörténeti adataiért is. *Honti.*

Manzoni, *Alessandro,* *1785. †1873. Hosszú élete kevés eseménnyel telt el. Csak Blondel Enrichettával történt házassága emelendő ki, mivel ez volt oka annak, hogy a szabadgondolkozásból a mély katolikus hitre tért át. Lelkes hazafi volt, s mint szenátor résztvett a római Senatus első ülésén, amikor 1861. az olasz királyságot kikiáltották. M. művészete a XVIII. és XIX. sz. ellentéteinek ütközőpontján áll. Részint nyugodt, széles, tiszta, mint a klasszikusok művei, másrészt pedig a romanticizmus sötétebb fátyolaiba burkolózik. Egész életében a történelmet és az emberi lényt buvárolta. Szerinte az ember nem könnyen tökéletesedő lény, mint ahogy a forradalmi optimizmus hirdette. A történelemben sötét és komor zivatart vélt látni, melynek látása vagy szkeptikussá, vagy kétségbeesetté teszi az embert és föl sem tételezhető, hogy valami magasabb célja volna bármely emberi célnál. Nem hitte, hogy könnyen elérhető az emberi testvériesség és emberi békesség. Csak a vallásban talált megnyugtató választ kétségbeesett kérdéseire, egyedül az tudott benne minden kétséget eloszlatni. Az ember, akit az Isten saját képére formált, s akit az eredeti bűn sárba vetett, magában egyesít minden jót és minden rosszat. Egész életén keresztül ott lebeg a jó és rossz között. De Isten Krisztus szenvedéseivel megmutatta neki az igazságot, s azóta az ember tudja, hogy van menekvése. Vallási hitét öt szent himnuszban fejezte ki, melyek az egyház legnagyobb ünnepeiről nyerték címüket. Különösen *La pentecoste* (A pünkösd) című ér el oly mély és hatalmas accentusokat, amelyekhez fogható a nagy vallásos, középkori lírai költészet óta nem fordul elő az olasz irodalomban. De míg a középkori lírai költészet tele volt passzív megsemmisüléssel, sötét aszkézissel, M.-ban az emberi élet fennkölt és tiszta megértését érezzük, mely néha Dante Paradicsomának legszebb részleteire emlékeztet. M. vallási hitét még az *Osservazioni sulla Morale Cattolica* (Megjegyzések a kat. erkölcsiségről) c. munkájában is védte a kálvinizmussal szemben. Ami irodalmi munkásságát illeti: nem vett részt az akkoriban a klasszicizmus és romanticizmus között dühöngő harcokban, de ennek dacára 1824. akaratán kívül kiadták Párizsban a *Lettera sul Romanticismo* c. munkáját, melyben a romanticizmus mellett emel szót, s amelyben kifejezésre jut az új művészetnek és költészetnek szintetikus meghatározása. »A haszon mint cél, az igaz mint tárgy és az érdekes mint eszköz.« M. a történelmet is a vallási hit szerint értelmezi, végeredményben épen ezért összes műveiben inkább lirikusnak, mint epikusnak mondható, bármennyire tele vannak is könyvei történelmi hivatkozásokkal. Híres az *Il 5 Maggio* (Május 5-ikén) c., Napoléon halálára írt ódája. Tragédiájában — *Adelchi, Conte di Carmagnola* — a lírai részletek fontosabbak a cselekménynél. Ezeknek kórusaiban az akkori olasz nemzeti törekvéseket magasztalta. Remekműve: *I promessi sposi* (A jegyesek), melyben két paraszt ember szerelmét írja meg. Az alakok megrajzolása, s a stílus klasszicitása ebben a regényben fontosabb, mint a téma. Kétszer írta meg e regényét, másodszor azért, hogy a toscanai nyelv szabályaihoz formálja. Élénk résztvett abban a harcban, amely idejében leghevesebben folyt Olaszországban a nyelvi kérdés körül. Manzoni művei általában az olasz irodalom legeredetibb, legmélyebb és legőszintébb alkotásai közé tartoznak. Műveiben nincs retorika, nincs affektáltság és nincsen póz. Érzelem van bennök, gondolat, harag a rossz ellen és megbocsátás a keresztényi érzületben minden jó iránt. Nem igaz az, mint ahogy ezideig kritikusai állították, hogy bigott lett volna: keresztény volt, a szó legkrisztusibb értelmében, (Magyarul megj.: A jegyesek.) *Widmar.*

Manzoni: Jegyesek első kiadása

Map vagy **Mapes** (ejtsd: mep, mép), *Walter,* angol író, élt 1200 körül. Ő írta a *Golias*-verseket, a papság bűneinek szatiráját. Az angol irodalom szempontjából fontossága abban van, hogy rendszerbe foglalta és kiegészítette az Arthur-mondákat, belevéve a *Launcelot*-ról, a *Quest of the Holy Grail*-ról és a *Morte d'Arthur*-ról szóló mondákat.

Mapo, *Ábrahám,* orosz zsidó novellista, *1808. †1867., legelső, aki héber nyelven regényt ír. Két, sokat olvasott és sokszor

fordított regénye *Áhárász Czijaun* (Cijón szeretete) és *Ásmász Somrón* (Szamária bűne) bibliai témát dolgozott fel. *Ájil Czovná* (Színes ragadozó madár) az igazság és hazugság küzdelmeit írja meg korának vallási életében. Kitűnő stiliszta és jellemfestő.

Márai *(Grosschmid) Sándor*, író és lirikus, *1900. 1923 óta Párizsban él, mint nagy német lapok és az *Ujság* (Bp.) levelezője s még többnek munkatársa. Éles megfigyelő, témái többnyire a háború utáni állapotok visszatükröződései, az emberi szenvedések mély átérzésével. Verskötetei: *Emlékkönyv, Versek. Panaszkönyv* c. a. novellái, *A mészáros* c. a. regénye jelent meg.

Maran, *René*, néger író, francia nyelvű novellák és regények szerzője, *1887. Francia gyarmati hivatalnok. *Batouala* c. néger regénye 1921. megkapta a Goncourt-díjat. (Magyarul is megjelent). Másik regénye: *Le petit roi de Chimérie*, érdekes fantázia a nagy háborúról.

Marbo, *Camille*, eredeti nevén Mme Marguerite *Appel*, Emile *Borel*-nek, a párizsi egyetem vicerektorának leánya, regényírónő. Szentimentális regényeket ír az előkelő társaság köréből. *La statue voilée* c. regénye megkapta 1913. a Femina-díjat. Más regényei: *Le survivant, Celle qui défiail l'amour, Christine Rodise, Les Cahiers de Francine. Madeleine* c. regénye magyar fordításban is megjelent.

Marbod, rennesi püspök, *1034. †1123., nagyobbrészt rímes hexameterekben (leoninusokban) írta latin költeményeit, néhány szent legendáját és tanító célzatú verses mondásait. Nagy tanító költeménye *(Liber decem capitulorum)* rímtelen hexametereivel finomabb formaérzékről tesz bizonyságot.

Marcabrun (ejtsd: -brön), provencei troubadour a XI. sz. végén.

Marcibányi-*jutalom*. Alapítója *M. István*. Az alapítvány rendeltetése tudományos és szépirodalmi munkák jutalmazása volt. Az alapítványt 1847 óta az *Akadémia* kezeli.

Marcsek *Andor*, *1886. Tanár, író, Petőfi-cikkeket írt, továbbá etnografiai és szociológiai kérdésekkel foglalkozott. 1911. szerkesztette a magyar Kárpáttársaság évkönyvét. Önálló művei: *Vándorlás a Tátrában, Rövid topografia a tátrai vízesésekről.*

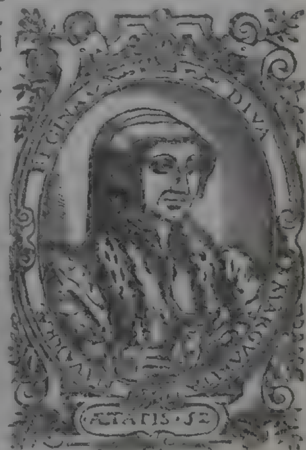
Marczali *Henrik*, *1856. Történeti tanulmányait külföldi egyetemeken fejezte be. 1878. kinevezték a gyakorló főgimn. tanárává, 1895. pedig a budapesti egyetemre. A proletárdiktatúra után szabadságolták, bár mindig törhetetlen híve volt a nemzeti gondolatnak. Munkakedvét azonban nem vesztette el; tanulmányai jelennek meg újabb időben is a lapok hasábjain. M. legtermékenyebb történetírónk. Alig van a magyar történelemnek olyan korszaka, mellyel ne foglalkozott volna. Bár a régebbi történeti iskola híve, munkáiban kiterjeszkedik a politikai okokon kívül a társadalmi gazdasági, faji sajátságokra is, hogy érthetővé tegye előttünk az eseményeket. *Angyal Dávid* és *Mika* Sándor társaságában szerkesztette *A magyar történet kútfőinek kézikönyve* c. művet; több kiváló történetírónk közreműködésével kiadta a *Nagy Képes Világtörténelmet*. Vannak tanulmányai és könyvei angol, német és francia nyelven is. Legalaposabban a XVIII. sz. történetével foglalkozott. Legfontosabb munkái: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában, Magyarország története II. József korában, Mária Terézia, A vezérek kora és a királyság megalapítása, Magyarország története az Árpádok korában, Magyarország tört. III. Károlytól a bécsi kongresszusig, A nemzetiség történetbölcseleti szempontból, Az 1790—91. országgyűlés története.* Legutóbbi nagyobb tanulmánya: *Mátyás király, a királyi hatalom gyakorlása Magyarországon* a Pesti Napló-ban folytatásokban jelent meg. *Lengyel.*

Marczinkó *Ferenc*, *1880., történész, középisk. igazgató. Főművei: *Bertrandon de la Brocquière utazása, Középkori francia utazók Magyarországon.*

Marenco, *Leopoldo, gróf*, olasz drámaíró, *1831. †1899. Drámáinak tárgyát a köznép, a hegylakók és a tengerészek életéből vette. Vígjátékai az olasz színházaknak ma is állandó műsordarabjai.

Margalits *Ede*, *1849., a budapesti egyetemen a horvát nyelv és irod. tanára. Számos szerb és horvát költeményt fordított magyarra. Irt irodalomtörténeti és történeti tanulmányokat, de legértékesebbek közmondásgyűjteményei. *Florilegium proverbiorum universae latinitatis, Magyar közmondások, Isten a világ közmondásaiban* c. műveiben nagyon gazdag és jól felhasználható anyagot gyűjtött össze.

Margit, *navarrai királyné*, *1492. †1549. I. Ferencnek, a francia renaissance-uralkodónak nővére, a XVI. sz. legjelentősebb fr. elbeszélés-gyüjteményének szerzője. A fiatal angoulême-i hercegnő latinul, olaszul, spanyolul, majd héberül is tanult és filozófiával foglalkozott. Előbb Charles alençoni herceg, ennek halála után Henri d'Albret navarrai király felesége lett. Nérac-i udvara menedéke volt az üldözött íróknak. Calvin és Marot is tartózkodtak nála. Okos, jószívű és jókedélyű asszony volt, igazi barátja fivérének, ízléses ösztökélője író pártfogoltjainak. Műve, a *Heptameron*, Boccaccio Decameronejának mintájára íródott; a tervezett száz novellából azon-

Navarrai Margit

ban csak hetvenkettő készült el. »A renaissance szeretetreméltó édesanyja« nem a meséket vette át Boccacciotól, csak a formát: ő is beszélgető személyek szájába adja novelláit. Felfogása ellenlábasa a három évszázad óta uralkodó szellemnek, a fableauk stb. asszony-lenézésének. Mintha a lovagkorba menne vissza, vagy inkább a mai időket érezné meg előre: megbecsüli nemét, értéket tulajdonít az asszonyi kegyeknek, s nem egy történetet tud olyan asszonyokról, akikben az erény legyőzi a szerelmet, a vágyat. Novelláit megtörtént eseteknek tünteti fel, amelyek az ő idejéből vagy legföljebb az előző nemzedék életéből vannak kiragadva, s ő szavahihető barátainak előadása alapján beszéli el őket. Mindenesetre elég reálisak, s a keretük is reális. A »beszélgető személyek« kilétét körülbelül meg tudták állapítani. (Maga M. a *Parlamente* név alatt rejtőzik.) Az előkelő körökben lejátszódó történetek részletei, M. realista törekvései révén, kultúrtörténeti szempontból is érdekesek.

M. nem stílus-művész, de kedvesen cseveg. Erkölcsi felfogása, s az az erénye, hogy a *szenvedélyt* tudja meglátni a fableauk durva vágyának helyén, magasabb színvonalra emeli még fableau-szerű történeteit is. A *Heptameron* érdekes keveredése a lovagvilág szemével nézett »amour courtois«-nak, a protestantizmus leheletét éreztető erkölcsi szigornak, az ábrázolás realizmusának s a felfogás idealizmusának. — M. egyéb művei (versei) nem jelentősek. A *Heptameron* legjobb kiadása: *Dillaye* (A. *France* előszavával, amely megj. a *Génie Latin*ben is, magyarul az *Írókról* c. kötetben) 3 köt., 1879. — Irod.: A. *Lefranc: Les grands écrivains français de la Renaissance*, 1914. *Benedek.*

Margitay *Dezső*, *1838. †1898. Eleinte jogi tanulmányokat írt, később szépirodalmi műveket. A közönség szívesen fogadta népies műveit. Regényei: *Kalandor, Őszi verőfény, Megölt lelkek, A hivatal.* Színművei: *A jó Isten, Arany balta, Czine mintye.*

Margites, Homerosnak tulajdonított komikus költemény, amelynek színhelye Kolophon kisázsiai ión város (ezért lett Homeros kolophoni születésű!). Homeros szerzősége igen kétséges, még akkor is, ha feltesszük, hogy ifjú korában írta. Hasonnevű hőse görög népköltési alak: együgyű, korlátolt, ostoba (v. ö. *margos)*, de roppant okosnak képzeli magát. Aristoteles igen dícsérte az eposzt s a vígjáték csíráját látta benne. Hexametereibe iambusok vannak betoldva a nevetségesség fokozására. Pár sor kivételével elveszett. — Kiadta: *Kinkel:* Epic. Graec. fragm. — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr.* Lit. I. *Schmidt.*

Margit-legenda IV. Béla leányának, *Boldog Margit*nak, életét mondja el. *Ráskai* Lea dominikánus apáca másolatában maradt ránk. *B. Margit* szintén dominikánus apáca volt és a róla elnevezett *Margit*szigeten élt.

Margueritte (ejtsd: margrit), *Paul*, francia író, *1860. †1918. Először Zola iskolájához tartozott és naturalista regényeket írt. De 1887. ünnepélyesen szakított Zolával és ettől kezdve más hangnemben, de hasonló erkölcsi felfogással írt, mint Zola. 1896. társult fivérével, Victorral s egy sereg rövid és pittoreszk elbeszélést és számos nagy regényt írt vele együtt *(Vanité, — La flamme, — La maison brûle, — Les sources vives, — Jouir, — L'autre lumière).*

M., *Victor*, francia író, *1867. Katonának készült, de már tiszt korában irogatott verseket. 1895. otthagyta a katonaságot és munkatársa lett regényíró bátyjának, *Paul*nak. Tíz éven át olyan szoros volt a két író együttműködése, hogy lehetetlen megkülönböztetni, melyik rész illeti mindegyiket a közös munkából. 1907. elváltak egymástól. Azóta M. egész sereg regényt adott ki. *La Garçonne* c. regényének, amelyben az új férfias életet élő modern nőtípust rajzolja, óriási sikere volt. De sokszor a drasztikusságig menő érzékiségével nagy botrányt is kavart fel, úgy hogy miatta még a becsületrendtől is megfosztották. A *Garçonne* (magyarul: Lerbier k. a. legényélete címen) csak kezdete egy trilógiának, melynek kiegészítő kötetei, *Le compagnon* és *Le couple* is megjelentek már, de kisebb sikerrel. *Kállay*

Mariager, *Paul*, *1827. †1894. Dán regényíró, műveinek témáját különös szeretettel meríti a klasszikus görög korból.

Mária-siralmak. A Mária-kultusz nagyon erős volt a középkorban. A szenvedő ember közelebb érezte magához a Boldogságos Szűzet, mint a képzelete számára is megközelíthetetlen magasságban trónoló Istent. A Szűz is szenvedett, ott állott meggyötört fia keresztfáiánál; neki meg kell értenie minden emberi szenvedést. A kódexek telve vannak szebbnélszebb imákkal Szűz Máriához. De a Krisztus keresztjének tövében vergődő Máriának is elmélkedéseket, fájdalomkitöréseket adnak ajakára. Ezeket nevezzük M.-nak. Legnagyobb részüket latinból dolgozták át magyarra. *Lengyel.*

Máriássy *Béla*, *1824. †1897. Fontosabb munkái: *A magyar törvényhozás és Magyarország története, Magyarország közjoga, A szabadelvűség multja, jelene és jövője.*

Mariay *Ödön*, író, *1883. Erős magyar érzésű, kifejezésében modern és egyéni író, jelentékeny elbeszélőtalentum. Főművei: *Kelet fia* és *Az aranyszájú Zongh* c. novelláskötete, *Napkelet* c. regénye és *Rákóczi harangjai* c. színműve.

Marie de France, francia költőnő. Normandiában született, Angliában írta műveit 1175 körül. Tudott latinul és angolul. Angolból fordította állatmese-gyüjteményét *(Isopet)*, latinból az *Espurgatoire saint Patrizt.* Nevét breton *laik* feldolgozásával örökítette meg. Nem nagy tehetség, de rokonszenves, kedves, igénytelen előadó. *Lai*-i közt érdekes a *Chèvrefeuille* c. Tristan-epizód; *Lanval*, amelynek hősébe egy tündér szerelmes; *Guigemar* lovag története, akit egy önfeláldozó asszony tanít

meg arra, hogy a szerelmet megbecsülje. (V. ö. J. *Bédier: Les Lais de M.* Revue des Deux Mondes, 1897.) *Benedek.*

Marinetti, *Francesco Tommaso,* *1878. Kairóban, olasz apától és egyiptomi anyától. A futurizmus nevű irodalmi mozgalom megalapítója. Gazdag ember létére csaknem egész Európát bejárta s mindenütt, de különösen a fővárosokban futurista csoportokat szervezett. Most már, amikor a futurizmust nyugodtabb szemmel nézzük, bebizonyosodott az, amit háború előtt csak néhány komolyabb kritikus mondott: hogy M. maga sokkal nagyobb költő, mint azok, akiket együttvéve fölfedezett. Mi a futurizmus tulajdonképen? A futurizmus tiszta kívánság vagy elégedetlenség, lehetetlen és absztrakt cselekvések szeretete. Ez a futurizmus alapja, ebben keresi azt az erőt, amely a világot örök ébrenlétben képes tartani s késznek arra, hogy minden pillanatban a jövő felé rohanjon. A zárt formák geometriája, háromszögű szillogizmusok, korlátolt szabadságokkal szemben a terjeszkedés szükségessége. A pesszimisztikus és korlátolt földdel szemben az óriás tenger felszabadító végtelensége. A dolgok pacifizmusával szemben a háborúság agresszív mozgalma. Ezekkel a teóriákkal indult el M. *Poesia* c. folyóirattal (1905), *Lacerba* c. hetilappal, rengeteg plakáttal, röpirattal, amiket a világ minden tája felé szétszórt. Művei között *Re Baldoria* (Lumpkirály) c. színdarabja és *Conquista delle stelle* verseskötete legszebb. Színdarabjainak tartalma szimbolikus, mély, azt világítja meg, hogy a világ eddig csak a gyomor magasztalásának élt, szükséges tehát azt mozgatni, felrázni és a jövő felé hajtani. (L. a *Futurizmus* cikket is.). *Widmar.*

Marini v. **Marino,** *Giambattista,* olasz költő, *1569. †1625. Kalandos életet élt s leghíresebb művébe, az *Adone*-ba (húsz énekes eposz, 1623) antik köntösbe öltöztetve beleszövi saját kalandos élményeit és kora híres asszonyainak viselt dolgait. Az *Adone* a barok szellemének egyik tipikus költői kifejezése, túlfinomult, elfinomultan kiélezett allegórikus mitologizálásával és az ellentéteket, újszerű és különös képeket kereső dagályos stílusával, amelyről a barok költői modor, a *marinizmus* nevet nyerte. Korában nagy hatása volt többek között *Zrinyi* idilljeire is. Egyéb művei: *La strage degli Innocenti* c. vallásos eposz, és több költeménykötet: *La Lira, La Galleria.*

Marinizmus. *Marini* olasz költő (l. ott) dagályos, virágos stílusának utánzása. A XVII. sz. folyamán az olasz, német, francia költészetre meglehetősen ránehezedett.

Marionette. Bábszinház figurája. A szó tkp. a Mária név kicsinyítése; kis Máriaszobrok szerepeltek a középkor végén mozgó bábok gyanánt némely szertartásokon.

Marius Victor, *Claudius,* †425. után, massiliai (Marseille) rétor. *Alethia* címen versekbeszedte Mózes I. könyvét (4 könyvben) egészen Ábrahám haláláig; művének utolsó könyve elveszett. Verselése tiszta; előadásában van költői erő, de egyébként erősen függ mintaképeitől, különösen Vergiliustól, Ovidiustól, Lucretiustól, Cyprianustól, Prudentiustól.

Marivaux (ejtsd: marivó), *Pierre Carlet de Chamblain de,* francia vígjáték- és regényíró, *1688. †1763. Tökéletesen kifejezte korát, de a kor maga még nem ébredt tudátára saját valójának s a kifejezés megfelelő formáinak: nem méltányolta eléggé. Az ál-klasszicizmus, amely már semmit sem fejezett ki, még uralkodott a hagyományok jóvoltából, M.-nak pedig semmiféle klasszicizmushoz nincs köze. Nincs köze — bár bizonyos külsőségek erre vallanak — az olasz komédia sablónjaihoz sem. Egészen eredeti író. Rengeteg próza-vígjátéka legnagyobbrészt a szerelem körül forog. A szerelem eddig nem volt fő-tárgya a francia vígjátéknak; Molière ifjú szerelmesei sablónos alakok, akiket egy vagy más külső körülmény megakadályoz abban, hogy egymáséi legyenek. M.-nál a szerencsés befejezést belső okok hátraltatják. Különben is messzibbről kezdi a dolgot: a szerelem ébredésénél. A darab tárgya az öntudatlan érzés tudatossá válása, az elfojtani kívánt szerelem diadala stb. A függöny akkor megy le, amikor hős és hősnő, nagy kerülők után, bevallják önmaguknak vagy egymásnak, hogy szerelmesek. M.-t az érdekli: hogyan jutnak el idáig? Ez a kanyargós út aprólékos lélektani elemzéssel, finom okoskodásokkal, ötletekkel van kikövezve. Külső körülmények úgyszólván nincsenek is; a színhely határozatlan, a társadalmi állás csak annyiban szerepel, hogy urak és szolgák (rendesen elmés szolgák) kvartettje játszik előttünk. A lélek-elemzés stílusa nem lehet mindig egészen egyszerű és természetes, ezért szokás *marivaudage*-ról beszélni kissé nyakatekert, elmés okoskodásokkal kapcsolatban; de azért M. nyelve az előző század cikornyás galantériájához képest mégis az igazság és közvetlenség erejével hat. — Legjobb vígjátékai: a két *Surprise de l'Amour* (1722 és 27), a *Double inconstance,* a *Jeu de l'Amour et du Hasard,* (magy. ford. *Szerelem játéka,* Magy. Kvtár). a *Legs,* a *Fausses Confidences,* a *Sincères,* a *Préjugé vaincu.* De az öntudatra ébredő érzelmek lélektana szempontjából valamennyit érdemes elolvasni.

Regényei, *la Vie de Marianne* (1731—41) és a *Paysan parvenu* c. töredék (1735) szintén mint lélektani rajzok érdekesek. Meséjük alig van s az író bőbeszédűsége fárasztóvá teszi őket. Sémájuk ugyanaz: egy csinos, szegény leány fölvergődésének története az egyik, s egy csinos, szegény fiúé a másik. A mellékalakok rajzában realisztikus tendenciák is mutatkoznak; a *Marianne*-beli híres jelenet Mme Dutour és a kocsis között, s az összecsődülő párizsi szájtátók leírása a jövő század irodalmába is beillenék. M. alkalmazza Homeros óta először tudatosan az egyszer megfigyelt

apró részlet állandó ismétlését, ami nála is, s később Dickens-nél, ma Thomas Mann-nál oly kitűnő segítője az olvasó fantáziájának. A lélekrajzban meglepő gyakran operál az öntudat küszöbét át nem lépő, vagy ösztönszerűen eltagadott motívumokkal. — Kiad.: *Oeuvres complètes*, 10 k., 1825—30. *Fournier: Théâtre complet de M.*, 1878. — Irod.: G. *Larroumet: M., sa vie et ses oeuvres*, 1894. —*Faguet: XVIII-e siècle.* *Benedek.*

Márk barát, l. *Képes krónika.*

Márkevics, *Boleszláv Michájlovics*, orosz író, *1822. †1884. Jó elbeszélő, de rendkívül tendenciózus. Minden regényében a lengyel intrika játssza a főszerepet, a lengyelek Oroszország minden bajának okozói. Legjobb műve az *Elfeledett kérdés.* Magyarul megjelent: *A szőghajú.* F. Szigethy—Szalay E. 1888.

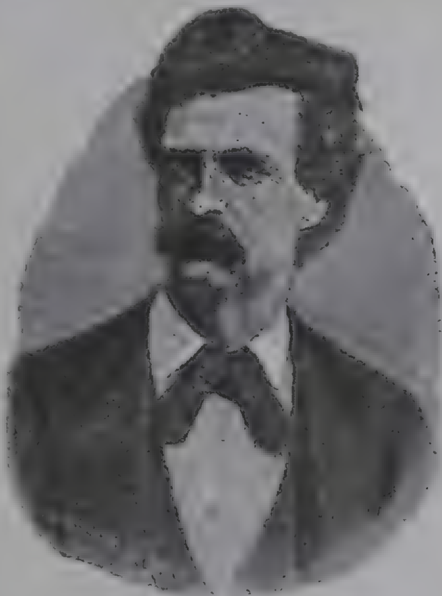
Márki *Sándor*, *1853. †1924. Középiskolai tanár volt Aradon, majd Budapesten; 1892. a kolozsvári egyetemre nevezték ki. Termékeny és széles körben dolgozó történetíró. Műveiben erős nemzeti érzés nyilatkozik meg; előadása gyakran szónokias, nyelve pedig ünnepélyes. Szereti a költői képeket és hasonlatokat. Nevezetesebb művei: *Dósa György és forradalma, Arad vm. és Arad város története, Európa a magyarok honfoglalása idejében, Mátyás király emlékkönyv, II. Rákóczi Ferenc, Az ó- és középkor története, Az újkor és legújabb kor története, Magyar középkor.* Német, francia, olasz nyelven is jelentek meg tanulmányai. Tankönyvei nagyon népszerűek voltak. *Lengyel.*

Marko kraljević, Márk királyfi, a délszláv népköltészet főhőse, a török elleni harcoknak egy mitológikus vezére.

Markorás, *Jerásimos*, *1826. †1912. Modern görög lirikus, az jón-szigeti költői csoport egyik kései tagja.

Markovits *Iván*, *1838. †1893. Jogi pályára készült, de már jogász korában nagy kedvvel foglalkozott a gyorsírással. Megismerkedett *Gabelsberger* rendszerével s azt magyar nyelvre elsőnek alkalmazta. Jogi tanulmányait félbehagyta és egész életét a gyorsírásnak szentelte. Mint a magyar országgyűlési gyorsiroda másodfőnöke halt meg. Számos tankönyvet írt, rendszerét folyton tökéletesítette. Főmunkája: *Gyorsirászat, Gabelsberger rendszere szerint* különböző átdolgozásokban ma is az egyetlen népszerű gyorsírási tankönyv.

Mark Twain, (ejtsd: márk tvén), *(Clemens Samuel Langhorne)*, amerikai humorista, *1835. †1910. A középső nyugat szószólója az amerikai irodalomban. Még élt Irving, mikor dolgozni kezdett s az amerikai irodalom minden iskolájának legalább egy fázisát végigélte. 13 éves korában nyomdászinas lesz, majd révkalauz, később bányamunkás és újságriporter. Beutazta Európát, Budapesten is megfordult. A *Jumping Frog*-ban a short story (rövid történet) új fajtáját teremtette meg, mely vázlat és anekdóta keveréke. A *Life on the Mississippi* a rabszolga-háború előtti és utáni folyami életet rajzolja. Uj korszakot nyit fejlődésében *The Adventures of Tom Sawyer.* Tom Sawyer és *Huckleberry* Finn az ellentétet mutatja a könyvek után induló és a józan észt követő ember között. *Robert Wicklow* a regények áldozata, aki minden érzékét elveszítette a valóság és a költészet közötti különbség iránt. A *Personal Recollections of Joan of Arc* az ellentétet mutatja a szűz és a század közt, melyben élt, a jó és rossz, becsület és becstelenség áll egymással szemben. Élettörténeti regény a *Roughsing it* (Zord utak). A *Connecticut Yankee in King Arthur's Court,* Artus király udvarába vezet be modern intézményeket. *Puddnhead Wilson* a Koldus és királyfira emlékeztet. *Stormfield kapitány* utazásaiban a konvencionális eget összehasonlítja azzal az éggel, amilyennek Stormfield kapitány látja. A *Koldus és Királyfi* tartalmazza a legkevesebb humort művei közt. Warnerrel együtt írt *The Gilded Age* c. művét színpadra is feldolgozták. Mark Twain nemcsak mókázik, hanem határozott életfilozófiát juttat kifejezésre; összhangot akar létrehozni az ember és a világ között. Az egyén pártját fogja az institutionalizmus ellen, szerinte az emberek nem oly rosszak, mint amilyeneknek látszanak. Összegyűjtött művei 1903—1908, 25 kötetben jelentek meg. Magyarul megjelent műveinek nagy része: *Az aranyozott kor* (1876); *Sawyer Tom* (1884); *Rajzok* (1890); *Az amerikai örökös* (ford. *Győry* Ilona 1890); *A milliomos bankó* (1893); *Koldus és királyfi* (új kiadás, ford. *Fái* J. Béla, bevezette *Rózsa* Dezső); u. a. (ford. *Gaal* Mózes 1906); *Utazásom a föld körül* (1898); *Az ostoba Wilson* (1918); *Tamás*

Mark Twain

úrfi csinyjei (1904); *Az 1,000.000 fontos bankjegy* (1915, ford. Bálint L.); *Humoreszk* (1917); *Az ellopott fehér elefánt* (1919); *Tamás úrfi, mint detektiv; Huck Finn* (ford. *Halász* Gyula 1920); *Wicklow a kém* (ford. *Bálint* L. 1920); *Nyugtalan éj* (ford. *Reichard* Piroska 1920); *Tamás úrfi léghajón* (ford. *Halász* Gy. 1920); *Huckleberry Finn kalandjai* (ford. *Rákosi* Jenő 1921); *A hajósélet* (1924); *Utazás a Mississippin* (ford. *Zigány* Árpád). *Rózsa.*

Márkus *József*, *1854. †1911. Jogot végzett és hírlapíró lett. Több fővárosi lapnak volt a munkatársa és sokáig a *Magyar Figarónak* szerkesztője. Irt novellákat, regényeket és drámai műveket. A lapok hasábjain rendesen a *Satanello* álnevet használta. Irásai pikantériák, amiket annakidején szívesen olvasott a közönség. Ismertebb művei: *Fekete betűk; Könny és mosoly; Egy ballépés.*

M. *László*, *1881. Iró és rendező. Előbb újságíró volt és képzőművészeti kritikát írt, később a Magyar Színháznak, majd az Operaháznak főrendezője lett, utóbbinak 1920. igazgatója. *Attila* c. drámáját a Nemzeti Színház mutatta be. Mint műfordító is tevékenykedett.

M. *Miksa*, *1868. Sokáig hírlapíró, majd a *Magyar Hirlap* szerkesztője. Az *Ujságíró Egyesület* elnöke. Fiatalabb korában regényt *(Katalin asszony)*, elbeszéléseket írt, színdarabokat fordított, kritikai cikkeket adott ki.

Marlitt, *E.* (valódi nevén *Eugenie John)*, német regényírónő, *1825. †1887. Regényei a német nagypolgárság életét festik kedves érzelmességgel. Nálunk is páratlanul népszerű volt, majd minden művét lefordították magyarra.

Marlowe (ejtsd: márló), *Christopher*, angol drámaíró, *1564. †1593. Műveiben kifejezésre jut korának szelleme. Kortársainak egyike sem vonhatta ki magát M. hatása alól, aki, ha nem oly ifjan hal meg, *Shakespeare* mellett foglalt volna helyet. Igy is túlszárnyalja valamennyi kortársát. M. jelenti a modern dráma kezdetét, ő mutat először erőt a formában, mélységet a jellemekben; dramatizálja a magasztos és hősi érzelmeket; ő visz először cselekvést, küzdelmet a drámába, s mutatja be az emberi lelket vívódásaival, válságaival együtt. A kor nagy konfliktusai M. drámáiban, sőt saját életében is kifejezésre jutnak: az erény és vallás rovására is magát kiélni, kitombolni vágyás, Machiavelli politikai elveinek átvitele az életbe, a passziv, atheisztikus közönyösség és fatalizmus, a lelki szabadosság párosulva a szépség imádatával életben és művészetben. Működése 1588—1593 közé esik. Első műve, a *Tamburlaine the Great* (1588) az Erzsébet korabeli dráma kezdetét jelenti. Az önzésnek, harciasságnak és kegyetlenségnek tragédiája ez s a világot meghódítani vágyó Tamerlan uralomvágyában, győzhetetlen erejének érzetében felismerjük a kárhozatos korszellemet. Túlzásai mellett is az első dráma, mely fölötte áll mindennek, amit az angol költészet addig felmutathatott. Hadat üzent minden szabálynak és formának s a nemesebb, hősiesebb drámai nyelv meghonosítására törekedett. M. vezette be az angol drámába a blank verse-t, az ötös jambust, melynek erőt, zengzetességet, dallamosságot adott. A dacos, az isteneknek hadatizenő titanizmusból van valami *Faustusában*, aki 24 év örömeiért mindent feláldoz, de élvezni akar, ha utána el is kárhozik. A népkönyv nyomán írta e páratlan művét, melyet *Goethe* is csodált. Tamerlan az uralomvágyat, Faust a tudás, a hatalom és élvezet vágyát dicsőíti; a *Máltai zsidóban* kincsszomj és bosszúvágy a szülője azoknak a borzalmas tetteknek, melyeket Barabás elkövet. Művészete tetőpontját *II. Edvárd* jelzi, mely minden dagályosságtól, nagyhangú frázistól mentes: a lélek szenvedésének, küzdelmének festésével kap meg bennünket s az utolsó felvonás az örök művészet bélyegét hordja magán. A király tragikus bukása, rémes halála költői mestermű s Shakespeare III. Richárdjára nagy hatása volt. A *Massacre of Paris* (töredék) a Szent-Bertalan éj dramatizálása; *Dido, Queen of Carthage* az egyetlen darabja, melyben a szerelem játssza a főszerepet. A klasszikai szellem hatása fényesen nyilatkozik meg *Hero és Leander* c. költeményében, melyet Chapman fejezett be. A régi világ meséjét renaissance-köntösbe öltözteti M., pompázó sérzéki részletekkel látja el. Korának egyik legnépszerűbb költeménye. M. nemcsak korára hatott, hanem egyrészt hatalmas jambusaival új életet hozott az angol irodalomba, másrészt szelleme messzire kihat, kortársain túl, Miltonig, sőt Shelleyig, Tennysonig és Browningig is. Magyarul megjelent a Faust *Londesz* Elek, II. Edvárd, Faust és a Máltai zsidó *Rózsa* Dezső fordításában, aki M.-ról tanulmányt is írt a Magyar Shakespeare-Tár-ba. *Rózsa.*

Marmontel, *Jean-François*, francia író, *1723. †1799. A *Mercure* c. folyóirat szerkesztője volt, kritikával és az irod. elméleti kérdéseivel foglalkozott. *(Éléments de littérature*, 1787.) Tragédiái jelentéktelenek. Legjobb műve: *Mémoires d'un père* (mod. kiad. 1891.). Irt két filozófiai regényt: *Bélisaire* (1766.) és *les Incas* (1777.) címen; ezekben a türelmességet hirdeti és a fanatizmus ellen küzd. Erkölcsi elbeszéléseit *(Contes moraux) Kónyi* János és *Báróczy* Sándor egyszerre fordították magyarra (1775.).

Marosi *Arnold*, ciszterci tanár, *1873. *Bevezetés a biológiába* címen (1922) ügyes összefoglalást írt, *Átöröklés és nemzetvédelem* c. könyve pedig (1924) a modern öröklléstudomány és fajbiológia eredményeinek kompendiuma.

Marot (ejtsd: maró), *Clément*, francia költő, *1496. †1544. Jean M. (des Maretz) fia volt, a jelentéktelen retorikus költőnek. Diákkorában a *Basoche* és az *Enfants Sans Souci* tagja, aztán Villeroy urának apródja, majd Margit alençoni hercegnőnek komornyikja. Apja halála után megkapja ennek állását: I. Ferenc király

komornyikja lesz (1526.). Ez nem akadályozza meg, hogy becsukják valami erőszakosságért: költészetének egyik legkedvesebb virága az az elmés vers, amelyben szabadulásáért könyörög királyi gazdájához. 1532. kiadott versgyűjteménye, az *Adolescence Clémentine*, elragadóan írja le ifjúkori emlékeit. Ezután nemsokára zsoltárfordítással kezd foglalkozni. Ez eretnekség számba megy, mert fordításait nem ellenőrizteti az egyházzal. A navarrai királyné birtokára húzódik, majd Itáliába, Renée ferrarai hercegnéhez, aki rokonszenvez a protestantizmussal. Innen francia volta miatt kell menekülnie, Velencébe megy; amikor végre visszatérhet hazájába, ünnepélyesen meg kell tagadnia a protestáns hitet. Mindamellett folytatta a zsoltárfordítást, s a kálvinisták énekelni kezdték zsoltárait. De amikor eretneksége miatt újra el kellett hagynia Franciaországot és Genfben akart megtelepedni, nem volt soká maradása a szigorú erkölcsű protestáns városban. Turinban fejezte be életét.

M. századának legnagyobb költői közé tartozik. Majd minden sorát zavartalan gyönyörűséggel olvashatjuk ma is. Ifjúkorában még apjának és a retorikusoknak hatása alatt áll, akiket egyébiránt élete végéig mestereiként emleget; de konvencióiktól hamarosan megszabadul és előtérbe lép egyénisége: a meleg, őszinte szeretet, a Bibliából táplálkozó vallásos érzés, a kifejezés bája és mosolygó elméssége. A retorikusokból nem marad benne egyéb, mint a keresett rímek, erőszakos, szójátékszámba menő alliterációk kedvelése. Humanista jóbarátok, s méginkább az itáliai tartózkodás, különb mesterekkel ismertetik meg. Ha latin tudása nem áll is valami erős lábon, felfogja Ovidiusnak ekkoriban oly népszerű szépségeit s fordítani kezdi a *Metamorphoses*-t; átülteti Martialis néhány epigrammját, eklogákat ír stb. Átömlenek belé az olasz költészet formái is; olasz mintára szabja eredeti epigrammjainak nagy részét s az első franciák közé tartozik, akik szonettet írnak. Ami zsoltárfordításait illeti — a magyar kálvinista zsoltárok jórészének eredetijét — ezek változatos és énekelhető formáikkal nagy haladást jelentenek ebben a korban, bár nyelvük sokszor egyenetlen.

Bármily különösnek lássék is: egész művéből »alkalmi« versei állnak hozzánk legközelebb: ahol magáról, helyzetéről, tiszteletteljes és reménytelen szerelméről beszél; ahol állást, pénzt, szabadulást kér, kissé elérzékenyülten, de mégis inkább mosolyogva, elméskedve. Ilyenfajta versei közt legkülönb a kiszabadulásáért írott *(Au roi pour le délivrer de prison)* s az, amelyikben meglopatását mondja el *(Au roi, pour avoir été dérobé)*. Itt hosszan jellemzi akasztófáravaló inasát, s a jellemzés végén hozzáteszi: *au demeurant, le meilleur fils du monde.*

A régi francia formákban írott költemények — ballade, rondeau, chanson — egytől-egyig magukon viselik bájos, szeretetreméltó egyéniségének bélyegét.

M. sikerét csak közvetlen utódai, a Pléiade költői homályosították el; a XVII. sz. költői nagy tiszteletben tartották, s klasszicizmuson, álklasszicizmuson keresztül, egészen a mult század közepéig akadnak stílusának követői. Műveinek legújabb kiadása: *Guiffrey* et *Yves Plessis*, 3 köt., 1912. — M. életével, korával és költészetével A. *Lefranc* foglalkozik legtöbbet (pl. *Le Roman d'amour de M.*, 1914.).
Benedek.

Clément Marot

Marót *Károly*, *1885., tanár. Munkái: *Fejezetek a Homeros-kérdéshez, Homeros Comparatus, Fejezetek a Petőfi-kérdéshez.*

M. *Sándor*, *1884., író és újságíró, a Nagyvárad c. napilap felelős szerkesztője. Drámákat *(Örök tűz, Egérfogó)* és regényt *(Nincs halál)* írt.

Maróthy *György*, magyar matematikus és zeneíró, *1715. †1744. 1738 óta a debreceni kollégium tanára. Főművei: *Arithmetica vagy a számvetésnek mesterségé*, 1743, *A zsoltároknak négyes nótájik* (a Szenczi Molnár-féle zsoltárok francia dallamai 4 szólamban) és ugyanennek függelékéül *Az összhangzatos éneklésről szóló Rövid Tanítás* (1743, új kiad. 1756, 64, 74), a legrégibb eddig ismert magyar zeneelméleti kompendium. M. a debreceni ref. kollégiumi énekkarnak, a kántusnak megalapítója volt (1739); ennek számára adta ki a zsoltárokat, archaisztikus zenei koncepcióban (a dallam XVI. századi francia és német kiadások nyomán, a tenorszólamban volt). Kiadása a század végéig használatban maradt, akkor az új énekkari stílus ezt az elavult praxist teljesen kiszorította. *Szabolcsi.*

Maróthy-Soltészová, *Elena*, *1855., tót írónő. Született Korponán; a tót nők folyóiratának, a *Zivena*-nak szerkesztője Turócszentmártonban. M. a késői romantikus iskolához tartozó regény- és novellaírónő, aki főleg Hurban-Vajansky hatása alatt áll. Legjobb alkotása a *Proti prúda* (Az ár ellen, 1894) c. regénye.

Marquis *Géza*, műfordító, *1866. Számos francia és angol írót fordított, főleg a Magyar Könyvtárba (Musset, Maeterlinck, Kipling, Daudet stb.).

Marradi, *Giovanni*, *1852. †1922. A modern olasz irodalomnak egyetlen epikus költője. *Rapsodie Garibaldine* c. eposzában Garibaldi hőstetteit énekli meg. Költészetében a zengzetesség nem mindig jár együtt belső szellemi gazdagsággal.

Marryat (ejtsd: meriet), *Florence*, angol írónő, *1837. †1899. Számos regényt írt,

melyek közül magyarul megjelent: *A mintaférj, Vakiában, Mindörökké, Hanna Stubbs különös átváltozása, Férje és ura.*

Marryat, *Frederick,* angol regényíró, *1792. †1848. A tengeren töltött élete szolgált kiindulópontjául Smollett hatását mutató nagyszámú (több mint 30) tengeri regényének, melyekkel rendkívüli népszerű lett. Legjobb ezek között: *Peter Simple, Jacob Faithful, The Dog Fiend, The Phantom Ship.* M. élénk elbeszélő, a tengert nagyszerűen ismeri. Néha valószínűtlen s groteszk, de humora mindig megragad; több alakja felejthetetlen: így a hazudozó Captain *Kearney*; a »szenvedélyeinek« élő Captain *To* stb. Magyarul megjelentek: *Rüstig Zsigmond* (ford. *Dulácska G.*), *Derék Ferkó története* (átdolgozta *Donászy F.*).

Marsigli (ejtsd: marszilyi), *Luigi de,* *1342. †1394. ágostonrendi barát, Petrarca tanítványa és barátja. A firenzei San Spirito kolostorban irodalmi akadémiát alapított, amelyben Firenze legjobb tudósait egyesítette. Magyarázta latin nyelven Petrarca költeményeit. A humanizmus egyik legérdemesebb előharcosa.

Marston, *John,* angol drámaíró, *1575. †1634. Nagysikerű drámáját, *The History of Antonio and Mellidá*-t és folytatását, *Antonio's Revenge*-t kigúnyolta Ben Jonson, erre válaszolt M. a Dekker társaságában írt *Satiromastix*-al. Egyéb darabjai kevésbé értékesek.

M., *Philip Bourke,* angol költő, *1850. †1887. Melankolia vonul végig költészetén; Rossetti és Swinburne barátja volt. Főbb művei: *Song-tide, All in All, Wind Voices.*

Martens, *Kurt,* *1870., német író. Nietzsche filozófiájának hatása alatt írt ideális törekvésű regényeket: *Sinkende Schwimmer, Die gehetzten Seelen.* Előkelő stíluseszközök jellemzik regényeit s problémáik sem közönségesek: az emberi lélek válsága s a kibontakozni akaró új ideál. Nemcsak regényeiben és novelláiban foglal állást korunk kérdéseivel szemben, hanem elméleti munkájában (*Die deutsche Literatur unserer Zeit,* 1921) is. Önéletrajzi írása: *Schonungslose Lebenschronik* (1921).

Martialis, *Marcus Valerius,* latin epigrammaköltő, *Kr. u. 40. †104. Bilbilisben, Hispaniában született, jogi és retorikai tanulmányainak elvégzése után Rómába költözött. Nem volt kedve a hivatalnoki s az ügyvédi pályához, ezért a kliensi foglalkozásra adta magát: nagyurak kisérgetője, tányérnyalója lett. Körülbelül 40 éves korában kezdett a költészettel foglalkozni: mikor Titus császár a Colosseumot felavatta, M. egy sor epigrammában magasztalta a nagyszerű építményt és a pompás ünnepségeket. *Liber spectaculorum* (Látványosságok könyve) volt ennek a gyűjteménynek a címe és M. mindjárt ezzel az első verskötetével nagy költői hírre tett szert. Titus és Domitianus kitüntetésekkel halmozták el, többek közt felvették a lovagrendbe. Körülbelül négy év mulva megjelentek a Saturnaliák alkalmával osztogattatni szokott ajándékokra írt epigrammái két kötetben: *Xenia* és *Apophoreta.* Igazi alkotó ereje akkor bontakozott ki, mikor függetlenítette magát az alkalmi költészettől és szabadjára engedte fantáziáját és szeszélyes költői kedvét. 96. jelentek meg vegyes epigrammái 11 könyvben (*Epigrammaton libri XI.*) s mikor Domitianus halála után visszavonult szülővárosába (98), ahol egy gazdag barátnője pompás falusi birtokkal ajándékozta meg, a végre elért anyagi függetlenségben még egy könyv epigrammát adott ki, amelyek azonban már nem érik el az előbbiek frisseségét, mert nem az ezerarcú nagyvárosi élet levegőjében fogantak. Ekként 12 könyv epigramma maradt tőle (mintegy 1200). — M. igazi nagy költő: a modern értelemben vett epigramma tulajdonképeni megteremtője; csupa szellem, ötlet, hangulat, frisseség, hajlékonyság, pompás megfigyelés; korának valóságos erkölcsrajzát adja epigrammáiban. Költői kiválóságára csak obszcenitása és aljas hízelgése vet árnyékot.

Martianus Capella (írt 410—439 közt), karthágói származású ügyvéd, latin író. Enciklopédista: *De nuptiis Philologiae et Mercurii* c. sajátságos művében a hét szabad művészetet tárgyalja, az orvostudomány és az építészet kivételével, verses és prózai kevert formában, úgy hogy a tárgyalásba beleszövi Mercurius és a megszemélyesített Philologia nászát; formailag a mű a menipposi szatírára emlékeztet. Költőileg silány alkotás.

Martin, *Sir Theodore,* angol költő, *1816. †1909. Számos világirodalmi remeket fordított le. Ezeken és életrajzain kívül kitűnt a szellemes *The Bon Gaultier Ballads*-szel, melyek ma is népszerűek.

Martin-Chauffier (ejtsd: marteen-soffié), *Louis,* neves francia kritikus és essayista, aki a *Nouvelle revue critique des idées et des livres*-be írja érdekes cikkeit.

Martin du Gard (ejtsd: marteen dügár), *Maurice,* francia irodalmi kritikus, *1887., a modern irodalom kiváló ismerője, aki a Nouvelles littéraires-ben pompás portrékat fest a mai francia irodalom kiválóságairól. Eddig megjelent portréit *Impertinences* cím alatt gyűjtötte kötetbe.

M., *Roger,* francia regényíró, *1881. Első feltűnést keltő regénye a *Jean Barois* volt, amelyben az ifjúság visszatérését a hithez gyöngeségnek tartja az élettel szemben. Ez a párbeszédekben írt regény egyike a háború előtti francia irodalom legkiemelkedőbb alkotásainak. 1922. nagy regényciklusba kezd, amely körülbelül tíz kötetből fog állni s még befejezve nincs (*Les Thibault*). Ebben a regényciklusban, amely számos kitűnően megrajzolt alakjával Balzac *Comédie humaine*-jére emlékeztet, egy katolikus és egy református család egymásba bogozódó történetén keresztül az egész mai francia társadalmat akarja megrajzolni.

Martineau (ejtsd: martino), *Henri,* francia lirikus és essayista, *1882. 1904. ő

nyerte meg a *Plume* költői versenyét. Mint vidéki orvos megalapította a *Divan* c. modern irodalmi revüt, amely 1922. Párizsba költözött át s ma már komoly irodalmi kiadóvállalattá lett. Költeményeit szelíd, elégikus melankólia jellemzi. Költői művei: *Les vignes mortes*, *Mémoires*, *Acceptations*. Egész sereg kitűnő irodalmi tanulmányt írt. Nagyobb tanulmányai: *Le roman scientifique de Zola* és *Les Itinéraires de Stendhal*. *Kállay.*

Martinet (ejtsd: -ne), *Marcel*, francia lirikus *1887. Keserű, komor hangú költő, aki reprezentáns kötetének az *Átkozott idők* (Les temps maudits) címet adta. Szocialista elveket hirdet és különösen a háborút ostorozza erőteljes, szabad formájú verseiben. Első könyvének címe: *L'homme et la vie*. Van egy ötfelvonásos színműve is *(La nuit)*.

Martinez *Alfonso, de Toledo*, talaverai főpap, spanyol író, *1398. a hitai főpap követője; ennek kitűnően megalkotott kerítőnő-típusát, *Trotaconventos*-t eleveníti fel *De los vicios de las malas mujeres* (Rossz asszonyok bűnei) c. könyvében, mely *Boccaccio* kegyetlen szatirájának, a *Corbaccio*-nak is sok ötletet köszönhet. A munka, eleven realizmusával a legjobbak közé tartozik a régi spanyol irodalom gazdag erkölcsrajzainak sorában.

Martinez de la Rosa, *Francisco*, spanyol költő, *1788. †1862., a *Racine* és *Alfieri* hatása alatt fejlődött klasszikus iskola utolsó neves képviselője. Drámái *(Oedipus, A velencei összeesküvés)*, vigjátéka *(Anyja a bálban, lánya otthon)* már csak történeti értékűek; lírai verseit szépen csengő nyelvkezelése emeli. Tíz kötetben megírta a francia forradalom történetét, de prózában kitűnőbbek politikai szónoklatai.

Martinovics *Ignác*, *1755. †1795. Szerzetes, tábori lelkész, majd a fizika tanára a lembergi akadémián, végül *II. Lipót* alatt udvari vegyész. *Ferenc* uralkodása kezdetén c. apát és a külügyminisztérium alkalmazottja. Ferenc kormánya teljes erővel küzdött a forradalmi eszmék ellen, a felvilágosult M.-nak nem sokáig volt maradása az udvar közelében. Mikor névtelenül megjelent politikai röpiratait elkobozták, összeköttetést keresett a felvilágosultság híveivel. A francia jakobinusok őt szemelték ki a forradalmat előkészítő titkos társulat megszervezésére. M. szívesen fogadta a megbízást: két szövetséget létesített Magyarországon. Egyik a *Reformátorok társasága*, a másik a *Szabadság és egyenlőség társasága* volt. Az előbbi céljául a kétkamarás országgyűlés megteremtését, a papi vagyon lefoglalását és a köztársaság kikiáltását tűzte ki, az utóbbi a diadalmas francia forradalom eszméit akarta megvalósítani. Ez utóbbi szövetség élén mint főigazgató M. állott, négy igazgató volt alatta: *Laczkovics*, *Hajnóczy*, *Szentmarjai* és gróf *Sigray*. A programmot M. dolgozta ki *Az ember és a polgár kátéja* címen. Az összeesküvést leleplezték, M.-ot és igazgató-társait 1795. kivégezték. Földi maradványaikat csak 1914. találták meg. M. magyar és latin nyelven megjelent röpiratai nem maradtak hatástalanok. A kor sok kiváló embere, különösen sok író és költő, be volt avatva az összeesküvésbe, de a nemzet többsége irtózott minden változástól: annyira megdöbbentette a francia forradalom. *Lengyel.*

Márton *József*, *1873. Premontrei tanár, irodalomtörténész. Művei: *Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták*, *A katolikus papság a magyar irodalomban*. *Nagyszombat város története*, *A XVII. sz. hitvitázó irodalma.*

M. *Lajos*, *1870., a budapesti református teologiai akadémia igazgatója. Lefordította és magyarázó jegyzetekkel látta el Ruth könyvét, átdolgozta Károli bibliafordításának egy részét és több értékes tanulmány és cikk mellett a következő önálló munkákat írta: *Julianus császárnak a kereszténység ellen kifejtett munkásságáról*, *Magnus Aurelius Cassiodorus Senator isagogikai gyűjteménye*, stb.

Márton *Ferenc*, l. *Abonyi* Lajos.

M. *István*, filozófus, *1760. †1831. Az elsők közé tartozott, akik *Kant* tanításait Magyarországon elfogadták s az ő szellemében írtak és tanítottak. Époly heves ellenzést keltett, mint később Hegel hívei. Főműve: *Systema philosophiae criticae*. Csak I. kötete jelent meg, mivel a cenzor a II.-at betiltotta.

M. *József*, *1771. †1840. Bécsben élt; az egyetemen a magyar nyelvet és irodalmat tanította. Nyelvtanokat, szótárakat adott ki. Könyvei nagyon népszerűek voltak. Igen elterjedt *Lexikon trilingue lat.—hung.—germanicum* c. műve is. M. évekig szerkesztette a bécsi *Magyar Kurir* c. hírlapot és melléklapjait.

M. *Lajos*, *1876. Archeologus, múzeumi őr. Több szakértekezése jelent meg magyar és külföldi folyóiratokban: *A magyarhoni fibulák osztályozása*, *Skytha aranylelet a gyomai halomsírból*, *Archeológiai kutatások külföldön*, *Hampel József életrajza* stb. *Magyarország vármegyéi és városai* c. sorozatban Gömör, Pest és Nógrád megyék őskoráról értekezik.

Martos *Ferenc*, *1875., író. Önálló kötetei: *Iza és egyéb költemények*, *Fátima*, *ujabb költemények*, *Marietta* c. alatt regénye jelent meg. A *Nemzeti Szinház* bemutatta *Balassa Bálint* c. regényes, verses színművét, *Simonyi óbester* s *Muskétás* c. vígjátékait. Legnagyobb sikereit azonban operettlibrettóival aratta. Első ilynemű munkája a *Bob herceg* volt, ezt követték: *Leányvásár*, *Szibill*, *Alexandra* stb.

Marullus, *Michael Tarchaniota*, †1500., görög tanár és költő; Konstantinápoly elfoglalása (1453) után Olaszországba menekült és Lorenzo Medici pártfogásával a görög tudományok egyik leglelkesebb terjesztője lett. Írt latin epigrammákat és himnuszokat (Hymni naturales), erősen *Lucretius* hatása alatt. M. hatással volt *Balassa* Bálint költészetére.

Marvell, *Andrew*, angol költő, *1621. †1678. Rettegett tollú politikai író volt,

hírét azonban néhány alkalmi költeményén (*Cromwell*) kívül következő költői művei őrzik: *The Emigrants in the Bermudas*; *The Nymph complaining for the Death of her Fawn*; *Thoughts in a Garden*.

Masefield (ejtsd: mészfild), *John*, angol drámaíró, *1875. Legjobb drámái: *Nan*; *The Witch*. *The Everlasting Mercy* c. elbeszélő költeményével a legelsők közé emelkedett. Lírai versein kívül számos tanulmányt is írt (Shakespeare, Nelson, stb.). A tenger szeretete s az elnyomottak iránti részvét jellemzi.

Mason (ejtsd: mészn), *Alfred Edward Woodley*, angol író, *1865. Regényeit (*The Winding Stair*, *The Four Feathers*, *The Turnstile* stb.) és drámáit (*Marjory Strode*; *At the Villa Rose*, *Open Windows*, stb.) egyaránt kedvelik.

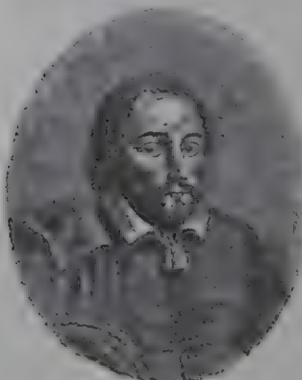
M. *William*, angol költő, *1724. †1797. Ódáin és drámáin kívül legjobb és leghosszabb műve őrzi nevét: *The English Garden* c. szatirája. Egyéb említésre méltó művei: *Elfrida*, *Caractacus* és a *Heroic Epistle*.

Massány *Ernő*, *1878. Csillagász, meteorológus. Főművei: *Adalékok a Jupiter megfigyelésének történetéhez*, *A felsőbb légrétegek meteorológiai viszonyainak korlátozása*.

Massey (ejtsd: messzi), *Gerald*, angol költő, *1828.†1907. Néha nem ügyel a formára, de erős lirai tehetség. Irt Shakespeare szonettjeiről, a mitoszok és misztériumok eredetéről is. Eredeti költői művei közt legjobbak: *Babe Christabel*; *War Waits*; *Craigrook Castle*; *Havelock's March*.

Massillon (ejtsd: maszijón), *Jean-Baptiste*, francia egyházi szónok, *1663. † 1742. Ékesszólása inkább a szívre, mint az észre akar hatni, mélység nincs benne. A XVII. században gyökeredzik, de már érzik rajta a XVIII. szelleme és szentimentalizmusa.

Massinger (ejtsd: meszindzser), *Philip*, angol drámaíró, *1583. †1640. Egyike a legjobb neveknek az angol klasszikus dráma utolsó periódusában. Drámáiban szeret mértéktelen szenvedélyeket rajzolni. Rendkívül ügyes a technikában, stílusa a legmagasabb fokot jelzi dallamos verselésben, ékesszólásban egyaránt. Didaktikus hajlama összefügg vallásos érzésével, magas erkölcsi felfogásával és eszméinyeivel, de nem mentes bizonyos mértékben hamis pátosztól s a dekadenciát jellemző mesterkéltségtől. *The Virgin Martyr* tulajdonképen miraculum, Dorothee életéről, aki Diokletian alatt mártírhalált halt; *The Unnatural Combat* a kor sikamlós ízlésének hódol. A *Duke of Milan* valószínütlenségei dacára hatalmas drámai erőt mutat az alakok rajzában; talán M. legjobb műve. Vallásos érzése jut kifejezésre a *Renegado*-ban, Cymbeline-re emlékeztet a *Bashful Lover*; a színészet védelme a *Roman Actor*, melyben Domitian császár megöli játék közben a színészt, akibe művészetéért beleszeretett a császár kedvese. Vígjátékai között legjobb *The Great Duke of Florence* s a színpadon maradt napjainkig a szatirikus *City Madam* és a *New Way to pay Old Debts*. *Rózsa.*

Philip Massinger

Massis, *Henri*, francia kritikus és essayista *1883. Igen kultivált elme, aki *Barrès* hatása alatt és az ő szempontjai szerint behatóan tanulmányozta az irodalmat, filozófiát, a zenét és a festészetet. Tizenhat éves korában feltűnést keltő tanulmányt írt *Zola* regényeinek kompoziciójáról. Legsikerültebb irodalmi tanulmányai, amelyeknek legerősebb oldaluk az éles dialektika, *Jugements* c. kötetében vannak összegyűjtve. Legutóbb éles harcot indított a Nouvelle revue française s különösen André *Gide* ellen.

Massmann, *Hans Ferdinand*, német író, *1797. †1874. Irt hazafias költeményeket, melyek közül egy-kettő még ma is eleven: *Ich hab mich ergeben* és *Turner ziehn froh dahin*; ezt a szerény költői működést *Heine* kegyetlenül kigúnyolta *Atta Troll*-ban és *Deutschland*-ban. M. legkomolyabb művei a régi irodalom köréből valók: *Denkmäler deutscher Sprache und Literatur*, *Deutsche Gedichte des XII. Jahrhunderts*, *Litteratur der Totentänze*.

Mastri, *Pietro (Masetti Pirro)*, olasz költő, *1868. Azok közé az igaz emberek és költők közé tartozik, akik belső, lelki szükségletükre hallgatva mindenkorra ellökték maguktól a mai kor művészetének diszítő eszközeit. M. mindig a saját lelkében s a halhatatlan természetben találja ihletét. Összesen három verseskötete jelent meg, ezek között leghiresebb *Lo spechio e la falce* (A tükör és a kasza). Ma már csak kritikával foglalkozik.

Masuccio, *Salernitano (M. dei Guardati)*, olasz novellaíró (1420 és 1490 közt élt); 50 novellája (*Novellino*, 1460) egészen a Boccaccio iskolájából való, de a legkiválóbb gyüjtemények közé tartozik.

Masznyik *Endre*, *1857., ev. teológiai tanár. Vallásfilozófiai, egyháztörténeti, dogmatikai tanulmányokat írt. Erős tevékenységet fejtett ki a prot. irodalmi és társadalmi mozgalmakban. Nev. munkái: *Luther élete*, *Ev. dogmatika*, *Luther művei*, *Jézus élete*.

Matamor. Spanyol vígjátéki típus: a hetvenkedő katona.

Mátávulj, *Szimo*, szerb író, *1852. †1908. Eleinte tanítóskodott Dalmácia egyes falvaiban. 1887. Szerbiába ment és a sajtóiroda hivatalnoka lett. Igen sok elbeszélést és két regényt írt: *Uszkok* (A fölkelő, 1892) és *Bákonja Fra-Brne* (1892). Érdekesek útleírásai. Legjobb munkája a *Bákonja*

Fra-Brne c. regénye, a szerb-horvát irodalom egyik legsikerültebb alkotása. M. az európai realizmust vitte be a szerb irodalomba.

Materializmus az a tan, mely minden létezést az anyagra (materia) és ennek változásaira vezet vissza. Ellentéte az idealizmus. A M. a világot nagy gépezetnek fogja föl, amelyben minden szükségszerűen ható törvények szerint történik. A M. oly régi, mint maga a filozófia és igen sok változata ismeretes. Legnevezetesebb képviselői Hobbes, Gassendi, Diderot, Helvetius és a XVIII. századnak Holbach nevéhez fűződő híres könyve, a *Système de la Nature*. A mult sz. derekán pedig a hegeli spekulatív filozófia reakciójaként Vogt, Moleschott, Büchner *(Erő és anyag)*, majd a vége felé Haeckel könyvei keltettek e felfogással nagyobb feltűnést. A Marx nevéhez fűződő ú. n. *történelmi M.* pedig a történet tényezői közül zárja ki az ideális faktorokat és a történetet tisztán mint materiális (gazdasági) erők működésének színterét fogja föl. *Nagy.*

Mathers, *Helen (Mrs. Henry Reeves)*, angol írónő, *1853. Számos regényében és elbeszélésében realisztikus rajzra törekedett. Legjobbak : *Coming through the Rye* ; *Cherry Ripe* ; *My Lady Greensleeves* stb. Magyarul megjelent : *Jön a rozson át* ; *A zöldujjas kisasszony* ; *Mignon* ; *A révész* stb.

Matheus Parisiensis, angol krónikás, *1200. †1259. Érdekesen elbeszélt krónikája a XIII. század (különösen angol) történetének fontos forrása. Számos anekdóta, legenda és érdekes történeti epizód van benne.

Matica (ejtsd : matyica), a szláv nyelvekben annyit jelent, mint »anya«, »anyaméh« ; így nevezték továbbá azokat a vezető irodalmi és közművelődési társulatokat, illetve testületeket, amelyeket a szerbek (1826), a csehek (1831), horvátok (1842), szorbok (1847), szlovének, tótok (1863), stb. nemzeti kultúrájuk és öntudatuk ápolása s fenntartása céljából alapítottak.

Matkó *István*, *1625. †1693. Protestáns hitvitázó volt, különösen *Sámbár* Mátyás jezsuitával folytatott kemény és goromba vitákat. Élete végén kolozsvári pap volt. Vallásos műveinek egy része átdolgozás angolból.

Matlekovits *Sándor*, *1842. †1925., közgazdasági író, a gazdasági liberalizmus és szabadkereskedelmi elv egyik legkiválóbb magyar képviselője. A magyar iparra és különösen a vámelméletre, továbbá a vámügyekre vonatkozó művei a magyar közgazdasági irodalom legjobb termékei közé tartoznak.

Mátray *Ferenc*, *1886. Irodalomtörténész, tanár. Művei : *Nemtők hódolata* (daljáték), *A magyar színelnevezések*, *Petőfi hazaszerelele.*

M. (Rothkrepf) *Gábor*, magyar zeneíró és zenetörténész, *1797.†1875. A magyar zenetörténeti kutatás kezdeményezője, irodalmának úttörője és megteremtője. 1833. megindította a *Regélő és honművész* c. szépirodalmi folyóiratot (1840-ig). 1837. a Nemzeti Színház igazgatója, 1846. a Múzeum Széchenyi könyvtárának őre ; a Nemzeti Zenede egyik alapítója és közel negyven éven át igazgatója. Főművei : *A muzsika közönséges története* c. cikksorozata a Tudományos Gyűjteményben (1829—32) (magyar része alapvető fontosságu), *Pannonia, Flora* és *Hunnia* c. sorozatai (nótafeldolgozások, illetve átiratok gyűjteménye 1826, 1827, 1829), *A magyar népdalok kitünőbb sajátságairól* c. tanulmánya (Ak. Ért. 1852), *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye* 1852—54—58 (2 rész, 3 szakaszban, magyar és német szöveggel), *Történeti, bibliai és gúnyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból* 1859 (Tinódi, a Hofgreff-gyűjt., Armbrust Kristóf és Farkas András dallamainak új k.). *Szabolcsi.*

Matthews (ejtsd : meszjúz), *James Brander*, amerikai irodalomtörténetíró, *1852. Művei : *French Dramatists of the Nineteenth Century* ; *Introduction to the Study of American Literature* stb. Több, sikerrel előadott drámát is írt.

Matthisson, *Friedrich*, *1761. †1831., német költő. *Schiller* egy elismerő kritikája nagy hírnévhez juttatta. Lírai költeményei *(Gedichte*, először 1787) nem tanuskodnak eredeti, teremtő költőlélekről : amit M. ad, egyszerű utánaérzése a göttingaiak s főkép *Hölty* költészetének, valamivel több formai változatossággal. Fő témája persze neki is az elmúlás, melyhez egy híres szimbolumot talált : a romot, melyről ismert elégiája szól. M., anélkül, hogy a maga tartalmait adná, mintegy összefoglalója és befejezője a rokokó érzelmes természetlírájának. Hírneve nagy volt : hosszú ideig valósággal klasszikusnak tekintették, nemcsak hazájában, de Európaszerte s nálunk is. *Kazinczy, Kis* János, *Kölcsey, Berzsenyi*, a *Kisfaludyak* stb. lírájára hatott s pl. *Petőfi* fordított tőle. *Seefahrer* c. költeményének hatása erősen érezhető *Kis* János *Hajós-énekén* (1793). M. írt még prózai emlékiratokat is *(Erinnerungen*, 1811—16). — Összes művei 1825—29., 8 köt., hátrahagyott m. 1832., 4 köt. — Róla l. *Krebs* (1912), *Heers* (1913). — *Demek* Gy.: *M. hatása irodalmunkra* (Egyet. Phil. Közl., 1891), *Gálos* R., *Kis János és a német költészet* (u. o., 1911). *Kecskeméti.*

Matúška, *Janko*, *1821. †1877., tót költő. Született Alsókubinban, meghalt ugyanott. M. keveset alkotott, műveinek értéke sem nagy, bár a népköltészetet utánzó balladáiban van némi báj és eredetiség ; a tót irodalomtörténetben mégis előkelő helyet biztosít neki *Nad Tatron sa blýska* (A Tátra fölött villámlik, 1844) c. költeménye, mely megzenésítve a tótok második nemzeti himnusza.

Mátyás *Flórián*, *1818. †1904. Nyelvtudományi és történelmi műveket adott ki. Nyelvészeti munkáiban a finn-ugor nyelvhasonlítás híveit támadja. A magyar történelem kútfőit tanulmányozta és rendezte sajtó alá.

Mátyás király *halálára emlékdal.* A XV.

sz. végéről való históriás ének. A Gyöngyösi-kódexben maradt ránk. Az ének ismeretlen szerzője siratja a nagy királyt; dicsőíti mint nagy hódítót és félelmetes hőst.

Mauclair (ejtsd: mókleer), *Camille*, eredeti nevén C. *Faust*, francia lirikus, regényíró, esztéta, *1872. A legtermékenyebb írók közé tartozik. Regényei tele vannak élettel, eredeti eszmékkel és erősen szenzuális erotikummal (*Le soleil des morts, L'ennemi des rêves, La ville lumière* (Párizs), *L'amour tragique, Etreindre*). Mint lirikus a szimbolista irány követője. Költői művei: *Sonatines d'automne, Le sang parle.* Esztétikai műveiben főleg az impresszionizmus szépségeinek analizisével foglalkozik.

Maugham, *William Somerset*, angol író, *1874. Termékeny dráma- és regényíró. Regényei tárgyát exotikus világokból (pl. Khina, Egyiptom, déltengeri szigetek) veszi, amelyekbe helyezi erősen drámai, sokszor szörnyű és tragikus kifejlésű történeteit. Magyarul is megjelent A festett fátyol (*The painted veil*) c. regénye (1925), továbbá a *Rain* (Eső) dráma és regény formájában. Egyéb művei: *Liza of Lambeth* (Londoni életkép), *The Making of a Saint, The Hero, Mrs Craddock, The Esplores* (drámában is), *The Trembling of a Leaf, On a Chinese Screen* stb.

Maupassant (ejtsd: mópaszaan), *Guy de*, francia író, *1850. †1893. *Flaubert* keresztfia volt és tanítványa az írás művészetében; amellett *Zola* köréhez is közel állott. Első feltűnést keltő novellája, a *Boule de Suif*, a Zola és hívei közös kötetében, a *Soireés de Médan*-ban jelent meg. Mégsem lehet egyszerűen besorozni egyikük iskolájába sem. Stílusa a francia elbeszélőművészet klasszikusává teszi.

Irói pályája, feltűnésétől elméjének elborulásáig, alig több egy évtizednél. Ez idő alatt féltucat regénye, vagy háromszáz kisebb-nagyobb novellája és több kötet útijegyzete jelent meg. Termékenysége nem volt ártalmára stílusának; egyetlen sora sem halványodott el. Egyszerűségével, könnyűségével, világosságával feltámasztotta a francia próza legszebb hagyományait.

Flaubert arra tanította, hogy addig kell megfigyelni a legközönségesebb tárgyat is, amíg olyan vonást nem fedez föl benne, amit senki sem látott még meg. Ez sikerült is M.-nak, sőt jobban, mint mesterének, mert az új vonások érzékeltetése nem került észrevehető fáradságába, nem tette erőszakolttá a stílusát. Flaubert plasztikus, M. festői látású impresszionista. Színfoltokat lát és mutat meg.

Flaubert tanította az érzéketlenség (impassibilité) elméletére is. M. látszólag csakugyan érzéketlenül, hideg tárgyilagossággal rajzolja alakjait. De nemcsak útirajzainak (különösen a *Sur l'eau* címűnek) intim vallomásaiból, hanem maguknak az elbeszélőműveknek tárgyválasztásából, egész hangjából kiérzik M. pesszimizmusa. Céltalannak, értelmetlennek és unalmasnak találja az életet. Rútnak látja az embert, mint fajt. Az emberi önzés, kicsinyesség, ostobaság ugyanolyan kínzó fájdalmat okoz neki, mint Flaubert-nek. Novelláiban szeret kispolgárokat, kishivatalnokokat, parasztokat szerepeltetni, akiken ezeket a tulajdonságokat ezer variációban mutathatja be. A szerelmi élet terén az asszony kiszámíthatatlanságával, megbízhatatlanságával, tökéletes idegenségével küzködik. Még legtöbb szánalommal a bukott teremtések iránt viseltetik (*Boule de Suif, Maison Tellier*), ezeknek naiv jószívűségét szereti a polgári álszeméremmel és önzéssel szembeállítani.

Regényei — legjobbak az *Une vie* és a *Fort comme la Mort* — az életből való kiábrándulás ábrázolásai. E kettőben és a *Notre coeur*-ben van egy-egy középponti alak, akinek lelkén keresztül magunk is végigcsináljuk ezt a kiábrándulást; a *Pierre et Jean* és a *Mont-Oriol* szereplői iránt közömbösebb az író, de sorsuk ugyanaz; a *Bel-Ami* szereplőinek már mintha ellensége volna — ez a regény csupa erkölcsi szenny és nyomorúság, csak egy mellékalak, egy öreg író képviseli M. felháborodását, a többiek maguk sem érzik, hogy benne úsznak a szennyben.

M. novelláinak egy része egyszerűen mulattatni akar, a régi fableauk modorában, sikamlós történetekkel. Nálunk sokáig csak ezekből a novellákból ismerték s a fordítások ezeket is megfosztották legfőbb erényüktől: a stílustól. Még az ilyen novellákban is megérzik M. pesszimizmusa, ember- és különösen asszonymegvetése.

M. a novella-formának legnagyobb modern művésze. Rendesen keretbe foglalja, elmondatja valakivel a történetet, megérezvén, hogy a novella lényege épen az »elbeszélés« — s a fikcióhoz alkalmazkodik abban is, hogy minden fölösleges írói cifrázást, részletezést kerül. Ezzel adja meg a novella drámai-balladai karakterét. — *Összes műveit* az Ollendorff-cég adta ki. Magyarul művészi fordításai a Klassz. Regénytárban (regények) és a Magyar Kvtárban (novellák) jelentek meg. Teljes fordítása folyamatban van, *Mikes* Lajos szerkesztésében, *Benedek* M., *Honti* R., *Király* Gy., *Kosztolányi* D., *Kuncz* A., *Laczkó* G., *Lányi* V., *Szabó* L. és *Tóth* Á. közreműködésével, *Kosztolányi* bev. tanulmányával. — Róla értékes tanulmányokat írtak: *Lemaître, Brandes, Faguet, Brunetière, Doumic*, A. *France*; életrajzot E. *Maynal*. — L. még: *Benedek* M.: *Irod. miniatürök* III. *Benedek.*

Mauriac (ejtsd: móriak), *François*, francia regényíró és essayista, *1885. Bordeauxból került Párizsba s regényeinek tárgyát is szülőföldjének életéből veszi. Regényeiben mindig egy emberi konfliktus, valami eredeti és mély pszichológiai válság és a vallási probléma kapcsolódik egymásba; M. a katolicizmus álláspontjára helyezkedik. Ujabb műveivel, melyeknek olykor erős érzéki aláfestése van, nagy sikert aratott. *Le baiser au lépreux* c. re-

gényének drámai feszültségében a kereszténység és a nietzscheizmus párbaját írja meg. *La chair et le sang* a romantika és a kereszténység bizarr keveréke, *Le fleuve du feu* a rontó érzékiség tragikus története, a *Genitrix* a túlzásba hajtott anyai szeretet drámája. Legújabb regényét, a *Désert de l'amour*-t, amely *Szerelem sivataga* címen magyarul is megjelent, s amelynek tárgya apa és fiú találkozása egy közös szerelemben, az egész francia kritika chef d'oeuvre-nek tartja. Mint essayista megírta a fiatalon elhalt lirikus André *Lafon* életrajzát és szülővárosáról, Bordeauxról írt költői szépségekben gazdag tanulmányt.

Mauritz *Béla*, mineralógus és petrográfus, egyet. tanár, *1881. Főbb művei: *A Mátra-hegység eruptív kőzetei*, *A Mecsek-hegység er. kőzetei*. Nagyszámú tanulmánya jelent meg hazai és külf. folyóiratokban.

Maurois (ejtsd: moroá), *André*, francia író, eredeti nevén Emile *Herzog*, *1884. Nagyiparos, csak a háború óta ír. A háború alatt tolmács volt az angol hadseregben és itt gyűjtött tapasztalatai, megfigyelései és jegyzetei alapján írta meg *Les silences de colonel Bramble* és *Discours du docteur O'Grady* c. munkáit. Nagy irodalmi sikert aratott *Ariel* c. könyvével, amely *Shelley* regényes életrajza. Bensőséges lírája és gondolatainak emelkedettsége teszi értékes olvasmánnyá *Dialogues sur le commandement* c. munkáját. Legújabb regénye, a *Bernard Quesnay*, sikerült rajza a gyáros pszichológiájának.

Maurras (ejtsd: morasz), *Charles*, francia lirikus, filozófus, publicista és essayíró, *1868. Mint lirikus, egyik legkiemelkedőbb képviselője a neoklasszikus irányzatnak, aki Jean *Moréas*-szal együtt részt vett az Ecole Romane megalapításában. A *Dreyfus*-pör idején lép be a politikai küzdelembe, mint a konzervatív felfogás egyik vezére. Megalapítja az *Action française* c. lapot, amely először köztársasági volt, de csakhamar monarchistává lett. M. ma egyik igazgatója és állandó cikkírója a lapnak. Cikkeinek éles dialektikája és patétikus lendülete a legelsőrendű kvalitást képviseli a francia publicisztikában. Ars poétikáját *La musique intérieure* c. verskötetének hosszú előszavában fejtette ki. Termékenységét egész sereg esztétikai és politikai tanulmány hirdeti. Kiemelkedő irodalmi tanulmányai: *Jean Moréas*, *Le chemin de Paradis*, *Quand les français ne s'aimaient pas*, *Les Amants de Venise*, *Ironie et poésie*, *Poésie et barbarie*. Politikai munkái: *Enquête sur la Monarchie*, *Libéralisme et liberté*, *Kiel et Tanger*, *Athénes antique*, *Romantisme et Révolution*. Költői művei: *Pour Psyché*, *Le mystère d'Ulysse*. *Kállay.*

Maxima. A szabály határozottságával kimondott általános tétel, életelv, tanítás. Pl. *La Rochefoucauld* herceg M.-i a XVII. sz.-ban, amelyek minden emberi cselekvést az önzésből és a hiúságból magyaráznak. *Schopenhauer* is írt életbölcseleti M.-kat.

Maximilian, I., *1459. †1519., német császár, a költészet nagy barátja, sőt maga is költő. A lovagszellemért rajongott (el is nevezték az »utolsó lovag«-nak) s a középkori lovagi epika emlékeit egy hatalmas kéziratgyűjteménybe iratta össze, az ú. n. *ambrasi* kéziratba, mely többek között a Nibelung-ének egy szövegét is tartalmazza s a másik nagy középkori eposznak, a *Gudrun*-nak egyetlen kéziratát. M. saját művei allegórikus regények, melyeket íródeákjainak, Melchior Pfintzingnek és Max Treizsauerweinnek segítségével írt és gazdagon illusztrálva ki is adott: az első *Weisskunig*, prózaregény, mely a »fehér király« alakjában III. Frigyes életét beszéli el; a második és fontosabbik *Teuerdank* (1517), lovagi verses allegória, melynek magva Miksának és burgundi Máriának eljegyzése. Az ifjú *Teuerdank* királyfinak, kiben saját magát gondolja M., különböző ellenségeket kell legyőznie, hogy *Ehrenreich* királyleány kezéhez jusson: *Fürwittig*-et (= a »botor« ifjúkor), *Unfallo*-t (= »baleset«) és *Neidelhart*-ot (= »Kaján«). Az allegória teljesen a késő középkor képzetkörében mozog, de már fametszetek illusztrálják, ami az új idők jele. Általában M. nem zárkózott be teljesen a régmult idők hagyományai közé, hanem érdekelték az új mozgalmak is, így a humanizmus. Az »utolsó lovag« regényében a középkori költészet utolsó fázisa jelenik meg: az allegóriává merevült lovagi költészet. — *Teuerdank*-ot kiadta *Goedeke* (Leipzig, 1878), *Laschitzer* (Wien, 1887), *Weisskunig*-ot A. *Schulz* (Wien, 1887). Róla l. O. *Bürger: Beiträge zur Kenntnis des Teuerdank* (Strassburg, 1902), J. *Strobl: M's I. Anteil am T.* (Innsbruck, 1907). Számos költő foglalkozott az »utolsó lovag« alakjával: így Anastasius *Grün: Der letzte Ritter* c. romanc-ciklusában (1829), G. *Freytag: Kunz v. Rosen* c. vígjátékában (1843), R. *Baumbach: Kaiser M. und sein Jäger* c. eposzában (1888). *Kecskeméti.*

Maxwell (ejtsd: mekszwel), *Sir Herbert Eustace*, angol író, *1845. Regényei: *Sir Lucyan Elphin*, *A Duke of Britain* stb.

M., *W. B.*, népszerű újabb angol regényíró. Művei: *The Ragged Messenger*, *The Guarded Flames In Cotton Wool*, *Fernande*.

May, *Karl*, *1842. †1912., német ifjúsági, kalandregényíró. Haramiavezérből lett íróvá; úti és kalandregényei exotikus tájaikkal és hallatlan bonyodalmas hőstetteikkel igen kedvelt ifjúsági olvasmányok. A ponyva nívóján felül állanak, mert gazdag fantázia van bennük s ez meg tud eleveníteni tájakat és néplelkeket is. Ujabban sok híve van, akik műveit magasrendű irodalomnak tartják; vallásos-katolikus tendenciát is keresnek benne. Magyarul számos műve jelent meg. *Reiseromane*, Freiburg 1892—1904, 30 k.; *Gesammelte Werke*, 1914, 41 k. — Önéletr. *Mein Leben und Streben*, 1910; róla l. *H. Wagner*, 1906; *Droop*, 1909; *E. A. Schmid*, 1918, s az emlékének szentelt *K. M.-Jahrbuch*, melyet 1918 óta a *K. M.-Gesellschaft* ad ki.

Mayer, *Karl*, *1786. †1870., német költő. *Uhland* sváb követői közé tartozik. Költeményei közül legkedvesebbek természeti képei, melyekben sok finomság csillan meg. *Heine*, aki általában gyűlölte a sváb költői iskolát, M.-t elárasztja megsemmisítő iróniájával. Értékesek Uhlandra és a többi kortársakra való visszaemlékezései.

Mayerhoffer, *Gustav Narcis*, *1865., cseh író és műfordító. Jókainak és Herczegnek számos regényét, azonkívül pedig több száz novellát fordított le magyarból cseh nyelvre, továbbá állandó magyar színdarabfordítója volt a prágai Városi Színháznak is.

Maynal (ejtsd: méi-), *Edouard*, francia esztétikus, Maupassant legjobb életrajzírója *(La vie de Guy de Maupassant)*.

Maynard (ejtsd: májnár), *François de*, francia költő *1582. †1646. Racannal együtt *Malherbe* tanítványa. Ügyesen kezeli a formát és jó epigrammokat ír.

Mazade, *Fernand*, francia lirikus, *1863. Mint szimbolista költő indult, de hosszabb hallgatás után új irányba csapott át s 1912 után őt tekintették a hellenista irányzat fejének. Legújabb köteteiben ismét visszatért a szimbolizmushoz. Jelentősebb kötetei: *Arbres d'Hellade*, — *Athena*, — *Dionysos et les nymphes*, — *L'ardent voyage*, — *De sable et d'or.*

Mažuranić, *Ivan*, horvát költő és politikus, *1813. †1890. Jogot végzett s élénk részt vett a politikai életben. 1851. főügyész Zágrebben, 1873—80. Horvátország bánja. Mint költő az ú. n. illir csoporthoz tartozott, mely a délszlávok egyesítését követelte. Versei a *Danica ilirskában* (Illir hajnalcsillag) jelentek meg 1875-től kezdve. 1848. névtelenül kiadta a *Hrvati Magjarom* (A horvátok a magyaroknak) c. röpiratát. 1846. jelent meg főműve *Smrt Smail-age Čengića* (S. Cs. aga halála) c. eposza, a horvát irodalom egyik legszebb alkotása, melyet csakhamar több idegen nyelvre is lefordítottak. *Gundulić* ragúzai költő *Osman* c. eposzának két hiányzó énekét sikeresen utánköltötte.

Mazzini, *Giuseppe*, *1805. †1872. Az egységes Olaszország egyik megalapítója. Irodalmi művei között említésre méltók *Dante hazaszeretete, A XIX. század európai irodalmának bizonyos tendenciáiról, A regényről általában és Manzoni Jegyeseiről, A történelmi drámáról.* Prózája tiszta, egyszerű és ragyogó: talán a modern idők legszebb prózája. Nagy, meleg költői hevülettől áthatott, de egyuttal szigorú logikával írt próza ez, melynek minden szavából érzik, hogy az életből van merítve. *Widmar.*

Mécs *László*, szlovenszkói lirikus. Családi nevén *Martoncsik* József, *1895. Iskolái elvégzése után, 1918. a premontrei rend kanonokává szentelik, rövid ideig Kassán tanárkodik, 1920. Nagykaposra (Zemplén m.) kerül plébánosnak. 1915. jelent meg első verse a budapesti *Élet*-ben, 1918 végéig csak oda dolgozik. Az elszakadás óta jócsengésű neve a szlovenszkói, erdélyi, budapesti lapokban állandóan szerepel. Mélyérzésű, szociális tendenciájú lirikus, a szeretet s emberi jóság gondolatvilágának apostola. Mindig nemes eszméi páratlan költői dikció és tökéletes versforma köntösében jelennekmeg. Ezek a sajátságai és egyéni előadóművészete a mai magyar líra legolvasottabb és legismertebb képviselői közé emelik. Több versét németre is lefordították. Önálló munkái: *Hajnali Harangszó* (Ungvár, 1923), *Rabszolgák Énekelnek* (Berlin, 1925. Voggenreiter Verlag, 3 kiad.).

Medici (ejtsd: -icsi) *Lorenzo de*, a nagy Medici ház legkiválóbb tagja, a pompás fejedelem, *Lorenzo il Magnifico*, *1448. †1492., nemcsak mint államfő és az irodalom és művészet szakértő pártolója, hanem mint költő is korának elsői közé tartozik. Bájos szerelmi verseiben finom érzékkel találta meg Dantétól Petrarcáig a lantos költészet minden stílusárnyalatát. Az allegórikus-idillikus *Selve d'amore* (Szerelem berkei), természetrajongással teli költemény, a maga platónikus szerelméről. Pásztori költeménye, *Ambra*, Boccaccio *Ninfalé*-jának visszhangja; nagyvilági elevenség és színes realizmus van egy vadászatot leíró költeményében, *Caccia col falcone* (Sólymászat). Egy szatírája, melyben flórenci korhely típusokat vonultat fel, *O beoni, (A részegek)* Dante komédiájának és Petrarca *Trionfi*-jának paródiája. Még realisztikusabb a népies, néha triviális hangú paraszt idill, *Nencia da Barberino.* A liturgikus drámákból fejlődött egyházi *rappresentazionék* egyik első képviselője Lorenzo drámai költeménye: *San Giovanni e Paolo. Lorenzo de' M.* legmaradandóbb költői művei szerelmi szonettjein és egyházi dalain *(laude)* kívül farsangi dalai, *Canti carnascialeschi*, legismertebb költeményei: farsangi táncdalok *(ballate)*, amilyeneket a mámorba ringatott néppel énekeltettek karneválon, maskarás felvonulások alkalmából, hogy elfelejtse rabszolgasorba jutott, elnyomott állapotát. *Honti.*

Mednyánszky *Alajos báró*, *1784. †1844. Számos tanulmánya jelent meg németül, latinul, később pedig magyarul. Fontosabbak: *Malerische Reise auf dem Waagflusse, Erzählungen* (1825, magyarul 1844), *Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* (1829, magyarul 1832). Utóbbi munkája a magyar mondakutatás ma is nagybecsű forrása, melynek értékét emeli M. élvezetes előadásmódja.

Medve-énekek, l. *Primitív népköltés* és *Japán irodalom.*

Medveczky *Frigyes*, filozófus, *1856. †1914. Már 26 éves korában tanár lett a budapesti egyetemen s különösen a főiskolai kérdések megoldásában nagy szerepet játszott. Ő alapította a Felsőoktatásügyi Egyesületet és a M. Filozófiai Társaságot. Mint filozófus Kant iskolájához csatlakozott. Élete második felében különösen társadalom és vallásfilozófiai kérdések foglalkoztatták. Nevezetesebb munkái: *Társadalmi elméletek és eszmények*, 1887. *Tanulmányok Pascalról*, 1910. V. ö.

Pauler Ákos : Emlékbeszéd M. F. fölött, 1917. *Nagy.*

Megede, *Johannes Richard zu,* *1864. †1906., német író. Regényeiben és elbeszéléseiben a maupassanti eszközökkel dolgozó »dekadens« irány tehetséges követőjének mutatkozik. Regényei : *Unter Zigeunern, Quill, Von zarter Hand* stb. Több novelláskötete jelent meg.

Megfigyelés. Retorikai fogalom. A retorikában az anyaggyűjtésnek eszköze: az a lelki tevékenység, mikor nem a véletlen juttat bennünket ismeretekhez, hanem bizonyos tervszerűséggel vizsgáljuk a tüneményeket és tárgyakat. A M. tehát szándékos, tervszerű tapasztalás.

Meghatározás. Latinosan : definició. Valamely fogalom jelentésének tisztázására szolgál. A fogalmakról sokféle ismeretet szerzünk tapasztalás v. tanulás segítségével. A fogalomról szerzett ismeretek a fogalom jegyei. Csak akkor ismerjük tehát a fogalmat tökéletesen, ha valamennyi jegyét ismerjük és el tudjuk sorolni. Ez az igazi meghatározás. Nagyobb természetrajzi könyvek sok-sok oldalon sorolják elő egy-egy állatfaj jegyeit. A gyakorlatban azonban megelégszünk kevés jegy elsorolásával. Az egyik jegy azt mondja meg, melyik a legközelebbi nemi fogalom, a másik, vagy többi jegyek azt, hogy miben különbözik testvérfogalmaitól. Pl. : A négyzet olyan négyszög (nemi fogalom), melynek minden oldala egyenlő (elválasztó jegy) és minden szöge derékszög (elválasztó jegy). Néha könnyebb és szemléltetőbb a származtató M. Pl. : A gömb úgy keletkezik, hogy egy félkört átmérője körül addig forgatunk, míg eredeti helyzetébe visszatér. *Lengyel.*

Meghonosult szavak. A magyarság már az őshazában átvett a szomszéd népektől szavakat. Vándorlása közben is gyarapodott nyelvkincse, de különösen sok szót vett át, mikor mai hazájában megtelepedett. Az itt lakó szláv törzsek nyelvéből gazdagodott legerősebben. A kereszténység felvételével latin hatás mutatkozik, majd olasz és német. Az átvett új szavakat a maga nyelvtörvényeinek megfelelően alakította át. Az átvétel állandó s ettől a jövőben sem zárkózhatunk el. Ujabb találmányok újabb elnevezéseket hoznak magukkal. A meghonosodott idegen szavak épen olyan tagjai nyelvkincsünknek, mint ősi szavaink, hiszen magyarokká váltak : a latin *scholából* iskola lett, a szláv *bretvából* borotva. Idegen szót csak akkor nem szabad elfogadnunk, ha van a fogalomra eredeti szavunk is. Az angol, francia, német nyelv szintén telve van kölcsönszavakkal. M.-nak akkor mondjuk az idegen szókat, ha használatuk általános és nyelvtörvényeink átalakító hatása is mutatkozik rajtuk. *Lengyel.*

Megoldás minden olyan irodalmi műnek befejező része, amelynek tárgya valamilyen bonyodalom vagy összeütközés (epika és dráma). A M. immanens művészi szükségesség. A naturalisztikus irodalom, az életet másolva, elhagyja néha a M.-t, de ez — hacsak az olvasó képzelete könnyűszerrel ki nem egészítheti az író munkáját — mindig a kielégítetlenség érzetét kelti. A művészet és az élet egyebek közt abban is különbözik egymástól, hogy az élet kezdet- és vég nélkül való folyamat, a művészet pedig megkezdett és befejezett egészet produkál. — A M. legfőbb törvénye, hogy logikus folyománya legyen az előzményeknek. Könnyebb műfajok és megalkuvó írók azonban gyakran erőszakkal teremtenek »kedvező M.«-t. a közönség kedvéért. Bizonyos korokban a tragédiát is kibékítő M.-sal fejelik meg : Hamlet életben marad, Othello nem fojtja meg Desdemonát. *Benedek.*

Megszemélyesités *(perszonifikáció).* Élettelen dolgok vagy elvont fogalmak élő, reális tulajdonságokkal való felruházása.

Pld. : Párisba tegnap beszökött az ősz.
Szent Mihály útján suhant nesztelen,
Kánikulában, halk lombok alatt
S találkozott velem.
(Ady : Párisban járt az ősz.)

Megszólitás *v. aposztrofé.* A költői alakzatokhoz tartozik. A stílus élénkítésére való. A költő az elbeszélés nyugodt menetét akasztja meg hősének vagy egy elvont lénynek M.-ával. Például :

Állj meg, állj meg, Toldi ! Gyilkos a szándékod . . . stb. (Toldi, V. ének.)
Isten veled, hazám, bátrak hazája !
Isten veled, te völgy, ti zöld hegyek !
(Eötvös : Búcsú.)

Méhely *Lajos,* *1862., egyetemi tanár, zoológus. Tudományos folyóiratokban megjelent értekezésein kívül egész sor monográfiát írt túlnyomólag hazánk emlőseiről, hüllőiről és kétéltűiről. Műveiben nem szorítkozik csupán a morfologiai leírásra, hanem nagy stiláris készséggel a természet nagy összefüggéseire is kitér és gyakran természetfilozófiai problémákat is érint. Roppant gonddal készült leírásait saját művészi táblái illusztrálják. Főművei : *Magyarország denevéreinek monografiája* (1900), *A földi kutyák fajai származás és rendszertani tekintetben* (1909), A magyarországi csúszó-mászók monografiája készülőben van. Lefordította és átdolgozta *Brehm : Az állatok világának* emlősköteteit. A magyar természettudományi irodalomban M. elsőül fejtegette a származástan problémáit.

Mejdner, *Ludwig,* német festő és költő, *1884. Költészete *(Im Nacken das Sternenmeehr* 1918: *Septemberschrei,* 1920) eksztatikus-himnikus képekben rögziti meg a maga s benne egész nemzedéke kultúrválságát.

Meilhac (ejtsd : mejak), *Henri,* francia színmű- és operett-író, *1831.†1897. Ludovic *Halévy* társaságában írta darabjait. Legkomolyabb ezek közt a *Froufrou* (1869) egy rosszul nevelt »modern« asszonyka története : van aztán egész sereg vígjáték, amely kortörténetileg ma is érdekes, mert világot vet a második császárság erkölcsi léhaságára *(la Vie parisienne, Tricoche et Cacolet, la Cigale* stb.) — és operettszöve-

gek, amelyek ugyanebből a szempontból érdekesek, elsősorban a *Belle Hélène* (1864), Offenbach zenéjével, az antik eposz-hősök kifigurázása. (M. és *Halévy* írta a *Barbe-Bleue*, a *Grande Duchesse de Gérolstein* és sok más operett szövegkönyve mellett a *Carmen*-ét is.) Közös színpadi műveik kiadása 1900—902. 8 köt. *Benedek.*

Meinhold, *Joh. Wilhelm*, német elbeszélő *1797. †1851. Irt verseket (1824), romantikus-vall. eposzt *(St. Otto, Bischof von Bamberg...* 1826). Főműve: *Maria Schweidler, die Bernsteinhexe* (1843, reg.), szokatlanul nagy nyelvi intuicióval restaurálja a harmincéves háború korát és belső életét. Kevésbé győzi restauratív erővel egy másik regényében *(Sidonia von Barh, die Klosterhexe*, 1847). — Összegy. művei 1846—58 (9 köt.). *Turóczi-Trostler.*

Meisl, *Karl*, *1775. †1853., osztrák színműíró. A bécsi népies vigjátékot és énekes színművet művelte roppant termékenységgel: egyike azoknak, akik a *Stranitzky*-féle népszínmű-irányt közelebb hozták az irodalomhoz; ezáltal M. *Raimund* elődjének tekinthető. A maguk korában igen népszerű színjátékai ma már nem élnek. Erős hajlama volt M.-nek, akár csak később *Nestroy*-nak az irodalmi szatirára. Komoly drámája: *Gisela von Bayern* magyar tárgyu: Szent István feleségéről szól. *Kecskeméti.*

Meissner, *Alfred*, *1822. †1885., osztrák-német költő. *Zisha* c. románc-sorozatával (1846), mely a huszitákat és vezérüket dicsőíti, igen nagy hírnévre tett szert, amit talán a politikai szabadság-tendencia tehet érthetővé. Lírai költészetében is *(Gedichte* először 1845.) előkelő hely jut a forradalmi és hazafias lírának, melyet M. *Herwegh* és *Freiligrath* modorában művelt; egyéb költeményei közt találunk búsongó, világfájdalmas dalokat s egy szép Venezia-ciklust. Irt még jelentéktelen regényeket, továbbá drámákat is, ezek legjelentősebbje az igen kényes *Weib des Urias* (1851). — Róla l. O. *Wittner: Österreichische Porträts und Charaktere*, Wien, 1906. *Kecskeméti.*

Meistergesang, *mesterdal* (meister-magister), a középkori minesang örököse. Kezdetei a lovagiság s polgárság hely- meg funkciócseréjének időpontjába esnek. A M. mögött már a polgári rend új etosza áll: nem boldog fikció, hanem a mindennapi élet dekoratív velejárója, áhítatának fokozója, szerkezetének, berendezkedésének hű tükre. Inkább »sciéntia«, mint »ars«. A minnesang dalformáját egyesíti a tanító spruch tartalmával. Művelői eleinte vándor hegedősök, utóbb helyhez kötött iparosok, de egyaránt büszkék tanultságukra, amelyet közvetett vagy közvetlen teológiai-egyházi források táplálnak, sőt a misztikával is akad egy-két érintkező pontjuk s egyformán szembefordulnak egyrészt az elfajult minnesang naturalizmusával, másfelől a népies költészettel. Első korszakában (1350-ig) a M. formailag-metrikailag folytatója a minnesangnak, a másodikban (1350—1480) azonban közömbössé válik a forma iránt, csak az eszmével, a tartalommal törődik, nem tűr formai-zenei újítást, csak amikor a tartalom is megdermed s a humanizmus hatása alatt ébred új fogékonyságra a formai-művészi alkotás problémája iránt (Hans *Folz)*. A m. dalnokok iskolákba tömörülnek, — kiindulópontul a klerikusokat és laikusokat egyesítő egyházi ének-egyesületek, mintául a céhek szolgálnak. Irott szabályokba *(Tabulatur*, — eredetileg az instrumentális zene elsajátítására szolgáló, számokkal vagy betűkkel megrögzített zenedarab) foglalják a tagok működésének rendjét, gyűléseiknek idejét, tárgykörét, a mesterséggé lett költői alkotás technikai feltételeit. Szigorú tanmenet szabályozza a mesterdalnok iskolázását, előmenetelét. (1. Tanuló, 2. iskolabarát, 3. dalnok, 4. költő, 5. mester.) A M. kialakulását Mainzhoz s *Frauenlob* nevéhez fűzi a hagyomány. Legrégibb mesteriskola az augsburgi (1450). A XVI. századi fellendülést újabb hanyatlás s megdermedés követi. A mesteriskolák makacs következetességgel ragaszkodnak hagyományaikhoz s elzárkóznak minden korszerű reform elől. Épen csakhogy tárgykörük bővül. (Történeti, helyi események, vándortárgyak.) Túlélik a XVII—XVIII. századot, de életük csak tengődés. 1839. szünik meg az ulmi, 1852. a memmingeni m. iskola. Legjelentékenyebb m. dalnokok: *Muscatblüt, Mich. Behaim, Hans Folz, Sixt Beckmesser, Nachtigall, Jörg Graff, Leonhart Nunnenbeck, Hans Sachs.* V. ö. A. *Puschmann: Gründtl. Bericht...* (1571, új kiad. 1888. és 1907); G. *Münzer: Das Singebuch A. P.*-s (1906); Jac. *Grimm: Über den altd. M.* (1911); Fr. *Schnorr von Carolsfeld: Zur Gesch. d. d. M.*-s (1872); O. *Lyon: Minne- u. M.* (1883); W. *Wegel: Studien zur Gesch. der M. sänger* (1909); H. *Lützke: Studien zur Philosophie des M.*-s (1911); R. *Weber: Zur Entwickl. u. Bedeutung des d. M.-s im 15. u. 16. Jhr.* (1921); H. J. *Moser: Geschichte der d. Musik* (1921); W. *Stammler: Die Wurzeln des M.*-s *(Dtsche Vierteljschrift*, 1923, I, 4). — A németség problémává mélyül a M. *Wagner* zenedrámájában *(Die M.-singer zu Nürnberg*, 1862). *Turóczi-Trostler.*

Mej, *Ljev Álekszándrovics*, orosz költő, *1822. †1863. Eredeti költeményei élettelenek és színtelenek, egy ügyes verselő tudatos alkotásai, de fordításai (Anakreon, Byron, Milton, Béranger, Mickievicz) sikerültek. A tiszta művészet költője. Legismertebb műve *A prikovi nő* (Pszkovitjanka, 1861) c. drámája, történeti hűségével tűnik ki.

Meleagros, gadarai származású görög költő. Kr. e. 80. az ismert legjobb görög epigrammákat antológiában adta ki *(Stephanos* = Koszorú), amelybe felvette saját, nagyobbrészt szerelmes tárgyú, 130 költeményét is. Ezek epigrammák, elégiák (a remek *Tavaszi dal)* és paródikus költemények. Ez utóbbiak *(Symposion, Charites)* a menipposi cinikus paródiák műfajába tartoznak.

Melendez Valdés, *Juan*, spanyol költő, *1754. †1817., a salamancai költői iskola tagja. Könnyed, klasszikus formákban tündöklő, tiszta nyelven írt költeménye közül leginkább erótikus ódái tűnnek ki, amelyek némelyikét túlságos szabadszájúsága miatt sokáig vonakodtak közzé tenni.

Melha *Armand*, *1884. Irói pályáját mint újságíró és novellaíró kezdte. *Tibor* c. könyvdrámája a koalíció kormányzását megelőző nemzeti küzdelem ifjúsági harcainak ideális hősét rajzolja.

M. *Kálmánné* (leánynevén *Szaák Luiza)*, *1851. †1920. *Jósika Miklós báró életrajza* c. műve az emigráció korának is értékes rajza. Mint pedagógiai író a módszeres szemléltető oktatás előharcosa. Kéziratban maradt *Tóth Kálmán élete* c. műve; novellagyűjteménye és *Hulló levelek* c. verskötete jelent meg.

Melich *János*, *1872. magyar és szláv nyelvész, egyetemi tanár. Munkásságának főtárgya a magyar nyelv német és szláv elemeinek kimutatása. A *Magyar Etimológiai Szótár*, a *Magyar Nyelv* c. folyóirat és a *Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve* egyik szerkesztője. Főbb művei: *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes* (1900.), *Szláv jövevényszavaink* (1903). *A magyar szótárirodalom története. A honfoglaláskori Magyarország* (1925).

Melius *Péter*, családi nevén *Juhász*, *1515. k., †1572. Wittenbergi tanulmányai után debreceni lelkész, majd püspök, *Kálvin* tanainak lelkes terjesztője, a magyar ref. egyház megteremtője és megszilárdítója. Heves harcot folytatott a lutheránusok és unitáriusok ellen. A debreceni, gyulafehérvári, váradi és csengeri gyűléseken keményen védelmezte álláspontját. Debrecenben nyomdát állított fel; ezt a várost tette a magyar kálvinista egyház középpontjává. Számos vitatkozó irat, vallástudományi munka, prédikációsgyűjtemény jelent meg tőle. A harcos reformátorok mintaképe volt.

Meljnikov, *Pável Ivánovics*, orosz író, *1818. †1883. *Pecserszkij Andrej* név alatt írta remek néprajzi elbeszéléseit a rászkoljnikok életéből. Főműve: *Az erdőkben* (1872—73.) és *A hegyekben* (1875—81.) két szorosan egybetartozó regény, melyben az egyszerű falusi nép hagyományait s szokásait írja le gyönyörű költői nyelven. Magyarul megjelent: *Erdők világa*, f. Telekes B., 1900.

Meljsin, családi nevén *Pjotr Jákubovics Filippovics*, orosz író, *1860. †1920. Költeményeket, elbeszéléseket és tanulmányokat írt. 1884. Szibériába száműzték többévi kényszermunkára. Legjobb műve *A szibériai rabszolgák*, melyen Dosztojevszkij hatása érzik. Költeményeiben azokat a szenvedéseket énekli meg, amelyekben Oroszország részesíti gyermekeit. Kritikáit *Grinevics* néven írta. Magyarul megjelent: *Szibériai rabszolgák*. F. Sas J.

Melléky *Kornél*, *1896. Szépirodalmi és kritikai munkái 1913 óta budapesti napilapokban, továbbá a Hétben, a Nyugatban s a Magyar Irásban jelentek meg, mely utóbbinak főmunkatársa és segédszerkesztője. Önálló kötete: *Haláltánc* (misztérium, 1926).

Meller *Simon*, művészettörténész, *1875. Önállóan megjelent munkái, melyek alaposságuk mellett irodalmi értékükkel is kiválnak: *Michelangelo* (1903), *Ferenczy István élete és művei* (1906); *Az Esterházy-képtár története* (1915). Alapvető jelentőségű német nyelven megjelent könyve: *Peter Vischer der Ältere und seine Werkstatt* (Leipzig, 1925).

Melles *Emil*, *1857. Gör. kat. lelkész, a budapesti plébánia vezetője. Számos hittudományi műve közül fontosabbak: *A gör. kath. egyház szertartásainak ismertetése; Gör. szertartású kat. liturgika; Olvasmányok, Apostolok és Evangeliumok.*

Mello, l. *Francisco Manoel de M.*

Mello Franco, l. *Francisco de M. Fr.*

Melodráma. Napjainkban a zenével kísért szavalatot nevezik M.-nak. Mint drámai műfaj, a M. a XIX. sz. elejétől (némely színpadokon napjainkig) virágzó népszerű dráma, amelynek hatásos jeleneteit zenekíséret festi alá. A M. igazi megteremtője a francia *Pixerécourt* volt (l. o.); hatott a romantikus drámára is. Meséje túlzsúfolt, nem mindig logikus és összefüggő; erős primitív hatásokra van felépítve (gaz intrikus, üldözött ártatlanság, stb.) A M. helyét mindinkább a filmdráma foglalja el.

Meltzl *Hugó*, *1846. †1908. Egyetemi tanár. Filozófiai, irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányai magyar, német, francia és olasz nyelven jelentek meg. *Petőfi*-re és *Eötvös*-re vonatkozó, továbbá az összehasonlító irodalomtörténet körébe vágó tanulmányai eredeti felfogásról tanuskodnak, de bizonyítékai is M. különös egyéniségének és az objektivitás hiányának.

Meluzina. Régi francia monda szerint vízitündér: felül asszony, alsóteste hal. Férjének a hét egy napján nem szabad hozzá közelednie. Kíváncsiságból meglesi, mire M. eltűnik. A Lusignan főúri család Franciaországban tőle származtatta magát és tőle kapott intést, ha veszély fenyegette a családot. *Szép M.* címen nálunk a mult század végéig kelendő népies olvasmány. Foglalkoztak vele tudományosan is, de misztikus tartalma körül még homály lebeg. Ilyen, bizonyos időpontban a földön megjelenő v. a házhoz hazatérő, hol ember, hol madár, hol virág, hol más élőlénynek alakját felvevő tündérről v. sellőről minden nép meséi, különösen a keleti, arab-török mesék és mondák sokat tudnak. *Vikár.*

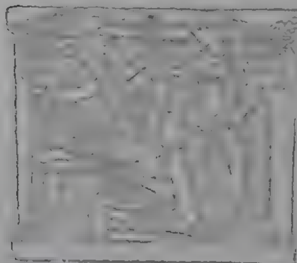
Memoár (Mémoire), l. *Emlékirat.*

Mena, *Juan de*, spanyol költő, *1411. †1465. az olasz költészet utánzója, akire főkép *Dante* volt nagy hatással. Lírai versei nem egyebek alkalmi rímelésnél, Dante-utánzat a *Coronación*, allegórikus költemény Santillana őrgróf költői megkoszorúzásáról, és még inkább a *Laberinto* M. főmunkája, amely a *Divina Commedia*

motivumait (eltévedés az erdőben, a vadállatok, női géniusz mint kivezető kalauz) is felhasználja. A költemény az élet titkainak allegórikus és tanító kifejtése, bármennyire függ Dantetól, van benne eredetiség és költői lendület. *Honti.*

Ménage (ejtsd : menázs), *Gilles*, francia költő és nyelvész, *1613. †1692. Francia és olasz verseket írt précieux modorban. A francia szavak etimológiájával és a nyelv szabályaival foglalkozott. Főműve : *Les Origines de la langue française.* Molière a *Femmes savantes*-ban mint Vadiust tette nevetségessé. Igazi vagy ráfogott elmésségeit *Menagiana* címen adták ki. M. tanítója volt Mme de *Sévigné*-nek.

Menandros, *343. †291., görög vígjátékíró, az ú. n. új attikai vígjáték legkiválóbb képviselője. Hódító szépségű és dúsgazdag férfi, aki élete java részét peiraieusi villájában élte le kedvese, Glykera társaságában s függetlenségét annyira becsülte, hogy nem fogadta el Ptolomaios Soter király ajánlatát sem, aki udvarába meghívta. Barátai : Theophrastos, Demetrios, Epikuros társaságában kiváló filozófiai képzettségre tett szert; nagybátyja, Alexis, a középattikai vígjáték ünnepelt költője, bevezette a vígjátékírás titkaiba. M. már ifjúkorában fellépett a drámai versenyeken, de műveit kortársai nem értékelték annyira, mint ügyesebb és mozgékonyabb versenytársának, Philemonnak darabjait s ebből magyarázható, hogy bár a hagyomány szerint vagy 110 darabot írt, mindössze nyolc alkalommal győzött. Halála után azonban népszerűsége hallatlanul fellendült s a görög és római művelt világ legkedveltebb színpadi költője lett, akinek hatása messze benyúlik a keresztény időkbe. M. költészetét apró töredékektől eltekintve egészen a legújabb időkig csak közvetve, főkép Plautus és Terentius utánzataiból ismertük s így számos darabjának címéről és tárgyáról volt tudomásunk (*Eunuch*, *Az önkínzó*, *A testvérek*, *Az androsi leány*, *A kísértet* stb.). Latin utánzatai azonban, mint a görög nyelven ránkmaradt M.-töredékek mutatták, messze elmaradtak az eredetinek nemes és emelkedett felfogásától, választékos stílusától, szelíd bölcseségétől és humorától ; még leginkább Terentius közelítette meg. Valóságos forradalmat idézett fel tehát a tudós világban G. *Lefebvre* felfedezése, aki 1905. Kôm Esqawh-ban (Aphroditopolis) egy Kr. u. IV. sz.-beli papyruson több mint 1300 M.-verset talált, köztük egész jeleneteket és jelenetsorozatokat M. addig ismeretlen darabjaiból (*Heros*, *Perikeiromene* = A levágott hajú nő; *Epitreponles* = Választott bíró ; *Samia* = Samosi nő). A négy, töredékesen megtalált új M.-darab körül élénk tudós tevékenység indult meg, egymást érték a kiadások (Lefebvre 1907, 1911, J. van Leeuwen 1908, K. Robert 1908, Hegedűs István : M. redivivus, Bpest, Akadémia, 1909), fordítások és magyarázatok. Az újonnan felfedezett töredékek alapján sikerült a *Georgos* (A falusi gazda) és a *Perikeiromene* cselekményét rekonstruálni s e révén tiszta képet nyerni M. művészetéről. Darabjai az athéni kispolgári életből veszik tárgyukat ; a költő szinte fantázia nélkül, minden túlzástól és maró gúnytól mentesen, jóságos melegséggel és nyugodt humorral festi ezeknek az egyszerű embereknek gondolatait, cselekvéseit, élményeit. Jellemrajza biztos és finom, bonyodalmai érdekfeszítők, előadása eleven, de sohasem túlzó, sohasem ízléstelen. Már a régiek különösen sokra becsülték realizmusát, finomságát, személyei jelleméhez illeszkedő hajlékony stílusát, párbeszédeinek ötletességét. Darabjainak ízét és színességét a tipikus alakok sora adja meg (a fösvény, a babonás, a szerelmes, a hetvenkedő katona, a léha és a derék ifjú, a halász, a kocsis, a paraszt, a szakács, a pék, a zenész stb.), amelyből csak a kerítő hiányzik ; ez is újabb bizonyítéka M. nemes erkölcsi felfogásának. Motivumai tekintetében (elcsábítás, titkos szülés, a gyermek kitétele, felismerés, stb.) erősen függ Euripidestől és a régi attikai komédiától. *Révay.*

Menandros ; Antik relief

Ménard (ejtsd : menár), *Louis*, francia költő, *1822. †1901. Műveinek főgondolata : a görög polytheizmus egyértelmű volt a művészi sokoldalúsággal, ez teremtette meg a civilizációt ; a zsidó-keresztény egyisten-hit egyoldalúságot, zsarnokságot, dekadenciát hozott. — M. gondolatai sokakra voltak nagy hatással. Verseit (*Poèmes*, 1855) már nem igen olvassák, de a *Polythéisme hellénique*-et (1863) és főként a *Rêveries d'un païen mystique*-et (1876) annál inkább. — L. : M. *Barrès : le Dernier Apôtre de l'hellénisme*, L. M., 1909.

Mendès (ejtsd : maandész), *Catulle*, francia lirikus, drámai szerző és regényíró, *1840. †1905. Mint lirikus kezdte pályáját a parnassienek közt. 1886. nőül vette Théophile *Gautier* leányát, Judith Gautiert, azonban hamarosan elvált tőle s elvette az ismert költőnőt, Jane C. M.-t. M. a legtermékenyebb írók közé tartozik. Egész könyvtárra való regényt, főleg rövid novellát, verset és drámát írt össze. Főereje stílusának költői szépségében van, ő maga nem volt eredeti tehetség. Művei úgy hatnak, mint *Hugo*, *Musset*, *Banville*, *Leconte de Lisle* írásainak önkéntelen utánzatai. Utolsó éveiben Rostand-t is utánozta (*Scarron* c. darabjával). Rengeteg művében maradandó érték alig akad. Mint irodalomtörténeti forrásmunka jelentős a *Rapport sur le mouvement poétique français de 1867 à 1900* . . . *Kállay.*

Mendes-Leal, portugál költő, *1818. †1886., a romantikus iskola értékesebb al-

kotásai közé tartozik regénye *O que foram os Portuguezes* (Mik voltak a portugálok) és drámái, amelyek közül a korábbiak a rémdráma határait súrolják (*A fekete álarcos ember, A két renegát*), a későbbiek szocialista, végül hazafias irányzatúak. Lírai költeményeket is írt.

Mendoza, l. *Hurtado de M.*

M., *Iñigo Lopez de,* l. *Santillana, Marques de.*

Ménestrel, a középkori francia »hegedős« neve. A M. jóval előkelőbb a *jongleur*-nél.

Menezes, *Francisco Xavier de, Ericeira grófja,* portugál író, *1673. †1743., a francia klasszikus iskola lelkes híve, aki irodalmi akadémiát is alapított a francia ízlés ápolására. Lefordította *Boileau : Art poétique*-jét és a klasszikus eposz mintáját akarta adni nemzetének igen unalmas és száraz eposzával : *Henriqueïda* (1741), mely Lissabon meghódítóját, Burgund Henriket dicsőíti.

Menippos, Kr. e. 290 körül élt, Gadarából származó görög filozófus, a népszerű erkölcsprédikáció, a cinikus diatribe új irodalmi műfajának, a szatirának megteremtője. Ennek a műfajnak jellemzője a spudaiogeloion, a komolyság és tréfa keverése, a legsúlyosabb igazságok odamondogatása mulattató, tréfás alakban. Tárgyait rendszerint érdekes és vonzó formákba (árverés, végrendelet, alvilági jelenetek, lakomák, levelek, stb.) öltöztette. Előadásában fantasztikus összevisszaságban keveredik tréfa és komolyság, oktatás és gúny, kép és valóság, monológ, dialóg, elbeszélés, kritika, vers és próza. Ezt a valószínűleg keleti eredetű stílusegyveleget róla nevezte el az irodalomtörténet M.-i szatirának, amely a görög (Meleagros, Lukianos) és latin irodalomban (Seneca, Petronius, Varro) virágzó műfaj gyanánt élt s a későbbi irodalmakra is hatással volt. — R. *Helm : Lucian und Menipp,* Lipcse, 1906. J. *Geffcken : Studien zur griechischen Satire :* Neue Jahrb. f. d. klass. Altertum, 1911. *Révay.*

Menipposi szatira, l. *Szatira* és *Diatribe.*

Mentovich *Ferenc,* *1819. †1879. Tanulmányai végeztével nevelő, ujságíró, majd tanár, előbb Nagykőrösön, később Marosvásárhelyen. Hazafias, szerelmi és leíró költeményeket írt. Válogatott verseit *Száraz lombok* c. kötetében adta ki. A természettudományok népszerűsítéséért haláliig fáradozott.

Méray-Horváth *Károly,* *1859. Előbb esztétikai, kritikai tanulmányokat adott ki, majd színműveket, szociológiai tanulmányokat (Társadalomtudomány, mint természettudomány) és regényeket írt. Szépirodalmi művei közül a legnagyobb sikert *Amerika Cézárja* és *Uj világ felé* érték el.

Mercereau (ejtsd : merszōró), *Alexandre,* francia lirikus és elbeszélő, *1884. Költészete középponton áll *Maeterlinck* melankólikus szimbolizmusa és az unanimisták humanitása közt. *Turribulums affaissées* c. kötetében sok szép költemény van. Néhány fantasztikus novellája (*Contes des ténèbres*) és egy hosszabb elbeszélése (*Seraphyma*) jelentős helyet biztosít neki az elbeszélő irodalomban is.

Mercier (ejtsd : merszié), *Louis-Sébastien,* francia drámaíró, *1740. †1814. Irt történeti drámákat (*Destruction de la Ligue*), filozófiai színműveket (*la Maison de Socrate*) — de legnépszerűbb volt népdrámának is nevezhető érzékeny játéka, *la Brouette du vinaigrier* (Az ecetárus taligája, 1784.), amelyben egy gazdag kereskedő leánya feleségül megy az ecetárus fiához. M. *Diderot* követői közé tartozott, a polgárság alsóbb rétegeit is szerepeltette a színpadon, moralizáló és szentimentális darabjaiban, a gyakorlati élet kis problémái között. A természet és a szenvedélyek jogait *Rousseau* módjára, de a polgárság erkölcsi kereteihez alkalmazkodva fogja fel. A kor dramaturgiai felfogására nézve igen tanulságos *Essai sur l'art dramatique* c. könyve (Amsterdam, 1773.). *Benedek.*

Merck, *Joh. Heinrich,* német író és kritikus, Goethe barátja, *1741. †1791. A korabeli irod. mozgalmakban nagy szerepet játszott. Kedves, novellisztikus életképeket s értékes esztétikai és művészeti cikkeket írt. Goethevel, Herderrel, Wielanddal stb. folytatott levelezését kiadták Karl *Wagner* (1847) és Kurt *Wolff* (1909). L. *Trostler* J. : *M. J. H. mint kritikus és esztétikus.* Egy. Phil. Közl. 1912.

Mercure de France (ejtsd : merkür dö fraansz), francia folyóirat, alapította (1889) és szerkeszti Alfred *Vallette.* Annakidején a szimbolisták folyóirata volt, ma már igen különböző irányú írók gyülekező helye. Kéthetenkint közel 300 oldalas füzetekben jelenik meg, számot ad az egész világ szellemi mozgalmairól és el is van terjedve az egész világon. A M. egyben könyvkiadóvállalat is.

Mercurius Veridicus ex Hungaria. Az első magyarországi ujság. *II. Rákóczi* Ferenc a külföldiek tájékoztatása végett adatta ki latin nyelven. *1705. †1710.

Mercutio, a *Romeo és Julia* egyik alakja, a renaissance-szellem megtestesítője.

Meredith (ejtsd: -disz), *George,* angol író, 1829. †1909., németországi iskolázottság után pályáját, mint ujságíró kezdte, később egészen a szépirodalomnak élt. Első kötete verseket tartalmazott és egy keleti tárgyú novellát. Már ezekben feltűnik dekoratív hajlama, mely élesen elválasztja elődeitől, a nagy egyszerűektől, Dickenstől és Thackeraytől és kortársaival, a prerafaelitákkal hozza kapcsolatba.

M. regényeit komédiának nevezi, a »kómikai múzsához« fordul inspirációért és *Essay on Comedy* c. elméleti művében *Jean Paul* hatása alatt kifejti, hogy mit ért komédia alatt : nagyobbára a ridendo dicere verum-ot ; nevetségessé kívánja tenni az emberek hibáit és ilymódon megjavítani őket. M. kómikumát, gúnyját, egész világfelfogását az angol józanságon kívül az angol sportember egészséges ereje jellemzi : a hibák emberi gyöngeségek, önfegyelmezés, belső hiányából születtek, meg-

érdemlik a felsőbbséges, leckéztető iróniát, ettől fognak az emberek megjavulni. Mert az ember vég nélkül javítható : M. korának természettudományos evolucionizmusából erőteljes optimizmust szűrt le magának, mely a tökéletesség felé nyitva látja az utat. Milieuje nagyobbára az előkelő társadalom ; jól született hőseinek főfoglalkozása a csevegés. M. vezeti be az angol irodalomban a »konverzationsromant« : a szűkös cselekvés véget nem érő szellemes dialógusok útvesztőin halad tova, miközben a szereplők, mint civilizált emberekhez illik, mindenről beszélnek, csak arról nem, ami a szívüket nyomja és amire az olvasó kiváncsi. De épen ebben, a célzások, hátsógondolatok rengetegében, a dialógus finom kétsikúságában, ahol a kimondott szavak tulajdonképen csak kisérő felhangjai a melódiának az örökös visszafojtásban és mégis kitörésben, a belső feszültségben rejlik M. iróniája, művészete és realizmusa. Témája a szerelem és házasság örök problematikája, témafelvetésében kevés ujdonsággal. A mese M.-nél nem is fontos, alig is van meséje.

Regénye analitikus természetű, minden egyes esemény után megáll és minden egyes szereplő lelki állapotát igyekszik teljesen kimeríteni. Analitikus megállapításai néha nagyon igazak, néha nagyon szellemesek. Ami M.-t a pszichológiai analitikus regényírók roppant tömegétől elkülöníti, sajátos stílusa. Meg sem kísérli a történt dolgok objektív visszavetítését, mint a realista regényírók általában, hanem maga magyarázza, erős gesztusokkal, a felhevült előadó pátoszával. Regényének eseményei és az olvasó között állandóan ott áll az író egyénisége, amely minden sugarat erőszakosan megtör a maga fokuszában. Sokkal erősebben rajzolja önmagát, semmint regényhőseit. Ezt a szubjektív színezetet sajátos stílusa eredményezi. Nem írja a nagy angolok egyszerű prózáját, amely azt az illuziót kelti, mintha nem is olvasnánk, hanem valóságot élnénk ; M. Jean Paul komplikált nyelvhasználatára emlékeztető tömött, egyéni, szokatlan fordulatú nyelven ír, mely az olvasót állandó gondolkodásra készteti, megújuló megállapítására annak a ténynek, hogy könyvet olvas, szépen írt könyvet, M. által írt könyvet. Az elbeszélés folyamát minduntalan megakasztja, hogy aforizmákkal, elmélkedésekkel, hasonlatokkal véleményt nyilvánítson a leírt jelenetről. Stílusának szubjektívan fűtött pátosza és különössége teszi M. regényeit olvashatatlanokká a nagyobb közönség számára, kedvessé a hozzáértők számára.

Legnevezetesebb műve : *The Egoist* (Az önző), az angol snob elemzése, az önzés, képmutatás, férfiui önelégültség hatalmas természetrajza, amellyel csak Thackeray szatirái versenyezhetnek. Továbbá : *The Ordeal of Richard Feverel, Rhoda Flemming, Diana of the Cronways.* Irodalom : *Babits* M. : *M.* (Gondolat és Irás). Fordítás: Az önző (*Babits* M. és *Tóth* Á.). *Szerb.*

Merényi *Gyula* szlovenszkói lirikus és drámaíró, *1894. †1925. Kassán tanult, a világháborút végig katonáskodta, 1919. újságíró lett. Munkatársa a *Kassai Ujság*, később a *Kassai Napló*, majd a *Prágai Magyar Hirlap*nak. A rengeteg tanulás és produktív munka felőrölte gyönge szervezetét s a fiatal írógeneráció egyik legtehetségesebb tagja, az önálló útnak indult szlovenszkói magyar irodalom legszebb igérete veszett el benne. Önálló munkái : *Rosa Mystica* (versek, Kassa 1920), *A halál alléja* (versek, Kassa), *Korona és dollár* (dráma 3 felv., bemutatta a kassai Nemzeti Színház 1922.).

M. *László*, *1837. †1907. Pestmegye tisztviselője volt. Népmese-gyüjteményei tették ismertté nevét. A következő köteteket adta ki : *Eredeti népmesék, Sajóvölgyi eredeti népmesék, Dunamelléki eredeti népmesék.* Az Akadémia megbizásából a Székelyföldön is gyüjtött.

Mereskovszkij (Merezskovszkij), *Dmitrij Szergejevics* orosz író, *1865. aug. 2., Péterváron. Klasszika-filológiát, irodalmat s történetet tanult. A legműveltebb s legképzettebb orosz írók egyike. Költő, kritikus, vallásbölcselő, regényíró és drámaíró. Első verskötetében (1888.) Nádszont utánozta, majd a dekadensekhez csatlakozott s a *Szimbolumok* c. (1892.) verskötetével a szimbolisztikus irányzat egyik úttörőjévé lett, de nemsokára a neokrisztiániuzmus apostolává csapott föl. A kilencvenes években a görög tragikusokat fordította és néhány értékes tanulmányt írt az orosz és idegen költőkről, melyeket összegyűjtve *Örök utitársak* (1897.) c. adott ki. Legnagyobb, mint kritikus és essayista. Nagy tudása s helyes itélőképessége van, de minden kritikája egy mintára készül s kritikai dolgozataiban is, épen úgy, mint a regényeiben, szereti a párhuzamokat. *Csehov és Gorkij, Njekrászov és Tjutcsev, Dosztojevszkij* és *Tolsztoj* kiváló tanulmányok, úgyszintén a *Ma vagy soha* (1906.), *A csendes mocsárban* (1908.), *A beteg Oroszország* (1910.), *A háromság titka* stb. De míg tanulmányaiban helyesek a párhuzamok, regényeiben s elbeszéléseiben megbontják a szerkezet egységét. Regényei mély tanulmányok eredményei s mind pontos, előre megállapított terv szerint, a Hegel-féle filozófia szabályai szerint vannak felépítve, vagyis tézist, antitézist és szintézist találunk bennük. M. racionalista és éleseszű vitatkozó. Hideg megfontolás és józan itélet vezeti tollát, épen azért teljesen érthetetlen, hogy miért akar misztikusnak látszani, miért akarja elhitetni olvasóival, hogy elvont rendszere s matematikai pontossággal felépített formulái misztikus kinyilatkoztatások. Regényei csak művészi illusztrációi a tanulmányaiban közölt misztikus történeti paradoxonoknak. A történeti restaurációnak nagy művésze M., de húsból és vérből való igazi emberekkel nem igen találkozunk nála. Az azonban kétségtelen, hogy szépen tud írni s mindvégig leköti érdeklődésünket. Igen sokat ír, de minden műve tendenciózus s ezért sok-

oldalúsága csak látszólagos. Az égi és a földi igazság közötti harmonia megteremtésének a szükségességét hangoztatja, s azt keresi, mint azt összegyűjtött munkái első kiadása (1912.) elé írt előszavában maga is bevallja. Művészi tekintetben legjobb regénye *A Krisztus és Antikrisztus* c. trilógiája (*Az istenek alkonya. Julián apostata*, 1895. — *II. A feltámadt istench. Leonardo da Vinci*, 1896. III. *Pjotr és Alekszej*, 1902.). Másik trilógiája (1. *I. Pál*, dráma, 1908., 2. *I. Sándor*, regény, 1911., 3. *December 14.*, regény, 1920.) szintén figyelemreméltó alkotás. Valószínűleg egy újabb trilógiának az első kötete: *Az istenek születése — Tutankhamon Krétában* (1924.), mert ezt is az első trilógiája mintájára írta meg. M. művészetében nincs fejlődés, legújabb munkája is szakasztott olyan, mint a legelső, ezért egy regényének az elolvasása elég, hogy tiszta képet nyerjünk róla. A mult orosz irodalmának képviselője és semmi kapcsolatban sincs a jelennel, ezért hazájában már elfeledték, ellenben külföldön még olvassák. Regényei értékes alkotások, de nem remekművek, hanem kritikai dolgozatai s essayi tele vannak gondolatokkal s formailag is tökéletesek. Összes szépirodalmi munkái s kritikai dolgozatainak egy része magyarul is megjelentek. *Bonkáló.*

Mérey *Mihály.* Híres jogtudós volt a XVI. sz.-ban. I. Ferdinánd megbízásából összeírta a magyar törvényeket. Művének címe: *Quadripartitum.* Szentesítést nem nyert, mint ahogy nem szentesítették *Verbőczy* művét sem.

Meriano, *Francesco,* *1896. Torinóban. Költészete bús, szomorú motivumokat tartalmaz. Bár külsőleg egészen a régi formát mutatja, tartalmilag néha a futuristákhoz közeledik. Költészete egy olyan ember művészete, aki egy vékony deszkán, mely egy szakadék szélén libeg, szemléli a földnek és az égnek végtelenségeit. Utolsó és legszebb verseskötete 1919. jelent meg *Croci di legno* (Fakeresztek) címen, ma a bolognai *Resto del Carlino* c. napilap főszerkesztője. *Widmar.*

Mérimée (ejtsd: merimé), *Prosper,* francia író, *1803. †1870. A romantikus dráma elveinek diadalra juttatásában egy sajátságos irodalmi misztifikációval vett részt. *Théâtre de Clara Gazul* címen egy állítólagos spanyol színésznő drámáit adta ki »francia fordításban« (1825.), a hely- és időegység törvényének fittyet hányó, vad és szenvedélyes drámákat, amelyeknek megoldása mindig egész vérfürdő volt. Cl. Gazul sohasem élt: a darabokat M. írta. *La Guzla* címen illyr népköltemenyeket adott ki (1827) s egy W. Scott-stílusú történelmi regényt: *Chronique du règne de Charles IX.* Ezután kezdte írni novelláit, amelyek már egytől-egyig maradandó értékek: *Mateo Falcone, l'Enlèvement de la Redoute, le Vase étrusque, la Double méprise, la Vénus d'Ille* (kötetben: *Mosaique, Contes et Nouvelles,* 1833). Utijegyzetein kívül még két nagy novellája jelent meg: *Colomba* (1841) és *Carmen* (1845). A második császárság idején, mint különböző magas állások viselője és a császárné intimusa, hátat fordított a szépirodalomnak.

Zárkózott, különös egyéniség volt, jóbarátja egy hasonlóan különös egyéniségnek: *Stendhal*-nak. Érzéketlenséget, erkölcsönkívüliséget, hideg iróniát erőszakolt magára. Hogy szíve is volt, az halála után kiadott levelezéséből derül ki (*Lettres à une inconnue,* 1873, *Lettres à une autre inconnue,* 1875).

Bár fegyvertársa volt a romantikusoknak, nem lehet iskolájukhoz számítani; aminthogy semmiféle iskolába nem illeszthető be. Mindvégig romantikus marad abban a külsőségben, hogy szereti az exotikus, színes tárgyakat, szereti a véres, szenvedélyes történeteket. De a spanyol féltékenységi drámák, korzikai vérbosszúk, véres sáncostromok leírása amily színes és plasztikus, olyan hideg, személytelen, lírátlan. Az író csak látó szem, tapintó kéz, semmi egyéb. M. a romantika korából visszanyúl a klasszikusokhoz és előre a naturalistákhoz. Klasszikus a stílusa, nemcsak személytelenségében, de preciz tisztaságában is. V. Hugo ezt a tréfás anagrammát csinálta M. nevéből: »M. Premier Prose«. Klasszikus a szerkesztés művészetében is. Igazi novellista, akinek vérében van e műfaj drámaisága, nem halmoz részleteket és epizódokat, a szükséges jeleneteket válogatja ki és csak a szükséges szavakat mondja el. — Kiad.: *Oeuvres cp.* 21 köt. — Irod.: A. *Filon: M. et ses amis,* 1894, *M.,* 1898, *Brandes: Hauptströmungen* V., P. *Trohard: P. M. et l'art de la nouvelle,* 1923. — Magy. ford. *Carmen* (O. Kvt., új f. Mod. Kvt.), *Guillot Arsène, Aubain abbé* (O. K.), *Colomba* (O. K.), *Lelkek a purgatóriumban, A korzikai* (Matteo Falcone). *Benedek.*

Merrick, *Leonard,* angol író, *1864. Először Dél-Afrikában bányamunkás volt, majd színész lett, később író. Regényei: *Violet Moses*; *The Actor Manager* stb. Drámái: *When the Lamps are lighten, A Woman in the Case* stb. Legszebb novellái: *The Man who understood Women.*

Merrill, *Stuart,* északamerikai angol származású francia lírikus, *1863. †1915., a szimbolista irány egyik igen finom hangú költője és elméletírója. Művei: *Poèmes, — Les quatres saisons* és *Une voix dans la foule.*

Merseburgi ráolvasások. VIII. sz.-beli német verses varázsszöveg, a pogány német költészet legrégibb fennmaradt emléke, melynek nyomai egészen az indogermán őskorba nyúlnak vissza. Egy IX. sz.-beli latin kéziratban találták. Magyarra ford. magyarázatokkal *Heinrich* G. (Egy. Phil. Közl. 1885).

Méry *Károly,* *1860. *Tolongásban* c. verseskötete (nagyobbára epigrammák, szemlélődések) 1899. jelent meg. Műfordításai *Kis virágok messze tájról* címen. Több irodalmi folyóirat munkatársa volt.

Mese. 1. Az elbeszélő vagy drámai mű

cselekménye. 2. Népmese (l. ott.). 3. A M. csodás elemét allegorikus, szimbolikus módon felhasználó elbeszélő mű (*Nodier, Chamisso, Hauff, Wilde* stb.).

Mesonero Romanos, *Ramón,* spanyol író, *1803. †1883. Korképei élesszemű megfigyelőre vallanak (*Escenas matritenses,* Madridi képek), a *Memorias de un setenton* (Egy hetvenéves ember emlékiratai) életének és korának eleven képét adja.

Mesrob, örmény pap az V. sz. elején, az örmény írás megalkotója és az örmény irodalom első úttörője. Elkezdte a biblia örmény nyelvre való fordítását (szírből), amit azután a görög szöveg után átrevideálva az örmény egyház 432. fogadott el hivatalos szövegül.

Messalla Corvinus, *Marcus Valerius.* *Kr. e. 64. †Kr. u. 8., római hadvezér és államférfi, kiváló latin szónok, műfordító, bukolikus költemények és tudományos munkák szerzője. Legnagyobb érdeme, hogy lelkesen és bőkezűen támogatta az írókat és előmozdította az irodalmi törekvéseket. Irodalmi körének legjobb nevű tagjai *Tibullus, Lygdamus, Sulpicia.*

Messenius, *Johan M.,* *1579. †1637., svéd drámaköltő és történetíró. Élete utolsó 20 évét hazaárulás vádja alatt börtönben töltötte; itt írta fő történeti művét, a félig verses *Scondia illustrata*-t. Egyéb jelesebb művei néhány krónika és hat történeti dráma (egy 50 darabra tervezett ciklus elkészült részei), melyek a svéd történet egy-egy epizódját dolgozzák fel a néphagyomány szerint. A főbbek *Disa, Signill* és *Svanhvita.* M. költészete az egykorú humanisztikus drámával szemben erősen középkori, kezdetleges és népi ízű.

Mészáros *Gyula,* *1880., nyelvész, tanár. Művei: *A csallóközi nyelvjárás, Heinrich Zschokke mint novellista,* stb.

M. *Gyula,* *1883., orientalista. Két évig folytatott török nyelvtanulmányokat Konstantinápolyban, majd a Tud. Akadémia megbízásából a Kazán-tatárok és csuvasok tanulmányozására indult. 1909. az Ural vidékére, 1910. Kisázsiába vezetett expediciót. Önálló művei: *Cipruslombok alatt, A csuvas ősvallás emlékei, Csuvas népköltési gyüjtemény, Török költők, A Bosporus partjain, A török alkotmány alaptörvényei, Magyarországi kún nyelvemlékek, Magna Ungaria,* stb.

M. *Ignác,* *1721. †1800. *Kártigám* c. kalandos és fantasztikus regénye nagy sikert aratott. Németből dolgozta át és választékos stílusa jelentékeny tényezője volt a regény sikerének. Költői értéke nincs, de a korabeli magyar közönség nem volt elkényeztetve

M. *Lázár,* *1746. †1858. Első felelős minisztériumunkban hadügyminiszter, majd a felkelő sereg főparancsnoka. A szabadságharc után sokáig bolyongott külföldön, míg végre Angliában telepedett le. Ott is halt meg. *Emlékiratai* 1866. jelentek meg; könyve elsőrendű forrásmunka a szabadságharcra vonatkozólag.

Meszlény *Richárd,* *1877. Irodalomtörténész, egyet. m. tanár előbb Genfben, majd Prágában. Nevét *Spittelerről* szóló nagy német monográfiájával tette ismertté.

Metafora. Formailag a hasonlat tömörítése a »mint« kötőszó kilökésével, lényegileg azonban a hasonlatnál, mely inkább esztétikai közösségeket fed fel, mélyebb rámutatás távoleső dolgok belső közösségére. Az élő nyelv is gazdag M.-kban, melyeket a nép-fantázia termelt ki, a modern költészetben pedig mindig erősebb szerephez jut a M. a hasonlat mellett.

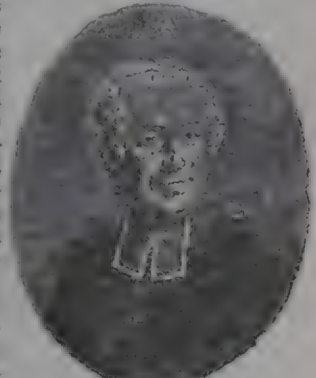
Pld. *Oszlik lelkemnek barna gyásza,*
Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.
Az arcát még titkolja, rejti,
De *Nap-szemét* nagy szánalommal
Most már sokszor rajtam felejti.

(Ady : Ádám, hol vagy?

Hervadása liliomhullás volt :
Ártatlanság képe s bánaté.

(Vörösmarty : Szép Ilonka.) *Sárközi.*

Metastasio (ejtsd : metasztázió), *Pietro,* *1698. †1782. Az »Arcadia« tagjai között ez az apát volt az egyetlen igazi költő. Akadémiai neve Corasio Artino volt, valódi neve pedig Trapassi Pietro, amelyből azután egy költő barátja görögösen a M. nevet formálta. Rómában született és egy Gravina nevü költő fedezte föl. 1718. Gravina meghalt és M. lett az örököse. 1721. írta első szinpadi művét, *Gli Orti Esperidi,* (Hesperidák kertje), melynek sikeres előadása alkalmával megismerkedett Bulgarellivel, az akkoriban igen híres énekesnővel. Az ő kedvéért írta M. első melodrámáját: *Didone abbandonata* (Az elhagyott Dido), mely 1724. híressé tette egész Olaszországban. Ezután egész sorozat melodrámát írt, mindég Bulgarelli buzdítására, úgyhogy rövid idő alatt ismertté vált a külföld előtt is. 1730. a bécsi udvarnak »költője és történésze« lett. Ott is maradt egészen haláláig. Utolsó művét 1771. írta. A bécsi udvarban különben előadhatta legsikerültebb munkáit: *La Clemenza di Tito*-t (a kegyes Titusz) és *Attilio Regolo*-t. Halálát egész Európa gyászolta, mint a költészetnek legnagyobb veszteségét. Életében »Sofocle Italico« (Olasz Sophokles)-nek hívták, de ebben erősen túloztak a korabeliek. Soha sem volt tragikus költő; az ő költészete inkább egy bizonyos rokonszenves könnyedségben rejlik, amely különös zengzetességükért kedveltekké tette verseit

Metastasio

Az egyetlen uralkodó érzés, amit melodrámáiban találunk, az a raffinált »szerelem«, amely divat volt korában a való életben is. Mindenesetre korának legjobb költői közé tartozik. *Widmar.*

Méténier (ejtsd: metenjé), *Oscar*, francia elbeszélő és drámaíró, *1859. †1913. Valamikor a párizsi rendőrség tisztviselője volt s ezért regényeiben és drámáiban kizárólag a polgári társadalom körén kívül élők speciális világával foglalkozik naturalista stílusban. *En famille* (Családi körben) c. egyfelvonásosát magyarul a Thália-társaság mutatta be.

Methnevi *(mesznevi)*, perzsa versforma: minden hosszabb, rímes költemény; lehet történeti-epikai, romantikus-epikai és tanító-leíró, s ebben az utóbbi esetben etikai v. misztikus, később etikai és misztikus egyidejűleg.

Metonimia. Egymással kapcsolatban álló fogalmak nevének fölcserélése. Ez a kapcsolat sokféle lehet: megnevezhetjük az anyagot a belőle készült tárgy helyett: *(Arannyal, ezüsttel* megfizetek érte), a tartalmazót a tartalom helyett (Hányadik már a *pohár?)*, az okot az okozat helyett *(Tőr* benne minden gondolat), a szerzőt műve helyett *(Petrarca* olvasása közben), stb. *Sárközi.*

Metrika, a versmértékek tana. *Metrikus* vers: időmértékes vers. *Metrum:* időmérték.

Meyer, *Conrad Ferdinand,* *1825. †1898., a renaissancizmusnak nevezett stílusirány legnagyobb német elbeszélője. Mindig időbeli távolságokra van szüksége, hogy megszólalhasson. A mult keresése nála belső kényszerűség. A disztancia pátoszának hordozója a történeti levegő. A történet szimbolikus formáin alig változtat. A történeti helyzettel szemben rendszerint megőrzi hideg tárgyilagosságát, de alakjaitól nem tagadhatja meg vérrokonságon alapuló együttérzését. Átviszi idegességét, protestáns lelkiismeretét, érzékenységét, korának problematikusságát. Uralkodó vonása a plaszticitás, nem olyan teremtő erő, hogy visszatalálhatna vele az antik világba, s ha mégis plasztikus tradiciót keres elbeszélő művészetében, csak az antik világnak legteljesebben elnyugatiasodott formájára, az érett renaissancera esik a választása. Ezt a formát olyan megfelelőnek érzi, hogy nemcsak közvetlenül fordul hozzá *(Plautus im Nonnenkloster, Die Hochzeit des Mönchs, Die Versuchung des Pescara, Angela Borgia)*, hanem a középkort *(Der Heilige, Die Richterin)*, reformációt *(Huttens letzte Tage)*, a barokkot *(Das Amulett, Jörg Jenatsch, Der Schuss von der Kanzel, Gustav Adolfs Page, Die Leiden eines Knaben)* is a renaissance közvetítő rétegén keresztül látja... Történeti szimbolumai mindig diadalmasak, hősei rendszerint diadalmasan búcsúzó vagy elbukó emberek. A történeti helyzet és hős között állandó hézag tátong. Ezt a hézagot tölti ki M. élményeinek szublimált anyagával s minthogy nem áll módjában a menedék-környezet szerkezetén változtatni, alakjainak lirizmusát fokozza. Plasztikus emberábrázolás segítségével ezt a lirizmust vezeti le balladikus szerkezetű novelláiban, ahol közös funkcióra egyesülhet a lirizmus és történeti tárgyilagosság s aránylag szűk helyen fér meg a legnagyobb feszültség a legnagyobb koncentrációval. Csak a nagyobb, versbeli stilizálásra van szükség, hogy eljussunk M. elbeszélő költeményeihez s zárt architektúráju balladáihoz. Lírájában viszont már nem rejtőzhetik monumentális szimbolumok mögé. A nyugati versformák indiszkréciója, ritmusa állandó leleplezéssel fenyegeti M. magányát, beteges érzékenységét, problematikus nyugtalanságát. Itt, ahol a legnagyobb távolságra volna szüksége, itt áll legközelebb élményeihez; itt, ahol legsúlyosabban nehezedik rá a feszültsége, csak önmagát vagy lírai átvitel útján a természetet lehet szimbolummá stilizálnia. Minél türelmetlenebbül ostromolja belső nyugtalansága, annál tartózkodóbb álarcot kényszerít rá arisztokrata elzárkózottsága, szemérme. Élményei sokáig élnek benne első stilizáltságukban, mielőtt alávetné őket az utolsó érzékelhető stilizálásnak. Verseit át meg át dolgozza, de nem azért, hogy elpárologtassa belőlük az életet, hanem hogy lefejtsen róluk minden jegyet, amely indiszkrét szentimentalizmusnak tetszhetnék, hogy megtalálja azt a jelzőt, rímet, amely a legnagyobb külső plaszticitás mellett a legtisztábban konzerválhatja mélabújának minden hullámverését. — Összegyűjtött művei: *Sämtliche Werke* (Haessel, 1908 s többször, 8 köt.). *C. F. M.'s unvollendete Prosadichtungen.* Eing. u. herausg. von A. *Frey* (I., (II. 1916). V. ö. R. *d'Harcourt: C. F. M.* 1913); F. F. *Baumgarten: Das Werk C. F. M.'s* (1917); W. *Brecht: C. F. M. und das Kunstwerk seiner Gedichtsammlung* (1918); M. *Nussberger: C. F. M.'s Leben u. Werke* (1919); W. *Linden: C. F. M.* (1922); O. *Stoessl: C. F. M.* (1922); E. *Ewerth: C. F. M.* (1924); A. *Frey: C. F. M.* (4. kiad. 1925); R. *Faesi: C. F. M.* (Die Schweiz im d. Geistesleben. 36); H. *Mayne: C. F. M.* (1925); *Tolnai* István: *C. F. M. és történeti elb.* (1908); *Lautner* J.: *C. F. M. nyelvéről* (1910). — Magyar ford.: *Jenatsch György, Borgia Angela, Pescara* (Klassz. Regt.), *A szent* (O. K.), *A barát násza* (Ath. Kvt.), *Egy fiú szenvedései* (Magy. Kvt.) *Turóczi-Trostler.*

Meyer-Förster, *Wilhelm,* *1862. német író. *Karl Heinrich* c. regényéből (1898) írta *Altheidelberg* c. érzelmes diákvígjátékát (1901), mely óriási sikert ért el. Európaszerte s nálunk is hatott *(Farkas* Imre *Iglói diákok* c. játékára). Nem költészet, de hatásos, szentimentális diákromantika. Számos jelentéktelen regényt írt.

Meynell (ejtsd: menel), *Alice,* angol költőnő, *1852. †1922. Művei: *Preludes; The Spirit of Place* stb. Essayket is írt.

Meyrink, *Gustav,* *1868., családi nevén *Meyer,* német író. Élclap-írással kezdte *(Der arme Augustin* Wien 1904), aztán

groteszk és borzalmas történetek művelésére tért át. E téren alkotta legnagyobb sikerét *Der Golem* c. fantasztikus regényével, mely egy prágai zsidó mondát dolgoz fel a nagy Löw rabbiról, aki egy agyagbábut életre keltett. A regény a maga vad, zűrzavaros fantasztikuma révén hihetetlenül népszerű lett : lefordították, színpadra, filmre vitték. Hasonló téren mozog M. következő regénye : *Das grüne Gesicht*, mely a bolygó zsidó alakját szövi bele valami hátborzongatóan rejtelmes történetbe. — M. a lelki élet homályos határterületein keresi a maga fantasztikumának forrását s nem kis erőt tanusít abban, hogyan hálózza be, tegye rabbá az olvasó lelkét valami egészségtelen, okkult patológiával. *Kecskeméti.*

Meysenbug, *Malwida von*, német írónő, *1816. †1903. Liszt, Wagner, Nietzsche és öreg korában az ifjú Romain Rolland nemes és megértő barátja volt. Levelezése a legszebb emberi dokumentumok közé tartozik. Főbb művei : *Memoiren einer Idealistin, Phaedra, Ges. Erzählungen.*

Mezei *Ernő*, *1851. Függetlenségi politikus, kiváló publicista. Sokáig országgy. képviselő. Politikai cikkein kívül számos szépirodalmi művet is írt ; ifjabb korában különösen verseket.

Mezey *Sándor*, *1884. Költő és író, publicista. Irt verseket *(Versek, Lohengrin)* és drámákat *(Szent Genovéva).*

Mezőfy *Vilmos*, *1870. Szocialista író. Szerkesztette a *Szabad Szó* c. hetilapot. Művei : *Az igazi szocializmus, Weitling Vilmos élete és tanítása, Az évezredek története* (10 kötet), *A szociáldemokrácia evangéliuma.* Több művet fordított magyarra.

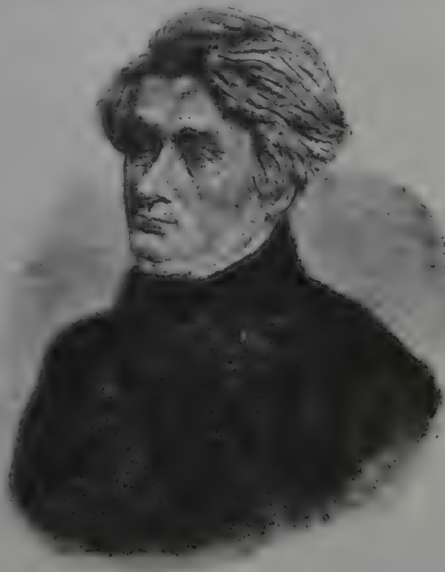
Michaelis, *Karin*, *1872. Dán írónő. Nagy ismerője az asszonyi léleknek. Leghíresebb műve : *A veszedelmes életkor.* A *Túl a testen* c. regényt *Balázs* Bélával együtt írta. Értékesebb elbeszélő munkái még : *Ulla Fangel sorsa, Metta, A hét nővér, Kicsi lány, nagy a te hited, A kis hazudozó, A jó és a rossz fája*, stb. Legtöbb műve magyarul is megjelent.

M., *Sophus*, *1865. Odense-ben. A dán költői és elbeszélő irodalom egyik kimagasló alakja, akit költői szépség, nemes formaművészet, szines és képekben gazdag nyelv jellemeznek. Első műve egy *Télizöld* c. verskötet volt (1883), amelyet 1888. a *Versek* c. kötet követett, majd: *Napvirág, Sziréna, Az élet ünnepe, Pálmák.* Prózai művei közül az *Aebelo. Hellén és barbár* nevezetesek, de legművészibb valamennyi között az *1812, Az örök álom*, amely Napoléon oroszországi hadjáratáról szól. (Magyarul is megj.). Nagy sikert aratott *Forradalmi nász* c. színdarabja, amelyet Budapesten is előadtak. *Juhász A.*

Michájlovszkij, *Nikoláj Konsztántinovics*, orosz kritikus, *1842. †1904. 18 éves korában kezdett elbeszéléseket írni és fordítani, de 1869. kezdve kizárólag kritikai tanulmányokkal foglalkozott. A hatvanas és hetvenes években az orosz ifjúság szellemi vezére s haláláig az írók rettegett kritikusa s az olvasók arbiter elegantiarum-ja volt. Az orosz kritikát filozófiai alapra fektette. Mikor Oroszországban terjedni kezdtek Spencer tanai, M. szigorú analízisnek vetette alá s egy új elméletet állított föl a haladás törvényeiről. Az individualizmus híve volt s ezért nem szerette Tolsztojt, aki az egyénnek az összességbe való beolvadását tartotta szükségesnek. Igen nagy értékűek a tanulmányai *(A hősök és a tömeg, A kegyetlen talentum* — t. i. Dosztojevszkij —, *Tolsztoj jobbkeze és balkeze, Mi a progresszió?). Bonkáló.*

Michelangelo, *Buonarroti*, a nagy Michelangelo *1475. †1564. az irodalomtörténetben is megörökítette nevét lírai költeményeivel, amelyek a korabeli óriás lendületet vett és beláthatatlanul termékeny szonett- és canzone-irodalomban magasan az átlag fölé emelkednek. Nem csiszolt, de komoly művészettel ötvözött költeményei (számuk nem több mint 132) mind mély gondolatot és meggyőzően őszinte — szerelmi, vallásos, hazafias — érzelmet hordoznak. A szépművészetek gondolatvilágában mozgó képei és képzetei új hangot hoznak a lírába, amely az ő tollán nem petrarkista, mint a kortársak stílusa, hanem a miszticizmusra hajló *dolce stil nuovo*-ra emlékeztet. *Honti.*

Mickiewicz, *Adam*, *1798. †1855. a lengyelek egyik legnagyobb poétája, akinek korszakalkotó hatást tulajdonítanak a lengyel nemzet szellemi újraéledésében is. M., a lengyel romanticizmus vezéralakja, nemes családból származott. Nagy hatással volt rá *Homeros, Byron* és *Goethe* költészete. Mint kovnói tanár szerelmes lett egy jóbarátjának nővérébe, de szerelmében csalódott s a lelki fájdalom hatása alatt jöttek létre első költői alkotásai, a *Dziady* és a *Ballady i romance*, a kesergő szerelmi líra gyöngyei. Később az orosz kormány Moszkvába helyezte át. Itt jelentek meg *Szonettjei* (1826.), Szt.-Pétervárott

Mickiewicz

viszont *Konrad Wallenrod*-ja (1828), amelynek tárgyát a litván harcokból merítette. M. föllépésével dőlt el a harc az álklasszicizmus és a romanticizmus hívei között is a lengyel irodalomban, az utóbbi irány teljes győzelmével. M. géniusza volt itt a döntő tényező; a népnyelv az ő lírájával vonult be művészi módon az irodalomba, költészete izzóan nemzeti és hazafias és a forma utólérhetetlen mestere. 1829., mint emigráns bejárta Németország nagyrészét. Ezután következett Svájc és Olaszország, végül Párizs. Az 1831. lengyel forradalom leveretése mélyen lesújtotta s a hazafi búja az ezt követő munkáiban is megnyilatkozik.

M. leghatalmasabb alkotása a *Pan Tadeusz* (T. úr, 1824). A mű cselekménye az 1811—12. években játszódik le. E nagyszerű eposz a lengyel kisnemesi társadalom mesteri rajzát nyújtja, sőt ennél is több: valóságos nemzeti eposz. A Tadeusz úrral M. költői pályája csaknem lezártnak is tekinthető. Párizsban, a Collège de France-on fölállítják számára a szláv irodalmak katedráját, amelyen 1844-ig működött. Ezután a messzianizmusba merülve hányódott életet élt. Műveit minden művelt nyelvre lefordították. Magyarul szonettjei jelentekmeg (f. *Gáspár* Imre, Bp., 1880 és *Béni* Gyula, 1893).

Podhradszky.

Micu-Klein *(Clain), Samuil*, g.-kat. román pap és író, »a latinos irány« egyik megalapítója, *1745. Nagyszeben vidékén, †1806. Budán. Nagyon termékeny író volt. Művei történelmi, nyelvészeti, valláserkölcsi, bölcseleti és didaktikai irányúak. Kempis *Krisztus követését* is lefordította románra. Sinkaival együtt írta az első latinbetűs román nyelvtant (latinul, Bús 1780), amelynek megjelenésétől számítható az ú. n. latinos iskola.

Middleton (ejtsd: midltn), *Thomas*, angol drámaíró, *1570. †1627., 20 drámát írt, főleg vígjátékokat; van néhány álarcosjátéka s látványossága. Legjobb drámái: *The Changeling*; *The Spanish Gipsy*; *Women beware Women*. *A Game of Chess* a spanyol királyt és más nevezetes személyeket vitt színpadra, kellemetlenséget is okozott szerzőjének. A londoni életet nagyszerűen írja le.

Migray *József*, *1882. Szocialista költő és író. Írt verseket *(Vörös zászló alatt, Forrongás)* és elméleti műveket *(A szociális kérdések, Az iskola és a tanítóság, Schmitt Jenő Henrik életrajza, A modern ember útja)*.

Mihály *(Magyarországi; Michael de Hungaria)*, a XV. sz. egyik legnagyobb hatású prédikátora, pálos szerzetes volt, jórészt Párizsban élt. Prédikációi átmentek a korabeli külföld prédikációs gyűjteményeibe. Egyéb műveinek csak tárgyát és tartalmát ismerjük közvetett forrásokból.

Mihályfi *Ákos*, *1863. Egyetemi tanár, a *Kat. Szemle* szerkesztője, a Szent-István társulat alelnöke. Írt egyházi beszédeket, foglalkozott tanulmányaiban a kat. egyetem és a kat. papnevelés problémáival. Főműve a lelkipásztorkodástan legértékesebb magyarnyelvű összefoglalása: I. *Igehirdetés*, II. *Nyilvános Istentisztelet*, III. *Az ember megszentelése.*

Mika *Sándor*, *1859. †1912., az *Eötvös*-kollégium tanára és egyet. magántanár. Számos tankönyvén és kisebb tanulmányán kívül fontosabb művei: *Weiss Mihály, A hűbériség és keresztes hadjáratok kora* (Nagy Képes Világt. V.). Számos értékes tankönyve van.

Mikes *Kelemen*, *1690. Zágonban, †1761. Rodostóban. Előkelő erdélyi család ivadéka volt. Már 17 esztendős korában II. Rákóczi Ferenc apródja. Ahogy a fejedelem udvarába lépett, sorsát hozzá kötötte; elkisérte bolyongásaiba és nem hagyta el urát, kihez gyermeki szeretettel ragaszkodott. Megjárta Lengyelországot, hosszabb ideig tartózkodott Franciaországban, folyton reménykedve, hogy urának tervei sikerülnek. Törökország az utolsó állomás; itt válik Magyarország fejedelme rodostói száműzötté, lelkes társai pedig hontalan bujdosókká. M. a fejedelem halála után (1735) is Rodostóban marad. A sors őt jelölte ki arra, hogy egymásután sírjukhoz kisérje nyugovóra térő bujdosó-társait. Végül egyedül marad a Rákóczival eltávozottak közül és nagy magánosságában a vallásban keres vigasztalást. M. franciaországi tartózkodása alatt foglalkozott már az irodalommal. A virágzó francia irodalom nagy hatással volt rá. Mikor Rodostóba jutott, a konstantinápolyi francia követség útján kapott könyveket és főleg az unalom óráinak elűzésére fogott erősebben irodalmi munkássághoz. Sok vallásos és erkölcsi művet dolgozott át magyarra. Ilyenek: *Az izraeliták szokásairól, A keresztények szokásairól, Az idő jó eltöltésének módja, Keresztényi gondolatok*, stb. Ezek a művek csaknem kivétel nélkül francia írók munkái után készültek, de nem jelentékenyek sem tartalmuknál, sem stílusuknál fogva. Szépirodalmi átdolgozása csak egy van: a *Mulatságos napok*. Keretes elbeszélés. M.-nek irodalmunkban jelentőséget a *Törökországi levelek* adtak. Levélalakban írt naplójában a rodostói száműzöttek életét, reménységét, csalódásait örökítette meg. A levelek negyvenegy évet (1717—1758) ölelnek fel. Összesen 207 levél van. Sok vita folyt az irodalomban, vajjon nem valódi levelekről van-e szó.

Mikes Kelemen rajza: Hit, remény, szeretet.

Ma már határozottan állíthatjuk, hogy a levelet csak irodalmi formának használta az író. M. műve történeti forrásmunka: belőle ismerjük meg a bujdosók életét. Másik fontossága az előadásban van: közvetlen és bájos. Stílus tekintetében magasan fölötte áll kortársai műveinek. M. a régi erdélyi irodalmi nyelvet vitte magával, de nagy hatással volt stílusának kifejlődésére a francia irodalmi nyelv. A levelek fejlett, választékos és eleven stílusát csak akkor érthetjük meg, ha elképzeljük, mennyit töprenghetett M., míg francia olvasmányait magyarra tudta fordítani. A levelek tartalma a bujdosók életén kívül: a török birodalom lakóinak élete, régi történeti és mondai események. Ez utóbbiakat ügyesen szövi be M. előadásába. Érdekes, hogy a levelek egy része nem önálló; az író sokat merített olvasmányaiból: egyes levelek francia szerzők műveiből vett átdolgozások. (M. forrásainak nagy részét *Király* György mutatta ki.) M. műve csak 1794. került sajtó alá. *Kulcsár* István adta ki először. Azóta több kiadása jelent meg. De azt ma sem tudjuk biztosan, hogyan került a kézirat Törökországból *Kulcsár*hoz. Jelenleg az eredeti kézirat az egri egyházmegyei könyvtár tulajdona. *Lengyel.*

M. *Lajos*, *1872. Hírlapíró, az Az Est c. lap egyik szerkesztője. Számos értékes külföldi irodalmi művet fordított magyarra. (*Maupassant*, Anatole *France*, *Strindberg* műveinek sorozatos kiadása, rengeteg regény, elbeszélés, színdarab és ifjúsági mű.) Szerkesztője volt a *Tolnai*-féle Világlexikonnak. Irt drámát is *Nem lesz bankett* címmel (előadta a Nemzeti Színház 1919.).

Miklós *Andor*, *1880. Az Est főszerkesztője. Előbb a *Magyar Szónál*, majd a *Pesti Naplónál* dolgozott. 1910. alapította *Az Est*-et, amelynek azóta élén áll. Ujságírói és szerkesztői képességein kívül kiváló szervező tehetségével válik ki, amellyel a Pesti Napló, Est, Magyarország konszernt megteremtette és igazgatja.

M. *Elemér*, *1882. Lírai költeményeken kívül irodalomtörténeti tanulmányokat írt. Párhuzamot vont *Petőfi* és *Béranger* költészete között, kiadta bevezető tanulmánnyal *Mikszáth Kálmán* válogatott elbeszéléseit.

M. *Ferenc*, *1869. Iró, tanár. Több tankönyvet, művészeti és irodalomtörténeti tanulmányt írt. Főművei: *A drámai hármas egységről*, *Mikes Kelemen Törökországi leveleiről*, *Les méfaits d'une Encyclopédie française*. A Révai nagy Lexikon szerkesztője volt.

M. *Jenő*, *1878. Iró és újságíró, verseket, novellákat, tárcákat és művészeti tanulmányokat írt. M. az emlékek halkszavú, mélyérzésű poétája. Elbeszéléseiben leginkább gyermekkori élményeit formálja művészi módon hangulatos egésszé. Novelláskötetei: *Este*, *A kék budoár* és a *Madárka*, melyben anyjának emelt megható szépségű emléket. A pusztuló Tabán levegője lengi be kis regényét, a *Piros mókust*, melyből háromfelvonásos színművet írt *Mókusok* címen (Kamaraszínház, 1925). Nagy sikert aratott Shakespeare haláláról szóló lírai egyfelvonásosa a Nemzeti Színházban (1926).

Miklosich, *Franz*, *1813. †1891., bécsi egyetemi tanár, nyelvtudós, az összehasonlító szláv nyelvtudomány megalapítója. Két alapvető munkája: *Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen* (1852—1874) és *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen* (1886). Részletesen foglalkozott a magyar nyelv szláv elemeinek kimutatásával s ezen a téren úttörő munkát végzett. *(Die slawischen Elemente im Magyarischen.)*

Miklósy *Ilona (G.)*, *1876. Irónő. Kezdetben színésznő volt, regényeit, novelláit különös kedvvel meríti ebből a tárgykörből. Főművei: *Három szőke asszony*, *Viola*, *Az utolsó felvonás*, *Illyésházi Kata házassága*, *Johanka*, *egy színészgyerek élete*, *A színész és leánya.*

Mikó *Ferenc*, erdélyi történetíró, *1585. †1635. A mozgalmas életű főúr *Históriájá*ban megírja Erdély történetét 1594-től 1613-ig. Megj. a *Magyar Történeti Emlékek* VII. kötetében.

M. *Imre gróf*, államférfi, *1805. †1876. Nagy része van Erdély kultúrális fellendülésében, maecenása volt a nagyenyedi kollégiumnak, a kolozsvári egyetemnek és a kolozsvári Nemzeti Színháznak. Megalapította az *Erdélyi Múzeumot*. Értékes történetírói működést is fejtett ki, kiadta az *Erdélyi történeti adatokat* és Bod Péter munkáit. Számos tanulmányán kívül önálló műve *Benkő József élete és munkái*.

M. *László*, *1880. Katolikus teológus, tanár. Több filozófiai és szépirodalmi munkát tett közzé. Különösen Kant és Herbert Spencer rendszerével foglalkozik. *Rusztán Csályósz históriája* c. műve jelentős.

Mikola *Sándor*, *1871. Magyar fizikus és pedagógus, sokat foglalkozott a középiskolai oktatással: *A középiskolai mathematikai tanítás reformja.* (Bekével, Bpest 1909., németül is megj.) Nagyobb műve: *A fizikai alapfogalmak kialakulása* (Bpest, 1911), Értékes tudományos dolgozatai az elektromos kisülésekről a Math. és Termtud. Értesítőben és a Physikalische Zeitschriftben jelentek meg.

Mikszáth *Kálmán*, *1849 jun. 16. Szklabonyán, †1910 május 28. Budapesten. Középiskolai tanulmányai végeztével a budapesti egyetemen jogot hallgatott. Rövid ideig tartó vármegyei szolgálat után újságíró lett. Uj pályáját Szegeden kezdte; az árvíz által elpusztított nagy alföldi város akkor hatalmas lendülettel indult a virágzás felé. M. lelke a nép és a vezető osztály érdekes egyéniségeivel telt meg, de újonnan szerzett alakjainak egy részét csak később használta fel; lelke még ekkor tele volt szülőfalujának és a szomszéd vidéknek érdekes embereivel, a *jó palócok*kal és a *tót atyafiak*kal. Mihelyt a róluk írt novellák és regék megjelentek, M. nevét szárnyára vette a hír: egyike lett legnépszerűbb íróinknak. A 80-as évek elején ismét a fővárosban

van: a *Pesti Hirlap* munkatársa. A P. Hirlapon kivül a szépirodalmi folyóiratokban is sűrűn jelennek meg művei. Mikor aztán országgyűlési képviselővé választották, megismerte a politikai életet, a vezető tényezőket, figyelemmel kisérte a pártok küzdelmét és komoly, szatirikus, meg humoros rajzokat írt a Ház üléseiről és vezető politikusainkról. Élete ekkor a legharmonikusabb. Népszerűsége és hírneve vetekedik a *Jókaiéval*, gyermekeinek szellemi fejlődését nagy lelki gyönyörűséggel figyeli, tekintélye van a politikai életben is, bár sohasem iparkodott előtérbe. A sors végzetszerűen sujt rá. Elragadja egyik fiát és ezt a csapást sohasem tudja teljesen kiheverni. *A ló, a bárányka és a nyúl* c. kis elbeszélésében ércnél maradandóbb emléket állított fiának, de a temetés óta mindig látja azt a kis *púpot*, mely a földet gazdagabbá tette, az ő lelkére azonban sötét árnyékot vetett. Gyermekéről irott megható elbeszélései mindig hatással lesznek a messze jövő nemzedékeire is, amíg a szülőt — a természet rendje ellenére, a sors kegyetlensége következtében — az a veszély fenyegeti, hogy gyermeke sírhalmánál kell állania. M. a megdöbbentő csapás után el-eljár barátai közé, magába zárja fájdalmát, gyakran még keresi is a társaságot, nincs terhére embertársainak: a fájdalmat egyedül viseli. Még lapalapításra is van ereje, politikai napilapja, az *Országos Hirlap* azonban nem él hosszú ideig. Élete vége felé a nemzet nagy ünneplésben részesítette; megvették számára ősei birtokát és szülőfaluját tiszteletére Mikszáthfalvának nevezték el. 1910. váratlanul, munkaerejének teljes birtokában, minden magyar legnagyobb megdöbbenésére elhúnyt. Egy képviselőválasztáson hűlt meg és a tüdőgyulladás hamar végzett vele. — M. a kiegyezést követő korszak legnagyobb írója; egyike a világirodalom legjobb megfigyelőinek. Első pillantásra észreveszi a bennünk rejlő, mélyen rejtegetett, gyakran magunk előtt is titkolt torz és különös vonásokat. Gyakran úgy érezzük, mintha *Swift Gulliverje*ként járt volna embertársai között, az ő szeme számára óriásivá duzzadt egyéniségükön kényelmesen figyelve a tátongónak látszó sebeket és fogyatkozásokat. Képzelete nem úgy dolgozott, mint a délibáb, mely gyakran a felismerhetetlenségig megváltoztatja a tárgyakat; a nagyító üveg szerepét töltötte be, mely hűségesen mutatja a mi gyarló érzékszerveink által fel nem fogható, de valójában élő és működő erőket, szerveket, jellemző vonásokat. A szó, a mozdulat, az arckifejezés számára a tudat mélyén forrongó kráter pillanatnyi felcsapódása volt; képzelete segítségével lement a gyökerekig, s ahol más ember egy jelentéktelen epizódot, egy magánosnak látszó hajtást látott, az ő képzeletében egy terebélyes fa jelent meg. Műveiben azért szerepel annyi számunkra különös ember, torz helyzet és mulatságos jelenet. Előadása egyszerű, magyaros, majdnem a társalgási nyelv, *mégis* különös báj van benne. Gyakran nem is az érdekel, amit mond, hanem abban gyönyörködünk, ahogyan mesél. Nem olyan kegyetlen, mint *Swift*; sok megértés van benne az emberi gyöngeségek iránt. De azért oldalról és felülről nézi a küzdő, viaskodó és vérző embert, mintha mondaná: a világ teremtése óta mindig ilyen volt az ember, nincs hatalmamban a változtatás; nem is érdemes fáradozni érte. Ebből származik bizonyos fokú cinizmusnak látszó szkepticizmusa. Különös erővel tudja megrajzolni a dzsentri hibáit, de ez iránt a társadalmi osztály iránt érzi a legnagyobb rokonszenvet. Nagyobb alkotásainak szerkezete nem egységes, leányalakjai megrajzolásában *Jókai* hatását érezzük; igazi M.-alakok azok a megsebzett lelkű, különös emberek, akik a normálistól az őrültig vezető út különböző állomásain tartózkodnak; kifelé gyakran még egészséges embert mutatnak, de a lelküket már megragadta, már-már birtokba is vette egy hatalmas erő: nem urai többé maguknak. *Görgey* alispán, *Pongrácz* gróf, *Gregorits*, *Mácsik* egy kényszerképzet hatása alatt cselekszenek, de testvéreink: lelki világuk csak abban tér el a mienktől, hogy a képzetcsoport középpontjaiba számunkra másodrangú képzetek kerültek. Szinte érezzük, hogy mi is azon az úton járunk, melynek ők már a derekán járnak, vagy a végéhez közelednek: azért nem idegenek nekünk M. alakjai. *Nemzetes uraimék* hőse, a nagyerejű *Mácsik*, álomvilágot teremt magának, különben nem tudna hatalmas egyénisége a falu emberei számára szabott szűk körben megmaradni. *Besztercze ostromának* *Pongrácz* grófja a középkorban él; világos pillanataiban látja torz helyzetét, de elmenekül a jelentől. *Görgey* alispán *(Fekete város)* lelki rokona *Pongrácz* grófnak: ő is az őrület örvénye felé közeledik. Rögeszmétől elkínzott lelkében nincs megnyugvás; háborog, mint a viharos tenger; tettei, szavai úgy törnek elő lelke mélyéről, mint ahogy a forrongó nap kiveti magából az égő gáztömegeket. *Gregoritsot (Szent Péter esernyője)* beteggé tette magára hagyottsága, továbbá a kisvárosi miliő, melybe sehogyse tudott beleilleszkedni. A *Vén gazember* hőse sem illeszthető be a normális emberek közé. Az ura családja iránt átöröklött hűség irányítja minden tettét; egyéni életet nem is él; a maga számára alkotott erkölcsi világ szerint rendezi be életét és világos szemlélete olyan erős páncélt ad lelkének, hogy elviseli az emberileg szinte elviselhetetlennek látszó támadásokat; eltűri, hogy szeretett ura és egész környezete tolvajnak tekintse. Mit törődik ő már az emberekkel; szeme mereven tekint a cél felé. Ebből a regényéből kitűnő drámát írt *Harsányi* Zsolt. *A különös házasság* és *A Noszty fiú esete Tóth Marival* tartoznak még a híresebb regényei közé. Mindezekben a regényekben a mulatsá-

gos mellékalakoknak egész serege vonul fel. Falusi jeleneteknek, mulatságoknak, egy-egy ebédnek, vagy tanácskozásnak mulattató képét tudja megrajzolni, hogy a világirodalom legnagyobb íróinak műveiben találjuk mását. Szatírája és iróniája maróvá válik az *Uj Zrinyiászban* és a *Gavallérokban*. Ez utóbbi a sárosi dzsentri kegyetlen, de nagyon mulattató kigúnyolása. — M. vitte be a gyermekszobát irodalmunkba. Gyermektörténeteiben nyilatkozik meg igazán érző szíve. M. szatírája és fölénye *Swift*-et meg *A. France*-ot juttatja eszünkbe, kisebb novellái között olyanokat találunk, melyek *Tolsztoj* gyönyörű népies elbeszéléseivel állanak egy színvonalon. A legszebb magyar legendát M. írta : *A mi kis falunk legendáiból.* M. és Arany között van bizonyos hasonlóság : mind a ketten epikai hitelre törekszenek. Egy anekdóta, egy jelentéktelen epizód, vagy hagyomány elegendő arra, hogy képzeletüket megindítsa. Csodálatos költői erejük az átformálásban, a kialakításban nyilatkozik meg.

Műveit lefordították idegen nyelvekre ; neve a külföldön jól ismert. Műveit első egységes kiadásban a Révai Testvérek adta ki. Az író negyvenéves jubileumára alakult országos bizottság megbízásából új kiadást rendeztek ; jelenleg sajtó alatt van munkáinak újabb kiadása. — A M.-irodalom nem nagy. Fontosabb művek : *Gyöngyösi L. : M. K. ; Mauksch* Kornélia : *M. K. életéből ; M. K.-ról sógornője ; M. K.-né visszaemlékezései ; Rubinyi* M. : *M. K. élete és művei ; M. K. stílusa és nyelve ; Várdai* Béla : *M. K.* *Lengyel.*

Miletz *János*, *1841. †1903. Középiskolai tanár volt. Fontosabb művei : *Gizella magyar királyné élete, Temes és Arad vmegyék történeti és régészeti emlékei, Katona József.*

Milhoffer *Sándor*, *1869. Tanár. Számos közgazdasági tanulmánya jelent meg önálló kötetekben is.

Milieu (fr., miljő). Környezet. *Taine* elmélete szerint egyik meghatározója az egyéniségnek. Ez elmélet hatása életrajzokon és realista-naturalista szépirodalmi műveken egyaránt meglátszik. A szépirodalom is a tudomány módszereit utánozva iparkodik megmutatni a környezet hatását az egyén kialakulására.

Milkó *Izidor*, vajdasági író, *1855. Számos önálló munkája közül a legújabbak : *Firenzei eset és egyéb elbeszélések* (1925), *Irók és könyvek* (1926). Jelenleg Szabadkán a *Bácsmegyei Napló* főmunkatársa.

Milkowski, *Zygmunt* lengyel regényíró, l. *Jeż* alatt.

Mille, *Pierre*, francia író, *1864. Nagy utazásokat tett és regényeiben szívesen foglalkozik a gyarmati élettel. Legjelentősebb munkájának a *Barnaveaux et quelques femmes*nak hőse is gyarmati katona. Sokszor hasonlították *Kipling*hez is. M. azonban sokkal inkább fölényes gúnnyal, inkább a humoros oldalukról nézi a dolgokat. Nagy kutatója nemcsak az ismeretlen világoknak, hanem a léleknek is *(Le Monarque)*. Néha beéri azzal, hogy az aktualitások margójára ír egy-egy szatirikus mesét. Művészeti és irodalmi kritikái mindig mulatságos olvasmányok is egyben. A *Temps* állandó cikkírója. *Kállay.*

Milleker *Rezső*, magyar geografus, a debreceni egyetem tanára, *1887. Két ízben tanulmányozta Kisázsia sztyeppvidékeit. A Tisza István Tudományos Társulat földés néprajzi kiadványainak szerkesztője.

Miller, *Johann Martin*, *1750. †1814., német író. A göttingeni körhöz állt közel s fiatal korában lírai verseket írt, melyeknek elfolyó érzelmessége Höltyre emlékeztet (l. *Gedichte* 1783). Regényei közül nevezetes *Siegwart, eine Klostergeschichte* (1776), a XVIII. századi érzelgős regény legjellemzőbb német képviselője. Az angol »fekete regény« kolostori rémromantikáját egyesíti a szerelmi történet túláradó szentimentalizmusával. A regénynek rengeteg lelkes olvasója volt. Sikere jellemző divatjelenség, művészeti értéke egyáltalán nincs. A *Siegwart* magyar fordítása *(Barczafalvi Szabó* tollából) a nyelvújítás egyik első irodalmi cselekedete és túlzása egyben Magyarországon. *Petőfi* gúnyosan emlegeti egyik versében a »Szigvárt s Kártigám«-ot, mint ablakpárkányon elhelyezett falusi könyvtárak díszét. — Róla l. *Kraeger*, 1892. *Kecskeméti.*

Millevoye (ejtsd : millvoa), *Charles-Hubert*, francia költő, *1782. †1816. Legnagyobb sikereit néhány szentimentális versével aratta, amelyek máig is kísértenek az antológiákban és iskoláskönyvekben *(La chute des feuilles, Le poète mourant)*.

Milne, *Alan Alexander*, angol drámaíró, *1882. Drámái : *The Comberley Triangle* ; *The Great Broxopp* ; *To Have the Honour* stb. Ifjúsági iratai közt klasszikus lett a *When we were very young.*

Milosz, *O. W.*, litvániai származású francia lirikus, *1877. Tanulmányait Párizsban végezte s jelenleg Litvánia diplomáciai képviselője Franciaországban. Műveit, amelyek a lét, az idő, a tér, a rossz s az emberi tradíciók nagy problémáival foglalkoznak, misztikus hangulat hatja át, ezt a misztikus hangulatot azonban a reális életből vett képekkel fejezi ki. Termékeny és sokoldalú író. Első lírai kötete, *Poème des décadences* nagy sikert aratott. Azután számos kötet vers, essay, és más próza következett. Irt egy misztériumot *Miguel Manara* címen, egy biblikus drámát *(Mephiboseth)*, egy regényt *(L'amoureuse initiation)*. Az *Ars magna*-ban pedig a metafizikai relativitás körébe vágó filozófiai eszméit foglalta össze.

Milotay *István*, publicista, *1883. Tanulmányait Debrecenben, Kolozsvárott és Budapesten végezte. 1907. a *Budapesti Hirlap* kötelékébe lépett. Eleinte a szépirodalmat is művelte és 1912. jelentek meg összegyűjtött novellái *Neked kedves* címen. 1913. megalapította az *Uj Nemzedék* c. politikai, társadalmi és irodalmi hetilapot, mely a forradalmak után napilappá alakult át. Csakhamar megvált munkatársaival együtt a laptól s azóta az újonnan

alakított *Magyarság* főszerkesztője. Vezércikkei vaskos kötetbe gyűjtve 1924. jelentek meg *Tíz esztendő* címen.

M. az új újságíró-generáció legkiválóbb publicistája, aki Rákosi Jenő után új hangot talált a korszerű problémák kifejezésére. Stílusa áttetszően tiszta: plasztikus képekkel dolgozik, az elmélkedő hangnál jobban szereti a megelevenítő, novellisztikus előadásmódot, amivel programjától független, önálló értékű szépirodalmi színvonalra emeli a vezércikket. Problémaszemlélete egy olyan elliptikus pályán kering, melynek egyik fókuszában a *zsidókérdés*, a másikban a *magyar középosztály* problémái állanak. Cikkei ott lendülnek át aktualitáson túli értékszínvonalra, ahol a magyarság *időtlen* jelentőségű nagy kérdéseinek szemszögéből nézi az eseményeket, napi problémákat.

Milton (ejtsd: miltn), *John*, angol költő, *1608. dec. 9. Londonban, †1674. nov. 8. Bunhill Fieldsben (London mellett). M. politikailag igen mozgalmas korszakban élt. Egyike Anglia legnagyobb költőinek, aki mint ember is nagy volt. Gondos nevelésben részesült; sokat tanult már gyermekkorában. Korán olvasta Du Bartast, akinek műve a Teremtésről nagy hatással volt rá. Az egyetemen latin alkalmi verseket írt. Tanulmányai befejeztével írta első nagyobb verseit: *On Time, L'Allegro, Il Penseroso, The Arcades*; *Comus* c. álarcos játékát és *Lycidas* c. elégiáját. Olasz útján Tassoval versenyezve néhány szonettet írt olaszul; francia és svájci útján híres emberekkel ismerkedett meg. Londonban letelepedve tanítással foglalkozott s tollát a puritánok, majd az independensek szolgálatába állította, hévvel, ékesszólással. Először vallási és pedagógiai, majd szociális s végül tisztán politikai kérdések felé fordult, a király és a parlament közti háború kitörése idejében. A püspöki uralmat támadta s a vallásszabadságért szállt síkra. Első neje, Mary Powel, nem hozzá való nő volt, el is vált tőle s ekkor a válásról írt több munkát. Közben megváltoztatta a nézetét a puritanizmusról, mert ez, hatalomra jutva, szintén önkényesen és elnyomók módjára lépett fel. A cenzura elrendelése után írta *Areopagitica*ját; ebben áll szemben először a puritánokkal a vallás éslelkiismeret szabadságának védelmében; antik mintára a parlamenthez fordul a sajtószabadságért; hatalmas mű ez a gondolat- és véleménynyilvánítás szabadsága mellett. A házasságról szóló nézeteit több munkájában fejti ki; ezenkívül nevelési kérdéseket tárgyal *(Of Education)*. 1648. a forradalomnak mind nagyobb térhódításával írta *On the Tenure of Kings and Magistrates* c. munkáját Károly kivégzése előtt, Cromwell megbízásából; de a kivégzést igazolta a *Defensio pro populo Anglicano*, majd a *Defensio Secunda*. Az *Eikonoklastes* (képromboló) célja az volt, hogy ellensulyozza a király szenvedéseit és lemondását feltáró *Eikon Basilike*-t, mely a király sorsa iránt akart szánalmat ébreszteni. A nagy munkának áldozatul esett M. szemevilága 1652. A restaurációval azután ott maradt egyedül, vakon, szegényen, üldöztetve; meggyőződésének őszinteségéből merített erőt nagy munkájának, az *Elveszett Paradicsom*-nak megírásához. Közben második felesége meghalt s ő a költészetnek és tudománynak élt. Latin szótárt, nyelvtant s logikai tankönyvet írt; megírta a teológia rendszerét s Anglia történetét a norman hódításig. Lányainem a leggyengédebben bántak vele, s ezért harmadszor is megnősült. Az *Elveszett Paradicsom* 1667., a *Visszanyert Paradicsom* 1671. jelent meg. Utolsó műve a *Samson Agonistes*, a harcoló Sámson c. dráma. M. első önálló angol verse egy gyermek halálára írt elégia. Latin verseiben is megnyilvánul két főtulajdonsága: az antik és bibliai képek szeretete s előszeretete természetleírások iránt. Vallásos tárgyú költeményei közül kiváló a Krisztus születéséről szóló. A *L'Allegro*-ban és az *Il Penseroso*-ban természetleírása nem öncél, hanem a természetet összefüggésbe hozza az ember hangulatával és a jellemre tett hatásával. A *L'Allegro* az embert derűs hangulatában mutatja: amint az életet a falun és a városban élvezi; vele szemben áll az erdő magányában szemlélődő, komoly, a mult hatalmát felidéző ember. Nincs a külső természetnek oly képe, mely ne talált volna helyet e két költeményben. *The Arcades* énekes játék. A *Comus* az Erzsébet korban oly népszerű álarcos játék, mely félig drámai, félig lírai. A kor erkölcstelenségével szemben, magasztos, tiszta érzéssel akarja itt erkölcsi tanítását megtestesíteni. M. a pásztori játéknak új színt kölcsönzött, egyesít hellén ritmust, plátói filozófiát, klasszikus bájt és természeti szépséget. A *Lycidas*ban barátját, King-et siratja M. Mindezekben a művekben még nem bontakozott ki teljes eredetiségében és nagyságában az a teremtő erő, mely a magános titán bénult tetterejéből robban ki, mikor »rossz napok, rossz nyelvek, veszély és sötétség vették körül«. Homer és Vergil a pogány világ nagyságát képviselik; a kereszténység Homerja és Vergilje Dante és Milton. Dante mutatja a kereszténység logikai, konkrét, szisztematizáló oldalát, a katolicizmust aristotelesi principiumaival, a ködbe burkolózó Miltonnál az absztrakt, induktív részt látjuk, a protestantizmust plátói teóriáival. A *Paradise Lost* első inspirációját Olaszországban kapta Giovanni Battista *Andreini*től, azután Joost van den *Vondel* Luciferje, *Tasso* és *Du Bartas* is hatottak rá: Tasso a költői díszítés, Du Bartas az ábrázolás módja tekintetében. Az egész drámára emlékeztet, hatalmas drámai alakok és jelenetek vannak benne (Lucifer, az ördögök parlamentje stb.), versformája is a drámai blank verse-é. Az első 4 könyv telve van élettel és drámai erővel. Ott látjuk a civakodók közt a vitának semmit sem sejtő tárgyát, az embert. A pokolba bukott angyalok közül Sátán tér először magához, ő a tulajdonképeni főalak, aki

bosszúból Isten új remekét, az embert akarja tönkretenni. De már előre megvan a megbocsátás a bűnért; Isten bejelenti az ember bukását, de Krisztus rögtön ajánlkozik, hogy feláldozza magát s így a bűnbeesés után birjuk a megváltás ígéretét. A *Paradise Regained* nem éri el a *Paradise Lost*-ot. Kevés a cselekmény benne, nagyon is didaktikus. Jeleneteket tartalmaz Krisztus életéből, Sátán által megkísértetését s győzelmét mutatja be bűn, halál és ördög felett. M. szenvedélyessége még egyszer kitör utolsó bibliai tárgyú, antik módra megírt drámájában, a Sophokles és Euripides átültetéseként ható *Samson Agonistes*-ben. Nem a szenvedő, hanem a harcos hőst látjuk. Saját vakságát síratja Sámsonban, akinek utolsó napjait koronázza meg az erőpróba, mely őt is, környezetét is a pusztulásba temeti. — L. *Masson*, *Stern*, *Garnett*, *Mullinger* és *Masterman* M. tanulmányait, *Macaulay* essayje magyarul is megjelent. Az Elveszett Paradicsomot újabban *Jánosi* Gusztáv fordította magyarra. *Rózsa.*

Milutinovics, *Szimo*, szerb író, *1791. †1847. Korának igen ünnepelt írója volt, bár alkotásai gyengék. Főműve a *Szerbiánká* (szerb nő, 1826.) c. eposz, melynek alapján Kolár Mickiewiczcsel egy sorba helyezte M.-t és Goethe tanácsolta, hogy a Szerbiánkát fordítsák le németre.

Mimnermos, kolophoni (kisázsiai) ión elégia-költő, a Kr. előtti VI. sz. első felében, mikor Lydia a kisázsiai görög városokat szorongatta. Egy elégia-töredéke Kallinos erővel teljes szellemében a smyrnaiak vitézségét énekli Gyges lydiai király ellen. De többi elégiáiban lágy, erótikus hang uralkodik: ábrándozó érzelgéssel énekli viszonzatlan szerelmét *Nanno*, a szép fuvolásnő iránt, szentimentális szerelmes történeteket beszél el s fájdalmasan panaszolja az ifjúság és a szerelmi boldogság gyors elmúlását. M. a régieknél az erótikus költészet legelső és legnagyobb mestere hírében állott s mintaképe volt az alexandriai és a római elégikusoknak. — Maradványok: *Bergk:* Poet. lyr. Gr. II. — Fordítások: *Herder: Zerstr. Blätter*, *Weber: Eleg. Dichter der Hellenen* (1826), *Hartung: Gr. Elegiker* I. (1859). — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I., *Wilamowitz: Sappho u. Simonides* (1913). *Schmidt.*

Mimos a nyugati görög komika primitív alakja: egy jobbára a mindennapi népéletből vett tipikus, verisztikus jelenetnek fotografiai hűségű ábrázolása rövid monológ vagy dialógus alakjában, szceneria nélkül, de kosztümben. Ilyen jeleneteket régi idők óta rögtönöztek Szicíliában és Alsó-Itáliában ünnepek alkalmával. A műfaj irodalmi alakját dór prózában *Sophron* teremtette meg (V. sz. Kr. e.), aki férfi- és női mimosokat írt. Sophronra mennek vissza *Theokritos* egyes idilljei és *Herondas* mimiambosai (alább !). A mimosokat mulatságokon és lakomákon, valamint a színpadon adták elő, ahol mint intermezzok s elő- és utójátékok szerepeltek. Az egyes jelenetből aztán egy hosszabb genre nőtte ki magát: a *hypothesis* v. *mimodráma*, amelyből újabban papyrusokon kerültek elő maradványok: a *Moichentria* (»Házasságtörő nő«) és a nagyobb *Charition* (*Knoke: De Char. mimo Oxyrh.*, 1908), amelyek még a Kr. utáni I. századból származhatnak. — A mimosból fejlődött ki már a IV. században a szöveg nélküli, csupán mimikával operáló *pantomimos* (v. ö. *Xenophon: Symp.* 9) és a choliambikus formában írt *mimiambos*, amelynek főképviselője *Herondas* (III. sz.). — A gör. mimosokat kiadta *Crusius* Herondas-kiadásában (4. kiad., 1908). — — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit. Hauler: Der M. von Epicharm bis Sophron* (1893), *Reich: Der M.* I. (1903), *Friedländer: Sittengeschichte Roms* I—II. (passim), *Leo: Gesch. d. röm. Lit.* I. 372. *Schmidt.*

Mimus: verses, gyakran énekszámokkal tarkított ókori bohózat, a latin Atellana rokona, amelytől abban különbözik, hogy a színészek nem viselnek benne álarcot és a női szerepeket nők játsszák. Az Atellanaban a négy tipikus szereplő állandósága bizonyos merevséget von maga után, ezzel szemben a M.-ban egészen szabad a játék (sokszor rögtönzött, mint a comedia dell' arte-ban), fontos a színész arcjátéka, nincs színpadi cipő; szemlátomást emberek mozognak a színpadon. A női szereplők négyszögletes kendőt viselnek benne (ricinium; innen: mimus riciniatus), s gyakori öltözetük a szereplőknek a tarka-barka rongyokból összevarrt, ma is jól ismert és használatos bohócruha. A M. tárgya az élet; leginkább az élet mulattató, fejük tetejére állított helyzetei és furcsasága (verekedés, hirtelen meggazdagodás, üldözés, házasságtörés, obszcén szerelmi jelenetek); gyakori, bár nem megcsontosodott szereplői: a hülye (stupidus) és a fintorpofa (Sannio). Főalkotóelemei: bárgyúságok (ineptiae), nagyképű bohócbölcselkedések és különösen trágárságok. Főcél: nevettetés a pukkadásig (risus mimicus). Nyelvük a hétköznapi társalgás nyelve, sűrűn átszőve népies elemekkel. A M. Rómában rendkívül népszerű volt; előkelő, komoly emberek is szívesen látogatták. A legnevesebb M.-költők *Laberius* és *Publilius Syrus*. *Révay.*

Minckwitz, *Johannes*, *1812. †1885., német költő és műfordító. A klasszika-filológia tanára volt; főként a görög írókkal foglalkozott. Költeményei és drámája nem önálló értékek. Platen költészetének egészen szoros követője; könyvet is írt róla. Legjelentősebb művei a görögből való műfordítások. Elméleti munkái is jelesek: *Vorschule zu Homer*, *Lehrbuch der deutschen Verskunst*; kiadott még antológiákat és egy mitológiát.

Mindenes Gyüjtemény. *Péczeli* József komáromi ref. lelkész adta ki; a cél a tudomány minden ágának népszerűsítése volt. Előbb folyóirat, majd évkönyv. 1789. indult meg *Komáromban* és 1792. pártolás hiánya miatt megszűnt.

Mindenváró Ádám. *Jókai* 1858. alapította az *Üstökös* című élclapot. A lap

nagyon népszerű volt, csak *Tóth* Kálmán *Bolond Miská*-ja versenyezhetett vele. Humoros főalakjai voltak: *Tallérossy* Zebulon, *Mindenváró* Ádám és a *Politikus Csizmadia.*

Mindszenti *Gábor*. A XVI. sz.-ban élt. Szapolyai János bizalmas embere volt. János király uralkodásának utolsó félévéről emlékezett meg kis történeti művében. *(János király utolsó dolgairól.)*

M. *Gedeon*, * 1829. † 1877. Pappá szentelése után tanár lett, majd igazgató, végül plébános. Egyházi beszédeken kívül költeményeket is adott ki. Különösen vallásos költeményei voltak népszerűek.

Minerva. Magyar tudós társaság, alakult 1921., célja a magyar szellemtörténet ápolása. Tagjai nagyobbára a magyar egyetemek tanárainak fiatalabb nemzedékéhez tartoznak. A társaság *M.* címen tudományos folyóiratot is ad ki.

Miniatürfestés, a könyvdiszítésnek legrégibb alakja, s mint ilyen, eredetileg az ősi, kézzel írott könyv teljes grafikai díszítésének, ú. m. a díszített kezdőbetűknek (iniciálisoknak), a szövegkereteknek, stb. összefoglaló elnevezése. A M. technikai eljárását és történeti fejlődését l. a Művészeti lexikonban.

Minimo = 15 cm.-nél alacsonyabb könyvalak.

Minnesang, tágabb értelemben a német középkor lírájának gyűjtőneve, szűkebb értelemben szerelmi l. *(minne:* megemlékezés, szerelem). A lovagvilág eszményített képe, formái, adottságai szolgáltatják a M. hátterét, e világ etosza pedig élményanyagát. Tartalmában teljesen meg van kötve, motivumainak köre a lehető legszűkebb. Művészet a szó technikai értelmében. A költő külső benyomásokat formál. Csak a legritkább esetben válik benne egyénivé a közösség hangja. Vágyainak, szenvedélyének, érzékiségének hőlevezetője, szépségáhitatának hordozója, egyetlen teremtő élménye: a forma. Nincs költészet, amelyen ilyen mély nyomokat hagyott volna a konvenció strukturája, amelynek ily nagy lenne a formagazdagsága s ilyen finom érzéke a ritmusnak legészrevétlenebb hullámzásai iránt. Három lényeges mozgató ereje s ennek megfelelően három motivumköre van: a nő kultusza (Frauendienst), a vallásos áhitat (Gottesdienst), a politikai élet, a hűbéresnek hűbérurához való viszonya (Herrndienst). Legfontosabb az első: a tiszta vonzalom s a szexuális vágykeltés elemét egyesítő szerelem kiválik a lelki aktusok sorából s magához ragadja a vezetést. Magasabb fokra emeli a nőt, etikailag értékesebbé teszi a férfit, de kizárja a házasság gondolatát. A minnesänger kiválasztott hölgyének szenteli életét, akárcsak a hűbéres a maga hűbérurának, de mivel érzékisége nem jelentkezik szabadon, elérhetetlen álomképpé stilizálja. Az ő női eszménye egy egész rend korlátok közé szorított képzeletének, szépségáhitatának, kollektív erótikájának a tükre. Az általános típus dekoratív bilincseiből csak egy-két kivételes tehetség szabadítja ki s kelti egyéni létre; a legtöbb költőből hiányzik a közvetlen érzés, az erótikus megrázkódtatás lirizmusa, szenvedélyük merőben intellektuális, mentek minden szentimentalizmustól s egyben mindattól, ami lélektani elemzésnek, motiválásnak mondható. E kör formája a több versszakból álló, éneklésre szánt dal (liet). A vallásos motivumkör formája a versszakokra nem tagolt, de szintén énekelhető »leich«, a harmadiké az egy versszakból álló »spruch«. A M.-nak három forrása van: egy hazai német (népies »spruch«, primitív társadalmi dal), egy nemzetközi (vágánsok vagy goliárdok latin dalai) s egy román (troubadourköltészet, mely viszont az andaluziai fejedelmek arab-udvari költészetének lekötelezettje.) Történetében három korszak követi egymást. Az elsőben kétágú a fejlődés: osztrák-bajor területen népies hagyományból indul ki *(Kürenbergi lovag, Meinhold von Sevelingen,* stb.) s csak óvatosan szívja fel magába az idegen hatásokat, Nyugatnémetországban, főleg a Rajna mentén formában, motivumokban román mintákhoz igazodik *(H. v. Veldeke, Fr. von Hausen, H. von Morungen).* Lezáró költője *Reinmar von Hagenau.* A második a két ág organikus összeforradásának, a hatások teljes nacionalizálásának, a lovagi eszmények leggazdagabb érvényesülésének s egyben legnagyobb élményközelségének a kora *(Hartmann von Aue, Wolfr. von Eschenbach, Walther von der Vogelweide).* A harmadikban a középkori világérzés felbomlásával hanyatlásnak indul a realizmus, naturalizmus felé hajlik el a M. *(Neidhart von Reuenthal* és iskolája), szigorú formahagyománya meglazul, fikciója elhomályosul, tudatos-tudattalan paródia erején *(Tanhuser)* vagy anakronizmusként él tovább *(Ulr. von Lichtenstein, O. von Wolkenstein).* Ami megmarad belőle, azt kisajátítja a diadalmasan közeledő polgári józanság. Mintegy 300 m.-sängerről tudunk, legtöbbjüknek azonban csak a nevét ismerjük. A M. lelőhelyei gyűjteményes kéziratok. A legfontosabbak: 1. *A régi heidelbergi k.* (A.), kiadta F. *Pfeiffer* (1844). 2. *A nagy heidelbergi,* régebben tévesen Manesse-félének nevezett k. (C.), kiadta F. *Pfaff* (1909). Hasonmás kiadása 1926 (Insel). 3. *A weingarteni,* most *stuttgarti k.* (B.), kiad. F. *Pfeiffer* (1843). *A jenai k.* (I.), kiadta K. K. *Müller* (1896), G. *Holz,* F. *Soran, Bernoulli* (1901). *A kolmari k.* (K.), kiadta K. *Bartsch* (1862). A M. tavaszának költőit kiadta K. *Lachmann—Haupt* (4. kiad., 1923), a három korszak anyagát F. v. d. *Hagen (Minnesinger* új kiad. 1923), válogatva K. *Bartsch* (4. kiad. 1901), Fr. *Pfaff* (1892). V. ö. A. E. *Schönbach: Die Anfänge des M.-s* (1898), E. *Wechssler: Das Kulturproblem des M.-s* (I. 1909), K. *Burdach: Über den Ursprung des m. a.-lichen M.-s* (1918), S. *Singer: Arabische u. europäische Poesie im M. A.* (1918), P. *Kluckholn: Archiv für Kulturgesch.* (XI.), H. *Süssmilch: Die lat. Vagantenpoesie* (1917), G. *Müller:*

Studien zum Formproblem des M.-s (Dtsche Vjhrschrift 1923, 1), H. *Brinkmann: Gesch. der lat. Liebesdicht. im M. A.* (1925, u. a. *Entstehungsgeschichte des M.-s* (1925).
Turóczi-Trostler.

Minszkij, *Nikoláj Mákszimovics*, családi nevén *Vilenkin*, orosz költő, *1885. A dekadens irányzat egyik úttörője, de nincs költői meggyőződése s hitvallása, a divatos áramlatokhoz alkalmazkodik. Van néhány igen ritmikus, szép verse (pl. *Haldokló levelek*).

Minucius *Felix* (250 körül) római ügyvéd, *Octavius* c. párbeszédében Caecilius a pogány bölcsészet és a közvélemény kifogásait szegzi a kereszténységgel szembe, miket Octavius megcáfol. A dialógusban előforduló szimbolikus célzatú természeti leírások a vallásos hitnek és természetszeretetnek az antik irodalmakban ritka egységéről tesznek tanuságot.

Minulescu, *Jon*, *1881. a román szimbolista költészet egyik legkiválóbb képviselője. Több kötet finom költemény mellett írt színdarabokat és elbeszélő műveket is. *Manekinul sentimental* (A szerelmes próbababa) c. színdarabját a kolozsvári magyar színház is előadta *Kádár* I. fordításában). *Roşu, galben şi albastru* (Piros, sárga és kék) c. regényében az 1916. megkezdett román háború pszichózisát rajzolja meg.

Miomandre (ejtsd : -maandr), *Francis de*, francia lirikus, regényíró és zsurnaliszta, *1880. Regényeiben bő tere jut a fantázia csapongásának. Szereti a távoli keletet, bár sohase látta. Legsikerültebb munkái : *Écrit sur de l'eau, Le veau d'or et la vache enragée, La cabane d'amour* és *L'aventure de Thérèse Beauchamps.* Egyik regényét a Goncourt-díjjal tüntették ki. Igen élvezetesek a napilapokban megjelenő csevegései és krónikái is.

Mirabeau (ejtsd : -bó), *Gabriel Honoré Riquetti, comte de*, *1749. †1791. Kiváló államférfi, a francia forradalom híres szónoka, a XVIII. sz. eszméinek tipikus képviselője. Az Assemblée Constituante (alkotmányozó gyűlés) tevékeny tagja. Az ő jogszabályait fogadják el az új francia alkotmány alapjául, melyben a parlamenti, egyéni és vallásszabadság alapjai vannak lefektetve. M. egyike a világtörténet legnagyobb szónokainak. Hatása példátlan. A XVIII. sz. gondolatvilágát ő fejezi ki mint szónok a legközvetlenebb formában. Ékesszólása szuggesztív erővel hat. Szónoklata nemcsak gyujtó, de felvilágosító hatású is. Gyűlölködő közbeszólások vihara sem hozza ki nyugalmából s nem is növeli szenvedélyét. Szónoklataival tervszerűen érleli a forradalmat. Beszédeiben először az érveket csoportosítja s csak miután hallgatóinak eszét meggyőzte, azután hálózza be lelküket is ellenállhatatlan erővel. M. ingadozó jellem volt. Meggyőződéses ellensége az arisztokráciának s titkon a királyi udvarral tárgyal. Halála menti meg az árulás vádjától. Nagy ünnepségek közt viszik tetemét a Pantheonba. Főbb művei : *Mémoires* (Emlékiratok), *Les Institutions de la Hollande* (Hollandia intézményei) ; *L'histoire secrète de la cour de Berlin* (A berlini udvar titkos története). A *Despotisme* (A zsarnokság) c. essayjében Rousseaunál reálisabb alapon, tehát csakis a társadalom keretében fellépő embert tekintve, tárgyalja a társadalmi intézményeket. Irodalom : *Faguet : Le XVIII. siècle* ; *Mezières : Vie de M.* 1892 ; Alfred *Stern : La vie de M.* 1895. Louis *Barthou : M.* 1913. *Kemény.*

Miracles de la Vierge. Szűz Mária csodatételeiről szóló történetek, amelyeket Franciaországban a XI. és XII. sz. folyamán latin nyelvű gyűjteményekbe foglaltak, a XIII. sz.-ban pedig sokan dolgoztak át franciára. (L. *Gautier de Coincy.*) A legszebb ilyen történetek egyike a *Tombeur de Notre-Dame*, a kolostorba vonult »tombás«-ról, aki más tudomány híján bukfenceivel hódol Szűz Máriának. A modern irodalomban Anatole *France*, nálunk *Tóth* Béla dolgozta fel.

Mirákulum, a középkori vallásos drámának az a fajtája, amely Szűz Máriának vagy különböző szenteknek csodatetteit adja elő.

Mirbeau (ejtsd : mirbó), *Octave*, kritikus, regényíró és színpadi szerző, *1850. †1917. Mestere a társadalmi szatirának. Brutális erejű naturalizmusa, különös fantasztikummal keveredve, a rút szépségét dicsőíti (Sébastian Roch). *Le jardin des supplices*, melynek alapgondolata a Halál és Szerelem rokonsága, egy a Paradicsom mintájára rekonstruált kertben a khinai hóhérművészetet próbálja utánozni, amely minden elképzelhető szenvedést és gyötrelmet kicsal az emberi testből. A *Journal d'une femme de chambre* egy szobalány naplójában írja le a nemi élet sok fájdalmas és kómikus aberrációját. Az emberiség legkeserűbb szatirája a *Dingo*, egy kutya dícsérete, amely az emberektől eltanult bűnei ellenére is megőrzi felsőbbrendű állatiságát. *Les 21 jours d'un neurasthénique* azt bizonyítja be, hogy az emberek mindenütt egyformák. Mint drámai író szintén éles, kegyetlen szatirával ront neki a polgári társadalom bűneinek (*Les mauvais bergers, L'épidémie, Vieux ménages*). Szatirikus darabjait *Farces et moralités* címen gyűjtötte össze. Igazi chef d'oeuvre *Les affaires sont les affaires*, amely elevenbe markoló meglátással viszi színpadra a mai kor néhány jellegzetes vonását, főleg a pénzkérdést és annak hatását az erkölcsökre. Az egyetlen darab, amely az újabb francia társadalmi dráma terén *Becque* művéhez fogható irodalmi értékre. M. nemes lelkű, enthuziaszta író, aki nagyon sok fiatal tehetség útját egyengette előszavaival, kritikáival (többek között *Maeterlinck*-ét is). Magyarul az *Üzlet — üzlet* (Nemzeti Színház) és *Pénztárca* (Thália-társ.) c. darabjait játszották ; megj. még Egy szobaleány naplója és a Kínok kertje. *Kállay.*

Mircse *János*, *1834. †1883. Az Akadémia megbízásából nagy olasz városokban magyar vonatkozású okleveleket kuta-

tott. Fontosabb munkái: *Magyarország és Velence, Oklevéltár, Adalékok Capistranói Szt. János életéhez.*

Miscellanea = vegyes tartalmu iratok csoportja.

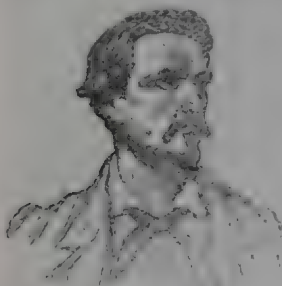
Miskolczi kódex, a XVI. sz. elejéről való magyar nyelvemlék.

Miskolczy *Iván*, tanár, történetíró. Főleg a magyar középkor történetével foglalkozik. Művei: *A középkori kereskedelem története, Magyarország az Anjouk korában, Anjou Károly balkáni politikája.*

M. *Simon János*, író, levéltárnok, *1880. Irt verseket: *Bükk alján, Helen vagyunk (Hét költő antológiája)* és szakmunkákat: *II. Rákóczi Ferenc és Borsod vármegye, Nemesi iratok és címeres pecsétek Nógrád vármegye levéltárában.* Szerkesztette a *Levéltárnokok Lapjá*-t és a *Magyarország címeres könyvé*-t.

Misteli, *Franz*, nyelvtudós, egyetemi tanár Baselben, *1841. †1903. Az indogermán nyelvek vizsgálatával és általános nyelvtudománnyal foglalkozott. Érdeklődésének körét kiterjesztette a magyar és a finn nyelvre is s általános nyelvészeti tanulmányai közben gyakran hivatkozik a magyar nyelv tanubizonyságára. Legfontosabb műve Steinthal könyvének átdolgozása: *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* (1893).

Mistral, *Frédéric*, provençal költő, *1830. †1914. Több társával megalapította 1854. a *Félibrige*-et, a provençal irodalom feltámasztására szövetkezett írók társaságát. Műveit provençal nyelven írta, illetve a pr. nyelvtan és fonétika felhasználásával, de a *langue d'oc* egyéb dialektusainak szavait is beléjük keverte, s egyébiránt mindig bilingvis — prov. és francia — kiadásban bocsátotta közre. Főműve a *Mirèio* (Mireille) c. nép-eposz (1859; a francia Akadémia 1861. megkoszorúzta). Kevés meséje elég alkalmat ad arra, hogy a költő szélesen lefesse a provence-i néphagyományokat, erkölcsöket, szokásokat. (Magyarra ford. *Gábor* A.) Egyéb művei közül említésre méltó: *Lis Isclo d'or* (Az aranyszigetek, 1875); *La Rèino Jano* (Jeanne királynő, tragédia, 1890); *Moun espelido* stb. (memoárjai, 1906) és egy enciklopédikus prov.—francia szótár, a *Trésor dou Felibrige*, 1878—86. — M. a Nobel-díjat is megkapta. — Irod.: l. E. *Lefèvre: Bibliogr. mistralienne*, 1903.

Mistral

Misztérium-dráma. A liturgikus drámának a templomokból való kitiltásával, a középkor utolsó századaiban, Nyugateurópaszerte mindenütt kifejlődött a szabad téren játszott M. A XIV. sz. végén még csak élőkép volt Krisztus Passiójáról, az utolsó ítéletről stb.; később dialogizálták s a M. csakhamar óriási terjedelmet kezdett ölteni. (Van 62.000 sorból álló M. is.) Az előadás színhelye a temető vagy a város főtere volt. Néha egy színpadon csoportosították az összes színhelyeket (ég—föld—pokol; Jeruzsálem—Betlehem—Egyiptom stb.) — néha a közönségnek kellett egyik szimbolikus színtérről a másikra követni a színészeket. A kiállítás látványossága egyre növekedett; jelmezekről és színpadi gépezetekről kegyes donátorok gondoskodtak. A kurta verssorokban írott, erősen epikus jellegű szövegek feldolgozták Krisztus életén és Passióján kivül az Apostolok cselekedeteit, az Ótestamentum nevezetes jeleneteit Ádám és Éva bűnbeesésétől stb. A véres látványosságok és a durva kómikum belékeveredése eltávolította a M.-t egyházi eredetétől. A fennmaradt M.-kban itt-ott akad naiv költői szépségek nyoma. Az utóbbi években a budapesti Nemzeti Szinház színre alkalmazta Arnoul *Greban* francia M.-szerző Krisztuspassióját.

Miszticizmus névvel (a görög »müsztikosz« = titokzatos, szótól) azt a tant szokás jelölni, amely szerint Isten, a Végtelen, az Abszolutum valami titokzatos módon elérhető, úgy hogy mi érintkezhetünk, sőt eggyé lehetünk vele. A misztikus élmény az ekstazis, amely túl van minden testin, anyagin, érzéki és értelmi megismerésen, mert benne megszűnik az Én és a Nem-Én különbsége. A misztikus látás azonos az isteni látással, akivel a misztikus eggyéválik.

A M. mindig mint a fogalmi gondolkodásnak és a tapasztalati tudásnak ellentéte lép fel. Majd teozófia, majd naturalista-pantheista formában jelenik meg, de mindig olyankor, mikor az emberek belefáradnak a fogalmi gondolkodásba és nem biznak többé abban. A M. érzelemmel telített megismerés és mintegy átmenet a tudás és a hit világa között. Ezért a M. egyaránt ismerős jelenség a pogány és a keresztény világban. A mi kultúránk keretén belül először az újplatonizmusban alakult filozófiai tanná, s Ammonios Sakkas, Plotinos, Jamblichos, Numenios, Porphyrios voltak a legnevezetesebb képviselői. Minden későbbi megújulása a filozófiában ezek gondolatainak a föleleveni̇tése.

A buddhista Indiában a M.-t a sankhya-tan és a Bhagavadgita képviselik. A zsidóknál pedig a Kabbala.

A keresztény M. első formája a gnosztikusok tanítása. A középkoron át a ker. M.-nak két ága volt: az egyik újplatonikus eredetű, s Pseudo-Dionysios Areopagita könyveiből táplálkozik, a másik ellenhatás a skolasztika intellektualizmusa ellen. Ennek főképviselői a Victorinusok. A német M. legnagyobb alakja Meister Eckehart, H. Seuse, J. Tauber, J. Böhme.

Ma ismét erős korunkban a misztikus hajlandóság. Maeterlinck és Claudel ennek köszönhetik a népszerűségüket, valamint a teozófusok és a spiritiszták is.

V. ö. *Oesterreich: Az okkultizmus és a modern világ*, 1926. *Nagy.*

Misztifikáció. Irodalmi értelemben: a közönség megtévesztése egy mű szerzőjének személyét illetően. Nem nevezhető M.-nak az az igen gyakori eset, amikor a szerző azt állítja, hogy reábízott vagy kezébekerült naplót vagy levelezést ad ki (levél-regény, lírai regény). Bár van példa arra is, hogy ebből az ártatlan fikcióból is M. lett: *Diderot* híres *Religieuse*-e (1760) annyira megindította Croismare marquist, akitől a hősnő a fikció szerint segítséget kér, hogy a marquis írt és pénzt is küldött neki. Az igazi M. rendesen időben vagy térben távoli költőt tüntet fel szerző gyanánt. Nevezetes példák: *Macpherson* a kelta mondai hős, *Ossian* neve alatt adta ki a gael néphagyomány nyomán készült hősdalait (1760), amelyek oly roppant hatással voltak az egész világirodalomra a XVIII. sz. végén. *Chatterton* (1770.) egy Rowley nevű XV. sz.-beli szerzetes állítólagos költeményeinek kiadásával aratott rövidéletű és botrányba fúlt sikert. A cseh Vaclav *Hanka* (1819) az ú. n. *königinhofi kézirat* hamis hőskölteményeivel és népdalaival szolgálta nemzete büszkeségét, s ezt a M.-t csak 1886. sikerült leleplezni. Fr. v. *Bodenstedt* hírnevét a *Lieder des Mirza-Shaffy* (1850.) c. költemény-kötet szerezte meg. Olindo *Guerrini* (1877) egy tüdővészben elhalt, *Stecchetti* nevű költő szomorú sorsával tette érdekesebbé saját verseit, amelyek mitsem vesztettek értékükből, amikor kiderült, hogy Stecchetti nem is élt soha. A magyar irodalom legnagyobb M.-ja *Thaly* Kálmán nevéhez fűződik, aki a kuruc korszak iránt való lelkesedésében saját kuructárgyú balladáit a XVIII. sz. elejéről származó költemények gyanánt adta ki. *Riedl* Frigyes Thaly halála után bizonyította be ezt a meghatóan önzetlen M.-t. *Benedek.*

Mitológia. A *mitoszok*nak (vallásos mondák) összegyűjtésével, feldolgozásával, keletkezésével foglalkozó tudomány. Régebben a mitoszokat a természeti erők allegórikus felfogásának tekintették, ma az emberi lélek sajátságaiból magyarázzák a mitoszok keletkezését.

Mitosz. Vallásos monda. Istenek és megistenült emberek (heroszok) életének és tetteinek elbeszélése. Minden ősi kultúrának (egyiptomi, asszir-babilon, hindu, perzsa, japán stb.) vannak M.-ai. A M.-ok főbb tárgyai: a világ és az ember teremtése, a paradicsomi kor és a bűnbeesés, a vízözön, a kultúra eredete, istenek és heroszok harca a sárkánnyal, mint a rossz principiumával, a halál és elmúlás legyőzése (alvilágjárás) stb. A M.-k örökérvényű eszmék és igazságok szimbolikus kifejezései s így a bölcseleti és tudományos gondolkodás kezdetei. A XIX. század tudománya, mely leginkább vonatkozott el az élettől, a M.-ban tisztán költői alkotást látott. A legújabb tudományos irány viszont minden M.-nál történeti valóságmagvat állapít meg, amit a legújabb ásatások (Trója—Iliász, Kréta—Minos stb.) is igazolnak. A legszínesebb és leggazdagabb a görög M. A művészetnek és költészetnek számtalan tárgyat adott. *Ovidius*, Augustus korának latin költője, a görög mitoszokat *Metamorphoses* c. munkájában dolgozta fel.

Mitrovics *Gyula*, *1841. †1903. Teológiai tanár, debreceni lelkész. Hosszabb ideig szerkesztette a *Sárospataki Lapokat.* Egyházi és vallásfilozófiai művei közül nevezetesebbek: *Egyházi szónoklattan, Dolgozatok az egyházi élet köréből.* Összegyűjtött művei halála után jelentek meg.

M. *Gyula, ifjabb*, *1871., debreceni egyet. tanár. Esztétikai, filozófiai és kritikai művei közül fontosabbak: *A valószerűségről, Az esztétikai tetszés alapproblémája, Az alaki szép hatásának magyarázata a lélektudomány alapján.* Pedagógiai tanulmányokkal is foglalkozott. Megírta a magyar bölcselet történetét *Schwegler, Bölcselet történetének* függeléke gyanánt. *Gyulai Breviáriumot* szerkesztett.

Mittay *László*, *1893., költő és kritikai író. Kötött formájú versei főként az *Élet* és a *Nyugat* folyóiratokban jelentek meg, a későbbi szabad versek pedig a *Magyar Irás*-ban. Mint kritikus és tanulmányíró elsősorban a színház modern problémáival foglalkozik. Az új színházi törekvések gyakorlati megvalósítása érdekében mint a *Zöld Szamár Szinház* dramaturgja működött 1924. tavaszán.

Mixich *Lajos*, *1883. Tanár, irodalomtörténész. Több mint száz népszerű tanulmányt bocsátott közre a *Vasárnapi Könyvek* c. gyűjteményben.

Mockel, *Albert*, belga lirikus, elbeszélő és essayista. *1866. A szimbolizmus leglelkesebb apostola volt Belgiumban. Megalapította a *Vallonie* c. revűt, amelynek a szimbolista irány minden jelentős tagja munkatársa volt. Maga is teljesen a szimbolizmus szellemében írta költeményeit (*L'essor du rève, Chantefable un peu naïve, Clarté, Le chemin perdu*), kritikáit és tanulmányait (*Propos de littérature, Emile Verhaeren, Mallarmé, un héros, Charles van Lerberghe*) és elbeszéléseit (*Contes, Dits et Fableries pour les enfants d'hier*).

Mocsáry *Lajos*, *1826. †1916. A függetlenségi párt vezére volt, de a nemzetiségi kérdésben elfoglalt liberális álláspontját pártjának többsége nem helyeselte. Elkedvetlenedve vonult vissza a közéletből. Művei (*Nemzetiség, Néhány szó a nemzetiségi kérdésről*) heves irodalmi vitákra adtak okot. Érdekes tanulmánya *A régi magyar nemes.*

Modern. Az a műalkotás, irodalmi irány, vagy szellemi áramlat, amely nemcsak hogy a mai időkben keletkezett, de meg is felel a mai idők gondolkozásának és ízlésének.

Mohácsi *Jenő*, *1886. Iró és ujságíró. Különböző lapok munkatársa és színikritikusa volt. Verseket, novellákat, tárcákat publikált magyar és német folyóiratokban. Több kötete jelent meg: *Crescens, Janus lelke* (versek), *Hamu* (egyfelvo-

násos, *Thália*-társ.). Drámái: *A fejedelmi hajó* (színmű), *A nap hőse* (vígjáték).

Mohamed, *571. †632., az iszlám prófétája, és a korán, a leghatalmasabb hatású irodalmi mű alkotója, aki tüzes szónoklataival, megrendítő látomásaival, megteremtette az iszlám (»Istenben való megnyugvás«) vallását, és e szervezet alapján új kultúrát teremtett keleten, amely az ókort a középkoron át az újkorral összekapcsolja. Tanításával negyven éves korában lépett fel, s noha írni-olvasni nem tudott, »olvasmány«-t (korán) nyujtott az araboknak, amely az imát, az egyistenben való hitet és a földöntúli büntetést és jutalmat teszi meg a vallás alapjává.

Moldovan, *Corneliu*, *1883., jeles román költő és elbeszélő. Irt több kötet költeményt és egy kétkötetes kulcsregényt: *Purgatoriul* (A tisztító tűz), amely a bukaresti előkelő körök háború utáni életét festi erős naturalizmussal.

Moldován *Gergely*, *1845., kolozsvári egyetemi tanár. Irodalmi és politikai munkáival a magyar-román megértést akarta szolgálni. Fontosabb művei: *Román népdalok és balladák, Koszorú a román népköltészet virágaiból, A románság, A magyarországi románok.* Három színművet is írt, tárgyuk a román népéletből való.

Molecz *Béla*, *1874. Tanár, nyelvész. Főművei: *A régi magyar szórend*, *A magyar szórend történeti fejlődése.*

Molesworth (ejtsd: mólzwőrz), *Mary Louisa*, skót írónő, *1839. †1921. Ifjúsági ratain kívül regényeket írt: *Hathercourt Rectory*; *The Laurel Walk* stb.

Molière, családi nevén *Jean Poquelin*, *1622. jan. Párizsban, †1673. febr. u. ott. Atyja királyi kárpitos-mester volt, aki fiából jogászt akart neveltetni és ezért megfelelő iskoláztatást biztosított számára. A fiatal Jean Poquelin a jezsuitáknál megismerkedett az ókori remekírókkal, a vásártereken pedig a vándorkomédiások nyers bohózataival. Ez a két hatás végigkíséri egész életét. Boileau méltán mondhatta: M. műveiben »a nagy Terentius örökségét a vásári komédiás és bohózatíró Tabarin hagyományával társítja.« Jogi tanulmányait csakhamar abbahagyja, amikor kedvese lesz egy szinésznő, Madeleine *Béjart*. Ez a körülmény döntő szerepet játszik életében: leteszi polgári nevét, otthagyja a szülői házát és M. néven beáll vándorszínésznek. A nélkülözések és éhezés tizenkét esztendeje következik ezután: két évig próbálkozás Párizsban a Béjartékkal együtt alakított társulattal és tíz év vidéken, mialatt már irogatni is kezd M.

M. első művei még a *commedia dell'arte* irodalmi színvonalán mozognak és csak a vidék mulattatására iródnak. E rövidebb bohózatokat meglehetős későn (1653—1655 között) követi az első hosszabb bohózat: a *Szeleburdi* (L'étourdi). M. ekkor már túl van a harmincadik évén és rövidesen megírja második nagyobb lélekzetű művét, a *Szerelmi perpatvar*-t (Le dépit amoureux, 1656.). E helyzetkomikumon alapuló bohózatokkal M.-ék olyan szép sikereket érnek el vidéken, hogy megkísérlik a Párizsban való letelepedést: már mint az orléansi herceg patronátusa alatt álló szinészek próbaelőadást rendeznek a Louvre-ban a király és az egész udvar jelenlétében, ami szépen sikerül és engedélyt kapnak, hogy felváltva játszhatnak az udvari szinházban *Scaramouche* olasz társulatával. Az új környezet erős lökést ad M. becsvágyó szellemének és rövidesen megírja (1659) a *Nevetséges précieuseök* c. szatirikus vigjátékát, első igazán nagysikerű szinművét.

Eleinte csak a körülötte levő élet tettekben megnyilatkozó *külső* félszegségei nyujtják komédiái tárgyát. (*Les précieuses ridicules* is, mely a polgári szalónok túlzott finomkodásait gúnyolja ki és amelytől M. költői életpályája tulajdonképen datálódik, még ilyen.) Saját életsorsának keserű tapasztalatai diktálják *A férjek iskolája* (L'École des maris, 1661.) és *A nők iskolája* (L'École des femmes, 1662.) sorait, amikor rájön arra, hogy nemcsak a társadalom, hanem a lelki élet nagyon emberi sebeit is ki kell égetni a szatira tüzes vasával, mert másképen elmérgesednek. Saját magát sem kíméli a tartüffök és fösvények mellett. Szubjektiv problémái azonban korántsem kötik le annyira univerzális szellemét, hogy 1664. meg ne írja több alkalmi célokra írt jelentéktelenebb színjáték után egyik legtökéletesebb művét, a *Tartuffe*-öt. (Eredeti címe: *L'Imposteur* volt.)

A képmutató szenteskedésnek ez a páratlanul szatirikus leleplezése M. ellen bőszítette az egész papságot; a párizsi érsek egyházi átokkal sújtotta előadóit és nézőit egyaránt. Valóságos forrongás támadt a *Tartuffe* miatt, úgy hogy M. kénytelen volt kis időre bezáratni szinházát, pedig ez a mű nem vallásellenes, hanem csak a hipokritákat ostorozza benne. A király M. pártján állott nemcsak a papsággal, hanem a gúny tárgyává tett nemességgel és a kifigurázott ál-költőkkel szemben is, akik igen irigykedtek M. hírnevére, jólétére. Ez előbbi osztály léhábbjait, a cinikus és istenkáromló *Don Juan*-ban (1665) örökítette meg, a tehetségtelen, ellene összefogó költőcskéket pedig több művében, elsősorban *La Critique de l'école des femmes* c. dialogikus költeményében gúnyolta ki. XIV. Lajos kedves szinészének és költőjének megengedte, hogy szinészei a »Király társulata« nevet vegyék fel, állandó évdíjat szab meg számára és M.-t nevezi ki a fényes udvari ünnepségek fő intézőjévé.

Időközben (1662) megnősült M., azonban házassága nem volt boldog. Felesége, *Béjart* Armande, egykori kedvesének, Madeleine-nek huga (vagy talán leánya) húsz évvel fiatalabb volt nála és ez a korkülönbség nemcsak a már említett szubjektiv vonatkozású *Nők Iskolájá*-nak hősén bosszulta meg magát, hanem a költő életében is. Egyes életrajzírói szerint még a *Misanthrope*-ban is fele-

sége könnyelműsége miatt átélt férji gyötrődéseire céloz. Ez az 1666. irott mély társadalmi szatira, mely a hazug, léha elegáns világgal szembenálló Alceste alakjának megrajzolásával elmegy a legkomolyabb tragikomédia határáig, továbbá a *Fösvény* (L'avare, 1668) és a *Képzelt beteg* (Le malade imaginaire, 1673) olyan mély tragikus magot rejtegetnek, hogy M. csak erős bohózati elemek alkalmazásával tudta kiegyensúlyozni a kómikai hatást. Emberek boldogságát fenyegeti egy-egy ember ostobasága, rövidlátása, a véres szatira ostora suhog hitványak feje felett, hogy a végén ujra kacagásban oldódjék fel egy-egy pillanat nyomasztó érzése.

Az öregedő M. elvált feleségétől, hogy végleg a költészetnek és a szinjátszásnak szentelje még rövid ideig tartó életét. Gyenge, betegeskedésre hajlamos fizikumának idegrendszerét szétzilálták az évek és élmények és mind nagyobb érzékenységgel fogja fel a társadalom s egyéni élet groteszkségeit. Dúsan terem. Minden évre két-három alkotás esik már a párizsi korszak kezdete óta. Bőségesen találunk klasszikus vigjátékai mellett olyan műveket, melyeket egy-egy alkalomra, legfelsőbb megbizásra írt. Ilyen balettel kevert bohóságok, vagy kevésbé jelentős színművek:

Sganarelle, 1660. — *Don Garcie de Navarre*, 1661. — *La Critique de l'école des femmes* (A »Nők iskolájá«-nak kritikája), 1663. — *L'impromptu de Versailles* (A v.-i rögtönzés), 1663. — *Mariage forcé* (Kénytelen házasság), 1664. — *La Princesse d'Elide*, 1664. — *L'Amour médecin* (Szerelem mint orvos), 1665. — *Le médecin malgré lui* (A botcsinálta doktor), 1666. — *Mélicerte*, 1666. — *Pastorale comique*, 1667. — *Le Sicilien*, 1667. — *Amphitryon* 1668. Ezekben a régi közönség-bohózatiró mutatkozik meg és nem a groteszk-látásúvá fejlődött tragikomédia-költő, aki haláláig az eddigi gazdag skálában a következő művekkel ajándékozza meg a világot: *George Dandin* (1668 júl.), — *L'Avare* (1668 szept.). — *Monsieur de Pourceaugnac* (1669 okt.). — *Les amants magnifiques* (1670 febr.). — *Le bourgeois gentilhomme* (1670 okt.). — *Psyche* (1671 jan.). — *Les fourberies de Scapin* (1671 máj.). — *La comtesse d'Escarbagnas* (1671 dec.). — *Les femmes savantes* (1672 márc.). — *Le malade imaginaire* (1673 febr.). Ezek közül a *Fösvény*, mely a legsötétebb molière-i emberszemlélet komédiája: remekmű a *Dandin György*, a *Tudós nők* és a *Képzelt beteg* M. legjobb művei sorában foglalnak helyet. Ez utolsó darab előadása közben — mely az annyiszor méltán pellengérre állított XVII. sz.-beli orvosok gyilkos karrikaturája — halt meg M. Az orvosi eskü jeleneténél vérhányás fogta el a költőt és néhány óra mulva befejezte életét a világirodalom legnagyobb tragikomédia- és vigjátékírója. Társulata M. halála után összeolvadt a régebbi *Királyi Társulat*-tal és így keletkezett a *Théâtre Français*, mely a költő halála napján azzal emlékezik meg minden évben a nagy pillanatról, hogy a *Képzelt beteg* előadása közben a *iuro* szónál megszakítják rövid időre a játékot, jelezve M. életének szomorú elmulását.

A tragikomédia-író M., akinek műveiben a bohózatok és a nyersebb komikumú színművek mellett már korán felbukkannak komolyabb beállítású, életproblémákat bogozó alkotások, a *Tartuffe* és a *Misanthrope* után a *Fösvény*-nyel emelkedik e műfajban legmagasabbra. A *Dandin György* keserű humorát a régebbi komikai összeütközés elmélyítése adja: egy polgárférj humoros beállítása, aki minden erőlködése ellenére is képtelen bebizonyítani, hogy nemesi felesége megcsalja. A *Fösvény*ben azonban már nemcsak a helyzet, hanem Harpagon maga tragikomikus, ostoba fösvénységével és az őrület szélén járó pénzimádatával, mely könnyen megdöbbentő befejezést is adhatna a darabnak. Az *Urhatnám polgár* minden idők újgazdagjainak kultúraéhességét mutatja be torzító tükörben. A *Tudós nők* a »kékharisnyák«, a tudóskodást majmoló nők ellen támad, nem kímélve silány környezetüket sem. A tragikus jelentőségű *Képzelt beteg* ugyanúgy az orvosi kart teszi gúny tárgyává, mint a *Botcsinálta doktor*.

Láttuk: A *Fronde* idejének sanyarú vidéki hányattatásai nyitották rá M. szemét az élet — emberekben tükröződő — igazi arcának meglátására. És mert minden ember csak torz tükre a nagy világmindenségnek, a lassan zsenivé táguló M. megtanulta, hogy belénkfojtott gyarlóságok és ferdeségek komplexumai alkotnak tulajdonképen mindenkit. Ami ezen túl képzelhető, az soha nem teljesülő megtisztulása lenne a sárból gyúrt embernek. És bárhogyan is ostorozza a lelkünkbe égett kis és nagy bűnök kérlelhetetlen feltárásával az örök hibákkal és szenvedélyekkel megterhelt emberiséget, belül bábavalónak érez minden harcot. Kitörülhetetlen a salak a lélekből — Goethe szavaival élve: — »*elégedetten* önmagával, forog egy körben mindörökre.« És ez a legvígasztalanabb. Ebből az alapmotivumból épül ki M. egész emberi és írói világnézete, mely olyan közel hozza a legutóbbi s a jelen idők nagy szatirikusaihoz.

Drámái anyagát M. onnan veszi, ahol találja — mint minden nagy drámaköltő, aki csak előtte járt. Fontos: a drámává elevenítés. *Terentius*, *Plautus*, *Tirso de Molina*, *Moreto* és mások ötleteit gyúrja egységes koncepciójú, tendenciózus drámákká, melyeknek ugyanaz a jellemző sajátságuk, mint *Corneille* és *Racine* tragédiáinak, bármilyen távol állanak is tőle ez utóbbiak a művészi világnézetet illetően. Az élet sémáját nyújtó sophoklesi drámatipus nagyon logikusan csak a matematikus szellemű franciáknál verhetett igazán gyökeret, akik a dolgok rendszeres végiggondolásával valóságos formulává nyesték a gazdag életet, csupán a szükségszerűt adva. Míg a görög drámákban a hős meglehetősen individuális élete

csak a sors által megszabott keretekben zugott el előttünk, mindig a kirobbanás órajára felfokozott tragikumával, mely lefolyásában egy helyre is volt lokalizálva, addig a francia és az *Alfieri*-féle klasszikai dráma még inkább tipizálta alakjait és absztrahált a minden életvalóságtól. M. és az általános francia jellemvonás nemcsak a hely- és időegységben kulminál — mely egyik legjelentősebb konkluziója ennek a művészi világnézetnek, — hanem az alakok rajzában is. Megírták már sokan M. hőseiről, hogy legnagyobbrészt elvont, *lelki* tulajdonságokat festő akcióban mozognak és bár a mese reális, nincs kitérés »életszagú« szituációkra ; a valónak anynyira sematizált formája, hogy semmi közelebbi életadatot nem tudunk meg a szereplőkről, noha elénkvetkőzték lelküket és jól ismerjük hibáikat, meg esetleges erényeiket. És ez adja a molièrei dráma sajátságos karakterét. Már a darabok címe is erre utal, mely épen olyan elvont, (*Misanthrope, L'Imposteur, L'Avare* etc.), mint amilyen irreális a szereplők olaszból vagy görögből átformált állandó neve, akik nem is titulálják, hanem egyszerűen csak néven szólítják egymást, mintegy ezzel is kinyilatkoztatva supervitalis lényük sajátságos mivoltát. Igy lesz formailag a molièrei dráma a *gall szellem* hiánytalan és hű kifejezője, tartalmilag pedig a legegyetemesebben örök emberi mondanivalók közlése.

M. összes műveinek legteljesebb kiadását *Despois* és *Ménard* rendezték sajtó alá 13 kötetben, a költő részletes életrajzával, 1873—1893. A múlt század második feléig M.-ről megjelent műveket felsorolja : Lacroix : *Bibliographie Molièresque*, Paris, 1875. — *Miles : The influence of M. on Restoration comedy*, New York, 1910. *Rigal : M.*, Paris, I—II., 1908. — *Haraszti* Gy. : *M. élete és művei*, Bpest, I—II., 1897. — M.-folyóiratok : *Molièriste*, Paris, 1879—89. *M. Museum*, Wiesbaden, 1879—1884. — Magyarul a Kisfaludy-Társ. adta ki M. műveit ; egyik-másik több fordításban is megjelent. *Németh.*

Molina, *Tirso de*, polgári nevén *Gabriel Tellez*, spanyol drámai költő, *1570. Madridban, †1648. A toledoi irgalmasrend szerzetese, később egyik elöljárója volt. 1645. a soriai kolostor parancsnokává lett. Színműveinek száma 20 év alatt elérte a 400-at. M. Lope de Vega köréhez és pedig az elsők közé tartozik. Az emberi gyengeségeknek senki se nyújtotta szemléletesebb képét, mint ő ; legszívesebben a gyarló, féltékeny, irigy, képmutató, ravasz női veszi a dráma hőséül, de a férfi-szereplők is többnyire valamelyik jellegzetes férfihibának hordozói. M. színműveinek meséje változatos, mulattató, ha nem is hiányzik belőlük a hagyományos masinéria (átöltözés, sablónos szerelmi ármányok) és stílusában sokszor utánozza Lope de Vegát. Leghíresebb, de nem legjobb darabja a Don Juan legendának első irodalmi feldolgozása, *El burlador de Sevilla* (A sevillai nőcsábító), amely Molière *Festin de Pierre*-je és a Da Ponte-féle Mozart-libretto révén az egész világ sajátja lett. Sokan kétségbe vonják M. szerzőségét. Legkitünőbb színművei : *Don Gil de las calzas verdes* (Zöldnadrágos Don Gil), *La villana de Vallecas* (A vallecasi parasztlány) : mindkettőnek az átöltözött női főszereplő a hőse ; és *Maria la piadosa* (Az irgalmas Márta). *Honti.*

Molnár *Ákos*, *1893. Novellái a *Nyugat*-ban és napilapokban jelentek meg. Novellás kötete : *Gyereknek lenni* (1926), legjobb darabjaiban a pubertás gyötrelmeit rajzolja bátor vonásokkal.

M. *Albert, szenci*, *1574. †1630 után. Egész élete nyugtalan vándorlásban telt el. Már 16 éves korában külföldre került és német iskolákban szerezte ismereteit. A protestántizmus erős várait (Wittenberg, Heidelberg, Strassburg) egymásután felkereste. Rövid időre haza-hazatért, de valami nagy nyugtalanság űzte egyik helyről a másikra, mintha kora tudományát akarta volna összegyűjteni, hogy segítségére siessen szorongatott fajtájának és vallásának. Élete legnagyobb részét Németországban töltötte, folyton tanulva és folyton dolgozva. Művei közül *Zsoltárfordításá*val aratott legnagyobb sikert. Művét a reformátusok elfogadták templomi használatra. Mintául a *Marot-Béza* zsoltárkönyvét használta. Kiadta *Károli* Gáspár bibliájának javított kiadását, lefordította *Kálvin* János nagy munkáját, *Scultetus* Ábrahám egyházi beszédeit. Szerkesztett latin-magyar és magyar-latin szótárt (1604) és írt latinul egy magyar grammatikát is (1610). *Lengyel.*

M. *Antal*, zeneíró és zenetörténész, a Zeneművészeti Főiskola tanára, *1890. Főbb munkáiban a zene történeti fejlődésének általános szociológiai alapjaira, a társadalom problémáival való szerves összefüggésére mutatott rá, ujabb írásaiban a zenei alkotás egyetemes emberi, művészet-etikai tényezőit kutatja s főként az új magyar zene mellett foglal állást (*Bach és Haendel zenéjének lelki alapjai, Beethoven, A zenetörténet szelleme, Az európai zene története 1750-ig*, 1920, *A zenetörténet szociológiája*, 1922, *A zeneművészet könyve, Wagner-breviárium, Az új zene*, 1925). *Uj magyar zene* 1926. Irt tankönyveket is (*Solfège-gyakorlókönyv*, 3 kötet, *A hangviszonyok népszerű ismertetése*, stb.)

M. *Ernő*, *1890. Orientalista, rabbi. Több verset és szakértekezést írt, kiadta Abraham ben David történeti műveit és több arab művet fordított.

M. *Ferenc*, *1878. Budapesten. Genfben jogi tanulmányokat folytatott, majd Pestre visszatérve 1896. ujságíró lett. Tárcái és főként elmés kroki-jai hamar népszerűvé tették. Első darabját, a *Doktor urat*, 1902. mutatta be a Vígszinház. Azóta számtalan művet írt, amelyek közül drámáinak volt legnagyobb sikere. A háborúban haditudósító volt, a háború utáni években főként külföldön részesült elismerésben. M. ujabb irodalmunk egyik legsokoldalúbb tehetsége. Művei főként két

forrásból táplálkoznak: a gyermeklélek rejtelmeiből és a nagyváros polgári romantikájából. Nem mind egyenlő értékűek. Három munkája van, amely méltán sorolható a magyar irodalom klasszikus alkotásai közé: *A Pál utcai fiúk*, a *Liliom* és a *Haditudósító naplója*. *A Pál utcai fiúk* a pesti gyermekvilág eposza, amelyben nagy lélekismerettel, őszinte szeretettel és megértéssel rajzolja meg a ferencvárosi diákokat, akik a város komor tűzfalai közt, a »Grund«-on élik boldog és szabad életüket és kergetik fantáziájuk álomképeit. Hogy mennyire ismeri M. a gyermekeknek ezt a külön kis világát, azt egy sereg gyermekrajzával mutatta be (*Józsi*, *Gyerekek*, stb.). M. itt nem annyira nevettetni akar, hanem inkább megérttetni és megszerettetni a gyermek igazi lelkét. A szeretetnek ez a melegsége hatja át és adja meg különös szépségét *Liliom* c. mesejátékának is. A *Liliom* is pesti história, egy ligeti hintáslegény és egy kis cseléd szerelmi történetéből szövődik össze. Hőse Liliom, a pesti csirkefogó, akinek egész élete és túlvilági purgatóriuma küzdelem lényének durvasága és a benne rejtőző, de hinyomott emberi szeretet között. Mikor ealála után a túlvilági rendőrség vezeklésül rövid időre a földre küldi és ő jó cselekedet gyanánt lelopja a csillagot, hogy a gyerekének vigye, akkor is felindulásában megüti a gyereket, de a gyerek ez utolsó rossz cselekedet mögött is megérzi az örök apai szeretetet. Harmadik kiváló alkotásában, a *Haditudósító naplójában* bebizonyította, hogy nemcsak a gyermekek, a mutatványbódésok és a lipótvárosi szalónok lelki világában járatos, hanem ismeri a magyar népet, a magyar katonát is. Szomorú és vidám képek sorozatában mutatja be, hogy a háború — minden borzalmassága mellett — egy nagy értéket is produkált: a szeretetet, a jóságot, az összetartást. A külföldi nagy szinpadi sikerek M.-ja egészen más ember, mint a magyar irodalom M.-ja. Szédületes technikai rutin, sziporkázó szellemesség, bevált fogások sorozatával kábítja el a közönséget, amelyet legalább olyan jól ismer, mint a színpadot. Az *Ördögnek* kitünő alapgondolatán kívül inkább abban van jelentősége, hogy a francia vígjátékstilust az angol dialogus szellemességével kötötte össze. A *Testőr* és a *Hattyu* már egyedül csillogó technikájuknak köszönhetik sikerüket, nagyrészt *A farkas* és az *Uri divat* is. Elbeszélő művei közül az *Éhes város*, *Egy gazdátlan csónak története* és a *Rabok* válnak ki. Több novellás-kötete van, amelyek mind virtuóz alkotások (*Muzsika*, *Kis hármaskönyv*, *Báró Március*, *Az óriás*). Igen nagy hatásuk volt humoros apróságainak, rajzainak (*Hétágú síp*, *Pesti erkölcsök*, *Kellen beszélnek*). A *Farsang* már ismét a drámában jelent fölfelé ívelést, míg az eddig kevéssé méltatott regénye, *Andor*, annak a »reménytelen nemzedék«-nek hajtása, amely az Oblomovot, a Nils Lyhnét és Bang regényét létrehozta. A *Fehér felhő*ben a *Liliom* hangját és stilusát igyekezett a háború romantikájával megtölteni. A háború után fordulat állott be M. irányában. A színpad ügyeskezű mestere világsikerei tetőpontján mintha elveszítette volna lába alól a talajt és bevált mesterfogásait feláldozva, tapogatózni kezdett új irányok felé. Megérezte a francia technika alkonyát, s a *Marsall* c. — kissé sardou-i — egyfelvonásost nem számítva, minden darabjában új formákat keresett. Ami a tárgyat illeti: a földöntúli elemek és az öntudat mélységeit reveláló álom-motivum eddig is nagy szerepet játszottak nála; *Freud* elmélete legtöbb darabján meglátszott; mindezt fokozott mértékben mondhatjuk el újabb műveiről (*Égi és földi szerelem*, *Vörös malom*, *Üvegcipő*, *Riviera*). E tapogatózó korszaknak nem minden terméke jelentett sikert, még kevésbé mutatott állandó emelkedést, de becsülésreméltó jele annak, hogy M. nem elégszik meg a sikeresnek bizonyult eszközök felhasználásával, új kifejezési eszközöket keres, még a bukás kockázata árán is. *Juhász A.*

M. *Géza*, magyar zeneíró, zenetörténész és kritikus, *1872. A Zeneművészeti Főiskola tanára, 1918. egyetemi magántanár. Előadásának és írásainak artisztikus csiszoltsága, plasztikus színessége korán elismert tudóssá és népszerűvé tette. Főbb művei: *A magyar zene elmélete*, 1904, *A magyar hangsor akusztikai megvilágításban*, 1908, *Magyar táncok a XVI. századból*, 1908, *Bevezető a zeneludományba*, *A magyar föld zenéje*, *A faji zene elmélete*, *A disszonanciák határa*, *Általános zenetörténet* (1911, 1916), ezenkívül számos tanulmány magyar, német, angol és francia szaklapokban. A Pester Lloyd zenekritikusa.

M. *Imre*, tanár és zeneíró. Főként a régi magyar énekek zenéjével foglalkozott. A Magyarság zenekritikusa.

M. *Jenő*, *1880., költő és újságíró. *Das Kind* c. drámáját a kasseli Residenztheater mutatta be. Verskötetei: *Szerelmes éjszakák*, *A kaszárnya nótái*, *Verseskönyv*. Elbeszélő művei: *Amit csak ketten tudnak*, *Egy kis bolt története*. 1909 óta a *Borsszem Jankó* c. élclap és 1926 derekától a *Magyar Hirlap* szerkesztője.

M. *János*, *1728. †1804., szepesi kanonok. *Homeros* Iliászát magyarra fordította és számos vallásos munkát írt. Fontosabbak: *Az anyaszentegyháznak történetei*, *Prédikációk*, *Magyar könyvlár*, *A köz. kereszt. hitnek sommája*.

Molo, *Walter von*, lovag, *1880., német író. Mérnöki pályán működik. Számos regényt írt: *Der gezähmte Eros*, *Wir Weibgesellen*, *Ums Menschentum*, melyek közül az utolsó, Schillerről szóló, nevezetes, ez 1916-ig egész Schiller-tetralógiává nőtt. Ujabb regénytrilógiája: *Ein Volk wacht auf*. M. modern impresszionisztikus technikával dolgozik, könnyedén, nem sok mélységgel, de hatásosan. Szereti a jelentős tárgyakat (Nagy Frigyesről is írt). Van két drámája is.

Molter *Károly*, *1890., Óverbászon,

Bács-Bodrogm. 1913. óta a marosvásárhelyi ref. kollégium tanára. A karcolat a legkedveltebb műfaja, erős, szatirizáló készséggel ír, fanyar mellékíz nélkül. Nem bántó, inkább elnéző, de a szeme éles, a mélységek meglátásától sem riad vissza. Kritikákat, könyvismertetéseket is ír. Vígjátékai: *Harámbasák* (1920) és *Özvegyország* (1924), Marosvásárhelyen kerültek bemutatóra, sikerrel. Novellái: *Majdnem hősök* (Erdélyi Könyvbarátok kiad., Marosvásárhely, 1924). *Szentimrei.*

Molza, *Francesco Maria,* olasz festő, *1489. †1544., mint lirikus Petrarca iskolájához tartozik. Főmunkája egy idilli pásztor-költemény, *Ninfa Tiberina*; bensőséges természetfestésével és harmonikus verselésével ennek a műfajnak egyik legértékesebb képviselője.

Mombert, *Alfred,* német költő, *1872. Káosz és kozmosz, világ, emberiség, anyag és szellem, képzelet, törvény és szabadság, tér, idő, individuáció és unio misztika, az istenközelbe került, kozmikus vonatkozásainak tudatára ébredt lélek rajongása... ezek M. költészetének eredendő problémái. Belőlük indul ki impresszionista kezdeteiben (*Tag u. Nacht*, 1894; *Der Glühende*, 1896; *Die Schöpfung*, 1897; *Der Denker*, 1901) s egyre tisztább, egyre dúsabb formához juttatja őket (*Die Blüte des Chaos*, 1905; *Der Sonne Geist*, 1905). Költészetének összetevői — intellektuális pátosz, kozmikus rajongás, idillizmus, barokképiesség, líra, zene, filozófia, mik eleinte szinte függetlenül jelentkeznek egymás mellett, idővel atektonikus-tektonikus egységbe olvadnak, főleg nagy drámai trilógiájában az *Aeonban* (*Aeon der Weltgesuche*, 1907; *A. zwischen den Frauen*, 1910; *A. vor Syrakus*, 1911). Az A. világok születésének drámája, »dionizoszi történetírás«, álomképek s megfogható valóságok, ossziáni remegő borzalom s keleti pompa együttese. A. az örök ember, amint felbukkan az őskáoszból s formálva formálódik az eseményekkel. Utja hősi pálya: a világ reggeléből, a történet előtti idő formátlanságából a történeti kor formaságába vezet. M. újabb művei: *Der Held der Erde* (1918), *Atair* (1925). Verseinek válogatott gyüjteménye: *Der himmlische Zecher* (2. kiad., 1922). *Turóczi-Trostler.*

Monaci, *Lorenzo,* olasz költő, a XIV. században élt. Mint velencei követ szemtanuja volt Mária királyné drámájának, melyet versekben énekelt meg. Később mint a krétai királyság kancellárja megírta Velence történetét 1354-ig.

Monay *Ferenc,* *1878. Egyházi író, minoritarendi szerzetes. Assisi Szent Ferenc műveit fordította. Önálló művei: *Szentbeszédek, A minoritarend a magyar középiskolákban.*

Monda, helyhez vagy személyhez kötött népies epikus alkotás, amelyet az különbözteti meg a mesétől, hogy a nép történeti valóságnak hiszi. Legtöbbször nem is más, mint általános mesés elemekkel kiszínezett történeti valóság.

Mondolat. Somogyi Gedeon szerkesztette gúnyirat a nyelvújítás ellen. L. *Nyelvújítás.*

Monetarius *István,* körmöci születésű zeneteoretikus, a XVI. század elején. *Epithoma utriusque musices practice* c. műve (Krakó, 1518) a legrégibb magyarországi írótól eredő zeneelméleti munka.

Monkhouse (ejtsd: mönkhausz), *Allan,* angol író, *1858. Kritikusa volt több lapnak, így a Manchester Guardiannek. Darabjai: *Reaping the Whirlwind, The Conquering Hero,* stb.

Monluc (ejtsd: monlük), *Blaise de Lasseran-Massencome, seigneur de,* Franciaország marsallja, memoár-író *1502. †1577. A harcok történetét írja meg, amelyekben élete folyamán résztvett, amíg zászlósból marsallá emelkedett. Művének címe, a *Commentaires,* naivul sejteti, hogy M. J. Cézárral hasonlítja össze magát. Kora és mindenekfölött saját jelleme — egy vad, vakmerő és nem épen kényes lelkiismeretű katonáé — plasztikusan emelkedik ki könyvéből. Stílusa a háromszori átdolgozás ellenére is göröngyös.

Monnier (ejtsd: monié), *Henri,* francia író, *1799. †1876. Máig is élő típust teremtett meg Joseph *Prudhomme* alakjában, amely Franciaországban közmondásossá vált. J. Pr. együgyű, képzavarokkal teljes kijelentéseket tevő nyárspolgár. (Ez a kard életem legszebb napja, Az állam szekere egy vulkánon hajózik, stb.) Az alak először 1830. tünik fel (*Scènes populaires dessinées à la plume*), aztán: *Mémoires de M. J. Prudhomme* (1857) s közben színpadra is kerül.

Monodia. Magánének; előadójának a kórussal folytatott párbeszéde a görög dráma csírája.

Monográfia. Nagyobb terjedelmü értekezés a tudomány bármely köréből. Egyetlen problémának, a tudomány egy részletének kimerítő és pontos feldolgozása. M.-t lehet írni pl. *Budapest* városáról, a *Rákócziakról,* a *szatmári békéről,* vagy a *gőzgépekről* is.

Monológ, magánbeszéd. Évezredes életű drámai konvenció. Eszköze annak, hogy a dráma szereplője feltárhassa a közönség előtt olyan gondolatait, érzelmeit vagy terveit, amelyeket a többi szereplőknek megvallani nem akar. Racionalista korszakok a valószínűség nevében ellene fordulnak a M.-nak. A francia újklasszikus tragédiában előfordul ugyan, de sokkal gyakrabban helyettesíti a *confident*-nal (l. o.) folytatott párbeszéd. *Shakespeare* korlátozás nélkül él vele; gonosztevői (III. Richard, Jago) M.-okban közlik velünk szándékaikat; Hamlet lelki vívódásai tizenegy M.-ban tárulnak föl előttünk, s e M.-okat nem adnók oda semmiféle »valószínűség« kedvéért. *Katona* ebben is követte *Shakespeare*-t, s a romantikusok — bár különösen a franciáknak voltak realista jelszavaik — szintén. Még *Hebbel*nél is sok a M., sőt a félreszólások néha egész M.-gá dagadnak, amelyet más valaki jelenlétében, de mégis magának mond el a szereplő. A modern drámákban csak

elvétve fordul már elő (*Dumas: Francillon*). A naturalizmus néhány szaggatott szóra redukálta, s iparkodott a szereplő idegállapotával megindokolni. — A M. alkalmazásának helyes vagy helytelen volta nem dönthető el a dráma immanens törvényei szerint. Részben konvenció, részben stílus kérdése, de mindenekfölött az adott helyzet szükségességeitől és az író képességeitől függ. Realisztikus darabban hiba, ha rászorul az író, s ma már minden kis színpadi mesterember el tudja kerülni. Hamletet viszont ma sem lehetne M. nélkül megírni. Egész jelleme megváltoznék, ha pl. Horatio előtt tárná föl a lelkét. Az írónak joga van minden olyan eszköz használatához, amellyel tud élni. *Benedek.*

Monoszlai *András*, *1552. †1601. Tanár, prépost, végül veszprémi püspök. A kat. egyház dogmáit keményen védelmezte a protestáns támadások ellen.

Monselet (ejtsd: mónszöle), *Charles*, francia író, *1825. †1888. Regényeinél (*Monsieur de Cupidon, L'argent maudit, Une troupe de comédiens*, stb.) fontosabbak irod. tört. tanulmányai (*Rétif de la Bretonne, Les oubliés et les dédaignés, Curiosités litt. et bibliographiques*). Irt könnyed, humoros költeményeket, irodalmi karrikatúrákat is. (*Marie et Ferdinand, les Vignes du Seigneur, le Plaisir et l'Amour.*)

Montagu (ejtsd: mantegjú), *Lady Mary Wortley* (Pierrepont), angol írónő, *1690. †1762. Férjét, aki török követ volt, Törökországba követte s innen írta híres leveleit (*Letters from the East*).

Montaigne (ejtsd: montány), *Michel Eyquem de*, francia író, *1533. †1592. A polgárságból a nemességbe emelkedett kereskedőcsalád sarja. Apja már birtokára vonult vissza és nemes ifjú módjára neveltette. M. úgy beszélt latinul, mint franciául, egyéb tanulmányairól később kicsinylően nyilatkozott. 1557—1570. a bordeaux-i Parlament bírája volt. Itt barátkozott össze kollegájával, Étienne de la *Boétie*-vel, s ez a barátság legnagyobb benső élményei közé tartozott. Kiadta a fiatalon elhúnyt la Boétie műveit. 1565. megházasodott. Apja halála után lemondott állásáról és rövid párizsi tartózkodás után birtokára húzódott. Itt kezdte írni *Essai*-it (1572-től). Az első két könyv kiadása után nagyobb utazást tett (1580—81) — járt Svájcban, Németországban, Itáliában, kétszer látta Rómát. 1581. őszén — második római útja előtt — Bordeaux polgármesterévé választották. A pestis idején (1585) óvatosan távoltartotta magát a várostól. Élete végét betegeskedve, kastélya tornyába zárkózva, könyvei közt töltötte.

M. gondolkozásának mélységével, széles távlatával, saját lelkének őszinte elemzésével messze kimagaslik korának írói közül. Művének gondolatébresztő hatása világraszóló és századokon át tart.

Az *Essais*-t úgy tekinthetjük, mint egy húsz éven át vezetett intellektuális naplót. Semmiféle előzetes terve, szerkezete nincs; összefüggés és csinált átmenetek nélkül, szabadon kap föl fejezetről-fejezetre, sőt a fejezeteken belül is, új meg új tárgyakat, mindent, amit olvasmányai vagy élményei eszébe juttatnak az írónak. A már kiadott részeket M. folyton bővíti újabb idézetekkel, saját gondolatainak szélesebb kifejtésével. Stílusa szemünk előtt fejlődik az első idők nehézkes körmondataitól az önmagával vagy az olvasóval folytatott, közvetlen, természetes beszélgetésig.

Bármennyi az idézet, vagy az *amúgy* fölhasznált olvasmány M. művében: az *Essais* mégis eredeti alkotás, az író belső fejlődésének képe. Filozófia is, de nem rendszer, hanem megint csak egy filozófikus elme fejlődésének története. Eleinte sztoikus állásfoglalás a halállal és a szenvedéssel szemben. Készülődés a halálra, az antik bölcseség segítségével: csak az a szabad ember, aki tud meghalni.

Amíg csak ebbe az egy irányba néz M., meglehetősen biztos a dolgában. De a nagy olvasó nem tudja sokáig egyszerűnek látni a világ nagy kérdéseit. A kor tudományos fölfedezései, világnézeti és vallási harcai ezerfelől tépdesik meg látása korlátait. Kitágul a világ, kiderül, hogy a földön, ugyanabban az időben, százféle ellentmondó erkölcs és szokás élhet, s mindegyiknek megvan a maga relatív igazsága és ereje. M. ráeszmél a dolgok relativitására. Az abszolút igazságok leomlanak, helyüket elfoglalja a mindent egyforma hűvösséggel mérlegelő szkepticizmus: a *que sais-je?*

A szkepticizmus, a dolgok relativitásának meglátása nem jelenti okvetlenül a fennálló intézmények lerombolására való hajlandóságot. M. a kényelmesebbik következtetést vonja le ezekből a premisszákból. Mivel a szokásoknak, törvényeknek stb. mégis csak mindenütt van valami viszonylagos erejük: legokosabb, ha mindenki a maga környezetének szokásaihoz, törvényeihez alkalmazkodik. Nevelési elvei is részben ezzel a gondolattal függenek össze; elsősorban a nemes emberre, az udvari emberre gondol, akinek a »társaságban« kell megállnia a helyét. De amikor az adatok tömege, az emlékezet megterhelése ellen beszél, ez már összefügg egy másik gondolatával is, amely — a szkepticizmuson túllendülve — új utat nyit meg a tudomány előtt. Adatok helyett tapasztalás a nevelésben — és kísérlet a tudományban: ezt

Az Essais első kiadásának címlapja

a sokáig visszhangzó szót mondja ki M., miközben ironikusan veri el a port a renaissance »pedánsain«, a szavak, idézetek, logikai játékok hősein.

Röviden összefoglalva a gondolatoknak, ötleteknek ezt a buja gazdagságát: így halad M. a korlátok közé szorított sztoicizmustól a dolgok relativitását meglátó elme szkepticizmusán keresztül a kísérleti tudomány új útjai felé. Közben, bármennyit merít kedves Plutarchosából, Sextus Empiricusból és száz másból, voltaképen folyton magáról beszél: azzal a nyugodt öntudattal, hogy az olvasó önmagára is rá fog ismerni e lelki arckép egyik-másik vonásában. Ez a szubjektivitás másfél évszázad mulva fog csak újra föltámadni — de akkor hosszú időre.

A maga korában óriási volt M. hatása. A XVII. században belőle indult ki *Descartes*. Angliában ekkor hatott legerősebben. A XVIII. sz. elsősorban a szkeptikust értékelte benne; de természet-felfogása és szubjektivitása folytatódik *Rousseau*-ban. A XIX. sz. inkább a művészt, mint a gondolkozót látja M.-ban. Anatole *France* örökölte szkepticizmusát, a relativitásról való fogalmait, szubjektivitását önmaga rajzolásában és kritikáiban.

Az *Essais* legjobb modern kiadása: az u. n. bordeaux-i (*Strowski, Gebelin, Villey*, 1906—1920.). V. ö. *Strowski: M.* 1906. *Benedek.*

Montalembert (ejtsd:-aambeer), *Charles, comte de*, francia szónok és író, *1810. †1870. A katolicizmus egyik legkiválóbb harcosa; Lamennais köréhez tartozik, amíg az nem kerül ellentétbe az egyházzal. Elegáns és erőteljes szónoki művészetét 1835-től a pair-ek kamarájában, azután a nemzetgyűlés viharosabb környezetében fejtette ki. Nagy és költői szárnyalású művet írt magyarországi Szent Erzsébetről (*Hist. de Sainte Élisabeth de Hongrie*, 1836) s a nyugati világ szerzeteseiről (*Hist. des moines d' Occident*, 1860). Művei: 1861—68, 9 köt. — P. *Lecanuet: M. d'après son journal et sa correspondance* 1895—901, 3 köt.).

Montalvo, *Garci-Ordoñez) de*, l. *Amadis*.

Montchrestien (ejtsd: mónkretyieen), *Antoine de*, francia drámaíró, *1575. k., †1621. Hat tragédiát írt; ezek közül az *Aman* tárgya ugyanaz, mint *Racine: Esther*-éé, *la Reine d'Écosse* pedig Stuárt Máriának még friss történetét dolgozza fel. M. darabjaiban úgyszólván készakarva kerüli a drámai összeütközést; szépen megírott lírai jelenet-sorok ezek a drámák. Prózai, ötfelvonásos *Bergerie*-je az első francia pásztorjáték, a nemsokára divatossá váló szerelmes és féltékeny pásztorokkal, szerelmet megvető nimfával stb.

Montégut (ejtsd: móntegü), *Émile*, francia író és kritikus, *1825. †1895. Shakespearet és Macaulayt fordította franciára és szép utirajzokat írt (*Tableaux de la France* stb.). Kritikai gyűjteménye: *Dramaturges et romanciers* (1890).

M., *Maurice*, francia író, *1855. †1912. Számos francia lap szerkesztője volt. Irt ironikus alaphangú naturalista regényeket és verses drámákat. Élete vége felé a kalandos és romantikus témák érdekelték (*Les clowns, La grande nuit du pôle, Petites gens et grands coeurs*).

Montemayor (ejtsd: montemajór), *Jorge* portugálosan: *Montemór* portugál nemzetiségű spanyol költő, *1520. körül, †1561. M. avatta fel a Pyrenaei félszigeten az olasz Sannazarotól kezdeményezett és nagyon népszerűvé vált pásztori költészetet *La Diana enamorada* c. regényével. Sok költői szépsége mellett a mesterséges árkádiai álomvilágnak ez az alkotása sem tud a konvencionálissá lett stílus színvonala fölé emelkedni; meseszövése zavaros, összefüggésében néha érthetetlen, bár valószínű, hogy M. is, mint mestere, Sannazaro, saját életének eseményeit szőtte bele az érzelgős, gáláns pásztormesébe. *Honti.*

LA DIANA
DE IORGE DE MONTE
mayor, nueuamente corregida,
y reuista
POR ALONSO DE VLLOA.
PARTE PRIMERA.
Han se añadido en esta vltima impression los verdaderos amores de Abencerrage, y la hermosa Xarifa. La infelice historia de Piramo y Tisbe. Van tanbien las Damas de Aragon y Catalanas y algunas Castellanas, que hasta aqui no hauian sido impressas.
Al Illustre Señor Don Rodrigo de Sande.

EN VENECIA. M D LXVIII.

Montemayor: Diana első kiadása

Montépin (ejtsd: montépeen), *Xavier de*, kalandregényíró, *1842. †1902. Kétszáznál több regénye, amelynek azonban irodalomtörténeti értéke egyáltalában nincs, el volt terjedve az egész világon s a házmesternétől a nagyvilági hölgyig mindenki olvasta.

Montesquieu (ejtsd: mónteszkjő), *Charles de Secondat, baron de La Brède et de M.* *1689. La Brède-ben jómódú nemesi családból. Juilly-ben tanul az oratoriánusoknál és már ott felébred benne az egész életet átható kiolthatatlan tudásvágy. 1714. bordeauxi tanácsos. Tíz évi gyakorlat után eladja hivatalát, hogy tanulmányainak élhessen. Élénk szelleme a tudományok minden ága iránt érdeklődik, értekezést ír a rómaiak vallásáról és természettudományi kérdésekről; a bordeaux-i szépművészeti Akadémiát tisztán tudományos társasággá szeretné átalakítani. A neve nélkül kiadott *Lettres persanes* (Perzsa levelek) óriási sikere eldönti sorsát: teljesen irodalmi, politikai tanulmányainak él. E műben levelek formájában adja M. a saját korának szatirikus képét. A vallás, kereszténység, párizsi szerelmi élet, a nőkérdés, gyarmatosítás, szentek élete,

leánynevelés, a politikai és társadalmi kérdések egész tömegét felöleli ez a szatirikus regény. A benne szereplő perzsák franciák, az Alkorán a Bibliát, az igazhívő a keresztényt jelenti s a háreméletben leírt erkölcsök a párizsi erkölcsök szimbolikus képei. Az Akadémiát is kigúnyolja benne, a negyven fejű testet, mely szünet nélkül fecseg. 1727. már ő is tagja az Akadémiának. Politikai tanulmányainak kibővítése végett nagy utazásokat tesz: eljut Bécsbe, megfordul Magyarországon is, ahol a feudális uralom maradványait tanulmányozhatja (l. *L'esprit des lois*, Livre VIII. Ch. IX.), elmegy Velencébe, Angliába, megismerkedik *Law* politikai rendszerével. 1731. visszajön La Brède-be és hozzáfog hatalmas munkájának megírásához *(Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence)*, melyet 1734. fejez be. E műben M. főleg a rómaiak bukásának politikai okait tárja fel, szemben *Bossuet*-val, aki tanulmányaiban annak morális okait hangoztatta. Mint pragmatikus történetíró értékeli a pártküzdelmeket, megvonja a határt a szükséges pártküzdelmek és a veszélyes polgárháborúk közt. Az események szerves szükségszerű kapcsolatát M. veszi észre először a modern történetírásban. A *L'esprit des lois* (A törvények szelleme) M. húsz évi elmélyedésének gyümölcse. A törvények eredetét, fontosságát, közelebbi v. távolabbi következményeit vizsgálja éles elmével és keresi a törvények és erkölcsök viszonyában a törvényszerűséget. M. óva inti az embereket a despotikus uralomtól, ő maga a felvilágosult abszolutizmus híve. Ellenzője a rabszolgaságnak, a büntetések kegyetlenségének, hisz az ember eredendő jóságában és akaraterejében, nem barátja a gyarmatosításnak és a történeti tapasztalatok alapján ostorozza a hódítási vágyat. M. hatása századára és a modern politika és parlamentarizmus fejlődésére ma is érezhető. Magyar ford.: *Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól*, f.: *Orlai* Antal, Bp., 1891. Irodalom: *Sainte-Beuve: Causeries du Lundi*, t. VII., 1852; E. *Faguet: XVIII-e siècle*; A. *Sorel: M.*, 1887; H. *Barckhausen:* M. (1907); *Kemény* Gábor: *Macchiavelli és M.*, Budapesti Szemle XIV—XV.; *Balogh* Arthur: *M. és Rousseau*, Athenaeum, III. *Kemény.*

Montesquiou (ejtsd: mónteszkiú), *Robert de*, francia lirikus, *1855. †1921., egyike a legerősebb tehetségeknek az új költők közt. Húsz kötetnyi versében, amelyeket szivesen csoportosított ciklusokba, sok az egyenetlenség, de vannak köztük elsőrendű remekművek is. *Les chauves-souris* c. ciklusában a kultúra elborult lelkű éjjeli árnyait énekelte meg. Reprezentáns kötetei *Les Hortensias bleus, Prières de tous*, és *Le chef des odeurs suaves.*

Montfort (ejtsd: mónfór), *Eugène*, francia író, *1877. A *Marges* c. irodalmi revű szerkesztője. Sokat utazott és uti benyomásait szerelmi regényeiben dolgozta fel, amelyekben a merészség sok artisztikummal párosul. Ismert művei: *Les coeurs malades, Un coeur vierge.*

Montgomery (ejtsd: möntgömmeri), *Florence*, angol regényírónő. Regényeit főleg a gyermeki lélek alapos ismerete jellemzi. Legjobbak: *Misunderstood, Thwarted, An unshared secret.* A *Misunderstood, Wildner* Ödön teljes fordításában *A másik* c. alatt, ezenkivül *A gyermekszív rejtelmei* c. jelent meg magyarul.

M., *James*, angol költő, *1771. †1854. Politikai iratain kívül népszerű költői munkái vannak; legjobbak: *The Wanderer of Switzerland, The West Indies, The World before the Flood, Greenland, The Pelican Island.* Himnuszait ma is éneklik.

Montherlant (ejtsd: mónterlaan), *Henri de*, francia regényíró és lirikus. A legfiatalabb generáció nagytehetségű tagja, *1896. Egészen ifjú korában sokat járt Spanyolországban, ahol a bikaviadalok érdekelték. Végigküzdötte a világháborút. Első könyve *La relève du matin* 1920. jelent meg és nagy feltűnést keltett szép leírásaival, eredeti és erőteljes stílusával. M. érdeklődését a sport, a test erőteljes, egészséges kultusza köti le, egészséges moralitása pedig keresztény szellemű. *Le Songe* c. regénye a háborúról szól. Két újabb regényét *(Le Paradis à l'ombre des épées, Les onze devant la porte dorée)* az olympiai játékokról írta. Legújabb könyve, *Les bestiaires*, a spanyol bikaviadalokról szól. Hasonló szellemű patétikus lendületű, hatalmas erejű egyéni költészete is.

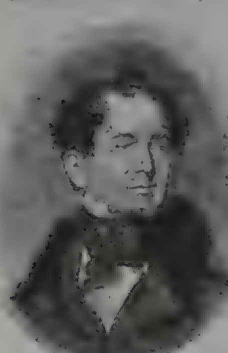
Monti, *Vincenzo*, olasz költő, *1754. †1828. Mozgalmas életet élt, gyakran változtatva politikai nézeteit. 1778—1797-ig Rómában tartózkodott, a pápai udvar szolgálatában. Itt írja híres *Bassvilliana* c. eposzát, amelyben erősen támadja a francia forradalmat. 1797 márciusában Rómába jön Marmont francia ezredes, hogy Napoléon érdekében a pápával tárgyaljon. M. megszökik vele Rómából, hogy aztán Bolognában magasztalja azt a forradalmat, amelyet azelőtt gyalázott. Igy ingadozik Napoléon, a pápa és a különböző olasz kormányok között, különböző olasz városokban. Rengeteget írt. Eposzokat, drámát, tragédiát, ódát és szonetteket. Igen gazdag szavakban, de tartalmilag csaknem mindig gyönge. Remekműve az *Ilias* olasz fordítása, mely 1810. jelent meg. *Widmar.*

Montoro, *Antón de*, spanyol költő, *1404., a XV. sz. egyik legkiválóbb lirikusa, melléknevén *el ropero de Córdoba* (a kordovai szabó), mert kis szabóműhelyéből látogatott el a Parnasszusra. A királynőhöz intézett egyik költői levelében a már 70 éves költő bevallotta zsidó származását; nem nagyon előkelő mesterségére pedig több versében tett tréfás célzást. Költeményei (főkép a szatirikus epigrammai élű versek sikerültek) csak kis részben maradtak ránk.

Moore (ejtsd: múr), *George*, angol író, *1853., verseket, drámákat és regényeket ír. Regényei: *A Mummer' Wife; Vain*

Fortune.; *The Lake.* Önéletrajzi művei: *Ave*; *Salve*; *Vale.* Átírta *Abelard and Héloïse*-t. Drámát írt Lutherről is. Zola hatását mutatja.

Moore *Thomas*, angol költő, *1779. †1852. Byron barátja és életírója. Igazi ír természet: élénk, jólelkű, jámbor, lovagias, szabadságszerető. Egyideig a tengerészeti törvényszék titkára volt a Bermuda-szigeteken. Első sikerét *Anakreon*-fordításaival szerezte. A társaság kedvence lett vonzó tulajdonságaival, nagyszerű csevegő volt s kellemes hangján maga énekelte dalait. Az *Epistles Odes and other Poems* után írta az *Irish Mleodics*-t, egyik főművét, mely néha triviális, de általában nagyszerű szerelmi dalokat, emlékezéseket és bordalokat tartalmaz. Szelid melankólia vonul végig legtöbb versén, az elveszett szabadságot siratja. A *National Airs* és a *Sacred Songs* dalgyűjteménye után írta második főművét, a *Lalla Rookh* c. keretes elbeszélését, melynek legjobb és legszebb része a *Paradise and the Peri*, a száműzött tündérről, aki csak akkor térhet vissza az égbe, ha az egeknek legkedvesebb ajándékot hozza, amit a tündér megtalál a bűnbánó könnyeiben. Keretes elbeszélés *The Loves of the Angels* is, három angyal szerelméről, akiknek el kellett hagyni az eget: földi élményeiket meséli el (Byron *Heaven and Earth*-jének tárgya). Prózában írt regénye *The Epicurean*, a szerelem hatása alatt megtérő III. századbeli ifjú athéni filozófusról, aki Egyiptomba megy, hogy Isis kultuszát megtanulja. Három híres életrajza van: *Byron*, *Sheridan* és *Lord Edward Fitzgerald.* Szatirái az angol uralom bigottériáját és zsarnokságát ostorozzák. Ujszerű bennük az, hogy nem támad, hanem persziflál. Roppant szellemesek, különösen *The Fudge Family*, mely levelekből áll: Fudge, a leány, a fiú stb. mindegyik mást ír le a párizsi életből, számtalan célzással, a korabeli társadalmi és politikai élet nagyszerű rajzával. Életét legjobban megírta *Gwynn* S. Magyarra több dalát lefordította *Szász* Károly (M. költeményeiből) és *Rózsa* Dezső (folyóiratokban); a *Lalla Rookh*-ot *Lőrinczi* Lehr Zs. fordította. Megjelent még: *Egy irlandi utazása az igaz vallás felkeresése végett.* *Rózsa.*

Thomas Moore

Mora. A verselés időmértékének egysége: egy rövid szótag kiejtésének tartama. A rövid szótag egy M.-nak felel meg, a hosszú kettőnek. Ilyen értelemben beszélünk 2, 3, 4 M.-s verslábakról.

Móra *Ferenc*, *1879 júl. 19. Kiskunfélegyházán. 1901—1902. segédtanár Felsőlövőn. 1902-től a *Szegedi Napló* munkatársa, 1912—1919. főszerkesztője. 1904-től a szegedi *Somogyi-könyvtár* és *Városi Múzeum* őre, 1916-tól igazgatója. A »Világ« állandó munkatársa. Behatóan foglalkozik zoológiával és archeológiával. Verses kötetei: *Az aranyszőrű bárány* (1902), *Könnyes könyv* (1922). Ifjúsági könyvei: *Öreg diófák alatt* (1906), *Falun, városon* (1907), *Rab ember fiai* (1909), *Mindenki Jánoskája* (1911), *Csilicsali Csalavári Csalavér* (1912), *Kincskereső kis ködmön* (1914), *Filkó meg én* (1915), *Dióbél királyfi és társai* (1922). Egyéb művei: *A festő halála* (regény, 1922), *A könyvek és virágok embere* (Somogyi kanonok emlékére, 1923), *Petőfi oltárára* (versek, beszédek a centennárium alkalmából, 1923), *Georgikon* (1923). Sajtó alatt: *Nádi hegedű*, *Napok és holdak* (irod. tört. tárcák), *Olasz út*, *Sokféle*, *Véreim*, *Hóbiárt basa asszonyai* (regény). Az Egyetemi Nyomda megbízásából elemi iskolai olvasókönyveket ír. (Eddig megjelent az I. osztályé.) M. a ma élő magyar írók között a legkiválóbb humorista, a szó legaranyjánosibb értelmében. Különösen rövid elbeszéléseiben és az aktuális társadalmi, irodalmi és művészeti problémákat tárgyaló elmefuttatásaiban a könnyed és közvetlen stílus páratlan mestere. Humora a mindent megértő és mindent megbocsátó bölcs mosolyából fakad: mindig mosolyog az emberi gyarlóságon, nehogy könnyeznie kelljen az emberi boldogtalanságon. Minden mondata elbájoló egyéniségének ellenállhatatlan varázsát leheli és minden gondolata az elfogulatlanság és tiszta emberiesség érett és zamatos gyümölcse.

M. *István*, *1864. Tanulmányai végeztével tanári állást vállalt. Számos novellája és költeménye jelent meg a lapokban és összegyűjtve. Irodalmi munkássága a régi népies irány folytatásának tekinthető.

Moraes (ejtsd: moráis), *Francisco de*, portugál író és udvarfi, az egyik legjelesebb portugál lovagregény szerzője: *Palmeirim de Inglaterra* (1544). A művet két spanyol irodalmi kalóz hevenyészett fordításában ismerte meg az olvasóközönség. M. szerzőségét csak a XIX. században mutatták ki végérvényesen.

Moralité, moralitás középkori drámai műfaj. Tárgya valami erkölcsi tétel bizonyítása. Szereplői általános típusok és allegórikus alakok. (Pl. *Everyman* = Mindenki a hőse annak a híres M.-nak, amely a halál mindenkire kiterjedő hatalmának érzékeltetésével akarja megtérésre, magábaszállásra bírni a nézőt.)

Morand (ejtsd: -raan), *Paul*, francia lirikus és elbeszélő, *1888. Attaché volt, jelenleg a külföldi propagandaosztály főnöke. Mint dadaista költő kezdte. Verskötetei *Lampes à arc* és *Feuilles de température.* Első nagy sikerét a *Tendres stocks* című novellás kötetével, három modern női típus kitűnő rajzával aratta. Egyénisége az *Ouvert la nuit* és *Fermé la nuit* c. két novellás kötetében bontakozott ki. M. idegesen vibráló stílusban a világvárosok nemzetközi társaságának érzéki-

ségét és extravagáns szerelmeit festi nagy erővel és művészettel. Egyik novellája Budapesten játszik s az 1920-as állapotokat mutatja be. *Lewis et Irène* c. regénye érdekes szerelmi intrika az előkelő pénzvilágból. Egyéniségének és irányának legpregnánsabb kifejezése legújabb kötete, az *Europe galante.*

Moratin, *Leandro Fernandez de*, a »spanyol Molière«, *1760. †1828. Korának legkiválóbb spanyol vígjátékírója, *Nicolas M.* drámaíró és epikus (1737—1780) fia. Kitűnő jellem- és erkölcsrajzaiban Molière követője, és sok darabja még ma is szerepel spanyol színházak műsorán. Leghíresebbek : *El viejo y la niña* (Öreg ember és kisleány), *La comedia nueva* (Új vígjáték), *El si de las niñas* (Lányok igenszava).

Moravcsik *Géza*, zeneíró, a Zeneműv. Főisk. h. igazgatója, *1855. Irásai : *Pedagógia, Shakespeare és a zene, Költészettan, A magyar történeti dalmű, Az Orsz. M. Kir. Zeneakadémia története 1875—1907.*

Mordovcev, *Daniil Lukics*, orosz író, *1830. †1905. Igen sok történeti regényt írt. A hetvenes évek elején nagy sikere volt *Az idők jele* (Známenija vremeni) c. regényének. Többi regénye gyenge. Van számos érdekes útleírása. Ukrán nyelven is írt néhány elbeszélést. Magyarul megjelent : *Tört szárnyakkal.* F. Molnárné Barcza J., Veszprém, 1887.

Moréas, *Jean*, görög származású francia lirikus, eredeti nevén *Papadiamantopoulos*, *1856. Athénben, †1910. Párizsban. Miután rövid ideig a szimbolista iránnyal haladt s a dekadens iskola vezérei közé számított, csakhamar megalapította az *école romane*-t, amelyből a neoklasszicizmus kisarjadt. M. igen tehetséges költő, néhány verse szinte kristályos tisztaságú. Költői művei : *Les syrtes, Les cantilènes, Le pélerin passionné, Les sylves, Eryphile* és *Les stances.* Az utóbbi kötete, melyben költészete legfenségesebb tisztaságát érte el, nagy hatással volt az új nemzedékre.

Moreau (ejtsd : moró), *Hégésippe*, francia költő, *1810. †1838. Sokat szenvedett, éhezett, kórházban halt meg. Melankólikus versei úgyszólván halála pillanatában tették híressé. *(Le Myosotis. — Poésies diverses et Contes en prose.)* Egy versét *(Un souvenir à l'hôpital)*, amelynek refrainjében a vele egy sorsot élt Gilbert-t emlegeti, *Petőfi* fordította magyarra *Egy emlék a kórházban* címen. A fordításhoz fűzött jegyzetben többek k. ezeket mondja : »H. M. . . . dicsősége még jókor érkezett . . . temetésére. Nyolc évi koplalásának díja pompás temetés volt. Gilbert . . . mint ő, nyomorban és kórházban halt meg. És ezek Franciaországban történtek, a nagy és fényes Franciaországban ! . . . mit mondjon, mit tegyen a magyar költő? hallgasson és, ha lehet ily szomorú vígasztalástól, vígasztalódjék. A költő mindenütt édes gyermeke az inségnek.« (1848). *Benedek.*

Moreto, *Augustin*, spanyol színműíró, *1618. †1669. Madridban született olasz származású szülőktől. Logikát és fizikát tanult, 1649-től a madridi irodalmi akadémia tagja volt, 1654. mint felszentelt pap a toledói érsek káplánja lett. M.-t művészi anyagkezelése, éles lélektani megfigyelése és ügyes drámai technikája hazájának legkiválóbb klasszikus drámaírójává avatják : csak a mesekitalálásban áll nagy kortársai mögött ; csaknem mindegyik darabja vagy részleteiben, vagy egészben már megírt tárgyat dolgozott fel. Legtöbbet Lope de Vega ötleteinek köszönhet. M. legjobb vígjátékai : *El desdén con el desdén* — *Közönyt közönnyel* címen sokáig volt a Nemzeti Szinház repertoárdarabja — és *El lindo Don Diego* (A szép Diegó) az önmagába szerelmes piperkőc mulatságos kifigurázása. *Honti.*

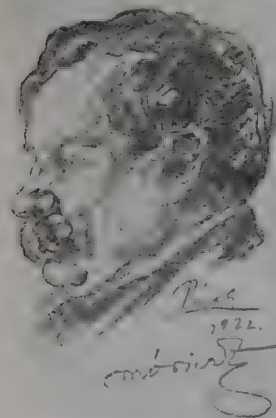
Morgante, l. *Pulci.*

Morgenstern, *Christian*, *1871., német költő. Nyugtalan egyéniség, a költői formának szinte tökéletes mestere : ez a tökéletessége, meg éles, tudatos intelligenciája hamar a groteszk költői szatira terére vitték. Számos verskötetet adott ki : *In Phanta' Schloss*, 1895, aztán : *Auf vielen Wegen* ; *Ich und die Welt* ; *Ein Sommer* ; *Neue Gedichte* stb. ; a maga specialitását, a költői paródiát *Galgenlieder* (1905) c. gyüjteményben emeli művészi tökéletességre : itt főként a modern líra fogásai és mesterséggé vált külsőségei ellen fordul sokszor ellenállhatatlan kómikummal. Ujabban fanyar groteszkségű, leginkább prózai költeményeket ír, melyek rendkívül kedveltek.

Móricz *Pál*, *1870., hirlapíró. A régi magyar világ kihalóban levő típusait rajzolja novelláiban és regényeiben. Gyakran meríti tárgyát a régi oklevelekből és krónikákból ; műveinek tehát kulturhistóriai jelentősége is van. Fontosabbak : *Szabad hajduk, A kurta nemesek földjén, A boglyakemence mellől, Pusztuló világ, Régi magyar élet, Naplemente.*

M. *Zsigmond*, regény-, novella- és színműíró, *1879. Csécsén, Szatmármegyében. Tanult Sárospatakon, Kisújszálláson, Debrecenben, próbálkozott teológiával, jogászsággal, filozófiával, volt minisztériumi hivatalnok, de vágya és ösztöne ellenállhatatlanul az irodalom felé sodorták. Sokat küzdött, évekig dolgozott mint névtelen újságíró, a *Magyarország Vármegyéi és Városai* c. vállalat társszerkesztője, írt verset, novellát, kritikai tanulmányokat, anélkül, hogy igazi sikert tudott volna felmutatni. Végre 29 éves korában megírta *Hét krajcár* c. novelláját, mely a *Nyugatban* jelent meg 1908. s mint elsőrendű kész remekmű, egyszerre feléje fordította a közfigyelmet. Az írótársak szeretettel fogadták, a *Nyugat* lelkesen felkarolta, *Ady* legbizalmasabb barátságába fogadta, pályája ettől fogva gyors íveléssel emelkedett a modern magyar irodalom élére. A konzervatív körök gyanakvással nézték naturalista felfogását, a magyar élet hibáinak és bűneinek kíméletlen, mély erkölcsi felháborodástól fűtött feltárását, dacos és szenvedélyes igazmondását, a szabadabb

szellemű ifjabb írók lelkesedéssel üdvözölték, mint egyik vezérüket. *A Hét krajcár* címen kiadott novellás könyv után, melynek sikere rendkívüli volt, sorra jöttek könyvei: *Tragédia, Magyarok, Tavaszi szél* c. novellás könyvek s a regények. Ezek közül sorban első s máig is a legjelentékenyebbek egyike a *Sárarany*, a magyar falu s a paraszt-nép hatalmas erejű rajza. Középpontjába egy csaknem emberfeletti méretű alak van állítva, Túri Dani, pompás magyar fajta, akiben a legnagyobb emberi tulajdonságok és a legszilajabb indulatok egyesülnek — egy paraszt-genie, aki azonban terméketlenül, önmagát felemésztve égeti el életét, szoros korlátok közé szorított környezetével való sivár harcokban, a vagyonszerzés lázában, vad érzéki szerelmekben. Magyar író még eddig nem merészkedett ilyen hatalmas méretű paraszt-alakot tollára venni, — Turi Dani a magyar falu népének nagyszabású szimboluma, a melynek tehetsége, ereje, akarata elporlad a fejlődési lehetőségek hiányán. A *Sárarany*-nyal kezdte meg M. a magyar népélet naturalisztikus ábrázolását, a magyar paraszt irodalmi képének merész átalakítását, a *Jókai* és *Mikszáth* anekdotikus, *Gárdonyi* idillikus ábrázolás-módjából való kiemelését. E nyomon M. egészen új utat tört: a népélet szerves ábrázolása felé vezette irodalmunkat, a falusi életnek nemcsak bizonyos kedélyes, vagy érzelmes vagy humoros vonásait és alakjait, hanem egész életképét bevonta az irodalmi tárgyalás körébe. A másik kör, melyet ugyanilyen reális látással és kíméletlen igazságszeretettel rajzolt meg, a vidéki kis intelligencia s ennek körén belül a kálvinista papság. *Az Isten háta mögött* regényében kisvárosi alakokat mozgat egy asszony sorsa körül, a levegő erőteljes éreztetésével; *A galamb papné, Árvalányok, Fáklya* c. regényekben kálvinista papokat vonultat fel családi életük visszásságaiban, a hívekkel való harcaikban, életük sivár egyhangúságában. A magyar vidéknek ezt az érdekes és szellemében, karakterében gyökeresen eredeti formáját nyers valószerűséggel, de ellentmondást nem tűrő igazsággal rajzolja s a kép, melyet ad, talán nem meríti ki az életforma minden oldalát, de eleven gyökereit tagadhatatlanul biztos kézzel, a valóság teljes ismeretével fogja meg. Történelmi témán is megpróbálta realisztikus látásmódját, *Tündérkert* regényében Báthory Gábor erdélyi fejedelem alakját ragadta ki, egy zűrzavaros kor végletek között hányódó alakját, akinek nagyra hivatott képességeit, eleven ösztönökből fakadt terveit semmivé foszlatja saját zabolátlansága. A magyar történeti regénynek Kemény Zsigmond óta leghatalmasabb erőfeszítése ez a könyv, amely roppant méretű korképével s a két főszereplő, Báthory és Bethlen Gábor alakjában a magyarság két ős-típusának szembeállításával M. pályájának legszélesebb vonalú alkotása. Vannak azonban lágyabb, enyhébb hangjai is: ifjabbkori regényében, a *Harmatos rózsá*ban a fiatal, boldog szerelem szívhangjai csendülnek, a *Kerek Ferkó*ban az Alföld tájainak, levegőjének, pásztor-életének mély szinű ábrázolása, a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* és más kisebb regények csöndes, gyönyörködő mosolya, a *Pillangó*ban a zsendülő, saját érzékiségében még öntudatossá sem vált ifjuság felujjongása az író dacos és harcos lelkének ellágyult óráiból keletkeztek. A *Légy jó mindhalálig* a kálvinista kollégiumi diákélet érzéssel és mély hangulattal tele képe, melyben a reális látás az ifjúkori emlék szépségén enyhül meg. A háború iszonyatai miatti legerőteljesebb tiltakozás M. ajkán a *Szegény emberek* c. kisebb terjedelmű, de félelmes erejű regényében szólalt meg. *Kivilágos kivirradtig* regénye a magyar vidéki úriosztály belső összeomlását egy koncentrált képben fogja össze. M. a színpadon is mint merész kezdeményező lépett fel. *Sári bíró* paraszt vígjátéka első sikeres kísérlet a paraszt-élet realisztikus színpadi ábrázolására, s ezen a nyomon halad a *Pacsirtaszó* és több egyfelvonásos kis vígjáték, *Búzakalász* és *A vadkan* c. színműve merész kísérletek a férj és feleség közti harcnak a színpadra vitelére. M. pályája a legjelentősebbek közé tartozik a modern magyar irodalomban. Benne van a legnagyobb mértékben elbeszélőink közt az erő, s őt hatja át legerősebben az igazmondás szelleme. Gyökeresen magyar jelenség, a magyar élet magvából jött, eszközeit és kifejező formáit a magyar hagyományon kívül, melyet messze tovább fejlesztett, önmagából merítette. Írásának szépirodalmi értékükön is túlmenő erkölcstörténeti jelentősége van: a magyar lelkiismeret szól belőlük törhetetlen igazsággal. *Schöpflin.*

Moritz, *Karl Philipp*, német író, *1756. †1793. A tudományos lélektan s esztétika úttörője. Főműve (*Anton Reiser*, 1785—1790, új kiad. 1886, 1906, 1911) önéletrajzi vagy helyesebben álarc-regény. Becses szellemtörténeti emléke a XVIII. sz.-nak, mert hősének sorsa mély bepillantást enged a *Sturm u. Drang* meg a romantika között minden irracionalizmusra felszabadult nemzedék problematikusságába. Amellett a német lélektani regény első forma-jelentkezése. M. lefordította Lillo végzetdrámáját (*Blunt oder der Gast*, 1781), kiadta Sal. Maimon önéletrajzát (1782). Fontos verstani kísérlete: *Versuch einer d. Prosodie*, 1792. Egyéb szépirodalmi művei: *Andreas Hartknopf* (1786); *A. M. Predigerjahre* (1790).

Morley (ejtsd: mórli), *Henry*, angol irodalomtörténetíró, *1822. †1894. Számos klasszikus értekezése és munkája közt leghíresebb: *English Writers* (10 kötet, 1864—1894).

M. *John M. Viscount*, *1838., angol államférfiú és essayíró. Politikai művein kívül kiadott tanulmányokat *Burke, Voltaire, Cromwell* és *Gladstone*-ról. Legjobb gyűjteménye: *Studies in Literature.* (Magyarul is, Akadémia).

Morócz *János*, *1879. Művei: *A színpad, Az éhség és a szerelem*, stb.

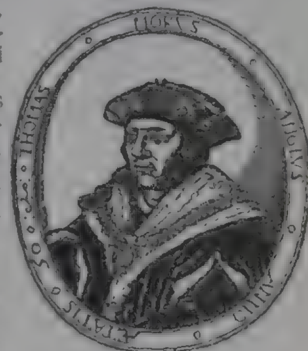
Morris (ejtsd: marisz), *Sir Lewis*, angol költő, *1833. †1907. Tennyson hatása alatt népszerű verseket és drámákat írt. Leghíresebbek: *Songs of two worlds* és a görög mondákkal modern szellemben foglalkozó *The Epic of Hades.*

M., *William*, *1834. †1896., angol költő, iparművész, művészeti és társadalombölcseleti író. Már első nagysikerű könyveiben: *The defence of Guenevere, and other poems, Idylls of the king, The life and death of Jason* megnyilatkozik a preraffaelisták művészeti stílusához közelálló neoprimitív, a meseszerűen szépért rajongó felfogása. *Earthly paradise* c. művében 24 legendát, ó- és középkori tárgyú elbeszélést dolgozott fel újromantikus szellemben. E műve elbeszélő művészetének tetőpontját jelzi; *Chaucer* óta a legszebb költői elbeszélésgyűjtemény; keretes elbeszélés, melyben vándorok a földi paradicsomot keresik. Általában mindig régi tárgyakhoz tér vissza, de nem dolgozza át őket, hanem inspirációt nyerve belőlük, azoknak álomszerű, a lelki sejtelmeket kifejező koloritját érzékíti meg. Klasszikus és ógermán *(The story of Sigurd the Volsung and the fall of the Niblung)* tárgyait is kedves korszaka, a lovagi középkor vallásos esztéticizmusának szellemében értelmezi át. Mint társadalmi reformátor az emberiségnek a művészet által való megnemesedését hirdette, de ennek előfeltételét a szociális kérdés megoldásában, a tömegnyomor megszűntetésében látta.

Morrison, *Arthur*, angol író, *1868. Írt hatásos színműveket: *That Brute Simmons, The Dumb Cake, A Stroke of Business*; mint a keleti művészet alapos ismerője művészeti tanulmányokat írt a régi kínai és japán festészet mestereiről *(The Painters of Japan)*, a British Museum ilyen gyűjteményét is ő hozta össze. Regényei és novellái London és külvárosai (»Jago«) s a Kelet rejtelmeit tárgyazzák, érdekfeszítő detektívszerű történetek keretében, amelyek sokszor egy és ugyanazon alak köré csoportosulnak; ilyenek: *Tales of Mean Streets, Martin Hewitt, Investigator, Chronicles of Martin Hewitt, Adventures of Martin Hewitt, A Child of the Jago, The Red Triangle*, stb.

Mortier (ejtsd: mortyié), *Alfred*, *1865., francia drámaíró. Verses drámákat ír *Racine* klasszikus szellemében, csekély közönségsikerrel. Írt lírai költeményeket is, amelyeket az esztétika *Gregh* humanista iskolájába soroz. Reprezentáns verskötete *Le temple sans idôles.*

Morus *(More) Thomas*, angol társadalom-filozófus, *1478. Londonban s ugyanott fejezték le 1535. Jogtudós volt s a hivatali életben Anglia nagy-kancellárjává lett. De mert hív maradt katolikus hitéhez és meggyőződéséhez, VIII. Henrik alatt vértanuhalált kellett halnia. Számos műve között egyetlen-egy őrizte meg nevét: az *Utopia sive De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia*, amelyet Erasmus adott ki Baselben 1518. E mű az ideális társadalom megálmodott képe, ahol a vagyoni és jogi állapotok egyenlősége uralkodik. M. optimista az emberiség jövőjét illetően, de minden javulást az emberek benső, lelki javulásától vár és nem erőszakos forradalmaktól. A jövő álmait szövögető társadalmi ábrándozóknak típusa e könyv szerzője, azért is nevezik az ilyeneket »utópisták«-nak. (L. még *Utópia.*) *Nagy.*

Thomas Morus

Morvay *Győző*, *1863. Gimnáziumi igazgató. Történeti, esztétikai, kritikai és művészeti dolgozatokat írt. Megírta *Gróf Fekete János életrajzát*, több tanulmányban foglalkozott *Madách* Imrével és *Az ember tragédiájával.* Az előbbin kívül értékes tanulmánya még: *A biblia és a költészet.*

Moscherosch, *Joh. Michael*, szatirikus német író, *1601. †1669. Eredendő, tudákos, de becsületes és férfias protestáns racionalizmusa két ízben bizonyul aktív, alkotó erőnek: gyermekeinek szánt erkölcsi-pedagógiai hitvallásában *(In somnis Cura Parentum* 1643 újra kiad. S. *Pariser* 1893), szatirikus főművében *(Wunderliche u. wahrhafftige Gesichte Philanders v. Sittewald* 1640 kör., teljes kiad. 1650, újra kiadta H. *Dittmar* 1830; F. *Bobertag* 1893), amely tizennégy allegorikus álomképben mutatja be a harmincéves háború korának minden nyomorúságát, baját, piszkát, züllöttségét, formátlanságát, durvaságát, kietlen kegyetlenségét s elvi idegenszerűségeit. M. formája a román álomszatira, mely leköti a képzeletet s egyben teljes szabadságot ád a kritikának. Mintája, illetőleg forrása a spanyol Fr. G. de *Quevedo*, akinek álmait (sueños) francia fordításból ismeri, de bőven merít a Luther-kor népies íróiból is. Csak tárgyköre mutatja, hogy J. Callot kortársa s néhány halvány nyom, hogy ismeri Montaignet. Álláspontja művészet- és barokellenes, de nyelvében, technikai eljárásában lépten-nyomon engedményeket tesz a barok szellemnek. — V. ö. Joh. *Wirth:*

M.'s Gedichte (1888); W. *Hinze: M.* (1903); J. *Beinert: D. Quellen... zu M.* (1904); A. *Bechtold: Kritisches Verzeichnis der Schriften J. M. M.'s* (1922).

Moschos (élt Kr. e. 150 körül), görög grammatikus és költő. Ránk maradt művei: *Európé*, epyllion, amely teli van leíró részletekkel, de nyelve élvezhetőbb, mint a kallimachosi iskola költőié. *Eros drapetés* (A szökevény Eros): költői körözőlevél a megszökött Eros ellen, amely az utókorban sok utánzóra talált. Ugyancsak sokat utánozták *Kériokleptés* (Méztolvaj) c. idilljét is, amely tévesen belekerült Theokritos idilljeinek gyüjteményébe. Bukolikus költeményeiből Stobaios hármat megmentett az utókor számára. A sokáig neki tulajdonított *Epitaphios Bionos*-t (Halotti vers Bionról) nem ő írta. *Révay.*

Mosdóssy *Imre*, *1862. Budapest tanfelügyelője. Pedagógiai tanulmányokon kívül regényeket és ifjúsági könyveket írt.

Mose *b. Izsak de Rieti*, olasz zsidó orvos, költő és bölcsész, *1388. Rietiben, †1460. Rómában. Dante hatása alatt alkotja *Mikdos meot* (Ezekiel 11.16 alapján, Kis Szentély) c. költeményét, melyben szerencsés kézzel legelőször alkalmazza a héber költészetben a *terza rimat*. Két főrészből áll: *Ulom* (pitvar) és *Héchol* (Szentély). Az első rész inkább metafizikai tartalmu. A II. rész a zsidó irodalomtörténetre nézve fontos. A meghaltak lelkeinek égi templomán át belép a költő a *könyörgők* csarnokába *(Meaun ha-sanálim)*. A III. énekben elővezeti a talmud tanítóit és tarka egymásutánban a zsidó irodalom híres művelőit. A mű töredék, de azért igen elterjedt volt az olasz zsidók közt. I. kiad. Wien, 1851. (ed. *Goldenthal*). Olasz nyelvre sokszor fordították. *Weisz.*

Mosen, *Julius*, *1803. †1867., német költő. Emlékezetét főleg hazafias dalai tartják fönn, főként a Hofer Andrásról szóló szép dal: *Zu Mantua in Banden*, azután *Der Trompeter an der Katzbach*, meg *Die letzten Zehn vom vierten Regiment*, a lengyel hősökről szóló dal. Költeményei: *Gedichte* (1843, 2. kiad.). M. drámái csekély jelentőségűek.

Mosonyi *Mihály*, zeneszerző és zeneíró, *1814. †1870. Számos cikke jelent meg a Zenészeti Lapokban (*A dalmű s a magyar Nemzeti Színház* 1860, *Zimay László* 1861, stb.).

Motto — jelmondat. Többnyire más szerzőtől átvett rövid jellemző tartalmú szöveg a mű, vagy egyes fejezetei élén.

Möller, *Niels*, *1859. Dán író és költő. Verseiben költői emelkedettség váltakozik elmélyedő gondolatgazdagsággal és férfias erővel. Prózája egyszerű és tiszta, nagy stílusművészet és lélekismeret jellemzik. 1888. jelent meg első könyve, az *Ősz* c. verskötet, ezt követte két novella — *(Véletlenek és Bűvészet)* és még egy költeményciklus: *Hangok.*

M., *Poul Martin*, *1794. †1838. Dán író, akinek munkáit még ma is élvezettel és érdeklődéssel olvassák hazájában. *Egy dán diák kalandjai* c. geniális novellájával tűnt fel. Regényeit mesteri jellemrajz, friss, eleven szemléletesség s gazdag humor jellemzik. Irodalom: *Vilh. Andersen.*

Mörike, *Eduard*, *1804 szept. 8., †1875 jan. 4., a *Goethe* utáni német költészet egyik legnagyobb alakja. Lelkész volt, majd tanár. M. halhatatlansága mindenekelőtt lírai költészetén nyugszik. A szerelem aránylag kis helyet foglal el M. lírájában: szemérmes, magába vonuló lelke csak ritkán nyilt szerelmes versre, de amit írt, mély, benső, igaz líra: elsősorban a csodálatos zenéjű, mélységes panaszú Peregrina-dalok (a Maler Nolten-ba is bekerültek), aztán a Luise Rau-hoz írt szonettek s egy-két későbbi költemény. Legsajátabb területe M.-nek a természet-líra: ebben felülmulhatatlan. Az *Er ist's, Um Mitternacht, Mein Fluss, Im Frühling, In der Frühe, Lied vom Winde, Gesang zu zweien in der Nacht* c. költeményekben, hogy csak a legszebbekből említsünk néhányat, benne él maga a természet: olyan mély közössége ez az emberi léleknek és a természetnek, amilyenre alig van példa a világirodalomban. A ritmusnak minden halk rezdülésével a természet életét érezteti s a csodálatos zenén, mely ezekből a versekből árad, érezzük, hogy egy nagy lélek legmélyéről fakadtak, aki valóságos mitológia-teremtő erővel életre látja a környező világot. A természetdalok mellett Istennel eltelt vallásos énekek szólalnak meg: *Neue Liebe, Wo find ich Trost; Gebet*, stb. Más dalokban egy név, egy alak merül fel, s köré kristályosul egy egyszerű, népdaltisztaságú kis történet: *Schön Rohtraut*, a királylány, akit megcsókol a szerelmes lovászfiú, a vörös lovas *(Der Feuerreiter)*, aki rossz gebéjén a tűzbe lovagol és sok egyéb. Ez már M. epikai természetű költészetéhez vezet át bennünket: ennek legjava idilli természetű, amilyen idilli alapjában M. lelke: még teológus volt, mikor egy barátjával együtt lélekben megalkotta Orplid országát, a mesés birodalmat, »mely messze fénylik«: M. álomországát; erről szól a Nolten-be szőtt árnyjáték: *Der letzte König von Orplid*. Az idillek jó része azonban nem ebbe az álomországba visz, hanem M. valóságos környezetébe: így a legszebb, *Der alte Turmhahn*, melyben a templomtorony öreg kakasa beszéli el, hogyan mentette meg az enyészettől az öreg pap, akinek szobájában büszkélkedik most a kályha tetején. »Idill« M. legnagyobb elbeszélő költeménye is: *Idylle vom Bodensee*, mely lágyan ömlő hexameterekben beszéli el: hogyan tréfálja meg az öreg Martin a kapzsi szabót s közben: hogyan állt bosszút a fiatal Martin barátja hűtlen kedvesén — mindezeket önkéntelen népies gráciával. Még egy rétege marad M. költészetének: az antik hatás alatt álló; ennek mesterei *Catullus* s a többi elégikusok: *Auf eine Lampe; Erinna an Sappho*, stb. — M. prózai elbeszélő munkái Nolten mellett mesék és novellák. Amazok közül legpompásabb: *Das Stuttgarter Hutzelmännlein*, a maga ragyogó

népmese-fantáziájával, pompás bukfenceivel, kómikumával; egészen népmesei *Der Bauer und sein Sohn* is, *Die Hand der Jezerte* viszont keleties színű. A novellák közt van okkult-misztikus: *Der Schatz*, melyen a kedvelt Hoffmann hatása érzik; különben Maler Nolten-en is érezhető, hogy költője hisz a szellemvilágban, szellemlátásban, akárcsak barátja, J. Kerner; van aztán lélekelemző finom történet, *Lucie Gelmeroth*, egy nemes női lélek rajza, de mindet felülmulja az utolsó, *Mozart auf der Reise nach Prag* (1856), mely Mozart egy úti élményéhez kapcsolódik: hogyan lesz egy vidéki kastély vendége a *Don Juan* bemutatójára utaztában; a környezet derűjén, a művész lelkének gyermeki tisztaságán egyre sejtetőbben érződik át a korai vég tragikuma, az idilli kezdéstől a döbbenetes misztikumú jelenetig, mikor M. kialvó gyertyák közt játssza operája tragikus choráiját. — Utoljára maradt M. életének regénye, melyen évtizedekig dolgozott, de igazán nem fejezte be: *Maler Nolten*. Wilhelm Meister adta a műfajt, a romantika a hangulatot, de a regény anyaga a költő élete: a Peregrina és a Luise-szerelem kettős tragikuma. Érdekes keveredése két stílusnak: a sejtelmes, természetfölötti vágyódású romantikának s a tapasztalati, elemző lélekrajznak. A sors még gyakran titkos szellemi hatalom, de az alakok hús-vér valóságok.

Gesammelte Schriften, Stuttgart, 1878—89; kiadta még *Krauss*, Leipzig, 1905 (Hesse). Levelezését kiadta K. *Fischer* és R. *Krauss*, Berlin, 1903, 22 köt. Róla I. H. *Mayne*, Stuttgart, 1900; 2. kiad. 1913; K. *Fischer*, Berlin, 1901; E. *Flad: M. und die Antike*. Magyarul: *Szentirmay* Gizella: *M. E. Maler Nolten*-je, Bpest, 1913. *Kecskeméti.*

Möser, *Justus*, német író, *1720. †1794. Szociálpolitikai s nemzetgazdasági dolgozataiban *(Patriotische Phantasien)*, romantikus történetszemléletében *(Osnabrückische Geschichte*, 1768) egyik előkészítője a *Sturm u. Drangnak*. Összegyűjtött művei: 1842—43 (10 köt.).

Muallakat, hét mintaszerűnek elismert arab *kaszida* gyűjteménye.

Mullock, *Miss Dinah*, írói nevén *Mrs. Craik*, angol regényíró, *1826. †1887. Klasszikus regénye: *John Halifax, Gentleman* (2 kötet). Charlotte *Brontë*-ra *(Currer Bell)* hasonlít emelkedett gondolkozása. Ifjúsági regényei közt legjobb: *A noble life*.

Multatuli, l.: *Dekker Eduard Douwes*.

Mult és Jövő, zsidó irodalmi és művészeti folyóirat, megjelenik Budapesten. Szerkeszti *Patai József*.

Munázere, »vetélkedő vers«, arab eredetű perzsa versfaj, amelyben a legkülönbözőbb körökből való vetélkedők (arab és perzsa, muszulmán és párszi, nappal és éjjel, ég és föld, toll és kard, nyelv és száj, hideg és meleg stb.) állanak szemben egymással, — egészen úgy, mint a provence-i tenzone-ban, amely talán szinte arab eredetű.

Munch, *Andreas*, norvég költő, *1811 †1884. A romantikus nemzeti szellemű költészet legkiválóbb norvég képviselője. Finom, dallamos lirai költeményeivel Norvégia egyik legnépszerűbb költője volt. Irt még romantikus történeti regényeket és drámákat.

Mundt, *Theodor*, *1808. †1861., német író és irodalomtörténész. A breslaui s a berlini egyetemen az irodalom tanára volt s egyike az öt »ifjú-német« írónak, akiknek működését parlamenti határozat tiltotta el. Regényei és útleirásai jelentéktelenek. Tartalmasabbak irodalomtörténeti munkái: *Charlotte* (1836), a szerencsétlen Stieglitz-néről szóló munka, *Charaktere und Situationen*, *Kritische Wälder*, *Geschichte der Literatur der Gegenwart*. L. *Houben: Jungdeutscher Sturm und Drang*, 1911. O. *Draeger: T. M. u. seine Beziehungen zum jungen Deutschland*, *Marburg*, 1909.

Munkácsi *Bernát*, a pesti izr. hitközség tanfelügyelője, magyar nyelvész, *1860. Egyetemi tanulmányainak befejezése után két izben nagyobb és fáradságos tanulmányutat tett az Oroszország területén élő rokon népek, főleg a vogulok nyelvének és néprajzának megismerése céljából. Utjáról igen gazdag anyaggal tért vissza, s a vogul népköltés rendkívül becses emlékeit a *Vogul Népköltési Gyűjtemény* c. sorozatban tette közzé és dolgozta fel. Munkássága igen széles körű; kiterjed a magyar nyelv legrégibb török elemeinek kutatására, a magyar nyelv eredetének, őstörténetének s a magyar nép vándorlásának homályos kérdéseire s rámutatott a magyar nyelv legrégibb kölcsönvételeire, az árja és kaukázusi elemekre. *(Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben.* 1901.) Szerkesztette egy ideig az *Ethnographia* c. folyóiratot, megalapítója és egyik szerkesztője a *Keleti Szemlének*.

Munro, *C. K.* angol drámaíró, *1889. Drámái: *Wanderers*, *The Rumour*, *Storm* stb.

Murai *Károly*, *1857., *Kovács* László írói neve. Régi munkatársa a *Pesti Hirlapnak* és szerkesztette a *Mátyás Diák* c. élclapot. Humoros elbeszéléseket, színműveket és monológokat írt.

Murányi Vénus. *Széchy* Máriának adta ezt a nevet *Gyöngyösi* István *Marssal társalkodó M. V.* c. költeménye (1664).

Murger (ejtsd: mürzseer), *Henri*, francia író, *1822. †1861. Nevét a *Scènes de la vie de Bohème* c. lazán összefűzött elbeszélés-sorozattal örökítette meg. Különösebb stílusbeli kvalitások nélkül, kedves humorral és szentimentalizmussal rajzolja néhány bohém-ifjúnak és kis barátnőiknek életét. Hasonló zsánerű az *Au pays latin* c. kötete. (Mindkettő megj. magyarul is.) A Bohémélet-ből két operát is írtak; Puccini-é világszerte népszerű. M.-nek van még egy kedves vígjátéka, *le Bonhomme jadis* és egy melankólikus hangú verseskötete *(les Nuits d'hiver)*.

Murner, *Thomas*, *1475. †1537, elzászi német szatirikus költő. Ferencrendi szerzetes volt s egyik leghevesebb ellensége

a reformációnak, melyet gyilkos gúnnyal üldözött; másfelől a papság életében mutatkozó visszásságok sem voltak szatirája előtt biztonságban. Nagy költői művei azt a formát mutatják, amit a kor szatírái általában: a bolondságok enciklopédia-szerű felsorolását és bemutatását; a furcsa felvonulást valami laza kapocs tartja össze: az elsőben *(Die Schelmenzunft)* céhet alkotnak a bolondok (s bolond persze itt mindenki, aki nem helyesen él, aki botorul feláldozza lelkét a hiú vágyaknak), aztán sorban idézik őket, mint szellemet *(Narrenbeschwörung*, 1512), gyűlést tartanak *(Die Gäuchmat*, vagyis bolondrét, 1514), végül a legdrasztikusabb M.-szatirában a szerelem bolondjai vonulnak föl, mind elzarándokolnak a molnárné sírjára, aki mindnyájukat boldogította *(Die Mühle von Schwindelsheim und Gretmüllerin Jahrzeit*, 1515). Általában minden fejezet egy bolond-típus, s mindegyiket egy fűszeres, erőteljes mondás jellemzi. Egy osztály, egy foglalkozás sem hiányzik, és egy bűn sem: ivás, mértéktelenség, paráznaság, hitetlenség, divathóbortok, szélhámosságok... Még magát sem kíméli M. s valami népi hagyományt alkalmazva nevére, mint kandúrt ábrázolja magát a szövege vezérfonalát tevő fametszeteken (mert M. nem mással rajzoltatta a képeket, mint S. Brant, hanem maga készítette). A maró kritikájú korképek után utolsónak következik M. nagy reformáció-szatirája: *Vom grossen Lutherischen Narren* (1522), melynek fantasztikus ötlete van: Luther a nagy ős-bolond, aki tele van száz meg száz kis külön bolonddal: a lutherizmus bűneivel és ferdeségeivel. Ez a legérdekesebb munkája M.-nek; egyéb írásai: prózai szatírái nem jelentékenyek. — Krit. kiadása 1918. indult, (P. *Merker*, Strassburg), válogatott kiadás Kürschner D. Nat.-Litteratur-jában 17 k. Életrajzát megírta Th. von *Liebenau*, Freiburg, 1913, l. még G. *Schumann: Th. M. und seine Dichtungen*, Regensburg, 1915.
Kecskeméti

Musaios (Kr. u. VI. sz.), görög költő, Nonnos irányának követője. Hero és Leandros romantikus szerelmének régi mondáját dolgozta fel 340 hexameterből álló kis eposzában. Szerkezete mesteri, nyelve választékos, de épen Nonnos hatása miatt gyakran kizökken a klasszikus egyszerűségből. Műve, »a hanyatló görög költészet utolsó rózsája«, a késő századok költészetét is megtermékenyítette *(Schiller: Hero und Leander; Grillparzer: Des Meeres und der Liebe Wellen; Kölcsey: Szép Lenka)*. Németre ford. F. *Passow* (Leipzig, 1810). Ujabb német ford. jó bevezetéssel: R. E. *Ottmann: M.-s des Grammatikers Hero und Leander* (Leipzig, Reclam). *Révay.*

Musäus, *Joh. Karl, August*, német író, *1735. †1787., Wieland tanítványa. Következetes racionalista s így érthető, hogy elhárító álláspontra helyezkedik minden irány és erő ellen, amely gyengíti vagy elhomályosítással fenyegeti a racionalizmus rendjét, pozicióját *(Grandison der Zweite oder Gesch. des Herrn von N.*, 1760—1762 reg., átdolg. kiad. 1781—82: Richardson, *Physiognomische Reisen* 1778—79, reg.: Lavater ellen). Csak egyízben nem bír az irracionalizmussal: világhíres meséiben *(Volksmärchen der Deutschen* 1782—1786, újra kiadta P. *Zaunert* 1912). Hiába intellektualizálja, ülteti át a tanítás, a logika síkjába, valószínűsíti a csodát, bővíti novellákká az élő és irodalmi forrásokból merített mesei-mondai anyagot, nyirbálja meg s állítja szatirikus célok szolgálatába a képzeletet, minduntalan megejti a meseszerűség naiv varázsa s így akaratlan egyik legfontosabb előkészítője a Grimm-testvérpár munkájának. V. ö. E. *Jahn: Die Volksmärchen der D. von J. K. A. M.* (1914).

Muse française *(la)*, (ejtsd: műz fraanszeez), a francia romantikusok folyóirata 1823—24. Alapították: Emile *Deschamps*, Alexandre *Guiraud*, Al. *Soumet*, V. *Hugo*, A. de *Vigny*, Adolphe de *Saint-Valry* és G. *Desjardins*.

Muselli, *Vincent*, francia lirikus, *1879. Későn jelentkezik az irodalomban. 1908. jelenik meg első verse a *Chimère*-ben, de ettől kezdve szorgalmas munkatársa minden fiatal revűnek. Verseiben a szív melankóliáját csillogó szellem bája üdíti. Művei: *Les travaux et les jeux, Les Masques.*

Musenalmanach, egy-egy közös program alapján álló irány vagy kör szépirodalmi (rendszerint verses) közleményeinek időközönkint vagy időhöz nem kötötten megjelenő gyűjteménye. Virágkora a XVIII. sz. második fele s a XIX. sz. első három évtizede (romantika, polgári álromantika: biedermeier). Formáját a francia *Almanach des Muses* mintájára a *Boje* s *Goller* szerkesztette göttingeni M. (1770 s köv.) honosítja meg. (Formában, funkcióban azonos a M.-hal a *Blumenlese* és *Taschenbuch.)* Az egykorú s későbbi M.-ok közül jelentékenyebbek: a *J. H. Voss*-féle (1776 s köv.), a *lipcsei* (1776 s köv.), a *frankfurti* (1777), a *bécsi* (1777 s köv.), a *pfalzi-bajor* (1781, 1782), a *berlini* (1791—92) s *újberlini* (1793 s köv.), a *Schiller-* (1796, 1797, *Xenien*, 1798, 1799, 1800), a *Schlegel—Tiech-* (1802), a *Chamisso—Varnhagen-* (1804—806), a *Seckendorf-* (1807—1808), a *Just. Kerner-* (1812, 1813), a *Rückert*-féle (1839) stb. A magyarországiak közül: a *Joh. M. Korabinszky-* (1778), a *Tekusch*-féle *pozsonyi* (1785), *Joh. Karl Lübeck*-féle (Pozsony 1880), a Chr. *Rösler-* (Pozsony 1801), *Joh. Paul Köffinger-* (Pest 1809), a *Zerffi és Habermann*-féle (Pest 1821), Majláth János *Iris*-e (1840—1848) stb. A mult sz. végén új életre kel a M. divatja *(Cotta*-féle; O. J. *Bierbaum: Moderner M.* 1891—94; berlini, a müncheni, lipcsei, breslaui, göttingeni stb. főiskolások M.-ja), sőt az expresszionizmus is visszatér hozzá *(Vom jüngsten Tag*, 1916).

Musicki, *Lukiján*, szerb költő, *1777. Temerinben, †1837. Előbb jogot tanult Pesten, azután szerzetessé lett, 1828. ki-

nevezték püspökké. Klasszikus versformában írt költeményei 4 kötetben jelentek meg. Ő a klasszikus iskola megalapítója a szerb irodalomban.

Muskatblüt, †1437 körül, német költő. Dalai, melyek teológiai-allegórikus és politikai — huszitaellenes — tárgyúak, a mesterdal (*Meistergesang*) igen kifejlett technikáját mutatják bonyolult strófaszerkezeteikkel. — Kiadta *E. v. Groote*, Köln 1852; róla l. A. *Veltmann*, Bonn 1892.

Muskátirovics, *Jován*, szerb író, *1743. †1809. A pesti szerb egyházközség ügyésze és szenátora volt. Ő volt a szerb népköltési termékek első gyűjtője. *Közmondások* c. gyűjteménye 1787. jelent meg Bécsben. Történeti műveket is írt.

Mussato, *Albertino*, olasz humanista író, *1261. †1329. Latin nyelvű drámája, *Ecerinis*, az első renaissance-dráma: Seneca-utánzat, de erősen politikai célzatossággal készült a veronai Cangrande ellen, aki miatt menekülnie is kellett. Szegényen halt meg chioggiai száműzetésében.

Musset (ejtsd: müssze), *Alfred de*, francia költő, *1810. †1857. Mint gyermekifjú dédelgetett kedvence volt a romantikusoknak, Nodier és Hugo körének. Ő maga semmiféle iskolához nem akart tartozni; hangjának egyszerűsége, közvetlensége első pillantásra megkülönbözteti a festői és patétikus romantikusoktól. De azért lelke tökéletesen romantikus lélek, szenvedéseiben, betegségében, szenvedélyes voltában. Életének legnagyobb eseménye az a szerencsétlenül végződött szerelmi viszony, amely 1833—35 közt George Sand-hoz fűzte. Pályája második felében — testi betegsége miatt is — keveset írt. Élete és műve a fiatalság szimboluma marad.

18 éves korában tűnik fel első verseivel (köztük a *Ballade à la lune)*, húsz éves korában már híres, a *Contes d'Espagne et d'Italie* révén. Ekkor színét sem látta még sem Spanyol-, sem Olaszországnak; romantikus díszletek ezek, fantasztikus és szenvedélyes történetekhez, amelyeket hányiveti, szaggatott ritmusú sorokban beszél el. Vannak egészen Byronra emlékeztető költői elbeszélései: *Rolla, Namouna*. 1830—40 közt írja legszebb lírai verseit, szerelmének benső történetét, a »szenvedő gyermek« síró panaszait, a szenvedés hallucinációit. A *Nuits*, a Múzsával folytatott párbeszédek, a francia líra csúcsai, azon elevenen mutatják meg, hogyan formálódik a szenvedés művészetté a költő lelkén keresztül. A *Souvenir* — az a tárgy, amelyet Lamartine *le Lac*-ban és V. Hugo a *Tristesse d'Olympio*-ban dolgozott fel — a költő visszatérése egykori boldogsága színhelyére — M.-t emeli az első helyre ebben az önkénytelen költői versenyben, komoly és mégis derűs emelkedettségével, őszinteségével. Ezentúl apadni kezd lírai vénája, de néhány verse még mindig a régi, ifjú M.-re vall.

Prózai elbeszéléseit alig lehet lírájától elválasztani. Regénye, *Confessions d'un enfant du siècle* (1836, végl. kiad. 1840) nemcsak önvallomás, de a »század betegségének« természetrajza is. Ez a könyv adja klasszikus magyarázatát a 30-as évek ifjúságának, amely a napóleoni háborúk izgalmai közt fogantatott és született, harcra és cselekvésre nevelődött s mire felnőtt, nem talált teret ambicióinak — tétlenül és beteg idegekkel állt szemben a világgal. A *Contes et Nouvelles*-ben is (először elszórva, 1837—54 közt) sok az önvallomás (*Fils du Titien, Deux Maîtresses)* és van egy kedves kifigurázása George Sand-nak: *le Merle Blanc*. Az elbeszélés művészete valamennyiben klasszikus, csupa egyszerűség, világosság. Felejthetetlen a *Mimi Pinson*, a jólelkű, könnyelmű varróleányka története.

A színpadon 1830. megbukott M. *(la Nuit vénitienne)*. Innen kezdve hosszú ideig csak könyvalakban adta ki darabjait. 1832. jelent meg a *Spectacle dans un fauteuil (la Coupe et les lèvres, A quoi rêvent les jeunes filles)*. 1834. ezekhez járult legnagyobb szabású drámai műve, *Lorenzaccio*, azonkívül les *Caprices de Marianne, André del Sarto, Fantasio, On ne badine pas avec l'amour*. 1840. jelentek meg könyvalakban a *Comédies et Proverbes (la Quenouille de Barberine, le Chandelier, Il ne faut jurer de rien, Un caprice)*. 1847. az *Un Caprice*-t előadták a Comédie-ben és nagy sikere volt. Azóta M. kis vígjátékai, »proverbe«-jei ott is, külföldön is sűrűn szerepelnek »lever de rideau« gyanánt. 1853. adta ki teljes gyűjteményüket.

Az asztalfióknak vagy a *Revue des deux Mondes*-nek írt darabok nem alkalmazkodnak semmiféle színpadi konvencióhoz, nem alkudoznak a közönséggel. M. költészete, kedves elméssége, vagy a sorstól való rettegése hiánytalanul fejeződik ki vidám vagy tragikus jeleneteikben. Az igazi drámaiság, a jellem elevensége és a konfliktus határozottsága nem hiányzott a szeszélyesen összerótt jelenetekből. Nem hiányzik a líra sem, aminthogy M. mindig és mindenütt elsősorban lirikus: az alakok közül nem egy hordozza a szerző jellemének vonásait, lelki bajait, hangulatait; M. élményeire s az élmények hősnőire is ráismerünk egy-egy helyen. De ez a líra csak annál igazabbá teszi a drámát. M. épen azért, mert a színpadi konvencióktól ment tudott maradni, kivételes helyet foglal el a dráma történetében is.

Kiad.: Összes m. *Biré*, 1907. *Oeuvres complémentaires:* M. *Allem*, 1911. *Corresp. de G. Sand et d'A. de M.*, F. *Decori*, 1904; *Corresp.*, L. *Séché*, 1907. — Irod.: Paul de *M.: Biogr. d'A. de M.*, 1877; Arvède *Barine: A. de M.*, 1893; L. *Séché: A. de M.*, 1907, 2 köt.; M. *Donnay: A. de M.*, 1913. — Magyarul: *König Gy.: A. de M.*, 1910; *Adorján A.: Sorsok és pályák*, 1912. — M. és G. Sand viszonyáról: *Sand: Elle et lui* (regény, 1859); Paul de *M.: Lui et elle*, 1859; Louise *Colet: Lui*, 1859; *Spoelberch de Lovenjoul: la Véritable Hist. de Elle et Lui*, 1897, stb. — Magy. fordításai: *Ne fogadj fel soha semmit (Paulay E.*, 1879), *Szeszély: Az ajtó tárva vagy zárva legyen*

(*Hevesi S.*, Magy. kvt.), *Tizian fia* (Magy. kvtar), *Jarolle titka*, *Vallomás* (Nagy irók, nagy irások), »*M.-ból*« (*Radó A.*), *Miről álmodnak a lányok* (*Radó*), *Válogatott költ.* (*Radó*, Remekírók). Az *Éjszakák* Radó ford. külön is (1913). *Benedek.*

Mutakárib, a perzsa epikának (arab eredetű) metruma: két egymással rímelő sor, mindegyik sorban 11 szótag (négy bacchius, a negyedik kataléktikus); mértéke tehát: ⏑ – – | ⏑ – – | ⏑ – – | ⏑ –

Mutschenbacher *Gyula*, *1871., tanár. Önálló művei: *Lucretius de rerum natura*, *Az emberi értelem vezetése*, *Locke*, *gondolatok a művelés köréből*. Mint műfordító is érdemes munkát végzett.

Múzsák, l. *Apollo*.

Műeposz. A naiv eposz hatása alatt keletkezett műfaj. A költő formában, tárgyban és előadásban utánozza a naiv eposzt. A M. fajai: 1. nemzeti, 2. romantikus, 3. vallásos, 4. kómikus eposz. A naiv eposzhoz legközelebb áll a nemzeti eposz. (L. egyenként a M. fajait.)

Műfaj. Az irodalmi művek felosztásának alapja az, hogy a tartalomnak s az ezzel lényegében összefüggő formának megfelelően különböző M.-okat határolunk el egymástól. Maguk a M.-ok természetes úton differenciálódtak. Az ősköltészetben a *líra* mindent magában foglalt; ebből előbb az *epika* szakadt ki, azután a *dráma*, amely azonban már a két előbbi műfajnak és más művészi elemeknek (zene, ének, tánc) integrálódása. A M.-ok elaprózódása állandó folyamat; a három fő-M.-nak már a klasszikus költészetben igen sok alfaja volt, ezeknek száma egyre nő s igen sok az olyan költői alkotás, amelyet semmiféle M.-ba nem lehet beskatulyázni. Ez a kétségtelenül megállapítható differenciálódási és integrálódási folyamat, amely annyira rokon jelenségnek látszik a modern természettudomány megfigyeléseivel, olyan irodalomtörténeti elméletre vezetett, amely a M.-okat, ezeket az elméletileg megállapított kategóriákat, valóságos léttel és fejlődőképességgel ruházza fel (*Brunetière*). L. még a *Fejlődés* c. cikket. *Benedek.*

Műfordítás. Irodalmi, költői alkotásnak egyik nyelvből a másikra való művészi áttevése. Kultúrális jelentősége óriási: a M. teszi az egész világ közkincsévé a nemzeti nyelv határai közé szorított irodalmak kiválóbb termékeit. Fordítások útján már igen régen megkezdődött az irodalmak csereforgalma, a Kelet mesekincse átáradt Európába, római költők fordították a görögöket stb. A M. iránt támasztott követelések: tartalmi és formai hűség, árnyalatok visszaadása, az idegen nyelv tökéletes ismerete és a fordító nyelvének mesterkéletlen használata (hogy a fordítás eredeti mű hatását tegye).

A M.-nak mindenesetre könnyebbik fele a *prózai* fordítás, bár ez sem olyan egyszerű, mint általában hiszik. Eltérő nyelvtani szerkezetű nyelv mondatait híven és mégis természetesen visszaadni: olyan probléma, amellyel különösen a magyar fordítónak úgyszólván mondatról mondatra újból meg kell küzdenie. Itt is szükség van a két nyelv szavainak, szólásmódjainak, szellemének teljes ismeretére s igen sokszor az idegen író hazájának, az idegen ország történelmének, földrajzi és szociális viszonyainak ismeretére is, mert enélkül lehetetlen bizonyos tévedéseket elkerülni.

A *verses* fordításnál mind e nehézségekhez hozzájárul a *forma* átültetése. Rímeket kell találni, néha bonyolult rímelhelyezéseket követni, anélkül, hogy az értelmen jelentős változtatást tenne, vagy csak egy lényeges szót is elhagyna a fordító. Az idegen nyelv esetleg tömörebb, mint a magyar — s a forma nem engedi, hogy a fordítás hosszabb legyen az eredetinél; esetleg bőbeszédűbb — s a verspótló henye szavakat mégis el kell kerülni. De ezek csak az első pillantásra szembetűnő nehézségek, amelyeket igazi formaművész aránylag könnyen győz le. A legnagyobb nehézség a költői mű hangzásának, muzsikájának, a hangok és a tartalom titokzatos összefüggéseinek megőrzése. Itt már az sem elég — ami különben is *conditio sine qua non*-ja a jó M.-nak —, hogy a műfordító *igazi költő:* az eredeti mű szerzőjével egyenrangúnak kell lennie, hogy a maga nyelvén teljes értékében *újjákölthesse* a művet. Egy *Dante*-nál, egy *Shakespeare*-nél meg kell elégednünk *megközelítő* fordításokkal.

A M. hazája Németország; német nyelvre a világirodalom minden valamirevaló terméke le van fordítva. A többi nyugati népek nem érzik annyira elsőrangú szükségletnek, hogy idegen irodalmakkal alaposan megismerkedjenek. A *verses* fordítás Franciaországban a legritkább dolgok közé tartozik. Viszont sehol sem becsülik meg annyira a fordító vagy átdolgozó munkáját, mint Franciaországban. Ott a nyelv, a stílus a nagyközönség szemében is oly jelentős értéke az irodalmi műnek, hogy a fordító majdnem a szerző rangjára emelkedik.

A magyar irodalomban a kódexek kora óta állandóan nagy szerepe van a fordításnak. De *Kazinczy* törekszik először tudatosan arra, hogy a magyar nyelvet az idegen nyelvek minden árnyalatának visszaadására alkalmassá tegye. A XIX. sz. második felében megnyilatkozik az a törekvés is, hogy a világirodalom remekeit lehetőleg hiánytalanul átültessék magyarra. Legbuzgóbb fordítója e kornak *Szász* Károly ref. püspök, csillogó formákkal, kevés költői érzékkel (*Dante*, *Shakespeare*, *Nibelung-ének*, stb.). De már előtte olyan remekei voltak a magyar fordítóirodalomnak, mint *Arany*, *Vörösmarty*, *Petőfi* Shakespeare-fordításai, vagy *Arany* Aristophanes-e. Szász K. örökébe a sokoldalú és kitűnően verselő *Radó* Antal lépett, aki a M. elméletét is megirta. *Bérczy* Károly az *Anyégin* fordításával állított emléket magának. *Greguss* Gyula Camões *Luziádáit* fordította le. *Jánosi* Gusztáv Tasso: *Megszabadított Jeruzsálemét*, alexandrinusokban. Ugyanezt a formát használta *Baksay* Sándor a homerosi eposzok fordításában. A három nagy görög tragi-

kust, továbbá Horatiust újabban *Csengeri* János fordította le. Goethe *Faust*ját (a régebbi kísérletekről nem beszélve) *Dóczy* Lajos, *Palágyi* Lajos és *Kozma* Andor fordították. *Dóczy* ültette át magyarra *Schiller* költeményeit is. *Rákosi* Jenő több Schakespeare-darabot fordított le. *Ábrányi* Emil csengő rímeit *Byron* (Don Juan) és *Rostand* (Cyrano, Sasfiók) szolgálatába állította. *Endrődi* Sándor *Heiné*t (Dalok könyve) szólaltatta meg magyarul. A századforduló prózai fordítói közül *Ambrus* Z., *Tóth* B. és *Szabó* Endre emelkedtek ki.

A mai magyar fordítók, a kiadói politika jóvoltából, tömegesen ültetik át nyelvünkre az utolsó százötven esztendő *regényirodalmát*. E fordítások közt sok a selejtes, napszámosmunka, de akad nem egy kiváló is (*Mikes* Lajos, *Hevesi* Sándor, *Laczkó* Géza, *Tóth* Á., *Lányi* V., *Király* Gy., *Trócsányi* Zoltán, *Révay* J., *Turóczi-Trostler* J., *Gyergyai* A., ifj. *Bókay* J., stb. fordításai). Verses műfordításaink közt igen nagy értékűek *Babits* (*Dante, Vihar, Oedipus k., Pávatollak*), *Kosztolányi* (*Modern költők*), *Tóth* Á. (*Baudelaire*, stb.), *Szabó* L. (*Shakespeare-szonettek*, stb.), *Térey* S. (*Baudelaire, Rilke*) munkái. Az Erdélyben élő magyar költők közt kiváló műfordítók *Áprily* Lajos (*Hauptmann: Versunkene Glocke*), *Bardócz* Á. (*Japán költők*), *Szombati Szabó* István (*Régi japán költők*). *Benedek.*

Mügge, *Theodor,* *1806. †1861., német regényíró. Kitűnő ismerője a skandináv országok életének, s ő írja onnét az első realisztikus útleírást: a két kötet *Reisebilder aus den Norden*-t (1844). Fő művei *Der Vogt von Sylt* (1851) és *Erich Randal* (1856); érdekesség dolgában ezeket is felülmúlja lappföldi regénye *Afraja* (1856), mely ma sem maradna hatástalan. Összes regényei 33 kötetben, Breslau, 1862—67.

Mühlbach, *Luise* (*Clara Müller*), német regényírónő, *1814. †1873. Regényeinek irodalmi értéke csekély, csupán mint korrajzok és a memoár-irod. ügyes feldolgozásai érdekesek. Legtöbbjük magyarra is le van fordítva.

Műköltészet. A költészet eredet szerint két csoportra oszlik: 1. népköltészet (l. ott). 2. M. A M. terméke ismert költő alkotása. A tárgy bonyolultabb, nehezebben érthető, gyakran egészen egyéni érzelem. A nyelv választékosabb, a verselés gyakran nem nemzeti. A népköltészetben csak bizonyos műfajokat (mese, monda, legenda, ballada, románc, dal) találunk, a M. nincs korlátozva. A népköltési gyűjtemények tárgy, feldolgozás és nyelv tekintetében hatással voltak a M.-re. Különösen a népballadákat és népdalokat utánozták költőink. A népdalokat oly tökéletesen (*Petőfi, Arany, Tóth Kálmán*), hogy a nép elfogadta őket sajátjának.

Müller, *Friedrich,* *1749. †1825., német költő és festő (ezért *Maler* M.); mint költő a *Sturm und Drang* csoportjához tartozik. Mint társai általában, ő sem futott meg harmónikus költői pályát: 29 évvel Olaszországba ment festeni s költői ere itt lassanként elapadt. Költészete a legüdítőbb a *Sturm und Drang* összes termékei közül: benne van a legtöbb frisseség és egyszerűség. Első munkái idillek és pásztori játékok a Gessner stilusában, de több elevenséggel: antik tárgyú *Satyr Mopsus*; *Bacchidon und Milon*, a német parasztéletet adja naivan, kedvesen *Ulrich von Coscheim*; *Die Schafschur*; *Das Nusskernen*. Nagyobb drámái közül is antik tárgyú egy (*Niobe*), a másik kettő középkori: *Faust* (1778) és *Genoveva* (1780). Az előbbi szertelen, forrongó munka, nagyot akaró, de túlzott, a második egyensúlyozottabb — bár Götz-utánzat, nincs híjával saját költői tartalomnak s hangulatai olykor a romantika előszeleként hatnak. M. lirájában is vannak kedves hangok, népdalszerű egyszerűség. A legtöbb zeneiség s a legtöbb festői látás M.-ben van az összes *Sturm und Drang*-költők közül. A romantika legjelesebb előfutárai közül való. Műveit kiadta L. *Tieck*, Heidelberg 1811, 3 köt., költeményeit H. *Hettner*, Leipzig 1868, 2 köt. Róla l. B. *Seuffert*, Berlin 1877. *Kecskeméti.*

Müller *Frigyes,* *1884. Történész, tanár. Művei: *Die Siebenbürger Sachsen, Über Land, A nagyobb Gellértlegenda forrásai és keletkezése.*

Müller, *Johann Gottwert, von Itzehoe,* *1743. †1828., német író. *Siegfried von Lindenberg* c. humoros regénye (1779) a maga idejében erősen hatott; hozzátartozik a század racionalisztikus társadalomkritikájához. Iróniája szembefordul a Sturm und Drang ifjaival is.

M., *Max,* *1823. †1900., német származású angol nyelvtudós, tanár Oxfordban. Szanszkrit filológiai munkái alapvetőek; kiadta a szanszkrit nyelvű irodalmi emlékeket s megírta a szanszkrit irodalom történetét (*History of ancient Sanskrit literatures*). Nevét vonzón megírt *Felolvasásai a nyelvtudományról* tették nagyon népszerűvé. (Magyarra ford. *Simonyi* Zsigmond.)

M., *Wilhelm,* *1794. †1827., német költő. A népdalra és a középkori költőkre támaszkodik, ezek kifejezésmódját alkalmazza könnyen folyó verseiben. Népiessége persze csakhamar modorrá válik, természeti képei elkoptatott formulákká. Könnyed dalszerűsége azonban biztosította neve fönnmaradását, főleg azért, mert Schubert több dalát az ő szövegére írta. Az Európaszerte járványos hellenophil lelkesedésnek is áldozott M. a görög szabadságharcra írt dalaival (*Lieder der Griechen,* 1821—24), melyek annak idején igen híresek voltak. Költeményei először Leipzig 1837; legjobban kiadta fia Max M., (a nyelvész) Leipzig 1898. Naplóját és leveleit *Ph. S. Allen* és *J. T. Hatfield* adták ki, Chicago 1903 és Baltimore 1903.

Müller-Guttenbrunn, *Adam,* *1852., a temesmegyei Hidegkúton (németül Guttenbrunn). Temesvárt és Nagyszebenben tanult. 1892—96. a Raimundtheater, 1898—903. a Stadttheater vezetője; az *Österreichische Woche* kiadója. Drámái nem igen arattak sikert. Elbeszélő munkái közül

megemlíthetők: *Die am Wege blieben, Wiener Totentanz* (1920), *Die vergessene Stadt* (1921), *Madonna Einsamkeit* (1924). Fontosak azok az elbeszélései, melyeknek színhelye a magyar bánság, M. szülőföldje. Ezekből erősen magyarellenes tendenciával színezett, eltorzított képét nyerjük a hazai német nemzetiségi életnek: *Deutsche Kulturbilder aus Ungarn, Der kleine Schwab, Die Glocken der Heimat, Der grosse Schwabenzug* (a bánsági német település regénye). *Kecskeméti.*

Müllner, *Adolf*, *1774. †1829., német drámaíró. A polgári életben ügyvéd volt; mint író Zacharias *Werner* nyomdokain halad és végzetdrámákat ír. Ezek legismertebbjei a Werner-féle 24. *Februar*-t utánzó *Der 29. Februar*, továbbá *Die Schuld* (1816), mely egy oedipusi rémségű témát dolgoz fel kongó négyes trochaeusokban. — M. összes drámai művei, melyek közül még *König Yngurd* említhető, 8 kötetben jelentek meg, Braunschweig 1825. Irt róla F. K. J. *Schütz*, Meissen 1830, s *Carlyle* is egy essayt (New-York 1845). L. még *J. Minor: Die Schicksalstragödie in ihren Hauptvertretern* Frankfurt a. M. 1885.

Müncheni kódex. XV. századbeli bibliafordításunk egy része van benne. A bibliafordításnak más töredékei a *Bécsi-* és *Apor*-kódexben vannak. A M. *Moldvában* készült el 1466.

Müncheni költői kör. A bajor földnek a barok korszaka óta évszázadokon keresztül nem volt irányító befolyása a német irodalom fejlődésére. München későromantikus művészi kultúrája új szellemi légkört teremtett, s e légkör irodalmi gyümölcse a müncheni költők társasága — iskolának nem lehet nevezni, — mely az 1850-es években alakult ki és élte virágkorát. Költészetüknek az az alapvonása, melyben legelütőbbjeik is egyek: az önmagáért való tiszta művészi forma keresése és művelése. Míg másfelé a német költészet a politikai eszme hordozójává lett s kiölte magából a romantika szellemét, a müncheniekben sajátos artisztikus megfinomulással tovább él a német idealizmus klasszikus és romantikus hagyománya: új formában, a görög éghez *(Geibel, Curtius, Schack)*, meg az olasz lélekhez közeledve *(Heyse)*. Romantikájuk a történelem óriási, hősi méreteivel pompázik *(Lingg)*, mint a müncheni történelmi festészet, sőt olykor túlozza is a színek hevét és pompáját *(Schack)*, már Makartra emlékeztető módon. Közvetlen, igazi lírikusa csak egy volt a körnek, *Leuthold*, az egyetlen tépett lélek a vidámak és nyugalmasok között; nagyobb hatásúak és népszerűbbek voltak *Geibel*, a klasszikus-romantikus lírai formakincs átvívője a tágabb néplélekbe, s még *Greif* is; a többiek inkább epikusok voltak, élükön *Heyse*, akinek költészetéből legtöbb út vezet mindnyájuké közül a jövő fejlődés irányai felé; ő a novella klasszikus formájának megújítója, de lélektani elmélyítője és realisztikus kifejlesztője is.— A »müncheniek« történetének legjobb forrásai önéletírások: *Dingelstedt*-é *(Münchner Bilderbogen*, 1879), *J. G. Grosse*-é *(Lebenserinnerungen*, 1896), *Heyse*-é *(Jugenderinnerungen*, 1901).

Münchhausen, *Börries von*, báró, *1874., német költő. Költészetének hangját is nagyrészben tárgyait is arisztokrata származása határozza meg; elsősorban balladaköltő, s balladáinak hősei legtöbbnyire lovagok, nemesek, királyok. Első kötete: *Gedichte* 1896, még kevés önállóságot mutat, túl erős *Strachwitz* és más későromantikusok hatása. M. saját egyénisége csak a következő kötetekben bontakozik ki: *Balladen* (1901), *Ritterliches Liederbuch* (1903), *Juda* (1901). Az előbbiekben középkori és modern, harcos és vidám képek váltakoznak nagy elevenséggel és mesteri formában, míg az utóbbi ótestamentumi tárgyú költeményeket tartalmaz, melyek formájukban igen szépek és érzéssel teljesek; az arisztokrata M.-et különben az vonzotta a régi zsidósághoz, hogy az »arisztokratikus elem erősen kidomborodik benne«. M. az újabb német balladának egyik legnagyobb mestere. *Kecskeméti.*

M., *Hier. K. Fr. Freiherr von*, *1720. †1797. Anekdotázó kedvű, katonaviselt úr volt, aki fiktív kalandok elbeszélésével mulattatta vadásztársait. Az ő nevéhez fűződik a nagyot mondás-lódítás irodalmi formájának (münchhauziád) hagyománya. Első ízben egy *Vademecum für lustige Leute* c. anekdótagyűjtemény 1781-i kiadásában találkozunk a M. nevével, ahol 18 kalandos história vallja hősének. (Az 1783-i k. még két hazug történetet illeszt hozzájuk.) Ezeket a történeteket szerkeszti külön angol könyvvé egy, Angliába szökött német geológus és archeológus, *R. E. Raspe* (*1737. †1794.): *M.* (1785). Az angol M.-t hódítja vissza a német irodalomnak s szerzi meg 15 új anekdótával az állományát *G. A. Bürger* fordítása: *Die wunderbaren Reisen zu Wasser u. zu Lande. Feldzüge und lustige Abentheuer des Freyhern von M. . . .* 1786). — A *münchauziádok* magva igen régi, részben antik (Lukianos), részben középkori s vándorútjukon a legtöbb irodalomban megforduló anekdótákból áll. A XV. sz.-on kezdve a XVIII.-ig alig van trufatár, amelybe ne került volna belőlük, sőt időnkint külön gyűjteményekké verődnek. *(Die History u. Legend von dem treffl. und weit erfarnen Ritter, Herrn Policarpen Kirrlarissa, genant der Finckenritter...* 1560 kör.; *La nouvelle fabrique des excellents traits de vérité...* 1579; *Le Courrier facetieux . . .* 1653). — A típusnak Bürger M.-je ad maradandó formát. Nincs európai nyelv, amelyre le ne fordították volna. Ehhez járul az átdolgozások, utánzások végeérhetetlen sora. Van M. dráma, opera, operett, regény, vers. Az egyetemes korhazugság szimbolumává mélyül M. alakja *Immermann* híres regényében (1838—1839). — Magyar nyelven már a mult század elején találkozunk a M.-nek nagy származékainak fordításával. *(Valóságos*

mesterség úgy hazudni, hogy érdemes legyen hinyomatni... 1815. Eredetije: *Wahre Kunst dergestalt zu lügen, dass es der Mühe lohnt gedruckt zu werden...* 1810; *Szájas Péter úrnak... tapasztalatai és történetei,* 1817. Ered.-je: *Seltsame Reisen u. Abentheuer von H. Peter von Grossmaul...* 1812). Ujabb átdolgozói: *Lauka* G., *Győri* J., *Rákosi* V., *Gaál* M. stb. — V. ö. Ad. *Elissen* (1849), E. *Grisebach* (1890), K. von *Müller* (1906) kiadásait. — C. M. *Fraureuth: Die d. Lügendichtungen* (1881); F. von *Zobeltitz: M. u. die M.-aden* (Zschrift f. Bücherfreunde, 1897. I. 247).

Turóczi-Trostler.

Mű-népdal. A XVIII. sz. végén és a XIX. sz.-ban a népköltészeti termékeket Európaszerte gyűjteni kezdték. Az összes gyűjtött népdalok érzelemvilágát, kifejezésbeli formáit és ritmusát a költők utánozták. Igy keletkezett a M. A nép sokat elfogadott közülök. A magyar költők közül először *Csokonai* írt ilyen költeményeket, a XIX. sz. elején *Kisfaludy* Károly, majd *Czuczor* Gergely. Művészi tökéletességre emelték ezt a műfajt: *Arany, Petőfi* és *Tompa.* Követőik közül *Tóth* Kálmán válik ki. A mult sz. végén *Pósa* Lajos és *Fráter* Lóránt dalai voltak a legnépszerűbbek.

Mycenio, l. *Quita.*

Mýrdal, *Jón,* *1825. †1899. Izlandi író, *Mannamunur* c. regénye igen elterjedt.

Myskovszky *Viktor,* művészettörténész, *1838. Bártfán, †1909. Kassán. Magyarország és kivált Felsőmagyarország mü emlékeinek felkutatása, rajzban és írásban való ismertetése terén a legbuzgóbb úttörők egyike volt. Fő műve a *Bártfa középkori müemlékei* (1879, 1880). Saját rajzaival francia nyelven jelent meg: *Monuments d'art du moyen-âge et de la renaissance en Hongrie* c. műve. Kisebb-nagyobb cikkeinek hosszú sora látott napvilágot folyóiratokban, a Tud. Akadémia kiadványaiban.

Mythographia, a görög irodalomnak egyik külön ága, amely a történetírásról vált le és a mondák gyűjtésével és magyarázásával foglalkozik. Az ilyen gyűjtemények általános érdeklődésre tarthattak számot, mert hasznos segédkönyvek voltak költők olvasásához, szónoki beszédek díszítéséhez, kellő tájékoztatást adtak a különösebb cél nélkül érdeklődőknek is. Annak a közönségnek pedig, amely nem hitt a mítoszokban, anyagot adtak az allegórikus és racionalisztikus (Euhemeros-féle) mítoszmagyarázatokhoz. Az ilyen gyűjteményeknek két típusa alakult ki: az egyik a közkeletű és népszerű mítoszokat szedegette össze (ezek a tudományos mítoszgyűjtemények), a másik épen az elfelejtett és ismeretlen mondákat kereste (ez szolgált a költők használatára). Ilyen mítoszenciklopédiák a Kr. e. II. sz. óta tömegesen keletkeztek, jó részben az iskolai oktatás céljaira. (Nevük: *kykloi).* Egy ilyen kyklos ránk is maradt az ú. n. Apollodoros-féle *Bibliothéké*-ben. — A. *Westermann: Mythographoi,* Braunschweig, 1843.

Nábigha, VI. sz.-beli arab költő, Hirában, ahonnan a királynő bájait túlzó intimitásokkal leíró költeményei miatt kellett távoznia. Később újból visszatért Hirába, ahol még Mohamed fellépése előtt meghalt (l. *Rückert:* Hamasa I. köt.).

Nádai *Pál,* *1881., tanár. Számos művészettörténeti, pedagógiai tanulmánya jelent meg a lapok hasábjain. Könyvei közül feltünést keltettek és széles körben elterjedtek: *Könyv a gyermekről, Jelenkori szépségtörekvések, Az élet művészete, Izlésfejlődés és stíluskorszakok.* Novellákat is írt. 1926. megjelent *Asszonyi pompa* c. szépkiállítású könyvében a női öltözködés és cicoma művészeti fejlődésével foglalkozik.

Nádas *Sándor,* *1883., író és újságíró. Megalapította a Pesti Futár c. hetilapot, amelynek legnagyobb részét maga is írja. Vérbeli reporter. Novellái, rajzai realizmusukkal szintén a reporterre emlékeztetnek *(Éjjeli muzsika, Öreg szalámitolvaj, Krisztina sorsa, A bolondok örökké élnek, Kávéház, Parfüm és Halszag,* stb.).

Nadaud (ejtsd: -dó), *Gustave,* francia dalköltő, *1820. †1893. Szalónokban és a nép közt egyaránt kedvelték könnyed, elmés, finoman irónikus chansonjait *(les Deux Gendarmes, le Docteur Grégoire, la Valse des adieux,* stb.).

N., *Marcel,* francia regényíró, *1889. Aviatikus és mint ilyen, specialistája a repülőharcról szóló regénynek *(Chignol, Les derniers mousquetaires, Trangipane et Cie.).*

Nadim, arab író, aki 988. az addig ismert összes arab könyveket szakok szerint rendezve röviden ismertette *Fihriszt* (tartalomjegyzék) cím alatt. Műve a keleti kultúrtörténelem egyik leggazdagabb tárháza. *(Flügel: Fihriszt:* Zeitschr. Morgenl. Ges. 13. köt. 559.)

Nadler, *Josef,* német irodalomtörténész, az »etnológiai irány« legrendszeresebb és legjelentékenyebb képviselője. Főműve: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme u. Landschaften* (3 köt. 1912—1918, 2. kiad. 1924). Az *Euphorion* kiváló német irodalom és szellemtörténeti folyóirat egyik szerkesztője.

Nadsara, *Izrael b. Mojes,* zsidó költő és kabbalista, a XVI. sz. közepe táján élt Damaskusban. Világi dalok melódiájára forró hangú költemények szerzője, Isten és Izrael szövetségét házasság képében sokszor realisztikus modorban, a kabbalisták módján bensőségteljesen megénekli. Divánja *Zemirosz Jiszroél* (Izr. énekei) néven lett ismeretessé. *Patai* József számos versét fordította magyar nyelvre.

Nádszon, *Szemjon Jákovlevics,* orosz költő, *1862. †1887. A XIX. sz. végének a legkedveltebb költője. Az átmenetet képviseli Puskin hagyományaitól a dekadenciához. Bár gyengébb, mint pl. a tiszta művészet költői (Májkov, Fet, Tolsztoj, Maj), mégis chanson-szerű búskomor dalaival meghódította az ifjúságot Versei több mint 30 kiadást értek el.

Naevius, *Cneius*, campaniai származású latin költő, a régi latin irodalom legeredetibb egyénisége. Élete örökös harc volt az előkelőkkel, főkép a Metellusokkal, akiket vígátékaiban kíméletlenül támadott. Caecilius Metellus konzul haragjában börtönbe vettette, ahol a durva bánásmód következtében † Kr. e. 201. Irt és fordított tragédiákat és vígjátékokat; fordított vígjátékaiban ő alkalmazta először az ú. n. *contaminatio*-t, vagyis több görög vígjáték átdolgozását egy latinná. Görög tárgyú tragédiáin kívül írt történelmi, római nemzeti tárgyú drámát *(Romulus és Remus; Marcellus clastidiumi győzelme)*, amelynek a hősök ruhájáról *fabula praetextata* a neve. Erős nemzeti érzése vitte az epika felé is: saturniusokban megírta az első pún háború eposzát, amely sokáig a rómaiak nemzeti eposza volt. A töredékekből ítélve, inkább verses próza volt ez, józan és rideg alkotás. Erős nemzeti érzése s a benne előadott nagyszerű mondák és események hosszú időre nagy népszerűséget szereztek neki. *Révay.*

Nagy *Andor*, *1884., író és újságíró. Előbb vidéken, jelenleg a fővárosban működik. *Fergeteg* c. regényével vonta magára a figyelmet.

N. *Béla*, *1883., regényíró és szociológus. Regényei közül említést érdemelnek: *Korunk hőse, A megváltó leventéi.* Tudományos munkássága különösen az ismeretterjesztő irodalom körébe vág *(Hogyan készül? Híres feltalálók, Magyar konvertiták)* A kivándorlási szakirodalom művelője.

N. *Dániel*, *1888. Aradon. Aradon él, az ottani *Magyar Ujság* pol. hetilap szerkesztője. Nem mindennapi írói egyéniség. A nyomor, a szenvedés, az élet kis tragédiái foglalkoztatják. Rendkívül bőbeszédű, tragikomikus figurái mintha késleltetni akarnák a kikerülhetetlen halált, mely az író pesszimista világlátásában az egyetlen megnyugtató megoldás. Kiszámíthatatlan, egyenlőtlen, de mindig meglepően eredeti és sokszor megrázóan mély. Regényei és novellái közül aránylag kevés jelent meg nyomtatásban, a nehéz erdélyi kiadói viszonyok miatt, melyekkel többizben, sikertelen harcot vív. Könyvei: *Börtönök bús lakója, Arany alma, Gimnazista lány, A vörös frakk* (regények); *Árvák, Árva Mátyás, Egy szegény kisfiú története* (novellák); *Verebek* c. regény a kolozsvári *Ujság*-ban; *Cirkusz* (Erd. Szépm. Céh, 1926); nagy feltűnést keltő allegórikus regény a háborús őrületről.

N. *Dénes* (kisléghi), *1884., szociológiai író. *Bevezetés a szociológiába* c. kisebb könyve (Bpest, 1921) jó áttekintést nyújt e tudomány mibenlétéről és problémáiról. E lexikon munkatársa.

N. *Endre*, *1877. Regényeket, elbeszéléseket és színműveket írt. Különösen humoros cikkei népszerűek. A magyar kabaré és különösen a *conférence* megteremtője. Kabaréjában gúnnyal, szatírával, de mindig elmésen, finoman támadja a politikai és társadalmi élet ferdeségeit, kinövéseit és általában az emberi gyöngeségeket. Elbeszélő művei: *A misokai földkirály, Birsai vándorforrás*, stb. Kis kabarédarabjainak óriási sikereit a nagy színpadon nem tudta megközelíteni. *(A zseni).*

N. *Ferenc*, (vályi), költő és műfordító, *1765. †1820. A pataki kollégium klassz. filológiatanára volt; Gyöngyösi modorában írt elbeszélő költeményeket *(Hunyadi László történetei)*, majd Kazinczy hatása alatt klasszikus mértékben ódákat. Értékesebbek görög költőkből való műfordításai, különösen Homerosza, melyet Kazinczy *Polyhymnia* c. 1820. adott ki. Ebben átvett pár sort Kölcsey fordításából s ez adott okot az első magyar irodalmi plágiumpörre.

N. *Géza*, *1855. †1915. A Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett. 1902. a hadtörténeti gyűjtemény igazgatójává nevezték ki. Szerkesztője volt az *Archeologiai Értesítő*nek. Jelentősebb művei: *Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez, A szkithák nemzetisége, Magyarország tört. a népvándorlás korában, A magyar viseletek története.*

N. *Gyula*, (tasnádi), történetíró, *1849. Hosszú ideig szerkesztette a *Századok*at. Nevezetesebb önálló művei: *Sztárai oklevéltár* (2 köt), *Hazai oklevéltár* 1234—1536 (többekkel együtt), *Zala vármegye története, Keczer Ambrus naplója*, stb.

N. *Gyula* (szőkefalvi), *1887., magyar matematikus. Algebrai görbékről és algebrai egyenletek gyökeinek szétválasztásáról szóló értekezései magyar és német folyóiratokban (Jahresberichte) jelentek meg.

N. *Ignác*, *1810. †1854. Kamarai tisztviselő, majd újságíró és szerkesztő. A szabadságharc után a *Hölgyfutár* c. szépirodalmi lapot adta ki. A negyvenes években népszerűek voltak humoros és szatirikus elbeszélései (Torzképek, Bors és paprika, Szunyogok). Drámái nem arattak sikert, csak a korteskedést gúnyoló *Tisztújítás* c. vígjátéka tetszett a közönségnek. *Magyar titkok* c. regénye *Sue* hatását tükrözteti. Sok külföldi drámát és regényt tett hozzáférhetővé közönségünknek *Színműtár-* és *Külföldi regénytár*ában.

N. *Imre*, (alsószopori), történetíró, *1822. †1894. Fontosabb kiadványa: *Hazai okmánytár, A gróf Zichy-család okmánytára, Anjou-kori okmánytár.* Összegyűjtötte az adatokat Zala és Sopron vármegyék történetéhez.

N. *Iván*, *1824. †1898., a pesti egyetemi könyvtár tisztviselője, majd a képviselőház naplószerkesztője volt. Nagy munkásságot fejtett ki. Irt genealógiai műveket, kiadott kútfőket és írt történeti tanulmányokat. Legfontosabb művei: *Magyarország családai címerekkel és leszármazási táblákkal* (1857—67, 13 kötetben). A magyar nemesség történetének s ezzel kapcsolatban a magyar kultúrtörténetnek is alapvető forrásmunkája. *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából, Az utolsó Árpádházi király trónralépte.* N.-ról nevezték el a *Nagy Iván* genealógiai folyóiratot.

Nagy *József,* filozófus, *1885. Eleinte gimnáziumi tanár volt Kiskunhaláson, majd 1919 óta az Erzsébet Nőiskola polg. isk. tanárképzőjén a filozófiát és a pedagógiát tanította 1921-ig, amikor a pécsi egyetem a filozófia professzorának hívta meg. Filozófiai felfogása az értékelméleti idealizmus alapján áll. Könyveit a világos és művészi előadás teszik a filozófiai problémák iránt érdeklődők körében kedveltekké. Művei: *A filozófia története,* 1921. *Taine,* 1922. *A mai filozófia főirányai,* 1923. *Gondolkodók,* 1925. *Két filozófus: Platon és Kant,* 1926. *Az ethika alapvonalai,* 1925. Ezeken kívül még lefordította *Pascal: Gondolatait,* 1912. E lexikon munkatársa.

N. *Károly,* *1868. †1926., erdélyi ref. püspök. Több vallásos folyóiratot szerkesztett és az utóbbi években hevesen küzdött az erdélyrészi magyar iskolákért. Fontosabb művei: *Kálvin teológiája, Kálvin mint etikus.* Magyarra fordította *Kálvin Institutio*-it.

N. *Lajos,* *1883., író és hírlapíró. Tehetséges elbeszélő, aki néha igen nagy mélységekre tud rávilágítani. Írásainak naturalista íze van, de nem válik az irány mestereinek követőjévé, mindig eredeti utakon jár. Fő művei: *Az Andrássy-út, Fiatal emberek, A pénz öl, A jó fiú* stb. Novellái nagyrészt a Nyugatban vagy napilapok hasábjain jelennek meg.

N. *Lajos,* *1897., archeológus, a Fővárosi Múzeum tisztviselője. Római korbeli magyar emlékekkel foglalkozik, különösen aquincumi leletekkel.

N. *László,* *1857. Budapesti tanítónőképzőintézeti tanár, a legkiválóbb magyar gyermekpszichológus. 1903. megalapította a *Magyar Gyermektanulmányi Társaságot.* A gyermektanulmányozás terén nálunk úttörő munkát végzett. Fontosabb munkái: *A gyermekek koraérettségéről, A lelki élet ismertetése, A gyermektanulmányozás mai állapota, A gyermek érdeklődésének lélektana, A háború és a gyermeki lélek.* Alapította és állandóan szerkeszti *A Gyermek* c. gyermekpszichológiai és pedagógiai folyóiratot.

N. *László,* *1894., író és újságíró. 1915. megalapította a Kolozsvárt megjelenő Erdélyi Szemlét. Önálló verskötetei: *Fehér utakon, Véres mezőkön, Késő köszöntés.*

N. *Miklós,* *1840. †1907. Hosszú ideig a *Vasárnapi Újság*-ot, a magyar nagyközönség irodalmi művelődésének talán leghasznosabb orgánumát szerkesztette. Ugyancsak ő szerkesztette *Jókai*val együtt *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben* c. terjedelmes leíró munkát.

N. *Miklós,* *1878., filológus, tanár. Több szakértekezést, cikket és önálló művet írt, fordított román költőkből.

N. *Pál, felsőbüki,* *1777. †1857. A mult sz. elején tartott országgyűléseken követ. A demokrácia híve, a jobbágyság védelmezője, a visszaélések ostorozója. A magyar nyelv ügyében tartott szónoklata előidézője volt *Széchenyi* fellépésének és az *Akadémia* megteremtésének. *Berzsenyi* ódában üdvözölte. A harmincas években megdöbbenve figyeli a demokratikus áramlat rohamos erősödését, a történeti osztályok vezető szerepét félti, megkísérli a korhangulattal való szembeszállást. Népszerűségét, befolyását teljesen elveszti. A szabadságharcban már semmi szerepe sincs. Korának egyik legjobb szónoka volt.

N. *Sándor,* irodalomtörténész, tanár, *1877. Műveiben, amelyek különböző szakfolyóiratokban és könyvalakban jelentek meg, főként *Tompa* Mihállyal foglalkozik. Egyéb művei: *A váci nyelvjárás, Seneca erkölcsi levelei, Mikszáth mint író, A János vitéz és a Toldi* (utóbbi 1914. díjat nyert a Magy. Tud. Akadémián) stb.

N. *Teréz,* l. *Radványné Rutkay* Emma.

N. *Vilmos, Nagybaconi vitéz,* vezérkari ezredes, hadtörténeti író. *1884. Parajdon. A világháborúban mint vezérkari tiszt működött. Munkái: *A Románia elleni hadjárat* 3 köt. (1923) és *Szerbia* 1 köt. (1926), melyekben nemcsak pontos sztratégiai, hanem politikai képet is ad.

N. *Zoltán,* író, *1884. Zárkózott, magányos, csöndesszavú költő: finom érzékenységével, gazdag természetszemléletével a lélek és a természet csöndjét megragadóan szólaltatja meg. Elmélkedésre hajló, rezignált temperamentum: borus zenéjű versei legtöbbször az elmúlás gondolata felé intenek. A Nyugat főmunkatársa s gárdájának egyik legbecsültebb költője. Három verskötete jelent meg: *Hónapos szobákból* (1907), *Csend! Aranymadár!* (1913), *Elégiák* (1923). Bennük állandó csöndes érzésről, belső gazdagodásról tesz tanuságot. Egy kis regénye is jelent meg német nyelven: *Die Legende vom lachenden Mann* (1923).

Nagyfalusi *Jenő,* tanár és költő, *1901. Költészetében az új idealisztikus világszemlélet kifejezője. A magyar életet és a magyar tájat elmélyülten éli át; látomásszerű gyakran apokaliptikus képeivel igyekszik hangot adni a közvetlenül ki nem fejezhetőnek. Verskötetei: *Az isten derengése — A jegenyék szava; Pacsirták az éjben — Dalok a napszállatról.* A *Symposion* c. szellemtörténeti folyóirat szerkesztője.

Nagyidai cigányok. A költeményt 1852. adta ki *Arany* János. Tárgya: Nagyida várának ostroma. A magyar védők a közeledő *Puk* Mihály német generális elől elmenekülnek és rábízzák a várat *Csóri* cigányvajdára. A cigányok örömükben ellövöldözik puskaporukat és ezt naiv fenyegetőzéssel tudtára is adják Puknak. A németek elfoglalják a várat és a cigányokat kiebrudalják belőle. Minthogy a költemény a szabadságharc után jelent meg, viharos felháborodást keltett: a nemzeti küzdelem kigúnyolását látták benne. Számos támadás érte a költőt. *Arany* védekezett, de nem hallgatták meg. A *Bolond Istók*ban az egyszeri szőlősgazda esetével plasztikusan magyarázta lelkiállapotát a N. írása idején. *Gyulai*nak volt igaza, aki következőképen jellemezte *Arany* pompás humoros költeményét:

»Kétségbeesett kacaj a forradalomra, a legalanyibb érzés tárgyias alakban, igazság torzképben, sírás nevetésben, szeretet gúnyban«. Valóban nevetséges volt *Ráchel siralmának* költőjét hazafiatlansággal vádolni. A kómikus eposz forrását nem ismerjük. A nagyidai eset 1556 körül volt; *Budai* Ferenc lexikonában szó van róla.

Nagyszombati kódex. Magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről, erkölcsi elmélkedéseket és imádságokat tartalmaz.

Naharro, *Bartolomé de Torres*, spanyol író, *1480 k., halála éve bizonytalan, a spanyol dráma egyik megalkotója. Vígjátékait (*Propaladia* — Primeras Cosas de Pallas) eleven, folyamatos, de italianizmusokkal megrakott nyelven írta. Szerkezetükben a későbbi spanyol drámák előképei. Mind igen ötletesek és gazdag fantáziáról tanuskodnak. Irt még realisztikus genre-drámákat (*Tinelaria, Himenea)*, továbbá fantasztikus komédiákat.

Naláczy *József báró*, testőríró, *1748. †1822. Eredeti verseit (költői levelek) megsemmisítette. Fennmaradt fordításai D'Arnaud két tragédiája és Young *Éjjelei*.

Nansen, *Peter*, dán író, *1861. †1918. Elegáns, gúnyos és élvezetes stílusa csakhamar ismertté tette nevét. Könyveiben rendesen olyan tárgyakról ír, amelyeknek feldolgozása bátorságot és minden előítélettel való leszámolást kíván. Forma és nyelv tekintetében szinte egyenes ellentéte Herman Bangnak, nyugodt, hűvös, tiszta, csöndes, irónikus. Első könyve, a *Fiatal emberek*, 1883. jelent meg, majd sorban a többi: *Rövid utak, Egy otthon, Mária* és legkiválóbb műve, az *Isten békéje*. Utóbbinak tárgya, hogy egy tipikusan kopenhágai alak, aki kifáradt a fővárosi élet forgatagában, pihenni megy vidékre. A régi tengerparti városka idillikus békéjének és nyugalmának festői leírása talán N. művészetének legigazibb gyöngyszeme. (Magyarul *Szent békesség* címen. Ezenkívül: *Júlia naplója, A Menthe testvérek* és *A szerelem könyve* c. regényei.) *Juhász A.*

Naogeorgius, igazi nevén *Thomas Kirchmair*, német (latin) drámaíró, *1511. †1578. A XVI. sz. Terentius-renaissanceának jelentékeny képviselője. Luther szenvedélyes híve. Antik hagyomány és protestáns szellem: ez a két mozgatóereje költészetének. Első korszakában Luther ügyét szolgálja. Kora nagy pamfletistáira s publicistáira emlékeztető pátosszal és túlzással támadja a katolikus egyházat (*Pammachius* 1538, kiad. J. *Bolte* és E. *Schmidt* 1891), L. ellenfelét, a braunschweigi-wolfenbütteli herceget (*Incendia* 1541), védi a megigazulás tanát (*Mercator* 1540). A másodikban elhidegül Wittenberg iránt s a bibliához fordul tárgyakért (*Haman* 1543, *Hieremias* 1551, *Judas Iscariotes* 1552). A polemikus kedv csökkenésének a dialógus, a belső forma zártsága látja hasznát. — L. *Theobald: Das Leben u. Wirken d. Th. N.* (1908), P. H. *Diel: Die Dramen des T. N.* (1915).

Napkelet. Irodalmi folyóirat. 1923. indult meg *Tormay* Cécile szerkesztésében. Kifejezetten nemzeti és konzervatív irányú. Nagy súlyt helyez Erdély és a Felvidék legjobb íróinak megismertetésére. Értékes essaik jelentek meg hasábjain, s különösen objektív és alaposságra törekvő kritikai rovata figyelemreméltó.

Napló. Rendszeres följegyzések a N.-író életének külső és belső eseményeiről, gondolatairól és érzelmekről. Igazi értékét az író egyéniségén kívül az őszinteség adja meg: ha csakugyan önmagának akar beszámolni az író a N. lapjain. Épen ez a hiánya a világirodalom legnépszerűbb ilyenfajta művének, *Bashkirtseff Mária* N.-jának: ez az érdekes leány egyenesen a közönségnek szánta vallomásait, hogy halála után napvilágra hozzák őket, s így legőszintébb pillanataiban is pózolnia kell. — A N.-formát gyakran alkalmazzák a lírai regényben. (L. ott.)

Napoléon *Bonaparte (I)*, *1769. †1821. Irodalmi műve: szónoklatai, proklamációi és nagyszámú levelei. Egyéniségének csodálatos hatását részben megmagyarázza az, hogy mily könnyen tudta a helyzetnek megfelelő, tömegeket lelkesítő szót megtalálni. Kiadások: *Oeuvres littéraires (T. Martel)* 1880 és 1910. *Correspondance* (ebben proklamációk is) 1858—69, 32 negyedrét kötet, azóta számos pótlás (1887; *Corr. inédite*, 1912 stb.) és népszerű kiadások.

Nardi, *Jacopo*, olasz író, *1476. †1563. Fiatal korában farsangi dalokat és két vígjátékot írt, politikai száműzetésében megírta hazájának, Flórencnek történetét 1375—1538-ig, a szükséges pártatlanság és előadásbeli érdekesség nélkül.

Nash (ejtsd: nes), *Thomas*, angol író, *1567. †1601. Heves tollharcokat vívott a puritánok ellen. Kitünő szatirái: *Anatomy of Absurdities*; *Have with you to Saffron walden*; *Pierce Pennilesse*; a *Lenten Stuffe* c. burleszk. *Summer's Last Will and Testament* tartalmazza híres dalát: *Spring, the sweet Spring*. A kalandregények ősének tekinthető *The Unfortunate Traveller, or the Life of Jack Wilton*.

Nászreddin hodzsa a neve a tréfáiról híres török hodzsának. A XIV. sz.-ban szerepelteti a hagyomány, *Szivrihiszár*ban, némelyek szerint *Ak-sehir*ben, abban az időben, amikor Kisázsiának ez a területe előbb *Karamánia* fejedelemségéhez tartozott, majd *Bajazid* uralma alá került, végül pedig *Timurlenk*nek hódolt meg. A *hodzsa* nevéhez a tréfás történetkéknek egész sorozata fűződik, melyek mai napon is közszájon forognak és az egész Keleten el vannak terjedve. E tréfák *(lataif)* hol póriasan furfangosak, hol nevettetően együgyűek. A keleti, illetve a török humor nyilatkozik meg bennük és a korabeli társadalmi viszonyokra is élénk világítást vetnek. N. adomái majdnem minden európai nyelvre le vannak fordítva, magyarul a M. T. Akadémia kiadásában jelent meg *Kúnos Ignác; Naszreddin hodzsa tréfái* c. műve (1899). *Kúnos.*

Naturalizmus. Az az irodalmi irány, amely elvben a tudós tárgyilagosságával

és adatgyűjtő munkájával ábrázolja az életnek egy kiválasztott »szeletét«, úgy, ahogy az író »temperamentumán keresztül látja«. Már ebből a meghatározásból, amely a N. vezérének, Zolának tételeit foglalja össze, kitűnik az elmélet alapvető hibája, hogy t. i. egyenlő rangban szerepelteti egymás mellett a tudományos objektivitást és a »temperamentum« szó mögé rejtett szubjektivitást. A gyakorlatban e kettő közül valamelyiknek uralkodnia kell, s valóban uralkodott is — a szubjektivitás. A N. elmélete, ha a végső következtetéseket levonjuk belőle, époly kevéssé enged válogatást az élet jelenségei közt, mint a természettudomány, amely nem ismerhet fontos és kevésbé fontos tényeket. Mintbogy a válogatás teljes hiánya minden irodalmi kompoziciót lehetetlenné tenne, a válogatás szükségességével és jogával együtt fellép a művész egyéniségének, szubjektivitásának joga. Ez a N.-ban úgy nyilatkozott meg, hogy az írók túlnyomóan, sőt csaknem kizárólag az élet legsötétebb oldalait »választották ki« tanulmányozás tárgyául: a nyomort, a bűnt, az erkölcsi és idegbeli terheltséget. A N., amikor a tudomány »rangjára emelte« a művészetet, egyben a XIX. sz. második felében előretörő materialisztikus elméletek alapjára is helyezkedett; tagadta a lelket és az ösztönt állította helyébe; tagadta az akarat szabadságát és teljes determinizmust hirdetett. Átvette Taine mondását: »Bün és erény produktumok, mint a cukor és a vitriol«. A N. elmélete, adáz kritikai harcok árán, diadalmaskodott 1870—90 közt, *Zola: Rougon-Macquart*-ciklusának megjelenése idején, úgyszólván egész Európa regényirodalmában. (*Verga, Serao, Torelli, Perez Galdós, A. Holz, Cl. Viebig, Strindberg, Bródy S.* stb.) Színpadon csak elszigetelt sikerei voltak. A francia naturalista dráma (*Goncourt, Zola*) eredménytelen kísérlet maradt; ma csak ügyes regény-átdolgozások és rémdrámák tartják életben alsóbbrangú szinpadokon. Északon *Strindberg*, az oroszok közt *Gorkij*, Németországban a fiatal *Hauptmann*, Olaszországban *Verga, Bracco*, nálunk *Bródy* vitték rövid diadalra a naturalista drámát. A N.-nak a lírára is volt hatása: ott is, mint az egész irodalomban, nagy szolgálatot tett a nyelv és a tárgykör merész gazdagításával. Mint irányzat azonban végiggondolatlansága miatt összeomlott, mielőtt teljesen kifejlődhetett volna, s erőszakosságaival, túlzásaival, világnézeti elfogultságával erős és tartós reakciót idézett elő. *Benedek.*

Naturisme (naturizmus) az a költői iskola, amely *Zola* naturalizmusát és szociális látását és *Jammes* szimbolista természetszemléletét akarta egyesíteni. A mozgalom 1897. adta ki manifesztumát s lényegében ezt mondta: »részt akarunk venni a természeti erők örvénylésében, ünnepelni akarjuk az ember és a dolgok örömét, dicsőíteni a munkát és megtenni polgári kötelességünket«. A N. legkiválóbb és leglelkesebb reprezentánsa *Saint Georges de Bouhélier*. Ide tartoztak: Albert *Fleury*, Eugène *Montfort*, Jean *Viollis* és Paul *Castiaux*.

Nau (ejtsd: nó), *John Antoine*, francia lirikus és regényíró. *1866. †1918. San Franciscoban született s egész életén át bolygott a világban. Nevét az tette híressé, hogy ő volt az első, aki 1903. megkapta a Goncourt díjat *la Force ennemie* c. regényével. Mint lirikus a szimbolisták késett csoportjához tartozik. Költői művei: *Au seuil de l'espoir. Hiers bleus* stb.

Navratil *Ákos*, *1875., egyetemi tanár. Fontosabb művei: *Smith Ádám rendszere, A gazd. élet elemi jelenségei, A gazd. élet és a jogi rend, A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata*. N. művei részben németül is megjelentek, viszont több külföldi közgazdasági művet magyarra fordított.

Nazor, *Vladimir*, horvát költő, *1876. Eleinte szerbhorvát költőket fordított olaszra, azután eredeti műveket írt. Lírai s epikus költeményeket, tanulmányokat s regényeket ír. Optimisztikus világnézet híve. Nagy sikere volt a *Slavenske legende* c. verskötetének. Szereti az ősszláv pogánykort megénekelni. Regényei kevésbé sikerültek (*Veli Jože*, 1908; *Krvavi dani* 1908), ezért ujabban csak költeményeket ír. Versei muzsikálisak és formailag mind sikerültek.

Neculcea, *Ion*, moldvai román krónikás; élt kb. 1672 és 1744 közt. Miron Costin krónikáját folytatva, mintegy 80 év eseményeit dolgozta fel (1662—1744). Stílusa mindenütt eleven, népies fordulatokkal és közmondásokkal teli. N. a legvonzóbb, legeredetibb, legnépiesebb román krónikás. A XIX. sz. román költői mint ihlet- és témaforráshoz fordultak az ő történelmi mondagyűjteményéhez (*O seamă de cuvinte* = Egy pár monda).

Neera (*Radius, Anna*), olasz írónő. *1846. Novellái és regényei kíméletlen megfigyelőképességről és erősen férfias látásmódról tanuskodnak. A naturalizmus hatása alatt különösen a szociális nyomorúságokat szerette feltárni. Fontosabb művei: *Il Castigo, Lydia, Un romanzo, La Regaldina, Le Idee de una Donna*, stb. Magyarul megjelentek: Keruld az asszonyt, Az ördög palástja, Egy élet árán.

Nefedov, *Filip Diomidovics*, orosz író, *1848. †1902. A parasztok és a gyárimunkások életét rajzoló elbeszélései mind hű korrajzok s azt bizonyítják, hogy a falusi népben sok felhasználatlan energia rejtőzik. Mint néprajzi kutató is kiváló. Idevágó főbb munkái: *Útirajzok* és *A faluban (Na miru)*.

Néger irodalom. Az N. elnevezés tévedésekre adhat alkalmat, mivel az afrikai népeknek csak egy része tartozik a néger népcsaládhoz; hogy afrikai népek irodalma helyett mégis ezt a címet választottuk, annak a vezető szerepben van az oka, melyet a néger népcsaládhoz tartozó fajok ebben a nagy nép-konglomerátumban elfoglalnak. Már az ógyiptomi leletek feltalálása annak a felismerésére vezetett,

hogy a sötét földrész szellemi és történeti életében a néger elem azelőtt jelentékenyen kevesebb szerepet játszott és minél jobban közeledünk a történeti jelenkorhoz, annál erősebb lesz a más népcsaládhoz tartozó fajok feletti *biológiai* uralma. Csak biológiai uralma, mert a felszívott népek *szellemi* kincseit átvette, azokat nem tovább fejlesztette, hanem inkább kivetkőztette eredeti mély jelentésükből, vagy pedig formaérzék hiányában költői előadásukból. A négerek adták meg ennek a nagy ősi *költői* kincsnek *népmesei* jellegét, a fonalakat összekuszálva, kifejtve őket a szöveg eredeti harmóniájából és az egyes meseszálakból a népi fantázia színesebb, ragyogóbb, de felszínesebb új szövegét szőve egybe. Ami a ma néger alapjellegű afrikai népeknél mese, vagyis önálló irodalmi érték híján levő tömegalkotás, az a történelem egy régibb korszakában *költői* termék volt ; költői termék, abban a mély értelemben, ahogyan egyetemes szellemi alkotásokat a kiváló személyiségek és egységes gondolkodású nemzetük és fajuk kölcsönhatása hoz létre. Ugyanerre az elfejlődésre különben a magyar népköltés és népdal története is érdekes példát nyújt ; a legújabb magyar zenekutatás derítette ki, hogy népköltészetünk és népzenénk ősibb rétege először a nemesi udvarházak kincse volt, a hozzájuk való szövegek tudatos *műköltők* alkotásai és csak később, mikor ez a kultúrát létrehozó középosztály műveltsége új idegen utakra tért, őrizte meg őket csupán a mindent konzerváló népi réteg, feldíszítve az egyetemes népi költői kincs motivumaival, de ki is vetkőztetve eredeti értelmükből.

Afrikában ott maradt fenn az ú. n. N. eredeti műköltési jellege, ahol valamely történeti oknál fogva a néger elem nem tudott túlsulyra jútni és a másfajú teremtő költői képességű őslakosság még bizonyos fokig megőrizte hagyományait, ősi életformáit és azokkal együtt a költői tradiciót. Igy van ez általában az egyenlitőtől északi Afrika egyes ó-időktől fogva hatalmas kultúrnépeket magábafogadó területein. Ilyen terület a *Szahel* ; vagyis az a szteppe-csík, amely a Szahara homoksivatagja alatt húzódik az Atlanti-óceántól Középafrikáig. A Szahel egy várépítő lovagi kultúra színhelye, melynek erős a hasonlatossága a homerosi, még inkább a Trója-Mykene-i lovagi kultúrához. Lantos költők éltek e várurak udvarában és énekelték meg tetteiket. Hogy milyen régi lehetett ez a lovagi kultúra, arról fogalmat nyerhetünk abból, hogy egy, 74 királyt, *Gana* királyait uraló korszaka a Kr. u. III. században zárult le. E lantos költők eposzait, vagy inkább epikus ritmusba csupán a nagy érzelmeket kifejező helyeken lendülő prózáját jellemzi az emberi *jellem* titkaiba való mély belátás és általában az erősen antropomorf humanizmus, amely minden lovagi költészet sajátja. Ezek a hősi énekek máig is fennmaradtak ; egy dalos kaszt, a *diallik* őrzik őket ; történeti középpontjuk szerint hatalmas ciklusokba vannak foglalva, amilyenek a *Niaule*, a *Dausi* — az utóbbi évszázadokat felölelő sorozat, legszebb része a *Gassine lantja*, melynek ritmikus szakaszvégeiben még erős nyoma van az eredeti költői formának. A Szahel vonalától délre a Nigger könyöke körül, továbbá a nyugati *Szudán* egyes területein viszont egy még ősibb városépítő földmíveskultúra archeologiai és költői romjai maradtak fenn. Ez viszont, mint a földmíveskultúrák általában, erősen vallásos jellegű : a költészet nem öncél, hanem varázslat, rendkivüli extatikus módja az isteni és a földi egyesülésének, találkozásának. Ennek a kultúrának nem ősi epikája, hanem vallásos énekkincse maradt fenn, egy ma már, összefüggéséből kiragadottan, sok tekintetben érthetetlen, mélyértelmű, egetföldet, végtelent átfogó, transzcendentális rendszer egyes töredékei. A költők nem harcosokat kísérő világi dalnokok, hanem papok, a költészet a liturgia egy része, a liturgikus költészetet jellemző merev, de évezredes súlyú formákkal és szólamokkal. A Szahara közbeékelt hegyvidékeiben és az északi tengerpartvidék kevésbé megközelíthető hegységeiben máig is fennmaradtak a Földközi tengeri kultúrát megteremtő két nagy kultúrfaj : a szőke, kékszemű indogermán és a barnabőrű mediterrán töredékei, melyeket a *kabylok* neve alatt szokás összefoglalni. Valamikor magasfokú és folyton hanyatló elbeszélő művészetük legrégibb rétege *Thamasahus*-ok; vallásos-mitológikus, »istentörténeti« énekek, melyeket a legnagyobb titokban, csupán férfiak jelenlétében, áldozati szertartások mellett szabad mesélni és titokban kell tartani minden másfajú előtt. Egy következő réteg a gazdag, novellisztikus elbeszélő irodalom és a világi líra : különösen a tuaregeknél magas fokú szerelmi dal és *lánc*költészet. A láncköltés abból áll, hogy egy környék körülrajongott szép és szellemes asszonyai és lovagjai lényegileg a legszabadabb, külsőleg lovagi ceremóniákkal szabályozott formák között összejönnek, az egyik férfi egy személyes célzatú képet kovácsol ritmusba, a nő az elértett célzásra szintén egy látszólag személytelen költői képben felel vissza, s a többi jelenlevők így fűzik tovább a költői képek személyes érzelmeket teremtő és kifejező gyöngysorát. Valószínű, hogy a provençal lovagi szerelmi költészet és az ó-olasz novellairodalom felvirágzására a »szaracénok« költészetének megismerése hatással volt ; számos ó-olasz novellát tárgyi, sőt bizonyos immanensen költői kapcsolat fűz a kabyl elbeszélésekhez. Az arabok, úgy látszik, itt nem a teremtő, hanem az átvevő és továbbadó szerepét játszották.

Az ősi vallásos-mitológikus és lovagi-epikus költészet mellett ugyane területeken egy igen színes, tipikusan népi meseirodalom virágzik, a költészet harmadik, legújabb és legfrissebb rétege, a néger szupremácia irodalmi lecsapódása. Ez a népi meseirodalom jellegzetesen *nomád* ; kiváló érzékkel a groteszk, a bizarr meglátásra ; jellemzi a fantasztikusnak, földöntúlinak

és a naturalisztikusnak, földhözkötöttnek szeszélyes és harmóniátlan keveredése. A néger meseköltés jellemző motivuma a *vándortársaság*, vagyis, hogy egy kisebb embercsoport kalandos útra indul és az úton az egyik résztvevővel a többiek szembehelyezkednek és így az különböző viszontagságokon megy keresztül, vagy pedig az egész társaság változatos kalandokat él meg. Az egyes mesemotivumok egyetemesek, fellépnek a világ minden pontján ; helyi szinezetet, egyéni hangot, tehát bizonyos költői értéket az ád nekik, hogy ezeket az egyetemes mesemotivumokat, az ősi mitoszkincsnek eredeti értelmét vesztett anyagát hogyan hozzák személyes élményeikkel és életükkel kapcsolatba és hogyan alakítják át ; általában megfigyelhető, hogy kevés az érzékük a légiesen tiszta, örök nőiség, a lányos érintetlenség fájdalmas és földöntúli szépsége iránt ; erre mutat az, hogy a *»hattyúszűz«* más kultúrkörökben oly gyönyörű alkotásokat létrehozott motivuma vagy teljesen hiányzik náluk, vagy eltorzítják a mese eredeti szellemével ellentétes hozzáadások. Ezzel szemben különösen nagy az érzékük a gyermeki lélekben megnyilatkozó földhözkötöttebb szépség, ártatlanság és tisztaság meglátása iránt ; jellemző, hogy a mitológikus, alvilágjáró, vagy sárkányölő hősmondák főszereplői itt nem heroikus ifjak, hanem kis gyermekek. Nagy szerepeket játszanak az anyai érzelmek, époly felszabadítóan határozzák meg a cselekmény menetét, mint másutt a baráti vagy hitvesi kapcsolatok. Általában jellemző a néger meseköltésre, hogy a megváltó és felszabadító hős sohasem egyedül lép fel, hanem mindig társas alakban. Legyőzik, meghal, de az élete zálogául hátrahagyott fa, vagy más jel alapján haláláról tudomást szerző barát ráakad, ellenfeleit megsemmisíti, őt magát feltámasztja. Ez a jellegzetes motivum teremt határozott kapcsolatot a N. és az egyiptomi irodalom, illetve ennek központi mitosza, az *Osiris-monda* között.

Negri, *Ada*, olasz költőnő, *1870. Nélkülözésekkel és küzdelmekkel teljes gyermekkor után tizennyolcéves korában néptanító lett. Korán feltűnt egyenkint megjelenő, fájdalmas, mélyérzésű verseivel. N. költészetében egynek érzi magát a szegényekkel, akik közül származott s ezek mérhetetlen szenvedését festi, nem rikító színekkel, hanem bensőséges, résztvevő humanizmussal. Első verskötete : *Fatalità*. Második könyvében *(Tempeste)* humanisztikus szocializmus hirdetője. A férjhezmenetele után írt *Maternità*-ban az anyai szeretetet énekli meg. — L. *Radó A.* : *Két olasz költőnő* ; *Kosztolányi: Modern költők.*

Negruzzi, *Costache* (Konstantin), a román irodalmi próza egyik első mestere, *1808. †1868. Az 1821-i román forradalom alkalmával szüleivel együtt Beszarábiába menekült, ahol megismerkedett Puskinnal. Aztán a francia irodalmat tanulmányozta át. Irt eredeti verseket, novellákat, irodalmi leveleket, két vígjátékot és egy eposzt. Legbecsesebbek irodalmi levelei s főleg egy történelmi novellája 1840-ből *(Alexandru Lapuşneanu)*, mely Moldva egyik XVI. sz.-beli kegyetlen fejedelmének gyilkos bosszúját meséli el jó korfestéssel. *Bitay.*

N., *Jacob*, *1841., előbbi fia, szintén jeles prózaíró, a Junimea egyik oszlopos tagja, a román akadémia jelenlegi elnöke.

Négyesy *László*, *1861., egyetemi tanár. Irodalomtörténeti, nyelvészeti és verstani tanulmányai vannak. Megírta *Ráday Pál, Amade László, Faludi, Gvadányi, Fazekas* és *Zrinyi Miklós* életét, foglalkozott *Arany János* költészetével. Az *Egyetemes Irodalomtörténet*ben N. írta meg a magyar irodalom történetét. Verstani tanulmányai közül jelentékenyek : *Magyar verstan* és *A mértékes magyar verselés története.* Sokáig irányította az *Orsz. Magyar Középisk. Tanáregyesületet*, előbb mint főtitkár, később mint elnök. Számos középiskolai tankönyvet adott ki. *Lengyel.*

Neidhart von Reuental, német minnesänger, *1180 kör. †1250 kör. Költészetének háttere az az egyetemes stílusváltozás, amelynek folytán a »klasszikus« korszak idealizáló-absztrakt életszemlélete helyet cserél egy új realisztikus-impresszionista látással. A költő közelebb áll a valósághoz, arca egyénibb vonásokat kap, nem rejtőzik olyan aggodalmasan fikciók mögé ; a szubjektív élmény közvetlensége elhallgattatja a reflexiv-spekulatív elemet. — W. von der Vogelweide sem zárkózik el a népköltészet hatása alól, N. tovább megy egy lépéssel s a régi népies táncdal meg a francia pastourelle felbasználásával új lírai-epikai műfajt teremt. Elsőnek fedezi fel a n. líra számára a parasztvilágot, de nem rajzolja elfogulatlanul, hanem gúnyolódik félszegségein, kicsúfolja esetlen úrhatnámságát. Népies hagyományt követő nyári s hármas tagoltságú irodalmibb téli életképeinek tárgyköre — egyfelől szabadba siető, hársak alatt táncoló párok, udvarló lovag, féltékeny, durva parasztlegények, másfelől téli szobák, parasztcsapszék verekedéssé fajuló vígassága — annyira új és szokatlan, hogy még a stilizálás sem tudja vérét venni. Mind a két formát rendszerint egy-egy a természetből vett kép, hasonlat vezeti be. Fontos technikai haladás, hogy az előtér fokozatosan háttérré mélyül s ezzel a lírai lélekzetet is szabadabb mozgáshoz juttatja. — N. új formája s technikai eljárása számos utánzóra talál, akik azon vannak, hogy a paraszt jelenetek nyers kiszínezésében túl tegyenek mesterükön. — Kiadta M. *Haupt* (1858) ; F. *Keinz* (2. kiad. 1910). — V. ö. A. *Bielschovsky: Gesch. d. d. Dorfpoesie* (I. 1890) ; R. *Brill: Die Schule N.'s* (1908) ; S. *Singer: N. studien* (1920). *Turóczi-Trostler.*

Nekrológ. Görög eredetű szó. Jelentése : a halál után kiadott életrajz. A halott jelentőségének kiemelése a célja.

Nekyia, l. *Látomásirodalom.*

Němcová, *Božena*, leánynevén *Pankl* Borbála, *1820. †1862., cseh írónő. Legkiválóbb munkája a *Babička* (A nagy-

mama), amelyben a cseh népéletet örökíti meg rendkívül bájos közvetlenséggel, élénk hangulatfestéssel. A Felvidéket az ötvenes években többször beutazta; ennek nyomán jelentek meg két kötetben tót népmeséi (*Slovenské pohádky a povésti*). Egyéb művei: *Pohádky* (Mesék), *Karla* (1854), rajz a domažlici népéletből, *Chudí lidé* (Szegény emberek), *Chyže pod horami* (Kunyhó a hegyek alján) és számos kisebb novella.

Neményi *Ambrus*, *1852. †1904. Hírlapíró, lapszerkesztő és képviselő. Irodalomtörténeti, politikai és művelődéstörténeti tanulmányai jelentek meg. Fontosabb művei: *Rabelais*, *A francia forradalom hírlapjai és hírlapírói*. A politikai életben jelentős szerepe volt.

N. *Imre*, *1859., államtitkár. Pedagógiai és irodalomtörténeti tanulmányai vannak. Különösen értékes *Apácai Csere Jánosról* szóló könyve. Könyvet írt az *ifjúsági irodalomról* s az ő érdeme a *Népiskolai ifjúsági könyvtárakat intéző bizottság* megteremtése, amely éveken át üdvös, termékenyítő hatással volt a magyar ifjúsági irodalom fejlődésére. N. teremtette meg a modern magyar tanítóképzőt. Népszerű tankönyveket is írt.

Nemesianus, *Marcus Aurelius Olympius*, latin költő. Töredékesen ránk maradt tanítókölteménye, a *Cynegetica* (A vadászat mestersége) Kr. u. 284. jelent meg; tárgya a vadászkutyák és vadászlovak kiválogatása, nevelése, felhasználása, a vadászeszközök leírása; a vadászat leírása elveszett. A költemény latinsága tiszta, vergiliusi: a középkorban tankönyvül használták. Ránk maradt ezenkívül négy eklogája, amelyek meglehetősen gyenge Calpurnius-utánzatok, kivéve a 3. ekloga két bájos részletét: egy jelenetet Bacchus életéből és a szüret leírását.

Nemesné *Müller Márta*, pedagógiai író. *1884. Nagyobb munkái: *A lelki fejlődés útja.* (A mű gerince a gyermeki érdeklődés menetének vizsgálata.) *Vízcsepp mesék. Természettudományi mesék. Nyelvtanmesék és új nyelvtanórák.* Az elemi nyelvtanítás új, a gyermeki lélekhez alkalmazkodó módszertana. 1926 óta haladó szellemű pedagógiai folyóiratot szerkeszt, melynek címe: *A jövő útjain.*

Németalföldi irodalom, l. *Hollandi irodalom.*

Német *Andor* *1891. Író. Bécsi és több utódállambeli lapba ír esztétikai cikkeket, tárcákat. *Veronika tükre* címen drámát is írt.

Németes irány. A XVIII. sz. végén költőink közül többen a német költészet hatása alatt dolgoznak. Nagy gondot fordítanak a versformára, meghonosítják a nyugateurópai versmértéket (rímes időmértékes), kerülik a népiest, választékos stílusra törekszenek. Sokat fordítanak német költők műveiből, új műfajokat tesznek divatossá. Különösen a lírában mutatkozik erős német hatás, de nyomon kísérhető a balladában és a prózai elbeszélésben is. A német költészettel együtt a német esztétika is érezteti hatását. Az irány első követői: *Ráday* Gedeon, *Dayka* Gábor, *Szentjóbi Szabó* László, *Batsányi* János, *Verseghy* Ferenc. Legnagyobb egyénisége *Kazinczy* Ferenc. Hozzáfűződik a nyelvújítás diadalrajuttatása. Hatása kortársaira nagyobb, mint bármely elődjéé. Az ő működésének következménye volt a többi irodalmi irány háttérbe szorulása. A németes irányhoz tartoznak még számos kisebb költőn kívül: *Kölcsey* Ferenc, *Kis* János, sőt *Kisfaludy* Károly is ide számítható. *Lengyel.*

Németh *Antal*, író és kritikus, *1902. A *Magyarság* munkatársa. Értékes színházi, művészeti és irodalmi írásai jelennek meg a *Magyarság*ban, *Magyar Művészet*ben, *Symposion*ban stb. Főleg a színművészet elméletével és történetével foglalkozik. E lexikon munkatársa.

Némethy *Géza*, *1865., egyetemi tanár. Tudományos folyóiratokban sok magyar és latin nyelvű tanulmánya jelent meg. Különösen *Vergilius* életével és *Aeneis* c. eposzával foglalkozott behatóan. Megírta *A római elégia* történetét; több latin író munkáját adta ki. Eredeti költeményeket is írt; verseinek egy részét az előtérbe nyomuló filozófiai elem szinte oktatókölteményekké teszi. Költeményeit 1925. adta ki a Kisfaludy-Társaság.

Német irodalom. I. *Középkor.* A N. története hű és tiszta képét adja a németség sorsának és a német szellem alakváltozásainak az ófelnémet korszaktól, azaz attól az időponttól kezdve, hogy a nyelvemlékek lehetővé teszik a szellemi tartalmak s a külső történeti formák összefüggésének felderítését. Az ófelnémet (althochdeutsch) a frankok, bajorok, alemannok közös nyelve a körülbelül 750-től 1050-ig terjedő időben. Az önállósult német törzsek az V. sz. közepe táján szilárd talajra találnak s véglegesen elhelyezkednek. Clodowech (481—511) megalapítja a frank királyságot s ezzel mintegy kristályosodási középpontot teremt az egész németség számára. A kristályosodás meginduló folyamatában két tényező: a pogány germán világérzés, s antik elemekkel át- meg átitatott kereszténység méri össze az erejét. A mérkőzés sokáig tart, de idővel veszít hevességéből, nyugvópontokhoz ér, egyezmények szakítják félbe s látszólag a keresztény elem teljes diadalával zárul. A mérkőzés hullámzó menete, nyugvópontok, egyezmények a költészet, építészet, zene egységes formanyelvében tükröződnek. A régi világérzés elnémul, de valójában csak hozzáférhetetlenebb mélységekben húzódik meg. Kitörései nem maradnak el soha, valahányszor a ránehezedő nyomás elviselhetetlenné válik. A német renaissance-mozgalmak nagyobbára ilyen eruptív jelentkezések formái. A VI. sz.-ban lezárul a népvándorlás eseményeinek, sorsdöntő hőseinek mondai (költői) stilizálása. A germán hősmondák anyaga és formája részt vesz a nagy átalakulásban s ezzel kiesik eddigi fejlődésének síkjából. Első költői lecsapódásai, a balladás hősdalok

alig élik túl a világérzés válságát. S velük együtt esik áldozatul a válsagnak a pogány költészet egész gazdagsára: munka és táncdalok, himnikus, harci és dicsőítő énekek, siratók, varázsigék, erótikus líra. ... Csak prózai kivonatokból, kései feldolgozásokból, célzásokból, körülírásokból, egyházi tilalmakból alkothatunk magunknak tökéletlen képet róluk. Csak az maradt meg belőlük, amit a véletlen mentett meg: az ófelnémet korszak irodalma szinte kizáróan az egyházi-vallási gondolatot és tartalmakat uralja.

Római-keresztény légkörben a legtehetségesebb német törzs, a frank, hajtja végre első izben a két ellentétes szellem kiegyenlítését. Nagy Károly megújítja a római impérium gondolatát, hidat ver egyrészt az antik szépség és életöröm, másrészt a lemondás és élettagadás keresztény evangéliuma között, de egyúttal életre kelti a régi költészet emlékeit, új érvényt szerez a nemzeti nyelvnek s ami összefüggő nyelvemléke, fordítása van e kornak, az szinte kivétel nélkül az ő kezdeményezésével hozható összefüggésbe. De az első germán renaissance fikciónak bizonyul. Károly halálával kilobban az ereje. Az antik szellem kolostorok cellájában talál ideiglenes menedéket, a nemzeti költészet pedig újra háttérbe szorul s az »irodalom« felszine alatt tengeti életét. Az udvari énekes, a skop helyét és szerepét elfoglalja a latin mimus örököse, a román jokulator rokona, a gyökértelen »spielmann«, az egész törzs életét átfogó hősdalt felváltja híres kortársak, epizódikus események ünneplése, trufa, gúnyos dal ...

A *Hildebrand-dal* a régi költészet egyetlen emléke, amelyen nem hagyott nyomot a világérzés válsága. Ilyen lehetett az architektonikus szerkezete a Brünhildáról meg Siegfriedről, a burgundok pusztulásáról, Walthariusról, berni Detréről, Wolfdietrichről, Ruodliebről, Ernő hercegről szóló daloknak, miket úgy következtetünk ki kései északi, latin, német emlékekből s amelyek később az eposzok húsát és izmát szolgáltatják. Részben még a germán világérzés nyelvén szólalnak meg s így a H. dallal együtt részei az ősköltészetnek a varázsigék, ráolvasások.

A ráolvasások krisztianizálódása lassú, fokozatos fejlődésről ad képet, az egyház azonban nem várhat addig, míg az új világérzés teljesen gyökeret ver s így önmagából fejleszt megfelelő formát. Ahol megveti a lábát, mindenütt kisérletet tesz a hagyományos formák meghódítására. Ide tartozik a *Wessobrunni imádság* (800 körül), a *Muspilli* (830 körül: Gerichtstag, itéletnapja). Magasabb fokon hasonló háttérre támaszkodik s a frank egyházi politika szolgálatába szegődik az ó-felnémet korszak legterjedelmesebb költeménye, *Otfrid* weissenburgi barát *Evangeliuma* (863—871 között). Moralizálva-tanítva beszéli el Krisztus életét, úgy ahogy a szír Tatianus (II. sz.) foglalta össze első izben *Diatesszaron*jában a négy evangélium alapján. O. olvasásra s éneklésre szánja művét. Bevallott célja a világi-nemzeti költészet elhallgattatása s az uj testamentum gondolati tartalmanak, a kereszténység erkölcsi értékeinek teljes nacionalizálása. Teljesen magáénak érzi a keresztény réteget s megfelelő formát keres hozzá. Ez a forma az átmenet és az egyezmények jelképe: megtartja a régi epikai sort, de a félsorok összekapcsolására nem az alliteráció szolgál, hanem a rím, mely a latin himnologiából s talán a román népköltészetből került a német irodalomba. Másként jár el O. előtt az ó-szász *Heliand* névtelen költője: a germán réteg felől közeledik az evangeliumi történethez s nem kell sem széttörnie, sem megolvasztania a régi formát, megtarthatja az alliterációt, germanizálja a keresztény mitoszt, germán hanglejtést ad hőseinek, germán környezetből s erkölcsi háttérből növeszti ki az alakjukat. Mindaz, ami az Otfrid *Evangeliumát* közvetlenül megelőző vagy követő időből származik prózában és versben: glosszák, szójegyzékek, miatyánk-hiszekegy-fordítások, kátték, fogadalmak, esküformulák, regulák, imák, beszélgetések — kivétel nélkül a kollektiv szellem erőforrásainak és gyujtópontjának, a kolostoroknak kisugárzásai. Egyéni érzés nem jut bennük szóhoz. A kisebb költői emlékek nagyjában az O. érzés-, gondolat- és nyelv-fokán állanak. Az első német legenda *(Szent György-dal)*, az első keresztény-német epikai dal *(Krisztus és a samarjai nő)*, az első históriás ének *(Lajos-dal)* és társai, csupa kisérlet a krisztianizált, bajor, alemann, frank lélek területének kiszélesítésére, előkészület a további hódításra.

A Nagy Ottóval meginduló »szász renaissance« latin nyelvü költészetével *(Waltharius manufortis, Ruodlieb, Hrotsvitha drámái ...)*, antikizáló hajlamaival, déli ízlésével ugyan csak látszatéletet él a német valóság felett, de plasztikus iskolába fogja a német érzést és gondolatot, új távlatokat nyit az egyetemes középkori irodalom felé: ebben áll szellemtörténeti jelentősége. Az egész korszak kultúrküldetése a legteljesebben, legtisztábban *Notker Labeo* szentgalleni barát munkásságában ölt testet: német prózája szinte zökkenő nélkül simul az antik-keresztény tartalmakhoz.

II. Középfelnémet korszak (1100—1500). Időközben a nyelv veszít teljességéből, ragjaiban, képzőiben megfakul s néma e-vé gyöngül a hangzó, de egyúttal mondatainak is hajlékonyabbá, finomabbá válik a struktúrája. Ez a változás szolgál hidul az ó-felnémet s közép-felnémet korszak között. Az átmenet (korai középfeln.) 1100—1180-ig tart. A germán és keresztény réteg kiegyenlítődött, homogén egység, de a régi ellentét új formában kél életre: az egyházi s világi hatalom harcában. A világi erő természetes örököse a régi világérzésnek, a császárság gondolatának, míg az egyházi réteg képviselőinek a clugnyi reformáramlat könyörtelensége és élettagadó szigorúsága szab irányt. Az élet elveszíti valóságértékét, tartama

a földi vágyak fokozatos kioltásának az útja, harc a világ s az ördög ellen. Az istenbe vetett hit mágikus idealizmusa egységbe foglalja a mindenséget. Minden jelenség csak hasonlat, isten tükre, allegóriája. Az ő szolgálatában áll a természettudomány (Physiologus) s a francia földön keletkezett keresztény filozófia (skolasztika), mely megfoghatóvá teszi a megfoghatatlant. Halálgondolat, a bűnbeesés és megváltás nagy drámája, Krisztus és Antikrisztus, poklok kínja és mennyek üdvössége, az eszmei és érzéki világ dualizmusa s e dualizmus feloldódása istenben: ilyen probléma- és érzéstartalom táplálja az új költészetet. A bibliafordítások és parafrázisok, zsoltárok, bűnbánó és feddő énekek sorából két emlék emelkedik ki: *Ezzo* himnusza és *Heinrich von Melk Memento mori*-ja. Ami elfojtott érzékiség, szenvedély, ábrándozás, sóvárgás lappang az élettagadás alatt, az addig is, míg a Minnesangban s a misztikában talál levezetésre, a *Máriaköltészet*ben keres menedéket. Ez a kor indítja meg képben, szoborban, hanggal az istenanyának misztikus átszellemítését. A ciszterciták s premontreiek Mária-kultuszának hatása alatt keletkezett német Máriadalok szines hasonlatokkal, az Ó-testamentum képeinek szimbolikus gazdagságával áldoznak Áron viruló vesszejének, az átlátszó üveglapnak, az ég kapujának, a paradicsom forrásának, a tenger csillagának, a kereszténység vigaszának. A lekötött képzelet addig is, míg szabaddá válik az útja a világ minden tája felé, a keresztény hőskor mondáiban, a legendákban éli ki magát. Az egyházi költészet sorra bejárja a legmeredekebb magasságokat és legsötétebb mélységeket: mennyet és poklot, de ereje lassanként kimerül s ki kell kötnie a valóság partján. A partraszállás nehézkesen megy végbe, még pedig a legenda határterületén. Az aszkézis szelleme itt érintkezik először a világi történet valóságával. Ez az érintkezés az egyházi költészet elvilágiasodásának kezdete, mert a történeti anyagnak időhöz, korhoz kötöttsége rést üt az életfelettiségen és időtlenségen s utat vág a népies világi epikához (*Anno-dal* 1080—1110 között, *Császárok krónikája* 1147 után). A német költészetnek azonban francia beavatkozásra van szüksége, hogy megtehesse a döntő lépést a teljes elvilágiasodás felé. A francia-német kölcsönhatás természetes jelenség: a földrajzi helyzet, a közös lelki éghajlat alatt elhárít útjából minden akadályt. Ehhez járul, hogy itt is, ott is nemsokára egyazon társadalmi réteg, a lovagi rend foglalja le a költészetet, a kereszteshábórúk vállalkozásaiban pedig a legszorosabb ízlés- és érzésrokonságba kerül egymással francia meg német. A *Chanson de Roland*-nak és *Albéric de Besançon Alexandre*-jának német fordításán (Konrad pap: *Roland-dal*, Lamprecht pap: *Sándor-dal*) meglátszik az egyház elhárító védekezése: a fordító papok a világi epikához fordulnak támogatásért, modern lovagi háttérhez folyamodnak, de egyben sietnek az új tárgyakat, új ízlést összhangba hozni eszmevilágukkal. Ezzel eljutottunk a népies hegedős epika irodalmi érvényesülésének történeti időpontjához.

Ez az epika eddig is élt, de inkább csak a felszín alatt, a hősdal örököse-, a hősmonda megőrzője és modernizálójaként. Most aztán a felszinen is felbukkan. Ha van is kapcsolata az egyházi költészet tárgykörével (*Oswald, Orendel*), főcélja a mulattatás, az érdeklődés felcsigázása és kielégítése. E cél szolgálatában önállótlanul követi az ízlés hullámzó vonalát. Mohón kap minden izgató időszerűségen, kalandon, mese-, novellatárgyon. A keresztes háborúk nyomában eljut Keletre és felszedi a görög regény gazdátlan kincseit. Képzelete nem ismer természeti vagy mechanikai lehetetlenséget s exotikus országokat, tengereket, népeket, csodálatos állatokat, növényeket, törpéket, óriásokat varázsol a német közönség szeme elé. A régi hősdal könyveposszá tágul. Első tiszta fokán *Rother király* (1150 körül) mutatja, legnagyobb háttérgazdagsággal *Ernő herceg* (Herzog Ernst 1175 körül) képviseli az új típust.

1180 körül megszűnik a középfelnémet irodalom átmeneti jellege. Gazdasági, társadalmi, politikai feltételeivel együtt önálló helyet kap a lovagkor szellemének egyetemes épületében. A megkötött rangsor és rend elvén, a közös vallási tudaton alapuló világérzés nemzetközi egységbe foglalja a francia, angol, olasz, német lovagiság képviselőit. A szellemi-erkölcsi élet hátterében még most is a régi dualizmus áll, az értékek hierarchiájában még most is istent illeti meg az első hely, de a lovagiság új erkölcstana az eszmei világ rovására egyre több jogot biztosít a földi gyönyörűség és szépség megfogható valóságának. A világkép mindazáltal kifelé még jó sokáig megtartja idealisztikus színezetét. A költő és közönsége a lovagi-udvari rétegből kerül ki. Az uralkodó képzetcsoportok állandósulása a formaproblémák, helyzetek, költői motivumok tipikus egyformaságával jár.

A német költészetet ezúttal is francia hatások nagykorúsítják. Azok a rések, amiken a *Chanson de Roland* és társai szivárogtak be, most csatornákká szélesednek. A külső érintkezés, öltözködés, étkezés, vadászat formái francia ízléshez alkalmazkodnak. A lovagi epika tárgyait, az *Artus*-mondakört, Tristant, Parzivalt, az antik világot és hőseit, a legendákat és meséket jórészt francia lélek szűri át s közvetíti. A lovagkor német költészete nem láttatja az egyén arcát. Nem mintha a középkor német költője nem élt volna egyéni életet, de világérzésének megkötöttsége egyelőre olyan szigorú, hogy alig-alig kísérli meg az áttörést. Innen van, hogy a német lovagkor lírájának, a *Minnesang*-nak oly gyönge a hő- és fénykisugárzása; hogy néhány nagy tehetséget kivéve sehol sem válik benne vérré a lovagkor hangja. A költő vágyainak, szenvedélyé-

nek, érzékiségének, szépségáhitatának, gyötrelmeinek hordozója az elvont forma, strófaszerkezet, jelző, rím, s nem az érzéstartalom. Minél kisebb a költő feszítőereje, annál némábban tűri a mindenen uralkodó konvenció zsarnokságát, annál inkább a formában keres menedéket. Talán itt, a forma és tartalom szerepcseréjében kell keresni a formák meglepő gazdagságának s a tartalmak feltünő egyhangúságának a magyarázatát. A *Minnesang* nagy élményének, a nő kultuszának sorsára is hatással van ez a szerepcsere. A minnesänger konvencionális női eszménye egy egész rend képzeletének és szépségáhitatának, erótikájának visszfénye. Az általános típus bilincseiből csak a nagy költő tudja kiszabadítani. A »Minnedienst«, a szerelmi szolgálat lassanként elveszti minden valóságértékét, a felszínen égő vágy egyre mélyebbre húzódik, az ünnepelt hölgy egyre légibb magasságokba kerül. A nő kultusza, vallásos érzés, politikai feszültség : ez a lovagkor lírájának három hajtó ereje, ennek megfelelően három koncentrikus körben mozog. A nemzetközi hatások főága a Provenceból ered, ahol viszont arab—spanyol források táplálják. Utközben magába olvasztja a nemzetközi latin nyelvű vágánsköltészetet.

Míg a német nyelvterület keleti részén a költészet megmarad a népdal fokán, vagy a külső hatás elfogadása után is megtartja önállóságának jegyeit, nyugaton siet lemondani róluk. Fordítások, formák és gondolatok önállótlan utánzása, majd önálló németesítése : ez a három fázis következik egymásra vagy jelentkezik egymás mellett a *Minnesang* történeti korában. Az egyik költő a rímet tökéletesíti, a másik új jelzőket, metaforákat talál (*Wolfram von Eschenbach*), a harmadik gazdagabb terv szerint építi versszakát, elemibb erőt ád ritmusának (*Heinrich von Morungen*), de rendszerint megmarad a fiktiv erótika határain belül. *Walther von der Vogelweide* (1170—1230), a középkor egyetlen nagy német lirikusa sem olvasztja meg a Minnesang hagyományos formáját, de átfogja s kitágítja mind a három körét, kimeríti minden eddigi lehetőségét, kinyitja elzárt pórusait, hogy újra behatol rajtuk az élet melege. Az absztrakt női eszmény felfrissül, sőt egy időre át is adja helyét a valóság képviselőjének. A keresztes háborúk vallásos lendülete benne jut első ízben teljes lírai kifejezésre, a nagy politikai pátosznak ő az első költője a német irodalomban. Vele delelőpontjához ér a Minnesang. Utána, sőt mellette is hanyatlásnak indul, mert megváltozik az a világkép is, amelyen fikciója alapul. A költészetben egy új realisztikus irány kezd érvényesülni : a fikció visszatalál a valósághoz. Walther kijelölte a hozzá vezető utat. A német Minnesang legnagyobb impresszionistája, *Neidhart von Reuenthal* felfedezi a falusi paraszt világát s új lírai-epikai műfajt teremt. Egy-egy költő megüti még a régi hangot, de a diadalmasan közeledő polgári józanság hamarosan elhallgattatja őket. Csak egy intellektuális műfajnak kegyelmez meg, a tanító-moralizáló versnek, a *Spruch*-nak. A lovagi világnak beteljesedik a sorsa s terjedelmes költemények (*Thomasin von Zirklaria: Der Welsche Gast, Freidank: Bescheidenheit*) épen most foglalják össze a középkor erkölcs- és élettanát.

A Minnesangéhoz hasonló feltételek határozzák meg a lovagi-udvari epikát. Kalandokkal foglalkozik mindakettő, az egyik a lélek, a másik a képzelet kalandjaival. A régebbi népies epikától szerkezetének zártsága különbözteti meg. Hőse már nem merül el az események vak sodrában, sorsát nem a véletlen szeszélye, hanem tervszerűsége irányítja, juttatja befejezéshez. A cselekmény arányos. Belső formája különböző hatások eredője : a román mintáknak, a klasszikus költészetnek, a líra közelségének egyaránt része van benne. Világa csak olyan fiktiv, mint a Minnesangé : a lovagiságnak eszményített s épen ezért korlátlan lehetőségekkel teljes képe. E kép fiktiv voltán nem változtat a részletek realizmusa. S hiába a kalandok gazdagsága, a színhely folytonos változása, a bőbeszédűség : a cselekmény lényege nagyon egyszerű s alapjában véve mindig csak néhány alaphelyzet, motivum variálásával van dolgunk. Fordítások, önállótlan utánzások, önállóbb átdolgozások, teljes nacionalizálás — a fejlődésnek itt is ez a menete. Az átadó terület ezúttal is Franciaország. Csak a vérmérséklet különbsége von határt az átadó meg elfogadó közé. A francia egy pillanatra sem veszíti el lába alatt a talajt, a német egyre elvontabb magasságokba viszi fel a valóságot, de egyben szervesebben építi ki a cselekményt s nagyobb súlyt vet a tipikus lelkiállapotok körülírására. Az első kísérletezők feladata merőben történeti : új műnyelvet kell teremteniök az új tárgykör számára. (Heinrich von Veldeke, Herbort von Fritzlar.)

A lovagi epika három legnagyobb német képviselője *Hartmann von Aue, Gottfried von Strassburg, Wolfram von Eschenbach.* Az ő költészetüknek is természetes életfeltétele a francia irodalom hatása, de már kész verstechnikai gyakorlatot örökölnek, ami nagyobb önállóságra szabadítja fel az erejüket. Legátlátszóbb Hartmann (1170—1220) költészete. Az ő törvénye a *mâze*, az élet kiegyenlítettsége, összhangja alsó fokon a szerelemhez, magasabb fokon a lovagiság eszményéhez, legmagasabb fokon pedig isten világához való minden vonatkozásában. Gottfried (†1210—20 között) *Tristan és Isolde*jában a »mâze« egyenértékese a szerelemnek, ez a szerelem pedig mértéke a lovagiság eszményi tartalmának, a hűségnek és kötelességnek. A szerelmétől eltelt férfi és nő elől elhárul minden erkölcsi akadály, szenvedélyük feloldja őket az eskü szentsége alól, törvényesíti törvénytelen nászukat, igazol cselt, hazugságot. Formaellenes szertelenség és nehézvérűség jellemzi Wolframot (*1170 körül, †1219 után). A végtelen vonal zené-

jének az a feszültsége és pátosza él benne, amely égig szárnyal a gótika templomaiban. Főműve a *Parzival*. Francia források és minták pontosan megkötik a hős útját. De erkölcsi értelmet W.-tól kap a fejlődése. W. plántálja beléje, bontja ki benne eszmei küldetének csíráját s ezzel a lovagi eszmények legtisztább iskolájává mélyíti a végeérhetetlen kalandok regényét. A három nagy epikus mindenikének megvan a maga szűkebb vagy tágabb iskolája. Tanítványaik magukon viselik a másodrendűség s epigónság minden jegyét. Csak mintáik kegyelméből élnek. Folytatják vagy túlhajtják őket. Francia forrásokból merítenek vagy kompilálnak. A nagy formák konzerválása: ez minden epigónkorszak romantikus célja, a nagy formák széthullása: ez minden epigón-korszak megmásíthatatlan sorsa. Az összefoglaló, kimerítő, konzerváló epigón típusához tartozik *Rudolf von Ems* (†1254 körül) s *Konrad von Würzburg* (1230—1287). A lovagi epika most már csak látszatéletet él. A formák széttöredezése csak egyik tünete az egyetemes világkép bomlásának s megfakulásának. A lovagiság és egyház nem folttalan eszmények többé. A gúny kikezdi, a szatira leszállítja őket magas talapzatukról. A regények céltalan Artus-kalandosságának utonállás, fosztogatás, erkölcsi züllöttség felel meg. A költészet földközelbe kerül s kisebb elbeszélésekben, trufákban egyre tágabb teret ád az élet realisztikus rajzának. Maradandó emléke *Wernher der Gartenaere* verses novellája (*Meier Helmbrecht*, 1270—1280 között).

Hét század alatt egy pillanatra sem szakad meg a nemzeti hősmonda élete, krisztianizálódik, résztvesz a gótika fejlődésében, mivel azonban külső gátlások korán a felszín alá buktatják, sokáig megőrzi eredeti gazdagságának jórészét. Az irodalmon kívül eső szélesebb rétegek költői, a hegedősök szivesen merítenek belőle, de mert egyúttal udvarképességre törekszenek, egyre több engedményt tesznek a lovagi epika ízlésének és technikájának. Ezzel függhet össze, hogy a lovagi epika virágkora hívja életre a népies hősi eposzt: a XIII. sz. első éveiben keletkezik osztrák földön a *Nibelungenlied*. A cselekménye anyagául szolgáló mondát két egymástól eredetileg független összetevő: 1. Siegfried sorsa, kincse, halála; 2. a burgundok pusztulása alkotja. Mindakettő önállóan fejlődött a VI. század óta. Az első megmarad a hősdal-fokon, a másik azonban könyveposszá bővül. Ez utóbbit választja kiinduló pontul egy névtelen spielmann, beleolvasztja a másikat, egyszínűbb külső légkört, zártabb belső összefüggést ad nekik, összevon, sűrít. Valószínű, hogy Hartmann, Vergilius, a francia költészet is hozzájárul hatásával a végső forma kiépítéséhez. Mialatt a monda megteszi az eposzig vezető utat, sorra átszűrődik kereszténységen, lovagiságon, lemossa magáról a germán világérzés kirívóbb vonásait s egészben véve egyetemesebb, gazdagabb képet ád, mint a lovagi epika. Belső szerkezetével részben még a hegedősfokon áll a *Gudrun*-eposz (XIII. sz. első fele). Költője már a *N.-lied* tanítványa s azon van, hogy mondai anyagát lehetőleg teljesen hozzá simítsa az új erkölcs és ízlés feltételeihez. A népies epika legnépszerűbb hőse *berni* (veronai) *Detre* (Theodorich, a keleti gótok királya 454—526). Mondakörc gyűjtőlencséjéül szolgál a gót történet minden költői kisugárzásának. Költői feldolgozásai hol a hegedős-típust mutatják, hol a lovagi epikához közelednek. Stílusrokonságban állanak velük az *Ortnit*ról meg *Wolfdietrich*ről szóló eposzok.

A lovag és a polgár lassú helycseréje egyelőre csak a költői stilizálás módjára van hatással. A polgár a lovagiság örökösének érzi magát, kisajátítja, új élettel tölti meg, de egyben el is durvítja a formáit, meg a tartalmát. A Minnesangnak már nem akad visszhangja, még akkor sem, ha engedményeket tesz az újvilágnak (*Hugo von Montfort, Oswald von Wolkenstein*). Átadja helyét a mesterdalnak. A mesterdal maga is az udvari költészet légkörében született, tartalmát a teológiának, zenei ruháját pedig az egyháznak köszöni. Már nem boldog fikció többé, hanem a mesterember mindennapi életének dekorativ velejárója. A költői alkotás mesterséggé lett. . . A realizmus uralomrajutásával a lovagi epikában próza váltja fel a verses formát. A kezdeményezés a régi környezetből indul ki azzal, hogy arisztokrata hölgyek lefordítanak vagy lefordíttatnak néhány francia prózaregényt, miket a könyvnyomtatás technikája hamarosan kiszolgáltat a polgári világnak. Igy keletkeznek a népkönyvek. Állományuk egyre bővül: néhány középfeln. költő mellett szóhoz jut benne a világirodalom minden híres vándorgyűjteménye. Hasonló utat tesz meg a vallásos epika: a XIII. sz. végén a *Passional* százezer verssorban beszéli el a szentek életét, a XIV. sz.-ban aztán a legendának is prózára fordul a nyelve.

Minden korszak zenében leheli ki a lelkét. Ilyen értelemben vett zene a XIII—XIV. sz. német misztikája. Filozófiai háttere a skolasztika. Különböző hatások torkollanak beléje: újplatonizmus, a Szent Ferenc nyomán meginduló vallásos megújulás stb. Önállósodását főleg a kollektiv megkötöttség lazulásának s az egyéni érzéki élet megerősödésének köszöni. Az ember visszahúzódik lelke legmélyébe, itt fogadja istent, itt lelke extatikus magányában egyesül vele, oldódik fel benne. Ebben az istenülésben, az unio mysticában felszabadul a véges én, része a végtelennek, de a nyelv is felszabadul ragyogásra, s pazaron ontja aranyját, ezüstjét, amiket a hosszú istenvárás és némaság idején halmozott fel magában, a misztika zenéjéből így születik meg az új német próza. A misztika első igehirdetői nők, első költője is az: *Mechtild von Magdeburg*, *Meister Eckhart* (1260—1327) rendszerbe foglalja, *Heinrich Suso* (*Seuse* 1300—1366) a líra hőfokára hevíti a pátoszát, *Johannes Tauler* (1300—1361) pe-

dig a valóság nyelvére ülteti át s az eleven szó erején a tömegek lelkébe viszi át látomásait.

A középkor keresztény drámája része az istentiszteletnek, hajtóereje a vallásos áhítat, a nyelve latin, tárgyköre: a Krisztusmisztérium, szent történetek, legendák. A XII—XIII. sz. fordulóján megindul az elvilágiasodás lassú folyamata, az eredeti összefüggés meglazul, a latin nyelv keveredik a némettel, majd teljesen helyet cserél vele, a kómikum rést üt az ünnepélyességen, a külső események naturalisztikus ábrázolása útját egyengeti a világi elem térfoglalásának, akár csak az egykorú festészetben. Innen már csak egy lépés vezet a világi drámához. A XV. sz.-ba esik a farsangi játék irodalmi kialakulása. A népdal, amely eddig vagy irodalmon kívüli életet élt, vagy felszívódott a Minnesangba, a vágánsok latin költészetébe, most önállóan jelentkezik, még pedig legtöbbször a Minnesang formáinak örököseként, szerte éneklőjeként, de minden osztálymegkötöttség nélkül, szélesebb, noha kezdetlegesebb érzelmi háttérrel. A XIV—XV. sz. eszerint nemcsak a hanyatlás kora, hanem egyben új idők előkészítője, nemcsak lefelé, hanem egyben előre és felfelé is utal. *Irodalom:* W. *Scherer: Gesch. der d. Lit.* (15. kiad. 1922); J. *Kelle: Gesch. der d. Lit. von der ältesten Zeit...* (1892); R. *Kögel: Gesch. der d. Lit. bis zum Ausg. des MA-s* (I. 1—2, 1894—97); R. *Kögel* és W. *Bruchner: (Paul, Grundriss;* 2. kiad. 1901); R. M. *Meyer: Die d. Lit. bis z. Beginn des XIX. Jahrh.-s* (1916); Wolf von *Unwerth* u. Theodor *Siebs: Gesch. der d. Lit. bis zur Mitte des XI. Jahrh.-s* (1920); Fr. *Vogt: Gesch. der mittelhochd. Lit.* (1922); S. *Aschner: Gesch. der d. Lit.* (I. 1920); Fr. *Wilhelm: Zur Gesch. d. Schrifttums in D.* (I. 1920); W. *Golther: Die d. Dichtung im MA.* (2. kiad. 1922); G. *Ehrismann: Gesch. der d. Lit. bis zum Ausg. des MA.-s* (I. 1918, II. 1922); K. *Borinski: Gesch. der d. Lit.* (I. 1921); A. *Biese: D. Literaturgeschichte* (1922); Jul. *Wiegand: Gesch. der d. Dicht.* (1922); Jos. *Nadler: Literaturg. der d. Stämme* (2. kiad. 1—2. 1923); A. *Heusler: Altgerm. Dichtung* (1924); K. *Francke: Die Kulturwerte der d. Literatur* (I. 2. kiad. 1925); H. *Schneider: Heldendichtung, Geistlichendicht., Ritterdicht.* (1925); P. Th. *Hoffmann: Der mal. Mensch* (1922); *Heinrich G.: A ném. irod. története* (1922); S. *Singer: Literaturgesch. der d. Schweiz im Mittelalter* (1916); W. *Liepe: E. von Nassau-Saarbrücken, Entstehung etc. des Prosaromans in D.* (1920).

III. *Ujkor.* 1500—1925. — 1. *Renaissance, reformáció, barok.* 1500—1700. A XIV. sz.-ban csap át első ízben Olaszországból német területre annak a vallás-erkölcsi, politikai-művészi megújulásnak, az élettörömben, az antikember-eszménybon és szellemben (nem szellemből) való újjászületésnek egyik korai hulláma, amelyet a renaissance-humanizmus ikerszavával ír körül aszellemtörténet. A renaissancenak Németországban is megvannak a maga nyilt és lappangó feltételei, mint mindenütt, ahol antik elem kering a nyugati kultúrák vérében, s mint mindenütt Európában, itt is kisérletet tesznek az új kultúrtartalom nemzeti elhajlítására. E korai *renaissancenak* azonban csak egy maradandó irodalmi emléke van: *Johannes von Saaz* próza-dialógusa *(Der Ackermann aus Böhmen,* 1400: egy fiatal feleségét vesztett férfi s a halál vitája az élet értelméről Platon, Aristoteles, Seneca, Szent Ágoston, Boethius, Petrarca érveivel). A középkori őszutó legnépszerűbb szatirikusán, *Sebastian Brant*-on is megérzik az új szellem közelsége *(Narrenschiff,* 1494). A renaissance első térhódítása egyébként igen szűk határok között mozog s átdolgozásokra, német nyelvűségük ellenére latin normákhoz alkalmazkodó, ezért idegenszerűen ható fordításokra szorítkozik. Későbbi recipiálásának egész sor akadály szegi az útját. Lélek- és stilus-nevelő hatása nagy és jelentékeny. Németországban is segít felfedezni a nemzeti mult történeti és kultúrértékeit, hirdeti az antik szépség, az emberi méltóság, az életösszhang új evangéliumát, fogékonnyá teszi a szemet és szívet a látható világ minden gazdagsága iránt, de valójában csak a művészetben bizonyul felszabadító erőnek (Grünewald, Dürer, Holbein, Peter Vischer). Mert az élő költészettel csak közvetett kapcsolata van: latinul vitatkozik, támad, latinul írja verseit, drámáit, értekezéseit, leveleit, idegenszerű a hanglejtése akkor is, ha Homerost, Vergiliust, Plautust vagy Terentiust fordítja, Sophoklest vagy Aristophanest utánozza. A XVI. sz. latin nyelvű lírája egyik legnemesebb hajtása a klasz-

Hans Sachs: Von der Lieb első kiadásának címlapja

Hrotsuith átadja műveit Ottó császárnak

Ein fasnacht spil vō den die sich
die weiber mern lossen
Hans folcz barbirer

Folz egy farsangi játékának címlapja

Von dem grossen
Lutherischen Narren wie in
doctor Murner beschworen hat. &c.

Első kiadás címlapja

Grimmelshausen: Simplicissimus egykorú kiadásából

Der
Meßias
ein
Heldengedicht.

HALLE,
bey Carl Herrmann Hemmerde.
1749.

Az első kiadás cimlapja

Az első összkiadásnak cimlapja

Henrich Stillings
Jugend.
Eine
wahrhafte Geschichte.

Berlin und Leipzig,
bey George Jacob Decker.
1777.

szicizáló megújulásnak, de szinte száz évbe telik, mire formavilága átnémetesedik, s tartalma felszívódik a német szellemi életbe. A renaissance német sorsát különben is eldönti *Luther* (1483—1546), meg a reformáció. Holott közös a szellemtörténeti gyökerük, eleinte egy síkban állanak és sok az érintkező pontjuk: az egyén erkölcsi felszabadítása, a hagyomány kritikája, az emberi közvetítő visszautasítása, a szabadság szelleméből való újjászületés gondolata. A humanisták szövegkritikája kalauzolja Luthert a hamisítatlan bibliához s az ő sorukból kapja leghívebb fegyvertársait. De másfelől elemi ereje, erkölcsi szenvedélye, polgári életszemlélete, a művészet formavilága iránt való érzéketlensége sehogy sem egyeztethető össze a renaissance esztétika arisztokratikus világképével, erkölcsi közömbösségével, pogány szépség kultuszával. Csak azt fogadja el belőle, ami erősíti az életformáját, támogatja küldetésében, segíti a világi élet átszellemítésében. Életformája a harc, az erkölcsi tiltakozás, fegyvere a szó, a szenttéavatott szó. Bibliafordításával nem teremt új nyelvet, de kétségkívül legmagasabb pontja annak a nyelvi fejlődésnek, amely 1350 körül indul meg s 1650 körül ér véget. Az új egyházi dal az ő alkotása. Korának ő a legnagyobb, talán egyetlen erőközéppontja. Az ő hangjára ismerünk párthíveinél, bajtársainál, sőt ellenfeleinél is. A közös polgári-erkölcsi pátoszban egy nagy család tagjává rokonul a reformáció korának minden írója.

A költészet az eszmét szolgálja s gyakorlati-erkölcsi célhoz köt mindent. Háttere, értelme a polgári világ. Valójában csak eszközeiben különbözik a többi mesterségtől. Elhomályosítja az esztétikai értékeket s formavakságában megújítja a forma meg a tartalom régi harcát. A harcból a tartalom kerül ki győztesen. A szó elhatalmasodik a mondaton, a mondat a fejezeten, az epizód az egészen. Ilyen feltételek mellett nem igen lehet szó a renaissance értelmében vett alkotó irodalomról, inkább csak arról, hogyan számol le az új szellem a hagyomány erőivel, hogyan hajlítja el s tölti meg polgári tartalommal a formáit. A középkor még megközelíthető erőinek legnagyobb összefoglalója *Hans Sachs* (1494—1576). A középkor példatáraira, tükreire emlékeztet az a mód, ahogy százakra menő trufáiban, drámai játékaiban egybehordja a világirodalom híres vándortárgyait. Igaz, hogy új, reális életet és vért önt beléjük, de egyben távlathíjas szemmel aktualizálja s szűk mesterember-világába helyezi őket. *Joh. Fischart*ban (*1590) megdöbbentő méreteket ölt a formaválság. Elemi rokonság vezeti Rabelaishoz, amikor lefordítja a Gargantua és Pantagruel első könyvét. Fordítása szószerintinek indul, de hiába járta a humanizmus iskoláját, keze alatt darabokra hull a francia regény szerkezete. Az epizódok önállósulnak, megduzzadnak s megmaradnak idomtalan különállásukban. A szó önkénye uralkodik emberen, tárgyon s helyenként orgiákat ül. Minden ötletet fenékig ürít. Az ötlet, az epizód kultusza jellemzi a rövid prózai trufát, az anekdotát is, mely régi multra tekinthet vissza. Németországban *H. Bebel* honosítja meg. Folytatóinál, utánzóinál szinte kivétel nélkül az egyházellenes propagandát támogatja. Az aesopusi mese gyakorlati szerepére Luther hívta fel a figyelmet. Legtehetségesebb tanítványa a publicisztikában, *Erasmus Alberus* és *Burkard Waldis* teljesen meghódítják a reformációnak. *Jörg Wickram* az egyetlen elbeszélő, aki regényeiben megfelelő formát talál a kor mély problematikusságához: lovagi fikciók és visszahódított valóság, arisztokratizmus s polgárság helycseréjéhez.

A dráma hősei és hősnői a reformáció pátoszával lépnek a tanulni, épülni vágyó közönség és az iskolák növendékei elé. Nem a szemet foglalkoztatja, mint a középkori dráma, hanem a fülhöz fordul; ebben része van az antik hatásnak, amely sehol sem érvényesül olyan erősen, következetesen, mint épen ezen a területen. A reformáció drámájának eleinte a nyelve is latin, de a későbbi fordítók, átdolgozók is tiszteletben tartják érc vázát. Luther barátja, Paul *Rebhun* és köre az antik kánont tartja szem előtt bibliai drámáiban, *Sixt Birk* pedig, aki latinul meg németül ír, közvetíteni próbál a kötött antik párbeszéd s a régebbi népies hagyomány között, melynek ismertebb képviselői *Pamphilius Gengenbach* s a haláltánc költője meg festője, *Niclas Manuel.*

Az egyházi dalban Luther kezdeményezése az irányadó. Főforrása a gyakorlati időszerűség, a közösség lírai áhitata. Egyénibb hangot csak *Nic. Herman* üt meg. A

Hans Sachs: Wittenbergische Nachtigal első kiadásának (1523). címlapja

népdal nagyobbára a régi szöveghagyományból él, de kísérő zenéje felfrissül. Sok szennyet kavar föl, sok erőt és szót pazarol meddő vitákra a polemikus irodalom. Itt is Luther példája éleszti vagy lohasztja a tüzet. De szövetségeseinek, ellenfeleinek táborában alig akad valaki, aki túlélné a pillanat sikerét. Luther legnyersebb katolikus alakmása a ferencrendi *Thomas Murner*, legnemesebb fegyvertársa pedig *Ulrich von Hutten*, aki latinul aratja legszebb sikereit. A reformáció vére csak Luther bibliafordításában higgadt kristállyá. *Faust* alakjában inkább csak az átmenet válsága marad a következő nemzedékekre, századokra, ez is inkább csak nyersanyagként. (*Historia von D. Johann Fausten*, 1587.) 1602. jelenik meg Faust ellenalakjának története: a bolygó zsidóról szóló népkönyv.

A XVI. század német költészetében a reformáció nem bizonyul teremtő erőnek. Költői hatása csak addig tart, amíg Luther pátosza lobog mögötte. Erejét lekötik a szervezkedés munkája, a napi polémiák, az eretnekekkel folytatott harcok s ami megmaradt a lendületéből, azt a harmincéves háború párologtatja el. Eleven tartalma teológiává dermed. A renaissance-költészet viszont latin vagy antikizáló nyelvével csak egy szűkkörű humanista világnak szól s jó ideig vérszegényen tengeti életét. De azért tovább folytatja az antik elemek meghonosítását s csak alkalomra vár, hogy meghódítsa a német szellemet. Ez az alkalom nem várat sokáig magára s most megindul a renaissance második hulláma, amely maradandóbb mint az első, mert nyelve német, formája pedig egyezmény az antik örökség s a hazai formahagyomány között. Az egyezményt francia, olasz, spanyol, angol költők hatása támogatja, és sok időbe telik, míre a német költészet a különböző hatások között ráeszmél a maga hangjára, a »lappangó gótikára«. Az új hullám előkészítője *Theobald Hoeck* (*Das schöne Blumenfeld*, 1601), legerősebb előhangja pedig *G. R. Weckherlin* (1584—1653).

A végtelen vonal zenéje nem terjeszkedhetik szabadon, már csak a renaissance-formákkal kötött egyezménye miatt sem. Ezenkívül fojtó súllyal nehezedik rá az új racionalizmus, amely kiolt minden irracionális erőt s az ész nevében újra elrendezi a természetet, a társadalmat, az életet. Ebben az új rendben a képzelet csak egyik funkciója az észnek. Nem teremt, nem alkot, hanem részt vesz az elértéktelenítés, újjáértékelés, újjárendezés munkájában. Kepler világegyeteme, Leibniz kozmikus összhangja leghatalmasabb alkotásai ennek az intellektualizált képzeletnek. A XVII. század államelméletében, jogtudományában, teológiájában az autonóm ész a korlátlan úr. Az élő nyelv, a költészet sem kerüli el figyelmét. Itt is beavatkozik. Ennek a beavatkozásnak a formái s egyben az új renaissance hordozói a román mintára alakult nyelvművelő társaságok és költői rendek. Gazdagítják a szókincset, fokozzák költői használhatóságát, de ugyanakkor intellektualizálják, megrendszabályozzák a nyelvet, alárendelik az ész képzeletének. A weimari »Fruchtbringende Gesellschaft«, a hamburgi »Deutschgesinnte Genossenschaft«, a lübecki »Elbschwanorden«, a nürnbergi »Pegnesischer Hirten- und Blumenorden«, a strassburgi »Aufrichtige Tannengesellschaft« csak abban különböznek egymástól, hogy mereven ragaszkodnak racionalista programjukhoz vagy eltérnek tőle, elhajlítják a zene, a festészet, az idill felé vagy egyéni céloknak rendelik alá. Az egyetemes intellektualizálás szelleme él a kor leg ünnepeltebb, de valójában középszerű költőjében, törvényhozójában, Martin *Opitz*-ban (1597—1639). Mindenekelőtt az elméletben teremt rendet. (*Buch von der teutschen Poeterey*, 1624). Megméri a német költészet értékeit, kijelöli azokat a román mintákat, amiket német költőknek követniök, azokat a törvényeket, amikhez alkalmazkodniok kell. Véget vet a rímelés és versépítés tanácstalanságának. Kibékíti az antik metrika s a német ritmus szellemét. A régi bizonytalanságnak vége, de a gótika zenéje állandóan hideg, számító ellenőrzése alá kerül. Az elméleti programmnak megfelel a gyakorlat: Opitz költészete. Sorát ejti minden műfajnak, amelynek polgárjogot ád az antikizáló hagyomány vagy az új barokkdivat. Nagy hatását megnyugtató rendjének, hézagot nem tűrő teljességének, fölényes formanyelvének köszöni.

Opitz és követői csak egyik könnyebben áttekinthető főágát jelentik a fejlődésnek. Látszólagos rendjük, kiegyenlítettségük mögött rendbontó veszélyként állandóan ott kísért egyfelől a keresztény-német és antik, másfelől a zenei és plasztikus erők ellentétessége. Ez az ellentétesség pedig egyik lényeges jegye az európai baroknak.

Lutherig a németség önálló ág az egységes európai kultúra fáján, a reformációval kiválik ebből az egységből s azonkívül maga is ketté szakad. Az ellenreformációban a déli románság helyre akarja állítani a megbontott egységet, a németség ellen fordul: harminc évig nyugtalanítja szellemi életét s rákényszeríti a maga barokk formavilágát. Németország színhelye a protestáns észak s a katolikus dél harcának s belül, a szellem síkjában szintén végig kell küzdenie ezt a harcot. A barok meglazítja a renaissance világának zártságát, kimélyíti, önállósítja hátterét, elhajlítja vonalait, mozgást visz be a nyugalmába, kifejti összefüggésükből, túlhajtja, keveri a lélek erőit, felszínre vet minden lappangó ellentétet, ahol nincs, ott ellentétet teremt, megtagadja s egyben ünnepli is a testet, halálos önkívületben hódítja vissza istent, esztetizálja, allegorizálja a természetet, szép, de kétértelmű, ijesztő mélységeket sejtető látszattá, a minden idő- és térbeli megkötöttséget feloldó álom-halál hasonlatává, tükrévé változtatja az életet . . . la vida

es sueño. Az ellenreformációval ez a mozgalmas, színpadias szellem tör be a német világba. A román barokkban új nyelv, új eksztatikus forma születik az erőknek pátoszából, pazarló játékából. Németországban azonban nem szivódik fel a szellem vérébe, nem válik testté, megmarad céltalan mozgalmasságnak, dinamikának, játéknak, csak a már meglevő bizonytalanságot, feszültségeket hajtja túl, csak örvényleni tud, s zavart okozni. Költői kevés kivétellel nem táplálkoznak a németség legmélyebb erőiből. Nyelvük dísz, pompázás, híján van annak a mágikus erőnek, amely hatalmába tudja keríteni az egész világot, nem a test és lélek nászából születik, hanem az agy, a pompaszeretet, a fül, a szem akaratából, nem a bőség virága, hanem belső szegénység színes takarója. Csak addig él, amíg mozgásban van. Erre a célra felhasználja a szó-, szólam- és képkincs egész mozgási energiáját, minden megközelíthető festői és zenei értékét. Azokat a szavakat becsüli legtöbbre, amiknek legnagyobb az esési sebességük. Ellentétekben lát és hall, fokozó, gyorsító hasonlatokat hajhász, mert nem fejez ki tartalmakat, s a tárgyak helyett csak a tárgyak vonatkozásai érdeklik. Képei nem szemléltetnek, rímei, refrénjei nem nyugtatnak meg, — minden részt kér az egyetemes mozgalmasságból. A költő versenyre kél, társul a festészettel, meg a zenével. Verseinek architektúrájával mértani idomokat, hangszereket s egyéb tárgyakat utánoz. A mozgalmasságnak ez az egész zenélő, lüktető, kápráztató világa azonban csak szép látszat: egy pillanatra sem siklik ki az ész ellenőrzése alól. Kép, szín, illat csupa elvonás: játékaikban a testiségétől megvált ész ül ünnepet ... A reformáció esztétikai érdektelenségével szemben újra nagy szerepe jut az esztétikai értékek világának. A heroikus, a fausti ember helyet cserél az álomhüvelyezővel, a színésszel, a szimbolum az allegoriával, az etosz a pátosszal.

A XVII. század német költészete más és más képet mutat aszerint, hogy a protestáns északon vagy a katolikus délen reagál az egyetemes barok hatásra, hogy ez a hatás felszivódik a vérébe, belülről érik formává, vagy csak a felszínt hozza hullámzásba, megmarad nyelv- és látszatbaroknak, szövetkezik a zenével, meg a festészettel, aszerint, hogy recipiálja, kiegyeníti az antik és keresztény elemeket, vagy csak keveri őket egymással, hogy a lélekhez, az észhez, mind az öt érzékhez vagy csak néhányukhoz fordul. Opitz líráján meglátszik a renaissance közelsége: a szigorú szerkezet féken tart minden mozgalmasságot. Első árnyékai még visszariadnak minden formai engedménytől, de önállóbb tanítványai, kor- és vetélytársai csakhamar megkezdik a lazítást és tágítást s gyorsabb hullámzásra kényszerítik a ritmust. Észak és dél, protestantizmus, az angol és olasz barok, németalföldi zene, francia tájkép-festészet ad találkozót egymásnak a nürnbergi költők = *G. Ph. Harsdörffer, Joh. Klaj, Sigm. von Birken* idillikus »paradis artificiel«-jében. A zenei hatások kiaknázásában, ha lehet, a nürnbergieken is túltesz *Philipp von Zesen* (1619—1689). Ellenfele *Joh. Rist* hideg józanságának rendeli alá a zenét.

A népköltészet, a zene befolyása, de főleg élményeik ereje segít áttörni a szász költőknek Opitz hagyományát. Kevesebb bennük a heroikus pátosz, a finomkodás, arkádiai szemlélődés, a pompa, de annál több a belső feszültség, megrázkódtatás, jókedv, láz. Alkalmi, időszerű költészet ez, de a szó jobbik értelmében. *Paul Fleming* (1609—1640) áll e lírai kör középpontjában. Az érzéki szenvedély mélységei felett *Casper Stieler* (1632—1707) költészete veti a legbarokabb hullámokat. (*Die geharnschte Venus*, 1660). A zene teremt közös, olykor lágyító légkört a königsbergi csoport körül, melynek feje *Simon Dach* (1605—1659).

A belső barok elemi pátosza fogad *Andreas Gryphius*-nál (1616—1664). A kor nagy dialektikai élménye, az ellentétesség mozgatója egész költészetének, állandóan végletek között hullámoztatja szenvedélyét, képzeletét s kifordítja sarkaiból a hagyomány kép- és hasonlatvilágát. Szonettjeiben a legnagyobb feszültség párosul a legtudatosabb formáló akarattal. A dekoratív felszín-barokk Sziléziában (*Chr. Hofmann von Hofmannswaldau, Dan. Casper von Lohenstein*) bontja legrikítóbb lírai virágait.

A barok világérzés nem lehet el vallásos összetevő, tartalom vagy legalább háttér, mellékzönge nélkül: nincs barok költő, aki ne írna vallásos verset. A protestáns költészetet jóideig korlátok közé szorítja a dogma s távol tart tőle minden mozgalmasságot. Épen csak hogy a kollektív áhitat tolódik el az egyéni érzés felé. Legtisztább fokán pátosz nélkül, de őszinte istenhittel *Paul Gerhardt* képviseli ezt az egyénített lírát. *B. Schmolck* az egyetlen, aki kisajátítja a barok ornamentikát ... Ezen a területen részben mélyítő, részben barokizáló erőnek bizonyul egyfelől a misztika, másfelől a pietizmus. Az elsőnek két forrása van: az egyik a déli spanyol, a szép lélek, az érzéki rajongás, az »édes« könnyek között feloldódó önkívület pszichologizáló misztikája. Német költője a katolikus Friedrich von *Spee* (1591—1635). Spee közelében van szellemtörténeti helye az ellenreformáció legnagyobb német költőjének, az elsősorban latinul író *Jacobus Balde*-nak. A misztika másik ága német eredetű. Luther óta egy pillanatra sem csendesednek le a felszabadított és felkavart vallásos erők. A dogmák alatt inog a föld. Ábrándos próféták és rajongók ostromolják a látható egyház minden formáját. Különböző irányokból jönnek, de közös a céljuk: a belső ember megújítása, új életforma, minden embert befogadó láthatatlan egyház, az egyén s a végtelen unio mysticája. Középkori misz-

tika, új platonizmus, a renaissance természetfilozófiája keresztezik itt egymást. Ezeket az erőket foglalja össze, építi ki a fény és homály örvénye, reformáció és barok ellentmondása fölött egy új gótika boltívei alatt egy új nyelv erején, intellektuális világképpé Európa utolsó nagy misztikusa, *Jacob Böhme* (1575—1624): az életnek van újra rendje, törvénye, értelme, középpontja, célja: a fény szimbolumában sugárzó isten, az ember újra visszatalálhat hozzá, elmerülhet, újjászülethetik benne. Ennek a misztikus világképnek lirikusa a konvertita *Angelus Silesius* (1624—1677). Állandó önkívületként, expresszionista formában jelentkezik a misztika *Quirinus Kuhlmann* zsoltáraiban.

A *pietizmus* a befelé forduló protestáns vallásosság formája: az érzelem, az újra felfedezett szív, a belső élet védekezik benne a racionalizmus túltengése, a dogmák fojtogató merevsége, az istentisztelet külsőségei ellen. Kezdeteiben *(Joh. Arnd, Joh. Val. Andreae)* csak árnyalatok választják el a misztikától, közösek a szellemtörténeti forrásaik és feltételeik, közös a céljuk: a korlátok lazítása. Később is sok az érintkező pontjuk s egyformán részük van a modern pszichologizmus, az egyetemes szentimentalizmus, a romantika előkészítésében. A pietizmus teremtő ereje jóval kisebb a misztikáénál s főként igehirdetésre, a »szív vallásá«-nak, az »érzelem teológiájá«-nak gyakorlati terjesztésére szorítkozik *(Ph. Jac. Spener, Aug. Herm. Francke)*. A misztika támogatására van szüksége, hogy hallható lírai testet öltsön, felforralja a levegőt s vihart vessen a lelkekbe *(Gottfr. Arnold)*, megszólaltassa az odaadás, esti béke kontemplatív tiszta zenéjét *(Gerh. Tersteegen)*, a vér és halál erótikájának pátoszát *(N. Ludw. von Zinzendorf)*.

A német baroknak nincsen verses epikája. A kisebb formák közül csak a történeti dal és ballada virágzik s élőszóval, röplapokon terjed. Nincs érzéke az architektonikus formák iránt, mihelyt hozzájuk nyúl, tüstént meglazítja vagy széttöri őket. Európai diadalútjan Tasso Németországot sem kerüli el. De a kor egyetlen eposzának, *W. H. von Hohberg: Hapsburgischer Ottobert*-jének (1664) mégsem ő, hanem Ariosto a mintája. Gazdagabb a prózai epika. A regény, persze, most is fordításokon, utánzásokon keresztül halad lassú önállósodása felé. Az átadó réteg ezúttal is román: francia, spanyol, olasz. Honoré d'Urfé, Loredano, Montemayor, Sannazaro, az angol Sidney pásztorregénye hamarosan meghonosodik. De az árkádiai illuziók életénél tartósabbnak bizonyul La Calprenède s M. de Scudèry heroikus antikizáló s keleti világa. Német tanítványaik regényében a földrajzi-történeti apparátus teljesen elnyeli a szerény bonyodalmat. Ez a regény könyvtárakat, lexikonokat, folyóiratokat, múzeumokat pótol. Izgatja s egyben táplálja a barok kiváncsiságot, újságéhséget, tudákosságot. Szöktetés, hajótörés, pogányfogság csupa ürügy sorsok, tájak, országok, népek, adatok felsorakoztatására. Egykorú események rejtőznek átlátszó álheroikus lárvák mögé *(A. Ulrich* braunschweigi herceg). Lohenstein *Arminius*-a (1689—1690) nevek, adatok formátlan útvesztője, a barok nyelv céltalan harca a félreértett ókor, germánság s a XVII. sz. nyomasztó tárgyi világával. A gáláns regény lemond a nagy apparátusról, exotikus háttérről. Terjedelme kisebb. Egyetlen problémája a szerelem, a flirtön kezdve a nyers erótikumig. Pásztorregény — de a barokélet reális feltételei között. A lírától kölcsön veszi a hangulat körülírásának technikáját. Ezt a technikát alkalmazza lelki jelenségek elemzésére a barokk próza egyik leggazdagabb művésze, *Ph. von Zesen (Adriatische Rosemund,* 1645). — *H. Jakob Christoffel von Grimmelshausen* (1625—1675) minden vércseppjével a barokkban él, de felülemelkedik rajta, legyőzi, nem a szellem síkjában, hanem a szívében, plasztikusan látó, érzéki szemével, az eseményekkel együtt fejlődő képzeletével, iróniájával, szóhoz, egységes testhez juttatja s ezen a réven igazolja, törvényesíti a német szellem történetében a barok eleven és haldokló erőit, megjeleníti a harmincéves háború kis és nagy nyomorúságait, szörnyűségeit, esztelenségét, a németség belső problematikusságát s külső szakgatottságát, Luther lelkét s Böhme istensóvárgását *(Simplicissimus,* 1669).

Az irodalmi élet folytonossága a drámában a legteljesebb. Míg azonban az angol, olasz, francia, spanyol, németalföldi drámának most van a virágkora, a német idegen minták utánzására, véletlen hatások elfogadására, stílusok keverésére, a hagyomány lazítására, előkészítésre szorítkozik, de új formát nem teremt. A hatások egyik főága Angliából indul ki. 1586 óta angol komédiások bukkannak fel Németországban. Angolul nem értő közönségük előtt eleinte inkább csak a szemnek játszanak s látványosságra, arcjátékra, taglejtésre, szenvedélymutogatásra vetik a súlyt. Idővel egyre több engedményt tesznek a német nyelvnek s mihelyt az angol jambus teljesen átengedi helyét a pátoszra képtelen német prózának, a szöveg széthull, a drámai feszültség léket kap s a holt anyag ki van szolgáltatva a véletlen, a rögtönzés formátlan szeszélyének. Ez a kivetkőztetés, vértelenítés a sorsa Peele, Greene, Marlowe, Kyd, utóbb Shakespeare drámáinak, mik jórészt névtelenül szivárognak be a színjátszók nyomában. Shakespeare lángelméje csak a tárgyakban él tovább, de ez is elég ahhoz, hogy élesztőként hasson a német drámára ott is, ahol nem beszélhetünk közvetlen hatásról. Jacob *Ayrer* (*1605) még közel áll Hans Sachshoz, de másfelől német színre alkalmazza az új angol »manir«-t, utánozza a Shakespeare-előtti dráma külsőségeit, pátoszát, tömegjeleneteit, szörnyűségeit. Az angol színjátszók fejedelmi protektora: *Heinrich Julius* braunschweigi herceg

(1564—1613) egy merész formai ujítást hoz: áttér a prózára.

Az angol színjátszók hatása felszívódik ugyan a fejlődés vérébe, de a század második felében lejár az idejük. Német vándorkomédiások lépnek az örökükbe. Ők a hordozói a nyers, esetlen népies színműnek, az olasz storia vagy spettacolo német másának *(Haupt- u. Staatsaktion)*, két kézzel merítenek a világirodalom gazdag tárgyállományából, meglopják Tassot, Guarinit, Calderont, Lope de Vegat, Molièret, Corneillet, színpadra viszik Faustot. De az irodalomban nem kapnak polgár-jogot. Nem akad senki, aki összefoglalná a szétzilált erőket, ezért egy részük idő előtt elkallódik. Az időponttal együtt múlnak el a kiállításos, szemfényvesztő alkalmi darabok. Az iskola-dráma nem jelent szigorúan elhatárolható műfajt, kerete igen tág, nyelve latin meg német, az alkalmiság s pedagógia kettős jegyében születik: színpadja az erkölcsök, a jó modor, a barok tudás iskolája, a világ kicsinyített, allegorikus mása, elvont fogalmak, testetlen tulajdonságok küzdelmének színhelye. Az öt érzéket legjobban csiklandja, a látszat-, álom-világ illuzióját a nyelv, zene, díszlet közös erején a legtökéletesebben szolgálja az olasz eredetű (Rinuccini), Opitz-Schütz közvetítette opera, amely sorra meghódítja az udvari színpadokat, de mindvégig megtartja olasz jellegét.

A barok vérbeli drámája azonban klasszikus kánont követ. E dráma mintája Seneca, elméletét Opitz merevíti sokáig megdöntetlen tételekbe, tárgykörében nemzetközi, hősei fejedelmek, udvaroncok, főranguak, lelke a burjánzó retorika, a szenvedély dialektikája, a pátosz, még pedig vagy a heroikus érzés cselekvő, vagy a példaadás, keresztény vértanuság, pedagógia szenvedő pátosza. Németországban csak egy észrevehető csúcspontja van: *A. Gryphius*. Jóval kéjesebb, virágosabb, véresebb, de lírai hajtóerő híján üresebb a barokdráma pompája Lohensteinnál, hogy aztán *Joh. Chr. Hallmann*-nál (1640—1704) s *Mich. Kongehl*-nál (1646—1710) végsőt sziporkázzék vagy ellaposodjék.

A barok mozgalmasság csak a festészetben meg a zenében él önálló életet, a költészetben csak ritkán maradnak el mellőle a renaissance óta egyre jobban elhatalmasodó racionális erők. Ezek az erők rendszerint csak ellenőrzésre szorítkoznak, de olykor önállósulnak, kiesnek a barokk mozgalmasság síkjából, szembe fordulnak vele. Itt van a kor szatirikus irodalmának egyik gyökere. Formája a minden ízében ellenőrizhető próza *(Joh. Balth. Schupp)*, a teljesen intellektualizált vers *(Joh. Lauremberg, Joh. Rachel)*, a román eredetű álomszatira *(Mich. Moscherosch)*. Nemes eszmei magaslatra csak *Friedrich von Logau* epigrammáiban emelkedik (1604—1669): ez a költő nyugodtan áll az űr fölött, haragjában, gyűlöletében, megvetésében is tiszta szemmel onnan nézi a német élet esztelenségét, fellázadt elemeinek rettenetes harcát. A szatirában az intellektus védekezik a barok ellen. De van ennek a védekezésnek egy másik, pozitivabb formája is: a repülésre erőtlen józan ész kisajátítja a barok formákat s egyben hadat üzen minden fikciónak, mindennek, aminek létét nem igazolja gyakorlati cél. Talaja, tárgya a megfogható mindennapi valóság, az utánozható természetesség. Törvényesíti a mérsékletet, a nyelv szegénységét, mert a magáéból nem telik pompára, díszre. Az intellektus élessé teszi a szemet a részletek, a határkövek iránt, de nem tud építeni, átfogni, jelentőséget tulajdonít az atómnak, az epizódnak. Ezzel csak sietteti a teljes felbomlást és ellaposodást. A barok dekorativ kedv a drámában aratja legvakítóbb diadalait, a racionalizmus, a természetesség jegyében is itt kezdi meg az ellentámadást a sokoldalú *Christian Weise* (1642—1708) vezetése alatt.

A líra Gryphiusban kulminál s Lohenstein után gyorsan halad lefelé. A barokk mámort itt is fanyar hangú kijózanodás követi. A barokk-racionalista átmenet udvari költőinek Boileau klasszicisztikus poétikája szab törvényt: hidegek, üresek, szegények, de azért tudnak építeni s ünnepélyességet mímelni. Hosszú idők után az első s jó sokáig az utolsó lírai tehetség *Christian Günther* (1695—1723), az egyetlen, akinek az átmenet problematikussága gyökerestül csavarja ki az életét. Két világ határmesgyéjén, formatagadás és formakeresés között foly el lírájának a vére. A regény is racionalista színt vált, de a barok kalandok, hajótörések céltalansága kipusztíthatatlan s túl fogja élni a racionalizmust. *Christian Reuter Schelmuffsky*-ja csak Sancho Pansa mása s nem a Don Quijoteé: nyers korlátoltsággal tör be az előkelők világába s hazug képzelettel számol be fiktiv kalandjairól.

Csak néhány kapuját tárja ki a protestáns északnak, viszont közös katolikus égbolt alatt él a román déllel, külön tartománya a német irodalomnak a bajorosztrák barok. Itt valóban az ellenreformáció művészete, császári s népművészet egyben, gátlás nélkül bontogatja pompáját, rányomja bélyegét az élet minden formájára, alakot vált nem egyszer, de nem tűnik el soha. Legtermékenyebb az építészetben s a zenében. Az irodalom két maradandó lecsapódását ismeri: a jezsuitadrámát s *Abraham a Santa Clara* épületes prózáját.

Irodalom: 1. W. *Scherer*; R. M. *Meyer*; A. *Biese*; K. *Borinski*; Jos. *Nadler*; Jul. *Wiegand*; A. *Bartels: (Gesch. d. d. Lit.*, új kiad. 1924); K. *Francke*, II. (1923); *Gundolf: Shakespeare u. d. d. Geist* (1911); Ph. *Witkop: Die deutschen Lyriker* (I. 3. kiad. 1925); K. *Viëtor: Gesch. der d. Ode* (1923); G. *Müller: Gesch. des d. Liedes* (1925); H. H. *Borcherdt: Gesch. des Rom. und Novelle* (1926); R. F. *Arnold: Das d. Drama* (1925). 2. W. *Dilthey: Gesamm. Schriften II.* (1921); Fr. von *Bezold: Gesch. d. d. Reform.* (1890); *Aus*

MA u. Renaissance (1918); K. *Burdach: Vom MA zur Reformation* (1912. köv); U. a. *Deutsche Ren.* (3. kiad. 1920); *Reform. Ren. u. Humanismus* (2. kiad. 1926); E. *Troeltsch:* Histor. Zschr. (110. köt.); W. *Weisbach* (u. o. 120 köt.); H. *Boron* (u. o. 123 köt.); P. *Wernle: Ren. u. Reform* (1912); A. *Philippi: Der Begriff der Ren.* (1912); K. *Borinski: Die Antike in Poetik und Kunsttheorie etc.* (1914—1924); U. a. *Die Weltwiedergeburtsidee in den neuen Zeiten* I. (1919); P. *Hasse: Die dt. Ren.* (1920); E. *Walser: Stud. zur Ren.* (1920); P. *Joachimsen: Histor. Vjschr.* (XX, 1924); G. *Ellinger: Humanismus* (Reallex. d. d. Litg. I: 525 ll); Fr. *Strich:* Dt. Vjschr. (1923, I.); H. *Wölflin: Kunstgesch. Grundbegriffe* (1915). 3. C. *Lemcke: Von Opitz bis Klopstock* (1882); F. *Bobertag: Gesch. des Romans etc.* (1876—1884); M. von *Waldberg: D. d. Renaissancelyrik* (1888); U. a. *Die galante Lyrik* (1885); R. von *Delius: Die d. Barocklyrik* (1921); W. *Flemming: Gesch. des Jes. theaters* (1923); A *Hübscher: Euphorion* (1922—23, XXIV); Fr. *Strich: Muncker-Festschrift* (1916); W. *Weisbach: Barock als Kunst der Gegenreformation* (1921); U. a. Dt. Vjscht. (1924. II.); G. *Brom: Barok en Romantik* (1923); H. *Cysarz:* Dt. Vjschr. (1923. I.); U. a. *D. Barockdichtung* (1924); J. H. *Scholte: Reallex. d. d. Litgesch.* (1925, 111. s köv. l.); K. *Vietor: GRM* (1926: 145 ll.).

2. *Felvilágosodás, klasszicizmus, romantika.* A XVII. sz. észrevétlen, harc nélkül torkollik a XVIII.-ba. A torkolat helye fölött szabályos rendbe foglalt mozgalmasságával, racionális-irracionális kettősségével *Leibniz* gondolatainak barok épülete emelkedik szédítő, de elérhető magasságba. A világegyetem immateriális, lelkes monádokból áll, mindnyájan ablaktalan, elszigetelten élik a maguk egyéni, de eredendő harmóniájuk folytán egyúttal a többiek, a mindenség életét is. Csak abban különböznek egymástól, hogy az egyikben homályosabban, másikban világosabban tükröződik a mindenség s homályosságuk meg világosságuk foka szerint illeszkednek a kozmikus rendbe, föl egészen a tiszta értelem legmagasabb rendű monádjáig, istenig: amint isten megteremtette, ez a világ a legjobb minden lehetséges világ között. Leibniz tanítványa, *Christian Wolff*, megfosztja ezt a világképet minden irracionalisztikus elemétől, dinamikájától, metafizikai alapépítményétől, elsajátíthatóvá teszi mindenki számára s ezen a réven megfelelő filozófiai hátteret teremt a felvilágosodás német irodalmának.

A felvilágosodással delelő pontjához ér a renaissance óta folyó racionalizálás, amelynek végső célja a természettudományok szelleméhez igazodó, minden egyházi-teológiai megkötöttségtől független, autonóm, világi kultúra. Az ember erői közül csak egyet ragad ki s juttat érvényre a többiek rovására: az értelmet. Az értelem uralkodik mindenen. Szabályokat alkot és törvényeket hoz. A hit rendszerével szembeállítja a tudomány rendszerét. Lemond minden metafizikai célkitűzésről s detronizálja a vallást. A maga intellektuális kultúrájába illeszti az egész szellemi életet. Költője céltudatos, magasabb rendű mesterember: tanít és gyönyörködtet, a józan ész állandó ellenőrzése mellett. Művészetének legméltóbb tárgya az ember s az ember nézőpontjából az egész valóság. Utánozza a természetet, de utánzását az értelem stilizálja. A metrum révén szabályozza a ritmus erejét, a zeneiséget. Képzeletét szabadjára eresztheti, de minden lépését igazolnia kell az értelem ítélőszéke előtt. Eredmény: áttekinthető rend, szabályos, arányos formák, ellenőrizhető tartalmak, erkölcsi-gyakorlati tendenciák. Ezen az általános képen belül külön hely illeti meg a német felvilágosodást, mert azon van, hogy hidat verjen racionalizmus és kereszténység, mechanisztikus természetmagyarázat és istenhit között, hogy összeolvassza az egyetemes európai mozgalom két főágát, — a deduktiv franciát s a szenzualisztikus-empirikus angolt, amik hol keresztezik, hol ellensúlyozzák egymást. (A század elején inkább az első, később inkább a második érvényesül.)

Az átmenet költői önhitt optimizmussal folytatják a valóság új meghódítását és racionalizálását, de jó sokáig még csak le sem vetik barok örökségük jegyeit. *B. H. Brockes* (1680—1747) költészete szerény kezdet. Barok érzékiséggel veszi birtokába a színeket, hangokat, illuziókat. De ennyivel aztán be is éri. *Albrecht von Haller*, Leibniz és az angolok tanítványa a »fenséges« természetet, az Alpesek világát hódítja meg a racionalizmusnak, barokk pátosszal, de folyton tanítva, moralizálva közelíti meg a hegyek csúcsát s onnan mutatja meg a pásztorképekhez szokott szemnek a romlatlan hegyi lakók életét s ez élet ellenképét, az erkölcsrontó városi kultúrát. *Friedrich von Hagedorn* a korai rokokó finomkodó zenéjét, La Fontaine meseformáját közvetíti. Ez időben kezdik éreztetni hatásukat az angol moralizáló folyóiratok — köztük főként Addison és Steele vállalkozásai — etikai szempontokhoz igazodó esztétikájukkal, nevelő programmjukkal, társadalmi kritikájukkal.

Teremtő erő híján a racionalizmus mindig és mindenütt rendezésre és rendszerezésre szorítkozik. Ilyen rendszerező munka a *Joh. Christoph Gottsched* (1700—1766) szellemtörténeti küldetése. Nem költő, nem művész. Törvénykönyveiből elhárító falakat épít a már meghódított terület körül. E falakon felül ellentmondást nem tűrő hangon proklamálja esztétikai csalhatatlansága dogmáját. A költészetben új racionalista klasszicizmusnak veti meg az alapját. Filozófiai háttere Wolff, legfőbb tekintélye Aristoteles, elméletében Boileau ad találkozót a renaissance poétikájának, bálványai a görögök-rómaiak, mintaképei az intellektuális rend lángelméi: a franciák. Elfojt minden barok nyomot, kirekeszt minden érzékfelettiséget, képzeletet. Ren-

Die

Räuber.

Ein Schauspiel.

Frankfurt und Leipzig.

1781.

Schiller: Räuber első kiadása

Chamisso: Peter Schlemihl első kiadásának címlapja

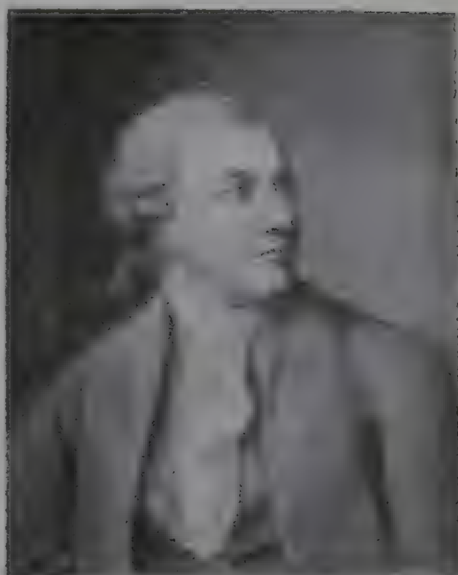
Hutten

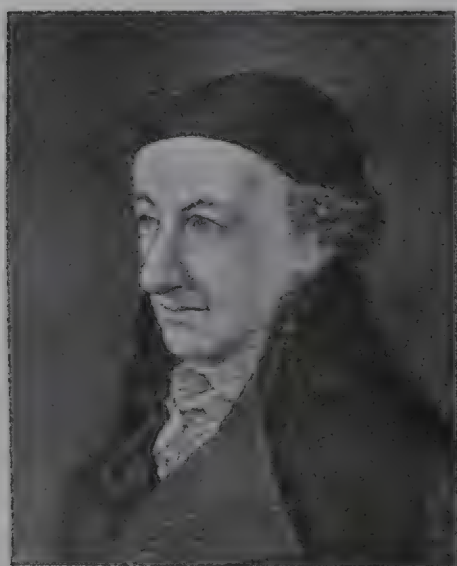
Luther

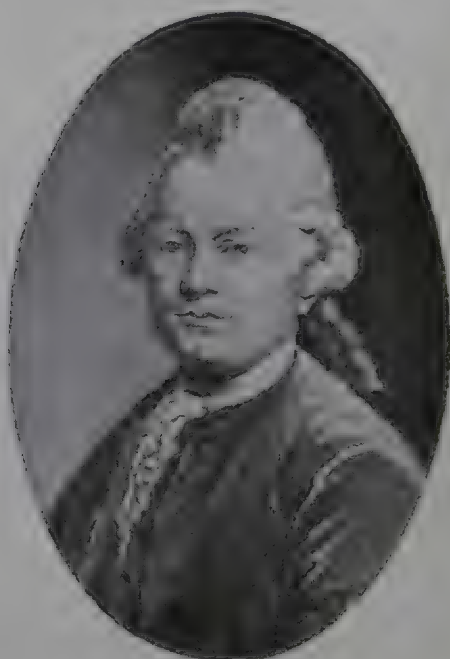
Hans Sachs

Klopstock

Wieland

Lessing

det teremt a színpadon, »szabályos« darabokkal irodalmasítja a műsort : ez a legnagyobb kultúrtette. Megrendszabályozza a nyelvet, az ízlést. Ezzel tökéletes a rendje. De ennek a rendnek fel kell borulnia, mihelyt egyetlen monád kiszakad belőle,vagy megtagadja az engedelmességet. *Joh. Jac. Bodmer* (1698—1783) a svájci költő, *Joh. Jac. Breitinger* (1701—1776) a svájci elméletíró a racionalizmus közös talaján csak szerény képzeleti-irracionalisztikus velejárójukban különböznek Gottschedtől. De ez is elegendő ahhoz, hogy megközelítsék Miltont s az ő révén Shakespeare világát, hogy lazítsanak az elmélet merevségén, hogy törvényesítsék — persze még mindig a racionalizmus szolgálatában — a költői inspirációt, a költői egyéniséget, a csodát, vagy ami egyet jelent vele : Milton keresztény mitológiáját s végül ami talán ennél is fontosabb, hogy felfedezzék a német szellem s az angol költészet elemi rokonságát. A racionalizmus tágításában Svájc szabadabb szellemi klímája, olasz művészet és elmélet hatása mellett jelentős szerepe van az angol szenzualizmusnak. A svájciak és Gottsched vitája épen Milton, a csoda, a határok eltolása vagy dogmatikus elismertetése körül forog. A harc harminc évig tart s Gottsched bukásával végződik. Az ellenséges erők előbb a széleken, majd a központban sorra fellázadnak ellene, elpártolnak tőle. A pártütők, eretnekek a megtévesztésig hasonlítanak a diktátorhoz A szabályok érvényét ők sem vonják kétségbe, de már nem látnak szentségtörést az egyéni interpretációban s nem riadnak vissza az irracionális erők elismerésétől. Mindez a svájciak természetes szövetségeseivé teszi őket, mihelyt megindul a harc. Legtöbbjük a *Neue Beyträge zum Vergnügen des Verstandes u. d. Witzes* c. folyóirat munkatársai közül kerül ki. Főműfajaik a tanító mese (Gellert), a szatira (Rabener), a furcsa eposz (Zachariae), tanköltemény, vígjáték. *Joh. El. Schlegel*-en (1719—1749) kívül nincs e körben senki, akiben költői tehetség párosulna intellektuális pátosszal. *Chr. F. Gellert*-ben (1715—1769) pietizmus ostromolja a racionalista réteget. Meséi, levelezése, egész költészete a felvilágosodott középszerűség erkölcsi iskolája : ez a magyarázata páratlan, európai népszerűségének.

A XVIII. század vége felé a zene lép a festészet örökébe. A rokokó festészetének, plasztikájának, építészetének közös nyelve van a zenével. A megdermedt zene leveti a márványtömbök súlyát s racionális ellenőrzés alatt újra megszólal, óvatosan, mélység híján, finomkodva. Erdő, mező újra benépesül a görög mitológia alakjaival, pásztorral, pásztorlánnyal. Rózsafelhős, bágyadt fényű őszutó, Watteau világa, irreális, idillikus színes unalom, társasművészet, amely mögött ott leskődik az értelem irónikus fölénye. Mert minden csak álarc, jelenés, fikció. Tápláló forrásai : Anakreon, az anakreoni költészet, a francia poésie fugitive, a rokokó festészete és zenéje, a görög antológia, Horatius. A német költők egy fokkal érzelmesebbek, nehézkesebbek, mint európai mintáik. A francia gráciát *Joh. P. Uz* közelíti meg legjobban, a rokokó álarchoz *Joh. G. Jacobi* melódiája simul leglágyabban. A legtermékenyebb s a leglaposabb *Joh. W. L. Gleim*, a német műballada úttörője : csak egyszer veti le az álarcot, a »Porosz gránátos dalai«-ban. A legférfiasabb *Chr. Ewald von Kleist*, a »Tavasz« költője. De a zenei és festői szépségek boldog, időtlen Árkádiája, álgörög délutánja, őszi álma mindannyiuknál gazdagabban, lágyabban, érzelmesebben árad felénk *Salomon Gessner* (1738—1788) idilljeinek prózájából.

Mélyebbről jő a pietizmus, ezért nagyobb, maradandóbb hatású az áttörő ereje, különösen amikor néhány szerény kezdet *(Pyra)* után zeneiséggel, érzelmességgel, az éjszaka (Young), a halál kultuszával párosul *Fr. Gottl. Klopstock*-ban (1724—1803). Hosszú idő után újra elemi pátosz, barok önkivület, kozmikus távlatok fogadnak : a földről újra ég felé fordul a szem. A racionalizálás a költői nyelvet viselte meg legjobban. Az elemi változásnak épen ezért a nyelv látja első hasznát. Klopstock visszaadja akcióképességét, új vérrel pótolja vérveszteségét, újra magassághoz, ünnepi áhítathoz, választékossághoz, lobogáshoz szoktatja. Ebben a megújulásban csak a lírai, vallás-érzelmes nyelvrétegek vesznek részt, míg a többiek, főleg a festőiek s plasztikusak ki vannak rekesztve belőle. Ezzel az antiplasztikus-zenei nyelvvel közelíti meg a költészet ősproblémáit, istent, az örökkévalóságot, halált, szerelmet, természetet, s addig ostromolja őket, míg el nem vesztik konkrét tartalmukat, eksztatikus látomássá nem szellemülnek. Főművében, a *Messias*-ban, szinte már nyoma sincs a plasztikus érzéki látásnak. Körvonal, súly, hangos zaj ünneprontás volna ebben az atektonikus világban, amelyre fényhomályos takarót borít az istennel társalgó lélek áhítata.

Klopstock az érzés felszabadult erőit viszi harcba a racionalizmus vére ellen. De ez a harc egyelőre nem jár elhatározó sikerrel. Gottsched diktaturája, igaz, megdől, a racionalizmus maga dönti meg, de csak azért, hogy a régi elvi alap fenntartásával új formában folytathassa életét. A svájciak megtűrik az irracionális elemeket, de nem recipiálják őket. A racionalizmus most megadja nekik a polgárjogot, de csak azért, hogy ártalmatlanná tegye s úgy rendelje alá őket a maga céljainak. Gottsched csak a szabályok körülbástyázásával törődött, a józan ész axiomája feleslegessé tett minden indokolást. Most *Gotthold Ephraim Lessing*-gel (1729—1781) új akcióképes racionalizmus jut szóhoz. Ő is meg van győződve arról, hogy a művészet nem a természethez, hanem racionális normákhoz igazodik, ő is hű marad mindvégig a klasszikus példa követésének eszméjéhez, ő is többre becsüli a formát az élménytartalomnál, de mivel érintkezésben áll az élettel, mivel telítve van irracio-

nális anyaggal, nagyobb szabadságot biztosít teremtményeinek. Formavilága eléggé szűk, annál határtalanabb intellektuális látóköre. Lessing, a költő, egyértékese Lessingnek, a kritikusnak. Közös a gyökerük, csak az értelmük más. Elméletében műfaji, formai határsértések, költői gyakorlatában erkölcsi zökkenők, rendellenességek kiküszöbölése, az élet megsértett etoszának korrektúrája körül forog minden . . . Itt is, ott is egyazon logikai szenvedély, dialektika, rendszerctet jellemzi. Lessing honosítja meg a polgári drámát, ő írta a legjobb német vígjátékot és Shakespeare jambikus nyelvén ő szólaltatja meg a legtisztább magasságban a felvilágosodás kulturküldetésének pátoszát (*Nathan der Weise*) . . . Hasonló törekvések mellett önálló, alkotásra képtelen dialektikai formává dermed a felvilágosodás Lessing néhány barátjánál s kortársánál. Ők a felvilágosodás eszmei tartalmának népszerűsítői. Karvezetőjük *Fr. Nicolai* (1733—1811). Bécsben *Josef von Sonnenfels* képviseli Nicolait, sőt majdnem Gottsched konokságával, de Lessing modorában az irodalmi racionalizmus ügyét. Szomszédos területen hatásosabb eszközökkel a regény, a novella vállalja a felvilágosodás népszerűsítését. 1719. jelenik meg *Defoe Robinson*-ja s hamarosan fordítókra, utánzókra talál. Minden német vidéknek, városnak, sőt osztálynak megvan a maga Robinsonja. De ebből a tarka tengerből csak egy igazi Robinsonsziget emelkedik ki messzeláthatóan: *Joh. Gottfr. Schnabel* (1690—1750) utopisztikus, pietisztikus *Insel Felsenburg*-ja. A felvilágosodás most pedagógiai programmjának szolgálatába állítja a Robinsont (*J.K.Wezel,H. Campe*), de egyben siet racionalizálni *Richardsont* (*Gellert, Joh. T. Hermes*), *H. Fielding*-et, *Lawrence Sterne*-t (*Nicolai, Schummel, Knigge, Hippel*), a *Don Quijote* sem kerüli ki figyelmét s hamarosan harcba viszi irónláját a pozicióját veszélyeztető *Grandison*-láz (*K. A. Musäus*), a parlagi tudatlanság s korlátoltság ellen (*J. G. Müller*). A racionalizmus gyámsága alatt a német valóság diadalmasan vonul be az irodalomba. Közben azonban elmosódnak, összefolynak a racionális-irracionális határvonalak. Aforizmái révén mély bepillantást enged a túlérett felvilágosodás problematikusságába *G. Chr. Lichtenberg* (1742—1799).

Christoph Martin Wieland (1733—1813) legdúsabb, legterebélyesebb fája az európai rokokó német kertjének. Ahány elérhető kultúra, mindenik felé kinyújtja az ágait, ahány felszívható forrás, mindegyikbe gyökeret bocsát. Heine előtt ő a német irodalom legnagyobb impresszionistája, leggazdagabb szín- és illatkeverője. Lefordítja Shakespearet, — s ez a fordítás határkő Sh. német meghódításának történetében, — a XVIII. sz. minden kultúrrétege, összetevője megfér benne, sőt nem utasítja vissza az olyan irracionális erőket sem, aminők Goethe, Napoléon, a romantika. Alig akad műfaj, amelyet elkerült volna, s a stílus-bizonytalanság idején van egy erénye, amellyel jósokáig magában áll: szinte sohasem vét a tárgyak természete, a formák etosza ellen. Legérettebb fokán, az *Oberon*-ban, amikor képzeletét megejti a távolság varázsa, utolsót énekel a megzenésített racionalizmus s már-már a közeledő romantika is előre veti fényét.

Időközben egy új nemzedék kér helyet magának a szellemi életben, amelyet nem elégít ki a racionalizmus tartalma, s vele együtt egy új világérzés jelentkezik, amelyben az irracionális erők mellett már csak az ellenőrzés szerepe jut az értelemnek. Rousseau megoldja a régóta lappangó kultúrcsömör és kultúrpesszimizmus nyelvét. A kultúra értékébe vetett hit megrendítése halálos veszedelemmel fenyegeti a felvilágosodást. A tudományos világfelfogás helyet cserél a szimbolikus-művészivel, a mechanizált természet az átszellemült természettel, a kultúrember a természetessel, a ráció az eleven élettel: el a kultúrától, el a minden teremtő vágyat elfojtó törvényes rendtől, vissza a természethez, emberi mivoltunk igazi szívéhez: az érzéshez. Az új világérzéssel irracionalisztikusra változik a művészetről vallott felfogás is. A művészet és természet új viszonyba kerül egymással. Minden műalkotás szimboluma a költő egyéniségének s egyben az őt megkötő feltételeknek: népének, földjének, kultúrájának, korának. Mindez új távlatokat ad mondanivalójának. Ami lappangó, elfojtott irracionális elem él az irodalom felszíne alatt vagy az irodalmon kívül, annak most sorra üt az órája: pietizmusnak, szentimentalizmusnak, a képzeletnek, szenvedélynek, a népköltészetnek, Shakespearenek. A költészet nyelve elfajult, kiszikkadt. Itt is vissza kell térni a természethez: a tájnyelvhez, régiséghez, a történeti-nemzeti források vizéhez. A kultúra betemette a természet eleven kútfejét, a lángelme — ez a fogalom is most kap a maihoz közeljáró értelmet — újra visszatalál hozzá. Shakespeare klasszikus példája a lángelmének: a természet, a szenvedély ős hangja. Csak most dől meg Opitz kánona.

A »Sturm und Drang«-nak nevezett mozgalom ennek az irracionalizmusnak szerez érvényt a költészet minden területén, elsősorban azonban a lírában és a drámában. Vezető problémája az egyén szabadságharca a történeti élet minden megkötő formája ellen. Ahol összeütközésre kerül a sor, ott mindig az egyén pártjára áll. A politikában harcot indít az elfajult fejedelmi hatalom ellen, s ahol a jelen nem tűri a kritikát, ott antik-, germán-, renaissanceszimbolumok mögé rejtőzve él a kritika jogával. Az új vallás, a visszahódított isten nevében szembefordul az egyházzal, az egyház képviselőivel meg tudományával, a dogmákkal. A szerelemben a szenvedélynek ád igazat az életről való lemondással szemben, a szív nevében törvényesíti a törvénytelen szerelmet, az ösztönök erkölcsét, felmenti a bukott nőt. A lírában

a belső mozgalmasság diadalmaskodik a logikán, az élő nyelv a papirosos kultúrnyelven, az ötlet, a rögtönzés a racionális eszmén. Az ellenőrizhető tagoltságot, a metrika élettelen rendjét áttöri a ritmikai szükségszerűség, az irracionális zene. A drámában a szilárd erkölcsi elvekhez igazodó cselekményt, a racionalizált jellemeket felváltja a szenvedély kiszámíthatatlan kitörése, vihara, a klasszicisztikus tragédia dikcióját, szabályozott nyelvét a valóság naturalisztikus nyers prózája, a francia alexandrint a szabad ritmus.

Az irracionális felszabadulás munkájában többen osztoznak. A legelementárisabb közöttük »észak mágusa«, *Joh. Georg Hamann* (1730—1788). Ő a vallás, az isten fogalmát irracionalizálja, azáltal, hogy isten s az ember között helyreállítja a közvetlenség ősi viszonyát. Szentté avatja az egyén gazdagságának, erejének forrását, a szenvedélyek és érzékek látszatvilágát, mert isten megnyilatkozását látja benne. *Joh. Gottfried Herder* (1744—1803) Rousseau és Hamann tanítványa. Rendszeresebb Hamann-nál, pozitivabb, optimistább értelmet ad Rousseau kultúrkritikájának. Ő a történetszemléletet irracionalizálja. Módszere intuitiv : ujjáklti a történelmet, beleéli magát minden formába, minden emlékbe s tüzet, életet csihol belőlük. Intuitiv szeme előtt organikus fejlődéssé elevenedik az emberiség egyetemes múltja. Összehasonlító szintézise, ki nem fáradó pátosza erején nagy egységbe foglalja a szellemi élet egészét, nyelvet, költészetet, képzőművészetet, filozófiát . . . A kultúrköltészettel szembe állítja a természet költészetét, az ész költészetével pedig az élmény-, az élet szelleméből született költészetet. Főműve : — *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784—91) — az isteni őserő kisugárzásainak, alakváltozásainak története, úgy amint az egész földön, az egész emberiség sorsában tükröződik, az emberiség filozófiája, küldetésének kifejtése az új, átszellemült, irracionális természetszemlélet nézőpontjából.

A *Sturm u. Drang* néhány évtizedig remegésben tartja a német irodalom földjét és levegőjét. Ha korlátlan szabadságot biztosít az alkotó, kivételes egyénnek, Hamannt meg Herdert tudja maga mögött, ha természetellenesnek talál minden elfajult hagyományt, hazug fikciót, ha az ösztönélet, a nemiség, a társadalom sebeiben vájkál, ha természetesnek találja, ami időszerű, ami érzékeink alá esik, ha átértékeli a bevett erkölcsöket, Rousseau új evangéliumának alapján áll, ha megtagadja a hármas egységet, törvényes alapot keres törvénytelenségeihez, formátlanságaihoz, Shakespeare világának szertelenségére, vélt szabálytalanságaira hivatkozik. Egy rohammal szeretné megvenni a valóságot, nem ér rá távlatokba helyezkedni.

Műfaja a dráma, nemcsak azért, mert örökségül kapja, mert az egykorú poétika lényegében a dráma elmélete, hanem azért is, mert a dráma a közönséghez fordul, párbeszédeiben a leghatásosabban szolgálhatja a támadás pátoszát, az időszerűséget, a kiáltást s végül mert védőszentje, Shakespeare is drámaíró. A *St. u. Dr.* pátosza egy nemzedék lelkiállapota, nem pedig állandó erő. Ezért csak végleteket ismer, hullámhegyeket és völgyeket, töredékességet, ziláltságot, nyerseséget. A pátosszal együtt forradalmisága is végsőt lobban, s aztán vagy elhallgat vagy törvényes alapra helyezkedik.

Jak. Mich. Reinh. Lenz (1751—92) a *Sturm u. Drang* leghatározottabb tehetsége, a mozgalommal születik s vele együtt múlik el. Kodifikálja az új forradalmi dramaturgiát. (*Anmerkungen über's Theater* 1774.) Drámáiban korlátlanul érvényesül az örök ifjúság nyers pátosza, a természetellenesség formáinak kegyetlen kritikája : csupa szemléltető, erkölcsi oktatás drámai formában. *Fr. Maximilian Klinger* (1752—1830) az ősternészet hangjait, a felzaklatott szenvedély kitöréseit szólaltatja meg, túlhajtja Lenzet, viaskodik Shakespeare-rel, széttöri a formát, mesei-exotikus, időtlen vagy történeti környezetben bocsátja szabadjára pátoszát, hogy a jelen ne feszélyezze, végül lehiggad, de előbb kegyetlen szatírában vesz búcsút a mozgalomtól, amelynek pedig ő adott nevet legviharzóbb drámájával (*Sturm u. Drang* 1776). *Joh. Anton Leisewitz* (1752—1806) Lessing formáját tölti meg forradalmi tartalommal s színszerűséggel, érzelmességgel enyhíti vagy vezeti le a nagy feszültséget. *H. Leop. Wagner* (1747—1779), a *Sturm u. Drang* »következetes« naturalistája. *Joh. Friedrich Müller* (*Maler M.* 1749—1825) a realizmus felé hajlít el, pszichologizmusával földközelbe hoz néhány híres költői tárgyat (*Faust, Genoveva, Niobe*). Prózai idilljeiben előbb a realizmus színeire festi át, aztán korszerűsíti, élő valósággal cseréli föl a rokokó időtlen álgörög árkádiáját.

A *Sturm u. Drang* elbeszélő prózája csak néhány hullámot vet. (Klinger ; Fr. H. Jacobi ; Jung-Stilling ; K. Ph. Moritz.) Lirikusa csak egy van : *Chr. Fr. Dan. Schubart* (1739—1791) a forradalom legmerészebb viharmadara, legnagyobb publicistája. *Joh. Casp. Lavater* (1741—1801) a vallásos misztika, a keresztény heroizmus Sturm u. Drang-ját képviseli. Wieland közelében vonul fel a gráciák s amorettek égboltján *Joh. Jac. Wilh. Heinse* (1743—1803) váratlan tűz-felhője. Impresszionista, akárcsak Wieland, de impresszionizmusának törvénye : a plasztika, tartalma pedig szenvedély és zuhatag. Nietzsche őse, az esztétikai immoralizmus európai apostola, elsőnek fedezi fel a renaissance lelkét . . .

Klopstock hatása, a *Sturm u. Drang* forradalmiságának néhány utózöngéje, lelki szerkezetük hasonlósága fogja egységbe a göttingeni »Hainbund« költőit. Tartalmukra jellemző a népköltészet, a vallásos és nemzeti érzelmesség kultusza, formájukra az egyhangulat melódiája felé való eltolódás, amiben része van Percy-

nek, a német népdalnak, a Bodmer-közvetítette Minnesangnak, a pietizmusnak, majd Goethe *Werther*-ének. Részben álcázott racionalisták, akikben Klopstock hatása csak ideiglenesen némítja el ősterméazetük hangját, de akadnak közöttük igazi tehetségek is, akik lirizmusuk erején bontakoznak ki a racionalizmusból. Az első csoportbeliek között legjelentékenyebb Homeros fordítója, az idillköltő *Joh. Heinr. Voss* (1751—1826). Nagyobb mozgalmasság él a másik csoportban. A pietista *Fr. L. v. Stolberg gróf* (1750—1819) megpróbálkozik a század minden költői hangszerével, de mindvégig mások visszhangja. *Joh. Mart. Miller*nek (1750—1814) rousseauizmusból, könnyből, holdsugárból, érzelmes párából szőtt »klastromi története« *(Siegwart, eine Klostergeschichte)* egykorú hatásban alig marad el mintája, a *Werther* mögött. A lirikus *L. Chr. H. Hölty* (1748—1776) az anakreontikával tart rokonságot, lágy odaadással csókolja körül élményeit, halált, temetőt, alkonyi tájat, csillagot, permetező holdfényt. *G. A. Bürger* (1750—1814) túlnő e körön ösztönéletének féktelenségével s költészetének robbantó hangjával. Megteszi a döntő lépést a régi parodisztikus, komikus romanctól, Gongora, Moncrif német utánzóitól a démonikus nagy ballada, a racionalizmus lírájától az új irracionalisztikus dal felé. *Mathias Claudius* (1740—1815) dalai viszont teljesen láz- és viharmentesek, természetessége súlynak érez minden pompát, tartózkodik minden erótikus vagy spekulatív beavatkozástól és problematikusságtól.

A *Sturm u. Drang* problematikussá tesz minden formát, minden törvényt, ezért állandóan a széthullás, szétforgácsolódás veszélye fenyegeti. Eredendő belső forma, erkölcsi gerinc, ellenállóképesség híján a költők és apostolok legtöbbje áldozatul esik ennek a problematikusságnak. A felkavart erők aztán lehiggadnak, megtisztulnak. A nyers valóság átszellemül az eszme tüzében. A teremtő erő és formáló akarat közös munkára egyesül. A lángelme elismeri a belső és külső objektiv normák érvényét. A természet egy új magasabbrendű konvenciónak hódol, a féket nem ismerő humanizmus helyet cserél a belső humanizmussal, amely önmaga szab határokat magának. Ennek a lehiggadásnak, kiegyenlítődésnek szimbolikus formája a német klasszicizmus: az ösztön megbékül a törvénnyel, a forma diadalmaskodik az anyagon, a rend a káoszon, a törvény a törvénytelenségen. Szentté avatja az életet s maradandóságot ad neki azáltal, hogy az eszme magasságából nézi. Lemond minden nyugtalanító vágyról, multról, jövendőről, hogy időtlen jelenben élhessen. Művészete a mértékhez igazodó zárt befejezettség, az abszolutnak hitt plasztikus szépség eszményének a művészete. Tárgya az átistenült természet, de főleg a vele törvényközösségben élő, testben-lélekben, tartásában, tetteiben szép, a maga belső harmoniájának tudatára ébredt ember, aki mértéke minden dolognak. A szabadság és forma, eszme és valóság, német világérzés és antik erők sok százados harca nyugvóponthoz ér, a *Sturm und Drang* érzelmi irracionalizmusa beletorkollik az eszme nyugalmas, folttalan világába, eredmény: szép lélek, szép művészet, esztétikai világkép, görög szellemből újjászületett, hellenizált, belső ellentmondásaitól megváltott németség, németesített Hellász. A klasszicizmus meg van győződve arról, hogy vannak örökérvényű, megmásíthatatlan műfajok és formatörvények, s Winckelmann elvont, stilizált görögségéből *(Geschichte der Kunst des Altertums,* 1764: »eine edle Einfalt und eine stille Grösse«) meríti azt a hitét, hogy az egyetemes emberi tartalom és forma nem elérhetetlen fikció, hanem már egyízben (görögség) realizált s alkalmas feltételek mellett újra realizálható eszmény. Ennek az eszménynek Kant filozófiája szolgál etikai s ismeretelméleti háttérül meg előkészítőül: az emberi morált függetleníti minden külső célhoz kötöttségtől, új, szubjektiv és aktiv tartalmat ád a racionalizmus ész-fogalmának, de egyben objektiválja is ezt a szubjektívizmust az által, hogy az emberi lelkiismeret legmélyén felfedezi az erkölcsiség igazi forrását. Másfelől éles határt von természet és szabadság, érzékiség és erkölcsiség, hajlam és kötelesség között akkor, amikor az erkölcsi cselekvés indító okai közül kizárja az érzelmet. Ezt az ellentmondást hidalja át a klasszicizmus a művészetben s a maga esztétikai életeszményével egészíti ki a Kant etikai életeszményét.

Joh. Wolfgang Goethe (1749—1832) költészete a német kultúra tartalmának utolsó s egyben legteljesebb objektivációja. A legmagasabb fokon, a legnagyobb spontaneitással éli végig a német világérzés törvényszerűségét, szólaltatja meg minden rétegét, összetevőjét, azokat is, amik századok óta némaságra voltak itélve vagy álmodozásra kényszerültek. G. időpontja még a kultúra válsága elé esik. Bármilyen vérszegény, széthulló a rokokó világa, haldoklásában is összefüggő egész. G. élete kicsinyített mása az egész németség életének, költészete pedig, mivel nála a költő csak alakváltozata az embernek, időtlen mása a német költészet egész történetének. Fejlődésében két korszakot különböztetnek meg: egy Olaszországelőttit s egy Olaszország-utánit. Az első a német világ reirracionalizálásának, felszabadításának, a második a felszabadított tartalmak költői szublimálásának a kora. Az elsőben a harc, a felelőtlen optimizmus, a szenvedély és szenvedés pátosza, a másodikban a felelősség, egyensúly, a gazdaságos forma etosza uralkodik. A weimari első évtized (1775—1786) hidverés, előkészítés s az önként vállalt, de megrázkódtatással járó, fájdalmas áldozat jegyében áll: G. lemond ifjúsága felelőtlen, rendbontó, törvénytagadó gazdagságáról, hogy időtlen térben élhessen s eleget tehessen költői küldetésének. Az első kor-

szak szimbolumai Jézus, Prometheus, Mahomet, Julius Caesar, a bolygó zsidó, szimbolikus emlékképei G. szerelmi és himnikus lírája, az *Ur-Faust*, *Werther*. A második korszak klasszikus nyelvemlékei (*Egmont*), *Iphigenie*, *Tasso*, a *Római elégiák*, *Hermann u. Dorothea*, *Die natürliche Tochter*, *Die Wahlverwandschaften*, a weimari átmenet lecsapódásai az *Ur-Meister*, balladák, himnuszok, lírai tájképek, a teremtő fejlődés, a megérkezés optimizmusának epikai hasonlata a *Wilhelm Meisters Lehrjahre* ... G. most már mindent átültethet a maga kerek, kifelé zárt és egységes világának, abszolút értékeinek nyelvére. Az eszme fokán, a tiszta gondolat levegőjében közölhető tanná, törvénnyé, pedagógiai utópiává szublimálja élettapasztalatának s bölcseségének anyagát, aktív erővel ruházza fel a lemondást (*W. Meisters Wanderjahre*). Mitosszá szűri át életének Weimarig terjedő részét (*Dichtung u. Wahrheit*), természetszemléletét beleilleszti kozmikus rendjébe. Ami élmény éri vagy keresztezi ezután az útját, azt vagy elhárítja, ha veszedelmesnek találja, vagy alárendeli a kozmoszának. A *Faust* Goethe s egyben a német klasszicizmus lezáró műve. Magába olvaszt a Sturm und Drangon kezdve a klasszikus fokig minden felszabadított réteget, a két korszak valamennyi szimbolikus jegyét: időtlen, értelme szerint mitosszá lett német világérzés.

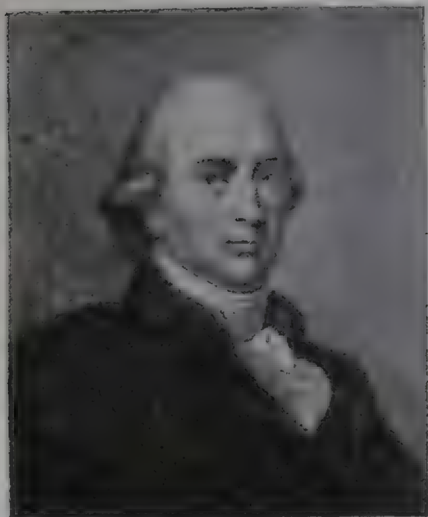
A klasszikus korszak második lángelméje *Friedrich Schiller* (1759—1805). Ő is a *Sturm und Drang* jegyében születik, ő is kikerül a lázából, ő is lemondás, áldozat árán, akárcsak Goethe, de a lemondás fájdalma, belső meghasonlásának árnyéka, hontalanságának kínzó érzése nem marad el tőle soha. Az ő életeszménye, harmóniája nem természetével adódó, vele született belső szükségszerűség, hanem etikai és esztétikai követelmény, a szabadság és megismerés fokán realizálható intellektuális álom. Vágyán, érzékenységén ezer sebet ejt a valóság közelléte. Ezért egy új eszményi valóságot teremt magának — s légkörül pátoszát adja hozzá. Ez az ő árkádiája, idemenekül s itt helyezi el eszméinek heroikus képviselőit, hogy érvényt szerezzenek magukban a szabadság örök törvényének. Ebben a világban megszűnik minden erkölcsi homály, szakadék, relativitás, kétértelműség. Kant filozófiája elnémítja Sch. kételyét: van már híd a valóság és eszmény között. Hősei egy szilárd erkölcsi világrend két (jó és rossz) sarkpontja között állanak. Megalkuvásra nincs módjuk. Egy céljuk van: az abszolút erkölcsi ideál. Állásfoglalásuk eldönti sorsukat. Ha akaratuk csődöt mond, ha tetteikkel megsértik az erkölcsi törvényt, tragikus vétséget követnek el. A jó elveszi jutalmát, a bűnt nyomon követi a bűnhődés: erre a kettősségre redukálódik s ezért olyan átlátszó, hatásos Sch. drámáinak problémája és formája. Ebben a világban eszmékben mérik a valóság értékeit, a színpad az erkölcs iskolája, a világtörténelem pedig erkölcsi példatár. De mindez elvont, élettelen konstrukció maradna, ha Sch. hatalmas, elemi pátosza nem öntene beléje életet. Ez a pátosz kimérává növeszti a jó meg a gonosz eszméjét, heroikus méreteket ád a színpadon ágáló embereknek, úgy hogy minden oldalról látni, minden irányból hallani őket s ezen a részen egy magasabbrendű élet fikcióját keltik a nézőben.

Weimar nem azonos Németországgal s Goethe kozmosza, törvényszerűsége jó sokáig hozzáférhetetlen marad. A nagyközönség asztalán a Spiessek, Cramerek, Schlenkertek, Grossok, Veit Weberek rablóromantikája terpeszkedik, a színpadon a lovagdráma, a ríkató polgári színjáték, bohózatrögtönzés az úr. *A. W. Iffland* (1739—1814) neve elválaszthatatlan a német színpad történetétől, de darabjai közül ma már egy sem él. *A. Wilh. Kotzebue* (1761—1819) is kultúrtörténeti funkciót lát el megdöbbentő termékenységével: ötleteiben kifogyhatatlan, közönséget nevel, terminológiát, néhány halhatatlan típust teremt s előkészíti a Sardou-Ibsen sor technikáját. Már a közeledő romantikára utal *Joh. Karl Wezel* (1747—1819), a *Hermann u. Ulrike* (1780) írója.

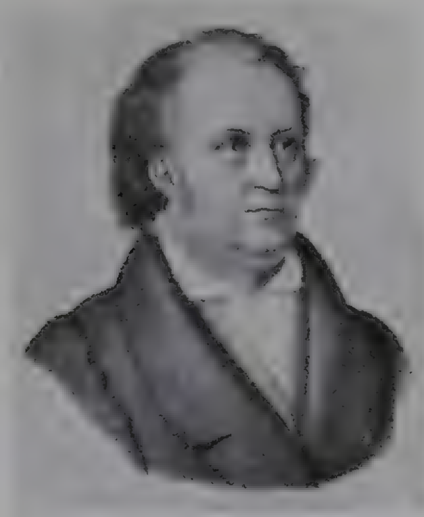
A klasszicizmus szilárdan áll a földön, csak a jelenséget látja, nem lépi át az abszolutum küszöbét, lemond az élet végső értelmezéséről, innen van, hogy a maga álláspontjáról feleslegessé tesz minden metafizikai spekulációt. De ennek a spekulációnak tüstént jelentkeznie kell, mihelyt az ember lába alatt meginog a föld, problematikussá válik az élete s metafizikai menedékre van szüksége, ahol újra megvetheti a lábát. Ez történik a XVIII—XIX. század fordulóján, amikor az egyetemes szellemtörténeti-politikai válság, a francia forradalom hatása, a német-római birodalom fikciójának kilobbanása értelmükben, gyökerükben veszélyezteti a német kultúra értékeinek világát. A német romantika, ha időtartamát a válság tudatossá válása s Hegel színtézise közé szorítjuk, — az első s jósokáig az utolsó kísérlet a bomlás folyamatának megakasztására, a széthullásban levő kultúregység helyreállítására. Sorsát épen az teszi tragikusan kilátástalanná, hogy egy struktúrájában megváltozó világérzés formanyelvét ölti álarcul magára abban a hitben, hogy a nyelvvel együtt a világérzés tartalmát is átmentheti új feltételei közé. Kant színtézise ideiglenesen nyugvópontra juttatta a német filozófiának az akarat és ész, természet és szabadság, szubjektum és objektum kiegyenlítéséért folytatott küzdelmét. *Fichte* újra problematikussá teszi ezt a színtézist azáltal, hogy a végtelen tevékenységként értelmezett abszolút *én* teremtő és formáló funkciójából vezeti le a világegyetemet, amivel viszont filozófiailag elsőnek igazolja a romantikus nemzedéknek végtelent sóvárgó metafizikai vágyát. Az ő abszolút idealizmusa azonban nem ismer olyan valóságot, amely ne függne az éntől, nem vet számot természettel, hagyománnyal, történelemmel. Ezen a ponton egészíti ki,

váltja le Fichtet *Schelling* természetfilozófiája, amelynek révén a természettől elszakadt ember újra metafizikai közösségbe kerül a természettel, szellem és anyag, idealizmus és empirizmus között újra áthidalódik a szakadék : a szellem és a természet törvényei azonosak. A természet rendszere egybeesik szellemünk rendszerével, a természet a tudatára nem ébredt én, látható szellem, a szellem láthatatlan természet. A világegyetem organikusan egységes, szellemében, testiségében összetartozó élő egész. Még csak istent kell visszahódítani, visszaadni a vallásnak elhomályosított centrális szerepét, hogy teljessé váljék az új világérzés metafizikai mennyboltja, a romantika menedékjellege. Ezt az utolsó döntő lépést *Schleiermacher* teszi meg, még pedig a régi misztika útján s az övével rokon formában. De ez a teljesség valójában csak szép fikció, mint a romantika minden konstrukciója, eszményi követelmény, amelynek nem felel meg realitás. Fikció a romantika elmélete, úgy amint *Friedrich Schlegel* paradox fogalmazásából kihámozható. Intellektualizálja, részeire bontja Goethe kozmoszát, hogy aztán a vágy gyűjtőlencséjében a költészetben, az eszményi szépségben megváltott, romantizált valóság új egységévé rekonstruálja. A végtelenség tiltakozik itt a végesség, az időtlenség az időbeli megkötöttség, a formakeresés korlátlansága az egyedül üdvözítő forma-kánon mindenhatósága ellen. Az egyetemes problematikusságot igyekszik elhomályosítani azáltal, hogy megfosztja időbeli-térbeli feltételeitől. A romantika mozgalmasság, tagolatlan egység, atektonikus nyilt forma, állandóan a festői mult, meg az utopisztikus jövő között oszcillál, csak épen a jelen talaján képtelen megvetni a lábát. A klasszicizmus hisz az örök formákban, törvényszerűségekben s élesen elhatárolja a műfajokat. A romantikában elmosódnak a műfajok, a filozófia és művészet, vallás és tudomány határvonalai. A költészet önállósult fajai újra egyesülnek ; megszületik a Gesamtkunstwerk gondolata. A vers és próza, költészet és zene szerepet cserél. A dráma feloldódik a lirizmusban, vagy tűrni kénytelen az epika tiranniszát, a regény helyet ád minden formának. A romantikus költészet hajtó ereje, lelke a céltalan, tárgytalan vágy, amely önmagát táplálja és emészti, szimboluma a kék virág, a kék messzeség, az elérhetetlen távolságok színe, hazája a végtelen, minden bejárhatatlan magasság és mélység. A zene a legromantikusabb művészet. A romantika drámája, regénye, lírája mind megannyi zenei variáció. A nyelv, amely zenéből született, most újra visszatér a maga ősi forrásához.

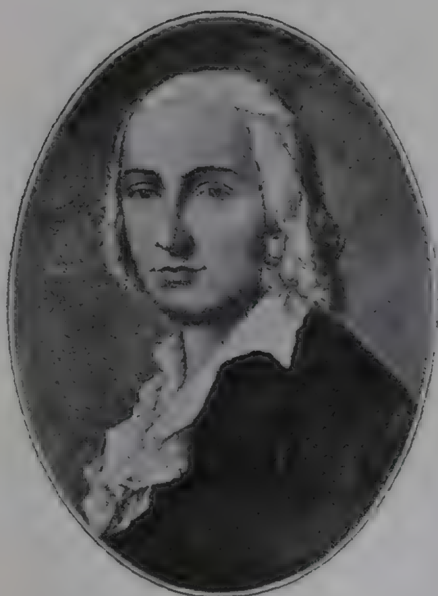
A költészet örökölt formái közül a modern regény közelíti meg leginkább a romantika művészi eszményét. Nem véletlen, hogy a korai romantika elmélete a regény formájával azonosítja a romantikus formát, gyakorlata pedig épen Goethe *Wilh. Meistere* felé fordul áhitatával. A romantika valójában csak a keresést, a hontalanságot, kalandosságot látja a maga vágy-természetével összeegyeztethetőnek. Mihelyt megszűnik a hős problematikussága, mihelyt célhoz köti a keresését, megállapodik, Goethe s a romantika útja tüstént elválik egymástól. A *W. Meister* romantikus családja, Tieck *Sternbaldja*, Novalis *Ofterdingenje*, Brentano *Godwija*, Dorothea Schlegel *Florentinja* csak a valóság partjáig követi ősét. Igy aztán a romantikának, főleg a két Schlegelnek meg Tiecknek nem is a *Wilhelm Meister*, hanem Cervantes *Don Quijoteja* az igazi regény-élménye. Shakespeare, a romantikus világtörténés költője, még jobban eltávolítja az új világérzés képviselőit a plasztikus formától és Goetheétől. Egy-egy pillanatnyi megállásukat, tanácstalanságukat leplezi, a belső horror vacuinak tudatossá válását s a fölényes intellektusban való elhallgattatását jelenti a romantikus irónia. Az irónia a romantikus lélek archimedesi pontja, az egyetlen mód arra, hogy átengedje magát minden jelenség pátoszának, anélkül, hogy le kellene mondania függetlenségéről, mert minden pillanatban föléje emelkedhetik a jelenségnek. Az irónia erején a képzelet újra megsemmisítheti minden alkotását, nem akad fenn egyetlen belső ellentmondáson sem s száz formában élheti ki az anyagon való diadalát. Az űrtől való félelemnek egy másik, pozitiv eredménye : a magány érzésének újra felfedezése és objektivációja. A romantika lassanként magára eszmél s azon van, hogy a vágy, a zene, a vallás szellemében újjáköltse a világát. Schelling természetfilozófiája egy új mitológia lehetőségét ragyogtatja fel előtte. Költészete magáévá teszi az egyetemes organikusság gondolatát s megindítja a világ romantizálását, a magány, az űr benépesítését. Hazát ad a hontalan Pánnak, visszahívja a száműzött démonokat, új életre kelti az erdők, ligetek isteneit, a vizek sellőit, a kutak tündéreit. A panpoetizmus s pandemonizmus korlátlan úrrá teszi a csodát. A csoda legtisztább formája, a mese, új virágkorát éli. Itt is zene, festői, homályos káosz, mozgalmasság váltja fel Goethe napját, plasztikus istenvilágát. A romantika a klasszicizmus fölött visszanyúl a görögség dionizoszi forrásaihoz, sőt itt sem áll meg, hanem visszatalál minden romantika őshazájába, Keletre, Egyiptomba, Indiába. Az *Edda* világérzésében, természetszemléletében felfedezi a lényegével rokon vonásokat, majd kitágítja körét s a szláv, a brit és francia lovagi mitológiát is magába olvasztja. De legrokonabbnak mégis a keresztény mitológiát érzi magával. A pietizmus vérével az erében a romantika mohón figyel minden irracionális hangra, amelytől a maga metafizikai szükségletének, mitoszmegújító vágyának kielégítését várja, régi misztikusokra, de főleg az új platonizmusra. Amikor pedig olyan történeti-eszményi formát keres, amellyel igazolni tudja a maga misztérium-vágyát, választása nem eshetik az antik világra, hanem csak a

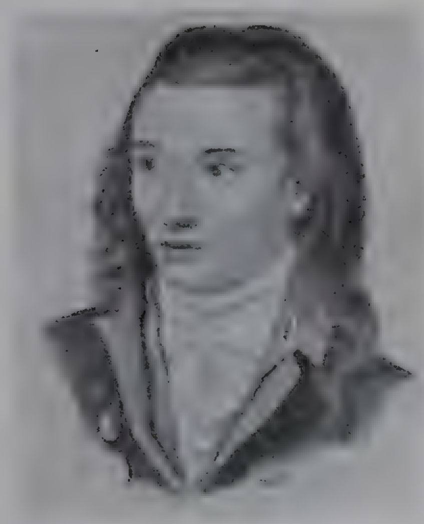
Herder

Jean Paul

Hölderlin

Novalis

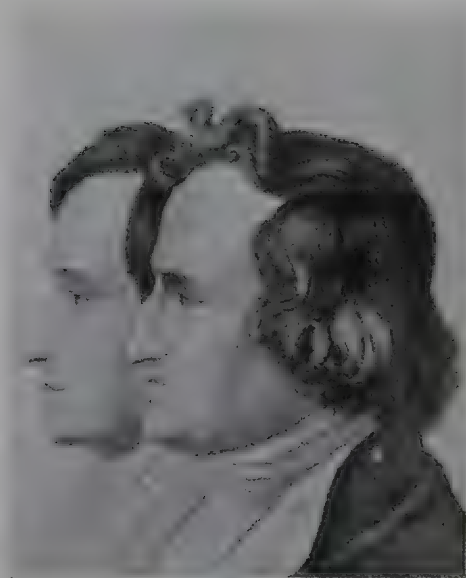
Tieck

Heinr. v. Kleist

Brentano

Grimm testvérek

keresztény középkorra. Feltámasztásához elsősorban az újplatonizmus vág utat a romantikus léleknek. A romantika költőit és elméletadóit a filozófia és vallás, az egyház és állam élő egységének elvont, de architektonikus formája, a német római birodalom, a földi és túlvilági lét kiegyenlítettségének délibábja, a kolostorcellákban, templomokban, szoborban, színben, hangban jelentkező önkívület fénye vonzza a középkorhoz. S nem véletlen, hogy a romantika épen a keleti németség légkörében indul meg s vet nagyobb hullámokat, ott, ahol sohasem szakadt meg a középkor tartalmával való kapcsolat, sohasem recipiálódott teljesen a renaissance.

A tudatosságtól való menekülés vágya a romantikus lélek gravitációs törvénye. A romantikus képzelet a tudatalattiságban keresi az elveszett ősegység gyökerét. A népdalban, mesében, mondában, népszokásban, hagyományban, táncban, zenében, történeti multban is az öntudatlanul alkotó őslélek forrásai után kutat. A romantikus fordítót is ez csalogatja, hogy leereszkedjék idegen költői organizmusok tárnájába s a maga nyelvére fordítsa Shakespeare, Dante, Cervantes, Calderon, Lope de Vega, Ariosto, Tasso, Platon, Petrarca, Camões, Guarini, latin s újlatin, középfelnémet s francia társaik világát ... Az eksztatikus pillanat kultusza nem tűri a forma lassú érését, az architektura megnyugtató teljességét. A pillanat élményének csak egy megfelelő formája van : a töredék. A töredék leküzdésének, a pillanat állandósításának két útja van. Az egyik a korai, spekulativ romantika útja s a feltétlenül érvényesülő egyéniség evangéliumáról való lemondáshoz, az eleven tartalmak lassú kihülésébez vezet. (A másik út a sóvárgás konkrétté, objektivvé válásának útja, ezt a romantika ifjabb nemzedéke választja.) A korai romantika csak következetes marad eredetének plátói eszméjéhez, amikor a külső világ összeomlása s szilárdnak hitt belső valóságának problematikussá válása között a katolikus egyházban keres utolsó földi menedéket : ez a menedék nagysokára célhoz köti ugyan, de nem oltja ki, sőt ébren tartja a vágyát, mert közellétté varázsolja isten végtelenségét. A kialakuló romantikus (tradicionalista) történetszemlélet szakít az egyén mindenhatóságának mitoszával, tiltakozik minden kívülről érvényesülő racionalista beavatkozás, egyéni önkény, túlkapás ellen, tragikus magára utaltságából kiemeli s az állam, a nemzet, a testületek történeti organizmusába illeszti az embert. Az utopisztikusan színezett jövőtől egyre inkább a mult, a hagyomány megváltó szentsége felé fordítja a romantikusok arcát s a reakció eszmekörében közös funkcióra egyesíti az egyházi, politikai s művészi erőket. A középkorban látja az organikus architektúrának azt az eszményét, amelyet folytatni kell. Minden történeti adottság mögül a világszellemmé lett isten, a gondviselés fénye sugárzik s az állam magasabbrendű egységére ruházza a romantikus egyén vonásait.

Elszigetelten áll a századvég válságában *Friedrich Hölderlin* (1770—1843). Formája klasszikus örökség, de világérzésében már romantikus összetevők keresztezik a XVIII. sz. kultúrhumanizmusát. A közeledő civilizáció könyörtelensége elől széppségáhítatával ő is antik világban keres megnyugvást. E világélmény hátterében azonban elválik Goethetől. Az ő görögsége nem realitás, hanem utópia. Az utópia egyetlen megfelelő formája H. őslélményének, az abszolut magány érzésének. Lírája, regénye (*Hyperion*, 1797—1799) s drámája (*Empedokles*, 1799) a magány s az antik honvágy zenéjéből, a misztériummentés lázából született. H. világérzése még teljes architektónikus felbomlása idején sem tagadja meg az antik formanyelvet, *Jean Paul (Friedr. Richter* 1763—1825) kaotikus gazdagságából viszont teljesen hiányzik az antik réteg. Zeneiségét nem tompítja klasszikus mérték, lelkét pietista források sugara táplálja s ezen a réven jelentékeny része van a világérzés és nyelv romantizálásában. *L. Tieck* (1773—1853) a korai romantika írói közül az egyetlen, aki teljesen s a költészet eszközeivel győzi le a töredékességet. Belefú a Sturm u. Drang minden hangszerébe, majd a racionalizmus álarcában izen hadat eddigi túlzásainak, hogy aztán meséiben a romantikus csoda s zenei hangulat költőjeként bontakozzék ki. A romantika számára T. barátja, *W. H. Wackenroder* (1773—1798) fedezi fel a gótikát. Az ő fellépése óta a középkor romantikus fikciójától elválaszthatatlan a kereszténység kísérő zenéje. Tieck túlhajtja a W. áradó zenei hangulatát. Drámáiban felragyogtatja a holdfényes romantika minden pompáját ; líráját a fény és színjelenségek misztikus ősegységének szolgálatába állítja. Ezután kikapcsolódik a romantika eleven vérkeringéséből. Utolsó korszakának formája, a novella, a történeti regény, már nem spontán megnyilatkozás. *A. Wilh. Schlegel* (1767—1845) a romantika legjelentékenyebb műfordítója és kritikusa, átlátszó rendszerbe foglalja a romantikus elmélet és gyakorlat kollektív munkájának minden eredményét. Shakespeare-fordítása a német nyelv s a goethei világ romantizálásáért folytatott küzdelem diadalmas erőpróbája. *Friedrich Schlegel* (1772—1829) a romantikus kiáltvány írója, a romantika leggazdagabb szelleme, fejlődésében, alakváltozásaiban hű tükre az egész mozgalom sorsának. Goethe közelében indul útnak, esztétikai-művészeti problémákon kezdi, történet-, társadalom- és kulturfilozófián folytatja, hogy végre egyfelől a vallás, másfelől a történelem útmutatása mellett megérkezzék a kultúrkatolicizmushoz, amelyet eredendő irracionalizmusa eleve utolsó formául jelölt ki a számára. *Novalis (Friedrich von Hardenberg*, 1772—1801) e sorban az egyetlen tiszta képviselője annak a lirizmusnak, amelyben Hegel a romantika lényegét látja. Himnuszaiban a halál és szerelem

miszteriumában megújult nyelv lemond a megkötött ritmusról, a rím, a plasztikus felszín közreműködéséről. Regénye (*Heinrich von Ofterdingen*), amely befejezetlenül is legnagyobb emléke a korai romantikának, a mese mágikus levegőjében kísérli meg a lehetetlent: az élet megszakadt metafizikai összefüggésének helyreállítását.

A *H. von Ofterdingen* befejezett első része, a *Várakozás*, a korai romantika sorsát szimbolizálja: Novalis és társai beérik a *Beteljesedés* (Erfüllung) látomásával. A beteljesedés, a mese realizálása a romantika második nemzedékére, az objektiv romantikára marad. E nemzedék költői már nem harcolnak spekulatív programmok megvalósításáért. Összefoglaló keretük a német világérzés közössége, amely túl van az első válság hőfokán s kezd lassan-lassan lehiggadni. A kereten belül nincsenek szilárd pontjaik, mindössze néhány gyűjtő vagy ideiglenes gyülekező helyük: Berlin, Bamberg, Düsseldorf, Kassel, Dresden, München, Bécs, Róma . . . s mindenekelőtt Heidelberg, a romantika szentiványi álmának városa. Az objektív romantikának nincsenek filozófusai, s költészete elzárkózik minden filozófiai spekuláció elől. Lemond a *Gesamtkunstwerk*, a minden műfajt egyesítő egyetemes költészet fikciójáról, az »egyéni s tudatos« mitológia eszméjéről. Az egyes műfajok felszabadulnak a fikció kényszere alól s újra elkülönülnek egymástól. A líra zeneisége felszívódik a nyelvbe, formavilága megtisztul s megszilárdul. A novellában, regényben mindenfelé megindul a romantikus tartalmak objektiválódása. A német gótika s az antikizáló renaissance újra szembe kerül egymással. Ezúttal a gótika javára dől el a küzdelem, s nincs akadály, amely útját

Grimm: Kinder u. Hausmärchen első kiadása

állná az új német renaissancenak. Ezt az utat járta Wackenroder s járják a romantika festői (*O. Ph. Runge, C. D. Friedrich*). *A. von Arnim, Cl. Brentano* a népdalt (*Des Knaben Wunderhorn* 1806—1808), *Jac.* és *Wilh. Grimm* a népmesét (*Kinder u. Hausmärchen* 1812—1814), *Jos. Görres* a régi német népkönyvet (*Die teutschen Volksbücher* 1807) restaurálja. A germanisztika (nyelv- és mondatörténet, mitologia), Savigny és Eichhorn jogtörténeti, Niebuhr, Ranke történeti koncepciói, sőt Gervinus irodalom-elmélete is magukon viselik romantikus eredetük jegyét.

Novalis zeneisége jó részében hangulattá szublimált gondolat. Tieck dallamosságát lépten-nyomon lehűti a spekulatív tudatosság beavatkozása. *Clemens Brentano* (1778—1842) Tieck tanítványa, de lirizmusa nem ismer már súlyt, kényszert. A középkor óta alig akad példa ilyen folttalan, zavartalan zeneiségre. Lirizmusa felbontja a regényformát, mágikus varázzsal futtatja be naiv, gyermeteg, vagy ironikus meséit, mozgató ereje drámáinak, de ha egy-egy pillanatra lehiggad, határozott körvonalú képeknek és alakoknak ad életet. Teljesebb a mozgalmasság objektiválása *Achim von Arnim* (1781—1831) költészetében. Brentanonál is jobban irtózik a spekulációtól. Restaurációinak (dráma, novella, regény) legmegfelelőbb háttere a reformáció kora vagy a barok XVII. század. *Friedr. de la Motte Fouqué*-t (1777—1843) elsősorban nem romantikus vágya, hanem civilizációgyűlölete kergeti a történeti multba. Drámáiban, regényeiben, novelláiban, balladáiban csak romantikus menedékértéke van minden helynek és kornak. *Adalbert von Chamisso*-ban (1781—1838) német világérzés s román formáló akarat egyesül: a végtelen vonal zenéje, a honvágy üteme meglassúdik, a csoda nappali világításba kerül, a metafizikai kapcsolatok elhomályosodnak. *E. Th. A. (Wilh) Hoffmann* (1776—1822) a romantika legnagyobb elbeszélője az egyetlen, aki objektiválja a zeneiséget, de úgy, hogy alig párologtat el belőle valamit. Csodavilágát a valóság képére költi s a valóság felett a valóság forrásaiból táplálja, de megszünteti a reális törvényszerűségek érvényét s logikussá avat mindent, ami odalent illogikusnak látszik. *Josef von Eichendorff* (1788—1857) a búcsúzó romantika utolsó nagy lirikusa. Nincsenek lírai felfedezései, de az impresszió melódikus tartalmának kiaknázásában elmegy a végső határig, oda, ahol az érzékelhető hangokat már csak sejthető félhangok helyettesítik.

Romantikus vágynak, zeneiségnek, hontalanságnak már csak emlékképe él a *sváb költők* csoportjában, úgy hogy ellentmondás nélkül illeszkednek bele környezetük nyugalmas rendjébe. Az élet kétértelműsége nem nyugtalanítja őket, ezért alig ismerik az iróniát. Józan protestantizmusuk világában szinte teljesen elnémul a misztika. A pozitív tudás, amely

eddig csak szerény kísérője volt a költői inspirációnak, most korlátlan úrrá lesz. A sváb költők kisajátítják a népdal formáját, nyelvét, de tudatosságuk folytán csak ritkán találkoznak egy mélységben az öntudatlan néplélekkel. A történeti mult ritkán hat rájuk a távolság varázsával, csak rendszerező, restauráló intellektusuknak szolgál anyagul. Innen van, hogy legszívesebben szűkebb hazájuk határain belül maradnak. *Ludwig Uhland* (1787—1862) az egyensúly s tiszta tevékenység költője: ilyennek mutatja érett lírája s politikai verseinek pátosza. Ma is népszerű balladáiban azt a hangulatot írja át a költészet nyelvére, amelyet mondatörténeti tanulmányai váltanak ki belőle. *Justinus Kerner* (1786—1862) romantikusabb tehetség Uhlandnál s valahányszor formáló akarata győz a rögtönzés formátlanságán, mindannyiszor hiszünk látomásaiban, kísérteteiben.

A romantikanak két drámaírója van: *Zacharias Werner* (1768—1823) és *Heinrich von Kleist* (1777—1811). Werner drámáinak belső formája a romantikus zene és a keresztény misztika kereszteződéséből születik, kitéve minden mozgalmasságnak, ellentmondásnak, egyaránt tűri a legirreálisabb stilizálást s a legsúlyosabb realizmust. Nem megalapítója, de leghatásosabb képviselője a romantikus végzetdrámának. Költészetének formai eredményeivel Kleist már átlépi a romantika határvonalát, de lelki szerkezetével még a vonalon belül él. Helye valahol a két nemzedék között van: az antik forma s a modern tartalom kiegyenlítésében látja drámai művészetének eszményi célját, de azért a Hellászba vezető úton ő sem jut tovább, mint a korai romantikusok, másfelől azonban az objektiv romantikával együtt elfogulatlan szemmel közeledik a valósághoz. Különállásának egyik oka, hogy a különböző vonások nem olyan arányban keverednek benne, mint kortársainál, sőt olykor egyenesen az antiromantikus vonások kerülnek túlsúlyra benne. Viszont eredendő romantikájával függ össze, hogy amikor az antik világhoz fordul szimbolumokért, nem a Goethe napos apollinikus Árkádiájára, hanem a dionysosi görögségre esik a választása.

Az osztrák barok formájának hatalmas támogatója akadt a zenében. A felvilágosodás sem üthetett rajta rést, sőt kénytelen volt alkalmazkodni hozzá. Tartalmának jórészét a bécsi tündéries játék s mesedráma örökli. A gótika a zenében húzódik meg, itt kél új életre s ezért természetes, hogy a világérzés válságának következményei inkább csak a zene területére szorítkoznak. A szerény osztrák romantika ezért nem a gótikához, hanem a hozzá közelebb álló barokhoz tér vissza. Bécsben talál menedéket a vég kultúrkatolicizmusa, itt izmosodik meg a reakció szövetségese- és eszközeként a romantikus történetfilozófia, politika, publicisztika. Ide vezet útja a katolizált Friedrich Schlegelnek, A. Müllernek, Zacharias Wernernek. Az osztrák irodalom legnagyobb költője, *Franz Grillparzer* (1791—1872) is a bécsi kultúr- és művészeti barok talaján próbálja összeolvasztani a klasszikus hagyományt intuitiv romantikájával. Ez a romantika már nem épít magának ragyogó látszatvilágot, hanem beéri azzal, hogy tragikus küzdelem után az egyetemes szükségszerűség felismeréséhez vezeti s bukásáért azzal az iránikus nyugalommal kárpótolja, amely együtt jár az akaratról, vágyról való lemondással. *Ferdinand Raimund* (1790—1836) tündéries játékai sem leplezik, hogy lemondásnak, problematikusságtól való menekülésnek köszönhetik fiktív életüket. *Joh. Nestroy* (1802—1862) észreveszi, a valósághoz, az időhöz méri s parodisztikus célra használja ki ezt a belső ellentmondást.

A felszabadító háborúk hazafias, politikai költészete a romantika történetfilozófiai konstrukcióinak visszhangja. Uj formái nincsenek. Hol a népdaltól, hol meg Schillertől kölcsönzi őket. Pátoszát a politikai pillanat, Fr. Schlegel elmélete s gyakorlata feszíti. *Ernst Moritz Arndt* (1769—1860) az időpont, a hatásos verskezdetek, az elementárisan ható címek költője. *Max von Schenkendorf* (1783—1817) nagyobb mélységből viszonozza a hatások s a kor hangját; feszültsége kisebb, a formája tisztább, halkabb. *Theodor Körner* (1791—1813) élete tele van költészettel, de költészetébe nem sok szivárog belőle. Csak néhány versében válik ritmussá a kor kollektiv pátosza. *Friedrich Rückert* (1788—1866) a romantikus formák leggondosabb örököse, legvirtuózabb művelője s továbbfejlesztője. Legnagyobb jelentősége, hogy minden elődőjénél tökéletesebben közelíti meg s szinte nyugati színek nélkül közvetíti a romantikusok őshazáját, Keletet. Közelebb áll a romantika struktúrájához *August von Platen-Hallermünde* gróf (1796—1836) még akkor is, amikor éles harcban áll a romantika utolsó őrszemeivel. A különbség mindössze annyi, hogy nem a középkorhoz, hanem Hellászhoz köti a vágyát. De ez a vágy nem várja meg, amíg formává érik, hanem vérelvonás útján jul el az időtlen mérték antik eszméjéhez. Csak egy szentséget ismer: a szépségét. Ritka, hideg levegőben áldoz neki verseiben.

Legnagyobb tömegek között a regényben oszlik meg a romantikus mozgalmasság. A racionalizmus ebben a formában aratta valamikor legszebb diadalait, az objektiválás, majd intellektualizálás tehát itt talál a leggyengébb ellenállásra. A régi szentimentalizmus, kísértetesség, rablókalandosság kisajátítja, közérthetővé lapositja a halkuló romantika nyelvét. A színpadon Kotzebue, az olvasók szívében A. Lafontaine, H. Clauren és társaik uralkodnak korlátlanul. A romantika megpróbálkozott a középkor kultúrformáinak restaurálásával, de sokszor be kellett érnie azzal, hogy történeti lélek helyett atmoszférát, külső jegyeket, hangulatot romantizált. A racionalista csak érzékelhető jelekhez

tapad, az epigón pedig atmoszférát, hangulatot intellektualizál. W. Scott nyugodt restaurációiban s emberábrázolásában összefolyik a két ág: kielégíti a romantikus vágyat, anélkül, hogy pörbe kerülne a racionalizmussal. Német hatásában a XVIII. sz. találkozik a romantika örököseivel *(Heinrich Zschokke, Wilhelm Hauff)*. Ezt a hatást a legmélyebben éli át s érleli magában *Willibald Alexis (Wilhelm Häring* 1798—1871). Mindössze két olyan írót találunk, aki kísérletet tesz a hamarosan megmerevedő forma áttörésére s az egyéni lélek meg a történeti levegő összeforrasztására: *P. J. von Rehfues*-t és *W. Meinhold*-ot. A Gesamtkunstwerk gondolatával együtt a romantikus dráma formája is fikciónak bizonyult. Az intellektualizált romantikus tárgykör szövetkezik Schiller pátoszával. E pátosznak azonban már nincsen tápláló vérközpontja, nem is lendül olyan magas eszményi célok felé, mint a maga eredeti helyén. *K. Immermann* (1796—1840) nyitja meg azoknak a költőknek a sorát, akik a maguk romantikáján kezdik az intellektualizálást. Ami benne költői érték, az kivétel nélkül romantikus eredetű. A romantika az istenek alkonya. A költő belátja, hogy nem változtathat a végzet értelmén. Hívő optimizmusát pesszimizmus váltja fel s átalakítja a drámai küzdelem formáját. A hős kétségbeesetten védekezik a nivelláló valóság ellen, de küzdelme tragikus hiábavalóság. Minél nagyobb a két fél színvonal- és értékkülönbsége, annál féktelenebb a harc pátosza. Az új forma szakít Schillerrel, de viszont közeledik Shakespearehez, s ha a német fejlődésben keres magának ősöket, a Sturm und Dranghoz kell visszanyúlnia. *Christian D. Grabbe* (1801—1836) s *Georg Büchner* (1813—1837) a romantikában gyökerezik, s a realizmus s impresszionizmus útját egyengeti, ez az út pedig nem visz többé Weimarba.

A költészetben még folyik a harc a romantikának egyre jobban gyöngülő kisugárzásai ellen, de a szomszédos magasabban vagy mélyebben fekvő területeken már kezd berendezkedni az új világ. Hegel filozófiájában változhatatlan törvényszerűség szabályozza a történeti fejlődést s benne az intellektust. A gondolkozás középpontjában érvényesülő ész kioltja a pátoszt, elhallgattatja a szenvedélyt, megszünteti az intuíció, a homályos álmok, misztikus önkívület s tudatalattiság fölényét. A világ szép, de célszerű organizmus. Története azonos az abszolút szellem végtelen fejlődésével. Az intellektus hideg és tiszta levegőjében el kell némulnia a romantikus önkénynek. A hegeliánus *A. Ruge* ünnepélyes kiáltványban számol le vele (1839). Lent a valóság világában is a rendező intellektus az úr. »A kard ideje lejárt« *(Chamisso)*. A gőzhajó, a vasút, civilizáció munkája, a természettudományok új felfedezései intellektuális könyörtelenséggel végeznek a romantika utolsó csodáival.

Minden átmeneti korszaknak vannak olyan tehetségei, akik elvégzik a leszámolásnak s az új útak kijelölésének munkáját, anélkül, hogy maguk alkotó művészek lennének. Az új korszak nemzedéke felborítja a romantikus l'art pour l'art elvét s azon van, hogy a társadalmi élet, a politikai pillanat formáját vigye át a költészetbe.

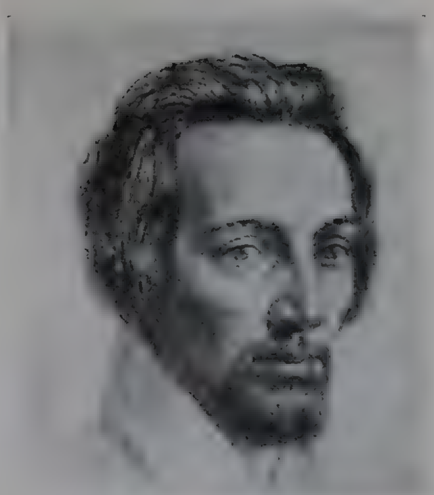
Az úttörők közé tartozik *Ludwig Börne (Löb Baruch* 1786—1837). Esztétikai programmja teljes szakítást jelent egyfelől Goethevel, másfelől a romantikával: a költő ne szigetelődjék el, legyen résen, hogy minden pillanatban lemérhesse, formába önthesse a társadalom lázát, mozgását, nyugtalanságát. Az elhomályosított, romantizált valóság deromantizálása körül döntő szerepe van az átmenet egyetlen nagy lirikusának, *Heinrich Heine*-nek (1797—1856). Kimeríti a romantika érzéstartalmát. Dalaiban már semmi nyoma a klasszikus harmóniának, ellentmondás nélkül érvényesül bennük az egy-atóm, az impresszió, az önállósult intellektus melódiája. H. lírai pillanatokra és szilánkokra tördeli a német idealizmus hatalmas épületét. Költészetében polgárjogot szerez az időszerűségnek, a napi politika kérdéseinek. Vele kezdődik az európai kultúrlíra s impresszionista próza története.

Időben Heine költői fejlődésének utolsó korszakával esik egybe az *Ifjú Németország* néven ismert mozgalom. Tagjai nagyjában egy nemzedékhez tartoznak vele. Részt vesznek az erkölcsi, politikai, társadalmi rend szervezésében, — ez a magyarázata egyébként igen kétes forradalmiságuk legendájának. Az »ifjú németek« Hegel ritka levegőjében nőnek fel s így vakon követik *D. Fr. Strauss*-ot, aki kritika alá fogja a Krisztus-mitoszt. Politikai eszményük a demokratizmus: félszemük állandóan Franciaországon van. Saint-Simon, Prosper Enfantin programjából a nő emancipációja, a »hús rehabilitációja« kapja meg őket a legerősebben. Művészi programmjuk: túlhajtott realizmus, kezdetleges naturalizmus. A meggyőződés, a vallás, erkölcs feltétlen szabadságát hirdetik, de költőjük az atomizált valóság rab szolgája: múzsák helyett az időszerűség, a »kor szelleme« vezeti a kezét. Az »Ifjú Németország« uralkodó műfajai: a regény és dráma. Ebben is Franciaországhoz igazodik. Otthon eltemette a halott romantikát, s nem veszi észre, hogy most V. Hugo pátoszában, Sue magasabbrendű ponyvájában ujra visszakapja. Scribetől, Dumastól színszerűséget tanul. Kisajátítja George Sand problémakörét. Felszívja Byronnak még mindig eleven hatását. Formáló tehetetlenségében megváltásnak érzi az epikai keresztmetszet, az egymásmellettiség francia regénytechnikáját. Irói koruktól várnak s kapnak mindent, tartalmakat s mértéket. Koruk határán kívül és túl nincs akusztikájuk, nincs közönségük. *Ludolf Wienbarg* a mozgalom elméleti alapvetője, *Theodor Mundt, Heinrich Laube, Karl Gutzkow* csupa megtestesült időszerűség.

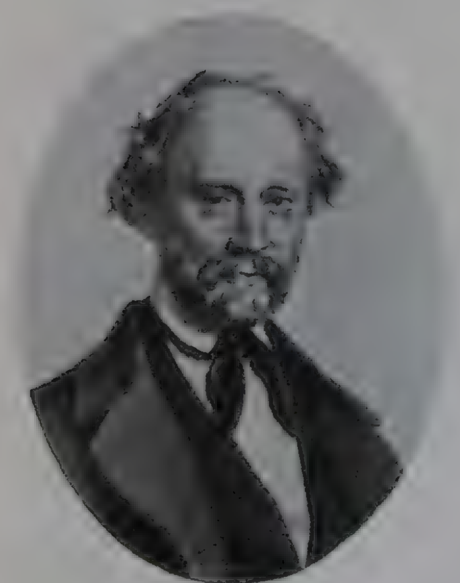
Nem mindenki viseli el ezt a légkört, legkevésbé akkor, ha olyan érzékeny testi s lelki organizmussal született, mint *Ni-*

E. Th. A. Hoffman

Heine

Grillparzer

Hebbel

Lenau

Mörike

Gottfried Keller

K. F. Meyer

kolaus Lenau (1802—1850). Zeneiségével, metafizikai hontalanságával a romantikus őstipushoz tartozik, de már a romantikus egyenlítőn innen születik. Romantikus vágya gyöngébb, mint a mechanizált valóság — ez a gyöngeség egyik forrása pesszimizmusának — hiába fut előle Amerikába, csalódottan kell onnan is visszatérnie. A visszavonulás, a kilátástalanság érzése csak fokozza gyógyíthatatlan mélabúját. Ehhez járul aztán a század stilizálható betegsége: a világfájdalom. Sokat vitatott magyar rétege körülírható, de valójában megmérhetetlen. Néhány versének zenei architektúrájából finom füllel kihallani a magyar dallam hatását. Egyébként L. magyar és nem magyar tárgyú versei között inkább csak intellektualizálhatatlan, ritmikai, légköri különbségek vannak. Lenaunak menedéke, levezetője a természet, *Anette von Droste Hülshoff*-nak (1797—1848) mindene, hazája, egyetlen élménye. A természetben él, álmodik, küzködik vallásos kételyeivel, érzékiségével. Lirájában van valami ősköltészetszerű. Formáló vágya ritkán ölt harmonikus, még ritkábban melódikus verstestet. Csupa mozgalmasság, antiplasztikus lüktetés: a végtelen vonal zenéje és lirizmusa. Ezzel szemben *Eduard Mörike* (1804—1875) költészete az antik világérzés német alakváltozatának tiszta nyárutója: nincsenek örvényei, zátonyai, határtalanságai, de Theokritos pásztorai tanyát üthetnek a fái alatt. Nem jár az antik lélek fennsíkján, de antik metrumainak olyan tiszta, eleven a hangja, mintha a német nyelv nem ismerne más metrikai törvényszerűséget. A nyárutónak egy másik, talán nagyobb költője az osztrák *Adalbert Stifter* (1805—1868), aki novelláiban, regényében ott folytatja, ahol Goethe abbahagyta. Mindenben ellenlábasa az időszerűség, a programm, a forradalmi láz költőinek: hitvallást tesz a lázmentes, tiszta művészet autonómiája mellett, vallásos aktusnak látja a műalkotást, organikus szépségre, nagyságra, ünnepi békére törekszik, amikor nincs többé összefogó erő, középpont, nagyság, egyetemes érvényű mérték, ünnepi áhitat. Mély szakadék választja el kora politikai lírájától. Ez a líra az »Ifjú Németország« utolsó formája. A júliusi forradalom, az olasz, lengyel, belga fölkelés, a belső politika sikerei megszilárdítják a polgári liberalizmus lába alatt a talajt. Mint mindig, valahányszor forrpontjához közeledik a politikai feszültség, ezúttal is a verset használja fel a maga levezetésére. Ezt a politikai költészetet időszerűségek pátosza hajtja, akárcsak az egykorú röpiratot és vezércikket. Stílusa rikító plakátstílus. Egy-egy vers csak olyankor éli túl keletkezése időpontját, ha időszerűsége egyetemesebb problémák visszhangja, vagy ha a felszínen marad. (*Nikolaus Becker: Sie sollen ihn nicht haben*; *Hoffmann von Fallersleben: Deutschland, Deutschland über alles*). Az isten kegyelméből való abszolutizmus, a klerikalizmus legerősebb Ausztriában. Itt szólal meg legelőször a (persze tüstént megalkuvásra hajló) tiltakozás, kritika hangja (*Anastasius Grün*). A nemzeti gondolat eleinte együtt halad a reakció gyűlöletével, de a negyvenes évek óta egyre szembetűnőbb az eltolódás a nemzetfölöttiség, a világszabadság gondolata felé. Az izgatottság és ingerlékenység fokozódik. A semlegesség kényelmes ideje lejárt. A költőnek színt kell vallania. A reprezentatívek a szélső radikalizmus s aktív beavakozás álláspontján állanak: a szabadság elvont eszméje csak forradalmi úton valósítható meg. Az ifjú hegeliánusok nem is kételkednek az eszme diadalában. A valóság azonban rájuk cáfol. A reakció győz, a költőket, filozófusokat, szabadelvű tudósokat börtön, számkivetés várja. Az idő elhalad felettük, s új aktualitásokat, új pátoszt hoz. Ismert, ismeretlen vagy hamarosan elfelejtett költők vesznek részt a nagy politikai hangversenyben. Karvezetőjük *Ferdinand Freiligrath* (1810—1876) és *Georg Herwegh* (1817—1875). Az osztrák politikai költők világa pátoszban, pózban, nyelvben kicsinyített mása a birodalmi németnek, csakhogy a horizontja jóval szűkebb s tárgykörében Ausztrián kívül a magyar problémával bővül (*Moritz Hartmann*). Egy légkörbe tartozik velük a magyar származású *K. Isidor Beck* (1817—1879). A legitimizmus, a konzervatív reakció költői között csak egy jelentékenyebb tehetség akad: *M. von Strachwitz* gróf (1822—1847).

Azok között, akik mesterséges fallal veszik körül magukat a forradalmakat megelőző káoszban, külön hely illeti meg *Charles Sealsfield*-et (*Karl Postl*, 1793—1864). Éveket tölt Amerikában s emlékképeiből szemkápráztató, szines világot varázsol európai olvasóinak szeme elé. De nemcsak Amerikában, német földön is akad még felfedezni való. *Jeremias Gotthelf*-et (1797—1854) nem hevíti a Kolumbusz vágya, de a svájci paraszt felfedezése a költészet számára mégis Kolumbuszhoz méltó tett. L. *Wienbarg* az »Ifjú Németország« nevében halálra ítéli az alnémet nyelvjárást. *Klaus Groth* (1819—1899) most váratlanul újra polgárjogot szerez neki s lirizmusa erején visszatalál legmélyebb forrásaihoz, *Fritz Reuter* (1810—1874) pedig gazdagon áradó epikai erővel irodalmasítja regényeiben az alnémet nyelvterület világát.

Irodalom: l. az előbbi fejezetet és: 1. E. *Cassirer: Freiheit u. Form* (1916); u. a. *Idee u. Gestalt* (1921); H. *Cysarz: Erfahrung u. Idee* (1921); E. A. *Boucke: Aufklärung, Klassik u. Rom.* (1925); H. *Hettner: Gesch. der d. Lit. des XVIII. Jahrhdts* (7. kiad., 1925); A. *Köster: Die d. Lit. der Aufklärungszeit* (1924); Jos. *Nadler*, III. (Der d. Geist 1740—1813, 2. kiad. 1924); F. J. *Schneider: Die Freimaurerei u. ihr Einfluss auf die geist. Kultur* (1909); u. a. *Die d. Dichtung zwischen Barock u. Klassizismus* (1924); R. *Unger: Hamann u. die Aufklärung* (2. kiad., 1925); Chr. Fr. *Weiser: Shaftesbury u. d. deutsche Geistesleben* (1916); H. A. *Korff: Voltaire im lit. Deutsch-*

land (1917); u. a. *Geist der Goethezeit I.* (1923); u. a. *Humanismus u. Romantik* (1924); P. *Kluckhohn: Die Auffassung der Liebe in der Lit. des XVIII. Jahrhdts* (1922); Chr. *Touaillon: Der d. Frauenroman des XVIII. Jhrdts* (1919); R. *Thalmann: Der Trivialroman etc.* (1923); Fr. *Strich: Die Mythologie in der d. Literatur* (1910); W. *Rehm: Das Werden des Renaissancebildes in der d. Dichtung* (1924). 2. Fr. *Schulz: Romantik u. romantisch* (Dt Vjschr. 1924, 3); Fr. *Strich: Die Romantik als europ. Bewegung (Festschrift für H. Wölfflin)*; u. a. *Deutsche Klassik u. Romantik* (2. kiad., 1924); M. *Deutschbein: Das Wesen des Romantischen* (1921); G. von *Below: Wesen u. Ausbreitung der R.* (1925); G. *Stefansky: Das Wesen der d. R.* (1923), u. a. *Das hell. dtsche Weltbild* (1924); R. *Haym-Walzel: Die r. Schule* (4. kiad., 1920); G. *Brandes: Hauptströmungen* (új kiad. 1924 s köv.); R. *Huch: Blütezeit der R.* (11. kiad., 1920); u. a. *Ausbreitung u. Verfall d. R.* (11. kiad., 1920); K. *Joël: Nietzsche u. die R.* (2. kiad., 1923); O. *Walzel: Dtsche R.* (I. 5. kiad., 1923, II. 4. kiad., 1918); (1922); Jul. *Petersen: Die Wesensbestimmung d. d. R.* (1926); M. *Joachimi: Weltanschauung der R.* (1905); E. *Kircher: Philosophie der R.* (1907); S. *Elkuss: Zur Beurteilung der R.* (1915); Fr. *Giese: Der r. Charakter* I. (1919); A. *Tumarkin: Die rom. Weltansch.* (1920); K. *Schmitt: Politische R.* (2. kiad., 1925); J. *Baxa: Gesellsch. u. Staat im Spiegel d. R.* (1924); K. *Börries: Die R. u. die Geschichte* (1925); K. *Eberlein: Dtsche Maler d. R.* (1920); G. *Salomon: Das M. A. als Ideal in d. R.* (1922); Jos. *Körner: Klassiker u. Romantiker* (1924); A. *Farinelli: Il romanticismo in Germania* (2. kiad., Bari 1924); G. *Mehlis: Die d. R.* (1922); A. *Stockmann: Die d. R.* (1921); u. a. *Die jüngere R.* (1923); P. *Kluckhohn: Persönlichkeit u. Gemeinschaft* (1925); u. a. *Die d. R.* (1924); Jos. *Nadler: Die Berliner R.* (1921); H. *Levin: Die Heidelberger R.* (1922); H. A. *Krüger: Pseudoromantik* (1904); Ph. *Funk: Von der Aufklärung zur R.* (1925); R. *Benz: Märchendichtung der R.-er* (2. kiad., 1926); 2. R. *Meyer-Bieber: Die dtsche Lit. d. XIX. u. XX. Jahrhdts* (2. kiad., 1923); Fr. *Kummer: Dtsche Litg. des XIX. u. XX. Jahrhdts* (3. kiad., 1923); J. *Bab: Fortinbras oder d. Kampf des XIX. Jhrdts mit dem Geiste d. R.* (1913); L. *Geiger: Das Junge Dld* (1907); H. *Houben: Jungdeutscher Sturm und Drang* (1911); F. *Kainz: Junges Dld (Reallexikon d. d. Litgeschte* II : 40 ll.).

3. *Realizmus; az impresszionizmustól az expresszionizmusig.*

Hegel rendszere a német idealizmus utolsó nagy objektivációja. Amikor darabokra hull, az idealizmus már nem tud teremteni, új utakat sem nyit. Ereje épen csak hogy lehetővé teszi az epigónoknak egy-két régi terület konzerválását. A metafizikai pártokkal megszakad az utolsó, bizonytalan kapcsolat. A valóságban való elhelyezkedés már nem jár fájdalommal, nem lemondás vagy egyezmény eredménye: a kultúregység romantikus délibábja mintha egyszersmindenkorra elvesztette volna régi varázsát. Az ember csak a földet látja s minden törekvése odairányul, hogy eltüntesse gyökértelensége érzésének utolsó elmosódó nyomát. Most az anyagot ruházza fel azokkal az erőkkel, amik nemrég még a szellemet illették meg. Az élet mechanizálódásának száz meg száz új visszhangja támad a természettudományokban. A szellem mitoszát az anyag új mitológiája váltja fel. Hegel legjelentékenyebb tanítványa, L. *Feuerbach*, tagadja a vallás isteni eredetét. Az ötvenes évek német materializmusa teljesen kikapcsolja a lélek fogalmát, detronizálja istent, az anyagot ülteti a helyére, az anyag funkciójából vezeti le a szellemi életet. Az ember már nem társaloghat a transzcendens értékek képviselőivel: L. Büchner az anyag alakváltozásának kaleidoszkopjával kápráztatja. Uj, mitikus harc indul meg a mechanizált világkép legfélelmetesebb kimérája s legfontosabb erőtényezője: a tőke és a munka között. A szocializmus hőskorának Siegfried-sorsú herosza *Ferd. Lassalle* (1825—1864) nem éli túl a harc első fázisát s nemsokára maga is mitikus alakká lesz. *K. Marx* kihámozza a küzdelem fejlődéstörténeti értékét s levonja végső utopisztikus következtetéseit. Az idealizmus elnémulását követő szélcsendben indul hódító útjára a francia-angol eredetű pozitivizmus, mely szellemtörténeti helye, funkciója révén mintegy örököse a hegelianizmusnak. Gondolati alapvetésében persze egy világ választja el a spekulatív idealizmustól: hadat izen a metafizikának s a teológiának, racionalizálja a történeti fejlődés dinamikáját. A természettudományokhoz méri, természettudományosítja a szellemi tudományokat, hogy pozitív tudomány rangjára emelje őket.

Ha a száműzött metafizika ebben az időpontban szóhoz jut, formája nem lehet más, csak pesszimisztikus. A pesszimizmus az egyetlen pont, ahol az ember kivonhatja magát az új utópiák hatása, az anyag törvényszerűsége alól. Ezen a ponton elvonatkozhatik az élettől, tagadhatja minden haladás legerősebb rúgóját: az élethez való akaratot, ezen a ponton újra elmerülhet a zenébe s a zene erején megszabadulhat az atomizált világ két legnagyobb fájdalmától: a nélkülözéstől és unalomtól. A. Schopenhauernek huszonkilenc évig kell várnia, mire üt az órája.

A materializmus legmegfelelőbb költői formája a regény. A materializmus és illuzionizmus eredője az u. n. *költői realizmus*, melynek vannak naturalista kilengései, romantikus visszaesései, de azért mindvégig hű marad a valósághoz. A képzeletnek nincsen többé útja a magasba. A gyárak, műhelyek, irodák, üzletkötések, becsületesség, kitartás, megbízhatóság, a polgári környezet józan, veszélytelen romantikája terpeszkedik ott, ahol nemrég

még zene, kísértetek, csodák nyugtalanították a filisztert. *Friedr. Spielhagen*-nél (1829—1911) tisztán látni, hogyan simul az »ifjú németek« regénye az új, reálisabb tartalomhoz, s *Gustav Freytag* (1816—1895) *Soll u. Haben*-jének emberábrázolása is világosan mutatja, hol váltja fel az elbeszélő invenciója Dickens hatását, hol érintkezik az Ifjú Németországgal, hol fordítja a realizmus prózájára a Wilhelm Meister küldetését. *Gottfried Keller* (1819—1890) a realizmus tartalmára diszpozíciójánál fogva reagál a realizmus kis és nagy műformájával, az analitikus elbeszéléssel és regénnyel. Kortársát, *Wilhelm Raabe*-t inkább csak egy különös, kikerülhetetlen kényszerhelyzet: a realizmus kísérő jelenségeitől való félelme kergeti a realizmusba.

A romantika utolsó nagy történeti restaurációiban pozitív tudással szövetkezik a teremtő intuíció, a realizmus korában pedig az intellektus mellett már-már alig is jut szóhoz. A történeti regény és novella realisztikus képviselői azt követelik a költőtől, hogy álljon a történetíró mellé, egy-egy kor előtt való megállásra nem hasonló helyzetük, hanem a történettudomány eredményei késztetik. Egyforma fogékonysággal kapcsolódnak bele minden halott konvencióba s belső analógia híján nem aknázhatják ki azokat az előnyöket, amiket a nagy történeti szimbolumok nyujtanak a költőnek. (Legjelentékenyebb képviselőik: *Hermann Kurz, Jos. Viktor Scheffel)*. Olykor egy kézben van a történeti kutatás s költői rekonstrukció *(H. Riehl, G. Freytag)*. Máskor a modern regény technikájához folyamodnak *(Felix Dahn)*, csakhogy biztosítsák a hatást, alárendelik magukat az anyag merőben külső varázsának *(G. Ebers)* vagy elhajlítják a történeti formákat. *R. Hamerling* érzéki pátosszal, Makart pompával kiabálja túl a tartalmak némaságát. *W. Jordan* materialista ismeretelmélettel, darvinizmussal, természettudományokkal, német politikai gondolattal itatja át a germán hőskort. A realizmus korának csak egy olyan történeti evokációja van, amelyet lelki helyzet feszültsége, az időpont, az élményforma belső rokonsága sugallt: *Conrad Ferdinand Meyer* (1825—1898) renaissanceizmusa, melyhez *Jac. Burckhardt* szolgáltatja a történetfilozófiai hátteret. A renaissanceizmus lirikusa *Heinrich Leuthold* (1827—1879) a lírába viszi át s lírai eszközökkel oldja meg C. F. Meyer nagy technikai problémáját: a legnagyobb belső mozgalmasság hogyan egyeztethető össze a legnyugalmasabb külső plaszticitással. Belső formájában egy-két rokonvonást mutat C. F. Meyerrel *Th. Storm* (1817—1888). Verseiben, novelláiban csak egy stilizálást, egy disztanciát ismer: az emlékezetét. Ott tiszta dallammá szűrődik, itt a külső keretben, a történeti atmoszférákban, az emberek mögött húzódik meg a multban való megpihenés, a visszatekintés mély lírizmusa.

A költészetben lassan-lassan elhallgat, a zenében azonban gyengítetlenül él tovább a romantikus hagyomány, *Richard Wagner* (1813—1883) még egyszer felragyogtatja a rom. »Gesamtkunstwerk« fikcióját: költészet, zene, képzőművészet, festészet, tánc egyesítésének kápráztató gondolatát. Boltíves épülete egyik ívével a régi romantikus tartalmakra, a másikkal a pesszimizmus metafizikusára, Schopenhauerre támaszkodik. A romantikus programmal együtt visszatér a mitosz megújításának, a kulturegység helyreállításának minden régi álma, az önkívület, az entuziazmusz ünnepe, a civilizáció gyűlölete.

A materializmus kora elveszti az abszolút értékek fikciójába vetett hitét. Ha azonban az embert a metafizikai honvágy sem nyugtalanítja, ha igazoltnak látja minden jelenség relatív értékét, akkor szükségszerűségek elkerülhetetlen összeütközéséről, drámai küzdelemről sem lehet többé szó. *Friedrich Hebbel* (1813—1863) Hegel optimisztikus fejlődéstörténeti mitoszának világában újra metafizikai értékekhez méri az ember sorsát, újra kozmikus feltételekhez köti s az életfolyamattal, világtörténéssel egy törvény alá foglalja a drámai küzdelmet. *O. Ludwig* (1813—1865) viszont nem lát tragikus életfolyamatot, csupán tragikus embereket, akiknek nincs más problémájuk, csak a maguk sorsa, akik maguk idézik fel bukásukat s felelősségüket sem oszthatják meg rajtuk kívül álló erőkkel, eszmékkel. Drámája ezért nem is erők, szükségszerűségek összeütközésének, hanem egy-egy tulajdonság elhatalmasodásának s az ebből következő egyensúly felbomlásának a formája. Ezzel megszakad a dráma fejlődésének nagy vonala. Sem az osztrák *Eduard Bauernfeld*, sem a jóval fiatalabb *Ernst von Wildenbruch* nem esik bele, jó sokáig csak *Ludwig Anzengruber*nek (1839—1889) van vele érintkezési pontja, de folytatásról vagy továbbfejlesztésről nála sem lehet szó. Anzengruber közelében van történeti helye Ausztria másik »parasztköltő«-jének, *Peter Rosegger*nek (1843—1918): akkor a legmélyebb, amikor nem stilizál, nem feszeget problémákat, hanem megmarad stájer parasztjai között, rábízza magát az események eleven erejére s nem torlaszolja el elbeszélő kedve útját.

A renaissanceizmus szimbolikus pajzs, melyet egy érzékeny költő tart maga elé védekezésül a mechanizált világ ellen. De van a védekezésnek egy másik módja is, az a belső tehetetlenségben, gyökértelenségben, élményszegénységben gyökerező dekoratív formalizmus, a kultúra és a ruha romantikája, amelyet a müncheni költők képviselnek, az élükön *Emanuel Geibel*-lel (1815—1884). Épületek, szobrok, képek, színek, fegyverek, kultúrélmények látják el itt azt a szerepet, amelyet teremtő költőknél az ősélmény szokott ellátni. A szenvedéllyel együtt az élet is kiszorul a költészetből. Ez a költészet ébrentartja a költői küldetés fikcióját s konzerválja a romantika, Heine lírájának eredményeit... *Paul*

Heyse (1830—1914) is formalista. Elsősorban festői színhatásokra reagál, ezért ha kultúrformákhoz fordul, mindig ilyen hatásoknak megfelelően stilizálja őket (böcklinizmus). *Martin Greif* (1839—1911) az egyetlen, aki szűk területen, a tájképlírában, az impresszió melódikus kiaknázásában elér mindent, amit a nagy lírai hagyományok epigónjának elérnie adatott. A müncheniek körén kívül álló líra nem mutat egységes képet. Költőkben nincs hiány, de nagy költő nem akad közöttük. A legtöbbjük között halvány, sokszor elmosódó kapcsolatot teremt a pesszimizmus *(Ed. Grisebach, J. W. Widmann, W. Busch, Fr. Th. Vischer).* Valamivel távolabb Keller és Stifter között helyezkedik el Ausztria két jelentékeny elbeszélője: *Marie von Ebner-Eschenbach* (1830—1916) és *Ferdinand von Saar* (1833—1906).

A renaissanceizmus, böcklinizmus sohasem vét a disztancia törvénye ellen. A realizmus sohasem érzi magát olyan otthonosnak a valóságban, hogy ne biztosítaná magának a valóság elől való visszavonulás útját, az eszményítés lehetőségét, s még legnagyobb elbeszélői is formai stilizálással ellensúlyozzák a tartalom nyers realizmusát. Most azonban le kell mondania eddigi tartózkodásáról s formájában is alkalmazkodnia a valóságnak disztancianélküli megismeréséhez. A valóság új közelsége formában széthullást, tartalomban pedig a részlet tiranniszát jelenti. *Theodor Fontane* (1819—1898) annyira előretolja a realizmus hadállásait, hogy a naturalizmusra már csak az utolsó döntő lépés marad. Elvétve már ő is alkalmazza az élmény és forma közösségének naturalista elvét, elsősorban abban a törekvésében, hogy az impresszió tartalmát csorbítatlanul közölje az olvasóval, hogy a részletek teljességével pótolja az elveszett egyetemességet.

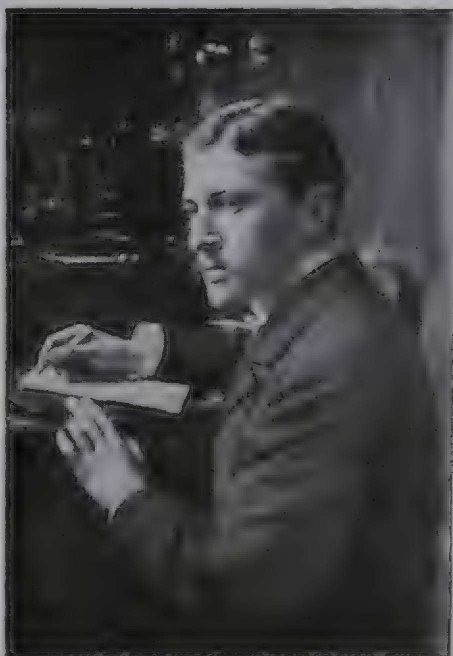
Impresszionista formanyelv a költészetben s vele szomszédos területeken, ez csak egyik tünete a fokozódó mechanizálódásnak. S ki állhatná útját ennek a folyamatnak, amikor minden támogatja, a természettudományok s a természettudományokhoz igazodó ismeretelmélet, Mach relativizmusa, amikor egyház, társadalom, politika, sőt az irracionalizmus utolsó élő formája, Wagner zenéje is sietett alkalmazkodni hozzá? Ezért szinte istenkisértésnek tetszik, ha *Friedrich Nietzsche* (1844—1900) épen a zeneiség nevében akarja visszafordítani vagy legalább is elhajlítani a fejlődés irányát s a gyűlölt civilizáció romjai felett új görög kultúrformává objektiválni a gótika német zenéjét. Pedig nem most történik először, hogy a zene szolgál egy új kultúresemény alapjául. De a valóság a romantika idején is, most is erősebbnek bizonyul minden zenei hallucinációnál: a zene nem kezdet, hanem vég, a kultúrák hanyatlásának, haldoklásának utolsó formája. N. levonja a kiábrándító felismerés fájdalmas tanulságát. De kultúrprogrammjáról mégsem mond le, hanem megkezdi a civilizáció értékeinek átértékelését s egy új utopisztikus görögséget teremt magának, amelyben a melódia foglalja el a plaszticitás helyét. *Zarathustra*-ja az utópia legmélyebb, legnagyobb lírai formája a világirodalomban.

A naturalizmus zászlóbontásának történetfilozófiai időpontja összeesik az egyetemes mechanizálódás legmagasabb fokával s a pozitivizmus teljes diadalra jutásával. A támadás a forradalom jegyében jelentkezik. A rombolás munkája azonban annyira kimeríti, hogy mire eltakarítja a romokat, már ki is fogyott a nagy lendületből. Csak folytatja, illetőleg befejezi, kimeríti a realizmus programmját: megfojtja a régi örökségen élősködő tehetetlen árnyakat, széttépi azt az elhomályosító és halkító fátyolt, amelyet az epigónköltészet vetett a munka, a tudomány, a gazdasági harcok, társadalmi szakadékok válsága, a gépek, menedékhelyek, betegség, nyomor, szenny, rongy, részegség, őrület, terheltség, szexuális kéj és bűnök világa, a nagy városi ucca zaja és feszültsége fölé. Ezt a mozgalmas zajt akarja megszólaltatni, ezt a feszültséget robbanásra bírni. Nyelve a francia impresszionista festészet, Zola, Ibsen, Tolsztoj levegőjében oldódik meg. Tartalmát a természettudományok táplálják. Ritmusának a pozitivizmus filozófiája, a relativizmus ismeretelmélete ad új pátoszt, a szocializmus, az egyetemes emberi szolidaritás gondolata szab irányt. A naturalizmusnak nem kellenek az álom s a képzelet csodái, a misztérium. A színpadon nem tűri a verset, a szép taglejtést, a lírai monológot. Csak egy bálványt ismer: a mát, a pillanat, a kor és időszerűség könyörtelen igazságát. Szavai kihullanak a nyelv kozmikus összefüggéséből, a lírában, az eposzban, a drámában csak a kritika, az igazságkeresés, megismerés, leleplezés eszközei. A naturalizmus teljes felszabadulást hirdet az elavult formák nyüge alól. De ez a felszabadulás csak látszólagos, mert valójában új, a réginél is könyörtelenebb megkötöttségnek veti alá magát. A régi hitregék helyére a környezet mitosza lép. A környezet sugározza ki magából az embert, aki gondolataiban, tetteiben csak a környezet törvényeinek ad visszhangot. A N. nem akar tudni az antik végzet fogalmáról, de az átöröklés törvénye kegyetlenebb súllyal nehezedik áldozataira, mint az antik mondák minden végzetszerűsége. Az élmény formáját a műalkotás formájával azonosítja. Nem vár addig, míg a pillanat élménye lehiggad, hanem formáját azon nyersen átviszi a műalkotásba. A naturalizmus lírája (A. *Holz*, K. *Henchell*, H. *Conradi*, O. J. *Bierbaum*, Joh. *Schlaf*, R. *Dehmel)* rendszerint érzéki benyomások, igazságok, meggyőződések, ritkábban nagy lelki megrázkódtatások körülírása, regénye pedig inkább csak probléma- s tárgybővülést jelent. Architektonikus formakísérletei megtörnek a pillanathoz s témáihoz való kötöttségén.

Gerhart Hauptmann

Richard Dehmel

Stefan George

Hugo v. Hofmannsthal

Frank Wedekind

Arthur Schnitzler

Thomas Mann

Stefan Zweig

Az új líra előkészítésében *Detlev von Liliencron* ugyanazt a szerepet tölti be, mint a vele rokon struktúráju Fontane az elbeszélő próza naturalizálásában: új formát nem teremt, de a régiek felfrissítésével hajlékonyabb formához juttatja az impresszió lirizmusát. (Mellette tovább él a régi líra: *G. Falke, C. Busse, B. von Münchhausen,* stb.). A naturalizmusnak azonban a dráma a kiválasztott műfaja. A naturalizmus itt olyan tárgyi megterhelést jelent, hogy csak a regény nem roppan össze alatta. A környezet elmélete, az átöröklés törvénye megfojtja a szabad akaratot s ezzel mintegy eleve eldönti a drámai küzdelem sorsát. Az ilyen küzdelem merő látszat. A hős hősisége teherpróba: bátran, dacosan tartja a ráhulló súlyokat, a környezet bénító terhét, mindaddig, amíg össze nem roskad alattuk, vagy — ami a ritkábbik eset — le nem dobja magáról. De az utóbbi megoldás már vétség a környezet szentsége ellen s egyben szabadulás a naturalizmusból. A középszerű drámaíró olyan, mint a naturalizmus hőse: összeroppan s elmerül a környezet részleteiben. Csak kivételes tehetség találja meg a magasba s a szabadba vezető utat. Ilyen tehetség csak egy van: *Gerhart Hauptmann* (*1862). Ő az egyetlen, aki maradandó formát ad a naturalizmus kezdő pátoszának, túléli válságait, bukását, kitágítja a problémáinak s tárgyainak körét, átlépi a határát, egyezményre lép a romantikával, hangot ad kora egyre erősebben jelentkező misztériumvágyának, hogy végül kozmikus és mitikus háttérbe helyezze a drámai küzdelmet. Mellette ma már teljesen elhomályosult a naturalista dráma többi úttörőjének jelentősége, legfeljebb pillanatnyi hatások emléke veti történeti fényét egyik-másik névre. Csak *Arno Holz* néhány nagyszabású kisérletéből bontakoznak ki egy új forma körvonalai. *H. Sudermann* viszont csak bitorolta a költő funkcióját.

A pillanat kultusza, az érzéki benyomás túlértékelése lassanként rést üt a korai naturalizmus szigorú programmszerűségén. Az igazság mértéke most már nem a kor, az idő, a társadalom formája, hanem az egyéni impresszió. A megtagadott lélek kezdi visszanyerni régi jogait, a külső élményt elhomályosítja a látomás, a szem funkcióját átveszi a fül, a költészetnek meghalkul a hangja s fényhomályos, fátyolozó szavakat, szimbolumokat, hasonlatokat keres az újonnan felfedezett csodákhoz. Zola etikai naturalizmusát Stendhal, Flaubert esztétikai realizmusa, Bourget pszichologizmusa szorítja háttérbe, Dosztojevszkij, Tolsztoj mellett felbukkan Jacobsen, és a *Kisértetek* után Ibsen kései drámája. Maeterlinck visszaadja a németségnek, amit a romantikától örökölt. A mese, a száműzött vers, lírai monológ, a zeneiség visszatér a színpadra. A körforgás véget ért: a naturalizmus utolsó kisugárzásaiból, francia szimbolizmusból, a desillusionizmus északi regényéből, a kék virág régi misztériumából megszületik a neoromantika. A naturalizmus zászlóbontói sorra megtérnek hozzá. A N. kimerülését kisérő szélcsendben egy pillanatra újra megerősödik az epigón költészet hangja. Ugyanakkor a *Heimatkunst* apostolai indulnak a falu, a népiesség, nemzeti gondolat nevében harcba a nagyvárosi irodalom nemzetköziség ellen . . . (*Fr. Lienhard, A. Bartels*).

A naturalizmus kimerülésével egyidőben egy olyan válság jelei mutatkoznak a német szellemi életben, aminőre nem akadt példa a romantika óta. A mindenható pozitivizmus elveszti rugékonyságát s hanyatló ereje tudatában egyezményre lép az elnémított irracionális erőkkel, mire ezek felocsudnak s harcot kezdenek egykori autonómiájuk visszaszerzésére. A filozófusok közül *W. Dilthey* üt elsőnek rést a természettudományokhoz igazodó gondolkozás formáinak örvényén, ezt a rést tágitja aztán *W. Windelband* azáltal, hogy szembeállítja egymással a természettudományok s kulturtudományok módszerét. *H. Rickert* rendszerré építi ki e tudományok fogalomalkotó eljárásának különbségét. A felismert szakadékot aztán mások mélyítik, így *G. Simmel,* de mindenekelőtt Bergson, aki viszont a német idealizmusban gyökerezik. Kanttal együtt új életre kelnek filozófiájának problémái, az idealizmus nagy rendszerei, Fichte, Schelling természetfilozófiája, Hegel objektiv szelleme, s nyomukban, mellettük minden kor és éghajlat irracionalizmusának száz meg száz alakváltozata. Az egyetemes intellektualizálást egyetemes desintellektualizálás követi. Az új életre támadt idealizmus mindenütt régi jogaiba iktatja a szellemet, megszabadítja az anyag súlyától, a természettudományok gyámságától, utat nyit a konkrét eleven élet, az élet és kultúrformák belső szerkezeti összefüggésének, a teremtő szintézis és fejlődés lényegének megértése felé s az anyag mögött újra felfedezi az abszolút értékek világát. A természet erőtörvényei meginognak, a naturalizmust felváltja az energetizmus, a mechanizmust a neovitalizmus. A pozitivizmustól való eltávolodás legszembetűnőbb jele az évtizedek óta elfojtott metafizika új érvénye. A meginduló harc első fázisát a költészet dönti el. Mint naturalizmus nyomon követte a pozitivizmust, most előkészíti az idealizmus feltámadását, sőt mint expresszionizmus nemsokára túl is fogja haladni.

A kor tudatára ébred a haladás csődjének, hontalanságának, s elérhetetlen távolságban egy erkölcsben, istenhitben, áhítatban ujjászületett világ, egy új istenközelbe került, abszolút értékekhez, etoszhoz igazodó ember látomása ragyog fel a szeme előtt. Egyelőre azonban be kell érnie azzal, hogy felismeri, megszólaltatja problematikusságát, tetthez juttatja a vágyat, hogy leszámol az időpont hazugigazságaival, átszellemíti eddigi tárgyait és formáit, a lélek felszínétől egyre inkább a lélek mélységei felé fordul, hogy legalább az utópia erején közelíti meg az új ember eszményét (*H. Stehr, Jak. Wassermann*)

A neoromantikában, esztetizmusban új csodákkal, barok hasonlatokkal és képekkel, szabadjára bocsátott szenvedélyek, egy új monisztikus szépség színes káprázatával (*Ricarda Huch*) vakít rá a maga szemére, halálos álmélységek, homály és félhomály szimbolikus zenéjével kábítja el durva hangokhoz szokott fülét (*Hugo von Hofmannsthal, R. Beer-Hoffmann, E. Hardt, E. Stucken, St. Zweig*), az újklasszicizmusban hadat üzen az erkölcsi relativizmusnak s szerkezetében az antik formakánonhoz igazodó, elvont dráma fikciójával áltatja magát (*P. Ernst, S. Lublinski, Wilh. von Scholz*). Istent kereső útján eljut a misztikához (*R. M. Rilke*). Egy jelszótól hangos a költészet minden területe: el az anyagtól, a mechanizált valóságtól, az atómtól, a pillanatnyi impresszióktól, a pszichologizmustól, vissza a szellemhez, a szép fikciókhoz, a stilizált formákhoz, a szimbolumhoz. Mint száz évvel előbb, ujra megindul a világ romantizálása, ember, állat, növény, tárgyak, tengerek és szárazföldek, korok, klimák meghódítása, menekülés Európából, keletre és délre, a szépség, nagyság, elveszett egység, metafizikai őshaza, a béke és nyugalom plátói ideájának ideges keresése, kalandozás a gyermeki s érett lélek mélységeiben, útvesztőiben (*H. Hesse, Fr. Huch*), lidérckergetés, halottköltögetés. A regény és elbeszélés befogadó képessége nem ismer határt: az öt világrész, barok, gótika, új hegelianizmus, Bergson intuicionizmusa, Husserl lényegszemlélete, indián romantika, orosz rejtély, néger mesék, a gépek világa, mind helyet találnak benne. Nagy történeti evolúciók (*E. Handel-Mazetti, Ric. Huch*) váltakoznak szimbolikus szellem- (*E. G. Kolbenheyer*) s groteszk kisértetidézéssel (*G. Meyrinck*). Az elbeszélőket, drámaírókat megejti a freudizmus szemfényvesztő varázsa. A líra megfürdik W. Whitman versében, felfrissül Verhaeren lirikus pátoszában, pórusai szinültig megtelnek Baudelaire és Rimbaud vérével. Az egyetemes, jó sokáig áttekinthetetlen káoszból csak néhány költő emelkedik időtlenebb magasságba: *Karl Spitteler* heroikus és plasztikus világa még látható közösséget tart a realizmussal és impresszionizmussal. *Stefan George*-nak viszont még csak periferikus érintkezése sincs velük. Belső problematikusságát legyőzi, kifelé pedig nem ismer egyezményeket. Lezárja a Goethe—Hölderlin—Nietzsche sort. Megszólaltatja a modern ember kultur-komplexumának minden összetevőjét, németsége tartalmát s tiszta lírai formában örökíti meg időfeletti álláspontját. *Alfred Mombert* költészete a világ, világteremtés, az élet kozmikus vonatkozásainak intuitiv megértésében gyökerezik. Átéli istent, eszközeit, erejét, a szférák zenéjének misztériumát. Egy szál sem köti a haldokló impresszionizmushoz, de távol áll az újromantikától is. Annál nagyobb a *Thomas Mann* impresszionista s neoromantikus érdekeltsége: *Buddenbrooks*-a a naturalizmus korának legérettebb regénye, *Zauberberg*-je pedig a *Wilhelm Meister* óta az első német regény, amelynek nemcsak kor-, hanem világtávlata is van s amelyben az irodalomnak időhöz kötött, homályos értékszférájából a költészetébe emeli Európa s benne a maga németsége problematikusságát . . .

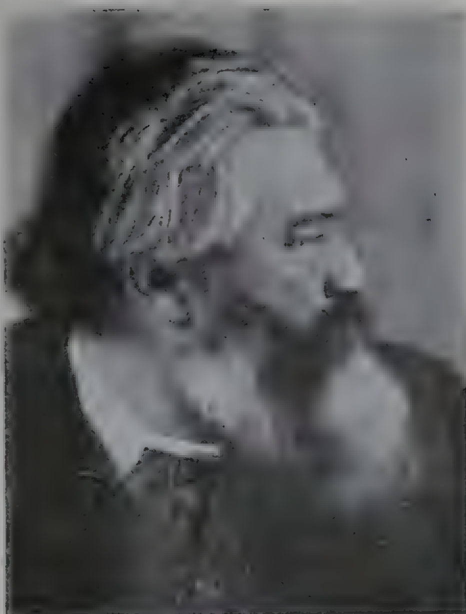
A természettudományosított szellemi életnek, a hagyományos költészetnek teljesen ki kell merülni, hogy helyet adhasson az újnak. A költészet minden területén akad egy-egy költő, aki ellátja az utolsó »lépés« funkcióját: a lirában *Arno Holz*, a prózában *Heinrich Mann*, a drámában *Frank Wedekind*. Wedekind küldetésének van a legmélyebb történeti jelentősége: az ő drámája az érzékeiben megváltott világ erkölcsi iskolája. Művészetében már semmi nyoma az alkalmazott szociológiának. Az expresszionizmus előtt szabad az út.

Az expresszionizmus gyűjtő fogalmában látszatra különböző, de belső értelmükben, erkölcsi érdekeltségükben, hagyomány-, logikaellenességükben rokon irányok kapnak helyet (A szó maga Franciaországban bukkan fel első izben.) A mozgalom időbeli határai nagyjában: 1910—1922). Van nyugathoz, van kelethez igazodó, természettudományokon, Bergsonon, Husserl lényegszemléletén, misztikán tájékozódó, politikai-aktivista, elvont, nemzetfölötti s német nemzeti expresszionizmus. Csupa testre, formára váró idea, alaktalan, mértéktelen hullámzás. A kisebb erők és erecskék két főágba torkollnak: a szűkebb értelemben vett ex.-ba, amely tiszteletben tartja a műalkotás autonómiáját, s aktivizmusba, amely csak gyakorlati (társadalmi-politikai) hatás eszközét látja a művészetben. De jelentkezésének minden formájában az anyag súlytalanításának, átszellemítésének utolsó fázisa.

Az impresszionizmus a pillanat művészete volt. Szilánkot szilánkhoz, részletet részlethez illesztett. Nem voltak kozmikus távlatai. A neoimpresszionizmus túlhajtotta az impresszionizmust. A futurizmus új egységet ígért, de valójában még egyszer összetörte az amúgyis részekre tördelt felszínt. Az expresszionizmus ezzel szemben világérzés és világforma. Két összetevője van: 1. Egy negatív: kiáltás és sikoly. A meztelen, kiábrándult lélek tiltakozik benne eddigi valóságai, csalódásai, inedaequat formái, az űr kísértetei ellen. A szellem tagadja benne a természet pozitívizmusát, fölényét, objektív megváltozhatatlanságát, logikáját, kételkedik igazságában, harcot indít a mechanizálódás, az anyag öncélja, a pszichologizmus, az analízis, a reális részletek tiranisza, a hétköznapok fizikája, áhitatnélküliségé ellen. 2. Egy pozitív: A tiltakozás, a sikoly, a lélek meztelensége, a tagadó mozdulat testet ölt, a kiáltás s a kiáltásban felszabaduló lélek érzése formát kap. Az expresszionizmus légköre az önkivület, minden élménye, lét, föld, ég, tér, idő: látomás. Az impresszionizmus fotografált, az expresszionizmusnak látomásai vannak. Az impr. rakétákat eregetett, az expr. állandó fényeket keres. Világképe

Georg Kaiser

Theodor Däubler

Franz Werfel

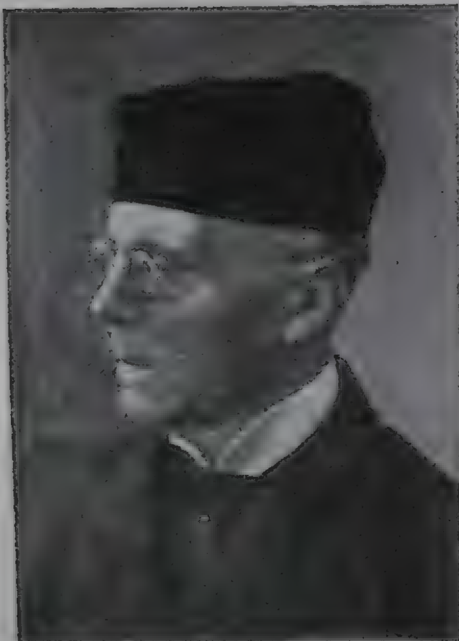
Fritz v. Unruh

Björnson

Ibsen

Lie

Hamsun

intuición alapul s nem tudáson. Az expresszionista művész állandó feszültségben, lelki fehérizzásban ég. Ő az emberiség lelkiismerete, a szellem forradalmasítója, az ember istenrokonságának prófétája. Mindenütt kozmikus életértéket, távlatokat lát, mindent az örökkévalóság látószögéből néz. Egy törvényszerűséget ismer, a kozmikus melódiát. Nem a látható valóságot reprodukálja, hanem a láthatatlan világot teszi láthatóvá. Nem akar tudni a történeti, dekoratív apparátusról, csak a tiszta emberi tartalom érdekli. A szellemet szolgálja, a szellem erején utopisztikus világokat teremt a semmiből. A dolgokat kifejti realitásukból, hogy megszólalhasson bennük a lélek. Az egyén típussá, egyetemes emberré, emberiséggé tágul. Pillanatról pillanatra új szenzációk korbácsolják a képzeletet. Nincsen többé kerülő út, marasztaló, tagadó lélektani elemzés. Kozmikus érzés a dolgok mértéke. Szánalom, vallás mind csak töredék. Csak egy egész van: az oszthatatlan világ látomása. A művészet állomás az istenhez vezető út testén. Mint Schelling utolsó koncepciójában — a végső cél itt is isten kezében van. A tárgyak mögött isten paradicsomi kertjét látja az expresszionista. Nincs part, amelyen meg ne vethetné a lábát. Ujra szabadon és diadalmasan ver a szíve: Az eltemetett misztérium meg van mentve, a mitosz újra él. A német expresszionizmus mítikus homályból származtatja magát. A látomásban rokonának vallja az önkívület minden korát, asszír, egyiptomi, ind, perzsa, zsidó, germán, középkori katolikus formáját... Ha nem is leghamarább, de mindenesetre időszerűségekre reagáló legnagyobb érzékenységgel a lírában jelentkezik az expresszionista világérzés. Az átmenet, a formatörés, lazítás vagy elhajlítás lirikusai: *Georg Heym, Georg Trakl, Ernst Stadler*, a tiszta, következetes expresszionizmusé: *Alb. Ehrenstein*, az új etoszé s közösségé: *Franz Werfel*, a forradalmi pátoszé, a kaotikus önkívületé: *J. R. Becher*, az impresszionizmussal leginkább ellentétes absztrakcióé: *August Stramm*. Az egész költészet leggazdagabb nyelvi teljesítménye *Th. Däubler* lírai eposza: *Das Nordlicht*. A legnevesebben s a legváltozatosabb eredménnyel az expresszionizmus erkölcsi iskolájában, a színpadon folyik a harc az új absztrakt rendért, az új humanizmusért, a szintetikus formáért, kozmikus közösségért, a világ erkölcsi forradalmasításáért, az anyag átszellemítéséért. Ez a terület mutatja a legproblematikusabb képet (*Carl Sternheim, Georg Kaiser*), próféták (*R. J. Sorge, W. Hasenclever, H. Johst*) váltakoznak fél-expresszionistákkal (*A. Wildgans*), forradalmárok (*E. Toller*) isten- és újmitosz-keresőkkel (*E. Barlach, Fritz von Unruh*). Itt vonják le legmerészebben az új világ erkölcsi s formai programmjának következtetéseit. Az impresszionista hagyomány az elbeszélő prózában tartja magát legszívósabban, sőt egyízben meglepően erős hatásúnak bizonyul (*Alfr. Döblin*). Itt kétféle expresszionizmus van: egy belső tartalmi, amely épen csakhogy átszínezi, áttüzesíti a hagyomány nyelvét (*Max Brod*) s egy tartalmi-formai e.-sal (*Gottfried Benn, Kasimir Edschmid, W. Lehmann, Leonhard Frank, Franz Kafka, Friedländer-Mynona*). Az expr. érett prózájában holtan bukik felszín alá a metafora. A szó meztenül menekül az önkívületbe. Nyilként fúródik bele a tárgyak kristálylelkébe. Legrejtettebb tartalma izzómelegen árad ki belőle. A főnév súlya átsiklik az igére. Minden szín a jelzőben halmozódik fel. A mondatról leolvad minden ékítmény. Ami megmarad belőlük, egyszínű ragyogás, tömörség, látomás látomás mellett. . . .

Irodalom: l. az előbbi fejezet 3. pontját, és: Sam. *Lublinski: Lit. u. Gesellschaft im 19. Jhdert.* I—II. (1899—1900); u. a. *Der Ausgang der Moderne* (1909); A. *Soergel: Dichtung u. Dichter der Zeit* (1911 s többször); u. a. *Neue Folge. Im Banne des Expressionismus* (1925); O. *Walzel: Die dt. Dichtung seit Goethes Tod* (2. kiad., 1920); u. a. *Deutsche Dichtung der Gegenwart* (1925); J. A. *Thomése: Rom. u. Neu-Dichtung in neuer Zeit* (1922); A. *Bartels: Deutsche Dichtung von Hebbel bis zur Gegenwart* (1922); *Die Jüngsten* (1921); H. *Naumann: Die dt. Dichtung der Gegenwart* (2. kiad. 1924); Wg. *Stammler: Dt. Lit. vom Naturalismus zur Gegenwart* (1924); Ph. *Witkop: Dt. Dichtung der Gegenwart* (1924); L. *Marcuse: Weltliteratur* (Deutschland, 1924); Fr. v. d. *Leyen: Deutsche Dichtung in neuer Zeit* 1922); Gen. *Bianquis: La poésie autrich. de Hofmannsthal à Rilke* (1926); Bh. *Diebold: Anarchie im Drama* (1921); Pl. *Fechter: Der Expressionismus* (1919); H. *Bahr: Der Expressionismus* (2-ik kiad. 1920); M. *Krell: Über neue Prosa* (1919); K. *Edschmid: Über den Expr. in der Lit. u. die neue Dichtung* (7. kiad. 1920); M. *Krell: Manifeste des brüderl. Geistes* (1920); K. *Lehmann: Vom Drama unsrer Zeit* (1924); R. F. *Arnold: Das dt. Drama* (1925). *Turóczi-Trostler.*

Nemirovics-Dáncsenko, *Vászilij Ivánovics*, orosz író, *1848. Egyike a legkiválóbb harctéri tudósítóknak. Az 1877. orosz—török, 1904. japán—orosz és az 1914—17. évi háborúk tudósítója volt. Mint regényíró és ifjusági író meglehetősen gyenge, bár igen sokat írt. Legjobbak a *Vázlatai*, de ezekben is sok a túlzás és a melodramatikus hatásvadászás. Meseszövése érdekes, de lelki rajz nincs benne. Az ellaposodott naturalisztikus ábrázolásmód jellemzi műveit. Egy elbeszélése megjelent magyarul: *Orosz elbeszélők tára II.* F. Ambrozovics D. 1905.

Nemzet, politikai napilap. A Hon és Ellenőr egyesüléséből keletkezett 1882. Főszerkesztője *Jókai* Mór volt, fel. szerkesztője pedig: *Láng* Lajos, *Visi* Imre, *Hegedüs* Sándor és *Gajári* Ödön, a szabadelvüpárt eszméit szolgálta, belőle alakult a *Magyar Nemzet*, amely 1913. szűnt meg.

Nemzeti eposz. A műeposz egyik fajtája.

Tárgya az egész nemzetre kiható esemény: honfoglalás v. a nemzet élet-halál harca. Hőse végzetes; nemzete sorsa van rábízva. Előadása sok tekintetben utánozza a naiv eposzt. Fohászkodással, vagy hangulatos előhanggal kezdődik, megtaláljuk benne a seregek felvonultatását, az u. n. seregszemlét, helyet ad a csodás elemnek is, részletező, epizódokkal tarkított. A latin irodalom legkiválóbb nemzeti eposza *Vergilius: Aeneise*. Augustus korában és Aug. dicsőítésére készült. A világirodalomra nagy hatással volt. A magyar irodalomban a XVIII. sz. végén kezdődik az eposz kora. Már *Csokonai* szándékozott egy nemzeti eposzt írni, mások is kísérleteztek, de csak *Vörösmarty*nak sikerült a honfoglalás-eposzát *(Zalán futása)* megteremtenie. *Arany* a hún mondakörből vette nemzeti eposzának tárgyát *(Buda halála)*. A régi magyar irodalomban csak egy nemzeti eposz van: a *Zrinyiász*. A költőnek sikerült hősét, mint a kereszténység és magyarság vértanuját és megmentőjét feltüntetni. *Lengyel.*

Nemzeti Szinház. A XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején csak időről-időre voltak magyar színházi előadások az ország fővárosában. Hiába buzgólkodott sokáig *Széchenyi*, hiába küzdöttek az írók, Pest városának nagyobbrészt idegen ajkú lakossága a mult század elején még nem tudott állandó otthont biztosítani magyar színtársulatnak. Végre 1837. augusztus 22.-én megnyílt az állandó magyar színház. Telket *Grassalkovich* Antal herceg adott számára. A színházban drámát és operát adtak elő. Az első igazgató *Bajza* József volt; a megnyitásra írta *Vörösmarty*: *Árpád ébredését*. Bajza már 1839. lemondott a vezetésről; ekkor a részvénytársaságtól az ország vette át a színházat; neve 1840 óta: *Nemzeti Színház*. A Bajzát követő igazgatóknak sok nehézséggel kellett küzdeniök, úgy hogy a szabadságharc előtt újra őt bízták meg a vezetéssel. A szabadságharc után, a legnehezebb időkben, *Fáncsy* Lajos iparkodott a művészgárdát együtt tartani. Nagy virágzásnak indult a színház *Szigligeti* Ede igazgatása idején. Szigligeti eredeti darabokkal látta el a színpadot, de nagy gondot fordított a klasszikusokra is. Halála után *Paulay* Ede lett az új igazgató. 1884. megnyílt az *Operaház*. Ettől az időponttól kezdve csak drámai műveket adott elő a N. — Paulay után az igazgatók gyors ütemben váltották fel egymást. A világháború és az utána következő forradalmak, meg gazdasági bajok a N.-ra is nagy hatással voltak; még a nagyműveltségű és finom ízlésű *Ambrus* Zoltán sem volt képes a zavaros időkben értékes munkát végezni. Jelenleg *Hevesi* Sándor az igazgató, aki igen nagy gondot fordít arra, hogy a klasszikus darabokat kitünő előadásokban mutassa be a közönségnek. A N. régi épületét 1908. elhagyta. Míg az új a régi telken fel nem épül, addig a régi Népszínházban van ideiglenesen otthona. *Lengyel.*

Nemzeti Ujság. 1919. az *Alkotmány*ból alakított politikai napilap. Keresztény, legitimista. *Turi* Béla, *Bonitz* Ferenc, *Szabó* László után *Tóth* László lett a felelős szerkesztője, *Turi* főmunkatárs.

Nenia, az ókori Rómában temetések alkalmával zenekísérettel énekelt magasztaló- és panaszdal, amelyet sirató asszonyok *(praefica)* adtak elő.

Neoklasszicizmus, l. *újklasszicizmus*.

Népballada. Igy nevezzük azokat a nép ajkán élő vagy onnan följegyzett elbeszélő lírai költeményeket, amelyek valamely többnyire szomorú, néha víg és vagy költött, vagy valódi történetet adnak elő, mégpedig kivétel nélkül dallammal kísérve. Népköltésünkben méltó hírnévre tett szert, sőt műfordításokban külföldön is figyelmet keltett a székely N., amely semmiben sem áll a világhírű angol N. mögött. A magyar N. az alföldön inkább érzelmes, lirikus, míg a Székelyföldön objektivebb, sokszor igazi kis eposszá fejlődik. Az utóbbiak között némelyik ősrégi maradvány, pl. a *Julia szép leány* kezdetű, a kereszténység első századaiból. *Vikár.*

Népdal. Azokat a szájról-szájra szálló népköltési termékeket hivjuk így, amelyek mindig dallam kíséretében hangzanak föl a nép ajkán anélkül, hogy szerzőjük ismeretes volna. Nem mintha a N. csakúgy magától vagy a népnek valamely kisebb-nagyobb csoportjától eredne; hanem az eredeti alak, amelyben a N. megszületett, a népköltőtől elszármazik más dalterületre, ott más *nótafák* tulajdonává lesz és mindenhol gyarapodik az átvevő dalterület sajátosságaival, az új nótafák egyéni hozzáköltésével. Igy számos változat keletkezik, s ezek összehasonlító kutatása mély betekintést nyújt a néplélek konyhájába, ahol a N. is készül. Noha szerzőit rendszerint nem ismerjük, mert a legtöbb régi N.-t nem keletkezése helyén, hanem vándorlásának valamely pontján, többnyire már sokszoros hozzátoldással, vegyüléssel vagy kopással találjuk fel, az újabb N.-nál mégis nem egy eset van arra, hogy szerzőjét is kinyomozhatjuk. Mert ha véletlenül ott halljuk meg a N.-t, ahol született, könnyű kinyomozni a *nótafát*, aki szülte. Arra is van eset, hogy országszerte ismert régi N. népi költője utólag ismeretessé válik a N. ősi alakjával együtt, amelynek változatai becses adalékok a N. tanulmányához. A magyar N. rendkivüli fontosságát eléggé jellemzi ama roppant nagy hatás, amelyet Petőfire tett. *Arany* is a N. hatása alatt vált legnemzetibb költőnkké. De azonkivül nevezetes a N. mint a nemzeti szellem megnyilatkozásának leggazdagabb tere. Tanulmányával a Folklore foglalkozik. Zenei szerkezetére nézve l. *Kodály* Zoltán: *A magyar dal strófa-szerkezete* (Nyelvtud. Közlemények) és *Bartók* Béla: *A magyar N.* (Bp. 1925.) *Vikár.*

Népdráma. Nem külön műfaj, csak tárgyi megkülönböztetése az olyan drámának, amely a nép körében játszik. (Pl. *Szigligeti: A szökött katona*; Karl *Schönherr: Erde.*)

Népeposz (naiv eposz). Hősköltemény, amely a népnek őshajdanát, mitológiai képzeteit, isteneiről és hőseiről szóló regéit verses alakban mondja el. A N. rendszerint kisebb elbeszélésekből alakul egy nagyobb egésszé, amelynek létrejötte valamely szerkesztést föltételez. Igy keletkezett a régi görögök két *nemzeti* N.-a, az Iliász és az Odysseia, így a Roland-Ének, a Kalevala stb. Mindezek, legalább is alkotó részeikben, az illető nép hősi vagy gyermekkorának termékei s a teljes nemzeti egység, azonos nemzeti gondolkozás és érzés tükrei s ennélfogva nemzeti jelentőségük roppant nagy. De mint a költőművészet legmagasabb csúcspontjai, méltó és állandó érdeklődés, kutatás tárgyai a világirodalomban is, úgy hogy mindenik körül századokra megy a róluk szóló irodalmi művek száma. *Arany* János a történeti okokból kifejlődni nem tudott magyar *naiv eposzt* akarta utólag megteremteni a Hún trilógiával. *Vikár.*

Népies stílus. Világos, könnyen érthető, népies szólásmódokkal van tarkítva, kerüli a bonyolult szerkezeteket. Túlozni nem szabad, különösen a népies kifejezéseket nem szabad erőltetni, mert akkor a stílus póriassá válik. Népies stílusa van pl. az újabb írók közül *Móricz* Zsigmondnak, népies stílusú *Arany* János néhány elbeszélő költeménye is.

Népköltés, angolul *folklore* : az »iratlan irodalomnak« is nevezett szájhagyomány. Magában foglalja a régi képzeletnek minden oly alkotását, amely apáról-fiúra száll és így válik közkincccsé. Az is ide tartozik, ami, ha nem a néptől ered is, de a nép tartotta fenn vagy régi költők — nótafák, mesemondók — alakították a népköltés hagyományai, saját törvényei szerint. Általában oly költői termékeket számítunk a N.-hez, amelyeknek szerzőit nem ismerjük s amelyek csak a nép közt, mint szájhagyomány, iskolai, nyomtatás- vagy írásbeli közvetítés nélkül maradtak meg. Ilyenek a mesék, mondák, elbeszélések, helyi történet, ballada, románc, dal, ráolvasás, gyermekvers, játékdal, közmondás, találós mese, sirató ének, továbbá az ősi hiedelmek maradványai, babonák, szokásokkal járó költészet, keresztelői, lakodalmi, temetkezési szokások, ünnepekhez tartozó szájhagyomány stb. A N. ama részét, amely a régibb időből való és nem a műköltés nyomdokaiban jár, hanem saját szabályait követi, ősköltésnek nevezzük. Azt a részét, amely népi eredetű ugyan, de már irodalm formák közt mozog és ily hatásokat tüntet föl, újköltésnek vagy népi műköltésnek, azt pedig, amelyet írók a N. mintájára írnak, műnépköltés névvel különböztetjük meg. Nálunk az ököltés körébe tartozik az újévi regölés, a Szentiváni Ének, a székely-dunántúli palóc közösséget képviselő némely balladák és kiházasító dalok. Bővebbet a N. mivoltáról az irodalmi szempontokat tekintve a Kisfaludy-Társaság Magyar N.-i gyüjteménye (új évfolyam) első köteteinek, a folklore szempontjából további köteteinek jegyzeteiben, továbbá A *Magyar N. Remekei* c. gyüjtemény (Budapest, 1906) I. k. Bevezetésé-ben. *Vikár.*

Népköltési gyüjtemény. A népköltészet termékeit a XVIII. sz. végén kezdték Magyarországon gyüjteni. *Páloczi Horváth* Ádám már a század végén jegyezgette a legszebb magyar népdalok szövegét és dallamát. Gyűjteményével 1813. készült el, de nem nyomatta ki. *Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek* c. kötete ma is kéziratban van az Akadémia birtokában. *Dugonics* András *Magyar példabeszédek és jeles mondások* c. munkája ugyancsak 1820., a szerző halála után jelent meg, de D. az anyagot már régen gyüjtötte terjedelmes művéhez. Mások is hozzáfogtak külföldi hatás alatt a gyüjtéshez. Nagyobb lendületet a demokratikus eszme megizmosodása adott. A *Kisfaludy-Társaság* kezébe vette az irányítást és megbizása alapján 1846—48. elkészül *Erdélyi* János három kötete : *Népdalok és mondák.* A szabadságharc és az elnyomatás megakasztják a fontos munka folytatását, de 1872. megindul az új Népkölt. gyüjtemény. A szerkesztés munkáját *Arany* László és *Gyulai* Pál végzi. Munkájuk eredménye három kötet. A legújabb gyüjtés 1902. indult meg ; *Vargha* Gyula kapott a szerkesztésre megbizást. A *Kisfaludy-Társaság* hivatalosnak mondható gyüjtésén kívül számos, nagyon értékes népköltési termékeket tartalmazó mű jelent meg. Fontosabbak : *Erdélyi* János : *Magyar népmesék* ; *Merényi* László : *Eredeti népmesék* ; *Sajóvölgyi eredeti népmesék* ; *Arany* László : *Eredeti népmesék* ; *Kálmány* Lajos : *Koszorúk az Alföld virágaiból* ; *Erdélyi* János a *Kisfaludy-Társaság* megbizásából kiadta a *Magyar közmondások könyvét* is. Külön kell megemlékeznünk *Kriza* Jánosról, ki 1863. adta ki *Vadrózsák* c. kötetét. A régi székely balladákat tartalmazza ez a kötet. Megjelenése nagy feltűnést keltett, mert a régebbi gyüjtésekben nagyon kevés a ballada. A skót balladákra emlékeztető székely népballadáknak nagy irodalmi értékük is van. (*Szilágyi és Hajmási, Kádár Kata, Kőmíves Kelemenné,* stb.). Az összegyűjtött népköltési anyag nagy hatással volt irodalmunkra : íróink és költőink tárgyat vettek át ; előadásban és nyelvben sokat tanultak, gyakran pedig utánozták a népies termékeket. Az eredeti népmeséket művészi feldolgozásban sokan kiadták ; a legtöbbet *Benedek* Elek dolgozta fel *Magyar mese- és mondavilág* c. munkájában, de számos mesét dolgozott fel, néhányat versben is, *Gyulai* Pál és más költő is. Az összehasonlító nyelvtudomány és irodalomtörténet szintén sokat köszönhet a gyakran ősrégi hagyományok megismerésének. *Lengyel.*

Népmese : a szabadon szárnyaló naiv, gyermekies népi képzelet alkotása. A N. nem vet ügyet sem az időre, sem a helyre s a lehetetlent is lehetségesnek tünteti föl. Szájról-szájra és helyről-helyre száll, így

veszi át egyik nemzedék a másiktól. Az országhatárokat is átlépi a vegyesnyelvű határszéleken, így válik nemzetközivé. A legtöbb N. minden országban csaknem ugyanaz. E körülmény némely tudós, pl. az angol E. *Lang* szerint onnan van, hogy az ősnépek gondolkodása, világszemlélete mindenütt egyforma volt, és a fiatal népi fantázia különböző, egymástól messze eső területeken is egyformán működött. De bizonyos, hogy a szerkesztés, költői szépség, finomabb bonyodalom dolgában kiváló N. keleti jövevény; hiszen Indiában már a Kr. e. 200 — Kr. u. 600 közt való időben nagy N.-gyüjtemény (a *Pancsa-tantra)* jött létre, szintén nagyon régi a *Katházsáritszagára* nevű (u. o.). A perzsáknál az ú. n. *Túti-Náme* szintén N.-gyüjtemény. Híresek az ó-görög aesopusi és a *Gabriasz-* v. *Babriasznak* (Babriosz) tulajdonított mesék, amelyeket sok nyelvre lefordítottak, s ezúton megismerték őket. Az Odysseiában is vannak N.-i elemek. A N.-kutatás igen nevezetes része a folklore tudományának és hazánkban is eredményesen művelik. *Vikár.*

Népmonda: az epikai, vagyis elbeszélő népköltés egyik faja. Rokon a népmesével. Szintén történetet mond el, de akkor is hiteles, megtörtént dolog gyanánt, ha époly képzelet szülötte, mint a mese. Fő jellemvonása az, hogy a helyet és az időt, ahol az előadott, igaznak vélt történet lejátszódik, sőt a szereplő személyeket is pontosan meg tudja jelölni. Nálunk pl. számos ily N. él Mátyás királyról. Van aetiológiai — természetmagyarázó — N., amely valami feltűnő helyi jelenség: hegyalakulat, magános szikla, víz stb. eredetét magyarázza meg és van történelmi N., mint az imént említett Mátyás királyra vonatkozók, amelyek azonban egyformán a népi képzelet gazdag forrásából eredtek és csupán a hagyomány adta hitelességre tarthatnak számot. Sok N. fűződik Krisztushoz, Szent Péterhez és általában a szentekhez. A N. közeli rokon a legendával, amely nem más, mint vallásos szinezetű N. *Vikár.*

Nepos, l. *Cornelius Nepos.*

Népromána: a népballadához közelálló népköltési műfaj. Abban különbözik amattól, hogy kevésbé komoly tartalmú, kevésbé nyomós eseményt ad elő, de szintúgy verses formában és énekelve, mint a népballada. Népköltésünkben remek példa reá a *Görög Ilonáról* szóló N. a székelyeknél. (L. *Magyar Népkölt. Gyűjt.)*

Népszava, a magyarországi szociáldemokrata párt lapja. 1877. alapította *Külföldi* Viktor. Előbb kéthetenként, majd 1880 óta hetenként és 1895 óta naponként jelent meg. 1898. újra visszasülyedt hetilappá s csak 1905. tudott napilappá fejlődni *Garami* Ernő szerkesztése alatt. A forradalom alatt *Weltner*, azután *Somogyi* Béla szerkesztette. Jelenleg: *Vanczák.*

Népszinház. 1875. nyílt meg azzal a céllal, hogy az akkor divatos népszinműnek otthona legyen. *Ráhosi* Jenő volt első igazgatója, vezetése alatt felvirágzott. A közönséget nem csak az előadott népszínművek és operettek vonzották, hanem első sorban a N. szinészeinek játéka és éneke. A N. Evva Lajos igazgatása alatt élte fénykorát. Virágzása idején legnagyobb erősségei *Blaháné, Pálmay* Ilka, *Kassai Vidor, Solymossy* Elek voltak. A mult sz. végén hanyatlásnak indult, végül épületében a hontalanná vált *Nemzeti Szinház* foglalt helyet.

Népszinmű. A népdrámától megkülönböztetendő, önálló műfaj, amelynek sajátos konvenciói alakultak ki. A mult század első felében született, s épen úgy a kor demokratikus áramlata hozta létre, mint a népies lírát és epikát. Iparkodott színpadra vinni a nép tájszólásait, érdekes szokásait, dalait. Meséje már kezdetben is konvencionális volt, külföldön és nálunk egyaránt, s később még konvencionálisabbá vált. *Anzengruber*, bár erkölcsi és szociális célzatokkal megtüzdelve, de igazi népéletet igyekezett bemutatni; a magyar N. megteremtője, *Szigligeti* néhány jó megfigyelés mellett inkább melodramatikus motivumok hatásos felhasználására törekedett. Utána a N. dalos-táncos játékká alakult, érzékeny és vidám, de igen kevéssé jellemző részletekkel. A falu életének igazi problémáihoz közel sem jártak a leghíresebb magyar N.-vek, a *Falu rossza*, a *Sárga csikó* stb. — *Tóth* Ede, *Csepreghy* Ferenc, A. *Balogh* Tihamér, s a többiek munkái. Mesterséges világot alkottak, érzékeny szerelmesekből és egyéb állandó tipusokból; örökös vasárnappá varázsolták a falusi életet. Népies operetté fejlődött a N., az egész műfaj élete hozzá volt kötve egy csodálatos, bűbájos egyéniség: *Blaháné* szereplésehez. Az ő színészi pályafutásának vége felé haldoklott már a műfaj is; *Géczy* István, a *Gyimesi vadvirág* szerzője sem tudta meghosszabbítani az életét. Az operettszerű N.-et *Gárdonyi* Géza terelte vissza a reális színjáték irányába a *Bor*-ral, s ebben az irányban haladt még egy lépéssel tovább *Móricz* Zsigmond *(Sári biró)*. Az új N. tehetséges képviselői *Bibó* Lajos *(A juss)* és *Zilahy* Lajos, aki a *Süt a nap*-ban a háború utáni magyar falut mutatja be. *Benedek.*

Neruda, *Jan*, *1834. †1891., cseh lirikus, akiben sok van *Heine* szarkazmusából s ez alkotásaiban gyakran a művészi szép rovására megy. Ilyen modorú két verseskötete is, a *Hrbitovní kvítí* (Temetői virágok) és a *Knihy veršu* (Verseskönyvek). Későbbi versesköteteiben az egykori világpolgár mindjobban közeledik nemzetéhez; népi motivumokat használ föl s a tiszta népnyelvnek lesz mesteri kezelője. Ilyen művei: *Ballady a romance*, *Prosté motivy* (Egyszerű motivumok), végül posthumus műve: *Pátsiné zpěvy* (Nagypénteki dalok). Ezzel szemben a tiszta, elvont líra hangjai csendülnek föl a *Kosmické písne* (Kozmikus dalok) c. kötetében.

Nerval, *Gérard de* (valódi nevén *Labrunie)*, francia költő és elbeszélő, *1808. †1855. A romantikusok kortársa és híve

volt. Sokat utazott (Német- és Olaszországban, Keleten). Sajátságos, beteges lélek, ezerféle irodalmi hatásra reagál, keresi az igazságot, amelyet mintha fátyol takarna előle. Verseiben a dekadensek előfutára. Prózája (novellák) tiszta és világos mondatokban fejezi ki homályos érzéseit, különös érzékléseit. N. elborult elmével halt meg. Összegyűjtött művei csak halála után jelentek meg, 1868. Teljes kiadása most folyik.

Nestroy, *Johann,* *1802. †1862., bécsi színész és színműíró. Annak a sajátosan bécsi népszínműnek folytatója, melyet *Raimund* emelt igazi költészetté — csakhogy N. működése ebben az irányban nem nevezhető haladásnak, inkább az ellenkezőjének. Színművei a bohózat legkönnyebb fajtájához tartoznak; mulatságos, ötletes voltuk és a dialogusnak olykor szikrázó szellemessége miatt rendkívüli hatást tettek s N. alakja még ma is népszerű a maga városában. Ez a népszerűség azonban csak két vígjátékát tudta megmenteni az enyészettől: *Lumpazivagabundust* és az *Einen Jux will er sich machen* címűt. Általában a N.-féle bohózat nem egészen irodalmi műfaj, van benne valami commedia dell'arte-szerű, mint a régi bécsi nép-mókákban: legfontosabb az egészben a játék s az egyes viccek, aktualitások, stb. Összes munkái Stuttgart 1890—91, 12 köt. Róla l. L. *Langer: N. als Satyriker,* Wien 1908. *Kecskeméti.*

Nesztor, orosz krónikás, 1074—1114., a kievi barlang-kolostor szerzetese volt. Neki tulajdonítják a róla elnevezett krónikát, mely 850—1110-ig tárgyalja érdekes, vonzó előadásban az orosz történelmet és a magyarokkal is foglalkozik.

Neues Pester Journal, német nyelvű politikai napilap. Ötvennégyévi megjelenés után 1925. szűnt meg. *Bródy* Zsigmond alapította s előbb *Schnitzlerrel,* majd egyedül szerkesztette, *Bexheft,* majd *Veigelsberg* s utóbb *Peisner* segítségével. Halála után *Bródy* Lajos volt a felelős szerk. Utolsó főszerkesztője *Strasser* és fel. szerk. *Kumlik* volt.

Neues Politisches Volksblatt. Politikai napilap, liberális és német nyelvű. *Tenczer* Pál, *Radó* Sámuel és *Roller,* majd *Fleischmann* Sándor szerkeszti. Jelenlegi szerkesztője *Mérei* Oszkár.

Neugebauer *László,* *1850. †1919. Számos magyar irodalmi művet fordított németre. Fordításai mintaszerűek. Különösen *Petőfi* és *Arany* költeményeinek fordításával szerzett nagy érdemeket.

Neukirch, *Benjamin,* *1665. †1729., német költő. A második sziléziai iskola — Hofmannswaldau — követője eredetileg, de nála a barok dinamikája már lehalkul és finom, gáláns szalón-költészetnek ad helyt; így N. szereplése Gottschedét készíti elő. Kötetei: *Galante Briefe und Gedichte* (1695), *Satyren und poetische Briefe* (1732). Róla l. *W. Dorn,* Weimar 1897.

Neumann *Ede,* nagykanizsai rabbi, †1918. Tizenegy évig szerkesztette a halálával megszűnt *Magyar Izrael* c. havi folyóiratot, melynek számos teol. tanulmánya tollából eredt. Értékes műve: *A muhammedán József-monda eredete és fejlődése* (Bp. 1881).

Névy *László,* *1841. †1902., középiskolai, majd keresk. akadémiai igazgató. Esztétikai, kritikai és dramaturgiai tanulmányokat adott ki a folyóiratokban és önállóan. (*A tragédia elmélete, A komédia elmélete.*) Szépirodalmi művei közül tanító meséi és *A népért* c. tragédiája említhetők. A mult sz. utolsó évtizedeinek középiskolai tanulói túlnyomó többségben N. elterjedt tankönyveiből tanulták nyelvünk helyes használatát és az írásművek szerkezetét és osztályozását.

Newman (ejtsd: nyúmen), *John Henry,* angol teológus, *1801. †1890. Korszakos vallásbölcseleti munkái mellett általános irodalmi érdekűek konverziójának lelki történetét művészi módon és mély igazságossággal előadó önéletrajza (*Apologia pro vita sua*) és két ókeresztény tárgyú szépirodalmi munkája, *Callista* és *Gerontius álma.*

Newton (ejtsd: njútn), *John,* angol költő, *1725. †1807. Cowper-rel együtt írta az *Olney Hymnus*-t. Nevét csak himnuszai tartották fenn, melyek ma is népszerűek.

Ney *Ferenc,* *1814. †1889. A belvárosi főreáliskola igazgatója volt. Számos pedagógiai, kritikai és esztétikai tanulmánya jelent meg. Irt drámai műveket, regényt és költeményeket is. Nevezetesebb munkái: *Hilderik és Chlodvig, Silvio, Kalandor, Mathild és Olga.*

Nibelungenlied, középfelnémet eposz. 1. A tartalmául szolgáló mondai anyagot két egymástól eredetileg független s elkülöníthető összetevő alkotja: a Brünhild-monda (Siegfried sorsa, kincse, halála) s a burgundok pusztulása. A Brünh.—Siegfr.-rétegben mitikus alapon költői-mesei elemek kristályosodtak ki egy felismerhetetlenné stilizált, ma már meghatározhatatlan történeti alak körül. Költői fejlődésében két fokot mutat: Az elsőt egy V—VI. sz.-ban keletkezett, elveszett, de az *Edda Sigurd*-dalaiból kikövetkeztethető frank költemény képviseli. A másodikon a lovagi szellem, a francia költészet átalakító hatása alatt (XII. sz.) abban a modernizált formában jelentkezik, amely rekonstruálható a prózai *Thidrekssaga*-ból (1250 kör.) s amelyben forrásul szolgál a N. költőjének. A második réteg történeti események lecsapódása. 437. hún zsoldosok megsemmisítik *Gundihart* burgund király seregét. A király s egész nemzetsége odavész. 453. Attila nászát üli egy germán fejedelem lányával, Hildikoval. Másnap holtan találják ágyában. A költői képzelet siet összekapcsolni a két eseményt: Hildiko a burgundi királyok testvére. Attilát ő öli meg, hogy bosszút álljon fivérciért. A fejlődés első fokán itt is egy V. századi frank hősdal áll. (Eredeti alakját megőrizte az *Edda.*) A második fok (bajor—osztrák területen VIII. sz.) laza kapcsolatot teremt a Brünhild-réteggel, ami lényeges eltolódással

jár: Kriemhild most már nem fivéreit bosszúlja meg Attilán, hanem ellenkezőleg, első férjének, Siegfriednek haláláért áll bosszút rajtuk Attila segítségével. (Az eltolódásban nagy része van a Detremondáknak.) A harmadik fokon (1160 táján) egy osztrák hegedős kezén struktúrájában, szellemében a modern lovagi ízléshez igazodó, nyelvében modernebb alakokban, jelenetekben, gazdagabb eposszá bővül a második fok költeménye. (Tartalma a *Thidrekssagá*-ban.) Az eposzt választja kiinduló pontjául a XII. sz. fordulóján egy újabb költő: mindenekelőtt összeforrasztja a két mondai összetevőt, egyszínű külső atmoszférát teremt körülöttük, mélyít, bővít, helyi (osztrák) s egykorú történeti eseményeket szívárogtat előadásába, újabb modernizáló eljárásnak veti alá a nyelvet és formát, a lovagiság eszményeinek megfelelően stilizálja a hősmonda alakjait. Hartmann von Aue, Vergilius, a francia költészet is hozzájárulhatott a végleges forma kiépítéséhez. A Rajna partján, Wormsban székel Gunther, Gernot, Giselher, a három burgund király. Ide vezet az eposz első része. Itt él a királyok húga, a világszép Kriemhild. Siegfried király idejő leánynézőbe. De a kérőnek előbb Brünhildet kell megszereznie Gunther számára. A fiatal hős eleget tesz a feltételnek, feleségül veszi Kriemhildet s vele együtt visszatér hazájába. Tíz év mulva újra ellátogatnak Wormsba. Most kirobban a két királyné elfojtott ellenszenve s féltékenysége. Kriemhild megsérti Brünhildet. Hagen bosszút fogad s orvul megöli Siegfriedet. Kriemhilddel elhozatják férje kincsét, melyet Hagen a Rajnába sülyeszt. Kr. 13 évig emésztődik özvegy fájdalmában. Csak a bosszú reményében nyújtja kezét Attila hún királynak. A színhely megváltozik. A Rajnát a Duna, Wormsot Etzelburg váltja fel. A bosszú vonzó ereje ellenállhatatlan. Hívó szavára megindulnak a burgundok. Alig hogy a hún udvarba érnek, megkezdődik az ellenségeskedés, amelyben a burgundok sorra életüket vesztik. Kriemhild előbb fejét véteti Gunther királynak, aztán megöli Hagent. Ő maga az öreg Hildebrand kezétől esik el. — Mialatt a monda megteszi az eposzig vezető utat, átszűrődik a keresztény erkölcs, a lovagiság rétegén, lemossa magáról vagy enyhíti a germán világérzés csökevényeit. De így is egyetemesebb, mélyebb, gazdagabb világkép bontakozik ki belőle, mint a lovagi epikából. Nem véletlen, hogy végső kialakulásának időpontja a keresztes háborúk korába esik: itt megtalálja azt a népeket átfogó s egyben népfeletti kozmikus mozgalmasságot, amely nélkül nem lehet el hősi eposz. Hősei felett nem ragyog a Homeros napja. Tettük rúgója a minden pillanatban fellobogó szenvedély s az önmagukhoz vagy másokhoz való hűség erkölcsi ereje. Ebben a világban az aránytalanság az úr s nem a mérték, a kiegyenlítettség, a »mâze«. A Parzivalok világa a magasság, a Nibelung-eposzé a mélység gótikája s így természetesen más a szimbolumuk is: Parzivalé az életet adó, megváltó grál transcendens fénye, az eposzé a vizekbe merült, halálthozó, vérfoltos kincs ragyogása. 2. A N. 32 kéziratban maradt ránk. Tíz teljes, a többi hiányos vagy töredék. Három — K. Lachmann eljárása szerint *A*-, *B*-, *C*-vel jelzett — főkézirat körül csoportosulnak. Legfiatalabb s legrövidebb a hohenemsi, most müncheni *A*, legelterjedtebb a szentgalleni *B*, legrégibb s legterjedelmesebb a hohenemsi, most donaueschingeni *C*. (Ez utóbbihoz tartozik a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár töredéke. Kiadta Alter B., 1898.) A kéziratok kora nem dönti el a szöveg régiségét. Mind a három típus prioritásának akadt vitatója s ennek megfelelően szolgáltak a különböző kiadások alapjául (*A* a Lachmannénak 1826, *B* a K. Bartschénak 1866 és a P. Piperének 1889, *C* az A. Holtzmannénak 1854 és a Fr. Zarnckeénak 1856). A mai felfogás nagyjában Wilh. Braune (*Die Handschriftenverhältnisse des N.-s.*, 1900) eredményeihez igazodik. Eszerint: A *B* (s vele együtt a fogyatékosabb, rövidített *A*) oly közel áll az elveszett ősszöveghez, hogy bátran a képviselőjének tekinthető, a *C* pedig e szövegnek udvari-lovagi szellemben való átdolgozása. A szöveg befejező sora (*Der Nib. Not — Der N. Lied*) alapján a kéziratok *Not* és *Lied* csoportra oszlanak. *A* és *B* az elsőhöz, *C* a másodikhoz tartozik. A N. legnagyobb népszerűségének kora a középkor. Utolsó kézirata a XVI. sz. elejéről való (*D*). Ettől kezdve elhalványul a monda hagyománya, csak egy-két megjegyzésben, utalásban Siegfried ifjú koráról szóló versezetben (*Der Hürnen Seifried*) s e versnek ponyvára került prózai származékában (1690 kör.) tengeti életét (egy-két törmeléke utóbb a népmesébe szivárog). Uj erőre kap a XVIII. század második felében. Igaz, hogy első kiadásainak (Bodmer, Chr. Heinr. Myller), fordításának (Bodmer) egyelőre alig támad visszhangja. Megértésének, értékelésének csak a romantika (A. W. Schlegel berlini felolvasásai, K. von der Hagen kiadása) teremt megfelelő hátteret. Megindul a monda új költői recepciója (Tieck, Uhland, Fouqué). R. Wagner tetralógiája (1853) is innen áll még a romantika vonalán. Fr. Hebbel (1862) új-mitikus konstrukcióval, W. Jordan (1867, 1874) materialista ismeretelmélettel, darvinizmussal modernizálja, E. Raupach, E. Geibel, F. Dahn, A. Wildbrandt drámája az epigon pátoszával ostromolja a tárgyat, amelynek utolsó nagy hódítása a neoklasszicizmus területére esik (S. Lublinski, Paul Ernst). Szívós életet él a hagyomány a skandináv északon (norvég, dán népdalok). 3. Minden kéziratban velejárója a szövegnek a rövid párrímes versekben (1214 után) írt »Klage«, mely elsiratja az elesett hősöket s új, mintegy érzelmes háttérbe állítja az eposz eseményeit. 4. A N. irodalma egyik leggazdagabb, legmozgalmasabb fejezete

a germanisztikának, sőt azt lehetne mondani, az új diszciplina itt tanult meg a maga lábán járni. Csakhogy munkáját eleve megkötötte egyrészt a homerosi kérdés állása és útja, másrészt elhomályosították spekulativ-romantikus csökevények. Áll ez mindenekelőtt a mondai háttérre, melynek felderítésére hiába szövetkezett a mitológiai, néprajzi kutatás a történetivel. S áll az eposz keletkezésének kérdésére. Itt szinte korlátlanul uralkodott egy félszázadig (1816—1851) K. Lachmannak Fr. A. Wolftól kölcsönzött, minden izében racionalista, módosított változataiban ma is élő dalelmélete. Amikor megdőlt, egy sereg szilárdabban megalapozott s az uralkodó pozitívizmushoz alkalmazkodó, egy-két részletében elfogadható feltevés váltotta fel egymást (Holtzmann, Zarncke, K. Bartsch, Fr. Pfeiffer), de a Lachmannéhoz hasonló érvényre egyik sem jut, az újabbakról (E. Kettner, A. Schönbach, Herm. Fischer) nem is beszélve. Megfoghatóbb eredményekről csak azóta beszélhetünk, amióta a kutatás (Heusler) függetleníti magát minden apriorisztikus megfontolástól, az eposzból mint műalkotásból indul ki s úgy próbálja megoldani az evvel adódó problémákat. A legújabb elmélet is dalelmélet, csakhogy nem atektonikus egymásmellettiséget tanít, hanem az organikus fejlődés álláspontjára helyezkedik. Az eposz nem szerkesztés és összeadás, különböző dalok összeforrasztása, hanem *egy* dal szerves bővülése, kiszélesedése útján keletkezik. Az eposz problémája lényegében stílusprobléma: a fejlődés befejeztével struktúrában, stílusban, távlatban epikai bőség, szélesség és mélység váltja fel a fejlődés kiindulópontjául szolgáló (epikai) dal fukarságát, sűrűvérűségét. A külső forma folyton változik, a »mese« belső magva új elemekkel bővülhet, de legalább körvonalaiban mindvégig megmarad. 5. Jóval labilisabb területen mozog a N. szerzőségének a kérdése. A legtöbb név (Wolfram, Walther, Fr. von Hausen, Konrad von Würzburg, Rud. von Ems, Wirnt von Gravenberg, Heinrich von Ofterdingen stb.) csak fiktív jogcím vagy ötlet révén vetődött felszínre. A versforma bizonyító erejének támogatása mellett legalább egyideig a valószínűség látszatát követelhette magának az a feltevés (Pfeiffer, Bartsch), amely az osztrák *Kürnbergi* lovagban kereste a N. költőjét. Heusler szerint a névtelen költő írni tudó, világi s egyházi költészetben egyaránt járatos hegedűs lehetett. Művét előkelő közönségnek szánta: a passaui püspöki s a bécsi fejedelmi udvarnak. 6. A N. legjobb új felnémet fordítása a Karl Simrocké, 1827. újra kiadta G. Holz (*Meyer*) és W. Freye (*Bong*). Magyarra ford. Szász Károly (2. kiad. 1892). — V. ö. Th. *Abeling: Das N. u. seine Literatur* (1907, 1909, 1920), H. *Lichtenberger: Le poème et la légende de N.* (1891), R. C. *Boer: Untersuchungen über den Ursprung und die Entwickl. der Nib.-sage* (1906—1909, 3. köt.), *Droege: Zschrift f. d. A.* (1906, 1909, 1910), Fr. *Panzer: Siegfried* (1912), Fr. v. d. *Leyen: Die dt. Heldensagen* (2. kiad. 1923), J. *Körner: Die N.-forsch. d. d. Rom.* (1911), u. a. *Das N.* (1921), G. *Holz: Der Sagenkreis der N.-gen* (3. kiad. 1921), W. *Golther: Das N.* (2. kiad. 1922), A. *Heusler: Lied u. Epos* (1905), u. a. *N.-sage u. N.* (2. kiad. 1924), Fr. R. *Schröder: Nib.-studien* (1921), H. F. *Rosenfeld: Nib.-sage u. N. in d. Forsch. d. letzten Jahre* (Neuphil. Mitt. 26. Nr. 5—7), E. *Tonnelat: La Chanson des N.-lungen* (1926). *Turóczi-Trostler.*

Nibelungi versszak. Négy sor, két páros rímmel. Eredeti középfelnémet formájában középmetszettel kettéválasztott, hosszú sorokból áll, mindegyikben 6 Hebung (emelkedés, hangsúlyos szótag), az utolsóban 7. Az első félsor Senkung-gal (hangsúlytalan szótag), a második Hebung-gal végződik. Aszerint, hogy a sor ütemelőzővel vagy anélkül kezdődik, emelkedő vagy ereszkedő a jellege. A XIX. sz. eleje óta gyakran használják (*Uhland*) ütemelőzővel, ami jambikus jelleget ád a sornak. Így vette át a magyar költészet is. Nevezetesebb példái *Tompa*, *Garay* (Obsitos) és *Arany* műveiben.

A múlt idők homályán megszólal egy rege,
Mint elhaló mennydörgés, fülemben éneke,
Mint nagy vizek morajját, melytől zúg a (vadon,
Vérrel folyó napok bús panasszát hallga- (tom.

(Arany: Csaba Trilógia I.)

Szász K. ebben a formában fordította le a *Nibelung-éneket*. *Benedek.*

Niccolini, *Giovan Battista*, olasz író, *1782. †1861. Híressége drámáihoz fűződik, amelyeken Aischylos és Alfieri hatása érezhető. Tragédiáinak nagy részét a nemzeti érzés hatja át, de bármennyire is nagy bennük az ékesszólás, s bármennyire nagy nemzeti érzékkel mutatja be a történelmet, kevés bennük a fantázia és az érzékenység. Később kiszabadul a tragédia rendes és megszokott poétikai formái közül, s akkor alkotja remekművét, *Arnaldo da Brescia* c. tragédiáját.

Nichol (ejtsd: nikl), *John*, angol költő, *1833. †1894. Életrajzain (Bacon, Burns, Carlyle, Byron) kívül írt művei: *Hannibal* (dráma) és *Death of Themistocles and other Poems.*

Nicolai, *Christoph Friedrich*, *1733. †1811., német könyvkiadó és népszerű filozófiai író. Lessing köréhez tartozott s ez vele közösen adta ki 1759-től a híres *Briefe, die neueste Literatur betreffend* c. sorozatot. N. már előbb megírta a maga »irodalmi leveleit«: *Briefe, den jetztigen Zustand der schönen Wissenschaften betreffend* (1755). Saját művei közül legnevezetesebb a *Sebaldus Nothanker* c. regény (1773), mely átlátszó iróniával küzd a pietizmus s a vallási ortodoxia ellen. Írt egy ízléstelen paródiát Goethe Werther-je ellen (*Die Freuden des jungen Werther*), melyben oktalan ér-

zelgést lát; azonkívül valóságos enciklopédiáját írta meg a minden magasabb törekvéstől irtózó józan kalmárbölcseségnek a végeszakadatlan *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz* c. 11 kötetes útleírásban. N. ellenszenves egyéniség, a racionalizmus legmerevebb képviselője az új szellemi irányokkal szemben; a romantika ellen vívott harcának maradandó emléke Fichte gyilkosan szellemes szatírája: *Leben und sonderbare Meinungen des Herrn Chr. I. N.* és *Tieck* szatirikus mesevígjátékai: *Der gestiefelte Kater* és *Prinz Zerbino*. Életrajzát megírta *Göckingk*, Berlin 1820, *Seb. Nothanker*ről írt R. *Schwinger*, Weimar 1897.

Nicolaus de Mirabilibus, magyarul *Csuda Miklós*, XV. sz.-beli magyar teológiai író, érdekes szkolasztikus munkáit, melyekben már a humanista szellem nyoma is érezhető, *Ábel* Jenő bocsátotta közre az *Irod. tört. Emlékek* c. kötetben.

Nietzsche, *Friedrich Wilhelm*, a XIX. sz. második felének legnagyobb gondolkodója, *1844. †1900. Hatása nemcsak a bölcseletre, de a filológiára és az irodalomra is döntő jelentőségű volt. N. műveiben, melyek közül *Also sprach Zarathustra, Jenseits von Gut und Böse, Zur Genealogie der Moral, Der Wille zur Macht*, s még kialakulása korszakából: *Morgenröte* és *Die fröhliche Wissenschaft* a legfontosabbak, az új emberért harcol, aki átértékelve minden eddigi, csupán a gyengék és nyomorultak érdekében való értéket, teremtő akaratát, lelki szabadságát, a létezés végtelenségét átfogó személyiségét teszi meg egyedüli értéknek. Egy alacsony tucatíró-csoport félreértette N. Übermensch elméletét, mely épen a mélységes önfegyelem alatt álló, gyökeréig »úri«, szinte évezredes öntökéletesedés csúcsát jelentő magas emberi réteg uralmát követelte s a század elejének színpada és tárcairodalma csak úgy rajzott a »démonikus, erkölcs felett álló«, különösen női bestiáktól. Eszméinek mélységét, a *morális igazságosság* bennük megnyilatkozó pátoszát csak ma kezdik megérteni s egyes nézeteinek ellenségei is, osztatlanul értékelni. De hatása nemcsak eszméiben, hanem azok költői kifejezésében, vagyis formaművészetében és nyelvében is úttörő volt. N. a német nyelvi geniusz beteljesítőjének tartotta magát s kétségtelen, hogy a kifejezésbeli lehetőségek körét Goethe óta senki nem tágította úgy ki, mint ő. Minden gondolatát egy vizió-szerűen ködös körvonalú, a dolgok mögötti mélységeket felidéző kép köntösébe öltöztette, s az egyes gondolatokat gyakran szinte »hangutánzó« szavak ritmikus, zenei párhuzamában kötötte össze. Versei a német költészet új korszakának voltak megnyitó akkordjai: a természet egyes jelenségeinek erőszakos összefűzésével megteremtette a német lírában a tudattalan és a tudatfeletti szimbolikáját. Persze az »erőszak« e kapcsolatokban csak látszólagos, mögöttük ott izzik a teremtő, egységes akarat tűzzuhataga. Tragédiaelméletében (*Geburt der Tragoedie*) a görögség extátikus diszharmonikus oldalát először emelte ki s intuitív módszere E. Rohden és Dilthey-en keresztül a szellemtörténetre nagy hatást tett. Magyar ford.: *Túl az erkölcs világán* (*Vályi* B.), *u. a. Jón-rosszon túl* címmel (*Varró* I.), *A tragédia eredete* (*Filep* Lajos), *Zarathusztra* (*Fényes* S., *Wildner* Ö.); *Vidám tudomány* (*Wildner*); *Korszerűtlen elmélkedések* (*Wildner, Miklós*); *Ecce Homo* (*Varró* I.) stb.

Nievo, *Ippolito*, *1832. †1861. Egyetlen könyve miatt említésre méltó: *Confessioni di un ottuagenario* (Egy nyolcvanéves ember vallomásai), amelyben annyi pszichológiai igazság, annyi megfigyelőképesség és olyan érett leírókészség mutatkozik, hogy ezt a művét a XIX. sz. egyik legbecsesebb regényévé teszik.

Nikandros (írt Kr. e. 135 körül), görög orvos és költő; ránk maradt két tanítóköltemenye (*Theriaka*; *Alexipharmaka*), amelyek közül az egyiket III. Attalos pergamoni királynak ajánlotta; az előbbi az állati, az utóbbi a növényi mérgezések ellenszereiről szól. *Georgika* c. tanítóköltemenye, amelyet Vergilius utánzott, elveszett. Legjelentékenyebb műve volt a *Heteroiumena* (Átváltozások), 5 könyvben, amely embereknek állatokká és növényekké változását dolgozta fel költői alakban. Ennek a művének anyagát Ovidius értékesítette megkapó költői készséggel és művészettel a *Metamorphoses*-ben. N. nem tud életet lehelni tárgyába; költészete rengeteg mitológiai anyagot halmoz össze, száraz és szinte élvezhetetlen. Nagy hatást tett a latin költőkre (Macer, Vergilius, Ovidius), akik azonban költőiségben messze felülmúlták. *Révay.*

Nil (*Rozsnyay* Kálmánné *Dapsy* Gizella), költőnő, *1885. Önálló művei: *Zsúrvilág Provincián* (elb.), *Versek, Nálunk, A szívem, Az uram könyve* (versek), *Lélekstációk* (elb.), *Lelkem virágos ablakából* (versek) és *A fehér ruha* (regény). Kellemesen folyó verseiből egy minden izében nemes lélek finom érzései sugárzanak.

Ninos-regény. Egy berlini papyruson két nagyobb töredéke került elő egy görög regénynek, amelynek tárgya Ninos és Semiramis szerelme. A regény elmondta a két szerelmes ifjúságnak történetét, eljegyzésüket, esküvőjüket, hosszas elszakadásukat Ninos hadiszolgálata miatt, végül újból egyesülésüket. Ez az alapváza minden későbbi görög szerelmes regénynek. A N. keletkezési ideje valószínűleg a Kr. e. I. sz. Nyelve és stílusa a hellenisztikus elbeszélő próza korára vall. Előadása száraz, túlságosan ragaszkodik a történelemhez. Mindezek arra mutatnak, hogy a N. a görög regény régebbi, a szofisztikus szerelmi regény előtti típusát képviseli.

Nippuri Bel-templom könyvtára a sémiták legrégibb történetére vonatkozó gazdag és nagybecsű anyagot tartalmaz. A Hilprecht által közölt ásatási adatok szerint a könyvtár körülbelül 23.000

irodalmi szöveget tartalmazó ékírásos agyagtáblából és vagy 28.000 üzleti okmányból állott, melyek a Kr. e. III. évezredbe nyúlnak vissza, de van köztük 2000 darab a Kr. e. IV. és V. évezredből való, Szargon király korát megelőző tábla és kb. 800 edénytöredék.

Nirvanas, *Pál,* *1866. (álneve Apostolides Péternek), modern görög publicista, költő és novellista, a német filozófiai szellemtől érintett író (pesszimizmusra hajló, Nietzsche- és Schopenhauer-tanítvány), ki az ifjabb nemzedékre nagy hatással volt.

Nisard (ejtsd: nizár), *Désiré,* francia irodalomtört. író, *1806. †1888. Újságíró, aztán az École Normale, a Collège de France, a Sorbonne tanára, végül az Éc. Norm. igazgatója. Főműve: *Hist. de la littér. française* (4 köt., a három első 1844—49., a IV. 1861.) Megemlítendő még: *Études sur les poètes latins de la décadence* (1834); *les Quatre grands historiens latins* (1872); *Portraits et études d'hist. littéraire* (1875). Magyarul az Akadémia könyvsorozatában jelentek meg: *A francia irodalom története* (4 köt.) és *Tanulmányok.*

Nitsch *Mátyás,* *1884. Író és hírlapíró, volt nemzetgyül. képviselő. Műveit (regények, elbeszélések, essayk) német nyelven írja. Előbb a Pester Lloyd munkatársa volt, jelenleg a nyugatmagyarországi németség írója.

Nizámí *1141. †1203. Perzsia legnagyobb romantikus elbeszélője, Firdauszí után legnagyobb klasszikusa. Egy ötös ciklusban *(khamsze)* egyesített eposzai közül az első, a *Machzen-ul-eszrár,* »Titkok kincsesháza«, még didaktikus-misztikus tendenciájú épületes elbeszélések sorozata. Ellenben igazi romantikus szerelmi eposzok, amelyeket igen sokan utánoztak: a *Choszrev u Sírín,* amelynek szereplői Ch. király és neje, S. és Ferkád építőmester (tartalmi analizisét adta *Hammer,* Leipzig 1809), a *Lejlá u Medsnún,* egy perzsa Júlia és Romeo története (angolul *J. Atkinson,* London 1836), és a *Heft Pejker,* »Hét szépség«, V. Behrám Gór királynak, a perzsa Don Juannak, két szerelmi kalandja, amelyek közül a Turándot-ról szóló negyedik novella Gozzi és Schiller ismeretes drámáinak anyagát adta. Az ötödik eposz, az *Iszkender-náme,* »Sándor-könyv«, amelynek hőse N. Sándor, mint hadvezér, bölcs és próféta, hosszú lélekzetű misztikus-filozófiai eposz (angolul *H. W. Clarke,* London 1881; szemelvényesen németül *Fr. Rückert,* Nürnberg 1824). — V. ö. *W. Bacher: N.'s Leben u. Werke* (Leipzig 1871). *Schmidt.*

Njegos, *Petár Petrovics,* a legnagyobb szerb költő, *1813. †1851. Rendszeres oktatásban nem részesült: önszorgalommal pótolta ki neveltetése hiányait. Eleinte kis dalocskákat írt, melyeket 1834. *A celinjei remete* (Pusztinják cetinjszki) és *A török düh elleni orvosság* (Lijek jároszti turszke) címen tett közzé. Főműve s egyben a szerbhorvát irodalomnak mai napig legszebb alkotása *A hegyek koszorúja,* (Gorszki Vijenác, 1847), melyben a montenegrói törökök kiírtását és Montenegró felszabadítását énekli meg. A népdalok voltak a forrásai. Nyelve ragyogó, szerkezete kifogástalan, a montenegrói típusok rajza is teljesen hű s tele van sok mély és szép gondolattal. Említést érdemel a *Mikrokosmos fáklyája* c. filozófiai költeménye, valamint *Kis István az álnok cár* (Lázsni cár Stjepán Máli, 1851) c. drámai költeménye. N. a népélet és a néplélek alapos ismerője. Minden művét erős hazafias érzés s népének szeretete jellemzi.

Niekrászov, *Nikolaj Alekszejevics,* orosz költő, *1821. †1878. Apja léha, könnyelmű ember volt s rosszul bánt a feleségével, ami mély nyomokat hagyott N. lelkében. Gyermekkorában sokszor látta a száműzöttek csapatait házuk előtt elvonulni s ettől, meg anyja szenvedéseitől megundorodott az erőszak minden formájától s a nép szenvedésének költőjévé lett. Népszerűségét nem költeményei formabeli szépségének, hanem tartalmának köszönheti. A vers polemikus fegyver volt a kezében. »Ahol a nép, ott a szenvedés« költészetének a motivuma. Legszebb poémája *A vörösorrú Fagy* (Moroz krasznyj nosz), az orosz parasztasszony apoteózisa. Tíz esztendeig dolgozott a *Ki él jól Oroszországban* c. szatirikus népeposzán, de korai halála megakadályozta befejezésében. Így is igen érdekes alkotás. Bár nem nagy formaművész, hatása s népszerűsége óriási volt, minden elnyomott és megalázott rajongott érte, az ifjúság bálványa és a közönség kedvence volt s teljesen háttérbe szorította a nálánál sokkal tehetségesebb költőket (Fet, Majkov, Maj). Magyarul is megjelent néhány költeménye, köztük a *Vörösorrú fagy* Szabó E. fordításában *(Négy orosz költő,* 1900). *Bonkáló.*

Noailles (ejtsd: noáj), *Anna, comtesse de,* román származású, született Bibesco hercegnő. *1877. A legtehetségesebb francia írónők közül való. Lírája csupa finom, megkapó érzelmesség és ez a finom lirizmus hatja át regényeit is, amelyek ma verseivel együtt igen népszerűk Franciaországban. Költői művei: *Le coeur innombrable, L'ombre et les jours, Les vivants et les morts, Les forces éternelles.* Regényei közül említésre méltó *La nouvelle espérance, Le visage émerveillé, Les innocentes,* az utóbbi novellagyűjtemény.

Nobel-díj. *Nobel* Alfréd svéd vegyésznek, a dinamit feltalálójának 50 millió svéd koronás alapítványa, amelynek kamatait a stockholmi tudományos és irodalmi intézetek évenkint ítélik oda a fizika, a kémia, az orvostudomány vagy élettan, az ideális szellemű irodalom és a pacifizmus egy-egy kiváló képviselőjének. Az irodalmi N.-t 1901 óta többek közt Sully-Prudhomme, Björnson, Mistral, Echegaray, Sienkiewicz, Carducci, Kipling, Eucken, Lagerlöf, Maeterlinck, Hauptmann, Rabindra Nath Tagore, R. Rolland, A. France, Vl. Reymont és S. Undset nyerték el.

Nodier (ejtsd: nodié), *Charles*, francia író, *1780. †1844. Mint az *Arsenal* könyvtárosa, vendégül látta a fiatal romantikusokat. Hugo, A. de Vigny, Musset, Sainte Beuve és mások alkották a híres »cénacle«-t. N., mint író, kissé feledésbe merült, bár prózája a legkülönbek közül való. Fantasztikus meséket és kis regényeket írt, előbbieket részben a svájci-német *Zschokke* nyomán. *Jean Sbogar*-ja egy frakkos haramia története, akinek intim gondolatai Rousseau és Proudhon felfogása közt alkotnak láncszemet. Bájos, bár kissé elnyújtott a *Fée aux miettes* c. mese, amelyet egy őrülttel beszéltet el. Többi fantasztikus történetei közül említést érdemelnek: *Smarra*, *Trilby*, *l'Histoire du roi de Bohème*, *la Neuvaine de la Chandeleur*. A korában divatos »satanizmusnak« *Lord Rutwen ou les Vampires* c. regényében áldozott.

Nogáll *János*, *1820. †1899. Számos vallásos műve közül fontosabbak: *Magyar nagy officium*, *Szent ereklyéink*, *Szeráf hangok*, *szent Terézia tiszteletére*, *A keresztény hitrendszer*, *Krisztus követése*.

Nógrády *László*, *1871., középiskolai tanár és sokáig hírlapíró. *A gyermek* c. folyóiratban és önállóan gyermekpszichológiai tanulmányai jelentek meg. Regényeket, elbeszéléseket és ifjúsági könyveket adott ki. Irodalomtörténeti munkája: *Kemény Zs. élete és írói munkássága*.

Nomi, *Federigo*, XVIII. sz.-beli olasz költő, művészi szempontból jelentéktelen működése ránk nézve *Buda Liberata* c. hősköltemény miatt érdekes, melyben Budának a törököktől való visszavételét énekli meg. Magyar vonatkozásai sokszor egészen történethűek. Tököli (»Tekli«) mint áruló, intrikus szerepel a költeményben, de N. olyan rokonszenves vonásokkal rajzolja a császári uralom ellen fellázadt magyar főurat, hogy akarata ellenére érdekes, szinte fenséges epikus hőst csinált belőle.

Nomos-költészet. A görög *nomos* ószerű, egyszerű, szigorú (a mi legrégibb egyházi dallamainkra emlékeztető) zenei tétel, amelyet eleinte isteni tiszteleten adtak elő — részint kizárólag zenészek, lantosok *(kitharistes)* v. fuvolások *(auletes)*, részint solo-énekesek hangszer, lant *(kithara v. kitharis)* v. fuvola *(aulos)* kísérete mellett. A nomos tehát lehet *kitharisztikus* v. *aulétikus*, ill. *kitharódikus* v. *aulódikus*. A két tisztán instrumentális nomos hangfestő volt, mint az egész görög zene általában. A kitharisztikus nomos atyja a mitikus *Orpheus*, az aulétikus nomos állítólagos feltalálója a phrygiai *Olympos*. A kitharódikus nomost, amelynek mestere a mitikus *Amphion* s amelyet állítólag már a mondai *Olen*, *Philammon* és *Chrysothemis* műveltek, valójában a lesbosi *Terpandros* találta fel (a VII. sz. első felében). A szintén lesbosi *Arion* (VII—VI. sz.) korának legnagyobb kitharodosa volt. Az aulódikus poézis csak Terpandros után született meg. Állítólag a tegeai v. thebai-i *Klonas* teremtette meg (a VII. sz. közepe táján) és a kolophoni *Polymnestos* tökéletesbítette. Az argosi *Sahades* (VI. sz.) feltalálta a *pythikos* nevű aulétikus nomost (Apollon és a Pytho sárkány viadalának festésére) s talán az instrumentális hangjegyírást is. Ugyanő vagy a két előbbi közül az egyik feltalálta a *trimeres* v. *trimeles* (»három részű«) nomost, amelynek három strófáját három különböző (dór, phrygiai és lydiai) hangnemben énekelték. Sakadas kortársa, *Echembrotos*, is az aulódikus nomost művelte. Az egyes nomosok részint fajukról vannak elnevezve (pl. *trimeres* = »háromrészű«, *epitymbidios* = »síri« stb.), részint metrumukról *(iambos, trochaios*, stb.), részint istenekről v. emberekről (pl. *Areios* = »aresi«, *Pythikos* = »pytho-i«, *Aiolios*, *Boiotios*, stb.) V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit. I.* *Schmidt.*

Nonnus Panopolitanus 400 körül élt Felsőegyiptomban. Keresztény költő. Két műve ismeretes, a *Dionysiacában* a Dionysiushitregét, a János evang. parafrázisában pedig Jézus életét dolgozza fel hexameterekben.

Nopcsa *Ferenc báró*, paleontológus, a m. kir. Földtani Intézet igazgatója. *1877. A kihalt ősgyíkokról szóló monográfiái német, angol és francia szakfolyóiratokban jelentek meg. Paleontológiai főműve: *Die Familien der Reptilien* (1923). Két évtizeden át végzett albániai kutatásairól számol be *Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens* c. kötete (1925), amely expedicióinak néprajzi eredményeit tartalmazza. N. Albánia monografiájának további kötetei sajtó alatt vannak. Magyarul megjelent *A legsötétebb Európa*.

Nordau, *Max Simon*, *1849. †1923., budapesti születésű, német író; ugyanitt végezte orvosi tanulmányait, azután Párizsba került s itt folytatott irodalmi és publicisztikai működést. A cionista mozgalom egyik vezető alakja. Elbeszélő és drámai művei: *Der Krieg der Millionen*, tragédia; *Gefühlskomödie*, regény; *Dr. Kohn*, a modern zsidó válság drámája, stb. Ezeknél sokkal jelentősebbek publicisztikai írásai. Főműve: *Die konventionellen Lügen der Kulturmenschheit* (1883), rendkívül éles, a cinizmusig kíméletlen leszámolás a történeti hagyományokkal. Az ellenmondás szellemét hordozzák *Paradoxe* és *Entartung* c. könyvei is, melyekben az új szellemi és művészeti áramlatok ellen fordul. Pozitív hitvallást csak a cionizmusban talált N., melyet publicisztikai dolgozataiban és szépirodalmi művei egy részében is (pl. *Dr. Kohn)* képviselt. Kritikai szellemének merevsége sokszor bántó, de el kell ismerni, hogy N. a maga gondolatát egészen, következetesen és egy egész élet erejével képviseli. Könyveinek igen nagy olvasótábora volt és van ma is. Magyarul megjelentek: *Konvencionális hazugságok*, *Dr. Kohn*, stb. *Kecskeméti.*

Norden, *Edward*, német klasszikafilológus és összehas. vallástörténész, *1868. Főleg stílustörténeti kutatásai úttörőek. A nyelvtani és stilisztikai formákban is a

legmagasabb eszmék tükröződését kutatja. Főművei: *Die antike Kunstprosa*, 2 köt., *Aeneis, VI. Buch, Agnostos Theos, Tacitus: Germania.*

Norvég irodalom. 1. *Az őskor.* A skandináv testvér nép között a norvégok voltak az ősidőkben a legmerészebbek, a legkalandvágyóbbak és talán a legdalkedvelőbbek. A norvég vikingeknek, kiket szabadságvágyuk az izlandi, fārői meg a grönlandi partokhoz vetett, köszönhetjük, hogy az ősi germán hősmondák fennmaradtak az utókorra. A bárdok legrégibbje, *Brage, den gamla* (Br. az öreg) szintén norvég volt és Ikland szigetéről hozta magával a IX. században azokat a csodálatos hősdalokat. A runaköveken, a hártyakódexek lapjain hosszú sorát találjuk a norvég költőknek, akik nemcsak saját fejedelmeik udvarában, hanem messze földön, túl a vizeken és hegyeken, hírnevet szereztek maguknak.

A N. első kora egybeesik az izlandi irodalom virágzásával, vagy talán ezt a korszakot inkább a N. hőskorának nevezhetnők Izland szigetén. Ezt a ritka változatosságú gazdag nemzeti irodalmat a kereszténység elterjedésével a mai Norvégia területén felváltja a kolostori latin irodalom. A germán hősmondák énekesei a fjordok és hegyek közé húzódnak vissza és a nagy központokban, mint Nidaros és Bergen, idegen származású főpapok veszik át a lakosság szellemi vezetését. A nemzeti norvég nyelv, mely már legalább dialektikus tekintetben elkülönült a testvér dán és svéd nyelvtől, csak a vidéki, a paraszt és a halász lakosság nyelvévé alacsonyul, mig a nemesség dánul, a litteratus, a papi osztály meg inkább csak latinul beszél és ír. A nemzeti N. megszűnt és a több százados dán uralom alatt egy dán N. alakult ki, melynek virágzásához a norvégok épenúgy hozzájárultak, mint a dánok. Igy a nagyszerű komédiaírót, Ludwig *Holberg*-et mind a két nép a maga nemzeti költőjének tartja. Bár Holberg élete legnagyobb részét Dániában töltötte és kizárólag dán nyelven írt, mégis sokban hozzájárult, hogy az évszázadok óta szunnyadozó norvég nemzeti érzést fölébresszе.

Ugyan az önálló, nemzeti N. kezdetét általánosságban az 1814. évhez kötik, mikor a kieli béke kimondta Norvégia önálló államiságát, de ugyanakkor personal unióval kapcsolta keleti testvérnépéhez, a svédekhez, mégis annak előkészítése, tulajdonképeni újjászületése jóval korábbra tehető. Véletlen találkozás, hogy az a mű, melynek megjelenési évétől számítjuk a magyar nemzeti irodalom megújhodását, épen akkor jelent meg és ugyancsak idegen országban, mikor Kopenhága egyik kis külvárosi vendéglőjében összegyűlt néhány lelkes norvég diák megalakítja a Norvég Társaságot (Det norske Selskab, 1772). A trondhjemi és bergeni diákok alakította, eleinte titkos társaságból indul ki a mai virágzó nemzeti N. kezdete. Nem voltak ezek nagy költők, inkább lelkes hazafiak, akik az idegenben, látva a dán fővárosnak virágzó kultúráját, fájdalommal gondoltak elmaradt kis falujokra és elhatározták, hogy naggyá, ismertté teszik Norvégiát és a norvég népet. Pályadíjakat tűztek ki nemzeti tárgyú költeményekre és alig egy év alatt három kötet költeményes művet adhattak ki. Ezek a friss nemzeti gondolattól áthatott költemények úgy hatottak a sötét fjordok között, mint mikor fent a hegyekben megszólal a nyírfahéncsból készült hosszú pásztorkürt és a régi bús norvég dallamokat, melyeket tizszeresen visszhangozva adnak vissza a sziklafalak, örömrepesve hallgatják a völgyek legrejtettebb zugában is. A Norvég Társaság alapítói, *Wessel, Brun, Meyer, Friman* és *Zetlitz*, a korabeli német ízlésnek hódoltak és bizony nem egyszer túlzásokban keresték a hatást. De a norvégok az idegenszerű köntös alatt is megérezték az ősi norvég szívek földobbanását és a Voltaire után írt tragédiában *(Zarine)* is csak a néhány elszórt nemzeti vonatkozást keresték és azért lelkesedtek. Ekkor írja meg *Wessel: Kierlighet uden strömpor* (Szerelem harisnya nélkül) c. tragikómikus drámáját, mely ugyan külsőleg híven követi a klasszikus tragédiák pontosméretű felépítését, de hősei már csak egyszerű, mindennapi emberek. Nagyobb költői tehetség volt a Norvég Társaság egy másik alapítója, Johan Nordahl *Brun*, későbbi bergeni püspök, akinek hazafias dalai és vallásos énekei még ma is általánosan elterjedtek Norvégiában. A N. T. tagjai indítják meg a norvég népdalok gyűjtését is.

A nemzeti mozgalom évről-évre erősödik Norvégiában és most már nem elégszenek meg egy szerény irodalmi társaság működésével, hanem megalakítják 1807. a nagy nemzeti szövetséget, mely a *Selshapet for Norges vel* (Társaság Norvégia javáért) nevet kapja és amely tulajdonképen előkészítette Norvégia önállóságát. Ennek a társaságnak köszönhető 1811. az első önálló norvég egyetem felállítása Krisztiániában. A kieli béke nagy csalódással járt, mert nem hozta meg Norvégia teljes függetlenségét és még majdnem száz évig kellett küzdenie a norvég népnek, hogy mint teljesen független és egyenrangú nemzet állhasson meg a testvér népek szomszédságában. Ez a száz év azonban a nemes küzdések kora volt, testvér nép vére nem festette pirosra egy norvég kezét sem, nem fegyverrel harcoltak és nem egymás ellen. A kultúra e nemes küzdelmében emelkednek világhírre a norvég irodalmi nagyságok, mint *Björnson* és *Ibsen*.

2. *A nemzeti irodalom kezdetei.* A nemzeti N. hajnalhasadása csak lassan, fokozatosan történhetett. Az ország fővárosa, Krisztiánia csak kis falu volt, alig 10.000 főnyi lakossággal és minden tradició, minden kultúrintézmény nélkül. Azonban a norvég írók, politikusok, tudósok csakhamar megtalálták a külfölddel a kapcsolatot és ami még fontosabb, megtalálták a norvég néppel is. Megszületik az első norvég nemzeti himnusz: *Sonner av Norge, det eldgamle Rige* (Norvégia, te ősi haza fiai) *Bjerregaard* (1792—1842) tollából. Ugyan-

csak Bjerregaard írja meg az első norvég nemzeti énekes játékot: *Fjeldeventyret* (Hegyi kaland), mely már norvég diákokat, falusi lányokat, parasztokat hoz a színpadra és sikere, népszerűsége olyan tartós, akárcsak a mi Peleskei nótáriusunké. Bjerregaard népszínművének zenéjét Waldemar *Thrane* szerzette és pedig eredeti norvég népdalok nyomán (1820).

A harmincas évek irodalmát Norvégiában két föltétlenül nagy tehetség harca indítja meg. Ez a két tehetség Wergeland és Welhaven volt.

Henrik Arnold *Wergeland*, az eidsvolli esperes fia, már a szülői házban magába szívta a francia felvilágosodás eszméit. Atyja Rousseaunak volt a leglelkesebb norvég híve és így fiát is a legszabadabb szellemben nevelte. A nagytehetségű ifjú már gyermekkorában költőnek készült, népapostolnak, aki felrázza kortársait a nyugodt, kényelmes tespedésből és új, dicsőséges harcokra vezeti. 18 éves korában beiratkozott a krisztianiai egyetemre és egyszeriben szerepet vállalt a norvég nemzeti diákegyesületben, melynek hazafias ünnepélyein az ő dalait szavalták. Egy ilyen nemzeti ünnepélyen (1829 május 17.) Wergeland vezette a »hazafias« diákok tüntető menetét. A diákegyesületben ősi pogány germán szokásokat léptetett életbe. Az ünnepek alkalmával az első kelyhet Odin istenre ürítették és azután következtek a többi germán istenek, de soha a svéd király. Ekkor Wergeland már elismert költő volt, kinek két kötete is megjelent, és így találta magát szemben a klasszikus műveken nevelkedett, erősen arisztokrata érzelmű kortársával, Welhaven-nel. Wergelandnak, a demokrata forradalmi természetű költőnek ideálja volt a nyers szokásaiban talán még mindig a vikingekre emlékeztető norvég paraszt, míg Welhaven hanyatlást látott a pogány mult kicsinyes kultuszában és Norvégiát a nyugati műveltség körébe szerette volna bekapcsolni. Mikor Wergeland kiadta nagy művét: *Skabelsen, Menneskel og Messias* (A teremtés, az Ember és a Megváltó), melyet az emberiség eposzának is nevezett, Welhaven éles polemikus iratban mutatott rá Wergeland művének túlzásaira, formai elnagyoltságára és szerkezeti lazaságára. A támadás azzal a következménnyel járt, hogy a norvég diákegyesület két részre szakadt és a két párt, a demokraták és konzervatívok küzdelme hatással volt egész Norvégia politikai életének kialakulására. A júliusi forradalom Norvégiában is felkavart kisebb helyi viharokat, melyekben mindenütt Wergeland vitte a vezető szerepet. A költő mindinkább kénytelen volt háttérbe vonulni a politikus és publicista előtt s midőn az új nemzeti színház felavatására kitűzött drámai díjat egy másik költő (Andreas *Munch)* nyeri el, Wergeland elkeseredése a végsőkig fokozódik. Ennek a balsikerének tulajdonítható, hogy politikai felfogása is meginog, már nem lelkesedik annyira az ó-norvég hagyományokért és midőn 1838. a svéd király, Karol Johan a norvég fővárosba érkezik, Wergeland dicsőítő ódával üdvözli. Eddigi barátai ekkor elfordulnak tőle és az egykori republikánus a királytól évi nyugdíjat kap. A személye körül folyó harc mindinkább elfajul. Ugyan rövid időre kap még állást az állami levéltárban, de harcos természete itt sem hagyja el és tovább folytatja a polémiát egyedül mindenki ellen, míg hosszas betegség után a halál ki nem ragadja kezéből a tollat (1845).

Wergeland költői fellépése új korszakot nyitott meg a norvég irodalomban, és jelentőségét nem csökkenti az utolsó évtizedeknek helytelen irányokba eltévelygő, legtöbbször személyeskedő polémiája sem. Wergeland tragédiája az volt, hogy forradalmárnak született, de nem vehetett részt forradalomban, és így alkotó erejét, tehetségét, vagy legalább is annak tekintélyes részét meddő és kicsinyes szóharcokban fecsérelte el. Nagyságát és jelentőségét talán könnyebben megérthetjük, ha arra gondolunk: mi lett volna a mi Petőfi Sándorunkból, ha nem robban ki az általa előkészített szabadságharc és ha nem hal hősi halált karddal kezében a szabadság eszméiért? Az alig tizennyolcéves Wergeland ódát írt a Bastille lerombolásának emlékére, Amerika felszabadítására, a görög és lengyel szabadságharcosok dicsőítésére. Bolivár hősi halálát két elégiájában siratja meg és ő az első európai költő, aki Irország felszabadítását sürgeti. Érdekes, hogy ugyancsak Wergeland volt, a luteránus lelkész fia, aki először követelte a zsidók bebocsátását Norvégiába és a királytól kapott kegydíjon lapot alapít a munkásság érdekében *(For arbeidsklassen)*. A hálás utókor megadta neki azt, amit kortársai megtagadtak tőle: az általános megbecsülést, és ma Oslo legszebb terén áll Wergeland szobra, melyet Björnstjerne Björnson leplezett le 1881. és születésének századik évfordulóját nemzeti ünnepként üli meg egész Norvégia.

Wergeland ellenfele, *Welhaven*, a harmóniát, a szépséget, a nyugalmat kereste az életben és a művészetben egyaránt, és azért Wergeland hevességét, forradalmi kitöréseit olyasminek tekintette, ami veszélyezteti a nyugodt társadalmi rendet s amit meg kell fékezni. Így lett belőle Wergeland leghevesebb ellenfele és legerősebb kritikusa. Finoman kicsiszolt szonettjeiben, melyeket *Norges Daemring* (Norvégia szürkülete, 1834) címen adott ki, egyformán kikelt a lármás durvaság és a csendes nyárspolgáriasság ellen. Költészetének erősen szentimentális, sőt pesszimista színezetet adott boldogtalan szerelme. Nem sokat írt, de valamennyi költeményes kötetét ritka műgond jellemzi. Wergeland halála után felhagyott a polémiával és teljesen a tudományos filozófiának és irodalmi kutatásnak szentelte idejét. Mint a bölcsészet tanára, a krisztiániai egyetemen igen élvezetes előadásokat tartott és értekezései is számottevők a N. történetében.

3. *Skandinávizmus és romantika.* A N. megszületésének percétől kezdve két irány felé haladt. Az egyik irány volt az elkülönülés a szomszéd testvérnépektől, az önálló nemzeti nyelv megalkotása és általában minden műben az önálló nemzeti karakter kidomborítása. A másik irány: az ősi multban való elmélyedés, az ősi mondák felelevenítése, sőt az ősi szokások felújítása. Ez a második irány vezetett a *skandinávizmushoz*, illetőleg a három testvérnép szorosabb együttműködéséhez. Míg a jelen politikája egymástól elválasztotta a skandináv népeket, addig az észak-germán mitológia, illetőleg az egy törzsből való származás biztos érzete ismét megerősíti a közös szellemi kapcsolatokat. A 40-es éveket úgy Dániában, mint Svédországban, valamint Norvégiában a skandinávizmus eszméje hatja át. Ez a mozgalom is az egyetemi ifjúság kebeléből indul ki és 1845. Kopenhágában megtartják az első nagy skandináv diákösszejövetelt, hol dalban és beszédben dicsőítik a skandináv államok testvériesülését. A schleswigi háború csak növeli ezt a fellobbant együttérzést és feledve a régi ellentéteket, a dán katonák oldalán norvég önkéntesek véreznek el a dán hazáért, mely mégis csak egy darabja az ősi skandináv közös nagy birodalomnak.

A skandinavizmussal egyszerre indul meg a norvég irodalom nemzeti romantikus korszaka. *Jörgen Moe* megírja népies dalait *Olle Bull* zenéjére. A legszebb termékei ezek a dalok a norvég nemzeti romanticizmusnak, telve a természet szeretetével, telve népies hasonlatokkal, mintha a régi norvég népdalok virultak volna új életre Moe költészetében. Népszerűségüket legjobban bizonyítja, hogy legutolsó kiadásuk 1914. jelent meg és ma is szivesen énekelgetik egész Norvégiában.

A norvég romanticizmusnak vérbeli képviselője Andreas *Munch* (1811—84), akinek tragikuma volt, hogy fiatal korában Wergeland és Welhaven homályosította el, mire pedig férfivá erősödött, a norvég irodalom két óriásának, Ibsennek és Björnsonnak az árnyékába került. A romantikus melankóliának tiszta költői megnyilatkozása *Sorg og Tröst* (1852) c. verses kötete. A legszorgalmasabb norvég költők egyike, aki számos verskötettel, még több drámával és elbeszéléssel gazdagította a norvég irodalmat. Alkotó erejét élete utolsó évéig megőrizte és még 1880. adta ki terjedelmes történeti költeményét: *Pave og Reformator* (A pápa és a reformátor). Ekkor azonban már rég idejét múlta a norvég nemzeti romanticizmus és Munch költészete a realizmus korában úgy hatott, mintha valaki középkori páncélruhát öltene magára és zászlós dárdával indulna el a hadgyakorlatokra. A romanticizmus, ha nem is tudott a norvég költészetben maradandót alkotni, élénkítő hatással volt a norvég történeti kutatásra, a norvég népélet és népszokások vizsgálatára. Mint a norvég népdalok összegyűjtője igen nagy érdemeket szerzett Harald *Meltzer*, valamint Olge *Vig.* A norvég nyelvtudomány terén különösen a népi dialektusok vizsgálatával és azoknak hű feljegyzésével Knud *Knudsen* és Ivar *Aasen* végeztek jelentős munkálatokat. Az ő úttörő munkásságuknak köszönhető az eredeti norvég népies nyelv (landsmaal) bevonulása a N.-ba.

A norvég nemzeti romanticizmus is, mint az a többi európai irodalomban történt, egyrészt álmodozó, vérszegény és csillagokat néző lírává gyöngült, míg másrészt a népies hagyományok kutatása közben a való élet egyes problémáihoz kapcsolódott és így akaratlanul is előkészítette az irodalmi realizmusnak az útját. A norvég realista irodalomnak egyik első kiváló művelője egyúttal Norvégiának legromantikusabb nőalakja volt: a bájos *Camilla Collett*, a forradalmár Henrik Wergeland nővére. Szinte azt kellene gondolnunk, hogy a romantikus kor akarta úgy, hogy a ritka szépségű 17 éves Camilla halálosan beleszeressen bátyja legádázabb ellenfelébe, az arisztokratikus Welhavenbe és hogy ez a szerelem boldogtalan maradjon. Atyja külföldre küldi leányát, hogy kigyógyuljon boldogtalan szerelméből. Camilla Wergeland a külföldön töltött éveket komoly irodalmi tanulmányokra használja fel és visszatérve Bettina von Arnim és George Sand eszméit hozza magával a még mindig romantikus álmodozások között élő norvég fővárosba. Hogy boldogtalan szerelmét teljesen megölje, feleségül megy Welhaven legjobb barátjához, Peter Jonas Colletthez, a kiváló jogtudóshoz és publicistához. Néhány év mulva meghal a férje és most a fiatal özvegyre hárul, hogy fenntartsa családját. Ekkor érzi, hogy a norvég törvények még annyi jogot sem adnak az anyának, hogy gyermekeit szabadon felnevelhesse, hogy saját vagyonát maga kezelhesse. A nőknek ez az elnyomottsága annyi keserűséget gyüjtött össze lelkében, hogy elhatározza, hogy minden sor írásában a nők egyenjogusításáért fog küzdeni. Ilyen előzmények után írja meg első nagy irányregényét: *Amtmandens Dötre*, 1854—55 (A hivatalnok leányai). Ez a könyv tele egy csalódott női szív keserűségével és azt akarja bebizonyítani, hogy mennyire lealázó a nőre nézve, ha semmi másra nem nevelik, csak a házasságra. A regény egyúttal kulcsregény is, melynek hátterében lejátszódik Wergeland és Welhaven egymásközti harca. Majdnem egyidőben Camilla Collettel Dániában és Svédországban is megindul a küzdelem a nők egyenjogusítása érdekében. Az előbbi országban Mathilde *Fibigre* ír egy hasonló tárgyú regényt, Svédországban Frederika *Bremer* adja ki *Hertha* c. irányregényét, mely hatásában még nagyobb volt, mint Camilla Collett erősen helyi vonatkozású műve. Collett tovább folytatta a küzdelmet és a regényírástól mindinkább eltávolodva inkább polémikus iratokat kezdett írni. A sors megtagadta tőle az ifjúkori boldogságot, de megadta néki, hogy rendkívüli munkás élete

alkonyán megérje eszméinek beteljesülését, ha nem is teljes egészükben és megérje nemcsak hazája, hanem az egész külföld őszinte ünneplő elismerését, melyben 80-ik születése napján (1893) részesítették. Ma a legnagyobb norvég szobrászművész, Vigeland egyik remekműve hirdeti a norvég fővárosban a legbájosabb és a legharciasabb norvég írónő emlékét.

Camilla Collett írói működése csak egy irányban haladt, de több mint három évtizedre terjedő közéleti szereplése már abba a korszakba is átterjed, midőn a norvég szellemi mozgalom vezetői európai hírnévre és tekintélyre tesznek szert. Mielőtt azonban ezekről az északi szellemóriásokról megemlékeznénk, még egy nemzeti norvég költőt kell bemutatnunk: Aasmund Olafsen *Vinje*-t (1818—1870). A februári forradalom Norvégiában mindössze annyi nyomot hagyott, hogy Marcus *Thrane* szerkesztő, aki Franciaországban ismerkedett meg a szocialista tanokkal, 1848. megalakítja az első munkásegyesületet Drammenben, majd később Krisztiániában és megindítja az első norvég munkáslapot, mely nyiltan hirdeti a forradalmat. Thranet és néhány társát a kormány pörbe fogta és börtönre ítélte, de az újkor új szellemi csírái már el voltak vetve és fejlődni kezdtek, bár a magvetők a börtönben ültek. Igy a szabad szónak és a szabad gondolatnak egy új szócsöve jelenik meg Krisztiániában: *Manden* (Az ember), melyet hárman szerkesztenek: *Botten-Hansen*, *Vinje* és *Ibsen*. Itt jelenik meg Botten-Hansen paródiája a norvég romanticizmus ellen, ebbe a kis lapba írja Ibsen első költeményeit és drámai vázlatait és itt dörgi el Vinje szónoklatait a politikai pártok lenyűgöző uralma ellen. A három szerkesztő legidősebbje, *Vinje* (1818—1870) eleinte tanító volt Telemarkenben, de kivágyott a hegyek közül és lejött Krisztiániába tanulni és írni. Mint kései diák ismerkedett meg és barátkozott meg Ibsennel, Björnsonnal és Jonas Lievel. Ujságja, a *Manden*, melynek nevét *Andhrimmer*-re változtatták (a germán mitológia szerint a Valhalla szakácsa), nem sokáig maradt fenn és 1858. Vinje új lapot alapított, a *Dolen*-t, melyet maga írt, a vezércikktől a regényrovatig. De sokkal értékesebbek és a norvég líra fejlődésére jelentősebbek voltak azok a költemények, melyeket Vinje a 60-as években írt. A szabadgondolkodó, a teorétikus forradalmár, angliai tanulmányútjából (1862) visszatérve, kiadja népies lírai költeményeit és megírja legszebb népies költői elbeszélését a telemarki parasztfiúról (Storegut-Nagy-gyerek), mely hatását tekintve, Arany János Toldijával állítható párhuzamba. Utolsó éveiben a beteg költő, akit még anyagi gondok is súlyosan bántottak, kifáradva a küzdelembe, visszamenekül a hegyek közé. Még megérte egykori diáktársainak, Ibsennek és Björnsonnak felragyogását, de már nem tudta azt igazán megérteni.

4. *Ibsen és Björnson kora.* 1850. nyilt meg Bergenben a norvég Nemzeti Színház, míg Krisztiániában még mindig a dán színészek voltak az egyedül uralkodók. Ibsen és Björnson azonban megkezdik a harcot a norvég színjátszás érdekében és ezzel a harccal, eleintén komolytalan apró diáktüntetésekkel, füttykoncertekkel a dán színészek ellen, vehemens ujságcikkekkel indul meg a norvég nemzeti irodalom nagy korszaka.

Henrik *Ibsen* (1828—1906) elszegényedett kereskedő családból származott, 15 éves korában gyógyszerészinas, majd pedig segéd lett *Grimstadban*. Kevés szabadidejét olvasással, tanulással töltötte és az ifjú lelkében már kigyulladtak a geniének apró tüzei. Midőn szűk laboratóriumában az 1848-iki magyar forradalomról hallott hírt, megírta ódáját a magyar szabadsághősökhöz. Versét közölte is a helyi lap és a kis norvég város polgárai megmosolyogták a »méregkeverő« bajusztalan verselőt. Már ekkor készen volt *Catilina* c. drámája, melyet kölcsönvett pénzből nyomatott ki, de alig néhány példány kelt el belőle.

Alapos külföldi tanulmányok után történeti drámával *(Fru Inger til Östraat)* mutatkozott be, de sem ez, sem egy későbbi germán mondából merített tragédiája *(Haermendene)* nem aratott jelentősebb sikert. Néhány évig gyakorlati színházi kérdésekkel foglalkozik. *Kaerlighedens Komedie* (A szerelem komédiája) c. színműve ellen a kritika, mint »hazug, erkölcstelen és költőietlen« színmű ellen egyhangulag felzúdult. Hű barátjának, Björnsonnak köszönhette, hogy szerény írói ösztöndíjjal külföldre mehetett. Berlinben és Rómában lett Ibsen igazi nagy íróvá és innét küldte haza két első nagysikerű művének, *Brand*-nak és *Per Gynt*-nek kéziratát. Ez utóbbi a nagy norvégnak legmélyebb és legtartalmasabb költői műve. Most felbátorodva egymásután írta meg külföldön műveit: *De ungas förbund*-et (Az ifjak szövetsége) és a *Keiser og Gallilaeer*-t. Igazi korszakalkotó drámaíró munkássága azonban csak hazaérkezése után kezdődött el, mikor világhírű *Nóra* (Ett Dukkehjem) c. színművével megteremti a modern társadalmi drámát. Itt már nem a külső véletlenek adják az egésznek a drámai alapot, hanem a személyek lelki kifejlődése, amit maguk egyszerű szavakban elmondanak a hallgatóság előtt, mintegy leleplezve önmagukat, és mindez olyan természetesen, egyszerűen történik, közönséges napi társalgás közben. A *Kísértetekben* (Gengangare, 1881) ismét a házasság problémáját göngyölíti fel, de most már különös tekintettel az öröklési hajlamra és az abból eredhető degenerációra. A darabot hüvösen fogadták és az általános vélemény az volt, hogy Ibsen írásaiban mégis bizonyos határok között tarthatná magát. De épen ilyen »határokat« nem tűrt meg Ibsen genialitása és legközelebb még erősebb szatirában *(En folkfiende* — A nép ellensége) támadta meg az ú. n. »kompakt többséget«. A *Vadkacsával* (Vildanden, 1884) kezdődik meg Ibsen drámaírói fejlő-

désének harmadik, legutolsó korszaka. Ez a szimbolikus és lélektani dráma, mely egyike Ibsen legkiválóbb alkotásainak, azt a lelki betegséget mutatja be, hogy az ember nem bírja meg az igazságot. Boldog, míg illuziói vannak, meg tud küzdeni a nélkülözésekkel, az éltető hazugságok segítségével, de ha ezek az illuziók szétfoszlanak, az egész gyönge kártyavár egyszerre összeomlik. Ebbe a korszakba tartozik *Rosmersholm* (1886) is, a »nemes ember« tragédiája, valamint *A Tenger asszonya* (Fruen fra havet) és a nagyszerűen megkomponált *Hedda Gabler*, *Solness építőmester* (Bygmester Solness), *Kis Eyolf* (Lille E.) és végül legutolsó darabja *Naar vi döde vaanner*, 1899 (Mikor mi holtak felébredünk). Valósággal drámai önvallomások ezek, melyekben az öregkor magányosságának, a zseni félelmének ad költői kifejezést. Ibsen nemcsak a norvég irodalom, hanem a modern világirodalom legnagyobb drámaírója, aki a legnagyobb hatást gyakorolta a modern drámairodalom mai kifejlődésére. Költészetének komolysága párosulva igazán átérzett etikai pátosszal, mely megköveteli, hogy az ember teljes egészében szentelje magát hivatásának, végül az egyéni fejlődés szabadságának megkövetelése — azok a hatalmas gránitoszlopok, melyeken Ibsen egész írói működése fölépül. Kortársai közül sokan csak a társadalom szigorú reformátorát látták benne és nem vették észre vagy nem becsülték meg kellően minden egyes művének költői szempontból is szigorú, szinte tökéletes megalkotását.

Midőn Björnstjerne *Björnson* beiratkozott (1850) a krisztiániai egyetemre, az első, akivel azonnal őszinte barátságot kötött, a nálánál négy évvel idősebb Henrik Ibsen volt. A fiatal Björnson szerencsésebb körülmények között indult el pályáján, mint akár Vinje vagy Ibsen. Jómódu papi otthonból származott és gimnáziumi tanulmányait a kies fekvésű Molde latin iskolájában végezte el. Itt érte a fiatal tanulót az 1848-iki forradalmak híre és ezeknek hatása alatt egy diákegyesületet alapitott, melynek külön újságja is volt: *Friheden* (A szabadság), ahova lángoló cikkeket írt a világszabadságról. Ilyen előzmények után került a norvég fővárosba, ahol ugyancsak ő lett a központja az egyetemi ifjúságnak. Egyetemi tanulmányaival nem sokat törődött, hiszen azzal a szándékkal jött Krisztiániába, hogy nem vizsgára akar készülni, hanem költő akar lenni. Csakugyan alig három év mulva rendes munkatársa lett a *Morgenbladet*-nek, ahol merész irodalmi és színházi kritikákat írt, de nem riadt vissza politikai cikkek írásától sem. Ezek a kritikák vitték diadalra a norvég nemzeti színészet ügyét Krisztiániában, ahol eddig kizárólag a dán színészek uralkodtak. Mint fiatal diák részt vett Björnson a skandinavista mozgalomban is és ő vezette a norvég diákokat Uppsalába, Kalmarba és Stockholmba.

Első nagyobb elbeszélő műve 1857. jelenik meg az általa alapított *Illustrerade Folkeblad*-ban. *Synnöve Solbakken* bájos elbeszélés a hegyek közül. Ezután egymásután jelennek meg kisebb-nagyobb elbeszélései: (*Arne*, *En glad gut* (Egy jófiú), *Fiskerjenten* (A halászleány) stb.), melyekben leginkább a norvég parasztok és halászok életét rajzolja ritka drámai erővel. De Björnson nem elégedett meg irodalmi sikereivel, bámulatos munkabírása újabb és újabb munkakört kívánt. Egy-két évig Bergenben van, hogy megteremtse és vezesse az ottani norvég nemzeti színházat, ugyanakkor tovább írja politikai cikkeit és mintegy pihenés közben megteremti a norvég nemzeti himnuszt: »Ja vi elsker detta landet« (Igen, mi szeretjük e hazát). Már ekkor félig készen volt ifjúkori első színműve *Sigurd Sembe*, melyet teljesen befejezve csak Rómából küldött haza (1862), ahova állami ösztöndíjon utazott néhány évre. Ez a történelmi tragédia erősen magán viseli Schiller hatását, de telítve Björnson égő nacionalizmusával és mély vallásos érzésével. Ugyancsak Rómában fejezi be egy másik történeti tragédiáját: *Maria Stuart i Skottland*. Ez Björnson egyetlen műve, mely nem norvég nemzeti tárgyú. Visszatérve hazájába, átveszi a Christiania Theater vezetését, majd ismét szerkesztő lesz; közben meghasonlik a diákegyesületekkel, otthagyja őket és megy a maga útján, de nem enged radikális politikai nézeteiből. Érzi, hogy a közéleti harcos küzdelem akadályozza írói munkásságában és némi keserűséggel szívében hagyja el ismét Norvégiát. Délnémetországi tartózkodása alatt írja meg két polgári drámáját (*En fallit* és *Redaktören*), mellyel egyszerre megnyeri a német színpadokat is. *En fallit* (Csőd) modern polgári dráma, melynek újszerűsége, a replikák élessége, a nyelvnek leegyszerűsítése, egész Európában nagy feltűnést keltett és Björnson világhírnevét megalapította. Mint ünnepelt drámaíró tér haza, hol most földbirtokos akar lenni, de a harcos lélek egymásután írja meg a nyugodt, csendes környezetben drámáit, melyekben mindig egy-egy problémát akar megoldani. Még néhány évre Párizsba költözik, de 1887. ismét visszatér birtokára Aulestadba, ahol élete alkonyáig tartózkodott. 1903. az irod. Nobel-díjjal tüntették ki. Párizsban halt meg (1910), ahol betegsége ellen keresett gyógyulást.

Míg Björnson fiatalkori költészetét erős optimizmus jellemzi és még mélyebb vallásosság, addig később Brandes, Augier és ifj. Dumas hatása alatt teljesen saját korának problémáit tárgyalja műveiben. Minden irodalmi műnek társadalmi aktuális problémájának kell lenni, különben üres ábrándozás. Ezt a programját meg is tartja és ezzel Ibsennel együtt megteremti az északi irodalom új korszakát. Darwin és Spencer hatása alatt életfelfogása is átalakul, radikálisabb lesz, anélkül azonban, hogy teljesen szakítani tudna fiatalkorának vallásos érzelmével. Egyes drámáiban: *En hanske Oever Oevne* (Erején felül, I. é.

II.) erkölcsi problémákat tűz ki, a kettős morál ellen harcol és megindítja a 80-as évek hatalmas erkölcsi vitáit. Önmagáról csinált karrikaturát *Geografi og kjaerlignet* (Földrajz és szerelem) címen, míg legutolsó vígjátékában *Naar den ny vin blomster* (Mikor az új bor forr) ismét a házasélet problémáját tárgyalja. Legnagyobb regényének, mely egyuttal Björnson legkiválóbb elbeszélő műve: *På Guds veje* (Az Isten útján) annak a felfogásnak ad kifejezést, hogy »ahol a derék emberek mennek, ott van az Isten útja«.

Björnson a legnagyobb és legharcosabb norvég szellemek egyike, aki hazájának keretein kivül az egész emberiség problémáival egyaránt lelkes hévvel foglalkozott. Kicsinyes pártpolitikán felülemelkedve, szellemének és szívének mindenfelé sugárzó fényénél, illetőleg melegénél nézte az emberiség problémáit. Heves természet volt, a küzdés izgalmában néha elvakult, de soha semmi nem tudta letériteni arról az útról, melyen egyszer elindult. Mint költő talán nem a legnagyobb Norvégiában, de mint nevelő és új korszakot alkotó lángelme páratlan.

Björnson mindig nagy tömegekre tudott hatni és szavának döntő súlya volt, bárhol is hangzott az el, akár felolvasóteremben, akár népgyűlésen, akár valamelyik belföldi vagy külföldi újság hasábjain. Azt a félszázadot, mikor Björnson volt a vezére a norvég szellemi életnek, bátran Björnson korának nevezhetnők. Ez a korszak dicsőségesen befejeződött, mikor 1905. Norvégia visszanyerte független államiságát, és nagy, lelkes ünnepélyek között vonult be a királyi várba sok-sok század után ismét az első független norvég nemzeti király. Az agg Björnson ebből a küzdelemből is kivette a részét és ő is azok között volt, akik nem akartak a testvér néppel háborút, hanem békés, okos megegyezést. De Björnson és Ibsen mellett még több igen tehetséges író működött a N.-nak ebben az aranykorában.

Jonas *Lie* (1833—1908), aki eleinte tengerésznek készült s később ügyvéd és üzletember lett, egyedül Björnson biztatására látott hozzá komolyan az íráshoz. Első könyve 37 éves korában jelent meg. *Den Fremsynte* (A látnok) kedves, eleven hangon mondja el Lie gyermekkori emlékeit a legmagasabb északról, Tromsö környékéről. Ugyancsak Björnsonnak köszönheti, hogy első könyve után állami ösztöndíjban részesült, hogy néhány évre külföldre mehessen. Olaszországban írja meg egymásután három könyvét, melyek körül *Tremastreen Fremditen* (A »Jövő« háromárbocos) a norvég irodalom legsikerültebb hajós regénye. Könyveiben mindig kemény, biztos vonásokkal rajzolja a bátor, erős nyíltszívű norvég hajóst és a hű hítvest, aki nem tántorodik el még a legkeményebb küzdelmekben sem férje oldala mellől. Hazatérve Jonas Lie valóságos ünneplésben részesül, de az ünneplés közepette mintha elvesztené önbizalmát írói hivatásához, mintha jellemzései elszélesedtek volna, mintha alakjai lassankint idealizált típusokká szürkültek volna. Néhány évi bizonytalan keresés után azonban ismét megtalálja önmagát, nem csatlakozik a modernekhez, nem kísérletezik új hangokkal, hanem visszatér emlékeihez, a 40-es évek alakjaihoz és megírja *Familjen på Gilje* (A giljei család) regényét, mely a legklasszikusabb könyve. Nem akar problémákat megoldani, hanem be akarja mutatni a kis embereket az ő szűk, kedves világukban, apró hibáikkal és jó oldalaikkal együtt. Szivesen olvasták Lie könyveit, mert a saját szüleiket, nagyanyáikat ismerték föl az egyes alakokban, akik becsülettel küzdöttek az élet szűkös körülményei között. Nem egyszer tragikus tárgyat dolgozott fel, mint a *Kommandörens döttre* (Parancsnok leányai, 1886) c. regényében, de idealizmusa, az emberekbe vetett hite itt sem hagyja el. Utolsó könyveiben mindjobban előtérbe lép a drámai elem, így a *Niobe*-ben (1893), valamint *Naar Sol gaar ned* (Mikor a nap lemegy, 1895), hol egy otthon tragikus pusztulását írja le, mert a szeretet melegítő és világító lángja kialudt. A hűtlen asszonyról, aki színx és kígyó egy személyben, írta kevés drámáinak egyikét, a *Lindelin*-t, mely mint színmű nem aratott sikert. Élete alkonyán gazdag fantáziáját szabadjára bocsátva zavaros, nehezen érthető elbeszéléseket írt (*Trold*, Manók), melyek alig hasonlíthatók össze első kedves, idillikus regényeivel.

Alig 12 évig dolgozott ugyan Alexander *Kielland* (ejtsd: csellan), 1849—1906, a norvég irodalom eme mozgalmas korában, mégis elbeszéléseivel újat hozott: eleganciát és szellemességet. Nem volt nagy író és nagyon is a franciák befolyása alatt állott, anélkül, hogy megfeledkezett volna arról, hogy norvég. Ő is szerette a problémákat, de míg Björnson haragjában sújtani tudott, addig Kielland legfeljebb muló tűszúrásokat okozott. Az egyik első regényében *Gift* (Méreg) az iskolák latin-magolását gúnyolja ki, majd az *Arbeidsfolke* (A dolgozó nép)-ben a bürokratizmus ellen hadakozik, míg *Jacob* c. regényében a stavangeri nagyétvágyú parasztfiú regényét írja le jóízű humorral, aki mikor bekerül a városba, mindent »megeszik«, ami útjába akad. Majdnem 12 kötet és néhány dráma hirdeti Kielland irodalmi működését, melyet teljesen lezárt, mikor 41 éves korában elfoglalja Stavanger városának polgármesteri székét. Irásaiban sokat gúnyolta a hivatalnokok lassúságát, szűkkeblűségét és azért tettekkel akarta megmutatni, mit tud tenni egy lelkiismeretes hivatalnok, aki teljesen a köznek szenteli minden percét. És Kielland, mint polgármester egészen haláláig épen olyan elegáns és szorgalmas volt, mint mikor az egyszerű szerkesztőségi asztal mellett írta regényeit.

Távol a politikai és társadalmi küzdőterektől, a messzi északi erdőkben élte le csöndes, alig néhány évtizedre terjedő életét ennek a korszaknak egy másik

tehetséges prózaírója, Kristian *Elster* (1841—81). Björnson folyóiratában, »For Idé og Virkelighed« jelent meg első elbeszélése a norvég parasztok életéből. Turgenjev hatása látszott meg ezeken az érdes és mégis megkapó elbeszéléseken és tényleg Elster volt az, aki az orosz parasztok nagyszerű leíróját először fordította le norvég nyelvre. Elster írásain is szelíd melankólia vonul végig, regényhősei sokat álmodoznak, terveznek, de nincsen kellő bátorságuk megragadni a kedvező pillanatot és így az élet elsuhan mellettük anélkül, hogy valami igazit alkothattak volna. (Így Knud Holt a *Farlige Folk* — veszedelmes népség — és Gran Tora, *Trondahl* című regényeiben.) Elster keveset írt, de néhány regénye előkelő helyet foglal el a 80-as évek norvég regényirodalmában és mintegy első fecskéi voltak a rövidesen bekövetkező realizmusnak.

5. *A realizmus.* Az európai új irányok eljutnak Norvégiába is, annál gyorsabban, mert az irodalmi kritika terén a nagy *Brandes* már 1871. megkezdte előadásait Kopenhágában az európai irodalom főáramlatairól. Svédországban már fellépett forradalmi írásaival *Strindberg* és a dán *Jacobsen* befejezte *Darwin* műveinek lefordítását. Hogy ezek az új forradalmi irodalmi irányok még sem hatottak oly erővel Norvégiában, mint azt várni lehetett volna, azt főleg Björnson és Ibsen tekintélyének tulajdoníthatjuk, akik fellépésükkel tulajdonképen megelőzték ezeket az irányokat és már értékesebbet és maradandóbbat alkottak, mint az új iránytól várni lehetett volna. Mégis ennek az új radikalizmusnak akadt egy tehetséges hirdetője, Arne *Garborg*-ban (1857—1924), aki a pietizmus iskolájában nevelkedve nehéz küzdések árán jutott el odáig, hogy megtagadva multját, a szabadgondolat hirdetőjévé lett. Első nagyobb regényében: *Bondestudentar* (Parasztdiákok, 1883) kitünően jellemzi a parasztfickót, aki koplalva és fázva tölti el a tanulóéveket Krisztiániában, csakhogy régi álma teljesülhessen, hogy pappá szentelhessék föl. Ebben az emberfeletti küzdelemben elveszti erejét, igazi jellemét, önállóságát és egy testileg-lelkileg összetört emberroncs lesz az egykori egészséges parasztfiúból. Következő elbeszéléskötetében magát Björnsont is megtámadja és regényében: *Mannfolk* (Férfinépség) strindbergi sötét színekkel festi a norvég főváros erkölcsi életét. Egyideig állami hivatalt is nyer Arne Garborg, de heves természete itt sem hagyja el és mikor szabadgondolkodó elveit még világosabban kezdi hirdetni, megfosztják ettől a szerény hivatalától is. Irói munkásságát most teljesen polemikus iratoknak szenteli és kiméletlenül támadja a »váltakozó elvű gyenge politikusokat és a hamis szabadsághirdetőket«. Hívei is akadtak, de Björnson époly méltóságteljesen, mint erélyesen lépett fel a radikalizmus túlzói ellen és sikert aratott. Maga Garborg is kifáradt az örökös polémiában és visszavonult a hegyek mögé. Mintha a fővárosból való kivonulása egyszerre megváltoztatta volna lelkét is, a norvég természet komoly szépségeinek hatása alatt visszatért oda, ahonnét elindult: a vallásossághoz. Ebből a korszakból való műveit komoly, megtisztult vallásos érzés hatja át, mely párosul a norvég föld és természet meleg szeretetével. Ebben a tekintetben is hasonló Garborg Strindberghez, aki utolsó éveiben szintén kizárólag vallásos témákkal foglalkozott. Idillikus magányában írta meg Garborg *Jesus Messias* és *Heimkomin son* (A megtért fiú, 1908) c. két könyvét és fejezte be költeményciklusát, a *Haugtussa*-t és *I Helheim*-t. Ez utóbbi Dante hatása alatt készült és ugyancsak az alvilágot akarja szemléltetni vizionárius képekben. Utolsó munkája Homeros Odysseia-jának hexameterekben való lefordítása volt.

De nemcsak Arne Garborgot térítette el a norvég főváros radikalizmusa a vallásos iránytól, hanem egyik női kortársát, Amalia *Skram* (1847—1905) írónőt is, aki első házasságának keserű tapasztalatait tárta fel nem egyszer durva őszinteséggel regényeiben. (*Constance Ring*, — *Forraadt*, 1892 — Elárulva —, *S. G. Myre.*) Amalia Skram is a kereső, nyugtalan lelkek közé tartozott, akik nem tudnak megbékülni a világrenddel és heves, kiméletlen harc közepette akarnak újat teremteni. A nő boldogulásáért és boldogságáért küzdött úgy regényeiben, mint az életben. Mint írónő hírnevet, népszerűséget szerzett, de az élet igazi boldogságát nem tudta megtalálni és meghasonlott lélekkel, elborult elmével fejezte be küzdelmes életét. Regénysorozata: *Hellemyrs folket*, melyet tíz év alatt írt meg, igen értékes részleteket tartalmaz a bergeni társadalmi életről és irodalmi szempontból is a komoly értékű norvég regények közé sorolható. Amalia Skram színdarabokat is írt (*Agnete*), melyekben szintén az elbukott nők problémájával foglalkozott legszívesebben. Arne Garborgot Strindberghez hasonlítottuk. Amalia Skramot a női Strindbergnek nevezhetnők, a svéd óriás genialitása és ereje nélkül.

Egyidejüleg lép fel Amalia Skrammal az igen tehetséges drámaíró, Gunnar *Heiberg* (*1857.), aki első drámájában (*Tante Ulrikke*, 1884) ugyancsak a nők emancipációja mellett tört lándzsát. Sokkal erőteljesebb következő drámája, *Kong Midas* (M. király), mellyel zajos sikereket aratott a skandináv színpadokon. Mintha az író illuziói épúgy összeomlottak volna, mint a darab hősnőjének ábrándjai meghalt férje hűségéről. Heiberg ebben a drámájában azok ellen a harcos reformátorok ellen küzd, akik mindig az igazságot keresik, de közben a boldogságot tiporják szét, sebzik halálra. Ilyen igazságkereső volt Ramseth szerkesztő is, akinek érintésére hideg, kegyetlen arany vált a legszebb álomból is. A lélektanilag kitünően felépített, eleven dialógusú dráma nyilt támadás volt Björnson ellen, aki szintén »mindenben és mindenütt csak az igazságot kereste«. Heiberg

sűrű egymásutánban írta darabjait, de nem mindig egyforma erővel és nem egyszer a bennük felhalmozott erős gúny és az élő személyeket megtámadó tendencia meggyöngíti drámai felépítésüket. A politikai tendenciáktól mentes két későbbi drámája: *Balkonen*, 1894 és *Kjaerlighetens Tragedi*, 1904 (A szerelem tragédiája). Mind a kettőben a szerelmet mint mindent legyőző és mindent elpusztító természeti erőt mutatja be. Ebben a két darabjában meglepően finom lírai szépségek bontakoznak ki. Az utóbbi években nagy vihart idézett elő *Paradesengen* (Díszágy) c. szatirikus színműve, melyben egész nyiltan a haldokló Björnsont gúnyolja ki. Heibergnek nagy érdemei vannak a modern norvég színészet kifejlődésében is. 1920. megjelent nagy műve, *Norsk Theater*, összefoglaló képet ad a norvég színházak és általában a norvég drámaírás fejlődéséről.

E polemikus korszakban a líra természetszerűen háttérbe szorult a dráma és a regény mellett; mégis volt egy norvég lirikus — Nils *Colett-Vogt* (*1864.), aki távol ezektől a politikai, irodalmi és társadalmi harcoktól, kizárólag a költészetnek élt. Alig 23 éves korában jelent meg első verskötete *(Digte)*, melyben művészi formában ad kifejezést világfájdalmának, elhagyatottságának és korai csalódásának az életben. Ez a melankólikus hang azután végig vonul többi verskötetein is, melyek egymásután jelentek meg. Évről-évre erőteljesebb lesz Colett-Vogt költészetének kapcsolata a természettel és Wergeland után senki szebben meg nem énekelte a norvég természet szépségeit. *Septemberbrand*, 1907. *Hjemkonst*, 1917 (Hazatérés). Vogt próbálkozott a drámaírással is, de kevés sikerrel.

6. *A legújabb korszak.* 1890. egy új regény jelent meg a norvég könyvpiacon. A címe ez volt: *Sult* (Éhség) av *Knut Hamsun.* Soha még könyv Ibsen Peer Gynt-je óta ennyire egyértelműen elismerő kritikában nem részesült, mint Knut Hamsunnak ez az első regénye. Az egymást hajszoló eleven, izgatott, színes leírások, a képeknek és szavaknak szokatlan merész váltakozása teljesen lekötötték az olvasót. A régi történet a fiatal író szegénységéről, akivel az élet végigjátszatta a nélkülözésnek minden fájdalmas skáláját, ebben a könyvben teljesen újjászületett. Mindenki kérdezte: honnét jött ez a fiatal új író? Érezték, hogy itt a való élettel van dolguk, de a való életnek csodálatos, szinte misztikus megfogásával. Knut Hamsun szintén a hegyekből jött le (*1860. aug. 4. Lom községben, Gudbrand völgyében), de milyen utat, milyen keserves és nélkülözésekkel terhes utat tett meg, mig elérkezhetett a *Sult* kiadásához. Mint négyéves gyermek szigorú pap nagybátyjához a Lofoten szigetekre került, hol csak néha tudott elmenekülni a csöndes temető kőfalai mögé játszani. Tizenhét éves korában beállott cipészinasnak, de ugyanakkor már megírta első kis regényét *(Björger)*, mely még magán hordta a kiforratlanságnak minden hibáját és legfeljebb a könyvecskében megcsillanó néhány leírás sejtette az író genialitását. Aztán elkeseredésében Amerikába ment ki, de itt sem tudott boldogulni. Az éhség, a honvágy hazaűzte és vándortanító lett belőle. Most már sok mondanivalója volt és Mark Twain stílusában tartott felolvasásokat Norvégia egyes városaiban. Nyugtalan vére azonban ismét az új világ felé vonzza és 1886. másodszor is útrakel Hamsun Amerika felé. Itt is felolvasásokat tart a skandináv lakosságú telepeken és a norvégok, svédek meg dánok szívesen hallgatják a Björnsonra emlékeztető rendetlen külsejű, ideges, szemüveges honfi különös fejtegetéseit. Közben Chicagóban villamos kalauz lesz, majd Dakotában farmgazdasággal próbálkozik, mindezek azonban csak hiú kísérletek, melyeket rövid idő alatt kénytelen abbahagyni. Igy jött vissza sok tapasztalattal, sok csalódással és így született meg első regénye, *Az éhség*, mely tulajdonképen önvallomás. (Előzőleg ugyan kiadta jegyzeteit amerikai útjáról, de ezek nem részesültek különös méltánylásban.) Második könyve, *Mysterier* (Misztériumok, 1892), szintén összefüggéstelen csodálatos regény. A legkülönbözőbb melódiáknak meglepő keveréke, tele keserű aforizmákkal, tele lírával, naplójegyzetekkel és tele elkeseredéssel. A misztikus Nagel úr sárga ruhában megjelenik egy kis norvég faluban és megkezdődnek a »misztériumok«. A csodálatos idegen, miután bemutatta, hogy az emberek, a szerelem és az egész élet, az mind csak *csalás*, elérkezettnek látja az időpontot, hogy elővegye a méregüvegcséjét... Néhány sikertelen kísérlet után, miközben az irányregényírás mezejére is eltévedt *(Redaktör Lynge, Ny jord* — Uj föld), *Pan* regényében ismét visszatért az ő kedves szülőföldjéhez, Észak-Norvégiához, a Fatamorgana hazájához, hol »a nap megáll az égen és az éjszaka hangosan világol«. A regény hőse, Thomas Glan hasonlít ugyan Nagelhez, de egészségesebb és valódibb.

A könyvet a természet csodálatos meleg leírása teszi igazi művészi alkotássá. A norvég természet, ennek elbűvölő szépsége ejti meg a magános vadászt is, a regény hősét. A *Pan* után Hamsun egy drámai trilógiát 1. *Vid rigets port* (A birodalom kapujánál), 2. *Livets spil* (Az élet játéka), 3. *Aftonröde* (Esti pír) fejezett be, melynek hőse, Ivar Kareno, szintén magányos, emberkerülő, büszke, tépelődő lélek. Kareno Nietzsche filozófiájának jól-rosszul megértett aforizmái szerint óhajtja berendezni életét, de mindenütt hajótörést szenved. A sok keserűséggel teli trilógia egyik része sem aratott sikert és Hamsun mintha el akart volna fordulni eddigi irányától, midőn megírta kis romantikus regényét, a *Victoria*-t (1898). Ugy ebben, mint néhány év mulva megjelent nagy verses drámájában: *Munken Vendt* (V. barát)-ban, a realista prózaíróból egyszerre finom, verselő romantikus lett. Vendt barát is Hamsun ifjúkori lelkének

édes gyermeke: a geniális, nyugtalan és kiszámíthatlan vándor, akinek, úgy látszik, egyetlen célja itt a földön, hogy kipróbálja az élet legkülönfélébb lehetőségeit és változásait. Ugyanolyan alak, mint Heidenstam svéd költő Hans Alienusa. Az új romanticizmushoz való áttérést jelzi Hamsun írói pályáján első verses könyve, *Det vilde kor* (A vad kórus, 1904), melynek egyik legszebb darabja Björnsonhoz írt erőteljes ódája. A gúnyolódó, az elégedetlen Hamsun egyszerre csak eltűnik ezekből a versekből és előttünk áll a művész, aki sokat látott, sokat érzett és talán még többet álmodott. Ujabb regényeiben megmutatta, hogy a kisvárosi élet alakjait minden harag nélkül tudja rajzolni és hogy mestere a leegyszerűsített előadási módnak. Monumentális regénye: *Markens gröde* (m. ford. Az anyaföld áldása, 1917) a norvég paraszt örömét írja le, melyet földjében, illetőleg annak fáradságos megmunkálásában talál. Ezt a regényét tüntette ki 1920. a svéd Akadémia az irodalmi Nobel-díjjal. Hamsun azóta keveset ír; úgy látszik, egy ujabb monumentális művön dolgozik. Ő ma Norvégia legnagyobb és legeredetibb regényírója, akinek nem egy tanítványa és kisebb-nagyobb tehetségű utánzója is akadt.

A mai N. olyan gazdag fiatal eredeti tehetségekben, hogy nehéz a válogatás, hogy e rövid összefoglalás keretében kikről érdemes legalább néhány sorban megemlékezni. Önálló tehetség Knut Hamsun mellett néhány évvel fiatalabb kortársa, Hans E. *Kinck* (*1865), aki a legtermékenyebb norvég írók egyike és eddig több mint 25 kötet műve jelent meg: regény, dráma és vers. Ő is mint naturalista író mutatkozott be, keményen ostorozva a kultura sarlatánjait. Legjobb regényei mégis azok, melyekben a norvég parasztok életét rajzolja (*Emigranter*, 1904, *Prästen* 1905). Kitünő, éles szemmel látja meg a parasztok ősi, ösztönös lelkületét és könyveiben kíméletlenül pellengérre állítja őket. A lelkész (*Prästen*) c. regénye határozottan Móricz Zsigmond felfogására emlékeztet, szinte csodálatos a rokonság az egymást nem ismerő, egymástól anynyira távoleső két író között. Kinck nemcsak a legszorgalmasabb, hanem a leglelkiismeretesebb norvég írók egyike is. Több évi olaszországi tartózkodása alkalmával elmélyedt a renaissance-kor tanulmányozásába és arról igen komoly, kiváló essaiket, valamint egy drámát (*Bryllopet i Genua*) írt. Ujabban mintha mind szívesebben időznék régi római témáknál és mintha megfeledkezett volna derék jó norvég parasztjairól.

A modern norvég irodalomban mind többen és többen írnak a nemzeti nyelven, vagy ahogy Norvégiában mondják, *landsmaal*-ban. Igy Jens *Tvedt* (*1857) igen realisztikus képeket adott a Hardangerfjord egyes alakjairól, míg Hans *Aaanrud* (1863) a gudbrands-völgyi parasztokat örökítette meg művészileg kidolgozott novelláiban. Hamsunnak legtehetségesebb és legegyénibb követője Andreas *Haukland* (*1872.) az egyszerű napszámosból lett író, aki első regényében: *Den store skog* (A nagy erdő, 1905)-ben lírai melegséggel és őszinteséggel rajzolja meg a hegyek között élő norvég parasztok, favágók és halászok életét. Ugyancsak a norvég nép életét írták le műveikben Peter *Egge*, Olav *Duun* és Bernt *Lie*. Említésre méltó drámaíró, zsurnaliszta és regényíró Hjalmar *Christensen*.

Az új romanticizmusnak követői között mint első jelent meg Sigbjörns *Obstfelder* (1866—1908) néhány komoly, tépelődő könyvével, míg Wilhelm *Krag* a norvég lírát frissítette fel hangulatos versköteteivel. A szimbolikus lírának is akad művelője Hermann *Wildenvey*-ban. A legeredetibb és legkomolyabb norvég írónő Sigrid *Undset*.

Még 10 éve sem múlt el, hogy egy igénytelen kis regény jelent meg Krisztiániában: *Fru Marta Oulie* (1917), Sigrid *Undset* aláírásával. Egy asszonynak a naplója volt ez a könyv: egy boldogtalan házasság története. Hosszú volt az út ettől az igénytelen szürke könyvtől a monumentális nagy regénytrilógiáig: *Kristin Lavransdatter*-ig (1920—23), mely művével egyszeriben nemcsak Norvégia legnagyobb írónőjévé emelkedett Sigrid Undset, hanem európai hírnévre is szert tett. Sigrid Undset együtt küzdött azzal a sok ezer fiatal nővel, akik közül ma is sokan még az irodákban görnyednek és ott látta társnőinek vágyakozásait, kisebb-nagyobb küzdelmeit, szerelmeit és ezeket írta le meglehetős realisztikus módon első regényeiben. (A fentebb említett első regényén kívül ezt a témát dolgozta fel *Vaaren* — Tavasz, — *Jenny* és *De kloge Jomfruer* — Az okos szüzek — c. társadalmi regényeiben.) A férfi és nő egymással való harca, az ősi természet örök küzdelme, ez állandó témája Sigrid Undset könyveinek. Ezt a küzdelmet látja minden nap maga előtt, de erről a küzdelemről olvas a régi izlandi mondákban is. Midőn élete körülményei szerencsésen alakulnak, midőn a családban meleg boldogság veszi körül, mindjobban elmélyed a középkor tanulmányozásában. Régi mondák közül fel is dolgoz egynéhányat, így az Artus-mondakört, valamint egy kisebb elbeszélést ír a viking-korból Viga-ljotr Pol és Vigdisről. Mindezek előtanulmányok voltak nagy művéhez, melynek első része: *Kransen* (Koszorú) 1920. jelent meg. (Míg a másik kettő, *Husfrua* (Huss asszony) és *Korset* (Kereszt) egymásután követték.) Mi is teszi annyira értékessé Sigrid Undset-nek ezt a nagy középkori regényét? Nem a középkor külső története, hanem az emberek lelkülete, melynek mesteri leírását adja. Sigrid Undset művészi átgondolásában a XIV. században is épen úgy éreztek az emberek, mint most; nem voltak történeti hősök vagy hősnők, mint az elavult történeti regényekben azt megszoktuk, hanem húsból és vérből való emberek. A regény hősnője, Kristin Lavransdatter,

nem is történeti személy, még a neve sem az, de az írónőt nem is érdeklik a politikai, történeti momentumok, hanem csak az emberek a maguk emberi mivoltukban. Így teremtette meg Sigrid Undset a norvég naturalista történeti regényt. — Legújabban megjelent regénye: *Olav Audonsson i Hestviken* (1925) szintén középkori tárgyat dolgoz fel. Olav Audonsson évekig küzd az egyházi és világi hatóságokkal, hogy feleségül vehesse gyermekkori jegyesét, Ingunnt. Ennek a küzdelemnek a keretében szélesen rajzolja meg az akkori norvég nemesi udvarházak életét és azok erkölcsét. Valami sötét felhő vonul végig Sigrid Undset írásain. Hiányzik belőlük a humor melegítő fénye és inkább szürke gránitba vésett emlékekhez hasonlítható. Mintha az írónő nagyon is szigorúan nézné az embereket s egy mozgó végtelenség durva láncszemeinek tekintené őket, de ezek a láncszemek önmagukban mégis egyéniségek. Sigrid Undset nem idealizál, ellenkezőleg, de épen így tudott újat teremteni egy régi, elavult formában, a történeti regényírásban. Ma ő az irodalmi Norvégiának legérdekesebb egyénisége, zárkózott, szinte kolostorba vágyó, lutheránusból hívő katolikussá lett modern nő, aki egész lelkét a maga leplezetlenségében tárja ki könyveiben. Sigrid Undset írói fejlődése még nincsen lezárva, aminthogy általában a mai N. fáján még sok a fiatal hajtás és sok az értékes titkokat ígérő, kibontakozó rügy.

A N. száz év alatt hatalmas nagy szellemeket adott az egész világirodalomnak és épen azért ennek a ritka műveltségű, nemzeti tradicióihoz kegyelettel ragaszkodó, romlatlan viking-népnek irodalmi kincseivel felemelő és erősítő a megismerkedés. *Leffler.*

Nordenflycht, *Hedvig Charlotta*, *1718. †1763., svéd költőnő. Korának, mely a racionalisztikus felvilágosodás kora, *Dalin* mellett legnagyobb s egyetlen igazi költője. Első gyűjteményében, mely a *Búsongó gerlice (Den sörgande turturdufvan*, 1743) címet viseli, átélt özvegyi gyász és szenvedélyes fájdalom lobog; később aztán a művelt és szellemes asszony egyre inkább a korabeli költői divat hatása alá került, a francia késő klasszicizmus formai eleganciáját és finomult szabályosságát tartotta szem előtt és sokat vesztett költői természetének régi közvetlen erejéből. Azonban éppen ezen alkalmazkodása révén vált oly erőssé hatása egész korának irodalmi életére. Összes. m. kiadta *Hanselli: Semlade skrifter*, 1852.

Notker Balbulus, a dadogó, *840. †912., a szentgalleni kolostor kitűnő tanítványa; latin nyelvű himnuszokon és alkalmi költeményeken kívül kb. 78 sequentiát írt. Ő a sequentia-költészet tulajdonképeni megalapítója. Költeményeit erős vallásos érzés és a természet gyöngéd szeretete jellemzi.

N., a st.-galleni kolostorban III., lógó ajka miatt *Labeo*, fordításai miatt *Német N.*, *952 előtt, †1022. mint apát egy pestisjárványkor. Működése rendkívül nevezetes, mert a tanítása anyagául szolgáló könyvek jó részét németre fordította s a fordítás során magyarázta is. E fordítások csak részben maradtak fönn; a főbbek: Boëtius könyvei a filozófia vigaszáról s a szentháromságról, aristotelesi *Kategóriái* és *Hermeneutiká*-ja, *Marcianus Capella* műve: *Mercurius és a filológia házassága*, *Jób* és a *Zsoltárok* könyve. Mindezeket tiszta, következetes németséggel adja s magyarázataikat is, abban a korban, mely latin szöveg mellé legföljebb kisegítő német szómagyarázatokat (sorok közti glosszákat) ismert. Még filozófiai műszavakat is alkotott. N. csakugyan »Németország tanítómestere«, s rendkívüli egyéniség nemcsak tudása, de jósága és szelídsége révén is. — Zsoltárait kiadta *Heinzel és Scherer*, Strassburg, 1876, műveit *P. Piper*, Freiburg 1882—83, 3 k. Róla l. E. Henrici, *Quellen von N.-s Psalter*, Strassburg 1878; *J. Kelle, Die St. Galler deutschen Schriften von N. L.*, München 1888; *P. Hoffmann*, N. der mittelalterliche Mensch 1922. *Kecskeméti.*

Notter *Antal*, *1871, egyetemi tanár. Egyházjogi és filozófiai tanulmányai közül jelentősebbek: *A szabad akarat*, *A szerzetesi professzió egyházi és világi jog szerint.* Megírta a Szent István Társulat történetét is.

Nouveau (ejtsd: nuvó), *Germain*, francia lirikus, *1852. †1920. *Rimbaud* és *Verlaine* barátja volt, Rimbaud-val együtt is utazott Angliában. Verlaine anyjának rábeszélésére megtért a katolicizmushoz. Terjedelemre kisebb költői oeuvreje a XIX. század legszebb vallásos verseit tartalmazza. Költői művei: *Poèmes d'Humiliés* és *Valentines et autres vers.*

Nouvelles littéraires (ejtsd: nuvel litcreer), hetenkint megjelenő, napilap formájú francia irodalmi és kritikai folyóirat. Szerkesztik J. *Guenne*, Maurice *Martin du Gard* és Frédéric *Lefèvre.*

Nouvelle revue française (ejtsd: nuvel rövű fraanszeez), a modern, de extravaganciáktól ment francia irodalmi áramlatoknak egyik legtekintélyesebb és legelterjedtebb folyóirata. 1909. alapította André *Gide*, Jacques *Copeau*, Jean *Schlumberger* és Paul *Claudel.*

Novák, *Arne*, *1880, cseh irodalomtörténetíró és esztétikus. Számos műve és essay-je jelent meg a cseh irodalom különböző fejezeteiről. Heinrich: *Egyetemes irodalomtörténetének* is munkatársa volt. Kiváló stílművész és kritikus.

Novák *László*, grafikai szakíró *1873. Szerkesztette különböző években a *Magyar Nyomdászat* és *Grafikai Szemle* című szaklapokat, valamint a *Nyomdászati Enciklopédiát.* Jelenleg a *Grafikai Művészetek Könyvtárá*-nak szerkesztője. Könyvalakban megjelent művei: *Nyomdászati szaktanfolyami előadások*, *Az egyenlőség problémája*, *Alkoholkérdés*, *Grafikai sokszorosító művészetek*, *Betűművészet*, *Grafikai rajz és metszés*, *A színek világa.*

Novalis, *1772. †1801., családi nevén *Friedrich Leopold Hardenberg* báró, a német romantika egyik legnagyobb költője.

jogi és irodalmi tanulmányokat folytat, azután bányaigazgatósági hivatalnok lesz; a geológiában mestere *Werner*, a misztikus freibergi geológus-bölcselő. Életének fordulatot ad első menyasszonyának, a gyermekifjan meghalt Charlotte Kühn-nek elvesztése (1797). E veszteségből magához térve később mégegyszer eljegyzi magát, de ekkor már menthetetlen: tüdőbaja végez vele alig 30 éves korában. N. filozófiája »mágikus« idealizmus, vagyis hit a szellemnek »mágikus«, a testi világot kormányozó és alakító erejében. Nagyobb költői művei is a mágikus alapgondolat szimbolikus ábrázolásai. Ezek a *Heinrich von Ofterdingen* s a *Die Lehrlinge zu Sais* c. regénytöredékek, lírának, mesének, regénynek, filozófiának mélységes összeolvasztásai. *(Ofterdingen*ben jelenik meg a »kék virág«, a romantikus vágyódás szimboluma.) — Lírai költeményei nagyobbrészt vallásos énekek, melyekben a katolikus vallás szimbolumait (Novalis protestáns volt) olvasztja össze a maga romantikus világnézetével; igen sokszor találja meg a gyermeki, mély, egyszerű hit szavait. Legjelentősebb lírai alkotása a *Hymnen an die Nacht* szabad ritmusokban írt ciklusa (nem próza, mint ahogy a régi kiadások adják!), az élettől való elfordulás, az éj s a halál vágyának költészete: a halál mint a magasabb, igazabb élet jelenik meg itt, s a holt menyasszony sírja mint ez új élet bölcsője. Az ujabbkori misztikára erősen hatott N., így Maeterlinck őt vallja egyik mesterének. — N. munkáinak teljes kiadása a *Minor*-féle, 4 köt. Jena 1907. L. még *Dilthey* tanulmányát *(Das Erlebnis und die Dichtung)*. Heinr. *Simon* könyvét: *Der magische Idealismus, Heidelberg* 1906. és R. *Unger* értékes dolgozatát *(Herder, N. und Kleist, Frankfurt* 1922). *Kecskeméti.*

Novaro, *Angiolo Silvio*, olasz költő, *1866. Költészete egészen egyéni és különös. N. gyöngéd és gondolkozó lélek, aki csak a földön él, de a szemét mindig az ég felé emeli, mert a föld ég nélkül túl sötét és komor. A fény, a felhők, a bolygók, ezek a tényezők érdeklik legjobban. Ez a költő érzi a nagy elemi jelenségeket és csodálatos egyszerűséggel adja vissza őket. Fájdalommal nézi az emberek végnélküli harcát a természet nagy harmóniájában, s földi életében akar már az Isten útjaira kerülni. Ebben az értelemben N. a legvallásosabb költője a mai Olaszországnak. Művei közül említésre méltók: *La casa del Signore* (Az Ur háza) (1905); *Il cuore nascosto* (Az elrejtett szív) (1920) c. verseskötetei; *Giovanna Ruta* (1891); *La rovina* (Az összeomlás) (1897) c. regényei és *La bottega dello stregone* (A kuruzsló boltja) (1912), *Il libro della pietà* (Az irgalmasság könyve) (1919) c. novellás kötetei.

Novella. A regénynél kisebb terjedelmű és zártabb szerkezetű prózai elbeszélés. A természetében rejlő formai szabályok részint terjedelmével, részint eredetével (a hallgató közönség előtt történő szóbeli előadással) függenek össze. Mindkét körülmény gyors — inkább balladásan szaggatott, mint epikusan széles — előadást követel meg. Az érdeklődést azonnal a tárgyra kell terelni. A világos, rövid, határozott expozició a drámával is szoros rokonságba hozza a N.-t. (N.-ból gyakran készül jó dráma — pl. Shakespeare sok darabja — regényből úgyszólván soha). Sem a rendelkezésre álló idő, sem a hallgatóság érdeklődése nem engedi epizódok beszövését. A N. máig is magán viseli az egykori szóbeli elbeszélés látható nyomát. Legnagyobb modern mestere, *Maupassant*, majdnem minden N.-ját beállítja egy fiktív keretbe és valamilyen alkalomból elbeszélteti valakivel. A *N. gyüjtemény* minden egyes darabjának új harcot kell kezdenie az érdeklődés fölkeltéseért. Ez az ősi oka annak, hogy a N.-szerzők szeretik nagyobb egységbe foglalni elbeszéléseiket. Ezt az egységet, amelyet a közönséges N.-kötet nem adhat meg, többé-kevésbé eléri a *keretes elbeszélés* (l. ott.), s ezt a formát igen sokan átvették az európai N.-irodalom mintaképétől, *Boccaccio*-tól. A magyar N. megalapítójának *Faludi* Ferenc tekinthető, a keretes *Téli éjszakák* három elbeszélésével; XIX.—XX. sz.-beli mesterei: *Kemény, Gyulai, Jókai, Mikszáth, Herczeg, Gárdonyi, Móricz, Molnár F., Szabó D.* *Benedek.*

Novellino, a legrégibb olasz novellagyüjtemény; a XIII. század prózairodalmának legnevezetesebb terméke. A novellák régi széphistóriák, élcek, történeti adomák, az olasz, francia és keleti anekdótatermés kincseiből, tömör, kissé józan, de eleven stílusban, néha az élő beszéd nyelvén, néha kissé pedáns fogalmazásban. A legrégibb kódex a XIV. századból való; a könyvnek több kiadása van, különböző címen *(Cento novelle antiche, Libro di novelle e di bel parler gentile, Novellino)*, és nem mindegyik tartalmaz egyenlő számú novellát; a legismertebb százat gyűjt össze; innen vette a címét: *Cento novelle.* *Honti.*

Novikov, *Nikoláj Ivánovics*, orosz író, *1744. †1818. II. Katalin korának legtipikusabb alakja. A cárnő tettetett gallomániájának hatása alatt a francia racionális eszmékért kezdett lelkesedni s szatirikus folyóiratokat szerkesztett (A heremêh, A festő), melyekben élesen bírálta az orosz állapotokat s liberális eszméket hirdetett. A cárnő parancsára abbahagyta publicisztikai tevékenységét s megírta az *Orosz írók életrajzát* s megindította a *Régi orosz könyvtárt.* 1779. szabadkőműves lett s Moszkvába ment, ahol könyvkiadóvállalatot alapított s jótékonysági működést fejtett ki. Katalin cárnő 1792. közművelődési tevékenységeért a schlüsselburgi erődbe záratta, ahonnan csak 1796. Pál cár trónralépése alkalmával szabadult ki. Ezután visszavonult s falusi birtokán élt.

Nuñez de Arce (ejtsd: nunyesz de arsze), *Gaspar*, spanyol költő, *1834. †1903. Lírai kötetei, írásainak legjava, *Grilos del Combate* (Csatakiáltás) energikus hangú, eleven

fantáziájú és mélyen átgondolt szabadelvű ódák és *Odas a la España libre* (Ódák a szabad Spanyolországhoz). Luther Márton eszméit minden előítélettől menten elemzi bölcselő költeményében ; *Visión de Fray Martin*, festői természetérzékről tanuskodik *La Pesca* (A halászat). Egyik drámájában, *El Has de Leña* (Vesszőnyaláb) Don Carlos ismert tragédiáját dolgozta fel.

Nusics, *Bránisziáv*, szerb író, *1864. Igen termékeny és sokoldalú író. Verseket, drámákat, regényeket, elbeszéléseket s útleírásokat ír. Vígjátékai közül nagy sikere volt a *Protekcija* (1889) és a *Világ* (Szvet, 1906) címűeknek. Van invenciója, jól ismeri a színpadi technikát, de nem jó megfigyelő. Több mint 30 drámát írt. Útleírásai s néprajzi dolgozatai közül említést érdemel *Koszovo* (1902—03).

Nuszbek *(Székely) Sándor*, költő, *1877. Több akadémiai jutalmat nyert költői műveivel (*Hófehérke*, költői elb., *Sámson*, *Délibábok*, lírai költ., *Zách Klára*, színmű).

Nyári *Sándor*, művészettörténész, *1861. †1915. Régibb festészetünk emlékeinek felkutatásával értékes munkát végzett. Fontosabb művei : *Der Porträtmaler J. Kupeczky*, 1889, *A kassai székesegyház*, 1896, *A censlochovai pálos kolostor és magyar műemlékei*, 1901, *Brocky Károly festőművész élete és művei*, 1910.

Nyáry *Albert báró*, *1828. †1886. Résztvett a szabadságharcban, a fegyverletétel után az olasz függetlenségi törekvés harcosa lett. Csak az alkotmány helyreállításakor tért haza. Az Akadémia megbízásából írta főművét, a *Heraldika alapvonalai* címen. *Nagy Iván*-nal együtt adta ki a *Diplomáciai emlékek Mátyás király korából* című történeti munkát. Számos kisebb-nagyobb tanulmánya jelent meg szaklapokban.

Ny. *Albert* br. ifj., író, etnográfus, történetíró, *1871., a palóc nép legkitűnőbb ismerője. Főbb művei : *Temelő királyságunk első századából* (1902), *A bécsi udvar a XVII. sz. végén* (1912), *Az utolsó magyar trónkövetelő* (1912), *A palóc-kérdés* (1914).

Ny. *Andor*, *1890. Népies irányú író. Kötetei közül : *Ahol a honvédek járnak* (1916), *Karácsonyest a nagy magyar télben* (színdarab, 1922), *Erdő* (színdarab, 1923), *Boltiszolga* (regény, 1924), *Gunyhó előtt* c. színműve 1924. színre került a Nemzeti Szinház Kamaraszínházában. A fővárosi lapoknak tárca- és regényírója. Egyfelvonásosai mind színre kerültek. A *Magyar Otthon* c. szépirodalmi lap szerkesztője.

Nyelvemlékek, valamely nyelvnek régibb korszakaiból származó írott vagy nyomtatott alakban reánk maradt írásművek. Szorosabb értelemben csak a könyvnyomtatás feltalálását megelőző időből származó írott műveket nevezzük Ny.-nek. A magyar nyelv legrégibb emlékei egyes szavak a régi latin oklevelekben. Legfontosabb a *tihanyi apátság alapító oklevele* 1055-ből. Ezeket az oklevelekben található magyar szavakat összegyűjtötte *Zolnai* Gyula az *Oklevélszótár*ban (1905). A legrégibb összefüggő nyelvemlék a *Halotti Beszéd* (l. o.) a XIII. sz. harmadik tizedéből; a Pray kódex egy lapját tölti be. Ezt követi időrendben az 1922. Berlinben felfedezett *Ómagyar Máriasiralom* ; a XIII. sz. elejéről való 37 soros verses szöveg. A XIV. század elejéről való a *Gyulafehérvári Glosszák*, három latin beszéd mellé írt tartalmi felosztás. Irodalomtörténeti szempontból kiválóan fontos a *Königsbergi Töredék* címen ismert nyelvemlék, melyet 1863. fejtettek ki a königsbergi egyetemi könyvtár egy latin kódexének táblájából. Ehhez járult ez emléknek még néhány töredéke, melyet 1894. találtak ugyanott egy másik könyv táblájában. Ez emlék tartalma egy Szűz Máriáról szóló ének töredéke. A XIV. sz. közepéről való a szintén Königsbergben 1916. talált, két lapra terjedő *Szójegyzék*. A XV. századból már nagy számban maradtak reánk Ny. A század első negyedéből való a *Besztercei* és a *Schlägli Szójegyzék*. Ezek a szótárirodalom legelső próbálkozásai : fogalomcsoportok szerint összeállított latin szavak, a sor fölötti magyar fordítással. A XV. sz. első feléből való a legrégibb magyar könyv, az *Ehrenfeld kódex*, melyet, mióta 1925. a Nemzeti Múzeum Könyvtárába került, Jókai kódexnek is neveznek. Tartalma Assisi Szt. Ferenc élete, a Ferenc legenda. E század második és a XVI. sz. első feléből már számos nagyobb terjedelmű kódex és kisebb nyelvemlék maradt reánk. A legfontosabbak ezek közül : a *Bécsi* és a *Müncheni kódex*, az első bibliafordítás töredékei, *Szabács Viadala* (1476) a legrégibb históriás ének, a *Nádor kódex*, a *Margit legenda*, melynek másolója *Ráskai* Lea, margitszigeti (akkor nyulak szigete) apáca, a *Jordánszky kódex* a második bibliafordítás maradványa, az *Érdy kódex*, a legnagyobb magyar legendagyűjtemény. *Balassa.*

Nyelvhelyesség, nyelvtisztaság. Minden élő nyelv változik az idő múlásával, amint az új nemzedék átveszi a nyelv ismeretét és használatát az előző nemzedéktől. S amint a nyelv változik, a beszélő egyénekben is átalakul az érzék a nyelv helyessége, szépsége iránt ; ami helyes volt száz vagy kétszáz évvel ezelőtt, az helytelen lehet ma, s ami megszokott és helyes, mert közhasználatú a nyelvterület egyik részén, ugyanaz szokatlan és idegenszerű lehet egy másik területen. Minden beszélő egyénben kifejlődik az ő egyéni nyelvérzéke ; ez a nyelvérzék annál egészségesebb és biztosabb, mennél jobban hozzásimul az összesség nyelvéhez. Minden nyelv, amelynek irodalma van, kifejleszt a nyelv életének minden egyes korában egy aránylag egységes irodalmi nyelvet. Ebben a nagy írók az útmutatók s a művelt közönség ehhez alkalmazkodik. Az egységes irodalmi nyelv tisztasága és szépsége elleni vétségeknek a nyelv nemtudásán kívül többféle oka lehet. Gyakran a tökéletlen, helytelen és zavaros gondolkozás okozza a stílus pongyolaságát, homályosságát. A nyelv tisztasága ellen vét az író, ha szolgai módon utánoz idegen nyelveket (barbarizmus) ; szükség nélkül átveszi és halmozza az ide-

gen szavakat, lefordítja az idegen szólásokat s utánozza valamely idegen nyelv szerkezetét. A magyar nyelvben gondatlan íróknál gyakori hiba a latinizmus és a germanizmus. Az újszerű, szokatlan után kapkodó erőszakos, szükségtelen és ízléstelen ujítás s a felesleges, a tárgyhoz nem illő népieskedés is gyakran megrontja a stílus szépségét. Az egészséges, helyes nyelvérzéket minden beszélő egyén maga szerzi meg, ha komoly érdeklődéssel figyeli legjobb íróink és a nép nyelvét. *Balassa.*

Nyelvjárás. Minden élő nyelv használatában megfigyelhetünk kisebb-nagyobb különbségeket a kiejtésben, a szavak és a nyelvtani alakok használatában. E különbségek alapján osztjuk valamely nyelv egész területét nyelvjárásokra. Nem helyes tehát az a gyakran felvetődő felfogás, hogy csak az olyan vidék nyelvét szabad Ny.-nak tekintenünk, mely az irodalmi nyelvtől szembetűnően eltér, pl. a palóc, a göcseji, a székely. Ny. mindenütt van, ahol a magyar nyelv él és természetesen fejlődik. Az egész magyar nyelvterületet 8 fő Ny.-területre osztjuk: 1. a nyugati Ny.-terület, a Dunántúl nyugati megyéi; 2. a dunántúli Ny.-ter. a Dunántúl keleti fele, Somogy és Baranya m. déli részét kivéve; 3. az alföldi Ny.-terület, melynek jellemző sajátsága az özés, átterjed a Duna és Dráva közti területre; 4. a dunatiszai Ny.-ok az alföld területén levő nem öző vidékek; 5. az északkeleti Ny.-terület a Felső-Tisza vidékén, melynek jellemző sajátsága az ízés s a zárt ē helyén ejtett *e*; 6. az északnyugati Ny.-terület a Dunától és Tiszától északra, a palóc és palócos Ny.-ok; 7. a Királyhágón túli Ny.-ter. Erdély magyar lakosságának nyelve; 8. a székely Ny.-terület, melyhez a székelyeken kívül a moldvai csángók is tartoznak.

Nyelvrokonság. A föld kerekségén elterjedt több mint ezer nyelv között találunk olyanokat, amelyek szókincs és nyelvtani szerkezet tekintetében hasonlítanak egymáshoz. Ezekről mondjuk, hogy egymással rokon nyelvek. A tudomány mai felfogása szerint azokat a nyelveket mondjuk rokonoknak, amelyekről azt hisszük, hogy valamikor egy közös nyelvet alkottak, s ebből az ú. n. »alapnyelv«-ből váltak idővel önálló nyelvekké. Legvilágosabban láthatjuk ezt azoknál a nyelveknél, amelyek a latin nyelv leszármazottjai, az ú. n. román nyelveknél (francia, olasz, spanyol stb.). Ezek a népies latin nyelvnek (lingua vulgaris) elváltozásai a történeti fejlődés folyamán, és mai alakjuk világosan mutatja közös eredetüket. Más nyelvcsaládokban nem látható ilyen világosan a közös eredet s mélyebbre ható tudományos elemzéssel lehet csak kimutatni a köztük levő rokonságot. A Ny.-nak jellemző bizonyítékai: 1. A primitív szókincs egyezése, vagyis azoknak a szavaknak közös eredete, melyek a testrészeket, a primitív élettel összefüggő tárgyakat, állatokat, foglalkozásokat, cselekvéseket, tulajdonságokat jelölik. 2. A nyelvtani szerkezet rokonsága; a nyelvtan legegyszerűbb elemeinek, a képzőknek és ragoknak egyezése, a névragozás és az igeragozás egyforma eszközei. A nyelvek osztályozásának alapjául egyrészt az emberfajok különbözősége, másrészt a nyelveknek említett jellemző sajátságai szolgálnak. I. A kaukázusi faj nyelvcsoportjai az indogermán, a hamito-semita, a kaukázusi és a dravida nyelvek. II. A mongol faj nyelvei közé tartoznak az urál-altáji, az indokhinai nyelvek, Kelet-Ázsia nyelvei és a kihalt szumér nyelv. III. Amerika őslakosainak nyelvei. IV. Az aethióp faj nyelvei Afrikában és Oceániában.

Nyelvujitás. Igy nevezzük az olyan nyelvi és irodalmi mozgalmat, melynek célja a nyelvet új szavakkal gazdagítani. Erre akkor van szükség, ha egy nép szellemi élete hirtelen erős fejlődésnek indul s a nyelv meglevő szókészlete nem elégséges az új fogalmak megjelölésére, tehát vagy idegen szavak árasztják el a nyelvet, vagy sok új szó alkotásával segítenek a bajon. A magyar nyelv történetében a XVIII. sz. végén indult meg egy ilyen mozgalom, mert ekkor a latin és német szavak nagyon elárasztották a magyar nyelvet s az irodalom felébredése nagyon éreztette az írókkal a magyar nyelv szegénységét szavakban. Néhány merész és ízléstelen újító (*Ádámi Mihály*, *Kónyi János*, *Barczafalvi Szabó Dávid*) merész és erőszakos módon gyártották százával az új szavakat. Sokan megütközéssel és gúnnyal fogadták ezt az újítást s az iro[illegible] olvasóközönség két pártra szakadt. Az újítók (neológusok) a magyar nyelv gazdagítását tűzték ki célul, míg az ósdiaknak gúnyolt ellenpárt (orthológusok) a magyar nyelv eltorzítását, meghamisítását látták az újítók munkájában. A Ny. körül évtizedekre terjedő és rendkívül szenvedélyes harc indult meg akkor, midőn *Kazinczy* Ferenc állt az újítók élére. Ő maga elítélte az erőszakos és ízléstelen újítást, de nagy szükségét érezte a stílus és a költői nyelv fejlesztésének. Ő maga és a köréje csoportosult írók is alkottak új szavakat, felújították régieket s felvettek tájszavakat az irodalmi nyelvbe. Az ő újításuk is gyakran erőszakos volt: megrövidítettek meglevő szavakat (*cím, kecs, köb, pér, tan*), helytelen vagy nem létező képzőkkel (*iroda, tanoda, újonc, lelenc, lény, zongora, rovar*, stb.), vagy magyartalan összetételekkel (*szellemdús, bírvágy, kötszó, hallcső, láttáv*, stb.) alkottak új szavakat. Azonban Kazinczy ízléssel és az irodalom szükségletét szem előtt tartva alkotta az új szavakat s legfontosabb volt előtte az irodalmi ízlés és a költői nyelv ügye. Az irodalmi harcot maga Kazinczy indította meg néhány értekezésével (*Dayka és Báróczy életrajza*, 1813) és *Tövisek és Virágok* c. epigramma-gyűjteményével (1811). Kazinczy ellen számos gúnyirat forgott ekkor közkézen s ezek közül egyet egyéb támadó és gúnyolódó írásokkal kibővítve kiadott *Somogyi* Gedeon (*Mondolat*, 1813). A gúnyirat ízléstelensége, páratlan durvasága miatt, mélyen sértette Kazinczyt.

ő maga nem is akart rá válaszolni, hanem társai közül *Szemere* Pál és *Kölcsey* Ferenc írták meg maró gúnnyal a *Felelet*-et *a Mondolatra* (1815), míg Kazinczy egy nagyobb tanulmányban (*Orthologus és Neologus nálunk és más nemzeteknél*, 1819) fejtette ki elveit a Ny.-ról. Még egy ideig folyt ez az irodalmi harc, azonban az Akadémia megalapítása és Kazinczy nagy írói tekintélye győzelemre juttatta a Ny.-t. A Ny. egyike irodalmunk legérdekesebb jelenségeinek. Az elfojtott s a legszűkebb korlátok közé szorított nemzeti érzés nem tudott más úton megnyilatkozni, mint a hazai irodalom és az ősi nyelv ápolásában. Később, midőn a nemzeti érzés a politikai téren is megnyilatkozhatott, a nyelv ügye iránt lassanként csökkent az érdeklődés s a küzdelem hullámai elsimultak. A XIX. sz. utolsó évtizedeiben új és ismét elég heves mozgalom indult meg a Ny. korában alkotott korcs szavak ellen. A mozgalom feje *Szarvas* Gábor volt, aki az 1872. megindult *Magyar Nyelvőr*-ben szigorú bírálat tárgyává tette a Ny.-t s az újítók által gyártott szavakat. Vele szemben a Ny. leghevesebb védői *Toldy* Ferenc és *Ballagi* Mór voltak. Ennek az új irodalmi harcnak megvolt az az eredménye, hogy végleg útját állta minden erőszakos szócsinálásnak, a Ny. szóalkotásait szigorúan megrostálta s kiküszöbölte a használatból a szükségtelen s jó magyar vagy már meghonosult idegen szóval helyettesíthető korcs alkotásokat. Azonban a Ny. korában alkotott szavak közül mindazok, melyeket az irodalom és a közhasználat elfogadott, nélkülözhetetlen részei a magyar nyelv szókészletének. *Balassa.*

Nygaard, *Fredrik*, dán költő. *1897. A legifjabb költőnemzedék egyik legkimagaslóbb alakja. Főművei: *Európaskiccek*, *Indulás* (1919), *A kis Broer* (1921), *Malom* (1923), *Katonacskürő Siesában* (1924), *Állatkert* (színjáték), *Görbe tavasz*, *A röghöz kötött* (versek, 1925).

Nyigri *Imre*, *1900. Író és hírlapíró, a Népszava munkatársa. Novellái és versei jelentek meg, mint kritikus is működik.

Nyireö *István*, *1893. Nemzeti múzeumi könyvtárőr. A könyvtártudomány kiváló művelője. Művei: *Az iskolán kívüli népnevelés*, *Könyveink és nemzeti kultúránk*. E lexikon munkatársa.

Nyirő *József*, *1889. Székelyzsomboron, Udvarhelym. Kolozsváron újságíró. Jelenleg az *Ujság* munkatársa. Uj, erőteljes, színpompás nyelvet hozott. Prózája dúsan rakott képekkel, hasonlatokkal, meglepő, monumentális szépségekkel. A székely nép sorsa, multja, elhagyatottsága, emberi értékei az ő novelláiban mutatkoznak meg először, az adomás népieskedéstől, s a felesleges nyelvjárásbeli sallangoktól megtisztítva. Alakjai együttlélegzenek a havasok fáival és köveivel (*Hull immár a fenyőtoboz*, *Értelek virág*) s e kozmikus kapcsolatok motiválják gazdag fantáziáját, meseterrmő készségét, balladás titokzatosságát. Egyetlen novellás kötete: *Jézusfaragó ember* (Kolozsvár, 1924) az uj magyar irodalom legszebb ígérete. A kötetben foglalt kis regénye (*Aranykehely*) után tőle várják Erdélyben az uj magyar nagy regényt.

8 órai Ujság, politikai esti napilap. A munkapárt politikáját szolgálta s a párt megszűnése óta is a konzervatív liberális irány lapja. Megindulásától kezdve *Nadányi* Emil dr. szerkeszti.

Nyugat. Irodalmi folyóirat. 1908. indult meg, főszerkesztője *Ignotus*, első szerkesztői *Fenyő* Miksa és *Osvát* Ernő voltak. 1912 júliusától *Ady* Endre és *Fenyő* Miksa neve szerepel, mint szerkesztőké, 1917 júniusától pedig Fenyő helyébe *Babits* Mihály lép. 1920-tól Babits Mihály és ismét Osvát Ernő a szerkesztők, 1923-tól *Gellért* Oszkárral együtt. A folyóirat tulajdonképeni szerkesztője mindvégig Osvát Ernő maradt, az ő kritikai ízlése és szerkesztői egyénisége irányítja a lapot. A Ny. nevezetes szerepet játszik az újabb magyar irodalomtörténetben: hasábjain jutott szóhoz a modern magyar irodalom csaknem minden jelentékeny alakja. A liberálizmus fénykorával esik össze a Ny. virágzása, elve az ekkor egyedül lehetséges és termékeny elv: a teljes művészi szabadság. Ebből következőleg a legkülönbözőbb irodalmi stílusok és írói egyéniségek egyesültek a Ny.-ban: a »nyugatosok« megjelölés tartalma tehát ugyancsak tágértelmű és határozatlan. Mégis, ami a Ny. íróiról általában elmondható: a haladás akarása, különböző irányban való, de irodalmunkban új törekvések, az európai szellem és a magyar szellem egybekapcsolása, gyakran azonban csak az európai szellem és a magyar nyelv összehangolása. Legfőbb érdeme, hogy minden új és értékesnek ítélt hangnak tért adott és az új magyar irodalmat népszerűvé tette. *Sárközi.*

Nyugat-európai verselés. A ritmust a Ny.-ben a hosszú és rövid szótagok szabályos váltakozása hozza; tehát időmértékes. A sorokat azonban rím kapcsolja össze. Minthogy költőink a verselésnek ezt a módját a művelt nyugati nemzetektől tanulták, az ilyen verselést Ny.-nek hívjuk. A XVIII. sz. második felében kezdett divatossá válni irodalmunkban, a következő sz.-ban már nagyon népszerű volt. A költőt nem köti meg annyira, mint az ó-klasszikai versszak; szinte csak a költő ízlésére van bízva, hány jambusból, trochaeusból, anapaestusból v. daktilusból építse fel a verssort. Kisegítő lábképen használhatja a spondaeust. Négyes és hármas jambus váltakozik pl. a *Szózatban*:

Hazád | nak ren | dület | lenül
Légy hí | ve oh | magyar!

Néhány megkötött forma itt is keletkezett: alexandrin (négy hatos jambusu sor), nibelungi (négy $6^1/_2$ jambusu sor, féláb a középen, utána sormetszet), szonett (2 versszaka négysoros, kettő háromsoros, a sorok ötös és hatodfeles jambusból állanak). *Lengyel.*

bernyik *Károly*, *1815. †1855. Hosszabb ideig *Kölcsey* Kálmánnak, *Kölcsey* Ferenc unokaöccsének nevelője volt; a szabadságharc után a kecskeméti ref. kollégium tanára. Novellákat is írt, de drámáival keltett feltűnést. A negyvenes évek vége felé több színművét adták elő; ismertebbek: *Brankovics*, *Főúr és pór*, *Anya és vetélytársnő*. O. a demokratikus eszmék híve volt. Drámáiban nem kíméli az arisztokráciát. Meséi érdekesek, párbeszédei elevenek.

Objektivitás, az irodalomban és a művészetben az a sajátossága az alkotónak, hogy a maga *egyéni* elfogultságáról mintegy megfeledkezik és csak a tárgyat, az *objektumot* szólaltatja meg. Minden igazi művész objektív, csak a dolgot nézi, de azt azután igazán nézi, velejét látja és láttatja. Kétségtelen azután, hogy ez a látása kapcsolatos egyéniségével, szubjektivitásával, úgy hogy ez a két fogalom, O és szubjektivitás nem ellentétek, ellenkezőleg egymástól függenek. *Szubjektivitáson* ugyanis kettő értendő; az egyéniség sajátossága, melytől természetesen nem szabadulhat, az egyik — és az egyéniség önös érdekei, melyek látását, ítéletét meghamisítják — ez a második. Aki ily érdekeket kerget, soha sem lesz objektív, soha sem lesz igazi művész. Az objektivitásnak is két jelentése van. Aki a dolgokat nagy közömbösséggel nézi, se nem haragszik miattuk, se nem örül rajtuk, azt objektívnak szokták mondani. De az is objektív, aki indulatait nem tudja annyira fékezni, de indulatai nem önös érdekekből fakadtak. Főleg a művészi és irodalmi kritikában fontos az az O., melyet pártatlanságnak kellene nevezni. *Sine ira et studio*, mondták a rómaiak, harag és indulat nélkül. *Alexander.*

Oblomovizmus. *Goncsárov: Oblomov* c. regénye nyomán keletkezett szó. Oblomov, a regény hőse, az orosz akarattalanság, cselekvésre való képtelenség típusa. Ez a lelkibetegség az O.

Obstfelder, *Sigbjörn*, *1866. †1908., norvég költő, aki különösen komoly bölcselkedő költeményeivel *(Digte)* és néhány romantikus tárgyú elbeszélő kötetével: *Korset* (A kereszt), *En praests dagbok* (Egy lelkész naplója) lépett fel a norvég realisták ellen.

Oceániai és indonéziai irodalom. Annak a hatalmas területnek, amely az ausztráliai szárazföldet, az óceániai szigetek három nagy csoportját: Polinéziát, Melanéziát és Mikronéziát, továbbá Indonézia szigetvilágát foglalja magában, lakossága fajilag époly kevéssé egységes, mint Afrikáé. A legősibb réteget az ú. n. pigmeus népek alkotják, kiknek anyagi kultúrája még a csiszolatlan kőkorszak emberének civilizációját sem éri el, de szellemi élete tisztultabb, mélyebb, mint a fejlettebb civilizációjú ú. n. nomád népeké. A második, egy a négerekkel rokon réteg, mely eredeti tisztaságában már sehol nem található föl, hanem a többiekkel teljesen elkeveredett. A harmadik, a polinéziai uralkodó faj: hatalmas termetű, különösen szép testalkatú, fejlett és bonyolult állami, társadalmi és vallási életet élő emberek; közöttük és a negyedik réteg, az Indonéziában ma uralkodó malájok között, akik viszont a mongol fajokkal vannak rokonságban, bizonyos, ma még pontosan fel nem deríthető kapcsolatok állanak fenn. Ezt a szigetvilágot a szellemi és faji kapcsolatok ezer titkos szála fűzi az ó- és újvilág népeihez és kultúráihoz. Igy pl. a maláji szigeteken uralkodó asztronomikus (naptári) tudomány meglepő, gyakran szószerinti egyezéseket mutat részletekben is az aztékok, máják és inkák, vagyis ó-amerikai kultúrnépek kalendáriumaival. Az Ujvilág és Oceánia érintkezésének e két legtávolabb pontján egy, az egész világon elterjedt mesekör egészen azonos mesékkel lép fel, még pedig a *Reinecke Fuchs*, az erősebb, ellenségein győzedelmeskedő ravasz kis állat meseköre, melynek hőse Amerikában rendesen az oposszum, a maláji szigeteken pedig a törpe-szarvas. Minden jel arra mutat, hogy az érintkezésnek Oceánia különböző területei között azelőtt rendkívül intenzívnek kellett lennie, még pedig egy oly korban, amelynek kultúrája e népek mai szellemiségénél lényegesen magasabb volt. Az ausztráliai, polinéziai mitoszok és ezek irodalmi kifejeződéseinek, a meséknek, epikus elbeszélő sorozatoknak és énekeknek legbenső kiinduláspontja a hit egy *kultúrhéroszban*, aki isteni, vagy félisteni életét azelőtt egy boldog paradicsomi korszakban a földön élte, de az emberek valamilyen vétke következtében elhagyta az ettől kezdve elmúló és halandó földi világot és az égbe költözött. A költészet azzal a céllal beszéli el a kultúrhérosz életét és tetteit, hogy az utódokat mintegy beavassa a földöntúli világ nagy titkába és ezáltal mintegy részük legyen abban. A mesének liturgikus-vallásos célzata a legtisztábban felismerhető az ausztráliai szárazföld bennszülötteinek meséiben; persze itt is új, keletről és nyugatról jövő mesehullámok teszik gyakran az eredeti értelmet nehezen felismerhetővé. Ez az ünnepi liturgikus tendencia egész tisztán kiérezhető még a meséből, mely a virágok eredetét mondja el. Mikor Byannee elhagyja a földet, elhervadnak a virágok, a természet elveszíti pompáját és a virágokkal együtt eltávoznak a méhek is, a gyermekek csemegéjének hozói. A gyerekek bánatosak, mire Byannee növényi édességeket küld a földre, de a föld továbbra is egyhangú és sivár. A virágokat visszavágyó varázsló papok titokban, a többi emberek tudta nélkül, fel akarják keresni az égbetávozottat, hogy adja vissza a természet derűs, boldog színeit. Magas hegyekre hágnak, holtfáradtan törnek a legmagasabb csúcs felé, ennek a tetején ráakadnak az élet vizére, melyből új erőt nyernek. A forrás közelében egy kövekből alkotott körbe jutnak s ekkor egy suhogó-fa hangját hallják meg (a suhogó fa különben e népek misztérium-jele, a titkos szövetségek eu-

charisztikus szimboluma). A suhogó-fából Byannne követe beszél, aki az esdeklőket szellemszárnyakon az örök szépség hazájába, az égboltozat feletti országba viszi, hol a legcsodálatosabb virágok nyílnak. A suhogó-fa szózatának parancsára leszakasztották őket s a szózat egyben közölte velük, hogy ezentúl minden tavasszal Byannee leküldi az égi szellőket a földre s ezek új életre fogják kelteni a virágokat s velük szállnak majd a méhek. A varázsló papok visszatérnek a földre, az égi mező virágait széthintik a földön s a tavaszi szellő minden évben az elhaló virágokat új és új életre kelti s azóta ha el is hal minden évben a természet pompája a földön, de minden tavasszal újraéled. A mese ünnep-köri magva nyilvánvaló; és itt a nagy különbség e mesék és a mi európai népmeséink között, melyek az eredeti ősköltészetnek már egy további hanyatlási fokán állanak. Ez óceániai mesék hallgatóik számára még bizonyos fokig a vallási kinyilatkoztatás jellegével bírnak; innét van az, hogy hallgatóik *hisznek* bennük; vallási és egyúttal költői, dramatikus jellegüket inkább megőrizték még abban is, hogy az előadó nem mondja el a mesét, hanem valósággal eljátssza; hanglejtése, mimikája, szemjátéka megeleveníti a mese szereplőit, a drámai helyeken felugrik és valósággal a színpadi játékra tér át. Igy alkotnak az óceániai mesék átmenetet a liturgikus ősköltészet, illetve ősdráma és az eredeti értelmét vesztett népi mese között. Ugy a polinéziai, mint az indonéziai szigeteken kialakult egy hősi költészet, mely azonban szemben az északafrikai népek hősi epikájával, teljesen megőrizte vallásos jellegét. A hős nem a világi célokért küzdő harcos, hanem az isteni küldött, aki le akarja győzni az emberi sors szenvedéseit és ki akarja küzdeni a boldogabb, tisztább, Istenhez közeli életet. Az isteni harcos mitológikus köre Polinéziában epikus, Indonéziában epikus és dramatikus formát ölt. A polinéziai ősi vallásos epika ciklikus történeteinek főszereplője legtöbbször *Maui.* Az epikus ciklus elbeszéli csodálatos isteni születését, szüleihez való alvilágjárását, hogyan szerzi meg a csodálatos horgot, mellyel gazdag szigeteket halász ki a tenger mélyéből, hogyan szabályozza a nap futását, szerzi meg a tüzet, változtatja az embereket állatokká és viszont (a lélekvándorlással rokon képzet), hogyan akarja megszüntetni a halált, de meghal maga is, azóta van halál és pusztulás a földön, de a feltámadásra érdemesek hozzá, a boldog távoli hazába vándorolnak haláluk után. A ciklikus epika köréje szövődik Hawaitól egészen Ujzélandig, de a *vallásos heroizmus* nagy tetteit más hősök köré is csoportosítják. Gyakran egy-egy költői elbeszélésben több hős lép fel egyszerre, mindegyik a rossz legyőzésének és az életmentésnek különböző, változatos és gazdag skálájú funkciójával felruházva.

Indonézia szintén részes az istenkövethősnek az O.-ban általános költői felmagasztalásában, de a róla szóló ősi történetek új hős köré szövődnek, aki rendszerint *India* ősnépeinek nagy kultúrhérosz-istenkövete: *Ráma*, a *Rámajána* hőse, kinek alakját az előindiai kultúrkörből vették át, vagy pedig a maláji népek különböző *történeti* hősei. Ráma, vagy pedig e történeti hősök a főszereplői úgy a verses elbeszéléseknek, mint a drámának. A dráma antinaturalisztikus célja, a bálványok faragásával rokon, az időfelettit megérzékíteni akaró jellege abban is megnyilatkozik, hogy a szereplők nem emberek, hanem *bábok*, soha nem mint az idővel változó egyéniségek, hanem mint állandó karakterek, őstípusok vannak bemutatva. Az állandó karaktereket, őstípusokat játszó bábok játéka független a tér és idő minden kötöttségétől. A másik drámai forma az, mikor a szereplők emberek ugyan, de a színpadon a bábuk hierarchikus merevségével mozognak és mondanivalóikat helyettük egy előadó (dulang) mondja el, akár a japán bábjátékban. Nyilvánvaló, hogy az élő emberek itt csak a bábok, a hierarchikusan állandó és idő feletti őstípusok szerepét játsszák. A maláji irodalomnak számos kapcsolata van a távolkeleti népek, khinaiak és japánok irodalmával. Náluk is gyakori lirikus forma a japánoknál oly népszerű *lánckölltés*; különös egyéni színt ad a maláji daloknak a bennük kifejeződő, szinte lányos finomság, a képzeletnek valami fájdalmas és bánatos tisztasága, amely tartózkodik a dolgok közvetlen átélésétől, érzéki megragadásától, mert tudja, hogy evvel elszáll varázslatos szépségük — a maláji líra az örökké remélő reménytelenség, az eleve lemondó hit, a célhoz nem jutást előre érző szeretet lírája. Ez a tiszta és lányos finomság és fájdalmasság meseirodalmukban is tükröződik, ezért különösen gyakori náluk az örök lányosság legszebb mesei kifejeződése, az égi hazájából leszálló, egy férfitól erőszakosan földinek visszatartott, de valami úton-módon végül is akár magához váltott férjével, akár egymagában égi hazájába visszatérő *hattyúszűz* meséje. A gyermeki képzelet szentimentalizmusa az oka annak, hogy verses elbeszéléscikben gyakori tárgyuk még az üldözött, ártatlan nőiség regényei, a mostoha-történetek, — ezek is a japán szellemmel való rokonságra utalnak.

Octav (0) = a papiros (ív) háromszoros összehajtásából keletkező (16 oldalas) 15—25 cm. magasságu, leggyakrabban használt könyvalak.

Óda. Lírai költemény. Erős érzést ünnepi nyelven fejez ki benne a költő. A megnyilatkozó érzés szerint a következő fajokat különböztetjük meg: hazafias, vallásos, bölcselkedő. A vallásos ódát himnusznak is hivjuk. Az ódákhoz számítjuk a rapszódiát és dithyrambust is. Az előbbi akkor keletkezik, ha a nagyon erős érzelem hatása alatt a költő gondolatmenete szaggatottá válik, az utóbbi akkor, ha a mámor hatása akadályozza a gondolatok sima kapcsolódását. Az óda görög

eredetű szó; eredeti jelentése: ének. A legnagyobb görög ódaköltő *Pindaros* volt. A latin ódaköltők közül *Horatius* emelkedik ki. A magyarok közül *Berzsenyi, Arany, Petőfi* és *Vörösmarty*. Hazafias ódák pl.: *Aranytól Széchenyi emlékezete*, *Vörösmartytól* a *Szózat*; vallásos: *Kölcsey Himnusza*; bölcselkedők: *Gyulaitól Horatius olvasásakor, Vörösmartytól Gondolatok a könyvtárban*. Rapszódia: *Egy gondolat bánt engemet, Petőfitől*; dithyrambus *Vörösmarty Vén cigánya* és *Fóti dala*.

Odeion, a zenei és költői versenyek színhelye Athénben és több más görög városban. Itt próbálták a színrehozandó darabokat is.

Odéon, a franciák második nemzeti színháza. A Szajna balpartján, az iskolák negyedében épült. Gyakran rendez ifjúsági és népszerű előadásokat. Alapításának éve 1797.

Odel, *Anders*, *1718. †1773., svéd nemzetgazda és költő; nevezetes széltében énekelt költeménye, a *Malcolm Sinclairs visa (M. Sinclair-ének)*, mely a népballada hangján beszéli el Sinclair meggyilkoltatását s bosszúra izgat az oroszok ellen.

Odobescu, *Jon Alexandru*, román író, *1834. †1895. Francia nyelvű írások és régészeti tanulmányok mellett a Havasalföld történetéből merített két novellája van s egy különös görög című műve, amelyben szellemesen cseveg a vadászatnak a különböző korok művészetére, irodalmára és tudományos törekvéseire tett hatásáról. Novelláinak nyelve hajlékony, színes, szép archaizmusokkal ékes.

Odojevszkij, *Vládimir Fjodorovics* herceg, orosz író, *1803.†1869. Jó megfigyelő tehetsége s érzékeny szive volt. Eleinte didaktikus és humoros elbeszéléseket írt a nép életéből, azután a művészek világát vette tollára. Az *Improvizátor* c. elbeszélésében kifejti, hogy a munka és fáradság nélkül szerzett tudásnak káros következményei vannak, mert a szkepticizmushoz vezet. Jobb művei: *A bál, A halott nevetése, Szebásztián Bach*. A hatvanas és hetvenes években a magyar lapok közöltek tőle fordításokat, pl. *Egy nagy szerelem vége*. F. Sárvári E. Fővárosi Lapok 1869. év 110—125. sz. *Bonkáló.*

Oestéren, *Friedrich Werner von*, *1874., német író. Első műve egy *Merlin*-eposz, aztán következnek: *Christus, nicht Jesus* (a volt kalksburgi növendék regénye a jezsuitákról, 1906); *Es wäre besser gewesen* (1925) és *Das elende Geld* (1926), stb. Irt drámákat (*Domitian*, 1901), *Um eine Seele*, (1911); *Die k. u. k. Hose*, bohózat, (1923) és filmeket is (*Die Tochter Napoleons*, 1922 és *Die Kette Klirrt*, 1923). Mozgékony, eleven tehetség.

Ogárjov, *Nikoláj Plátonovics*, orosz költő, *1813. †1877. Herzennel együtt számkivetésben élt s mivel azt hitte, hogy hazája szomorú sorsán nem lehet segíteni, búskomorság vett rajta erőt. Költeményei szépek, de túlkomorak. Kedves témája a temető, ahol »csendesebb a csend«, mint hazája multjában.

Ohnet (ejtsd: one), *Georges*, eredeti nevén *Henot*, népszerű francia regényíró, *1848. †1918. Tipikus mestere az olcsó hatásokat kereső, szórakoztató szentimentális regénynek. Művei mindjárt kezdetben diadalmas sikert arattak. A *Vasgyáros*, amely színpadra átdolgozva, ma is szerepel még olykor a műsoron, 250 kiadásban jelent meg. A *Serge Panine*-t az Akadémia megkoszorúzta. Később *Lemaître* keményen támadta regényeinek banalitását; France is cikket írt róla »Kívül az irodalmon« címmel.

Ohorn, *Anton Josef*, német író, *1846. Szabadkán. Előbb szerzetes volt, aztán protestáns hitre tért; számos, főleg történeti elbeszélést és drámát írt, melyekben igen erős a Róma-ellenes tendencia; mélyebb költői tartalmuk nincs. Schillerről szól *Karlsschüler und Dichter* (1897), magyar tárgyú *Die Hexe von Szegedin* (1890). Későbbi regényei *Los von Rom* (1908), *Christian Günther* (1921). Főbb drámái a *Die Brüder von St. Bernhard* (1904) és *Der Abt von St. Bernhard* (1906) c. kolostori drámák. — Emlékezései: *Aus Kloster und Welt* (1922). — Róla l. *V. Rost* (1913).

Oknyomozó történetírás. Az újabbkori történetíró nem elégszik meg az események elmondásával, hanem vizsgálja az okokat, összefüggéseket és következményeket. Ez az O. A régiek között is voltak oknyomozó történetírók. A görög történetírók közül *Thukydides*, a rómaiak közül *Tacitus* dolgozott erős kritikával. Mind a kettő felülbírálta és nagyon megrostálta a forrásműveket és kereste az összefüggéseket.

Okoskodás. A retorika az anyaggyűjtésnek két eszközét jelöli meg, a tapasztalást és az O.-t. Ez utóbbi a tapasztalás (megfigyelés, kísérlet) útján szerzett anyagot rendezi, feldolgozza, azaz értékesíti. Az O.-t tehát mindig megelőzi a tapasztalás. Az O.-nak kettős feladata van: 1. rendező munkálatot végez (meghatározás, osztályozás), 2. következtet.

Oláh *Gábor*, író, *1881. Debrecenben. A szépirodalom minden ágában jelét adta komoly és érdekes tehetségének, de igazi területe mégis a líra. Ez a líra átmenet az Aranyt követő népies-nemzeti iskola hagyományai és az Ady nevével összefüggő új törekvések között. Fölhasználja a modernek formai eredményeit, de mondanivalóival nemzeti talajban gyökerezik. Kettős írói egyéniségének mintegy magyarázatát adja *Keletiek nyugaton* c. párizsi beszámolója. Lírai kötetei: *Költemények*, 1904—06, *Az élet lobogója alatt*, 1908, *Gondolatok felhőfulása*, *Istenek alkonya*, 1909, *Viola elbukott*, 1911. A modernek által elhanyagolt költői elbeszélés műfajának is értékes művelője (*Sámson*, 1908, *Korunk hőse*, 1909). Irodalomtörténeti munkái erősen szubjektívek, de mindig gazdagok egyéni mondanivalókban (*Csokonai és a latin költők, Petőfi képzelete, Irói arcképek*). Drámája: *Az embernek fia*, 1912, regénye: *Szegény magyarok*, 1914. Egyéb munkái közül említést érde-

melnek: *Balgatag szerelem, Barangolások Erdélyben, Deák György* (1919), *Fekete angyal, Két testvér, Laura fátyola, Léda hattyúja.*

Oláh *Miklós*, *1493. †1568. II. Lajosnak, majd özvegyének, Mária királynénak titkárja volt. A mohácsi vész után sokáig külföldön tartózkodott. Hazatérve magas egyházi állásokat töltött be, 1553. esztergomi érsek lett. Ő telepítette be a jezsuitákat. Földrajzi és történeti művei maradtak ránk. *(Hungaria, Krónika.)*

Olasz irodalom. I. Tágabb értelemben az olasz szellemi és kultúrális közösség minden írott, illetve költött termékét össze lehetne foglalni az O. elnevezése alatt, tehát azt a gazdag latin nyelvű irodalmat is, amely a középkorban és a renaissance korszakában Itália földén virágzott. De ha az olasz szellemi közösség szubsztrátumának az olasz nyelvet tekintjük — és csakugyan, olasz nemzeti egységről se politikai, sem etnográfiai értelemben szó sincs évszázadokon át —: akkor az O. történetének tárgya csak az olasz nyelvű irodalom lehet. Az irodalomtörténetet rendesen ebben a szűkebb értelemben fogják fel, sőt még megszűkítik avval, hogy az érdeklődést csak a művészi, a szépirodalomra korlátozzák, úgy hogy az irodalom szón mindennapi értelmében a képzőművészettel lélektani jelentőségében és keletkezésében analóg költészetet, a fikciót értik. Az olasz költői irodalom minden valószínűség szerint az olasz nyelvvel együtt indult meg. Az olasz nyelv nem más, mint a latin, és pedig a vulgáris latin (a népnyelv v. köznyelv) abban a formájában, amilyenné a középkor első századaiban formálódott, míg kb. a XI. századtól kezdve nagyjából abban a végleges alakjában élt tovább, amilyennek ma ismerjük. A XIII. században már úgyszólván teljesen megrögződtek azok az alaktani és mondattani formák, amelyek a mai olasz nyelvet jellemzik, úgy hogy Dante nyelve már a ma is eleven olasz nyelv, nem úgy, mint a középkori francia nyelv, amelyet a mai franciának meg kell tanulnia, hogy megértse. Az olasz nyelv nem volt egységes, még az irodalmi nyelv sem, amíg nagy művészi tekintélyek az irodalmi normálnyelvet meg nem alkották és kötelezővé nem tették. Tájszólások természetesen vannak még ma is, de a »lingua«, az irodalmi nyelv, most már minden tájszólás mellett szóban is elevenen megvan az iskolák, a sajtó, a közlekedés, a gazdasági élet közvetítésével; — nem szólva az írott nyelvről, amellyel szemben olasz földön nem voltak soha olyan kisebbségi törekvések, mint ahogy pl. Spanyolországban a spanyol nyelvtől különválni akaró katalán nyelvterületen vannak. Egyetlen nyelv Szardinia nyelve, amely egyéni életre törekedett — igaz, hogy szerényen és nagyon kis apparátussal; — de a szárd nyelvet a tudomány nem is tekinti az olasz nyelv tájszólásának, hanem testvérnyelvének. Az olasz normálnyelv a Toscanában és Umbriában beszélt tájszólás, összefoglaló nevén a toszkánai nyelv, amely lényegében a rómaitól se tér el és nevét a középkori szellemi élet középpontjáról, Toscanáról kapta. Toscanai, mindenekelőtt flórenci írók tették nyelvüket általánossá a XIII. századtól kezdve, természetesen nem tiszta önkénnyel, mert már az ő működésük előtt élt irodalmi nyelvek között végzett a közös eredet és a közös gondolkodás egy kis kiegyenlítő munkát.

II. Valószínű, hogy az olasz szóbeli költészet ép oly régi, mint a nyelv maga, de írott olasz nyelvemlék a XIII. sz. előtt voltaképen semmi sincs, pedig már a X. sz. közélete is olasz nyelvű volt egész Itáliában. A szomszédos latin testvérnépeknek, a francia és provençal nemzeteknek, már virágzó irodalmuk volt; költészetük formái, formanyelvük, egész művelődésüknek a szelleme európai tekintéllyé lett, mikor Olaszországban a *vulgáris* nyelv még nem emancipálta magát a latintól. A nyelvi öntudatnak nehezebben tudott a latin helyet adni; az olasz annyira egyenes folytatása a latinnak, hogy nem ellenőrizhető, a beszélt (vulgáris) és az írott (latin) nyelvnek mikor élesednek ki a határai. Az iskolák, a kolostorok, az egyház és törvénykezés nyelve latin volt; a római leszármazottság tudata soká ébren tartotta a latin érzést az olasszal szemben: ez századokon át útját állta a vulgáris nyelv udvarképességének. Az olasz nyelv akkor kapta meg kultúrális önállóságának végleges megerősítését, amikor a római császárság nagyszabású ábrándját szétfoszlatták a feltörtető városok és kis köztársaságok önálló gazdasági törekvései, hatalmi, kényelmi és egyúttal kultúrális nagyravágyása; mikor Olaszország, az egész világot megelőzve, polgári szellemével kiszorította a feudális rendszert. A városok polgársága alapította meg a vulgáris nyelv demokratikus hatalmát, és teremtette meg az olasz nemzeti irodalom eszközét. Ennek az irodalomnak tápláló forrásai sokfélék voltak, de kevésnek lehet az eredetét biztos szemmel meglátni. Legnagyobb és legtermékenyebb hatással a provençal költészet volt az olasz irodalom kezdeteire; a későbbi fejlődésben fel lehet ismerni francia és a kolostori művelődésben ébrentartott latin irodalom áramlatait és fel kell tételezni mint legfontosabb energiaforrást, a népköltészetet is: csakhogy sajnos, az O.-ban a népköltészetet teljes naivitásában és természetes tisztaságában alig ismerjük. Az olasz népdal fennmaradt emlékei, ha leszámítjuk azt a néhány igazán primitív és népiesnek ható töredéket, amely, mint a középkor valamilyen nagy eseményének visszhangja, egy-egy lelkes vagy lesujtott közhangulatot megörökített: nem fedik egészen a mi fogalmainkat a népdal jellegéről és hangulatáról. A csiszolt verselés, a kiművelt stílus nem választja el a műköltészet szellemétől; még az erótikus és humoros tartalmú népdalok is (egy-két fennmaradt tősgyökeres, erősen kifejezéses töredék kivételével) teljesen vágnak

a művészi irodalom rokon termékeivel. A népdal szelleme végigkisért az egész olasz lírán; a dalköltészet magáévá tette az ő kiművelt formáit (*ballata, strambotto, rispetto, stornello*) és ha hivatalos *népdalköltészet* nincs az O.-ban, ennek az lehet oka, hogy a művészi irodalom nem érezte magánál másnak a nép művészetét, és hogy a nép között is csak hivatott költő mestersége volt a dal művelése. A nyilvános vándor-énekesek, akik az uccasarkon gyönyörködtették a közönséget, már a középkor elején elterjedt mesterségnek voltak művelői; ezek bizonyára csak megbízható, jó forrásoktól szerezték be a repertoárjukat. A népdal, akár lírai, akár elbeszélő, tárgyát teljesen a műdallal egyezően választja meg és, ami a népköltészetben ritka: vallásos, egyházi dalokat is ismer. Valószínű, hogy ezeket a ferencrendiek költészetének iskolájában tanulta, cserébe a Szent Ferencnek és testvéreinek átadott formanyelvért.

III. A franciskánusok vallásos himnuszköltészete a legfelismerhetőbben hagyta ránk a régi olasz népdal szellemét. Szent Ferenc (aki többnyire a francia nyelvet használta írásaiban) vallásos énekeivel, a *laudák*kal indította meg azt az aszkétikus és misztikus dalköltészetet, amely *Jacopone da Todi*nál forrt ki végleges formájában. Nem egyszerű, konvencionális egyházi énekek ezek a misztikus laudák, hanem a személyes lírai lelkesedés rapszódiái; érzelmi dalok a népdal értelmében, sőt szerelmi ömlengések a szó legérzékibb értelmében — szimbolikus, de átlátszó burkolatban vallási rajongássá átminősítve. A népdal szelleméből formált költészete az égi szerelemnek volt olyan fontos az olasz költői irodalom fejlődésében, hogy a kívülről jött hatalmas lendítést, a provençal troubadour-költészet befolyását ne kelljen az olasz líra egyedüli feltételének tartani. Az olasz és délfranciaországi városok között fennállott politikai és kereskedelmi összeköttetés vágott utat a provençal irodalomnak. A szomszédos Északolaszország fogadta be először az idegen költészetet, amely mély gyökereket nem vert ugyan, de a földrajzi közelség, meg a nyelv hasonlósága nagyon megkönnyítette a provençal poéta boldogulását; sőt meg se kellett magát a troubadournak erőltetnie: a verseivel együtt a nyelvét is megtanulták és az északolaszországi lovagi líra provençal nyelven virágzott. A mantuai *Sordello* (†1270), akiről Dante szépen emlékezik meg a Purgatoriumban (VI. és VII. én.), a provençal szerelmi és politikai költészetnek komoly tehetségű és nemcsak olasz nemzeti értelemben vett nagysága. De olasz földön voltakép csak egy hely volt, amely nem csupán a troubadour-költészet szellemének, hanem a troubadour személyes igényeinek is megfelelt. A feudális lovagvilág arisztokrata gáláns költői csak udvari levegőben élhettek meg, és Itáliában csak II. Frigyesnek volt udvara: a szicíliai királyság feudális szigete az olasz városi, polgári szervezetek és a jelentéktelen, még nem kultúrképes udvarok között. II. Frigyes nemcsak országának társadalmi szervezetével adta meg egy raffinált, aulikus irodalomnak az életfeltételeket: hatalmas kultúrérzékével megrögzítette az araboktól hátrahagyott fényes művelődést; könyvtárakkal, főiskolai katedrákkal, klasszikus és arab kéziratgyűjteményekkel emelte és tartotta fenn azt a keleti szellemtől ellesett pompa és kényelem keretébe geniálisan belevarázsolt kultúrát, amelynek 1208-tól haláláig, 1250-ig személyes munkása és támasza volt. Szicíliában a költészet nyelve már olasz. Északolaszországban ez a líra nem hatolt olyan mélyen a felületek alá, hogy olasz szellembe kellett volna öltöztetnie művészi formáit; Szicíliában a fölényes művelődési centrum olasz irodalmat virágoztatott ki; — legalább nyelvében olaszt, mert a szelleméhez nem adott semmi olyast, ami nemzeti vagy közművelődési tekintetben vívmányszámba ment volna. A szicíliai költészet nyelve nem a tiszta szicíliai tájszólás volt: valami, valószínűleg latin és talán toszkánai hatás alatt megtisztított tájszólás, amely a későbbi toszkánai irodalmi nyelvnek egyengette útját. A szicíliai udvar nagyjai közül sokan szereztek maguknak fényes nevet: *Jacopo da Lentino, Guido delle Colonne*, maga Frigyes, Enzo királyfi, *Pier della Vigna*, a szerencsétlen sorsú püspök, akitől a Pokolban hallhatjuk öngyilkossága történetét (Dante: Pokol, XIII. én.) és még hosszú sora palermoi, apuliai, messinai poétáknak. De mindezek a troubadourok egymástól ép oly kevéssé különböznek egyénileg, mint ahogy sajátmaguk költészetén belül nem hozzák ki a legszerényebb színskálát sem. Az a konvencionális galantéria, az a szenvedély nélküli játék a plátonikus érzelemmel, amelynek nincsenek árnyalatai, nincsenek indulatai, amely úgyszólván csak a tetszetős csengő formában éli ki magát: a feudális szerelem a hagyományos receptje után él tovább ezekben a verselőkben is. A szerelem szigorú függelem-viszony; a nőt szerelmes lovagja ép úgy szolgálja, mint a hűbérurat a vazallus. Ez az érzelmi szolgálattétel: valami elméleti odaadás a szó vallásos, vagy lovagi értelmében, kölcsönösségre való igény nélkül. A nőből ugyan az egész költészet szelleme alig hagy meg egyebet, mint kikristályosodott, stereotip jelzők szubsztrátum nélküli hordozóját, akinek számára az egész növény- és ásványvilág odaadta ékítményül szókincse színét-javát: de a hús és vér nélkül megélő költészet nem is tarthatott számot eleven, földi istennőre; a troubadour-líra nem tájékoztatja az utókort, milyen volt a középkor szerelmi élete. A szerelemnek értelmezését az ő módjukon, kritika nélkül elfogadta és élvezte az a zártkörű társaság, amelynek ez a költészet szólt; a szépen csendülő rímek, a refrének ritmikus visszhangja szárnyat adtak a mesterkélt laposságoknak ép úgy, mint a hagyomá-

nyos banalitásoknak. Költészetnek elég zenei volt ez a művészet, de hideg és száraz; a gondolat és az érzelem elsikkadt benne. Biztosra lehet venni, hogy az udvari költészet mellett volt népköltészet is: az egyetlen számbavehető maradvány *Ciullo dal Camo* híres *Contrasto*-ja (vitaéneke) meggyőzően amellett szól. Formájában, sőt alapgondolatában is kiforrt irodalmi műfajokra támaszkodik, de kidolgozása, a benne pezsgő életerő a népköltészet frisseségéről beszél. A költemény párbeszédes dal; a költő meg akar hódítani — átmeneti szerelemre — egy parasztleányt; a leány ellenkezése, a legény sürgetőzése és végső győzelme annyi szépítetlen realizmussal pattog az eleven dalon végig, hogy lehetetlen nem a népköltészetben keresni a költemény lelki forrását. Népiesek még a provençalból származott »menyecske-dalok«, amelyek az öreg vagy zsarnok férjtől szenvedett keserveket sírják el (»malmaritata«).

IV. A sziciliai költészet Északolaszországban a provençal troubadouroktól már kikészített talajon szintén hajtott egy nem egészen szerény ágat: a rutinos formák ott is találtak megszólaltatni való gondolatokat, de anélkül, hogy a provençaloskodó szerelmi költészetbe valami új színezetet hoztak volna. De ha a szerelmi lírát nem vitték előbbre — a merevekké kristályosodott formák nem voltak sem fejlődés-, sem életképesek —: valamiképp mégis felszántották a földet új termés számára: a lovagi ideológiától idegen városi és polgári gondolkodás a konvencionális lantpengetést a maga szellemében dolgozta át. Kezdetben megmaradt a provençal líra vendégnek és idegennek; a felsőolaszországi szellemi centrumok, Arezzo, Siena, Flórenc, Pisa (csupa toszkánai város) érdeklődéssel fogadták, és a költők hosszú névsora csoportosult az új iskolába. De a szerelmi szabályzatok itt se hatoltak a szív mélyéig, és a gyakorlati élet eleven aktualitásai is megkívánták a magukét; a polgári, hétköznapi igényeknek nem felelt meg az állandó ünneplőbe öltözöttség; a kor uralkodó gondja nem a szerelem, a szigorú magánügy volt, hanem a municipális, politikai érdekek: így fejlett ki a provençal iskola padjain a politikai költészet, a régi toszkánai irodalom legjellegzetesebb műfaja. A politika segített a költőket az élet vérkeringésébe belekapcsolni, ez érlelte meg a további fejlődés feltételeit. Ezt a fejlődést sokféle külső szellemi alakulás és átalakulás határozta meg. A provençal irodalomnak döntő szerepe volt benne, de mihelyt ráterelődött a kisállamok életének útjaira, megszűnt magától, mert feladta az utolsó létfeltételt, ami a lelket megtartotta benne: a feudális szellemet.

V. A népdal és a ferencesek vallásos lírája nem hagytak az irodalomban annyira kimutatható nyomot, mint a provençáloké, de ki lehet érezni a nekiindult áramlat egész lendületéből a belülről jövő energiákat. Hogy nem népies-nemzeti költészet fejlett ki ebből a formáiban a tökéletességig eljutott, tartalmában annyifelől gazdagodott költői mozgalomból, annak megakasztó oka valószínűleg az erősen intellektuális irányú olasz szellem, amely ha nem is annyira józanul racionális, mint a francia, de erősen elemző, elmélkedő, és annyira rutinos a formakezelésben, hogy tudatossága hamarosan kiöli a könnyed, közvetlen primitívséget. A provençal formalizmus nem véletlenül talált, ha csak átmenetileg is, meleg otthonra olasz földön; és talán tovább tartotta volna magát a számára idegen társadalmi rétegben is, ha a gyakorlatibb, cerebrálisabb irányzat ki nem koptatja időszerűségéből. És a népdal ereje is hatásosabban telítette volna a lantosok lelkét, ha a naivitás fenségéhez fel tudnak emelkedni: de az olasz líra nekifejlődött a spekulációnak, és a sokféle erő eredője valami előre kiszámíthatatlan, új színezetű irodalomnak irányát jelzi a középkori olasz líra kifejlődésének legmagasabb fokán. Ennek a fejlődésnek két fontos állomása van: *Guittone* és *Guinicelli*. Guittone d'Arezzo (1230 és 1294 közt élt) a provençal stíluson nevelkedett, de mikor a *vidám barátok* (félig világi) szerzetébe lépett, elfordult a szerelemtől és a szemlélődés költője lett. A változás nem kerülhetett nagy megrázkódtatásába: mindent készen kapott hozzá. A vallásos elmélyedés mintáit megkapta a rajongó franciskánus-irodalomból; és volt még valami a levegőben, ami végképen meghatározta a líra sorsát: a skolasztika. Meg kell szokni az olasz irodalmi kutatásnál, hogy művészi ihletének eredetét néha nagyon intellektuális forrásban kell keresni; azért bele kell illeszteni a kor művészi képébe a skolasztikus bölcsészet szerepét, és el kell fogadni, hogy legalább is annyit határozott az olasz líra fejlődésében Aristoteles és a skolasztikus spekuláció, mint a nép természetes, spontán dalai. Guittone még dadogja a filozófián táplált új stílust; még nem mély, csak homályos, latin szerkezetekbe tört mondatai döcögnek; de mégis az első egyéni költő, vannak őszinte szavai, átérzett érzései. Guittone politikai dalai — ma úgy mondanák: ódái — megtalálták már azt az emelkedettebb hangot, amely a későbbi, kifejlett ódaköltészetnek hangneméhez tartozik. A flórenci *Chiaro Davanzati* kisebb értékű egyéniség, de mint politikai, mondhatjuk: hazafias költő, megérdemli, hogy nevével szerepeljen a líra történetében. Az ő szerelmi lírájában szólal meg először egészen határozottan a szerelemnek az a hangja, amely már a skolasztikus szűrőn ment keresztül; a konvencionális, gáláns lovagi szerelemből fejlődött okoskodó, tézis-szerelem Davanzatinál kezdődik; innen ment át a jogtudósok és skolasztikusok egyetemi városába, Bolognába, ahol a tudományos és elméleti felkészültség egész arzenálja kéznél volt az új stílus, vagy mint Dante nevezte, az édes új stílus *(dolce stil nuovo)* véglegesítéséhez. A bolognai iskola feje, az új stílus megalapítója *Guido Guinicelli* (*1240). Mint a szerelem

OLASZ IRODALOM I

Petrarca

Aretino

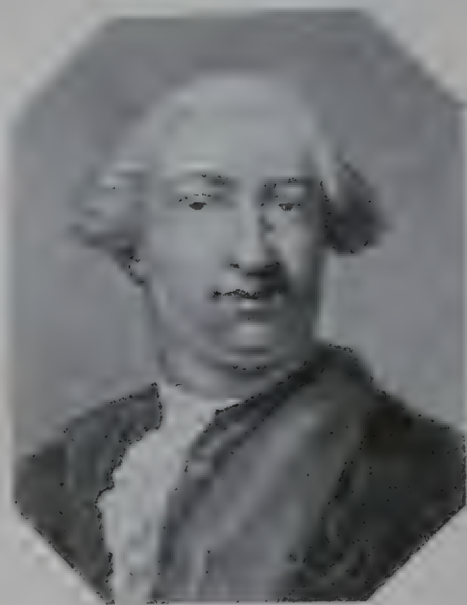

Ariosto

Tasso

OLASZ IRODALOM II

Goldoni

Alfieri

Leopardi

Manzoni

énekese, az első komoly tehetség ; annyi benső, költői hangja van, hogy leggazdagabb örökhagyója lett az utókornak. A filozófiai lírára való áttérése nem jelentett nála programmváltozást. Már első verseiből kitűnik nagy hajlama az elmélkedésre; szójátékai, meglepő, fordulatos analógiái, formájának mesterkéltsége erős tudatosságára vallanak. A filozófiában iskolázott, elmélkedésre hajló agyvelő a szerelem témáját sem kezeli másképp, mint valamilyen teológiai vagy bölcsészeti tételt ; művészi ambíciója, hogy a szerelem eszméjéből minden erkölcsi, spirituális lehetőséget kivonjon. A teológia annyira belepte a poézist, hogy az érzékek még azt a kis érvényességüket is elvesztették, amit a lovagi líra nékik meghagyott. A szerelem aszkétikus elmélyedéssé szűrődött, értéke a lélek erkölcsi megtisztításában állott, egyedüli hivatása, hogy felragadjon a nemes elvontságokba, a Lét valódi lényegének, az ideáknak honába — talán plátóiértelemben, de mindenesetre skolasztikus, szőrszálhasogató formák között. Ahogy az egész természet csak jelképe a földöntúli, örök értékeknek, úgy lesz a nő is szimbolikus jelentésű ; mindenekelőtt angyal, de esetleg még elvontabb gondolat : a filozófia, a teológia, az üdvösség valamilyen forrása, belőle fakad az erkölcsi gazdagodás, a szív nemessége. A szerelmi költemény tárgya néha csak a szerelem szívnemesítő előnyeinek elemzése ; már annyira tisztán bölcselkedés, hogy széles körök okulására kommentárokat is írtak hozzá. A dolce stil nuovo egyik legnagyobb bölcsész-költőjének, *Guido Cavalcanti*nak (*1260) ilyenfajta vita-canzonéja a leghíresebb ; párbeszédes formában vitatja meg a metafizikai szerelem lényegét, és éleslogikájú levezetéssel állapítja meg a nemes érzelem nyolcféle hatását. Cavalcantit leginkább elmélkedő canzonéiért csodálták ; számunkra értékesebbek a szonettjei : ezekben vannak közvetlen szavai az őszinte szerelem számára is, a szokott mesterkéltségek, elvonások, allegorizálások mellett. Cavalcantiban forr ki a dolce stil nuovo a legjellegzetesebben, a legmegtisztultabban. *Cino da Pistoia* (*1270. †1337.) a harmadik a rangsorban, mindenekelőtt szerelmi lirikus. Nagy érdeme, hogy a bölcselkedés hideg országából visszavonult az érzelmek szerény határai közé ; átérzett, néha szenvedélyes hangú szonettjei kellemesen váltják fel szőrszálhasogató, bőbeszédű töprengéseit. Az új stílus iskolájának többi tagjait elég lesz csak megnevezni : *Lapo Gianni, Gianni Alfani, Dino Frescobaldi, Sennuccio del Bene.* És idetartozik még egy ragyogó név, amelynél fényesebbet nemcsak az olasz, hanem az egész világ irodalma sem tud felmutatni : *Dante Alighieri.*

VI. *Alighieri*, keresztnevén Durante, röviden Dante, 1265. született. Művészi pályáját mint lirikus kezdte, a dolce stil nuovo szellemében, de az az élmény, amely megszólaltatta, annyira különleges alkatú volt, hogy úgy érezzük, ha Guinicelliék meg nem teremtik ezt a stílust, Dante megcsinálja magának. 9 éves korában megszeret egy 9 éves kislányt ; az ő képe kíséri serdülő korán át egész szerelmi életén keresztül, mint valami apokaliptikus ábránd, de a köréje teremtett költészet minden szava igazolja, hogy az élmény valódi, hogy nincs mesterségesen légneműn elvontsággá stilizálva, mert a félénk, szemérmes, titkolódzó, kiéletlen pubertás-szerelem nyilatkozik meg minden sorban, ami Beatricével függ össze. Ez az érzés, amely szívesen menekül a szimbolizmus mögé, amely lelkesen fokozza fel a szerelmet és a szerelem tárgyát platónikus-aszkéta stílusban érzékfölötti ideákba, a dolce stil nuovo számára volt teremtve ; és ha nem is lehetetlen, hogy az új stílus döntően hatott Dante költői lelkületére, az bizonyos, hogy őszintébben senki sem élte át a metafizikába desztillált szerelmet, mint Dante. Ifjúkori munkája, a *Vita Nuova* (szószerint : Uj élet, értelme szerint : Ifjú élet, vagy szabadabban : Az élet tavasza) alaposan, részletesen beszéli el ennek a szerelemnek a történetét attól a perctől fogva, amikor Beatricét először meglátta, a leány halála utáni időkig és avval fejezi be a vallomásokat, hogy ha megint megszólal, úgy fog róla beszélni, ahogy soha még nőről nem beszéltek. Ez az ünnepélyes ígéret a *Divina Commediát* jósolja meg és még soha senki annyira lelkiismeretesen be nem váltotta adott szavát : Beatrice apoteózisa a Divina Commediá-ban olyan ajándéka a kegyeletnek és szerelemnek, amilyenben asszony az idők végtelenségéig nem fog részesülni. A Vita Nuova 25 szonett, öt *canzone* és egy *ballata*, és a köréjük írt magyarázó prózai szöveg, amely természetesen későbben megcsinált kerete a költeményeknek. Aki a Vita Nuovát, mint memoárt veszi a kezébe, az igen el fog csodálkozni a szerelmi naplón, amelyben csengő líra mellett józan számadatokat talál és az érzelmek és gondolatok rajzát a hideg megfigyelő lelkiismeretes pontosságával, a külsőségek aprólékos részletrajzával és skolasztikus magyarázgatásával nyujtja. 9 éves korában, reggel 9 órakor látta meg először ; 9 évvel később látta másodszor Beatricét ; a 9-es szám az ő szerelmének titkos varázsjegye, sőt Beatrice maga a 9-es szám megtestesülése. Mert a 3-as szám a 9-nek gyökere, 3 a 9-nek tényezője *(fattore)*, a csodák teremtője (Fattore) önmagában 3 (Szent Háromság) ; Beatrice tehát csoda, melynek gyökere maga a csodálatos háromság . . . stb. Szubtilis játékokon, körmönfont számkabalákon keresztül kapjuk meg az eleven élményt, de igaz költészetet kapunk : a skolasztikus schemákba abroncsolt költői gondolkodás Dante művészetén keresztül adta meg a dolce stil nuovonak a tőle telhető legművészibb megnyilatkozást. Dante minden gondolatát és érzését fegyelmezett formákba építi ; ifjúkori költészetében a különös redukálása mindennek szemléletes geometriai és számviszonyokra, a bizarr tobzódása a szimbolumoknak, meg nem nőtt a hagyományos ujplatónikus és sko-

lasztikus szám- és egyéb misztériumok fölé. *Convivio* (Lakoma) c. befejezetlen munkájában később mégegyszer megpróbálta saját lírai verseinek erkölcsi-allegórikus magyarázását, hogy ne mondjuk igazolását, de azután végleg megtisztult a stílusa ; az elméletet különválasztotta a költészettől és minden munkájában egységeset adott. Dante életének a szerelmen kívül volt még egy döntő és végzetes szenvedélye : a politika. Végzete volt, még mielőtt szenvedélyévé vált ; mint fehérpárti, exponált politikust a felülkerekedett feketék száműzték. Ez a számkivetés volt életének kibékíthetetlen tragikuma ; ez élesítette benne a pártszenvedélyt, ez érlelte meg nagy koncepciójú politikai ideálját, mert tudta, ha az megvalósul, megoldja lelkének legsürgetőbb, legégetőbb kérdését : a visszatérést szülővárosába. Dante politikai eszménye az egységes Olaszország, beleolvadva egy univerzális monarchiába a császár uralma alatt ; a császár székhelye ép úgy Róma, mint a pápáé, akitől Dante elvitatja a világi uralom jogát. A rajongó álom nem valósult meg ; Dante sohasem látta viszont beteges szenvedéllyel szeretett Flórencét. Számüzetésének legnagyobb részét Veronában és Ravennában töltötte és Ravennában halt meg 1321 szept. 14.

VII. A Vita Nuova és a Convito prózáján kívül olasz prózát nem hagyott hátra. Latin nyelvű értekezései közül kettő van hiteles : *De Monarchia*, politikai hitvallásának foglalata, és *De vulgari Eloquentia*, filológiai értekezés, a nyelvekről általában, különösen pedig a délromán (francia, provençal és olasz) nyelvek különbségéről, az olasz nyelvjárásokról és az irodalmi olasz nyelvről. Életének műve, a középkori szellemnek, az egész világ költészetének egyik leghatalmasabb teljesítménye a *Commedia*, melyet a XVI. sz. óta *Divina Commedia* címen adtak ki ; költői megoldása Dante minden személyes és univerzális kérdésének, szerelem, politika, vallásbölcsészet, történelmi és világszemlélet egy rendszerbe kovácsolt, monumentális épülete. — Beatrice kultuszának emelte, de belesűrítette az egész középkor szellemét, gondolkodásának színezetét, eseményeinek tarkaságát, társadalmának politikai, gazdasági és emberi jellegét. A költemény végeredményében a világ és élet értelmének szimbolikus kifejtése, de a túlvilági beállításban is gyakorlati, emberi színekkel : a személyes élmények bensőségéből sugároz szét a világegyetem szféráin át. Dante útja a három túlvilági birodalom, Pokol, Purgatórium, Paradicsom körein keresztül menekülés az élet fájdalmai, tévelygései elől az üdvösség forrásához, az Istenség és Beatrice színe elé, mindazokhoz az ideálokhoz, amelyeket Beatrice alakja a dolce stil nuovo értelmében képvisel : a tudás, az erkölcs, a teológiai és világi erények megváltó quietivumába. De a költemény legszemélyesebb, lírai bensősége is jelképesen az egyetemes emberit jelenti ; eltévedése a rengetegben, Vergilius (= a világi tudomány) mint kalauz a kárhozottak és a bűnüktől tisztulók között, Beatrice vezető szerepe a Paradicsom küszöbétől a legmagasabb fényességig : nemcsak Dante személyes érzelmi, erkölcsi és gyakorlati érdekeinek és érdeklődéseinek sokértelmű szimboluma, hanem az emberi megváltás gondolatának is pontos kiszámítással megrajzolt, beszédes allegóriája. Dante művészi eszközeiben sokkal függetlenebb korától, mint a fölépítés alapgondolatában, világrendjének koncepciójában. Plasztikus jellemzése, virtuóz részlet-megfigyelése, a mélységesen vagy jellegzetesen emberinek megtalálása és megrögzítése pontos, tömör fogalmazásban néha a klasszikus, néha az egészen modern mesterek stílusára emlékeztet ; de nem volt költő a világirodalomban, aki ekkora dinamikájú és lángelméjű költészetet következetesebb vasfegyelemmel kényszerített volna rendszeres formákba. Az egész költemény színtere és időbeosztása pontosan kiszámított terv után igazodik ; minden apró mozzanat, minden gesztus az alapgondolatot támogató szimbolum jelentőségét kapja, a felfoghatatlanságig elvont finomságok, az ezoterikus titokzatosságok utolsó részletükig kimért, kicirkalmazott formákba vannak szerkesztve ; a három *cantica*, a trilógia három része egyenkint 33 énekből áll ; az egész trilógia a nyitánnyal együtt 100-ból ; a háromsoros strófák, *terzinák*, amelyek az elbeszélés gondolatmenetét tagolják, minden tagozódottságuk mellett szervesen egymáshoz vannak forrasztva a rímelhelyezéssel ; a 3 rész, a 3-szor 33 (illetve 100) ének, a 3 soros strófák : fenséges játék a számok misztériumával és a rájuk hangolt harmóniával.

VIII. Az *Inferno* (Pokol) közvetlenebb, népszerűbb a másik két résznél. A Purgatorionak már kisebb az olvasóközönsége. Szépségei színesebbek, tárgya légiesebb, elvontabb, mint a csupa elevenségben tobzódó Infernoé. A Paradisoban még álomszerűbbekké foszlanak a képek ; a színek harmóniája egészen zenébe szellemül át, a plaszticitás és színesség fénybe, ragyogásba olvad fel. A Pokolnak világiasan eleven közvetlensége, amely minden részletében emberi érzelmekhez, mindennapi érzéstónusokhoz van szabva, a másik két *canticá*-ban már nincs helyén ; az élő ember lelkéhez nem fűzi annyi szál a Purgatóriumban nyüzsgő árnyakat, sem az üdvözültek sugárzó fényalkatát, mint a Pokol lakóit, akiknek gondolatvilága, beszéde, érzelme még a földi élet tarka, vásári hangulatát biztosítja az előadásnak. A halottaknak ez a birodalma a legelevenebb, a legéletigazabb, amit a középkor irodalma teremtett. A Purgatórium népességében nincs meg az a gazdag változatosság, mint a Pokol élesvonalú egyéneiben. A tisztítóhelyen mindegyiknek lelkén valami bágyadt szelídség ömlik el, mint a gyenge lábadozókén. A Pokol titáni és megrögzött gonoszai után a Purgatórium szelíd nyája, bájos együgyűségével, evangéliumi alázatosságával lágy

hangulatot hoz az olvasó lelkébe. Természetes, hogy ebbe a hárfazengésű alaptónusba nem lehet a Pokol zajos változatosságát belevinni. A Purgatorio alkotásánál Dante kénytelen volt néhány szerszámot félretenni; már csak egyszerűbb eszközökkel ábrázolhatott. A Purgatorioval két új vezérszólam lép a költemény szimfóniájába: a dikció és a színezés. A Purgatórium célja az erkölcsi tisztulás: ezt szolgálják az exhortációk, a bűnök és erények példáinak kidomborításával tartott szép lelki gyakorlatok. A másik új motivum tisztán művészi. Az Inferno erőhatásai után most festői hatásokat kapunk. Az egész Purgatorio a »keleti zafir édes színében«, a levegős tájfestés hangulatában úszik; a legszínesebb, a leglevegősebb a három *cantica* közül. Hangja nem harsogó és nem elevenbe hasogató, de érces és üde. A Pokol rémségei és a mennyei dicsőség fenséges színe előtt Dante gyakran meggörnyed: a Purgatorioban emelt fejjel, tágranyitott szemmel jár. A pokoltölcsér lefelé folyton kisebbedő körei, a Purgatórium kúpalakú hegyének körülfutó párkányai a bűnök felosztása szerint fogadják magukba az elhaltak lelkeit: ez a felosztás nem Dante kitalálása; az aristotelesi és Aquinoi Tamás erkölcstanában kifejtett elméleten alapul. A mennyország architektúráját a középkori csillagászat adta meg: kilenc egymásba skatulyázott kristálygömb forog a Föld körül; a legbelső a Holdé, a következők a Merkuré, Vénuszé, a Napé, Marsé, Jupiteré és Szaturnuszé; a nyolcadik gömbbel az állócsillagok forognak a Föld körül; ezek fölött van az átlátszó kristályos ég, a *Primum Mobile.* A paradicsomi dicskör, az Empireum, az üdvözültek hona. Dante a bolygók szféráiban az egyes égitestek asztrológiai jelentősége szerint különböző rendbeli üdvözültekkel találkozik — a Vénuszban a szerelmesek, a Napban a bölcsek, a Marsban a harcosok lakoznak —; de ezek csak jelképesen tartózkodnak az ő lelkületüknek megfelelő asztrális világban: tulajdonkép az Empireumban élvezik az üdvösségnek érdemük szerint elnyert különböző fokát. A Paradiso megteremtése, első pillantásra úgy látszik, nem adhatott nagy munkát az invenciónak, mert fogalma teljes foglalatával szilárd dogmákba van beleépítve; egész képzettartalmát a hit már rég belerajzolta a köztudatba. De Dante ezt a hagyományos motivumot nem használhatta fel művészi önkényének teljes feladásával. A hit nem fogalmazta meg vizuális képben a mennyek birodalmát; a képzőművészet emberforma elképzelése kevés lett volna a dantei koncepció kereteinek. A hitnek a mennyországról alkotott képzetét ki kellett egészíteni; teljes, következetes és egységes képben kellett bemutatni, és ehhez Dante az újplatónikusok látnokaitól kapott ihletet. Az Istenséget, a Szent Háromságot, a szentek dicsőségét Dante a fénynek ragyogó, lobogó, szikrázó képében szemlélteti, mint a neoplatónikusok a világegyetem principiumát; avval a leleményes színfokozással, avval az árnyaló tehetséggel, amelyet a középkor képzőművészeinél is annyira csodálunk. Csakhogy minden fény és színpompa mellett sokszor hat fárasztóan, amikor a mai érdeklődés számára már nem időszerű plátói, arisztoteleszi vagy skolasztikus erkölcstani és dogmatikai kérdések fejtegetése, az üdvösség fokozatainak elmélete szól az angyalok, szeráfok, cherubok csengő harmóniájába. Ez az ár, amelyen a Paradiso tiszta költészetét élvezzük, amelyet le kell rónunk, mikor visszaszállunk abba az olyan messzi középkorba, a Dante világába.

IX. Bármennyire döntően határozta meg a dantei költeményt korának minden szellemi, politikai és irodalmi mozgalma, a Commedia művészi jelentőségében és egyéniségében elszigetelt, szinte váratlan csoda-emléke a középkori irodalomnak: máig is friss művészi érvényességét nem készítették elő közbeeső stádiumok. Uj a nyelve, amelyet a virágzó toszkánai irodalom költői nyelvéből ötvözött és öntött olyan formába, hogy most is eleven táplálója az olasz irodalmi nyelvnek. Uj az az erősen humanisztikus természetérzése, amely a túlvilágra beirányzott középkori gondolkodásnak annyira idegen volt. És új formát kapott a Commediában az allegória is, a *Roman de la Rose* erkölcstanító szimbolizmusán nevelt gazdag tanköltészet formája, mert nem erőltetett, nem tolakodó és jelentésétől függetlenül van magánvaló művészi értéke. Dante túlvilági látomása benne volt a középkor ájtatos és babonás gondolatvilágában; alvilágjárások a klasszikus irodalmaknak is híresepizód-kompoziciói, de valószínű, hogy ezért az ötletért tartozik legkevesebbel az előző és az egykorú irodalmaknak. Sokkal jelentősebb személyes hatás a *Brunetto Latini*-é (*1294.), akit mesterének vallott; Brunetto erkölcsi-tanító *Tesoretto*-jának (Kincses ládika) sok ötletet és gondolatot köszönhet. Dante fényébe annyira belevész a középkori irodalom egész összessége, hogy csak azokról lehet tudomást venni, akik valamikép a későbbi fejlődéssel függnek össze. A prózát a Vita nuova mellett *Dino Compagni* (*1260) éleseszű, nemes szívvel és világosan látó szemmel megírt történeti könyve és *Giovanni Villani* (*1302) naiv, beszédes, kritikátlan, de kellemesen folyó krónikája képviseli a világi irodalomban; az a műfaj, amely az olasz prózairodalom gyöngye lesz később, a novella, bizonyosan megvolt már jóval Dante kora előtt; hiszen a realisztikus gyakorlati polgári gondolkodásnak nem is felelhetett meg jobban a fikció más fajtája, mint a mindennapos, polgári élet tapasztalataiból, megfigyeléséből, a közvetlen környezet mozzanataiból gyűjtött anekdotázás. A legrégibb novellagyűjtemények (leghíresebb a *Novellino)* Dante kora utánról valók, de egészen kétségtelen, hogy a francia *fabliau*-kon és a keletről behozott széphistóriákon és tündérmeséken táplált

termékeny olasz elbeszélőtehetség a novellát ép oly régen művelte, mint a költészet akármelyik fajtáját. A legrégibb, névszerint ismert novellista, *Francesco da Barberino* (*1264. †1348.) Dante kortársa, egy tanító-költeményébe szőtte bele erkölcsi példának szánt elbeszéléseit, nem egészen a színtiszta olasz novella stílusában, de a temperamentumos olasz mesélés frisseségével. Az olasz novella szereti a humorosat, a csattanóst, a gálánsat és az erótikát: ezeket a Novellinóban találjuk meg először, és bizonyos, hogy a Novellino anekdótái és meséi a legrégibb hagyományokat dolgozzák fel. A tréfás, humoros jókedv megszólal egyébként a lírában is. *Cecco d'Angiolieri* (†1312 körül) vidám szonettjeiben a dolce stil nuovo karrikatúrájáig felvitte; Dantéval váltott szonettjei és jókedvű, ötletes versei első irodalmi képviselői az acélos olasz humornak, amely szívből nevet, egészséges jókedvvel gunyolódik; nem mindig kíméletesen, nem mindig jóhiszeműen, de mindig úgy, hogy a nevetése magával ragad.

X. Dante presztizse még életében kezdődött és ma is tart még. Az ő nevének varázsa olyan eleven, annyira ellepi az egész olasz irodalmi életet, — még akkor is, amikor nem tud róla és már külföldi mintákon lelkesedik, — hogy nincs példa rá az egész világirodalomban, hogy a nemzet gondolatát és géniuszát egyetlen ember annyira minden értelemben képviselje, mint Dante az olasz nemzetét. Az olasz szellem fejlődött utána is tovább a maga útján, a középkor gondolatvilága lassan leköltözött a Végtelenség fellegvárából a szekuláris ember háromdimenziós világába, de az irodalom Dantéhoz volt láncolva, a költészet Dante légköréből kapta színezetét: mintha az utolsó költői lehetőségeket Dante merítette volna ki. De Dante lelke mégis csak a középkoré; bármilyen magasra emelkedik a környezete fölé, a gyökereivel beletartozik; még művészi intuiciója is, amely Homeros óta nem látott biztos fogással találta meg a nemátmenetit, a minden korra kötelezően szépet: még az is a középkor perspektivájában marad. Ami Dante költészetében naiv művészet, az utánozhatatlanságában nem volt arra alkalmas, hogy művészi értékeket fejlesszen tovább; de minden egyéb értelemben volt az utókornak fejlődni valója a tőle kapott értékek birtokában is. Az első nagy szellem, aki a dantei tradiciókba új áramlatot hozott, *Francesco Petrarca* (*1304). Petrarca mint a szerelmi líra nagymestere kapta az irodalomtörténetben nagy hírét; daloskönyve *(Canzoniere)* 317 szonett, 29 canzone, 9 sestina, 7 ballada, 4 madrigál) évtizedes kesergő szerelmének emléke: Laura-dalok, Laura életében és halála után kelt versek. A szonett Petrarca kezében lett azzá a tökéletes csiszolású, befejezett formájú kis remekké, amilyennek a későbbi századokból is ismerjük. Danténál is megvolt már a kifogástalan zenéje, de a rábizott értelmi tartalom ritkán símult olyan tökéletesen hozzá, hogy vagy a tartalmi, vagy a formai rész a rövidebbet ne húzta volna. Petrarca kifinomult technikai tudása remekbe ötvözte ezt a nehézkezelésű formát; zenei csengését minden nehézkesség, erőltetettség nélkül tölti ki a gondolat: nem meglepő, nem csattanós ötletek, csak a lovagigáláns ízlésben szójátékokkal, modoros túlszínezéssel tetszelgő fordulatok, de a kifejezésben teli szép képekkel, a finoman letompított szenvedély hangjaival. A megénekelt nő nem elvont titokzatosság, hanem húsból való asszony, akitől nem a teológiai erényeket kívánja, hanem a becsületesen bevallott szerelmet. De még annyira aszkéta, hogy húsz évig beéri a sóhajtással és nem tudja az első megpillantás nyomán kelt indulatot változatossá fejleszteni. Petrarca ma már fárasztó olvasmány, de festői megfigyelései, a romantikus vágyódásnak, a szentimentális magánykeresésnek éles érzéke a természet és tájképek melankóliája iránt olyan hangokat szólaltatnak meg Petrarca éneklésében, hogy ennek a kissé dekorativ, de nagyon zenei lírának művészi értéke valószínűleg mindig friss és hatásos marad. Petrarca befolyása nagyon termékenyítő volt az olasz szonettköltészetre, de több száz éven át nem termelt egyebet hideg utánzatoknál. Petrarca mint a középkori szellem elvilágiasodásának első nagy kezdeményezője nemcsak a szonettek profánszerelmi tónusából érezhető ki: írói lelkének egész alkatában benne van egy új generáció szelleme, amely észreveszi a természetet, a világi értékeket, amelynek számára ez a föld nem a siralom völgye, hanem az élet szépségeinek gazdag kincstára. A hagyományos szellemi tekintélyeket felváltó új értelmi forrásokat, a klasszikus irodalom és műveltség emlékeit Petrarca tárta fel az elsők között, vele indult meg a pogány világ életrekeltése: az olasz és az egész európai szellem fejlődésében olyan szerep jutott neki, amelyet ma nagyon méltatlanul felejtenek el a turbékoló dalköltőnek. Petrarca maga is művelte a latin nyelvet. Latin eposzát *(Africa)* többre becsülte a *Canzoniere*-nél, levelei Cicero nyelvén csiszolódtak. Költői viziója: *Trionfi* (A Szerelem, Szűzesség, Halál, Hírnév, Idő és Örökkét diadala) allegórikus-erkölcsi szellemével és a terzina-formával még hódolat a középkor Dantéjének, de józan vonalvezetése, amelyen nyoma sincs a »szent őrület«-nek, a sok klasszikus reminiszcencia már félig a római irodalom adósává teszi. Petrarca mellé még egy fényes név szegődött a világi szellem megerősítésére: *Giovanni Boccaccio* (*1313). Mind a kettő költő volt, amennyire csak iskolázott, művészi érzék, biztos technikai tudás és széles távlatot átfogó nagy intelligencia költővé fejleszthet. Nem egészen az ő hibájuk, hogy Dante fényébe teljesen beleveszett a költészetük. Petrarca szonettjei még csináltak iskolát, főleg a XVI. sz.-ban, nemcsak otthon, hanem külföldön is, mert a szonettet, az olasz művészi líra megszentelt formáját, a dolce stil nuovo

szellemi és érzelmi korlátozottságából még előbb fel kellett szabadítani, hogy univerzális érvényt kapjon. Ennek a munkának dicsőségét Dante Petrarcának készítette elő, aki a lantot áthangolta a profán skálára, és ha vissza is üt a troubadourmodorosságra, mégis modernül emberi. Amellett formájának tökéletessége annyira kiforrt mintát adott a csiszoltság, ízlés, befejezettség iránt olyan érzékeny renaissance-kornak, hogy csak úgy önthették róla a sikerült másolatokat. Boccacciónak már nem maradt semmi hivatása a költői formanyelv és gondolat fejlődésében. Az ő költészete a korának fényeskedett, mert stíltiszta, ékes és pompázó, a szó középkori udvari értelmében. Boccaccio a nápolyi udvarnál tanult a nemes-gáláns stílusba, ahol a hagyományos lovagi szellem a külső apparátusban sokáig eleven maradt. Ő is, mint Petrarca, belevitte az átvett formákba a *természet* veszedelmes és romboló gondolatát. Heroikus és gáláns elbeszélő költeményei nem érdekesek és nem költőiek, de az érzéki melegség mégis kellemesen fűti; és minden tudományos készültség, pedáns kiszámítottság mellett benne van az az élet, amelyet később teljes objektivitásában minden örökbe kapott, vagy tanult fedő-képzet leolvasztásával a *Dekameron*-ban fogott meg.

XI. A *Dekameron száz novellája* beszédes tanuságtétel amellett, hogy a középkor szellemi életének stílusa, művészetének légköre a vallásos metafizikai beállítás mellett sem fojtotta vissza a szerves élet igényeit; hogy maradtak nagyon fontos kultúrenergiák, amelyeket nem lehetett a földöntúliba párologtatni. Az életnek örülő, a humorban, élces, sikamlós, sőt trágár tréfálkozásban kedvét töltő temperamentumnak megvolt a vaskosabb igényekre szabott korrelátuma a szeráfi középkoron végig; csak le volt szorítva a nem számottevő rétegek közé; irodalmi udvarképességre Boccacciόig nem vergődhetett. Boccaccio épített ebből a tartalmas, gazdag anyagból olyan monumentális emléket, amely nagyobb teljesítmény volt a renaissance érdekében szorgalmas latinkéziratgyüjtésénél is. Az emberit, a népiest, de a nemzetit is megvalósította vele és ezzel vágta a legnagyobb csapást a régi törvénytáblákra. Leleplezte azt a mozgó, melegvérű világot, amely élni és szeretni akar, amelynek érzékei vannak, és van jó kedve; évődik és ravaszkodik, intrikál és nemes pátoszú római erkölcsöket gyakorol, hiú és önző és amelynek élete az őt érzék határain belül keletkezik és múlik el. A gyakorlati, egészséges emberiséget igazolja Boccaccio és formulázza meg a renaissance számára. A renaissance forradalmi programja, az eleven ember gondolatának megvalósítása olyan generációt kívánt, mint amilyent Boccaccio látott a Dekameron világában: egészséges vérű, jó gyomrú, erősgerincű nemzedéket. A Dekameron stílusa erősen a komoly latin dikció varázsa alatt marad, de az életből vett eleven képek, a párbeszédek realisztikusak: már teljesen feltárják az olasz mesélő közvetlenség, szókimondó keresetlenség jövő útjait. Boccaccio legnagyobb művészi érdemeihez tartozik, hogy sokat tanult a néptől, hogy a középkori népies irodalom lélektanát voltakép az ő közvetítésével ismerjük, mert a primitív hagyományokat ápolgató legrégibb emlékek is Boccaccio kora utánról maradtak ránk.

XII. A népies költészet Petrarca (†1374) és Boccaccio (†1375) halála után jutott szóhoz. A renaissance szorgalmas hangyái, a humanisták lenézték, szigorúan elzárkóztak előle, sőt, ha lehetett, a vulgáris nyelvtől is: az ő arisztokrata társadalmuk ítélete nem is szólhatott enyhébben a műveletlen irodalomról, hiszen még Petrarca kristályos formáit is bírálgatták, pedig annak a világát élték. A népköltészetet nem ismerjük, de a népies szellemű irodalom és a dalköltőknél nagyon kedveltté vált népies strófa-formák zenéje és hangja megadja a nép irodalmának körvonalait. Vannak vulgáris nyelven író poéták, akik mindenben a gondos műköltészetbe kapcsolódnak, csak a szabadabb szellem és a nagy közönségre számító, jól leszállított színvonaluk mutatja, hogy demokratizálják az irodalmat. Ez a demokratikus hang az olasz irodalomban mindenekelőtt tréfálkozó, humoros. A burleszk és a groteszk hatás keresésében telik ennek a költészetnek öröme. *Domenico di Giovanni* vagy ismertebb nevén, *Burchiello* (†1404), a művelt borbély féktelen szonettjei (»Siena karjai és szír nyilak, Uj Testamentom régi foghagymával . . .« stb.) már tetőpontját jelentik egy elvadult nekilendülésnek, amelynek útján még nemes mérsékletet tart *Antonio Pucci* (†1390)nem groteszkül realisztikus életképeivel és nagyon karrikatura-ízű, már jól aláhúzottan erótikus szerelmi szonettjeivel. Pucci a tréfálkozás minden hálás témáját kimeríti: az aktualitásokat ép úgy, mint a papok és asszonyok szolgáltatta kifogyhatatlan humort.

Ezt a demokrata-irodalmat a népies hagyományon kívül még Boccaccio szelleme ihlette erősen; *Giovanni Sercambi* fantasztikus, sajátkezüleg illusztrált krónikáját Boccaccio nyomán költött novellákkal tarkította. *Ser Giovanni*, még szolgaibb Boccaccio-utánzó, nem hajszolja sem az erótikust, sem a burleszket: novellagyűjteménye, a *Pecorone* (megj. 1378 körül) a novellák komolyabb menetéhez komolyabb stílust kívánt, de sem ő, sem Sercambi nem vették számításba, hogy azt az új atmoszférát, amelyet Boccaccio teremtett, nem lehet már az ő hangjával betölteni. Több tapintattal lépett a mester nyomába a legkiválóbb epigon, *Franco Sacchetti*, az egyszerű flórenci polgár és költő (†1400 körül), aki 300 novellájában, bármennyire függ Boccacciotól, a maga korának, a maga polgártársai szellemének világában marad; boccacciói koncepció nélkül, de becsületesen és szerényen megcsinált programmal — búfelejtőt és tanulságot akar nyujtani — rajzolja meg jóízű és Boccaccio stílusánál sokkal közvetlenebb, egészen népies fogal-

mazásban az ő eleven jelenkorát ; mindent kiaknáz belőle, ami humor, szatira, anekdóta címén irodalomképes, szórakoztató és esetleg (ami neki nem fontos) tanító. Sacchetti költeményei közül is az igénytelen, nem nagyképűsködő tréfás versek a legsikerültebbek. *A flórenci fiatal és öreg nők harca* tragikusabb végű, mint a *Dorottya*, de burleszk hatását nem veszíti el vele. Ballatái, madrigáljai és a *cacciá*-k, a népdal friss zamatát konzerválják a következő század írói számára, akik legalább annyit tanultak az írott hagyományból, mint magától a néptől. A novellán és a dalon kívül volt még egy népies fajta, amely az ősiség címén talán a legnagyobb jelentőséget igényelhetné ; sokáig a legközelebb is maradt ahhoz a réteghez, amelyben keletkezett : az uccai énekesek, (a *cantastorie)* meséi és anekdotái. Az anekdóták (a német *Schwank*, a francia *fabliau)*, az ős-novellák, amelyek közül a kerek novellává fejlett híres *Históriája a kövér asztalosnak* (Grasso legnaiuolo) máig is fennmaradt, és egyik legfrissebb, legmulatságosabb emléke a középkori prózának : valószínüleg csak alárendelt programmpontjai voltak műsoruknak. Legfontosabb hivatásuk ezeknek a vándor énekeseknek a mesemondás volt, tündéri, kalandos, vitézi mesék óriásölő hősökről, elátkozott királykisasszonyokról, patétikus, vasgyúró leventékről és groteszk szörnyekről — ezt szerette a hallgatóság, amint erről a későbbi korok költészete is tanuságot tesz. A históriák a francia lovagi eposzok leszármazottjai. Még a provençal troubadourok korában hozták Olaszországba, velencevidéki közvetítéssel Nagy Károly és vitézeinek hősdalait ; ezeket ragadta meg a közönség érdeklődése és adott olyan talajt számára olasz földön, hogy hosszabb életűvé lett, mint bármely egyéb irodalmi fajta. Nincs még egy műfaj, amelyik olyan tanulságos volna az olasz irodalmi szellem megismerésére, mint a lovagregény. Pályafutását mint komoly, lelkes hősmonda kezdte : az olasz temperamentum színes fantáziája, amelynek minden kedvesebb, mint a patétikus (a pátoszt a pedáns katedra-poéták hozták bele az irodalomba, amelyben nagyon soká idegen maradt), a tarka nem-mindennapit ragadta meg mindenekelőtt ; józan stílusérzéke a költői hevülettel felfokozott alakokból kiérezte a túldetermináltság torz voltát és szinte észrevehetetlenül átminősítette a karrikatúrába. A feudális lovagi erényekhez amúgy se volt érzéke, se nemzeti, se társadalmi közösséget nem vállalhatott a széphistóriákkal : de a neki valót annyira felszította belőle szervezetébe, hogy a legnemzetibb, a legsajátosabban olasz költészet számára, a lovagi eposzoknak teremtett vele anyagot. A *cantastorié*-k még nem tudtak véglegesen állást foglalni saját repertoárjukkal szemben : ők még valamikép azonosítják magukat a tárgyukkal és csak néhány groteszk-karrikatúra ékítéssel adnak engedményt a közönségüknek. A lovagi eposz végleges formáját a következő századokban kapja meg, de a vándorénekesek stílusát még a legtökéletesebb művekben is fel lehet találni.

XIII. Az olasz irodalom konzervatív rétege a latin kultúrára, a római szellem régi dicsőségére építette az ő egyházát és a vulgáristól elzárkózottan Ciceró és Quintilianus tradícióit ápolgatta. A klasszikus művészet feltárása, az ókori szobrok és épületek felfedezése sokat tett ennek az iskolaízű új tájékozódásnak megteremtéséhez, vagy legalább is megerősítéséhez. Csakhogy a képzőművészet formavilága életfejlesztőbb, termékenyebb volt a renaissance kultúrájára, mint a latin írók megkövült külsőségei. Nem is képzelték a humanisták az irodalmat eleven szervezet életműködésének. Objektíven kezelték, mint valami tantárgyat ; programm volt számukra és nem volt kisebb céljuk, mint a római irodalom teljességét az eredeti nyelven, az eredeti szellemben életben tartani és folytatni. Volt ennek a törekvésnek hátterében valami halvány körvonala a nemzeti gondolatnak is, mintahogy a többi készen talált sablonnal a római polgár hazafias öntudatát is áthozták : de ezen és a fejlett formaérzéken kívül semmi komoly mozzanattal nem gazdagították a nemzeti kultúrát. Nagy hasznát látta működésüknek a klasszika filológia, mert a humanisták szövegkutatása és irodalomtörténeti fáradozásai nélkül nagyon sok klasszikus nyelvemlék veszett volna el. A humanistáknak volt még egy nagy érdemük : a kifogástalan formaművészet. A dekoratív hatások iránt nagyon érzékeny az olasz lélek : fejedelmek egymás megnyerésére és megvesztegetésére szépstílusú humanistákat küldtek követségbe ; elegáns latin levelek és fordulatos értekezések csodákat művelhettek. De művészi értelemben is nagy áldás volt a formák ápolása a renaissance olasz irodalmára : a cinquecento a humanizmusnak köszönheti fegyelmezett, csiszolt formaérzékét, amellyel progresszív szellemének gazdag termését nemzeti irodalommá dolgozta. A humanisták közül néhányat ki lehet emelni a tömegből : *Colluccio Salutati*, egyik legszorgalmasabb kéziratgyűjtő, leveleivel, *Lorenzo Valla* bölcselkedő párbeszédeivel, II. Pius pápa, vagy ismertebb nevén *Enea Silvio Piccolomini* memoárjaival, a század legjobb íróihoz tartoznak ; náluk is nagyobb híre volt, minden fogyatékossága mellett, *Francesco Filelfo*nak, aki a legteljesebben képviselte a humanista típust sokoldalúságával, termékenységével, önhittségével és avval a nagy hozzáértésével, amellyel be tudta fogni tehetségét a kenyérkereset igájába. Az irodalom tőkésítését a bőkezű fejedelmek és nagyurak hiúsága nagyon könnyűvé tette a sokoldalú, szolgálatkész írónak ; a műveltségre kényes kor előtt a szépen megírt szövegnek olyan tekintélye volt, hogy alkalmi poémában, röpiratban vagy más írott műben fényeskedni nagyobb erkölcsi elégtétel volt bármilyen ragyogó kitüntetésnél. Voltak olasz nyelven író humanisták is ; ezek talán az irodalom gyakorlati

értékének adták az engedményt, amikor letettek az egyedül üdvösnek tartott latin nyelvről; de lehet, hogy a demokrata Flórenc szellemének tartoztak vele. Olaszul írt a nagyműveltségű, sokoldalú *Leon Battista Alberti*, de a családi életről szóló értekezésében ép úgy, mint *Matteo Palmieri*, a polgári élet traktátumában, még nem melegedett fel az olasz nyelv tüzénél: a komoly stílus még sokáig nehezen veti le a latin öltönyt.

XIV. A polgári Flórenc fényes fejedelmi udvara a pompakedvelő Medici, *Lorenzo il Magnifico* alatt nem vallott köztársasági szellemre. Lorenzo nemcsak monarchistának is beváló politikájával, hanem az udvarnak királyian előkelő megszervezésével is erősen arisztokrata színezetet adott társadalmának; a *Plátói Akadémia*, Lorenzo és a platónikus Marsilio Ficino alapítása, a misztikus, rajongó eszmény-kergetésnek szigorúan zártkörű szellemi társasága volt: csak a humanisták szűkkeblűsége kellett volna hozzá, és megint valami múmia-irodalom fejlett volna működése nyomán. De Lorenzo nem volt klasszikus hajlamú. Szerencsére költőnek született ő is, szerencséjére polgári vér keringett benne, ami Toscana fénykorában, a polgári kultúra diadalmas napjaiban örvendetesen döntötte el az irodalom sorsát. Lorenzo megértő zsenije a korának népies szellemét épúgy felfogta, mint a tudós-pedáns irodalomét, és saját műveivel, befolyásával egész irodalmi udvarának megadta az egészséges irányt. Lorenzo tehetséges művelője volt a költészetnek. A népdalon nevelkedett lírájában igazi költői melegség, humoros-szatirikus költeményeiben ötletesség és erő van. A népet, amelynek bőrén udvara hatalmassá és csillogóvá fejlődött, fényes farsangi ünnepélyekkel, mulatságokkal kártalanította, ballatákkal, strambottokkal, karneváldalokkal traktálta. A dalokat a néptől leste el, tehát csak visszaadta, igaz, hogy fejedelmien, amit tőle kapott. Lorenzo barátja, *Angelo Ambrogini*, aki szülőföldéről, Montepulcianoról latinosan *Poliziano*-nak neveztette magát (*1454), a Medici-udvar legkiválóbb költője. Igazi tehetség, utólérhetetlen mestere a formának, nemcsak mint olasz költő, hanem mint latin író is. Ő adta Lorenzóval az olasz költői nyelvnek nemcsak legszebb példáit, hanem szentesítését is: az olasz most már fellebbezhetetlenül az irodalom egyedül uralkodó nyelve lesz, és az udvari finom és tanult szellembe olvasztott népies hangot végleg befogadja az ízlés. Poliziano színes fantáziája, nagy dekoratív tehetsége és nyelvének erőteljes zenéje nagy szellemi tőke volt a következő nemzedékek számára; s bár szép verseit ma már címükről is alig ismerik, meg kell róla emlékeznie az irodalomtörténetnek, mint a leggazdagabb örökhagyók egyikéről. Lorenzo a legnagyobb szellemi rokonságot Polizianóval tartotta, de mint az irodalom barátja, a tősgyökeres, a plebéjus népköltészettől sem vonta meg kegyét. Az ő udvarának légköre érlelte a népszerű lovagi históriáknak első komoly költői feldolgozását is. Az uccai énekesek egyébként már azelőtt is megosztották kenyerüket az irodalom embereivel: *Andrea Magnabotti* (†1431) még az előző században dolgozta fel ponyvaregényekké Nagy Károly hőseinek történetét és egyéb lovagi históriákat; most *Luigi Pulci* (*1432. †1484.) vállalkozott rá, hogy irodalomképessé teszi a *cantastorie*-k triviális művészetét, és nagy romantikus eposzában, a *Morganté*-ben megmozdította azt a tarka, nyüzsgő, hatalmas világot, amelyet évszázadok fantáziája népesített be, Nagy Károly és vitézeinek legendás világát. A *Morgante* külső felszerelését a népénekesektől veszi; az énekek beosztása, az anyagfelosztás, a beszéd tónusa az élőszóbeli előadáshoz van szabva, amelyet abba-abba kell hagyni, de úgy, hogy a legérdekesebb mozzanatnál a hallgatóság érdeklődését felcsigázza és a következő előadáshoz kedvet adjon. Pulci a józan, kissé cinikus világfi humorával parodizálja a hőskor vitézi legendáit. Hőse, Morgante óriás, telhetetlen, kákabélű faló, Nagy Károly totyakos öreg, a vitéz Rinaldo fecsegő szoknyavadász: ha az eleven, szellemes humor és gazdag költői invenció nem mentené meg az eposz művészi értékét, a lovagkor közönséges travesztiájának lehetne tartani. Ez a burleszk alacsonyság teljesen hiányzik a Morgante után következő lovagi eposzból, az *Orlando Innamorato*-ból *(Szerelmes Roland)*, melynek szerzője, *Matteo Maria Boiardo* (*1434), a tiszta művészet színvonala felé vitte ezt a hálás, romantikus műfajt. Az ő Orlandójában nem a groteszk, nem a kómikus túl-jellemzés útszéli eszközein fordul meg a kompozíció, hanem irányát a renaissance-udvarok szalón-életének ideológiája mutatja. A régi lovagi mondák ismert alakjait mint érző, erősen emberi jellemeket az elvont mesevilágból lehozza a földre, a hősi kalandokat szinte másodrendűvé fokozzák le a beléjük szőtt nagyon érzéki, nagyon gondosan kidolgozott szerelmi históriák. Az óriási, 69 énekből álló, de azért befejezetlen munka fárasztóan meg van rakva eseményekkel, kalandokkal, kitérésekkel. A renaissance kor gondolkodása, sokféle érdeklődése; humanizmus, antik kultúra, velős realizmus; bölcselkedés, humor, szatira: minden bele van hordva, amit csak fürge, egészséges, kultúrált gondolati gazdagság kitalálhat. Formájában gondozatlan; a hevenyészett alak még emlékeztet az útszéli énekesek stílusára; az utolsó szót még nem mondták ki a romantikus lovagi költemény fejlődésében, de Bojardo hatalmas munkája mindent előkészített, még az anyagot is, ehhez az irodalmi eseményhez. A renaissance-irodalom legköltőibb, legművészibb költeménye Boiardónak köszönheti első ötletét: az *Orlando Innamoratot* folytatója az olasz szellem egyik legreprezentatívebb remekműve, *Ariosto Orlando furioso*-ja.

XV. Pulci *Morganté*-ja a *cantastorie*-k modorában minden énekét fohászkodás-

sal vezeti és végzi be: ezek a fohászok jóízű humorral, de kissé tiszteletlenül viszik a hangulatba a vallásos áhítatot; néha valóságos ima-paródiák, legbeszédesebb jelei a kor teljes elvilágosiasodásának. A humanisták nagy latin-kultuszának pogány színezete is érzékenyen gyengítette a keresztény középkor hagyományait, amelyekben a néphumor, a pajkos novellák klérus-ellenes éle már nagyon régen hasogatott fájdalmas réseket. A pompakedvelő Medici-korszakban teljesen elszilajodott világi szellem természetszerűleg táplálta a visszahatást is és erősítette az aszkéták hevét, mely *Girolamo Savonarola* (*1452) dominikánus barátnak lázas fanatizmusától fűtve, egy ideig a legkeményebb reakció alatt tartotta az egész életigenlő társadalmat. *Savonarola* prédikációi, az olasz egyházi próza legszónokibb és leglelkesebb emlékei az egész tobzódó társadalmat megfagyasztották egy pillanatra; a megijesztett nép, mely a túlvilági fenyegetések első rémületében eszeveszetten dobált le magáról minden díszt és ékszert, pusztított el képet, szobrot, égetett el kegyeletsértő könyveket (elsők közt a népszerű *Morganté*-t), sietett a forrólelkü álmodozó krisztusi köztársaságba, megtörten vezekelt: szinte úgy látszott, a középkornak ez az utolsó erőfeszítése sikerült az új prófétának. De Savonarola sem lehetett sokáig próféta a hazájában; az ő meg nem alkuvó radikalizmusa, a bűnbánó, minden világi örömről lemondó társadalom előkészítése Krisztus köztársaságához ép olyan destrukciót jelentett az Egyház számára, mint a vallástalan vagy a szabadszájú világi irodalom. Savonarola meg nem alkuvó naiv politikája a pápa tekintélyét is kikezdte, de még előbb hagyta el nagy nyája; a nép lelkesedésének tüze lelohadt, még mielőtt kigyúlt a máglya tüze, amely a nagy rajongót elhamvasztotta (1498). A hivatalos vallásosságot a prédikátorok és misztikus írók gyakorolták. A középkor irodalmából népszerű frisseségével, mesterkéletlenségével és tősgyökeres nyelvével *Sienai Szt. Katalin*, a szelíd, de erőslelkü aszkéta író (†1380) vezeti át az egyházi szellemet a renaissance népies igényeihez; az ő levelei is intelmek, bátorító, lelkesítő szavak minden rendű és rangú kortársakhoz, mint a renaissance eleven eszű, éles nyelvű prédikátorainak buzdító és feddő beszédei. A középkori franciskánus költészet kedvelt himnuszai, a *laudák* is megtartották életképességüket; nemcsak beletartoztak még a XV. század egyházi irodalmába, hanem kifejlesztették magukból az egyházi drámát, a *Rappresentazioné*-t is. Párbeszédes alakjuk csábított a drámai előadásra, és semmi se mutatta életképességüket jobban, mint az, hogy a *rapprezentazionék* fejlődésük folyamán felvették a népies humort, a világi jókedvet, a romantikus díszítést is, és hogy Lorenzo gazdag költői repertoárjában egy vallásos színmű is szerepel. A népies iránynak csak szellemével helyezkedett szembe a vallásos irodalom, nem voltak arisztokrata-ambiciói. De volt egy műfaj, amely bármennyire szerény társadalmi rétegből vette tárgyát, sohase került közel a nép lelkéhez: a pásztori költemény. Őse a klasszikus irodalom pasztorál-ja: a görög idill, a latin bucolica v. ekloga, amely olasz földön, bizonyosan az Aeneis Vergiliusa révén, hamar gyökeret vert. Dante is írt latin eklogákat; Petrarca latin, és Boccaccio olasz pásztor-költeményei a lírai jellegű dialógusból új hangokat hoztak ki, a felfogás objektívebb lett, a környezet reálisabb és mozgalmasabb; a kerek mesét mind jobban megkívánta a költemény: úgy hogy fejlődése nyomán lassankint egy új, fiktív világ alakult ki belőle, amelynek ízlésesen szcenírozott szépségei közt szívesen kalandozott az érzelgős fantázia. Az eszményi szalón-pásztorok, ezek a kis költött nippek, természetesen sokkal távolabb voltak az élettől, mint a költői leleményességnek bármely más teremtményei, de a hangulatos természeti képek, a mélabús ömlengésekre annyira alkalmas festői leírások erősen lírai szinezetükkel hálás költői motivumok voltak, és bőséges anyagot adtak, ha nem is a kitalálásnak, legalább a hangok harmoniájában, a szinező, árnyaló aprólékosságokban édelgő és szenvelgő poétai tehetségnek. *Jacopo Sannazaro* (*1458.) volt az első klasszikusa a pásztori költészetnek. *Arcadiá*-ja (megj. 1502.), önállótlan, naiv szerelmi regény, beleszőtt költeményekkel, eklogákkal: hatalmas iskolát csinált külföldön is. Árkádia meseországa kitünő semleges területnek vált be a költői rutin kényelmére, ha a valószerűnek ábrázolásához nem tudta előteremteni az alkotó ihletet. Felelősség nélkül halmozhatta a szétfolyó határozatlanságokat; egyébként is az alapjában meddő tárgy szinte csábította rá, hogy a puszta verselésre, a tartalomtól független zeneiségre rakja a művészi feladat minden terhét. Ahogyan a legékesebb áriának közömbös lehet, milyen szöveget hordoznak szívbemászó hangjai, úgy érhette be a konvencionálissá fásult pásztorköltészet is a hagyományos klisékkel az ő dekorativ verselésének keretéül. Az affektált és tisztán a szép szólamokban kimerülő költemény veszedelmes példát adott a későbbi, szellemben kimerült kor számára, amely már törvényesnek vette a tisztán formai virtuozitást, és ha nem is tehetség nélkül, mindenesetre kevés komolyan művészi rátermettséggel sajátította ki a szépirodalmat. Iskolát csinált, a *secentizmus* dagályos, finomkodó, modoros iskoláját, és pedig nemcsak Olaszországban, hanem az egész európai irodalomban. De volt a pasztorálnak egy nemesebb hajtása is: a pásztori színjáték. Ez oldotta meg legszerencsésebben az ekloga létkérdését. A pásztori költeményt látványos szcenériával tette közvetlenné, az ömlengő párbeszédeket rövid cselekménybe tömörítette; a karok zenei és choreográfiai kiképzése az ek-

Fogazzaro

Carducci

D' Annunzio

Pirandello

OROSZ IRODALOM I

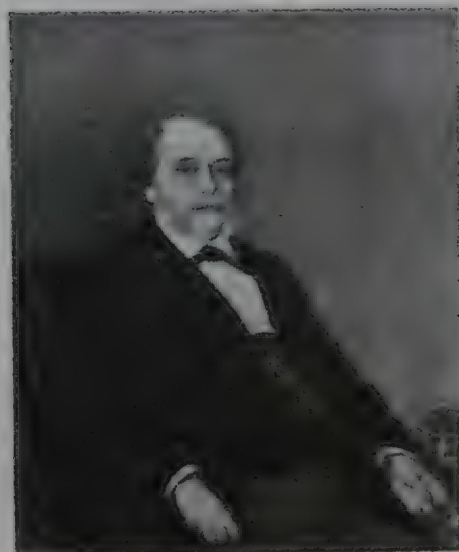
Puskin

Lermontov

Gogolj

Goncsárov

loga leroskasztóan túlhalmozott díszítő elemeit az öt érzéknek szolgálta fel, ahova valók, és útnak indította a melodrámát, a ballet és opera ősét. Ebből a költői fajtából két ízléses és stílusos költeményt termett a cinquecento: *Guarini* »Hű pásztorát« és a nagy Tasso remekét, az *Amintá*-t.

XVI. Három reprezentatív írója van a cinquecentonak, aki a század szellemének egész foglalatát szemlélteti: *Lodovico Ariosto* (*1474. †1533.) a kor tiszta l'art pour l'art céljainak, mondjuk: esztétikájának kifejezője, *Niccolò Machiavelli* (*1469, †1527), aki a század történelmi és társadalmi gondolatát, szellemi dinamikájának rendszerét, röviden: dialektikáját képviseli és *Baldassare Castiglione* (*1478. †1529.), a közélet harmónikus rendbe való fegyelmezésének, az erkölcsi emberideáljainak, hogy egy szóval nevezzük: a cinquecento etikájának törvényhozója.

Ők hárman jelentik a cinquecento művész- és emberbölcseleti berendezésének egész szerkezetét, azt a megnyilatkozásában raffináltan mesteri, de felfogásában velejéig naturalista emberi világszemléletet, amely tudja, hogy a kulturértékek gyökere a realitás, hogy az eszményeket nem lehet, a középkor recipéje szerint, dogmákban örökölni, hanem eleven élményekből kell elvonni. Ennek a reális világnak képét, a gyakorlati élet tarkaságát, a levont bölcseleti következtetések nélkül, a cinquecento novellistái adják: *Firenzuola, Bandello, Grazzini, Straparola* — Boccaccio nevető örökösei. Amit a nagy ős intuiciója századának és multjának aszkéta-köntöse alatt pezsegni érzett, azt ezek a mesemondók most már biztos nyomon haladva foghatták meg. A cinquecento novellairodalmán, főképen Bandello 214 novelláján, érezhető a tanult, finomra művelt társadalom nevelő hatása. A tárgyválasztás ugyan nem árul el mindig finom műveltséget, mert a motivumok sikamlóssága, sőt trágársága nem szelídült Boccaccio óta semmit; de az új novella stílusban tisztultabb, világszemléletében szabadabb; letesz a nagyvonalú előadásformáról és közvetlenebb lesz. Boccaccio egész könyvén át valami egységes, átfogó szellem tartja össze a százféle mesét: az új novellisták már csak tárcákat írnak, amelyek nincsenek közös gondolatra építve. Mint a novella, úgy alakul ki a régi hagyományokból új szellemben a költői szép művészete is. Dante hivatalos nyelve még mindig érvényben van és Petrarca finom csiszoltsága még mindig hangadó tekintély, de a renaissance Dante nagyon értelmi színezetű tárgyiasságát behangolja a tiszta szépnek ritmusára, nagy műveltségének fölényével kinőtt a petrarcai konvenciókból. Poliziano és a humanisták kifogástalan, nemes tisztaságán keresztül *Ariosto* hatalmas költői regénye, az *Orlando Furioso* összegezi először a költészet esztétikai elemeit; ő fogalmazza meg a független, elfogulatlan szépérzék törvényeit. Biztos tapintattal választotta anyagának a lovagkor fantasztikus mesevilágát, ahol a valóság képe délibábokká finomodik, ahol nincs határ a valószínű és a hihetetlen, a valóság és képtelenség közt, mert egyiket sem kell komolyan venni: az volt a művészi programmja, hogy a költészet magánvaló értékének megadja a szentesítését gyakorlati és értelmi érvényessége fölött. Keveset zavartatta magát ebben a programmban avval a bevallott céljával, hogy az Esték uralkodó házának fényes eredetét fogja megírni a vitézek és hősnők történetében: az *Orlando Furioso* elgondolásában és megjelenésében nem kívánt több lenni, és nem lett kevesebb, mint a nyelvvel kifejezhető *szép*nek műemléke. Ami művészit velős, erőteljes költői dikció fogalmi eszközökkel adhat: természeti képek, lélekfestés, érzelmek és szenvedélyek, szerelmi játékok, érzéki örömök: a szerves élet meleg fényének egész spektruma benne rezeg a költeményben. A szélesvonalú ábrázolást kedély és derű teszi könnyeddé; a patétikus részleteket finom irónia közömbösíti, vagy fokozza fel a groteszkig; az egész mesét végigkíséri a persziflázs enyhe mellékzöngéje. A vasgyúró hősök, rettenetes varázslók, ijesztő szörnyetegek a felvilágosodott olvasó előtt mint ártalmatlan dekoratív rajzok jelenítik meg a költő képzeteit; és amiről beszélnek és hitet tesznek: szerelem és bátorság, életerő és életöröm — csak úgy feszítik a csengő stanzák abroncsait. Ariosto mindent, ami az életet széppé teszi, stilizált vagy természethű képekben ünnepel; pogányul örömre hangolt lelke nem ismer gátlásokat; érzékiséggel és színes hangulattal, táncoló életkedvvel telíti izmos leventéinek, kívánatos szép asszonyainak zajos világát; legsötétebb színein is ujjongva diadalmaskodik az a fölényes optimizmus, ami minden primitív, tehát nagy koncepciójú művész teremtő életének értelmét jelenti. Ariosto tárgya végesvégig romantikus; még az iskolakönyvek is az ő lovagi eposzát idézik a romantikus hősköltemény példájának: de kevés költemény mutatja élesebben, hogy a középkor romantikájával, a hagyományok minden gyámkodásával mennyire szakítottak az új idők, menynyire magukon belül hordják a világ tengelyét. Ariosto a magára utalt ember új törvénytábláit hozza, azét, aki a szépségnek, a hatalomnak, a kiművelt életformáknak letéteményese. Nincs benne semmi a romantika misztikumából és érzékenységéből, semmi a romantika mély hitéből; az *Orlando Furioso* egyetlen gondolatot, egyetlen érzelmet sem vállal saját hőseinek világával. A *cinquecento* realizmusa a romantikus világot már csak a paródia hangján tartja életben. Ez a kijózanodott racionalista gondolkodás mindig több értéket vett revizió alá, mindig több eszményt volt képes lejáratni. Igy kapta meg a klasszikus ízlés fensége is a maga travesztiáját a *makarónikus* költészetben, az olasz nyelvvel burleszk módon összekevert latin versekben. *Teofilo Folengo* (álnéven *Merlin Cocai*, *1496. †1544)

lovagregénye, *Baldus*, egy csapással ütött mind a két tekintélyen. A 25 énekből álló, frissen pattogó, velős humorú hősköltemény ép úgy kifigurázása a lovagvilágnak, mint a klasszikus hősi hatos méltóságának, de a harmadik tekintély, a klérus is nagyon megtépázva került ki a *Baldus* rajtaütéséből; igaz, hogy nem tőle szenvedte az első kegyeletrontó támadást. A középkor exponenseit a romantika áhítatával együtt forgatta ki érvényükből az a racionalizmus, amely az egyénnek, az ember földi vonatkozásainak, anyagias bölcseletére volt beirányozva. Ennek a tájékozódásnak dialektikáját *Machiavelli* képviseli. A kérlelhetetlen, sem illuzióktól, sem elfogultságtól nem befolyásolható logika Machiavelli gondolkodásának útmutatója azon a történelmi magaslaton, amelynek távlatából a századot nézte és vezetni akarta. A renaissance túlhajtott individualizmusának, hatalmi törekvéseinek Machiavelli volt nemcsak tükre, hanem gondolkodó, öntudatos szerve is. Azért nem véletlenül lett történetíróvá és politikussá: a renaissance a társadalmi szervezete mozgalmaiban, hatalmi politikájában élte igazi életét, amelynek a kultúra csak dísze, fényűzése volt, de nem célja. Machiavelli érezte magában azt a hivatást, hogy ebbe a féktelenségig temperamentumos életműködésbe a rendszert behozza; a rendező belátás szerepét vállalta ebben a félelmetes kavargásban. Eszközt akart adni a legfőbb éltető szenvedélynek, a hatalomvágynak, irányító elveket a legmagasabb ideálnak, a hatalom gyakorlásának. Történeti könyveiben *(Storie fiorentine)* és Livius történelméhez írt kommentárjában az idők tanuságát hívta fel politikai gondolatainak igazolására. A hadművészetről szóló értekezésében *(Arte della guerra)* a legdöntőbb hatalmi eszköznek, a nemzeti hadseregnek elméletét dolgozta ki. És végre a *Principe* (Fejedelem) 26 fejezetében aggályoskodástól, érzelgősségtől mentes logikával összegezi a maga elméleteinek és a maga körül tapasztalt politikai szellemnek végső következményeit, és megfesti a társadalmi és polgári elrendezkedés ideálját. Machiavelli nem volt puszta eszköze a kor politikai szellemének, és nem szabad, még mentségéül se ráfogni, hogy csak a kora gondolatvilágát tolmácsolta. Igaz, hogy a skrupulusoktól nem bántott nagyoknak, akik előtt csak a hatalom akarása volt szent (századokkal később a német individualista-bölcsészet *Wille zur Macht*-nak nevezte): Machiavelli nem mondott újat, amikor a fejedelem számára előírta, hogyan kell szükség esetén hitet szegnie, az erkölcs látszatának megőrzése mellett. De tudatosan, dialektikájának biztos alapjáról vállalta a korszak lelkületét; személyes meggyőződése, az individualizmus szellemében, hogy *egy* kiválasztottnak kell uralkodnia, hogy ez az emberek közt leghatalmasabb *egy* túl van a jó és rossz világán, és hogy hatalmának egyetlen célja van: a nemzeti állam megszervezése (Dante óta először hangoztatja illetékes szózat a nemzeti gondolatot); és ennek a célnak minden eszköze szent. Nem »a cél«, hanem az *egyetlen* cél szentesíti őket. A hírhedt machiavellizmus nem cinizmus, csak az elvakultságig lelkes következetesség. A *Principe* a század legbensőbb, néha titkolt, gondolatainak tárgyilagos, nyíltszívű kifejtése, annak a meggondolásnak hangsúlyozásával, hogy a politikának nagyon kevés köze van az erkölcstanhoz, bármennyire kénytelen minden kormányzat az etika látszatát megőrizni. A fejedelem kiegészítését, az erkölcsi embert, a nemes formáknak a szép és jó szent elvéhez alkalmazott kultuszát *Castiglione* elegáns traktátuma, *Il Cortegiano* (Az udvari ember) ismerteti. Az udvari ember képe az urbinoi udvar szellemi nagyjai között megindult vitában alakul ki. Castiglione a vitában az urbinoi hercegnőt, *Bembot*, *Bibbiena* bíbornokot, *Medici Giulianot* szerepelteti: a legilletékesebb tekintélyek rajzolják meg a finom, nemes ember ideálját, aki elmés politikus és rutinos csevegő, gyakorlott katona és művelt széplélek. Ismerünk a cinquecentoból ilyen eszményi embertipusokat; maga Castiglione is ehhez az elit-fajhoz tartozott. V. Károly császár, akinél hivatottabb bírálót nem kaphatott volna, evvel fogadta halála hírét: »Mondhatom, a világ egyik legkitünőbb lovagja halt meg«. A merev Principe és a selyemfogású Cortegiano két véglete közt kell elképzelnünk a renaissance társadalmának árnyalatait, amelyeket legszínesebben Bandello novellái, és a novellák elé írt dedikációs bevezetések, cinquecento szalon-szellemének finom rajzai szemléltetnek.

XVII. A renaissance erkölcsi értékeltolódásainak nyomában visszataszító jelenségek is jártak. Az értelmi hatalommal való visszaélést már a humanisták tették rendszerré; de senkiben sem annyira rikító az erkölcstelenség életelve, mint *Pietro Aretino*ban (*1492 †1556.), a cinquecento egyik legtehetségesebb írójában. Veszedelmes tollától féltek, zsarolásaiért gyűlölték, de amellett hízelgésével sikerült a legmagasabb pártfogókat megnyernie. Lehet, hogy az ő termékeny munkarendjének szervi feltételeihez az érvényesülés perfid módja valahogyan hozzátartozott; az bizonyos, hogy írásai jelentőségének nem ártott. Aretino munkái tették a legtökéletesebb csiszoltságu irodalmi kultúrát demokratikus értelemben általános érdekűvé: nemcsak obszcén *Beszélgetés*eivel *(Ragionamenti)*, a »pedáns« humanizmusnak evvel a brutális megtámadásával, hanem egyéb írásaival is, pl. Leveleivel, amelyekben komoly utakat mutat a kothurnus nélküli szépirodalomnak. Vígjátékai, mint a renaissance-vígjátékok mind, latin hagyományokból nőttek ki. Ennek a műfajnak egyik első mestere *Ariosto* volt, de az ő darabjai — *Cassaria* (Pénzesláda), *Suppositi* (A csempészett gyermekek), *Negromante* (Szellemidéző), *Lena* (Kerítőő) — nem emelkednek a plautusi és

terentiusi naiv intrika-vígjátékok fölé, *Aretino* szatirikus iránydarabjai — *Cortigiana* (A kurtizán), *Ipocrita* (Képmutató), *Filosofo* stb. — nem annyira erkölcsi célzatuk, mint eleven, jellemző korképeikért értékesek. A vásott jókedv a fő programmpontja a vígjátéknak, és ha sohasem voltak erkölcsi aggályai a tárgy és a tónus megválasztásában, most különös szenvedéllyel veti magát a sikamlósságra és trágárságra. *Bernardo Dovizi* (Bibbiena bíboros, *1470. †1520.), az urbinoi udvar híres *bel esprit*-je a felszarvazott férj örökké hálás témáját viszi a néző elé hírhedt *Calandriá*jában, amelyet, mint a renaissance egyik legreprezentativebb vígjátékát szokták két másik, sokkal különb munkával együtt emlegetni. Az egyik Machiavelli *Mandragolá*-ja, a másik, a század vége tájáról való : *Giordano Bruno Candelaio*-ja. *Bruno* (†1600.) a szabadgondolatnak máglyán elpusztult vértanuja, a renaissance végső szentesítője, aki a ptolemaeusi kristálygömböket szétzúzta és a csillagtengerek végtelenségét tette meg a gondolkodó ember hazájának : olasznyelvű bölcsészeti munkái jogán is az irodalomtörténeté. Egyetlen színdarabja a legvaskosabb típusokat markolta ki a nagyon szabadszájú és a legkényesebb pontban sem szégyenlős kómikum számára : az agyafúrt csalót, a vén szerelmest, és legelső sorban a *pedánst*, a taplószívű könyvmolyt, a humanista rikító karrikatúráját. A *Candelaio* is, mint a legtöbb vígjáték, a klasszikus komédiák mintáján épül fel, de nyelve már teljesen népies, párbeszédei modernül gyorsan peregnek. Ugyanezt az átmenetet jelentik *Antonfrancesco Grazzini*, »*il Lasca*« (*1503.†1584.) vígjátékai : *La Gelosia* (Féltékenység), *La Strega* (Boszorkány), *La Sibilla* stb. és *Giambattista della Porta* (*1535. †1615.) darabjai : *L'Astrologo*, *La Fantesca* (Szobalány) stb. Egyetlen vígjáték, amelyet modern értelemben vett, ú. n. jellemvígjátéknak tekinthetünk, amely teljesen nemzeti gondolatvilágból nőtt ki és nemcsak ötletében, hanem felépítésében, színpadi és irodalmi eszközeiben is eredeti : a *Mandragola*, Machiavelli legkülönb szépirodalmi munkája, sőt az egész olasz irodalom legjobb vígjátéka. A Mandragola meséje tősgyökeres olasz novella-téma ; és talán az olasz novellisztikus szellemnek köszönheti a jellemek élesvonalú rajzait : a felszarvazott férj, az imposztor, kerítő pap, a szerelmes ifjú, az ingyenélő, a hűtlenségbe beugratott menyecske, mind mintha valami gáláns elbeszélésből szöktek volna színpadra. A *Mandragolá*ban semmi sem drámai ; a novella szelleme tölti be egész levegőjét ; és bizonyára ez menti meg eredetiségét, mert ha a vígjáték szellemében fogant volna a mese gondolata, nem kerülhette volna el, hogy a hagyományos kliséket használja. A *Mandragola* tehát egészen egyedül áll a művelt, az »irodalmi«, vagyis nem népvígjátékok között. A népies vígjáték irodalma párhuzamosan fejlődött a művelt vígjátékéval ; a klasszikusoktól nem kért kölcsön semmit, de ékeskedni mégis akart valamivel : átvette a pásztori költészet dekorativ felszerelését, hogy a paraszthangulatba egy kis árkádiai levegőt vigyen, és a tenyerestalpas humort a nimfák és pásztorok enyelgésével tegye változatossá. Csakhogy a realizmus itt is mindig több helyet szorított magának : népszínmű mestere, a félig paraszt *Angelo Beolco* (*1502. †1542.) teljesen diadalra vitte a falusi élet derűs, eleven hangulatát, és csak a kellő tehetségeken múlott, hogy nem csinált népesebb iskolát. A félig népszerű, félig árkádiai műfaj életképesebb volt a falusi kompozicióknál, mert a jelmezes pásztorvilág a táncos, zenés előadáshoz igen kényelmes eszköz volt ; a kitalálásnak kevés dolgot adott egy kis látványos darab összeállítása. Nem is kellett megírni ; elég volt a tartalmat, a scenáriumot megvázolni ; a párbeszédeket a színész rögtönözte. Ez volt a *commedia dell'arte*, amelynek tárgya mindig hagyományos, közismert típusok kis banális históriája volt, cirkuszi bukfencekkel ízesítve. A típusok annyira állandóak és változatlanok, hogy mindegyik már az öltözetéről felismerhető, és ruhájával szinte már a darab meséjét is előre elárulta. A *commedia dell'arte* egyenruhás típusai ma is még ismeretesek : *Pantalone* a drámai apa, vagy kómikus szerelmes öreg, *Colombina*, a hősnő, *Arlecchino*, *Brighella*, az agyafúrt, illetve bárgyú inas stb. A színdarabok előadására többnyire testületek vállalkoztak, akadémia-jellegű egyesülések, amelyek hangzatos címet hordtak, tagjaik álnevet választottak (*Beolco: Ruzzante*=tréfás ; *Grazzini: Lasca*=ponty). Később az Árkádia- és egyéb akadémikus társaságok tartották fenn ezt a szokást.

XVIII. A víg költészetnek annyira népszerű hajtása, a burleszk, természetesen tovább virágzott a cinquecentoban is és alkalmazkodott a változott ízléshez. Ennek a műfajnak első reformátora *Francesco Berni* (*1497. †1535.) Ő változtatta a *burleszk*-et »*berneszk*«-ké, ami a politikai és társadalmi szatira új, szertelenségektől megtisztított hangját jelenti. Bernitől származik a heroikomikus óda-paródia is : óda a legjelentéktelenebb apróságokhoz, az angolnához, az őszibarackhoz, különféle többé-kevésbé diszkrét jellegű házi eszközökhöz, stb. *Grazzini*, a novellista és vígjátékíró mint berneszk költő is a legjobbak közül való. A komoly költészetben a líra teljesen Petrarca varázsa alatt van. A renaissance forma-virtuozitása rátermett a nehézkezelésű szonettre és a Petrarca zenéje, ritmusa természetszerűen vitte át az új korba az eredeti hangulatot, felfogást és nagyjából a tartalmat is. Akik a verselés művészi rutinján felül hivatott költők is voltak, bírtak új gondolatokat belevinni a hagyományos egyformaságba, de alapjában igen kisskálájú irodalom volt, bár csodálatosan termékeny és páratlanul gazdag művelőkben. A petrarkista iskola feje *Pietro Bembo* kardinális (*1470. †1547.), a rokokó francia abbé-típusainak nagyszabású őse ; *bel-esprit*, gáláns, finom-

tollú író; mint latinista, a kor egyik első stílusművésze. A Petrarca-iskola költői és érzelmi stílusát *Asolani* c. párbeszédes traktátumában alapozta meg és szonettjeivel szentesítette a benne megfogalmazott törvényeket. A dialógusok és traktátumok gazdag terméséből ez a munka a *Cortegiano* irodalmi és kulturális fontosságát nem éri el ugyan, de a többi, leginkább a szerelemmel foglalkozó elmélkedések között (érdekes a *Tullia d'Aragona* dialógusa a Szerelem végtelenségéről) a legkülönb. Bembo szonettjei a petrarkisták nagy seregét táplálták ösztönzéssel; a művelt hölgyvilág is hozzájárult a nagy költői kör díszítéséhez: *Vittoria Colonna*, akiért *Bembo* és *Michelangelo* is hevültek, a lovagi hódolat tiszta lelkesedésével, *Veronica Gambara*, *Gaspara Stampa*, és a széplelkű hetéra, *Tullia d'Aragona*. Vittoria Colonna és Gaspara Stampa föléje emelkednek az átlagnak; még magasabbra száll a banalitások fölé *Michelangelo Buonarroti*: az ő lírai költeményeinek komor színei és erélyes plasztikája a gyengédvonalú szonettben is elárulják a titánt. Michelangelo levelei, a meghitt, közvetlen stílus értékes emlékei, nem irodalmi művek; nem is annak voltak szánva, de a renaissance nagy mesterei közül nem egy volt, aki az utókor számára jegyezte fel intimitásait; még a quattrocentóból *Ghiberti*, a XVI. sz.-ból *Benvenuto Cellini*, szobrász és ötvösművész (*1500. †1571.) a világirodalom legfrissebb hangú, legbájosabb és egyik legérdekesebb önéletrajzának írója. *Giorgio Vasari* (*1511. †1574.) vagy kétszáz olasz képzőművész életét írta meg, festő és építész létére olyan írói készséggel, hogy a mesterkéletlen, naiv prózairodalomnak mindig büszkesége marad hatalmas életrajzgyüjteménye, amellett, hogy minden történeti kritikátlansága ellenére megbecsülhetetlen forrásmunka a renaissance művészetének, sőt egész szellemi életének ismeretéhez és megértéséhez.

XIX. A humanistáknak természetesen nem sikerült az eleven olasz kultúrába a holt irodalmat beoltani. De a klasszikus ízlés, a józan, tiszta formák érzéke megfogant és életre kelt, mihelyt az első kedvező feltétel megvolt hozzá. A petrarkisták szó-zenéje és rímcsengése hamar felébresztette a klasszikus visszahatást, amely az olasz verset a higgadt, komoly antik mérték formájába kívánta öltöztetni, mert a fülbemászó ritmus, a megvesztegető rímelés külsőségei túllármázzák a gondolat fenségét. Mivel pedig az olasz nyelv egyáltalában nem alkalmas az időmértékes versre, az elmaradt rímet nem pótolhatták teljesen, a görög-latin verslábak használhatatlansága miatt: a »rímtelen versek« *(versi sciolti)* csak ötletükben voltak ókori formák, valójában a román, szótagszámokon alapuló, verselést követték. 1539. *Claudio Tolomei* követelte először az antik költői és verstani elvek meghonosítását, és *Gian Giorgio Trissino* (*1478. †1550.) valósította meg. Trissino vívmánya az *endecasillabo*, a 1 szótagú rímtelen verssor, amely az ötös (illetve hatodfeles) jambusnak felel meg, és minthogy komoly menetével nagyon alkalmas az epikához, a latin-görög hexametert is pótolta. Trissino ujításának nagy sikere volt: utána a szabad vers állandóan műsoron maradt az olasz költészetben, és pedig leginkább a drámában. Trissino és iskolája a klasszikus formával a latin nyelv szellemét is ráöltötte az olaszra. A latin mondattan színezetével már Boccaccio is megpróbálta nyelvét előkelővé tenni, de az új klasszikusok egészen a latin mondat lapidáris tömörségébe szorították bele az olasz beszédet, és ez a szűk köntös a legújabb korig megmaradt a költői nyelv ünnepi egyenruhájának. Trissino ujítása a drámára is kiterjeszkedett; *Sofonisbe* c. tragédiája az első modern olasz klasszicizáló dráma. A görög-olasz drámának sem első lépése, sem a következő — *Rucellai Rosmundája* és *Orestes*-e — nem jelentett nagy diadalt a klasszikus szellemnek; *Giamballista Giraldi* (*1504. †1573.) a görög szinpad helyett Senecát választotta mintának *(Orbecche* rémdráma), szintén nem nagy sikerrel. De az ujonnan megnyitott utak nem maradtak járatlanok, és a legújabb korig eleven volt a reformátorok hatása: a XIX. sz. drámairodalma sokat köszönhet nekik. Trissino az eposzban is mintát akart adni; ezúttal természetesen Homerosnak kellett helyt állnia. Szabad versekben énekelte meg Itália megszabadulását a gótok uralma alól, *(L'Italia liberata de' Goti)*, de ennek a »tiszta klasszikus« eposznak nem volt utánzója. Be kellett érnie avval, hogy a klasszikus hősköltemény rendszerét és elveit szemléltetően bemutatta, és ez a hatása meglátszik az utána következő epikus-nemzedéken. *Luigi Alamanni* (*1495. †1556.) lovagregénye, *Girone il Cortese*, stílusában a klasszikus iskolához tartozik, *Avarchidé*-je meg egyenesen Ilias-utánzat; *Bernardo Tasso* (*1493. †1539.), a nagy Torquato apja, a maga *Amadis*-eposzát Trissino elvei szerint kezdte meg, de Ariosto szellemében folytatta, mert belátta a klasszikus-utánzatok értéktelenségét. A latin-görög ízlésnek összeegyeztetése a modern eposszal a következő generációnak sikerült végleges formában. Természetesen modern ízléssel nehéz ezt a sikert teljes jelentőségében felfogni. Azt, hogy egy romantikus, újkori tárgyat, pl. keresztény vitézek tetteit, vagy Afrika körülhajózását, az ókori művészi felfogásnak otthonos mitológiai alakok beavatkozásával tesz költője mozgalmassá és érdekessé: nekünk csak a történeti álláspont kritikájával lehet megközelítenünk. A hősi eposz egész felfogására ránehezedett az Aeneis mintája, és a Vergilius-klisé az egyformaság és egyhanguság átkával verte meg az epikus nemzedékeket tizediziglen. Természetes, hogy a lehetőség szerint a keresztény ideológiához alkalmazott apparátussal váltják fel az ókori eposz-felszerelést és pogány istenek helyett allegórikus alakok, vagy a Menny-

ország szent lakói és a Pokol szörnyei segítenek a mesét tovább gördíteni. Ez a ráerőszakolása az antik stílusnak a gyakorlatlan olvasó-nemzedékekre nem egy ember műve, mégis a felelősséget a műfaj legnagyobb tekintélye és legnagyobb művésze, *Torquato Tasso* viseli érte. Tasso eposzát, a *Jeruzsálem megszabadítását (La Gerusalemme Liberata)* a világirodalom ma is mint az újkori epika gyöngyét ünnepli. A hősköltemény elgondolásában modern munka; a romantikus lovagvilág légköre a meséhen, a renaissance pompája a leírásokban és a szép dikcióban, mind az eleven kor szívével együtt lüktet; az új mozzanat, a vallásos érzés szintén az új kor érzelmi világának visszaverődése. A régi lovagregényekben még nincs meg az elmélyedés a vallás gondolataiba. A pogányverő hősök vallási türelme a közömbösségig szabadelvű; Pulci és követői pedig egyenesen gúnyt űztek saját pro-forma ájtatosságukból. Tasso aggályosan igyekezett a keresztény eszme diadalmas vállalkozását minél kevésbé világi hangulatban megörökíteni. De tehetsége elragadta; érzéki színekben, világi gondolatokban tombolta ki költői termékenységét. A szerencsétlen művészt ez rettentő konfliktusba kergette. Lelkiismerete beteg idegeinek minden szálával rettegett az új nagyhatalomnak, a jezsuita szellemnek vallásos radikalizmusától. Üldözési mániája, amely később éveken át fogságban tartotta a Szt. Anna kórház cellájában, a vallási skrupulusok rögeszméjétől még jobban elvadult; a *Gerusalemme* szépségein nem tudott ugyan segíteni, de amikor a már kész költeményen látta, hogy mennyire nem tudta magát benne teljes lelkével a vallás legmélyebb gondolataiba, a visszahatás korának szellemébe beleérezni, utólag még jóvá akarta tenni az eposz nagyon világiasnak érzett részleteit, és egy értekezésben kifejtette, hogy a költemény személyeit allegórikusan kell felfogni, és a hőstettek valláserkölcsi szimbolumok. Ez már egészen barok gondolat, amelyhez a renaissancenak nincs köze. Igaz, hogy egyelőre elméleti értéke volt, de az epigónok komolyan vették és volt alkalma a Tasso után jött nemzedéknek páncélos szimbolumokban és lóra pattant erkölcsi alapfogalmakban gyönyörködni. A *Gerusalemme* meséjének változatossága, az ellenséges hatalmak mozgalmas szerepe, az egész tárgy fensége és jelentősége nem marad el az Aeneis mögött. Amit Tasso a vergiliusi sablónhoz hozzátett, azt nagyrészt a magáéból adta: a lírai melegséget, az őszinte érzelmességet, a költemény bensőségesebb hangját, csupa ajándékát nagy lírai tehetségének. Ariosto természetesen nagy tételekkel szerepel a *Gerusalemme* rovásán. Főképen a szereplő személyeknek van meg nagyon hasonló másuk a *Furioso*-ban. De Ariosto típusai frissebbek, stílszerűbben alkalmazkodnak a mesevilághoz, mint Tasso emberiebbeknek tervezett, de csak vérszegény és passzív alakoknak sikerült hősei. Tasso vitézei végre is csak a végzet könyvében előre megállapított események szereplői. Az olvasó érzi, mennyire megosztják cselekvő szerepüket az égi hatalmakkal. A túlvilág beavatkozása, ez a rossz helyre átültetett ókori mitosz-elem, amely a keresztény hősi eposzokat végzetes ellentmondásokba kergeti, Ariostonál kapta egyedüli elfogadható megoldását: a varázsgyűrű, bűvös szerszámok, repülő csodák, boszorkányok és tündérek és a vitéz leventék többi segítői a mese együgyűségét humorosan affektáló színezettel vannak aláfestve. Tassonak ezt az ellentmondást nem sikerült áthidalnia. A *Gerusalemme* érdeme nem is alapötletében van és nem a hősök rajzában (a főhős, Bouillon Godofréd mind között a legszíntelenebb), hanem az epizódokban, a pompázó színekkel festett szerelmi és lírai részletekben és az egész — alapjában száraz vagy banális — mesét kísérő elégikus hangú zenében. Sok stanzáját a nép is énekelte, mert verselése szép és tetszetős — jóllehet Ariosto könnyed, hajlékony strófáihoz hasonlítva a Gerusalemme stanzái sokszor túlságosan ünnepélyesek, sőt helyenként egyhangúak. Tasso mint lírikus többszázra menő szonettjeiben és egyéb dalaiban is legkülönb a korában; ő is Petrarca iskoláját járta, de annyi az őszintén meleg hang, főképen a szonettek jó részében, hogy ha a konvencionális, az erőltetett és mesterkélt strófákat kirostáljuk, Tasso lírai fölényével sem versenyezhet senki a petrarkisták közül, amellett, hogy új hangot nem hozott ő sem a lantos költészetbe. Annál nagyobb hangja és visszhangja volt a *Gerusalemme Liberata*-nak. A következő századok, Olaszországban és a külföldön csak úgy ontották a hősi eposzokat. Olasz földön a selejtes túltermelésnek csak egy életképes eredménye volt; az, hogy egészséges ellenzéket nevelt naggyá a heroikomikus eposzban. A hőskölteménvek vaskalapos tekintélyét először *Alessandro Tassoni* (*1565. †1635.) eposza, »A vödör elrablása« *(La secchia rapita)* támadta meg. Tassoni szigorú Petrarca-kommentárával is megmutatta tekintélyes romboló erejét; a *Secchiá*-ban egy vödör körül kigyúlt harc megéneklésével akarja nevetségessé tenni az eposz méltóságát. De a hősköltemény méreteit még nem hozta az ellentét kómikumától megkövetelt kicsinyes léptékre: még komoly háboruba kergeti hőseit, bár a beavatkozó olympusi isteneket teljesen burleszk módon figurázza ki. A népszerűvé lett heroikómikus műfaj későbbi fejlődésében, és pedig külföldön kapta meg a neki megfelelő formát: a tárgy jelentősége mindig kisebb körre szorult és evvel mindig jobban kiemelte a kicsinyes tárgyhoz nem illő epikus hang kómikumát: egy szóval, visszatért Tassonitól az ókori Békaegérharc felfogásához *(Pope* Hajfürtje, *Csokonai* Dorottyája, stb.). *Lorenzo Lippi* (*1606. †1664.) heroikómikus eposzát, a *Malmantile racquistato*-t (M. visszahódítása) in-

kább zamatos, népies nyelve és a mesébe szőtt kedves novellák teszik értékessé, mint humora. A heroikómikus fajta már nem a cinquecentohoz tartozik, de magát a *Gerusalemme*-t is már sok szál fűzi a következő korszak szelleméhez. Tasso a renaissance hanyatlásának első állomása; idegbeteg lelkének színes fantáziája, hangulatának bágyadt melankóliája már abba a korba utalják, amely művészi gondolatának súlypontját a tökéletesre csiszolt formák meglepő, izgató játékába helyezi. A barok képzőművészet gazdag motivumokban pompázó ötletessége az irodalomban nem találť megfelelőjére: az irodalom szelleme kimerült, el-értelmiesedett; a bátor, teremtő inspirációt az agyafúrt, szőrszálhasogató retorika keresettsége váltotta fel. Tasso csak egyszer, 29 éves korában, szólalt meg, művészien kicirkalmazott stílusában is, a legköltőibb közvetlenség hangján, pásztori játékában, az *Amintá*ban. Az *Aminta* egymaga jóváteszi az édeskés pásztori műfaj minden ízlésbeli eltévelyedését, természetellenességét, a Tassot megelőző és utánzó eklogások minden bűnét. Az amúgy is népszerű pasztorál az Aminta után még termékenyebbé lett, de Olaszországban a tengernyi utánzatok közül értékes csak egy akad: *Giambattista Guarini* (*1538. †1612.) tündéri pásztorjátéka, *Il pastor fido* (A hű pásztor), az árkádiai pásztorok apró szerelmi intrikáiról, erdei nimfákról és istenségekről. A lengő, kacér kosztümökbe öltöztetett szalónpásztorleánykák, a kedvesen negédes párbeszédek, melyek igazi udvaroncrutinnal leplezik a darabban lüktető meleg érzékiséget, a gáláns udvari élet légköréből szíttak életet. A pásztori játék látványos jelenetei, lírai betétei nem lehettek el zene nélkül, a karok fellépését tánccal kellett mozgalmassá tenni (dalos táncbetétek a kora renaissance ünnepi díszelőadásain is már divatban voltak): így hajtott a pásztori játék egy új ágat, a melodrámát, az opera ősét. A lírai opera első lépését *Rinuccini Dafné*-jével tette meg 1594.; a zenét *Jacopo Peri* és *Giulio Caccina* szerezték.

XX. A pásztordal másik hajtása a *secentizmus* volt. A stílus keresettsége, dagályos szópompája nem az eklogák vívmánya ugyan, mert a szicíliaiak épúgy mint Petrarca, már a középkorban használták dekoratív céljaikhoz, és Tasso eposzában is valószínüleg a pastorale hangjától függetlenül jelenik meg újra, mint barok cifrálkodás. De a *secentizmus*nak nevezett affektáló modorosság, a fordulatokkal, meglepő képekkel való hatásvadászás legszemléletesebben a pásztori témákban jut érvényre. Legnagyobb mesteréről, *Giambattista Marini*-ról (*1569. †1625.) marinizmusnak is nevezik. *Marini* az érzéki, csak külső hatásokra képes, tehát formájában tökéletes, képekben gazdag, ötletességekben, elmésségekben virtuóz verselésnek nagytehetségű mestere. Mitológiai, allegórikus eposza az *Adone*, Vénusz és Adonisz szerelmének története — dekadens idegrendszerekre számító, táj- és aktfestészet — a XVIII. sz.-beli francia rokokó egész érzékiségét anticipálja. *Marini* nagy költői iskolájának kis ellenzéke volt. A klasszikus egyszerűséget *Gabriello Chiabrera* (*1552. †1638.) lírája, a nemzeti gondolatot *Fulvio Testi* (*1593. †1646.) klasszikus ódái képviselik. A század második felében erélyesebb lett a visszahatás a dekadens irodalom ellen. A renaissance újplatónikus akadémiái mintájára ismét emeltek erős várakat az egészségesebbnek érzett szellem megvédésére, költői és tudós akadémiákat, amelyeknek, talán a klasszikus elvontság jellemzésére, az Árkádia nevét adták. Az árkádikusok csak lassankint szabadultak meg Marini varázsa alól. Az a hideg józanság, amellyel programköltészetüket űzték, más áldást nem hozott a szépirodalomra, mint gyökeres ízlés-változtatást, amelynek megvolt a nevelő hatása. Egyéni értéke az árkádikusok között kevésnek van, ezek között a legmaradandóbb név *Pietro Metastasio*-é (*1698. †1782.); valódi neve *Trapassi* volt, de az árkádikusok az irodalmi életüket görög álöltözetben töltötték, és nevet is klasszikusat vettek fel. Metastasio a melodráma költője. Operalibrettói élénk menetű, nagy költői értékű alkotások; természetesen a lírai forma szelídsége letompítja a drámai erőt. Az oratóriumnak is Metastasio a mestere: szerencsés hivatásválasztás, amelynél minden művészi fogyatékosságot kipótolhat a zene. A többi drámai műfaj, a klasszikus tragédia nem a latin-görög mintákat választja, hanem a francia drámáét. Talán csak *Scipione Maffei* (*1675. †1755.) tanult az eredeti görög színpadtól. *Merope*-je (1713) az első nagy klasszikus olasz dráma. A görög dráma túlságos józan egyszerűsége helyett shakespeare-i mozgalmat és érdekességet akart a görög technikájú tragédiába vinni *Antonio Conti* (*1671 †1749.): amit ő nem bírt ebben a stílusban megvalósítani, az a következő nemzedék egyik legnagyobb nagyjának, *Alfieri*nek hozta legszebb költői diadalait. Az Arkádia józanságot hirdető költői szövetsége és a klasszikus lehiggadtságot utánzó drámák épúgy arra voltak hivatva, hogy leszámoljanak a marinisták hamis értékeivel, mint ahogy tervszerűen ezt akarták a szatirikusok: a kimért hangú *Benedetto Menzini* (*1646. †1704.) és a könnyed, beszédes *Salvator Rosa*, a festőművész és költő (*1615 †1673). Ezek, és a testületeken, vagy iskolákon kívül álló személyes törekvések, mint *Vicenzo Filicaia*-é (*1642. †1704.), akinek egyik szonettje, az idegen uralmon kesergő hazafias bánatáért még ma is népszerű, vagy a tudós *Francesco Redi*-é (*1626. †1698.), aki híres dithyrambusában *(Bacco in Toscana)* Toszkána jó borát ünnepelte: mind erős pillérei annak a hídnak, amely a hanyatlás korából, a spanyol uralom alá gyűrt ország zűrzavaros idejéből, a marinisták szóáradata fölött átvezet a *Risorgimento*ba, a XVIII. századbeli »fellendülés«-be. De az a szellem, amely a *risorgimento* felvilágosodásának új, har-

cos gondolatait teremtette, nem ezekben szólalt meg, hanem a pozitiv tudományok nagy világosságaiban, *Giordano Bruno, Galilei, Campanella* merész könyveiben. Ezek a gondolkodók segítették hatalomra, az inkvizició borzalmain keresztül, a természettudományi világszemléletet és nyitották meg az új század előtt a végtelen távlatokat. A risorgimento irodalma két hatásnak: a humanista és árkádiai formalizmusnak, és az emberi, lelkiismereti szabadság dacos törekvéseinek nyomát hordja magán. A *risorgimento* már nem európai fontosságú, mint a *rinascimento* volt; de nemzeti jelentősége annál nagyobb: minden, amit a mai Olaszország mint irodalmi értéket őriz nemzeti kincsei között, azt egyenesen, vagy közvetve a risorgimentóval hozhatja összefüggésbe. A Mariniak fénykorában a dekadens, kifosztott, megsanyargatott Olaszország még ontotta Európára nagy forgalmi értékű kincseit: a XVIII. sz.-tól kezdve minden szellemi vívmánya a félszigeten marad, és szivesen hozza be a külföld ujdonságait. Az angol és francia felvilágosodás a Bruno és Campanella lelkiismereti szabadságharcának eredményeit segített a risorgimento szellemi életének vérkeringésébe bevinni: az írók szenvedelmes, támadó hangja mutatja, hogy új világ lehetősége csillant meg előttük, hogy a régivel le kell számolni. Az a stílus, amelyben ez a harc folyik, egyelőre nem bír a hagyománytól szabadulni. Az olasz irodalom nyelvét két iskola merevítette ünnepélyessé, kiszámítottan ékessé: az egyik Trissino latinizáló iskolája, amely a csengő vers zenéjét a nyelv klasszikus méltóságával pótolta, és amelynek elveit az Árkádia szentesítette, a másik a marinisták nyelv-zsonglőrködése, bőséges frázis-termésével. A risorgimento most ehhez hozzáadta a maga nagy energiáját, a mindig teljes gőzre fütött lelkesedését; és a hangzatosság és indulat összetevőiből jött létre az irodalomnak új hajtóereje: a pátosz. Az olasz pátoszban látszólag van talán valami póz, de mert majdnem mindig őszinte indulatnak gesztusa, komoly értéknek kell venni, még ha az indulat és kifejezés közt nincs is meg mindig a természetes arány. Röviden, nagy energiával, megkapóan és nagyon mutatósan csak az olasz szellem birja ötleteit megrögzíteni; az ércbe, márványba vésett feliratok, a könyvajánlások valósággal gazdag műfajjá fejlődtek Olaszországban: a szonettírás mellett talán a felirat-komponálás a legsajátosabban olasz írói tehetség.

XXI. A *risorgimento* írói közül néhány nevet meg kell jegyezni. Nem szerepelnek nagy vívmányokkal az európai kultúra történetében, de nemzeti jelentőségük mégsem egyedüli jogcímük a halhatatlanságra. Uj esztétikai értékeket hoztak mozgásba, nemcsak az utánuk következő nemzedék gazdagodására, hanem minden korszak művészi épülésére. A magyar olvasó számára az ő termésük keveset jelent, mert fordításban alig hozzáférhetők. *Giuseppe Parini* (*1729. †1799.) — nincs meg magyarul, — a *risorgimento* legplasztikusabb kifejezője. Nagy szatirája, a befejezetlen *Giorno* (A nap), eleven korkép, ha torzított is. A *Giorno* az arisztokrácia elpuhult, meddő életét írja le a nap minden szakában. Stílusában a gúny semlegesíti a pátoszt; keresett színességei a humort csak aláhúzzák s Parini szatirája, ha befejezi, a legnagyobb értékű poémája lett volna az egész újkori O.-nak. A *risorgimento* forradalmi gondolatait nagyobb energiával fejezte ki a szenvedélyes lelkü *Vittorio Alfieri* (*1749. †1803.), az olaszok legnagyobb tragikus költője. Igazi klasszikusa a formának, aki azonban ezt a formát egészen romantikusan színes indulatokkal telíti. A legelevenebb jelen hangulatát harsogják szónokló hősei, akiknek szavai a színházban sokszor féktelen tüntetést rögtönöztettek a hazafias ifjúsággal. Szaggatott, lihegő párbeszédei francia mintáitól egészen különböző színezetet adnak tragédiáinak, amelyek cselekménye viszont még a francia klasszikus drámákéinál is egyszerűbb, szegényebb. Hősei emberfölötti héroszok; csak irodalom van bennük; semmi reális élet. A vígjáték is megtalálta mesterét ebben a korban. *Carlo Goldoni* (*1707. †1793.) sokkal döntőbb szerepet kapott az olasz színpad fejlődésében, mint Alfieri, mert ő nem lépett be kész, kifejlett iskolastílusba, hanem megteremtette a magáét. Ő nem Machiavelli körének renaissance vígjátékaihoz nyúlt, hanem a *commedie dell' arté*-t, a nép szelleméből termett, keresztül-kasul nemzeties kómikai energiaforrást vezette be műhelyébe, amelyből Pantalone, Arlecchino, Colombina, Brighella és a többiek, polgári öltözetben, modern szellemű változatban kerültek vissza a szinpadra. Goldoni kedvesen naiv, átlátszó meséi, cselszövései talán már csak egészen stilizált, vagy régieskedő trükkökkel hatásos rendezésben nyújtanak valamit a közönségnek: de több, mint száz színdarabja együtt az olasz géniusznak mindig jelentős monumentuma fog maradni. Alfieri is, Goldoni is tanui voltak a francia forradalomnak; Goldoni francia nyelvű darabjaival és emlékirataival behódolt a gallus szellemnek, amelynek egyébként sok vígjátéka tárgyát is köszönheti; *Alfieri* a *Misogallo* (Franciagyűlölő) c. pamfletben fejezte ki mélységes megvetését a testvérnemzet iránt. A forradalom rémségeit bélyegezte meg *Vincenzo Monti* (*1754. †1828.), a nagy formaművész is, aki egész Európa művészi irodalmát nagy megértéssel át tudta érezni. Shakespeare, Milton, Ossian, Goethe: mindegyikből tudott gazdagodni. Forradalmi demokrata szellemű költeményei és drámája (*Caio Gracco*) a nagy hazafit, a francia császárságot és a restaurációt tömjénező versei az ügyes opportunistát jellemzik. Tisztább, kifinomultabb művészi tehetség *Ugo Foscolo* (*1778. †1827.), a szabadság fanatikusa, aki osztrák uralom elől Svájcba és Angliába száműzte magát. Levelekben írt regénye,

Ultime lettere di Jacopo Ortis (J. O. utolsó levelei) Goethe *Werther*-jének az egész világirodalomban legértékesebb utánzata. Tragédiái *(Ajace, Tieste, Ricciarda)* Alfieri stílusában, politikai iránayművek. Tiszta művészetet kapunk Foscolo legszebb költeményében, amely az új olasz irodalomnak mai napig is egyik legszebb darabja, a bölcselkedő *Sepolcri*-ban (Sírok), a halál szépségének klasszikus ódájában. A költemény tömörsége a keresett homályosság hatását teszi, de a dekorativ hangzatosság zenéjében annyi gyönyört találó olasz ízlésnek tökéletes szépségű, mert szép gondolatokat szaval. A *Grazie*, abbamaradt himnusz-sorozat a művészet magasztalására, szintén a görög-latin gondolkodás és erkölcsi világszemlélet stílusában van megfogalmazva: a klasszikus gondolat az Arkadikusok óta nem hanyatlott, sőt nagyon szép másodvirágzást ért meg. Monti és Foscolo mellett *Ippolito Pindemonte* (*1753. †1828.), akihez a *Sepolcri*-t költője címezte, a formai klasszicizmus egyik legnagyobb mestere; az eklogának gazdagabb formát adott »Mezei költeményei«-ben *(Poesie Campestri)* az angol természetleíró költészet importálásával. A napoléoni háborúk után következő osztrák uralom nagy politikai reakciót, és ennek kapcsán még erősebb hazafias, szabadelvű áramlatot teremtett. A nemzeti gondolatnak a Franciaországban virágzó romantika is segítségére jött: a multnak kultusza nemcsak az irodalom tárgyválasztásának nyújtott kellemes változatosságot a klasszikus elvontságok után, hanem a hazafiúi lelkesedést is gazdagon ellátta táplálékkal. A külföldről behozott romantika fordította az olasz irodalom figyelmét az európai irodalom régibb iskoláira is: *Ossian* és *Shakespeare*, *Goethe* és Walter *Scott* egyenlően utat találtak az irodalomnak már nagyon klasszikussá vált légkörén át az írók és a közönség ízléséhez: Olaszország most vert hidat a nyugateurópai szellemhez és ezentúl soha el nem veszíti vele az összefüggést. Az olasz romantika, a szónak tágabb értelmében, *Alessandro Manzoni* (*1785. †1873.) munkáiban diadalmaskodik. Manzoni történeti drámái, *(Il conte di Carmagnola* és *Adelchi)*, Goethe szellemi utódai, az első komoly szakítás a klasszikus ízléssel. A mai napig is leghatalmasabb és legtökéletesebb olasz történeti regény, *I promessi sposi* (A jegyesek) szintén *Manzoni* munkája. A regény koncepciója, díszletezése Walter *Scott* műhelyének jegyét hordja: de a komoly és minden józansága mellett is mély vallásos érzés, a tősgyökeres olasz levegő Manzoni független művészi egyéniségéről beszélnek. A romantikában újraéledt középkori katolicizmus és az aktuális nemzeti gondolat adja a Jegyeseknek azt az eleven alaphangulatot, amelyet csak az annyi iskolát megjárt írói tudatosság bírt a kortörténetbe beleérezni. Amit Tasso keresett a *Gerusalemme* belső perspektivájához, azt oldotta meg Manzoni valláserkölcsi és nemzeti jelentőségű polgári eposza. De hogy ennek az egységes, nagy távlatnak megtalálása mennyire Manzoni művészi erejétől telhetett csupán, és hogy mennyire csak külső díszlet és kosztüm volt minden ujdonság, amit a klasszikus színtelenséget és általánosságokat felváltó romantika szolgáltatott az írónak: azt Manzoni utódai szemléletesen igazolják. A hazafias tűz, a régmult idők megvesztegető exotikuma szerzett ugyan lelkes közönséget a *Promessi sposi* nyomán keletkezett történeti regényeknek, de ma már nincs ezeknek sem értékük, sem közönségük. A legjobbak még *Tommaso Grossi: Marco Visconti*-ja, *Domenico Guerrazzi: Assedio di Firenze* (F. ostroma) és *Massimo d'Azeglio* két regénye, *Ettore Fieramona* és *Niccolò de' Lapi*. A romantika többi híve közül a hazafias irányt *Giovanni Berchet* (*1783. †1851.), a gyönyörű *Profughi di Parga* (A p.-i menekültek) óda vagy ballada költője és a hazafias-vallásos *Silvio Pellico*, az osztrákoknak éveken át volt politikai foglya, emlékirataival, *Le mie prigioni* (Börtöneim) tette fényessé. A romantikusok közé számítják *Giuseppe Giusti*-t is (*1809. †1850.), a hazafias lírának legtemperamentumosabb és legeredetibb szellemét, az osztrák elnyomatásnak és a szabad gondolat egyházi és világi kerékkötőinek támadó szatirikusát. Giusti a szabadelvűség, a vallási és társadalmi türelmesség, az emberbaráti érzés lelkesedésével és a fiatalos hevülés indulatával tűzte tollára társadalmának minden bűnét: a stréberséget, a képmutatást, a spicli-rendszert, a babonás sötétséget, a filiszteres gyávaságot és nemtörődömséget; a diákos jókedvtől a filozófus lehiggadt, mély humoráig minden hangon énekelnek pattogó versei, melynek fűszeres nyelve néha csípős, néha enyelgő, néha goromba és mindig friss, bensőségesen melegszívű. Kár, hogy idegen nyelven nem lehet tolmácsolni és hogy az olaszul értő külföldi olvasó is csak tárgyi és nyelvi kommentárral élvezheti.

XXII. A klasszikus szellem még mindig nem veszítette el életképességét. A XIX. század teljes értékében megbecsülte az antik formák józanságát és olyan meleg lélekkel tudta telíteni, hogy a görög-latin esztétika most kapta igazi szentesítését az olasz nemzeti géniusztól. De csak kevés kiválasztott tudja ezt a lírát úgy kezelni, hogy hamis hangot ne hozzon ki belőle. A klasszikus formák klasszikusai az olasz irodalom legragyogóbb nevei: *Leopardi* és *Carducci*. *Giacomo Leopardi* (*1798. †1837.) az újkori olasz líra első világirodalmi nagysága. Alig három tucatnyi költeménye emberi mélységben a líra teljét adja. Leopardi szerencsétlen életében, beteges lelkében és testében fogant ijesztő pesszimizmusa sajátos hangokban előzte meg a schopenhaueri élettagadást. Az óda méltóságos, komoly formájában valami lázas, türelmetlen szenvedély hangján vádolja a természetet az *élet* adományáért. Leopardi fájdalma távoli rokonságot tart Petrarca gyötrődésé-

vel, de az ő keserűsége nem az az esztétikai érzelgősség, hanem tépelődő, okoskodó, és következtető ; amit Petrarca mint személyes mozzanatot foglal versbe, azt Leopardi a világképbe rajzolja bele ; számára minden személyes élmény, mint az egyetemes Rossznak tünete, univerzális érvényű. Petrarca kesergő szerelme a troubadour nyögdécselése, Leopardi fájdalmában az »emberiség egész nyomora« szólal meg. A Vezuv lejtőjén tengődő rekettye, a kopott veréb ép úgy a saját lelkén keresztül érezteti vele minden teremtett lény eredendő nyomoruságát, mint életének reminiszcenciái, szerencsétlen szerelmének emléke, vagy bölcselkedő elmélyedései a szerelem, a halál, a világ és az élet értelméről. Leopardinál nagyobbsúlyú elmét és tökéletesebb lirikust nem látott eddig Olaszország ; Európa is keveset.

XXIII. Leoparditól Carducci-ig az olasz líra néhány komoly, de csak országos értéket nevelt. Leopardi barátja, *Pietro Giordani*, a klasszikus ízlés szószólója, a romantikus *Giovanni Prati*, aki inkább verses novellájával *(Edmenegarda)* szorított magának helyet a Parnasszuson, *Aleardo Aleardi* édeskés érzelmek és lelkes hazafiasság szépszavú dalosa, a nők kedves költője, tartoznak ebbe az átmenetbe, és a ma is olvasott *Arturo Graf*, aki Heinének köszönhet sokat. *Giosue Carducci* (*1835. †1907.) a legkiválóbb olasz filológusoknak egyike, a bolognai híres egyetem büszkesége, jelenti az olasz klasszikus költészet utolsó virágzását. Manzoni romantikájának fénykorában kezdte pályáját, mint forradalmi ellenzék a rajongó álmodozással, a romantikus áhítat olcsó hangulatcsinálásával szemben. Gondos, tökéletes művű versei, tele szatirikus erővel, a pogány szellem gondtalan életörömével rontanak neki a filisztervilágnak, az elavult egyházi és állami berendezéseknek, az irodalmi ízlésnek. Míg Carducci kortársa és földije, *Olindo Guerrini* (*1845. †1916.) nagy feltűnést keltett kötetével, melyet mint egy tüdővészben meghalt fiatal költő, *Lorenzo Stecchetti* hátrahagyott műveit *(Postuma)* adott ki : a felvilágosodás, a szabadgondolkodás minden költői ügyesség mellett megreked az irányköltészet, sokszor a pamflet színvonalán : addig Carduccit tudományos fejlődése idővel közelebb hozta a kor gondolatvilágához ; kezdte történeti szemmel elbírálni a kultúrmozgalmakat, tárgyilagosabb lett, és temperamentuma is lehiggadt a klasszikus kimértségre. Ezen az új csapáson a szabadgondolat már nem programm számára ; a célzatosság helyett erővel csengő ritmusaiban az olasz nemzeti szellem korszakos és aktuális fontosságú gondolatai szólalnak meg. Az olasz versbe átültetett klasszikus lírai formákat Carducci telítette először modern szellemmel *(Odi barbare)*. A pedáns latinizálás hagyománya a nyelv keresett tömörségében, a merész mondatalkotásban, a sok mitológiai és történeti célzásban megvan ugyan Carduccinál is, de költészete nem hideg formaművészet, nincs semmi konvencionális az ő gazdag színkezelésében; erkölcsi, nemzeti és emberi eszméinek — kissé ünnepélyes, feszestartású és hangzatos — szózata a szépet, a színtiszta művészetet adja. A tömör és szemléletes kifejezésnek a genre- és tájrajzban alig van hozzá hasonlítható mestere az elődök között ; de utána *Giovanni Pascoli* (*1855. †1912.) még talán nála is különb virtuozitással, rövidebben, dalszerűbben villantotta fel azokat az intim képecskéket, amelyeknek megragadásához csak egy szerencsés meglátás és egy-két felcsengő ritmus kell. Pascoli melegszívű bensősége a nagy lélekzetű ódákban nem volt helyén : az ő dicsősége az epigramma-szerű dal marad. Carducci nagy iskolát teremtett ; az ő acélba öltöztetett poézise, ha nem is erejét, de szép csengését átadhatta az utókornak ; de ez a l'art pour l'art elvének szolgálatában gyakran tévedt a marinistákéra emlékeztető szó-zene kultuszába, teremtő ereje sokszor megfeneklett a megvesztegető harmóniában. *Gabriele d'Annunzio* (*1864.), a jelenkori irodalom egyik legtehetségesebb művésze, nagy megértéssel találta bele magát a kristályos latinista költészet szellemébe ; az energiát harsogó páncélos költeményektől a lenge fuvolaszólamig minden hangszínezetet meg tudott fogni. Szigorú esztétizmusa, a nagyképűen skandált görög-latin kölcsönszavak, a gazdag mitológiai névsor pózos eszközei mellett is mindig közvetlenül hat, mert verselése tetszetősen zenei ; és az olvasó művészi élményt kap ott is, ahol szíve, ízlése idegenül fordul el a költőtől és énekétől. D'Annunzio regényei is ennek a szenvelgő, szín- és illatharmóniákba szétfoszló esztétizálásnak iskolájába tartoznak, amelyben van katedrája a francia szimbolizmusnak, a századvégi dekadenciának, a naturalizmusnak, a raffinált erótikának, és mindennek, amit virtuóz kezeléssel és felelősség nélkül lehet szépen elzenélni. A nagy külföldi nevek, elsősorban Bourget és Zola, aztán az igazi nagyok : Dosztojevszkij és Tolsztoj természetesen Olaszországban is jóhangzásúak voltak. D'Annunzio analizise Bourget jegyét hordja ; Zola leghűségesebb tanítványai közé *Serao Matild* (*1856.) nápolyi írónő tartozik, akinek eleven tolla több érdekességgel, mint igaz művészi erővel rajzolja meg erkölcsi korképeit. Tolsztoj vallásos beállítása, nem a tolsztoji problémákkal, jelenik meg *Antonio Fogazzaro* (*1842. †1912.) regényeiben, ahol a tájfestő készség és az áhítattal telített érzelmes hangulat Manzonival tart szoros összefüggést Fogazzaro az újkori olasz regényirodalomnak talán nem a legszórakoztatóbb, de bizonyosan a legkomolyabb és legértékesebb művésze. Regényeinek nagyrésze saját vallásbölcseleti kérdéseinek megvitatása, mintegy sajátmagával való leszámolás. Az egyházi dogmák ellen támasztott szabadelvű ellenzék, a modernizmus, ez az újkatolikus racionalizmus Fogazzaro regényeiben tette meg irodalmi pályafutását, amely a költő részéről töredelmes megtéréssel végződött *(Leila)*. Fo-

gazzaro tudatos író, aki minden eszközét megfontoltan válogatja meg és mindig tisztában van vele, honnan gazdagítja stílusát és invencióját. A modern élet képe ízléses mérséklettel realisztikus a Fogazzaro-regényekben; humoros, néha az enyhe karrikatúráig kiélezett típusai sikerültebbek komoly személyeinek rajzánál. Hőseinek szerelme patétikus és átszellemült, ahogy a finomcsiszolású szalónstílus megkívánja. De nincs bennük hazug vagy hamis hang és mentesek a lágy érzelgősségtől, amelybe a csendes polgári erkölcsöknek másik költője, *Edmondo de Amicis* (*1846. †1908.) gyakran betéved. Utleírásai, regényei, karcolatai (melyek között legnépszerűbb a katonaéletről szóló tárcasorozat, *Vita Militare*, a szentimentális militarizmus kézikönyve) a minden affektáltság nélkül tősgyökeres, gondos olasz stílus mintái. *Cuore* (Szív) c. könyvével az egész világ ifjúságának szívébe bevonult, úgy hogy De Amicis a legolvasottabb olasz író. Az olasz regény az ismert európai irányok mentén halad: az orosz, az északi és a francia regény mesterei minden részletében kitűzték ezt az utat. Európai értékre és érdeklődésre a háború előtti regényírás jobbjai közül a népszerű *Salvatore Farina* kedves, helyenkint vontatott, de ötletes regényeinél jobban számíthatnak *Grazia Deledda* írónő magvas szardiniai néphistóriái és regényei. Deledda erőteljes realizmusa szereti a sötét színeket, de nem tobzódik a megrázó motivumokban, mint a realizmusnak egy sajátosan olasz válfaja, a verizmus. Ez a hatásos esztétikai irány, amely a költészetben akarta a természettudományi világfelfogást, az élettan törvényeit alkalmazni, olasz kezdeményezésre jutott el az európai ízléshez. A nagy olasz színművészek, *Duse, Novelli, Zacconi* tettek legtöbbet a verizmus népszerűsítéséért. A verista iskola legjellemzőbb típusai *Giovanni Verga* sziciliai regényei *(Don Gesualdo)* és novellái *(Cavalleria rusticana)*. A polgári társadalom lefestéséhez a legtöbb színt Ibsen adta. Az ő hatása alatt van *Roberto Bracco* (*1862.), a nálunk is legismertebb olasz drámaíró; közönségünk másik verista ismerőse, *Gerolamo Rovetta* (*1853. †1910.) a francia polgári színművekből tanult többet. Olasz talajból termett *Sem Benelli* izmos drámai tehetsége; a *Cena delle beffe* (Gúnyvacsora) vaskos, velős renaissance-légköre művészien átérzett történeti hangulatot ad a megrázó darabnak. A vígjáték, amely olasz hagyományokat folytat a XIX. sz.-ban, nem termelt európai nagyságot. Goldoni örökén fejlődött *Gherardi del Testa* (*1815. †1881.), utána *Ferdinando Martini* ennek az iskolának legjobb klasszikusa. Romantikus színezetűek a szabadgondolkodó *Felice Cavallotti* nemes pátoszú drámái; kis lírai vígjátéka, az *Énekek éneke* Radó A. fordításában nálunk is kapott közönséget. Tele vannak lírával és humorral *Salvatore di Giacomo* nápolyi néphistóriái, és a szintén romantikus *Giuseppe Giacosa* vígjátékai. *D'Annunzio* lírai színművei és tragédiái nemcsak a pompázó nyelvvel, hanem a szimbolikus, dekoratív, érzéki, megindító momentumainak tarkaságával, művészileg is értékesek, eredetik. A demokratikus szellem a verista drámán kívül a tájköltészet kedvesen népies humorában és intimitásaiban jut szóhoz. *Cesare Pascarella* római, *Renato Fucini* toszkánai, *Ferdinando Russo* nápolyi költeményei, karcolatai, mókái népies költészetben talán egész Európában versenytárs nélkül vannak. A demokrata eszmék mellett a szociáldemokrata érdeknek is van szószólója az olasz irodalom egyik legerősebb költőnőjében, *Ada Negri*ben *(Fatalità, Tempeste)*, akinek szerelmi és családi lírája is a kor legjobb költői terméséből való.

XXIV. A háború utáni irodalom néhány nevet dobott felszínre, amelyeknek hangzása hozzánk is eljutott. Az új olasz regényírók közt nálunk a legnagyobb könyvsikere a d'Annunzio-fajtájú tömegcikkek ügyes termelőjének, *Guido da Verona*-nak volt; a nála értékesebb *Mario Puccinit* eddig csak egy kötete képviseli a könyvpiacunkon. Minden olasz könyv között a legolvasottabb ma *Giovanni Papini* Krisztus élete. Papini mint jeles filológus, olasz írók kiadásával végzett nagy kultúrmunkát és mint a *Logos* szerkesztője, terjesztette a szellemi tudományokat. Vallomása, *L'uomo finito* (Kész ember) erős, poétikus munka, mely mindent feldolgozott a modern irodalmi és gondolkodó lélek vívmányaiból; inkább önmagának keresése, mint arcképe. Szenzációnak hatott nálunk is *Krisztus élete*, Renan pozitivizmusa ellen lelkes ambicióval megindított ellenirat. Az evangéliumot retorikai szószaporítással húzza szét benne; a tárgyi adatok szegénységét Renan megvetett történelmi józansága helyett patétikus, néha nagyon szépen lendülő lírával toldja meg. A Megváltó alakja csak elmosódik az eszmei felfokozásban, de a szerzőnek nagydobra hangszerelt hitvallása annál harsogóbban hozza ki azt a vallási sznobizmust, amely a könyv gyors karrierjét megkönnyítette. Papininél talán még általánosabban ismert író külföldön *Luigi Pirandello*, aki legujabban az európai színpadok állandó csemegéje. Pirandello a modern embernek nem lélektanában fedezte fel a szenzációt, hanem a Bergson és Einstein korához illő eljárással ismeretelméleti-metafizikai problémákon keresztül találja meg a dráma magvát. Darabjaiban nagyrészt patológikus, vagy más értelemben szokatlan típusok hozzák a közönség elé a valóság relativitás-kérdéseit, a megismerhető és a magánvaló realitás árnyalatait, az élt, a költött és a színpadon eljátszott élet különböző fokozatú valóságainak érvényét, egymáshoz való viszonyát. Pirandello bölcsészet, program és agyvelő-irodalmának útjára talán az angol *Shaw* hatása alatt lépett; a választott minta dicséretére válik, ha még valami emberien átfogó nagy gondolatot nem is sikerült humoros, gúnyos vagy finoman agyafúrt kompozicióival megragadni. A mi nagyközönség

günk inkább reklámcikkek útján ismeri a harmadik olasz hírességet, *Marinettit*, a futurizmus megalapítóját. A futurizmus forradalmi esztétikai irányok rokona, amely ha csakugyan a jövő zenéje, mint ahogy lelkes hívei, valószínüleg őszintén hiszik, akkor várni kell az ítélettel: egyelőre olcsó szenzációnak és művészietlen kuriózumnak érzi az az ízlés, amely megszokta a művészetet közvetlen élménynek átélni és nem mesterségesen összehordott segédfogalmakkal és vigyorgó bizarrságokkal idegzetébe fecskendeztetni. Ami igazi tehetséget ez a költői iskola felszínre hozott, az a futurizmustól függetlenül adta termését. A legerősebb egyénisége ennek a mozgalomnak, aki egyébként a futurista jelszót inkább csak az írói siker gyorsabb eléréséért vállalta, *Corrado Govoni (Poesie elettriche, Inaugurazione della Primavera)*, a szabad vers izmos mestere. Gazdag szertárából a tájak lírája és a nagyváros mozgalmas dinamikájának festészete egyenlően kifejezéses eszközt kap. Govoni az élet lirikusa, az életé, a nagyvárosi, modern lélek-ember intimitásainak minden megnyilatkozásában. Mint minden nemzetnek, úgy az olasznak is vannak — a futurizmuson kívül is — irodalmi reform-programjai, esztétikai gondjai a *holnap*-ra, és ambiciói egy értékes *má*-t megtalálni. Ezekről a mozgalmakról most nehéz érdemükben számot adni: az bizonyos, hogy a *dolce stil nuovo*tól kezdve mindmáig nem programm teremtette meg az igazi olasz értékeket.

Irodalom: *Radó Antal: Az olasz irodalom története.* Német nyelven: *Wiese-Pèrcopo: Gesch. der ital. Literatur* (Bibliogr. Inst. illusztrált kiadás). *Vossler: Italienische Literaturgeschichte* (Göschen). Csak a XVII. századig tárgyalja az ol. irodalmat. *Gaspary: Gesch. der ital. Literatur.* Az olasz nyelvű irodalomtörténetek közül a legjobb áttekintést *Rossi* könyve adja: *Storia della letteratura italiana* (3 kötet). Az egész irodalom története, bő szemelvényekkel, *D'Ancona-Bacci* kézikönyvében található meg: *Manuale della letteratura italiana* (6 kötet). *Honti.*

Olen, állítólag lykiai görög költő, a Delosban énekelt régi Apollon-himnuszok szerzője és a hexameter feltalálója, valójában mitoszi alak, a delosi Apollon-papság fikciója, a Lykiából származó Apollon-kultusz képviselője. V. ö. *Preller-Robert: Gr. Myth.* I. (1894). *Christ: Gesch. d. gr. Lit. I.*

Oliphant (ejtsd: alifent), *Mrs. Margaret (Wilson)*, angol írónő, *1828. †1897. Legjobb regényei: *Margaret Maitland, The Chronicles of Carlingford, Madonna Mary.* Irt életrajzokat és történeti munkákat is. Sietve és sokat dolgozott, ami stílusát is befolyásolta, de jellemrajzoló képesség, keresetlen humor és nagy szorgalom jellemzi.

Olivier de la Marche (ejtsd: olivié döla mars), francia udvari költő, *1425. †1502. Legjelentősebb költői műve *Le chevalier délibéré* (1483), allegórikus tanítóköltemény az öregségről és a halálról; közel áll a kor jellemző haláltánc-verseihez. *Memoárjai*-nak első része, amelyet 1470. írt, az 1435—1467-ig terjedő korral foglalkozik. A második rész összefüggéstelen följegyzések sora Merész Károly idejéből.

Oljelund, *Ivan*, modern svéd költő, a mai svéd irodalom legkiemelkedőbb egyénisége. 1920. jelent meg első regénye: *I ny jord (Uj földön)*, mely a költő külső és belső élettörténetét mondja el, s főként azt a mély átalakulást, melyet a börtönben élt át, mint politikai elitélt. Azelőtt túlzó szocialista volt, itt utópista álmából a valóság tudatára ébred. Következő műve további, vallásos fejlődését mutatja meg: *Med stort G. (Nagy G-vel*, ami Isten — Gud — nevének nagy betűje), nem annyira regény, mint vallási önéletrajz, akár a szt. Ágostoné — hívővé tisztult lélek tesz vallomást benne Istenről s a világról. Legujabb kötete déli útleírás: *Sorrentotól Akropolisig* (1925). *Kecskeméti.*

Olosz *Lajos*, *1891. Ágyán, Aradm. Szabad formájú, gondolati tartalmú, deklamációs előadású verseiben igen értékes, egyre mélyülő tehetség szólal meg. Az élet, a halál, a művészet, a természeti erők problémái foglalkoztatják. Egyetlen verskötete: *Gladiátorarc* (Kolozsvár, 1923.)

Olrik, *Axel*, *1864. Dán folklorista. Gyüjti a régi dán és skandináv népköltészet emlékeit. Több kötetben adta ki őket: *Danske ridderviser* (Dán lovagi énekek, 3 kötet), *Kilderne til Saksos oldhistorie* (Saxo régi történetének forrásai, 2 köt., 1892—1894.), *Danmarks heltedigtning* (Dánia hősköltészete, 2 köt., 1903—1910.). Nevezetesebb értekezése: *Ragnarok* (Istenek alkonya) és *Észak szellemi élete a vikingek alatt és a középkorban* (1907.).

Oltványi *Pál*, *1823. †1909., prépost. Egyházjogi, pedagógiai és történeti tanulmányai közül jelentősebbek: *Vegyes házasságok és az új polg. törvénykönyv, Népoktatásügy Magyarországon, A szegedi plébánia és a piarista atyák szegedi krónikája.*

Olvasás. Ma már igen széles rétegeknek elsőrendű életszükségletei közé tartozik. Esztétikai, értelmi és érzelmi igények kielégítésének legkönnyebben megvalósítható módja. Olvasunk, mert gyönyörködni, szórakozni akarunk. Olvasunk, mert meg akarjuk ismerni magunkat és a körülöttünk lévő, vagy tőlünk térben, időben, szociálisan távoleső világot. Olvasunk, mert meg akarjuk találni bennünk is élő, tudatos vagy lappangó érzelmek kifejezését. Olvasunk, mert ki akarjuk egészíteni egyéniségünket, életünket mindazzal, ami hiányzik belőle, amire hiába vágyódunk. És végül sokszor azért is olvasunk, mert menekülni akarunk önmagunktól és a világtól.

Mindezeket a tudatos vagy öntudatlan szükségleteinket hűségesen kielégíti az irodalom. A nehézség csak az: hogyan igazodjunk el az irodalom rengetegében, hogyan válasszuk ki azt, amire szükségünk van, hogyan kerüljük el a fölösleges időveszte-

getést, az irodalom álarcában jelentkező férceműveket — és hogyan teremtsünk valamiféle rendszert az O.-ban?

Az utolsó kérdésre válaszolunk először. Az átlagos olvasó, aki sok minden iránt érdeklődik és kevés idővel rendelkezik, a szó komoly értelmében nem olvashat rendszeresen. Hiába is határozza el, hogy idő- vagy térbeli kategóriákra osztva, fokozatosan ismerkedik meg a világirodalom remekeivel. Az O. némi rendszeressége csak eleinte — az iskolában — képzelhető el. A komoly O.-t csakugyan legjobb idő- és térbeli közelségben elkezdeni: tehát hazai írókkal, akiknek megértése legkevesebb fáradságunkba kerül; ezek közül is *nem* a legújabbakkal, akiknek kifejezésmódja még nem ment át a közönség vérébe s akiket mindig és mindenhol az »érthetetlenség« vádjával szoktak illetni, hanem a legutóbbi klasszikus kor íróival. Ezeknek műveivel kapcsolatban kell az irodalomra vonatkozó alapfogalmakat megszerezni. Értelmes tanítómesternek, irodalmi vezetőnek lesz gondja arra, hogy ezeket a fogalmakat ne tüntesse fel abszolut, tágíthatatlan és változhatatlan dolgoknak; nyitva fogja tartani az ajtót a sorban érkező új fogalmak számára.

Az alap megvetése után terjeszkedni kell, időben a mult és a jelen felé, térben a nyelvileg hozzáférhető külföldi irodalom felé. A nemzeti irodalom történetével való megismerkedést nyomon kell követnie, vagy (magasabb fokon) kísérnie kell a világirodalom-történet nagy vonásokban való megismerésének. Épen mert ez a terület oly óriási, hogy rendszeres O. útján nem lehet végighaladni rajta: kétszeresen fontos, hogy az olvasó nagyjában ismerje a térképet, s tudja azt, hogy egyik vagy másik könyv elolvasásával voltaképen hova tűzte le a fölfedező zászlaját. Ezen kívül a rendszeresség érdekében már csak azt a negatívumot cselekedheti az olvasó, hogy *nem specializálja magát.* Nem merül el esztendőkre pl. angol regények olvasásába, elmulasztván azt, hogy Flaubert-rel vagy Dosztojevszkijjel megismerkedjék. Megfelelő irodalomtörténeti, kritikai, esztétikai tájékozottság segítségével azon kell igyekeznie, hogy a lehető legtöbb területen ismerkedjék meg a legelsőrangú alkotásokkal. Még *egy író* kultusza is ártalmára van az O. rendszerességének. Egy termékeny író 30—40 műve között bizonyára akad 20—30, amelyik helyett okosabb lett volna más írók kiválasztott legjobb műveit olvasni. Persze mindenkinek lehet egy-két kedves írója, akinek minden sorát elolvassa; de általánosságban gondoljunk Anatole *France* mondására: a halhatatlanságot minden író kevés poggyásszal éri el.

Az O. rendszerességének legtipikusabb akadálya az az egyoldalúság, ha valaki csak egy bizonyos műfajt olvas. Ez a műfaj rendesen a *regény.* Az olvasó (vagy hallgató) közönségnek mindig legfontosabb volt a mese; a könyvalakban megjelenő dráma, vagy a lírai vers nem egyhamar fogja egyeduralmától megfosztani a mese mai formáját, a regényt; de azért, aki általános áttekintésre akar szert tenni, nem elégedhetik meg a puszta regény-O.-sal.

Az O. rendszerességének körébe számíthatjuk még azt a törekvését az olvasónak, hogy az iskolai vezetéstől megszabadulva is fokról-fokra haladjon az olvasmány nehézségét illetően: tehát tegye félre azt, amivel egyelőre nem tud megbirkózni és ne kínlódjék vele hiúságból, csupán azért, hogy dicsekedhessék az elolvasásával. Sok remekmű hagyott kellemetlen és értéktelen emlék-cafatokat olyan olvasóban is, aki később, fejlettebb korában gyönyörűséggel és haszonnal olvasta volna.

Ami most már az irodalomban való eligazodás kérdését illeti: ebben az irod. tört. körvonalainak megismerése mellett legnagyobb szerepe a kritikának van. T. i. a saját kritikánknak. Az idegen kritika — mihelyt iskolamestereink keze alól kikerültünk — csak magunk választotta szűrő lehet. Hogy a mi szervezetünk mit tud bevenni és mit nem, azt csak magunk állapíthatjuk meg. Hogy a legtekintélyesebb kritikusok és esztétikusok ítélete *ránk nézve* eleven igazság-e, azt előbb ki kell próbálnunk; ha igen, akkor elindulhatunk utánuk az olvasmányaink megválasztásában. Ha nem: akkor is tanulhatunk és főként sok értékes szempontot kaphatunk tőlük; de kritikánkat mindenképen meg kell őriznünk velük szemben is. A kritika nem abszolút, nem objektív tudomány, az esztétikának sincsenek minden esetre alkalmazható abszolút tételei (legalább is: az alkalmazásba mindig keveredhetnek szubjektív szempontok) — tehát abszolút tekintélyű kritikust és esztétikust sem ismerhetünk el.

Hogy azonban az esztétikusok és kritikusok relatív értékű ítéleteivel akárcsak »házi használatra« is szembeállíthassuk a magunk ítéletét, komoly elmélyedésre és tanulásra, az ítélkezés lehető szempontjainak ismeretére van szükség. Persze szuverén joga mindenkinek, hogy titokban unalmas, értelmetlen szóhalmaznak tartsa a *Faust*-ot; törvényes akadálya annak sincs, hogy ezt a nézetét szóban vagy írásban közölje másokkal; de azért az elfogadott kritikának a magunk személyén való átszűrése komoly és (legalább önmagunkkal szemben) felelősségteljes feladat.

Az O. legkomolyabb problémája tehát saját ítélőképességünk fejlesztése, ami egyben élvező- és befogadóképességünk fejlesztését is jelenti. Az ítélethez való igazi jogot a tudás és az ízlés adja meg. Folytonosan bővítenünk kell tehát a föntebb már említett körökből való tudásunkat. Az irodalomtörténet ismeretét ki kell egészíteni a politikai, gazdasági, kultúrális történettel. A *Taine*-féle »faj, környezet és időpont« ismerete korántsem adja ugyan teljes magyarázatát az írónak, de szintén hozzátartozik a megértéséhez. Mélyítenünk kell az esztétikáról szerzett iskolai alapfogalmainkat is. A »stilisztika, verstan, reto-

rika, poétika épen csak arra elég, hogy elindítson, hogy a kérdéseket feltárja előttünk. Magunknak kell minden egyes íróra nézve újra fölvetni és megoldani a legfontosabb kérdéseket, tudatossá tenni magunkban stílusának sajátosságait: mi benne a koráé és mi az övé; mi az, amit élvezünk benne, mi az, ami (már vagy még) nem tetszik nekünk. Ha a formáknak, az irodalmi mű felépítésének kérdéseiről van már fogalmunk, ebből a szempontból is igyekeznünk kell képet alkotni az íróról: milyen művésze a formának, teremt-e valami újat s ha igen, jelent-e valamit ez az új a mi számunkra? Meg kell ítélnünk, hogyan ábrázolja az embert: el tudjuk-e képzelni az alakjait az élet más viszonyai között, meg tudjuk-e mondani, mit cselekednének?

Minél tudatosabbá válik a kritikánk, minél függetlenebbé válunk mások kritikájától, annál szerényebbek leszünk az íróval szemben. Megtanuljuk fölvetni azt a kérdést: mit *akart* az író? Semmiféle tudomány, semmiféle kritika nem parancsolhatja meg neki, hogy mit akarjon; mi csak azt bírálhatjuk meg: elérte-e, amit akart és hogyan?

Ezért kell megismerkednünk minden irodalmi jelszó tartalmával, akár rokonszenves nekünk a jelszó, akár nem. Csak akkor ítélhetjük meg az írót, ha szándékaival tisztában vagyunk. Elfogulatlan várakozással kell néznünk az új irányokat is, hiszen tudjuk az irodalomtörténetből, hogy milyen felháborodás fogadott mindent, ami új volt — s ami azóta igen sok esetben klasszikussá vált. Nem szabad objektivitásunkat elvesztenünk akkor sem, ha az író a miénktől idegen világnézetet hirdet... Sőt épen akkor figyeljünk kétszeresen éles kritikával, ha nekünk kedves eszméket találunk a könyvben: nehogy az eszmék rokonszenves volta nagy írónak tüntessen föl előttünk valakit, aki nem az. Különösképen pedig ne sáncoljuk el magunkat a saját világnézetünk hirdetői közé. Meg kell ismerni az ellenfél érveit, gondolatait is, épen saját szellemi fejlődésünk érdekében. A művészi kritika pedig könnyebb ott, ahol a rokonszenves eszmék nem homályosítják el a látásunkat.

Mindezekről a kérdésekről bővebben szól e sorok írója *Bevezetés az olvasás művészetébe* c. könyvében (Bpest, 1922).

Benedek.

Olympos, görög muzsikus (a Kr. előtti VIII. sz. vége felé virágzott), fuvolás, az aulétikus nomos-költészet alapítója (de tisztán instrumentális zenész), külön dallamok feltalálója, állítólag Pan tanítványa, Marsyas kedvence. — V. ö. *Christ. Gesch. d. gr. Lit. I.* — *Preller Robert: Gr. Myth.* I. *Weizsäcker:* Roscher, Ausf. Lex. III.

Omar ibn al Fârid, egyiptomi arab vallásos költő, †1235. A legkiválóbb arab misztikus költő, művei abstrakt, finom gondolatokkal ékeskednek; a bor mint a szellemi mámor szimboluma szintén szerepel verseiben, de főtémája az Isten szeretete. (l. *Das arab. Hohe Lied d. Liebe d. i. Ibn el Fârids Tâijet* in Text u. Übers. hrg. v. *Hammer-Purgstall*, Wien, 1854.)

Omer (Omár) *(bin) Chajjám*, †1123., híres perzsa csillagász és matematikus, egyben híres költő, a *rubâ'i* (négysoros epigramm) mestere, a legsajátosabb jellemek egyike — majd szúfi (teozófus), csupa áhítat és vallásosság, majd egészen modern szabadgondolkodó, ateista, pesszimista, fatalista, az érzéki örömök (szerelem, bor, dal) hirdetője. Nyugaton példátlanul népszerűvé lett — népszerűbbé, mint bármely más perzsa költő, s verseinek hatása alatt Angolországban és az Egyesült Államokban mindenfelé O.-Ch.-egyesületek keletkeztek. Angolra ford., illetve a nyugati világfelfogás szellemében teljesen újraköltötte *E. Fitzgerald* (több mint 20 új kiadás) és *E. H. Whinfield* (London, 1882., 1894.); németre *A. Fr. v. Schack* (Stuttgart, 1878.) és *Fr. M. Bodenstedt* (Breslau, 2. kiad., 1881.); magyarra *Erődi* Béla (Keleti gyöngyök, Bpest, 1871.) és legújabban *Szabó* Lőrinc. Az utóbbi, mint a legtöbb európai átültetés, Fitzgerald művének fordítása. *Schmidt.*

Ompteda, *Georg von, báró*, *1863., német elbeszélő. Hannoveri származású; katonatisztből lett íróvá. Első munkái *(Von der Lebensstrasse*, versek; *Die Sünde, Drohnen*, regények; *Freilichtbilder, Unter uns Junggesellen*, elbeszélések) a maupassanti-i új irány követőjének mutatják; eredetivé a katonai *(Unser Regiment)*, majd a nemesi élet rajzaival vált. Ez utóbbi körből született főműve, a *Deutscher Adel um 1900* c. trilógia: *Sylvester von Geyer*; *Eysen*; *Cäcilie von Sanyn*. Itt a maga lábán jár O. s alakjainak nemessége nem csak külső dísz, hanem a kötelesség szótlan vállalásának arisztokráciája. Nagy írói készséget mutatnak további művei is: *Normalmenschen*; *Benigna*; *Excelsior*, stb. Háborús benyomások feldolgozásai: *Sachsen im Felde* és *Der Hof in Flandern*. Ujabb művei: *Der neue Blaubart* (1919); *Es ist Zeit* (1921). *Kecskeméti.*

O'Neill, *Eugene Gladstone*, amerikai író, *1888. Volt kereskedő, tengerész, színész, újságíró. Drámái: *The Rope, The Straw, Welded, Desire Under the Elms*, stb. Legnagyszerűbb alkotása, mely a modern amerikai dráma legnagyobb alakjává emeli, *The Emperor Jones*, a néger vérmérséklet nagyszerű testetöltése.

Onions, *Oliver*, modern angol elbeszélő. *In Accordance with the Evidence*, *The Story of Louise, Debit Account* c. regénytrilógiájával tűnt föl, amely bohémek, modellek, gépírónők, boxerek és kertészek világában játszik és bűnösök tragédiáját adja. — Merész és brutális helyzet- és jellemfestő, erősen drámai stílussal, de olykor szándékosan homályos. Legújabb művei: *The Tower of Oblivion* (1921), *The Spite of Heaven* (1925).

Onofri, *Arturo*, olasz költő Rómában. Költészetében az irodalom egyenlő a lelkiismeretével. Közönségének csak tiszta költészetet kíván adni, minden retorikai trükk nélkül, tiszta költészetet, melyen

végig vonul valami szűz lirai erő. Művészete egyenlő a tisztességgel. Benne minden tiszta és őszinte. Szinek és hangok a legrövidebb töredékeiben is rokonszenvesen és harmonikusan olvadnak egybe. Eddig hat verseskötete jelent meg.

Operaszöveg, a zenével kisért vagy zenei értelemben megformált drámai mű irodalmi konceptusa. Kétségkívül az O. egész irodalmán végigkísérhető az a tendencia, hogy irói sem tisztán zenei, sem tisztán irodalmi, hanem egy harmadik, *zenésszínpadi* kifejezés ideálját tartották szem előtt; s az, hogy koncepciójuk inkább zenei vagy inkább drámai természetű volt, attól függött, hogy ebben a harmadik kifejezési módban melyik komponenst érezték lényegesebbnek. Ezen a téren a O. fogalma szinte generációról-generációra változott. A XVI. század végén meginduló és a XVII. század első évtizedeiben kibontakozó opera, antik példák nyomán indulva, elgondolásában elsősorban *zenedráma* (Rinuccini, Striggio stb. szövegei; a Monteverdi-operák); oldalán hamar megjelenik a kalandos opera s már a század közepe táján jelentkeznek a felvonásközi intermediumokból kialakuló *vígopera* első nyomai. Az első döntő fordulat ezután következik: a század második felének operáiban megtörténik a drámai aktust hordozó *recitativ*, illetve a prózadialóg és a reflektáló, lirikus *ária* különválása, párhuzamosan az új zenei formák hódító kibontakozásával. Az opera innen kezdve (velencei és nápolyi »iskola«) hosszú ideig a *zárt formák, zárt számok* zenés színpada, elsősorban zenei koncepció, melyben az ének nem drámai kifejezésként, hanem zenei megnyilatkozásként dominál. Részben az erre való átmenetet jelzi a francia lirikus-patetikus, hősi operaszínpad, melynek a XVIII. század folyamán meg kell mérkőznie az olasz színpaddal. A zenei gondolat győzelmével a szöveg sematikus, merev keretté csökken, részben antik és historizáló, részben allegorikus sablónokat kultivál (Metastasio-Hasse); az opera seriá-nak ez ellen a »tiszta zenecisége« ellen két reformáló áramlat indul: egyik a műfaj gondolatának megőrzésével, de új drámai momentumokkal tör útat az új heroikus operának (risorgimento, Gluck), a másik új műfajt szegez vele szembe, az újjáéledő vígoperát (opera buffa, opéra comique, Singspiel), mely merev tipizálás helyett az élet mozgalmas, individuális problémáit állítja a zenés színpadra. Mozart ettől a formától tanul, mikor színpadán az emberi élet minden individuális problémáját intenzív, de egyúttal átszellemült lényegében kelti életre; utolsó állomása a mesejáték, ahol az individuális vonásoknak már az egyetemes, emberfölötti összefüggésben kell feloldódniok. A XIX. században mindezek a tendenciák tovább élnek, vagy legalább tovább kísérleteznek: a romantikus opera részben népi, nemzeti, mondai elemekhez nyúl vissza, részben a heroikus opera kultúráját folytatja (Spontini, Meyerbeer), mellettük a vígopera és a lirikus opera tradiciója is tovább él. Ujabb döntő fordulatot *Wagner* munkássága jelent; a zenedráma és a »Gesamtkunstwerk« gondolatának, mely vele új értelmet nyer, természetszerűleg szembe kellett fordulnia a korszak egész operairodalmával, mely vagy a régi, zenei koncepciójú operaszínpadot igyekezett megőrizni, vagy legfeljebb az első lépéseket tette a dramatikus megújulás felé. A drámának ez a gondolata irodalmi ugyan, de lényegéhez épúgy hozzátartozik a korszakosan új zenei nyelv és apparátus, mint a XVII. sz. elején Monteverdi színpadán; maga a műfaj reformátori jelentőségű. A Wagner utáni zenés színpad, amennyiben nem a Wagner mutatta útat igyekezett folytatni, részben a zenedráma gondolatának adott új színt (Debussy operája Maeterlinck próza-szövegére: Pelléas), részben az új irodalmi irányok szellemét tükröztető szövegekkel kísérletezik; feltünő újabban a zárt formákhoz való visszatérés tendenciája. *Szabolcsi.*

Operettszöveg. Az operett, mint műfaj, Franciaországban született a XIX. sz. közepén s eleinte — nevének megfelelően — miniatür opera volt. Az O. szerepe akkor kezdett jelentőssé válni, amikor az operett egész estét kitöltő, prózával vegyített énekes játékká alakult. *Meilhac* és *Halévy* O.-ei Offenbach muzsikájához a második császárság legjellemzőbb irodalmi emlékei közé tartoznak, a klasszikus ókori mondák elmés és léha, anakronisztikus karrikirozásával (*Szép Heléna, Orpheus az alvilágban*). A szöveg mai napig is a francia operettben őrizte meg leginkább jelentőségét a zene mellett. Ma gyakran versben írják a nem énekelt részeket is. Az angol O. egészen jelentéktelen, csak alkalom a látványosságok halmozására; a német — bécsi — sablónos, sokszor szentimentális. A magyar O. részben a bécsi minták nyomán halad, részben azonban magyar színt ád az egész műfajnak (*Rákosi: A bolond, Bakonyi—Heltai: János vitéz*, továbbá *Martos* F., *Emőd* T. stb. O.-ei).

Ó-perzsa ékiratok, az óp. nyelv egyedüli emlékei, túlnyomóan királyok és pedig Achaemenidák (főleg Darius és Xerxes) feliratai sziklafalakon, paloták falain, pilléreken stb. a Kr. előtti VI—IV. századból (522—338). Fő lelőhelyeik: Persepolis romjai és a hozzájuk közel eső Naks-i Rusztem szikla, Susa romjai, a Behisztán (Bíszurtún) és Elvend hegyek sziklái. A feliratok az óp. nagykirályoknak, a világ urainak dicsőségét hírdetik — egyszerű, de grandiózus, igazán lapidáris stílusban, nemes és büszke nyelven. Ujabb fordítások: *H. C. Tolman: Anc. Pers. Lex. and the Texts of the Achaemenidian Inscriptions* (Nashville, 1908.) és *F. H. Weissbach: Die Keilinschriften der Achämeniden* (Leipzig, 1911.). *Schmidt.*

Ophelia, a *Hamlet* fiatal, szép, szende s tapasztalatlan nőalakja, aki nem birván elviselni a királyfi iránta tanusított viselkedésének megváltozását, megőrül. Őrületének rajza óriási hatással volt az egész

világ drámairodalmára. Magyar példák: *Tóth L.: Ekebontó Borbála; Katona: Bánk bán; Szigligeti: A cigány* stb.

Opitz, *Martin,* német költő, *1597. †1639. Nincsen talán egyetlen verse, amelyet a lélek, a spontán élmény sugallt volna s nem a ráció, a gondolat, a szó másodrangú szenvedélye. Jelentősége: ha csak szűk területen is, elsőnek ad példát az európai humanizmus tartalmának s néhány költői formájának lehetőleg teljes befogadására; megveti alapját a szekularizált, modern német műköltészetnek. Előbb egy latin kísérletében *(Aristarchus sive de Contemptu Linguae teutonicae,* 1618., újra kiadta G. Witkowski 1888) igazolja a német nyelvnek a költészethez való jogát, aztán alkotmányt ád a német költészetnek *(Buch von der teutschen Poeterey* 1624, újra kiad. W. Braune 1876, Chr. Wilh. Berghöffer 1888, G. Witkowski 1902). Minden gondolatában lekötelezettje az Aristotelesféle hagyománynak, elsősorban Jul. Caesar Scaliger világhíres kézikönyvének (1561). A költészet elemi-technikai-, stílusfeltételein kezdve, a műfajok elméletéig az ellenmondást nem tűrő klasszicisztikus példának, az európai normának szerez érvényt, a határvonalak félre nem érthető megvilágítására törekszik. Legfontosabb, ha nem is legszerencsésebb, verstani reformja. Szabályok közé szorítja a ritmus eddigi megfoghatatlanságát, az antik időbeli-térbeli hosszúság meg rövidség különbségét azonosnak veszi a germán hangmagasság és hangmélység dinamikai különbségével, a »Hebung és Senkung« váltakozását a spondeussal vagy jambussal. Századokra polgárjogot szerez a román irodalmak heroikus versének, az öblös s bőbeszédűségre csábító alexandrinnak. Nem kevésbé dogmatikus a műfajok elmélete. Az elméleti programot megelőzi, nyomon követi a gyakorlati: O. költészete. Sorát ejti minden műfajnak, amelyet szentesített a konvenció vagy felvet a lassan jelentkező barok divat. Lírája csupa visszhang (Horatius, Petrarca, du Bellay, Ronsard, németalföldi költők), hideg, autonóm művészet. Szonettje az új rend első sikeres erőpróbája a német költészetben. Terjedelmesebb tanító költeményeiben *(Zlatna* (1622), néhány vallásos verse, a tollban maradt s végül elkallódott *Dacia antiqua* mellett rövid gyulafehérvári tanárkodásának lecsapódása *Viel-Guet, Vesuvius, Trostgedichte, Lob des Kriegsgottes Martis),* a külső helyzet élménye csak mindmegannyi ürügy gondolatok kifejtésére, mitológiai, történeti vonatkozások érvényre juttatására. Az intellektus még utolsó nyomait is eltünteti a közvetetlen életnek. Néhány tájképének azonban stílustörténeti jelentősége van: világosan látni, hogyan folyik össze a renaissance vonalvezetése új barok mozgalmassággal. Rendszerint Vergilius vagy Sannazaro vezeti a szemét. Meghonosítja a pásztorregény új műfaját *(Schäfferey von der Nymphe Hercynie).* Átdolgozza a Rinuccini *Daphne*-ját. H. Schütz zenét ír hozzá: az olasz opera bevonul Németországba. Egyéb fordításaiban (Seneca, Sophokles, Barclay, Sidney...) is tudatos programmszerűség vezeti O.-ot. Gottschedig nyomozható hatását elsősorban ennek a minden területre kiterjedő teljességnek, józan rendnek, fölényes formakészségének köszöni. Utána nincs kétség, habozás: a német irodalom egy századig O. útján halad tovább... *Mart. Opitii Opera Poetica* (1646)... *Opera* (1690). Vál. gyüjt. kiadta: Jul. *Tittmann* (1869); H. *Oesterley* (1889). — V. Ö. H. *Palm: M. O.* (1858); u. a. *Beiträge* (1867); C. *Lemcke: Die Poetik der Ren.* (1884); u. a. *Die Antike in Poesie,* stb. (1914—1924); K. H. *Wels: O. u. die stoische Phil. (Euphorion* XXI); Fr. *Gundolf: M. O.* (1923); *Herrmann A.: O. Erdélyben* (1879); R. *Alawyn: Vorbarocker klass. u. griech. Tragoedie* (1926). *Turóczi-Trostler.*

Oppianos, kilikiai (Anazarbos) származású görög költő. Hírnevét a halászatról szóló *(Halieutika)* 5 könyvből álló, Caracalla császárnak ajánlott tanítóköltéményének köszöni, amely ügyes verselésével és apró betétjeivel az alexandriai költészet erős hatását mutatja. A *Kynegetika* (Vadászat) és *Ixeutika* (Madarászat) c. tanítóköltemények, amelyeket tévesen neki tulajdonítottak, nem tőle valók.

Optimizmus az a meggyőződés, hogy a világon minden a legjobban (optime) történik. Tehát az a szubjektív hangulat jár vele, hogy az ember előbb vagy utóbb, de boldog révbe ér. A rossz ennélfogva nem tartozik a világ lényegéhez, hanem csupán látszat. A mélyebb megismerés előtt megvilágosodik, hogy a jó túlsúlyban van a rossz fölött.

Az O. oly régi, mint maga az emberi gondolkodás, mert a világnak egy fajta értékelése rejlik benne, amelynek értékelés-párja az O. ellentétét valló pesszimizmus. A Szentírás mindenben megnyugvó Jóbjának O.-ával szemben ott áll a Prédikátor gyógyíthatatlan szomorúsága, akinek hiúságok hiúsága és gyötrelem minden ezen a világon.

Már a görög filozófiában is túlnyomóan optimista nézetekkel találkozunk. *Sokrates, Platon,* a *stoikusok* és *Aristoteles* alapfelfogása is sok O.-t mutat. De kidolgozott filozófiai elméletté csak az újkorban lett az O. *Leibniz* volt az, aki azt tanította, hogy ez a mi világunk a lehető legjobb világ. Utána ezt vallották a német populáris filozófusok, továbbá *Herder, Goethe, Fichte* stb. *Voltaire: Candide*-ja a mindenben megnyugvó, korlátolt O. ellen szól, mert ez a világ javításának minden vágyát kiirtja az emberből. Ujabban igen érdekes optimista filozófiát alkotott E. *Metsnikoff,* kinek könyvei magyarul is olvashatók *(Optimista világnézet,* stb.). *Nagy.*

Oracula, Chaldaica ismeretlen görög verselő tanítóköltemenye (Kr. u. 200 körül), platoni, pythagoreista-orphikus, stoikus tanítások tarka egyvelege. Lé-

nyege az isteni háromság, a lelkek visszatérése az Atyába a hármas szám és a hármas tűz révén, a lélek megszabadulása a sors uralma alól, egyesülése az istenséggel, angyallá válása a tökéletesség legmagasabb fokán. Kiadta W. W. *Westcott* (Collectanea Hermetica, 6. köt., London 1895). *Révay.*

Oracula Sibyllina *(Sibylliai jóslatok).* A hellenizált zsidóság és kereszténység azzal is igyekezett a maga tanításainak igazságát és régiségét bizonyítani, hogy bizonyos kedvelt és tekintélyes pogány szerzők vagy címek neve alatt (ezért ennek az irodalomnak pseudepigrapha a neve) adta közre azokat a műveket, amelyek eszméinek igazságát és régiségét voltak hivatva bizonyítani. Ilyen pseudepigraphon az O. néven ránk maradt jóslatgyűjtemény, amelynek semmi köze a pogány mondákból ismert sibyllákhoz és sibyllai jóslatokhoz. Ismeretlen keresztény és zsidó szerzők művei vannak együtt ebben a gyűjteményben, amely több mint 4200 hexameterből áll s amelyben java része benne van a hellenizmus utolsó s a római császárság első századaiban keletkezett sibyllai költeményeknek. A pogány jósnő álarca alatt, görög versekben, még a zsidóság is az új vallás, a kereszténység propagandájának szolgálatába szegődik. Az O. hatása már az ókeresztény irodalomra igen nagy volt; különösen Lactantius, Commodianus és Justinos használják bőven. Legjobb kiadása: J. *Geffcken*, Leipzig, 1902. Magyarul tájékoztat: *Székely* István: *A Sibyllakönyvek*, Bpest, 1907. *Révay.*

Orbán *Balázs báró*, *1830. †1890. Hosszabb ideig képviselő volt. Történeti és földrajzi műveit erős nemzeti érzés hatja át. Legnépszerűbb művei: *A Székelyföld leírása, Utazás keleten.* O. egész életét a székelységnek szentelte. Hosszabb tanulmányban foglalkozik a székelyek eredetével is. Műveiből, feljegyzéseiből több magyar író és költő merített tárgyat.

Orbis Pictus = a világ képekben. Comenius 1657. Nürnbergben s azóta is igen sok kiadásban megjelent iskoláskönyvének a címe. Innen nevezik ma is így a hasonló képes kiadványokat.

Orbók *Attila*, *1888. Ujságíró. Az első nemzetgyűlésen (1920) a kisgazdapárt liberális frakciójának tagja. Fordította A. France, Maupassant, J. Renard és H. Béraud munkáit. *A tünemény* c. vígjátékát bemutatta a Renaissance Szinház (1923) és a bécsi Komödienhaus (1925). Szépirodalmi műveken kivül *Párisi Notesz* címen szines fotografiákat adott a párizsi életből.

O. *Lóránd (Lorenzo Azértis)* előbbinek bátyja, *1884. †1924. Budapesten volt tanár. A világháború kitörése Párizsban érte. Internáltságából elbocsátották; Spanyolországban, Barcelonában telepedett le. Egyik darabját, *A tündér*-t bemutatta a Vígszinház (1915). Spanyolországban előbb francia, később spanyol nyelven írta drámáit Lorenzo *Azértis* álnév alatt. Tizenegy drámát írt, amelyek Barcelonában, Madridban, New-Yorkban, Berlinben, Bécsben és a délamerikai metropolisokban nagy sikerrel kerültek szinre. Főként nagy sikere volt *Stephenson* c. vígjátékának, *Duverny asszony két fia, Bagdad felé* és *Casanova* c. drámáinak. Nevét az egész latin világ jól ismerte.

Orchestra, az antik görög szinház köralakú középső része. Eredetileg a kar és a szinész helye volt, később a szinész az emeltebb *logeion*-on foglalt helyet.

Orczy *bárónő (Mrs. Montagu Barstow)*, angol írónő. O. Béla báró, az Opera volt intendánsának leánya. Számos regénye közül legnépszerűbb lett *The Scarlet Pimpernel* c. regénysorozatával, mely a francia forradalomban játszik. Magyarra is lefordították *(A vörös Pimpernel).*

O. *Lőrinc báró*, *1718. †1789. Hosszabb ideig katona, majd Abauj vármegye főispánja A francia irány hívei közé szokták számítani, bár konzervativ világfelfogás tükröződik verseiben; hazafias és elmélkedő költeményeket, továbbá költői leírásokat adott ki. Inkább irodalmi mecenás, mint költő.

Oriani, *Alfredo*, *1852. †1909. A modern olasz regényírásban a filozófikus és szociális irányt képviseli. Regényeiben egy bizonyos politikai és erkölcsi harcias modort vesz föl, mely mindig nagy lendületet ad müveinek. Minden művével inkább arra törekszik, hogy valami tényt bebizonyítson, semhogy a valódi életet visszatükrözze. Legfontosabb műve: *La rivolta ideale* (Az ideális fellázadás), mely egész gondolatvilágát magában foglalja.

Orkan, *Wladyslaw* (csal. nevén: *Szmreczynski*), *1876., lengyel író. Nyugatgalíciai származású s irodalmi alkotásainak hátterét is rendesen szülőföldje szolgáltatja. Műveiben különös szeretettel fordul a tátraaljai goralok élete felé, amelyet erős realista művészettel fest meg. Legújabb novellás kötete, a *Listy ze wsi* (Levelek a faluból, 1926) a podhalai egyszerű nép életét rajzolja meg. O. egyuttal a lengyel néppszichológiának egyik legalaposabb ismerője.

Orkhoni feliratok. Közép-Ázsiában talált az újgurhoz közelálló török nyelvű feliratok, a Kr. u. VIII. sz.-ból. Az ural-altáji nyelvcsalád legrégibb emlékei közé tartoznak.

Orosz irodalom. Az O. története a keleti szlávok megkeresztelkedésével (988) kezdődik. Ettől kezdve tudjuk figyelemmel kisérni fejlődését, mert a pogány korszakból írott emlékek nem maradtak fönn. S mivel a megkeresztelkedés alkalmával megindult irodalom alapja az evangélium volt, könnyen érthető, hogy miért kelt már kezdetekor a megszomorítottak és a megalázottak védelmére, miért hirdette az emberi könyörületességet s miért leplezte le s ostorozta oly kíméletlenül a bűnöket. Az emberszeretet hirdetése s az igazság kíméletlen föltárása az O. legjellemzőbb vonása kezdetétől fogva nap-

jainkig. Az igazság föltárására való törekvés következménye, hogy az O. a vallási, erkölcsi, politikai és társadalmi eszmék fejlődésének és váltakozásának a történetét tárja elénk.

Az O.-at a főbb művelődési mozzanatok szerint kilenc élesen megkülönböztetett korszakra lehet felosztani. 1. A kievi korszak kezdettől 1240-ig, vagyis a tatárjga kezdetéig. 2. A szuzdáli vagy a hanyatlás korszaka a XV. sz. közepéig. 3. A moszkvai korszak a XVI. sz. végéig. 4. Az egyéni öntudat ébredésének s a külföldi befolyás kezdetének korszaka a XVII. sz. végeig. 5. Az álklasszicizmus kora Nagy Pétertől Puskinig. 6. A romanticizmus és Puskin kora. 7. A realisztikus és nemzeti evolució korszaka. 8. A dekadensek és a szimbolisták. 9. Az 1917. évi forradalom utáni kor.

1. *A kievi korszak* irodalmának csaknem 98%-a a délszlávoknál készült fordítások másolataiból s néhány eredeti munkából áll. A hittérítők gondoskodtak épületes olvasmányokról, mert a könyvek olvasását bizánci felfogás szerint Istennek tetsző cselekedetnek s az aszkézis egy nemének tartották. A *szentek életei* és az *apokrif iratok* voltak a művelt közönség legkedvesebb olvasmányai, mert ezek a mai szépirodalmat pótolták. A szentek élete istenfélő életre tanította az olvasót, a csodák és a látomások pedig a fantáziáját izgatták. A szentek életéről szóló munkákkal s az apokrif iratok tartalmával a köznép is megismerkedett s azért ezek hatással voltak világnézetének kialakulására. Ezeknek a befolyására vezethető vissza, hogy a rászkoljnikok még ma is idegenkednek a világi örömöktől, az Antikrisztus országától. A szentek életének és az apokrif iratoknak hatása alatt sok legendát és vallásos éneket költött a nép, melyekből azután a XIX. sz. nagy írói merítettek témákat, különösen Dostojevszkij, Tolsztoj L., Ljeszkov s a XX. sz. egyes írói. Legjobban a jurodivikről szóló elbeszéléseket szerették. A *jurodivij* olyan vallási rajongó, aki valóban eszelős vagy szándékosan eszelősnek tetteti magát, hogy bárhol s bármikor szabadon hirdethesse az igazságot, az erkölcsöt és az evangéliumot. A modern irodalomnak is kedvelt alakja. *Dosztojevszkij Félhegyelmű*-jének is egy jurodivij a hőse. A szentek életéből ismerkedtek meg a túlvilági élettel: a mennyországgal és a pokollal. Az apokrif iratok közül *Szűz Mária elszenderedése*, *Szűz Mária járás-kelése a pokolban*, *A három egyházatya beszélgetései* és *János pap országa* voltak leginkább elterjedve. Mikor meghalt Szűz Mária, ágyát vállukra kapták az apostolok, hogy kivigyék a temetőbe, de egy zsidó el akarta tőlük venni, mire egy láthatatlan angyal levágta a kezét. Az orosz, bolgár és szerb templomokban szóról-szóra ennek az apokrifnek az alapján festik Szűz Mária elszenderedésének a képét. *Szűz Mária járáskelése a pokolban* ma is kedvelt olvasmánya a népnek. Szűz Mária könyörgésére Isten minden évben nagycsütörtöktől pünkösd napjáig megszünteti a poklok kínszenvedéseit, amit szentül hisz ma is a nép. *A három egyházatya beszélgetése* a *Galamb könyvének* alapjául szolgált. *János pap országa* szerint keleten van Isten országa s azért vallja még ma is az orosz nép, hogy a mennyország keleten, a pokol pedig nyugaton van, ezért nyugatról csak rossz jöhet.

Az ismert eredeti művek nagyrésze is egyházi jellegű, bár kétségtelen, hogy a világi költészet virágzott, csakhogy a monostorok könyvtárai ezeket nem gyűjtötték. Igen érdekes *A száműzött Dániel könyörgése*, az O.-nak első eddig ismert szatírája s első határozottan realisztikus munkája. Szerző az akkori élet árnyoldalait, különösen a fejedelmeknek a néphez való viszonyát, valamint a papok és a szerzetesek kapzsiságát ostorozza és éppen olyan őszinte és kíméletlen, mint a XIX. század vádirodalma. Az eredeti életrajzok közül említést érdemel a kievi barlangkolostor első atyáiról szóló munka *(Paterikon)*, amely egy Mózes nevű magyar származású szerzetesről is ír. Fontos emléke a kievi korszaknak az *Őskrónika*, amelyet Nesztor krónikájának is szokás nevezni. Vallásos és hazafias érzés hatja át s a szláv egységet hirdeti. Központjában az oroszok megkeresztelkedése áll, de részletesen foglalkozik a pogány szokások és erkölcsök leírásával is. Az eseményeket dramatizálja, szemünk előtt játszatja le s azért még ma is élvezettel olvasható. Az útleírások közül legismertebb *Dániel zárdafőnök zarándoklása*. A XII. sz. elején járt Palesztinában. Leírását világossága s hűsége teszi értékessé. A Szentföldről a legképtelenebb mesék voltak forgalomban s nagy tömegekben zarándokoltak oda Oroszország különböző vidékeiről, ami ellen maga az egyház is kénytelen volt közbelépni. Dániel is azért írta meg művét, hogy kielégítse a kíváncsiságot s a népet visszatartsa a zarándoklástól. Archeológiai adatai miatt több nyugati nyelvre is lefordították. A zarándoklásnak nagy jelentősége van Oroszország művelődéstörténetében. A zarándokok, vagyis a *palomnikik* és a *kalihik* tanították meg a köznépet a keresztény hit elemeire. Ismerték s terjesztették az apokrif és a legendairodalmat. Ők költötték a legtöbb vallásos éneket *(duchovnyje sztichi)* is. Mindenütt szívesen látott vendégek voltak, a nép igen nagyra becsülte őket.

Monomach Vladimir, *1063. †1125., csernigovi fejedelem *Intelmei* világot vetnek az akkori fejedelmi udvarok életére. Reálisan írja le a belső viszályokat, a társadalmi egyenlőtlenséget és a visszaéléseket. Jó tanácsot ad arra nézve, milyennek kell lennie a jó fejedelemnek. A fejedelem kötelességeiről ezt írja: »Különös kötelességtek, hogy ne feledkezzetek meg a szegényekről, hanem tehetségetekhez képest lássátok el őket; viseljétek az árvák gondját s az özvegyek igazát magatok védjétek, ne tűrjétek, hogy a hatalmasok elnyomják

őket. Senkit se öljetek meg, még a bűnöst sem s ne ölessétek meg akkor sem, ha megérdemli a halált.»

A kievi korszak legfontosabb irodalmi emléke az *Igor hadjáratáról szóló ének.* A XVIII. sz. végén fedezték föl egy kéziratgyüjteményben, amely 1812. a moszkvai tűzvész alkalmával elégett. Szerzője ismeretlen. Kiváló költői tehetséggel megáldott, sokat olvasott s népköltészetben alaposan jártas világi férfiú volt. Az orosz föld egységének eszméjét hirdeti. Vallásos felfogására nézve jellemző, hogy kéthitű, vagyis csak külsőleg keresztény, lelkében pogány maradt, mint korának parasztsága is. Művészi tekintetben kiváló alkotás. A költő saját bevallása szerint korának népköltészetét utánozza. Képei színesek, hasonlatait, jelzőit, nyelvét a népdalokból veszi s számos olyan képe van, amellyel a mai orosz népdalban is találkozunk. Meséje igen egyszerű. Igor 1185. a polovcok ellen vonul, fogságba esik, de lovásza segítségével megszökik. A szerző az érzések festésére helyezi a fősúlyt, ami teljes mértékben sikerül neki. Különösen szépek természeti képei, melyek tele vannak lirizmussal. Tájképei szubjektivek, mindig a saját hangulatát s érzését viszi bele leirásába. Az ének messze kimagaslik a korszak többi alkotásai közül. Bizonyos, hogy több hasonló, ha talán nem is oly tökéletes költeménynek kellett lenni, hisz a szerző más költőkre is hivatkozik. Az Igor-dal fényes bizonyítéka annak, hogy a világi költészet virágzott, bár a bizánci egyház üldözte, nem igaz tehát az a közhellyé vált állítás, hogy a régi oroszoknak csak egyházi és vallásos irodalma volt.

2. *A szuzdáli vagy átmeneti korszak a XIII. sz.-tól a XV. sz.-ig.* Kiev bukása után a moszkvai fejedelemség fölemelkedéséig az oroszoknak nem volt nagyobb politikai és művelődési központja. A kievi fejedelemség lakosságának jelentékeny része észak felé menekült, ahol a nála alacsonyabb kulturájú csud-finn népekkel keveredett s a keveredés folytán ekkor alakult ki a muszka, vagyis a tulajdonképeni orosz nemzet, amelynek jellemvonásai sokban elütnek a kievi korszak oroszainak tiszta szláv karakterétől. A szellemi színvonal mélyen aláhanyatlott, minthogy megszűnt a Bizánccal való érintkezés s különben is a létfenntartás gondjai a nép minden erejét lekötötték. Hozzájárult a tatárok uralma is, akiktől a durva testi fenyítéket, a kancsukát s az asszonyok elzárását tanulták el. A korszak legfontosabb mozzanata, hogy most az egész nép elfogadta a kereszténységet, nem úgy, mint Kievben, csakhogy speciális orosz vallássá fejlődött, vagyis a pogányság kibékült a kereszténységgel, a két vallás elemei összekeveredtek s az orosz právoszláv vallás kialakulását eredményezték. A szuzdáli korszak irodalmát az aszketizmus jellemzi s az irodalom az állam érdekeit szolgálja. Hogy az aszketizmus és a miszticizmus jutottak uralomra, annak okai: 1. a tatáruralom, amiben a kortársak Isten büntetését látták; 2. a XIV. sz. folyamán dühöngött pestis, a fekete halál; és 3. a világ végének várása. A közhit szerint 1492. kellett a világ végének bekövetkezni, mert a husvéti táblák csak eddig voltak összeállítva. Népszerűvé lettek a kievi korszak eschatologikus művei, ezeket olvasták az írástudók s magyarázták a népnek.

Szent Szergij és *Alekszander Nevszkij életrajzai* a kor legkiválóbb alkotásai. Szergij az üldözöttek, az elnyomottak és árvák védelmezője volt s azt hirdette, hogy nem szigorral, hanem jósággal s szelidséggel kell hatni másokra. Az életrajz ma is népszerű s a nagy írók közül Dosztojevszkij és Tolsztoj is szivesen olvasták s több gondolatot vettek át belőle. Igen sok olyan érdekes legenda és vallásos ének keletkezett ebben a korban, amelyet ma is ismer és szeret a nép s amelyekhez a legujabb kor írói közül is sokan visszatértek. A vallásos énekek technikáját a hősdalokból s a lírai dalokból vette át a nép, csak új tartalmat adott nekik. Mivel a legtöbb vallásos éneket az apokrif iratok alapján költötték, a pogány hit elemeiből is sok került beléjük. A vallásos énekeknek nagy a művelődéstörténeti jelentősége. Ezek tanították az analfabéta oroszokat a keresztény vallás tanaira, a szent hagyományokra, a jóra és az igazra, vagyis a *právdára*, sőt sokszor az imát is pótolták. Ezeket a vándorzarándokok énekelték, akiknek száma mindig légió volt. Forma szerint epikus és lirikus költemények, tartalom szerint 1. kozmogonikusak, 2. bibliai tárgyuak, 3. szentekről szóló énekek. A legszebb kozmogonikus ének a *Galamb könyve*, vagy a *Mélységes könyv (Golubinaja kniga)* és a *Bátor Jegorijról szóló ének.* Nincs olyan művelt vagy műveletlen orosz, aki ne ismerné az égből lehullott, negyven öl hosszú és húsz öl széles *Galamb könyvet.* Ebből tudja, hogy »a világ Isten akaratának a műve, a piros Nap Krisztus arcának a tüze, az ifjú Hold mellének a tüze, a csillagok Isten palástjából hullanak, az éj fekete az Úr gondolataitól, a hajnalpír a széméből sugárzik ki, a heves szelek a Szentlélek lehelletei, az értelmet maga Krisztus oltotta belénk, gondolataink az ég felhői, az ember Ádámtól származik, csontjaink kövekből erednek, testünk a hideg földből keletkezik, a vér a fekete tenger nedve, az orosz föld a földek anyja, az Igazság a mennyekben lakozik, a Hamisság a földön... hogy megrontsa az embereket, de aki hallgat a szavára, nem jut be a mennyek országába«. A *Galamb könyve* nagy becsben van ma is a különféle vallásos szektáknál s többre becsülik a bibliánál. — *Jegorij hős* az evangéliumot hirdette Oroszországban s érdemeiért belekerült a cárok címerébe. — Igen poétikus a *Puszta dicsérete* s az *Istenfélő Alekszejről szóló ének* is, amelyet a szektáriánusok szertartási énekeik közé soroltak. A népies legendák közül legszebb *Kitjezs városa.* A láthatatlan városba csak az igazhívők

juthatnak be, hogy ne szenvedjenek az Antikrisztus uralmától. Igen nagy becsben tartják a legendát a rászkoljnikok.

A szuzdáli korszak irodalma — a népiestől eltekintve — igen szegény, ami részben a politikai viszonyokban leli magyarázatát. A tatáruralom, a külföldtől való teljes elzárkózás, a vallásos érzés erősbödése, a miszticizmus és az aszketizmus s végül Moszkva fokozatos erősbödése voltak azok a tényezők, amelyek a szellemi élet fejlődését meghatározták.

3. *A moszkvai korszak.* Már a kievi korszak kimagasló egyéniségei rájöttek, hogy a különféle orosz törzsek, bár számos fejedelemség kötelékéhez tartoznak, egy nemzetet alkotnak. Most a moszkvai fejedelmek az államegység eszméjét kezdték hirdetni s megvalósítani, ami hosszas küzdelmek s nagy vérontások árán sikerült is nekik. Moszkva fejedelmei hozzáláttak az orosz földek gyűjtéséhez. A tatárok adószedőivé kínálkoztak föl, hogy joguk legyen a többi fejedelemségek ügyeibe beavatkozni. Kihasználták a tatárok barátságát, sorra meghódították s birodalmukba kebelezték be az orosz fejedelemségeket. A XV. sz. végére a részfejedelemségek beolvasztása folytán annyira megerősödött Moszkva, hogy most már eddigi urai s pártfogói ellen is sikerrel vette föl a harcot s kivívta teljes függetlenségét.

A *tatárok igen jó tanítómesterei* voltak a muszkáknak. Az új, egységes birodalomban egyoldalúság, türelmetlenség, romlottság, minden ujítás s főleg a nyugati befolyás elől való teljes elzárkózás jutott uralomra. Még a világesemények is segítségükre jöttek az oroszoknak. Az 1439. *flórenci vallási unio miatt* a görög egyház minden hitelét elvesztette szemükben, büszkén hirdették, hogy ők Krisztus vallásának egyetlen követői s őrei a földön, miáltal nemcsak a metropolita, de a fejedelem tekintélye is emelkedett. 1453. elesett Konstantinápoly s ezzel megszűnt az egyetlen keleti vallású császárság. A moszkvai fejedelmek most az igazhitű népek védelmezőiül s az összes keleti vallású népek fejedelmeiül tolták föl magukat. Igy alakult ki a moszkvai egyház és birodalom világtörténeti hivatásáról szóló elmélet, az orosz messzianizmus, amely ma is ott él minden orosz ember lelkében.

III. Iván (1462—1505) nőül vette az utolsó bizánci császár unokahugát, Zoët s e házassága révén Bizánc örökösének kezdte magát tekinteni s címerébe fölvette a görög kétfejű sast. IV. Iván 1547. a cári (császári) címet vette föl s az egyház is függetlenítette magát a konstantinápolyi patriárkától. Ez a hármas jelszó lett a politika alapjává: *»egyeduralom, pravoszlávia s az orosz faj uralma«* s ettől kezdve a cárizmus bukásáig a cári uralom alapelve volt. Az orosz nép nemzeti öntudata igen megnövekedett, Isten választott népének tartotta magát, országát pedig Szent Oroszországnak nevezte el. Az állam és az egyház minden szabad gondolatot elnyomott s hogy az emberek ártalmas könyveket ne olvassanak s mégis minden szükséges tudás birtokába jussanak, *Makarij* metropolita megírta a *Cseti-Minejit*, vagyis egy enciklopédikus munkát a szentek életéről az év minden napjára s hivatalosan kijelentették, hogy más könyvre s olvasmányra az orosznak nincs szüksége, minden más könyv olvasása bűn Isten s ember előtt. Érdekes, hogy *Puskin* ezt a könyvet szívesen olvasta s barátainak is ajánlotta. A gondolat teljes elnyomásának visszahatásaként sok titkos vallásos szekta alakult, melynek hívei nemcsak az egyházat, de az államrendszert is elítélték. S bár tudatlanok voltak a papok, mégis észrevették, hogy a szertartáskönyvek szövege nem egyezik meg, mivel a másolók tudatlansága s gondatlansága miatt sok hiba csúszott beléjük, ezért elhatározták, hogy a könyveket kijavítják. A patriárka az Athosz-hegyi kolostortól megbízható, tanult embereket kért a javítások eszközlésére. Igy került Moszkvába *Grek Mákszim* az orosz irodalom első mártirja. Kiválóan képzett, tudós férfiú, volt, de amikor a formalizmusban megrögződött moszkvaiak észrevették, hogy a szent szöveget sok helyütt megváltoztatja, a felesleges, értelmetlen és a keresztény-ség eszméivel ellentétes betoldásokat elhagyja, a vallás megrontásával vádolták s 25 évi elzárásra ítélték. A könyvek javítása most el is maradt. IV. Iván cár a régi egyházi hagyományok és szokások visszaállítása céljából 1551. zsinatot tartatott Moszkvában. A zsinat határozatai a *Sztogláv* nevet viselik, mert száz (szto) fejezetre (glává) oszlanak. Megnyitó beszédében rámutatott az egyházban uralkodó hibákra s kiküszöbölésüket köve-

Moszkvában 1564. nyomatott apostol[illegible]

telte. »A szertartások végzésében nincs egység, helytelenül festik a szentképeket, a könyvek tele vannak hibákkal, a nép tudatlan s ezért bűnös szenvedélyeknek hódol s pogány szertartásokat végez.« A cár kívánsága nem teljesült, mert a zsinat atyáiban nem volt annyi tudás, hogy segíteni tudtak volna a bajokon, a régi hagyományokhoz való ragaszkodás és visszatérés pedig egyértelmű volt a hibák fenntartásával. A zsinat tanácskozásában a szertartásokra fektette a fősúlyt és határozatainak megokolásában sokszor apokrif-iratokra hivatkozik. A zsinat elrendelte a két újjal való keresztvetést, kiközösítés terhe alatt eltiltotta a szakáll és a bajusz levágását, előírta, hogyan kell a szentképeket megtisztítani a portól stb., szóval csupa apró-cseprő kérdésekben tárgyalt és hozott határozatokat. Érdekes, hogy egy század mulva az 1666. évi moszkvai zsinat elátkozta a Sztogláv határozatait, »mert Mákárij metropolita és társai tudatlanságból cselekedtek«. A Sztogláv igen becses művelődéstörténeti emlék. Aki Oroszország XVI. századbeli történetét s műveltségi viszonyait tanulmányozza, sok becses és nélkülözhetetlen anyagot talál benne. Ezért idegen nyelvekre is lefordították.

A Sztoglávnak, vagyis az egyházi élet szabályozását célozó kódexnek nem volt túlságos jelentősége, annyira nevetségesek s naivak a határozatai. A világi élet megrendszabályozását célzó kódexnek, a *Domosztrojnak* azonban a hatása még a XIX. században is megvolt, sok családban még a XIX. század folyamán is a Domosztroj szelleme uralkodott. A Domosztroj ideáljainak nagy része átment a köztudatba.

A *Domosztrojban* (a családi és magánélet szabályai) a régi orosz élet ideáljait foglalta rendszerbe sok régi hasonló házirend, háziszabály alapján *Szilveszter* protopópa, Szigorú Iván cár tanácsadója.

A Domosztroj híven visszatükrözi a XVI. századbeli oroszok világnézetét. Istenfélelem és tekintélytisztelet az alapgondolata. Az embernek minden gondolatát Istenre kell irányítania s a szertartások pontos betartásával az utolsó ítéletre kell készülnie. Elengedhetlen kötelessége, hogy minden feljebbvalójának engedelmeskedjék. Az állam feje a cár, a család feje az apa, tehát mindkettő bátjuska. A családfő korlátlan úr a házban, senki másnak nincsen akarata, sem véleménye, sőt engedelme nélkül még kívánságot vagy kérést sem szabad nyilvánítani. Fontos ügyekben lehetőleg kolostorban családi tanácsot tart. (A Kárámázov testvérek is az optinai kolostorban, Zoszimá sztárec cellájában tartják meg családi tanácsukat). Amilyen egyeduralkodó a cár a birodalomban, olyan egyeduralkodó a család feje a család tagjai és a földesúr a jobbágyai fölött. (Ezekből az egyeduralkodókból alakult ki a számodurok típusa, mint pl. Turgenjev anyja s Osztrovszkij hősei). Az egész mű 33 fejezetből áll s három részre oszlik. Az I—XV. fejezetek az embereknek az égi és a földi hatalmakhoz való viszonyát szabályozzák, a XVI—XXVI. fejezetek a felebarátok s a család iránti kötelességeket írják elő s végül az utolsó fejezetek gazdasági tanácsokat tartalmaznak. A családi életben s különösen a nevelésben a testi fenyítés játssza a főszerepet. A XVI. fejezet idevonatkozó része így szól: »Ha gyermekekkel áld meg valakit az Isten, leányokkal vagy fiúkkal, az apa és az anya viseljék gondjukat, neveljék őket istenfélelemben, tisztességtudásra s minden helyes dologra . . . szeressék, óvják s félelemmel neveljék gyermekeiket. Tanítás, oktatás és magyarázás közben sebeket kell ejteni. Büntesd gyermekedet zsenge korában s nyugalmad lesz öregségedre . . .« A XVII. fejezet így folytatja: »Zsenge korától kezdve fenyítsd fiadat, akkor nyugalmad lesz öreg korodban s lelked díszére válik. És ne fogjon el gyengeség, ha gyermekedet vered, mert ha vesszővel vered, nem hal bele, hanem még egészségesebb lesz . . . Semmiféle bűnért ne verd a fülét, vagy szemét s ne rugdosd a szíve alatt, hanem korbáccsal üsd, ez okos és egészséges, bár fájdalmas«.

A kor két legfontosabb irodalmi emléke a *Sztogláv* és a *Domosztroj*. Egyéb munkák közül néhány életrajz, történeti elbeszélés, útleírás és kalandregény érdemel említést.

Az életrajzokat politikai célzattal írták. A moszkvai hármas jelszót: »*számoderzsávije, právoszlávije, národnoszlj*« igyekeztek népszerűsíteni és példákkal bizonyítani. Hogy az orosz egyház szentségét bizonyítsák, az 1547. évi zsinat 22 szentet, az 1549-iki zsinat újabb 17 szentet kánonizált. Volt tehát kihez imádkozni a jámbor hívőknek. Isten házai nem szűkölködtek többé szentekben s a szent Oroszország úgy ragyogott jámborságban, mint a második Róma, vagyis Konstantinápoly. *Számszon* szuzdáli pap megírta az *1439. flórenci zsinat történetét* s megállapította, hogy »a görög császár letért az igaz hit útjáról, hanem az orosz föld hű maradt az igaz hithez, a právoszláviához«. *A Konstantinápoly elfoglalásáról szóló elbeszélés* azt írja le, hogy Isten akarata folytán eljön az idő, amikor Oroszország legyőzi a törököket és elfoglalja Konstantinápolyt, a cárok jogos örökségét. Igen érdekes *A novgorodi fehér kalpagról szóló elbeszélés* is, amely szerint, »a régi Róma elszakadt az igaz hittől, az új Rómában, Konstantinápolyban a pogányok uralkodnak s elnyomják az igaz hitet, hanem a harmadik Rómában, amely Oroszországban van, felragyogott a Szentlélek malasztja. Az összes keresztény államok Oroszországban fognak egyesülni, mert ez a právoszlávia országa«. *Kurbszkij Andrej herceg és IV. Iván levelezése* világot vet a cárok gondolkozására. IV. Iván kifejti, hogy a cár csakis saját belátása szerint uralkodhat s ezért semmiféle tanácsadó testületet nem tűrhet meg maga mellett. »Vajjon rendjén volna-e, ha a cár

csak elnökölne s a mások akaratát hajtaná végre? Hisz akkor ő is csak közönséges szolga volna. A földet Isten gondviselése s a cárok kormányozzák«. *Nikitin Afanászij útleírásában* elbeszéli, hogy bár sokat élt külföldön, mégis kénytelen elismerni, hogy »az egész világon nincs oly szép ország, mint Oroszország, mert csak itt található fel Krisztus igaz vallása.« A kalandos regények közül népszerű volt *Lázárevics Jeruszlán*, vagyis a Sahnáme Rusztemje s *Bova királyfi*, az olasz Bova vagy Buovoról szóló lovagregény. Bár mindkettő idegen eredetű, teljesen eloroszosodott, az orosz népmesék és hősköltemények stílusában van írva.

A moszkvai korszak irodalma meglehetősen változatos, de tendenciózus. A szentek életei, az elbeszélések, sőt még a népköltészet termékei is Oroszország dicsőségét s világtörténeti hivatását hirdetik. Minél tudatlanabb volt az orosz, annál büszkébb volt hazájára, vallására s hivatására. A moszkvai korszak ideáljait hirdetik — bár kissé módosítva — a XIX. sz. folyamán a szlávofil iskola hívei, főleg Dosztojevszkij s az 1917. után feltűnt újabb írók közül néhányan.

4. *A nyugati befolyás kezdetének kora.* (XVII. sz.) A XVII. sz. közepe táján sok kievi tanult ember került Moszkvába s csakhamar kezébe ragadta a szellemi élet vezetését. Kiev 1666-ig Lengyelországhoz tartozott, tehát nyugati műveltség hatása alatt állott s a főiskolája (Akadémia) is nyugati mintára volt berendezve. Ebből az akadémiából kerültek ki az orosz felvilágosodás első munkásai. Mint a korabeli lengyel költők, ők is a latin és a görög klasszikusok szillabikus verselésmódját utánozták s himnuszokat, ditirambuszokat, ódákat, elégiákat s drámákat írtak s így új költői műfajokkal ismertették meg az oroszokat. Ezenkívül sok regényt, elbeszélést, valamint tudományos és ismeretterjesztő művet fordítottak le. A korszak legérdekesebb alkotása a *Semjáká ítélete* c. szatira, mely a bírák megvesztegethetőségét gúnyolja ki. Semjáká fogalommá lett, ma is minden orosz ismeri a nevét. Igen értékes *Kotosichinnak Oroszország állami berendezéséről* szóló műve, melyben a XVII. sz. erkölcseit festi. Fontos forrásmű s ezért más nyelvekre is lefordították.

A XVII. sz. legfontosabb művelődéstörténeti és irodalmi eseménye az egyházi könyvek kijavítása volt. A könyvek javítását *Nikon* pátriárka *Szuchanov Arszénij* nevű görögre s a kievi akadémia professzoraira bízta, ami nagy megütközést keltett, mert az oroszság zöme megvetette a »hitehagyó« görögöket s a kievi papokat sem szerette, mert »agyukat megfertőzte a lengyel jezsuitizmus«. A munka gyorsan haladt előre, de mivel az új *Szertartáskönyv* elvetette a két ujjal való keresztvetést s több tekintetben eltért az 1551. moszkvai zsinat határozataitól, sokakban megütközést keltett. Mikor pedig az 1666. zsinat jóváhagyta a reformokat s elátkozta a *Sztoglár* határozatait, az oroszok egy része elszakadt a hivatalos egyháztól. Ezek az óhitűek vagy a raszkoljnikok. Legkiválóbb alakjuk *Petrovics Ávvákum* (1610—1681) protopópa, kinek *önéletrajzi művét s vitairatait* népies nyelve s realisztikus ábrázolásmódja a kor legjobb alkotásai közé emeli. Csodás lelkierejű, de szűk látókörű fanatikus. A legnagyobb kínzások közepette is hű maradt meggyőződéséhez s ezért 1681. tűzhalálra ítélték. Önéletrajzán kívül 43 kisebb munkát írt követői oktatására. Ezeket a rászkoljnikok ma is nagyra becsülik s nagyobb bizonyító erejük van szemükben, mint a Szentírásnak és az egyházatyák írásainak. Ávvákum tipikus példája a moszkvai fanatikus orosznak. A formalizmusban látja a vallás lényegét s azért nem szabad szerinte a meglévő állapotokon változtatni, mert a hagyományok megszentelték a hibákat is. A lánglelkű apostol sok szenvedést hozott az orosz népre. Nagy eltévelyedése volt, hogy az önkéntes tűzhalált ajánlotta követőinek s bizony sokan (20.000) vetettek ily módon véget életüknek. Mindennek, ami nyugatról jön, a gyűlöletét és a megvetését hirdette s végül azt prédikálta, hogy 1699. megjelenik az Antikrisztus s két és félévi uralma után bekövetkezik a világ vége. Különös véletlen folytán I. Péter cár 1698. aug. 25-én tért vissza külföldi útjáról, tehát öt nappal 1699 előtt, mivel akkor az orosz év szeptemberrel kezdődött, s rögtön nyugati szokások meghonosításához látott hozzá, mire a rászkoljnikok azt hitték, hogy ő az Antikrisztus s minden tettét bűnnek, a vallás megsértésének vették.

5. *Az álklasszicizmus kora Nagy Pétertől Puskinig.* (XVIII. sz.) A XVIII. sz. irodalmára két hatalmas uralkodó: I. Péter és II. Katalin nyomta rá a bélyegét. Ez könnyen érthető: Oroszországban mindig nagy jelentősége volt az uralkodó személyének. Az uralkodó nézetei, sőt szeszélyei is fontos tényezői az állami és a társadalmi életnek s a kormányok gyámkodása még az emberek gondolkozásmódjára is hatással van.

Nagy Péter az új Oroszország megteremtője. Felrázta tespedéséből a nemzetét. Legnagyobb érdeme s egyben legnagyobb bűne is, hogy elébevágott a történelem lassú, fokozatos fejlődésének s ugrásszerűen vitte előre. Évek alatt akarta pótolni évszázadok mulasztásait. A nyugati szokások és intézmények erőszakolásával s a nemzeti hagyományok és szokások megvetésével csak a liberálisok és a konzervatívok, az előkelők és a nép közötti ellentétet élezte ki. Kétségtelen, hogy sokat tett hazája felvirágoztatásáért, nagy érdemei vannak a gyakorlati ismeretek terjesztése körül, mivel azonban a költészetet s általában a szépirodalmat semmire sem becsülte, példáját követve az előkelők körében az írót megvetették s a szépirodalom művelését haszontalan, sőt káros időtöltésnek tartották.

A XVIII. sz. elején az irodalomban két irányzat uralkodik. Az egyik folytatja a

kievi akadémikusok hagyományait, a másik a francia álklasszikusokat utánozza. Az első iránynak nincsenek tehetséges írói, azért ez az irány csakhamar teljesen el is tűnik s az álklasszicizmus jut uralomra, melyet *Kántemir, Trediákovszkij, Lomonoszov* és *Szumárokov* vezetnek be az O.-ba. Ezek közül csak *Lomonoszov* munkássága hagyott maradandó nyomokat maga után, olyan szerepe volt az O.-ban, mint a magyarban Kazinczynak. Az álklasszikus írók megismertették az oroszokat a francia és az angol irodalommal s ez a legnagyobb érdemük.

II. Katalin cárnő (1762—1796) idejében ismét nagy változáson megy át Oroszország. Péter korában csak külsőségekben utánozták a külföldet, most azonban már a francia szellem is bevonult egyes előkelő oroszok otthonába. Mivel Katalin szerette a franciákat, gallomániája átragadt az egész orosz előkelő osztályra. Csakhogy nem volt felvilágosodott, ezzel csak kérkedett s ezzel a játékával félrevezette az embereket. Sokan nem tudták, hogy a régi Moszkva vagy Párizs felé kell-e orientálódniok, melyik irány tetszik az uralkodónak. Csak akkor jöttek tisztába szándékaival, amikor üldözni kezdte azokat, akik hitelt adtak szavainak s humánus, felvilágosodott eszméket hirdettek. Ilyen áldozata volt *Novikov* és *Rádiscsev*.

Novikov a cárnő Utasításából (Nakaz) megismerte a francia racionalisták eszméit s komoly tanulmányokat folytatott, hogy hazája javára értékesítse azokat. Szatirikus hetilapot alapított, amelyben élesen kritizálta az orosz állapotokat, ami nem tetszett a cárnőnek s tudtára adta, hogy jobb lesz, ha »hátrafelé s nem előre veti tekintetét«. Megértette a célzást s történelemmel foglalkozott, azután elment Moszkvába, ahol népművelés terén működött. E tettéért, bár semmi bűnt nem követett el, a cárnő parancsára száműzték. *Rádiscsev*-re az *Utazás Pétervárról Moszkvába* c. munkáért haragudott meg. A nemesség számára írta, hogy meggyőzze a jobbágyság intézményének tarthatatlanságáról. Megkapó képekben rajzolja a jobbágyok szenvedéseit s bár csak olyat ír le, amit látott s tapasztalt, a cárnő megkínoztatta s Szibériába száműzte. Katalin megkövetelte, hogy azt írják, hogy az ő uralkodása alatt mindenki boldog s ezért aki mást írt, azt kegyetlenül üldözte. Mivel azonban az irodalmat szerette s maga is sokat írt, az írókat nem merték többé megvetni s bántalmazni, mint Péter és Erzsébet korában. Szatirikus cikkeket, operákat, vígjátékokat s pedagógiai dolgozatokat írt. Művei gyengék, csak az *Ó idő* c. vígjátékban van valami kis tehetségnek nyoma. Ő maga irányította az irodalmat s amikor azt látta, hogy egyes írók haladó szellemben próbálnak írni s a való feltárására törekszenek, pontosan megmondta, hogy miről s milyen szellemben szabad írni ... »Oroszország teljesen egy műveltségi színvonalon áll a nyugati államokkal ... Mint Bizánc örökösét, Konstantinápoly őt illeti meg ... Az orosz paraszt ezerszerte boldogabb, mint más országok parasztjai ... Oroszországban van a legnagyobb személy- és vagyonbiztonság ... A franciák romlottak, tehetségtelenek és zsarnokok, tőlük semmit sem lehet tanulni ... stb.« Aki ebben a szellemben működött, azt bőkezűen jutalmazta, míg a más véleményen levőket üldözte. Kegyencei közé tartozott *Fonvizin*, két sikerült vígjáték szerzője. Udvari s egyben a század legtekintélyesebb költője *Derzsávin* volt. Az iskolákban a legújabb időkig magasztalták az »orosz Pindart«, bár már *Puskin* megmondta róla, hogy rossz költő s még oroszul sem tud. Minden kegyencet és befolyásos urat megénekelt. A hőskölteményt *Cherászkov* vezette be az orosz irodalomba. Még ma is minden orosz ismeri a nevét, bár senki sem olvassa. Az álklasszikusokhoz tartozik Oroszország legnagyobb meseköltője: *Krylov* is. Az álklasszikus írók között az egyedüli, akit még ma is olvasnak. Csupa közismert, prózai bölcseséget hirdet, de meséi világosak, rövidek, tele vannak közmondásokkal s népies fordulatokkal. Az álklasszikusok között a legjobb stiliszta. Számos mondása közmondássá lett s ma is gyakran idézik.

Az álklasszikus iskola költői arra törekedtek, hogy az összes költői műfajokat bevezessék az irodalomba s azért nemcsak a komoly, hanem a pajzán költészetet (poésies légères, vers de société) is művelték. *Szumarokov* honosította meg Oroszországban s utána minden álklasszikus író fordított s írt ilyen költeményeket, csakhogy az orosz versek esetlenek, durvák, nincsen meg bennük a francia graciozitás, a finom élc és esprit.

Bogdánovics volt a játszi költészet legkiválóbb művelője. Főművének, az erótikus tárgyú *Dusenka* c. poemának óriási sikere volt, nagy élvezettel olvasták nemcsak kortársai, hanem a XIX. sz. első negyedének a közönsége is rajongott érte. Uj volt a komikus feldolgozás és az ünnepélyes, klasszikus formák helyett a csengő-bongó rímek. A kor legdivatosabb olvasmánya a regény volt. Csaknem minden ismertebb angol, francia és német regényt lefordították, de eredetieket is írtak. Az eredetiek közül nagy sikert ért *Izmailov*-nak *Jevgenij*-je. Értékes, mint hű korrajz. Jevgenij nagyvilági életet él, mulat, bálozik, udvarol, kalandokat keres, mert más életcélt nem lát maga előtt. A Jevgenij név annyira ismertté lett, hogy Puskin is ezt a nevet adta verses regénye hősének.

A XVIII. sz. álklasszikus irodalma eleinte a felvilágosodott abszolutizmust és a racionalizmus eszméit hirdeti, azután cári parancsra a gallomániát gúnyolja. Az irodalom teljesen elszakad az egyháztól s az általános emberi eszméket szolgálja. A XVIII. sz. irodalma előkészítette a XIX. sz. irodalmát, megismertette az oroszokat a világirodalom jelesebb termékeivel, a költői műfajokkal s a század uralkodó eszméivel.

A század végén a szentimentális irányzat váltja föl az álklasszicizmust. Mivel az álklasszikus költészet udvari jellegű volt, a nagyok és hatalmasak tetteit dicsőítette, nem igen érdekelte a kisembereket, az olvasók zömét. Az új irányzatot *Kárámzin* juttatta diadalra, jóllehet már előtte is megvolt, mint azt *Komárov*, *Csulkov* s más írók művei bizonyítják, csakhogy az előkelő körök ezekről a munkákról nem vettek tudomást. *Csulkov* témáit *Gogolj* a *Köpenyben* s *Grigorovics A faluban* újra feldolgozta. Az első általános feltűnést keltő szentimentális munka *Kárámzinnak A szegény Liza* c. regénye volt. Liza virágot árul s abból tartja el önmagát s édesanyját. Erászt nemes úrfi házasságot igér neki s egy ideig boldogan együtt élnek, de később Erászt elhagyja, mire Liza egy tóba öli magát. A regényt sokan utánozták s a közönség a szentimentális munkákat kezdte olvasni. Érdekes, hogy ugyanez a Kárámzin a politikában engesztelhetetlen ómuszka volt s a 12 kötetes *Oroszország történetében* az egyeduralmat dicsőíti. Az ő befolyása alatt változtatta meg I. Sándor meggyőződését s vonta vissza az alkotmány megadására tett igéretét. Kárámzinnak legnagyobb érdeme, hogy megteremtette az új prózai stílust. Történelmének az a szerepe volt az orosz irodalomban, ami a németben Luther bibliafordításának.

6. *A romanticizmus. Puskin és kora.* A romanticizmust *Zsukovszkij* vitte diadalra. Németországból hozta magával az új tant, amely egy csapásra meghódította a költőket s az olvasókat. Zsukovszkij a szentimentális barátságnak s a szerelemnek a költője. Az orosz irodalom egyik legrokonszenvesebb alakja, legnagyobb örömét a kezdő írók támogatásában találta. Eredeti művei közül legsikerültebbek a balladái. Ő írta 1814. az *Isten, órjad a cárt* kezdetű orosz himnuszt. Sokat fordított angol és német költőkből. Fordításai mintaszerűek, hívek s formailag is tökéletesek. A német költők lefordításával megtörte az egyoldalú francia befolyást. Hatása igen nagy volt kortársaira, különösen Puskinra, aki csakhamar túlszárnyalta s elhomályosította mestere nevét.

Puskin az oroszok legnagyobb költője. Ami szépet és nemeset alkotott az orosz szellem a XVIII. sz. végéig, azt mind egyesíti magában s egyúttal megjelöli a jövő fejlődés útjait. A XIX. sz. összes költői irányai belőle indulnak ki, minden író tőle tanul. Mint forradalmár kezdte pályáját s mint a cár udvari történetírója fejezte be. Költői pályája kezdetén a reakciót gúnyolta s a *Szabadság* c. ódájáért a Délvidékre, majd a birtokára száműzték, ahonnan csak 6 év mulva térhetett vissza a fővárosba. Párbajban esett el 37 éves korában. Száműzetése előtt, vagyis 1820. álklasszikus volt, délvidéki száműzetésekor 1824-ig romantikus, azután realisztikus műveket alkotott. Első nagyobb műve *Ruszlán és Ludmilla* c. poemája, mely az álklasszikus iránnyal való szakítását jelenti. A fantasztikus és részben erótikus mese formája, hangja, zenei ritmusa s ragyogó nyelve mindenkit bámulatba ejtett. Hatásánál fogva volt nagy jelentősége, mert diadalra vitte vele a romanticizmust. Ezutáni munkáiban hamisítatlan romantikus. Nem Byronista, mint sokan állítják, hisz *A kaukázusi fogoly*, a *Bachcsiszaráji szökőkút*, *Cigányok* s egyéb Byron hatása alatt írt poemáinak hősei nem önnönéletüket élő, hanem a mult szép emlékein bánkódó, síró hősök. Főműve az *Anyégin*, amelyet Bérczy fordításából ismerünk. A XIX. sz. huszas éveinek hű képét rajzolja meg benne. Kedves humorral írja le a városi és a falusi élet ferdeségeit. Legtöbbször önmagáról beszél, azért nagyon szubjektiv s tele van lírai kitörésekkel. Tulajdonképeni hőse Tátjána, kinek élete néma tiltakozás a társadalmi hazugságok ellen. A regény mind a mai napig megőrizte frissességét s báját, de sajnos, tökéletesen lefordítani nem lehet, mert minden szépsége a verselésben, a nyelvben van. Az *Anyégin* után már csak realisztikus modorban írt, többnyire epikus költeményeket s prózai munkákat. Prózai művei között legértékesebb *levelezése*, mely érdekes világot vet kora állapotaira, a költő belső életére, s tele van szellemes megjegyzésekkel. Puskinnak rendkívül éles szeme volt, irodalmi kérdésekben úgyszólván sohasem tévedett. Kritikai éleselméjűség tekintetében legfeljebb Lessinget lehet melléje állítani. Mint költőnek a formaszépségben rejlik a nagysága. Egy jelentéktelen eseményt annyi graciozitással tud elmondani, egy primitiv érzést annyi bájjal tud megszólaltatni, hogy e tekintetben nincs párja a világirodalomban. Versei elolvasás után sokáig ott csengnek a fülünkben. Vérbeli művész volt, felületes, könnyelmű természet s a szépen kívül semmit sem tartott szentnek, ezért nem érdekelték a nagy problémák s nem okozott neki fájdalmat hazája szomorú állapota. Különben is kozmopolita volt, mint az egész akkori orosz úri társadalom, amit leveleiben nyíltan be is vall.

Puskin mellett *Lermontov* az oroszok legnagyobb költője. Ő az orosz Byron. Byron értelmében vett gőgös, önnönéletet élő lélek volt s a démoni elem nála sokkal természetesebb volt, mint tanítójánál. Rövid élete folyamán — 27 éves korában esett el párbajban — a jó és a gonosz problémája foglalkoztatta. Lirikus és epikus műveket alkotott. Leghíresebb költeménye a *Démon*. Nyolc évig dolgozott rajta. Ezt a művét szerette legjobban, mert saját magát látta benne és saját belsejébe tekintett, amikor Lucifert rajzolta. Démonja nem a rombolás és tagadás, hanem a közöny szelleme, azért nem tud megjavulni. Még a Démonnál is szebb és tökéletesebb *Meyri (A novicius)*, melyben a szabadságért való vad rajongást testesíti meg. Lermontov írta az orosz irodalomnak mai napig is legszebb balladá-

ját, a *Kalasnikov halmárról szóló éneket,* amely híven visszaadja a XV. sz. szellemét s nyelve és formája teljesen népies. Nemcsak mint költő, hanem mint prózaíró is kiváló. *Korunk hőse* c. regénye az *Anyégin* prózai folytatása s tele van önéletrajzi adatokkal. Lermontovot kortársai nem tudták értékelni s csak a század vége felé vált népszerűvé.

Kiváló formaművész volt még a tragikus sorsú *Bátjuskov,* akit csak a legújabb időben méltatnak érdeme szerint. A világfájdalom rezdül meg *Bárálynszkij* lantján. A legjobb orosz elégiaköltő. Legtöbb versében a halált dicsőíti. Költeményei mély gondolatukkal s formaszépségükkel tűnnek ki. Ma többre becsülik, mint a saját korában, a XX. sz. szimbolisztikus költői részben őt tekintik mintaképüknek. Említést érdemel még *Kozlov,* néhány szép románc költője. *Mickiewicz* krimi szonettjeit bámulatos hűséggel ültette át oroszra.

Minden uralkodó felfogáson s iskolán kívül áll *Gribojedov,* a legjobb orosz vígjáték költője. *Az Ész bajjal jár* c. vígjátékában saját életének tragédiáját, az öntudatra ébredt egyéniség harcát a társadalmi szokások és előítéletek ellen írja meg. Legtöbb verse közmondássá lett s még ma is sok orosz ajkon megfordul.

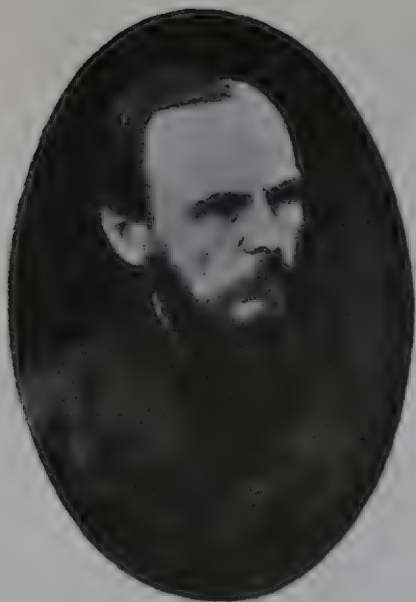
7. *A realisztikus és a nemzeti evolució kora.* A romanticizmus uralma nem tartott és nem is tarthatott sokáig, mert hisz egy nép, amely a legdurvább deszpotizmus alatt szenved, olyan irodalom után áhítozik, amely a társadalom főbb problémáira szegzi tekintetét, rámutat a meglévő állapotokra, kíméletlenül föltárja s leleplezi a bűnöket, egyszóval a való életet rajzolja. Az első nagy író, aki az élő Oroszországot vette tollára, *Gogolj* volt. Vele kezdődik a regény fénykora és a modern orosz realizmus. Hogy nagy író vált belőle, Puskinnak köszönheti. Ő mondta meg, hogy mihez van tehetsége, miről s hogyan írjon s a témákat is ő szolgáltatta neki, azért Puskin halála után már nem tudott alkotni. Ő is eleinte a romanticizmusnak hódolt, azután Puskin tanácsára s utasítására a realisztikus ábrázolásmódra tért át. Romantikus munkái közt a legszebb a *Buljba Tárász* c. prózában írt költeménye, Guizot ítélete szerint a XIX. sz. egyetlen sikerült epopeája. Aki a záporogi kozákok életével meg akar ismerkedni, többet tanul meg belőle, mint a tudósok értekezéseiből. Népdalok voltak a főforrásai, ami erősen meglátszik rajta. Szépsége a szavak ritmikus elrendezésében s a népdalok ismert képeinek helyes alkalmazásában rejlik, amit egy fordítás sem ad híven vissza. Elejétől végig igen lendületes, látszik, hogy egész lelkét belevitte. Itt hirdeti először azt az orosz vallási messziánizmust, amelynek élete utolsó éveiben mániákusává lesz. Mint realisztikus író először a *Revizor* c. vígjátékban mutatkozik be, amelynek tárgyát egy valóban megtörtént eseményből merítette. A vígjáték a közerkölcsök tükre, mely Oroszország közigazgatását, a hivatalnokok megvesztegethetőségét s önkényét tárja elénk. A darab főhőse, Chlesztákov, fogalommá lett. Az oroszok társalgás közben vagy írásban sokszor egy irodalmi típus felemlítésével szokták jellemezni az embereket, pl. Prosztákova, Szkotinin, Fámuszov, Oblomov, Rudin stb. Nemsokára a *Revizor* után jelent meg *A köpeny* c. elbeszélése, a realisztikus ábrázolásmód remeke. A szerző mint az evangélium hirdetője lép föl benne s a felebaráti szeretetet hirdeti. Főműve a *Holt lelkek* c. regény, amelynek első kötetében korának élő Oroszországát mutatja be, azért ez sikerült, míg a másodikat, amelyben az árnyoldalak után a fényoldalaknak kellett volna következni, nem tudta teljesen megírni, mert nem talált másolnivalót. A *Holt lelkek* hősei is fogalommá váltak. Az *Egy szerző vallomásában* s a *Levelekben* sok olyan gondolatot találunk, amelyet később Dosztojevszkij és Tolsztoj átvett s részletesen kifejtett. Gogolj elítéli a nyugati civilizációt s a právoszláviától várja az emberiség megváltását. Hatása az utána következő irodalomra óriási. A megfigyelés művészetét s az életnek a maga valóságában való szemléletét vitte be az irodalomba s ezzel megelőzte a nyugati írókat. Ugyancsak az ő érdeme, hogy az O.-t visszavezette eredeti forrásához: az evangéliumhoz.

Hogy az orosz közönség érteni s értékelni tudta Gogolj művészetét, az *Bjelinszkij* kritikusnak az érdeme, aki elhitette a közönséggel, hogy a realisztikus ábrázolásmód a legtökéletesebb.

A század többi írói *Puskin* és *Gogolj* tanítványai s a tiszta művészet néhány költőjétől eltekintve, vagy a szlávofil, vagy a nyugati iskolához tartoznak.

A szlávofil iskola részben konzervatív, részben demokratikus eszméket hirdetett. Az önálló nemzeti kultúra típusát kereste, de ugyanakkor idealizálta a moszkvai multat s feleleveníttette és tovább ápolta a moszkvai messziánizmusnak, Oroszország világtörténeti hivatásának eszméjét. Gyűlölte a nyugatot s valami a földközösségen — a *miren* — alapuló államberendezésről álmodozott. A muzsik a szemükben minden jónak és bölcseségnek a forrása. Legjobb írói *Osztrovszkij, Tjutcsev* és *Dosztojevszkij.* A nyugati iskola a szlávofil iskolával szemben azt hirdette, hogy a bizánci-szláv műveltség fejlődésre képtelen, azért szakítani kell vele s a nyugatba kell belekapcsolódni. Legjobb írói *Njekrászov, Turgenjev* és *Gончárov.* A két iskola írói kölcsönösen hatottak egymásra, azért műveik bizonyos tekintetben kiegészítik egymást. Ezek a nagy írók realizmusban felülmúlták a nyugat íróit s hű képet nyujtanak az Oroszországban végbement változásokról, különösen az egyes szellemi áramlatok keletkezéséről s fejlődéséről. Mihelyt valami érdekes tünetet észrevettek, megírták. A XIX. század irodalma tehát tendenciózus s magában foglalja az egész kor történetét. A tendenciától mentes tiszta művészet költői:

OROSZ IRODALOM II

Dosztojevszkij

Tolsztoj

OROSZ IRODALOM III

Turgenjev

Csechov

Gorjkij

Merezskovszkij

Fet, Majkov, Mej és *Polonszkijt* nem olvasták, a nyugatista *Ogarjov*-ot csak mint Herzen barátját ismerték, a szlávofil *Tjutcsev* formaművészetét pedig csak a legújabb időben kezdték értékelni. *Tolsztoj* Alekszej szlávofil ugyan, de a költészetben a tiszta művészet híve, azért őt sem méltatták érdeme szerint, bár balladái nagy népszerűségnek örvendettek. *Szerebrjanij herceg* c. regénye, bár sokat olvasták, gyenge alkotás, a szerző csak a külsőségeket veszi észre, de a lélek, a korszellem rejtve marad előtte. *Koljcov* és *Nikitin* a falu költészetét vitte be az irodalomba. Hanem a XIX. sz. közepének legnépszerűbb költője *Njekrászov* volt, jóllehet művészi tekintetben mögötte áll az előbb említetteknek. Mivel gyermekkorában sokszor látta a számüzöttek bilincsbevert csapatait elvonulni, megundorodott az erőszak, a mások elnyomásának minden formájától s a nép szenvedésének költőjévé lett. Népszerüségét nem formaszépségének, hanem versei tartalmának köszönheti. A vers polemikus fegyver volt a kezében. A megalázottak és a megszomorítottak költője volt a szó szoros értelmében. »Ahol a nép, ott a szenvedés« költészetének folyton visszatérő motivuma. Legszebb poemája a *Vörösorrú fagy*, az orosz parasztasszony apoteózisa. Nem nagy formaművész, nem klasszikus költő, de hatása óriási volt s ma is Puskin után az izbák lakóinak s a kisembereknek legkedvesebb költője.

A prózaírók közül *Grigorovics* nyitja meg a leleplező írók sorát. A falusi nép nyomorát rajzoló elbeszéléseit még ma sem lehet megindulás nélkül olvasni. Ugyancsak a jobbágyok nyomora s egyes földesurak durvasága adta kezébe *Herzen*nek is a tollat. Elbeszélései elég érdekesek ugyan, de legérdekesebb műve az ötkötetes *Élmények és gondolatok*, amely mind a mai napig az orosz irodalom legjobb emlékirata.

Herzen barátja s a nyugati iskola legjobb írója *Turgenjev*. Igen jellemző, hogy összes munkáit belső kapocs fűzi össze s regényei Oroszország szellemi életét tárják elénk 1848-tól 1876-ig. Ezért ő maga arra kérte olvasóit, hogy a következő sorrendben olvassák műveit: *Rudin, A nemesi fészek, Az előeste, Apák és fiúk, Füst, Uj föld.* Minden munkája remekmű. Taine szerint Turgenjev egyike a legtökéletesebb művészeknek, akiket a világ a görög művészet kora óta ismer, az angol kritikusok szerint a novellairodalom terén az első hely őt illeti meg a világon, bár újabban sokan Tolsztojnak nyújtják az elsőség pálmáját. Mint Turgenjev, *Goncsárov* is észrevette s pontosan megfigyelte az orosz értelmiség szellemi életében végbement változásokat, de műveivel mindig elkésett. *Oblomovja* az objektív leírás mintaképe, pedig önmagáról és övéiről ír benne. *Akszákov Szergej* is a klasszikus írók közé tartozik, de tendenciáját — a régi jó idők dicséretét — nem szerették s ezért nem méltatták kellő figyelemre. A legtermékenyebb s egyben legoroszabb színműíró *Osztrovszkij*. Körülbelül ötven darabot írt. A való életet, legtöbbször a kereskedők életét ábrázolja utólérhetetlen realizmussal. Az apák *számodurok* — vagyis korlátlan egyeduralkodók a családban, a fiúk pedig képmutatók. Darabjait még ma is játsszák.

Az eddig tárgyalt írók az élő Oroszországot festették le összes bűneivel s erényeivel s megelégedtek az objektív rajzzal, hanem a két legnagyobb regényíró: *Dosztojevszkij* és *Tolsztoj* tovább ment s nemzetének apostola és tanítója is volt. Ők is látták, hogy nemcsak az orosz paraszt, hanem az értelmiség is boldogtalan, de nem elégedtek meg ennek a megállapításával, hanem az okait s a gyógyszereit is kutatták. Az értelmiség boldogtalanságának az okait Dosztojevszkij a következőkben fejti ki: »Kozmopolita neveléstek elszakított titeket a néptől. Egy külön kis kasztot alkottok a széles, nagy hazában, amely kaszt idegen és gyűlöletes a nép előtt. Megvetitek a népet tudatlansága miatt s elfeleditek, hogy ez a nép fizette meg a ti európai neveléstek az árát, ez a nép tartja fönn véres verejtékével egyetemeiteket s főiskoláitokat. Ne vessétek meg, hanem sajátítsátok el népetek szent ideáljait, alázzátok meg magatokat előtte s vele vállvetve dolgozzatok a nagy művön, mert ez a tanulatlan nép, amelytől utálattal elfordultatok, Isten szikráját, Krisztus igéjét hordja lelkében, amelyet majd az Óvilág előtt hirdetni fog, mikor az vérözönben fog fürdeni«. Ez volt Tolsztoj felfogása is.

Dosztojevszkij műveit az evangélium szelleme, a megalázottak és megszomorítottak szeretete és a szenvedés szeretete hatja át. Nagyobb regényeiben a lét alapkérdéseivel foglalkozik s főleg az emberi személyiség értékét s a társadalomhoz való viszonyát boncolgatja. A divatos szocialisztikus elméletekkel szemben az etikai individualizmus alapjára helyezkedik. Ezt tárgyalja a *Bűn és bűnhődés*ben, valamint a *Kárámázov testvérek*ben s arra a megállapodásra jut, hogy még a leghitványabb életet sem szabad semmiféle közcélért feláldozni, de önként bárki föláldozhatja magát. A *Félkegyelmű*ben egy XIX. sz.-ba átültetett jurodivijt rajzol, hogy ennek a szájával právoszláv és szlávofil tanokat hirdessen. *Az Ördöngősök*ben a demagógok és a nihilisták ellen érzett gyűlöletét önti ki. Hogy mennyire tisztában volt a forradalmi mozgalmak jelentőségével, mutatják az 1917. után bekövetkezett események. Rendkívül érdekesek *Az író naplója* c. kiadott kötetei, amelyekben időszerű kérdésekkel foglalkozik. *Gogolj* példáját követve, szeretett jósolni, sőt legtöbb proféciáját tőle vette át. A *Puskin—Gogolj*-féle költői irányzat benne érte el tetőpontját, ezen az uton haladva egy író sem juthat magasabbra.

Tolsztoj is, mint Dosztojevszkij, Krisztust keresi s a muzsikok szívében találja meg. Az igazságot kereste egész életén keresztül,

mert azt vallotta, hogy a tökéletesedésre való törekvés az ember hivatása s ez a keresés művészetének az alapmotivuma. A mai, szerinte hazug kultúra külső formáinak rombolásával kezdte meg munkásságát, amelyet azután a tartalom rombolásával fejezett be s az egész mai kultúra és civilizáció elvetését követelte. *Háború és béke* c. regényében kezdi a tartalom rombolását. Ebben a remekműben burkoltan az európai civilizációt támadja s igen óvatosan kommunista felfogást hirdet. Művészi tekintetben kiváló alkotás, a realisztikus ábrázolásmód ebben a regényben érte el csúcspontját. *Karenina Anná*ban szembeállítja a városi élet feslettségét a falusi élet romlatlan erkölcseivel. Itt hirdeti először, hogy ne álljunk ellen a gonosznak. Minden munkája tendenciózus, de kétségtelen, hogy mint művész elérhetetlen magaslaton áll. A realisztikus ábrázolásmód benne érte el fejlődése csúcspontját, utána már csak hanyatlás vagy új formák keresése következhet. S valóban, akik utána is kitartottak a realisztikus ábrázolásmód mellett, mind csak epigónok, bár szép műveket írtak.

Tolsztoj katonatiszt korában

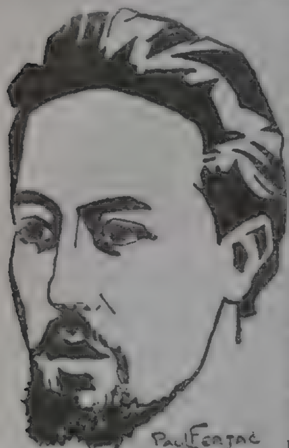
Nemcsak Dosztojevszkij és Tolsztoj, hanem összes kortársaik is a vallási, erkölcsi, szociális és politikai kérdéseket boncolgatják. Orosz felfogás szerint ugyanis a költő és az író a nemzet tanítója. Már Bjelinszkij is legtöbbször publicisztikai nézőpontból bírálta kortársai alkotásait, a későbbi kritikusok pedig még tovább mentek. *Dobroljubov* *1836. †1861. azt követelte, hogy az irodalom a közérdeket szolgálja, az időszerű kérdéseket tárgyalja s állapítsa meg, hogy mit cselekedtünk, mit cselekszünk ma s mi a holnapi tennivalónk. *Piszárev* *1840. †1868. azt tanácsolta, hogy a természettudományok népszerűsítésével foglalkozzanak az írók, mert ez az író igazi hivatása. *Grigorjev* *1822. †1864. szintén elítélte a tiszta művészetet s azt hirdette, hogy az író csakis a való életet ábrázolhatja s ezért az igazságot követelte tőle. Volt ugyan esztétikai kritika is, de ennek sem a közönségnél, sem az íróknál nem volt hitele. Az orosz közönség a XIX. sz. folyamán a kritikusokra hallgatott s csak a divatos kritikusok ajánlotta műveket olvasta. A nyolcvanas és kilencvenes években pl. *Michajlovszkij* után indult, jóllehet ideológus volt s azt hitte, hogy az élet az íróasztaloknál született elméletekhez alkalmazkodik.

1861-ig az íróknak egy közös céljuk volt, t. i. a jobbágyság intézményének megszüntetésén fáradozni, de 1861 után már nem volt ilyen közös cél s az új célokat különféle konzervatív, liberális, szocialista, sőt anarchista tanokban keresték, ezeket hirdették vagy cáfolták. A jobbágyfelszabadítás által bekövetkezett új gazdasági rendszer sokakat készületlenül talált s megváltoztatta az életet. »A nemesi leigázás korszaka eltűnt s most a tőke rabszolgái leszünk«, írta Szaltykov. Tolsztoj s Dosztojevszkij a vallásos élet mélyítésében, viszont a radikálisok és nyugatisták a nyugati szocialisztikus elméletek átvételében s megvalósításában látták a megváltást. A radikális ifjúság a nép közé ment, hogy a szocialisztikus tanok számára megnyerje. Az agitáció különösen 1872—1878 között öltött nagy mérveket s megmérgezte a muzsik lelkét, mert elhitették vele, hogy nagy világtörténeti hivatás vár rá, t. i. az egész világ dolgozóinak felszabadítása s ezért készülnie kell az »ellenséggel«, vagyis a birtokosokkal, a gyárosokkal s a kormánnyal való leszámolásra, hogy önmagát fölszabadítsa s példát mutasson a külföldnek. Felköltötték benne a rombolás ösztönét s elhintették szívében a gyűlölet magvait. A szertelen agitáció s az azt követő terrorisztikus merényletek ellen a kormány olyan despotikus intézkedésekkel védekezett, amelyek nemcsak a bűnösöket, hanem az ártatlanokat is sújtották. A szigorú cenzúra elől a sajtószabadság a külföldre menekült s a szociális és politikai kérdések szabad megvitatását az egyoldalú földalatti izgatás váltotta föl. A XIX. sz. hetvenes éveinek végén Oroszország basáskodó hivatalnokokból, közömbös és folyton szegényedő parasztokból, önző nyárspolgárokból s a föld alatt dolgozó forradalmárokból állott. A muzsik folytonos elszegényedését, a »régi alapok pusztulását« *Zlátovrátszkij*, *Uszpenszkij Gleb*, *Resjotnikov* és *Danilevszkij*, a realisztikus ábrázolás epigónjai írják le.

Az 1861—1881. átmeneti korszaknak, vagyis a jobbágyok felszabadításától a reakció diadaláig terjedő időszaknak *Száltykov* a leghűbb tolmácsolója. Szatirikus műveiben kíméletlen gúnnyal ostorozza a bűnöket. Ennek a korszaknak az írója *Ljeszkov* is, aki egyike a legkiválóbb orosz novellaíróknak, de mivel a radikálisokat kíméletlenül támadta, a kritika elhallgatta s csak a XX. sz.-ban részesült megérdemelt figyelemben. A neorealisztikus írók egyik mesterüknek tartják. A reakció diadalra jutása után, vagyis a nyolcvanas évek elején a nagy vádolók s tiltakozók elhallgattak, az időszerű kérdések tárgyalását abbahagyták s általános vagy közömbös témák felé fordultak.

Az értelmiség elfásult a despotizmus súlya alatt, egy egész nemzedék közömbössé vált, nem tudta, hogy mi jobb: a szociális és politikai érdekekért való harc, vagy a mindenbe való beletörődés. A nyolcvanas évek orosza még a reform szót sem meri kimondani, ehelyett a rendszabályt használja s minden vágya a meleg

szoba, jó ebéd s utána nyugodt pihenés. A kis dolgok elmélete, a pontosság, a tekintélytisztelet, a fokozatos haladás, a Tolsztoj-ajánlotta öntökéletesedés voltak a divatos jelszók, minden egyébről s főleg a kedélyek megnyugtatásáról a rendőrség gondoskodik. A nyolcvanas évek e búskomor hangulatát *Csechov* műveiben tanulmányozhatjuk, ő ennek a tizednek a representative man-je az orosz irodalomban. *Csechov* időrendben az utolsó a XIX. század klasszikusai közt. A nyolcvanas évek elfásult, nyárspolgárias életét rajzolja s még ha nevetünk is egyik-másik elbeszélésén vagy humoreszkjén, mégis szomorú érzéssel tesszük le olvasás után a könyvét, mert csakhamar megértjük, hogy ártatlannak látszó elbeszélései az uralkodó ferdeségek hű rajzai. Minden elbeszélésének mély értelme van, a középosztály korlátolt kicsinyességét s szolgalelkűségét tárja elénk. Színdarabjai is búskomorak s azt a gondolatot fejezik ki, hogy csak a szürke emberek tudnak örülni az életnek, mások tehernek tartják. Csechovot a viszonyok tették pesszimistává, de azzal vigasztalódott, hogy a jövőben boldog lesz az emberiség. Elbeszélései remekművek, de színművei csak dramatizált elbeszélések, amelyek mélységükkel s közvetlenségükkel hatnak.

Csechov

A XIX. sz. utolsó tizedének *Gorjkij* volt a legünnepeltebb írója. Nem művészetével, hanem optimista hitével hódította meg a közönséget, amely a kormányzati deszpotizmus és a társadalmi reakció korában közel volt a kétségbeeséshez. *Gorjkij* odakiáltotta a tétova lelkeknek: ne csüggedjetek, bízzatok az emberi erőben. A másik ok az volt, hogy a nyárspolgári szokások és erkölcsök festésére ráunt a közönség; valami pikánsabb irodalmi csemege után vágyódott, s ezt hozta magával Gorjkij. Népszerűségét eleinte a diákság terjesztette. Ezek a század utolsó tizedében a marxizmusért lelkesedtek, Gorjkij pedig első elbeszéléseiben a mezítlábasokat, a proletárokat idealizálta. Első műveiben romantikus, azután a naturalizmusra tért át. Romantikus művei szépek, ezek friss levegőt vittek a reakció légkörébe s ezekbe a saját lelkét vitte bele a szerző is. Hanem a század utolsó éveiben belső válságon ment keresztül, míg végre az antiindividuális irányzathoz csatlakozott s marxistává lett. Ez megölte művészetét. Utolsó nagy sikerét *Az éjjeli menedékhellyel (Na dne = A fenéken)* aratta, azután gyorsan hanyatlott. Hanem a XX. sz. huszas éveiben ismét föllángolt tehetsége, mint arról *Visszaemlékezései* tanuskodnak. Autodidakta s mivel az ezzel járó összes hibák megvannak benne, bár igazi tehetség és ős erő, de művészi tekintetben abszolút értékű művet nem tud alkotni.

8. *A dekadensek és a szimbolisták.* A XIX. sz. irodalma a Puskin-korszakban (1840—1890) realisztikus. A művészi realizmus Tolsztojban érte el csúcspontját, tovább haladni ezen az úton nem lehetett. Sem *Csechov* öntudatlan impresszionizmusa, sem *Gorjkij* tudatos, demokratikus naturalizmusa nem tartóztathatta föl többé a hanyatlást. Uj formákat kellett keresni, hogy az irodalom ne fulladjon bele az elsekélyesedett naturalizmusba, melyet a realisztikus ábrázolásmód epigónjai teljesen ellaposítottak. A közönség úgy a formára, mint a tartalomra ráunt. A való élet rideg ábrázolása, a lét alapproblémáinak s az időszerű kérdéseknek a folytonos boncolgatása már nem érdekelte a közönséget. A változást meghozta a XIX. sz. utolsó tizede. Az új költői irány úttörői a dekadensek voltak. Hivatásuk a régi formák rombolásában s új formák keresésében állott. Ezt a feladatot egy évtized alatt (1890—1900) elvégezték, hogy átadják helyüket az igazi költőknek, akik a XX. sz. elején — épen úgy, mint Puskin korában — egyszerre ellepték Oroszországot. A dekadensek átértékelték az értékeket, megtagadták az eddigi költészet formáit s tartalmát és új formákat és ideálokat kerestek. A modern francia lirikusokra és főleg az orosz Fetre és Tjutcsevre támaszkodva új formákat adtak a versnek, míg a tartalom központjába az *én* kultuszát tették. Az új költőket eleinte gúnyos nevetéssel fogadta a közönség és a kritika. Igaz, hogy sok tehetségtelen és lármás századvégi ifjú nevezte magát dekadensnek, de néhány igazi költő is akadt köztük. A kezdeményezők közül *Merezskovszkij* és felesége *Hippiusz* érdemelnek említést. A legtehetségesebb dekadens költők *Brjuszov, Szologub Fjodor* és *Báljmont*. Mivel azonban az ultraindividualizmus, az én istenítése hamarosan csődöt mondott, a »misztikus érzékelés« útján igyekeztek kikerülni az útvesztőből s vagy a mélységben (demonizmus), vagy a magasságban (neokrisztiánizmus), tehát a szimbolizmusban kerestek menedéket. Kevesen jutottak el odáig, mert az orosz dekadencia csak mesterség, közönséges, eltanulható versfaragás, míg a szimbolizmus valódi költészet. A művészi realizmust tehát a romanticizmus egyik hajtása, a szimbolizmus váltotta föl, amelynek útját a dekadensek készítették elő. Az új költői irányzat csak körülbelől a világháború kitöréseig tartott, mert néhány év alatt elérte virágzását, megkezdődött az új utak keresése s ez az új út a neorealizmushoz vezetett. A neorealiz-

mus a valóságot a saját hangulatával s fantasztikus elemekkel keveri, ebben különbözik a realizmustól.

A jobb költők közül csak *Báljmont* maradt végig dekadensnek, *Brjuszov* a parnasszistákhoz csatlakozott, *Szologub* pedig a neorealizmus alapjait vetette meg. *Báljmont* az egyetlen következetes dekadens. Nagyon is sokat ír s azért néhány csodásan szép s melódikus verse mellett sok a gyönge. Nem fegyelmezi önmagát, szereti a fellengző stílust, a pompás képeket, a rikító színeket és a szokatlan ritmust. Eleinte rajongott érte a közönség, de a szimbolizmus uralomrajutása után elvesztette népszerűségét. A verselő művészet zsonglőrje, ám a melódia és a rím kedvéért nemcsak a nyelvtani szabályokon, hanem az értelmen is túlteszi magát. Értékesek kritikai dolgozatai. — *Brjuszov* a bolsevizmus költőjévé csapott föl. Nem született költő, hanem geniális utánzó. Nagy szorgalommal s kitartással tanulta el a verselést. Ihletet a könyvekből merít. Sok prózai műve is van, de még a legjobb regénye, *A tűzangyal* is hidegen hagy, nagyon érzik rajta a mások munkáiból való kölcsönzés.

Szologub Fjodor mint költő s regényíró egyaránt kiváló, de a szó valódi értelmében destruktív. A verselésnek páratlan művésze, rendkívül leleményes új formák és rímek kitalálásában. Legkülönb regénye, *A kis démon* egyike a világirodalom legízléstelenebb alkotásainak, bár felépítése s kidolgozása mesteri. Ami szenny s utálat van az orosz életben, azt mind hősére, Peredonovra ruházza. *Hippiusz Zinaida* is a dekadens irányzat egyik úttörője. Költeményei szépek, regényei közepesek. Sok értékes kritikai dolgozata van. A dekadenciát később teljesen megtagadta s a neokrisztiánizmusért rajong. *Merezskovszkij* épen olyan fejlődési útat tett meg, mint a felesége, *Hippiusz:* költő, kritikus, vallásbölcselő és regényíró egy személyben. Legnagyobb mint kritikus és essayista. Szereti a párhuzamokat, ami rendszerint a szerkezet rovására megy. Regényei a tanulmányaiban kifejtett misztikus történeti paradoxonoknak — melyekkel az igazi hit hiányát igyekszik elleplezni, — művészi illusztrációi. Művészi tekintetben legsikerültebb műve *Krisztus és Antikrisztus* c. trilógiája, de ez is, mint a többi regényei, a Hegeli dialektika régi szabályai szerint van felállítva, vagyis tézis, antitézis és szintézisből áll. A történeti restauráció nagy művésze. Sokoldalúsága csak látszólagos, mert minden művének egy a tendenciája, t. i. a harmadik szövetségnek, az égi és a földi igazság harmóniájának keresése. S bár nem remekművek, mégis nagy élvezettel olvashatók.

A dekadencián keresztül jutott el a neorealizmushoz *Remizov*, az orosz nép mese- és mondavilágának megszólaltatója. Ügyes novellaíró, mint Ljeszkov. A szimbolisztikus ábrázolás legkiválóbb művészei *Blok*, *Bjelyj* és *Ivánov Vjácseszláv*. *Blok* eddig a XX. sz. legnagyobb orosz költője. Versei rendkívül dallamosak és ritmikusak, értelmük azonban sokszor homályos. A forradalmat dicsőítő *Tizenketten* c. poemáját tartják az orosz kritikusok a XX. sz. legjobb orosz költeményének. A forradalmi messziánizmus hirdetője. Ugyancsak a forradalmi messziánizmus hirdetője *Bjelyj* is, a legtökéletesebb szimbolisztikus regények szerzője, csakhogy sok műveiben a vallásbölcseleti elem. Nemcsak a témák megválasztásában, hanem a próféciákban is utánozza Dosztojevszkijt. *Ivánov Vjácseszláv* a legműveltebb írók egyike, a szimbolisták teoretikusa. Költeményei nehézkesek, de essayi szépek és értékesek. Az ifjú írói nemzedéknek ő az arbiter elegantiarum-ja.

A többi szimbolisztikus író közül említést érdemel még *Kuzjmin*, néhány sikerült regény és elbeszélés szerzője. A XX. sz. első tizedének azonban nem a nagy szimbolisztikus írók, hanem *Andrejev Leonid* volt a legnépszerűbb írója. Az érdekest, a szokatlant hajhássza s ezzel akarja ellensúlyozni művészietlenségét. Mindig másról beszél, mint amiről kellene, mellékvágányokra tér le s nem tud különbséget tenni lényeges és lényegtelen dolog között. Nem az életet rajzolja, hanem témákat ad föl magának s elméletekből vezeti le az életet. Bár sohasem látott harcteret, mégis a *Vörös kacajban* a háború borzalmairól ír. Jellemző rá, hogy nem írja, hanem szerkeszti műveit. Összeszedi ötleteket, szellemességeket, érdekes eseményeket s ezután egybefűzi. A szimbolistákat nem mindenki tudta megérteni, de az ő átlátszó allegorizmusát szimbolizmusnak vették s ezért sokan olvasták. Hamis, de érdekes lelkirajzot ad, s ez tetszik az átlagolvasónak, nem Dosztojevszkij hű rajza. A XX. század többi írói, mint pl. *Bunin*, *Kuprin*, *Prisvin*, *Tolsztoj Alekszej*, *Szergejev-Censzkij*, *Arcybásev* stb. semmivel sem vitték előbbre az irodalmat, bár olvasható, sőt érdekes műveket alkottak.

A szimbolisztikus iskolának nagy érdemei vannak a nyelvújítás és az új formák kidolgozása terén, műveinek eszmei tartalma azonban nagyon kétes értékű. A misztikus érzékelés, új vallás keresése, apokaliptikus jóslások, a forradalmi messziánizmus üres jelszavak voltak. A nagy hang és a csillogó külső mögött nem volt meggyőződés.

A dekadens és a szimbolisztikus ábrázolás talajából nőtt ki a futurizmus és ebből az imazsinizmus, de eddig semmi figyelemre méltót nem alkotott.

9. *A forradalom utáni irodalom.* Az íróknak nagy része volt a forradalom előkészítésében. *Tolsztoj* Leótól kezdve *Brjuszovig* — néhány kivételt nem számítva — valamennyien a lelkek forradalmosítását készítették elő. A forradalmi messziánizmust, a mai kultúra és civilizáció megtagadását, s különféle utópisztikus tanokat hirdettek. Aki a jelen század elején nem idealizálta a munkást és a muzsikot, nem szidta az értelmiséget, nem gúnyolta az európai

civilizációt és kultúrát, nem volt népszerű, nem volt modern az oroszok szemében. Mégis ezeknek az íróknak nagy része a forradalom kitörése után elhagyta hazáját, amiért ki is gúnyolta őket *Brjuszov.* »Az, amiről ábrándoztatok, ami a távolban derengett előttetek, bekövetkezett. Miért jártok hitetlen szemmel s menekültök, mint az ijedt zergék? Vagy talán nektek fantasztáknak s nektek esztétáknak az ábránd jó volt, mint messzeség, jó volt költői témának s szerettétek, hogy ezzel eredetiségeteket fitogtassátok?«

1918-tól 1920 végéig nem volt semmiféle irodalmi élet, mert a bolsevizmus diadalmaskodása után eleinte csak propagandairatokat volt szabad nyomtatni s a bolsevizmus vezetői új művészetet, az ú. n. kollektiv-művészetet akarták megteremteni. Mivel a munkásság a kollektivizmus és a szakszervezet alapján áll, úgy gondolták, hogy a jövő műveltséget is ezen az alapon kell kiépíteni. Az *én* helyét elfoglalja a *mink* s az írókat, mint a gyári munkásokat, egy központból fogják irányítani. A nevetséges kísérlet kudarcot vallott. Rájöttek, hogy az írás művészet és nem mesterség s hogy az író alkot és nem kovácsol s azért 1921. enyhítettek a cenzurán, mire egyszerre megindult az irodalmi élet. Először a költők szólaltak meg és sok új tehetség tűnt föl, akik közül *Kljujev, Jesszenin* és *Tichonov* a legkiválóbbak. Ezek a falusi szalmafödeles izbákból kerültek ki s a népköltészet termékeinek, főleg a szektáriánusok vallásos énekeinek a hatása látszik meg műveiken. A költészetben feltűnő a nők térhódítása. Míg a század elején egyedül *Hippiusz* képviselte méltóan a női nemet az irodalomban, ma több tehetséges költőnő tűnt föl, kik között *Achmatova* Anna, *Cvjetajova* Marina és *Saginjan* Mariette a legkiválóbbak, míg a prózában *Szejfullina* vált ki.

A prózában eleinte a mémoire-irodalom uralkodott. Csaknem minden író kiadta emlékiratait, melyek között *Gorjkij Visszaemlékezései* a legértékesebbek, bár a többi is nemcsak az írója lelkébe világít bele, hanem a XX. sz. politikai s irodalmi életére is fényt derít. Igen érdekes, hogy a legujabb évek (1920—1925) értékesebb alkotásai mind a hazájukban maradt régi vagy ujabban feltűnt íróknak a művei, míg az emigrációban *Áldánovot* kivéve, egy új tehetséggel sem találkozunk. Az emigrációban élő *Bunin, Kuprin, Merezskovszkij, Baljmont, Arcybásev* stb. régi témáikat régi modorban variálják s ha nem volna évszám az emigrációban írt s kiadott műveiken, jogosan azt hinnők, hogy legalább is húsz évvel ezelőtt jelentek meg. Az új, divatos emigráns írók, mint pl. *Krásznov*, túlságosan tendenciózusak s művészietlenek, bár érdekes és időszerű témákat vesznek a tollukra.

Az új írók közül — amennyire eddigi munkásságuk után meg lehet ítélni — *Piljnák* Borisz, *Leonov* Leonid és *Ivánov* Vszevolod a legkiválóbbak. Mind a három a forradalom és a bolsevizmus életéből veszi tárgyát s művésziesen dolgozza föl. Igazi tehetség nyomaival találkozunk még *Fedin, Zoscsenko, Zámjátin, Bábelj* és *Jákovlev* munkáiban. A forradalom kitörésekor az O. válságban volt. A szimbolisztikus ábrázolás hitelét vesztette, új irányzat pedig még nem alakult ki. A forradalom véget vetett a játéknak s az irodalmat közelebb hozta az élethez. A társadalmi átalakulás azonnal rányomta bélyegét az irodalomra, amire nem találunk példát más nemzeteknél. Az O. mindig azonnal reagál a társadalompolitikai változásokra. A forradalom nemcsak az élet, hanem az O. formáit is megváltoztatta. A császtuskák, (l. ott), a vallásos versek és általában a népköltészet képei, stílusa és felfogása jutott uralomra. Még *Blok* is, a vérbeli szimbolista, a *Tizenketten* c. poemájának több versszakát a császtuskák alapján írta meg. Az O. demokratizálódott, az egész nemzet közkincsévé lett s elszakadt Nyugattól, a nyugati befolyásoktól. A forradalom hatása alatt az írók és a költők ismét saját nemzetük jelenére szegzik tekintetüket s Európa helyett Ázsiát, a bűbájos és okoskodó Keletet tartják hazájuknak. Nemcsak a parasztszármazású költők és az imazsiniszták, hanem a többi írók is mind szlávofilek s épen úgy gyülölik Európát, mint a moszkvai korszak oroszai és a XIX. sz. szlávofiljei. Csak az emigráció írói ragaszkodnak a közelmult hagyományaihoz s témáihoz, mert nem ismerik vagy nem akarják megismerni a jelent s időszerű kérdéseket tárgyaló munkáik nem műalkotások, hanem a mai orosz kormányrendszer ellen írt pamfletszerű támadások. A forradalom után feltűnt írók a mai életet rajzolják több vagy kevesebb hűséggel, de mindig érdekesen. Valamennyien a nagy szfinksznek, Oroszországnak a titkát igyekeznek megfejteni s a széles és hatalmas birodalomnak minden rendű és rangú embere s minden nemzetisége szerepel munkáikban. Azt írják le, amit látnak s hallanak, tehát magát a mai életet s ezért az új irodalom alkotásai tárgyuknál fogva is figyelemreméltók. A legujabb évek története benne van a szépirodalomban.

A régi lélektani regény eltűnt. Nem az egyes ember, hanem az egész nemzet vagy osztályok élete érdekli az írókat. *Tolsztoj* Leó modorát utánozzák, mert mint a *Háború és békének*, úgy a legtöbb új regénynek és elbeszélésnek is a nép vagy egy egész társadalmi osztály a hőse s csak ezen a kereten belül vannak kimagasló egyéniségek, akiket pontosan igyekeznek megrajzolni s jellemezni. A XIX. sz. regénytípusa is eltűnt, aminek a hiányát erősen érzik az írók s ezért az új típust keresik. Az élet azonban oly gyorsan halad s annyi változásnak van kitéve, hogy a ma megrajzolt típus holnap már anakronizmussá válhat.

A legfeltűnőbb az újabb munkák nyelve. Tűnőben van a különbség az irodalmi és a beszélt nyelv között. Az új írók az élő nép-

nyelven írnak az eloroszosodott óbolgárból, vagyis az egyházi szláv nyelvből fejlődött irodalmi nyelv helyett s így a többszázados harc az irodalmi és a népnyelv között befejezéséhez közeledik. Az írók a hagyományra s az Akadémiára való tekintet nélkül a falu nyelvét vitték bele az irodalomba. Igaz, hogy a nép azelőtt is megértette a tanult, művelt emberek nyelvét, de idegennek találta a mondatkötést és a bolgár hangtestű szavakat. Az emigráns írók, mivelhogy a hazai talajtól elszakadtak, nem tartanak lépést a fejlődéssel s ezért műveik az új nemzedék előtt máris idegenszerűek.

A mai O. újabb Sturm und Drang korszakát éli át. Hogy milyen lesz további fejlődésének az útja, ma még nem tudhatjuk. *Żeromskij* Stefán lengyel író szerint ellensége lesz az európai műveltségnek. A német *Spengler* Oswald azt hiszi, hogy nihilisztikus lesz, el fogja vetni a műveltség magasabb formáit s türelmetlen nemzeti szellem fogja áthatni. Eddig valóban ilyen. Nemcsak az új kiválóbb írók (Leonov, Piljnják, Ivánov Vsz.), hanem a régiek is (Blok, Bjelyj) pánszláv alapra helyezkedtek s nem Európa, hanem Ázsia felé vetik tekintetüket.

Az európai és az O. útjai elváltak egymástól. Igen érdekes művelődéstörténeti jelenség, mert kétségtelen, hogy előbb-utóbb ismét találkoznak s kölcsönösen megtermékenyítik egymást. V. ö. *Pypin: Istoria russkoj literatury.* 4 köt. S. Petersburg, 1907. *Ovszjaniko-Kulikovszkij: Ist. russ. lit.* 7 köt. Moszkva, 1909—1910. *Brückner: Geschichte der russ. Lit.* Leipzig, 1908. *Bonkáló S.: Az orosz irodalom története.* 2 köt. Budapest, 1926. *Bonkáló.*

Orosz *Iván* (családi nevén *Oravecz* István), író, hírlapíró. Több lapnál dolgozott. Verseskötetei: *Az élet előtt, Fekete tulipán, Szeretni kell . . ., Boldogok szigete.* Balatoni verseit *Révfy* Géza zenésítette meg. Csendes hangulatverseiben különösen a balatoni és a zalai kultuszt ápolja.

Orpheus, mitikus thrák költő, egy thrák befolyás alatt álló Dionysos-szekta papja és költője, az Apollon- és Dionysos-kultusz kapcsolatának képviselője, akinek létezését már Aristoteles tagadta. A neve alatt fönnmaradt költemények, ú. m. *Argonautika, Lithika* (a kövek bűvös erejéről) és himnuszok, Kr. utáni időből való hamisítványok. L. még *Orphika.*

Orpheus. *Kazinczy* Ferenc, *Bacsányi* János és *B. Szabó* Dávid társaságában a *Magyar Múzeumot* alapította. Mikor *Kazinczy Bacsányi*val összeütközött, új folyóiratot indított O. címmel (1790—92). Kassán jelent meg.

Orphika. A Kr. e. VI. sz. óta ismeretlen költők sűrűn bújnak a nagy tiszteletben álló mitikus költő, Orpheus neve alá. O. cím alatt a Kr. u. IV. sz.-ban egész sor, ismeretlen szerzőktől való, epikus, didaktikus és lírai költeményt foglalt gyűjteménybe ismeretlen szerkesztő. Legbecsesebb része ennek a gyűjteménynek az ú. n. orphikus himnuszok könyve: 88 egyházi jellegű himnusz különböző istenségekre. Ezek a himnuszok valószínűleg Pergamonban keletkeztek, ahol az újplatonikus iskola a K. u. IV. sz.-ban meleg érdeklődést tanusított az orphikus misztika iránt. A gyűjtemény két epikai jellegű darabja: az *Argonautika* (Apollonios Rhodios eposzának silány és lélektelen utánzata) és a *Lithika* c. tanítóköltemény a kövek titkos tulajdonságairól és mágikus erejéről. Ezeken kívül számos költői töredék tartozik az O. gyűjtőnév alá. Az O. kiadása körül a magyar *Ábel* Jenőnek vannak legnagyobb érdemei.

Országgyülési Tudósitások. Kossuth Lajos lelkes jurátusokkal írta e tudósításokat, amiket kőnyomdán sokszorosítottak. 1833. indult meg s 1836. alakult át ugyancsak Kossuth szerkesztésében *Törvényhatósági Tudósításokká.*

Országh, l. *Hviezdoslav* alatt.

Országos Pázmány-Egyesület, kat. írók és ujságírók szellemi és anyagi céljainak előmozdítására alakult egyesület. Elnöke *Prohászka* Ottokár, főtitkára *Sziklay* János.

Orta-ojunu, a török népszínjáték neve, melyet még e század elején is játszottak a török birodalom egyes városaiban. A *Karagöz* játékoktól abban is különbözik, hogy a szinpadon, illetve egy kör vagy ovális alakú téren élő személyek játszanak, nem pedig bábok. Ez egyes játékok eseményei ennélfogva szinpadszerűbbek, kerekdedebbek és jobban megközelítik a szinjátékot. Tárgyuk sok tekintetben a *karagöz*belikkel egyezik, de jóval kevesebb bennük a pórias elem és több a cselekmény. Valamikor nagyon népszerűek voltak e játékok, de az európai szinpad, a *tiátoro* teljesen kiszorította őket. A női szerepeket férfiak játszották és sok színészi tehetséget jegyzett fel róluk a hagyomány. E játékok első és egyedüli összegyüjtője *Kúnos* Ignác, akinek egyik munkája, *Orto-ojunu. Török népszinjáték* Budapesten 1888. jelent meg, másik munkája pedig *Türkisches Volksschauspiel* Lipcsében 1907. *Kúnos.*

Ortlepp, *Ernst,* *1800. †1864., papnak készült, de elzüllött s mint részeg csavargó halt meg. Igen tehetséges, de szertelen és nyugtalan költő; egyike a 40-es évek politikai lirikusainak. *(Lieder eines politischen Nachtwächters.)* Legjobb műve: *Leben, Abenteuer und Meinungen des deutschen Michels.*

Ortnit, középfelnémet elbeszélő költemény (1225 körül). Tárgyával a berni Detréről szóló mondakörnek ú. n. lombardiai csoportjához tartozik *(Lányszöktetés, sárkányviadal).* Kiadta: A. Amelung és O. Jänicke *(D. Heldenbuch).*

Ortvay *Rezső,* magyar fizikus, *1885., egyetemi tanár. A folyadékok dielektromos állandójának a változásáról a nyomással, a fénytan köréből, a relativitás elméletéről több nevezetes dolgozatot írt magyar és német folyóiratokba.

O. *Tivadar,* történetíró, *1843. A középkori magyar történelem, a várostör-

tének és archaeológia jeles kutatója. Főbb művei: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején* (3 köt.); *Pozsony város tört.* (7 köt.); *Habsburgi Mária, II. Lajos király neje*, stb.

Orvieto, *Angiolo*, *1869. Firenzében. Önálló költő: nem követi a XX. sz. modern költészetet, inkább a mult század nyomdokain halad. Egyszerű verseiben néha-néha azonban érezni, hogy nem minden hatás nélkül haladtak el mellette a legmodernebb irányok sem. Verseskötetei között említésre méltó: *La sposa mistica* (A misztikus menyasszony), *Verso l'oriente* (Kelet felé) és *Le sette leggende* (Hét legenda).

Orzeszkowa, *Eliza* *1843. †1910., lengyel írónő. Irodalmi alkotásaiban erős szociális érzékkel a zsidók egyenjogusítása és a nemzettel való asszimilálódása, a nők emancipációja mellett küzd; élénk színekkel ecseteli a kis parasztot és a becstelen nemest elítéli s az utóbbinak nevetséges kasztgőgjét. O. a megteremtője az 1863-as korszak utáni lengyel irod. realizmusnak, amelynek főgondolata, hogy csak gazdasági téren dolgozva lehet a nemzetet megmenteni. *Mirtala* (1886) c. regénye viszont a római korba nyúlik vissza; utolsó műveiben a nihilisták, kozmopoliták, pesszimisták jellemtípusait festi meg. Leghíresebb regénye: *Nad Niemenem* (A Nyemen mellékén).

O'Shaughnessy, *Arthur William Edgar*, angol költő, *1844. †1881. A preraffaeliták-hoz tartozott. Főbb művei: *Epic of Women, Lays of France, Toyland.*

Ossian, l. *Macpherson.*

Osthoff, *Herman*, német nyelvtudós, *1847. †1909., az összehasonlító nyelvtudomány tanára Heidelbergben. Nyelvtörténeti kutatásai főleg a német nyelv alaktani és etimológiai kérdéseire vonatkoznak. Legfontosabb munkája a Brugmannal együtt kiadott: *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanishen Sprachen.*

Osvát *Ernő*, *1877. Ujságíró, kritikus és szerkesztő. Tanulmányai befejezése után több napilap és folyóirat munkatársa lett, majd a *Nyugat* társszerkesztője, amelynek most Gellért Oszkárral együtt főszerkesztője. Nagy szerepe van az új magyar irodalomban, amelyet nem annyira tollával, mint nagy szervezőképességével és élesszemű kritikájával szolgált. Sok fiatal tehetséget fedezett föl és nyitotta meg számukra lapjában az érvényesülés útját.

O. *Kálmán*, *1882., erdélyi író, orvos. Háború után tűnik fel Marosvásárhelyen pompás publicista íráskészségével és megindítja az első erdélyi komoly revüt *Zord Idő* címmel. Nyugtalan természet állandó engardeban a társadalommal szemben. Támadásai meglehetősen szeszélyesek, ezért komoly híve kevés, de nagyraértékelője sok van. A *Zord Idő* pár éves vergődés után megszűnik és ő különböző címeken rövidéletű hetilapokat indít, melyeket többnyire maga tölt meg ötletes, szellemesen ironikus cikkekkel. Később pódiumról komolyabb tanulmányokban igyekszik közelebb vinni közönségét a klasszikusok eszmevilágához. Végigkonferálja Erdélyt, Széchenyiről, Tolsztojról, irodalmi és politikai problémákról beszél. Nagyobbszabású műve nincs, de a maga furcsa műfajában gyakran megközelítette a művészit s mint minden haladottabb eszme előharcosa, értékes és érdekes jelensége az irodalomnak. Néhány ilyen »konferánsza« kötetben is megjelent: *Levelek a fiamhoz, Románia fölfedezése, Erdélyi levelek.* *Szentimrei.*

Oswald (Osváth) *János*, magyar zenetörténész, tanár, *1858. †1920. Műve: *Nemzeti zeneművészet*, 1908.

Oswalt *von Wolkenstein*, *1367. †1445., német költő, korának egyik legkiválóbb lirikusa. Hányattatásai elég híven tükröződnek vissza költészetében, melynek friss, eleven lírája megkapó. Népies hangokkal is találkozunk: a tavaszi táncdallal a maga pattogó refrainjével; friss humor is csillan föl itt-ott, másutt irónia, lemondás. Érdekes, hogy egyes magyar szavak is előfordulnak nála. Költeményeit kiadta B. *Weber*, Innsbruck, 1847, és J. *Schatz*, Göttingen, 1904, 2. kiad. Róla l. J. *Beyrich: Untersuchungen über den Stil O.'s v. W.*, Leipzig, 1910.

Osztályozás. Latinosan divízió. Az anyag elrendezésekor használjuk ezt a logikai műveletet. Az O. a nemi fogalomnak faji fogalmakra való bontása. Első dolgunk az osztályozás szempontjának megjelölése. Az ember fogalmát osztályozhatjuk pl vallás, testszín, lakóhely, koponyaalkat, vagy más, de mindig jelentős szempontból. Az osztályozásnak teljesnek kell lennie. Egy fogalmat csak akkor ismerünk tökéletesen, ha valamennyi faji fogalmát ismerjük. Az anyag elrendezésénél tehát feltétlenül szükségünk van osztályozásra. A legtökéletesebb osztályozásokat természetrajzi könyvekben láthatjuk.

Osztrovszkij, *Alekszándr Nikolájevics*, orosz színműíró, *1831. †1886. O. az orosz drámairodalom megteremtője s az ő érdeme, hogy az orosz színház a nemzeti művészet templomává lett. Első munkája: *A családi boldogság képei* (1847), melyet csakhamar a *Rokonok vagyunk — egyezzünk meg* (1847) követett. A darabot, mivel a kereskedők üzleti tisztességtelenségét pellengérezi ki, nem volt szabad előadni. 1853. jelent meg a *Ne ülj idegen szánba* s 1854. *A szegénység nem bűn*, amivel nagy sikert aratott s meghódította a közönséget. Ettől kezdve O. darabjai állandóan műsoron vannak az orosz színházakban. Legjobbak: a *Jövedelmező állás* (1856), *A vihar* (1860), *Az erdő* (1871) s végül *Hófehérke.* A való életet ábrázolja utólérhetetlen realizmussal s ez művészetének legnagyobb értéke. A kereskedővilágot rajzoló drámái a legsikerültebbek. Legjobb drámája *A vihar.* Kábánova, a gazdag kereskedőasszony elnyomja fiát s ennek művelt, szerény s jólelkű feleségét, Katerinát, aki végre is anyósa üldözése elől

a Volgába öli magát. Katerina O. legjobb női alakja.

O. minden darabja életkép s minden szerep alkalmat nyújt a színésznek tehetsége teljes kifejtésére. O. nem ragaszkodik a dráma szabályaihoz, hanem a tragikus és a kómikus elemeket egyesíti, amint azt az életben is látjuk. Mivel túlságosan oroszosak e darabok, külföldi színpadra kevésbé alkalmasak, de olvasásuk valóságos gyönyörűség. *Bonkáló.*

Otfrid, weissenburgi barát, ó-felnémet költő, *800 kör., †870 kör. Műve az ó-szász *Heliand* frank megfelelője — *Liber evangeliorum Domini gratia theotisce conscriptus.* Tárgya Krisztus története, úgy amint a négy evangélium alapján a szír Tatianus rekonstruálta *Diattessaron*jában (II. sz.). Forrása az újtestamentum, de O. jól ismeri s kiaknázza kora teológiai irodalmát, az akkor járatos bibliamagyarázatokat, egyházatyákat, a keresztény-latin költőket *(Juvencus, Arator, Prudentius).* Bevallott célja: a világi költészet (laicorum cantus obscenus) kiszorítása, az evangéliumok gondolati tartalmának, a kereszténység erkölcsi értékeinek nemzeti (frank) nyelven való közvetítése, azaz teljes nacionalizálása. O. olvasásra s éneklésre szánta művét. Mindenekelőtt tanítani akar. A tanítás rovására csak egy-két lírai, idillikus helyen tesz engedményeket az önmagáért való, autonóm költészetnek. A nagy átmenet s a lehiggadó válság költője, az átmenetnek világosan felismerhető varrataival. Formája jelképe lehetne az átmenetnek s az egyezmények korának: megtartja a nyolcütemes epikai hosszú sort, de a két félsor összekapcsolására már nem az alliteráció szolgál, hanem vagy az asszonánc, vagy a teljes rím, mely a latin himnológiából s talán a román népköltészetből került a német irodalomba. O. csak tovább fejleszti a technikáját s udvarképessé teszi. — *O. E.* — három teljes s egy töredékes kéziratban maradt ránk. Kiadta: J. Kelle (1856—1881), P. Piper (1878—1884), O. Erdmann (1882). *Turóczi-Trostler.*

Othello Shakespeare tragédiájának hőse, a vitéz mór, akinek féltékenységét felébreszti Jago ármánya. A féltékenység tragikai típusává lett, bár alapjában *nem* féltékeny természet, csak szenvedélyes és hiszékeny.

Othmán Dselál, egyiptomi arab író, *1829. †1898. és műfordító, aki Molière, Racine drámái mintájára arab népies nyelven próbált színirodalmat teremteni. Ebbeli kísérletei balul ütöttek ki, az irodalmi ízlés a klasszikus nyelvet favorizálta. Molière nyomán írt darabjait *Sobernheim* (Berlin, 1896) és *Kern* (Leipzig, 1889) németre is lefordították.

Ottava rima, l. *stanza.*

Otthon-kör, magyar írók és hírlapírók köre. 1891. alapították, elnöke *Rákosi* Jenő volt, jelenleg *Hoitsy* Pál. A kör célja az írók és újságírók egyetemes érdekeinek előmozdításán kívül a szegényebbsorsú tagok támogatása.

Otway (otvé), *Caesar,* angol író, *1780. †1842. Humoros történeteiben az alsóbb ír néposztállyal foglalkozik.

O., *Thomas*, angol drámaíró, *1651. †1685. Rövid életét végignyomorogta, míg éhen nem halt. Vígjátékainak nem volt visszhangja, de tragédiáival korának legnagyobb sikereit érte el. Első híres műve *Don Carlos.* Átdolgozott több francia drámát, Racinetól, Molièretől; Shakespeare Romeo és Júliáját is átírta *Caius Marius* címen. Legjobb tragédiái: *The Orphan* és a *Venice preserved.* (Ezt a darabot újraköltötte H. v. Hoffmannsthal, *Das gerettete Venedig* címen.) O. nagyságát az adja meg, hogy megvolt az ereje a patétikus érzéseknek és a szenvedélyek kifejezésének egyesítésére.

Ouida, l. *Ramée.*

Óváry *Lipót,* *1833. †1919., főlevéltárnok. Számos történelmi műve közül legfontosabbak az *Anjou*-korra vonatkozók: *Nápolyi történelmi kutatások, Nápolyi Anjou-kori kutatások, A magyar Anjouk eredete.* Tanulmányozta *Zsigmond* és *Bethlen Gábor* korát is.

Ovidius, *Publius O. Naso,* *Kr. e. 43. †Kr. u. 18., latin lirikus. Sulmóban született, jómódú atyja a legkitűnőbb tanárokhoz járatta iskolába, mert az államférfiúi pályára szánta. A fiú azonban gyermekkora óta csak a verselésben találta gyönyörűségét és a hivatalnoki pályát mindjárt a legalsó fokon otthagyta, hogy egészen a költészetnek élhessen. Hamarosan költők és írók társaságába került (Aemilius Macer, Propertius, Ponticus, Bassus) és Corinna-elégiáival (Amores) s heroidáival csakhamar ünnepelt költővé lett. Meg is nősült, de első két feleségétől elvált és csak harmadik neje, Fabia mellett találta meg a boldogságát. Gyors egymásutánban jelentek meg költeményes kötetei, a nagy feltűnést keltett *Ars amatoria,* utána a *Fasti,* a *Metamorphoses* és O. költői hírneve a tetőpontján állott. Ekkor villámcsapásként érte Augustus kemény intézkedése, amellyel a költőt a Fekete-tenger partján fekvő Tomiba (ma Konstanza) száműzte. A száműzés oka valószínűleg az volt, hogy O. valamiképen belekeveredett Augustus unokájának, Juliának erkölcstelen üzelmeibe. Ez a csapás kegyetlenül sujtotta a költőt, a nagyvárosi élet szerelmesét. Innen kezdve szakadatlanul és gyakran férfiatlan megalázkodással könyörög Augustushoz, majd Tiberiushoz kegyelemért: hiába. Elkeseredésében s elhagyatottságában itt írja leggyönyörűbb elégiáit *(Tristia; Epistulae ex Ponto)* s itt is hal meg. Tomiban temették el és ma szobra áll Konstanzában. — Művei: *Amorum libri III.* (A szerelmek 3 könyve): erótikus elégiák, nagyobbrészt Corinnához, akit már az ókorban hiába igyekeztek valamely valóban élt személlyel azonosítani. Corinna csupán a költő invenciója, akiben megszemélyesíti szerelmi ötleteit, megörökíti egy-egy futó viszonyának, egy-egy helyzetnek, egy-egy epizódnak

emlékét. A kötet legszebb darabja a Tibullus halálára írt elégia. — *Heroides* (Epistulae Heroidum = Hősnők levelei:) mitológiai hősnők (Helena, Medea, Penelope, Ariadne, Dido, stb.) költői levelei elégikus versformában kedveseikhez. — *Medicamina faciei* (Az arc szépítőszerei) női kozmetika verses formában; csak 100 verssor maradt meg belőle. — *Ars amatoria* (A szerelem művészete) 3 könyvben, distichonokban írt könnyed, játszi, humoros hangú tanító költemény, amelyben a költő bölcs tanácsokat ad kezdő szerelmeseknek, hogy hogyan viselkedjenek, hogyan hódítsák és tartsák meg kedvesüket. A költemény ellenállhatatlan varázsa abban van, hogy a költő az érzéki szerelmet tudományos alapon, a filozófia módszereivel tárgyalja. Az *Ars amatoria* minden ízében jellemző O. költészetére és egyéniségére: etikai értékelésétől eltekintve, tisztán esztétikai szempontból ez O. legfőbb mesterműve. — *Remedia amoris* (A szerelem orvosszerei): üres művészkedés, az *Ars amatoria* palinódiája, a szerelmi szenvedély legyőzésének eszközeiről szóló költői tanítás; bravúros mutatványnak készült, hogy a költő az ellenkezőjét is meg tudja csinálni az Ars-nak; azonban nem sikerült. — *Fasti* (Ünnepi naptár, 6 könyvben): a latin aitiologiai elégiaköltészet legremekebb alkotása, az év első 6 hónapjára eső római ünnepek eredetére és a velük kapcsolatos szokásokra és szertartásokra vonatkozó római mondák költői feldolgozása. A tárgy megválasztásában Augustus szelleme ihlette a költőt: a romantikus rajongás a multért, az ősi kultuszok és szokások felelevenítése; nagyszerű hazafias feladat volt ez, azonban O., a minden ízében modern ember és költő, nem tudta úgy beleélni magát ebbe az epikus feladatba, hogy meg tudta volna őrizni az ősi mondák nemes patináját, ódon egyszerűségét; változtat rajtuk, összeolvasztja őket, hellenisztikus képzetekkel és retorikai cifraságokkal aggatja tele a mult tiszteletreméltó naivitásait. Azonban tárgyi és elgondolásbeli felületessége mellett a stílusa és verselése itt is mesteri. Száműzetése megakadályozta a további adatgyűjtésben s így *Fasti* második fele sohasem készült el. — *Metamorphoses* (Átváltozások, 15 könyvben): körülbelül 250 monda hexameteres feldolgozása; csupa olyan monda szerepel benne, amelyekben a hős kővé, fává, sziklává, állattá, növénnyé, csillaggá stb. változik s így alapjában véve az egész mű az emberi élet elpusztíthatatlanságának, a halhatatlanságnak apoteózisa. A mondák megválogatásában O.-nak valószínűleg valamely mitológiai kézikönyv volt a forrása s emellett Nikander alexandriai költő ugyanilyen tárgyú költeménye. A *Metamorphoses* egyik legismertebb és legremekebb részlete Philemon és Baucis története. — *Tristia* (Panaszdalok, 5 könyvben): a költő Tomiban írt kesergő elégiáinak gyüjteménye; a negyedik könyv utolsó elégiájában önéletrajzát adja O. — *Epistulae ex Ponto* (Pontusi levelek, 4 könyvben): ugyancsak kesergő elégiák s a Tristiától csak abban különböznek, hogy levélalakban vannak írva; formájuk azonban szintén a distichon. — *Ibis*: Kallimachos nyomán írt átkozódó költemény egyik, meg nem nevezett ellensége ellen, aki száműzetését arra akarta felhasználni, hogy vagyonát és feleségét megkaparintsa. — *Halieutica*: tanítóköltemény a Fekete-tenger halairól; csak 130 verssor maradt meg belőle. — O. tragédiát is írt *Medea* címen, ez azonban elveszett. — O. felületes és férfiatlan egyéniség, nincsenek mély gondolatai, eszményei, csak az élet mosolygós oldala, a könnyed örömök, a szerelem, a vidámság, a tréfák és mulatozások érdeklik, magábaszállást, mély érzést hiába keresünk benne, még száműzetésbeli zokogó kesergései sem rendítenek meg úgy, mint Propertius vagy Catullus egy-egy megrázó, őszinte mély érzésből fakadó siralma. És mégis igazi költő, a legdúsabb, legbővebben buzgó költői tehetség az egész latin irodalomban. Költészetének varázsa abban a bámulatos könnyedségben rejlik, amellyel a nyelvet és a verset gondolatainak szolgálatába hajlítja. O. a rómaiak legragyogóbb elbeszélője, egyúttal azonban ő nyitott olyan tág medret a retorikának a költészetben, amely utóbb a latin költészet elsekélyesedésére vezetett. — Teljes magyar fordítása még nincs. Fordította *Egyed* Antal: *O. keservei* (Pest, 1847); *O. Pontusi elégiái* (Pest, 1839); *Átváltozások* (Pest, 1851). *Révay.*

Ozanam, *Frèdéric*, *1813. †1853. Katolikus szellemű francia kultúrtörténész, *Montalembert* és *Lacordaire* barátja. Rendkívül széleskörű tudását a hit szolgálatába állította. A *Sorbonne* tanára volt. Főművei: *Dante et la philosophie catholique au XIII-e siècle* (1839); *Etudes germaniques (la Civilisation au V-e siècle* és *les Germains avant le christianisme,* 1847—49); *les Poètes franciscains en Italie au XIII. siècle* (1854); *Un pèlerinage au pays du Cid* (1854).

Ozorai *Imre.* A XVI. században élt. Német egyetemeken tanult és hazatérte után a tiszántúli kerületen terjesztette az evang. vallást. O. az első protestáns prédikátor nálunk, aki könyvet írt a katolikus dogmák ellen. Munkája Krakóban jelent meg 1535. Címe: *De Christo et eius ecclesia, item de Antichristo eiusque ecclesia.* Munkájának csak a címe latin.

Öhlenschläger, *Adam Gottlob,* *1779. †1850. Dánia legnagyobb romantikus költője, akit hazája *Észak Goetheje* néven tisztel. Fiatal korában a színészi pálya iránt érzett vágyat, de tudásszomja a tudományok és az irodalom felé hajtják. Kezdetben a régi irány követője. 1802. ismerkedik meg Henrik *Steffens*-szel, aki külföldi tanulmányútjáról a német romantikát hozta magával, *Schelling* bölcseletét, és *Goethe* meg *Tieck* irodalmi eszméit, amelyek akkora hatással voltak az ifjú Ö.-re, hogy az új irány zászlójához csatla-

között. Ifjúkori költeményei 1802—14. jelentek meg s ezekből megítélhető Ö. pálfordulása. Később Németországba megy, ahol személyes ismeretséget és barátságot köt a neoromantika vezetőférfiaival. Külföldi tanulmányútján több munkát írt, amelyek ismertté tették nevét. Hazatérve, a kopenhágai egyetem esztétika professzora lett. A költészet majd minden ágában sikerrel működött. Főérdeme, hogy hazája irodalmát kiszabadította az idegen utánzás rabságából, amelybe egyrészt a francia felvilágosodás szelleméből táplálkozó racionalista irány, másrészt azonban Klopstocknak és társainak moralizáló iránya vetette a költészetet. Legnagyobb hírre *Észak istenei* és *Helge* c. románcciklusai, *Aladdin és a csodalámpa*, *Haakon Jarl*, *Axel és Valborg* c. lírai szépségű, részletekben gazdag drámái tették szert. Habár rajta is erősen érzik a németek hatása (*Correggio* c. drámáját németül is írta), azért költészete hangban is, témákban is visszatérést jelent a nemzeti szellemhez. Ö. élete végén szép *Önéletrajz*-ban rajzolta meg pályáját. Népszerűsége hosszú ideig nem csökkent, csak a *Brandes*-mozgalom és az azt követő irodalmi föllendülés, a realizmus diadala a romanticizmus fölött, tépázta meg kissé. Az új költők, különösen Holger *Drachmann*, egyidőre elhomályosították Ö. fényét, de a legújabb kor romantikus megmozdulásai ismét a régi nimbusszal övezik (l. Vilhelm *Andersen: Adam Ö.* 3 köt.). *Juhász A.*

Ökröss *Bálint*, *1829. †1889., közjegyző. 1866. megalapította a *Jogtudományi Közlönyt*. Szépirodalommal is foglalkozott, *Cinka Panna* c. színműve annakidején szép sikert aratott.

Ölelkező rím. Egy olyan rímpár, amelynek két sora közé két, esetleg több egymással külön rímelő sor esik. (Abba).

Pld.: Az egész szőlőhegyet látni most,
a hegy húsát most látni meztelen,
mint ájult hölgy, mutatja fesztelen
test formáját, a gömbölyűt, csinost.
(Babits: Szőlőhegy télen).

Ölvedi *László*. Szlovenszkói lirikus, *1903. 1920 óta szlovenszkói magyar lapok, a *Prágai Magyar Hirlap*, *Pásztortűz* (Kolozsvár), *Élet*, *Napkelet* hozzák finoman csiszolt mélyérzésű, törhetetlen magyar szellemű verseit. Önálló munkái: *Valahol Várunk* (1922, Bp.), *A bányász éneke* (Berlin, Voggenreiter 1923).

Önéletrajz, *önéletírás*. Az *emlékirat*-nak (l. ott) az író egész életére kiterjedő alakja. A regény is gyakran öltözik Ö. formájába — sőt a regénynek két ellentétes fajtája: a *pikareszk* és a *lírai* regény.

Örmény irodalom. Az örmény nép a Kr. e. VI. sz.-ban foglalja el Urartu földét, a Fekete- és Kaspi-tenger közé eső, Kaukázus és Taurus hegységek által határolt fensíkot. Indogermán nép, mely magát hajknak = úrnak nevezi, nyelvén erős perzsa hatások látszanak. Irodalma visszanyúlik a nép pogány korába (Wahagn istenhez intézett himnusztöredékek), tulajdonképen azonban a Kr. u. V. sz.-ban mint keresztény irodalom kezdődik és majdnem mindvégig teljesen egyházi csapásokon jár. Megalapítója *Sahak*, az örmény egyház katolikosza (397—440), és ennek munkatársa *Mesrob* (†441), aki összeállította a 38 betűből álló örmény írást. Művelői és olvasói jobbára papok és szerzetesek, gondolatvilága keresztény nemzeti.

Az Ö. első korszaka a *szent fordítóké*. A XIII—XIV. sz.-ban fejlődik ki az a népies Ö.-irányzat, amely elfordul a teológiai spekulációktól s a nép lelkéből fakadó dalokkal, a nép nyelvén megrögzített elbeszélésekkel kezdődik s átvezet a modern Ö.-hoz, amely a nyugati kultúrába is belekapcsolódott.

A XIV—XVII. sz. közé eső korszak a tespedés kora, melyet a XVIII.-ban vált csak fel az örmény *mechitarista* szerzet érdekes és jelentőségteljes tudományos és kiadói tevékenykedése által alátámasztott *megújhodás* kora, amely egymás után kiássa s otthon és a nyugaton is új életre kelti az Ö. régi klasszikusait, kéziratokat ad ki, tudományos könyveket készít s bekapcsolja az örményeket a nyugati keresztény kultúrába.

A modern Ö. *Chatschatur Abowjan* nevével kezdődik, ki Dorpatban szívta magába a nyugati realizmus szellemét s azt ültette át a nagy Abbas sah (1586—1628) koráról szóló, »Arménia sebei« c. regényébe. *Smbat Sah-Asis* Byron, Puskin és Lermontov hatása alatt írja költeményeit és *Leó fájdalmai* c. költői elbeszélését. *Raffi* és *Tserenz* Walter Scott regényein tanultak, *Sundukjanz* szatirikus vígjátékain Molière és Schiller Kabale u. Liebe-jének a hatása látszik. Kiváló elbeszélők voltak *Aghajanz* és *Prosjanz*, sokat ígért a korán elhalt *Petros Durjan*.

A sok üldözés az örményeket hazájukból messze szétszórta nemcsak a Török birodalomba, hanem az egész világon. A legutolsó évek zavarai hazájukban majdnem teljesen kiirtották őket. Az orosz fennhatóság alatt élő örményeknek még lehet irodalmi jövőjük. Többi szórványaik telepei egyre jobban összezsugorodnak a környezetükbe való beolvadás által. Pár évtizeddel ezelőtt pl. jelentős élet volt az erdélyi magyar Ö. terén. *Szongott* Kristóf, *Lukácsi* Kristóf, *Gopcsa* László, *Patrubány* Lukács, *Govrik* Gergely és mások lelkes művelői voltak az Ö.-nak. Ma már az örmények környezetükbe való beolvadása körülbelül befejeződött.

Irod.: *Neumann Arvéd: Örmény nemzeti irodalomtört.-e.* 1869, *Fr. Nik. Finck: Die arm. Literatur* (a Kultur d. Gegenwartban) 1906, *A. Baumstark: Die christl. Literaturen des Orients*, 1911. *Szimonidesz.*

Őrszó, l. *custos*.

Őskeresztény irodalom. Jézus Krisztus halála után hívei a feltámadáshit alapján a világkatasztrófára vonatkozó várakozásukat az ő visszajövetelével és az ő uralkodásának a reménységével kapcsolták

össze. Az alapvető hangulat: az óra ütött, a vég elközelgett, az embereknek minden érzése és mozdulása a vég várása legyen, minden törekvése az isten országába való bejutásra irányuljon.

Ez az eschatologikus alaphangulat szinte teljesen kizárja azt, hogy ebben a gondolatkörben maradandó intézmények, jövőre számító irodalmi termékek keletkezhessenek. Az őskereszténység első generációit a világ végén kívül komolyan csak egy kérdés és egy feladat érdekelte: a hitterjesztés kérdése, amennyiben az volt a hitük, hogy a világ vége csak akkor következik be, ha az evangélium hirdetése elhat a föld legtávolabbi vidékeire is. Ez a magyarázata annak, hogy Jézus Krisztus nem ír és nem foglalja rendszerbe tanításait, ellenben tanítványokat gyűjt maga köré s azokat kiküldi hittérítő útra s ez a magyarázata annak a páratlan eredményeket termő nyugtalanságnak, amellyel a kereszténység tulajdonképeni megalapozója, Pál apostol terjesztette a kereszténységet.

Az őskereszténység a személyiség és az élő szó hatásával akarja a szíveket meghódítani. Az első időkben rohammal akarja bevenni őket, később azonban ez a lendület tervszerűbb munkává higgadt, hogy végül az eredetileg eschatologikus jellegű gondolat biztos alapon álló állandó egyházi berendezkedéssé váljék. Ebben a lehiggadó folyamatban az irodalom jelentősége és szükségessége mindinkább előtérbe nyomul, a pillanatnyi szükség által diktált iratok helyére a multak eseményeit megrögzítő, a keresztény eszméyeket összefoglaló s a jövő számára megőrző irodalmi termékek hatalmas tömege lép, melyeknek közös és különös jellemvonása az, hogy a kereszténység, mint vallás speciális tanainak az alapján állanak, azok terjesztését, azok igazát szolgálják, tehát tartalmilag élesen elhatárolják magukat minden más irodalmi alkotástól. Az őskeresztény irodalom a hatalmas *hellenisztikus irodalmi folyam* egy áramlata; azáltal nyer különös jelentőséget, hogy a keresztény egyház az ókori világ összeomlását túléli s az összeomlás után rendkívül hatalmas szellemi és hatalmi tényezővé növekszik.

A kereszténység irodalmának legrégibb emlékei alkalmi iratok, még pedig levelek. Ezek közül elsősorban *Pál apostol levelei* emelkednek ki.

Pál levelei igazi, személyes érintkezést pótló, tudósítások és személyes közléseket tartalmazó levelek, amelyek azonban gyakran vitatkozásokká, értekezésekké, sőt valóságos tanulmányokká szélesednek ki, részben azért, mert Pál szónokolni szerető, munkája örök értékének tudatában élő egyéniség, részben azért, mert a csak futólag megtérített és megalapozott egyházaknak nagyon is nagy szükségük volt arra, hogy az evangélium lényegét és gyakorlati következményeit a szívükre kössék. Igy azután Pál levelei a kezdődő és terjeszkedő kereszténységnek nemcsak legfontosabb dokumentumai, hanem mint a keresztény vallás és világnézet rendkívül becses összefoglalásai és egyes kérdéseinek megvilágításai is páratlan jelentőségüek.

E levelek eleven képét nyujtják Pál apostol egyéniségének, gondolkozásának és életének. Görög nyelven vannak írva, még pedig azon a hellenisztikus nyelven, amely egy csomó idegen elemmel teleszíva magát, a Földközi-tenger népeinek nemzetközi nyelve volt ebben a korszakban. Stílusuk a hétköznapi prózától a száraz értekezésen és izgalmas vitatkozáson át egészen az ódai szárnyalásig terjedő skáláját nyujtja szónoki és költői kifejezési formáknak, árnyalatoknak és részleteknek. Tartalmuk is változatos, de csak a páli kereszténység különböző variációja tekintetében. Pál apostol egy gondolatra, a Jézus Krisztusról szóló evangélium hirdetésére teszi fel egész életét, erre törekszik minden erejével s így érthető, hogy leveleinek gondolatmenete is mindig e körül az evangélium körül forog, ezt a gondolatot világítja meg a legkülönbözőbb oldalakról, ennek a vallási eszmének az igazságát bizonyítja a zsidósággal szemben, ennek üdvözítő voltát prédikálja a görögök körében.

Pál leveleihez csatlakoznak az Ujszövetség többi levelei. Ezek azonban úgy irodalmi formájuk, mint hitelességük szempontjából sokkal problematikusabbak a páliaknál. Péter apostolnak tulajdonít a hagyomány két levelet, Jézus testvéreinek, Jakabnak és Judásnak egyet-egyet, Jánosnak, Jézus legkedvesebb tanítványának pedig a Jelenések könyvén és az evangéliumon kívül még három levele is bekerült az Ujszövetségi iratok közé. Ezek a levélformájú iratok már nem igazi levelek, hanem levélformába öltöztetett értekezések és prédikációk, keresztény igazságokat személytelen formában terjesztő körlevelek, illetve iratok, melyeknek levélformája és felirata csak arra szolgál, hogy Pál apostol ne álljon annyira egyedül és kimagasodva a többi apostol, Jézus személyes tanítványai között. Bizonyos, hogy még ha ezen u. n. *katolikus, vagyis egyetemes körlevelek* feliratai történetileg helyt állók is, Pál apostol leveleiben hatalmasabb emléket emelt magának akármely más apostolnál.

Pál levelei a kereszténység legelső ránk maradt irodalmi termékei. Keletkezési idejük a Kr. u. hatodik évtizedre, az 50—60-as évek közé esik. A legrégibb az első thessalonikei levél, utána sorrendben a második thessalonikei, a galatákhoz írott, a két korintusi és a római következnek. A többiek és a katolikus levelek datálása meglehetősen bizonytalan, egy részük azonban valószinű, hogy Jeruzsálem 71. történt katasztrofális pusztulása előtt, a többi az első század vége felé keletkezett.

A kereszténység legrégibb irodalmi alkotásai közé tartozik a János apostolnak tulajdonított *Jelenések könyve*, amelyben

a kereszténység eredeti, világ végét váró eschatologikus hangulata csapódik le irodalmi formában. Ez a könyv a kereszténység lázas várakozásának, a földet az éggel kapcsolatba hozó gyermeki hitének érdekes bizonyítéka. A műfaj nem eredeti, hanem úgy az Ótestamentumban, mint azon kívül ismert apokalipszisek utánzata. A látomások anyagának a legnagyobb része régi vallástörténeti ősanyag, amely már Kr. u. 70 előtt készen állott s amelyet a szerző Domitianus császár uralkodása (81—96) alatt öntött mai formájába. Hogy ez se a messze jövőre számító irodalmi mű, hanem aktuális alkotás, azt a világ legközelebb bekövetkező végének a megjövendölése mellett mi sem mutatja jobban, mint a levélforma, amelyben mondanivalóit közli. Jézus Krisztusnak angyal által közvetített parancsára írja le látomásait s azokat hét levél kíséretében hozza a hét kisázsiai egyház tudomására.

Az apokaliptikus világnézet írásbafoglalásával párhuzamosan merült fel annak a szüksége is, hogy Jézus Krisztus életéről és tanításáról is legyen a kereszténységnek valamelyes összefoglalása, mert Jézus Krisztus nem írt és mert az apostolok megelégedtek a keresztény hitigazságok hirdetésével, Jézus Krisztusról magáról azonban nem közölték mindazt, amit későbbi korok kétségtelenül tudni szerettek volna. Így születik meg részben missziós, részben azonban történeti célzattal az *evangéliumok* irodalma, mely évszázadokon át egész sorát hozta létre a teljes vagy részleges Jézus-életrajzoknak. Az Ujszövetséget összeállító egyház ezekből az evangéliumokból négyet választott ki, mint Krisztus korához legközelebb állót és hiteleset. A négy kanonikus evangélium közül kettőről a hagyomány azt tartja, hogy apostoltól származik (Máté és János evangéliuma), a másik kettőt is közel hozza Jézus korához, amennyiben apostolokkal közvetlen érintkezésben álló apostoli tanítványoknak tulajdonítja összeállításukat és megírásukat. (Márk, Péter, Lukács pedig Pál apostol tanítványa és kísérője).

Az evangéliumok eredetileg anonim népies művek, melyek nyelve és elbeszélési módja közvetlen, dramatikus és népies nyelv és elbeszélés. *Egyedüli forrásaink Jézus életére és tanítására nézve.* Jézus személye és egyénisége pedig nemcsak mint a keresztény vallás alapítója, illetve mint az emberiséget istenével kereszthalála árán megbékítő megváltó istenfia magaslik ki messze az epigónszerű kereszténység fölött, hanem az irodalom számára is rendkívül értékes azért, mert mint az evangéliumokból kimutatható, *Jézus nemcsak vallásos hős és vallásalapító, hanem költő is, élete is valóságos költemény,* idillből drámává sötétedő, bukásban végződő, de isteni igazságszolgáltatással megtoldott grandiózus műalkotás.

Jézus Krisztus költő volt. Verseket nem írt, de az evangéliumokban megőrzött szavai lépten-nyomon bizonyítják azt, hogy egész gondolkozása, az, hogy nem száraz fogalmakkal dolgozott, hanem meglepő plaszticitással képek sorává alakította gondolatait, a szó szoros értelmében vett költői látás. Ezt mi sem érzékeltetheti jobban, mint istenről való tanításaiban a képek és hasonlatok ama sorozata, melyben isten egyszer király, máskor gazdag ember, harmadszor atya, negyedszer biró, ötödször szőlősgazda, hatodszor pásztor alakját ölti magára s ami zsidó szempontból isten szentségével aligha fér össze, az elveszett drachmát kereső asszony képén is az isten fensége tetszik át . . . Ezek a képek dramatizált jelenetekké szélesednek, kis elbeszélésekké kerekednek. Gondoljunk a tékozló fiúról vagy a nagy vendégséget adó királyról, vagy a szőlőmíveseket különböző órákban munkába állító szőlősgazdáról szóló elbeszélésekre, amelyek önmagukban is pompás apróságok, összefűzve azonban oly gazdagságát mutatják Jézus költői invenciójának, melynek irodalomtörténeti elismerése csak azért maradt el, mert Jézus Krisztus személyét általában csak vallásilag volt szokás értékelni. Ezek mellé sorakoznak az istenországát példázó példázatok, a magvetőről rajzolt kép, az irgalmas szamaritánusról, a farizeusról és a publikánusról, a gazdagról és Lázárról szóló elbeszélések, amelyek mind ennek a költői látásnak ékesen szóló bizonyságai és értékes költői alkotások akkor is, ha prózában maradtak is ránk s ha nem is voltak kötött formában elgondolva és elmondva soha. Egészen bizonyos azonban, hogy Jézus a kötött formának is mestere volt, tehát nemcsak a lelke költői és az elgondolásai színesek és plasztikusak, hanem a gondolatok ritmikus kifejezésére és a szavak muzsikájára is súlyt helyezett. Beszédeinek egyes részeiben egymást kergetik a párhuzamosan megismétlődő, az egymást aláhúzó vagy egymással ellentétbe állított gondolatok, a sémi primitív költészet ez ősrégi költői formái és felépítésükben épúgy, mint legapróbb részleteikben megérzik a műgond és a költői elgondolás. A farizeusok, akik megeszik az özvegyek házait, megszűrik a szunyogot, de elnyelik a tevét, az emberek, akik kivájják a szemüket s levágják a kezüket inkább, mintsem akár gondolatban is vétkezve a gyehennára kerüljenek s akik ellenségeiket is szeretik, akik áldják azokat, akik őket átkozzák s akik jót tesznek üldözőikkel, mind a valóságot költőileg hangsúlyozó, fényt és árnyékot festőileg elosztó, az életet a maga egyéniségén át néző költő alkotásai, sokszor csak egy kifejezésben felvillanó képei. Az eső és a napfény istennek a bűnöst is magához ölelő jóságát, a mezei liliomok és az égi madarak az ő csodálatos gondviselését példázzák számára, mikor pedig az istenországát várók erkölcsét festi, azt a »Hallottátok, hogy megmondatott a régieknek — én pedig azt mondom nektek« grandiózus ellentétébe öltözteti, hogy a régi és az új világ erkölcsét ez a szembeállítás annál kézzelfog-

hatóbbá tegye. — Ha kétségtelen is, hogy beszédei és példázatai az evangéliumírók és a tradició szavaival maradtak ránk, minden ízében költői magjuk s az egyes kifejezések plasztikus eredetisége, valamint erőtől duzzadó tartalma azt mutatja, hogy Jézusnak költőként való értékelése s gondolatának és vallásának költői szempontból, a szép szempontjából való megbecsülése is indokolt, jogosult, sőt szükségszerű.

A szépnek ez a letörölhetetlen bélyege van rajt Jézus életének egyes jelenetein s egész életrajzának a felépítésén is. Finom és szép jelenetek egész sora vési bele Jézus alakját mind mélyebben a szívekbe. Gondoljunk arra a jelenetre, mikor az anyák elviszik hozzá gyermekeiket, hogy megáldja őket, vagy arra, mikor a bűnös nő könnyével öntözi, hajával szárítja lábát, vagy arra, mikor a templom kijáratánál állva, az özvegyasszony garasáról mondja felejthetetlen szavait. Egyeseken meg ott a fenség bélyege: pl. mikor a házasságtörő asszonyt eléje hurcolják s ő egy szavával megszégyeníti a vérszomjas tömeget, vagy mikor korbácsot fon és kiveri a templomból a kufárokat, mert meg vagyon írva: Az én házam imádságnak háza, ti pedig tettétek azt latrok barlangjává! — Különös mértékben van meg ez a szép Lukács evangéliumban. Ez az evangélium nyitja meg Jézus életének az elbeszélését a csodaszép karácsonyi történettel, ez egészíti ki Jézusnak más forrásokból vett beszédeit új részletekkel, ő őrzi meg a tékozló fiú példázatot s ő mondja el az emmauszi tanítványok gyönyörű jelenetét, hogy végül a mennybemenetel elbeszélésével tegye rá a koronát az evangéliumok íróinak műalkotására.

Az evangéliumok négy változatban is megrajzolt, de már Jézus hatalmas egyénisége és költői lénye által a legrégibben is széppel és fenségessel átitatott képe lesz a keresztény biblia s a keresztény vallás első nagyszerű képévé, melyhez képest a képsorozat többi képei csak jelentéktelen és halvány ábrázolatok, mert Jézus Krisztus képének a nagyszerűsége, színeinek pompája, a belőle sugárzó fenség a többit mind elhomályosítja. A történeti Jézus alakja teljesen elhomályosul, átmegy és felolvad az égből jött és az égbe visszament Megváltó képébe s ebben a formában alapozza meg későbbi korok szemében a kereszténység új korszakát, ebben a formában lesz a kereszténység hitének szegeletkövévé! . . . Az elképzelés kereteit Pál apostol állította össze christocentrikus teológiájában, belé a tartalmat a népies hagyomány és az istenítő legenda szolgáltatta.

Igy áll a kereszténység elindulásánál az a két hatalmas, irodalmilag is értékelhető műalkotás, amelyek közül Jézus Krisztus evangéliumai a teológiát költői szépségekkel töltik meg, Pál apostol levelei pedig a szónoki és a szervező aktivitás megtestesítői. Ezek ketten hatnak évszázadokon és évezredeken át. Pál apostol szolgáltatja a dogmatika számára is a kereteket, Jézus Krisztus alakja pedig a misztikusokat és a költőket vonzza.

A kettejükről szóló és kettejükkel vonatkozásban lévő legrégibb irodalom egyes bibliakritikusok szerint az *Euangelion* és az *Apostolos* két kötetéből olvadt össze újszövetséggé. A benne levő könyvek teszik az *apostoli irodalmat.*

Ami kívül maradt az Ujszövetségen, abból a legrégebbi irodalmi emlékeket az *apostoli atyák iratai* cím alatt szokás összefoglalni. Ezek közé tartoznak a két Kelemen-féle levél, Barnabás és Polycarpus levele, Ignatius levelei, Hermas Pásztora, a Didache, a Diognetushoz írott levél és a Papias-féle töredékek.

A kereszténység terjedésére a római világ válasza az üldözés volt, az üldözések ellen védelmül egész irodalma és külön korszaka támad a hitvédőknek. A II. sz. *az apologéták és apológiák kora.* A legrégibb apológia szerzője *Quadratus*, ki 126. Hadrianus császárnak nyujtotta át védőiratát, mely azonban nem maradt reánk. Ezzel egyidejű *Aristides* athéni bölcselő műve, melyben kimutatja, hogy az igaz istenismeret magaslatára csak a keresztények jutottak el. *Justinus*, a későbbi vértanu, nemcsak a császári hatóságok előtt vette védelmébe a kereszténységet, hanem Trypho kritikája és rágalmai ellen is, azonfelül az eretnekségekkel is szembeszállott s ez a műve a későbbi eretnekcáfoló iratok példányképe és mintája lett. Apológiát írt *Melito* és *Tatianus*, 177. pedig a görög *Athenagoras*, melyben kimutatja a keresztények ellen emelt vádak alaptalanságát és üldözésük jogtalanságát. *Theophilus* antiochiai püspök a II. sz. utolsó negyedében emelte ki Autolycushoz intézett iratában a kereszténység fölényét a pogányság felett, *Hermias* pedig egyenesen gúnyt űzött a pogány filozófusokból. *Miltiades* Marcus Aurelius és Lucius Verus császároknak átadott védőiratában a zsidók, egy más értekezésében a montanisták ellen fordult, *Claudius Apollinaris* hierapoliszi püspök szintén apológiát írt és a Marcionitákkal hadakozott, *Aristo* pedig 150 körül a zsidókkal szállott vitába egy párbeszédes formában írt művével.

Az üldözések kora másrészről sok anyagot szolgáltatott a hithűség bajnokainak és a hatalom áldozatainak a dicsőítésére. A hithűség irodalmi értékelése nem keresztény specialitás. Már a zsidó irodalomban meglehetősen közkedvelt téma volt, mit a Makkabeusok története és főként Dániel könyve igazol. A keresztény vallás hősei nagyobbrészt vérükkel pecsételik meg hitükhöz való ragaszkodásukat. Jézus Krisztus kereszten hal meg, Istvánt megkövezik, Pál apostolt kivégzik, Pétert fejjel lefelé akasztják fel, Jakabot kövekkel verik agyon, János hasonlóképen vértanuhalált hal. E tragikus események természetszerűleg foglalkoztatják a kereszténységet. Érdeklődnek a részletek iránt, igyekeznek megszerezni az aktákat, tudósításokat küldenek egymásnak róluk s

természetesen ki is színezik, érzékeny és hatásos részletekkel ki is bővítik őket, a végén pedig jön a legenda, amely a történeti mag köré szőtt épületes mese szövését tartja szeme előtt. Így születik és nő nagyra a *vértanuk pereiről és szenvedéseiről* szóló terjedelmes irodalom. Legrégibb termékei akták és tudósítások. Ilyenek a scilitániai vértanuk haláláról szólók 180-ból, a szmirnai gyülekezet levele Polycarpus haláláról s a lyoni és viennei keresztényüldözésekről szóló tudósítás 177-ből. A legrégibb hiteles martíriumokról szóló műveket *Eusebius* gyűjtötte össze *Régi Mártirok Gyülekezete* c. munkájában, mely azonban elveszett. Egyes darabjai azonban egyháztörténetében és másutt megmaradtak. Hasonló gyűjteményt állított össze *Timotheus* alexandriai püspök (380—84). A vértanuk tisztelete s haláluk napjának a megünneplése oda vezetett, hogy ezekről külön jegyzékeket készítettek, amelyek mártirnaptárokká és istentiszteleti olvasmányokul mártiriumrészleteket tartalmazó nagy művekké nőtték ki magukat. Ezek az ú. n. *martirologiumok*, melyek közül a legrégibb a római egyház vértanuinak a jegyzéke (354), a karthagói vértanunaptár és a szír nyelven fennmaradt konstantinápolyi naptár. A legterjedelmesebb közöttük a VI. sz.-ban keletkezett *Martyrium Hieronymianum* ; ennek anyaga megy át az összes későbbi martirologiumokba. A III. sz.-tól kezdve a vértanuhistóriák mind legendásabbakká válnak. Ezek közé tartoznak az *Afra, Ágnes, Flórián, Januárius, Lucia, Politiké, Sebastianus, Valentinus* és *Vincentius* mártiriumáról szóló legendák.

A mártiriumokkal egy forrásból fakadnak s hasonló vallásos szükségletet elégítenek ki a *kiváló egyházi férfiak, a szentek életrajzai és legendái.* Előképeik a mártiriumok. Ezek nyomába lépnek a halotti dicsőítő beszédek, melyek közül *Gregorius Thaumaturgus* 238-ból származó, Origenest dicsőítő beszéde egyike a legrégibbeknek. Origenes védelmére caesareai *Pamphilus* és *Eusebius* is szerkesztettek egy apológiát 308—9., *Pierius* pedig Pamphilus életéről írt egy hasonló munkát (309.). Az életrajzírás hatalmas áradattá növekvő folyamát azonban tulajdonképen *Eusebius* indítja meg *Pamphilus* életének megírásával (309—12) s azzal a dicsőítő beszédével, amely tulajdonképen Konstantin császár élettörténete (337—8).

Ezeket csak *Pontius*nak Caecilius Cypriánus karthagói püspökről 259. körül írott életrajza előzi meg. Utána sorra következnek *Acacius* Eusebius-életrajza, nisszai *Gergely*nek Nagy Basiliusról és Macrináról, *Palladius*nak Johannes Chrysostomusról, *Marcus Diaconus*nak gazai Porphyriusról írott életrajza.

Az életrajzokat nyomon követik az *önéletrajzok*, melyek között legelöl áll *nazianzi Gergely* 1949 trimeterből álló saját életéről szóló versezete, majd *Augustinus vallomásai*, a keresztény irodalom egyik legsajátosabb s hatásaiban nagyjelentőségű terméke, melynek formája is különös, mert az egész egy istenhez hálaimába foglalt önéletrajz, melyet 400. írt. Hasonló a formája *Ennodius: Eucharisticum de vita sua* c. művének (520 körül), ez azonban Augustinus vallomásainak az utánzata. Hasonló, csak hexameterekben készült pellai *Paulinus* Eucharisticosa (459) és a vele egykorú ír térítőnek, *Patrick*nak a *Confessiója.*

A szerzetestörténetek és regények írására *Athanasius* (295—373) alexandriai püspök adott példát 356 és 362 közt írt *Antonius* életrajzával, mely még életrajz ugyan, de erősen építő színezetű s amelynek mintájára szerzetesregények igyekeztek kielégíteni a keresztény hívek csoda- és kalandéhes kíváncsiságát. *Hieronymus* három hasonló életrajzot írt : thébai Pálét, 376 körül Malchusét és Hilarionét 390 körül. Hamarosan egész életrajz- és történetgyűjtemények is keletkeztek : 400 körül keletkezett a *Historia monachorum*, mely egyiptomi baráttörténeteket beszél el és *Palladius : Historia Lausiaca* c. gyűjteménye, a 458. meghalt cyrusi *Theodoretus* harminc szerzetes aszkéta életrajzát gyűjtötte össze. Egyes kiváló szerzetesekkel különösen szeretnek foglalkozni. *Pachomius* életrajzát, aki az egyiptomi kolostori élet alapítója (†346.), kilencféle változatban terjesztik, Simeonnak, az oszlopszentnek (†459.) két kortársa is megírta az életét. Ezeknek és a szentek legendáinak a felsorolása messze vezetne az őskereszténység korszakától. Az eredetük azonban ebbe a korba nyúlik vissza s az itt kézbe vett fonalat fonják, fűzik tovább.

A második század nemcsak külső, hanem belső megrázkódtatásokat és megpróbáltatásokat is hozott a kereszténységre, amelyeknek nagy irodalmi visszhangjuk volt. Ez a század ugyanis a legkülönbözőbb irányzatok kibontakozásának a kora. Ez a szellemi küzdelem kényszerítette rá a kereszténységet, hogy világnézetét tudományosabb alapokra fektesse, hogy érveinek arzenálját külső és belső ellenségei ellen jobban felszerelje. De mindennél fontosabb eredménye ennek a küzdelemnek, hogy a kereszténység összegyűjtötte, megvédte és megmagyarázta a keletkezésére vonatkozó régi irodalmat s azt a zsidó vallástól átvett biblia kiegészítő részévé tette. Ez az Újszövetségnek nevezett iratgyűjtemény lesz a keresztény történet és hit alapvető kódexévé, amelyen az egész keresztény egyház és vallás további épülete emelkedik.

Sorsdöntő küzdelem volt az, amit a *gnoszticizmusnak* nevezett szellemi áramlattal vívott. A gnoszticizmus az a hellenisztikus valláskeveredés, amelyet éppúgy megtalálunk Görögországban, mint Rómában, Egyiptomban és a zsidóknál, a legkülönbözőbb pogány vallásokban, mint a kereszténység falai között. Nagy vallási távlatokat áttekintő férfiak rájönnek arra, hogy a különböző kultuszok istenei ugyanannak az erőnek különböző elnevezései, tudni vélik, hogy a különböző mito-

szok ugyanazon alapigazság különféle változatai. Közös az a meggyőződésük, hogy az isten és anyag a lét ellentétes sarkai s hogy a testbe zárt isteni származású léleknek megváltásra van szüksége, hogy börtönéből megszabadulhasson s a megtisztulás több fokozatán felhágva, megint egyesülhessen az istenséggel. A keresztény irodalom ezt a mozgalmat *Simon magustól* származtatja, aki az apostolok kortársa s Péter apostol ellenlábasa volt, azonban egészen bizonyos, hogy a gnoszticizmus sokkal régibb és sokkal elágazóbb mozgalom, mintsem hogy egyedül őt lehetne felelőssé tenni érte. A későbbi gnosztikusok irodalmi munkájának jelentőségét legjobban mutatja, hogy, egyesek a János evangéliumát Cerinthus, Márk evangéliumát pedig Marcion vagy valamely tanítványa művének mondják. A legtöbb gnosztikus vezér irodalmi működésének nem maradt semmi emléke. *Saturnilus, Karpokrates* és *Basilides* homályban maradó alakok, már *Valentinus* műveinek van egy pár töredéke, tanítványának, *Ptolemaeus*nak Flórához irott levele pedig az egyetlen emlék, mely ebből az irodalomból görögül teljesen fennmaradt. *Marcion, Tatianus* és *Bardesanes* működése már kézzelfoghatóbb. *Marcion: Antitheseis* c. 150 körül írt művében szembeállítja a keresztény vallás szeretet és szabadság evangéliumát a zsidó vallás törvényeivel. *Tatianus* a II. század 2. felében apologiát ír, evangéliumharmóniát állít össze, az állatokról és az úrhoz méltó tisztaságról ír értekezéseket, *Bardesanes*, a szír egyház alapítója pedig a sorsról irott párbeszédén kívül költői műveivel is emléket emelt magának.

A gnosztikusok irodalmi működése terjedelmes és szétágazó. Foglalkoznak az ószövetség magyarázatával, a kereszténység keletkezésének, Jézus Krisztus dogmatikai jelentőségének kérdésével, *Marcion* az első, aki összegyűjti Pál leveleit, súlyt helyeznek a régi írások helyes szövegének megállapítására, spekulációik és világnézetalkotó működésük pedig egyenesen ráutalják őket arra, hogy azokat irodalmilag lerögzítsék. Ezenfelül élénk propagandát fejtenek ki, elveiket levelekben és értekezésekben terjesztik. Költők egész sora van köztük, akik vallásos ódákat, himnuszokat és zsoltárokat költenek. (*Basilides, Valentinus, Bardesanes* és a *marcioniták* és *naasszenusok* közül többen.) Nézeteik terjesztésére nem egészen jogos eszközöket is felhasználtak, amennyiben azokat minden aggodalom nélkül nemcsak az apostoloknak, hanem, ha úgy került, Jézus Krisztusnak is a szájába adták: evangéliumokat és aktákat hamisítottak, amelyeknek alakjait saját tanaik szószólóivá tették. Majdnem mindegyik gnosztikus vallásalapítónak megvolt a maga külön evangéliuma (*Basilides* evangéliuma, *Marcion* állítólag a Lukács-evangéliumot dolgozta át, *Tatianus* a négy evangéliumból állított össze egy egységes munkát, a Diatessaront!), szerették az apostolok cselekedeteinek regényes átdolgozását, később pedig bizonyos előszeretettel szerepeltették Jézust, amint feltámadása után új kinyilatkoztatásokat tesz. (*Pistis Sophia* és a *Jeu*-könyvek.)

A gnoszticizmus elleni nagy küzdelem klasszikus emléke a *gnosztikusokat cáfoló irodalom. Agrippa Castor* irta az első *Elenchus* vagy Cáfolat *Basilides ellen* c. könyvet (135 körül), *Justinus martir* 150 körül már alaposabb munkát akart végezni, amennyiben *Syntagma* c. művében valamennyi eretnekséget cáfolja, *Dionysios, Philippus* gortynai püspök, *Modestus*, antiochiai *Theophilus, Miltiades* és *Melito* 170—80 körül és *Rhodon* a II. század végén Marcionnal szállottak szembe és őt cáfolták. *Hegesippus: Hypomnemoneumata* c. 180 körül írt, de elveszett műve is az eretnekek ellen idézte fel az apostoli korszak tekintélyeit, *Irenaeus*, a 202. körül meghalt lyoni püspök pedig a hazugul gnózisnak nevezett eretnekség cáfolatára és megsemmisítésére irta öt könyvét, amely nem annyira mint cáfolat, hanem inkább mint forrásmű becses, mert sok egyébként elveszett gnosztikus mű töredékét mentette meg. *Hippolytus* római püspök két ilyen könyvet is írt. Az egyiket 205 táján *Syntagma* címen s ebben 32 eretnekséget állít össze, a másikat élete vége felé, 225—30 között *Elenchus* címen, amelyet talán *Labyrinth*nek is nevezett, ebben megint valamennyi eretnekség eredetét, ismertetését és cáfolatát kísérli meg. *Tertullianus* szintén több könyvben foglalkozik eretnekcáfolással. 200 körül készült Marciont cáfoló iratát megsemmisítette, hogy 207. újra hozzáfogjon a cáfolatához. Több évig tartó munkával öt kötetet írt Marcion ellen.

Az egyenes polémia mellett a gnoszticizmus lökésének és kikiáltott veszedelmének a közvetett hatására vezethető vissza, hogy a kereszténység ráeszmél önmagára, a maga páli világnézetéből nem engedi kiforgatni magát s a valláskeveredés áramlatába való beugrás helyett igyekszik minél szilárdabban megalapozni az egyházat s kiépíteni a sajátos keresztény vallásos világnézetet.

Az alapvetés nagy munkáját elvégzi azzal, hogy a gnosztikusok különböző tekintélyeivel szemben összegyűjti és a legnagyobb tekintéllyel ruházza fel az apostoli korból fennmaradt iratokat. Az így keletkezett gyüjtemény a *Kánon*, a zsinórmérték, melyhez az egyháznak tartania kell magát, az *Újszövetség*, melyet isten Jézus Krisztus áldozati halálán keresztül kötött az emberiséggel, a *Szentírás*, amely mint hiteles és istentől ihletett, az ótestamentummal teljesen egyenrangú mű kerül az ótestamentum mellé.

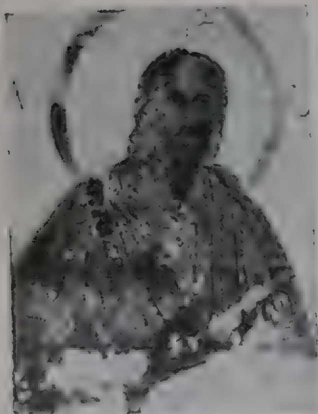
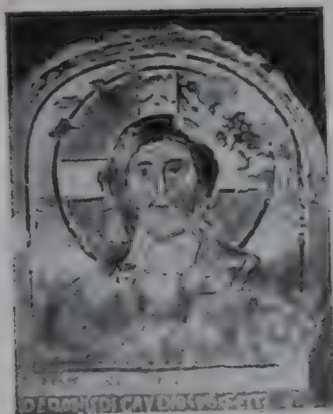
A Kánon hialakulása a II. századra esik. Az ószövetséget az őskereszténység egyszerűen átveszi a zsidóságtól, még pedig a hellenisztikus görög fordítás, a *Septuaginta* formájában. Az ószövetség mellé mint új és korlátlan tekintély kerül Jézus

Krisztusnak, az úrnak a tekintélye, amelyhez viszont az egyházak az apostoli igehirdetés, különösen pedig Pál levelei révén jutottak. Igy kerül az ószövetségi szentírás mellé a kereszténység felé való fejlődés két alapvető tényezője: Jézus Krisztus és az apostolok munkája és tekintélye, amely mindkettő irodalmilag is lecsapódik. Pál apostol leveleiben szögezte le a maga álláspontját, Jézus Krisztus életét és tanítását pedig az evangéliumok őrizték meg az utókor számára. 140 körül az Ujszövetség iratai már mind megvannak s a gyülekezetek is ismerik őket, de összegyűjtve még nincsenek. Az első Kánont *Marcion* állítja össze, ki elveti az ótestamentumot s vele szemben szentírásnak egy két részből: evangéliumból és apostoli kötetből álló gyűjteményt tart. Marcion evangéliuma csak egy evangéliumot, Epiphanius szerint Lukács evangeliumát tartalmazza, (Raschke Márkot tartja Marcion evangéliumának), az apostoli iratok kötetébe pedig Pál apostol tiz levelét veszi fel (Gal., két Kor., Róm., két Thess., Laodiceai [= Eph.], Kol., Phil. és Philemonhoz írt levél). Marcion lépése az egyházat is rákényszerítette, hogy tekintélyt tekintéllyel szegezzen szembe. *Irenaeus, Tatianus, Melito, Athenagoras* és *Papias* egyes későbbi újszövetségi iratokból már úgy idéznek, mint szentírásból s megindul a munka, hogy a hiteles apostoli eredetű maradványok összegyűjtessenek. *Tatianus* még egy egységes munkában, a négy evangéliumból összeállított *Diatessaron*ban foglalja össze a Jézusról való tudnivalókat, eljárása azonban nem talál helyeslésre, az egyház Kánona a II. sz. végén két részből áll, az elsőben van a négy evangélium, a másodikban pedig az apostoli iratok. Az egyházi Kánon Marcionéhoz képest mindkét részben bővül. Az egy evangélium mellé még három kerül, Pál apostol levelei közé felveszik a pásztorleveleket és a héberekhez írott, valamint a katolikus leveleket, az apostolok cselekedeteiről írott könyvet és János Jelenéseit is. A Kánon egyes részeinek a kritikája nem új. *Origenes* és *Eusebius* munkáiban adatok egész tömege szól arról, hogy egyes iratok apostoli eredete az egyházban élénk vita tárgya volt. Igy pl. sok kifogás volt János evangéliumának az apostoli eredete, a héberekhez írott levélnek és a Jelenések könyvének a Kánonba való felvétele ellen. A kritika itt-ott szűkíteni igyekezett a Kánon kereteit, viszont egyes egyházak és körök használtak olyan újszövetségeket is, amelyekben jóval több mű volt az előbb felsoroltaknál. (Didaché, Hermas Pásztora, Kelemen, Ignatius és Polycarpus levelei.) A vita eredménye az lett, hogy keleten *Athanasius* alexandriai püspök 367. kelt 39. ünnepi körlevelében 27 írásra korlátozza az Ujszövetség tartalmát, nyugaton pedig a 382. Rómában és a 393. Hippóban tartott zsinat korlátozta 27-re az újszövetségi iratok számát s a többit apokrifnak minősíti. A 27 irat a következő: Máté, Márk, Lukács és János evangéliuma, az Apostolok cselekedetei, Pálnak két levele Thessalonikába, kettő Korinthusba, a galatákhoz, a rómaiakhoz, a Philemonhoz, a Kolossébe, Efezusba, Philippibe írott levél, egy levél Titushoz, kettő Timotheushoz, a héberekhez írott levél, Péter két, Júdás és Jakab egy-egy, János három levele és János Jelenéseinek könyve.

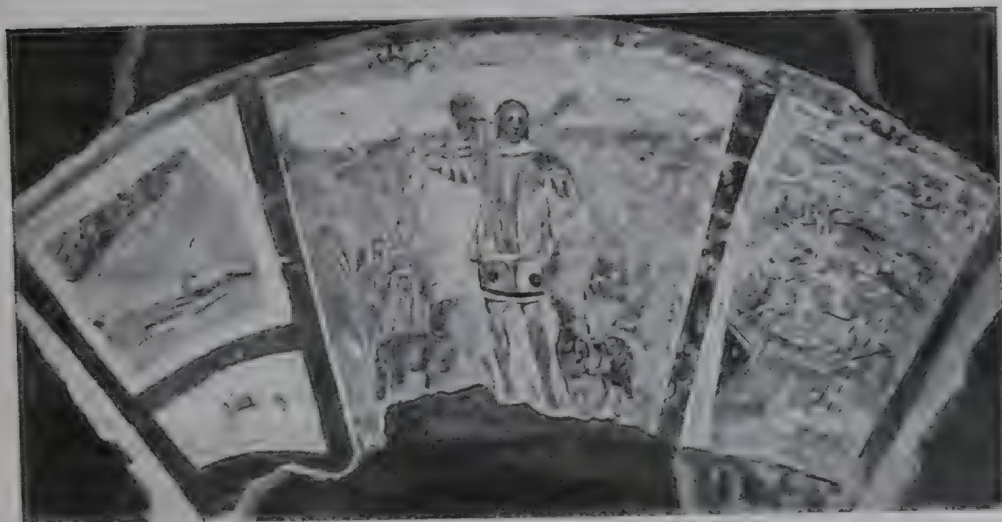
A kereszténység belső megerősödését szolgálta a *keresztény tudomány kiépítése.* A gnoszticizmus szinte rákényszerítette az egyházat arra, hogy számot vessen önmagával. Az eretnek-cáfoló keresztény egyházi írók már birkóznak is azzal a feladattal, hogy a kereszténység lényegét megállapítsák s minél biztosabb fundamentumon vessék meg a lábukat, azonban még sem *Justinus*, sem *Hegesippus*, sem *Irenaeus*, vagy *Hippolytus* nem mondhatók a szó ókori értelmében sem keresztény tudósoknak.

A keresztény tudomány bölcsője *Alexandria.* Itt születik a keresztény tudomány abban a katechétaiskolában, amely kétszázötven éven át (Kr. u. 150—400) volt a keresztény tudománynak központja és valóságos melegágya. Alexandria különben is híres kultúrközpont, itt gyűlnek össze a könyvtárban a görög világ szellemi termékei, a könyvtár árnyékában köt szövetséget a zsidó vallás a hellenisztikus műveltséggel s egészen nyilvánvaló, hogy ebben a környezetben a kereszténységnek is nagy dolgot kellett alkotnia, hogy a verseny iramát bírja, hogy méltóan képviseltesse magát az itt folyó szellemi küzdelmekben. Szerencsés körülmények egész sora úgy hozta magával, hogy az alexandriai iskola vezetői egymásután kiváló emberek voltak, akikben a nagy alkotásokra való képességek nem hiányoztak. Az iskola első kiváló tanítója *Pantaenus* (180 k.), akinek irodalmi művei nem maradtak, azonban ő nevelte *alexandriai Kelement*, aki a kereszténységet filozófiai világnézetté akarja kiszélesíteni s a hit népies álláspontjáról a platonikus és sztoikus ismeretek magaslatára vezeti. Ő már nagyarányú irodalmi működést fejt ki. *Protreptikos* c., a pogányokhoz intézett intő szózatában a pogány kultuszok, különösen a misztériumok esztelensége és erkölcstelensége ellen támad s szembeállítja velük a keresztény kijelentést. *Paedagogus* c. irata az első tudományos keresztény erkölcstan. *Stromateis* (= szőnyegek) c. művében a keresztény gnózis alapelemeit hordja mozaikszerűen össze s azért küzd benne, hogy elismertesse az egyházban a filozófiai gondolkozás jogát. Egyéb munkái (Üdvözülhet-e a gazdag?), anyaggyűjtése és bibliai kommentártöredékei azt mutatják, hogy gazdag szellem és nagy munkaerő. Elkezdett munkáját *Origenes* folytatja oly eredménnyel, hogy ő lesz a keresztény teológiai tudomány tulajdonképeni megalapítója, kiépítője és első legnagyobb tekintélye.

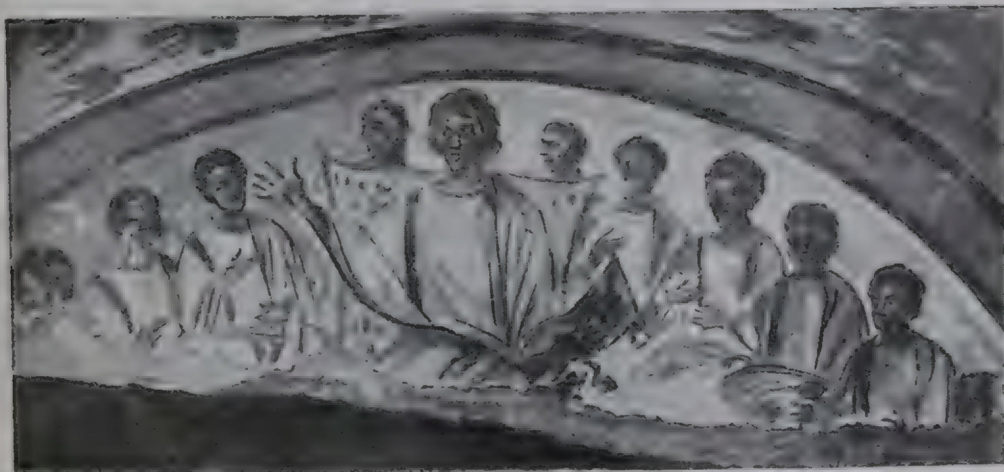
Origenes 185. született, 203. már az

Krisztus-ábrázolások a katakombákból

A jó pásztor (Katakomba-festmény)

Krisztus és az apostolok (Katakomba-festmény)

A legrégibb Mária-ábrázolás

Krisztus és a szamaritánusnő

Szt. Péter

Szt. Pál

alexandriai iskola tanítója, 211. megcsonkítja magát, a Caracalla által rendezett alexandriai keresztény vérfürdő elől a palesztinai Caesareába menekül, ahonnan Demetrius alexandriai püspök parancsára megint visszatér. 230. presbiterré avatják, Demetrius erre száműzi, mire Caesareában telepszik le, iskolát alapít és ott működik 254. bekövetkezett haláláig.

Origenes irodalmi munkássága valósággal legendás. Műveinek számát Hieronymus 800-ra, Pamphilus 2000-re, Epiphanius pedig 6000-re teszi. Munkássága a teológia legkülönbözőbb terein alapvető. Sokat foglalkozik a biblia szövegével, *Hexapla* c. 232—254 közt Caesareában készült hatalmas műve hat bibliai szöveget állít egymás mellé, bibliakommentárjai az ókori egyházi tudomány kincsesbányái, melyekben minden tudnivalót összehordott s melyekben az előszeretettel használt allegórikus magyarázat mellett a szövegeket történetileg is igyekezett megvilágítani. Irt egész csomó értekezést, sok levelet, leírták sok beszédét. Celsus ellen írt könyve hatalmas vitairat. Óriási irodalmi tevékenységének eredménye az, hogy kiépíti a ker. filozófiának tanítója által megalapozott épületét a biblia és Plátó gondolatainak az összeolvasztásával. A vallások és bölcselkedés ellentéteit úgy hidalja át, hogy a kereszténységet kiveszi az alacsonyabbrendű vallások közül s a kereszténységen belül felállítja azt a követelményt, hogy a történeti tényekhez ragaszkodó alacsonyabb fokról a tudás és akarás, a gnózis magasabb fokára kell törekedni. A kereszténység alapja a biblia, de a bibliának a szószerint vett értelmen felül van magasabb szellemi jelentése is, amit az allegórikus írásmagyarázat tár fel s ami további ker. spekulációk alapja lehet, a fontos csak az, hogy ez a spekuláció a ker. hitszabályt, a bibliának az egyház értelmezése irányában való felhasználását ne tévessze szem elől. Övé az első keresztény világkép, mely beleilleszkedik és teljesen kitölti a görög filozófiai láthatárt s ezáltal alkalmassá válik arra, hogy görög filozófiai világképekkel versenyre keljen, azokat le is győzhesse s helyökbe is léphessen.

Origenes gondolatainak szárnyalását kortársai szédülve nézik s miután azzal lépést tartani nem tudnak, Origenest kiátkozzák, eretnekké bélyegzik. Az általa összehordott rengeteg tudományos anyagot felhasználják, az általa jelölt irányban haladnak, azonban egyes részletkérdésekben konzervativabbak akarnak maradni nála. *Epiphanius* 394. megindítja a rohamot ellene, mire az egyházi vezetők egy része is kiátkozza a százötven éve halott tudós egyes nézeteit. 543., majd 553. az 5. egyetemes zsinaton eretneknek minősítik.

Örökségét Alexandriában tanítványa, *Dionysios* püspök veszi át ; az iskolát 300 körül *Pierius* vezeti. Pierius tanítványa *Pamphilus* caesareai könyvtárában gyűjti össze Origenes műveit s ott tanulmányozza azokat a ker. irodalom másik kimagasló alakja, az egyháztörténeti tudomány nagy alapvetője, a caesareai vagy a Pamphilus barátjának mondott *Eusebius* (260—340). Eusebius a régi egyház történetére vonatkozó adatgyűjtésével, az első keresztény egyháztörténet megírásával és világkrónikája összeállításával tett legnagyobb szolgálatot a keresztény tudománynak. *Praeparatio evangelica* c. műve a pogány vallásokat cáfoló irat, a *Demonstratio evangelica* c. pedig a ker. vallás igazait bizonyítja.

Pierius püspök utóda *Péter* már Origenes tanai ellen fordul, *Alexander* és *Athanasius* az ariánus vitában játszanak vezérszerepet. *Basilius*, nisszai *Gergely* és nazianzi *Gergely* az alexandriai iskola tradicióit Kisázsiába plántálják át, míg végül a vak *Didymus* (†395.) ötven évre terjedő korszakával az iskola napja lehanyatlik.

Uj irányba terelődik és dogmatikailag hegyeződik ki a kereszténység szelleme az Alexandriában kitört *ariánus vita* folyamán. A vitában Arius alexandriai presbiter áll szemben Alexander és Athanasius püspökökkel. A vita akörül forog, hogy Jézus Krisztus időben nemzetett-e vagy öröktől fogva való, hogy istenhez hasonló lényegű (homoiusios) vagy vele egyenlő lényegű (homousios)-e? A 320. kitört és Arius száműzetésével elmérgesedett vita irodalmának a legtöbb terméke megsemmisült. Pedig az arianus táborban iratok egész tömegét írják, hogy az egyházi irodalmat a saját szájuk íze szerintivel kiszorítsák, de a diadalmaskodó ortodoxia ezt az irodalmat elpusztítja. Ezzel szemben Athanasiusnak és táborának a művei inkább megmaradtak. *Athanasius* több dogmatikus és történeti értekezést írt Árius tanai cáfolatául. Négy beszéde az ariánusok ellen (338—9) hosszú értekezés, *Apológia* c. alatt összefoglalt három vitairatában már elevenebben hadakozik, *Apológia az ariánusok ellen* c. művében (350) az ariánusokkal való küzdelme aktáit gyűjti össze, Constantius császárhoz intézett apológiájában a régi apológiák modorában védekezik az ellene emelt vádak ellen, egy másik művében pedig menekülését védelmezi. Az Athanasiuspárt nagyjai között ott látjuk nagy *Basiliust*, aki 363. három könyvet ír a niceai szentháromságtan védelmére Eunomius ellen s mikor Eunomius válaszol, Basilius fivére, nisszai *Gergely* ír tizenkét beszédnek mondott értekezést ellene. Nyugaton *Lucifer* calarisi püspök (†370.) volt a niceai igazhitűség legtüzesebb harcosa, aki kíméletlenül éles vitairatokban (*de regibus apostaticis* és *de sancto Athanasio*) ostorozta az ariánus felfogást s akit épen ez a szenvedélyes természete kergetett az egyházzal való meghasonlásba is. Másik nevezetes képviselője a poitiersi *Hilarius*, aki 356—59. Keleten töltött száműzetésében írta *De fide adversus Arianos* c. 12 könyvre terjedő nagy munkáját. A vita további láncszemei *Phoebadius*, *Gergely* eliberisi püspök (†392.) *Ambrosius* és *Augustinus*, *Vigilius* thapsusi (†484.) és *Fulgentius* ruspei püspök (†533.) vitairatai.

Ez a nagykiterjedésű és mindinkább szétágazó vitairodalom azonban nemcsak értekezésekből, cáfolatokból, ellencáfolatokból és különböző hitvallásokban, aktákban és levelekben megnyilatkozó állásfoglalásokból áll. Az egyház és az eretnekek a bibliával és a kereszténység keletkezési korszakával való összefüggésükre is nagy súlyt helyeztek s már a gnosztikusok egész tömegét termelik az evangéliumoknak, de emellett nem vetik meg azt a kisebb munkával, de nem kevesebb eredménnyel járó munkát sem, hogy egyes iratok szövegét változtassák meg s ezzel a csekély korrektúrával tegyék őket saját nézeteik szószólóivá. Igy keletkeznek a II. századtól kezdve a kereszténység első korszakának eseményeivel foglalkozó evangéliumok és apostoli akták, amelyek segítségével részint a meglévő elbeszélések üreit próbálják kitölteni, emellett azonban felhasználják őket dogmatikai vitáik céljait szolgáló bizonyítékok gyártására is. Ezek az evangéliumi és az Apostolok cselekedeteinek fonalát tovább nyújtó alkotások a Kánon összegyűjtése idején, részben komoly konkurrensei voltak a Kánonba bekerült iratoknak, azonban kiszorulva belőle, mint *apokrif irodalom* tenyésznek, szaporodnak és sokasodnak tovább.

Az evangéliumok közül nagy tekintélye volt a *héberek evangéliumának*, amely 150 körül keletkezhetett, de meglévő töredékei azt mutatják, hogy csak a kanonikus evangéliumi hagyományt fűzi tovább. Az *egyiptomiak evangéliumából* alig pár sor maradt, de nőgyülölő aszketizmusa azt mutatja, hogy ez is későbbi termék. *Az ebioniták evangéliuma* gnosztikus hamisítvány, az akhmimi sírból 1892. előkerült *Péterevangélium*-részlet apologetikus tendenciájú, csodákat nagyító jellegéből nyilvánvaló, hogy ez sem versenyezhet történeti érték tekintetében a kanonikus evangéliumokkal. Gnosztikus jellegűek azok a *Krisztus gyermekkoráról szóló evangéliumok*, amelyek fogantatásának, születésének egyes körülményeivel és gyermekkorának különböző eseményeivel foglalkoznak. Ilyenek a *Tamásnak* és a *Jakabnak tulajdonított evangéliumok*, amelyek a szentlélektől való fogantatás és a szűztől való születés bizonyítékait próbálják szolgáltatni s amelyek Jézust már kis gyermek korában teljes isteni erővel felruházottnak mondják. Apologetikus a célzata annak az állítólag *Pilatustól származó levélnek*, melyben beszámol Tiberiusnak Jézus peréről. Az apostoltörténetek közül *Pál* és a *Thekla-akták* Pál alakjának a dicsőítésére és a kiemelésére készültek, *Péter cselekedetei* fantasztikus csodák egész sorozatát költik Péterre, az *Abgar levelezés* Edessza megtérítésének a kezdeteit vezeti Jézus Krisztusra vissza. *János, András* és *Fülöp cselekedetei*, de különösen *Tamás* története, kit a regény elutaztat Indiába, mutatják, hogy ezekben a történetekben a csodahitre építő mesélőkedv, a hasonló görög utazási regények megteremtője hogy éli ki magát s hogy teremt egész irodalmat a maga számára a kereszténységben is. Az utóbbinak valóságos alapját a legujabb történeti kutatások kiderítették. Ezek az akták mind a II. sz. végén, vagy a III. sz. elején keletkeztek. Az elbeszélések anyaga rokon a szentek legendáival s lassan át is folyik egyik kategóriából a másikra.

A gnoszticizmussal párhuzamosan a kereszténységen belül néhány oly nézeteltérés támadt, amely szakadásokra szolgáltatott okot s amelynek megvitatása szintén sok vitairattal gazdagította a keresztény irodalmat. Ezek között *Montanus*nak és követőinek az eschatologikus mozgalma az őskereszténység világvégét váró hangulatába kapcsolódik bele. A világ végét váró montanisták Pepuzában (Phrygia) gyülekeznek össze, a legszigorúbb önmegtartóztató életet élik, a martiriumot kötelezőnek tekintik s száraz eledeleket évekig várják a katasztrófát. Az új vallásnak *Montanus* a prófétája (†175), *Priscilla* és *Maximilla* a prófétanői, Montanus mondásai szentírásszámba mennek. A montanisták Montanus mondásainak az összegyüjtésén túl abban is az őskeresztény példához tartották magukat, hogy pl. *Themison* egy katolikus levelet írt az egyetemes kereszténységhez. A montanizmus legkiválóbb írója azonban kétségtelenül *Tertullianus* volt, aki 208. az egyházzal meghasonolva, a montanisták közé állott s irataiban lángoló szavakkal ostorozta az egyháznak a világgal való megalkuvását. *De corona militis* c. művében (211) azt mutatja ki, hogy a keresztény hit a katonáskodással összeférhetetlen, *de fuga in persecutione* c. 212-ből való iratában pedig azt bizonyítja, hogy a martirium elől való menekülés bármely formában az isten megtagadása. *De monogamia* c. 217-ből való iratában a másodszor való házasodás ellen támad, a böjtről szóló munkájában (218) az egyháznak böjttel szemben tett engedményeit pellengérezi ki, utolsó *De pudicitia* c. iratában egyenesen Callistus római püspök ellen fordul, mert az a házasságtörést és a paráználkodást megbocsátható bűnöknek mondotta. Montanista korában írta meg Perpetua és Felicitas és három férfi vértanuhalálát is, hogy dicsőíthesse és például állíthassa állhatatosságukat.

A montanizmus nem soká állott fenn. Utolsó maradványait Augustinus vezette vissza az egyházba.

Novatianus-t és követőit (250 k.) sokkal kevesebb választotta el az egyháztól. *Novatianus* irodalmi működése gyakorlati kérdések körül forog: ír a husvétról, a szombatról, a körülmetélkedésről, a papavatásról, az imádságról, az állhatatosságról. Vele szemben *Ambrosius* 384 körül két könyvet ír a bűnbánatról Novatianus és követői ellen. A többi eretnekségekkel, a *manicheizmus*, a *donatizmus*, a *priscillianizmus* és a *pelagianizmus* irodalmával való foglalkozás megint messze levezetne

bennünket, a IV., sőt az V. századba mikor *Augustinus* kimondja felettük az egyetemes kárhoztatást s kijelenti azt a két nagyjelentőségű alapelvet, hogy az egyházon kívül nincs üdvösség s hogy az eretnekeket rá kell kényszeriteni az egyházban való megmaradásra. (Extra ecclesiam nulla salus és Coge intrare!)

Ellenben irodalmi szempontból kétségtelenül érdekesebb az, hogy az Ó. a költészetet is az egyházi épités és a dogmatika szolgálatába állította. Ennek a törekvésnek az úttörői megint csak a gnosztikusok, akiknek *Basilides* és a szír *Bardesanes* a nagy költőjük, majd *Arius* is apró énekekben vitte be tanait a nép közé. Az egyház ezzel szemben a zsidóságtól átvett zsoltárok és újabb költői termékek használatán kívül Jézus dicsőségére költött himnuszokat és ódákat is használ, amiről már Plinius levele is megemlékszik. A régibb keresztény költők közül *Nepos* egyiptomi püspök (230. k.) neve ismeretes, különben ez az egész költészet elveszett. A későbbiek közül *Methodius* (†311.) és nazianzi Gergely (†390.) válnak ki. Az ifjabb laodiceai *Apollinaris* (†390.) a zsoltárokat hexameterekbe írta át, *Synesius* cyrenei püspök himnuszokat írt, *Nonnus* (400 k.) János evangéliumából 4000 hexameterből álló eposzt készített, *Eudokia* császárnő (†460 körül) az oktateuchot, Dániel és Sacharja próféták könyvét foglalta versekbe, seleuciai *Basilius* (†459) pedig Thecla életét írta meg versekben is.

A latin nyelvű egyházi irodalom költeményei élén a 320 k. készült *De laudibus Domini* c. 148 hexameterből álló csodatörténet áll, *Juvencus* 3200 hexameterben *Libri evangeliorum IV.* c. alatt Krisztus tetteit énekli meg. *Prudentius* (†405 k.) *Apotheosis*ában Krisztus istenségét védi meg az összes eretnekekkel szemben, Symmachus ellen írott két könyvében a kereszténység védelmét adja versekben, *Ausonius* (†395.) és nolai *Paulinus* (353—431) klasszikus példák nyomán verselnek. *Commodianus*, *310. †350. a népies irány költője. *Instructiones* c. műve 80 verset foglal magában, a kereszténység védelméről szól és erkölcsi buzdításokat nyujt, Carmen apologeticum cimű 1060 hexameterből álló verse címének megfelelő tartalmú. Valamelyik tanítványa 1300 hexametert írt Marcion ellen, *Cyprianus* (az V. sz. elején) az ótestamentum történeti részeit foglalta versekbe, *Sedulius* 430 k. *Carmen paschale* c. költeményében a pogány mitoszokkal szembeállítja Krisztus csodáit születésétől kezdve mennybemeneteléig. *Proba* 360 k. Vergilius verseiből összeállított versekben zengte meg a világtörténetet a teremtéstől Krisztus mennybemeneteléig.

A II. századtól kezdve mindjobban divergáló keresztény szellemi áramlatok a IV. században jutnak nyugvópontra. Egyrészt azáltal, hogy Nagy Konstantin császár pártfogása a pogánysággal szemben a kereszténység javára billentette a mérleget, másrészt azzal, hogy a kereszténységen belül az Athanasius-féle ortodoxia végleg diadalmaskodott az arianus irány felett, legkiváltkép azonban azért, mert ebben a században egymást érik a nagy keresztény egyéniségek, akik vallásos és tudományos munkájukban nemcsak a keresztény, hanem a görög római világ szellemi áramlatait is közös nevezőre tudták hozni.

A ker. irodalom nagy összefoglalói között első helyen kell említeni a már említett *Eusebiust*, azután a keresztény világ latin és görög felének a tudományát áthidaló nagyarányú fordító tevékenységet kifejtő *Hieronymust* és *Rufinust*, a nagy *Ambrosiust*, hogy végül *Augustinus*-szal zárjuk le a sort, aki a legnagyobb volt köztük.

Eusebius a keresztény tudomány kimagasló képviselője, kinek adatgyűjtése az alapja minden további munkának. Legfontosabb műve kétségtelenül egyháztörténete, mely 10 könyvből áll s a kereszténység történetét beszéli el Jézus Krisztus születésétől 323-ig. Művének a jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy számos utánzója és folytatója akadt.

A másik nagy író *Tyrannius Rufinus* *345 †410., aki miután Alexandriában megismerkedik Origenes tanaival, ezekhez szegődik. 397. visszatér hazájába s görög egyházi iratok fordításával szerez nagy érdemeket. Lefordítja Origenes műveit, Basilius, Euagrius Ponticus, nazianzi Gergely műveit, különböző barátéletrajzokat és Eusebius egyháztörténetét. Origenessel való tartása miatt nagy vitába keveredik Hieronymusszal s ír egy könyvet az apostoli hitvallásról.

Hieronymus, *340. †420., nagytudású teológus, három nyelven beszél, rendkívüli az olvasottsága s nagyarányú irodalmi működést fejt ki. Foglalkozik a bibliafordításokkal, kommentárokat ír, megismerteti a Nyugatot szerzetesiéletrajzai révén a keleti szerzetesi élettel, sokat fordít és ír prédikációkat és dogmatikai műveket is. Világkrónikáján kívül irodalomtörténeti szempontból leghíresebb műve a *De viris illustribus* c. jobbára Eusebius adatai nyomán összeállított ker. irodalomtörténete, melyben Pétertől kezdve saját koráig felsorolja a keresztény írókat és műveik címeit.

Az ókor legnagyobb keresztény írója azonban kétségtelenül *Augustinus* hippói püspök, *354. †430., akinek irodalmi működése és egyénisége maradandó nyomokat hagyott a keresztény egyház történetében. 33 éves korában lesz csak keresztény, de 395-től hippói püspök. Profán műveltsége s a ker. irodalomba való elmélyedése képezik műveltségének alapjait. 35 éves püspöki működése alatt sokat vitázott a legkülönbözőbb eretnekekkel, míg végül az egész nyugati egyházra rányomta a maga szelleme bélyegét. Irodalmi hagyatéka több mint 220 levélből, vagy 363 egyházi beszédből, számos vitairatból áll, (11-et írt a manicheusok, 33 könyvet Faustus, 10-et a donatisták,

14-et Pelagius hívei ellen!), sok biblia-magyarázó irata, kisebb dogmatikai és etikai tartalmú értekezése mellett négy főműve van: életrajzát megírta *Confessiói*-nak a 12 könyvében, világnézetét a *de civitate dei* c. 22 könyvből álló munkája tartalmazza, 15 könyvből álló művet írt a szentháromság tanáról (De Trinitate) s az eretnekségekről szólóban az általa ismert eretnek tanokat irta össze és cáfolta meg. Élete vége felé irodalmi művein végigtekintve, *Retractationes* c. művében 232 könyvét sorolja fel, vázolja azok keletkezési körülményeit s ahol szükségét látja, megjegyzéseket is fűz hozzájok és meg is kritizálja őket.

Augustinus nagy irodalmi működésének eredménye az, hogy a kereszténység világnézetét sikerül kortársai pogány és a filozófia perspektívája fölé emelnie, úgy, hogy a keresztény szellemi koncepció és filozófiai perspektiva fölénybe kerül és diadalmas világnézetté válik.

Ezeknek a nagy egyéniségeknek a munkájával le is zárul az őskereszténység irodalmának korszaka, hogy Keleten helyet adjon a bizánci kereszténységnek, nyugaton pedig kiépítsék belőle a katolikus skolasztikus impozáns középkori épületét.

Az Ő. eredetileg igen szűk bázisról elinduló vallásos közösségnek mind terebélyesebbé és szélesebb látókörűvé váló, végül általános emberi értékeket termelő irodalma, amely azonban a biblikus világnézetre és a keresztény érdekekre való korlátozottságát soha sem tudta és nem is akarta megtagadni. Azért ez az irodalom örökké a biblia, különösen pedig az újszövetségi kijelentés körében mozog, azt igyekszik lerögzíteni, megmagyarázni, megérteni, kiszínezni, terjeszteni, annak igyekszik érvényt szerezni. Más oldalról ennek az irodalomnak kimondott vagy magától értetődő célja, hogy az egyházat szolgálja. Tiszta írói tendenciák ezen irodalom keretén belül sehol nem jutnak érvényre. Még a költészete is bibliai színezetű, egyházias, gyakorlati célokat szolgáló költészet. Az Ő. fejlődése folyamán mindinkább irodalmivá válik, gondolatai közlésére átveszi és felhasználja a legkülönbözőbb irodalmi formákat, azonban azokat mindig a maga speciális meggyőződéseivel igyekszik megtölteni. Az egyház legnagyobb szellemeinek, Origenes és Augustinus szellemi munkájának segítségével elérte azt, hogy saját világnézetét általánossá kiépítve, a nyugati világban hosszú időn át, szinte egyedül uralkodó és egyetemes világnézetté tegye.

Az Ő.-nak az anyaga *Migne* Patrológiáiban, a *bécsi* és *berlini* tud. akadémiák *egyházatya-kiadásaiban*, a *Gebhardt*, *Harnack* és *Schmidt* által szerk. *Texte und Untersuchungen zur altchr. Lit.*-ban van összegyűjtve. Irodalomtörténeteket írtak: A. *Harnack*, G. *Krüger* és H. *Jordan* (protestánsok), O. *Bardenhewer*, G. *Rauschen*, Al. *Baumgartner* és *Batiffol* (katolikusok). *Szimonidesz.*

Paál *Árpád*, *1880., Brassóban. Trianon után a kolozsvári *Keleti Ujság* kötelékébe lépett, ahol hamarosan az erdélyi magyarság első publicistáját tisztelik benne. Az *Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Ujságírószervezet* elnökévé választotta. Publicisztikai munkájában európai látókör és mély emberszeretet emelik magasan az átlag fölé. Egészen egyéni nyelve, sok magaalkotta szavával, székely mondatkötéseivel és fordulataival súlyostömörré teszi mindig eszmei magaslaton álló mondanivalóit s néha lírai forrósággal fűti elementáris hatásuvá. Egyike a legnagyobb, higgadt és mégis magával ragadó magyar szónokoknak. Hangja, mondanivalói a közvetlenség erejével hatnak. Kisebbségi politikai tanulmányai, az anyanyelv védelme érdekében irott publicista-fejtegetései történeti jelentőségüek az erdélyi magyarság életében. Nagyobb tanulmányai a *Napkelet* c. kolozsvári folyóiratban jelentek meg, melynek mindvégig főszerkesztője volt. 1920. *Kós* Károly és *Zágoni* István társaságában kiadott röpiratában *(Kós-Zágoni-Paál: Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere.* Kolozsvár) elsőnek ad koncepciót az erdélyi magyarságnak az új állam kereteiben való elhelyezkedésre. Önálló kötete nem jelent meg. Néhány fogságban írt költeményével is nagy hatást ért el. 1925 óta a kolozsvári *Ujság* főszerkesztője. *Szentimrei.*

Pacuvius, *Marcus*, * Kr. e. 220. A rómaiak egyik legnagyobb hatású tragédiaírója. Körülbelül 12 tragédiájáról van tudomásunk (*Teucer, Iliona, Antiopa* stb.), amelyekből megkapó töredékek maradtak fenn. *Paulus* címen praetextatát is írt (valószínüleg Aemilius Paulus pydnai győzelméről) s ebben is híven ragaszkodott mesteréhez, Enniushoz. Cicero a legnagyobb tragédiaírónak tartja, bár a stílusában talál kifogásolnivalót. *Révay.*

Paget, *Violet*, írói nevén *Vernon Lee*, angol író, *1856. Franciaországban. Életét Itáliában tölti. Nevezetes műtörténeti tanulmányai és hangulatos tájrajzai vannak Olaszországról: *Studies of the XVIII. Century in Italy, Genius Loci, Hortus vitae, The Spirit of Rome, Laurus Nobilis* stb. Elbeszélő művei: *Miss Braun, A Phantom Lover, Hauntings, Vanitas, Sister Benvenuta, Louis Norbert, The Tower of the Mirrors, The Golden Keys.* Verses drámája: *Ariadne in Mantua, Satan the Warter* (bölcselő trilógia, 1920). Politikai tanulmánya: *Gospels of Anarchy* (1908).

Pagina = lapszámozás a könyvekben.

Paikert *Alajos*, közgazdasági író, *1866. Megalapította és szerkesztette a *Magyar gazdaságtörténeti szemlét*, majd mint a Turáni társaság ügyv. alelnöke megindította a *Turán* folyóiratot. Főbb művei: *Amerika és Magyarország, Ázsia jövője,* stb.

Pailleron (ejtsd: pájrón), *Édouard*, francia drámaíró, *1834. †1899. Egyik alapvetője a mai francia színháznak. Első

darabjait még a második császárság alatt játszották, de munkásságának főrésze a köztársaság első húsz évére esik. Miközben *Dumas* fils a társadalmi komédia mintáját alkotja meg, s *Meilhac* ragyogó szatirikus erkölcsrajzait írja, P., aki kiváló irodalmi műveltségével jól ismeri a francia dráma tradicióit, aki azonban nem csatlakozik egyik iskolához sem, saját elgondolása szerint fejleszti naggyá a jellemvígjátékot. Az *Egér*ben (La souris) az öregedő férfit viszi a színpadra, aki még szeret s akit lehet szeretni. *Le Monde ou l'on s'ennuie* (Ahol unatkoznak) a pedáns tudákosság és a preciőzködés komédiája ma már klasszikusnak számít. Ismert darabjai még *Le parasite, Les faux ménages, L'âge ingrat* és *L'étincelle.*

Painter (ejtsd: pénter), *William*, angol író, *1540. †1594. Főérdeme *The Palace of Pleasure* c. novellagyűjtemény, főleg Boccaccio, Bandello, más olasz és klasszikus írók műveiből. A korabeli drámaírók, köztük Shakespeare is, gyakran vették e történetekből tárgyaikat.

Paivärinta, *Pietari*, finn író, *1827. †1913. Közvetlen hangú, természetes, egyszerű és mégis kifejező népi nyelven írott elbeszélései a nép életét ábrázolják. Munkáit számos idegen nyelvre lefordították; magyarra *Madzsar* G : *Finn elbeszélések*; *Bán* A.: *Pentti és Inka.*

Pájer *Antal*, *1814. †1881., apátplébános. Vallásos költeményeket írt. Nevezetesebb kötetei: *Szent lant, Orgonavirágok.*

Pajzs *Elemér*, író és hírlapíró, *1894. Novellákat és regényeket írt, valamint több kis darabot kabarék számára. Fantáziája erősen hajlik a groteszk és erótikus témák felé. Néhány éve felhagyott írói működésével és gyakorlati pályára tért át. Művei: *Flórián viaskodása a nővel* (novellák, 1913); *Az agglegény Pinterics* (regény, 1917); *Cirkusz* (két kis regény, 1915). Számos fordítása jelent meg.

Pákh *Albert*, *1823. †1867. Humoros rajzokat és tréfás elbeszéléseket írt. *Petőfi* baráti körének tagja volt. Összegyűjtött műveit halála után a *Kisfaludy Társaság* adta ki *P. humoros életképei* címmel (1870). 1854. ő indította meg a *Vasárnapi Ujságot.* Humoros művei *Kaján Ábel* álnév alatt jelentek meg a lapokban.

Pakots *József*, író, *1877. Alvinc (Alsófehér m.). Már jogász korában hírlapíró. Az újságcikkek mellett verses és prózai műveket kezd írogatni. Novellái, regényei könnyed, szórakoztató hangjukkal, széles olvasóközönséget biztosítottak számára. Drámákat és filmszcenáriumokat is írt. 1911—20-ig a Petőfi-ház igazgatója. Állandó szerepet játszik mint képviselő a politikai életben. Művei, többek között: *Mindenféle a folyosóról* (politikai karcolatok, 1905); *Tévelygő lelkek* (dráma, 1905); *Egy karriér története* (regény, 1908); *Sok asszony — egy férfi* (regény, 1913); *Bódító akácok* (elbeszélések, 1915); *A bolond ember* (regény, 1917); *Fejedelmi kaland* (regény, 1918).

Pál *Gyula*, *1881., magyar matematikus. Függvénytani, halmazelméleti és topológiai problémákról érdekes értekezéseket közölt magyar és külföldi folyóiratokban.

Palacio Valdés *Armando*, spanyol regényíró, *1853., Zola iskolájához tartozik; realizmusa szelídebb: az életnek elfogadható oldalait szereti festeni. Legjobb regénye az eleven, jókedvű sevillai életkép: *Hermana de San Sulpicio* (S. Sulpicio-apáca).

Palaeologos, *Manuel*, *1350. †1425., e néven II. császára Bizáncnak, kora egyik legkitűnőbb írója s legtiszteletreméltóbb egyénisége. Teológiai, retorikai iratok, versek, levelek szerzője, amelyeknél tökéletesebbek nem készültek Bizáncban (Theodor testvére fölötti gyászbeszéd). Kiad. *Migne*, Patrol. Gr. 156. Irod.: *Berger de Xivrey* monográfiája, 1853.

Palágyi *Lajos*, *1866. Küzdelmes ifjúság után polgáriiskolai, majd tanítóképzőintézeti tanár. Költeményeket és színműveket írt. Mind a két fajta művében sok a filozófiai elem. A fiatalabb korlak forradalmiak, nyugtalanítók; a költő harcol a mindent megkötő koncessziók és törvények ellen, a későbbieket bizonyos keserű lemondás, a javítás lehetetlenségének felismerése jellemzi. Meleg barátság fűzte *Vajda* Jánoshoz és *Komjáthy* Jenőhöz, de költészetében önálló utakon jár. Mély és nehéz témáit kitűnően csengő versekbe öltözteti. Egyike a legkiválóbb formaművészeknek. Nevezetesebb művei: *Küzdelmes évek, Nemzeti dalok, Költemények, Az ifjú szerzetes, Rabszolgák.* Az utóbbi kettő drámai költemény. *Anyaföld* címen eposzt is írt. A mű cselekvő hőse valóban a föld, amely maga semmisíti meg az idegen hódító hadait. P. lefordította *Goethe Faust*-ját. *Lengyel.*

P. *Menyhért*, filozófus. *1859. †1922. Középiskolai tanár és a kolozsvári egyetemen a természetfilozófia magántanára volt. Eleinte esztétikai és kritikai munkákat írt. Enemű művei közül említendők: *Madách Imre élete és költészete*, 1900; *Petőfi*, 1909; *Székely Bertalan*, 1910. Mindegyik egyoldalú könyv. Később az ismerettan és a logika, valamint a természetfilozófia problémái kötötték le érdeklődését. Magyarul e körben megjelent műve *Az ismerettan alapvetése*, 1904. Német nyelven megjelent művei, melyek eredeti felfogásuk és önálló koncepciójuk révén nevét külföldön becsültté tették: *Neue Theorie des Raumes u. der Zeit*, 1901; *Kant und Bolzano*, 1902 (az utóbbi a feledésbe merült nagy német gondolkodó első értékelése); *Die Relativitätstheorie in der modernen Physik*, 1914 stb. Német munkáiból most van megjelenőben egy gyűjteményes kiadás. *Nagy.*

Palamas, *Kostis*, *1859., vezéralakja a modern újgörög irodalom 1880-as évekbeli új mozgalmának, mely a népnyelvnek minden vonalon való teljes érvényesítését tűzte ki céljául, finom essay-, dráma- és novellaíró s költő, mint ilyen nemzedéke között a legelső s az egész görög irodalomban egyike a legelsőknek. Mély tanultsága,

egész világokat felölelő bölcselkedő szelleme nem akadályozza költői látomásait, melyeket fejlődése folyamán mind emelkedettebb egyénisége s nemzete sorsát kifejező szimbolumként fest meg, a görög népköltészet primitiv formáit s technikáját fokról-fokra levetközött, egyszerűségét azonban még mindig őrző nyelven, a legmodernebb formákban. Klasszikus novellája *A legény halála* (1901), drámája *Nemes lélek* (1903), költeménykötetei közül a legjellemzőbbek: *Versek szülőföldemről* (1886), *A megingathatatlan élet* (1904), *Jambusok s anapaestusok* s *Uj i. és a.*, *Tizennégysoros versek* (1919) s a két legnagyobb kompoziciója, egy-egy alapszimbolum elemzései, *A cigány 12 dala* s *A császár furulyája*, irod. essayi-gyűjteménye, 2 köt. 1904 és 1907, *Grammata* (irodalom), újabbak 1913 és 1919. Német, francia, olasz, angol s holland nyelvre fordították, magyarra nem. *Czebe.*

Paläotyp, ősnyomtatvány.

Palárik, *Ján* (álneve *Beskydov*), *1822. †1870., tót drámaíró és teológus. Született Nagyrákón. Mint Stúr hű követője a cseh irodalmi nyelv használata, illetve bevezetése ellen agitált és a magyar-tót megegyezés híve volt.

Palasovszky *Ödön*, *1899., költő és színész. Költészete a szabad versformákat elfinomult, dekorativ és zenei hatásokat kereső nyelvvel egyesíti. Eredeti versei német lapokban jelentek meg 1922. *Hevesy* Ivánnal a szociális művészetért harcoló *Manifesztum* mozgalmat indította meg. Önálló kötetei *Uj Stáció* (1922), *Reorganizáció* (1924), *Punalulu* (1926).

Palásthy *Pál*, *1825. †1899., püspök. Számos értekezése és kisebb tanulmánya jelent meg a kat. folyóiratokban. Négy évig szerkesztette a *Religiót*. Fontosabb munkái: *Theologia morum catholica*, *A polgári házasság*, *Palásthyak*.

Palatina (bibliotheca), Augustus római császárnak a palatinusi palota egyik oszlopcsarnokában felállított gazdag könyvtára.

Pálffy *Albert*, *1820. †1897. A szabadságharc előtt a *Pesti Hirlap* munkatársa, a szabadságharc alatt a szélsőséges *Március Tizenötödike* szerkesztője; a fegyverletétel után internálták. Hazatérte után az irodalomnak élt. Mint hírlapíró a kiegyezést védelmezte; a szélsőséges forradalmi ifjú mérsékletet hirdető férfivá lett. Irodalmi művei sohasem voltak népszerűek, bár *Gyulai* Pál sokra becsülte őket. *A fejedelem keresztleánya*, *Esztike kisasszony professzora*, *Egy mérnök regénye* a nevezetesebbek. *Lengyel.*

Pálffyné-Gulácsy *Irén*, *1891. Lázárföldpusztán, Torontálm. 1919 óta csak irodalommal foglalkozik. Ujságíró, a *Nagyvárad* belső munkatársa. Népies tárgyú, kemény, szinte férfikézzel megfogott novellái szerezték számára az első elismerést. Majd egymásután megjelenő két regénye egy csapásra ismertté teszi nevét. A *Förgeteg* egy hercegi család és egy paraszt pátriárkátus kemény harca a földért s a két harcoló fél közt felmorzsolódó középosztály sorsa. A *Hamueső* a züllésnek indult tiszaháti magyar falu éles rajza, a trianoni békekötés után. Főerőssége szines, plasztikus nyelve. Szivesen használja a szegedi nyelvjárást. A népélet rajzával szinműveiben is megpróbálkozott, ezekben a falu és a város közti atavisztikus ellentétet húzza alá. Darabjai a régi népszinműnek élettel megtöltött, sok új eredetiséget feltáró folytatásai. Könyvei: *Förgeteg* (Kolozsvár, 1925), *Hamueső* (Kolozsvár, 1925), *Ragyogó Kovács István* (novellaciklus, Marosvásárhely, 1924). Színművei: *Mire megvirrad* (1 felv. 1923, Nagyvárad), *Kincs* (3 felv. szinmű, Kolozsvár 1924), *Kobra* (1 felv. 1924, Kolozsvár), *Valuta* (3 felv. népsz., 1925, Kolozsvár), *Székelyvár* (1 felv. dráma, Nagyvárad, 1925). Mint publicista politikai cikkeivel is figyelmet keltett. *Szentimrei.*

Palimpsestos, másodszor is felhasznált pergament, melyről az első írást lemosták, kivakarták vagy elhalványították. Ennek a sokszor rosszul alkalmazott takarékosságnak sok régi értékes szöveget köszönhetünk, melyet különféle szerekkel a fölöttük levő írás alatt is sikerül láthatóvá és olvashatóvá tenni. Az ilyen kétszer írott könyvek latin neve: *codex rescriptus*.

Palinodia. »Visszaéneklés« — megismétlése vagy visszavonása annak, amit a költő egy előző művében mondott. *Gyöngyösi* István politikai jellegű P.-ját illetően vitás kérdés, hogy melyik értelmében használja a szót. Ujabban — a költészettől függetlenül — »visszavonás« értelmében használjuk.

Palissot de Montenoy (-szó dö móntönoa), *Charles*, francia író, *1730. †1814. A filozófusok ellenfele volt. *Diderot* ellen támadt *Petites Lettres sur de grands philosophes* c. sorozatában; *le Cercle ou les Originaux* c. komédiája *Rousseau*-t igyekszik nevetségessé tenni; nagy sikere volt a Com. Française-ben 1760. előadott *Les Philosophes* c. vígjátékának, amely az enciklopédisták, de különösen Diderot és Rousseau ellen íródott. Ez aztán egész lavináját indította meg a különböző formájú »válaszoknak«.

Palissy, *Bernard*, XVI. századbeli francia iparművész, írásaival is megörökítette nevét. Színes és világos nyelven beszél mesterségének technikájáról, vitatkoztatja egymással az Elméletet és Gyakorlatot, az utóbbinak juttatván a győzelmet; »recepteket« igyekszik adni embertársainak, hogy életüket megszépíthessék; elmondja saját küzdelmeit, amelyeket művészi munkája sikeréért az anyaggal és az emberek rosszindulatu hitetlenségével folytatnia kellett. — P. műveit többek között Anatole *France* is kiadta (1880).

Palladas, a IV—V. sz. fordulóján, Arkadios császár alatt élt alexandriai származású, görög grammatikus és epigrammaköltő. 150 epigrammánk maradt tőle: e műfajban a hanyatló pogány görögség

legkiválóbb alkotásai. Hexameterei kitűnők; epigrammái frissek és szellemesek.

Palladius, *368. †431. Evagrius Ponticus tanítványa, Origenes követője, legutóbb asponai püspök Galatiában, írója a Lausosnak, II. Theodosius császár kamarásának ajánlott szerzetestörténeteknek, melyeknek a címe ezért *Historia Lausiaca* (420 körül), egy párbeszédformában készült Chrysosthomus-életrajznak s egy értekezésnek, mely a szerzetesek életét a brahmánokéval hasonlítja össze.

Pallas, irod. és nyomdai részvénytársaság; főként lexikonok kiadásával foglalkozott. Egy időben *Hatvany* Lajos tulajdonába ment át és *Ady* műveinek kiadója lett; utóbb a Központi Sajtóvállalat vette át.

Palliata, a görög vígjáték neve a latin irodalomban. *Plautus* és *Terentius* a P. művelői, mert görög mintáik szellemét, hangulatát, miliőjét egészen megtartották, csak ép hogy a szereplők latinul beszélnek a színpadon; azonban még ruházatuk is görög: a pallium. Innen a név.

Pallis, *Alexandros*, *1851., Angliában élő görög költő, a népnyelvi reformtörekvések egyik legradikálisabb harcosa. *Ilias*-fordítása (1904 s 1917) és az evangeliumok átültetése újgörög népnyelvre rendkívüli feltünést s botrányokat okozott.

Palmblad, *Vilhelm Fredrik*, *1788. †1852. Svéd író, a phosporisták romantikus társaságának egyik vezető tagja; számos elméleti és tudományos munka mellett elbeszéléseket és két regényt írt, ezek *Familjen Falkensvärd (A F.-család)* és *Aurora Königsmark*. Inkább elméleti, mint költői ereje révén áll vezető helyen a romantikus szellemi mozgalomban.

Palmer *Kálmán*, *1860., a nemzetgyűlés elnöki főtanácsosa. Néhány dala elterjedt az egész országban. *(Páros csillag az ég alján.)* Történeti és irodalomtörténeti művei is vannak. Költeményeit *Csendes hullámok* címen adta ki. Irói névül gyakran használja *Pálmai K.*-t. Rendkívül sok külföldi irodalmi művet fordított magyarra.

Palocsay *György báró*, kuruc költő, a Rákóczi-fölkelés tábornoka, †1730. Számos humoros költeményt írt, melyeket *Thaly* Kálmán adott ki *Adalékok a Thökölý—Rákóczi-kor történetéhez* (1872) c. művében.

Palotai *Boris (Berkesné)*, szlovenszkói lirikus. *1904. 1916. Kassára került. Számos szlovenszkói lap hasábjain jelennek meg meleg, asszonyos érzéssel teli, balkszavú versei. Önálló munkája: *Tavaszi áradás* (Versek, Kassa, 1926).

Palotás *Fausztin*, *1855. †1922. Hadtörténelmi tanulmányokat, népies elbeszéléseket és népszínműveket írt. Fontosabb művei: *A morvamezei ütközet, A két Zrínyi, Az én édes otthonom, Sötét idők, Salve Regina, Táltos, A tüzes nyelvek.* A két utóbbi drámai mű.

Paludan-Müller, *Frederik*, *1809. †1876. A dánok nagy költője. Főműve az *Adam Homo* c. eposz, amely romantikus vallásfilozófia és szatirikus korrajz egyben. Két részből áll (1841 és 1848) és az idealista Adam Homo életéről szól, aki nagy eszmékért lelkesül, de aki eszméinek, barátainak, végül szerelmesének is árulója lesz, mert csak így érhet el sikert, hatalmat és rangot. Mesterien van megfestve a romlott társadalom képe, amely a legkiválóbbakat is rosszra csábítja és bűnbe viszi. Adam Homo meghal, lelke a tisztítótűzbe kerül, ahonnan megcsúfolt, de hű szerelmese, Alma váltja meg. Az eposznak szinte palinódiáját írta meg P. *Ivar Lykke* c. regényében, amelyben a nemes emberiségbe, és a társadalomba vetett bizalmát fejezi ki. Érdekes munkája a *Kalanus* c. tragédia, amelyben a görögség és hinduság ellentétes világnézetét állítja szembe egymással Nagy Sándor és egy indus vezeklő személyében.

Pályi *Ede*, *1865. Ujságíró, később lapszerkesztő. Nagy képzettségről és ritka ötletességről tanuskodó közgazdasági, filozófiai és politikai tanulmányai és cikkei sűrűn jelennek meg a napilapokban. Művei: *Bölcsészet, Metafizika, Deutschland u. Ungarn, Az új ember erkölcstana, Az eszményi állam törvénykönyve* stb.

Pamflet. Röpirat. Kisebb terjedelmű írásmű, amely egy személyes ügyet vagy politikai vitát akar a nagyközönség elé vinni. A XVIII. sz. vége mindkét fajta P.-nek virágkora volt.

Pánajev, *Iván Ivánovics*, orosz író, *1812. †1862. Eleinte romantikus szellemben írt, de azután Bjelinszkij tanácsára áttért a realisztikus ábrázolásra. Nekrászovval közösen szerkesztette a *Kortárs* (Szovremenik) c. lapot, ahol *Novyj poet* néven számos értékes dolgozata jelent meg különféle témákról. Regényeinek és elbeszéléseinek hőseit a művelt középosztályból vette. *Renommisták* c. gyüjteménye méltó párja Thackeray *Snobs*-ának. Különösen sikerültek P. regényeiben a női típusok, akiket az orosz kritikusok »Turgenjev hősnői szellemi anyáinak« neveztek el. *Bonkáló.*

Pancsa-tantra, »ötös könyv«, a legrégibb és legérdekesebb ind mese- és regegyűjtemény — több eltérő szöveggel. Az eredetihez legközelebb áll a *Tantrákhjájika* (ford. *J. Hertel*, 1909—1910). Az ősi P. valószínűleg Kasmírban keletkezett (Kr. u. 300. körül). Származékai között a legismertebb az ú. n. »egyszerűbb« és »ékesebb« szöveg. Tartalma: prózai elbeszélések, jobbára állatmesék — illusztratív aforisztikus strófákkal keverve. Az anyag öt keretelbeszélésbe van beskatulyázva s az egészhez egy bevezető elbeszélés járul. A P. az okosság *(níti)* tankönyve akar lenni; mottója: az okos boldogul, az ostoba megjárja. A verses tanulságok és reflexiók jobbára igen találóak, elevenek, ötletesek. A prózai elbeszélések, mesék és regék rendkívül vonzóak, érdekesek, változatosak, mulatságosak, néha sikamlósak és mosdatlanok, de mindig ötletesek — főleg azok, amelyekben állatok szerepelnek. A humor mellett a szatira és irónia is érvényesül. A P. világirodalmi

jelentőség szempontjából mindjárt a Biblia után következik: úgy el van terjedve, mint egy más keleti munka sem. Vándorlása útját először *Th. Benfey* tisztázta; P.-fordítása bevezetésében (Leipzig, 1859); munkáját *J. Hertel* folytatta, helyesbítette és kiegészítette »Das P.« c. nagy munkájában (Leipzig u. Berlin, 1914). A művet *Barzó-i* perzsa orvos már a VI. században pehleví (közép-perzsa) nyelvre fordította. Ezen az elveszett fordításon alapul az ó-szíriai fordítás (VI. sz.) és az arab fordítás (VIII. sz.), amelynek révén a P. csaknem minden ázsiai és európai néphez eljutott. Magyarnyelvű származékok: *Báji Patay Sámuel: A régi indusok böltselkedések* (1781), *Csehi András: Bidpai és Lokman Indiai Historiái és költött Beszédei* (1783) és a *Rosnyai Dávid*-féle *Horologium Turcicum* kiadatlan kézirata (XVII. sz.). Számtalan fordítása van. Az »ékesebb« szöveget németre fordította *R. Schmidt* (1901), az »egyszerübb« szöveget németre *L. Fritze* (1884), magyarra *Schmidt J.* (1924). *Schmidt.*

Panegyricus (t. i. logos = dicsőítő beszéd), a görög egyházban a szentek és vértanuk tiszteletére tartott istentiszteleten mondott beszéd. A középkorban az ilyen beszédgyűjteményeknek is P. volt a nevük. — Átvitt értelemben: minden dicsérő beszéd.

Panizza, *Oskar,* német író, 1853., †1905. Mint lirikus Heine és a romantika hatása alatt áll, de valami különös, démoni torz vonás van benne. Élete végén egyre démonikusabb szatirával üldözte a katolicizmust, a pápaságot és az államot. Fő verskötetei: *Düstere Lieder* (1885), *Legendäres und Fabelhaftes* (1889); elbeszélései: *Dämmerungsstücke* (1890), *Aus dem Tagebuch eines Hundes* (1892). Róla l. *Szini* Gyula: *Vándortáska.*

Pannónia megvétele. Históriás ének a XVI. sz. első feléből. *Csáti* Demeter ferencrendi szerzetes írta. A fehér ló mondáját és Szvatopluk pusztulását dolgozza fel.

Pannwitz, *Rudolf,* német kultúrfilozófus és költő, *1881. Kultúr-pedagógiai programjában örököse, élettartásban és formában, nyelvben tanítványa Nietzschenek. Európát s benne a németséget teljesen az ő szemével látja. Az élők közül legtöbbet köszönhet St. Georgenak, legközelebb áll O. zur Lindehez s A. Momberthez. Valójában csak két formát ismer: a kritikát s a kultúrfilozófiai utópiát (legjelentékenyebb: *Die deutsche Lehre,* 1919). Távlataihoz az eposz formája illik a leginkább (*Das Kind Aion,* 1919; *Mythen,* I—III, V—X., 1919—1920; *Das Geheimnis,* 1922; *Orplid,* 1923), míg drámái inkább csak álcázott líraieposzok (*Dionysische Tragödien,* 1913; *Baldurs Tod,* 1919; *Die Erlöserinnen,* 1922).

Pantomim. Némajáték. Olyan színpadi ábrázolás, amelyben a színésznek csak a mozdulat és az arcjáték áll rendelkezésére. A P.-nak nagy szerepe van a balletben.

Panyassis, halikarnassosi (kisázsiai) görög epikus, Herodotos apai nagybátyja, aki a Lygdamis kényúr elleni szabadságharcban esett el. Művei: a 14 könyvben (8000 versben) megírt *Herakleia* (Herakles tettei) és az *Ionika,* kisázsiai ión városok alapítása története, elegikus versmértékben. — Töredékek: *Kinkel:* Ep. Gr. fragm. — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.; *Krause: De Panyasside* (1891).

Panzini (ejtsd: pancini), *Alfredo,* *1886. A modern olasz irodalomnak egyik legjobb írója. Számos regényt és rengeteg novellát írt. Regényei között említésre méltó *La lanterna di Diogene* (Diogenes lámpája) és *Xantippe.* Szkeptikus és irónikus, a lelkesedés elragadtatását nem ismeri, mindig öntudatos ura marad önmagának. De azért nem sivár, van benne tűz és melegség, csak nem mindig szereti elárulni. Nem is lágyul el, csak akkor, amikor tanárságáról, vagy az irodalomról beszél. Nem kel ki magából soha, nem adja oda önmagát teljesen, pedig van lírája, csak nagyon jól elrejti. Önmagában befejezett kerek egyéniség, nincs egyetlen olyan pontja sem, amelyen beleolvadna valami másba, rajta kívül állóba, kivéve a klasszikusokat. Viszont beolvaszt magába mindent, ami kívülről éri. A köznapi szó is úgy hangzik ajkán, mintha az ő legsajátabb tulajdona volna. Művei között talán legérdekesebbek azok, amelyeket a háborúról írt. *Widmar.*

Pap *Dániel,* *1868. †1900., író és hírlapíró. Szépirodalmi művei közül humoros elbeszélései keltettek figyelmet. *A rátótiak* c. regénye halála után jelent meg.

P. *Endre,* *1817. †1851., 1848. képviselő, az első felelős minisztérium megalakulásakor miniszteri tisztviselő. A szabadságharc előtt és után számos verse jelent meg a folyóiratokban. *Kemény* Zsigmond és *Csengery* Antal P. halála után (1852) adták ki a lapokban megjelent és hátrahagyott műveit. *Egy fiatal leánynak* c. verse ma is népszerű.

P. *Gyula, nógrádi,* *1843., költő és ügyvéd. A palócok között sok népköltési terméket gyüjtött. (*Palóc népköltemények*). Eredeti költeményeit is népies hatás alatt írta. *Költemények* c. kötete 1894. jelent meg. Néhány dala nagyon népszerű volt.

P. *József,* *1896. Brassóban. Évekig orosz fogságban volt, háború óta Kolozsváron él. Novellákkal, versekkel sűrűn szerepel az erdélyi lapokban. Verseiben is a fiatal erdélyi irodalom egyik legkomolyabb ígérete. Könyvei: *Első könyv* (1924, Kolozsvár, novellák és egy regényvázlat), *Kiáltás a barátért* (1924, Kolozsvár, versek). *Szentimrei.*

P. *Károly,* író, *1900. Különös sorsokat rajzoló, kesernyés humorral, de meleg hangon, az együttérzés örömével megírt novellái napilapokban jelennek meg. Figurái legtöbbször félrecsúszott emberek, akiket erős jellemző erővel és gazdag fantáziával kelt életre.

P. *Zoltán,* író, *1862. †1919. Ügyvéd, országgy. képviselő, majd az Egyetértés főszerkesztője (1904—12) volt. Több kötet verse közül kiválik a felesége emlékére

írt *Rekviem* című. Számos, köztük sok népszerűvé vált népdalt írt, melyeket önmaga zenésített meg. Költeményeit hatalmas díszműben a Petőfi-Társaság adta ki *Muzsikaszó* címen.

Papadiamandis, *Alexandros*, *1851. †1911, egyik legnagyobb modern görög novellista, minden idegen befolyástól elzárkózott bizánci-görög típus, oroszokhoz fogható lélekelemző.

Pápai *Károly*, nyelvész, *1861. †1893. Az osztjákok között végzett értékes antropológiai és etnográfiai tanulmányokat. Kézírati hagyatéka jelentős osztják és szamojéd szöveggyűjtését és részletes szibériai útjegyzékeit tartalmazza. Szaklapokban megjelent dolgozatain kívül, önálló munkái: *A tudat fogalma*; *A Csepelsziget és lakói.*

Pápay *József*, egyetemi tanár, nyelvész, *1873. Mint Zichy Jenő III. ázsiai útazásának nyelvésze, Oroszországban és Szibériában a csuvas és osztják népet tanulmányozta. Főművei: *Osztják népköltési gyűjtemény* (németül is); *Az osztjákok földjén* (ném. is); *Északi osztják nyelvtudományok*; *A magyar nyelvhasonlítás története*; *A rokon népek és nyelvek*; *A magyar nyelvtudomány kézikönyvének* munkatársa.

P., *Sámuel*, *1770. †1827., egri akadémiai tanár, majd ügyvéd és vármegyei tisztviselő. Első magyar nyelvű irodalomtörténetünket P. adta ki 1808.: *A magyar literatura esmérete.*

Papp *Ferenc*, *1871., középisk. tanár. Irodalomtörténeti, kritikai és művészettörténeti tanulmányai közül legfontosabb: *Kemény Zsigmond életrajza.* Kiadta *Kemény* Zsigmond hátrahagyott műveit.

P. *József*, *1858. †1917., leányiskolai tanár volt. Sokat fordított olaszból. Nagyobb tanulmányai vannak *Danteról* és az olasz irodalom köréből.

P. *Károly*, *1872. Tanár. Irodalomtörténeti tanulmányokat írt. *Tóth Ede* életéről és műveiről kimerítő művet adott ki. Számos cikke jelent meg a folyóiratokban.

P. *Miklós*, *keresztesi*, *1837. †1880. Lapszerkesztő és történetíró. Szerkesztette a *Magyar Polgárt*, rövid ideig a *Történeti Lapokat* és a *Hölgyfutárt*. Történeti művei: *Caraffa, Az 1735. zendülés története.* Elbeszélései és regényei: *Tarka lapok, Régi képek, Egy szép asszony története, A rabasszony.* Írt színműveket is.

P. *Viktor*, *1881. Miniszteri tisztviselő és zenekritikus. *Arcképek a magyar zenevilágból, Arcképek az Operaházból, Arcképek a külföldi zenevilágból* c. kötetei népszerűek. *A Zenei Pantheon* könyvsorozatot szerkeszti; több kiváló zeneművésznek írta meg életét és ismertette munkásságát *(Bach, Beethoven, Haydn)*. *Ady* Endre baráti köréhez tartozott; Ady verset is írt egy valceréhez. P. a *Nyugat* 1919-es Ady-számában írta meg a költőre vonatkozó emlékeit, jellemezvén Ady és a zene viszonyát is.

Pap-Váry *Eleméné*, *Szihlay Szeréna*, *1881. †1924. A világháború alatt és után számos költeménye jelent meg a lapokban. Nevét halhatatlanná a *Nemzeti Hiszekegy, Hitvallás* c. versének három első sora tette.

Papyrus (charta) = Egyiptomban termő sásféle növény háncsából készült íróanyag, mely az ókorban és a középkor első felében a legáltalánosabban használt volt. Így nevezik a rájuk írt kéziratokat is.

Papyrus d'Orbiney a neve a British Múzeumban annak a papirusznak, melyet 1852. már de Rougé elolvasott és lefordított, melyen Anubisnak és Batának, két egyiptomi testvérnek a meséje van. A mesében nemcsak a Józsefregény ismeretes Potifárné epizódja, hanem az üldöző és üldözött közé választófalként álló víz, tehát a vöröstenger motívum is megtalálható. Kagabu kincstári írnok *Ennaua* nevű segédje másolta le Kr. e. 1220 körül.

Paquet, *Alfons*, *1881., német író. Amerikai és ázsiai utazásainak köszöni látásának tágasságát és lírájának Walt Whitmanre emlékeztető modern világélményét. Verskötetei: *Lieder und Gesänge*; *Auf Erden, 3 Balladen* (1923). Nagy művésze az útleírásnak; egy-egy sorral teljes jellemzést és hangulatot ad. Főbb úti kötetei: *Südsibirien und die Nordwest-Mongolei, Lieder im neuen Osten, In Palästina* (1915), *Im kommunistischen Russland* (1919). Regényeiben is sok lélektani erő van: *Kamerad Fleming* (1912), *Der Sendling* (1914), *Die Prophezeiungen* (1922).

Parabola. Erkölcsi igazságot kifejező, jelképes tanító elbeszélés. Gyakori a keleti népek irodalmaiban. Az *Ujtestamentum* a legszebb P.-k tárháza.

Paradoxographia, a görög természettudományi és történeti irodalom fattyúhajtása, kuriózumok, furcsaságok keresgélése, gyűjtése, összeállítása, komoly tárgyú nagyobb munkákba beszövése. Már Homeros óta megfigyelhető, hogy az olvasóközönség mindig nagyon kedvelte a természeti vagy történelmi furcsaságokat, különösségeket s a retorizáló történetírás hamarosan fel is kapta az ilyesmiket, hogy a komoly és néha száraz mondanivalókat fűszerezze velük. A IV. sz. óta a filozófia is érdeklődéssel fordult a paradoxa felé és ekkor kezdték a furcsaságokat és kuriózumokat gyűjteményekbe foglalni. Így a P. valósággal külön ágává fejlődött az irodalomnak. A P. legérdekesebb irodalmi emléke a karystosi *Antigonos* kuriózumgyűjteménye (191 fejezet), a trallesi *Phlegon* két műve *(Csodálatos esetek; Hosszúéletű emberek)*. A. *Westermann: Paradoxographoi*, Braunschweig, 1839. *Révay.*

Paradoxon. Látszólagos lehetetlenség, a köztudattal ellentétes, meglepő állítás. A modern irodalomban *Wilde* túlságosan is divatossá tette. *Shaw* P.-ai kevésbé csillogóak, de mélyebbek.

Parainézis. Csak formailag beszéd, lényegében nevelő, tanító célzatú elmélkedés. Az író rendesen az ifjúságra akar hatással lenni. A magyar irodalomban általánosan ismert munka *Kölcsey* P.-e.

Paralipomena (gör.) a. m. kihagyottak,

függelék, toldalék. A *Septuaginta* bibliafordításban a Krónikák könyveinek címe.

Parallelizmus v. *gondolatismétlés.* Ugyanazt a gondolatot két v. több alakban fejezi ki a költő. Mindig valami célja van ezzel. *Arany* pl. az alábbi példában Toldi Miklós hosszas tűnődését akarja velünk szemléltetni, mikor mindent kétszer mond el.

Szép magyar leventék, aranyos vitézek
Jaj be keservesen, jaj de búsan néztek,
Merre, meddig mentek? harcra, háborúba?

Mint költői formának igen nagy szerepe van a héber költészetben.

Pardo-Bazán, *Emilia* grófnő, spanyol írónő, *1851. †1921., irodalmi tanulmányokat és kritikákat is nagy számmal adott ki, mint regényíró érdemel említést; realisztikus meséje ötletes, előadása eleven. Legjobb regényei: *Pascual Lope, Madre Naturaleza, Adán y Eva* (regényciklus). Szűkebb hazájának népéletéből merített rajzokat tartalmaz a *Cuentos de Marineda.* Magyarul megj.: *A fekete szirén.*

Parerga (gör.), mellékes, kisebb jelentőségű írásművek.

Párhuzam. Lényegében hasonlat, de különböző dolgok több közös vonását emeli ki és állítja vonatkozásba.

Pld.: Még most is látom a kezét,
hogy ágazott az ujja szét,
oly szelíden, mint ágtól ág,
vagy halkan elvál öt barát,
kik váltan is segítgetik
egymást egy messze életig.

(Babits: Játszottam a kezével).

Parini, *Giuseppe,* *1729. †1799. Az egyházi rendbe lépett s arisztokrata családok magánoktatója volt. *Il giorno* (A nap) c. kis eposzának első része, *Il mattino* (A reggel), kigúnyolja az arisztokratáknak haszontalan életmódját s ezért kénytelen volt megválni állásától. A *Mattino* kiadása híressé tette egész Olaszországban és barátságba került Firmiannal, Mária Terézia lombardiai miniszterével, ki a *Gazetta di Milano* főszerkesztőjévé nevezte ki. Később a brerai akadémián tanított. Míg prózai művei közepesek, *Il giorno* c. eposza s különösen különböző tárgyú ódái e korszak legnagyobb írójává avatják. Az *Il giorno* erős gúnnyal és rövid karrikírozásokkal korbácsolja az akkori nemességet, amely csak semmittevésben és léha szórakozásokban leli kedvét. Híresebb ódái közül *La vita rustica* (Vidéki élet), *L'educazione* (A nevelés), *La caduta* (Az elbukás) említésre méltók.

Paris, *Gaston,* francia irodalomtörténetíró, *1839. †1903. Főleg a középkor francia irodalmát kutatja s erről tart előadásokat a *Collége de France*-ban. Eredeti szellem. Rajongó szeretettel csüng a középkoron, de nem idegen a mai élettől sem. Ment minden öröklött dogmatizmustól és megvan benne a népköltészet régi emlékeinek kultusza. Kitűnő stiliszta és amit ír, az egyformán érdekli a tudóst és a laikust. Kiemelkedő művei: *La poésie au moyen-âge* (2 sorozat), *La litt. franç. au moyen-âge, Poèmes et légendes du moyen-âge, François Villon.* Rengeteg tanítványa és lelkes híve volt nemcsak Franciaországban, hanem külföldön is. *Kállay.*

Páriss *Pál,* *1877. †1919., író, *Nagyapó* néven a gyermekek egyik kedves írója, több főv. lap gyermekrovatának vezetője volt. Könyvei: *Nagyapó meséi; Erdészék Katinkája,* ifj. regény; *Mesék unokáimnak; A valóság országában,* fant. regény.

Páriz Pápai *Ferenc,* *1649. †1716. A nagyenyedi ref. kollégium tanára volt. Történeti és orvostudományi könyveket adott ki. Irt alkalmi költeményeket is több nyelven. Magyar-latin és latin-magyar szótára a XVIII. sz. végéig a nemzeti műveltséget ápoló nemesi rend latin tudásának főforrása volt.

Parker, *Sir Gilbert baronet,* angol államférfiú és elbeszélő író, *1862. Sokat volt Keleten és regényeibe is sok keleti elemet vitt. Elbeszélő művei: *The Seats of the Mighty, The Weawers, The Judgement House, The Money Master, Wild Youth and Another, No Defence.*

Parnasse (ejtsd: -nasz) francia költői iskola, amely a mult század hatvanas-hetvenes éveiben *Leconte de Lisle* személye körül csoportosult. Nevét az először 1866. megjelent antológiáról nyerte, amelybe egyébiránt sok és igen különböző egyéniségű költő adott verset. A P. egyetlen igazi közös jellemvonása a szigorú formakultusz, amelyet egyesek még a költői érzéketlenség (impassibilité, l. o.) elméletével is kiegészítettek. A P. elődei közé számítja az irod. tört. Th. *Gautier*-t, A. de *Vigny*-t, *Baudelaire*-t és bizonyos tekintetben Th. *Banville*-t is. Több-kevesebb ideig a P.-hoz tartozó költők: A. *Silvestre,* L. *Dierx, Sully Prudhomme,* Jean *Lahor,* J. M. de *Hérédia,* Fr. *Coppée,* C. *Mendès* A. *Mérat,* A. *Glatigny,* Fr. *Plessis* stb.; Anatole *France* kevés versével szintén közéjük tartozott, s mint parnasszista kezdte *Verlaine* is. *Benedek.*

Parnassus, hegy Böotiában. Apolló és a múzsák szent helye.

Parnell, *Thomas,* angol költő, *1679. †1718. Swift és Pope barátja, akik nagyrabecsülték. Művei: *The Hermit; The Night Piece; The Hymn to Contentment.*

Parny, *Evariste-Désiré Desforges, vicomte de,* francia költő, *1753. †1814. A pornográfia határán járó erótikus költeményei *(Poésies érotiques,* 1778.) tették híressé. De többi verseinek finom melankóliája, (különösen szerelmi elégiáiban) komolyabb érdemet jelentenek s a romantikus költőkre is hatottak.

Parodi, *Dominique Alexandre,* *1840. †1901. Krétai eredetű, olasz-görög származású francia költő. Nemes pátoszú hazafias verseit *Delavigne: Messéniennes*-eire való célzással *Nouvelles Messéniennes* c. adta ki. Számos történeti szomorújátékot írt. Magyarul megj. közülük *A legyőzött Róma.*

Paródia, Egy irodalmi alkotás utánzata, amely azzal a szándékkal készül, hogy az illető alkotás hibáit, vagy akár csak jelleg-

zetes tulajdonságait is, túlozva, kiemelve, eltorzítva nevetségessé tegye. Ugyanazt a szerepet játssza tehát, mint a képzőművészetekben az élő vagy művészi mintáról készült karrikatúra. A színpadi P. történetében nevezetesebbek az Offenbach-operettek szövegei, amelyek a görög mitológiát parodizálták. A P. irodalmi harcok eszköze is lehet: a francia romantikus dráma küzdelmei idején Hugo darabjainak egyszerre két-három P.-ját is játszották; nálunk egy időben igen divatosak voltak az Ady-paródiák (*Lovászy: Holnapután kiskedden)*. A P.-nak, ha alapjában komoly szándékkal és igazi művészi tehetséggel készül, nagy jelentősége lehet, mert túlzásaival tudatossá tesz az olvasó előtt olyan stílusbeli sajátosságokat, amelyeket az magától nem vett volna észre. Ilyen értelemben mulattató volta ellenére is komoly olvasmány Paul *Reboux: A la manière de* . . . és *Karinthy* Frigyes: *Így írtok ti* ! c. P.-gyűjteménye. (L. még: *Travesztia* és *Pastiche)*. *Benedek.*

Paroimiographia a régi görög irodalomnak az az ága, amely közmondások magyarázatával és gyűjtésével foglalkozik. Az első ilyen magyarázatos gyűjteményről már Aristoteles idejéből tudomásunk van. Innen kezdve az irodalomnak ez az ága minden korban számos művelőre talált a görög irodalomban. V. ö. O. *Crusius: Über die griech. Parömiographen*, Verhandl. d. 37. Philologenvers. in Dessau, 1885.

Páros rím. Közvetlenül egymásra következő sorok rímelése. (a a b b). Pl.

Egy szegény nő, Isten látja,
Nincs a földön egy barátja,
Agg, szegény és gyámolatlan,
Ül magán a csendes lakban.

(Vörösmarty: A szegény asszony könyve.)

Pars pro toto. Rész az egész helyett. Retorikai alakzat.

Parthenios (Kr. e. I. sz.), a kallimachosi görög költői iskola kimagasló alakja. Kr. e. 73. hadifogolyként került Rómába, majd Nápolyban élt, ahol Vergilius is tanítványa volt. Elégiákat írt s különösen a gyászelégiát (epikédeion) kedvelte; ilyeneket írt felesége, Areté, továbbá Archelais költőnő és barátja, Bias emlékére. Elégiáiban is, egyéb költeményeiben is, amelyekből csak sovány töredékek maradtak, különösen a szerencsétlen szerelem érdekelte. Ránk maradt egy prózai műve (*Erotika pathémata* = Szerelmi szenvedések), amelyben nem mitológiai kézikönyvek alapján, hanem költők és történetírók műveiből a szerencsétlen szerelem 36 példáját dolgozta fel barátja, Cornelius Gallus latin elégiaköltő számára, mintegy költői anyaggyűjtemény gyanánt. Egyes költeményei mintákul szolgáltak az u. n. *Appendix Vergiliana* néhány darabjához (*Moretum, Ciris)*. P. igazi jelentősége az, hogy közvetítő volt az alexandriai és a latin költészet között. *Révay.*

Párvy *Sándor*, *1848. †1919., szepesi püspök. Egyházi szónoklatain kívül több kötet költeményt is írt: *Karácsonyi dal, Tavaszi út, Testvérem ravatalánál.*

Pascal, *Blaise*, l. *Francia irodalom.*

Pascoli, *Giovanni*: *1855. †1912. A modern Olaszország legnagyobb költője. Közötte és Carducci között volt valami hasonlatosság, ami a tanulmányaikat illeti: de temperamentumuk, fantáziájuk és lírai lelkületük között nagy az ellentét. P. misztikus, gondolkozó, magányos lélek, aki saját egyedüllétében leli vígasztalását azokkal a fájdalmakkal szemben amelyeket az »emberiség« okoz neki. Már legelső könyve kiadása után — 35 éves korában — ismertté és híressé vált egész Olaszországban, ez a siker lett tulajdonképen okozója annak, hogy Carducci halála után neki ajánlották föl a bolognai egyetemen az olasz nyelv és irodalom katedráját. — Mindig, még fájdalmában is érzi az igazság, szépség és szeretet szükségességét. Maga körül, szeme előtt csak egy mély és fájdalmas titkot lát lebegni, amely nem a természetben rejlik, hanem mintegy szomorú örökségképen oltódott belé, még hajdan, ősvilági harcainkban. De a természet kegyes az iránt az ember iránt, aki gyermekké képes válni. *Myricae* c. első verseskötetében valóban mint gyermek szemléli a természetet, s halottaival folytatott gyönyörű párbeszédekben fejezi ki finom érzéseit. Még nagyobb költészet van *Canti di Castelvecchio* c. művében. Említésre méltók még *Poemi conviviali, Odi e Inni* c. művei. Egész világon ismertek ezeken kívül latin *Carmina-i*, melyekkel több ízben az amsterdami jutalmat is megnyerte. *Widmar.*

Paso, spanyol drámai műfaj; rövid vígjáték v. bohózat (Schwank); a későbbi *Entremés* őse.

Pasquier (ejtsd: paszkié), *Etienne*, francia humanista, *1529. †1615. Híres jogász volt, különösen a jezsuiták ellen mondott pörbeszéde révén (1564.). Latinul ugyanolyan könnyedséggel verselt, mint franciául, de azok közé a humanisták közé tartozott, akik saját társaik túlzásaival szemben lelkesen védték az anyanyelv jogait. Főműve a *Recherches de la France:* önálló kutatások Franciaország őstörténetéről, az intézmények fejlődéséről stb. Nagy szeretettel tárgyalja a nemzeti irodalmat, a legrégibb időktől a maga koráig: a Pléiade-ig.

Pasquillus. Személyeskedő, alantas gúnyirat, gúnyvers. Elnevezése Róma egyik közterén elhelyezett csonka szoborról, (pasquino) származik, melyre a közismert személyekre vonatkozó gúnyos feliratokat, verseket szokták volt kifüggeszteni.

Passavanti, *Jacopo*, olasz erkölcsi novellaíró, *1300. Dominikánus barát volt, Pisában filozófiát, később Sienában és Rómában teológiát tanított. Főmunkája *Specchio della vera penitenza* (Az igaz bűnbánat tükre) a bűnbánatra nevelő elmélkedésen, a gőgről, alázatosságról, hiúságról szóló értekezésen kívül érdekes leírást ad a kora babonáiról; elmélkedéseit tanulsá-

gos novellákkal teszi még tanulságosabbakká. A novellák természetesen mind vallásos, aszkétikus tárgyuak; nyelvük gondos, művelt, és egyszerű. *Honti.*

Passio, Jézus Krisztus elárultatását, megfeszíttetését, feltámadását ábrázoló dráma. A középkor utolsó századaiban Európaszerte nagy díszszel játszották a városok főterein. Franciaországban külön társulat alakult P.-játékok előadására *(Confrères de la Passion).* Arnoul *Greban* P.-játékát újabban a budapesti Nemzeti Színház is műsorára tűzte. Híresek az *oberammergaui* nép P.-játékai. Legújabban Magyarországon is számos eredményes kisérlet történt népi P.-játékok bevezetésére.

Pasteiner *Gyula,* művészettörténész, *1846. †1924. A budapesti egyetemen a művészettörténet tanára volt. Művei: *A régi művészetek történetének mai tudományos állása* (Budapest, 1875); *Az építészet I. Mátyás király alatt* (u. o. 1893); *Középkori építészetünk topographiája* (u. o. 1908). A művészettörténeti ismeretek népszerűsítése terén nagy érdemet szerzett *A művészetek története a legrégibb időktől napjainkig* c. kézikönyvével (u. o. 1885), amely magyar nyelven az első ily általános művészettörténet volt és egyéni szempontjaival, a P.-t jellemző pregnáns fogalmi meghatározásokkal a puszta kompendiumok fölé emelkedik. Az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* c. nagy munkába P. írta a Magyarország egyes részeiben levő műemlékek összefoglaló ismertetéseit, amelyek sok új anyag feltárása és a P. által annyira kedvelt essai-szerű feldolgozás által válnak ki. *Éber.*

Pastiche (fr., ejtsd: pasztis), egy író modorának tudatos karrikírozása vagy öntudatlan utánzása. Mindkét esetben kiderülnek a P.-ból az illető író jellegzetes tulajdonságai, de természetesen inkább hibái, mint erényei.

Pastissier françois (1655) a leghíresebb Elzevirnyomtatvány. L. *Bibliofilia.*

Pastourelle (ejtsd: paszturel), a középkori francia líra műfaja; hagyományos tárgya, hogy egy lovag iparkodik egy pásztorleányka kegyeit megnyerni — hol sikerrel, hol sikertelenül.

Pásztor *Árpád,* *1879., író és hírlapíró. Mint hírlapíró úttörője volt az egyénien megírt színes és eleven riport-írásnak. Sokat utazott külföldön, csaknem az egész földet bejárta és mindenünnen friss tudósításokban számolt be benyomásairól. Utleírásai könyvben is megjelentek.*(Budapesttől a föld körül Budapestig, Kanadától —Panamáig).* Egyik oroszországi útjában felkereste Tolsztojt és a vele való találkozását megírta *Tolsztoj tragédiája* c. könyvében. Regényei: *Newyork, Keleménék, Vengerkák.* Ez utóbbi nagy sikert aratott regényalakban épúgy, mint színpadon. Verskötetei közül kiválnak: *Színek, Őszi szántás, Versek, Jézus.* — Színművei: *A harmadik, Innocent, Magnetic* stb.; egyrészük külföldön is színpadra került. Operettszövegeket, ifjúsági elbeszéléseket, irodalmi tanulmányokat írt, ez utóbbiak közül *Walt Whitman*-ról és *E. A. Poe*-ról szólók a legbecsesebbek. Sokat fordított, különösen e két költőből. Legújabb regénye: *Végig az úton.*

P. *József,* író, *1873. Fülöpszállás. Többször utazott Keleten, ahonnan gyakran meríti műveinek témáját. Novellái és regényei könnyü szórakoztató írások. Művei közül a következőket említjük fel: *A Boldogság meséiből* (1900), *A szamarak szigete* (1906), *Ameddig a kémény füstöl* (1918), *Ujraélők* (1922). Sok kitünő ifjúsági könyve jelent meg.

P. *Mihály,* közgazd. író és hírlapíró, *1876. Főbb munkái: *Az eladósodott Budapest*; *Budapest zsebe* (1926).

Pásztori költészet (idill), az ókorban *ekloga* v. *bukólika* néven virágzott félig lírai, félig elbeszélő költemények a pásztorok, a természet ölén élő egyszerű emberek világából. Alaphangulatuk a szelíd természetélvezés, az igénytelen megelégedettség, formája gyakran párbeszéd, pásztorok, pásztorleányok között (kiknek nevei — Tirsis, Lycoris, Mopsus, Phillis, Chloé, stb. — mindig vissza-visszatérnek az idilli költeményekben). A P. a latin-görög szellem ujraéledésekor Petrarca és Boccaccio kezdésére vert gyökeret az olasz irodalomban. A P.-nek első fontos újkori válfaja a *pásztorregény,* megteremtője az olasz Sannazaro. A való élettől teljesen elvont meséhez ő eszelte ki a hozzá méltó semleges országot, a gondtalan, ideális hont: Árkádiát. Sannazaro *Arcadiá*-ja (1504) mesterkélt, igénytelen szerelmi regény keretébe foglal egy csomó eklogát. Az *Arcadia,* részint óriási népszerűségénél és az ennek köszönhető utánzatok tömegénél fogva, részint a belőle fejlett újabb válfaj, a pásztori szinmű miatt igen fontos állomása a P. fejlődésének. A portugál Montemayor spanyol nyelvü *Dianá*-ja (mely a nagy Cervantest is megihlette *Galateá*-jának megírására) és a francia D'Urfé *Astrée*-je az Arcadia leghíresebb utódai. A P. már régebben helyet kapott ugyan drámai kompoziciókban (pl. Poliziano *Orfeo*-jában, 1471), de számottevő pásztori színművek az Arcadia nagy népszerűsége után keletkeztek. Ezek már felhasználtak minden motívumot, amelyet ez a műfaj fejlődése alatt termelt, vagy amellyel az idők folyamán gazdagodott: a mitológiai elemet a tárgy légies elvontságaihoz; a fantasztikus mű-pásztorokhoz formált finomkodó, érzelgős stílust, az érzéki légkört, amely a cifra díszletezéshez, a lírai színek lüktetéséhez illett. A pásztori játék az eklogánál szerencsésebben tudta egész költői készletét értékesíteni, mert amannak epikai hosszadalmasságát az elevenebben pergő cselekménnyel válthatta fel; a párbeszédes jelenetek mozgalmassága, a közbeékelt karok mint zenés betétek a banális mesevilágot a szinpadi technika segítségével érdekes látványossággá tették. A zenei részletek fejlesztették a pásztori színműből a melo-

drámát, az opera ősét. A pásztorok és pásztorleányok könnyed leplükbe annyi sikamlós érzékiséget burkoltak, amennyit csak a raffinált udvari ízlés, amelynek levegőjében és időtöltésére a pásztori játékok virágoztak, megkívánt; a nyelv is mindig modorosabb, affektáltabb lett, és a robusztus renaissance után következett hanyatlás kora, amelynek csak a szép formák csillogó pompájához volt rutinja, ezt a műfajt mint képességeinek és ízlésének legmegfelelőbb örökséget vette át. A P. legértékesebb emléke Torquato Tasso színjátéka, az *Aminta*, melyet a mi Csokonaink is lefordított (prózában), és utánzott. A P. Olaszország után legjobban Spanyolországban és Portugáliában virágzott, ezeknek bő termését sem számban, sem költői gazdagságban nem érték utól a többi nemzet költői (angolok: Spenser, Pope, Collins, franciák: Ronsard, Marot, Racan, Segrais, németek: Bronner, Hölty, Gessner, svédek: Lindner, dánok: Oehlenschläger, stb.). Nálunk Gessner idilljei voltak a legismertebbek: Kazinczy is lefordította őket. A franciáknál a XVIII. sz.-ban kis pásztorköltemények, többnyire csiklandós csattanóval, nagyon divatosak voltak; a legkiválóbb költők próbálták rajta szellemességüket, formai könnyedségüket; ezt a pikáns P.-et Németországban *Wieland* és a fiatal *Goethe* művelték a legfranciásabb szellemmel; Goethe Annette-dalai és bájos pásztorjátéka *Die Laune des Verliebten*, a modern P. gyöngyei. Az u. n. »polgári idill« (Voss: *Luise*, Goethe: *Hermann u. Dorothea)* természetesen nem tartozik az itt tárgyalt idill-költészethez. Nálunk a P. csak mint utánzat fordul elő; *Zrinyi* Miklós, *Faludi* Ferenc, *Szentmiklóssy* Alajos pásztori és vadász-idilljein kívül alig van említésre méltó. *Honti.*

Pásztorjáték, l. *Pásztori költészet.*

Pásztorregény, l. *Pásztori költészet.*

Pásztortűz. Szépirodalmi folyóirat, megjelenik Kolozsvártt, *György* Lajos szerkesztésében. Főmunkatársai: *Áprily* Lajos, *Gyallay* Domokos, *Reményik* Sándor. 1926. tizenkettedik évfolyamába lépett.

Patai *József*, tanár és író, *1882. *Héber költők* c. nagy antológiát adott ki, mely felöleli a zsidó költ. fejlődését a középkortól máig. Írt önálló magyar és héber verseket *(Babylon vizein*; *Sulamit, látod a lángot?*, válogatott verseinek angol ford. 1921); novellákat *(Kabala*, misztikus novellák, németül is 1919). Megalapította és szerkeszti a *Mult és Jövő* c. zsidó irodalmi és művészeti folyóiratot.

Pataky *Arnold*, *1882., egyetemi tanár. Vallástörténeti művei közül fontosabbak: *A Herodes-dinasztia története, Az Antikrisztus a ker. hagyományban, A bibliai Jeruzsálem története.*

Pater (ejtsd: péter), *Walter*, angol író, *1839. †1894., az angol stílus legnagyobb mesterei s a legélesebben látó kritikusok közé tartozik. A *Studies in the History of the Renaissance* és a *Marius the Epicurean* korszakos hatással voltak egy új esztétikai mozgalom megindítására. A *Renaissance* egy nagy korszak hatalmas rajza: Ruskin, Arnold, Carlyle és német esztétikusok nyomát mutatja, de az új szellemi hedonizmus teljesen eredeti. A ruskinismustól különbözik abban, hogy a szépséget önmagáért szereti, minden erkölcsi tekintet nélkül. Epikureizmusa, bár a kereszténységgel szemben szkeptikus álláspontja volt, lassanként a keresztény eszmék hatása alatt módosult. Ezt látjuk már a Marcus Aurelius korában játszó filozófiai regényében, a *Marius the Epicurean*-ben. Életfilozófiáját foglalja össze az *Imaginary Portraits* négy essayjében. Különböző tanulmányokat egyesít az *Appreciations* (Aesthetic Poetry; Style, Sir T. Browne, stb.); *Plato and Platonism*; *Greek Studies*-ben is hű marad filozófiai és esztétikai eszményeihez. Számos utánzója akadt s bár nem lett népszerű író, az angol irodalom maradandó értékei közé tartozik. — Magyarul: *Görög tanulmányok*; *A renaissance* (Világ kvt., *Sebestyén* K.); az *Imag. Portr.*-ból *Reichard* Piroska, *(Budapesti Szemle)*. *Rózsa.*

Patétikus stílus. Ha az író heves szenvedélye pompás nyelven nyilatkozik meg, keletkezik a P. Túlzásba nem szabad menni, mert a stílus könnyen dagályos, fellengző és erőszakolt lesz. P.-ban hosszabb művet nem is szoktak írni. Az ódához illik ez a stílus. Láthatjuk is *Berzsenyi*, *Petőfi*, *Arany* és *Vörösmarty* ódáiban. A szónoki beszédnek is vannak részei, különösen a befejezés, amikor a szónok P.-ban beszél. Megfigyelhetjük ezt különösen *Kossuth* Lajos beszédeiben. *Lengyel.*

Pathelin (**Maitre**) (ejtsd: patleen, meetr), 1464-ből származó francia »farce«. Szerzője ismeretlen. Az egész műfaj legkitűnőbb alkotása. Hőse egy éhenkórász ügyvéd, aki posztót csal ki egy kereskedőtől, aztán védője lesz egy pásztornak, akin birkákat keres a gazdája. A bíró előtt összegubancolódik a posztó és a birkák ügye. Innen származik a »revenons à nos moutons« szállóige. P. mindkét ügyben diadalt arat; az erkölcsi igazságszolgáltatás mindössze annyi, hogy a pásztor, akit P. megtanított arra, hogy minden kérdésre bégetéssel feleljen, neki is arcába béget, amikor ügyvédi honoráriumát kéri. A századokon át népszerű darabot később »szabályos«, hely- és időegységes vígjátékká is átdolgozták *(Brueys)*. Magyarra *Theisz* Gy. fordította prózában; *Hevesi* S. az eredeti, verses alakot ültette át stílszerűen s így játszotta a *Nemzeti Színház*. *Benedek.*

Pátosz (gör. *pathos*, szenvedés) a szenvedély kifejezése. Stílusbeli eszköze: önmagukban vagy helyzeti energiájuknál fogva erőteljes szavak alkalmazása. A mondat szaggatottsága vagy zsúfoltsága egyaránt alkalmas lehet a P. megszólaltatására. Ha az érzelemhez képest túlságos, vagy ha az író nem találja meg a kellő erejű szót: ez az *ál-P*. A tragédia stílusának fontos eleme a P.

Pătrăscănu, *D. D.*, a román irodalom legnevezetesebb humorista írója, *1872

A »Viata Românească« (A román élet c.) jasi-i folyóirat egyik megalapítója. Erős realizmusú írásait a szenvedőkkel való együttérzés teszi vonzóvá.

Patrológia, a szentatyákkal foglalkozó tudomány, mai értelemben az ókeresztény irodalom története.

Patrón. A szobafestők ismert segédeszköze, amelynek kivagdalt részein át mázolják a falra egyforma mintáikat. Az íróról akkor mondjuk, hogy P.-okkal dolgozik, ha untig ismert jellemeket, helyzeteket ismétel.

Patrónus. Pártfogó. Az irodalomban a *Maecenas*-szal egyértelmű szó.

Patrubány *Lukács,* nyelvész, *1861. Erzsébetvárosban. A budapesti egyetemen az örmény nyelv és irodalom magántanára. Önálló művei : *A magyar név credete* ; *Örmény tanulmányok.*

Pauer *Imre Rudolf,* filozófus, *1845. Vácott. 1886-tól 1916-ig a budapesti egyetemen a filozófia tanára volt, amikor is nyugalomba vonult, s azóta Vácott él. Lélektani és logikai tankönyvei Wundt követőjének mutatják. Az Akadémia megkoszorúzta *Az ethikai determinizmus elmélete* c. pályaművét.

Paul, *Hermann,* *1846. †1921. német nyelvtudós, egyetemi tanár Münchenben ; a német nyelv történetével s a régi német irodalom egyes kérdéseivel foglalkozott. Legnevezetesebb munkája (*Prinzipien der Sprachgeschichte,* 1898) a nyelvtudományi kutatás alapelveivel és módszerével foglalkozik ; lélektani alapon fejti ki a nyelv történeti fejlődésének feltételeit. Wundttal élénk tudományos vitát folytatott. P. munkája irányító hatással volt a magyar nyelvtudomány fejlődésére is a legutóbbi évtizedekben. *Balassa.*

Paulay *Ede,* *1836. †1894., a Nemzeti Szinház főrendezője (1873), majd igazgatója (1878). Igazgatósága idején felvirágzott a szinház. P. alkalmazta színpadra *Madách* művét, az *Ember tragédiáját.* Számos tanulmányt írt és sok színművet fordított. Eredeti művei közül legfontosabb : *A szinészet elmélete.*

Paulding, *James Kirke,* amerikai regényíró, *1779. †1860. Irvinggel együtt írta a *Salmagundi*-t. Egyéb művei : *John Bull and Brother Jonathan* és *The Dutchman's Fireside.*

Pauler *Ákos,* filozófus, *1876. Budán. P. Gyulának, a történetírónak, a fia. A pozsonyi kir. jogakadémián, majd a kolozsvári egyetemen volt a filozófia tanára, 1916 óta pedig hasonló minőségben a budapesti egyetemen működik. Pályája kezdetén a pozitivizmus felé vonzódott, de ettől csakhamar *Brentano* és *Husserl* irányában tért el. Logikai műveiben legkövetkezetesebben építette ki a tiszta logikát s metafizikai elveiben aristotelico-thomisztikus, továbbá leibnitzi hatásokra ismerünk. Rendszerének fundamentumául a logikai alapelvek szolgálnak, amelyekre egy minden ízében nagyszerűen megkonstruált idealisztikus világnézetet épít. Gondolatainak következetessége és meggyőződésének őszinte mélysége nem tévesztheti el hatásukat olvasóira. Művei : *Az ethikai megismerés természete,* 1908. *Bevezetés a filozófiába,* 1921. II. kiad., 1922. Ez a műve, mely egész rendszerének vázlata, németül is megjelent *Grundlegung der Philosophie* címmel, 1925. *Aristoteles,* 1922. *Logika,* 1925. V. ö. *Kornis* Gyula : *Uj magyar filozófiai rendszer.* Minerva, I. évf. *Nagy.*

P. *Gyula,* *1841. †1903., orsz. főlevéltárnok. Számos történeti tanulmánya és terjedelmes műve közül a legfontosabbak : *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, A magyar nemzet története az Árpádok korában, A magyar nemzet tört. Szent Istvánig.* Egyik szerkesztője volt *A magyar honfoglalás kútfői* c. vállalkozásnak. A pozitivista történetírás legkiválóbb, de kritikájában sokszor túlzó s ezáltal alaptalan kombinációkba bocsátkozó képviselője.

P. *Tivadar,* *1816. †1886., pesti egyetemi tanár. Heves küzdelmet folytatott az abszolutizmus alatt az egyetem magyar tannyelvéért. Később közoktatásügyi, majd igazságügyi miniszter volt. Számos jogi, jogtörténeti és történeti tanulmánya közül fontosabbak : *Közjogi alaptan, Jog- és államtudományok encyclopediája, Büntető jogtan.*

Paulhan (ejtsd : pólaan), *Jean,* modern francia elbeszélő, aki részben *Browning* és *Dosztojevszkij,* részben az újonnan feltünt ír regényíró, James *Joyce* hatása alatt áll. *Jacob Cow le pirat* c. elbeszélésében azt a tételt bizonyítja, hogy a szavak nem rabszolgáink, hanem kegyetlen zsarnokaink és árulóinkká is lesznek. Legsikerültebb műve : *Le pont traversé.* Jelenleg a *Nouvelle revue française* szerkesztője.

Pauli, *Johannes,* ferencesbarát, *1450—54. között, †1530 kör. Zsidó származásának (Osterley óta) általánosan elfogadott hagyománya a legújabb kutatások (Bolte) szerint nem állja meg a kritikát. Főműve : *Schimpf und Ernst heiset das Buch mit namen, durchlaufft es d'welt handlung mit ernstlichen und kurtzweiligen exemplen, parabolen und hystorien, nützlich und gut zu Besserung der menschen* 1522. (Ujra kiadta H. *Oesterley,* 1866 ; *Joh. Bolte* I—II. 1924) a XVI. sz. legnépszerűbb trufatára. Szellemében még a középkor nagy »tükrei«-re emlékeztet, de itt-ott már engedményeket tesz korának főleg azáltal, hogy egyházával szemben a mérsékelt kriticizmus álláspontjára helyezkedik. Anyagát középkorú s egykorú, latin és német irodalmi és népies forrásokból állítja össze. Egyszerűen, népies fametszet technikával beszéli el töméntelen trufáját (magyar vonatkozású vagy hátterű is akad közöttük), humanista póz és szellemesség nélkül, de viszont nagyjában ment marad kora ízlésbetegségétől : a grobianizmustól s a szexuális egy- és kétértelműségek kiaknázásától. Megjelenése a reformáció hő- és hőskorába esik, ezért egyelőre háttérben marad, de később annál mélyebb gyökeret ver minden rendű olvasó szívében.

Erre vall kiadásainak (legtöbbjük XVI—XVII. sz.-i) hosszú sora. Van németalföldi átdolgozása (1554), francia (1578), dán fordítása (1625). *Turóczi-Trostler.*

Paulini *Béla*, *1881. Sok elbeszélést, tréfát, hírlapi cikket írt, de főként az ifjúsági irodalommal foglalkozik; azt a magyar műmesét, amelyik semmiképen sem használja a népmese elemeit, ő teremtette meg. Eddig öt meséskönyve hagyta el a sajtót, s ezeket maga is illusztrálta. Irt egy háromfelvonásos szatirát *A Gyilkos*, s egy daljátékot *Hári János* címmel, utóbbit *Harsányi* Zsolt és *Kodály* Zoltán társaságában.

Paulinus, *Meropius Pontius*, latin költő, *353. †431. Burdigalában (Bordeaux) született előkelő családból; 378. konzul, 389. a ker. vallásra tért, 409. Nola püspöke. Költői levelei (különösen az Ausoniushoz intézettek) feltárják P. gazdag lelkét s ebben a lélekben a nemzeti és a ker. gondolat küzdelmét. P.-nak vezető gondolata volt a pogány költészet átkeresztényiesítése; ezt a programot teljes egészében Prudentius valósította meg, de maga P. is végrehajtott belőle annyit, amennyit csöndes és meleg, szemlélődésre és elmélyedésre hajló természete megengedett. Ránk maradt egy ker. epithalamiuma, propempticonja (útravaló, kísérő költemény) és consolatiója: mind a három szárnyaló, igazi költőiségtől izzó alkotás. Ezenkívül megverselt néhány zsoltárt; írt epigrammákat; de legértékesebb alkotásai a szent Felix halálának évfordulójára írt Carmina natalitia (13 költemény). — P. stílusa könnyen folyó, egyenletes, elegáns. A formának igazi mestere. Prudentius mellett az ókeresztény költészet legnagyobb alakja. *Révay.*

Paulsen, *Rudolf*, német költő, *1883. O. zur Linde (l. o.) köréhez tartozik. Lírájában (*Töne der stillen Erinnerung*, 1910, *Gespräche des Lebens*, 1911, *Lieder aus Licht u. Liebe*, 1912, *Im Schnee der Zeit*, 1922, *Und wieder geh ich unruhvoll*, 1923, *Die kosmische Fibel*, 1924, *Die hohe heilige Verwandlung*, 1925) túlteng a spekulatív-intellektuális elem, csak ritkán, akkor is idegen hatásra szabadul fel alóla. Legterjedelmesebb művének (*Ein Berggespräch, Christus und der Wanderer*, 1920, új kiad. 1924) is vallás- és kultúrfilozófia a háttere és tartalma: a Krisztus—Nietzsche-probléma.

Paulus *Diaconus*, longobard krónikás, *720 körül, †797., Nagy Károly tudós körének kiváló tagja. *Historia Longobardoruma*, a népvándorláskor egyik legértékesebb történeti momentuma. Magyarra ford. *Gombos* Albin (Középkori krónikások I.). Irt még egy római történetet Justinianus koráig s a metzi püspökök történetét.

Paulus Silentiarius (Justinianus császár alatt, 527—565 közt) görög költő, az ekphrasis-irodalom (művészi, költői leírás) egyik főképviselője. Egyik költeménye 887 hexameterben a konstantinápolyi Hagia Sophia székesegyházat írja le, egy másik a Sophia-templom művészi ambóját (az 563. évből). Irt még egy tanítóköltemény is a csodálatos forrásokról (190 sor). Ránk maradt még 78 erótikus tartalmú, finom és szellemes epigrammája. Ekphrasisait kiadta P. *Friedlaender: Johannes von Gaza und P.* Leipzig, 1912.

Pausanias (*Kr. u. 115 körül), görög útleíró. Utazás Görögországban (*Periégésis tés Hellados*, 10 könyvben) c. munkájában leírja Görögország minden nevezetes tartományát, városát, helyét, amelyek bármily szempontból érdekelhették a nagyközönséget. Azokat a helyeket, amelyeken az utazók akkoriban sem igen jártak (Ny.-i és É.-i Görögország), mellőzi. Rengeteget utazott: bejárta Görögországot, Itáliát, Sardiniát, Syriát s így mindent saját tapasztalásából ír le; emellett kimutathatóan használja a régi útleírásokat, bár nem hivatkozik seholsem forrásaira. Utikönyve archaeologiai, történelmi, vallástörténeti s mitológiai szempontból páratlanul becses forrásmunkánk. Leírásaiban legnagyobb súlyt vet a műemlékek, épületek, szobrok, festmények felsorolására, bár sem teljességre, sem pontosságra nem törekszik. P. műve az antik műtörténet és topográfia tekintetében elsőrangú forrásunk; tudományos pontosság szempontjából gyakran nem megbízható, de mint páratlanul gazdag adatgyűjtemény megbecsülhetetlen. Angolra ford. J. G. *Frazer*, Cambridge, 1898 (6 k., 30 térk.). Németre J. H. Chr. *Schubart*, Berlin, Langenscheidt (3. kiad., 4 k.). *Révay.*

Pavelescu, *Cincinat*, *1873., a román szimbolista költészet egyik jeles képviselője.

Pázmándy *Dénes*, *1848. Hosszabb ideig országgyűlési képviselő; ellenzéki politikus. A hármas szövetség ellen nagy propagandát fejtett ki. Számos politikai és társadalmi cikket írt a magyar, francia és angol lapokba a magyarság ismertetése és politikai álláspontjának népszerűsítése végett.

Pázmány *Péter*, *1570. †1637. Előkelő ref. családból származott; 12 éves korában tér át a kat. hitre. A kolozsvári jezsuita iskolában évekig tanult, innen ment Krakkóba, később Bécsbe, majd tanulmányai befejezése végett Rómába. Tanítómestere a kor legnagyobb hitvitázója, Bellarminius volt. Mint jezsuita tanár 7 évig Grácban tanított filozófiát és teológiát, 1607. már Forgách Ferenc esztergomi érsek mellett harcol a protestánsok ellen, Forgách halála után ő nyeri el az érseki széket és a nemsokára bekövetkező 30 éves háború viszontagságai között újjászervezi egyházát; nemcsak megvédi a prot. támadások ellen, hanem ismét uralkodóvá teszi. P. a legnagyobb magyar hitvitázó. A protestánsok ellen intézett támadásai közül legnevezetesebbek: *Felelet a Magyari István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére, Isteni igazságra vezérlő kalauz, Alvinczi Péterneк megrostálása.* Bethlen Gáborral folytatott levelezéséből kiderül,

hogy a magyarság érdekeit még vallása érdekeinél is előbbrevalónak tartotta. A *Kalauz* (1613.) a kat. vallás minden hittételének magyarázata és bizonyítása s egyúttal cáfolása a protestantizmus eltérő tanításainak. A protestánsok külföldi segítséget kerestek a hatalmas művel szemben; lefordították a *Kalauzt* latinra, hogy P. méltó választ kaphasson a külföldi protestánsok részéről. Meg is jelent a *Kalauz* cáfolata, de a nagy vitatkozó rögtön készen volt a válasszal: *A setét hajnalcsillag után bujdosó luteristák vezetője.* P.-t erős hit vezeti, tudás és félelmetes vitatkozó készség állanak rendelkezésére. Fegyverei között az érvek mellett szerepet játszanak az irónia és a szatíra is. Stílusa magyaros, közmondások, népies fordulatok teszik elevenné, jellemző sajátságai az élénkség és az erő. P. döntő győzelmet aratott a felekezetekre bomlott protestánsokon. Diadalában része volt annak is, hogy az új vallás a szenvedések kenyerében igazságot kereső emberek számára elvesztette már azt a vonzó erőt, mely első fellépésekor annyi hívőt toborzott számára. Hiányoztak az új eszme első fanatikus hívei is; az emberek nem találva meg a keresett boldogságot, visszatértek a kiindulás pontjára: a közhangulat már megengedte, hogy a prot. forradalomból kat. reakció lehessen. P. irodalmi művei közül ki kell emelnünk még *Prédikációit* és *Imádságos könyv*-ét. P. sokat tett a kultúra emeléséért. Megvetette alapját a nagyszombati egyetemnek és felállította Bécsben a *Pázmaneumot.* Nyelvi szempontból igen nevezetes *Kempis, Krisztus követésé*-nek fordítása; nyelve itt bámulatosan tömör, kifejező, szinte biblikus erejű és feszültségű. E fordítása a magyar széppróza nyelv útjelzője. *Lengyel.*

Peacock (ejtsd: píkok), *Thomas Love,* angol regényíró, *1785. †1866. Excentrikus regényei telve vannak paradoxonokkal, szellemes párbeszédekkel és alkalmi versekkel. Legnevezetesebbek: *Headlong Hall* és *Maid Marian.*

Pécsi *Albert,* magyar geografus, *1882. Geofizikai és gazdaságföldrajzi dolgozatai magyar és francia szaklapokban jelentek meg. Zsebatlaszok, iskolai térképek munkatársa. Főbb művei: *A földfelület erőltetési vonalai, A jéghorszakról, A Dunamedence gazdasági erőforrásai* (franciául). *Enciklopedia zsebatlasza* (1925).

P. *Simon.* A XVI. sz. vége felé született, †1640. Rövid ideig erdélyi főkancellár, majd szombatossága miatt börtönbe kerül. Ő volt a szombatosok legnagyobb embere. Jól tudott héberül, tanulmányozta a zsidó irodalmat és sok héber műből fordított egyes részeket. Művei: Vallásos énekek, imádságok és ótestamentumi fejezetek fordításai. A szombatosok az újtestamentumot elvetették; ezért Erdélyben zsidózóknak hívták őket.

Pecz *Vilmos,* *1854. †1923. Budapesti egyet. tanár. Számos filozófiai és irodalmi tanulmánya közül különösen fontos: *A görög tragédia.* P. szerkesztette a tudományos szempontból nagyon becses, két hatalmas kötetre terjedő *Ókori lexikont.*

Péczely *József,* *1752. †1792, komáromi ref. lelkész volt. Az irodalomban a francia irány híve. Különösen *Voltaire* volt rá nagy hatással; több művét lefordította. *La Fontaine* hatása alatt verses tanító meséket is írt és adott ki *Haszonnal mulattató mesék* címmel. Megindította a *Mindenes Gyűjtemény* c. folyóiratot. Célja a közműveltség és az ízlés fejlesztése volt.

Peele (ejtsd: píl), *George,* angol drámaíró, *1558. †1597. Drámáiban a harci tettek dicsőítése szeliden olvad egybe a pásztori légkör hangulatával. Az *Arraignment of Paris* pásztori játék; a népies színpadra viszi át a senecai tragédiát a valószínűleg tőle származó *Locrine*-ban. *Edward I.* c. történeti drámájában Marlowe hatása mutatkozik. A bibliai tárgyú *David and Bethsabe* a történeti és klasszikus tragédiát akarja összeolvasztani. A korabeli eseményt feldolgozó *Battle of Alcazar* Marlowe Tamerlánjának utánzata, de drámaibb, mint Tamerlan. *The Old Wives' Tale*-ben romanticizmus és realizmus egyesülnek. *Rózsa.*

Peene, *Hyppoliet Jan van,* flamand színműíró, *1811. †1864. A flamand színpad legnagyobb sikerű szerzője; főleg történeti vaudevillejei voltak kedveltek.

Peer-kódex, magyar nyelvemlék a XVI. század elejéről. Legendákat, imádságokat és énekeket tartalmaz, melyek közül kettő igen nevezetes, mint középk. költészetünk gyöngye: *Vásárhelyi András éneke Szüz Máriához* és *Apáti Ferenc feddő éneke.*

Pegazus, szárnyas ló, a költői tehetség szárnyalását jelképezi. A gör. mitológia szerint Meduza véréből született. Patkója nyomán fakadt a *Hippokréne,* a múzsák szent forrása a Helikon hegyén.

Péguy (ejtsd: pégi), *Charles,* francia lirikus és essayista, *1873. †1914., orléansi parasztcsaládból származott s ez magyarázza egyszerű robusztus szenzibilitását és ragaszkodását a hagyományokhoz. Mint szocialista és dühös dreyfusard kezdte. De csakhamar visszatért a katolicizmushoz és törhetetlen hazafi lett belőle, aki a haza nevével ajkán esett el a marnei csatában. Egyik úttörője a modern francia irodalomnak. Erős, eredeti egyéniség. Spirituális lélek és kegyetlen logikájú, éles analizisű kritikus. Mély spiritualizmusa költeményeiben és misztériumaiban nyilatkozik meg. Ezekben a költeményekben egy hívő odaadású lélek túláradó gazdagsága buzog, mely azonban a gyönyörű sorok közt a gondolatfoszlányoknak zavaros iszapját hömpölygeti, szabályozatlan és nagy kanyargókkal újra meg újra visszatér ugyanarra a pontra. Épen azért egészében nehéz olvasmány, de a megértő olvasónak kivételes gyönyörűség. Költői művei: *Le mystère de la charité de Jeanne d'Arc; Le mystère des Saints-Innocents; Ève; La tapisserie de Notre-Dame; Présentation de la Beauce a Notre Dame de Chartres.* Kritikai munkásságát folyóiratában, a *Cahiers de la*

quinzaine-ben fejtette ki, amely körül a modern francia irodalom számos induló tehetsége csoportosult. Életéről és műveiről bő és élvezetes tájékoztatást ad: *Jérôme et Jean Tharaud : Notre cher Péguy.*

Pehlevi irodalom a perzsa irodalom középkora (kb. 250—1000). A P. sémi (aramaeus) eredetű alfabétával van írva s ideogrammokul használt aramaeus szókkal van tarkázva; csupa próza; túlnyomóan teológiai jellegű, meglehetősen józan és száraz. Nagyobb része Avesztá-szövegek fordítása és kommentálása. Az önálló vallási irodalom jórésze enciklopedikus jellegű teológiai kompiláció, mint a terjedelmes *Dén-Kart* (IX. sz.) és a *Búndahisn* (Bundehes, X. sz.). Teológiai jellege ellenére igen érdekes az *Artá-Viráf-námah* (IX. sz.), a bölcs Artá Viráf hét napig tartó víziója, illetőleg a pokol és menyország leírása, — a zoroaszteri Inferno és Paradiso (ford. *A. Barthélemy*, Paris, 1887). A legfontosabb vallási műveket *E. W. West* fordította le a »*Sacred Books of the East*« V., XVIII., XXIV., XXXVII. és XLVII. köteteiben. — A profán és általában az egész P. legértékesebb műve volt a *Chvatáj-námak* (későbbi perzsa ejtéssel: *Chadáj-náme*), »Uralkodók könyve«, *Dánisvar* epikai jellegű krónikája (VII. sz.), a perzsa királyok története az első embertől II. Chuszrau (Choszrev) Parvéz szászánida király uralkodása idejéig (598—628), amelyet *Ibn Mokaffa* arab nyelvre fordított (VIII. sz.). Ez a mű, amelyen Firdauszí Sáh-náme-ja végső elemzésben alapul, sajnos, elveszett; ellenben fönnmaradt két kisebb regényes szinezetű história (mondhatni: történeti regény), amelyeknek anyagát Firdauszí szintén feldolgozta. Az egyik a *Játkár-i Zarérán*, »Zarér emlékezete«, a »pehleví Sáh-náme«, amelynek tárgya vallási háború Vistászp iráni és Ardsászp chjón király közt (ford. *W. Geiger*, 1890); a másik a *Kár-námak-i Artachsatr-i Pápakán*, »Artachsatr, Pápak fia (az első Szászánida 224—241), tetteinek könyve« (ford. *Th. Nöldeke*, 1878). A profán irodalom többi terméke irodalmi szempontból jelentéktelen. Volt fordítási irodalom is. A *Pancsa-tantra* c. híres ind mesekönyv *Barzó-i* orvosnak VI. sz.-beli (ma elveszett) pl. fordítása közvetítésével jutott el nyugatra. — Főmű: *E. W. West: Pahlavi Literature:* Ir. Grr. II. (Strassburg 1896—1904), 75—129. V. ö. még *Fr. Spiegel: Die traditionelle Literatur der Parsen* (Wien 1860). *Schmidt.*

Peire Cardinal, provence-i troubadour, a XII. és XIII. sz. fordulóján. *Sirventès*eiben a hanyatló erkölcsöket gúnyolja.

P. Vidal, provence-i troubadour, a XII—XIII. sz. fordulóján, hetvenkedő versei adnak egyéni színt költészetének.

Peisner *Ignác*, *1855. †1924. Hírlapíró és szerkesztő. A hírlapírás első munkásai közé tartozott. Átfogó tudása meglátszott minden cikkén, amelyek kitűnő stílusukon kívül mindig magvas tartalmúak voltak s nevét külföldön is elismertté tették. Munkásságát magyarul és németül fejtette ki. Nyelvészeti és kultúrhistóriai könyvei közül ismertebbek: *A nyelv életéből, Budapest a XVIII. sz.-ban, Képek a régi Pest-Budáról.*

Pekár *Dezső*, *1873., magyar geofizikus, *Eötvös* Lorándnak volt munkatársa. A gravitációs mérésekről számos dolgozatot írt magyar és német nyelven.

P. *Gyula*, *1867., v. közoktatásügyi államtitkár. Termékeny író, regényeket, novellákat, művészettörténeti műveket írt. Regényei: *Az esztendő legendája, A liliomos asszony, A frigiai sipka, Tatárrabság, Az amazon-királynő* stb. Novelláskötetei: *Delila nyoszolyája, Manöverszerelem, Az aranykeztyűs kisasszony, Dodó főhadnagy problemái* stb. Színművei: *Danton, Mátyás és Beatrix, A kölcsönkért kastély, Dodó főhadnagy problemái* (e két utóbbit hasonló c. prózai köteteiből alkalmazta színre). A Művészeti Könyvtárban kiadta *Ferrara-Ravenna-Firenze* művészvárosok monografiáját. Irt még útleírást (*Délen és Északon*).

P. *Károly*, esztétikus és pszichológus, *1869. †1911. Első nevezetes munkája *Az esztétikai érzések pszichológiája* volt; főműve a *Positiv aesthetika* (1897). Említendők még: *A filozófia története, Modern felfogásunk és az ember világhelyzete, A magyar nemzeti szépről* s a posthumusan megj. *Magyar kultúra.*

Péladan, *Joséphin*, francia regényíró és essayista, *1859. †1918. Excentricitásokat hajszoló író, aki erősen belemerül a magikus és okkultista filozófiába. 1893. kinevezi magát mágusznak és szárnak. Művei minden reális alapot nélkülöző fantazmagóriák, tele artisztikummal, szimbolikus költészettel és olcsó okkultista filozófiával. *La décadence latine* gyűjtő cím alatt egész sorát írta a filozófiai regényeknek. Egy másik sorozatnak *Drames de la conscience* a címe. — Magyarul két, kevéssé jellemző regénye jelent meg gyönge fordításban. *Kállay.*

Példa. Erkölcsi célzatú rövid elbeszélés. Szereplői egyszerű emberek, vallásos életű szerzetesek, apácák, világi papok, vagy bármely társadalmi osztálynak tagjai. A P. csak abban különbözik a legendától, hogy a legenda hőse valamelyik szent, *Szűz Mária*, esetleg maga *Krisztus*. A középkorban nagyon kedvelt olvasmány volt. A magyar P.-k átdolgozások és fordítások. Legtöbbnek forrása: *Temesvári* Pelbárt ferencrendi szerzetes művei és a *Gesta Romanorum* c. gyűjtemény. Ezek az apró elbeszélések a középkori ember novellái voltak.

Példabeszéd. Közmondás. (L. ott.)

Példázat, l. *Parabola.*

Peleskei nótárius. Az alakot *Gvadányi* József teremtette meg és tette népszerűvé a *P. budai utazása* c. művével. *Gvadányi* a világtól elmaradt, a hagyományokhoz ragaszkodó, de józan gondolkodású falusi magyar birtokost rajzolja Zajtay urambam, akit szócsőként használ fel a város nemet beszéde, német öltözködése ellen. Még népszerűbbé tette a falusi nótárius

alakját *Gaál József P.* c. bohózatával: itt azonban már Zajtay elmaradottsága válik nevetségessé.

Pellerin (ejtsd: pelereen), *Jean*, francia lirikus. *1885. †1920., a háború alatt szerzett betegségében. Testi-lelki barátja volt *Carco*-nak s vele együtt vezére és egyik legtehetségesebb költője a fantaisista csoportnak. Költeményeit a képzelet barokk bőségű és modern gráciájú csapongása jellemzi. Főműve *La romance du retour*; *Le bouquet inutile*. Regényeiben is a képzeletnek jut legnagyobb tere könnyed érzékiséggel keverve. Említésre méltó: *L'évadé de l'enfer*; *La mégère amoureuse*; *Le copiste indiscret*.

Pellico, *Silvio*, olasz író, *1789. †1854. Híres: *Le mie prigioni* (Börtöneim) c. művében azt a kilenc évet írja meg, amelyet Spielbergben, Morvaországban töltött. E könyvről azt írták az ő idejében, hogy többet ártott Ausztriának, mint egy elvesztett csata. Az osztrák kormány azért záratta be P.-t, mert ismeretlenek egy titkos nemzeti társaság tagságával vádolták. Könyvét minden európai nyelvre lefordították s épen ezért mondható, hogy a művelt Európa jó részét ez az egyszerű és megható könyv hódította meg Olaszország szabadságharca érdekében. Többi művei közül csak a *Francesca da Rimini* c. tragédiája említésre méltó. *Widmar.*

Pemberton (ejtsd: pembertn), *Max*, angol író, *1863. Legjobb regénye *A woman of Kronstadt*. Oroszországban, *I crown thee King* Vérengző Mária alatt játszik. A velencei köztársaság utolsó napjait mutatja be a *Beatrice of Venice*-ben. Magyarul megjelent *A kronstadti kém*, stb.

Pen-club. Irók nemzetközi egyesülése; célja, hogy ismét közelebb hozza egymáshoz a világháború által szellemileg is széttagolt Európa íróit s ezáltal a nemzeteket is, amelyeknek szívében a világháború nyomán még ott él a gyűlölet és meg nem értés. Ez a gondolat egy angol írónő, Mrs. *Dawson Scott* fejében született meg s ő alapította meg a P.-öt, amely nevét a benne résztvevő három nagy írócsoport (*P*oets, *E*ssayists, *N*ovellists) kezdőbetűiből kapta. Pen egyébként annyi m. toll. Aki valamelyik ország P.-jének tagja, az tagja lesz az egész nemzetközi egyesületnek és bármely országba megy, az ottani P. és tagjai részéről a legkedvesebb fogadtatásban részesül. Mrs. Scott alapítását siker koronázta. A legkimagaslóbb angol írók csaknem kivétel nélkül csatlakoztak a P.-höz, amelynek élére John *Galsworthy*, a kiváló regény- és drámaíró lépett. Franciaországban is hamarosan megalakult a P. és első elnöke Anatole *France* lett. Németországban 1924. alakították meg és élére Ludwig *Fulda*, az ismert drámaíró állt. Nálunk csak 1926. alakult meg, élén *Rákosi* Jenővel, a legkiemelkedőbb magyar publicistával. A P. tagjai minden évben világkongresszust tartanak. Az első 1923. volt Londonban, a második 1924. New-Yorkban, a harmadikat 1925. Párizsban, a negyediket 1926. Berlinben tartották. A berlini kongresszus után Galsworthy, a londoni P. elnöke meglátogatta a magyar P.-öt és itt megállapodtak abban, hogy az 1928-iki kongresszust Budapesten tartják meg.

Pentameter. A P. hat lábból áll, de a harmadik és a hatodik láb csonka. A hiányzó féllábat szünettel pótoljuk; a sormetszet a harmadik csonka láb után van. A harmadik és a hatodik félláb együttesen egy lábat ad ki: innen a P., azaz ötméretű név. Az első két láb tetszés szerint daktilus v. spondeus, a sormetszet után következő két láb mindig daktilus. Képlete tehát a következő:

—◡◡|—◡◡|—‖—◡◡|—◡◡|◡

A P. egyedül nem fordul elő, csak a hexameterrel párosan. Együtt a két sort distichonnak hívják. A görög költészetben a distichon az elégiának és epigrammának a formája volt. *Lengyel.*

Pepys (ejtsd: pepisz), *Samuel*, angol író, *1633. †1703. Sokféle érdeklődése s változatos élete visszatükröződik nagyértékű *Diary*-jében (1660 jan. 1-től 1669 máj. 31-ig). Hű és élénk képét kapjuk itt a korabeli vidám és kicsapongó életet élő társadalomnak.

Percy (ejtsd: pőrszi), *Edward*, angol drámaíró, *1891. Legnagyobb sikerei: *Ancient Lights* és a *Magdalen's Husband*.

P. *Thomas*, angol költő, *1729. †1811. Az irodalomnak tett nagy szolgálata a. *Reliques of Ancient Poetry* (1765). Hatása korszakalkotó volt; ezzel ébresztette fel az érdeklődést a régi angol irodalom iránt s e gyűjteménye jelzi a romanticizmus kezdetét. Célja nem filológia volt, hanem az, hogy a balladairodalmat népszerűsítse; kiegészítette s javította a tökéletlen részeket. Nemcsak a középkori költészetre szorítkozott, hanem viszszamegy a legrégibb angol líráig s kiterjeszkedik az Erzsébet korabeli költőkre és saját korára is. *Rózsa.*

Pereda, *José Maria de*, spanyol író, *1834. †1906., a Pyrenaeusok életéből rajzolt eleven képeit adja *Escenas montañesas* (Jelenetek a hegyek életéből) c. kötetében. Karcolatait finom lélektani megfigyelés és egészséges humor jellemzik. Regényei közül legjobb a *Sotileza*.

Perényi *József*, *1871., tanár és irodalomtörténész. Nevezetesebb művei: *Rozsnyai Dávid*; *Szemere Miklós életrajza*; *Dugonics András színművei*, stb.

Pérez, *Andrés*, álnevén: *Francisco López de Ubeda*, spanyol író; jelentéktelen vallásos munkáin kívül egy pikareszk regényt írt: *La picara Justina* (1605) címen, amelyben a népszerű és elterjedt csavargóregénynek új válfaját kezdeményezte: a női kalandorok regényét.

Pérez Galdós, *Benito*, spanyol író, *1845. † 1920. Egyike a külföldön legismertebb modern regényíróknak, akinek erősen szabadelvű, antiklerikális drámája *Electra* (1902) nálunk is nagy feltűnést keltett. Regényei is a vallásos türelmetlenség ellen

irányulnak: *Doña Perfecta*, *Gloria* (magyarul is megj.) és *León Roch*. A társadalmi egyenlőtlenség problémájával foglalkozik *Angel Guerra*, és kortörténeti mű a Zola hatását mutató húszkötetes, nagyszabású ciklus: *Episodios nacionales*. P. G. történeti rajzait nemcsak írói rátermettsége, hanem alapos forrásismerete és fejlett történetbölcseleti érzéke teszik a spanyol irodalom legjobb efajtájú műveivé. Drámai munkái, az *Electrán* kívül, *Doña Perfecta* átdolgozása és a *La de San Quintin* c. társadalmi színmű, melyben a kasztkülönbséget a szerelem egyenlíti ki. Nálunk legnépszerűbb műve a *Misericordia* (Klassz. Rt.) — egy önfeláldozó cselédnek és hálátlan gazdáinak erős realizmussal megírt, megható története. *Honti.*

Perfall, *Karl von*, *1851., német író. Regényeiben a szerelmi élet társadalmi és erkölcsi problémáit bogozza komoly és nyilt tekintettel; főművei: *Ein Verhältnis*; *Verlorenes Eden — heiliger Gral*, Münchenben játszó szerelmi regény, a szerelmi élet minden rendű és fajtájú problémáinak boncolása.

Perföldy. *Kisfaludy* Károly: *Kérők* c. vígjátékának egyik népszerű alakja. A latinos műveltségű, jogi kifejezéseket használó ügyvédet mutatja be benne a költő. Az alak tovább élt irodalmunkban, *Jókai* regényeiben is találkozunk vele.

Pergament (charta pergamena), kikészített állatbőrből származó írásanyag, mely nevét az Attalida királyok székhelyéről, Pergamonról kapta, hol állítólag a gyengébb anyagú és kiviteltől eltiltott egyiptomi papyrus pótlására először gyártották.

Pergaud (ejtsd: pergó), *Louis*, francia lirikus regényíró és elbeszélő, *1882. †1915. Erőteljes regényeiben a misztikus életet rajzolja. A jelenkori francia irodalomban legkitűnőbb megfigyelője az állatoknak és legérdekesebben tud beszélni róluk. Valóságos La Bruyère-je az állatoknak legtöbb művében (*Le roman de Miraut, chien de chasse*, egy vadászkutya regénye, — *La guerre des boutons*, — *De Goupil a Margot*, — *La revanche du corbeau*) 1911. megkapta a Goncourt díjat.

Peripetia, l. *sorsfordulat*.

Perrault (ejtsd: peró), *Charles*, francia író, *1628. †1703. Nevét népmese-feldolgozásaival tette halhatatlanná (*Contes de ma mère l'Oye.*) *Siècle de Louis le Grand* c. költeménye (1687), amelyben XIV. Lajos korát s annak költőit fölébe helyezte Augustus korának, az *antikok és modernek vitáját* indította meg. *Boileau* a *Lettre à M. Huet*-val felelt, a klasszikus költőket védelmezve. Erre *Fontenelle (Digression sur les Anciens et les Modernes)* és P. (*Parallèles des Anc. et des Mod.*) vágtak vissza. A vitába többen is beleavatkoztak. *Boileau* — aki maga hirdette leghangosabban XIV. Lajosnak és kora nagy költőinek dicsőségét — eleve is vesztes fél volt és végül nagyjában engednie kellett.

Persián *Ádám*, *1887. Előbb kat. pap, kilépése után hírlapíró. A Károlyi-korszakban fontos szerepe volt. Politikai és szociális irányú cikkei a napilapokban jelennek meg.

Persius, *Aulus P. Flaccus*, *Kr. u. 34. †62., latin szatiraköltő. Tizenhatéves korában Annaeus Cornutus stoikus filozófus tanítványául szegődött, akinek haláláig rajongó híve maradt. P. stoicizmusa nem filozófiai divat, hanem mély, benső meggyőződés volt, amely egész életét és költészetét áthatotta. Hat szatirája maradt ránk. P.-t az igazság fanatikus szeretete, a stoikus erkölcstan iránti lelkesedés és kora romlottságának gyűlölete tette szatiraíróvá. Mindjárt első szatirájában azt fejtegeti, hogy korának irodalma avult műfajokat erőltet, nincs kapcsolatban az élettel és az igazsággal, pedig ennek a kultusza a költészet egyetlen célja. Ez a szatira nemcsak kitűnő jellemzése a Nero-korabeli irodalmi viszonyoknak, hanem egyúttal P. írói programja is. Következő szatiráiban az ima, az erény, az önismeret problémáit feszegeti; az ötödikben ragyogó emléket állít imádott mesterének, Cornutusnak, a hatodikban pedig a földi javak bölcs felhasználásának módjait fejtegeti. P. még kiforratlan költő, bár tagadhatatlanul mély és ihletett költői tehetség; nemes rajongásával, emelkedett pátoszával, komoly erkölcsi felfogásával kimagasló alakja a Nero korabeli stoikus reakciónak. Horatiust utánozza, de nincs meg benne Horatius derűje és kedvessége. Nyelve zsúfolt, előadása szaggatott, mondatfűzése nehézkes, stílusa homályos; már az ókorban magyarázatokra szorult. Magyarra ford. *Kis* János (Felsőmagyarországi Minerva 1826) és *Barna* Ignác: *A. P. F. és Sulpicia szatirái*, Bpest, 1877. *Révay.*

Persziflázs. Fokozott irónia, tehát nagyon erős gúny. Ritkábban igei alakban is használják a szót. Perszifiál=nevetségessé tesz.

Pervigilium Veneris (Venus éjjeli ünnepe) valószinüleg Kr. u. 123. a sziciliai Hyblában tartott Vénus-ünnepen előadott 93 trochaikus tetrameterből álló refrénes költemény, amelynek szerzőjét egyesek Florusban sejtik. A P. tagadhatatlan költői szépségeire kellemetlen árnyékot vet a stilus dagályossága és mesterkéltsége. Magy. ford. *Kalona* Lajos (*Élet* c. folyóirat, 1893, 293—297 l.).

Perzsa irodalom. Az indo-európai nyelvcsaládhoz tartozó és az indhez közel álló *iráni* (tágabb értelemben vett perzsa) ágnak három fázisa van: ó-, közép- és új-perzsa. E nyelvfázisoknak megfelelően van ó-, közép- és új-perzsa irodalom.

Az *ó-perzsa* nyelv emlékei, amelyek a Kr. előtti időkbe mennek vissza, a keletiráni *Aveszta* és a nyugat-iráni *Ó-perzsa feliratok* (l. ezeket.)

A *közép-perzsa* v. *pehlevi* (parthus) nyelv az ó-perzsa ékiratok nyelvének folytatása, amely a parthus Arszakidák és a Szászánidák uralma alatt (Kr. e. 250. — Kr. u. 650) élő nyelv volt s mint »tudós« nyelv az arab invázió (650) után is tartotta magát. Irodalma a Szászánidák

korától (Kr. u. 250) a *Pehleví irodalom* (l. ezt).

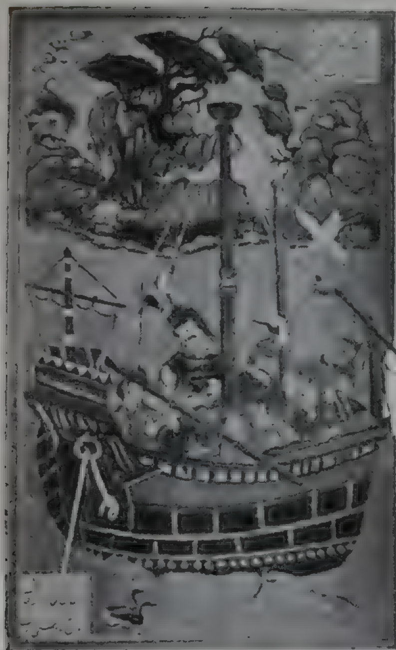
Az *új-perzsa* (a szó bevett értelmében perzsa) nyelv a közép-perzsa nyelv folytatása az arab invázió (650) után. A perzsák fölvették a hódítók vallását, átvették az arab írást, sőt vagy másfél századon át a költészetben is az arab nyelvet használták (minek folytán az új-perzsa nyelv mindig bővelkedett arab kölcsönszókban) átvették továbbá az arab költői stílust, metrikát és rímet is, de egyes formákat egészen önállóan alakítottak ki. A forma mellett a tartalom is igen korán kialakult és megállapodott, úgyhogy az új-perzsa költőket nagyban és egészben véve mindig kitaposott utakon járt. Hogy mikor kezdtek a perzsa költők honi nyelvükön költeni, nem tudjuk. De bizonyos, hogy már a IX. sz. elejétől fogva voltak perzsa nyelvű költők egyes nemzeti érzésű dinasztiák, főleg a Számánidák és Bújidák udvaraiban. A költészet, sőt általában az egész irodalom elejétől fogva erősen udvari jellegű. Igen régi szokás az is, hogy a költő írói álnév alatt ír, amelyet azonban mindenki ismer (az alább következő költőnevek csaknem mind álnevek).

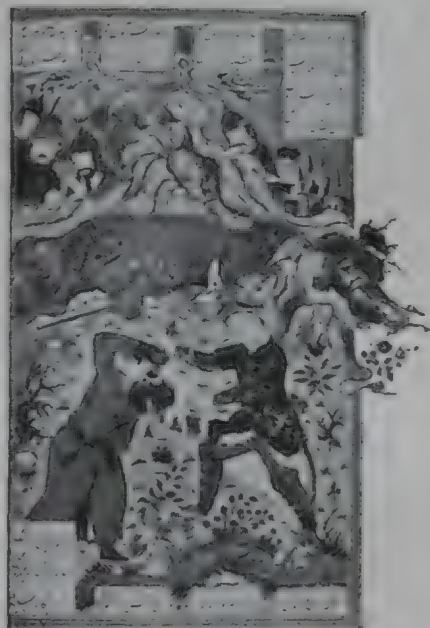
Az első költők panegiristák, a *Kaszíde* (»dicsőítő költemény«) művelői. Az új életre kelt perzsa költészet legelső hiteles terméke is az a kaszíde, amellyel *Abbász* Mamún kalifát Merv városába való bevonulása alkalmával üdvözölte (809). Panegirista a Számánidák udvarában az első nagy perzsa költő, *Rúdekí (Rúdegí)*, »a költők Ádámja« v. »szultánja« (†950 körül), akinek több mint egy millió verssorra rúgó költeményeiből persze mindössze csak 50—60 sor maradt fönn. A nacionális dinasztiák bukása után Mahmúd ghazna-i török szultán (998—1030) fényes udvara lett a szellemi élet középpontja s az ő uralkodása ideje a perzsa költészet első virágkora, amint a perzsa szépirodalom második és igazi virágkora is utána a török szeldsúkok és atábegek uralma idejébe esik. Mahmúd udvarában egész sereg perzsa tudós és költő élt, köztük panegiristák, mint *Unszurí* (†1050.). *Eszedi* (†1030 után), Firdauszí tanítója, behozta a perzsa irodalomba a *munázere* (»vetélkedő vers«) nevű arab eredetű műfajt. A panegirika később romantikus színezetűvé lesz és hivatásos panegirikusok támadnak. Köztük — perzsa szemmel nézve — a legnagyobb *Enverí* (†1190.). A kaszíde mivolténál fogva mind inkább elfajult. Már Enverí oly mesterkélt, dagályos és homályos, hogy kommentár nélkül szinte érthetetlen. Még homályosabb *Chákání* (†1199.), Enverí versenytársa, és más kisebbek.

A Mahmúd udvarába csődült költők legnagyobbika *Firdauszí* (l. ezt), akinek működése az *epika* terén korszakalkotó. A pehleví *Chvatáj-námak* arab fordítását (l. *Pehleví irodalom*) már a Számánidák alatt új-perzsára fordították (957/8) s már *Dakíkí* (980 körül) hozzálátott e (sajna, elveszett) prózai *Sáh-náme* (»Királyok könyve«) megverseléséhez, de 1000 sor elkészítése után életét vesztette. Munkáját Firdauszí folytatta s megteremtette a poétikus *Sáh-náme*-t — az iráni (perzsa) hősi eposzt, amely óriási hatással volt az epigónokra. Egy sereg történeti eposz keletkezett, amelyek eleinte mondai anyagot tárgyalnak, mint a Sáh-náme első része, később történeti anyagot, aminő a Sáh-náme második része. Az előbbi csoportba tartozik a *Gersászp-náme*, a *Számnáme* stb., az utóbbi csoportba egy sereg *Sándor-könyv* (»N. Sándor története«). Még később egykorú anyagokat dolgoznak föl és élő uralkodókat énekelnek meg, mint *Hátifí* (†1521.) Tímúr-Tamerlán harci pályafutását *Tímúr-náme* c. művében, amely a legjelentékenyebb történeti eposz a Sáh-náme után.

A *romantikus eposz* terén is *Firdauszí* a legnagyobb *Júszuf u Zulejchá* c. művével, amely idővel 13 feldolgozót csábított utánzásra. A regényes műeposz terén szerencsésebbek az epigónok. Kiváló alkotás a pehleví eredeti nyomán készült *Vísz u Rámín*, *Fachr-uddín* műve (1050 körül), amely sok tekintetben bámulatosan emlékeztet Tristan és Isolde történetére, csak szerencsés kimenetelű. Perzsia legnagyobb romantikus elbeszélője s Firdauszí után legnagyobb klasszikusa *Nizámí* (l. ott; 1141—1203), aki úgy áll Fachr-uddin mellett, mint Wolfram v. Eschenbach, Gottfried v. Strassburg mellett. Romantikus eposzai közül három, ú. m. a *Choszrev u Sírín*, a *Lejlá u Medsnún* és a *Heft Pejker*, igen sok (21, 18 és 10) utánzóra talált. Nizámí egyesített először öt eposzt egy ötös ciklusba *(Khamsze)*, amivel szintén iskolát csinált. A nyomába lépő epikusok közt az első és legtehetségesebb *Emír Choszrev* (1253—1325), a legrégibb és sok tekintetben a legnagyobb indiai perzsa költő, aki azonkívül egészen új utat is nyitott a romantikus epikának, amennyiben egykorú eseményeket is öntött költői verses formába s olyasmit alkotott, mint a modern nyugati elbeszélés v. novella. Példája természetesen szintén számtalan utánzóra talált. A regényes epika utolsó nagy művelője *Dsámí* (alább!).

A P. igen tekintélyes hányada *misztikus* és *didaktikus* költészet. A két irány igen hamar közeledik egymáshoz s utoljára egészen összeolvad. A szúfizmus (perzsa miszticizmus) költészetének atyja s egyben a *rubá'í* (négysoros epigramm) voltaképeni megteremtője *Abú Sza'íd* (968—1049.). A rubá'í legnagyobb mestere *Omer (bin) Chajjám* (l. ott; †1123.), akinek költészetében a szúfizmus sajátságosan keveredik a szabadgondolkodással, a legismertebb perzsa költő nyugaton. A tankölteszet első jelentékeny képviselője *Nászir bin Choszrev* (1004—1088.), akinek *Rúsaná'í-náme* (A megvilágosodás könyve) c. munkája a didaktika első klasszikus mesterműve. A misztikus és didaktikus poézis összeolvadását *Anszárí* (1006—1088.) készíti elő. Az első nagy misztikus *Szená'í* (1048/49—1141.), nagyobb *Ferid*

Firdauszi: Jelenetek a Sahnaméból

Képek Háfiz dalaihoz

Petőfiné Szendrey Julia

Nemzeti dal

uddín Attár (l. ott; 1119—1230.), a legnagyobb *Dselál-uddín Rúmí* (l. ott; 1207—1273.). Mérsékeltebb szúfí nézeteiben, amelyeket kizárólag a morál és etika szolgálatába állít, *Sza'dí* (l. ott; 1184—1291 92.), Perzsia legnagyobb didaktikus költője.

A *világi líra*, amelynek főformája a *ghazel* (»óda«, szerelmi v. bordal, sokszor misztikus v. vallási jellegű rövidebb lírai költemény), a legrégibb időktől fogva virágzott. Legnagyobb mestere, a későbbi lirikusok utólérhetetlen mintaképe, *Háfiz* (l. ezt; †1389.). Valamennyi lírai műfajt művelte *Dsámí*, de formai csiszoltsága ellenére erősen misztikus jellege miatt nem tesz erős hatást, írt ezenkívül hét történeti, romantikus és misztikus eposzt is. Dsámí Perzsiának utolsó nagy klasszikus költője.

A perzsa *dráma* vallási és teljesen mohammedán jellegű — olyanféle, mint az oberammergaui passió-játékok. A metrikus darabok dialógusa elég eleven, de igen erős idegeket kíván; a külső kiállítás a lehető legprimitivebb. *Sir Lewis Pelly* 37 darabot fordíttatott angolra (*The Miracle Play of Hasan and Husain*, London, 1879.).

Van továbbá igen terjedelmes és értékes *prózai* irodalom, amely azonban még nincs kiaknázva. Vannak elbeszélések, regék, mesék, legendák, anekdóták. Sok igen elterjedt novella, mese, rege stb. Perzsián keresztül vándorolt Indiából nyugat felé. Ide való az »Ezeregy éj« alapvető része is. Virágzik és igen nagy becsben áll az episztolografia (mintalevelek és levélgyűjtemények). Vannak poétikus, prozódiai, metrikai értekezések, teozófikus (Szúfí) tankönyvek, etikai és politikai munkák, közmondásgyűjtemények, nagy enciklopédiák stb. A történeti művek (világtörténetek és monografiák) száma megszámlálhatatlan, mint a tenger fövénye; e téren a perzsa termelőképesség a mai napig kimeríthetetlen.

Ujabb összefoglaló művek: *I. Pizzi: Storia della poesia persiana* (Torino, 1894.); *H. Ethé; Neupers. Litt.:* Ir. Grr. II. Strassburg 1896—1904.), 212—368.; *E. G. Browne: A Literary Hist. of Persia* (London, 1906—1909.). — Kisebb népszerű művek: *Kégl S.:* Egyet. Irodalomtört. I. (1903.), 229—362.; *P. Horn: Gesch. der neupers. Litt.* (Leipzig, 2. kiad., 1909.) és *Neupers. Lit.:* Die orientalischen Literaturen (1906), 242—266. — V. ö. még *Kégl S.: Tanulmányok az újabbkori perzsa irodalom történetéből* (Bpest, 1892.).
Schmidt.

Pesszimizmus (a latin »pessimus« = »igen rossz« szótól), az a felfogás, hogy e világon minden rossz és az ember sohsem lehet boldog, hanem a szenvedés és gyötrelem az osztályrésze. A P.-nak van egyéni és filozófiai formája. Az egyéni P. a mindent sötéten látás keserű hangulata, amely számtalan költői alkotás mélyén is ott rejlik. *Euripides, Byron, Leopardi* és *Mme Ackermann* az igazi pesszimista költők.

A filozófiai P. elméleti igazolását kísérli meg a világ pesszimista értékelésének. Ide sorolható a buddhizmus és az őskereszténység is. Az utóbbi csak az optimista görög gondolat hatására hagyott fel a P.-sal. De a kiváltképen pesszimista filozófus *Schopenhauer*, aki sokat tanult e téren a buddhista világfelfogástól. Szerinte az embert a vak akarat irányítja életében s a lét szenvedéseitől csupán a nirvána nemléte szabadíthat meg bennünket. Az ő tanítását építi tovább Eduard *Hartmann*, aki szerint az élet tele van illuziókkal és fájdalommal, mert még maga az Abszolutum, a lét ősoka, a Tudattalan is szenved a léttől. De magunkat és a Tudattalant is megválthatjuk a szenvedéstől, ha bátor munkával odáig visszük a világ haladását, hogy végül már ne legyen mit akarnunk. Igy gondolja Hartmann összeköthetőnek a P.-t egy evoluciós optimizmussal.
Nagy.

Pestalozzi, *Heinrich*, *1746, †1827. Svájci pedagógus volt; a modern pedagógiának egyik alapvetője. Legfontosabb művei: *Lienhardt und Gertrud, Wie Gertrud ihre Kinder lehrt, Meine Lebensschichsale.*

Pester Lloyd, németnyelvű budapesti napilap. 1854. indította meg a Pester Lloyd társaság. Első szerkesztői: *Weisz János*, majd *Rothfeld* Samu. Nagy súlyt *Falk* Miksa, majd *Singer* Zsigmond s jelenlegi főszerkesztője: *Vészi* József alatt szerzett. Mindig liberális volt és merkantilista irányzatú.

Pesthy *Gábor*. A XVI. sz.-ban élt. Tatár eredetű családból származott, innen a *Mizsér* helytelenül családnévnek tartott törzsnév. Lefordította a *Négy evangéliumot* (1536), igen fejlett, kifejező magyar nyelven, továbbá *Aesopus* meséit. Meseforditásai művésziesen értékesítik a népnyelv fordulatait, de a tanulságot tartalmazó hozzájuk illesztett versikék döcögősek. Kiadott egy hatnyelvű latin, olasz, francia, cseh, magyar és német szójegyzetet, mely sokáig használatban volt. Életéről keveset tudunk; egy darabig Izabella királyné szolgálatában állott.

Pesti Divatlap. *Vahot* Imre szerkesztette. Népszerű folyóirat volt. Divatcikkeken kívül szépirodalmi művek, költemények, ismertetések jelentek meg benne. *Petőfi* Pestre költözése után egy darabig segédszerkesztője volt (1844—1848).

Pesti Hirlap, az első modern újság. 1841-től *Kossuth* Lajos szerkeszti 1848-ig, azután előbb *Szalay* László, majd *Csengery* Antal, 1849. *Jókai* a fő- és *Szilágyi* Sándor a segédszerkesztő, ez utóbbi helyére *Obernyik* lép, 1849 végén a lap megszűnik. A mai Pesti Hirlapot Légrády-testvérek alapítják s teszik az ország legelterjedtebb lapjává. Első szerkesztője *Csukássy* József, akit *Kenedi* Géza, majd *Légrády* Imre dr. követ. Jelenlegi főszerkesztője *Légrády* Ottó dr. és felelős szerkesztője *Lenkey* Gusztáv. Sok ideig *Jókai, Mikszáth, Tóth* Béla, *Eötvös* Károly, *Vázsonyi* munkatársai a lapnak. Jelenleg *Rákosi* Jenő és

Hegedüs Lorant. A lap 1878. indult meg. Előbb kormánypárti volt, majd ellenzéki liberális lett.

Pesti Napló, 1850. alapította e politikai napilapot *Császár* Ferenc. Szerkesztői *Szendey*, majd *Réti*, *Török* János voltak. 1855. *Kemény* Zsigmond br. alatt a legtekintélyesebb újsaggá lett, ide írja Deák híres husvéti levelét. 1869. *Urváry*, 1887. ifj. *Ábrányi* Kornél veszi át a szerkesztést, itt szerkeszt *Barna* Izidor, majd *Vészi* József, alatta előbb *Braun* Sándor, azután *Hevesi* József. A konzervatív újsag szabadelvűvé alakul át, *Surányi* József alatt függetlenségivé, *Szerdahelyi*, *Mikes*, *Liptai*, *Mester* a szerkesztők, 1918. *Hatvany* Lajos báró, majd 1919. *Mester* Sándor, alatta az *Est*-koncern tulajdonaba kerul a lap. Iránya: liberális, főszerkesztője jelenleg *Miklós* Andor, felelős: *Mester* Sándor mellett *Földi* Mihály.

Pesty *Frigyes*, *1823. †1889. Számos hazai és külföldi levéltár átvizsgálása után sűrűn adta ki történelmi tanulmányait. Fontosabb munkái: *A perdöntő bajvívások tört. Magyarországon*, *Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországon*, *A szörényi bánság*, *Az eltünt régi vármegyék*, *Magyarország helynevei*.

Petelei *István*, *1852. †1910. Előbb vidéki hírlapíró, majd teljesen az irodalomnak szentelte életét. Novellái és regényei a lapok hasábjain és önállóan jelentek meg. Nagy gondot fordít alakjai jellemzésére. Legismertebb műve *A fülemüle* c. regény. Novelláinak tárgya majdnem mindig az élet durvaságai elől való menekülés. Hőseinek tragédiáit rendesen a kisvárosi élet fojtó levegője, kicsinyessége okozza. Ez a később oly gyakori motivum P. írásaiban jelentkezik először erőteljesen a magyar elbeszélőirodalomban. *(Vidéki emberek* stb.). Ábrázolásmódja közeledést jelent a naturalizmus felé.

Peterdi *Andor*, költő, *1881. 1904 óta jelentek meg nagyobb számban lírai költeményei, amik több kötetbe összegyűjtve, a szocialista életszemlélet átélt és hű kifejezéseivel különös figyelmet keltettek: *Szivem* (1904), *Lina könyve* (1905), *A mélységből* (1909), *A sátor alatt* (1912), *A pacsirta énekel* (1913), *Katonák* (1915) stb. Legújabb verseskönyve: *Éneklő zarándok* (1926). *A sárga folt* címen elbeszéléskötete jelent meg (1922). Fordított több *Verhaeren*-verset.

P. *Sándor*, *1868., író, postaigazgató. Elbeszéléseket, regényeket, monológokat írt. Számos eredeti és fordított színművét adták elő. Irt költeményeket és bírálatokat is. Műveit önálló kötetekben is kiadta. Elbeszélései: *Hópelyhek*, *Tarkői lakodalom*, *Regéczi boszorkány*, stb. c. kötetekben jelentek meg. Regényei: *Kétlelkű Éva*, *Aranyhajú Julka*. A Pesti Hirlap munkatársa. Postaszaklapot és évkönyvet szerkeszt.

Péterfy *Jenő*, *1850. †1899. Magyar kritikus és esztétikus. Budapesti középiskolai tanár volt, rövid ideig egyet. magántanár; utolsó éveiben az Eötvös-Kollégiumban is tartott előadásokat. Kultúrával átitatott, finom, érzékeny és zárkózott lélek volt, aki külső ambiciók nélkül csak akkora anyagi függetlenség után vágyott, hogy egészen munkájának szentelhesse magát. Egy-két hozzá hasonló szép lelken kívül — *Riedl* Frigyes, *Lederer* Béla, *Angyal* Dávid — alig engedett valakit közel magához. Kultúra és szépség után való sovárgását utazásokkal elégítette ki. Megrongált idegzete, belső gyötrődései öngyilkosságba sodorták, néhány évvel édesanyjának halála után. Olaszország felé utaztában a vonaton lőtte főbe magát.

Ifjúkorától kezdve *Faust*, *Hamlet* és *Keller: Grüner Heinrich*je voltak a bibliai. A filozófiában Kuno *Fischer*, majd *Hegel* volt a vezére. Mint kritikus és esztétikus sokat foglalkozott *Taine* elméletével és *Sainte-Beuve* műveivel, de mesteréül inkább Fr. Th. *Vischer* tekinthető. Egyébiránt a benne lappangó költő intuiciójával közeledett írókhoz és irodalmi alkotásokhoz. Értette és érezte a zenét is. A 70-es évek derekán rövid ideig a *Pester Lloyd* zenekritikusa volt. Később az *Egyetértés*be írt, irodalomról, zenéről, képekről, tudományos könyvekről. 1880-tól leginkább a *Budapesti Szemlé*nek dolgozott. Ide apró cikkek helyett gondosabb, terjedelmesebb, komolyabb tanulmányokat írhatott. Ennek a korszaknak elejéről származnak a nagy magyar regényírókról, (*Eötvös*, *Kemény*, *Jókai)* írott essay-i. Megértő és beleérzőképessége csak Jókainál hagyja kissé cserben; ennek a tanulmánynak is vannak kitűnő megállapításai, de egészében mégsem értékeli Jókait érdeme szerint. P. stílusa ekkor már képeinek teljes gazdagságában ragyog.

Későbbi tanulmányai közül fontosak: *Történet és természettudomány* (a materialista tört. írás ellen), a *Tragikumról* (a tragikai vétség elmélete ellen); egy Arany-tanulmány töredéke *(A. eposzi töredékeiről)*; *Uj könyv Széchenyiről (Grünwald* Béla Sz.-elméletének cáfolása) és nagyszerű *Dante*-tanulmánya (1886). P. volt az első, aki *Ibsen*-ről komoly tanulmányt írt Magyarországon (1887, *Két norvég dráma: Vadkacsa* és *Rosmersholm)*.

1889. fogott a görög nyelv tanulásához. Ragyogó eredménye ennek *Platon*-fordítása *(Pl. válogatott munkái*, 1893, Filoz. írók tára. Értékes a fordítás előszava is). Felszólították a görög irod. történetének megírására. Több részlet-tanulmány készült el a műből (Homeros-töredék, történetírók, filozófusok, lirikusok, drámaírók) — legértékesebb köztük az *Aristophanes*-ről szóló.

Fordításai közül említést érdemel még: *Taine: Franciaorsz. klassz. filozófusai a XIX. században* (kritikai előszóval, 1884); *Barthélemy St. Hilaire: A filozófia viszonya a term.-tudományokhoz és a valláshoz* (szintén előszóval, 1890). Ezenkívül vannak szépirod. fordításai *(Keller*, *C. F. Meyer*, stb.) és igen értékes iskolai kiadásai *(Bánk bán*, *Macbeth)*.

Összegyüjtött munkáit a Kisfaludy-Társ.

adta ki 3 kötetben (1901—3) *Angyal Dávid* bevezető tanulmányával. Gyönyörű jellemrajzot adott róla *Riedl* Frigyes (*P. J.*, Olcsó kvtár). Érdekesen jellemezte másik jóbarátja, *Lederer* Béla (*In memoriam*, Uj magyar szemle 1899 nov.), továbbá *Babits* Mihály: *Irodalmi problémák* c. kötetében (*Az irodalom halottai*) és *Rédey* Tivadar: *P. J.* (1909). *Benedek.*

Pethő *Gergely*, *1570. †1629. Elhorvátosodott magyar nemesi család leszármazottja volt. Királypárti és kat. szellemben írt krónikájában elfogultan ír kora eseményeiről: hevesen támadja a protestánsokat és a királyi hatalom ellen feltámadó magyar urakat. Munkáját *Zrinyi* Miklós adta ki *Rövid magyar krónika* címen. A krónika a húnokkal kezdődik és 1626-ig adja elő az eseményeket (a régieket más krónikák alapján).

P. *Sándor*, *1885. Néhány évig középiskolai tanár volt Budapesten. Politikai és történeti cikkei már tanár korában sűrűn jelentek meg a napilapokban. Szerkesztette az *Uj Magyar Szemlét*, hosszabb ideig munkatársa volt a *Budapesti Hirlapnak*. Jelenleg a *Magyarság* főmunkatársa. Történeti tanulmányait a tények ügyes csoportosítása és kellemes előadás jellemzik. Fontosabb művei: *A római szent birodalom bukásának okai*, *Politikai arcképek*, *A szabadságharc eszméi és tanulságai*. 1925. jelent meg *Világostól Trianonig* c. nagy feltünést keltő műve, melyben a legújabb magyar történeti eseményeket nagyon érdekesen és pompás nyelven, de nem teljesen elfogulatlanul tárgyalja. Magyarországról szóló függeléket írt *Wells* világtörténetének magyar kiadásához. Egyéni szempontjai itt nem egyszer összeütközésbe kerülnek Wells történeti felfogásával.

Petică, *Stefan*, a román szimbolista költészet egyik jeles képviselője. *1877. Bucuresti. †1904. A nyomor oltotta belé a korai halál csiráit. Szociológiai tanulmányok és kisebb értékű drámái mellett írt néhány kötet finom költeményt, amelyek a román szimbolista költészet első igazán mélyenjáró termékei. Költészetének jellemző sajátsága: az álmodozó hangulattal békésen egybeolvadó realitás és a finom, hajlékony nyelv. *Bitay.*

Petit de Julleville (ejtsd: pöti dö zsülvil), *Louis*, francia irod. tört. író, *1841. †1900. Művei: *Histoire du théâtre en France*, 5 köt. *Le théâtre en France*; szerkesztette a *Hist. de la Langue et de la Litt. française* c. művet (8 köt.).

Petkó *Béla*, nyug. orsz. levéltárnok, *1863. Szerkesztette a *Nagy Iván* c. családtört. folyóiratot, tanulmányai ebben, a Századok-ban és a Tört. Tár-ban jelentek meg. Főbb művei: *A királyi évkönyvek*, *Kapisztrán János levelezése a magyarokkal*, stb.

Petőfi-ház. Budapesten a Petőfi-kultusz ápolására berendezett múzeum, amelyben *Bartók* Lajos és *Szana* Tamás kezdésére a Petőfi-ereklyéket gyűjtötték egybe. A Petőfi-társaság tulajdona.

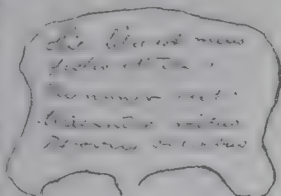
Petőfi *István*, *1825. †1880. Előbb apja mészáros mesterségét folytatja, majd *Sándor* bátyja példájára részt vesz a szabadságharcban. A fegyverletétel után besorozták. Később gazdatiszt lett. Lírai költeményei a népköltészet és bátyja hatását tükröztetik. Néhány dala népszerű volt

P. *Sándor*, *1823 jan. 1. Kiskőrösön. †1849 julius 31. Segesvár mellett. A mult sz. elején az életre ébredő magyarság példátlan gazdagsággal adta az írók, költők, tudósok, művészek és politikusok hosszú sorát. A legnagyobb magyar lírai költő Kiskőrösön született, de gyermekéveit

Petőfi szülőháza

már Félegyházán töltötte. Apja itt is folytatta mészáros-mesterségét, de nemsokára Szabadszállásra költözött, hol már bérlő és kocsmáros is. Anyagi gondok nem gyötrik a családot, iparkodnak is fiuknak gondos nevelést adni. A gyermek nem sokáig marad egy helyt; Félegyháza, Kecskemét, Szabadszállás, Szentlőrinc, Pest, Aszód az állomások. 15 éves korában meg kell ismernie a szerencse forgandóságát. Vagyonos apját nagy veszteségek érték és ezután fiuk taníttatására is kevesebbet áldozhatott. Ekkor került Selmecre. Valami belső nyugtalanság már éreztette hatását; az eddig szorgalmas ifjú nem szívesen tanult: irodalmi tervek foglalkoztatták és buzgó látogatója lett a selmeci német színháznak. Apja, házigazdája és tanárai nem jó szemmel nézték viselkedését, tehetségét nem ismerték fel, csak a rossz útra tévedt, fékezhetetlen diákot látták benne. Gyors elhatározással elhagyja az iskolát és megkezdi bolyongását. Távolból az érvényesülés dicsősége int feléje, a dicsőség ragyogó délibábját könnyen megközelíthetőnek látja: elindul gyalog Pest felé. A *Nemzeti Szinház*hoz bejut ugyan, de csak inaskodik a színészek körül és valószínűleg el sem meri mondani nagyratörő terveit. Innen

Petőfi diákkori verse

kerül Ostffiasszonyfára, egyik rokonához, de rokona nem sokáig támogatja: a fiatal, de már keserű és csalódott P. beáll katonának. Sopronból Grácba, onnan Zágrábba megy ezredével. Súlyos betegen kórházba kerül, majd 1841. elbocsátják a hadsereg kötelékéből. Ekkor jön Pápára, beiratkozik a kollégiumba. Rövid pihenés az életben, melyet újabb keserves vándorlás követ, majd ismét Pápa a nyugvópont. Egyik tanára foglalkozáshoz juttatja, az iskolai évet befejezi, részt vesz az önképzőkör munkájában, barátjául fogadja *Jókait*, *Orlai Petrichet* és nagy lépést tesz az annyiszor megálmodott dicsőség felé. A kor legtekintélyesebb lapjában, az *Athenaeum*-ban, megjelenik *Borozó* c. költeménye. Tanulmányait nem tudja befejezni: jövedelme nincs, teljesen elszegényedett szülei nem segíthetik; a színészet csábítja maga felé az érvényesülni vágyó ifjút. Székesfehérvár és Kecskemét a főállomások; nagy szerepet sohasem játszik, mert hangja, arcjátéka és mozgása nem nyeri meg a közönség tetszését. Kecskemét után a pozsonyi nyomorúság következik, majd Pest, hová már írók támogatásával jön fel: mindgyakrabban megjelenő versei felhívják a figyelmet a nyomorgó vándorszínészre. Pesten *Nagy* Ignác irodalmi vállalata számára két regényt fordít, de a színészet mint lidércfény csalogatja maga felé. 1843. Debreczenben játszik, majd egy színészcsapattal vándorútra kél. A sok nyomorúságtól kimerülve érkezik vissza, rettenetes telet tölt a nagy alföldi városban; a végzet azonban vigyáz kiválasztottjára: a halál nem jöhet, míg hivatását be nem

Petőfi és egy rajongója (Jankó J. rajza)

Petőfi rajza Bem-ről

Petőfi verssora

töltötte. 1844 a sorsfordulat éve. Februárban indul Pest felé, magával viszi költeményeit; hiszi, érzi, tudja, hogy mindent egyetlen kockára tett fel. Több visszautasítás után *Vörösmartyhoz* fordul; a nagy költő felismeri a tehetséget, ráveszi a *Nemzeti Kör*-t a kötet kiadására. Ő ajánlotta *Vahot* Imrének is. Ekkor lett P. a *Pesti Divatlap* segédszerkesztője. Megélhetése biztosítva van, tekintélye lassankint emelkedik. Az elismerés nagy munkásságra ösztönzi. 1845. már országosan ismert neve van, hiszen *Versei*-n kívül megjelentek: a *János vitéz*, a *Ciprus-lombok*, a *Szerelem gyöngyei*. Lobbanékony szíve szerelemre gyullad előbb Nagy Zsuzsika, majd Csapó Etelka, utána pedig Mednyánszky Berta iránt. A két utóbbi iránt érzett szerelmének köszönhetjük a *Cipruslombok*-at és a *Szerelem gyöngyei*-t. Népszerűsége felkeltette számos költőnek és kritikusnak féltékenységét; népiessége, közvetlensége és őszintesége a régi irodalmi irány híveit döbbentették meg. Harc indul meg körülötte, de az idő neki kedvez. A növekedő új nemzedéket már nem kötik a régi formák, a demokratikus elvek előtérbe nyomulása biztosítja a diadalt a népies irány híveinek: P. népszerűsége évről-évre emelkedik. 1846. megismerkedik *Szendrey* Júliával és az apának heves ellenkezése hasztalan: Julia P. felesége lett. Rövid koltói tartózkodás után feleségével Pestre költözik és nagy munkásságot fejt ki. Dolgozik már nemcsak dicsőségvágyból, hanem azért is, mert segélyeznie kell nyomorban élő szüleit. Majd jönnek a lázas márciusi napok. P. politikai vágyainak teljesülését látja közeledni: *Nemzeti dala* a szabad sajtó első terméke. A mosolygó tavaszra komor nyár és véres ősz következik; veszélyben már nemcsak az újonnan kivívott alkotmány, hanem a magyarság léte is. P. a szélsők közé tartozik, le akar számolni a nép nyomorgatóival, megírja királyellenes verseit. Kevesen követik a szélsőségbe és az imádott nép megtagadja: a képviselőválasztáson elbukik. 1848 őszén százados, a sikertelen küzdelmek fájdalommal töltik el, csak *Zoltán* fia születése okozott nagy örömet a szomorúság napjaiban. (1848 dec.) 1849. *Bem* seregébe lép, vezére tavasszal őrnaggyá nevezi ki, hadijelentések és tudósítások vitelére használva fel a költőt. A segesvári vesztett csatában végleg nyoma vész. A hír még az általános gyász napjaiban is nagy megdöbbenést okoz, sokáig visszavárják, álhírek érkeznek és terjednek el róla, míg ő hivatását betöltve, Segesvár közelében egy tömegsírban alussza örök álmát.

P. igazi forradalmi lélek. Forradalmivá tették lelki diszpoziciói, a vándorlása közben szenvedett keserűség és nyomorúság, az érvényesülésnek sokáig hiába való keresése, a katonai élet szenvedése, kóborló és szenvedő színésztársainak befolyása és legfőképen korának hangulata. Már két évvel a forradalom előtt *véres napokról álmodik*, melyek a régi világot

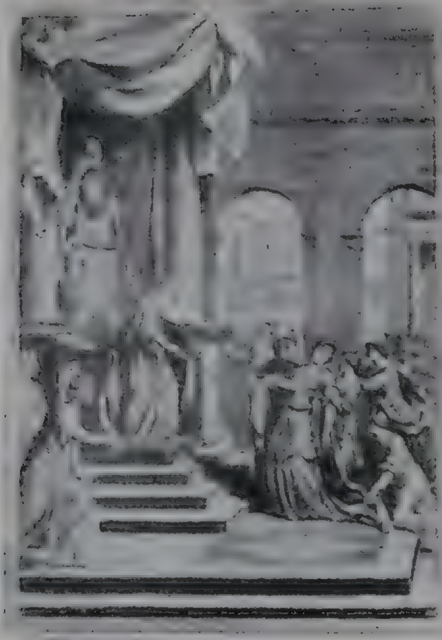
Rég elhúzták az esteli harangot

A gólya

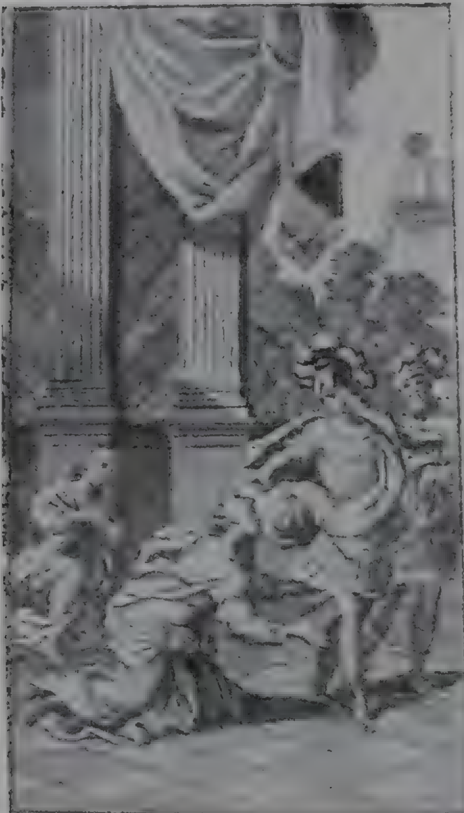

A faluban uczahosszat .

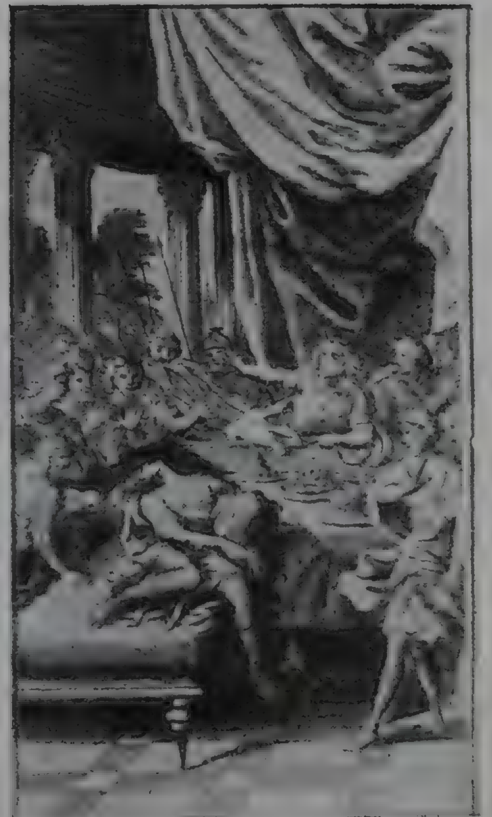

Esther

Andromaque

Britannicus

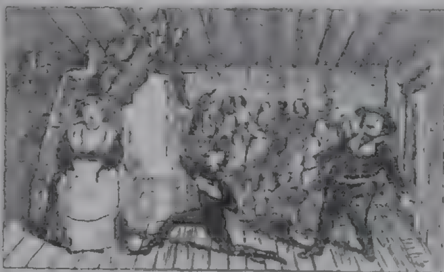
rombadöntik és megteremtik az újat. Már víziók jelennek meg szeme előtt, látja egyik táborban az elnyomókat, másikban az elnyomottakat, ahogy indulnak a nagy leszámolásra. Ott van ő is piros zászló alatt és legázolva is látja a diadalmasan előnyomuló, világszabadságot hirdető néphadsereget. Megjelenik előtte *Dózsa György* alakja, amint az izzó vastrónon porlad a teste, de lelkének, akaratának, céljainak örökösei vannak: az eszmét nem lehet megölni. Nem szabad a hamis prófétákra hallgatni; küzdeni kell addig, *míg a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet, míg a jognak asztalánál mind egyaránt foglal helyet,* míg a felüllevő gálya megérti, hogy a víz az úr. Mégis nagy tévedés volna P.-t a szocialisták költőjének lefoglalni. Nemzeti költő ő tetőtől talpig, de telítve a kor eszméivel. Az alulra került, az elnyomott néprétegek érdekében emeli fel szavát: küzd az idegen és hazai elnyomók ellen. A király és a nemesség kezében van a hatalom; fékezhetetlen szenvedéllyel támad ellenük. Még a multból is kikeresi azokat a királyokat, kik ártalmára voltak a nemzetnek, hogy esküszegő, zsarnok, vagy nevetséges voltukra rámutasson. A nemességet pedig *Pató Pál* és *Magyar nemes* c. szatiráiban mutatja be. Nincs előtte kialakult rendszer, melyért küzd; ha rábízták volna az új állam, az új világ megteremtését, zavarba jött volna, ő csak a maga korát fojtogató hurkokat, a maga nemzedékét bilincsbe verő törvényeket látja. Egész képzelete ezekkel a képekkel van telve: még a patak csörgedezése is a láncesörgést juttatja eszébe. Forradalmi lelke legerősebben az *Apostol*-ban nyilatkozik meg. Ezek a szélsőséges költeményei a magyar olvasóközönség egy részét elriasztották tőle. Minél szenvedélyesebb lett a hangja, annál többet veszített népszerűségéből. Az abszolutizmus hosszú éveinek kellett eljönnie, hogy a királyok ellen intézett lázító verseiben lelki örömöt találhasson az idegen tisztviselőktől agyonzaklatott magyar közönség. Szerelmi költeményei és népdalai az egész magyar közönség előtt népszerűvé tették nevét. Hangja közvetlen, őszinte, nyelve egyszerű. A népdal formáját nemcsak utánozza, de meg is nemesíti. A világ legszebb szerelmi költeménye, a *Szeptember végén*, felépítésében népdalszerű. Érzelmei általános emberi érzelmek s kifejezésükben meg tud szabadulni minden konvenciótól: újonnan fedezi fel a költészet számára az apát, az anyát, a feleséget, a barátot.

Leíró költészetében tűnik fel legerősebben páratlan képzelete. Mintha egészen másképp látta volna a világot, mint a közönséges emberek. Mintha lelki prizmája szétbontotta volna a kívülről jövő hatásokat, a számunkra egyszerűnek látszó kép az ő lelkében színessé válik: élet, mozgás, szín támad ott az ő számára, ahol mi alig fogtunk fel valamit. És amit meglátott, azt átadja az örökkévalóságnak. Az Alföldön magánosan álló pusztai kútra mi is odaképzeljük a mulandóságról gondolkodó sast, a napsütötte víztükrön apró tündéreket látunk és sarkantyúpengést hallunk, a rombadőlt épületből magasra meredő kémény egy nagy sóhajnak tetszik a mi számunkra is. P. megszépítette számunkra a világot, benépesítette a puszta Alföldet és jogosan mondhatta, hogy képzeletének erejével új világot teremtett ott, *ahol megszűnik az Isten világa.* Ezt a teremtő, mindig rugalmas, mindig gazdag képzelő erőt kortársai közül legjobban *Arany* ismerte fel, mikor meghajolt előtte úgy, ahogy nagy költő még nem hódolt más költőnek: *Emlények* c. versében hirdeti, hogy hatásosabb sorait P. szelleme sugallja neki.

P. elbeszélő költeményeivel is mindig bizonyos célt szolgált. *Az apostol* forradalmi elveit hirdeti, *János vitéz* és *A helység kalapácsa* a nép mulattatására szánt költemények. *Szécsi Máriát* szintén gyönyörködtetésre írta. Kisebb elbeszélő költeményei egy részének (*A király esküje, Kont és társai, Kun László krónikája, Dobzse László)* politikai célja van.

Prózai írásai közt legértékesebbek az *Uti jegyzetek, Uti levelek Kerényi Frigyeshez* és *Naplójegyzetei*; az ezekben megnyilatkozó közvetlenség és szeretetreméltó humor, meg az időnkint felcsapó komoly lelkesedés jellemzi *Arany* Jánossal való levelezését is. Elbeszélő munkái közt érdekes a *Fakó leány s a pej legény,* meg a *Nagyapa* c. népies történet. A *Hóhér kötele* c. regény a francia romantikusok bosszú-történeteinek kortörténetileg jellemző utánzata. Ez az egyedüli érde-

Illusztráció a Helység kalapácsa első kiadásához

kessége *Tigris és Hiéna* c. történeti drámájának is, amely a német Sturm und Drang íróinak pattogó mondataiban állítja szemünk elé Borics és Predszláva túlzottan megrajzolt alakját. Fennmaradt ezenkívül egy névtelen töredéke, amely

Hol sirjaink domborulnak,
Unokáink leborulnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Petőfi Sándor.

A Nemzeti dal utolsó szakasza Petőfi kézírásával

Eperjes életét mutatja be Caraffa idejében, s megsemmisítette egy Zöld Marciról szóló népszínművét. Lírai temperamentuma semmiesetre sem tette alkalmassá a drámaírásra.

A hányt-vetett életű költő sokat olvasott és sokat tanult. Német, francia és angol költők műveit olvasgatta. Az angolok között legjobban szerette *Shakespeare*t, talán a lelki rokont érezte meg benne: képzeletük teremtő ereje egyaránt óriási. *Sh. Coriolanus*-át ő fordította magyarra. A franciák közt túlbecsülte *Béranger*-t: itt a politikai rokonszenv befolyásolta ítélőképességét, *Goethe*-t »hidegsége« miatt nem szerette; *Heine* hatott reá, bár nem mindig szerencsésen.

P. műveltségét mutatja az is, hogy látszólagos egyszerűségével és közvetlenségével hihetetlen mélységek felett vezet el bennünket. P. nem volt tudós, de sokkal több volt a tudósnál: lángész volt. Műveit a világ minden művelt nyelvére lefordították; neve mindenütt ismerős, s a világirodalom legnagyobb lángelméi között emlegetik. Számos kiadásban jelentek meg művei. Nevezetesebbek: *Havas* Adolf: *P. összes művei.* Athenaeum. 6 kötet. *Badics* Ferenc: *P. munkái.* Franklin, 4 k. *Voinovich* Géza: *P. összes költeményei.* Franklin, 2 k. A Petőfi-irodalom igen gazdag. A legterjedelmesebb életrajzot *Ferenczi* Zoltán írta (3 köt.). Ferenczinek igen nagy érdemei vannak a költőre vonatkozó adatok összegyűjtése körül. Nagy német életrajzot írt *Fischer* Sándor. Rendkívül fontosak *Gyulai* Pál tanulmányai. Kiváló tanulmányokat írtak még többek között: *Erdélyi* János, *Horváth* János, *Péterfy* Jenő, *Riedl* Frigyes, *Salamon* Ferenc, *Szigetvári* Iván. Sokat tett a Petőfi-kultuszért *Meltzl* Hugó. *Lengyel.*

P. *Zoltán*, *1848. †1870. *P.* Sándor fia. Apja nyomdokaiba akart lépni. Sem testi, sem lelki ereje nem volt hozzá. Versei csak szárnypróbálgatások.

Petőfiné *Szendrey Júlia*, *1828. †1868. *Petőfi* 1847. vette feleségül. Nagy feltűnést keltett, hogy a költő halála után rövid idő múlva férjhez ment *Horvát* Árpád egyet. tanárhoz. Költeményeket írt. Ránkmaradt naplója és levelei érdekes világot vetnek egyéniségére és korára. Szana Tamás és Hatvany Lajos életrajzi tanulmányt írtak róla.

Petőfi-Társaság. 1876. alakult meg. Célja a *Petőfi*-kultusz ébrentartása és erősítése, továbbá a szépirodalom művelése. A *Petőfi*-kultuszemelésére alapította a *Petőfi-Múzeum*ot. Itt helyezte el a halhatatlan költő nagy gonddal összegyűjtött ereklyéit. Az irodalom népszerűsítése és a közízlés emelése végett felolvasóüléseket tart. Az irodalom ügyét régebben folyóiratával és pályázataival is szolgálta. Folyóirata újabban megszűnt, vagyona a világháború alatt és után elsorvadt. Első elnöke *Jókai* Mór volt, halála után *Herczeg* Ferencet választották elnökké. Jelenleg *Pekár* Gyula vezeti.

Petrarca, *Francesco*, olasz költő, a középkor egyik legkimagaslóbb szelleme, *1304 július 20., Arezzoban, †1374. júl. 18. Arquában. Apja Dantéval együtt a fekete-pártiak száműzöttje lett és Avignonba ment családjával. P. a montpellier-i és bolognai egyetemen tanult, azután visszament Avignonba, ahol pappá szentelték. 1327 nagypéntekjén a templomban megpillantotta azt a nőt, akinek egész életén át költészete javát szentelte, Laurát. Platónikus szerelme Laura halála után is tartott, és nyugtalan, de dicsőséges vándoréletét annyira betöltötte, hogy leszállt kedvéért a vulgáris nyelvhez, és bár az egész világ a latin költőt ünnepelte benne, szíve intimitásait olaszul öntötte ki. P. a latin nyelvű írásaival, latin kéziratok felkutatásával és kiadásával a renaissance kort megteremtő humanista mozgalom egyik kezdeményezője és vezetője volt, de az a hatalmas jelentőségű kulturális esemény, amelyet életre ébresztett, annyi egyéb ragyogó tehetséget termelt a következő századokon át, hogy a mai kor számára csak az a dicsősége tartotta fenn a nevét, amelyben utólérhetetlent alkotott: szerelmi lírája. P.-t 1341. a római Capitoliumon költővé koszorúzták: ezt a kitüntetést elsősorban latin hősköltemenyeinek, az *Africa*-nak köszönheti, amelyben az idősebb Scipio Africanus hőstetteit dicsőíti. A költeménynek lírai részei a legértékesebbek, mint ahogy P. ereje a személyes, intim érdekű költészetben van. Ezért különbek eposzánál a latin verses levelei *(Epistulae metricae)*. Pásztori költeménye *(Carmen bucolicum)* igen virágzó műfajt indított meg. Vallásos-aszkéta irataiban a világi érdeklődései miatt felébredt lelki konfliktusát akarja kibékíteni: a pogány Róma és a földi szerelemmel imádott Laura kultuszát reméli velük jóvá tenni *(De contemptu mundi*, bűnbánó zsoltárok, *De vita solitaria* stb.) Életrajzai *(De viris illustribus)*, levelei, bölcselkedő értekezései, vitázó iratai út-

jelzői voltak a humanista irodalomnak. P. olasz művei a *Canzoniere*, daloskönyv, és *Trionfi* (Diadalmenetek). A *Trionfi* allegórikus vizió, Dante szellemében, a *Divina Commedia* versformájában, P. vallásos erkölcsbölcseletének foglalata, az ember földi sorsának képe. A szerelem, a szűzesség, a halál, a hírnév és az idő sorjában diadalmaskodnak egymáson, de az időn is diadalmaskodik az Istenség, az emberi nem legvégső célja, vágyainak utolsó fóruma. A *Canzoniere* több, mint 300 szonettje, ballátái, sestinái és canzonéi, Laura életének, halála emlékének és nagyon kis részben hazafias politikai és vallásos témáknak vannak szentelve. P. szerelmi dalai Provence földjén ihletődtek és meg is szólal bennük a troubadouroknak még mindig le nem járt hivatalos tónusa, a gáláns finomkodás, a kényeskedő szalónnyelv mesterkéltsége, a raffinált szó- és allegória-játékok kultusza. És kiérzik belőlük, hogy P. egyenes utóda Danteék platonikusan bölcselkedő, szimbolista költői körének, a dolce stil nuovonak. De P. már egy hatalmas lépéssel átlépte a középkor határát. A középkori világfelfogásban siralomvölgyévé lefokozott érzéki világ P. géniuszának meglátásában már a szépet jelentette. Ez a forradalmi változás, a természet visszaértékelése, hogy a képző- és szellemi művészeteknek életképes forrása lehessen: benne van P. lírai felfogásában. P., aki mint szenvedélyes túrista, sőt útikönyv (lehetne mondani: turisztikai kalauz) szerzője, a tájak vonalait, a természet művészi csodáit az élet szépségei közé merte sorozni. Emberi szerelmet énekel, még ha a szerelmi illemtan minden hagyományos, konvenciós külső formáját tovább vállalja is. Érzése nem konvenciós pro-forma szerelem, mint a troubadouroké és nem misztikusan légies, mint a *dolce stil nuovo* jelképes, aszkéta szerelme. P. Laurája (csakugyan Laurának hívták-e, csakugyan Audibert de Noves leánya és de Sade felesége volt-e: még nem derült ki, és nem is döntően fontos) már nem testnélküli elvontság, nem szimboluma teológiai és világi erkölcsi eszményeknek, hanem eleven nő, akit egészen világi értelemben szeret. Igaz, hogy Laura *még mindig* a megközelíthetetlen ideál, mint a troubadourok feudális eszményképe; és hogy évtizedeken át, árnyalatkülönbség nélkül, mindig egyenlő tónusban eped utána: de a szerelem profánul emberi felfogása új távlatot nyitott meg. P. lírájának, modern szemmel nézve, ez a mindenekelőtt emberi irányzata a legnagyobb belső érdeme. Egyébként az érzelem színezetének fárasztó egyformasága, az édeskés szó- és rímjátékok, az erőszakolt metaforák megnehezítik a mai olvasónak a daloskönyv élvezetét. Annál hatalmasabb, példátlanabb volt P. visszhangja a renaissance-kor irodalmában. Nemcsak Olaszországban ért még olyan ragyogó feltámadást, amilyenben csak a nagy vívmányokat kezdeményező lángésznek lehet része, hanem külföldön is, Francia- és még inkább Spanyolországban, ahol egész lirikus nemzedékek az ő ideológiájában éltek, az ő esztétikájának törvényeit vallották. P. oldotta meg a tökéletes szonettet. Az ő szonettje rutinos kézzel, néha igazán nemes, de mindig jó csengésű fémből remekelt kis ékszer, magánvaló esztétikai érték. P. szonettje a hangulatot puszta ritmusával viszi, melódiájával hozza ki a gondolatot, esésével szinte mechanikusan váltja ki a lírai csattanót. P. olyan szervesen olvasztotta be a tartalmat az alakba, hogy a szonett az ő kezében nemcsak kötött formájú strófa, hanem tiszta programmzene, amelyben az alapgondolat és a harmónia kölcsönösen határozzák meg egymást. A szonettre, erre a legnehezebb, mert tömör, epigramma-szerű lírai fajtára P. ütötte a nemes fémjelzést: ezért lett az ő megszentelt formája abban a korban, amikor a dekoratív művészi érzék a legcsiszoltabb, az ötletes szókészség a legkifinomultabb volt, az olasz és spanyol renaissance fénykorában, a par excellence lírai műfaj. — P. szerelmi lírájának mi *Kisfaludy* S. Himfy szerelmeit köszönhetjük; összes szonettjeit *Radó* Antal fordította magyarra; életét *Katona* Lajos írta meg. *Honti.*

Petrescu, *Cezar*, kiváló román novellaíró. *Scrisorile unui răzeş* (Egy kisbirtokos nemes levelei) és *Drumul cu plopi* (A nyárfás út, 1924) c. kötetei finom elemző művészetükkel a román novellairodalom java termései.

Petri *Elek*, *1852. †1921. Előbb teológiai tanár, majd a budapesti ref. egyház lelkésze, végül püspök. Számos tanulmánya jelent meg a prot. lapokban. Az új ref. bibliafordításban résztvett; több részletet ő fordított.

P. *Mór*, *1863., tanfelügyelő. Költeményei többnyire szonettek; e versformának egyik legjelesebb magyar művelője. Különösen hazafias érzések kifejezésére talál őszintén és melegen felcsendülő hangokat. Történeti, irodalomtörténeti tanulmányai, továbbá bírálatai is jelentek meg. Főműve: *Szilágy vármegye monografiája.*

Petri, *Olaus*, *1497. †1552., Laurentius P. bátyja, svéd teológus és író, a reformáció harcos megszervezője. Működése döntő jelentőségű a svéd protestantizmus történetében. *Een handbook på svensko (Svéd kézikönyv)* és *Then svenska messan (A svéd mise)* c. műveivel megszabta az egész svéd protestáns vallásgyakorlatot; írt még theológiai munkákat és zsoltárgyűjteményeket: *Någre gudhelige vijsor (Istenes énekek)* az első svéd énekeskönyv. Tiszta, erős, zamatos nyelve és józan kritikája kiváló munkává teszi *Svéd krónikáját*. Mindezek mellett még a dráma terén is úttörő: *Tobie comedia*-ja az első svéd irodalmi dráma. A harcos, kemény, okos és erőszakos Olaf mesur, a kiátkozott pap, a halálraitélt kancellár s a mindezeken túl diadalmas hitujító egyike a svéd történet legmarkánsabb alakjainak. *Kecskeméti.*

Petrik *Géza*, bibliográfus, *1845. †1925. Sokáig működött a könyvkereskedői pályán, majd kizárólag a magyar bibliográfiának szentelte életét és e téren értékeset alkotott. Művei: *Magyarország bibliographiája* 1712—1860; *Magyar könyvészet* 1860—75. és 1886—1910. Hatalmas művének 1910—1920. évekre vonatkozó része befejezetlenül maradt.

Petronius, *Titus P. Arbiter*, latin szatiraíró; azonos azzal a P.-szal, akit Tacitus úgy emleget, mint Nero udvarában a finom ízlés mesterét (elegantiae arbiter) s aki Nero parancsára, valószínűleg a Piso-féle összeesküvésben való részesség gyanúja miatt kénytelen volt önkezével véget vetni életének (65). Típusa az előkelő római nagyúrnak, páratlanul művelt ember, finom ízlésű vivőr, s emellett a stílusnak utólérhetetlen művésze (Híven jellemzi egyéniségét *Sienkiewicz: Quo vadis?* c. regényében). Egyetlen műve maradt ránk, a *Satiricon*, ez is csak töredékesen. A mű eredeti alakjában legalább 16 könyvre terjedt; ebből ma csak a 14. könyv vége, a 15 k. és a 16. k. töredékei vannak meg. Legértékesebb maradványa művének a teljes 15. könyv, amely a parvenu örök típusának, Trimalchionak lakomáját írja le. A Satiricon tárgya három gézengúznak sorozatos kalandjai és csínytevései, amelyeknek folyamán az író alkalmat talál kora minden társadalmi, közéleti és erkölcsi bűnének, félszegségének, eltévelyedésének kigúnyolására és ostorozására. Erősen előtérbe lép benne az erkölcsi tendencia s ez, meg a szatiramotívumok túltengése meghatározza a mű műfaját: a *Satiricon* szatira; ezt mutatja mindenekfelett a forma is: a vers és próza keverése, az ú. n. menipposi szatirának jellemző sajátsága. P. újítása azonban az, hogy művét ilyen óriási terjedelemben alkotta meg; ilyen terjedelmű szatira ezen kívül sem a görög, sem a latin irodalomban nincs. Ez arra mutat, hogy P. módosította a menipposi műfajt és a regény, mimus és komédia elemeit is felhasználta nagyszabású erkölcsrajzának megalkotásában. Irói művészete páratlan: pompásan jellemzi személyeit, a típusok egész sorát alkotja meg s az egyszerűbb emberek beszélgetéseiben bátran és művészi szándékossággal alkalmazza a népnyelv elemeit. — Teljes magyar fordítása megj. a bécsi *Hellas*-kiadóvállalatnál (1922). A *Trimalchio lakomáját* leford. *Révay* József (Bpest, 1920). *Révay.*

Petrov, *Alekszej Leonidovics*, orosz történetíró, *1859. Szt.-Péterváron. Középiskolai, majd egyetemi tanár. A magyarországi rutének multjának a legalaposabb ismerője. Főműve: *Adalékok a magyarországi oroszság történetéhez* (Materialy k istorii Ugorskoj Rusi I.—VII. Sz.-Pétervár, 1905—1914). Ezenkívül több értekezést írt a magyarországi ruténekről s kiadta Bél Mátyásnak a *Tractatus de re rustica Hungarorum* c. munkáját a Nemzeti Múzeumban őrzött kézirat alapján, valamint *Pesty* Frigyes *Helységnévtárának* a Felvidékre vonatkozó részét. Az Adalékok VI. kötetét, amely az Országos Levéltárban őrzött »Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populosorum ...« c. kéziratot s annak kritikai feldolgozását tartalmazza, a magyar külügyminiszterium 1920. az Orsz. Levéltár példánya alapján újra kiadta s P.-ra hivatkozott annak a bizonyítására, hogy Magyarországon nem volt nemzetiségi elnyomás. P. a világháború idejében az orosz lapokban több cikkben tiltakozott Magyarország feldarabolása ellen. *Bonkáló.*

Petrovics *Elek*, művészeti író, *1873. Jogi tanulmányok és belügyminiszteri szolgálat után 1914. a Szépművészeti Múzeum igazgatója, majd főigazgatója lett. Különböző folyóiratokban megjelent tanulmányai, melyek eleinte főleg a modern művészet jelenségeivel foglalkoznak, utóbb a *régi művészetre* is átterjednek, *Ujakról és régiekről* címen összegyüjtve jelentek meg (Budapest, 1923). Megírta Ferenczy Károly életrajzát (u. o. 1923). *Éber.*

Petrőczi *Kata Szidónia*, *1658. †1708. *Pekry* Lőrinc gróf felesége volt. Lírai költeményeiben egyéni bánatát, nemzetének szenvedését írta meg. A kuruc-labanc világ zűrzavarai miatt sokat kellett szenvednie. Vigasztalást a vallásban keresett; több vallásos munkát le is fordított.

Petz *Gedeon*, *1863. Budapesti egyetemi tanár. Irodalomtörténeti tanulmányaiban a magyar és német irodalom érintkezéseit vizsgálja. Foglalkozott a magyar húnmondával. Számos filológiai és nyelvészeti cikke jelent meg a tudományos folyóiratokban. Fontosabb önálló művei: *Grimm törvénye*, *Az indogermán hangtan mai állásáról*, *A skandináv és angol* irod. története az *Egyetemes irod. tört.*-ben. Szerkesztette a *Magyarorsz. német nyelvjárások* c. füzetsorozatot.

Petzold, *Alfons*, német munkásköltő, *1882. †1923. Regényeinek, novelláinak, verseinek háttere, tartalma, éltetője: proletársors, nyomor, betegség, kórház, háború, a munka (felemelő s bántó vonatkozásaiban). Mint a legtöbb munkásköltő, ő is állandó harcban áll a tendenciával s megsínyli a belső forma hiányát. Tizennégy verskötetének legjavát adja *Gesang von Morgen bis Mittag* (1922) c. gyüjteménye.

Petzval *József*, *1807. †1891., matematikus és fizikus, egyideig a pesti, később a bécsi egyetemen volt tanár. Legnevezetesebbek geometriai optikai munkái: *Dioptrische Untersuchungen.* (Pest, 1843).

Pfeifer *Ignác*, *1867., magyar kémikus, műegyetemi tanár. Az ipari kémia több ágában alkotott nagyjelentőségűt. A víz, a tüzelőanyagok, a világítógáz technikájáról számos nevezetes dolgozatot írt magyar és német szaklapokba. *A technika vívmányai*-t (Művelts. Könyvt.) átdolgozta; tankönyveket is írt.

Pfeiffer *Péter*, *1862., magyar fizikus, az elektromosságtannal foglalkozott. Nagyobb munkái: *A váltakozó áramok és elektromos hullámok kisérleti tana* (Kolozs-

vár, 1912), *Az elektrotechnika elemei* (Kolozsvár, 1914).

Pfemfert, *Franz,* német író, *1879. A német aktivizmus reprezentatív képviselője. Folyóirata *(Die Aktion)* juttatja szóhoz és segíti első érvényesüléshez az expresszionizmus legtöbb költőjét ; a háború alatt menedéke Európa új, radikális irányú vagy hajlamú stílusművészetének. E művészet propagálása körül nagy szerepe van Pf. antológiáinak, sorozatos gyűjteményeinek *(Aktions-Lyrik* I—X., 1916, *Lit. Aktionsbücher* I—VI., 1916, VII—IX., 1919, X., 1921 ; részben : *Der rote Hahn,* 1917—1924).

Pfizer, *Gustav,* *1807. †1890., német költő, az *Uhland* körüli »sváb iskola« tagja. Költeményei *(Gedichte* 1831) bizonyos nevezetességre tettek szert *Goethe* rendkívül kemény ítélete révén. Néhány igénytelenül hangulatos dala hordozza költészetének egész értékét.

Phaedrus, *Kr. e. 15?. †Kr. u. 50?., latin meseköltő. Macedóniából származott, korán Rómába került s itt végezte iskoláit is. A rabszolgasorból Augustus szabadította fel. Legfőbb ambiciója volt, hogy híres ember váljék belőle. Ezért a költészetre adta magát : Aesopus görög meseköltő meséit latin senariusokba költötte át. Tiberius idején tűnt fel meséivel, amelyek a népszerűség mellett nagy bajt is zúdítottak rá. Bizonyos emberek találva érezték magukat egy-egy meséjétől és maga a mindenható Seianus emelt ellene vádat, amelynek következményeképen valami nagy szerencsétlenség (»calamitas«, mint maga mondja), számüzetés vagy egyéb büntetés érte. Meséinek főerénye a rövidség ; nyelvük tiszta, egyszerű, világos, verselésük nagyobbrészt kifogástalan, bár P. a trimeterben a klasszikus verseléstől elütő bizonyos szabadságokat enged meg magának. A mesék tanulságai néhol erőltetettek vagy nem illenek a meséhez ; egyébként is gyakran cserben hagyja P.-t az ízlése, különösen ott, ahol a görög mintaképtől eltér. *Révay.*

Phanokles (Kr. e. III. sz.), alexandriai görög költő. *Erotes é kaloi* (Eroszok vagy szép fiúk) c. elégiáiban isteneknek és héroszoknak szép fiúk iránti szerelmét énekelte meg. A ker. egyházi írók (Clemens Alexandrinus, Origenes, Lactantius) az ő költeményéből vett részletekkel bizonyítják a pogány görög világ erkölcstelenségét.

Philemon, *361. †263., görög vígjátékíró, Menandros szerencsés és népszerű vetélytársa. Athénben élt és írt, hosszabb időt töltött Ptolomaios egyiptomi király udvarában. Az új attikai vígjátékot művelte ; darabjai elvesztek, kettőt azonban *(Emporos* = A kereskedő ; *Thesauros* = A kincs) Plautus átdolgozásában *(Mercator* ; *Trinummus)* ismerünk. Valószínű még, hogy Plautus *Mostellaria* c. darabja is P. egyik vígjátékának *(Phasma* = Kísértet) átdolgozása.

Philes, *Manuel,* XIII—XIV. sz. bizánci költő, tipikus példája a versfaragónak (csak verset s főleg jambusban írt) s a császárok s előkelőségek kegyére pályázó »udvari« költőnek, ő az a Palaeologoskorban, ami »Prodromos« volt a Komnenoskorban. Alkalmi költeményeiben a téma s jelleme egyformán alantas, s bár formai kísérletei (dialogus) s tárgyválogatásai (műtárgy-leírások) néha érdekesek, általán szelleme van, formai (verselő-, nem stílus-) ügyessége is, egészben még bizánci mérték szerint mérve is ellenszenves. — Kiad. *Miller* 1855—57, Fr. *Dübner*—F. S. *Lehrs* 1875, E. *Martini* 1896. *Czebe.*

Philetas, alexandriai görög költő és tudós, I. Ptolomaios fiának nevelője, Hermesianax és Theokritos költők tanítója ; e révén nagy hatással volt az ifjabb nemzedék grammatikai és költészeti irányzatának kialakulására. Írt epigrammákat ; szerelmi elégiákat kedvesére, Bittisre ; hexameteres epyllionokat *(Hermes* ; *Telephos* ; *Demeter).* Glosszáriuma *(Atakta)* erősen hatott az alexandriai költők szókincsére. *Révay.*

Philippe, *Charles-Louis,* francia regényíró, *1874. †1909. Rövid életében szegénységgel és betegséggel küzködött. Regényeiben is a szegényeket, az egyszerű falusi embereket vagy a párizsi kövezet csenevész emberpalántáit rajzolja szeretettel. Írásait sokszor brutális realizmusuk és érzékiségük ellenére a szeretet evangéliumi miszticizmusa hatja át. Legjelentékenyebb alkotásai : *Charles Blanchard, Le père Perdrix, Bubu de Montparnasse, Marie Donadieu, Croquignol, Dans la petite ville* (novellák) s a *Mère et l'enfant.* Az újabb kritika a modern francia szép próza egyik mesterének tartja. Magyarul : *Perdrix apó, Donadieu Mária, Bübü.* *Kállay.*

Philippos, Thessalonikéből, görög epigrammaköltő. A görög Anthologiában 80 kedves epigrammája maradt ránk. Az ő gyűjtése révén került az Anthologiába a Kr. e. 50 és Kr. u. 50 közé eső száz év görög epigramma-termése.

Philistion, Nikaiából, görög mimusköltő. Már a Kr. u. II. sz.-ban magasztalva emlegetik s a Kr. u. V. sz.-ban az irodalmi legenda a mimus feltalálójának tartotta. Fennmaradt töredékei nem hitelesek s így irodalmi működéséről és értékéről nem alkothatunk fogalmat.

Phillips, *Stephen,* angol drámaíró, *1866. †1915. Költői tehetségével sikerült a közönség érdeklődését újból felébreszteni a versesdrámák iránt. A külső hatásra is nagy súlyt helyezett. Versei közül legszebbek a *Primavera*-gyűjteményben találhatók, nagy sikere volt a *Christ in Hades*-nek ; *Marpessa* visszautasítja a halhatatlan Apollót egy halandó férfiért. Mint drámaírót az óriási sikerű *Paolo and Francesca*-val (1899) ismerték meg. Ph. többi drámája : *Herod, Ulysses, Nero* s a Dávid és Bathseba bibliai történetét a modern puritán Angliába helyező *The Sin of David.* Mindegyikben sok melodráma van, nagy szerep jut a külső kiállítás pompájának ;

költői nyelvük a dráma nyelvére sem maradt hatás nélkül. *Rózsa.*

Phillpotts, *Eden,* angol író, *1862. Regényei: *My Devon Years*; *The Mother, The Humer Boy,* stb. Drámáit többnyire regényeiből merítette. Legnagyobb sikere volt (400-szor adták) *The Farmer's Wife*-nek. Versei több kötetben jelentek meg. (*Plain Song, As the Wind Blows,* 1920). Ujabban detektívregényeket is ír.

Philo, zsidó epikus költő, az idősebb Philo, a Kr. e. II. sz.-ban élt. *Jeruzsálemről* írt eposza gyenge hexameterekben, dagályos és mesterkélt görög nyelven szól a zsidó nép régi történetéről s megénekli Jeruzsálem forrásait és vízvezetékét is. Egyike az első zsidó kisérletezőknek, akik a görög irodalom mezeire is át mertek menni. Az eposzból három kis töredék maradt *Eusebius*-nál. *Szimonidesz.*

Philogelos. Görög tréfa és adomagyűjtemény, valószínűleg a Kr. u. III. sz. végéről. A kéziratok szerint bizonyos Hierokles és Philagrios nevű, közelebbről nem ismert grammatikusok szerkesztették. Első részében az ügyvédeket és tanárokat csúfoló tréfák szerepelnek, aztán következnek az egyes városok gyengéit gúnyoló anekdóták, végül pedig egyes jellemtípusok fogyatkozásait pellengérre állító tréfák. Legjobb kiadása: A. *Eberhard* (Berlin, 1869). Németre ford.: K. W. *Ramler* (Berlin, 1782). *Révay.*

Philoxenos, kytherai születésű dithyrambos-költő, *435. †380. Megfordult Athénben (először mint rabszolga), aztán többek közt Syrakusaiban, ahol az idősebb Dionysiost rossz költeményeiről mondott őszinte ítéletével felingerelte s ahol a Latomia del filosofo ma is őrzi emlékét. 24 dithyrambosa között igen híres volt *Kyklops* (Polyphemos epedő szerelmi dala a szépséges Galateia néreidához) — az első bukolikus dithyrambos. — Maradványok: *Bergk:* Poet. lyr. Gr. III. V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.

Phlorios és Platziaphlora, XIV--XV. sz.-i bizánci görög verses regény, a *Cantare di Florio e Biancifiore* c. olasz mű szabad átdolgozása. — Kiad. W. *Wagner* 1870. Irod. Ch. *Gidel: Études sur la litt. gr. mod.* 1866, Éd. du *Mérel: Floire et Blancheflor* 1856.

Phokylides, miletosi görög elégia-költő (Kr. e. 540 körül). Rövid szakaszokba összefoglalt pár soros erkölcsi és életszabályokat költött hexameterekben és disztichonokban. Csak gyér töredékek maradtak fönn. Kiadások: *Bergk:* Poet. lyr. Gr. II.; *Hiller-Crusius:* Antholog. lyr. (1907). — Ellenben teljesen fennmaradt egy hoszszabb (230 hexameterből álló) *Gnomai Phokylidu* (»Ph. gnómái«) c. tankölteménv, amely a zsidó törvényekre emlékeztet s amelynek szerzője J. *Bernays* (*Ges. Abh.* 1885. I.) szerint valóban egy görög műveltségű alexandriai zsidó, talán zsidókeresztény. — Kiadás: *Bergk:* i. m. — Fordítás: *Nickel* (1833). — V. ö. *Ludwich: Über d. Spruchbuch d. falschen Ph.* (1904); *Roszbroich: De Pseudophocylideis* (1910); *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* II. *Schmidt.*

Photios, kb. 820—891, a IX. sz.-i bizánci irodalom s az összes kortársak leghatalmasabb szellemi nagysága, tanító (VI. Leó császár nevelője), pátriárka (az egyház szentjei közé is vette), Kelet és Nyugat meghasonlásának egyik előidézője, államférfi, filozófus (Aristoteles híve), sokoldalú tudós. Legkevésbé jelentős elméleti teológiai munkássága, bár terjedelmes, így *Amphilodia* c. műve, vagy 300 értekezés foglalata s vitairatai a »latinok« ellen, továbbá homiliái, melyekben elsőrendűt nyujt. Irodalomtörténeti művei ellenben, ú. n. *Könyvtár*-a vagy *Ezer könyv*-e, olvasmányainak, mintegy 280 különféle műfajhoz tartozó könyvnek a kivonata, továbbá *Szójegyzék*-e (melynél ő inkább csak irányító volt) az antik világ ismeretének, legtöbbször találó ítéletének emléke s számunkra a tanulságok tárháza. Egyetlen fogyatékossága, Ph. tehetségének hiánya, a költészettel szemben való érzéktelensége, aminthogy ő verselőnek is gyenge. Közmondásgyűjteménye becses. Törvényhozása pátriárka korában, irodalmilag is fixírozva, nagyjelentőségű volt. Levelei szellemi gazdagságának ragyogó emlékei. — Kiad. összes művek: *Migne:* Patrol. Gr. 101—104; azonkívül J. *Hergenröther* 1869; S. A. *Naber* 1864—65 (lexikon); J. N. *Valettas* 1864 (levelek). — Irod.: J. *Hergenröther: Ph., Patriarch. v. Kpel, s. Leben, s. Schriften u. d. grisch. Schisma,* 3 köt., Regensburg 1867—69. *Czebe.*

Phrynichos, a legrégibb görög tragédiaírók egyike (500 körül), állítólag még *Thespis* tanítványa, a legnagyobb görög tragikus Aischylos előtt, akinek idősebb kortársa volt. Elsőnek hozott színpadra női (de férfiaktól játszott) szerepeket. Darabjaiban Aischylos újításáig egy színész szerepelt s még a kar játszotta a főszerepet s a (különben elragadó szépségű) lírai elem volt uralkodó. 10—11 darabjából csak töredékek maradtak fenn. Anyagát nem csupán a mitoszból, hanem részben a történelemből is vette. Híres darabja volt a *Miletu halosis* (»Miletos elfoglalása«; 406 körül), amellyel könnyekre fakasztotta az athénieket; ennek ellenére pénzbírsággal sújtották (mert a szövetséges város bajában saját hibájukat és szerencsétlenségüket állította szemük elé) és a darab színrehozatalát betiltották.

Egy másik történeti tárgyú darabja, Aischylos *Perzsák* c. darabjának mintaképe, a *Phoinissai* (Föniciai nők), Athénnek a perzsa háborúban szerzett érdemeit dicsőítette. — Töredékek: *Nauck:* Trag. Graec. fragm.; *Diels:* Rhein. Mus. LVI. (1901). — V. ö. *Brinkmeier:* Der Tragiker Ph. (1884); *Christ:* Gesch. d. gr. Lit. I.

Phr., görög vígjátékíró (400 körül), az ó-attikai komédia művelője. Szerette a személyes támadásokat, őt viszont mások támadták, többek közt Aristophanes. 10 darabjának maradványaiból ítélve erős oldala nem annyira a genialitás és invenció volt, mint inkább a formai ügyesség és a jó ízlés. — Maradványok: *Koch:* Comic. Att. fragm. I. — V. ö. *Kirchner:* Pros.

Att. II.; *Wilhelm:* Urk. dram. Auff.; *Christ:* Gesch. d. gr. Lit. I. *Schmidt.*

Physiologus, egy hellenisztikus szimbolikus állattan összeállítójának álneve. A legrégibb (Kr. u. II. sz.) Ph. Alexandriából való és a Biblia állatmondáit bővíti ki egyéb hagyományokkal. Megalapozza ezzel a középkori vallásos szimbolikát. A skolasztikusok és a középkori költők igen sokat merítettek belőle; a nemzeti nyelveken is megjelentek átdolgozásai (Bestiariumok). A gótika szimbolikája a Ph.-on alapul.

Piave, *Francesco Maria,* *1824. †1876. Verdi majdnem összes librettóinak szerzője. Nem épen sikerült alkotások, azonban verseinek könnyedsége és ritmusa nagyon elősegítették Verdi munkáját.

Picabia, *Francis,* francia lirikus, a dadaista irány egyik megalapítója. Ismert műve, amelynek címében programja is benne van: *Pensées sans langage.*

Picard (ejtsd: pikár), *Edmond,* belga író, *1836. †1924. Költeményeken és regényeken kívül jogi munkákat is írt. Ismertebb regényei: *La veillée de l'huissier, Le juré.*

Pichat (ejtsd: -sá), *Michel,* francia drámaíró, *1790. †1828. Az álklasszikusok utolsó nemzedékéhez tartozik. 1825. a filhellén mozgalmak hatása alatt sikere volt *Léonidas* c. tragédiájának.

Pichler, *Adolf,* *1819. †1900., osztrák-német költő. Lírai költészetét egészséges, eleven tehetség és erős elmélkedő hajlam jellemzi: *Lieder der Liebe, Gedichte, Hymnen, Deutsche Tage,* fő jelentősége azonban az epika terén van. Költői elbeszélései honi és idegen tárgyakról szólnak s néhány igen szép van köztük: *Fra Serafico, Neue Marksteine, Zaggler-Franz.* Prózai elbeszélései tiroli történetek: *Allerlei Geschichten aus Tirol, Neue Gesch. aus Tirol.*

P., *Karoline,* *1769. †1843. Családi nevén *Greiner,* osztrák-német írónő. Kortörténeti írásai rendkívül érdekesek: *Zeitbilder* (1840, 2 köt.) és *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben,* (kiadta F. *Wolf,* 1844., 4 köt.) — Összes m. 1828—44. 60 köt. Válog. elb. kiadta A. *Petersdorf,* Berlin, 1890. A *Denkwürdigkeiten*-t újonnan kiadta *E. K. Blümml,* München, 1914. (G. Müller), 2 köt.

Picón, *Jacinto, Octavio,* spanyol regényíró, *1852. †1924. Regényírói fejlődésében a szélső társadalmi radikalizmussal kezdte; ebből a korból legjobbak a realisztikus *Dulce y sabrosa* (Édes és ízletes) és az antiklerikális *El enemigo* (Az ellenség). Élete második felében megtért, akadémikus is lett. Utolsó művei *Juanita Tenorio* (A női Don Juan) és *Sacramento* a tiszta, célzat nélkül való művészetet képviselik.

Piero della Vigna, lírai költő, *1180. †1249., a provençal troubadour-költészet hatása alatt keletkezett siciliai iskola tagja, II. Frigyes császár, siciliai király kedvelt embere volt, de az udvar intrikus, irígy besugói árulással vádolták, Frigyes megvakíttatta és bebörtönözte: P. állítólag a börtön falán zúzta szét fejét. Dante a Pokol 13. énekében, az öngyilkosok bűnhődő helyén megható szavakkal mondatja el vele tragédiáját. P. versei szerelmi költemények, teljesen a troubadourok stílusában, minden különös egyéni sajátság nélkül. *Honti.*

Pikareszk-regény, l. *Kalandorregény.*

Pikler *Gyula,* *1864. Temesváron, 1903—1919. a budapesti egyetemen a jogbölcselet tanára, 1919 óta vidéken él. Szociológiai műveiben (*A jog keletkezéséről és fejlődéséről. — Az emberi egyesületek és különösen az állam fejlődéséről,* I. kiad. Bpest, 1897) P. az ú. n. belátásos iskola híve. Az embereknek egyforma szükségleteik vannak s belátják, hogy ezek jobban kielégíthetők, ha összeállanak; összeműködésük szabályozására a jogszabályok szolgálnak. Mind jobb ilyen szabályokat találnak ki s azok célszerűségének belátása alapján változnak a társadalmi élet formáin. P. ezenkívül lélektannal is foglalkozott (*A lélektan alapelvei,* Bpest, 1908) és különösen nagyértékűek az érzékszervek lélektanára vonatkozó, német nyelven megjelent vizsgálódásai. *K. Nagy D.*

P. *J. Gyula,* *1864., orvos, statisztikus és közgazdász, hosszabb ideig a budapesti fővárosi statisztikai hivatal aligazgatója volt. Különösen halálozási és lakásstatisztikával, továbbá szellemes és eredeti modorban a telekértékadóval, Henri George tanaival, pénzelmélettel stb. foglalkozott.

Pilch *Jenő,* *1872., ezredes, hadtörténeti író. Szerkesztette a *Magyar Mars* és a *Magyar katonai közlöny* c. folyiratokat és a Tud. Akadémia kiadásában megjelenő *Hadtörténeti Közlemények*et. Főműve: *A nagy háború.*

Piljnják, *Borisz,* orosz író, *1894. A legtehetségesebb modern írók egyike, de művei igen változó értékű. Gyönyörűen megírt regényei s elbeszélései mellett sok a gyenge. Első elbeszélő kötete 1918. jelent meg, azután gyors egymásutánban adta ki újabb műveit. *A mult* c. (1920) csodaszép novelláskötetével vonta magára a figyelmet. Csakis időszerű témákat dolgoz föl, ezért írásaiban benne van a mai Oroszország története. Szép a *Meztelen év* (Golyjgod, 1920) c. kaotikus regénye. Egyéb művei: *Iván és Mária* (1920), *Pétervári elbeszélés, Elbeszélések könyve, Két elbeszélés* (1924), *Regénytárgyak* (1924), *A hideg Anyaföld* (1925), stb. Hibája, hogy sokszor zavaros és tendenciózus. Bár eurázista s így a nyugati műveltséget nem szereti, mégsem a právoszláv és az alázatos, hanem a pogány Oroszországot mutatja be. A muzsik szerinte anarchista, aki egyformán gyűlöl minden urat, akár fehér, akár vörös s a várost sem szereti. P. stílusán Ljeszkov, Remizov és Bjelyj hatása érzik. *Bonkáló.*

Pillat, *Jon,* modern román költő. Üde ritmusú, erőteljes nyelvű költeményei napjaink legjobb román költői termékei. (*Pe Arges in sus* = Az Arges folyón felfelé, *Satul meu* = Az én falum.)

Pilon, *Edmond,* francia költő, kritikus és essayista, *1874. Mint lirikus egyik tehetséges tagja a szimbolista iránynak. *Les poèmes de mes soirs, La maison d'exil* c.

kötetei nagy sikert arattak. Sokáig volt az *Ermitage* kritikusa. Egész sereg finom tanulmányt és essayt írt, melyekben leginkább a XVIII. század erkölcseivel és művészetével foglalkozik: *Portraits français, Le dernier jour de Watteau, Portraits tendres et pathétiques.* Igen finom és mély Francis *Jammes*-ról írt tanulmánya.

Pindaros a legnagyobb és legünnepeltebb görög lirikus, *Kr.e.522.v. 518.†442, »A dirké-i hattyú«. Thebai közelében, Kynoskephalai faluban született. Tanítói állítólag nagybátyja, Skopelinos thebai-i fuvolajátékos, Myrtis és Korinna költőnők s jelesül Lasos dithyrambos-költő. 20 éves korában kezdte költői pályafutását. Megrendelésre győzelmi énekeket költött a nagy nemzeti versenyek győzteseire és szent énekeket az istenek ünnepeire, minélfogva kapcsolatba jutott a görög városok előkelő családjaival és külföldi fejedelmekkel, Sándor makedoniai királlyal s főleg az akragasi Theronnal és a syrakusai-i Hieronnal, valamint a görög templomoknak, főleg a delphoi-i szentélynek papságával, úgyhogy élete derekán már egész Hellas nemzeti költője volt. Csak a karköltészetet művelte, de ennek körülbelül minden nemét (l. *Karköltészet*). Költeményeiből azonban, idézetekben és papyrosokon fönnmaradt jókora töredékeken kívül, nem jutott ránk több, mint 44 darab (4 könyvre osztott) *epinikion* (győzelmi ének), amelyek az *olympiai, pytho*-i, *nemeai* és *isthmosi* nemzeti verseseinyek győzteseit ünneplik, s amelyeket a győzteseknek szülővárosukba való bevonulása alkalmával karok énekeltek lant és fuvola kísérete mellett. Az epinikion magva rendesen egy (néha több) mitosz, kezdete a kivívott győzelem alkalmára utal, a vége visszatér a győztesnek és nemzetségének győzelmeire. A legtöbb dalnak felépítése hármas tagoltságú (stropha, antistropha, epodos) s mindegyiknek más-más a metrikus formája, következőleg más-más volt a (sajna, elveszett) melódiája is. P. mint költő csupa méltóság és fennköltség, erkölcsi komolyság és vallásosság. Bámulatos művész a rendkívül változatos és eredeti ritmikus és metrikus formák alkalmazásában; elragad gondolatainak mélységével és szárnyalásával, képeinek és metaforáinak nagyszerűségével és pazar gazdagságával s nyelvének dithyrambikus lendületességével (»ruit P. ore profundo« : Hor.), de nem ritkán határtalanul merész a kompozicióban (szereti a hirtelen, ugrásszerű átmeneteket), gyakran talányos, mindig nehezen érthető. Nyelve nem a lokális boiót tájnyelv, hanem a karköltészetnek dórizáló (aiol és attikai elemekkel kevert) műdialektusa. Poézise a hellénisztikus és a római időkben rendkívüli becsülésben állott. — Irodalom: V. ö. általában *Christ: Gesch. d. gr. Lit. I.* (ahol további biblogr.); azonkívül: *Lübbert: P. Leben u. Dichtungen* (1882); *Fináczy* E.: *P. élete és költészete* (E PhK. 1884); *Croiset: La poésie de Pindare* (1886); *Villemain: Le génie de P.* (ford. *Csiky* G. 1888). — Kiadások: Ed. princ. *Aldus* (Venet. 1531); *Christ* (1896); *Schröder* (1908). — Fordítások: *Donner* (1860); M. *Schmidt* (1869); *Fraccaroli* (1894); — egyes költeményeket fordítottak: *Hegedüs* I., *Latkóczy* M., *Radó* A. (Gör. költők). *Schmidt.*

Pindemonte, *Ippolito*, olasz költő, *1753. †1828. Híre nagyobb volt tehetségénél. *Foscolo* neki dedikálta *I sepolcri* c. eposzát. Említésre méltó *I viaggi* (Az utazások) c. leíró költeménye, de különösen *Alla Melanconia* (A melancholiához) c. ódája.

Pinero, *Sir, Arthur Wing*, angol drámaíró, *1855. Eredetileg szinész volt. Ibsen hatása alatt a modern problémákat sikerrel viszi színpadra mély lélektani erővel. Legnagyobb sikere volt *The Second Mrs. Tanqueray*-nek (1893) (nálunk is adták), melyben annak következményeit mutatja be, ha egy előkelő állású férfi a szeretőjét veszi el. (*The Magistrate.* Nálunk: *Aeneas papa* c. alatt adták.) Nagyhatású volt *The Notorious Mrs. Ebbsmith*, egy női szocialista agitátor története. *Iris*, a női gyengeség rajza. Egyéb híres darabjai: *Letty*; *The Gay Lord Quex*; *His House in Order* (nálunk: *A tökéletes feleség* c. alatt) s az újabbak közül: *Mr. Livermore's Dream*; *The Freaks*; *Quick Work*; *A Seat in the Park, Monica's Blue Boy* (zenés némajáték). *Rózsa.*

Pintér *Jenő*, *1881. Jászberényi, majd budapesti középiskolai tanár; 1919 óta budapesti tank. főigazgató. Az *Irodalomtörténet* c. folyóiratot megalapítása óta szerkeszti. Egyike legtermékenyebb és legtevékenyebb irodalomtörténetíróinknak. Még a világháború előtt megírta a magyar irodalom történetét. Műve irodalmunknak legterjedelmesebb egységes feldolgozása. Főműve: *A magyar irodalom történetének kézikönyve.* 1921. Tudományos rendszerezés két hatalmas kötetben. Ez a terjedelmes munka — gazdag és teljesnek mondható repertóriuma miatt is — nélkülözhetetlen minden irodalomtörténetíró számára. 1926. jelent meg a művelt közönség számára írt *Magyar irodalomtörténete.* Ebben a kötetben a jelen irodalmát is ismerteti és az utódállamok magyar íróinak munkásságát is jellemzi. Számos irodalmi művet adott ki és látott el magyarázatokkal, többek között *Az ember tragédiáját.* Megteremtette a középiskolai tanulók versenyét, szerkeszti a budapesti főigazgatóság értesítőjét, sajtó alá rendezte az új középiskolai rendtartást. Tankönyvei az egész országban el vannak terjedve.

P. *Kálmán*, *1854. †1902. Szerzetes tanár. Irodalomtörténeti munkái közül fontosabbak: *Vörösmarty realizmusa, Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról, Irodalmunk a milleniumig, Ujabb elbeszélő irodalmunk.* Tankönyveket is írt.

Pirandello *Luigi*, *1867. június 28-án Girgentiben (Siciliában). Tanárnak készült és mint ilyen, a háború végéig működött is. Csak e század elején vették észre Olaszországban irodalmi működését, és

a kritikusok és ő, mint Giovanni Verga egyik tanítványát emlegették. Egyszerűen és szerényen éldegélt. Sokat utazott, különösen Németországban és pedig a Rajnavidéken. Híressé csak a *Sei personaggi in cerca d'autore* (Hat szerep keres egy szerzőt) c. drámája után lett, amelyet 1918. adtak elő. Kétségtelen, hogy P. a mai Olaszország legnagyobb drámaírója. Mint naturalista elbeszélő kezdte pályafutását, Verga nyomdokain haladva, de szereplőiben már akkor is érezhető volt valami metafizikai nyugtalanság, amely a Verga személyeiből teljesen hiányzik. Igazi énjét P. csak színdarabjaiban tudta megtalálni, ezek tették őt, az alig ismert írót, a ma élő olasz írók egyik legnagyobbikává. P. műveinek legfőbb problémája az a dualizmus, mely az élet, mint ujdonságok örök teremtője és ama »formák« között keletkezik, amelyeket az élet magára venni kényszerül, s amelyekben viszont nem képes nyugton maradni, úgy hogy az ember részére valóságos börtönné válnak. P. műveiben a cselekményből akkor robban ki a dráma, amikor az ember, aki bebörtönözve él valamely »formában«, ennek tudatára jut, önmaga, vagy mások által. Akkor történik »élet« és »forma« között az összecsapás. Az ember egy pillanatig szabadulni igyekszik, minden »formán« túl élni akar a szabadság amaz ős vágyának részegségében, amelyet megvalósítani nem képes. Ez az oka annak, hogy ismét a régi formájába esik vissza, vagy még ennél is rosszabba. A pirandelloi dráma kritikus pillanata az, amikor az ember a tiszta és egyszerű életből az élet tudatába való átmenetet érzi. A személyiség, a jellem nála nem egyszer s mindenkorra kiszabott valami. A jellem örökkön változó és vibráló eredmény, melyet a gondolat és reflexió teremtenek. Nincs többé tárgyakból és értékekből álló világ, melyet a szereplők kénytelenek tudomásul venni. Minden szereplőnek az a világa, melyet saját maga teremt magának. Annyi a világok száma, amennyi a gondolkozó egyéniségeké. És mindezek a világok egyértékűek és mivel a gondolkozó egyéniségek egymással nem érintkezhetnek, a maguk alkotta világok is elkülönözött életet élnek. Minden egyéniség külön valami, függetlenül attól, amit a többi egyéniség számára jelent. Az annyira eredeti szerző nem tetszhetett rögtön a közönségnek és P. csak nehezen tudott a publikum kegyeibe jutni, úgy hogy Olaszországban még ma is inkább tapsolják, mint szeretik. De ma már a régi és az új színház között szakadék keletkezett. A Ma P.-é. Minden művéből érzik, hogy ő a színház egy új korszakának kezdeményezője.

Művei : Költemények : *Mal Giocondo* (Víg betegség), Palermo, 1889 ; *Pasqua di Gea* (Gea husvétja), Milano, 1891 ; *Elegie Renane* (Rajnai elégiák), Róma, 1892 ; *Elegie Romane* (Római elégiák, Goethe fordítása), Róma, 1896 ; *Fuori di Chiave* Róma, 1912 ; — Elbeszélések : *Amori senza Amore* (Szerelmek szerelem nélkül) Róma, 1894 ; *Quand' ero matto* (Bolond koromban) Torino, 1902 ; *Beffe della Morte e della Vita* (A halál és az élet csúfolódásai) Firenze, 1902 ; *La vita Nuda* (A meztelen élet) Milano, 1910. A firenzei Bemporad kiadóvállalatnál sajtó alatt áll P. összes elbeszéléseinek sorozata ; *Novelle per un anno* (Egy évre való elbeszélések), mely 365 elbeszélést fog tartalmazni. Ebből a sorozatból megjelent már 8 kötet. — Regényei : *Il Turno* (A sor) Milano, 1915 ; *L'Esclusa* (Az elhagyott) Milano, 1917 ; *Il fu Mattia Pasqual* (Néhai Pasqual Mátyás) Milano, 1904 ; *Suo Marito* (Az ő férje) Firenze, 1911 ; *I Vecchi e i Giovani* (Öregek és fiatalok) Milano, 1913 ; *Si gira . . .* (Perdülünk) Milano, 1916. — Színdarabok : P. összes színdarabjai szintén rendezés alatt állnak Bemporad kiadóvállalatnál (Firenze) ; *Maschere nude* (Meztelen maskarák) cím alatt. Fontosabb darabjai : *Pensaci, Giacomino* (Gondold meg, G.), *Cosi è, se vi pare* (Igy van, ha úgy tetszik) ; *Il piacere dell' onestà* (A becsületesség öröme) ; *Il giuoco delle parti* (A szerepek játéka) ; *Il berretto a sonagli* (A csörgősapka) ; *Tutto per bene* (Minden rendben van) ; *Come prima, meglio di prima* (Mint azelőtt s jobban, mint azelőtt) ; *Sei personaggi* (Hat szerep) ; *Enrico IV.* (IV. Henrik) ; *Vestire gli ignudi* (Felöltöztetni a mezteleneket) ; *L'uomo, la bestia e la virtù* (Az ember, az állat és az erény) ; *La signora Morli, una e due* (Morli őnagysága, első és második). — Kritika : *Arte e scienze* (Művészet és tudomány) Róma, 1908 ; *L'umorismo* (A humor) Firenze, 1921. Legújabb (1926) művei : *Il vecchio dio.* (Novella.) *La ragione degli altri.* (Vigjáték.)

Widmar.

Pirchala *Imre,* *1845. †1920. Tanár, végül tank. főigazgató. Latin filológiával foglalkozott. Népszerű latin tankönyveket és szótárt adott ki.

Pirkheimer, *Wilibald,* *1470. †1530, nürnbergi patricius, humanista és történetíró ; főműve a svájci Eidgenossenschaft s az ellene viselt háború története, melyben P. maga is résztvett. *(Bellum suitense.)* A retorikus-humanista történetírói stílust követi. Sikamlós latin költeményeket is írt. *Eccius dedolatus* (A meggyalult Eck) c. szatirájában Luther nagy ellenfelét, a híres ingolstadti teológust, Eck-et gúnyolta.

Piron, *Alexis,* francia költő és színműíró, *1689. †1773. Szatirái, chansonjai, epigrammái elmések, de gyakran igen szabadszájuak. A színpadon nagy sikere volt *la Métromanie* c. vígjátékának. *Le Fils ingrat* c. darabjával az »érzékeny játék« divatjának áldozott. Akadémikussá való megválasztását XV. Lajos nem hagyta helyben ; ennek köszönheti, hogy két sora halhatatlanná lett, t. i. tréfás sírfelirata : »Ci-gît Piron, qui ne fut rien — Pas même académicien«.

Benedek.

Pirrichius. Az időmértékes verselésben két rövid szótagból álló láb : ◡◡

Pisides, *Georgios,* VII. sz. bizánci költő, epikus a legtágabb antik értelemben, a formája azonban általánosságban mindenhol a hatos iambus, s csak egyszer a legkésőbbi formája, Nonnos-féle hexameter, a bizánci kor s a maiak ítélete szerint is a középgörög költészetben vezető, szerkesztésbeli, nyelvi és verselési tökéletessége és ízlése messze társai fölé emeli. Történeti (Herakleios császár hadjáratairól), teológiai-filozófiai (a világ teremtéséről) s egyéb elmélkedő polemikus s alkalmi költeményei s epigrammái vannak. — Kiad. *Bonnban* 1836 és *Migne* Patr. Gr. 92, L. *Sternbach* Wiener Stud. 13 (1891). *Czebe.*

Piso *Jakab,* XVI. századbeli humanista költő, * Medgyesen. Olaszországban nevelkedett ; később Erasmussal tartott fenn baráti összeköttetést. Mint kora egyik legkiválóbb latin költőjét, I. Miksa császár poeta laureatus-szá koronáztatta. Költeményeinek több német kiadása van. L. *Ábel* Jenő : *Magyarországi humanisták,* 1880.

Pistoia, *il,* voltakép Antonio *Cammelli,* olasz burleszk és politikai költő, *1436. †1502. A Burchiello nyomán kelt burleszk költészetnek legtehetségesebb, még a mesternél is különb művelője. Szatiráit, a nyomorról festett keserű humorú életképeit ép úgy ihlették korának ferdeségei, mint saját földhöz ragadt szegénysége. Hazájának, Pistoiának és egész Olaszországnak politikai eseményeit hosszú szonett-sorozatban örökítette meg.

Piszárev, *Dimitrij Ivánovics,* orosz kritikus *1841. †1868. Ragyogó tollú kritikus volt s óriási hatása volt a hatvanas évek ifjuságára, amelyet forradalmivá tett. Bár gazdag és előkelő család sarja s művelt férfiú volt, gyűlölte a civilizáció magasabb formáit s mint Tolsztoj Leo, a civilizáció elvetését hirdette. Hat kötetnyi kritikai dolgozataival romboló munkát végzett, mert a tiszta művészetet elvetve, azt hirdette, hogy az írónak a természettudományok népszerűsítése s szociális eszmék hirdetése az egyetlen hivatása. *Bonkáló.*

Piszemszkij, *Álekszej Teofiláktovics,* orosz író, *1820. †1881. Számos regényt és elbeszélést írt Gogolj modorában. A reakciós táborhoz tartozott s ezért érdekes mese keretében a liberális nemzedéket s az új gazdagokat támadja. Főműve az *Ezer lélek* c. regénye, a vidéki erkölcsök hű rajza. Páratlan realizmussal írta meg *A keserű sors* (1859.) c. drámáját, amelyet csak *Tolsztoj : Sötétség hatalma* múl felül. Érdekes a *Háborgó tenger* (1862.) c. regénye. Nagy író, de a liberális kritika bojkottálta s mivel a közönség arra hallgatott, alig volt olvasója. Külföldön azonban nagy sikere volt.

Piszter *Imre,* történet- és hittudományi író, *1855. Főleg szent Bernát alakjával foglalkozott, róla szóló hatalmas műve a középkor szellemi törekvéseinek és eszmeáramlatainak kitűnő ismertetése.

Pitaval, *François Gayot de,* francia jogtudós, *1673. †1743. *Causes célèbres et intéressantes* c. 20 kötetes gyűjteménye sok írónak szolgáltatott tárgyat.

Pixerécourt (ejtsd : -ékúr), *Guilbert de,* francia színpadi író, *1773. †1844., a *melodráma* műfaját vitte döntő sikerre 1797. játszott *Victor ou l'enfant de la forêt* c. darabjával. Maga is rengeteg hasonló darabot gyártott még, cselekménnyel, izgalmas és érzékeny jelenetekkel zsúfolva, minden komolyabb irodalmi becsvágy nélkül.

Plágium. Idegen szellemi alkotás eltulajdonítása oly módon, hogy a P. elkövetője az illető alkotást a magáénak tünteti fel. A P. kiterjedhet az egész műre vagy annak egyes részleteire. Ha fennálló szerzői jogokat sért, üldözhető. Erkölcsileg különböző korokban más és más módon fogták fel. A középkori írók, krónikások, misztériumszerzők pl. nyugodtan írtak ki hosszú részleteket egymás műveiből. A szerzői jog fogalma nem alakult még ki, az író nevével keveset törődtek s maga az író gyakran büszkélkedett azzal, hogy művét valami tekintélyes forrásból merítette. A renaissance klasszikus-utánzó költői szintén büszkén »fosztották ki« mestereiket. Shakespeare majdnem kivétel nélkül kész tárgyakat vett át ; többnyire novellákból, krónikákból, de néha régebbi darabokból is. A XVII. sz.-ban már megvádolták Molière-t, hogy egy jelenetét Cyranotól plagizálta. Molière állítólag ezt válaszolta : »je reprends mon bien où je le trouve« — ott veszem vissza a magam jószágát, ahol találom. Barátja, *La Fontaine,* »ezer virágból szedte össze a maga mézét« és így tovább. A mai felfogás két részre osztja a P. kérdését : a tárgy és a forma kérdésére. A tárgyat magát bizonyos határig közkincsnek tekintjük, mint ahogy a klasszikus írók és utánzóik is annak tekintették. P.-t csak az követ el, aki a művészi feldolgozást, a motivációt, a megszerkesztést, a kész formát tulajdonítja el. *(L. Anatole France : Apologie pour le Plagiat,* Vie littéraire.) Tudományos vagy filozófiai műre természetesen nem vonatkozhatik ez a megkülönböztetés, mert ott a fölfedezés, a felfogás, az összefüggések megállapítása, a gondolatok stb. a szerző egyéni tulajdonai. *Benedek.*

Planche (ejtsd : plaans), *Gustave,* francia kritikus, *1808. †1857. Összegyűjtött kritikái *Portraits littéraires* és *Nouveaux Portr. litt.* címen 6 kötetben jelentek meg.

Plantin, *Kristóf,* *1520? †1589., nyomdász Antwerpenben, egy ideig Leidenben ; egyik veje Párizsban fiókot nyitott. Elegáns nyomtatványai kedvelt gyűjtési cikkek.

Plasztikus stílus. Tömör, kerül minden felesleges szót, csak a jellemző vonásokat emeli ki. Ha az író nem eléggé óvatos, homályossá válik.

Platen-Hallermünde, *August von, gróf,* *1796. †1835., német költő. Eredetileg bajor katonatiszt volt ; később kilépett a hadseregből és élete végét Olaszországban töltötte, tele keserűséggel és embergyűlölettel, amiért a költői dicsőség nem jutott

ki neki, amire pedig beteges, izzó sóvárgással vágyott, annyira, hogy maga mellett csak *Goethét* ismerte el igazán nagynak. Syrakusában halt meg, ahova a kolera elől menekült. Első versfüzete gázelekből áll *(Ghaselen* 1821) ; ebbe a nehéz keleti formába, melynél egy rím vonul végig az egész versen, *Rückert* vezette be. Tartalom nem igen van ezekben a versekben, de nagy formai tudás, amit később még tökéletesített a legbonyolultabb arab és perzsa metrumok alkalmazásával *(Gedichte* 1828), úgy, hogy dicsérő és gáncsoló értelemben egyaránt nevezhetjük (mint *Heine* tette) a legnagyobb német metrikusnak. Lényének tiszta és nemes vonásai leginkább antik szellemű ódáiban, eklogáiban és himnuszaiban jutnak kifejezésre, s igen szépek, nem csupán formai szempontból tökéletesek a Velencéről írt szonettek *(Sonette aus Venedig* 1825). Legszebb minden költeménye között *Tristan*, mely megkapó világossággal mutat rá a művészlélek végzetére : hogy »aki a szépséget egyszer meglátta, az el van már jegyezve a halállal«. Népszerűségre egyedül balladái tettek szert P. összes versei közül, így *Das Grab im Busento, Der Pilgrim von St. Just, Wittekind*, ezek is főleg a nyelv s a verselés szépségei miatt. Egyáltalán nem olvassák kis ezeregyéjszakai eposzát : *Die Abbasiden*. Utolsó lírai gyüjteménye a *Polenlieder*, 1832, melyben a lengyelek forradalmát dicsőíti és siratja. — Drámai művei nem sokat jelentenek költői szempontból. Rendkívül érdekes és sokszor mulatságos azonban két aristophanesi komédiája, két dühös irodalmi szatira : *Die verhängnisvolle Gabel* (1826), a végzetdrámaírók s a *Kind*-féle triviális álromantikusok ellen, és *Der romantische Ödipus* (1828) *Immermann* és *Heine* ellen. — Műveit kiadta *Redlich*, Berlin (Hempel), *G. A. Wolff* és *V. Schweizer*, Leipzig, (Bibl. Inst.) Kritikai kiadás *M. Koch* és *E. Petzet*, Leipzig 1909, 12 köt. ; levelezés *L. v. Scheffler* és *P. Bornstein*, München 1910—11, 5 köt. Róla l. *R. Unger : P. und sein Verhältnis zu Goethe*, Berlin 1903 ; *A. Fries :* Platen-Forschungen, Berlin 1903 ; *R. Schlösser*, München 1910—13. *Kecskeméti.*

Plato (gör. *Platón)*, görög filozófus. *427. Kr. e. Athénben, †347. u. ott. A görög filozófiának és irodalomnak egyik legnagyobb dicsősége. Testi és szellemi kiválóságok csodálatos harmóniában egyesültek benne. Családja a legrégibb athéni arisztokrácia körébe tartozott s hogy eleget tegyen egyrészt művészi hajlamainak, másrészt családja hagyományainak, költőnek és politikusnak készült. Azonban 20 éves kora felé megismerkedett Sokratesszel s ennek a csodálatos embernek a hatása alatt filozófussá lett. Alapos jártasságra tett szert korának egész kultúrájában : zenében, matematikában és filozófiában teljesen otthon volt. Valószínű, hogy irodalmi munkássága igazában csak mesterének 399. bekövetkezett tragikus halála után kezdődött. Műveinek formája majdnem kivétel nélkül a dialógus. Bennük rendszerint Sokrates viszi a szót s ő képviseli Platon álláspontját. Sokratest ezek a dialógusok tették igazán halhatatlanná.

A dialógus Platonnál nem véletlen formája a filozófiai diszkussziónak, hanem a gondolatok szükséges kifejezéséhez tartozik. Az ő filozófiája ugyanis nem kész rendszer, amelyet dogmatikusan lehetne kifejteni, hanem folytonos alakulásban van : maga a problémákkal küzködő gondolat. S e küzdelem formája a dialógus, amely tehát harc : az ellentétes állítások, megoldások harca az érvényért, az igazságért. E művek varázsa jórészt abban van, hogy bennük a gondolkodás még egészen frissen, elméletektől meg nem terhelten közeledik a megoldásra váró kérdések felé. A nyelv is hajlékony. Platonnak még nincsen eleve kialakult filozófiai műnyelve, hanem a tartalomhoz mérten maga teremt magának kifejezést. Ezek a tulajdonságok valami állandó, soha nem hervadó ifjúi bájt adnak a platoni dialógusoknak. Alkotójuk nemcsak nagy gondolkodó, hanem nagy művész is, aki a nyelvben, a szereplő személyek jellemzésében és beállításukban híven megőrizte az attikai dráma és szobrászat legjobb emberábrázoló hagyományait.

P. filozófiája az antik filozófiának első teljes rendszere, amely irodalmi kifejezésében is egészében reánk maradt. E filozófia lényege az idealizmus, azaz a kétvilág elmélete. Eszerint a tapasztalat világa, melyet az érzékek segítségével megismerünk, csak »látszat«, halvány utánzata annak a világnak, amelyet, mint a dolgok ősképeit, a gondolkodás ismertet meg velünk. Ez az »igazi« világ, amelynek valóságai az ideák : a csupán gondolatban megragadható örök, változatlan lényegek. Az ember feladata, P. szerint, hogy a változó világból ezekre a változatlan lényegekre fordítsa tekintetét, alkotásaiban pedig ezeket utánozza. Így aztán földi életünket is az ideák örök harmóniájának némi visszhangja veheti körül.

P. élete második felében mindinkább eltávolodott attól a görög élettől, amelynek talaján növekedett. Megalapította az Akadémiát s ennek az iskolának zárt baráti körében szőtte tovább álmait arról az ideális világról és társadalomról, amelytől a körülötte zajló görög világ, e hanyatló társadalom olyan nagyon messze volt. Sokszor voltak keserű hangulatai e kettősség miatt, amit annyira szeretett volna megszüntetni. Élete legvégén pedig misztikus elmélkedésekbe merült.

P. hatása egyike a legnagyobbaknak, amely művésznek és gondolkodónak valaha osztályrészül jutott. A platonizmus az európai kultúrának legmélyebb alkotó részévé vált. Bárhova tekintünk, mindenütt rámutathatunk ennek a nyomaira. Ahogy hitünk még tagadásainkban is a kereszténység, úgy determinálja gondolkodásunkat a platonizmus. E kettő, kereszténység és platonizmus, át meg át-

járta egymást. Ép azért lehetetlen P. hatásának történetét a maga egészében megírni. Ez a téma kimeríthetetlen volna, mert egész kultúránk történetét bele kellene vonnunk. Nyugodtan állíthatjuk, hogy P.-nal lett nagykorúvá az európai gondolat. Ezért művei a tanulmányozásnak és magyarázatnak állandó tárgyai voltak történetünk folyamán. Voltak idők, amikor csak követőinek fátyolán át ragyogott felénk e fárosz fénye, amikor Aristoteles és Plotinos alakja elsötétítette a tiszta platonizmus égő napját, de az újkor visszatért e tanítványoktól, magához az eredeti fényforráshoz.

A nemzeti filozófiák fejlődésének szinte próbakövéül tekinthető, hogy miképen tudták anyanyelvükön megszólaltatni P.-t. Igy P. műveinek nem is egy, hanem több fordításával minden nyelvben találkozunk. E fordítások persze ritkán többek, mint az eredetinek halvány visszfényei: a filológiai pontosság rendesen ártalmára van a művészi formának. A mi elracionalizált és elspecializált kultúránkban ritka jelenség az ilyen egységes ember, mint P. Magyar nyelven alig élvezhető egyéb fordítás, mint *Péterfy* Jenőé és *Gyomlay* Gyuláé a Filozófiai Könyvtár kötetei között. A német fordítások közt még mindig legbecsesebb *Schleiermacher*-é, angol nyelven pedig *Jowett*-é a legolvasottabb.

Irodalom. W. *Windelband: P.* 5. Aufl., 1910. — *Wilamowitz—Möllendorf: P.* 2. Aufl., 1920. — *Nagy* József: *Két filozófus. P. és Kant*, 1926. *Nagy.*

Platz *Bonifác*, *1848. †1919. Cisztercita-szerzetes, szegedi főigazgató. Számos vallásfilozófiai, földrajzi és antropológiai tanulmánya közül nevezetesebbek: *Az ember eredése, faji egysége és kora*; *Az ember származása a legújabb kutatások nyomán*; *Ó-Egyiptom irodalma*; *Tudásunk korlátai*; *Tudományos kalandozások*; *Utazás a természetben.*

Plautus, *Titus Maccius*, † Kr. e. 184., latin vígjátékíró. Szülőfalujából, az umbriai Sarsinából fiatalon Rómába ment, ahol egy ideig színházi szolga volt, ami a színpadismeret szempontjából később rendkívül hasznossá vált számára. Aztán kereskedéssel próbálkozott, de tönkrement s utazásaiból csak az volt a haszna, hogy jól megtanult görögül. Ezután Rómában elszegődött molnárlegénynek s ebben a foglalkozásában tört utat színműírói tehetsége. Egymásután írta vígjátékait, amelyek hamarosan nevet és vagyont szereztek neki. Irodalmi működését 204—184. nyomon tudjuk követni; körülbelül 70 vígjátékot írt, ránk 21 olyan maradt, amely kétségtelenül hiteles. Leghíresebb vígjátékai: *Captivi* (A foglyok), *Miles gloriosus* (A hencegő katona), *Asinaria* (Szamárkomédia), *Aulularia* (A fazék), *Mostellaria* (A kísértet), *Menaechmi* (Az ikrek), *Trinummus* (A kincs). P. vígjátékai görög darabok átdolgozásai és egybeolvasztásai, ezért az ú. n. *fabula palliata* műfajába tartoznak, ellentétben az eredeti latin vígjátékkal, a *fabula togata*-val. P. a görög eredetivel egészen szabadon bánik, átdolgoz, rövidít, összeolvaszt, kihagy, úgy hogy gyakran súlyos egyenetlenségek, néha ellentmondások támadnak. Igazi vígjátékíró-tehetség, de nem fontos számára a szerkezet, a darab egésze, csak a részletek, a tréfák, a tévedések, az ugratások, az ötletek, a kómikus helyzetek, a mozgalmasság, a szójátékok, a zamatos kiszólások. Mindebben a kómikum igazi mestere s ezeknek az eszközöknek a kiaknázásával görögtárgyú darabjainak igazi római jelleget ad. A canticumok (énekbetétek) révén némelyik darabja valósággal operett vagy énekes bohózat hatását kelthette. A verselésben bámulatosan ügyes; verselése változatos és gazdag, új, önálló formákat is használ. Tizenöt darabját prológ vezeti be, amely adatokat tartalmaz a vígjáték eredetijére s az első vagy a későbbi előadások idejére s egyes körülményeire vonatkozólag. Összes vígjátékait magyarra fordította *Csiky* Gergely. (Kisfaludy-Társaság, 1885.) *Révay.*

Pléiade. A *Ronsard* körül csoportosuló francia költők együttes elnevezése, az alexandriai hasonlónevű költőcsoport nyomán. A P. részben olasz közvetítéssel, részben az eredeti latin és görög költészet tanulmányozása alapján teremtette újjá a francia lírát. Tagjai — *Ronsard* felsorolása szerint — *du Bellay, Pontus de Tyard, Baïf, Jodelle, Belleau* és *Pelletier* voltak. Ez utóbbi helyett a kortársak Jean *Dorat*-t, a kitűnő humanistát, a P. tanítómesterét emlegették, nem költői érdemeiért, hanem mert ő nyitotta meg előttük a görög költészet forrásait. A P. műveit *Marty-Laveaux* adta ki együttesen. *(P. française* 18 k. és 2 k. függelék, 1866—98.)

Pleonazmus. Fölösleges szavak alkalmazása, melyek valamely fogalom körülhatárolásához nem visznek közelebb.

Plescsejev, *Alekszej Nikolájevics*, orosz író, *1825. †1893. A Nekrászov köréhez tartozott. Költeményeiben arra buzdítja kortársait, hogy félelem és aggodalom nélkül küzdjenek hazájuk szebb jövőjéért. Ismertebb költeményei: *A tavasz, A katona, Koldusok.* Igen sokat fordított, németből, angolból, franciából és olaszból. Legtöbb műfordítása mintaszerű.

Plessis, *Frédéric*, francia író, *1851. A latin költészet tanára volt az Ecole normale supérieure-ben. Költő és regényíró. Verseiben a klasszikus költők elegikus hangja éled újjá *(La lampe d'argile*; *Vesper*; *Gallica).* Regényeiben, amelyek nagy, fojtott szenvedélyeket írnak le, finom érzelmesség nyilatkozik. Ismert művei: *Angèle de Blindes*; *Le mariage de Léonie*; *Saint-Exupère-les-chasses.*

Plessys, *Maurice du*, francia lírikus, *1864. †1925. Inspirációját az antik világból meríti. Moréas-szal együtt résztvett az *Ecole romane* megalapításában, amely iránynak mindvégig a leghűségesebb követője maradt. Költői művei: *Premier livre pastoral*; *Pallas occidentale*; *Odes olympiques.*

Plinius, *Caius P. Secundus (maior,* az

idősebb), latin enciklopédista, *Kr. u. 23. †79., rendkívül sokoldalú és termékeny író. Magas és felelősséges katonai állásában is (67. procurator Hispaniae) szakadatlanul a tudományokkal foglalkozott; közpályája végén a Misenumban állomásozó hadiflotta tengernagya volt; itt a Vezuv kitörésekor (79) áldozatul esett kötelességteljesítésének és tudományos kíváncsiságának. Halálát megindítóan írja le unokaöccse, az ifjabb P. egyik levelében (Ep. VI. 16). Számos munkája közül csak egy maradt ránk, a *Naturalis historiae libri XXXVII.* (Természettudomány, 37 könyvben), amelyet Titus császárhoz intézett ajánlással, 77. adott ki. P. az ókor egyik legnagyobb olvasója volt; minden szabad percében, még séta közben is olvasott vagy felolvastatott magának s jegyzeteket készített vagy diktált. Ezeknek a mintegy 2000 kötetből összeszedett jegyzeteknek és kivonatoknak gyűjteménye a Naturalis historia. E kompilációban nemcsak a természettudományok, hanem az ezekkel összefüggő egyéb tudományok is szerepelnek. P. kompilációja hallatlanul érdekes és az antik kultúra ismerete szempontjából rendkívül értékes is, bár irodalmi szempontból a dolog természeténél fogva egyenetlen, tárgyi tekintetben pedig kritikátlan alkotás. Stílusa hatásvadászó, retorikus, mesterkélt. Az antik művészet történetére művének 33. könyve (az ókori művészet történetének vázlata) legfőbb forrásunk.

Plinius *Caius P. Caecilius Secundus*, az előbbinek unokaöccse és örökbefogadott fia (61—114), latin levélíró és szónok. Végigment a hivatalnoki ranglétrán s elérte a legmagasabb állami méltóságokat: 100. konzul, 112. Bithynia császári helytartója. Beszédei elvesztek. Traiánus császárra írt panegirikusa túlterhelt és dagályos stílusával, ízléstelen hízelgésével fárasztó és kellemetlen olvasmány, egyúttal azonban egy hosszúéletű irodalmi műfajnak első alkotása. Legértékesebb műve leveleinek 9 könyve; ezeket a leveleket eredetileg is kiadásra szánta, ennek megfelelő a kidolgozásuk és ez adta jobbára a tárgyválasztás szempontjait is. Tárgyuk a politika, irodalom, művészet, magánélet, babona stb. apróbb-nagyobb eseményei, aktualitásai; az egykorú társadalmi- és közélet színes képe bontakozik ki belőlük. A keresztények ügyében Traianusszal folytatott levélváltása forrásértékű. Általában a levelek művelődéstörténeti szempontból rendkívül értékesek. Stílusukban P. ciceról eleganciára törekszik. Legjobb kiadás: E. T. *Merrill* (Teubner, 1922). *Révay.*

Plotinos, l. *Görög irodalom.*

Plutarchos, l. *Görög irodalom.*

Pocci, *Franz von, gróf,* *1807. †1876., német humorisztikus író és rajzoló, tehetséges zenész, a müncheni *Fliegende Blätter* egyik főmunkatársa és a szelíden csúfondáros, politikamentes iránynak egyik megteremtője. Költeményei, meséi és főleg bábjátékai *(Dramatische Spiele für Kinder, Neues Kasperltheater, Lustiges Komödienbüchlein),* igen kedveltté tették nevét. Összes bábjátékai München 1910, 6 köt.; róla l. A. *Dreyer* 1907, A. *Pöllmann* 1908.

Podhradszky *(Podhradský), Emil,* *1855. †1925., tót költő és magyar erdészeti szakíró. Született Agárdon (Nógrád m.). *Petőfi* egyik első tót fordítója (Besztercebánya, 1891, 1 köt.), amiért a M. T. Akadémia jutalomban részesítette. Szerkesztette az Erdészeti Ujság-ot (1894-től). Számos szakmunkát is írt.

P., *György,* kultúrgeografus, *P.* Lajos fia, *1889 ápr. 5. Besztercebányán. Sokat foglalkozik cseh-tót irodalmi, nyelvi, kultúrpolitikai stb. problémákkal is. Művei: *Magyar-ukrán tört. kapcsolatok,* I—II. (Bp. 1916); *Tót nyelvtan (Mányik* Pállal, 1920); *Hurban és harca a csehek és csehszlovákok ellen,* (tót nyelven) 1922; *A tótoklakta Felföld pol. és kultúrgeográfiája* (1924); *Magyar-szlovák és szlovák-magyar szótár* (2 köt., 1926). *Csehek-e a tótok?* c. tanulmánya és Hurbanról írott könyve nagy visszhangot keltett a cseheknél és tótoknál. E lexikonnak munkatársa.

P., *Lajos.* *1863. †1909., irodalomtörténész és paed. író, *P.* Emil öccse. Született Dunaegyházán (Pest m.); polg. isk. tanár Besztercebányán, meghalt Kolozsvárott. Művei: *A szláv mythologia elmélete* (1888); *Turgenev* (1890); *Bevezetés az orosz irod. XVIII. századbeli történetébe* (1896); *Bev. az orosz irod. X—XVII. sz. történetébe* (1898); *Modern magyar realisták* (Herczeg és Bródy egyik első méltatása, 1903). Írt még novellákat, számos paed. stb. értekezést, tót és magyar hetilapokat szerkesztett. Kéziratban hátramaradt az orosz irod. története 1825-ig.

Podmaniczky *Frigyes báró,* *1824. †1907. Résztvett a szabadságharcban; a Bach-korszak alatt több regénye jelent meg, melyeket annakidején szívesen olvastak s bizonyára ez serkentette P.-t nagyobb szépirodalmi tevékenységre. Művei közül megemlítendők: *Fekete dominó, Álom és valóság, Vegyenek ibolyát* c. regényei és *Uti naplómból* c. kötete.

Poe (ejtsd: pó), *Edgar Allan,* *1809. †1849., a legnagyobb amerikai költő. Élete a későbbi »poètes maudits«-k, elátkozott költők élete, nyomorúság, alkohol és furcsa szerelmek között. Felesége 14 éves volt és Poe szerelmes volt az anyósába. Korán elhalt feleségéhez írta legszebb verseit. A versírást a legszentebb dolognak tartotta, a legkiválasztottabb pillanatok ajándékának, ezért nagyon kevés verset írt; viszont novelláit (melyeknek tulajdonképen népszerűségét köszönheti) pénzért és minden különösebb ihlet nélkül hozta létre. Versei valamennyien földietlen, éterikus mivoltukkal tűnnek ki: vizionárius költészet, mely minden foghatóan reálisat levetkőzött és »out of Space, out of Time« időn és téren kívül, az eksztátikusok világában van otthon. Óriási, mozdulatlan tavak, legördülő hegyek, sápadt liliomok végtelen hadserege, rossz angyaloktól látogatott ódon kas-

télyok: P. állandó képei. Ezt a világot a szerelemnek csak a kísértete, az Emlékezet látogatja; P.-nak csaknem minden második verse a halott, visszahozhatatlan szerelmet siratja. *Ulalume*, legszebb verse, hosszú bolyongást ír le a novemberi dérben fekvő álomtájon, mikor az út végén az ős-borzalom hirtelen kísértetiességével bukkan föl egy kripta; kié, nem tudjuk meg a versből. Legnépszerűbb verse, a *The Raven*, szintén a halott szerelem siratásával kezdődik, mígnem megjelenik a Holló, az eltörülhetetlen Emlékezet szimboluma, leszáll az ajtó melletti szoborra, hogy a szobát el ne hagyja sohasem. A vers komor refrénje: — Nevermore (sohasem) végtelenbe nyúló perspektivát ad a reménytelenségnek.

Csodálatos, az angol lírában előtte példátlan zeneiség jellemzi verseit. Szavaiban és rímeiben egyaránt barokosan túltömött: jelzőket halmoz egymásra, a rímet megtoldja mindig egy fél-rímmel, közép-rímmel, úgy hogy az egész vers cseng-bong, vizionárius ezüsthangokon. *The Bells* c. verse nem is akar mást, mint a harangok szavát visszaadni. Költészetének hatása a későbbi, szimbolista generációra beláthatatlan. Különösen Franciaországban, ahol Baudelairenek az eredetivel kongeniális fordításából ismerték költészetét, a l'art pour l'art jelszava körül csoportosult irányok közös ősatyja lett.

Érdekes tanulmánya *A kompozició művészetéről*, melyben előadja a *Holló* keletkezését, hogy hogyan számította ki a vers minden egyes hatásos mozzanatát, a matematikus kérlelhetetlen pontosságával, miért írt hollót és nem papagájt, miért a refrén, stb.

Ha verseiben kérdéses is a matematikai józanság, kétségtelenül megvan novelláiban és ez hatásuk titka, amiért mindmáig felülmúlhatatlanok a borzalomkeltés művészetében. A leglehetetlenebb témának is a tudományos precizitás színezetét tudja adni és stílusának száraz nyugodtságával adja meg a a valószínűség látszatát, mely novelláit oly hátborzongatóvá teszi. Ő a megalapítója a később oly mérhetetlenül felburjánzott detektívregénynek is. Híres detektívnovellájában már felleljük az összes ilyenfajta történetek alapsémáját.

Irodalom: John H. *Ingram: E. A. P.* *Pásztor* Árpád: *Találkozásom E. A. P.-val.*

Fordítások: A Holló számos fordítása között legnevezetesebb *Szász* Károlyé, *Babits* Mihályé, *Tóth Á.*-é, *Kosztolányi* Dezsőé és *Pásztor* Árpádé. Verseiből fordítottak *Kosztolányi, Pásztor, Ferenczi* Z. Lefordított novellái: Az arckép, A fekete macska, Arthur Gordon Pym. *Szerb.*

Poéma, a. m. költemény.

Poésie légère. Könnyed, erótikus vagy ironikus, rövid költemény. Kevesebb benne a költészet, mint az ötlet, a szellem. Mestere a XVIII. sz.-ban *Voltaire.*

Poeta doctus. Tudós költő, — aki elméletileg is tisztában van a költészet tudományával s nem bízza magát csupán ihletére és ösztönére.

Poeta laureatus, l. *költő-koszorúzás.*

Poetica licentia, l. *költői szabadság.*

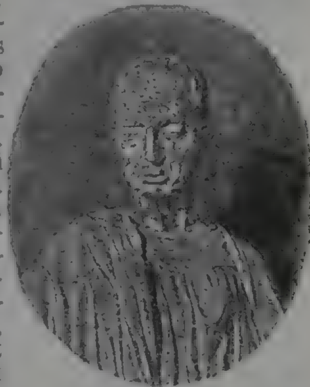
Poétika — *költészettan*. A költői művek osztályozásával, az egyes műfajok jellemző sajátságainak megállapításával foglalkozó tudomány. Célja, hogy lelkünkhöz közelebb hozza a költői alkotást.

Pogány *Béla*, *1887. Magyar fizikus, a fénytan köréből több nevezetes dolgozatot írt a Phys. Zeitschrift, a Mathematikai és Természettudományi Értesítő stb. folyóiratokban. Önállóan megjelent munkája: *A fény* (Bpest, 1921).

P. *József*, hírlapíró, *1886. Budapesten. Több tanulmányt írt (gyűjt. kiad.: *Fáklyák* címen) és fordított, szerkesztette a *Természettudományi Könyvtárt* és a *Világkönyvtárt*. A proletárdiktatúra idején népbiztos volt. Ekkor került színre *Napoleon* c. drámája a Nemzeti Színházban. A kommunizmus bukása után Oroszországba menekült.

P. *László*, *1901. Első színdarabja, a *Tükör* c. monodráma 18 éves korában került színre. Novelláinak jellegzetessége az exotikus és fantasztikumokban gazdag meseszövés. Írásai németül is megjelennek. Idegen írókat, különösen németeket fordít magyarra. A Temesvári Hírlap főszerkesztője.

Poggio Bracciolini (ejtsd: podzso bracscsolini), *1380. †1459., humanista, számos ókori latin író felfedezője, görög írók fordítója. *Facetiae* c. latin nyelvű sikamlós, néha szellemes, néha vaskos anekdóta-gyűjteményében a kor ferdeségeit, a barátok, püspökök, bíbornokok, sőt pápák bűneit gúnyolja. Írt dialogusokat, leveleket, filozófiai értekezéseket, megírta Firenze történetét. *(Hist. Florentini populi libri VIII.)*

Poggio

Pointe (ejtsd: poent — és nem poen!). Csattanó, meglepő befejezése élcnek, történetnek, felvonásnak.

Pokoly *József*, *1866., debreceni egyetemi tanár. Fontosabb munkái: *Az erdélyi ref. egyház története, A protestantizmus hatása a magyar állami életre, A vármegyei intézmény története* 1301—1886.

Pokorny *Emánuel*, *1860., az érseki gimn. (Rákóczianum) igazgatója. Hittudományi művei közül fontosabbak: *Katholikus szertartástan; Ájtatossági gyakorlatok; Kegyszentelt idők; Katekizmusügy.* Számos tankönyvet is írt.

Polányi *Mihály*, *1889. Magyar fizikális kémikus, jelentékeny dolgozatokat írt a

thermodynamikáról, az adsorptio elméletéről, a gázakban lefolyó vegyi reakciók sebességéről. Nagyfontosságú módszert dolgozott ki az anyagok szerkezetének vizsgálatára Röntgenspektroszkopiával. Nevezetesek az egykristályt alkotó testek szilárdsági viszonyaival foglalkozó munkái. Dolgozatai legnagyobbrészt a Zeitschrift für Elektrochemie, és Zeitschrift für Physik c. folyóiratokban jelentek meg.

Polémia. Vitatkozás, elvi »harc«. *Polemikus irodalom :* vita-i. *Polemizálni :* vitatkozni.

Polemis, *Joannás,* *1862., újgörög lirikus és drámaíró.

Polenz, *Wilhelm von,* *1861. †1903., német író. A maga körének, a lausitzi földbirtokosságnak életét festi regényeiben, de szívesen fordul a modern élet társadalmi problémái felé is, így mindjárt első regényében : *Sühne,* mely házasságot, sőt házasságtörést tárgyal. Eredetibb s a maga talaján jár következő három regénye : *Der Pfarrer von Breitendorf,* a legjobb modern lelkész-regény, *Der Büttnerbauer,* tragikus erejű történet.

Polgári eposz. A polgári drámával egyidőben született, ugyanabból a gondolkozásból származó műfaj. A XVIII. sz. végének polgári öntudata megkívánja, hogy ez az osztály egyenrangú hőse lehessen a legmagasabbrendű műfajoknak. Hogy a P. nem virágzott fel úgy, mint a polgári dráma, annak oka csupán az, hogy az eposz helyét általában elfoglalta a regény. De *Voss : Luise* c. idillikus költeménye, s mindenekfelett *Goethe : Hermann u. Dorothea*-ja kétségbevonhatatlanul mutatja, hogy a kor egyáltalán nem érezte travesztia-szerűnek a hőseposz méltóságos formáit, állandó jelzőit stb., kispolgári életkörülményekre és cselekvésekre alkalmazva.

Polgári tragédia. A XVIII. sz. második felében született műfaj. Az angol G. *Lillo* teremtette meg a polgári drámát ; az ő nyomán kezdte *Diderot* a harcot a klasszikus műfajok kereteinek meglazításáért. Elmélete szerint a tragédia hősének nem kell okvetlenül királynak, hadvezérnek lennie. A *tragédie bourgeoise* elméletét a maga részéről elég gyönge darabokkal *(Père de famille, Fils naturel)* támogatta. Vele egyidőben *Lessing* is harcolt a klasszikus tragédia ellen, s Lillo és Diderot hatása alatt megírta a *Miss Sara Sampson*-t. Utána *Schiller : Kabale u. Liebe*-je rajzol polgári környezetben lejátszódó tragikus eseményt. Mindezekből a darabokból azonban az igazi tragédia legfőbb eleme, a *nagyság* hiányzik, s a tragikus megrendülést a kor szentimentalizmusa igyekszik pótolni. Igazi P.-t, amelynek tengelye a polgári világnézet, s amely polgári hőseit a nagyság attributumaival tudja ellátni, csak *Hebbel* írt a *Maria Magdalena*-ban. A műfaj továbbfejlődésének legnagyobb akadálya épen a polgári világnézet tragédiaellenes volta, a közvetítő megoldások keresése. *Benedek.*

Póli *István.* A XVI. sz. végén a *Gesta Romanorum* c. gyűjteményből átdolgozta *Jovenianus* császár históriáját. P. életét nem ismerjük, műve sokáig kedvelt könyv volt.

Polignac, (ejtsd : polinyak) *Melchior,* *1661. †1742., francia bíboros, államférfi és író, a híres *Anti-Lucretius* c. újlatin filozófiai költemény szerzője, amelyben a materializmus ellen hadakozik.

Politikai beszéd. Politikai népgyűléseken, tanácskozó testületek összejöveteleín hangzik el. A legfontosabb P.-eket a képviselőházban tartják. A szónok célja, hogy valamely javaslat elfogadására v. visszautasítására rábírja a hallgatóságot. Ritkábban egy közügynek megvilágítása, a hallgatóság nyugtalanságának lecsendesítése a cél. A P. ott virágzott, ahol közszabadság volt. Athénben és sokáig Rómában a nép maga intézte a közügyeket, nagyon fontos volt tehát a nép akaratának befolyásolása. Mind a két államban kitűnő szónokok léptek fel. A legnagyobb görög szónok *Demosthenes,* a legkiválóbb római szónok *Cicero* volt. Forradalmi idők kedveznek a szónoklásnak ; forradalmi időben emelkedett ki a franciák *Mirabeau*-ja és a mi *Kossuth* Lajosunk is.

Poliziano, olasz költő, *1454. †1494. Szülőhelyének, Montepulcianonak latin nevéből csinálta a maga írói nevét ; tulajdonkép *Angelo Ambrozinin*ek hívták. P. a Medici Lorenzo korának, a fényes quattrocentonak legünnepeltebb és legművészibb költője. P. mint műfordító és kritikus erős filológiai tehetség ; latin költeményei : *Silvae* (irodalomtudományi tankölteményék) és elégiák a humanista kor legszebbjeihez tartoznak. Tizenhétéves korából való egy érdekes drámai költeménye, amelyet a mantuai udvari ünnepélyek alkalmára írt : *Orfeo,* lírai elemmel áthatott félig népies, félig antikizáló látványos daljáték. Leghíresebb költeménye a Medici Giuliano által rendezett lovagi játékot megéneklő nagy töredéke : *Stanze per la Giostra* (Strófák a lovagi tornáról). A munka Giuliano meggyilkoltatása miatt befejezetlen maradt ; a költő el se jutott a fegyveres játék leírásáig. P. kisebb költeményei : *ballaták, strambottok, rispettok,* a népdal ismert formái, kedves közvetlenségükkel és keresetlenségükkel a népies költészetnek sokáig mintaképei voltak. *Honti.*

Polko, *Elise,* *1823. †1899., családi nevén Vogel ; operaénekesnő volt, s elbeszéléseiben és regényeiben leginkább zenei tárgyakat dolgoz fel. Rendkívül termékeny írónő ; fő művei : *Musikalische Märchen ; Die Bettleroper ; Unsere Pilgerfahrt von der Kinderstube bis zum eigenen Herd.*

Pollák *Illés,* *1852. Ügyvéd. Számos jogi, filozófiai és szociológiai tanulmánya jelent meg a lapokban és önállóan. Művei közül nevezetesek : *Erősek és gyengék ; Sybilla Rómában ; A művészi teremtés törvénye.* Fiatalabb korában a politikai lapokon kívül a *Hét*-nek is munkatársa volt. Használta a *Homo* álnevet is.

Polonszkij, *Jákov Petrovics,* orosz költő, *1820. †1898. A l'art pour l'art költője. Elégiákat, poémákat, alkalmi költeményeket s ódákat írt. Igen bájos *A Nap és a Hold* c. népies nyelvű gyermekmeséje. Sikerült a *Kasszandra* c. balladája.

Pólya *György,* *1887., magyar matematikus. Rendkívül gazdag és értékes munkássága nagy irodalmi hatást keltett. A függvénytant, algebrát, számelméletet, valószínűségszámítást szép tételekkel és termékeny módszerekkel gazdagította. Értekezései majdnem minden jelentékeny folyóiratban találhatók. *Szegő* Gáborral írott könyve: *Aufgaben u. Lehrsätze aus d. Analysis* (Berlin, 1925) anyagban és módszerben egyaránt kiváló. *Bálint.*

Polybios, l. *Görög irodalom.*

Ponce de León, *Fray Luis,* spanyol költő, *1527. Augusztinus barát volt, de öt évig raboskodott az inkvizició börtönében az *Énekek éneke* parafrázisáért. Latin és görög ódaköltők fordításával és költői átdolgozásával a legcsiszoltabb nyelvművészek sorába tartozik. Eredeti költeményei (vagy 40 vers) ma is a spanyol irodalom klasszikus remekei, nemcsak a nyelv és verselés kifogástalan zenéje, hanem az őszinte, korában szinte példátlanul természetes benső átérzettség miatt.

Poncheville (ejtsd: pónsvill), *André de,* belga lirikus, *1886. Költészete *Verhaeren* és *Claudel* hatása alatt áll. Művei: *Les divinités de Versailles*; *Hymne aux Américains*; *Ode à la Belgique.*

Ponciánus históriája. A középkor kedvelt olvasmánya volt. Magyar fordításban 1573. jelent meg. Indiai eredetű keretes mesegyűjtemény. Tárgya: a gonosz császárné mostohafiát csábítással vádolja; az igazság kiderül, ő bűnhődik meg. Ebbe a keretbe vannak beleillesztve a fiú védelmére siető bölcsek elbeszélései.

Pongyola stílus. A könnyed és egyszerű stílus közel áll a társalgás nyelvéhez. Élénk, folyamatos. Kerüli a bonyolult szerkezeteket. Ha az író a könnyedség és egyszerűség kedvéért elhanyagolja a grammatika és stilisztika törvényeit, nem vigyáz eléggé írása szabatosságára, stílusa pongyolává válhatik. A realisztikus írók alakjaikat gyakran készakarva beszéltetik pongyolán, hogy ezzel is erősítsék a valószerűség illuzióját.

Ponsard (ejtsd: pónszár), *François,* francia drámaíró, *1814. †1867. A romantikus dráma másfél évtizedes sikereit követő rövid klasszikus reakció képviselője. Néhány héttel a *Burgraves* bukása után (1843) nagy sikert aratott *Lucrèce* c. római tragédiája, mely szelid és csöndes alexandrinusokban dicsőítette a házias erényeket. Ennek a darabnak szókincsén is meglátszik azonban, hogy a romantika felszabadító hatása nem múlt el nyomtalanul. P. többi darabjaival nem tudta elérni első, alkalmi sikerét; az *Agnès de Méranie,* a *Charlotte Corday, l'Honneur et l'Argent, le Lion amoureux* hamar feledésbe merültek.

Ponson du Terrail (ejtsd: pónszón dü teráj), *Pierre-Alexis, vicomte,* francia regényíró, *1829. †1871. Végeérhetetlen *Rocambole*-regényeit és egyéb rémes történeteit évtizedeken át falta a közönség. Íróművészete semmivel sem különb a többi tárcaregény-íróénál.

Pontano, *Giovanni,* latin nyelvű olasz költő. *1426. †1503., a nápolyi tudós akadémiának, az *Accademia Pontaniana*-nak feje. Szerelmi költeményei *(Amorum libri),* idillje *(Lepidina)* teljesen a nápolyi életből fakadnak; a Baia tengeri fürdőjéről szóló eleven költeménye a mitológiai keretben is eleven, szemléletes korkép.

Pontoppidan, *Henrik,* dán író, *1857. Első könyve, az *Elmetszett szárnyak,* 1881. több kis elbeszélést tartalmazott. Későbbi munkáiban a korabeli dán viszonyokat bírálja *(Sandinge egyházközség, Felhők).* A *Kisvárosi képek* és a *Kunyhók* c. mesteri elbeszélésgyüjteményei a szociális problémákkal foglalkozó írók mesterévé avatják. Éles szeme belelát a falu és a város életébe. Dán írótársai közül talán senki sem férkőzött nála közelebb kora politikai, vallási, társadalmi kérdéseihez. Bátorszavú, eredeti és önálló egyénisége, tiszta és férfias, gyakran írónikus nyelve, amelyből nemcsak a kort mozgató eszmék, hanem az igazi költészet lelke is beszél, maradandó létet is biztosít alkotásainak. *Kis regények* címen egész sor kitünő könyvet bocsátott közre, mint pl. *Fiatal szerelem, A jegesmedve, Emlékek, Az éjjeli őr. Krónikák* címen egy kötet kis elbeszélése jelent meg. Főművének azonban két regényciklusa tekinthető: *Az ígéret földje* és *Lykke-Per* (Szerencsés Péter). Előbbi három kötetből áll: *Föld, Az ígéret földje* és *Az ítélet napja.* Utóbbi egy ember élettörténete és mint P. minden műve, bepillantást enged a modern szellemi életbe és áramlatokba. Újabb elbeszélései közül a *Storeholt* és a *Vámosok és bűnösök* c. kötetek válnak ki. (Magyarul: *Márta, az ördög leánya,* Mod. Kvt.) P. 1917. Nobel-díjat kapott. *Juhász A.*

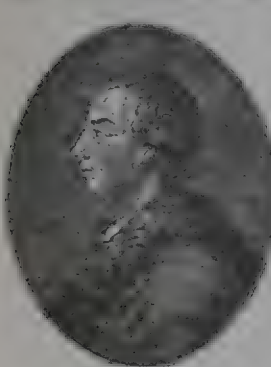
Pontus de Tyard, francia költő, *1521. †1605., a *Pléiade* tagja. Főművei: *Erreurs amoureuses,* szonett-ciklus; *Dialogues philosophiques,* platonikus párbeszédek.

Pontyi. *Bessenyei* György *A philosophus* című vígjátékában a világtól elmaradt magyar nemes tipikus képviselője. Nagy vagyona van, hiszékeny és jószívű. Sokat politizál és szivesen pöröskődik. A könyvekkel nem törődik, még újságot sem vesz a kezébe: politikai véleményét a kocsisával folytatott beszélgetésből szűri le. P. alakja más-más néven napjainkig él irodalmunkban. *Kisfaludy Mohány* néven szerepelteti ezt a típust, *Jókai Csollán Berti*-ben rajzolja. *Petőfi* kemény és maró szatirát ír róla *Pató Pál úr*-ban, mert a haladás ellenségét látja benne. A kiegyezés után a Borsszem Jankó c. élclapban *Mohány Berci* néven szerepel.

Ponyvairodalom. A népnek szóló, vásári ponyván árusított irodalmi termékek gyűjtőneve. Lenéző értelmét azért kapta, mert sohasem történt kellő gondoskodás arról, hogy a ponyvára valóban jó köny-

vek kerüljenek. A ponyvának mégis vannak érdemei: *Arany* János a P. termékei közt ismerkedett meg *Ilosvai* Toldijával. A P. színvonalának fölemelése nagy kultúrpolitikai feladat.

Pope (ejtsd: póp), *Alexander*, angol költő, *1688. máj. 21. Londonban. †1744. máj. 30. Twickenhamben. Már korán írt pásztori költeményeket s azután lépett a filozófiai költeménynek — fő műfajának — területére az *Essay on Criticism*ben. Kómikus szatirikus hősköltemménye, a *Rape of the Lock*, a *Csokonai* Dorottyájára ható »Fürtrablás«, tette híressé. A leíró *Windsor Castle* és a *Chaucer* mintájára írt *Temple of Fame* után adta ki *Homerost*: e munkája népszerűsítés, inkább Homeros átköltése a XVIII. sz. ízlése szerint párversekben. Egyéb ókori klasszikusokat is fordított. Nagy sikere volt az *Eloisa to Abelard*-nek, melynek keretében értekezést találunk a szerelemről és szabadságról. Shakespeare-kiadását az ízlése szerint eszközölt változtatások miatt hevesen támadták. Ellenfelein akar bosszút állni a *Dunciad*ban, melyben a Butaságot énekli meg, mint P. szerint ellenfelei irodalmi istennőjét. Ez a *Dryden* Mc. Flecknoe-jára emlékeztető szatira mutatja, mennyire befolyásolta természete, ingerlékenysége és nyomorék testalkata: többet ártott írójának, mint azoknak, akik ellen íródott. Mesterkélt episztoláinál nagyobb sikere volt az *Essay on Man* c. filozófiai költeményének, melyben *Bolingbroke* metafizikai rendszerét juttatja költői kifejezésre. Az ember viszonyát vizsgálja itt a világegyetemhez, önmagához, a társadalomhoz s viszonyát a boldogság felfogásához s kereséséhez; kutatja a rossz eredetét. Minden embernek megvan a maga helye s a boldogság az igazi erényben s az isteni akaratnak való alárendelésben van. P. *Windsor Castle*-ja, bár mintáját, *Denham* Cooper's Hilljét messze felülmúlja, mesterkélt, nem éri el a későbbi nagy természetköltőket. *Vergilius* és *Spenser* hatása alatt írta a *Pastorals*-t, melyeket a négy évszak szerint osztott be s azok után nevezett el. Két pásztor versenyez bennük, panaszok sóhajtoznak a természetben, a kedves távolléte, a hűtlenség miatt érzett fájdalom marcangolása s a szerető szív halálán való kesergés szólalnak meg itt. A *Rape of the Lock* Boileau mintájára megtörtént eseményt dolgoz fel hősköltemményben: egy lord levágja egy hölgy hajfürtjét, annak akarata ellenére. Tréfásan nagyszabású képet fest a hajfürtért folyó nagy küzdelemről; a miniatűr-szellemek, gnómok és sylphek — Paracelsus teóriáiból kölcsönözve — végigvonulnak az egészen. Kitűnő szatirikus rajzát kapjuk itt a felsőbb társadalmi osztályok életének. Boileau és Aristoteles szabályain alapuló kritikai elveit tartalmazza az *Essay on Criticism*, melyben a természet követését hirdeti főelvnek; a klasszikus írók utánzása révén lett a franciák által kiképzett pseudo-klasszicizmus vezére. — L. *Dyce* és *Carruthers* életrajzait. Magyarra lefordította Az ember próbáját *Bessenyei* (1717) és *Héczey* (1829); A műbírálatról c. művet *Lukács* M. (1894). *Rózsa.*

Pope

Popini *Albert*, *1864. Tanár. Számos irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg; ezek közül legnevezetesebb a Horatiusról szóló. Sokat fordított idegen nyelvekből, elsősorban finnből.

Popovics, *Jován Szterije*, szerb író, *1806. Versecen, †1856. u. o. Eleinte regényeket írt (A rigómezei harc), azután a drámához fordult és nagy sikert ért el a *Decsáni István halála* és *Szkenderbeg* c. tragédiáival, valamint *Zsugori* és *Házasság* c. vígjátékaival. Lírai verseit 1854. adta ki *Dávor* címen. P. a szerb vígjáték megteremtője.

Pór *Antal*, *1834. †1911., esztergomi kanonok. Számos történeti, egyházi és földrajzi munkája közül fontosabbak: *Hellas földirata és hellén államrégiségek*, *Szent István király*, *Hunyadi János*, *Róma tört. a nyugati birodalom enyészteig*, *Az Anjou-ház története*. — P. a magyar középkor második felének, a vegyesházi királyok korának egyik legkitűnőbb ismerője. Nem elégszik meg a külső események leírásával, hanem a korszak szellemi életét is megvilágítja.

Pordage (ejtsd: pordedzs), *Samuel*, angol költő, *1633. †1691. Tragédiái: *Herod and Mariamne* és *The Siege of Babylon*, költői beszély az *Eliana*. Dryden Absalom and Achitophel-jére válasz *Azaria and Hushai*.

Pórias stílus. A népies stílus világos, egyszerű, könnyen érthető és magyaros. Ha az írónak ez a stílus nem egyéniségéből folyik, túlmegy a határon. Mikor a népiességet erőlteti, póriassá válik.

Pornográfia. Szeméremsértő írásmű. Minthogy a P.-t a törvény üldözi, gyakran igen fontos volna annak meghatározása, hogy hol végződik a művészi ábrázolás szabadsága és hol kezdődik a P. Ezt a határt úgyszólván minden országban és minden korban másként szabják meg, de szűkebb idő- és térbeli korlátok közt is nagyok az ingadozások. Gyakori eset, hogy egy mű szabadon megjelenik az író hazájában és fordítását P.-nak bélyegzik egy másik országban. Megtörténik, hogy egyik hatóság betilt valamit s a másik feloldja a tilalom alól: ez aztán bizonyos olvasóközönség szemében reklámul szolgál. A P. szabad garázdálkodását a legliberálisabb felfogás sem tarthatja kívá-

natosnak ; de kívánatos volna annak a felfogásnak általános elterjedése, hogy igazán művészi formában mindent el szabad mondani, amit a művész elmondandónak tart. Ami művészet, az nem lehet P. Ennek az elvnek alapján, esztétikusok és író-művészek véleményét meghallgatva, a hatóságok megnyugtatóbb döntéseket hozhatnának. *Benedek.*

Porta, *Gianbattista della*, olasz vígjátékíró, *1535., †1615., tizennégy vígjátéka, melyben a plautusi elem és a renaissance szellem egyenlően megtalálható (mint a korabeli magasabb vígjátékokban rendszerint), a jellemek mulatságos rajzával és az élénk dialógussal tűnik ki. Legjobbak a *Trappolaria* (Csapda), *La Fantesca* (Szobalány), *L'Astrologo.*

Porto-riche (ejtsd : -ris), *Georges*, francia drámaíró, *1847. Először verses drámákkal lépett fel, melyekben még a romantika emlékei kísértenek *(Le vertige, L'infidèle).* De mindenekelőtt az emberi szív érzéseinek megfigyelője s ezeket az érzéseket nagy hatással viszi színpadra darabjaiban. Drámai művének (Le théâtre d'amour) középpontjában a nő áll. Merész realizmussal, a legrejtettebb lelkirezdülések figyelmes analízisével bontja ki a szenvedélyben szunnyadó szellemi energiákat. Darabjai szellemesek, fordulatosak, tele színpadi hatással és eleven, lendületes dialógussal. Különös értékük a fájdalom és a vágy finom költői kifejezése Sikerrel előadott darabjai : *Amoureuse, Le passé,* és *Le vieil homme.*

Portugál irodalom. Portugália a Pirenéi félsziget szélén, Európa legnyugatibb részén, a nagy Spanyolország mögött meghúzódva, nem vitt szerepet a világirodalom fejlődésében. A tengerjárás történetében annyira tevékeny részt vett nemzet jellemében nem edződött hozzá a hajósélet nyers erélyességéhez : mindig megőrizte a primitív pásztori foglalkozás szelíd lírai hangulatát ; gyengéd, elmélyedő és szenvedelyében inkább magát emésztő, mint kitörő temperamentuma nem termelt egyebet szemlélődő természetpoézisnél, vagy epedő szerelmi dalnál ; ami mást az irodalma létrehozott fejlődésében, mind idegen földről behozott érték volt. A portugál energiátlan lelkülethez hozzáidomul nyelvének kocsonyás puhasága ; a portugál a rokon (francia, olasz, spanyol) kulturnyelvektől elesen elüt beszédének csonttalan lágyságával, orrhangjaival és szinte szlávosan ható sziszegőivel. Ez a nyelv az irodalomban későn jutott önállóságra ; a spanyol nyelv tekintélye sokáig elnyomta. A XVI. századig sok portugal költő használta a spanyolt és az irodalom kezdetein a provençalt is. A legrégibb nyelvemlékek, szórványos okiratok, a XIII. sz.-ból valók, költői emlékek a XV. sz. előttről nem maradtak meg. A népköltészet, nem szólva a minden nemzetnél előforduló sajátos fajtákról, mint a mese, varázsige, mitosz, legenda, gyermekvers, talány, életbölcseség, közmondás, stb., bizonyosan a legrégibb korban virágzott, de sem ezeket, sem a népdalokat *(cantigas*, dalok, *vilancetes*, falusi dalok, *serranilhas* pásztordalok) nem ismerjük ősi alakjukban. A későbbi műdal felszívta őket, és ránk csak átalakított formájukban maradtak. A portugál műköltészet a provençal troubadour-líra terméke. A déltranciaországi kultúra a pirenéusi zarándokhelyekre (Santiago de Compostella, stb.) tóduló búcsúsok, a kolostorok és a portugál-provençal-aragoni nemzetségekből való uralkodók segítségével jutott portugál földre. A legelső portugál troubadourok közé már fejedelmi személyek is tartoztak, mint egyébként az egész akkori Európában, ez a feudális költészet az udvarok művészete volt. A XIII. sz.-ban III. Alfonz, aki sokáig élt Franciaországban, a francia trouvère-ek költészetét is áthozta. Az első századok költői termését a híres dalgyűjtemények *(Cancioneiro)* őrizték meg. A legrégibbek a *Cancioneiro de Ajuda* és a Vatikán kézirattárában őrzott Cancioneiro, amelyben balladáival és pásztordalaival *Diniz* király (*1284, †1325) is szerepel. A daloskönyvek nem nyújtanak nagy művészi meglepetéseket : banális, témaszegény, konvenciós dalok, rimeiknek és ritmusuknak megvesztegető zenéje szinte felmentette a dalnokot az alól, hogy a tartalomban is nyujtson valamit. A tipikus portugál érzelgősség nem is keresett erélyesebb akkordokat ; csak jóval az udvari költészet megszűnése után, a spanyol hősi románcok hatása alatt kapott a portugál költészet érzéket a hadi- és tengerész-dicsőség lendületesebb lírája iránt. A középkori próza, krónikák, szentek élete és a regényes históriák (lovagregények) spanyol befolyásra vallanak, viszont a legújabb kritika véleménye szerint a legnépszerűbb spanyol lovagregény, a híres *Amadis*, portugál eredetű. A XV. sz.-tól kezdve Spanyolország döntően beleszól a portugál kultúra fejlődésébe. *Dom Pedro* (*1429, †1466.) költeményei már elhagyják a provençálok édeskés, gáláns stílusát ; a spanyol közvetítéssel átvett *dolce stil nuovo*, a bölcselkedő, a szerelmet erkölcsfilozófiába párologtató olasz iskola lesz divatossá az irodalomban. Ennek a kornak gazdag költői termését *Garcia de Resende* gyűjtötte össze a *Cancioneiro Geral*-ban. Őszinte inspiráció nélkül való raffinált mesterkéltség az alapjelleme ennek a lírának ; csak egy-két név emelkedik ki az átlagból ; *Bernardim Ribeiro, Christóvam Falcão, Gil Vicente* ; ezek már az iskola színvonalán fölül valami egyénit, illetve őszintén nemzeti szellemben fogant költészetet adnak ; csiszolt formáikkal és klasszikus példákon nevelt ízlésükkel a renaissance-költészetbe (a *quinhentistàk*-hoz) vezetnek át. *Gil Vicente* különben az első nagy nemzeti költője Portugáliának, akinek tevékenysége az egész ibér félszigetre kihatott. *Gil Vicente*, a »Portugál Plautus«, váltotta fel a liturgiából kinőtt egyházi drámát (melynek története a többi nemzetek drámájának tör-

tönetével egyezik), a népies színművel. Pásztori játékai, bohózatai, vallásos tárgyú játékai teljesen a nemzet szelleméből és ízlésében keletkeztek. A liturgikus drámából és a belőle fejlett bohózatból Gil Vicente nem örökölt semmit: annál gazdagabb örökséget hagyott maga után. Színműveinek egy részét spanyolul írta, úgy hogy munkássága a spanyol irodalomnak is kincse: stílusa döntő volt a spanyol és portugál dráma fejlődésére. A Vicente-féle színművek szókimondó, magvas humora és egészséges naturalizmusa, ha nem is volt soha egyenesen kegyeletsértő, anynyira erős reakció volt az áhitatos egyházi drámák (az »auto«-k) ellen, hogy az inkvizició — amely ép Gil Vicente halála évében kezdte meg működését — sietett hadat üzenni az új népies iránynak, állítólagos durvaságai miatt. A jezsuita iskoladrámát hozta divatba, és erélyes intézkedéseinek meg is volt egyelőre a foganatja: a görög-latin minták után összetákolt drámák kiszorították a népies színdarabokat, melyeknek ma már csak a címét ismerjük, az Index révén. A XVI. sz. az olasz renaissance-ot hozta meg a portugál irodalomnak, szintén nagyrészt spanyol közvetítéssel. Az olasz iskola megalapítója *Sâ de Miranda*, aki hat éves olaszországi tartózkodása alatt helyszínén tanulta meg az újklasszikus stílust. Spanyol és portugál nyelvű költeményei a műfajokkal együtt az olasz versformákat is át hozták a portugál nyelvbe. A latinizáló humanisták legjelesebb követője, *Antonio Ferreira* ódái és episztolái Horatiust plántálták át a portugál szellembe, és igen gazdag latin iskolát teremtettek. A renaissance és az egész portugál irodalom fénye *Camões*, lírájában (főkép szonettjeiben) a kifinomult olasz formát és belső tisztaságot a népies szellem zamatosságával olvasztotta össze. Világhírét eposzának — *Os Lusiadas* (A Luziádok) — köszönheti, de mint lirikus is a legnagyobbak közé tartozik. A Luziádok vergiliusi szerkezetbe fogalmazott nemzeti költemény Vasco da Gama tengerész hőstettéről és az egész portugál nemzet dicsőségéről. A hősi eposzok szokott feszessége és a modern olvasó előtt banálisnak ható túlvilági apparátusa, meg egyéb konvencionális alkatrésze Camões eposzában is megvan, de szép epizódjai, s helyenkint megkapó ereje a klasszikus epikai sivárságokon át is művészi hatású értékek mindmáig. Camões a drámai költészetben is szerepel három vígjátékkal. A Gil Vicente iskolához tartozik, mint a renaissance egész drámairodalma, mely a nemzeti színmű diadalát jelenti. A kezdeményező itt is Sa de Miranda volt; az *auto*-t leszorította a *comedia*, a verses szónoklatot a polgári próza. A korszak legjobb tragédiája és legjobb vígjátéka *Jorge Ferreira de Vasconcellos*-tól való; *Ines de Castro* értékes nemzeti dráma, *Ocioso* (A féltékeny) az első portugál jellemvígjáték. Az elbeszélő költészet természetesen Camões varázsa alatt maradt és nem is tudott mintája fölé fejlődni. A XVII. sz. a spanyolok politikai uralmával együtt a spanyol ízlés uralmát is megkapta. A hírhedt *gongorizmust*, a szellemeskedő, szójátékokban, váratlan ötletességekben tetszelgő és választékos, cikornyás, sőt keresetten homályos nyelvvel előkelősködő stílust átvette a portugál költészet is; a dagályos szonettek és dalok légiója hirdeti ennek az egész Európán végigdühöngő esztétikai szeszélynek nagy hatalmát portugál földön is. A gongorizmus leghálásabb talaja a pásztori költészet és az ötletekkel, barok díszekkel csillogó líra volt. Ezek mellett a lovagregény kalandos és gáláns részletei adtak alkalmat a dekoratív szépségek bőséges kiaknázásához. A lírában a legtöbb eredetiséget *Manoel de Mello*-nál lehet látni, aki a régi nemzeti drámának stílusában is bírt nagyot alkotni. A lirikusok beláthatatlan nagy számából ötletes, szatirikus vagy burleszk költeményeikkel *Thomas de Noronha*, *Antonio Barcellar* és *Jacinto Freire* válnak ki. A pásztori műfajban *Jorge Montemayor* híres Dianája a legkülönb, de spanyol nyelven van írva. A lovagregényt ép oly mohón falták Portugáliában, mint Spanyolországban, de már a novella is kezd, Cervantes és követőinek hatása alatt, népszerűségre vergődni; a spanyol »Celestina« mintájára három párbeszédes novellát ajándékozott nemzetének *Jorge Ferreira de Vasconcellos*. A fantáziának és formai túlzásoknak zenebonájába a francia klasszicizmus hozott egy kis fegyelmet. A XVII. sz. francia esztétikájának vívmányait az Arkadia nevű költői akadémia volt hivatva ápolni, lehetőleg a *Boileau*-féle »Art poétique« szellemében. A spanyol gyámkodás után következett francia szellemi uralom semmi értékessel nem tudta a nemzeti irodalmat gyarapítani. Szellemtelen drámai utánzatok, unalmas eposzok csak számban gazdagították a költészetet; a XVII. sz. második felében mégis dereng egy kis eredetiség a költészetben *Fr. Manoel de Nascimento* és *Man. Borbosa de Boccage* lírája az újabbkori portugál költészet java terméséhez tartoznak. A XIX. sz. új energiákat hozott az irodalomba. A napoleoni háborúk üdvösen kavarták fel a nemzet hangulatát; az irodalomban romantikus áramlat indult meg és ennek nyomán lelkes, többnyire támadó hangú, hazafias és liberális szellem jut uralomra. Ez a szabadelvűség, mint egyebütt is, Portugáliában ellenkezésbe jutott a reakciós kormányzó fórumokkal és az irodalmi mozgalom vezetői az országon kívül voltak kénytelenek apostoli küldetésüket betölteni. A romanticizmus két emigránsfeje *Almeida-Garrett* és *Alexandre Herculano*. Almeida-Garrett *Cato* c. tragédiája a radikális nemzeti politikát szolgálja; a száműzetésben írt, elégikus hangú, gyönyörű költeménye, *Camões*, szakít először az Arkádiával. Almeida Garrett költészete őszinte, mesterkéletlen, ép úgy, mint Herculanoé, aki romantikus regé-

nyeivel virágoztatta fel az irodalom nemzeti irányát. A romantikus iskola minden túlzásával *Antonio F. de Castilho*-ban találta meg tipikus képviselőjét, aki nem annyira költeményeivel, mint Camões lekicsinylésével lett a maga korában híressé és fordításaival, amelyek közül a Faustnak franciából végzett átdolgozása (a rossz francia szöveget még félre is értette !) lerontotta irodalmi hitelét az utókor előtt is. Az első neves ellenzéke a romantikának *José S. Dias* volt, aki a *Peninsulares*-ben a népköltészethez tért vissza. Castilho szenvedélyes romanticizmusa ellen azonban még hatalmasabb oppozició keletkezett a coimbrai iskolában, melynek vezetői, *Anthero de Quental* és *Theophilo Braga* a német gondolkodás és költészet neveltjei a »*bom senso e bomgosto*« (józan ész és jó ízlés) elvével akarták az irodalmat az *ember* kultúrája számára megmenteni. *Braga* az újkori portugál irodalom leggazdagabb és legegyenlőtlenebb nagysága. Költeményeiben, és kritikai, filozófiai, irodalomtörténeti műveinek hatalmas tömegében épúgy van zavarosság, ellentmondás, mint igazi érték, színtiszta, nemzeti erő ; kevés költő és esztétikus hatolt úgy be a portugál nép géniuszába, mint Braga. Anthero de Quentalt, akit ifjúkorában, rajongóan radikális ódáiért *(Odes modernas)* »Santo Anthero«-nak neveztek, misztícizmusa és világfájdalma Leopardi és Heine körébe utalja. Prózája a világosan látó, bölcsészetben iskolázott gondolkodóra vall. A coimbrai iskola leggeniálisabb költője, akit a külföldi kritika is a legnagyobb portugál költőnek ismer el Camões és Garrett mellett, *João de Deus:* nem a tudatos, tanult művészek, hanem a lángelmék típusa. Az irónikus *João Penha* költészete a politikai propagandát vitte az irodalomba. A XIX. század igen gazdag volt lirikusokban, akik közül minden külföldön uralkodott ízlés-áramlatnak (romantika, szimbolizmus, naturalizmus, stb.) megvolt a követője. Baudelaire legtehetségesebb híve *Eugenio de Castro*, a parnassien-eké *Gonçalves Crespo*. A dráma reformját Almeida-Garrett kezdeményezte ; Gil Vicente szellemét idézte fel újra nagy nemzeti drámáival, amelyek nyomán a romantikus pátoszú történeti színművek nagy sorozata árasztotta el a színpadot. *Castello Branco (A királygyilkos, A királygyilkos leánya, A zsidó)*, *Mendes Leal (A feketeálarcos ember, A két renegát)* és *Gomes de Amorim (Fajgyűlölet)* a romantikus színmű legnépszerűbb mesterei. A romantikus regény Walter *Scott* hatása alatt indult meg. Első mestere *Herculano* ; regényei közül a szerzetesi élet problémáit, a cölibátus kérdését boncolgató *Monasticon* a legsikerültebb. *Julis Diniz* (valódi nevén *Gomes Coelho)* az intim és társadalmi életnek talán legtehetségesebb arcképfestője ; mesekitalálásában és lélektani megfigyelésben gyengébb. A naturalista regény megalapítója *Eça de Queiroz*, hatalmas regényével, »Amaro atyá«-val. A XX. századba *Oliveira Marreia*, *Pinheiro Chagas*, *Arnaldo Ganca*, *Teixeira de Queiros* regényei vezetnek át. A jelenkor irodalma Európától mindig függésben és mindig egyenlő ismeretlenségben halad, és még eddig nem hozott létre olyan szellemet, amely a félsziget határain túl is érvényt tudott volna szerezni kultúrális jelentőségének.

*

Brazilia, a legfontosabb portugál gyarmat, természetesen az anyaország kultúráját élte ; függetlenségében is megtartotta anyanyelvének a portugált, és így a szellemi összefüggés ma is megvan a két állam között. Brazilia első írói a hittérítők voltak, akik egyházi drámák (misztériumok) bőséges termelésével csináltak propagandát a hitnek és a nyelvnek ; az első világi íróknál (XVII. sz.) is kedvelt műfaj volt a dráma ; mellette a szatira virágzott : a gyarmatország megszilárdulatlan közállapotainak érthető lecsapódása. A XVIII. században a portugál írói akadémiák (Arcadia) mintájára Braziliában is megalakult az *Academia des los felizes*, és később az *Academia ultramarina*, *José Basilio da Gama* alapítása. Gama az első braziliai író, aki az új hazának helyi szellemét tette irodalomképessé *Uruguay* c. hőskölteményében, amelynek a (később nagy szerepre hivatott) »nativizmus«, az indián bennszülöttek társadalmi és lelki életének megértő felkarolása, érdekes zamatot ad. A tősgyökeres portugál népdalokat, a *serranilhas*-t *Th. Antonio Gonzaga* plántálta át az ősi földről. A XIX. sz. elején az irodalom szellemét a vallásosság telíti ; az egészen katolikus egyházi színezetű korszakot, melynek legjellemzőbb alkotása *Frei Franc. de São Carlo* eposza Mária mennybemeneteléről *(O assumpção)*, később a nemzeti irányú irodalomé váltja fel. Tisztultabb művészi elveket és formákat hoz a francia romantika, amelynek hatása alatt a nativizmus uralkodó iránnyá fejlődött. A kor legnagyobb költője *J. Gonçalves de Magalhães*, akit sem a lírában *(Suspiros poeticos)*, sem az elbeszélő költeményben *(Napoleão em Waterloo)* nem múlt felül hazájában senki. Nativista drámái inkább helyi jelentőségűek. A bennszülöttekkel legjobban a félvér *Gonçalves Diaz* érzett ; általános társadalmi érdekűek *Manoel de Macedo* regényei, amelyek a braziliai irodalom első erkölcsregényei a szó modern értelmében. Az újkori líra sokáig nem nő ki a romantika gyámsága alól, a XIX. században a V. Hugo színes pátosza uralkodik ; a »Kondor-iskola« szenvedélyes költészete V. Hugo lendületes szimbolumáról kapta a nevét. A köztársaság korában természettudományi világfelfogáson alapuló naturalista irányt veszi fel a braziliai irodalom is ; a lírában a Kondor-iskola lelkes, rajongó hangját a Sakál-iskola minden ideálnak nekitámadó, szenvedélyesen felforgató irányköltészete váltja fel. A XIX. sz. legértékesebb írója a minden iskolán kívül maradó *Olavo Bilac*, nemcsak mint költő (Poesias), hanem mint

regényíró is (Chronicas e novelas). A legújabb irodalomnak a folyóiratok tanúsága szerint inkább a délamerikai spanyollal közös a szelleme, mint az európai portugállal.

A P.-ról jó áttekintést ad *Heinrich Gusztáv* Egyetemes irodalomtörténetének idevágó fejezete. A legjobb irodalomtörténet a *Th. Braga* és *Carolina Michaëlis* féle (megj. a *Gröber's Grundriss der roman. Philologie*-ben). Használható még: *Reinhardstoettner: Portug. Literaturgeschichte* (Sammlung Göschen). *Honti.*

Porzsolt *Kálmán*, *1860. Egyetemi tanulmányai végeztével hírlapíró lett. Egy darabig a *Fővárosi Lapok*at szerkesztette, majd hosszabb ideig a *Népszínház* igazgatója volt. Jelenleg a *Pesti Hírlap* belmunkatársa s ott jelennek meg vezércikkei és — *Zsolt* aláírással — társadalmi problémákról szóló elmélkedései. Termékeny szépíró. Elbeszéléseket, regényeket, drámákat adott ki. Sokat tett a közművelődés emeléséért és a sport népszerűsítéséért. Művei közül fontosabbak: *Párbaj, Gyermekkirály, Vetélytársak* (színművek). Művei gyűjteményes kiadásban is megjelentek.

Pósa *Lajos*, *1850. †1914., hírlapíró volt Szegeden, majd az *Én Ujságom* c. gyermeklap szerkesztője. Csengő-bongó gyermekverseit nagyon szerették a kicsinyek, néhány népdala pedig *Dankó Pista* megzenésítésében páratlanul népszerű volt, különösen a mult sz. utolsó évtizedében. Dalaiban eltalálta a népdal hangját és ritmusát. Számos hazafias verset is írt és több — egyszerűségben és közvetlenségben *Petőfi*re emlékeztető költeményében maradandó emléket állított édesanyjának. Népszerűsége tetőpontját a kilencvenes években érte el: egész kis írói köre volt, az ú. n. *Pósa*-asztal.

Pósaházi *János*. A XVII. sz. elején született, †1686. Előbb pataki tanár. *Báthory Zsófia* üldözése következtében az iskola Debrecenbe költözött. P. rövid ideig maradt tanítványaival; Gyulafehérvárra ment. Hátralevő éveit itt töltötte. Szenvedélyes hitvitázó volt. Kemény és gyakran durva támadásokat intézett a kat. dogmák, különösen pedig a protestantizmust támadó jezsuiták ellen. Művei *Kiss Imre nevű jezsuitával való vetekedés, Sámbárnak a három kérdésére való summás választétel, Göröcsös bot, Igazság istápja.*

Posch *Jenő*, filozófus, *1859. Pozsonyban, †1923. Budapesten. Középiskolai tanár volt. A filozófiában a pozitivizmus, sőt a materializmus felé vonzódott. Főművei: *Az idő elmélete* (2 k., 1896—1897); *Lelki jelenségeink és természetük* (2 k., 1915).

Poseidippos, Pellából, görög költő (Kr. e. 270 k.). 18 szellemes, eleven hangú erótikus epigrammája maradt ránk. P. egyik kezdeményezője a nagy költőkre írt sírfeliratszerű epigrammáknak. P. *Scholl: Posidippi epigrammata collecta et illustrata.* Berlin, 1905.

Pósta *Béla*, archeológus, egyet. tanár, *1862. †1919. Résztvett gróf Zichy Jenő ázsiai expedíciójában. Címertani, éremészeti és régészeti dolgozatai hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg. Főbb művei: *Éremészeti bizonyítékok Magyarország történetéhez, Baranya vármegye története az őskortól a honfoglalásig, Zichy Jenő gróf 3. ázsiai utazása,* III. és IV. kötet, *Régészeti tanulmányok az orosz földön.*

Postel, *Christian Heinrich*, *1658. †1705, német költő. Hamburgban élt mint ügyvéd s közben számos operaszöveget írt és fordított Hoffmannswaldau modorában. Az opera volt az a drámai műfaj, mely a késő barok stílusérzését leginkább kifejezte a maga felfokozott dinamikájával, a színek, érzelmek, zene egyesült hatásával; P. nem is tett egyebet, mint szolgálatába szegődött a már erősen fejlett libretto-gyakorlatnak. P. nem volt költő, csak iparos, úgy librettóiban mint eposzaiban: *Die listige Juno* (1700); *Der grosse Wittekind.*

Postilla, a középkori latin egyházban eredetileg bibliai szövegmagyarázat, leginkább homilia formájában, amely a bibliai szöveg felolvasását követte (innen a neve: Post illa verba textus — a szöveg szavai után). Később a P. egész bibliai könyvek versről-versre haladó összefüggő magyarázata (P. in universa Biblia). Luther is P.-nak nevezte bibliamagyarázatait. A P. szó ma is használatos bizonyos vidékeken: vasár- és ünnepnapi szentírási szakaszokra írt bibliamagyarázatok, egyházi szokások és hitigazságok népszerű magyarázatainak gyűjteményét nevezik P.-nak. *Révay.*

Potápenko, *Ignátij Nikolájevics*, orosz író, *1856. Ellaposodott naturalisztikus modorban írt regényei s elbeszélései nem művészi alkotások. Túlsokat ír s azért egyetlen témájába sem mélyed bele. Úgy a jellemzés, mint a korrajz minden művében felületes és hamis. Sok színdarabot is írt, de ezek is értéktelenek. A legjobb legelső munkája, a *Szent művészet* c. elbeszélés, azután folyton hanyatlott. Szépek még a papi életből vett novellái (pl. *A hivatalban*, 1890), de már a hivatalnokok *(Őexcellenciája titkára*, 1890) és a zenészek *(Az átkozott dicsőség)* világát nem tudja híven leírni. Magyarul megjelent: *Egy vén diák elbeszéléseiből*, f. Ambrozovics D. *A kiválasztott*, f. Madzsar G., 1899. *A szerelem*, f. Ambrozovics, 1900. *A maga emberségéből*, f. u. ez, 1906. *Egy család története*, 1918. *Szégyelik magukat*, 1921.

Potocki, *Waclaw*, *1622. †1693., a lengyel irodalomban a hanyatlás korának legnagyobb poétája. Műveinek egy része csak halála után látott napvilágot. Mint lírikus és epikus egyaránt kiváló. Legjobb alkotása a *Wojna Chocimska* (A chocimi háború; kiadva 1850) c. eposz az 1621-i török hadjáratból. Egyéb művei: *Argenida* (Warszawa, 1697.); *Jovialitates Albo Żarty y Fraszki* (Tréfák és bohóságok); *Peryody* (fia halálára írt versek) stb.

Pozitivizmus az a filozófiai irány, amely ellensége a metafizikának és nem óhajtja

átlépni a tiszta érzéki alapokon nyugvó tapasztalat körét. Egyik ága azt mondja, hogy a tapasztalat mögé soha nem láthatunk be. Ez az agnosztikus vagy realista P. A másik pedig azt állítja, hogy az érzéki jelenségeken kívül nincs is semmi egyéb. Ez az idealisztikus vagy szélső fenomenalista P.

A P. mint tendencia igen régi az emberi gondolkodás történetében, de filozófiai rendszerré csak Auguste *Comte* (1798—1857.) formálta, akinek főműve a hat kötetes *Cours de la philosophie positive*, 1830—1842. *Nagy*.

Pozsonyi évkönyvek. Fontos latin nyelvű forrásmunka a XIII. sz. elejéről. A *Pray*-kódexben maradt reánk.

Pozsonyi kódex, magyar nyelvemlék a XVI. sz.-ból; zsolozsmákat, miseszövegeket s evangéliumi szakaszok fordításait tartalmazza.

Praetextata (t. i. *fabula)* — olyan tragédia, amelyet toga praetextataban játszanak, tehát a szereplői előkelő rómaiak, történelmi hősök. Ennek a római nemzeti történeti tragédiának *Naevius* volt a megalkotója. A görögből fordított tragédiák nagy népszerűsége és a hellenizmus egyre erősebben hódító elve a P. fejlődését úgyszólván csírájában elfojtotta.

Praga, *Emilio*, *1839. †1875. A milanoi úgynevezett »Scapigliatura« (bohémélet) irodalmi irányához tartozik, mely az olasz irodalmat minden előítélettől és minden szabályos tradiciótól akarta megszabadítani. Az összes milanoi bohémek között ő volt az egyetlen igazi költő. Költeményeiben a természetet énekelte naiv érzelemmel, mely egy nagy ipari városban élő költőnek szomorúságait tárja fel, s néha érzékenyen dalolt a családi élet, s a szerelem gyönyörűségeiről. Verses kötetei közül a *Penombre* (Félhomály) érdemel említést. *Widmar*.

Prati, *Giovanni*, olasz költő, *1814. †1884. Campomaggiore-ben (Trento) született, s mint nemzeties költő említésre méltó. Verseiben Byron és Lamartine hatása alatt áll, de azért nemzeties költeményeiben erős és gyakran egészen eredeti is tud lenni, bármennyire a romantikusok közé tartozik is. Művei közül említésre méltó *Edmenegarda* c. verses novellája, *Psiche* és *Iside* c. verses kötetei, s különösen *Canto d'Igea* c. tudományos költeménye.

Pray *György*, *1723. †1801. Jezsuita szerzetes. Hosszabb ideig hazai középiskolákban tanított, majd teológiai tanár lett. Rendjének eltörlése után az egyetemi könyvtár őre, később nagyváradi kanonok és címz. apát. A *Halotti Beszéd*-re ő hívta fel először a figyelmet. Számos latin nyelvű történelmi munkát adott ki. Nevezetesebbek: *Historia regum Hungariae* (3 rész), *Epistolae procerum regni Hungariae*, *Annales regum Hungariae* (5 rész). P. munkássága különösen a középkori magyar történelem ismeretére nézve nagyjelentőségű. Mélyen behatol a sajátos magyar középkori társadalom és kultúra szellemébe, nagy történetírói érzékkel felfogja a magyar középkornak a korabeli nyugati világtól elütő, a faj különbözőségében gyökerező specifikumait. Életrekelti a nagy történelmi alakokat, elemzi lelki életüket. P. a magyar egyháztörténetírás, *Vita S. Elisabethae* és *Vita B. Margarethae* c. munkáival a magyar hagiografia, *Syntagma historicum de sigillis* c. munkájával a magyar pecséttan megteremtője. Róla nevezték el a *Halotti beszédet* tartalmazó *Pray-kódexet*.

P.-kódex. A XIII. sz. elejéről való. A *Nemzeti Múzeum* tulajdona. Ebben a különben latin nyelvű kódexben van a legrégibb összefüggő magyar nyelvemlék: a *Halotti beszéd és könyörgés*. A kódexet *Pray* Györgyről (l. o.) nevezték el.

Preciozitás *(préciosité)*, a gondolat és érzés kifejezésének keresett, kényes, finomkodó, sokszor pedáns formája. A XVII. század első felében alakult ki, olasz és spanyol hatás alatt, *Rambouillet* marquise (l. ott) párizsi szalónjában. A *précieuse*-ök és barátaik — írók, költők, tudósok és társaságbeli emberek — művészetté akarták emelni a szalón-beszélgetést, az udvarlást s a szalónbeszélgetés meg az udvarlás színvonalára szállították le a költészetet is. A précieuse-szalónok csillagai voltak: *Voiture*, kecses apró verseivel, *Benserade*, *Chapelain*, a királyi kegydíjak félelmes ura és még félelmesebb epikus költő, *Vaugelas*, a nyelvtani tekintély, Antoine *Godeau*, akit Rambouillet marquise leánya, Julie, az ő »törpéjének« nevezett, s aki gáláns költőből lelkiismeretes püspökké és komoly egyháztörténetíróvá lett; a tudós Charles *Colin*, akit *Molière* kissé igazságtalanul örökített meg *Trissotin* néven; a filológus *Ménage*, aki *Vadius* néven lett halhatatlan a *Femmes savantes* jóvoltából — és még sokan olvasták fel a »ruelle«-ekben, a précieuse háziasszony ágya és a szobájának fala közt, szonettjeiket, költői leveleiket, értekezéseiket a szerelem fogas kérdéseiről. Megjelent a Rambouillet-palotában *Corneille* is, *La Rochefoucauld* herceg is.

Nagy költő a szalónok rendes látogatói közt nem akadt; nagyjában émelyítő ma már a furfangosan csiszolt jelentéktelenségeknek az az áradata, amelyet précieux költészetnek nevezünk; *Corneille* verssoraiban is fájnak a précieux kifejezések. Az egész irány fél évszázad alatt lejárta magát és nevetségessé vált. Mme de *La Fayette* kezdte lerombolni, *Molière* folytatta a *Précieuses Ridicules*-lel és a *Femmes savantes*-tal; *Boileau* kritikája, *Racine* költészete végképen lejáratta a P.-t. De hivatása kétségtelenül volt a maga idejében: idealizmusra, a nyers valóság művészi felöltöztetésére nevelt egy olyan korszakot, amelyben a »legmagasabb körök« erkölcseit és modorát is eldurvította az élet. Ami természetellenes volt benne, arra üdvös reakcióként következett Molière korának természetessége; de hibáival, túlzásaival, nevetséges oldalaival is, a P. a XVII. sz. második felében elkövetkezett fénykor öntudatlan előkészítője. *Benedek*.

Prém *József*, *1850. †1910., középiskolai tanár. Irodalomtörténeti, kritikai és művészettörténeti tanulmányokon kívül regényeket, elbeszéléseket, színműveket írt. Igazi sikert sem regényeivel, sem színműveivel nem ért el, bár több színműve (*Helikoni ünnep*; *Bosnyák Anna*; *Adorján báró* stb.) akadémiai pályadíjat nyert.

Preradović, *Petar*, horvát költő, *1818. †1872. P. eleinte németül verselt, de az illír mozgalom hatása alatt fölébredt horvát nemzeti öntudata s 1841. kezdve csakis anyanyelvén írt. Költeményeit összegyűjtve először 1846. adta ki *Prvenci* címen, ezt azután a *Nove pjeszme* (Új dalok, 1851) c. kötet követte. Két hosszabb epikai költeményt (Az első emberek, A szlávok beszélgetései) is írt. Az 1851 után írt lírai versei csak 1873. jelentek meg összegyűjtve, amikor összes műveit kiadták. P. a horvátok legnagyobb lírikusa.

Preraffaeliták, angol festészeti és irodalmi irány, tkp. a Késő-Viktóriakorbeli harmadik angol romantikus mozgalom. Oxfordból indult ki, először, mint festészeti formaelv, vallói a Praeraphaelite Brotherhoodba (P. testvériség) tömörültek, mesterükül Maddox-Brownt tekintették, felfedezőjük és elméleti propagátoruk az akkor már feltétlen tekintélynek számító Ruskin volt; a P. legnevezetesebb festői Rossetti, Everett-Millais, Holman-Hunt és később Burne-Jones.

D. G. Rossetti sajátos kettős tehetsége (egyszemélyben kiváló festő és költő volt) természetszerű átmenetet alkotott a P. számára festészetből az irodalomba. Rossetti átvitte költészetébe festőművészete irányeszméit is, melyek megadják a P. költészet jellegét:

1. mélységes hajlam a katolicizmus iránt: témában, a kat. középkor iránt való rajongásban, misztikus hangulatban. Ez a P. katolicizmus azonban inkább csak »esztétikai predilekció«, mint a német romantikusoknál, kikkel több tekintetben rokonságban állnak. Leginkább Rossetti nővére, Christine R. válik ki vallásos verseivel.

2. A középkori nemes egyszerűség tisztelete: felkeresik az ősi középkori és népvándorlás előtti, a nép mitikus korába visszanyúló meséket és igyekeznek azokat a maguk egyszerű mesemivoltában elmesélni, pusztán a mesélésben való gyönyörűség kedvéért, minden tendencia, minden aposteriori szimbolizálás nélkül, ahogy a középkori ember mesélte; így W. Morris az *Earthly Paradise* cím alatt egybegyűjtött meséket. Nem akar több lenni, mint egy tétlen napnak tétlen dalnoka.

3. De nemcsak a mesélést, hanem minden művészi ténykedést öncélúnak tekintenek; ők a l'art pour l'art angliai zászlóvivői. »A művészet a munka közben érzett gyönyörűség kifejezése«, mondja W. Morris, ez a P. esztétikai alapelve. A művészet a művesség legmagasabb foka szerintük, a művész tagja a dolgozó emberi kollektivitásnak, de legmagasabbrendű tagja, mert az ő munkája a legmagasabb rendű. Innen ered hajlamuk a szocializmus iránt, mely esztétikai arisztokratizmusukkal furcsa paradoxont alkot.

4. A l'art pour l'art elvéből, a művesség hangsúlyozásából ered roppant formatisztéletük és formavirtuozitásuk, hajlamuk a dekoratív iránt. Miután a festészetből indultak ki, költészetük fokozott mértékben képszerű, színes, vizuális. A dekoráció is sokszor öncélúvá válik, a versekben a hasonlat fontosabb lesz annál, aminek illusztrálásául szolgál. A realitástól messze szakadtak ezek a költők, az egész P. irányt bizonyos rendkívül dekoratív, mélyen festői verselődő-hangulat jellemzi.

Épen erősen festői mivoltuk miatt azzal vádolták őket a kritikusok, hogy érzéki művészetet adnak. Annyiban, amennyiben képgazdag költészetük a képzelet számára sokkal több és konkrétebb szemléleti anyagot nyujt, mint az előzők költészete, csakugyan szenzuálisnak mondható; de semmi esetre sem szenzualista költészet, sőt talán betegesen is átszellemült és túltengő lelkiségű.

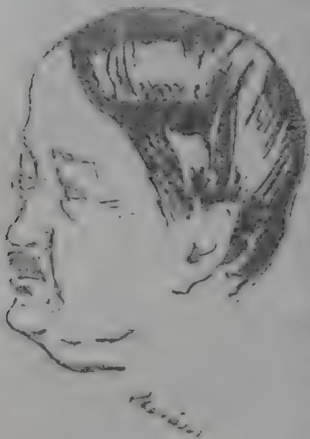
Legjel. képviselői *Rossetti* és W. *Morris*; összefüggésben áll velük *Swinburne* költészete is. *Szerb.*

Presber, *Hermann Otto Rudolf*, *1868., német író. A *Post*, majd az *Arena* és *Über Land und Meer* szerkesztője, népszerű lirikus, dráma- és vígjátékíró, elbeszélő. Könnyű, inkább újságíró-tehetség.

Prévost (ejtsd: prevó), *Antoine-François, abbé (P. d'Exiles)* francia író, *1697. †1763. Zaklatott életet élt; fiatalon szakított az egyházzal, amelynek szolgálatára készült; sokszor kellett a börtön elől menekülnie, s így lakta meg Angliát, Hollandiát, Németországot. Tolla után élt; folyóiratot szerkesztett *(le Pour et Contre)*; kiadói vállalkozásokba fogott, fordított, írt, kompilált; élete végén a Condé-család házi történetírója volt. Műveinek *válogatott* kiadása 39 kötet. Ebből irodalomtörténeti jelentőségűek *Richardson*-fordításai, amelyek — P. propagandájával egyetemben — nagy hatással voltak a szentimentális regény fejlődésére a kontinensen. Eredeti művei közül kortársai a *Cleveland* és *Le Doyen de Killerine* c. angol tárgyú regényeit becsülték legtöbbre, amelyek az érzelmes, nemes, erényes angol ifjú típusát segítették megszilárdítani. *Manon Lescaut*, ez a kis regény, amely P. rengeteg írásából egyedül számíthat halhatatlanságra, először a *Mémoires d'un homme de qualité* VII. kötetében jelent meg (Amsterdam, 1731) s csak később, új franciaországi kiadásában keltett föltűnést, vagyis inkább botrányt. 1753-tól külön adták ki számtalanszor *(Histoire du chevalier des Grieux et de Manon)*. Nemcsak P. abbé írásai közt, de az egész korszakban is páratlan mű ez: des Grieux személyében egy olyan szenvedély története, amely minden erkölcsi akadályt áttörve, sodorja magával lefelé a hőst; Manon személyében csodálatos jellemrajza egy csalásra,

ugratásra, kacérságra termett, született kurtizánnak, akiből ideális, tiszta lényt bizony nem farag a szenvedély, de akit mégis fölemel és tragikussá tesz a szenvedés. P. ebben a műben tud egyszerű, tömör, elfogulatlan lenni: a szenvedély halhatatlan dalát a művész tökéletes számításával, öntudatosságával, kimértségével mondja el. — V. ö. H. *Harrisse: L'abbé P., hist. de sa vie et de ses oeuvres* (1896); V. *Schroeder: L'abbé P., sa vie et ses romans* (1898). — *Manon L.* legújabb magy. ford.: »Olcsó Regény«. *Benedek.*

Prévost, *Marcel,* francia regényíró, * 1862. A jezsuiták nevelték, politechnikumot végzett és mérnök volt, míg regényeinek nagy sikere egészen az írói pályára nem szólította. *Le scorpion* c. regényével tűnt fel. Erős elbeszélő tehetségét a női lélek tanulmányozásának szolgálatába állította. Rendkívül vonzó és gazdag oeuvrejében, amely a mult század végén páratlan népszerűségnek örvendett. Érdekes tanulmány tárgyává tette a negyven éves asszonyt *(L'automne d'une femme)*, a nagyon is szabad szellemű fiatal lányt, akit a kozmopolita erkölcsök rontottak meg *(Les demi-vierges)*. Ez a regény típust teremtett és új kifejezést vitt be a közhasználatba ennek a típusnak megjelölésére. A típus ellenképét a *Vierges fortes*-ban rajzolta meg. A *Lettres de femmes* három sorozata, könnyed és csípős szabadosságával a XVIII. sz. libertinus íróira, *Diderot, Crébillon fils* és *Restif de la Bretonne* műveire emlékeztet. Páratlan sikere volt *Les lettres à Françoise* c. sorozatának, amely sok bölcs tanácsot tartalmaz fiatal nők számára. *Les Anges gardiens* tendenciózus regény az idegen nevelőnők ellen. P. rendkívüli termékeny író. *Sa maîtresse et moi* c. újabb regényét, amelyben minden hatásvadászattól tartózkodva beszél el egy bonyolult erkölcsi problémát, az egész francia kritika halhatatlan remekmű gyanánt üdvözölte. A legkülönb francia stiliszták közé tartozik. Magyarul legtöbb műve megjelent, a sikamlósabb tárgyúak igen vegyes értékű fordításokban. — Róla l. *Benedek* M. tanulmányát az *Őrangyalok* fordítása előtt. *Kállay.*

Marcel Prévost

Primitiv népköltés. E cím alá két egymással rokon költői hagyományt foglalunk: oly népek költészetét, amelyek még nem jutottak el a műveltségnek ahhoz a fokához, ahol már írott irodalomról lehetne szó, hanem olyan ősállapotban élnek, amelyen érzelmeik és gondolataik költői formában való kifejezése mint szóbeli örökség — szájhagyomány — jelentkezik; másodszor pedig oly népeket, amelyek már több-kevesebb írott irodalmat tudtak teremteni, de ősköltészetük maradványait is részben föntartották s ezekben P.-ük emlékei tovább élnek a nép ajkán mint az írott irodalmat megelőzött ősköltés emlékei. Valamennyi európai nép, a legműveltebbeket sem véve ki, felmutat ilyen P.-t, amely azonban legnagyobbrészt már a műveltebb rétegek irodalmából átszűrődő hatásokat is fölvette magába. Mert ahol irodalom van, ott az megérinti a népnek ama rétegeit is, amelyek távol állnak az irodalmi termelés köreitől. Hiszen a vallás, amely mindenütt felhasználja a költészet magasztos eszközeit a maga fenkölt céljaira, még a legegyszerűbb hegylakók és pásztorok lelkébe is elülteti a műköltés virágait. Ezek viszont nemesítően és gazdagítóan hatnak az ősköltés keretében mozgó hagyományra.

Olyan P., amely merőben az eredeti műveletlen talajon termett és a magasabb irodalom hatásaitól érintetlen maradt, Európában már alig található. A rénszarvastenyésztést űző *lappok* gajdjai, — joiku — melyeket *Donner* Ottó finn tudós gyűjtött össze és tett közzé, az orosz és finn sirató-énekek szintén nem mentek az egyházi költészet befolyásától. Az *albán* népköltés, minden kezdetlegessége mellett is, erős görög, az európai törökség és a balkáni szláv népek P.-e a görögön kívül lépten-nyomon arab népköltési hatásokat tüntet föl. Ázsiába kell mennünk, ha látni akarjuk: milyen alakot ölt a P. a maga eredetiségében.

Hozzánk nyelvileg közelálló két nép: az *osztyák* és a *vogul*, bőséges alkalmat nyújt ilyetén vizsgálódásra. Osztják hősi énekek gyűjtésével a korán elhúnyt *Reguly* Antal foglalkozott a 40-es években. Fölkereste az Ural tájékain nomadizálva élő és a régi szájhagyományt akkoriban még nagy becsben tartó nyelvrokonokat s a vogul néptöredéket is. Gazdag gyűjteményével hazatért; azonban a gyér támogatás mellett átélt sűrű bajlódás megtörte egészségét, úgy hogy sem osztyák, sem vogul gyűjteményét már nem tudta feldolgozni, lefordítani és kiadni. E munkát utána, még az ő segítségével *Hunfalvy* Pál hajtotta végre a vogul P. egy részén; osztyák gyűjtése továbbra is hét lakattal lezárt titok maradt. A Reguly-féle szövegek nagyobb részét is sokáig homály födte, míg végre *Munkácsi* Bernát nyelvész és néprajztudós újra »fölvette az elejtett fonalat« és Reguly vogul hagyományait sikerült a helyszínén óriási munkával és tudással megfejtenie. Most már ismerjük az Akadémia kiadásában megjelent nagybecsű és méltán hírre kapott nyelvi és P.-i kincseket, amelyek Munkácsi buzgalmából a szintén rokon *votyák* nép költői hagyományaival is bővültek.

A vogul P. egészen új világot tár föl a kutató előtt. Ezek a világ teremtéséről szóló regék, istenek hősi énekei, hitvilá-

guk ősi képei, sajátságos istenidéző igéik és főkép medveénekeik — számos kötetre menő gyűjtemény — a P.-nek nem egy olyan formáját jelentetik meg, amelyek mély bepillantást engednek a néplélek alkotó műhelyébe.

A primitív vagy ősköltés legeredetibb hangja szól itt hozzánk. A pogány istenek becéző neveket kapnak. Az Ég-atya szoros viszonyba lép a földdel, az emberrel és az állatokkal. Az utóbbiak közt nagysága és rettentő volta által kitűnő medve, a legkívánatosabb vadászzsákmány a legnagyobb kultusz tárgya. Nevét ki sem ejtik (a magyarban is szláv kölcsönszó a *medve* = mézevő). Helyette erőszakos kezű, hatalmas állat, nyírhéjbocskoros férfi, állatöreg, férfigombos v. alulgombos hatalmas erdei állat s egyéb ily kedveskedő szókkal említik. A szíve: állatbeli repeső büszke hely, szentség; szeme: csillag v. fekete ribiszkepár, füle: tuskó, hasa: telhetetlen bödöny v. puttony, lába nyoma: hímzés, szája: húszfogú fogas száj, álma: nyak-levágható gyökeres álom.

Rendkívül érdekes az összevetés e gyermekded poézis tartalma és formája, meg a Kalevala finn eposzban olvasható medveénekek közt. Láthatjuk: mivé fejlett az ősi hagyomány a két rokon nép között évezredes különélésük alatt; mily bőséges formakészlettel dolgozik a P. előkelő finn múzsája, mig a vogul daltündér bizony csak mezitlábas, habár így is tetszetős, természeti szépségekkel dúsan megáldott parasztleány.

Mint Munkácsi Bernát a vogulokat és votjákokat, úgy látogatta meg *Pápay* József, szintén Reguly nyomdokaiban s az ő hagyatéka birtokában az osztyák földet és népét. Az ő keze alatt lepattantak a Reguly osztyák kéziratait rejtő zárak. Ezek alatt is roppant nagyérdekű és dús P.-i anyag lappangott, amelyek immár Akadémiánk kiadásában szintén közkincsé váltak.

A vogul és osztyák P. hangjáról és tartalma egy részéről jó fogalmat nyújtanak a *Zempléni* Árpád feldolgozásában ismeretes s az eredetieket művészileg utánzó és irodalmi színvonalra emelő *Mogyoróbél herceg*, *A kalapács*, *Bosszú* c. költői elbeszélések, továbbá a *Turáni dalok* c. kötet több darabja. E P.-i kiadványok és Zempléni Árpád hatására vall *Kozma* Andor új eposza *(Honfoglalás*, 1924), valamint *Vargha* Gyula újabb költészetének néhány terméke. Látnivaló tehát, hogy a vogul és osztyák P. figyelemreméltó nyomokat hagyott mai magyar műköltésünkben, s bizonyosnak látszik, hogy ez a hatás még folytatódni fog. A rokon népek, különösen a mordvinok és cseremiszek P.-ében, amelyet íróink eddig kevésbé méltattak figyelmükre, szintén sok érdekes tárgy kínálkozik műköltői feldolgozásra.

Meg kell még emlékeznünk az osztyákokkal régóta szapora érintkezésben s kölcsönhatásban álló *Szamojédok* P.-éről. Míg amott, vogulok- és osztyákoknál a szoláris, vagyis a naphoz fűződő hagyomány főbb helyet foglal el, itt a magas Északon, a tundrák világában a komor éghajlatnak és a természet mostohaságának megfelelő hitvilágot a Föld-isten képei, démonok és varázslók népesítik be. P.-ük még kezdetlegesebb fokon áll, mint az egyébként hozzájuk hasonló s velük rokon vogul és osztyák népé. Mindamellett náluk sem hiányzanak az ősköltésnek érdekesnél-érdekesebb nyilvánulásai, sőt — mint Kai Donner finn tudós közli — valóságos eposz alakult ki, amely ugyan semmiben sem hasonlít az epikának eddig ismert formáihoz, de mintegy az epikai költés legősibb módja, hasonlóan a kaukázusi népek ajkán élő és még nem egészen kész hőskölteményhez, az írói világ érdeklődésére tarthat számot mindenütt, ahol a P.-sel foglalkoznak.

Nagy tömegben találjuk a P. maradványait *Afrikában* és *Amerikában*. Amott, különösen a nyugati részeken, ahol az őslakosság kevesebb zaklatásnak volt kitéve s a nemzetközi forgalmat közvetítő partszélektől távolabbra élt, az ősi hagyomány aránylag épen maradt és egyes négertörzsek vallásos énekeiben, harci dalaiban és szokásköltészetében megragadó alakot öltött. Gyermeki szívnek és elmének olykor kedves, olykor ijesztően vad megnyilatkozásaival találkozunk itt. Sok esetben az iszlám felszínes hatása mutatkozik e P.-i termékekben, amelyektől egészen elütő s már a műveltség magaslataira törtető műköltés virágzik ugyanazon népfajnak más területre sodródott és a finomabb művelődés áramlataival érintkező rétegeinél. Igy van ez mindenütt, még nálunk is, ahol pl. a Felvidék palóc hegyi falvaiban divó P.-t alig érték erősebb irodalmi hatások.

Szintén a mohamedán kultúra befolyása alatt fejlődött az afrikai *beduin*-költészet, amelynek útja Arábiából vezetett ide. Vándor énekesei viszik e részint harcias, részint vallásos jellegű, részint szerelmes költeményeket helyről-helyre, változtatva rajtuk, mint tanyáikon. Van köztük nem egy, amelyet nagy költői szépségek tüntetnek ki. Gyűjteményüket hangjegyekkel együtt Hans *Stumme* professzor adta ki *Tripolitanisch-tunisische Beduinenlieder*, (Leipzig, 1894).

Az ázsiai törökfajú népek — kirgiz, tatár, turkmen stb. — P.-ében egyrészt a mohamedán írott irodalom, szóbeli továbbadás útján, másrészt indiai példák hatása érvényesül. Ezek, mint saját ilyes hagyományaink mutatják, hogy az íratlan irodalom kertjében is nőnek díszvirágok a vadon tenyésző egyszerűek mellett. A szamojéd v. vogul szamán istenidéző igéitől, az osztyák hősi énektől, amelyek a ritmuson, párhuzamosságon, ismétléseken és némi betűrímen kívül semmi költői díszt nem viselnek, jelentős távolság választja el a kaukázusi mohamedán népek — aszerbeidsáni törökség, avarok, grúzok ősi hagyományait, P.-ét, amelyek már irodalmi formákhoz közelednek, sőt itt-ott műköltési szempontból is értékül válnak

be. A finn-eszt P. pláne klasszikus jellegű, mert az előbb említett alkatelemeken kívül időmértékhez is van kötve.

A P. irodalma rendkívül terjedelmes. Főkép az északi országok (Dán-, Norvég-, Svéd- és Finnország), azután a nagy területen oly számos népmaradványt számláló Amerika járulnak hozzá kutatásaikkal és közléseikkel. Az amerikai Egyesült Államok parlamenti kiadványai nagyon értékes sorozatban ismertetik a bennszülött népek P.-ét is. Nálunk régibb évfolyamaiban a *Magyar Nyelvőr*, újabban az *Ethnographia* folyóiratok művelik a P. tudományát. Finnországban évtizedek óta külön tanszéke van a tudomány ezen ágának, amely épen olyan fontos, mint a nemzeti nyelv vagy történet tanulmánya. Magyarországon a most elhunyt *Herrmann* Antal, a szegedi egyetem professzora tett legtöbbet ezen a téren. *Vihár.*

Princeps-kiadás, l. editio princeps.

Prinz *Gyula*, magyar geográfus, a pécsi egyetem tanára, *1882. Felfedező utazásokat tett belső Ázsiában. Az ezeket ismertető dolgozatain kívül, melyek főleg a Földtani Intézet és Társulat kiadványaiban jelentek meg, főbb művei: *Budapest földrajza, Magyarország földrajza* (2. kiad.) németül is megjelenik, *Európa városai, Európa földrajza* (1924). Népszerű munkája: *Utazásaim Belső Ázsiában.*

Prior (ejtsd: prájö), *Matthew*, angol költő, *1664. †1721. Drydent parodizálta *The Town and Country Mouse* c. burleszkje. Epikureus életfelfogású volt, a sors minden változásába bele tudta magát élni. Legjobb művének tartotta *Solomon* c. eposzát (Cowley mintájára). *Alma* metafizikai fejtegetéseket tartalmaz, a párbeszédes *Henry and Emma* a gyönyörű *Nut-Brown Maid* c. balladának modernizálása. Irt La Fontaine után meséket, kitünő epigrammákat. Természetes hangu, gyengéd, filozófiai derűtől és halvány érzékiségtől áthatott szerelmi költeményei az angol irodalom legszebbjei közé tartoznak.

Priskos, az ú. n. *rhetor*, Panionból, az V. sz. első feléből, görög szofista, államhivatalnok, több diplomáciai követség tagja. *Bizánci történet* c. 8 kötetes művéből csak töredékek maradtak, kül. követségjárásaiból, melyek közül leghíresebb a 448. Attila udvarába tett utazásáról s az ottani tapasztalatáról szóló (III.k. s a IV. k. eleje) a Konstantinos Porphyrogennetos Excerpta de legationibus c. gyűjteményben, jó megfigyelő képességének bizonyítéka. — Kiad.: Frgt. Hist. Gr. IV, *Dindorf:* Hist. Gr. min. I. és C. de *Boor:* Excerpta de legationibus 1905.

Prisvin, *Micháil Micháјlovics*, orosz író, *1873. Szépen megírt néprajzi s ifjúsági regényeiben fényt vet az orosz szektáriánusok és a pogány népek lelki életére. Panteisztikus felfogás s a régi pogány világnézet jellemzi műveit. Igen sikerült *A fekete arab* (1911) és a *Kolobok* (Varázsgombolyag 1924) c. regénye.

Proba, előkelő római hölgy, Clodius Celsinus Adelphius praefectus urbi (Kr. u. 351) felesége, latin költő. Egy nemzeti tárgyú eposzon kívül, amely elveszett, vergiliusi sorokból összerakta a bibliai történetet *(Cento ex Vergilio de fabrica mundi et evangeliis).*

Probléma. Irodalmi értelemben: olyan (társadalmi, lélektani stb.) kérdés, amelyet az író fölvet, illetve cselekmény alakjában odaállít az olvasó vagy a néző elé, hogy gondolkozásra, magábaszállásra kényszerítse. A P.-t az író rendesen nem oldja meg: a megoldás irányzatossá, egyoldalúvá teszi a művet s rendesen csak felszínes P.-nál, vagy felszínes módon sikerül — tehát mindenképen levon a tiszta művészi hatásból.

Prodikos, híres keosi szofista, Sokrates kortársa. Szónoki előadásokat tartott és pénzért szónoklásra tanított, amivel Athénben nagy feltűnést keltett s nagy hatással volt környezetére. Sokrates félig ironikusan dicsérte, Platon és Antisthenes támadta. Csak egy beszéde ismeretes Xenophon *(Memorab.* II. 1. 21) útján közelebbről, a »Herakles a válaszúton« c. erkölcsös tartalmú allegória. — V. ö. *Zeller: Philos. d. Gr.* I. 2., *Gomperz: Gr. Denker* I., *Überweg—Prächter: Grundr.*, H. *Gomperz: Sophistik u. Rhetorik* (1912).

Prodromos (így is: Ptocho [koldus] —P.,) *Theodoros*, a Komnenos-kor, a XII. sz. bizánci irodalmának s műveltségének problématikus jelensége, amennyiben az ezen név alatt hagyományozott műveket talán több személy között kell megosztani. A »prodromosi« hagyaték óriási s heterogén tárgyban, formában, nyelvben és szellemben. A Tzetzes- és Philestipus hibái s jellemfogyatkozásai benne is megvannak, de szellemesség s formabeli jelesség méri fel őket, bárha a legmagasabb egykorú irodalom formatökéletességét nem éri is el. Egy »regény«, szatirák, allegorikus költemények, epigrammák, lukianoszi szellemű dialogusok s levelek a jobbik, kolduló, alkalmi versek s deklamációk a kevésbé jó részei a prodromosi hagyatéknak, melyhez vulgáris nyelvű vers is tartozik s különféle tudományágba vágó számos dolgozat. — Kiad. *Migne* Patr. Gr. 133; D. C. *Hesseling*, - H. *Perust* 1921. — Irod. C. *Neumann: Gr.Gesch. Scheiber u. Gesch.-quellen im XII. Jahrh.* 1888., — a két P.-elmélet kiszélesítője. *Gzebe.*

Profán. Egyházi értelemben: világi. Költői értelemben: a költészet titkaiba be nem avatott, köznapi ember. (Odi profanum vulgus et arceo ... *Horatius.)*

Prohászka *Ottokár*, *1858., székesfehérvári püspök. Kitünő egyházi szónok. Számos elmélkedő, vallásbölcseleti és szociológiai művet adott ki. *(Isten és világ; Világosság a sötétségben; Diadalmas világnézet; Az intellektualizmus túlhajtásai; Modern katolicizmus; Kultúra és terror.)* Vallásos művei közül említendők: *Elmélkedések az evangéliumról; A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat.* A világháború alatt, de különösen a proletárdiktatúra összeomlása után nagy szerepet játszott

a politikai életben. Bár az egyéni kilengéseket súlyos szavakkal itélte el, sokáig az ellenforradalmi tábor egyik főerőssége volt. Műveit németre is lefordították.

Prokony *Imre*, vajdasági publicista, *1873. A *SHS Magyar Párt* főtitkára. Több mint másfél évtizeden át munkatársa volt a *Bácska* és a *Zombor és Vidéke* c. lapoknak, melyekben sűrűn jelentek meg politikai és társadalmi cikkei, szini birálatai, irodalmi és esztétikai tanulmányai. Az elszakadás óta külmunkatársa a *Bácsmegyei Napló* és a *Hirlap* c. napilapoknak.

Prokopios, *495. †557., görög szofista és rétor. Már fiatal korában nagy szónoki sikereket aratott Alexandriában, majd rövid ideig Kaisareiában tanított, de hamarosan végleg szülővárosában, Gazaban telepedett le, ahol mint államilag fizetett főiskolai tanár működött. Ránk maradt egy panegirikusa Anastasios császárra, egy monodia a Sophia templom pusztulására, és egész sor declamatio, ekphrasis és erkölcsprédikáció, végül 163 meleghangú levél. P. kiválóan tiszta attikai nyelven ír, úgy hogy már életében a legnagyobb szónokok közt emlegették. A XIII. sz.-ban egyenlően értékelik a klasszikusokkal és szorgalmasan kivonatolják és kommentálják. *Révay.*

P., Kaisareiából, Kr. u. V VI. sz., Justinianus bizánci császár korának történetírója. Az eseményekről állami szolgálatából kifolyóan, kül. Belisarios hadvezér melletti beosztásában, közelről értesült s 3 műben számolt be: 1. 8 könyves *Történet*-ében a perzsa-, vandál- és gót-háborúkról, 2. posthumus *Anekdóta* (kiadatlan), újabban *Historia arcana* (titkos történet) c. művében az amott elhallgatott s itt kiszinezett intimitásokról s 3. *Épitményekről* c. művében a császár épitkezéseiről. P. régi példaképeket (Herodotos, Thukydides) utánzó, de erőteljes írói s — bár nem kifogástalan hitelű — egyéni jelenség, ki végigélt eseményekről s tárgyi tájékozottsággal ír. Folytatója volt Agathias. — Kiad.: A bonni Corpusban W. *Dindorf* 1833—38 s a Bibl. Teubn. J. *Hanry* 1905—13. — Irod.: F. *Dahn*: *P. von Caesarea* 1865. *Czebe.*

Prológ. Görög eredetű szó. Jelentése: előljáró, bevezető beszéd. A görög és a latin drámaíró arra használta fel a P.-ot, hogy a dráma előzményeit megismertesse a közönséggel. Egyes drámaírók újabban is felhasználták, hogy bizonyos hangulatot ébresszenek a nézőkben és előkészítsék őket a drámai cselekményre. A színházi előadást a mi korunkban főleg évfordulók v. más ünnepek alkalmával szokták P.-gal bevezetni.

Prónai *Antal*, *1871. †1914. Kegyesrendi tanár. Irodalomtörténeti, kultúrhistóriai és pedagógiai tanulmányokon kívül verses legendákat is írt. Fontosabb munkái: *Magyar irodalomtörténet*, *Dugonics András életrajza*, *A piaristák színjátéka Pesten.* Számos kitűnő tankönyvet írt.

Propertius, *Sextus*, *Kr. e. 50? †15., latin elégiaköltő; életéről alig maradt valami adatunk: Asisiumban (a mai Assisi) született, birtokának javarészét lefoglalták a veteránusok számára, de még mindig maradt annyija, hogy független jómódban élhetett Rómában, ahol az Esquilinuson lakott, Maecenas szomszédságában. Első verseskönyvének megjelenése nagy hírnevet és előkelő barátokat szerzett neki; Maecenas bevezette Augustus körébe s Vergiliushoz és Ovidiushoz is őszinte barátság fűzte. Költeményeinek javarészében a szépséges Cynthiát (valódi nevén Hostia) ünnepli; 5 évig tartott viszony után a költő szakított a hűtlen leánnyal, aki nemsokára meg is halt. — P. elégiái 4 könyvben maradtak ránk. Az első a Cynthia-versek könyve (megj. 28.); a 2. és 3. könyv (megj. 24 és 22) elégiáinak javarésze is Cynthiával foglalkozik még. A 4. könyv elégiáinak egy része ú. n. aitiologiai elégia: ezek római intézményeknek, helyeknek, szokásoknak, ünnepeknek mondai eredetével foglalkoznak; van köztük heroida, erótikus- és gyászelégia is (a híres Cornelia-elégia). Ez a kötet valószínűleg 16. jelent meg. — P. hű követője az alexandriai iskolának: Kallimachos és Philetas a mesterei; költeményei tele vannak tudóskodó mitológiai vonatkozásokkal és célzásokkal, amelyek a maguk homályosságával és vázlatszerűségével sok helyen megnehezítik a költő megértését. Mégsem volt szolgai utánzó: önállóságát mutatják a 4. könyv elégiái (az ú. n. római elégiák), amelyek tartalom és elgondolás tekintetében egészen függetlenek az alexandriaiaktól. Szerelmi költeményeit elemi erejű hatalmas érzés, izzó szenvedély és megragadó őszinteség jellemzi. Igazi mély költői kedély; gyakran szeszélyes, hangulatának és tüzes pátoszának rabja, de mindig lenyügöz érzelmeinek és szenvedélyeinek sodró erejével. *Goethe*-re hatással volt. — L. *Némethy* Géza: *A római elégia*, Bpest, 1905. Magy. ford.: *Csengeri* János (Bpest, 1897). *Révay.*

Prosper, *Tyro*, aquitaniai származású latin író, *390. †463?, pápai titkár. Chronica c. munkájában folytatta Hieronymus krónikáját egészen 455-ig. Mesteréhez, Augustinushoz intézett levelein és teológiai értekezésein kívül írt epigrammákat és tanítóköltemény eket (*De providentia divina* = Az isteni gondviselésről; *De ingratis* = A hálátlanokról: az eretnekek ellen). Feleségéhez intézett költeményében (*Ad coniugem*) arra buzdítja őt, hogy vele együtt szentelje életét az Isten szolgálatára. Ez a költeménye előnyösen elüt száraz és terjengős polemikus költeményeitől; ebben van szín és melegség.

Prospero, Shakespeare »Vihar«-jának hőse. A *bölcs* nehezen dramatizálható alakjának ritka megtestesülése.

Protagonistés, az antik görög színpadon az *első színész* neve. Átvitt értelemben ma is használják a P. szót a színész elsőrangú voltának jelzésére.

Protestáns énekköltés. A protestáns istentiszteletnek fontos része az egyházi ének. A XVI. század első felében már jelentek meg énekes könyvek. A vallásos költemények hangja borús; a hívők végtelen fájdalmaknak adnak kifejezést és minden bajuk orvoslását az igazságos Istentől várják. A zsoltárok és vallásos költeményeknek csak egy része eredeti; a túlnyomó többség átdolgozás; az énekköltőknek rendelkezésére állottak Dávid király zsoltárai, a külföldi prot. énekek és a régi keresztény egyházi dalok. Az első énekes könyvet *Gálszécsi* István adta ki 1536. Csak töredékek maradtak ránk. 1569. jelent meg *Szegedi* Gergely műve. Énekgyűjteményeket adtak ki többek között: *Huszár* Gál, *Heltai* Gáspár, *Bornemisza* Péter. A legnépszerűbb énekeskönyvek a XVII. században jelentek meg. *Szenczi Molnár* Albert 1607. adta ki magyar fordításban Dávid király 150 zsoltárát. 1636. pedig megjelent *Geleji Katona* István és *Keserüi Dajka* János *Öreg graduálja*. *Lengyel.*

Protestáns hitvitázók. A protestantizmus terjedésével megindult nálunk a harc a katolikus dogmák és egyházi szervezet ellen. Az első vitatkozó irat 1535. jelent meg *Ozorai* Imre ev. lelkésztől. Munkája *Krisztusról és Antikrisztusról* szól. Az Antikrisztus hívein a katolikusokat érti. *Dévai Biró* Mátyás ev. lelkész szintén az első hitvitázók közé tartozott. Valamivel később szólalt meg *Melius* Péter, a debreceni ref. egyház büszkesége és a magyar kálvinista egyház megszervezője. Megingathatatlan hittel intézte támadásait a kat. dogmák, de különösen a szentháromságtagadó unitáriusok ellen. Ő állította meg az unitáriusok terjeszkedését, akik a XVI. sz. második felében nagyobb veszedelmet jelentettek a reformátusokra nézve, mint a katolikusok. Legkiválóbb embereik: *Dávid* Ferenc és *Heltai* Gáspár voltak. Meliuson kívül a XVI. sz. ref. vitázói közül kitűntek: *Károlyi* Péter, *Czeglédi* György, *Félegyházi* Tamás. *Bornemisza* Péterről nem tudjuk határozottan, Luther v. Kálvin híve volt-e. Annyi bizonyos, hogy kevesen támadtak nagyobb harciassággal a kat. dogmák ellen, mint a semptei prédikátor. Ő válaszolt az első kat. vitázónak, *Telegdi* Miklós pécsi püspöknek. *Magyari* István sárvári ev. lelkész volt, 1602. jelent meg híres munkája: *Az országokban való sok romlásoknak okairól és azokból való megszabadulásnak jó módjáról.* Munkája két szempontból fontos: 1. megszólalásra késztette a legnagyobb magyar hitvitázót, *Pázmány* Pétert, 2. előtérbe állította a nemzeti gondolatot. Ez a gondolat később a prot. és kat. világot egyaránt eltölti; hosszú szenvedésünk büntetés, mert letértünk az igaz útról. *Pázmány* legkiválóbb ellenfele prot. részről *Alvinczi* Péter kassai pap volt. Híresebb protestáns vitatkozók voltak az említetteken kívül Pázmány korában: *Pósaházi* János sárospataki tanár, *Mathó* István kolozsvári, *Czeglédi* István kassai, *Medgyesi* Pál sárospataki lelkész és *Komáromi Csipkés* György debreceni tanár. Hangjuk durva, támadásuk kíméletlen, épen úgy, mint a kat. ellenfeleké, *Sámbár* Mátyásé vagy *Balásfy* Tamásé. Egyházának segítségére sietett *Szenczi Molnár* Albert is. Hogy az ellenreformáció megerősödését megakadályozza, lefordítja magyarra *Kálvin* János híres művét, az *Institutio Christianae Religionist*. A református papok rendelkezésére prédikációgyűjteményt bocsát: kiadja *Scultetus* Ábrahámnak *Postilláit* magyar nyelven. Az erdélyi reformátusok leghatalmasabb prédikátora *Geleji Katona* István püspök volt. Az unitáriusok erejét megtörte. *Titkok titka* és *Válság titka* c. művei a szentháromságtagadók ellen irányulnak. *Lengyel.*

Prototipus. Egy típus ősalakja, első képviselője. Különösen, kifejezetten tipikus alakokra is mondjuk, hogy P.-ai valami jellemnek vagy jellemvonásnak.

Proust (ejtsd: pruszt), *Marcel*, francia regényíró és essayista, *1872. †1922. Az új francia nemzedék ma nevére esküszik. Amióta 1919. a Goncourt-díjat megnyerte, olvasóinak száma Franciaországban és a külföldön is egyre nő. P. gazdag családból származott és nagyvilági életet élt. Párizs legelőkelőbb irodalmi szalonjaiban forgott. De később szívbaja és súlyos idegbaja ágyhoz szögezte. Egyedül élt. Hónapokig ki nem mozdult leeresztett redőnyű szobából s legnagyobbrészt ágyhoz szögezve írta nagy regényciklusát: *A la recherche du temps perdu.* Ez a hatalmas regény, amelynek zsúfolt, hatalmas periódusokban hömpölygő stílusa is egészen egyéni, aprólékos, beható jellem-analízis, egy társadalmi osztály beható hisztologiája, amelynek nem egy oldalán a legízzóbb és legromlottabb bujaság fülledt lehelete csap meg. P. essayi és novellái: *Les plaisirs et les jours* és *Pastiches et mélanges* c. munkáiban vannak összegyüjtve. *Ruskin* műveit is ő fordította franciára. Róla l. Léon *Pierre-Quint* könyvét (bibliográfiával). *Kállay.*

Provençal irodalom. A Délfranciaországban beszélt *langue d'oc* irodalma. A népköltészet formáit igen korán átvette és udvari költészetté gazdagította, amelynek a legelső reánk maradt emlékek korában már kialakult szabályai, hagyományosnak látszó tárgyai voltak. Kialakulására kétségtelen hatással voltak a szomszédos spanyol—arab lovagvilág költői formái is. A XI—XIII. sz.-ban virágzó *troubadour*-költészet mintaképe lett ifjabb testvérének, a francia trouvère-költészetnek és az itáliai lírának — közvetve az egész kontinens világi lírájának. Legfőbb tárgya a szerelem, az *amour courtois:* a konvenció szerint ideális, epedő szerelem egy álnéven nevezett előkelő hölgy iránt, aki minden testi-lelki tökéletességnek kincsesháza. A hagyomány pontosan megszabja a szerelmesnek kötelességeit is: hűség, türelmes várakozás, titoktartás stb. A szerelmen kívül leginkább még a kereszt-

ténység ellenségeivel vívott harcokat éneklik meg, a kereszt fölvételére biztatnak stb. A *formák* — ahol a műfaj szigorú szabályokhoz nem köti — változatosak, egyéniek, dallamra-szabottak. — (A lírai műfajokat l. a francia irod. történetében.) — A troubadour a délvidék kifejlett feudális életének termése: többnyire nem foglalkozásszerű költő, hanem előkelő nemes úr, aki úgyszólván illendőségből versel. Az első, akinek neve ránk maradt, *Guillaume* IX., Aquitania hercege (1071—1127); tizenegy ismert verse némileg elüt a sablóntól, burleszk és legénykedő hangjával. Kortársai lehettek *Cercamon* és *Marcabrun*. Az udvari költészet igazi virágkora valamivel későbben kezdődik, a XII. sz. második felében. Innen kezdve igen sok troubadour nevét és verseit ismerjük. Sok egyéni vonást a fentebb mondottak alapján nem kereshetünk bennük. *Jaufré (Geoffrey) Rudel*, Blaye hercege, a személyéhez fűződő legenda révén lett halhatatlanná, mint a sohasem látott tripolisi grófnő epedő szerelmese. Ez a történet a maga exaltáltságában tökéletes szimboluma az ideális troubadour-szerelemnek. (J. Rudel történetét, XIII. sz.-beli krónikás-életrajza óta, sokszor dolgozták fel: Heine, Swinburne, Carducci, és a *Princesse Lointaine*-ben Rostand.) De a courtois-szerelem legnagyobb provençal-költője *Bernard de Ventadour*, aki a konvenciókon keresztül is hozzánk tud még szólni, s aki egyébként a XII. sz. közepén Normandiába került egy hercegi udvarhoz, egyike volt tehát azoknak, akik a troubadour-költészetet átültették északfrancia talajba. Mellette a néhol majdnem népiesen közvetlen *Guiraut de Borneil*-t említhetjük meg. *Bertrand de Born* a XII. sz. végén írt; a szerelem és a harc költője volt. Egyik *Sirventès*-e (első sora, mod. fr. fordításban: *Bien me plaît le temps radieux . . .*) néhol a mi XVI. sz.-beli nagy troubadour-unk, *Balassa* Bálint versét juttatja eszünkbe, az *Ének a végekről* címűt. Kortársai közt melankóliája ad egyéni színt *Arnaut de Mareuil*-nek, a szegény »deáknak«, *Peire Vidal*-t pedig hetvenkedő természete teszi nevezetessé. *Peire Cardinal* a XIII. sz. elején az udvari erkölcsök hanyatlását gúnyolta.

A rímek, formák, kifejezések változatossága, gazdagsága, mint a tárgy konvencionális voltának egyetlen ellensúlya, lassankint rendkívüli mesterkéltségre vezetett. A költő büszke volt rá, ha a be nem avatottak meg sem érthették célzásait, különös fordulatait. Így alakult ki a »zárt költészet«, a *trobar leugier*-től megkülönböztetett *trobar clus*, amelyet először *Raimbaut d'Orange* verseiben látunk, s amelynek elismert mestere *Arnaut Daniel*. Guiraut de Borneil és Arnaut Daniel szerepelnek *Dante* nagy művében (Purg. XXVI.; utóbbit Dante provençal nyelven szólaltatja meg).

A líra mellett jelentéktelen a provençal krónikás költészet; a didaktikus irodalomból *Raimon Vidal* műve érdemel említést, aki a XIII. sz. elején nyelv- és verstani oktatásokat adott kezdő költőknek (*Razos de trobar*).

Észak-Franciaország trouvère-költészetét a már kifejlődött troubadour-költészet teremtette meg. Történetileg — a természetes átszivárgás mellett — azzal az eseménnyel is szokták ezt magyarázni, hogy 1137. VII. Lajos király feleségül vette Aquitaniai Eleonórát, a troubadour-herceg IX. Vilmos unokáját, Bernard de Ventadour és más költők műveltlelkű pártfogóját. Itáliába eleinte a költészettel együtt a provençal nyelv is átszivárgott. Erre jellemző adatul szolgálnak Dante föntebb említett sorai. Dante és Petrarca sokat tanultak a troubadouroktól, s Franciaország részben a maga kincseit vette vissza, amikor költői Petrarcát kezdték utánozni.

A P. a XIII. sz. végétől fogva hanyatlásnak indul; a XIV. sz.-ban a toulouse-i *Virágjátékok*-kal (Jeux floraux) akarják feltámasztani, de sikertelenül. Az intézmény a legújabb időkig fennmaradt, de csak mint a nemzeti-katolikus szellemű költészet pártfogója. A P. feltámasztására a XIX. sz. derekán történt komoly kísérlet. 1854. a »provençal troubadourok« megalapították a *Félibrige*-t (Roumanille, Aubanel, Mistral stb.). *A félibristák* működése azóta sem szünetel. Az új P. főművét Frédéric *Mistral* (1830—1914) írta meg. *Mirèio* (Mireille) c. eposza 1859. látott napvilágot. A provençal népéletnek, szokásoknak, tájaknak költői képeit fűzi fel egy vékony történet szálára. Mistral sokat írt még a Mirèio után és társai sem hagyták cserben; de ez a felülről jövő érdekes kísérlet nem pótolhatja a népből kinövő irodalomat.

A régi P.-ra nézve l.: *Bartsch: Grundriss z. Gesch. der Prov. Litt.* 1872; A. *Restori: Letteratura provenzale*, Milano 1891; *J. Anglade: Les Troubadours* 1908 és *Hist. sommaire de la lit. méridionale au moyen-âge*, 1921; *A. Jeanroy: Bibliographie sommaire des chansonniers provenceaux*, 1916; — Gyűjt. kiadások: *Raynouard: Choix des poésies orig. des troubadours*, 6 k., 1816—21; *F. Mahn: Werke der Tr.*, 4 k., Berlin, 1846—53; *Gedichte der Tr.*, 4 k., Berlin, 1856—73. — Az új P. irod.: *Julian-Fontan: Anthologie du Félibrige provençal*, 1920-tól, 3 k.; *Ripert: La Renaissance provençale*, 1918.

Proverbe, fr. a. m. közmondás. A román irodalmakban olyan vígjáték, mely egy-egy közmondásszerű igazságot ábrázol. A világirod. legnevezetesebb P.-jeit *Musset* írta (*Il ne faut jurer de rien, Il faut qu'une porte soit fermée ou ouverte* stb.).

Provins (ejtsd: proveensz), *Michel*, eredeti nevén *Lagros de Langeron*, francia regényíró és színpadi szerző, *1861. Regényeit az előkelő párizsi körökről írja s ezekben is szereti a párbeszédes formát. Magyarul megj.: *Hogyan fognak meg bennünket* (ford. *Benedek* M., Magyar kvtár.)

Próza. Kötetlen — metrikai szabályok-

tól független — előadásmód, amely csak finomabb érzékkel megkülönböztethető szépségeivel, belső ritmusával (numerus) üt el a mindennapi életben beszélt és írt »P.«-tól. Ennek a különbségnek jelzésére szoktuk használni a »széppróza« kifejezést. A széppróza egyes íróknál a vers eszközeit is felhasználja: antik szónokok (különösen Demosthenes és Cicero); általános szokás ez a távol keleti szépprózában (Khina és Japán); az újabb irodalomban különösen Dickens (alliterációk stb.), Wilde stb. Baudelaire költeményeket írt numerózus P.-ban. (Petits poèmes en prose.)

Prozódia. Görög szó. Eredeti jelentése: hozzámondás, hozzáéneklés. Ma a P. a verselés törvényeit állapítja meg. Az időmértékes verselésnél a szótagok hosszúságát és rövidségét, a hangsúlyos verselésnél a súlyos és súlyos szótagot követő súlytalanok elhelyezését. Költészetünkben mind a két verselési mód használatos. Az ősi az ütemekre bomló hangsúlyos verselés. Az időmértékes verselést a XVIII. sz. második felében tették divatossá a deákos irány hívei. Ekkor tisztázott sok verstani kérdést az u. n. prozódiai harc. A vitában többen vettek részt, de legfontosabb szerep jutott *Baróti Szabó* Dávidnak, *Rájnis* Józsefnek és *Révai* Miklósnak.

Prudentius, *Aurelius P. Clemens,* a legnagyobb ker. latin költő, *348. †405. Élete folyásáról felvilágosít a költeményeinek gyűjteménye elé írt önéletrajza. Viharos ifjúság után ügyvéd lett, majd magas államhivatalokat viselt; valószínűleg hazájában, Hispaniában volt helytartó, később a császár közvetlen környezetében foglalt el magas állást. Ekkor megundorodott egész addigi életétől és visszavonult, hogy csak a ker. költészetnek éljen. Felsorolja műveit is, amelyek mind ránk maradtak. Ezek: *Cathemerinon:* 12 himnusz; 6 a mindennapi imák idejére, 6 különböző alkalmakra; *Peristephanon:* 14 költemény; ugyanannyi vértanu szenvedésének leírása s erényeinek dicsőítése; *Apotheosis:* 1084 hexameter Krisztus istenségéről, a szentháromságról, a lélekről; apologetikus-polemikus költemény különféle eretnekségek ellen; leginkább Tertullianus nyomain jár; *Hamartigenia,* 1028 hexameterben írt költemény a gnosztikus Marcion ellen a bűn eredetéről; polemikus jellegénél fogva mintegy folytatása az előbbinek; P.-nak költői szempontból legsikerültebb alkotása; *Contra Symmachum libri II.* (1944 sor): a híres pogány szónok ellen intézett polemia a római államvallás ellen; Ambrosius 17. és 18. levelének hatása alatt keletkezett, amelyekben Valentinianus császárhoz a pogány vallásnak Symmachustól kért feléledésztése ellen ír; *Psychomachia* (983 sor): P. legsajátosabb költeménye; hexameterekben az erény és bűn harcát tárgyalja, a pogányság és kereszténység küzdelmét, amint az ember lelkében lefolyik. Pompás összefoglalása a ker. erkölcstannak allegorikus képek sorozatában. P.-nek költőileg leggyengébb munkája a *Dittochaeon:* 49 négysoros, hexameteres kis vers, amelyek az Ó- és Uj-Szövetség egyes jeleneteit írják le; valószínűleg a calagurrisi (Hispania) templom falfestményei alá készültek magyarázó feliratokul. — P. szakít a pogány költészet mitoszaival és egyéb állandó rekvizitumaival; jellemzi az őszinte érzés, a mély kedély, a meleg hang. Bár érzik rajta a retorika hatása, mégis eredeti, műfajalkotó. Megalkotja az allegorikus eposzt *(Psychomachia),* elválasztja a himnuszt a liturgiától és önálló műfajjá teszi *(Cathemerinon).* A martirakták, a néphagyomány, a damasusi epigrammák s a művészi ábrázolások szálait összefogva alkotja a *Peristephanont,* a martirlegendák költői feldolgozását; változatos, mozgalmas, színes, tartalomban és formában egyaránt. Főkép a verselésben nagy reformer: verssorai, strófái addig egészen ismeretlen változatokat és kombinációkat mutatnak. Igazi költői tehetség, akinél a ker. tartalom és a klasszikus forma gyönyörű harmóniába olvad. Olv. *A. Rösler: Der kath. Dichter A. C. P.* Freiburg i. B. 1886. *Révay.*

Prus, *Boleslav,* lengyel író; lásd *Głowacki* alatt.

Prutkov Kuzma, az orosz irodalomnak egy igen érdekes típusa. Nem élő személy, hanem Tolsztoj Álekszej Konsztántinovics és Zsemcsuzsnikov Álekszej meg Zsemcsuzsnikov Vládimir teremtették meg. A három író összeállott és K. hitelesítési hivatalnok neve alatt sok szellemes költeményt, mesét, aranymondást és anekdótát közölt a *Szovremennik* (Kortárs) c. lapban. A költemények a kor divatos költőinek a verseire írt nagyszerű humoros paródiák vagy antik és spanyol mezbe öltöztetett eredeti balladák. Nagyrészük sokkal szebb, mint a kigúnyolt eredetiek. K. határozott individuum s egyénisége minden sorában kifejezésre jut. K. költeményeit összegyüjtve, legujabb időben is többször kiadták. A közönség azt hitte, hogy valóban élő alak a titokzatos költő, kinek a kilétét sokáig nem tudták megállapítani. Neve fogalommá vált. *Bonkáló.*

Prutz, *Robert,* *1816. †1872., német költő. A 40-es évek politikai rajongói és üldözöttjei közé tartozik; politikai költeményeiben *(Gedichte,* 1841, *Neue Gedichte,* 1843) becsületes érzés és hazafiság csendül meg, azonban meglehetős kevés eredeti tehetséggel. Irt szerelmi verseket is *(Buch der Liebe)* minden egyéni hang nélkül. Komolyabb tehetségről tanuskodik *Das Engelchen* c. regénye (1851), melyet érdemetlenül felejtettek el, s az ugyancsak szinte teljesen elfelejtett *Politische Wochenstube* c. szatirikus komédia (1845), mely *Platen* aristophanesi szatiráinak módján gúnyolja kora siralmas német állapotait. Egy híres verse maradt fenn: a *Lügenmärchen,* mulatságos hazugmese.

Pruzsinszky *Pál,* *1862., ref. teológiai tanár. Számos vallásos, történeti és kultúrhistóriai tanulmánya közül fontosabbak:

A francia egyház a forradalom alatt, Kálvin János, Bod Péter és kiválóbb egyházi munkái, Hitünk hősei a XVI. sz.-ban. Tudományos és vallásos munkákat fordított magyarra.

Przybyszewski (ejtsd: pzsibisevszki), *Stanislaw*, lengyel és német író, *1868. Már nagy feltűnést keltett, amikor 1898. átvéve a krakkói *Zycie* (Az élet) folyóirat szerkesztését, visszatért anyanyelvéhez s ma már a lengyel irodalom nagy értékei közé tartozik. Drámái erősen erótikus tárgyúak; ezek közül nevezetesebbek: *Dla szczéscia* (A szerencse szerint); *Snieg* (A hó); *Odwieczna basy* (Ősi mese, 1906); *Gody zycia* (Az életévek, 1909), stb. Legújabban irodalmi visszaemlékezései jelentek meg *Moi wspólczesni* (1926) c. alatt.

Művészetének (tanulmányok, regények, novellák, drámák) ma már inkább csak kortörténeti jelentősége van: egyik legvégletesebb, legbizarabb emléke az egyetemes európai dekadencia stílusának. Állandóan a szexuális patológia, szatanizmus, hisztéria, önkívület (*Totenmesse*, 1893, *Vigilien*, 1894, *De profundis*, 1896, *Satanskinder*, *Synagoge des Satans*, 1897, *Totentanz der Liebe*, 1903, *Gelübde*, 1907) örvényei körül jár, látszatra: mert csak itt érzi jól magát, valójában: mert csak ennek a kísérteti világnak hátterében talál menedéket a »meztelen emberi individualitás«, a szellem számára. Csakhogy eszközei cserbenhagyják, nyelve görcsösen alkalmazkodik látomásainak gőzéhez és félhomályához, hiába erőlteti magára a dráma formáját, vagy az impresszionista regény álobjektivitását. *(Homo sapiens.)*

Psichari, *Ernest*, francia regényíró, *1883. †1911. A fiatal regényíró nemzedék tehetséges tagja, aki hősi halált halt a világháborúban. Két szép analitikus regény maradt utána, az *Appel des armes* és a *Voyage du centurion.*

Psycharis, *Joannis*, (franciásan: *Psichari* Jean), *1854., a Sorbonne-on az újgörög nyelv tanára, nyelvtudós, dráma- és novellaíró, az újgörög irodalmi életnek távollétében is vezető egyénisége. Tudományos alapon sürgeti a népnyelvnek teljes jogaiba iktatását. 1888. megjelent *Ulazás* c. műve korszakalkotó a kérdés történetében, a reakciós s új írány élet-halál harcának kezdete. Irodalmi művei gyüjteménye *Rózsa és Alma*, önvallomás *Janniris álma.*

Publilius *Syrus*, szír származású latin mimus-színész és költő, Laberius kortársa és ellenfele. Mimusait rögtönözte, könyvalakban nem jelentek meg; mindössze két darabjáról tudjuk, hogy írásban is megvoltak: a *Mumurco* (Morgó medve) és a *Putatores* (Gyümölcsfaápolók). P. a latin mimus legnagyobb és éveken át ünnepelt mestere volt. Nem sokkal halála után a darabjaiban előforduló mély értelmű, közmondásszerű erkölcsi elvekből és igazságokból gyüjteményt *(Sententiae)* állítottak össze. *Révay.*

Pucci (ejtsd: puccsi), *Antonio*, olasz népies író és költő, *1310. körül, †1390. körül; alacsony sorból származott és nem volt nagy iskolai műveltsége. Tréfás, szatirikus szonettjei és egyéb humoros versei (a flórenci régi vásártérről, a szonettírásról, kedvenc levesének készítési módjáról, az asszonyokról, stb.), azonkívül a népnek előadott lovagregényei adják munkájának javát. *Centiloquio*-jában Villani krónikáját (hazája történetét) akarta 100 énekből álló költeménnyé feldolgozni, de ez a munkája befejezetlen maradt. Utolsó költeménye, 79 éves korából, az öregség bajait panaszolja el.

Puccini (ejtsd: puccsini), *Mario*, *1888. A modern fiatal olasz irodalomnak legjelkesebb képviselője. Csak a háború után tünt fel. Munkáit a világ legfontosabb nyelveire lefordították. Ő a vezére annak az iránynak, mely a háború utáni olasz irodalomban D'Annunzióval szemben föllépett. Főtulajdonsága az, hogy nem elégszik meg a természet puszta és felületes leírásával, hanem a tájképen és élő alakjaiban is mély kapcsolatokat keres a teremtett világgal. Végig csinálta a háborut, s a lövészárokban érzett benyomások nem tüntek el lelkében nyomtalanul, s azt lehet állítani, hogy azokból meríti tulajdonképen azt a hitet, mely végigárad könyvein. Vidéki költő, s ez is egyik oka az ellentétnek, mely őt D'Annunzióval szembe állítja. Temérdek kritikai és filozófiai cikket írt, ezen kívül négy regényt, melyek között különösen *Dov'è il peccato è Dio* (Ahol vétek van, ott van az Isten) nevezetes. Magyar nyelven eddig megjelent: *A szűz és az utca leánya* és a *Megváltó bűn. Widmar.*

Puchmajer, *Antonín Jaroslav*, *1769. †1820., cseh költő, az újcseh költői iskola vezére, kat. pap. Öt verseskötetet adott ki. Költészetében az érzéki szerelem hangja is sűrűn felcsendül. Elégiái, idilljei, epigrammái, anakreoni dalai, balladái és románcai formailag és nyelvileg egyaránt csiszoltak.

Pukánszky *Béla*, tanár, *1895. A Tudományegyetem közgazdasági fakultásán rendes német nyelvi előadó. Több kisebb-nagyobb tanulmánya jelent meg tudományos folyóiratainkban. Különösen a magyar-német szellemi kapcsolatok alapos kutatója. Önállóan megjelent művei: *Herder hazánkban* (1918, Német Philologiai Dolgozatok XXIII.); *Schopenhauer és a századvégi magyar lira* (Kny. a »Minerva« 1922. évf.); *A magyar Hegel-vita* (Kny. a »Minerva« 1922. évf.); *Német közgazdasági olvasókönyv* (1925); *A magyarországi német irodalom története* (1926).

Pulci (ejtsd: pulcsi), *Luigi*, olasz költő, *1432. †1484. Medici Lorenzo köréhez tartozott. Kisebb jelentőségű munkái: *Levelei*, melyeknek szeszélyes, pongyola stílusa jól jellemzi burleszk írójukat; egy lovagi torna meglehetősen száraz verses leírása, egy verses *Confessione* (Gyónás), erősen travesztia-hangon, és könnyű, pajkos népdalok. P. főmunkája a *Morgante*, lovagi hősköltemény Nagy Károly és vitézei legendás világából. A *Morgante* teljes kiadását *Morgante maggiore* (= a nagyobbik,

azaz a teljes M.) címen tette közzé; kisebb részletek, epizódok már 1466. forogtak közkézen. P. eposza az uccai népénekesek kedvelt tárgyát, az óriásölő hősök fantasztikus cselekedeteit, tündéri, ördögi, hol vérfagyasztó, hol lelkesítő kalandjait választja meséjének, és tudatos, művészi számítással hajtja végre azt a megkezdett illuzió-bontó munkát, amelylyel az olasz regősök megtépázták a vitéz leventék tekintélyét. P. a népies szellemnek gyermeke; az uccai énekesek, a *canastorie*-k stílusában, sőt formájában fogta fel a maga művészi feladatát. Mint ezek, ő is minden énekét fohászkodással kezdi és a hallgatóságához fordulva végzi; az énekek között a kapcsolato az egyikben abbahagyott és a következőben folytatott epizód tartja össze, mint a *cantastorié*-k meséiben, hogy másnapra is biztosítsák a hallgatóság érdeklődését. De P. fohászkodásaiba is belevitte a szkeptikus, sőt cinikus hangot; szinte gúnyolódik a vallásos áhitaton, mint ahogy egész költeményén végig a lovagi ideálokat, a dicső palatinusokat csak parodizálja. A *Morgante* tulajdonképeni tárgya a francia Roland-ének *(Chanson de Roland)* tartalmával egyezik: a Ronceval völgyében vívott tragikus csata, illetve Ganelon *(Gano)* árulása. Az első 23 ének egy *Orlando* c. nyers, útszéli népregény átdolgozása, fantasztikus, groteszk, tarka kalandok; a katasztrófát az utolsó 5 ének (24—28.) mondja el. A költemény főszereplői közül Gano, az intrikus és a hős Rinaldo alakja a legsikerültebb: mindkettő erősen parodizált mása a francia mintának. A *Morgante* egészséges, jóízű kómikumát legszervesebben a két óriás, *Morgante* és *Margutte*, és *Astarotte*, a kedélyes ördög viszik. P. költeménye részleteiben, epizódjaiban a legfrissebb, legötletesebb és legkönnyedebb munka, amit az olasz géniusz az eposzban létrehozott. Közvetlen utóda, *Boiardo*, csiszoltabb költői szellem, de P. humorát és fölényes jókedvét nem éri el; ebben a műfajban csak *Ariosto* homályosítja el, aki természetesen a persziflázs hangját felcserélte a színtiszta művészet harmóniájával, de meglátszik az *Orlando*-ján, hogy P.-hoz nagyon szoros rokoni kötelék fűzi. *Honti.*

Pulci

Pulszky *Ágost*, *1846. †1901. A budapesti egyetemen a jogbölcsészet tanára volt. Jogbölcseleti könyvein kívül írt a börtönügyről, a felekezetekről, nemzetiségekről, Pázmány Péterről. *A jog és állambölcsészet alaptanai* c. műve 1885. jelent meg.

P. *Ferenc*, író és archeológus, *1814. †1897. A legsokoldalúbb magyar tudósok egyike. A forradalom utáni számüzetése alatt angol könyvekben ismertette Magyarország mondavilágát és történetét. Kossuthot elkísérte angliai és amerikai útjára; ez útról való naplójegyzeteit *White, red and black* címen dolgozta fel. Hazatérve nagy tevékenységet fejtett ki művészeti, történeti és archeológiai intézményeink megszervezése körül. Első fontos munkája *Eszmék Magyarorsz. történelének filozófiájához* (1838). Műtört. és archeol. munkái közül legnevezetesebb *Magyarország archeológiája*, mely először adta régészeti emlékeink teljes feldolgozását. Legnagyobb hatású *Életem és korom* c. emlékirata volt (1882—84), mely a legfontosabb források egyike a reformkor és a szabadságharc történetére. Írt egy regényt *Magyar Jakobinusok* címen, mely angolul is megjelent. Egyéb műtört. és régészeti vonatkozású könyvei: *Számkivetés alatt Olaszországban* és *A rézkor Magyarországon*. Összegyűjtött tanulmányaiból az Akadémia adott ki egy kötetet.

P. *Károly*, művészettörténész, *1853. London, †1899. Brisbane (Ausztrália). Az Iparművészeti Múzeum őre, majd az Országos Képtár igazgatója volt. Életének nagy műve a gondjaira bízott képtár gyarapítása, a Szépművészeti Múzeum előkészítése volt, amelynek számára kiváló éleslátásról és intuicióról tanuskodó vásárlásokat eszközölt. Nem sokat írt. Az általa 1881—84. szerkesztett Archaeológiai Értesítőben megjelent cikkein kívül: *Az Országos Képtár kiválóbb művei* (Budapest, 1878); *A magyar háziipar díszítményei* (u. o. 1878); *Az ötvösség remekei* (Radisics Jenővel együtt, u. o. 1885). Lefordította *Symonds*, A renaissance Olaszországban c. művét és *G. Eliot* Romola c. regényét. *Éber.*

Purizmus. Idegen szavak és fordulatok használatától való tartózkodás. Mint törekvés föltétlenül helyes, de egyetlen művelt nyelvben sem lehet tökéletes P.-t elérni, mert a nemzetközi érintkezés, a tudomány és a technika haladása folyvást új idegen szavakat olt minden nyelv törzsébe.

Purjesz *Lajos*, hírlapíró, *1881. †1924. Jogi tanulmányai elvégzése után előbb az *Egyetértés*, majd a *Független Magyarország* munkatársa, később az *Egyetértés* felelős szerkesztője lett. Tíz évig dolgozott ebben az állásában, majd a *Világ* c. napilap felelős szerkesztői pozicióját foglalta el, amit tevékenyen töltött be váratlanul bekövetkezett haláláig. P. nemcsak mint az ujságírók szociális mozgalmainak szervezője örökítette meg nevét a magyar hírlapírás történetében, de mint publicista is. Az újságírás az ő számára sohasem volt öncél, hanem mindig fegyver, mély meggyőződéssel vallott humanisztikus eszmék szolgálatában.

Puskin, *Alekszándr Szergejevics*, orosz költő, *1799. május 26. (ó-napt. sz.) Moszkvában, †1837. jan. 27. (ó-napt. sz.) Szent-

Péterváron. A világirodalom egyik legnagyobb költője s az oroszban nagyobb a jelentősége, mint a németben a Goethéé, vagy az angolban a Shakespeareé, mégis a külföldön alig ismerik. Költeményei lefordíthatatlanok, csak az élvezi, aki eredetiben olvassa. Nagy jelentősége abban áll, hogy mindazt a szépet és nemeset, amit az orosz irodalom a XVIII. sz. végéig alkotott, egyesíti magában s egyben megjelöli az utat, amelyen az utána következő íróknak és költőknek haladniok kell.

1811. beadták a cárszkojeszelói liceumba. Itt kezdett először verselni, még pedig oly sikerrel, hogy Derzsávin 1815. örökösévé szentelte föl. 1817. elhagyta a liceumot s bár a külügyminiszteriumba osztották be szolgálatra, nem járt a hivatalba, hanem eszeveszetten mulatott. Mielőtt azonban teljesen belemerült volna az éjjeli élet posványába, liberális férfiak társaságába került, politikával kezdett foglalkozni s számos költeményben kigúnyolta a reakciót. A *Szabadság* (Oda Voljnosztj, 1820) c. verse miatt száműzetésre ítélték, de barátainak s főleg Karamzinnak közbenjárására megelégedtek azzal, hogy szolgálattételre Jekáterinoszlávba helyezték át Inzov tábornok mellé. A tábornok felismerte benne a lángészt s teljes szabadságot adott neki. P. bejárta a Fekete-tenger partvidékeit, sokat fejlődött szellemileg s munkakedvét is visszanyerte. Ekkor írta a *Kaukázusi fogolyt*, a *Rabló testvéreket* és a *Bachcsiszáráji szökőkutat*. Inzov irodájából saját kérelmére Odesszába helyezték át a hiú és tudatlan Voroncov gróf mellé, aki csak a kis titkárt látta benne s költészetét nem tudta megbecsülni. Uj főnökével hamarosan összekülönbözött, de mielőtt nagyobb baja történt volna, egy elfogott levele miatt szülei falujába, Michájlovszkojéba internálták (1824) s utasították a szvjátogori zárda főnökét, hogy erkölcsi s vallásos oktatásban részesítse. A faluban a népéletet s a népköltészet termékeit tanulmányozta s közben szorgalmasan dolgozott. Megbékült a sorssal s a szabadsága visszanyerésén fáradozott. Hogy ezt elérje, megtagadta eddigi liberális felfogását, letagadta szabadkőmíves voltát s a reakció szolgálatába szegődött. De hogy ezt csak opportunitásból tette, bizonyítja a következő évben írt *Üzenet Szibériába* (1827) c. költeménye, melyben az elitélt decembristákat üdvözli. Szerelmi s más kalandokra vágyódott s hogy vágyait megvalósíthassa, férfiatlanul viselkedett. 1826. Moszkvába ment s csakhamar számos botránynak a hőse lett, de azért szabad idejében sokat dolgozott s remekműveket alkotott. 1830. nőül vette a csodaszép, de a szellemét megérteni nem tudó Goncsárova Natáliát, aki azután halálának ártatlan okozójává lett. Pétervárra költözött s itt az aranyifjúság körülrajongta feleségét, aki nem hallgatott férje intelmeire. P. egyre-másra kapta a névtelen leveleket, amelyek alapján összeveszett Hekkeren Dantes báróval, aki azután párbajban megölte.

Költői fejlődésében három korszakot különböztetünk meg: 1820., vagyis száműzetéséig az álklasszikus formaművészetet követte; 1820—24. romantikus, azután 1824-től a realisztikus és részben a népies irányzat híve volt.

Költői pályája első korszakának főműve a *Ruszlán és Ljudmila* (1817—20) c. költői elbeszélés, mely az álklasszikus iránnyal való szakítását jelenti. Troubadourszerű fantazmagória, de óriási sikere volt, mert új volt a formája, hangja, zenés ritmusa s ragyogó nyelve. Még ma is élvezetet nyújt a fülbemászó, csengő-bongó versek olvasása.

1820 után a romanticizmus hatása alatt írta verseit. Byront és Chateaubriand-t olvasta s az irodalmi divatnak hódolva, néhány költeményében pesszimista felfogást szólaltat meg, bár nem volt pesszimista s épen úgy élvezte az élet örömeit, mint azelőtt. Romantikus művei *A kaukázusi fogoly* (1821), *A Bachcsiszáráji szökőkút* (1822), *A cigányok* (1824) stb. 1823. fogott hozzá főművének, *Ánjegin Jevgenij* c. költői regényének megírásához. Saját bevallása szerint szatirikus regényt akart írni, amelyben kineveti a csalódott Byroni hősök szerepében tetszelgő fővárosi aranyifjúságot. Byron hatása alatt fogott megírásába, de azután elvált mesterétől, amit az is bizonyít, hogy Tátjáná s nem Ánjegin a hőse. Kedves humorral írja le a városi és a falusi élet ferdeségeit. Tátjánában az orosz nő típusát rajzolta meg s oly ideális képet festett, amelyhez hasonlót alig találunk az egész orosz irodalomban. A regény mind a mai napig megőrizte teljes frisseségét s báját, de jól lefordítani nem lehet, mert egész bűbája, mely a szavak elrendezéséből s a rímekből áll, elenyészik, mihelyt más nyelvre átviszik.

Internálásának megszüntetése után (1826) az igazság hű ábrázolására törekszik, a realizmus lesz uralkodóvá költészetében. Most inkább epikus műveket, prózai dolgozatokat írt. Legszebb epikus költeménye a *Poltává* (1828). Élete utolsó éveiben sokat írt prózában. Történeti elbeszéléseiben (*Nagy Péter arabusa*, 1827; *A kapitány leánya*, 1833) realisztikus ábrázolásával még a nyugat regényirodalmát is megelőzte. Egyéb elbeszélései közül legérdekesebb a *Gorochino falu története* (1830), melyben kora történetíróinak módszerét gúnyolja ki igen szellemesen. Összes prózai művei közt legérdekesebb levelezése, mely érdekes világot vet kora állapotaira, a szerző intim életére s tele van szellemes megjegyzésekkel s irodalmi kritikákkal. — *Godunov Borisz* (1825.) c. drámája a világirodalom egyik első romantikus drámája.

P.-nek, mint költőnek a formaszépségben rejlik nagysága, amiben a világirodalom egyetlen költője sem múlja felül. Ha orosz olvassa verseit, ezek a zene melódiájához hasonlóan csengenek a fülé-

ben. Vérbeli művész volt. Könnyelmű, felületes természet, a művészeten s a szépen kívül semmit sem tartott szentnek. Epikureista s internacionalista volt, azért nem okozott neki fájdalmat hazájának szomorú állapota. P. indítja meg a XIX. század orosz irodalmát, benne gyökerezik a XIX. sz. valamennyi nagy írója, tőle vették át a nyelvet, a kifejezés szépségét, a megfigyelés erejét, a művészi formát s a reális ábrázolási módot. Magyarul megjelent: *Anyegin Eugén.* F. Bérczy K.; *A kaukázusi fogoly.* F. ifj. Szász K., Kolozsvár, 1883; *A kapitány leánya.* F. Honti R., 1922; *Pique dáma.* F. Trócsányi, 1920; *Hózivatar.* F. u. az; *Kisasszony parasztruhában.* F. Csopey, 1897; *Orosz beszélyek.* F. u. az, 1882; P. és Lermontov. *Északi fény.* F. Zilahy I., 1866; a *Négy orosz költő* c. gyűjteményben néhány költemény Szabó E. fordításában, 1901. — V. ö. Dosztojevszkij: P. Ford. Nil., 1922. Dekameron, 4. sz., 1921. *Bonkáló.*

Putlitz, *Gustav Heinrich,* *1821. †1890., német költő. Leghíresebb műve az igénytelenül bájos *Was sich der Wald erzählt* c. mese, virágok, fák beszélgetései, gyermekien naiv hangon; többi meséi: *Vergiss mein nicht, Luana.* Vígjátékai és drámái nem maradandó értékűek, s nem azok P. olykor bájos novellái sem. Megírta *Immermann* életrajzát (1880. 2 kötet.) Önéletírásai: *Mein Heim* (1885). Életr. megírta felesége E. zu P.

Putois (ejtsd: pütoa). Anatole *France* egyik novellájának »hőse«: nem létező alak, akit Bergeret professzor édesanyja szükségből talált ki valamikor, s aki lassankint élő emberré formálódott. A novellával France a legendaképződés lélektanát akarta megvilágítani.

Puttkamer, *Alberta von, Weise,* *1849. †1923., német költőnő. Egy drámán kívül *(Kaiser Otto III)* számos kötet verset írt, melyek legkiválóbbjai a balladák: ezekben erős és megragadó költészet van s mély tárgyiassága C. F. Meyerre emlékeztet. Főbb kötetei: *Dichtungen, Akkorde und Gesänge, Offenbarungen, Aus Vergangenheiten* (elzászi balladák), *Jenseit des Lärms, Mit vollem Saitenspiel*; írt tanulmányokat: *(Essays,* 1913; *Neues aus meiner Gedankenwelt,* és önéletrajzi munkát is *(Mehr Wahrheit als Dichtung).*

Puy (ejtsd: püi). Arras-ban, a XIII. században alakult költő-társaság (confrérie), amely a Boldogasszony védelme alá helyezkedett és igen élénk tevékenységet fejtett ki. Példájára az északfranciaorsz. városokban sorra alakultak P.-k, s nyomuk van még a XV. sz.-ban is.

Pünkösti *Andor,* író és hírlapíró, *1892. Egyetemet végzett, a világháború alatt katona volt, majd az *Ujság* belső munkatársa lett, ahol számtalan színes cikke, értékes tanulmánya és színikritikája jelent meg. Önálló könyve: *Bús Péter csodálatos kardja* (regény, 1920).

Pyra, *Jakob Immanuel,* *1715. †1744., német költő. Az akkori két nagy párt, a Gottsched-iskola és a svájci Bodmer-Breitinger-tábor harcában az utóbbi felé csatlakozott s elméleti munkát is írt Gottsched ellen. Legnagyobb költői munkája a *Der Tempel der Dichtkunst* c. Pope-ot utánzó tankölteménv s kisebb ódák, költemények, melyeket P. halála után adott ki Bodmer Lange költeményeivel együtt *Thirsis und Damons freundschaftliche Lieder* címen (1745). Ezek a száraz és prózai versezetek nem biztosítanának P.-nak semmi jelentőséget, ha formai tekintetben nem kellene őt Klopstock s az anakreontikusok előfutárának tekintenünk. L. *Waniek* (1882). *Kecskeméti.*

Pyrker *János László, felső-eőri,* *1772. †1847., német nyelven író magyar költő. Fényes egyházi pályát futott meg: az egri érsekségig vitte. Legjelesebb költői művei hexameteres történeti eposzok, melyekben vergiliusi formában dolgozza fel a habsburgi történelem egyes epizódjait. Írt még P. bibliai tárgyú epikus költeményeket is: *Perlen der heiligen Vorzeit (Helias der Thesbit, Elisa, Die Makkabäer) Ofen* 1821. ezt Kazinczy lefordította magyarra (Buda, 1830), s ez a fordítás erős irodalmi harcot váltott ki: Toldy Ferenc kifogásolta *(Kritikai Lapok* 1830. I.), hogy németté vált magyar írót fordít Kazinczy, s emez panaszkodott az ifjú nemzedék elbizakodottsága miatt. Különben ennek a munkának még két fordítása van: Udvardy Jánosé 1839, és Kisfaludi Nagy Zsigmondé 1842. P. további költeményei: *Historische Schauspiele,* Wien 1810 *(Die Korvinen; Karl der Kleine, König von Ungarn; Zrinyi's Tod),* magyar tárgyú klasszikus tragédiák; *Legenden der Heiligen in metrischer Form,* 1842, *Bilder aus dem Leben Jesu und der Apostel,* 1842—43. stb. — Összes m. Stuttgart, 1832—34, 3 k. és u. o. 1839, 1841, 1845; a Deutsche Classiker sorozatban Stuttgart, 1853—58, 3 k. Latinul 3 köt. 1834. *Kecskeméti.*

Quarterly Review, egyike a legelőkelőbb angol folyóiratoknak; 1809. alapították. Első szerkesztője William *Gifford.* Szerkesztői között voltak *Coleridge* és *Lockhart,* munkatársai között *Scott* és *Southey.*

Quarto = a papirosív kétszeres összehajtásából származó (8 oldalas) 25—35 cm. magasságú könyvalak.

Quattrocento (ejtsd: kvattrocsento), az olasz irodalom- és művelődéstörténetben a XV. század neve.

Quental, *Anthero de,* portugál költő, *1842. †1891., a romantika ellenzékének, a coimbrai iskolának egyik megalapítója. Buddhisztikus miszticizmusa és pesszimizmusa német befolyásra vall. Fiatalkori szenvedélyes radikalizmusáért »Santo Anthero« néven nevezték hívei. Prózáját *(A portugál irodalom bölcselete)* filozófiai mélység és világosság jellemzi.

Quevedo *y Villegas, Francisco de*, spanyol író, *1580. †1645. A legsokoldalúbb és legképzettebb tehetségek egyike. Q. verses és prózai művei: politikai iratok (legfontosabb a *Politica de Dios y gobier no de Cristo*: merész kritikája a spanyol kormányzatnak és új rendszer tervezete), azután pénzügytani, nemzetgazdasági értekezések, szatirák, kritikák, levelek, vallásos traktátumok, fordítások (Anakreon, Epiktetos Phokylides stb.), erkölcsbölcseleti iratok, lírai költemények (dalok, elégiák, románcok, epigrammák), elbeszélő és drámai költemények. Q. mint gondolkodó és moralista mélységesen emberi, világszemlélete pesszimista, kritikája kíméletlenül elemző: ez fejlesztette ki nagy szatirikus tehetségét. Nézeteinek, temperamentumának végleteit illuzióktól mentes, tárgyilagos világismerete hozza közös alapra. Stílusában, mint egész működésében a szélsőségek találkoznak: a pikareszk regények (melyek egyik legértékesebb példányát ő adta az irodalomnak) ép úgy megtanították a köznép nyelvén, sőt tolvajnyelven is beszélni, mint ahogy az ókori és korabeli klasszikus írók a maguk stílusán írni, de vitt ezenkivül még valami egyénit is az irodalomba, amelynek nagyon tartós, ha nem is áldásos volt a hatása: a válogatott, agyafúrt, nehezen követhető kifejezésmódot, a díszes, allegóriákkal és szellemeskedéssel túlbalmozott conceptizmust Q. kezdeményezte. Q. két legtökéletesebb és külföldön is legismertebb munkája a *Sueños* (Álmok) és *Vida del Buscón* vagy *El gran Tacaño* (*Buscón* és *tacaño* = csavargó, csirkefogó). A *Sueños* erkölcsi allegorikus víziókból áll, melyekkel szigorú bírálatot gyakorol a társadalmi és politikai ferdeségeken. Az álmok, Lukianos ötlete szerint a túlvilágot tárják fel a *Sueños* írójának. A *Buscón* pikareszk regény; hőse, don Pablos, viharos élet után visszavonultan elmondja történetét, amelyben, a pikareszk faj természetéhez híven, megmozdul az egész társadalom, tarka képben sorakoznak fel legkülönbözőbb rétegei, főleg a bohém elem: a könnyű életű és még könnyebb erkölcsű nők és férfiak. A *Buscón* az utolsó irodalmi értékű regény a spanyol pikareszk munkák hosszú sorában. *Honti.*

Quinault (ejtsd: kinó) *Philippe*, francia színpadi író, *1635. †1688. Azok közé tartozik, akik mintegy az időt töltik ki Corneille ideiglenes hallgatása és Racine megszólalása közt. Précieux stílusú regényes vígjátékokat, érzékeny tragikomédiákat, pásztorjátékokat és tragédiákat írt. 1670-től fogva *Lully* számára (és mintegy az ő vezetése alatt) készített operaszövegeket (*Alceste, Thésée, Isis* stb.). *Benedek.*

Quincey, l. *De Quincey*.

Quintana, *José*, spanyol költő, *1772. †1857., mint drámaíró (*Pelayo*, nemzeti tárgyú tragédia) a francia klasszikus iskola híve, egész költészete francia szellemben fejlődött. Nemzeti csak hazafias érzelmében, melynek legszebb kifejezése nagy népszerűségre jutott lírája; az *Odas a la España libre* (Ódák a szabad Spanyolországhoz) a»spanyol Tyrtaeus« nevet szerezték meg neki.

Quintero-testvérek, spanyol drámaírók, akik együtt dolgoznak. *Qu.* (*Serafin*,*1871. és *Qu.Joaquin*,*1873.) Számtalan *Comedias de Costumbres*-t írtak s kitűnőek a *género chico*-nak (»kis műfaj«) nevezett zenés drámákban és látványosságokban.

Quintilianus, *Marcus Fabius*, latin rétor és retorikai író,*Kr. u. 35.†96. A neve alatt ránk maradt 164 declamatión kívül egy nagy munkája tartotta fenn nevét, az: *Institutiones Oratoriae* (A szónoklattan kézikönyve), 12 könyvben. Ez az egyetlen nagyszabású ókori pedagógiai kézikönyv; a nevelés kimerítő tankönyve; felöleli a nevelés anyagát és módszereit az elemi iskoláztatástól egészen a főiskolai kiképzésig. Műve gazdag tapasztalati anyagával, ízléses, vonzó előadásával, kristályos latinságával az egész középkoron át használatban volt s még azon túl is kedvelt és népszerű olvasmány maradt. — Magy. ford. *Prácser* Albert: *M. F. Q. Szónoklattana* (Bpest, 2 köt.) *Révay.*

Quintus Smyrnaeus (valószínűleg a Kr. u. III. sz.-ban), görög epikus költő. 14 énekes eposzban (*Ta meta Homeron* = A Homeros utáni mondák) feldolgozta az Ilias és Odysseia eseményei közé eső görög mondákat, az ú. n. epikus kyklos kis eposzai alapján. Eposza négy, egymástól jórészben független mondakört ölel fel; a költő ezt a négy réteget nem tudta művészi egységbe olvasztani. Az elbeszélés száraz, iskolás, színtelen, egyhangú, nincs benne semmi lendület, semmi elevenség; ritkán csillan fel egy-egy megkapó költői kép vagy leírás. T. R. *Glover: Life and Letters in the fourth century.* Cambridge, 1901. *Révay.*

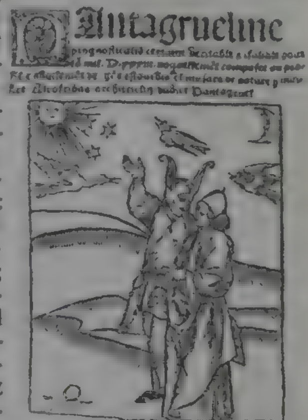
Quinze joies de mariage (les). *A házasélet tizenöt öröme.* A házasság és az asszonyok ellen szóló francia gúnyirat a XV. századból. Szerzője ismeretlen. Antoine de la *Sale*-nak tulajdonították, azonban nem bizonyítható, sőt nem is valószínű, hogy tőle származik. Tizenöt példájában az együgyű férj típusát rajzolja, aki boldogan csalatja magát az asszony-komámasszony-cseléd-összeesküvő társasággal. Az asszonyi furfangok is típikusak, de néha jól megfigyelt, reális életképekkel vannak körülvéve. A mű stílusa néha sikamlós, de sohasem durva. — Modern kiadása 1853., az ed. pr. mása 1901. (Halle) jelent meg; magyar ford. 1921. *Benedek.*

Quita *dos Reis Domingo*, portugál költő, *1728. †1770 foglalkozására nézve borbély. Pásztori költeményét (*Lycore*) a portugálok Tasso *Amintá*-jával állítják egy sorba. Tragédiái korának legjobb színművein is túltesznek (*Astarte, Hermione, Megara*). Leghíresebb verses drámája, *Ines de Castro* a XIX. században is népszerű volt a színpadon, de ennek dicsőségét egy portói kereskedő, a darab átdolgozója, zsebelte be.

Raabe, *Wilhelm*, német elbeszélő, *1831. †1910. A költői realizmus korának utolsó nagy képviselője. Pedig természeténél fogva inkább romantikus, s csak egy különös, elkerülhetetlen kényszerhelyzet kergeti a realizmusba. Az idealizmus elidegeníthetetlen része világérzésének. De már nem áll módjában az időponton változtatni, ezért a mechanizálódás, széthullás, szociális elváltozások, pozitivista hitetlenség elől oda menekül, ahol biztonságban érezheti magát féltett értékeivel együtt: a kisvárosba, Jean Paul idilljeinek világába. A német Schildák s Abderák korlátoltságát senki jobban nem ismeri nála, de hagyományt kereső szeme a német nyárspolgár életformájában felfedezi a nagy kulturkonvenciók, lappangó mélységek nyomát, jegyeit s elkövet mindent, hogy konzerválja őket vagy legalább is elhárítsa előlük a civilizáció veszélyét, s erre csak egy alkalmas eszközt lát, a realizmus bevált technikáját. Pesszimizmusát csak humora enyhíti (ebben az érzelmes humorban egyenes leszármazottja Jean Paulnak) sőt eleinte erősebb *(Die Chronik der Sperlingsgasse)* vagy legalább is egyenértékese pesszimizmusának *(Die Leute aus dem Walde)*, idővel azonban szinte teljesen helyet cserél vele. »Nézd meg az uccát s tekints fel a csillagokra« ez a R. vezető motivuma s egyben minden kompromisszumos reálidealizmus formulája. Három nagy regénye *(Der Hungerpastor, Abu Telfan, Der Schüdderump)* három fokon, három formában s mind a három esetben pesszimisztikus értelemben objektiválja az illuzió s a valóság küzdelmét. Az elsőben a hosszú szellemi éhség, a másodikban megalázás és lemondás, a harmadikban halál az ára az illuzió diadalának s az eszményi értékek megmentésének. R. pesszimizmusa ezzel mintha elvesztette volna aktív erejét, s 1872 után írt nagyszámú, de belső értékben különböző elbeszélései kevés kivétellel a humor feltétlen érvényesülését mutatják. Összegyüjtött műveit kiadta W. *Brandes* (18 köt.): V. ö. W. *Brandes*; *W. R.* (1901 és 1906); *Raabe-Gedenkbuch* (1921); H. *Spiero*: *W. R.* (1924); W. *Grohmann*: *R.-Probleme* (1926).
Turóczi-Trostler.

Rab *Gusztáv*, *1901. Iró és újságíró. 1922. *Mocsárláz* c. regényével megnyerte az Athenaeum regénypályázatát. Számos novellát írt főleg a *Világ*-ban és a *Nyugat*-ban. 1922 óta a Világ munkatársa.

Rabelais (ejtsd: rablé), *François* a francia próza egyik atyamestere, *1494. k. la Devinière-ben, Chinon mellett, †1553. Párizsban. Mint franciskánus barátról hallunk róla először, de ebből a rendből kiemeli szokatlan tudása. Latinul, s ami ekkor ritka és nem is jó szemmel nézett dolog, görögül is tanul; a kor híres humanistáival barátkozik. Püspöki engedéllyel átlép a Benedek-rendbe. Néhány nyugalmas, tanulmányokkal és költői levelezésekkel ékített esztendő után Montpellierbe megy orvostudományt tanulni, mint világi pap. 1532. a lyoni kórház orvosává nevezik ki. Vagy tíz esztendeig ez a város az, ahová »hazajár«; többször megfordul Itáliában, háromszor lakja meg Rómát, mint Jean du Bellay püspök orvosa. A montpellier-i egyetemen szerzi meg jó néhány esztendei orvosi működése után a doktori diplomát. Akkor már több tudományos munkája, kiadványa jelent meg, s mellesleg, álnéven, egy szórakoztató, népies írása: a *Pantagruel* (1533). A könyvnek sikere van; egy év mulva kiadja Pantagruel apjának, *Gargantua*-nak históriáját. Ez lesz most már a nevezetes mű első »könyve«; az első a második helyre kerül; 1546. követi a harmadik, halála évében a negyedik könyv. 1562. megjelenik még egy ötödik is, amely talán az ő jegyzetei, vázlatai alapján készült, de semmiesetre sem R. alkotása. R. utolsó éveiről is kevés az adat; Metz-ben városi orvos, aztán harmadszor jár Rómában, visszatérve, két plébániát kap (köztük a meudon-it; ezért emlegetik mint »curé de Meudon«-t) — de nem végez papi teendőket.

»*Pantagrueline prognostication*« címlapja

Gargantua és Pantagruel históriájának jellegét az adja meg, hogy egy enciklopédikus műveltségű és még több tudásra szomjazó humanista írja, minden rendű-rangú emberek mulattatására, de egyben a maga mulatságára is. Sem a Gargantua, se ma Pantagruel név, sem az óriások szerepeltetése nem az ő találmánya; az egész művön végig alaposan felhasználja olvasmányait, mint a középkor írói és a humanisták egyaránt cselekedték; de azért a könyvet egységbe kovácsolja R. egyénisége.

R. a renaissance felszabadult embere. Talán vallásos még, bár a Szentírás szavait is kifigurázza néhol; de az bizonyos, hogy halálos ellensége a Sorbonne teológusainak, akiknek betiltó rendelkezései nyomon követik minden újabb könyvének megjelenését, s akikkel szemben nagyurakhoz, a királyhoz is fordul oltalomért. Bizonyos, hogy — akár a fableauk szerzői — szereti a gúnyos szavak áradatával elönteni, gyilkos rajzaival csúffá tenni a tétlen, tudatlan kolduló-barátok seregét. De ami őt a teológusokkal s a kolduló-barátokkal szembeállítja, az nem a felszínes polgári hitetlenség vagy közöny, hanem az élet, a tevékenység szeretete; az az optimizmus, amellyel R. a természetet és az emberi képességeket becézgeti. Nem hajlandó siralom völgyé-

nek tekinteni a földet s az eredendő bűn zsákmányának az embert. *Az élet szép*, minden megnyilatkozásában. *Az ember jó* — ha születése, nevelése, tudománya megfelelő, felszabadulhat a vallás és az erkölcs minden kényszere alól, mert magától is csak jót fog cselekedni. Ezt hirdeti R. utopisztikus, thélème-i apátságának felirata: *fais ce que voudras* — tégy, amit akarsz.

De hogy az ember idáig juthasson, ahhoz igazán óriásokra szabott programmot kell végrehajtania. R. pedagógiája a test és a lélek nevelésének egyaránt óriási feladatokat szab. Ideálja az igazi renaissance-ideál: a testben tökéletes, műveltségben sokoldalú ember. Ez a műveltség nem jelent nagyképű tudományosságot. A *pantagruelizmus* a jóság, a békeszeretet, az élet vidám élvezése és a tudás szomjuhozása.

Ez a filozófia bontakozik ki a két óriás, apa és fia nevelkedésének és kalandjainak történetéből.

Maga a történet fantázia és realizmus, szatira és mese, bölcseség és naiv jókedv keveréke.

Nincs az a társadalmi osztály, a paraszttól és mesterembertől a jogászokon, papokon, barátokon, egyetemi bölcseken keresztül nemes nagyurakig, amelynek életéből reális, megfigyelt vonásokat ne látnánk. Néha az irónia ád torzító tükröt R. kezébe: ilyenkor (sok példa közül: Bridoye, a bíró a III. könyvben) óriásivá duzzadnak az egyes típusok karrikirozható tulajdonságai. Amikor csak mulattatni akar: Panurge-öt veszi elő, Falstaff mellett a világirodalom legkitűnőbb kómikus alakját, furfang, szemtelenség, gyávaság, hetvenkedés s egyéb vonások hordozóját. De irónia s jókedv keveredik is néha egyetlen alak rajzában: ilyen Jean des Entommeures fráter, akiben megvannak a barátok sokat szidott hibái is, de aki pompás evő-ivó, verekedő létére mégsem ellenszenves alak R. szemében.

R. stílusa is olyan, amilyen az író maga: tudós, népies, jókedvű, életszerető, fantasztikus és reális. Hihetetlenül gazdag szavakban. A szavak áradása maga is öröm neki, ebben az áradásban is az életet érzi. R. stílusa, épen mert az élet lüktetését oly hallatlanul megeleveníti az olvasóban is, nagyon csábít az utánzásra. Sokan próbálták: többek közt *Balzac*, s öregkori műveinek egy-egy helyén Anatole *France* is. De senkisem bírja lélekzettel. Még kevésbé lehet az igazi R.-t idegen nyelven visszaadni. R. stílusa az élet vize, de varázsereje csak a forrásnál van.

R. műveinek legjobb kritikai kiadása 1912 óta folyik A. *Lefranc* irányításával. Elismert jó kiadás még: Ch. *Marty-Laveaux*, 1869—903, 6 k. — Irodalom: P. *Plan: Bibliogr. Rabelaisienne*, 1904; P. *Stapfer: R., sa personne, son génie, son oeuvre*, 1906. — *Revue des études R.-iennes* (1903—13). 1914 óta: *Revue du XVI-e siècle.* *Benedek.*

Rabener, *Gottlieb Wilhelm*, *1714. †1771. Német szatirikus író. Drezdában élt, mint hivatalnok s üres órái kedvteléseként foglalkozott irodalommal, mint a legtöbb korabeli költő. Szatirikus írásai a 40-es évektől kezdve a Schwabe-féle *Belustigungen*-ben, majd az ezt követő brémeni *Neue Beiträge*-ben jelentek meg. Nagy ötletgazdagsággal és finom gúnnyal szedi sorra a kigúnyolható típusokat, hízelgőket, fecsegőket, vénkisasszonyokat stb. Eredetibb gyűjteményének két utolsó része: a »szatirikus levelek« már művészi egészet alkotnak s a legközvetlenebb, látott valóságot dolgozzák fel; a »levelek« szinte novellafüzérként hatnak, ép úgy, mint a *Schriften* 4. részének »példabeszéd«-gyűjteménye: példabeszédek humoros magyarázatai ezek, a legszellemesebbhez tartoznak, amit R. kora létrehozott. Kortársai nagyon szerették R.-t s a korabeli rokokó-költőkkel (Hagedorn-ékkal stb.) jóbarátságban volt. R. szatiráiból fordított *Szláv* Sándor István (1786), ezeket versbeszedte *Nagy* János (1795). Levelei Chr. Weissehez 1772. jelentek meg; összes műveit kiadta E. *Ortlepp*. Róla l. J. *Mühlhaus*, Marburg; W. *Hartung: Die deutschen moralischen Wochenschriften als Vorbild R.'s*, Halle; L. *Kühne: Studien über den Moralsatiriker G. W. R.* *Kecskeméti.*

Rabenschlacht, középfelnémet elbeszélő költemény (XIII. sz. közepe táján). Tárgya berni Detre ravennai csatája. Kiadta E. *Martin (D. Heldenbuch* II., 1866).

Racan, *Honorat de Bueil, sire de*, francia költő, *1589. †1670. *Malherbe* tanítványa; vagy húsz évet töltött mestere mellett, akinek egyéniségét, véleményeit stb. *Mémoires sur la vie de Malherbe* c. munkájában írja le. Költői művei közt legértékesebb az ifjúkori, falusi emlékek alapján írt *Stances sur la retraite.* Természetérzéke megnyilatkozik a *Bergeries*-ben is. Nem nagy költő, de őszinte, egyszerű. Idősebb korában írt zsoltár-parafrázisai túlságosan racionális védőiratok az isteni Gondviselés mellett. — Mod. kiad. *Tenant de la Tour*, 1857. *Benedek.*

Rachilde (ejtsd: rasild), eredeti nevén Marguerite *Eymery* francia írónő; egyike a mai francia irodalom legeredetibb és legmeglepőbb talentumainak. Első regénye, amellyel feltűnt, a *Monsieur Vénus*, a legmerészebb szexuális problémát viszi be a regénybe. A *Tour d'amour*, a *Meneur des louves*, a *Rageac* különös brutális szenvedélyek és angyali szerelmek rajzai a legromantikusabb miliőben. Magyarul megj. *A nőstényfarkasok lázadása.* *Kállay.*

Racine (ejtsd: raszin, *Jean*,) *1639. dec. La Ferté-Milon-ban, †1699 ápr. 22. Párizsban. A francia újklasszicizmus legnagyobb drámaírója. Serdülő korában Port-Royal növendéke volt; a janzenisták szigorú erkölcsi elveit, lelkiismereti aggályait a színház és az udvar sem tudták teljesen kiirtani belőle: ez a magyarázata annak a válságnak, amely később a színpadtól elszakította. Mint ifjú embert, a nála idősebb *La Fontaine* és különösen a Marais

szinházának szinészei idegenítették el nevelőitől. 1660. *La Nymphe de la Seine* c. ódájával ünnepelte XIV. Lajos és Mária-Terézia egybekelését. *Chapelain*, aki teljhatalmú ura volt a királyi jutalmaknak és kegydíjaknak, előbb száz aranyhoz, majd állandó kegydíjhoz juttatta ifjú költőtársát ezért az ódáért. Ebben az évben már tragédiát is írt R. A papi pályáról lemondott, mindössze bizonyos egyházi javadalmakat tartott meg. 1663 és 64. újabb ódákkal újabb kegydíjakra tett szert; megismerkedett *Boileau*-val és *Molière*-rel s bemutatták az udvarnál.

1664. Molière előadta R. első számbavehető tragédiáját, a *Thébaïde*-ot, amely Eteokles és Polyneikés testvérharcáról szól, nagy mészárlásokkal és a kor divatos galantériájával. A mű kompoziciója már egészen R.-ra vall: az egész úgyszólván egyetlen ötödik felvonás, maga a katasztrófa, amelyet különböző, egymást ellensúlyozó akciók hátráltatnak a darab végéig. Következő, romantikusnak nevezhető művét, az *Alexandre*-t (1665) szintén Molière-nek adta R., de néhány előadás után átvitte az *Hôtel de Bourgogne*-ba, ahol jobb tragikus szinészek voltak, mint Molière-nél. 1667. ugyancsak az Hôtel-ben hozatja színre *Andromaque*-ot. A Vergiliusból és Euripidesből vett tárgy feldolgozásán látszik még a pásztorjátékok hatása. Mai szemmel nézve, különösen hatnak az epedező, reménytelen szerelmesek — a görög világban. De R. hőseit és hősnőit — egészen *Phèdre*-ig — parókásan és udvari jelmezben kell elképzelnünk, vagy még inkább: jelmez nélkül, örök emberi gyöngeségeikben. Az *Andromaque* óta R. világosan áll előttünk, mint a szerelem és a szenvedély elemzője. A darab sikere fölért a *Cid*-ével. Harminc éves sem volt még R. és tetőpontján állott írói dicsőségének. Nem ártott neki az *Aristophanes: Darazsak* c. vígjátéka nyomán írt *Les Plaideurs* (a pörösködők) bukása sem. Elismert versenytársa volt Corneillenek, akit saját területén akart megverni a *Britannicus*-szal (1669). Ez akkor még nem sikerült teljesen, épen R. (mai szemmel nézve) legnagyobb erénye miatt: mert fejlődő, ingadozó, gyöngeségekből összerakott, csakugyan nem »fenséges« Nerót és Agrippinát vitt a szinpadra. 1670. aztán nyiltan versengett a két költő: rövid időn belül mutatták be az Hôtelben R. *Bérénice*-ét, majd Molière-nél Corneille *Tite et Bérénice* c. tragédiáját. Itt már Corneille határozott vereséget szenvedett. A *Bérénice* R. elemző művészetének legszebb diadala. Vannak konvencionális alakjai, úgyszólván tölteléknek (ilyen a *Bérénice*-be szerelmes Antiochus) — de maga a darab egy corneille-i tárgynak, az államérdek és a szerelem összeütközésének, R.-hoz méltó finomságú végigelemzése. Hogy Tite és Bérénice hősies lemondása mennyiben lehet tragédia tárgya, azt igen szépen magyarázza meg R. a mű előszavában: »Nem szükséges, hogy vér és halottak legyenek egy tragédiában; elég, ha cselekménye nagy, ha szereplői heroikusak, ha a szenvedélyek fel vannak csigázva benne s ha mindenen megérzik az a felséges szomorúság, amely a tragédia egész gyönyörűségét alkotja«.

Bármennyire corneille-i is a tárgy, a politika R.-nál teljesen háttérbe szorul a szerelem rajza mögött. Ezt látjuk a *Bajazet*-ben is (1672), amely egy Törökországban alig negyven évvel azelőtt lejátszódott tragikus esemény feldolgozása. A fontos itt a féltékenység: Roxane és Atalide kétféle, de egyforma művészettel elemzett féltékenysége. A *Mithridate* (1673) inkább közeledik a corneille-i felfogáshoz, s ezt mondhatjuk az *Iphigénie*-ről is (1674), ahol a feláldozott királyleány alakját elnyomják a politika és a háború képviselői.

1677. udvari intrikák rövid időre a bukás látszatát teritették R. főművére, amely mai napig a legelevenebb életet éli valamennyi alkotása közt. A *Phèdre* volt ez. Ebben a darabban emelkedik legmagasabbra R., mint a szenvedélyes, bűnös szerelem rajzolója. És itt keveredik össze legérdekesebben az újklasszicizmus görögsége a kor diadalmas kereszténységével, a Port-Royalból kiindult s oda nemsokára visszatérő R. erkölcsi felfogásával.

A *Phèdre* után R. kibékült a jansenistákkal és visszavonult a színpadtól. Megházasodott, gyermekei születtek, köztük első életrajzírója, Louis fia. A király R.-t és *Boileau*-t történetíróinak nevezte ki; el is kisérték több hadjáratára. A drámához ezután különös kerülőúton tért vissza R. Mme de Maintenon vallásos darabot kért tőle a saint-cyri leánynevelőintézet számára. Itt adták elő 1689. az *Esther*-t, amelyben R. meglehetős híven ragaszkodik a Szentírás szövegéhez, s az antik tragédia mintájára kórusokkal kiséreti a cselekményt. Ugyanilyen a felépítése az *Athalie*-nak is, amely 1791. jelent meg nyomtatásban és R. életében nyilvánosan nem adták elő.

A jansenistákkal való barátsága (megírta Port-Royal rövid történetét is) és — fia állítása szerint — egy memorandum, amelyet Mme de Maintenon kérésére írt a nép nyomorának enyhítéséről: kegyvesztetté tette. Ez a kegyvesztés azonban nem volt olyan nyilt, hogy halálát okozhatta volna az érzékeny költőnek, mint a legenda tartja. Súlyos és fájdalmas betegség, de testi betegség ölte meg.

R. ma sokkal mélyebben gyökeredzik a színházi és olvasó közönség tudatában, mint Corneille. Hősei közelebb állanak hozzánk, gyöngeségükben és szenvedélyeikben emberibbek. Drámáinak klasszikus fölépítése, a hármas egységhez való ragaszkodása nem erőszakolt, mert a szenvedély kirobbanása, a katasztrófa az alapja minden kompoziciójának. Lényegében nem más Ibsen technikája sem. R. nyelve kevésbé méltóságos, mint Corneille-é. Szegénynek is mondhatnók: Shakespeare 15.000 szava mellett R. 1200 szava igazán nem nagy szókincs. De épen az a bámulatos benne, hogy a kevés szó-

val mily finoman tudja az érzelmek árnyalatait elemezni. — Ujabb magyar fordításai: *Phaedra (Ábrányi* E., Magy. kvt.), *Britannicus* (Egyet. kvt.), *Andromaque* (*Benedek* M., *Kállay* M. sajtó a.). — Legjobb modern kiadása P. *Ménard*, 8 k., 1865—73. Irod.: G. *Larroumet, R.* (1908); J. *Lemaître, J. R.* (1908.). *Benedek.*

Racionalizmus, szűkebb értelemben filozófiai irány, tágabb értelemben világnézet, mely az ismeret forrását az érzelmi motívumoktól elvonatkozott tiszta észben keresi. A R. az európai világszemléletnek egyik állandó komponense, mely már a görög filozófiában fellép, de korlátlanul uralkodóvá az újkorban válik. Önállósulása a XVII. században, *Descartes*-nál kezdődik, akinél azonban még vallásos kapcsolatai vannak. Descartes R.-a erős nyomokat hagyott a korabeli klasszikus költészeten. A XVIII. sz.-ban a vallással való kapcsolatát is elveszti a R. Legtipikusabb s egyben legnagyobb hatású kifejezői a XVIII. sz. »polgári ideológusai« és moralistái, Voltaire és az enciklopédisták. A R. általában a polgári szellem jellegzetes világfelfogása s az irodalomban is mint ennek az osztálynak irodalmi kifejeződése érvényesül. Könnyen elvegyül egyrészt a humanizmussal, másrészt a szentimentalizmussal, így a XVIII—XIX. sz.-beli angol regényirodalomban.

Rácz *Lajos,* filozófiai író, *1864. A sárospataki főiskolán a filozófia és pedagógia tanára. Nevezetesebb önálló művei: *Rousseau és Saultersheim, Rousseau mint moralista.* Lefordította Leibniz, Renan, Wundt egyes műveit és megírta Rousseau életrajzát.

R. *Pál,* szlovenszkói író és hírlapíró, *1888. Tanító volt. Tárca-novellái szlovenszkói magyar lapokban jelennek meg; 1920 óta a *Ruszinszkói Magy. Hírl.* szerkesztője. Novellái éles megfigyelésről s különösen a kisemberek lelkivilágának, különös életek pszichológus mélységű meglátásáról tesznek bizonyságot. Ír ezenkívül színes riportokat, könyvkritikákat stb. Önálló munkái: *Rongyszedő* (Elbeszélések, Ungvár, 1923), *Furcsa emberek* (Ungvár, 1924), *Könyvnyitó asszony* (Berlin, Voggenreiter, 1925).

Ráday *Gedeon* gróf, *1713. †1792. Hosszabb külföldi tanulmányútja alatt erősödött meg érdeklődése az irodalom és tudomány iránt. Atyjának híres könyvtárát folyton növelte; a R.-könyvtárnak állandó otthont épített. Költői műveiben R. egyesítette először német költők hatása alatt az időmértéket a rímmel. Róla nevezték el ezt a verselési módot R.-verselésnek.

R. *Pál,* *1677. †1733. II. Rákóczi Ferenc hű embere volt. A szatmári béke után az országgyűléseken többször felszólalt a protestánsok érdekében. Politikai iratainál, önéletírásánál, virágénekeinél sokkal fontosabbak vallásos költeményei. *Lelki hódolás* c. kötete nagy hatást tett a ref. hívőkre.

Ráday-vers. Rímes időmértékes versforma. Költészetünkben német költők hatása alatt először *Ráday* Gedeon (l. o.) alkalmazta. Divatossá különösen a jambusi és trochaeusi sorok lettek. Ujabban nyugateurópai verselésnek szoktuk hívni.

Radcliffe (ejtsd: redkliff), *Mrs. Ann* (Ward), angol regényírónő, *1764. †1823. Regényei már elavult divat szülöttei, de mindenesetre fontos állomást jelentenek az angol regény történetében. Titok és borzalom uralkodik műveiben, melyek között leghíresebbek *The Mysteries of Udolpho,* valamint előzője *The Romance of the Forest; The Italien* az inkvizíció története.

Rádicsevics, *Bránko,* szerb költő, *1824. †1853. Vérbeli költő. Szerelmi dalai gyönyörű formájukkal s őszinte érzéssel tűnnek ki. Az ifjúság és az élet örömeit énekli meg legtöbbször, de betegsége miatt gyakran siratta a mulandóságot is. *Búcsú a diákélettől* a szerbhorvát irodalom egyik legszebb gyöngye. Epikus költeményeit: *Gojko, Sztoján, A bosszú* (Oszveta), *A hajdu sírja, A vízbefult, Uros,* Byron hatása alatt írta. Minden verse formailag tökéletes s gyönyörű, tiszta népnyelven van írva. Káradzsics reformjait ő vitte diadalra a költészetben. Lírai költeményeit még ma is úgy olvassák, mint mi Petőfi verseit.

Radiguet (ejtsd: -ge), *Raymond,* francia regényíró és lirikus, *1903. †1923. Húsz éves korában meghalt tüdővészben, de már tizenhét éves korában nagy sikert aratott egy koraérett, cinikus fölénnyel megírt regénye: *Le diable au corps,* mely körül nagy botrány kavarodott föl. Halála után jelent meg *Le bal du comte d'Orgel* c. regénye, amely mélyreható analízissel boncolgatja az emberi szívet és a szerelmi kísérleteket. Költeményei szintén posthumusan jelentek meg *Les joues en feu* címen. R.-ban a francia irodalomnak egy nagy ígérete szállt igen korai sírba.

Rádió-dráma. A R. még kialakulatlan, igazi törekvéseit csak sejtető, de már megszületett irodalmi műfaj. Ugyanúgy egy technikai felfedezés talaján sarjadt, mint a film-dráma, melynek tökéletes ellenlábasa. Már a kezdet kezdetén jelentkezett az az irányzat, hogy a zenei- és hírleadások mellett *irodalmi műveket* is közvetítsen a rádió. Azonban a kísérletek csakhamar bebizonyították, hogy nem minden szöveg alkalmas erre a célra és különösen a dráma területén nehéz találni olyan alkotásokat, melyek a színpadi akció *látása* nélkül is élvezhetők. Ezen kétféleképen segítettek: részint olyan drámákat választottak, melyek inkább csak dialogizált költemények, *színszerűtlenek* és így a hangsúly a *beszéden* van,—részint *hangra* transzponálták a színpadi akciót. Ezzel megszületett az akusztikai hatásokban ugyanaz a skála, ami a filmen a *premier plan, second plan* és *total plan.* A *rádiósított drámá*-val párhuzamosan megjelentek az egyenesen rádió céljaira, de még a színpadi dramaturgia alapján megírt R.-k. Akusztikus jelenetekből áll össze a R. a filmdrámával teljesen hasonló módon: váltakozásukban ritmusnak kell lennie, szerves egésszé kell fejlődniök, sohasem lépve túl

kifejezési lehetőségük határait, mindig figyelembevéve a *hang* »anyagszerűségének« specifikus sajátságait. A R.-nak még természetesen nincsenek olyan költői sem, mint a filmdrámának, csak a mag van elvetve, melyből kilombosodhat egy új irodalmi, vagy művészeti műfaj jövőjének nagy fája. *Németh.*

Rádiscsev, *Álekszándr Nikolájevics*, orosz író, *1749. †1802. A XVIII. sz. progresszivistái s filantrópjai között előkelő helyet foglal el. Főműve *Utazás Pétervárról Moszkvába* (1790), melyben megkapó képekben rajzolja a jobbágyok szenvedéseit, rámutat a jobbágyokkal űzött tisztességtelen kereskedésre s egyes földesurak durvaságára. Nem volt forradalmár, sőt halálos ellensége volt minden erőszakos rendszerváltoztatásnak, mégis őszintesége miatt felforgatónak bélyegezték meg. Az iskolákban (még az egyetemeken is!) a XIX. sz. folyamán a nevét sem volt szabad említeni s könyvét is csak 1890. engedték száz példányban kinyomtatni. *Bonkáló.*

Radisics *Elemér (kutasi)*, szerkesztő, ny. min. tan., *1884. Éveken át a *Budapesti Hirlap* művészeti referense, majd helyettes szerkesztője volt. Számos művészeti, politikai és társadalmi vonatkozású cikke jelent meg bel- és külföldi lapokban és folyóiratokban. A *Magyar Külpolitika* c. időszaki folyóiratnak felelős szerkesztője. Önálló művei: *A magyar középosztály* (1917), *Reflexiók az októberi forradalomhoz* (1919), *Reflexiók a keresztény kurzushoz* (1920).

R. *Jenő*, művészeti író, *1856. †1917. Az Iparművészeti Múzeumnak 1887-től haláláig igazgatója volt. Főleg a régi iparművészettel foglalkozott, amelynek minden ágát jól ismerte. *Pulszky* Károllyal együtt kiadta *Az ötvösség remekei* c. művet, *Czobor* Bélával *A magyar koronázási jelvények*-et (Bpest, 1896), szerkesztette a *Magyar Műkincsek* c. sorozatos kiadványt (3 köt. 1896—1901).

Radlov, *Wilhelm*, orientalista nyelvész, *1837. Berlinben, †1918. Ifjú korában Szentpétervárra ment s ott a török nyelvtudomány tanára volt az egyetemen. A legkiválóbb török nyelvtudósok egyike; foglalkozott a török népek költészetével (*Proben der Volksliteratur der nördlichen Türkstämme*, 8 kötet). A török nyelvek összehasonlító nyelvtanának csak I. kötete, a fonétika, jelent meg. Kiadta a *Kudatku Bilik* c. fontos török nyelvemléket és sokat foglalkozott a Mongoliában talált török feliratok megfejtésével. *Balassa.*

Radnai *Miklós*, magyar zeneszerző és zeneíró, jelenleg a m. kir. Operaház igazgatója, *1892. A napilapokban (Nemzeti Ujság) megjelent kritikákon kívül zenei tankönyveket írt (*A moduláció elméleti és gyakorlati kézikönyve* (1918), *Összhangzattan* (1924).

Radnay *Rezső*, *1864. Irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányokat írt. Legfontosabb művei: *Aesthetikai törekvések Magyarországon, Báró Eötvös József, Régi ideálok a nevelésben.*

Radó *Antal*, *1862. Költő, műfordító és irodalomtörténész. Tanári gyakorlat után képviselőházi gyorsíró, majd a gyorsiroda főnöke volt. Irodalomtörténeti művei közül nevezetesebbek: *Az olasz irodalom története, Dante.* Ifjú korában megírta *A magyar műfordítás történetét*, majd sok becses gyakorlati útmutatást gyűjtött össze *A fordítás művészete* c. könyvében. Olasz, görög, latin, francia, német és angol költők műveiből sokat fordított, mindig ízléses és gördülékeny formában. Fordítói munkássága az átültetett művek gondos megválasztása és nagy száma miatt is kulturális jelentőségű. Gondosan csiszolt, eredeti költeményei: *Versek, Dalok és történetek, Mesék az íróvilágból, Római ritmusok* stb. címen jelentek meg. R. indította meg 1897. a *Magyar Könyvtár* c. füzetes vállalatot, amely a nagy közönség számára hozzáférhetőkké tette a magyar irodalom klasszikusait és a külföld nagy íróit. *Idegen szavak szótára* c. munkája népszerű. Az ő érdeme a *Pen-Club* magyar osztályának megalakulása.

R. *Emánuel*, hírlapíró, *1866. Magyar költőket fordított németre. Megjelent egy kötet szatirikus költeménye (*Wellscherz*) és egy kötet tárcasorozata (*Pesti séták*, németül is).

R. *Imre*, vajdasági író, *1885. A fővárosi lapokban jelentek meg első novellái. 1909 óta Szabadkán él és a *Bácsmegyei Napló* munkatársa. Önálló kötetei: *Nősülő férfiak* (novellák), *Mézes hetek az esküvő előtt* (novellák), *Riport* (regény), *Az akarat szárnyán* (regény, 1925). Az 1924. évben *Dettre* János dr.-ral együtt szerkesztette a *Vajdasági Magyar Irók Almanach*-ját.

R. *Sámuel*, *1857. †1919., hírlapíró. Alkotmányjogi és politikai tanulmányai jelentek meg magyar és német nyelven. Művei közül fontosabbak: *Die ung. Verfassung, Népies politika.* Szerkesztője volt a *Magyar Távirati Iroda* c. lapnak.

R. *Tibor*, *1895., magyar matematikus. A konform leképezés és a differenciálegyenletek elméletének problémaköréből szép vizsgálatokat közölt a szegedi egyetem közleményeiben és német folyóiratokban.

R. *Vilmos*, *1847. †1919., tanítóképzőintézeti igazgató. Pedagógiai tanulmányokat írt, eredeti és fordított ifjúsági műveket adott ki. (*Eredeti magyar gyermek- és népmesék, Vámbéry Ármin utazásai, Magyar népmondák, Benyovszky Móric gr. utazásai, Ujváry Miklós, az uj Robinson*, stb.)

Rados *Gusztáv*, *1862., magyar matematikus. Az elemi számelmélet (felsőbbfokú kongruenciák), algebra (körosztási egyenlet), algebrai formák és szubsztitúció elmélet különböző kérdéseiről számos értekezése jelent meg a magyar folyóiratokon kívül a Crelle Journalban, a Math. Annalenben és még más folyóiratokban.

R. *Ignác*, *1859., magyar matematikus. Kisebb közleményeken kívül lefordította Bólyai János Appendixét és P. Stäckel könyvét a két Bólyairól.

Rădulescu, *Jon Heliade*, a XIX. sz.-beli román irodalom és szellemi élet egyik vezére, *1802. †1872. Lazăr iskolájában is tanult s az ő szellemét örökölte. Ő alapította 1829. az első havasalföldi román újságot, megszervezte a havasalföldi színészetet. A Román Akadémia első elnöke. Sokat írt, prózát és verset egyaránt. Prózája költőies, lendületes; versei nem elég művésziek, prózaiak. Stílusán megérzik a Biblia beható tanulmányozása. Eposzkisérletei is vannak úgy a nemzeti dicsőség, mint a komikum köréből. Korában népszerű szatiráiban hevesen támadta a román fejedelemségek felett zsarnokoskodó oroszokat. Költészetére Byron mellett a francia romantikusok hatottak legjobban. *Bilay.*

Radvánszky *Béla báró*, *1849. †1906. Magas közjogi állásokat viselt. Kultúrhistóriai művei közül fontosabbak: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. sz.-ban* (3 kötetben és összevontan 1 kötetben), *Lakás és bútorzat a XVI. és XVII. sz.-ban, Foglalkozás, időtöltés, játék a XVI. és XVII. sz.-ban.* Munkái e korszak magyar életének megismerésére megbecsülhetetlen anyagot nyújtanak.

Radványné Ruttkay *Emma*, írónő, *1885. Verseket, novellákat, tárcákat, riportokat, meséket, értekezéseket ír különböző lapokba és folyóiratokba. Szociális szellemű, pacifista írásait részben *Nagy* Teréz néven adja ki. Könyvei: *Láncban* (versek, 1913) és *Békehajó* (mesék, 1920).

Raffay *Sándor*, *1866., evang. püspök. A proletárdiktatúra után a társadalmi és politikai mozgalmakban tevékeny szerepe volt. Vallásos műveket adott ki. Fontosabbak: *A logosz, Jézus példázatai, Világháború és Isten igéje, Kiáltás a viharban.*

Rahbek, *Knud Lyne*, *1760. †1830. Dán irodalomtörténész és esztétikus. Háza, a Backehus (domblak), a korabeli írók, művészek és tudósok kedvelt találkozóhelye volt. R. irodalmi elveiben teljesen Klopstock hatása alatt állt.

Raimbaut (ejtsd: reembó), *d'Orange*, XII. sz.-beli provence-i troubadour, a *trobar clus* (l. ott) első képviselője.

Raimon (ejtsd: remón), *Vidal*, provençal költő a XIII. sz. elején. *Razos de trobar* c. műve nyelv- és verstani oktatás kezdő troubadourok számára.

Raimund, *Ferdinand*, osztrák-német drámaíró, *1790. †1830. Mozart mellett legjelentékenyebb kései képviselője az osztrák barok szellemének. Antik mérték és romantikus szertelenség között a bécsi tündéries- és álomjáték talaján áll, a hagyomány anyagából és apparátusával építi fel illuziólnak időtlen világát: a formáját is a hagyománynak köszöni, de ami ott rögtönzés volt, annak szilárdabb irodalmi vázat, ami csak dekoratív, allegórikus vagy parodisztikus célt szolgált a külvárosok színpadán, tündéreknek, varázslóknak, kispolgároknak, parasztoknak, mélyebb szimbolikus, lírai értelmet ád. Emellett a romantika új csodák és rejtettebb összefüggések, a klasszicizmus néhány formai kérdés iránt teszi fogékonnyá a szemét. Ott a legmélyebb s legidőtlenebb, ahol a hagyomány keretén belül rábízza magát intuiciójának vezetésére s tisztán, mesei technikával oldja meg problémáit (*Das Mädchen aus der Feenwelt oder der Bauer als Millionär, Der Alpenkönig und der Menschenfeind, Der Verschwender*), de teremtő ereje, képzelete cserbenhagyja, valahányszor irodalmi hatásokra törekszik. (*Moisasurs Zauberfluch, Die gefesselte Phantasie, Die unheilbringende Krone.*) Műveit kiadta: *C. Glossy* és *A. Sauer* (3 köt.), *E. Castle* (3 köt. új kiad. 1923), *Fr. Bruckner* és *E. Castle* (7 köt., Schroll). V. ö. *W. Börner: Fd. R.* (1905), *R. Smekal: Grillparzer u. R.* (1920). *Turóczi-Trostler.*

Rais, *Karel*, *1859., †1926. cseh író, aki főleg az Óriás-hegység szegény, egyszerű lakóiról írott realisztikus, de a régi tradiciókat mégis megbecsülő belletrisztikus művével aratott sikereket. R. a vidék, a falu nyomorult tengődését ecseteli, a szívtelen, önző, félállati sorban élő parasztot állítja elénk, azonban mégis félti a vidéket a nagyváros bomlasztó hatásától.

Raisonneur (ejtsd: rezonőr). A francia tézises dráma állandó típusa; megteremtői *Augier* és *Dumas*; *Brieux* minden darabjában találkozunk vele. A szerző nézeteinek szócsöve. Sokszor egyéb dolga sincs a darabban, mint az okoskodás; gyakran háziorvosnak vagy közjegyzőnek teszik meg, hogy jogcíme legyen mindent tudni a család dolgairól és mindenbe beleszólni.

Raith *Tivadar*, író és tanár, *1893. Mint író csatlakozott a legújabb törekvésekhez, melyek az önmagáért való formakultusz helyett a *kifejezést*, a humanisztikus jellegű érzéstartalom formafelbontó erejét hirdetik elsőrendűen fontosnak. Szabadversekben írt szimbolikus költeményei és ritmikus prózájú elbeszélései több kötetben jelentek meg: *Szerelem, Harc, Ifjú* (1922), *Küzdelem, Halál, Isten* (1922), *Ölelés héresztje* (1923) stb. 1921 óta *Magyar Írás* címen irodalmi és művészeti folyóiratot szerkeszt.

Rajna *Ferenc*, *1861. Hírlapíró. Számos magyar drámai művet fordított németre. Írt operettszövegeket és vígjátékot is. (*Asszonyregiment, A hajdúk hadnagya, Táncos huszárok.*)

Rájnis *József*, *1741. †1812. Jezsuita szerzetes. Szerzetének eltörlése után hitszónok Győrben, majd élete utolsó éveiben a keszthelyi *Georgikon* igazgatója. *Magyar Helikonra vezérlő kalauz* címen 1781. adta ki időmértékes formában írt verseit. Kemény irodalmi vitát folytatott az időmértékes verselés törvényeiről és a magyar nyelv sajátosságairól *B. Szabó* Dáviddal és másokkal. Fordított *Vergilius* és *Plautus* műveiből. R.-t, *Baróti Szabó* Dávidot és *Révai* Miklóst tekintjük a deákos iskola megalapítóinak.

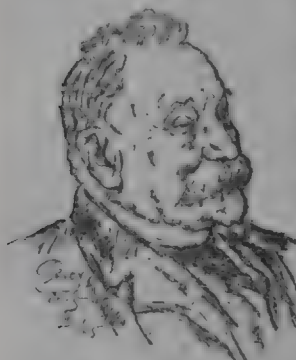
Rajz. A 70-es—80-as évek magyar irodalmában, a Dickens-féle *sketch* (vázlat) nyomán divatossá vált műfaj: rövid,

úgyszólván mesétlen jellem- vagy hangulatkép, leírás, kis jelenet, a napilapok tárcarovatában s a hetilapokban elszórva. (*Beöthy Zs., Mikszáth, Petelei*, stb.).

Rákóczi *Ferenc (II.)*, *1675. †1735. A szabadsághős fejedelem küzdelmes életéről fennmaradtak latin nyelven írott *Vallomásai és önéletrajza:* elsőrangú forrásművei a kuruc-labanc világnak.

Rakodczay *Pál*, 1856. †1921. Néptanító, színész, színházigazgató, végül polgári iskolai tanár. Dramaturgiai és irodalomtörténeti tanulmányai jelentek meg a lapokban és önálló kötetekben. Főműve: *Egressy Gábor és kora*. Irt drámai művet is.

Rákosi *Jenő*, *1842. Hirlapiró, majd a Népszinház igazgatója. Megalapította a *Budapesti Hirlapot* és a mult sz. végének legtekintélyesebb napilapjává tette. A politikában előbb Apponyi eszméi mellett foglalt állást, majd Tisza István törekvéseit támogatta. A magyar irodalom nemzeti jellegének, a magyar középosztály érdekeinek, a magyar faj hivatásának lelkes hirdetője és tántoríthatatlan harcosa volt. Félelmetes vitatkozó készsége, stílusának magyarossága és ereje nagy tekintélyt biztosítottak számára egész életében. De talán legmagasabbra késő öregségében emelkedett. Az összeomlás és forradalmak özönvizében, a gyűlölködés általános kaoszában, mint egy magános szikla emelkedett ki, a gyűlölet hullámai hiába ostromolták, ment előre a maga útján, hirdetve a megértés, a társadalmi osztályok egyetértésének megváltó erejét. Uj Zrinyi Miklósként emelkedett fel, odakiáltva a láztól gyötört nemzetnek: amit elvesztettünk, csak az igazság erejével, csak kultúrával, csak tisztességes úton szerezhetjük vissza. Agg korában megvált lapjától és más politikai lapokban hirdeti igazságait csodálatos frisseséggel és öreg korát megcáfoló harci erővel.

Rákosi Jenő

Irodalmi működését drámaírással kezdte. A Shakespeare-vígjátékok hatása alatt írt *Aesopus* c. fiatalkori színműve nagy sikert aratott. Romantikus történeti drámáit érdekes tárgyuk, szép nyelvük és gondolatgazdagságuk miatt szintén szivesen fogadta közönségünk. (*V. László, Endre és Johanna.*) *A szerelem iskolája* c., Calderonra emlékeztető mesejátéka nagy hatást tett mély költőiségével. Irt operettet (*A bolond* stb.) és népszínműveket, sőt a naturalizmushoz közeljáró népdrámát is (*Magdolna*). Mint kritikus és esztétikus figyelemmel kisérte az irodalmat. Elolvasta a hozzáküldött műveket, támogatta a tehetségeket, megnyitotta előttük lapját. Egész sereg embert vezetett be az irodalomba, kitűnő hírlapíróknak az ő lapja volt pályájuk kezdetén iskolájuk. Érdeklődése mindig a legszélesebbkörű volt. Fordított *Shakespeare*-ből, sokat foglalkozott a görög és latin klasszikusokkal. Csodálatos, hogy ez a nagy befogadóképességű és széles látókörű kritikus *Ady* ellen a legnagyobb erővel harcolt. A mindent megértő R. visszautasította *Ady* költészetét. A régi kifejezésmódhoz, a régi mondanivalóhoz hozzászokott ízlése nem tudott megbarátkozni az új formákkal és a forradalmi láztól égő versekkel. Esztétikai művei közül legértékesebb: *A tragikum*. Pályája elején látta a kaoszból kiemelkedő Magyarországot, pályája végén az örvény torka körül forgó hazáját nézi: a nagy ember friss erővel és erős hittel küzd a jövőért. *Lengyel.*

R. *Viktor*, *1860. †1923. *R.* Jenő testvéröccse. Középiskolai tanulmányainak elvégeztével ujságíró lett. A *Budapesti Hirlapnak* a megalapítás óta munkatársa és évtizedekig kedvelt tárcaírója. Résztvett a politikai életben. A függetlenségi pártnak tántoríthatatlan híve volt. A világháború alatt már sulyos betegség gyötörte, de szellemi frisseségét egészen haláláig megtartotta. Népszerűségét főleg *Sipulusz* név alatt megjelent humoros és szatírikus tárcáival szerezte. Szatírája nem bántó; a társadalom különös embereit torz helyzetekbe állította; nem volt erkölcsbíró, sem erkölcsnemesítő, hanem jókedvű, ötletes, mulattató. Komoly művei közül az *Elnémult harangok* és *A korhadt fakereszlek* arattak nagy sikert. Az előbbiben az erdélyi magyarság veszedelmes helyzetére hívta fel a figyelmet, az utóbbiban a szabadságharc szereplőit és eseményeit idealizálta. Élénk fantáziával megírt ifjúsági művei is vannak. *Egy lutaj története, A császárok sírjai, Kisbürgözdtől Vaterlóig* ma is népszerűek. A színpadon több sikere volt: *Aranylakodalom, Elnémult harangok* stb. *Lengyel.*

Rákosy *Gyula (mindszenti)*, hírlapíró, Rákosi Jenő fia, *1881. Több magyar vonatkozású cikke jelent meg a *Journal de Genève*-ben. Egy ideig felelős szerkesztője volt a *Budapesti Hirlap*-nak, melybe szép számmal írt társadalmi és gazdaságpolitikai cikkeket és rövidebb szépirodalmi dolgozatokat.

Raleigh, (ejtsd: reli) *Sir Walter*, *1552. †1618. Nagy felfedező utazó. Nevezetes utazási és történeti munkáin kívül filozófiai költeményeket írt, ezek között legismertebb *The Pilgrimage*.

R., *Sir Walter*, angol író, *1861. Egyetemi tanár. Kiváló irodalomtörténeti művei: *The English Novel, The English Voyagers, Johnson, Shakespeare* (magyarul is).

Rámájana, a Ráma nemzeti hős tetteit tárgyaló, 7 könyvben 24.000 slókát (párverset) tartalmazó ind eposz, az egész ind nép életének és gondolkozásának tükörképe, az egész ind nép közkincse, valóságos szentkönyv, amely századokon át máig hallatlan mértékben befolyásolta az

indek szellemi életét. Csak egy negyedrészének tárgya Ráma tettei (jelesül Szítá nevű feleségének kiszabadítása a tízfejű Rávana óriás hatalmából) és apoteózisa. E főelbeszéléshez háromannyi idegen anyag járul, amely részben didaktikus, de túlnyomóan epikai epizódokból áll. Az eposz szerzője a hagyomány szerint Válmíki. Ez részben igaz: a R. magja egy költő műve (Kr. e. IV—III. sz.), de századokon át élőszóval lévén hagyományozva, vándordalosok *(kusilava)* körében nyerte mai alakját (a Kr. u. II. sz.-ban). A R. sok tekintetben a Mahá-bhárata ikertestvére: benne is megvan a bő részletezés, a hosszadalmasság, a fantázia szertelensége, s nyelv, stílus és metrum tekintetében is feltünő a hasonlóság; de a R. velejében fantasztikus mese (bár háttere talán históriai: a kultúrahordozó indo-árjaság dél felé terjeszkedése) és, ami fő, meglehetősen egységes, tervszerűen felépített, jól tagolódó, választékos stílusú eposz — nem tiszta népies eposz, hanem a népies és műeposz közt álló műfaj, az első *kávja* (műköltemény), amelyben túlteng a leíró elem. Fényoldalai ind szempontból az elbeszélések érdekessége, a leírások széppsége és elsősorban a brahmani erényesség: a R. hősei »mintaemberek«. De a R. nyugati szemmel nézve is az ind irodalom egyik legértékesebb terméke, a világirodalom legjobb epikai alkotásainak egyike. — Az egész művet lefordították: olaszra *G. Gorresio* (1847—58), franciára *H. Fauche* (1854—58), angolra *R. T. H. Griffith* (1870—74) és *Manmatha Náth Dutt* (1892—94); rövidített ford. szép angol versekben *Romesh Dutt* munkája (1900). — Alapvető: *H. Jacobi: Das R.* (Bonn, 1893). V. ö. még *M. Winternitz: Gesch. der ind. Lit.* I. 2 (Leipzig, 1908). *Schmidt.*

Rambouillet (ejtsd: -bujje), *Marquise de*, leánynevén *Catherine Pisani*, *1588. †1665. Neve a *preciozitás* (l. ott) történetével van összekapcsolva. Párizsi otthona, a híres R.-palota, kb. 1610-től 1648-ig középpontja volt a francia főváros szellemi életének. Az okos és elmés asszony maga köré gyűjtötte a társadalmi és szellemi arisztokráciát s ez a kettő kölcsönösen nevelte egymást a R.-palotában. Két polgárháború, a Liga és a Fronde között, szinte félszázadon át elfordult ez a társaság a valóságos élet durva jelenségeitől s a maga módja szerint a szépség, a szellem, a finom és könnyed modor, az *Astrée* értelmében felfogott ideális szerelem kultuszában akart élni. R. marquise leányai közül *Julie* (*1607.) volt az összejövetelek egyik legfőbb vonzóereje. Ez 1645. feleségül ment Montausier marquis-hoz. Ekkor kezdődött a R.-palota hanyatlása. 1648. aztán meghalt *Voiture* is, a legtekintélyesebb állandó vendég, 1652. pedig R. marquis, akinek szerepe nem volt ugyan valami nagy, de halála visszavonulásra bírta özvegyét. *Benedek.*

Ramée, *Louise de la (Ouida)*, angol írónő, *1840. †1908. Körülbelül 50 népszerű regényt írt, melyek közt legismertebbek: *Under Two Flags, Puck, Two Little Wooden Shoes, In a Winter City, In Maremma.* Ifjúsági művei közt legelterjedtebb a *Bimbi* c. alatt összefoglalt történetsorozat. Stílusa festői, gyengédség mellett erőt is mutat, de jellemei konvencionálisak, eszményei egészségtelenek, realizmus híján vannak. Magyarul megjelentek: *A kis tolvaj és egyéb elbeszélések, Strathmore, A Pitti-palotában, Ariadne, Egy pár kis facipő.*

Ramsay (ejtsd: remzi), *Allan*, angol költő, *1686. †1758. Könyvkereskedése a korabeli irodalmárok találkozóhelye volt. Legjelentősebb művei: az *Evergreen* régi és a *Tea Table Miscellany* új skót melódiákra írt versek gyűjteménye s főleg a természetes és élénk *The Gentle Shepherd*, mely a skót falusi életet s annak örömeit írja le verses párbeszédekben, skót dialektusban, átszőve egy kedves, egyszerű, bár valószínűtlen szerelmi történettel. Ő fejezte be I. Jakab töredékben maradt víg balladáját, a *Christ's Kirk upon the Green*-t. Burnsre is nagy hatása volt.

Ramuz, (ejtsd: -üz), *C. F.*, svájci származású francia író, *1875. Igen tehetséges elbeszélő. Számos regénye és elbeszélése csaknem az utolsó időkig homályban maradt. Legutóbb azonban igen nagy irodalmi és közönségsikert aratott egy, a misztikus pszichológia köréből vett regényével: *La guérison des maladies.* Ez ráterelte a figyelmet régebbi műveire is, amelyek közül jelentősebb *Le règne de l'esprit malin, Terre du ciel, Samuel Rellet, Présence de la mort.* Jelentős sikert ért el legujabb két regénye is, a *Joie dans le Ciel*, és a *L'amour du monde.*

Randon, *Gabriel*, l. *Rictus.*

Ranetti, *George*, *1875., román humorista író. Humoros versei és vígjátékai a román irodalom jeles termékei.

Ranolder *János*, *1806. †1878. A papi pályán a veszprémi püspökségig emelkedett. Számos vallásos munkát adott ki, többnyire latin nyelven. Irt pedagógiai műveket is. Több jótékonycélú és kultúrát szolgáló alapítványt tett. Az ő alapítása a bpesti R.-intézet is.

Ranschburg *Pál*, *1870. Orvos, egyetemi rendkívüli tanár. Pszichiátriával és kísérleti pszichológiával foglalkozik; több nagyjelentőségű könyvet írt s magyar és idegennyelvű tanulmányt tett közzé hazai és külföldi folyóiratokban. Legnépszerűbb magyarul megjelent könyve: *Az emberi elme* (2 köt., 1923). Főként az emlékezet jelenségeit, a gyengetehetségűek képességeit vizsgálja. A *homogén gátlásnak* nevezett, általa fölfedezett lélektani alaptörvényt az egész világon R.-tünemény néven ismerik. 1901. megalapította és berendezte az első magyar pszichológiai laboratóriumot, amelyet 1926-ig vezetett.

R. *Viktor*, *1862. Előbb az *Athenaeum*, majd a *Pantheon* irodalmi vállalat igazgatója. Szakműveket írt a szerzői jogról és a könyvkiadásról.

Rapaics *Rajmond*, *1845. †1909. Előbb egri liceumi, később budapesti egyetemi

tanár. Főmunkája: *Egyetemes egyháztörténelem.*

Rapaics *Raymund*, magyar botanikus, *1885. Botanikai értekezései a Magyar Botanikai Lapok, Botanikai Közlemények, Erdészeti kisérletek, Zeitschrift f. Pflanzenkrankheiten hasábjain, ismeretterjesztő tanulmányai a Természettudományi Közlönyben és Urániában jelentek meg. Főművei: *Debrecen flórája* (1914), *Az Alföld növényföldrajzi jelleme* (1918), *A Nyirség növényföldrajza* (1925), *A növények társadalma, Bevezetés a növényszociológiába*, a növények társadalmi életének első rendszeres elmélete. Átdolgozta *Brehm: Az állatok világa* egykötetes kiadását (1926).

Rapisardi, *Mario*, *1844. †1912. Művei között számos selejtes van, de *L'Asceta* c. eposzában megszabadul mindattól a szennytől, mely a földhöz kényszerítette, s szeretetteljes jósággal fordul minden emberi nélkülözéshez és boldogtalansághoz. Verses kötetei között a *Poesie religiose* (Vallásos költemények) c., a modern olasz irodalom legszebb termékeinek egyike.

Rapszódia. Lírai költemény; az ódák csoportjához tartozik. Az érzelem akkora erővel lepi meg a költőt, hogy gondolatmenete szaggatottá válik. A költemény nyelve, olykor meg-megváltozó ritmusa, képei elárulják a költő izgatott lelkiállapotát. *Petőfinek: Egy gondolat bánt engemet* c. verséből jól megismerhetjük a R. sajátságait.

Rapszódok, l. *rhapsodosok.*

Ráskai *Ferenc*, író és hirlapíró, *1883. A Pesti Hirlap munkatársa. Három kötet verse, egy novelláskönyve és több regénye jelent meg. Fontosabbak: *A szerelem nyomorékjai, Férfisirás, Csodamajom, Dunai éjszakák*, stb. Két ifjúsági regénye is megjelent. Több szindarabot írt. (*Kolumbusz báró, Gyerekváros, Mentőangyal* bohózatok; *Hivatalnok-leány, A budai ház* színművek).

R. *Gáspár.* A XVI. sz. erőszakos főurai közül való. A mohácsi ütközetből kevesedmagával megmenekült. Ismeretlen forrás alapján írta: *Egy szép história a vitéz Franciscoról és az ő feleségéről.* Munkájának költői értéke kevés.

R. *Lea.* Életéről alig tudunk valamit. Dömés apáca volt és a XVI. sz. elején könyvek másolásával foglalkozott. A *Margit-legendát* is ő másolta. Beöthy Zsolt beszélyt írt róla.

Rasmussen, *Emil*, *1873. Dán költő, az individualizmus és korlátlan erótika harcosa. Nagy fantázia, felfokozott szubjektivitás, mélységes, szinte vadállatias szerelmi vágy jellemzik. Történeteinek színhelye Olaszország, Lengyelország, Arábia, nem a hideg Észak. Főművei: *Maffia, A hideg Eros, Amit az asszonyok akarnak, Amit az asszonyok aratnak, Via dell' Inferno* és egy trilógia: a *Lengyelvér.*

Rászkolnyikov. *Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés* c. regényének hőse. Típusa a napoleoni, immorális energia-elmélettől megmámorosodott s az erkölcsi érzékkel folytatott harcban elbukó ifjúságnak.

Rát *Mátyás*, *1749. †1810. R. 1780. indította meg Pozsonyban az első magyar nyelvű ujságot *Magyar Hirmondó* címen. A vállalkozás nem volt sikeres. R. később a győri ev. egyház lelkésze lett.

Ráth *Mór*, *1829. †1903. Híres könyvkiadó és könyvkereskedő volt. R. adta ki többek között *br. Eötvös József, Jókai, Jósika, Kemény, Arany, Vörösmarty, Tompa* műveinek nagy részét, *Shakespeare* összes színműveinek illusztrált kiadását (6 albumszerű kötet), Arany balladáinak Zichy M. illusztrálta díszkiadását, számos művészeti, történelmi és utazási könyvet. Kiadványait a szerzők elsőrangúságán kívül a kiállítás műgondja és bőkezűsége jellemzi. Üzlete egy darabig kiváló írók és politikusok találkozóhelye volt.

Rátkay *László*, *1853. Ügyvéd és ellenzéki képviselő. Népdalai széles körben elterjedtek, *Felhő Klári* c. népszínművének sikere volt. Többi drámái: *A toborzás, Bársony uram, Árvalányhaj, Pünkösdi királyság.*

Raupach, *Ernst Salomon Benjamin*, *1784. †1852., német drámaíró. Munkái részint a Kotzebue-féle népszerű-érzelgős irány termékei, részint verses történeti tragédiák a shakespeari és schilleri forma olcsó lejáratásával, de annál nagyobb sikerrel. Ezekkel a drámákkal sokáig uralkodott a német színpadon. Legnépszerűbb darabja a nálunk is sokat játszott *Der Müller und sein Kind* (A molnár és gyermeke), szintén a megható műfaj terméke. **R.** legnagyobb munkája a Hohenstaufen-házról szóló 16 részből álló drámaciklus, mely a patétikus történelmi jambusdráma nagy igyekezetű, de roppantul sekélyes mintája. Ezeknél a száraz stílusgyakorlatoknál különbek R. vígjátékai, így *Lasst die Toten ruhn* és a Scott-kultuszt gúnyoló *Die Schleichhändler.* Komoly drámái 1830—43, 16 köt., víg drámái 1829—35, 4 köt.-ben jelentek meg. Életrajzát megírta Pauline R. (1853).

Ráütő rím. Páros vagy keresztrímes strófaszerkezetet kiegészítő harmadszor rímismétlés. (a a b b b vagy a b a b b).

Pld. A radványi sötét erdőben
Halva találták Bárczi Benőt.
Hosszú, hegyes tőr ifjú szivében,
»Íme, bizonyság Isten előtt:
Gyilkos erőszak ölte meg őt!«

(Arany: Tetemrehívás.)

Ravasz *László*, református egyházi író és püspök, *1882. Mint esztétikus indult: *Aisthesis* (Kolozsvár, 1903), *Schopenhauer esztétikája* (Kolozsvár, 1906), *Böhm Károly esztétikája* (Besztercebánya, 1913) nagykultúrájú gondolkodónak mutatják. Több református egyházi folyóiratnak és lapnak volt a szerkesztője. Elismerten kitűnő szónok. Emelkedett, csiszolt stílusa elmélkedő műveiben is erőteljesen kidomborodik: *Bevezetés a gyakorlati teológiába* (Kolozsvár, 1906), *Ez ama Jézus* (1910), *Látások könyve* (Budapest, 1917), *Orgo-*

nazúgás (1923), *Gondolatok* (1925) stb. Legújabb könyve: *Az emberélet útjának felén* (1926).

Ravegnani, *Giuseppe* (ejtsd: -nyáni). A modern olasz költő-gárda egyik legfiatalabb, de egyszersmind legtehetségesebb tagja is. *Le due strade* (A két út) c. verseskötete néhány kritikus szerint fordulópontot jelent a mai olasz költészetben, mert magában foglalja a háború tanulságait, s Olaszország jövő költészetének első csiráit. Költészete misztikus és vallási érzékenységgel van telítve.

Raynal (ejtsd: rénal), *Paul*, francia drámaíró, Porto-Riche hagyományainak folytatója. Első sikerét *Le maître de son cœur* c. darabjával aratta. *Le tombeau sous l'Arc de Triomphe* c. tragédiáját a *Comédie Française* mutatta be. A kritika véleménye erősen megoszlott a darabot illetően. Annyi bizonyos, hogy R. komoly tehetség.

Rázus, *Martin*, tót költő, *1888. Verbicen (Liptó-m.); morvamogyoródi (Trencsén-m.) ev. lelkész. Epikus és lirikus, aki a világháborúban és most is főleg nemzeti vonatkozású, hangulatos verseivel kelt feltűnést. Invenciózus és impresszionista költő, az újabb generáció egyik legtehetségesebb tagja.

Reade (ejtsd: ríd), *Charles*, angol regényíró, *1814. †1884. A társadalmi visszaéléseket ostorozza regényeiben. Első nagy munkája az angol színpaddal foglalkozó *Peg Woffington* (drámából dolgozva át regénnyé); legjobb munkája *The Cloister and the Hearth* c. történeti regénye, a legkiválóbb renaissanceregények egyike. Irányregényei közül a *Foul Play* a rozoga hajók kérdése, a *Put Yourself in His Place* a sztrájkolók köré szövi a cselekményt s egy gyárváros életét írja le. A börtönügy visszaéléseit mutatja be *It is Never Too Late to Mend*, a menhelyeket bírálja a *Hard Cash*. Magyarul megjelent a *Titok*, *Oltár és tűzhely*.

Reali di Francia (ejtsd: francsa), l. *Magnabotti*.

Realizmus, általában a tapasztalati valósághoz való ragaszkodás. *Filozófiai* szempontból azonban szoktunk beszélni 1. fogalmi R.-ról, amely azt a tant jelenti, hogy az általános fogalmak (universalia) nem puszta szavakat jelölnek, hanem vagy a dolgok előtt, vagy a dolgokban meglévő reális lényegeket; 2. ismeretelméleti R.-ról, amely azt tanítja, hogy a dolgoknak van a tudattól teljesen független, önálló lételük.

A »realista« kifejezést a »nominalista« névvel szemben először a skolasztikus Petrus Nigri használta, míg a 2. jelentésben Kant tette általánossá. *Nagy*.

A R. az *irodalomban* az élet érzékelhető, külső megnyilatkozásainak, alsóbbrendű és kevésbé esztétikus jelenségeinek ábrázolását jelenti. A R. lehet természetes és magától értetődő, mint pl. a homerosi eposzokban vagy a népmesékben. Itt sem az elbeszélő, sem a hallgatóság nem lát lényeges különbséget magasabb és alsóbbrendű funkciók, kiemelendő vagy elhallgatandó részletek között s egyformán örömét leli minden életjelenség ábrázolásában. Ilyen természetes és magától értetődő *Rabelais* drasztikus realizmusa is. — A R., mint tudatos törekvés s később mint jelszó, az idealista, helyesebben az ál-idealista ábrázolással, ez utóbbinak hazugságával áll szemben az igazság nevében. Abból az ismeretelméletileg nagyon is vitatható meggyőződésből indul ki, hogy az életet lehet úgy ábrázolni, amint van. A R., mint az ál-idealizmus reakciója, igen üdvös szerepet tölt be, a maga módja szerint közelebb hozván az irodalmat az élethez. Jelszavát, az igazságot, minden új iskola hangoztatja a konvenciókba merevedő régivel szemben. (Bármily nehéz ma *Hernani*-ban vagy *Ruy Blas*-ban R.-t fölfedeznünk: a francia romantika ennek jelszavával ostromolta a pseudo-klasszikusokat.) A R. hallatlan gazdagodást jelentette az irodalom tárgykörének, vagy kitágítását az ábrázolás lehetőségeinek. (*Balzac!*) Ez a gazdagodás, mint nyereség, megmarad akkor is, amikor irodalom és közönség elfordul a R.-tól. A jelszóként hangoztatott R. fénykora a XIX. sz. második harmada volt. Nálunk *Petőfi* és *Arany*, sőt a realistának hajosan nevezhető *Jókai* is igen sokat köszön a R. felszabadító erejének. *Benedek*.

Rebell, *Hugues*, francia lirikus és regényíró, *1867. †1905. Az école romane csoportjához tartozott, de csakhamar más hatások alá került. *Chants de la pluie et du soleil* c. kötetében szólalt meg először a nagy amerikai költőnek, Walt Whitmannek hatalmas visszhangja. Regényeibe szívesen vezette be a deklasszifikáltakat, a kalandorokat, a polgári társadalom törvényein kívül élőket, a bravókat, rabelaisi szerzeteseket és prostituáltakat. Jelentősebb művei: *La Nichina*, *Les nuits chaudes du Cap Français*.

Rebello *da Silva*, *Luiz Augusto*, portugál romantikus író, *1822. †1871. *Atrilai novellák* címen összefoglalt négy regénye Portugália multjának sok tudással és művészettel megrajzolt képe.

Rebhun, *Paul*, német drámaíró, *1505 körül, †1546. Luther környezetéhez tartozik, Melanchton barátja s Terentius hatása alatt áll. Drámáiban (*Susanne*, 1536; *Hochzeit von Cana*, 1538) nem éri be a bibliai anyag egyszerű dramatizálásával; németül író kortársai között talán elsőnek ébred a művészi forma problémáinak tudatára, aminek félénk a hatásos dialógusban látni nyomát.

Reboux (ejtsd: rebu), *Paul*, francia regényíró és zsurnaliszta, *1877. A *Paris soir* irodalmi szerkesztője. Szerelmi regényeiben szereti az exotikus színeket s az érzékiség brutálisabb megnyilatkozásait. Ismert regényei: *Josette*, — *La maison de danses*, — *Couchant*, — *Colin ou les voluptés tropicales*. Igen mulatságosak a különböző írók stílusát utánzó paródiái, amelyeknek sorozatát *À la manière de...* címen adja ki.

Rebreanu, *Liviu*, a legerősebb tehetségű román regényíró, *1885. Felsőilosva (Szol-

nok-Dobokamegye). Eleinte honvédtiszt volt a magyar hadseregben. 1910. Romániába költözött. Jelenleg a Román Irók Egyesületének elnöke. Irásain Mikszáth hatását lehet kimutatni. Irt novellákat és kisebb drámai műveket, de munkásságának igazi súlypontja a regényre esik. *Jon* (János) c. 2 kötetes regénye (1920) a román regényirodalom első nagyobb alkotása, itt-ott Móricz Zsigmond hatását mutatja. (János több tekintetben Túri Dani rokona.) A *Pădurca spânzuratilor* (Az akasztottak erdeje, 1922) a világháború örvénylését festi. Mindkét regényében találunk rokonszenvesen megrajzolt magyar alakokat is. *Bitay.*

Recensio = újabb szövegezésű, kritikailag helyesbített új kiadása, vagy kritikai ismertetése valamely műnek.

Recitatio, a drámai mű felolvasása. *Seneca* bölcselkedő tragédiái nem előadásra, hanem R.-ra íródtak.

Récsy *Emil*, *1822. †1864., egyetemi tanár. Erős jogirodalmi tevékenységen kívül szépirodalommal is foglalkozott; szerkesztette a *Külföldi Regénycsarnok* és a *Téli Könyvtár* c. regénysorozatokat. Több munkát fordított magyarra.

Reder, *Heinrich von. lovag*, *1824.†1909., német katona-költő. Tiszti pályáján ezredességig vitte, aztán főleg Münchenben élt. Költeményei (*Soldatenlieder*, 1854; *Gedichte*, 1859; *Federzeichnungen*, 1885; *Lyrisches Skizzenbuch*, 1893; *Rotes und blaues Blut*, 1893) a forma tiszta kultúrájával tűnnek ki, de van bennük valami katonás lendület, az élet közvetlen, friss megragadása, ami már-már Liliencronra emlékeztet. A müncheni költő-csoporthoz sorolják. A nagy epikával is megpróbálkozott (*Wolans Heer*, 1892). Költeményeit bev. kiadta A. *Kutscher*, 1910.

Rédey *Tivadar*, költő és író, *1885. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tisztviselője és ő rendezte a Petőfi-, majd a Jókai-centennárium alkalmával az emlékkiállításokat. Költeményei, műfordításai és tanulmányai jelentek meg fővárosi lapokban, ez utóbbiak közt egy sor finom színészi alakítás-leírás és elemzés. Önállóan megjelent művei: *Péterfy Jenő* (tan., 1909), *Prizma* (versek, 1912), E. T. A. *Hoffmann: Martin mester, a kádár és legényei* (ford., 1922), U. az: *Scudéry kisasszony* (ford., 1922). 1925 óta a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője.

Redi, *Francesco*, olasz költő, *1626. †1697. Mint orvosnak és természettudósnak is gazdag irodalmi munkássága van (A rovarok szaporodásáról, A szemüvegről, Orvosi tanácsok, stb.). Költői művei között leghíresebb *Bacco in Toscana* c. dithyrambusa, a toszkánai bor dicsőítésére; keresetlen, ízléses nyelve elválasztják a korabeli cifrálkodó költészettől. Irt modoros petrarkizáló szonetteket és burleszk verseket is. Tudományos prózájának és leveleinek stílusa a század legkitűnőbb prózaírói közé emeli.

Refrén (refrain).[F] A versszakok végén változatlanul visszatérő sor vagy sorok. Pld. Arany János Ágnes asszony-ának minden szakasza után: Ó irgalom atyja, ne hagyj el.

Rege. A mondának rokonértelmű elnevezése. Helyhez v. emberhez fűződő csodás történet.

Regenbogen, *Barthel*, 1300 körül; német dalköltő, mesterségére nézve kovács, a minnesangnak a mesterdalba való átmenetét képviseli. Kifejezésmódja durván népies; híres *Heinrich von Meissen*-nel (*Frauenlob*-bal) való költői párharca a nők *Frau* vagy *Weib* nevéről. Dalait l. K. *Bartsch: Meisterlieder aus der Kolmarer Handschrift*, 1862.

Regény. Epikai — elbeszélő — műfaj, amely a hallgató közönségnek olvasó közönséggé való átalakulásával mindinkább elfoglalja a verses epika helyét. Születése az írni-olvasnitudás terjedésével, fejlődése, differenciálódása és uralomrajutása a könyvnyomtatás feltalálásával, a könyvnek általános szükségletté válásával függ össze. Az egyetlen nagy műfaj, amelynek szabályait nem lehetett ókori klasszikus remekek alapján megállapítani. Tökéletes szabadsággal fejlődött és ágazott el a mindenkori közönség ízlése és szükségletei, sőt egyes írók vagy irodalmi iskolák eszméi szerint. Szabadsága formai és tárgyi tekintetben egyaránt megnyilatkozik. Az eposz örökébe lépett ugyan, de ennek szabályai sem kötik; az egyedüli formai közösség az eposz és a R. közt, hogy mindakettő széles keretekben mozgó, nagyobb terjedelmű elbeszélés. Az eposz objektivitásával szemben a R. igen gyakran szubjektív, lírai; az eposz lassú, nyugalmas menetével szemben sokszor a drámától vesz kölcsön formai elemeket (lüktető párbeszéd, plasztikusan megrajzolt jelenet, felvonásvégre emlékeztető csattanó, stb.). Viszont a drámai szükségszerűség törvénye sem köti: a véletlennek nagy szerepe van benne. Tárgyválasztás tekintetében aránylag ritkán követi az egész nép sorsával foglalkozó eposzt (*Tolsztoj: Háború és Béke*; *Zola: Débâcle*, stb.). Még az eposzhoz legközelebb álló történeti R. is rendesen háttérbe szorítja az összességet a főhős és a többi jelentékeny személy rovására: az olvasó érdeklődését elsősorban ezek iránt igyekszik fölkelteni. A R. többi fajtái (l. a megf. címszavakat) még inkább eltérnek az eposztól. Ha magasabbrendű alkotások, az igazi, magunkfajta embert akarják bemutatni a mult, a jelen, vagy az elképzelt jövő társadalmába beléhelyezve; ha alacsonyabbrendűek, pusztán a meseszövés segítségével, esetleg bizonyos ösztönök felébresztésével akarják a nagyközönség igényeit kielégíteni. A R. mai nagy népszerűségében kétségtelenül nagy része van a formai kötetlenségnek, amely lehetővé teszi, hogy az író mindent elmondhasson R. formájában s a megnövekedett olvasóközönség minden rétege megtalálhassa, amire szüksége van. Azonban a R-írás és olvasás túltengése a kötöttebb műfajok rovására a művészi

formaérzék általános csökkenését is jelenti. *Benedek.*

Regényciklus. Több regényből alkotott művészi egység. A regényeket összefűzheti az írónak az a szándéka, hogy egy bizonyos kor társadalmát minden rétegében bemutassa, egyes alakokat több regényben is szerepeltetve *(Balzac: Comédie Humaine)*, vagy egyetlen család tagjainak szerepeltetése, akiket az átöröklés láncai fűznek egymáshoz *(Zola: Les Rougon-Macquart)*, vagy a hős közös volta *(R. Rolland: Jean Christophe, L'Âme enchantée)* vagy egy korszakokon áthúzódó világtörténeti gondolat *(Merezskovszkij: Krisztus és Antikrisztus-trilógia)*. A világirodalomban főként Balzac és Zola hatása alatt terjedt el a regény ciklusba foglalásának gondolata. *Benedek.*

Regényhős. A regény középponti alakja, akinek cselekvése, vagy a vele történő dolgok s ezeknek reá tett hatása alkotják a regény tárgyát. A dráma vagy az eposz hősétől eltérően, passzív természet is lehet *(Werther)*. A közfelfogás R.-nek nevezi az olyan embert, akivel sok érdekes dolog történik, vagy aki egyéni kiválóságával, tehetségeivel, szeretetreméltóságával bizonyos idealizált regényalakokra (Berend Iván, Kárpáthy Zoltán) emlékeztet. Esztétikai szempontból azonban R.-nek ép oly alkalmas az érdekes különc *(Huysmans: A rebours)*, mint a pálinka zsákmányául eső közönséges munkás *(Zola: L'Assommoir)*. R. lehet minden ember, akit az író elég közelről vizsgál és eléggé ismer ahhoz, hogy középponti alakká tehesse. *Benedek.*

Réger *Béla*, *1882., középiskolai tanár. Nyelvészeti, kritikai és irodalomtörténeti cikkeket írt. Önálló művei: *Irodalmunk tartalmi ismertetése I—III, A határozott névmutató.* Lefordította *Ovidius Fasti*-ját.

Regnard (ejtsd: renyár), *Jean-François*, francia vígjátékíró, *1655. †1709. Egy ideig *Molière*-hez közeljáró nagyságnak tartották. Ez túlzás. Legjobb jellemvígjátéka, *Le Joueur* (1696) csak veszélytelen komikus oldalait rajzolja a legyőzhetetlen kártyaszenvedélynek; *Le Distrait* igazán ártatlan gyöngeséget pécéz ki: a szórakozottságot. Jobban illenek egyéniségéhez a pusztán mulattatásra szolgáló helyzetvígjátékok *(Le Retour imprévu, Les Ménechmes, Les Folies amoureuses, Le Légataire universel)*, amelyek közül egyik-másik ma is szerepel a *Comédie* színpadán. A cselekményt ügyesen bogozza, ha a mulattatásra felhasznált eszközei nem is felelnek meg túlságosan a mai ízlésnek. Alakjai konvencionális típusok, nevetséges öregek, tiszteletlen szerelmes fiatalok. Többnyire versben írja darabjait (a felsoroltak közül csak a *Retour imprévu* prózai), stílusa nem épen költői, de természetes. *Benedek.*

Régnier (ejtsd: renyié), *Henri de*, francia lírikus, elbeszélő és regényíró, *1864. A szimbolizmus egyik legkiemelkedőbb tehetsége. Nagy sikerei voltak, amelyek hivatalos elismerésben is részesültek: a becsületrend tisztje s az Akadémia tagja. Költészetét finom szenzibilitás, artisztikus elegáncia jellemzi. Első verseiben még gazdag, dekorativ pompával kissé homályosan zsufolódnak a képek, de költészete folyton tisztul, egészen a legújabb kötetek neoklasszicizmusáig. A szimbolista kornak legjellegzetesebb kötetei a *Poèmes anciens et romanesques*; *Tel qu'en songe*; *Episodes, sites et sonnets*; A Parnassehoz térnek vissza: *Les jeux rustiques et divins*; *Les médailles d'argile*; *La cité des eaux* s a *Sandale ailée* már a neoklasszicizmust jelenti. A szimbolista költő megérzik finom, előkelő stílusú regényein is: vezérmotivumszerűen vonulnak végig rajtuk szimbolikus értékűvé emelt apróságok. R.-nek, mint elbeszélőnek, főélménye a mult hatalma a jelen fölött. Hőseinek sorába nemcsak saját emlékeik, de őseik is belejátszanak. Egyik-másik regényében ügyesen utánozta a XVIII. sz. libertinus íróit. Tizenöt regénye közül legnépszerűbb: *La double maîtresse*; *Le bon plaisir*; *Le mariage de minuit*; *Les vacances d'un jeune homme sage.* Novellás kötetek: *Les amants singuliers*; *Le plateau de laque* és *Bonheurs perdus.* Írt egy háromfelvonásos komédiát is *Les scrupules de Sganarelle* címen. Magyarul: *Hazajáró mult*; *Szerelem iskolája* (R. Mirmault), mindkettő bev. tanulmánnyal; *Éjféli nász*; *Egy jámbor ifjú nyári vakációja*; *Aki félt a szerelemtől.* *Kállay.*

R. (ejtsd: rényié), *Mathurin*, francia költő, *1573. †1613. Főműve: *Szatirái*, amelyek 1608-tól haláláig egyre bővülő kiadásokban jelentek meg. R. elméletben ellenfele *Malherbe*-nek, akinek szabályai túlságosan megkötik a költőt; gyakorlatban meglehetősen egy az irányuk: a klasszikus reminiszcenciáktól megszabadult, korszerű, racionális és reális költészet. R. szatirái a maga korának típusait rajzolják, azokat, akiket közelről megfigyelhetett: az éhenkórász költőt, az udvaroncot, a szenteskedőt (Macette-je a *Tartuffe*-ben fog feltámadni), a kurtizánt, a kerítőnőt stb. Egy-egy részletben, fordulatban utánozza latin és francia elődeit, de reális látásmódja egyedül az övé. A leírás, a jellemzés fontosabb neki, mint a szatira: keserűség, felháborodás nincs benne. Felfogása egyezik *Montaigne*-éval: nem ismer abszolut erkölcsöt, megérti a körülmények jellem-alakító hatását. — Modern kiad.: *Courbet*, 1875. — L. J. *Vianey: M. R.*, 1896. *Benedek.*

R., *Paule*, francia írónő. Első regénye, *Octave*, 1914. jelent meg. Egy háromfelvonásos színművét *(Le lien) Lugné Poe* adta elő. *La vivante paix* c. regénye 1924. a Balzac-nagydíj egyik nyertese volt. A regény finom lelki történet, melyben egy asszony csalódásról csalódásra jut el a miszticizmus vigasztaló békéjéig.

Regőczi *(Exner) Győző*, költő, *1864. Költeményeket, novellákat, színdarabokat írt; *Réka gyásza* c. költő elbeszélését az Akadémia a Nádasdy-díjjal tüntette ki.

Regős. Sebestyén Gyula szerint a regős bűvölő énekes, a regősök a pogány hagyományok fenntartói. Annyi bizonyos, hogy

az Árpádok idejében énekmondással foglalkoztak; az énekmondók igric, később lantos néven szerepelnek. A lantosok közé a diákos műveltségűeket számították.

Reguly *Antal*, nyelvtudós és etnográfus, *1818. †1858. A finn-ugor rokonnépek megismertetését és a magyarsággal való rokonságuk felderítését tűzte ki élete céljául. 1839. Finnországba ment s finn falvakban letelepedve, a nép ajkáról tanulta el nyelvüket. Majd a lappok közt gyűjtött gazdag etnográfiai anyagot, aztán Szentpétervárott a keleti finn-ugor nyelvekben és a csuvas nyelvben folytatott tanulmányokat. 1843. indult nagy szibériai útazására; a votjákok és a baskirok után hosszú ideig a magyarokkal legközelebb rokon vogulok és osztyákok, majd a cseremiszek és mordvinek között élt. Korai halála megakadályozta az általa gyűjtött megbecsülhetetlen etnográfiai és nyelvészeti anyag feldolgozásában. A páratlan lelkiismeretességgel összegyűjtött anyagot először *Hunfalvy* Pál, majd *Budenz* József, *Pápay* József és *Munkácsi* Bernát dolgozták fel, de úgyszólván valamennyi összehasonlító nyelvészünk és etnográfusunk merített belőle.

Rehfues, *Phil. Josef*, német regényíró, *1779. †1843. W. Scott egyik legtehetségesebb tanítványa. Történeti rekonstrukcióiban a színekben, érzéki formákban, mozgalmas jelenetekben, képekben, természeti háttérben megrögzíthető külső vonásokra szorítkozik, míg a belső összetevők megszólaltatására, a történeti élet dinamikájának közvetítésére épen csakhogy kísérletet tesz. Történeti jelentősége abban áll, hogy folytatja Heinse hagyományát a renaissance világának feltámasztásában, a Földközi-tenger romantikájának kiszínezésében (*Scipio Cicala*, 1832; *Die Belagerung des Castells von Gozzo oder der letzte Assasine*, 1834). V. ö. E. *Hofer: Progr. Mährisch-Weisshirchen* (1909); W. *Rehm: Das Werden des Ren. bildes in der d. Dichtung* (1924).

Reichard *Piroska*, író- és tanárnő, *1884. Beregszász. A budapesti egyetem elvégzése (1909) után tanár lett egy székesfővárosi leánygimnáziumban. Figyelmet érdemlő költő és műfordító. Halkszavú, csiszolt versei eddig két kötetbe gyűjtve jelentek meg: *Az életen kivül* (1912) és *Őszi üdvözlet* (1922). Sokat fordított, elsősorban angolból — szépen sikerült Robert Browning *Pippa Passes* c. drámai költeményének magyarra való átültetése (1922) *Amerre Pippa jár* címen. Több tanulmánya jelent meg. A *Nyugat* munkatársa.

Reid, *Mayne*, angol író, *1818. †1883. Mexikói útját feldolgozta az ifjúság körében nagy népszerűségnek örvendő kalandregényeiben: *The Rifle Rangers*; *Boy Hunters* stb. Ezek közül több magyarul is megjelent.

Reinick, *Robert*, *1805. †1852., német költő. Először festőnek készült, aztán dalköltővé lett; a késő romantikusok — Eichendorff, Immermann — köréhez tartozott. Dalaiban kedves népies humor és igénytelen frisseség van; sok eleven ma is (*Es waren einmal drei Schäferknaben* stb.). R. költészete a gyermekszobába szelidült romantika. Dalait kiadta R. *Riemann* 1905. Róla l. G. *Freytag* dolgozatát: *Gesammelte Aufsätze* 1887.

Reinmar von Hagenau, a német Minnesang első korszakának legjelentékenyebb költője, W. von der Vogelweide (l. o.) mestere, *1160 kör. †1210 előtt. Befejezéshez juttatja ami előtte vagy mellette csak kezdeményezés: a troubadour-formák és gyakorlat nacionalizálását. Minden ízében gondolati-intellektuális költő, a megrázkódtató, egyéni színezetű élménynek még olyan halvány nyomaira sem akadunk nála, mint számos kortársánál. Minden dala gótikus kápolna, amelynek architekturáján a teljes kiegyenlítettség, a mâze törvényszerűsége uralkodik. Mindent stilizál: a tárgytalan és céltalan vágy kínját, a fiktiv bánat édességét, de elsősorban a kápolna oltárának védőszentjét, a kiválasztott hölgyet. Az élet s minden viharossága kívül marad ezen a világon. *Minnesangs Frühling* (4. kiad. 1923).

Reinmar von Zweter, középfelnémet költő, *1200 kör., †1260 kör. Walther von der Vogelweide tanítványa. De a minnesangnak csak egyik területén követi: a tanítóköltészetben (*Spruch*). Ez felel meg az ő szemlélődő, minden izében intellektuális, erősebb megrázkódtatástól tartózkodó természetének. Összesen mintegy 250 *Spruch*-ot írt. Tartalmuk szerint politikaiak (hátterük a császár és a pápaság harca), vallásos, kor- és kultúrkritikai vonatkozásúak (a lovagi világ hanyatlása). Az egyszerű intellektuális tartalomnak megfelelően a nyelv is már-már szegényesen szín- és dísztelen. — Kiadta G. *Roethe* (1887). V. ö. E. *Bonjour: R. v. Z.* (*Sprache u. Dichtung* 24).

Reizner *János*, *1847. †1904. Fontosabb művei: *A régi Szeged, Szeged története, Szeged és Délmagyarország.* Évekig igazgatója volt a szegedi *Somogyi*-könyvtárnak.

Relgis, *Eugen*, *1895., humanitárius román író. Irt több kötet verset, a humanitárizmus és a szociálizmus elméletét fejtegető műveket s egy szétfolyó regénytrilógiát (*Petru Arbore*, 1924), amely némileg R. Rolland Jean Cristophe-ját utánozza. (Főhőse egy építész, akit az iskola padjairól a világháború utánig kisér.)

Reljkovic, *Mátija*, horvát költő, *1732. †1798. Az osztrák hadsereg tisztje volt. A hétéves háborúban porosz fogságba esett, ahol alkalma volt megismerkedni a nyugati műveltséggel s megtanult franciául. Kiszabadulása után 1761. Dresdenben kiadta *Satira* c. hazafias költeményét, melynek óriási sikere volt s amelyet még a XIX. sz. folyamán is többször kiadtak. Lefordította *Aesopus* meséit s egy szótárt és nyelvtant is írt. Az újszerb-horvát mozgalom egyik előfutárja.

Relle *Iván*, *1861. †1913. Hírlapíró, majd színigazgató, végül a posta szolgá-

latába lépett. Színműveket írt. (*Árvalányhaj*, *Fityfirity*, *Március 15.*).

Relle *Pál*, író és kritikus, *1885. Könyvei: *A mi városunk* (Budapestről, *Pásztor* Mihállyal), *Örök emlékek* (novellák). A *Világ* színikritikusa. *Ember tervez . . .* c. színművét 1926. sikerrel mutatta be a Kamaraszínház.

Rellstab, *Ludwig*, *1799. †1860., német költő. A késő romantikusok közé tartozik; igen sokat írt s igen sokfélét. Legfontosabb munkája az 1812 c. Napoleon-regény (1834), melyből elevenen és erővel bontakozik ki a szabadságharcok kora; (újra kiadta *Lichtwart*, 1912). R. többi művei régen feledésbe merültek az utóromantikával együtt. Összes m. legutóbb Leipzig, 1860—61, 24 köt.

Remellay *Gusztáv*, *1819. †1866., író. A negyvenes évek népszerű és termékeny írója volt. Ifjusági művein, elbeszélésein, ismeretterjesztő cikkein kívül sok regény- és drámafordítása is jelent meg. Ismertebb történeti regényei és elbeszélései voltak: *Hunyadi János*, *A huszár és kedvese*, *Kereszt és félhold*, *Ábránd és való*.

Reményi *József*, regényíró, *1892. Több évi külföldi bolyongás után Amerikába, Clevelandbe kerül, ahol ma a *Szabadság* c. lap szerkesztője. Irásai főleg a *Magyar Irás*-ban és a *Nyugat*-ban jelentek meg. Nagy sikere volt *Jó hinni* c. regényének, amelyben a fiatalság válságait írja le megható módon. Önállóan megjelent könyvei: *Ahik árnyékban élnek* (1912, Pozsony), *Éjféli emberek* (1913, Pozsony), *Messzeségek* (1914, Békéscsaba), *Jó hinni* (1922, Budapest), *Emberek, ne sirjatok* (1926, Berlin).

Remenyik Sándor, *1890., Kolozsvárt. Jogot végzett, de 1916 óta csak irodalommal foglalkozik és több éven át a *Pásztortüz* c. folyóirat szerkesztője Kolozsvárt. Nagy népszerűségre politikai verseivel tett szert, melyekben az 1918 utáni erdélyi magyar közhangulatnak adott sikerrel hangot. Később mindjobban elmélyül s a művészet és a szépség problémái foglalkoztatják. Néha, öntudatlanul Petőfi hangjain szólal meg, különösen politikai versekben. Termékeny és ízléses verselő. Kedveli a versvégi csattanókat. A természet jelenségeit mély benyomásként tükrözteti vissza. Skálája nem nagy, hangszerelése egyhúrú, de ahol csupán művészi hatásra törekszik, igen érzékeny finomságokat, leheletnyi árnyalást is pontosan fest. Verskötetei: *Fagyöngyök* (1918.), *Csak így . . .* (1920), *Vadvizek zúgása* (1921), *Egy eszme indul* (1925), valamennyi Kolozsvárt jelent meg. *A műhelyből* c. (1924) Bpesten. *Szentimrei.*

Remizov, *Alekszej Michájlovics*, orosz író, *1870. Neorealisztikus író, műveinek tartalma Dosztojevszkijhez, formája Ljeszkovhoz fűzi. Minden ízében tősgyökeres orosz. A nép mese- és mondavilágából veszi legtöbb témáját s a nép szellemében, gyönyörű népies nyelven dolgozza föl. Regényeket és elbeszéléseket ír. Első elbeszélő kötete, *Az ördög barlangja és az éjféli nap*, 1908. jelent meg. *A Lángban álló Oroszország* c. (1922) regényében a mai kort írja le művészi formában s tárgyilagosan, amit egy más emigráns írónál sem tapasztalhatunk. A novellaírás nagy művésze s kifogyhatatlan a mesék kitalálásában. Igen szépek s poétikusak meséi, valamint az orosz néplegendák átdolgozásai. *Az orosz nép meséi* (Szkázki ruszk. naroda, 1923) c. műve minden tekintetben remekmű. R. gyémánt módjára ragyogó s népies szólásokkal s közmondásokkal tarkított nyelvét igen nehéz híven visszaadni, azért nem ismerik érdeme szerint a külföldön. *Bonkáló.*

Rémregény. A műveletlen olvasóközönség érdeklődését véres borzalmakkal, babonás jelenségekkel felcsigázó írásmű. Ha elég ügyesen van megírva, világraszóló sikereket arat. Ilyenek voltak a XIX. sz. elején Mme *Malhurin* R.-i s újabban Bram *Stoker*: *Drakulá*-ja.

Renaissance, vagy (olaszul) rinascimento, (a. m. újjászületés), a XV. és XVI. századot betöltő nagy szellemi mozgalmat jelenti. Ez a mozgalom a szellemi élet valamennyi ágában, Nyugat-, Közép- és Észak-Európa valamennyi nemzeténél megnyilvánult, számos különbséggel, azonban valamennyi megnyilvánulását egyaránt jellemzi az a hangulat, amelyet az »újjászületés« már nevében visel: a kezdés lendülete és üdesége.

A R. jelenti legelsősorban az antik görög-római kultúrának ha nem is újjászületését, de új értékelését. Roppant lendülettel indulnak meg a XV. sz. folyamán az antikra vonatkozó kutatások: főpapok és fejedelmek vagyonuk nagyrészét antik műkincsek kiásására, kolostorokban rejtőzködő antik kéziratok megszerzésére és lemásoltatására fordítják. Az irodalom legfőbb művészeti akarása, hogy minél tökéletesebben utánozza az antik irodalmat, főképen a próza babonásan tisztelt mesterét, Cicerot; az építészet és szobrászat az antikhoz fordul inspirációért. Az oktatás teljesen az antik nyelvkincs és irodalmi formák elsajátításán épül fel. A hadviselés művészete, »l'arte della guerra«, antik források tanulmányozásából születik. De a politikai-, sőt magánéletet is igyekeznek antik módra átstilizálni.

Uj értéket kap az egyes ember: tisztelni kezdik, reakcióképp a középkor személyiségfeloldó alázatával szemben, az »uomo singolare«-t, a sajátos embert, a többi közül kiemelkedőt. Ujjászületik az ókori tisztelet a dicsőség iránt, a hírvágy. Ez a kor a grandiózus síremlékek, a dicsőítő költemények kora; ebben a korban keletkezik a memoárok műfaja, a krónikák rendkívül elszaporodnak s nem akarják, hogy valamely fontos eseménynek híre ne maradjon. Az újjászületett ambíció, az egyéniség új értéke óriási életintenzitású alakokat teremt: a nagy pápák, VI. Sándor, II. Gyula; Lorenzo il Magnifico, Cesare Borgia, I. Ferenc francia király stb. stb. Mindazonáltal Burckhardt és követőinek beállítása, akik a XIX. sz. anarchisztikus individualizmusát a R.-ba

visszavetítik, szélsőséges és nem fedi a valóságot.

Ujra fölfedezik az ember lakóhelyét: a Földet. Nem véletlen, hogy erre az időre esik Amerika fölfedezése. A középkori ember nem tudatlanságból nem fedezte föl Amerikát, hanem mert nem volt szüksége rá. A Föld, a Siralom Völgye, nem volt méltó tárgy transcendensbe futó érdeklődése számára. Most kezdik felismerni a természet szépségeit. Petrarca az első, aki felmegy egy hegyre, csak azért, hogy a kilátást élvezhesse; de ettől kezdve a tájleírások a kertművészet alkotásaival párhuzamosan szaporodnak.

De nemcsak élvezni, hanem érteni is akarják a természetet. Bár a kor még a spekulatív középkori csillagjóslás és alchimia jegyében áll, lassankint megindul az empirikus, tapasztalati természettudomány (megalapítója *Bacon)*, hogy a köv. században uralkodóvá váljék.

Mindazonáltal helytelen az előbb említett Burckhardt-Nietzsche-féle beállítás, mely a R.-ban a középkorral való teljes szakítást és az antikhoz való teljes visszatérést lát. Egyrészt az antik, kül. Olaszországban nem volt eltemetve, az egész középkoron át több-kevesebb intenzitással hatott. Másrészt a R. nem kevésbé keresztény kor, mint a középkor: épúgy kitermeli reprezentáns és nagy szentjeit (pl. Sienai szt. Katalin) és aszkétáit (pl. Savonarola) és a legszélsőségesebb humanisták sem szállnak sose szembe az egyház tanításával — tudósok, művészek, condottiérek egyaránt az Egyház hű fiaiként akarnak meghalni. Az egyházellenes és gátoldó modern tendenciák egyike sem gyökerezik a R. talajában. A R. a középkori nagy hierarchiának utolsó hajtása. Embereinek lelkében még a középkori ember töretlen spontaneitása és egységessége élt; a R. szépsége legmélyebb elemzésben tulajdonkép a középkor szépségével egy.

A R. irodalma, mint az egész mozgalom, Olaszországból indult ki, ahol az antik szellem mindig is eleven volt; előfutárja a *Dante, Petrarca, Boccaccio* nagy triásza: átmenet középkori mitosz és modern gondolat között. Az olasz R. tulajdonképeni nagy alkotásait nem az irodalom, hanem a képzőművészet területén teremté. Az irodalomban legnagyobb emlékei a nagy udvari eposzok, *Boiardo, Ariosto* és *Tasso* művei. A kor lírája a szonett formájában csapódott le, melynek legnagyobb művelői voltak *Lorenzo de Medici, Poliziano, Ariosto, Bembo, Tasso* és főkép *Michelangelo*. Egyébként a kor a latin humanista irodalmat az olasznál, a »lingua volgare«-nál sokkal többre tartotta. A kor képét a humanista irodalomnál tökéletesebben adják vissza a novellisták *(Firenzuola, Sacchetti, Bandello)*, a szatirikusok *(Aretino)* és az elméleti írók *(Machiavelli, Castiglione)*.

Olaszországból először Magyarországba származott át a R. szelleme, Mátyás király udvarába, melyet vendégszerető uráért és gazdag könyvtáráért szivesen látogattak az olasz humanisták. A magyar R. azonban kizárólag az udvarra szorítkozott és latin nyelvű volt; ezért a magyar szellem fejlődésében nem hagyott hátra maradandó nyomot. Franciaországban és Angliában az irodalom hordozta legteljesebben a R. szellemét.

A francia R. irodalom I. Ferenc és udvara körül csoportosul. Itt él *Margit*, navarrai királynő, a francia *Boccaccio* és Clement *Marot*, az udvari költő. A szonett is Franciaországban találja meg eszmei tartalmát *Ronsard* és társai, a Pléiade iskolájában. A R.-kori Franciaországból indul el a modern regény, mely társadalmat akar ábrázolni és formálni, az irónia fegyverzetében *(Rabelais)*, továbbá az essay, a művészi önszemlélet klasszikus formája *(Montaigne)*.

Az angol R. ugyancsak egy nagy uralkodó, Erzsébet királyné személyéhez fűződik, időben jóval az olasz R. után. Egyrészt a szonett forma jutott itt is diadalra, másrészt a születőben levő angol drámát növelte óriássá a R.-től kapott impulzus. Mindkét iránynak betetőzése a R. legnagyobb irodalmi formává tevése, *Shakespeare*.

Irodalom: J. *Burckhardt: A Renaissance műveltsége Olaszországban; Symonds:* u. a.; W. *Pater: A renaissance; Gobineau: A renaissance; Gregorovius: Geschichte der Stadt Rom; Reumont: Lorenzo de Medici; Fináczy: A renaissance-kori nevelés története* stb. *Szerb*.

Renard (ejtsd: rönár), *Jules*, francia regényíró és humorista, *1864. †1910. Egyik alapítója a *Mercure de France*-nak s tagja a Goncourt-Akadémiának. Regényeiben eredeti humorral rajzolja a parasztokat és a gyermekeket. Chef d'oeuvreje a *Poil de carotte*, egy csúnya vörös kisfiú tragikomikus története. (Magyarul: Csutak úrfi.) Ezt színpadra is alkalmazták. Ismert művei még: *Les bucoliques, Histoires naturelles* (új felfogású állattörténetek), *Les cloportes* és *L'écornifleur* (ez utóbbi magyarul *Smokk* címen).

R., *Maurice*, francia regényíró és novellista, *1875. Igen tehetséges, kitűnő invenciójú író, aki regényeihez főleg a borzalmak világából és a tudományos fantasztikum köréből vesz tárgyat. H. G. *Wells* hatása alatt igazi specialistája ma a francia irodalomban a fantasztikus regénynek. Kitűnő stiliszta. Regényei közül, amelyek igen népszerűek nemcsak Franciaországban, hanem külföldön is, kiemelkedők: *Le docteur Lerne, sous-Dieu, Le voyage immobile, Outremorte, Le péril bleu, Les mains d'Orlac, L'homme truqué* és *Le singe*. Számos regényét és novelláját fordították le magyarra is. (Lerne doktor, a kisisten; Az auto-immobil, A kék veszedelem, Orlac keze, Szt. Mihály hegyi ördöngős.)

Renaud (ejtsd: renó), *Jean*, francia regényíró, lirikus és zsurnaliszta, *1882. Katonatiszt volt. Ma a *Presse marocaine* szerkesztője Casablancaban. Erőteljes fantáziával írt regényei közül a *Mirages*

d'exil 1914. megkapta a *Femina*-díját. Említésre méltó munkái még: *La tranchée rouge, Du sang sur la ville.*

Réső Ensel *Sándor*, jogi és néprajzi író, *1787. †1860. Legnevezetesebb műve: *Magyarországi népszokások*, a magyar folklore egyik fontos kézikönyve.

Restif (ejtsd: rétif), *de la Bretonne*, francia regényíró, *1734. †1806. Parasztfiú volt, nyomdász lett; kb. 250 kötet regényét részben maga szedte és nyomtatta ki. A naturalizmus előfutárai közé tartozik, nemcsak erkölcsrajzainak merészségében, hanem abban is, hogy úgyszólván rendszeresen dolgozza fel kora társadalmának különböző rétegeit, foglalkozási ágát, tipusait stb. (Les Contemporaines 42 kötet.) Stílusa esetlen, művészietlen. Nevezetesebb művei: *Le Paysan perverti, La Vie de mon père, Monsieur Nicolas.*

Részletezés. Az előadás bővítésének egyik módja. Megnevezzük magát a nemi fogalmat és felsoroljuk az alá tartozó faji fogalmakat v. azok egy részét. Látszólag felesleges munkát végzünk, mert az anyafogalomban úgyis benne vannak a faji fogalmak, de ha valami célunk van vele, nem felesleges a R. Toldi Miklós pl. azt mondja testvérének:

Add ki a jussomat: pénzt, paripát, fegyvert.

Itt nem felesleges a juss R.-e, mert épen az vet világot a fiatal Toldi céljára: vitéz akar lenni. *Lengyel.*

Retardáló momentum olyan esemény, amely a tragikus katasztrófa vagy a vígjátéki megoldás bekövetkezését késlelteti. Külső szempontból tekintve arra való, hogy újra felcsigázza a közönség érdeklődését, bizonytalannak tüntetvén fel a már előrelátott megoldást. Benső, művészi szempontból az adhat értéket a R.-nak, hogy az írónak alkalma van alakjait új oldalról, új helyzetben bemutatni, elemzésükbe jobban elmélyedni. *Racine* darabjai mind úgyszólván a katasztrófa küszöbén kezdődnek és művészi érdekességük a R.-okban van, mert Racine az említett célra tudja ezeket felhasználni. *Benedek.*

Réthey Prikkel *Marián*, filológus és etnográfus, szentbenedekrendi tanár, *1871. †1925. Számtalan komoly értékű szaktanulmánya jelent meg különböző tudományos folyóiratokban. Önállóan publikált dolgozatai: *A Pray-kodex, Sándor István nyelvtudománya, Csuzy Zsigmond szavai, A magyar láncnyelv.* Alapvető jelentőségű R. P. munkássága a magyarság kiveszőfélben lévő néptáncainak megmentésére, történetének rekonstruálására vonatkozólag. Hosszú évek fáradságos gyüjtésének és kutatásának eredményeit foglalta össze *A magyarság táncai* (1924) c. könyvében.

Réthly *Antal*, meteorológus, egyetemi m. tanár, *1879. Mint a Meteorológiai Intézet adjunktusa földrengéstani és meteorológiai tanulmányokat végez. Ezek eredményeiről számol be főműve: *Időjárás és éghajlat* (1921). 1924. megszervezte a Magyar Meteorológiai Társaságot, 1925. átvette a török meteorológiai megfigyelő hálózat megszervezését.

Réthy *László*, *1851. †1914., numizmatikus, a *Nemzeti Múzeum* igazgató-őre. Művei: *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása, Anonymus az erdélyi oláhokról* stb. Legbecsesebb műve: *Corpus nummorum Hungariae* (2 kötet, 1899 és 1907), amely az árpádházi és vegyes házból való magyar királyok által veretett pénzekről szól. R. *Lőwy Árpád* álnév alatt számos humoros, pikáns költeményt írt. Ezek a versei is megjelentek, de könyvárusi forgalomba nem kerültek.

R. *Mór*, *1846. †1925., magyar matematikus. Legtöbb dolgozata az akadémia közleményeiben és a Math. Annalenben jelent meg. Nevezetesek a végszerüen egyenlő területű idomokra vonatkozó vizsgálatai. Azonkívül mechanikai, hidrodinamikai, termodinamikai és fénytani problémákkal foglalkozott.

Retorika. A felvilágosításra és meggyőzésre törekvő prózai írásművek szerkezetének és a különböző prózai műfajok sajátságainak megállapításával foglalkozó tudomány. A szó görög eredetű. Eredeti jelentése: a szónoklás tudománya.

Retté, *Adolphe*, francia lirikus, *1864. Zajos, anarchisztikus forrongásban eltöltött ifjúság után, mely alatt Belgiumot, Hollandiát és Angliát is bebarangolta, visszatért a hívő katolicizmushoz. Megtérésének történetét *Du diable à Dieu* c. munkájában írta meg s írt egy katolikus regényt is *Le règne de la bête* címen. Különben egyik tehetséges tagja a szimbolista iránynak. Reprezentáns verskötetei: *L'archipel en fleurs, Lumières tranquilles, Sous l'étoile du matin.*

Retz (ejtsd: resz) *bíboros, François-Paul de Gondi*, francia író, *1613. †1679. Nyughatatlan, verekedő, legkevésbé sem papos egyéniségét kitünően jellemzi Alfred de *Vigny* a *Cinq-Mars*-ban, ahol mint fiatal abbé jelenik meg az olvasó előtt. E jellemrajzhoz csak azt kell hozzátenni, hogy heves vérén kívül egyéni érdekei is nagy szerepet játszottak abban, ahogy a szembenálló Condé és Mazarin közt csapongott — s hogy öregségére, kényszerű elvonultságában, hasznos szolgálatokat is tett hazájának. Főműve: *Memoárjai.* A maga skrupulusmentes, ravasz, önző és erőszakos természetén keresztül nézi az embereket, korának küzdelmeit, gúnyosan, cinikusan. Mint íróművész nem elsőrangú: már korában is kissé elavult a stílusa.

Reuchlin, *Johannes*, *1455. †1522. A németországi humanizmus úttörője, latin író, a görög és héber nyelv első tanára Németországban. Görög és héber tankönyveken kívül írt zsoltármagyarázatokat, két munkát a kabbalisztikáról, kiadott görög írókat, írt komédiákat *(Henno; Sergius).* Kiterjedt levelezése rendkívül értékes kortörténeti adattár.

Reuter, *Christian*, német író, *1665. †1712 kör. Irt néhány kegyetlenül szemé-

lyes élű, alakjaiban, jeleneteiben kitünő, de technikájában ügyefogyott vígjátékot (*L'honnète Femme oder die Ehrliche Frau zu Plissine*, 1695; *Der ehrlichen Frau Schlampampe Krankheit u. Tod*, 1696; egysorba tartozik velük: *Graf Ehrenfried*, 1700). Főműve: *Schelmuffskys Wahrhafftige Curiöse u. sehrgefährl. Reisebeschreibung zu Wasser u. zu Lande* (1696), a hazug mese örököse, a münchauziádok őse. Az útazások, kalandok, hajótörések témájához folyamodik, hogy aztán az intellektus beavatkozásával kifordítsa sarkából ezt a kacsalábon forgó fiktív világot. Don Quixote lovára ülteti a nyárspolgári butaság s hazudozó korlátoltság Sancho Panzáját s úgy küldi világgá. Don Quijote a démonjaitól elhagyott világban barangol, Sancho Panza-Schelm. pedig esetlen képzelettel tör be az előkelőek világába, amely valójában zárva marad előtte, hogy aztán hazug képzelettelszámoljon be fiktív kalandjairól. A barok-ellenes józan szatíra nem szorítkozik merő kritikára, hanem kivételesen egy új realizmus szövetségeseként, ha szűk területen is, teremtő erőnek bizonyul. — R. műveit kiadta G. Witkowski (1916). *Turóczi-Trostler.*

Reuter, *Fritz*, *1810. nov. 7. Stavenhagen. †1874. jul. 12. Eisenach, az alsónémet (plattdeutsch) nyelv legnagyobb költője. 1853. jelent meg első verskötete, *Läuschen und Riemels*, gazdag kincsesháza a néphumor ötleteinek: anekdóták, típusok, csúfondáros-pajkos lelemények tarka összevisszasága. A néphumor ősi mélységéből merít *De Reis nach Belligen* is (1855), melyben már megmutatkozik R. emberábrázoló ereje, következő műve bizonyos értelemben a legjobb mind között: ez a *Kein Hüsung* c. verses novella (1858), mely nemcsak a nagy és eleven látású költőt, hanem a szenvedőkkel érző embert is mutatja: a történet az elnyomott jobbágyság sorsának megdöbbentő rajza s az emberi szabadság és méltóság eszméinek hirdetése. A komor *Hüsung* után a könnyedebb *Hanne Nüte* következett, vidám-érzelmes madárhistória; s egyszersmind megindul R. nagy regényeinek sora, az *Olle Kamellen* is. Ennek első darabja *Ut de Franzosentid* (1859), a napoléoni idők életének tiszta, bölcs humorú rajza, az egyes alakok páratlan életgazdagságával; a maga rab-korát írja meg *Ut mine Festungstid* (1863), mely a szenvedések emlékét meleg derűvel aranyozza meg, és *Ut mine Stromtid* (Paraszt-koromból, 1862—64), a r.-i humor legtökéletesebb alkotása, melyben páratlan szereplők egész sora él, élükön Bräsig bácsi, a tréfacsináló, ez az örök mélységű alak. R. élete művét a *Dörchläuchting* kedves szatirája (1866; hőse a mecklenburgi herceg) és *De Reis na Konstantinopel* (1868) fejezi be. R. művészetének mélysége a néplélek mélysége; humorában egy bölcs és szerető ember szive dobog, akár a Dickensében s látása az igazi művészé: egy sorral meg tudja ragadni egy alak eleven lényegét. Összes m. Wismar 1863—68, hátrah. m. Wismar 1874—75; *Werke*, kiadta *W. Seelmann*, Bibliogr. Institut; életr. k. Th. *Gaedertz*: *Aus R.'s jungen und alten Tagen*, Wismar 1894—900, 3 k.; u. az: *Im Reiche R's*. Leipzig 1905; A. *Römer*: *F. R.* stb. Berlin 1896. P. *Warnke*: *F. R.* Berlin 1903. L. róla még G. *Raatz*, *Wahrheit und Dichtung in F. R's Werken*. Wismar 1895. *Kecskeméti.*

R., *Gabrielle*, német írónő, *1859. Regényeiben (Aus guter Familie, Ellen v. d. Weiden, Liselotte v. Reckling, stb.) főleg a családi élet problémáit elemzi; leánytípusokat kitünően ábrázol.

Rév *József*, szlovenszkói lirikus. *1892. Gálszécsen ügyvéd. Versei, novellái, karcolatai, útirajzai a lapok hasábjain jelentek meg. Mint lirikus a meleg családi élet dalosa. Önálló munkái: *Készülődöm*. Versek, (Beregszász, 1911), *Dalol a csend* (Kisszeben, 1924).

Révai *Miklós*, magyar nyelvtudós *1750. †1807. Kegyesrendi szerzetes, a magyar történeti nyelvtudomány megalapítója. A régi magyar irodalommal foglalkozott s maga is klasszikus versformában írt költeményeket (*Magyar alagyák*, 1778) s *Magyar Költeményes Gyüjtemény* c. alatt kiadta *Faludy, Orczy, Barcsay* és a saját költeményeit. 1802. a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára lett. A magyar nyelvtudomány történetében korszakalkotó két munkája: *Antiquitates literaturae hungaricae* (1803), melyben a Halotti Beszédet fejtegeti s az *Elaboratior Grammatica Hungarica* I—II. (1803—6), a kéziratban maradt III. kötet napjainkban jelent meg. E munkáiban a nyelvtörténeti kutatás terén, külföldi nyelvészeket megelőzve, úttörő volt. *Balassa.*

Révay *József*, író és tanár, *1881. Kecskeméten. Kegyesrendi tanár, majd a rendből kilépve vidéki, később főv. tanár és igazgató. 1911. a bpesti egyetemen latin filológiából magántanári képesítést nyer. 1919 óta tisztán az irodalomnak él. Fontosabb művei: *De vita et operibus Commodiani Gazaei* (Temesvár, 1902), — *Commodianus élete, művei és kora* (Bpest, 1909), — *Über das Zeitalter Kommodians* (Torino, 1912), — *Római emlékek* (Késmárk, 1913), — *Ó-keresztény szimbolumok* (Bpest, 1913), *Nero fáklyái* (1915). — *Petronius és kora* (Bpest, 1923). Tudományos értekezései hazai és külföldi tud. folyóiratokban (*Classical Philology*, *Eranos*, *Didaskaleion*, *Mnemosyne* stb.) jelentek meg. Több latin autort, továbbá francia és olasz írókat, újabban szépirókat is fordított magyarra. E lexikon munkatársa.

R. *Mór János*, *1860. †1926. A *Révai*-könyvkiadócég megalapítója. A cég apjának könyvkereskedéséből alakult meg. *Jókai* és *Mikszáth* jubiláris kiadását R. tette lehetővé, részt vett az *Osztrák-magyar monarchia írásban és képben* c. vállalat szerkesztésében, ő adja ki a *R. Nagy Lexikont*. Volt képviselő is, írt politikai és közgazdasági tanulmányokat (*A világháború végcélja*; *A béke útja*; *Magyarország integritása és a wilsoni elvek*). *Irók,*

könyvek, kiadók c. emlékirata élénk világot vet a mult sz. végének irodalmi és könyvkiadói viszonyaira.

Reverdy, *Pierre*, francia lirikus, *1889. Az újabb nemzedék egyik legtehetségesebb tagja. A dadaizmusból indult el és a fiatal költők ma úgy tekintenek rá, mint a szimbolisták harminc évvel ezelőtt *Mallarméra*. R. azt hirdeti, hogy a költészet nem lehet a való élet élősdije, hanem magasztos öncéljának kell lennie. Költeményeit a prózához közel álló, rímtelen szabad versekben írja. Jelentős kötetei: *Poèmes en prose*; *La guitare endormie*; *Étoiles peintes*; *Les épaves du ciel*. Kritikáit és esztétikai tanulmányait *Self-defence* cím alatt foglalta össze. Irt két költői regényt is: *Le voleur de Talan* és *La peau de l'homme* címen. *Kállay.*

Révész *Béla*, *1876. Esztergomban. Már fiatalon a szocialisták lapjának, a Népszavának lett belső munkatársa. *Ady* Endréhez a kezdő években keletkezett bizalmas barátság fűzte. Mint szocialista szellemű, realisztikus stílusú novellák írója indult, de már ifjúkori művein is megérzett az egészen egyéni stílus-törekvés, amelynek fejlődése nála könyvről-könyvre kimutatható, amíg eljutott egyéni stílusának teljes és jellegzetes kialakulásáig. Erős lírával átfűtött, izgatott és heves ritmussal lüktető stílus ez, kissé barokdíszítményekkel, szimbolumok és egyénien meglátott képek zsúfolásával, merész gondolat-kapcsolással s a szavak és szólások egyéni bélyegű használatával. Bizonyos tekintetben átmenetet jelent az expresszionista stílus felé. A szociális érzés, mely R. első műveiben nyersen, a tendencia hangsúlyozásával jelentkezik, fejlődése későbbi fokán az emberi szenvedések s különösen a proletár-sors lírai humanizmussal való átérzésévé mélyült. Prózája egyre jobban közeledik a vershez: *Beethoven* és *Miniatűrök* c. könyvei már költeményeket adnak prózában. Könyvei: *Emberek arca*, *Forgatagban*, *Uj novellák*, *A nagy börtön*, *Találkozás Hamupipőkével*, *Velük-értük*, *Nyomor*, *Egyedül mindenkivel*, *Miniatűrök*, *Beethoven* stb. *Ady* Endréről három terjedelmes kötetet is írt: visszaemlékezéseit Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről, a két kötetes *Ady tragédiájá-t*. *Schöpflin.*

R. *Ernő*, *1862. †1911. Epigrammatikus költő és novellista. Művei: *Rigmusok* (verseskönyv), *Uton-útfélén* (novellák).

R. *Géza*, filozófiai és pszichológiai író, *1878. A budapesti egyetem tanára volt, megszervezte a főv. paed. szeminárium lélektani laboratóriumát, majd az amsterdami pszichológiai-pedagógiai intézet igazgatója lett. Főbb tanulmányai: *Experimentalpsychologische Untersuchungen an Hühnern*, *Lichtsinn der Nachtvögel*, *Selbstbeobachtung bei Kindern*, *Studien zur vergl. Psychologie* stb. Tanulmányai német, francia és magyar szakfolyóiratokban jelentek meg. Önálló művei: *Zur Grundlegung der Tonpsychologie*, 1912, *Erwin Nyiregyházi*, 1916, *A tehetség korai felismerése*, 1918, *Das frühzeitige Auftreten der Begabung und ihre Erkennung*, 1921, *Experimental Study in Abstraktion in Monkeys*, 1925, *Musikgenuss bei Gehörlosen*, 1926.

Reviczky *Gyula*, *1855. Vitkócon, †1889. Budapesten. Előbb mint nevelő kereste kenyerét, aztán hírlapíró lett. A sors gyermekkorától kegyetlenül üldözte. Anyátlan ifjúsága, szerelmi csalódása, meg a tüdőbaj, amely sírba vitte, ellenállhatatlanul sodorták a világfájdalom felé. Azonban nem egészen igaz, amit gyakran írnak róla, hogy pesszimista. A romantikus pesszimizmus alapja, a nagy ember gőgje a »filiszterrel« szemben, megvan benne is: énekel arról, hogy a nagy embert sohasem értette meg kora *(Semper idem)* — de *Vajda* gigászi magányosság-érzetétől messze jár. *Schopenhauer*-rel sokat foglalkozik, de inkább tusázik vele: érti, de érzésben nem tudja követni, szeretné élvezni az életet. Egyenesen ellene is fordul a pesszimizmusnak: tanulj meg élni, — ez a tanítása. *(Ifjú pesszimistának.)* És kora halála előtt meghatóan szólal meg verseiben az, amit a pesszimista filozófus »az élethez való akarat igenlésének« nevez *(Számlálgatom ...)*. Talán túlzás a »Welt als Vorstellung«-ra és a hindú filozófiára visszavezetni híres sorait: »A világ csak magadnak képe-mása, se jó, se rossz ... A világ csak hangulat«. *(Magamról.)* Ama számos vallomás közé tartoznak ezek, amely R. szubjektivitását magyarázza vagy bizonyítja. Nem filozófus ő, hanem költő, akinek az egész világ ragyog, ha örül, az egész világ fekete, ha szenved. De többet szenved, mint örül. Ő is azt érzi, amit *Vajda*, hogy: születni bűn. Hogy ifjú volt, csak akkor tudja meg, amikor már elszálló ifjúságát kezdi siratni. »Nem azt sajnálom, hogy mindig csalódtam, de hogy már többé nem csalódhatom ...« *(Tünő ifjúság.)*

Az ifjúság siratása a *Salamon király álma*, az életöröm elmúlásának drámai képe a *Pán halála*, a keresztény szomorúság diadala a pogány élvezet-kultuszon.

A fájdalom költője R., de nem pesszimista. Hisz Istenben és szereti az embert. Emberszeretete az, ami bizonyos mértékig kozmopolitává teszi. Van egy-két hazafias (alkalmi) verse, de *Arany*nak a kozmopolita költészet ellen intézett támadására így felel: »a legszebb dal örökké általános, emberi ... Nagy művész, ki emberek közt feledi a nemzetet.«

R. élete utolsó éveiben kezdett népszerűvé válni. »Kis Petőfinek« nevezték. Annyiban joggal, hogy époly eredeti jelenség volt a népies-nemzeti irány epigónjai közt, mint Petőfi a 40-es években. Őszintesége, közvetlensége, nyilt szubjektivítása is Petőfire emlékeztet, de ezzel vége a hasonlóságnak. Meglepő ritkán használja a magyaros formákat, legkedvesebb neki a heinei dalforma s Heinét követi a dalciklus kedvelésében is. Hasonlóképen szereti csattanóval fejezni be a verset. A formán kívül melankóliája és néha iróniája is Heinével rokon.

Kétségtelen joggal tekintik a modern költészet előfutárának. Egy-egy olyan

verse, mint a *Pálma a Hortobágyon*, már hirdeti a *Magyar ugar* költőjének eljövetelét. Keresztény és hívő (*Imakönyvem*, stb.) — de megírja a *Kenyér*-ben a Sátán himnuszát, aki »*bátor* és hatalmas, ember sorsában részvevőbb« — akárcsak A. France sátánja. Keresztény, de az ő költészetébe is, akárcsak Vajdáéba, beszűrődik az újdonság ingerével ható természettudományos gondolkozás. Vigasztalja, hogy élete *fajában* folytatódik; ellenben tudja, hogy »a végcél: harc a létér«. *Magdolna*-verse, *Perdita*-ciklusa a maga korában vakmerőnek látszik, bár ilyenfajta vakmerőségekben a modern líra erősen túlszárnyalta R.-t. Ma már sem tartalomban, sem formában nem merészségek R. merészségei. Dallamos soraiból nem pesszimizmust érzünk ki, csak a reménytelen élnivágyás melankóliáját. Inkább megindítanak, mint megráznak.

Arany halála és Ady fellépése közt R. — *Vajda*, *Komjáthy* és *Kiss* J. mellett — a legkülönb magyar lírikus.

Műveinek gyűjteményes kiadását *Koroda* Pál rendezte sajtó alá két kötetben (1895). Ez a kiadás az elszórtan megjelent verseket is magában foglalja, ugyanez később egy kötetben is megjelent. A költő életében az *Ifjúságom* és *Magány* c. kötetek jelentek meg. *Benedek.*

Reviczky *Szevér*, *1840. †1864. Kritikai és esztétikai tanulmányai jelentek meg. Lefordította Victor Hugo *Nyomorultak* c. regényét.

Revizió, l. *Korrektúra és Könyv.*

Revue (fr. ejtsd: rövű). 1. Szemle, folyóirat. 2. Lazán összefűzött jelenetsorokból álló látványos, énekes, táncos színdarab, amelynek francia hagyományaihoz tartozik, hogy a színpad két oldalán álló férfi és nő — compère és commère, koma és komaasszony — végigkonferálja. Rendesen politikai és egyéb aktualitásokat is kevernek bele.

Revue de France (ejtsd: rövű dö fraansz), 1921. alapított francia folyóirat. A mai francia irodalom számos ismert képviselője csoportosul köréje. A *Renaissance du Livre* kiadásában jelenik meg. Irodalmi részét Marcel *Prévost* és Joseph *Bédier* szerkesztik.

Revue de Paris (ejtsd: rövű dö pari), konzervativ francia folyóirat, amely azonban szívesen közli beérkezettebb modern szépírók műveit is. 1894. indult meg, híres szerkesztője volt Ernest *Lavisse.*

Revue des Deux Mondes (ejtsd: rövű dé dö mónd), francia folyóirat. Irodalommal, tudománnyal, politikával foglalkozik. Komoly és konzervativ szellemű. Alapították 1829. Ségur-Dupeyron és Mauroy; későbbi szerkesztői Buloz, Brunetière, Doumic.

Revue hebdomadaire (ejtsd: rövű ebdomadeer), egyike a legrégibb és legtartalmasabb francia folyóiratoknak. Gazdag irodalmi, művészeti, politikai és szociológiai tartalma van. Konzervativ katolikus szellemű, de más meggyőződésűek is igen kedvelik. Főszerkesztője Jean *D'Elbée*, igazgatója François *Le Grix*. Hetenkint jelenik meg. Most (1926) 35. évfolyamában jár s a Plon-Nourrit-cég adja ki.

Rexa *Dezső, nemeskuthi*, író, *1872. Hírlapíró volt, több vidéki könyvtár vezetője, később Pestvármegye főlevéltárosa. Irt verseket, elbeszéléseket, regényeket, szindarabokat és tanulmányokat, fordított franciából és ujlatinból. Gvadányi néhány művét facsimile kiadásban közreadta.

Reymont, *Wladyslaw Stanislaw*, lengyel regényíró és elbeszélő, *1868. †1925. Első novellás-kötete 1894. jelent meg. R. irodalmi munkásságának fő jellegzetessége ettől az időtől kezdve a lengyel falusi nép életének és lelkének mesteri ecsetelése. A világirodalomban is szinte páratlan az a határtalanul nagy művészet, az a megfigyelőképesség, amellyel R. hozzá tudott férkőzni népének lelkéhez és gondolatvilágához. Műveinek különös vonzóerőt ád az azokon végigsuhanó lágy, szláv melankólia. Mint realista író *Balzac*-kal és *Zolá*val hozható párhuzamba s írói nagysága is csak azok mértékével mérhető föl. R. első munkájában a vándorszínészet életét, küzdelmeit és nyomorúságát rajzolja meg, majd a lengyel népéletnek válik hű tolmácsolójává s közben, egyik regényében, a gyárváros munkásnegyedének nyújtja mesteri rajzát. E regénye, a *Ziemia obiecana* (Az igéret földje), melynek cselekménye Lodzban, a lengyel Manchesterben játszódik le s egyrészről a gyors meggazdagodás vágya által hajtott konjunktúralovagok, az ipari bankokrácia, másrészről a proletár-tömegek vívódását szemlélteti mesteri módon. Főmunkája azonban a *Chlopi* (Parasztok) c. négykötetes regényciklusa, mely 1904—1910. jelent meg s a lengyel falu és nép halhatatlan eposzának nevezhető. A *Chlopi* uralkodó eszméje a falusi kollektivizmus és az anyaföldnek mindent lebíró, mindent leigázó ereje. R.-ot 1924. ezért a művéért tüntették ki a Nobel-díjjal. A *Chlopi* megjelent eddig német, francia, angol, holland, svéd és cseh nyelven; most készül magyar és tót fordítása is.

Egyéb nevezetesebb munkái a *Rok* 1794. (Az 1794. év) c. regénytrilógia, amely az ugyanazon évi lengyel fölkeléssel foglalkozik; a *Bunt* (Lázadás) allegórikus állatregény, amelyben az állatok lázadnak föl az ember ellen s amelyben a szerző némelyek szerint az orosz bolseviki forradalmat akarta allegórizálni. R.-ot halála akadályozta meg abban, hogy befejezze a lengyel nép életéből vett nagy novellaciklusát *Z chlopshiego gniazda* (A parasztfészekből) c. alatt. Regény- és novelláskötetei közé tartoznak még: *A mezőn* (novellák), *Cholm földje*, regény, melyben a lengyelek szenvedéseiről ír az orosz iga alatt, *A hercegnő*, az amerikai lengyelek életének regénye, *A komédiásnő*, *A vámpir*, *A front mögött* stb. Magyarul eddig csak néhány elbeszélése jelent meg a napilapok hasábjain. *Podhradszky.*

Reynaud (ejtsd: rénó), *Ernest*, francia

lirikus, *1864. Kezdetitől fogva résztvett a szimbolista mozgalomban, melynek maga is egyik tehetséges költője volt s amelynek lényegére legjobban rávilágít *La Mêlée symboliste* c. tanulmánya. Később kivált a szimbolisták közül és résztvett Jean Moréas-szal az *École romane* megalapításában. Költői művei: *Le signe*; *Chairs profanes*; *La tour d'ivoire*; *La couronne des jours.*

Réz *Lola, Kosáryné,* írónő, *1892., a selmecbányai Ferencaknán. 1912. férjhez ment *Kosáry* János dr. tanárhoz. Elbeszéléseket és regényeket ír, melyek közül kettő pályadíjat nyert: egyik a Kisfaludy Társaság, másik az Athenaeum regénypályázatán. Kedves közvetlenséggel meséli el történeteit, amelyek nagyobbára passzív asszonyi lelkekbe világítanak bele. Legszebbek ezek közt: *Filoména,* egy kis cseléd regénye; *Álom,* egy regénynyé modernizált Hófehérke-mese. Többi könyvei: *Ulrik inas*; *A vén diák*; *A pápaszem* (Kolozsvár, 1926). R. mint ifjusági író is népszerű.

R. *Mihály,* *1878, †1921., egyetemi tanár. Politikai és jogi tanulmányai jelentek meg napilapjainkban és folyóiratainkban. Önálló köteteiben főleg közjogi kérdésekkel foglalkozott. Művei: *A kiegyezésről*; *Magyar fajpolitika*; *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya.* Irodalmi hagyatékából 1923. megjelent *A történelmi realizmus rendszere.*

Rezek *Román,* író, *1880. Nyilvánosan 1904 óta szerepel. *Galamb Péter* c. elbeszélésével elnyerte a Kisfaludy Társaság egyik díját. Első regénye, *A pesti arszlán* (1924), Kuthy Lajosról szól, egy több kötetre tervezett korrajz bevezetéseképen. Második regénye, *Magda,* egy év mulva jelent meg. Hasonlóképen csak bevezetése egy nagyobb munkának. Novellákon kívül dramaturgiai és művelődéstörténeti tárcák is jelentek meg R. tollából.

Rézkarc, a rézmetszettől abban különbözik, hogy amíg itt a művészi rajz vonalait savval maratják ki, addig az utóbbinál fizikai erő kifejtésével vésik ki a rézlemezen. Németalföldön készültek az első R.-ok a XVI. sz. elején. A R. részletes technikai eljárását l. a Művészeti Lexikonban.

Rézmetszet, a legművészibb sokszorosító eljárások egyike, amelyet kimutathatólag a XV. sz. közepétől kezdve alkalmaztak és gyakran használtak fel könyvek illusztrálására. A R. abban különbözik a fametszettől, hogy amíg az előbbinél a síma rézlapon vésővel kivájt (homorú) vonalak lenyomata adja meg a kívánt képet, addig az utóbbinál a síma falapon kiemelkedőnek (domború) hagyják meg a rajz vonalait, amelynek lenyomata adja a fametszetet. A R. részletes leírása megtalálható a Művészeti Lexikonban.

Rgvéda-szanhitá, v. rendesen csak *Rgvéda,* »a versek (rk) védája«, 1028 himnuszt tartalmazó gyűjtemény, a Védikus irodalomnak és általában az egész Ind irodalomnak legalsó rétege. A himnuszok túlnyomó többsége vallási jellegű: istenek dicsőítése és segítségül hívása; sok gyári munka, de sok értékes is, főleg az Indra-, Agni- és Usasz-himnuszok s a Varuna (az ind Jehova) istenhez intézett himnuszok megközelítik a héber zsoltárokat. A menyegzői és temetési himnuszok közt igazi lírai gyöngyök akadnak. Vagy húsz himnusz párbeszédes formájú és balladaszerű — primitív dráma v. epikai költemény; a legszebb *Urvasí* apszarasz (nimfa) és a halandó *Purúravasz* párbeszéde, a legrégibb és legjobb szerelmes történet Indiában. Het himnuszban már a bölcselkedés szelleme is megnyilatkozik. Vannak továbbá varázsénekek, történeti és többé-kevésbé világi jellegű himnuszok, humoros darabok, gnómikus és didaktikus költemények stb. — V. ö. *A. Kaegi: Der Rigveda* (Leipzig, 1881); *M. Winternitz: Gesch. der ind. Litt.* I. (1908), 51—103. — Fordítások: *H. Grassmann* (1876—77.); *A. Ludwig* (1876.); *R. H. T. Griffith* (1896—97); szemelvények: *M. Muller* (SBE., XXXII.); *H. Oldenberg* (SBE., XLVI.); *H. Hillebrandt* (1913). *Schmidt.*

Rhangavis, *Alexandros,* *1809, †1892., a XIX. sz. ujgörög irodalomnak az egykorú népiestől elforduló, a multban élő irányát képviseli: a megtisztított irodalmi nyelvet még antikabbá finomítja, antik versformákat használ, antik tárgyat dolgoz fel s egykorú tárgyú komédiáiban Aristophanest utánozza. Sokoldalú szellem, polihisztor — a középkori fajtából, az utolsó nagy bizánci.

Rhapsodosok, ó-kori görög vándorló recitátorok. Homeros még nem ismeri a szót és fogalmát: azoknak, akik (mint az Odysseiabeli Phemios és Demodokos) a hősök tetteit lakomákon énekiik, az *Aoidos* (»énekes«) nevet adja. Később az aoidosok költők, akik saját alkotásaikat adták elő s lantjátékkal vezették be ezeket, míg a rhapsodosok túlnyomóan idegen, főleg epikai anyagokat az epikai recitálás modorában (énekszerű hangon, de zenekíséret nélkül) adtak elő és zenei praeludium helyett rövid költeménykéket bocsátottak elő, amelyekben egy-egy istenség felé fordultak (l. *Homerosi himnuszok).* A Rh. neve (eredetileg talán gúnynév) azzal függ össze, hogy más költők műveiből kiszakított »énekeket« *(Ode)* »foltoztak össze« *(rhaptein),* azaz: *megszakítás nélkül* adtak elő. E költők közt Homeros játszotta a főszerepet, s a homerosi eposzok írásbeli rögzítéséig, részben századokkal utóbb is, a *Homéridák* (eredetileg Homeros leszármazottai?), jelesül a chiosi Homéridák rhapsodos-céhje volt a homerosi eposzok terjesztője. A nagyszámú és köztiszteletben álló céh csak a hom. eposzok feljegyzése és általános elterjedése után kezdett lehanyatlani, de rhapsodos-versenyek a Kr. utáni IV. századig voltak Athénben a Panathenaia ünnepén. Ünnepi ruhában — aszerint, amint az Iliast vagy az Odysseiát recitálták, vörös v. ibolyaszínű köpenyben, fejükön koszorúval, kezükben bottal *(rhabdos)* léptek föl. — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. L.* I. *Schmidt.*

Rhianos, Beneből (Kreta), görög epikus és epigramma-költő (Kr. e. III. sz. 2. fele). Öt nagyobb eposza közül leghíresebb volt a *Messeniaka*, amelynek tárgya a második messenei háború eseményeinek egyik része volt. Bár R.-tól mindössze néhány sorunk maradt fenn, tudjuk, hogy ép ebben az említett eposzában sikerrel utánozta Homerost. A kor ízlésének megfelelően romantikus szerelmi kalandokat is kevert eposzaiba (Messene várának elestét egy asszony szerelme idézi elő); v. ö. *Gyöngyösi: Murányi Venus*, a *Messeniaka*-ra utal Casimir *Delavigne* költeménysorozata is: *Les Messéniennes.*

Rhinthon, (Kr. e. III. sz.) tarentumi származású görög költő, aki I. Ptolomaios Philadelphos idejében az irodalomban is meghonosította a phlyax vagy hilarotragoedia nevű népies, durva bohózatot, amely az ősi dór népies bohózatokból sarjadt és különösen Tarentumban volt népszerű. A hagyomány 38 bohózatot tulajdonít R.-nak. Majdnem valamennyi Euripides-paródia. Darabjaiban tehát az istenek és hősök mitoszainak kicsúfolása volt a kómikus hatás előidézője; ehhez járult még bohózatainak görög és itáliai dialektusokból összezagyvált nyelve. A phlyax neve a rómaiaknál R.-ról comoedia Rhinthonica volt. Délitáliai vázákon számos ilyen R.-i bohózat-jelenet van megörökítve. *Révay.*

Rhoïdis, *Emmanuil*, *1835. †1904, újgörög kritikus, Taine elméletének hirdetője, a nagy kezdeményezők (Valaoritis) első méltatója, a 80-as évekbeli görög »Sturm und Drang«-idő előkészítője s az új törekvések támogatója (*Bálványok* c. műve). *Kritikai tanulmányok* c. 2 kötetben vannak összefoglalva működése eredményei.

Rhorer *László*, magyar fizikus, egyetemi tanár, főleg fizikai kémiával foglalkozik. Nagyobb művei: *Orvosi physikalis chemia, Fizika* (2 kötet, Bpest, 1914).

Ribáry *Ferenc*, *1827. †1880. Történelmi művei közül fontosabbak: *Az ókor története* (megjelent 3 kötetben a Molnárral és Marczalival szerkesztett Világtörténelemben), *Babylonia és Assyria őskori történetének hitelessége.* Számos tankönyvet is írt.

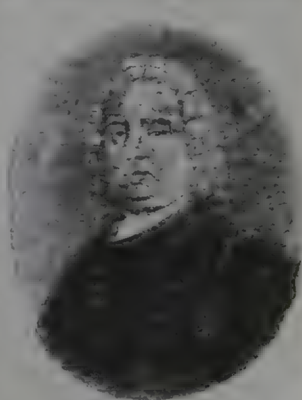
Ribemont-Dessaignes, (ejtsd: ribmóndeszeeny) *Georges*, francia lirikus, *1884. Festőnek készült, csak később kezdett el írni. Eleinte a színház vonzotta. Megírta az *Empereur du Chine*-t, ezt az egészen különös darabot, mely egyik legreprezentatívebb alkotása a modern avant-garde színháznak. Versei, melyeknek stílusa a plakátok harsogására emlékeztet, tipikus dadaista versek.

Ricard (ejtsd: rikár), *Louis Xavier de*, francia költő, *1843. †1911., a parnasszista költők *L'art* c. folyóiratának egyik alapítója. A provençal irodalom feltámasztása érdekében alapította a *La lauselo* c. évkönyvet, verseket, regényeket, politikai röpiratokat írt.

Rice, (ejtsd: rejsz) *Alice, Hegan* amerikai írónő. *1870., humorisztikus regényei és színművei tették népszerűvé. Főművei: *Mrs. Wiggs of the Cabbage. Patch. Lovey Mary, Sandy, Mr. Opp*, stb. (magyarul *A bagdadi vőlegény* (színmű) *A káposztástelep* (regény).

Richardson (ejtsd: ricserdszon), *Dorothy*, családi nevén *Mrs. Man Odle*, angol elbeszélő. Összefüggő regényei, egy újszerű stíluskeresés bizonyítékai: *Pointed Roofs, Backwater Honeycomb*, egy nevelőnő (Miriam Henderson) evolúciója Németországon, London nyomorán és fényes pompáján át. *The Tunnel* Miriam-ot független és expanzív élet »interim«-jében mutatja. Welis az első futuristának mondja érdekes, bár sokszor nehezen érthető »tudatalatti« kifejezésmódjával. Legujabb művei: *Revolving Lights* (1923) és *The Trop* (1925).

R., *Samuel*, angol regényíró, *1689. †1761., a modern regény megalapítója. Először nyomdász volt, csak 50 éves korában kezdett irodalommal foglalkozni, amikor 1740. *Pamela* c. regénye megjelent. Ez tulajdonképen mintalevelek gyűjteményének indult s azután fejlődött regénnyé, melynek meséje levelezés formájában szövődik. Pamela a polgári regény első példája, mely eleven emberi lényeket állít elénk. R. legsikerültebb műve *Clarissa Harlowe*: egy fiatal lány története, akit családja szíve ellen való házasságba akar kényszeríteni. Ez az erkölcsregény számtalan utánzóra s fordítóra talált egész Európában, hatása alatt álltak Gellert, Lessing, Wieland, Diderot és Rousseau. *Sir Charles Grandison* Franciaországban népszerübb volt, mint Angliában; hőse az erkölcsi tökély mintaképe. R. a pszichológiai regény inaugurátora, a léleknek és indulatoknak első elemzője. Defoenál motivum és jellem csak alkalmi jelentőségüek s mellékesek; R.-nál ez a középpont. Nem csekély érdeme, hogy Fieldingnek ő egyengette az útját. L. *Dobson* tanulmányát az *English Men of Letters*-ben. *Rózsa.*

S. Richardson

Richepin (ejtsd: rispeen), *Jacques*, francia drámaíró, Jean R. fia, *1880. Néhány hatásos romantikus drámát írt rímes versekben. Nagyobb sikerei: *La reine de Tyr, Cadet Roussel* és *Minaret.*

R. *Jean*, francia költő, regényíró és színpadi szerző, *1849. Erős képzelőerejű, szókimondó, bohém csapongású lirikus. Versei tele vannak csengő rímekkel, eredeti képekkel és forradalmi lendülettel. A drasztikusságoktól s az argot versbeszedésétől sem riad vissza. *La chanson des gueux* c. kötetéért fogházra

ítélték. De a *Caresses* és a *Blasphèmes* poétája mellett lakik benne egy álmodozó, idealista költő is, *La mer* és *Mes paradis* szerzője, aki a színpad számára *Le flibustier*, a *Par la glaive*, *Le chemineau* c. darabokat írta. Sokoldalú tehetség: merész és bohém, mint *Villon* vagy *Rabelais*, ledér, akár a XVII. sz. libertinusai, hősi, akár XIII. Lajos korának költői vagy Victor *Hugo* és naturalista, akárcsak Zola. Épen ezért egyformán népszerű a tömeg és az írók szemében. Prózai munkái ép oly sokszínűek, mint költészete. Ismertebb elbeszélő művei: *Braves gens*, *La glu*. Magyarul: Derék emberek. A lépvessző. Nálunk is nagy sikere volt a Chemineau-ból írt operának, a *Csavargó*-nak. *Kállay.*

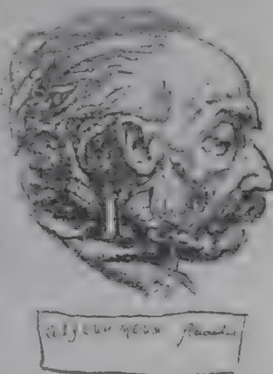
Richeut (ejtsd: risö), a legrégibb francia fableau; állítólag 1159. szedték versbe. Egy R. nevű erkölcstelen nőszemély története és reális részletekkel elevenné tett jellemrajza. R.-nek fia születik; az anya egy pappal, egy lovaggal és egy polgárral hiteti el, hogy apja a fiúnak; mindegyik külön-külön gondoskodik neveltetéséről és meghatottan ismeri föl benne saját jellemvonásait. A gyermek, Sansonnet, mégis anyjához hasonlít legjobban és jó modor mögé rejtett kegyetlen önzéssel zsákmányol ki férfit-asszonyt egyaránt.

Richter *Aladár*, botanikus, *1868. A kolozsvári egyetem tanára, az ottani botanikus kertnek és az Erd. Múzeum növénytani osztályának megalaptója. Később a pozsonyi egyetem növényt. osztályát és botanikus kertjét szervezte meg. Fontosabb önálló művei: *Egy magyar természetbúvár útinaplójából*, *Apáthy István kortört. jelentősége*, stb. Nagyszámú tanulmánya jelent meg magyarul és németül, szakfolyóiratokban és napilapokban.

Richter, *Johann Paul Friedrich*, l. *Jean Paul.*

Rictus (ejtsd: riktüsz), *Jehan*, eredeti nevén Gabriel *Randon*, francia lírikus, *1867. Angliában nevelkedett. Visszatérve Franciaországba, egész élete kegyetlen küzdelem volt a realitások ellen. Költészete — verseinek legnagyobb részét a külvárosok ízes argotjában írja — tele van magasztos eszmékkel, a gyöngék istápolása az erősekkel szemben, hatalmas erejű tanítás a társadalom számára, amelynek úgy látszik, elaludt a lelkiismerete. Mélyen megrendítő ez a költészet, mert igaz. Főműve, mellyel hírnevét megalapította, a *Soliloques d'un pauvre*. Egyéb verskötetei: *Doléances*, *Cantilènes du Malheur* és *Le coeur populaire*. — L. róla *Ady* Endre cikkét (*Levelek Párisból*). *Kállay.*

Riedl *Frigyes*, *1856. †1921. A belvárosi főreál tanára volt; *Gyulai* Pál halála után néhány évvel a budapesti egyetem meghívta a magyar irodalmi tanszékre. R. mint tanár, mint irodalomtörténész és mint esztétikus egyaránt méltó utódja volt annak, akit mesteréül vallott. Szerény és nemes egyénisége, tudása, művészi érzéke a középiskolában is, az egyetemen is valóságos rajongást ébresztett tanítványaiban s R. ezt a személyének szóló rajongást át tudta alakítani az irodalom őszinte szeretetévé, a komoly és lelkiismeretes kutatómunka és az elfogulatlan esztétikai értékelés kultuszává. Páratlanul nagy hatása volt a keze alá került ifjú tanárjelöltekre, akikkel intím szemináriumi összejöveteleken az közelebbről igyekezett megismerkedni. Ez a hatás még évtizedekig látszani fog az irodalomtörténet tudományos művelésén és középiskolai tanításán. R. azt a célt tűzte ki a középiskolai irodalomtanár elé, hogy megtanítsa növendékeit *olvasni*. Előadásaiban a magyar irodalom egész területét feldolgozta.

Riedl halotti arcképe

Különösen sok új szempontból világította meg az ősköltészet kérdését, a középkori irodalmat, Zrinyi életét és költészetét, Gyöngyösi és a barok viszonyát; mély megértéssel foglalkozott külön kollégiumokban Vörösmartyval, Petőfivel, Arannyal, a dráma történetével s ami az egyetemen szokatlan újítás volt: a legújabb irodalommal.

R. *Taine* elméletének híve volt; fontosnak tartotta a környezet és a kor hatásának megállapítását, de nem elégedett meg ezzel a módszerrel, hanem intuitive is iparkodott behatolni a költői alkotás megformálódásának rejtelmeibe. Előadásain és írásain a francia stílusművészet hatása érezhető: kezdő szavaiban szereti a novellisztikus beállítást, a téma tárgyalásában egy-egy finom ötlet felhasználását, a befejezésben a meglepő pointe-et.

A lelkiismeretes munka és habozó, tépelődő egyénisége nem engedte, hogy túlságosan termékeny legyen. Kisebb tanulmányai meglehetősen eltérő tárgykörökkel foglalkoznak. Önálló elmélete volt a hún-magyar mondáról és tanulmányt írt — Alphonse *Daudet*-ról. Van egy kis füzete *Magyarok Rómában* címen, egy másik Shakespeare-nek a magyar irodalomra tett hatásáról, stb. *A magyar irodalom főirányai* koncepciójánál fogva főműve lehetett volna, ha befejezi: így, torzóban is, nagy érték. Természetének jobban megfelelt a szűkebbre szabott tárgy, amelyet gondos munkával csiszolhatott ragyogóra. Rövid jellemrajzai — *Toldy* Ferencről, *Greguss* Ágostról, *Katona* Lajosról — és főként barátjáról, lelki rokonáról, *Péterfy* Jenőről írott kis könyve a megértés nagy művészének mutatják.

Főművét azonban *Arany* Jánosról írta. Egész életén át foglalkoztatta a *balladák*, a *Bolond Istók* és az *Őszikék* költője, akihez

titkos benső rokonság fűzte. A látszólag nyugodt, eseménytelen élet mélyében zajló lelkiismereti küzdelmek, a magábazárt, humorba felolvadó fájdalom, a félreállás a »lócsiszárok« elől, az »örök zsidó« egyedülvalósága — és még ki tudja, mennyi szál szövődött a költő és az alázatos magyarázó lelke között. Az *Arany János* több, mint tudományos munka: művészi alkotás, lírai költemény.

Petőfi-könyvét jegyzetekből, vázlatokból állította össze R. halála után egy hű tanítványa. R.-nél igen sokat jelent a végső csiszolás munkája, amelytől ez az anyag még messze volt; lírailag is meszszebb áll egyéniségétől Petőfi, mint Arany; de ezekkel a fenntartásokkal posthumus művében is megtaláljuk egyéniségének értékes vonásait. (Remek pl. a 40-es évek korhangulatának rajza, továbbá Petőfi és a népdal viszonyának elemzése.)

Említést érdemelnek ezeken kívül R. középiskolai tankönyvei, *Retorikája* és *Poétikája*, amelyekben nagy ízléssel használja fel széleskörű irodalmi és esztétikai tudását; továbbá az a felfedezése, amely pályája vége felé erős feltűnést és sok vitát keltett: hogy a kuruc balladák *Thaly* Kálmán művei.

R. a korabeli magyar tudományos élet legszebb emberi jelensége és egyik legértékesebb munkása volt; mint tanárnevelő valósággal pótolhatatlan. — Működéséről összefoglaló tanulmány (a folyóiratok kisebb-nagyobb nekrológjain kívül) nem jelent meg; egyéniségének sok vonására rávilágít *R. Hoffmann M.* kis könyve: *R. F.-ről* (1923). *Benedek.*

Riedl *Szende*, nyelvtudós, *1831. †1873. R. Frigyes atyja. A prágai egyetemen a magyar, majd a budapesti egyetemen a német nyelv tanára volt. Nyelvészeti művei jelentek meg magyarul és németül. Több lapot szerkesztett *(Kritikai Lapok, Kalauz, Vezér)*.

Riehl, *Wilhelm, Heinrich*, *1823. †1897., német elbeszélő. 1859-től a kultúrtörténet tanára Münchenben. Irodalmi alkotásainak körét s szellemét is elsősorban kultúrtörténeti tanulmányai szabják meg. A még erősen *jung-deutsch* és politikai szellemű *Geschichte von Eisele und Beisele* után nagy elméleti és történeti elmélyedés következik s ebből fakadnak R. tanító s nevelő célú történeti tanulmányai. Szépirodalmi munkái: *Kulturgeschichtliche Novellen, Geschichten aus alter Zeit, Neues Novellenbuch, Aus der Ecke, Am Feierabend, Lebensrätsel* (regény), mindenütt a történeti látás iskoláját mutatják, de olyan történeti látásét, mely nemcsak konstatál, hanem tanulságot is keres és mutat. R. történetei mélyén mindig erkölcsi útmutatás húzódik meg. Ezt a világnézetet tükrözi R. vallomás-könyve: *Religiöse Studien eines Weltkindes* is. Róla l. *H. v. Treitschke: Histor. u. pol. Aufsätze, Simonsfeld: R. als Kulturhistoriker.*

Riesz *Frigyes*, *1880., magyar matematikus. A trigonometrikus sorokra és funkcionál operációkra vonatkozó nevezetes vizsgálatain kívül, amelyek az irodalomban nagy hatást keltettek, sok szép sorelméleti, függvénytani és geometriai tárgyú értekezést közölt a magyar és a párizsi akadémiák közleményeiben, a Math. Annalenben és egyéb folyóiratokban. Könyve: *Les systèmes d'équations linéaires à une infinité d'inconnus.* (Paris 1914.) *Bálint.*

R. *Marcell*, *1886., magyar matematikus. Trigonometrikus sorokra, hatványsorokra, Dirichlet-féle sorokra vonatkozó vizsgálatai a modern sorelmélet legszebb eredményei közé tartoznak. Számos értekezésén kívül (magyar folyóiratok, Acta Mathematica, Rendiconti Palermo stb.) könyve is jelent meg a Dirichlet-féle sorokról (Hardyval) angolul és egy enciklopédia-cikke a trigonometrikus sorokról (Hilbbel) németül.

Rigmus. A nép körében, vagy tollforgató kántorok buzgóságából megszületett alkalmi vers (lakodalmi köszöntő, halotti búcsúztató) — a népköltészet szépségei nélkül. Általában: alacsony szinvonalú verselményt szokás lenézően R.-nak nevezni.

Rigvéda, l. *Rgvéda.*

Rilke, *Rainer Maria* (tkp. *René M. Cäsar*), német lirikus, *1875. Az impresszionizmus »nagy« nemzedékéhez tartozik, de természeténél fogva a stílus iránynak nem naturalista, hanem romantikus szárnyán helyezkedik el. Ezzel együtt jár világának motiválís megkötöttsége, lírai tartásának s reagálása módjának passzív, szinte feminin jellege, az egy-hangulat melódiájának érvényesülése, a forma kultusza, csupa olyan vonás, amiket részben ellágyít, részben elhajlít a katolikus háttér fényhomálya, népdal, az északi romantika utolsó nagy költőjének, Jacobsennak s a szlávságnak (— igaz, hogy egyelőre csak cseh, — tehát legnyugatibb képviselője, — közvetítette—) hatása. *(Wegwarten*, 1894; *Leben u. Lieder*, 1894; *Larenopfer*, 1896; *Traumgekrönt*, 1897; *Advent*, 1898; e három utóbbi együtt: *Erste Gedichte* c. 1913; *Mir zur Feier*, 1899; újra: *Die frühern Gedichte* c. 1909). Kezdeteinek kereső, romantikus tanácstalanságában főleg két szomszédos területtől kap irányítást: a festészettől (Worpswede festői) s a szobrászattól (egyideig Rodin titkára). Ez az irányító hatás értelméről maga adott számot két könyvében *(Worpswede* 1903; *Rodin* I. 1905, új k. 1904, II. 1908. új k. 1913) — nem vezet a határvonalak elhomályosításához, »festői« költészethez (a XVIII. sz. szellemében: ut pictura poesis) vagy »plasztikus« lírához, csak azzal az eredménnyel jár, hogy R. visszatalál a szavak, a költői nyelv reszimbolizálásának forrásához. A festő színe, a szobrász márványa nem írja körül, hanem közvetlenül, körülírás nélkül fejezi ki élménytartalmát, itt nincs külön szín, márvány, külön gesztus és külön tartalom (Rodin ifja, gondolkozója tetőtől-talpig konkrét ifjúság, gondolkozás): R. költői gyakorlatában így kapja most vissza eredeti funkcióját az elvont, esz ntelenedett

szó, nem allegóriája, hanem (ami eredetileg volt) egy más szférába emelt, önálló, de mégis érzéki képmása, szimboluma a valóság egy-egy darabjának. A szavak s az ő révükön a költő új mágikus-misztikus közelségbe kerülnek a valósághoz, addig ostromolják, amíg meg nem adja magát s meg nem áldja őket. R. unio mystica-ja elsősorban az élettelen tárgyaknak, másodsorban az embereknek, még pedig a megalázottaknak, szegényeknek, a nagyvárosi civilizáció áldozatainak szól, s egészben véve intellektuális természetű, de vannak extatikus, rajongó, érzelmes, lázas pillanatai is, különösen, amikor minden misztika végső céljához, istenhez közeledik. Ami irodalmi (középkor) s kultúrhatás éri R.-t, ami eredendő áhítat, ünnepélyesség lobog benne, az mind ezekben a pillanatokban fokozódik aktív lírai erővé (*Das Stundenbuch*, 1905). A szavak új fénnyel és áradó pompával kerülnek ki belőlük. Eleinte, amikor inkább a festészet példaadó hatása érvényesül, dúsabb, mintegy a szavak felszínén vakít a fény és szín (*Das Buch der Bilder*, 1902), de később a plasztika csillagképe alatt, a szavak mögé huzódik s onnan árad kifelé. A plasztikán való tájékozódás támogatja R. lirizmusának elszemélytelenedését, objektiválódását, a szó és tárgy teljes egymásra találását. Az »Uj versek«-ben (*Neue Gedichte*, 1907; *Der neuen Gedichte anderer Teil*, 1908) megközelíti az absztrakció formaeszményét: a szó erejénél fogva új, tőle az élmény hordozójától független szimbolumokban rögzíti meg annak a lírai hatásnak a lényegét, amelyet régi és új kultúrák, műalkotások, városok, uccák, tájak, történeti és költött alakok, helyzetek, állatok váltanak ki belőle. Ez a forma az impresszionista újromantika diadalmas erőpróbája s talán történeti igazolása. — Az *Uj versek*ben kulminál R. művészete: sem a velük egykorúakban (*Requiem*, 1909), sem a későbbiekben vagy utolsókban (*Marienleben*, 1913; *Sonette an Orpheus*, 1923; *Duineser Elegien*, 1923) nincs fejlődésről szó. — R. elbeszélő prózája megmarad az impresszionista fokon (*Am Leben hin*, 1898; *Zwei Prager Geschichten*, 1899; *Die Letzten*, 1901), sőt olykor szubjektívebb (*Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph von Rilke*, 1906), hátterében mélyebb, színeiben elemibb és gazdagabb (*Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*, 1910) alakmása lírájának, halkabb változata istenkereső romantikájának s misztikájának (*Vom lieben Gott und Anderes*, 1900. Később: *Geschichten vom l.G.*, 1901).— Drámái csak kisérletek, amelyek nem tartoznak hozzá a kép teljességéhez, de annál inkább fordításai (E. Browning szonettjei, M. de Guérin, *Portugál levelek*, Gide, Louise Labé, Paul Valéry), mert kitetszik belőlük, hogy milyen költőkkel, irányokkal tart rokonságot. Ujabban franciául írott verseket adott ki (Nouv. revue française). — Verseiből, prózájából magyarra ford. Kosztolányi Dezső, Kállay M., Franyó Zoltán, Raith Tivadar, Majtényi György). V. ö.W. *Michel: R. M. R.* (1906); E. *Schellenberg: R. M.R.*(1907);Frz.*Wagner: R. M.R.* (1910); P. *Zech: R. M. R.* (1913); E. *Mondt u. G. Hecht: R. M. R.* (1912); R. *Faesi: R. M. R.* (2. kiad. 1922); E. *Gasser: Grundzüge der Lebensanschauung R. M. R.'s* (1925); Gen. *Bianquis: La poésie autrichienne de Hofmannsthal à R.* (Paris, 1926).

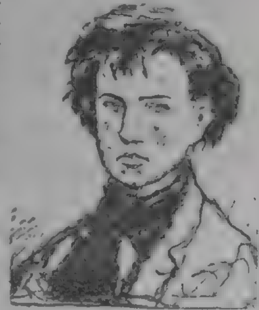
Turóczi-Trostler.

Rím. A verssorok végső szótagjainak összecsengése. A megismétlődő hangzat nemcsak a vers zeneiségét emeli, hanem különböző elhelyezésben a sorok gondolati összefűzésének is lényeges eleme.

Rima (*többesszám*: *rimur*), izlandi népdal-forma a XIV. századból.

Rimay *János*, *1573. †1631. Bizalmas embere volt Bocskay Istvánnak és Bethlen Gábornak, kik fontos diplomáciai feladatokkal bízták meg. Balassa Bálintnak barátja és tisztelője volt. Vallásos költeményein, vitézi énekein és szerelmi dalain meglátszik *Balassá*nak a hatása. Elmélkedő költeményeiben korának világfelfogása és erős erkölcsi érzése nyilatkozik meg.

Rimbaud (ejtsd: reembó), *Arthur*, francia lirikus, *1856. †1891. A modern francia líra legnagyobb újítója. A szimbolista mozgalomnak tulajdonképen az ő költészete a megindítója, de hatását még a legmodernebb mai költők is éreztetik. Mint csodagyerek jelentkezik az irodalomban. Rövid, kalandos költői pályafutás után, melyben nagy szerepet játszik tragikus viszonya a szimbolizmus másik nagy költőjéhez, *Verlaine*-hez, minden ok nélkül teljesen búcsút mond a költészetnek. Elefántcsontkereskedő lesz Afrikában és rettenetes kínok között hal meg harmincöt éves korában a marseillei kórházban. Verseit csodálatos fantázia, nagyszerű lendület és a kifejezés lenyűgöző ereje jellemzi. Mindössze három kis kötet maradt utána: *Les illuminations* (költemények), *Une saison en enfer* (költői próza) és *Le reliquaire*, amely vegyesen tartalmaz verses és prózai darabokat. Sok kiváló író és kritikus, köztük *Claudel* is »a legnagyobb költőnek tartja, aki valaha élt«.

Rimbaud

Rímképlet. A rím a sorok végének összecsengése, a sorok végén levő 1—2 szótag hangzóinak megegyezése. A rímek elhelyezése igen különböző. Megegyező betűkkel szoktuk jelölni az összecsengő sorokat. Ezt a jelzést nevezzük R.-nek. A páros rím képlete pl.: a a b b, a keresztrímé: a b a b; az ölelkezőé: a b b a; a visszatérőé a a b a. A nem rímelő sorokat x-szel

jelöljük. A félrímes strófa képlete pl. : x a x a.

Rinckhart, *Martin*, német író, *1586. †1649. Nagy drámaciklusban készült feldolgozni a reformáció egész történetét (*die gantze Historiam Reformationis Evangelico-Lutheranae Comoedienweise*), de a tervezett hét drámából csak három jelent meg: egy alexandrinusokban írt negyediknek csak töredékét ismerjük. Vallásos dalai közül leghíresebb az augsburgi hitvallás százéves fordulójára (1630) írt s ma is énekelt : *Nun danket alle Gott.* — V. ö. E. Michael : *R. als Dramatiker* (1894) ; W. Büchting : *R.* (1903) ; E. Schmidt : *Der christliche Ritter* (Charakteristiken, II. 2 kiad. 1902).

Rinuccini (ejtsd: -csini), *Ottavio*, *1564. †1621. Nem annyira mint költő, hanem mint a modern operának első mestere említésre méltó. 1598. *Dafne* címen mitológiai drámát írt, melyhez a zenei kíséretet Jacopo *Peri* olasz zenész komponálta. 1599 januárjában Jacopo Corsi gróf házában nagyon egyszerű és primitív színpadi apparátussal előadták az első operát. R. később más drámákat is írt : 1600. Maria dei Medicinek IV. Henrik francia királlyal történt házassága alkalmával előadták az *Euridice* című művét, melyhez szintén *Peri* írta a kísérő zenét. 1608. *Ariadne* c. drámáját adták elő, melyhez Claudio *Monteverde* (†1649.) szerezte a zenét. *Widmar.*

Rip van Winkle, Irving novellájának hőse, aki felesége elől menekülve a Kaakhill hegyekbe jut, aztán 20 évi álom után visszatér otthonába és új életet talál.

Risorgimento = fellendülés ; az olasz irodalmi élet feléledésének kora a XVII. sz. szellemi leszegényedése után ; kb. 1750-től 1850-ig számítják.

Rispetto, olasz szerelmi (nép)dal, amelynek a műköltészetben is sok művelője volt. A toscanai R.-t a *ripresa* jellemzi : a kis dalban kifejezett gondolat rövid ismétlése 1—2 sorban, más szavakkal.

Rist, *Johann*, német költő, *1607. †1667. Formáiban, motivumaiban Opitz tanítványa s csak lassankint távolodik el tőle. Legszebb dalait franciából fordítja. — Világi lírája (*Musa Teutonica*, 1634 ; *Poet. Lustgarten*, 1638; *Des Daphnis aus Cymbrien Galathee*, 1642 ; *Florabella*, 1644 ; stb.) egyik szimptomája annak az alnémet területen meginduló kijózanító folyamatnak, amelyből fény, pompa, szellemesség, dekoratív velejáróitól megfosztva, polgáribb formában kerül ki minden barok elem. Legérettebbek németalföldi szabású lírai életképei, miknek technikájával jobban megfér a racionalizálás. A barok élménynek és formanyelvnek hasonló tompítását, elpolgáriasodását látni vallásos költészetében, anekdotikus-gáláns prózájában, allegórikus drámáiban (*Das Friedewünschende Teutschland*, 1647 ; *Das Friedejauchzende T.*, 1653 ; rövid. újra k. H. Stümcke). Elvbarátait külön költőtársaságban (*Elbschwanorden*) egyesíti. V. ö. W. Krabbe : *J. R. u. d. well. Lied.* (1910) ; O. Kern : *J. R. als w. Lyriker* (1919) ; G. Müller : *Gesch. d. d. Liedes* (1925).

Ritchie, *Anne Isabella Lady*, angol író, *Thackeray*, a nagy regényíró legidősebb leánya, *1837. †1919. Elbeszélő művei : *Old Kensington, The Story of Elisabeth, The Village on the Cliff.* Jelesek apja műveihez írt bevezető tanulmányai és *Madame de Sévigné* c. írói arcképe.

R., *Leitch*, angol regényíró, *1800. †1865. Legjobbak : *Wearyfoot Common. The Robber of the Rhine, The Magician.*

Ritmus. Eredeti jelentése hullámzás, folyás. A versben megnyilatkozó kellemes hullámzást nevezzük R.-nak. A magyaros versben a hangsúlyos és hangsúlytalan, az időmértékesben a hosszú és rövid szótagok szabályos váltakozása okozza. A próza szabadabb, meghatározhatatlan, de egyes íróknál erősen érezhető R.-át *numerus*-nak nevezzük.

Ritoók *Emma*, írónő, *1868. Nagyvárad. Miután Budapesten, Lipcsében és Párizsban elvégezte egyetemi tanulmányait, bölcsészetdoktori oklevelet szerezve, tevékeny munkása lett irodalmunknak. Több tanulmányt írt (*A természettudományi irány a szépirodalomban, Arany János elmélete az eposzról, Zur Analyse der ästhetischen Wirkung, Das Hässliche in der Kunst*, stb.), továbbá elbeszéléseket és regényeket. Elsők között volt, akik az északi irodalommal fordítás útján megismertették közönségünket. *Kielland, Jacobsen, Björnson, Lie* és *Hamsun* műveiből sokat és jól fordított. Eredeti művei közül az *Egyenes úton egyedül*, az *Uj Idők* regénypályázatát nyerte meg. A *Szellem halandorai* c. kétkötetes regénye a modern intellektuellek világába vezet, a forradalmak előtti idők egyik legkitűnőbb korrajza. Értékesek novellái (*Négyen a tűz körül*).

Rîuleţ, *Constantin*, román modern író. Egy kötetnyi elbeszélését *Keresztúri* Sándor fordította magyarra. Egyik izgalmas drámáját (*A hercegnő fürdője*) szintén lefordították.

Rivière (ejtsd : rivieer), *Jacques*, francia regényíró és essayista, *1886. †1925. Évekig volt a *Nouvelle Revue Française* titkárja, majd 1919-től szerkesztője. A német hadifogság alatt szerzett betegségében fiatalon halt meg. R. finom analitikus úgy is, mint regényíró, úgy is mint essayista. Egyetlen regénye, az *Aimée*, jelentéktelen. Sokkal komolyabb súllyal bírnak *Études* címen összegyűjtött essayi modern irodalomról, zenéről, képzőművészetről. Érdekes a német szellemről írt tanulmánya (*L'Allemand*), melyben hadifogságának emlékeit foglalta össze. Nagy bámulója és harcos híve volt *Proust* művészetének, amelyről egyik legszebb és legmélyebb tanulmányát írta. *Kállay.*

Rivoire (ejtsd : rivoár), *André*, francia drámaíró, kritikus és lírai költő. *1872. Finom lírai alaphangú verses drámákat ír. Hatásos darabjai : *Il était une bergère, Le bon roi Dagobert, Roger Bontemps.* Rímes alexandrinusokban dolgozta át

*Shakespeare*Romeo és Júliáját. Mint lirikus Sully Prudhomme tanítványa, a szív meghitt érzéseinek költője. Verskötetei: *Le songe de l'amour, Le chemin de l'oubli* és *Poèmes d'amour*. Jelenleg a Temps drámai kritikusa.

Robert *de Borron*, középkori francia költő. A XII. sz. végén vagy a XIII. elején írta *Roman du Saint Graal* c. művét, amelyből csak Arimathiai József története és Merlin történetének kezdete maradt fenn. R., ugyanúgy, mint *Chrétien de Troyes* (l. ott) félbemaradt *Perceval*-jának névtelen folytatója, a Graalt annak az edénynek tekinti, amelybe Arimathiai József felfogta a megfeszített Jézus vérét.

Roberts, *Charles George Douglas*, *1860., kanadai költő. Versei: *Orion, Book of the Rose*, stb. Regényei: *Haunters of the Silences*, stb.

Robertson, *John Mackinnon*, angol író, *1856. Számos irodalomtörténeti tanulmányt írt.

R., *Ed. Graham*, angol drámaíró, *1867. Drámái közt legjobb az *Old Chiddingfold*.

R., *Thomas William*, angol drámaíró, *1829. †1871. Igen népszerűek voltak: *David Garrick* és *Society*.

Robert-Tornov, *Ernst Friedrich Ludwig*, *1778. †1832., családi nevén Markus *Levin*, Rahel L. öccse, német író. Filozófiával foglalkozott, majd diplomata lett s közben drámákat írt, melyekben erősen szembefordul a romantikával s politikai és társadalmi kérdéseket is bolygat. Első verskötete: *Kämpfe der Zeit* egészen jungdeutsch címet visel. Főbb művei: *Die Macht der Verhältnisse, Die Tochter Jephtas* tragédiák; *Blind und lahm, Kassius und Phantasus, Die Ueberbildeten* (Molière után), *Staberl in höheren Sphären, Neue Proberolle, Ein Schicksalstag in Spanien* vígjátékok és *Gedichte*. Róla l. W. *Haage: L. u. Friederike R.*

Robespierre (ejtsd: robszpierr), *Isidore-Maximilien de*, *1758, kivégezték 1794. A francia forradalom egyik vezéralakja és nagy szónoka. Műveinek és szónoklatainak két kiadása folyik *(Barbier-Vellay* és *Desprez-Lesueur)*.

Robin Hood (ejtsd: -húd), az ó-angol népballadák főhőse, számkivetett nemes úr, a szegények és elnyomottak védelmezője. A XVIII. sz.-ban *Percy* adta ki a köréje csoportosuló skót népballadákat. Szerepel W. *Scott: Ivanhoe* c. regényében is.

Robins, *Elizabeth*, amerikai írónő, *1865. Híres színésznő, még nagyobb sikereket ért el, mint regényíró. Legjobbak az átörökléssel foglalkozó *Open Question*, a gyűlölet regénye *The Magnetic North*, egyenlőtlen társadalmi osztályok harca *A Dark Lantern*, a leánykereskedelemről szól *Where are you going to? Votes for women* c. darabjának nagy sikere volt.

Roccatagliata. (ejtsd: rokkatalyiata), *Ceccardi- Ceccardo*, *1871. †1919. Olasz költő. A kritikusok az utolsó romantikusok közé sorozzák, azonban *Sonetti e Poemi* c. verseskötetében sokszor egészen modern hangokat éreztet, s minden sorából árad egész lelkülete, amelyet teljesen a költészetnek áldozott. Nyugtalan, kóbor életet folytatott.

Rod, *Edouard*, francia regényíró, *1857. †1910. Egyideig tanár volt a genfi egyetemen. Kezdetben *Zola* hű tanítványa volt és a naturalizmus szellemében írta regényeit *(Palmyre Veulard, Tatiana Leiloff, Côte à côte)*. Később szakított a naturalizmussal és Bergson hatása alatt intuitivista lett. Ebben a korszakban írt regényeit *(La course à mort, Le sens de la vie, Névrosée) Schopenhauer* pesszimizmusa hatja át.

Roda Roda, *Alexander*, *1872., a szlavóniai Zdencipusztán, német humorisztikus író. Bőségesen ömlő, de nem valami magasrendű és nem egészen kifogástalan humora igen népszerűvé tette elbeszéléseit. Írt vígjátékokat is; ezek közül nálunk is sikert aratott a *C. Rösslerrel* együtt írt *Feldherrnhügel* (Csákó és kalap). *Welthumor* címen hatkötetes anekdótakincset adott ki. R. humorának igazi területe az adoma és a szójáték.

Rode, *Helge*, dán író és költő, *1870. Sven Langeval együtt a modern dán dráma megalapítójának számít. Elmélyedő gondolkodó és a szépség lelkes apostola. Nagy problémája az élet, annak öröme, fájdalma, gondja és félelme. Első könyve, az *Erő* 1891. jelent meg, ezt követte első verskötete, a *Fehér virágok*. Legértékesebb és legszebb *Ariel* c. kötete. Színművei közül legnagyobb hírre a *Királyfiak, Stefan Berg háza* és a *Menekülés* tettek szert. Prózakötetei közül *Az utazó* és *Itália* a legkiválóbbak. Mint kritikus is működik.

Rodenbach, *Georges*, *1852. †1898., költő, zsurnaliszta és regényíró. Belgiumból ifjú korában Párizsba költözött és itt a szimbolista csoporthoz csatlakozott, de lélekben megmaradt belgának és költeményei, regényei híven fejezik ki szülőföldjének békéjét, csöndjét, agonizáló szomorúságát. Reprezentáns verskötetei: *Les tristesses, La jeunesse blanche, Le règne du silence*. Regényei közül ma is igen olvasottak a *Bruges la morte, La vocation, Le carillonneur* s a *Rouet des brumes*, mely posthumusan kiadott novelláit tartalmazza.

Rodenberg, *Julius*, családi nevén *Levy*, *1831. †1914., német író. Fontos szerkesztői működése, különösen a *Deutsche Rundschau* élén, melyet 1874. alapított s igen előkelő irodalmi szellemmel töltött meg.

Rodriguez, *de la Càmara (v. del Padrón), Juan*, spanyol költő, †1450., az utolsó troubadour. Mozgalmas szerelmi életének tükre *El siervo de amor* (A szerelem rabszolgája).

Rodziewicz, *Marya*, litván származású, lengyel regényírónő, *1864.; termékenységével *Marlittra* emlékeztet. Hazájában nagy népszerűségnek örvend. Regényeinek háttere rendesen az erdős, mocsaras »Poleszje«, legjobb művének a *Dewajtio*-t

tartják. R. a nők egyenjogusításának lelkes harcosa. Magyarul megjelentek: *Anima vilis*: a *Byli i Beda* (Lengyel sors; ford. *Tomcsányi* János, Bp. 1922.) stb.

Rogerius. A XIII. században élt. Előbb váradi kanonok, majd spalatói érsek. Ez az olasz eredetű pap végigélte a tatárjárás borzalmait és *Carmen miserabile* c. latin munkájában írta le tapasztalatait.

Rohde, *Ervin*, német filológus, *1845. Hamburgban, †1898., mint a heidelbergi egyetem professzora. Igen finom műveket írt a görög vallásról — *Psyche* (8. kiad. 1921) — és a görög regényről *(Der griechische Roman*, 3. kiad. 1914). Nevét Nietzschével való ifjúkori barátsága tette ismertté. Levelezésük N. iratai között van kiadva *(Nietzsches Briefe*, II. kötet).

Roheim *Géza*, etnografus, *1891. A néprajz tudományának nagykulturájú és széleslátókörű művelője. A néphit és népszokások magyarázatában freudista álláspontot foglal el. Számtalan kisebb-nagyobb tanulmánya jelent meg e problémakörből magyar és idegen szakfolyóiratokban. Önálló kötetei: *Sárkányok és sárkányölő hősök* (1911); *Adalékok a magyar néphithez* (1913); *A varázserő fogalmának eredete* (1914); *A kazár nagyfejedelem és a turul monda* (1917); *Spiegelzauber* (1919); *Adalékok a magyar néphithez* (második sorozat, 1920); *Das Selbst* (1921); *Primitive Man and Environment* (1921); *Australian Totemism* (1924). 1921. nemzetközi pályadíjat nyert, mint a szellemi tudományokra alkalmazott pszichoanalizis köréből való legjobb munka szerzője. Sajtó alatt van a magyar néphitről és népszokásokról szóló összefoglaló műve.

Rohonyi *Gyula*, *1852. †1920., államtitkár, majd Bosznia tartományi főnökhelyettese. Fontosabb művei: *A honfoglalás története*; *A felségjogok és nemzeti törekvések a hadsereg ügyében*. Számos szerb költeményt fordított.

Rojas, l. *Celestina*.

Rojas-Zorilla, *Don Francisco de*, spanyol drámaíró, †1661., Calderón iskolájához tartozik. Főmunkája: *Del Rey abajo nunguno* (A királytól lefelé senki...): a spanyol drámákban igen gyakori problémát, a becsület és királyhűség konfliktusát tárgyalja. Sok kritikus a legjobb spanyol színművek közé sorozza.

Róka-regény. *(Roman de Renard.)* A francia R. közvetlen elődei: a X. századból származó *Ecbasis captivi*, egy kolostorból megszökött s oda visszatért barátnak allegórikus állatnevek mögé bujtatott története; a XII. sz. közepén keletkezett, ugyancsak latinnyelvű *Ysengrimus*, amely emberi neveket ad az állatoknak és szatirikus célzata van. A R. különböző »ágai« (branches) függetlenek egymástól, néha ismétlik vagy cáfolják egymást. A XII. sz. utolsó negyedében keletkezik a R. legnagyobb része; de népszerűsége oly nagy, hogy a XIII. sz. első felében még néhány »ág« és több, a R.-nyel lazább összefüggésben álló történet születik meg *(Couronnement de Renard, Renard le Nouvel, Renard le Contrefait)* — ez utóbbi már a XIV. sz elején. Mindezek közül alig néhánynak szerzőjét ismerjük. A 8 szótagos, rímes versekben folyó történetek nem mind egyforma értékűek s nem is ragaszkodnak egyformán a fikcióhoz. Különösen a legrégibb ágakban sok az állatvilág eleven megfigyeléséről tanuskodó, frisshumorú részlet; később egyre világosabb az emberi jellemvonásokra, a fennálló társadalmi viszonyokra való szatirikus utalás, s az állatmese külsőségei is háttérbe szorulnak. A királyság, az udvar, a nemesség, a papság, — különösen a szerzetesek, — sorra megkapják a magukét. Az emberi jellemvonások közt különösen a hipokrizis ostorozására ad jó alkalmakat a R. meséje. A R. óriási világirod. pályafutásának csucsa Goethe *Reineke Fuchs*-a.

Rokokó, az irodalomban ugyanazt jelenti, amit a képzőművészetben: a formák játékos túltengését, könnyed cifraságát, a tartalom felszinességét, a facsaros elmésskedés, a kacér erótika kedvelését. A XVIII. sz. végének legjellemzőbb irodalmi R. termékei: az opera-, tündér- és pásztorjátékszövegek *(Favart, Metastasio, Schikaneder)*, a »poésies légères« (amelyek közül ma már csak *Voltaire* egyes apróságai élnek) s az idill-költészet *(Gessner)*, amely egyben a túlfinomodott városi embernek Rousseau hatásától is támogatott természet-sóvárgását is kifejezi. Kedves műfaja még a R.-nak az eposz-travesztia *(Blumauer)* és a kómikus eposz *(Pope, Csokonai)*.

A magyar társadalom messzejárt attól a túlfinomodástól, amely a R. művészetét és költészetét létrehozta; annál érdekesebb megfigyelni ennek az importált stílusnak keveredését a rusztikusan egészséges magyar élettel. A keveredés épen ott történt meg, ahol ez az élet a legrusztikusabb volt: Debrecenben. A *debreceni iskola* rímjátékai, egy magánhangzóval írott versei stb. telivér R.-cifraságok. A R. finom erótikája, kétértelműségei Debrecenben is megszólalnak, de disznótorok vendégeinek mulattatására áthangolva.

Csokonai a Debrecenbe szakadt R. halhatatlan művésze. A Rím-Kovács-féle játékok nála tudatos formaművészetté mélyülnek. A R. mestereit fordítja *(Metastasio, Gessner* stb.) és utánozza *(Pope)*; — a *Dorottyá*-ban és a *Lilla*-dalokban sokszor megszólal a R. erótikája, a R.-metszetek csintalan képeit sokszor foglalja szóba: de mindezt bizonyos méltósággal cselekszi, amelyen megérzenek a kollégiumi nevelés hagyományai s megérzik az is, hogy úri pártfogói csak bizonyos határig értik a tréfát. Csokonai költészetében új, magyar, egyéni színt kap a R. *Benedek.*

Roland-ének, l. *Chanson de Roland*.

Rolland (ejtsd: rolaan), *Romain*, francia regényíró, drámaíró és essayista, *1866. Clamecy-ben. Az École normale növendéke volt. Ennek elvégzése után Rómában zeneesztétikai és művészettörténeti tanulmányokkal foglalkozott. Visszatérve Párizsba, az *École normale*-on lett a művészettörténelem tanára majd neki állítják fel

először a *Sorbonne*-on a zenetörténeti tanszéket. Rómában ismerkedett meg Malwida von *Meysenbug*-gal, *Wagner*, *Liszt*, *Nietzsche* szabadgondolkodó barátnőjével, akinek befolyása és ösztönzése nagy hatással van a fiatal íróra. Nagy hatással volt rá *Jaurès* is, akivel együtt megalapította a *Théâtre du peuple*-t, ahol munkások számára adtak elő a szokott sablóntól eltérő drámákat. A vállalkozás megbukott és R. állását is elvesztette szocialista hitvallása miatt. Ekkor visszavonult és csak akkor hallatott ismét magáról, midőn az Akadémia nagydíját neki ítélte. 1914. Jaurès meggyilkolása után elhagyta Párizst. Azóta Svájcban lakik s az emberi szolidaritás nemes, nagy ügyének szolgálatában áll. 1918. megkapta a Nobel-díjat s azóta úgy tekintenek rá, mint Európa lelkiismeretére, aki mindig felemeli tiltakozó szavát, valahányszor valami nagy emberi igazságtalanság történik. R. egyénisége inkább európai, mint francia. Nevét *Michel-Angelo*-ról, *Beethoven*-ről, *Tolsztoj*-ról írt gyönyörű essayi, zeneesztétikai és művészeti tanulmányai még népszerűbbé tették, mint regényei. Minden művét magasztos emberszeretet, a humanitárius érzésnek szinte rajongásig túlhajtott vallásossága lengi be. Főműve a *Jean-Christophe*, 10 kötetben írja meg egy német származású zenei lángelme kissé kusza történetét. Ez a zenész Párizst választja második hazájának s miközben nagy álmát hajszolja, a legkülönbözőbb miliőkbe kerül és alkalmas keretet ad az írónak, hogy az egykorú eszmékről és problémákról elmondja véleményét. Többi regényei is: a *Clerambault*, a *L'âme enchantée* két része, a *Colas Breugnon*, és a *Pierre et Luce* tulajdonképen mind az író egy-egy eszméjének hordozója. Inkább könyvdráma annak a ciklusának csaknem minden darabja is, amelyben a francia forradalom nagy színpadi eposzát írja s amelynek legnagyobb és legsikerültebb, színpadon is hatásos részei eddig: *Danton*, *A farkasok* és a *Szerelem és Halál játéka*. Egy másik drámai ciklusa *Les tragédies de la foi*. A világháború kegyetlen szatirája a *Liluli*. Nagyon népszerű *Gandhi*-ról, az indus szabadsághős életéről és tanításáról szóló könyve is. Az idén az egész európai íróvilág nagy bensőséggel ünnepelte meg 60-ik születésnapját. Róla: Stefan Zweig (magyarul is); *Grautoff*; *R. R. Almanach* (1926), *Benedek* M.: Irod. miniatürök I. és Clerambault bev. stb. Magyarul majdnem minden műve megjelent. *Kállay.*

Rollett, *Hermann Heinrich*, *1819. †1904., német költő, Lenau körének tagja. Kezdetben harcos politikai költeményeket írt (*Frühlingsboten aus Österreich*, *Kampflieder*, *Metternich*, 1848) és drámákat, melyekben szintén érezhető a demokratikus tendencia (pl. *Thomas Münzer*), későbbi költeményei és elbeszélései kevéssé jelentősek.

Rollinat, *Maurice*, francia lirikus, *1846. †1903. A Parnasse köréhez tartozott. Később *Baudelaire* hatása alá került s költeményeiben a borzalmast, az iszonyút, a téboly szélén álló lelkiállapotot hajszolja. *Les névroses* és *L'Abîme* c. verskötetei csakhamar népszerűvé lettek.

Római irodalom, lásd: *latin irodalom.*

Romains (ejtsd: romeen), *Jules*, eredeti nevén Louis *Farigoule*, francia lirikus, elbeszélő drámaíró, *1885. Az École normale volt növendéke, a »Clarté« alapító tagja s az unanimista irány vezére. Versköteteiben (*La vie unanime*, *Odes et prières*, *Europe*, *Ode gênoise*) *Bergson* és *Durkheim* filozófiájának hatása alatt a kollektív életet és érzéseket énekli. Regényeiben és drámáiban ez a lirizmus keveredik valami különös, fanyar humorral. Regényei közül említésre méltók: *Mort de quelqu'un*, *Les copains*, *Lucienne*, *Le bourg régénéré*, *Donogoo-Touka*. Drámái közül csak kettő ért el nagyobb sikert: a *Cromedeyre-le-vieil* és a *Knock*, amely egészen molière-i szellemben viszi színpadra a képzelt beteg témájának szellemes inverzióját. A darabot, mely Párizsban néhány száz előadást ért meg, nálunk is bemutatták. *Kállay.*

Roman de la Rose (*a rózsa regénye*), allegorikus francia tanítóköltemény a XIII. századból. Első részét (kb. 4000 sor) *Guillaume de Lorris* írta 1225—40 közt; második részét, amelynek szelleme már egészen más, a század utolsó harmadában írta *Jean de Meung* (ez kb. 18.000 sor). *Guillaume* műve álom alakjában elbeszélt szerelmi történet. Minthogy Guillaume költeménye nem juttatja el hősét a Rózsa boldog bírásáig: *Jean de Meung* (tkp. J. *Clopinel* v. *Chopinel*) töredéknek tekinti és be akarja fejezni a roppantul népszerű művet. A polgári költő, vagy inkább: tudós, távol áll elődjének lovagi-udvari szellemétől. Sok minden van, ami jobban érdekli őt, mint a szerelem. Az allegórikus alakok hosszú és zavaros harcai csak ürügyek tudós beszélgetések folytatására, a legkülönbözőbb tárgyakról, természetről, tudományokról, az emberiség multjáról, a tulajdon keletkezéséről, az emberek kormányzásáról — szerelemről, öregségről, barátságról, könyörületességről ... A mű főcélja ezeknek az értekezéseknek elhelyezése. *Jean de Meung* felvilágosodott, illuziótlan polgári gondolkozása revelálódik bennük. Műve soká népszerű volt, inkább »filozófiája«, mint költészete révén, még a XVI. században is kiadták. *Benedek.*

Romámc. Az elbeszélő költészetnek a déli népeknél kifejlődött faja. Előadása szélesebb, világosabb, mint a balladáé, tárgya derűsebb. (Cid-románcok. — Arany: A méh románca.)

Romancero, spanyol néprománcok gyűjteménye, melyből főképen a XVI. sz. óta többféle forog közkézen. Legnevezetesebbek az *Amberes* féle (1545), a *Romancero General* (1600), *Primavera y flor los mejores romances* (1621), *Silva de Romances* (1815), az *Ochoa*-féle *Terozo de los Romanceros* (1840) és a *Menéndez y Pelayo*-féle gyűjtemény (1899—1906). A román-

cok tárgyuk szerint vannak csoportosítva: Lovagi és nemzeti történeti (köztük a híres *Cid-)* románcok, arab (mór) románcok, népies költemények és műdalok.

Román irodalom. Általában három korszakra szokták osztani:

I. A régi korszak a latinos iskola keletkezéséig (1780);

II. Az újabb korszak a Junimea és Román Akadémia megalakulásáig (1866);

III. A legújabb korszak napjainkig.

A három korszak mérlegét adva, kimondhatjuk, hogy leggazdagabb a lírai termés. Kevésbé gazdag az epika. A dráma és a regény most van kialakulóban, erős fejlődésben. A líra különben a román népköltészetnek is leggazdagabb ere.

A régibb kor nagyon jelentékeny részét a bizánci-szláv kultúrhatás irányítja a vallási, irodalmi, társadalmi és művészi élet minden vonatkozásában. Az egyház és az állam hivatalos nyelve jól be az 1600-as évekig az u. n. közép-bulgár nyelv volt. Egyházi könyvek mellett egy irodalmi jellegű művet is termelt ez a kor: a XVI. sz. elején (1512—1521) uralkodott Basarab Neagoe havasalföldi fejedelemnek fiához írott szláv nyelvű intelmeit, amelyekben a különböző bizánci írókból kompilált részek meleg lírizmusban olvadnak fel.

Az első román szövegek is vallásos fordítások. Általában huszita (némelyek katolikus) hatásra vezetik őket vissza. Keletkezési helyüket Erdélybe (a Marostól északra, Bihar v. Mármaros vidékére) teszik, keletkezési idejüket meg a XV. sz. második felébe. Lelő helyéről, a bukovinai Voronet községről (ahol 1871. megtalálták) »Voronet-i Kódexnek« (»Codicile Voronetean«) nevezik az első román szövegeket tartalmazó kéziratos gyűjteményt. Nyugatról jött a második nevezetes lökés is: a hitújítás. 1544. a nagyszebeni szászok cirill-betűs román fordításban adták ki Luther kis kátéját. Ez az első románul nyomtatott könyv. Korunkra egyetlen példánya sem maradt. 1559—1583 közt nyomtatott Brassóban cirill-betűs román és szláv könyveket egy Havasalföldről odahívott v. menekült pap: Coresi Diaconul. A luteránus szászságnak ezt a román egyházirodalmi (térítői, mások szerint csak üzleti jellegű) tevékenységét a ref. magyarság is korán átvette. Forró Miklós ref. székely főúr Coresivel nyomatott Brassóban (1564) egy román egyházi könyvet, a maga költségén (némelyek szerint a fordítás is az ő műve). *Szegedi* Gergely énekes könyvét 1570 tájt latin betűkkel román fordításban is kinyomták. Ez az első latin betűs román könyv. 1582. Szászvároson jelent meg egy nagy román nyelvű fóliáns Geszthy Ferenc főúr költségén: a szászvárosi Ó-Szövetség (»Palia de la Orăștie«) a neve, de csak Mózes két első könyvét adja *Heltai* Gáspár magyar fordítása nyomán. Ebben az időben az apokrif egyházi irodalmi termékek másolása is foglalkoztatja az erdélyi román falusi papságot. Igy pld. Felvinc községben (Mohács községben) Gergely-pap másolt le 1580—1619 közt több ilyen szöveget. (Könyvébe cirill betűkkel egy magyar miatyánkot is beírt). Bethlen Gábor az egész Bibliát lefordíttatta románra. A kézirat azonban nem került sajtó alá. Valahol ma is lappang. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem költségén jelent meg (1648) Gyulafehérvárt a teljes Uj-Szövetség románul: *Noul Testament din Bălgrad* (B. Gyulafehérvár szlávos román neve). 1640. ugyancsak Rákóczi alatt jelent meg egy román nyelvű kálvinista káté *(Catechismul Calvinesc)*, amelyre *Varlaam* moldvai érsek öt év mulva egy hitvitázó jellegű választ nyomatott. II. Rákóczi és Apafi alatt is több román könyv jelenik meg Erdélyben.

De a XVII. sz. folyamán a két szomszédos román fejedelemségben is találkozunk nevezetes irodalmi jelenségekkel. *Varlaam* és (az idegen származású) *Dosofteiu* moldvai érsekek nagyobb egyházi könyveket adnak ki románul. Dosofteiu műve a verses, román zsoltáros könyv is (1673), az első komoly román verselési kísérlet. Havasalföldön pedig (1688) megjelenik az első teljes román bibliafordítás Serban Cantacuzino fejedelem költségén. Ez a bibliafordítás lett a román irodalmi nyelv alapja és fejlődésének kiinduló pontja. De a XVII. sz. ezenkívül még arról is nevezetes, hogy ekkor jelenik meg, bizánci és olasz források nyomán, az első három román törvénykönyv (1640, 1646, 1652) és az előző szláv nyelvű krónikák után végre megszületik a román nyelvű krónikairodalom is. Ennek a felvirágzása az egymás műveit időrendben folytató *Ureche*, M. *Costin* és *Neculce* nevű krónikások nevéhez fűződik. *Cantemir* D. tudós írásait a külföld is megismerte.

1700 táján az erdélyi románság egy része vallásilag Rómával egyesült, g. kat. lett. Ez a lépés nagy és nevezetes fejlődési lehetőségeket nyitott meg a román szellemi életben. A románság a Rómában, Bécsben és Nagyszombatban tanuló g. kat. teológusok révén megismerkedett a Nyugat szellemi irányaival és Balázsfalva a XVIII. sz. dereka óta a román szellemi életnek egyik munkás központja lett.

A moldvai krónikások, meg a Cantemir D. írásaiban feltünő latin eredet eszméje lett az újabb román szellemi élet és törekvések vezéreszméje; csakhogy ennek elterjesztése és kidolgozása az ú. n. latinos irányt v. iskolát megalapító g. kat. papok: *Micu-Klein*, *Sinkai* és *Maior* nevéhez fűződik. A latinos iskola elvei korán átkerültek a román vajdaságokba is. Az ú. n. latinos triász tagjai a pesti m. kir. egyetemi nyomda hivatalnokai is voltak. Műveik egy részét is ott nyomtatták. Az említett nyomdából kikerülő román naptárak abban az időben művelődési szükségletet elégítettek ki a román fejedelemségekben.

Az 1700-as évek legelején Havasalföld még nevezetes irányító szerepet játszik az egész g. kel. vallású Kelet szellemi élete-

ben. A g. kel. szír, arab stb. püspökök Brâncoveanu Constantin fejedelem (1688—1714) udvarában találnak otthont s itt nyomtatnak híveik számára szír, arab stb. nyelvű egyházi könyveket.

A latinos iskola tanításait *Lazăr* (1779—1823) honosította meg Havasalföldön. A kolozsvári piaristáknak ez a tanítványa nyitotta meg (1818) Bucureştiben az első román nyelvű közép- és főiskolát, amelyet ő a Kolozsvárt látott minta és keretek szerint igyekezett megszervezni. Moldvába pedig azok a tanult erdélyi román ifjak vitték be a latinos iskola elveit, akiket (1820) Bánffy György kormányzó engedélyével Asachi tanárokul vitt Moldvába. A sokoldalú *Asachi* (1787—1869) szervezte meg a moldvai román színügyet, újságírást és iskolázást. Havasalföldön ugyanezt tette J. H. *Rădulescu*, Lazăr volt tanítványa.

Asachi kezéből *Kogălniceanu* Mihály vette ki a moldvai román irodalmi és szellemi élet irányítását. Folyóirataival nevezetes szerepet játszott korában. A moldvai s később a havasalföldi krónikák kiadásával a régi hagyományos történelmi, krónikás szellemet is újra beállította a román szellemi életbe. Kogălniceanu volt egyszersmind a román irodalom első kritikai szellemű írója. A korán elhalt *Russo* (1819—1859) nemcsak egészséges kritikai elveket hangoztatott, hanem a népköltészeti termékek szépségét is észrevette s határozottan szembeszállt a latinos iskola túlzásaival is. *Negruzzi* a francia romantikusok hatása alatt állott s még 1840. megírta a mindmáig legjobb román történelmi novellát. Havasalföldön ugyanakkor *Odobescu* prózája tűnt fel. *Alexandrescu* (1812—1885) a francia romantikus hatás egyik legkiválóbb költője. *Alecsandri* 1848—1866 közt a román költészet királya, jeles lírikus. Epikus versei és drámái is a román irodalom java termékei közé tartoznak. A XIX. sz. derekán a két román fejedelemség Románia néven egyesült (1859). A következő évben a Nyugattal való szellemi érintkezés meggyorsítása végett hivatalosan is elrendelik a latin betűs írást. 1861. megalakult az erdélyi románok *Astra*-ja, 1866. pedig a Román Akadémiai Társaság, amely hamarosan Román Akadémiává fejlődött.

Ebben az időtájban alakult meg a iasi-i *Junimea* is, amely *Maiorescu* T. vezetése alatt egészséges kritikai szellemet honosított meg a román irodalomban. A Junimea tagjai voltak a legkiválóbb román költők és írók: *Eminescu* (1850—1889), az európai hírű költő; *Creangă*, a legnépiesebb román elbeszélő; *Slavici*, az erdélyi népélet eredeti elbeszélője stb. A Junimea ellenfele volt az enciklopédikus tudású *Hajdău* és a román szimbolista költészetet megalapító H. *Macedonski* (1854—1920).

Erdélyben az első igazi elbeszélő *Slavici* volt (1848—1925), aki szakított a latinos irány nyelvi túlzásaival. A régi Romániába való költözése után a bánáti születésű *Popovici Bănăţeanul* vette át az erdélyi román próza irányítását; az ő korai elhunyta óta *Agârbiceanu* napjaink legjobb erdélyi román elbeszélője. *Isac* Emil (Ady barátja) az erdélyi román irodalomban is otthonossá tette a szimbolista irányt.

Eminescu halála után a műveiből kiáradó pesszimizmus valósággal divat lett a román költészetben. Ennek az egészségtelen Eminescu-áramlatnak vetett véget *Vlahuţă* (1858—1919). Az erdélyi származású *Coşbuc* (1866—1918) az erdélyi falvak egészséges életkedvét és nyelvi erejét vitte be a román költészetbe és megteremtette a művészi román balladát. *Caragiale* a román társadalmi vígjátékot virágoztatta fel. A szintén erdélyi származású *Josif* (1875—1913) és *Goga* a modern román költészet legjobb képviselői a korán elhalt *Cernával* és *Anghel*-lel együtt.

A XX. sz. küszöbén élénk harcot vívtak a különböző irodalmi irányok. Ezek közül a legnevezetesebb a *Jorga*-féle népies-nemzeti irány, amelynek közlönye a »Semănătorul« (A Magvető) c. folyóirat volt. (Ennek a folytatása napjainkban a Neamul Românesc Literar, mely az erdélyi magyar elbeszélőket is szokta ismertetni *Bitay* Á. fordításában.) A »semănătorism« egészséges, friss szellemmel töltötte meg napjaink román irodalmi életét s hiába szervezkedtek ellene a szocialista és internacionalista világnézetűek Galaţiban, a szimbolisták Densuşianu O. vezetése alatt, és mások Drnugomirescu Mihály körül. Még legtartósabb iránynak a iasi-i »Viaţa Românească« folyóirat mérsékelt szocialista törekvése bizonyult a »semănătorism« ellenfelei közül. A Semănătorul-lal egyidejűleg és hasonló célkitűzéssel alapították meg a Budapesten tanuló román egyetemi hallgatók és írók a Luceafarul (Hajnalcsillag) c. folyóiratot Goga vezetése alatt, aki többek között Petőfi és Madách-fordításokat közölt benne.

A világháború után nehéz összefoglaló képet adni a román irodalomról. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a legkülönbözőbb modern irányok és törekvések a legtarkább összevisszaságban gomolyognak s gyors egymásutánban tűntek fel és szűntek meg a legkülönbözőbb irányú folyóiratok. A már említetteken kívül napjaink román költészetében a legismertebb nevek: a tradicionista és neo-klasszicista Nichifor *Crainic*; a szimbolizmus és a többi modern irányzatok széles skáláján elhelyezkedő Jon *Minulescu*, *Eftimiu*, C. *Pavelescu*, T. *Arghezi*, *Bacovia*, M. *Codreanu*, O. *Densuşianu*, *Blaga*, *Baltazar* stb. (Verseikből magyarra fordítottak: *Keresztúry* Sándor, Nagyvárad, 1922. és *Fekete* Tivadar: *Szerelmes kert*, Arad, 1924.) A modern magyar költőkből Justin *Ilieşiu* — *1900. Naszód vidékén — fordított egy kötetnyit: *Laura* címen, Nagyvárad, 1922. Ilieşiu 22 modern magyar költő 64 versét tolmácsolta ebben a kötetben románul.

Napjaink román prózájának még *Delavrancea*, *Sadoveanu*, *Brătescu-Voineşti*,

C. *Petrescu, Agârbiceanu, C. Sandu-Aldea, D. D. Pătrăşcanu* stb. a legjobb képviselői. Jon *Minulescu* a világháború román részének a lelkivilágát festette meg egy regényben ; Corneliu *Moldovan* (Szabó Dezsőre emlékeztető módon) a világháború utáni Bucureşti erkölcseit festi egy kétkötetes regényben. *Sadoveanu* mellett a volt magyar honvédtiszt, Liviu *Rebreanu : Jon* (1920) és *Pădurea Spânzurajilor* (1922., Az akasztottak erdeje) c. regényeit tartják a román regényirodalom eleddig legjobb terméseinek. A brăilai születésű (csak anyja után román) Panait *Istrati*, *1885., Franciaországban él s franciául írott exótikus keleti történeteit nagyon kedveli a francia közönség.

A drámaírók közül *Delavrancea* és a rengeteg munkásságú *Jorga* mellett *Eftimiu, Sorbule* stb. az ismertebbek.

A kritikusok között kiválóbbak : George *Bogdan-Duică* (*1866., mint irodalomtörténetíró is nevezetes) ; Emil *Lovinescu*, aki 10 kötetet meghaladó impresszionista kritikán kívül regényeket és irodalomtörténeti műveket is írt ; a szocialista irányú kritikát meghonosító Constantin *Dobrogeanu-Gherea* (1855—1920., egy menekült orosz zsidó) ; az összehasonlításaiban sokszor erősen túlzó nacionalista Mihail *Dragomirescu, Ibrăileanu* stb.

A legnagyobb román irodalomtörténet szerzője N. *Jorga*, akinek 5 kötetes alapvető műve 1865-ig tárgyalja a román irodalmat. Most jelenik meg második kiadásban. A XIX. sz. román irodalomtörténetét G. *Bogdan-Duică* könyveiből lehet legjobban megismerni. Napjaink román költői irányait E. *Lovinescu* foglalta össze először *(Critice*, vol. IX.).

Magyar nyelven csak két mű ismerteti a román irodalmat : *Alexics* György : *Oláhok* (Heinrich-féle Egyet. Irod. tört. II.k.793—870. old. Nem mindenben helytálló munka) ; dr. *Bitay* Árpád : *A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése*, Gyulafehérvár, 1922. 128 oldal.

A román nyelv sajátos hangjai : ă = egy ö-szerű hanggal ; â = egy ű-szerű torokhanggal ; î = ugyanaz, mint az »â« ; j = zs ; ş = s ; s = sz ; ţ = c. A »g« betűt ép úgy kell kiejteni, mint az olaszban. Tehát : ge . . ., gi . . . = dzse . . ., dzsi . . . ; különben a »g« minden más helyzetben egyenlő a magyar nyelv »g« hangjával. *Bitay.*

Román nyelvek. A latin nyelv a római birodalom nagyobbodásával mind nagyobb területen terjedt el s mindenütt külön nyelvjárássá fejlődött. Ezekből a helyi nyelvforrásokból, a latin népnyelvből (lingua vulgaris) lettek azok a nyelvek, melyeket ma román nyelvcsoport néven foglalunk össze. Ide tartoznak a következő nyelvek : az olasz, a francia, a külön irodalmi nyelvvé fejlődött provence-i, a spanyol, a portugál, a román és a rhaetoromán (Tirol nyugati és Svájc délkeleti részén). *Balassa.*

Romanos, kb. V—VI. sz. Kr. u., bizánci mimikus egyházi (himnusz-) költészet legnagyobb művésze, elgörögösödött szemita, életviszonyai ismeretlenek, a keleti egyháznak szentje. Kontakionjai számát (nagy ünnepekre s szentekre) 1000-re becsüli a hagyomány, biztosan vagy 80-at tulajdoníthatni neki. A műfajnak, a költői prédikáció egy fajának, legnagyobb fokú művészetté fejlesztője : drámai jelenetei, lírai érzelmessége s epikus előadásmódja az egész bizánci irodalomban páratlanok, — enyhe retorikussága, dogmatikai kérdések beszövése ellenben igazi bizánci vonásai — amelyekért egyszerű nyelvformája a kárpótlás. Kiad. : J. B. *Pitra : Anal.* Sacra I., 1876 ; előkészületben K. *Krumbacher* előmunkálatai alapján P. *Maas*-tól, a két utóbbi dolgozatai a legkimerítőbbek R.-ről. *Czebe.*

Romantika *v. romanticizmus*, a legbonyolultabb szellemi és stílusjelenségek egyike. Két főszempontból tekinthető, melyek egymástól lényegesen különböznek : tekinthető egyrészt úgy, mint a költői formálásnak és a teremtő lelki alkatnak egyik örök, minden korban egyaránt lehetséges formája — s ebből a szempontból a R. megnyilvánulásai föllelhetők az egész irodalomtörténet minden szakaszában — s másrészt úgy, mint egyes korszakoknak, egyes fejlődési fázisoknak — elsősorban a XVIII-XIX. század fordulójának — külön és sajátos jellege. A szempontok e szétágazásához járul még a R. fogalmának sokértelműsége a nemzeti kultúrák egyénisége szerint : így más a német, más a francia, angol R. Ha most eltekintünk a R.-nak korok és nemzetek szerinti módosulásaitól, magát a tiszta romantika lényegét a következőkép ragadhatjuk meg : romantikus az a költészet s az a szellemi alkat, mely a világ valóságát a tudatos szellem erejével igyekszik áthatni s az anyag s a zárt forma ellenállását legyőzve, szellemi abszolút valóságig jutni. Ezért a romantikus szellem célja transcendens : a végtelenben van, minden megvalósuláson túl ; a R. igazi magatartása a betöltetlen és betölthetetlen vágy, világa nem a zárt levés, hanem az örök változás folyamata, látása nem plasztikus, hanem színező, szerkesztése nem architektonikus, hanem zenei. Ha így tekintjük a R.-t, oly fogalmát nyerjük, melynek színtiszta megvalósulása az 1800 körüli ***német*** R., mint szerves kiegészítője a ***német idealizmus*** másik nagy irányának, a tiszta, zárt, plasztikus formára törekvő s a szellem megvalósulását e zárt nyugalomban és ideális alakban kereső ***klasszicizmusnak***. R. és klasszika így egymást kiegészítő s egymással ellentétes fogalmak : amaz, *Fritz Strich* szavával a ***végtelenség***, ez a ***beteljesedés*** költészete. Mindkettő idealizmus, mindkettő ellenfele a felvilágosodás racionalisztikus korlátozottságának ; de míg a klasszika a szépség eszményi fenségét szegzi vele szembe, addig a R.-ban harcos hitvallás a nyárspolgári racionális józanság elleni küzdelem. A R. a korlátolt, józan, magabízó ésszel szemben a ***szellem*** jogát hirdeti, melynek életeleme az önmagán való örökös

túlemelkedés, mely minden új állomást, amint tudatossá vált, maga mögött hagy s örökké új állomás felé törekszik: ez a kimeríthetetlen játék a *romantikus irónia*, mely a gondolatot a gondolat gondolatává, a költészetet, mint Friedrich Schlegel mondja, a *költészet költészetévé* teszi. A szellemnek világot átható ereje másfelől a *természet* lényegét ragadja meg, önmagára, tehát szellemre ismerve ebben is: e felismerésen alapszik a romantikus természetfilozófia. Mint látjuk, a német R. főfogalma a *szellem*, s ez adja sajátos jellegét. Az angol és francia R. hasonló egykorú mozgalom s hatása alatt is áll a németnek, de eredetük más: még pedig a XVIII. századi angol polgári szentimentalizmus s a belőle folyó világfájdalmas és misztikus áramlatok; leghatalmasabb összefoglalója az előkészítő áramlatoknak Rousseau, az érző én primátusának hirdetője. A rousseaui én-misztika színezi aztán az egész francia R.-t s részben az angolt is; az újabb francia kritika *(Seillière)* épen az irracionális én jogosulatlan túlkapásának, »imperializmusának« bélyegzi az egész francia R.-t. Az angol-francia R. gyökerei eszerint társadalmiak s a polgári világnézet fejlődésének talajába nyúlnak. Ha történeti összefüggésben, más oldalról szemléljük a R.-t, az egész európai fejlődéstörténeten végigvonuló nagy szellemi összefüggés ritmusában láthatjuk: korrólkorra a szilárd, kötött formák, a szabályos és biztos alkotásmód uralmával szemben jelentkezik az ellenkező irány: a formák felbomlása, a kötöttségből korlátlanságba lendülő művészi akarat, a minden határon túl vivő dinamika. A gótika végtelenbe törő szellemisége, a barok átfűtött benső erőfeszítése, a romantika felszabaduló fantáziaélete így rokon jelenségek, egyazon ritmus visszatérő hullámhegyei, örök emberi vágy megújuló nyilvánulásai. Mindnyájukban közös az a magatartás, melyet vallásosnak nevezhetünk: a végtelenbe feszülő vágy, a létezés isteni mélyéig törő misztikus akarat. Ennek a korszakokon átnyúló rokonságnak érzése megvan minden R.-ban; ez viszi az 1800-as romantikát a gótikus vallásos középkor oly szerető újraélésére; ez viszi arra az érzésre, hogy R. és költészet voltaképen egy: a teremtő lélek uralma a létezés végessége fölött. — A R. óriási irodalmából, melyet a modern irodalomtudomány rendkívül erős érdeklődése szinte beláthatatlanná tesz, kiemelhető: *G. Haym, Die romantische Schule*, 1870, *Th. Gautier, Histoire du romantisme*, 1874, *Ricarda Huch, Die Romantik* 1—2. 1899—1902. *O. Walzel, Deutsche Romantik*, 1923 5. kiad. *P. Lasserre, Le romantisme français*, 1907. *E. Seillière, Le mal romantique*, 1908. *D. Mornet, Le Romantisme en France au 18e siècle*, 1912. *J. Babbitt, Rousseau and romanticism*. 1919. *B. Fehr, Die engl. Lit. des 19. u. 20. Jahrhunderts, (Walzels Handbuch der Literaturwissenschaft)* 1925. *J. Nadler, Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*, 1918-tól. *F. Strich, Deutsche Klassik und Romantik*, 1924. 2 k. *J. Petersen, Wesensbestimmung der deutschen Romantik*, 1926. *Kecskeméti.*

Romantikus eposz. Tárgya a lovagkorból való, hősei lovagok. A tárgy nem mindig az egész nemzetre kiható esemény. Nagyobb szerepe van a nőnek is, mint a nemzeti eposzban. Kidolgozásban, stílusban utánozza a többi eposz-fajokat. A magyar irodalom legszebb R.-a *Toldi szerelme*. Vörösmarty szintén írt R.-okat: *Cserhalom, Két szomszédvár*. A világirodalom R.-ai közül legnevezetesebbek: *A megszabadított Jeruzsálem, Torquato Tasso* műve; *Orlando furioso, Ariosto*-tól.

Romeo, *Montague* fia; Shakespeare hőse: a szenvedélyes ifjú szerelem tragikus megszemélyesítője.

Rómer *Flóris*, *1815. †1889., benedekrendi pap. A szabadságharcot végigküzdötte, s annak leveretése után 8 évi börtönre ítélték. 1854. kiszabadult. 1868. az egyetemen az archaeologia tanára, majd nagyváradi apátkanonok. Szerkesztette az *Archaeologiai Értesítőt* és az *Archaeologiai Közleményeket*. Kiváló régészeti munkái: *Műrégészeti kalauz I.* (1866), *A régi Pest* (1873), *A magyar nemzeti múzeum római feliratos kövei* (Desjardins művének bővített kiadása, 1873), *Régi falképek Magyarországon* (1874). Utóbbiban ismertette először R. a nagyrészt általa feltárt középkori dunántúli falfestményeket, melyeknek méltó művészettörténeti értékelését máig nélkülözzük. Nagy érdemei vannak művészeti és régészeti emlékeink felfedezése, megmentése és tudományos feldolgozása körül.

Rónay *Jácint*, *1814. †1889. A szabadságharc előtt bencés-szerzetes, 1848. tábori pap; a fegyverletétel után évekig bújdosik. 1866. tér csak haza. Képviselő, majd miniszteri tisztviselő, végre az udvarhoz kerül: Rudolf trónörököst ő tanítja magyar történelemre. A király pozsonyi préposttá, majd c. püspökké nevezi ki. Számos tudományos könyve közül fontosabbak: *Az élet története, A tűzimádó bölcs, Fajkeletkezés*. Érdekes emlékirataínak csak egy része jelent meg nyomtatásban, a másik részt kéziratban a *Nemzeti Múzeum* őrzi.

Rondeau (fr., ejtsd: -ó), szigorúan megszabott formájú költemény, amelyben két rím és bizonyos sorok folyvást ismétlődnek. Az egyszerű R. tizenhárom, a kettős húsz sorból áll.

Ronsard (ejtsd: -szár), *Pierre de*, francia költő, *1524. †1585. A XVI. század Victor *Hugo*-ja, a *Pléiade* feje, az új költői nyelv egyik megteremtője. Művelt apának gyermeke volt, s amikor nagyothallása alkalmatlanná tette az udvari apród szolgálataira, nagy buzgalommal folytatta zsenge ifjúságában kezdett tanulmányait. Mestere a humanista *Dorat* volt, korának legkülönb görög tudósa. Tanulótársa J. A. de *Baïf*, unokatestvére és később egyik kisebb csillaga a *Pléiade*-nak; aztán Joachim du *Bellay* is, akivel egy anekdóta szerint utazás közben, valami fogadóban

véletlenül ismerkedett meg. Vele együtt merül el az újonnan fölfedezett kincsnek, a görög költészetnek kiaknázásába; együtt készülnek a francia nyelv »védelmére és felragyogtatására« A Collège de Coqueretben velük vannak még R. *Belleau* és E. *Jodelle* is. Most »brigád« még a *Pléiade* neve. Komoly tanulmányok után fiatal hévvel és a lángész öntudatával támadnak neki a régi költészetnek, harangozzák be az újat. Kevéssel du *Bellay* elméleti manifesztumának megjelenése után napvilágot látnak R. első *Ódái* (Odes, 1550.). Az udvar és a régi nemzedék meghökkenését, haragját hamarosan elragadtatás váltja fel; az *Amours* (1552), *le Bocage royal* (1554) és a *Himnuszok* (Hymnes), 1555) megjelenése már diadalútja R. költészetének. Az új kiadások mindvégig újabb darabokkal bővülnek. Egyéb munkái közt vannak tanító jellegűek, stb. *Franciade*-jával a francia eposzt is meg akarta teremteni; ezt a szerencsétlen kísérletét a negyedik ének után abbahagyta.

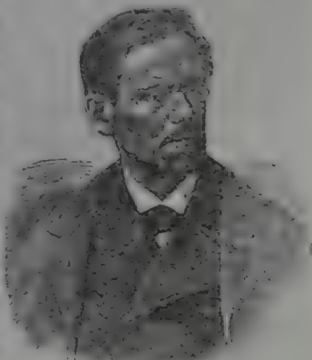
R. szerelmi költészetének élvezéséhez nem kell semmi történeti érzék. Ezek sem a mai értelemben közvetlenek és őszinték, hiszen tekintélyes részben az akkor fölfedezett *Anakreon*, meg *Petrarca* és a kisebb-nagyobb petrarkisták témáit dolgozzák fel. R., mint a humanisták általában, nem tárgybeli eredetiségre törekedett, sőt büszke volt arra, hogy a görög költészet kincseit »fosztogatja« a francia javára. De a szó szoros értelmében *dallamos*, mert énekre szánt forma, s az átköltésben is megnyilatkozó egyéniség valóban az eredeti költői alkotás értékét adja meg R. verseinek. Van benne valami finom érzékiség (a *Marie*-hoz írott költemények!) — amelyet Anakreon legföljebb felszabadíthatott. Van egy horatiusi gondolat, amelyet a modern költészetben R. változtatott dallá és képpé: cueillez dès aujourd'hui les roses de la vie, szakítsd le még ma az élet rózsáit — mert mikor öreg leszel és én a föld alatt, meg fogod bánni gőgös megvetésedet és visszasírod szerelmemet. Sok variációban és mindig lenyűgöző hangulattal, megejtő muzsikával tér vissza ez a téma R. szonettjeiben és chansonjaiban. Természet-szeretete, amely főként elégiáiban nyilatkozik meg, a klasszikus reminiszcenciák ellenére is őszinte; szűkebb hazájához való ragaszkodása melankólikus érzésre, magától is látni tudó szemre vall. (A virágok leírása a Six ans étaient coulés... kezdetű elégiában!) A költői nagyságnak, saját halhatatlanságának tudata megint horatiusi vonás, eredeti variációkkal. Ez is fontos, gyakori motivuma költészetének.

R. latin és görög szavakra támaszkodó nyelvújítása nem számol mindenütt a francia nyelv szellemével, s ezért legszebb verseiben is akad néha egy-egy kolonc; de egészében lírája mégis gyöngületlen erővel szól a mai emberhez.

Uralma a XVI. században zavartalan volt; a XVII. sz. folyamán *Boileau* ellene fordult; az 1830-as romantika, *Sainte-Beuve* hatása alatt, előfutárját látta benne (amiben egyébiránt tévedett) — ez időtől fogva aztán nem homályosul el többé R. dicsősége. — Válogatott műveinek *Sainte-Beuve*-féle kiadása óta igen sok ilyen jelent meg; az utolsó eddig Pierre de *Nolhac*-é (1923). Ujabb teljes kiadásai: P. *Laumonier* (1914—19), H. *Vaganay* (1923—24). — Irod.: P. *Laumonier: R. poète lyrique* (II. kiad. 1923). G. *Cohen: R., sa vie et son oeuvre* (1923). *Benedek*

Rosa, *Salvatore*, *1615. †1673. Festő, költő, zeneszerző, szavalóművész és jó színésze a Commedia dell'Arte-nak egyszemélyben. A XVII. század rendesen felületes költői között a legőszintébb és a legszenvedélyesebb. Hét szatírát írt tercinákban. Különösen említésre méltó az első három, mely korszakának zenéje, éneke, költészete és festészete hanyatlása ellen íródott. Belőle sem hiányoznak természetesen a XVII. sz. olasz irodalmának túlzásai, de egyébként őszinte és közvetlen költő.

Rosegger, *Peter*, *1843. †1918., osztrák elbeszélő, a stájer föld legnagyobb költője. Alpl-ban, Krieglach mellett született igen szegény parasztcsaládból. Első könyve verseskönyv, dialektusban írt friss dalok gyűjteménye *(Zither und Hackbrett)*, később még egy verskötet: *Mein Lied*, ezután következnek hosszú sorban népies történetei; közben a falusi élet frissen buzgó képei között visszaemlékezések, vagy emlékezésszerű rajzok: *Die Schriften des Waldschulmeisters*; *Heidepeters Gabriel*, a költő fiatalkorának idealizált képe; *Waldheimat*; *Aus meinem Handwerkerleben*, s később, öregedő szemmel: *Als ich noch jung war*; *Mein Weltleben*. Közben, a 80-as évek során egészen kibontakozott R. világnézete s ezzel megindult a nagyobb alkotások sora. Ezek között első *Der Gottsucher*, R. vallásos víziója: azt mutatja, hogy tör be a pogányság egy stájer falu világába s hogy dönti rommá a falut s a népet. Állandó gondolata R.-nek, hogy a kereszténység a nép erkölcsi világának bástyája s meggyöngülésével válság és romlás következik be: ezt a végzetes romlást éli végig a maga hívei között, tehetetlenül s ezen roppan össze a falusi pap, *Das ewige Licht* hőse. A falu világával szemben áll a város világa; a modern civilizáció győz, a falu ősi kultúrájának el kell pusztulnia. Ezt a végzetet panaszolja *Jakob der Letzte*, s Jakob Steinreuter alakjában példázza a pusztuló régi parasztot, aki szembeszáll

a haladó idővel. Az uj s a régi idő összetűzéséről szól, de vidámabb hangulatú az *Idyllen einer untergehenden Welt* (1899), R. egyik utolsó regénye, *Die beiden Hänse* megint a városi s a falusi élet szembeállítása, de itt már erős az erkölcsprédikátori hang, mint általában R. késői költészetében. Közben nagy szimbolikus regények sora: *Martin der Mann*; *Weltgift*, a romboló modernség rémképe, *Sünderglöckel* s a rendkivüli elgondolású *I. N. R. I.*, a »szegény bűnös lélek evangéliuma«, a halálraitélté, aki kivégzése előtt megirja Jézus életét. Aztán lassan újra visszatérnek a fiatalkor üde képei, az egyszerű természet költészete: *Wildlinge*; *Das lichte Land und Allerhand*; *Das Buch von den Kleinen* (pompás gyermekkönyv) s a hagyaték, *Heimgärtners Tagebuch* az öregkor megtisztult látását, mosolygó bölcseségét mutatják, s visszavezetnek a hegyek, erdők, falvak tiszta világába. R. irt még egy drámát: *Am Tage des Gerichts*, népdráma eleven alakokkal, végül 1876—1910. kiadója volt a *Heimgarten* c. folyóiratnak, melyben a természeti élethez, az ősi tiszta formákhoz való ragaszkodás elveit hirdette. R. egyike a német népélet legkiválóbb elbeszélőinek; művészetének mélysége J. *Gotthelfre* emlékeztet. Csakhogy benne hiányzik emennek epikai nagyvonalúsága; annál több nála az apró megfigyelés, finom kép, szín és illat. Nemcsak leirója, hanem szinte prófétája a falusi életnek, s látása nemcsak esztétikai, hanem erkölcsi látás is. Összegy. munkái 30 köt. Róla l. *P. Kappstein: P. R.*; *E. Seillière: R. u. die steirische Volksseele. H.* u. *H. Möbius: R. Kecskeméti.*

Rosenblüth, *Hans*, 1427—60 körül, melléknevén *Schnepperer*, nürnbergi német költő. Irt rövid politikai költeményeket (*Spruch*-okat, pl. *Lobspruch auf die Stadt Nürnberg)*, tréfákat, s főleg farsangi játékokat; különös kedvvel alkalmazza a *priamel* (preambulum, epigrammszerű csattanóval ellátott hosszú rimszövevény) formáját; nevezetes farsangi játéka a *Grosstürke*, melyben a Konstantinápolyhódító szultán szigorú szemlét tart a német állapotok felett s »reformációt« igér. R. a nemesség ellenében a polgári igények szószólója. Játékait l. *Fastnachtspiele aus dem XV. Jahrh.*, kiadta A. v. *Keller*. Róla l. I. *Demme: Studien über H. R.* Münster, 1906.

Rosenfeld, *Morris*, zsargon költő, *1862. Bokshaban, Orosz-Lengyelországban, mélyen érzett költeményei a szegénységről, nélkülözésről szólnak; a szociális probléma, munkásnyomor, cionista romantika legnépszerűbb zsargon költője. Közvetlen rokonságot tart Heineval. *Gesammelte Lieder* c. jelentek meg versei (Newyork, 1904). Angol, német, lengyel, román forditásuk van. Verseiből magyarra forditottak: *Kiss* Arnold, *Pásztor* Árpád, *Peterdi* A., *Ignotus*, *Turóczi* József, *Aszkalai* János.

Rosenkrantz és Güldenstern, a hizelgő udvaroncok tipikus alakjai (Hamlet).

Rosny, *J. H.* néven két testvér iró irt, eredeti nevükön Justin és Joseph *Boex*. Első regényük, a *Nell Horn*, még a naturalizmusból fakadt. De 1887. az »ötök« manifesztuma után, amely bejelentette Zola híveinek elszakadását, új műfajt vezettek be a regényirodalomba, amelynek alapja a tudomány kultusza. Ez alapon készült regénysorozatukban minden tudományág képviselve van a prehisztorikus kortól kezdve egészen a fantasztikus utópiákig. Regényeik szereplői is mind tudósok vagy féltudósok és tudományos elvek alapján cselekszenek, tendenciájuk a természet követése és az ember kultusza. Együtt kiadott regényeik közül jelentősebb: *Indomptée*, *Vers le toison d'or*, *Nymphée*. Néhány évvel ezelőtt a két testvér szétvált és megszakitott minden együttműködést.

Rosny aîné, aki a testvérek közül a tehetségesebb s akit legutóbb a *Goncourt-Akademia* elnökévé választottak, azóta egész sorát adta ki a tudományos fantasztikus regényeknek, mint *La guerre du feu* (az emberiség ősi, vad korszakának regénye), *La mort de la terre* (fantasztikus utópia a földi lét végéről, a *Föld halála* c. magy. ford. is), *Amour étrusque*, *L'amour d'abord*, *L'assassin surnaturel* (fantasztikus rövid novellák gyüjteménye).

Rosny jeune szakitott a tudományos fantasztikummal és inkább mai erkölcsrajzokat és pszichológiai tanulmányokat ad meglehetősen szenzuális aláfestéssel. Olvasottabb munkái: *Sépulcres blanchis*, *La messe mondaine* és *La courtisane passionnée*. *Kállay.*

Rossetti, *Christina Georgina*, angol költőnő, *1830. †1894. Dante Gabriel R. húga. Verseivel megelőzte bátyját, aki illusztrációkat készitett a *Goblin Market*-hez és *The Prince's Progress*-hez. Keveset irt: egyszerű, keresetlen stilusú lírai verseket, melyek az idők folyamán mindinkább vallásos jelleget öltöttek s fivérének miszticizmusára emlékeztetnek. Legszebb versei *A Pageant and other Poems*; a legbájosabb gyermekverseket tartalmazza a *Sing-Song*. Fontossága abban van, hogy ő az összekötő láncszem a prerafaelita mozgalom s a vallás; a képzelet tisztán művészi és tisztán szellemi oldala között.

R., *Dante Gabriel*, angol festő és költő, *1828. †1882., apja neves Dante-kutató, aki politikai okokból menekült Olaszországból Angliába, ahol letelepedett nővére, Christina, vallásos költőnő, testvére irodalomtörténész, az egész család művészi hajlamú volt. Maga R. inkább festő, egyik megalapitója a prerafaelita festő iskolának, melyet mély vallásosság, amellett feltétlen esztétizmus és a detailok szeretete jellemez. Költészete és festészete mintegy kiegészitik egymást; plaszticitásban és dekorativ értékben tökéletes versei igen sokszor egy kép helyett irattak vagy egy képet irnak le.

Költői pályafutását a kora-olasz költők, Dante kortársai műveinek forditásával kezdte; tőlük tanulta roppant képtisztelétét és újplatonikus szinezetű miszticiz-

musát. Olasz minták után, nem az angolban hagyományos shakespeare-i, hanem a nehezebb petrarcai formában írta legkiválóbb művét, szonettciklusát (*The House of Life*), melynek kézirata évekig felesége koporsójába volt temetve, mígnem az exhumálás alkalmával napfényre és nyilvánosságra került. »A szonett egy pillanat szobra; emlékjel a lélek örökvoltáról, amint egy halott haláltalan óra adta«, mondja bevezető szonettjében. Szobor- és emlékjelszerű valamennyi szonettje — minden szó kérlelhetetlenül a maga helyén van és a kép, melyet hátrahagy, a műtárgynál is plasztikusabb. Valamennyien sötét hangulatúak; de hangulatuk minden fanyarság, gúny és kiábrándulás nélkül való, ünnepélyesen komorak, mint Dante vagy Milton egyes szakaszai. A specifikusan angol fáradt pátoszt az olasz vérű költő valósította meg legteljesebben.

Mint valamennyi prerafaelista testvére, R. is mindig a multba fordul romantikus módon ihletért és témáért. Szonettjeit a korai olaszok, balladáit a korai angolok inspirálják. Igyekszik visszaadni a középkori költők egyszerűségét és a középkor ismerte ősi, misztikus, irracionális borzalmat. Legtökéletesebb a versbe szedett prerafaelita kép: *The Blessed Damozel*, egy túlvilági jelenet és a *Sister Helen*, sötét, tragikus boszorkányhistória. *The Last Confession* egy gyilkosság megrendítő erejű feldolgozása.

Rossetti, *Gabriele*, olasz költő, Dante G. R. apja, *1783. †1854. Szenvedélyes forradalmi hangú himnuszai miatt menekülnie kellett hazájából. Angliában írta magyarázatait Dante *Divina Commedia*-jához, melyekben azonban politikai eszméit magyarázza bele Dante művének egyes részleteibe. Carduccitól kiadott magaslendületű költeményein kívül misztikus tanulmányokat írt Dante szellemében (*La Beatrice di Dante*, 1842, 3 köt., stb.).

Rostand (ejtsd: rosztaan), *Edmond*, *1868. †1918., francia lirikus és drámaíró. Az utolsó félszázadban alig volt drámaírónak nagyobb hírneve. S ezt nem eredetiségének vagy újszerűségének, hanem inkább lebilincselő tulajdonságainak, óriási mesterségbeli tudásának, ragyogó verselésének, nagy színpadismeretének és minden munkájában megnyilatkozó lelki nemességének köszönhette. A romantikus lírának későn nyilt virága az ő költészete. Első verskötete, *Les musardises* és első darabja, *Les romanesques* már elárulták ezeket a kvalitásokat, melyek a *Princesse lointaine* és *La Samaritaine* sikerét biztosították s a *Cyrano de Bergerac* (1897) és az *Aiglon* (1900) világsikerét előkészítették. Ez a két darabja a chef d'oeuvreje. Mindakettő a francia történelem egy-egy nagy korszakának romantikus dekorációját használja fel. A Cyrano Richelieu korát, az Aiglon a Napoléon utáni korszakot, mindakettőben színes képzelet, báj és szellem van csillogó retorika mellett. A hosszabb visszavonultság után írt *Chantecler*-nek (1910), ennek az allegorikus állatmesedrámának már jóval kisebb sikere volt. Mint posthumus töredék jelent meg *La dernière nuit de Don Juan*, a D. J. témának eredeti új változata. R. tagja volt az Akadémiának is. Darabjai, a Chantecler kivételével, magyarra is le vannak fordítva. (Ford. *Ábrányi* E., *Benedek* M., *Kosztolányi* D., *Telekes* B., *Kállay* M.), *L. Haraszti* Gy.: E. R. 1912, *Kállay*.

R., *Maurice*, francia lirikus és drámaíró, *1891. Edmond R. fia, apja romantikus hagyományait követi úgy a lírában, mint verses drámáiban. Verskötetei: *Poèmes*, *Le pays de la vie*. Drámái: *La gloire*, *Le Phénix*, *Le sphinx*, *Le masque de fer*. Ujabban regényekkel is sikert ért el.

Rosty *Kálmán*, *1832. †1905. Jezsuita szerzetes. Vallásos költeményeket, elbeszéléseket és színműveket írt. Nevezetesebb munkái: *Mária lantja*, *Magyar szentek legendái*, *Kereszt és gyár*.

Roswitha, l. *Hrotsuith*.

Rotarides *Mihály*. A XVIII. sz. elején szül., †1747. Sokáig élt Wittenbergben; ott fogott hozzá a magyar irodalomtörténet megírásához. Munkájával valószínűleg sohasem készült el teljesen; tervezetét 1745. kiadta.

Roth, *Viktor*, művészettörténész, *1875. Számos német és magyar nyelven megjelent önálló műben és tanulmányban ismertette Erdély középkori és renaissancekori magyar művészetét.

Rotrou (ejtsd: -rú), *Jean de*, francia drámaíró, *1609. †1650. A fiatal *Corneille*-nek egyetlen vetélytársa — mindazonáltal jóbarátok és nagy tisztelői egymás művészetének. R. a Richelieu bíboros »öt szerzője« közé tartozik, akik a dilettáns nagyúr dráma-terveit kidolgozzák. Huszonötéves korában már túl van a *l'Hypocondriaque*, a *Diane*, a *l'Heureuse constance*, az *Occasions perdues* és az *Hercule mourant* sikerein. Egész sereg darabot ír még, azután is, hogy 1640. visszavonul Dreux-be, sőt itt keletkeznek legerősebb kötésű művei: *Saint Genest* (a színészmártír tragédiája, amelyet magyarul *Hevesi* S. dolgozott fel a *Császár és komédiás*-ban); *Venceslas*, *Chosroès*. — Modern kiadása: *Viollet-le-Duc*, 1820.

Rott *Nándor*, *1869., veszprémi püspök. Számos vallásfilozófiai tanulmánya jelent meg a folyóiratokban. Legfontosabb munkája: *Csoda és természettudomány*.

Rouget de l'Isle (ejtsd: ruzse dölil), francia katonatiszt, *1760. †1836., a *Marseillaise* szövegének és dallamának szerzője (1792, Strassburg). A költemény eredeti címe ez volt: *Chant de guerre de l'armée du Rhin*.

Roumanille (ejtsd: rumanijj), *Joseph*, provençal költő, *1818. †1891. A provençal irod. feltámasztására törekvő mozgalom előfutára, a *Félibrige* (l. ott) egyik megalapítója. Első prov. költeményei már a F. megalakulása előtt, 1847. jelentek meg *Li Margueritedo* címen. Ezeken kívül szép verses elbeszéléseket írt.

Rousseau (ejtsd : russzó), *Jean-Baptiste*, francia lirikus, *1671. †1741. Hideg, formális költészetével kedvence volt a XVIII. század közönségének. Jean Jacques R.-val szemben őt emlegették mint »nagy R.-t«.

R., *Jean-Jacques*, *1712 jun. 28., Genfben, †1778 jul. 2. v. 3., Ermenonville-ben. Alig volt a világirodalomban még egy ember, akinek működése oly példátlan, ma sem szünő hatást tett. R. sajátos gondolkodása, mely a XVIII. sz. felfogásából fakadt s mégis ellentétes volt azzal, már a maga korában is a legellentétesebb kritikákat hívta ki. Voltak bámulói és voltak ócsárlói, de mindannyian megegyeztek abban, hogy kivételes képességei vannak. »Voltaire-rel egy időben — így olvassuk a *Correspondance secrète*-ben — egy rendkívüli ember tünik fel. A tudományok ellen ír s ő maga tudóssá lesz. Ócsárolja a francia zenét s ő maga operákat komponál, megsemmisítő ítéletet mond a vígjátékról, de maga is ír vígjátékot ; sötét képeket fest a filozófusokról, bár maga is filozófus . . . Százada méltán elmondhatja róla, hogy csak a hordó hiányzik még neki«. Genfben született ez a különös ember, polgári szülőktől. Születése anyja életébe került. Atyja neveli szeretettel, de minden okszerüség nélkül. Az 5—6 éves gyermek apjával együtt éjszakákon át regényeket olvas. Hét éves korában már *Bossuet* értekezését olvassa a világtörténetről, *Ovidius* metamorfozisát, *Plutarchos* Kiváló Férfiak c. művét. Különösen Plutarchos írásai vannak rá gyújtó hatással : hol görögnek, hol rómainak képzeli magát, álomvilágot teremt magának. Ez adja meg neki azt a szabad és köztársasági gondolkozást, azt a szilaj és jármot nem tűrő jellemet, amely élten végig kiséri. Atyjának, ki összevész egy genfi kapitánnyal, el kell hagynia a várost s ettől fogva R. kóbor életet él. *Lambercier* lelkész házába kerül, majd Anneeybe *de Warens*néhoz, ki lélekmentéssel foglalkozik. A kat. hitre téríti és szeretőjévé teszi a sugárzó szépségű ifjút, ki később *Confessions* c. művében részletesen leírja a viszony történetét. *Warens*né mellett, a charmettesi magányban sokat tanul R. : latint, geometriát, természettudományokat. Otthagyva magányát, nevelősködik, újfajta hangjegyeket talál fel. Követségi titkár lesz. Párizsba kerül, megismeri és feleségül veszi Levasseur Teréz varrónőt. Öt gyermeke születik tőle, ezeket mind a lelencházba rakja. Megismerkedik az írókkal, 1749. meglátogatja *Diderot*-t a vincennesi börtönben. Ez felhívja figyelmét a dijoni akadémia tételére : a tudomány és művészet terjedése javította-e az erkölcsöket? — R. megpályázza a tételt, tagadólag felel és megnyeri a pályadíjat. Ez a siker döntő hatással van sorsára, írói működésének irányára. Ez az alapfelfogás — visszatérni a természethez — tükröződik költői, kritikai, neveléstani műveiben, főkép *Émile*-ben, melynek megjelenése után menekülnie kellett. Változatos, izgalmas évek után, melyekben kora legtöbb számottevő szellemével és szereplőjével barátságba, majd összezördülésbe kerül, Ermenonville-ben hal meg 66 éves korában. — *Faguet* valamennyi művét regénynek tartja. Ez annyiban igaz, hogy valamennyi művét nagy képzelő erővel írta meg. A *Discours sur l'inégalité parmi les hommes* azt bizonyítja, hogy a civilizációból, a birtoklásból származtak az egyenlőtlenségek, tehát ennek az egyenlőtlenségnek a leküzdése végett kell visszatérni a természethez ; ez az elv hatja át, amikor *D'Alembert*-hez írott levelében óva inti szülővárosát a színháztól, mint a civilizált ember legraffináltabb mulatságától ; a természetességet hangsulyozza a *Nouvelle Héloïse* c. regényében is Saint Preux, Claire, Julie alakjaiban, melyek — nagy szó ez az észimádás századában — azt a hitet éreztetik meg, hogy minden csak a jó szívtől függ. És a *Contrat social*-ban e gondolattól áthatva a természetjog alapjára helyezkedik R., amikor tiltakozik az állami hatalom és a tulajdon monopolizálása ellen. Célja elérésére oly intézményeket kíván, melyek az eredeti szabadságnak és egyenlőségnek megfelelnek. Nem akar abszolút egyenlőséget, csak azt hangsúlyozza, hogy egy jól szervezett társadalomban nem fordulhat elő sem plutokrácia, sem pauperizmus. A rabszolgaság természetellenes, mert a polgárok és uralkodók közt fennálló szerződés szerint, az egyén nem adhatja el önmagát. A *Contrat social* rugója erkölcsi és erkölcsi a célja is : a közösséget arra birni, hogy tudatosan akarja a jót. Az *Émile*-ben vezető elv a tagadás elve. A nevelés első szakában mindent rosszul csináltak eddig, R. azt ajánlja, hogy ebben a korban semmit sem kell csinálni, csak hagyni kell nőni, erősödni a gyermeket. Van egy pozitív elve is : a természet útmutatását kell követni. A természet pedig arra int, hogy a gyermekkorban ne gyömöszöljünk a gyermekbe ismereteket. »A gyermekkor az értelem álma« : ne zavarjuk ezt az erőt adó álmot. R.-nál a negatív principium nem tétlenséget jelent, de az erők tudatos kímélését. Tizenkétéves koráig a gyermek »ha teste egészséges, tagjai hajlékonyak, szelleme józan és előítélet nélküli, akkor nem élt hasztalanul.« A gyermekkori erőkímélés(negatívum) a legnagyobb öntevékenységre (pozitívum) képesíti a gyermeket s e két fokon át jutunk R. pedagógiájának egyetemes elvéhez : a munka elvéhez. Az öntevékenység juttat nemcsak reális ismeretekhez, de elvont fogalmakhoz is. Minden állampolgár kötelessége a munka s ennek jutalma a függetlenség. Mint független ember szabad vizsgálódás után jut Émile vallásos meggyőződéséhez — a *Savoyai vikárius vallomása* örök szépségű apoteózisa a szív vallásának — s szabadon, előítéletektől menten vizsgálja a közerkölcsiség problémáit, a kormányzás titkait. Sokan felvetették a kérdést : arisztokrata vagy demokrata polgár válik-e Émile-ből? Sem az egyik, sem a másik. Émile emberré akar lenni. Más rendszerek társadalmi karaktert akarnak adni az embernek, R. rendszere — minden

egyéb szempont mellőzésével — emberi karaktert akar adni a társadalomnak. R. okfejtése, következtetése nem mindig indul ki helyes alapból, de előadása, pátosza mindig elragadó, mondanivalóinak elrendezésében, szempontjaiban mindig eredeti. Ezért tudott a *Confessions*, *Rêveries*, *Nouvelle Héloïse* közvetlenségével új irányt adni a szépirodalomnak, az *Émile*-lel a nevelésnek s ezért lett a *Contrat social* a forradalom bibliája. Örök érdeme, hogy megérzi a civilizáció mélyén rejlő fájdalmas ellenmondást és örök érdeme, hogy a hitetlenség klasszikus századában ékes szókkal hirdette az emberi jóságba vetett hitet. — Kiadások: Hachette, 1865, 13 köt. — Levelezése: *Correspondence générale de J. J. R.* Kiadja Th. *Dufour* és P. P. *Plan*, 1926-ig 4 köt. — Irodalom: J. *Lemaître:* J. J. R., 1907; *Faguet: XVIII.-e Siècle*; Faguet: *Vie de R.* 1911; *R. penseur* 1912, *R. artiste* 1913; *Bouvier J. J. R.* 1912; *Möbius: R.*, Leipzig 1903; *Rácz* Lajos: *Rousseau mint moralista*, Bp. 1913; *Nourisson: Le Rousseonisme*, Paris, 1903; *Kemény* G.: *Az »emberré« nevelés elve R. pedagógiájában*, Kolozsvár 1917. *Kemény* G.: *Rousseau jelleme*, Kolozsvár 1918. — Magyar fordításai: *Az új Heloise*, f. *Mihálkovics* Árpád, Pécs 1882; *Emil*, f. *Schöpflin* Aladár, 1911; *A művészetek és tudományok hatása az erkölcsökre*, f. *Vajda* József, 1901; *Az emberek közti különbségek*, f. *Bogdánfy* Ödön, 1905; *Vallomásaim*, f. *Bogdánfy* Ödön, 1906; *A társadalmi szerződés*, f. *König* F. 1889; *A beszéd keletkezése*, f. dr. *Rédei* Rezső; *Kisebb műveiből* O. K. 1909; *A szavojai vikárius hitvallása*, f. *Rácz* Lajos, Bp. 1912; *Egy magányos sétáló álmodozásai*, Bp. 1924. *Kemény.*

Roussel (ejtsd: ruszel), *Raymond*, francia lirikus, *1877. Későn kezdett írni. Első könyve a *Doublure*, verses regény volt. Azután jelent meg *La vue*, amelyben már a maga valóságában bontakozott ki rendkívül szubtilis, könnyed formájú, de nagy mélységeket rejtő költészete. Népszerűsége egyre nő.

Rovásírás. Jegyek fába metszése. Több népnél ma is megtalálható. Régi krónikásaink (*Kézai, Turóczi, Székely* István, *Bonfini)* megemlékeznek a székelyek R.-áról. *Telegdi* János a XVI. sz. végéről ábécét is közöl, egyes feliratok is maradtak ránk. Vannak, akik kétségbe vonják a ránkmaradt írásjegyek ősi-voltát, más tudósok az emlékek hitelessége mellett érvelnek és hasonlóságot találnak a székely nép és más népek írásjegyei között.

Rovetta, *Girolamo*, *1850. †1910. Olasz regény- és színműíró, a naturalista irány híve. Úgy regényeiben, mint színdarabjaiban rendkívül szentimentális és épen ebben a szentimentalizmusában rejlik sikerének titka. Színdarabjai között említendők: *La Trilogia di Dorina*, melynek egy színésznő a hőse; a *Romanticismo* c. történelmi drámája, melyben nagy tehetséggel és erővel tükrözteti az olasz szabadságharc hősies küzdelmeit; *Re Burlone* (bolondos király), nápolyi Ferdinánd kigúnyolása. Zacconi szereplésével világsikert aratott *I Disonesti* (a becstelenek) c. nálunk is jól ismert drámája.

Rowe (ejtsd: ró), *Nicholas*, angol költő, *1674. †1718. Drámái közt legjobbak: *The Ambitious Stepmother, The Fair Penitent* és *Jane Shore*. Ez utóbbi, hatásos, patétikus jeleneteivel, ma is él a színpadon. Verseket is írt, Lucanust fordította. R. volt Shakespeare első kiadója s életrajzírója. Poeta laureatus lett 1715., a Westminster-apátságba temették.

Royère (ejtsd: roajeer), *Jean*, francia lirikus, *1871. 1906. megalapította a *Phalange* c. revűt, mely a háborús, a modern költők és írók legnagyobb részét megismertette. Eredeti elmélyedő költői verseinek erős zeneisége van. Jelentősebb kötetei: *Exil doré*; *Eurythmies*; *Soeur de Narcisse nue*; *Quiétude*. Értékes esztétikai munkásságából kiemelkedik: *La poésie de Mallarmé* és *Clartés sur la poésie.*

Rozványi *Vilmos*, író és lapszerkesztő, *1892. Irói munkásságát a *Nyugat*-nál kezdte. Ezóta versei, egyéb szépirodalmi munkái, irodalmi tanulmányai jelennek meg a magyar lapokban. Első könyve, a *Virrasztó* c. verseskötete 1920. jelent meg. Tropusokban és figurákban dús költői nyelve mindig valamilyen gondolati tartalmat old fel egy-egy versben, anélkül, hogy átlépné a lira kifejezési lehetőségeinek határait. Mondanivalói komolyak, mélyek, súlyosak. A formai megvalósítás is a legnemesebb magyar költői hagyományok korszerűen továbbfejlesztett stilusában történik. Különös érdeme R. költészetének, hogy Ady monumentális alakjának hatás-árnyéka nem tompítja le egyéni szineit és a magyar poézis történetének epigónoktól hemzsegő mai korszakában is egyetemes magyar értékű individuális lírában fejezte ki tartalmas költői egyéniségét. Egy év mulva jelent meg a *Tilalmason* c. regénye, mely ugyanúgy a magyar föld problémájával foglalkozik, mint korának nagy prózai epikusai, de R. megérzi a magyar húmusz lélekgyógyító jóságát is és szines, gazdag nyelven mondja el dicséretét. *Németh.*

Rózsa *Dezső*, író és tanár, *1885. Budapesten, Oxfordban és Párizsban tanult, Elsősorban az angol irodalomtörténet problémái érdeklik és különösen Shakespeare-tanulmányokkal foglalkozott. Önálló értekezései és fordításai: *Angol költőkből* (1905); *Emerson* (1911); *Thomson és a természetérzék* (1912); *Shakespeare elődei, I. Marlowe, II. Greene, III. Peele, IV. Lyly* (1912—1918), *Marlowe drámái* (Magyar Shakespeare-tár VI., VII., VIII. köt.) stb. Fordított *Marlowe*- és ál-shakespearei drámákat stb. Több tanulmányt írt önálló kutatások alapján az angol-magyar és német-magyar vonatkozásokról. Számos tankönyve jelent meg. E lexikon munkatársa.

R. *Miklós*, művészettörténész és hírlapíró, *1873. Évekig volt a *Hét* fel. szerkesztője. Fontosabb művészeti munkái: *Zichy Mihály művei, A magyar im-*

presszionista festészet. Irt verseket, novellákat és egy népszínművet. Számos fordítása jelent meg. Kiadta Kecskeméthy Aurél naplóját és iratait.

Rózsaági *Antal*, író és hírlapíró, *1829. †1886. Franciás modorú novellái és regényei egy időben igen népszerűek voltak (*Kisvárosi titkok, Esti órák, A fertálymágnások*, stb.).

R. *Antalné, Bálintffy* Etelka, *1844. †1906. A hatvanas és hetvenes években népszerű és ismert költő volt. A *Hajnalka* költői nevet használta. Kötetei: *Hajnalka dalai, Hajnalka összes költeményei.*

Rozsnyai *(Rosnyai) Dávid*, *1641. †1718. Apafi Mihály fejedelem udvarában szolgált mint török tolmács. A *Pancsatantra* török átdolgozásából fordított részleteket és fordításának a *Horologium Turcicum* címet adta. R. nyelve darabos, magyartalan, fordítása nem hű.

Röpirat, l. *Pamflet.*

Rössler, *Karl*, *1864., német vígjátékíró. Főműve a nálunk is játszott *Die fünf Frankfurter* c. vígjáték.

Rövid szótag. Az időmértékes (klasszikus) verselésben R.-nek számít a rövid magánhangzós *nyilt* szótag (amely után legfeljebb *egy* mássalhangzó következik, pl. *a*-dok. A germán verselésben a hangsúlytalan szótag *(Senkung)* felel meg a R.-nak.

Rubá'i, a perzsa »négysoros« epigramm; két első, egymással rímelő sora egy milieut rajzol; a harmadik, rendesen nem rímelő sorban egy paradoxon áll; az utolsó, megint rímelő sorban van a pointe. A R. a nyugati poézisben is polgárjogot nyert.

Rubiner, *Ludwig*, német aktivista író, *[illegible]. †1920. Lírájában *(Das himmlische Licht*, 1916), drámájában *(Die Gewaltlosen*, 1919), kiáltványaiban *(Der Mensch in der Mitte* 1917) a művészetet teljesen alárendeli az eszme, a politikai gondolat szolgálatának.

Rubinyi Mózes, ker. isk. tanár, irodalomtörténeti író és nyelvész, *1881. Nyelvészeti munkásságának tárgya főleg a nyelvesztétika és az általános nyelvtudomány. Tanulmányutat tett a moldvai csángók közt s feldolgozta nyelvjárásukat *(Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához.* 1901—1902). Kiadta *Mikszáth* Kálmán hátrahagyott munkáit; egyéb irodalomtörténeti munkái: *Mikszáth stílusa és nyelve, Mikszáth Kálmán élete és művei, Ibsen Henrik, Vajda János, Herczeg Ferenc* (1926) stb.

Rudbeck, *Olof id.*, *1630. †1702., svéd polihisztor és író. Sokoldalú, eredeti szellem; maradandóvá tette nevét egy bámulatosan éleseszű archeológiai fantazmagóriájával, az *Alland eller Manheim* (Atlantis vagy az ember őshazája) c. svéd »őstörténettel« (1679—1702-ig 4 köt. készült el), mely szerint Svédország a görög Atlantis, az emberi kultúra bölcsője.

Rudnyánszky *Gyula*, *1858. †1913., költő. Vallásos, hazafias és szerelmi költeményeket írt. Formában és tartalomban újat nem adott, de közvetlen és őszinte költeményeit szívesen olvasta a közönség. Szenvedélyesen gyűlölte az osztrákokat, ami röplapon megjelent *Fekete-sárga* c. költeményében olyan erősen jutott kifejezésre, hogy lázítás miatt elcsukták. Élete végét Amerikában töltötte. Művei: *R. költeményei; Fényben-árnyban; Mária dalok és legendák; Napszállat felé; Casanova versei*, stb.

Rudolf von Ems, középfelnémet epikus költő, †1254 körül. Az összefoglaló s kimerítő epigontípushoz tartozik. Egyénisége annyira határozatlan, hogy ellentmondás nélkül símul minden hatáshoz, főkép Gottfried és Hartmann hagyományához. Befogadóképessége megfelel termékenységének. Néhányadmagával ő a megdermedő költői nyelv szótározója, a világirodalom nem egy híres vándortárgyának konzerválója. Költészetének két arca van: az egyikkel a hanyatló lovagiság, a másikkal a feltörekvő polgárság felé fordul. Ir legendákat *(Der gute Gerhard*, kiadta M. Haupt, 1840, *Barlaam u. Josaphat*, kiad. F. Pfeiffer, 1843, *Eustachius*, elv.). Latin források, főleg Julius Valerius és Leo alapján megújítja, de nem fejezi be Nagy Sándor történetét. (Megjel. a berlini akad. »D. Texte des MA« c. gyűj.-ben. V. Junk gondozásában.) Megpróbálkozik a francia szabású lovagi regény formájával *(Wilhelm von Orleans*, kiad. V. Junk, 1905). Tollbatört *Világkróniká*-ja (kiadta G. Ehrismann, 1915), lényegében rímbeszedett bibliai történet. A világ teremtésétől Salamon haláláig terjed. Számos kéziratban maradt ránk, több átdolgozója s folytatója akadt. *Turóczi-Trostler.*

Rueda, *Lope de*, spanyol drámaíró, *1500. †1565., a spanyol színműirodalom egyik megalapítója, Lope de Vega közvetlen elődje. Vígjátékai *(Eufemia, Armelina, Enaños* stb.) ma már elavultak; még tartja magát egy kis bohózata (paso) a *Paso de las aceitunas* (Olajbogyó).

Ruffy *Pál*, *1854., a gyermekmenhelyek orsz. felügyelője. Fontosabb művei: *Közigazgatás és szegényügy, A gyermekvédelem Magyarországon, Az állami gyermekvédelemről.* Irt hasonló tárgyú tanulmányokat német és francia nyelven is.

Ruiz, *Juan*, l. *Hita.*

Runák = régi germán írásjelek, melyek a magyar rovásírással azonos eredetű jelleget árulnak el.

Runeberg, *Johann Ludwig*, *1804. †1877. Svéd nyelvű finn költő, mindkét nemzet legnagyobbjainak egyike. A romantika szellemi eredményei nála kezdenek megtelni a realisztikus látás és életábrázolás konkrétságával. R. hazafias költő, de kifejező eszközei nem az ódai pátosz és fellengző retorika, hanem népe zordon, fenséges életének együttérző rajza. Első nagy epikus műve a *Rénvadászok (Elgskyttarne).* Ezt követte még két nemzeti tárgyú eposz: *Hanna* és *Julqavälen* (Karácsonyest). R. költői jelentőségének fő hordozói azonban a *Stål zászlótartó regéi (Fänrik Ståls sägner,*

1848—60) az oroszok elleni svéd-finn háború eposza. Antik tragédiája: *Kungarne på Salamis* (Királyok Salamisban), 1863. Az öntudatossá váló finn szellemnek nemesebb erősítő tápláléka nem lehetett volna, mint R. izig-vérig idealisztikus költészete. Összes m. 1873—74., hátrah. m. 1877—79.

Rung, *Otto.* *1874. Dán író, hazája modern irodalmának egyik legkimagaslóbb tehetsége. Könyveiben gazdag színpompa, merész fantázia, mély érzelemvilág és költői szépség nyilatkoznak meg. Éles látása, biztos intuiciója a lélek titokzatos birodalmának ismeretlen kincseit hozza napvilágra. Első regénye, *Az elkerülhetetlen* 1902. jelent meg, ezt követték: *Az utolsó küzdelem, A fehér Jacht, Desertorok, Árnyékserег, A titkos szoba, A hosszú éj* és *A nagy karaván*, továbbá *A híd* c. drámája.

Rupp *Kornél,* tanár és irodalomtörténetiró, *1865. †1900. A premontrei rend tagja volt 1893-ig, majd mint világi tanár működött. Több irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg folyóiratokban. Fontosabb művei: *Ovidius és Gyöngyösi* (1891), *elegdi és Bornemissza* (1898), *Tanulmányok a XVI. sz. vallásirodalmából* (1898). Irt több kitünő tankönyvet és kommentált latin klasszikusokat. Szerkesztette a *Tanulók Lapját.*

Ruppius, *Ottó.* *1819. †1864., mint politikai menekült Amerikába került s 1861-ig Newyorkban élt; itt kezdte írni Sealsfield és Gerstäcker hatása alatt álló amerikai kalandregényeit: *Der Pedlar; Das Vermächtnis des Pedlars,* stb.

Ruschek *Antal,* kat. egyházi író, *1851. †1914. Számos történeti és teológiai munkája közül említésreméltó: *Szent Monica élete. Szent László király* (díszmű), *A keresztény nő, Emlékezés Deák Ferencről,* stb.

Ruskin (ejtsd: röszkin), *John,* angol író, *1819. †1900. Egész fiatalon, mint oxfordi graduate, 1843. adta ki Modern Painters c. művének I. kötetét, amely nagy feltünést keltett Turner művészetének védelmével és általában a korabeli angol művészet irányával ellentétes elvek hangoztatásával (1860-ig a Modern Painters további 4 kötete jelent meg). Különösen ismertté tette nevét az a lelkes propaganda, melyet az ú. n. prerafaelita festők mellett kifejtett. Óriási irodalmi tevékenysége a művészet és természet legmélyebb szeretetéről tanuskodik és R. a mult század végén a legünnepeltebb írók egyike volt, akiben a művészet és természet kultuszának ékesszóló, noha helyenkint szónokias apostolát látták. Egyes műveiben a szocializmushoz közel álló szociális elveket hirdet. Legkiválóbb művei: *Seven lamps of architecture; Stones of Venice,* magy. ford. *Geöcze* Sarolta; *Pre-Raphaelitism; Unto this last,* magy. ford. *Ibor* József: *Az utolsónak is annyit mint neked; Sesame and lilies,* magy. ford. *Farkas* Klára; *Lectures on art,* Oxfordban tartott előadásai, magy. ford. *Éber* László; *Fors Clavigera; Aratra Pentelici; Mornings in Florence; Ariadne Fiorentina; St. Mark's Rest; The bible of Amiens,* stb. Fiatalkori emlékeit *Praeterita* c. a. örökítette meg. — Irodalom: *Mather: Life and teaching of J. R.; Collingwood: The life and work of J. R.; R. de la Sizeranne: R. et la religion de la beauté; Clemen: J. R.* (Leipzig, 1902); *Saenger: J. R., sein Leben u. Lebenswerk; M. v. Bunsen: J. R., sein Leben u. sein Wirken; Cook: J. R.* (London, 1911); *Geöcze* Sarolta: *R. élete és tanítása; Kriesch* Aladár: *R.-ről s az angol praerafaelitákról.*

Rustico, *di Filippo,* olasz lirikus, †1295 körül, a provençal költői iskolához tartozik. 59 szonettje nemcsak szerelmi, hanem tréfás, burleszk tárgyú is.

Rutebeuf (ejtsd: rütböf). Francia költő, 1230—1280 közt élt. *Villon* előtt az első és egyetlen igazi, egyéni lirikus a francia középkorban. Nyelve erős, kifejező, ma naturalisztikusnak mondanók. Beszámol a maga és sorstársai, a rongyosok, mindenféle nyomorúságáról; ha talán pártfogóinak bőkezűségére akar is hatni, a megírás módja mindenesetre megrázó. R. állást foglalt korának számos aktuális kérdésében, néha kétségtelenül mások zsoldjában, de mindig bátran, a meggyőződés hangján és nagy erővel. Irt mulattató fableau-kat is.

Rutilius Namatianus, *Claudius,* latin költő, nyugatrómai császári udvarnagy és praefectus urbi; 416. a gótok betörése miatt kénytelen volt Rómából hazájába, Galliába visszatérni. Hazautazását két könyvre terjedő distichonos költeményben írta meg *(De reditu suo),* amely csonkán maradt ránk. Latinsága általában tiszta, verselése ügyes és tetszetős. Magy. ford. *Fábián* Gábor, Bpest, 1876.

Ruttkay *György id., Rutkay-Rothauser Miksa* írói neve, *1863. †1913. Hírlapíró és kritikus. *Holtomiglan, Sötétség, Vénusz, Az első és a második* c. színműveinek sikere volt. Sok magyar irodalmi művet fordított németre. Hosszú ideig a *Pester Lloyd*-ban jelentek meg értékes kritikai és dramaturgiai cikkei. Opera- és operettszövegeket is írt. Ismertebbek: *Peking rózsája, Moharózsa.*

R. *György, ifjabb,* író, *1890. Mint színházi riporter és újságíró kezdte pályáját, de igen fiatalon megszólalt a színpadon is. A Magyar Színházban került színre (1908) *A nagy cél,* a Vígszínházban pedig a *Keringő* (1916) és *A nagyvilági nő* (1920) c. színműve. R. az *Est*-lapok bécsi szerkesztője.

Ruysbroek, *Jan van,* hollandi misztikus, *1293. †1381. Elragadtatott állapotában való látomásai miatt a »csodálatos R.« néven ismeretes. Ujabban *Maeterlinck* fordította feléje a figyelmet. Főművei: *De ornatu spiritualium nuptiarum, De vera contemplatione* és a *De septem gradibus amoris.*

Ruzzante, l. *Beolco.*

Rübezahl (a régi forrásokban: Rübenzagel, Rabenzagel, Rübenzahl, Rubical, Rupiana, Rupert vom Zahn, Ronsefall változatban), germán eredetű, alsóbbrendű démon, később az Óriáshegység vi-

dékére lokalizált szellem. Idővel külön monda- és trufakör középpontjába kerul. A hegyvidék s a benne rejlő kincsek ura. Proteuszszerűen változtatja alakját (ló, béka, holló, kakas, bagoly). Vihart, árvizet idéz fel. Különben jóindulatú, ugratja a vándorokat, becsapja, de olykor meg is jutalmazza őket. Az élő szájhagyományt elsőnek Joh. *Praetorius* gyűjti össze s önti barokk irodalmi formába (*Daemonologia Rubinzalii Silesii*, 1662—65, *Satyrus Etymologicus*, 1672, újra kiadta P. *Ernst*, 1908), de egyben kibővíti, megszerzi koholt vagy irod. forrásokból (*Faust-*, *Wagner*-népkönyv, *Zord vadász*, *Hamelni patkánybűvölő*, *Eulenspiegel*) származó trufákkal. A későbbi irodalmi hagyomány már most ő belőle merít, így a R.-népkönyv (*Der wegen seiner Possen neu aufgelegte schles. Rübezahl*, 1729 s többsz.), de mindenekelőtt a tárgy legnépszerűbb feldolgozója, a meseíró J. K. A. *Musäus* (l. o.), akinek révén aztán a R.-történetek utat találnak a legtöbb irodalomba, így a magyarba is (*Gaal* M.: *Répacsósz*). — V. ö. Joh. *Böhm: R.* (1882), K. *Zacher: Festschrift zur Feier des 25-jähr. Bestehens der Ortsgruppe Breslau des Riesengeb.-vereins* (1906), K. de *Wyl: R.-Forschungen* (1909), G. *Jungbauer: Die R.-Sage* (1923). *Turóczi-Trostler*

Rückert, *Friedrich* *1788. †1866., német költő. Pályája elején gimnáziumi tanár, utóbb a Cotta-féle Morgenblatt szerkesztője volt. Ez időbe esik első műveiner megjelenése. 1818. *Goethe* hatása alatt kezdett keleti nyelveket tanulni Bécsben: mestere Hammer-Purgstall volt, az arab és perzsa irodalom kiváló ismerője. R. ettől fogva költészetének és keleti irodalmi tanulmányainak élt, melyeknek gyümölcse számos fordítás. R. első lírai gyűjteménye *Deutsche Gedichte* (Freimund Reimar néven), benne a *Geharnischte Sonette* ciklusa: hazafias költészet, de elvont és merev, s már itt meglátszik, hogy R. fő problémái formaproblémák. Közvetlenebbek, olykor vaskosabbak a következő hazafias gyűjtemények: *Deutsche Glimpf- und Schimpflieder* és *Kranz der Zeit*. Ezekkel a költeményekkel csatlakozik R. a napoleoni idők hazafias lírájához. Drámái kevéssé sikerültek. Kis huga számára kedves gyermekversikéket, meséket írt (*Kindergedichte*), egyik-másikuk valóságos mestermű. R. költészetének következő korszakát főleg a *Liebesfrühling* szerelmi költészete jellemzi (először 1834.), a szerelmi dalok valóságos rengetege, de itt-ott igazi mély költészet csillan meg: *Aus der Jugendzeit*; *Du bist die Ruh'*. Időközben azzá fejlődött R., ami igazi énje lett: nyelv- és versművésszé; az arab költészet szó- és versbűvészkedését hasonló bűvészkedéssel szólaltatja meg németül: *Die Verwandlungen des Ebn Seid von Serug oder die Makamen des Hariri* (1826, teljesen 1837.). Utána a Mahabharata *Nal und Damajanti*-epizódja következik (1828), Firdúszi Sáh-Naméjának egy részlete: *Rustem und Sohrab*, továbbá *Savitri*, khinai dalköltészet (*Schi-King*, latinból, 1833) és számos egyéb. A keletiek hatása alatt maga is a szemlélődő gnómaköltészet terére lépett s megírta a legterjedelmesebb német gnómagyűjteményt: *Die Weisheit des Brahmanen* (először 1843), bölcs mondások végtelen sorát rímes alexandrinokban, köztük sok gyönge és fölösleges, sok azonban igazán mély. D. F. Strauss Jézus-könyve ellenében rímbe szedte az evangéliumi történetet (*Das Leben Jesu*). Műveinek számos kiadása van: Frankfurt, 1868—69, 12 köt. (kiadta *Sauerländer*); Leipzig, Bibl. Inst. (kiadta *Ellinger*); Leipzig, Hesse (kiadta C. *Beyer*). — Róla l. *Fortlage*, Frankf. 1867; C. *Beyer*, Frankf. 1868; R. *Boxberger: R. Studien*, Gotha 1878; hátrahagyott naplóját kiadta *Sauerländer* (*Poetisches Tagebuch*, Frankf. 1898). R. fiatalkorát új kutatások alapján világítja meg L. *Magon: Der junge R.* (I. k. Halle 1915). L. még A. *Krauss: Zu F. R.'s dramatischen Dichtungen*, Giessen 1916. *Kecskeméti.*

Rybár *István*, *1886., magyar fizikus, egyetemi tanár. Fénytani dolgozatai a Math. és Termtud. Értesítő, az Annalen d. Physik c. folyóiratokban jelentek meg.

Rydberg, *Abraham Viktor*, *1828. †1895., svéd költő és regényíró. Történeti regényeiben feltűnő a kultúrhistóriai iskolázottság, különösen a vallástörténeti problémákba való elmélyedés. Vallásélméleti munkáival, melyek legjelesebbje *Bibelus lära om Kristus* (A biblia tanítása Krisztusról) s melyekben Krisztus embervoltát hangoztatja, heves szellemi harcot idézett föl. Regényei közül *Fribytaren pa Östersjön* (Az östersjöi kalóz) a pogányság és kereszténység harcos idejéből veszi tárgyát s ugyanez az összeütközés, csak görög környezetben a *Den siste athenaren* (Az utolsó athéni, 1859) tárgya. R. egyéb érdemei mellett kora legkiválóbb stilistája is.

Rylejev, *Kondrát Fjodorovics*, orosz költő, *1795. †1826. Az 1825. dec. 25. (14.) forradalomban való részvétele miatt I. Miklós cár kivégeztette. Az orosz történelemből vett balladáiban a felvilágosodást, hazaszeretetet s a szabadságvágyat dicsőíti s bár a cenzura nem engedte meg kinyomatásukat, kéziratokban egész Oroszországban elterjedtek. Néhány művészileg tökéletes költeményt írt. Főműve *Vojnárovszkij* c. poémája, melyben megrázó képekben rajzolja hőse szibériai szenvedéseit. 1925. dec. 25. (14.) egész Oroszországban nagy ünnepélyek keretében méltatták költői s forradalmi érdemeit.

Rzewuski (ejtsd: zse-), *Henryk* gróf, *1791. †1866. Lengyel író. Résztvett a napoleoni háborúkban, majd később beutazta Német-, Francia- és Olaszországot, volt Angliában és Törökországban is. Varsóban 1851. megalapította a *Dziennik Warseawski* napilapot, amely azonban rövid idő mulva megbukott. Leginkább lengyel történelmi tárgyú novellákat írt; ezek között legjobb a *Listopad* (November, 1845).

Saar, *Ferdinand von,* *1833. †1906., osztrák költő. 1859-ig tiszt volt az osztrák hadseregben s ettől fogva irodalommal foglalkozott. Első novellája *Innocens*; ezt követte *Marianne,* idilli biedermeyer-rajz; *Novellen aus Österreich*; *Schicksale*; *Drei neue Novellen*; *Frauenbilder*; *Herbstreigen*. Közben írt költeményeket (*Gedichte, Wiener Elegien,* telve az elmúlás lassan elboruló csöndjével; aztán drámákat (*Kaiser Heinrich IV*) s egy víg eposzt(*Die Pincelliade.*) S. összes írásain végigvonul valami meleg, lemondó bensőség. *Herbstreigen* egyik legjellemzőbb kötetének címe s valami őszi elnyugvás, vágytalan odaadás jellemzi egész lelkületét. A régi Ausztriához, a régi Bécshez fordul legszívesebben, de látó szemmel és nyilt szívvel éli át az új világot is; van egy novellája a kőtörőkről (*Steinklopfer*), az »első német munkásnovella«, de minden naturalista tendencia nélkül. A legjobb róla J. *Minor* könyve. *Kecskeméti.*

Saavedra, *Angel, Dugue de Rivas,* spanyol költő, *1791. †1865. A francia és angol romantika hatása alatt írta nagyszámú műveinek javát. Legjobb a *Moro expósito* c. költői regénye, amely a larai hét infáns híres történetét dolgozza fel; a költemény a nemzeti szellemnek újjászületése volt a spanyol költészetben. Romantikus sorsdrámája, *Don Álvaro,* hatalmas dikciójával szintén S. jobb alkotásaihoz tartozik. Románcai az ősi spanyol románcot elevenítik fel; vígjátéka: *Tanto vales cuanto tienes* (Annyit érsz, amennyid van) már csak irodalomtörténeti érdekességű. *Honti.*

Sabbadino, *degli Arienti,* bolognai novellaíró, *1450. †1510. Boccaccio-epigón, 71 novelláját *Porretane* (Porrettai mesék) címen adta ki. E dagályos elbeszélések ma már jelentéktelenek.

Sablón. Megszokott, mindennapi kifejezésmód.

Sacchetti (ejtsd: szakketti) *Franco,* olasz költő és novellista, *1330 k. Kereskedői pályán volt, később nyilvános hivatalokat viselt; az 1400-i pestisben halt meg. S. a népies költészet fajtáit művelte, és korának legtehetségesebb, legzamatosabb népdalköltője. A *ballata* (táncdal), *madrigál* (pásztordal) és *caccia* (vadászdal) kevés műköltőnek sikerült úgy, mint S.-nek. Tréfás költeménye, az *Öreg és fiatal nők harca* mint korfestő és gondos formájú költemény érdemel említést; belső értéke kevés. Jobbak politikai költeményei, de népies dalaival azok sem érnek fel. S. igazi dicsőségét novelláskötetének köszönheti, amellyel vetélytársak nélkül legkiválóbb az összes Boccaccio epigónok közül. Nem egységes koncepció tartja össze 300 novelláját, mint a Dekameronéit, és sem művészi, sem szellemi értékben nem éri utól klasszikus mintaképét, de közvetlen frisseségben, drámai mozgalmasságban gyakran fölülmulja. Kerüli a sikamlósságokat, sok finom humorérzékkel gyűjti a jóízű, jellegzetes anekdótákat. Eleven világ nyüzsög a könyvben, csupa szemléletesen megrajzolt, ötletesen megfogott jellem, megrögzítésre érdemes típus. S. novelláskötete mint korkép megbecsülhetetlenül tanulságos, mint szórakoztató olvasmány mai napig is elévülhetetlenül érdekes. *Honti.*

Sacher-Masoch, *Leopold von, lovag,* *1836. Lembergben, †1895., német író. A galíciai lengyelség és zsidóság életének kitünő ismerője és jelentős tehetségű elbeszélő; főbb művei: *Eine galizische Geschichte* (1858), *Der letzte König der Magyaren* (1867); *Das Vermächtnis Kains* 1—2 (novellaciklus, 1870). S.-nak már itt is érezhető egyoldalúsága — hogy a nemek harcát tekinti mindennél fontosabbnak — későbbi munkáit szinte durván erótikussá teszi; a »masochizmus« patológiai műszó lett. S. későbbi művei közül említhető: *Der neue Hiob* (1879), *Polnische Geschichten* (1887), *Die Saiten und die Hungrigen* (1894). *Kecskeméti.*

Sachs, *Hans,* német vargamester, költő, *1494. †1576. A polgári költészet páratlanul sokoldalú és termékeny képviselője. (1567 januárjáig 4275 mesterdalt, 208 drámát, 1558 versestrufát, mesét, tanító költeményt, egyházi s világi dalt, 7 prózai diálógust, tehát összesen 6048 művet írt.) A középkor nagy példatáraira s tükreire emlékeztet az a mód, ahogy összehordja a világirodalom híres vándortárgyait, kiaknázza főforrását, Boccacciót, a nemzetközi trufa-, a német népkönyvirodalmat, mondai hagyományt, történeti munkákat, bibliát. Mesterdalaiban — miket nem vett fel műveinek gyűjteményes kiadásába — a hagyományos technika örököse és folytatója, de a tárgykör bővítésével túl tesz minden előzőjén, zsoltárainak, egyházi dalainak kollektív áhítatába vagy elmélkedéseibe csak elvétve vegyül határozottabb egyéni érzés. Igazi területe a verses elbeszélés és trufa, meg a velük egy tárgy- és ember-körben járó farsangi játék. Polgár, pap, paraszt, landsknecht, koldus, zsidó: ez a világ áll a legközelebb H. S.-hoz (lovagi környezetbe mindössze kétszer vezet). Itt a legközvetlenebb, mert fenntartás nélkül azonosíthatja magát alakjaival. Végül itt érvényesül a legjobban szerény nyelvképzelete, helyzetkómikuma, humora. (Híresebbek: *Der Schüler im Paradeiss*; *Spieler u. Teufel*; *Der Schneider u. die Gais*; *Der Waldbruder mit dem Esel*; *Die ungleichen Kinder Eva*; *St. Peter mit der Gais*; *Der Doctor mit der grossen Nas*; *Das heiss Eisen*). Annál tehetetlenebb s félszegebb »tragédiái«-ban s »komédiái«-ban (a megkülönböztetés nem jelent elhatárolást: a tragédiában harcolnak, a többi komédia), ahol alkalmazkodni kénytelen a színpadhoz, az iskoladráma közvetítette antik technikához. A hős minden tettét a polgári erkölcs normájához méri, bűnhődése, felmentése azon fordul meg, megsérti-e, tiszteletben tartja-e ezt a normát. Heroikus küzdelemről eszerint szó sem lehet. S. a vak ember csodálatos ösztönével bukkan olyan tárgyakra (*Lukretia, Virginia, Judit, Guisquardus* és *Gismunda, Griseldis, Titus* és *Gisippus, Oedipus, Tris-*

tan és *Isolde, Artus, Klitemnestra, Bánk bán,* stb.), amiknek halhatatlan életet biztosított a velük született eszme, drámai mag, de aztán oly gépiesen, bőbeszédűen dramatizálja őket, hogy épen csak nyoma marad ennek az eszmének és magnak. Csak ahol az egykorú polgári világgal érintkeznek, surran beléjük a farsangi játékok élete. E darabokból került ki a nürnbergi mesterdalnok-színpad műsoranak jó része. Költői műveit, kivéve a mesterdalokat s a versszakokra tagolódókat, maga H. S. gyűjtötte össze s adta ki három folio-kötetben : I. 1558, II. 1560, III. 1561. Ehhez járul két további kötet, miket szintén ő rendezett sajtó alá, de csak a halála után jelentek meg (IV. 1578, V. 1579). Uj kiad. 1612—16 (*Kempten V.*). Kritikai kiadásuk A. von *Keller* (1—12) s Ed. *Goetze* (13—26) gondozásában (1870—1908). A farsangi játékokat kiadta E. *Goetze* (1880 s köv. Neudrucke Halle), a tréfákat, meséket u. a. (1893 s köv. u. o.), válogatva K. *Goedeke* és Jul. *Tittmann,* Alb. *Keller* (1908), P. *Merker* és R. *Buchwald* (1924). H. S. hatása eleven marad a XVII. század második feléig. A Sturm u. Drang fedezi fel újra. A köztudatban Goethe és Wagner stilizálásában él. — V. ö. a *Keller—Goetze*-féle kiadás 26 köt. (irod.), R. *Genee: H. S.* (2 kiad., 1902), A. *Stiefel: H. S. Forschungen* (1894), E. *Geiger: H. S.* (1904), Fd. *Eichler: Das Nachleben des H. S.* (1904), J. *Baberadt: H. S. im Andenken der Nachwelt* (1906), S. *Wernike: Die Prosadialoge des H. S.* (1913), F. *Hintner: Bausteine zu einer H. S.-Bibliographie* (Programm, Wels 1915), P. *Kaufmann: Krit. Studien zu H. S.* (1915), H. *Fernau: Der Monolog bei H. S.* (1923), P. *Landau: H. S.* (1925), M. *Herrmann: Forschungen zur Theatergeschichte* stb. (1914), A. *Köster: Die Meistersingerbühne des XVI. Jhdts* (1920), M. *Herrmann: Die Bühne des H. S.* (1923 és 1924). *Turóczi-Trostler.*

Sachs, *Michael,* prágai, majd berlini hitszónok, műfordító és irodalomtörténész, *1808. Gr. Glogauban, †1864. Berlinben. Korának legelragadóbb prédikátora. Izléses fordítója a zsoltároknak és a spanyol zsidó költőknek, kiket az ő munkássága emelt ki a feledés homályából. Művei közül állandó értékűek: *Die Psalmen, übersetzt u. erläutert* (Berlin, 1835), *Religiöse Poesie der Juden in Spanien* (2 k. Berlin, 1901), *Stimmen vom Jordan u. Euphrat.* (3 k. Fr. a. M. 1890), bibliai, talmudikai és midrasi legendák költői feldolgozása ; *Beiträge zur Sprach- und Alterthumsforschung* (I—II., Berlin, 1852—54), *Festgebete der Israeliten* (9 kötetben igen sok kiadásban, 1. k. Berlin, 1855). *Weisz.*

Sade (ejtsd : szád), *Donatien-Alphonse, marquis de,* francia erótikus író, *1740. †1814. *Justine* és *Juliette* c. vérszomjas érzékiségű regényei hírhedtek. Neve patológiai fogalommá lett (szádizmus).

Sâ de Miranda, *Francisco,* portugál költő, *1495. †1558. Hazája irodalmának nagy reformátora, aki az olasz renaissance irodalmi és művészi elveivel termékenyítette meg és vezette új irányba a költészetet. Olasz mintára készült eklogái, szonettjei, költői levelei mesteri kézre vallanak. A színművel is megpróbálkozott, Machiavelli és Bibbiena nyomán, de kevesebb sikerrel. Olasz mintáinak típusait vígjátékaiban — *Os Estrangeiros* (Az idegenek), *Os vilhalpandos* (Háryjánosok) — még eggyel szaporította, a bigott, álszent imádkozó néníke (beata) figurájával.

Sadoveanu, *Mihail,* *1880., modern román prózaíró. (Anyja állítólag egy moldvai csángó-magyar nő volt.) Regényeiben és novelláiban kitünően festi a természet titokzatos életét. Ebből a szempontból is nagyon megkapó az *În pădurea Petrişorulu* (A Petrisor erdejében) c. rajza, amelyben egy halálra sebzett őzike végső tusáját írja le. Igen olvasott történelmi regények mellett van több társadalmi regénye is. Irásain itt-ott megérzik a nagy orosz regényírók hatása.

Saemund, *a bölcs* (S. *Sigfusson*). A XIII. század elején élt, a monda szerint a *régebbi Edda* összegyűjtője. Franciaországban és Németországban tanult, mágiával és okkult tudományokkal is foglalkozott. A skandinávok történetírásuk atyjának tekintik és homályba burkolt személyét a legnagyobb tisztelettel övezik.

Šafárik, *Pavel Jozef,* *1795. †1861. Tót születésű és nemzetiségű cseh tudós, a legkiválóbb szláv művelődéstörténészek egyike. Született Feketepatakon (Gömörm.). Az újvidéki szerb gimnáziumban működött. Itt írta meg *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur* (Ofen, 1826), becses forrásmunkáját. Kollárral és Benediktivel együtt még előbb tót népdalokat gyűjtött és adott ki (Pest, 1823 és 1827). A szlávság geografiai és etnográfiai elhelyezkedését elsőnek ő foglalta össze *Slovenský národopis* c. munkájában s annak térképmellékletében (Prága, 1842). E három művével a tót önállósulási mozgalomnak is lökést adott, holott Štúrék irányának Kollárral együtt határozott ellenfele volt. Š. Ujvidékről Prágába ment, ahol a szlavisztika egyet. professzora lett. Prágában írta főmunkáját, a *Slovanské starožitnosti*-t (Szláv régiségek, 1837), amelyben rendkívül sok értékes anyagot gyűjtött össze és dolgozott fel a szlávok kultúrtörténelmére vonatkozólag.

Saga (többesszám : *sögur),* prózai elbeszélés, a skandináv népi irodalom legspeciálisabb terméke. (l. *Izlandi irodalom.)*

Ságh *József,* *1852. †1922. Zenekritikus és a *Zenelap* c. szaklap szerkesztője volt. Az ő szerkesztésében jelent meg első zenei lexikonunk. Rövid ideig a *Daláregyesület* főtitkára volt.

Ságody *Otmár,* *1881., zeneíró. Kiadta a *Magyar zene* c. zeneesztétikai tanulmányt (1914). Több zenei cikke jelent meg (Zenevilág, stb.).

Saint-Amant, (ejtsd : szeentamaan), *Marc-Antoine Gérard, sieur de,* francia költő, *1594. †1661. Ódáit a précieuse-ök is szerették, egyébként, igazi bohém

létére, a burleszk költők merészségével énekelte meg az evés-ivás — különösen az ivás — örömeit. Gondos verselő, leírásai színesek, gazdagok. Legjellemzőbb munkái: *Les Goinfres, Rome ridicule.* Epikus műve: *Moyse sauvé,* »heroikus idill«. 1653.

Saint-Évremond (ejtsd: szeentévrömón), *Charles de Saint-Denis, sieur de,* francia libertinus író, *1613. †1703. Művelt, szabad, irónikus szellem; gúnyolódó írásai miatt menekülnie kell; évtizedeket tölt Angliában s a Westminster-apátságban temetik el. Ragyogó, elmés prózája a XVIII. sz. derekáig népszerű volt; hatott *Montesquieu*-re, *Voltaire*-re, sőt Anatole *France*-on is érzik a nyoma. A gondolkozás és az érzékek örömeinek hirdetője. Ír politikáról, nyelvtanról, irodalomról, zenéről, történelemről stb. *Réflexions sur les divers génies du peuple Romain* c. művében a történet-filozófiáig emelkedik. *Benedek.*

Saint-Gelais (ejtsd: szeenzsöle), *Mellin de,* francia költő, *1490. †1558. I. Ferenc udvaránál élt, s csak későn adta ki udvari használatra írt könnyed verseit, epigrammjait, szonettjeit. Az olasz renaissance formáinak és szellemének legkiválóbb képviselője ebben a korban.

Saint-Lambert (ejtsd: szeen-laambeer) *Jean-François, marquis de,* francia költő, *1716. †1803. *Les Saisons* (1769) c. bölcselkedő és leíró költeménye nagyjában az angol *Thomson* hasonló tárgyú költeményét követi. Természet-leírásai a szalónok és a parkokban rendezett ünnepélyek levegőjével vannak tele.

Saint-Pierre (ejtsd: szeen-pierr), *Charles Irénée Castel, l'abbé de,* *1658. †1743., a XVIII. sz. filozófiájának előfutára, világmegváltó tervek szerzője. Híresebb művei: *Projet de la paix perpétuelle* (Az örök béke terve), melyben a kötelező békebíróság és az európai szövetség gondolatát pendíti meg, az Académie politique (politikai akadémia) felállítását sürgeti, mely az aranykort hozná vissza a földre. *Discours sur la Polysinodie* c. művében maró gúnnyal ostorozza XIV. Lajos uralkodását. Irodalom: J. *Drouel: l' Abbé de S., l'homme et l'oeuvre,* 1912. *Kemény* Gábor: *S. apát pedagógiája.* Magy. Paedagogia 1917. *Kemény.*

S. *Jacques-Hyacinthe-Bernardin de,* francia író, *1737. †1814. Mozgalmas életet élt, sokfelé megfordult és jószemű megfigyelője volt a természetnek. Szoros barátság és lelki rokonság fűzte *Rousseau*-hoz. B. is ellene fordult az észnek, a filozófiai spekulációnak, s az érzelem útján kereste az Istenhez való fölemelkedést. A természet minden jelenségében az isteni Gondviselés szándékát látta, az ember javára (*Études de la Nature,* 1784., *Harmonies de la Nature,* posth.). Voltak helyes tudományos megsejtései (mimikri, bacillusok), de természetesen még több naivságnak kellett ebből a felfogásból kisarjadni. B. ép oly »érzékeny«, mint nagy barátja, de egyéniségénél fogva őszintébben optimista. Ő is a természet ölén élő egyszerű, naiv emberek jóságát tanítja (*Arcadie, Chaumière indienne*) és politikai eszméi ezen a hiten épülnek fel (*Voeux d'un solitaire*).

Sikere, népszerűsége az *Études de la Nature* megjelenésével kezdődött. Ennek IV. kötetébe (1787) helyezte el a *Paul et Virginie* c. kis regény-idillt, amely egész Európát megkönnyeztette. Az Ile-de-France tropikus környezetében felnövő gyermekpár naiv boldogsága, természetes élete, s a tragikus vég, a hajókatasztrófa, amelyben az európai útjáról visszatérő Virginiának azért kell elpusztulnia, mert a »civilizáció« beléoltotta a szemérmet és nem hajlandó meztelenül rábízni magát megmentőjére — mindez, a kis műnek valóban gyönyörű természet-leírásaival együtt, elképzelhetetlen hatással volt erre a századvégre, amely az édes könnyek hullatása közben oly közel járt már ahhoz, hogy vérbe fulladjon. — L. A. *Barine: B. de S.* 1891.; *M. Souriau, B. de S. d'après ses manuscrits.* 1905. — Magyarul: *Pál és Virginia* (Olcsó kvt.). *Benedek.*

Saint-Pol-Roux (ejtsd: szeen-pol-ru), *Paul,* francia lirikus, *1861., szimbolista költő, rendkivül termékeny képzeletű szuggesztiv képek kitalálásában. Reprezentáns kötete *Les reposoirs de la procession.* Irt néhány szimbolista drámát is: *La dame à la faulx,* — *La dame en or.*

Saint-Simon (ejtsd: szeen-szimón), *Louis de Rouvroy, duc de,* francia memoár-író, *1675. †1755. Katona, azután udvaronc; inkább gőgös és hiú, mint becsvágyó; intrikus, de a cselekvéssel járó felelősségtől irtózik. XIV. Lajost és a régensséget végigszolgálja, aztán elvonul az udvartól, vagyona és családja pusztulásán borongani. Régóta gondolt már arra, hogy megírja emlékiratait s megfigyeléssel, aprólékos tudakozódásokkal készül erre a munkára. 1730-tól *Dangeau* kiadatlan naplóját látta el jegyzetekkel; 1740. kezdte meg a maga művét írni. 1750. fejezte be. A műnek kalandos sorsa volt; a XVIII. sz. nem ismerte; első hiteles kiadása 1829—30. jelent meg, óriási sikerrel. Máig legjobb teljes kiadása a *Chéruel*-féle (1873—86., 15 köt.) s most folyik a *Boislisle—Lecestre*-féle kiadás.

Az *Emlékiratok* alig áttekinthető tömegéből egy elégedetlen, osztály-öntudatos arisztokrata és egy pompás szemű festőíró egyénisége bontakozik ki. S. távolról sem történetíró, sem objektivitás, sem kritikaérzék nincs benne. A nagy összefüggéseket nem látja; irónia nélkül hiszi azt, amit egykor *Scribe* fog megírni híres vígjátékában, hogy háborúk keletkezhetnek egy pohár víz miatt. Ellenben igazi író: öntudatlan stílus-művész, akinek prózája épen azért mozgalmas, mert minden szabály-korlát nélkül lüktet együtt az író ideges apercepcióival; épen azért gazdag, mert S. semmiféle klasszikus kötöttséget, válogatást nem ismer; felhasznál minden kezeügyébe eső kifejezést, s néha új értéket is ád neki. Alakjairól a festő megelevenítő erejével tud képet

adni, néha egy-két szóban, néha újra, meg újra előkapva őket, amint ismét megjelennek a színen; rosszindulatú, éles szeme százával kaszálja »áldozatait«. Egyenkint és csoportképekben úgy örökítette meg XIV. Lajos és a Régensség udvarát, hogy a tárgyilagos történelem is nehezen tudja retusálni ezeket a képeket. *Benedek.*

Sainte-Beuve (ejtsd : szeent-bőv), *Charles Augustin de*, francia kritikus, költő és regényíró, *1804. Boulogne-sur-Mer-ben †1869. Párizsban. Eleinte orvosi tanulmányokkal foglalkozott. 1824. egyik volt tanára megalapította a *le Globe* c. lapot és maga mellé vette. S. B., mint ujságíró, élénk összeköttetésbe került a romantikusokkal. 1828. kiadta *Tableau historique et critique de la poésie française au XVI-e siècle* c. művét, amelyben igazságot szolgáltat a klasszikusoktól lenézett Ronsardnak s rokonságot állapít meg a romantikusok és a Pléiade törekvései közt. Ez a rokonság ugyan csak látszólagos, de S. B. megállapítása sokat használt az ősöket kereső romantikának. Azokban az esztendőkben, amikor S. B. mint kritikus a romantikusok fegyvertársa volt, maga is foglalkozott költészettel. Először átlátszó misztifikáció mögé bujva, egy »tüdővészben elhúnyt orvosnövendék hátrahagyott írásait« adta ki (*Vie, poésies et pensées de Joseph Delorme*, 1829). Ezt követte a *Consolations* (1830) és a *Pensées d'août* (1837). Közben a nyilvánosság kizárásával nyomatta ki a *Livre d' Amour* -t, amely V. Hugo felesége iránt táplált érzelmeire vet világot. Ennek a könyvnek regényes történetét l. *G. Michaut : le L. d' A. de S. B.*, 1905. — A nagyközönség számára 1904. óta hozzáférhető.

S. B., a lirikus, az Obermann-ok és Adolphe-ok fájdalmas ön-elemzésének költője. A romantikus líra ragyogó színei hiányoznak belőle. Ezt a hiányt a szerényebb, kevésbé festői realitások meglátásával pótolja, s így van valami lírájában, ami a jövő nemzedék irodalmi iránya felé mutat.

Hasonlóan két nemzedék közt áll, a multba és a jövőbe néző arccal, *Volupté* c. regénye (1834). Szubjektív regény, aminőket ebben a korban írnak, de szubjektivitása kétszeres fátyol mögé van rejtve. Egy pap mondja el benne történetét, tanulságul egy vergődő ifjunak — tehát a személy idegenségén kívül az időbeli távlat is megvan, mert a hős ifjúkora Napoléon idejébe esik. De azért S. B. mégis a maga lelkének, a maga szerelmeinek történetét írja meg ; ekkori vallásos világnézetének hatása alatt bizonyos fokú idegenséggel és objektiv ítélkezéssel nézve saját ifjú énjét. A regény prédikáló hangú előadása miatt nem népszerű, de a modern irodalomra nagy hatása van s a század jelentékeny regényei közé számít.

S. B., mint a *Globe*, a *Revue de Paris* és *Revue des deux Mondes* kritikusa számos kötetre menő cikket írt 1850-ig (*Critiques et portraits littéraires, Portraits littér., Derniers portr. littér., Portr. de femmes, Portr. contemporains*). Ezenkívül a Lausanne-ban 1837—38. tartott előadások alapján kiadta korszakalkotó munkáját, az *Histoire de Port-Royal*-t (végleges alakjában, 1867., hét kötet).

1848. a forradalom megfosztja a Mazarin-könyvtárban viselt állásától ; egy évig a liége-i egyetemen ad elő, 1849 végén a *Constitutionnel* kritikusa lesz. Az államcsíny után sietve csatlakozik III. Napoléonhoz, munkatársa lesz a hivatalos *Moniteur*-nek. A Collège de France tanárává nevezik ki, de az ifjúság nem bocsátja meg politikai állásfoglalását s előadásait abba kell hagynia. Az *École normale supérieure* (középisk. tanárképző) francia nyelv- és irod. tanszékével kárpótolják. 1865. szenátor. Ekkor már újabb szellemi fordulaton ment át ; liberális ; védelmezi Renant, a sajtószabadságot stb. ; ellenzékbe kerül, szakít az udvarral, a hivatalos lappal, a *Temps*-ba írja cikkeit, s mint népszerű ember hal meg.

Ennek a korszaknak főműve : a hetenkint írt irodalmi cikkek sorozata, a *Causeries du Lundi* (utolsó kiad. 15 köt.) és a *Nouveaux Lundis* (13 köt.) ; azonkívül : *Chateaubriand et son groupe littéraire* (1861 ; a liége-i előadások anyaga) ; *Étude sur Virgile* (1857 ; a Collège de France-on elmaradt előadások anyaga) stb. Egy szerzetesi szorgalommal végigdolgozott élet eredményei.

Esztétikai rendszere nem volt, kritikai módszere sem, csak munka-módszere : a pontosság. Adatai mindig megbízhatók. Ezernyi ezer »arcképet« adott : sokszor másod-harmadrangú írókról, sőt legszívesebben ilyenekről. Körüljárta őket különböző szempontokból és megvilágította. Többet a kritikától, az irod. történettől nem várt. Átélte Taine fénykorát, de nem hitte — ahogy ma *ismét* nem hisszük —, hogy a környezet, a faj, a momentum megismerésével valami lényegeset tudtunk meg a költői alkotás titkairól. S. B. a maga csöndes szkepszisével maradandóbb, objektivebb írói arcképeket rajzolt, mint Taine. Ami az íróról és művéről megtudható, azt megtudjuk tőle ; az intuitív megismerésnek nem áll útjába.

Irod. : G. *Michaut : S. B. avant les »Lundis«*, 1903 ; *Études sur S. B.*, 1905 ; *S. B.*, 1921 ; Léon *Séché : Études d'hist. romant., S. B.*, 2 köt. 1904 ; *le Cénacle de J. Delorme*, 1912 ; L. F. *Choisy : S. B.*, 1921 ; l. még : *Corresp. de S. B.*, 2 köt. 1877—78 ; *Nouvelle Corresp.*, 1880 ; *Corresp. inédite de S. B. avec M. et Mme Olivier*, 1904. — Magyarul : *Benedek M.* : V. *Hugo* (1912) és *A francia regény a XIX. században* (1921). *Benedek.*

Saintsbury (ejtsd: szeentszberi), *George Edward Bateman*, angol egyetemi tanár, kiváló irodalomtörténész, *1845. Különösen az angol és francia irodalom különböző korszakaival foglalkozott. Ezenkívül jeles monográfiái : *Dryden, Sir Walter Scott, Matthew Arnold* stb. A prózai és költői

írásművészet nagytekintélyű elméletírója és kritikusa.

Sajnovics *János,* jezsuita szerzetes, egyetemi tanár, *1733. †1785. Norvégiában tett utazásán tanulmányozta a lapp nyelvet, amelyet a magyarral azonosnak találta. *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (1770) c. műve az első kísérletek egyike a módszeres nyelvhasonlítás terén.

Sajó *Aladár,* *1869. A *Magyar Hirlap,* majd a *Budapesti Hirlap* munkatársa. Elbeszéléseket írt, nagyobbrészt a katonaéletből. Önálló kötetei: *De profundis, Ezredes Borisha, A császár kenyerén.* Ujabban fordításai is jelentek meg.

S. *Sándor,* *1868., gimnáziumi igazgató. Lírai költeményeiben erős nemzeti érzés nyilatkozik meg. Formában és tartalomban a régi nyomokon jár. Szónokias, de nem hiányzik belőle az erő. Verskötetei: *Fiatal szívvel, Utközben, Gordonka, Tegnaptól holnapig, Magyar versek, Muzsikaszó.*

Salamon *Ferenc,* *1825. †1892. A szabadságharcban katona volt, 1853. nagykőrösi tanár lett, 1854. hirlapíró. Hosszabb ideig a *Pesti Napló* munkatársa. Ekkor írta irodalmi, esztétikai és dramaturgiai tanulmányainak legnagyobb részét. Tanulmányai összegyűjtve csak jóval később jelentek meg *Irodalmi tanulmányok* és *S. dramaturgiai dolgozatai* címen. Történeti tanulmányokkal már az ötvenes években foglalkozott, de csak később szentelte életét teljesen a történetírásnak. 1870. a budapesti egyetem történeti tanszékére nevezték ki. Nevezetesebb művei: *Magyarország a török hódítás korában; Az első Zrinyiek; Budapest története.* Ez utóbbi munkájának megírásához a főváros megbízásából kezdett; csak Mátyás koráig jutott el. *Lengyel.*

S. *Ödön,* *1864. †1903. Hirlapíró. Három évig élt Párizsban, mint a magyar lapok tudósítója. Számos monológon kívül novellákat *(Józan szerelmesek, Kocsin és gyalog)* és színművet is írt.

Salamon és Markalf. Humoros tárgyú, vsz. héber eredetű monda. 1577. jelent meg magyar feldolgozása. Tárgya: a furfangos paraszt legyőzi a bölcs királyt. Ez a monda minden irodalomban népszerű volt. A magyar feldolgozást népies és fordulatos nyelve miatt is szerették.

Salas Barbadillo, *Alfonzo, Jerónimo de,* spanyol dráma- és regényíró, *1580.†1630. Cervantes barátja és költője volt; fómunkái: *La hija de Celestina* (C. leánya; a név a híres spanyol Celestina-novellára céloz), realisztikus életkép, a társadalom alsóbb rétegéből. *El caballero perfeto* (A tökéletes lovag) komoly regény a nemesi életből; *La casa del plazer honesto* (Erkölcsös szórakozás), hat novella kerete.

Šalda, *František Xaver,* *1868., cseh író és a csehek egyik legkiválóbb kritikusa és esztétikusa. S. a modern kritikai essay megteremtője a cseh irodalomban; individualista, aki elveti Taine környezetelméletét s harcol a determinizmus ellen. Emellett leginkább az angol esztétikusokra támaszkodik. Több tanulmányát (pl. *Shakespeare*-ről és *Dante*-ról) angol, olasz, stb. nyelvre is lefordították. Két legismertebb összefoglaló műve: *Boje o zítřek* (Küzdelmek a holnapért) és a *Juvenilie* (1925), amelyben 1891—1899. között megjelent, maradandó értékű tanulmányait foglalta össze. S. ezenkívül drámákat is írt.

Sale, *Antoine de la,* francia prózaíró, *1388. †1469. után. Sok földet bejárt az Anjou-ház szolgálatában. Harcokban is vett részt. René szicíliai király rábízta fia nevelését. Később Louis de Luxembourg három fiát nevelte. Fontosabb művei: *la Salade,* értekezés az uralkodás művészetéről, *la Salle,* erkölcstani értekezés, *le Petit Jehan de Saintré* és *Réconfort de Mme de Fresne,* a százéves háború egy epizódjának feldolgozása. Sokan őt tekintik a *Quinze joies de Mariage* (l. ott) és a *Cent nouvelles nouvelles* (l. ott) szerzőjének is; ez azonban valószínűtlen. A mai olvasó érdeklődésére a *Petit Jehan de Saintré* (1456.) tart csak számot. A mű tulajdonképeni célzatáról sok vita folyt. Dicsőítése nagy karrikatúrája a lovagvilágnak? Első része kétségtelenül a »tökéletes lovag iskolája«: a kis J. de Saintré-t, a »Dame des Belles Cousines« neveli, tanítja lovagi viselkedésre, udvari illemre stb. Amit mi szatirának volnánk hajlandók tekinteni — hogy a hölgy bőséges ajándékokkal is elhalmozza, úgyszólván kitartja ifjú választottját — azt a kor talán természetesnek találta. A következő rész — Jehan lovagi kalandjai — kissé unalmas ismétlése az elmúlt századok lovagregényeinek. Az utolsó rész váratlan fordulattal fableau-szerűvé válik. A szép hölgy mellett egy durva, jógyomrú barát (Damp abbé) foglalja el Jehan helyét: az új időknek nem egészen rokonszenves, de győzelmes hőse. Hiába áll bosszút Jehan, hiába szégyeníti meg hölgyét az udvar előtt: végeredményben mégis nevetségessé vált az abbé miatt. Akármi volt is S. titkos gondolata: ez a »nevelési regény« a lovagvilág alkonyának ábrázolása. Egyes részleteivel a realisztikus leírás ősei közé számít a francia prózában. Irod.: J. Nève, *A. de la S., sa vie et ses ouvrages,* 1903. *Benedek.*

Sales-i szent Ferenc *(François de Roussy de Sales),* francia prédikátor, teológus és moralista, *1567. †1622. Sokat prédikált, közvetlen, beszélgető stílusban, elsősorban erkölcsi kérdésekkel foglalkozva. Mint protestánsok visszatérítője írta teológiai vitázó műveit *(Controverses, la Défense de l'étendard de la sainte Croix).* Levelezése, amely lényegében nem más, mint különböző emberek lelki irányítása, nagy lélektani érzékről tanuskodik. Ugyanez a tulajdonság teszi oly értékessé főművét: *Introduction à la vie dévote* (1609, végl. kiad. 1619). Nyelve gazdag, talán túlságosan is gazdag képekben, a bibliai vonatkozások, parabolák mellett még az előző században annyira divatos klasszikus vonatkozások is sokat szerepelnek. Viszont előtte jár korának abban, ahogy a lélek titkait, önáltatásait leleplezi. Könyve gyakorlati

erkölcstan a világban élő keresztény számára, rang- és egyéb különbségek nélkül. A *Traité de l'Amour de Dieu*-nek ma is általános érdekű része a szeretet lélektana. — S. roppant népszerűsége (az *Introduction*-t fél évszázad alatt 17 nyelvre fordították le) hathatós eszköze volt a XVII. században a keresztény gondolkozás megerősödésének. *Bánhegyi(?)*.

Salgó *Ernő*, író és hírlapíró, *1873. Orvosnak készült, azonban az oklevél megszerzése után hírlapíró lett. Az *Egyetértés*-nél, majd a *Független Magyarország*-nál dolgozott. Különösen színikritikáival tette ismertté nevét. Ebben a műfajban finoman elemző, széles látókörrel, nagy irodalmi tudással megírt bírálatai új hangot jelentettek mindinkább riporttá sekélyesedő modern színikritikai irodalmunkban. Maradandóbb értékű kritikai 1916. jelentek meg *Írók és színdarabok* címen kötetbe gyüjtve. Több regényt, színművet és tudományos művet fordított.

Sallet, *Friedrich von*, *1812. †1843., német költő. Katonatiszt volt, majd hegeli filozofiát tanult és ennek hatása alatt írta gondolati költeményeit: *Gedichte*; *Funken*; *Gesammelte Gedichte*. Főműve a *Laienevangelium* c. vallásfilozófiai költemény, mely a kereszténység szellemének megujítását, a történeti egyház nélküli, tisztán krisztusi és emberi hitet hirdeti hegeli hatások alatt s a Lamennais harcias demokratikus kereszténységének szellemében; a költemény formáján Rückert nagy gnóma-gyüjteményének hatása érzik, az alak itt is a nehézkes, négysoros strófa. Róla l. *R. Gottschall: Leben und Wirken F. v. S.'s*; Marie *Hannes: F. v. S.*; *O. Hundertmark: F. v. S. ein Dichterphilosoph*.

Sallustius, *Caius S. Crispus*, *Kr. e. 86. †35. római hadvezér és tengernagy, latin történetíró. Meglehetősen kalandos és tivornyás életének utolsó tíz esztendejét hatalmas és pompás kertjének (Horti Sallustiani, a mai Monte Pincio) villájában visszavonultan töltötte és történetírással foglalkozott. Megírta 5 könyvben a 78—67. évek történetét *(Historiae)*, ez azonban csak töredékesen maradt ránk. Egészében fennmaradt két monografiája: *De Catilinae coniuratione* (Catilina összeesküvése) és *Bellum Jugurthinum* (A Jugurtha elleni háború); amabban Catilina forradalmának eredetét, lefolyását s a 64—62. évek zűrzavaros politikai harcainak történetét adja, emebben a 111—105. Jugurtha, numidiai király ellen viselt háború történetét. S. magas szempontból fogja fel történetírói hivatását: a római történelem két kiragadott epizódján akarja megmutatni, hová juttatja az államot a nemesség féktelen hatalomvágya és kielégíthetetlen pénzéhsége, megvesztegethetősége. Erkölcsi célkitűzésének őszinteségében nincs okunk kételkedni, bár fiatalabb éveiben maga is évekig a legerkölcstelenebb tivornyákban és a züllött életben lelte örömét. A történetírói komolyságban Thukydides, a filozófiai elmélyedésben Poseidonios, az erős hazafias érzésben Cato volt a mestere. De nem sikerült tárgyilagosnak maradnia: a politikai pártember, a demokrata szemszögéből nézi mindig az eseményeket s ennélfogva ítéletei elfogultak, szubjektivitása mindenütt erősen érvényesül. Ha ez le is szállítja történeti forrásértékét, annál érdekesebbé teszi mint olvasmányt. A jellemzések pszichológiai elmélyítése és az egyéni felfogás kiélezése mellett lenyűgöző ereje műveinek a stílus. Ez is egyéni, egészen eredeti, tömött, szentenciózus, régieskedő és főkép ez utóbbi tulajdonságával megkapó és ünnepélyes. Művei ma is elevenen ható irodalmi értékek. Magy. ford. *Kazinczy*, 1836. *Révay*.

Salmon, *André*, francia lirikus, essayista és regényíró. *1881. Mint lirikust egy ideig a fantaisisták közé sorozták. De csakhamar megtalálta a maga egyéni utját. S. játékos formai alatt is hatalmas lélekzetű költő, egyike a legtehetségesebbeknek a ma élők között, akinek versei mint valami filmen vibráló egymásutánban vetítik elénk a jelenkor kuszaságának lazasan változó képeit. A *Calumet* és a *Livre du bouteille* könnyed chansonjai után 1919. megjelent a *Prikaz*, amely mint szabad versekben írt report grandiózus freskókat adott az orosz föld drámájáról. A mai nyugtalan idők nagyvonalú krónikása a *L'âge de l'humanité* verseiben is. Regényeiben *(Tendre canaille, Une orgie de Petersbourg)* a költészet és a próza keveredik. S. élénk részt vett a kubista mozgalomban is és essayivel nagyban hozzájárult ez irány művészeinek népszerűsítéséhez. *Kállay*.

Salten, *Felix*, budapesti származású bécsi író, a *Neue Freie Presse* színikritikusa és tárcaírója. Tehetséges képviselője annak a franciásan szellemes, impresszionisztikusan sokszínű elbeszélőnek, amelynek igazi helye a tárcarovat, amely néhány pillanat tartamára mindig felüdíteni az embert, de óvatosan kitér minden súlyosabb problematikusság útjából. S. elbeszélései tiszta fokán mutatják a típust, de olykor eljutnak legalább a probléma felvetéséig. Műveli a tárcanovella drámai megfelelőjét, az egyfelvonásost *(Vom andern Ufer*, 1908, nálunk is színrekerült, *Kinder der Freude*, 1916). a politikai s irodalmi essayt *(Das österr. Antlitz*, 1909, *Gestalten u. Ersch.-ungen*, 1913, *Geister der Zeit*, 1924). *Turóczi-Trostler*.

Salus, *Hugo*, *1866., prágai német költő és elbeszélő. Költeményei az impresszionista líra formai hatását mutatják, de S. egyénisége távol áll a világot hangulatokra bontó benyomás-lírától: legjellemzőbb kötete az *Ehefrühling*, meleg és finoman érző családi költészet. Novellain is elsősorban az érző lirikus keze látszik. *Novellen des Lyrikers*; *Neue Novellen des Lyrikers*, olykor a nőorvos tapasztalatai is: *Trostbüchlein für Kinderlose*. S. meleg, rokonszenves költészetének színét gyakran Prága különös, misztikus romantikája adja, s komolyságát az orvosi hivatás életérzése.

Samain (ejtsd: szameen), *Albert*, francia

lirikus, *1858. †1900. A szimbolizmus legfinomabb szavu, legartisztikusabb tökélyű költője. Könnyed, kecses báj és halk melankolia szerzett sok bámulót első szimbolista költeményeinek, amelyek *Au jardin de l'Infante*, és *Aux flancs du vase* című gyűjteményekben jelentek meg. Később egyszerűsödött és tisztult a költészete és a *Chariot d'or* c. kötetében már klasszikus inspirációkból táplálkozott. A klasszicizmus stilusa látszik meg *Polyphème* c. drámai költeményén is, amely mai napig műsordarabja a Comédie-nek.

Samaniego, *Felix Maria de*, spanyol költő. *1745. †1801., ezópusi meséi ma is népszerűek Spanyolországban.

Samassa *József*, *1828. †1912., egri érsek. Élete végén biboros lett. Számos kultúrális és egyházi alapitványt tett. Több egyházjogi és egyházszervezeti tanulmányt írt.

Sámbár *Mátyás*, *1617. †1685. Jezsuita szerzetes, az ellenreformációnak buzgó katonája. Harcias vitairatokat adott ki a protestánsok ellen. Vitairatainak hangjára már a címekből következtethetünk: *Kancsalok okulárjuk*, *Próbaköve egy cigányokulárnak*, *A háromkodó prédikálornak szájára való vaskarika*, stb.

Sámuel ha-nágid *(Samuel b. József ibn Nagdela)*, spanyol zsidó államférfiú, költő, grammatikus és talmudista, *993. †1055. Egyszerű írnokból Habus, granadai kalifa vezírje lesz, ki az államügyeken kívül tudománnyal foglalkozik. Tevékeny mint grammatikus; nagy polémiát folytat Abulvaliddal, tanítója, Juda Chajuds védelmében. Kiváló talmudi módszertana: *Mevan Hatálmud* (a t. bevezetése). Héber költő, fohászszerű versei: *Ben Tehillim* (Kis zsoltár k.) és *Ben Mislé* (Kis példabeszédek k.) c. gyűjteményeiben foglaltatnak. Magyarra *Gábor* J., *Vajda* B., *Makai* Emil és *Patai* J. fordították egyes verseit. *Weisz.*

Sancho Panza, Cervantes regényében, a Don Quijotében a hős fegyverhordozója. Egyszerű, józan paraszt, aki gazdájának világjavító eszméihez nem ért, s az egészséges földhözragadottságot jelképezi a hóbortos lovag délibábokat kergető rajongásával szemben.

Sand (ejtsd: szaan), *George*, francia írónő, *1804. †1876. Igazi neve: Armandine-Aurore-Lucile *Dupin*; 1822. felesége lett Casimir *Dudevant* bárónak; két gyermekük született. Elváltak, a fiatal asszony Párizsba ment, hogy kenyerét megkeresse. Többféle próbálkozás után írni kezdett. Jules *Sandeau* társaságában írt regénye, *Rose et Blanche* (1831) Jules *Sand* néven jelent meg; de ugyanabban az évben már ismertté tette a George S. nevet az *Indiana*-val. A rövidhajú, férfias öltözködésű írónő becézett tagja lett a romantikus író- és művészvilágnak. Híres szerelmei voltak — Musset, Chopin — és nevezetes barátai — Balzac, Hugo, Sainte-Beuve, Michelet. — Szociális regényein is olyan barátok hatása érzik meg, mint Lamennais, Pierre Leroux, M. de Bourges, Barbès, stb. 1839. visszavonult ősi földjére, a berry-i Nohant-ba; bábszínházat állított fel odahaza s régi barátai mellett vendégül látta az ifjabb írónemzedéket is.

S. mint író pályája kezdetétől legvégéig egyformán termékeny volt. Összegyűjtött művei — nagy levelezését nem számítva — 105 kötetre rugnak. Nagy értékbeli különbségek nincsenek írásai közt; szinte véletlen, hogy minden korszakából kiemelkedik 4—5 nagyobb sikerű és elismertebb mű.

Első korszakában egészen személyes élményeinek hatása alatt ír. A romantikus én-kultusz asszonyi kifejezője, a szenvedély jogának képviselője a társadalmi korlátokkal, erkölcsi előítéletekkel, a házasélet rabságával szemben. Típikus hősnője a szerelemtől mindent váró fiatal leány, aki a házaséletben beleütközik az élet durva valóságába. Rabságából nincs menekvés, vagy csak merész, néha tragikus utakon. *(Indiana, Valentine, Lélia.)* Az asszony erkölcsi fölényét rajzolja a *Mauprat*-ban, amelynek hősnője valóságos ifjú vadállatot nevel derék emberré és tökéletes férjjé.

A tendenciózus romantika és egyes barátok személyes hatása rábírja S.-t, hogy szélesebb problémakört öleljen fel regényeiben. A 40-es évek folyamán már nemcsak a házasság intézményével törődik: a maga hite szerint szocialista irányregényeket ír. *(Le Compagnon du tour de France, Consuelo, le Meunier d'Angibault, le Péché de M. Antoine.)* Érzelmi és aszszonyi a S. szocializmusa. A szociális kérdést részletekben, személy szerint oldja meg alakjaira nézve, összeházasítván a szembenálló osztályok képviselőit. Még szócsövel is csak érzelmekről beszélnek.

1848 után S. lemondott a világboldogításról; már előbb is megkezdte azonban a falusi regények írását. Ezek közül *la Mare au Diable, la Petite Fadette* és *François le Champi* emelkednek ki. Szépek Berry vidékének leírásai és a maguk módján érdekesek, igazak S. parasztjai. Legvégső periódusában aztán regényes történeteket írt, amelyekben a többé-kevésbé bonyolult szerelmi históriákat finom lélektani elemzés kiséri. *(Les beaux Messieurs de Bois-Doré, Jean de la Roche, le Marquis de Villemer.)*

S. roppant termékenysége nem járhatott együtt nagy szerkesztőművészettel és gondos stilizálással. *Musset* meg is írta róla a *Merle blanc*-ban, hogy mily könnyen, skrupulus nélkül, előzetes vázlat nélkül vetette papirra egyik regényét a másik után. A romantikus stilus túlzásai hiányzanak belőle, de tüze és szine is hiányzik. Mint elbeszélő, csak kellemes, semmi több. — Irod.: Wl. *Karénine: G. S., sa vie et ses oeuvres*, 3 köt., 1899—1912, E. *Moselly: G. S.*, 1911, E. *Seillière: G. S.*, 1920. *Brandes: Hauptströmungen* V.; *D'Haussonville: G. S.* (Magyarul Olcsó Kvtár, 1879.) — Magyarul megj. többek k.: *Leoni Leo, Indiana, Az aranygyapjú, A megszelidült farkas (Maupral), Vallomások.* *Benedek.*

Sandburg, *Carl,* amerikai költő, *1878. A »vers libre« egyik legmerészebb képviselője. *Chicago Poems* (1916) c. verseit lokális színek és lélek jellemzik.

Sandeau (ejtsd : szaandó), *Jules,* francia író, *1811. †1883. Nevét leginkább *Mlle de la Seiglière* c. regényéből írt színdarabja tartotta fenn. *Sacs et Parchemins* c. regényében a modern kor *Bourgeois Gentilhomme*-ját akarta megírni, a felkapaszkodott nagypolgárt és a lezüllött arisztokráciát épen úgy kifigurázza, mint a radikális ügyvédet és a szocialista elvektől megkótyagosodott dologkerülő munkást. Csakhogy S. nem tudományos társadalomrajzot, hanem regényformájú bohózatot írt erről a tárgyról. Egyébiránt gondos, korrekt stiliszta, minden kiemelkedő erény és hiba nélkül. Ifjúkorában szerzőtársa volt a kezdő George *Sand*-nak *(Rose et Blanche)* ; később *Augier*-val közösen írta a *Gendre de M. Poirier* c., sokáig népszerű színművet. Regényeinek és színdarabjainak egy része magyarul is megjelent.

Sándor *Imre,* szlovenszkói író. *1892. Novellái és egyéb írásai a legelőkelőbb magyar és külföldi lapokban jelentek meg. Önálló munkái *Boldogság* (Novellák) ; *Az autón* (Regény) ; *Szerelmes a férjem* (színmű, bemutatták Kassán, 1921) ; *Szedjetek szét csillagok!* (Színdarab, bemutatta a Belvárosi Színház, 1926).

S. *István,* *1756. †1815. *Sokféle* címen Győrben folyóiratot szerkesztett (1791—1800). *Jelki András* kalandjait S. dolgozta át magyarra először ; ma is népszerű könyv *Hevesi* Lajos átdolgozásában. *Magyar Könyvesház* c. munkájában a maga koráig megjelent magyar könyvek címeit sorolja fel.

S. *József,* *1853. Az *Erdélyrészi magyar közművelődési egyesület* (Emke) megalapítója, 1885. Számos közgazdasági és történeti műve jelent meg. Jelenleg a bukaresti országgyűlésen a sepsiszentgyörgyi kerületet képviseli és minden alkalmat megragad, hogy a magyarság segítségére lehessen.

Sándor-kódex, a Cornides-kódex egy része ; XVI. sz.-beli magyar nyelvemlék.

Sándor-regények. A Nagy Sándorral foglalkozó francia epikus művek a Pseudo-Kallisthenes mesés S.-történetére vezethetők vissza. Az elsőnek valószínű szerzője *Albéric de Briançon,* a XI. sz. végén. A *chanson de geste*-ekre emlékeztető, nyolc szótagos sorokban írt költeményből csak töredék maradt ránk. Nemsokára átdolgozták tíz szótagos sorokban ; ez utóbbi alakját használták fel a XII. sz. végén s a XIII. sz. elején többen is (köztük *Alexandre de Bernay,* 12 szótagos »alexandrinusokban«.) Nagy Sándort bőkezű feudális uralkodónak tüntetik fel ezek a regények. Tele vannak a keleti mesék csodás elemeivel. *Benedek.*

Sandre (ejtsd : szaandr), *Thierry,* eredeti neve Charles *Moulié,* francia regényíró, * 1890. Tehetséges és nagykészültségű író. *Chèvre feuille* c. regényével, mely a háború okozta szerelmi bonyodalmaknak magas színvonalon álló rajza, a Goncourt-díjat nyerte meg 1924. A *Chèvre feuille* Iszalag címen *Kosztolányi* D. ford. magyarul is megjelent. *Kállay.*

Sandu-Aldea, *Constantin,* jeles modern román prózaíró. *1874. Hajlékony, magvas nyelvű írásai, novellái és regényei híven világítják meg az egyszerű nép lelkivilágát és a falusi életet. *Două neamuri* (Két nép) c. társadalmi regénye drámai erővel állítja egymással szembe a meggazdagodott bérlőt, a kizsákmányoló idegent s a kifosztott, kiszipolyozott tulajdonost.

Sân-Giorgiu, *Jon,* modern román költő, *1892. A német ny. és irod. tanára a bukaresti egyetemen. A Jorga irányítása alatt álló »Neamul Românesc Literar« c. heti folyóirat (amely az erdélyi magyar elbeszélőket is szokta ismertetni és fordítani) főszerkesztője. Írt több kötet irodalmi és kritikai tanulmányt, verset és drámát. Egyik drámáját *(Femeia cu două suflete* = A kétlelkű asszony) a kolozsvári magyar színház is előadta. *Bitay.*

Sannazaro, *Jacopo,* olasz költő, *1458. †1530. Latin nyelvű munkákat is írt. Ezek közül *De partu Virginis* (A Szűz születése) keresztény eposz — klasszikus formában és nyelven, amelyen Vergilius tudatos hatása érzik — a legjelentékenyebb. Lírai verseiben Petrarca utánzó ; költői hírét pásztori regényének, az *Arcadiá*nak köszönheti. Az *Arcadia* igen fontos állomás a leíró, érzelgő, lírai természetköltészet fejlődésében az ókori idilltől és eklogától a későbbi pásztordrámáig és az ebből fejlődött melodrámáig. S. pásztorregénye szerelmi történet, melybe idillek (eklogák) vannak beleszőve. Az Arcadia fantasztikus világa nagy hatással volt az olvasóközönségre a külföldön is, ahol egyremásra termettek utánzatai. *Honti.*

San Pedro, *Diego Fernandez de,* XV. sz.-beli spanyol költő ; lírai versein kívül egy prózai műve tartotta fenn nevét az allegórikus *Carcel de Amor* (Szerelem börtöne).

Santillana, *Iñigo López de Mendoza, Marques de,* spanyol író és politikus, *1398. †1458. Korának egyik legkimagaslóbb személyisége. Dante és Petrarca hatása alatt az olasz költészet szellemét vitte a spanyol irodalomba, lírai és allegórikus költeményeivel : *El sueño* (Álom), *El infierno de los enamorados* (Szerelmesek pokla), *Comedieta de Ponza* (Ponzai színjáték : asszonyok beszélgetése a haza szomorú állapotáról a ponzai vereség után, 1425), és *Diálogo de Biaz contra Fortuna* (bölcselkedő költemény ; a stoicizmus védelme). Népies dalai provençal eredetű *vaquerák* (tehénpásztor-dalok), köztük a *Vaquera de la Finojosa,* a legmaradandóbb értékűek.

Saphir, *Moritz Gottlieb,* *1795. Lovasberényben, †1858., osztrák-német kritikus és humorisztikus író. Irodalmi működését Pesten kezdte a *Pannonia* c. folyóiratnál, aztán Bécsben Bäuerle Theaterzeitungjánál dolgozott ; majd maga alapított folyóiratokat Münchenben *(Basar, Deutscher Horizont* és Bécsben *(Der Humorist,* 1837

—1862) — ez utóbbival valóságos irodalmi nagyhatalommá lett s olcsó, sziporkázó, gyakran cinikus humora félelmessé tette nevét. Humora egészen alacsonyrendű, leginkább szójáték-hatásokat keres. Irt verseket és humoros elbeszéléseket is, melyek között magyar tárgyú is akad. Összes m. Brünn, 1890—91, 26 k. Róla l. H. *Landau: M. G. S., als Mensch, Humorist und Kritiker.* *Kecskeméti.*

Sappho (Psappho), a legnagyobb görög lantosköltőnő, »a tizedik múzsa«, Alkaios kortársa (628 és 568. között élt). Lesbos szigetén Eresos v. Mitylene városában született; 604 és 591 között állítólag (politikai zavarok folytán) Szicilia szigetére menekült, de aztán visszatért szülővárosába. Szerelme egy Phaon nevű hűtelen ifjúhoz s ezzel kapcsolatos tragikus vége (leugrása az epeirosi Leukas-fokról a tengerbe) regény, amely attikai komédiaírók fecsegéseiből szövődik össze. Ellenben tény, hogy rajongó és súlyosan (de igazságtalanul) meggyanusított barátságban élt egész sereg fiatal leánnyal, akiket zenére és költészetre tanított s akikhez búcsú- v. nászdalokat költött. Aiol tájnyelven írt költeményei szerelmi és menyegzői dalok és epigrammák. Nagyszámú töredékeken kívül csak két teljes költeménye maradt ránk: Aphrodite segítségül hívása szerelmi bajában s egy bájos barátnője iránt való féltékeny szeretetének megvallása. Lírájának alaphangulata a benső, mély, szenvedélyes, rajongó, emésztő szerelem, amely a legnaivabb nyiltsággal nyilatkozik meg. Kedves, bájos, gyöngéd képeinek és képzeteinek kincséből élt a következő századok erótikus lírája. A római Catullus és Horatius is utánozták. Nyelve rendkivül kellemes, tetszetős, jóhangzású, s a ritmus gazdagsága és szépsége tekintetében Alkaios nyelvét is fölülmúlta. Nagyszámú metrumainak egyike, amelyet különösen kedvelt, róla a sapphoi nevet kapta (l. ott.). Maradványok: *Bergk*: Poet. lyr. Gr. III.; újabb papyrus-leletek: *Diehl:* Suppl. lyr. 1908. Fordítások: *Richter: S. u. Erinna* (1833); *Hartung: Gr. Lyriker VI.* (1857); *Geibel: Klass. Liederb.* (1888); *Mähly: Gr. Lyriker* (1880). V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I; *Welcker: S. von einem herrschenden Vorurteil befreit* (Kl. Schriften II. 1845); *Koch: Alkäos u. S.* (1862); *Schöne: Unters. über d. Leben v. S.* (1867); *Wilamowitz:* Gött. Gel. Anz. 1869 (630—38 l.); *Péterfy: A görög lyra* (Összegy. m. I.). Állítólagos portrait: *Bernouilli*, Gr. Ikonogr. I.

Sapphoi sor. Sappho görög költőnőről. Képlete:

— ∪ ¦ — — ¦ — ‖ ∪ ∪ | — ∪ | — ⏓

Sapphoi versszak. Három sapphoi és egy adonisi sorból áll. Képlete:

— ∪ | — — | — ‖ ∪ ∪ | — ∪ | — ⏓
— ∪ | — — | — ‖ ∪ ∪ | — ∪ | — ⏓
— ∪ ¦ — — | — ‖ ∪ ∪ | — ∪ | — ⏓
— ∪ ∪ | — ∪

Pld.

Partra szállottam, bevonom vitorlám,
A szelek mérgét nemesen kiálltam,
Sok Charybdis közt, sok ezer veszélyben
Izzada orcám. (Berzsenyi.)

Sarbiewski, *M. Kazimir,* *1595. †1640., lengyel származású újlatin költő, akit korának kritikusai Horatiusnál is nagyobbra értékeltek, bár nem egy hang emlegette homályosságát és fantáziája merészségét. *Iter Romanum* c. nagyobb költeménye, amelyben római zarándoklatát írja le, híven mutatja minden erényét és hibáját: tökéletes formakészségét, ős költői erejét, nemes latinságát, mélyen érzett keresztény jámborságát.

Sarcey (ejtsd: -szé), *Francisque,* francia színikritikus, *1827. †1899. Nagy tekintélyét annak köszönhette, hogy tudatosan, elvszerűen alkalmazkodott a közönség ízléséhez. Dramaturgiájának sarkalatos tétele volt: szép az, ami a közönségnek tetszik. Kedvteléssel boncolgatta a legüresebb bohózatokat is. Azt tanította, hogy a színpadi mű felépítésében legfontosabb az *előkészítés* és a *scène à faire*, a »nagy jelenet«. Kritikái összegyűjtve: *Quarante ans de théâtre*, 7 köt., 1900—1912.

Sardou (ejtsd: =dú), *Victorien,* francia színpadi író, *1831. †1908. A színpad legügyesebb mesteremberei közé tartozott; a tömeglélektan kitünő ismeretével gyártotta vígjátékait, rémdrámáit, történeti darabjait. Leginkább vígjátékai bírkóznak még az idővel (*les Ganaches, la Famille Benoîton, Nos bons villageois, Divorçons* és *Mme Sans-Gêne*). *Fédora, Tosca* mint operaszövegek élnek a zene jóvoltából. Nagy, látványos történeti masinériái (*Théodora*; *Thermidor*; *la Sorcière*) aligha támadnak fel többé.

Sárközi *György,* költő, *1899. Versei és novellái a Nyugat-ban és napilapokban jelentek meg. Első verskötete, *Angyalok harca* (1926) mint az új magyar irodalom egészen magában álló jelenségét mutatja be. Költői ereje és gazdagsága leginkább természeti képeiben nyilatkozik meg, amelyek sohasem objektív külső leírások, hanem a mindenség benső tevékenységébe való felsőbbrendű beleélés kifejeződései. Nem pantheista; minden átélt mozgás és tevékenység az örök mozgatóhoz vezeti vissza; az egyik jelenése csupán a fűszálban, a csillagok járásában és az ember lelki küzdelmeiben egyaránt lejátszódó isteni színjátéknak. Ezért van az, hogy bár egyes képei mindig az elmúlást, a változást, a végtelen vágyakozást tükrözik, végső céljában mégis harmónikusan optimista és idealista. Novellái valóságos lelki helyzetképek, melyekben egy örök érvényű lelki konfliktus van a finom vonásokkal jelzett kerethez rögzítve. Mint kritikus is figyelemreméltó. E lexikon munkatársa.

Sarment (ejtsd: szarmaan), francia drámaíró. Egyben színész is, mint Sacha *Guitry.* Bataille hagyományainak folytatója érzelmes, erős színpadi hatásokat kereső drámáiban. Legsikerültebb alko-

tása *Le pêcheur d'ombre*, amelyet *Árnyhalász* címen nálunk is bemutattak.

Sárosi *Árpád*, szlovenszkói lírikus, *1865. Versei, tárcái, humoros cikkei jelentek meg napi- és hetilapjainkban, folyóiratainkban. Verskötetei: *Ifjú évek*; *Teréz*; *Én már elindultam*; *Áldozom a Napnak*; *Hernád mellől*; *Költemények*: *Vidéki költők albuma* (Szerk. *Kovács* Zsigmonddal), stb.

Sárosy *Gyula*, *1816. †1861. Jogi tanulmányokat végzett; előbb megyei tisztviselő volt, majd a bírósághoz került és magas rangot ért el. Minthogy a szabadságharcban *Arany trombita* c. költeményével iparkodott gyűlöletet ébreszteni a Habsburgok és a szabadság ellenségei ellen, a világosi fegyverletétel után elbújdosott. Elfogták és csak 1855. kapott amnesztiát. Aztán Pesten az irodalomnak élt, de többször került összeütközésbe a hatalom birtokosaival. Legnépszerűbb lírai költeménye: *Ingeborg önszületése napján*. Összegyűjtött költeményeit halála után adta ki újból *Abafi* Lajos. S. szenvedélyes hangja, erős nemzeti érzése tetszett a szabadságharc és az üldözés korában. Élete utolsó éveiben sokat vesztett népszerűségéből.

Sas *Ede*, író és hírlapíró, *1869. Fiatalon hírlapíró lett, emellett azonban állandó szépirodalmi tevékenységet fejtett ki. Novelláinak, tárcáinak sikere volt. Több kötet elbeszélése, regénye, verse és ifjúsági műve jelent meg, írt még filmscenáriumot és daljátékszöveget is.

Sáskevics, *Márkián*, ukrán író, *1811. †1843., a galíciai ukrán irodalom megteremtője. Lírikus és epikus költeményeket s ismeretterjesztő műveket írt a nép nyelvén; ezzel példát adott honfitársainak s felköltötte bennök a nemzeti érzést.

Sass *Béla*, *1865., egyetemi tanár Debrecenben. Egyházi és pedagógiai tanulmányokkal foglalkozik. Művei közül nevezetesebbek: *Egyházi törvények a magyarországi ref. egyházban*, *Néhány szó a zsoltárok keletkezésének koráról*. Rövid ideig szerkesztette a *Debreceni Protestáns Lapot* is.

Satire Ménippée, nagyszabású francia pamflet, prózában, verses részletekkel; a már legyőzött Liga ellen adták ki, IV. Henrik Párizsba való bevonulása után (1594). Célja tehát nem más, mint a meggyötört polgárság utólagos bosszuállása a kacagás fegyverével, azokon, akiknek szenvedéseit, a polgárháborút, az idegen megszállást tulajdonítja. Főtárgya a Liga vezetői által összehívott 1593-as rendi gyűlés paródiája. A résztvevők sorban olyan beszédeket mondanak, amelyek a *Balassi Menyhárt árultatására* emlékeztető nyíltsággal árulják el önző szándékaikat. Kiemelkedik az egészből Aubraynak, a harmadik rend képviselőjének beszéde, amely rettenetes képet ád a polgárság szenvedéseiről és hatásosan aposztrofálja Párizst: »Ó Párizs, mely nem vagy többé Párizs, hanem vadállatok barlangja, spanyolok, vallónok és nápolyiak vára, tolvajok, rablók és gyilkosok egyetlen menedéke és mentsvára, hát sohasem gyógyulsz ki ebből az őrjöngésből, amely egy törvényes és kegyes király helyett ötven kiskirályt és ötven zsarnokot nemzett neked?«

A S. több szerző műve, tudós férfiaké, akik már a címmel is klasszikus ismereteiket akarták bizonyítani. A »Satire« szót a *satura* értelmében használják, mert próza és vers *keverékéről* van szó; Menipposnak, a cinikus filozófusnak nevére a víg szabadszájúság kifejezéseként hivatkoznak. A mű terve és vázlata Jean *Leroy* kanonoktól való; Aubray beszédét Pierre *Pithou* tudós ügyvéd írta; Rose rektor szónoklatát, amely a pedantéria kitűnő karrikatúrája, egyéb részletek mellett *Rapin* nevű poitou-i nemes úr öntötte formába; a többi munkatársak neve: Jacques *Gillot*, Florent *Chrestien*, *Passerat*, Gilles *Durant*. — A S.-t a »pamfletek királyának« nevezték el. Jó kiadásai: *Tricotel*, *Ch. Read* stb. *Benedek*.

Saturnius, őslatin nemzeti verssor, amely két félsorra tagolódik. Képe: .—.—.—. .—.—.—., azonban ezen kívül is több változata ismeretes. Lényege az arsisok hosszúsága; a thesisek időmennyisége, sőt szótagszáma is változhatik.

Savage (ejtsd: szevedzs), *Richard*, angol költő, *1697. †1743. Johnson barátja kalandos, kicsapongó életet élt. Vígjátéka: *Love in a Veil*; tragédiája: *Sir Thomas Overbury*. Versei közt leghíresebbek: *The Bastard* és *The Wanderer*. Börtönben halt meg.

Savonarola, *Fra Girolamo*, olasz domonikánus prédikátor, *1452. †1498 május 23. A kora-renaissancenak Flórencben egyik legnagyobb hatású, legenergikusabb szereplő férfia. Olasz nyelvű munkái közül vallásos himnuszai kevéssé értékesek. Prédikációinak nyelve kissé nyers, de heves, erélyes, és ha a szenvedélyes hangot, a fanatikus prédikálót hozzáképzeljük, megérthetjük gyújtó hatásukat. Egyénisége nagy hatással volt az írók képzeletére, történetét sokan dolgozták fel. Legismertebb *Elliot: Romola* c. regénye és *Gobineau: Renaissance*-ának S.-ról szóló része. Nálunk *Somló* Sándor drámát írt róla *Fra Girolamo* címen. Fontos szerepe van *Baumgarten* Alajos kevéssé ismert, értékes történeti regényében, a *Ricardo Acuto*-ban is.

Savonarola

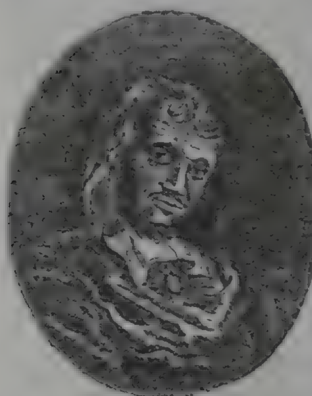
Saxo-Grammaticus, †1208 k., a *Gesta Danorum* c. latin nyelvű történeti mű szerzője, amely az elveszett dán hősmondák emlékeit őrzi. Shakespeare és a korabeli angol dráma számos történeti tragédiájának forrása.

Saynète (fr., a spanyol *saynete*-ből) a. m. közjáték, apró színdarab.

Sbarbaro (ejtsd: zbar-), *Camillo*, olasz költő, *1888. Csak két verseskötete jelent meg eddig, s ezek is inkább töredékeket tartalmaznak. De töredékeiben is annyi emberi érzés, s annyi szeretet nyilvánul meg, hogy már sok kritikus hosszú sorokban emlékezik meg róla. Egyszerűen, közvetlenül írja le érzéseit, minden hatásvadászat nélkül. Két kötetének címe: *Pianissimo* és *Trucoli* (Forgácsok).

Scaliger, *Julius-Caesar*, olasz orvos és filológus, *1484. †1558. A renaissance egyik legnagyobb tudósa. *Poétikája* nagy hatással volt az újklasszikus költőkre, különösen a drámai hármas egység követelésével. — Tizedik fia, *Josephus Justus Sc.*, *1540. †1609., a XVII. sz. legnagyobb filológusai közé tartozott. Klasszikuskiadványai mellett híres világtört. műve: *De emendatione temporum.*

Scarron, *Paul*, francia burleszk író, *1610. †1660. Harminc éves korától kezdve béna nyomorék volt. »A királyné betege« címmel ékeskedett. 1652: feleségül vette a szép, szegény, fiatal Mlle d'Aubigné-t, a későbbi Mme de Maintenont és morganatikus királynét. Házát sokan keresték fel, mert a nyomorék kifogyhatatlan volt az elmésségben. Írásainak »burleszk« stílusa a preciozitás ellentéte akar lenni, de nem a molière-i természetesség, hanem egy *másképen* elfacsart szellemesség irányában. Burleszk verseket írt (első gyüjteményét 1643. adta ki), 1644-ből származik a *Typhon ou la Gigantomachie* c. fantasztikus-burleszk mű. Évekig dolgozott Virgilius-travesztiáján, de elunta és abbahagyta. Vígjátékai közt legkülönb a *Don Japhet d'Arménie* s egy jó típussal gazdagította a színpadot a *Jodelet ou le Maître valet.* Főműve, a *Roman comique* (színészregény, 1651) — ma is élvezettel olvasható, egyes részeiben friss és reális leírása a vidéki színész-életnek. Hősei, Le Destin és L'Estoile kisasszony, idealizált alakok, de groteszkül-reális a társulat intrikusa, a keserű La Rancune, s a regény legjobb figurája, Ragotin, a művészet-kedvelő vidéki ügyvéd. Erőteljes és igaz a színésznyomorúság leírása, a Mans- és környékebeli műpártoló közönség jellemzése. A történetbe a kor szokása szerint hosszú, regényes elbeszélések vannak beleszőve. — L. E. *Magne: S. et son milieu*, 1905. *Benedek.*

Scarron

Scenarium. Egy színdarab vázlata, a jelenetek sorának feltüntetésével.

Scène à faire (ejtsd: szeen a feer) tkp. »az a jelenet, amelyet meg kell csinálni«: a dráma »nagy jelenete«. *Sarcey* szerint minden drámának tengelye, középpontja; az írónak minden ügyességét a S. *előkészítésére* kell fordítania. Itt kell az alapkonfliktusnak kirobbanni, vagy a bonyodalomnak tetőpontra hágni.

Scève, *Maurice*, (ejtsd: szeev) francia költő, *1510. †1564 k. Avignoni diák korában fölfedezte Petrarca Laurájának sírját. Költészete tiszta plátói idealizmust fejez ki, tudós és homályos formában. Művei közül leghíresebb volt a *Délie* (= l'idée) c. költeménysorozat; ma inkább élvezhető *La Saulsaye, églogue de la vie solitaire*, saône-parti idilljeivel. S. és tanítványai (Pernette du *Guillet* és Louise *Labé*) a Pléiade előfutáraiként tekinthetők (»lyoni iskola«).

Schack, *Adolf Friedrich von*, *1815. †1894., német költő, műfordító és műgyűjtő (a müncheni S.-Galeria megalapítója). Lírai költészetét a tiszta forma kultusza s a déli és keleti színpompa kedvelése a müncheni iskolához sorolja; ragyogó külseje mögött nincs eleven és elementáris élet. Értékesebb S. epikus költészete, verses elbeszélései *(Episoden)*, verses regényei *(Durch alle Welten, Lothar, Ebenbürtig)* s főleg a *Die Plejaden* c. klasszikus tárgyú romantikus stílusú eposz a görög-perzsa háború idejéből. Kiválóak S. műfordításai: *Spanisches Theater* (2 k.), *Heldensagen des Firdusi, Romanzero derSpanier u. Portugiesen* (Geibellel), továbbá irodalomtörténeti művei a spanyol drámáról (3 k.), a spanyolországi és sziciliai arab költészetről, stb. Önéletírása: *Ein halbes Jahrhundert.* — Összes m. Stuttgart 1897—99, hátrah. m. kiadta G. *Winkler* u. o. 1876. — Róla l. *E. Brenning, E. Zabel, E. Walter: S. als Übersetzer, P. Krause: Die Balladen und Epen des Gr. v. S.* *Kecskeméti.*

Schack *Béla*, *1859., a felső keresk. iskolák ny. főigazgatója. Számos nemzetgazdasági, kereskedelemügyi és irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg. Népszerű tankönyveit az ország minden részében használták. Nevezetesebb kötetei: *A Sturm és Drang-korszak drámaköltészete*; *Svájc kereskedelmi oktatásügye*; *Magyar kereskedők könyve.* (4 kötet.) Sch. szerkesztette a *Magyar kereskedők könyvtára* c. vállalatot.

Schack, *Hans Egede*, *1820. †1859. Dán regényíró, *A fantaszták* c. regénye igen elterjedt olvasmány.

Schaeffer, *Albrecht*, német költő, *1885. Költészete a recipiált antik hagyomány s a veleszületett német romantika eredője. eszménye mégsem az aktív, hanem a passzív görög szépség, nem a külső, hanem a németségéhez közelebb álló belső plaszticitás. Nem véletlen, hogy a szenvedő Odisszeuszt választja első epikai szimbolumául *(Die Meerfahrt* 1912, átd. *Der göttliche Dulder* 1920). Megesik, hogy a romantikus összetevő parancsából tűri a külső forma elhomályosítsását, de a belső plaszticitás eszményéhez ragaszkodik mindig, akkor is, amikor alárendeli a középkor grál-szépségének *(Parzival* 1922, eposz), kiszolgáltatja a mese *(Gevatter Tod.*

Märchenhaftes Epos 1921), a legenda *(Das Kleinod im Lotos* 1923) irracionalizmusának. Még elbeszélő prózájában is, pedig itt teljesen a romantikus összetevő az irányadó: így az antik-romantikus átmenet elbeszélésében *(Gudula oder d. Dauer des Lebens* 1918). a fokról-fokra süllyedő nő regényében *(Elli oder sieben Treppen* 1919), ahol súlyos engedményeket kell tennie a valóságnak, *Josef Montfort*-ban (1918), a modern félszkereső regényében, amely találkozóhelye a kis prózai formáknak (naplójegyzet, levél, idill, novella) s az irracionalizmus minden elképzelhető fajtájának. A *Helianth* (1920) a romantikus elv teljes diadala, a szenvedő Odisszeusz modern ellenalakja, Sch. ember és formavilágának szemléje, ritmusában fájdalmasabb, mélyebb, formájában oldottabb minden eddigi könyvénél. Hasonló lelki tartást mutatnak Sch. háborús versei *(Des Michael Schwertlos' vaterländische Gedichte* 1915) s drámái *(Die Mütter* 1914; *Demetrius* 1922; *Konstantin der Grosse* 1924). Összegyűjtött elbeszélései: *Das Prisma* (1924). *Turóczi-Trostler.*

Schaeseus *Keresztély,* †1585., erdélyi krónikaíró; négy könyvből álló verses krónikát írt *Pannónia romlása* címen s ezt folytatta a *Szolimán utolsó hadjáratában.* Latin nyelvű elégiákat és epigrammákat is írt.

Schaffner, *Jakob,* *1875., német elbeszélő. Cipészsegédből küzdötte fel magát s félig a kispolgári hétköznapok költője is maradt — a naturalisztikus életábrázoláson túl azonban mindig lelki, gondolati mélységek problémái vonzzák; olykor ködös régiókba is. Regényei: *Irrfahrten, Die Erlhöferin, Hans Himmelhoch* (filozofáló világnézet-regény), *Konrad Pilater* (szubjektív regény), *Der Bote Gottes* (tört. reg.), *Der Dechant von Gottesbüren, Die Weisheit der Liebe* (hétköznapi, költői, groteszk, bölcselkedő regény), *Johannes, Das Wunderbare* (1923), *Die Glücksfischer* (1925). Legjobb oldaláról mutatják S. művészetét novellái is, elsősorban *Die Grobschmiede.*

Schandorph, *Sophus,* dán író, *1836. †1901. Papnak készült, 1862. megjelent verseskötete *(Digte)* nagy sikerének hatása alatt íróvá lett. A paraszti és kispolgári életnek élesszemű megfigyelője. Regényeket, novellákat, verseket és — a Brandes-kör szokása szerint — vitairatokat írt. Főművei: *Az erdőőr gyermekei, Szegény emberek, A régi patika,* továbbá *Külföldi és hazai dolgok* és *Uton* c. novellásgyüjteményei.

Schanz, *Frida,* *1859., német költőnő. Költeményei: *Vierblätter des Jahres* (365 mondás az év napjaira), *Mit der Welle zum Meer, Balladen*; igen kedveltek gyermekkönyvei: *Kinderballaden, Neue deutsche Märchen, Der Teufelsbub,* s idetartoznak gyermekkori emlékezései is: *Fridel.* — Válog. költ.: *Mein Weg.*

Schaukal, *Richard,* osztrák-német költő, *1874. Tudatos virtuóz tehetség, a szónak jobb értelmében. Lírája, melyről jó képet adnak válogatott gyűjteményei *(Ausgew. Gedichte,* 1904, *Gedichte,* 1918, *Ausgew. Gedichte,* 1924) ritkán ver vissza erős megrázkódtatást, vagy szenvedélyeket, annál inkább súlytalanabb romantikus vágyat, illanó impressziókat s alaptermészetén még az olyan elementáris külső beavatkozás sem változtat, aminő a világháború *(Kriegslieder aus Österreich,* I. 1914, II. 1915, III. 1916, *Eherne Sonette,* 1914—1915. Válog. 1916). De viszont nem ismer megoldatlan problémát, ha régi korok hangulati tartalmának vagy velejárójának lírai reprodukálásáról van szó. Legmaradandóbbak lírai képei. Itt teljesen ki tud tölteni egy-egy heroikus helyzetet vagy pózt. Kultúrarisztokratizmusa s dekadenciája is itt hat legtermészetesebben. Elemében érzi magát, ha francia költőkben kell német nyelvi equivalenseket találnia *(Baudelaire, Verlaine-Heredia,* 1906, *Duhamel,* 1926). Hasonló képet mutat elbeszélő prózája. De itt sem tudja elkerülni az irodalmi póz és kényeskedés veszélyét. Essayiben sok a finom megjegyzés *(Beiträge z. Lit.-geschichte,* 1926). Része van E. T. A. Hoffmann *(E. T. A. H.,* 1923), *A. Stifter (A. St.,* 1926) új életrekeltésében. *Turóczi-Trostler.*

Schedius *Lajos,* *1768. †1847. A pesti egyetem tanára volt. Ifjú Akadémiánk életében jelentékeny szerepet játszott. Művei közül kiemelkedik latin nyelven írt esztétikája. Rövid ideig egy német nyelvű folyóiratot is szerkesztett; célja volt a külföld felvilágosítása és a magyarság népszerűsítése. Irt magyar, német, latin költeményeket. Filozófiai műveket és térképeket is adott ki.

Scheerbart, *Paul,* német író, *1863. †1914. Lényegében megfordított naturalista. Igaz ugyan, hogy csak egy reális erőt ismer: a képzeletet, egy reális valóságot, a képzelet-teremtette világot, de ebben a világban a logika, az intellektus ellenőrzése mellett jár, olyan exakt és magától értetődő biztossággal, aminővel odalent kortársai a pozitív naturalizmusban. Az a mód is, ahogy nem átszellemíti, hanem intellektualizálja a világot, konkretizált gondolatokkal, óriás-, csillag-, világszellemekkel népesíti be a kozmoszt, a naturalistára jellemző. Akár tudósokat utaztat *(Na Prost!* 1898), akár szellemeket kerenget a világűrben *(Die wilde Jagd,* 1901, *Liwûna und Káidôh,* 1902), vagy forradalmasítja a holdat *(Die grosse Revolution,* 1902), tízmérföld magas tornyot építtet a Pallas-csillagon *(Lesabéndio,* 1913), akár csodapalotát a földön, akár egy jövendőbeli csodálatos üvegkultúrával kábít az olvasóra *(Das graue Tuch und zehn Prozent Weiss,* 1914), mindig a technika, az anyag reális lehetőségeiből indul ki. Kozmikus távlatai már-már az expresszionizmusra emlékeztetnek, de másfelől még világok választják el tőle, mert látomásait gyakran maga sem veszi komolyan, hiányzik belőlük az extázis s az etikai elem. *Turóczi-Trostler.*

Scheffel, *Jos. Viktor,* német költő, *1826. †1886. Élete végéig az érzelmes kései ál-

romantika s a »költői« realizmus határmesgyéjén jár. Csakhogy eleinte inkább az első, utóbb inkább a második összetevőé a vezető-színező szerep. Romantikus rétegben gyökerezik, romantikus motívumkörbe vezet, helyenként érzelmességtől áradó költői elbeszélése: *Der Trompeter von Säckingen* (1854, magyarul is). Amellett lépten-nyomon megérezni rajta Heine közelségét. A germanisztika útmutatása mellett érkezik a középkorba, elkapja a *minnesang* hangját, felfedezi s parodisztikusan restaurálja a latin vágáns költészetet *(Frau Aventure)*. Jókedv és érzelmesség biztosít meg nem fakuló népszerűséget bor- és vándordalainak *(Gaudeamus)*. Ez a fülnek még mindig tetszetős, de mélység- és problémanélküli költészet a lemondás komoly hangjával zárul *(Bergpsalmen)*. Még hálásabb közönségre talál történeti regénye: *Ekkehard* (1857, magyarul 1914), melynek szerelmi történetéhez a szent-galleni kolostor latin krónikája s egyéb források — jegyzeteiben lelkiismeretesen számot ad róluk — szolgáltatják a kor (X. század, magyar kalandozások, szent-galleni kaland stb.) és háttér anyagát. Nem szólaltat meg százados némaságokat, nem tér vissza a középkorba, hanem elhajlítja magához, átérzelmesíti; nem romantikus fikciók, hanem kora realizmusához, érzelmi-lelki problémáihoz szokott emberek között bonyolítja le a cselekményt. Összegyűjtött műveit kiadta *Joh. Proelss* (1907), *Fr. Panzer* (1919). A Sch. irodalomhoz v. ö. A. *Breitner: J. V. v. Sch. u. s. Lit.* (1910), W. *Kremser: Studien ü. V. v. Sch.* (1913).
Turóczi-Trostler.

Scheffler, *Johannes,* l. *Angelus Silesius.*

Schelling, l. *Német irodalom.*

Schelling, *Caroline,* leánynevén Michaelis, *1763. †1809. Előbb Joh. Fr. Wilh. Böhmer orvos, majd A. Wilh. Schlegel, végül a filozófus Schelling felesége. A romantikusok társas életének formáját ő adja meg. Levelei páratlanul gazdag forrásai a korai romantika szellemi életének. Szerkezetük mindig dialogikus. Élő kommentárjává válnak e levelek ennek az irodalommal, áhitattal, rajongással és iróniával telített kornak. Leveleit kiadta G. *Waitz* (1871), Erich *Schmidt* (1912), vál. gyűjteményüket R. *Buchwald* (1914). V. ö. A. *Sauer: C. Sch.* (1885), M. *Schauer: C Sch.—Schlegel* (1922).

Schenkendorf, *Gottlob Ferdinand Maximilian Gottfried von,* *1783. †1817., német költő, a Napoléon-elleni szabadságharcok résztvevője és egyik költője. Költeményei *(Gedichte; Sämtliche Gedichte)* korának legnagyobb hatású hazafias költészetéhez tartoznak. Egyes dalok, így a Scharnhorst halálára írott ének *(In dem wilden Kriegestanze)*, a Rajnáról szóló *(Es klingt ein heller Klang)*, a népfölkelést ünneplő *Die Feuer sind entglommen* s még jó néhány máig fönnmaradtak. Különösen jellemző Sch.-ra a császárság s a középkori biroda lom eszméjének kultusza *(Deutscher Kaiser, deutscher Kaiser)*, általában valami utopisztikus lendület *(Die Freiheit, die ich meine)*. Van benne bizonyos vallásos jámborság is s írt egy sor szép istenes éneket. Sch. a szabadságharcok költői között az igazi romantikus; nem oly szenvedélyesen haragvó, mint Arndt, nem oly lelkesen izzó, mint Körner, de nem kevésbé érző náluk s mélyebb hangjai vannak. Róla l. A. *Hagen: M. v. Sch.-s Leben, Denken und Dichten*; P. *Czygan: Neue Beiträge zu Sch.-s Leben, Denken u. Dichten*; *Euphorion B*; A. *Köhler: Die Lyrik M. v. Sch.-s.*
Kecskeméti.

Scherenberg, *Christian Friedrich,* *1798. †1881., német költő. Kisebb lírai költeményei jelentéktelenek, csak egy-egy költői elbeszélése, így *Die Exekution* mutat némi alakító erőt. Költői hírnevét a maguk korában igen nevezetes csataeposzainak köszöni, melyekből egész sort írt: *Ligny*; *Waterloo* stb. Ezekkel egyedül álló műfajt teremtett S., melynek művelése aztán rossz értelemben modorrá vált nála.

Scherer, *Edmond,* francia kritikus, *1815. †1889. *Sainte-Beuve* tanítványa volt. Kritikai munkáinak gyűjteményei: *Mélanges de critique religieuse* (1860); *Etudes sur la litt. contemporaine* (10 köt. megj. 1863—95); *Etudes critiques de littérature* (1876); *Diderot* (1880); *Melchior Grimm* (1887); *Etudes sur la litt. du XVIII. e siècle* (megj. 1891).

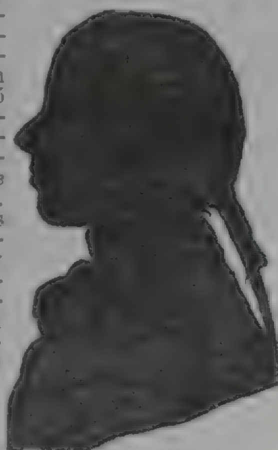
Scherer, *Wilhelm,* a pozitivizmus korának legnagyobb német irodalomtörténésze, *1841. †1886. Jac. Grimm, Müllenhoff, M. Haupt tanítványa s velük együtt a német idealizmus örököse. Önálló és tudományos formát ád a romantikus eredetű germanisztikának. Jac. Grimmről szóló könyve megváltásnak érzi a pozitivizmust, bevallottan természettudományi fogalomképzésre törekszik. De végső eredményében a pozitivizmus csak egyik uralkodó tényezője élettartalmának. Pozitivista felszíne alatt ott látni az irracionális erőket, amint ellensulyozzák az eleven élet intellektualizálását s ellene szegülnek minden nivelláló kísérletnek. Filológiai elgondolásában és gyakorlatában még osztatlan egész a történeti németség szellemi életének minden provinciája. Minden munkája történeti (1865. új kiad. 1921) leszámolás a romantikával. A német nyelv történetét egy nemzeti etika koncepciójává mélyíti *(Zur Gesch. d. d. Sprache,* 1868. V—IX. l.). Kezdeményező szerepe van a Goethe-filológia terén *(Aufsätze über Goethe,* 2. kiad. 1900). Exakt poetikája *(Poetik,* 1888) sem bizonyult meddő kísérletnek. Egyénisége, sokoldalúsága kisebb tanulmányaiban, kritikáiban érvényesül legteljesebben *(Deutsche Studien,* 1874; *Vorträge u. Aufsätze,* 1874; *Kleine Schriften* ed. K. *Burdach* u. E. *Schmidt,* 1893). Főműve a *Geschichte der d. Literatur* (1883, 15. kiad. 1922) konstruktív-spekulatív egyoldalúságai mellett is páratlan szintézise a német irodalomtörténet egészének. — V. ö. *Schröder: Allg. Dtsch. Biogr.* 31.; E. *Schmidt: Goethe-Jahrbuch* (1888);

W. Dilthey: Dtsch. Rundschau (1886 okt.) ; *R. Heinzel: Kleine Schriften* (1907) ; *E. Rothacker: Einl. in die Geisteswissenschaften* (1920). *Turóczi-Trostler.*

Schickele, *René,* elzászi származású német költő, *1883. Mint kortársainak legtöbbje, kezdeteivel ő is impresszionista légkörben áll, de pillanatfelvételeit háttér- és architektúra nélkül is összefogja a kiáltás pátosza (*Schreie auf dem Boulevard,* 1913) és érzelmi kétlakiságának levegője: Elzászban született, a Rajna meg a Vogezek között »a kín isteni kertjében« ; apja alemann, anyja francia. Ez a kettőség határozza meg élményeinek struktúráját. Nyelvében német, de világérzésében, szellemében francia. (Az elzászi paradoxont dramatizálja legérettebb műve: *Hans im Schnakenloch,* 1916, a háború kitörésekor, tehát a feszültség maximumának égő pillanatában.) Későbbi fejlődése nem változtatja meg, a háború csak módosítja ősélményének értelmét : a fajok között való oszcillálást a fajok fölé való emelkedés, az ellentétességet a kiegyenlítés és kibékítés vágya követi. Ebből a vágyból ébred életre a népek testvéri szolidaritásának, a szellem forradalmának, a szeretet, a megértés új etoszának utopisztikus költészete. Ezen a ponton találkozik Sch. az új etosz francia és német prédikátoraival (főleg folyóiratában : *Die weissen Blätter,* 1916—1921). Drámája (*Am Glockenturm,* 1919, *Die neuen Kerle,* 1921), elbeszélő prózája (*Benkal der Frauentröster,* 1914, *Trimpopp u. Manasse,* 1914, *Die Mädchen,* 1920, *Ein Erbe am Rhein,* 1925) némi zökkenő és kerülő úton megtalálja az utat a tiszta vizioszerűség, az expresszionizmus felé. Lírája (*Weiss u. rot,* 1911, *Mein Herz, mein Land,* 1915) mindvégig megmarad az impresszionizmus fokán.

Schikaneder, *Emanuel,* *1751. †1812., német színpadi író, a Freihaustheater igazgatója, később a Theater an der Wien megalapítója (1801) ; számos színpadi munkát írt, melyek közül egyedül a *Mozart : Zauberflöte*-jének szövegkönyve nevezetes (1793 ; része van benne K. L. *Gieseckének* is), ennek szabadkőmíves-allegórikus fölépítése roppant hatást és népszerűséget szerzett a maga korában, mely a szövetség-misztika virágkora volt. *Sämtl. theatralische Werke,* Wien, 1792, 2 köt. ; róla l. E. v. *Komorzynski,* Berlin. 1901. Vígjátékait és operáit többen fordították magyarra : *Sághy* F. (*Die Postknechte*) ; *Varsányi* F. (*Der Feuerlärm, A tüzilárma* címen, 1793) ; *Szerelemhegyi* A. (*Die Lyranten, A lantosok* címen, 1793) stb. Csokonai *Zauberflöte* fordítása (*A boszorkánysíp,* 1794) elveszett, egyes áriák azonban megvannak *Verseghy* F. és *Bacsányi* J. fordításában.

Schiller, *Johann Christoph Friedrich,* *1759. nov. 10. Marbachban (Württemberg), †1805. máj. 9. Weimarban, Goethe mellett a legnagyobb német költő. Tanulmányai végzésére Karl Eugen uralkodó herceg akaratából a hercegi iskolába (Hohe Karlsschule) került. (1773—80.) Az iskola zsarnoki fegyelme lázadó keserűséget érlelt meg lelkében s ennek gyümölcse első drámája : *Die Räuber* (megj. 1781, bemutatták Mannheimben 1782. jan.). A dráma híres költővé tette, helyzete azonban a württembergi szolgálatban (Stuttgartban ezredsebész volt) tarthatatlanná vált. Szökve hagyta el Stuttgartot s hosszú, szenvedéssel és nyomorral telt vándorlások és várakozások után színházi költő lett Mannheimben. Ekkor került színre *Fiesco* és *Kabale und Liebe* (1784). Azonban itt is csalódott, anyagi terhek s egy reménytelen szerelem vigasztalanná tették helyzetét. Christian Gottfried Körner meghívása segített rajta : Sch. elutazott hozzá s a nyájas Körner-körben élt Drezdában és Loschwitzban ; Körnerrel benső barátságot tartott azután is haláláig. Sokat dolgozott : megírta *Don Carlos*-t, filozófiát és történelmet tanult, s tovább szerkesztette folyóiratát, a *Thalia*-t. 1787. Weimarba került s itt történelmi munkái révén tanári kinevezést nyert a jenai egyetemre (1789). Egy súlyos betegséget leszámítva, most már zavartalan nyugalomban élt : nagyobb württembergi útja után (1793—94) visszatérve, megkezdődött Goethével való benső barátsága és szövetsége, s ennek gyümölcse a *Horen* folyóirat s a *Musenalmanach* kötetei. Életének utolsó évtizede a legtartalmasabb költői szempontból : Ekkor írta nagy filozófiai költeményeit és értekezéseit, balladáit s a nagy tragédiák sorát. Szakadatlan, lázas munkában, a gyengülő szervezet utolsó erőit heroikusan megfeszítő küzdelemben érte a halálos betegség a *Demetrius* készülő kézirata fölött.

Schiller

Sch. költészetének alapvető ereje a *fölemelkedés* az eszme világába. Az anyagi világot zavarosnak, ködösnek és tökéletlennek érzi s szemében a költészet a megtisztulás s a megszabadulás. Ez az idealizmus első költeményeiben lázas, szenvedélyes rohamossággal nyilatkozik meg. Az 1782-es *Anthologie* költeményei között túláradó, elragadtatott víziókkal találkozunk. A Charlotte Kalb-versek (*Freigeisterei der Leidenschaft* ; *Resignation*) szenvedélyességében szintén megvan a fölfelé, az Egészretörő lendület. Záróköve ennek a lírai *Sturm und Drang*-kornak az Öröm himnusza (*An die Freude,* 1785),

ahol az új barátság diadalérzése a milliókat átölelő isteni mámor eksztázisába szélesül. Ez a fiatalkori költészet a határtalanság költészete. Azonban lassanként kialakul benne egy középponti eszme, mely a határtalan szétáradás megkötője s a tisztább, zártabb forma elve lesz: a Szépség eszméje: első fogalmazásában ez a szépség a halál leküzdője, a zűrzavaros, végzet és kényszerűség alatt álló anyagi világban a megszabadulás elve. Ez a lényege Sch. első nagy filozófiai költeményének, *Die Künstler*-nek (1788). Rokon vele *Die Götter Griechenlands*, mely a *Művészek* elképzelését történetfilozófiai gondolattal egészíti ki: az a fölszabadult, széppé boldogult élet az Olympos isteneinek uralma alatt lett osztályrésze az emberiségnek s ma sivárrá lett nélkülük a föld. S egyúttal már a *Künstler*-ben feltűnik a szépség mélyebb hivatása is: az, hogy az igaznak képe, az igaz uralmának előkészítője. Ez a gondolat aztán döntő jelentőségű Sch. fejlődésében. Amint világlátása esztétikai vízióból egyre inkább etikai vízióvá vált, egyre határozottabbá vált szemében a szépség előkészítő szerepe. Ezt a gondolati fejlődést az 1793—96-os filozófiai értekezések során kísérhetjük végig. Költői tükröződése a nagy filozófiai költemények sora, elsősorban *Das Ideal und das Leben*. Tárgya ennek is a szenvedés és rabság világából az ideál birodalmába való fölemelkedés. Most már érett látással, nyugodt, tiszta szemmel a jelenvaló életben is meglátja az örök szépséget: *Die Erwartung*; *Der Spaziergang*: »Homeros napja világít minekünk is«. *Das eleusische Fest*, *Die Klage der Ceres* a *Künstler*, meg a *Götter Griechenlands* tartalmait hozzák vissza Sch. új világlátásához alkalmazott alakban. A költemények e körébe tartozik még *Der Tanz*; *Teilung der Erde*; *Pegasus im Joche*; *Der Genius* s még több. Egészen az etikus és tragikus Sch. világába vezetnek a balladák. A szép itt csak eszköz: az élet igazi megvalósítandó tartalma az erkölcsi nagyság, leküzdése az emberi önzésnek, testi vágynak. 1797 a »balladaév«: ekkor keletkezett *Der Taucher*, melynek hőse könnyen és bátran el tudja dobni az életet; *Der Handschuh*; ennek is a nemes halálmegvetés a tárgya, de nem tragikus ballada; *Ritter Toggenburg*, a lemondó szerelem szentimentálisabb képe; *Die Kraniche des Ibykus*, mely a tragédia erkölcsi fenségét példázza a bűnössel, aki megtörik a kar fenséges éneke alatt; *Der Gang nach dem Eisenhammer*, kissé melodrámai anekdota az erény diadaláról s a gonoszság bűnhődéséről; későbbről való *Die Bürgschaft*, a baráti hűségről, mely erkölcsi emberré emeli a zsarnokot, *Der Kampf mit dem Drachen*, a legetikusabb ballada, ahol még a hőstett erkölcsi nagyságát is leküzdi a sárkányölő hős és alázattal fogadja a vezeklést, mert cselekedetében nagyravágyás volt; az utolsó balladák: *Hero und Leander*; *Kassandra*; *Der Graf von Habsburg*. A balladák ma legelevenebb része Sch. költészetének, formájuk is klasszikus, telített, kiegyenlített. Sch. utolsó nagy költeményében, *Das Lied von der Glocke*-ban a költészet erkölcsi tartalma valósággal különválik közbeszőtt tanítások alakjában, úgy hogy ez a sokat dícsért és sokat támadott nagy költemény szimbolikus képek és erkölcsi tanítások egymásbafonódó sora s maga a harang ezeknek csak felidéző alkalma. Itt érte el Sch. költészete a forma utolsó állomását, a gnómaszerű, telt, példázó formát a külső világkép és az eszme egymást támogató egyensúlyával. Idáig vezetett a fejlődés a fiatalság rohamos, mindent bírni akaró hevétől a küzdelmes férfikor mélyülő forma- és eszmekultuszán keresztül. Ezzel a fejlődéssel párhuzamos, sőt sok tekintetben előtte jár Sch. filozófiájának kialakulása. Filozófiai énjét a Kanttal való mélyebb foglalkozás tette tudatossá: kanti gondolatkörből születnek az első értekezések a tragédiáról (*Über die tragische Kunst* stb.), a tragédia fölemel, mert azt mutatja, mint győzedelmeskedik az ember szabad énje a pusztulás kényszerén. Mélyebbre megy *Über Anmut und Würde*. A kanti merev kötelességerkölccsel szemben itt azt fejti ki Sch., hogy ez erkölcsi jó nem föltétlenül küzdelem eredménye (a kötelesség küzdelméé a hajlam ellen), lehet önkéntelen az emberi természetből folyó is a *szép lélekben*. Az ily tökéletesség a báj, a küzdelmes tökéletesség: méltóság. Sch. költészetéből már ismerjük *Über die ästhetische Erziehung des Menschen* (1795) gondolatát: a szép, a költészet szabaddá teszi az embert az önzéstől s az anyagiságtól is, így alkalmassá teszi a jóra. E gondolatkörök gyümölcsei még: *Vom Erhabenen*; *Über das Erhabene*; *Über das Pathetische*. A legjelentősebb a dolgozatok közül *Über naive und sentimentalische Dichtung*, a legmélyebb elemzés, ameddig költői reflexió elmehet. Tétele, hogy két fajtája van a költészetnek: a naiv költő *maga* a természet, a szentimentális költő *keresi* a természetet, amaz önkéntelen teremt, ez a tökéletesség eszméje alatt cselekszik. A régiek naivak voltak, a modernek inkább szentimentálisak. Emennél a fajta költészetnél magára gondol Sch. s így igazolja a maga költészetét a Goethéé mellett, aki *naiv* költő; realista, míg Sch. idealista.

Sch. összes esztétikai dolgozataiban a leggyakrabban visszatérő téma a tragédia s a tragikus művészet. Ezzel igyekezett legjobban tisztába jönni. Ez volt életének fő tartalma s legnagyobb jelentőségű művei a tragédiák. Drámái két csoportra oszlanak: első a fiatalkori drámáké *Don Carlos*-ig. *Die Räuber* fogyatékos dráma, valószínűtlen, túlzott, telve rémdrámaszerű és melodramatikus fordulatokkal, de van benne valami elragadó erő, ami még ma is elevenné teszi.Karl Moor alakja nem csupán rousseaui eszmék papiroshirdetője; magának Sch.-nek elnyomott fiatalsága lazad benne a korcs törvény ellen, mely »csigalépéssé silányítja, ami sasszárnyalás lehetett volna«. Az az eleven élet, ami Karl Moor, a nemes bandita

II felv. 3. jelenet

V. felv. 9. jelenet

Stuart Mária
(Benczur Gyula illusztrációi)

Lear király I. felv. I. szín

Macbeth I. felv. III. szín

III. Richárd király V. felv. III. szín

Julius Caesar III. felv. I. szín

szenvedelmes kitöréseiben izzik, magával ragadta a kor izgatott és nagyot váró lelkét. Volt a XVIII. században valami égő abszolút vágyakozás, amely mohón itta az ilyen új rendet és új embert hirdető szavakat. Ezért *Die Räuber* mérhetetlenül fontosabb, mint a következő hideg stoikusságú történelmi dráma, *Fiesco*. Itt az eszme távol áll tőlünk, hidegen hagy. Óriási haladás a *Kabale und Liebe*. A fiatal szerelem mindent legyőző hatalma és az emberi egyenlőség eszméje élteti a drámát, melyben különben a mindennapi élet való színeinek teljessége messze fölülmúlja Sch. eddigi ábrázoló képességét; szűkös kispolgári életet és udvari romlottságot látunk a maguk igazi mivoltában. Sch. itt nagy lépést tett előre a Lessing *Miss Sara Sampson*-ja és *Emilia Galotti*-ja után; szinte megvalósította a német polgári tragédiát. A fiatalkori drámák sorát lezáró *Don Carlos* magában hordozza Sch. fiatalkori idealizmusának összes vonásait, a hibákat és az erényeket. Nagyratörő, patétikus verses tragédia; menete csupa egyenetlenség, csupa fékezhetetlen lendület. A tragédiának két középpontja van: Carlos herceg szerelme mostohaanyja iránt, akit kezdetben neki szántak, s másrészt a küzdő gondolat- és vallásszabadság ügye. Ezt az eszmét Marquis Posa hordozza, *Don Carlos* a maga részegítő pátoszával hatalmas költemény, de fogyatékos: ideális vagy elfolyó alakjai közül igazán csak a király él, a keserű és meghasonlott zsarnok. A fiatalság ez utolsó vakmerő kísérlete után hosszú szünet következett, melyben a későbbi tragédiák Sch.-ét fáradságos és lelkiismeretes történeti tanulmányok készítették elő. Ezek gyümölcse a *Don Carlos* hátterét nyomozó nagy történeti munka: *Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande* (1788) s a *Geschichte des 30 jährigen Krieges*, mely már a *Wallenstein* témájához vezet. Ez már a történelem új látásából fakad s az etikus Sch. alkotása. A roppant anyagot csak két drámában tudta leküzdeni (*Die Piccolomini*, *W-S. Tod.*) ezek elé még — hogy a hőst seregén keresztül ismerjük meg — Goethe reális érzékének ösztönzésére prológust írt *Wallensteins Lagert* (1798), ezt a kis mesterművet a maga közvetlen, durva, szinte kaszárnyai s egyúttal történeti levegőjével, marcona-kedélyes alakjaival, régies verseivel. A következő évben készült el maga a dráma. *Die Piccolomini* a tragédia előkészítő része. Itt már Sch. teljesen ura a történelemnek és az emberi alkotásnak. A hatalmas vezért hívei és ellenségei egyaránt az árulás felé sodorják. Wallenstein tragikus hős, vétkeiben is nagy a kis cinkosok és ravasz konclesők között, és Sch. menti még azzal is, hogy a német nagyság nagy álmodozóját láttatja benne. Sch.-t ez a műve a német dráma legnagyobb költőjévé tette; ez eddig legnagyobb alkotása. Utána fáradtan a roppant gépezettől kisebb arányú tárgyat keresett: így jutott *Maria Stuart*-ra (1800), aki szintén bűn és nagyság keveréke s bukásában is diadalmas a sivár és hideg Erzsébet fölött. Költői szempontból alacsonyabban áll (a versek minden csillogása mellett is) a *Jungfrau von Orleans* (1801). Az, hogy Johanna bukását a szerelem okozza — minthogy bűn isteni feladata ellen — nagyon különössé teszi a hősnő alakját. A következő tragédia, a görög klasszikusok hatását mutató *Die Braut von Messina* (1802) közönséges rém- és végzetdráma volna, ha nem kísérnék mély és komor költészetükkel a kardalok, melyek egyetemes jelentőségig emelik a történteket. (L. az előszót: *Über den Gebrauch des Chors in der Tragödie*.) Végül Sch. utolsó nagy befejezett drámai műve *Wilhelm Tell* (1803—04). Az almalövő Tell alakját mutatja minden mondai varázs nélkül, reális viszonyok, nagy történeti események között; almalövése fia fejéről s bosszúja a zsarnokon, aki erre kényszerítette, csak láncszemei a svájci nép szabadság-harcának, mely azonban nem féktelen forradalom, hanem erkölcsi szabadságharc. Idealizált Tell alakja s idealizált a nép is, meg a nemességet képviselő alakok is; Sch. ilyennek akarta őket. Így akart eljutni a magasztos nép-drámához. Hogy a Tell tipizáló eszményesítéséből hova fejlődött volna a Sch.-féle népdráma, azt csak sejthetjük a *Demetrius* tervéből, mely a hőse tragikus problémáján túl, fel akarja ölelni egy egész nép életét.

Sch. az eszmeiség költője. Goethe szavával »mögötte maradt az, ami bennünket mindnyájunkat lenyűgöz: a közönséges«. Sch. a fölfelé törekvő költő, aki lelkének tudatos, feszülő vágyával elvonatkozik a végességek világától a forma, a szellem, a kötelesség világa felé. Legmélyebb küzdelme, hogy egységbe foglalja lelkének irányító eszméjét: a szépet és az erkölcsi nagyságot. Egyiket a másik nélkül hazugnak, vagy ridegnek érzi, s a kettő együttes teljességében érzi megvalósultnak az abszolútumot. A költészet nála a lélek felszárnyalása a legmagasabb szemléletig, a tragédia az intelligibilis jellem megvalósulása a tragikus küzdelemben. Sch. képviseli a német léleknek egyik arculatát: az ideális vágyakozást, transcendentális elvonatkozást a jelenség világától. Ezért Sch. a németség egyik örök típusa. Nem kerülte el költészete a sch.-i úton szinte elkerülhetetlen veszélyeket: az allegória és a fogalmiság veszélyeit; gyakran szűkül mérhető, puszta értelemmel beérhető viszonyokká a költészet végtelen tágassága: de igazi teremtő pillanataiban tiszta formává, szemléletté tudta tenni a formának ellenálló eszmei abszolútumot. Mint nyelvteremtő Goethe után az első a németek között: páratlan magasbavivő lendületet adott a német versnek, de megőrizte a szigorú forma tökéletes zártságában. Költészete tökéletesen kifejezi a klasszikus költészet lényegét: a forma teljes megvalósulását, melyben nyugodt tökéletességgé teljesedik a küzdelmes lélek harca.

Műveinek első teljes kiadása a *C. S. Körner*-féle, Stuttgart, (Cotta) 1812—15 ; a Meyers Klassiker-sorozatban *Bellermann* adta ki igen jól, 15 k. Az új kritikai kiadások alapja az ú. n. szekuláris kiadás, Cotta 1904—05, 16 köt. Kritikai kiadás még az O. *Güntter* és G. W. *Witkowski*-féle, Leipzig 1909—11, 10 köt. ; kronológiai a *Horen*-kiadás, München 1910—11, 16 köt. Jó még a Tempel-kiadás (*F. Strich, Kluckholm* stb., München 1912, 12 köt. és egy életrajzi pótk. [*F. Strich*]); a *Kutscher*-féle, Berlin (Bong), 10 köt. ; a *Helios*-kiadás (*Merker*), 6 köt., s az Insel-féle (*Köster* és *Hecker*) 7 köt. Leveleit kiadta F. *Jonas*, Stuttgart 1892—96, 7 köt. ; l. még *Briefe des jungen Sch.*, kiadta *Hecker*, Leipzig 1909 ; Goethevel való levelezését kiadta A. *Kohut*, Berlin 1912, beszélgetéseit J. *Peterson*, Leipzig 1911. Első nagyobb életrajza a *Carlyle*-féle (1825, ford. Goethe 1830). Legjobb életrajza a K. *Berger*-féle : *Sch. Sein Leben und seine Werke*, München 1905—09, 2 köt., új kiad. 1924. L. még A. v. *Gleichen-Russwurm: Sch.*, München 1913. E. *Palleske: Sch.'s Leben und Werke*, Berlin 1913. — Sch. ifjúkorát tárgyalja J. *Minor*, Berlin 1870, 2 köt. — L. még W. v. *Humboldt: Über Sch. und den Gang seiner Geistesentwicklung*, Stuttgart 1830 ; K. *Berger: Vom Weltbürgertum zum Nationalgedanken*, München 1918 ; M. *Schultze: Sch. der Idealist*, Berlin 1918 ; A. *Wälterlin: Sch. und das Publikum*, Basel 1918 ; A. *Dörfuss: Die Religion Sch.-s*, 1922 ; H. *Marcuse: Sch.*, München 1925. — A magyar színpadokon a század eleje óta erősen játszották Sch.-t, kezdetben különösen fiatalkori drámáit ; ekkori fordításait l. *Bayer* József tanulmányában : *Sch. drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban*, Budapest 1912. Fontosabb régi fordítások : *Kováts* Ferenc (Räuber, 1789 ; Fiesco 1791), *Bartsai* László (u. az, 1793), *Ihászi* Imre (*Kabale und Liebe*, 1795). — Költeményeinek legjelesebb fordítása a *Dóczy* Lajos-féle (1902), a *Harang*-gal többen is próbálkoztak : *Gáspár* Imre (1881), *Kozma* Andor (1911). A *Haramiák*-at újabban ford. *Hevesi* S. (1899), *Don Carlos*-t E. *Kovács* Gyula (1881), *Radó* Antal (1913), *Wallenstein*-t *Tomor* F. (1888), *Hegedüs* I. (1883) ; *Maria Stuart*-ot többen, újra *Radó* A. (1917) ; *Az orleansi szüz* 4 fordításban is : *Tomor* F. (1888), *Borsody* B. (1891), *Garda* S. (1910), *Sebestyén* K. (1921) ; *A messzinai menyasszony* magyarul *Váradi* Antal műve, aki fordította *Tell*-t is (1901) ; ugyanezt még *Tomor* F. (1869) és *Palmer* K. (1901). *Kecskeméti.*

Schiller-Szinessy *Salamon*, a cambridgei egyetem rabbinikus lektora. *1820. Ó-Budán, †1890. Cambridge-ben ; az eperjesi lutheranus collegium héber tanára a szabadságharc előtt ; végig harcolja a 48-as magyar szabadságharcot s annak leverése után Angliába kerül. Legfontosabb műve : *Catalogue of the Hebrew Manuscripts Preserved in the University Library Cambridge* (1876).

Schilling *Gábor*, egyetemi magántanár, geogrMus. »Csapadék és orografia« c. műve megj. az Egyetemi Földr. Intézetek kiadványai sorozatában (1922).

S. *Lajos*, *1854. †1921. Kolozsvári egyet. tanár. Történelmi tanulmányokat írt. Nevezetesebb művei : *A morvamezei ütközet* ; *A római királyság eltörlése.*

Schlaf, *Johannes*, német költő, *1862. Arno Holz-al (l. o.) ott áll a naturalizmus bölcsőjénél : együtt építik ki elméletét, együtt próbálják ki technikáját és teherbírását, azáltal, hogy személytelen, objektiv exaktsággal beszélik el (*Papa Hamlet: Björne P. Holmsen* álnéven, 1889), viszik színpadra (*Familie Selicke*, 1890) a pillanatról-pillanatra, részletről-részletre megfigyelt és megrögzített valóságot. (Együtt, *Neue Geleise*, 1891). Amikor elválnak: Schl. továbbra is kitart a közös hítvallás mellett. A drámában (*Meister Oelze*, 1892) mintegy összefoglaló seregszemléjét adja a naturalizmus drámai lehetőségeinek. A lírában (*In Dingsda*, 1892 ; *Frühling*, 1895) lemond a megkötött forma, az architektúra, a rím minden támogatásáról, s a prózának minden pillanathoz simuló, szeszélyesen hullámzó ritmusára bízza magát. Ennek a költészetnek háttéridillizmusa, monisztikus szelleme, érzelmes szabadossága lépten-nyomon veszélyezteti, sőt elvétve át is töri a naturalista doktrinát s önállóan is jelentkezik (*Helldunkel*, 1899 ; *Sommerlied*, 1905). Egyelőre a naturalizmus határán innen mindinkább foglalkoztatja a századvég válsága, az egyetemes kultúrdekadencia problémája (*Sommertod*, nov., 1897 ; *Leonore*, nov. 1899 ; *Kuhmagd*, nov. 1900 ; *Gertrud*, drám., 1898 ; *Die Feindlichen*, drám. 1899), aztán átkél a határon s a kor- meg kulturkritikai regények hosszú sorában (*Das dritte Reich*, 1900 ; *Die Suchenden*, 1901 ; *Peter Boyes Freite*, 1902 ; *Der Kleine* ; *Der Prinz*, 1908 ; *Am toten Punkt*, 1909 ; *Aufstieg*, 1910 ; stb.) próbálja életrekelteni a hanyatló világ romjaiból az új egészséges típust. Erkölcsi-vallásos érdekeltsége idővel egyre jobban érvényesül s minduntalan beleavatkozik az emberek sorsába, az események bonyolításába. Minthogy azonban csak az álláspontja tolódik el vagy színeződik át s nem a szeme, természetes, hogy kései műveiben kivétel nélkül impresszionista technikát követ. Sőt akad ennek az impresszionizmusnak egy nyárutója is (*Der Weihnachtswunsch*, 1924). — A költészet és vallás, pozitiv tudomány és misztika keveredésében gyökereznek sokszor naiv, de mindig homályos spekulatív konstrukciói, amik egy új geocentrikus világképet és szemléletet állítanak a régi helyére. (*Die Erde, nicht die Sonne*, 1919 ; *Die geozentrische Tatsache*, 1925.). E világkép lírai visszhangja : *Gottlied* (1922) ; *Seele*(1922). *Turóczi-Trostler.*

Schlauch *Lőrinc*, *1824. †1902., nagyváradi püspök. Bíboros volt. Korának egyik legműveltebb főpapja. Számos vallásos, jogi és filozófiai munkát adott ki. Beszédeit *Bunyitay* Vince gyűjtötte

össze és adta ki, *S. püspök beszédei* címen.

Schlegel, *August Wilhelm,* *1767. †1845., német költő, a korai romantika egyik vezéralakja. Egyetemi tanulmányait Göttingenben végezte: teológusból lett filológussá; házitanító lett, majd Schillerrel került összeköttetésbe, akinek *Horen* c. folyóiratába írt. 1796. Jenába került magántanárnak s feleségül vette Karoline Böhmer-t (leányn. Michaelis), a viharos multú özvegyet, aki a romantikus kör előtt női ideál volt, ragyogó szellem és lélek, Schiller előtt, kinek a Schlegel-testvérpár ádáz ellensége lett Friedrich intrikái miatt, »Dame Luzifer«. A házasság hamar felbomlott, Karoline Schelling felesége lett. 1801—4. Berlinben élt S., s irodalmi előadásokat tartott; azután Mme de Staël-nak lett irodalmi titkár-félcje. 1818—45-ig Bonn-ban élt, mint egyetemi tanár. Első értekezései: *Über des Dante Alighieri Göttliche Komödie*; *Über Poesie, Silbenmass und Sprache* már megmutatják fő tulajdonságát: az idegen szellembe való beleérzés páratlan képességét, s a nyelv és vers ösztönös érzését. Ez az alapja fő tehetségének, a fordítói tehetségnek, melynek áldását és nyűgét maga is érezte. 1797. fordul Shakespeare felé s ez életének legfontosabb állomása. *Über Shakespeare bei Gelegenheit Wilhelm Meisters* és *Über Romeo und Julia* (1797), a legfinomabb romantikus irodalmi tanulmányok egyike után indította meg 1797. *Romeo und Julia*-val az új teljes német Shakespeare-t. Ez a fordítás máig is páratlan a német irodalomban. Egészen Shakespeare-t adja és amellett valósággal egyenrangú német költészetet a nyelvi és szellemi intuició rendkivüli képességével. S. maga 1801-ig 16 drámát fordított le, 1810. III. Richard-ot; a többit Tieck lánya, Dorothea és Wolf Baudissin fordította Tieck közreműködésével. Ez a fordítás tette Shakespeare-t igazán a németség szellemi kincsévé. Aug. Wilhelm saját költeményei, melyek az akkor még jóbarát Schiller Musenalmanach-jában kezdtek megjelenni, jelentéktelen prozódiai gyakorlatok Schiller modorában (pl. *Arion*) s nem jobb tragédiája az *Ion* sem, mely csúfosan megbukott Weimarban. S. berlini éveinek fontosabb irodalmi eseménye előadássorozata: *Vorlesungen über schöne Literatur und Kunst* (1801—3), a romantikus irodalmi eszmék népszerűsítése; gyöngébb, bár roppant tudást mutat a későbbi bécsi előadássorozat *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur* (1809—11). Közben rengeteg fordítás Európa minden tájáról, ahol a romantikusok előtt kedves költészet mutatkozik: *Calderon*, más spanyol drámák, Petrarca, Ariosto, Tasso, Dante; *Blumensträusse italienischer, spanischer und portugiesischer Poesie* (1804). Később az indek érdekelték főleg; erre nézve l. levelezését C. Lassennel (kiadta *Kirfel*, Bonn, 1914); fordított a Rámajána-eposzból is. A. Wilhelm munkásságából meg lehet ismerni a korai romantika egész szellemi világát. Jóformán semmit nem hozott létre maga, de mindenhez alkalmazkodott, mindent fölvett, mindent visszatükrözött. Ő a romantika nagy összefoglalója és népszerűsítője. Műveit kiadta E. *Böcking*, Leipzig 1846—47., 12 köt. (hozzá 2 köt. francia és 1 köt. latin munka), a bécsi előadássorozatot kiadta G. V. *Amoretti*, Leipzig 1923, 2 k. Levelezését testvérével kiadta O. *Walzel*, kiadóival *Winter*, 1922. L. róla *Bernays: Zur Entwicklungsgesch. des S.-schen Shakespeares;* *J. Körner: Romantiker und Klassiker*, Berlin, 1924. *Kecskeméti.*

Sch., *Dorothea,* *1763. †1839. Moses Mendelssohn leánya, előbb Simon Veit, majd Friedr. Sch. felesége, Joh. és Philipp Veit festők anyja, egyik női középpontja az első romantikus körnek. Mint írónő kevéssé jelentős: főmunkája a *Florentin* c. regény (1801), fejlődési regény, mint a romantikusokéi általában. Leveleiben sok igazi romantikus szellemesség és olykor mélység is van. — Fiával való levelezését kiadta J. M. *Raich*; róla F. E. *Hirsch, Florentin*, F. *Deibel.*

Sch., *Joh. Elias,* német esztétikus s drámaíró, *1719. †1749. Gottsched köréhez tartozik, a szabályok áhítatos tiszteletében fejlődik, minthogy azonban talán az egyetlen e körben, akiben tehetséggel párosul az intellektuális pátosz, némi előkészítő része van a XVIII. sz. német irodalmának reirracionalizálásában. Gottsched utasítására Gryphiushoz méri Shakespearet, regisztrálja szabály- és határsértéseit, de már-már felfedezi heroikus fölényét, erejét s hatásának legfontosabb tényezőjét: emberábrázolását *(Vergleichung Sh.'s und A. Gryphs).* Látja a dráma (s így közvetve a művészet) nemzeti determináltságát. A gyakorlatban persze sokkal hagyományhűbbnek bizonyul. Benne kulminál a francia szabású dráma német története. Egy ízben közvetlen antik forrásból merít *(Trojanerinnen* ered. *Hekuba)*, egyszer közel jár Goethe problémaköréhez *(Orest. u. Pylades* ered. *Die Geschwister)*, sőt utolsó szomorújátékában *(Die Braut im Trauer)* mintha Shakespeare pátosza morajlanék, de különben híven alkalmazkodik a kánonhoz. Vígjátékaiban Molière, Regnard, Destouches, Holberg a mintája. Könnyed gráciára csak egyszer szabadul fel *(Die Stumme Schönheit).* — Művei: 1761—70. (5 köt.) Esztétikai s dramaturgiai dolgozatait kiadta J. von *Antoniewiz* (1887). »V. ö. E. *Wolff: Joh. E. Schl.* (1889); J. *Reutsch: J. E. Schl. als Trauerspieldichter* (1890). *Turóczi-Trostler.*

Sch., *Karl Wilh. Friedrich,* A. W. Schl. öccse, német író, *1772. †1829. Az egyetlen a korai romantika tagjai között, aki mindvégig hű marad a maga eredeti életformájához, aki látszatra paradox kerülő útakon, de valójában a legnagyobb belső szükségszerűséggel jut el az irracionalizmus visszahatásától a politikai reakció küszöbéig, a protestantizmustól a katolicizmusig, a szubjektív individualizmustól az objektív univerzalizmusig, az egyet-

len, aki a romantika második pozitív felében legalább részben valóra tudja váltani a rom. ifjúságának eszmei tartalmát. Két korszakot különböztetünk meg a fejlődésében.

Az első korszak az esztétika jegyében áll. Fejlődésének ebbe a fázisába kapcsolódik bele *Caroline* alakja s életének pozitív egységével segít megszilárdítani Schl. lába alatt a talajt. Az objektív görög költészet a »természetes költészet« kánona (*Die Griechen und Römer*, 1792, *Geschichte der Poesie der Griechen und Römer*, 1798). De nemsokára egyenrangú félként lép melléje az eddig »Unkunst«-nak bélyegzett modern költészet. A tiszta görögséget háttérbe szorítja az antik és modern, az egyetemes s egyéni érvényű forma szintézise (Goethe). Schl. megismerkedik Kanttal. Aztán megmámorosodik Fichte filozófiájának új távlataitól. Most ragyog fel elsőízben szeme előtt életének nagy álma, a ciklikus filozófia fikciója, amely zárt körvonalba foglalná az organikus egyetemességet, az emberi kultúra egész tartalmát. Az egyetemes költészet romantikus koncepciója csak egyik íve ennek a körvonalnak. Schl. most annyira túlbecsüli az élményforma értékét, hogy árulásnak tekintené, ha fel kellene cserélnie a műalkotás zárt, szűkítő formájával. Minden pillanat élménye önállósulhat: fomrája a töredék (mai szóhasználatunkban: aforizma). Ezzel megindul a stílusnak az a dekadenciája, amelyben a XIX. század rokona Schl.-nek. A Reichardt-féle *Lyceum*-ban s első korszaka folyóiratában, az *Athenaeum*-ban megjelent néhány száz töredéke, szem- és észkápráztató nyitánya a romantikus gondolatnak. Az első korszak pozitív eredményei: a romantikus elmélet önállósítása és kiszélesítése, a költészet autonómiájának proklamálása, egy új mitológia csírája, Goethe irodalomtörténeti helyének kijelölése (*Gespräch über die Poesie*); intellektuális (Schellingen tájékozódó) filozófiai líra, kép- és programmversek, egy regény (*Lucinde*, 1799), meg egy dráma (*Alarcos*, 1801, megj. 1802). A *Lucinde* a romantikus erosz regénye. Tartalma Platon symposionja s Heinse bacchanálja, a nemiség rom. esztétikája, a legátszellemültebb szellemiség s a legmagasabb hőfokra hevített érzéki kicsapongás, az egyoldalú eszményesítés (Schiller) börtönéből szabaduló ember erkölcstana. Az *Alarcos* legfeljebb az egységkeresésnek bizarr lecsapódásaként érdekel: antik s modern drámaformát próbál közös egységbe forrasztani s klasszikus trimetert kever spanyol trocheusszal. Második korszakában Schl. enged az időpont (Napoléoni háborúk) új nemzetietikai tájékozódásának. E tájékozódás eredménye hazafias lírája (ő a kezdeményezője a Rajnavidék lírai romantizálásának) s mindenekelőtt esztétikai nacionalizmusa, amelytől elválaszthatatlan a régi német művészet és vallás megújításának a gondolata. Mihelyt a középkor nem marad meg művészettörténeti eszménynek (ahogy Wackenroderék látták), hanem a hagyomány és hit szolidáris egységének válik történeti szimbolumává, Schlegel útja szükségszerűen csak a katolicizmusba torkollhat. 1808. áttér. Ez aktus az egyetlen mód arra, hogy Schl. nyugvóponthoz juttassa a maga egységkeresését, de úgy, hogy egyben biztosítsa aktivitását. Irracionalizmusa, romanticizmusa számára boldog menedék az új vallásos közösség. Az áttérés után az egység formája egyre inkább veszít esztétikai jellegéből, egyfelől teljesen alárendeli magát az egyház kultúregyetemességének, másfelől átpolitizálódik, szolgálatába szegődik a reakciónak s ha nem is azonosítja magát vele, mindenesetre természetes szövetségesét látja benne szellemi és politikai eszményeiért folytatott küzdelmében. Schl. álláspontjának eltolódását, végső dogmatikus megdermedését három folyóirat (*Europa*, 1803, *Das dtsche Museum*, 1812—13, *Concordia*, 1820—23) s egy sereg szellemtörténeti konstrukció kíséri (legfontosabbak: *Vorlesungen über die neuere Geschte*, 1811, *Geschte der alt. u. n. Lit.*, 1815, *Philosophie des Lebens*, 1828, *Philosophie der Geschte*, 1829). Még a korszak elején jelenik meg filológiai tanulmányainak úttörő eredménye: *Über die Sprache u. Weisheit der Indier* (1808). 1809 óta úgyszólván kizáróan vallásos verseket ír. Az ál-Turpini krónikán alapuló Roland-eposzának (*R. Ein Heldengedicht in Romanzen*, 1806) inkább csak tárgy- és formatörténeti jelentősége van. — *Sämtliche Werke* 1822—25 (10 köt.), 1845—46 (15 köt.). Filozófiai felolvasásait kiadta *Windischmann* (1836—37), első kora prózai dolgozatait Jac. *Minor* (1882), vál. gyűjt. K. O. *Walzel* (1892), a töredékeket Fr. v. d. *Leyen* (1904), Fr. *Deibel* (*Die Fruchtschale* III.). — V. ö. J. *Rouge: Fr. Schl.* (1904), C. *Enders: Fr. Schl.* (1913), R. *Wolpers: Fr. Schl. als polit. Denker* stb. (1917), A. *Horwitz: Das Ich-Problem d. Rom.* (1916), E. *Lewalter: Fr. Schl. u. sein rom. Witz* (1917), H. *Finke: Über Fr. u. Dor. Schl.* (1918), W. *Thormann: Fr. Schl.'s Concordia* (1920), W. *Benjamin: Der Begriff der Kunstkritik in d. d. Rom.* (1920). *Turóczi-Trostler.*

Schleiermacher, l. *Német irodalom.*

Schlesinger *Lajos*, *1864., magyar matematikus, főként a differenciálegyenletek elméletét műveli. Azonkívül nagy érdeme, hogy a két *Bólyai* és más klasszikusok munkásságára műveik kiadásával és magyarázásával szélesebb rétegek figyelmét ráirányította. Értekezésein kívül több könyve jelent meg. Főműve: *Handbuch d. Theorie d. lin. Diff. Gleichungen* I.—III. (Leipzig, 1895—98). *Bálint.*

Schlumberger, *Jean*, elszászi származású francia író, *1877., költő, regényíró és színpadi szerző, a *Nouvelle Revue Française* egyik alapítója. Regényeiben igen érdekes problémákat vet fel. *Le mur de verre*, az összeférhetetlenség egy érdekes esete két házasfél között, akik egymást szeretik.

Un homme heureux, annak a férfinak a drámája, akit a nyugtalanító boldogság kalandokba csal. Drámái közül a *Césaire* mélyreható pszichológiája figyelemreméltó.

Schmid, *Christoph*, német ifjúsági író, *1768. †1854. Történeti jelentősége van az ifjúsági irodalom önállósítása körül. Számos műve ma is él — tendenciája, érzelmessége ellenére, sőt egyik-másik *(Die Ostereier)* bejárta a világirodalmat. Összegyűjtött művei 1844. 16 köt., 1856—61. 18 köt. Visszaemlékezései 1853—57. (újra 1908.).

Schmidt, *Erich*, germanista, a pozitivizmuson tájékozódó német irodalomkutatás utolsó nagy képviselője, Scherer legnagyobb tanítványa, *1853. †1913. Nála már szembetűnő a germanisztika irodalmi összetevőjének teljes különválása a nyelvitől s az újabb kor lassú előtérbe jutása a régi irodalom rovására, noha mindvégig áttekinti az egész területet. Kutatásainak területe a XVIII. sz. második s a XIX. sz. első fele, noha visszanyúl a középkorba s a reformáció korába, másfelől érintkezést keres az élő irodalommal is. Irányítója a Goethe-kultusz pozitivista fejezetének *(G. társaság*, weimari kiadás). Felfedezi az *Urfaustot* (1887). Főműve: *Lessing* (I. 1884, II. 1892, új kiad. 1923). Kisebb tanulmányainak stb. gyűjteménye: *Charakteristiken* (I. 1886, II. 1900, 2. kiad. 1902 és 1912).

Sch. *Henrik*, germanista, *1877. Főleg a magyarorsz. német nyelvjárások történetével és Goethe-tanulmányokkal foglalkozott. Kiadta *Tisza István boldog évei* címen Tiszára vonatkozó emlékeit.

Sch. *József*, nyelvtudós, nyug. egyetemi tanár, *1868. Munkásságának főtárgya az indogermán összehasonlító nyelvtudomány *(Az indogermán flexio genesisének problémája.* Nyelvtudomány, 1913), *A nyelv és a nyelvek* (1923). Kitűnő ismerője az ind irodalomnak és filozófiának. Ezekről szóló fő művei: *Az ó-ind epika* (1921). *Az ind filozófia. A szanszkrit irodalom története* (1923). *Ázsia világossága, Buddha élete, tana és egyháza* (1924). E lexikon munkatársa.

Schmidtbonn, *Wilhelm*, *1876., német dráma- és regényíró. A naturalizmusból indult ki, de drámáinak alapvonása a lírai lendület, a szubjektivitás ereje. Első drámája *Mutter Landstrasse*, a tékozló fiú témájának feldolgozása modern környezetben; ugyanerről szól *Der verlorene Sohn*, szabad versekben írt legenda; az újklasszicizmushoz közeledik *Der Graf von Gleichen* és *Der Zorn des Achilles*; maró társadalmi szatira a *Hilfe! Ein Kind ist vom Himmel gefallen* c. tragikomédia. Ujabb művei — háborús könyvein kívül *(Krieg in Serbien*, 1916, stb.) — *Der Geschlagene* (1920), *Die Schauspieler* (vigj., 1921), *Die Fahrt nach Orplid* (1922), *Der Pfarrer von Mainz* (1923), *Maruf, der tolle Lügner* (1924). Nagy költői erő van Sch. költeményeiben is *(Lobgesang des Lebens)* és elbeszéléseiben: *Uferleute, Der Wunderbaum* (legendák), *Der Verzaubert* (1923), *Die unberührten Frauen* (1925).

Schmitt *Jenő*, filozófus, *1851. †1916. mint a teozófiával rokon ujgnoszticizmus megalapítója ismeretes. Eleinte szenzualista, majd hegeliánus felfogást vallott, míg végül azt tanította, hogy önmagunkban találhatjuk fel egy sajátos intuicióval az istenséget. Az ember 12 életsíkon át juthat el az istenség öntudatára. Ezek az emberben együtt és egyszerre vannak meg, s ezért minden ember ellentétek halmaza. Ezért, hogy fejlődése célt érhessen, sok életet kell élnie. Ebből is látható, hogy ez az ujgnoszticizmus a hindu filozófia atman-brahman tanával tart rokonságot. Munkái: *Die Gnosis* I-II., *Kritik der Zeit, Christus, Tolsztoj-Ibsen-Nietzsche. Nagy.*

Schnabel, *Joh. Gottfried*, német író, *1692. †1750 után. Művei közül kettőt tart számon az irodalomtörténet: egy regényt *(Der im Irrgarten der Liebe herumtaumelnde Kavalier*, 1738, újra kiadta P. Ernst, 1907) s az *Insel Felsenburg* néven ismert legjobb német robinzonádot *(Die wunderliche Fata* einiger Seefahrer, absonderlich Alberti Julii eines gebohrenen Sachsens . . . 1731—43, újra L. Tieck, 1827, H. Ullrich, 1902), ez utóbbit sem elsősorban művészi értéke, hanem a formája s hátterének szellemtörténeti vonatkozásai miatt. V. ö. *Frz. C. Becker: Die Romane J. G. Schnb.-s* (1911); K. *Schröder: Schnb.-s Insel Felsenburg* (1912), Fr. *Brüggemann: Utopie u. Robinsonade* (1914).

Schneckenburger, *Max*, *1819. †1849., német hazafias költő. Egyetlen jelentősége, hogy ő írta a *Wacht am Rhein* c. nemzeti dalt, mely azonban csak 1870. vált ismertté.

Schneller *István*, *1847., kolozsvári, most szegedi egyetemi tanár. Pedagógiai tanulmányokkal foglalkozott. Nevezetesebb munkái: *Paedagogiai dolgozatok. Egyéniség — személyiség, A katonai nevelésről.*

Schnitzer *Ignác*, *1839. †1921. Hírlapíró, előbb Budapesten, később Bécsben. Számos magyar irodalmi művet fordított németre. Legismertebb *Petőfi*-fordítása. Operett- és operaszövegeket írt; legnépszerűbb volt a *Cigánybáró*, melynek tárgyát *Jókai* egyik novellájából merítette.

Schnitzler, *Arthur*, osztrák-német elbeszélő és drámaíró, *1862. Eredetileg az impresszionista időpont legtisztább képviselője, de népszerűségét, amely a német nyelvterületnek inkább csak déli részére szorítkozik, nem kezdte ki az idő ma sem, amikor pedig jó néhány évtizeddel vagyunk túl az impresszionizmus delelőjén. Polgári foglalkozása — (Schn. orvos) — szilárddá teszi a járását olyan lelki területeken is, ahol mások homályos intuiciójuk vezetésére kénytelenek bízni magukat. A polgári-bécsi dekadencia költője: tudja, hogy világának lejárt az ideje, halálra van ítélve, mégis szereti a búcsúvétel szentimentális romantikájával, azzal a mélabú-

val, amely a barok élet-álom, játék-halál, a »minden csak jelenés és hiábavalóság« felismerésének velejárója. Látja a századvég minden problematikusságát, de azon van, hogy elhomályosítsa, beéri az olyan félmegoldásokkal, amik nem járnak erőszakolt összeütközésekkel, hangos katasztrófákkal, s a minden erkölcsi relativizmusra jellemző szellemes felszínszemlélettel keres hasonlatokat hátterük rejtett összefüggéseihez. Vezető problémája, a szerelem (még pedig életkorokhoz, társadalmi osztályokhoz, világérzésekhez kötött különböző változataiban), ismeri ugyan a szenvedély örvényeit is, de soha teremtő heroikus pózban, hanem rendszerint a lemondás, a dekadens felelőtlen erótika, a flirt formájában jelentkezik. (Schn. szerzett polgárjogot a flirttel egyenlőértékű »Liebelei« szónak). Alakjai ennek megfelelően lényegükben egy-két típus variánsai. Kivétel nélkül érintkezésben állnak a vezető problémával, amely hol mágikus, láthatatlan, hol fájdalmasan konkrét körébe fogja őket.

Schn. híján van az epikai lélekzetnek és pátosznak, a plasztikus emberábrázolás erejének, de viszont feltétlen ura a relieftechnikának, egy-két problémát, embert átfogó novellányi helyzetnek: igazi formája a novella, persze nem a klasszikus kánont követő szűkszavú, hanem engedményekre hajlandó, kényelmesebb modern válfaja, melynek lényege a szellemes dialógus, az »egy-helyzet« fülledt feszültsége s az elemzés. Schn. novellái (*Sterben* 1895; *Die Frau d. Weisen* 1898; *Leutnant Gustl* 1901; *Bertha Garlan* 1901; *Die griechische Tänzerin* 1904; *Dämmerseelen* 1907; *Masken u. Wunder* 1912; *Frau Beate u. ihr Sohn* 1913; *Casanovas Heimfahrt* 1918; *Die Frau des Richters* 1925) terjedelmükben nem egyformák, akad közöttük elbeszélés (*Doktor Graesler* 1917), sőt regényszerű is, de hőseik mindvégig a legközvetlenebb rokonságban maradnak egymással. Nyelvük nem merít elemi forrásokból, a társalgás kultúr-nyelve gazdag, de nem kápráztat el. Általában jó képet ad Schn. fejlődéséről, aki a naturalizmustól eljut az expresszionizmus küszöbéig, a tudat pszichologizmusától a *tudattalan* pszichológiájáig (*Fräulein Else* 1924; *Traumnovelle* 1926, magyarul is). Egy ízben kísérletet tesz a regényformával (*Der Weg ins Freie* 1908, magyarra ford. ifj. Gaál M.): világtávlatai ugyan nincsenek, de két (zsidó-szociális) probléma nézőpontjából legalább impresszionisztikusan teljes korképet ad. Schn. novellaformáját csak egy lépés választja el a drámájától: a környezet, problémakör változatlan, a szerelem megtartja centrális szerepét, sőt irracionális ereje még inkább bábokká degradálja, egy körben forgatja, kézről-kézre adja az embereket, csak a dialógus feszültsége fokozódik, kap cselekvő funkciót. Schn. drámái egy pillanatra sem leplezik novellai eredetüket, ami főként abban mutatkozik, hogy a szó megtartja szóértékét s nem válik valójában tetté, hogy a cselekmény nem erők, hanem érzések összeütközésének, árnyalatok hullámzásának az eredménye, ezért rendszerint csak körvonalait, legjobb esetben az izmait látni. Arc és álarc ikertestvérek, szerep és valóság összefolyik, az élet utánozza a játékot: ennek a technikának megvan a maga különös varázsa. Első diadalai az *Anatol* (1893) s a *Liebelei* (1895), legfinomabb s egyben legmerészebb teherpróbája, az erótikus vonatkozások körtáncának dramatizálása, a *Reigen* (1900): minden ízében művészet, de problémája olyan, hogy csak egy közvetítőt tűr meg, a költő szavát s nem a színészét. Ezért minden nyilvános hangos előadása csak félreértésre ad alkalmat. Olykor megesik, hogy a halál nemcsak hasonlata az életnek, hanem rá-ráveti árnyékát, a tragikus irónia a játékosok szájára dermeszti a nevetést, a meghasonlott érzések nyomán örvények kavarognak: ilyenkor érezni valamit a nagy dráma lehelletéből (*Der grüne Kakadu* 1899, egy felv.; *Der Schleier der Beatrice* 1900), a dialógusnak kort, történeti szellemet restauráló erejéből (*Der junge Medardus* 1910). Az *Anatol*-típust tisztább, érettebb formában képviseli a *Der einsame Weg* (1903). — Legjobban megfelel Schn. tehetségének az egyhelyzet koncentrált drámája: az egyfelvonásos. (*Lebendige Stunden* 1902; *Marionetten* 1907). Szellemességéből itt nem vész el semmi. Akkor sem, amikor akcióba lép s szatírává válik a bölcseség visszfénye, az irónia (*Komtesse Mizzi* 1909; *Flink u. Fliederbusch* 1917), feltéve, hogy nem vállalkozik a kelleténél súlyosabb feladatra s nem kacérkodik a tendenciával (*Professor Bernhardi* 1912). — Összegyűjtött művei 1912 (4 köt.). V. ö. *Reik: Schn. als Psycholog* (1913); *J. Körner: A. Schn.-s Gestalten u. Probleme* (1921); *R. Specht: A. Schn.* (1922).

Turóczi-Trostler.

Scholionok (a görög *scholion* szóból, amelynek jelentése »tudományos jegyzet, adalék a szöveghez«), a görög-római írók középkori kézirataiban található »marginális kommentárok« (ellentétben az önálló kommentárokkal) — a szövegtől jobbra-balra, a sorok fölött v. alatt v. között lévő magyarázó és egyéb jegyzetek összessége. Hasonló magyarázatokkal kísért szövegek, amelyeknek feltalálója talán Didymos alexandriai görög grammatikus, antik papyrosokban is kerültek elő. A Sch. értékes részei az antik filológusok feljegyzéseire mennek vissza. Sch. csaknem minden irodalmi műfajhoz vannak. A fennmaradt Scholion-corpusokról és az idevágó irodalomról l. *Hübner: Grdr. z. Vorlesungen üb. d. Gesch. u. Encycl. d. klass. Phil.* (1889), *Gudemann: Grdr. z. Gesch. d. klass. Phil.* (1909); v. ö. még *Degenhardt: De veterum gramm. sch.* (1909). *Schmidt.*

Scholtz *Ágoston*, *1844. †1916., magyar matematikus. Analitikus geometriával és determinánselmélettel foglalkozott.

Scholz, *Wilhelm von*, német költő, *1874. Egykorú a naturalizmus nemzedékével, de legfeljebb ha néhány határterületen érint-

kezik vele. Lírája önállósodik leghamarabb: kezdeteiben tiszta impresszionizmus (*Frühlingsfahrt* 1896), intellektuális (*Der Spiegel* 1902; *Neue Gedichte* 1912), utóbb misztikus elhajlásokkal (*Die Häuser* 1923). Restaurálásai (Minnesang), fordításai (Shakespeare), elméleti érdeklődése (misztika, romantika, Droste-Hülshoff, Hebbel, Mörike) jellemzők kultúrtartalmának forrásaira vagy összetevőire. A lirikussal szinte egyidőben jelentkezik az epikus költő s nyomon követi a drámaíró, de egyelőre még teljesen az újromantika formavilágában, motívumkörében jár (*Der Gast* 1900, *Der Jude von Konstanz* 1905). E korszakot lezárja egy elméleti tanulmánya (*Gedanken zum Drama* 1904, neue Folge 1916), melyben már a Paul Ernst-féle (l. o.) új klasszicizmus elvi alapján áll. Sch. következő drámája (*Meroë*, 1906) ugyan teljes gyakorlati érvényt szerez ennek az elvnek, de hamarosan felismeri azt a veszélyt, amelylyel a következetes újklasszicizmus fenyegeti a költőt akkor, amikor tiszta eszmei formájában közelíti meg a drámát, elvont dialektikai munkára fogja a küzdelmet tápláló ellentétességeket s gondolati értékekkel helyettesíti a konkrét jelenségértékeket. 1910 óta írt drámai művei (főleg *Gefährliche Liebe* 1913; *Die Feinde* 1917; *Das Herzwunder* 1918; *Der Weltlauf mit dem Schatten* 1922; *Die gläserne Frau* 1924) többé-kevésbé híven követik ezt az eltolódást. Elbeszélései csak egy-két vonást szolgáltatnak a kép teljességéhez. Összegyűjtött művei: 1924. *v* köt. Jó bevezetés oeuvrejébe: *Das W. v. Sch. Buch* (1924). *Turóczi-Trostler.*

Schopenhauer, *Arthur,* l. *Német irodalom* és *Pesszimizmus.*

Schönaich-Carolath, *Emil herceg,* *1852. †1908., német költő. A német líra századvégi megújulásának legértékesebb előkészítői közé tartozik; egyesíti magában a romantika, a müncheniek, Byron, Heine és az új pesszimizmus hatását. Verskötetei (*Lieder an eine Verlorene, Dichtungen, Gedichte*) értékes lírai tartalmuk mellett erős gondolati értékeket mutatnak; kiválóak az elbeszélő darabok is (pl. *Die Sphynx, Don Juans Tod, Judas in Gethsemane*). Novellái között (*Geschichten aus Moll, Der Freiherr und andere Novellen*) néhány igazi mestermű található, így *Der Heiland der Tiere, Bürgerlicher Tod.* Sch. költészetének alapvonása a megújuló romantika; ez azonban nem zárja el az élettől, melyet egészen él a maga problémáival együtt, így korának égető társadalmi kérdéseihez megtalálta az utat.

Schöngeist. »*Széplélek*«, *dilettante, literary gentleman:* akiben produktív tehetség nincs, de művelt ember és szeretettel foglalkozik irodalommal vagy művészettel.

Schönherr *Gyula,* *1864. †1908. A Nemzeti Múzeum tisztviselője és egyetemi magántanár volt. Történeti tanulmányai közül legfontosabbak: *Hunyadi Corvin János, Az Anjou-ház örökösei, Nápolyi László trónhöveteléséneh külföldi vonatkozásai.* Hosszabb ideig szerkesztője volt a *Magyar Könyvszemlének.*

Schönherr, *Karl,* *1869., osztrák drámaíró és elbeszélő. A dialektus-költészetből indul ki *Allerhand Schnalzer* c. kötetével; első drámája *Die Bildschnitzer* (1900) és első novellái (*Karrnerleut,* 1904) szintén a nép életét mutatják. Közben keresi a modern élet problémáit is: *Sonnwendtag* (a hivatásnélküli papság konfliktusa egy gyermekifjú szeminarista lelkében). Az *Erde* naturalisztikus parasztvígjáték. Még egy dráma, *Das Königreich* után következett Sch. első nagy sikere: *Glaube und Heimat* (1910), »egy nép tragédiája«: tragikus komorságú kép az ellenreformáció korából, mikor a protestáns népnek szülőföld és a hit között kell választani; az erősek elmennek vagy meghalnak, a gyöngék megadják magukat. *Die Trenkwalder* c. komédia után következett a sokat vádolt és vitatott *Der Weibsteufel,* gyötrelmes dráma, három szereplővel: a férj, a szerető s a valóban ördögi érzékiségű és gonoszságú asszony. Utána *Volk in Not* következett, a tiroli szabadságharc drámája, majd *Frau Suitner, Narrenspiel des Lebens, Kindertragödie* (Wedekindé óta a legjobb gyermektragédia), *Der Kampf, Vivat academia* (komédia), *Maitanz, Es, Die Hungerblockade* (1925: a bécsi nép szörnyű háborús éhségének képe s egy orvos külön tragédiája a kötelesség s a család közötti választásban). Elbeszéléseket, vázlatokat ad a *Schuldbuch, Aus meinem Werkbuch.* — Magyarul *Hit és szülőföld, Nőstényördög, Gyermektragédia.* — Róla l. M. *Auklin: Handel- Mazzetti und Sch.,* R. *Sedlmaier: Sch. und das österr. Volksstück.* *Kecskeméti.*

Schöpflin *Aladár,* író, *1872. október 4. Manigán (Nyitram.). Evangélikus teológiát (Pozsony) és egyetemet (Budapest) végzett. Huszonhatéves korában a *Vasárnapi Ujság* belső munkatársa lett. Csakhamar feltűnt ritka kritikusi éleslátásról tanuskodó irodalmi és színházi kritikáival, úgy hogy rövidesen átvette e két rovat vezetését s ettől kezdve jelentékeny, értékes hatással volt a lap egész szerkesztésére. Ady Endre első támogatói között döntő szerep jutott Sch.-nek, akit növekvő kritikusi tekintélye a »nyugatosok« mozgalmának egyik vezéralakjává avatott. Számtalan kisebb-nagyobb cikke, kritikája, tanulmánya jelent meg nemcsak a *Nyugat* hasábjain, melynek kezdettől fogva főmunkatársa volt, hanem egyéb lapokban s folyóiratokban is. Nyugodt objektivitás, kritikusi »impassibilité« jellemzi Sch. minden írását. Legszebb tanulmányait *Magyar Írók* címen kötetbe gyűjtve is kiadta (I. kiad. 1917., II. kiad. 1919). Több tudományos és szépirodalmi művet fordított. Eredeti szépirodalmi művei: *A piros ruhás nő* (regény) és *Mosóczy Pál szép nyara* (regény, 1921), melynek témáját *Vége a szép nyárnak* címen színdarabbá is feldolgozta. A Nemzeti Színház *Kamaraszínháza* mutatta be a finomveretű művet ritka sikerrel. E lexikon munkatársa.

Schreiner, *Olive (Mrs Cronwright Schreiner)*, angol írónő, egy német misszionáriusnak a basutok földjén 1862. született leánya. Nagy feltűnést keltett 1883. »Ralph Iron« álnévvel megjelent elbeszélése: *The Story of an African Farm*, majd a mai Rhodesia állam első telepesei ellen írt *Troopen Peter Halkett in Mashonaland* magyarul is).

Schröder, *Friedrich Ludwig*, *1744., †1816., nagy német színész és dramaturg, aki igen sokat tett a *Sturm und Drang* és Shakespeare meghonosodásáért a német színpadon. Drámákat is írt, melyek azonban nagyrészt angol és spanyol drámák átdolgozásai s nem állnak messze az Ifflandi érzékeny színjátéktól. — Dramatische Werke, kiadta E. v. *Bülow*, Tieck bev., Berlin 1831, 4 köt. — Róla l. F. L. W. *Meyer*, 1819, L. *Brunièr*, Leipzig 1864, B. *Litzmann*, Hamburg 1890 és Berlin 1904.

Sch., *Rudolf Alexander*, német költő, *1878. Egyik alapítója s szerkesztője az *Insel* c. folyóiratnak, kiadója a *Hesperus*-évkönyvnek (1908 I.). Motívumaiban nem gazdag, de érzésében férfias, formájában klasszicisztikus hajlamú lirikus. Hölderlin ódai hagyományának örököse. *Odisseia* fordítása annyira megközelíti az eredeti szellemét és formáját, hogy ilyen közelségre a klasszikus kor óta nemigen akad példa.

Schubart, *Chr. Friedr. Daniel*, német költő, *1739. †1791. A *Sturm u. Drang* legmerészebb viharmadara, legnagyobb publicistája (*Deutsche Chronik* 1774 s köv.), egyetlen lirikusa. Lírájának hangja eleinte teljesen rajtafelejtkezik Klopstockon, meg a régi szabású egyházi dalon (*Todesgesänge*, 1767). Nagy világtörténeti eposzt tervez a *Messias* szellemében, de csak egy lírai rapszódiával (*Der ewige Jude*) készül el belőle. Néha egy-egy idillikus hangulathoz is talál közvetetlen formát. Legjelentékenyebb politikai színezetű verseiben. Itt erupciót erupció követ. Pátoszának szűk a világ, a fennálló társadalmi rend és erkölcsi normák börtöne. Minden verse riadó tiltakozás, vád, akár istent idézi börtönében, akár halott (*Die Fürstengruft*), akár alattvalóit árúba bocsátó zsarnok fejedelmen (*Kaplied*) ül törvényt, akár egyéni fájdalmának, sérelmeinek ád hangot. (A fiatal Schiller líráján látható nyomot hagy ez a hang.) — Önéletrajza: *S.-s Leben u. Gesinnungen* (1791—93). — Összegyűjtött művei: 1839—40 (8 köt.); tört. kritikai kiad. G. *Hauff* gondozásában (1884). V. ö. K. M. *Klob: S.* (1908 és 1912); S. *Nestriephe: S. als Dichter* (1910); W. *Brüstle: Klopstock u. S.* (1917); F. *Schairer: Chr. Fr. D. S. als pol. Journalist* (1914). *Turóczi-Trostler.*

Schubin, *Ossip*, *1854., családi nevén Lola *Kirschner*, osztrák-német írónő. Egykor igen olvasott, de ma már kissé elavult regényei részben a csehországi főnemesség társadalmi életébe, részben az európai nagyvárosok nemzetközi művésztársaságába vezetik be a könnyen szórakozni vágyó olvasót.

Schuchardt, *Hugo*, *1842., romanista nyelvtudós; egyetemi tanár Grácban. A román nyelvek és a baszk nyelv terén széleskörű munkásságot fejtett ki s a részletes kutatásokon kívül a nyelvtudomány általánosabb problémáival, főleg a nyelvek egymásra hatásának kérdéseivel foglalkozott. Megismerkedett a magyar nyelvvel is s a magyar nyelvtudományi folyóiratoknak állandó olvasója és dolgozótársa. Főleg a szláv és román nyelvek érintkezése a magyarral érdekelte.

Schuller *Alajos*, *1845. †1920., magyar fizikusnak a kalorimetriai vizsgálatai nevezetesek (*Wartha*-val). Dolgozatai az Annalen d. Physik, Műegyetemi Lapok stb. folyóiratokban jelentek meg.

Schulpe *György* (törökkanizsai) költő és műfordító, *1867. Költői műveit német nyelven írta: *Gedichte*; *Germ. Göttersagen*; *Harfe u. Harnisch*, stb. Petőfit fordította németre.

Schulze, *Ernst Konrad Friedrich*, *1789. †1817., német költő, a napóleoni háborúk önkéntese, finomkodó, érzelgős lirikus; költeményein a késő romantika minden lelki és formai túlzása érzik. Lírai kötetei: *Gedichte* (1813), *Lyrisches Tagebuch* (1819); költői eposzai: *Cäcilia* (1818—19) és *Die bezauberte Rose* (1818), Sch. főműve; érzelgős-allegorikus meseszerűségével óriási sikert aratott. Összes költői m. 1855, 5 köt.

Schumacher, *Alexander*, dán író, *1853. Nörre-Stenderupban (Jütland), a Kisfaludy-Társaság tagja. Eredeti művei: költemények, elbeszélések, kultúrtörténeti rajzok, *Agnete Budde* történeti regény. A magyar nyelv és irodalom iránti vonzalma Magyarországba vezette; 1894—1911 között 8 ízben tartózkodott hazánkban s megtanulta a magyar nyelvet. Kiadott dán nyelven egy magyar mesegyűjteményt, lefordította számos kisebb elbeszélésen kívül: *Csiky* Gergely, *Gyulai* Pál, *Herczeg* Ferenc, *Mikszáth* Kálmán, *Tormay* Cecil több művét. Magyarországról ismeretterjesztő cikkeket írt. *Balassa.*

Sch., *Heinr. Vollrath*, német író. Híres emberek életét dolgozta fel regényalakban. (*Liebe u. Leben d. Lady Hamilton*, *Lord Nelsons letzte Liebe*, *Kaiserin Eugènie*, stb.)

Schücking, *Christoph Bernhard Levin*, *1814. †1883., német író. Regényeiben a westfáliai nemesség életét rajzolja, melyből maga is származott. A főbbek: *Die Ritterbürtigen*; *Ein Sohn des Volkes*; *Der Bauernfürst*; *Günther von Schwarzburg.*

Schütz *Antal*, filozófus és teológus, egyetemi tanár, *1880. Fontosabb művei: *Főbb elméletek az értelmi ismeretek eredetéről* (1904), *Kezdet és vég a világfolyamatban* (1907), *Energetika és bölcselet* (1908), *Az anyag mivoltáról* (1911), *Az Istenbizonyítás logikája* (1913), *Summarium theologiae dogmaticae ad utilitatem tironum* (1923), *Dogmatika* (I—II. köt., 1923). Sch. a kat. világnézet szellemében filozofál, tudományos műveiben a vallás és a mai tudo-

mányos eredmények összeegyeztetésére törekszik. — Kat. ifjúsági körökben nagyon elterjedt *Sik* Sándor társaságában írt imádságos könyve. Tankönyveket is írt.

Schwandner, *Joh. Georg,* osztrák tört. író, *1716.†1791. Ő adta ki az első, ma is hézagpótló magyar kútfő gyűjteményt: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* címmel. Több magyar vonatkozású munkája kiadatlan maradt.

Schwandtner, *Márton,* *1759. †1823., a pesti egyetemen a diplomatika és heraldika tanára. *Statistik des Königreichs Ungarn* (1798) (Magyarország statisztikája) c. munkája első kísérlet a világirodalomban a tudományos módszerű statisztika megalkotására.

Schwarcz *Gyula,* *1839. †1900., egyetemi tanár. Magyar, német, angol nyelven írt pedagógiai, politikai és állambölcseleti tanulmányokat. Történeti munkái közül legértékesebb: *Görög történelem, különös tekintettel az athenei történelemre.*

Schwartz, *Maria Sofia,* *1819. †1894., svéd regényírónő. Munkái igen népszerűek voltak és erősen hatottak demokratikus-szociális irányukkal.

Schwob, *Marcel,* francia író, *1867. †1905. Elbeszélő és essayista. Rendkívül nagy kultúrájú művész, ragyogó stiliszta, érdekes és finom elbeszélő. *La lampe de Psyché* és *Le roi au masque d'or* kis novellái, filozófikus és misztikus anekdóták. A *Vies imaginaires* a legfinomabb mívű irodalmi csecsebecsék. A *Livre de Monelle* egy kis prostituált megható története, a kezdődő szimbolizmus legtipikusabb és legszebb alkotásai közül való. A *Spicilège* essayi nem csak megírásuk abszolut művészeténél, hanem témáiknál fogva is értékesek és érdekesek.

Scitovszky *János,* *1785. †1866. Rozsnyói, később pécsi püspök, végül biboroshercegprímás. Az abszolutizmus idején a nemzeti ügy mellé állt és bátran szembeszállt a hatalommal. Tudományos, irodalmi és iskolai célokra rendkívül sokat áldozott. Irodalmi művei közül nevezetesek: *Nagyböjti egyházi beszédek, Szentek élete, Egyházi beszédek.*

Scossa *Dezső,* *1860., tanfelügyelő. Elbeszélései jelentek meg szépirodalmi lapjainkban. Önálló kötetei: *Az élet iskolája, Málnássyné, Elbeszélések* stb. Irt ifj. könyveket és foglalkozott irodalmi kérdésekkel. *(Tóth Ede és a népszínmű.)*

Scott, *Walter Sir,* angol költő, *1771. aug. 15. Edinburghban. †1832. szept. 21. Abbotsfordban. Ősrégi skót nemzetség sarja. Korán kitűnt mint nagyszerű mesélő. 1812. csendes társnak lépett be kiadójának, Ballantynének üzletébe. Hírnevével együtt nőtt vagyona is, megszerezte Abbotsfordot; fejedelmi kastélya királyokat is vendégül látott. 1820. báró lett. 1826. tönkrement a kiadója. S. férfiasan vállalta az adósságok törlesztését, nem fogadott el senkitől semmit, óriási irodalmi tevékenységet fejtett ki, de a lázas munka lerontotta egészségét.

S. roppant termékeny s szívós munkaerejű író volt. Balladái után írta a *Lay of the Last Minstrel* c. történeti hátterű költői elbeszélését, melyben két ellenséges család sarjának szerelme hoz békét a gyűlölség és bosszú helyébe. A hazafias és szenvedélyes *Marmion*-t és *The Lady of the Lake*-et több ily verses elbeszélés követte; legjobb *The Bridal of Triermain* c. keretes, romantikus és önéletrajzi költői elbeszélése. S. Byron hírének növekedésével a regényíráshoz fordult, s csak később tért vissza az epikához: *The Lord of the Isle*-ben a Bannockburn mellett kivívott skót győzelmet (Bruce) énekli meg. Utolsó epikai műve: *Harold the Dauntless* (1817) a keresztényromboló, óriás Haroldnak megtéréséről és szerelméről szól. 1814. jelent meg első regénye, a *Waverley*. A Waverley névtelen szerzője ép oly népszerű lett e művével, mint költeményeivel. Itt nem megy oly régi időbe vissza, mint verseiben, az 1745-i forradalom idejében, a skót történet legromantikusabb korszakában játszik s Fieldinget akarja utánozni. Egyik legvonzóbb regénye, a *Guy Mannering*, egy örökségvadászónak s egy gyermeknek története, aki hosszas viszontagságok után birtokához jut. *The Antiquary*-ben a régiségekhez nem értő Oldbuck és a vándor koldus igazi skót alakok. A *Tales of my Landlord*ban találjuk S. egyik legjobb művét, az *Old Mortality*-t, s néhány érdekes elbeszélését. A *Rob Roy*ban az igazságtalanul száműzött bosszúját írja le. *Ivanhoe* S. legelterjedtebb regénye — a XII. század Angliájába visz, Oroszlánszívű Richárd visszatérésének idejébe. Látjuk küzdelmét a mélyre sülyedt lovagokkal, s látjuk a fajok békülését. *The Monastery* monda és történet keveréke; a protestantizmus és katolicizmus harca a kezdődő reformáció idején. Folytatása *The Abbot*, Stuart Mária multjával foglalkozik. *Kenilworth* Erzsébetet nem nagyon kedvező világításban mutatja, Leicestert meg egyenesen gyilkosnak, aki feleségét becsvágyának áldozza fel. A valószínűtlen cselekményű *Pirate*, S. egyetlen tengerészeti regénye. *Peveril of the Peak* a forradalmi harcok és a restauráció korában, *The Fortunes of Nigel* Londonban, I. Jakab és a nagy drámaírók korában játszik.

Quentin Durward XI. Lajos és Merész Károly korát, *Redgauntlet* a Stuart-ház bukását, a *Talisman* Oroszlánszívű Richárdot a szentföldön mutatja be. Érdekes, hogy a sorscsapások idején írt *Woodstock*ban több a humor, mint egyéb műveiben. Későbbi művei közt legjobbak: *The Surgeon's Daughter* az elcsábított lányról, aki boldog lesz megmentője oldalán; *The Fair Maid of Perth* szerelmi történetet mond el egy családi viszályt kiegyenlítő vitézi torna keretében. Utolsó műve a *Castle Dangerous*. S. nem valósíthatta meg tervét az angol írók százkötetes kiadásáról, de kiadta Dryden és Swift műveit; megírta Napoléon életét, Skócia történetét s számos kisebb munkát; mindegyik művét jegyzetekkel, magyarázatokkal és előszóval látta el. S. értékelésében nagy

ingadozások mutatkoznak. Mint a természethez való visszatérés főhirdetőjével, vele kezdődik tulajdonképen a XIX. századbeli irodalom. Ő egyengette az útját annak a szabadabb mozgásnak, mely a multat a jelennel összekötötte. Verseivel szétrombolta a klasszicizmus várát, a regény pedig neki köszönheti mai domináló szerepét az irodalomban. S. nem filozófus, hanem teremtő erővel, képzelőtehetséggel biró mesemondó, gyermeki lélek, aki lát s leír, szinesen, érzéssel s természetességgel. Az életet nem kritizálja regényeiben, nem moralizál, mint Bulwer, nem pszichológus, nem boncol. Érdeklődésünket nagyszerűen le tudja kötni; nála az események gyorsan peregnek s nem érünk rá gondolkodni következetlenségein, történeti pontatlanságain. Izgalommal várjuk regényeselekményeinek fordulatait és befejezését. S.-nak óriási hatása volt az európai irodalmakra; nálunk különösen *Jósikára* hatott. Életét megírták: *Lockhardt, Hutton, Lang.* Magyarul megj. *Ivanhoe* (ford. Gineverné Győry Ilona); *A lammermoori menyasszony*; *Peveril lovag*; *A kárpitozott szoba*; *A fekete törpe*; *A remete*; *Quentin Durward* (ifjusági átdolgozás *Telekes* Bélától). *Rózsa.*

Scribe (ejtsd: szkrib), *Eugène*, francia színpadi író, *1791. †1861. Vagy négyszáz darabot írt, mindenfélét: vaudeville-t, vígjátékot, drámát, operaszöveget. Leghíresebb műve, amely néha ma is felbukkan még egy-egy színpadon, *Un verre d'eau* (1820) — történeti vígjáték, amely azt a tételt akarja bizonyítani, hogy a legnagyobb események is nevetségesen csekély okokból származnak. — S. igen ügyesen építette fel darabjait; csak a bonyodalom szövésével törődött, alakjait »zsinóron rángatta«; korának legjobb mulattatója volt. Technikát sokan tanultak tőle; művésznek sohasem tartották. Több darabja magyarul is népszerű volt.

Scudéry (ejtsd: szkü-), *Georges de*, francia dráma-, regény- és eposz-író. *1601. †1667. Egyetlen műve sem élte túl eposzát *(Alaric)*. *Boileau* nevetségessé tette; S. egyetlen irodalomtörténeti nevezetessége *Corneille* ellen intézett irígy támadása: *Observations sur le Cid* (1636).

S., *Magdeleine de*, regényírónő, Georges de S. húga, *1607. †1701. A précieux társaságok kedvence volt, *Le grand Cyrus* (megj. 1649—53) és *Clélie* (megj. 1654—60) c. regényeit valósággal falták. Ezekben a végtelen hosszu, unalmas regényekben állítólag az akkori társadalom nevezetes alakjait rajzolta: de az alakok színtelenek s a rájuk biggyesztett név sem önthet életet beléjük. A précieux szerelem, udvarlás, elméskedés nagykátéi, sőt, a *Clélie*-be illesztett *Carte du Tendre* révén, allegórikus földrajzai ezek a ma már teljességgel olvashatatlan művek. A hosszúéletű írónő maga is megérte még, hogy kimentek a divatból. *Benedek.*

Sealsfield, *Charles*, polg. nevén *Karl Postl*, német regényíró, *1793. †1864. Egy Znaim melletti faluban született, egyideig pap volt, aztán hirtelen nyoma veszett. Felváltva hol Amerikában, hol Európában élt. Végül a svájci Solothurnban telepedett meg. Európaszerte olvasták a »nagy ismeretlen« műveit, de származásának, nevének rejtélye csak halála után oldódott meg. Amerikai emlékképeiből, benyomásaiból csodálatos világot varázsol olvasói elé. Első angolul megjelent regényében *(Tokeah or The White Rose*, 1828, németül 1833., magyarra átdolg. *Telekes* B.) még Cooper romantikus szemével látja az őserdők világát, de aztán megismerkedik Balzac-kal (egyik angol novellája a *Gobseck*-en alapul) s nem lehetetlen, hogy az ő hatása alatt bővíti egy amerikai *Comédie humaine* koncepciójává néprajzi vázlatainak (1827, C. Sidons néven) eredeti formáját: a regények egész sorában rekonstruálja az Egyesült Államok organikus bővülését, faji, társadalmi, politikai rétegeződését, a germán kultúra diadalmas térhódítását. Amerika politikai s társadalmi életének struktúrája azonban nem olyan szilárd, hogy vázul szolgálhatna a cselekménynek. A különböző osztályok, fajok képviselői mindenüvé magukkal viszik elszigetelő atmoszférájukat s ez eleve illuzóriussá tesz minden egységet. S. keze alatt elfoly a cselekmény túláradó bősége, de annál határozottabb gazdagsággal bontakozik ki belőle az amerikai természet. Regényei közül egynek *(Lebensbilder aus beiden Hemisphären*, 1835—37): Louisiana, kettőnek *(Der Virey u. die Aristokraten*, 1835—37, *Norden u. Süden*, 1842) Mexiko, egy tollbatörtnek *(Deutsch-amerikanische Wahlverwandschaften)* Newyork a színhelye, egynek *(Das Kajütenbuch*, 1841) a texasi szabadságharc a háttere. Nagy feltűnést keltett Metternich ellen írt angolnyeivű röpirata: *Austria as it is* (1827). Műveinek teljes kiadása: 1845—46 (15 és 18 köt.). Válogatott gyűjt.-ét kiadta O. *Rommel* (1909), exotikus regényeit Heinrich *Conrad* (10 köt.). — V. ö. *Uhlendorf: Ch. S.* (1921). *Turóczi-Trostler.*

Sebesi *Ernő*, szlovenszkói lirikus és drámaíró, *1893. Diplomás orvos, de ujságírásból és írásból él. Önálló munkái: *Csönd karján* (versek, Eperjes 1919); *Öklös fohász* (versek, Bécs 1921); *Félemberek* (dráma, bemutatta a szlovenszkói m. színtársulat Pozsonyban 1923, könyvalakban Eperjes 1924). Ezeken kivül három drámáját a bécsi Otto Eirich színpadi ügynökség vette meg külföldi bemutatóra, *Karambol* c. drámáját R. *Lothar* fordította németre.

S. *Jób*, *1860. †1894. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* számára a népköltészet számos alkotását mentette meg. Irt eredeti költeményeket is *(Haraszlok, Költemények)*.

Sebestyén *Ede*, hírlapíró, *1875. Az orosz irodalmat és román nemzetiségi politikát behatóan tanulmányozta. Több budapesti lapnak volt munkatarsa és szerkesztője. Önálló kötetei: *El Párisba*! (1899); *A romániai magyarok élete* (1904); *A román nemzetiségi politika* (1915); *A kéz-*

csók és más elbeszélések (1909), stb. Több művet fordított idegen nyelvekből.

Sebestyén *Gyula*, *1848. †1911. Tanítóképzőintézeti tanár, végül a tanítóképzők szakfelügyelője. Számos pedagógiai és történeti műve közül fontosabbak: *Zrinyi Miklós, a szigetvári hős*, *Árpádok története*, *Az elemi népiskolai tanító- és tanítónőképzőintézetek tört.* Hosszabb ideig szerkesztette a *Tanáregyesületi Közlöny*t.

S. *Gyula*, *1864. Egyetemi tanulmányai után a Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett. Nagy buzgósággal gyűjtötte és tanulmányozta a néphagyományokat. Szerkesztette az *Ethnographiá*-t és a Kisfaludy-Társaság *Népköltési gyüjtemény*-ét. Számos kultúrhistóriai, történeti és etnográfiai tanulmánya közül a legfontosabbak: *Ki volt Anonymus?*; *Regös énekek*; *A magyar honfoglalás mondái*; *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. *Gesta Hungarorum* címen nagyterjedelmü költői elbeszélést írt, melyben a *Kalevala* mintájára az egész magyar mitologiát feldolgozta.

S. *Gyuláné*, *Stetina* Ilona, hosszú ideig szerkesztette a *Nemzeti Nőnevelés* c. folyóiratot. Szépirod. és pedagógiai munkákat is írt.

S. *Jenő*, *1884. A budapesti ref. teológián tanár. Filozófiai, egyházi és erkölcsi tanulmányokkal foglalkozik. Szerkeszti a *Kálvinista Szemlé*-t és a *Kálvinista Könyvtár*-t. Nevezetesebb művei: *A bűn lényege*; *Kalvin és a kapitalizmus*; *Kálvinizmus és demokrácia*; *Nietzsche és Kalvin*; *A predesztináció és problémái*.

S. *Károly*, tanár és író, *1872. Budapesten, Lipcsében, Berlinben tanult, majd a fővárosban tanár lett. Pedagógiai és tudományos munkássága mellett hírlapíró is volt, előbb a *Budapesti Hírlap*, majd a *Pester Lloyd* belső munkatársa. Az országos színművészeti akadémiához 1912. nevezték ki tanárnak. Tudományos művei: *A Pseudo-Phokylides* (1895); *A görög gondolkodás kezdetei* (1897); *A cinikusok* (1902); *A római irodalom története* (1903); *Az atheni Timon* (1904); *Dramaturgia* (1919); *Shakespeare és az angol renaissance* (1921); *Emlékek, tanulmányok* (1921); *A római irodalom kistükre* (1923); stb. Műfordításai: *Peer Gynt* (1903); *Az orleansi szűz* (1921). E lexikon munkatársa.

Sebők *Imre*, kat. pap, földrajzi író, *1878. †1917. Többször tett világkörüli utakat. Értékes földrajzi munkái: *Öt világrészen keresztül* (1906), *A Szaharában* (1912), *Tengereken túl* (1913).

S. *Zsigmond*, *1861. †1916. Hosszabb ideig a *Pesti Hírlap*, majd a *Budapesti Hírlap* munkatársa és tárcaírója. Tárcái kötetekben is megjelentek: *Alakok*; *Elbeszélések*; *Bajcsányi de eadem*; *A milliomos fia*, stb. Egyike legnépszerűbb ifjusági íróinknak. A *Mackó úr utazásairól* és *Dörmögő Dömötör*-ről szóló könyvei el vannak terjedve az egész országban. Sokáig az *Én Ujságom* c. gyermeklap legnépszerűbb munkatársa volt, majd 1910. *Benedek* Elekkel együtt megalapította a *Jó Pajtás* c. gyermeklapot és haláláig szerkesztette. S. műveit a mese érdekessége, a stílus magyarossága és sajátságos melegség jellemzik. Mackó úrral megteremtette az újabb magyar gyermekirodalom legkedvesebb típusát. Mackó úr, mint a felnőttek furcsa nagy világában ezer bajba sodródó, de jóindulatával minden akadályon győzedelmeskedő gyermeki ösztönösség szimboluma, utat talált minden gyermek szívébe. S. minden írásában megnyilatkozik meleg, jóságos humora és szép, magvas magyar nyelve.

Secentizmus, a XVII. század olasz irodalmában *(secento)* uralkodó ízlés; affektáltan választékos, meglepő fordulatokat halmozó, dagályos, szóvirágokban és szójátékokban tetszelgő stílus, melynek egyetlen érdeme a versformának tökéletesre csiszolása. A S.-nak felel meg a spanyol gongorizmus v. cult(eran)izmus, az angol euphuizmus és a francia préciosité. A S. megalapítójának *Marini*t tekintik; róla nevezik ezt a stílust marinizmusnak is.

Secento (ejtsd: szecsento), az olasz irodalom- és művészettörténetben a XVII. század neve.

Séché (ejtsd: szésé), *Alphonse*, francia lirikus, *1876., a *Rimbaud* hatása alatt álló neoszimbolizmus egyik képviselője, a *Guerre d'enfer* merész költője. Reprezentáns kötete *Dans toute cage il y a deux oiseaux*.

Sedaine (ejtsd: szödén), *Michel-Jean*, francia drámaíró, *1719. †1797. Sok operaszöveget írt, színdarabjai közül nagy sikert aratott a *Philosophe sans le savoir* (1765) c. »polgári komoly vígjáték« (comédie sérieuse), amely első volt ebben az átmeneti műfajban. S. gyakran [illegible] és a mai ízlésnek túlságosan szavaló író, de van érzéke a patétikus jelenetek iránt.

Sedgwick, *Anne Douglas*, amerikai származású elbeszélő, *1873. Lélekelemzése és stílusa kiváló. Legjobb művei: *The Encounter*, *The Third Window*, *Autumn Crocuses* (1919), amely a világháború hatását élénken mutatja.

Sedulius, *(Caelius)*, latin költő (írt 425—450 közt). *Paschale carmen* (Husvéti költemény) c. 5 énekes, hexameteres kis eposzában Krisztus életét, főkép csodatételeit és szenvedéseit dolgozta fel verses alakban (Később *Paschale opus* címen ugyanezt a tárgyat prózában is feldolgozta). Tárgyával szabadon bánik, sok benne a kitérés és a misztikus magyarázat; erősen függ Vergiliustól. Írt még egy elégiát az Ó- és Uj-Szövetség vonatkozásairól és egy gyönyörű himnuszt Krisztus dicsőítésére; ez a himnusz *(A solis ortus cardine)* abecedarius (23 strófa), művésziesen egyezteti össze az időmértéket a hangsúllyal és gyakran használja a rímet is. *Révay.*

Sedulius Scottus, 840—868 közt írt, egyike a középkor legkitünőbb latin költőinek. 90 költeménye maradt ránk, amelyek vérbeli költőnek mutatják.

Sée (ejtsd: szé), *Edmond*, francia drámaíró, kritikus és elbeszélő, *1875. Mint

drámaíró *Porto-Riche* folytatója. Drámai művei: *L'indiscret, La brebis, Les Miettes.* Finom és gondos analizáló tehetsége inspirálja regényeit, az *Un cousin d'Alsace*-t és a *Notre amour*-t, amely költőiségével valósággal versbe kívánkozik.

Seedorf, *Hans Hartvig,* *1892. Dán költő, a modern dán líra vezéralakja. Főjellemvonása az életigenlés, erős optimizmus, mohó élnivágyás, a szépség és öröm mámoros élvezete. Leghíresebb verseskötetei *Idegen csillagzatokkal szemben, Csipkebogyó, Dániától a Dvináig.*

Seeliger, *Ewald Gerhard,* *1877., német költő és regényíró. *Hamburg* c. balladakötetével szerzett magának nevet, ezzel és későbbi *Schlesien* és *Mein Vortragsbuch* c. kötetével az új német balladaköltészet legjobbjai közé tartozik. Első regényei: *Der Stürmer, Über den Watten, Nordnordwest, Der Schrecken der Völker, Zwischen den Wäldern,* szintén figyelemreméltók, későbbi nagyszámú munkáin már az ellaposodás jelei láthatók.

Segalen, *Victor,* francia lírikus és regényíró, *1878. †1919. Költészetét Kelet ihlette meg. A *Stèles,* s főleg a *Peintures* hatalmas képekben varázsolja elénk Keletet s a primitív tájak paradicsomi pompáját, *Les immémoriaux* Tahiti szigetéről és a maori népről ad színes képeket. *D'Après René Leys,* a császári udvarnak s a császári Khinának csodálatos evokációja. Irt egy drámai költeményt is *Orphée Roi* címen. S. a francia exotikus irodalom egyik legkiválóbb képviselője.

Segrais (ejtsd: szögre), *Jean Regnault de,* francia költő *1624. †1701. Mlle de *Montpensier* és Mme *de La Fayette* titkára volt s nevét kölcsönözte az előkelő hölgyek műveihez. Természetes hangú eklogáival és emelkedett ódáival sikereket aratott. A *Nouvelles Françaises*ben realista elveket hangoztat; igaz, hogy ezeket sem itt, sem *Bérénice* c. regényében nem viszi át a gyakorlatba.

Ségur (ejtsd: szegür), *Sophie Rostopchine, comtesse Eugène de,* francia ifjúsági írónő, *1799. †1874. Kedves, érzelmes ifjúsági iratai közül magyarul megjelentek: *Egy csacsi naplójából, A hajólerakók, A rossz Zsófi, Az aranyos gyermekek* stb.

Seidel, *Heinrich,* *1842. †1906., német író. Mérnöki foglalkozása mellett egész sereg elbeszélést írt, melyek közül a *Leberecht Hühnchen* alakja köré fonódók a maradandók. Maga a regény pompás főalakkal, a Jean Paul idilli hőseire emlékeztető naiv öreg gyerekkel ismertet meg, Hühnchennel, aki a legapróbb örömet is ezerszer ízekre bontja, hogy fenékig kiélvezze. Folytatásai: *Neues von G. H.* és *S. H. als Grossvater.* A kispolgári életet rajzolják ugyanezzel az aranyos derűvel S. külvárosi elbeszélései: *Vorstadtgeschichten.* Összegy. m. 1894—1907 Stuttgart, 20 köt.; róla l. Wolfgang *S.: Erinnerungen an H. S.*

Seidl, *Johann Gabriel,* *1804., †1875., bécsi német költő, Lenau barátja és bevezetője az irodalomba. Költeményei közül különösen a balladák terjedtek el (pl. *Der tote Soldat*), ezeknél nevezetesebbek azonban S. alsóausztriai dialektusban írt költeményei: *Gedichte in niederösterreichischer Mundart,* különösen a *Flinserln*-sorozat és *Menschen und Uhrn*; itt a városi költő, némi nyelvi bizonytalanságtól eltekintve, bele tudja élni magát a népi érzésvilágba s humora is bő és friss. Népszerűek még stájer mondái (*Sagen und Gesch. aus Steiermark*) s nagy sikerük volt bécsi énekes népszínművcinek. Róla l. K. *Fuchs.*

Selényi *Pál,* *1884., magyar fizikus, a fénytan köréből számos jelentékeny dolgozatot írt a Math. és Termtud. Értesítő, a Math. és Phys. Lapok, az Annalen d. Physik, Physikalische Zeitschrift c. folyóiratokba. Ujabb nevezetes technikai fizikai dolgozatai a Zeitschrift f. technische Physik-ben jelentek meg.

Selneccer, *Nikolaus,* tldk. *Schellenecker,* német író, *1532. †1592. Résztvett kora vallási vitáiban, írt egyházi dalokat, amik közül néhányat ma is énekelnek, továbbá latin drámákat. Egyiket — a *Theophaniát* (1560) — magyarra fordította Szegedi Lőrinc (1575, v. ö. *Heinrich* G.: *E. Phil. Közl.,* 1887, XI. 163, a tárgyhoz *Johs. Winzes: Die ungleichen Kinder Evas . . .* 1908).

Semayer *Vilibáld,* etnológus, *1868. A Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának igazgatója volt 1919-ig. Közreműködésével 25 vidéki városban alakult néprajzi múzeum. Számos antropológiai és néprajzi tanulmányán kívül önálló műve: *Az ember faji sajátságai* (Művelts. Könyvt.)

Semita nyelvek. A hamitó-semita nyelvcsaládnak egyik ágát alkotják a S.; ide tartozik a kihalt babiloni vagy asszír, az ékiratok nyelve, továbbá az arameus, a föniciai, a héber (a biblia nyelve), az arab és az etiop nyelvek.

Semsey *Andor,* nagybirtokos, *1833. †1923. A Magyar Nemzeti Múzeum és a Tud. Akadémia bőkezű mecénása. Önálló munkái: *Szilágysomlyói harmadkorú kövületek, A M. N. Múzeum meteorit-gyűjteménye, Spanyolországi utamról.*

Sénancour (ejtsd: szenaankúr), *Étienne Pivert de,* francia író, *1770. †1846. Átmenetet alkot a Rousseau-i természetkultusz és a korai romantikusok között. *Rêveries sur la nature primitive de l'homme* c. műve még a XVIII. században gyökeredzik. *Obermann* c. regénye, mely 1804. úgyszólván észrevétlen maradt, utóbb nagy hatással volt a romantikusokra. Levélformába öntött önelemzése ez a hősnek, vagyis magának az írónak. Obermann az emberektől elvonulva, a (gyönyörűen leírt) természet ölén akarja önmagát megismerni, az élet neki való célját és neki szóló értelmét felfogni. Igyekezete hiábavaló. Végiggondol és végigrombol mindent; teret, célt, hitet nem talál sehol. A *század betegségének* legtanulságosabb kórképe ez a regény. Az individualizmus maximuma egyesül hősében az energia minimumával. *Benedek.*

Seneca, *Lucius Annaeus (S. pater)*, latin rétor,*Kr. e. 55.†Kr. u. 40. A polgárháborúkról írt történeti műve elveszett ugyan, de ránk maradt egy retorikai antológiája *(Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores)*. S. művének óriási hatása volt az utókorra, kivonatokban terjesztették s mindaddig rendkívül népszerű volt, míg a kazuisztika virágzott. L. H. *Bornecque: S. le rhéteur, controverses et suasoires*, trad. nouvelle, texte revue, 2. köt. Paris, 1902.

S., *Lucius Annaeus (S. philosophus)*, latin költő és filozófus, *Kr. e. 4? †Kr. u. 65., az előbbinek fia. Nero nevelőjévé lett. Nero uralkodása alatt elérte a konzuli méltóságot és valósággal ő kormányozta a hatalmas birodalmat Burrus testőrparancsnok társaságában. Burrus halálával S. befolyása is megtört; Nero már régebben szabadulni szeretett volna tőle; jó alkalmul kínálkozott erre a Piso-féle összeesküvés; bár S. megérezte a kegyvesztést és visszavonult az udvartól (62.), Nero azzal a váddal illette, hogy résztvett az összeesküvésben. S. a császár parancsára kénytelen volt önkezével véget vetni életének. — Irodalmi működése rendkívül nagyterjedelmű. Irt 9 verses tragédiát *(Hercules furens, Troades, Phoenissae, Medea, Phaedra, Oedipus, Agamemnon, Thyestes, Hercules Oeteus)*; görög tragédiatárgyakat dolgozott ugyan fel, de a régi római tragédiaköltőktől eltérőleg tragédiái nem átdolgozások, hanem egészen önálló alkotások. Tragédiáiban van ugyan némi színszerűség, mégis valószínű, hogy nem színpadra szánt művek, hanem könyvdrámák. Jellemző vonásuk a retorikai elem túltengése; a deklamációk hatása érzik a szereplők végeérhetetlen tirádáin, amelyek szellemesek, ragyogók, de egyúttal túlterheltek és mesterkéltek. Keserű és kegyetlen iróniával gúnyolta Claudiust egy menipposi modorban (vers és próza keveréke) írt híres szatirában: *Divi Claudii Apocolocyntosis* (Az isteni Claudius tökkéváltozása). Nagyobb jelentőségűek prózai iratai: mindenekelőtt az ú. n. *dialógusok* 12 könyve: *de providentia* (A gondviselésről), *de ira* (A haragról), *de vita beata* (A boldogságról), stb., s különösen 3 híres vigasztaló irata: *Ad Marciam de consolatione, Ad Polybium de consolatione, Ad Helviam matrem de consolatione.* Egyéb prózai művei közül említésre méltók: *De beneficiis* (7 könyv a jótéteményekről), *Naturalium quaestionum libri VII.* (Természettudományi kérdések), s főleg a Luciliushoz intézett erkölcsi levelek 20 könyve *(Epistularum moralium libri XX.)*. S.-nak a filozófiában a stoicizmus az esz-ménye. Igazi eleme az etika, ennek kérdései izgatják minden munkájában. S. újítása az, hogy elsőnek merte a latin irodalomban a morális prédikációt a konzervatív elméleti filozófia helyébe állítani. Filozófiai nézetei sok ponton feltűnő rokonságot mutatnak a kereszténység tanításaival; ez a magyarázata annak, hogy a korai keresztény monda Pál apostollal folytatott levelezést tulajdonított neki. — Magyar fordításban csak egyes művei vannak meg. Levelezését lefordította *Barcza* József: *Erkölcsi levelek* (Bpest, I—II., 1906), *Zsoldos* Ignác lefordította a *De constantia sapientis*-t (A bölcs állhatatosságáról, Pest, 1872), *Lévay* József: *L. A. S. vigasztalása Marciához* (Bpest. 1893).

Šenoa, *August*, horvát író, *1838. †1891. S. a horvát regény megteremtője. Történeti és társadalmi regényeket írt. Történeti regényei közt legjobbak *Az ötvös aranya*, a *Parasztlázadás* és *Diogenes*. Romantikus regényeit még ma is olvassák.

Seprődi *János*, magyar zenetörténész és zeneíró, *1874. †1923. A régi magyar zene dokumentumainak és problémáinak kiváló kutatója, a magyar folklore buzgó munkása. Főbb művei: *Marosszéki dalgyűjtemény*, Ethnographia 1901—2—6—12—13, *A magyar népzene fajtái*, 1902, *Feladatok a magyar zene körül*, Bp. Szemle 1906, *A magyar népdal zenei fejlődése*, Erd. Múz. 1908, *A Kájoni-kódex irodalom-s zenetörténeti adalékai*, Irodalomtört. Közl. 1909, *Egyházi énekeskönyv az erdélyi ref. egyházkerület használatára* (3. kiad., 1911), *A székely táncokról*, Erd. Múz. 1909, *Házasító dalok*, Ethnogr. 1916, *Székely népdalok*, 1914, stb. *Szabolcsi.*

Sequentia. A középkor elején a mise Graduale-ja után hosszú hangváltozatok következtek, amelyeket az Alleluja szótagjaira énekeltek. Ezeket a hosszadalmas és nehezen megjegyezhető hangváltozatokat nevezték S.-nak. *Notker Balbulus* összefüggő szöveggel látta el ezeket az énekszólamokat. A szöveg a mindenkori officiumból vette tárgyát s Notker igyekezett nemcsak technikailag, hanem költőileg is kifogástalan alkotásokat adni. Nemcsak megalapítója lett így a S.-költészetnek, hanem kiváló költői tehetsége és zenei képzettsége révén minden idők egyik leghíresebb S.-költője maradt. *Révay.*

Serao, *Matilde*, olasz regényírónő,*1856. Jelentékeny szerepet játszott a mult sz. végének olasz szellemi életében. Regényeinek és novelláinak tárgyát főleg az alsó néposztályok életéből veszi; a délvidéki nép életét festi erős naturalizmussal, melybe gyakran egészséges humor vegyül. Későbbi művei erősen egyházi irányzatúak. Naturalisztikus írásai közül legjobbak: *Poese di Cuccagna* (Eldorádó), *Il ventre di Napoli* (N. gyomra), *I capelli di Samsone* (Sámson haja), *Dal vero* (Az igazról), *Riccardo Joanna*, *Dopo il perdano* (Megbocsátás után), *Evviva la vita* (Éljen az élet). A katolikus tendenciájúak közül: *Sor Giovanna*, apácaregény és *San Gennaro*, Szt. Januárius legendája. Magyarul megj.: Isten hozzád, szerelem, Ricc. Johanna, Leányok, Az apáca, A levágott kéz (szenzációs regény), Bocsánat, Nyomozás a sötétben, stb.

Sercambi, *Giovanni*, olasz novellista, *1347. †1424., a Boccaccio-epigónokhoz tartozik novelláival, amelyeknek kerete, egészen Boccaccio nyomán, egy pestis elől

menekülő társaság mulatozása és mesélgetése. Könyvének a mesék sokféleségénél fogva irodalmi érdekessége igen nagy, de művészi értéke nincs. *Honti.*

Sereghy *Elemér*, zeneíró, *1880. Művei: *A lírai zenéről*, *Zenei alapismeretek*. Szerkesztette *A Zene* c. lapot 1909—14, 1925.

Serényi *Gusztáv*, író és hírlapíró, 1880. Műegyetemet végzett, azonban hírlapíró lett. Irt számtalan természetfilozófiai, külpolitikai és különösen közgazdasági cikket és négy önálló könyvet: *Sötét hatalom* (fantasztikus regény, 1905), *A levegő meghódítása* (1909), *Vért és pénzt* (1911), *Repülőgépen a föld körül* (1912).

Seress *Imre*, *1860. Költeményeket, humoros elbeszéléseket és regényeket írt. Paródiái feltűnést keltettek. A közönség körében legjobban elterjedtek *Homeros*-paródiái: *Hári János Iliásza* és *Odisszeája*. Pompás humorral megírt verses tréfája, a *Vasutas tótok*, osztatlan sikert aratott. 1923. jelent meg: *A nagy háború legendái*.

S. *László*, *1875. Hírlapíró. Politikai, történeti és közgazdasági tanulmányokkal foglalkozik. Számos tudományos könyvet fordított. Eredeti művei: *A tőzsdeadó és az adók elmélete*; *Kossuth, Szemere, Görgey*; *Napoleon*, *A nagy francia forradalom története* c. vállalat jelentős részét S. írta.

Sermini, *Gentile*, XV. sz.-beli olasz novellista; negyven, többnyire sikamlós novellából álló gyűjteménye főkép azért értékes, mert a többi Boccaccio-utódoktól eltérően beszéde népies, egyszerű.

Sestina, a canzone-val rokon provençal dalforma, a troubadouroktól Dante vette át; Petrarca gyakran alkalmazta. A S. hat hatsoros versszakból és egy háromsoros zárószakból áll. Az első versszak végszavai a köv. szakaszokban ismétlődnek. Egy strófán belül nincs rím, de a hat strófa végszavai végig rímelnek.

Setälä, *Eemil Nestor*, *1864., finn nyelvtudós, a finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány tanára a helsingforsi egyetemen. A legkiválóbb finn nyelvtudós, akinek munkássága Budenz halála óta a magyar nyelvtudományra is irányító hatással volt. Különösen fontosak hangtani tanulmányai; foglalkozott azonkívül a finn ősműveltség és a népköltészet kérdéseivel is. S. mindig élénk részt vett Finnország politikai mozgalmaiban s a finn köztársaság megalakulása óta közokt. és külügyminiszter volt. *Balassa.*

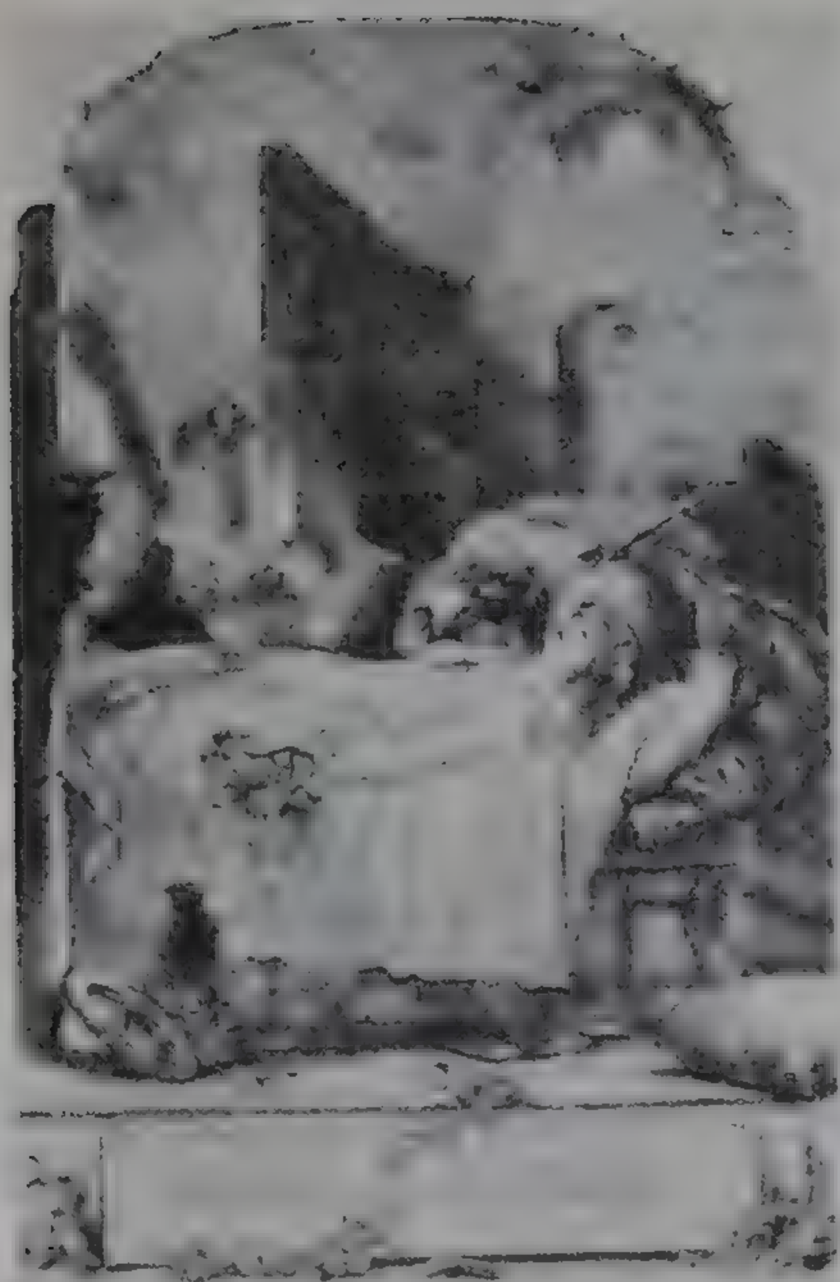
Seume, *Johann Gottfried*, *1763. †1810., német költő. Élete igen hányatott és viszontagságos volt: többször volt katonaszökevény és bebarangolta egész Európát. Syrakusai utazását írja le *Mein Spaziergang nach Syrakus*, északi bolyongásait *Mein Sommer im Jahre 1806*; érdekes önéletírása *Mein Leben*. Mint költő részben antik hatás alatt áll, részben *Rousseau*-é alatt; az ő szellemében magasztalja a kanadai vadat, »aki még nem ismerte Európa mázos udvariasságát«: *Der Wilde*. Költeményei között egy-két népszerű dal is van *(Gedichte)*. Róla l. *Q. Planer* és *C. Reissmann*. *Kecskeméti.*

Sevcsenko *Tárász*, a legnagyobb ukrán költő, *1814. †1861. 1840. kiadta *Kobzárj* c. első verskötetét. Az orosz kritikusok felismerték tehetségét, de gúnyolódtak a paraszt nyelv fölött, hanem Ukrániában nagy lelkesedéssel fogadták. S. költeményeiben az ukrán föld és nép szeretetét hirdeti, történeti énekeiben a szabad Ukránia multját dicsőíti *(Pidkorv, Tárászova nics, Hamalija, Hajdamalok)* s teljesen híven adja vissza a kozakság szellemét. Ostorozza a jobbágyrendszert s a nép elnyomatását *(Küldetés, A hideg nyár)*, kutatja Ukránia bukásának okait, politikai költeményeiben *(Álom, Kaukázus)* az orosz uralmat gúnyolja. A vallásszabadságot hirdeti *(Hus)* s a *duma*-nak nevezett epikus költeményekben a nép bánatának ad kifejezést. Művészete nem oly nagy, mint pl. Puskiné, de őszintesége s lelkesedése magával ragadja az olvasót. A végrendelet *(Zapovit*, 1845) c. költeménye szent dala az ukránoknak. V. ö. *Jensen: Taras S.* Wien, 1916. *Bonkáló.*

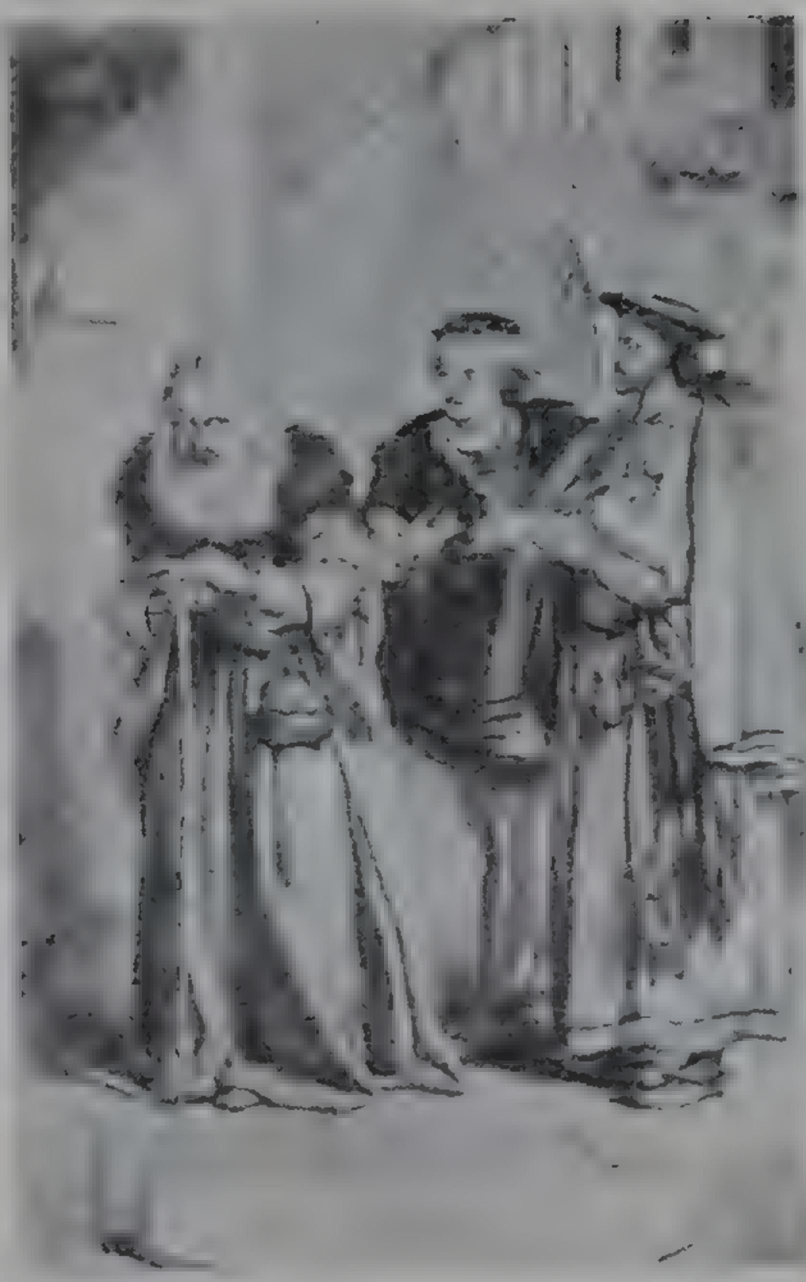
Séverin (ejtsd: szevereen), *Fernand*, belga lirikus, *1867., jelenleg a gandi egyetemen az irodalom tanára. Vallonia legjobb költőjének tartják. Finom, képekben gazdag verseit halk, elégikus hang jellemzi. Költői művei: *Le Lys*; *Le don d'enfance*; *Poèmes ingénus*; *La solitude heureuse*.

Sévigné (ejtsd: szevinyé), *Madame de*, leánynevén *Marie de Rabutin-Chantal*, francia írónő, *1626. †1694. Csak leveleket írt; de ezek a levelek körbejártak a társaságban és nevezetes csemény volt mindegyik. — Mme de S. levelei csak halála után (1725) kezdtek nyomtatásban megjelenni; az egymást követő és egyre bővülő gyüjtemények valószínűleg máig sem teljesek még. A levelek egyik legfőbb értéke: elragadó közvetlenségük, természetességük, amelyen alig-alig ütközik néhol keresztül az elmúlóban levő précieux korszak egy-egy pedáns vonása. A tartalmuk sokféle. Mme de S. beszámol leányának az udvar és a hozzá tartozó társaság életéről, a Napkirály elejtett szavairól, kirándulásokról és színielőadásokról (igen jóérzékű kritikus) — pletykálkodik, embereket jellemez (néha kissé burkoltan, hiszen tudja, hogy levelei közkézen forognak, de mindig találóan) — rajong a természetért, ami ekkor még nem divat, tehát nyilván őszintén cselekszi ... és ezer apróságból egy egész kornak meg egy nagyszerű asszonynak a képe kerekedik ki. Stílusa, egyénisége és megfigyelőképessége Mme de S.-t a legnagyobb íróművészek sorába emeli. — L.: André *Hallays: Mme de S.*, 1921. *Benedek.*

Shadwell (ejtsd: sedvel), *Thomas*, angol költő, *1640. †1692. Dryden után, aki heves ellenfele volt, ő lett poeta laureatus. Vígjátékait realizmus és kómikai erő jellemzik. Legjobbak: *The Sullen Lovers*; *The Humourists* és *The Miser*. Egyéb drámái közt leghíresebb volt a *Lancashire Witches*.

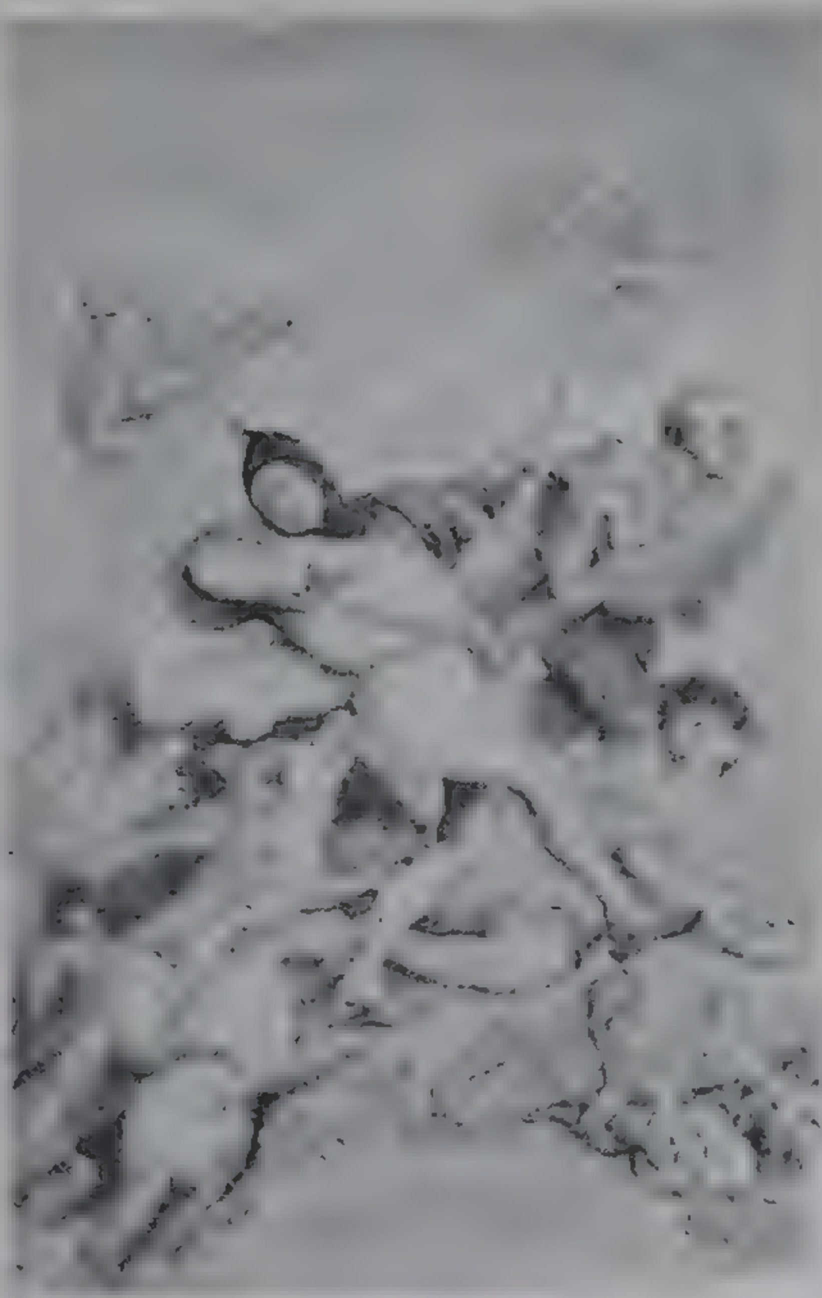
Romeo és Julia V. felv. III. szín.

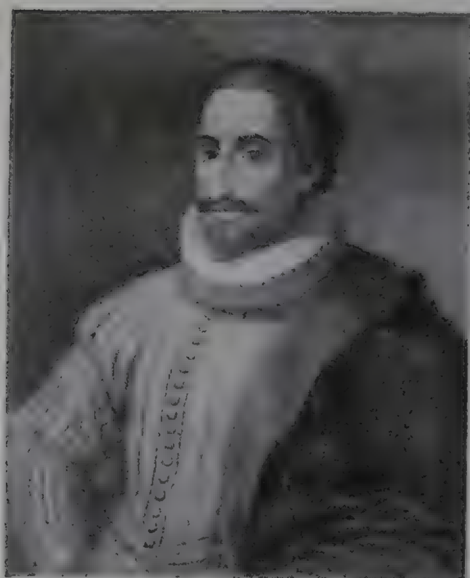
Velencei kalmár I. felv. III. szín

Hamlet V. felv. I. szín

A vihar IV. felv. I. szín

Cervantes

Lope de Vega Carpio

Calderon

Echegaray

Shaftesbury, l. *Angol irodalom.*

Shakespeare (ejtsd : sékszpír), *William*, *1564 ápr. 23. Stratford on Avon-ban, †1616 ápr. 23. u. o., az angolok legnagyobb költője, a világirodalom legkiválóbb drámaírója. Minden kor megtalálta benne a maga tükörképét, minden érzés a maga rezonáló hangját s minden irány az alapot saját ízlésének kifejezésére vagy átformálására. Személyéről nem tudunk sokat, mindössze néhány adat szolgál kiindulásul a találgatásokhoz. Tudjuk róla, hogy korának népszerű írója volt, aki vagyont szerzett s miután kirobbantak lelki feszültségének szikrái, csendes visszavonultságban élte le élete utolsó szakát.

Sh. abban a korban született, mikor a reformáció elősegítette a szabad gondolkodást s Kolumbus és Kopernikus, mindegyik más területen, korlátokat robbantott szét, Anglia tengeri hatalma növekedett, az emberek szerettek élni, látni ; a külföldi irodalmak s az angol mondák világa új gazdagodását jelentették az angol irodalomnak. Apja tekintélyes kereskedő volt, városi tanácsos (alderman), majd egy évre polgármester (high bailiff) lett. Hét testvére volt, a legtöbb William előtt halt meg. 15 éves koráig oxfordi mesterektől tanult grammar schoolban, olvasmányai közé tartozhattak : Huon de Bordeaux, Robin Hood, Plutarchos, Chaucer, Gower, Spenser, Rabelais, Montaigne. A család vagyoni viszonyainak romlásával az apa elzálogosította a felesége birtokát. Sh. 1582. megnősül, 18 éves korában elveszi a 8 évvel idősebb Hathaway Annát. Nem lehetett nagyon boldog, 3 gyermeke született, a gondok 22 éves korában Londonba vezették, állítólag vadorzás miatt is bajba került. Londonban Burbadge Richard színtársulatához (a »királyné színészeihez«) csatlakozott s élete ezután a *Theatre, Rose, Curtain, Globe* és *Blackfriars* színházak között oszlott meg. Eleinte alantas szolgálatot teljesített, de 1592. Greene már irigykedve, 1598. Meres mint Anglia egyik legnagyobb költőjét említi. Nemcsak dicsőséget, hanem vagyont is szerzett, főleg színészi, de írói minőségében is : a színészek akkor egymás között osztották fel a jövedelmet. Előkelő pártfogói voltak : Henry Wriothesley, earl of Southampton és William Herbert, earl of Pembroke. Southamptonnak, első pártfogójának szerepét Sh. életében, új, éles megvilágításban kapjuk egy, e sorokkal egyidejűleg napvilágot látó, egyéb szempontokból is érdekes műben (*Mme Longworth-Chambrun: Sh. acteur poète*). Sh.-nek ez első inspirálója, előkelő, világi életet élt, nála ismerhette meg a korabeli nagyok mellett Floriot is, akinek olasz könyvtárában olvashatta Boccaccio, Machiavelli és Bandello műveit, angol fordításaik megjelenése előtt, úgy hogy emiatt nem kell olaszországi utazását feltételeznünk. 1601. Essex gróf összeesküvése pártfogóinak szerencsecsillagát is elhomályosította, egymásután haltak meg szülei s egyik gyermeke. Családját Stratfordban, ahol vagyonát birtokokba fektette, mindig meglátogatta, míg 1611. vissza nem vonult a színpadtól ; azután nagy tekintélyben s nyugodtan élt egészen haláláig. Sh. nem fáradtan vonult vissza : csak elmondta azt, ami mondani valója volt. 20 éves pályája alatt 36 neki tulajdonított drámát írt, 154 szonettet és elbeszélő költeményeket. 7 évvel halála után gyűjtötték össze műveit barátai, Heminge és Condell az első fólióban, a Globe-színházban őrzött kéziratok nyomán 1623. szonettjeit Thorpe adta ki.

Sh. kezdetben átdolgozott, átjavított régi darabokat s legtöbb műve tárgyát jól ismert drámákból merítette. Drámaírói tevékenységét 4 részre oszthatjuk : a kísérletezéseknek és történeti drámáknak, a nagy vígjátékoknak, a tragédiáknak és a romantikus drámáknak korszakára, Dowden így nevezi el őket : a műhelyben (1596-ig) ; a világban (1596—1601) ; a mélységben (1601—1608) ; a magaslatokon (1608—1613). A darabok időrendjét részint külső bizonyságok alapján állapítjuk meg : korabeli célzások, feljegyzések s főleg Meres jegyzékei, részint a tartalom, feldolgozás, stílus és verselés alapján határozzuk meg, pl. az ifjúkori drámákban az euphuismus és a rímes sorok nagy teret foglalnak el. Első drámáiban még nincs határozott stílusa, másokkal együtt dolgozik, Kyddel, Marlowe-val s nem mindig javításról, hanem átdolgozásról is van szó. Így a Kydre valló *Titus Andronicus* rém- és bosszúdráma, csupa hatásvadászat, pátosz és bombaszt. Marlowe kezdeményezése a tárgyválasztás, egy nagy személyiség hősi küzdelme, egy egész életnek s nem egy eseménynek feldolgozásában. A *Felsült szerelmesek*ben az irreális és reális közti konfliktust mutatja ; mindent felborít a nő megjelenése. Itt nincsenek még személyiségek ; a legtöbb lírai részt ebben a darabban találjuk. Sh. lírájának roppant gazdag skálája van. A *Tévedések vígjátéká*ban több a bonyodalom, mint eredetijében, Plautus darabjában ; itt látjuk először drámai szerkesztő erejét. Történeti drámái főleg költői részeik miatt becsesek. A *VI. Henrik*ben Marlowe kezét érezzük, pl. a bíboros halálának jelenetében. Izzó hazaszeretet fűti az egészet : az angolok diadalain, az orleansi szűz alakján át, Lancaster és York küzdelmeiből, VI. Henrik és a Lancaster-ház pusztulásából jutunk ahhoz a sívár megállapításhoz, hogy a háborúban irgalomnak nincs helye. Első önálló művében, a *Két veronai ifjú*ban árulás és elvakultság mozgatják a cselekvényt. Az életet teljességében először *Romeo és Julia* mutatja, az élet átlagos viszonyai közt szükségszerűen, halálthozó, szenvedélyes szerelem tragédiája. A *Makrancos hölgy*ben először alkalmaz Sh. párhuzamos kettős cselekvést. Ez az irónikus, filozófiai célzattal írt hohózat megmutatja : minő tragédiát okoz, ha férfilélek lakozik asszonyi testben. *III. Richárd* legtökéletesebb történeti drámája ; gonosztevő hőse nagyvonalúságában eléri a tragédia határait. A *Szentivánéji álom* a szerelem vígjátéka ; a szabadon csapongó fantázia

három világot kever össze egymással: tündérek, udvari emberek, otromba kézművesek világát, s halhatatlan jelenetekben szimbolizálja a szerelem mindent lenyűgöző hatalmát. Nagyszerűen olvasztja össze a technikai szempontokból szükséges párhuzamos cselekményeket a *Velencei kalmárban* is, amelynek súlypontja csak a mai néző szemében tolódott át Shylock személyére. A *Minden jó, ha jó a vége* a női kitartás és okosság dicsőítése. A *Sok hűhó semmiért* a levegőből elkapott szavak hatását mutatja az ember végzetére. *János király* a feladatához fel nem érő ember tragédiája, a *II. Richard* is. *IV. Henrik*ben hálátlanság s egyéb aljas tulajdonságok vegyülnek, az ösztön és az értelem két csoportját látjuk; a történeti drámák között a humor itt foglalja el a legnagyobb teret. *V. Henrik*, a népszerű, boldog uralkodó. Nagyszerű szembeállítás az agincourti csata előestéjén a francia tábor mulatozása s a nyugodt, igazságában bízó angol viselkedéssel szemben. A Falstaffot mint szerelmest bemutató *Windsori víg nők* az egyetlen vígjátéka, mely az angol falusi társadalommal foglalkozik. A világ képe kicsiben az *Ahogy tetszik*, a *Vízkereszt* vidámság és romanticizmus nagyszerű egyesítése. A következő darabok bizonyos rezignáltságra vallanak. *Julius Caesar*ral és *Hamlet*tel hirtelen elhajlás kezdődik Sh. pályáján. A keserűen ironikus *Troilus és Kresszida*, s utána a *Szeget szeggel* mind komorabb légkörbe visz. A humor nélküli *Othello* az apróságoknak is döntő befolyását, a *Lear* és *Timon* a hálátlanságot, *Macbeth* a női nagyravágyás démoni hatását, *Antonius és Kleopatra* a női szenvedély hatalmát, *Coriolanus* a tömeg megvetését vetíti ki Sh. legjobb alkotásaiba, míg az utolsó romantikus drámák, *Cymbeline*, *Téli rege* és *Vihar* a bölcsnek tisztult, derűsebb gondolkozását éreztetik. A valószínűleg Fletcherrel együtt írt *VIII. Henrik* az angol világhatalom elérkezését s kiterjesztését hangoztatja.

Sh. a színpad nagy mesemondója, aki szerette az életet, az egész mindenséget s legparányibb lényét is. Cselekvényei többnyire egy nagy személyiség köré csoportosulnak s egy nagy szenvedélytől lenyűgözött temperamentumot irányítanak. Hőseinek uralkodó szenvedélyei vannak, így Ceasart a becsvágy, Antoniust a szenvedély, Tarquint a kéjvágy, Wolseyt a világi kapzsiság, Coriolanust és Timont nemességük veszíti el. De a becsvágy, fösvénység, képmutatás mellett ott látunk mindegyikben számos más tulajdonságot is, melyekkel Sh. aláfesti őket. Sh. nem ismétli meg önmagát. Othello szenvedélye más, mint Leontes vagy Posthumus féltékenysége. A gyermekéért minden áldozatot meghozó apa mellett ott vannak a zsarnok szülők; a királyok között az egyik bölcs, a másik zsarnok; az egyik szeszélyes, a másik megfontolt; a gyengék ragaszkodnak a koronához, a mesebeliek őrülnek, hogy lerázzák; hol vérrel szerzik hatalmukat és önzők, hol új eszméket akarnak megvalósítani népük boldogítására. Vannak közöttük irigyek, ármányosak, vérengzők és gyávák. Ott vannak a büszke nemzeti hősök (Talbot, Faulconbridge), ott vannak a kacagtató alakok, akik vidámságot hoznak a tragédiákba. Az önzetlenségben is fokozatok vannak. Othello szenvedélyes, melegszívű, hiszékeny, Macbeth férfias és gonosz; Richárd erejénél, Jágó ravaszságánál fogva imponzáns, Jágónál szenteskedés párosul gonoszsággal. Timonnal, az idealistával szemben ott van Alcibiades, a realista. Micsoda hatalmas, lenyűgöző galéria, melyben kiegészítik a sort a nemes Brutus, a gondolkodó Hamlet, a büszke Coriolan. Timont a barátok, Leart a gyermekek hálátlansága pusztítja el. S a sok kisebb alak, a hencegő Don Armadotól kezdve, a nyugodt Benvolion, a bátor és elmés Mercution, a gyenge Bertramon és Claudion át az erős Petruccioig s onnan feljebb. Női alakjaiban a legnagyobb Sh. teremtő ereje. Szépek, őszinték, erősek. A nagyravágyók, szenvedélyesek, bűnsugallók mellett ott van a szelíd Imogen, az ártatlan Desdemona, a férfias tetterőt mutató Portia után Perdita, Miranda, Ophelia, Cordelia. Gonerilt és Regont kivéve alig van abszolút rossz nő alakjai között.

Sh., ha közönsége ízlését és a divatot nem is téveszti szem elől, nem rabja annak. Konzervatív; szereti megtartani a rendelkezésére álló anyagból, amit lehet: így az őrültséget Hamletnél, Othellonál a zsebkendőt; néha persze minden lélektani motivációt kap. Nem szorítja ki a divatos dráma-típusokat; a bosszút álló hős kedvelt drámái Hamletben, a színpadi gonoszéi Jagoban találják apoteózisukat. Forrásaival összehasonlítva látjuk, hogy hatalmas költői ereje értéktelennek látszó kavicsokat is drágakővé tudott csiszolni s ha drágakőre akadt: az még ragyogóbbá vált az ő kezében. *Belleforest* Histoires tragiques-jából merítette Hamletet, *Holinshed* volt forrása Macbethre, Cymbelinere (ez utóbbira Boccaccio is) és nagy angol történeti sorozatára; *Plutarchos* a római és görög tragédiákra. A két veronai ifjú forrása *Montemayor* Dianája, a Tévedések vígjátékának *Plautus* Menaechmije, Romeo és Juliáé *Pointer* Palace of Pleasure-je és *Broke* története, a Velencei kalmár tárgya olasz novellákra és a Gesta Romanorumra megy vissza, a Minden jó, ha jó a vége *Painter*-re, a Makrancos hölgy *Gascoigne* Supposes-ére, a Windsori víg nők és a Sok hűhó semmiért olasz novellákra, az Ahogy tetszik *Lodge* Rosalyndejére, a Vízkereszt *Barnaby Riche* Apollonius és Sillájára, Troilus és Kresszida *Chaucer*-re és *Chapman* Homerjére, az Othello és Szeget szeggel *Cinthio* Hecatommithi-jére, Periklese *Gower* Confessio Amantisára, a Téli rege *Green* Pandostojára, a Vihar *Jourdain* Discovery of the Bermundesára megy vissza. A nyersanyag Sh.-nél életet kap. Selejtez, változtat, elhagy vagy hozzátesz, pl. Hermione

és Troilus nem halnak meg, mint az eredetiben. Rokonsági viszonyokat teremt vagy old fel szükség szerint, hogy valószínűvé tegyen egyes fejleményeket; idősebbeknek tesz meg egyes személyeket, mint a történetben s másokat domborít ki, aszerint, hogy drámai jelentőségben ki akarja-e emelni vagy nem. Fantáziája nem mese, hanem emberalkotó, jellemző, motiváló fantázia. És ugyanúgy, ahogy a sokszor kopott vagy naiv mesét az örök szükségszerűség látszatával tudja felruházni alakjainak felelevenítésével, tetteiknek lélektani motiválásával: halhatatlan képeket teremt nyelvi fantáziája is. Sh. a világ leggazdagabb nyelvű írója. Ha vígjátékainak, korai darabjainak divatos eufuizmusai, szófacsarásai elszürkültek is, tragikus pátosza, költői leírásai diadalmasan harcolnak az idővel. A korabeli színpad sivár volt: Sh. szavai pótoltak díszletet, világítást, scenikai effektusokat. Szebb erdőt a világ legkülönb díszletmestere sem tud teremteni, mint amilyent az ő szavai varázsolnak elénk a *Szentivánéji álom*-ban

Sh. nagyságának lenyűgöző méreteit mutatja az is: mily óriási irodalom keletkezett arról a kérdésről, hogy Sh. műveit nem is Sh., hanem *Bacon* írta. Természetesen Bacon nem írhatta, mert nem volt költői tehetsége s mint korának legnagyobb tudósa, nem követte volna el Sh. kronológiai, földrajzi és egyéb tévedéseit és kétségtelen adataink vannak, melyek Sh.-re, a drámaíróra és munkáira mint feltétlen létezőkre hivatkoznak.

Sh. nem drámai munkái az udvari ízlés hatására vallanak. Ezek közül a *Venus és Adonis*, a költő elbeszélése olasz formában, *Ovidius* mintájára Venusnak Adonis iránt érzett szerelméről szól; *Lucretia:* Tarquin és Lukrécia történetét dolgozza fel, forrása *Chaucer* vagy *Livius* lehetett. A *Lover's Complaint* a megcsalt szerelmes panasza, aki kedvesét még mindig szereti. Nagy vita keletkezett szonettjeiről, melyek francia és olasz mintákra mennek vissza: részben a barátságot, részben a szerelmet énekli, meg, az előbbiekben barátja árulásáról, az utóbbiakban barátnője hűtlenségéről panaszkodik.

Sh. a magyar irodalomra is óriási hatással volt. Első említésére *Bessenyei*-nél és *Szerdahelyi*-nél akadunk. De igazi hatása *Katona* Józsefnél és *Kisfaludy* Károlynál kezdődik. *Petőfi, Arany, Vörösmarty* szövetkeztek fordítására. *Vörösmarty* a Vihar és a Szentivánéji álom hatása alatt írta a Csongor és Tündét. A 60-as évek ellaposodásából ő menti ki a magyar drámát *(Rákosi, Dóczi)* jellemrajzoló művészetével, képzeletvilágával s költészetével. Legtöbbet tett a magyar Sh.-kultusz körül a Kisfaludy-Társaság: ő adta ki először összes műveit legnagyobb költőink fordításában; a tagjai köréből alakult Sh.-bizottság új Sh.-kiadása most van folyamatban. Az eleinte *Bayer* József, majd *Ferenczi* Zoltán szerkesztésében megjelenő *Sh.-Tár* pedig gyűjtőhelye legkiválóbb irodalomtörténetíróink Sh.-kutatásainak. — Irodalom. A legjobb bibliográfiát *Jaggard* nagy műve adja és a Cambridge History of English Literature megfelelő fejezetei. Életét megírták: *Halliwell-Phillips, Lee* s legújabban a már említett *Mme Longworth-Chambrun*. Legkiválóbb Sh.-tanulmányok a német Sh.-Jahrbücher-ekben. L. *Fischer, Ludwig, Dowden, Raleigh* stb. Sh.-essayit. Magyarul l. a M. Sh.-Tárban megjelent tanulmányokon kívül *Greguss* Ágost *Sh. pályája* c. könyvét (1880), *Alexander* Bernát *Hamlet*-kötetét és Sh.-ről írt munkáját. *Riedl* Frigyes és *Császár* E. kutatásait Sh.-nek a magyar irodalomra tett hatásáról és *Bayer* J. könyvét: *Sh. drámái hazánkban* (2 köt.). Sh. egyes darabjait újra fordították *Radó* Antal, *Rákosi* Jenő s legújabban *Babits* Mihály (Vihar), szonettjeit *Szabó* Lőrinc.

Rózsa.

Sharp (ejtsd: sárp), *William*, angol író, *1856. †1905. *Fiona Macleod* néven gyönyörű kelta történeteket írt; egyike a a kelta renaissance legkiválóbbjainak. Írt regényeket, verseket és essayket (Rossettiről, Browningról, Shelleyről stb.)

Shaw (ejtsd: sao), *George Bernard*, angol író, *1856. jul. 26. Dublin-ben. Korán özvegységre jutott édesanyja nem tudta sokáig taníttatni. Tizennégy éves korától maga kereste kenyerét. Írói próbálkozásai hosszú ideig sikertelenek maradtak. Harminc éves kora táján kezdett feltűnni, mint színikritikus. Egy évtizednél tovább működött ezen a pályán; a *Star*, a *World*, a *Saturday Review* munkatársa volt; Ibsenért és Wagnerért ő vívta meg a nagy harc oroszlánrészét Angliában. 1898 óta szerepel, mint drámaíró; akkor otthagyta a kritikusi állást és kiadta régebbi darabjait.

Regényeket is írt; ezeket ő maga kiskorúsága termékeinek tartja. A 80-as évek elejéről származnak. Legjobb köztük a magyarul is ismert *Cashel Byron's Profession* (1882), a díj-boxoló és a gazdag művelt úrileány házasságának története, amelyben már sokszor megszólal a drámaíró Sh. nagyszerű dialektikája. A többiek címe: *The irrational Knot, Love among the artists, An unsocial socialist.*

Sh. kétségtelenül korunk legnagyobb drámaírója, sőt a dráma mai csődjének idején talán az egyetlen abszolút szinpadi művész. Tragédiát a mai kornak ő sem ajándékozhatott (legközelebb jár hozzá utolsó művében, a *Saint Joan*-ban) — de a maga sajátos műfajában, amelyet csak a rövidség kedvéért lehet »vígjáték«-nak nevezni, a »XX. század Molière-jének« büszke címét nyerte el.

Sh. valami nehezebbet próbált meg és hajtott végre, mint Molière. A XVII. sz. nagy lángelméje formák tekintetében alávetette magát kora követeléseinek, s ami korszerűtlen mondanivalója volt, azt ügyesen elburkolta. Sh. részben összetörte, részben mosolygó fölénnyel, csúfolódva használta fel a modern színjáték formáit; tökéletesen szembehelyezkedett közönsé-

gének világnézetével, látásmódjával, s még arra is kényszerítette a közönséget, hogy estéről-estére bevallja tulajdon ostobaságát. Ellenkezőjét cselekedte mindannak, amit a »közönséget ismerő« drámaíró cselekszik — és végül is legyűrte a tömegek természetes ellenállását. Sh. ma népszerűbb a legügyesebb mesterembereknél.

Egyik előszavában azt mondja magáról, hogy *normális* szeme van — s ezért furcsállja mindenki az ő látásmódját, mert a *normális* szem a legritkább a világon. — Gondja van rá, hogy minden darabjában megmérésse velünk az ő szeme és a mienk közt levő különbséget. Eleinte engedi, hogy magukat a tényeket és jellemeket lássuk. Tárgyilagosan exponálja őket és mi menthetetlenül beleesünk a csapdába: előítéleteink szemüvegén keresztül látjuk hősnek a hőst, erősnek az erőst, jónak a jót, rossznak a rosszat. Aztán változik a kép, s egyben (mert a szemünk nem változott vele) megszólal Sh. dialektikája. Paradoxonokat hallunk, vagy inkább vélünk hallani. De nem a Wilde megtévesztő, csupán csillogásukkal ható paradoxonai ezek. Egyszerre csak észrevesszük, hogy egy hatalmas, de mindenekfölött könyörtelenül józan és elfogulatlan elme hatalmába kerültünk. Most már magunk is látjuk, hogy nem az a hős, nem az az erős, nem az a jó, nem az a rossz, akit a magunk szemüvegén annak néztünk. Sorban dől össze mindaz, ami erkölcsi és szociális felfogásunkban puszta előítélet volt. A színházból kilépve is érezzük, hogy látásunk — legalább egy árnyalattal — megváltozott. Ennél többet író nem érhet el.

Sh. oly széles területen indítja meg a rohamot intézmények, eszmék, előítéletek ellen, hogy nehéz a hadállásait egy pillantással áttekinteni. Ir származásánál fogva természetes, hogy ellensége az angol politikának *(John Bull's other island)* és a kívülálló hűvös tekintetével nézi az angol társadalom speciális előítéleteit. De ennél sokkal fontosabb az, hogy általában szembenáll az egész mai szociális berendezkedéssel s az ettől függő erkölcstannal. — Milyen eszme nevében?

Pályája kezdetén Marx hatása alatt szocialista volt. De mint olyan ember, aki mindent végig szeret és tud gondolni, nem maradt meg marxistának. A természettől fogva gyöngébb, kultúrában alantasabb elem nem veheti át a világ kormányzását — ezt tanítja a *Major Barbara*, a *Man and Superman*. A materializmus nem magyaráz meg mindent (tehát nem magyaráz meg semmit) — ezt tanítja a *Saint Joan*. A darwinizmussal a *Back to Methuselah*-ben számol le. Politikailag *fabiánus:* »polgári szocialista«, vagy inkább: intellektuális szocialista.

Pozitív szociális tanítása abban foglalható össze, hogy lemondás és igénytelenség helyett igenis minél nagyobb igényekre kell nevelni az embereket: ez minden haladásnak, kultúrának, szociális javulásnak előfeltétele. Az út ehhez a pozitívumhoz a hazugságok leleplezésén, a félig kimondott igazságok teljes kimondásán keresztül vezet. Le kell leplezni a nagy szociális hazugságokat és képmutatásokat. És Shaw leleplezi az érzékeny emberbarátot, aki tudtán kívül házbéruzsorából él *(Widower's Houses)*, — a még szennyesebb forrásokból gazdagodó erkölcs-csőszöket *(Mrs. Warren's profession)*, — a naiv foltozgató jótékonyságot és moralizálást *(Major Barbara)*. Nekitámad az erkölcsi előítéleteknek, a jó és a rossz kényelmes megfogalmazásának *(The devil's disciple, The doctor's dilemma)*. Emberi mivoltukban mutatja meg a történelem és a mitosz alakjait, tréfás anakronizmusoktól sem riadva vissza, hogy az örök emberit annál pőrébbre vetkőztethesse *(The Man of Destiny, Caesar and Cleopatra, Androcles and the lion, Great Catherine, Back to Methuselah, Saint Joan)*. A romantikus-polgári hős-felfogás halhatatlan arculütése az *Arms and the Man*. A férfi és az asszony viszonyának örök hazugságaira egész sor darabjában mutat rá: *The Philanderer, Candida, Captain Brassbound's conversion, Man and Superman, Getting married, Misalliance, Pygmalion, How he lied to her husband*, stb. Mindenütt az asszony az erősebb fél, ő az, aki kiválasztja a férfit, ő az, aki megváltoztatja, ha kell. Lehet ostoba, lehet műveletlen, mindegy: a természet öntudatlan, de hatalmas eszköze ő.

Sh. iskolát nem teremthetett: látásmódja és dialektikája annyira az övé, hogy nincs mit eltanulni tőle, ha csak bátorságát és őszinteségét nem.

Magyarul legtöbb színműve megjelent és színpadon is sikert aratott. Majdnem valamennyit *Hevesi* Sándor fordította, aki Sh. legnagyobb propagálója Magyarországon. Mindössze a *Warrenné mesterségét* játszották *Cholnoky* V., az *Ördög cimboráját* és *Caesar és Kleopatrát Mihes* L. fordításában. A *Cashel Byron mestersége* c. regényt *Benedek* M. fordította. Sh. essayiből magyarul megjelentek: *Szocializmus milliomosok számára (Benedek* M., M. Kvtár); *Béke Anglia ellen és a cár ellen (Mikes* L.); *Béke vagy háború (*ifj. *Radó* A.); *A forradalmár katekizmusa* stb. *(Hevesi* S., Világkvt.).

Irodalom: *Chesterton:* G. B. S. 1909; J. *Bab:* B. S. Berlin 1910; *Henderson:* G. B. S., *his life and works* 1911. *Hevesi: Sh.* (Irod. miniatürök I.); *Sh.-breviarium* 1922.

Benedek.

Shaw *Henry Wheeler*, amerikai humorista, *1818. †1885. Híresek a *Farmers' Allminax* mondásai: hasonlítanak Franklin Poor Richardjához. Nevezetes még: *Josh Billings' Sayings. Everybody's Friend.*

Shelley (ejtsd: selli), *Percy Bysshe*, *1792. †1822., a három nagy romantikus között a legszélsőségesebb, legforradalmibb. Az egyetemről kiüldözték, mint atheistát. Ez csak kezdete volt az üldözések hosszú sorozatának. Az angol társadalom ellene fordult, épúgy mint Byron ellen, mert gyakorlatba vitte át a szabad szerelemről vallott elveit.

Itáliába menekült ; egy csónakkirándulás alkalmával a spezziai öbölben szerencsétlenül járt és vizbefulladt, partravetett holttestét elégették.

Sh. forradalmár, forradalmár általában, a forradalom kedvéért. Támadója mindennek, ami fennáll, ami szellemi kozmoszunkat alkotja : a monarchikus államrendnek, mert zsarnokság, a házasságnak, mert szintén zsarnokság, a kereszténységnek, mert ez a legnagyobb, belülről parancsoló zsarnokság. A forradalom negativumain túl csak egy építő mozzanatot posztulál : a XIX. század egyetlen ideálját, a szabadságot. Költészet és filozófia vannak hivatva, hogy a szépség fegyverével lerontsák a hamis bálványokat és megalapítsák az új birodalmat, a szükségszerűség országának helyébe a szabadság birodalmát. Rousseaun tanulva gyermekien optimista : az ember természettől fogva jó és »az örök világ nemcsak a rosszat tartalmazza, hanem az orvosságát is« ; és ha a bilincselő gátak leomlanak, visszatér az éden »a boldog földre, mely az ég valósága lesz«.

Sh. a szabadságért rajongó elvont idealizmus legjellegzetesebb képviselője az angol irodalomban. Egész művét valami légies, nem igen meghatározható célok felé csapongó, fiatalos és mégis egy kissé vértelen lelkesedés lengi át. Jellemzőek erre Sh. képei, melyek gyönyörűek, kifejezők, de nem keltenek semmi határozott viziót az emberben, hanem mint fény és árny játéka csaponganak föld és ég között. Épígy igen nehéz számot adni Sh. műveinek tartalmáról is. Ez a költészet a hús-vér embertől valamikép távol, talán fölötte áll : alakjai tündérek, géniuszok, lenge allegóriák. Sh.-ból hiányzott az alakító erő, mert világátélése sem volt test- és alak-szerű. Bár a romantikához jegyzi őt formája és barátai, tulajdonképen valami preromantikus van benne, valami Schillerre emlékeztető : az elvont szabadságkultusz, az »esztétikai nevelésbe«, a művészet megváltó erejébe vetett hit a korai német idealizmussal és annak klasszicizmusával köti össze. Nyoma sincs benne a romantikus egyénítő hajlamának, a történelem, a couleur locale tiszteletének, a romantikus csalódottságnak, dezilluzionizmusnak, a byroni elátkozottságnak.

Viszont összefűzi Sh.-t a romantikával az angol romantikának eredettől fogva legjellegzetesebb vonása, a természet csodálata. Sh. ebben még Wordsworthon is túlmegy, a pantheizmussá magasztosuló eksztaziált természetátélés költészetének legpozitívebb magva. A természet minden: a legfőbb Szépség, legmélyebb Igazság, az Istenség maga.

A nyelvnek és formának feltétlen művésze. Szó- és képgazdagsága sokszor nyomasztóan hat az olvasóra. Metrumai feltalálásában és alkalmazásában nagyobb mester valamennyi előtte élt angol költőnél és az utána következők közül is csak Swinburne versenyezhet vele. Épen mivel ereje költői formájában van, legtökéletesebbek egyes apró lírai költeményei, melyekben költő-mivolta, szó-mágiája túlságos gondolati ballaszt nélkül érvényesülhetett ; ilyenek híres versei : *To a Skylark* (A pacsirtához), *Ode to the Westwind* (Óda a nyugati szélhez), *The Cloud* (A felhő), *To the Night* (Az éjszakához) stb. Ezekben a versekben étherikus képzelete és természetvalósága egészen egyetlen hangokat talál.

Két drámát is írt : *Prometheus Unbound* (A megszabadult P.), egy nagy kozmikus forradalom, Jupiter trónvesztésének utópiáját írja meg. *The Cenci* egy zordon renaissancekori történetet dramatizál.

Hosszabb költeményei közül legnevezetesebbek : *The Revolt of Islam* (Az I. lázadása), előfutárja a nő-emancipációnak, *The Sensitive Plant* (Az érzékeny növény), a költőről, *Epipsychidion*.

A magyar költők közül *Petőfire* igen erősen hatott. P. fordított is verseiből.

Szerb.

Shenstone (ejtsd : sensztón), *William*, angol költő, *1714. †1763. Verseket és essayket írt. Nevét két verse őrzi : *The Schoolmistress*, Spenser humoros utánzása, kedvesen s gyengéd vonásokkal írja le egy falusi öreg tanítónő életét, otthonát és szokásait ; és a *Pastoral Ballad*, mely a kertészkedés szépségeinek és természetszeretetének dallamos kifejezése.

Sheridan (ejtsd : serridn), *Richard Brinsley*, angol drámaíró, *1751. †1816. Byron azt mondja róla, hogy ő tartotta a legszebb beszédet, ő írta a legjobb vígjátékot, legjobb operát és legjobb bohózatot. Vígjátékaiban Vanbrugh és Wycherley hagyományait követte, de az utókor jobban megőrizte nevét, mint ezekét. Politikai téren mint ragyogó szónok tünt ki a whigpárton, a Warren Hastings-ügyben Burkevel együtt. Operája, *The Duenna*, magasan kiválik elődői és követői közül. Első drámája *The Rivals*. Legjobb műve a *School for Scandal*, mely Angliában ma is műsoron van. Szellemes burleszkje, *The Critic* egyik legszebb bizonysága tehetségének, helyzetkomikuma páratlan. *Pizarro* hazafias melodráma. Sh. szeretett élni, könnyelműsége és színházának leégése nyomorba döntötte. Magyarul megjelent *A rágalom iskolája*, ford. *Tóth* Lőrinc és újabban *Slenger* Károly.

Sheridan

Rózsa.

Shirley (ejtsd : sörli), *James*, angol drámaíró, *1596. †1666. Írt pásztorkölteményt, tragédiát, vígjátékot. Az Erzsébetkorabeli drámaírók nesztora. Legjobb tragédiája a *Traitor*, legjobb vígjátéka *The Lady of Pleasure*. A rémdráma nála szelídebb, a humor nem nyers. Élénk, de nem

oly erőteljes, mint nagy kortársai, ért a jellemzéshez, ő áll legközelebb az erkölcsfestő vígjátékhoz. Mint lírai költőt, különösen kedvelt álarcos játékaiba szőtt verseit, egyszerűség jellemzi, keresetlenül, de megkapóan fejezi ki gondolatait. *Rózsa.*

Short story, az amerikai irodalomnak egy sajátos műfaja, a. m. *rövid történet*, de itt mást értenek alatta, mint Európában. A novella sokkal terjedelmesebb s nem egy esetben csak sűrített regény. A Sh. többnyire kicsiny, realisztikus életkép ; egy darab az életből, látszólag jelentéktelen, de jellemző történés, esemény, melyben fő a hangulat. L. még *Amerikai angol irodalom.*

Shylok, Shakespeare *Velencei kalmárjának* zsidó uzsorása, a kapzsiság és könyörtelen bosszúvágy megtestesítője.

Siciliana, a stanza egy változata, amelyben a két utolsó sor is keresztrímes.

Sidney (ejtsd: szidni), *Sir Philip*, angol költő, *1554. †1586. Főműve az *Arcadia* c. híres pásztori regény, melynek forrása Sannazaro Arcadiája és Montemayor Dianája ; az Erzsébet-kor egyik legérdekesebb emléke, mely a korabeli drámaíróknak is bőséges anyagot szolgáltatott. A közbeszőtt versek gyönyörűek, de még szebbek az *Astrophel and Stella*-ban előforduló szonettek, melyeket szerelméhez, Penelope Devereuxhöz írt. Fontos munkája még a költészet ellenségei ellen írt *Apologie for Poetrie* (Defence of Poesie), melyben a költészet gyönyöreit mint a tudás és az erény hatalmas elősegítőit mutatja be. *Rózsa.*

Sidó *Zoltán*, *1880. Közgazdasági író. Közgazdasági, szociálpolitikai és városigazgatási kérdésekkel foglalkozik. Önálló művei : *A vámügylan rendszere, Az angol városi szervezet.* Több szakmunkát fordított és h. szerkesztője volt a *Városi Szemlé*-nek.

Siegescu *József*, *1873., g. kat. lelkész, budapesti egyetemi tanár. Magyar és román nyelvű tanulmányai közül fontosabbak : *Dosoftei metropolita mint költő, A román helyesírás története.*

Siemieński, *Lucyan*, *1809. †1877., lengyel író. Résztvett az 1831. lengyel fölkelésben, amelynek leveretése után orosz fogságba került. Kiszabadulva, külföldre távozott, majd onnan visszatérvén, Krakkóban telepedett le. S. a *Czas* (Idő) nagytekintélyű krakkói napilap megalapítója. Válogatott munkái 10 kötetben 1881—82. jelentek meg. Magyarra fordított művei : *A visszatért* ; *Az elveszett kézirat* (f. *Lászlófy* M. Bpest, 1881) ; *Két beszély* (f. *Cs. Lechner* L., Győr).

Sienkiewicz, *Henryk*, *1846. †1916., a lengyelek egyik legkiválóbb regény- és novellaírója. Közép- és felsőiskolai tanulmányait Varsóban végezte s már ekkor feltünt kiváló novellaírói készségével. 1876. beutazta az Egyesült Államokat, Angliát, Francia- és Olaszországot, majd Varsóban lapszerkesztő lett. Regényeket csak később kezdett írni, ezekkel azonban egy csapásra ismertté tette nevét. Csaknem kizárólag történeti motivumokat dolgoz föl kiváló stílusképességgel, néhol szinte drámaszerűen bonyolítva le a cselekményt. Hatalmas regény trilógiája : *Ogniem i mieczem* (Tűzzel és vassal, 1885) ; *Potop* (Vízözön, 1886) ; *Pan Wołodyjowski* (W. úr, 1887). Ezeknek tárgyát a lengyelek XVII. századbeli történetéből, a kozák, török és svéd harcokból merítette. A legnagyobb irodalmi sikert azonban *Quo vadis* (1895) c. regényével érte el, amelyet több mint 40 nyelvre fordítottak le, sőt dramatizálták és filmre is vitték. Ez a regény a keresztény és pogány Róma küzdelmét eleveníti meg megdöbbentő drámai erővel és mesteri jellemfestéssel. 1906. megkapta a Nobel-féle irodalmi díjat. S. a világháború kitörésekor a központi hatalmak ellen foglalt állást és Svájcban, Veveyben telepedett le, ahol 1916 nov. meghalt. Tetemeit 1924 okt. szállították hazájába nagy gyászünnepségek közepette. Ismertebb munkái még : *Bez dogmatu* (Dogma nélkül, 1890) ; *Rodzina Połanieckich* (A P. család, 1894) ; *Krzyżacy* (A keresztes lovagok, 1901) ; *W pustyni i w puszcy* (A pusztában és vadonban, 1911). Legjobb magyar tolmácsolója *Bányai* Károly volt (A dicsőség mezején, 1911 és 1916 ; A hős, 1911 ; Tűzzel-vassal, 1915 ; Sivatagban-őserdőben, 1917 és 1922 ; Monte Carlo, 1919) ; a Quo vadis-t *Szekrényi* Lajos (1901), *Zigány* Árpád (1901) és *Erényi* Nándor (1904) fordították le. Magyarul megjelentek még : Volyodyjovszki úr *(Szekrényi* L., 1902) ; A kereszteslovagok (1902) ; A Polaniecki család (Pesti Hirlap, 1902—1903) ; Vízözön *(Sík* S., 1923) ; Falusi tragédia *(Tomcsányi* J., 1916) ; Szénvázlatok *(Tomcsányi*, Olcsó Kvtár, 1916) stb. Ezenkívül számos novelláját is átültették magyar nyelvre. *Podhradszky.*

Sieroszewski, *Wacław*, lengyel író, *1858. S. 1879. még csak egyszerű lakatosmunkás volt, amikor irredenta magatartásáért az orosz kormány Szibériába deportálta. A börtönben írta meg első költeményét s így vonult be az irodalomba. S. Szibéria néptörzseiről, főleg a jakutokról írott novelláival, továbbá khinai és japán tárgyú regényeivel tünt föl ; ez irodalmi genre-nek *Kipling* és *Loti* mellett egyik legelső mestere a világirodalomban. Nevezetesebb munkái : *Ucieczka* (Menekülés, oroszul 1906, lengyelül 1907) ; *Na kresach lasów* (Erdőszélen) ; *Powieści chińskie* (Khinai elbeszélések, 1903) ; *Powrót* (A visszatérés) ; továbbá *A csavargók, Lenni vagy nem lenni, Beniowski, Az óceán, Korea, Dalay Láma* (1925) *Láncok* (1925), stb. Legujabban emlékiratai jelentek meg (1926), amelyekben 20 évi szibériai számüzetését eseteli. *Podhradszky.*

Sievers, *Eduard*, német nyelvtudós, *1850. Egyetemi tanár Lipcsében. A régi német irodalommal s a német nyelv történetével foglalkozott, kiadta a legrégibb német irodalom néhány igen fontos emlékét. *Grundzüge der Phonetik* c. munkája (1876) úttörő az általános fonétika területén ; a né-

met metrika kérdéseiben is alapvető munkákat írt.

Signoret (ejtsd: szinyore), *Emmanuel*, francia lirikus, *1872. †1900., fiatalon elhalt, igen tehetséges francia költő, a szimbolizmusból indult ki, de egészen egyéni irányba fejlődött bizarr és mégis megkapóan finom képeket találó, eredeti fantáziájával. Költői művei: *Le livre de l' amitié, Daphné, Vers doré, La souffrance des eaux, Le premier livre des Élégies.*

Sigurjónsson, *Jóhann*, *1880. †1919. Izlandi drámaíró, akinek *Dr. Rung* és *Bjerg Ejvind és felesége* c. darabjai igen nagy sikert arattak és külföldi színpadokon is színrekerültek. Későbbi drámái is: *A Hraun-major* (1912), *Önsket* (Kívánság), *Lögneren* (Hazug).

Sík *Sándor*, *1889., költő és kegyesrendi tanár. Csiszolt technikájú, mély érzésektől átfűtött vallásos versei (*Szembe a nappal*, 1910; *A belülvalók mécse* 1912; *S. S. költeményei*, 1915; *Költemények*, összegyüjtött versei, 1916, stb.) szép sikert arattak. Színművei: *Ébredés* (1915); *Salamon király gyürüje* (1916); *Alexius* (1918); *Zrinyi* (1923) irodalmi könyvdrámák. *Zsoltárfordításai* (1922) újszerűségükkel nagy érdeklődést keltettek. Értékesek a középkori himnuszköltőkből való fordításai is.

Sikabonyi *Antal*, *1886. A Nemzeti Múzeum tisztviselője. Irodalomtörténeti és kritikai tanulmányai közül fontosabbak: *Komjáthy Jenő*; *Az irodalom és a művészetek mai hivatásáról*; *Petőfi és Arany barátsága*; *Az alkotó lélek és a háború.* Sajtó alá rendezte *Riedl* Frigyes posthumus Petőfi-könyvét. Szerkeszti a *Bibliophil Szemle* c. folyóiratot.

Siklós *Albert*, zeneíró, a Zeneműv. Főisk. tanára, *1878. Művei: *A zeneköltészettan* (5 kötet, 1907—14), *A harmonizálás kézikönyve* 1923, *Zeneesztétikai jegyzetek* 1923, *Zenei lexikon, Zenei zsebnaptár*, stb.

Siklóssy *László*, művészeti író, *1881. Főleg az ő kezdeményezésére alakult meg 1909. a Szent György-céh, amelynek folyóíratát, a *Gyüjtő*-t is S. szerkesztette. Cikkeiben, önállóan megjelent munkáiban a műtárgyak gyüjtésének céljait szolgálta és sok adattal szaporította a magyar kultúr- és művészettörténet ismeretét. Nevezetesebbek: *A modern magyar érem- és plakettművészet és művelői* (1910); *Az exlibris Magyarországon és külföldön* (1913); *A világháború és a művészet* (1917); *Holics, Tata, Stomfa* (1917); *Kung Domokos, egy budai keramikus a XVIII. században* (1917); *Apró gyüjtés* (1918); *Műkincseink vándorútja Bécsbe* (1920); *A régi Budapest erkölcse* (3 köt. 1921—22). *Éber.*

Silberstein *Adolf*, *1845. †1899. Magyar tanulmányait *Ötvös* Adolf néven írta. Hírlapíró volt, hosszabb ideig a *Pester Lloyd* munkatársa és kritikusa. Összegyüjtött művei 1895. jelentek meg; túlnyomó részben dramaturgiai tanulmányok és kritikák.

Silius Italicus, *Tiberius Catius*, *Kr. u. 25. †101., latin költő, 68. konzul, *Punica* címen 17 énekben eposzt írt a második pún háborúról. Nem vérbeli költő, csak derék mesterember.

Silva, *José da*, portugál költő, *1705. †1739., mint zsidó, máglyán végezte az életét. Nyolc kitünő színműve közül főkép az *Amphitrido* lett híressé.

Silvestre, *Armand*, francia lirikus és elbeszélő. *1838. †1901. Különösen a középkori néphistóriák inspirálják, amelyeket gazdag veretű stílusba és pantagrueli humorba öltöztet és sokszor egészen az obscenitás határáig hajt. Verseiben hű maradt a *Parnasse* hagyományaihoz. Számos verskötete közül legjelentősebbek: *Rimes neuves et vieilles*; *La chanson des heures*; *Les ailes d'or*; *Le chemin des étoiles*; *L'or des couchants*, és *Les tendresses.*

Šimáček, *Matej Anastázia*, *1860., cseh regény- és drámaíró Először a gyári életből merített regényeivel és novelláival keltett feltűnést; Az *Otei* (Az atya, 1891), *Svétla minulosti* (A mult csillagjai, 1900) és a *Lačná ordce* (Éhes szivek, 1904) c. regényeiben viszont elemző, lélektani rajzokat nyújt. A gyári munkások életét vitte színpadra *Svět malých lidí* (Kisemberek világa, 1891) c. drámájában; a városi polgárság erkölcseit mutatja be *Jiný vzduch* (Más levegő, 1893) c. színdarabja.

Simai *Kristóf*, *1742. †1833. Piarista szerzetes-tanár. Előbb iskolai drámákat írt, majd a világi drámával is megpróbálkozott. *Igazházi* c. drámájával nyitotta meg a pesti magyar előadások sorát *Kelemen* László (1790). S. külföldi írók műveit dolgozta át (*Molière*). Idősebb korában nyelvészeti tanulmányokkal és szótárírással foglalkozott.

Simán *Erzsébet*. *1900. Az *Ujság* belső munkatársa, mint novellista és költő, ugyanide írja egyéni riportjait és intervjuit. 1922 óta az *Ujság*-ban megjelenő »Asszonynak« rovat vezetője. 1924. egy kötet meséje és verse jelent meg *Hatvan mese és vers* címmel.

Simias (*Simmias*), Rhodosból, görög költő (Kr. e. III. sz. eleje). *Gorgo* c. epikus költeménye a trójai mondakörből veszi tárgyát. A *Menes* (Hónapok) valószinűleg aitiologikus költemény és előzője Ovidius *Fasti*-jának. Legérdekesebb művei az ú. n. technopaignionok: látványos költemények, amelyek hosszabb-rövidebb sorokból állnak és különféle alakokat (madárszárny, balta, tojás) ábrázolnak. Kiadta (Theokritos egyetlen megmaradt technopaignionjával, a Syrinxszel és két más ilyen költeménnyel együtt) U. v. *Wilamowitz-Moellendorff: Bucolici Graeci*, Oxford, 1905.

Simon *Menyhért*, szlovenszkói lirikus és hírlapíró, *1897. Első versei 1915. a *Pesti Napló*ban jelentek meg. A háború alatt katona volt. Jelenleg a *Kárpáti Híradó* főszerkesztője. Filozófikus kontemplációra hajló lirikus, szociális emberszeretettel. Önálló munkái: *Hitetlenek Testvérisége* (Versek, Kassa, 1922); *Emberhez szent utunk* (Versek, Munkács, 1922);

Szívet, csak szívet! (Versek, 1924, Munkács); *Életünk lényege* (Versek, Munkács, 1926).

Simonides amorgosi (de Samos szigetén született) görög költő, Archilochos ifjabb kortársa (VII. sz.). Csak iambosaiból maradt fönn egy és más, többek között egy 24 soros pesszimisztikus költemény az emberiség rossz sorsára és egy 118 soros gúnyköltemény a nőkre, akiknek típusait velejében állatoktól származtatja. Iambosai szelídebbek, mint Archilochoséi, inkább reflektáló jellegűek. — Maradványok: *Bergk:* Poet. lyr. Gr. II., O. *Hoffmann: Gr. Dialekte* III. 125. — V. ö *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. 187. *Schmidt.*

S., keosi görög költő (556—468), a legnagyobb görög karköltők egyike, Pindaros mellett a görög lirikusok legnagyobbika. Józanságával, illuziónélküliségével és az erkölcsi igények leszállításával valóban a szofisztika előfutára. Az érzés melege és a lendület nincsen meg benne, de formális tehetsége elsőrendű. Igen sokat és sokfélét írt. Legtöbb költeménye dór nyelvű vallási v. világi karének: hymnos, paian, skolion (bordal), epinikion (győzelmi ének), threnos (gyászdal), hyporchema, dithyrambos (pl. az Artemision melletti ütközetre), enkomion (pl. a thermopylainál elesettekre). Vannak továbbá elégiái (pl. a marathoni, plataioi-i és salamisi ütközetekre) és igen nagyszámú epigrammái (bár ezeknek egy része nem tőle való). Karköltészetében nincsen különösebb mélység v. szárnyalás, de megvan a sokoldalúság, gondosság és ügyesség. Elégiáiban megható leírás és szánalomkeltés művésze, felülmúlhatatlanul gyöngéd és lágy. Epigrammái, amelyekben többek közt a perzsa háborúk vitéz harcosait dicsőítette, a gondolatok ereje és egyszerű nagysága dolgában páratlanok. E műfajnak S. a megalapítója és legnagyobb mestere. Maradványok: *Bergk*; Poet. lyr. Gr. III. V. ö. *Christ*; *Gesch. d. gr. Lit.* I. 217—21; *Wilamowitz*: *Sappho u. S.* (1913). *Schmidt.*

Simons, *Gilmore Simms*, amerikai író, *1806. †1870. Számos regényt írt, kitűnt mint ujságíró, szónok és előadó. Legjobb regénye a *Yemassee*, Délkarolina és az indiánok közti küzdelem története. *Grayling, or Murder will out* a legjobb kisértethistória.

Simonyi *Jenő*, *1860., magyar földrajzi író, a kereskedelmi akadémia ny. tanára. Tankönyveket írt; vannak népszerű értekezései, fordításai. Művei: *Sarkvidéki felfedezések története. Idegen népek között.* Ő fordította le magyarra Ratzel Anthropogeografiáját (*A Föld és az Ember élete.* Tud. Akad. kiadv.).

S. *Zsigmond*, magyar nyelvtudós, egyetemi tanár, *1853. †1919. Egyetemi tanulmányainak végezte után rövid ideig a budapesti gyakorló főgimnáziumban működött, 1877. egyet. magántanár, 1880. helyettes, 1889. rendes tanár lett a budapesti egyetemen. Széleskörű és új útakat törő munkássága kiterjed a magyar nyelvtudomány minden ágára, de legnagyobb eredményt a mondattan terén ért el. Gazdag, széleskörű anyaggyűjtés s az anyag pontos és módszeres feldolgozása volt minden munkájának alapja. Foglalkozott a régi nyelvemlékek olvasásának kérdésével, az ikes igék ragozásával. Legfontosabb munkái: *A magyar kötőszók* (1881—83); *A magyar határozók* (1888—95); *Tüzetes Magyar Nyelvtan (Alaktan* 1896); *A jelzők mondattana* (1913). Kéziratban hagyta hátra *Magyar Mondattanát.* Munkásságának igen fontos tárgya volt a nyelvhelyesség kérdése, *Szarvas* G. oldala mellett dolgozott a *Nyelvőr* megindulása óta, vele együtt szerkesztette a *Nyelvtörténeti Szótárt*, s Szarvas halála után átvette a Nyelvőr szerkesztését. Önálló ilyen tárgyú munkái: *Antibarbarus* (1879); *Helyes magyarság* (1903). A magyar nyelvtudományt népszerűsíti *A magyar nyelv* c. munkájában, mely német nyelven is megjelent s a külföldi nyelvészek legfontosabb forrásmunkája a magyar nyelvtudomány kérdéseit illetőleg. Simonyi nevéhez fűződik a magyar nyelvtan tanításának újjászervezése is; iskolai nyelvtanai úttörők voltak. *Balassa.*

Simor-kódex, XVI. századbeli magyar nyelvemlék; részleteket tartalmaz assisi Szt. Ferenc életéből.

Simrock, *Karl Joseph*, *1802. †1876., német költő és műfordító. Igen érdemes munkát végzett, mint régi német költemények fordítója és kiadója: legnevezetesebb művei e téren a *Nibelungenlied* (1827), *Gudrun* (1843), az *Edda* (1851) és *W. von der Vogelweide* lírájának költői fordításai; ezek jó része még ma is eleven, bár tudományos, sőt részben költői tekintetben is meghaladottak. Lefordította még a *Heliand*-ot, *Parzival*-t, *Tristan*-t, Shakespeare néhány drámáját, stb. Eredeti költeményeinek főtartalma is régi német mondai hagyomány felújítása: legnagyobb kísérlete itt az *Amelungenlied*, a keleti gót mondakör elszórt részeinek összeillesztése, amiben azonban kevés eredetiséget és képzelőerőt mutat. Igen kedveltek voltak Uhland modorára emlékeztető balladái, melyekben különösen a Rajnavidék történetének romantikáját szereti fölkeresni. Válog. m. Leipzig 1907.8 köt. Róla *Hocker.* *Kecskeméti.*

Simultanéisme (szimultanizmus), az »unanimisme« egyik hajtása; az a lírai irány, mely a költeményben híven akarja követni a szellemi teremtés processzusát. Az eszmék hol töredékesen jelentkeznek, hol csoportosan bukkannak fel, sok eszme csak távoli visszhangja a költemény vezető gondolatmenetének, de a szimultanista irány ezeknek az összes töredékes gondolatoknak echoiból építi fel a költeményt. Az irány egyik legkiválóbb reprezentánsa Fernand *Divoire.* Alapítója különben a jelentéktelen Henri Martin *Barzun* volt, aki az unanimisták közül vált ki. *Kállay.*

Sinclair (ejtsd: -kleer), *May*, angol írónő. Versekkel és kritikákkal kezdte 1895., mig egy évtized múlva egyszerre nagy hírre ka-

pott úgy Angliában, mint Amerikában *The Divine Fire* c. szenvedélyes regényével. Az »isteni tűz« a nő örök emberi tüze, a szerelem vak lobogása, illuziói, kiábrándulása, bűnhődése. *The Three Sisters*, amelyben a nővérek és az ibseni családi milieu előképét a »Jane Eyre«-ről híres Bronte-nővérek történetében keresik, három leány tragikus és könyörtelen viaskodása a férfiért, egy isten háta mögött fekvő északi parokhián. Nagy eszményi lendület, fiziológiai és lélektani tudás, heves társadalmi kritika, jellemző és egyénítő erő, egységes fölépítés tűntetik ki. *The Helpmate* vádirat a nő, *The Judgement of Eve* a férfi ellen. *The Combined Maze* a nyerslelkű atléták világában festi a nemi viszonylatokat. *Tasker Jevons* c. regényében (1916) a modern író feltörő típusát adja, Dickens, Wells, de különösen Arnold Bennett lemintázásával, s nem mentes neo-romantikus túlméretezéstől. *Mary Olivier* (1919) ismét családi sebeket tár föl, egy szerelmes leány vergődését, de már nem olyan extatikus, brutális erővel, mint előbb, hanem sokkal finomabban, gyöngédebben, impresszionista és pointilista tollal, sok autobiografiai és filozófiai elemmel. E régibb és hatalmasabb műveinél, — amelyek nincsenek a Tauchnitz-ban forgalomban, nálunk elterjedtebbek újabb regényei és elbeszélései : *Anne Severn and the Fieldings, Uncanny Stories, A Cure of Souls, Arnold Waterlow, The Rector of Wyck* (egy önfeláldozó falusi tanító-házaspár története). May Sinclair mindenesetre a mai angol nőírók közt a homloktérben áll szelleme gazdagságával, ha stílusa néha nagyon bőbeszédű is. *Wildner.*

Sinclair *Upton*, északamerikai regényíró, *1878. Első sikere, *Manasses* c. romantikus regénye a polgárháborút megelőző időkben játszik. Ismertebb, bár művészileg nem áll oly magasan *The Jungle*, mely a szociális viszonyokat leíró regények után vádlóként lép fel, ebben a chicagói vágóház visszaéléseit ostorozza. Legnagyobb sikere volt többi regényei közt a *King Coal*-nek, mely a szénbányászok rabszolgasorsát írja le, továbbá *The Money-Changers*-nek. Magyarul megjelent : *A posvány* ; *Az iparbáró* ; *Kutató Sámuel* ; *Parázna pénz* ; *Szén őfelsége* ; *Az ács fiának hívnak* (Krisztus megjelenése a modern világban). *Rózsa.*

Sinclaire, *Lewis*, l. *Lewis Sinclaire.*

Singer *Artur (János Pál)*, *1870. Hírlapíró, 1923 óta a Berliner Tageblatt levelezője. Önálló művei : *Die Máramaros* ; *Bismarck in der Litteratur* ; *Neues Bismarck-Jahrbuch* ; *Gesch. des Dreibundes* ; *Von Bismarck bis Hindenburg.*

Sinkai, *Gheorghe*, román történetíró, az ú. n. latinos irányt megalapító triász egyik tagja, *1754. Marosvásárhely vidékén, †1816. Élete főműve a terjedelmes »Kronica . . .«, mely a 86—1739 közé eső történelmi eseményeket mondja el s mely az ő életében a cenzura miatt nem jelenhetett meg. József nádort és Széchenyi Ferencet dicsőítő román pásztorversét 1805-ből (a román irodalom legrégibb pásztorverse) Bitay Á. fedezte fel 1922. *Bitay.*

Sipos *Domokos*, *1892. Dicsőszentmártonban. 1919 óta kisebb nyomda- és könyvkiadóvállalat igazgatója ugyanott. 1920. tűnt fel novelláival, melyeket szűkszavú, néha szinte nyers realizmus jellemez. Azután verseket is ír, ezek egyszerű, tiszta szabad versek. Nyelvének keresetlen, sokszor meglepően üde egyszerűségével hat. Első novelláskönyve (*Istenem, hol vagy?* Kolozsvár, 1922) még nagy egyenetlenségeket mutat, de néhány darabja már az erős, eredeti tehetség bélyegét hordozza. Regényvázlata, a *Vajudó idők* (díjat nyert az *Ellenzék* 1925. évi elbeszélés-pályázatán) drámai erejű megelevenítése a Kardos Jakab-féle erdélyi parasztlázadásnak. Kisebb regénye, a *Vidéki forradalom*, napilapban jelent meg folytatásonként s az 1918. évi erdélyi forradalomnak kevésbbé szerencsés rajza. *Szentimrei.*

Sipulusz, *Rákosi* Viktor (l. ott) álneve.

Sivle, *Per*, *1857. †1904., norvég lírai költő. Verseit, melyeket részben norvég népnyelven írt, égő hazaszeretet hatja át. Szivesen idézte fel az északi mondák hősalakjait (*Olavskvaede* 1901).

Siwertz, *Per Sigfrid*, *1882., svéd elbeszélő. Főműve a *Selambs (S. család)* c. monumentális regény, mely erőteljes friss realizmussal rajzolja meg egy család emelkedését és erkölcsi bukását.

Sixte, *Adrien.* A modern intellektualizmus képviselője *Bourget : le Disciple* c. regényében.

Sjőberg, *Erik*, álnevén *Vitalis*, *1794. †1828., svéd költő. Egész életében nyomorral küzdött, de semmi támogatást nem fogadott el. Költészetében hol mély kétségbeesés, hol hívő vallásosság, hol vakmerő, csattanós szatira szólal meg. *Komiska fantasier* (*Humoros fantáziák*) c. gyűjteménye keserű leszámolás mindennel. Összes m. kiadta *Forselius* 1828, róla l. G. *Ljunggren.*

Skáldok. Igy nevezték a skandináv énekeseket, akik szerte kóboroltak az országban vagy egy király udvarában éltek és uruk hősi tetteiről, harcairól énekeltek.

Skallagrímsson, *Egill*, *904. †990. A legnagyobb izlandi skáld. Életét az *Egillssagából* ismerjük. Legszebb költeménye a *Sonatorrek*, amelyet fia halálára írt. Mély szomorúság és vad fájdalom megrázó panaszban olvadnak össze. Nevezetesebb költeményei még a *Főváltság*, Eirik királyt dicsőítő éneke, és Arinbjörn barátjához szóló dala.

Skandináv irodalom, l. *dán, svéd, norvég és izlandi irodalom.*

Skaricza *Máté*, *1544. †1606 körül. Sokat bolyongott külföldön, hazatérte után ráckevei ref. lelkész. Vallásos művei, történeti munkája és zsoltárfordításai maradtak ránk.

Skázon (görög szó=sántító), sánta vers ; olyan jambusos sor, amelynek utolsó verslába a jambussal ép ellenkező (trochaeus) láb. Ilyen skázonok fordulnak elő az indus költészetben is (pl. a *Jatakák* közé szőtt négysoros versek első és harmadik sorában).

Skelton *John*, angol költő, *1460. †1529. Pártfogóihoz írt dicshimnuszainál és allegórikus műveinél fontosabbak humoros versei és szatírái. Népszerűsége azokon a művein alapul, melyekben az egyházat és az államot támadta. Az előbbit különösen a *Why come ye not to court*-ban és *Colin Clout*-ban. Az alantas néposztályok kissé durva, de remek humorú rajza *The Tunning of Elynor Rummynge*. Fantasztikus a *Death of Philip Sparrow*, egy nő siralma, macskától megölt verebe halálán. *Rózsa.*

Skéné, a görög színpad neve.

Skepticizmus, a gondolkozásnak az a fajtája, mikor a gondolkodó elme az egymással ellentétes jelenségeket egyformán érvényeseknek, illetve ennek folytán egyformán semmiseknek vagy viszonylagosaknak látja. Az irodalomban a S. szellemének legnagyobb hatású képviselője Anatole *France*.

Skjoldborg, *Johan*, dán író és költő, *1861. Műveiben különös szeretettel festi az alsóbb társadalmi osztályok életét.

Skót irodalom. A skót felföldön és a Hebridákon beszélt kelta (skót-gael) nyelv irodalma. A skót-gael nyelvnek (az ír-gael nyelvvel való igen közeli rokonsága miatt) a középkorban nem volt önálló irodalma. A skót bardok Írországba jártak poétikát tanulni és ír nyelven költöttek ; a legrégibb kéziratok nyelve az ír nyelv, írása az ír írás, amelyet csak a XVI. sz. vége felé vált föl a latin betűs írás. A legrégibb fennmaradt voltaképeni skót-gael könyv a XVI. sz. első feléből való *Duanaire*, »Daloskönyv«, amelynek tartalmát *James Macgregor*, Lismore szigetke esperese, gyűjtötte össze.

A skót-gael poézis hordozói velejében a *bardok (bàrd)*, akik az angol-skót perszonális únió (1603) után a XVII—XVIII. sz. folyamán a nemzeti szellemű clan-főnökök jóvoltából oly pozicióra tettek szert, mint a walesi bardok Wales függetlensége korában. Köztük sok kiváló költő van ; a legkiválóbb *John Macdonald* (†1709). A bard poézis főfeladata : a clan genealogiáját és a clan-főnök dicsőségét ápolni. Termékei : dicsőítő, politikai, hazafias és vallási költemények, szatirák és elégiák, harci és történeti dalok — hangsúlyozó rímes versekből álló strófákban, amelyeknek száma igen nagy. Legismertebb termékei pedig azok a strófás balladák, amelyeken végső elemzésben *James Macpherson* (1738—1796) »ossiani« poémái alapulnak. Anyaguk az ír hősmondából, még pedig túlnyomóan a Finn-mondakörből való (l. *Ír irodalom*). Maga *Finn* v. *Fingal (Fionn Gaidheal*, »Finn, a gael«) ritkán szerepel a költeményekben, de ő a köréje sereglő hősök *(féinn* = ír *fiann)* középpontja ; s az ő fia, *Oisian* v. *Oisean* (= ír *Ossin)*, az a dalos, aki törzsének tetteit megénekelte s pusztulását elsiratta. E balladák tárgyai : hadjáratok, párbajok, nőrablások, vadászkalandok, varázstörténetek, az egyes hősök tragikus vége és Oisian kesergése. Egy Oisian (Macpherson óta : Ossian) nevű dalos sohasem élt, de ez az állítólag ősz és vak bard lett (Macpherson világhírű csalása óta) a skót-gael Homeros, akit egyideig a görög Homeros mellé, sőt eleinte fölébe helyeztek. Az »ossiani« poézis a XII. századig követhető visszafelé, de a legrégibb »ossiani« balladák csak a XVI. sz.-beli *Duanaire*-ban (l. föllebb) jelennek meg. E költészet virágkora a XVI. sz., de hasonló balladák a XVII—XVIII. sz. folyamán is keletkeztek. *John Maccodrum*, az utolsó igazi bard, Macpherson kortársa, még órák hosszat tudott »ossiani« énekeket énekelni. A balladákat lassankint összegyűjtötték s a gyűjteményeket a mult sz. második felében közzétették — és pedig *J. F. Campbell (Leabhar na Féinne: Heroic Gaelic Ballads.* London, 1872. kb. 100 ballada mintegy 60.000 sorban) és *A. Cameron (Reliquiae Celticae.* Inverness, 1892, 1894).

Mikor az »ossiani« poézis idővel elmúlt és érthetetlenné vált, *népies mesék* léptek helyébe, amelyek között szintén vannak Finn-mondák *(J. F. Campbell: Popular tales of the West-Highlands.* London 1860, 1862 ; 2. kiad. *Paisley*, 1890—93. — *Waifs and Strays of Celtic Tradition*, London 1889—95). Vannak továbbá nagyszámú közmondások és népdalok (főleg szerelmi dalok), amelyek szintén össze vannak gyűjtve.

A XVIII. századtól a jelenkorig műköltők is vannak — még pedig tekintélyes számban. A legnagyobb köztük *Alexander Macdonald* (XVIII. sz.), igen sokoldalú, elsősorban a természetnek s főleg a tengernek a költője. Virágzik a vallási poézis is. A legkiválóbb himnusz-költő *Dugald Buchanan* (1716—68). — Van terjedelmes prózai vallási irodalom is.

Összefoglaló művek : *Nigel Mac Neill: The literature of the Highlanders* (Inverness, 1892). *Magnus Maclean: The literature of the Highlands* (Glasgow, 1904). — Rövid áttekintések : *G. Dottin: La littérature gaélique de l'Ecosse:* Revue de Synthèse historique VIII. (Paris, 1904), 78—90. *L. Chr. Stern: Die schottisch-gälische u. die Manx-Literatur:* Die roman. Literaturen u. Sprachen mit Einschluss des Keltischen (Berlin u. Leipzig, 1909). *Schmidt.*

Skowronnek, *Fritz*, *1858., német író ; főként a mazuri-tavak népéletéből veszi elbeszélései és regényei tárgyát.

S., *Richard*, *1862., az előbbinek testvéröccse, újságíró, regény- és

drámaíró ; ő is a mazuri népi elbeszélést műveli.

Skram, *Amalia*, *1847. †1905., norvég írónő. Első regénye *Constance Ring* 1885. jelent meg. Legismertebb naturalista regényciklusa *Hellemyrfolkene* 1887—98 (A Hellemyrbeliek) ; *Agnete* színműve a skandináv szinpadokon is szép sikert aratott.

Škultéty, *August Horislav*, *1818. †1892., tót író, ev. lelkész. 1840. jelent meg első verseskötete. 1846—47. három füzetben jelentek meg költeményei *Beda a rata* (Gyötrelem és segitség) c. alatt, amelyek népszerűvé tették.

Š., *Jozef*, *1853. Gömörmegyében, a legjelesebb tót irodalom- és kultúrtörténészek egyike. Művei : *J. M. Hurban emlékezete*, 1888 ; *Az 1861. tót memorandum* ; *A tót irodalom története* (Egyet. irod. tört., Bpest, 1911) ; *Sto dvadsaťpäť rokov zo slovenského života*, 1790—1914 (Százhuszonöt év a tótok életéből, Turócszentmárton, 1920). Ujabb tanulmánya : *P. J. Šafárik* (1922).

Skylax, karyandai (kariai) görög logografus, aki először írt monografiát fejedelemről (Herakleides mylassai királyról). Herodotos (IV. 44) szerint Dareios perzsa király megbizásából körülhajózta keleti Ázsiának déli partját, amit újabban kétségbe vontak. A neve alatt fönnmaradt *Periplus* mindenesetre nem tőle való, hanem talán a Kr. e. IV. században iródott, de régi adatokat nyújt. Kiadás : *Müller : Geogr. Graec. minores* I. — V. ö. *Christ : Gesch. d. gr. Lit.* I.

Slachta *Margit*, missziós nővér, *1884. Nagy tevékenységet fejtett ki ker. szociális és jótékony akciókban, szerkesztője volt a *Magyar nő* c. folyóiratnak, megírta amerikai útját és *Amerikai levelek* címen kiadta a missziós nővérek levelezését.

Sládkovič, *Andrej*, *1820. †1872., családi nevén *Braxatoris*, a legkiválóbb tót lirikusok egyike. Az ő lantján csendült fel először művészi erővel a tót népnyelv ; a negyvenes évek reformtörekvéseinek egyik első gyakorlati megvalósítója. Két legkiválóbb lírai eposza a *Marína* (Buda, 1846 ; magyarra ford. *Podhradszky* Lajos, Besztercebánya, 1888) és a *Detvan* (Gyetvan fia, 1853). Az első nagy lírai költemény, hasonlatos *Himfy szerelmeihez* ; a második, tán legsikerültebb műve, regényes korrajz Mátyás király korából, amelyben ugyan sok az anakronizmus, azonban a tót nép kitünően rajzolt típusát állítja elénk. Egyes részeit magyarra fordították. Kevésbé sikerültek kisebb epikus alkotásai. Kiválóak lírai költeményei, amelyek a költő mély érzelmi világát tükröztetik vissza, bár formailag nem mindig sikerültek. Nagy hatással volt rá *Pushkin* és *Byron* költészete. Összegyüjtött munkáinak jubiláris kiadása 1920. *Podhradszky*.

Slavici, *Jon*, jeles román prózaíró, *1848. Világoson (Aradm.), †1925. Bucureştiben. S. az első erdélyi származású román író, aki szakt a latinos iskola nyelvi túlzásaival s novelláiban meleg szeretettel rajzolja az erdélyi román falusi nép mindennapi életét.

Slóka az ind párvers, a par exc. epikai mérték : két 16 szótagú sor, mindegyik sorban a 8. szótag után sormetszet van s a szótagok időmértéke csak részben van meghatározva. Egy sor szkémája :

. . . . | ⏑ — — ⏑ . . . . | ⏑ _ ⏑ ⏑ |

Słowacki, *Juliusz*, *1809. †1849., lengyel költő. Az 1831-iki lengyel fölkelés idején Varsóban írta meg első tüzes, hazafias verseit, amelyek ismertté tették nevét. Ezután Párizsba tette át székhelyét, ahol addig összegyűjtött munkái is megjelentek *Poezye Juliusza Slowackiego* (1832) címen. Ezek között legjobb a *Jan Bielecki* c. epikus történet lengyel történeti háttérrel. Itt jelent meg két drámája is, a *Mindowe* és a *Marya Stuart*. Itt írta meg legkiválóbb szerelmi idilljét — a világirodalomnak is egyik remekművét, a *W Szwajcaryi*-t (Svájcban). Négy drámát is írt (*Kordyan, Mazepa, Balladyna* és *Horsztynski*). 1836 tavaszán beutazta Olaszországot s ugyanez év nyarán a Szentföldre utazott. Ekkor keletkezett egyik legszebb ódája, amelyben a nap lenyugvását énekli meg a tengeren. Egyik művében a magyar gróf Benyovszky életét is földolgozta.

Smeljov, *Iván Szergejevics*, orosz író, a modernek egyik legtehetségesebbike. *A pincér* (1911) c. regényével vonta magára a figyelmet. *A ki nem iható kehely* (Neupivájemája csása, 1921) c. gyönyörű elbeszélését írta meg a forradalom alatt. Hőse egy jobbágyparaszt, akit szentképfestővé képeztet ki az ura s Rómába küldi, hogy művésszé fejlessze ki magát, de ő a csendes falusi fatemplom után vágyódik s ezért nem képes dolgozni. A bolsevizmust írja le *Az édes férj* és a *Csoda a pusztában* (Sztepnoje csudo) c. elbeszéléseiben. 1920. külföldre ment s az emigrációban igen szorgalmasan ír.

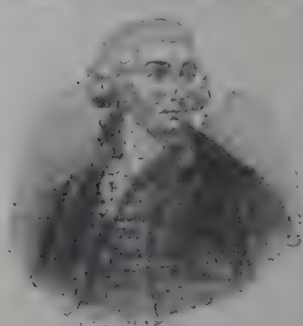
Smiles (ejtsd : szmájlsz), *Samuel*, moralista ifjúsági író, *1812. †1904. Munkáiban a szorgalmat és akaraterőt dicsőíti. Magyarul megj. : *Takarékosság, Önsegély, A jellem, Élet és munka, A boldogulás útja.*

Smith, *Sidney*, angol író, *1771. †1845. Szatiráit *Swift* hatása alatt írta ; közülük a *Plymley Letters*, melyben a kat. emancipációt védte, rendkívüli népszerűséget szerzett neki.

Smolenszkin, *Péter*, †43 éves korában Meránban, 1885., nagy tehetségü és merész szellemű héber regényíró. Regényei mély betekintést nyujtanak az orosz zsidók életébe. Legelterjedtebb nagy regénye, *Hátauc bedárké há-chájjim* (Az élet útján tévelygő), melynek hőse ő maga. 1871 óta szerkesztette a *Hássáchár* (A hajnal) c. gazdag tartalmú havi szemlét, mely a művelt orosz zsidóság egyik főorgánuma volt.

Smollett (ejtsd: szmalet), *Tóbiás, George*, angol regényíró, *1721. †1771. Évekig élt Nyugat-Indiában. Tragédiája, szatirái, útleírásai, röpiratai s verseinek nagyrésze

feledésbe merült, de regényeivel az angol irodalom nagy alakjai között foglal helyet. 1748. *Roderick Random* hozta az első nagy sikert; a *Peregrine Pickle* után teljesen az irodalomnak élt. *The Adventures of Ferdinand Count Fathom* Fielding »Jonathan Wild«-jéhez hasonlít, visszataszító és zabolátlan csaló hősében. A haditengerészeti adminisztráció visszaéléseinek leleplezése után a börtönben írta meg *Safir Launcelot Greaves*-t, nem nagyon sikerült utánzatát a Don Quijotenek, melyet S. le is fordított. Sok csapás és hányattatás után, betegen írta utolsó művét, a *Humphrey Clinker*-t. S. szerkesztés tekintetében Richardson és Fielding alatt áll. A spanyol pikareszk regények és Le Sage ügyes utánzója: könyvei kalandok sorozatából állnak, határozott cselekmény és jellemfejlesztés nélkül, — hősei hívek maradnak rossz tulajdonságaikhoz, Lazarillo de Tormes típusai, akik bebarangolták a világot, nem nagyon lelkiismeretesek az eszközök megválogatásában, ha boldogságuk eléréséről van szó. Jellemzést nem ad, s ezért egy alakja sem oly életteljes, mint pl. Tom Jones. Legélénkebb, legelevenebb műve a *Roderick Random*. Önéletrajzi elemekből tevődött össze: az iskolai évek nyomorúságai, a patikában töltött tanulóévek és a tengeren szerzett tapasztalatok. Legjobb műve a *Peregrine Pickle* kalandregény, melyben kifejezésre jut karrikírozó hajlama, (különösen Commodore Trunnion alakjában); a *Humphrey Clinker* kitűnő erkölcsrajz, mely nagyszerű betepillantást enged a korabeli városi, falusi és családi életbe. Kómikuma kissé nyers. S. magányosan, támogatás nélkül dolgozott s ha nem is teremtő szellem, éles megfigyelő tehetsége van s főérdeme, hogy ő írt először a tengerről s ebben előzője *Marryat*-nak, *Dona*-nak és *Bullen*-nek. Nincs határozott életfilozófiája, nem is akar többet adni pikareszk regénynél, nem interpretál s nem annyira az együttérzés, szín és költészet jellemzi, mint inkább az erő, világosság, a szokások és jellemek éles rajza. Dickensre is nagy hatással volt. *Rózsa.*

Smollett.

Snieders, *August*, flamand regényíró, *1825. †1904. Novelláiban és regényeiben a szegényebb középosztály életét festi meleg realizmussal. Legszebb novellái: *De arme Schoolmeester* (A szegény tanító); *De Dorpspastoor* (A falusi pap) és *De Gasthuisnon* (A betegápoló apáca).

Snoilsky, *Karl Johann Gustav, gróf*, *1841. †1903., svéd költő. A modern svéd költészet kialakulásában fontos szerep jutott neki. Tőle lehet számítani a svéd líra új korszakát. Esztéta-költőnek indul, de *Svenska bilder* (Svéd képek, 1886) c. kötetével népe közösségéhez tér vissza. S. a fejlődő naturalizmus korszakában határozottan idealisztikus irányt képvisel. Összes m. Stockholm, 1903—904. 5 k.

Snorri, l. *Sturluson Snorri.*

Soares de Passos, portugál lirikus, *1826. †1860., az ultra-romantikus érzelgősség világfájdalmas költője, akinél azonban a keserű hang nem erőltetett. Temetőköltészetének tipikus termékei *O Firmamento* és *O noivado do Sepulchro* (Sírí nász.)

Soffici (ejtsd: szoffícsi), *Ardengo*, *1879. Rignanoban (Toscana). Az olasz írók között egyike a legélénkebb és legtüzesebb elméknek. Művész, bölcsészeti, politikai és lélektani kérdések éles szemű tanulmányozója, s nemcsak mint művészeti és irodalmi kritikus, hanem mint festő és prózaíró is a legismertebbek közé tartozik. *Lemmonio Boreo* c. regénye (1915) eredetinél eredetibb ötletességű, stílusú és szerkesztésű munka, melyet sok kritikus a *Don Quijote*-hoz hasonlított. Művei között ezután következett a *Giornale di Bordo* c., mely benyomások, látomások és gondolatok remek diáriuma, míg végül erőteljes, hatalmas és irodalmi hamisításoktól mentes háborús naplója: *Kobilek* jelent meg. Munkásságát művészeti és irodalmi kritikák, valamint különféle irodalmi és politikai közlemények egészítik ki. *Widmar.*

Sokrates, l. *Görög irodalom.*

Solomos, *Dionysios*, *1798. †1856., a modern újgörög költészet megalapítója, világirodalmi értékű lirikus. Korszakalkotó, dantei tette az újgörög népies költészet nyelvének és stílusának megnemesítése, irodalmivá tétele (mottója: »Szabadság és nyelv«). Egyéni művészetének lényege: nyelvi és ritmusgazdagság, tisztaság, egyszerűség, gyöngéd finomság; szatirikus él is volt benne; alakítóképessége végleges, abszolút tökéletes epigrammák mellett szertelen kompozíciók, sőt befejezetlen töredékek. Hagyatéka nem nagy, sokrészt töredékes. Olasz költővé is válhatott volna, olaszul verselt is alkalmilag, az olasz irodalomtól vette legnagyobb ösztönzéseit. Német esztétikai s bölcseleti tanulmányokkal is foglalkozott. A »nyelv«-kérdéssel elméletileg is foglalkozott. Híres költeményei: *Himnusz a szabadságra* (1824, két első strófája nemzeti himnusz), *Lord Byron halálára, epigrammák* (Psora), töredékben: *Lambros.* *Czebe.*

Solon, Exekestides fia (639—559), Athén nagy törvényhozója, a hét görög bölcs egyike, a legelső előttünk ismeretes athéni költő is, aki nagy sikerrel művelte az iambos- és az elégia-költészetet, még pedig részben az erótikus, de túlnyomóan a politikai elégia-költészetet. Híres Salamis-elégiájában egy utolsó erőfeszítésre és a szép sziget visszafoglalására lelkesítette polgártársait (610); a szociális zavarok idejében nagy államférfiúi bölcseségről s igazi haza- és igazságszeretetről tanuskodó versekben a törvényesség *(eunomia)* kiútját ajánlotta honfitársainak s majd barátai és a nemesség, majd általában a

nép felé fordulva magyarázta és védelmezte reformcéljait. Józan verseiben méltóság és mérséklet uralkodik, de a lendület és igazi költői hangulat sem hiányzik belőlük. Poézisét az athéniek később is nagyrabecsülték. — Töredékek: *Bergk: Poet. lyr. Gr.* II. 34. — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.; *Wilamowitz: Arist. u. Athen* II. és *Sappho u. Simonides* (1913); *Péterfy* J.: *A görög lyra* (Összegy. m. I.). *Schmidt.*

Solymossy *Sándor,* író, *1864. Az Erzsébet nőiskola polg. tanítónőképzőjének tanára, majd 1922. igazgatója lett. Három évig (1911—1914) a Magyar Néprajzi Társaság főtitkára volt, ezután alelnöke lett. Az *Ethnographia* (Népélet) c. tudományos folyóirat szerkesztője. Fontosabb tanulmányai, melyeknek némelyikében sok novumot hozott fáradhatatlan és széles területekre kiterjedő kutatása: *A karácsonyi miszteriumok eredete* (1890), *A Betlehem a népmisztériumokban és a dráma történetében* (1894), *Szociológia és ethnologia* (1904), *A líra és epika eredetéről* (1907), *Az énekes rendek keletkezése* (1907), *Hazai német népszínjátékok* (Ethnographia XXII. k.), *A magyar népmese keleti rokonsága* (1921), *A magyar nép jelleme* (1918) stb. Irt több ifjúsági regényt.

Somlay *Károly,* író és ujságíró, *1870. Vidéken, majd a fővárosban több lap belső munkatársa volt. Hangulatos, magyaros levegőjű novellái és regényei szép nevet biztosítottak számára. Fontosabb művei: *Pál testvér* (regény, 1912), — *Pusztai szellő* (novellák, 1913), — *Nyári menyasszony* (nov., 1915), — *Falu csöndje* (reg., 1918), — *Megbékélt lelkek* (reg., 1918), — *Fehér szobor* (reg., 1922), — *Szepességi történetek* (nov., 1922). Több kötetet írt gyermekek és az ifjúság számára.

Somló *Bódog,* *1873. †1920. 1903-tól a nagyváradi, 1905-től a kolozsvári, 1918-tól a pesti egyetem tanára; nagyszámú német és magyar nyelvű szociológiai könyvei és cikkei közül kiemelkedik összefoglaló jogbölcseleti műve: *Juristische Grundlehre* (A jogászat alaptanai), Leipzig, 1917.

S. *Sándor, Hlavathy Ödön* írói neve, *1859. †1916., a Nemzeti Színház igazgatója. Művei: *költemények és színművek.* Színműveivel több ízben nyert pályadíjat, de a színpadon kevés drámájának volt tartós sikere. (*Fra Girolamo, Zsolt vezér ifjúsága,* stb.) Élete végén az *Orsz. Színművészeti Akadémia* igazgatója volt.

S. *Sári,* szobrász és írónő, S. Sándor leánya, *1886. Művei: *Költemények* (I., II.); *Hallali*; *Szent Miklós*; *A mélységekből kiáltók.*

Somlyó *Zoltán,* költő és ujságíró, *1882. Bukolikus hangulatok, őszintén finomkodó érzések színesszavú poétája. Több kötete jelent meg. Fontosabbak: *Az átkozott költő* (1911), *Sötét baldachin* (1913), *Végzetes verssorok* (1916), *A halál árnyékában* (1917), *A férfi versei* (1922) stb. Jelentékenyebb elbeszélő műve: *Őszi regény.* Lefordította *Hoffmansthal*: *A költő és a halál* c. költői dialógusát.

Somogyi *Béla,* *1868. †1920. Előbb tanító, majd tanár és hírlapíró; a Károlyi-forradalom idején közoktatásügyi államtitkár. A proletárdiktatúra alatt szerepe nem volt. 1920 februárjában meggyilkolták. Élete utolsó hónapjaiban a *Népszavát* szerkesztette. Pedagógiai, politikai, társadalmi kérdésekről írt cikkeket a *Népszavába* és más radikális irányú lapokba.

S. *Ede,* *1852. †1921. Hírlapíró és szerkesztő. Irodalmi és nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozott. Lexikont, szótárt szerkesztett. Szépirodalmi műveket fordított magyarra.

S. *Gedeon,* *1783. †1821., vármegyei tisztviselő. A túlzó nyelvújításnak ellensége volt. *Szentgyörgyinek Mondolat* c., nyelvújítást gúnyoló röpiratát S. bővítette ki és rendezte sajtó alá. Eredeti művei: egy értekezés a magyar verselésről és fordításról. Költeményeket fordított.

S. *Károly,* *1811. †1888. A Szent István Társulat igazgatója, pozsonyi kanonok. Gazdag könyvtárát Szegednek ajándékozta. (S.-könyvtár.) Számos cikke és tanulmánya jelent meg a kat. sajtóban. Önálló művei: *A bölcsészet lényeges feladata, Renan műve és a német ítészet.*

S. *Péter,* hírlapíró, *1857. †1925. Irt életrajzokat, elbeszéléseket, több magyar opera szövegét fordította németre, továbbá *Reviczky* Gyula költeményeit.

Somssich *Andor,* ifj., író. Munkája: *Liszt Ferenc élete,* 1925. Hírlapi cikkek.

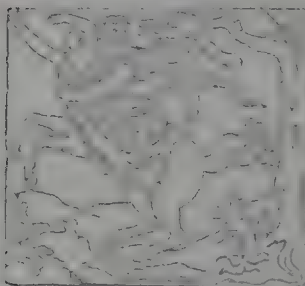
Sonnenfels, *Josef,* *1733. †1817., bécsi német népszerű filozófiai író, a bécsi felvilágosodási mozgalom irodalmi vezéralakja. Irodalmi főműve: *Briefe über die wienerische Schaubühne* (1768), melyben különösen a bécsi színpad népies szabálytalanságai, pl. Hanswurst ellen küzd. Kortársai Lessinget és Voltaire-t látták benne; Kazinczyval is volt összeköttetésben. — Összegy. m. Wien 1783—87, (önéletr. bev.), levelelt kiadta H. *Rollet,* Wien 1874. — Róla l. W. *Müller,* Wien 1882, J. *Kopetzky: J. und F. v. S.,* Wien, 1882, K. v. *Gömer: Der Hanswurststreit* stb. Wien 1884.

Soós *Lajos,* zoológus, *1879. Mint a Nemzeti Múzeum osztályigazgatója, főleg a puhatestűekkel és sejttani problémákkal foglalkozik. Szakdolgozatain kívül szerkeszti a *Rendszeres állattan* sorozatát, amelynek első két kötetét maga írta meg (1925). Főműve: *Magyarország puhatestűi,* sajtó alatt van.

Sophokles, a legnagyobb görög tragédiaíró (497/6 v. 495/4—406/5), Sophilos (Sophillos) vagyonos fegyvergyáros v. valami nagyiparos fia. Kolonos attikai demosban született s gondos kiképeztetésben részesült. Első győzelmét *Triptolemos* c. (elveszett) darabjával aratta Aischylos ellenében (468), diadalmasan mérkőzött Euripides-szel is (438, 431); 18 első díjat nyert, igen gyakran másodikat, harmadikat soha. Állami hivatalokat viselt: hellenotamias (a szövetségi pénztár kezelője) volt (443/2), kétízben strategos (441, 427); papi állást is töltött be: Amynos v. Alkon heros papja volt; korának legkiválóbb

férfiaival (Perikles, Herodotos stb.) érintkezett; élete végéig jó módban és boldogságban élt s köztiszteletben és szeretetben állott, valósággal az istenek kegyeltje volt (mint Tiziano és Goethe). Élete vége felé Iophon, Nikostrate nevű nejétől született fia (szintén tragédiaíró), valami vagyoni differenciák miatt a gyöngeelméjűség vádját emelte ellene a phratria előtt. S. csak azzal védekezett, hogy felolvasta a *Kolonosi Oidipus* legelső, Attikáról szóló elragadó karénekét, mire a bírák fölháborodva elutasították a fiút. Ez a darab volt utolsó műve, amelyet már nem ő maga, hanem hasonnevű unokája, az *ifjabb S.*, Ariston nevű fiának fia (szintén tragédiaíró), hozott színre (401). Holta után *Dexion* név alatt herosként tisztelték s később Lykurgos szónok indítványára szobrot állítottak neki az athéni színházban. Talán ennek a szobornak kópiája a római lateráni múzeumban lévő szobor, a legszebb ránk maradt antik szobrok egyike, S. eszményített képmása.

S. a legtermékenyebb görög tragédiaírók egyike: vagy 130 darabot írt, de csak 7 teljes darab maradt fönn, amelyeknek időbeli sorrendje még vitás. Ezek a darabok a következők: 1. *Antigone* (441), a fitestvére holttestét királyi parancs ellenére elhantoló heroina tragédiája, S. »legklasszikusabb« drámája, egyáltalában a legdicsőbb görög tragédia, amelynek alapgondolata az, hogy a vér szava a természet és az istenség törvénye, amely minden írott emberi törvény fölött áll; 2. *Oidipus király* (429 és 425 közt), a tudtán kívül apagyilkosságban és vérfertőzésben bűnös O. szörnyű felfedezése — megrendítő »sorstragédia«, amelyben azonban a sors csak az emberi szabad akarat közreműködése által teljesül; 3. *Aias*, a haragjában megőrült, őrültségében nevetségessé vált s szégyenében öngyilkossá lett hős története, Aischylos szellemében írt darab; 4. *Trachiniai* (»Trachisi nők«), a féltékenységével férje, Herakles, és a maga vesztét okozó Deïaneira tragikus sorsa; 5. *Elektra* (413 körül), a nőtestvérétől megmentett Orestes bosszúja atyjuk, Agamemnon, gyilkosain (Aischylos és Euripides tárgya is); 6. *Philoktetes* (409), a sínylődő és elhagyatott hős sorsának jobbrafordulása és felmagasztaltatása; az egyetlen darab, amelyben a drámai csomó Euripides befolyása alatt (különben egészen fölösleges módon) deus ex machina által van megoldva; 7. *Oidipus epi Kolono* (»O. Kolonosban«), a sorsüldözte heros megváltása földi szenvedéseitől, Attikának és S. szülőföldjének, valamint az athéni humanitásnak dicsőítése, S. hattyúdala.

Antik relief a Trachisi nőkhöz

S. fontos újításokat hozott be. A kar tagjainak számát 12-ről 15-re emelte ugyan, de a karénekek terjedelmét csökkentette s a kart cselekvényhordozó szerepétől megfosztva csupán a közösségnek és a néplélekben élő erkölcsi öntudatnak képviselőjévé tette. A színészek számát 2-ről 3-ra emelte (465 óta), ami által lehetségessé vált komplikáltabb cselekvényt színrehozni, a drámai csomót bogozni, a katasztrófát kielégítően előkészíteni s a szereplők egyéniségét jobban kidomborítani. Végül feladta Aischylos trilogikus kompozícióját, a monda legtragikusabb momentumait válogatta ki s mindenekelőtt lélektani alapra fektette a cselekvényt és a belső motívumok feltüntetésével a jellemekből fejlesztette. S. a jellemzés művészetének mestere: igazi húsból és vérből való (bár eszményített) egyéniségeket alkotott s oly fokra emelte a jellemtragédiát, amelyet csak Shakespeare tudott meghaladni. Azonkívül megteremtette a heroikus szűz típusát s hatásosan alkalmazta a tragikus iróniát (főleg az Oidipus királyban). Verselése befejezett tökéletességű. Nyelve gazdag, erővel teljes és mégis finom, kellemes, bájos, könnyed és világos; egészen elütő Aischylos súlyos és homályos nyelvétől. S. a Perikles korabeli attikai műveltség fő képviselője a tragédia terén, a par exc. *klasszikus* tragédia legnagyobb mestere. Klasszicitásának gyökerei: az erős erkölcsi érzéssel párosult igazi vallásosság, az összhang, a szép és világos gondolatoknak és nyelvi kifejezésüknek harmóniája, a fenségnek és a bájnak egyesülése, az erőnek és a nyugalomnak szövetkezése, amely annyira elüt Aischylos titáni nyugtalanságától.

Irodalom. V. ö. általában *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. (ahol további bibliogr.), *Péterfy J.: S.* (Összegy. m. II.). — Életrajz: *Schöll* (1842, 1870); az ókori biogr. adatok összeállítása: *Jahn—Michaelis* Elektra-kiadása bevezetésében; v. ö. *Kirchner: Pros. Att.* — Portrait: *Bernouilli:* Gr. Ikonogr. I. — Kiadások: Ed. princ.: *Aldus* (Ven. 1502). Teljes kiadások: *Schneidewin—Nauck* (1849—81, egyes darabok új kiadásokban), *Wunder—Wecklein* (1857-től egyes darabok újra kiadva), *Jebb* ([3]1893), *Dindorf—Mekler* (1906). — Töredékek. *Nauck:* Trag. Graec. fragm. (1889); újabb töredékek, többek közt papyrusok (köztük egy *Ichneutai* c. szatírjáték fele): *Hunt:* Trag. Graec. fragm. pap. nup. rep. (1912). — Szókincs: *Ellendt—Genthe* (1872). — Metrika: *Schröder: Cantica Sophoclea* (1897). — Esztétika: *Müller: Ästh. Komm. z. d. Trag. d. S.* (1913). — Trópusok: *Pecz* V. (1882). — Fordítások: *Donner* (1889), *Bruch* (1880), *Wendt* (1884), *Hubatsch* (1896), *Bader* (1896) *Wilbrandt* (színpadra alkalmazva: 1903); *Csiky* G. (1880, 1903); *Csengeri* J. (1919), *Finkei* J. (6 db), *Szűcs* D. (Ant. és El.). *Szabó* K. (Oid.), *Kemenes* J. (Ant.) *Babits* M. (Oid.). *Schmidt*

Sophron, syrakusai-i görög mimografus (Kr. e. 430 körül), a mimos irodalmi alakjának megteremtője. Az anyag nem tőle való (a témák és motívumok már megvoltak a sikelióták mimikus játékaiban), de új volt az előadásnak finom művészete, amely által a mimos, versmérték és poétikus formák nélkül is, költői kompozíció hatását tette. Dór tájnyelvű prózában írt genre-képei valóságos kis drámák. Platon nagyon kedvelte s importálta Athénbe, Herondes és mások utánozták, nagy hatással volt Theokritosra is. Maradványok: *Kaibel: Comic. Gr. Fragm.* I. V. ö. *Christ. Gesch. d. gr. Lit.* I. *Schmidt.*

Sorbul, *Mihail,* kiváló román történelmi és társadalmi drámaíró. *Patimu rosie* (A vörös szenvedély) c. társadalmi drámáját a kolozsvári magyar színház is előadta. *Letopisej* (A krónika) c. darabja az egyik legjobb román történelmi dráma (Moldva 1570 tájbeli történelméből vett tárggyal).

Sordello *de Visconti* a provençal nyelvű északolaszországi költészet leghíresebb troubadourja, akiről Dante (Purgat. 6. ének) szép szavakkal emlékezik meg.

Sorel, *Albert-Emile,* francia regényíró, *1876. Regényei főleg az irodalmárok becsülését érdemelték ki. Jelentősebb művei: *Les sentiers de l'amour*; *L'écueil,* és *Une aile brisée.*

S., *Charles, sieur de Souvigny,* francia regényíró, *1597 k., †1674. Művei közül máig is érdekes a *Francion* (1622) és a *Berger extravagant* (1627). Előbbi a pikareszk-regények típusához tartozik, elődje a *Gil Blas*-nak: hőse a legaljasabb társadalmi rétegek közt kalandozik. Az író nem érez különös rokonszenvet ezek iránt sem, de feltünő élességgel támad neki a felsőbb osztályok romlott erkölcseinek. A *Berger extravagant* a *Don Quijote* szerepét akarja játszani az *Astrée*-fajta pásztorregényekkel szemben.

S., *Julien.* A könyörtelen energiával, hideg ésszel, színleléssel felfelé törekvő polgár-sarjadék típusa. *Stendhal: Le rouge et le noir*-jának hőse.

Sorge, *Reinhard Johannes,* német expresszionista drámaíró, *1891. †1916. a nyugati harctéren. Első nyomtatásban megjelent drámája, *Der Bettler* (1912), Nietzsche és Strindberg hatásának különös eredője, csupa túlzás, látomás, lírai monológjaival, idillikus álmodozásával, patetikus kitöréseivel lehetetlen követelményeket támaszt a színpaddal szemben: elemeiben, alakjaiban mégis sokat ígérő, megdöbbentő nyitánya az expresszionizmusnak. Igaz, hogy folytatása nem akad. S. elhajlik a misztika felé (*Guntvar* 1914), majd megtér a katolikussághoz: művészi érdektelenségét felekezeti érdekeltség, egyetemes érvényű szimbolumait kevésbé egyetemes jelképek váltják fel (*Metanoeite,* 1915; *König David,* 1916), a költő szerepet cserél a prófétával, a művész az eksztatikus égfelé néző szenttel.

Sormetszet. A S. a verssort egy versláb közepén kettéosztja. A hexameter sormetszete pl. a harmadik láb első szótagja után szokott állani. (Régi di/csősé/günk// hol/késel az/éji ho/mályban?) Ezt a sormetszetet *caesurá*-nak is hívjuk. A pentameterben a sormetszet a sort két egyenlő részre osztja, de nem a verslábon belül, hanem a versláb végén áll. (Nemzeti/nagy lé/tünk//nagy teme/tője Mo/hács.) Ezt a metszetet görög szóval *diaeresis*-nek hívjuk.

Sorsfordulat *(peripetia).* A klasszikus poétikák szerint hirtelen változás a hős sorsában, amely a megoldást dűlőre juttatja.

Sorstragédia a tragédiának az a fajtája, amelyben a hős bukását nem jelleme, hanem a körülmények eleve megszabott, elkerülhetetlen láncolata okozza. Hatása mindig nyomasztóbb, leverőbb, mint a jellemtragédiáé, mert az egymással mérkőző erők túlságosan egyenlőtlenek. Igazi S. csak olyan korban fejlődhetik ki, amely hisz a végzet legyőzhetetlen hatalmában. A görög tragédia a maga közönségére S. gyanánt hathatott; mi még *Oedipus király*-ban is iparkodunk jellem-tragédiát érezni. Oedipus, a modern néző szerint, hatalmi szóval elvághatná a nyomozás fonalát, amikor szorulni kezd körülötte a hurok; tehát jellemének is része van abban, hogy a szörnyű jóslat teljesülése kiderül. Az antik néző azonban csak a sors hatalmának bizonyságát látta ebben a tragédiában.

A modern S. a jóslatok teljesülését átvette a görögöktől, de amellett a fatális véletlenek terére is elkalandozott. *Schiller* klasszikus mintára felépített tragédiája, a *Braut von Messina,* bár maga nem nevezhető a szó szoros értelmében S.-nak, hatásában mégis az új S. kiindulópontja lett. Zacharias *Werner* darabja, *Der 24. Februar* az első igazi S. (1809), de a végzetet, melyben a kor nem hisz, csak a dátumok megmagyarázhatatlan találkozásával helyettesíti. Wernert utánozza *Müllner (Der 29. Februar* és *Die Schuld),* a fiatal *Grillparzer (Die Ahnfrau,* 1817) és mások.

A legújabb kor — ha a tragédiára egyáltalán alkalmas lenne — ismét megfelelne a S.-nak, mert a »végzet« helyét elfoglalta a determinizmus és az átöröklés elméletébe vetett hit. Maga a jellem is sorsszerű adottságnak számít. *Ibsen* drámáiban a végzetes szükségszerűség érzetét erősen elősegíti az, hogy a cselekmény többnyire a mult eseményeiből — tehát megváltozhatatlan elemekből — táplálkozik. Sok tragikus motívumot szolgáltat neki az átöröklés elmélete is (*Rank* a *Nórá*-ban, *Oswald* a *Kísértetek*-ben, *Hedvig* a *Vadkacsá*-ban: csupa ártatlanul bűnhődő ember, mások régi bűneinek, a modern végzetnek áldozatai). De korunknak még a jellemtragédia is túlságosan súlyos; a S. leverő hatását nem bírjuk el, s a művészetnek nem is az a célja, hogy leverjen. *Benedek.*

Sortes, a latin ősköltészet maradványai, jóslatok és bölcs mondások, többnyire hexameteres alakban (S. *Praenestinae*). S. volt azoknak a jóslásoknak neve, mi-

kor jövendölés céljából egy könyvet találomra felütöttek: főleg Vergiliust (S. Vergilianae), a keresztény korban pedig a bibliát.

Sotades, görög költő, Ptolomaios Philadelphos korában; a királynak saját nővérével, Arsinoeval kötött házasságát csípős versekben gúnyolta, mire a király egyik tisztje ólomhordóban a tengerbe vettette. S. az *ionika* műfaj művelője; ezt a műfajt, amely a mai variété vagy kabaré egyfelvonásosainak megfelelő, rendesen trágár tárgyú, kómikus színpadi jelenet, a kis műfajokat kedvelő alexandriai költészet teremtette meg, bizonyos keleti hatások alatt. Hazája Ionia, innen a neve. S. a főképviselője ennek a műfajnak, ő állapította meg a versmértéket is, a róla nevezett Sotadeust, amely később a latin tanítóköltészetben népszerűvé vált. Műveiben *(Leszállás az alvilágba, Priapos, Belestiche, Amazon, Ilias, Adonis)* érzik a rokonság a cinikus-stoikus erkölcsprédikációval; trágár tréfáit komoly és szép szentenciákkal szövi át. Költeményeit *Ennius* latinra fordította (Sota). *Révay.*

Souchon (ejtsd: szusón), *Paul*, francia lirikus és drámaíró, *1874. Költészete *Chénier* lírájával rokon, elegikus hangu, klasszicizáló líra. Költői művei: *Élévations poétiques*; *Hymne aux Muses*; *Élégies Parisiennes*; *La beauté de Paris.* Hasonló szelleműek verses tragédiái és drámái: *Phyllis*; *Le dieu nouveau*; *Midas.*

Souday (ejtsd: szudé), *Paul*, francia kritikus. *1868. A legkitűnőbb analitikus elmék közül való, aki robusztus függetlenséggel védelmezi a különböző klikkek és iskolák pártoskodásaival szemben az eredeti egyéniségeket.

Soupault (ejtsd: szupó), *Philippe*, francia lirikus és regényíró, *1897. A legfiatalabb generáció egyik legérdekesebb és legtehetségesebb tagja. A dadaistákkal indult el. Ma a surrealista csoporthoz tartozik. Költő a szó igazi és tiszta értelmében. Lírája őszinte, egyszerű, szinte szűzies. Költői művei: *Aquarium*; *Rose des vents*; *L'invitation au suicide*; *Les champs magnétiques*; *Westuego.* Eddig négy regénye *(Le bon apôtre*; *A la dérive*; *Les fréres Durendeau és En joue)* és számos novellája jelent meg. Érdekes tanulmányokat írt *Gandhi*ről, William *Blake*ről és az angol dekadenciáról. *Kállay.*

Southey (ejtsd: szauzi vagy szőzi), *Robert*, angol költő, *1774. †1843. Wordsworth és Coleridge barátja, roppant termékeny író, rövid és hosszabb költeményeket, történeti munkákat és életrajzokat írt. Köztársasági gondolatokkal eltelve, ki akart vándorolni, hogy barátaival együtt egy szabad államot alapítson. Sokat utazott, Spanyolországban s Portugáliában, hazatérve jogot tanult, majd teljesen irodalmi tevékenységének élt. Nemes jellem, mindenkin segített; politikai irányváltozásait rossz néven vették tőle, demokratából s a francia forradalom rajongó hívéből hült le toryvá. 1813 poeta laureatus lett; élete utolsó éveiben sok csapás érte. Történeti munkáin kívül megírta *Bunyan* és *Cowper* életrajzait. Prózai munkái között leghíresebb *Nelson élete.* Hírneve költői munkáin alapul, rövid versei közt ma is élnek *The Holly Tree* és *The Battle of Blenheim.* Elbeszélő költeményei közül a *Joan of Arc* még határozottan lírai, izzó szabadságszeretet hatja át az egészet.

Thalaba, The Destroyer az arab mondavilágból veszi tárgyát: a tenger mélyén élő varázslók pusztulását írja le, melyben a hős is elvész. A kelta világban játszó *Madoc* a birodalmát visszaszerző fejedelem története; indiai tárgyú a *Curse of Kehama*, a telhetetlen hatalomvágy átkát mutatja. *Roderick, the last of the Goths* S. egyik legszebb műve; tárgyát Scott is feldolgozta. Magyarul megjelent *Nelson élete*, ford. *Reményi* Antal, 1902. *Rózsa.*

Souza (ejtsd: szuza), *Robert de*, francia lirikus és esztéta, *1865. Élénk részt vett a szimbolista mozgalomban, de teljesen függetlenül s a saját egyéni útjait járva. Különösen az új kifejezési formák technikája foglalkoztatta s megpróbált egészen új ritmikus kompoziciót adni a vers librenek. Számos kitűnő ritmikai és poétikai tanulmányt írt. *(Rythme poétique*; *La poésie populaire*; *Le lyrisme sentimentale*; *L'art publique).* Költészete a nagy horizontokat keresi, az emberi lélek fájdalmas sikolyaira s a világegyetem titokzatos hangjaira figyel. Reprezentáns kötetei: *Fumerolles*; *Modulations sur la mer et la nuit*; *Les graines d'un jour.* — *La victoire du silence* a legérdekesebb tanulmány a szimbolizmus eredetéről és jövőjéről.

Sova, *Antonín*, *1864., cseh költő, a francia szimbolikus és impresszionista iskola tanítványa. Verseinek bizonyos zenei varázsa van. Két jelentős verseskötete a *Zlomená duže* (A megtört lélek) és a *Vyboužené smutky* (Kidühöngött gyász).

Söderberg *Edvard*, *1870. †1906., dán lirikus és író. A szegény emberek szerencsétlen és reménytelen életének részvétteljes festője. Első könyve, *Egy férj naplója*, 1897. jelent meg. Többi művei közül *A mindennapi kenyér*, *Omladozó viskók*, *Hypatia* nevezetesebb. Legszebb munkája *Az ucca költeményei* c. verseskötete.

Söiberg, *Harry*, *1880. Kiváló modern dán költő. Első műve *A beteg nemzedék*, kis dráma, 1904. jelent meg. Nagyobb hatást tett *Kopár vidékek* c. elbeszélésgyűjteménye. Későbbi könyvei: *A tenger népe*, *A hazai föld*, *Birgitta szerelme.* Ujabb műveiben a paraszti élet mesteri rajzolója. Híres regénytrilógiája: *Az élő ország* (1916—1920).

Sörös *Pongrác*, *1873. †1919. Szerzetestanár. A folyóiratokban nyelvészeti és történelmi tanulmányai jelentek meg. Önálló kötetei: *Pannonhalmi főapátság tört.*, *Bakonybéli apátság tört.*, *A pécsváradi bencés apátság.* Megírta *Forgách Ferenc*, *Forgách Simon* és *Verancsics Antal* életét is.

Sövényházi *Márta.* A XVI. sz. első felében *Domonkos*-apáca. Része volt az *Érsekújvári*-kódex másolásában. Ebben a kódexben van a terjedelmes *Katalin*-legenda.

Spaneas, XI. sz.-i bizánci görög tanköltemény vulgáris nyelven, Ps. Isokrates *Demonikostos* c. műve alapján, főhőse Komnenos Alexis császári herceg (Johannes császárnak és Szt László leányának, Piroskának a fia), tipikus bizánci erkölcsoktatás, igen kedves, szláv nyelvekre is lefordított népkönyv. Kiad.: E. *Legrand*, Bibl. gr. vulg. I.

Spanyol irodalom. I. A spanyolt Európában és Amerikában több mint 50 millió ember beszéli, de kultúrája, amely valamikor olyan irányítóan befolyásolta az európai irodalmi élet és ízlés fejlődését, ma már alig szerepel néhány névvel a külföld műveltségében. Van a spanyol nemzeti kultúra jellemében valami exotikus, ami a testvérnépektől is, az olasztól és franciától feltűnően elkülöníti. Spanyol sajátság a fanyar aszkétizmus a hagyományos eszmények szigorú kultuszában; az a hipnotikus csökönyösség, amellyel befogja magát nemcsak a vallási, hanem a harcos ősidőkből való vitézi ideáloknak is mindenről lemondó szolgálatába; az a rideg lélek, amelyet Ó-Castilia sziklás földén és szélsőséges éghajlata alatt a mór háborúk viaskodásai kalapáltak keménnyé. Ebbe a lélekbe ágyazta bele a feudális lovagvilág az ő előkelő pátoszát; ebből fejlett a kultúrájának formái között mindig megőrzött kevély pompája, arisztokratikus formaérzéke — nemcsak a beszéd választékosságában és költői lendületében, hanem erkölcsi értékeinek, királyhűségnek, lovagi erényeknek, úri becsületnek parádés tömjénezésében is, ebből az a dikciókészség, mihelyt az ő megcsontosodott eszményeinek kell szóhoz jutniok. Hogy az arab hódítók csiszolt kultúrájából mennyi jutott a spanyol udvari, hűbérszellem fejlődésére, azt fölösleges kutatni. A sokszázados andalúziai arab művelődés fénye valószínűleg adott a spanyol kultúrának is némi világosságot, és nem merült ki a hatása abban a néhány száz kölcsönszóban, amelyet a spanyol nyelv még ma is őriz szókincsében: de nem lehet a vallási és világnézeti kérdésekben annyira különböző iszlám műveltségét a spanyol kultúra feltételének nézni. Meddő próbálkozás, akármilyenné kialakult művelődési formákat faji, földrajzi vagy akár történeti mozzanatokból visszafelé kikövetkeztetni; és fölösleges igyekezet volna a spanyol ízlés dekorativ hajlamát idegen forrásokban keresni, mert a spanyol nép szelleme evvel a sajátságával együtt irodalmának kezdete óta egy másik, ép annyira jellegzetesen spanyolt hozott létre: a dekorativnek ellentétét, a kíméletlenül csupaszra vetkőztető realizmust. Ezt nem lehet se Kelettel, se Nyugateurópával összefüggésbe hozni; ez az illuzió nélküli naturalizmus csak spanyol földön őstermés: a többi román irodalmak csak később művelődtek hozzá. A spanyol realizmus egésszé kerekítette ki az irodalom egyoldalú arisztokrata színezetét. Az olasz szellem fejlődésében is megvolt az élet mindennaposságával kapcsolatot tartó polgári ízlés: de a spanyol teremtett Európában először stílust az osztály-irodalomnak evvel az egészen tárgyilagos, esztétikátlan fajtájával. Nem parodizálta, mint az olasz, a presztizsre szert tett irodalmi eszményeket, nem akarta lejáratni a demokrata-igazság kedvéért a lovagi ideálok zártkörű társadalmát, hanem *egy* emberi perspektivában látta a selyembe öltözködő kiváltságos világot a rongyosok hadával; mindkét végletet egyenlően elfogadta; egymás mellett művelte az udvarképes, az ápolt bőrű úri társaság költészetét a nyomorultak és nyomorékok, a hamisjátékosok és lókötők, a kerítőnők és gáláns leányok világának szókimondó erkölcsrajzával. Ennek a két világképnek visszaverődése már a középkori irodalomban megvan; az első nagyobb költői emlékek már megcsinálták mintáit a jövő századok számára, és valószínű, hogy a spanyol költészet első termékeiben, a népköltészetben is meg lehetne találni, ha a szóbeli irodalom ismeretes volna. Szabadszájú diákdalok *(estudiantina)*, vak-koldus énekek, zsidó és arab nők táncrigmusai *(troteras)* a XIV. sz.-ból maradtak fenn, mint *Juan Ruiz*, az életvidám hita-i prépost szerzeményei: de ősi és népies eredetüket nem lehet félreismerni.

II. A spanyol keverék-nép a szó legjellegzetesebb értelmében; az őslakókat, az ibereket, a kelták olvasztották magukba, a keltibereket a római uralom tette nyelvben és szellemben latinná, a népvándorlás vegyes tömegei végigözönlöttek a félszigeten és a nyugati gótok az arab betörésig nagyműveltségű birodalmat tartottak fenn rajta. A romanizált kelták a nyelvüket minden zűrzavaron és viharon keresztül megtartották: római nyelven (»romanice«) beszéltek majdnem az egész iber félszigeten, és amint az iskolákban és a művelt irodalomban megőrzött klasszszikus latintól a mindennapi beszéd nyelve lassankint eltávolodott, a beszélt népnyelv kapta a romanice (a köznyelvben: *romance)* nevet, a mai spanyol nyelv ősi elnevezését.

A népnyelvről nevezték el *romance*-(románc-)nak a *népköltészet első termékeit*, a mór harcokban keletkezett hősdalokat. A románcok a nemzet életéért folytatott küzdelmeinek idején, amikor a mindennapi kenyeret az ellenségtől szorongatott földből ki kellett csikarni, az egész nép osztatlan sajátja voltak; a feudális nemesi osztály csak később vált ki a kezdetleges, a teljesen közös érdek és közös *szellem irodalmából*, és teremtett — valószínűleg a francia udvari költészet mintájára — *nemesi románc*-irodalmat. A harcokban kitűnt hősök, hadi és szerelmi kalandjaikkal, vitézi vállalataikkal egészen a *reconquista*, az ország visszahódítása idejéig, a XIII. századig a nép hősei maradtak, és ezek között a legtündöklőbb *Ruy Diaz de Bivar*, »a harcok ura«, *el Cid campeador*, akiről a szerzetesek latinul, a nép és nemesség spanyolul énekelték, kifogyhatatlan változatosságban, életének minden mozzanatát. Az ősi románcok mind csak egészen késői átalakí-

tásban ismeretesek — legrégibb a XIV. sz.-beli *Crónica general* — ; a verses maradványok mind egészen késői, már kiművelt formájú átdolgozások. A legrégibb fennmaradt spanyol költői emlék egy Cid-költemény, *Poema del Cid* (vagy : *Cantar de gesta del Cid)* ; kézirata a XIV. sz.-ból való. A nyers, szinte krónikaszerűen józan elbeszélésnek sok primitív vonása vall ősi származásra ; a költemény tragikus komolysága, komor színeibe belevegyített kesernyésen humoros részletei a vándorénekesek *(juglares)* modorára emlékeztetnek, akik a népköltészet örökét átvették, hogy gazdag termését széthordják a naív hallgatóságnak, és előkészítsék a műköltészet számára. A románcok néhány nagyon jellegzetes történeti alakot rajzoltak a spanyol nemzeti érzésbe ; a hét infáns, Bernardo del Carpio, Fernán Gonzáles, Garcia infáns története, mind tősgyökeres spanyol történeti tárgyak, valamikor ősi népballadák, ma is eleven kincsei a spanyol művelődésnek. A románcciklusok szaporításához később a mórok és a hegyeken túlról a franciák is hozzájárultak ; Nagy Károly és vitézei, főkép Roland, sőt utóbb a keresztes hadak kalandjai is, mind helyet kaptak a románcoknak mindig táguló körében : a műköltészet századokon keresztül ontotta a pattogó rövid sorokat, amelyeknek zenéje, ünnepélyes stílusa a hosszas gyakorlatban annyira belerögzött a spanyol költészetnek egész tónusába, hogy a románcok üteme minden műfajban gyökeret vert, ahol a szép dikció és emelkedett hang volt illetékes. Mindenekelőtt a drámában, a legékesebb spanyol költői műfajban, amelynek fényes korszaka századokkal esik ugyan a románcok virágzása utánra, de szervesen összetartozik velük. Hőskölteménye a spanyol irodalomnak nincs ; néhány klasszikus és olasz minták szerint megkísértett utánzat nem érdemes az említésre ; a spanyol heroizmus kürtjét a románctól a dráma vette át. Egyenes leszármazottja, legalább eszmei részében, a románcnak. Ép olyan gazdag a mesekitalálásban, olyan patétikus, anynyira mozgalmas és változatos, hosszú tirádái ép olyan lirikusan színesek és epikusan szemléletesek, mint a románcok félig elbeszélő, félig érzelmes strófái. Aki igen nagy vonalakban nézi a spanyol nemzeti költészetet, az csak egy komoly tárgyú műfajt talál benne századokon át : a románcot ; minden fajtája a művészi verselésnek megerőltetés nélkül erre az egy típusra hozható. A spanyol világkép másik fele, a józan realizmus szintén már a középkorban hozott létre kész remekművet, azt az ősformát, amelyre a spanyol prózai és verses irodalomnak a másik, eleven húsából metszett, fajtájának minden termékét vissza lehet vezetni. Ahogy a románcok hangjában és gondolatvilágában benne van a későbbi spanyol nemzeti dráma egész előkelősége, színpompája és emelkedett hangulata, úgy előlegezi az 1330 táján kelt *Szerelem könyve*, a világirodalom egyik legjóízűbb, jóhiszemű pajkosságában legkedvesebb, naiv költeménye a következő századok gazdag realisztikus irodalmát, ezek közt elsősorban a *pikareszk*-regényt, a társadalmi erkölcsregénynek azt a fajtáját, amely a csirkefogók, *(picaro)* a koldusok és gonosztevők társaságáig terjeszti ki világtávlatának körét. Lehetséges, hogy ide tartozik a népies komédiának egy fajtája, a *juego por escarnio* is, valami álarcos, mókás bohózat, amelyet az egyházi passziójátékok és egyéb vallásos népmutatványoktól eltérően tilos volt a templomban előadni. A *Szerelem könyve (Libro de buen amor)* egyházi embernek, *Juan Ruiz*, hita-i prépostnak önéletrajzszerű, bizarr költemény-egyvelege, amelyben saját szerelmi életét, illetve elveit adja elő. A kerethez az alapformát *Gonzalo de Berceo*, XIII. sz.-beli silosi barát jámbor legendái és szentekről szóló verses életrajzai adták ; himnuszok, Mária-dalok adóznak benne a köteles áhitatnak ; de a könyv fő vonzóereje a beleszőtt anekdóták, dalok, apró históriák, szerelmi kalandok ; örök értéke az a duzzadó életkedv, az elfogulatlanság, a típusoknak finom megfigyelése és változatossága, amely a könyv temperamentumos levegőjét állandóan frissen tartja. A szerelmi históriák főhőse az alkalomszerző nénikék klasszikus őstípusa, *Trotaconventos*, aki két évszázad mulva fényes újjászületést ért meg utolérhetetlen utódában, a *Celestinában*. A Celestinát *(Fernando Rojas* munkája-e, vagy másé, nem tudni), ezt a 22 felvonásos, párbeszédes novellát egyenes vonal köti össze a prépost könyvével ; a Celestinát ugyanaz az emberi megfigyelés, az a szatira és kultúrtörténeti érdekesség teszi hatalmas emberi dokumentummá, ami a Szerelem könyvét. A két vasorrú bába, Trotaconventos és Celestina világa a spanyol zamat és helyi színezés bravúros mestermunkája; ez növelte nagyra a spanyol elbeszélő irodalomnak azt az eredeti hajtását, amely pikareszk regény néven híres a világirodalomban. Az első csirkefogóregény, *Lazarillo de Tormes* (a nagy Hurtado de Mendozának tulajdonították, de talán valami bohém diák munkája) ; hőse, Lazarillo, az ős-picaro, a hitai prépost tizennégy jeles tulajdonságot (hazugság, nagybélűség, részegesség, enyves kéz, piszkosság, lustaság, stb.) hordozó szolgalegényének édes fia. Mint vak koldus vezetője kezdi és mint királyi herold végzi pályafutását ; életrajza, amelyet maga mesél el, óriási sorát nyitja meg a legtöbbször önéletrajz formában elmesélt regényeknek. A legfényesebb nevek vetették magukat a koldusok, perditák és zsebmetszők hálás világára. A *picarok* szórakoztató és erkölcsben tanulságos társadalmának rajza humoros és megindító, művészetében vonzó, ábrázolásában visszataszító, mint a hollandus genreképek, amelyekkel mintha valami titokzatos összefüggésben volna. *Mateo Alemán* (Gusman de Alfarache), *Quevedo* (Vida del Buscón, A csirkefogó élete), *Velez de Guevara* (El diablo cojuelo, A sánta ördög)

Cervantes (Rinconete y Cortadillo) és a próza többi mesterei ebből a fajtából adták a spanyol elbeszélő irodalom javát. A spanyol humor is ezekben a könyvekben élvezhető a legtisztább formájában. Az irodalmi stílus ünnepélyessége a pikareszk tárgy aljasságával heroikómikus ellentétet hoz az elbeszélés hangjába ; a züllött pícaro előkelő beszéde, amellett a cselekmény sikamlós, borsos, néha trágár komikuma kifogyhatatlan a mulatságos mozzanatokból. Az olasz novellának bizonyosan nagy szerepe volt a spanyol elbeszélés fejlődésében, de az előadás stílusában a spanyol egyéni maradt ; azt a gúnyos olasz humort, amely nemcsak nevettet, hanem maga is mindig szívből nevet és mindig vásottan jókedvű, a spanyolban hiába keressük. A spanyol humorban van valami komor szárazság : a rongyok és a rongyosok akármilyen nevetségesek, az életnek tragikus oldaláról valók, és ennek az átérzésébe a spanyol beleviszi az emberinek valamilyen tiszteletét. A pícarok és utódaik egészen a spanyol költészet legnagyobb alkotásáig, Don Quijotéig voltakép az élet nagy drámájának hősei : mindegyikük szenved, akár csirkefogó, akár kalandor, akár őrült. A spanyol élc nem persziflázs, nem a tekintélyek rombolása ; a karrikatúra nem a spanyol temperamentum kedvtelése, mint az olaszé. Szemléletesen mutatja ezt a lovagregények sorsa a két nemzet irodalmában. Az olaszok sajátos humorának áldozataivá lettek a feudális lovagvilág hősei ; a lovagi eszmény Olaszországban meg sem élhetett máskép, mint mulatságos karrikatúrába túlozva. A lovagregényeket a népénekesek közvetítették Olaszországban a vaskos műélvezetre nevelődött hallgató közönségnek ; azt a pátoszt, amelyet a plebéjus hozzánemértés torzra fordított, ebben a polgári tömeghasználatra átalakított formájában vette kezelésbe az olasz műköltészet, és csinálta belőle remekbe a tősgyökeres olasz eposzokat, a Pulci—Boiardo—Ariosto családjához tartozó fantasztikus költeményeket, amelyekben a lovagi eszmények többé-kevésbé enyhe paródiája bőségesen szolgáltatta a humoros elemet. A S. teljes megértéssel tette magáévá a lovagok nemes ideológiáját, sőt, ha nem is mint kitaláló, mint legfontosabb termelő dobta a világirodalomba a lovagregény őstípusát, a portugál eredetű, de spanyol földön életképessé vált *Amadis*-t. A tekintélynek tisztelete, a fantasztikusban talált kedvtelés (jóllehet az ábrándos elmerülés, a délibábok kultusza a spanyol szellemben beteges jelenség), és a betűhöz lassankint hozzászokott közönségnek még meg nem nevelt igényei népszerűségre segítették az Amadis-fajtájú, kalandokkal, szerelmes, vitézi, tündéri és egyéb csodás históriákkal szolgáló regényeket. Nem a spanyol lélekre volt szabva ez az irodalmi kinövés, de az olvasóközönséget előbb ki kellett rá oktatni, hogy nem ez az a szellemi élvezet, ami az ő lelkéből lelkezett. Erre vállalkozott minden nemzetek és korok egyik legnagyobb írója, *Cervantes*, aki a lovagregény fantasztikus világának irodalmi értéktelenségét a reális élet rajzán próbálta igazolni.

III. A regény, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* (Az elmés nemes D. Q.) irodalmi iránymunkának indult, de már alapfogalmazásában benne volt az a művészileg termékeny következetlenség, amelynek a könyv világirodalmi nagyságát köszönheti. Amikor Cervantes a rajongó és hóbortos Don Quijotét a legmagasabb erkölcsi ideálok nevében a világ megmentésére indítja, hiába akarja csúffá tenni az élet valóságaiba ütköző tündérmesés ábrándokat : a selejtes regényektől meghibbant manchai lovag, aki tele van hittel az eszmények igazságában, aki felkapott rossz gebéjére, hogy éhséget, forróságot, álmatlanságot szenvedjen az emberiség javára, mégis a legszebb emberi értékeket képviseli. Gazdag lelke egy merőben képzelt világot tudott benépesíteni, még szerelemmel is, a sohase látott Dulcinea megható aszkéta-szerelmével ; az olvasó nem nevet a búsképű lovagnak barátaival, a falusi plébánossal, meg a borbéllyal, se egyéb szívtelen gúnyolóival együtt. Az óriásoknak nézett szélmalmok, a pogány seregnek tartott juhnyáj lelkes illuzióit az olvasó sem látja szívesen megszégyenítve a szomorúan kijózanító valóságban. Cervantes nem is avval teljesítette nemzeti hivatását, hogy a lovagregények silányságát kíméletlen támadással leleplezte, hanem avval, hogy adott helyettük olyan könyvet, amelyben nemzete megtalálhatta saját géniuszának egész lelki és művészi gazdagságát. A *Don Quijote* a pikareszk típusu regények, az élet és társadalom regényeinek legmagasabb állomása ; ami a spanyol szellemben életképes és termékeny, azt Cervantes regénye nyujtja a legtipikusabb megfogalmazásban. A drámai fenség a lovag lelkében, a józan realizmus a vaskos fegyverhordozó Sancho Panza paraszt-filozófiájában és paraszthumorában ; a spanyolországi csárdák, országutak, falvak változatos élete és tarka népessége : minden, ami irodalmi érdekű mozzanat a spanyol élet változatos díszletei között megfordul, szóhoz jutott Cervantes tollán. A *Don Quijote* meríti ki teljesen a spanyol gondolatot ; jobban, mint a pompázó dráma, amelynek ép legbelső, szellemi magvát már konvencióssá merevedett alapfogalmak, a hidalgo-morál közhelyei adják. Cervantes összegezi a spanyol kultúrának minden irányát. A *Don Quijoté*ban azok az új áramlatok is szerepelnek már, amelyeket az irodalom külföldről kapott ; főképen az a sok és számottevő új elem, amelyet Olaszországból a spanyol kultúra történetére a legmeghatározóbb hatással volt renaissance-művelődés hozott át. A regénybe beleszőtt lírai részletek, ármány-novellák, pásztori idillek, sőt a lovagregények lejáratásához helyenkint megütött ariostoi hang is, beszédesen tanuskodnak igen komoly olasz hatások mellett.

IV. A középkorban a spanyol irodalom az olasznál és a szomszédos portugálnál sokkal jobban megtartotta önállóságát. A románc a spanyol géniusznak teljesen eredeti termése; a Pireneusokon túlról nem férkőzött a félszigetre semmi, amíg a művelt udvari élet át nem vette a feudális szellemmel a lovagi költészetet, és pedig mindenekelőtt a lírát. De nem olvasztotta bele a nemzet lelkébe: a troubadourok költészete minden népszerűsége mellett megmaradt idegennek; eleinte nem is spanyol nyelven szólalt meg, hanem érzelgős lágyságához jobban illő *galiciai*, félig portugál, félig spanyol tájszólásban. A spanyol nemzeti irodalom megvalósítója, X. (bölcs) Alfonz, aki rendelettel avatta az ország hivatalos nyelvévé a *castiliai romancé*-t, nagy lírai tehetségét ebben az idegen stílusban gyümölcsöztette. A szerelmi líra eredeti spanyol termékei a népdalok strófáiban *(coplas)* maradtak meg; a műköltészet az udvari körben gyorsan erősödő provençal befolyás alatt volt nemzedékeken át, és azóta is mindig idegen forrásokból kapott életerőt. Az arab irodalom a keleti szellemből az erkölcsi tanító költészetet közvetítette; bölcs mondások és erkölcsi mesék gyűjteményei kedves olvasmányai voltak a középkornak. A XIV. sz.-ból való *Manuel* infáns oktató anekdótagyűjteménye: *El conde Lucanor*; a benne foglalt mesék keleti mintára keret-elbeszélésbe vannak foglalva: Lucanor gróf tanácsadójától, Patroniotól kap erkölcsi és politikai leckéket; a versbefoglalt tanulságot Patronio egy-egy életből vett históriából vezeti le. Az olasz hatás is már a középkorban kezdődött; Dante, és még inkább Petrarca az olasz földön művelődött spanyol költőket mind megihlette. A Dantén lelkesülő nagy költők közül első volt *Santillana* grófja, *Lopez de Mendoza*, viziós költeményeivel, azután *Juan de la Mena*, aki a hét főbűnről szóló allegórikus versében és a *Laberinto* c. túlvilági látomásban reagált a *Divina Commedia* nagy hatására. Santillana, aki a szonettet Spanyolországban meghonosította, Petrarca tanítványa és a nagy dalgyűjtemények, a *Cancionero*-k, a spanyol lírának mondhatni hivatalos gyűjteményei (sok költőnek versei nem is jelentek meg külön) nagyon gyakran ütik meg a petrarcai hangot. Az olasz humanisták klasszikus tudománya V. Alfonz alatt, Nápoly megszállása nyomán, kapott könnyű utat a spanyol kultúrába. A katolikus királyok idejében a latin műveltség az olaszországival versenyezhetett: az arisztokrácia hölgytagjai is tündököltek benne, sőt a salamancai és alcalai egyetemen előadásokat is tarthatott némelyikük. Az olasz ízlés igazi hódítását a XVI. sz.-ban tette, *Juan Boscán* és barátja, a geniális *Garcilaso de la Vega* kezdeményezésére. Az olasz *cinquecento* tökéletesre kiművelt formáit ők hozták spanyol földre és tették annyira uralkodóvá, hogy azontúl a fémjelzetten udvari és művelt fajtákban, amelyekhez elsősorban a szonett és canzone, azután az idill (ekloga) tartoztak, nem is szerepelt soha más stílus, mint az olasz. A románc megélt továbbra is, de fejlődése irányát már meghatározta az olaszos finomság és az a bizarr stílus, amelyet a klasszikusan kiesztergályozott olasz formák műveléséből lepároltak: a cultismo, a fordulatossággal, meglepő sziporkákkal szenzációt kereső modor. A spanyol ízlés mohón kapott az Olaszországból importált műfajokon; mintha csak táplálékra várt volna rég készenlétben álló hajlamainak: egy nemzet sem szívta fel annyira szervesen az idegen oltványt, mint a spanyol. Szinte rá volt szabva nagy dekoratív érzékére; amit a románcok még nem tudtak megadni, mert nagy belső ékességéhez nem volt meg a vers zenéjének csengő változatossága, azt meghozták az olasz versformák, nemcsak a versek ritmusával, hanem új hangjukkal is, amely hamar otthonos lett a spanyol lanton. A spanyol petrarkisták semmivel sem maradnak olasz kortársaik mögött, akik szintén Petrarca formanyelvét beszélték; a Tasso-Guarini-féle pásztorjátékokat teljesen utólérik *Lope de Vega* és nem kisszámú társainak pastorale-jai. Az eklogához különösen nagy volt az alaki és zenei készség; a portugál *Montemayor* spanyol nyelvű Dianája az olasz Sannazaro Arcadiá-jának szerzett a félszigeten új hazát s az eklogának sok nemzedéken keresztül szorgalmas poétákat és hálás közönséget. A novellában nem volt szükség új energiákra; amit az olasz novella adott, az nem változtathatta meg alapjaiban a spanyol elbeszélő irodalom jellegét: a realista novella mély és izmos gyökerekkel nőtt az anyaföldhöz; majdnem mindent saját erejéből tudott adni. De az olasz minták nevelő hatása meglátszik a szerelmi és intrika-novellákon és a stílust is befolyásolhatta valamennyire Boccaccio és a későbbi humanizmus latinizáló prózája. Lehetséges, hogy az emelkedett hangú próza klasszikus színezete összefügg az olasz klasszicizmussal; de a román nemzetek mind átestek a humanisztikus latin modoron, amelyet egyébként a spanyol nyelv szelleme még jobban elbírt, mint a francia és legalább olyan jól, mint az olasz.

V. A XVI. sz.-i S. külső szépségben, a nyelv harmóniájában a legszebbet adta, amire emberi nyelv egyáltalában képes. A vers elkábító csengése, a szavak érzéki melódiája szinte fölöslegessé tett minden fogalmi többletet. Akármit szavalt a zengő szonett vagy oktáva, minden sora szép volt és gyönyörködtető. A hallgatónak nem is lehettek fontosak a kis-skálájú, konvenciós szerelmi vagy idilli közhelyváltozatok, amelyek a költészet tartalmi részét alkották. A költő is megrészegedett saját harmóniájától; dekoratív szenvedélye kitombolta magát a bűvészetig fejlesztett forma-ügyességben. A nagy *Lope de Vega*, a spanyol nemzeti dráma nagymestere, azután még néhány fényes név:

Garcilaso, Fernando de Herrera, Fray Luis de León, az inkvizició keserves fogságában megszenvedett tudós barát, adtak a lírában komoly művészi értékeket is, de a spanyol versírás nagyjában dekorativ művészet volt és mindig jobban fejlődött a virtuózkodás felé. Az ízlés egyébként ugyanazon a fejlődés-folyamaton ment keresztül itt is, mint egyebütt Európában. A renaissance velős, tartalmas művelődése megteremtette magának az ő nagyvonalú művészetéhez illő formákat: ezekbe a kellő iskolázás belé tudta gyakorolni azokat a nemzedékeket is, amelyek nem voltak képesek hozzájuk a művészi mélységet is előteremteni. Az irodalmak barok-kora a formai leleményességben élte egész esztétikáját; jól illett hozzá a tartalom jelentéktelensége. A szenvelgő líra semmitmondása, az affektált szalónpásztorok mesterkéltsége nevelte naggyá Spanyolországban is a cifrálkodó költészetet. A szavakkal való zsonglőrködés, az elbódító, méztől csurgó szóvirág-hintés természetesen megkívánta legalább is az ötletességet: ezt pedig a spanyol poétáknak csakugyan nem kellett az olasz szomszédtól kölcsönkérni. Olyan erőmutatványokkal, mint a spanyol szépirodalom, kevés nemzeté szolgál. Volt, aki egy szép novellát írt, amelyből az *a* betű hiányzott; a *Don Alonso de Alcalá* öt novellából álló ciklusában mindegyik novella más magánhangzót zárt ki abcjéből. A spanyol született aszkéta. A bravúros versjátékok, ekhós, középrímes, egyrímű versek, amelyekkel novelláikat, az olasz szokástól eltérően, tarkítani szokták, legalább is vállalkozó szellemre vallanak, ha a szellemesség nem ritkán csak a nagy formai nehézségek legyűrésében merül is ki. A virtuózkodó és ötleteskedő stílus a XVI. sz.-beli *Luis de Góngora y Argole* nevéhez fűződik, mint a fajta reprezentatív művelőjéhez. Góngora szóvirágai és játékai, elmés versei, főképen népies hangú, gúnyolódó, élces, pajkos *letrillái* ma is üdítő olvasmányok. A nyelvet majdnem mindig ízlésesen, bizarrságában is stílusosan kezeli: a gongorizmus vagy kultizmus talán nem is ártott annyira a S.-nak, mint ahogy a szigorú művészi dogmatika megítélésében látszik; nemcsak, mert a technikát fejlesztette, hanem, mert a spanyol barok szépségekben van erő is, stílus is, különösen, ha összességükben hatnak. A kultizmus belső értékét nem csupán a gondolatoknak meglepő képekbe, agyafúrt allegóriákba öltöztetésében látta: az elmésségnek, a költői kitalálásnak is nagy hivatása volt a *culto* művészetében, csakhogy nem voltak sokan, akik a feladat komolyabb részét meg tudták oldani; Góngora igazi költői nagysága mellett hemzsegtek az artisták; főképen a XVII. sz. volt sajnálatosan termékeny a szó-bűvészekben. Egyébként volt iskolája a gondolat bravúros művészetének is. A gongorizmus dagályossága ellen a spanyol költészet egyik legeredetibb és legtermékenyebb szelleme, akit költői erőre sokan Cervantes fölé emelnek, *Francisco de Quevedo* erős támadásokat intézett. Ő a beszéd tartalmi ritmusát, az ellentétek színességét, a szikrázó szellemességet, a rejtélyes kifejezések, homályos célzások változatosságát tartotta a stílus döntő tulajdonságainak. Az ötleteskedés *(conceptizmus)* sokkal nehezebb, és az olvasótól is többet követelő modorában *Baltasar Gracián* volt a legerősebb. Pesszimista és erősen gyakorlati életbölcseségét a híres *Oráculo manual*-ban hagyta a világra és tette népszerűvé külföldön is. A kézi orákulumot sok nyelvre lefordították; magyarul is már 1770. megjelent Faludinak németből csinált fordítása. A conceptizmus és cultizmus eleinte két szigorúan elkülönülő irányt jelent; később a stílus ékességét egyenlően szolgálta mind a kettő; minél jobban elszegényedett az irodalom, annál erősebben halmozódtak benne a homályosságig elvont, nyakatekert szólamokkal együtt a szellemeskedő és csengő frázisokban tobzódó ürességek, amíg új külföldi hatások nem hoztak belé új stílusokat.

VI. A S. mindig kényelmesen érezte magát díszes köntösben. A régi hősdalok faragatlan nehézkességét hamar lecsiszolták a francia iskolát járt középkori udvari költészet mesterei. A troubadour-líra gáláns feszességét, allegóriákkal és metaforákkal csillogó negédes stílusát spanyol szellembe átgyúrni annál könnyebb volt, mert a spanyol sokat adott hozzá a maga tőkéjéből. Mindig megvolt az érzéke a formák iránt; nyelve és verselése mindig jobban hangolódott a széphangzásra és az érzékien kellemes ritmusra; a beszédnek önmagáért szép volta époly közönséges esztétikai értékké fejlődött nála, mint az olasznál; csak az első példákat kellett hozzá kapnia. Ugy hogy amikor a XVI. sz.-ban Amerika aranyaiból meggazdagodott ország társadalma és kultúrája a renaissance kincseiből és a nemzeti hagyományokból megteremtette a drámát, mint önmagára eszmélésének adaequat kifejező formáját, a nemzeti nagyságnak ez a büszke hirdetője már saját forrásaiból fedezhette külső pompájának minden szükséglétét. Sőt onthatta nagy befolyását a külföld felé is. A Habsburg-királyok etikettje, udvarának egész szelleme századokra egyetemessé tette a spanyol ízlés tekintélyét (a kalandorregények világirodalmi sikere még régibb keletű); legelsősorban az európai esztétika diktáló hatalmánál, a franciáknál. A francia *cullo*-k (a *précieux*-k) sokkal többet köszönhetnek a spanyol szellemnek, mint közönségesen ismeretes; a szalónok és az irodalom nyelvének egymásra és a nemzetre való hatásában a gáláns spanyol szellem szerepét nehéz félreismerni. A nagy Corneille is, mikor a spanyol dráma ötleteivel és kész tárgyaival megcsinálta a francia klasszikus drámát, a spanyol *comedia* elmés párbeszédeinek, fordulatos stílusának, szónoki lendületének modorát hozta át a francia irodalomba, ahol a művelt előkelősködés és különlegességhajszolás nagy tanulékonysággal sajátította el a spanyol arisztokrata-gesztuso-

kat. Mint drámai típust, a *comediát* nem lehet a nálunk ismert iskolai felosztásokba besorozni. A spanyol színműnek ez a szabványos műfaja többé-kevésbé komoly, sőt tragikus menetű, érdekes és invenciózus tárgyú játék, amelyben époly elevenek a régi népregények epikus elemei, mint a művészi líra érzelmes motívumai. A portugál *Gil Vicente* spanyol nyelvű népies, realisztikus jelenetekkel, közjátékokkal *(paso, farsa, entremes, saynete)* és *Bartolomé Torres Naharro* heroikus, fantasztikus színművekkel *(comedia de capa y espada)* kezdeményezte a nagy spanyol *comediát*, amely mellett az egyházi passzió-játékokból fejlődött vallásos *auto* mindig megtartotta tekintélyét, jóllehet a comedia uralkodó stílusa kedvéért sokat kellett engednie ájtatos szigorúságából. A humanizmus és az olasz renaissance varázsa alatt a klasszicizáló tudós költők, elsősorban a *sevillai iskola*, megpróbálták a görög-latin klasszikus dráma számára megszerezni a spanyol közönséget, de sehol olyan rossz terepre nem akadt Sophokles és Seneca művészete, mint Lope de Vega hazájában. Antik tárgyú drámákkal *Juan de la Cueva* és a nagy *Cervantes* arattak sikereket, de a görög-latin szellem megmentésének igyekezete nélkül. Az igazán csodált és élvezett színművek a spanyol nemzeti szellemből aknázták kincseiket. A spanyol drámát nem Lope de Vega lángesze alkotta meg, de ő adta meg végleges és hagyományossá lett alakját. A cselekmény kigondolása, a színpadi hatás kiszámítása, a tökéletes verselés zenei szépségének megoldása Lope de Vega személyes dicsősége marad ; 1500-nál több színműve, amelyek némelyikével 24 óra alatt el tudott készülni, állandó kincsesbányája volt a körülötte élő és utána következő drámaírói nemzedéknek, amely úgy merített belőle ötleteket, teljes drámai tárgyakat, mint ahogy csak a föld szabad gyermekeinek lehet dúslakodnia a természet gazdag adományaiban. A körülötte élt nagyok legnagyobbjai is, *Guillen de Castro* (*Cid*-drámája Corneille-t is naggyá tette), *Ruiz de Alarcon* (a »La verdad sospechosa« európai karriert futott meg), *Tirso de Molina* (neki tulajdonítják a Don Juan-drámát : »El burlador de Sevilla«) : mind az ő adófizetői. Lope de Vega fejedelmi örökét *Calderón de la Barca* vette át. Ő tudatosabb, mert tanultabb, mint elődei ; a spanyol nemzeti gondolatnak és nagyságnak hivatalos kifejezője ; amellett erősen intellektuális alkata a filozófiai elmélyedés komoly értékével gazdagította a drámát. »Az élet álom« (La vida es sueño) és a »Csodatévő varázsló« (El mágico prodigioso) a világirodalom legmélyebb bölcseletű drámáihoz tartoznak. *Francisco de Rojas Zorrilla* mellett a nálunk is ismert *Augustin Moreto* (»El desden con el desden« ; Közönyt közönnyel) a legméltóbb társa Calderonnak, aki, ha korszakos nemzeti jelentőségben és titáni erőben nem éri utól Lope de Vegát, nemzetközi jelentőségében nagyobb nála, mert univerzálisabb művészi értékeket alkotott. A spanyol dráma dicsősége a spanyol dicsőséggel együtt áldozik le, a XVII. században.

VII. A drámának sokszor túlterheltségig gazdag cselekménye, az ármány és szerelem lázasan tarka sokfélesége mindig ugyanazt az erkölcsi magvat fogja körül : a spanyol történeti osztály származására, fajára, kasztjára épített világának morálját, a dinasztia, a vallás s úri becsület szentségének állandó variálását. A közönség lelke is már annyira ki volt előre készítve ennek a patétikus és megkapó alaphangnak felfogására, hogy elég volt a költőnek néha csak egy frázist odavetni a helyzet feszültségébe, és mindenkivel megértette annak egész bonyolultságát, mélységét és jelentőségét. Néhány stereotip jelszó a begyakorlott lelkekben egész képzet- és indulatsort felébreszthetett. A spanyol színház közönsége nem csak a nemességből telt, de az egész nemzet öntudata a hidalgo-öntudat volt ; erre nevelte a hagyomány, a történelem és az egyház, amely káprázható ornátusában a spanyol fénynek szigorú ünnepélyességét, a spanyol lelkiismeret aszkétai kérlelhetetlenségét mondhatni intézményesen lerögzítette. Az egyház írói gyakran fordultak egyenesen a nagyközönséghez ; aszkétikus és misztikus iratok — a filozófiai irodalomnak szinte kizárólagos képviselői — vitték a nemzet minden rétegébe az épületes szellemmel a spirituális összetartozás érzését. A világi célzatú teológiának irodalmi emlékei közül nemcsak Spanyolországban, hanem az egész világ misztikus irodalmában is, kiragyog a XVI. sz. egyik művészileg is legjelentősebb, lélektanilag legérdekesebb prózai emléke, Szt. Teréz önéletrajza. A lángeszű, idegbeteg polgárleány életének és hitének benső vallomásai, erős, tiszta, természetes nyelven, a memoár-irodalomnak semmi rokon fajtához nem foghatóan sajátos remeke ; a szent leány látomásainak, a túlvilági erőkkel tartott kapcsolatának leírásai a hívő lelket és az irodalmi inyencet, a pszichológust és a szellemtörténészt egyenlően leköti; a keresetlen írásművészet Spanyolországban kevés hasonló emléket tud felmutatni. A keresetlenségre és egyszerűségre a szépirodalom egészen a XVII. század második feléig nem is tartott igényt. A klasszikus tisztaságra való törekvés csak a francia klasszicizmus hatása alatt kezd észrevehető mozgalommá válni. A francia ízlés, melynek törvényhozóját, *Boileaut* spanyol földön is felebbezhetetlen tekintélynek tartotta a klasszikus reformcsoport, frissítően hatott a monarchia hanyatlása nyomán szegénységre jutott irodalomra. Főképen a *salamancai költői iskola* fellépése óta, amely a francia utánzók ellen indított gyenge reakciójában a gongorista dagály és a klasszikus színtelenség között keresett mérsékelt irányt. *Juan Melendez Valdes* bukólikus versei, *José Iglesias* letrillái és *Alvarez de Cienfuegos* lírai versei szereztek legtöbb becsületet ennek az iskolának. A század két értékes ezópusi meseírót is produkált : *Tomás*

Iriarte-t és *Felix Maria de Samaniego*-t. A dráma új utakra terelődött; a francia színművek ellenállhatatlanul erőszakolták rá stílusukat a régi spanyol drámából kivénült színműirodalomra. *Nicolas Moratin*, és még inkább fia, *Leandro*, a »spanyol Molière« a francia irány kezdeményezői; de igazi, nemcsak irodalmi, hanem színpadi sikereket a népies életképek értek el: ezeknek mestere a XVIII. sz. legnépszerűbb spanyol írója, a jókedvű *Ramón de la Cruz*.

VIII. A francia klasszicizmust a francia romanticizmus váltotta fel. A romantika hatása még termékenyebb volt, és tartósabb: talán még ma sem szűnt meg teljesen. Vívmányaira egyébként törvényes jogot is tarthatott a spanyolság: annyit engedett át a romantikus fantázia számára a maga kultúrájának és lelki életének egész multjából — exotikus díszleteket, érdekes kosztümjeinek tarkaságát, lovagi eszményeinek pátoszát —, hogy a német és a nyomában kelt francia romanticizmus a termésének nagy részét spanyol mezőkről arathatta. A romantikus lélek misztikus vágyódása a buzgó, színes, túlvilágias középkor után a spanyol románcok vitézi légkörét megint aktuálissá tette; így érte meg a spanyol szellem a külföldről behozott romantikában saját nagy multjának renaissance-át. De távolról sem aknázta ki olyan buzgalommal, mint a Tieck-, Musset- vagy Byron-iskolák, amelyek a spanyol helyi színezés művészetében többet és értékesebbet alkottak, mint a spanyol romantikusok. Ezek közül az ősi nemzeti szellem felébresztésében *Angel Saavedra* hercegnek voltak érdemei; nagy elbeszélő műve, *El moro expósito* a mór és kasztiliai hősi időket eleveníti fel. De ez a régi hőskor a spanyol romantika igényeinek nem volt eléggé exotikus: érzése mindig inkább nyugat felé tereli. *José de Zorrilla* még nemzeti emlékeket, népies motívumokat szólaltat meg nagy romantikus kompozíciójában *(Granada)*, de *José de Espronceda*, a legtipikusabb romantikus, Victor Hugo és Byron meggyőződéses híve, nem a történeti, hanem a világpolgári, szociális gondolatot tanulta meg az új iskolában a díszes fantáziával és a ragyogó technikával együtt. Leghíresebb munkája, *El diablo mundo*, drámai költemény, Musset félig érzelgős, félig nagyvilági hangulatának, és nagy mértékben Goethe Faustjának köszöni legszebb tulajdonságait. A német apától származott *Juan Eugenio Hartzenbusch* nagy filológiai képzettségével termékenyítette meg költészetét. Ő és *Manuel Bretón de los Herreros* a romantikán keresztül megint utat találtak a régi spanyol drámához; már nem beszélnek ugyan *Lope de Vega* és *Calderon* nyelvén, de lelkük mélyéből spanyolul szólnak. A színműirodalom sokáig a szenzációnak, a kirobbanó nagy hatásoknak keresésében találja művészi célját: Victor Hugo varázsa Spanyolországban sem volt üdvösebb, mint másutt. A lélektani és társadalmi gondolatot, az egyén forradalmi kérdéseit, a szerelemnek szociális és érzéki problémáit, velük együtt a spanyol ízlésnek olyan nehezen megemészthető házasságtörő-motívumot a francia naturalizmus hozta a spanyol közönség számára. A naturalista iskolát Spanyolországban *José Echegaray* alapította; színdarabjainak java (A nagy Galeotto, Marianna, Szent-e vagy őrült, Folt, amely tisztít) a mi színpadainkról is ismeretes. A külföldtől legfüggetlenebb a líra, amely legbőségesebb táplálékát saját hagyományaiban találhatta; pl. *Ramón de Campoamor* epigramszerű dalai a régi *letrilliák*-at idézik fel. De az újspanyol irodalom legnagyobb lirikusa, *Gustavo Adolfo Becquer*, fantáziájában és iróniájában egészen Heine-ivadék. Az elbeszélés nagyon sokat tanult a külföldi regényirodalom technikájától és emberi meglátásaitól. A tárgyválasztásban eleinte még nem világpolgári: a falusi és paraszt-novellák, a helyi érdekű szokás- és jellemrajzok, melyek kezdeményezője *Fernan Caballero* (tulajdonkép: *Cecilia de Arrom)*, a leggeniálisabb spanyol írónő, állandóan műsoron maradnak a spanyol elbeszélő irodalomban. A regények nagy része a legújabb korig ebbe a környezet- és népszokás-festő keretbe van beillesztve. A legjobb spanyol falusi regény, a régi aszkéta-erkölcs és a modern, életet követelő egyéni szabadságvágy küzdelmének rajza *Juan Valera* népszerű könyve, *Pepita Yimenez*. A realista regénybe *José Maria de Pereda* és a sokoldalú írónő, *Emilia Pardo Bazán* avatták be a spanyol közönséget. Pereda hegyvidéki és fővárosi életképeinek méltó nagy sikere óta a társadalom és az egyén lélekelemző rajza mindig nagyobbszerű feladatokat ad az írónak. A nagy külföldi, a francia mellett főkép az északi és orosz regényirodalom természetesen a modern spanyol irodalmat is megtermékenyítette, de a világpolgári irány mellett a spanyol regény megtartotta legjellemzőbb nemzeti vonásait: helyi színezetét, hitében és liberalizmusában egyenlően szenvedélyes fanatizmusát, és ezernyi apró tradicióját, ami különös spanyol zamattá összegeződik a regények olvasása közben. Az újkori regényirodalom legnagyobbjainak egyike *Perez Galdós*; nagyon jó történeti regényekkel kezdte pályáját; legjobb munkáinak tárgyát a társadalmi érdekek és világnézetek szenvedélyes küzdelme és a kimeríthetetlen házasság-probléma szolgáltatja. Ő az első modern spanyol író, akinek a külföldi közönségben is nagy sikerei voltak; utána *Vicente Blasco Ibánez* szerzett nemzetközi népszerűséget, még több engedménnyel a kozmopolita ízlésnek és nem kisebb művészi sikerrel. De *Blasco Ibánez* elbeszélései közül is a spanyol szokásrajzok az igaz értékek; szűkebb hazájának, Valenciának népéletéből vett novelláival a realista megfigyelésben és lélektani mélységben a legjobb európai novellisták színvonalán van. A spanyol realizmus és naturalizmus, ha külföldről kapta is a mintákat és ihletet, belsőleg épúgy összefügg a darwinista-ter-

mészettudományos világfelfogással, mint Európa többi országainak romantika utáni irodalmi áramlatai. És a legújabb kor filozófiai rendszerei is ugyanúgy kaptak a spanyol irodalomban visszhangot, mint másutt. Sőt sehol a külföldön annyira mély intuícióval meg nem csinálta senki a nagy ismeret- és értékelméleti és metafizikai eredmények irodalmi szintézisét, mint a spanyol *Miguel de Unamuno*, aki lelkes átérzéssel fogta meg nemzetének géniuszát és állította a modern világgondolat nagy távlatába. Unamuno a Vaihingertől Bergsonon át Einsteinig vivő szellemi fejlődésnek minden hullámát felfogta, amely nagy gondolatokat továbbított a Pireneusokon át, és termékennyé tette velük nemzeti fanatizmusával telített nagy írói készségét. Regényeiben, bölcselkedő és költői műveiben a metafizikai és emberbölcseleti gondolatok alaptónusa talán elfojtja a szépirodalmat, de az el-értelmiesedés olyan általános fázisa az új európai művészi kultúrának, hogy Unamuno az ő agyvelőköltészetéért nem is személyesen felelős. A spanyol irodalomnak mindenesetre új utakat mutat és evvel fontos nemzeti munkát teljesít, mert a kevés nagyszabású kvalitás között, ami az új spanyol irodalomból hiányzott, első helyen áll U. eredetisége.

*

A közép- és délamerikai spanyol gyarmatok irodalma teljesen az anyaországétól függött és függ még ma is. Az exotikus környezet époly kevéssé volt képes különös érdekű eredeti művet létrehozni, mint a hódítás viharos és színekben gazdag története. Mexico és Argentina kultúrális központjai, egyetemei állandó érintkezésben tartják a délamerikai spanyol szellemet az anyaországéval. Az a trópikus erőtlenség és kissé hanyag könnyedség, amely a délamerikai kultúra sajátos tulajdonsága a spanyoléval szemben, természetesen az irodalomra is jellemző. Sok dilettantizmus, olcsó hatás vadászása és nagy, de alacsony színvonalú tömegre való számítás: az amerikaias üzleti szellem uralkodásának nyomai. Az időszaki sajtó-, illetőleg folyóiratok, szemlék viszik az új irodalomban a főszerepet. Ebben Argentina az elsők közé szökkent az utolsó tizedben. Az irodalom elitje Európa felé vonzódik és Délamerikában épúgy diktál Párizs a romantika óta, Baudelaire—Verlaine-en át máig, mint minden nyugatoskodó szépirodalomban. Olyan nevet, amely Európába elhangzott volna, Délamerika földje még nem termett.

Irodalom. A S. irod. története a *Heinrich*-féle Egyetemes Irod. történetben. Rövidsége mellett is hasznavehető, kitűnően megírt könyv Rudolf *Beer* német nyelvű kis munkája a *Sammlung Göschen*-ben (Spanische Literaturgeschichte, 2 kötet). Jó még a *Fitzmaurice—Kelly*-féle angol kézikönyv (*A history of spanish literature*). *Honti*.

Spectator, angol folyóirat, melyet Addison és Steele adtak ki a *Tatler* után 1711—1714. Egész Európában nagy hatása volt az erkölcsi folyóiratokra.

Spee, *Friedrich, von*, német jezsuita költő, *1592. †1635. Nagy érdeme eredményes harca a boszorkánypörök megszüntetéséért a katolikus Németországban. Művei: *Trutz Nachtigall, oder geistlich-poetisch Lustwäldlein*— egyházi dalgyűjtemény, *Goldenes Tugendbuch* — dalokkal átszőtt prózai erkölcsi traktátus. S. *Angelus Silesius* mellett a német ellenreformáció legnagyobb költője. Istenélménye kevésbé egyéni és elmélyedő, mint A. S.-é, de közvetlenebb, melegebb, erősebben a vallásos közösségből feltörő, népibb. Dalainak népies hangja erősen elüt az átlagos barok stilizálástól és mesterkéltségtől. Verselése könnyed és természetes, a metrikának addig legkiválóbb német mestere.

Spenser, *Edmund*, Anglia egyik legnagyobb költője, *1552. †1599. Szegény szabó fia, aki Cambridgeben tanult. Megismerkedett Leicesterrel és Sidneyvel, aki pártfogója lett. Lord Greyt követte Irországba, mint titkár. Költői munkáival mind nagyobb lett hírneve, a királyné kegyét is megnyerte. Sok csapás is érte: Sidney halálával (akit *Astropel*-jében gyászol), továbbá egy irországi felkelés alkalmával háza leégett és egyik gyermeke is a lángok között veszett el. S. a legnagyobb angol költő Chaucer és Shakespeare kora között. Helyzete olyan, mint Ariostoé az olasz költészetben. Első versei Petrarca és du Bellay szonettjeinek átdolgozásai. A *Visions of the World's Vanitie* azt példázza, hogy a gyenge is megdöntheti a leghatalmasabbat. A *Teares of the Muses*-ben a múzsák a tudományok hanyatlásáról panaszkodnak. A *Muiopotmos*-ben egy pillangó történetét mondja el; a *Prosopopia or Mother Hubberd's Tale*, a semmittevéssel jól élni akaró róka és majom meséjében nagyszerű szatirával sújtja az udvart s a régi és új hit közti konfliktust. Gyönyörű szonettjei, az *Amoretti* Shakespeareéi után a legjobbak Erzsébet korában. Szerelmi költészetének tetőpontját jelzi az *Epithalamium*, remek lakodalmas ének, mély gondolataival, természeti leírásaival. Kultúrtörténeti jelentőségű a *Colin Clout's come home again*, Raleigh hazatéréséről szól, aki Cynthiát (Erzsébetet) akarja látni s közben Londonról és az udvarról nyert benyomásait írja le. A *View of the Present State of Ireland*-ben Grey politikáját védi. Nagyszerűek himnuszai a szépségről, az égi és a földi szerelemről. *The Shepheardes Calender* 12 eklogát (mindegyik hónapra) tartalmaz idillikus párbeszédek formájában (Vergilius Bucolicáinak mintájára) képzeletbeli pásztorai a legkülönbözőbb kérdéseket vitatják meg s kiváló személyeknek bókolnak. Nemzeti levegő hatja át az egészet; angol táj, angol nevek mindenütt. A didaktikus elem elég tekintélyes szerephez jut e pásztori költeményben, mellyel egy csapásra meghódította a legelőkelőbbek kegyét,

udvaronc lett, Erzsébet királyné imádója és tömjénezője. S. legnagyobb munkája hatalmas, töredékben fennmaradt allegorikus költeménye, a *Fairy Queen*. Ez az egész életét kitöltő befejezetlen mű nem sokkal Tasso *Megszabadított Jeruzsálem*-e után jelent meg s Bojardo és Ariosto hatása alatt írta. Tizenkét könyvre tervezte, melyből hat készült el. E nagyszerű töredéknek mindegyik könyve külön költemény. Az egység hiánya bizonyos lazaságot okoz a szerkezetben. Hűbéri vagy lovagi középkori legendákra megy vissza. Csodás dallamosságú, mesteri verseléssel megírt színes stanzái az ottava rima alapján szerkesztett S. stanzában (8 tízszótagos és egy 12 szótagos sor) a forma egyik legnagyobb mesterének mutatják. A *Tündérkirálynő* a korai puritanizmust tárja fel, zsenge korban, megvilágítva és gazdagítva pogány ragyogással. A valóságtól nagy messzeségben mindent érzékeltetni akar velünk eleven leírásaiban, melyek vezető gondolata a természetben látható isteni szépség, s e halhatatlan szépséget azonosítja a szerelemmel. S.-ben új fényben mutatkozik a romantikus világ s csak Shakespeare mellett érezzük halványodni. De azért minden allegórián túl lüktető élet van művében. Korabeli alakok és események jelennek meg itt : az Erzsébet korabeli protestantizmus, a Mária korabeli katolicizmus, a Szent Bertalan-éjt követő küzdelmek, fajok és nemzetek harca, a tengeri világhatalom kisértete. L. *Church* Sp. életrajzát (Morley's Men of Letters). *Rózsa.*

Speratus, *Paul*, családi nevén v. *Spretten*, *1484. †1551. v. 54., protestáns vallásos költő ; nevezetes dala : *Es ist das Heil uns kommen her.* Róla l. *Tschakkert*. Halle, 1891.

Spielhagen, *Friedrich*, *1829. †1911., német író. Első novellái : *Clara Vere* és *Auf der Düne* után következett nagy regénye : *Problematische Naturen*, mely egyszerre híressé tette. A 48-as idők hangulata teszi forróvá a regény levegőjét, polgári világfelfogás és nemesi előítélet harca. A regény művészete szempontjából nagy haladás volt S. műve a »*Jungdeutschland*« politikai regényeihez képest, de kiválóságait súlyos hibák rontják le : mindenekelőtt az életnek irreális, nem természetes látása. Igy a következő nagy korregények sem adnak való világképet, csak fantasztikus, túlzott rajzát a kor áramlatainak : *Durch Nacht zum Licht* az előbbinek folytatása, a berlini forradalom rajzával ; *Die von Hohenstein* szintén forradalmi regény. *In Reih und Glied* a szocialista mozgalom megalakulását festi, Lassalle alakjával ; *Hammer und Amboss* a férfias tetterő regénye : a fogházigazgató a hőse, aki erkölcsi vezetője az intézetének, nem zsarnoka ; a tendencia a szociális kérdésre utal itt is. *Sturmflut*, a 70-es évek egy nagy természeti csapását, a Keleti tengeri szökőárt írja le, s az egyidejű nagy gazdasági összeomlást. *Was will das werden*, társadalmi probléma-regény, hőse költő, ideálalak ; szocialista regényíróvá lesz végül s tele van rajongó bizodalommal. Nem ily feltétlen az *Opfer* optimizmusa : ennek arisztokrata hőse szerelemből és lelki nemességből szocialista lesz, de nem tud alkalmazkodni új köréhez és elpusztul. Irt még novellákat s egy érdemes regényelméleti könyvet : *Beiträge zur Theorie und Technik des Romans* (1883). Összegyűjtött regényei Leipzig, 1895—900. 20 kötet. Róla l. H. u. I. *Hart*, *F. S. und der deutsche Roman der Gegenwart* (modern szellemű támadás), 1884., *G. Karpeles*, Leipzig 1889. *H. Henning*, S. Leipzig 1910. Magyar ford. : *Üllő és kalapács*, *Amit a fecske dalolt*, *Aki kettőt szeret.*

Spiero, *Georg Heinrich*, *1876., német irodalomtörténész. Főművei : *Geschichte der deutsche Lyrik seit Claudius*. Irt költeményeket, regényeket és elbeszéléseket is.

Spiess, *Henri*, svájci francia lirikus. Főleg *Verlaine* hatása alatt áll. Finom zenéjű verseit a természethez visszakívánkozó pogány szellem hatja át.

Spire, *André*, francia lirikus, *1868. Zsidósága elválaszthatatlan lírájától. Harcos és makacs költő, tele van gyűlölettel a zsidóságukból kivetkezett zsidók iránt, iróniája maró. Erőteljes, bosszut kiáltó poézis ez, amely hősi kitartásra ösztönzi a zsidóságot. E harcos zsidóság mellett szocializmustól áthatott pacifista, amiben meglehetős ellentmondás van. Jelentős kötetei : *Et vous riez*, *Vers les routes absurdes*, *Et j'ai voulu la paix*, *Poèmes juifs*, *Tentations*.

Spitteler, *Carl*, *1845. †1924. Az 1919-i Nobel-díj nyertese. Alig akad a XIX. sz. második felében német költő, aki annyira szembehelyezkedett volna a maga időpontjával, mint a svájci Sp. Heroikus egyéniségen alapuló új kultúrát, mitoszmegújítást akar egy olyan korban, amely elvesztette hitét a mitoszt tápláló elemi-népi erőkben. Eposzokat ír olyan közönségnek, amely ellentmondás nélkül teszi magáévá azt a tanítást (F. Th. Vischer), hogy az eposz ideje lejárt, hogy keletkezésének háttere a népek ifjúkora, feltétele a világérzés naivitása s nem a költő teremtő ereje. Heroikus kultúreszményben, mitoszmegújításban kortársa Nietzschenek, csakhogy jóval merevebben elzárkózik kora pozitívista áramlataitól s élettartásának legaktívabb tényezője a világfájdalom meg világszenvedés. Nagy epikus tehetség, alakokban, eseményekben látja, éli és ábrázolja a valóságot, nem szorul soha a líra támogatására, de tiszta kifejtését mindunталan megzavarja reflexív természete, intellektusa, aztán művészi tájékozódása, amely arra készteti, hogy a nyelv antiklasszikus eszközeivel közelítse meg eszményét, a minden oldalról körülhatárolt, konkrét plasztikus szépséget. Ebben a törekvésében rokona C. F. Meyernek, alakmása Böcklinnek, aki viszont a festészet irodalmasítására törekszik. Itt kell keresni magyarázatát annak a variánsok hosszú sorában lecsapódó habozásnak, vajudásnak, amely meg szokta előzni Sp. egy-egy művének végleges kialakulását. Régi német költő-

gyakorlatot követ, amikor első művében (*Prometheus u. Epimetheus. Ein Gleichnis von C. F. Tandem*, 1880—81, I—II.) az antik világhoz fordul szimbolumokért: itt megtalálja a teljes plaszticitást s azt a távolságot, amelyből átszellemítheti időpontja valóságát. Hogy épen Prometheusra esik a választása, ebben része lehetett némi Goethe-reminiscenciának, de főleg annak, hogy világfájdalom-élményének akkori fokán s belső helyzetének megfelelően ezzel a mitosszal volt legalább periferikus érintkezése. A szimbolumot átveszi, de nem a tartalmát s így mintegy a semmiből kell egy új világot teremtenie. A világszenvedés nem görög erosz, nem dantei amor, hanem elhárító, védekező erő s így az a kozmosz is, amelyet létrehoz, inkább csak egy magányosságra itélt heroikus lélek vágyképének s menedékének tetszik, cselekménye már csak ezért sem lehet pozitiv és epikai: egészében véve szimbolikus-epikai hasonlat. Nyelve a prófétákéval rokon, emelkedett, kivül látszólag szabad, de belső ritmusában megkötött jambikus próza. A Prometheusszal még egyszer találkozunk, a címe megváltozik (*Prometheus der Dulder*, 1924), prózáját vers váltotta fel, architektúrája zártabb lett, de mindezért, akárcsak világhires társai (*Werther, W. Meister, Grüner Heinrich*) súlyos áldozatot hozott: lemondott epizódikus gazdagságáról. Sp. második eposza és főműve, *Der olympische Frühling* (1900—1904, I—IV., 1910, új átd. kiad. I—V.), mindjárt verses, tehát organikusabb formában lép a közönség elé. A kissé nehézkes hatos jambus, amelynek Sp. szerez epikai létjogosultságot a német költészetben, eleve mintegy plasztikus tájképet, hátteret teremt a cselekménynek. A görög istenhegy és világa több motivális kapcsolattal szolgál a megújítónak, aki épen ezért a szimbolumokkal együtt ezúttal jóval többet vesz át a mitikus tartalmakból. A régi istenek ideje lejárt, Hades felvezeti az új isteneket Uranos égi várába, hogy ott elfoglalják helyüket s megosztozzanak a funkciókon. Mielőtt azonban komoly munkához fognának, még egyszer gondtalan, tavaszi ünnepet ülhetnek a földön . . . Sp. nem ismeri sem a tiszta eseménytelen, sem a tématlan lírát, csak a kettő közötti átmenet formáit: a reflexiv, elvont allegóriát, szatírát (*Extramundana*, 1882, *Schmetterlinge*, 1889, *Glockenlieder*, 1906, *Lit.-sche Gleichnisse*, 1892), vagy a balladát (*Balladen*, 1896). Essayi (*Lachende Wahrheiten*, 1898) intellektuális feszültségeket vezetnek le, mesterségbeli problémákat világítanak meg. Elbeszélő prózájában, amellett, hogy ismét jobban érvényt szerez benne a plaszticitás elvének, főként stilusproblémák megoldására törekszik. (*Friedli der Kolderi* 1891; *Die Mädchenfeinde* 1907). A megfigyelés exaktságában, az elbeszélésnek megkötött tempójában túltesz minden következetes naturalizmuson, de az idő, cselekmény s hatás új hármas egységének szemmeltartásával egyben klasszicisztikus fokra emeli. (*Conrad der Leutnant* 1898.) Prózai főműve: *Imago* (1906) egyike a legkülönösebb könyveknek: pszichoanalitikus regény. Hőse modern Tasso demokratizált környezetben. A valóságot megfosztja a valóság jegyeitől s e jegyeket egy végtelen imaginárius világra ruházza. Szerelme romantikusan paradox: éltető eleme a vágy, a fikció, halála a beteljesedés. Belső tevékenysége pátosz, fegyvere az irónia. Mindakettő a humor magasabbrendű formájában egyesül. Szivében a világ kulcsa, középpontja, ezért nem hullhat szét káosszá. — Sp. önéletrajza: *Kunstwart*, 1908. V. ö. F. *Weingartner: C. Sp.* (1904), F. H. *Hofmann: C. Sp.* (1912), C. *Meissner: Sp.* (1912), R. *Faesi: C. Sp.* (1915), R. *Meszlény: Sp. u. d. neuhochd. Epos* (1918), E. *Aeppli: Sp.'s Imago* (1922), Th. *Roffler: C. Sp.* (1926), *C. Sp. In memoriam* (1925, *Jena, Diederichs*).

Turóczi-Trostler.

Spitzer, *Leo*, romanista nyelvész, *1887. Bécsben, magántanár volt a bécsi és bonni egyetemen, most a román összehasonlító nyelvtudomány tanára Marburgban (Hessen). A román nyelvek vizsgálatában főleg a szavak jelentésével s a nyelvfejlődés lelki tényezőinek feltárásával foglalkozik. A nyelvek széleskörü vizsgálatába a magyar nyelvet is belevonja; a Magyar Nyelvőr munkatársa. Fő művei: *Die Wortbildung als stilistisches Mittel* (1910), *Fremdwörterschatz und Fremdvölkerhass* (1918), *Über einige Wörter der Liebessprache* (1918), *Barbusse* (1920), *Die Umschreibung des Begriffes Hunger im Italienischen* (1920), *Italienische Kriegsgefangenenbriefe* (1921), *Italienische Umgangssprache* (1922).

Balassa.

Spondeus. Az időmértékes verselésben két hosszú szótagból álló láb: — —.

Sponer *Andor*, műfordító, *1843. †1917. Lefordította magyarra Heine vál. költeményeit, németre Arany, Madách, Petőfi és Mikszáth (6 köt.) műveit.

Stabili, *Cecco*, l. *Cecco d'Ascoli*.

Stacpoole (ejtsd: sztekpúl), *H. de Vere*, mai angol regényiró. Művei: *Fanny Lambert, Patry* stb. Magyarul megjelent: *Garryowen, Csendes mocsarak*.

Stadler, *Ernst*, német költő, *1883. †1914. Az impresszionista-expresszionista átmenet lirikusa, az átmenet jellemző formai, nyelvi és tartalmi jegyeivel. Egyfelől az önmagában való, autonóm szépség, fül- és szemkápráztató szavak, másfelől új etosz és vallásosság, a bilincseikből felszabaduló emberek és tárgyak rejtett értelmét, kozmikus összefüggéseket és távlatokat közvetítő viziószerűség, abszolút értékek, lényegszemlélet, új erkölcsi és szellemi aktivitás: e két világ határán áll St. Az egyikhez érzelmi kapcsolatok fűzik, a másikhoz intellektuális-elvi érdekeltsége. A határvonalak elmosódnak, egymásba folynak. Ez a szakadatlan hullámzás kitágítja, meglazítja, öblösebbé teszi, de egyben egy új romantika fényében füröszti a formáját. Főműve: *Der Anbruch* (1914).

Staël (ejtsd : sztál), *Mme de*, leánynevén *Germaine Necker*, francia írónő, *1766. †1817. Apja Jacques Necker, svájci bankár volt, akitől a forradalom kitörése előtt a mentő csodát várta Franciaország ; anyja, Suzanne Curchod, a protestáns Genf hagyományait hozta magával Párizsba. Szalónjukban ragyogó intellektuális élet folyt ; a társalgást hallgató kislányban korán felébredt az írói dicsőség vágya. 1786. férjhez adták S. báró svéd nagykövethez. Hűvös házasélete még nagyobb erővel terelte az irodalom felé. A forradalom alatt kétszer is el kellett húzódnia családjának coppet-i kastélyába, amely azután, Napoléon haragja miatt, sokszor lett még menedéke. Életének legtartósabb lelki élménye Benjamin *Constant* iránt érzett szerelme. 1794. ismerkedtek meg ; az államférfi-író hűtlen lett hozzá. Ennek a szerelemnek története rejtőzik Constant *Adolphe*-jában és Mme de S. *Corinne*-jában. Constant-nal való barátsága volt legfőbb oka annak, hogy Napoléon gyűlölte és nem tűrte meg Párizsban. *Delphine* c. regénye után (1802) kitiltotta ; ekkor ment Mme de S. először Németországba, majd egy olasz út s egy újabb kitiltás után másodszor. 1810. Napoléon megsemmisíttette Németországról szóló könyvének *(De l'Allemagne)* első kiadását. A császár keze Coppet-ig is elért ; Mme de S., aki nagy internacionális udvart tartott kastélyában, rab volt és nem mozdulhatott ki. Sétakocsizás ürügyével, egy szál ruhában szökött meg (1812) ; ekkor bejárta Oroszországot, Svédországot, Angliát. 1811-től egy nála jóval fiatalabb ember, de *Rocca* felesége volt : boldoggá tették egymást. Mme de S. Coppet-ban halt meg.

Irodalmi jelentőségét inkább eszmeközvetítő és népszerűsítő szerepének, mint saját eszméinek vagy művészi megformáló-képességének köszönheti.

A XVIII. századból indul ki, amely nevelte ; azután szerelmi élményei és az utazásain szerzett intellektuális élmények nevelik tovább. Első munkácskája, *Lettres sur J. J. Rousseau* (1789) fiatalos hévvel fejezi ki azt, amiben Rousseau-val rokonnak érezte magát : a szenvedély jogainak tiszteletét. A szenvedélyről szól következő írása is : *De l'influence des passions sur le bonheur des individus et des nations* (1796). Hasonlóképen XVIII. század még első nagy könyve : *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales* (1800). A relativitás montesquieui gondolata, s a haladásnak telivér XVIII. századbeli hite az, amiből kiindul. De azért egy-egy helyen mintha Taine elméletét sejtené meg előre.

Regényei az egyén — és pedig a nagy női egyéniség — felszabadulásra való törekvését rajzolják. Olvasmánynak ma már hosszadalmasak, különösen a levélformába öltöztetett *Delphine*. A *Corinne* meséje valamivel színesebb, itáliai és angol környezetrajzaival ; saját kora, Itáliát illetően, művészi Baedekernek tekintette ezt a regényt, amely tele van A. W. von *Schlegel* nézeteivel. Mindkét regény hősnőjének szerelme boldogtalan : úgy látszik, ez a sors együtt jár az asszonyi nagysággal, akár pusztán erkölcsi ez a nagyság, mint Delphine-é, akár művészi lángelme járul hozzá, mint Corinne-nál. Ez a két regény híd a Rousseau és a romantika individualizmusa közt.

A másik hidat, amelyen aztán diadalmasan be is vonult a romantika, a *De l'Allemagne*-ban verte Mme de S. Főképen első németorsz. tartózkodásának hatása alatt írta, amikor Goethével és Schillerrel, majd A. W. Schlegel-lel megismerkedett. Az első kiadásában megsemmisített könyv 1813. került forgalomba és óriási hatása volt. Azt mondhatjuk, 1870-ig befolyásolta a franciáknak a németekről alkotott képét. Nem objektív a rajza, inkább elfogult a németek mellett. Finoman állapítja meg a két nép lényeges különbségeit és rámutat arra, amiben a francia tanulhat a némettől.

Fölfedezi a franciák számára a német filozófiát és az új német költészetet. Könyvében részleteket fordít le, tartalomismertetéseket ád. Schlegel előadásainak hatása alatt nekitámad a klasszikus dráma törvényeinek és kimondja (illetve átveszi) a romantika jelszavát. A klasszikus irodalom csak átplántált valami ; a romantikus lovagi, keresztény irodalom a nemzet talajából fakad ; amaz le van zárva, emez fejleszthető.

Nem mély könyv a *De l'Allemagne* és nem is mindenütt igaz ; de jelentősége óriási, mert nagy réseket nyitott az elzárkózott francia gondolkozáson, s e réseken termékenyítő, új életet zsendítő erők tódulhattak be. — Összes művei : 1820—21, 17 köt. — *Dix années d'exil*, 1904. Irod. : Lady *Blennerhasset : Mme de S. et son temps* (fr. ford. 1890) ; A. *Sorel : Mme de S.* 1890. *Benedek.*

Stagnelius, *Erik Johan*, *1793. †1823., svéd költő, a legkiválóbb svéd lírikusok egyike. Egyetlen nagyobb epikus művében, a *Vladimir den store (Nagy Vladimir)* c. hexameteres költeményben ragyogó fantázia s a vers tökéletessége kap meg. Drámai költeményei közt S. legmélyebb lelki tartalmát, sajátos misztikáját a *Martyrerna (Vértanuk)* fejezi ki — azt a hitet, hogy a földi élet börtön és bűnhődés, s hogy magasabb földöntúli világ várja a sóvárgó lelket. Ugyanaz a misztikus panteisztikus sóvárgás tölti meg S. fő művének, a *Liljor a Saron (Sároni liliomok)* c. lírai gyűjteménynek darabjait.

Stamatiad, *Alexandru Teodor*, a szimbolista román költészet egyik vezére.*1885. 1919 óta Aradon irodalmi folyóiratot szerkeszt. Szélsőséges, robbanékony természet, hangzatos, szónokias költő. A román szimbolista próza egyik megalapítója.

Stampa, *Gaspara*, olasz költőnő, *1523. †1554., a Bembo-féle petrarkizáló iskolához tartozik ; szerelmes verseit Collatino di Collalto grófhoz, szintén költőhöz intézte.

S. érzelmei őszinték; egyike Petrarca legönállóbb tanítványainak.

Standard work (ang.; ejtsd: sztendödvók). Fő-mű: egy írónak vagy irodalmi iránynak reprezentáns műve; alapvető mű valamely tudományos kérdésben.

Stanza. A renaissance óta elterjedt olasz strófa-szerkezet *(ottave rime)*. Nyolc sor, ötös és hatodfeles jambusokban; rímelhelyezése: a b a b a b c c. Nevezetes példák e forma használatára: *Tasso* (Gerusalemme Liberata), *Ariosto* (Orlando furioso), *Byron* (Don Juan, Beppo), *Arany* (Bolond Istók), *Arany L.* (Délibábok hőse). Byron: *Childe Harold*-ja a bonyolultabb Spenser-S.-ban van írva (9 sor, négyes, hármas és páros rímekkel). *Arany* magyar S.-t teremtett a *Mátyás dalünnepe* c. töredékében (sándorvers, 8 sor, a a b a b b c c). Ezt a formát vette át *Radó A.* Ariosto-fordítása számára.

Statius, *Caecilius*, †Kr. e. 168., kelta eredetű latin vígjátékíró, Ennius barátja és lakótársa. Menander nyomán vígjátékokat írt; mintegy 40 vígjátékából csak töredékek maradtak ránk. Az eredeti görög vígjátékokat egészen szabadon dolgozta át és meglehetősen sok nyerseséget és durvaságot kevert darabjaiba, amiknek az eredetiben nyomuk sem volt.

S., *Publius Papinius*, latin epikus költő, †Kr. u. 96 előtt. Atyjának híres rétor-iskolája volt Nápolyban, amelyet később Rómába helyezett át s amelyben nagy terjedelemben olvasták és tárgyalták a görög költőket. Az apa maga is költő volt és fiát is költőnek nevelte. S. több költői versenyen elnyerte a pálmát, 94. azonban a kapitoliumi versenyen megbukott s ekkor elkeseredésében elhagyta Rómát és visszavonult Nápolyba, ahol nemsokára meg is halt. Művei: *Thebais*, 12 énekes eposz, amely Eteokles és Polyneikes testvérharcát énekli meg; mintaképei Homeros és Antimachos; a műben elenyésző csekély a költőiség, túlteng a retorika. Achillesről megkezdett *Achilleis* c. eposza befejezetlen maradt, de ami megvan belőle (alig két ének), az kellemes és vonzó olvasmány. *Silvae* (Vegyes költemények, 5 könyvben): nagyobbrészt distichonokban írt alkalmi költemények, amelyek főleg az egykorú társadalmi élet eleven rajza miatt értékesek. Ezekben néha igazi költészet van. *Révay.*

Stavenhagen, *Fritz*, *1876. †1906., alsónémet (plattdeutsch) drámaíró. Népi tárgyú drámákat írt népi tájnyelven: *Jürgen Piepers, Der Lotse, Mudder Mews* (S. főműve), *De dütsche Michel, De ruge Hoff*, e kettő paraszt-vígjáték. S. kiváló dramatikus, erős jellemző; a naturalisztikus népi dráma egyik nagy reménysége s kora halálával nagy vesztesége volt. Írt elbeszéléseket is: *Grau und golden*.—Róla l. A. *Bartels*, 1907., *R. Dohse, H. Seidel u. F. S.*, 1907.

Stecchetti (ejtsd: stekketti), *Lorenzo* *1845. †1916. (Olindo *Guerrini* álneve.) *Postuma* c. verseskötetével tűnt föl 1877. Erótikus és elegikus versei nagy tetszést arattak nemcsak az olasz irodalomban — melynek divatos retorikája ellen íródtak — de külföldön is. Nem felel meg a valóságnak sok kritikusnak az az állítása, hogy S. versei Carducci hatása alatt állanak, mert habár közeli ismeretségben állott a kiváló költővel, költeményeit inkább egy bizonyos romantikus tendencia jellemzi. Későbbi műveiben: *Nova Polemica* és *Rime d'Argia Sbolenfi* (Argia Sbolenfi rímei) inkább szatirikus költő lett, de kevesebb sikerrel. Nagyműveltségű, komoly kritikus is volt. *Widmar.*

Steele (ejtsd: sztíl), *Richard*, angol író, *1672. †1729. Kicsapongó élete után vezeklésül írta *The Christian Hero* c. értekezését az erkölcsösségről. Korának erkölcstelen légkörét akarta megváltoztatni a *Tatler* (fecsegő) c. folyóirattal (1709)., azután a híresebb *Spectatorral*, legjobb barátja, Addison társaságában. Ez a cél vezette vígjátékai megírásában is; a színpad, úgy mint a sajtó szószék volt számára. S. tette erkölcsössé az angol vígjátékot s ő volt az első angol vígjátékíró, aki tiszteletet mutatott a nő és a női erkölcs iránt. Első vígjátéka *The Funeral, or Grief à la Mode.* Még három vígjátéka van, melyek közt legjobb a 17 évi szünet után írt *The Conscious Lovers.* *Rózsa.*

Steele

Stegemann, *Hermann*, *1870., álnevén H. *Sentier*, elzászi-svájci német író. Antik tárgyú novellákkal kezdte: *Antike Novellen*, írt költeményeket *(Gedichte, Mechthildis)*, ezután találta meg igazi egyéniségét a *Mein Elsass* erőteljes novelláiban. Későbbi költeményei: *Vita somnium breve*, drámái: *Herzog Bernhard, Südsturm, Nikolaus von Flüe*, stb.; regényei: *Der Gebieter*; *Söhne des Reichslandes* (elzászi regény); *Kreisende Becher*; *Theresie*; *Thomas Ringwald*; *Überwinder*; *Die Bantiger* (1924). — A világháború történetéről hatalmas munkát írt. Egyéni, érdekes író. — Válog. m. 1921, 6 köt.

Stehr, *Hermann*, *1864., német író. Apja nyergesmester, maga sokáig néptanító volt. Elbeszéléseinek és regényeinek *(Auf Leben und Tod*; *Der Schindelmacher*; *Leonore Griebel*; *Das letzte Kind*; *Der begrabene Gott*; *Drei Nächte*; *Geschichten aus dem Mandelhause*; *Der Heiligenhof*; *Die Krähen*, 1922; *Peter Brindeisener*, 1924), alapvető tartalma az emberi élet misztikus kettőssége: a nyomorúsággal, bűnnel és sötétséggel tele sors s a mélyén feszülő vágy Isten s a megváltás felé. S. hősei az élet megvetettjei és eltiportjai, akiket különös szentség ragad a kiválasztottság magasába.

Steier *Lajos*, *1885. Hírlapíró, hosszabb ideig vidéki lapszerkesztő. Magyar, német és angol nyelvű tanulmányaiban főleg a tót problémával foglalkozik. Fontosabb művei : *A tót kérdés, Csehek és tótok, Beniczky Lajos kormánybiztos visszaemlékezése, jelentései, A tót nemzetiségi kérdés története és okirattára.* Ujabb munkáiban a szabadságharc eddig ismeretlen adatait deríti fel: *Görgey és Kossuth. Az 1849-iki trónfosztás, Haynau és Paskievics, I—II.*

Stein *Aurél*, *1862., magyar származású ázsiai kutató, ki az angol kormány szolgálatában áll, mint az indiai iskolák főfelügyelője. Több ízben kutatott a Tarim-medencében, ahol régi khínai civilizáció emlékeit fedezte fel. Műveit angolul írta, de több közülök magyar fordításban is megjelent. Főműve : *Serindia* I—V. Fontosabb művei még : *Chronicle of the kings of Kashmir, Sand-buried Ruins of Khotan, Ruins of Desert, The Thousand Buddhas.* Magyar ford. : *Homokba temetett városok* (Földr. Társ. Könyvt.) ; *Középázsiai útam* ; *Romvárosok Ázsia sivatagjaiban* (Term. Tud. Társ. kiadv.) ; *Indiából—Kínába.* *Hézser.*

Steinthal, *Heymann*, *1823. †1899., nyelvész és filozófus, egyetemi tanár Berlinben. Nyelvészeti kutatásaiban Herbart követője s az ő pszichológiai gondolatait alkalmazza a nyelvtudományra. Legfontosabb munkái : *Grammatik, Logik, Psychologie* 1855 ; *Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft* 1871 ; *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues.* 1860. megalapította Lazarussal a *Zeitschrift für Völkerpsychologie* c. folyóiratot.

Stelzhamer, *Franz*, *1802. †1874., osztrák dialektus-költő. Hánytvetett életének optimisztikus derűje közvetlenül nyilatkozik meg oberennsi tájszólásban írt verseiben, melyek az osztrák népnyelvi költészet legjavához tartoznak : *Lieder in oberennsischer Mundart, Neue Gedichte, Gedichte.* Válog. k. kiadta P. *Rosegger*, Wien 1884, 4 k. Róla l. J. *Engel*, Wien 1874; M. *Burkhard: F. St. und die oberösterr. Dialektdichtung.*

Stendhal (ejtsd : sztaandál), igazi nevén Henri *Beyle*, francia író, *1783 jan. 23. Grenoble-ban, †1842 márc. 22. Párizsban. Szülővárosának forradalmasított iskolájában nevelkedett. Olvasmányai közül a XVIII. sz. ideológusai (Destutt de Tracy) és Condillac szenzualista filozófiája voltak rá legnagyobb hatással. Fiatalon Párizsba kerül, majd Napoléon serege nyomán Itáliába. Milano egész életére szóló szerelme lesz. Mint a katonai intendantúra tisztviselője, német földön is tartózkodik és *Stendal* városka nevét választja később írói álnevéül. Résztvesz az oroszországi hadjáratban, a szörnyű visszavonulásban. 1814—21. Milanoban él ; ez időből származnak első, zene- és festészettörténeti (részben plagizált) írásai és a *Rome, Naples et Florence* (1817), amely már rávall kialakult egyéniségére. Az osztrák rendőrség miatt kénytelen elhagyni Milanot. Párizsba költözik ; két angliai utazást nem számítva ott tartózkodik 1830-ig. Ezidőben adja ki a szerelemről szóló híres könyvét (*De l'amour*, 1822). A romantika első harcaiban résztvesz *Racine et Shakespeare* c. vitairatával (1823), amely 1825-re egész könyvvé dagad. Ebben azt a különös elméletet fejti ki, hogy romantikus minden mű, amely kora ízlésétől nem marad el, tehát a régi klasszikusok is romantikusok voltak a maguk idejében, de ez nem ok arra, hogy most az ő stílusukat utánozzuk. Később S. teljesen elszakadt a romantikusoktól, akiket személy szerint sem szeretett. 1827. jelent meg első regénye, *Armance*, 1830. a *le Rouge et le Noir.* Ez év őszén Triesztbe nevezték ki konzulnak, de mert Metternich nem adta meg az *exequatur*-t, a pápai államban lévő Civita-Vecchiába küldték. Innen gyakran szökött meg Rómába, Párizsba. Ott érte a halál. Sírkövére ezt vésette : »Arrigo Beyle, Milanese. Visse, scrisse, amò. (Élt, írt, szeretett.)« Művei közül még életében jelentek meg itáliai krónikák nyomán írott novellái (a *Revue de Paris*-ban, kötetbe gyűjtve *L'Abbesse de Castro* címen, 1839) s ugyanez évben *La Chartreuse de Parme.* Posthumus műve igen sok van s még egyre újabbak kerülnek napvilágra. Novellákon, művészeti írásokon, egy Napoléon-életrajzon kívül naplók és önéletrajzi vallomásokat tartalmazó regények voltak utólag kiadott kéziratai közt : *Journal* (1888), *Lamiel* (1889), *Vie de Henri Brulard* (1890 és 1913), *Souvenirs d'égotisme* (1892), *Lucien Leuwen* (1894 és többször *Le Chasseur vert* címen is ; töredék), *Journal d'Italie* (1911) stb.

S. életében nem volt népszerű író. Legnagyobb sikere az a lelkesedés volt, amelyet a *Chartreuse de Parme* Balzac-ban keltett. Igazi barátja nem volt más az írók közt, mint Mérimée. Előtte sem nyilt meg teljesen. Természete volt a bujkálás, gyanakvás, tettetés, mások ugratása és a hipokrízis föltételezése mindenkiben. Művei sikerét egyszer 1880-ra, máskor 1935-re jósolja. 1880 körül szinte naptári pontossággal teljesült a jóslata. Közönség-sikere, de ami fontosabb : az írókra tett hatása ebben az időben kezdődött. A naturalisták egyik atyamesterüket tisztelték benne. A 80-as évek végén a naturalistaellenes reakció sajátította ki. Mai napig valóságos egyháza van, türelmetlen, rajongó hívekből, kéziratainak és élete legkisebb eseményeinek kutatóiból.

Ennek a sikernek magyarázata az, hogy S. egyéniségében száz esztendő irodalomtörténete sűrűsödik össze. A XVIII. sz. gondolkodóiból indul ki. Vallástalan és annyira nem érti a vallásos lelket, hogy minden hitet hipokrízisnek néz. Az ember az ő szemében észből és szenvedélyekből áll. Ennek a kettőnek elemzője S. Itáliába azért szerelmes, mert ez a hipokrízistől nem feszélyezett szenvedélyek hazája. Ezért gyűjti és írja át a régi századok véres ügyeiről szóló olasz krónikás-novellákat.

A romantika líraisága megvan benne, de sajátságos módon. Annyira egocentrikus, hogy új szót is csinál az önmagunkkal való állandó foglalkozásra, amit élénken megkülönböztet a hétköznapi önzéstől. Ő nem egoista, hanem *egotista*. Valamennyi regényének ő maga a hőse, különböző környezetekben. De előadásmódja egyenesen arravaló, hogy ezt a líraiságot leplezze. Csupa száraz elemzés, sőt inkább a gondolatok, érzéklések, akarások elemzése, mint az érzelmeké. Azzal dicsekedett, hogy írás előtt mindennap elolvas néhány oldalt a *Code Napoléon*-ból, így akarván megőrizni stílusa rideg tárgyilagosságát, logikus élességét.

S. annak a nemzedéknek írója, amely látta Napoléon tüneményes pályafutását és eltelt a korlátlan lehetőségek hitével, lemondott minden erkölcsi skrupulusról és érvényesíteni akarta a maga egyéniségét, minden áron. A fiók-Übermenschek aktivitását csírájában elfojtotta a Napoléon bukása után következő idő. Az egyéniség problémája ugyanilyen jelentőséget nyert fél évszázad mulva.

S. ugyanabból a lelkiállapotból indul ki, mint a »század betegségének« rajzolói, Chateaubriand, B. Constant, Musset; csakhogy ezek a megtört energiát mutatják be és együtt szenvednek alakjaikkal; S. a félrecsúszott, de munkálkodó energia írója és közömbösséget színlelve elemzi hőseit. Ezért nem vette észre a romantikus kor és ezért fedezte föl 1880. nemzedéke.

Egy 1820 táján papirra vetett regény töredéke, *Métilde*, amelyet csak halála után adtak ki, már világosan mutatja S. fősajátságait. Itt még egy alig lezárult személyes élményt önt formába; alakjait fotografikus hűséggel rajzolja. A töredék középen áll a lírai és realista regény között. A *Szerelemről* szóló könyv sok helyen saját, szenvedélyektől sebzett lelkének burkolt vallomása — egyszer megcsalták, egyszer nem hallgatták meg — de egyebekben objektív, sőt keresetten tudóskodó elemzése a szerelemnek. Ama híres »kristallizációs elmélet« vezeti be, amely nem egyéb költői-természettudományos hasonlatnál, a sókristályokkal bevont faágról. A szerelmes ember *mindenből* újabb bizonyítékát gyártja szerelmese tökéletes voltának. — Első befejezett regénye, az *Armance*, két kivételes értelmű és érzékenységű ember tragédiája — arisztokratikus lelkeké, akik képtelenek úgy látni és elfogadni az életet, amint van. Hőse, Octave, öngyilkos lesz.

Kivételes lény Julien Sorel is, a *Rouge et Noir* hőse. Lángésznek tartja magát. Mint a »harmadik rend« tagja Napoléon bukása után a vörös katonai és fekete papi uniformis közül az utóbbit választja: ez az egyetlen eszköze az érvényesülésnek. Fegyvere a kíméletlenség és a hipokrizis. Akaratereje félelmes. De néha elfogja valami szentimentalizmus (akácsak S.-t) és egy pillanatra elragadja a szenvedély. E pillanattól fogva romantikus hős. Öl és meg akar halni. Vérpadra jut. A tudatos agy-ember, Julien mellett a két asszony lélektanában a tudattalan játssza a legnagyobb szerepet. Ezzel a legmodernebb lélektani regényhez is hozzákapcsolódik S. A naturalizmus módszere, Vogüé szerint, Julien jellemrajzában — és a waterlooi csata leírásában gyökerezik.

Ez a csataleírás, amelyet nem ok nélkül vetnek össze a *Misérables* megfelelő helyével, a *Chartreuse de Parme*-nak nevezetes része. A regény hőse, Fabrice del Dongo, szintén maga S., csakhogy nem az ész-ember, hanem a szentimentális rajongó. A gyerekifjú, aki épen úgy imádja Napoléont, mint Julien; aki önkéntesként akar harcolni érte, osztrák uralom alatt élő olasz létére; aki résztvesz a waterlooi csatában és — nem tudja, hogy jelen volt a világtörténelem egyik legdöntőbb fordulatánál. Itt nyilatkozik meg először az irodalmi impresszionizmus: az író nem ábrázol semmi egyebet, mint amit hőse érzékelhetett.

A kalandos és hosszadalmas meséjű *Ch. de P.* főértéke az érzelmek fejlődésének bámulatos elemzése. A S. másik oldalát ábrázoló hőst itt is két nőalak veszi körül. Clelia halványabb; de Sanseverina hercegné tökéletes megtestesítője a S.-kedvelte tulajdonságoknak: energikus, szenvedélyes, okos, számító, ravasz — felsőbbrendű ember.

S. műveinek legújabb teljes kiadását *Arbelet* és *Champion* 1913 kezdték meg. — Irod.: *Balzac: Notice en tête de la Ch. de Parme*; *Sainte-Beuve: Causeries du Lundi* IX.; *Nouveaux Lundis* III.; *Taine: Essais de crit. et d'hist.*; *Nouveaux Essais*: *Mérimée: Beyle, par un des Quarante*; *Zola: Les romanciers naturalistes* (1881); *Bourget: Essais de psychol. contemp.*; *E. Rod: S.* (1892); *P. Brun: S.* (1900); *A. Chuquet: S.-Beyle* (1902); *A. Paupe: la Vie littéraire de S.* (1914); *P. Martino: S.* (1914); *Cordier: Bibliographie S.-ienne* (1914-ig). — *Benedek M.*: *A fr. regény a XIX. században* (39—46. l.) — Magy. ford.: *Vörös és fekete*, *A pármai Certosa* (Klassz. rt.). *A szerelemről* (Világ-kvt.), *Római történetek*. *Benedek.*

Stephanus (Henricus), l. *Étienne*.

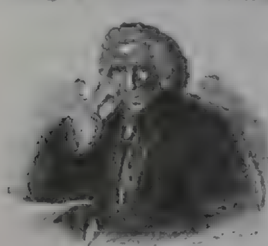
Stern, *Adolf*, *1835. †1907., német irodalomtörténész és író. Költeményeket és regényeket írt. Kultúrhistóriai tanulmányainak elmélyülésével egyénibb és tartalmasabb irányba fordul elbeszélő működése; történeti novellákat ír s regényeiben is a kultúrtörténeti látás uralkodik: *Die letzten Humanisten*, *Ohne Ideale*, *Camões*. Ezeknél is jelentősebbek, S. legjobb szépirodalmi művei, a késő novellák: *Ausgewählte Novellen*. A maguk korában nagy értéket jelentettek S. irodalomtörténeti munkái. *Kecskeméti.*

S., *Maurice Reinhold von*, *1860., német költő. Balti-porosz nemes család sarja, volt orosz katona, amerikai munkás, forradalmár költő s végül egy osztrák faluban húzódott meg; első verskötetei: *Proletarierlieder*, *Stimmen im Sturm*. Irt még számos kötet verset és elbeszélést.

ezek már szelid vidéki rajzok, pl. *Waldskizzen aus Oberösterreich.* Összegyűjtött költeményei és elbeszélései 1906. jelentek meg.

Sternberg, *Leo,* német költő, *1876. Lírájában képekkel, színekkel, érzésekkel áradó impresszionizmus képviselője. Formája idővel megoldódik s egyre jobban közeledik az expresszionizmus élet- és világszemléletéhez *(O, seiet Menschen,* 1921), főleg egyik drámai kisérletében *(Gaphna,* 1922). Folytatja, ill. megújítja a német ballada hagyományát *(Kleine Balladen,* 1911 ; *Heldenring,* 1914). Verseinek vál. gyűjteménye : *Du schöner Lärm des Lebens* (1916).

Sterne (ejtsd : sztőrn), *Laurence,* angol író, *1713. †1768. Szeszélyes, bogaras, önző ember volt. Különös helyet foglal el az angol irodalomban ; jelleme, írásai egyaránt excentrikusak. 1760. *Tristram Shandy* híressé tette ; külföldi utazásairól számol be *The Sentimental Journey:* ez főleg a külföldi irodalmakra volt nagy hatással. Stílusa a legmesterkéltebb stílusok egyike: tört mondataival, zárjeleivel, hirtelen megszakításaival. A *Tristram Shandy* tulajdonképen nem is regény, a 7 könyvével is töredékes műben cselekmény nincs, a hős meg sem jelenik. Az egész Shandy-háztartás elvonul előttünk ; mindegyiknek megvan a maga bogara, a nagybácsi előszeretettel foglalkozik katonai operációkkal, a hűséges Trim káplár erődítésekkel. A nagybácsi egyszerű lélek, csupa szeretet és részvét a szerencsétlenek iránt ; S. volt az elsők egyike, aki éreztette velünk, hogy az állatok és néma teremtmények is igényt tarthatnak szánalmunkra, együttérzésünkre. Nem ad történetet, nem az a fontos, hogy alakjainak életét mondja el, hanem az, hogy az elmeséltekhez elmélkedéseket fűzzön. Sohasem unalmas, humora szelid és gyengéd, néha groteszkséget pátosszal vegyít. Sokat köszön *Rabelais*-nek, de S. kedvesebb és nem oly nyers. *Yorick* alakján át S. beszél. A *Sentimental Journey* legkisebb élményében is az ő szenzitiv lelke vibrál, ebben tűnik ki leginkább : epizódok és apróságok festésében. Nem ment bizonyos erőltetettségtől, minden meggondolás nélkül vesz át részeket régi íróktól, anélkül, hogy megnevezné őket. Igy is egyike a legeredetibb íróknak ; hatása Dickensig, Thackerayig és Meredithig terjed s még inkább Francia-, Olasz- és Németországban érezhető. Ő a modern impresszionizmus megalapítója, aki a leíró irodalom helyébe érzések naplóját nyujtja. Előszónak szokták mondani S. -t könyv nélkül, kommentárnak szöveg nélkül. A próza, józan ész és logika korában szentimentális romantikus. Életét megírta P. *Fitzgerald.* Magyarul megjelent : *Sterne érzékeny utazásai (Kazinczy* ford.), *Yorick és Eliza levelei (Döbrentei* Gábor ford.). L. róla *Lukács* Gy. : *A lélek és a formák.* *Rózsa.*

Sterne

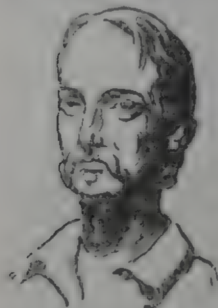
Sternheim, *Carl,* német drámaíró, *1878. Wedekind legközvetlenebb tanítványa s gyakran karrikatúrája. W.-tól örökli, de egyben túl is hajtja a polgárellenes állásfoglalást, a drámai szatíra technikáját, egész apparátusát. Állandóan egy alapjában véve nem félelmetes, csak nevetséges kimérát lát maga előtt : Középeurópa polgári világát. Ez a világ csupa hazugság, üresség, gyávaság, rossz lelkiismeret. Természetellenes a fejlődése, erkölcstana, filozófiája, mert megfosztja erkölcsi s intellektuális szabadságától, költészete, mert romantikus-szentimentális fikciókkal kábítja s a szív új kötelességeit prédikálja most, ahogy azelőtt a fejlődés törvényét szolgálta, hazug arany-középútas élete, politikája, szocializmusa, bolsevizmusa *(Berlin oder Juste milieu* 1920 ; *Tasso oder Kunst des Juste milieu* 1921. Csak néhány költőművész talál kegyelemre, főleg Heine, aztán Van Gogh : *V. G. u. Gauguin* 1924 ; O. Wilde : *O. W. Sein Drama* 1925). Ebben a világban vállalja az orvos, Plautus, Molière funkcióját. Ezt a halálra ítélt világot, a polgári »hős-életet« leplezik le komédiái és színjátékai *(Die Hose* 1911 ; *Die Kassette* 1912 ; *Bürger Schippel* 1912 ; *Der Snob* 1913 ; *Der Kandidat* 1913 ; *»1913«* 1913 ; *Der Scharmante* 1915 ; *Tabula rasa* 1916 ; *Der entfesselte Zeitgenosse* 1921 ; *Das Fossil* 1922 ; *Der Nebbich* 1922). De ereje tüstént cserbenhagyja, mihelyt meg kellene mutatnia a hazug világ egészséges, brutális ellenképét, vagy ha pozitívabb feladatokra vállalkozik *(Die Marquise von Arcis* 1919 ; *Manon Lescaut* 1921). Elbeszéléseiben *(Chronik von des zwanzigsten Jahrhunderts Beginn* 1918 ; *Fairfax; Libressa* 1922) hasonló, de szabadabb a leleplezés-technikája, változatlan a szemlélet, tipológia, a távlatok is ugyanazok. Van egy regénye, melyet a polgári ideológia enciklopédiájának szánt *(Európa* 1920). Elgondolásában — a nyug. európai emberi közösség struktúra-története — monumentális, de pozitív részében teljesen kiábrándító. St. a polgárságnak üres, mindent meghamisító metafora-nyelvét is halálra ítéli, de az az új, szaggatott, raffináltan hézagos vagy zsúfolt nyelv, amelyre kicseréli, semmivel sem életképesebb. *Turóczi-Trostler.*

Stesichoros, himerai (de mataurosi születésü) görög karköltő (kb. 640—555). Az életére vonatkozó adatok igen bizonytalanok. S. igen termékeny költő volt s nagy befolyást gyakorolt a görög költészet fejlődésére. Megteremtette az *epikai lantos költészetet,* amennyiben mitoszi és hősmondai, főleg Homerosból vett epikai anyagokat lírai alakban, karénekekben dolgozott fel. *Helena* és *Oresteia* műveivel előmozdította a tragikus poézis fejlődését. Bevitte *Daphnis* pásztornak később

oly híres alakját a költészetbe és azzal, hogy honi erótikus népmeséket is tekintetbe vett, az alexandriai idill-költészet előfutára. Formai szempontból a karköltészet voltaképeni megalapítója. *Iliu persis* (Ilion pusztulása) c. költeménye, amelyben a trójai Aineiasnak Itáliába való bevándorlásáról is szó esett, korszakos hatással volt az itáliai mondafejlődésre. Nyelve ión elemekkel vegyített dór nyelvjárás. Maradványok: *Bergh:* Poet. lyr. Gr. III. 205. Fordítás: *Hartung: Gr. Lyriker* I. (1855). V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. *Schmidt.*

Stesimbrotos, thasosi görög író (V. sz.), a memoár-irodalom első (ión nyelvű) képviselőinek egyike, Kimon bámulója, Themistokles és Perikles irányának elfogult ellensége s egy »*Themistoklesről és Thukydidesről és Periklesről*« c. töredékesen fönnmaradt pamflét szerzője; azonkívül az allegórikus Homeros-magyarázat híve s egy »Mysterionokról« c. elveszett mű szerzője. Töredékek: *Müller:* Fragm. hist. Graec. II. V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit. I.*; *Wachsmuth: Einl. in d. Stud. d. alten Gesch.* (1895). *Schmidt.*

Stevenson (ejtsd: sztívnszn), *Robert Louis,* angol író, *1850. Edinburghban, †1894. Apiában (Szamoa). Művei a modern regényirodalomban valóságos forradalmat jelentettek. Romantikus képzelettel a modern világ problemáit és jeleneteit akarta megörökíteni. A romanticizmus felé fordult akkor, midőn a Byron elleni reakció a realizmusnak nyitotta meg az útját: a modern élethez igazodva, a romanticizmus és realizmus összeegyeztetésére törekedett. S. kedves humorú, kellemes csevegő. Nagyszerű megfigyelő, aki végigvándorolva a skót pusztaságokat, a komor és titokzatos természeti képeket sokszor megjelenteti műveiben; az *An Inland Voyage* és *Travels with a Donkey in the Cevennes* kiváló természetérzékéről tesznek tanuságot. Mint essayíró *Hazlitt, Lamb* és *Thackeray* mellett foglal helyet, de legértékesebbek elbeszélő művei. Hírnevét a *Treasure Island* c. kalandregényével alapította meg. Az ifjúságot meghódította a sok kaland és veszély leírásával. Egyik legjellemzőbb műve a *Kidnapped,* a XVIII. század Skóciáját mutatja be. Főhőse David Balfour, egy szegény iskolamesternek örökségéből kifosztott fia, akit hajóra tesznek, ahonnan izgalmas kalandok és harcok után megmenekül s visszaszerzi vagyonát. Folytatása, *Catrione,* Balfour házasságáról szól. A cullodeni csata idejében játszódó *The Mester of Ballentrae* két ellenséges testvérről szól: megrázó hatású az éjféli párbaj közöttük. *The Black Arrow* háttere a fehér és piros rózsa harca. Nagyszerű a töredékben maradt s a XVIII. században játszó *Weir of Hermiston.* A modern angol társadalomból vett, részben groteszk, fantasztikus, humoros képeit az Ezeregy éj formájában és hangján adja vissza a *New Arabian Nights*-ben. A *Meredith* hatását mutató *Prince Otto* haloványabb: telitve van politikai és filozófiai paradox gondolatokkal. S. rövid történetei mind pszichológiai problémákkal foglalkoznak. Legjobb a *Will o Mill,* akit vágya egész életén át völgyön túlra visz: látja az egész utazó világot, de ő maga nem jut ki onnan. *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde* fantasztikus történet; a probléma az, hogy miképen lehet külön választani az emberben lakozó emberi és állati lényt. Fantasztikus történeteket találunk még az *Island-Nights' Entertainments*ben. Gyönyörű gyermekverseket tartalmaz a *Child's Garden of Verses.* S. műveit tömör szerkezet, éles jellemrajz, festői, világos, élénk stílus jellemzi; művészi elve az volt, hogy mindent el kell távolítani a történetből, ami nem lényeges. Sok érzés van benne, de nem válik szentimentálissá s nem moralizál. Alakjai közül több már bevonult a világirodalomba: a nyers kapitány, az iszákos csónakos, a jólelkű kormányos stb. Az örök női nem kapott helyet munkáiban; S. azt tartja, hogy a legtöbb küzdelem nem szerelemből, hanem becsvágyból, nyereségvágyból és gyűlöletből ered. S. *Scott* és *Dumas* tanítványa; célja az volt, hogy feltámassza a majdnem kihalt romantikus szellemet s megmentse a száraz, fotografáló leírásoktól. Életét megírta Graham *Balfour* (1901). Magyarul megjelent: A franchardi kincs (ford. *Angyal* D.); Kincses sziget (ford. *Kürthy* E.); Ottó herceg (ford: *Dáni* E.); Dr. Jekyll és Mr. Hyde csodálatos esete (ford. *Benedek* M.) stb. *Rózsa.*

Stevenson

Stichomythia (a görög dráma műszava), versről-versre váltakozó beszéd két személy drámai dialogusában (Pollux IV. 113). A modernek akkor is S.-ról beszélnek, ha a beszélgető személyek fél-fél v. egy-egy v. két-két verset mondanak. A S. eredete a zene terén keresendő. V. ö. *Grosz: Die St. in d. gr. Trag. u. Kom.* (1905); *Maccari: Stichomythica* (1912).

Stieglitz, *Charlotte,* *1806. †1834., leánynevén *Willhöfft,* Heinrich S. felesége. Rajongó, túlfeszített lélek; férjében, akit bálványozott, isteni lángészt látott, aki csak azért nem alkot remekműveket, mert valami démon igázza le. Mivel pedig azt hitte, hogy nagy, megrendítő fájdalom majd fölszabadítja férje béna lelkét és szárnyat ad neki, az exaltált nő öngyilkos lett. Ez persze nem ébresztette fel Heinrichben a szunnyadó géniuszt, csak még jobban túlcsigázta szenvedő tehetetlenségét; Charlotte-ból azonban a *Jung-Deutschland* bálványa, múzsája, istennője lett. Th. *Mundt* állított neki emléket: *Charlotte. Ein Denkmal* (1836), itt kiadja Ch. költeményeit, leveleit, naplóját; mind-

ezek különös világot vetnek erre a beteges lélekre. Mundt *Madonna*-ja is (1835) róla szól. — Életrajzát megírta *Kühne : Lebensbild u. Briefwechsel.* L. még : *O. Berdrow, Frauenbilder aus d. neueren d. Lit. Gesch.* Stuttgart 1895. *Kecskeméti Gy.*

Stieglitz, *Heinrich,* *1801. †1849., német költő. Költészete terméketlen középszerűség, amely tele van a legmagasabbra törő szándékokkal. Versei *Bilder des Orients* és *Stimmen der Zeit* címen jelentek meg.

Stieler, *Caspar,* német barok költő, *1632. †1707. Századának egyik legnagyobb lirikusa. Lírai főművében *(Geharnschte Venus* 1660, újra kiadta Th. Raehse 1888) kulminál első ízben az a fejlődés, amely a német dalköltészet egyénítéséhez és elvilágosodásához vezet. Egyéb művei jelentéktelenek. Csak nyelvmívelő munkássága *(Teutscher Sprachschatz,* 1691) szolgált rá J. Grimm elismerésére. *Der Spate*-néven tagja volt a »Gyümölcshozó Társaság«-nak. V. ö. A. *Köster: Der Dichter der G. Venus* (1897) ; A. *Cysarz: D. Barockdichtung* (1924, 146). *Turóczi-Trostler.*

S., *Karl,* *1842. †1885., német költő. Bajor dialektusú költeményei : *Bergbleameln, Weil's mi freut* és *Habt's a Schneid* szépek, természetesek, erős humorúak. Összes m. Stuttgart 1908. 3 k.

Stifter, *Adalbert,* *1805. †1868., osztrák-német elbeszélő. Ott folytatja, ahol Goethe abbahagyta, azaz egy lezárt fejlődés utolsó fázisát választja kiinduló pontul. Ezért hiányzik költészetéből a tavasz derűje s nem esik össze időpontja az egykorú német irodalom időpontjával. Fanatikus hittel követeli a művészet autonomiáját, amikor körülötte programmok nehezednek a költészetre, a léleknek istenhez hasonlósága ellen való bűnnek tart minden problematikusságot, hittel hirdeti, hogy a művészetnek csak egy célja van : a szépség, az ünnepi nyugalom, az egyensúly organikus formája, amikor közelében régi organizmusokat tör össze a forradalom. Igy kerül a természethez, mert itt megtalálja mindazt, amit a mechanizált városi élet megtagad tőle : organikus szépséget, nagyságot, ünnepi békét. Tanul Jean Paultól, E. T. A. Hoffmanntól, Coopertől, de mindenekelőtt Goethetől. Középkori barát türelmével, személytelen fegyelmezettségével illeszt részletet részlet mellé, míg végre együtt van az egész kép, keres, válogat, míg megtalálja az abszolút tiszta kifejezést, színt, szót, míg egy halk platonikus zene ritmusát követi minden mondata, csodálatosan kiegyenlítő nyugalmat áraszt maga körül. *(Studien* 1844—50 ; *Bunte Steine* 1852). Ebben a világban helyezi el alakjait, amikor már be van fejezve fejlődésük, vagy legalább is túl vannak életük külső viharzásán s inkább csak a nyárutó, az ősz passzív, szemlélődő, retrospektív életét élik. Rendszerint szűkebb hazájában marad, de az afrikai sivatagba *(Abdias),* a magyar pusztába is ellátogat *(Brigitta).* Eleinte nagyon is szembetűnő technikájának zajtalanító, védekező értelme, a »szenvedély mindig erkölcstelen« elvének túlhajtott alkalmazása, de későbbi elbeszéléseiben, mindenekelőtt azonban a nyárutó reflexív, pedagógiai s idillikus hangulatának legszebb német regényében, a *Wilhelm Meister* német párjában, a *Nachsommer*-ben (1857), a megkötött körön belül a legnagyobb szabadsággal érvényesíti a maga törvényszerűségét. Legérettebb műve *Witiko* (1865—67) c. regénye : kultúrromantikától s szentimentalizmustól ment tiszta történeti evokáció (XII. sz.). — Leveleit (1869), összegyűjtött műveit (1870, 17 köt.) kiadta Joh. *Aprent.* — Egyéb kiadások : *Sämtl. Werke* (Bibl. d. Schriftsteller aus Böhmen, megind. A. *Sauer* 1901—) ; *Gesammelte Werke* (Insel. 1920—23. 5 köt.). Válogatott gyűjt. : G. *Wilhelm* (Bong) ; R. *Fürst* (Hesse) ; R. *Kleinecke* (Helios). V. ö. W. *Kosch : A. S. u. die Romantik* (1905) ; E. *Bertram : Studien zu S.-s Novellentechnik* (1907) ; u. a. : *G. Chr. Lichtenberg. A. S.* (1919) H. *Bahr : A. S.* (1918) ; O. *Stoessl: A. S.* ; (1925) ; *H. Hajek: A. S.* (1925.) ; R. *Schaukal : A. S.* (1926) ; *A. von Grolman : A. S.-s Romane* (1926). *Turóczi-Trostler.*

Stilgebauer, *Edward,* *1868., német író. Főműve a rendkívüli sikerű *Götz Krafft*-ciklus *(Geschichte einer Jugend,* 4 köt.) egyike a *Bildungsroman* legnagyobb modern példáinak, azután az *Inferno* c. háborús regény, melyet sok európai nyelvre lefordítottak ; érdekesek aztán irodalmi regényei : *Neidhart von Reuenthal, Harry* (Heine-ről, 1913). A maga útján járó, erős tehetség.

Stilisztika. A stílus szóból származik (l. ott). A S. a szó- vagy írásbeli kifejezésmódnak, a stílusnak törvényeit vizsgálja és általános szabályokat állapít meg jeles irodalmi alkotások tanulmányozása alapján.

Stílus. Irodalmi szempontból : a szó- vagy írásbeli előadás módja. A S. az egyéniséggel a legszorosabb kapcsolatban van. Az emberek stílus tekintetében épen úgy különböznek egymástól, mint arckifejezésben. De az egyéniségen kívül függ a S. az író céljától, a mű tárgyától és az író rendelkezésére álló szókincstől. A St. eredetileg a rómaiak íróvesszejét jelentette. Ennek a vesszőnek hegyes végével vésték viasztáblákra betűiket, lapos végével simították el az ejtett hibákat. Az írás eszközét jelentő szó átvitel folytán a gondolat kifejezésének módját kezdte jelenteni. *Lengyel.*

Stílus-elemzés. Az író vagy költő stílusának beható vizsgálata, amely a szavak megválogatása, elhelyezése, hangzása mögött az író (költő) egyéniségének, esetleg öntudatlan érzéseinek, szándékainak titkait kutatja.

Stinde, *Julius,* *1841. †1905., német humorisztikus író. Egészen könnyű vígjátékok után megtalálta azt a nagysikerű figurát, melyet aztán végletekig kiaknázott, a Buchholz-típust : a bután tudákos; s magabizó, hangos berlini polgárasszonyt ; a Buchholziádák egész sorát írta meg.

Stjernhjelm, *Georg,* *1598. †1672., svéd költő, az újkori svéd költészet atyja. Szerepe körülbelül Opitzénak felel meg; átformálta a svéd verselést és költői nyelvet s bevezette az új barokk stílusformát és tartalmakat, az antikizáló allegóriát s a táncos-allegóriás színpadi játékot, a versformák közül az epikus hexametert és a szonettet. Legnevezetesebb műve a *Hercules* c. didaktikus-epikus költemény, az ismert prodikosi allegória feldolgozása. Fontos még a *Bröllopsbesvers i hugkommelse (A menyegzői bajok emlékezete)* c. humoros hexameteres eposz, mellyel a svéd költészetnek fontos ága indul meg, a vidám verses kötődés, végül a *Klingdikter (Szonettek)* sorozata a szonett formáját szólaltatja meg. Összes m. kiadta 1818, Hamasköld.

Stobaios, *Ioannes,* görög grammatikus (Kr. u. V. sz.). *Anthologion* c. munkája (4 könyvben, 2 kötetben) csak csonkán maradt ránk, de tartalmát fejezetről-fejezetre ismerjük Photios patriarcha révén. Mintegy 500 költőből és prózaíróból közöl benne idézeteket, részleteket, adatokat, gondolatokat, tárgyi szempontok szerint csoportosítva. Művét a középkorban két részre szakították és az elsőt *Eklogái,* a másodikat *Anthologion* néven ismerték. S. nem a maga olvasmányai alapján gyűjtötte a könyvében felhalmozott rengeteg anyagot, hanem régebbi antológiákból szedegette össze. Páratlan értéke abban van, hogy számos író elveszett munkáinak sok részletét megőrizte így szószerinti idézetek alakjában. A bizánci korban s a renaissance idején műve nagyon népszerű volt. Kiadták: C. *Wachsmuth*—O. *Hense* (Berlin, 1884, 1894, 1909; eddig 4 kötet). *Révay.*

Stockton, *Francis Richard,* angol író, *1834. †1902. Humoros ifjúsági regényeivel nagy sikere volt, különösen híresek a *Rudder Grange* és a *The Lady and the Tiger.* Magyarul megjelent: *Pomona uti levelei; Az evezőslak.*

Stoker, *Bram,* írlandi angol író. Elterjedt rémes, de lenyűgöző fantasztikus regénye a *Drakula,* amely misztikumával átnyúlik országok (Erdély, Bukovina, Anglia) és évszázadok határain.

Stolberg, *Christian, gróf,* *1748. †1821., testvérével, Friedrichhel együtt a göttingeni Hain egyik költője s Goethe barátja. Mint költő jelentéktelen; költeményei testvérével közös kötetekben jelentek meg, de emezéi mögött maradnak. Drámákat is írt: *Belsazar*-t és *Olanes*-t s fordított görögből: *Griechische Gedichte, Sophokles. An die Unbekannte* c. költeményét *Szentjóbi Szabó* László ford. *Az én szerelőm* címen (1791 előtt).

S., *Friedrich Leopold,* *1750. †1819., német költő, az előbbinek testvéröccse. A göttingeni Hain költői között ő a vad zsarnokgyűlölő, a politikai dalnok. Főművei: *Gedichte* (testvérével), kiadta *Boie, Timoleon,* trag., *Schauspiele mit Chören* (testvérével), *Vaterländische Ged.* (testvérével). Fordította Aischylost és Ossiant. Sok tekintetben előkészítője a romantikának; katolikus hitre térése az első »romantikus« áttérés. (Emiatt írta ellene J. H. Voss a *Wie ward F. St. ein Unfreier* c. híres támadását.) *An den Abendstern* c. költeményét háromszor fordította *Kazinczy,* egyszer *Dayka,* K. fordította még *Sie an ihn* c. versét is. — Róla l. *Th. Menge, J. Janssen.* *Kecskeméti.*

Storie Nerbonesi, l. *Magnabotti.*

Storm, *Theodor,* *1817. †1888., német költő. Verseiben csak egy stilizálást ismer: az emlékezetét. Benyomásait addig tartogatja, amig befejeződik melódikus leszűrődésük, de újabb stilizálásnak nem veti alá őket: nyelvi forma és melódia nála az egyszerre születettség viszonyában áll egymáshoz. Az első indíték, uralkodó helyzet, érzés, a tájkép melódiája együtt marad a dalban, s ezen a réven a dal mélyebbé, egységesebbé válik, mintha hosszas reflexió kerülő útján kristályosodott volna ki; dekoratív elemek számára nincsen benne hely, de viszont az érzés inponderabiliáiból sem veszhet el semmi. Első vagy korai novelláiban *(Marthe u. ihre Uhr; Im Saal; Immensee; Ein grünes Blatt; Auf dem Staatshof; Waldwinkel; Ein stiller Musikant)* is csak a hangulat, az emlékezet disztanciáját ismeri. A multban való megpihenés, az alkonyi lemondás lirizmusa, a visszahozhatatlanság érzése töri meg bennük a valóság erős fényét, hajlítja el a tárgyak körvonalat, színezi át az emlékek tájképeit. Az elbeszélő az események tartalmát kísérő hangulatuk formája szerint értékeli, vonja össze, forrasztja egymáshoz. Idővel eljut a kettős stilizálás technikájához. A visszatekintés lirizmusa külső keretbe szorul vagy történeti atmoszférákban, az emberek mögött huzódik meg. Régebbi novelláiban a tragikumot a tragikus lehetőségek sötét hangulatával pótolja, most már nem hajlítja el alakjainak sorsát, nem téríti ki őket az összeütközés elől, elhatározásukat nem bontja vagy oldja fel hangulattá, hanem hagyja, hogy végigmenjenek azon az úton, amelyet belső törvényük jelölt ki számukra. Programmatikus, talán Hebbeltől sugallt meghatározásához képest (— a novella a dráma ikertestvére s a műköltészet legszigorúbb formája —), későbbi, érett novelláiban *(Auf der Universität; Pole Poppenspäler; Viola tricolor; Aquis submersus; Carsten Curator; Der Herr Etatsrat; Hans und Heinz Kirch; Ein Fest auf Haderslevhuus; Der Schimmelreiter...)* nem aprózza szét, nem kívülről koncentrálja egy-egy belső pont köré, hanem egy-egy váratlan sorsfordulatból sugároztatja a perifériák felé a cselekményt. A hangulat lassú visszahuzódása megszilárdítja az emberek lába alatt a talajt. — Műveinek kiadása: *Sämtliche Werke* (1888). Ujra kiadta: A. *Biese* (Hesse u. Becker, 4. köt.); Th. *Hertel* (Bibl. Inst. 6 köt.); P. *Wiegler* (Ullstein, 10 köt.); F. *Lorenz* (Bong, 3 köt.); A. *Köster* (Insel, 1919—1920, 8 köt., tört. kritikai kiad.); M. *Ebhardt* (Rödel et Co., 4 köt.). V. ö. G. *Storm: Th. St.* (1912—13); A. *Biese:*

Th. St. (1917); H. *Jess: Th. St.* (1918); F. *Tönnies: Th. St.* (1917); *Schütze: P. Th. St.* (4 kiad., 1925); *Lukács Gy.: A lélek és a formák* (1910). *Turóczi-Trostler.*

Stornello (helytelenül a francia *ritournelle*-el zavarják össze), olasz epigrammaszerű népdalocska; többnyire nem több egy kis szerelmes sóhajtásnál. Leggyakoribb formája háromsoros: az első, rövid, sor rendesen egy virágot nevez meg, a következő kettő valami rímes vallomást vagy felkiáltást csap rá. A vers második sorában csak a hangsúlytalan végszótag fonódik az első sorhoz, a harmadik verssor tiszta rímmel csendül vele össze. A virág-invokáció a latin népek költészetében elég gyakori. A provençal *flourelas* és a román *doina* (mely majdnem mindig valamilyen fa lombjával vezeti be a dalt: *frunză verde de . . .* vagy *fóie verde de . . .* »zöld lombja a . . . fának«), a S.-val rokon műfajok; egyébként az ógörög líra is ismert virágnévvel kezdődő dalokat.

Stöckel, *Lénárd,* *1539. †1560., vezette a bártfai iskolát. Míg Bártfán tartózkodott, felvirágzott ott a németnyelvű iskolai dráma. A város anyagilag is támogatta az előadásokat. St. a bibliai Zsuzsánnáról szóló németnyelvű színdarabját kiadta 1559.

Strabon, Amaseiából, görög földrajzi és történetíró (Kr. e. 63—Kr. u. 19). Töredékesen ránkmaradt történeti munkájában (*Hypomnemata historika,* 43 könyv) megírta a római birodalom történetét a Kr. e. 27. évig. Majdnem teljes egészében ránkmaradt főműve: a *Földrajz* (*Geographika,* 17 könyv), amelyet Kr. u. 18 táján fejezett be. Különösen értékessé teszik történelmi és mitológiai kitérései, valamint irodalom- és művészettörténeti adatai: S. sohasem mulasztja el felsorolni az egyes városok vagy országok kiváló költőit, íróit, művészeit, tudósait. Nyelve egyszerű, stílusa cicomátlan. — Kiadta: G. *Kramer,* Berlin, 1844—1852. 3 kötet. Németre ford. A. *Forbiger,* 2. köt., Stuttgart, I. (2. kiad.) 1907, II. 1862. *Révay.*

Strachwitz, *Moritz K. W. A. Graf v.,* német költő, *1822. †1847. A 48-előtti reakció egyetlen tehetséges lirikusa. De meghal az első önállósodás küszöbén, mielőtt kibontakozhatott volna a romantika, Heine, Byron hatása alól (*Lieder eines Erwachenden* 1842; *Neue Gedichte* 1847). Nagyrészében konvencionális lírájának a fiatalság ad színt és varázst. Politikai verseiben egy párt programmja mellé sem köti le konzervatív politikai hitvallását, de romantikus páncélban, karddal a kezében, A. Grün és Herwegh formanyelvén izgat szent háborúra a korszellem, a polgári liberálizmus, a tétlen kiabálás s céltalan póz ellen. Nem kér a »tendenciá«-ból, de a jogegyenlőség helyett ököljogos középkori hűbér-rendszert követel. Ma csak balladái élnek (*Das Herz von Douglas, Hie Welf, Archibald Douglas, Der Towerbrand, Maria Duchatel, Rolf Düring*): szakít bennük a hagyománynak mind klasszikus, mind romantikus ágával s visszatér az angol, skót balladaformához. Fontane a tanítványa e formában. Műveit kiadta: K. T. *Weinhold* (1881); H. M. *Elster:* (1912). *Turóczi-Trostler.*

Strambotto az olasz népdal egyik formája; rendesen rövid, epigrammaszerű kis dal. Műköltők is nagyon használták, főképen a renaissance-korban.

Stramm, *August,* német költő, *1874. †1915. (orosz harctéren). Noha korban egy idősebb nemzedék tagja, szellemében eredendő expresszionista: már 40 éves, amikor H. Walden (l. o.) felfedezi a *Sturm*ban (1913), de zökkenő nélkül illeszkedik bele az épen önállósuló, s egyre erősbödő mozgalomba. Líráját elsősorban nem etikai tartása, forradalmi tartalmak, hanem a benyomásokra való reagálásának módja és technikája teszik újszerűvé: a szavak, mondatok nem gondolati-fogalmi magvuk, hanem legmélyebb hangértékük asszociatív ereje révén írásjelek nélkül olvadnak egy-egy szervesen, fonetikusan tagolt egésszé, egyén és időfeletti erők, elemek szimbolikus jelévé. A koncentráció technikájával rokon a dekoncentrációé: egy-egy érzelmi funkciója révén kiemelkedő szó, annyiszor ismétlődik, míg hangértéke ki nem kristályosodik s külön atmoszférát nem teremt maga körül, amelybe aztán beletorkollik minden rokonhang. Ez a körvonal nélküli líra híven szolgálja a *Sturm* programmjának vezető elvét: meg akar rázkódtatni. A drámában azonban csődöt mond a technikája. Str. összegyűjtött művei 1919. jelentek meg. *Turóczi-Trostler.*

Stráner *Vilmos,* *1866., egyetemi tanár. Nevezetesebb munkái: *A Szentírás jelentősége és kezelése a gyak. teológia minden ágában, A tanszabadság a hazai prot. főiskolákon, A biblia az élet könyve.*

Straparola, *Giovan Francesco,* olasz novellaíró, †1557. Novelláskötete, *Piacevoli notti* (Mulatságos éjszakák) egy társaságnak az utolsó farsangi estéken elmondott históriáit, anekdótáit tartalmazza. A novellák egy része népmeséket mond el, minden stílusbeli csiszoltsága mellett is a nép naiv hangján. Boccaccio-stílusú novellái gyengébbek. S. nyelve szegényebb, gondozatlanabb, mint a többi novellistáé.

Straton, görög költő. Hadrianus császár alatt (117—134) különböző költőknek szép fiúkra írt epigrammáiból gyűjteményt adott ki (*Musa paidiké*), amely az *Anthologia Palatina* 12. könyvének gerincét alkotja. S. saját költeményeit a leplezetlen érzéki szerelem kultusza, a mesteri forma és a tömör, csattanós szentenciák ügyes alkalmazása jellemzi.

Strauss, *Emil,* *1866., német író. Regényeiben és novelláiban folyton mélyülő, komoly és értékes írói egyéniség mutatkozik. S. minden írásában a legtöbb, a legmélyebb igazság megragadására s amellett tiszta, tökéletes formára törekszik. Mélyére hatol az emberi konfliktusoknak, de maga mindig fölöttük marad; így az *Engelwirt*-ben egyaránt életre tudja kelteni az elhagyottan tűrő és megbocsátó asszony s az idegenbe vesző könnyelmű

férfi életigazságát s mindezek fölé emelkedik a maga humorossá tisztult látásával és biztosságával. Ugyanezzel a felsőbbséges látással írja meg a művészlelkű gyermek tragédiáját, akit összezúz az értetlen nevelői szigor. *(Freund Hein). Der nackte Mann* történeti regény, a reformáció vallási harcaiból, *Der Spiegel* a modern kultúrember problémájával küzd: lehet-e igazán keresztény a mai műveltség embere? Legutóbbi művei: *Schleier* 1920, *Vaterland* dráma, 1923.

Strauss und Torney, *Lulu von,* *1873., német költőnő. Lírai költeményeiben és balladáiban *(Gedichte, Lieder und Balladen, Neue Lieder und Balladen)* erős, határozott személyiség nyilatkozik meg. Lírai természetének fő vonása az életet vágyó s tőle mégis elhúzódó nemes, szemérmes tartózkodás. Balladái a német balladaköltészet legjavához tartoznak s Fontane-éi és Münchhausen-éi mellett említhetők. Formájuk tiszta és befejezett, jellemző és megjelenítő erejük nem közönséges. Hasonlóan jeles írói tulajdonságok teszik vonzóvá S. prózai elbeszélő munkáit: a *Dorfgeschichten aus dem Weserlande, Der Hof am Brink* és *Das Meerminneke* c. népies elbeszéléseket s az *Aus Bauernstamm, Ihres Vaters Tochter, Luzifer* (történeti tárgyu) és *Yndas* (falusi) regényeket. *Kecskeméti.*

Strausz *Adolf,* *1853. Katonatiszt, majd a Keleti Akadémia tanára. A magyar—bolgár közeledés létrehozásán sokat fáradozott. Tanulmányai legnagyobb részt a balkáni népek politikai, közgazdasági és kultúrhistóriai viszonyaira vonatkoznak. Magyar, német és francia nyelvű munkái közül fontosabbak: *Bosnyák föld és népe, A Balkán-félsziget, Bolgár népköltési gyüjtemény, Románia, Szerbia, Törökország.*

Strém *István,* költő és író, *1891. Jogot végzett, a világháborút végig katonáskodta. A hadifogságból való visszatérése után az *Ujság* kötelékébe lépett. Költeményei expresszív tendenciájú, spirituális szellemű alkotások. Megjelent kötetei: *A könnyek fátyolában* (versek, 1911), *Mert fáj az igazság* (versek, 1913), *Az én ablakom* (lírai írás a hadifogságból, 1921), *Borgia Lucretia* (tört. arckép, 1921), *A balatoni gróf* (regény, 1923), *Spiritizmus* (népszerű ismertetés, 1924), *A jégvirágos ablak* (dráma, 1926).

Strich, *Fritz,* német irodalomtörténész, *1882. A stílusesztétikai irány képviselője. Fontos problématörténeti könyve: *Die Mythologie in der d. Literatur von Klopstock bis Wagner* (1910). Uj ösztönzést adott a barokk-kutatásnak a XVII. sz. német lírájáról szóló tanulmányával (1916). Főműve: *Deutsche Klassik und Romantik* (1924).

Stricker, der, középfelnémet költő, XIII. sz. első fele. Összefoglaló s konzerváló epigon. Modernizálja Konrad pap *Rolanddalát.* Lovagi eposza *(Daniel von Blumenthal,* kiadta G. Rosenhagen) gyűjtőhelye az Artus mondakör híres lovagjainak. Tanítóverseit át- meg átszövi kor- és kultúrtörténeti vonatkozásokkal. Műfajtörténeti jelentősége: művelője, népszerűsítője a rövidebb lélekzetű verses trufának (Schwank), amely egyre nagyobb közönséget hódít s rengeteg keleti meg nyugati tárgyat vet felszínre. *Âmis papjában* (Der Pfaff Âmis; H. *Lambel: Erzählungen u. Schwänke des 13. Jahrhunderts,* 1782, 73) tizenkét vándor trufát foglal anorganikusan laza keretbe. Tárgytörténeti topográfiájához v. ö. R. *Schevill: Some forms of the riddle question and the exercise of the wits in popular fiction and formal literature* (1911); *Bolte-Polivka: Anmerkungen* II (1918: 214); W. *Anderson: Kaiser u. Abt. FF. Communications Nr.* 42 (1923). *Turóczi-Trostler.*

Strindberg, *August,* *1849, január 22.-én Stockholmban. Szegény szülők gyermeke volt és tanulmányait csak megszakításokkal folytathatta. 1867—70. Upsalában tanítóskodik, majd hírlapíró lesz, végül a királyi könyvtár tisztviselője. Többször nősült. Először 1877. Ekkor Siri *Wrangel* von *Essen* nevű színésznőt veszi el, akitől egy fia és egy leánya születik. Első feleségétől azonban csakhamar, 1891. elválik. Irodalmi működése és családi élete fojtott atmoszférát teremtenek körülötte, úgy hogy 1883. elhagyja Svédországot és Franciaországba, Svájcba utazik. 1887—1889 ig Dánia'a tartózkodási helye, majd visszatér két esztendőre hazájába, de csakhamar újra elüzi nyughatatlan szelleme. Ekkor Németországban, Angliában, Ausztriában és Franciaországban jár. Másodszor is megnősül 1893. és *Uhl* Fridát veszi el. Ez a házassága sem tart sokáig, mert 1895. elválik. 1896. ismét Svédországban találjuk, ahol Lund-ban vagy Stockholmban telepszik le. A harmadik felesége: Harriet *Bosse* (1901) színésznő, akitől három évi házasélet után válik el. 1907. megalakítja Stockholmban az *Intima Teatern*-t, Európa egyik legelső kamaraszínházát. Meghalt 1912. május 14.-én. Ugyanebben az évben kapta még meg a svéd nemzet adományát, kárpótlásul az el nem nyert Nobel-díjért.

S. igazi élete műveiben pereg le, melyeket három nagy csoportra oszthatunk, ugyanúgy, mint szellemi fejlődését: *első* a szociális problémákkal való bírkózások korszaka, a *második* periódus fő jellemzője a férfi-nő viszony egyéni átéléséből táplálkozó nőgyülölet, a *harmadik:* a miszticizmusra hajló öregember megbékélése a világgal, a konfliktusok feloldódása. Az első korszak művei az önmegtalálás útjait egyengetik és legtöbbnyire jelentéktelenek. 1870. írja meg S. a *Szabadgondolkodók* (Fritänkaren) c. háromfelvonásos színművét, *Hermione* c. görögtárgyú tragédiáját és egy év mulva *A békétlen* (Den Fredlöse) c. színművét. Az első önmagáratalálás az *Olaf mester*ben (Mäster Olov, 1872.) történik. Olov fausti alakjának sorsa sokáig izgatta S. fantáziáját és bár sohasem sikerült olyan leggyökerén megragadnia témáját, mint Goethenek, huszonhároméves korában írt drámáját többször átdolgozta. Olov a

fausti embertípus egyik legtisztább inkarnációja. Modern lélek. Az igazság fanatikus szelleme fűti és alapjában véve hitetlen, nagy célokért küzd és a döntő pillanatokban kételkedik ideáljai helyességében, heroikus és gyáva egyszerre: amikor elfogják, hogy kivégezzék, Olovnak nincs ereje vértanusággal tenni hitet harcainak igaz volta mellett és mindent megtagadva megmenti életét. 1887. megjelenik *A fjordokról és fekete patakokról* c. novelláskötete (Från Fjärdingen och Svartbäcken), melyben upsalai diákélményeit dolgozza fel, erősen lebecsülve az akkoriban annyira nagyratartott diákéletet.

Fájdalmasan érintette a költőt az *Olov mester* bukása. Elkeseredésében a vele szembefordulók ellen megírta a stockholmi irodalmi és művészeti élet gyilkos szatiráját, a *Vörös szoba* (Röda Rummet, 1879) c. regényében. Értékei azonban túlemelik az aktuális és egykor élő személyekhez kötött érdekességen. A *Vörös szobára* csakhamar rádupláz az *Uj birodalom* (Det nya riket, 1882), amely azonban sokkal széthullóbb. Ibsen *Peer Gynt*jének és Dickens *Karácsonyi ének*ének hatását mutató *Szerencsés Péter utazása* (Lycko-pers Resa, 1882) az anderseni meseviláǵ tündérfénysugarával világít rá a társadalmi élet hazugságaira S. pesszimizmusával. S. különben több kötetet kitevő mesével tett tanuságot vonzódásáról az irreális iránt.

Még néhány mű és S. szociális problémalátása új területeket ölel majd fel s lezárul fiatalos lendületű társadalomreformáló periódusa. Első, boldogtalan házassága kiérleli a nők elleni általánosító gyűlöletét, melynek döbbenetes kifejeződése lesz nem egy drámája. Közben azonban alkot az irodalmi megnyilatkozás minden területén. Novellák, regények, versek, tudományos művei jelzik ez átmeneti időszak eredményeit. Legfontosabbak: *Svéd sorsok és kalandok* (Svenska öden och äfventyr, 1883), naturalisztikus novellák a társadalmi élet minden köréből. *Költemények* (Dikter på vers och prosa, 1883), melyben az orosz nihilizmus iránti szimpátiája fejeződik ki. — *Alvajáró fényes nappal* (Sömngangarnätter på vakna dagar, 1884), S. zilált lelkiségét elénk vetítő versek. *Házasodjunk!* novellák (Giftas, 1884—86). *Hasonló és nem hasonló*, novelláskötet (Likt och olikt, 1885). *Utópiák a valóságban* (Utopier i verkligheten, 1885). *Egy őrült gyónása* (Le plaidoyer d'un fou, 1887—88), a nő keserű, sötét, pamflettszerű rajza. — *A boldogság szigete*, regény (De lycksaliges ö, 1884) tiszta képe a társadalom és kultúra kialakulásának, majd erkölcsi és szellemi lezüllésének. *Hemsölakók* (Hemsöborna, 1887), S. naturalisztikus prózai eposza egy sziget lakóinak életéről.

Csakhamar domináns probléma lesz Strindberg műveiben az, akihez való viszonyáról könyvtárt írt össze: a *nő*... A gyűlölt nő, az amorális, született férfiellenség, aki soha nem tud felemelkedni a férfiig. A *Bajtársak* (Kamraterna, 1886—87), még csak azt hirdeti, hogy nem lehetséges barátság férfi és nő között, mert a jó viszonyból fegyvert kovácsol a nő, amivel a férfit esetleg tönkre is teszi. Az 1887. íródott *Atya* (Fadren) azonban már diabolikus erővel érzékíti meg a nemek közti harcot a hatalomért és az őrületbe kergetett férfi erejének felőrlődését a romantikusan gonosz asszonnyal szemben. A Strindberg által meglátott és kiélezett nemek közötti probléma a *Julia kisasszony*-ban (Fröken Julie, 1888) nyert klasszikus megfogalmazást. A hiszterikus grófkisasszony miután kidobta vőlegényét, egy szédült pillanatában az inasé lesz. Ráeszmél, hogy az inas nemcsak foglalkozása szerint, de lélekben is hitvány szolga, akihez lehetetlen egy életet kapcsolni. Nincs más megoldás, mint a halál, melyet könnyű lélekkel ajándékoz neki az inas. Hasonlóan sötét atmoszférája van Strindberg legtökéletesebben megkomponált egyfelvonásosának, a *Hitelezők*-nek (Fordringsägare, 1888). Híres, hasonló problémakörben mozgó egyfelvonásosai: *Tartozik-követel* (Debet och kredit), *Halál előtt* (Inför döden), *Kapocs* (Bandet), *Első intelem* (Första varningen)... Néhol annyira elragadja a gyűlölet, hogy apokaliptikus szavakat talál kifejezésére. És mégis háromszor nősült, mert minden gyűlölete mellett hallatlan nosztalgia élt benne a nő után, akiben ő, az örökké nyugtalan viking, valami örök elérhetetlent keresett és épen azért gyűlölte, mert nagyon fájt neki, hogy nem kap meg semmit álmaiból.

Strindberg naturalisztikus korszakára következik az első nagy reakció: 1894. az alchimiával kezd foglalkozni és világnézete átbillent a vallásos miszticizmusba. Megírja az *Inferno*-t (1897) és a *Legendák*-at (Legender, 1898). Mindkét könyv hű tükre Strindberg új lelkiségének. Viziói vannak. A katolicizmus dogmavilágáért rajong és szakít a naturalisztikus világnézet erkölcstanával, ami azonban nem megy egyszerre. Idealizmusába mindig vegyül valami a realizmusból. Ez első misztikus korszakának két fontos drámai terméke a *Damaszkusz felé* (Till Damaskus, 1898) és a *Magasabb igazság felé* (Vid högre rätt, 1899), melyekben irracionális létszemlélete teljes kifejeződést nyer. Nem véletlen, hogy mindkét darab főhőse az: Ismeretlen. Az élet misztériummá lett Strindberg számára. Nyughatatlan lelkisége azonban így sem találja meg a lét értelmét. Következő nagy királydrámáiban (*Gustav Vasa*, 1899; *Erik XIV*, 1899; *Gustav Adolf*, 1900; *Engelbrekt*, 1901) szétfeszíti a dogmatikus katolicizmus korlátait és míg vallásossága a protestantizmus felé hajlik (*Wittenbergi pacsirták*, Näktergalen i Wittenberg, 1903), addig humanizmusa lassan szocializmussá lesz. Erősen támadja a királyság intézményét és utóbbi két történelmi drámájában már nem hisz az emberi jóság erőszakmegtörő erejében. Azonban kérlel-

hetetlenül folytatódik a misztikus korszak hangulata, melyet élete végéig már csak kétszer szakít meg egy-egy pálfordulása. Harmadik házassága idézte fel a *Haláltánc* megrázó realizmusu vizióját, a hím és nőstény örök harcáról, de utána elkövetkezik a kiegyensúlyozódás — három esztendőre legalább. Megírja a *Husvét*-ot (Påsk, 1901), a gyermeki naivság, jóság e meleghangú himnuszát, melynek szavai mögül Andersen és Dickens világa mosolyog felénk és megírja a *Nyár közepé*-t (Midsommar, 1901), melynek morális vallásos mesehangulata az emberszerető S. megbékélt lelkéről tesz vallomást. Mindkét darab reális környezetben érzékelteti S. irracionális létszemléletét, nagy jóságszeretetét, további három drámája azonban már érzékfölötti szférákba lendül, hogy hiánytalanul fejezze ki a határokat nem ismerő, végletek közt hányódó költő életérzését: a *Hattyuvér* (Svanehvit, 1902), *Királyi menyasszony* (Kronbruden, 1902) és az *Álomjáték* (Ett Drömspel, 1903). Válópöre kizökkenti fantáziáját ebből az álomvilágból és a régi harcos S. újra feltámad. *Gót szoba* (Götiska rummen 1904) címen naturalisztikus kulcsregényt írt a svéd irodalmi viszonyokról. Még erősebb pamflet a *Fekete lobogó* (Svarta fanor, 1904), melyben saját családi viszonyait állítja pellengérre. S.-nek több műve tartalmaz önéletrajzi vonásokat, így az eddig említetteken (Vörös szoba, Legendák, Inferno stb.) kívül: *A cseléd fia* (Tjänstekvinnas sod, 1886), *Vallomások*, *Egyedül* stb., amelyeket kiadói szeretnék kronológiai sorrendbe csoportosítva önéletrajzszerüen kiadni. (V. ö. *Egy lélek fejlődése*, I—IX. Ford. Mikes Lajos.) Csakhamar elhalkul ez a háborgás és a *Történelmi miniatürök* (Historiska miniatyrer, 1905) már »Isten bölcseségét a világtörténelemben« akarja megmutatni. Ugyanezért íródott a *Hövdingaminnen* (1906). Ujra a misztikus hullám borítja el S. lelkiségét: megjelenik a *Kék könyv* (Blå boken, 1907—1908), ez az apokaliptikus munka, mely át van itatva a kereszténység szellemével. 1907 táján írt kamaradarabjai (*Csöndes ház*, Oväder, *Tűzvész után*, Brända tomten, *Kisérletszonáta*, Spöksonaten, *Pelikánok*, Pelikanen) egyformán az élet irracionalitását hangsúlyozzák. Ilyen hangulataiban S. erősen lebecsülte 1908—1909 között írt történelmi drámáit, melyek csak valamilyen szociális tendencia szolgálatában állottak. Utolsó pálfordulását 1910. élte át S., amikor elfordult a *Kék könyv* miszticizmusától és összegyűjtött cikkeit *Beszéd a svéd nemzethez* címen (Tal till svenska nationen) kiadta. Ez a munka hivő szocialistának mutatja az ezerarcú S.-et két évvel halála előtt.

Strindberg mindenkinél igazabban a századvég gyermeke, aki magában éli át kora széthullott hitű emberének minden problémáját. Kereszténység és pozitivizmus, arisztokratikus individualizmus és szocializmus, hit és hitetlenség között vergődik, az elsők között van, akik leggyökerén átérzik korunk egyik legnagyobb problémáját: a *nőkérdést*. A görögök nagy mondása korbácsolta: *gnoti se auton*, de soha nem ismerhette ki önmagát, nem jöhetett tisztába Énjével, mely tragikusan alaktalan volt, mint annak a fausti kulturának utolsó évtizedei, amelyet kifejezett.

Bibliográfia: Strindberg összes műveinek jegyzéke *Svenska Litteraturens Historia* (Red. av. Otto Sylwan) III. köt.: 376—379 old. Róla szóló legteljesebb svéd bibliográfia u. o. 379—381 old. S.-gel foglalkozik az i. m. VI. (86—127 o.) és XXI. (332—346 o.) fejezete. Hermann *Esswein: A. S. im Lichte seines Lebens und seiner Werke* (Georg Müller Verlag, München, 1919). Ottó *Kaus: S.* (R. Piper Co Verlag, München, 1918). *A. Liebert: A. S. seine Weltanschauung und seine Kunst* (Berlin, 1920.). L. *Lind af Hageby: A. S.* (London, 1913). N. *Erdmann: A. S. I—II.* (1920.) *Németh.*

Strobl, *Karl Hans*, *1877. Iglón. Első munkái a prágai diákéletből vett regények: *Die Vaclavbude* és *Der Schipkapass.* Ezeknek mozgalmas elevenségét nem érik el egészen további, ugyancsak osztrák tárgyú regényei: *Die gefährlichen Strahlen* és *Der Fenriswolf.* Egy időben erősen az Ewers—Meyrink-féle kísérteties irány hatása alá került. További munkái *Die vier Ehen des Mathias Merenus*, *Der wilde Bismarck* c. politikai regény s a szintén kortörténeti *Eisen und Blut.*

Strodtmann, *Adolf Heinrich*, *1829. †1879., német költő és irodalomtörténész. Költeményei közül legegyénibbek a politikai és hazafias tartalmúak: *Lieder eines Kriegsgefangenen auf der Dronning Maria*, — ezt a 48-as dán hadjáratkor írta, mint fogoly egy dán hadihajón, — továbbá *Gedichte* és *Brutus, schläfst du?* Lírájánál nagyobb jelentőségű irodalomtörténeti működése: *Dichterprofile*, költői arcképek, 1883. 2. kiad. és főként *Heines Leben und Werke* (1883. 3. kiad.), mely az első és alapvető Heine-életrajz. Heine-kiadása is alapvető: Hamburg, 1861—62, 21 köt.

Strófa, a. m. versszak.

Strowski, *Fortunat*, lengyel származású francia irodalomtörténetíró és kritikus, *1867. A Sorbonne tanára. Igen figyelemreméltó munkákat írt a XVI-ik és XVII-ik század irodalmáról (*Montaigne*, — *Pascal*). Foglalkozott azonban az újabb irodalommal is (*Tableau de la littérature française au XIX-e siècle*) erősen nemzeti és katolikus szellemben.

Strömpl *Gábor*, *1885., magyar geografus. Főleg morfológiai tanulmányokat folytat. (Dunai terraszok, Rilicei plato, stb.). *Geografiai vonatkozások a háborúban* c. a. több cikke jelent meg a Földr. Közl.-ben, a »Kogutovicz Zsebatlasz«-ok munkatársa, a »Föld és Ember« szaklap társszerkesztője.

Strug, *Andrzej* (csal. nevén Tadeusz *Galechy*), *1873. Lengyel regényíró, az elítéltek, a hazáért szenvedő emberek jeles ábrázolója. Ismertebb művei: *Ludzie*

podziemni (Földalatti emberek, 1908); *Jutro* (Holnap, 1908); *W twardej służbie* (Kemény szolgálatban, 1909); *Dzieje jednego pozisku* (Egy bomba története, 1910, magyarul is megjelent); *Chimera* (1917). *Mogiła nieznanego żolnierza* (Az ismeretlen katona síremléke, 1922); *Pieniądz* (A pénz, 1921).

Stucken, *Eduard*, német költő, *1865. Jellemző képviselője az újromantika túlhajtott, raffinált nyelvi kultúrájának. A nyelv zenei elemeinek kiaknázásában elmegy a végletekig. Irrealitásához jól illik St. Grál-drámáinak (*Gawan, Lanzelot, Lanvâl, Merlins Geburt, Tristram und Ysolt, Uter Pendragon, Vortigern* 1923 ; *Zauberer Merlin* 1924) pogány mitoszból és keresztény szimbolumokból, tömjénből, csodából, hősiségből szőtt fiktív gótikája. Uj oldaláról mutatkozik be St. *Cortez*-regényében (*Die weissen Götter* 1918), melyben két világérzés összeütközésének, pogány és keresztény kegyetlenségnek hátteréből most első ízben emelkedik ki reális tartalommal a persze még mindig stilizált exotikus valóság. Versei közül balladáiban van a legtöbb eleven erő (*Balladen*, 1898, új kiad. 1920).
Turóczi-Trostler.

Stuckenberg, *Viggo*, dán költő, *1863. †1905. A legkiválóbb lirikusok egyike. Finom formaművészet, gondolatgazdagság, a természeti képek mesteri használata jellemzik.

Štúr, *L'udovít*, *1815. †1856., a tót irodalmi újjászületés atyja és vezére, író, publicista és politikus, akinek eszméi a mai napig kihatnak a tótság kultúréletére. Született Zay-Ugrócon (Trencsénm.) Tanult Győrött, Pozsonyban és Halleban. A pozsonyi tót ifjuság csakhamar vezérének tekintette. Az új irod. nyelv védelmében megírja korszakalkotó művét: *Nárećja slovenskuo* stb. (Pozsony, 1846), amelyben hangoztatja, hogy a tót népet elmaradt politikai és kulturális helyzetéből csak anyanyelvén keresztül lehet kiemelni. Ez a munka volt az indítóoka a prágai *Hlasowé* (1846) megjelenésének, amelyben Palacký, Jungmann, Kollár és Šafárik a legélesebben ellene fordultak a bátor reformereknek. Š. erre újabb tanulmánnyal felelt, amelyben visszautasítja Kollár támadásait s tudományosan igyekszik igazolni a tót nyelv létjogosultságát. Š. eszméi teljes győzelmet arattak. 1847. a pozsonyi országgyűlésen Zólyom követe, 1848. a magyarok ellen fordul Hurbánnal együtt, de a prágai szláv kongresszuson ellenzi Palacký ausztroszlavizmusát is. A szabadságharc után Modorba vonult vissza, ahol értékes folklorisztikai tanulmányt írt: *A szláv törzsek meséi és népdalai*, 1853. *Podhradszky.*

Sturluson, *Snorri*, *1178. †1241. Izlandi költő, az *újabb Edda* szerzője. Tőle származik a *Heimskringla* c. király-saga sorozat is, amely Norvégia történetét tárgyalja 1177-ig. Ez az első izlandi krónika, amely megérdemli a történetírás nevet. Tudományos kritikával, oknyomozóan, lépésről-lépésre halad, egy célja van csak: az igazság kiderítése. Amellett művészi szempontból, különösen ami a jellemek rajzolását illeti, méltán sorakozik az izlandi irodalom legszebb termékei közé.

Sturm und Drang, l. *Német irodalom.*

Suarès (ejtsd: szüarész), *André*, eredeti nevén Yves *Scantzel*, francia essayista. Legtehetségesebb és leggazdagabb invenciójú típusa az ugynevezett platonikus költőnek, aki mások egyéniségén, mások remekművein keresztül bontja ki a maga egyéniségét. S.-t a világirodalom és művészet legnagyobb egyéniségei inspirálják. *Wagner, Shakespeare* (akiről »*Prospero, poète tragique*« címen hatalmas könyvet írt). *Dosztojevszkij*ről írt essayje remekmű és bámulatos Pascalról, a »nagy nihilistáról« rajzolt arcképe is (*Trois hommes*). Fájdalom és vágy romantikusa és mégis szerelmese az életnek. Néha a táj lelke ihleti meg (*Voyage d'un condottiere,* — *Le livre d'Emeraude*), néha egy-egy művészeti alkotás ragadtatja kissé tán túl patétikus retorikára. De emellett a *Sur la vie* rövid tanulmányaiban bámulatos kritikai éleslátás nyilatkozik meg. Senki nála élvezetesebben nem ír költészetről, zenéről, táncról. *Baudelaire*-ről, *Stendhal*-ról, *Villon*-ról szóló tanulmányai a legjobbak a francia irodalomban. Van egy érdekes drámai kísérlete, a *Cressida* is. Legújabb essaykötetében, a *Présences*-ban, a világirodalom egész széles területéről válogatja témáit. *Kállay.*

Subtitle, az amerikai filmscenarióban a képek között elhelyezett felírás neve, megkülönböztetésül a title-től, amin a darabnak és az egyes felvonásoknak címeit és esetleges bevezetéseit értik.

Sudermann, *Hermann*, *1857., német elbeszélő és drámaíró. Holland eredetű családból származott, egyetemi hallgató, házi tanító, majd ujságíró volt (1881—82. a *Deutsches Reichsblatt* segédszerkesztője); újabban fölváltva, Berlin-Grunewaldben és blankenseei kastélyában él. Első sikerét *Frau Sorge* c. regényével aratta, melyben eleven, friss elbeszélői tehetség van; a következő regény, *Der Katzensteg* már megmutatja azt a végzetes hajlandóságot, mely aztán egyre jobban elhatalmasodik S. munkáiban: a szenzáció, a külső hatás keresését. A későbbi regények és elbeszélések egyre több hamis naturalizmust, hatásvadászó számítást, feltünő, sokszor meglepő, de belül igaztalan jellemalkotást mutatnak: *Jolanthes Hochzeit, Es war, Das hohe Lied*, úgyszintén az igen hatásos elbeszélések: *Die indische Lilie, Litauische Geschichten, Jons und Erdme* (1924). S. munkásságának súlypontja azonban a dráma területére esik. Megalkuvó írói természete itt hamar megtalálta azt az utat, mely a nagy európai sikerek felé vezet: *Die Ehre* c. drámájában nagy technikai ügyességgel viszi színpadra az osztályok lelki ellentétét, a kétféle becsületfogalom hatásos szembeállításával; ezzel a darabbal a francia tételes társadalmi

dráma (Augier, Dumas, Sardou) talajára lépett, melynek színpadtechnikai módszerét is alkalmazza. Hatásos jelenetek előkészítése és fölépítése, drámai feszültség és elérzékenyülés kellő adagolása: mindezeket a franciáktól tanulta S., s értékesítette ezek mellett — persze csak módjával és kevés mélységgel — a naturalizmus társadalomkritikai látásmódját is, így a *Sodoms Ende*-ben, *Heimat*-ban, *Glück im Winkel*-ben. Ezek még a leghatalmasabb drámái; a többiben egyre több a színpadi ügyeskedés. Mellettük néhány kísérlete a történeti drámának és a szimbolikus mesedrámának: *Johannes*; *Drei Reiherfedern*; *Der Bettler von Syrakus*. Igen szép a visszaemlékezések könyve: *Das Bilderbuch meiner Jugend* (1922). — Magyarul több regénye jelent meg: *A szürke asszony*; *A rókaút*; *Egyszer volt*; *Énekek éneke* (2 kötet) stb.; színművei közül: *Otthon*; *A becsület*; *Morituri*, stb., amelyeket elő is adtak. — Róla l. W. *Kaweran*, 1897; H. *Landberg*, 1901; K. *Knortz*: *S.-s Dramen*, 1908. S. körül egész irodalmi harc kerekedett, hevesen támadta A. *Kerr*: *Herr S. der Di Di Dichter*, 1903 és kritikáiban *(Das neue Drama)*, 1905; l. még M. *Harden*: *Kampfgenosse S.*, 1903. *Kecskeméti.*

Súdraka király, illetőleg egy e név mögött lappangó udvari költő, talán Kálidásza kortársa (V. sz.), az ind Shakespeare. Műve, a legjelentékenyebb ind dráma, a *Mrcs-cshakatiká*, »Agyag-kocsika«, Csárudatta (egy dúsgazdag, de bőkezűség miatt elszegényedett, előkelő származású nagykereskedő) és Vaszantaszéná (egy szép, bájos, művelt, szellemes és dúsgazdag courtisane) szerelmi viszonyát dramatizálja — egy forradalom hátterében. A 10 felvonásos polgári színmű csupa drámai élet és mozgalmasság, színi hatás dolgában páratlanul áll Indiában. Igen sokan lefordították — németre *H. C. Kellner* (1893.) és *L. Fritze* (1879.); angolra *A. W. Ryder* (1905.); franciára *P. Regnaud* (1887.); magyarra *Schmidt J.* (1925.). *Schmidt.*

Sue (ejtsd: szü), *Eugène*, francia regényíró *1804. †1859. Történeti regényekkel kezdte az írást, aztán áttért a »roman feuilleton«-ra. S. első nagy sikere az angol minta nyomán francia talajba plántált *Mystères de Paris* (1843). A regény a társadalom számkivetettjei, tolvajok, uccai lányok és barátaik közt játszik, részleteiben realisztikus, megszólaltatja az *argot*-t; lényegében a műveletlen tömegek naiv idealizmusát szolgálja ki. Ezen a regényen s még inkább a *Juif Errant*-on (1844—45) meglátszik a tárcaregény egész formai önkényessége: nyúlik, amíg az olvasóknak tetszik s a befejezés küszöbén is újrakezdhető egy hirtelen népszerűvé váló alak jóvoltából. A *Mystères*-ben megnyilvánuló szánalom a nyomorultak iránt, a *Juif Errant* korszerű antiklerikális irányzata politikai személyiséggé tette S.-t; az egykori dandy komoly demokratikus reformok harcosává lett tulajdon regényeinek hatása alatt. — Későbbi művei: *les Sept pêchés capitaux* (1847—49) és *Mystères du Peuple* (1849—57). Világszerte nagy hatása volt. Kétségtelen, hogy maga V. *Hugo* is tanult tőle. Nálunk *Nagy* Ignác és *Kuthy* Lajos utánozták; pályája második felében *Jósika* is hatása alatt állt. Mint íróművész mindezek ellenére is teljesen jelentéktelen; stílusa pongyola, alakjai a realizmus és vizenyős idealizmus keverékei. *Benedek.*

Suetonius, *Caius S. Tranquillus*, latin történet- és irodalomtörténetíró, *Kr. u. 70. †144. Ránk maradt művei: *De vita Caesarum* (Császárok életrajzai, 8 könyvben); Caesartól Domitianusig 12 császár életrajza; 119—121 közt írta és Septicius Clarusnak ajánlotta ezt a művét, amelyben mindent összeszedett, amit csak az egyes életrajzok hőseiről hallott vagy olvasott és meglehetősen kritika nélkül összeillesztette az így gyűjtött anyagot. Stílusa minden dícséretet megérdemel: tömör, tiszta, egyszerű, a császári kabinetiroda cicomátlan hivatalos stílusa. Magyarra ford. *Székely* István: *Császárok életrajzai*, Bpest, 1897. — Másik műve, amely töredékesen maradt ránk: *De viris illustribus* (Híres férfiakról), költők, írók, filozófusok, szónokok és grammatikusok életrajzai, a hellenisztikus irodalmi biografia sémái alapján (Terentius, Horatius, Lucanus élete). Azonban S. nem tudott lelket önteni művébe, jobbára a külsőségekben mozog, adatokat halmoz. Érdeme azonban, hogy ezzel a művével egy hosszúéletű műfajt honosított meg a latin irodalomban. *Révay.*

Suidas, ismeretlen bizánci a X. sz. közepéről; nevével maradt ránk a középgörög kor legkitűnőbb nyelvtani, nyelvhasználati, irodalom- és eseménytörténeti kézikönyve, egy különös abc-beosztású »szótár«, kimeríthetetlen kincsesháza az ókori görögség ismeretének, a bizánci gyűjtő szorgalom egyik legnagyszerűbb emléke, valószínűleg VII. Konstantinos Porphyrogenetos köréből. — Kiad.: 1499 óta többször, Th. *Gaisford* 1834, G. *Bernhardy* 1834—53. Irod. ugyanitt. *Czebe.*

Sujánszky *Antal*, *1815. †1906., nagyprépost. Költeményeket és vallásos műveket adott ki. Főmunkái: *S. vallásos és hazafiúi költeményei*, *Őrangyal*, *Ájtatosság gyöngyei*.

Sujet (Fr. ejtsd: szüzse). Az irodalmi mű tárgya.

Sully-Prudhomme (ejtsd: szülli-prüdom), francia lirikus, *1839. †1907. Ő volt a mult század második felében a hivatalos költő. Sikereit nem annyira nagy és eredeti tehetségének, mint inkább egyéni kedvességének és jóságának köszönhette. Haláláig népszerűség övezte. Tagja volt az Akadémiának, 1902. megkapta a Nobel-díjat. Nyolc kötetnyi verséből ma már alig él más, mint a *Vase brisé*. Első verseinek frisseségét adott valami nyugtalan szenzibilitás, amely a lélek homályos érzéseit igyekezett kifejezni. Később azonban egyre szárazabbá és didaktikusabbá vált S. lírája, amely mellett az egész szimbolista mozgalom

nyomtalanul haladt el. Költői művei: *Stances et poèmes*, — *Les solitudes*, — *Les destins*, — *Les vaines tendresses*, — *Le justice*, — *Le bonheur*. Posthumusan jelent meg *Les épaves* c. kötete. Néhány filozófiai és kritikai munkát is hagyott hátra. *Kállay*.

Sulpicia, latin költőnő, Messalla Corvinus unokahúga és irodalmi körének tagja. Hat elégiája maradt ránk, amelyekben Cerinthus iránt érzett szerelmének örömeit és bánatait énekli meg. Igazi meleg és gyöngéd érzése emeli ezeket az elégiákat a latin lírai költészet legszebb alkotásainak sorába.

Sulpicius Severus, *360 körül, aquitaniai származású ügyvéd, latin író. Martinus (Szent Márton) toursi püspök életét és erényeit levelekben, dialógusokban és egy gyöngéd szeretettel megírt biográfiában (*Consolatio Postumiani et Galli*; *Vita Sancti Martini*) magasztalta. Főműve a *Chronica* (2 könyvben) a bibliai történet és az egyház története egészen a mű megjelenéséig, Kr. u. 400-ig. — Nyelve tiszta, stílusa klasszikus mintákon csiszolódott.

Sumári *Sándor*, *1881. A *Bajai Hirlap* munkatársa, *A Milliomosok* c. komédiája megj. 1913. Műv. tört. előadásokat tartott az Urániában.

Supervielle (ejtsd: szüperviel), *Jules*, francia lirikus és elbeszélő, *1884. Montevideoban. Párizsban nevelkedett, de beutazta egész Európát s a délamerikai pampákat. Széles sorokban folyó verseihez Amerikából hozta az inspirációt és a színeket. Költői művei: *Poèmes de l'humour triste*, *Débarcadères*, *Gravitations*. Érdekes a Valery *Larbaud* és Jean *Giraudoux* hatása alatt amerikai benyomásokból írt *L'homme de la pampa* c. regénye is. *Kállay*.

Supka *Géza*, archeologus és ujságíró, *1883. Budapesten, Kolozsvárott, Grácban és Párizsban tanult, majd a Nemzeti Múzeum régiségtárának tisztviselője lett (1904). Tudományos munkásságának elismeréseül 1918. igazgató őrnek nevezték ki, a bécsi egyetem pedig meghívta előadónak a művészettörténeti tanszékre. A Károlyi-kormány alatt rendkívüli követ volt Prágában. 1919 után hírlapíró lett. Fontosabb tanulmányai: *A buda-felhévizi Szentháromság-templom* (1907), *Lehel kürtje* (1910), *Iskender Dul-Quarnein* (Lipcse, 1912), *Frühkristliche Kästchenbeschläge aus Ungarn* (Róma, 1913), *Motivumvándorlás a korábbi középkorban* (1914), *Buddistische Spuren in der Völkerwanderungskunst* (Lipcse, 1917), *A nagy dráma*, melyben a világháború és az ezt követő események eleven történetét írta meg (1924). Széleslátókörű tudós, aki jelenleg mint publicista értékesíti nagy tudását és mint ujságíró is egyike a legtehetségesebbeknek.

Surányi *Miklós*, *1882. Felsőmindszenten, Baranya megyében. A budapesti egyetemen tanult, újságíró is volt, később Máramaros vármegye főlevéltárosa lett. 1916. jelent meg *A trianoni pára* c. regénye, mely nagy sikert aratott s ekkor S. Budapestre költözött. Jelenleg a *Nemzeti Ujság* belső munkatársa. Regényei nagyobbrészt történeti tárgyúak. A történelem festői elemeit használja fel leginkább, a szerelmi motívumok hangrahozásával, diszkrét romantikával. Népszerűségét főkép könnyed, vonzó előadásmódjának köszönhette. *Az örök élet titka* c. drámáját, melynek hőse a Mátyás király korabeli humanista Galeotti, 1925. adta elő a Nemzeti Színház. Művei: *A szent hegy*, *Kantáte*, *Domoszlay*, *A mindenható asszony*, *A nápolyi asszony*, *A gyujtogató*, stb. *Schöpflin*.

Surrey (ejtsd: szöri), *Henry Howard, earl*, angol költő, *1517. †1547. Természetérzéke nagyszerű kifejezésre jut színpompás verseiben, melyek néha Keatsre emlékeztetnek. *Sardanapalusra* és *Wyatt halálára* írt versei a legszebbek közé tartoznak. Wyattal együtt ő honosította meg az új költői stílust s jelzik a renaissance szellemének beköszöntését; a szonettet egy lépéssel közelebb hozták Shakespeare-hez. Az Aeneis fordításában ő vezette be a blank verset, az ötös jambust. A *Tottel's Miscellany* c. antológiában, ahol Wyattal együtt jelentek meg versei, 40 szonettel szerepel.

Suták *József*, *1865., magyar matematikus, kegyesrendi pap. Magyar folyóiratokban sok értekezése és több könyve jelent meg: *Differenciál és integrálszámítás* (1900); *Differenciálegyenletek elmélete* (1906) stb.

Suttner, *Berta von*, *1843. †1914., osztrák-német regényírónő. Első regénye *Inventarium einer Seele*, azután férjével, Artur v. S.-rel együtt írt csekély jelentőségű elbeszéléseket; egy csapással világhírűvé tette azonban fő műve, a *Die Waffen nieder*! c. háborúellenes regény. Ez a könyv főcélját tekintve, propaganda a háború embertelenségei és pusztításai ellen; megrázó hatásúak benne a háborús szenvedés és romlás képei. E könyve után S. gyakorlatilag is a béke eszméjének szolgálatába szegődött s nemzetközi békeligát alapított minden jövendő háború elhárítására. Ezért a munkásságáért megkapta a Nobel-békedíjat is. További regényei: *Die Tiefinnersten*, *An der Riviera*, *Eva Siebeck*, *Schach der Qual*, *Doktor Hellmuts Donnerstage* szintén elsősorban erkölcsi tartalmukkal jellemezhetők.

Sutton-Vane (ejtsd: szöttn vén), *Vane*, angol író és színész, *1888. Számos színházban adták legnagyobb sikerű, nagy port felvert drámáját: *Outward Bound*. (Magyarul a *Névtelen hajó* címen.)

Sükei *Károly*, *1824. †1854. Lírai verseinek gyűjteményét *Hulló csillagok* címen adta ki. Eredeti költeményeinél fontosabbak fordításai. Német, angol, francia költők műveiből nagy formaérzékkel sokat ültetett át magyarra.

Sükösd *Ferenc*, erdélyi költő, *1895. Versei az Erdélyi Szemlében, Magyar Irásban és Lírában jelentek meg. Könyvalakban *Dobolyi* Lajos és *Gyárfás* Endre tár-

saságában, *A mi országunk* címen, *Kosztolányi* Dezső előszavával (Bpest, 1924).

Süle *Antal*, *1884., hírlapíró. Számos történeti és filozófiai tárgyú cikke jelent meg a lapokban. Főműve: *A nemzetközi jog filozófiai problémái.*

Sümegi *Kálmán*, *1852. †1899., lapszerkesztő. Elbeszéléseket és irodalomtörténeti cikkeket is írt. Kötetei: *Szép asszonyok, A mi kis regényünk, Foszlányok.*

Sváb Költői Kör, l. *Német irodalom.*

Svájci francia irodalom, l. *Francia irodalom.*

Svéd irodalom. Különálló (tehát nem közös-skandináv) S.-ról csak a XIII. századtól kezdve beszélhetünk. Legrégibb emlékei az írott törvénykönyvek *(handskapslagarne).* Említhető még *Magnus Eriksson* 1347. kelt törvénye. Ide tartozik a királyok és hercegek magaviseletéről szóló tanító írás: *Um Styrilse Kununga ok Höfdinga* (1325 körül), azután Szent Birgitta *Kinyilatkoztatásai (Uppenbarelser):* vallásos víziók és rajongó elmélkedések; ugyanő bírta rá gyóntatóatyját, Mátyás atyát, Mózes öt könyvének lefordítására. Ezt azután Johannes Budde folytatta egy századdal később. A középkori svéd költészet termékei hősi dalok. Ezeknek mai formája általában a XV. században keletkezett s nem igen régebbi egy sem a XIII. századnál. A jelesebbek: *Axel och Valborg, Kampen Grimborg, Habor och Signild* és főleg *Engelbrekt, Tomas Simonsson* strengnäsi püspök (†1443.) műve. Maradtak még verses krónikák: az Erik-krónika, 1320 körül, a Károly-krónika, 1450 körül, és a Sture-krónikák, 1500 körül. Az Arthus-király és a kerek asztal körüli francia és német költemény-kör számos darabját is lefordították svédre s felbukkan egy Nagy Sándor-eposz is. A lírai költészet csak a középkor végén jelenik meg: *Ingrid Persdotter* apácának Axel Nilssonhoz intézett szerelmes leveleivel (1498). A XVI. század a reformáció korszaka Svédországban; a vallásos élet átalakulása legmélyében ragadja meg a svéd szellemet s döntő egész jövőjére. Az átalakulás kora irodalmilag nem termékeny. Legnagyobb alakja *Olaus Petri* (1497—1552), a reformáció nagy szervezője és diadalra juttatója; hitújító működése mellett írt egy svéd krónikát, három zsoltár-gyűjteményt (nevezetes *Nägre Gudhelige Vijsor)* és az első svéd drámát: *Tobie Comedia.* Öccse, *Laurentius P.* (1499—1573) mint zsoltárköltő s mint a svéd biblia kiadója (1540) nevezetes. Mellettük említhető *Laurentius Andreae,* az újtestamentum fordítója (1526) és *Peder Svart* püspök (†1562.), krónikaíró. A XVII. sz. első uralkodója IX. Károly (1600—1611) s vele indul meg Svédország európai szereplése. Ennek jegyében áll a következő korszak (1718-ig), melynek jellemző irodalmi jegye az európai irányok fölvétele és meghonosodása. A korszak küszöbén egy különös humanista áll, *Johannes Buraeus* (1568—1652), királyi könyvtáros, aki rengeteg tudákosságú könyveiben minden régi és új tudnivalót, amihez fért, összehalmozott és furcsa, bogaras rendszerré fejlesztett; szellemi érdeklődésének sokoldalúsága azonban termékenyítőleg hatott tanítványaira, akik közt ott találjuk Gusztáv Adolfot és Stjernhjelmet is. Az első nagy európai műfaj, mely Svédországba elhat, a renaissance-dráma: mestere (a *Tisbe*-je révén említhető *Asteropherus* mellett) *Johannes Messenius* (*1579. †1636.), főművei *Disa* (1611) és *Signill* (1612). Dramatizálni akarta a svéd történelmet (50-ből 6 dráma készült el) s meg is írta egy latin munkában s két svéd verses krónikában. Költészetén erősen érzik a svéd néphagyomány íze. Követői: *Nikolaus Catonius,* Trója-vár c. humanista drámájával s a protestáns vallásos iskolai dráma művelője, *Jacobus Rondeletius.* Mindezek előkészítők; a korai barok nagy költője a svéd Opitz, a »svéd költészet atyjá«-nak nevezett *Georg Stjernhjelm* (*1598. †1672.). Fő műve a *Hercules* c. hexaméteres eposz (megj. 1653.), az ismert prodikosi allegória kibővítése: a hős a keresztúton, erény és élvezet között. Az egyszerű erkölcsi allegóriát fantasztikus pompával és ragyogó színekkel ékesíti fel S., a barok bőség szellemében. Stjernhjelm az első igazán európai szellem a svéd irodalomban; ő tette európaivá a svéd költészetet s ezzel hatása századokra szól. Igazi költő mellette *Lars Wivallius,* Villonra emlékeztető csavargó, érző, rendetlen és vallásos lélek. Másfelől jövő hatás is érvényesül a Stjernhjelm német-hollandi barokja mellett: a francia Pléiade-é; ennek fő hordozója *Gustaf Rosenhane* (1619—1684), az első svéd szonettgyűjtemény, a *Venerid* (1680) szerzője. A Pléiade elméletének hatása alatt áll a *Svéd nyelv panasza* c. művével is. Mellette az olasz irodalmi barok is megtalálja a maga követőjét *Gunno Eurelius of Dahlstjerna*-ban (1661—1709), a *Guarini Pastor fido*-jának fordítójában, aki olasz stanzákban és a marinizmus túlterhelt stílusdinamikájával írja meg *Kunga-Skald* c., XI. Károlyt dicsőítő költeményét. A kor többi költői jobbára Stjernhjelm követői: a két *Columbus*-testvér, Johan, aki latin, és Samuel, aki svéd ódákat írt; *Urban Hjärne* (1641—1724), a francia klasszikus dráma meghonosítója, kinek fő műve *Rosimunda*; *Lars Johansson* (1642—1674), aki *Szerencsétlen Lucidor* néven írta *Heliconi Virágait; Haquin Spegel* és *Jesper Svedberg, Swedenborg* apja, vallásos költők; *Peter Lagerlöf* pásztori versek szerzője. *Johan Runius,* a »költők fejedelme« (*1679. †1713.) zárja le ezt a kort, melynek van még egy sajátságos álmodozója: *Olof Rudbeck,* az *Atland* szerzője, ezé a rengeteg fantazmagóriáé, mely szerint Svédország az ősi Atlantis, az emberi kultúra bölcsője. E korszak képéhez hozzátartozik még a lelkesedésnek az a vonása, mely a korszak vezetőit — főnemeseket és királyokat — a tudományok s a szellemi műveltség

iránt eltölti; elég Gusztáv Adolfot, több egyetem alapítóját említeni, aki maga is jeles stiliszta, Axel Oxenstierna-t, az irodalompártolót és történetírót, Krisztina királynőt, Descartes mecénását s a többiek közül Johan Skyttet és Erik Lindskjöldöt. A köv. korszak irodalmát a francia-angol racionalizmus szelleme irányítja. A barok fantasztikus dinamikáját mérték, szabály és értelmi világosság váltja fel. A Boileau-féle szatirát honosítja meg *Samuel von Triewald* (1688—1743) a maga »Szatirájával a mi ostoba poétáink ellen«; s ugyancsak a francia klasszicizmus nevelte a belőle sarjadt angol morális racionalizmussal egyetemben a korszak vezető költőjét, *Olof von Dalint* (1708—1763). Az *Addison-féle Spectator* a mintája D. morális hetilapjának, a *Svéd Argus*-nak (1733—34), mely ugyanazt a társadalmi lelkesedést váltotta ki, mint testvérei Európaszerte; Pope-ot követik a *Kritikusokról való gondolatai* (1736), *Swift*-et a *Saga om hästen*, a Ló meséje, mely a svéd nép sorsát írja le; a svéd történetnek szenteli még *A svéd szabadság* c. alexandrinus-eposzát (1742). A francia klasszikus tragédia szabályai szerint írja *Brynhilda*-ját s Molière—Holberg szerint *Az irigy* c. vígjátékot. Dalinnak ez a teljes függése a nyugati áramlatoktól nem jelent nemzetietlenséget; eposza valóságos nemzeti hősköltemény s lírai költeményeiben fölcsendül a népdal egyszerűsége. Mellette csak egy igazi költőt mutathat fel a kor: *Hedvig Charlotta Nordenflycht*-öt (*1718. †1763.), a svéd Sapphót, akinek *Bánatos gerlicé*-je (1743) a legnevezetesebb lírai gyűjtemények egyike. Az idilli pásztori költészetet művelte *Gustaf Filip Creutz* (*1729. †1785.), kinek *Atis och Camilla*-ja roppantul népszerű lett; a francia klasszicizmus fő műfajait *Gustaf Frederik Gyllenborg* (1731—1808): *Tåget öfver Belt*-jének (A belti átkelés, 1785) az *Henriade* a mintája, *Évszakai*-nak Thomson költeménye, szatiráinak, meséinek Boileau és La Fontaine művei. Hosszú élete végén már mint letűnt korok árnyképe járt-kelt az új nemzedék előtt. Az »alvilági beszélgetések« elterjedt Lukianos—Fontenelle-i műfaját szólaltatja meg *Anders Odel* (1718—1773) nevezetes *Sinclairs visa*-jában. A korszak dramatikusai közül említhető még *Erik Wrangel*, a tragikus és *Reinhold Gustaf Modée* (1689—1752), Molière és Holberg tanítványa. Egészséges humor van *Jakob Wallenberg* (1746—1778) ázsiai útleírásában: *Fiam a gályán*; a Richardson-féle erkölcsi érzelgősség némi hatása *Jakob Henrik Mörk* (1714—1763) bonyodalmas történeti regényeiben: *Adalrik och Götilda*-ban (1742—45) és *Thecla*-ban (1749—58). Két költő említhető még e korból: *Olof Carelius* és *Olof Berghlint*. Az egész kor egyik legmélyebb szelleme: *Emanuel Swedenborg* (*1688. †1772.), a misztikus látnok és szektaalapító; Isten küldöttjének hirdette magát, akinek személyes megbízatása van, hogy az igazi teológiát hirdesse. Ennek foglalata az *Arcana Coelestia* 8 kötete (1749—56, London) s a *Sapientia Angelica de Divino Amore et de Divino Sapientia* (1763). Teológiája (lényege a szentháromság tagadása: a három személy egy s az Atya maga lett Jézussá) kevésbé fontos, mint az a démoni erejű látás, mellyel az egész életet átisteníti s a földöntúlit testivé látja; személyiségének fő ereje az a döbbenetes mágikus fantázia, melyben szinte egy csapásra robban ki a svéd léleknek a racionalizmus évszázados gyakorlása alatt elfojtott vallásos szükséglete. Sw. elszigetelt jelenség; a racionalizmus győzelmi útját nem tartóztatta fel. A következő kor, III. Gusztáv kora (kb. 1809-ig számít) még mindig a racionalizmus jegyében áll; ezt a racionalizmust azonban már az enciklopédista mozgalom kritikusabb eszméi hatják át s föl-föltűnik mögötte az én s az érzelem rousseaui kultusza is. *III. Gusztáv* maga (*1746. †1792.) az irodalmi élet fő szervezője: udvari operát alapított (1773.) s ezt saját operájával, *Thetis och Pelée*-vel nyitotta meg; a francia akadémia mintájára Akadémiát alapított s vígjátékírói babérokat is szerzett, főleg *Siri Brahe och Johan Gyllenstjerna*-jával. Köréje csoportosultak az akadémikus költők: *Johan Henrik Kellgrén* (*1751. †1795.), Voltaire-re emlékeztető egyéniség, újságíró, lirikus, szatirikus (*Mina löjen* és *Ljusetfiender*), a fölvilágosodás harcos hirdetője, *Karl Gustaf af Leopold* (*1756. †1829.); a kifogástalan akadémikus, csiszolt formájú lírai és bölcselkedő költemények (*A prédikátor*, *Gondviselés*) és szatirák (*Enebomiad*) szerzője, elbeszélő és drámaíró. *Anna Maria Lenngren* (*1755. †1817.) népszerű idill- és szatira-költőnő. Parodisztikus költő *Olof Rudbeck*, népies énekes vígjátékokat ír *Karl Israel Hallman* és *Karl Envallson*, ez utóbbinak híres műve *Az aratók söre*. Ezek már távol állnak az akadémiai körtől. Egészen magában áll — csak királyi patrónusa állt közel hozzá — a legnagyobb svéd lirikus, *Karl Mikael Bellmann* (*1740. †1795.), ez a rendkívüli dalnok; kezdetei még Dalin korára nyúlnak vissza s ez adta ki első eredeti művét, *A Hold* c. szatirát; de csakhamar magára lelt B. költészete s eksztátikusan húnyt szemmel, gitárján kísérve magát, énekelte rögtönzött, lobogó, rapszódikus himnuszait: *Fredman Leveleit* és *Fredman Énekeit*. Ezeknek a költeményeknek izzó színpompája, nyers, fanyar elevensége, mély, ünnepi életrajongása és rejtve feltörő bánata megmagyarázhatatlan, egyszeri jelensége a svéd költészetnek. A romantikus szellemet a S.-ban is Rousseau hatása készíti elő. Ennek képviselője *Bengt Hidner* (*1759. †1793.), érzelgős, bánatos költő; Rousseau Júliá-ja nyomán alkotja meg *Spastara grófnő*-jét, aki szintén gyermekéért áldozza föl életét, azután *Tomas Thorild* (*1759. †1808.), az akadémikusok, Kant és Fichte ellenfele, greifswaldi egyetemi tanár, aki Kant ellenében saját zűrzavaros rendszerével, az *Archimetriával* lépett fel. A követ-

kező korszak határán áll, bár annak szellemétől idegen a finn *Frans Mikael Franzén* (*1772. †1847.). Első korszakában a tiszta érzések líráját műveli s egész költészete — tudatos ellentétben a forrongó és forradalmi korszellemmel — békés, naiv idealizmus szellemét leheli. Ez a gyermeki egyszerűség tette kedvessé F. nevét; második, akadémikus-didaktikus korszakának költészete már gyöngébb és közvetettebb. Késő akadémikus költő *Johan David Valerius* (*1776. †1852.). A XIX. sz. első évtizedei a francia racionalizmus évszázados uralma után utat nyitnak a német hatásnak. Ennek előkészítői *Benjamin Höijer* (*1767. †1812.) Kant és Fichte filozófiájának elég önálló követője és a romantika eszméinek első meghonosítója, az első romantikus irodalmi társaság megalapítója, *Lorenzo Hammarsköld* (*1785. †1827.). Schelling és Tieck voltak a svéd romantika vezércsillagai; a romantikusok köre, melynek vezére s legkiválóbb költője *Per Daniel Amadeus Atterborn* (*1790. †1855.) s társa, *Vilhelm Frederik Palmblad* (*1788. †1852.), előbb *Aurora*-körnek, majd folyóiratuk, a *Fosforos* címéről (1810—13) *foszforista*-körnek nevezi magát s heves irodalmi harcot folytat a régi nemzedék, az akadémikusok ellen. A foszforisták gondolatvilága a német romantikus idealizmus eszméiből ered: a szellem világát akarják megalkotni s hitük szembeszegül a terméketlen ész uralmával. A *Fosforos* után a *Svéd Irodalmi Folyóiratban* és a *Költői Naptár*-ban küzdöttek az új idealizmusért; fő ellenfeleik az öreg *Leopold* és *Per Adam Wallmark*, híveik viszont a humorisztikus *Karl Frederik Dahlgren* (*1791. †1844.) és *Julia Nyberg* (*1785. †1854.) költőnő. A svéd romantika maradandóbb iránya nem ez a tisztán szellemi idealizmus, hanem történelmi-hazafias romantika. Ennek hordozója a »gótok« társasága. Folyóiratuk az *Iduna*; költészetük fő tárgya a skandináv őskor, a skaldok és vikingek kora. Legkiválóbb művelői ennek a költészetnek *Erik Gustaf Geijer* (*1783. †1847.), ki az *Utolsó hős* és az *Utolsó skald* c. műveiben a pusztuló pogányság világát festi; a győzelmes kereszténységről írja Olof Tryggvason legendáját. Mint történetíró is kiváló. Az iskola legnagyobb büszkesége s egyúttal az első világhírű svéd költő *Esaias Tegnér* (*1782. †1846.), egyetemi tanár, majd vexiői püspök, az óskandináv romantika legmesteribb epikusa. Hazafias költeményekkel kezdte: a szkoneni nemzetőrség harci dalával és a *Svea* c. hatalmas ódával (1811); legnagyobb műve a *Fritiofs-saga* c. románc-ciklus, egy óizlandi költemény feldolgozása az Oehlenschläger-féle *Helge* mintája szerint. Ez a költemény új világot: a germán őserő világát mutatta Európának s egy csapásra világhírrel vette körül Tegnér nevét. A kor rajzában fogyatékos a történeti hűség s a szereplők a vad germán külső alatt modern érzelmességű lelket rejtenek; mégis a skandináv világ természeti hangulata és néphagyományának színe eleven életet él a Frithiofsaga-ban s költője belevitte a maga érzelmi életének fordulatait és megpróbáltatásait: fiatal kora lázadó erejét és hamvas szerelmét, későbbi életének tiltott és titkolt szenvedelmét és megbékülését Istennel: így függ össze Frithiof két szerelme, templomrombolása és templomépítése a költő életével. Tegnér írt még nevezetes lírai költeményeket s élete elboruló végén két eposz-töredéket: *Gerda*-t és *Kronbruden*-t. Ő a legünnepeltebb, a leghíresebb, ha nem is a legnagyobb svéd költő. A »gót« iskolához számít még *Per Henrik Ling* (*1776. †1839.), a svéd nemzeti torna megteremtője s az *Asame* c. eposz, az *Agne* c. tragédia s egy pásztori költemény *(A szerelem)* szerzője, továbbá *Arvid August Afzelius*, Edda-fordító és népdal-gyűjtő, és *Gustaf Vilhelm Gumaelius* (*1789. †1877.), a Walter Scott modorát utánzó *Tord Bonde* c. történeti regény szerzője. A romantikus iskoláktól távol áll *Johan Olof Wallin* (*1779. †1839.) upsalai érsek, lirikus és zsoltárköltő; a svéd hivatalos énekeskönyv zsoltárai közül 126 az ő munkája. Az 1810—40 közötti romantikus irodalmi föllendülés korszakának fiatalabb nemzedékéhez tartozik *Bernhard von Beskow* (*1796. †1868.), lirikus, szónok és drámaíró, *Karl August Nicander* (*1799. †1839.), romantikus epikus költő s e második romantikus nemzedék legkiválóbbja: *Erik Johan Stagnelius* (*1793. †1823.). Epikus költeményeket írt *(Nagy Vladimir*, 1817, *Blanda)* s antik formájú tragédiákat: *A bacchansnők* (1822), *A mártirok* (1821) és *Sigurd Ring*; főleg azonban lirikus; *Liljor i Saron* c. kötetében és szonettjeiben mély kétségbeesés és misztikus vágyódás szólal meg. Érdekes költő még *Erik Sjöberg* (*1794. †1828.), ki Vitalis néven írta hol melankólikus, hol csúfondáros költeményeit, *Johan Anders Wadman*, rögtönzött énekeivel Bellman követője, azután *Kristian Erik Fahlkrantz* szatirikus, a *Noé bárkája* szerzője és *Frederik Cederborgh*, humoros regényíró. A következő korszak (kb. 1840—60) az átmeneté: hanyatló romantika és kezdődő realizmus; legnagyobb nevei egyike *Karl Jonas Love Almqvist* (*1793. †1866.), ez a vibráló, sokoldalú, nyugtalan és geniális író, akinek élete sötét rejtelem: a börtön elől szökött Amerikába; késő romantikus s az új szabadságkövetelések izgatott hangoztatója, újságíró és tudós, mindenekelőtt azonban költő és művész. Főműve *A csipkerózsa könyve* c. vers-próza-dráma-gyűjtemény (1832—42). A korszak regényírói *Per Georg Sparre* és *Gustaf Henrik Mellin* s főleg a rendkívül népszerű finn *Fredrika Bremer* (*1801. †1865.), a realista társadalmi regény előkészítője. A dráma terén az utolsó romantikus *Johan Börjesson* (*1790. †1866.), a legnépszerűbb azonban a népies színmű könnyed mestere, *August Blanche* (*1811. †1868.). Mindezek közül messze kimagaslik a finn *Johan Ludvig Runeberg* (*1804. †1877.), nagyobb és

SVÉD IRODALOM

Tegnér

Strindberg

Geijerstam

Selma Lagerlöf

SZANSZKRIT (IND) IRODALOM I

Krisna elmondja Ardsunának a Bhagavat-gitát (A Mahábhárata-ból)

Oktatás a Bhagavat-gitából

mélyebb költő Tegnérnél is; lírai költeményei mellett fő művei a *Perrhói sír*, a *Fjalar király*, a *Karácsonyest*, *Nadesda* stb. verses regények, a *Királyok Salamisban* c. antik tragédia s mindenekfölött a *Stål zászlótartó regéi* (1848 és 60), az 1808. finn szabadságharc csodálatos költői megelevenítése. Kisebb költők mellette: *Karl Vilhelm Böttiger*, *Bernhard Elis Malmström*, a tüzesen hazafias *Karl Vilhelm August Strandberg* (Talis Qualis álnéven, *1818. †1877.), a humoros *Vilhelm August von Braim* és *Gunar Wennerberg*, a népies és népszerű *Zakarias Topelius* (*1818. †1898.), kiváló drámák, történeti novellák és gyermekeknek való elbeszélések írója. Neves írónők *Sofia von Knorring*, *Emilie Flygare-Carlén* és *Marie-Sofie Schwartz*; rajongó hazafias tárcaíró és költő *Oskar Patrick Sturzen-Becker* (álnevén *Orvar Odd*, *1811. †1869.). A 60-as évek általános jelleme csönd, várás és előkészület a következő nagy realisztikus-naturalisztikus átalakulásra. Az átmeneti korszak legnagyobb írója *Viktor Rydberg* (*1828.†1895.), kinél különösen szembeötlő a kultúr- és vallástörténeti problematika mélysége. Főművei a *Fribytaren på Östersjin* c. középkori kalózregény, a *Singoalla* (1858) c. romantikus történeti elbeszélés, a *Den siste atenaren* c. regény (1859): antik pogányság és kereszténység harca s végül *Vapensmeden* (1891), a svéd reformáció regénye; mint lirikus inkább elmélkedő, de nagy értékű. Igazi lirikus azonban *Karl Snoilsky*, az upsalai 9-ek egyike, előbb a művészi forma rajongója, később (*Svenska bilder*, 1886) népe szeretetéhez jut el s ez fő tartalma. A 9-ekhez tartozik *Carl David af Wirsén* (*1842. †1912.) is, középszerű polgári-hazafias lirikus és ókonzervatív kritikus, *C. R. Nblom*, *Edvard Bäckström* és mások. E csöndes korszak után a 70-es évek meghozzák az európai művészi forradalom, a kezdődő naturalizmus áramlását s egyúttal a legnagyobb költőt is, akiben a S. fejlődése csúcspontját éri el: *August Strindberg*-et (*1849 jan. 22., †1912 május 14.). S. nem csupán európai hatások összefoglalója, hanem legmélyebb kifejezője a svéd szellemnek s kora európai szellemének is; vezető egyéniség. Démoni és szétszaggatott lélek: a legnagyobb szeretet a pusztító gyűlölet álarcában; kérlelhetetlenül világos és romboló kritika s swedenborgi szenvedelmességű miszticizmus. Strindberggel a S. az európai gondolat sodrába, sőt élére került; Nietzsche mellett ő a századvég másik halálos prófétája. Körülötte s utána két csoport szerepel a S.-ban: realisták és naturalisták az egyik, idealisták és újromantikusok, impresszionisták a másik, fiatalabb csoportban. A realisták legnagyobbja *Gustav av Geijerstam* (*1858. †1909.), aki előbb (*Erik Grane*, *Pastor Hallin* stb.) a társadalmi mozgalom követeléseit szólaltatja meg, később (*Medusas huvud*, *Kampen om kärlek*, *Vilse i livet* stb.) finom lélekelemzővé lesz; mellette nevezetes *Tor Hedberg* (*1862.), tiszta naturalista, fő regénye *Judas* és *På Torpa gård*, drámái *Gerhard Grim*, *Johan Ulfstjerna* s a későbbi szimbolisztikus *Perseus och vidundret* és *Tasevs Konungen* (1921). A líra legnagyobb nevei *Ulrik Bååth* (*1853. †1912.), természettudós és realista lirikus, és *Ola Hansson* (*1860.), érdekes, nyugtalan, Nietzsche-hatás és szocializmus közt hányódó erősen harcos és problematikus költő. Finom egyéniség a Heine hatása alatt álló *Axel Lundegård* (*La Mouche*, *Asra*, *Tannhäuser*); és *Victoria Benedictsson* (*Ahlgren* néven: *Från skåne*, *Fru Marianne*), humoristák *August Bondeson*, *Henrik Wranér* és *Georg Nordensvan*. A másik csoport költő a naturalizmus elleni visszahatást képviseli; bennük a svéd szellem egy örök iránya tör felszínre újból — ami még Strindbergnél is megtalálható —, a finom, eszmei szépség vágya. Idealisztikus érzésüket fejezi ki *Verner von Heidenstam* (*1859.), aki kezdetben szépség-élvező esztéta (*Vallfart och vandringsår*), később (*Nya dikter*) közel kerül az élő svéd közösséghez; ehhez tér elbeszéléseiben is: *Karolinerna*, *Heldga Birgittas Pilgrimsfärd* stb. H.-hoz közel áll *Oskar Levertin* (*1862. †1906.); fő verskötete *Legender och visor* s kiváló elbeszélő és essayíró s volt s az új svéd lirikusok legnagyobbja, *Gustav Fröding* (*1860. †1911.), tájak boldog szemlélője és misztikus önkínzó; tépő kétségbeesés és vallásos elmerülés a fő tartalmai; korán, elborult lélekkel halt meg. Fő kötetei *Nya dikter* és *Stänk och flikar*. Kiváló lirikus még *Erik Axel Karlfeldt* (*1864.), a természet hatalmas zenéjű költője és *Daniel Fallström*. Mindnyájukat fölülmúlja azonban az újromantika legjelentősebb egyénisége, *Selma Lagerlöf* (*1858.), akinek elbeszéléseiben önfeledt, tiszta költészet és a néplélek ősi mélysége csillog. Fő műve *Gösta Berlingssaga* (1891), benne a svéd lélek gyermeki, álmodó tisztasága s a svéd természet fanyar pompája. További hazai elbeszélései: *Osynliga Länkar*, *Drottningar i Kungahalla*, Szicíliába visz az *Antikrists mirakler*. A svéd lélek vallásos mélyét ragadja meg *En Herrgårdssägen*, az Északról Keletre ívelő nagy regény *Jerusalem* s a zord, különös, fenséges *Arne úr kincse*. A további fontosabb művek: *Kristuslegender*, *Nils Holgerssons underbare resa*, a svéd tájak ragyogó regéje; *Bannlyst*, a háború elleni vád (1918), *Troll och människor* (mesék, 1915) és *Mårbacka* (gyerekkori emlékezések, 1922). L. csupa teremtő tudás; költészete a mese biztosságával és erejével halad s mögötte mindig a szerető lélek érzése. Az újromantika problematikusabb oldalát mutatja *Per Hallström* (*1866.), bonyolult, túlfinomult impresszionista; főműve *Thanatos*, nyolc novella a halálról s Maeterlinckhez és Hoffmannsthalhoz közelálló drámai költemények: *Greven av Antwerpen*, *Alkestis* stb. Shakespeare, akit fordított, szintén hatott rá: *Karl XI* (1918). Az idealisztikus irányhoz tartozik *Sophie Elkan* is,

Selma Lagerlöf barátnője; *Rust Roest* néven ír *(Dur och moll, Konungen)*. Az új elbeszélő nemzedék fő tehetségei: *Hjalmar Söderberg* (*1869.), finom, szkeptikus lélekrajzoló, *Mathilda Malling*, történeti regényírónő, *Ernst Didring* (*1868.), a hatalmas *Malm*-trilógia szerzője (1914—19) s kiváló drámaíró *(Midnattssol, Stigare Mats)*; említhetők még *Anna Wahlenberg, Carl Larsson*, a derűs családi festő-költő s az epikus *Olof Högberg*. A huszadik század irányai: impresszionizmus és újrealizmus; ezeket képviseli a lírában *Bo Bergman* (*1869.), a keserűen ironikus költő s a nagyhatású *Vilhelm Ekelund* (*1880.), antikizáló esztétalélek. Keményebb egyéniség *K. G. Ossianilson* (*1875.), Nietzsche leszármazottja, a materializmus harcos ellenfele. Tiszta impresszionista *Anders Österling* (*1884.), hangulat- és árnyalatköltő s a természet hangulatának adja magát *Gustaf Ullman* (*1881.). A legújabb elbeszélők jelesei a katolikus *Ernst Norlind* (*1877.), nagy idealista regények *(Johan Fredrik Hell, Den dödas arv*, 1922) írója s misztikusan vallásos *Sven Lindman*. Igen jelentős elbeszélő *Sigfrid Siwertz* (*1882.), a leghatalmasabb modern svéd regény, a *Selambs* (1914—16) szerzője; szatirikus *Ludvig Nordström* és groteszk-fantasztikus *Hjalmar Bergman*. Az egészen újak fő reménysége *Ivan Oljelund* (*1892.), előbb kommunista, ki a börtönben hívő vallásos lélek lett; lelkének útját írja le megragadó bensőséggel *I ny jord* és *Med stort G*. c. könyveiben. Igazi költő volt *Dan Andersson* (*1888. †1920.), a legkétségbeesettebb nihilizmus hirdetője; erős egyéniség, mind kettejüknél reálisabb *Carl August Bolander* (*1888.), *Georg Vrede* szerzője. Az expresszionizmust *Per Lagerqvist* (*1891.) képviseli, jeles lírikus mellette *Erik Blomberg*. Érdekes írónők: *Agnes von Krusenstjerna* (*1894.), *Karin Smirnoff* és *Marikka Stjernstedt*. Könnyebb, humoros írók *Hasse Zetterström* és *Frank Heller*. A S. jelene: kibontakozás a mult naturalisztikus és impresszionisztikus irányaiból, kétség és keresés, misztikus elmélyülés s várása egy új teremtő korszaknak.

Irodalomtörténet. Henrik Schück és *Karl Warburg: Illustrerad svensk literaturhistori* 1890—1919, P. *Wieselgren: Sveriges Sköna Literatur, Wollheim da Fonseca: Nationalliteratur der Skandinavier*, Berlin 1871—77, *Schweitzer: Gesch. der skandinavischen Literatur*, Berlin 1886—89, *Ola Hansson: Das junge Skandinavien*, Dresden 1891, *J. Mortensen: Från Aftonbladet till Röda rummet*, 1905, *Fr. Böök: Sveriges moderna Literatur*, 1921, *Walter Hjalmar Kotas: Skandinavische Lit. der Gegenwart*, Wiesbaden 1925. *Kecskeméti.*

Světla, *Karolina*, *1830. †1899., cseh írónő. Értékes és gazdag nyelvű regényeinek tárgyát a Joschken-hegység népének életéből meríti. S.-t ragyogó, gazdag fantázia is jellemzi s nagy íróművészet; a cseh regényt a maga korában addig el nem ért magaslatra emelte.

Svoboda, *František Xaver*, cseh író és költő, *1860. S. munkáiban a modern társadalomnak és erkölcsi botlásainak lírikus pszichológusa, akire főleg az orosz írók voltak nagy hatással. Főmunkájának a *Rozkvět* (Kifeslés) c. regényét tartják, amely egy vidéki cseh család krónikája.

Świętochowski, *Aleksander* (álnevén Władysław *Okonski*), lengyel drámaíró, publicista és szociálfilozófus, *1849. Egyike a legerősebb és legértékesebb írói egyéniségeknek; a 70-es években került az első sorokba. Szociális irányú drámái közül nevezetesebbek: *Niewinni* (Az ártatlanok, 1876), *Antea*, *Na targu* (A piacon), *Helvia*, *Za maską* (Álarc mögött, 1879), leginkább azonban a *Pater Makary*, egy trilógiának első része, amelyben a papi cölibátus problémáját vitte színpadra. S. színdarabjaiban az embernek és környezetének konfliktusait bölcselkedő modorban állítja elénk. *Podhradszky.*

Swift, *Jonathan*, *1667. †1745., a Gulliver szerzője, foglalkozására nézve anglikán pap volt, meggyőződés és hivatás nélkül. Fiatal korában nevelősködött és titkárkodott és az ekkor ért megaláztatásokat haláláig nem tudta elfelejteni. Mint korának legkitűnőbb politikai pamfletistája, felváltva hol a torykat, hol a whigeket szolgálta. Életének legfőbb ambiciója az volt, hogy köpenyegforgatásai és hízelgései jutalmául püspökséget kapjon, de a jutalomosztásnál magas protektorai megfeledkeztek róla. Furcsa bigámikus szerelmi élete ihlette Goethet *Stella* c. drámája megírására. Egyidőben két nőt szeretett, kiket Stellának, ill. Vanessának nevez gyöngéd és mély szerelmes verseiben; mindkettőt halálba kergette. Életének utolsó esztendeit teljes eltompultságban töltötte, beszélőképességét is elvesztette.

S.-t kortársai gyűlölték és irodalmi pozicióját csak halála után érte el, amikor emberi alakja már nem rontotta a művekadta benyomást. Az ellene irányuló antipátiát nem lehet csodálni. Jogosan tartják a világ legkeserűbb szatirikusának: mert míg más szatirikus az emberek egyes hibáit vagy visszaéléseit ostorozza, S. gúnyja maga az ember ellen, az ember mivolta ellen irányul; romantikus iróniával kikapcsolva magát az emberi szolidaritásból, az egész emberinek felülről való megítélője gyanánt lép föl. De ez a megítélés annak az embernek a mocsoktalan tökéletességű művészetével történik, akinek számára nincs más vigasz, menekvés és fegyver, mint a művészet. S. romantikus magából-menekvése számára az irodalom a gyűlölet paradicsoma, ahol minden rejtett gonosz vágyát kiteljesítheti. Egyik fiatalkori levelében írja, hogy olyan sorokat akar konstruálni, amelyek ostorcsapásként hatnak az olvasóra. Stílusát az angolok mindmáig a legkülönb angol prózastílusnak tekintik. A koncentrált gyűlölet hideg eksztázisa formálta talán mondatait oly páratlanul tisztákká, okosakká és élesekké. Első szatírája: *Tales of a Tub* az egyházak ellen irányult, egyelőre több rosszindulattal, mint szelle-

mességgel. A névtelenül kiadott *Drapier's Letters* az elnyomott Írországnak nagy szolgálatot tett elkeseredett támadásával az angol kormány politikája ellen.

De halhatatlanságát mégis a *Gulliver's Travels*-nek köszönheti, melyben az akkoriban annyira divatos úti regény formájában árasztja iróniájának végtelen áradatát Angliára és az emberiségre általában. A gúny tetőfokát a negyedik könyvben éri el, ahol Gulliver a nemes lovak országába érkezik, ahol az emberek, a yahook, szolgálják a lovakat és a nemes lovak kifejtik véleményüket az emberfaj eredendő értéktelenségéről. A legvégsőbb középkori bűnbánati prédikátor nem talált ezeknél keserűbb mondatokat.

A sors furcsa iróniája a nagy irónikussal szemben, hogy ostorcsapásul szánt műve legfőkép mint a gyermekek szórakoztató olvasmánya él tovább, megrövidített, átdolgozott és képes kiadásokban.

Magyar fordítása: *Karinthy* Frigyes: Gulliver utazásai. *Szerb.*

Swinburne (ejtsd: szvinbőn), *Charles Algernon*, *1837. †1909., angol költő. Ősei életüket áldozták Stuart Máriáért, kinek alakját ő új glóriába igyekszik fonni egy trilogiájában. Ifjúkora az előkelő angol ifjú ifjúsága, sportok és klasszikus tanulmányok között, melyhez S. hozzácsatolja a modern nyelvek és irodalmak magábaértékelését. Még oxfordi éveiben ismerkedik meg a prerafaelitákkal, akiknek művészi elvei nagy hatással lesznek műveire. Később mindinkább visszavonul mindennemű társas érintkezés elől, vidéken töltve el hosszú, munkás és csak a sport által üdített aszkéta-életét. 71 éves korában megnyerte a Nobel-díjat.

S. munkássága elképzelhetetlen a prerafaeliták nélkül. Ők a *l'art pour l'art* gondolat angol képviselői. A prerafaelita Szépség-ideál életfölötti, sztatikus és örök. Vetületét az élet síkjában csak valami régi korban képzelhették el: Rossettiék a középkorban, Swinburne a régi Hellászban. Míg a prerafaeliták művészi predilekcióból a katolicizmus felé hajlanak, S. feltétlen szépség-követelésével bizonyos negatív keresztény-ellenes világképhez jut el, melynek szemléleti tartalmát a görög mitológia adja. A fajtáján túljutott angol arisztokrata sajátos forradalmiságával, mely társadalmi szempontból is a radikális reformok hívévé tette, lázong a keresztény Isten zsarnoksága ellen (mint Shelley); sötét csengésű pátoszával, nagy, lépcsősen felfelé vezető kardalaiban bosszúra, fölkelésre hívja az embereket »Isten, a legfőbb rossz« ellen.

Isten a sors; értelmetlen, rosszindulatú zsarnok, aki lába alá tiporja az emberi nemet. S. fatalista, a századvég pesszimista, fogcsikorgató végzethitével.

A sors legfőbb megnyilvánulása életünkben a sorsadta szerelem. A sorshívő S. megtalálja a sötét szenvedély hangját, mely oly ritka az angol költészetben. A »Kegyetlen csókok tudományáról« beszél, a rózsák alatt rejtőző kígyóról (*Rococo*); Aphrodite, mint az emberek véréből sarjadt sötét virág kel ki a habokból (*Atalanta*).

Sors a mulandóság. S. legszebb versei (*The Garden of Proserpine, The Forsaken Garden, A Ballad of Burdens*) keményen ütő ritmusukkal a mulandóságot ünnepelik kifogyhatatlan variációkban. De a mulandóság egyuttal egyetlen vígasztalása is. Proserpine kertjében, az alvilágban, vágyaiktól megtisztulva, örökös megnyugodottságban imbolyognak az árnyak.

Később S. forradalmisága letompult és eddig csak negativ világképe kiegészült a pantheizmus pozitivumával (*Hertha*).

Legfőbb szerelme a tenger: szimboluma az imádott Szabadságnak, a még imádottabb Angliának és a költői ritmusban élő lényének. Tája a mocsaras, nyugati angol tengerpart, ahol nincs sok látnivaló; verseiben a fák, sziklák és más individuális és konkrét természetű jelenségek nem szerepelnek, hanem a víz, a fény, a föld nagy elterülése; az elemek lírája ez.

S. költői hírét *Atalanta in Calydon* c. drámájával (1865) szerezte meg. Ebben a műben új életre kelti a görög dráma lírai ragyogású kórusait és dikciójának végzethordozó, de egyszerű súlyosságát. Tárgya a Meleager-monda: Meleager élete egy üszökhöz van kötve, melyet anyja, a zordon méltóságú Althaea, eléget, hogy bosszút álljon Meleager által megölt fivéreiért; Meleager meghal, utolsó pillanatában fogva fel a szűzi Atalanta csókját.

S. gondolatai, a századvégi dekadencia eszméi és hangulatai elavulnak, de S. értéke költészetének hogyanjában van; formájának varázsa alól senki sem vonhatja ki magát. Ritmikájával, rímtechnikájával (14-szeres rímek), szó-szelekciójával teljesen új lehetőségeket valósított meg az angol lírában, sőt talán a világirodalom legzeneibb költője. »Dekadens« mondanivalóját egyáltalán nem dekadens, szigorú, Shelley és Keats márványosságán tanult, méltóságteljes ritmusokba önti. Hosszú sorainak hullámzását csak a végtelen tengeréhez lehet hasonlítani; elringat, elold és kivisz a mélységek fölé; a tizedik sor után az ember már szinte nem is figyel az értelemre, átengedi magát a továbbelemezhetetlen szépségű belső zenének. A strukturális készség hiánya elenyészik a zenei szépség mellett.

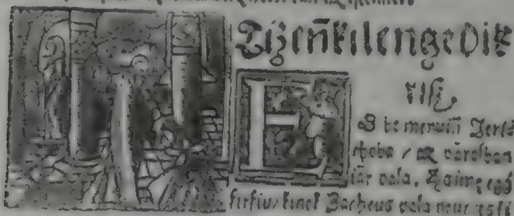
Egyéb művei: híres drámai költeménye Stuart Máriáról (I. *Chastelard*, 1865., II. *Bothwel*, 1874., III. *Mary Stuart*, 1881.), *Poems and Ballads* I., II., *Tristram of Lyonesse* (1882), *Songs before Sunrise* (1871) stb.

Irodalom. Fordítások: *Hegedüs* István, Budapesti Szemle 1907, *Kosztolányi* Dezső (Modern Költők), *Babits* Mihály (Nyugat, 1911). Tanulmányok: *Kosztolányi* Dezső (Nyugat, 1909), *Babits* Mihály (Irodalmi Miniatürök), *Yolland* B. Arthur (Népművelés, 1911). — L. *Woodberg: Ch. A. Sw.*; *W. Sharp: Extraductory.* *Szerb.*

Swinnerton, *Frank Arthur*, angol író, *1884. *Nocturne*-jét (1917) Wells és Ben-

nett mesterműként ünnepelték. Ez a történet egyetlen éjszakára, őt szereplőre van sűrítve, s tisztán belső történés. *September* (1919) egy emancipált, bonyolult lelkű leány szerelmi harca egy érettebb, áldozatrakész nővel. Legujabb műve : *The Elder Sister* (1925). Swinnerton a gépírónők, masamódok és üzleti ifjak szerény világának pompás rajzolója, akit szoros kompozíció, egyensúlyozott írástudás és szeretetreméltóság tüntetnek ki.

Sylvester *János*, a XVI. sz. elején született. Halálának éve ismeretlen. Az első magyarnyelvű nyomtatvány szövege tőle származott (1527). Nádasdy Tamás vette védelmébe S.-t üldözőivel szemben. Előbb itthon tanító, majd évekig a bécsi egye-

Szent Lukacz írása szerint. 113
gossága lün. És követi vala útet, dicsirvén az istent. És mind az
sereg nip mihelén ezt látá, dicsiretet tün az istennel.
Tizenkilenczedik
rész.
És be menvén Jerichóba, az városban
jár vala. És ime egy
férfiu, kinek Zacheus vala neve

Sylvester bibliafordításából

temen tanár. Lefordította az *Ujtestamentum*-ot (1541), eléje jól sikerült distichonos verset írt. 1531. magyar nyelvtant adott ki, latin nyelven. S.-nek volt ízlése a magyar népköltészet termékeiben, az ú. n. *virágénekek*-ben a költői szépségeket észrevenni, volt bátorsága véleményét nyiltan hirdetni, bár az ő korában felekezeti különbség nélkül erkölcsteleneknek tartották a szerelmi dalokat. *Lengyel.*

Symeon. Valószin. X. sz. Kr. u., s bizánci egyházi legenda-készletének összefoglalója, »metafrasztesz« (fordító) melléknéven emlegetett, ismeretlen férfiú.

S. A görög-keleti egyház legnagyobb misztikusa, XI. sz.

Symmachus, *Quintus Aurelius*, *340. †402., latin szónok és államférfiú, a pogány kultúra utolsó kimagasló alakja és védelmezője, 373. Afrika prokonzula, 384. praefectus urbi, 391. konzul. Ránkmaradtak beszédei, köztük panegirikusok Valentinianus és Gratianus császárokra. Irodalmi munkásságának legértékesebb emlékei levelei, ezek közt is főkép a híres »Előterjesztések« *(Relationes)*, amelyek a városkormányzói minőségében a császár elé terjesztett közigazgatási és jogi problémák fejtegetéseit tartalmazzák. A 3. relatio, amelyben a pogány kultúsz visszaállítása mellett kardoskodik, világtörténelmi jelentőségű (olv. *Révay* József : *Nero fáklyái*, Bpest, 1915, 144—169). Stílusa klasszicizmusra törekszik, néha archaizál, sokszor a retorika sallangos frázisaiba fullad. *Révay.*

Symonds (ejtsd : szimendz), *John Addington*, angol író, *1840. †1893. Termékeny író volt. Legnagyobb munkája *The Renaissance in Italy*. Érdeme, hogy nagy korszakokat tárt fel úgy a *Renaissance*-ban, mint *The Greek Poets*-ben és a *Shakespeare's Predecessors*-ben, az a hibája, hogy pompázó stílusával modorosságba esik. Megírta sok költő életrajzát. Magyarul : *A renaissance Olaszországban.* (M. T. Akad. 3 köt.)

Symons (ejtsd : szaimnsz), *Arthur*, angol lirikus és essayista. *1865. Az irodalomban Shakespeare műveinek új kiadásával tűnt föl. Azután versei és kritikái jelentek meg az *Athaeneumban* és a *Saturday Rewiew*-ben. 1896. a *Sawoy* főszerkesztője lett. Verses köteteken kívül essay-gyűjteményeket adott ki, amelyek közül a szimbolizmussal foglalkozók a legbecsesebbek.

Symposion, a. m. lakoma ; az ünnepi lakoma folyamán szövődő beszélgetések irodalmi formája, mely különösen alkalmas arra, hogy ugyanazt a tárgyat különböző karakterű résztvevőkön keresztül számos oldalról világítsa meg. Leghíresebb és legelső képviselője Plato S.-ja ; hasonló tárgykörű Xenophon-é ; az óker. irodalomban e formát Methodius aknázta ki ; a modern irodalom leghíresebb S.-ja Anatole *France* Thaïs-ában fordul elő.

S., a magyar szellemtörténet művelésére alakult tudományos és szépirod. folyóirat. Szerkeszti *Nagyfalusi* Jenő.

Synesius, *370. †415. Kyreneben. Ptolemaisi püspök, újplatonikus bölcsész, aki a két világnézet összeegyeztetésére törekedett, de anélkül, hogy bölcsészeti nézeteit (a lélek keletkezése, a világ elmúlása, a test feltámadása kérdésében) a kereszténység kedvéért feladta volna. 156 fennmaradt levele, saját életéről szóló művei, himnuszai és a királyságról Arkadius császár előtt tartott beszéde azt mutatják, hogy teljesen a klasszikus tradiciók hatása alatt áll.

Synge (ejtsd : szindzs), *John Millington*, angol író, *1871. †1909. Az ír renaissance egyik vezető alakja. Főművei : *Riders to the Sea* ; *In the Shadow of the Glen* ; *The Well of the Saints* ; *The Play of the Western World* ; *The Aron Islands.*

Synopsis, az amerikai filmgyárakban a filmdráma meseleírásának neve. Terjedelme, leírási módja ugyanolyan, mint a filmsujet-é. A szerzői jog szempontjából azonban tudni kell, hogy az amerikai törvény nem védi a scenario-t, sem a S.-t, és ezért a gyárakhoz a sujet-leírást novella formában kell benyujtani és ennek a novellának copyright-jét iktattatni be a szokásos eljárással. Mivel a S.-szal együtt beadott scenario egyes ötleteit sem védi törvény, ajánlatos ezeket az ötleteket is beiktatni a S.-t helyettesítő novellába még akkor is, ha ezáltal abban bizonyos részletek indokolatlanul részleteződnek. Különösen fontos mindez a burleszknél, amelyet scenario nélkül rendeznek és amelynél így csak S.-t kell benyujtani, külön elsorolva az ötleteket és trükköket, az ú. n. *gage*-eket. *Hevesy.*

Szaák *Lujza*, *1855. †1920. Elbeszéléseket és irodalomtörténeti tanulmányokat írt. Elbeszéléseit *Hulló csillagok* címen adta ki, irodalomtörténeti művei közül legfontosabb: *Báró Jósika Miklós élete és munkái.*

Szabács viadala. A legrégibb magyar elbeszélő költemény; 1476. készült. Az ismeretlen költő elmondja, hogyan foglalta el Mátyás király az erős Száva-menti határvárat.

Szabad vers *(vers libre)*. A szabályos verstani formáktól független, belső ritmusra felépített vers. Rapszódikus költeményekben minden különösebb elméleti állásfoglalás nélkül sok költő él vele (*Heine*, *Petőfi* stb.). Teljesen Sz.-ben írja összes műveit az amerikai *Walt Whitman*. Azután a XIX. sz. 80-as éveiben a francia költők közt mozgalom indul a vers külső, formai korlátai ellen. Szerintük a szótagszám, sormetszet, a rím szabályaitól független belső ritmus és az igazi zeneiség alkotja a vers lényegét. A Sz. elméletéről a költők közül Gustave *Kahn* írt legtöbbet. A modern költészet Európaszerte él a Sz. »jogaival«. Nálunk a legújabb időkben olyan formaművészek is áttértek rá, mint *Babits* Mihály és *Szabó* Lőrinc. A Sz. jelentősége nemcsak a költőnek a formai nyűgtől való megszabadulásában rejlik, hanem abban is, hogy a hagyományos formákat iskolai készséggel kezelő féltehetségek és »széplelkek« számára elérhetetlen, mert szabályozhatatlan, megtanulhatatlan ritmust követel meg. Ma már a legtöbb iskolázott ember tud tűrhető alexandrinust vagy jambust írni, ha kell; a Sz.-hez azonban nem elég az iskolázottság. *Benedek.*

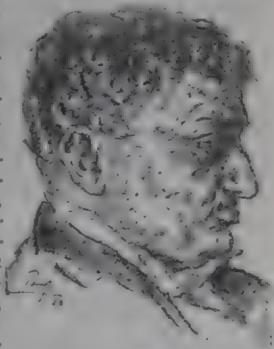
Szabatosság. Szabatos az a stílus, mely a fogalmak kifejezésére megfelelő árnyalatú szavakat használ s mondatait gazdaságosan, — se nem hiányosan, se nem szótszaporítva — és helyes szórenddel szerkeszti.

Szabó *Adorján*, tört. író, *1868. Tanár, majd igazgató volt Kassán, jelenleg premontrei házfőnök és levéltáros Leleszen. Történelmi dolgozatai, melyek különösen a Rákóczi-korra vonatkoznak, hírlapokban és folyóiratokban, pedagógiai értekezései a *Magyar Középiskolában*, szépirodalmi, színikritikái a kassai lapokban jelentek meg. Önálló munkái: *A Conversations Lexikon pör története*; *A kassai Jezsuiták viszontagságai a Rákóczi-korban*; *Kulturtörténeti képek a 250 év előtti Kassáról*; *Báthory Zsófia és I. Rákóczi Ferenc*; *II. Rákóczi Ferenc Kassa multjában* (1906); *A kassai Jezsuiták és Ferencesek végnapjai*; *II. József császár Kassán.*

Sz. *Aladár*, *1860., budapesti ref. lelkész. Fontosabb munkái: *Locke*, *Lelki harmat*, *Mult és jelen*, *Jézus élete.*

Sz. *Dávid*, l. Baróti Szabó Dávid.

Sz. *Dezső*, író, *1879 jul. 6. Kolozsvárt. Egyetemet végzett Budapesten, majd állami ösztöndíjjal Párizsba ment tanulmányútra. Ungvárt, Nagyváradon, Székesfehérvárt, végül a fővárosban tanárkodott. A *Nyugatban* jelentek meg első novellái és tanulmányai, melyek egyéni hangjukkal és szempontjaikkal irodalmi körökben nagy feltűnést keltettek. Az első elbeszélésekből csak a stílus mindjobban kibontakozó dinamikussága, írójuk meglepő szóképei, hasonlatai, nyugtalan, erős lendületű fantáziája ragadta meg az olvasókat és senki sem sejtette, hogy ez egy különös, vulkanikus lélek első háborgása, a lávaszerű önkifejeződés megindulásának jelei. Tanulmányai fényes dialektikájukkal, minden elvont esztétizálástól távolálló, életes soraikkal, dübörgő gondolataikkal hasonlóképen előhirnökei a későbbi rapszodikus világnézethitvallásoknak. (Összegyűjtve 1920. jelentek meg két kötetben *Egyenes úton*, illetve *Tanulmányok és jegyzetek* címen.) Ebből az első korszakból való a *Nincs menekvés* c. először Ungvárt megjelent regénye, mely annyiban számít Sz. oeuvrejéhez, amennyiben ez a mű jelenti az író leszámolását minden dekadenciával, inaktivitással. Vigasztalan, sivár atmoszférájú kiskoncepciójú regény, melynek hősében önmaga beteges élettagadását, gyengeségét pusztítja el az író. *Napló és elbeszélések* (1918) című kötetében legszubjektívebb vallomásait gyűjtötte össze Sz., amely írások között a *Don Kizsott penitencián* című, szimbolikus mélységével és véres őszinteségével a világirodalom klasszikus novellái közt foglal helyet. A forradalmakat megelőző zavaros, feszülthangulatú idők érlelik ki belőle legnagyobb sikert aratott hatalmas prózai eposzát, *Az elsodort falut*, mely a magyarság akkori óráinak időtlen jelentőségű keresztmetszését akarta nyújtani (1919). Nem regény ez a mű, ugyanúgy nem, — a szó iskolás értelmében, — mint többi »regénye«. Realitás és irrealitás, nagy emberi ellágyulások és gyilkos pamflet-hang, verisztikus helyzetrajz és meseszerű idealizálás keverednek össze ebben az alkotásban Sz.-t jelentő szokatlan ötvözetté. A mű sok szereplője élő közéleti egyéniség, akiknek nagyrészét karrikatúrának látja. Sz. nem idomítja mondanivalóit a valóság parancsszava szerint, hanem mindenben érzése szerint cselekszik, amelyet egyedüli kánonnak ismer el, mert önmagát a magyarság életakaratával azonosítja, annak az inkarnációját tudja magában. Így lesz minden alkotása adekvát kifejeződése egyéniségének: sokak ellen való gyűlöletének épen úgy hű tükre írása,

Szabó Dezső

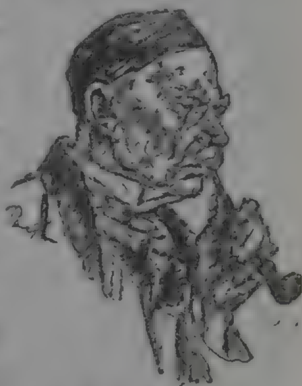
mint öndicsőítésének; magában sohasem egy emberegyedet érez, hanem fajának szintézisét. Ezért állítja be főhősül minden művében idealizált önmagát és ezért hömpölyög a történések sodrában e hős körül annyi szenny, hitványság, miután mindent, jót, rosszat egyaránt meghatványozottan, emberfölötti méretekre hangoltan élt át. A valóságélményeknek ez a heroikus átstilizálása szükségszerűen vezetett el a szimbolikus meseformáig (*Mesék a kacagó emberről*, elbeszélések, 1919; *Csodálatos élet*, regény, 1921) úgy nála a prózában, mint Strindbergnél — akihez különben sok lelki rokonság fűzi — a drámában. Ezekben a műveiben korlátlanul csapong mesemondó kedve, szertelen fantáziája, mely ebből a szempontból csak Vörösmarty csodálatos képzeletéhez hasonlítható.

Nyughatatlan, harcos egyénisége azonban csakhamar a politika terére sodorta Sz.-t. E periodusból való vezércikkei a magyar publicisztika legérdekesebb fejezetét jelentik. Meggyőződést meggyőződésre változtat, valóban hiánytalanul kifejezve kora magyar társadalmát, mely nem tud eligazodni a világnézetek és életformák káoszában. Csak egyhez hű következetesen: a magyarság nagy problémáival vívódó lelkéhez. Emberekkel való verekedései közben lassan magára marad, az egyedülvalók pátoszával tekint végig a magyar társadalmon. Megírja a világirodalom egyik legmegkapóbb pamfletjét, a *Segítség*-et (1925), melyben megdöbbentő képet rajzol a magyarság mai helyzetéről, egy szabódezsői életvízió szuggerálása során. A magyar zseni pusztulásának, heroikus harcának és elbukásának példáján keresztül tárja fel, — ismét közéleti szereplők után felismerhetően mintázott alakok önzésében, egyéni érdekeiknek hitvány hajszolásában, — azt a mocsarat, melynek iszapjában fuldoklik a magyarság. Elsősorban a germánság és szlávság ellen íródott ez a mű, tekintet nélkül arra, hogy asszimilálódtak-e vagy sem és magyaroknak vallják-e magukat. Kíméletlen figuráinak eltorzításában, kegyetlen úgy a férfiak, mint a nők jellemrajzában. Ennek megfelelő a mondanivalók formai megjelenése, a *nyelv* is: néhol uccai stílusú, demagógszerű a szatírája, másutt kozmikusan fenséges egy-egy részlete. Végtelen dübörgés ez a háromkötetes munka, melynek azonban van megkapóan megható, intimszépségű néhány helye, ahol minden mondat a legátéltebb líra a sok dekoratív póz mellett.

Közben két novelláskönyve (*Ölj!* 1921; *Jaj!* 1923) is megjelent és ugyanebben az időben *Élet és irodalom* címen folyóiratot szerkesztett, melynek túlnyomó részét maga Sz. írta, kritikákon, sajátságos tanulmányokon csiszolva ki félelmes pamflet-stílusát. Legujabb harcos munkái *A magyar protestantizmus válsága*, 1926. és *A tenger és temető*, 1926. Sz., aki írásaival a legnagyobb vitákat provokálta mindig maga körül, eddigi életmunkájával a nagy magyar »Untergang« széthullott lelkű, önmagát kereső emberének kifejeződése. Minden újabb műve nemvárt lehetőségeket rejtegethet és fordulatot jelenthet, mert Sz. végzete a sohamegnemnyugvás, a harc mindenki és — elsősorban — önmaga ellen. *Németh.*

Szabó *Dezső*, történetíró, *1882. Makón. Középiskolai tanár volt Budapesten, 1912. egyetemi magántanár, 1924. a debreceni egyetem rendes tanára. Fontosabb művei: *A magyar országgyülések története II. Lajos korában* (1909), *Az állandó hadsereg becikkelyezése* (1911), *Küzdelmeink a nemzeti királyságért* (1917).

Sz. *Endre*, *1849. †1924. Hírlapíró és az *Üstökös* c. élclap szerkesztője volt. Művei: regények, költemények, humoros elbeszélések. Erős magyar érzése van; kitünő megfigyelője a társadalom félszegségeinek. Humorában sok a keserűség, szatiráiban gyakran erős irónia nyilatkozik meg. Nagy orosz írók és költők műveit fordította magyarra. *Dosztojevszkij, Csechov, Tolsztoj* munkáinak jó részét Sz. ismertette meg a magyar közönséggel. Eredeti művei: *Hét szilvafa, A szusz, Sírva vigadók, Mujkosék kalandjai* stb.

Szabó Endre

Sz. *Ervin*, szociológus, *1877. †1918. A Fővárosi Könyvtár igazgatója volt. Sz. érdeme, hogy működése alatt e könyvtár úgy szervezettség tekintetében, mint anyagának méreteiben egyike lett a legelsőknek. Sz. tudományos munkássága úttörő jelentőségű. Ő tekinthető a szindikalizmus első teoretikusának Magyarországon. Művei elsősorban a szociológia problémakörében mozognak. Fontosabbak: *A szocializmus* (1906), *Szindikalizmus és szociáldemokrácia* (1908), *A városi múzeumok feladatai* (1913), *Gazdasági szervezet és háború* (1915), *A középeurópai vámszövetség angol megvilágításban* (1916), *Munkásképzés és munkáltató érdek* (1917), *Freihandel und Imperialismus* (1918), *A magyar jobbágyfelszabadítás országgyülési története* 1847—48 (1918). Sz. adta ki (1905—1909) két kötetben *Marx* és *Engels* válogatott műveit.

Sz. *Ferenc*, *1843. †1905., c. apát. Történelmi tanulmányoknak szentelte életét. Terjedelmes művei közül ismertebbek: *Európa története* 1789—1815, *A legújabb kor története, Ausztria tört.* Megírta *Anglia* és *Oroszország* történetét is.

Sz. *Károly*, *1824. †1890. A régi magyar okleveleket gyüjtötte, a történeti forrásműveket magyar nyelven iparkodott hozzáférhetőkké tenni, számos kor-

szakot és epizódot dolgozott fel multunkból. Néhány munkája: *A bolgár—magyar háború Kr. u. 888*, *Székely oklevéltár*, *A magyar vezérek kora*, *Erdélyi történelmi adalok*. Görög tragédiaírók műveiből fordításai is maradtak ránk. Kiadta Anonymus krónikáját s több tanulmányában lelkesen síkra szállott a régi magyar krónikák történeti értékéért; a legújabb történeti kutatás (Hóman Bálint) az ő álláspontját fogadta el. Az 1531—1711 között megjelent magyar nyelvű nyomtatványok pontos könyvészeti leírását adta *Régi magyar könyvtár* c. műve 1. kötetében (1879), a második kötetben pedig a nem magyar nyelvű, Magyarországon, a III. k. a magy. szerzőktől külföldön 1480—1711. megjelent munkák jegyzékét.

Szabó *László*, hírlapíró, *1877. Vidéken és a fővárosban újságíróskodott. Szerkesztette egyidőben a *Kincses Kalendárium*-ot, az *Élet könyvei* vállalatot és *Az elemi népoktatás enciklopédiájá*-t, ez utóbbit *Kőrösi* Henrik társaságában. Tárcái *Kalandozások a filozófia országában* címen jelentek meg (1894). Híres *Pályamulató*-ja, mely 1901. került ki először a sajtó alól. Volt *Az Est* segédszerkesztője, az *Uj Nemzedék* főszerkesztője, majd Amerikába ment (1923), ahol a Columbia-egyetemen a magyar nyelv és irodalom előadója volt rövid ideig. Egy év mulva visszatért a fővárosba. Egyéb művei: *A modern újságírás* (1916), *Magyar festőművészet* (1917), *Athenaeum* (1918), *A bolsevizmus Magyarországon* (1919) stb. Szabó László sokoldalú újságíró, akinek jelentős része van a modern magyar hírlapirodalom önálló karakterének kialakításában.

Sz. *László, bártfai*, történetíró, *1880. Gyöngyösön. A Nemzeti Múzeum osztályigazgatója. Mint a levéltári osztály vezetője és a Heraldikai Társaság titkára jelentős tudományos munkásságot fejt ki. Fontosabb művei: *A Hunt-Pázmán nemzetségbeli gr. Forgách-család története* (1910), *A Sárvár-Felsővidéki gróf Széchenyi-család története* I—II. (1911—1913), *Gróf Széchenyi István könyvtára* (1923).

Sz. *Lőrinc*, költő és újságíró, *1900 márc. 31. Miskolcon. A budapesti egyetemet végezte. Korán feltűnt értékes versfordításaival, melyeknek sorában első Omár Kháyjám *Rubaiját*-ja volt (1920). Majd Shakespeare *Szonettjei* következtek és Baudelaire *Romlás virágai* c. versgyűjteménynek *teljes* magyarnyelvű kiadása, amit *Babits* Mihály és *Tóth* Árpád társaságában fordított (1923). A modern magyar líra egyik legnevesebb művelője. A mai gépkultúra emberének érzelemvilágát kifejezni akaró, expanzív dinamikájú versei egyéni hangjukkal külön helyen állanak a fiatal generáció eddigi termésében. Önálló verseskötetei: *Föld, erdő, isten* (1922), *Kalibán* (1923), *Fény, fény, fény* (1926).

Sz. *Mária*, erdélyi írónő, *1888. 1918. jelent meg első, feltűnést keltő novellája: *A muszka menyecske*, majd a *Zsoltár*. Az imperiumváltozás óta állandó munkatársa több erdélyi lapnak és folyóiratnak s a bpesti *Napkeletnek*. *Felfelé* c. regényét, mely az Erdélyben maradt magyarság életét rajzolja, a Magy. Irod. Társaság adta ki 1925. Kolozsvártt sajtó alatt van *Magamtól másokig* c. novelláskötete és megjelent *Appassionata* c. regénye (1926).

Sz. *Zoltán*, botanikus, a közgazdasági egyetem tanára. Rendszertani dolgozatain és monografiáin kívül megírta *A növények szervezete* c. főiskolai kézikönyvét (1923) *A növények életmódja* c. munkáját.

Szabolcsi *Bence*, zeneíró, *1899. Írásai: *Mozart*, 1921; *A régi magyar zenetörténet problémái* (Bp. Szemle, 1924); *Probleme der alten ungarischen Musikgeschichte*, 1926., és számos cikk és tanulmány hazai és külföldi folyóiratokban. E lexikon munkatársa.

Sz. *Lajos*, író, *1889. Egyetemet végzett, majd az *Egyenlőség* c. lap szerkesztője lett. Több röpiratot írt az antiszemitizmus ellen. Figyelemreméltó szépirod. művei: *Rokokó* (költemények), *A föld* (regény). *A csillag fia* (tört. regény), *A leveleki menyegző* (magyar khasszideus tört.). *Az áruló* (zsidó tragédia).

Sz. *Miksa*, író és hírlapíró, *1857. †1915. Az *Egyenlőség* c. lapot a magyar zsidóság vezető orgánumává fejlesztette. Számos cikkén és fordításán kívül megj. önálló művei: *Olasz zsidók között*, *Utazás a Szentföldön*, *Német zsidók közt*, *Római utam*, *Séta közben az Adria partján*, *Zsidó témák* stb. Szerkesztette a Graetz után átdolgozott *Egyetemes zsidó történelmet*.

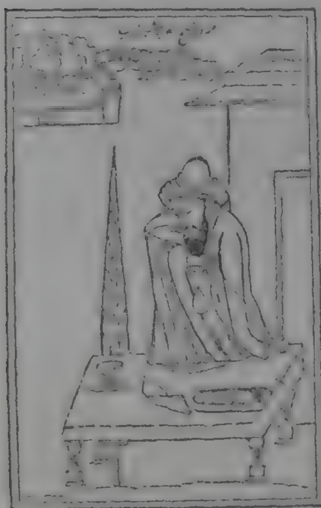
Szabolcska *Mihály*, *1862. Teológiát végzett Debrecenben; tanulmányai kiegészítése végett két évet külföldön töltött. (*Genf*, *Párizs*). 1899 óta temesvári ref. lelkész és az ottani *Arany János* irodalmi társaságnak elnöke. Első verskötete 1891. jelent meg. Lírai költeményeiben többnyire a dalformát használja; mindig közvetlen és őszinte. Szűk területen mozog, ennek következtében érzelmei és gondolatai ismétlődnek verseiben, de sikerült néhány költeményében az őszinte, meleg érzést tökéletes formában, pompás nyelven kifejeznie. Ezek a költeményei (*Demeter Rózsika*, *A Grand Caféban*, *A salzburgi csapszékben*, *A kereszt*, stb.) nevét halhatatlanná tették és legjobb lírai költőink közé emelték. Sz. költészete formában és tartalomban a régi népies-nemzeti költészet hagyományos útján jár. Kötetei közül nevezetesebbek: *Hangulatok*, *Csendes dalok*, *Magam ösvényén*, *Szívem szerint*, *Válogatott versek könyve*. *Lengyel.*

Szabóné Nogáll *Janka*, *1861. †1924. Sz. Endre felesége. Regényeket és novellákat írt. Sok ifjúsági műve is van. Szerkesztette a *Divat Szalont*, majd a *Háztartás* c. lapot és a *Hölgyek Naptárát*. Meleghangú, közvetlenül, nemes magyarsággal elbeszélt lányregényei közül ismertek: *Pipiske* (az első magyar lányregény), *Leányálmok*, *Zsófika naplója*, *A nagyobbik leány*.

Szacsvay *Sándor*, *1752. †1815. Bécsben, 1787. megindította a *Magyar Kurirt* és évekig szerkesztette. A felvilágosultság híve volt. Heves támadásokat intézett az egyház ellen. Nagy feltűnést keltettek gúnyos röpiratai: *Zakhariásnak, a pápa titkos iródeákjának Rómából költ levelei*, *Az Iró purgatóriumba való utazása*. Maró szatirája és szabadelvű iránya miatt a reakció felülkerekedésekor el kellett hagynia Bécset. Élete végét Kolozsvárt töltötte.

Szádeczky *Lajos*, *1859., kolozsvári egyetemi tanár. Számos történelmi tanulmánya jelent meg és több történeti művet rendezett sajtó alá. Fontosabb munkái: *Békés Gáspár*, *Báthory István lengyel királlyá választása*, *Erdély és Mihály vajda története*.

Sza'di *(Szaadi)*, *1184. †1291—92., a legnagyobb és legnépszerübb perzsa moralista és didaktikus költő, aki a szúfizmust (a perzsa miszticizmust) összhangba tudta hozni az élnitudással. Igen sokat és sokfélét írt — egyszerű és világos, választékos és bájos nyelven, többek közt Díván-ban egyesített lírai költeményeket, amelyekből szemelvényeket fordítottak németre *Fr. Rückert* (Berlin, 1893., 1894.) és *W. Bacher* (Strassburg, 1879.). De fő művei, amelyekben igazi türelemtől és jámborságtól áthatott etikáját adta, a *Gulisztán* és a *Búsztán*. A *Gulisztán*, »Rózsáskert«, versekkel elegyes prózában írt tanító munka — tele erkölcsi igazságokkal és mély gondolatokkal, elbeszélésekkel, mesékkel, anekdótákkal és személyes élményekkel, »Keleten a Korán után a tanuló ifjuság első olvasmánya. Sok nyelvre sokan lefordították, többek között franciára *Defrémery* (Páris, 1858.), angolra *I. T. Platts* (London, (1873.), németre *K. H. Graf* (Leipzig, 1846.), magyarra *Erődi Béla* (Bpest, 1889.). — Hasonló mű, de csupa versekben van írva, a *Búsztán*, »Gyümölcsöskert«, amely költőiség tekintetében a Gulisztán felett áll, de nem oly népszerű. Ezt is sokan sok nyelvre lefordították, többek közt németre *K. H. Graf* (Jena, 1850.) és *Fr. Rückert* (Leipzig, 1882.), franciára *Barbier de Meynard* (Párizs, 1880.), angolra *H. W. Clarke* (London, 1879.). Sz. a legelső perzsa költő, akit nyugati nyelvekre fordítottak (már a XVII. sz.-ban franciára, latinra és németre) s azóta is folyton fordítgatnak, úgy hogy Sz. Omar Chajjám után a legismertebb perzsa költő nyugaton. *Schmidt.*

Sza'di

Szaggatott stílus. A rövid mondatokat kedveli és elkerüli a bonyolult szerkezeteket. Szinte egymás mellé rakott főmondatokból áll. A magyar írók közül ilyen stílusa van pl. *Eötvös Károly*nak és *Gárdonyi Gézá*nak. A magyar nyelv szellemének megfelel, de latin v. német írónál elképzelhetetlen.

Szábib, *Roza*, egyiptomi arab írónő, aki népies nyelven írt, részint az 1001 Éjszakából, részint Egyiptom történelméből merített tárgyú elbeszéléseivel nagy sikert ért el. (Megj.: 1889—1896.)

Szaitz *Leo*, * a XVIII. sz. elején, †1792. Szervitarendi szerzetes volt. Kemény harcot folytatott a felvilágosodás híveivel. Vitairatai közül fontosabbak: *Igaz magyar*, *Micsoda vallású volt Szt. István király?* *Trenk mérőserpenyőjének összetörése*. Sz. a régi hitvitázókra emlékeztet erős meggyőződésével és a más felfogásúak iránt tanusított türelmetlenségével.

Szájhagyomány: a népnek apáról-fiúra, szájról-szájra öröklődő tudása, hiedelme, hagyománya, mellyel a folklore (népköltéstan) foglalkozik. A kettő különben közeli rokon, mert a Sz. is népköltés, függetlenül attól: igaz-e tartalma vagy sem. Az előadás, elmondás módja t. i. a népköltés műve. A Sz. legtágabb értelemben magában foglalja magát az élő nyelvet is, amelyet szintén a Sz. tart fenn. *Vikár.*

Szakács *Andor*, hirlapíró, *1877. Eleinte Szegeden volt több lap szerkesztője, majd a *Budapesti Hirlap*, később *Az Est* belső munkatársa lett. Egy ideig felelős szerkesztője volt a *Magyarország*nak is, ezután megindította a *Virradat* c. politikai napilapot. Néhány ifjúsági művén kívül elsősorban mint publicista szerepelt.

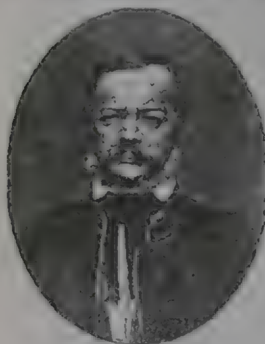
Szalárdi *János*, *1601. †1666. Az erdélyi fejedelmi udvar szolgálatában állott. *Siralmas magyar krónika* címen adta ki történeti művét, melyben az 1526-tól 1662-ig terjedő korszakot dolgozta fel. Előadása száraz, szintelen.

Szalay *Fruzina*, *1864. Előbb külföldi költők műveiből fordított, majd kiadta eredeti költeményeit is *(Versek, Egy marék virág)*. Hangulatos, lírai verseiben érzékeny és minden szenvedés iránt fogékony egyenisége nyilatkozik meg.

Sz. *Károly*, *1859. A budapesti ref. gimnázium tanára volt. Pedagógiai és irodalmi tanulmányokon kívül szépirodalmi műveket is írt. Művei közül fontosabbak: *Komoly tréfa*, *A magam útján*, *Őszi verőfény*, *A siralagban*. Hatalmas kötetben adta ki műfordításait *Holland költőkből*.

Sz. *László*, *1813. †1864. A centralista-párt egyik megalapítója és a *Pesti Hirlap* szerkesztője volt. A szabadságharc idején állást vállalt, Világos után távoznia kellett az országból. Számos értékes történelmi könyve közül legfontosabb: *Magyarország története* (1852—59. Hat kötetben, csupán 1707-ig terjed). Más munkái:

Erdély és a porta ; *Eszterházy Miklós nádor*. Sz. *Magyar története* történetírásunk legkiválóbb alkotásai közé tartozik. Sz. tiszta, őszinte, orientálisan súlyos és komoly hazafisága *Deák* szelleméhez áll legközelebb. A magyar géniusz évezredes nemzetfenntartó középpontját az ősi alkotmányos és jogi szervezetben látja s így minden korszakban az alkotmányos és jogi élet, a törvényhozás és a törvények szelleme érdeklik. De a tételes törvények nála nem halott, merev konstrukciók, hanem az eleven magyar élet, az öntudatlan faji lelkiség tudatos kifejezései. Sz. célja nemcsak adatgyűjtés és forrásfeldolgozás volt, hanem példaadás, a nemzeti mult jelenben és jövőben való továbbélésének felderítése és megsejtetése. Jelentősek Sz. forráskiadásai is: *Magyar történeti emlékek* (5 kötet) és *Verancsics Antal minden munkái* (7 kötet).

Szalay László

Szalay *László*, *1879. Első könyvével, a *Szuhay*-novellákkal jelentős sikert arat. Tősgyökeres, magyar nyelven, emberteremtő erővel eleveníti elénk ez a könyv a magyar puszta, az ingoványos ősrét, a buckák világát, Kecskemét, Kiskőrös, Csengőd stb. vidékének egyszerű életét. Második könyve tartalma miatt keltett hasonló feltűnést: *A zsidó nők története*. Sz. — bár keresztény — talmudista.

Sz. *Mihály*, hirlapíró, *1862. Önállóan megj. munkái: *Die ungarische Metropole* (7 nyelven), *Kossuth Lajos életrajza*, *Transatlantica* (vígj., Nemz. Szính.) s *A megváltás* (tragédia, u. ott).

Szalkay *Antal*, *1753. †1804. Előbb katonatiszt, majd *Sándor Lipót* nádor szolgálatába állott. A francia felvilágosult írók erősen hatottak rá. Nagy tetszéssel fogadták *Vergilius Eneása* c. művét. *Blumauer Aeneis*-paródiáját alkalmazta a hazai viszonyokra.

Sz. *Máté* írói álneve *Gaal József*-nek, *A peleshei nótárius* szerzőjének.

Szállóige. Talpraesetten megformált, rendesen rövid és tömör mondás, amely annyira népszerűvé válik, hogy eredetét sokszor nem is sejtő emberek lépten-nyomon idézik. A Sz. legtöbbnyire irodalmi művekből, szónoklatokból származik, de egy-egy szűkebb körben elhangzott mondás is Sz.-vé válhatik. Előfordul, hogy a Sz. a közhasználatban elveszti eredeti színezetét. Schiller dicsérő értelmű »Ich kenne meine guten Pappenheimer«-jét általában ironikusan szokták alkalmazni. A nálunk elterjedt magyar és idegen Sz.-ket *Tóth* Béla gyűjtötte össze (*Szállóigék lexikona*, 1906.).

Száltykov, *Michail Jevgráfovics*, orosz író, *1826. †1889. Műveit *Scsedrin* név alatt írta. A szociálpolitikai kérdéseket tárgyaló ú. n. »leleplező írók« között az első hely illeti meg. Olyan helye van az orosz irodalomban, mint az angolban Swiftnek s a franciában Couriernek, ez utóbbi hibái nélkül. Negyven éven át harcolt az emberi jogokért, az igazságért és a szabadságért s küzdött a nép elnyomatása ellen. Mindig új formákban ostorozta az egyes társadalmi osztályok bűneit. Irodalmi hírét *A kormányzósági vázlatok* (1856—57) c. művével alapította meg, melyben a hivatalnokok és a polgárok bűneit ostorozza. Főműve a *Golovlev urak* (1877) a világirodalom egyik legsötétebb rajza. 22 nagyobb elbeszélést írt. Mind kiváló. Igen szépek a meséi, amelyekben a kormány ajánlotta középutat, a kimért tartózkodást s a garasos jótékonykodást gúnyolja ki. A *Hazai Feljegyzések* c. lapot szerkesztette s amikor ezt (1884) betiltották, nem volt hová írnia s ettől kezdve élete csendes haldoklás volt. A világirodalom egyik legkiválóbb szatirikusa, de mivel a cenzura miatt el kellett rejtenie szavai értelmét, idegenek nem tudják megérteni. *Bonkáló.*

Szamosközi *István*, *1612., erdélyi történetíró. A padovai egyetemen tanult s ott egy könyvet adott ki az Erdélyben fennmaradt régi római feliratos kövekről, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum* címen, mely az első magyar régészeti munka. Legfontosabb műve latinul s magyarul írott erdélyi és magyar története (Kiadta Szilágyi Sándor, M. Tud. Akadémia, 1876—80., négy kötetben). Ujabban nagyszámu, még kiadatlan történeti írását találta meg Veress Endre. Sz. műve a XVI. sz. magyar művelődésének legbecsesebb forrása. Sz. alapos forrástanulmányokat végzett, a krónikák mellett rengeteg okleveles forrást is feldolgozott, de az adatokat életteljes egészbe foglalja s a tárgyilagos, de lelkes meggyőződés pátoszával hatja át, l. *Szegfű Gyula*, Adatok *Szamosközi* István történeti munkájának kritikájához (1904); *Bagyary Simon*, A magyar művelődés a XVI—XVII. században Sz. történeti maradványai alapján (1907).

Szamota *István*, *1867. †1895. Előbb levéltári, majd múzeumi tisztviselő. Számos földrajzi, történeti és nyelvészeti tanulmánya jelent meg. Fontosabbak: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten* ; *A tihanyi apátság alapító levele*. Nagy feldolgozatlan irodalmi hagyatéka maradt; ebből készítette *Zolnai* Gyula a *Magyar oklevélszótárt*.

Számvers. *Kurt Schwitters*, német dadaista költő kisérlete, különböző számok és számjegycsoportok sorokba komponálásával újszerű, dadaista vershatásokat érni el.

Szana *Tamás*, *1844. †1908. Ügyvédi oklevelet szerzett, de ügyvédi gyakorlatot

nem folytatott. Egymásután több szépirodalmi folyóiratnak volt a szerkesztője. (1871—75 *Figyelő*, 1875—76 *Otthon*, 1871 *Regélő*, 1877—78 *Petőfi Társaság Lapja*, 1879—1882 *Koszorú*, kiadta Aigner Lajos). Nagyarányú irodalmi munkássága két ágra tagozódott: irodalomtörténetre és művészettörténetre. Irodalomtörténeti munkásságának termékei: *Csokonai élete*, *A két Kisfaludy*, *Molière élete és művei*, *Petőfiné Szendrey Júlia*, *Magyar költők szerelmei*. Pályája második felében írott művészettörténeti munkái: *Száz év a magyar művészet történetéből*, *Magyar művészek* (régi és új sorozat), *Városról városra, olaszországi képek*, *Egy amatőr naplójából*. Irt továbbá *Izsó Miklós*, *Markó Károly*, *Jankó János* életéről és művészetéről és lefordította *Benvenuto Cellini* önéletirását. Sz. nem volt sem önálló kutató, sem alkotó történetíró, de mint az irodalom s műtörténet buzgó munkása, szellemi életünk számos értékére ő hívta fel a figyelmet s közelebb hozta a nagyközönséget költőink és művészeink megismeréséhez és megértéséhez.

Szanszkrit irodalom, az Ind irodalomnak a Véda irodalmára következő rétege (Kr. e. 500-tól K. u. 1200.) A Sz. túlnyomóan profán és csaknem egészen metrikus: csaknem minden költői műfaj és szaktudomány formája a vers, túlnyomóan a *slóka* (l. ezt) s a poétikus versmértékek rendkívül változatosak és igen művésziesek; de a stílus egyre mesterkéltebb s a nyelv mindinkább a Pánini-féle grammatika igájába van görbesztve.

A Sz. első évezrede (Kr. e. V. sz.-tól K. u. V. sz.-ig) a *népies epika* kora. Már a védikus periódus végén voltak epikai költemények, amelyeket *száta* nevű bardok szereztek és *kusilava* nevű vándordalosok terjesztettek. Ezeken alapulnak az »epikai« sz. nyelvű nagy »népies« eposzok: a *Mahábhárata* és a *Rámájana*, amelyek úgy állanak egymás mellett, mint az Ilias és az Odysseia, — hatalmas és értékes alkotások, amelyekben az ind nép egész szellemi élete és műveltsége egységes összképpé van alakítva s amelyeket a *kathak* v. *páthak* nevű recitátorok ma is előadnak, a későbbi Sz. jó részének fundamentuma. Ellenben a Mahábháratához csatlakozó *Puránák* óriási, másfél millió slókára rugó irodalma, félig vallási, félig epikai jellegű termékek (mondák, mítoszok, legendák) képtelenül tarka-barka egyvelege, irodalmi szempontból igen keveset ér. V. ö. *M. Winternitz: Gesch. der ind. Lit.* I. 2. (Leipzig, 1908).

A többi epikai irodalom, valamint az egész líra és dráma »klasszikus« sz. nyelvű *műköltészet* (Kr. u. V.—XII. sz.), amelynek kezdetei azonban a Kr. előtti II. századba mennek vissza (l. *Rámájana*). A műköltészet egészen világias, érzéki és dekadens; forrása az élet, elsősorban a fejedelmi udvar és a high life élete; főtárgya a szerelem; természettel, igazsággal és valósággal nem törődve, mindent konvencionális és banális módon vázol, rendkívül kedveli a lírai elemeket, amellett csupa affektálás, és a legszigorúbb műszabályokhoz alkalmazkodik. E raffinált, körmönfont, aprólékoskodó, formákkal játszó, velejében lírai poézis bélyegző vonásai minden műfajban megvannak — az eposzban és a drámában is.

A verses *műeposz* nem nyugati értelemben vett eposz, hanem liriko-epikai műfaj, amelyben elbeszélő, leiró és lírai elemek egyesülnek. A nagyszámú műeposzok jobbára a Rámájanához csatlakoznak. A hat leghíresebb műeposz a »nagy műköltemény« *(mahá-kávja)* nevet viseli, de nem igazi nagy alkotás, hanem régi nagy alkotások finomkodó gyönge reflexe. Ez áll *Káli-dásza* (l. ezt) eposzairól is. A műfaj egyre mesterkéltebbé lesz, utoljára egészen elfajul. — A *prózai regény* egy húron pendül a verses műeposszal; szereti az óriási hosszúságú összetételeket s bár nincs szellem és költői gondolatok híján, csupa mesterkéltség — kevés cselekménnyel, sok leírással. A legrégibb és legjobb még a *Dasa-kumára-csarita*, »A tíz ifjú története« c. pikareszk regény, Dandin műve a VI. századból (ford. *J. Hertel*, 1922.). — Az *elbeszélő, mese- és regeirodalom* rendkívül gazdag. Bélyegző vonása a bekeretezés, egy rakás történet beleszorítása egy főelbeszélés keretébe (ami aztán a perzsáknál és araboknál is divatba jött); gyakori a próza és a vers keverése is: a történet próza, az okulásra való részletek (tanulságok, reflexiók stb.) vers. Stílus dolgában a mesék és regék nem igazodnak oly szolgailag a műköltészet szabályaihoz, mint a műeposzok. Híres gyűjtemények: a *Pancsatantra* (l. ezt), a *Hitópadésa* (németül *J.Hertel*, 1895.; magyarul *Fiók K.*, Kisfaludy Társ. Évk. XXXIX. stb.), a *Vétála-pancsavinsati* (angolul *F. Burton*, 1893.), a *Suka-szaptati*, »a papagály 70 elbeszélése«, csaknem kizárólag sikamlós históriák gyűjteménye (németül *R. Schmidt*, 1913.). Vannak slókában írt gyűjtemények is. A legértékesebb és legnagyobb köztük a *Kathá-szarit-szágara*, »a mese-folyamok óceánja«, 21—22.000 slókára rúgó 500—600 elbeszélés, novella, tündérrege és állatmese (körülbelül minden, ami e nemben Indiában a XI. századig fönnmaradt), kincsesháza a történeteknek, amelyeket századok gyűjtöttek össze s egy igazi nagy költő öntött a legbájosabb formába — a kasmiri *Szómadéva* (XI. sz.), az ind Ariosto. A gyűjteményt angolra fordította *C. H. Tawney* (1881—84.); németre *A. Wesselski* (1914. s köv.).

A *hosszabb lírai* költemények epiko-lírai termékek, csak a lírai elem uralkodó. Legszebbek *Káli-dásza* (l. ezt) e nembeli művei. Liriko-drámai mű *Dsaja-déva* műve, a *Gita-góvinda*, »a pásztor éneke« (XII. sz.), Krsna (a Mahábhárata hőse) és Rádhá pásztorleány szerelme, meghasonlása és kibékülése, izzó érzéki szerelemtől áthatott és bámulatos, szinte elképesztő formai tökéletességű költemény (igen sokan lefordították, többek közt

Ráma és Sita esküvője (A Rámájana-ból)

Ráma királlyá koronázása (A Rámájana-ból)

VÖRÖSMARTY

Két szomszédvár

Szép Ilonka

angolra *A. Bhattáchárja*, 1891. ; franciára *H. Fanche*, 1850. ; németre *F. Rückert*, új kiad. 1920.). — A *kisebb lírai* költemények zöme miniatür-festés. Az apró költemények, amelyek egyetlen négysoros strófában pár ecsetvonással egy-egy (túlnyomóan *erótikus)* helyzeti vagy hangulati képet festenek, tartalom és forma tekintetében egyaránt befejezett szépségűek. Ez a genre a *gnómikus* poézissel érintkezik, úgy hogy a kettőt a *sataka*-líra néven szokás összefoglalni (mert a strófák sokszor »százas« csoportokba vannak foglalva). Az erótikus líra legnagyobb mestere *Amaru* (VI. sz.), az ind Catullus; legalább az ő neve alatt maradt fönn az *Amaru-sataka* c. erótikus antológia (németül *O. Böhtlingk: Ind. Sprüche* c. művében, 1870—73.). Az erótikus és gnómikus líra terén egyaránt kiváló *Bhartr-hari* (VII. sz.), az ind Tannhäuser, akinek három gyűjteménye, a *Prugára-sataka*, a *Vajrágja-sataka* és a *Níti-sataka*, a szerelemnek, a szenvedélytelenségnek és az életbölcseségnek száz-száz strófája (igen sokan lefordították, pl. németre *P. v. Bohlen*, 1835. és *P. Böhtlingk*, 1870—73. ; franciára *P. Regnaud*, 1875. ; angolra *H. Wortham*, 1890. stb.). A gnómikus poézis legjavát összegyűjtötte és lefordította *O. Böhtlingk* (Ind. Sprüche, 1870—73. ; ebből szemelvényeket adott *L. Fritze*, Reclam).

India az egyetlen keleti ország, ahol *műdráma* fejlődött ki. A legrégibb ránk maradt drámák, Káli-dásza művei, az V. századból valók. De a drámai művészet egy évezreddel korábbi ; újabban egy oly dráma töredékei kerültek elő, amelyet *Asva-ghósa* alkotott (Kr. e. v. u. 100 körül). Az ind dráma a kultuszban, vallási ünnepeken előadott énekekben és táncokban gyökerez, de egyben népies eredetű is és egyes szálak a népies báb- és árnyékjáték felé vezetnek. E kezdetektől a klasszikus drámáig persze nagy út van, a melyet még nem ismerünk. Hogy volt-e befolyással a görög dráma az ind dráma kialakulására, még vitás, de nem valószínű. Az anyag a mondából, első sorban a nagy népies eposzokból, főleg a Rámájanából való. Legkedveltebb alfaj a szerelmi cselszövény-darab v. háremkomédia, a melynek tárgya az udvarnak, első sorban a királyi fölségnek szerelmi élete ; vannak továbbá politikai cselszövény-darabok, polgári színművek, sőt filozófiai drámák. A dráma cselekvénye nem annyira drámai akció, mint inkább epikai esemény ; a drámai csomó bogozása és megoldása gyakran önkényes ; a darab minden körülmények közt szerencsésen végződik : tragédia nincs. A jellemzés igen gyönge : a hősök és hősnők velejében fonálon rángatott bábok az istenség v. a sors kezében. A mellékalakok nagyszámúak s köztük nem egy húsból és vérből való ember akad ; gyakori, mondhatni állandó alak a *vidusaka*, a hős meghitt barátja, egy púpos, kopasz, csúf, tántorgó törpe, pap, de műveletlen, ostoba, de ravasz, gyáva poltron, de ura érdekében a szemtelenségig vakmerő — igazi népies alak. A darabok 1—10 felvonásosak. Hely- és időegység nincs. A dialógus bélyegző sajátsága az, hogy a szereplők társadalmi állásuk és műveltségük szerint különböző nyelveken beszélnek (az előkelő és művelt egyének szanszkritul, a nők általában és az alsóbb osztályokból való férfiak népies tájnyelveken), valamint az, hogy a próza és a vers váltakozik s mivel a versek énekelhetők, az ind dráma a modern opera comique színvonalára sülyed le. A színielőadás bélyegző vonása a vakító külső pompa s egyben a színpadi fölszerelés kezdetlegessége ; ellenben nagy gondot fordítottak az öltözködésre, a kendőzésre és főleg a mimikára, miáltal a dráma a ballet-mimusz színvonalára került. A klasszikus szkt. drámairodalom rendkívül gazdag ; kb. 360 dráma ismeretes mintegy 180 szerzőtől. A dráma az V. és VIII. század közt virágzik ; aztán lehanyatlik, de a XVIII. századig tartja magát. A legnagyobb ind drámaíró — ind szempontból — *Káli-dásza* (l. ezt). De nyugati szemmel nézve nagyobb nála, egyáltalában a legnagyobb ind drámaíró, *Súdraka* (l. ezt). Igen magas színvonalú mű a *Mudrá-ráksasza*, »Ráksasza pecsétgyűrűk« c. 7 felvonásos, történeti hátterű politikai cselszövény-darab (németül *L. Fritze*, 1887, franciául *V. Henry*, 1888), amelynek szerzője *Visákha-datta* (VII—VIII. sz.?). Az utolsó nagy ind drámaíró *Bhava-Bhuti* (VIII. sz.). Az epigónok szolgailag utánozzák a nagyokat s hatásvadászatra és formai mesterkedésre adják magukat. Tárgyánál fogva megérdemli a fölemlítést *Krsna-misra* (XI. sz.), *Prapódha-csandra-udaja*, »A megismerés holdjának felkelése« c, 6 felvonásos vallásbölcseleti darabja, amelynek csaknem minden szereplője elvont fogalom, allegorikus és szimbolikus alak, amely tehát olyasmi, mint Calderon auto-i, de ünnepélyesség és kenetesség nélkül való (németre ford. *B. Hirzel* 1846 ; angolra *J. Taylor*, 1893).

A *tudományos* irodalom igen nagy. Már a Védának »segédtudományai« a rituále és a belőle kinőtt vallási és világi jog, a hang- és szófejtéstan, a nyelvtan és verstan és a csillagászattan. A *srauta*-szútrákban a nagy áldozatok rituáléja, a *grhja*-szútrákban a házi és magánélet szertartásai vannak összefoglalva. Az utóbbiakhoz csatlakozik a *Káma-szútra*, »a szerelem vezérfonala«, az ind Ars amatoria, *Vátsz-jájana* műve (Kr. u. I. v. II. sz., ; ford. *R. Schmidt*, 5. kiad., 1915.). A *dharma*-szútrák az első jogi tankönyvek. Rajtuk alapulnak a későbbi, jobbára verses *törvénykönyvek*. Köztük a legrégibb és legfontosabb a *Mánava-dharma-sásztra*, »Manu törvénykönyve« (Kr. u. 200. körül) 12 könyvben (a VIII. és IX. könyvet ford. *Büchler Pál*, 1915.). — A nyelvtanok között a legrégibb és legjelentékenyebb *Pánini* grammatikája (Kr. e. 300. körül ; németre ford. *O. Böhtlingk*, 1887.), amely 3983, szinte algebrai rövidségű szabály-

ban az egész nyelv tanát adja, s noha körülbelül 100 lapos, a világnak legteljesebb, egyben persze a legnehezebb grammatikája, amely kánoni tekintélyre jutott, úgy hogy a benne normalizált szankszrit nyelv többé semmi változáson sem ment át. Érdekes, hogy történetírás alig van: az egyetlen történeti jellegű, de jó részben legendás munka a *Rádsa-tarangini*, »a királyok folyama«, a kasmíri királyok verses krónikája, *Kalhana* műve (XII. sz.). Ellenben igen nagy és értékes a filozófiai irodalom (l. *Schmidt J.*: *Az ind filozófia*, Bpest, 1923.).

A Sz.-ra vonatkozó összefoglaló műveket l. *Ind irodalom* alatt. *Schmidt.*

Szántó *Ferenc*, író és hírlapíró. Számos regénye, novellás- és verskötete jelent meg; sok népszerű dal szövegének szerzője.

Sz. *György*, *1893. Vágújhelyen. Műegyetemet hallgatott Budapesten, a háború a frontra sodorta. 1915. fejsebet kap, elveszti akkor az egyik, pár év mulva másik szemének látóképességét is. Mint rokkant, félszemmel a bécsi képzőművészeti főiskolába iratkozik. Már jónevű festőként kerül Lugosra, innen a kolozsvári román operához szcenikai felügyelőnek. Kevéssel ezután teljesen megvakul és íróvá lesz. Aradon telepszik meg, *Periszkop* címen haviszemlét indít, amelyet négy szám után megöl a tőkehiány. Közben regényei és novellái jelennek meg, melyekben az elvesztett fizikai látóképesség mintha még fokozná az alakok és a környezet rajzának, kompoziciójának festőiségét. Művei: *Sebastianus útja elvégeztetett* (regény, Arad, 1924), *A kék lovas* (novellák, u. o., 1925), *Schumannal a Karnevalon* (versciklus, u. o., 1925), *Bábel tornya* (regény, Brassói Lapok) nagyszerűen megírt korrajz, a tatárjárás idejéből. *Szentimrei.*

Sz. *(Arator) István*, jezsuita író, *1541. †1612. Rómában az ő közbenjárására alapították meg a magyar papnevelőintézetet, majd Erdélybe küldték Báthory Kristóf fejedelemhez, ahol térített, iskolákat szervezett és hitvitákat folytatott. Később lefordította a bibliát az eredeti nyelvekből; kézirata eltűnt, de *Káldy* György még valószínüleg használta. A Calepinus szótár magyar része tőle ered.

Sz. *Kálmán*, *1861. †1923., középiskolai tanár. *Alkonyat* c. regényével és a fővárosi lapokban megjelent tárcáival ismertté tette nevét irodalmunkban. Tankönyveket is írt.

Sz. *(Fülei Sz.) Lajos*, író, *1851. Székelyudvarhelyt, †1910. Versei három kötetbe gyűjtve jelentek meg: *Szünórák*, *Vándorúton*, *Székelyföld*.

Sz. *Miklós*, vajdasági újságíró, *1884. Főleg publicisztikai tevékenységet fejt ki, jelenleg Zomborban él, ahol a magyar irodalmi életben jelentékeny szerepet játszik.

Szardonikus. Bántóan gúnyos.

Szarkazmus. Maró gúny.

Szarvas *Gábor*, magyar nyelvész, a Magyar Nyelvőr megalapítója és szerkesztője, *1832. †1895. Iskoláinak elvégzése után belépett a bencés rendbe, de néhány év mulva otthagyta s a tanári pályára lépett. Egerben és Baján működött, majd Pozsonyba ment (1861.). Itt kezdett a magyar nyelvhelyesség kérdéseivel foglalkozni, *Magyartalanságok* c. dolgozata a pozsonyi gimnázium 1866—67.-iki értesítőjében jelent meg. Ez a dolgozat hívta fel reá a nyelvészek figyelmét s Eötvös József 1869. a pesti kir. kat. főgimnáziumhoz nevezte ki. *A magyar igeidők* c. munkája akadémiai pályadíjat nyert. Az a rombolás, amelyet az erőszakos nyelvújítás okozott a magyar nyelv tisztaságán, érlelte meg benne azt a gondolatot, hogy olyan folyóiratot alapítson, amelynek feladata a magyar nyelvtudomány művelése mellett a nyelvhelyesség és nyelvtisztaság kérdéseinek napirenden tartása. Ezzel a céllal alapította meg 1872. a *Magyar Nyelvőrt* s szellemes és harcias cikkei valóságos új nyelvújítási harcot idéztek fel, amely néha ép oly szenvedélyes volt, mint az első. Ez az élénk irodalmi vita tisztázta a nyelvújítás és nyelvbővítés kérdéseit, megrostálta a nyelvújítás törvénytelen alkotásait és gátat vetett a további erőszakos újításnak. Sz. foglalkozott etimológiai kérdésekkel is és egy-egy kölcsönszó eredetének fejtegetése valóságos mintaképe az etimológiai kutatásnak. *Simonyi* Zsigmonddal együtt szerkesztette a *Nyelvtörténeti Szótárt*. *Balassa.*

Szász *Béla, id.*, *1830. †1898., egyetemi tanár, előbb Marosvásárhelyen, utóbb Kolozsvárt lapszerkesztő. Költeményeket írt; német és angol költeményeket és filozófiai műveket fordított. Lefordította *Longfellow* költeményeit és *J. Stuart Mill* és *Kant* műveinek egy részét.

Sz. *Béla, ifj.*, *1868., bíró. Számos drámai művet és verset ültetett át magyarra. Lefordította *Horatius* ódáit is. Eredeti költeményei formában és tartalomban a hagyományos úton járnak.

Sz. *Domokos*, *1838. †1899., kolozsvári ref. püspök. Fontosabb művei: *A konfessziók kérdése, különös tekintettel az ú. n. apostoli hitformára*, *A vallásos eszmék története*. Számos kultúrális alkotása maradt fenn. Hét évig szerkesztője és sokáig főmunkatársa volt az *Erdélyi Protestáns Közlöny*-nek.

Sz. *Gerő*, *1831. †1904., kolozsvári ref. lelkész. Megírta *A kolozsvári ref. egyház történeti fejlődését*. Egyházi lapot szerkesztett és kiváló egyházi szónok volt. Több kötet költeményt adott ki, de verseivel nagy hatást nem keltett. *Rolandné*ról tragédiát írt.

Sz. *Károly, id.* *1798. †1853., jogtanár, majd a szabadságharc idején államtitkár. Nyelvészeti, jogtudományi és politikai művei jelentek meg.

Sz. *Károly*, *1829. †1905. Ref. lelkész, gimnáziumi tanár, ismét lelkész, majd az alkotmány helyreállításakor min. tisztviselő, végül a dunamelléki egyházkerület püspöke. Sz. elévülhetetlen érdemeket szerzett műfordításaival. Német, angol, fran-

cia, olasz és latin költők műveit tette megközelíthetővé a magyar közönségnek. Ha alkotásainak nagy tömegén végigtekintünk, munkabírása szinte emberfelettinek látszik. Átültette magyarra *Dante* világhírű művét, a *Divina Commediát*, továbbá a *Nibelung-éneket*, *Shakespeare* több darabját, kiadta magyarul *Goethe* lírai költeményeit és *Schiller* sok versét, fordított többek között *Moore, Burns, Hugo, Béranger, Tennyson* és *Horatius* műveiből. Fordításain kívül számos lírai, epikai és drámai alkotása van. Lírájában egyéniség és erő ritkán mutatkozik, színdarabjai nem arattak sikert. Legtöbb dicsőséget epikai művei szereztek számára: eposzai közül *Salamon*, balladaszerű versei közül *Bánffy Dénes csókja* a legismertebb. Sz. számos tudományos könyvet írt és fordított. *A világirodalom eposzai* c. művének nagy sikere volt. Irodalomtörténeti és kritikai cikkei sűrűn jelentek meg a folyóiratokban. *Buzgóság könyve* címen vallásos elmélkedéseit és imáit gyűjtötte össze. Sz. nem eredeti egyéniség, de irodalmunk egyik leghasznosabb munkása volt. *Lengyel.*

Szász *Károlyné*, *1831. †1853. a költőpüspök felesége. *Iduna* költői néven adta ki borongós lírai költeményeit. Összegyűjtött költeményei csak halála után jelentek meg *Iduna hagyományai* címmel.

Sz. *Károly, legifj.*, *1865. Az összeomlás előtt a képviselőház elnöke. Kritikai, irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányai jelentek meg a napilapokban és folyóiratokban. Irt elbeszéléseket, drámai műveket, költeményeket. Színművei (*A múzsa, Katolnai úr házasodik, Kántorné, A botrány*) nem arattak nagy sikert.

Sz. *Ottó*, *1884., magyar matematikus. A végtelen determinánsokról és egyenletrendszerekről, a végtelen lánctörtek, Fourier-féle és hatványsorok elméletéről érdekes értekezéseket közölt különösen a magyar és müncheni akadémia közleményeiben, a Math. Annalen és Math. Zeitschriftben. *Bálint.*

Sz. *Zoltán*, író és hírlapíró, *1877. Mint hírlapírót társadalmi problémákat tárgyaló, elsősorban az erótikus élet kérdéseivel foglalkozó cikkei tették elismertté. Régebben írt verseket is, *Kedves Mester* c. színművét a Magyar Színház mutatta be (1917). Híresebb műve *A szerelem* c. (1913) csevegésszerű könnyedséggel megírt, kötetet kitevő tanulmánya. Mindezeknél jóval jelentékenyebbek politikai cikkei. *III. emelet 12.* címen megírta politikai fogságának emlékeit, a börtönélet egyik legértékesebb lélektani rajzát.

Sz. *Zsombor*, jogi író, *1871. Államtudományi, közjogi tanulmányai jelentek meg, többek között: *A norvég és svéd államkapcsolat* (1901) és *Norvég demokrácia* (1902). Több svéd regényt fordított magyar nyelvre.

Szathmáry *György*, *1845. †1898. Tanár, majd a kultuszminiszterium népoktatási ügyoszt. vezetője. Legfontosabb munkája: *Nemzeti állam és népoktatás.*

Sz. *István*, költő, *1877. Nyitra vármegye főjegyzője volt, azonban hazafias versei miatt a Felvidékről menekülnie kellett. Költeményei napilapokban és szépirodalmi folyóiratokban jelentek meg, összegyűjtve pedig *A csend dalol* (1918) és *Mi nem feledhetünk* (1921) c. kötetekben.

Sz. *Károly (P.)*, *1831. †1891. Középiskolai tanár, hírlapíró, képviselő, végül az *Országgyűlési Napló* szerkesztője. Művelődéstörténeti nagy művén kívül számos történeti tárgyú regénye jelent meg. *Lukánusz* c. tragédiát is írt. Regényei közül nevezetesebbek: *Magyarhon fénykora, Erdély vezércsillaga, Izabella, Bethlen Gábor ifjúsága.*

Szatira, lásd: *Latin irodalom*, továbbá *Görög irodalom, Menippos, Lucilius Horatius, Petronius.*

A renaissance új életre támasztotta a horatiusi Sz.-t, amely kedvelt műfaja volt a humanista költőknek. Átkerült a nemzeti irodalmakba is; *Régnier* és *Boileau* Sz.-i Horatius nyomain haladnak, mindössze a hexametert cserélik föl a francia alexandrinussal. A Sz. azonban már korábban átlépi a műfaj kereteit és helyet foglal a legkülönbözőbb fajtájú irod. termékekben: a középkori *Róka-regényekben*, majd olyan költeményekben, mint Seb. *Brant: Narrenschiff*-je, elbeszélő prózában (*Rabelais*) stb. Egészen »vegyes« műfaj a francia *Satire Ménippée*. A szatirikus *regény* mesterei: *Voltaire* és *Swift*. A legújabb irodalom nagy szatirikusa — főként drámai formában — Bernard *Shaw*.

A magyar Sz.-költők közt legkiválóbbak: *Petőfi, Gyulai* és napjainkban *Kozma* Andor. (L. még *Szatirikus regény*.) *Benedek.*

Szatirdráma. A klasszikus tragédiatrilógiához tartozó groteszk játék. Az egyetlen Sz., amely teljességében ránk maradt, *Euripides* műve: *A Kyklops*; Odysseus ismert kalandját mondja el.

Szatirikus regény. Az irányregénynek kiélezettebb formája. Az író torzító tükörben mutatja meg az ember és a társadalom hibáját. E műfaj remekei *Swift: Gulliver*-je, *Voltaire: Candide*-ja (egyben fantasztikus regények is). A modern magyar Sz. mestere *Herczeg* Ferenc (*Andor és András*).

Szatmári *Mór*, *1858., hírlapíró. Egy ideig képviselő és lapszerkesztő volt. Közigazgatási, politikai és szociálpolitikai művei a napilapokban és önálló kötetekben jelentek meg. Nev. művei: *Polgári házasság, A sülyedő társadalom. Kossuth Ferenc* 30 parlamenti beszédét Sz. rendezte sajtó alá. Legújabban érdekes visszaemlékezéseket közöl a múlt sz. utolsó évtizedeinek politikusairól.

Szávay *Gyula*, *1861. Budapesti keresk. és iparkamarai főtitkár. Gazdasági és történelmi művei közül nevezetesebbek: *Túl a tengeren* és *Győr monografiája*. Lírai költeményei formában és tartalomban a hagyományos utat követik. Irt színműveket is. Verseskötetei közül nevezetesebbek: *Költemények, Ujabb verses könyv, Vitézi énekek, Az ezüst pohár.* Tragédiájának hőse *Dózsa György*.

Szávay *Zoltán*, költő, *1885. Költeménykötetei: *Március, A heledik szoba, Játék egy pár régi rímmel.*

Századok, a Magyar Tört. Társulat közlönye, alapították 1867. Szerkesztették *Thaly* Kálmán, *Szilágyi* Sándor, *Nagy* Gyula, jelenleg *Domanovszky* Sándor.

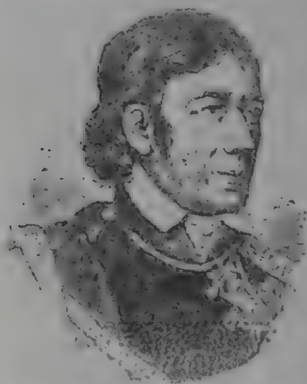
Századunk, társadalomtud. folyóirat, megindult 1926. Szerkesztik: *Vámbéry* Rusztem, *Szekeres* János, *Varró* István.

Szeberényi *Lajos*, *1820. †1875. Tanuló korában barátja volt *Petőfi*nek. 1848. hírlapíró, a szabadságharc után bújdosik, de elfogják. Rövid fogság után kegyelmet kap. Ettől fogva ev. lelkész. Pedagógiai és irodalmi tanulmányokat adott ki. Legfontosabb művei: *Protestáns egyházi írók életrajzai* és *Néhány év Petőfi életéből.*

Sz. *Lajos Zsigmond*, *1859., ev. lelkész. Az *Ev. Egyházi Szemle* 1895-től Sz. szerkesztésében jelent meg. Sokat fordított dánból. Nevezetesebb művei: *Luther Márton élete, Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban.*

Széchenyi *Béla gróf*, *1837. †1918 Jogi tanulmányai után nagyobb utazásokat tett *Amerikában, Afrikában* és *Ázsiában.* Különösen ázsiai útja jelentős, mert kiváló magyar tudósokat vitt magával. A tudományos világot magyar, német és angol nyelven értesítette expedíciójának eredményéről. Az ázsiai út leírása *Sz. keleteurópai útjának tudományos eredménye* címen három kötetben. E munka nyugati Khina földrajzának és kultúrájának nagybecsű forrása, melyből a külföldi tudományos irodalom is igen sokat merített.

Sz. *Ferenc gróf*, *1754. †1820. Fontos közjogi állásokat töltött be, de II. József alkotmányellenes rendeletei elkedvetlenítették: visszavonult a magánéletbe, II. Lipót és I. Ferenc idejében ismét fontos politikai szerepe volt. Élete utolsó éveit visszavonultságban töltötte, mert Metternich rendszere elkeserítette. 1802. a nemzetnek ajándékozta nagy könyvtárát és kéziratgyűjteményét, később rézmetszeteit is. Adományával alapját vetette meg a *Magyar Nemzeti Múzeum*nak.

Széchenyi Ferenc gróf

Sz. *István gróf*, *1791. szept. 21. Bécsben, †1860. ápr. 8. Döblingben. Széchenyi Ferenc grófnak, a *Nemzeti Múzeum* megalapítójának fia volt. Fiatalon lett katona, részt vett a Napoléon ellen folytatott küzdelmekben és több ízben kitűntette magát. A béke megkötése után a tétlen élet nem elégítette ki nyugtalan lelkét. A nagyra hivatott emberek belső feszültsége korán jelentkezett nála, lelke sóvárogva kereste az élethivatást, de egyelőre nem találta meg. Külföldi utakra megy, figyel, gyűjti impresszióit, melyek később kényszerítő erővel ösztönzik a cselekvésre. Különösen Anglia ragadja meg figyelmét. A hatalmas ország már lerázta magáról a középkor bilincseit, a formaságok még megvannak, de az állam már a kialakulóban levő kapitalizmus bajait is tükrözteti. Munkások rombolják a kenyerüket elvevő gépeket: a ma éhező munkás füle nem hallhatja és nem értheti meg a gépek átalakító hatását fejtegető és a munkásokat boldogabb jövővel vigasztaló gyárost. Sz. sokat tanul külföldi útjain, ráeszmél hazája elmaradottságára és kialakul lelkében az életcél: küzdeni fog a modern Magyarország megteremtéséért. Egy kis munkával kezdi irodalmi működését. 1828. jelent meg könyvecskéje a *Lovakrul.* De már 1825. megmutatta, hogy a tettek embere. Nagylelkű adományával buzdítólag hat a követekre és a gazdag mágnásokra: rövid idő alatt megszületik az *Akadémia*, melynek szükségességéről évtizedek óta vitatkoztak. *Gazdasági egyesület*-et teremt, létrehozza a *Dunagőzhajózási Társulat*-ot, a *Nemzeti Kaszinó*-t, felépítteti a *Lánchid*-at, részt vesz a *Duna* és *Tisza* szabályozási munkálataiban. 1830. kiadja a *Hitel*-t; ez a forradalmi mű lázba hozta az egész nemzetet. A vezetőemberek megdöbbenve figyeltek fel az új hangra, a jogaihoz ragaszkodó és jogaiból élő nemesség merényletnek tekinti Sz. művét; síkra száll ellene a konzervativok nevében *Dessewffy* József gróf. De hiába égették el a *Hitel*-t egyes helyeken, hiába jelent meg a *Hitel taglalatja*, Sz.-t a támadás csak erősíti. Megírja a *Világ*-ot (1831) és *Stadium*-ot (1833). Lassanként köréje gyülekezik az ifjú nemzedék és idősebb generáció tagjai közül is azok, kiket a kegyetlenül megtorolt *Martinovics*-féle összeesküvés és az utána következő üldözés elnémított. Sz. nem sérelmi politikus, kerüli az udvarral az összeütközést; reformjainak egy része II. József idején kormányprogramm volt. Sz. gazdasági felvirágzást vár reformjai megvalósításától; nem akarja a nemesi osztályt tönkretenni, sőt szeretné a hatalmat a lelkileg átalakuló, a nyugati gondolkodás színvonalára emelkedő nemességnek meghagyni. A korhangulat alkalmas volt eszméi számára, az írók népszerűsítették gondolatait, de be következett tragikuma. Az eszme rohamosan fejlődött, megindítója nem tudta követni. Az egyre erősödő demokratikus mozgalom új vezért talál *Kossuth* Lajosban. Az eszme megindítója megszűnt vezér lenni, a maga sorsán tanulta meg, hogy minden földi erő gyenge a rohamosan nekilendülő gondolat megfékezésére, új Phaetonnak érzi magát, ki elindította a világot felgyújtó kocsit, mely vértengerbe fog zuhanni. Megkísérli a lehetetlent. A *Kelet népe* c. könyvében megtámadja *Kossuth*-ot, de le nem győzheti: a korhangulat ellen harcol. Hívei megfogyatkoznak. Az első felelős minisztériumban még állást vállal, de már nyílik számára Döb-

ling kapuja. Mikor az összeütközés a király és nemzet között kikerülhetetlen, megrongált idegrendszerrel, rémképekkel telt lélekkel vonul a gyógyítóintézetbe. Ott készül *Ein Blick* c. röpirata, melyben maró szatirával teszi nevetségessé a *Bach*-rendszer dicsekvését, de lelki egyensúlya nem tér többé vissza. 1860 husvétján egy pisztolygolyóval vetett véget zaklatott életének. Levelei és naplójegyzetei világosságot vetnek rettenetes vívódásaira és feltárják ennek az őrület szélére sodrott lángésznek minden szenvedését. *Arany* gyönyörű ódában emelt emléket számára : az utókor előtt egyénisége »éltető eszmévé finomult«. — A Sz.-irodalom igen gazdag. A következő műveket emelhetjük ki : *Kemény* Zsigmond: *Gróf Sz. I.; Eötvös* József : *Gróf Sz. I.* ; *Kecskeméthy* Aurél : *Gróf Sz. I. utolsó évei és halála* ; *Falk* Miksa : *Sz. I. gróf és kora* ; *Grünwald* Béla : *A új Magyarország* ; *Beöthy* Zsolt : *Sz. és a magyar költészet. Komlóssy* Ferenc : *Gróf Sz. I. Zichy* Antal : *Gróf Sz. I. életrajza, Friedreich* István : *Gróf Sz. I. élete, Gaál* Jenő : *gr. Sz. I. nemzeti politikája. Kovács* Lajos : *gr. Sz. I. közéletének három utolsó éve* (1846—1848), *Sz. eszmevilága* I—III. (Sz. munkásságát különböző szempontból megvilágító tanulmányok.) Kisebb Sz. tanulmányokat kiadtak még: *Angyal* D., *Balogh* P., *Berzeviczy* A., *Réz* M. Műveinek új gyüjteményes kiadása folyamatban van. Eddig megjelent *döblingi hagyatéka* két kötetben, *naplójának* első kötete és a *Kelet népe*. *Lengyel*.

Széchy *(Závodszky) Károly*, *1848. †1906., egyetemi tanár. Irodalomtörténeti művei közül legfontosabbak : *Bessenyei György* ; *Gróf Gvadányi József* ; *Gróf Zrinyi Miklós a költő* (5 kötetben 1899—1903), Zrinyi életének és költészetének máig is legteljesebb és legalaposabb ismertetése. Ifjú korában költeményeket is írt. Van egy *Szép Ilonka* c. verses regénye. Munkatársa volt a *Képes Irodalomtörténet*-nek és számos kisebb tanulmányt adott ki a folyóiratokban. Kiadta Balassi Bálint és Zrinyi Miklós műveit.

Szécsen *Antal gróf*, *1819. †1896. Konzervatív politikus, élete végén főudvarnagy. Irodalomtörténeti, esztétikai és történeti tanulmányokat írt, melyeknek egy részét a Kisfaludy-Társaság adta ki *Tanulmányok* címen.

Szécsi *Ferenc*, *1861. Elbeszéléseket, vigjátékokat és bohózatokat írt. Résztvett a *Vigszinház* megalapításában s hosszabb ideig a színház dramaturgja volt. Válogatott műveit 1912. rendezte sajtó alá *Derű* címen.

Sz. *Ferenc*, költő, *1892. Foglalkozott olasz—magyar irodalmi vonatkozások kiderítésével. Tanulmányokat írt Petőfi legjelesebb olasz fordítóiról. Fő művei : *Addio signorina* (versek, 1923), *Napraforgó* (olasz műfordítások, 1924), *Hegedűszóló* (új versek, 1925). Fordításában készül a modern olasz lírai költők magyarnyelvű antológiája. Legújabb verseskönyve a *Gioconda-dalok*.

Szederkényi *Anna*, író, *1882. Tanítónőnek készült, de két évi működés után a hírlapírói pályára lépett. Kaposváron kezdte munkásságát, onnan a fővárosba került és mint hivatásos ujságíró, első nőtagja lett a Budapesti Ujságírók Egyesületének. Az úttörő pályán sok nehézséggel kellett megküzdenie, mert meglehetősen társtalan maradt az akkori, pártokra szakadt irodalmi életben és csak tíz esztendei szakadatlan szépirodalmi munkásság után érte el az első igazi sikert és népszerűséget. A világháború elmúltával élénk részt vett a magyar társadalom átalakulását előkészítő nemzeti mozgalomban, 1926. a *Kis Ujság* politikai napilap felelős szerkesztője, az első női publicista. Novellákat és regényeket ír. Korának mélységes problémáit boncoló műveiben a magyar középosztály tipikus alakjait, a magyar népélet egyszerű embereit rajzolja tiszta művészettel, közvetlen realizmussal és meleg szeretettel. Teljesen leegyszerűsített stílusát egyénivé teszik plasztikus és egészen sajátos képei. Számos kiadásban megjelent huszonöt kötete közül a legnépszerűbbek : *A jövő felé* (1906), *Sorsok, ha találkoznak* (1918), *Hill Mária* (1913), *Amig egy asszony eljut odáig* (1915), *A nagy nő* (1914), *Lángok-tüzek* (1917), *Palyolat* (1918), *A végzet és egy rongybaba* (1920), *A tengernek egy csöppje* (1918), *Amiért egy asszony visszafordul* (1924), *Márika* (1924), *Lázadó szív* (1925). Drámái közül 1911. került színre *A kőfalon túl* c. háromfelvonásos darabja ; merész témája nagy feltűnést keltett és sok vitára adott alkalmat.

Sz. *Nándor*, *1838. †1916. Képviselő, majd főispán volt. Számos politikai cikke és történeti tanulmánya jelent meg. Művei : *A magyar hadi intézmény, A magyar államiság fejlődése, küzdelmei, Heves vármegye története.* Ez utóbbinak első kötetét *Balássy* Ferenc írta.

Szegedi *Gergely*. A XVI. sz.-ban az új hit terjesztője. *Énekeskönyve* a ref. gyülekezetekben nagyon népszerű volt. Egyetlen teljes példányát ismerjük ; *Hellebrant* Árpád találta meg Boroszlóban 1892. Az *Énekeskönyv* 1569. jelent meg.

Sz. *István*, költő, *1886. Egyetemet végzett és jogi doktor lett. Budapesten hírlapíróskodott. Feltűnt finoman csiszolt, közvetlen hatású lírai verseivel, melyeknek egyrésze kötetbe gyűjtve 1919. hagyta el a sajtót *Gyöngyvirág* címen. Ezenkívül megjelentek : *Boldogság elé* (versek, 1921), *A falra festett ördög* (elbeszélések, 1922). Komoly irodalmi sikert jelentett *Gurul a szív* című bensőséges hangú, tiszta lírizmusú verses önéletrajza.

Sz. Kis *István*, *1505. †1572. Az új vallás lelkes híve volt. Hitéért és magyarságáért sokat szenvedett. Vitairatait az unitáriusok ellen intézte. Vallásbölcseleti és elmélkedő művei miatt nagy tiszteletben állott.

Sz. *Lőrinc*. A XVI. sz.-ban az új vallás buzgó papja. Magyarra fordította *Selnecker Miklós* drezdai lelkész *Theophania*

c. iskolai drámáját. A dráma főszereplői Kain és Ábel.

Szegedy *Ferenc Lénárd.* A XVII. században élt, egri érsek volt. Vallásos műveket adott ki. *Cantus Catholici* c. énekeskönyve sok régi egyházi éneket mentett meg a feledéstől.

Sz. *Rezső,* *1873. †1922., egyetemi magántanár. Filológiai és irod. tanulmányokat adott ki. Nevezetesebbek: *Sylvester nyelvtana, Az irodalomtörténeti tanítás módszeréről, Jókai Mór emlékezete.*

Szegfi *Mór,* *1825. †1896. A negyvenes évek folyóirataiban jelentek meg novellái. Később felesége (Kánya Emilia) lapjának, a *Családi Kör*-nek, volt főmunkatársa. Regényeket is írt.

Sz. *Mórné, Kánya Emilia,* *1830. †1905. 1860. megindította a *Családi Kör* c. szépirodalmi lapot. Lapjában jelentek meg novellái és cikkei. *Emilia* néven írt. Kötetei: *Szív és élet, Válságos napok, Szerelet könyve,* stb.

Szegő *Gábor,* *1895., magyar matematikus. Munkássága, mely az ortogonális függvényrendszerek és megfelelő sorbafejtések, a Fourier-féle és hatványsorok által definiált függvények tulajdonságainak vizsgálatára vonatkozik, eredmények és módszerek tekintetében egyaránt jelentékeny. Értekezései javarészt a vezető német folyóiratokban jelentek meg. Kitünő könyve: *Aufgaben u. Lehrsätze aus d. Analysis* (Berlin 1925, Pólyával) megérdemelt elismerésben részesült. *Bálint.*

Szejfulina, *L.,* orosz írónő. A mai orosz írónők között a legjobb prózaíró. 1921. jelent meg első elbeszélése *Páviuskin karrierje* címen, melyet csakhamar egész sor regény és elbeszélés követett *(Négy fejezet; Törvényszegők; Peregnój; Virinea* stb.). Az orenburgi és a szomszédos kormányzóságok parasztjai s az elhagyatott gyerekek élete a kedves témái. Neorealisztikus modorban szépen s érdekesen ír. Oroszország forradalmi korszakának a művészi krónikása, de a forradalom nála csak háttér, amelyen az események lejátszódnak. Csak a jellemző tényeket emeli ki s még a durva és a terrorisztikus eseményeket is szépen s kedvesen írja le. A falusi életet a *Peregnoj*-ban és a *Vírineá*-ban rajzolja s rámutat, hogy ma csak egy szilárd pont van Oroszországban: a föld. A parasztot csak ez érdekli, mert előtte úgyis minden kormányrendszer rossz, semmiféle hatóságot nem szeret. A várost nem szereti a paraszt, mert megrontja a falu erkölcseit. A *Vírineá*-nak egy erős ösztönű s akaratú parasztasszony a hőse. Igen szép a *Právonárusitelji (A törvényszegők)* c. regénye, melyben a szülőtlen, csavargó gyerekek életét írja le. Ezek a kis bűnözők a háborúk és a forradalmak áldozatai. Igen szomorú, de hű kép a kis szerencsétlenekről. *Bonkáló.*

Székács *Aladár,* *1872. közigazgatási bíró. Jogi szaklapokba számtalan cikket írt, ezenkívül több mint ötven magyaros stílusú műdalt szerzett.

Sz. *József,* *1809. †1876., ev. püspök. Számos egyházi beszédet adott ki. Írt lírai költeményeket és fordított idegen költők műveiből *(Platon, Horatius, Goethe).*

Székely *Ferenc,* *1858. Bankigazgató. Számos közgazdasági és pénzügyi tanulmánya jelent meg. Régebben munkatársa volt a *Borsszem Jankó* c. élclapnak: több alakot ő teremtett meg benne.

Sz. *István bencédi.* A XVI. sz. buzgó reformátorai közül való. Vallásos művein kívül meg kell emlékeznünk világtörténetéről *(Chronica ez világnak jeles dolgairól.).* Kezdetleges kisérlet Sz. világtörténeti műve, de a legelső kisérlet irodalmunkban (1559).

Sz. *István,* *1861., egyetemi tanár. Számos vallásbölcseleti és a Szentírást magyarázó könyve jelent meg. Fontosabb művei: *A Szentírás apologiája, Monizmus és dualizmus, Erő és anyag, A forradalmak és a keresztény politika,* stb. Egyike a legtermékenyebb egyházi íróknak.

Sz. *István,* *1863. †1925., a Tanárképző intézet előadója. Számos pedagógiai, filológiai és kritikai cikke jelent meg a szaklapokban. Népszerű tankönyveket szerkesztett. Az Akadémia megbízásából kiadta *Suetonius* művét magyarul és latinul (Császárok életrajza). Lefordította *Gobineau* világhírű *Renaissance* c. munkáját.

Sz. *Sámuel,* *1857. †1926. Sokáig külföldi hírlapíró és a magyar lapok tudósítója. 1894. megalapította a *Politikai Hetiszemle* c. folyóiratot. Történeti és politikai tanulmányokkal foglalkozott. 1925. jelentek meg érdekes emlékiratai.

Sz. *Sándor,* l. *Aranyosrákosi Székely* Sándor.

Székely krónika vagy *csíki Sz.,* hamisítvány a székelyek őstörténetéről; tartalmazza történetüket Attila idejétől egészen az állítólagos utolsó rhabonbánoknak, a Sándor-családnak sorsáig. Irodalmunkban óriási feltűnést keltett. Először 1818. jelent meg; de hitelességét végleg csak *Szádeczky* Lajos ingatta meg, kimutatva róla, hogy önző okokból készült hamisítvány.

Szekér *Alajos Joakim,* *1745 körül, †1810. Szerzetes-tanár, később tábori pap. *Magyar Robinson* c. elbeszélése népszerű volt. *Magyarok története* c. munkája az első magyar nyelvű, nagyközönségnek szánt magyar történelem.

Szekfü *Gyula,* történetíró és egyetemi tanár, *1883. Múzeumi, majd bécsi levéltári tisztviselő, jelenleg a budapesti egyetemen ny. rendes tanár és külügyminiszteriumi osztálytanácsos. Legnagyobb feltűnést keltette és a szaktudomány keretein messze túlcsapó vitát provokált *A számüzött Rákóczi* (1913) c. történelmi munkája, mely új adatok alapján új megvilágításba helyezte a nagy nemzeti hős alakját. A támadásokra Szekfü Gyula több röpiratban válaszolt, melyekben objektivitását hangsúlyozta. A *Századok*ban és a *Történelmi Szemlé*ben megjelent értekezésein, tanulmányain kívül fontosabb művei: *Szamosközi István történeti munkájának kritikájához* (1904), *Familiarisok és servienseк* (1912), *A ma-*

gyar állam életrajza, mely német nyelven is megjelent (1918), *Három nemzedék* (1919), *Széchenyi igéi* (1921), *A magyar bortermelő lelki alkata* (1922), *Történetpolitikai tanulmányok* (1925). *Adatok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* (1926). Több fontos történelmi dokumentumot publikált.

Szekrényi *Lajos*, *1858. †1922., plébános. Később kilépett az egyházból. Költeményeket, irodalomtörténeti, egyházi és művészettörténeti tanulmányokat írt. Sienkievicz : Quo vadis? és Wallace : Ben Hur legjobb magyar fordításai Sz.-től valók ; ugyancsak kitűnő és teljes fordításban adta közre May Károly több útleírását.

Szekula *Jenő*, *1880. Hírlapíró. Eleinte tárcanovellákat, majd regényeket írt, melyekben szórakoztató célú, néhol fantasztikusnak kigondolt történeteit veti könnyed íráskészséggel papírra. Ismertebb művei : *A fekete báró* (1913), *Bolondvár* (1920), *A zombori százszorszép kisasszony* (1922), *A faltörő kos* (1924).

Szekulicseva, *Izidora*, szerb írónő, *1880. (Bácska). Belgrádban gimn. tanár. Igen népszerű író. *Saputnici* c. művével vonta magára a figyelmet. Ezt követte a *Norvégiai levelek* (1914) útirajza, majd a *Djakon Bogorodičine crkve* (1920). A modern nőt rajzolja s teljes őszinteséggel feltárja lelkét.

Szelényi *Ödön*, filozófiai és pedagógiai író, *1877., evang. teol. akadémiai tanár Pozsonyban, majd a debreceni egyet. m. tanára. Írt vallástudományi, bölcseleti és neveléstudományi tanulmányokat és könyveket, melyek közül fontosabbak : *Schleiermacher vallásfilozófiája* (1910), *Jelenkori vallásos áramlatok a modern irodalomban* (1910), *A vallás helyzete a jelenkor szellemi életében* (1912), *Modern vallástudomány* (1913), *A misztika jelentősége* (1913), *Fichte vallásfilozófiai fejlődése* (1915) stb. Legutóbbi műve : *A lélek élete*.

Szelepcsényi *György*. A XVI. sz. végén született, †1685. Veszprémi, később nyitrai püspök, végül esztergomi érsek. A Habsburg-család tántoríthatatlan híve és védelmezője. *Istenes énekek* címen egy kötet vallásos éneket adott ki. Népszerű énekeskönyvén kívül megjelentek prédikációi is. Sokat áldozott egyházáért és a kultúráért. A protestánsokat saját fegyverükkel igyekezett visszaszorítani, de nem riadt vissza a legerősebb eszközöktől sem.

Szelestey *László*, *1821. †1875. Országgyűlési képviselő és tanfelügyelő volt. A *Petőfi*-utánzók közé tartozott. Népies költeményeiben a kemenesaljai népnyelvet használta. Néhány dala országszerte elterjedt. (*Ez az utca végig sáros*, *Ez az én szerelőm*, stb.) Művei : *Érzelemvirágok*, *Sz. összes költeményei*, *Egy rab álmai*, stb.

Szélházy. Kisfaludy Károly *Kérők* c. vígjátékának egyik hőse. *Kisfaludy* a hazafiatlan, külföldi szokásokat utánzó léha és haszonleső mágnást rajzolja benne. Az alak tovább él az irodalomban. *Jókai* *Kárpáthy Abellinó*-ja hasonló típus.

Széll *Farkas*, *1844. †1909. A kir. tábla elnöke Debrecenben. Irodalomtörténeti, történeti és jogi tanulmányai jelentek meg. Írt költeményeket is. Egyike volt a leglelkesebb könyvgyűjtőknek.

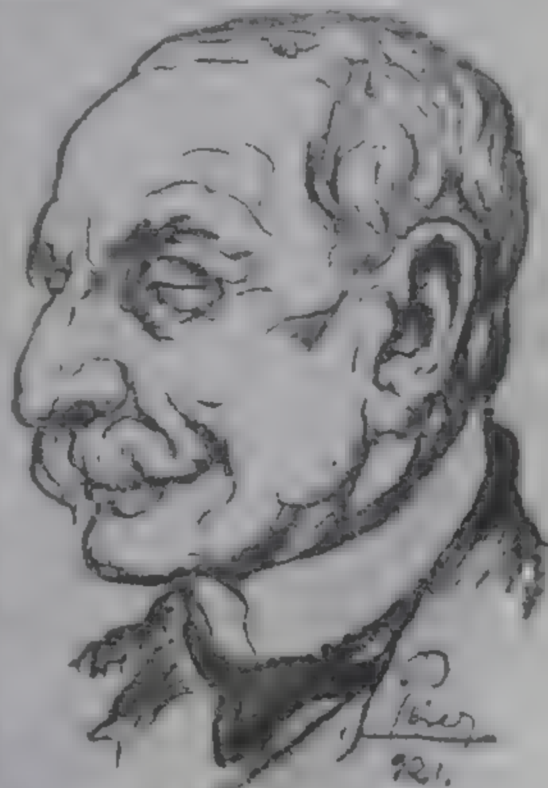
Sz. *Kálmánné, Vörösmarty Ilona. Emlékeim Deák Ferenc életéből* c. munkája 1926. jelent meg.

Szemák *István*, középisk. igazgató, *1842. †1925. Szerkesztette az Ifjúsági Könyvtárjegyzék c. folyóiratot, továbbá az Ifjúsági könyvtár c. sorozatot. 1924. megjelent *A magyar ifjúsági irod. története* c. munkája.

Széman *István*, kánonjogász, *1880., görög katolikus pap, tanfelügyelő. Több kötetre való orosz elbeszélést fordított és megírta az orosz irodalom történetét (1925). A szépirodalommal is megpróbálkozott (*Az élet útja*, 1909, *Tíz év*, 1912, *Van*, 1914), igazi jelentősége azonban egyházjogi műveiben domborodik ki. Fontosabbak : *A tridenti forma és a keleti egyházjog* (1916), *Hitfelekezeti iskoláink jogi helyzete* (1918). Összegyűjtötte Sáros vármegye tót—rutén népköltészetének legszebb termékeit.

Szemere *Bertalan*, *1812. †1869. Kossuthtal egyszerre kezdte politikai pályafutását. Egyszerre lettek miniszterek is az első felelős minisztériumban. A minisztérium bukása után Sz. a *Honvédelmi bizottmány* lelkes és fáradhatatlan tagja lett és a legnagyobb energiával szervezte a nemzeti ellenállást. Kossuth később miniszterelnökké nevezte ki. Az emigráció éveiben elszakadt Kossuthtól ; hírlapi cikkeiben és röpiratokban ellene foglalt állást. Családi bajai és anyagi nehézségei a hontalanság éveit még jobban megkeserítették. Elméje elborult, hazájába már csak meghalni jött haza. Sz. érdekes naplóját és leveleit lánya adta ki. Elfogult, de fontos forrásművek. Külföldi tartózkodása alatt számos hírlapi cikke jelent meg, a szabadságharc előtt jogi műveket írt.

Sz. *György*, *1863. Jogot végzett és vármegyei szolgálatba lépett, majd elhagyva a vármegyét, teljesen az irodalomnak szenteli életét. Elbeszéléseket, regényeket és drámákat írt. Műveiben a birtokos osztály és a falusi nép reményeit, csalódásait, küzdelmes életét rajzolja. Szűk körben mozog, de jó megfigyelő és érdekes mesemondó. Nev. elb. művei : *A Dobay-ház*, *Magyar virtus*, *A Kont-eset*, *A ha-*

Szemere György

zátlanok, *A Bikkfalvy-kúria.* Drámái: *Erősek és gyengék, Siralomházban, Egyéniség, A viszontlátás.*

Szemere *Miklós,* *1804. †1881. Korlátokat nem ismerő egyéniség, heves ellenzéki politikus. A szabadságharcban katona, az abszolutizmus idejében rövid ideig fogoly, az alkotmány újjászületésekor nem jut szerephez. Legsikerültebbek leíró költeményei. Szatírái keserűek s szenvedélyesek. Lírai versei formában és tartalomban újat nem adnak.

Sz. *Pál,* *1785. †1861. Vármegyei tisztviselő, majd teljesen gazdaságának és az irodalomnak él. Kazinczy köréhez tartozott. Az irodalomban vezéri szerepre vágyott. Ezért alapította az *Élet és literatura* c. lapot és szerkesztette az *Aurora* c. zsebkönyvet. Bajzával összeütközött, mert *Bajza* megharagudott az övével egyező című zsebkönyv miatt. A heves vitában Sz. maradt alul. A szabadságharc után befolyását és tekintélyét elvesztette: az ifjabb nemzedék régi érdemeit is elfeledte. Valaha pedig tekintély volt irodalmunkban. *Kölcsey*-vel együtt ő írta a *Felelet*-et a nyelvújítást gúnyoló *Mondolat*-ra; dalait és szonettjeit a század elején nagyon megbecsülte a közönség. *Lengyel.*

Sz. *Samu,* tanár és filozófiai író, *1881. Több cikket írt magyar és idegennyelvű szaklapokba. Önálló művei: *Az esztétikai játékelmélet* (1904), mely e probléma alapos ismertetését nyújtja, *Giordano Bruno* (1917), a gondolkodás e nagy forradalmárának és korának plasztikus rajza, *A jelenkori filozófia főbb irányai* (1923), egy közvetlen hangon megírt essay-sor, és végül *Spengler filozófiájá*-nak (1924) népszerű összefoglalása. Lefordította Bain *Education as a Science* c. könyvét (1912) és Giordano Bruno *Párbeszédei*-t (1914).

Szemléletesség. Elvont fogalmak megérzékítése, érzéki dolgok felfokozottabb érzéki képben való elénkállítása. A Sz. eszközei a szóképek (tropusok).

Szenczi Molnár *Albert,* l. *Molnár* Albert.

Szende *Gyula,* történetíró, *1869. †1918. Gimnáziumi tanár volt. Önálló művei: *Királylyá avatás Magyarországon a vegyes korszakban* (1893), *Földrajz-statisztikai tabellák* (1898), *A népességi statisztikai törzsképekről* (1901).

Sz. *Pál,* politikus, *1879. A Károlyi-kormány alatt pénzügyminiszter volt. Számtalan közgazdasági, jogi és politikai tanulmányt s könyvet írt. Fontosabbak: *Önálló vámterület és osztályharc* (1907), *Adóreform és osztálytagozódás* (1913), *Az adóreform* (1914), *Uj október felé* (Bécs, 1922), *Die Krise der mitteleuropäischen Revolution* (Heidelberg, 1921), *Verhüllung und Enthüllung* (Leipzig, 1922), *Eine soziologische Theorie der Abstraktion* (1923), stb.

Szendrei *János,* *1857., archeologus és művészeti író. Előbb a Nemzeti Múzeum, később a honvédelmi miniszterium tisztviselője. Számos történeti, művelődés- és művészettörténeti munkája közül jelentősebbek: *Borsod vm. őstelepei, Miskolc város története, A magyar viselet tört. fejlődése. A képzőművészet remekei* c. 4 kötetes monumentális mű nemcsak tartalomban, hanem kiállításában is dísze a magyar művészeti irodalomnak. Sz. számos kisebb tanulmányt írt szaklapokba s néhány évig szerkesztette a Hadtörténelmi Közleményeket.

Szenes *Béla,* író és hírlapíró, *1894. Nevét a »Vidám írások« címen a Pesti Hírlapba írt humoros karcolatai tették ismertté. Ezeket az apróságokat több kötetben ki is adta, majd rövidebb regényekkel próbálkozott. *A kristófteri Kolumbusz,* 1918; *A tizenegyedik parancsolat,* 1921, stb.). Ügyesen eltalálta, mi kell a pesti közönségnek és *A buta ember* (1921), *A gazdag leány* (1921) c. vígjátékait sokszor adták elő. A pesti stílus legkiütközőbb a *Végállomás* (1923) és *Az alvó férj* (1926) c. vígjátékaiban.

Sz. *Erzsi,* szlovenszkói lirikus, *1902 A *Kassai Napló* belső munkatársa. Versei és prózai dolgozatai (hangulatcikkek, színikritikák, tárcák) a *Kassai Napló, Kassai Ujság, Mult és Jövő, Nyugat, Magyar Ujság* (Pozsony), *Géniusz* (Arad), *Testvér* (Bécs) és a *Prágai Magyar Hirlap*-ban jelentek meg. Önálló munkája: *Selyem gombolyag* (versek, Kassa 1924).

Szénfy *Gusztáv,* zeneszerző és zeneíró, *1820. †1872. Főbb írásai: *Magyar zenekönyv* (Zenészeti Lapok 1862—63: *Keleti zene, A magyar zene rendszere és fejleszthetési módja, Zenészeti s költészeti magyar mértéktan),* több cikk a Pesti Divatlapban (1845—46), Magyar Sajtóban (1855—59, többek között: *Tinódi Sebestyén dalai s énekei zenei tekintetben,* 1858), Pesti Naplóban, Vasárnapi Ujságban, stb. Terjedelmes népdalgyűjteménye kéziratban maradt.

Szenteleky *Kornél,* vajdasági író, *1893. A *Hét*-ben jelentek meg novellái, krónikái, kritikái és egy regénye. A kommün bukása óta Jugoszláviában él és munkatársa a szabadkai *Bácsmegyei Napló*-nak, ahol belletrisztikai, kritikai, esztétikai, művészettörténeti cikkei és szerb, francia, meg olasz fordításai látnak napvilágot. Önálló kötetei: *Kesergő szerelem* (regény, 1920), *Színek és szenvedések* (essay Pechan József festőművészről, 1923), *Ugy fáj az élet...* (lírai írások, 1925). Sajtó alá rendezi a *modern szerb költők* antológiáját saját fordításában és összeállításában.

Szentencia. Tkp. ítélet; általában: határozottan megfogalmazott kijelentés, bölcs mondás. *Szentenciózus stílus* az, amely Sz.-k határozott, ítélkezésszerű, ellentmondást és korlátozást nem ismerő formájában közli az író gondolatait.

Szentessy *Gyula,* költő, *1870. †1905. Elbeszéléseket és verseket írt. Önálló kötetei: *A rajongó* (1895), *Ninon dalai* (1896), *Gyári lányok* (1898), *Válogatott költemények* (1900), *Rezeda* (1902), *Sz. Gy. összes költeményei* (1906).

Szentimentalizmus. Érzékenység, rosszaló értelemben: érzelgősség. A XVIII. sz. végének korhangulata, amely élénken visszatükröződik az akkori irodalomban.

A színpadon »érzékeny játékok« uralkodnak a tragédia és a vígjáték helyén; a regényhősök »könnypatakok« közt futják meg pályájukat (*Paméla, Marianne, Julie, Werther, Fanny*) s ugyanily könnyes a líra is (*Hölty, Matthisson, Ányos, Dayka*).

Szentimrei (*Kovács*) *Jenő*, *1891., Aradon. A világháború derekán súlyos sebbel kerül haza. Az erdélyi hadsereg elvonulása után belép a kolozsvári *Keleti Ujság* szerkesztőségébe. *Uj Erdély* címen már 1918 elején folyóiratot indít, melyben először ad hangot az erdélyi irodalom önállósági törekvéseinek. Később a *Vasárnapi Ujság* c. hetilap, 1925 óta az *Ujság* napilap szerkesztője. Az erdélyi lirikusok legelső sorába tartozik. Szabad muzsikájú formát teremtett magának. Versei az egyéniség kisebb-nagyobb problémáin felülemelkedve, a Mindenség magaslatáról nézik az ember küzdelmeit, anélkül, hogy ez a kozmikus látásmód az emberiséggel és a természettel való együttérzésének forróságát lehűtené. Legjelentősebb versei a *Nyári délután Egeresen* (1924., Kolozsvár) c. kötetében vannak egybegyüjtve. Egyéb könyvei: *Azoknak a keveseknek* (1912., Marosvásárhely), *Erdély felől* (versek), *Egyenest támadás* (parainézisféle, mindkettő Budapest), *Mikroszkóp* (szatirák, karcolatok, Kolozsvár, 1921), *Városunk és egyéb elbeszélések* (1925., Marosvásárhely). Színrekerült két egyfelvonásosa: *Királyleány* (Marosvásárhely 1912.), *Petőfi visszajön* (Kolozsvár, 1915). E lexikon munkatársa. *Benedek.*

Szentírások. A nagy nép- és világvallások legnagyobb része szent iratgyűjteményekkel rendelkezik, melyek alapítóinak és egyéb nagy tekintélyeinek az iratait, törvényeit, kultikus előírásait, költészetét és bölcseségét foglalják magukban. E Sz.-ok különös becsben állnak s egyéb írásokkal szemben rendesen azt tartják róluk, hogy isteni sugalmazás (inspiráció) alapján keletkeztek. Sokat foglalkoznak magyarázatukkal, a mindenkori életre való alkalmazásukkal. A perzsa vallás Sz.-a az *Aveszta* (l. ott), az indé a *Védák* (l. védikus irodalom), *Puránák* és az *Upanisadok* (l. ott), a buddhistáké a *Tripitaka* (l. buddhisztikus irodalom), a khinai vallásé a *Kingek* (l. khinai i.), Mohamed vallásáé a *Korán*, a zsidó vallásé a *törvény*, a *próféták és az írások*, a kereszténységé a *biblia* (l. ott).

A szövegek egy részének gyűjteménye a *Max Müller* által szerk. Sacred Books of the East 1879 óta, ismertetések a Kultur der Gegenwart, Die orient. Literaturen 1906. köt.-ben.

Szentirmay *Elemér*, költői neve *Németh Jánosnak*. *1836. †1908. Több híres népszínműhöz (*Falu rossza, Sárga csikó, Piros bugyelláris*) zenét írt. Számos népdala terjedt el az országban (*Csak egy kislány van a világon, Be szomorú ez az élet*).

Szent István Akadémia. A kat. szellemű irodalom népszerűsítésére és a tudományok művelésére alakult 1916. Négy osztálya van; az osztályok a tudomány minden ágára gondot fordítanak. Első elnöke *Giesswein* Sándor lett, kit erős szociális érzéke, kiváló tudása, szabadelvű gondolkodása méltóvá tett a Sz. vezetésére. *Giesswein* lemondása után gróf *Apponyi* Albert foglalta el az elnöki széket. *Sz. értekezései* és *értesítője* c. jelentős tanulmánysorozatot ad ki.

Szent István Társulat a magyar katolikusok legnagyobb irodalmi intézménye. 1847. alakult. Célja mindig olcsó és jó kat. szellemű könyvek kiadása volt. Jelenlegi elnöke gróf *Majláth* György.

Szentjóbi Szabó *László*, *1767. †1795. Előbb tanár, majd II. *József* halála után megyei tisztviselő. Részes volt *Martinovics* összeesküvésében, halálra is ítélték, de nem végezték ki, hanem a kufsteini várba zárták. A börtönben halt meg. Lírai és drámai műveket írt. Lírai verseiben bánatos hangon mondja el érzelmeit. A formának mestere, nyelve közelál a népieshez. (*Az együgyű paraszt.*) Drámai művei (*Mátyás király* stb.) csak kísérletek.

Szentkláray *Jenő*, *1843., nagyprépost. Történeti művei közül fontosabbak: *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*; *Magyarország története*; *Temes vm. története.*

Szentmiklóssy *Alajos*, *1793. †1849. Lírai költeményeket írt. A mult sz. elején ő volt az epigramma legtermékenyebb művelője. Heves irodalmi vitája volt *Bajzával*.

Szentpétery *Imre*, *1878. Egyetemi tanár. A történeti segédtudományok egyik legkiválóbb magyar művelője. Fontosabb művei: *Oklevéltani naptár*; *Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*; *Chronologia*; *Oklevéltan.*

Szép *Ernő*, *1884. Budapesten hírlapíró lett, a *Nyugat* költői között tűnt fel verseivel, melyekben naiv, egyszerű hangon, a szavak és szólamok finom muzsikájával énekelte a gyermekkor hangulatait, amint azok a felnőtt ember emlékeinek világában tükröződnek. Ezekkel a verseivel nagy sikere volt, olvasóit meghatották tiszta, lágy hangjai, képeinek friss eredetisége, nyelvének halk, bájos csengése. A nagyváros vadonában magányosan élő fiatalember lelkének melancholiája, a környezetéből való elsóvárgás, az ellágyult energia csöndes szomorúsága, költészetének vezérmotívuma, a melyből ki-kicsendül a jelenségek világában való gyönyörködés. Verses könyvein kívül (*Énekeskönyv*; *Emlék*, *Régi kedvünk*) van egy nagy sikert aratott regénye, *A lila ákác*; több kötetben kiadott miniatür hangulatképei is népszerűek lettek. Drámai művei: *Az egyszeri királyfi* (1913. Nemzeti Színház), *A Patika* (1920. Belvárosi Színház). *A lila ákác* s számos kabarédarabja, köztük legkitűnőbb drámai műve: *A május* verseinek hangulatvilágából szőnek érdekes szinpadi cselekvényt. *Schöpflin.*

Szepesi *Imre*, *1811. †1875., egyetemi tanár. A piarista-rend tagja. Számos nyelvészeti, kultúrhistóriai és irodalomtörté-

neti tanulmánya jelent meg. Költeményei is maradtak ránk: alkalmi ódák.

Szepessy *László*, költő, *1880. †1915. Gimnáziumi tanár volt és szerkesztette a *Kis pajtás* c. gyermeklapot. Fontosabb önálló kötetei: *Költemények* (1902), *Csalogánydalok* (1903), *Hazafias Mária-dalok* (1907), *Liliomok lilioma* (1909), *Virágos vonattól a Vöröskeresztig* (1914).

Szépfaludi *Örlósy Ferenc*, *1845. †1906., Máramarossziget levéltárosa. Haláláig szerkesztette a *Máramarosi Lapokat*. Színműveket, regényeket, elbeszéléseket írt. Művei: *Régi bűn*, *Színre szint* (regények), *A regény vége*, *A régi és új* (színművek). Sokat fordított külföldi íróktól.

Széphalom, zemplénmegyei falu (Kisbányacska), mely nevét Kazinczytól nyerte. A »Sz.-i mester« háza középpontja volt a nemzeti újjáébredés korabeli irodalomnak.

Széphistóriák. Verses elbeszélések. Tárgyuk külföldi mondából vagy elbeszélőkölteményből való. Bár nem vallásos jellegűek, gyakori bennük a moralizálás. Legtöbb Sz.-nk a XVI. sz.-ból való. Ma már csaknem mindeniknek forrását ismerjük. Az ókori mondák közül legnépszerűbbek voltak: A trójai háború, a Sándor-monda és a Cyrus-monda. A középkori latin történetek forrása a *Gesta Romanorum* című könyv volt. A költőknek bőven szolgáltatott anyagot *Boccaccio Dekameronja* is. Költői szempontból legértékesebb: *Eurialus és Lucretia históriája*, *Aeneas Silvius Piccolomini* (később II. Pius pápa) latin költeményének átdolgozása. A verses elbeszélések közül egyesek a német, mások a délszláv irodalomból kerültek hozzánk. A magyar eredetűek közül kettő fontos: *Szilágyi és Hajmási históriája*, továbbá *Ilosvai Selymes Péter Toldi Miklósa*. A XIX. sz. költői sok tárgyat merítettek a régi verses elbeszélésekből, különösen *Arany* és *Vörösmarty* fordultak tárgyért szívesen feléjük. *Arany* innen vette *Toldi-trilógiájának* anyagát, legalább is az anyag nagy részét, *Vörösmarty* a nagyon népszerű *Árgirusból* merítette *Csongor és Tünde* tárgyát, de ilyen forrásból származik *Ősz bajnok*, továbbá *Szilágyi és Hajmási* c. költeménye is. *Lengyel.*

Szépirodalmi Figyelő. *Arany* János szerkesztésében jelent meg 1860—62. Megszűnte után indította meg *Arany* a szintén rövidéletű *Koszorút*.

Szépirodalom. Az irodalmi műveket két főosztályba lehet céljuk szerint sorozni: tudományos és szépirodalmi művek. Az előbbiek célja a tanítás, a felvilágosítás, a meggyőzés, tehát az elmére hatnak. Az utóbbiak célja a gyönyörködtetés és inkább a szívre akarnak hatni, mint az elmére. Erős és határozott választóvonalat nehéz húzni: vannak szépirodalmi művek, amelyek tanítanak, befolyásolják akaratunkat és nehéz olyan tudományos művet olvasni, amely érzésvilágunkra egyáltalán nem hat. Tisztán csak gyönyörködtetésre való némelyik lírai költemény, tisztán csak tanítani akar a szakmunka.

Szép pásztorlány, ismeretlen újgörög szerző pásztoraleja a XVI. századból Krétáról, olasz minta után, a régebbi újgörög irodalom egyik ékessége, Theokritos és Longos egyik kései s ez esetben sikerült visszhangja, ma is népszájon. — Kiad.: 1629 óta, E. *Legrand:* Coll. de monum. 1, 1869. — Irod.: H. *Pernot: Le poème crétois de la Belle Bergère*, Mélanges Picot 1913.

Szerb *Antal*, tanár, író és irodalomtörténész, *1901. Ujromantikus szellemben írt (nagyrészt történeti) novellái kiváló kormegjelenítő képességéről tesznek tanuságot. *Kölcseyről* (Minerva), *St. Georgeról* (Symposion) írott tanulmányai a modern szellemtörténeti analízis példái. E lexikon munkatársa.

Szerb-horvát irodalom. A szerbek és a horvátok nyelve egy és ugyanaz, ezért a szaktudomány szerbhorvátnak, avagy horvátszerbnek nevezi s így az e nyelven írt irodalmat is helyesen Sz.-nak kell nevezni. A szerbek és a horvátok között az a különbség, hogy 1. a szerbek cirilbetűkkel, a horvátok latinbetűkkel írnak, 2. a szerbek a gör. keleti vallást s ezzel együtt a bizánci műveltséget, a horvátok a róm. kat. vallást s ezzel a nyugati latin műveltséget vették át a megkeresztelkedés alkalmával s ezeken az alapokon fejlesztették ki a saját nemzeti műveltségüket.

A Sz.-t három korszakra szokás felosztani: 1. *a régi korszak*, a IX. sz.-tól a XV. sz.-ig; 2. *a középső korszak* Karádzsics felléptéig; 3. *az új korszak* a XIX. sz. negyedik tizedétől napjainkig.

1. *A régi korszak.* A Sz. legrégibb emlékei a keresztény vallás felvételével egyidőbe esnek. Mint a bulgárok és az oroszok, úgy a szerbek is Ciril és Metód bibliafordításának nyelvét fogadták el irodalmi nyelvül. A IX. sz. közepén ugyanis még nem volt nagy a különbség a szláv nyelvek között, ezért az egyházi szláv, vagyis eredetére óbolgár nyelvet a szerbhorvátot beszélő szlávok minden nehézség nélkül megértették. A legrégibb eddig ismert egyházi szláv nyelvű emlék, amelyben szerbizmusokkal találkozunk, *Miroszlávnak* 1169—97. között írt evangéliuma. A tulajdonképeni Sz. azonban csak a XII. sz. végén a nagy szerb állam megalapításával kezdődik s a *Nemánjá* fejedelmi család nevéhez fűződik. Rasciában, vagyis a későbbi novibazári szandzsákban a Nemánjá fejedelmi család tagjai számos monostort alapítottak (Zsicsa, Decsáni, Milcsevo, Sztudenica, Gjurgjevi stb.) s ezek a monostorok a püspökök székhelyei és a Sz. központjai voltak. A szerzetesek írták, fordították és másolták a szerb könyveket. Ezt az irodalmat a bolgár irodalom táplálta, amelynek Simeon cár korában volt az aranykora s kicsinyben a bizáncit tükröztette vissza. Kereken 2000 kéziratot ismerünk ebből a korból, ami amellett szól, hogy virágzott a Sz., bár csak a művelt osztályokra s főleg a papságra szorítkozott. Lefordították a régi bizánci egyházi költészet összes himnuszait s a többi istentiszteletre szánt költeményeit

(irmosz, kondák, sztichira, tropár) s néhány eredetit is írtak a szerb szentek: *Szt. Száva* és *Szt. Simeon* tiszteletére. Míg azonban költeményt aránylag keveset fordítottak s írtak, addig a prózairodalom igen gazdag volt. Regényeket (*Nagy Sándor, A trójai háború; Barlaam és Jozafát; Sztefánit és Ichtiliász* stb.), elbeszéléseket (*A bölcs Akir; Asza császár; Jakis császár; A kuruzsló* stb.), apokrifeket, vagyis bibliai személyeket és eseményeket tárgyaló elbeszéléseket, továbbá krónikákat és életrajzokat fordítottak és írtak. Valamennyi között legérdekesebbek a bizánci minták után írt régi szerb életrajzok. Ezt a műfajt *Szt. Száva* (1169—1236.), a szerbek első metropolitája honosította meg, akinek munkái közül megmaradt a chilánderi és a sztudenicai monostorok részére írt *szabályzata (Tipik)*, egy Jeruzsálemben írt *levele* és atyjának életrajza, *Szent Simeon élete* (Zsivot Szvetog Szímeona) címen. Ez a Sz. első életrajzi műve. Kívüle a XIII. sz. írói közül említést érdemel *Nemánjá Sztefán* király, Száva bátyja, aki szintén atyja életét írja le teljes részletességgel és számos csodával kiszínezve. *Domentián*, a tudós chilánderi szerzetes megírta *Szt. Száva* és *Szt. Szimeon* életét. Sokkal jobb *Theodozius* chilánderi szerzetes, *Szt. Száva élete* c. munkája. *Dániel*, aki 1325—37. metropolita volt, megírta a *szerb királyok és metropoliták életét*. Munkáját halála után ismeretlen írók folytatták s minden újabb királyról s metropolitáról megemlékeztek. *Cámblák Gregorij*, a decsáni monostor főnöke s 1419. kievi metropolita megírta *Sztefán királynak*, a decsáni monostor alapítójának életét. Történeti adatai miatt legértékesebb a filozófus *Konsztántin* életrajzi munkája. 1431. megírta jótevőjének, *Sztefán deszpotának életét* s egyben hű képet rajzolt koráról.

A szépen indult Sz. azonban nem fejlődhetett szabadon, mert a XV. sz. a törökök elfoglalták Szerbiát s nemcsak politikai, de szellemi életét is megsemmisítették. Szerbia területén nem volt azután irodalmi élet, de a török hódoltságtól mentes horvát vidékeken s főleg a tengermelléken új latinbetűs irodalom keletkezett, míg a cirilbetűs csak a XVIII. sz. elején Dél-Magyarországon indult meg újból.

2. *A középső korszak.* a) *A raguzai költészet.* Az olasz renaissance hatása alatt a dalmáciai tengerparton szerbhorvátnyelvű irodalom keletkezett, amely azonban semmi kapcsolatban nincs a régi Sz.-al. Központja Raguza városa. Igen érdekes, hogy a raguzai költők *szlovinszki*-nek, délszlávoknak vallották magukat s a délszlávok közös nevét használták. A XV. sz. végén kezdődik a költészet virágzása s Raguzának 1667. földrengéssel történt elpusztulásáig tart. Mint a régi Sz. a bizánci irodalmat, úgy a raguzai az olaszt tükrözteti vissza. Petrarcat és Petrarca olasz követőit utánozták. Az első raguzai költők szerelmi dalnokok a szó valódi értelmében s más témát nem is vesznek lantjukra. A XVI. sz. bővül a költészet tartalma. *Vetranić* Mavro, *1482. †1576. vallásos és politikai verseket ír. Legsikerültebbek a Belgrád és Buda eleste alkalmából írt költeményei. A XVI. sz. legnagyobb lirikusa *Ranjina* Dinkó, *1536. †1607., volt. Szakított a troubadour-frazeológiával s a római és görög klasszikusok példája után indulva, új formákat, új kifejezésmódokat vezetett be s gondolati tartalmasságra törekedett. A népköltészetet is megbecsülte s néhány versében népköltészeti motívumokkal is találkozunk. A XVI. sz. a szatirikus és a tréfás költészet s a drámai is föllendült. Az előbbi iránynak *Čubranović* András volt legnépszerűbb képviselője. Nagy sikere volt *Jegjupka* c. karneváli költeményének. A drámában ekkor *Vetranić* és *Držić* Marin (1518—1567) a legkiválóbbak. A vallásos és a klasszikus drámát művelték leginkább, de a pásztordráma volt a legnépszerűbb. Nemcsak eredetieket írtak, de a jobb olasz műveket is lefordították. A XVI. sz. az epika lép előtérbe, melynek *Gundulić* Iván *1588. †1638., a raguzai költők királya, a kiválóbb művelője. Legnagyobb érdeme, hogy végleg kialakította a raguzai irodalom költői nyelvét. Szerelmi dalai közül csak a *Szégyenlős szerelmes* maradt ránk. A líra terén mint vallásos költő alkotott maradandó becsű műveket. Legsikerültebb *A tékozló fiú könnyei* (Suze sina razmetnoga) c. három sírásban (plač) és 222 sestinában megírt költeménye. Ez az egész raguzai irodalom legjobb vallásos költeménye. Mint drámaíró is kiváló. Legjobb drámája a *Dubravka* c. pásztorjátéka, melynek óriási sikere volt s amelyet még ma is előadnak a horvát színházakban. Gundulić legnagyobb az eposz terén. *Osmánja* az egész raguzai irodalom legkiválóbb alkotása. Alapeszméje a keresztények megszabadítása a töröktől. Tárgya *Osman* szultánnak Ulászló lengyel királyfitól 1621. a Dnjepr melletti Chotimnál szenvedett veresége és 1622. bekövetkezett meggyilkolása. *Palmotic* Junius *1606. †1657., a legkiválóbb raguzai drámaíró az eposz különböző részeiből vett át motívumokat *Pavlimir* c. drámája számára. *Palmotic* vezette be a raguzai irodalomba a hazafias történeti drámát (*Danica, Captislava, Bisernica*), de pásztordrámákat (*Atalanta*) is írt. Sok más drámaírója is volt a kornak, ezek azonban maradandó becsűt nem alkottak.

Gundulić halála után megkezdődött a hanyatlás. 1667. a földrengés elpusztította Raguzát s az egykor gazdag és virágzó város nem tudott többé régi nagyságára fölemelkedni. A XVIII. sz. eredeti alkotásokkal alig találkozunk. Az egy *Gjorgjic* Ignác (1675—1737) bencés szerzetesen kívül nincs más említésre méltó költő.

Raguzán kívül Dalmácia más városaiban s a dalmáciai szigeteken igen jelentéktelen volt az irodalmi élet. Említést érdemel Spalatóban *Marulić* Mark, *1450.

†1527., vallásos és didaktikus költő, továbbá *Karanjanin* Hieronymus *1640. †1714., a *Gazdagság és Szegénység* c. poéma szerzője. Leszina szigetén *Hektorović* Petár *1487. †1567., tűnt ki leveleivel s idilljeivel. Zárában is találkozunk két költővel, *Karnarutič* Bernhard (XVI. sz.) Szigetvár bevétele c. költeményében Zrinyi Miklós hősies küzdelmét írja le. Művét Zrinyi, a költő is felhasználta. Észak-Dalmáciának is volt egy érdekes és említésre méltó írója *Kašić-Miošić* Andra ferencrendi szerzetes személyében. A népköltészet versformáiban s szellemében a XVIII. sz. elején egy egész gyűjteményt írt a szerb-horvát és a bolgár történet eseményeiről s ezzel az új korszak egyik úttörőjévé lett. *A kellemes beszélgetés* (Razgovor ugodni) c. költeményét, melyben a XVIII. sz. előtt élt összes szerb, horvát és bolgár uralkodókat megénekli, még ma is olvassák.

b) *A boszniai, szlavóniai és a horvátországi* Sz. a raguzaihoz képest jelentéktelen. Bosznia hamar török uralom alá került s azért itt nem fejlődhetett ki nagyobb irodalmi élet, mégis egyes ferencrendi szerzetesek kat. híveik oktatására s lelki épülésére néhány teológiai és erkölcstanító munkát írtak. A legkiválóbb ferences írók *Divković* Mátija, *1563. †1631. és *Posilović* Pavle, a XVIII. sz. közepén. Szlavóniában a karlovici békekötés, vagyis a török iga lerázása után kezdődött az irodalom, amelynek *Reljković* Mátija, *1732. †1798., a legkimagaslóbb alakja s az új Sz. egyik előfutárja. Hazafias versköteted adott ki *Satira* címen, amelynek óriási sikere volt s amelyet sokszor újra kiadtak.

A horvátországi irodalom a raguzaitól függetlenül indul meg a reformáció hatása alatt. Kezdeményezői *Zrinski* (Zrinyi) Petár, *1621. †1671. és *Frangepán* F. Christofor, †1671. *Zrinyi* 1660. átdolgozta szerbhorvát nyelvre Zrinyi Miklósnak *Szigeti veszedelmét* s néhány lirikus verset írt, *Frangepán* egy dalgyűjteményt írt *Gartlić* (Kertecske) címen. Első jelentősebb írója a horvátoknak *Vitezovic* Pál, *1650. †1713., aki azon fáradozott, hogy irodalmi központot teremtsen Zágrábban s felköltse a nemzeti öntudatot. Főműve *Sziget eleste* (Oddiljenje Sigetsko), amelyben Zrinyi Miklóst énekli meg, mint előtte a zárai Karnarutič és Zrinyi.

c) *A Magyarországba költözött szerbek irodalma.* Nem sokkal Budavár visszafoglalása (1680) után Leopold osztrák császár és magyar király felszólította Csernovics Arzen ipeki szerb pátriárkát, hogy szabadítsa föl hazáját a török iga alól. A pátriárka felhívására a szerbek fegyvert fogtak, hanem vereséget szenvedtek. Csernovics félve a törökök bosszújától, otthagyta Ipeket s körülbelül 37.000 szerb családdal a Szávához vonult s kérte a császárt, hogy fogadja be őket birodalmába. Leopold 1690. aug. 21. patensében széleskörű nemzeti jogokat biztosított a szerbeknek s a Szerémségben, a Bácskában, a janopoli kerületben s a Tisza és a Maros területén telepítette le őket, de kisebb csoportok Budán, Pesten, Komáromban, Egerben, Szentendrén s más városokban találtak otthonra. Mivel a pátriárka és a főpapság vezetése alatt a szerb nép elitje került Magyarországba, a közvetlenül a bevándorlás után a Rácsá monostorból jött szerzetesek könyvmásolással foglalkoztak s valamit írtak is, mint *Rácsánin* Cyprián, *Rácsánin* Hierotheus és *Sztefánovics* Gávrilo, de ezután csakhamar Kievből jöttek tanítók s az orosz befolyás jutott érvényre.

Az első író, aki ezen az orosz-szerb nyelven írt, *Zsefárovics* Chrisztifór, *1753., volt. Főműve a *Stemmatographia* (1741) rézmetszetes munkája, amelyben szerb uralkodók és metropoliták arcképeit közli rövid verses életrajzaikkal. *Sztefánovics* (Orfelin) Zácháriás, *1726. †1785., *Szerbia siralma* c. elégikus költeményében, valamint *A rigómezei csatában* a szerb nép szenvedéseit énekli meg. Értékes a *Nagy Péter cár* c. életrajza. Legnagyobb érdeme, hogy ő indította meg Velencében az első tudományos folyóiratot *Szláveno-Szerbszkij Mágázin* címen 1786. A történetírás terén *Bránkovics* Gyorgye, *1645. †1701. és *Rájics* Jován tűnt ki. Rájics a dicső szerb multat magasztalja, fajszeretetre tanítja s kitartásra buzdítja fajtestvéreit. A XVIII. sz. legnagyobb írója *Obrádovics* Dimitrije, *1739. †1811., szerzetesi nevén Doszitej. A felvilágosodás korának tipikus alakja, tudós, pedagógus és költő. Főműve: *Obrádovics Dimitrije élete és viszontagságai* I. 1783. II. 1788. c. önéletrajza, amely tele van a felvilágosodás után való vággyal s a tudományok iránti tisztelettel. Ezenkívül *Az egészséges értelem tanácsa, Etika, Mesék* c. műveket és több költeményt adott ki s több kiváló nyugati író művét is lefordította.

Az említetteken kívül még sok más magyarországi származású író és költő dolgozott a XVIII. sz. folyamán s a XIX. sz. elején s ezek voltak a Sz.-nak egyetlen művelői ebben a korban. Említést érdemel: *Muskátirovics* Jován, *1743. †1809., a népköltészet termékeinek első gyűjtője.

Bár a XVIII. sz. folyamán s a XIX. sz. elején eléggé virágzott az irodalom, mégsem volt a nemzet közkincse, mert természetellenes alapon, az orosz nyelv és műveltség hatása alatt indult meg s a nyelve nem a beszélt szerbhorvát nyelv, hanem egy az egyházi szláv, az orosz és a szerbhorvát elemeinek a keveredéséből kialakult mesterkélt nyelv volt. Nem volt meg a kapcsolat az irodalom és a nép között. Ennek a kapcsolatnak megteremtése s a nemzeti irodalom alapjainak megvetése csak a XIX. sz. harmincas éveiben sikerült s ezzel kezdődött meg a Sz. új korszaka, amely napjainkig tart.

3. *Az új korszak.* a) *Cirilbetűs irodalom. Kárádzsics* Vuk, *1787. †1864., volt a reformkorszak megindítója. Sorsa Kopitár szláv filológussal hozta össze, aki felismerte nagy tehetségét s rávette, hogy vigye be az élő szerbhorvát nyelvet az irodalomba. Kárádzsics a hercegovinai

nyelvjárást emelte irodalmi nyelvvé s ezzel megteremtette a szerb-horvát irodalmi egységet. Reformátori munkássága sok ellenséget szerzett neki, de törekvései mind győzelmet arattak. A helyesírást fonétikus alapra fektette s a fölösleges egyházi szláv betűket elhagyta, ami nagy visszatetszést szült eleinte a papság körében, de később belenyugodtak s elfogadták az újítást. 1814. *szerbhorvát grammatikát* írt, amelyet 1818. kijavítva újra kiadott. Ez volt az első nyelvtan, amely a beszélt népnyelvet mutatta be. Nyelvészeti művei közül legértékesebb *nagy szerb szótára*, amelyet Kopitár segítségével készített. Grimm Jakab és Goethe buzdítására szorgalmasan gyűjtötte a népköltészet termékeit s hat nagy kötetben kiadta. A népmeséket és közmondásokat két külön kötetben tette közzé. A műbírálatot is ő vezette be a Sz.-ba. Történettel is foglalkozott s kora nagy férfiainak életrajzait emlékiratokban dolgozta ki. A legnevezetesebb ezek között *Obrenovics Milos* szerb fejedelem életrajza.

Kárádzsics összes törekvéseit siker koronázta. Igaz, hogy Szerbiában csak halála után négy évvel, 1868. fogadták el hivatalosan a reformjait, de az irodalomban már a század közepe előtt diadalmaskodtak úgy a szerb, mint a horvát íróknál, bár eleinte számos ellenzője is akadt. Legtekintélyesebbek ezek között: *Musichi Lucián*, *1777. †1837., a klasszikus műveltségű karlócai püspök, tehetséges költő és a szerb óda megteremtője; *Dávidovics* Dimitrije, *1789. †1838., a szerb ujságírás megalapítója; *Hádzsics* Jován, írói nevén *Szvetics* Milos *1799. †1869., Homeros, Horatius és Vergilius fordítója. Legnagyobb érdeme, hogy az ő kezdeményezésére megalapították 1826. a *Máticá* nevű irodalmi kört, amelynek székhelye eleinte Pesten volt, de 1864. Ujvidékre vitték át. A mult században a nyolcvanas évekig a Máticá volt a szerb kultúra és irodalom központja s Ujvidéknek (Novi Szád) »Szerb Athén« volt a neve. Egészen a XIX. sz. végeig a magyarországi szerbek rövid kétszázéves itttartózkodásuk alatt több tehetséges írót és költőt tudnak felmutatni, mint az összes többi szerbek kezdettől fogva. A XIX. sz. nyolcvanas éveiben azonban Belgrád ragadta magához a vezetést. Ujvidék jelentősége teljesen letűnt s Zágreb sem képes Belgráddal versenyezni. Pedig Belgrádban csak 1841. alapította meg a verseci születésű *Popovics* Jován Szterie, *1806. †1856., az első irodalmi egyesületet, amely később *Szerb Tudós Társasággá* alakult át s *Glásnik* c. folyóiratában sok értékes dolgozatot közölt. Popovics mint drámaíró ért el sikereket. Legjobb tragédiái a *Szmrt Szleváná Decsánszkog* (Decsáni István halála) és *Szkenderbeg*, vígjátékai közül pedig a *Tvrdicá* (Zsugori) és *Zsenitba i udádbá* (Házasság). A kor másik népszerű drámaírója a szintén magyarországi származású *Vujics* Joákim *1772. †1847. Korának ünnepelt írója volt még *Milutinovics* Szimá, *1791. †1847., a *Szerb nő* (Szrbijanka) c. eposz szerzője. A költészetben az ujításokat a XIX. sz. két legnagyobb költője: *Rádicsevics* Bránko, *1824. †1853. és *Njegos* Petrovics Petár *1813. †1854., juttatta diadalra. R. eleinte németül verselt, de azután Bécsben Kárádzsics személyes vezetése mellett a népköltészettel kezdett foglalkozni s ennek hatása alatt írta lírai verseit. Igazi költő volt. Őszinte mély szerelem csendül ki formailag tökéletes dalaiból s bár szerette az életet, tüdőbaja sokszor emlékeztette a halálra s ezért bánatos lemondással siratta a mulandóságot. *Búcsú a diákélettől* (Djacski Rásztának) a Sz. egyik legszebb gyöngye. Byron hatása alatt néhány elbeszélő költeményt írt (*A bosszú*; *Gojko*; *A hajdú sírja* stb.). Minden versének a nyelve népies, tele szép képekkel s hasonlatokkal, verselése könnyen folyó, melódikus. Még nálánál is nagyobb költő *Njegos* Petrovics Petár. 1830. szerzetessé lett, később püspök s Montenegró fejedelme volt. Eleinte dalokat írt a montenegrói népköltészet mintáira s ezeket 1834. *A cetinjei remete* és *A török düh elleni orvosság* címen adta ki. Főműve *Gorszki Vijenác* (A hegyek koszorúja, 1847), a Sz.-nak mai napig legszebb alkotása. Ebben a XVIII. sz. legnevezetesebb eseményét, a montenegrói törökök kiirtását s Montenegro felszabadítását énekli meg. A népdalok a forrásai s ezek szellemében és formájában van írva elejétől végig. Formaszépségén kívül a montenegrói típusok hű rajza, mély gondolatok s erős nemzeti érzés jellemzik. Ő és Rádicsevics végleg megteremtették az új költői nyelvet s teljes diadalra vitték Kárádzsics reformjait. A többi költők s írók közül említést érdemelnek: *Szubotics* Jován, *1817. †1886., költő, regényíró és drámaíró; *Átánckovics* Bogoboj, *1826. †1858., regényíró; *Dva idola* (Két bálvány) c. regényében az 1848. eseményeket írja le s bár kissé szomorú és érzelgős, a Sz.-nak mai napig egyik legjobb regénye. *Ignjátovics* Jákov, *1825. †1889., történeti, humoros, kalandos és társadalmi regényeket írt. Társadalmi regényei naturalisztikusak s ezért nagy sikerük volt. *Nenádovics* Ljubomir *1826. †1895., a legjobb stiliszta, útirajzaival tűnt ki. *Trifkovics* Koszté, *1813. †1875., a vígjátékban ért el sikereket. *Jáksics* Gjura, *1832. †1878., a lírában, eposzban és a drámában tűnt ki. Petőfi és Byron hatása érzik művein. Epikus művei (*Testvérgyilkos*, *Áldozás*, *Mártirnő*) pompás verselésű romantikus elbeszélések. Drámái közül a *Jeliszávet* a legjobb s az egész Sz. egyik legjobb drámája. *Kosztics* Lázá, *1841. †1910., nagy költői tehetség, de úgy nyelvében, mint verselésében a szertelenséget kereste. Legnagyobb mint drámaíró. *Crnojevics Mákszim*, *Pera Szegedinác* és *Gordoná* drámái alapján elnevezték szerb Shakespearenek. *Kátjánszki* Sztevánn, *1830. †1890., néhány dala népdallá lett. *Ljubisa* Sztevánn, *1824. †1878., számos szép elbeszélést írt. A korszak leg-

jobb elbeszélője *Lázárevics* Lázá, *1851. †1890. Nem írt sokat, de csaknem minden műve kiváló. Kifogástalan szerkezet s hű lelkirajz jellemzi elbeszéléseit. Igen termékeny elbeszélő *Veszelinovics* Jánko, *1862. †1905. Jó megfigyelő, kiváló tehetsége s termékeny fantáziája van, de fogyatékos műveltsége miatt nem tudott igazi remekművet alkotni. *Ilics* Jován, *1823. †1901., néhány ügyes népdal-utánzatot írt. A fia *Ilics* Vojszláv, *1862. †1894., a szerb költészet reformátora. Az ő koráig a költők mind romantikusok voltak, a népköltészetet imádták s azt hirdették, hogy csak abban van művészet. Annyira mentek elfogultságukban, hogy a klasszikus műveltséget s a nyugati civilizációt megvetették. Ilics Vojiszláv szakított a romantikus álmokkal s azt hirdette, hogy a szerbeknek be kell kapcsolódni a nyugati kultúrába s erre példát adott a saját költeményeivel. Hatása óriási volt az ifjabb költői nemzedékre, kivált Mitrovics, Jáksics M., Sántics és Dusicsra. Ezek az ő tanítványainak vallották magukat a század végéig, a XX. sz. elején azonban a francia modernistákat kezdték utánozni s ezzel Vojiszláv hatása megszűnt. *Bán* Mátija, *1818. †1903., drámái révén lett ismertté s korának ünnepelt költőjévé. Legnagyobb sikere volt a *Mejrima*, *V. Uros halála* és *Lázár cár* c. darabjainak. *Zmáj Jovánovics* Jován, *1833. †1904., Ujvidéken született. Budapesti tartózkodása alatt a *Jávor* c. szépirodalmi lapot és a *Zmáj* c. élclapot szerkesztette, ettől kapta a Zmáj melléknevet. Igen sokat írt. Nagy volt mint lirikus, szatirikus és műfordító. A magyar költők közül Petőfi volt rá hatással. Balladái : *A három hajdu*, *A guszlár halála* és *Dal a dalról* (Peszma o peszmi) c. allegórikus költeménye a legnépszerűbb és leggyakrabban szavalt költeményei a Sz.-nak. Lefordította Petőfi néhány kisebb költeményét és *János vitézét*, Arany *Toldiját*, *Toldi estéjét* és részben *Toldi szerelmét*, valamint *Murány ostromát*, Madáchnak *Az ember tragédiáját*.

A cirilbetűs Sz. aranykora a XIX. sz. közepére esik, de azért a század végének és a XX. sz.-nak is sok költője és írója van, bár egy sem emelkedik a Rádicsevics Bránko vagy Njegos Petrovics Petár magaslatára. Mióta Belgrád vette át az irodalomban és a tudományban a vezetést, majdnem teljesen megszűnt a magyar hatás és a német is már csak a drámában mutatható ki, ehelyett megerősödött az orosz és főleg a francia. Az orosz realisztikus íróktól tanulták el a szerb írók a realisztikus ábrázolásmódot, a franciáktól vették át a dekadens és a szimbolisztikus irányzatot. A XIX. sz. nyolcvanas éveitől kezdve a francia írók műveit fordítják és olvassák legszívesebben, a színházakban francia darabokat játszanak s a stílusban is a francia világosságra és eleganciára törekszenek. A lirikus költészet és a kritika csakis francia mintákat utánoz. A költők közül *Mitrovics* Milorad (1867—1907) *A szerelem könyve* (1899) és *Alkalmi dalok* (1903) c. műveivel vonta magára a figyelmet. *Sántics* Álekszá, *1868. †1923. eleinte Zmájt utánozta, de később önálló utakon járt. *Jáksics* Miléta (*1869) szerb pap, Ilics Vojiszláv hatása alatt kezdett verselni. Első verskötete *Dalok* (Peszma) 1899. jelent meg. A természet szépségeiért rajong s különösen a falusi életet, amelynek alapos ismerője, tudja szépen megénekelni. *Zsivojnovics* Jován. *1870., az irodalom egyik legszorgalmasabb munkása s a műveltség terjesztője a nép között. *Bráncsics* Blagoje, *1860., sok magyar költeményt fordított le. *Szigligeti Trónkeresőjét* is lefordította *Knéz Boris* címen. Ő szerkesztette Detrával együtt a legjobb szerb-magyar és magyar-szerb szótárt. A legjobb két modern költő *Ducsics* és *Rákics* M., *Ducsics* Jován, *1874., túlságosan hajlik az érzelgősség felé, de mindig finom és választékos. A francia szimbolisták hatása alatt áll. Eredetiségre törekszik azért gyakran mesterkéltek a versei. *Rákics* Milán, *1876., keveset ír. Dalai szívből fakadtak és sok eredetiséget árulnak el, de legtöbbször pesszimisztikusak. Sokat vártak a korán elhúnyt *Lukovics* Sztevántól, *1877. †1902., a neoromantikus költőtől, Verlaine és Musset követőjétől. Egy kötetet kitevő verseit halála után barátai adták ki ; mind muzsikálisak, elégikusak, tele szép szimbolisztikus képekkel. *Ilics* Vojiszláv Mládi, *1877., igen sok költeményt írt romantikus szellemben s e tekintetben egyedül áll a mai irodalomban. *Márkovics* Dánicá, *1879., *Trenuci* c. dalgyűjteményével vonta magára a figyelmet. A francia lirikusok hatása erősen érzik rajta. *Pándurovics* Szima, *1883., a szabad ritmus híve, tipikus dekadens, de nagy költői tehetség. A prózairodalom gyengébb, különösen a regényirodalom nem tud igazi tehetséget felmutatni, de azért e téren is haladás tapasztalható. A XIX. sz. végéig a falusi novella uralkodott, ami most csaknem teljesen eltűnt. A századvégi és a XX. sz. írók ehelyett hű társadalmi képet igyekeznek nyújtani. A városi és falusi élet főbb problémáit veszik tollukra. Realisztikus és neorealisztikus ábrázolásmód az uralkodó. A realizmustól a modernizmushoz való átmenetet képviselik *Csorovics* Szvetozár, *1875. †1919., a legjobb elbeszélők egyike. Különösen sikerültek a hercegócok életéből vett rajzai (*Ih Hercegovine*, 1896.). Humor, rövidség, hű lelkirajz s a néptípusok hű rajza jellemzik művészetét. *Szremác* Sztevén, *1855. †1906., humorisztikus elbeszéléseivel tűnt ki. *Nusic* Bróniszláv, *1864., eleinte költeményeket írt, aztán a drámaírásra tért át. Van invenciója és humora, de nem jó megfigyelő. *Dománovics* Rádoje, *1873., †1908., a legjobb szatirikus ; *Stradija* (1902) c. szatirájában kora Szerbiáját írja le. *Csipiko* Ivo (*1869.) elbeszélései s regényei meglehetősen szárazak. A modernisták közül *Sztánkovics* Boriszlávot (*1876.) kell első helyen említeni. Elbeszéléseket, regényeket és

drámákat ír, de mindenikben sok a lírai elem. Kétségtelenül jó író, bár a közbeszúrt sok epizód zavarja a figyelmet. A legeredetibb szerbhorvát elbeszélő. Nagy sikere volt a *Tisztátalan vér* (1911) c. regényének. *Kocsics* Petár, *1877. †1916., a legjobb stiliszták egyike. *Józávic pred szudom* c. szatirája (1904) számos kiadást ért el. Igen szépek bosznlai elbeszélései. *Uszkokovics* Milutin, *1884. †1918., *Dosljaci* valamint *Csedomir Ilics* (1914) c. nagysikerű regényeiben a városi életet és értelmiség tragédiáját írja le. Kiváló elbeszélő *Szekulicseva* Izidora (*1880.), a női lélek alapos ismerője. *Saputnici* (1913) c. önéletrajzi művével vonta magára a figyelmet. Őszintén feltárja a modern nő lelkét. *Az Istenszülő templomának diakónusa* (1920) c. elbeszélésében egy teljesen ártatlan lelket — anima candida — ír le. Egyike a legnépszerűbb modern íróknak *Jánkovics* Milica (*1881.). Önmagáról ír legtöbb elbeszélésében, szereti a gyónásokat és a vallomásokat. Őszintesége megragadja az olvasót, különösen az *Ispovesti*-ban (1913). *Bojics* Milutin, *1892. †1917., kiváló drámaíró.

b) *A latinbetűs Sz.* Karádzsics óta egységes ugyan a Sz., de könnyebb áttekintés céljából külön fejczetben szokták a latinbetűst tárgyalni, még pedig rendszerint *horvát írók* elnevezés alatt. A horvátoknál az irodalmi újjászületés 1830 körül következett be, az ú. n. illir mozgalom kapcsán, amikor teljes egészében elfogadták Karádzsics reformjait. Az illirizmusnak Zágráb volt a központja s éle a magyarok ellen irányult. A bécsi kormány eleinte támogatta, de 1843. eltiltotta az illir név használatát, mire a jugoszláv (délszláv) elnevezést kapták föl. *Gáj* Ljudevit, *1809. †1872., volt az illir mozgalom vezére. Az összes délszlávok kultúrális és politikai egyesítése volt az ideálja s igen nagy hatással volt honfitársaira. Mint Karádzsics a cirilbetűs, ő a latinbetűs helyesírás reformátora. Néhány tehetséges költő akadt, aki nem hagyta elaludni a felébredt öntudatot. *Vráz* Stanko, *1810. †1851., származásra nézve szlovén volt s Fras Jakovnak hívták, de teljesen elhorvátosodott s horvátul írt Vráz név alatt. Nagy sikere volt *Gjulabije* (1840) c. alatt kiadott hazafias és szerelmi dalainak. A horvátok legnagyobb költője *Mažuranić* Iván, *1814. †1890. Kevés lírai költeményt írt, de nagy volt, mint epikus. Főműve *Csengics aga halála* (Smrt Smail-age Čengića). A montenegróiak és a hercegócok újabb szabadságharcának egyik epizódját énekli meg oly gyönyörűen, hogy igazi remekmű s méltó párja *Njegos* művének, a *Hegyek koszorújá*nak. Sikerrel egészítette ki *Gundulić: Osman*jának hiányzó részeit. Méltó társa a költészet terén *Preradović* Petar, *1818. †1872. 1846. jelent meg első verskötete *Prvenci* címen, melyet 1851. második kötet követett *Nove pjesme* címen. *Martić* Grgo, *1822. †1905., az *Osvetnici* (A bosszúálló) c. sikerült eposszal vonta magára a figyelmet. *Arnold* Gjuro, *1854., sikerült balladákat írt. A korszak legkiválóbb regényírója *Šenoa* August, *1838. †1881., a horvát regény megteremtője. Történeti regényeit s elbeszéléseit mohón olvasták.

Az átmenetet az eddig uralkodó romanticizmusból a realizmushoz a következő írók képviselik: *Badalić* Hugo, *1851. †1900., epikus és lirikus költő. A *Panem et circenses* és a *Zvonimirova himna* a legsikerültebb költeményei. *Hranilović* Jovan, *1855., gör. kat. pap, idealisztikus és vallásos költő. *Harambašić* August, *1861. †1911., a horvát nemzeti jogok szószólója költeményeiben. Feltűnést keltett a *Slobodarke, političke pjesme* (1883) c. verskötetével, melyben szabadság, egyenlőség és testvériség eszméit hirdeti. A prózaírók közt kiválóbbak *Kumičić* Evgenij, *1850. †1904., írói álnevén Jenio Sisolski. Regényeit mohón olvasták. Ő a horvát irod. első írója, aki a mai nő bűneit és hibáit rajzolja. Legjobb műve a *Zaćudenji svatové*. *Kovačić* Ante, *1854. †1889. elbeszéléseket és regényeket írt. Főműve az *U registraturi* (1888), melyben az egész mai életet leírja. Sok humor volt benne. A szarkazmus mestere s a nyárspolgári erények gúnyolója, *Gjalski* Šandor Ksaver, *1854., írói neve Ljuba Babić. A legtermékenyebb írók egyike, a lélektani regény úttörője. A *Régi házikókban* (Pod starimi krovovi, 1886.) Turgenjev modorában írt elbeszéléseket közöl. Regényeiben a diák (Éjjel), a tanító (Gjurgjice Agićeve), a költő (Radmilovića), az értelmiség (Janko Borislavića) tragikumát írja le. *Kozarac* Josip, *1858. †1906., eleinte verseket írt, azután a prózára tért át. Rendkívül sohat írt Turgenjev modorában. Legszebb elbeszélései a *Tri ljubovi* (1894) és *Mira Kaddi ceva* (1895). A novella mestere, de regényeinek nincs jó kompozíciója. Legjobb a *Mrtvi kapitali* (1889). A jellemrajza legtöbbször kifogástalan. *Novak* Vjenceslav, *1859. †1905., regényeit s elbeszéléseit mohón olvasták, de egy műve sem klasszikus. *Turić* Juraj, *1861., számos elbeszélése és regénye közül a *Prosci* (1909) érdemel figyelmet. Nagy problémákat vesz tollára, de nem tudja kidolgozni. Az összekötő kapcsot a realizmustól a modernizmushoz három kiváló tehetség: *Vojnović* Ivo, *Kranjčević* és *Tresić-Pavičić* alkotják. *Vojnović* Ivo, *1857., több olyan drámát írt, melyek nemcsak hazájában, de a külföldön is sikere volt. A *Dubrovačka Trilogiát* magyar nyelvre is lefordították s előadták. Magyar színpadon a *Gospodje za suncokreton*-t (Napraforgós hölgy) is bemutatták. Nagy sikere volt a *Smrt Majke Jugovića*-nak (J. anyjának halála). Darabjaiban sok a szimbolum és az allegória. A belső, lelki szabadságon alapuló szabadság eszméjét hirdeti. *Kranjčević* Silvije Strahimir, *1855. †1908., kiváló lirikus (*Összegyűjtött dalok*, 1898 és *Trzaje*, 1902). Formás versei tele vannak iróniával és szarkazmussal. A jó és a gonosz problémája gyakran foglalkoztatta. *Tresić-Pavičić* Ante, *1867., lírai

költeményeket, elbeszéléseket, regényeket és drámákat ír. A nyolcvanas években jelentek meg első költeményei. Verskötetei közül említést érdemelnek: *Hangok az Adriai-tenger mellől* (1981.), *Uj dalok* (1894), *Gjuli i sumbuli* (1900), *Ko ne dodja na baj na Kosovo* (1913) stb. Regényei közül *Az erő győzelme* és a *Szépség hatalma* a legjobbak.

A XX. sz. első tizede a modernizmus korszaka. Az ifjú írók a politikai jelszavak hatása alatt a tradiciókat kezdik tagadni, mivel szerintük ezek elválasztják egymástól a szerbeket és horvátokat. Igazi nagy költő nem került ki soraikból, sem a hozzájuk csatlakozó írók sorából, de hatásuk nagy volt, mert előkészítették a szerbek és horvátok politikai egyesülését. A modern költők közt legkiválóbbak *Vidrić* Vladimir, *1875. †1909., ki szép románcokat írt s e tekintetben a legkiválóbb horvát költő. Ő a modern költői iskola feje. Kiváló költői tanítványa *Domjanić* Dragutin, *1875. Humor és szentimentalizmus jellemzik. Finom lirikus, igazi hangulatköltő. A mai ifjú költői nemzedék mesterének tartja. *Nikolić* Mihovil, *1878., a fájdalmat, a visszaemlékezést, sóhajt veszi lantjára. Rendkívül ügyes verselő, tele hangulattal s melegséggel. Szép verseket ír még *Begović* Milán, *1876., is, bár drámái értékesebbek. Szép az *Életünket a cárért* c. szonettciklusa, melyet a japán-orosz háború alkalmával írt s melyben a háborút és a militarizmust ítéli el. *Gospodja Valevska* c. verses drámája igen hangulatos és poétikus. *Nazor* Vladimir, *1876., lírai költeményeket, regényeket és drámákat ír. Optimista világnézetet hirdet s ez tetszik a közönségnek. *Slavenske Legende* (1900) irodalmi szenzáció volt. Nem újító, de az újítók összes eredményeit felhasználja s értékesíti.

A mai horvát irodalomban igen hangosak az ú. n. *ifjúhorvátok*. A modern irányok közül a futurizmusnak is vannak hívei, de kiváló tehetséget eddig nem tudott felmutatni. A kritikai irodalom nem áll európai színvonalon s kevés hivatott művelője van.

Irodalom: *Murko* M.: *Geschichte der älteren südslawischen Literaturen.* Leipzig, 1908. — *Popović* Pál: *Egyetemes irodalomtörténet*, IV. Budapest, 1911. — *Szkerlics* J.: *Isztorija nove szrpszke knjizsevnoszti.* Beograd, 1922. — *Osztojics* T.: *Isztor. szrp. knjizs.* Beograd, 1923. — *Prohaska* D.: *Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti.* Zagreb, 1921. — *Stanoyevich* M. S.: *Early Jugo-Slav literature* (1000—1800), Oxford, 1922. *Bonkáló.*

Szerelmi dal. A dalban minden érzés megszólalhat, ha nincs nagyon erős fokon. Legtöbb dal mégis Sz. A magyar költők közül a legtöbb és legszebb Sz.-t *Petőfi* Sándor írta. Népdalaink között nagyon sok a Sz.

Szerémi *György.* A XV. sz. vége felé született, halála évét nem ismerjük pontosan. II. Lajos, majd Szapolyai János udv. papja volt. Krónikát írt *Magyarország romlásáról.* (Epistola de perditione regni Hungarorum.)

Szergejev-Censzkij, *Szergej Nikolájevics*, orosz író, *1876. Eleinte pesszimisztikus regényeket s elbeszéléseket írt a dekadensek modorában, de csakhamar áttért a realisztikus ábrázolásmódra. Feltűnést keltett *Bábajev* (1907) c. regénye. Andrejevet utánozza, de a kidolgozásban jóval felülmúlja mesterét. Ujabb művei művészi alkotások, de színdarabjai nem sikerültek. Igen érdekes *Színváltozás* (Preobrázsenie, 1923) c. regénye, mely egy tervezett trilógiának első része, s az 1914-ig terjedő eseményeket írja le. *Bonkáló.*

Szerzői jog. Aránylag rövid idő óta érvényesülő elv, hogy az írónak, a művésznek ép oly jogos tulajdona a saját szellemi alkotása, mint a birtokosnak a földje, a kereskedőnek vagy iparosnak az árúja. A Sz. ma már minden művelt országban megvédi az írót attól, hogy művét valaki jogtalanul kiadhassa. Ez a védelem nálunk a szerző halála után 50 évig tart; ennek az időnek elteltével művei közkincsé válnak. — Részint az azonosnyelvű külföldi rablókiadások, részint a fordítás terén történő visszaélések megakadályozására nemzetközi egyezmények is szabályozták a Sz.-ot. Az egyes országok közt kötött egyezményeket részben pótolta az u. n. *berni konvenció* (1886). Magyarországot a trianoni békeszerződés kényszerítette, hogy a konvencióhoz csatlakozzék.

Szidon *Simon*, *1892., magyar matematikus. A sorfejtések problémaköréből érdekes vizsgálatokat közölt, különösen a Math. Zeitschriftben.

Szigeti *Gyula*, tanár, klasszika-filológus, *1879. Irt görög tárgyú szövegkritikai tanulmányokat *(Herodianus gram., Chalcondylas)*, latin tankönyveket és *Görög—magyar szótárt.*

Sz. *József*, *1822. †1902. Fiatalon színész lett és egészen 1895-ig a *Nemzeti Színház* tagja volt. Számos színművét adták elő. Különösen népies darabjainak volt nagy sikere. *(Viola, A vén bakancsos és fia a huszár, Csizmadia mint kisértet, Rang és mód.)* Sikerét nemcsak a korhangulatnak köszönhette, hanem jó humorának, eleven, fordulatos meseszövésének és darabjai keresetlen magyar levegőjének is. *Bayer* József rendezte sajtó alá színműveit három kötetben, *Sz. J. drámái* címen. Sz. életében csak három színművét nyomatta ki, a többiek kéziratban maradtak hátra.

Szigetvári *Iván*, *1858., középiskolai tanár. Irodalomtörténeti, esztétikai és kritikai műveket írt. Főművei: *A komikum elmélete, Petőfi költészete, A százéves Petőfi.* Különösen *A kom. elméletét* fogadta jól a kritika. Kisebb tanulmányai a folyóiratokban jelentek meg.

Szigligeti *Ede*, *1814. márc. 8. Váradolasziban, †1878 január 19. Budapesten. Családi neve *Szathmáry* József volt. Előbb orvos akart lenni, majd a mérnöki pályát választotta. Ez azonban nem elégítette ki; már serdülő korában az irodalom és művészet vonzotta maga felé. Apja akarata ellenére színész lett és színészi meg

irodalmi dicsőségről álmodozott. *Megjátszott cselek* c. darabja figyelmet ébresztett az írói világban, *Rózsa* c. vígjátékával pedig akadémiai jutalmat nyert. 1837. megnyilt a *Nemzeti Szinház.* Sz. előbb rendezője, majd titkárja és dramaturgja, végre igazgatója lett. Igen nagy érdeme, hogy évtizedekig eredeti magyar színművekkel látta el az új szinházat. Száznál több darabot írt. Jól ismerte a szini hatás titkát, pompásan építette fel darabjait, de dialógusaiból hiányzik az erő és gyakran az elevenség is, jellemei nem egyszer vérteleneк és következetlenek. Szomorújátékai közül nagyobb sikert arattak: *Gritti, Béldi Pál, A fény árnyai,* különösen pedig a *Trónkereső.* Ez utóbbi hőse *Borics,* ki meg van győződve a magyar koronához való jogáról. Mikor megtudja származása titkát, lelkileg összeomlik. Vígjátékai közül legtovább műsoron maradtak és ma sem vesztették el népszerűségüket : *A mama, A nőuralom* és *Liliomfi.* Sz. teremtette meg a népszínművet. Előtte a falu népe a háttérbe volt szorítva a színpadon. Sz. olyan darabokat is írt, melyekben pusztán a nép gyermekei szerepelnek. Dalokkal, falusi jelenetekkel élénkítette színműveit. A kor demokratikus áramlata ráirányította a figyelmet a népre. Amit az elbeszélő költészetben jelentett *Petőfi János vitéze, Arany Toldija,* vagy *Tompa* népies költészete, az volt a dráma terén Sz. költészete. *A szökött katona, A lelenc, A csikós* hosszú ideig nagy vonzóerőt gyakoroltak a szinházi közönségre. Sz. számos színművet fordított is. Van egy nagyobb dramaturgiai műve : *A dráma és válfajai.* *Lengyel.*

»Szigvárt és Kártigám«, l. *Miller,* Joh. Martin.

Sziklai *Ferenc,* felvidéki író, *1883. Tanári pályára való készülése közben kezdett irogatni. Irodalomtörténeti és elméleti problémákkal foglalkozik, majd a szépirodalom terén is sikert arat *Az új Isten* c. színdarabbal. Szerkeszt is egyideig egy vidéki napilapot, amelyben több lírai verse jelenik meg. A világháború alatt a harctéren írta *Alhambra* c. regényét, melyben gondtalan gyermekkora szép emlékeit idézi fel. Önálló munkái még : *A magyar tragédia fejlődése. A császár kora.* (Elb. költ.) *Hangzatka.* (Regény, 1924). *Catullus.* (Dráma, 19[illegible]). *Pünkösdi [illegible].* (Szinmű). *Fekete Ember.* (Rgéeny). Ujabban kizárólag a prózairodalmat műveli és intenzív munkát fejt ki a vidéki magyar irodalmi élet egységbeszervezése körül. Jelenleg a Szlov. és Rusz. magyar pártok kultúrreferense. E lexikon munkatársa.

Sz. *János,* *1857., hírlapíró, az *Országos Pázmány-egyesület* főtitkára. Több mint ötvenéves írói pályája alatt nagy irod. munkásságot fejtett ki. Sokat tett a *Balaton* népszerűsítéséért *(Balatonvidéki Kalauz, A Balaton és vidéke).* Irt történeti, néprajzi, irodalomtörténeti művekkel, foglalkozott kultúrhistóriával. Számos regénye és költeményes-kötete jelent meg.

Fordított is : angolból, franciából, németből.

Szikra, *Teleki* Sándor grófné írói álneve. L. ott.

Szilády *Áron,* *1837. †1922., halasi ref. lelkész. Számos irodalomtörténeti tanulmánya van. Sokáig szerkesztette az *Irodalomtörténeti Közleményeket.* Kiadta régi magyar írók műveit, különösen értékes a *Régi Magyar Költők Tára* címen megjelent gyűjtemény, irodalomtörténeti és kultúrhistóriai szempontból egyaránt. Kiadta *Balassa Bálint* költeményeit.

Sz. *Zoltán,* zoológus., *1878. A nagyenyedi kollégium volt tanára, a debreceni egyetem megbízott zoológus-professzora. Szakdolgozatai a bögöly félékről szólnak. Mintaszerű középiskolai tankönyveken kívül néprajzi, tudománytörténeti és gazdasági tanulmányokat írt. Külön kötetben megírta *A mi Erdélyünk* címen Erdély kulturális képét (1921).

Szilágyi *Dezső,* *1840. †1901. képviselő, miniszter és egyetemi tanár. Nagy jogi tudása, kitűnő szónoki készsége és szintc legyőzhetetlen dialektikája országos tekintélyt biztosítottak számára. Beszédeit *Fayer* Gyula és *Vikár* Béla adta ki.

Sz. *Ferenc,* *1797. †1876. A szabadságharc előtt középiskolai tanár és lapszerkesztő Kolozsvárt. A fegyverletétel után Pestre költözködik és a hatalom birtokosainak támogatásával előbb a Magyar Hirlapot, majd a Budapesti Hirlapot szerkeszti. Fontosabb művei : *A Hóra-világ Erdélyben* ; *Rajzok Erdély államéletéből* ; *Zilah történelméből.* Megírta a két *Wesselényi* életrajzát is.

Sz. *Géza,* író és hirlapíró, *1875., ügyvédi oklevelet szerzett, azonban hírlapírónak ment és több fővárosi napilapba dolgozott. Szépirodalmi folyóiratot is szerkesztett két alkalommal (Figyelő, Szivárvány). Egyik megindítója annak az új magyar költői mozgalomnak, mely a nyugati — elsősorban a francia — lírát tekintette mintaképének és a betegesen differenciált lelkiség, komplikált, sok esetben érzéki szinezetű hangulatainak formai kifejezését kereste. Verseskötetei : *Tristia* (1[illegible]), *Holt [illegible]* (19[illegible]), *[illegible]* (1911), *Versek* (1912). Több kötet finomstilusú novellája *(Fantasztikus szerelmek,* 1916, — *Menny, pokol, háború,* 1917. — *Vitustánc,* 1919 — stb.) és részint karcolata, részint tanulmánya *(Lepel nélkül,* 1910, *A háború mellől,* 1915, *Könyvek és emberek,* 1912) jelent meg. Egyéb művei : *Gziróka és Miróka* (gyermekversek, 1907), *Nagy Napoleon és kis barátnője* (Betsy Balcombe emlékiratai, 1920), *Der junge Spiritist* (tanulmány, 1923), *Májusi fagy* (szinmű, Lenkei Henrikkel együtt, 1911).

Sz. *István,* *1819. †1897., a máramarosszigeti ref. iskola igazgatója. A csalódott és irodalmi tervekkel már alig foglalkozó *Arany* Jánost a negyvenes évek elején ő buzdította irodalmi tevékenységre. Történeti, nyelvészeti és vallásos tanulmányokat írt. Költeményei is vannak.

Sz. *Lajos,* publicista és katonai szakíró,

*1882. Vezérkari tiszt volt, majd nyugalombavonulása után megindította a *Külügy-Hadügy* c. politikai és katonai hetilapot, melybe — mint főszerkesztő — számtalan cikket és vezércikket írt. Nemzetgyűlési képviselő.

Szilágyi *Sándor*, *1827. †1899., az egyetemi könyvtár igazgatója volt. Széleskörű és értékes munkásságot fejtett ki. Szerkesztette a tízkötetes millenniumi nagy magyar történelmet, megindította a *Történelmi Tár*, majd a *Magyar Történelmi Életrajzok* c. vállalatot, kiadta az *Erdélyi országgyűlési emlékek*-et. Nevezetesebb művei: *A magyar forradalom tört.*, *Erdély története*, *A Rákócziak kora Erdélyben.* Megírta *Rákóczi Zsigmond, I.* és *II. Rákóczi György* életrajzát.

Szilágyi és Hajmási históriája. Magyar tárgyú költemény 1571-ből. Szerzőjét *Szendrei Névtelen*-nek hívjuk. Nem lehetetlen, hogy a szerző egy régi magyar v. szerb népballadát dolgozott fel. A tárgy költői. A fogságból *Szilágyi* Mihályt és *Hajmási* Lászlót a török szultán leánya szabadítja meg. Együtt menekül velük; a magyar határon a két szerelmes férfi megvív a leányért. Szilágyi győz, feleségül veszi a császárleányt. A mondának némi történeti alapja van. A török uralkodóháznak a XV. sz. közepe táján néhány tagja Magyarországra menekült. Az egyik hercegnőt *Császár* Katalin néven emlegetik okleveleink; *Szilágyi* Mihály egyik rokonához ment férjhez. Szilágyi valóban volt török fogságban és birtokai nem estek messze a *Hajmási*-család birtokaitól. A tárgyat később *Vörösmarty* Mihály is feldolgozta balladában; *Gyulai* Pál, majd *Jakab* Ödön hosszabb elbeszélő költeményt írt róla. *Lengyel.*

Szilárd *János*, író és hírlapíró, *1891. Számos elbeszélésén kívül önálló művei: *Ha a szerelem meghal* (regény, 1925), melyben egyéni hangú, finomtollú írónak mutatkozott be és a *Pipaszó mellől* (1926) c. kötete, melybe jóízű magyarossággal megírt, vidámhangulatú karcolatait gyűjtötte össze.

Szilasi *Móric*, magyar nyelvész, kolozsvári egyetemi tanár, *1854. †1905. Előbb klasszika-filológiával, később a magyar és finn-ugor nyelvtudománnyal foglalkozott. Dolgozatainak tárgya jelentéstani és alaktani kérdések s a cseremisz nyelv ismertetése.

Szily *Kálmán*, műegyetemi tanár, a M. T. Akadémia főtitkára, majd főkönyvtárosa, *1838. †1924. Matematikai és fizikai munkásságán kívül sokat foglalkozott a magyar nyelvtudomány kérdéseivel, különösen a természettudományi műnyelv helyes magyarsága, a szavak eredete és jelentése s a nyelvújítás szóalkotása érdekelte. Önállóan megjelent munkái: *A magyar nyelvújítás szótára* (I. k. 1902. II. k. 1908). *Ki volt Calepinus magyar tolmácsa?* *Balassa.*

Sz. *Kálmán*, ifjú, Sz. Kálmán fia, *1875. Nagyobb munkája: *Mechanika* (Budapest 1920—25, 4 köt.).

Szimbolikus dráma. Lényegében minden dráma szimbolikus. A színpadon minden cselekvés többet jelent, mint saját magát. A néző általános következtetést von le a legjelentéktelenebb aktusból vagy szóból is; úgy érzi, hogy ennek az adott helyzetben és az adott jellemnél mindig így kell történnie vagy elhangzania. A naturalista drámának épen az a baja, hogy a színpad optikája menthetetlenül szimbolikussá tesz olyan cselekvéseket és szavakat is, amelyeket az író egyenesen az életből másolt és nem akart a szimbolum jelentőségével felruházni. — A Sz., mint külön elnevezés, az olyan drámára vonatkozik, amely bizonyos elemek szimbolikus voltát erősen hangsúlyozza a többiek rovására (pl. *Ibsen* drámái), vagy lefarag a drámáról minden lefaragható realisztikus esetlegességet és ezzel valóban jogossá teszi a nézőnek azt az érzését, hogy csupa általános érvényű jelképet lát maga előtt (*Maeterlinck*). Mindkét fajta Sz.-ban szerepelnek gyakran emlegetett, vezérmotivum gyanánt végigvonuló szimbolumok (Ibsennél: Solness tornya, a vadkacsa, Rosmersholm fehér lovai, Rubek szobrász állatarcú szoborportréi, stb., Maeterlincknél egy kapu, egy torony, egy gyűrű stb.), de ezek mellett Ibsen több teret ád a mindennapi életnek, a szereplők reális társadalmi helyzetének, ami Maeterlincknél mind a legnagyobb általánosságba vész (l'*Intruse*) vagy a mese hely- és időnélküliségébe olvad. *Benedek.*

Szimbolizmus. Legtávolabbi gyökereivel a romantikáig visszanyúló, közvetlenül *Baudelaire*-re támaszkodó hajtása a 80-as évek francia lírájának. A jelszó maga sem határozott világnézetet, sem külső formai törekvéseket nem fejez ki. A *szimbolista* és *dekadens* költők közt már a saját koruk sem igen tett különbséget. A dekadens világérzésnek, ha nem is szükségszerű, de alkalmas kifejezőeszköze volt a Sz., mert módot adott kifejezhetetlen érzés- vagy érzékelésárnyalatok sejtetésére. A túlságosan intellektuális és plasztikus parnaszszista lírával szemben az impresszionista folthatások, a formai szabadság, a zeneiség a Sz. jellemző vonásai. Az iskola vezére *Mallarmé* volt s az ő költészetével kapcsolatban elhangzottak az »érthetetlenség« mindama vádjai, amelyeket később, nálunk, *Ady* Endrének kellett elszenvednie. A mai francia lirikusok egyik legkiválóbbika, Paul *Valéry*, Mallarmé tanítványai közé tartozott. Még neki is harcolnia kellett az érthetetlenség vádja ellen. Az egész vád abból táplálkozik (s egyben azon is dől meg), hogy a kritika a puszta értelem segítségével akar megközelíteni olyan költeményeket, amelyek — mint *Rimbaud*, *Verlaine*, vagy *Ady* legszebb versei — a szavak muzsikájának titokzatos útjain lopják a lélekbe érzés- és hangulattartalmukat.

A Sz. Európaszerte mindenütt irodalmi megújhodást jelentett, új kifejezőeszközt a költészetnek, új művészi élmények lehetőségét az olvasónak.

A szimbolum nagy szerephez jutott a regényben is *(Zola, H. de Régnier)* és a drámában (l. *Szimbolikus dráma)*, de Sz.-on mégis többnyire a lirai Sz.-t szokták érteni. *Benedek.*

Szimonidesz *Lajos,* *1884., volt nagybörzsönyi ev. lelkész, vallástudományi író. Szerk. az *Evang. Lapot,* a *Theol. Szaklap és Könyvújság*-ot és a *Megértő Teológiá*-t, írt egyházi beszédeket *(Jézussal egy úton, Férfias hit, A mi hitünk). Jézus élete* (1922) c. művében összefoglalta a Jézus-élete-kutatás eredményeit. Lefordította János Jelenéseit *(A világ vége).* Összegyűjtötte a magyar Krisztusverseket, melyek közül az egyháziasak megjelentek. Egyéb művei: *Rózsák* (1925), *Pálmaágak, Legendák* (1926). E lexikon munkatársa.

Szinekdoche. Mennyiségi kapcsolatban álló fogalmak nevének felcserélése. Többféle lehet: megnevezhetjük a részt az egész helyett (Pozsonyhoz kell a *férfi kar),* az egyedi dolgot az általános helyett (Nekünk *Mohács* kell), határozott vagy határozatlan számnevet általában sok helyett (Legyőzte Saul az ő ezerét és Dávid az ő tízezerét) stb.

Szini *Gyula,* író és hírlapíró, *1876. Jogot tanult. 1900 óta hírlapíróskodik. Verseket és novellákat kezdett ekkor írni s elbeszéléseivel komoly feltűnést keltve szerepelt több szépirodalmi lapban. A *Nyugat* megindulása után csatlakozott e folyóirat táborához. Termékeny író, számtalan kötet elbeszélése, regénye és műfordítása jelent meg. Fontosabbak: *Trilibi* (elbeszélések, 1907), *Egy sáppadt asszony* (regény, 1909), *Studiumok* (irod. tanulmányok, 1911), *Bolond könnyek* (elb., 1912), *Pesti konfetti* (karcolatok, 1913), *A rózsaszínű hó* (elb., 1913), *Profán szerelem* (regény, 1914), *Pára és egyéb elbeszélések* (1916), *Hanna* (elb., 1917), *Porcellán muzsika* (reg. 1918), *A smaragd és egyéb elbeszélések* (1919), *A bűbájos* (reg. 1921), *Marion* (reg. 1921) stb. Darabírással is megpróbálkozott *(A fekete pásztor,* egyfelv., 1917, *Ikercsillag,* 3 felv., 1922). Sz. a modern magyar prózairodalom elismertnevű munkása. Franciás könnyedségű, közvetlen stílusa, a mai társadalmi életből vett esemény-elgondolásának fordulatossága kivételes helyet biztosítanak számára. Irodalmi kvalitásai mellett a nagyközönségnek is kedves írója, akinek nagy érdemei vannak a »nyugatosok« irodalmi eszméinek népszerűsítésében. *Németh.*

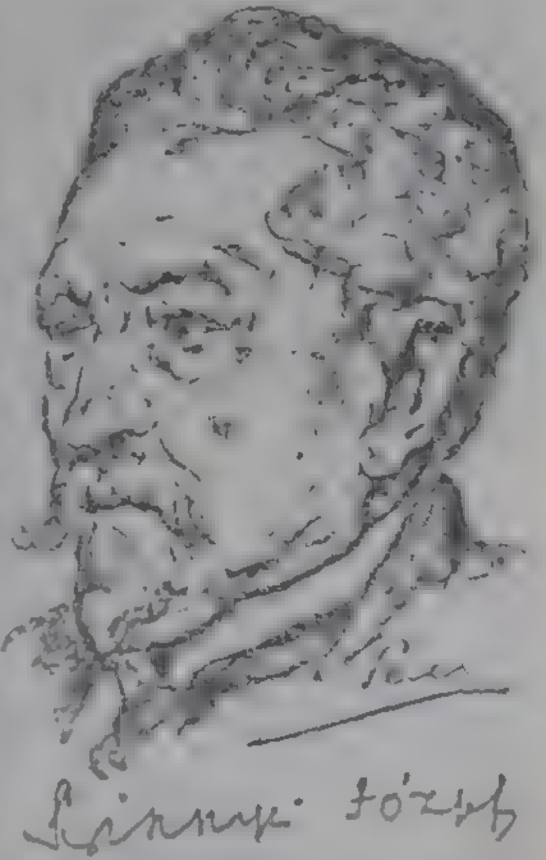
Sz. *Károly,* folklorista és tanító, *1860. †1890. Főműve: *A magyar nép dalai és dallamai* 1865, egyike a mult század legjelentősebb magyar népdalgyüjteményeinek.

Színmű, a mai szóhasználat szerint a tragédia és a vígjáték közt álló műfaj, amelynek komoly bonyodalma, ha nem is mindig szerencsésen, de nem tragikus arányok közt oldódik meg. A poétikák *középfaju drámának* nevezik.

Szinnyei *Ferenc,* *1875., egyetemi rk. tanár. Sokat foglalkozott *Arany* Jánossal. Vannak tanulmányai *Jósika* Miklósról, *Kemény* Zsigmondról és *Kármán* Józsefről. Az orosz, finn és német közönség számára ismertette hazánk irodalmának történetét. Legújabb művei: *Kármán József és az Uránia névtelenjei, Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig,* 2 k. Irodalmi kritikákat ír különböző folyóiratokba.

Sz. *József* id., *1830. †1913. A szabadságharcban katona, aztán tisztviselő, könyvtárőr, végül múzeumi osztályigazgató. Nagyarányú bibliográfiai munkásságával elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar tudományos világban. Szerkesztette a *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriumát,* elkészítette *Magyarország természettudományi és math. könyvészetét* 1847—1875. Legfontosabb munkájának címe: *Magyar írók élete és munkái.* Óriási anyagot gyűjtött össze betűrendes lexikonja számára. Évtizedekig tartó munka után csaknem befejezte vállalkozását. A csekély pótlást fia végezte el. Sz. a pótkötetekhez is nagy anyagot gyűjtött. Szinte nélkülözhetetlen forrásmunkájának pótköteteit *Gulyás* Pál szerkeszti. Nagyszámú még kiadatlan kézirata maradt fenn (Napló 1848—1913; Komárom története, stb.).

Sz. *József* (ifj.), magyar nyelvész, budapesti egyetemi tanár *1857. Kezdetben irodalomtörténeti tanulmányokkal foglalkozott *(Irodalmunk története 1711—1772-ig. A magyar irodalomtörténetírás ismertetése.).* Majd, mint *Budenz* tanítványa, a finn nyelv és irodalom ismertetését és a finn-ugor nyelvtudományt választotta munkásságának főtárgyául. *(Az ezer tó országa.* 1882; *Finn-magyar szótár.* 1884). Szerkesztette a *Magyar Tájszótárt* (1897—1901). A finn-ugor nyelvtudomány eredményeit összefoglaló munkái: *A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége* (1910), *Magyar Nyelvhasonlítás, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* (Sammlung Göschen). *Balassa.*

Szinonima. Görög eredetü szó; rokonértelműt jelent. A Sz.-kra nagyon vigyáznunk kell beszéd és írás közben, mert a legritkább esetben cserélhetők fel. A nyelv lefoglalja a szavakat más-más árnyalatok kifejezésére. Megy, jön; jár, sétál, mendegél rokonértelmű szavak, de árnyalati különbség van közöttük: nem cserélhetők fel tetszés szerint. Még a teljesen azonos jelentésű eb és kutya szavak sem mindig

helyettesíthetik egymást. Pl. mindig ölebet mondunk és *kutyapecért*. *Lengyel.*

Színpadi technika irodalmi értelemben azokat a mesterségbeli fogásokat jelenti, amelyeket a drámaírónak ismernie kell, ha a színielőadás közönségére hatni akar. A Sz. szabályai nem oly változatlanok, mint a dráma immanens törvényei; függenek a színpadtól és egyes korok konvencióitól. Más Sz.-t tesz szükségessé a díszletnélküli, folytonos színváltozásokkal operáló Shakespeare-színpad, mint a mai, amely nagyjában a barok-színpaddal azonos. Ma már — vagy még — a cselekmény felvonásokba sűrítésére, az alakok jövés-menésének logikus megokolására, hatásos felvonásvégekre van szükség. Mindezt ismét megbontja — ha diadalra jut — az expresszionista Sz. Tágabb értelemben Sz.-nak nevezzük azokat a tömeglélektani fogásokat is, amelyekkel a drámaírás ügyes mesteremberei operálnak. *Benedek.*

Szír irodalom, l. *aram és szír irodalom.*

Szirbik *Antal*, író, *1888. *Írások* című műve (I—III. sorozat) nagy feltűnést keltett; megnyerte a főváros 1918—1921. évi összevont irodalmi nagydíját. Az egyszerűség és igénytelenség, a közvetlen természetszemlélet és istenélmény költője; külföldi kritikusai ezért a magyar Tagorenak nevezik. Rövid prózai verseiben a tiszta s a szó legnemesebb értelmében vett természetes élet képeit és benyomásait örökíti meg, a hívő lélek egyszerű, de súlyos és jelentős nyelvén. Az *Írások*at több nyugati nyelvre is lefordították.

Szivos *Béla*, *1849. †1912., tanár, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségének tagja. Elbeszéléseket és regényeket írt. Művei: *Az eltűnt, Ócska történetek, Kivesző alakok.*

Szkárosi Horvát *András*. A XVI. sz.-ban élt. Verses műveiben heves támadásokat intézett a katolikus dogmák ellen.

Szlávik *Mátyás*, *1860., teológiai tanár. Vallásfilozófiai és teológiai tanulmányokat adott ki *(Goethe és a Faust vallásos-erkölcsi jellemzése, Kant ethikája, Keleti utamból).* Németből számos hasonló tárgyú munkát fordított.

Szláv nyelvek. Az indogermán nyelvcsalád egyik ága. Három csoportra oszlik: 1. A déli szláv nyelvek legrégibb alakja az ószláv vagy egyházi szláv, Kyrill és Method bibliafordításának nyelve (IX. század); ehhez a csoporthoz tartoznak: a bolgár, a szerb-horvát és a szlovén nyelv. 2. A keleti vagy orosz csoporthoz három fő nyelvjárás tartozik: az északi vagy nagy orosz, a fehér orosz és a déli vagy kisorosz (ruthén) nyelv. 3. A nyugati csoporthoz tartozó nyelvek: a cseh, a tót (szlovák), a lengyel és a vend (szorb).

Szlovák irodalom, l. *Tót irodalom.*

Szlovén irodalom. A szlovén délszláv nép, amely Stájerországban, Karinthiában, Krajnában, Isztriában, a volt osztrák tengerpartvidéken és Magyarországon Vas- és Somogyvármegyében lakik (vendek). A Sz. legrégibb nyelvemléke egy, X. sz.-beli kéziratban fennmaradt liturgikus szöveg. A legközelebbi írott szöveg már a XVI. sz. végéről való: az első szlovén bibliafordítás. Ezt követi egy teljes kat. bibliafordítás a XVIII. sz. végén. Az Sz. virágzásnak csak a XIX. sz. elején indul. A szlovén költészet vezető egyénisége *Prešeren* Ferenc (1800—1849). A század közepe óta igen erős az irodalmi élet, mely a nyugati irodalmak kincseit akarja a nemzeti szellemmel kapcsolatba hozni. A népies elbeszélést *Trdina* János, a tört. regényt *Detela* Ferenc művelte sikerrel. A költők közül *Levstik, Strittar, Jenko, Kersnik* és *Tavčar* a legkiválóbbak. A legújabb európai költői irányoknak is megvannak a maguk képviselői: *Govekar, Caukar, Zupančič.* Különösen jelesek a nagyterjedelmű és az anyagot páratlan részletességgel feldolgozó szl. népdal- és népmesegyűjtések.

Szlovenszkói magyar irodalom. A magyar irodalmi élet az utolsó évtizedekben teljesen Pestre összpontosult. Az irodalmi decentralizáció, a vidéki szellemi gócpontoknak Pesttől lehetőleg *független* irodalmi megszervezése régóta vágyuk volt az irodalomról komolyan gondolkodóknak, azonban ez a szervezés nagyon lassan haladhatott előre, mert Budapest minden értékesebb egyéniséget fölszívott s a vidéki kiadói vállalkozás sem tudott Pest tőkeerejével versenyre kelni. A régi vágyat kényszerítően valósította meg a vesztett háborúra következő államjogi változás. A vidékből *külföld* lett s a szellemi határzár az idegen uralmak alá helyezett magyarságot intenzívebb és sok tekintetben önálló fejlődésre kényszerítették. A Csehszlovákiához csatolt mintegy egy milliónyi magyarság a szellemi élet kifejeződésében, az irodalomban is munkának látott. Eleinte szórványosan indult meg az irodalmi munka a hét év folyamán azonban egyre rendszeresebbé válik az s ma a szervezett irodalmi élet igérő kezdetéről számolhatunk be. A Sz. eredője nagyjában a következő komponensekből tevődött össze: 1. Azok, kik kenyérkereső pályájuk mellett foglalkoztak az irodalommal, de nem hivatásszerűen, kik elvesztvén jobbára állami alkalmaztatásukat, kénytelenek voltak a műkedvelésből hivatást csinálni; 2. a fiatal generáció, mely a határzár következtében nem szivódhatott Pestre; 3. az októberi forradalom, ill. kommün lezajlása után külföldre menekült írói csoport, ill. az a része, mely meggyökeresedett a mai Szlovenszkón. Segítségére volt az irodalomnak a hírlapirodalom hatalmas fejlődése, melynek pótolnia kellett a fővárosi lapok hírszolgálatát és publicisztikáját s mely valóban csodás emelkedést mutat a leg rövidebb időn belül. Ma, (az 1921 kormányhatóságilag megszüntetett *Esti Ujságot* nem számítva), Pozsonyban 2, Kassán 2 és Prágában 1 hatalmas napilap jelenik meg, melyek némileg pótolják — irodalmi rovatukkal, ill. mellékleteikkel — a kritikai és irodalmi folyóiratokat.

A föntebb említett három kategóriát

egyenként vizsgálva, legnagyobb súly az első kettőre esik, a dilettánsokból hivatásosakká lett írókra, akik a szépirodalmi termelés mellett a kritikai és irodalmi szervezés munkáját is végzik s a fiatalokra, akik részesei lesznek a Sz. értéknövekedésének és önállósításának. Az emigrációnak nem volt elhatározó befolyása a Sz. fejlődésére, mert igaz ugyan, hogy némely tagja rövidebb, hosszabb ideig itt tartózkodott, de az építés munkájában, melyet a dilettánsok önzetlen, apránkint való téglahordással kezdtek el, aktív részt sohasem vettek. Az írók és irodalmi élet megszervezésében fontos szerep jutott a magyar pártok kulturreferátusának s a kassai *Kazinczy Társaság*nak, mely a mai élet betegségét, a világnézeti harcot s evvel az olvasóközönség megoszlását okos középenállással leszerelte s törekvése egy célba terelni az irodalmi életet.

Részletezve a dolgokat: a *líra* terén Szlovenszkó adta az egyetemes magyarságnak *Mécs* Lászlót, aki erős magyarsága s speciálisan felvidéki jellege mellett az általános emberi szeretet krisztusi apostola. Mellette *Győry* Dezső dacos magyarsága és haladó, szociális szelleme, *Földes* Sándor kollektiv aktivitása, *Darvas* János tisztult művésziessége, *Jankovics* Marcell idealizmusa, *Ölvedi* László törhetetlen nemzeti szelleme, útkeresése, *Sebesi* Ernő s a korán elhunyt *Merényi* Gyula világfájdalma, B. *Palotai* Boris, *Szenes* Erzsi, *Simon* Menyhért stb., valahány, annyi külön egyéniség, biztató kezdet. A *próza* terén *Darkó* István erős tehetsége, *Sziklay* Ferenc lehiggadt íróművészete, *Rácz* Pál oroszos realizmusa, *Tamás* Mihály egészséges erótikája, *Egri* Viktor életszerűsége, *Farkas* István, *Herczeg* Gábor, *Jaczkó* Olga stb. egyéni alkotó ereje fejlettebb irodalmi életet is ki tudnának tölteni munkásságukkal. A drámaírás fejlődésének nincs meg a kedvező talaja a színészet bizonytalansága miatt, bár a szlovenszkói magyar színészet vezéralakja, *Faragó* Ödön színigazgató minden lehetőt elkövet a belföldi termelés elősegítésére. A dráma terén *Sziklay* Ferenc, *Vécsey* Zoltán, *Sebesi* Ernő, *Kaczér* Illés, *Sándor* Imre, *Merényi* Gyula alkottak eddig maradandót.

Az irodalmi életet Szlovenszkó területén három irodalmi egyesület: a *Toldy Kör* (Pozsony), a *Jókai-Egyesület* (Komárom) és a *Kazinczy-Társaság* (Kassa) szolgálják, ezeken kívül az összes társadalmi egyesületek programmjukba iktatták az irodalom ápolását. Az egyesületek körében éli a szlovenszkói magyarság tudományos életét is. A történelemtudomány *Alapy* Gyulában, *Kemény* Lajosban (Kassa), *Hajnóczy* R. Józsefben (Lőcse) stb., a természettudomány *Vécsey* Zoltánban, *Teschler* Györgyben (Körmöc) stb. van képviselve, az esztétikával, filozófiával *Bognár* Cecil (Komárom), *Keller* Imre (Kassa) stb. foglalkoznak speciálisan. Az irodalmi élet szükséges velejárója az irodalmi és kritikai folyóirat s a könyvkiadás. Mindkettőben történtek kísérletek, egy életképes folyóirat megszerveződése azonban azért késik, mert mindegyik efajta kísérlet: *Tavasz* (Pozsony), *Uj Élet* (Kassa) stb. csak az írók s így a közönség egy-egy kisebb, zárt körére támaszkodtak s így nem tudtak anyagi biztos bázist teremteni. A kiegyenlítő munka folyamatban van s így a talaj lassanként előkészítődik egy általános érdekű folyóirat számára. A könyvkiadás terén 1925-ig csak szórványos jelenségek észlelhetők. A kassai *Glóbus r.-t.*, a pozsonyi *Wigand* cég, *Spitzer* S. Komáromban, az *Akadémia* Pozsonyban stb. adtak ki egyes műveket, az általános könyvkiadási lehetőséget a *Kazinczy Társaság* biztosította, egy *Könyvbarát* szervezetet létesítve a berlini *Voggenreiter Verlag* kiadványainak támogatására, mely kiadó majdnem kizárólag az utódállamok, különösen Szlovenszkó íróinak műveit adja ki sorozatosan. A Sz. így átesett a kezdet nehézségein, az írókban élő ígérő értékek s az irodalmi élet szervezőinek céltudatossága a fejlődésnek oly perspektíváját nyitják, hogy az az egyetemes magyarságnak szellemi világában méltó résznek ígérkezik.

Szóhalmozás. Valamely fogalomnak több rokonértelmű szóval való kifejezése vagy többoldalú megvilágítása ugyanazon beszédrészek (melléknevek, igék) halmozásával.

Pld.: S égtek lelkemben kis rőzse dalok:
Füstösek, furcsák, búsak, bíborak,
Arról, hogy meghalok.
(Ady: Párisban járt az ősz.)

Előfordul azonban a Sz. különösebb festői szándékok nélkül is; az írót temperamentuma is ragadhatja arra, hogy élvezettel halmozza a rendelkezésére álló (vagy jókedvében megteremtett) rokonértelmű kifejezéseket. Az ilyenfajta Sz. egyik legjellemzőbb vonása *Rabelais* stílusának. Diogenes így fordítja meg nála a hordóját: »... le virait, brouillait, barbouillait, hersait, versait, renversait, nattait, flattait, barattait, bâtait, boutait, tabustait, culebutait ...« stb. (III. könyv, *Prologue*).

Szóismétlés, v. *repetitio.* A költő valaminek a kiemelésére használja ezt az *alakzatot* (figurát).

Oh sírni, sírni, sírni,
Mint nem sírt senki még...
(*Kölcsey*: Elfojtódás).
Mert *félt* a szunyogtól, *félt* a szúrós nádtól.
(*Toldi*: IV. é.).
Hallja, mint kiáltják: *elébe! elébe!*
S tudja, ki *elébe*? hogy Miklós *elébe*?
(*Toldi*: VI. é.).

Rendesen a kötőszókat szokta a költő ismételni. Ilyenkor az alakzatot kötőszóismétlésnek (polysyndeton) hívjuk.

Szójáték. Hasonló alakú, de különböző értelmű szavak fölcserélése kómikus hatás céljából.

Szókép, l. *metafora, metonimia, szinekdoché.*

Szokoly *Viktor,* *1835. †1882., lap-

szerkesztő. Szerkesztette a *Bolond Miska* c. élclapot, majd *Magyarország és a Nagyvilágot*, 1865. megalapította *Hazánk s a Külföldet*. Elbeszéléseket és regényeket adott ki. Számos kisebb-nagyobb cikke és tanulmánya jelent meg lapjaiban. Szépirodalmi munkái: *Regényes rajzok, Pesti furcsaságok, Honvédélet, Czinczyék és Czinczáréh* stb.

Szólásmód. A stílust szemléltetővé, kifejezővé teszik az ú. n. Sz.-ok. Régi átvitelek, képes kifejezések, szálló igék megmerevedett maradványai a nyelvben; eltűnt nemzedékek örökül hagyták ránk. Gyakran eredetüket is alig tudjuk felkutatni, de a nemzet speciális gondolkodásmódja, egyénisége öröklődik bennük nemzedékről-nemzedékre. Használatukat erőltetni nem szabad, mert a stílust mesterkéltté, nehézkessé, modorossá teszik, de helyenként használva, erőt és nemzeti jelleget adnak. Sokféle van, némelyik már egészen közel áll a közmondáshoz. Néhány példa: körmére ég, nem oda Buda, dülőre jut, dugába dől, cseberből-vederbe, faképnél hagy, vérszemet kap, farkasszemet néz, kárt vall, elverték rajta a port, tervet főz, bosszút forral stb. *Lengyel.*

Szolecizmus, a. m. nyelvtani hiba. (A görög *soloikismos* szó Soloi kilikiai város nevéből származik, ahol igen rosszul beszéltek görögül.)

Szollogub, *Vladimir gróf*, orosz író, *1844. †1882. Meglehetősen gyenge regényeiben az előkelő társadalmi osztályok ürességét rajzolja. Korrajzai hamisak és tendenciózusak. *Tárántász* c. regényében szembeállítja a nyugati iskolát a szlávofil iskolával, de mindkettővel szemben igazságtalan. Magyarul megjelent: *A gyógyszerészné.* F.: Brassai S., 1875.; *Előkelő világ*, 1897.; *A medve.* F.: Ambrozovics D.

Szologub, *Fjodor Kuzmics*, családi nevén *Teternikov*, orosz író és költő, *1863. Egyaránt kiváló, mint költő és regényíró. Destruktiv a szó valódi értelmében, de páratlan formaművész, rendkívül leleményes új színek és formák kitalálásában. A neorealizmus alapjait ő vetette meg. Leghíresebb regénye *A kis démon* (Melkij bjesz, 1905), igen ízléstelen, de kidolgozása s felépítése mesteri. Ami szenny és utálat van az orosz életben, azt mind hősére, Peredonovra ruházza. A peredonovizmus épen olyan ismert fogalom az oroszoknál, mint az oblomovizmus.

Szolovjov, *Vladimir Szergejevics*, orosz író, *1853. †1900. Kiváló vallásbölcselő s szabad óráiban költő. Sz. az első szimbolisztikus költő, az összes későbbi szimbolisták az ő tanítványai úgy a formában, mint a tartalomban. A jó és a gonosz harca érdekelte s a gonosz ellen a szeretetben s az örök nőiességben vélt menedéket találni. Mivel titkos katolikus volt, azt hiszik, hogy költeményeiben Szűz Máriára céloz, tehát a Mária-kultuszt hirdeti.

Szomaházy *István*, *1866., író és hírlapíró. Elbeszélései és regényei a lapok tárcarovatában, szépirodalmi folyóiratokban, utóbb nagyrészt könyvalakban jelentek meg. Nagyon termékeny író. Előadása ötletes, meséi fordulatosak, de műveiből hiányzik a mélység. Az előretörő ifjú történetét vagy a szegény lány társadalmi érvényesülését rajzoló regényei népszerűvé tették. Művei sorozatos kiadásban is megjelentek. Megemlíthetők közülök: *Mesék az írógépről*; *A méltóságos asszony*; *Dr. Kaposi Mária*; *Kétszivü Pethő*; *A 120 éves asszony*, stb.

Szombati-Szabó *István*, *1888. Debrecenben. Sátoraljaújhelyi, majd resicai, jelenleg lugosi lelkész. Tábori szolgálatot is teljesített. Gazdag termékenységű, bővénájú lírikus, ki az izzó szerelem (*Széfaciklus*) hangjai után mind mélyebbre ás magában s az Isten-problémáig jut el. Egyházával egyéni útkeresése közben sokszor került heves összeütközésbe, mely közel hét évig teljesen elnémította. 1920 óta újra bőven ömölnek erős zeneiségű, bravúros rímelésű versei, nem egyszer proféciás erővel. A csilingelő rímjátéktól a szélesen hömpölygő szabad versig egyforma könnyedséggel kezeli a versformákat. A gondolatritmusos, bibliai formákkal különös súlyt tud adni mondanivalójának. Mint egyházi szónok is a legjelesebbek egyike. Jelentékeny kötetei: *Pirkadatkor* (1908, Debrecen), *Szomorú fűzek alján* (1909, u. ott), *A Halál Parkja* (1915, Budapest), *Életem* (1922, Kolozsvár), *Régi Japán Költők* (műfordítási antológia, 1923, Kolozsvár), *Lavinák Éneke* (1924, Lugos). *Szentimrei.*

Szombatos énekköltés. A szombatos felekezet Erdélyben alakult. Valószínűleg *Eőssi* András alapította. Elterjedését megkönnyítette az a körülmény, hogy az unitárius hitvitázók közül egyesek — közöttük *Dávid* Ferenc — az ótestamentumnak nagyobb fontosságot tulajdonítottak, mint az újnak. A szombatosokat zsidózóknak is nevezték. Főtámogatójuk *Pécsi* Simon erdélyi kancellár volt, leghevesebben harcoltak ellenük a reformátusok. A felekezet hívei csekély számban még a mult század második felében is éltek. *Pécsi* Simon héber imádságokat és zsoltárokat fordított magyarra. Rajta kívül szombatos írók voltak: *Bökényi* János, *Magyari* Péter, *Sándor* János, *Tolnai* István stb. Műveikben erős hittel várják a Messiás megérkezését. *Lengyel.*

Szomory *Dezső*, *1873. Középiskolai tanulmányai után a Zeneakadémián tanult. Később Párizsban barátságra lépett Alphonse *Daudet*val és a muzsikát irodalommal cserélte föl. Azaz nem is cserélte föl, csak egy más zenét kezdett szerezni, a szavak és mondatok zenéjét. Több mint 15 esztendeig élt a francia fővárosban és Londonban, ahonnan tudósításokat küldözgetett pesti lapokba és irodalmi és kritikai tanulmányokat írt. Nagy szeretettel és sikerrel művelte a novellát. Első ilynemű munkái: *Az elbukottak, Az isteni kert, Les grands et les petits moineaux, Mesekönyv*, stb. Majd a drámaírás felé fordult (*Péntek este, A búcsú*). Főtörekvése a nyelv ritmikussá, dallamossá tétele, nemsokára

egyenesen partiturává változtatta könyveit. Ami stílusában eredetileg szép és érdekes újítás volt, az később egyre modorosabbá vált és végül szinte monomániává fajult. A nyelvet kiforgatta, tönkretette ez a mindenáron muzsikává erőszakolás: a szavak elvesztették fogalomtartalmukat, a mondatok határozott jelentőségüket; nem dolgok és cselekedetek kifejezői lettek, hanem homályos hangulatfestés, transzcendentális régiók megnyilatkozásai. A novellák lassankint szonátákká, a drámák szimfóniákká változtak, de — és itt van a legcsodálatosabb bizonyítéka Sz. rendkívüli tehetségének — anélkül, hogy azért elveszítették volna költőiségüket vagy drámaiságukat. Sz. kétségtelenül egyik legkiválóbb magyar drámaírója nemzedékének. A drámaiság iránt senkinek sincs, még a külföldiek közül is kevésnek, olyan érzéke, mint neki. Első helyen a történeti drámák állanak, a *Habsburg-trilógia (A Nagyasszony, Mária Antónia, II. József)* és a *II. Lajos.* Különös drámák ezek mind, nem egy hős lelkéből fakadnak, hanem egy kor szelleméből, nem egy ember küzdelme és bukása a fontos bennük, hanem a kérlelhetetlen sors, amely ellen hiába minden, harc vagy akarás, szépség és szerelem, nemes érzés vagy aljas indulat, végigszáguld és elsöpri, ami az útjában van. Igazi sorstragédiák ezek, akárcsak a görög tragédiák. És mint a görög tragédiáknál, úgy jár nyomukban katharsis: a förgeteg elvonul és újra derült, tiszta az ég. A társadalmi drámák *(Bella, A rajongó Bolzay lány, Györgyike drága gyermek, Glória, Szabóky Zsigmond Rafael)* kevésbé hatásosak. A novella sem igen bírja meg ezt az exotikus, dagályos stílust *(A pékné, Ünnep a Dühöngőn, A selyemzsinór)*. Elbeszélő művészete azonban tetőpontját érte el háborús munkájában, a *Harry Russel Dorsan harctéri leveleiben,* amely modern irodalmunk legjava terméséből való. *Juhász A.*

Szomory *Emil,* író és hírlapíró, *1874. Több budapesti napilapnak volt belső munkatársa. Elbeszélései, tárcacikkei, karcolatai több kötetbe gyűjtve jelentek meg: *Párisi mesék* (1900), *Komédia* (1906), *A mulató Budapest* (1907), *A függöny előtt és a függöny mögött* (1913), *Sárossy! municiót!* (1915), *A bevehetetlen vár* (1915), *Egy 13-as jászkunhuszár* (1917). Irt még két operett-librettót is.

Szondy *György,* *1889. Debreceni leányközépiskolai tanár. Regényei, elbeszélései, természettudományi ismeretterjesztői cikkei jelentek meg. Elsősorban ifjúsági író. Eleven stílusa, érdekes meséi népszerűekké tették könyveit. Legjobb műve a *Börme* c. ifjúsági regény.

Szonett. Olasz versforma *(sonetto)*. Eredete vitás: vannak, akik a provence-i troubadour-oknak tulajdonítják, mások *Petrarcá*-nak. Mindenesetre *Petrarcá*-nak köszönheti világraszóló népszerűségét. A renaissance költői nagyon kedvelték ezt a formát. Nálunk *Kazinczy* és *Szemere* Pál honosították meg. *Kisfaludy* Sándor a Sz. mintájára alkotta a Himfy-versszakot. A francia *parnassien*-ek közt *Sully-Prudhomme* és különösen *Hérédia* írtak mesteri szonetteket; a modern magyarok közt *Babits* Mihály. — A Sz. nemcsak vers-, hanem műforma is: minden Sz. önálló, befejezett költemény. Tizennégy sorból áll, négy strófára osztva; rímképlete abba — abba — ccd — ede. Sorai ötöshatodfeles jambusok, a franciáknál alexandrinusok. Belső szerkezete: az első két versszak egy érzés kifejtése; az első 3 soros versszak elején valami fordulat az érzésben vagy alapgondolatban; a költemény végén csattanó. *Benedek.*

Szongott *Kristóf,* *1843. †1907. Középiskolai tanár volt. Az örmény irodalom, nyelvészet és történelem tanulmányozására szentelte életét. Szerkesztette az *Arménia* c. folyóiratot. Nevezetes munkája: *Szamosujvár sz. kir. város monografiája.*

Szónoki beszéd. Élőszóval előadott irodalmi alkotás, mellyel a szónok a hallgatóságot valamire rá akarja bírni, vagy valamitől vissza akarja tartani, a maga igazát bizonyítani, az ellenfélét cáfolni. A Sz. az észre és a szívre hat; az észre felvilágosítással és meggyőzéssel, a szívre a megindítással. Fajai: politikai, egyházi, törvényszéki, alkalmi beszéd.

Szontagh *Gusztáv* filozófus. *1793. Csetneken. †1858. Pesten. Vidéki magányában az a vágy hevítette, hogy az eddigi összes filozófiai rendszerek ellentéteinek kiküszöbölésével eredeti magyar filozófiai rendszert alkosson. Terve természetesen már koncepciójának alaptévedésénél fogva sem sikerülhetett, hiszen a filozófia nem ilyen kiegyezésen alapuló valami. Műve: *A magyar egyezményes filozófia,* 1855. *Nagy.*

Szorb irodalom. A legkisebb szláv népfaj, a szorbok (vendek, szerbek) irodalma ép oly kevéssé ismert, mint maga a szorb nép, a Németországban egykor hatalmas szláv néptörzsek utolsó maradványa. Lélekszáma mindössze kb. 160.000 körül van s ez is két ágra (s egyúttal két nyelvjárásra is) oszlik. A nagyobbik, irodalmilag is számottevőbb a felsőlauzici (régi magyar nyelven felsőluzsicai) (Szászország), amelynek kulturális központja Bautzen városa, a másik az alsólauzici (Poroszország, egészen föl Berlinig). Magát Berlint egykor úgy határolták a szorb telepek, mint ma Budapestet a sváb falvak. A szorb nép nagyobb része evangélikus, kisebb része katolikus vallású; nyelvük a cseh és lengyel nyelvvel áll legközelebbi rokonságban.

A Sz. a két nyelvjárásnak megfelelően alsó- és felsőlauzici Sz.-ra tagolódik. Az előbbiről alig lehet beszélni, az utóbbi azonban a csekély lélekszámhoz viszonyítva, aránytalanul gazdag. Az első irodalmi emlékek Alsó-Lauzicból valók. Az első igazi felsőszorb költő, *Zejler* András (1804—1872). Z. tanulmányozta a nép dalait, közmondásait, találós meséit, stb. is; ilyen alapon, mint lirikus, először öntötte művészi formába a népnyelvet. Legna-

gyobb alkotása a *Počasy* (Évszakok, 1845—1860).

A nemzeti szellem ébrentartása, a kultúrális élet kimélyítése körül nagy érdemeket szerzett a tudós *Jórdan* Péter (1818—1891), a kiváló szlavista, aki főleg német nyelven írt.

A felsőszorb szellemi renaissance tulajdonképeni lelke *Smoleř* Ernő (1816—1884) volt, a nagy lauzici népdalgyűjtemény (*Pěsnički hornych a delnych Zužiskih Serbow*) kiadója. Ugyancsak főleg az ő érdeme a *Maćica Serbska* irodalmi társaság megalapítása (1847), amely 1848-tól kezdve tud. folyóiratot adott ki. Vezetőszerepének örököse *Hórnik* Mihály (1833—1894), a kiváló szorb nyelvész, irodalomtörténész, folklorista és író. 1858. megalapítja az első kizárólagos szépirodalmi lapot, főmunkája azonban *A szorb nép története* (1884). Ebben az időben tűnik föl az újabb kor két legkiválóbb költője is, *Wjela-Radyserb* János, aki nagy közmondásgyűjteményt is adott ki (1902) és *Wićazec* Herta (1819—1885) nőíró.

A 80-as években a Sz.-ban új mozgalom jelentkezik, mégpedig a cseh költészet, nevezetesen *Vrchlický* hatása nyomán; a fiatalok el is válnak az öregektől s új folyóiratot alapítanak. A szépirodalomban a vezetést teljesen a fiatalok ragadták magukhoz. Az új nemzedék legértékesebb tagjai *Bart Čišinski* Jakab (*1856), a legkiválóbb szorb lirikus, aki a szonettek könyvével (1884) egyszerre a legelsők közé emelkedett.

Az alsószorb irodalomnak legnevezetesebb költői tehetsége *Kósyk* Máté (1853—1895), akinek szép népies balladái, dalai és egy történeti epikus költeménye van. Ma úgyszólván csak vallásos és egyházi alsószorb irodalomról beszélhetünk. *Černý* Adolf: *A szorbok. Heinrich: Egy. irodalomtörténet*, IV. Bp. J. *Páta: Úvod do stúdia lužicko-srbského písemnictví*. Praha, 1925. *Podhradszky.*

Szózat, politikai napilap. 1919. alapította *Ulain* Ferenc, aki főszerkesztője volt, majd *Zsilinszky* Endre lépett a helyére, utóbb felelős szerkesztőként *Farkas* Zoltán, főmunkatársként *Kádár* Lehel szerepelt. Szellemi vezére *Gömbös* Gyula volt, iránya szélső fajvédő. 1926. márc. megszűnt. Feltámadt *Magyar Ujság* címen.

Szögyény-Marich *László, id.*, *1806. †1893. Fiatalon lépett az udvari kancellária szolgálatába és gyorsan emelkedett. 1845. a helytartótanács alelnöke, 1847. alkancellár, a kiegyezés után tárnokmester, végül országbíró. Konzervativ politikus. *Emlékiratai* érdekes világot vetnek korára, törekvéseire és világfelfogására.

Szőllős *Gyula*, *1879. *Phantasiegebilde* c. novelláskötete és versei jelentek meg. Számos fordítást tett közzé külföldi lapokban. A Kassai Napló, a Temesvárer Volksblatt és Prager Tagblatt munkatársa. Különösen mint német stilista ismertebb nevű.

Szőllősi *Zsigmond*, *1872., író és ujságíró, évekig a *Kakas* Márton élclap szerkesztője. Szépirodalmi művei és társadalmi kérdésekről szóló cikkei a lapokban és szépirodalmi folyóiratokban jelentek meg. Érdekes mesélő, ötletes előadó, de elbeszéléseinek legnagyobb része csak szórakoztat. A színpadon nem aratott nagyobb sikert. Művei: *Az Ollenburg-dinasztia, Palma di Palma, Hihetetlen történetek.* Az *Ujság* »Pesti kis tükör« rovatát és ugyanott a népszerűvé vált »Madár bácsi« mulatságos párbeszédeit írja.

Szőnyi *Benjámin*, *1717. †1794., ref. esperes. *Szentek hegedűje* c. énekgyűjteménye számos kiadást ért. Sz. több vallásos művet írt és fordított.

Szőts *Farkas*, *1851. †1918. A bpesti ref. teológia tanára és több prot. irányú folyóiratnak és kiadványnak szerkesztője volt. Számos pedagógiai és szociális irányú tanulmánya jelent meg. Megírta *A budapesti ref. teológiai akadémia történeté*-t.

Szremác, *Szteván*, szerb író, *1855. Bácskában, †1906. Eleinte magyar és német lirikusokból fordított, azután eredeti elbeszéléseket kezdett írni, melyekkel magára vonta a figyelmet. Realisztikus ábrázolásával s egészséges humorával nyerte meg az olvasók tetszését.

Sztankó *Béla*, tanár, zeneíró. Művei: *Iskolai énekeskönyvek*, Matlekovits-Szterényi *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye* c. művének zenei része (V. kötet, 1898); ezenkívül cikkek a Vasárnapi Ujságban, Ország-Világban, Erdély Népeiben (1898: *A népzenei termékek gyüjtéséről*), Magyar Zenetudományban (1907: *Pálóczi Horváth Ádám dallamai*), stb.

Sztánkovics, *Boriszláv*, szerb író, *1876. A legeredetibb szerb-horvát elbeszélő, sok erő s tehetség van benne, de nem tudja magát fegyelmezni. Nagy feltűnést keltett a *Tisztátalan vér* (Nečiste kri, 1911) c. regénye. Óriási sikere volt a *Kostana* c. drámájának. Minden műve érdekes.

Sztárai *Mihály*. A XVI. sz. elején született. Előbb ferencrendi szerzetes, majd az új hit buzgó terjesztője. Verses bibliafordításain és vallásos énekein kívül nevezetesek komédiái: *A papok házassága* és *Az igaz papság tüköre.* Az előbbiből csak töredék maradt ránk. Mind a két munka drámai formában írt vitatkozó irat a kat. dogmák ellen.

Sztárina, *sztárinka*, az orosz néperosz dalainak, a *bylináknak* népies elnevezése.

Sztepnják, családi nevén *Szergej Mihájlovics Krávcsinszkij*, orosz író *1852. †1895. Igen sok néprajzi, ukrán irodalomtörténeti s történeti dolgozata jelent meg. Főműve *A földalatti Oroszország*, melyet Szeless A. magyarra is lefordított 1887.

Sztráchov, *Nikolái Nikolájevics*, orosz író és kritikus, *1828. †1896. Alaposan ismerte a természettudományokat és a filozófiát. Bjelinszkij után a legkiválóbb orosz kritikus. Különösen értékesek a Tur-

genjevről, Tolsztojról és Puskinról írt tanulmányai. Mivel a tendenciamentes művészetnek volt a híve, kortársai nem igen szerették. *Bonkáló.*

Sztrokay *Kálmán*, író és hírlapíró, *1886. Számtalan népszerű term.-tud. cikkén kívül önálló munkái: *Híres feltalálók, Ég és föld, Az ördög tanul, A rádió.* Egyfelvonásos darabokat is írt.

Szubjektivitás, l. *Objektivitás.*

Szufizmus, arab. *szúfi* = gyapjúruha, amelyet a misztikusok magukra öltöttek a világtól való elfordulásuk jeléül. A Sz. alapgondolata az újplatonizmusból ered, amely szerint az Isten megismeréséhez a szeretet vezet. A Sz. irodalmi megnyilvánulása az arab, perzsa, és ha nem is eredeti módon, de terjedelmes és nagyszámu költeményekben a török nyelvben nagy szerepet játszik.

Szumárokov, *Álekszándr Petrovics*, orosz költő, *1718. †1777. A legjobb álklasszikus színműíró, amiért »északi Racine« nevet adtak neki. Az 1751. alapított első állandó színháznak az igazgatója volt s az ő érdeme, hogy a közönség megkedvelte a színházat. Művei gyengék, de korában óriási sikere volt a *Misztiszláv* c. tragédiájának. Ő alapította az első orosz szépirodalmi folyóiratot *A szorgalmas méh* címen, ahol szatiráit közölte.

Szűcs *Adolf*, *1884., magyar matematikus, különösen a variációszámítás művelője. Értekezései magyar és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Egy vektoranalízise sajtó alatt van (1926).

Szükségszerűség, a dráma immanens törvényei közé tartozik. Lényege, hogy mindaz, ami a színpadon történik, ne csak valószínű legyen, hanem az egyedüli, ami az adott körülmények között történhetik. A véletlennek a drámában csak olyan értelemben lehet szerepe, mint a Sz. közömbös eszközének. Pl. *Romeo és Julia* elpusztulása szükségszerű, körülményeik és főként szerelmük nem e világba való volta miatt; hogy milyen véletlenség áll a Sz. szolgálatába, az mellékes. Sokkal megokoltabb halál sem hat tragikusan, ha a Sz.-ról nem vagyunk meggyőződve. — Minél magasabbrendű a dráma, annál inkább alkalmazkodnia kell a Sz. törvényéhez; a tragédia elképzelhetetlen, ha különböző megoldások lehetségesek. A törvény ereje aztán enyhül, s a bohózatban már megbocsátunk az ellene vétőknek, de ez csak a nevető ember szubjektivitása. A véletlen szerepe még a bohózatban is jogosulatlan.

A Sz. érzete leginkább a klasszikus tragédiában fogja el a nézőt, ahol a mondai anyag, az istenek vagy a végzet szerepeltetése lehetetlenné is teszi az egyetlen megoldásába vetett hit megingását. *Oedipus király*-ban hozzájárul ehhez az, hogy a multban már megtörtént, tehát változhatatlan események kiderüléséről van szó. Ezt az eszközt használja gyakran *Ibsen* is (*Kísértetek, Rosmersholm*). A Sz. elmélete a modern drámaírók közt *Hebbelt* foglalkoztatta legtöbbet. *Benedek.*

Szürrealizmus, (*surréalisme*) új irodalmi és művészeti törekvés. A mozgalom megindítói és teoretikusai két francia író: André *Breton* és Philippe *Soupault*, követőik is csaknem kivétel nélkül francia írók és képzőművészek. Tulajdonképen az irodalmi kifejezés destrukciójának újabb tünete, tovább haladva az expresszionizmus, a futurizmus és dadaizmus által megkezdett úton. Az expresszionizmus és a futurizmus alkotásai formában és kifejezésben feloldották a régi megkötöttségeket, a szabad verset és a költői kifejezés merész eszközei. hozva, a dadaizmus tovább ment a feloldásban, annyira, hogy a verset sokszor úgy értelmezte, mint a lélekben egymás után ömlő, rendetlenül tóduló asszociációknak, gondolat- és emléktöredékeknek és ugyanakkor a külső benyomás szeszélyes foszlányainak egyidejű érzékeltetését. A Sz. még tovább megy és a freudi értelemben vett tudatalattit akarja kifejezni. Elhagy tehát mindent, ami a pszichikai elemek között érzelmi, értelmi vagy ökonomikus összefüggést jelent és tudatosan a tudatalattit választja anyagának. A tudatállapot mély szórakozottságában megszülető (következésképen értelmetlen) szó és képkapcsolatokat igyekszik megrögzíteni, automatikus gondolat- és emlékképreflexeket. Orvosi nyelven szólva, a Sz. a schizofréniás tüneteket akarja kifejezni: az öntudat hasadás pillanatában beálló lelki képet reprodukálni.

Bővebb megismerésül legjobbak a mozgalom vezéreinek munkái: André *Breton: Manifeste du Surréalisme, Poisson Soluble*, Philippe *Soupault* és A. B.: *Les champs magnétiqes.* *Hevesy.*

Szüry *Dénes*, *1849. †1909., min. tanácsos. Sokat fordított angolból és franciából; színházi kritikusa és cikkírója volt a *Vasárnapi Ujság*-nak és a *Fővárosi Lapok*-nak. Kritikáit *Drámai impressziók* címen kötetben is kiadta. Egyike volt a leglelkesebb könyvgyűjtőknek, értékes gyűjteménye a főváros tulajdonában van.

Szvorényi *József*, *1816. †1892. Szerzetestanár, majd gimn. igazgató Egerben. Irodalomtörténeti és nyelvészeti művei jelentek meg. Irt költeményeket és emlékbeszédeket is.

Szymanski, *Adam*, *1852. †1916., lengyel író, politikai magatartása miatt a cári kormány 1878. Szibériába száműzte s alkotásainak tárgykörét is Szibéria, illetve a deportáltak életéből meríti. Nevezetesebb munkái: *Szkice* (Vázlatok, 1887, 1890); *Srul z Lubartowa* regény; *Z. jakuchiego Olimpu* (A jakut Olimpusról, 1910).

Szymonowicz, (*Simonides*) *Szymon*, *1558. †1629., lengyel költő. Latinul és lengyelül írt; bájos idilljei tárgyát egyformán merítette a bibliából s nemzete történelméből. Latinnyelvű munkáinak száma 17; lengyel idilljei, himnuszai és egyéb költeményei *Simona Simonidesa Sielanki* (1614) és *Lutnia rokoszanska* c. alatt jelent meg. Műveinek teljes kiadása: Varsó, 1772.

Tabarin (ejtsd: =cen,) francia vásári komédiás a XVII. sz. elején, akinek tréfás rögtönzései híresek voltak s az irodalomra is hatottak.

Tabéry *Géza*, *1890. Nagyváradon. A világháborút végig katonáskodta. Mint főispáni titkárt Nagyváradon éri a forradalom. *Magyar Szó*, majd *Tavasz* címmel szépirodalmi hetilapot szerkeszt, végül a *Nagyvárad* napilap szerkesztőségébe lép. *Clematiszos udvar* c. novellás kötetével kelt feltűnést 1914. s lesz állandó munkatársává a budapesti *Hét*-nek. Háborús novellái vizionárius látású, erősen érzéki novellistának mutatják. Kísérletezett színművekkel is, melyek közül az *Álomhajó* a legsikerültebb. A háború, az összeomlás és a forradalom élénken foglalkoztatják képzeletét, ebből az időből való írásai nagyon egyenetlenek. Izmos, eredeti tehetsége minden erényével *Szarvasbika* c. regényében bontakozik ki, mely a két Bólyai tragédiáját analizálja és indokolja, nem közönséges művészettel. Idegesen érzékeny nyelve, rapszódikus, drámai előadása és a probléma kibontása előkelő helyet biztosítanak e regénynek az egyetemes magyar irodalomban is. Versei fojtott belső erőtől fűtöttek, ezen a téren is vannak figyelemreméltó alkotásai. Művei: *Néma harc* (regény, 1911), *Clematiszos udvar* (novellák), *Veszta flagelláns* (novellák), *Át a Golgotán* (regény), *Forradalmi versek*, *Szarvasbika* (regény, 1925, Bpest). Szinpadi művei: *Helén vágyai* (1914, Nagyvárad), *Mimikri* (1921, Kolozsvár), *Álomhajó* (1922. Nagyvárad), *Kolozsvári bál* (1924, Kvár). *Szentimrei.*

Tábori *Kornél*, hírlapíró, *1879. Jelentős szerepe van az újságriport modern formájának megteremtésében. Sokat foglalkozott bűnügyi problémákkal, a nyomortanyák kérdéseivel, melyekről itthon és külföldön számtalan vetítettképes előadást tartott. Könyvei — nagyobb riportok. Fontosabbak: *A borzalom országa*, Kalandozás Oroszországban (1907), *Pesti élet* (1910), *Magyarok külföldön* (1911), *A kártyázó Budapest* (1912), *Titkos rendőrség és kamarilla* (1921), *Pesti spiritiszták* (1924) stb. Több könyvet írt ezenkívül *Székely* Vladimir társaságában fővárosunk bűnügyi életéről.

T. *Piroska*, írónő, *1892., T. Róbert leánya. Tanárnő volt. Versei *Halk muzsika* c. kötetbe gyűjtve jelentek meg (1918). Irt még két ifjúsági regényt és egy hosszabb, önállóan is megjelent ifj. elbeszélést *Garabonciás* címen. Kedves gyermekversei számos képeskönyvben jelentek meg.

T. *Róbert* *1855. †1906., író és hírlapíró. Elbeszéléseket, regényeket, színházi kritikákat és népszerű ifjúsági műveket írt. Hosszabb ideig az *Uj Idők* helyettes szerkesztője volt. Németből és franciából sokat fordított magyarra, de magyar műveket is németre. Fontosabb művei: *A negyvenéves férfi*, *Megfagyott pezsgő*, *Magyar vitézek Párisban*, *Ildikó* (színmű).

T. *Róbertné*, *Tulsek Anna*, írónő, *1869. 1894. megindította a *Magyar Lányok* c. ifj. lapot és máig szerkeszti. Elbeszéléseket, regényeket adott ki s sok elbeszélést serdülő leányok számára, amelyek országszerte nagyon kedveltek. Ismertebb kötetei: *Magunkról*, *Az édes otthon*, *Cilike viszontagságai* és több leányregénye.

Tacitus, *Publius Cornelius*, *Kr. u. 55. †120?, latin történetíró. Fiatalkori műve a *Dialogus de oratoribus* (Párbeszéd a szónokokról), amelyben az ékesszólás hanyatlásának okaival foglalkozik. Ezen a művén még Cicero erős hatása érzik. Apósának, Agricola-nak élet- és jellemrajzában — *De vita et moribus Cnei Julii Agricolae liber* — már mutatkoznak későbbi kiváló írói tulajdonságai: az erőteljes és kerek kompozició, a tömör stílus, a komoly és nemes pátosz, a páratlanul szemléltető jellemzés. A mű Britannia ókori földrajzára vonatkozólag értékes forrásunk. Még ugyanabban az évben (98) jelent meg másik monografiája: *De origine, situ, moribus ac populis Germaniae liber* (Germánia őstörténete, földrajza, erkölcsei és népei), amely az ókori Germánia föld- és néprajzára nézve legfontosabb és legértékesebb forrásmunkánk. T. bizonyos erkölcsi alapgondolattal is aláfesti előadását, mikor rámutat a germánok egészséges és józan életmódjára, erkölcsi tisztaságára és arra a veszedelemre, amely Rómát az izmos és szabadságszerető nép felől fenyegeti. T. összefoglaló történetírói munkásságának első gyümölcse a *Historiae*, amely a Galbától Domitianus haláláig (69—96) terjedő eseményeket öleli fel, amelyből azonban csak az 1—4. könyv és az 5. eleje maradt ránk (a 69—70. évek eseményei). A Historiae keletkezési ideje 104—109. T. ebben a művében már mint kiforrott és önálló stiliszta áll előttünk, aki megtalálta a tárgyához illő komoly és méltóságteljes előadásmódot. Legérettebb és legnagyobb hatású műve az ú. n. *Annales* (Évkönyvek), amelynek hiteles és eredeti címe: *Ab excessu divi Augusti* (Az isteni Augustus halálát követő kor történelme); ez a műve 16 könyvből állt s a Kr. u. 14—68. évek történetét ölelte fel (megj. 117). Ebből az 1—4., az 5—6. (csonkán) s a 11—16. könyvek (a 11. és a 16. ugyancsak csonkán) maradtak ránk. E két utóbbi művében T. egész sor történelmi adatgyűjteményen és monografián kívül levéltári kutatásokat is végzett: felhasználta a szenátus jegyzőkönyveit és az acta diurna néven ismert császárkori hivatalos lapot. T. erős kritikával használja forrásait. A történeti eseményekkel szemben egységes világnézete van: nem az isteni beavatkozás, a vaksors, nem uralkodók politikai céljai irányítják tollát, hanem az igazság fanatikus szeretete. Kemény ítéleteit szigorúan kimondja mindenkivel szemben. Történetírói módszere új, mert függetleníti történetírói tollát minden pártszenvedélytől, illetőleg befolyástól s uralkodói akarattól. Előadása valóban drámai; történelme, egyes részeiben, a nagy tragédiák min-

den vonását mutatja; végül mindezek mellett oly páratlanul szubjektív, mint előtte és utána kevés történetíró. Történelmének oly merész és új formát adott, felfogása, történetszemlélete, stílusa annyira új, hogy T.-t valósággal műfajalkotónak tekinthetjük. — Összes fönnmaradt munkáit magyar nyelven *Csiky* Kálmán adta ki 2 kötetben. *Révay.*

Tagányi *Károly,* *1858. †1924. Orsz. főlevéltáros. Évekig szerkesztette a *Magyar Gazdaságtört. Szemlé*-t. Fontosabb művei: *Magyarország címertára*; *A földközösség története Magyarországon*; *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája.* T. a középkori magyar jog-, társadalom- és gazdaságtörténet alapvető művelője, ki az újabb magyar történetírásra nagy hatással volt. Dolgozatai nagyrészt szakfolyóiratokban s enciklopedikus munkákba illesztve, jelentek meg (*Megyei önkormányzatunk kelethezése* az Akadémiai Értekezésekben, *Gyepü és gyepüelve* Magyar Nyelv 1913). A magyar nép lelki sajátságainak s ezek történelmi tükröződésének kutatása terén alapvető *Lebende Rechtsgewohnheiten in Ungarn* című összehasonlító ethnológiai műve.

Tagarro, *Manoel, da Veiga* portugál költő, a boldogtalan szerelmi rajongás énekese, Camões iskolájából való. Főmunkája *Laura de Amphriso* (1627), amelyen erősen érzik a spanyol hatás (*Lope de Vega, Góngora*).

Tagore, *Rabindra Nath,* hindu költő, *1861. máj. 4. Kalkuttában. Előkelő családból származik; testvérei mind neves írók és művészek. Spártai egyszerűségben nevelkedett. Korán felébredt rajongó szeretete a természet iránt, melyben a világ örök törvényeit vélte felismerni. Nagy hatással volt rá Kalidásza és a bengáli nép régi költészete. Első költői művei balladák voltak Scott hatása alatt. Több rokonvonást mutat Shelleyvel, aki az indiai költészet szelleméhez közel áll. Verseihez a dallamokat önmaga írta; a vers egyszersmind énekelhető dal volt s gyönyörű hangján ő maga adta is elő. Első novellája *My Lord the Baby,* ezt követte elbeszéléskötete: *Hungry Stones* (Éhes kövek). Regényei: *Gora*; egy angol gyermek története, akinek szüleit megölték s akit hindunak neveltek fel; *Hajótörés, Bimala.* A *Menekülő életben* új eszményeket hirdet. *Otthon és a világban* c. regényében igazi emberi részvéttel áll a világháború vérengzéseivel szemben. Drámai költeményei: *Csitra*; egy királyleány szerelmének története, kit apja fiúként neveltet. E drámáját rímtelen jambusokban írta, későbbi drámai műveiben váltakozik vers és próza. Az *Urvasi* csodás lírai versekben dicsőíti a szépséget. Az *Átkelés* Isten megfoghatatlanságát s örök jelenlétét hirdeti bensőséggel. A *Sötét szoba királya* az istent kereső ember szimbolikus drámája; a bensőség dicsőítése a bálványok ellenében: önmagunkban van minden nemesnek csírája. A *Malini* c. drámai költeményének tárgya az ember és istenség kapcsolata, az elmélyedt hit, az együttérzés és az egyetemes szeretet. *Verskötetei: Gitanjali* (Énekáldozat), melyben a keresztény és ind vallásfelfogást egyesíti s kifejezi univerzálisztikus eszméjét: szembehelyezkedését úgy a kozmopolitizmussal, mint a nacionalizmussal. E munkájának köszönheti világhírét. A *Kertész*-ben az élet és szerelem bensőséges liraiságú dalait találjuk. A *Növekvő hold* gyönyörű gyermekverseket tartalmaz. A gyermeki lélek és nevelés kérdése különben is erősen foglalkoztatta: megalapította a világhírű santinikétani iskolát s egy nemzetközi egyetemet, melyben találkozik a hagyomány és a modern szellem. A *Gyümölcsszedés* legendás balladákat tartalmaz, melyek közül legismertebb *A vezeklő és a táncosnő*: a bölcs Upagupta visszautasítja a táncosnő szerelmi ajánlatát, de a dögvész idején, mikor gyógyulásra és vigasztalásra van szüksége, felkeresi őt. Életfilozófiáját a *Sadhana* és a *Személyiség* foglalják össze. A Sadhana a. m. az élet megismerése, helyesebben az intuitiv elképzelés s a megvalósítás egysége. A Személyiség Amerikában tartott előadásainak sorozata.

Tagore korunk legnemesebb személyiségeinek egyike, a nyugati és keleti életérzés egybefoglalására törekszik, örül az életnek, de az élet fogalma nála nem egy a világi örömökkel, hanem az egyetemességben való felszabadulást, a mindenséggel való egyesülést jelenti. Minden élőlény az istennek tükörképe, minden élet szent; ebből a felismerésből ered egyetemes humanizmusa. T. szerint a személyiség tökéletesedésén keresztül jutunk közelebb a mindenséghez; az emberiség megujhodásához csak a szellemiségnek az élet felett való uralma vezethet.

Magyar fordításban csaknem minden könyve megjelent. *Rózsa.*

Tailhade (ejtsd: tájád), *Laurent,* francia lirikus és essayista, *1854. †1919. Nevét ismertté és népszerűvé éles szatirikus versei tették, amelyeket *Au pays du mufle* címen adott ki. Csakhamar híressé vált mint erős dialektikájú polemikus író. Belevetette magát a politikába is és buzgó munkatársa lett az *Action française*nak. 1903. visszavonult a politikai élettől, de annál szorgalmasabban dolgozott irodalmi munkáin. Ujabb versköteteket adott ki (*A travers les groins*; *Poèmes aristophanesques*; *Les poèmes élégiaques*).

Tailhéde (ejtsd: teleed), *Raymond de la,* francia lirikus, *1867. Résztvett az école romane megalapításában s klaszszicizáló szellemben írta költeményeit. 1895. adta ki *De la metamorphose des fontaines* c. verskötetét, amelyben először alkalmazta a »*lírai költészet új törvényeit*«, melyeket a román iskola állított fel. Ezt követték: *Odes*; *Sonnets*; *Hymnes* c. kötetei. *Orphée* és *Prométhée* címen írt két hosszabb költeményt. Lefordította *Sophokles* Ajaxát.

Taine, *Hippolyte, Adolphe,* francia filo-

zófus, kritikus és történetíró. *1828. †1893. Már ifjú korában mint nagy átfogó elme volt ismeretes társai között, aki szinte hivatva volt a nagy történeti szintézisek alkotására. Filozófusnak készült, de a külső véletlen: tanári pályájának esélyei az irodalom terére sodorták. *La Fontaine*-ről és *Titus Livius*-ról írt könyveivel figyelmet keltett maga iránt. Majd megírta az *Angol irodalom történetét* (1865) — magyarul az Akadémia adta ki *Csiky* Gergely fordításában, — mely milieu-elméletének ragyogó igazolása kívánt lenni. Mert T. az irodalom területén is első sorban mindig filozófus maradt, aki a tényeket csak mint elméletei igazolását használta föl. A francia spirituálista filozófusok maró kritikája után (*Philosophes français au XIXe siècle*, 1857. Magyarul *Péterfy* Jenőtől a Filozófiai Irók Tárában) megalkotta a maga elméletét a dolgokról, amely elmélet a pozitivizmus talaján fakadt. A *L'Intelligence* (1870) két kötete T. lélektanát tartalmazza. A milieu-elmélet pedig történetfilozófiája. E szerint a történeti fejlődés tényezői: a faj, a környezet és az időpont, melyben a történeti egyén fellépett. E három tényező eredménye a történeti egyén úgy, ahogyan az műveiben előttünk áll.

T. filozófiája nagyon sokszor természettudományos analógiákon épül fel. Különösen a kémiát szereti mintául venni a szellemi tudományokban is. Már ebből a kiindulásból következnek bizonyos fogyatkozásai, mert egyféle törvényszerűséget kíván alkalmazni a tényeknek két egymástól teljesen különböző területén. Pompás írói művészete azonban sokszor feledteti az olvasóval elméleteinek ingatag voltát, s az író meggyőződésének heve magával ragadja az elmét. Legszebb művei azok, amelyekben nagy összefoglalásokat ad és a történet immanens erőit nyomozza. *Művészetbölcselcti Előadásai* és *Itáliai Utirajzai* maradandó olvasmányok lesznek akkor is, mikor elméletét már régen elfelejtik az emberek.

Hazájának 1870-iki katasztrófája arra indította T.-t, hogy a korabeli Franciaország eredetét nyomozza, s így a történetből értse meg a jelent és remélhesse a jövőt. E nagy mű, az *Origines de la France contemporaine*, 1871—1894 (magyarul az Akadémia kiadásában) a legszélesebb alapokon nyugszik, s a XVIII. sz. szellemének hatását látja a francia forradalomban. T. e forradalmi szellemmel az angol lassan építő tradicionalizmust állítja szembe, s mintegy ennek a követésétől várja Franciaország gyógyulását. Hogy T. különben nemcsak a mult, de a jelen erkölcseinek is kiváló megfigyelője volt, azt bizonyítja két igen érdekes könyve, a *Notes sur l'Angleterre* (1872) és a *Vie et Opinions de Thomas Graindorge* (1867), melyben egy amerikai álarca alatt a párizsi erkölcsöknek pompás szatiráját adja. T. irodalmi hatása rendkívül nagy volt. A naturalista irodalom az ő elméleteire támaszkodott. Annak a nemzedéknek, amely 1870 és 1880 közt volt husz éves, T. volt az igazi mestere. Ez a hatás még ma sem szünt meg teljesen. Az észnek ezt a poétáját folytonosan újra meg ujra olvassák, s mindenki gazdagabban távozik el e hatalmas értelem asztalától. V. ö. *Nagy* József: *Taine*, 1922. (Ember és Természet, I.) *Nagy.*

Tájköltészet. *Petőfi* Sándor népszerűsége az ötvenes évek költőit utánzásra csábította. A nagy költő népiességét, őszinteségét és képeit akarták utánozni. Eleinte nagy sikert értek el, de sikerük nem volt tartós, mert hiányzott költészetükből az ízlés és Petőfi fantáziája. *Gyulai* és *Arany* kritikái is kiábrándították a közönséget. Nagy hírnévre tett szert közülök *Lisznyai* Kálmán, aki azzal lepte meg az olvasót, hogy a palóc nyelvjárás sajátságait vitte be verseibe. A T.-nek ő volt a legtehetségesebb művelője. *Lengyel.*

Tajovský, *Jozef Gregor*, *1874., tót novellista és drámaíró. Született Tajón, (Zólyom-m.), innen vette írói álnevét »T.«-t is. Most Pozsonyban él. T. izig-vérig realista író, erős szociális és politikai tendenciákkal, amelyek egyébként tősgyökeresen tót és kiváló alkotásainak művészi értékét nem egyszer lecsökkentik. Novellagyűjteményei *Smatné nóty* (Szomorú dalok, 1907); *Rozprávky* (Elbeszélések); *Besednica* (Tárcák); *Trpky* (A barkócafák, 1911); *Zpod kosy* (A kasza alól, 1910) stb. címmel jelentek meg. Drámái már gyengébbek novelláinál. Novelláinak legjava magyar fordításban: *Falusi történetek* (ford. *Podhradszky* Gy., Bp. 1918). *Podhradszky.*

Tájrajz v. *tájkép.* A T. lehet tudományos v. költői. Ha tudományos, a prózai műfajokhoz tartozik; célja a tanítás, felvilágosítás. Ha költői, a leíró költészetnek egyik faja; célja: a gyönyörködtetés. Ilyen költői T. pl. *Petőfi* versei közül: *A Tisza, A puszta télen, Az Alföld* stb. A T. hosszabb elbeszélő művekbe beleékelve is előfordul. *Arany* elb. költeményeiben gyakran akadunk rá. Nemcsak verses, hanem prózában írt műben is megtaláljuk. V. *Hugo* és *Jókai* Mór regényeiben pl. sok a T. *Lengyel.*

Takács *József, péteri*, *1767. †1821. Költeményeket írt és pedagógiai tanulmányokkal foglalkozott. Festetics György gr. támogatásával megindította a *Magyar Minerva* c. irodalmi vállalatot. A nyelvujítás ellenségei közé tartozott, a dunántúli írókkal jó barátságban volt és támogatta őket műveik kiadásában.

T. *Judit, dukai*, *1795. †1836. Dalokat és elmélkedő költeményeket írt. Szerelmes verse kevés. Korának ünnepelt költője volt: magyar *Sappho*-nak nevezték és szívesen látták a keszthelyi helikoni ünnepeken. Eleinte a népköltészet hatása érezhető versein, később *Berzsenyi* Dániel hatása alatt a klasszikus versformákat is használta.

T. *Menyhért*, *1861., jászóvári prépost. Irodalomtörténeti és kulturhistóriai tanulmányokkal foglalkozott. Nevezetesebb

művei: *A római elegikusok, Az eleusisi misztériumok, A régi rómaiak játékai.*

Takács *Zoltán (felvinci)*, művészettörténész, *1880. Eleinte főleg a régi német és a modern magyar művészettel, utóbb leginkább a keletázsiai művészettel foglalkozott. 1919 óta a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum igazgatója. E körbe vágó tanulmányai, melyek keletázsiai művészeti kutatásaival kapcsolatban a népvándorlás emlékeinek khinai vonatkozásait és a turáni kérdést is felölelik, főleg az Ostasiatische Zeitschrift, Turán, Kőrösi Csoma-Archivum, Jahrbuch für asiatische Kunst, New China Review folyóiratokban jelentek meg. Önálló művei: *Dürer* (Bpest, 1909); *A Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum* (u. o. 1923).

Takáts *Sándor*, *1860., kegyesrendi szerzetes. Évekig tanított Nyitrán és Budapesten. 1897. Bécsbe küldték, hol a régi kamarai levéltár iratai kerültek felosztásra. 1910. a képviselőház főlevéltárosának nevezték ki. Számos történeti tárgyú tárcája jelent meg a napilapokban. Történeti és irodalomtörténeti tanulmányai főleg kultúrhistóriai szempontból érdekesek. Fontosabb művei: *Régi magyar asszonyok, A magyar gyalogság megalakulása, Rajzok a török világból* (3 kötet), *Magyar nagyasszonyok, A régi Magyarország jókedve, Régi idők, régi emberek.* T. munkái a XVI—XVIII. sz. magyar életének igen plasztikus és életteljes képét adják. Egyrészt gazdag és új forráskutatás és adatgyűjtés eredményei, másrészt elmélyedő szeretettel megírt általános érdekű korrajzok. Megírta a budapesti piarista kollégium történetét is.

Talmud, l. *zsidó irodalom.*

Tamás *Aladár*, *1899. Több évig *Az Ujság* belső munkatársa. 1923. jelent meg első könyve: *Boldog Híradás* (versek) címmel. Második verseskötete: *A Partok Elindulnak* (1925). Aktivista író.

T. *István*, vajdasági újságíró, *1904. Egyszerű sorból küzdötte fel magát íróvá. A *Bácsmegyei Napló* belső munkatársa, 1924. *Fekete majális* c. verskötete jelent meg.

T. *Mihály*, felvidéki író és építészmérnök, *1897. Műegyetemi tanulmányai mellett állandóan irogatott. Első novelláskötete 1922. jelent meg, ezenkívül számtalan elbeszélése látott napvilágot prágai, kassai, bécsi, kolozsvári és budapesti lapokban. Könyvalakban megjelent, *Novelláskönyv* (1923).

Tamási *Áron*, *1897., Farkaslakán, Udvarhelym. 1923—25 Északamerikában élt. Fanatikus székely, aki első novelláiban a székely tájnyelvet használta előszeretettel s a székely észjárás kedves naivitásában gyönyörködött. Egyre mélyül, telik, színesedik s ma az újabb magyar próza egyik legszebb reménysége. A föld s különösen a székelyföld szerelmese. Alakjai szerves, mitikus alkotóelemei a természetnek, akik nem tudnak, de nem is akarnak szabadulni ez alól az ősvonzás alól. Kedveli a szimbolumokat, a titokzatost, a sejtelemszerűt. Néha egyszerű, mint a rét virága, vagy a vízcsöpp. Egyetlen kötetét *Lélekindulás* címmel maga adta ki Kolozsváron, 1925. A kritika egyhangú magasztalással fogadta. Kiadatlan drámája is van, egy őspogány misztérium. *Szentimrei.*

Tamayo y Bans, *Manuel*, spanyol drámaíró, *1829. †1898. Első munkái teljesen a romantika hatása alatt keletkeztek. Leghíresebb drámája *Un drama nuevo* (Új dráma) a spanyol közönség előtt szokatlan és népszerűtlen házasságtörési motívumot hozza színre. Novelli, a nagy olasz színész átdolgozásában és előadásában a külföldi színpadokon is nagyon népszerűvé lett.

Tán bó Cúalnge, »A cúalnge-i marharablás«, a legrégibb ír és egyben a legrégibb nyugateurópai epopéa, amelynek legrégibb kéziratai a XI—XII. sz.-ból valók, de sokkal régibb hagyományra utalnak, az ókori kelta kultúrának megbecsülhetetlen emléke. Tárgya egy véres hadjárat, amely Ulster és Connacht írországi tartományok közt egy szép bika birtoklásáért tör ki s Cúchulinn, az ír Achilles, részvétele mellett Ulster győzelmével ér véget. Az eposz zsúfolva van epizódikus anyaggal, laza és szétfolyó szerkezetű, de igen sok részlete igen szép és hatásos. — Fordítások: *L. W. Faraday: The Cattle-Raid of Cualnge* (London, 1904); *E. Windisch: Die altirische Heldensage T. b. C.* (Leipzig, 1905); *H. d'Arbois de Julainville: Enlèvement des vaches de Cooley* (Paris, 1907—1912). — Részletes tartalmi elemzések: *H. Zimmer* (KZ. XXVIII. 442—475.) és *R. Thurneysen: Die irische Helden- u. Königsage* I. (Halle, 1921), 96—244. *Schmidt.*

Táncsics *Mihály*, *1799. †1884., tanító, majd hírlapíró. Neve szoros kapcsolatba került a sajtószabadsággal és a szabadelvű eszmékkel. 1848 márciusában a pesti nép a sajtóvétségért elítélt T.-ot kiszabadította börtönéből. Nevét szárnyára vette a hír; képviselő lett és szerkesztette a *Munkások Lapjá*-t. Világos után bujdosik, majd kegyelmet nyer. Forradalmi gondolkodása miatt újból összeütközésbe kerül a hatalommal, börtönbe jut; ott megvakul és kiszabadulása után nagy nyomorúságban él. Számos politikai röpirata és cikke jelent meg. T. nálunk a még szervezetlen munkásság öntudatának első ébresztgetője. Összegyűjtött művei 12 kötetben jelentek meg. A teljes mű megjelenését már meg sem érte. *Lengyel.*

Tangl *Károly*, *1869., egyetemi tanár, fizikus, a gravitációra, a gázok és folyadékok elektromos tulajdonságaira, a felületi feszültségre vonatkozó dolgozatai magyarul a Math. és Termtud. Értesítőben, németül az Annalen d. Physik-ben jelentek meg. Nagyobb műve: *Bevezetés a fizikába* (Bpest, 1921).

Tanító költemény. Rendszerint hosszabb és valamely erkölcsi v. tudományos tételt költői nyelven fejtegető verses mű. A görög és római költők olyan tárgyakat is megverseltek, melyeket ma nem tar-

tunk költői feldolgozásra alkalmasaknak. *Hesiodos* (VIII. sz. Kr. e.), *Erga kai hémerai* c. művében a földmívelő munkáit írta meg. *Vergilius* (Kr. e. 70—19.), *Georgicon*-jában szintén a földmívelést és állattenyésztést tárgyalja. *Horatius* már költőibb tárgyat talált. *Ars poetica* c. sokat emlegetett művében a költészet, különösen a drámai költészet sajátságairól beszél. A világirodalomban híres T.-ek: *Boileau* (1636—1711), *L'art poétique*-ja és *Pope* (1688—1744), *Az emberről* és *A műbírálat*-ról szóló költeményei. Irodalmunkban kevés a T. Legismertebb: *Vojtina ars poetikája*, *Arany*tól és *A lélek halhatatlansága*, *Csokonai*tól. *Lengyel.*

Tannhäuser, *(Tanhuser,* középfeln. *Tanhusaere)*, német minnesinger. Verseiből (kiadta S. Singer, 1922) rekonstruálható mozgalmas kalandor életének topográfiája. Huzamos ideig tartózkodik Bécsben, ahol VII. Lipót, utóbb Harcias Frigyes herceg a pártfogója. Van háza, birtoka, de könnyelmű életmódja hamarosan rossz sorsra juttatja. Várról várra, udvarról udvarra kóborol. 1265 után nyoma vész. Megfordult az egész német nyelvterületen, járt Magyarországon, Olaszországban, francia földön, résztvett egy (valószinűleg az 1228-iki) keresztes hadjáratban s így Palesztinát is látta. Politikai meggyőződése szerint Hohenstauf-párti s pápaellenes. Irt táncdalt, szerelmi dalt, tanító verset. Formájában nagyjában hagyományhű, de tartalmában már a lovagi eszmények hanyatlását követő ízlés és stílusváltozáshoz igazodik. Élet- és földközelből, visszájáról látja, parodizálja a *minnedienst* fikcióinak világát. Szeme nem ismeri a klasszikus korszak tartózkodását, érzékisége az ízlés korlátját, ami elsősorban a részletek leplezetlen naturalizmusában jut kifejezésre. Hasonló lírai leplezetlenséggel számol be magáról. Elszigetelten áll versei között egy vezeklő dala, amelyben töredelmes alázattal folyamodik Máriához, segítse meg az ördög ellen, fordul istenhez, bocsássa meg a bűneit. — T. nevét halhatatlanná tette a nevéhez fűződő monda: T. lovag éveket tölt a szép Vénusz-ördögasszony (Teufelinne) kegyében. Egy nap ráún a szerelem sok gyönyörűségére, lelkiismerete is furdalja s kikivánkozik a hegy mélyéből. Vénusz hiába marasztalja, kénytelen útjára bocsátani. A lovag egyenesen Rómába megy, Orbán pápa elé járul s kéri, oldozza fel bűnei alól. A pápa rámutat a kezében levő botra: »Ahogy ez a bot ki nem zöldül, ép oly kevéssé lesz részed isten kegyelmében«. T. visszatér Vénusz asszonyhoz, aki nagy örömmel fogadja. Harmadnapra kizöldül a bot, mire a pápa mindenfelé kerestetí T.-t, de hirnökei nem akadnak rája: időtlen időkig a Vénuszhegy lakója. — Igy beszéli el a történetet a *T. dal* (Uhland, *Alte hoch- u. niederd. Volkslieder*. ed. H. Fischer. II: 297), melyet a XV. századig lehet visszakövetni.

Tansillo, *Luigi*, olasz költő, *1510. †1568. Szerelmi dalain és egy erótikus költeményén *(Il Vendemmiatore)* kívül leíró költeményei említésre méltók, főleg egy idillje: *Il Podere* (A major), a falusi gazdasági élet gyönyörű rajza.

Tao-te-king, l. *Lao-tse.*

Tapasztalás. Az anyaggyűjtés egyik eszköze. Kétféle tapasztalás van: önkéntelen és szándékos. Az önkéntelen már születésünkkor kezdődik és csak halálunkkal ér véget. A szándékos tapasztalásnak két eszköze van: a megfigyelés és a kisérlet.

Tárcanovella. A napilapokban megjelenő rövid elbeszélés, amely szűkreszabott terjedelménél fogva ritkán nevezhető igazi novellának. Odavetett, apró epizód vagy jellemkép. A magyar hirlapirodalom aránytalanul sok T.-t, vagyis elvetélt regény- vagy novellatémát termelt; íróink sokszor alkalom híján írják meg nagyobb témáikat T.-nak. A magyar T. első mestere *Ágai* Adolf volt.

Tárcaregény *(roman-feuilleton)*. A XIX. század 30-as éveiben, a nagy francia és angol lapok megolcsóbbodásával és nagy példányszámra való törekvésével kapcsolatban megszületett műfaj. Célja a kevéssé művelt nagyközönség kényszerítése, hogy napról-napra megvásárolja a lapot. Minthogy rendesen folytatásról-folytatásra íródik, sőt akárhányszor terjedelmét is a közönség érdeklődésének foka szabja meg, szerkezete úgyszólván nincs. Egyetlen szabálya, hogy minden folytatás izgalomban és kiváncsiságban tartsa az olvasót. A T. szelleme mindig demokratikus, hogy kisember-olvasóinak kedvében járjon. E műfaj mesterei: id. *Dumas* és Eugène *Sue*. Ma már, különösen Németországban és nálunk, olyan művek is gyakran jelennek meg T. formájában, amelyek könyvnek vannak szánva és a T. meghatározása nem illik rájuk. *Benedek.*

Tarczai *György*, l. *Divald* Kornél.

Tarczy *Lajos*, *1807. †1885., a pápai ref. kollégium tanára. Természettudós volt, de esztétikai tanulmányokkal is foglalkozott. *Petőfi*-t pápai tartózkodása alatt támogatta.

Tardos *(Krenner) Viktor*, festőművész és író, *1866. Előbb Székely Bertalan és Lotz tanítványa volt, majd külföldi tanulmányútra ment. Leginkább freskókat festett. Tragédiákat is írt *(Nero anyja, György barát)*, s bár nagy sikerei nem voltak, a kritika méltányolta a nagystílű dráma feltámasztására tett komoly és értékes kisérleteket.

Tárgyrajz. A leíró prózának egyik fajtája. Templomnak, barlangnak, háznak, bútornak, fegyvereknek v. öltözetnek leírása. Leggyakrabban regényekben fordul elő. W. *Scott* v. *Jósika* regényeiben gyakran találkozunk T.-zal.

Tárkányi *Béla*, *1821. †1886., egri kanonok és a Szent István Társulat alelnöke. Átdolgozta *Káldy György* bibliafordítását. Irt vallásos és hazafias költeményeket (Coriolan c. költeményét ma is szavalják). Számos ima- és énekeskönyvet adott ki, *Vezércsillag* c. imakönyve év-

tizedekig a művelt katolikusok között elterjedt volt. *Katolikus Egyházi Énektár* c. kötete nagyon népszerű volt. Összegyűjtött költeményeit a Szent István Társulat adta ki 1857 *(Költemények)*. T. *Toldy* Ferenc buzdítására lefordította *Klopstock: Messiás* c. vallásos eposzát.

Tarkington, *Booth*, amerikai elbeszélő, *1869. Az amerikai városok életét elemzi *The Turnoil* és *The Magnificent Ambersons* c. regényeiben, míg az amerikai gyermeklélek és ifjúság jeles festőjéül mutatják be *Penrod, Seventeen* s *Alice Adams* c. művei. Néger alakjait nagyon rokonszenvesen állítja be. Nagysikerű komédiája: *Clarence.*

Társadalmi regény. A regénynek az a fajtája, amelyben a hős és a szereplők egyéni jelleme és sorsa másodrangú szerepet játszik magának a társadalomnak, vagy egy bizonyos osztálynak általános jellemzése mellett, s a környezetrajz fontosabb, mint a mese. Az alakok és az események tipikusak benne. T. *Zola* legtöbb műve. A magyar irodalomban *Fáy* András *Bélteky-ház*-a az első. *Jókai: Az új földesúr*-ban adja legjobb képét saját korának. *Herczeg* egy szűkebb társadalmi kör rajzolója. *Móricz* és *Szabó* D. szélesebb rétegekre nyitnak perspektívát. *Benedek.*

Társadalmi szinmű, ma már csak a poétikai tankönyvekben használatos megkülönböztetése az olyan színműnek, amely valami társadalmi kérdést boncol. Ugyszólván minden modern környezetben játszó szinműre ráillik.

Társalkodó vigjáték, iskolakönyvekben szokásos megkülönböztetése annak a vígjáték-típusnak, amely különösebben kómikus jellemek vagy helyzetek nélkül, inkább a társalgás elmésségével, szeretetreméltóságával hat. Legjellemzőbb példái *Pailleron* vígjátékai *(Le monde ou l'on s'ennuie, les Cabotins, la Souris)* és nálunk *Ferenczi* Ferenc *Flirt*-je.

Tartuffe. Az álszent gazember típusa *(Molière* h. c. darabjában).

Tass *Antal*, *1876., magyar csillagász, főleg csillagfotometriai kérdésekről számos értekezést írt különböző folyóiratokba. Nagyobb művei: *A déli csillagos ég fotometriai megfigyelése* (1916, *Terkánnal*), *Változó csillagok fotometriai megfigyelése Ógyallán* (1918); *Adatok a magyar csillagászat történetéből* (1920).

Tasso, *Bernardo*, olasz költő, *1493. †1569., lovagregénye, *Amadigi de Gaula* a híres romantikus Amadis-téma feldolgozása 100 énekben. T. a költemény első részében még csatlakozott ahhoz a reformtörekvéshez, amely a regényes hőskölteményt latin mintára kivánta egyszerűbbé, méltóságteljesebbé tenni; de később, mikor látta a hideg, erőltetett klasszicizáló költemények csekély irodalmi sikerét, az ariosto-i fantasztikus, változatos, szabad modorban folytatta és fejezte be. A költemény tulajdonkép három szerelmes pár története, és minden hibája mellett is a legjobb *Ariosto*-utáni regények közé kell sorozni.

T., *Torquato*, Bernardo fia, *1544 március 11. Sorrentóban, †1595 ápr. 25. Rómában. Olaszország nagyobb egyetemein humánus tárgyakat hallgatott, azután udvari szolgálatba lépett Ferrarában, Estei Alajos bíbornál. Gyenge idegeinek bántalmai már fiatalkorában jelentkeztek túlságos érzékenységé, sőt talán határozott üldözési rögeszme alakjában. Betegen jutott II. Alfonz ferrarai udvarába (1572). A herceg szerette; ünnepélyeinek költői és rendezői tisztét ruházta rá. Már 1575. apró bántódások miatt kezdett az udvartól elkivánkozni; a megfeszitett munka és helyzetének többé nem zavartalan kényelmessége — talán valami reménytelen szerelme is — újra felfakasztotta lelki bajait. Üldözési mániája kiújult, az udvar életét kínos jelenetekkel, botrányokkal csúfította el. A herceg eleinte orvosaival kezeltette, elvitte nyaralójába is, de végre a Szt. Anna-kórházba záratta. A költő hét évi raboskodás után szabadult ki és élete végéig bolyongott az országban különböző nagyurak pártfogása alatt. Utolsó állomása a római Sant'Onofrio kolostor volt; ott halt meg.

T. első munkája, *Rinaldo* lovagregény (1562), az *Orlando Furioso*-tól és apjának *Amadigi*-jától kapta az ösztönzést, tehát a renaissance fénykorának költői világából való. 1573. a ferrarai udvarnál T. előadatta pásztori színművét, *Amintá*-t, a népszerű pásztori műfajnak az egész világirodalomban legértékesebb termékét. (Magyarra *Csokonai* fordította, prózában). T. *Amintá*jában a legmagasabb lírai értékeket adja; a finoman stilizált érzések, fölényes művészettel odalehelt jelentéktelenségek az elsősorban lírai lángészre vallanak. T. kisebb költeményeinek kötete gazdag kincstára ennek a virtuózzá csiszolt formakészségnek. Ezrekre menő kisebb költeményei, főképen az átlátszó, nemes egyszerűségtől a legbujább barokig, minden szinben ragyogó szonettjei, ünnepélyes fénnyel zárják le a petrarkisták hosszú sorát. Tragédiája, *Torrismondo*, az Oedipus-motívum felujítása a gótok világának keretében, egészen sikerületlen, mint ahogy elhibázottak vallásos költeményei is *(A világ teremtése, Szt. Benedek élete, Szűz Mária könnyei*, stb.). Levelei a próza legszebb emlékeihez tartoznak; mint életrajzi adatok néha megrázóan érdekesek, mint művészi próza, irodalmi értékek, és T. gondolkodói mélységét jobban feltárják, mint *Dialogusai*, a cinquecentoban annyira népszerű traktátumok sorába tartozó bölcselkedő művei. T. világhírét hősi eposza, a *Gerusalemme Liberata* (Jeruzsálem megszabadítása) alapította meg. Eredeti címe *Goffredo* volt; 1575. fejezte be; először tudta nélkül adta ki egy lelkiismeretlen irodalmi kalóz, *Celio Malespini* (aki mint novellista is nevet szerzett magának); az első hiteles kiadást 1581. rendezte sajtó alá T. barátja, *Febo Bonnà*. A *Gerusalemme* első ötleténél fogva Ariosto iskolájának regényes fajtájához tartozik, de a *Trissino*-tól kezdeményezett latinizáló áramlat a vergiliusi eposz receptjét választtatta vele a lovagregényekből merített

tárgynak, a keresztény és pogány világ küzdelmének feldolgozásához. Jeruzsálem bevétele Bouillon Godofréd vezetése alatt, az égiek végzéséből, a pokol hatalmainak ármánykodása ellenére, húsz énekre terjedő és epizódoktól duzzadó mesébe van széthúzva. T. a romantikus eposz szellemében megfogott nyersanyagból fáradhatatlan termékenységgel hozta ki a színező és formáló tehetségétől telhető dekoratív és lírai szépségeket, az érzékien jóleső és tetszetős költői csemegéket. De a hősköltemény hatalmas tárgyának világtörténeti alapgondolatát, a kifejezni kívánt mélységesen vallási és nagyfontosságú politikai jelentőségét csak megérezni tudta, de kifejezni nem. T. palettája színekben megvesztegetően gazdag, de ecsetjének nincs rutinja az egyének körvonalaihoz. Főhőse, Bouillon Godofréd talán a legjelentéktelenebb az összes vitézek közt: ékesszóló tirádái még hangsulyozzák tehetetlenségét. A hőstettek nagyrészét T. is, mint az Ilias és az Aeneis, a csaták és párbajok keretében szemlélteti. A küzdelmek, megsebesülések, haláltusák és a vérengzés egyéb járulékai egy lépéssel sem fejlesztik tovább T. költeményében ezt a motivumot a Homeros naiv fenségét fárasztóvá és unalmassá elnaturalizált vergiliusi klisék színvonalánál. T. maga mindig elégedetlen volt költeményével, csakhogy őt nem művészi, hanem vallásos aggályok bántották. Idegbeteg lelkiismeretét állandóan kételyek rettegtették, aggódva kért tanácsot, jóváhagyást minden képzelt vagy illetékes tekintélytől az eposz világias részleteihez; javítgatott, változtatott a kéziraton, de a munka elkészülte után se nyugodtak meg vallási skrupulusai; egy értekezéssel látta el a költeményt, ráfogta benne minden alakjára, hogy erkölcsi, allegórikus értelmük van. Élete utolsó éveiben pedig még egy jóvátételt kísérelt meg. Javított kiadásban megismételte a *Ger. Liberatá*-t, a *Gerusalemme Conquistatá*-val (Jer. Meghódítása), de ezt hamar eltemette a feledés. A *Liberata* nagyon felkavarta a közhangulatot. A verselés, a fogalmazás túlságos világiassága erős kritikákat hitt ki maga ellen. T. védekezett is *Apologiá*-jában, de a cenzorokat a nemzet ítélete cáfolta meg: a *Gerus. Liberata* a legtiszteltebb és legkomolyabban vett olasz költői emlék a *Divina Commedia* után; stanzáit a nép is énekelte. Amivel T., főképen szereplőinek megrajzolásában, Ariostónak tartozik, azt az utókor nem hagyta a költő rovásán; a szép *Erminia*, a csábító *Armida* szerelmes légköre, *Rinaldo* és *Tancredi* hősi és szerelmi kalandjai csak a kevés beavatottat emlékeztetik a *Furioso* kincseket termő csodavilágára. Az európai irodalomban T. eposza nagy diadal-körútján Ariostot is elhomályosította; csak úgy ontották nyomában az utánzatokat. Olaszországban nem akadt említésre méltó epigónja. *Zrinyi* Miklós *Szigeti Veszedelme*, amely nemcsak típusokat, hanem jeleneteket is átvett T.-ból, nagyobb epikai erejű, heroikusabb színezetű, robusztusabb munka a mintájánál. *Arany* János akadémiai székfoglalója: *Zrinyi és Tasso* (1859. csak töredék); gyönyörűen megvilágítja a két hősköltemény viszonyát; Arany, akitől ezen kívül is maradtak Zrinyi-, Tasso-tanulmányok (Hátrah. művek, 2. k.), a *Gerusalemme* első 32 strófáját lefordította az eredeti versmértékben (*ottava rima*). A hőskölteménynek két verses magyar fordítása van; mindkettőnek címe *A megszabadított Jeruzsálem*. *Bálinth* Gyula (1863) csodálatos ízlés-eltévelyedéssel rímes hexameterekben próbálja visszaadni a tassoi stanzák zenéjét; az *ottava rimá*-val egyébként a másik fordító, *Jánosi* Gusztáv sem mert megbirkózni: ő Toldi-strófákban fordította le a költeményt (1893); szorgalmas munkája kissé nehézkes és száraz szöveget ad. A Jánosi fordítás alapján készítette a »Jeruzsálem« iskolai kiadását *Pintér* Kálmán (Iskolai könyvtár, 1899). *Honti.*

Tassoni, *Alessandro*, olasz költő, *1565. †1635., a Petrarca-iskola modorosságának és a Tasso-utánzók hamis pátoszának legélesebb elméjű és tollú ellenzéke és a nemzetét megszállva tartó spanyol uralom merész ellenfele. Petrarca daloskönyvének szigorú, tekintélyromboló kritikája, a *Considerazioni* természetesen sok ellenséget szerzett neki; a spanyolok ellen írt Filippikái (*Filippiche*) bátor hangjukkal a politikai prózairodalomnak mindig értékes emlékei. Kisebb költeményei közül főképen a szatirikusak válnak ki; befejezetlen hősi eposza, az *Oceano* nem jelentett volna sikert írójának. T. főmunkája a hősköltemények paródiája, a világirodalom első stíltiszta heroikómikus eposza (mert a *Békaegérharcot* nem lehet idesorolni): *La Secchia Rapita* (A vödör elrablása, 1617), amely az eposzok hagyományos felszerelésével, méltóságteljes pátoszával meséli el a bolognaiak és modenaiak harcát egy vödör miatt, amelyet ezek Bologna városából elraboltak. Az eposz az olympusi hatalmakat is szerepelteti, természetesen burleszk módon hálósipkás-papucsos nyárspolgárokká lefokozva. A költemény — amely még nem találta el egészen a kontraszt nevetségességének hangját és néha igen komoly ütközeteket jelenít meg a meséjében, holott ennek mindvégig kicsinyesnek kellene maradnia — gazdag humoros epizódokban, és van egy igen sikerült jellemrajza, a *conte di Culagna*, gyáva szájhős, állítólag T. egy ellenségének véres karrikatúrája. A *Secchiá*-nak nagyon sok utánzata keletkezett Olaszországban és a külföldön is. *Honti.*

Tate (ejtsd: tét), *Nahum*, angol költő, *1652. †1715. Shakespeare-»átdolgozásain« kívül (*Lear*-ben életben marad Cordelia s Edgar felesége lesz) írt verseket s Drydennel együtt is dolgozott; Shadwell után ő lett poeta laureatus. Írt tragédiákat is és fordított ókori klasszikusokat.

Tautológia. Egyazon szó vagy mondat fölösleges ismételgetése, általában oktalan szószaporítás.

Taylor (ejtsd : téler), *Bayard*, amerikai költő, *1825. †1878. Quaker családból származott, nyomdász lett, majd újságíró. Beutazta egész Európát, benyomásairól számol be a *View Afoot* ; a kaliforniai aranymezőket írja le az *El Dorado*. Regényei között a *Hanna Thurston*, a *Story of American Life* Tennyson Princesséhez hasonló tárgyú ; célja, hogy korának felületes reformjait szatírával sújtsa. Legjobb regénye *The Story of Kennett*. Költeményei Byron és Shelley hatását mutatják. T.-nek nagy tudása volt s különösen a német irodalmat ismerte ; nagyszerű Faust-fordítása az angol irodalom egyik remeke. Leghíresebb balladái : *The Quaker Widow* és *Napoleon at Gotha*. A *Poems of the Orient* tartalmazza a Shelleyre emlékeztető híres *Bedouin-Song*-ot. *The Picture of St. John*-t Longfellow Arany legendája mellé helyezik. *The Prophet* a mormonok közt játszik, *Prince Deukalion* szimbolikus darab az emberi életről és a földöntúli létről ; *The Masque of the Gods* c. könyvdrámája a kereszténység és hellenizmus egyesítésére törekszik ; *Lars* quaker-idill, amelyben a fjordok szolgálnak a történet tragikus hátteréül. *Rózsa.*

Téglás *Gábor*, *1848. †1916., középiskolai igazgató volt Déván. Geológiai, növénytani, archeológiai és történelmi tanulmányai jelentek meg a szaklapokban és önálló kötetekben. Különösen sokat foglalkozott az erdélyi római maradványokkal. Fontosabb művei : *A kőkorszaki ember nyomai Hunyad vármegyében*, *Ujabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz*, *Hunyad m. története az őskortól a honfoglalásig*, *Dácia megdülésének története*.

Tegnér, *Esaias*, *1782. †1846., svéd költő, a leghíresebb svéd klasszikus eposz, a *Frithiofs saga* szerzője. A nemzeti romantikus irány, az ú. n. *gót* iskola tagjaként tűnt fel, ragyogó pátoszú hazafias költeményekkel. Ezután nagyobb eposzi tárgyak felé fordult : megírta a *Nattvardsbarnen (Első áldozás)*, *Hermann und Dorothea*-ra emlékeztető hexaméteres polgári idillt s a byroni stílusú *Axel*-t ; majd főművét, a *Frithiof-mondát* (1825), a világszerte legismertebb svéd költeményt. Az óizlandi monda feldolgozása nem mondható kifogástalannak : a történeti valóságra a T.-féle romantika ragyogó, de hamis leple borul ; T. nem tud szabadulni a pompás külsőségek kultuszától s nem jut el mögéjük az ősgermán világ hatalmas lelki egyszerűségéig. Ami lelki élet a költeményben van, az sok tekintetben modernül érzelmes ; sőt T. a maga érzelmi válságait viszi bele a lázadó Frithiof s a bűnösen szerelmes Frithiof alakjába. Mindezen hibák mellett a *Saga* hatalmas alkotás. Az ősgermán világot ez a költemény fedezte fel Európa számára s ez a felfedezés nagy cselekedet volt. — T. többi művei közül említhető számos híres ódája, pl. az *Epilóg* s az *Ének a naphoz (Sang till sonen)*. T. a legünnepeltebb svéd költő ; az idő sokat elmosott ugyan értékei közül, de ami megmaradt, még mindig elég arra, hogy helyet adjon neki az európai nagyságok sorában. — Összes m. Stockholm 1876, hátrah. m. u. o. 1873—74. A Frithiof-m. magyarul : *Györy Vilmos*. *Kecskeméti.*

Tehetség általában bizonyos tevékenységekre, teljesítményekre, a rendesnél nagyobb készsége, alkalmatossága az embernek, mely oly korán jelentkezik, hogy veleszületettnek szokás mondani. A legföltűnőbb a zenei T.-nek igen zsenge korban való megnyilatkozása. Ilyen volt nálunk a kis Nyiregyházi, kinek fejlődéséről és sajátosságairól tanulságos megfigyeléseket közölt *Révész Géza Nyiregyházi Ervin* c. németül és angolul megjelent könyvében. Igen föltűnő a matematikai T. is gyermekekben (a »matematikai csodagyermekek«), továbbá a fiatal sakkozók, stb. De a nyelvi készségben, stilizálásban is megfigyelhetők a korán ébredő T.-ek, mint ezt az iskolai tapasztalatok folyton mutatják. Egyéb T.-ekről »csak azért nem szoktunk oly sűrűn beszélni, mert nem szokás őket megfigyelni« ; de általában minden emberi készségre való rátermettség minőségileg és mennyiségileg különböző ; ha az átlagosnál nagyobb fokú, akkor T.-ről beszélünk. A »zsenivel« összehasonlítva a T. sokkal kevesebbet jelent ; míg amaz *újnak* és fölötte értékesnek az alkotását jelzi, addig a T. inkább a kivitelező erő készségére utal, mely járt utakon halad. A T. némileg rokon az ügyességgel. Ahol ily összehasonlításra azonban nincs ösztönzés, a nagy T. és a zseni közt nem látunk örvényes különbséget, inkább fokozatos átmenetet. A T.-t főleg az illető készség korai föllépte, könnyed megnyilatkozása és az átlagosnál nagyobb értékessége jellemzi. *Alexander.*

Telegdi *Miklós*, *1535. †1586., pécsi püspök. Ő volt az első, aki erőteljesen szállt szembe a protestáns hitvitázókkal. Számos vitairatot adott ki. Nagyszombatot a kat. vallásos irodalom középpontjává tette. A nagyszombati nyomdát T. állította fel. Megírta az első magyar katolikus katekizmust : *A keresztyénységnek fundamentumairól*. Fontosabb vitairatai : *T. M.-nak pécsi püspöknek felelete Bornemisza Péterneh Fejtegetés nevű könyvére*, *Rövid írás*, *Az evangeliumoknak . . . magyar izolja*.

Telekes *Béla*, költő, *1873. Előkelő, zárkózott és könnyen sebezhető lélekre valló versei átmenetet alkotnak a hagyományos és a modern magyar líra között ; hatással voltak a fiatal Adyra is. Verskötetei : *Káprázatok* és *T. Béla versei*. Irt azonkívül kis színdarabokat is. Mint műfordító is igen figyelemreméltó (Hauptmann, Shakespeare, Rostand, Molière, Ibsen, Lermontov, Kleist, prózai művek).

Teleki *Domokos*, *1810. †1876. *Széchenyi* hatása alatt Erdélyben hirdette a reformok szükségességét. A kiegyezés után képviselő volt. Történeti tanulmányai közül fontosabbak : *A Hóra-támadás története*, *A székely határőrség története*,

Teleki *József gróf*, *1790. †1855. Résztvett az Akadémia megszervezésében és haláláig az elnöki széket ő töltötte be. 1842. Erdély kormányzója lett. A szabadságharc alatt visszavonult és történeti tanulmányokkal foglalkozott. A *Hunyadiak* korát akarta megírni, de a 11 kötetre tervezett munkából csak 7 készült el. Nagy könyvtárát az Akadémiának ajándékozta, később kézirat-, ősnyomtatvány- és éremgyűjteményét is. Több ízben nagyobb alapítványt is tett az Akadémia költségeinek fedezésére. A 100 aranyas drámai pályadíj (*Teleki*-díj) fedezetére 24.000 koronás alapítványt tett. A *Hunyadiak* koráról páratlan lelkiismeretességgel készített munkáját *Csánki* Dezső egészítette ki. T. a nagy *Horváth* Mihály méltó kortársa. Főművének jelessége nemcsak az adatgyűjtés és forrásfeldolgozás páratlan teljességében rejlik, hanem a korszak sokirányú életének és a szereplő egyéniségek pszichológiájának drámai, de a valóságalaptól olcsó, hatásos beállítások kedvéért soha el nem térő rekonstrukciójában. A *Hunyadiak kora* a magyar történelem egy zárt korszakának legmonumentálisabb rajza.

T. *László gróf*, *1811. †1861. 1848. képviselte a magyar kormányt Párizsban. Később az emigrációnak egyik vezére. 1860. elfogták Drezdában; Bécsbe vitték, de Ferenc József megkegyelmezett neki. Igéretet vett azonban tőle, hogy politikával nem foglalkozik. Itthon a közhangulat nyomására a határozati párt élére áll; tragikus helyzetbe jut és öngyilkosságot követ el. Fiatalabb korában írta *Kegyenc* c. tragédiáját. 1841. szinre került, sikert azonban nem aratott; 1903. történt felújítása sem tudta megőrizni a színpadon. A kritika *Bánk bán* után legkülönb tragédiánknak ismerte el a *Kegyenc*-et. Tárgya egy romantikus túlzással megkonstruált bosszúállás története: Petronius Maximus tönkreteszi a római birodalmat, hogy Valentinianus Caesaron bosszút állhasson felesége meggyalázásáért. Petronius mániákus volta a darab nagy zökkenője; de egyébként a jellemek rajzában sok az erő, a kitünő megfigyelés, s az ábrázolás bátorsága is meglepő. Igen nagyszabású a korrajz: kultúrák, erkölcsök, népek találkozása a bukás és a fölemelkedés gyújtópontjában. A prózában írott tragédia nyelve korához képest is elavult, de erőteljes, drámai, kifejező. — L. a kritikák közül: *Vörösmarty* (*Össz. művei.* VII.), *Beöthy: Szinműírók és szinészek* (1882), *Péterfy* J. (*Összegy. m.* III.), *Vértesy* J.: *A magyar romant. dráma* 94—107. l. Felújításáról *Alexander* B. (Bp. Hirl. 1903 szept. 19.). *Lengyel.*

T. *Pál gróf*, *1879., magyar geografus és politikus, volt miniszterelnök, a közgazdasági egyetem tanára. Irodalmi munkássága a kartografia, gazdaságföldrajz és a földrajzelmélet mezejére terjed ki. Főbb művei: *Atlasz a japáni szigetek kartografiájának történetéhez*; *A földrajzi gondolat története*, 1917. *Magyarország néprajzi térképe* (a béketárgyalásokra készült) 1919. *Amerika gazdasági földrajza* (1922); *The evolution of Hungary* (1923).

T. *Samu gróf*, *1845. †1916., magyar afrikai utazó, ki 1886—88-ig Brit Kelet-Afrikában kutatott, ahol felfedezte a Rudolf- és Stefánia-tavakat. Utazásait és élményeit társa: *Höhnel* Alfréd osztrák tiszt írta meg. Magyar fordítása: *A Rudolf- és Stefánia-tavakhoz*; *T. Sámuel gróf felfedező útja* 1893.

T. *Sándor gróf*, *1821. †1892. A szabadságharcban Bem táborában szolgál. Világos után külföldön bolyong; vendége a száműzött Victor *Hugo*-nak s az ő érdeme is, hogy a francia költő sokszor emlékezik meg műveiben Magyarország elnyomatásáról; résztvesz Garibaldi küzdelmeiben is. A kiegyezés után hazatér. Emlékiratai érdekes világot vetnek a forrongó Európa viszonyaira és T. kortársaira. *Petőfi* az ő költői kastélyában töltötte mézesheteit. A rendkívül mozgalmas életű főúr fontosabb irodalmi művei: *Emlékeim*, *Egyről-másról*, *Garibaldi alatt*, *Természet után.*

T. *Sándorné grófné.* Irói nevén *Szikra* (*1864.) Számos elbeszélése és regénye jelent meg a szépirodalmi folyóiratokban. Irodalmi műveiben a történelmi osztályok tagjait szerepelteti. Fontosabb kötetei: *A bevándorlók* (a társadalmi sznobság kitünő karrikatúrája), *Ugody Lilla*, *Enyém*, *Judit*, *A tépett láncok*. Előadása eleven, elmés, történetei érdekesek; különösen az emberi gyöngeségeket és társadalmi előítéleteket rajzolja finom szatirával.

Teleki-kódex, magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről; klarisszarendi apácák és ferencrendi szerzetesek műve. Legendákat, példákat, elmélkedéseket, szerzetesi regulákat tartalmaz.

Telestichon az ó- és középkori latin irodalomban olyan vers, amelynek minden sora ugyanarra a betűre végződik, esetleg a verssorok utolsó betűi felfelé vagy lefelé összeolvasva, értelmes szót (gyakran a szerző nevét) vagy mondatot adnak. Ez a mesterkedés a latin verselés hanyatlását jelenti, bizonyos mértékben már a rím előfutárja s a latin irodalomban első ízben *Commodianus*nál fordul elő.

Télfy *Iván*, *1816. †1898., egyetemi tanár. Görög filológiai tanulmányai a lapokban és önállóan jelentek meg. Számos görög művet fordított magyarra. Irt jogi, statisztikai és kultúrhistóriai könyveket is. Fontosabb művei: *Magyarok őstörténete*, *A classica philologia enciklopédiája*, *Solon adótörvényéről*, *Adalékok az attikai törvénykönyvhöz*, *Aischylos*, *Ujgörög irodalmi termékek.* Több műve jelent meg németül is.

Téma. A megírandó mű elgondolt tárgya.

Temérdek, *Jeszenszky* Danó írói álneve (l. ott.).

Temesvári Arany János Társaság a Bánság irodalmi életének központjául alakult 1913. Alapították *Szentkláray* Jenő dr.

és *Sztura* Szilárd dr. Tagjai írók, hírlapírók, festőművészek, zeneszerzők, tehát nem határozottan irodalmi jellegű. A háború kitöréséig vegyes tartalmú évkönyveket adott ki. Maradandó értékű kiadványa a *Brocky Album*, mely a nagy temesvári festő emlékét örökíti meg. A háború után ujjáalakult, tekintélyes anyagi alapokat gyűjtött és évente kiírja pályázatait szépirodalmi, esztétikai és pikturális művekre. Díszelnöke *Szabolcska* Mihály, elnöke *Járosi* Dezső.

Temesvári *Pelbárt*, *1435 körül, †1504., ferencrendi szerzetes, korának kiváló egyházi szónoka. Vallásos elmélkedései és prédikációi maradtak ránk *Stellarium* és *Pomerium* c. műveiben. A régi egyházi hagyományoknak buzgó védelmezője, a hitetlenség és erkölcstelenség ostorozója. Műveit latinul írta; paptársai sokat lefordítottak belőlük magyarra: több kódexünkben láthatjuk prédikációinak magyar fordítását. T. szellemes, találó, népies zamatú példái közül többet átvett a késő középkor külföldi irodalma is. Művei a XVI. sz.-on át igen népszerűek voltak egész Európában és sok kiadásban terjedtek el. L. *Szilády A.:* T. P. élete és művei, *Horváth C.:* T. P. és kódexeink.

Tennyson (ejtsd: teniszn), *Alfred Lord*, *1809. †1892., angol papi család leszármazottja volt, vérében ősei komolyságával és kenetteljes erkölcsi büszkeségével. Élete 14 éves korától kezdve az irodalom kizárólagos szolgálatában állt. 1850. poet laureate, koszorús költő lett és addig gyötrő anyagi helyzete megjavult, végre megnősülhetett. Később Anglia peerje, majd lord T. lett; hosszú, békés és dicsőséggel elhalmozott életet élt.

T. reprezentáns költője az angol romantika másodvirágzásának, a Victoria királynő boldog korának. Ez a kor az angol kapitalizmus fénykora; nem vár a költőtől útmutatást, sem vigasztalást, sem rejtett erőforrások mágikus pálcáját nem adja kezébe. Csak egy hiányzik neki: az álom, a Szépségálom, a Mesevország, melynek utolsó maradványait is száműzte Anglia földjéről a kapitalisztikus civilizáció. Az álom: a másodlagos romantika, mely nem meghasonlott, tépett lelkek valóságos menekülő víziójából fakad fel, hanem a víziók világába már tárt kapun át lép be, virágokat szedni.

Ezt az álmot jelenti T. költészete; innét páratlan népszerűsége. Egy másik világ földrajzát adja, mely nem a mi világunkból nő ki, erős érzelmek monumentálissá és időtlenné felfokozása révén, hanem a mesealkotó dekoratív fantáziának szabad játéka; légiesen könnyű és egyben, miután nem parancsoló értelemfölötti élmények formálják, acélosan és hidegen tudatos.

A romantikus másodvirágzás, épen őszies szelídsége és derűje által, megejtőbb és bájosabb, semmint a buja első virágzás volt. T. mesevilága az angol szellemnek sokkal produktívabb integráns része, semmint Byron Keletje, vagy Shelley titánjai; az angol fantáziának Shakespeare óta legjellegzetesebb megnyilatkozása.

Mélységes, bár földszerűtlen erkölcsi komolysága is sokkal teljesebben fejezi ki az angol lelket, mint a nagy romantikusok, mint elődeinek nagyarányú, de csak individuális világnézeti harcai, belső válságai. A komolyságon kívül hazatalál a nagy angol melankóliában, az angol irodalomnak az angolszász idők óta legfőbb ismertetőjegyében, melyet a romantikusok nem éreztek. Általában ha egyénisége sokkal szűkösebb is nagy elődeinél, mint a faji géniusz megvalósítója messze felülmúlja valamennyit.

Formájának tudatos zártsága és fegyelmezettsége jó iskola a romantikusok szabadsága után. Kevés képe van, de azok plasztikusak és hatalmasak, mint Homeros hasonlatai. Elmellőzi a rímek és ritmusok változatos játékát, hogy csak a belső ritmusra ügyeljen.

T.-t korának szellemisége, fantáziájának életidegen játéka közelhozza a szentimentalizmushoz, az érzelmek tudatos és öntetszelgő kitenyésztéséhez. Legnépszerűbb művei ennek az új szentimentalizmusnak (mely Dickensben éri el tetőfokát) bélyegét hordozzák: *Enoch Arden*, történet a holtnak hitt hajósról, aki visszatér és feleségét, mint másvalaki boldog asszonyát találja és eltűnik, nehogy tönkretegye övéinek boldogságát; *The May Queen*, a fiatal lány, aki meghal, mielőtt elérte volna a számára kijelölt életet.

Igazi nagyságát ott találja meg, ahol a Victoria Angliájához semmi szál nem fűzi, teljesen elmerül egy régibb Angliában; legfőbb érdeme, hogy hivatott művészettel új életre hívta a századokon át alvó breton legendát, Artus királynak, a kerek asztalnak és a Szent Grálnak csodálatos történetét. Sir Thomas Malory XV. századbeli műve alapján állnak ezek a legkiválóbb alkotásai: a minden nyelvre lefordított *Idylls of the king*, öt történet Artus udvarából, középpontban Lancelot és Guinevere királynő bűnös szerelmével, továbbá a *Morte d'Arthur*, a *Sir Galahad*, a *Coming of Arthur*. Feledhetetlen szoborképeit állítja bennük a lovagi erényeknek: a tisztaságnak, a hűségnek, az odaadó szerelemnek.

Azonkívül feltétlenül maradandó T. némely kisebb lírai költeménye, különösen hattyúdala: *Crossing the Bar*. Számos költeménye közül még legnevezetesebbek: *Maud*, véres romantikus történet, *The Lotos Eaters*, *Tiresias*, *Oenone*, az antik mitoszból, *Locksley Hall*, és imperialisztikus versei, melyekből a koszorús költő dalol: *The Revenge*, *Ode to the Duke of Wellington* és főkép *The Charge of the light Brigade*. *Szerb.*

Tenson *(tençon)* a francia és provençai középkori líra egyik műfaja: párbeszédes, vitatkozó, sőt kölcsönösen sértegető tartalmú vers.

Téramond (ejtsd: teramón), *Guy de*, eredeti nevén Edmond *Gautier*, francia regényíró, *1869. Regényeiben merész

leleplezéseket ad a házaséletről. Ismertebb művei *Schmamha* és *Glorieuse canaille*, amelynek tárgyát a katonaéletből vette.

Terentius, *Publius T. Afer*, (Kr. e. 190—159), karthagói születésű latin író; rabszolga gyanánt került Terentius Lucanus szenátor házába, ahol kiváló szellemi tulajdonságáért gazdája iskoláztatta, majd felszabadította. 24 éves korában került színre első vígjátéka, az *Andria* (Az androsi leány), amelyet még kénytelen volt a híres Statius Caecilius bírálata alá bocsátani. Egyúttal azonban meg is alapította vele hírnevét. Ez után még öt vígjátékot írt, amelyek mind nagy sikerrel kerültek színre, az utolsó 160. Ekkor T. tanulmányútra indult Görögországba, ahol utólérte a halál. Vígjátékai: *Andria*, *Hecyra* (Az anyós, 160), *Heautontimorumenos* (Az önkínzó, 163), *Eunuchus* (Az eunuch, 161), *Phormio* (161), *Adelphoe* (A fivérek, 160). T.-nak minden darabját prológ vezeti be; de míg Plautusnál a prológ mintegy bevezetés a darab cselekményébe, addig T. a prológot irodalmi polemiái elintézésére használja fel. — T. vígjátékírói működése fordulópont a latin palliata történetében; míg Plautusnál görög és római elemek tarkán keverednek a vígjátékokban, amelyekben a népies nyelv és a durva kómikum a fő mulattató eszköz, addig T. szigoruan igazodik a görög eredetiekhez, — *Menander*, *Apollodoros* és *Diphilos* után dolgozik — igyekszik a görög műfajt hamisítatlanul, minden izében tisztán átültetni a latin irodalomba. Megtartja a görög neveket és címeket, a görög hangulatot és couleur locale-t, kerül minden trágárságot és kétértelműséget, pusztán a jellembeli kómikummal akar hatni; nála a mulattatásnak mindig egy-egy erkölcsi igazság példázása a célja. Ritkán olvaszt össze több görög darabot eggyé, de ha megteszi, a contaminatio oly tökéletes, hogy a darab szerkezetén nem hagy semmi nyomot. Magas erkölcsi célkitűzésének megfelelő a nyelve: stílusában a legtisztább irodalmiság az egyetlen szempontja; ezt semmiféle mulatságos szójátékért, alantas szóficamításért, kínálkozó népies és zamatos kiszólásért nem áldozza fel. Ebben a tekintetben csak úgy, mint metrumainak egyhangusága tekintetében messze elmarad Plautus önállósága és teremtő géniusza mögött. Minden szerkezeti és stílusbeli tökéletessége mellett is hiányzik belőle az őszinte és mélyből feltörő kómikai erő, a kacagó jókedv, a meleg líra, — amik Plautust oly vonzóvá, oly emberivé, oly igazán költővé teszik. Tiszta és elegáns latinsága, emelkedett erkölcsi felfogása hosszú életet biztosított számára: az egész középkoron át s még az újkorban is játszották darabjait, főkép az iskolai színpadokon; nagy hatással volt e réven az iskoladráma alakulására; jeles mondásait gyüjteményekbe foglalták s a tudósok a renaissance kezdete óta különös kedvvel foglalkoztak egyéniségével és alkotásaival, első sorban nyelvi szempontból. — Magyarra ford. Kis Sándor. *Réray.*

Teresa, *Santa, de Jesús*, spanyol apáca és író, *1515. †1582., a spanyol szellem történetének egyik legjelentékenyebb alakja. Gyenge, beteg teste csodásan állotta ki a rettentő vezeklést és sanyargatásokat és az amellett folytatott sokoldalú szellemi munkát. Nagy olvasottságának gyönyörű nyelvi készséget köszönhetett, amelyet gazdag irodalmi tevékenységben aknázott ki. Szt. Teréz, aki mint kolostorok alapítója és reformátora, az egyháznak kifelé is nagyon fontos tényezője, a propaganda munkájában pedig elismerten ügyes szervező, sőt üzleti tehetség volt, válságos idegrohamainak túlvilági látomásait a romlatlan, affektálatlan spanyol köznyelven írja le, de még hallucinációs, misztikus szelleme sem tagadja meg a spanyol realizmust; műveiben mindig közérdekű, mindig közvetlen és a gyakorlati elvet igyekszik érvényre hozni. Egyházi és teológiai munkáin kívül két híres műve van; mindkettő igaz irodalmi érték: *Önéletrajza*, lekötően tanulságos, őszinte vallomások lelkének intimitásairól, vallásos pályájának és miszticizmusának fejlődéséről, a túlvilágiakkal való érintkezéséről; és egy lelki kalauz: *Moradas* vagy *Castillo interior* (Benső lakosztály), amelyben vizióiról és kapott sugallatairól számol be. *Honti.*

Térey *Gábor*, művészettörténész, *1864. A Szépműv. Múzeum nyug. igazgatója, egyet. m. tanár. A külföldi tudományos irodalomban is feltűnést keltett *Hans Baldung Grien*-ről szóló nagy munkája (1894). Többi, német nyelven megjelent dolgozatában főleg Dürerrel, Baldunggal és Rembrandt rajzaival foglalkozott. Magyarul megj. művei: *A Szépműv. Múzeum régi képtárának leíró lajstroma* (1914—17), *Modern festők* (1904—7), *A festőművészet remekei* (1902).

T, *(Kuthy) Sándor*, író, *1886. Verskötetei: *Feltámadás*, *Magányos Ember*. Műfordításaiból két kötetet adott ki: *Baudelaire válogatott versei*. *Verlaine válogatott versei*. *Visszatérés* c. regényét a Kisfaludy-társaság a Franklin-díjjal jutalmazta. Egy kötet Ady-verset fordított franciára.

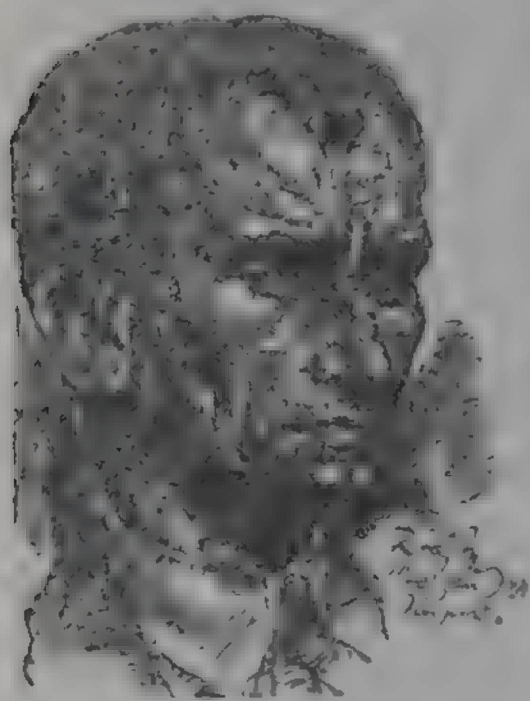
Teréz, *Szent*, l. *Teresa, Santa*.

Terminológia, valamely tudományág különleges szavainak összessége.

Terpandros, antissai (lesbosi) születésű híres görög muzsikus és költő (680 és 650 között virágzott), a kitharódikus nomosköltészetnek és a lírai poézisnek megalapítója. A négyhúros lant helyett behozta a kéthúros lantot és a régi daktylikus metrum mellett több új ritmust használt. Tevékenységének fő színhelye Sparta volt, ahol a kultusszal és a neveléssel kapcsolatos zenei rendszer megalapozásával korszakalkotó tevékenységet fejtett ki. A nomosok librettoi részint homerosi énekek voltak, részint saját költeményei, de a fönnmaradt gyér töredékek aligha valódiak. — Kiadta: *Bergk:* Poet. lyr. Gr. III. — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.; *Wilamowitz: Textgesch. d. gr. Lyr.* 7—8.

Terpigorev, *Szergej Nikolájevics,* orosz író, *1841. †1895. Munkái nagy részét *Szergej Atália* név alatt írta. 1880. sok vázlatot közölt a földbirtokosok életéből *Elszegényedés* címen. Az új hercegnőkről s a régi hercegekről szóló szatirikus anekdótáit s elbeszéléseit *Sárga könyv* c. adta ki. Az ellaposodott naturalizmus modorában írt időszerű témákról.

Tersánszky *Józsi Jenő,* író, *1888. Festő akart lenni, majd jogot tanult. Első kötete a *Viszontlátásra, drága* c. regény volt (1917), mely a magyar háborús irodalom legerőteljesebb, maradandó értékű alkotásai közé tartozik. Hőse, Nela, egy galiciai faluban rekedt leány, aki tiszta maradhatott volna, ha nincs háború, de így kétségbeesett szeretkezések pusztulásba sodorják. Már ebben a túlfűtött naturalizmusú regényben kirajzolódik T. fatalisztikus életlátása, mely mindig tragikus akkorddal fejezi be a hős sorsát. Elbeszélései (*Kísérletek, ifjúság,* 1910—1918) nagyvonalú és szuggesztív környezetrajzukkal túlfeszítik e műfaj kereteit és előfutárjai lesznek írójuk »kis regényei«-nek. A lemondás lírai nihilizmusa a tragédiafeloldó iróniával, keserű vidámsággal együtt legjellemzőbb sajátsága lesz emberteremtő, életlátó írásművészetének. 1919. jelenik meg a *Két gondviselés, melyről csak egy bizonyos,* 1922. *A két zöld ász,* melyben a kisemberek egymásbakuszált élete felé fordul figyelme; megragadja jellemük bonyolultsága, úgy, hogy következő művében, a *Kakuk Marci*-ban (1923) már az élet szemétdombján lézengő groteszk figurát kelti mély emberi részvéttel, szeretettel életre. A *Sámsonok* »Ich-Roman«, egy család sors-regénye. A *Havasi selyemfiú* meg a *Céda és a szűz,* ez a klasszikusan szép, nyerserejű nyelven megírt két »kis regénye« egy-egy embersors tükrében az erótikus ösztöngerjedelmek végzetes életformáló hatalmát mutatja be. Egyéb műveiben (*A repülő család, A rossz szomszédok, Mike Pál emlékei, Szidike,* színdarab, stb.) számtalan alakot keltett életre. Mind az ő teremtményei, akiknek élete T. döbbenetes valóságszuggeráló írásművészetének méhében fogant. *Németh.*

Tersánszky J. Jenő

Tersteegen, *Gerhard,* német pietista költő, *1697. †1769. — Bőven merít a régi s újabb német misztikából, a francia kvietistákból. Teljesen hiányzik belőle az ó-protestantizmus bűn- és ördögűző hangos, könyörtelen harciassága. Fellépése időpontjában már megindul a német poetizmus szentimentális elvilágiasodása s racionalizálása. Nála (talán utoljára) egy kézben s ellentmondás nélkül egyesül a fejlődésnek ez a két tendenciája. Problémátlan, örvények nélküli áhitata nem ismeri az eksztatikus pózt, az irodalmi díszletezést. A szív, az istenközelség passzív érzése jut kifejezésre dalaiban, miknek egyrésze ma is él (*Brunnen alles Heils*; *Gott ist gegenwärtig*; *Ich bete an die Macht der Liebe*; *Nun sich der Tag geendet* stb.). Főműve: *Geistliches Blumengärtlein inniger Seelen* (1727). — Részben újra kiad. K. *Barthel* (1853). V. ö. K. *Barthel: T.-s Leben* (1852); G. *Kerlen: G. T.* (1853); R. *Zwetz: Die dicht. Persönlichkeit G. T.-s* (1915); Fr. *Schulze-Maizier: Mystische Dichtung aus sieben Jahrhunderten* (1925: 314—334.).

Tertullianus, *Quintus Septimius Florens,* keresztény latin író (Kr. u. 160—240 közt). Pogánynak született Karthágóban; jogi és retorikai tanulmányai után valószínűleg ügyvédkedett, majd a ker. vallásra tért, pappá szenteltette magát. Élete delén kilépett az egyházból és a montanista szekta tagja lett; mint montanista késő aggkoráig ugyanolyan hévvel küzdött a hivatalos egyház ellen, mint amilyen harcos katonája volt életének első felében. — Katolikus korából származó művei: *Ad nationes* (A pogányokhoz) és *Apologeticus* (Védőirat, megj. 197); a két műnek azonos az anyaga és a tárgya: mindkettő a pogány vallást cáfolja; *De spectaculis* (A látványosságokról) és *De idololatria* (A bálványimádásról) c. művei ugyancsak a pogány vallás, életmód, erkölcsök és irodalom ellen harcolnak. Idevág a női fényűzés ellen (*De cultu feminarum*) írt 2 könyve is. Gyakorlati keresztény célok érdekében írta a vértanúságra buzdító vigasztaló iratát, az imáról, a keresztségről, a bűnbánatról, a türelemről, az özvegyi állapot magasztalásáról szóló műveit. Az eretnekségekkel szemben elvi álláspontját: hogy t. i. nem is szabad vitába bocsátkozni velük, a *De praescriptione haereticorum* c. munkájában szögezi le; *Adversus Iudaeos* (A zsidók ellen) c. művében a zsidók Messiás-várásának alaptalanságát mutatja ki. — Montanista korából való iratait az elemi erejű szenvedély és a hajthatatlan rigorizmus, a pogánysággal és az ortodox egyházzal szemben való kérlelhetetlen szigorúság jellemzi. Egyik legnagyobb jelentőségű munkája: *De anima* (A lélekről), amelyben szembeállítja a pogány filozófiával a keresztény felfogást és kifejti a lélekről szóló ker. tanítást; így ez a műve az első ker. pszichológia, amely bámulatos filozófiai készséggel és mély keresztény meggyőződéssel fejti ki tételeit; ez a mű a császárkor tudományos irodalmának egyik legkimagaslóbb alkotása. — T. erős és eredeti egyéniség; nyugtalan, szenvedélyes természet; élete örökös harc, magával és másokkal, a pogányokkal, majd az egyházzal. Nagyszerűen képzett rétor, ügyvéd, minden fogást kitűnően ismer és alkalmaz, a szo-

fizmáktól sem retten vissza. Irásaiban is csupa szenvedély és tűz. Műfajalkotó: előtte keresztény latin irodalom úgyszólván nincs, szinte a semmiből teremtette meg s a ker. tartalommal megtöltött latin próza nála mindjárt legnagyobb tökéletességében jelentkezik. Nyelvalkotó: a fordítások ugyan sok ker. fogalmat kifejeztek latin nyelven, de a ker. apológia és polémia nyelvének megalkotása mégis az ő nevéhez fűződik. Olv. *Monceaux: Hist. litt. de l'Afrique chrétienne.* I. (1901) 439 l.

Terzina. *Dante : Divina Commedia*-jából ismert versforma. Háromsoros versszakok, ötös-hatodfeles jambusokban; a rímek összekapcsolják az első versszakot a másodikkal, ezt a harmadikkal és így tovább, valami végtelen, egyenletes gördülés illúzióját adva. Rímképlete: aba—bcb—cdc stb. A legszebb magyar T.-k *Babits* Dante-fordításában vannak.

Tetmayer, *Kazimierz Przezwa*, lengyel költő és elbeszélő, *1865. Öt verseskötete van (*Poezye* 1891, 1894, 1898, 1900, 1915); túlfűtött érzékiség, a természet iránti rajongás és bizonyos komor alaphangulat jellemzik líráját. Egyik drámájában (*A szfinksz*) Maeterlinck-utánzó. Ennél nagyobb sikereket ért el azonban novelláival, amelyek közül a legértékesebb az *Otchlan* (Az örvény, 1900). A Tátra és a goralok életéből merített novellái: *Na skalnem Podhalu* (A sziklás Podhalában, 5 köt., 1903—1914); *Legenda Tatr* (A Tátra legendája, 1914). Néhány novellája magyar nyelven is megjelent (ford. *Hiadlovszky* V., Bp., 1910). *Podhradszky.*

Tetralógia. Négy önálló részből álló összefüggő művészi alkotás. T.-nak szokták nevezni a három tragédiából és egy szatirjátékból álló görög drámaciklust is, itt azonban a szatirjáték és a tragédiák közt nincs összefüggés. »A T.« név a közhasználatban *Wagner* négy részből álló zenedrámáját, *Der Ring des Nibelungen*-t jelenti.

Tett. Kassák Lajos folyóirata volt az új művészeti és irodalmi törekvések propagálására.

Tézis. 1. A versláb v. ütem ereszkedő része (ellent. *arzis*). 2. Bebizonyítandó *tétel.*

Tézises dráma a társadalmi színműnek az a fajtája, amely egy fölvetett erkölcsi vagy szociális tételt akar bebizonyítani s ezt a drámai eszközök mellett a szónoki dialektika erejével is cselekszi. Eredete még a francia romantikus drámában van (*Marion de Lorme, Ruy Blas, Angelo*), bár itt a tézist V. Hugo inkább belemagyarázza a mesébe. *Augier* polgári darabjai már tendenciózusak; ifj. *Dumas*-nál előbb van meg a tézis, azután készül hozzá a darab s a szerző elveit bőségesen kifejti a *raisonneur. Ibsen* darabjai közül a *Társadalom támaszai* és a *Nóra* még közel állnak a T.-hoz. Dumas francia követői közül *Hervieu* és *Brieux* a legismertebbek. A tézis mindegyiküknél árt a drámaiságnak és vénülésével vénîti a drámát is. Egészen kivételes nagyság a T. terén Bernard *Shaw*, aki legvakmerőbben él a dialektika eszközeivel, merészebben száll szembe a nézők előítéleteivel, mint bárki más, de mindezt alakjainak és helyzeteinek elevenségével és dialektikája erejével ellensúlyozni is tudja. *Benedek.*

Thackeray (ejtsd: szekré), *William Makepiece*, angol író, *1811. †1863. Egyetemi tanulmányai után európai útra indult, ismerte Goethet is. Apai örökségét részben elköltötte, részben folyóiratok alapítása emésztették fel. Ekkor fordult az irodalom felé s szegénységgel küzdve, hírnév nélkül dolgozott, hogy elmebeteg feleségét és három leányát eltarthassa. Mint író és rajzoló Michel Angelo *Titmarsh* álnéven a Punch főmunkatársa lett. Itt jelent meg a *Vanity Fair* (Hiúság vására). Nagy regényeinek kibocsátása közben tartotta felolvasásait Londonban és Amerikában a XVIII. századbeli nagy humoristákról, Hogarthról s a négy Györgyről. Sikerült megfeszített munkájával visszaszereznie az elprédált apai örökséget.

Th. az irodalom legkülönfélébb területein működött: írt balladát, szatirát, essayt, kritikát, verset. A Fraser's Magazineben kiadta a *Yellowpush Correspondence*-t, melyben a korabeli írókat gúnyolja. A csalárd üzleti vállalkozások ellen kel ki a *History of Samuel Titmarsh and the great Hoggarthy Diamond. The Book of Snobs*ban kitünő a Major Ponto háztartásának leírása s jellemző, sajátos és paradox humora *The four Georges*ben kíméletlenül ostorozza az angol kormányzás és a királyok hibáit. Th. legnagyobb alkotása, a *Vanity Fair* (a címet Bunyan szolgáltatta, a Pilgrim's Progressben,) mely nagyszerű társadalmi rajz, hatalmas drámai erőt mutat. Keserű szatirikus humor nyilvánul meg ebben a nem egyszer erkölcstani essay gyanánt ható regényben, amely — mint Th. első novellája is — Fielding hatására mutat. A részletekben aprólékos, a valósághoz szigorúan ragaszkodik; nincs benne groteszkség, sem túlzás. A részben önéletrajzi *Pendennis* mentes a hosszadalmas, pedáns részektől. *The Newcomes*ban szatira és megható pátosz egyesül. *Henry Esmond* történeti regény, Anna királynő idejében játszik s Th. úgy írta meg, mintha Pope, Swift és Steele kortársa lett volna. *The Virginians* Esmond folytatása. Dickens karácsonyi meséire emlékeztet (anélkül hogy elérné) a *Christmas Books*; a Sketch-Books-ra az *Our Street* és a *Mrs. Perkin's Ball.* A *Novels by Eminent Hands* hasonlíthatatlan paródiája népszerű regényíróknak (Bulwer, Disraeli, Dickens). *The Tremendous Adventures of Major Gohagan* hőse Münchhausen-szerű alak. *A Legend of the Rhine* a lovagregények szatirája. Scott Ivanhoejának paródiája a *Rebekka and Rowena*; romantika és modernizmus keveréke. Th. sohasem volt igazán népszerű író, Dickensszel ellentétben zárkózott természet volt. Dickens a nép gyermeke s az alsóbb középosztály rajzával érte el legnagyobb sikereit; Th.

jó nevelésben részesült angol úr, aki a társadalmi élet embereit mutatja be. Olyan viszonyban állnak, mint később Meredith és Hardy az angol társadalmi élet visszaadásában. Th.-hez nem állnak oly közel alakjai, mint Dickenshez. Szatirikus hajlama mellett mély kedélye van, szarkazmusa mellett gyengédség és pátosz megférnek békésen. Mint Sterne, ő is szentimentális. A burleszkhez is volt tehetsége; festői érzék tünteti ki, mint kritikust és történetírót. Mint költő egyszerű és patetikus hangot üt meg. Stílusa gondatlan, de kellemes. A világirodalom egyik legnagyobb regényírója, aki éles szemmel látja meg a rosszat, gúnnyal ostorozza a hibákat, de keserűségén is áttör az emberek szenvedéseinek megértése. Számos műve jelent meg magyarul. A Hiúság vásárát *Gineverné Győry* Ilona, a Pendennist *Fáy* J. Béla, Esmondot *Szász* Károly és Béla; a négy Györgyöt *Szász* Béla fordították. Víg elbeszéléseiből többet fordított *Balázs* Sándor; Titmarsh Sámuel históriáját ifj. *Szinnyey* József, újabban *Halasi* Andor. — L. *Melville* Th.-tanulmányát. *Rózsa.*

Thália-társaság, 1904. alakult azzal a céllal, hogy a modern drámairodalmat és a konvencióktól megszabadult színjátszást megismertesse a magyar közönséggel. Alapítói: *Bánóczi* László, *Benedek* Marcell, *Lukács* György; rendezői: *Hevesi* Sándor, *Márkus* László, *Moly* Tamás. 1904—908 közt előadta *Ibsen* több darabját (*Nóra, Solness építőmester, Vadkacsa*); *Strindberg: Az apa* c. színművét, *Hebbel: Mária Magdolná*-ját, *Hauptmann: Elga*-ját, *D'Annunzio: Holt város*-át, *Gorkij: Éjjeli menedékhely*-ét, *Heyermans: Remény*-ét, *Schnitzler: Hagyaték*-át, *Goethe, E. Brandes, P. Mongré, Courteline, L. Alma-Tadema, O. Mirbeau, Wedekind, Szemere* György, *Mohácsi* Jenő darabjait.

Thallóczy *Lajos,* *1854. †1916. Előbb az orsz. levéltár tisztviselője, majd a közös pénzügyminisztériumban szolgált; a világháború alatt rövid ideig Szerbia polgári kormányzója volt. Történelmi tanulmányaiban főleg a Balkán-államok multjával foglalkozott. Fontosabb kötetei: *Bosznia története, Bosnyák nemzetségfák, Codex diplomaticus partium regni Hungariae adnexorum.* Megírta *Kállay* Béni v. közös pénzügyminiszter életét, kiadta a *Blagay-* és *Frangepán*-családok okleveleit, továbbá három kötetben *Magyarország melléktartományainak oklevéltárá*-t. *Kállay* Béni hátrahagyott feljegyzései alapján megírta *A szerb felkelés történeté*-t. Egyike volt legnagyobb munkásságú történetíróinknak. A szépirodalommal is foglalkozott. *Deli* néven írta regényes történeteit: *Gyepün innen, gyepün túl, Bácsi Jakab.*

Thaly *Kálmán,* *1839. †1909. Középiskolai tanár, majd a honvédelmi minisztérium tisztviselője, 1878-tól haláláig országgyűlési képviselő. A függetlenségi törekvések tántoríthatatlan híve. Történeti tanulmányai a kuruc-labanc világra vonatkoznak. A legnagyobb szeretettel és lelkesedéssel kutatta a Thököly és II. Rákóczi Ferenc korára vonatkozó adatokat. Történeti tanulmányai közül nevezetesebbek: *Archivum Rákóczianum, A gr. Bercsényi-család története, II. Rákóczi Ferenc ifjúsága, Rákóczi-emlékek Törökországban, Ocskay László.* A kuruc-labanc kor irodalmi emlékeit is felkutatta és nagybecsű gyűjteményekben kiadta: (*Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* XVI—XVIII. sz.-beli kéziratokból és nyomtatványokból gyűjtve I—II., 1864. és *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* I—II., 1872 címen. Számos népkölteményt adott ki. Lelkesedése és fanatizmusa elragadta: saját versei közül néhányat eredeti kuruc költeményként szerepeltet gyűjteményében. *Riedl* Frigyes és *Tolnai* Lajos épen a legszebb kuruc balladákról (*Esztergom megvétele, Ocskai László, Kiállott Rákóczi . . .* stb.) állapították meg, hogy T. költeményei. T. költői értéke emelkedett, de a kuruc kor irodalmi termésének értéke sokat vesztett. T. nemcsak történetíró volt, hanem rendkívül sok történeti forrásmunkát rendezett sajtó alá. II. Rákóczi Ferenc levéltárán kívül kiadta *Bocskay* István, *Thököly* Imre leveleskönyvét. Az ő kiadásában jelent meg *Esterházy Antal* gr. tábori könyve, továbbá *De Saussure* Cézárnak, a II. Rákóczi F. udvarában élő francia nemesnek, törökországi levelei.

Than *Károly,* vegyész, egyetemi tanár, *1834. †1908. Főműve: *A kísérleti chemia elemei,* az első nagyszabású magyar chemiai kézikönyv (1897—1906).

Tharaud (ejtsd taró), *Jérôme* és *Jean.* Két írótestvér. Mint a Goncourt testvérek, minden munkájukat együtt írják és szignálják. *Jérôme* *1874. a tevékenyebb, a gyakorlati érzékű, *Jean* *1877., álmodozó szentimentalizmusra hajló. Rendkívül széleskörű az érdeklődésük. Jérôme egy ideig a budapesti egyetemen a francia nyelv lektora volt, itt megismerte és megszerette Magyarországot s azóta számos munkájában foglalkozik velünk. Első munkájuk, *Dingley, l'illustre écrivain,* Péguy folyóiratában, a *Cahiers de la quinzaine*-ben jelent meg és Goncourt-díjat nyert. 1919. az Akadémia regénynagydíjával tüntette ki a két kiváló írót. A Dingley nagyjában már mutatta az irányt, amelyet a Th. testvérek a szépirodalom terén követtek s ez az irány Loti hagyományainak folytatása. A két Th. is az exotikus témákat kedveli, de sokkal kevésbé szentimentális alapon, mint Loti. Ők éles szemmel figyelik az idegen tájakat és lelkeket, keresik a jelenségek reális okát s míg egyrészt a kitűnő riporter biztos szemével látnak és festenek meg mindent, a psziehologus és oknyomozó kutató éles analízisével tárják fel a lelki rugókat. Marokkói, algiri és szíriai regényeik (*La fête arabe; La randonnée de Samba Diouf; Marrakech ou les seigneurs de l'Atlas; Rabat ou les heures marocaines; Le Maroc*). Rendkívül érdekes a galiciai

zsidókról írt regényük, az *Ombre de la croix* (magyarul is). Ehhez kapcsolódik, de inkább nagystílű kortörténeti riport a *Quand Israel est roi*, a magyarországi bolsevizmus érdekes leírása. Keleti impresszióikat írták meg *Le chemin de Damas* és *L'an prochain à Jérusalem* c. könyveikben. Ugyancsak riportszerű munkáik közé tartozik Spanyolország mai helyzetével foglalkozó érdekes kis könyvük, a *Rendez-vous Espagnols*. Érdekes, szép könyveik még *La maîtresse servante* és *Un royaume de Dieu*. Legutóbb két kötetes nagy irodalomtörténeti tanulmányuk jelent meg *Notre cher Péguy* címen, amely pompás rajzát adja az újabb francia irodalom érdekes bevezető korszakának.

Théâtre Libre. André *Antoine* alapította Párizsban, 1887., gázgyári tisztviselőkből verbuvált műkedvelőtársulattal, hogy a naturalisztikus színjátszás és rendezés elveit diadalra vigye. Irodalmi programmja nem volt, de természetszerűen inkább a naturalista drámaírók csoportosultak köré (*Zola, Hennique, Ancey, Goncourt, Jullien, Curel, Ménétrier* stb.). A külföldi modern drámaírók megismertetésének feladatát csakhamar átvette tőle Lugné-Poë színháza, a *Théâtre de l'Oeuvre*.

Theisz *Gyula*, *1855., középiskolai tanár. Irodalomtörténeti és nyelvészeti művei közül jelentősebbek: *Racine ifjúsága, Francia—magyar és magyar—francia szótár. Matskássy* József társaságában szerkesztette a *Német könyvtár* és *Francia könyvtár* címen megjelent könyvsorozatot. Népszerű tankönyveket is írt.

Themistios, *317. †388., görög szofista és rétor. Iskoláját Konstantinápolyban 349. nyitotta meg. Fiatalon feltűnt Aristoteles-kommentárjával, majd gazdag filozófiai képzettséggel a szofista-pályára lépett ; emiatt sok támadásban volt része : korai beszédeinek javarészében efajta és hasonló támadások ellen védekezik. Nagy beszédein kívül 3 diatribéje és egy gyászbeszéde maradt ránk.

Theodosios (400 körül), görög grammatikus. *Bevezető szabályok a főnevek és igék ragozásához* c. munkája még a késő középkor iskoláiban is nagy tekintélyben állt.

Theodotus, szamaritanus költő a Kr. e. II. sz.-ból, aki a szent Sichem város történetét énekelte meg hexameterekben, eposzformában, a száraz anyagot némi görög mithologiával felcifrázva. Művéből *Eusebius* őrzött meg töredéket.

Theognis, görög gnómikus elégia-költő, aki Megarában született s a Kr. e. VI. sz. második felében virágzott (kevésbé valószínű hagyomány szerint a sziciliai Megarából való és a VI. sz. közepén élt), — az egyetlen gnóma-költő, akinek elégiái némi teljességgel maradtak ránk. Az elégiák háttere azok a pártvillongások, amelyek a VI. sz. folyamán Megarában a nemesség és a nép között folytak s amelyekben Th., mint a nemesség fanatikus párthíve, szintén tevékeny részt vett. A nemesség leverctése után száműzetésbe ment és mindenfelé bolyongott ; végül, úgy látszik, visszatért, de mindig gőgös arisztokrata maradt. Neve alatt egy két könyvre osztott (694 disztichonból álló) meglehetősen összefüggéstelen gyűjtemény maradt ránk, amelynek egy része szemlátomást nem tőle való. A gyűjtemény két részre oszlik : az első (1—1230. sor) politikai és erkölcsi mondásokat tartalmaz, a második szép fiúkhoz intézett erótikus verseket. Az egésznek magja azok a gnómák, amelyekben Th. atyai, de nem minden érzékiség nélkül való szeretettel életbölcseségre és az arisztokratikus uralom elveire tanítja Kyrnos nemes ifjút s gyűlölettel és megvetéssel akarja őt eltölteni a »rosszak« (*kakoi*), t. i. a közönséges polgárok, iránt. Ebbe a magba más társaihoz intézett buzdítások (*hypothekai*) vannak beletoldva. Th. igen nagy becsülésben állott a szofistáknál és általában a filozófusoknál. — Kiadások : *Bergk:* Poet. lyr. Gr. II. ; *Ziegler* (1880) ; *Silzler* (1880) ; *Hiller-Crusius:* Anthol. lyr. (1907) ; *Hudson-Williams* (1910). — Fordítások : *Thudichum* (1828) ; *Weber* (1834) ; *Binder* (1859). — V. ö. *Christ : Gesch. d. gr. Lit.* I. ; *Geyso : Stud. Theognidea* (1892) ; l. még *Reitzenstein : Epigr. u. Sholion*, és *Wilamowitz: Textgesch. d. gr. Lyriker. Schmidt.*

Theokritos, *305. Kr. e., a görög bukolikus költészet első és legjelentékenyebb képviselője. Gazdag terméséből ránk maradtak bukolikus költeményei s néhány más műfajú költemény, összesen 30, ezenfelül 24 epigramma és a Syrinx. Ennek az örökségnek gyöngyei a bukolikus költemények, amelyeket Sulla idejében Artemidoros grammatikus Bion és Moschos hasonló műfajú költeményeivel együtt gyűjteményben foglalt össze és adott ki. T. költeményei idillek, a pásztorélet nem egészen realisztikus rajzával ; pásztorok beszélgetései és dalosversenyei, részben drámai, részben elbeszélő formában ; ezekhez a falusi idillekhez csatlakoznak az ú. n. városi idillek, amelyek közt leghíresebbek a *Pharmakeutriai* (Varázslónők) és az *Adoniazusai* (Adonist ünneplő asszonyok). *Kyklops* c. idilljén kívül még két erótikus költeményét Nikiasnak, régi barátjának ajánlotta. Nikias feleségének ajánlotta vegyes költeményei közül az *Élakaté* (Guzsaly) címűt, továbbá két szerelmes költeményt. Ránk maradt még költeményei közt Ptolomaiosra és Hieronra írt dicsőítő himnusza (*Enkomion*) és egy *Epithalamios Helenés* c. elbeszélő jellegű menyegzői dal. — T. az idill műfajának megalkotója : a Sophron-féle mimust, amely vers és próza keveréke volt, hexameteres és többnyire párbeszédes műformában rögzítette meg. Műfajalkotásában hathatós segítője volt pompás megfigyelőképessége, az emberi lélek és élet alapos ismerete, a természet őszinte szeretete, szelíd humora. Falusi idilljei általában valódi idillek, a pásztorok csak pásztorok, nem allegórikus alakok ; lelki világuk hátsó gondolatok nélkül a szerelemben és a dal kultuszában merül ki. Városi idilljeiben több a szemé-

lyes vonatkozás. Idilljeinek a hexameteres forma s a dór és az epikus nyelv művészi keverése sajátságosan előkelő jelleget ad, amely élesen megkülönbözteti Herondastól, aki szívesen adja fejét népies durvaságokra. T. nemcsak a műfajalkotásban, hanem a költői előadásban is egészen eredeti; e tekintetben az alexandriai kor egyik költője sem mérhető hozzá. Költészetének egészen az újkorig voltak s ma is vannak rajongói és utánzói. Magyarra egyes idilljeit sokan fordították; valamennyit leford. legutóbb *Vértesy* Dezső.

Théophile de Viaud, francia költő, *1590. †1626. *Pyrame et Thisbé* c. tragikomédiáját 1617. nagy sikerrel játszották. A költészetben *Malherbe* szabályaival szemben az egyéniség jogait hirdette, s egyben azt is, hogy igazi költő mindig könnyen ír. Ez a könnyűség nála a pongyolaságig megy; nagy tehetsége mellett is csak néhány pompásan meglátott és röviden odavetett képecskéje őrzi meg nevét az elmúlástól. Mod. kiad. *Alleaume*, 1856.

Theophrastos, *372. †287., a lesbosi Eresosból, görög filozófus, Aristoteles barátja. Az a munkája, amelynek máig tartó népszerűségét köszönheti, a *Charakteres* (Jellemrajzok), bizonyos nevetséges, hibás, félszeg, gonosz és sötét emberi jellemek, inkább jellemtípusok sorozata. Érdekessége abban van, hogy T. a jellemeket nem csupán az élet, hanem egyúttal a színpad példái után is rajzolja s így igen fontos eszközt ad kezünkbe az új-attikai komédia megértéséhez. Nem lehetetlen, hogy a kis mű egyenesen kómikus-költők használatára készült kézikönyv gyanánt; csiszolatlan nyelve és elnagyolt stílusa legalább is ezt sejteti. Th. újkori utánzói közt legnevezetesebb a francia *La Bruyère* (l. ott). Th. műveit kiadta: F. *Wimmer* (Leipzig, 1862). A *Charakteres*-t magyarra ford. *Hunfalvy* János: *T. Jellemrajzai.* Bpest, 1880 (O. Kvtár).

Thérive (ejtsd: terív), *André*, eredeti nevén Roger *Pushostc*, francia költő, regényíró és kritikus, *1891. Katolikus irányú író, regényeiben érdekes lelki problémákkal foglalkozik. *Le plus grand péché* c. regénye, amely 1924. a Balzac-díjat kapta, arról szól, hogyan ront meg egy lelket az eretnekség. Más regényei: *L'expatrié, — Le voyage de M. Renan* és *La Revanche.* Mint lirikus Maurras tanítványa és a román iskolához tartozik. Verseit *Les poèmes d'Aminte* cím alatt gyűjtötte össze. Kritikáiban, amelyek főkép a Revue hebdomadaire-ben, a Revue Universelleben s az Opinion-ban jelennek meg, finom analitikusnak és erős ítéletű esztétának mutatkozik. Kritikáit és irodalmi tanulmányait *Opinions* címen adta ki. *Kállay.*

Thespis, a görög dráma megteremtője, Solon és Peisistratos kortársa, az attikai Ikaria demosból. 534. hozta színre a legelső tragédiát — azzal, hogy magát mint első színészt *(hypokrites)* szembeállította karával. Ami egyebet beszélnek róla, az mese, valószínűleg Horatius (Ars poet. 276) emlegette híres kocsija is. A neve alatt fennmaradt töredékek hamisítványok. — Kiadta: *Nauck:* Trag. Graec. fragm. — V. ö. *Christ:* Gesch. d. gr. Lit. V.; *Kirchner:* Pros. Att. I.; *Wilhelm:* Urk. dram. Auff. 184, 1. — A »kocsi« állítólagos ábrázolásáról: *Dummler:* Rhein. Mus. XLIII. (1888) 355; *Trickenhaus:* Arch. Jahrb. XXVII. (1912) 72. *Schmidt.*

Theuriet (ejtsd: törié), *André*, francia regényíró és lirikus, *1833. †1907. Igen termékeny és a maga idejében népszerű regényíró volt. Regényeit és elbeszéléseit, melyekben tagadhatatlanul volt valami kedvesség és báj, magyarul is sokan olvasták. Ma csaknem teljesen feledésbe ment. Ő adta ki *Bashkirtseff* Mária naplóját.

Thewrewk *Árpád, ponori*, *1839. †1903., középiskolai tanár. Számos irodalomtörténeti, nyelvészeti és történeti tanulmánya jelent meg. Sokat foglalkozott *Petőfi* költészetével és a görög színpaddal. Szerkesztője volt a *Haza és Külföld* c. folyóiratnak.

Th. *Emil, ponori*, *1838. †1917., egyetemi tanár. Számos filológiai, nyelvészeti tanulmánya jelent meg. Fordított görög és latin írók műveiből, foglalkozott a magyar ritmikával. Kiadta *Festust*. Sokáig elnöke volt a *Filológiai Társaság*nak. Önálló művei közül fontosabbak: *A nyelvészet, mint természettudomány, A nyelv optikája, A gyermeknyelvről, A helyes magyarság elvei, A magyar zene ritmusa, A ritmusi kérdés.* Fordításai közül nevezetesebbek: *Homér Iliászá*ból hat ének, *Anakreon, Görög anthologiabeli epigrammák.* Ifjú korában eredeti verseket is írt. T. zenei problémákkal is ismételten foglalkozott: *A magyar zene tudományos tárgyalása* c. műve (1890) Mátraynak (l. o.) a Tudományos Gyűjteményben megjelent tanulmánya óta az első magyar zenebibliográfiai kísérlet és Csermák Antal műveinek máig egyetlen listáját tartalmazza.

Thewrewk kódex, magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről. Th. József író és műgyűjtő fedezte föl. Irodalmi szempontból igen fontos, mivel benne van *Vásárhelyi* András éneke Szűz Máriához és Szent Bernát himnusza.

Thibaud *IV. de Champagne*, a XIII. sz. közepén Navarra királya, francia trouvère. Mintegy ötven költeménye maradt fenn; személytelen, konvencionális líra, de elmés, ironikus, eleven, különösen a *jeu parti*, a szerelmi kérdéseket párbeszédben megvitató vers műfajában.

Thibaudet (ejtsd: tibodé), *Albert*, francia esztétikus és kritikai író. Legjelentékenyebb munkája a négy kötetre terjedő *Trente ans de vie française* c. nagy koresztétikai tanulmánya, amelynek egyes kötetei *Maurras, Barrès* és *Bergson* hatásáról szólnak s a mai generáció érdekes esztétikáját adják. Nagyértékűnek tartják Paul *Valéry*ről szóló tanulmányát is.

Thienemann *Tivadar*, egyetemi tanár,

*1890. Külföldön tanult, majd a német irodalom tanára lett a pozsonyi Erzsébet-egyetemen, melynek Pécsre való áthelyezése óta ugyanitt tanár. Th. egyike legkiválóbb tudósainknak. Nemcsak önálló munkássága, de pedagógiai tevékenysége is jelentékeny. *Dilthey* magyar követője. Th. alapította a *Minerva* tudományos társaságot, melybe azok tömörültek, akik hasonlóan *szellemtörténeti* értelemben művelik a tudomány egyes ágait. Fontosabb művei: *Briefe aus der Goethe-Zeit* (1919), *Goethes ungarische Schüler* (1919), *Deutsche Lehnwörter der ungarischen Sprache* (Berlin, 1925), *Mohács és Erasmus* (1926). Több tanulmánya a *Minerva* hasábjain jelent meg. *Németh.*

Thierry, *Gilbert Augustin,* francia regényíró, *1843. †1915. Az okkultizmus és a szuggesztió kérdéseiről írt regényei közül ismertebbek: *Marfa,* — *La palimpseste,* — *La tresse blonde,* — *La Savelli* a második császárság érdekes regénye. *La fresque de Pompéi* az átöröklés ellenállhatatlan erejét festi.

Thietmar, *merseburgi,* német krónikás, *975. †1018. A 908—1018-ig terjedő időket elbeszélő krónikája a középkor legszebb előadású ilynemű művei közé tartozik. Fontos forrásmű a magyar kalandozások történetére.

Thirring *Gusztáv,* *1861. A fővárosi statiszt. hivatal igazgatója. Számos statisztikai és földrajzi tanulmányt írt és szerkesztett. Műveinek egy része németül és franciául is megjelent. Nevezetesebbek: *Budapest közegészségügyi és közművelődési viszonyai, Budapest gyermekegészségügyi viszonyai, Bp. fővárosa az 1897. évben, A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság, Budapest.* Fontos ismertető műveket írt a főváros környékéről és Sopronról.

Thomas, anglo-normann trouvère, az első ismert *Tristan*-regény szerzője. Művéből, amely 1155—70 közt keletkezhetett, több mint 3000 sorra rúgó töredékek maradtak fenn, és pedig a vége tájáról. T. előadásának modorosságaiból nyugodtan levonhatjuk azt a következtetést, hogy csak átdolgozója egy előttünk ismeretlen műnek. Kiadta *Bédier* (1902—905, 2 köt.).

Thomée *József,* író, *1884. Vidéken és a fővárosban volt hírlapíró, majd az *Ország-Világ* szerkesztője lett. Több kötet verse (*Rózsák-Tövisek, Pásztortüzek mellett,* stb.) és elbeszélése (*Apró históriák, Igy történt,* stb.) jelent meg.

Thomsen, *Grimur,* *1820. †1896. Izlandi lirikus és balladaköltő. Kevés költeményében a népköltészet hangját és formáját követi. Hangulatfestése mesteri, képei megkapóak, bár honfitársai itt-ott kifogásolják a verselés szabadságát.

Thomsen, *Wilhelm,* dán nyelvtudós, *1842. Az összehasonlító nyelvtudomány tanára a kopenhágai egyetemen. Munkássága igen széleskörű, különösen a török-tatár és finn-ugor nyelvek területén. A magyar nyelvvel is foglalkozott s első nagyobb munkája (1876) is magyar tárgyú: *Det magyarske Sprog og dets Stammesaelskab* (A magyar nyelv és rokonsága). *Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog* (1890) (Érintkezés a finn és a balti nyelv között). Legnagyobb tudományos érdeme, hogy megfejtette az ázsiai orkhoni feliratoknak addig ismeretlen runaszerű írását s kimutatta, hogy ezek a feliratok ótörök nyelvűek. (*Les inscriptions de l'Orkhon,* 1893). *Balassa.*

Thomson (ejtsd: tamszn), *James,* angol író, *1700. †1748. Nagy szegénységben élt, míg Talbot lord-kancellár pártfogása végül nyugodt életet nem biztosított neki. Európai útjáról visszatérve írta hosszú versét, a *Liberty*-t. Ezután írta meg drámáit, köztük a hírhedt *Sophonisbát,* a Rule Britanniát tartalmazó *Alfred*-et. *Spenser* modorában írta allegorikus költeményét, a *Castle of Indolence*-t, melyben a Tunyaság szerencsétlen áldozatai foglyok az Álmosság országában s a Szorgalom lovagja szabadítja ki őket. Kedves hang, dallamos verselés és humor jellemzi e költeményt. Hírnevét és jelentőségét a *Seasons* jelzi (1726—1730), mely természetérzékével a költészet újjászületéséhez mutatta az utat. A Seasons leíró költemény, mely az összes európai irodalmakra óriási hatással volt. Akadtak e téren Th.-nak elődei: pl. már *Douglas* is példát mutatott az évszakok költői tárgyalására, de Th.-nak volt a legnagyobb sikere és hatása. A természet tüneményeinek poétikus leírását kapjuk itt minden megnyilvánulásában. Az egész természet egy nagy színjáték előtte, melynek egyes jeleneteit és epizódjait megfigyeli, leírja s művészetével eléri azt a célját, hogy az olvasóban is ugyanazt a benyomást keltse. A leírások egyhangúságát enyhítendő, történeteket sző közbe. *Pope* követői között Th. a legnagyobb, sőt kiegészítette őt, mert Pope és a klasszikus iskola a világban csak az embert látták, akit Th. a festmény egy részének tekintett csupán, érdeklődésének középpontja maga a természet volt. Th. jótékonyan hatott a korabeli közönség ízlésére, kiszorította az üres szóáradatok és érzelgős történetek divatját s egyik legfontosabb tényezője volt a romantikus újjászületés előkészítésének. *Th. és a természetérzék* c. tanulmányt írt róla *Rózsa* D. *Rózsa.*

Thórarensen, *Bjarni,* *1786. †1841. A legnagyobb izlandi költő. Izzó hazaszeretete, szubjektivizmusa, elementáris, vulkanikus ereje a mi Petőfinkhez teszi hasonlatossá. Tőle való az izlandi himnusz is, az *Ősrégi Isafold,* amelyet a *God save the King* dallamára énekelnek.

Thoreau (ejtsd: szöró), *Henry David,* amerikai író, *1817. †1862. A természet ölén élt, maga művelte földjét. Később visszatért Emerson baráti házába s 45 éves korában régi tüdőbaja megölte. Transcendentalista volt; a puritán hagyomány mutatkozik didaktikai hajlamában, mellyel minden esemény eszébe juttatja tanítói hivatását. A világ-

tól visszavonulása nem mizantrópia következménye. A *Walden* a természethez való visszatérés evangéliuma, nagyszerű természeti leírások, mély elmélkedések töltik ki az amerikai irodalomnak ezt a klasszikus művét. Éles megfigyelés, közvetlenség, hatalmas individualizmus, a legmulandóbb benyomásnak is maradandó s értékes megrögzítése: ezek Th. főjellemvonásai, melyek többi művében is kifejezésre jutnak. A *Week on the Concord and Merrimac Rivers* egy folyami utazás kalandjait írja le. Versei közül némelyik a legszebb angol versek közé tartozik *(Inspiration)*. Életét megírták: *Channing* és *Sanborn*. *Rózsa.*

Thoresen, *Magdalene,* norvég írónő, *1819. †1903. Björnson hatása alatt írta elbeszélő és drámai műveit, melyekben a zárkózott norvég nép lelki életét és a komor norvég természet képeit művészien festi. Legszebb regénye: *Signes historie* (Signe története).

Thoroddsen, *Jón,* *1819. †1868. Izland első novellistája. Leghíresebb műve: *Piltur og Stulka* (fiú és leány; német fordítása *Poestion*-tól, 1884), amely frissen és színesen festi az izlandi népéletet.

Thovetz, *Enrico.* *1869. †1924. Olasz kritikus és költő. Irodalmi karaktere a naivság. Eredetisége temperamentumának érzékenységében, szellemének magányosságában rejlik. A modern olasz kritikusok között talán ő érezte legjobban a valóság és az ideál gyötrő ellentétét. Kritikai művei közül említésre méltó *Il pastore, il gregge, e la zampogna* (A pásztor, a nyáj és a furulya). Nagy hatással volt a modern költőkre ezenkívül *Poemi d'amore e di morte* (Szerelem és halál eposzai) c. verseskötete.

Thukydides (kb. 460—400), a legnagyobb athéni történetíró. A peloponnesosi háború történetét írta meg; műve töredék, 411-nél félbeszakad. Th. célja tudományos: lehetőleg pontosan és mélyrehatóan akarja leírni ennek a háborúnak politikai történetét, mely szerinte az egész görög, sőt a barbár világ szempontjából is a legfontosabb esemény. Th.-t Athén egy hadvezéri balsiker miatt száműzte, (424) s a gazdag és előkelő vállalkozó (Thrákiában aranybányákat bérelt) ezután mindenfelé utazgatva, gyűjtötte műve anyagát. Elbeszéléseiben okmányokra támaszkodik, de többet ad ennél: az események belső megvilágítását. Erre a célra szolgálnak a műbe beleszőtt *beszédek.* Sokszor nem a szereplő személyeknek, hanem magának Th.-nek gondolatait adják vissza ezek a szónoklatok; de mindig az események mélyebb pszichológiáját adják. Th. felfogása komor: a leggondosabban vezetett vállalkozást is rombadöntheti a végzet, a legtisztább akaratot is megtörheti a nyers erő. De Athén és Perikles örök dicsőségét a romlás és vereség nem teheti semmivé. — Th. műve kronológiai szempontból »nyarak« és »telek« szerint halad. Stílusa nehéz, mert analizáló törekvései küzdenek korának ebből a szempontból még kezdetleges nyelvével.

Thurston, *Ernest Temple,* angol elbeszélő, *1879. Már 18 éves korában feltűnt *The Apple of Eden* c. regényével, majd *Traffic, The Evolution of Katherine, The Realist* s különösen *Sally Bishof, The City of Beautiful Nonserse, The Antagonists, Richard Furlong* c. köteteivel, erős realizmusával. Viszont érzelmes: *The Greatest Wish in the World, The Garden of Resurrection, Enchartment* és *The World of Wonderful Reality, The Rosette* (1926). Több színdarabot is írt.

Thúry *Etele,* *1861. †1917. Ref. teológiai tanár volt Pápán. Számos egyháztörténeti munkája közül fontosabbak: *Bornemissza Péter élete és munkái, A veszprémi ref. egyház története, Huszár Gál, Az ev. ref. ker. egyház története.*

T. *József,* *1861. †1906. Középiskolai tanár volt. Széleskörű irodalmi munkásságot fejtett ki; számos történeti, nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmánya közül legértékesebbek azok, melyek a török nyelvre és irodalomra vonatkoznak. Az Akadémia megbízásából magyarra fordította a török történetírók magyar vonatkozású műveit. Fontosabb munkái: *Az ugor-magyar teória, Török nyelvemlékek a XIV. sz. végéig, A középázsiai török irodalom, A magyarok eredete, őshazája és vándorlása, A székelyek eredete.*

T. *Zoltán,* családi nevén Ujfalussi *Köpe* Zoltán, hírlapíró, *1870. †1906. Fiatalkorában színész volt, majd az újságírói pályára lépett. Több színművet írt, melyek a Nemzeti Színházban, a Vígszínházban és a Népszínházban kerültek színre *(Katonák, Asszonyok, Flóra, Katinka,* stb.). Ismertebb elbeszélő munkái: *Regénymesék, Tárcanovellák, Egyszerű történetek, Közönséges emberek.* Összes művei, köztük számtalan novella és több regény, hat kötetbe gyűjtve jelentek meg írójuk halála után. *Útravaló* címen értékes parainézist írt.

Thümmel, *Moritz August von,* *1738. †1817., német író. Élete nagyobbik részét utazásokkal töltötte. Első munkája *(Wilhelmine)* vidéki rokokóidill. Későbbi műveiben *Wieland* hatása egyesül a *Sterne*-féle »szentimentális utazás« hatásával. Legnevezetesebb munkája *Reise in die mittäglichen Provinzen von Frankreich* (1791—1805), »érzelmes utazás«, de határozott morális alap-célzattal. Van a regényben édeskés wielandi erótikus fantázia is. Irt még T. számos költeményt, operaszöveget, verses elbeszélést *(Die Inoculation der Liebe)* stb. Regényének nagy művészi értéke van; a racionalista nevelő-regénynek egyik legjobb példája s formára nézve is a legjobb a verssel vegyes prózában (u. n. genre mêlé) írt német útleírások között. T. összes munkái Leipzig 1811—19. 6 köt., életrajzát megírta **J. v.** *Gruner,* főművéről l. R. *Kyrieleis,* 1908.

Tibullus, *Albius,* *Kr. e. 55? †19., latin költő, Messalla irodalmi körének tagja, Horatius bizalmas barátja, bár a költészetben külön utakon jártak: T. az elé-

giát művelte. Életrajzi adataink alig vannak felőle; annyit tudunk, hogy pártfogóját elkísérte aquitaniai hadjáratára és győzelmét s egyuttal születésnapját költeményben ünnepelte. Ezt a költeményét 9 mással együtt, amelyek javarészében Delia (valódi nevén Plania) iránt érzett szerelmét énekelte, kötetben kiadta (26). Elégiáinak II. kötetében (6 elégia) Nemesis (valódi nevén valószínűleg Glycera) iránti szerelmét énekli meg. Míg Delia gyengéd és finomlelkű nő, akit a költő érzelmes és hangulatos költeményekben ünnepel s az epedő, majd a boldog, végül a csalódott szerelem meleg és érzelmes hangja fűti át hozzá intézett verseit, addig Nemesis önző és számító leány, csak az aranyat imádja s mindig a legtöbbet ígérőnek adja magát. A Nemesis-dalokhoz T. még három költeményt csatolt: egy mezei ünnep bájos leírását, egy születésnapi üdvözlő költeményt Cornutushoz és egy elégikus hangulatú dicsőítő költeményt Messalla fiához, Messallinushoz. — T. elégiái mentesek az alexandriai iskola tudóskodó mitologizálásától, inkább az ión elégia hatását mutatják. Igazi világa az álmodozás: a szerelem csendes boldogsága és a falusi élet békéje vonzza. Ez a szelid alaphangulat lengi át költeményeit, amelyeknek egységes kompozicióját sűrűn megzavarják az ábrándos kitérések, a reflexiók. — Olv. *Némethy* Géza: *A római elégia*, Bpest, 1905. — T. költeményeit magyarra ford. *Lathóczy* Mihály (Bpest, 1882), *Csengeri* János (1886). *Révay.*

Tieck, *Ludwig*, német romantikus költő, *1773. †1853. A kora romantika költői közül ő az egyetlen, aki le tudja küzdeni a töredékességet. Az alakváltozás sokoldalúságában csak Wieland fogható hozzá. Minden alakváltozása egy-egy lelki helyzetének felel meg. Alaptermészeténél fogva racionalista s az élet megfejthetetlen, démonikus erői állandóan reflexiv készenlétre, védekezésre kényszerítik. Első lelki helyzete a racionalis-irracionalis meghasonlás eredménye: beteges ingerlékenység, hamleti tépelődés, kétségbeesés. Megfelelő formája a *Sturm u. Drang.* Legvégletesebb objektivációja *William Lovell* c. regénye. Nemsokára a berlini racionalizmus álarcában izen hadat eddigi túlzásainak, de csak azért, hogy utána elhagyja a racionalizmus területét. *(Volksmärchen hrsg. von P. Leberecht* 1797); A föld, az elemek, a szellemek varázsa, a romantikus csoda ragyogva bontogatja remegő szárnyát. E csoda színhelye az emberi lélek, az ember illat-, szín-, hang- és vérközösségben él a természettel, tudatos és tudattalan élet, organikus és anorganikus világ törvényszerűsége annyira egy, hogy képviselői bármely pillanatban szerepet cserélhetnek *(Der blonde Eckbert).* A nyelv lefejt magáról minden testiséget *(Magelone).* Az első meséket újabbak követik *(Der getreue Eckart u. der Tannenhäuser; Der Runenberg; Die Elfen; Der Pokal).* Az illuzióromboló romantikus irónia csak kiegészítője a mesei hangulatnak *(Ritter Blaubart; Der gestiefelte Kater; Prinz Zerbino).* Ezen a ponton éri Wackenroder, az ujonnan felfedezett gotika, zeneiség, vallásos áhitat hatása. Az új állapot lecsapódása egy regény, *Franz Sternbalds Wanderungen* (1798), mely lényegében a *Wilhelm Meister* témáját hajlítja el a zenei impresszionizmus felé. A regény elbírja a zenei hangulat súlytöbbletét, a dráma architektúrája azonban szétfolyik alatta. Tieck *Genovevá*jában ragyogó missa solemnisszé egyesül a középkor napja és holdja, álma, a természet, Shakespeare jambusa, szabad vers, román formák rímjátéka. Még pazarabb a holdfényes romantika pompája, még teljesebb az atomok lírai meg epikai anarchiája az *Octavianus*ban. Tieck lírájával a másodlagos érzések új skálája vonul be a német költészetbe. A líra formáit a fény és hangjelenségek misztikus ősegységének szolgálatába állítja. Az *Oktavianus*-szal kimerül Tieck romanticizmusának teremtő tartalma: a romantikus elhallgat, legjobb esetben a tárgyakban él tovább, s átadja helyét a már előbb is jelentkező műfordítónak (Cervantes, Shakespeare idősebb kortársai), modernizálónak, restaurálónak *(Minnelieder, U. von Lichtenstein),* irodalomszemlélőnek *(Deutsches Theater* 1817), a tudatosan objektiváló vagy racionalizáló művésznek. A lírából visszahuzódik a melódia, a szabad ritmus beéri azzal a véletlen zeneiséggel, amely a benyomások egymásutánjából adódik *(Reisegedichte eines Kranken; Rückkehr des Genesenden).* A romantikus álláspont racionalizálásának legtöbb nyomát látni a *Phantasus* (1812—1816) keretében, amely régi és új mesék, meg mesedrámák között próbál belső egységet teremteni. A kritikus meg dramaturg működése csak pozitívabb része ennek a folyamatnak. T. utolsó korszakának uralkodó műfaja, a novella sem spontán megnyilatkozás, noha formatörténeti szempontból igen nagy a jelentősége. E korszak legértékesebb emléke különben két történeti regény: *Der Aufruhr in den Cevennen* (1826); *Vittoria Accorombona* (1840). A másodikban Victor Hugo mellett Manzoni keresztezi W. Scott hatását, de így is fontos állomás azon az úton, amely Heinsetől a renaissancizmusig vezet. *Schriften* (1828—1846); *Sämtliche Werke* (1837); Válogatott műveit kiadta H. *Welti* (1886—88); G. *Witkowski* (1903); G. *Klee* (1905); E. *Berend* (1908); V. ö. R. *Köpke: L. T.* (1855); E. A. *Regner: Tieck-Studien* (1903); M. *Thalmann: Probleme der Dämonie in L. T.-s Werken* (1919); W. *Jost:* Von *L. T. zu E. Th. A. Hoffmann* (1921). *Turóczi-Trostler.*

Tiedge, *Christoph August*, *1752. †1841., német költő. Költői leveleken, elégiákon stb. kívül egy nagy filozófiai költeményt írt: *Urania* (1801), mely a kanti filozófia hatása alatt álló világmagyarázat. Ezzel rendkívüli hírnévre tett szert T.; voltak, akik Schiller mellé állították. Az *Urania* költői tartalma minimális. A magyar köl-

tészetre erős hatással volt, különösen Csokonai költeményére a lélek halhatatlanságáról. Róla l. *Falkenstein* (1841), *Everhard* (1844). Az Uraniát magyarra ford. *Jámbor* Pál (1845).

Tielo, *A. K. T.*, *1874. †1911., családi nevén Kurt *Mickoleit*, litvániai német költő. Sajátos területe a tájköltészet, a Keleti-tenger partvidékének megelevenítése ; de e szűkebb körön túl is terjed ereje és törekvése. Különösen a balladaköltészet terén tűnik ki erős nyelvi alakítókészségével. Kötetei : *Thanatos* (1905), *Klänge aus Litauen* (1907), *Aus der Jugendzeit* (1911). Költészetének fő vonásai a férfiasság és a gondolkodás ereje. A versnek is művésze.

Tillier (ejtsd : -jé), *Claude*, francia regényíró, *1801. †1844. *Mon oncle Benjamin* c. regénye Németországban rendkívül népszerű volt, hazájában alig olvasták.

Timár *Szaniszló*, *1859. †1917. Orvosi pályára készült, de tanulmányait félbeszakította és hírlapíró lett. Kritikai és esztétikai cikkeket, továbbá novellákat írt a fővárosi lapokba. Önálló kötetei : *Az arany borjú*, *Selyem és rongy*, *Az élet vására*, *Az öröm vallása*.

Timkó *Iván*, műfordító, *1849. †1910. Igen sokat fordított, főleg orosz írókból (Turgenjev, Dosztojevszkij, Lermontov stb.).

Timon *Ákos*, *1850. †1925., egyetemi tanár. Az alkotmány- és jogtörténetet adta elő. Sokat fáradozott a kat. autonómia létrehozásáért. Legfontosabb munkája : *A magyar alkotmány- és jogtörténet*. T. felfogása a szent korona alkotmányjogi szerepéről alapvető. Számos tanulmányban foglalkozott a *párbér* problémájával. Többi művei közül jelentősek : *Az osztrák konkordatum és a magyar közjog*, *A legfőbb kegyúri jog*, *A szent korona elmélete*.

Timon, *Athéni*, Shakespeare drámájának hőse, a pesszimizmus és embergyűlölet megtestesítője.

Timotheos, miletosi komponista és költő (kb. 447—357), korának legünnepeltebb muzsikusa és nomos-költője. Fő ereje elveszett melódiáiban volt. Csak töredékek maradtak fönn. Ezekhez újabban (1902) egy egyiptomi sírból napfényre került jókora töredék jarul *Persai* (Perzsák) c. igen híres kitharódikus nomosából, amelyben a salamisi diadalt énekli — igen merész, erőszakos és dagályos módon, csaknem érthetetlenül. A töredékeket kiadta : *Bergk* : Poet. lyr. Gr. III., 619 ; a papyrustöredékkel együtt : *Wilamowitz* (1903). V. ö. *Christ* : *Gesh. d. gr. Lit.* I. *Schmidt.*

Tinan, *Jean de*, francia regényíró, *1872. †1900. Fiatalon halt meg, de jelentősége egyre nő. Regényeit költői finomság jellemzi. *Penses-tu réussir* c. regénye egyéb kvalitásain kívül mint korának pompás rajza is figyelemreméltó.

Tinayre (ejtsd : tineer), *Marcelle*, leánynevén *Chasteau*, francia regényírónő, *1872. Műveit, ami nőknél ritkaságszámba megy, egészen objektív megfigyelés és nagy meseszövőtehetség jellemzi. Különösen vallásos, társadalmi és részben feminista problémák foglalkoztatják. Rendkívül népszerű Franciaországban s külföldön is nagy olvasóközönsége van. Ismert művei : *La rebelle* ; *La vie amoureuse de François Barbazanges* ; *Persephone* ; Legújabb regénye *Priscille Séverac*, érdekes pszichologiával megírt történet egy illuminatus parasztasszonyról, ismét új orientációját mutatja az írónő eredeti tehetségének. Magyarországnak barátja és része van magyar művek franciára való fordításában.

Tinódi *(lantos) Sebestyén*, a XVI. sz. magyar epikus költészetének legjelentősebb alakja, *1505 (?) †1556. 1542-ig Török Bálint udvarában élt Szigetváron, ura fogságbaesése után vándor énekes módjára járta be az országot (egy ideig Nádasdy Tamás országbíró szolgálatában), 1548. Kassán telepedett le, ahonnan többször kirándult, hogy a krónikás énekeiben leírt események színhelyét meglátogassa. 1553. Debrecenbe, majd Erdélybe utazott és Kolozsváron kinyomatta Cronicáját (1554) ; halála Nádasdy sárvári udvarában érte utól. I. Ferdinánd 1553. nemesi rangra emelte. Munkáinak javarészét a Cronica foglalja magában *(Cronica Tinodi Sebestien szörzese : Első reszebe Ianos Kiral halalatul fogua ez esztendeig Dunan innet Erdel orszaggal löt minden hadac veszödelmec, reuidedön szep notakual enökbe vadnac. Mas reszébe külömb külömb időkbe es orszagokba löt Istoriac uannac. Colosvarba. 1554. esztendőbe.)* Legnagyobb részük korának, a török háborúk idejének eseményeit jegyzi fel krónikás hűséggel *(Erdélyi história*, *Egervár viadala*, *Az vég Temesvárban Losonczi Istvánnak haláláról*, *Buda veszése*, *Szitnya*, *Léva*, *Csábrág és Murány váraknak megvetése*, *Szegedi veszedelem*, *Kapitán György*, *A szalkai mezőn való viadalról*, *Budai Ali basa* stb.) vagy a korszak egyetemes történetéből vett tárgyat dolgoz fel *(Szulimán császár*, *Károl császár hada Saxoniába)*. Egy másik részük biblikus ének *(Judit asszony*, *Dávid király*, *Jónás próféta)* vagy antik tárgyú széphistória *(Jason és Medea)* ; végül harmadik csoportjuk »napi kérdéseket« tárgyal : van közötte egy himnikus lendületű buzdítás a sereg vezéreihez *(Hadnagyoknak tanuság)* és két csúfondáros pamflet-vers a hatalmaskodó tiszttartók és korhelyek ellen *(Udvarbirák és kulcsárok*, *Sokféle részegesről)* ; egyik művében *(Zsigmond-krónika)* Thuróczi és Bonfini nyomán középkori legenda-motívumok is feltűnnek (Tar Lőrinc pokoljárása). Tinódi énekszerzői munkásságában két régi kultúra tradiciója egyesül : egyik az udvari lantosok, másik a népi hegedősök hagyománya. Mindkettő az *énekelt vers* kultúráját jelenti, azt a szellemet, mely a hírközlést és a hősök históriáját, a népmondát, a csúfondáros kipellengérezést és az áhitatos legendát, a biblikus történetet vagy antik novellát egyaránt csak énekkel és énekes előadásban tudja elképzelni és

befogadni. Ezt az irodalmat nem olvasásra szánták, hanem élő előadásra. Innen van, hogy Tinódi verseinek költői értéke egyáltalán nem ítélhető meg csak olvasás alapján ; költői művekké dallamaik avatják őket. S ha verselésük rossz, egyenetlen és döcögő is, ezek a dallamok, melyek ritmikus elgondolásukban is csodálatos változatosságról tanuskodnak, elfeledtetik a prózai nyelvet, a vers félszegségeit és szárnyaló erőt adnak a göröngyös verssoroknak, ép mert az énekek eredeti koncepciójára, az énekes előadásra világítanak vissza. Az a 23 dallam, mely Cronicájában fennmaradt, Tinódit a régi magyar zene legnagyobb kezdeményező-alakjává s egyetemes zenetörténeti szempontból is figyelemreméltó jelenséggé avatja. Eddig legtöbbet méltatott erénye történeti, adatbeli megbízhatósága. De az a nagy hatás, melyet kortársaira tett, nem adatbeli készségéből magyarázódik. Tinódi a század magyar problémáinak, az egész magyarság élet-halál-kérdéseinek szinte fókuszában élt ; a magyar egység, a magyar fennmaradás gondolatának hirdetője ; egyetlen célja, hogy ezt a fennmaradást elősegítse, hogy fajába erőt, fanatikus hitet és lobogó misszió-tudatot öntsön. Irodalom : *Szilády : Régi Magyar Költők Tára* III. ; *Dézsi* Lajos : *T. Sebestyén*, 1912 ; *Mátray* Gábor : *Történeti, bibliai és gúnyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból*, 1859. *Szabolcsi.*

Tinseau (ejtsd : teenszó), *Léon de*, francia regényíró, *1844. †1921., az arisztokrácia világát s az elegáns nagyvilági életet írta meg valamikor népszerű regényeiben, melyek közül említésre méltók *Ma cousine Pot-au-feu* ; *Princesse errante* és *La meilleure part*. Néhány munkáját magyarra is lefordították.

Típus. Egy közösség jellemző vonásainak összefoglalása. T.-okkal dolgozik az író akkor, ha nem egyéníti alakjait, hanem arra ügyel, hogy egy bizonyos fajta emberre (a magyarra, a parasztra, vagy a fösvényre) jellemző vonásokat juttassa érvényre benne. Ez a *tipikus ábrázolás.* Az *egyéni ábrázolás* nem tökéletes ellentéte ennek, mert olyan alak, amelyben semmi tipikus nincs (ha ugyan ilyen elképzelhető volna), nem érdekelne bennünket, semmi emberit nem találnánk benne. Az egyén is ezer szállal fűződik bizonyos T.-okhoz. A tipikus ábrázolás leginkább epizódalakoknál van helyén, akiknél az író nem ér rá az egyéni vonásokat boncolgatni. Ilyen T.-a a magyar jobbágynak Tiborc, Katona *Bánk bán*-jában. Magában Bánkban a magyar főúrnak, a középkori lovagnak számos tipikus vonását fedezhetjük fel : ő azért mégis egyénítve van, mert szerelemféltése, töprengése stb. nem tipikus vonásai a főúrnak, a lovagnak. Főalakok tipikus ábrázolása mindig hűvössé, élettelenné teszi a művet. Legjobb példa erre a XVIII. sz. francia jellemvígjátéka, amelyben a hős egyetlen jellemvonás hordozója, egy bizonyos elvont típus megszemélyesítője. Bezzeg Molière, akinek félreértéséből származott ez a műfaj, sok apró vonással egyénítette *Tartuffe*, vagy a fösvény, vagy a képzelt beteg tipikus alakját. Az epikában és az elbeszélő prózában épen úgy a tipikus és egyéni vonások helyes keverésében rejlik a jellemzés művészete, mint a színpadon. *Benedek.*

Tiraboschi (ejtsd : tíraboszki), *Girolamo*, *1731. †1794. Jezsuita barát, aki az első rendszeres és megbizható olasz irodalomtörténetet írta.

Tiráda. Patétikus, összefüggő szónoklat a drámában. A francia romantika, amely a klasszikus tragédia szónokiasságával szemben a párbeszéd reális szaggatottságát hirdette, emellett megtartotta a T.-t is, sőt néha jobban visszaélt vele, mint a klasszikusok.

Tiro, *Marcus Tullius.* Cicero felszabadított rabszolgája, az Enniustól feltalált latin gyorsírás tökéletesítője, aki urának beszédeit gyorsírással jegyezte. A latin gyorsírási rövidítéseknek a XVIII. sz.-ban feltalált gyűjteményét róla nevezték el (notae Tironianae). Irodalmilag is működött, legnagyobb érdeme azonban az, hogy Cicerónak számos munkáját kiadta.

Tirso de Molina, l. *Molina.*

Tisserand (ejtsd : tiszöraan), *Ernest*, francia elbeszélő, publicista és politikai essayíró, *1880. Erőteljes írói tehetség, ügyes pszichológus. Nagy regényén *(Antoine et Ada)* kívül néhány érdekes novellagyűjteménye van *(Contes de la Popote, — Cabinet de portraits).*

Tissot (ejtsd : tiszo), *Ernest*, francia regényíró, kritikus és utazó, *1867. †1922. Regényeit *(Le guêpier, — Ce qu'il fallait savoir)* nem igen olvasták. Sokkal népszerűbbek kritikai munkái és útleírásai : *Les évolutions de la critique française, — Le drame Norvégien, — Les sept plaies et les sept beautés de l'Italie contemporaine.*

T., *Victor*, francia újságíró, *1844. †1917. A 70-es években beutazta Magyarországot ; útleírásának kómikus felületességei szállóigévé tették a »tissotiáda« szót. Magyar vonatk. munkáinak címe : *Voyage au pays des Tziganes*, 1880. és *La Hongrie de l'Adriatique au Danube* 1882.

Tisza *Domokos*, *1837. †1856., Tisza Lajos adminisztrátor fia volt. A szabadságharc után Arany János tanítványa. Hangulatos költeményeit Arany rendezte sajtó alá *T. D. hátrahagyott versei* címen. Arany előszót is írt a kötethez.

T. *István gróf*, *1861. †1918. Számos hírlapi cikkben és beszédben hirdette igazát. Beszédei inkább az észre, mint a szívre v. képzeletre hatnak. Állást foglalt irodalmi és művészi kérdésekben is, mindig politikai és szociális nézeteinek stílusában. Felolvasással szolgálta *Arany* kultuszát, mert benne a konzervatív erények megtestesítőjét látta ; álnéven írott cikkben támadta *Ady* Endrét ; művészi eltévelyedésnek bélyegezte *Szinyei-Merse* Pál *Majális*-át stb. Szuggesztiv egyéniségével nagy erőssége volt a személye és politikája köré csoportosuló konzervatív

íróknak és kritikusoknak. *Sadowától Sedánig* c. történeti munkájában érdekesen vázolja az elveivel rokon liberális imperializmus kialakulását. Összegyűjtött tanulmányai, értekezései és leveleiből eddig két kötet jelent meg (1923—1924).

Tiszta rím. Olyan rím, melyben a magánhangzók és mássalhangzók is, teljesen megfelelnek egymásnak.

Pld.

A palotát fedi fekete *posztó*,
Déli verőn sem süt oda *nap*;
Áll a tetemnél tiszti *pörosztó*,
Gyertya, feszület, kánoni *pap*;
Sárga viaszfényt nyughelye *kap*.
(Arany: Tetemrehívás).

Titkos drámaíró. Az akadémiai drámapályázatok jóvoltából kifejlődött írótípus. Az elnevezés abból ered, hogy a pályaműveket névtelenül, jeligés levéllel kell benyujtani.

Titta, *Rosa,* olasz költő, *1891. Egészséges, egyszerű, tiszta költő minden komplikáció nélkül. Egyszerűnek lenni csak közvetlenség útján lehet. T. ezt el tudta érni azzal, hogy újra gyermekké lett, s embert, dolgot a gyermekek tiszta egyszerűségével és gondolkozásával néz. Művei között említésre méltók *Le pause* (A szünetek), *Plaustro Istoriato.*

Tituli, a rómaiaknál prózai vagy verses feliratok az ősök képein (imagines), sírboltjain, vagy kiváló férfiaknak köztereken vagy oszlopcsarnokokban felállított szobrain. Ez utóbbi esetben *elogium* a nevük.

Tizenkéttáblás törvény *(Leges duodecim tabularum)*, a latin irodalom legrégibb összefüggő prózai emléke (Kr. e. 451—450). Irodalmi jelentősége igen nagy: az első kísérlet az irodalmi próza megteremtésére, egyúttal pedig a római iskolák első tankönyve s így az első döntő lökést adta a latin stílus és irodalmi érzék kifejlődésére. Ódon nyelvét már az ókori római tudósok kénytelenek voltak magyarázni. Rendkívüli jelentőségű a római jogfejlődés és jogalkotás szempontjából is. Ránk csak töredékei maradtak. *Révay.*

Tjutcsev, *Fjodor Ivánovics,* orosz költő, *1803. †1873. Keveset írt s korában nem is ismerték, mint költőt, mert félt a nyilvánosságtól. A verselés technikáját tovább fejlesztette, behozta a belső ritmust s az asszonáncos sorokat s ezért a XX. sz. szimbolista költői igen nagyra becsülik szintelen s egyhangú verseit s Puskin után Oroszország legnagyobb költőjének tartják. Legtöbb költeménye filozófiai tartalmú. Hamisítatlan ómuszka s néhány versében szlávofil tanokat hirdet. *A tenger és a szikla* c. költeményében a forradalmi eszmék káros voltát s a cári hatalom csorbítatlan fenntartását hirdeti. Műveit 1923. államköltségen újra kiadták. *Bonkáló.*

Todoreszku *Gyula,* *1866. †1919., könyvgyűjtő. 1711 előtti régi magyar nyomtatványokat gyűjtött. Gyönyörű gyűjteményét a M. Nemz. Múzeumnak hagyományozta.

Togata, a latin nemzeti vígjáték neve. A görögből fordított és átdolgozott vígjáték mellett a T. a görög cselvígjáték motívumainak felhasználásával római életet visz a színpadra: a cselekmény színhelye Italia, szereplői rómaiak, akik nem görög palliumot, hanem római togát viselnek, római szokásokat, nézeteket és jellemeket mutatnak be. A T.-ból, sajnos, csak címek és töredékek maradtak ránk. A T. legjobb nevű művelői voltak: *Titinius* (valószínüleg Terentius előtt), *Titus Quinctius Atta* (Kr. e. 77 körül) és *Lucius Afranius* (Terentius kortársa). *Révay.*

Toghrai, *Hassan, ibn Ali al Iszfahani,* szeldsuk nagyvezér, aki kalandos és tevékeny életében dicsénekeket szerzett a kiváló szeldzsuk fejedelmekről és a nagyvezérekről. 1111. Bagdadban írt panaszkölteménye, amelyben saját szomorú sorsát a fogságban és a közállapotokat rajzolja, nagy hírre vergődött. Versének minden sora »l« betűre végződik, miként a Mohamed előtti Sanfara híres »*lámijat*«-ja (l. J. *Reiske: Thoghrais sogenannt. Lamisches Gedicht,* Friedrichst. 1796). *Germanus.*

Tokody *János,* *1785. †1839. A vármegyénél teljesített szolgálatot. Alkalmi költeményeket, kisebb tudományos cikkeket írt. *Pártosság tüze* c. drámája 1818. díjat nyert azon a kolozsvári pályázaton, melyen *Katona: Bánk bán*ját figyelemre sem méltatták.

Toldi *Miklós.* A *Toldi*-monda hőse a XIV. sz.-ban élt. Okleveleinkben neve többször előfordul. Nagy Lajos alatt hivatalokat viselt; Zsigmond bizalmas emberei közé tartozott. Az alakja köré csoportosuló mondák egyrésze valószínűleg átvétel külföldi hősnovellákból. A *Toldi*-mondát *Ilosvai Selymes* Péter költeménye őrizte meg számunkra.

Toldy *Ferenc,* *1805. †1875. Pályája elején szépirodalmi műveket írt, sikert azonban nem ért el. Első esztétikai tanulmányát *Vörösmarty* eposzairól írta (1827). Majd egy németnyelvű összefoglaló munkát adott ki a magyar költészetről. *Handbuch der ungrischen Poesie* c. művének célja volt, hogy a külföld is tudomást vegyen irodalmunkról. Ekkor még nem szentelí egész életét az irodalomnak: orvos, sőt nemsokára az egyetem rendkívüli tanára. De évről-évre nagyobb kedvvel foglalkozik irodalmi tanulmányokkal. A kor szépirodalmi és tudományos lapjai-

ban sűrűn jelennek meg kritikái, esztétikai és irodalomtörténeti tanulmányai. Munkaereje csodálatos. 1835. elvállalja az Akadémia titkárságát, igazgatója a Kisfaludy Társaságnak, majd az egyetemi könyvtárnak is. 1861. a magyar irodalomtörténet tanára a pesti egyetemen. T. működésével rászolgált arra, hogy a magyar irodalomtörténetírás atyjának nevezzék. Felkutatta a régi magyar irodalom emlékeit, megállapította értéküket, vizsgálta a fejlődés folyamatát. Egyedül végezte sokáig azt a munkát, melyet más nemzetek irodalmában a tudósok összeműködő, egymás tevékenységét bíráló és kiegészítő serege szokott elvégezni. A szabadságharc bukása sem bénítja meg tevékenységét. 1851. jelent meg *A magyar nemzeti irodalom története*. Csak a régi irodalmat foglalja magában. 1853. kiegészíti *Az újkori magyar nemzeti irodalom története* c. munkájával. 1854. kiadja *A magyar költészet történetét*, 1865. pedig megjelenik *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban*. Irodalomtörténeti tanulmányain kívül számos nyelvemléket adott ki, foglalkozott nyelvészeti kérdésekkel és számos írónak műveit rendezte sajtó alá. Többek között ő adta ki *Kazinczy*, *Vörösmarty*, *Czuczor*, *Kármán*, *Zrinyi*, *Mikes*, *Berzsenyi*, *Gyöngyösi*, *Faludi* és még számos magyar író munkáit. T. esztétikai értékelései közül sokat meg kellett változtatni, megállapításai közül számosat megdöntött az újabb kutatók munkája, de a nagy irodalomtörténetíró érdemei elévülhetetlenek: az ő rendkívüli munkásságának és lelkesedésének köszönhetjük azt az alapot, melyre a modern magyar irodalomtörténetírás van felépítve. Élete alkonyán még megvolt az a gyönyörűsége, hogy láthatta a munkáját tovább folytató új gárdát és megérte a lapokban elszórva megjelent tanulmányai gyűjteményes kiadásának megjelenését. *(Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. VIII k.* 1874.)

Toldy *István*, *1844. †1879. Miniszteri tisztviselő volt. 1875. a *Nemzeti Hirlap* szerkesztője lett. Regényeket, elbeszéléseket és színműveket írt. Szabadelvü cikkeiben és röpirataiban hevesen harcolt a papság politikai befolyása ellen. Lapja szerkesztőségében korának legjobb hírlapírói találtak helyet. Regénye: *Anatol*. Szinművei: *A jó hazafiak*; *Az új emberek*; *Livia*; *Kornélia*. A drámában Dumas és Sardou voltak a mintaképei. Elmés és jól felépített darabjai nagy sikert arattak a *Nemzeti Szinház*-ban. T. tudományos kérdésekkel is foglalkozott. Megírta a *Politikai szónoklat kézikönyvét* és az Akadémia megbizásából lefordította *Mommsen* világhírü munkáját: *A rómaiak történetét*.

T. *László*, *1846. †1919. Kat. papnak készült, fel is szentelték, de 1880. kilépett és tanár lett, 1886 óta Budapest fölevéltárosa. Cikkei és tanulmányai a szaklapokban és napilapokban jelentek meg. Önálló történeti és kultúrhistóriai munkái közül fontosabbak: *Árpád és a magyarok letelepedése*; *A régi magyarok mivoltságának története*; *Magyarország az Anjou-királyok korában*; *Budapest régibb és újabb címere*. Megírta *Szt. László* és *Szt. Erzsébet* életét. Számos értékes irodalmi munkát fordított magyarra.

T. *László*, ifj. egyet. ny. rendkivüli tanár, zeneszerző, *1882. Cikkeket írt magyar és külföldi folyóiratokba (Napkelet, Oxford Hungarian Review, stb.).

Toldy-kör, alakult Pozsonyban, 1874. Célja a magyar irodalom művelése és pártolása. Könyvtárat állított fel, magyar nyelvi tanfolyamokat rendezett stb.

Tolentino, *Nicolau*, portugál költő, *1741. †1811., a XVIII. század legkiválóbb szatirikusa; retorika-tanári nyomorát éveken át jajgatta verseiben.

Toller, *Ernst*, német drámaíró, *1893., problémáiban kevésbé irodalmi expresszionista kortársainál, kevésbé indul ki papirosos elméletekből; háború- és polgárellenessége, forradalmisága, békevágya, emberszeretete mögött épen ezért mindig ott érezni egyéni szenvedéseinek, lelkesedéseinek s csalódásainak közvetlenségét. Ezzel az »irodalmon-kívüliségével« függ össze, hogy tüstént kirí belőle, ami idegen hatás éri, hogy konvencionálissá válik, mihelyt irodalmi területre téved, bábjátékot *(Die Rache des verhöhnten Liebhabers*, 1925), tartalmukban különben megható szonetteket *(Gedichte der Gefangenen*, 1921) ír vagy szabad ritmusokban szólal meg *(Das Schwalbenbuch*, 1923). Drámáiban olykor áttör minden színpadi hagyományt, lemond minden pszichologizáló részletről, csak nagy ritmikai hatásokra, tartalmak közvetítésére törekszik a szó és taglejtés erején, uccai beszédekben, plakátstílusban lázít, máskor pedig utópiával ellensúlyozza, álommal súlytalanítja a valóságot. Első drámája kulcs- és álarcdráma *(Die Wandlung*, 1919): a régi Európa kis gyarmatháborúját viszi színre benne, de már a nagy háború s a forradalom távlatából. Hőse T. alakmása. (E drámának színpadtörténeti jelentősége is van: berlini előadása az expresszionista stílus és technika egyik diadala.) Következő drámájában *(Masse Mensch*, 1921) új probléma az áldozatot követelő, könyörtelen tömegnek s az áldozatra kész, de elszigeteltségre utalt egyénnek ellentétessége. Ez a probléma húzódik meg az első angol takácsforradalom drámája mögött is *(Die Maschinenstürmer*, 1922). Megoldását nemcsak hogy nem támogatja, sőt elhomályosítja az ember eredendő jóságának expresszionista dogmája. S teljesen expresszionista-ellenesen hat, amikor T. a háború nyomorékjainak nevében ebből a dogmából is kiábrándul. *(Der deutsche Hinkemann*, 1923). V. ö. P. *Signer: E. T.* (1924).

Turóczi-Trostler.

Tolnai *Lajos*, *1837. †1902. Előbb marosvásárhelyi ref. pap, később fővárosi tanár, végül igazgató. Az első magyar naturalista elbeszélő. Regényeinek alakjait jól jellemzi, történetei is érdekesek, művei mégis kiábrándítóan hatnak: fanyarság

és keserüség az uralkodó vonásuk ; az író keresi az alkalmat a kínos helyzetek megrajzolására. Legtöbb regényében kortársait szerepelteti könnyen felismerhető álneveken. Regényei közül nevezetesebbek : *Oszlopbáró* ; *Az urak* ; *A polgármester úr* ; *Dániel pap lesz*. Irt költeményeket is. Néhány balladája *Arany* stílusára emlékeztet. Legsikerültebb és legismertebb közöttük : *A szegény vándorló legényről*.

Tolnay *Vilmos*, *1870., pécsi egyetemi tanár. T. áll élén azoknak a nyelvészeknek, kik az Akadémia *Nagy Szótárá*-nak anyagát gyüjtik. Nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmányai a szaklapokban jelentek meg. Önálló művei közül fontosabbak : *Csokonai verstani nézetei* ; *A szólásokról* ; *Madách Ember tragédiájának szövegkritikai kiadása* ; *Bevezetés az irodalomtudományba* ; *Széchenyi Blickje*.

Tolsztoj, *Álekszej Konszlántinovics* gróf, orosz költő, *1817. †1875. Költeményei 1855. jelentek meg először nyomtatásban, ezután sokat írt. T. a tiszta művészet költője. Csak azért írt, hogy áldozzon a szépség oltárán. Egyszerűség, őszinteség és közvetlenség jellemzik verseit. Fömotívumai a mély vallásosság, hazaszeretet, humanizmus és a művészet szeretete. Az időszerű kérdések nem érdekelték, ezért sem a liberális, sem a konzervatív olvasók nem szerették, jóllehet az utóbbiak táborához tartozott. A *Harangvirágok* c. közismert költeményében az összes szlávoknak Moszkva vezetése alatt való egyesülését énekli meg. A népköltészet számos témáját átköltötte s eredeti népdalokat is írt. Sikerültek a balladái (*A vak, Repnin M. herceg, V. Sibánov*). Nagyobb poémái : *Joan Dámászkin, A bűnös asszony* (Gresnica). Lírai s epikai műveinél sokkal értékesebb *Szerebrjányij herceg* (1863) c. prózai regénye és *Boris Godunov* (1865—1870) c. történeti drámai trilógiája. Magyarul megjelent : Néhány költeménye Szabó E. fordításában a *Négy orosz költő*, 1901. c. könyvben. — *Rettenetes Iván cár halála*. F. Nagy I. 1910. — *Szerebrjányij herceg*. F. Honti R. 1920. *Bonkáló.*

T., *Álekszej Nikolájevics* gróf, orosz író, *1882. Igen leleményes meseszövő. Regényeinek s elbeszéléseinek szélsőséges jellemű emberek a hősei, rendszerint az egykor gőgös és hatalmas, de már tönkrement nemes földesurak unokái, kikben felébred apáik vére s esztelen tobzódásokban tékozolják el erejüket. Mind különcök, ábrándozók s uralkodni szeretők. T. a szó nemes értelmében vett anekdóta mestere. Igen sikerültek s szépek Volga-menti elbeszélései : *A sánta úr, A különcök, Rászt-jegin kalandjai, Nalymov Misuka*. Elbeszélései gyorsan folynak le, csakhogy majd mind egy kaptafára írja őket. Mivel csak a humor iránt van érzéke, komolytárgyú novellái nem sikerültek. Az emigrációban írta *Kínszenvedés* (1922) c. nagy regényét, melynek pár szép és érdekes részlete van ugyan, de hamis és tendenciózus képet rajzol a forradalmi Oroszország-ról. Érdekes az *Aëlita* c. fantasztikus regénye. 1924. az emigrációból visszatért hazájába s ott szorgalmasan dolgozik. Említést érdemel *Nikita gyermekkora* c. önéletrajzi ifjúsági regénye, bár kissé vontatott s helyenként unalmas. Drámái gyengék (*A keserü virág, A szerelet* stb.). *A gépek forradalma* (Bunt másin, 1924) c. drámája miatt, melyet a cseh Čapeknek RUR c. drámája mintájára írt, plágiummal vádolták meg, nem alaptalanul. Magyarul megjelent: *Aëlita*. 1925. *Bonkáló.*

T., *Lev Nikolájevics* gróf, orosz író, *1828 szept. 9. (aug. 28.) Jásznája-Poljánán, †1910 nov. 20. (7.) Ásztápovban. Szüleit korán elvesztette s ezért rokonai nevelték. 13 éves koráig falun Jorgolszkája Tátjáná nénje nevelte, egy önfeláldozó, nemesszívű s igen vallásos nő, ki maga végezte az összes házi teendőket s szerette a zarándokokat. T. lelki fejlődésére igen jó hatással volt példája. 13 éves korában Kázánba vitték Iljisná Pelágejá nénjéhez, aki az előbbinek teljes ellentéte volt, nagyvilági életet élt s T.-ből is comme il faut embert akart nevelni. Az érzékeny fiút bántotta nénje felfogása és viselkedése s az előkelő körök romlottsága, hazug volta s főleg lelki üressége undorral töltötte el. Már ekkor elhatározta, hogy másképp fog élni, mint osztályának emberei s önnönmaga tökéletesedésére törekedett. 1847. otthagyta az egyetemet s falusi birtokára ment, hogy ott mint földesúr a parasztok jótevője s nevelője legyen. A parasztok azonban nem értették meg, mire 1848. Pétervárra ment, befejezte tanulmányait s léha mulatságokra pazarolta testi s lelki erejét. 1851. hitelezői zaklatása elől egy kaukázusi faluba húzódott, hogy takarékos életmód mellett kifizethesse adósságait. Nemsokára belépett a hadseregbe s résztvett néhány kisebb ütközetben. S bár már ekkor elítélte az oktalan vérontást, mégis, hogy igazi ütközetben is legyen része, áthelyeztette magát a dunai hadsereghez. 1854. Szevásztopolba küldték s ottmaradt az erőd feladásáig. Ezt a háborút három elbeszélésben örökítette meg. (*Szevásztopol 1854 decemberében, Sz. 1855 májusában és Sz. 1855 augusztusában.*) A háború borzalmai közt fölébredt vallásos érzése s elhatározta, hogy új vallást fog alapítani. 1856. kilépett a hadseregből s Pétervárra ment, ahol ismét átadta magát az éjjeli mulatozásoknak, de azért szorgalmasan dolgozott : *Az ifjúkor, A markőr följegyzései, A két huszár, Találkozás a csapatnál, A hóvihar* mind az 1856. év termékei. 1857. külföldi utazást tett s mint előtte Kárámzin, ő is kiábrándult a progresszióból, a művelt emberek humanizmusába vetett hitéből, mint az *Luzern* c. elbeszéléséből kitűnik. 1858—59. otthon volt, 1860. ismét külföldre ment, hogy tüdőbajos bátyját meglátogassa s az iskolaügyet tanulmányozza. 1860 szeptemberében meghalt bátyja, ami megingatta a jóba vetett hitét, de meg nem ingatta az elhatározása, hogy az igazságot fogja keresni. Tanulmányútja nem lehetett ered-

ményes, mert egy-egy ország oktatásügyének kevés időt szentelt, mégis azt hitte, hogy reformterveit megvalósíthatja s megnyitotta jásznajá-poljánai iskoláját. 1862. megnősült, abbahagyta pedagógiai munkásságát s a családjának meg az irodalomnak élt. 1864—69. megírta főművét, *A háború és a béke*, regényét, majd 1873—76. *Kárenina Annát*. Ekkor nagy lelki változáson ment át. Különféle kérdések mardosták s mivel sem a tudomány, sem a hivatalos egyház nem tudott neki kielégítő választ adni, közeledni kezdett az egyszerű muzsikokhoz s ezektől megtudta, hogy az az igazi hit, amelyet a muzsik átél. Hisz Istenben s az evangélium szelleme szerint él. 1877. jött rá erre az igazságra s ettől kezdve tollát ennek az igazságnak a szolgálatába állította. Az élet és a halál értelmével kezdett foglalkozni s nemzete valláserkölcsi tanítójává csapott föl. Téves alapelvekből kiindulva elitélte a szép kultuszát s az egész mai civilizációnak formáit és tartalmát. Azt hitte, hogy a szép ellenkezik a jóval, az erőt pedig az erőszakkal azonosította s mivel a kultúra erő, elítélte a kultúrát. Egy lángész sajnálatos eltévelyedése ez, de szerencsére T. oly nagy született művész volt, hogy még ezután is remekműveket alkotott, bár ezekben már sok ellenmondással találkozunk. Az evangéliumi erkölcsöt vette alapul, bár az evangélium szellemét félreértette. A bosszúállás tilalmának evangéliumi eszméjét annyira betűszerint vette, hogy gyakran kivetkőztette azt erkölcsi tartalmából. *A keresztfiú* (Kresztnik, 1886) c. elbeszélésben egy rabló baltát emel a fiú anyjára, mire a fiú megöli s ezzel T. szerint nagy bűnt követ el és bűnhődik érte. Helyesebben cselekedett volna, ha tétlenül nézte volna anyja meggyilkolását. A lelki változás után T. életmódját is megváltoztatta, de magára nézve nem vonta le elmélete összes következéseit, amit állandóan gyengeségével mentegetett és aminek főoka családjának ellenállása volt. Utolsó Jásznája-Poljána-i éveinek ellentmondásai, habozásai hatalmas vitairodalmat támasztottak. Kétségtelen, hogy a paraszti kommunizmust legbensőbb meggyőződéssel és hittel hirdette és hogy maga is igyekezett eszméi szerint élni. Ez sokban nem sikerült neki, mert öntudatlanul magával hordozta előbbi főúri életének emlékeit és szükségleteit. A »csöndes meghalás« formájával is az egyszerű muzsikot akarta követni, aki halála előtt magányosan senkinek se szólva, a pusztába vonul, hogy a lelke egyedül legyen Istennel: amikor halála közeledtét érezte, megszökött hazulról s tíz napra rá szereteitől s barátaitól körülvéve, az ásztápovi pályaudvaron meghalt.

Műveinek eszmei tartalma az igazság keresése. Legtöbbször önmagáról beszél, csakhogy Irtenev, Nechljudov, Olenin, Deleszov és Levin nevek mögé rejtőzik. Élete első felében a mai kultúra külső formáit rombolja, a másik felében a tartalmát s az egész mai civilizáció és kultúra elvetéséhez jut el. *A Gyermekkor*, *Kamaszkor* és *Ifjúkor* (1852—57) c. műveiben (magyarul együtt *Ifjuságom regénye* címen jelent meg) veti föl először azokat a kérdéseket, amelyek egész életén át foglalkoztatni fogják. Szerkezet tekintetében legsikerültebb a *Gyermekkor*. Következő munkájában (*A földbirtokos reggele*, 1852) a muzsik siralmas helyzetét s a bűnbánó földesúr lelkiállapotát rajzolja. *A kozákokban* (1860) párhuzamot von a kozák természetes és a városi ember mesterkélt, hamis élete közt. A szó valódi értelmében panteisztikus költemény, amilyet még csak egyet írt ezután (*A három halál*, 1859). Háborús elbeszélései sorát a *Rajtaütés*-sel (1852) nyitja meg. Ezt követik az *Erdei favágás*, *A szevásztopoli elbeszélések* s végül *Találkozás a csapatnál* (1856). Valamennyiben dicsőíti a közkatonát s elítéli a tiszteket s nem tudja megőrizni pártatlanságát, bár az igazságra törekszik. Egyéb a *Háború és béke* előtt írt elbeszéléseiben is a civilizált élet külső formáit ítéli el s kiemeli, hogy a muzsik jobban él, mint a civilizált ember, mert nemcsak önmagáért, hanem felebarátaiért is él.

A *Háború és béke* (1865—69) T. alkotásának a koronája. Képsorozat az 1805—1812. évekből. Alapeszméjét ebbe a mondatba foglalja: »Nincs ott nagyság, ahol nincs egyszerűség, jóság és igazság« s eszerint ítéli meg a hőseit. Ebben a műben bontakozik ki legjobban T. írói egyénisége. A realisztikus ábrázolás ebben a regényben érte el csúcspontját. Tulajdonképeni hőse a nép. A regény elejétől végig tendenciózus. Burkoltan az európai civilizációt támadja s a kommunizmust hirdeti. Csak az öntudatlan cselekedetnek tulajdonít értéket, vagyis fatalista.

Kárenina Anná-ban (1876) korának társadalmát festette meg. Anna a romlott városi légkör áldozata, míg a falun élő Levin megtisztul a parasztokkal való érintkezésben. Későbbi művei közül említést érdemelnek gyönyörű *népies elbeszélései*, *Iljics Iván halála*, *A sötétség hatalma* c. drámája, *A feltámadás* s végül *Az élő holttest* c. drámája. Ezek is mind tendenciózusak, de gyönyörűen vannak megírva. Szociálpolitikai s vallásbölcseleti munkái egy lángész eltévelyedésének művei s tele vannak tudatos hamisításokkal, pl. *A négy evangélium magyarázata*, *Korunk rabszolgasága* stb.

T. nem jutott el egységes világnézet megalkotásához, folyton csak keresett, de arra nem gondolt, hogy kutatásai eredményeit rendszerezze s összhangba hozza. Nem a tartalom, hanem a forma művésze s ebben a tekintetben alig van párja a világirodalomban. Művészetének köszönhető elsősorban, hogy eszméi világszerte óriási hatást tettek s hogy jásznajapoljánai háza hosszú időn át rajongók és tanácskérők zarándoklásának célpontja volt. Magyarul minden szépirodalmi munkája megjelent. Legjobb életrajzát *Birju-*

kov írta meg: *Biografija L. N. Tolsztova* címen négy kötetben. I. kötet 1862-ig; II. 1886., III. 1900-ig; a IV. 1900-tól haláláig terjedő időszakot tárgyalja. V. ö. még: *Berneker: T. élete.* F. Benedek M. és *Romain Rolland: T.* Ford. Benedek M. *Bonkáló.*

Toma *István,* szlovenszkói magyar író, *1881. *Élet és irodalom* c. könyvében ismerteti az újabb magyar kat. irodalom művelőit. A Felvidéken érte az impériumváltozás; azóta a szlovenszkói magyar irodalom ébrentartásán fárad. Ekkor írja meg a Berlinben megjelent *Kálváriázók* c. könyvét. Önálló művei még: *Nehéz út* (elbeszélések); *Hegyaljai diákok* (regény); *Sebzett szivek* (regény) stb.

Tomášik, *Samo,* *1813. †1887., tót novellaíró és költő. A szláv himnusz, a *Hej Slované* (Prága, 1834) szerzője.

Tomcsányi *Lajos,* *1846. †1926. Jezsuita szerzetes. Sokáig a rend kalocsai gimnáziumában tanított, majd Budapesten töltött be fontos szerepet: nagy része volt a kat. öntudat felébresztésében. Sokáig a régi harcos jezsuitákra emlékeztetett működése, öreg korában azonban visszavonult a közélettől. Történeti, egyházjogi, művelődéstörténeti művei közül fontosabbak: *A művelt Európa tudósainak háromszázados tévedése, Az ember akaratának szabadsága, Attika kereskedelme történelmi és jogi szempontból.* Megírta néhány főúri családból származó kat. férfi és nő élet- és jellemrajzát.

Tommaseo (ejtsd: *tommazeo*), *1802. †1874., olasz író. A romantikusok között egészen külön helyet foglal el. Buzgó katolikus, de néha saját vallása ellen is föllázad, rideg kritikai érzéssel. Az irodalom minden terén működött. Említésre méltó különösen *Fede e bellezza* (Hit és szépség) c. regénye, mely az olasz irodalomban úgyszólván az első pszichológiai regény. Nagyterjedelmű műveiben sok a bölcsészeti vonás. De amint a vallásban való őszinte hite nem tudta benne soha legyőzni hiúságának agresszív erőszakosságát, úgy az igazság szeretete sem tudta eléggé megvédeni pártszenvedélyektől s neki teljes kritikai és művészeti tárgyilagosságot adni. Művei között említésre méltóak költeményei, az *Olasz nyelv szinonimáinak szótára,* a geniális *Esztétikai szótár* és a *Divina commediá*-hoz írt kommentárjai. Ezenkívül összegyűjtötte különböző országok népdalait. *Widmar.*

Tomori *Jenő,* író, *1872. Vidéken, majd a fővárosban hírlapíróskodott. Hosszabb ideig élt Genfben és beutazta Ausztrália kivételével a többi világrész fontosabb városait, vidékeit. Petőfi szerb fordítója. Több kötet elbeszélése, verse, regénye és egy verses tragédiája jelent meg.

Tompa *László,* *1883. Bethfalván, Udvarhelym. Jogot végzett, a háború befejezéséig Udvarhelymegye fölevéltárosa, azóta a *Székely Közélet* c. hetilap szerkesztője. Feltűnően későn, de teljes fegyverzettel fellépő költő. Nem mindig egyenletes. Fanyarság, néha szilaj, keserű dac verseinek alaphangja. Máskor harsonás erővel zengeti a maga és székely fajtája fájdalmát. A külső forma zeneisége helyett erősen összefogott belső formával kárpótol. Verseinek egyéni zamata teszi költészetét különösen értékessé. Kritikai dolgozatai is mindig érdekes szempontuak. Versei: *Erdély hegyei közt* (1921. Kolozsvár), *Éjszaki szél* (1923. Sz.-Udvarhely). *Szentimrei.*

T. *Mihály,* *1817. szept. 28. Rimaszombatban, †1868 julius 30. Hanván. Mint elbeszélő tűnt fel 1846., de igazi ereje a lírában nyilatkozott meg. A szenvedésnek, a bánatnak, az aggódó reménykedésnek költője volt. A jövőben és a multban élt. Lelke csak akkor jött erősebb hullámzásba, mikor a jelen már a mult ködös világa felé suhant, vagy a beárnyalt arcú jövő halk lépteire figyelt. Szegény iparoscsalád gyermeke volt. Anyja korán elhalt, az árva gyermek nagyapjához került, Igricibe. A község tanítója felismerte tehetségét és ajánlatára került a sárospataki kollégiumba. Az iskola önképzőkörében olvasta fel első alkotásait; költői hírneve Sárospatak vidékén ismeretes lett, sőt csakhamar az *Athenaeum*ban jelentek meg versei. Tanulmányai befejeztével nevelőséget vállalt Eperjesen. Itt barátkozott össze *Kerényi* Frigyessel, itt látogatta meg *Petőfi* 1845. A látogatásnak költői emléke is maradt: a három költő közös témát dolgozott fel, egy erdei lakot. Eperjesről Pestre ment. Megismerkedett a pesti írókkal, de a forrongó, nyugtalan nagyvárosban nem jól érezte magát az elmélkedő, borongó és különben is beteg költő. Alig gyógyult fel, elfogadta a bejei egyházközség meghivását és a még nemrégen fényes és dicsőséges jövőről álmodozó ifjúból falusi pap lett. A szabadságharc alatt rövid ideig tábori lelkész volt, Világos után visszavonult falujába, de csakhamar Kelemér község választotta meg papjának. Ekkor vette feleségül *Soldos* Emiliát. 1851. már hanvai lelkész és itt is maradt haláláig. Anyagi függetlensége biztositva volt, de életét súlyos csapások keserítették el. Két gyermeke meghalt, *A gólyához* c. költeménye miatt hadbíróság elé idézték és falujába internálták. Egyetlen vigasztalása költő-társaival való levelezése volt. Különösen meleg barátság fűzte élete végéig *Arany*hoz. A hatvanas évek elején súlyos betegség kinozta. A költő utolsó éveiben nagy lelki vergődésben élt: a vén *Simeon* meglátta az új világot jelentő hajnalpírt, de testi és lelki szenvedései miatt már nem örülhetett neki. A halál kevéssel a kiegyezés után elragadta. T. az elmulásnak, a bánatnak, a hervadásnak a költője. Szomorú gyermekkor, betegeskedéssel töltött ifjúsága, szerelmi csalódása, a nagy nemzeti szerencsétlenség átélése predesztinálták erre. Éles tekintettel ismeri fel a nyár pompájába öltözött erdőben a sárguló falevelet, az élettől duzzadó erős test alatt meglátja a csontvázat, a mozgó, harcoló embertömegben felfigyel a közelgő halál halk lépteire. Igazi hangját a szabad-

ságharc után kapja meg: a nemzet vergődése és pusztulása összeolvad lelkében a természet haldoklást mutató képeivel, a történelem és mondavilág szomorú eseményeivel. Érzelmei és gondolatai már magukkal rántják lelke mélyéből a pusztulás képeit, színes burokban állanak előttünk: T. egyénisége megtalálja az allegóriát. *Arany* a *Nagyidai cigányok*ban önti ki keserűségét a szabadságharc bukása után, T. *A gólyához* intézi szavait. Ez a verse még nem allegória, de már hajlik az allegória felé. *A madár fiaihoz, A pusztuló erdő, A sebzett szarvas* a halál felé közeledő nemzetet siratják. Némelyik költeményében megjelenik a remény. A nap felé emelkedő *Ikarus* elbukott, de sorsa nem fáj, kijelölte az utána következők számára a követendő utat: a felvetett problémát megoldják akkor is, ha az odavezető út halottakkal van kikövezve. *A terepélyes nagy fa* a nemzet. Szélvész és villám letördelte ágait, de a magános faóriás megcsonkulva is áll, hirdetve a messzeségbe, hogy az örökkévalóság szimboluma. Az ötvenes évek elkeseredett, lefojtott indulataival viaskodó, kétségbeesés szélére taszított, de mégis reménykedő nemzedékének érzésvilágát fejezte ki a költő. Megtalálta a kapcsolatot nemzetével a hatvanas években is. Ismétlődött a *Szózat* kora. T. szeme előtt megjelenik az örvényes és zátonyos tengeren hánykolódó hajó képe, látja a halálnak ezer leselkedő alakját, de kitartásra inti nemzetét: ráérünk megborzadni a merész úttól, ha visszatekintünk rá. *Forr a világ, Egy könyv olvasása közben, Novemberben* c. versei egész nemzedékének gondolatvilágát tükröztetik. T. elsősorban lírai költő, de nem szűnt meg elbeszélő költeményeket írni haláláig. Első sikerét népmondáinak és regéinek köszönheti. Még diák korában gyűjtötte a felvidéki mondákat és a feldolgozott regéket a szabadságharc előtt kiadta. Mondáiban bizonyos mesterkéltség vehető észre. Sokat alakított a kezébe került anyagon és a belőlük kisugárzó tanulságot nagyon is kiemelte. *Kenyérkő, Bojtár, Mohos* és még sok más mondai tárgyú verse tanító költeményeknek, verses prédikációknak tűnnek fel. Még mesterkéltebbek virágregéi. T. annyira közel állt a természethez, hogy számára a virágok könnyen képviselhettek egy-egy emberi karaktert. Az olvasó nehezen nyugszik meg a virágoknak erkölcsi tulajdonokkal való felruházásába. Ma inkább szép képeiben és pompás leírásaiban gyönyörködünk, mint a költemények tárgyában. *Arany* és *Petőfi* népies elbeszélő költeményeinek nagy sikere T.-t is ösztönözte hasonló költemények írására. Közülük *Három a daru* és *A vámosujfalusi jegyző* emelkedik ki. — A T.-irodalom gazdag. Életrajzát megírták: *Szász* Károly, *Lévay* József, *Lengyel* Miklós, *Kéky* Lajos és *Váczy* János. Kiadásai: *T. összegyűjtött költeményei.* Kiadják barátai: *Arany, Gyulai, Lévay* és Szász. Hat kötet. Méhner V. kiadása, 1870. *T. művei.* Kiadja *Kéky* Lajos, 1914. Egyes művei számos kiadásban jelentek meg.

Lengyel.

Topârceanu, *George*, tradicionalista irányú modern román költő, *1889. Jasiban él s az ottani »Viaţa Românească« nevű folyóirat egyik főmunkatársa.

Topelius, *Zacharias*, *1818. †1898., svéd nyelvű finn költő. Versei nemzeti érzésük tisztaságával, bensőségükkel, egyszerűségükkel Runebergéi mellé állíthatók s lágy zeneiségük egészen sajátos érték. Első teljes gyűjteménye *Sånger (Dalok)* (1872). Jelentősek elbeszélő művei is, elsősorban a *Fältskärens berättelser (A kalonaorvos elbeszélései)* 5 kötete (1853—67). T. írta a legszebb svéd gyermekkönyveket, a *Sqäning för barn (Olvasmány gyermekeknek)* köteteit (1865—80).

Tóra, l. *Biblia.*

Torday *Emil*, magyar származású Afrika-utazó és ethnológus, *1875. Nyugat-Afrikában, főleg a Kongó vidékén tett utazásokat, melyeknek eredményeivel külföldön is nagy elismerést szerzett. Művei angol és francia nyelven jelentek meg. Jelenleg Angliában él, munkái közül magyarul megj.: *Bolyongások Afrikában*, 1922.; *Afrikai emlékek*, 1924.

Torkos *László*, *1839., középiskolai tanár. Irt költeményeket, drámákat, elbeszéléseket, kritikai és irodalomtörténeti cikkeket. Sokat foglalkozott a magyaros verselés elméletével. Költeményes kötetei: *Esti órák, Költemények, Ujabb költemények, Jó és rossz napokból, Őszi harmat után.* Színművei közül ismertebbek: *A hivatalvadász, Hármas szövetség.* Esztétikai munkái közül: *Költői igazságszolgáltatás, A tragikumról.*

Tormay *Cécile*, *1876. Első kötete 1900. jelent meg *Apródszerelem* címen, a második 1905. *Apró bűnök* cím alatt. Mindkét könyv rövidebb lélekzetű elbeszélések gyűjteménye, melyekben csak csirájában lelhető fel T. később kibontakozott írásművészete. Az első *regénye*, amely már jelentős irodalmi sikert jelentett: *Emberek a kövek közt* (1911). Ebben a munkájában T. a kisemberek életének melegszívű rajzolója és sok benső rokonságot mutat Elsa Lindberg-Dovlette-tel, a kiváló svéd írónővel, anélkül, hogy annak realizmusában rejlő szimbolikus vízioszerűségig eljutna. Ezt a könyvét német, francia és angol nyelvre is lefordították. Ennél még nagyobb hazai és külföldi sikert aratott következő regénye, a *Régi ház* (1915). A biedermeier-korabeli Pest művészien stílusos rajza ez a mű, egy kereskedő-család életsorsának elénkelevenítése kapcsán. T. *Régi ház*ára — melyet a M. Tud. Akadémia 1916. a Péczely-díjjal jutalmazott — kétségkívül erős hatással volt Thomas Mann *Buddenbrooks* c. hatalmas, világhírű regénye, azonban ezt a hatást T.-nek sikerült teljesen beleolvasztania magyar témájába. következő három novellaskönyve, a: *Viaszfigurák* (1918), *Álmok* (1920), *Megállt az óra* (1924) — a régi miniatorok szeretetével papirra vetett,

kis elbeszélések gyűjteménye. A *Bujdosó könyv* c. kétkötetes korrajza a Károlyi-aera és a kommunizmus idejéből, aktualitásával, erős nacionalizmusával a forradalmi korszakra következő nemzeti reakció napjaiban feltűnő sikert aratott. Megszervezte a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét és megalapította a *Napkelet* c. irodalmi folyóiratot (1922). *Németh.*

Tót irodalom. A legrégibb tót nyelvemlékek abba a homályos korba nyúlnak vissza, amikor a tótok még pogányok voltak. A népköltészetben is maradtak fönn olyan töredékek, amelyek még a pogánykorból erednek. A kereszténységgel és a keresztény kultúrával a tótok a Nagymorva birodalom idején ismerkedtek meg.

A XVI. századból vannak már tót krónikás énekeink, írott emlékünk pedig a csetneki cikkelyek. A reformáció föllépése és elterjedése a tótok között azonban a tót nyelv irodalmi használatát egészen a XVIII. század végéig, Bernolák föllépéséig megakadályozta, mert első hirdetői között sok volt a cseh exuláns prédikátor.

Az ellenreformáció írói közül említést érdemel Mikuláš *Tomáši*; 1691-ben kiadott hitvitázó művének nyelve a kor valamennyi írója között legközelebb áll a tiszta tót nyelvhez. Az uralkodó irodalmi nyelv tótosodása erősen érezhető már Alexander *Máčay*, 1718-ban kiadott munkájában, még jobban pedig Hugolín *Gavlovič*-nál, *1712. †1787., aki egy rövidebb, didaktikai eposzt írt.

Az eddig vázolt korszak Anton *Bernolák* kat. lelkész föllépésével (1787.) záródik le, aki elsőnek és tudatosan emelte irodalmi nyelvvé a népnyelvet, még pedig annak nyugati nyelvjárását véve alapul. Bernolák követői közül kitűntek Jur *Fándly*, továbbá Jozef Ignác *Bajza*; az iskola legkiválóbb s egyúttal a tót irodalom egyik legnagyobb költője azonban Ján *Hollý*, *1785. †1849., r. kat. lelkész volt.

Hollý mint epikus és mint lirikus egyaránt kiváló, a mértékes verselés megteremtője és elsőrangú mestere. Legjobb eposza a *Svatopluk* (1833), amely a tótok őstörténetét — bár a valósággal ellentétben — de ragyogó képzelőtehetséggel eleveníti meg.

A Bernolák által törvényekbe foglalt irodalmi nyelv azonban nem tudta még meghódítani a nemzet minden rétegét. A régi bibliai nyelven (csehül) írtak továbbra is Jur *Palkovič*, *1769. †1850., *Tablic*, *1769. †1832. s főleg ennek a haldokló irodalmi iránynak két legkiválóbb alakja, Pavel Jozef *Šafárik*, *1795. †1861., a tudós és Ján *Kollár*, *1793. †1852., a költő és az irodalmi pánszlávizmus nagy apostola.

A tót irodalmi nyelv és nemzetiségi öntudatra ébredés igazi renaissance-a a XIX. sz. negyvenes éveire esik és három vezérférfiú, ú. m. *Štúr* Lajos, *1815. †1856., *Hodža* és *Hurban* nevéhez fűződik. Štúrék a középtót nyelvjárást választották az irodalmi nyelv alapjául, mint a legkiválóbbat és legelterjedtebbet s egyúttal egyesíteni akarták a kat. és ev. írókat, ami ezen az alapon sikerült is. Štúrékat e törekvéseikben a tiszta tót nacionalizmus eszméje vezette s ezért kétfelé is: a csehekkel és magyarokkal szemben viseltek harcot. Főleg a cseh nyelvet akarták végleg kiszorítani a Felvidékről, mert szerintük ez a tót kultúra fejlődését három évszázaddal vetette vissza. Kollár és Šafárik ebben a küzdelemben a csehek pártjára állottak s a *Hlasowé* c. munkában (Prága, 1846.) éles támadást intéztek Štúrék ellen, azonban e harcban ők maradtak alul. A tótság egy emberként Štúr és társai mellé állott. A tiszta tót irodalmi nyelvnek megszülettek a maga nagy írói, költői s ezzel a nyelvért folyó küzdelem végleges befejezést nyert.

Az újjáéledt tót irodalom legkiválóbb költői Samo *Chalupka*, Janko *Kráľ*, de legkiváltképen Andrej *Sládkovič* (családi nevén Braxatoris). Sládkovič *1820. †1872., mint epikus és lirikus egyaránt kiváló. Két nagy alkotása, a *Marína* és a *Detvan* a tót irodalomnak mindig nagybecsű értéke marad.

Ján *Botto* *1829. †1881., Jánošík haláláról írt balladájával vált népszerűvé és ismertté. Ebben az időben született meg a tótok nemzeti himnusza is, a *Hej Slováci*; szerzője Samo *Tomášik*.

A prózaírók között különös figyelemre méltó Ján *Kalinčák*, a történeti elbeszélés és regény műfajának képviselője, amelyek tárgyát rendesen a magyar történelemből meríti. Legkiválóbb alkotása a régi vármegyei élet mesteri leírása, a *Restaorácia*, mint zsánerkép. Ide tartozik még Ludovít *Kubány*; történeti regénye, a *Valgatha*, Giskra idejét rajzolja meg.

1850—60 között bizonyos pangás észlelhető. 1863. megalakították a tót *Maticát* Túrócszentmártonban, mint a szépirodalom, tudományok és kultúrélet legfelső központi fórumát.

E korszak legmarkánsabb alakja Hurban fia, Svetozár *Hurban Vajanský* *1847. †1916., a legtermékenyebb tót elbeszélő. Regényeiben a tót középosztály társadalmi életét rajzolja (*Kandidát, Mier duse, Podrost, Letiace tiene*); különösen érdekli az elmagyarosodott kisnemesség (*Suchá ratolesť, Koreň a výhonky, Kotlín*), amelyet vissza szeretne hódítani nemzetének.

Vajanský mint publicista is kiváló volt; ezenkívül megalapította 1880. a *Slovenské Pohľady* folyóiratot, amely napjainkig a tót irodalmi és tudományos élet legelső orgánuma maradt. Segítőtársa ebben a munkában Jozef *Škultéty* (*1853.) volt, aki nagy érdemeket szerzett a tót irodalom és kultúrtörténelem terén végzett kutatásaival.

Egyike a legkiválóbbaknak s a világirodalomban is számottevő, nagy poéta Pavel *Országh*, *1849. †1921., költői nevén Hviezdoslav. Mint epikus és lirikus egyaránt kiváló. Nyelve tömör, ódai szárnya-

lású, szókészlete a leggazdagabb valamennyi tót íróé között. Termékenysége bámulatosan nagy. Nyelvében Vörösmartyhoz, eszmeköreiben Aranyhoz hasonlítható. Istenáldotta tehetség, igazi nagy teremtő zseni. Madách *Ember tragédiáját* is ő fordította le tót nyelvre.

Matej *Bencúr* (*1860.), írói nevén Martin *Kukučin*, a novellák és kisebb regények válfajának mestere. Prózája abban különbözik legtöbb írótársáétól, hogy nem kever bele politikai elemeket, ami sok tót írónál rontja a művészi hatást.

Az írónők között kivételes hely illeti meg Elena *Maróthy-Šoltésovát*, *1855., nagy regénye a *Proti prúdu*. Ugyancsak jeles regényírónő Terezia *Vansová* is, *1857.

Már a legújabb litteratúrához sorolandó Jozef Gregor *Tajovský* *1874., a novellista és drámaíró (mint utóbbi, jelentéktelen). Elbeszéléseiben a falusi tót nép életét mutatja be,

A kiválóbb poéták közé kell sorolnunk Ján *Jesenský-t*, *1874. Lelkét erős érzelmi motívumok fűtik, dalainak főtárgya a szerelem. Kicsit dekadens, kicsit pesszimista, de formái elegánsak, nyelve pedig virágos, festői. A nagyváros benyomásait ecseteli, amelyek kifárasztották s amelyek elől szívesen menekül vissza az ősterméѕzethez. Jeles költő Ján *Botto*, *1876., költői nevén Ivan *Krasko*. Verseiben sötétenlátó, borongós és szimbolista *(Nox et solitudo, Verše)*. Dekadens és misztikus, aki Adytól és a cseh modern költőktől is tanult.

Az újabb nemzedék egyik legkiválóbb tagja Martin *Rázus*, *1888., akinél erős Ady-hatást is találunk, bár Ady pesszimizmusa és maró, ostorozó természete nélkül. Nála is a forma, a nyelv, egyszóval a különös külső hatások lépnek előtérbe, dalai, ódái azonban sok szép és mély gondolatot, érzelmet is tükröztetnek vissza. *(Z tichých a búrnych chvíl*, 1917 ; *To je vojna*, 1919 ; *Hoj zem drahá*, 1920 ; *Kamen na medzi*, 1925.).

Szimbolista költő Vladimír *Roy*, *1885. Erős tehetségek, amelyek most vannak még fejlődőben *Krčméry*, *Smrek* (Ján Čietek), *Nádaši* (Jégé) novellista, kiváltképen pedig Emil Boleslav *Lukáč* és Ján *Rob Poničan* (Ady-hatás). Belletristák még *Kosorkin* és J. T. *Gašpar*, regényíró Ján *Hrušovský*.

Röviden meg kell még emlékeznünk az ú. n. »*hlasszisták*«-ról. E mozgalom vezetői *(Štrobár, Blaho, Štefánek, Hodža, Hrušovský* stb.), jórészt Masaryk tanítványai a prágai egyetemen, éles harcot indítottak a konzervatív és tót nacionalista, sőt csehellenes túrócszentmártoniak ellen s az eszméiket propagáló *Hlas* folyóirattól (1898—1905) nyerték elnevezésüket. A hlasszisták tagadták a tót nemzet és nyelv önállóságát s azt csak a cseh nyelv keleti ágának ismerték el (a »csehszlovák« nyelv tót nyelvjárásának). Természetesen szintén tót nyelven írnak ; politikailag radikálisak és szabadgondolkodók.

Ma az irodalmi és tudományos élet központja az 1919. újból fölállított *Slovenská Matica* Túrócszentmártonban ; irodalmi folyóiratok a *Slovenské Pohľady* és a *Prúdy*, tudományosak a *Letopis* és a *Časopis muzeálnej slov. spoločnosti*.

Fordítások. A magyar irodalomnak közvetlenül is különösen nagy befolyása volt mindig a tót irodalomra ; a legkiválóbb magyar írók műveinek pedig egész sorozatát fordították tót nyelvre is. Jókain, Mikszáthon, Madách *Ember tragédiáján*, Aranyon kívül Petőfinek több fordítója is akadt (Matzenauer, Emil Podbradský, Rehor Uram Podtatranský és maga Hviezdoslav). Az újabb magyar írók közül Bródy, Gárdonyi, Herczeg, Molnár stb. van képviselve. Magyar nyelvre ültettek át tót népdalokat Szeberényi és Krčméry ; Sládkovič *Detvanját* (vagy egyes részleteit) Goldberger, Gáspár Imre és Krčméry ; a *Mariná*-t Podhradszky Lajos, ugyanő Kuzmány *Kto za pravdu horí* kezdetű költeményét ; Hviezdoslav *Hájnikova žena* eposzát Schöpflin Géza *A csősz felesége* címen. Hviezdoslavtól fordítottak még Rexa Dezső és Krčméry ; ez utóbbi egész antológiát adott ki régibb és újabb tót költők műveiből. Tajovský legértékesebb novelláit Podhradszky György fordította le.

A tót népdaloknak eddig egyetlen tud. és rendszeres gyűjtője a magyar *Bartók* Béla. A többi, eléggé számos gyűjtés a műkedvelői színvonalat csak kevéssel múlja felül.

Az egész irodalomról tájékoztató művek : J. *Vlček : Dejiny literatúry slovenskej*, 1890 és 1923. Št. *Krčméry : Prehľad dejín slov. literatúry*, 1921. *Podhradszky.*

Tótfalusi Kis *Miklós*, *1650. †1702. Hollandiában megtanulta a betűmetszést és egyike lett kora legügyesebb könyvnyomtatóinak. 1690. átvette a kolozsvári kollégium nyomdáját, majd összeütközött a ref. egyházzal. Hiába védte álláspontját, ellenfelei győztek és megalázták. T. író is volt. Fontosabb munkái : *Apologia Bibliorum, Maga személyének mentsége*. Ebben a két munkában álláspontjának helyességét vitatja.

Tóth *Aladár*, zeneíró, *1898. Kritikái és tanulmányai, melynek javarészében az új magyar zene ügye mellett foglalt állást, a Nyugatban, Pesti Naplóban, Melosban és Musical Courierban jelentek meg 1920 óta ; (a Nyugatban *Kodály és Psalmus Hungaricusa, Babits mesekönyve, Erdélyi József, Beethoven, A magyar zenekritika feladatai, Richard Strauss* stb.). A G. Adler-féle *Handbuch der Musikgeschichte-ben* a modern magyar zene fejezetét írta. A zenetörténet kérdései közül főként a mozarti színpad problémájával foglalkozott *(Adatok Mozart zenedrámáinak esztétikájához*, 1925). A Pesti Napló zenekritikusa.

T. *Árpád*, *1886. Aradon. Debrecenben nevelkedett, apja T. András, a hányatott életű debreceni szobrász. A budapesti egyetemen tanári pályára készült, de újságíró lett előbb Debrecenben, utóbb Budapesten a *Pesti Napló. Az Est* szerkesztőségében. A *Nyugat* körének legkiválóbb költői tehetségei közé tartozik. Verseinek

különös tiszta csengése van; a passzív ember sóvárgása szól belőlük az élet felé, a természet és kultúra képeiben való g-yönyörködés, a csendes rezignáció. Formái szervesen vannak kialakítva mondanivalóiból, tiszta, erős színű képei, melyeknek körébe az elsők között merte bevonni a nagyvárosi élet és a modern technika motívumait, a közvetlen szemlélet frisseségével hatnak, technikája, különösen teli csengésű és nagyszerű rímei a modern magyar verstechnika mesterének mutatják. Verses könyvei: *Hajnali szerenád, Lomha gályán, Az öröm illan.* Egyike legkitűnőbb műfordítóinknak; nagyobbára angol és francia költőkből való műfordításai *Örök virágok* cím alatt jelentek meg könyvben. *Babits* Mihállyal és *Szabó* Lőrinccel együtt fordította le *Baudelaire: Fleurs du Mal*-ját. *Schöpflin.*

Tóth *Árpád*, zenepedagógus. Több zenei tankönyvet írt (általános elméletről, zongoraoktatásról, stb.).

T. *Béla*, *1857. †1907., T. Kálmán fia. Fiatalon lett hírlapíróvá. Irodalmi munkásságát török tárgyú novellákkal kezdte. Elbeszéléseket később is írt, de sokkal szívesebben foglalkozott nyelvészeti, kultúrhistóriai, történeti tanulmányokkal. Az aktuális tudományos és társadalmi eseményeket a Pesti Hirlapban ismertette és kritizálta. A naponként megjelenő *Esti level*-et érdeklődéssel kísérte a közönség. Nem volt ugyan elfogulatlan kritikus, de olvasóinak táborát nagyra növelte magyaros stílusával, erős vitatkozó készségével és érdekes előadásával. Kötetei közül nevezetesebbek: *Konstantinápolyi emlékek, Gül Baba, Tárcalevelek, Török históriák, A boldogasszony dervise, Szájról szájra, Magyar anekdótaki ncs*(6 kötet), *Mende-mondák, Magyar ritkaságok.* Sok olasz és francia irodalmi művet fordított magyarra. Kitűnő műfordító; nyelvének hajlékonysága és ereje különösen fordításaiban figyelhető meg. *A mi urunk Jézus Krisztus gyermekségéről irott könyv* c. munkájában kedvesen dolgozta fel Jézus gyermekkoráról szóló apokrif iratokat. Ady leghevesebb ellenfelei közé tartozott és költészetét Esti leveleiben gyakran gúnyolta. *Lengyel.*

T. *Ede*, *1844. †1876. Sokáig nyomorgott mint vándorszínész. 1874. a *Falu rossza* c. színdarabjával pályadíjat nyert. A már betegeskedő költő népszínműve nagy sikert aratott a színpadon is. A korhangulat még mindig kedvezett a népszínműnek, sőt a virágjában levő *Blaháné* páratlan művészetével ébren tudta tartani az érdeklődést még akkor is, mikor a közönség kezdett belefáradni az idealizált falu nézésébe. T. többi színművei is sikert arattak. Közülök kiemelkednek: *A tolonc, A kintornás család, Az oltár előtt.* A *Falu rossza* színvonalát T. későbbi darabjai nem érték el, de a *Falu rosszá*nak és a *Tolonc*-nak nagy érdeme van: új életet öntöttek a már hanyatló népszínműbe és T. nagy sikereinek hatása alatt új írók léptek a korán elhunyt költő helyére. T. *Költeményei* és *Összegyűjtött művei* halála után jelentek meg. *Lengyel.*

T. *Endre*, *1824. †1885. Az elnyomatás éveinek népszerű költője volt. Nagyobbrészt lírai verseket írt. *Zengő bokor* és *Harangvirágok* c. köteteit szívesen fogadta a közönség. *Angyal Bandi* c. költői elbeszélésének megírására *Petőfi* népies költeményeinek sikere ösztönözte.

T. *Ferenc*, *1768. †1844., ref. lelkész Pápán, majd a dunántúli egyházkerület püspöke. Számos egyháztörténeti és dogmatikai munkája közül fontosabbak: *Homiletika, Keresztyén hittudomány, A helvét hitv. túladunai és túlatiszai püspökök élete, A magyar és erdélyországi prot. ekklézsiák históriája.*

T. *Kálmán*, *1831. †1881. Mint gyerekifjú vett részt a szabadságharcban; Világos után az irodalomnak szentelte életét. 1860. megalapította a *Bolond Miska* c. élclapot, 1863. pedig a *Fővárosi Lapok*-at. Az alkotmány helyreállítása után 1878-ig országgyűlési képviselő. T. elsősorban lírai költő. Mintaképe *Petőfi.* De nem tartozik a közönséges utánzók közé: hazafias költeményeiből nem hiányzik az erő, szerelmi dalaiban őszinteség, közvetlenség nyilatkozik meg. A szabadságharc eseményei és a fegyverletétel után következő megtorlás haláláig tartó erős benyomást tettek rá. Lelke megtelt a diadalmas hősök és a halálra hurcolt mártírok emlékével. Különösen *Előre* c. versében mutatkozik *Petőfi* méltó utódjának. Szerelmi dalaiban olyan ügyesen utánozza az igazi népdal hangját és fordulatait, hogy több dala ma is országszerte el van terjedve; a nép annyira tulajdonává fogadta őket, hogy változataik keletkeztek. Ilyen dalok pl.: *Temetőben láttalak meg legelébb, Zörög, vágtat a kocsi, Fütyül a szél. Halál* c. bölcselkedő költeménye is értékes alkotás. Hosszabb elbeszélő költeményével nem aratott nagy sikert, de a színpadon megállotta helyét. *A király házasodik* és *A nők az alkotmányban* c. vígjátékai sokáig műsoron maradtak. Történeti színművei közül ismertebbek: *Az utolsó Zách, Egy királyné, Dobó Katica.* T. népszerűsége a hatvanas években érte el tetőpontját: *Bolond Miska* c. politikai élclapja sokáig erős versenytársa volt *Jókai Üstökös*-ének. *Lengyel.*

T. *László*, ungvárnémeti, *1788. †1820. A deákos irány költői közé szokták sorozni. T. eltért társaitól; nem a latin, hanem a görög költészet hatása alatt állott. Irt magyar verseken kívül görög nyelvű költeményeket is. A renaissance késői hajtásának tekinthetjük.

T. *László*, író és hírlapíró, *1899. Jogi doktorátust szerzett, majd hírlapírói pályára lépett. 1922 óta a *Nemzeti Ujság* felelős szerkesztője. Önálló kötetei: *Versek* (1922) és *Májusfa* (verses színjáték, 1923). Ez utóbbi színre került a Nemzeti Színházban.

T. *Lőrinc*, *1814. †1903., író és kúriai tanácselnök. Széleskörű munkásságot fejtett ki. Jogi, politikai és társadalomtudo-

mányi tanulmányokkal foglalkozott. Számos drámai művet, elbeszélést és költeményt adott ki. Több drámájával akadémiai dicséretet nyert, de a színpadon nem volt igazi sikere. Jambusai simán gördülnek, de a jellemzésben nem erős és a drámai összeütközést lélektanilag nem tudja előkészíteni. Nevezetesebb színművei: *Ekebontó Borbála, Átok, Vatha, Alkonyatkor, Hunyadi László.* Elbeszélései és útirajzai is vannak: *Uti novellák, Uti tárcák.* Költeményei közül legértékesebbek epigrammái (*Méhek,* 1882). Jogi műveket a szabadságharc után kezdett írni. Fontosabbak: *Az ausztriai polg. perrendtartás, A párbaj, A magyar felsőház reformja, Fegyházi tanulmányok. Lengyel.*

Tóth *Mihály,* *1807. †1879., ref. lelkész, a debreceni teológia tanára. Történelmi és egyházi művei közül fontosabbak: *Losonc a forradalom előtt, A magyar prot. egyházszónoklat története, Ünnepi és vasárnapi egyházi beszédek.*

T. *Mike,* *1838. †1923. Jezsuita tanár. Tudományos és vallásos műveket adott ki. Nevezetesebbek: *A magyar síkság jövője, Fő veszedelmünk, Magyarország ásványai, Spanyolország, Lelkikalauz, Szerzetesrendek és társulatok Magyarországon.*

T. *Sándor,* *1854., gimn. igazgató. Megírta *Sáros vármegye monografiáját.* Számos ifjúsági műve közül fontosabbak: *Kurucvilág, Utolsó kuruc.*

T. *Tihamér,* *1889., egyetemi tanár. Tanulmányai közül különösen nagy elismeréssel fogadták tanító irányú munkáit. Fontosabbak: *Levelek diákjainkhoz, A tiszta férfiúság, A művelt ifjú, A jellemes ifjú.* Egyházjogi és vallásfilozófiai művei közül fontosabbak: *A magyarországi egyház joga vagyonához és a szekularizáció, Az élet értelme, Az intelligencia lelki gondozása.*

T. *Zoltán,* *1888., egyetemi magántanár. Számos történeti tanulmánya közül nevezetesebbek: *I. Mátyás hadügyi politikája, Mátyás király idegen hadserege.*

Tóth-Szabó *Pál,* *1872., premontrei szerzetes-tanár, majd a rendből való kilépése óta Budapest levéltárosa. Műveltségtörténeti, alkotmánytani és történeti művei közül fontosabbak: *A magyar főpapság a rendi alkotmányban, Gishra, Szathmári György primás, A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon.*

Tóthfalussy *Béla,* *1857. †1904., budapesti plébános. Számos vallásos munkája közül fontosabbak: *A kat. hitoktatás kézikönyve, A keresztény és zsidó vallás összehasonlítása, Különbség a kat. és prot. vallás közt.* Irt imakönyvet is.

Toulet (ejtsd: tule), *Paul-Jean,* francia lirikus és regényíró, *1867. †1920. Az újabb francia líra egyik legtehetségesebb képviselője, a fantaisiste csoport legkiemelkedőbb tagja. Későn tűnik fel az irodalomban, ahol főleg a *Divan* c. revű buzgólkodik költészetének népszerűsítésén. Ifjú éveit a *Maurice*-szigeten, Spanyolországban és Londonban töltötte s itt szedte össze azokat az exotikus különös színeket, amelyek költészetének olyan üdeséget és könnyed bájt adnak. Mint verselő is bravuros készségű volt. Költői munkáiból *Les contrerimes* kis kötete emelkedik ki. Irt néhány erősen lirikus aláfestésű regényt is, mint *Les tendres ménages, Mon amie Nane, La jeune fille verte,* stb.

Tovote, *Heinz,* *1864., német regényíró és elbeszélő. Regényeiben és novelláiban a szerelmi élet különös, fülledt és sokszor egészségtelen rejtekeit világítja meg a Maupassant-éhoz hasonló élességgel és vakmerőséggel, csak kevesebb könnyed bájjal. Első regényei: *Im Liebesrausch* és *Frühlingssturm,* szerelmi indulatok lélektani boncolgatásai; a továbbiakban egyre több a patológikus elem: *Das Erbe, Mutter Hilde Vangerow* és *Fräulein Grisebach* erősen sexuálpatológiai szinezetüek; ilyenek T. novellái is jórészt: *Fallobst, Ich, Heisses Blut,* de általában megragadóbbak, erőteljesebbek, mint a nagyrészt túlságosan szétfolyó regények.

Tóvölgyi *Titusz,* *1838. †1918., hírlapíró és lapszerkesztő volt. Szerkesztette a spiritiszták lapját, az *Égi világosságot* is. Számos spiritiszta-munkája közül ismertebbek: *Van-e másvilág? Egy új reformáció közepén, Az istenített emberek.* Fiatalabb korában regényeket és novellákat írt. Nevezetesebbek: *Az anyák bűne, Az ezüst vitéz, A honárulók, Akit nem akarnak befogadni.*

Tömb Szilárd. A »Borsszem Jankó« c. élclap állandó alakja. A szavakon nyargaló, lélektelen, iskolás szövegmagyarázás megtestesülése.

Tömör stílus. Felesleges szót nem alkalmaz: minden szónak súlya és jelentősége van. Minthogy megkívánja az olvasó feszült figyelmét, fárasztó. *Tacitus* stílusának tömörsége közmondásos. A magyar írók közül tömör pl. a *Kemény* Zsigmond báró stílusa.

Tömörkény *István,* *1866. †1917., író, hírlapíró, majd a Somogyi-könyvtár és a városi múzeum igazgatója volt Szegeden. Elbeszélései és rajzai nagyobbrészt a fővárosi lapok tárcarovatában jelentek meg. Az alföldi, különösen a Szeged-vidéki nép életét és gondolkodásmódját rajzolja magyaros, népies nyelven. Művei: *Szegedi parasztok, Jegenyék alatt, Homokos világ, Gerendás szobákból, Egyszerű emberek, Népek az ország használatában, Förgeteg János, Vizenjárók és kéthézi munkások,* stb. Mikszáth követői közé tartozik. Humorban, bájban és elevenségben nem éri utól, de reálisabban ábrázolja és beszélteti alakjait. Nem a mult növelő és színező ködén keresztül nézi őket, hanem együtt él, mosolyog és szenved velük. Pontosan látja jó és rossz tulajdonságukat, elhelyezkedésüket a társadalomban, vagy sok esetben a társadalom — mellett; látja és megmutatja, hogyan árthat a leghumánusabb szándékú törvény is a közösségtől elszakadt, iskolázatlan embernek. T. rajzai már messze járnak a falusi vagy tanyai idilltől.

Töpfer, *Karl Friedrich Gustav,* *1792.

†1871., német szinész és szinpadi író. Vígjátékai nagy szinpadi ügyességet árulnak el ; sokat játszották pl. *Des Königs Befehl*, *Der beste Ton*, *Rosenmüller und Finke* cimüeket. — *Gesammelte dramatische Werke* Leipzig 1873, 4 k. — Róla l. *Tieck: Kritische Schriften*, Leipzig 1848.

Török irodalom. *I. korszak.* Az ozmán-törökök politikai és irodalmi története a XIV. századdal kezdődik. És amikép a még ki nem forrott birodalom mondai homályokba van burkolva, épúgy kezdődik az irodalma is. A nyelv, akár az ország, alakulófélben van. A nyelv alapja az a türkmen tájbeszéd, melyet középázsiai hazájukból hoztak és amely az új hazával legszomszédos szeldzsuk nyelvhez állott legközelebb. Mondáik anyaga két részre oszlik. Az egyik a honfoglalás előtti kornak, a középázsiai korszaknak az emléke, a másik pedig a honalapítás idejéből való. Az előbbi ama vallási harcok emlékét őrizte meg, melyeket az iszlám két felekezete folytatott egymással, az utóbbi pedig annak a nagy hadjáratnak a képe, melyet az iszlám inditott meg a keresztény Bizánc ellen. A régibb eseményeket a *Köróglu* nevéhez fűződő mondák, az újabbakat pedig *Battal Gázi* hőstettei őrizték meg.

A XIV. század első négy szultánja az iszlám hit kalifája volt és az országnak politikai és irodalmi fejlődése az iszlámság fejlődésével tartott lépést. Az iszlám műveltség főfészke pedig Perzsia volt. Már a honfoglaló útra is a perzsa műveltség területéről indultak meg, multjuk hagyományai oda vezették őket vissza és onnan táplálkoztak akkor is, amikor a honfoglalás munkája már befejeződött. *Rum* országa politikailag és nemzetségileg is külön területté vált. Első iróik és tudósaik perzsa *sejkek* és *ulemák* voltak. A műveltség nyelve a perzsa volt, ennek a költészetével ismerkedtek meg legelőbb. Saját török nyelvük fejletlen volt és az iszlám hit fogalmainak kifejezésére alkalmatlan. Innen van, hogy az első török irók a perzsák zengzetes nyelvén szólaltak meg. Ehhez járult, hogy oly kiváló perzsa szellem telepedett meg *Rum*-ban, aki egymaga is képes volt az ozmán irodalom fejlődésének irányt szabni. *Dzseláleddin sejh* volt ez a nagy szellem, a misztikus költő, a *Meszneví* nevezetű munka és műfaj megteremtője. A Perzsiában divatos vallásos költészetnek, a panteista világnézetből eredő misztikus rajongásnak Dzs. volt a leghübb kifejezője. *Meszneví*-je, az akkori költők nyelvén szólva, az összes isteni tudományoknak kimeríthetetlen tengere, a keletiek legfenségesebb erkölcstana. A misztikus rajongásnak valóságos kútforrása ez a sokezer párversből álló munka, mely hosszú időkre lett hivatva megállapítani a török költészet irányát. Ez az irány pedig a vallásos rajongás miszticizmusa. A *Meszneví* lett a fejlődő török költészet legelső forrása. Hatása századokra nyúlt át és a nyelv fejlődésére is befolyt. Perzsa szók és szólások honosodtak meg az első ozmánoknak eddigelé még törökös nyelvében, példát vesznek a perzsa szóvirágoktól és hasonlatoktól, a dagályos és színkereső stílustól és ezzel is alkalmasabbá teszik nyelvüket a misztikus tanok befogadására. Még a költészet formái is e tanok révén állandósulnak meg. A *meszneví* a keleti költészetnek válik állandó versformájává. Hasonlókép a *diván*, mely többnyire lírai és panegirikus természetű költemények gyüjteményét jelenti.

A különböző dervis-rituálékat is ezekből a tanokból magyarázgatták. A táncoló dervisek ősmestere Dzs. volt. Őt ragadta meg először a vallásos keringésnek az az ihlete, melyet az extázis őrülete a végletekig fokoz. És szinte látja lelki szemével, hogy vele együtt az ég és a sok csillag is kering, miközben a szerelem érzékiségével érzi az istenség titkához való közeledést. Boldog volt, aki őt ilyen állapotában láthatta és a fájdalmak legott megenyhültek, ha valaki csak megérintette az ujjaival. Kortársai *Mollâh-Hünkjárnak* (Fejedelemnek) nevezték és hasonló tehetségű meg szellemű fiát *Szultán-Velednek* (Szultán fiának).

Az apa képessége és tana méltó folytatást nyert a fiában. Ő is megirta atyjáénál nem kisebb értékű *Meszneví*jét és azzal, hogy egy másik nagy művének egyik részletét török nyelven írta meg, megnyitotta a török irodalom kapuját. E töredékműve egyúttal a legrégibb ozmán-török nyelvemlékek egyike. Az ő művei is telvék mélységes erkölcsi igazságokkal ; de miszticizmusa, melyben a csapongó képzelődésnek még tágabb tért nyitott, érzéki eltévelyedésekbe sodorta. Órákon át merengett el és eszményi elmerülése annyira erőt vett rajta, hogy ideges rángatózások fogták el és érzékeinek teljes elbódultságában őrjöngő módon forgott.

Ilyen eszmekörben forogtak az ozmánok első perzsanyelvű *szufi* költői. De nemsokára megszólal az első török nyelvű és török nemzetiségű lantos is. A XIV. sz. elején lép fel az isteni szerelem dalolója *Sejh Ásik*, akit későbbi társai a költői birodalom vezíri rangjával *Ásik pasának* címezték. Kisázsia szülöttje volt és kortársa *Hádzsi Bektás*-nak, a janicsár intézményt megalapító dervisnek. Ő szólaltatta meg elsőnek az irodalmi ozmán nyelvet, melynek *divánjá*val együtt egyik megalapítója lett. E nyelv, a perzsa kultusz befolyása következtében, keveréke volt a népi türkmen nyelvnek és a költői szépségek kifejezésére oly alkalmas perzsa nyelvelemeknek. Az arabból csak annyi volt benne, amennyit a perzsa nyelv is használt. Közvetlen arab befolyásról e korban még szó se lehet. Az ezen korbeli ozmán nyelv annyira hatása alatt van a perzsának, hogy jelzős kitételeket, szintől duzzadó hasonlatokat és egyes szóhasználatokat változatlanul vett át és honosított is meg. *Ásik* költeményei, melyek tízezer verspárt foglalnak magukban, mint az ozmán költészetnek első *divánja* jelennek meg. Dervis volt *Ásik* is, mint e kornak

majdnem valamennyi költője. Tárgya a szimbolikus isteni szerelem, különféle jeleivel és hatásaival, a szerető és szeretett közötti viszony fejtegetésével.

Majdnem egyidőben élt vele egy *sirázi* származású másik török költő, *sejk Elván*. A persa misztikus költemények egyik leghiresebbjét, a *Gülseni-ráz* nevűt (Titkok rózsaágya) fordította le törökre. E didaktikus költemény a miszticizmusnak egész rendszerét foglalja magában és *Mesznevi*-vel együtt főforrásává lett e korszak tudósainak. Elsőnek szólal meg benne a tiltott ital, a bor költészete és misztikus kapcsolatba hozza az élvezet és a szerelem szóval. A hármat együttvéve láthatatlan fénynek, a teremtő visszasugárzásának tartja. A bor a teremtő titka, az élvezet a teremtő fénye és a szép arc a teremtő ragyogó ábrázata. Mint a legkiválóbb didaktikus és dicsőítő költemény szerzője van feljegyezve egy brusszai születésű sejk, *Szulejmán cselebi*. Ő kezdte meg a sorát a nagyszámú *mevlud*, vagyis a próféta születését megíró költőknek.

Ime a török irodalom első korszakának, a XIV. századbelinek kiemelkedő költői. E korszak a három első és részben a negyedik szultánnak a kora, akik az ázsiai Törökországot európai birodalommá bővítik ki. Harcaikkal inkább még Ázsia felé fordulnak, ahonnan irodalmukat is vették, a *dervisek*-nek és *mollák*-nak miszticizmussal vegyült tanító és dicsőítő költészetét. Az országgal együtt a nyelv is fejlődőben van, de már kijelölve az út, mely felé a politikai és irodalmi továbbfejlődésnek vezetnie kell. Az ország *Bizánc* felé kezd fejlődni, a költészet pedig a romantikus és lírai elemek befogadásával világibb színt ölt. A fogalmi körök tágulnak és a dervisek klastromaiba csak az aszkéták vonulnak vissza, míg a költőknek töméntelenre szaporodó sora a szultáni fényes udvarok felé igyekszik. Igy következik be az ozmán irodalom és költészet második korszaka.

II. korszak. A birodalom fénykora a XV. és XVI. századra esik. E kor egyúttal az irodalom és költészet fellendülésének és felvirágzásának a kora. Bámulatos gyorsasággal kezd az alig százéves ország terjeszkedni és egyidőben vele a költészet is folytatja területi hódításait. De míg az ozmán állam nyugat felé bővül, addig az irodalom inkább kelet irányainak hódol. Egymást úgyszólván kiegészítik és az iszlám műveltségnek azt a nagy erejét, melyet a perzsa költészet mezejéről gyűjtenek, nyugati hódításaikban értékesítik. Politikailag nyugat felé, műveltségileg kelet felé és mindkettőnek középpontjává *Bizánc* válik, mint a *rumi* iszlámságnak kalifai székhelye. Ekkor volt az iszlám műveltség delelőpontján és ekkor formálódott ki a török nyelv is, értvén e nyelven azt az irodalmi stilust, mely előbb a perzsa, majd később az arab elemmel is annyira átszűrődött, hogy ha bár természetellenes uton, de mégis alkalmassá vált a perzsa nyelv színpompáját és az arab mondatkötés erőteljességét harmonikusan összeolvasztani. Igaz, hogy e nyelv csakis az irodalom nyelve volt. Nemzeti nyelvvé, a nép kozkincsévé nem tudott válni, aminthogy költészete is az írástudók és az iskolazottak költészete maradt.

A T. e kétszázados korszaka két egymásba folyo részre oszlik. Az első a XV. századé, a perzsa hatás kiegészítője; a második a XVI. századé, az arab befolyás kialakulása. Az előbbi *Fátih Mohammed*-nek, a bizánci hódítónak a kora, emez pedig Budavára elfoglalójáé, a hatalmas *Szulejmán*-é. Ám az előbbi résznek is immár nem *sejkek* a vezetői, nem dervisklastromok a tanyái, hanem dicsőséges padisáhi személyek és fénytől áradozó udvaraik. A kalifatus korlátlan ura a költészet birodalmán is uralkodik, a költőket kegyeibe fogadja és udvartartása részeseivé teszi.

Nem egy padisah foglalkozott a költészettel. Sorukat *II. Murád* nyitja meg. Egy-egy meghatározott napon összegyűltek az udvar tudósai és költői és vagy tudományos dolgokon vitatkoztak, vagy egy-egy költeményüket mutatták be. Zsámolyszerű emelvényen ült a rettegett nagyúr, díszkaftán borította a termetét és ékszerektől ragyogó turbán körítette a homlokát. Udvara tudósai és költői félkörben guggoltak körülötte és úgy indult meg a versengés. A padisah csak ritkán vett részt a vitatkozásban és egy-egy helyeslő vagy rosszaló mozdulattal adott nézetének kifejezést. Ritkán végződött ily vita egy dicsőítő vagy kisebb lírai költemény bemutatása nélkül. Akiben tehetséget fedezett fel, azt legott oltalmába fogadta és anyagi gondoktól mentessé tette az életét. Egy-egy ötletet, akár költőileg szépet, akár tudományosan hasznosat, díszkaftánnal és egyéb drágaságokkal ajándékozott meg. Egy-egy *gazel* vagy *kaszide* is elég volt olykor arra, hogy költőjét kiváltságos és magas álláshoz juttassa. Születési kiváltságok, avagy rangbeli öröklődések ismeretlenek voltak. Nem egy költője van e korszaknak, aki a legszegényebb osztályból nőtt naggyá és aki a költészet óráit ipari foglalkozással váltotta fel. Ilyen volt a szabó *Deruni*, a kötélverő *Szágiri*, a kovács *Hadidi*, aki — *Latifi* szavaival élve — a képzelőtehetség kalapácsával kezdte költészete izzó vasait verni. Igy fejlődött ki lassanként az udvari költészet egy faja, melynek központja és tárgya a *padisah* volt. Isten dicsérete után a szultán fenségességét volt szokás megénekelni. És e pompa még fokozódott, mikor *Bizánc* falai alá vonult Kelet három egytestvér múzsájának legfiatalabbja, a török. A hódító *Mohammed* különben is leghívebb kifejezője volt a világi hatalmában fényeskedő és isteni küldetését átérző ozmán világnézetnek. A minden szép és jótettek atyja, ahogy őt a korabeli történet nevezi, a segítő *ávni*, ahogy költői néven magamagát nevezte, a tudósok és költők fénykorát teremtette meg a bizánci udvarban.

Művészi érzéke és vallásossága fényes *dzsámi*kat, tudományszeretete nagynevű *medreszé*ket (iskolákat) és költői képessége virágzó költészetet varázsolt elő. Mecsetjeinek nyolc főiskoláját a tudományok nyolc paradicsomának nevezték. Nem volt tudósa és költő alattvalója, akinek belső értékét nem ismerte volna, sőt felkereste a távol kelet tudósait is és részben udvarába édesgette, részben pedig fejedelmi ajándékokkal halmozta el. Harminc olyan költője volt, akik állandó díjazásban részesültek. A tanító és dicsőítő költemények háttérbe kezdtek szorulni és diadalmasan vonul be az ozmán költészet udvarába a perzsa regényes eposzi irodalom és a líra. Kezdetben mint utánzat és fordítás, majd hovatovább önállósulva.

A romantikus epika hazája Perzsia volt. Az iszlám előtti lovagkor egymás után teremtette elő a kiváló troubadour-költőket és a női tökéletességek ideáljait. Majd hozzájuk szegődött az ó-perzsa szerelmi történetek egész mondaköre, bibliai és ó-arab eredetű elbeszélések sorozata és végezetül azok a misztikus regények, melyeknek hősei, mint a *Rózsa és Fülemüle* is *(Gül-ü-bülbül)*, személyesített allegóriák. Mindez anyagot a perzsa költészet hatalmas mesterművekben tudta feldolgozni. Az elsők elsője *Nizámi*, öt romantikus eposznak a szerzője, akinek főleg az ad irodalmi nevezetességet, hogy a *Hoszrev* és *Sirin* című eposza, a perzsa romantika egyik legfinomabb és legköltőibb szerelmi mondája nyitotta meg a török romantikus költészet sorozatát. Egy *Juszuf* nevű török költőt, aki később a *szufizmus*ban való jártasságáért a *Sejki* költői nevet kapta, *Murád* szultán szólított fel *Nizámi* műveinek lefordítására. Így keletkezett a *Hoszrev és Sirin* című első török regényes eposz. Műve több mint fordítás, mert saját gondolatain kívül a romantikus stílust az utólérhetetlenségig tudta kifejleszteni.

Nizámin kívül kiváló romantikus költője volt még a perzsáknak *Dzsámi*, akit a hódító *Mohammed* nem egyszer keresett fel gazdag ajándékaival. És amint Nizáminak *Sejki*ben, úgy akadt Dzsáminak is a kiváló török költőben, *Hámdi*ban az eredetihez mindenkép méltó átültetője. Neki köszönheti a török irodalom az arab forrású *Medzsnun és Lejla* és a bibliai eredetű *Juszuf és Zulejha* átültetését. Ő még kevésbé volt szolgai fordítója a perzsa eposznak, mint Sejki. Kortársai akként ítélkeznek a két első török epikusról, hogy *Hámdi* az élet forrása mellett fordított, *Sejki* pedig az Olimpusz ligeteiben; amaz misztikusabb és szellemibb, ez természetesebb és érzékibb. »Óh szív« — kezdi Hamdi az eposzát, »szállj az ég felé, hagyd az alantast és igyekezz a magasba, idő és tér fölé, az égnek legfelső övéig, hogy Isten szavával beszélj, hogy az ő tekintetével láss és az italt az ő poharából izleld«.

E korszakban jelentkezett nagyobb önállósággal a líra is. Eddigelé főleg a miszticizmus szolgálatában állott és didaktikus szinezete volt. A *meszneví*-költők gyakran áradoztattak szerelmi fájdalmakat, válások sajgó kínjait, de megannyiszor az istenség szeretetével és a vele való egyesüléssel hozták kapcsolatba. A »nő« még mindig nem volt a szerelmi ömlengések tárgya. Legtöbb lírai hang a *Kaszide* nevű költeményekben és a *gázel*ben van. Az előbbi a dicsőítő, gyászoló és elégiai költemények elnevezése; az utóbbi az erótikus, titokzatos dalok és szerelmi ömlengések műfaja. Alig van török költő, aki e két műfajjal meg ne próbálkozott volna. Maga a dal, a *sárki*, mint a lírai érzelem legtisztább kifejezője, csak töredékes részekben ha megjelenik. Már az első korszak költőinél is előfordul itt-ott a szeretett nő szépségének leírása, az élvezet mámora, az elválás miatt érzett fájdalom; a rákövetkező korszakban az ital, a bor dicsőítése. És mennél inkább gyengül a miszticizmus, annál erősebbek, annál közvetlenebbek e lírai elemek.

A tiszta és ideális szerelemnek nem akadt még kellő kifejezője. Az első jelentékenyebb lirikus *Áhmed* pasa volt. Számos *kaszide* és *gázel*-jében sok az ódai fenség, hasonlataiban és költői képeiben sok az eredetiség és élénkség, anélkül, hogy dagályossá és érthetetlenné válnék.

»Ha ajkaidat dicsérem« — szólt az egyik *gázelje*, »szívem ajkaiból méz folyik ki, szívem szemeiből gyöngyök hullanak és rubintokat találtak annak a szerencsétlennek a porában, aki rubint ajkak után itta a vágyódás vérét és meghalt. Ha a ciprus termetű leány ezüst teste kiválik a ruhájából, mintha a hold lépne elő sötét felhők mögül«.

Jóval nagyobb költő volt *Nedzsati*, a *diván*-költő, akit kortársai az ozmán lírai költészet királyának neveztek. Ő népesítette be — írják róla — *Rum* rózsáskertjét a költészet fülemüléivel. A szultán kegyébe úgy jutott, hogy egy darab papirosra írt *gázelt* csempésztetett a Nagyúr turbánjába és a költemény annyira megnyerte a padisah tetszését, hogy legott magas állással kínálta meg. *Diván*-jában, melyben legtöbb a *gázel* és *kaszide*, valóságos gyöngyszemei vannak a legszebb és legnemesebb lírai érzelmeknek. Ő jár legközelebb az ideális szerelem fogalmához és költői kifejezéseinek újsága és merészsége jó sokáig az első helyet biztosították számára. Követői közé tartozott az első török nőköltő, *Mihri*, aki első *gázel*-jében elnézést kér az asszonyi szónak.

A XVI. századdal ismét emelkedett a birodalom politikai nagysága. Tetőpontját *II. Szulejmán* és utódja *Szelim* alatt érte el, mely időszakban az irodalom és főleg a költészet el nem ért fokra emelkedett. Szulejmán dicséretét sok száz költő zengi. Az ország világi hatalmának fénypontjával egy időben az irodalom és költészet is elérte azt a határt, melynél tovább már nem terjeszkedhetett. Az udvari költészet inkább élte világát, mint valaha és *II. Mohameddel* egész sora kezdődik a költő-szultánoknak. A szeren-

csétlen *Dzsem* herceg, az európaiak *Zizimje*, egész *divánt* zengett össze földi szenvedéseiről, *Szelim* perzsa költeményeket írt, költő volt *Szulejmán* is és a korabeli herceg-efendik majdnem valamennyije. E korszak ötven esztendeje, mely *Szulejmán* és *Szelim* közt oszlik meg, fénypontja marad a törökök dicsőségének. Egy-egy szép *gázel*-lel vagy *bejt*-tel bárki is elnyerhette a szultán nagy kegyét és tudva van *Szátiról*, a *kaszidék* nagytehetségű lirikusáról, hogy egyik tanítványát, a később oly nagy hírre jutott *Fázlit*, hogyan juttatta az udvari költők gárdájába. Ritka fénnyel ünnepelte meg az uralkodó három fiának iszlámavató ünnepét, a circumcisiót. Az ünnep tizenhatodik napja a vallási vitatkozások és a költészet napja volt. A vitatkozások befejeztével a költők léptek elő, hogy verseiket előadják. Első volt a lirikus *Száli*, akinek költői teendői közé tartozott az is, hogy az esztendő három ünnepnapján alkalmi költeményeket kellett előadni. Előlépett a padisáh színe elé és miután ünnepi versét előadta, engedelmet kér uralkodójától, hogy egy ifjú tanítványa költeményét bemutathassa. Ez a tanítvány *Fázli* volt, a török szépirodalom egyik leghíresebb költeményének, a *Rózsa és Fülemüle* szerelmének a költője. Költeményével megnyerte a szultán kegyét, udvari szolgálatba lépett és anyagi gondoktól menten folytathatta költői munkásságát.

Kezdetben a perzsa romantikusokat. *Nizámit* és *Szádit* fordította, de műveinek koronája és költészetének fénypontja a Rózsa és a Fülemüléről szóló romantikus eposza. A mű alapgondolata az a szép perzsa mitosz, mely a dalnokok fejedelmének, a Fülemülének és a virágok királynéjának, a Rózsának, tartalmazza allegórikus szerelmi történetét. A meseanyag szűzi tisztaságát az előadás finomságával egyesítette, anélkül, hogy az érzékiség lejtőjére jutott volna. Az egészből allegóriai tanulságot von le, a szellemnek és a szívnek örök egyesülését.

Az elbeszélést a *Rózsa* egyes szépségeinek a leírásával kezdi. A Fülemülének a szellemes *Keleti-szél* adja tudtára a tündérszép Rózsa bájait, aki erre a szerelem karmaiba kerül és bujdosásában a karcsú *Folyóval* ismerkedik meg, a *Rózsaliget* városához vezető út ismerőjével. A Keleti-szél ad róla először hírt Rózsának és a virágok legszebbjei egymásután lépnek elő, hogy a leveleikre írott sorokat a szerelmesek kezei közé juttassák. A szívszaggató *Tövis* a rossz hírt hozza és Rózsa atyjának, a Tavasz *sáh*jának mindent elárul. Majd közeledik a *Nyár sáh*ja és *Izzószélt*, a szolgáját küldi Rózsaliget elpusztítására. Tavasz sáhja a hegy ormára menekül, mert Nyár sáhja elégette a várósát, melyet az északról jövő Ősz sáhja akar birtokba venni. Majd egy másik ellenség törtet elő, a hideg lehelletű és zord természetű Tél sáhja, amire Tavasz *Nevruzhoz*, a napéjhez fordul oltalomért. *Nevruz sáh* meghódítja Rózsaligetet és Tavasz ismét elfoglalhatja trónját. Eközben Rózsa is felkeresi a Fogoly Fülemülét, kiszabadítja és meghívja egy reggeli ünnepélyre, ahol örök szerelemben egyesülnek.

Csak egy költő múlta őt felül a regényes eposzban, *Lámi*, a prózai és költői stílus utólérhetetlen mestere. L. kétségtelenül a legnagyobb költője volt a török romantikus irodalomnak. Regényes eposzai, mint *Ferhád és Sirin* története, messze felülmúlják az eddigi összes enemű regényeket, nemcsak a szerkezet áttetszősége, hanem a nyelv finomságánál fogva is. Egyaránt jeleskedett mint prózaíró, mint *dívánköltő*, de amikor a *siita Hüsszejn* mártíromságáról is merészkedett írni, egy *molla* kikelt ellene a szószéken, hogy egy *szunnita* moszlimnak ilyen tárgyakról írni hitetlenség. Erre a brusszai *kadit* és a város összes előkelőségeit meghívta a nagy *dzsámi*-ba és felolvasta előttük e művét. Annyira meg tudta a hallgatók szívét hatni, hogy könnyekre fakadtak a sok költői szépség hallatára és arra a módra, mellyel a siita iránt részvétet tudott kelteni. Lírai költeményeinek legkiválóbbja egy kétszáz soros *kaszide* a rózsáról, mai napig is a legkiválóbb panegirikus költemény. Előbbi nagy művén kívül a *Gyertya és Pillangó* (Sem u perváne) érdemel legtöbb figyelmet. A kelet pillangója nem az állhatatlanságnak és lédérségnek a jelképe mint nyugaton, hanem a hűség és önfeláldozás mintaképe.

Amilyen joggal nevezték Lámit a romantikus költészet fejedelmének, époly jogosan illeti meg a törökök legnagyobb dalköltőjét, *Bákit* a lirikusok kánja, kaganja és szultánja neve. Báki az élvezet örömeitől jókorán visszavonulva, az egyedüllét zúgát választotta. Összes lírai költeményei, *kaszidék*, *gázelek*, *mesznevik* és a négysoros *rubájik* egy *divánba* vannak összefoglalva. A szerelem összes gyönyöreit és fájdalmait, a női szépség ezer finomságait egy költő se tudta oly meglepően szép hasonlatokba burkolni, mint Báki. Ihletett költője volt az eszményi szerelemnek és a női szépségek leírásának. A természet képeit ritka ízléssel állítja szembe a belső érzelmek festésével és majdnem minden egyes költeményében van, ami hangulatot keltő.

E kor költői közül még *Fuzuli* tarthat számot a megemlítésre, mint főleg az ópium-okozta élvezetek és egyéb érzéki gyönyörök énekese. *Beng u bâde* (Ópium és bor) a címe egy hosszabb költeményének, mely hírnevét csakhamar megalapította. Sok költői tehetséggel írta meg ez allegórikus mezbe öltöztetett költeményét, nemkülönben *gázel*-jeit és egyéb lírai költeményeit is. Érzéki élvezetek dallója volt *Meszihi* is, mint sok más költője e kornak, akik egyre jobban sülyednek az érzékiségek posványába. E századdal különben is homályosul a költészet fénye, amint-hogy a birodalom nagysága is hanyatlóra fordul.

III. korszak. A török birodalom fénykora után rohamosan kezdett beállani a

hanyatlás. Az ország politikai sülyedésével, mely már *III. Murád*-dal kezdődik, egy időben áll be az irodalomnak, főleg pedig a költészetnek a hanyatlása. Nem mintha híjával lett volna e kor a költőknek. A históríkusok még mindig százával sorolják fel őket, de ki-kitör belőlük a panasz, hogy eltűnt a szépért és jóért való rajongás.

A hanyatlás politikai okai ismeretesek. A harci vereségeket követő kiábrándulások, a gyakorivá váló belső villongások homályba kezdik borítani az eleddig fényesen ragyogó félholdat. Hozzájárul a költők erkölcsi sülyedése, élükön a XVII. sz. versíró szultánjaival, akik mámoros költészetüket, bűnös és zsarnoki szenvedélyeiket ismét a miszticizmus fátyolával takargatják.

A hanyatlás korszaka tölti be a következő két évszázadot. És aminthogy eddigelé láttuk, ezután is a politikai eseményekkel kapcsolatos az irodalmi elernyedés és amily arányban veszítenek világtörténetű jelentőségükből, azonkép sülyed irodalmi életük belső jelentősége is. E korszak, melynek megindulása *III. Muráddal* kezdődik és a rákövetkező öt szultánnal egyetemben *IV. Muráddal* végződik (1574—1687), még ha minőség tekintetében nem is, de mennyiség dolgában gyakorlott seregét mutatja a költő harcosoknak. Költők maguk a szultánok is, gyermekeik nevelését csak költőkre bízzák és nagyvezéreik ép úgy hódolnak előttük hadi terveikkel, mint versekbe foglalt írásaikkal. Ám a hódító törekvéseknek a *karlócai* béke állja útját és amint nem kelhetnek többé át a Dunán, bezáródik előttük a költészet területének nem egy, színes kertekbe vezető kapuja is. Csak rövid időre tűnik elő ismét a szerencse kapuja. A nagyvezér *Köprülü*, diadalra juttatja a félhold hanyatlóban levő zászlaját és a költészet kopárra hajló mezején *Nábi* jelenik meg, e korszaknak utolsó költőfejedelme gyanánt. Verseiben egy utolsót csillan a tiszta költészet kristálya és mintha új életet hozna a már lankadóban levő irodalomba. Utódjai azonban már nem követik többé és amint a birodalom ereje egyre hanyatlóban, azonmód sülyed a költészet is.

Ilyen tespedő állapotban volt a török irodalom majdnem a XIX. sz. közepéig. És rendkívüli időknek kellett bekövetkeznie, hogy az általános tespedésből ismét új életre keljen a nemzeti szellem és művelődés. E korszak, a reformok korszaka be is következett, életre keltője *II. Mahmud* volt és a XIX. sz. hatvanas éveinek mindent felforgató iránya. És ez az ujjáébredés is azokkal a politikai eseményekkel volt kapcsolatos, amelyek arra indították a messzibe látó uralkodót, hogy hanyatlóban levő birodalmát az európai viszonyokhoz alkalmazza, társadalmi és politikai tekintetben egyaránt. A *hátti-humájun*-nak nevezett császári írás évszázadok hagyományainak vetett véget. Azokat a válaszfalakat volt hivatva lerombolni, amelyek a különböző vallások és nemzetiségek közt fennállottak és amelyek már annyira kiélesedtek, hogy a birodalom sorsára is végzetessé váltak. Az európai eszmék közelsége nemcsak a politikai élet megnyilvánulásaiban éreztette hatását, hanem megnyilatkozott az irodalmi életben is. Az irodalom teljes aláhanyatlását főleg azoknak a férfiaknak volt alkalmuk megfigyelni, akik államférfiúi minőségükben a nyugat országaiban is megfordultak és nyelvismereteik révén a nyugati, főleg pedig a francia irodalommal megismerkedtek. Észrevették legott a keleti és nyugati irodalmak eszmei és formai különbségét, nemkülönben az irodalomnak a nyelvre és nemzetre kiható nagy erejét. Nyugaton a nemzet közkincse volt az irodalom, keleten pedig csak egy osztályé, a vallás- és törvénytudók elenyésző kisebbségéé. Amott fejlődést és a fejlődő viszonyokkal való egybeforrást látták, emitt hanyatlást és visszaesést. Nyugaton művelő hatása volt az irodalomnak, keleten pedig meggátolója lett a műveltség tovább fejlődésének. Amott a népet nevelte, az irodalom és a nemzet összességének szólott, emitt a köznép még csak meg se értette és így hatás nélkül maradt. A népszellem fejlődésének egy új utat kellett megteremteni és oly férfiak állottak az áramlat élére, akikben megvolt az erő és képesség, hogy nemzeti tudatukra ébresszék népüket és hogy megteremthessék a modern értelemben vett irodalmat. Igy támadtak a *Jeune Turquie* merész reformerjei.

Az ósdi törökök, ha még oly nagy államférfiak voltak is, mint a nagyvezér, *Ali pasa*, mindent csak a vallás szempontjából ítéltek meg; akár irodalmat csináltak, akár politikát. Minden iszlám területet hazájuknak tekintettek és a hazaszeretet fogalma a vallásszeretet fogalmába olvadt. A nyugatiakat, amennyire csak lehetett, kerülték és legörömestebb egy khinai falat láttak volna, hogy még a levegőből se jusson át hozzájuk. Pedig szélvész és vihar kerekedett a Balkán-államok felől és fekete felhők sötétlettek az *ajaszófiai* félhold felett. A kormány tehetetlennek látszott és az ország e legválságosabb helyzetében, midőn egyház és állam egyaránt veszedelemben volt, az »ifjú törökök« kezdték bontogatni a prófétáénál is szilajabban lobogó zászlajukat. Irók és politikusok voltak a török anyaváros legtanultabb és leggondolkozóbb emberei. A legtöbbje nyugaton is megfordult, előttük eleddig új eszmékkel ismerkedtek meg, a »haza« és a »nemzet« fogalmával, és oly nyelvvel, mely az irodalmat közkincsé tudta tenni.

A nyelvbeli reformok megindítója az ujító szultán mélyeszü külügyminisztere, *Akif pasa* volt. Ő volt az új stílus megteremtője; *insá* c. stilisztikájában elsőnek szakít a régi stílus terjengős, dagályos és hosszúra nyuló mondatszerkezetével és e helyett világosan, érthetően, rövidebb mondatokban igyekszik mondanivalóját kifejezni. Követői mind az ő nyomdokain

haladtak. *Ali pasa*, a mindenható nagyvezér, *Resid pasa*, aki az 1851. megnyilt tudós társaságot azzal avatta fel, hogy a tudománynak és az értelmi műveltségnek európaiasan hangzó dicsérettel adózott. *Fuád pasa*, a korabeli szépirodalmi írókra is akart reformterveivel hatni és nem kisebb embert nyert meg eszméinek, mint a török szépirodalmi stílus megteremtőjét, *Sinászi efendit*. És munkájukat nem az európaiaskodáson kezdték, mert ez gyűlöletes volt előttük, hanem az iszlámi gondolatvilágból való kibontakozáson. Az ó-török mindenütt és elsősorban mohamedán volt, míg az új-török pusztán befelé neológuskodott és csak Európával szemben volt mohamedán. Az ósdiak vallásoskodva politizáltak, az újak pedig politikából vallásoskodtak. *Ali pasáék* khinai faláról mit sem akarnak ugyan tudni, de egyben tiltakoztak az idegeneknek káros és vészthozó befolyása ellen. Művelődni akarnak, ép úgy, mint az európaiak s míg a formát nyugaton keresték hozzá, az anyagot önnönmagukból akarták meríteni. Nyugati formában keleti művelődés: ez volt az ő jelszavuk. És e céljuk elérésére egyetlen eszközük a toll, egyetlen terük a könyv és a hírlap. Egy-kettőre szakítottak azzal a hagyományos eszmével, hogy nemzeti török nyelv nem létezhetik. Idegennek kezdték tekinteni nyelvük perzsa és arab elemeit és az ifjú-törökök lelkes csoportjában először csendül meg a népieshez közeledő török nyelv. Nem tartják többé parasztosnak és nem panaszkodnak pórias hangzásán. Némi tartózkodással szólaltatják ugyan meg és mentő szókat keresnek, hogy eljárásukat igazolják. Az újságoknak olvasójuk akadt; a könyveknek vásárlójuk. Még elvontabb eszméiket is népiesen fejezik ki és új nemzedéket nevelnek vele, az ifjú-törökök eszméihez csatlakozó ifjúságot. Óriási volt a hatás, amelyet a nyelv átalakulása elért. A sajtó és a közönség megértette egymást és olyan könyvek láttak napvilágot, olyan iratok jelentek meg, melyek többet jelentettek a forradalomnál. Oly szokatlan módon szólaltak meg és oly szokatlan nyelven, hogy a leselkedő cenzura meg se értette a szándékot.

Időközben *Medzsid*, majd *Aziz* szultán lépett a trónra. A forradalmi szellő, amely az egész Balkánon végigsuhogott, érezhetővé vált Stambulban is. Az államférfiaktól az írók vették át a vezetést. A mozgalom lelke *Sinászi efendi* volt. Már kora ifjúságában nyelvek tanulására adta magát, különösen a franciára és nem egy európai költővel ismertette meg nemzetét. Munkáinak csak kis része jelent meg, de kéziratban megannyija közkézen forgott és merészen hirdette bennük az elavult eszmékkel való szakítást. Modernebb gondolkozásra késztette nemzetét és az övé a legnagyobb érdem, hogy megtalálta a néppel való érintkezésnek legtermészetesebb útját. Költeményei és műfordításai csak jóval halála után jelenhettek meg, de írói munkásságának javarésze elkallódott. Egy vígjátéka, mely *Bálint G.* török nyelvtanában jelent meg, egyik legfigyelemreméltóbb alkotása. *A költő házassága* a címe a darabnak, mely tárgyát a török népéletből meríti. Meséje ugyan csekély, de alakjai annyira jellemzetesek és a török társadalmi viszonyokat oly mély szatirával festik, hogy e nemben még máig is egymagában áll. Ő vitte be a népnyelvet a színpadra és oly társadalmi fonákságokat ostorozott benne, hogy az *iszlám* tanaival jutott összeütközésbe. A vígjáték alapeszméje, hogy oly nővel, akit sose láttunk és így nem ismerünk, boldogok se lehetünk. Azt a szokását támadta meg ezzel az *iszlám* társadalomnak, hogy a férj csak az esküvő után láthatja meg nejét. Pellengérre állítja továbbá a török közigazgatás lelkiismeretlenségét és azt a módot, amellyel megvesztegetik őket. Találó vonásokban jellemzi a köznépet és együgyű, néha ravasz gondolkodását. E darabjával alapította meg *Sinászi* a törökök vígjátékirodalmát.

Hasonló nyomokon járt *Áhmed Vefik pasa*, a későbbi nagyvezér és *Brussza* híres kormányzója. Működését szótárírásоn kezdte és munkája, mely két testes kötetben jelent meg, máig is a legkitűnőbb. Ő emelte a nép nyelvét irodalmivá és a népies kifejezések ezreit ő mentette meg az elpusztulástól. Mint műfordító mai napig is a legkiválóbb és *Molière* legjavarészét az ő mesteri tolla tette a török irodalom gyöngyeivé. A tudomány és főleg a színművészet ott ütött tanyát a brusszai kormányzó *konak*jában és oly szellemi életet teremtett a kisázsiai olimposzmenti városban, amilyennel akkortájt Sztambul se dicsekedhetett. Főleg a színművészetre vetette minden gondját. Saját költségén állított fel színházat, színészeket maga szerződtetett, színdarabokat írt és fordított és a közönséget is ő toborozta egybe. *Molière* darabjait törökös külsővel látta el, a neveket is áttörökösítette, a színhelyet török területre tette és a tájnyelven beszélőket török nyelvjárásokon szólaltatta meg.

A nyelv átalakulására *Ákif pasa*, *II. Mahmud* külügyminisztere is nagy hatással volt. Prózája épúgy, mint költészete, nemesen egyszerű és már *Sinászi* előtt megtalálta a nyelvhasználatnak azt a módját, mely utódai irányát jellemzi. Ő az elsők egyike, aki az időmértékes verselés mellett, a török nyelv természetének inkább megfelelő ritmust használja. Kortársa *Pertev pasa*, a kitünő verselő és műfordító. A török irodalomnak ő a legjelentősebb műfordítója.

E korba tartozik még a hatvanas években megalakult török tudóstársaság néhány tagja. A híres szónok és politikus *Resid pasa*, a legnagyobb történettudós *Dzsevdet pasa*, aki *Fuád pasá*-val egyetemben írta meg a legteljesebb török nyelvtant. *Ziá pasa* mint külföldi nagykövet élt az európai udvarok közelében, és midőn hosszú évek multán visszaérkezett hazájába, mint nyelvújító és történetíró fog-

lalt helyet az írók közt. *Andaluzia története* című könyvében lángoló gyűlölettel ír mindarról, ami csak európai.

Bekövetkezett vala pedig *II. Abdul Hamid* véres és zsarnoki uralma. Ekkor már törökül és törökösen írtak, vagyis egyszerű és érthető nyelven, és midőn az első török dráma, a *Haza* előadásra került egy sztambuli színpadon és e darabnak lelkesítő és zengzetes mondásait meghallották, leírhatlan, szinte a tombolásig menő lelkesedés ragadta el a különben nyugodt hazafiakat. E színdarab volt a nemzeti újjáébredés lángjainak első fellobbanása. A vallásos rajongók a haza éltetésében törtek ki és a *kalifa* szent neve helyett a költőét mennydörögték vissza. A költő neve pedig *Kemál bej* volt, *Sinászi* leghívebb tanítványa és követője. Szinte elárasztotta a fővárost tűzzel írt könyveivel, főleg színdarabjaival, regényeivel és költeményeivel. A szava úgy hatott, mintha csak lánggal írta volna és új eszmék rajával töltötte meg az ifjúság lelkét, mely mohón kapkodott a könyvei után és legott elismerte hazája prófétájának, szellemi vezérének. És noha mondanivalóját példákba burkolta és hazája állapotát drámákban tárta elé, azonnal megértették a célzatát és kétszeres mohósággal lesték a szavait. A rodostoi születésű *Kemál bej*nek varázshatalom volt a tollában. Olyan török nyelven írt, hogy az egész nemzetet lázba hozta és úgy a szivekig hatolt vele, hogy minden író a hatása alá került. Külföldön járt ő is, mint több más társa, és alig hogy hazatért, felragyogott kezében a toll és írta egymásután a török irodalom mesterműveit. Nem a megszerkesztésben nyilatkozik meg az ő ereje, nem is a mesealkotásban, hanem legfőkép a nyelv mesteri kezelésében. Soha törökül oly zengzetesen nem írtak. A »haza« és »nemzet« szavát ő tette népszerűvé és a költői török nyelvnek ő lett a megteremtője. Európai színvonalra emelte az irodalmat és lerontotta az évszázados falat, amely a nyugati és a török irodalom közt fennállott. Munkai jelszókká lettek, eszméi pedig a jövő programmjává. És noha az *ő munkáinak* is csak kis része jelent meg nyomtatásban, ismerték összes iratait, lemásolták és kézről-kézre adták. Dalai ezer példányokban jártak és gyújtottak, lelkesítettek. Főkép az a dala, mely az ozmán nemzethez szól és talpra serkenti őket. Első regénye *Ali bej kalandjai*, melyben egy nő hálójába került ifjú kínos vergődéseit írja le. Ez ifjúkori művében több ugyan a szemlélődés és a lélektani megfigyelés, de már mesteri módon jellemez és a különben nem igen bonyolult mesét oly érdekessé tudja tenni, hogy mindvégig leköti a figyelmünket. Rámutat a török társadalom kórjaira és míg egyrészt a családi élet szentségét megkapó vonásokkal rajzolja, addig kérlelhetetlenül rántja le a leplet arról a sok bűnfészekről, melybe a fővárosi ifjú belepusztul. Hasonlatai oly megragadóan szépek és annyi bennük a költészet, a természetes báj, hogy leírásai szinte életre kelnek. — Második művének, egy drámának, *A szerencsétlen gyermek* a címe. Romantikus vonásokkal rajzolja az ártatlan szenvedéseit. Főalakja Sefike, egy szegény lányka, akit a szerelem tüze a halál karjaiba vezet, mert nem lehetett azé, akit a szíve választott magának. *Kemál* e drámája főleg a nőkre volt nagy hatással. Az érzelgősségre különben is hajlamosak lévén, ez a könyv vált mindennapi olvasmányukká. A lány szomorú sorsa könnyekig meghatotta őket és innen tanulták meg, hogy a szerelmet nemesebb szenvedélynek tekintsék. Ez a könyv szoktatta rá őket az olvasásra és a társadalmi előítéletek lerontására. — Nagyobbszabású az *Ákif bej* c. ötfelvonásos drámája. Francia hatás alatt írta meg e társadalmi darabját, melynek hőse a házasságtörő *Ditrubá*, Ákif bej felesége. Á. tengerész, aki hazája védelmében harcol és tengeri ütközetben vesz részt. E darabjában is a nyelv ereje tündöklik és az a lángoló hazaszeretet, mely a legklasszikusabban tör ki a *Haza vagy Sziliszlria* c. drámájában. E darabnak az orosz-török háború a háttere és főhőse Iszlám bej, aki a haza szent érdekének a szerelmét áldozza fel. Szinte példátlan volt e színjátéknak a hatása.

Az idők mozgalmai ugyanis a színházat is megteremtették és maga a szultán emeltetett a török földön eddigelé ismeretlen múzsának hajlékot. Eredeti és fordított daraboknak nem voltak híjával. Az eredetiek vagy társadalmi fonákságokat ostoroztak, vagy a nép életéből merítették tárgyukat. Ám a nem várt nagy siker megrémítette a kormány szolgalelkű embereit. Szigorúbb rendszabályokhoz nyúltak, mert félni kezdtek az ébredező közvéleménytől. És midőn kitört a válság és megingott a zsarnokság trónusa, érlelődni kezdett az eszmék diadala. Ebből a korból való *Kemál*-nak egy másik hatalmas alkotása, mely névtelenül jelent ugyan meg és röviddel a megjelenése után el is kobozták. De kellett-e *Gül-nihál*nak, hogy nevét is odaírja a szerzője? Ha *Kemál* eddigi műveivel izgatott, úgy a *Gül-nihál*lal lázított. Magát a trónt támadta meg e költői remekében és oly hatalmasan szólaltatta meg benne a paraszt előtt is érthetően írt török nyelvet, soraiból oly lángoló gyűlölet csapott elő, hogy szinte prófétai ihletséggé finomultak a szavai. Hasonló hangon van megírva *Dzsezmi* c. regénye. A perzsa-tatár hadakozások idejéből merítette a tárgyát és oly mesteri módon írta meg, hogy hatása az előbbivel vetekedett. Ám a megijedt kormány üldözőbe vette *Kemált* és a többi merész újítókat, munkáikat elkobozta és akik el nem menekülhettek, fogságba és számkivetésbe kerültek. Az első áldozat maga K. volt és örökre számkiűzték Sztambulból. Ródusz szigetére nevezték ki *váli*nak, majd Kioszba internálták és 1888. ott érte utól a halál. És az az irodalmi iskola, melyet műveivel megteremtett, kénytelen volt az adott viszonyokkal megalkudni és

más irányt szabni a K. kijelölte útnak. Ez irány színtelen, hazafiatlan utánzatává lett, főkép az újabb francia irodalomnak. Az írók javarésze, akik akár önkéntes, akár kényszerű számkivetésben éltek, visszatért ugyan a hazájába, kisebb részük munkához is látott, de hiányzott írásaikból a közvetlenség, az őszinte lelkesedés. A reakciónak, a szellemi elnyomatásnak szomorú korszaka következett be.

És ismét hosszabb időnek kellett elmúlnia, míg e visszahatás engedett a merevségéből s noha az irodalmi szabadság még mindig láncon volt, némi fejlődésfélének mégsem lehetett útját állani. A nyelvbeli purizmus nem érvényesülhetett és a magasabb gondolatok kifejezésére azt az arab-perzsa nyelvkeveréket kezdték kiművelni, mely a prózai stílusból már-már tűnőben volt. E munkának *Nádzsi efendi* volt tudatos továbbfejlesztője. Kötetekre menők a költeményei, melyekben *Kemál* nyomdokait követi. Folyóiratot szerkeszt, mely a magasabb költői nyelv kiművelésének áll a szolgálatában és költői leírásai, ódai szárnyalású versei az irodalom gyöngyei közé tartoznak. — Ekkortájt bontakozik ki a törököknek N. után legnemzetibb és leglírikusabb költője, *Ekrem bej*. Lírája nem szolgál politikai célokat, forradalmi dalai sincsenek, hanem versbe foglalja mindazokat a nemesebb érzelmeket, melyek költői lelkéből fakadtak. Verseiben nyugati versmértékeket használ és nem egy sorából érezhető ki a török nyelv természetével különben is összegyeztethető ritmusnak a lüktetése. A nyelv e sajátosságát eddigelé nem igen vették észre. Pedig csak a népdalokhoz kellett volna fordulniok és megtalálták volna az ő nemzeti és a magyaréval teljesen azonos versidomukat. *Ekrem*nek meg volt a teljes érzéke, hogy az újabb török lírát a népköltészet motívumai alapján újjáteremtse és nem egy költeménye tesz róla tanuságot, hogy az eddigelé teljesen elhanyagolt népdalt műdallá is lehetne finomítani. Ő vitte be a költészetbe a családi élet szülte érzelmek megéneklését és amire eddigelé nem igen volt példa, családi életről, hitvesi szeretetről, gyermekei ajkán nyiladozó rózsákról is zengedezett a lantja. Sőt mi több, egy-két nyugati műfajjal, balladával, románccal, elégiával is megpróbálkozott, melyeknek nemcsak külső formáját találta el, hanem tartalmát és hangját is. — Csak egy költőben volt még meg az őserő, hogy az E. indította új irányt tovább fejlessze. *Abdul-hákk Hámid bej*ben, a legújabb török líra legerősebb és legegyénibb tehetségében. Kötetekre menő költeményeket írt és ír össze, melyeket főleg a gondolatok szokatlan mélysége jellemez. *Temető* c. elégia kötetében meghalt feleségének állított örök emléket. A köteten mindvégig átvonuló elégikus hang hol szelid érzelgősséggé lágyul, hol pedig mint a legszilajabb fájdalom tör elő s kifejezéseinek választékos és nemes volta, verselésének könnyed áttetszősége az ujabb líra legkiválóbb képviselőjévé tették a mai napig is élő költőt. — A széppróza terén *Ahmed Midhád efendi* tartozik e kor legkiválóbbjai közé. Bámulatos termékenységével, száznál több regényével, ő szoktatta rá a közönséget az olvasásra és élén állott annak az írói mozgalomnak, amely a külföldi törekvéseket hazájába is át akarta plántálni. Eredeti írásai mellett sokat fordított és dolgozott át franciából. Ő szólaltatta meg elsőnek a török társadalom különféle rétegeit és az eddig ismeretlennek maradt népéletet. Á. M.-nak főleg a prózai nyelv megreformálásában van nagy érdeme. Főleg neki köszönhető, hogy a török nyelv üres szóvirágai elhervadoztak, az idegen fattyúhajtások elcsenevésztek. Hogy ez a nagyjában megtisztult nyelv a napjainkbeli török szépprózának klasszikus nyelvévé fejlődött, főleg *Szezájinak*, a jelenkori próza legkiválóbb művelőjének az érdeme. Az ő alkotásai, úgy eredetiségüknél fogva, mint a nyelv művészi kifinomítása szempontjából, a legújabb irodalom legmesteribb termékei. Tárcáit, melyek *Kis dolgok* címmel jelentek meg, a modern kritika nagy dolgoknak nevezte el és *Kaland* c. regénye, melyben az iszlám rabszolgaéletet és egy rablány belső életét a legmélyebb gondolkozásra valló analízissal boncolgatja, utól nem ért gyöngyévé lett a modern regényirodalomnak. Hovatovább a költészet nyelve is tisztulóban. És szinte korát megelőzve, csendültek fel *Mehemed Emin* dalai, melyek nemcsak hogy a legtisztább népnyelven szólaltak meg, hanem szinte költői és itt-ott túlzott utánzatai a török nép dalainak. Közben pedig a nyelvtisztító törekvések egyre erősödőben és a nemzeti érzés túlfeszültsége kirobbanóban.

Nagy politikai megrázkódtatásoknak jöttek meg vérzivataros évei. A világháborút forradalmak előzték meg, a forradalmat a balkán hadjáratok és a hazaszeretet szent tüze ismét felviharzott, erősebben és hatalmasabban, mint valaha. Irói és társadalmi egyesülések támadnak, előbb a *Türk derneji* (Török Egyesület), majd a *Türk jurdu* (Török tűzhely), mindketteje a társadalmi egyesülés és a megtisztítandó nyelv és irodalom jegyében. Még a múlt sz. vége felé, 1894. körül egy folyóirat indul meg Sztambulban, az arabos nevű *Szervet-i funun*, mely a legújabb irodalom kiválóságait, főleg pedig a szépírókat gyűjtötte maga köré. Mindez írók, az alkotmányos szabadságnak *(mesrutijet)* forradalmi úton való visszahódításával a nemzeti érzés és felszabadulás jegyében folytatták működésüket és alig egy-két évtized lezajlásával valóra váltották az évszázados óhajt és irodalmivá emelték a nép nyelvét. Ez írói tömörülés legkiválóbbjai: a regényíró *Hálid Ziá bej*, a sztambuli élet mesteri megrajzolója, *Hüsszejn Ráhmi*, a néplélek rajzolásába belemélyedő *Tevfik Fikret*, a színműíró *Sehábeddin* és a regényíró *Dzsáhid* és a naturalista *Názim bej*. Ez írók még valamelyest francia hatás alatt állanak (V. *Hugo*, *Lamartine*, *Mussel*,

S. *Prudhomme*), úgy a regény (s novella, mint a dráma és líra tekintetében. Egy-kettején *Bourget* hatása is meglátszik, főleg H. *Zián* és *Mehemed Reuf bej*-en, akik a lélekelemzésre helyezik a fősúlyt. Ám a nagy világégés elvonulásakor, amikor a szultáni trónussal együtt a kalifátus is porba omlott és egy kisázsiai nemzeti birodalom lett megalakulóban, önmagukba mélyedtek a gondolkozva írók és önmaguk lelkéből merítették a mondanivalóikat. E belső mozgalom legfőbb irányítója a diárbekiri születésű *Ziá Gök-Alp*, a keleti és nyugati filozófiai eszmék ismerője, szociológus és szónok, továbbá *Aka-Gündüz*, a lángszavú és lánglelkű poéta. Köréjük csoportosult az egész újabb nemzedék, mely a régibb hagyományokkal teljesen szakítva, a legújabb nemzeti irodalomnak lett megalapítójává. A nyugati hatásoknak hátat fordítva, inkább ázsiai hazájuk felé tekintenek és onnan merítik az ihletet. Még az elaggult A. *Hamid* is kezébe ragadja a tollat és ifjonti erővel írja a török multakat és a jelen veszedelmeket előtáró verses drámáit. Követői közül *Sehábeddin* és *Szaád bej* a legjelesebbek. Szépírók támadnak, mint *Ömer Szejfeddin*, a dervis életet rajzoló *Jákub kádsi*, a nőíró *Hálide Edib* és mindenekelőtt *Resád Nuri*, a *Csali Kusu* (Ökörszem) c. regény ünnepelt szerzője. — A lírában főleg *Jáhjá Kemál bej* és *Fáruk Náfiz* jeleskednek.

Mindez írók és társaik lelkén mély nyomot hagyott a sok-sok esztendős háború. A köztársasági eszme legelőbb az írók közt hódít és a gondolatok felszabadultával ragyogóbbá lesz kezükben a toll és csapongóbbá a képzelet. Itt-ott a szertelenségeknek is kiütődnek a nyomai és a szabadság mintha szabadosságba akarna fajulni. És szinte csodával határos a modern hírlapirodalom és újságírás fellendülése. Egymás után jelennek meg új hírlapok, tudományos és közismereteket terjesztő folyóiratok, főkép pedig szépirodalmi és verses kötetek. A regényirodalom gazdagon hajtja gyümölcseit és általánossá válik a közművelődés utáni vágyakozás. *Kúnos.*

Török *Aurél*, anthropológus, a budapesti egyetem tanára, *1842. †1912. Főműve: *Grundzüge einer systematischen Kraniometrie* (1890), a koponyaméréstan alapvető kézikönyve.

T. *Gyula*, író, *1888. †1918. Mint hírlapíró kezdte pályáját, majd a fővárosba került, ahol szépirodalmi lapokban több értékes elbeszélése jelent meg. Első nagyobb munkája, *A porban* c. lelkületes regénye (1917), legkomolyabb íróink sorába emelte. Még ugyanebben az évben került ki a sajtó alól *Szerelmes szivünk* c. elbeszéléskötete, egy év mulva pedig *A zöldköves gyűrű* cím alatt egy regénye. Váratlan halála után (1919) jelent meg *A halszemű három fia*. Még egy önálló elbeszéléskötete van: a *Fehér virág*. T. a modern magyar irodalom legnagyobb ígéretei közé tartozott: *A porban* ugyanannak a nagy magyar problémának alkotássá kristályosodása, mely ott fájt Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Kaffka Margit és a többi magyar író lelkében. A minden ígéretet, szebb jövőt, haladó, termékeny életet elpusztító magyar vidék rembrandti komorságú képe rajzolódik ki előttünk új íróink falu-ábrázolásából, kisvárosi történeteiből. Minden nagy energiát szétrothaszt a Lelkek Temetője; minden értéket örvényébe von a Halál-tó. Ennek a végzetszerű jelenségnek megpillantása azzal az érzéssel tölti el íróinkat, hogy a magyarság e tragikumának csiráját a földben magában és a mindenre nyomasztóan boruló, fojtogató atmoszférában kell keresnünk. Ennek a gondolatnak markáns, pesszimisztikus kifejeződése — bár érzőbb szívvel, több stilizálással, szigorúbb kompozicióval megírtan, mint e problémával viaskodó társaié — T. chef d' oeuvre-je, mely monumentális megelevenítését adja annak, hogyan lep be a vidék pora egy csillogó lelket. *Németh.*

Törökné *Kovács Hermin*, írónő, *1882. Számos regényével és novelláskötetével aratott sikert.

Törs *Kálmán*, *1843. †1892. Hirlapíró és hosszabb ideig országgyülési képviselő. Költeményeket és elbeszéléseket adott ki. Számos kritikai és irodalomtörténeti cikke is jelent meg a lapokban. Egy ideig szerkesztője volt az *Életképek*-nek és szerkesztette *Jókai* lapját, az *Üstökös*-t is. *Déryné* naplóját először ő rendezte sajtó alá. Irt egy tanulmányt a Margitszigetről.

Történelmi dráma. Shakespeare korában keletkezett műfaj. Történelmi események dramatizálása. A történelemhez való ragaszkodás epikussá teszi, nem engedi meg a cselemény szabad, művészi formálását, drámai összpontosítását. Meggátolja a főhősnek olyan arányú felnagyítását is, aminőre a tragédiának szüksége van. Ebben különbözik nemcsak a klasszikus, de a shakespeare-i tragédiától is. Shakespeare-nél is élesen megkülönböztetik a »krónikákat« (a Henrik-drámák stb.) a *Macbeth* vagy *III. Richárd*-szerű tragédiától. A T. Shakespeare feltámadása idején, a XVIII. sz. végén kezdett újra uralkodni a szinpadon (*Goethe, Schiller, Kleist*, francia romantikusok). Nálunk *Kisfaludy* K. aratott sikereket hazafias T.-ival. *Katona: Bánk bán*-ját egyesek nem tekintik tragédiának, hanem T.-nak. A darab épen nem krónikás megszerkesztése, hősének nagysága és tiszta tragikuma azonban (Bánk életbenmaradása ellenére is) tragédiává emeli *Bánk bán*-t. A magyar T. jeles képviselői: *Szigligeti, Rákosi* J., *Herczeg* F. *Benedek.*

Történelmi regény. A prózába átírt epikus költészetet s a történeti nevekkel megtűzdelt pásztorregényt nem számítva: a mai értelemben felfogott T. a XIX. sz. elején, a romantika korában keletkezett. (*Walter Scott, A. v. Arnim, A. de Vigny*, nálunk kevéssel utóbb *Jósika.*) Romantikus eredetének megfelelően, eleinte a színesnek látszó mult (különösen a közép-

kor) külsőségei, véres és kalandos eseményei, a fantázia szabad csapongása jellemezték *(V. Hugo, Jókai)*. Csak fokozatosan alakult ki az a felfogás, hogy a T. igazi jelentősége nem az archeológiai külsőségekben és kalandokban, hanem a kor lelkének megelevenítésében rejlik. *(Tolsztoj, Eötvös, Kemény.)* Gyakran fölvetett kérdés, hogy a történelem nagy és ismert alakjai, vagy ismeretlenebb, esetleg költött alakok alkalmasabbak-e a T. hőséül? Az anyag szabad formálása szempontjából kétségtelenül az utóbbiak. Az előbbiek iránt könnyebb a közönség érdeklődését fölkelteni, de az író a művészietlen krónikaírásnak vagy a történelmiköztudat meghamisításának dilemmája elé kerül. — A T. népszerűsége erősen csökkent a század folyamán, de legújabban mintha ismét növekedni kezdene. Nálunk Jókai óta *Mikszáth*, *Gárdonyi*, a ma élő írók közül *Herczeg*, *Móricz*, *Laczkó*, *Surányi* a T. legkülönb képviselői. *Benedek.*

Történetirás. Általános érdekű események összefüggő elmondása. A történetíró nem elégszik meg az események felsorolásával, hanem kutatja közöttük az összefüggést is. Az író csak akkor érdemli meg a történetíró nevet, ha a történelem jelenségeit egy összefüggő sorozat láncszemeiként sikerül feltüntetnie.

Törvényszéki beszéd. Színhelye a biróság. Célja a birák akaratának befolyásolása. Van védő- és vádlóbeszéd. Bűnügyekben a vádat rendesen az ügyész képviseli. Célja a vádlott elitéltetése. Csak akkor ejti el a vádat, ha a vádlott ártatlanságát világosan látja. A védő, esetleg a védő és vádlott mondják a védőbeszédet. Polgári perekben a felperes ügyvédje bizonyít, az alperesé cáfol. Egyes perekben a felek maguk hangoztatják igazságukat. A polgári perekben a beszéd meg akar győzni, a bűnügyekben gyakran a megindításra törekszik a szónok. Különösen fontos a megindítás, ha esküdtszék dönt a vádlott bűnösségéről. Ilyenkor a T. épen úgy felhasználja a tömeglélektan tanulságait, mint a tömegekhez szóló politikai vagy egyházi beszéd. *Lengyel.*

Tötössy *Béla*, *1854. †1923., magyar matematikus. A magyar folyóiratokban és a Math. Annalenben megjelent értekezései geometriai, különösen algebrai felületekre vonatkozó vizsgálatait tartalmazzák.

Tractatus, l. *Értekezés.*

Tradició, l. *Hagyomány.*

Tradicionalisták. Igy hívták azokat a francia lirikusokat, akik szakítva a szimbolizmus új frazeológiájával és új szabad formáival, visszatértek a régi francia líra tradicióihoz. *Moréas* kezdte ezt a visszakanyarodást, akinek lírája végül a neoklasszicizmusnál állapodott meg. Moréasnál természetes szükség volt ez az új irány. Más költőknél, mint Jean-Marc *Bernard* vagy Charles *Maurras*, tudatos politikából történt. Az irány ismertebb tagjai még: Paul *Dracot*, Jean-Louis *Vaudoyer*, Roger *Allard*, Joachim *Gasquet*, Paul *Géraldy*, Maurice *Magre* és François *Porché*. *Kállay.*

Tragédia, a költői formában megnyilatkozó emberi lélek legmagasabbrendű alkotása. Van tragikus líra *(Vigny, Ady)* és tragikus epika is *(Toldi szerelme*, balladák), de a tragikus világszemlélet általános érvényű kifejezésének legtökéletesebb formája a T. A drámai forma az emberi küzdelem látványát megfosztja minden esetlegességtől, eltünteti a költő szubjektivitását, s csak azt hagyja meg, ami örök és szimbolikus igazság. A dráma tárgya mindig küzdelem, összeütközés. A T. az összes lehető konfliktusok közül a legnagyobbat, legörökebbet választja ki: a nagyság, az egyéniség összeütközését azzal, ami átlagos, általános, tehát egyénfölötti. (L. a *Tragikum* cikket.) Az erők szembeállítása olyan, hogy a T. megoldása csak a hős bukása lehet; ennek a bukásnak legteljesebb kifejezéséhez hozzátartozik a fizikai halál is. A T. egész stílusa a »nagyszerű halál« elkerülhetetlen közeledésének tudatára van felépítve. Ez a magyarázata a nyelv pátoszának és a naturalisztikus részletek háttérbe szorulásának vagy teljes hiányának. Felépítése olyan, hogy az adott előzmények (jellemek, helyzet) alapján az elkerülhetetlen katasztrófa kitérő nélkül, szükségszerű állomásokon keresztül érkezzék meg.

Ezek a T. lényegében rejlő törvények az összes nagy tragikus költők műveiből levonhatók. Ezekhez képest szinte lényegtelenek az egyes tragikai korszakok alkotásainak első pillantásra feltűnő különbségei. A *görög* T. hősei a sorssal, isteni rendeléssel állnak szemben *(Antigone*-ban Kreon az, aki igazán elbukik; Antigone halála époly kevéssé bukás, mint Corneille Polyeucte-jéé). Cselekvésük, jellemük úgy és annyira meg van kötve, mint ahogy a mai deterministák hiszik. *Shakespeare*-nél komplex jellemek és egy eseményekben dúsan megnyilatkozó emberi külvilág harcolnak egymással. A *francia* újklasszikus T., bár a jellem stilizálásában visszamegy az antik T.-hoz, egészen ellentétes állásponton van az egyén jelentőségének megitélésében; a tragikus folyamatot nem a sorsból, hanem a hősből származtatja: *Corneille* az akaratból, *Racine* a szenvedélyből. *Hebbel*-nél a történelmi fejlődés szükségszerűsége foglalja el az antik végzet helyét, *Ibsen* ismét közelebb jut a görögökhöz, csakhogy nála multnak vagy átöröklésnek nevezik a végzetet.

A T. nemcsak legmagasabb megnyilatkozása a költői szellemnek, de valami *abszolút* is. Minden más műfajban, a dráma többi válfajaiban is tehetünk engedményeket, de az a T., amely nem tökéletes: nem T. *(Rákosi* Jenő igen helyesen mondja: *rossz* tragédia nincs.) A tökéletes T. megszületéséhez nem elég a véletlenül megszületett genie: *kor* is kell, amelynek lelkéből lelkezzék a T. Nem »megértő« közönség, hanem azonos lelkivilágú közönség. A közönség lelke egy nemrégen

még abszolút erős hit, világnézet megingásának pillanatában, de teljes összeomlása előtt alkalmas arra, hogy a költővel együtt létrehozza a T.-t. Amíg a hit sziklaszilárd, a dráma nem szabadul ki a liturgiából; amikor már összeomlott, nincs köz-lélek, amely a T. magasztosságáig fölemelkedjék. *Aischylos* csak akkor szólalhatott meg, amikor a Zeus ellen feltámadó Prometheus bukását még természetesnek találta mindenki, de lázadását már megértette. *Shakespeare* T.-it nem anynyira az angol világkereskedelem föllendülése tette lehetségessé, mint azok a mészárlások, amelyekkel az angol arisztokrácia kiirtotta egymást és Sh. halála után néhány évtizeddel puritán polgárok kezére juttatta a hatalmat. *Corneille* még megérte annak a királynak uralmát, aki alatt a Cid-ek, a feudális főurak, udvaroncokká züllöttek, és kortársa volt annak a *Descartes*-nak, aki a »cogito ergo sum«-mal a Polyeucte-ök világnézetét bolygatta meg.

A T. utolsó fénykora ezzel véget is ért. A mi *Katona* Józsefünk sorsa csak rikítóbb a többinél, mert a XIX. század elején és Magyarországon volt tragikus költő; de ép oly magányos jelenség *Hebbel* és *Ibsen* is. A XIX. században a régi, egységes lelki alapok sokkal inkább megrendültek már, semhogy a T.-nak hangzófelületet adhatnának. És még meg sem született az az új egységes hit, amely bomlásának pillanatában az új T. korszakát fogja jelenteni. A ma és a holnap még — ki tudja, milyen hosszú ez a holnap? — a keresések, felemás értékek kora, abszolutum nélkül, T. nélkül. *Benedek.*

Tragikomédia. A XVII. századi új klasszicizmus idején olyan színpadi művet jelentett, amelynek tragikus cselekménye szerencsésen végződik (pl. *Corneille: Cid*-je.). Modern értelemben olyan mű, amely cselekményében, alakjai jellemében a tragikus és kómikus elemeket vegyíti. Ilyen volt már a francia romantikus dráma is, bár a romantikusok nem használták a T. elnevezést. T.-nak nevezhetjük *Ibsen* több darabját: a *Hedda Gabler*-t, a *Népgyűlölő*-t, s legfőképen a *Vadkacsá*-t. Ez utóbbiban pl. Hjalmar Ekdalt apai fájdalmában, gyermeke holtteste fölött is kómikusnak kell találnunk. Pózolásának és fájdalmának ellentéte kacagtató, de kacagásunkba szánalom vegyül. A modern értelemben vett T. veszedelmes műfaj, mert a színházi közönség ösztönszerűen szereti az egyszerű, világos érzéseket: vagy nevetni, vagy sírni akar. Már *Molière* vígjátékaiban gyakran megbontja a hatás egységét, hogy a hős iránt sajnálkozást érzünk és nem tudjuk egyszerűen kinevetni (*École des Femmes, Avare, Misanthrope, George Dandin*). Az ilyen vígjáték lényegében nem más, mint T. *Benedek.*

Tragikum az emberi nagyság, cselekvésben és szenvedésben kifejezve. Irodalmi eszközökkel az emberi nagyságot statikus állapotban nem is tudjuk ábrázolni, s a mozdulatlanná merevedett nagyság (a rezignált bölcseség) nem is tragikus. Mihelyt a nagyságot bármilyen módon viszonylatba hozzuk a környező világgal, a sorssal, vagy akár önmaga alkotó elemeivel: küzdelem támad, amely csak tragikusan folyhatik és végződhetik. A nagyság már meghatározásánál fogva azt jelenti, hogy nem tud megalkudni, meghajolni, kitérni, elmenekülni. Erősebb annál, semhogy egyszerűen elbuknék, és gyöngébb — hiszen ember — semhogy a győzelemre reménye lehetne. Hogy a viszony közte és minden közt, ami nem ő (sőt, ismételjük, esetleg egyéniségének egyes elemei közt is), *csak* harc lehet, azt bizonyítani sem kell. Az átlag-ember élete is harc, de az átlag-embernek hatalmas fegyverei vannak: társulás a magához hasonlókkal, alkalmazkodás, megalkuvás, megalázkodás, hazugság, ravaszság, megfutamodás, stb... Az átlag-ember is kerülhet összeütközésbe önmagával, de a harcot körülbelül ugyanezekkel a fegyverekkel vívja meg. Az átlag-embert is érik sors-csapások: csalódik, szenved, halottakat sirat és meghal — néha, a közhasználatú szólam és mindennapos ujságfrázis szerint, »tragikus körülmények között«. Miért helytelen mégis X. Y. úr vagy hölgy »tragédiájáról, T.-áról« beszélni? Mert nem a »tragikus sors« a T., hanem csak a nagyság, cselekvésben és szenvedésben.

A tragikus hősnek nem kell »harcba szállni az Egyetemessel«, nem kell sem bűnt, sem hibát, sem vétséget (*hübris*) elkövetni. A harc anélkül is áll, s ő elkövetett minden elkövethetőt azzal, hogy *van*, és olyan, amilyen. Mindegy, hogy jó-e, rossz-e, az általában elfogadott erkölcs szerint: III. Richárd és Macbeth is tragikus hős. Ha az ilyen ember *akar* valamit, ez az akarás már arányainál fogva az átlagosnál súlyosabb akadályokba fog ütközni, s mert ő természeténél fogva nem hátrál: el kell buknia. Ha nem akar semmit, csak békességben élni (mint *Oedipus, Hamlet, Othello, Bánk bán*) — a sors, a külső világ akkora felületen ütközik belé, amekkorát más közönséges ember sohasem adhat. A bukás nem mindig halál (*Oedipus király, Bánk bán*) és a halál nem mindig bukás (*Oedipus Kolonosban, Antigone, Polyeucte, Rosmersholm*) — de vagy egyik a kettő közül, vagy mindakettő fejezi be a küzdelmet.

A nagyság tehát magában foglalja a T. minden elemét. Külső megnyilatkozása, a *fenség* és a *pátosz*, korok és irodalmi irányok szerint különböző. A klasszikus és újklasszikus tragédia szükségesnek tartotta, hogy a tragikus hős időben, térben távol legyen a nézőtől, rangban, hatalomban magasan álljon. Az előbbi kényelmes módot ád a költőnek arra, hogy a valószínűség sérelme nélkül nagyítson, az utóbbi jó külső rekvizituma a nagyságnak és mint Aristoteles óta sokszor elmondták, nagyobbá, megrenditőbbé teszi a bukást. *Shakespeare* az első, aki polgársarjadékok-

ról mert tragédiát írni *Romeo és Juliá*-ban ; a XVIII. sz. kezdte az elméleti harcot a polgári tragédiáért ; *Hebbel* már öntudatosan helyezte el *Mária Magdolná*-ját egy asztalosmester családjába ; *Ibsen* Rosmerje és Alvingnéja is polgárok. Semmi akadálya annak, hogy egy koldusasszony legyen a tragédia hőse; az ő szájába is adhat a költő olyan szót, amely a tragikus pátosz erejével ráz meg, s az ő szenvedését is felruházhatja a fenség minden attributumával.

A szemünk előtt megjelenő T., *Aristoteles* szava szerint, megtisztulást *(katharsis)* idéz elő lelkünkben, »szánalom és félelem által«. E két érzés mellett még sok más, öntudatos és öntudatlan érzés szerepelhet : bámulat, irígység, önmagunk beleképzelése a hős helyébe, vagy önző és gyáva öröm, hogy nem *mi* vagyunk *ő*, — de a T. átélésére, benső megértésére alkalmas lélekben csak a vallásos áhitat, a régi tragédiák közönségének alapérzése uralkodhatik. Mert a T. a legmagasabban ívelő híd, amelyet emberi kéz az Abszolutum felé épített. *Benedek.*

Tragoedia crepidata, koturnusos tragédia volt a rómaiaknál az, amely hőseit a görög mitológiából választotta ; a Tr. *praetextata* a nemzeti hősökről szólt.

Trakl, *Georg*, osztrák német költő, *1887. †1914. Hölderlin modern családjához tartozik, főleg fáradt ünnepélyessége és melankóliája révén, de egyébként hiányzik belőle minden klasszikus tartás, látomásaiból, a körvonalak éle, minden plaszticitás. Olykor szinte a középkorra emlékeztet az a mód, ahogy a hanyatlás, a biológiai enyészet nézőpontjából látja, éli és szenvedi a világot. Álom és ébrenlét, élet és halál határterülete : ez az ő lírai hazája ; egyetlen pozitív teremtő erő van benne : a bánat, amely sokszor mintha megmérhetetlen mélységekből törne felszínre. Szinte egymagában áll az expresszionizmus előkészítői között azáltal, hogy alig van köze a városi s könyvkultúrával. Ezzel függ össze költészetének idillizmusa. Verse meg prózája között csak árnyalati különbségek vannak . . . *Gedichte* (1914) ; *Sebastian im Traum* (1914) ; *Die Dichtungen* (1919). V. ö. C. *Mumm : G. T. (Die Literatur,* 1923 nov.)

Trattner *János Tamás*, nyomdász és könyvkereskedő, *1717. †1798. Magyarországi nyomdáiból számos híres magyar nyomtatvány került ki. *Ifj. T. János Tamás*, *1789. †1824. a magyar irodalom bőkezű pártfogója volt. Megírta a magyarországi könyvnyomtató műhelyek statisztikáját. Ez utóbbinak apja *T. Mátyás*. *1745. †1828. Károlyi István táblai ügyvéddel társulva, tartott fenn Pesten hírneves nyomdát.

Travesztia. Egy komoly, nagyszabású irodalmi mű (rendesen hős-eposz) tréfás utánzata. A T. kómikumának alapja az, hogy a stílus nagyvonalúságát, pl. a hőseposz jelzőit, hasonlatait, széles leírásait megőrízve, mindezt aránytalanul csekély tárgyra alkalmazza. Ilyen T. az antik görög irodalomban a *Békaegérharc*, az újabb irodalomban *Blumauer*, *Aeneis*-e. A *kómikus eposz* (l. ott), ha nem travesztál is egy bizonyos művet, a kómikumnak ezt a forrását használja ki legerősebben.

Traz, *Robert de*, svájci származású francia író, *1884., jelenleg a *Revue de Genève* szerkesztője. Regényei és útleírásai népszerűek*(Les désirs du coeur,* — *La puritaine et l'amour)*. — Legutóbb *Dépaysements* c. könyvében érdekesen írt Magyarországról is.

Trecento (ejtsd : trecsento), az olasz irodalom- és művelődéstörténetben a XIV. század neve.

Trefort *Ágoston*, *1817. †1888. A szabadságharc előtt a centralista-párt buzgó tagja. A szabadságharc elején már államtitkár. Az elnyomatás éveiben *Deák* Ferenc híve. *Eötvös* József báró halála után kultuszminiszter. Része volt a *Budapesti Szemle* megalapításában ; a szabadságharc előtt és a hatvanas években számos politikai és irodalmi vonatkozású cikke jelent meg. Irodalmi munkásságának válogatott gyűjteménye *Beszédek, tanulmányok* c. kötete.

Trenk *Frigyes br.*, kalandor, *1726. †1794. Nagy Frigyes parancsőrtisztje volt, majd Mária Teréziának teljesített titkos megbízásokat, végül mint a forradalom lelkes híve, Párizsba költözött, de itt Robespierre lefejeztette. Többször járt Magyarországon. Magyar vonatkozású munkái : *Der T. an alle redlichen Ungarn* ; *Ein Epistel für den Landtag* 1790 ; *T.-s Dichtergedanken in Ungarn* 1791 ; *Ungarns Aufklärung unserer Zeiten* 1790. Szépirodalmi munkáinál és röpirataínál nevezetesebb önéletrajza (1786—87, 3 kötet), mely magyarul is megjelent és Jókai a Két T. c. regényéhez használta fel.

Tresić-Pavičić, *Ante*, horvát író, *1867. Először a klasszikus versmértékben írt költeményeivel *(Hangok az adriai tenger mellől,* 1891 ; *Uj dalok*, 1894 ; *Gjuli i sumbuli*, 1900) vonta magára a figyelmet. Carducci példájára a klasszikus költészet alapján új verselésmódot honosított meg, de szereti a túlzásokat s a különcködést. Ujabb költeményeinek : *Poleti oko Biokova* (1902), *Sutonski soneti* (1904), *Ki nem megy el a koszovoi ütközetbe* (1913) igen nagy hatása volt. Regényei közül nagy sikere volt az *Izgabljeni ljudi* (Elkárhozott emberek), *Az erő győzelme* (1898), *A népség hatalma* (1901) címűeknek. Drámát is írt.

Trikál *József*, budapesti teológiai tanár és filozófiai író, *1873. Tudományos és hitéleti téren szerzett érdemei elismeréséül 1925. pápai prelátusi méltósággal tüntették ki. Fontosabb művei : *Duns Scotus voluntarizmusa* (1907) ; *A keresztény bölcselet akaratelméletének kifejlődése a XV. sz.*-ig (1910) ; *Bölcseleti impresszionizmus* (1911) ; *Bevezető a középkori keresztény bölcseletbe* (1913) ; *Egység felé* (1914) ; *A bölcselkedő Shakespeare* (1917) ; *A lélek teremtő tevékenysége* (1919) ; *A gondolkodás művészete* (1925).

Trilógia. Három befejezett, de egymás-

sal összefüggő műből álló költői alkotás. A T. rendes formája volt a görög tragédiának (pl. *Sophokles: Oedipus T.* — *Oedipus király, Oedipus Kolonosban, Antigoné.)* Az újkori drámában nevezetes *Schiller: Wallenstein* T.-ja, *Hebbel: Nibelung-T.*-ja. Az epikában *Arany: Toldi-T.*-ja és befejezetlen *Hun-T.*-ja. A regényirodalomban *Zola: Három város* ciklusa és *Merezskovszkij: Krisztus és Antikrisztus*-a T.

Trimeter iambicus. Három jambuspárból álló verssor. Két részre vágja a sormetszet. A görög klasszikus tragédia versformája.

Trissino (ejtsd: trisszino; az első szótag hangsúlyos!), *Gian Giorgio*, olasz költő, *1478. †1550. A korabeli petrarkizáló iskolák megvesztegető rím-zenéje helyett a komoly latin verseket akarta meghonosítani. Ő hozta be az irodalomba az utána állandóan használatban maradt rímtelen verset, »*versi sciolti*« (szabad versek), a görög drámákat utánzó tragédiájával *(Sofonisba*, 1515). Száraz és hosszadalmas eposza, *L'Italia liberata de' Goti* (Olaszország felszabadulása a gótok alól), szintén szabad versekben van írva, és szolgai utánzása Homerosnak. *Honti.*

Tristan l' Hermite, francia költő és drámaíró, *1601. †1655. Legjobb műve a *Mariane* c. tragédia, mely Herodes és Mariamne történetét dolgozza fel s a féltékeny szenvedélynek kitűnő rajza. Költeményei erős képzeletre vallanak, egy-egy modern hangulat is megszólal bennük. *(Les amours, La Lyre, Vers héroïques.)*

Tritagonistés, harmadik színész az antik görög színpadon (Sophoklesnél kezd szerepelni).

Trobar clus, »zárt költészet«, a provençal líra mesterkélt, homályos, csak beavatottak számára érthető formája. Nagy hatása volt az olasz költészetre, bár az utánzók — szerencsére — egyszerűsítettek rajta. Mestere *Arnaut Daniel* volt, a XII. sz.-ban.

Trocheus. Az időmértékes verselésben egy hosszú és egy rövid szótagból álló láb: — ◡.

Trocheusi sorok. Rendesen 3—3 ½—4 trocheusi láb alkotja a sort. A *spanyol* verses drámának ez a rendes formája. Minthogy a ritmus ereszkedő, a sor kellemesen hat a szó első szótagját hangsulyozó magyar ember fülére. Pl.:

Minden/ország/ot be/jártam/,
Minden/messze/tarto/mányt.
(Csongor és Tünde.)

A trocheus helyett a kisegítő spondeus is állhat.

Trócsányi *Dezső*, tanár és filozófiai író, *1888. Tankönyvein kívül főbb művei: *Humboldt nyelvbölcselete* (1912) és *A német idealizmus és a háború* (1915).

T. *Zoltán*, író, *1886. Egyetemet végzett, majd a M. Tud. Akadémiánál vállalt könyvtártiszti állást. A világháború alatt megvált állásától és teljesen az irodalmi munkásságnak szentelte idejét. Elismert nevet szerzett mint orosz műfordító és az orosz klasszikusok népszerűsítésében nagy része van kitünő breviáriumainak (*Dosztojevszkij-B.* és *Merezskovszkij-B.*). Önálló tudományos művein kívül sajtó alá rendezte *Heltai* Gáspár *Háló*-ját (Régi Magy. Kvtár, 36.). Egyéb művei: *Magyar Régiségek és Furcsaságok* (I—II., 1925), *A régi magyar irodalom breviáriuma Gyöngyösiig* (1925) és egy archaikus ízű elbeszélése, *Zoltán deák* álnéven: *Az ördög meg a leányzó* (1921). Számtalan nyelvészeti, irodalomtörténeti és könyvészeti cikket írt hazai és német folyóiratokba. E lexikon munkatársa.

Trollope (ejtsd: tralop), *Anthony*, angol író, *1815. †1882. Népszerű regényíró volt, egy egész nemzedéket ellátott szórakoztató olvasmánnyal. Számos regénye egyszerű, józan, nyugodt képe az angol életnek.

Trópus. Képes kifejezés, szókép. A szavakat nem használjuk a közönséges beszédben sem mindig eredeti jelentésükben. Vezérkar, hegygerinc, lámpa-ernyő képes kifejezések. A költő nyelvét új átvitelekkel teszi szemléletessé. A fogalom neve helyett a hozzá hasonló, vagy vele rokonságban levő másik fogalmat használja. A hasonlóságon alapuló szóátvitel a metafora, a másféle rokonságon alapuló átvitel a metonimia. A metonimiának természetesen sok fajtája van. Metaforák Toldiból: Mignem a sötét éj szárnya alá vette s fekete ponyvából sátort von felette. Metonimiák: Acélt ragad, lovára kap. (Acél a belőle készült kard helyett.) A kereszt és a félhold harca. (Jelkép a jelképezett dolog helyett.) Királyi udvar. (Hely a benne tartózkodók helyett.) *Lengyel.*

Tropusok a középkori ker. liturgikus dráma csirái: az egyházi énekbe ünnepi alkalmakkor beiktatott kérdések és feleletek, a drámai dialógus kezdetei.

Troubadour-költészet, l. *Provençal irodalom.*

Trouvère (ejtsd: truveer), a középkori francia költő neve. A szó provençal formája: *troubadour.*

Trueba, *y la Quintana, Antonio*, spanyol költő, *1821. †1889., a XIX. sz. legelismertebb spanyol lirikusainak egyike. Daloskönyvéért *(Libro de los Cantares)* a spanyol Béranger jelzőt kapta. Falusi történetei *(Cuentos Campesinos)* derűs, kedves életképek.

Tudományos Gyüjtemény. Havi folyóirat volt. *Trattner Mátyás* könyvkereskedő alapította 1817., 1841. szűnt meg. Szerkesztője gyakran változott; rövid ideig *Vörösmarty* Mihály is szerkesztette.

Tudományos regény. A XIX. sz. folyamán a regény gyakran átcsapott a tudomány mezejére. Már Balzacnak is voltak tudományos velleitásai, Zola azonosnak tartotta a tudós és az író szerepét. A Wells-féle *fantasztikus regény* (l. ott) erős tudományos alapokon épül. A szorosan vett T. célja a tudomány népszerűsítése. Ilyen pl. *Bulwer* archaeológiai regénye, *The last days of Pompei*, vagy *Kingsley: Hypathia*ja, s a *Rosny*-fivérek prehisztórikus regényei. Jules *Verne* művei az ifjúságot tanítják a földrajzra, természettudományokra stb.

Tudományos stílus. Komoly, egyszerű és szabatos. A szakemberek számára írt könyvek stílusa rendesen száraz. A nagy közönség számára írt tudományos műveknek épen a szárazságtól kell óvakodniok, sőt nem árt, ha megnyilatkozik bennük bizonyos lendület is. *Salamon* Ferenc és *Gyulai* Pál tanulmányai stílusuk egyszerűsége és szabatossága mellett lendületesek is. *Carlyle* stílusa tudományos munkában is *(A francia forradalom)* egészen költői.

Tullin, *Christian Braumann,* *1728. †1765. Norvég születésű költő, vele és *Holberg*-gel, akinek irányát követte, kezdődik a norvégek erős befolyása a dán költészetre. A természet szépségeinek lirikusa, verseit tökéletes formaművészet, nagy képgazdagság, a nyelv és a stílus finomsága jellemzik. Költeményeiben az angolok, különösen *Thomson* hatása érezhető. Különösen szépek a *Májusi nap, Tengeri út* és a *Teremtés* c. idilljei. Későbbi műveit az Irodalmi Társaság több ízben megjutalmazta, de ezek a munkák inkább feleltek meg a Klopstock hatása alatt álló Irodalmi Társaság igényeinek, semmint a költészet követelményeinek. *Juhász A.*

Túlzás v. nagyitás. Hiperbolának is szokták mondani. Az az előadásbeli sajátosság, mikor a költő valamit végtelenül megnagyítva ír le. Lehet nagyítani tárgyat, lehet cselekvést stb. *Arany* pl. *Toldi*jában a konyhában sürgő-forgó cselédek számát a következőképen túlozza:

Holmi kis *vásárnál* népesebb a konyha.

A hírt, a dicsőséget pedig a köv. módon:

Rólam is hall még hírt, hogy mikor meghallja,
Még a *csecsszopó is álmélkodik* rajta.

Tumiati, *Domenico*, olasz költő, *1874. Ferrarában. Carducci tanítványai közé tartozik s általában nemes költőnek tartják. Ő képviseli még Olaszországban az ugynevezett tudományos költészetet, melybe bele tudta vinni a nemzeti lendületet. Művei között híresek verses nemzeti drámái, amelyekkel rendszerint nagy sikert aratott.

Turchányi *Tihamér*, *1874., középiskolai tanár. A proletárdiktatúra bukása után a külügyminiszterium szolgálatában állott. Történeti, oklevéltani és műveltségtörténeti művei közül fontosabbak: *Királyi oklevelek formulái a XI—XII. századokban, Krassó-Szörény vm. tört., Magyarországi monostorok gazdasági viszonyai a tatárjárás előtt.*

Turgenjev, *Iván Szergejevics*, orosz író, *1818. nov. 11. (okt. 28.) Orjolban, †1883. szept. 5. (aug. 22.) Bonniválban. Gazdag és ősrégi nemesi családja a tatároktól ered. Gyermekkori benyomásai rendkívül szomorúak voltak. Anyja korlátlan hatalmat gyakorolt családtagjai s jobbágyai fölött. T. a családi körben megútálta az erőszak minden formáját s az elnyomottak védelmezőjévé lett. Először Moszkvában és Péterváron, majd Berlinben filozófiát tanult. Berlinben egy évig Bakunin lakótársa volt s utána mintázta Rudint. Eleinte verseket írt, majd Bjelinszkij tanácsát követve, a novellaírásra tért át. 1847. kapta nevét szárnyára a dicsőség, amikor *Chorj és Kalinycs* c. novellája, a *Vadász följegyzéseinek* első rajza megjelent. Ő már ekkor külföldön volt s elhatározta, hogy vissza sem tér hazájába, mert az önkényuralom légkörében sem élni, sem dolgozni nem képes. 1850. anyja halálakor visszatért Oroszországba. 1852. összegyűjtötte vadászrajzait s *Egy vadász feljegyzései* c. kiadta. A kormány a könyv engedélyezéseért elbocsátotta a szolgálatból Lvov hg. főcenzort, T.-t pedig azzal az ürüggyel, hogy Gogoljt a róla írt nekrológban nagy embernek nevezte, egy havi fogházbüntetésre s birtokára való számüzetésre ítélte. 1854. visszanyerte szabadságát és sietve külföldre utazott, ahová Gárcia Palina énekesnő iránt érzett plátói szerelme is vonzotta. 1863. Baden-Badenben telepedett le, majd 1870. Párizsba ment s itt élt haláláig. Szoros barátságot kötött a francia írókkal és művészekkel. A kifütyült írók asztalánál foglalt helyet, ahol Flaubert, Goncourt, Zola és Daudet szoktak összejönni s nemcsak barátjuk, de egyeseknek támogatójuk is volt. Irodalmi fejtegetései nagy hatással voltak a naturalisztikus ábrázolás íróira. Csak ritkán látogatott el rövid időre hazájába. Élete utolsó éveiben állandóan betegeskedett. Pár nappal halála előtt megírta híres írói végrendeletét Tolsztoj Leóhoz, s arra kérte, hogy térjen vissza az irodalmi munkássághoz. Tolsztoj teljesítette a kérést s felvette a T. kezéből kiesett tollat.

T. Oroszországnak s talán az egész XIX. sz.-nak a legnagyobb novellaírója. Az életet rajzolja s csak olyat ír le, amit látott s tapasztalt, sőt összes hősei valóban élő személyek voltak, akikre ráismertek kortársai s ezért sokan haragudtak is rá.

Összes munkáit belső kapocs fűzi egymáshoz, ezért amikor 1880. sajtó alá rendezte összes műveit, az előszóban arra kérte olvasóit, hogy a következő sorrendben olvassák regényeit: *Rudin, A nemesi fészek, Az előeste, Apák és fiúk, Füst, Uj föld* (Nov). T. éles szeme rögtön észrevette az orosz társadalomban végbemenő változásokat, felismerte az új eszmék irányát s elvont típusokban megörökítette kortársai leggyakoribb lelkiállapotait. Kétféle hőst rajzol: Hamletet és Don Quijotét. Szerinte a Don Quijoték viszik előbbre az emberiséget, mert az igazságban való hitet képviselik s a legnagyobb nélkülözésekre, sőt életük feláldozására is képesek érte. A saját *én*-jükön kívül élnek, egy célra törekszenek, vagyis tudják, hogy mi a hivatásuk a földön, miért élnek. A Don Quijoték a kitalálók, a Hamletek a Don Quijoték ötleteinek a feldolgozói. T. legtöbb hőse Hamlet: Rudin, Lávreckij *(A nemesi fészekben)*, Litvinov *(A füst)*, Nezsdánov *(Uj föld)*, Don Quijoték: Inszárov *(Az előeste)*, Bázárov *(Apák és fiúk)*, Szolomin *(Uj föld)*.

T. első feltűnést keltett munkája, az

Egy vadász feljegyzései néhány gyönyörű rajznak a gyűjteménye s tudatos támadás a jobbágyság intézménye ellen. T. csak összefoglalja a tanuvallomásokat, leírja az eseményeket, de nem fűz hozzájuk semmiféle magyarázatot. Igen jól jellemzi a parasztokat. A *vadász feljegyzéseit* egy sor remek novella követte: *A csöndes zug* (1854), *Levelezés, Pászinkov Jákov, Faust, Aszja* (1855). Ezek alaphangulata búskomor, mert azt a gondolatot fejezik ki, hogy az orosz értelmiségben nincs elég akaraterő. Regényei belevilágítanak Oroszország szellemi életébe 1848-tól 1876-ig. A negyvenes és ötvenes években a *hamletizmus* uralkodott. *Rudin*ban sikerült ennek a típusnak művészi rajzát adni. Rudin művelt, okos, tanult ember, lelkes idealista, tele van nemes szándékkal, de cselekedni képtelen. Olyan volt, mint a negyvenes évek ifjúsága, mely szépen tudott szavalni, de egy ideálját sem tudta megvalósítani s ezért boldogtalan volt. Rudin működése mégsem volt hiábavaló, mert szavai termő magként hullottak olyan fiatal szívekbe, akikben több volt az akaraterő. *A nemesi fészek* hőse (1858) már gyakorlati munkát akar végezni, de még mindig nem a tettek embere. Ilyet rajzol az *Előeste* (Na kanunje, 1859) c. regényében. Az eszes és crélyes Heléna a kérlelhetetlen női akarat típusa. Szembeszáll a sorssal, tudja, hogy mit akar s aszerint cselekszik. Mindenre képes, mint Don Quijote, csak arra nem, hogy a szent ügy árulójává legyen. A férfihőse a regénynek egy Inszárov nevű bolgár, mert még orosz Don Quijotét nem talált.

Egy új szellemi áramlatot figyelt meg s rögzített meg *Apák és fiúk* (1862.) c. regényének hősében, Bázárovban s ezt a szellemi és lelkiállapotot nihilizmusnak nevezte el. T. szerint nihilista az, aki nem hajol meg semmiféle tekintély előtt, aki semmiféle elvet nem fogad el hitágazat gyanánt, bármily tiszteletben áll is az az elv. A regényben egyedül Bázárov képviseli a nihilistákat, a többi fiú csak majmolja a vezérét minden meggyőződés nélkül, de kétségkívül jobb az apáknál, mert nem ellensége a szabad fejlődésnek. Munkája miatt úgy az apák, mint a fiúk neheztelték rá, de T. nem vette zokon, mert csak az igazat írta meg. T. alkotó tehetsége az *Apák és fiúk*ban érte el tetőfokát. Kétségkívül ez a világirodalom egyik legszebb regénye. Bázárovot Dobroljubov kritikus után mintázta. *A füstben* (1867) a léha arisztokráciát, a tanulatlan, nyegle reformátorokat s a szlávofilok ábrándjait gúnyolja ki. Utolsó regénye *Az Uj föld* (Nov, 1877), a propagandistákról szól, de ezeket nem ismerte jól s elfogult velük szemben. Válaszul írta Dosztojevszkij *Ördöngőseire*, de messze mögötte marad az Ördöngősöknek, bár stílusa szebb. Élete utolsó éveiben írt elbeszéléseiben (*Álom, Elek apó elbeszélései, A diadalmas szerelem dala, Milics Klára*) az érzékentúli világba viszi olvasóit, de gondosan ügyel arra, hogy ne vádolhassák meg spiritizmussal. Igen szépek összes műveiben a *nők* s csaknem mind fölötte állanak a férfiaknak. T. középkori értelemben vett minnesänger volt, a középkori Frauendienst volt egyik jellemző vonása s maga is egész életén át egy nő varázsának hatása alatt állott. Drámával is megpróbálkozott, de sikertelenül. Összes elbeszélései s regényei magyarul is megjelentek. *Bonkáló.*

Túri *Béla*, publicista, prelátus-kanonok, *1875. A teológia elvégzése után tanár lett. 1902. belépett az *Alkotmány* szerkesztősége kötelékébe, 1906. pedig átvette a lap vezetését. 1919 óta a *Nemzeti Ujság* felelős szerkesztője. 1921. a Szent István Társulat alelnökének választották meg. 1926. jul. nemzetgyűlési képviselő lett. Számtalan cikke és értekezése jelent meg lapjában és más kat. folyóiratokban. Fontosabb művei: *Az 1848. évi XX. t.-c.* (1903), *Elrendeli-e az 1848. évi III. t.-c. a parlamentáris kormányt?* (1906), *A főkegyúri jog* (1907), *Széchenyi nagy magyar szatirája* (1923).

Turóczi *János.* A XV. sz.-ban élt, Mátyás korában magasabb tisztséget viselt. *Chronica Hungarorum* c. művében megírja a magyarság történetét *Mátyás* koráig. Munkájának csak egy kis része önálló, a régebbi korokra más krónikákat használt forrásul. Műve az ősnyomtatványok közé tartozik, mert 1488., jelent meg.

Turóczi-Trostler *József,* író és tanár, *1888. A Károlyi kormány alatt főiskolai és egyetemi tanár lett. A *Pester Lloyd* munkatársa. Számos tanulmánya jelent meg a német nyelvészet és irodalomtörténet köréből. Kutatásainak területe: magyar-német kapcsolatok, barok, racionalizmus, klasszicizmus, romantika. Főbb művei: *E. T. A. Hoffmann meséi* (1911), *I. H. Merck* (1912), *Goethe és a Wilhelm Meister ősalakja* (1913), *Vajda Péter és a német romanticizmus* (1913), *Magyar elemek a XVII. sz. ném. irod.-ban* (1914, 1916), *Goethe mint természettudós* (1916), *A magyar Simplicissimus* (1916), *A Bánkbán német tárgytörténetéhez* (1917), *Stefan George* (1920), *A ném. irod. története* (*Benedek-Wiegler*, 1921), *Egy fejezet a magyar irodalomtörténetkutatás történetéből* (1922), *Király György emléke* (1922), *Ujabb irányok a német irodalomtörténeti kutatásban* (1923), *Babits és a magyar essay* (1924), stb. Német nyelven: *M. K. Kertbeny* (1913), *Neuere Forschungen zur Gesch. der deutsch-ung. lit. Beziehungen* (Leipzig, 1914), *Ung. Stoffe in der d. Literatur des XVII. Jahrhunderts* (1915), *Zur Stoffgesch. von Schillers Balladen* (1915), stb. Több művet fordított magyarra. E lexikon munkatársa.

Tuzson *János* botanikus, budapesti egyetemi tanár, *1870. Főműve: *Rendszeres növénytan*, 2 kötetben.

Tüdős *István*, *1866. †1918., a tiszáninneni ref. egyházkerület püspöke. Hét évig szerkesztője volt a *Sárospataki Lapok*nak. Vallásfilozófiai, egyháztörténeti művei

közül fontosabbak: *Zwingli mint dogmatikus, Dévai Biró Mátyás, A dogmák jelentősége napjainkban, Levelek a jezsuiták erkölcstanáról.*

Tündérjáték, *(féerie)*, látványos darab meseszerű csodáselemmel, fantasztikus díszletekkel, gépezetekkel. A XIX. sz. első felében különösen divatozott Európaszerte.

Türr *István*, *1825. †1908. A 48 utáni magyar emigráció egyik legérdekesebb egyénisége. Számos cikke és tanulmánya jelent meg a magyar és különböző európai lapokban. *Emlékeimről* címmel kiadta emlékiratait. Számos francia nyelvű politikai munkája közül a legfontosabbak: *La Maison d'Autriche et la Hongrie, La question egyptienne devant le congrés de l'Institut internationale.*

Twain *Mark*, l. *Mark Twain*

Tyl, *Josef Kajetán*, *1808. †1856., cseh drámaíró és vándorszínész. Legjelentősebb s népi vonatkozású színdarabja a *Strakonický dudák* (A sztrakonici dudás), amely ma is repertoárdarab. »Kde domov muj« (Hol az én hazám) c. verse a csehek nemzeti himnuszává lett.

Typographia, l. Könyvnyomtatás.

Tyrtaios, görög elégia-költő, aligha lakóniai dór, hanem athéni vagy miletosi ión, a Kr. előtti VII. (V.?) századból. Egy tendenciózus athéni híradás szerint a második messenei háború idejében (685—668), mikor a szorongatott spartaiak segítséget kértek Athéntől, T. (későbbi hagyomány szerint: béna iskolamester) egymaga ment az athéniek megbízásából támogatásukra s harci dalaival fellelkesítette és győzelemhez segítette őket. Költeményeiből csak maradványok vannak, amelyek erősen emlékeztetnek Homerosra. Fönnmaradt három teljes »buzdítás« *(hypotheka)*, amelyekben T. egészen az ion Kallinos szellemében vitézségre buzdít és óva int a gyávaságtól. Egy *Eunomia* (Törvényesség) c. hosszabb erkölcsi-politikai elégiájában, amelyből néhány töredék maradt fönn, nyugalomra inti a háború és földfelosztás miatt elégedetlen spartai polgárokat. Voltak dór nyelvű, anapestusi ritmusú tüzes »*indulói*« *(embaterion)* is, amelyekből csak néhány kétséges töredék maradt. T. költeményei később is becsben állottak a dóroknál. Kiadás: *Bergk:* Poet. lyr. Gr. II. Fordítás: *Weber: Eleg. Dichter d. Hellenen* (1826). V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I.; *Wilamowitz: Textgesch. d. gr. Lyriker*; *Monti: Tirteo* (1910); *Poralla: Prosopogr. d. Laked.* (1913); *Péterfy* J.: *A görög lyra* (összegy. munk. I).

Tzara, *Tristan*, francia lirikus, *1896., a fiatal nemzedék tagja, a dadaista irány egyik alapítója s mint a tiszta inspirativ költészet apostola egész sereg manifesztumot bocsátott ki. Különben igen tehetséges, bő fantáziájú költő; ha modorosságait és a szélsőségeket elhagyja, maradandó értékeket is alkothat. Eddigi művei: 25 *Poèmes; Cinéma Calendrier du Coeur, Abstrait Maison*; *Sept manifestes Dada*, irodalomtörténeti kuriózumok.

Ubeda, *Francisco López de*, l. *Pérez, Andrés.*

Udall (ejtsd: júdől), *Nicholas*, angol író, *1505. †1556. Számos fordításán kívül nevét a *Ralph Royster Doyster* c. vígjáték tartja fönn, mely az első angol vígjáték. *Plautus: Miles gloriosus*-ának hatása alatt készült. Németországban *Gryphius* utánozta *(Horribilicribrifax)*.

Uhland, *Ludwig*, *1787. †1862., német költő, az ú. n »sváb romantikusok« vezéralakja. Tübingenben született, jogot tanult, tanulmányai folytatására Párizsba ment. Itt kezdett foglalkozni régi német és francia irodalommal. Költeményei egyszerű dalok, politikai és hazafias költemények, balladák. U. költészetének legjava a balladák sora. Eleinte a germán hagyomány vonzotta, később a német népdalhoz jutott egész közel. Egészen néphangú a három fiúról s a halott kedvesről szóló szép *Es zogen drei Bursche wohl über den Rhein*; népdallá lett az *Ich hatt' einen Kameraden*, a bajtárs halálát elmondó egyszerű dal. Ilyenek még: *Ein Schifflein ziehet leise, Die Kapelle*, a vidám *Schwäbische Kunde* stb. A balladák legnagyobb része történelmi vagy irodalmi hagyományon alapszik. Angol népballadából származik *Des Sängers Fluch*, német hagyományból *Graf Eberhard der Rauschebart, Der Schenk von Limburg, Siegfrieds Schwert, Roland Schildträger*; francia, angol tárgyú *Taillefer, Bertrand de Born*, a provencei troubadour románca, *Das Glück von Edenhall.* Ezek a költemények ma is eleven birtokai a német népnek s népszerűségük Goethe, Schiller költeményeiével vetekszik. Igen jelentősek U. dolgozatai a német és ófrancia irodalom és monda köréből: *Das altfranzösische Epos* (1812), *Walther von der Vogelweide* (1822), a népdalok gyűjteménye: *Alte hoch-und niederdeutsche Volkslieder*(1844)és számos egyéb munka:*Schriften zur Geschichte deutscher Dichtung und Sage* (1865—73). U. fő ereje itt a nagy költői intuició, mellyel a régi irodalom termékeit megeleveníti. A költő segített a filológusnak a Roland-eposz vagy Walther von der Vogelweide méltatásánál. Esztétikai intuiciójával U. páratlan az akkori német irodalomkutatók közt, a francia filológiában pedig egyenesen úttörő. — U. költészete nem tartozik a legnagyobbak közé, de a hely, melyet elfoglal, mégis jelentős: ez a költészet a népből fakad s a néphez tér vissza. Formában, nyelvben nem teremtő, csak élni tud a Goethe-féle eredményekkel; érzésben nincs ősi mélysége, de puritán egyenességű lélek. Egy időben a legnagyobb német költőnek tartották — ma már szűkebb körre szorítva látjuk jelentőségét, arra, hogy népszerű és népies-német eredményekre tudta fölváltani a romantika költői és történeti tudatát. Költeményeinek kritikai kiadása E. *Schmidt* és J. *Hartmann*, Stuttgart 1898, 2 köt., *Werke*, kiadta L. *Fränkel*, Leipzig 1893, 2

köt. Összes műveit kiadta L. *Holthoff*, Stuttgart 1901. Levelezését kiadta J. *Hartmann* (Stuttgart 1916, 4 köt.). Életrajzát megírta felesége, Stuttgart 1874, Otto *Jahn*, Bonn 1863, K. *Mayer*, Stuttgart 1867, 2 köt. Igazán tudományos életrajza a II. *Schneider*-féle Berlin 1920).

Kecskeméti.

Uhlyarik *Béla dr.*, *1883. Temesvárott. Több színházi újságot szerkesztett u. ott. Megjelent, vagy színrekerült darabjai: *A vita, A kis ajtó, Toinette* (1 felv. vígjátékok, Temesvár), *Beatrice, Álmaink ha visszajárnak, Az ötkoronás, Emberek, A csengő, A paripa,* színpadi jelenetek, *A kölcsönkért feleség* 1 felv. operett, Temesváron kerültek bemutatóra 1917 óta. Kisebb regényei: *A sorompó* (1920), *Művészet és szerelem* (1923), *Tilsonia* (1925).

Uj Barázda, politikai napilap. Előbb hetilap volt. 1919. alapították. Kisgazdapárti, kisebb terjedelemben jelenik meg. Előbb *Schandl* Károly volt a szerkesztője, most főszerkesztője *Meskó* Pál, fel. szerk. *Perlaky* és főmunkatársa *Héjj.*

Ujévi játékok. A téli napfordulat ünnepeit felváltó Karácsony és Vízkereszt (jan. 6) közt helyezkedtek el mindazok a vidám népjátékok, amelyeket az egyház töltött meg új tartalommal, hogy az ősi pogány szellem örökségét elfoglalja. Ide sorakoznak az U. is. Köztük legnevezetesebb a regölés, amely már az ó-év záró fejezetéül karácsonykor elkezdődik. Eredete a naptisztelettel függ össze; de nálunk, a keresztény korban, mint a szentivánnapi tűztiszteletnek, vagyis a nyári napfordulat ünnepének ellenlábasa szintén a fiatalok ünnepévé: »kiházasító«, vagyis az egybeillő és már nyilvánosan egymásnak szánt párokat összeregélő ünnepi alkalommá vált. E gyakorlati mag köré csoportosulnak a régi hagyomány ama törmelékei, melyek részint a pogány részint a keresztény népszokásokból helyenkint fennmaradtak és egymással vegyülve már csak mindinkább hanyatló életet élnek. Az ujabb keresztény korszak terméséül az U. közt nem egy költészeti gyöngy akad, amelynek eltűnése kár, így a vas-zalamegyei szép köszöntő: A mennyország piacán Kinyílott a tulipán stb. Valószinű, hogy a többi, tünőfélben lévő U.-at túl fogják élni az újévköszöntő versikék, amelyekkel házról-házra járva, ajándékokat — élelmet vagy pénzt — gyűjt a falusi fiatalság s amelyeknek szövege már teljesen a mai keresztény felfogással van összehangban s nem is népi eredetű, mint pl. az ismeretes: Uj esztendő, vigságszerző, Most kezd újulni stb.

Vikár.

Ujfalvy *Károly*, nyelvész és utazó, *1842. †1904. Külföldön élt s tanulmányait nagyrészt a francia kormány megbízásából szervezte. Beutazta Indiát és Középázsiát s utazásainak becses etnografiai és nyelvészeti eredményeit francia és német nyelven adta ki. Franciára fordította *Petőfit* és a *Kalevalát.*

U. *Bourdon Mária.* Utazási műve: *De Paris a Samarkand* (1879) magyar fordításban is megjelent. U. K. neje volt.

U., *Krisztina,* *1761. †1818. Lírai költeményeket írt. Bánatos, borongó verseiben vesztett boldogságát siratja. A kezdetleges forma és stílus lerontják a versek hatását. Költeményeinek csak egy része jelent meg nyomtatásban *Baráti vetélkedés* címen. Ez a kötet Molnár Borbálához intézett verses leveleit tartalmazza. A sorssal viaskodó és elhibázott életét sirató költeményei közül néhányat *Zilahy* Károly, majd *Kőváry* László adott ki jóval a költő halála után.

Ujgörög irodalom, l. *Görög irodalom*

Ujházi *Ede*, *1844. †1915., hírneves szinész, a Nemzeti Szinház tagja. Egyéniségének közvetlenségével, előadásának természetességével legnépszerűbb jellemszinészünk lett. 1908. kiadta értékes visszaemlékezéseit. Munkájának címe: *Régi szinészekről.*

Ujhelyi *Nándor*, író, *1888. Erótikus elbeszéléseivel és regényeivel szerzett nevet. Két darabja a Magyar Színházban került szinre.

Ujlaki *Antal*, *1867. †1921. Szegedi hírlapíró volt, majd 1900. megalapította a *Szegedi Friss Ujságot*. Számos népies elbeszélése, utirajza és történeti cikke jelent meg a szegedi és a fővárosi lapokban. Fontosabb művei: *Bibliás emberek, Történetek a szürke világból, Tisza Lajos és Szeged.*

Ujklasszicizmus az a renaissance idején született és a XVII. században kivirágzott irodalmi irány, amely a görög-római költészet fénykorát a tökéletesség netovábbjának tekintve,a költőt a klasszikusok tanulmányozása és utánzása felé terelte. A renaissance humanistái latinul és görögül, a XVII. (sőt részben már a XVI.) sz. új-klasszikusai anyanyelvükön művelték a klasszikus műfajokat. Az U. Franciaországban valóságos irodalmi fénykort hozott létre: a »latin világosság« természetes örököse a francia szellem volt. A klasszicizmus formái a barokkal keveredve új művészi lehetőségeket teremtettek.

A szinpadon a XVI. századtól fogva kezdenek uralkodni a klasszikusokból — Aristoteles poétikájából és Seneca darabjaiból — levont szabályok. A barokkszínpad súlyos előkelősége, a kor pompázó stílusa, a »nemes« kifejezések kultusza, a hézköznapi szavak körülírással való helyettesítése épen úgy a klasszicizmus kellékei közzé számított, mint a tragikus és kómikus műfajok szigorú elválasztása és a »hármas egység« törvényének tisztelete. A XVII. sz. újklasszikus drámájának remekei: *Corneille* és *Racine* tragédiái és *Molière* vígjátékai. Esztétikai kísérete *Boileau: Art poétique*-ja, amely azt hirdeti, hogy csak az szép, ami *igaz:* de hogy mi az igaz, azt a klasszikusoktól kell megtanulnunk. Az újklasszikus lira mai szemmel nézve csak a XVI. században terem igazi értékeket, olasz renaissanceformákkal keveredve *(Ronsard, Du Bellay).*

A XVII. sz.-ban a pindarosi ódát, a horatiusi szatirát és a költői levelet *Boileau* igyekszik feltámasztani; az ő kómikus eposza *(le Lutrin)* az egyetlen félig-meddig élő epikus kísérlete a kornak. A tanítómese műfajában *La Fontaine*, a jellemrajzban *La Bruyère* alkot halhatatlant.

A nagy század lángelméi után Franciaországban és másutt is az ál-(pseudo)klaszszikus epigónok nemzedéke érlelte meg az U.-t a romanticizmus kaszája alá. Az álklasszicizmus (l. ott) a szabályok ismeretét egyenlő értékűnek tartotta a tehetséggel. *Boileau* még messze járt ettől a végzetes szabály-imádástól.

A klasszicizmusban rejlő óriási művészi érték: a tökéletesre csiszolt formák, az örök és általános emberinek objektiv, tipikus ábrázolása, az előkelőség és mindenkihez-szólás szerencsés párosodása (görög tragikusok, Homeros!) — nem veszíthette el irányító erejét az U. hanyatlásával. Annyira nem, hogy épen ebbe az időbe esik a franciáknál André *Chénier* költészetének rövid kivirágzása: Németországban *Goethe* és *Schiller* klasszikus korszaka; a mi líránkban (a deákos iskola és a német-görög klasszicizmus formai kísérleteiről nem beszélve) *Berzsenyi* őserejű lángelméjének fellobbanása.

Időről időre megismétlődnek az U. feltámadásai: gondoljunk a francia parnasszistákra, *Moréas*-ra, *Swinburne* Atalanta-jára, Paul *Ernst*re (a modern U. törekvéseit illetően l. a róla szóló cikket is) — nálunk, *Babits* Laodameia-jára stb. E sorok írója már néhány évvel ezelőtt, *Babits* pedig legújabban, bár különböző meggondolásokból kiindulva, ismét U. eljövetelét jósolják. Ez lenne egyedül lehetséges megoldása a mai költészet két életbevágó problémájának: a formai kísérletezésektől való megcsömörlésnek, s a költő-egyén és a tömegek közt egyre növekedő távolság megszüntetésének. *Benedek.*

Uj Nemzedék, politikai napilap, este jelenik meg. Keresztény irányú legitimista. 1917-től 1919. hetilap volt *Milotay* István szerkesztésében, ő alakította át napilappá is, 1920. kilépett és azóta *Cavollier* József szerkeszti *Szabó* László rövid szerkesztői működése után.

Ujság. *Az Ujság* címen 1903. megindult liberális napilap, *Gajáry* Ödön alapította s volt szerkesztője, *Ágai* Béla dr. társszerkesztő. Az 1914-iki sajtótörvény életbeléptekor *Bagyó* János lett a fel. szerkesztő. Majd *Kóbor* Tamás és *Ágai* szerkesztették, 1925 tiltott közlés miatt a kormány megszüntette s *Ujság* címen engedélyezte később. Azóta szerkesztőként *Ágai* és *Keszler* József szerepelnek.

Ujvári *Béla*, pedagógus és író, *1852. Hosszú ideig szerk. a *Néptanítók Lapját*. Népszerű francia szótárt és szépirodalmi műveket írt. Több drámáját előadták.

U. *Péter*, író, *1869. Zsidó tárgyú elbeszéléseket és regényeket írt *(Astarte temploma, A túlsó parton, Ember Ádám három élete* stb.).

Ukrán irodalom. Az U. tulajdonképen csak a XVIII. sz. végén indul meg. Az ukránoknak a XVIII. sz. folyamán lelkes szellemi vezérük akadt *Szkovoroda Hrihorij*ban *1722. †1794. Bölcselő és moralista, költő és zenész volt egy személyben. Nyugateurópai egyetemeken tanult, azután hazájába visszatérve, nemzete vándortanítójának csapott föl. Sorra fölkereste az ukrán nemesi udvarházak lakóit s szóban meg írásban nemes erkölcsi elveket hirdetett. A francia forradalom, a szlávok renaissance-a, az álklasszicizmus bukása s a helyébe lépő szentimentalizmus és romanticizmus, amely a multnak és a népköltészetnek szeretetét hirdette, az ukránokkal is éreztette hatását. Az új, népies irodalom megteremtője *Kolljárevszkij Iván*, *1766. †1838., a travesztált *Aeneis*-szel, amely 1798. jelent meg. Vele csaknem egyidőben egy másik nagy írója is akadt az ukránoknak *Kvitka Hrihorij*. *1778. †1843., személyében, akit Osznova nevű birtoka után *Osznovjánenko*-nak is hívnak. A falusi novella megteremtője évekkel *George Sand* és *Auerbach* előtt. Jellemző vonásai: humor és érzelgősség. Kortársa, *Hrebinka Jevhen*, *1812. †1844., nagyszerű állatmeséket költött. *Kolljárevszkij*-nek s részben *Kvitká*-nak is óriási hatása volt, számos követője akadt s egy csapásra felvirágzott az irodalom. Egymásután több almanach lát napvilágot s folyóiratok indulnak meg.

Az U.-nak nem sokkal megindulása után igazi nagy költője támadt *Sevcsenko Tárász*, *1814. †1861., személyében s ezzel biztosítva volt további sorsa. Ez a jobbágyfiúból lett költő diadalra viszi a lenézett s üldözött parasztirodalmat, ahogyan az oroszok nevezték.

A szépen megindult irodalom a század közepén megakadt fejlődésében. *Kulis* kezdeményezésére Kievben 1846. néhány fiatal író titkos társaságot alapított *Ciril-Metod Társaság* (Kirilo-Metodijivszke Továrisztvo) címen, hogy az ukrán nép felszabadításán dolgozzon. Az ötvenes években az üldözések folytán elhallgattak az írók s csak Miklós halála után (1855.), amikor II. Sándor alatt fokozatosan enyhülni kezdtett a cenzura, kezdenek ismét életjelt adni magukról. Mivel Ukránia területén nem dolgozhattak, Pétervárra mentek s egy folyóiratot indítottak *Osznova* (Alap) címen (1861—1862.). A száműzöttek közül ide jött *Sevcsenko*, *Kulis*, *Kosztomárov*, a híres történész s hozzájuk csatlakozott *Barvinok Hanna*, *Áfánászij-Csuzsbinszkij*, az ismert etnografus s mások. *Kulis Pántelejmon*, *1819. †1897., verseket s elbeszéléseket írt s lefordította a Szentírást ukránra. Fordítása klasszikus, ma is ez van használatban. *Vovcsok Marko* (Márkevics Mária írói neve; *1834. †1907.) a népéletből vett rajzaival tűnt ki. Elbeszéléseiben oly hű lelki rajzot nyújt s oly költői lendület van bennük, hogy *Turgenjev* sietett azokat oroszra lefordítani, sőt franciára is fordított belőlük.

De alighogy megindult az U., az orosz kormány veszélyesnek találta az állam egységére s a cenzura tíz évre (1863—1872.) teljesen elnémította az U.-t.

Galíciában 1832-ig nem volt ukrán szellemi élet. Az ukrán értelmiség ellengyelesedett s csak a szláv renaissance hatása alatt állott össze 1832. az »Orosz hármság« (Ruszka trijca): *Sáskevics Márkián* *1811. †1843., *Váhilevics Iván* és *Holovackij Jákiv*, *1814. †1878., s kezdte megszervezni az ukránságot s felkölteni benne a nemzeti öntudatot. Első lépésük az volt, hogy *Szyn Ruszi* címen 1835. kiadtak egy népdalgyűjteményt, amelybe Sáskevics néhány költeményét is felvették. Ezután egy almanachot szerkesztettek *Ruszálká Dnjisztrova* címen s mivel Ausztria területén sehol sem engedélyezték a kiadását, Budán nyomatták ki 1837. Óriási hatása volt s a galíciai ukránokban felköltötte az öntudatot, amiben része volt a lengyel hatóságok esztelen szigorának is. Az ötvenes években azután Galíciába jutott *Sevcsenko: Kobzárja*, mire az ukránság elfordult a lengyel és az orosz irodalomtól s a sajátját kezdte támogatni és művelni. Lembergben 1873. megalakult a *Sevcsenko Tudományos Társulat*, mely, 1918-ig, a kievi ukrán *Tudományos Akadémia* megalapításáig az ukrán szellemi élet központja volt. Néhány szépirodalmi folyóirat is megindult s ezek köré csoportosultak úgy az oroszországi, mint a galíciai s bukovinai ukrán írók. A legtekintélyesebb szépirodalmi s kritikai szemle a *Literaturo-Nankovij Visztnik* volt.

A XIX. sz. közepétől a század végéig három irányzat uralkodott az U.-ban. A hatvanas években *Kulis* hatása alatt nemzeti romantikus, a hetvenes és nyolcvanas években *Dragománov* hatása alatt radikálisan szociális s a század két utolsó tizedében nemzetiesen radikális.

A *Kulistól* kiindult nemzeti romantikus szellemben írt *Návrochij Olekszánder*, *1823. †1892., lirikus és műfordító és *Levickij Iván*, írói nevén *Necsuj*, *1838. †1918., számos regény és novella szerzője. A *Kájdus család* (Kájduseva szemja) c. remekműve mintául szolgál sok más írónak is. Ide tartozik a bukovinai *Hordinszkij-Fedjkovics Oszip Jurij*, *1834. †1888. *Márkovics Dmitra*, *1849. †1920., elbeszéléseivel tette ismertté a nevét. A radikálisan szocialista irány megindítója. *Drágománov Michájlo*, *1841. †1895., kiváló tudós és kritikus. Két évtizeden át ő volt az ukrán értelmiség szellemi vezére. A való élet realisztikus ábrázolásáért szállt síkra s azt követelte, hogy minden író nemcsak művész, de propagandista is legyen, az ukrán nép nemzeti függetlenségének gondolatát vigye bele a köztudatba. A hetvenes és nyolcvanas évek írói nagyobbára az ő követői. A legkiválóbb köztük *Fránko Iván*, *1856. †1916., *Sevcsenko* mellett a legnagyobb költő s mint kritikus és tudós is kiváló. *Mirnij Pánász* (álnév) a kor legjobb realisztikus elbeszélője.

A század utolsó két tizedének írói a nemzeti radikalizmus eszméit hirdetik. Ide tartozik a jobbak közül *Hrincsenko Borisz*, *1864. †1911., novellaíró, költő, regény- és drámaíró. Ő írta a legteljesebb ukrán-orosz szótárt is. Sok művét *Csájcsenko Vászilj* álnéven adta ki.

A XX. sz. elején a realizmus és a modernizmus az uralkodó irányok. Az elsőnek *Vinnicsenko Volodimir*, *1880., a mai legkiválóbb ukrán regény- és drámaíró a képviselője. A modernisták az orosz szimbolisztikus írók, főleg *Bjelyj* hatása alatt állanak. Az úttörők között első helyen kell említeni *Kobiljánszka Olgát*, *1853. †1918., szép novellák és *A föld* c. megrázó parasztregény szerzőjét, továbbá az autodidakta, szertelen, de igen tehetséges *Jáckiv Osztápot*, számos novella és regény költőjét s végül *Chotkevics Hnátot*. A költők között *Oleszjt* illeti meg az első hely. Ő a nemzeti jogokért küzdő ifjak lelkesítője s az 1905. forradalom utáni hangulatnak hivatott tolmácsolója.

Az U. nem sokkal több, mint százéves multja a létért való küzdelem volt. Ereje a rettenetes orosz elnyomással szemben abban a demokratikus osztályban rejlett, amelynek érdekeit szolgálta s azokban a népből származott írókban, akik művészi formába tudták önteni nemzetük keservét s bánatát s a szebb jövő képét rajzolták elébe.

A cárizmus bukásával (1917. III.) ledőltek a nyelvi korlátok. Dél-Oroszország, vagyis Ukránia területén a nemzeti nyelv bevonult az iskolákba, a templomokba, a hivatalokba, a köz- és magánéletbe, de viszont új béklyókat rakott az irodalom szabad fejlődésére a bolsevista cenzura. Sok kiváló író (*Vinnicsenko, Oleszj* stb.) kénytelen volt elhagyni hazáját, az otthonmaradottak pedig csak bizonyos korlátok között mozoghattak. Az ukránnyelvű tudomány az 1918. alapított *Tudományos Akadémiában* s az egyetemeken fellendült és az ukrán könyv is keresett cikk lett. 1917 óta sok új író tűnt fel, de munkásságuk főleg új formák keresésében merül ki. Két határozott irányzat bontakozott ki a sok közül. Az egyik az ú. n. *kollektivizmus*, a másik az *ultraindividualizmus*. A kollektivisták a *Borotjba* c. lap köré csoportosultak s a kollektív irodalom megteremtésén fáradoztak, de teljesen sikertelenül, mint orosz mintaképeik, bár *Ljubcsenko Mikola* s *Jellán Vászilij* eléggé tehetségesek. A másik irány hívei a *Muzaget* nevű társaságba tömörültek s a kollektivizmussal szemben az individualizmust hirdetik, bár a régi formákat ők sem szeretik s újakat keresnek. A tehetségesebbek mind ehhez a csoporthoz tartoznak. Szép verseket írnak *Ticsina Pávlo*, *Zahul Dmitro*, *Járosenko Volodimir* és *Terescsenko Mikola*. A prózaírók közül *Ivcsenko Michájlo* és *Zsurba Halina* érdemelnek figyelmet. Tiszta képet még nem alkothatunk a legújabb U.-ról, hisz most éli át Sturm und Drang korszakát, de kétségtelen, hogy a viharból megerő-

ödve fog kikerülni. V. ö. *Voznják: Isztoija ukrajinszkoho piszjmensztva.* Ljvóv, Lemberg), 1924. I—III. köt. — *Ruszova: Ukr. lit. v XIX. v.* S. Petersburg, 1910. *Bonkáló.*

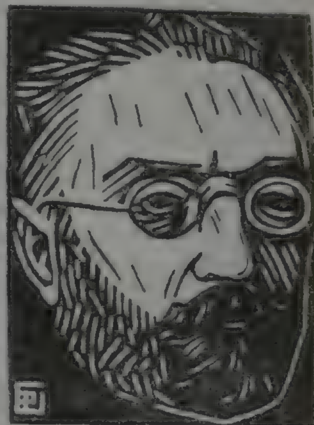
Ulfeldt, *Leonora Kristina,* *1621. †1698. IV. Keresztély dán király leánya, akit hosszú rabságra itéltek és aki önéletrajzában fogsága szenvedéseit és borzalmait megrázó szinekkel festette.

Ulrich von Liechtenstein, stájerországi középfelnémet minnesänger, *1200 kör. †1276. Államférfiú és katona. Lírája minden izében konvencionális, csak formaitechnikai vagy motivális szempontból (hajnali dal) mutat némi önállóságot. Jelentékenyebb epikai-lírai önéletrajza a *Frauendienst.* (Kiadta: K. Lachmann, 1841; R. Bechstein, 1887): történeti, kultúrtörténeti, életrajzi háttere lényegében valóság, csakhogy ez a valóság teljesen összefoly a pózzal, a költői imaginációval. S. megkísérli a lehetetlent: érvényt akar szerezni a *minnedienst* eredeti értéktartalmának, amikor a kor józan kritikája már anakronizmusnak érzi. A minnedienst fikcióját átviszi a valóságba. Programszerüen éli végig a valóság feltételei között. Éveket tölt a »becsület—szerelem« szolgálatában. L. is fikciókkal harcol, mint Don Quijote, csakhogy már nem igen hisz bennük, épen ezért küzdelmére, sorsára nem veti fényét tragikus irónia. Itt-ott híres irodalmi minták, helyzetek (Tristan) és motívumok, tudatos-tudattalan paródiájával van dolgunk, de a parodisztikus vonások mögött is marad anyag bőven, amelyből rekonstruálható a lovagi szolgálat, a kalandok, kor s ami a leglényegesebb — a költő formája. A nyolcsoros versszakokban írt *Frauendienst*-et kiegészíti a *Frauenbuch.* (Kiadta: K. Lachmann 1841): L. búcsúja a hanyatló lovagiság világától és eszményeitől. V. ö. R. *Becker: Wahrheit u. Dichtung in U. v. L's Frauendienst* (1888); W. *Brecht: U. v. L. als Lyriker (Zschrift f. d. Altertum* 49). *Turóczi-Trostler.*

Ulrich von Türheim, középfelnémet epikus (XIII. sz. első fele). Befejezi Gottfried von Strassburg *Tristan*ját s megírja a Wolfram von Eschenbach *Willehalm*jának folytatását *(Rennewart).*

Ulrich von dem Türlin, középfelnémet epikus (XIII. sz.). Versbe szedi Wolfram von Eschenbach *Willehalm*jának előzményeit *(Wilhelm von Oranje.* Kiadta: S. *Singer,* 1893), még pedig Wolfram célzásai s utalásai alapján.

Unamuno, *Miguel de,* spanyol író, *1864. Bilbaóban. A salamancai egyetem rektora volt, de legújabban a spanyol politikai viszonyok, amelyeknek merész és harcos ellensége, száműzetésbe kergették. Az aktuális napikérdések szorgalmas vitatása híres publicistát csinált a nagy tudósból, aki ez idő szerint hazájában többet köszönhet hírlapi cikkeinek, mint tudományos és szépirodalmi munkásságának; ezt egyelőre még teljes értékében csak a külföld, főképen Francia és Olaszország becsüli meg. U. munkái regények: *Paz en la Guerra* (Béke a háborúban); *Niebla* (Köd; magyarul is megj.); *Amor y pedagógia*; *Abel Sanches*; *La tia Tula* (T. néni); novellák: *Tres novelas ejemplares y un prólogo* (Három erkölcsi novella és egy prológus); *El espejo de la muerte* (A halál tükre); költemények: *Poesias Rosario de sonetos liricos* (Lírai rózsafüzér); *El Cristo de Veasquez* (V. Krisztusa); leirások: *De mi país* (Hazámból); *Por tierras de Portugal y de España* (Portugálián és Spanyolországon keresztül); *Paisages* (Tájképek); bölcselkedő, vallásszerű és kritikai munkák: *Mi religión* (Vallásom); *Ensayos* (Esszék); *Soliloquios y conversaciones* (Magánbeszélgetések és társalgások); *Contra esto y quello* (Ez meg amaz ellen), és két reprezentatív munkája. *Del sentimiento tragico de la vida* (A tragikus életérzés) és *Vida de Don Quijote y Sancho,* Cervantes regényének filozófiai, élet- és emberbölcseleti magyarázata. U. irodalma a valóságnak, az igazság megismerésének és érvényének boncolgatása. U. számára az *ideál* az egyedüli emberi érték; nem az okoskodó, józan ítélet, hanem az indulatok és érzelmek logikája az irányt és mértéket adó fórum; egyedül érvényes valóság a közvetlen, belső élmény, még akkor is, amikor a rideg tárgyilagosság az ő színtelenítő szemüvegén át illuziónak ítéli. Don Quijotén, a maga rajongóan átérzett igazságának szélmalmok ellen harcoló hősén, bizonyítja a személyes hit igazát a sivár racionalizmus lepárolt tudása ellen. Minthogy a hit teremti az igazságokat, nincs semmi magánvaló érték; minden élménynek megvan a maga tragikus valósága (tragikus, mert a kétkedők gúnyja, a józanok megvetése martiriummá fokozzák ezt a valóságérzést): akár képzelt, akár reális, akár »olyan mintha« reális volna. És benne van minden erkölcsi lehetőség is az emberi szívben; mindenki magában hordja a hét halálos bűnt ép úgy, mint a hét főerényt. U. miszticizmusában a megállapítások végső garanciája az intuició, a belső ráeszmélés; a nála olyan sűrűn előforduló Isten-név nem kap egyénileg határolt körvonalakat, hogy mint utolsó tekintély szolgáljon a költőnek hivő, sőt minden felekezeten kívül maradása mellett is vallásos lelkületű világszemléletéhez. U. ebben ép úgy, mint jólelkü emberszeretetében közel jut Tolsztojhoz, csak a csorda-embert megvető türelmetlensége

Unamuno

tart inkább Nietzschével lelki kapcsolatot. Irodalom. A már szépszámú értekezések közül legajánlhatóbbak *Maurice Vallis* francia cikkei a *Mercure de France* 1916. május 1-i, illetve a *Revue de Paris* 1921. október 15-i számában. *Honti.*

Unanimistes (unanimisták). Mozgalmuk egyik legjelentősebb iránya volt az új francia lírának, de már a multé, bár követői még élő és erősen aktív tagjai az irodalomnak. Az irány nevét Jules *Romains*-nek *La vie unanime* c. verskötetétől kapta, amely úgy előszavával, mint a kötet verseivel megadta az irány programját. Az unanimizmus célja volt ugyanazzal a lelkiséggel áthatott csoportok, emberi közösségek kollektív érzéseit kifejezni. Afféle misztikus szocializmus volt ez, amely humanitárius érzésekből és nemzetközi inspirációkból táplálkozott, demokratikus színezetet öltött, s az volt a célja, hogy ezeknek a politikai tendenciáknak polgári kicsinyességeit egy igazán nagy lélekzetű költészet eszményi magaslatára emelje a nagy emberi szolidaritás s a kollektív öntudat jegyében. Az irány legkiválóbb képviselői: Jules *Romains*, René *Arcos*, Pierre Jean *Jouve*, Luc *Durtain*, Georges *Chennevière*. Ide számítják, bár szorosan sosc volt az irány követője, *Duhamelt* és *Vildracot* is. *Kállay.*

Undset, *Sigrid*, *1882., a legújabb norvég irodalom legkiválóbb regényírónője. Hírnevét hatalmas 3 kötetes történeti regényével, *Kristin Lavransdatter* (1920) alapította meg. A középkori Norvégia életét még egy író sem tudta olyan mély, valódi színekkel rajzolni, mint U. Legújabb regénye, *Olav Audonsson i Hestviken* (1925), egy XIII. századbeli házassági történetet mond el. A középkori egyházi tanulmányokba való elmélyedés okozta, hogy a jeles írónő legutóbb áttért a katolikus hitre. *Leffler.*

Ungern-Sternberg, *Alexander von, báró*, *1806. †1868., írói nevén *Sternberg*, német író. Az Ifjú-Németország eszmekörének kritikájából indul ki *Die Zerrissenen* c. novellájával, mely a széttépett lelkű modern ember rajza akar lenni; később egyre inkább a triviális utóromantika vizeire evezett át s Sue nyomdokain kereste az »érdekfeszítő« hatásokat.

Unruh, *Fritz von*, német drámaíró, *1885. Tábornok fia, a hagyomány tiszteletében, hercegi környezetben nevelkedik, gárdatiszt s a végén közösséget vállal a forradalom eredményeivel. A háború megrázkódtató hatása segít áthidalni a nagy és mély távolságot. Első két drámájának (*Offiziere*, 1912; *Louis Ferdinand Prinz von Preussen*, 1914) problémája még az új tájékozódás előtti helyzetéből adódik, de már sejteti e tájékozódás irányát. Egyfelől a régi rend, a külső normák könyörtelen kötelesség, dogmája, *másfelől* a belső s egyéni világ, a lelkiismeret parancsa: e két erőnek egymáshoz való viszonya alkotja a dráma-cselekmény magvát. Összeütközésről csak feltételesen lehet szó: az egyén megadja magát s belepusztul a megadásba. U. akarata, tudta nélkül expresszionistává válik, amikor kétségtelenül Schiller hatása alatt az erkölcs iskolájává avatja a színpadot. A külső normák egyelőre erősebbeknek bizonyulnak, de nem sebezhetetlenek. Megdöntésük csak utopisztikus-forradalmi úton, egyezmények nélkül történhetik. U. már harctéri benyomások hatása alatt későbbi műveinek mitikus-allegórikus nyitányában (*Vor der Entscheidung* 1915, megj. 1919) rohamra viszi ellenök a háború borzalmait; aztán szabadjára bocsát minden indulatot, szenvedélye tüzében meztelenre égeti, szeretetre, megértésre szabadítja fel az embert, aki nem néz rokoni köteléket s vér, vérfertőzés, romok felett keresi a kifelé vezető utat (*Ein Geschlecht* 1916: egy drám. trilógia első része; *Der Opfergang* 1916. elbeszélés).

Az új, felszabadult világ küszöbét csak a gyermekifjú lépheti át, kit nem terhel a régi világ szennye, hogy pozitív értelmet harcoljon ki az utópiának (*Platz* 1920; a trilógia második része; rokon vele: *Stürme* 1922). U. erkölcstana, technikája, a realitás-irrealitás határainak elmosódása, álom és valóság állandó hely- és funkciócseréje expresszionista, de nyelvi eszközeit, dikcióját olykor mintha világok választanák el az expresszionizmustól. Ma egyik vezetője a háború utáni ifjúságnak, amely a demokratikus köztársaságot tartja a maga legmegfelelőbb formájának. A beszédek egész sorában tett hitvallást meggyőződése mellett (*Reden* 1924). Egyik utolsó könyve (*Flügel der Nike*, 1924) egy nyári utazásnak (Párizs, London) néhány száz oldalas emléke, a közvetlen benyomások tükrében veri vissza itt-ott a felelettel együtt, sokszor felületesen vagy elnagyoltan a maga s kora izgató kérdéseit. V. ö. *W. Küchler*: *R. Rolland, H. Barbusse, F. v. U.* (1919); *W. Geyer*: *F. v. U.* (1924); *R. Meister*: *F. v. U.* (1925); *A. Germain*: *Bibl. universelle* 1925 (juin. 662); *A. Soergel*: *Dichter u. Dichtung der Zeit: Im Banne des Expressionismus* (1925: 775 ll). *Turóczi-Trostler.*

Upanisadok a Védikus irodalomhoz tartozó teozófikus szövegek. Számuk igen nagy (több mint 200), de csak 14 kánoni tekintélyü, köztük legértékesebb, legrégibb és legnagyobb a *Brhad-áranjaka-upanisad* és a *Cshándógja-upanisad*. E művekben az ortodox papi filozófia *brahman* fogalma egyesítve van a heterodox spekuláció *átman* fogalmával: a brahman (a személytelen istenség) nem más, mint az átman (a *személyes lélek*) — másképen: a mindenség az isten s az isten az én lelkem. E tan a Véda titoktana és a modern monizmus évezredes előfutára. Leghíresebb, Schopenhauer óta sokat idézett formulája: *tat tvam aszi*, »ez (t. i. a brahman) te vagy«. Ez a tan nem zárt filozófiai rendszer alakjában jelentkezik, hanem félig költői, félig spekulatív, majd épületes, majd metafizikai párbeszédeknek és vitatkozásoknak vezérgondolata és

állandó témája. A tan befolyása szinte megmérhetetlen: benne gyökerez jóformán az egész későbbi ind filozófia. Az U. ma már az emberiség közkincse. *Mohammed Dárá Sakóh* 50 darabot perzsára fordíttatott s e perzsa fordítást *Anquetil Duperron* latinra fordította és *Oupnek'hat* (= upnecshat, az upanisad szó torzítása) címen kiadta (1801—2). Már ez a nehézkes és fogyatékos fordítás is elragadta a nyugati gondolkodókat, főleg Schopenhauert. — Főmű: *P. Deussen: Allg. Gesch. der Philosophie* I. 2. (Leipzig 1899, 2. kiad. 1907). — Fordítások: *P. Deussen: Sechzig Upanishads des Veda* (Leipzig, 2. kiad. 1905); — Szemelvények: *P. Deussen: Die Geheimlehre des Veda* (Leipzig, 1907) és *K. F. Geldner: Vedismus u. Brahmanismus* (Tübingen, 1911), 175—213. *Schmidt.*

Urál-altáji nyelvek. A mongol faj nyelveinek az a csoportja, amelybe a magyar nyelv is tartozik. Az urál-altaji népek csaknem egész Ázsia területén laknak, legnyugatabbra kerültek a magyar, a finn és a török nép. Az U. két nagy csoportra oszlanak: 1. az uráli nyelvek csoportját alkotják a finn-ugor és a szamojéd nyelvek; 2. az altaji nyelvek csoportjába tartoznak a török-tatár, a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvek. Némelyek az U. közé számítják a japánt is. *Balassa.*

Uránia. *Kármán* József folyóirata. 1794. indult meg Pesten és 1795. meg is szűnt. Költemények, ismeretterjesztő cikkek, novellák jelentek meg benne; Kármán itt adta ki műveit.

Uránia-kör. *Kármán* József, *Schedius* Lajos és *Pajor* Gáspár a XVIII. sz. végén Beleznay Miklósné támogatásával egy *Uránia* c. folyóiratot adtak ki. A szerkesztők célja az volt, hogy a fővárost irodalmi középponttá tegyék. Társaságukat nevezzük U.-nek.

Urfé (ejtsd: ür-), *Honoré d'*, francia regényíró, *1567. †1625. Egyetlen nevezetes műve az *Astrée* c. pásztorregény, amelyet 1607. kezdett kiadni; újabb részei 1610., 19. és 27. jelentek meg; *Baro* fejezte be (1628.). A regény *Montemayor* művének, a *Diana*-nak átdolgozása. Bizonyos fokig történeti regény is akar lenni: az V. sz.-ban játszik, hősei a barbár betörések elől félrevonult gall előkelőségek, akik U. szűkebb hazájában, a Lignon partjain, pásztoréletet élnek. Egyébiránt szerelmi eseteik és körülményeik rajza arra vall, hogy M. »kulcsregényt« is akart írni nevezetes kortársairól. A szereplők lovagregényekbe illő kalandokon is mennek át; de a sokféle elemből mégis a *szerelem lélektana* bontakozik ki, mint U. legfontosabb témája.

Urházy *György*, *1823. †1873. Hírlapíró, országgyűlési képviselő Nevezetesebb művei: *Keleti képek*, *III. Napoleon.*

Urr *Ida*, szlovenszkói lírikus, *1904. Írásai számos lapban jelennek meg, munkái: *Zokogások* (Versek, 1923), *Bíborkehely* (Versek, 1924).

Uszpenszkij, *Gljeb Ivánovics*, orosz író, *1840. †1902. A városi és a falusi proletárok életéből vett elbeszéléseivel s regényeivel tette ismertté a nevét. Irgalmatlanul szétoszlatta a szlávofilek összes illuzióit s lerombolta a Dosztojevszkij és Tolsztoj hatása alatt álló orosz értelmiségnek azt a hitét, hogy a muzsikok élete mintaszerű s összhangban van Krisztus tanításával. *Az elveszett ucca erkölcsei* (Nrávy Rásztjerjajevoj ulicy, 1866.) c. elbeszélése a városi proletárok életét rajzolja, következő művei a falu életét tárgyalják (*A nehéz munka, A falusi zűrzavar, A föld ereje*). Érdekes a *Nem a megszokáson múlik* c. elbeszélése, amelyben leírja, hogy egy intelligens ember falura megy s paraszttá lesz, de a muzsikok félbolondnak tartják, kinevetik s végül kirabolják. *Bonháló.*

Utánérzés. A német *Nachempfindung* szolgai fordítása. A plágiumnál enyhébb fajtáját jelenti az utánzásnak.

Utazási regény. A kalandos regénynek már a hanyatló görög irodalomban divatossá vált formája. Az *Odysseia* kalandjainak fantasztikus változatai alkották a prózai U. tárgyát. A prokonesosi *Aristeas* északi országokbeli griffmadarakról, félszemű »arimarp«-okról beszél. *Skylax, Ktesias, Megasthenes* India csodáiról, *Theopompos* utopisztikus vázlatot ád az Oceánon túl lévő szárazföldről. Ilyen U.-eket írnak még *Hekataios, Jambulos, Antonius Diogenes.* Ez a műfaj aztán mindmai napig virágzik, néha nem kevésbé fantasztikus keretek közt (*Rider Haggard* művei; *Benoit: Atlantide*).

Utirajz. A szépirodalmi U. abban különbözik a tudományos útleírástól, hogy érdekessége nem a bejárt tájak, városok stb. objektív ábrázolásában, hanem az író impresszióiban, egyéni érzéseiben rejlik. Voltaképen tehát a szubjektív regénynek egy fajtája. Nevezetes példái: *Chateaubriand: Itinéraire, Heine: Harzreise, Italien, Petőfi: Uti levelek*, a mai irodalomban H. H. *Ewers: Mit meinen Augen.*

Utópia. Annak az elképzelt, ideális országnak neve, amelyet *Morus* Tamás írt le hasonló c. államregényében 1516. (magy. ford. *Kelen* Ferenc Bpest, 1910). A mű párbeszédes formájában és tanaiban Platonra emlékeztet, a legjelentékenyebb, rendkívüli hatású államregény. A szerző két barátjával beszélget és szigorú bírálatát adja az angol társadalomnak. Azután egyikük, Hythlodens Raphael hollandi utazó elmondja, hogy ő öt évet töltött U. államban s leírja annak tökéletes berendezését. U. földjén a társadalmi élet alapelve az igazságosság, mindenki igyekszik embertársának boldogságát előmozdítani. Az 54 járásból álló ország kommunisztikus-demokratikus köztársaság. A lakosság fele a járások központját alkotó városban, másik fele a majorokban él, ott iparral, itt földmíveléssel foglalkozva. Kétévenként a lakosságot kicserélik. A legkisebb társadalmi egység a 40 tagból álló »család«. A termelést a szükséglet irányítja, a hatóságok számítják ki, mennyire van szükség; minthogy magántulajdon nincs, a

nélkülözéstől való félelem megszűnik és senki se szerez be többet, mint amennyire tényleg szüksége van. Mindenki napi hat órát dolgozik. *K. Nagy D.*

Utópiák. *Morus* Tamás államregényéről U.-nak nevezzük mindazokat a jobb jövőt, jobb társadalmi viszonyokat, idealisztikus állapotokat festő könyveket, különösen azonban államregényeket, amelyek mint álmok élnek egyes gondolkodók lelkében. Az U.-k oly régiek, mint maga az emberiség. Legrégibb vallásos formájuk a *másvilágban, a mennyországban való hit*, melynek nagyszerű kiszínezései különösen az egyiptomi, a perzsa és a zsidó-keresztény apokaliptikus szentiratokban találhatók. A filozófiai U.-k élén *Plátó Politeia* (= állam) c. államregénye áll, *Kritiás* c. töredékében Athén és Atlantis állapotát írja le 9000 évvel Solon előtt. Plátó eszméit veszik át: *Theopompos, Zeno* (Politeia), *Euhemeros, Hecataeus* és *Jamblichos.* Kommunista U.-kat írtak ebben a korban *Phaleas, Hippodemos* és *Aristoteles* (Ekklesiatusai). *Xenophon* Kyropaediája monarchikus U. *Plotinos* Campaniában Platonopolis néven ideális plátói államot akart alapítani.

A kereszténység idealizáló tendenciái Jézusnak és az első gyülekezetnek eszményítésében és a mennyország várásában élték ki magukat. *Petrus de Bosco* (1305 körül) *de recuperatione terrae sanctae* c. művében Palesztinában akart eszményi államot teremteni. Az arab és a görög-római irodalom későbbi maradványaiban az eszményi állam a boldogok szigetének a képét öltötte magára. Az újkor első századaiból való U.-k mind *Morus* Tamás utopiájával függnek össze. *(Tomasso Campanella*, (1568—1639); *Civitas solis*, katolikus hierarchikus vezetés alatt álló állam kommunisztikus alapon; *Joh. Valentin Andrä* szatiraszerű *Reipublicae Christianopolitanae descriptio*-ja, 1619; *Francis Bacon* Nova Atlantisában 1626. az új világ alapja az új tudomány, *John Barclay*, 1582—1621, Argenis, 1621.)

Xenophon Kyropaediáját utánzó idealisztikus uralkodójellemzéseket írtak a franciák: *Anton Le Grand*; *Fénelon: Aventures de Télémaque*, 1698; *Ramsay, Abbé Pervelli, Abbé de Terasson*, továbbá a német Albrecht von *Haller* (Usong, Cato és Alfred) és a lengyel *Leszinszky* Szaniszló.

Uj U.-k keletkeznek a felvilágosodás korában: *Gerrard Winstanley*, Jacob *Harrington*, Louis *Mercier*, a szatirikus U.-k közül ma is él *Swift* Gulliverje és magyarul is ismerték L. *Holberg* szatiráját, mely *Klimius Miklós* alvilági utazásáról szólott (1847).

Hasonló szatirákat írtak *Fontenelle* és *Retif de la Bretonne.*

A XIX. századra esnek *Saint Simon, Robert Owen*, Abraham *Combe* és Charles *Fourier* alkotásai, amelyek kommunisztikus, Louis *Blanc*, Wilh. *Weitling* és Etienne *Cabet* U.-i pedig szocialisztikus jellegűek. Eduard *Bellamy: Looking backward from* 2000 (1888) és *Equality* (1897) c. szocialista U.-inak egész irodalma támadt. *Suttner* Berta megírta a háborús leszerelés U.-ját, *Justinus*, Maurice *Bloch*, William *Moris*, Ign. *Donelly*, Paolo *Mantegazza* pedig utopisztikus regényeket írtak. A magyar U.-k között nevezetes *Jókai* műve: a Jövő század regénye; közismertek *Verne* Gyula technikai utópiái.

Az újabb gazdasági U.-k közül mint gyakorlati megvalósításra törekvő lehetőség említendők *Henry George* földjáradék U.-ja és Theodor *Hertzka Freiland* (1890) és *Entrückt in die Zukunft* (1895) c. művei, melyek a földreformmal foglalkoznak; H. G. *Wells* műve: *Uj világ a régi helyén*; Anatole *France: A fehér kövön* befejező része stb., elsősorban gazdasági U.-k. *Szimonidesz.*

Uz, *Johann Peter*, *1720. †1796., német költő. *Gleim* köréhez, az anakreontikus költők csoportjához tartozik s ennek a körnek legigazibb anakreontikusa. Költeményeiben *(Lyrische Gedichte)* az ismert pseudoanakreoni témák: az élet örömeinek, csóknak, bornak dicsérete, kicsiny, csinos ötletekben. Olykor nagyobb lendületet is vesz. Igy főmunkájában: *Der Sieg des Liebesgotts*, hol a *Pope*-féle Fürtrablás mintája szerint küzd és győz a szerelem, a kis ravasz Ámor, a régi s az új világ szembeállítása. Nagyobb elmélkedő költeményt kettőt írt U.: egy *Theodicee*-t, az ismert leibnizi problémáról, a kor naiv optimizmusával; s ugyancsak a maga szelíd életöröme és életbölcsesége jut kifejezésre a *Versuch über die Kunst, stets fröhlich zu sein* négy költői levelében. — A kis anakreoni dal mellett az ódát is művelte: a *Lobgesang des Frühlings* mesterkélt tavasz-allegória. Összes művei először 1768., 2 köt.; kiadta újabban A. *Sauer*, Berlin 1890. Levelezését Gleimmel kiadta, *Schüddekopf*, Stuttgart 1899. Róla l. E. *Petzet*, Ansbach 1896. *Kecskeméti.*

Üchtritz-Amade *grófné*, szül. br. Bánhidy Stefánia, írónő. Regényeinek *(Anta, Isis papnője)* tárgyát az ó-egyiptomi történelemből vette.

Ütemes verselés. A magyaros verselésben a verssor kisebb ritmikai egységekre, ütemekre bomlik. Egy ütem 2—4 szótagos. Az ütem első szótagjára esik a hangsúly, az utána következő szótag v. szótagok hangsúlytalanok. Az egy sorban levő ütemek kiejtési ideje egyforma akkor is, ha a szótagszámok nem egyenlők. A hangsúlyos szótagok tehát egyenlő időközökben következnek: ez okozza a ritmust. Minthogy a magyar nyelv a szónak, illetve szólamnak első szótagját hangsúlyozza, minden ütem új szóval kezdődik. Az ütem tehát nem vágja a szót, míg az időmértékes verselés lábja belevág a szóba. Egy sorban 2, 3 v. 4 ütem szokott lenni. Legkedveltebb verssorok: a kétütemű ősi nyolcas (Kossuth Lajos | azt üzente), háromütemű tizes (Cserebogár, | sárga | cserebogár), a háromütemű tizenegyes (Végigmentem | az ormódi | temetőn) és a négyütemű tizenkettes (Este van, | este van | kiki | nyugalomba). *Lengyel.*

Văcărescu, román bojár család, amely több írót adott a román irodalomnak a XVIII—XIX. sz.-ban. A legnevezetesebb közülök Jancu V., *1792. †1863. Ebből a családból származik Hélène V. francia írónő is.

Vachell, *Horace Annesley*, angol író, *1861. Regényei: *Brothers*; *The Hill* (diáktörténetek); *The Waters of Jordan*; *The Fourth Dimension* (1920) stb. Drámáit regényeiből dolgozta át, vagy fordítva is, drámáiból néha regényt formált *(Fishpingle)*. Mások regényeit is színpadra vitte. Utolsó nagy sikerű darabja: *Blinkers.*

Vachott *Sándor*, *1818. †1861. Első költeménye az *Athenaeum*-ban jelent meg. Nagy feltűnést keltett *A külföld rabja* c. verse: a fogságban megőrült *Lovassy* Lászlónak állított vele emléket. Rá is hasonló sors várt. *Sárosy* Gyulát a szabadságharc után magánál rejtegette; ezért a hatalom birtokosai üldözőbe vették. Börtönében őrült meg. Lírai költő volt: bánatos hangu dalait és elégiáit szívesen fogadta az *Athenaeum* korának közönsége. Összegyüjtött művei 1869. jelentek meg *V. S. költeményei* címen. *Lengyel.*

Vacquerie (ejtsd: vaköri), *Auguste*, francia költő és ujságíró, *1819. †1895. Egész életén keresztül lelkes híve volt V. Hugónak, akivel közös családi gyász is fűzte össze: V. öccse és H. leánya, mint ifjú házasok, együtt estek egy katasztrófa áldozatául. Irodalmi cikkeiben hevesen védte a romantika eszméit és még hevesebben támadta ellenfeleit. Érdekes drámákat írt: a *Tragaldabas*-t, amelyet A. *France* »a pikareszk komédia gyöngyének« nevez; *L'enterrement de l'honneur*-t, *Jean Baudry*-t és *Formosa*-t. Lírája hűvösebb, kifejezéseiben szabatosabb, mint *Hugo*-é, de annak magával ragadó lendülete és káprázatos színei hiányzanak belőle. *(L'enfer de l'esprit*, 1843; *Demi-teinte*, 1845; *les Drames de la grève*, 1855; *Mes premières années de Paris*, 1872;) Élete alkonyán adta ki régóta készülő filozófiai költeményét, a *Futura*-t (1890). Szimbolikus alakok a költemény hősei. Alapgondolata optimista; a jónak közeli diadalát, Isten országának eljövetelét hirdeti.

Váczy *János*, *1859. †1918. Könyvtári tisztviselő, majd középiskolai tanár. Számos kritikai és irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg a folyóiratokban. Irodalmi munkásságának legnagyobb része *Kazinczy*-ra és korára vonatkozik. Az Akadémia megbizásából 21 terjedelmes kötetben kiadta *Kazinczy* levelezését, megírta *Kazinczy Ferenc életrajzát*. 1914. pedig kiadta legfontosabb munkáját, *Kazinczy Ferenc és kora* címmel. Többi irodalomtörténeti művei közül fontosabbak: *Berzsenyi Dániel életrajza*, *Tompa Mihály*. V. egyike volt a legszorgalmasabb kutatóknak, de az előadás szépségére kevesebb gondot fordított.

Vadász *M. Elemér*, geológus, *1885. Geológiai és paleontológiai monografiái és értekezései a *Földtani Közlöny*, a *Földtani Intézet Évkönyve* és a *Geologia Hungarica* köteteiben jelentek meg. Külön kötetben kiadta *A földtani tanítás elméletét* (1915), amely ma már külföldszerte megvalósult. Legújabb könyve *A szén és petroleum multja és jövője* (1925).

Vadé, *Jean Joseph*, francia dalköltő és színpadi író, *1720. †1757. Dalaival megteremtette az ú. n. »genre poissard«-t, a nép nyers szólásmódjait alkalmazó költészetet. Híres e nemben *la Pipe cassée* c. verse. Vaudeville-jeinek (énekes vígjátékainak) egyes helyzeteit *Beaumarchais* felhasználta.

Vadius. A précieux költő-tudós karrikaturája *Molière*-nél *(Femmes savantes)*.

Vadnay *Károly*, *1832. †1902. 1864. *Tóth* Kálmánnal megalapította a *Fővárosi Lapok*at. Majdnem 30 évig szerkesztette. Tagja volt az országgyűlésnek és öreg korában a *Budapesti Közlöny* szerkesztője lett. Számos regényt, elbeszélést és kritikai cikket írt. Művei: *A kis tündér*, *Eszter a szép hardalnoknő*, *Eladó leányok*, *Immakulata grófné*, *Elmúlt idők* és *Irodalmi emlékek* c. visszaemlékezéseiben sok érdekes adatot őrzött meg kortársairól.

V. *Tibor*, *1869., h. államtitkár. Fontosabb művei: *Tudományos és gyakorlati szocializmus*, *Magyar jövő*. 1925. jelent meg *A magyar hivatalos nyelv szabályai* c. könyve. Használatát a közigazgatásban elrendelték.

Vágó *József*, közgazdasági író, *1877. A budapesti kereskedelmi és iparkamara ügyvezető titkára volt, jelenleg a *Pester Lloyd* közgazdasági rovatának vezetője. Magyar, német, francia és angol nyelven jelentek meg értékes vámpolitikai és közgazdasági tanulmányai. A Pester Lloyd-ban és a bécsi lapokban hetenként összefoglaló cikkekben ismerteti gazdasági életünket. Főleg neki köszönhető a *Magyar vámpolitikai központ* megteremtése. A vállalat terjedelmes *Emlékiratát* ő szerkesztette. Résztvett a *Közgazdasági lexikon* szerkesztésében is.

Vahot *Imre*, *1820. †1879. *Vachott Sándor* öccse. 1844. már lapszerkesztő. A *Pesti Divatlap* a fejlődésnek, a haladásnak, az új eszméknek lett a népszerűsítője. *Petőfit* lapjához vette segédszerkesztőnek. A szabadságharc után lassanként elvesztette népszerűségét, a közönség új kedvencei teljesen háttérbe szorították. Elbeszéléseket és drámai műveket írt. Színművei közül néhánynak nagy sikere volt, de költői értékük kevés. Fontosabb drámai munkái: *Farsangi iskola*, *Huszárcsíny*, *Országgyűlési szállás*. A szabadságharc után számos irodalmi vállalkozás V. műve. Ő adta ki a *Losonci Phönix*-et az oroszok által elpusztított Losonc javára, majd megindította *Magyar- és Erdélyország*, később pedig *A nagyvilág képekben* c. vállalatot. Élete vége felé a *Napkelet* c. folyóiratot szerkesztette. Nem volt eredeti tehetség, de mozgékonyságának és ötletességének sokat köszönhet irodalmunk.

Vajda *Emil*, *1858. †1916. Vidéki középiskolákban tanított. Hosszabb ideig vidéki

lapot is szerkesztett. Jelentősebb művei: *Kossuth Lajos, A komáromi hős, Jókai Mór, A hegedü története.*

Vajda *Ernő*, író. Színművei különösen külföldön nagy közönség-sikert értek el. (*Szerelem vására*; *Válópörös hölgy*, stb.). Regényeket is írt.

V. *Gyula*, *1843. †1909. Kegyesrendi szerzetes, kolozsvári egyetemi tanár. Művelődéstörténeti tanulmányokkal foglalkozott. Fontosabb munkái: *A váradi regestrum, Városaink az Árpádok alatt.*

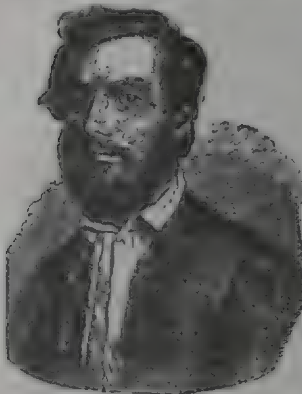
V. *János*, *1827. május 7. Pesten, †1897. jan. 17. u.o. A magyar lírába V. vitte be a filozófiai elemet. A költő-filozófus egy kis fejérmegyei faluban, Válban töltötte gyermekéveit. Fogékony lelke megtelt a természet képeivel. Szülei papnak szánták, de a gyorsan érvényesülni akaró ifjú színész lett és színésztársaival több mint egy évig kóborolt az országban. Rövid gazdasági gyakornokoskodás után Pestre került s 1847. már élénk részt vett az ifjúság irodalmi és politikai életében. A szabadságharc alatt katona volt, utána büntetésből besorozták, de egy évi katonáskodás után elengedték. Az elnyomatás éveinek hangulatát *Virrasztók* c. versében (1855) fejezte ki. Már telve volt a lelke csalódással és keserűséggel, mikor az irodalomnak szentelte életét. Szüleit a végzet hirtelen ragadta el, szerelmében csalódott, a várva-várt s megérdemlett dicsőség, elismerés egyre késett, míg nála kevésbbé tehetségesek népszerűséget szereztek. Bántotta, hogy apró cikkekkel kell keresnie kenyerét, a szerkesztésében megjelenő *Nővilág* nem jövedelmezett, házassága sem volt boldog. Ahogy futottak az évek, több és több keserűséget, majd világgyűlöletet ébresztettek lelkében. Itt élt a fővárosban, de csak egynéhány embert engedett magához közel, a többiekkel szemben gyanakvó és mogorva volt, vágyai a falu képeit elérhetetlen lidércfény gyanánt rajzolták elébe. A nélkülözésektől öreg korában a kormány mentette meg: tiszteletdíjat utalt ki számára. Élete végén jobban méltányolták nagy költőfilozófusunkat: a gyász napjaiban találóan írta róla egyik költő-társa a többiekhez intézve szavát: *Cigányok, cigányok, meghalt a vajdátok.*

V. egyike legnagyobb lírai költőinknek. *Schopenhauer* filozófiája és a hindu világszemlélet nyilatkozik meg bölcselkedő költeményeiben. A világ egy örök körforgás, erők, bujkáló, egymásba átalakuló energiák játékát szemlélhetjük; amit a természet megragadott, forgatja, cserélgeti, átalakítja időtlen-időkig: fű, ember vagy falevél csak pillanatnyi látszólagos megnyugvásai az egymásra ható és rövid ideig egyensúlyt tartó erőknek. Pihenés nincs; a halál is csak pillanatnyi megnyugvás; ami belekerült az őrült forgatagba, nem nyugodhatik meg. Ez a természet kegyetlensége. Vagy talán álom az egész élet és a halál fog a valósággal megismertetni? Ezekkel a kérdésekkel viaskodik *Őszi tájék*; *Borongás*; *Végtelenség*; *Nádas tavon*; *A váli erdőben*; *Halál* c. költeményeiben, de megnyugvást nem talál. A kozmikus tragédia mellett a maga egyéni tragédiáját is megénekli: a meg nem értett nagy ember magányosságát (*Az üstökös* stb.) Szerelmi költeményeinek legnagyobb részét *Giná*-hoz intézte. Izzó vágy, keserű panasz, gyötrő tépelődés mutatkozik szerelmi lírájában is. *Sirámok*; *Gina emléke*; *Húsz év mulva* és még számos szerelmi verse lelkünk legrejtettebb emlékképeit is felkavarja: hatásuk ezért olyan nagy. V. a formának nem mestere; a megfelelő alakot nem mindig találja meg a mély tartalom számára, de vannak költeményei, melyekben forma és tartalom csodálatos harmóniában vannak. Ha a természet jelenségeit, a hallgató erdőt, a csendes tavat, a magasba törő hegyeket vagy az árnyékos völgyet rajzolja, nyelvében majd csodálatos lágyság, majd zord erő nyilatkozik, képei és hasonlatai költészetünk legszebb képei között foglalnak helyet. (*Borongás, Húsz év mulva, Őszi tájék*).

V. elbeszélő költeményeket, novellákat, kritikai és politikai cikkeket is írt. Elb. költeményei közül *Alfréd regénye* emelkedik ki. Nyugtalanító, szertelenségekbe hajló lírai regény: a költő szenvedélyes és keserű egyéniségének élénk megvilágítója. Népies tárgyu és nyelvü elb. költeményei sohasem voltak népszerűek. *Törzsök Jankó*; *A jávorfa regéje*; *Bojtár Bandi* sok tekintetben a régi népies iskolára emlékeztetnek, de V. egyéniségéhez nem illenek. Politikai röpirataiban (*Önbírálat*; *Polgárosodás*; *Magyarság és nemzeti önérzet*) erős hazafias érzés, keserűség és elégedetlenség nyilatkoznak meg. V.-t, bár formában sokszor elmaradt kora mögött, mondanivalóinak új és bátor volta miatt előfutárának tekintette a XX. század megújhodott költészete. (L. *Ady* Endre: *Találkozás Gina költőjével*, stb.) Könyveinek kiadása: *V. összes költ.* 1881. Kiadta *Abafi* Lajos. *V. költeményei.* 1895. Méhner V. kiadása. *Endrődi* Sándor: *V. kisebb költ.* 1903. Tanulmányokat írtak róla: *Gyulai* Pál, *Beöthy* Zsolt, *Endrődi* Sándor, *Széchy* Károly, *Schöpflin* Aladár, *Oláh* Gábor. Életéről és műveiről könyvet írt *Rubinyi* Mózes. *Lengyel.*

V. *Péter*, *1808. †1846., író és hírlapíró. Orvosnak készült, de üldöztetés következtében abbahagyta pályáját és hírlapíró lett. Az üldözés, a gyermekkori nyomorúság és jobbágycsaládjának jogtalansága lelkét fogékonnyá tették a demokratikus eszmék iránt. A korhangulat még erősítette és sodorta magával. 1843. szarvasi tanár lett. V. lírai egyéniség. Keleti történetek mögé rejtve mondja el érzelmeit: védi az elnyomottat, üldözi a hatalommal visszaélőt. Művei allegóriák, melyekben az elnyomott társadalmi osztályok keserűsége szólal meg. Költői tehetsége megóvja attól, hogy politikai röpiratoknak tekintsük munkáit: V. igazi költő volt. Fantáziája könnyen termeli a szebbnél-szebb képeket, az elbeszéléseibe beleszőtt ter-

mészeti leírások és lírai részek megragadják képzeletünket, hatással vannak lelki világunkra. Nyelve páratlan a maga korában. Ujszerű, dallamos, hajlékony, olykor ragyogóan díszes, de izlése mindig visszatartja a dagályosságtól. Amit *Vörösmarty* a költői nyelvben elért, azt teremtette meg V. a prózában. Romantikus korának romantikus írója volt: hatása megszűnt, olvasóközönsége megfogyatkozott, mikor a negyvenes években a népies nemzeti irány nagy költői felléptek. De az irodalmi fejlődésben nyomtalanul nem vész el semmi: V. előkészítette az utat *Jókai* számára. Mikor *Jókai* fellépett, már alig olvasták V. elbeszéléseit, drámáit és regényeit. *(Tárcsai Bende.)* Népszerű művei voltak: *Vajkoontala, Joridala, A Memnon szobra, Nap szakaszai, Imadalok.* *Lengyel.*

Vajda Péter

Vajthó *László*, tanár és író, *1887. Értékes kritikai működést fejt ki; műfordításai *Német Antológia* c. jelentek meg. Önálló regénye: *Jénai diákok*, 1924. Számos szépirodalmi művet fordított.

Valaoritis, *Aristotelis*, *1824. †1879. Unokabátyja, Solomos D. mellett a modern újgörög költészet második nagy példaadó mestere. Epikus, »heroikus«, a görög Kleftisz-dalok irodalmivá nemesítője, romantikus rejtelmességekkel, drámai alakításban, jellemzésben tökéletes. Szellemben s formában az egykorú francia romantikát (V. Hugo) s a görög népballadákat olvasztotta egységes egyéni, erőteljes, férfias költészetévé. Híres költeményei: *Phrosyni alkony, Athanasios Diakos, Photinos*, élmény- s hagyománybeli témák feldolgozásai nagy kompozíciókban. *Czebe.*

Választékosság. Durva szavak, szólamok kerülése, a stílus kellemes, szalónképes kialakítása, amely azonban *keresettség*hez is vezethet.

Valera, *Juan*, spanyol író, *1827. †1905., a XIX. sz. spanyol elbeszélői között a legkiválóbb. Főmunkája a külföldön is népszerűvé lett, finoman rajzolt falusi regénye *Pepita Jiménez*, Don Luis kispap és Pepita szerelmi története, melynek végén Don Luis otthagyja hivatását a temperamentumos, csábító kis özvegy kedvéért. A jellemek és az egymással súrlódó világfelfogások plasztikus ábrázolása, a mese szépen folyó, egyszerű nyelve a regényt a spanyol irodalom klasszikus prózai emlékévé teszi.

Valerius, Flaccus, *Caius V. F. Setinus Balbinus*, latin költő, †Kr. u. 92. előtt valamivel. Nyolc énekes befejezetlen eposza, az *Argonautica*, az argonauták mondáját dolgozza fel a tudákoskodó alexandriai költők modorában. Mintája *Apollonios Rhodios* ugyanilyen c. eposza, amelyet *Varro Atacinus* dolgozott át latin nyelven. Kompozició tekintetében felette áll Apolloniosnak; epikus technika és előadás dolgában azonban a görög mesteré a pálma. Formai tekintetben lépten-nyomon megérzik Vergilius erős hatása; de ép így tulteng a rétori declamatiók befolyása is. A mű tagadhatatlan szépségei mégis igazi költőre vallanak. — Magy. ford. *Fábián Gábor* (1873.). *Révay.*

Valerius Maximus, latin író. Kr. u. 31. megj. egyetlen ránk maradt műve: *Factorum ac dictorum memorabilium libri IX.* (Emlékezetes események és mondások 9 könyve). Ez a mű afféle anekdótagyűjtemény, az író bevallott célja szerint retorikai példatár. Római és görög történetírókból gyűjtötte a hazai és külföldi történelem nevezetes tetteit és mondásait felölelő anekdótákat.

Valéry, *Paul*, francia lirikus, filozófus és essayista, *1871. A legünnepeltebb lirikus, akire a költők maguk is külön tisztelettel tekintenek. Az úgynevezett »*poésie pure*«, a tiszta költészet előkelő mestere. *Mallarmé* iskolájában nevelkedett s első verseit egészen mestere szellemében írta 1889 és 1898 között. Azután húsz évig hallgatott, de 1917. kiadta *La jeune Parque* c. verskötetét, 1922. pedig *Charmes* címen összegyűjtött költeményeit. Ezekben a költeményekben már benne van egész egyénisége. V. nem termékeny költő: pallérozott elméjű tudós, szubtilis művész, filozófus, aki az absztrakciók hűvös világában él, választékos szavakkal fejezi ki magát, amelyeknek kemény fénytörő élét gondosan csiszolja, mint a drágaköveket. Költészetében rejtett, de gazdag intellektuális élet fojtott tüze lobog, amely itt-ott kéjes varázst ad különben klasszikusan hűvös verseinek. Igy költészete a szimbolizmussal és a klasszikus francia tradicióval is rokon. Hasonló szellemüek filozófiai és esztétikai tanulmányai is *(La soirée avec M. Teste; Variété; Eupalinos ou l'Architecte)*. 1926. az Akadémia tagjává választották. *Kállay.*

Valkai *András*, XVI. sz.-beli magyar költő. Történeti és mondai tárgyú néphistóriákat írt, melyek *Chronika* vagy *Historia* címmel jelentek meg. Feldolgozta többek között a *Bánk bánról* és a *János pap országáról* szóló vándortárgyakat.

Vallásos költészet, l. *Egyházi énekköltészet* és *Krisztus a költészetben.*

Vallery-Radot (ejtsd: -do), *Robert*, francia lirikus, *1886. Érdekes verseit az ortodox katolicizmus szellemében tartott misztikus hangulat jellemzi. Ismert kötetei: *Les grains de myrrhe* és *L'eau du puits.*

Váli *Béla*, *1858. †1896. Középiskolai tanár, a kultuszminiszteriumban teljesített szolgálatot. Irodalomtörténeti tanulmányokat írt, különösen a színészet tör-

tónetével foglalkozott. Fontosabb művei: *A magyar színészet története, Az aradi színészet története.* Megírta *Vas Gereben, Kuthy Lajos* és *Kossuth Lajos* életrajzát.

Valla, *Lorenzo della Valle,* *1407. †1457., humanista, latin író, az egyházi tekintély, a szerzetesrendek és az egyházi tudományosság ellen intézett éleshangú támadóiratok szerzője. Fiatalkorában kihívó önérzettel Epikuros elveit hirdette *De voluptate* (A gyönyörről) c. művében, később azonban megbékélt az egyházzal és laterání kanonok lett. *Elegantiae Latini sermonis* (Az elegáns latinság) c. nyelvészeti és stíluskritikai művében a mérhetetlen hiúság mellett páratlanul tökéletes nyelv- és stílustehetség nyilatkozik meg. Történelmi műve: *Hist. Ferdinandi regis Aragoniae libri III* (1445.) uralkodói megbízásból készült. *Révay.*

Vallásos eposz. Tárgyát a hit hagyományaiból veszi, vagy egy erkölcsi igazságot juttat kifejezésre. Irodalmunkban vallásos eposz nincs. A világirodalom legkiválóbb V.-a *Dante: Divina Commedia*-ja (XIV. sz.) Híres V. *Milton: Elveszett paradicsom*-a (XVII. sz.) és *Klopstock: Messias*-a (XVIII. sz.).

Valle Indán, *Ramon,* spanyol író, az ú. n. 98-iki nemzedéknek egyik legkiemelkedőbb alakja. Eleinte *Wilde* és *D'Annunzio* hatása alatt szimbolikus lirizmus hatja át műveit, később a pikareszk regény felé fordul az érdeklődése, ma egyik igazi ismerője és legjellegzetesebb kifejezője a spanyol léleknek. Munkássága igen sokoldalú. Ír verset, regényt, színdarabot, essayt. Legismertebb művei: *La Pipa de Kif* (verskötet), *Les quatre Sonatas, Flor de Santidad, Los Cruzados de la Causa, El Resplandor de la Hoguera, Gerifaltes de antano* (regények), *La Marquesa Rosilanda, La Cabe del Dragon, Divinas palabras* (színdarabok).

Vallette (ejtsd: valett), *Alfred,* francia író, a szimbolista irány egyik leglelkesebb harcosa és esztétikusa. Egyik alapítója és ma is szerkesztője a szimbolizmus legtekintélyesebb revűjének, a *Mercure de France*-nak.

Valli, *Luigi,* *1878. Rómában. Nem írt verseket, de ritmikus prózájában tiszta lírát ad. A gondolkozó és a lírai költői műveiben egy és ugyanaz a személy, akinek a művészet tanácsolja, hogy egyszerű formában és valami primitív erővel fejezze ki mondanivalóját. Különben Pascoli egyik tanítványa. Sok filozófiai művet írt és egészen eredetiek a Dantéról írt tanulmányai. Művei között csak kettőt említünk meg: *Il segreto della croce e dell'aquila nella Divina Commedia* (A kereszt és a sas titka az Isteni Színjátékban) és *Ritagli d'acciaio* (Acélforgács). *Widmar.*

Vallomás. Az *emlékiratnak* (l. ott) gyónásszerű formába való öltöztetése, a teljes — és önmagával szemben kegyetlen — őszinteség jeléül. Ilyen művek a világirodalomban: *Szent Ágoston, Rousseau, II. Rákóczi Ferenc* V.-ai. Gyakran a regény is V. formájába öltözik. (*Musset: Confession d'un Enfant du siècle. Hermant: Confession d'un enfant d'hier, Confession d'un homme d'aujourd'hui* stb.)

Valmy-Baysse (ejtsd: valmi bejsz), *Jean,* francia lirikus, színpadi szerző, regényíró és kritikus. *1874. Egymásután alapította a különböző revűket. Első verskötete, *Le Temple,* finom, elégikus hangú verseivel aratott sikert. Számos verses darabot írt avant-garde színházak számára. Regényei közül a háborús tárgyú *Retour d'Ulysse* és a *Terre blonde* ismertebbek. Van néhány értékes kritikai és irodalmi tanulmánya is.

Valőr (fr. *valeur*). Szószerint: érték. A festőművészetből átvett kifejezés. A stílus festőiségének, de a mű megszerkesztésének is fontos eleme, hogy az alakokat viszonylagos fontosságuk szerint élesebben vagy homályosabban világítsa meg az író.

Válság (*krizis*), a dráma — elsősorban a tragédia — cselekményének tetőpontja, amikor (képletesen szólva) az előzetesen elhelyezett aknák felrobbannak és a hős sorsa egyik vagy másik irányban eldőlni látszik. Ötfelvonásos, szabályosan felépített műben a V. a harmadik felvonásra szokott esni; utána a sorsfordulat (peripetia) és a megoldás tartja fenn az érdeklődést.

Változatosság. Egyazon szó, mondatkötés, igeforma többszöri alkalmazásának kerülése. Hosszabb és rövidebb lélegzetű mondatok váltogatása.

Vályi *Gyula,* *1855. †1913., magyar matematikus. Dolgozataiban, melyek magyar folyóiratokban és a Crelle Journalban jelentek meg javarészt, differenciálegyenletekre és geometriai kérdésekre vonatkozó vizsgálatokat közölt. *Bálint.*

Vályi Nagy *Géza,* költő, *1891. Debrecenben. Katona volt, majd írni kezdett. Hazafias és egyéb verseit több kötetben adta ki: *Harci pihenőn* (1916), *Magyar sirámok* (1919), *Magyar szívből magyar szívhez* (1921), *Fáj ma élni* (1926). A magyar vitézi erények kultuszának és a háború utáni idők magyar fájdalmának férfias hangú megszólaltatója.

Vámbéry *Ármin,* török nyelvtudós, a budapesti egyetemen az altáji nyelvtudomány tanára, *1832. †1913. Fiatal korában éveket töltött Törökországban a török nép életét és nyelvét tanulmányozva; 1863. Rasid efendi néven, eltitkolva európai származását, egy mekkai vándorokból álló karavánhoz csatlakozott, s a khivai sivatagon át olyan utat tett, ahol európai ember még sohasem járt; 22 napot töltött Bokharában, onnan visszatért Teheránba. E veszélyes és tapasztalatokban rendkívül gazdag útja nagy dicsőséget és sok kitüntetést szerzett V.-nek, különösen az angol kormány és társaság ünnepelte, mivel élénk propagandát fejtett ki Anglia középázsiai uralma mellett. Irodalmi munkássága sokoldalú. Utazásairól szólnak: *Középázsiai utazás* (1865.), *Vándorlásaim és élményeim Persiában* (1864.), *Vázlataim Közép-Ázsiából* (1868.), *Nyugot kultúrája Keleten* (1906.)

Nagyon érdekes önéletrajza: *Küzdelmeim.* Munkáinak nagy része megjelent angol és német nyelven is. A nyelvtudomány terén a török faj és nyelvnek ismertetése volt főfeladata. Kiadta az *Abuska* c. csagatajtörök szógyűjteményt; *A török faj etnologiai és etnográfiai tekintetben* c. munkája németül is megjelent. A magyar nép eredete és a magyar nyelv hovatartozósága kérdésében élénk tudományos vitába keveredett Budenzzel *A magyarok eredete* (1882.) c. munkájának megjelenése alkalmával. Ebben azt vitatta, hogy a magyar nép török eredetű s a magyar nyelv közelebb áll a török, mint a finn-ugor nyelvekhez. Későbbi munkáiban *(A magyarok keletkezése és gyarapodása. A magyarság bölcsőjénél)* már engedett merev felfogásából s elismerte, hogy a magyar nyelv alapszerkezete finn-ugor. *Balassa.*

Vámbéry *Rusztem,* *1872. Egyetemi tanár, ügyvéd és a *Jogtudományi Közlöny,* továbbá a *Századunk* c. társadalomtudományi folyóirat szerkesztője. Egyike legképzettebb büntetőjogászainknak.

Vanbrugh (ejtsd: venbrú), *Sir John,* angol drámaíró, *1664. †1726. Vígjátékait természetes dialógusok és élénk humor jellemzik, valamint egyszerűség és drámai rövidség. Első nagysikerű művei *The Relapse,* a tudatlan nagyképűség nagyszerű karrikatúrájával, Foppingtonnel; *The Confederacy* a városban nevelt életerős, minden korlátból kitörni vágyó Corinnával. *The Provoked Wife* Brute-ja volt Garricknak egyik legfényesebb szerepe. A Cibbertől befejezett *Journey to London* személyei, az utazó földbirtokoscsalád, felejthetetlen alakok. V. szatirája nem oly bántó, mint Wycherley-é; kedvesen ír, malícia nélkül. Korának egyik legjobb vígjátékírója s az angol humoristák között is előkelő hely illeti meg. Mint építész, Anglia néhány építészeti remekét ő készítette. *Rózsa.*

Vanczák János, *1870. Lakatosmunkás volt. Nagy szerepet játszik a szociáldemokrata párt életében. *Somogyi* Béla meggyilkolása után átvette a *Népszava* szerkesztését. Nemzetgyülési képviselő. Számos politikai és szociális irányú cikken kivül novellákat és költeményeket írt. Kötetei: *Vér és vas*; *Háborús emlékek*; *Dolgos emberek világa.*

Vandèrem, *Fernand,* francia regényíró, színpadi szerző és zsurnaliszta, *1864. Naturalista drámákat ír, irónikus aláfestéssel. *Cher Maître* c. darabja után a kritika egy része Henri *Becque* utódját üdvözölte benne. Regényei meglehetősen jelentéktelenek. Annál nagyobb sikere volt mint hírlapi krónikásnak és kritikusnak. *Le miroir des lettres* c. munkája rendkívül finom intelligenciáról tanuskodik.

Vándor *Iván, (Várady* Ilona) író, *1886. Debreczenben. Több fővárosi napilapnak volt külső munkatársa. Művei: *Köd kisasszony* (elbeszélések, 1908), *Ács Éva* (regény), *Balassa Bálint szerelmei* (elb., 1917), *Az aranymadár* (reg., 1918), *A megváltó ismeretlen* (reg., 1925), — stb.

Vándortárgyak. Az ethnologia tanusága szerint azonos mesemotivumok, söt látszólag mellékes részleteikben is tökéletesen megegyező mondák, mitoszok, népmesék a föld egymástól legtávolabb eső pontjain is fellépnek. Két ellentmondó magyarázatuk: 1. nagy, tragikus érzelmek az emberi intellektus egysége folytán azonos módon objektiválódnak és így a költői kifejezésben azonos motivumokat hoznak létre *(Elementargedanke* — Bastian); 2. bizonyos mitoszok *egy nép* kultúrájának keretén belül keletkeznek s e nép vándorlásával, a többiekkel való érintkezésével kerülnek más népekhez, rendesen kivetkőztetve eredeti jelentésükből *(Kultúrkör-elmélet* — Frobenius, Graebner, W. Schmidt). Ma már a 2. általánosan elfogadottnak tekinthető. A közös mese ill. mitoszmotivum, tehát *egy nép* (rendszerint vallásos értelmű) leleménye, de mint az általános emberi érzelmek különösen igaz és mély kifejezése elkerül az idegen kultúrkörökbe, ott új motivumokkal, helyi színekkel, más mitoszok részleteivel gyarapodik. Valamely *külső, tényleg megtörtént esemény* a vándorló motívumot azután bizonyos (értelmétől gyakran idegen) helyre és körülményhez lokalizálja s az így lokalizált, tehát emberi eseménnyé vált mitosz — ha különösen kifejező és meggyőző — most már új, *tudatos, irodalmi* vándorútra indul: *vándortárggyá* válik. A mitoszból vándortárgyakká vált történetek kiinduláspontja többnyire a gazdag fantáziájú ind irodalom; arab-perzsa közvetítéssel jutnak nyugatra, de sok más kiindulópontjuk is van: a görög mitosz, óegyiptomi és babiloni vallásos képzeletvilág, germán hősmonda stb. A két félisteni testvérpárnak *(Dioskúrok-Asvinok)* mitosza átalakul pl. az egymásért minden szenvedésen keresztül helytálló barátok vándortárgyává *(Amicus és Amelius, Bürgschaft).* Híres vándortárgyak: *Robinson, Hattyúszüz* (Meluzina), *Griseldis, Genovéva, Parzifal, Schildbürger* (Abderiták), *Barlaam és Jozafát, Reineke Fuchs* stb.

Vaudoyer (ejtsd: vódoajé), *Jean Louis,* francia lirikus, regényíró és essayista, *1882. Lírája elragadó bájú szerelmi költészet, amelynek chef d'oeuvrejei főleg *Susanne et l'Italie* c. kötetében vannak összegyűjtve. Regényeit is a mondain szerelemnek kecses, irónikus és mégis érzelmes bája jellemzi. Ismertebb művei: *La Bien-Aimée* és *Les papiers de Cleenthe.* Krónikái és essayi főleg a művészetmondain megnyilatkozásaival foglalkoznak.

Vanity Fair = Hiúság vására. Thackeray híres regényének címe, melyet Bunyan (l. o.) Pilgrim's Progress-jéből vett.

Van Offel, *Horace,* flandriai származású francia regényíró, *1882. Erőteljes realista tehetség. *Les deux Ingénus* c. regényének, amely két gyermek megható szerelmi történetét mondja el, nagy sikere volt.

Váradi *Antal,* *1854. †1924. Hosszabb ideig volt a *Nemzeti Szinház* dramaturgja és a *Szinművészeti Akadémia* igazgatója.

Szinműveket, költeményeket, kulturhistóriai műveket írt. Számos tárcája jelent meg a napilapokban is. Lírai és elbeszélő költeményeiben a régi nyomon jár ; formaérzéke erős ; nyelve hajlékony és kifejező. Számos szinműve közül *(Iskarioth ; Tamóra ; A hún utódok ; A tőr ; Charitas)* csak az Iskariothnak volt nagyobb sikere. Szindarabokat is fordított szinházaink számára. Verses művei több kötetben jelentek meg : *Az én világom* ; *Legendák könyve*. Lefordította a *Faust* II. részét. *Lengyel.*

Váradi regestrum. A XIII. sz. elejéről maradt ránk. Latin nyelvű leírása a II. Endre király idejében végzett tüzes vaspróbáknak. Tulajdonképen törvényszéki jegyzőkönyv. Kultúrtörténeti szempontból nagy jelentősége van.

Várady *Zsigmond*, *1865. †1913. Hirlapíró és ügyvéd. Rövid ideig képviselő. A haladásnak lelkes híve volt. Fontosabb művei : *A párviadal ellen* ; *Martinovics Ignác* ; *Szekularizáció*.

Varchi, *Benedetto*, olasz író, *1503. †1565. A Mediciek elleni demokratikus ellenzékhez tartozott, amiért 1530. száműzték Flórencéből, de 13 év mulva I. Cosimo visszahívta. Költői művei farsangi dalok, humoros költemények, latin versek ; történeti könyveiben szabadelvű nézetei és merész kritikája mellett nagyon behódol Cosimonak. Főmunkája *Ercolano*, párbeszédes alakban írt értekezés a toszkánai olasz nyelv védelméről.

Várdai *Béla*, *1879. Középiskolai tanár. Számos esztétikai, kritikai és irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg a folyóiratokban. *Mikszáth Kálmán*-ról terjedelmesebb munkát adott ki.

Varga *Ottó*, *1853. †1917. Középiskolai tanár. Számos történeti könyvet adott ki. Legfontosabb munkái : *Az aradi vértanuk albuma* ; *Magyarország története*. Ez utóbbiakat a művelt közönség számára írta. Kitünő történeti tankönyvei voltak.

V. *Zsigmond*, *1886., debreceni egyetemi tanár. Kultúrhistóriai és vallásbölcseleti tanulmányokkal foglalkozik. Fontosabb művei : *Vallásos világnézet és történeti kutatás* ; *Az ókori keleti népek művelődéstörténete*.

Vargha *Damján*, *1873. Cisztercita szerzetes, egyetemi tanár. Különösen a kódexek irodalmát tanulmányozta. Számos irodalomtörténeti, kultúrhistóriai és verstani cikke jelent meg a folyóiratokban. Középkori irodalmunk egyik legkitűnőbb ismerője. Fontosabbak : *Ősi nyolcas versforma kódexeink bibliafordításában*, *A Szent Domonkos-rend és a magyar kódexirodalom*, stb.

V. *György*, budapesti középiskolai tanár és földrajzi szakfelügyelő, a Földrajzi Társaság didaktikai szakosztályának megalapítója és jelenlegi elnöke, *1878. Az ifjúsági földrajzi irodalom művelője. Irt középiskolai tankönyveket, több földrajzpedagógiai és egyéb földrajzi vonatkozású cikket. Szerk. a »Modern földrajz és oktatása« (1923) és »Képek hazánkból« (1925) c. műveket.

V. *Gyula*, *1853., író és a statisztikai hivatal igazgatója. Tudományos művein kívül számos költeménye jelent meg szépirodalmi lapjainkban. Költeményeit erős hazafias érzés, a családi élet meleg rajza, a régi erkölcsök és világszemlélet tisztelete jellemzik. Különösen megható gyöngédséggel emlékezik meg anyjáról. Formában és tartalomban különben a népies nemzeti iskola követője. Különösen balladáiban és történeti tárgyu elbeszéléseiben szólal meg igaz és bensőséges magyarsága. Fordított külföldi költők *(Schiller*, franciák) műveiből is. Legértékesebb kötete *V. költeményei* címen jelent meg. Tudományos művei közül jelentősebbek : *Magyarország pénzintézetei*, *A magyar hitelügy*.

Vári *Rezső*, *1867. Középiskolai, majd budapesti egyetemi tanár. Számos kritikai és filológiai tanulmánya jelent meg a szaklapokban. Értékes szövegkritikai tanulmányai vannak. Fontos munkája : *A classica philologia encyclopaediája*.

Variáns (változat), a bibliografiában így nevezik azokat a könyveket, amelyek a velük azonos kiadású példányoktól egy-egy betűben, szóban, vagy sorbeosztásban eltérnek.

Variot (ejtsd : -o), *Jean*, francia regényíró, *1882. Erős tehetség. Regényeiben, amelyek rendesen mély filozófiai eszméket vetnek föl, a legenda és a történeti valóság misztikusan olvad egybe. *L'effigie de Caesar* c. műve az egyeduralom eszméjével foglalkozik. *L'homme qui avait un remords* költői szépségű epikus legenda. Legújabban a szinpadon is kísérletet tett egy drámai legendával.

Varju *Elemér*, csekei. A Nemzeti múzeum régiségtárának igazgatója, *1873. Ő fedezte fel a gyulafehérvári glosszákat, hosszabb ideig szerkesztette a *Turul* és az *Archeológiai Értesítő* tud. folyóiratokat. Főbb művei : *Az Árpádok ábrázolása*, 1908 ; *A kassai múzeum*, 1909, stb.

Várkonyi *Hildebrand*, benedekrendi pap, egyetemi tanár, *1888. Filozófiai munkáiban főleg a szkolasztikus filozófia és a legújabb bölcseleti irányok között épít hidat. Főbb művei : *Kant térelmélete*, 1921 ; *A tudati adottság filozófiája*, 1922 ; *Aquinoi Szt. Tamás filozófiája*, 1924 ; *Tér és térszemlélet*, 1925.

V. *Nándor*, egyetemi könyvtáros és író, főleg a modern francia szellem történetével foglalkozik. Főbb művei : *A legújabb francia irodalom szelleme*, 1924 ; *Paul Claudel*, 1926. Művészien fordította *Huysmans: Uton* c. regényét.

Várnai *Dániel*, szocialista politikus, író *1881. Tanult betűszedő, 1907 óta a Népszava munkatársa. A második nemzetgyülés tagja. 1921—1924. a *Szocializmus* szerkesztője. Irodalmi munkássága : művészettörténeti, társadalomtudományi és közgazdasági tanulmányok. Novellák, regény. Orosz fordítások : Tolsztoj, Turgenjev, Gogoly, Andrejev. Nagy Tolsztoj-tanulmány a *Sevasztopol* elé. Önálló művei : *Hajnali énekek*, novellák (1902), *Sorsunk*,

életünk, novellák (1920), *Háboru*, novellák, tanulmányok (1922).

Várnai *Zseni*, *1880., költőnő. Irodalmi értékű költeményeiben a proletár-asszonysorsot és a fiait féltő és szerető anyai fájdalmat panaszolja. Fő művei: *Vörös tavasz, Anyaszív, A fájdalom könyve, Gracchusok anyja, Furulyaszó, A mesélő erdő, Örömök kertje.*

Varnhagen *von Ense*, német író, *1785. †1858. Világszemléletében a felvilágosodáshoz, politikai meggyőződésében az angol polgári liberalizmushoz alkalmazkodik. Rahel Levinnel való házassága s rövid diplomáciai működés után kizáróan levelezésének s az irodalomnak él. Levelezésben áll az egész Gothai-almanachhal, Németország, Franciaország számottevő íróival s tudósaival. Barátság köti a legtöbb romantikushoz, tanácsadója, pártfogója az *Ifjú Németország*nak s Heinét ő vezeti be az élő irodalomba. A napoleoni háborúk idején megfordul Magyarországon s egyik elbeszélésének, a *Kriegsabentheuer*nek a tárgya Buda visszafoglalásához kapcsolódik. Állandó rokon érzéssel kíséri a forradalmi Magyarország sorsát, s a világosi katasztrófa megdöbbenti. A restauráció korának egyik legjelentékenyebb publicistája. Szépirod. műveinél (elbeszélések és versek) becsesebbek élet- és jellemrajzai, irod. portréi *(Biographische Denkmale* 1824—25; *Galerie von Bildnissen aus Rahels Umgang* 1836), levelei, feljegyzései, naplói, nem annyira adatbeli, valóság értékük, hanem csontig-lélekig ható jellemző erejük, leplezetlen nyíltságuk miatt: anekdotikus teljességgel bontakozik ki belőlük írójuk korának kulisszamögötti története. *Denkwürdigkeiten u. vermischte Schriften* (1837—1859); *Denkwürdigkeiten des eigenen Lebens* (kiadta: Joach. Kühn 1922 s köv.); *Tagebücher von K. A. V. von E.* (kiadta: Ludm. Assing, 14 köt. 1861—1862; 1865; 1868—1870); *Biographische Porträts* (1871); *Ausgewählte Schriften* (1871—76, 19 köt.) stb. — V. ö. M. *Bernays: Schriften I* (1895); R. *Hayne: V. von E. (Gesamm. Aufsätze* 1903 : 164); O. *Walzel: V. von E. (ADB* 39, 769); H. H. *Houben: V. u. d. Junge Deutschland (Gutzkow—Funde* 1901 : 41); *Trostler* József: *Magyar Figyelő* 1913 : 356; u. a. *Ungarische Rundschau* II : 948; C. *Misch: V. von E. in Beruf u. Politik* (1925).

V., *Rahel*, családi nevén *Levin, V. von Ense* felesége, *1771. †1833. Legnemesebb képviselője a berlini zsidó szalónok túlérett, dekadenciára hajló kultúrájának, amelynek oly fontos szerepe van a romantika előkészítése körül. Csodálatos hatással volt nagy kortársaira (Schlegel-, Humboldt-fivérek, Tieck, Fichte, Schleiermacher, Joh. von Müller, Fouqué, Gentz, Hegel, Heine, Beethoven, Grillpazer). A korai romantika mellett Goethenek ő a leglelkesebb prófétája. Az ő G. kultusza vallás és áhitat, s épen akkor jelentkezik a legmélyebben, amikor az új nemzedék rohamra készül Weimar ellen. R. nem volt alkotó írónő, levelei csak töredékeiben közvetítik életének s szellemének eleven tartalmát. V. ö. *Varnhagen von Ense: Rahel, ein Buch des Andenkens für Freunde* (1834); *Die Rahel* (kiadta: A. *Weigelt*, 1921); *R. V. Ein Lebensbild in Briefen* (kiadta: Kurt *Moreck*, 1923); *V. von Ense: Ein Frauenleben in Briefen* (kiadta A. *Weldeer-Steinberg*, 1925); E. *Schmidt-Weissenfels: R. u. ihre Zeit* (1857); O. *Berdrow: R. V.* (1902); E. *Graf: R. u. die Rom.* (1903); A. *Fiala: R. u. ihre Freunde* (1907); E. *Key: R.* (1907); J. Ed. *Spenlé: R. Mod. V. von E.* (1910); *Turóczi* József: *Az Egyenl. képes folyóirata* (1921 : 19 ll.).

Turóczi-Trostler.

Városy *Gyula*, plébános, író, *1858. †1926. Nagyszámú regényt, elbeszélést és tréfás karcolatot írt.

Varro, *Publius Terentius V. Atacinus*, * Kr. e. 82., latin költő. Kozmografiai tanítókölteményeken kívül *(Chorographia Ephemeris)* írt elégiákat Leucadia nevű kedveséhez, *Argonautae* címen átdolgozta Apollonios Rhodios epikus költeményét s eposzban feldolgozta Caesar egyik háborúját *(Bellum Sequanicum)*. Sokoldalú és tehetséges költő.

V. *Marcus Terentius Reatinus*, * Kr. e. 116. †27., római polihisztor és költő. Caesar megbizásából ő rendezte be az első közkönyvtárakat Rómában. Ifjúkorában 150 könyvnyi menipposi szatirát írt, amelyekben jó humora, becsületes meggyőződése, a nemzeti hagyományokhoz való szívós ragaszkodása tükröződik. Filozófiai és történelmi értekezéseken kívül megírta 700 híres férfiú életrajzát s könyvében közölte valamennyinek az arcképét is; ez az első latin illusztrált könyv. A latin nyelvről *(De lingua Latina)* írt 25 könyvből álló munkája az első rendszeres, tudományos latin nyelvtan, amely jórészben ránk is maradt. *Révay.*

Varró *István*, *1878. A budapesti iparkamara titkára, a közgazdasági főiskola tanára. Számos közgazdasági és szociológiai tanulmánya jelent meg a folyóiratokban. Schopenhauer, Nietzsche műveiből többet átültetett magyarra. A *Századunk* társszerkesztője.

Varróné Picker *Margit*, zongorapedagógus, *1881. Munkája: *Zongoratanítás és zenei nevelés*, ezenkívül pedagógiai cikkek.

Varságh *János*, *1875., lirikus és fordító. Verseskötetei: *Ibolyák, Egy pár szál virág, Szélcsend.* Fordított Mulford Prenticetől: *A győzedelmes élet* (1918), *A kicsinyes élet* (1921), Nansen Pétertől: *Menthe testvérek, Mária.* Verseket írt az Uj Időkbe, Vasárnapi Ujságba és csaknem minden magyar napi- és szépirodalmi lapba.

Váry *Rezső*, tanár és író, *1875. Regényeket és novellákat írt (Az aranymarkolatú kard 1922, A Rittmeister-család 1925, stb.). Több szépirodalmi művet fordított németből.

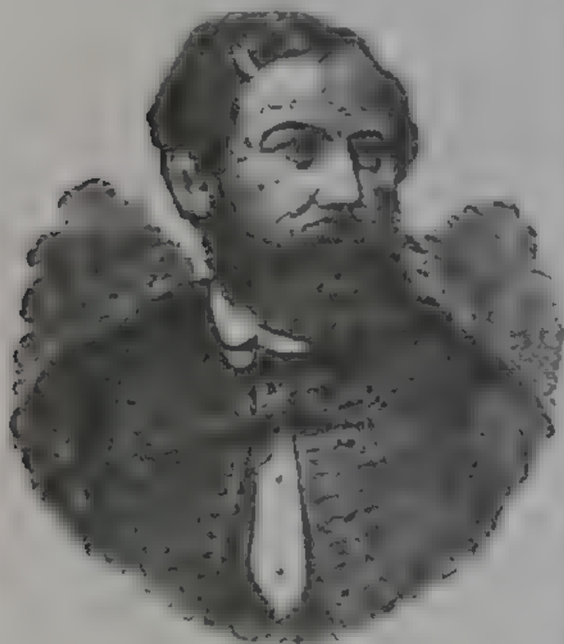
Vasadi Balogh *György*, *1882. Középiskolai tanár és nemzetgyűlési képviselő. Szépirodalmi műveket és pedagógiai tanulmányokat írt. Munkái: *Művészetek tanítása a középiskolában, Kék vizek mellett.*

Vásárhelyi *András. Szüz Máriá*-hoz szóló énekét 1508. írta. A szorongatott magyarság szomorúságát és magárahagyottságát tükrözteti ez a költemény. Az ének 72 sorból áll és sokáig a katolikusok templomi énekei közé tartozott. V. ferencrendi szerzetes volt.

Vasari, *Giorgio*, olasz festő és építész, *1511. †1574. Nevezetes biográfikus művének, *Vite de piu eccelenti pittori, scultori ed architettori* irodalmi jelentősége, hogy az olasz renaissance-nak, de különösen korának művészegyéniségeiről gazdag, színes, életteljes, gyakran novellisztikus képet ad és emberi mivoltukat néhány plasztikus megfigyeléssel összefüggésbe hozza művészetükkel. Magyarul is megj.

Vasárnapi Ujság. Képes folyóirat, 1854. indult meg; első szerk. *Pákh* Albert, főmunkatársai *Gyulai* Pál és *Jókai* voltak. Később *Hoitsy* Pál, majd *Schöpflin* Aladár szerkesztették, 1921. megszünt.

Vas *Gereben, Radákovits* József írói neve, *1823. †1868. Jogot végzett, ügyvéd lett Győrött. 1848. Pestre jön és *Arany* Jánossal együtt szerkeszti a *Nép Barátját*. A szabadságharc után nagy irodalmi munkásságot fejt ki. Regényeiben, novelláiban és humoros rajzaiban leggyakrabban a reformkor társadalmát mutatja be. Alakjainak nagyrészét élő személyekről mintázta. Meg akarta örökíteni a reform-kor magyar társadalmának tipikus alakjait. Regényeiben és novelláiban a legkülönbözőbb társadalmi osztályok gyermekei szerepelnek. Legszívesebben rajzolja a falu népét és vezető embereit, továbbá a régi nemesi világot és a vármegye urait. Kitünően ismeri a vidék életét, különösen a dunántúli népet. Idealizál ugyan, de észreveszi a fogyatkozásokat is, sőt gyakran kiemeli. Ilyenkor előtérbe lép regényeiben a tanító célzat. Műveinek egy része irányregény: nevel, jóra int, szinte sürgeti a reformokat. Korrajz tekintetében mindig hűségre törekszik; munkáinak tehát műveltségtörténeti jelentősége is van. Nyelve népies, előadásában van humor, történetei érdekesek. Korának népszerű írója volt, de népszerűsége nem maradt meg sokáig. Az utána következő nemzedék nem látta meg értékes tulajdonságait, de annál jobban észrevette regényeinek szerkezeti hibáit, a folyton mellékvágányra sikló cselekményt, a számos és gyakran ugyanazokat az alakokat bemutató epizódokat, a kiegyezés után már erőltetettnek látszó népiességet. Fontosabb regényei: *Nagy idők, nagy emberek, A nemzet napszámosai, Egy alispán, Garasos arisztokrácia*. Váli Béla és Sziklay János rendezte sajtó alá összegyűjtött műveit. *Vas G. összes munkái*, 12 k., megj. 1886—1888. *Lengyel.*

Vas Gereben

Vass *József*, *1877., budapesti egyetemi tanár, a Szent Imre kollégium igazgatója, kalocsai nagyprépost. Különösen az ellenforradalom óta fontos szerepe van politikai életünkben. Mind a két nemzetgyűlés tagja; volt közélelmezési, majd közoktatási miniszter; jelenleg népjóléti miniszter. Már a háború előtt számos vallásfilozófiai műve jelent meg a szaklapokban és önállóan. Lefordította *Szt. Ágoston vallomásait.*

Vaszary *Kolos*, *1832. †1915. Szerzetes tanár, pannonhalmi főapát, végül esztergomi bíboros hercegprímás. Számos történeti könyvet írt. Kiváló egyházi szónok volt. A mult század vége felé történeti tankönyvei nagyon népszerűek voltak.

Vates. Jós. Minthogy a költő is jós, átvitt értelemben már *Vergilius* is V.-nak nevezi a költőt.

Váth *János* (Horváth), író, *1887. Regényeket, elbeszéléseket, társadalmi és esztétikai tanulmányokat írt. Legújabb könyvei: *Ungok, nádak, rónavizek*, 1925; *Imitatio Christi*, 1925.

Vaudeville (ejtsd: vódvil), eredetileg *vau de Vire*, a Vire völgyében keletkezett XV. századbeli szatirikus tartalmú bordalok gyűjtőneve. A név elterjedt Franciaországban és V.-é torzult. Ez a dalfajta a XVIII. sz. végéig élte a maga külön életét, azután nem különböztették meg a másfajta chanson-októl. Ellenben ugyanakkor kezdtek dalokat beszőni a vásári színpadokon előadott darabokba s ezeket *comédie avec V.-s*, majd röviden V. néven emlegették. Azóta a V. énekes vígjátékot jelentett *(Désaugiers, Scribe, Labiche* sok ilyet írtak); újabban a könnyebb vígjátékot, bohózatot ének nélkül is V.-nek nevezik. Az énekes vígjáték nálunk is divatos volt (pl. *Gerő* Károly: *Próbaházasság)* s ma nagyobb apparátussal, ismét divatba kezd jönni. Az *Antonia*, az *Engem szeress* nem egyéb, mint V.

Vaugelas (ejtsd: vózsöla). *Claude Favre, seigneur de*, francia nyelvész, *1595. †1650. Korában a legnagyobb tekintély a helyes nyelvhasználat terén. Főműve: *Remarques sur la langue française.* A megalakuló Akadémia első tagjai közé tartozott.

Vauquelin de la Fresnaie, (ejtsd: vókőleen dőla frené). *Jean*, francia költő, *1536. †1606. v. 8. Ronsard és Desportes utánzója verseiben, amelyek közt néhány igen bájos darab akad. Eredetinek kiadott *Szatiráit* olaszból fordította. *Art poétique*-ja (1605.) nem fordul ugyan nyíltan Ronsard ellen, de a latinosgörögös nyelvújításban mérsékletet hirdet s a mitológiai hősök helyett keresztény hősöket követel. Ez utóbbi művének modern kiadása *Pellissier*, 1885.

Vautel (ejtsd: vótel), *Clément*, francia

regényíró és zsurnaliszta, *1876. Legsikerültebb regénye *Mon curé chez les riches*, egy lövészárok-argot-ban beszélő jóságos falusi pap története, aki egy választási küzdelem során az élet forgatagába kerül és igen mulatságos szituációkba keveredik. Folytatása: *Mon curé chez les pauvres*. A *Madame ne veut pas d'enfant* a szüléstől való tartózkodás bűnét szatirizálja. A párizsi nyárspolgár hibáit pellengérezi ki legutóbbi regénye: *Je suis un affreux bourgeois.* *Kállay.*

Vay *Péter* gr., püspök, író, *1864. Mint misszionárius bejárta a világ nagyrészét, főleg a Keletet. Tapasztalatairól értékes művekben számolt be. Nevezetesebbek: *Kelet császárai és császárságai*, 1906; *Kelet művészete és műízlése*, 1908; *A heleti féltekén*, 1919.

V. *Sándor gróf*, *1859. †1918. A lapok tárcarovatában és szépirodalmi lapjainkban jelentek meg művei, melyeknek válogatott részét 10 kötetben kiadta. V. elbeszélései kedvesen és jóízű humorral megírt visszaemlékezések, főkép a régi monarchia ismertebb alakjairól. Többnyire a *D'Artagnan* álnevet használta, ilyen néven jelent meg *Régi magyar társasélet* c. kétkötetes műve.

Vázov, *Ivan*, bulgár író, *1850. †1921. 1876. a bulgár szabadságharc kitörésekor Romániába menekült. Bukarestben adta ki két első verskötetét *Priporec i guszla* (Zászló és guszla) és *Tugite na Bulgarija* (Bulgária keservei) címen. Ezekben nemzete szenvedései miatt érzett fájdalmának ad kifejezést s II. Sándor orosz cárt dicsőíti. Költői hírnevét a *Májszka kitka* (Májusi virágfüzér, 1881.) c. dalkötetével alapította meg. Két legszebb költeménye a *Grámáda* (1884.) és a *Zágorka*. Költeményeken kívül regényeket, elbeszéléseket és drámákat írt. Legjobb műve a *Pod igoto* (Az iga alatt, 1890.) c. regénye, amely egyben eddig a bulgár irodalomnak is legművészibb alkotása.

Vázsonyi *Vilmos*, *1868. †1926. Kitűnő szónok volt. Beszédeit a váratlanul fölcsapó gúny, maró szatira és fordulatosság jellemzik. Számos politikai cikke jelent meg a lapokban.

Véber, *Pierre*, francia regény- és drámaíró, *1869., kiváló humorista. Legsikerültebb regénye a szellemes *Amour, amour!...* s a színpadi érvényesülést szatirizáló *Une aventure de la Pompadour* (P. kalandja címen magyarul is). Ismert darabjai: *La main gauche, L'amourette, Loute, La femme et les pantins.*

Vécsey *Zoltán*, szlovenszkói tud. szakíró és drámaíró, *1892. Kassán volt premontrei főgimn. tanár, 1919. kilépett a rendből s újságíró lett. Előbb a *Kassai Napló*-nak, majd a *Prágai Magyar Hirlap*-nak szerkesztője. Szorgalmas és mély tudású term. tud. szakíró. Tudományos munkái: *A világháború politikai földrajzi beállításban* (Kassa, 1915), *A Bodva felső szakaszának antropogeografiája* (Kassa, 1916), *Románia háborúja a politikai földrajz megvilágításában* (Bp., 1916), *Lengyelország történetének földrajzi alapjai* (Bp., 1917), *Világok keletkezése* (Kassa, 1921). Szépirodalmi munkái: *Uj élet* (dráma 3 felv., bemutatták Kassán, 1919), *Bestia* (dráma 3 felv., bemutatták Kassán 1919., ugyanott könyvalakban is megjelent), *Szent titok* (dráma, bemutatták Kassán, 1923), *János pap* (regény, Kassa 1925).

Vedel, *Valdemar*, *1865., Dán költő, kritikus és irodalomtörténész, az irod. tört. tanára a kopenhágai egyetemen. Főművei: *A svéd romantika, Dante, H. Drachmann, A középkori város és polgár, Hősi élet, A francia és német középkor lovagromantikája, A kolostor falai mögül,* továbbá *Itáliából* c. útirajzai.

Védikus irodalom v. *Véda*, az Ind irodalom legrégibb rétege (Kr. e. 2000—500.), a brahmanizmusnak, az ind nemzeti vallásnak, irodalma. Roppant tömege négy, ugyancsak *véda* nevű részre tagolódik; van tehát *Rg-, Száma-, Jadsur-* és *Atharvavéda*. A négy véda legrégibb, alapvető része a négy Szanhitá (»gyűjtemény«), tehát az *Rgvéda, Számavéda-*, (5) *Jadsurvéda-* és *Atharvavéda-szanhitá*, azaz a versek *(rk)*, melódiák *(száman)*, áldozati imák és formulák *(jadsusz)* és varázsmondások *(atharvan)* gyűjteménye. Irodalmi szempontból igen értékes az *Rgvédaszanhitá* (l. ezt), sokkal kevésbé az Atharvavéda-szanhitá (ford. *W. D. Whitney* és *C. R. Lanman*, 1905.), a többi kb. értéktelen. Minden egyes szanhitához legalább egy, de rendesen több *bráhmana* nevű teológiai értekezés járul. Irodalmi értékek bennük a mondák és legendák, amelyek az epikai költészet kezdetei. E szempontból a legértékesebb, egyben a legnagyobb és legismertebb a *Satapathabráhmana*, az Rgvéda-szanhitá után a Véda legjelentékenyebb terméke (angolra ford. *I. Eggeling*, SBE. XII., XXVI., XLI., XLIII. és XLIV.). A bráhmanákhoz tartoznak az *áranjakák* és a hozzájuk függedő v. beléjük ékelt *upanisadok* (l. ezt) — teozófikus értekezések; az előbbiekben áldozati misztika és szimbolika van, az utóbbiakban a gondolkozás nagyban és egészben függetleníti magát a papi filozófiától. Végül minden egyes szanhitához nagyszámú *szútra* nevű rituális és jogi tankönyv járul. — Irodalom: *Ind irodalom* alatt. *Schmidt.*

Vega Carpio, *Félix Lope de*, a spanyol klasszikus dráma megteremtője és az egész spanyol költészet reprezentativ nagysága, *1562 nov. 25. Madridban, †1635 aug. 17. A világ legtermékenyebb írói közé tartozik. Nem-drámai művei 21 kötetben jelentek meg; a színművek, ha a fennmaradtakat mind kiadnák, legalább ugyanannyi lexikon-méretű kötetet megtöltenének. Saját adata szerint több mint kétezer drámát írt; közülök sokat 24 órán belül, és hozzá versben. Költői művei közül legfontosabbak: kis lírai költeményei (szonettek, dalok, tréfás és komoly románcok, ódák, költői levelek) a spanyol líra gyöngyei; elbeszélő költeményei, a könnyed, friss *Gatomaquia*

(Kandúrháború) c. heroikómikus költemény kivételével, ma már nem igen olvashatók: *Isidro*, vallásos eposz, *La Hermosura de Angélica* (A. szépsége) romantikus költemény, az *Orlando Furioso* ötletéből; *La Dragontea* epés, paskvillszerű kirohanás *Drake* angol admirális ellen; *Arcadia* pásztori költemény, melyben aktuális eseményeket dolgozott fel; *La Jerusalén conquistada* (J. meghódítása) Tasso költeményének utánzata, szép, költői epizódokkal; *La corona trágica*, történeti eposz Stuart Máriáról, tele gyűlölettel Erzsébet királynő ellen. Prózai regénye, *Dorotea*, saját életének érdekes szerelmi epizódját dolgozza fel. L. de V. a spanyol nemzeti drámának ha nem is kezdeményezője, de tulajdonképeni megalapítója. Ő teremtette meg a spanyol színpad szellemét, nyelvét, egész hagyományát. A rideg, kíméletlen feudális szellem: királyhűség és lovagi becsület, amelynek minden áldozatul esik, ha kell: szerelem, női erény, családi érdek, barátok élete; ez L. de V. óta állandó vezérmotívuma a heroikus drámának (ahogy a spanyolok nevezték: *comediá*-nak). A patétikus szavalatok, hangzatos szólamok, kápráztató ékesszólás: a spanyol dráma külső jellemvonásai is L. de V. szelleméből kapták végleges formájukat. L. de V. termékenysége a mesekitalálásban az egész utána következő drámairodalmat ellátta tárgygyal; alig van írója a beláthatatlanul gazdag spanyol színműirodalomnak, aki legalább egy-két témát ne köszönne neki. Verselése mindig mesteri, nyelve gondozott; szinte érthetetlen, hogy némelyik színművét egy napon belül állította össze. A gyors munka csak a cselekmény folyásán látszik meg néha: az összefüggés laza, vonalvezetése szaggatott; a dráma menetén nem mindig látszik, hogy a költő már az elején tisztában volt a fejlemény minden részletével. A bonyodalmat olykor egészen váratlan, láthatóan kényszerhelyzetben előrántott mozzanat oldja meg. De a jellemek rajza erős, kifejezéses, realisztikus, mint ahogy realisztikusak apró, a lelki élet legmélyéig belátó megfigyelései is, amelyekkel a személyeket és a helyzeteket plasztikussá teszi. L. de V. drámáinak szelleme szervesen összefügg a spanyol nemzeti géniusszal: mindazt, ami nemzetének érdekkörébe tartozott, gyönyörűen megverselt költői formában hozta elébe azon a fórumon, amely a közszellem és művelődés érdeklődésének középpontja volt: a színpadon. Legértékesebbek történeti drámái: *El mejor alcalde el rey* (A király a legjobb bíró), *La estrella de Sevilla* (S. csillaga), *El Rey Don Pedro en Madrid*, *Fuente Dvejuna*; számunkra érdekes a magyar Endre és nápolyi Johanna tragédiáját feldolgozó színműve: *La reina Juana de Nápoles*, amelyben Johannát mint az intrikus Endre szerencsétlen áldozatát festi, akinek életére törnek, és aki az elnyomott nép nagy boldogságára megszabadítja magát és nemzetét a zsarnoktól. *La judia de Toledo* (A toledoi zsidónő) L. de V. nagy csodálóját, az osztrák drámaíró Grillparzert is megihlette (*Die Jüdin von Toledo*). Eleven, csengő és színpompás vígjátékai: *El mayor imposible* (A legnagyobb lehetetlenség: t. i. asszonyra vigyázni), *La boba para otros y discreta para si* (Másoknak buta, magának okos) egy magát szerelmese miatt ostobának tettető leány szerelmi játéka, *Los milagros del desprecio* (Csodákat művel a ridegség; Moreto *Közönyt közönnyel* c. vígjátékának mintája): a gőgös leányt szerelmese színlelt közönnyel fegyverezi le, stb. stb., a drámairodalom örök remekeihez tartoznak. Vallásos drámáit, főleg a felháborítóan embertelen és ízléstelen *Auto*-kat méltán felejtette el az irodalomtörténet. L. de V.-ról magyar nyelven nem jelent meg nagyobb tanulmány; drámái sincsenek nálunk lefordítva. *Grillparzer* néhány tanulságos és szép értekezést szentelt L. de V.-nak, főbb színműveinek elemzésével; legjobb német nyelvű tanulmány róla a *Hennings*-féle (*Studien zu L. de V.*, 1891), és sokat nyujtanak a *Schack* (*Geschichte der dramatischen Literatur ... in Spanien*, 1851) és *Schäffer* (*Geschichte des spanischen Nationaldramas*, 1890) kézikönyveiben foglalt idevágó fejezetek is. *Honti.*

Végvári. Kis versesfüzete, a *Segítselek* (1920) nagy erővel fejezte ki a hazájától elszakított magyarság érzésvilágát. Többi műveiről valódi neve alatt számolunk be.

Veldeke, l. *Heinrich von Veldeke.*

Veleslavin, *Daniel Adam*, *1546. †1599., cseh történetíró és könyvnyomtató. Mint könyvkiadónak nagy kultúrjelentősége van; a XVI. sz. végét V. korának is nevezik a cseh irodalomban. Nevezetes történelmi naptára (*Kalendár historický*); kiadott továbbá négy szótárt, a török nemzet krónikáját, egyházi történelmet, továbbá *Hosius* moszkvai krónikáját. V. kitűnő stiliszta is volt. *Podhradszky.*

Velleius Paterculus, *Caius*, l. *Latin irodalom.*

Venantius Fortunatus, *V. Honorius Clementianus F.*, Kr. u. *50. †006., a kolostorba vonult tragikus sorsú Radegunde királyné lelkésze, az »utolsó« nagy latin költő. Megírta *Szent Márton életét* (2243 hexameterben), írt himnuszokat (*Vexilla regis prodeunt ...*), elégiákat és leginkább alkalmi költeményeket; ez utóbbiak közt legkiválóbb az I. Sigibert ausztráziai király és Brunhilde esküvőjére írt *Epithalamium.*

Venditti, *Mario*, *1889. Nápolyban. A fiatalok között a jobbak közé tartozik. Van benne tapasztalat, mérték és jóízlés. Különösen az a finomság jellemzi, amellyel a világnak megmutatja fájdalmait, s az a bizonyos nemtörődömség, mely a modern művészetnek egyik jellemző vonása. Utolsó és leghíresebb verseskötete 1922. jelent meg *Il cuore al trapesio* (A trapézen függő szív) címen. *Widmar.*

Venetianer *Lajos*, *1867. †1924., ujpesti rabbi, az orsz. rabbiképző tanára, zsidó történész és archeológus. Kiválóbb művei:

A felebaráti szeretet a zs.etikában (Bp. 1891) *A zsidóság szervezete az európai államokban* (Bp. 1901) ; *A zs. eszméi és tanai* (Bp. 1904) ; *Assáf Judeus zs. orvos és művei* (Rabbik. ért. 1916—17) ; *A magyarországi zsidóság története* (Bp. 1922).

Verancsics *Antal*, *1504. †1573. Előbb Szapolyai János híve, majd Ferdinándhoz pártol és több ízben képviseli urát a portánál. Pécsi, majd egri püspök, végül esztergomi érsek. *Bonfinius* történeti könyvét akarta folytatni ; nagy anyagot gyüjtött össze, de csak kisebb részleteket dolgozott fel. *V. A. összes munkái* 1857. jelentek meg Szalay László kiadásában 7 kötetben.

Verbickájá, *Ánásztázia Nikolájevna*, *1861. Az oroszok divatos erótikus írója. Legnagyobb sikere: a *Boldogság kulcsa* (1909), melynek egy női Szánin a hőse.

Verbőczy *István*, *1460 körül, †1542., ugocsamegyei köznemesi család sarja, Közéleti működésének minden szakaszában a köznemesség eszmevilágának volt rendíthetetlen harcosa. Mikor a törvényeket és a joggyakorlatot *Magyarország szokásos jogainak hármaskönyve (Opus tripartitum juris consvetudinarii Incl. Regni Hungariae)* címen rendszerbe foglalta, azonosította az ország jogát *a nemesi joggal*, ahogy azt a királyi kuriában működő bíróságok alkalmazták. A Hármaskönyv királyi kihirdetésben nem részesült, de már a XVI. sz. második felében mindenütt alkalmazzák. *Veres Balázs* 1565. lefordítja magyarra. Tételei mindinkább az alaptörvények hatóerejét nyerik.

Verdaguer, *Jacinto*, katalán költő ; a modern katalán irodalom egyik legtehetségesebb nagyja. Két eposza *(Atlantida* és *Canigó)* koszorút nyert az új katalán irodalmi nyelv ujjászületésekor életre keltett költői akadémián *(jochs florals)*. Kisebb költeményei *(Idilis y cants mistichs)* a katalán költészet legjobb termései közé tartoznak.

Verecundus, † Kr. u. 552., az afrikai Junca püspöke. *De satisfactione poenitentiae* (A bűnbánatról) c. költeménye 212 hexameterben fenséges szárnyalásával a zsoltárokra emlékeztet.

Veres *Pálné, Beniczky Hermin*, *1815. †1895. Sokat fáradozott a magyar nőnevelés ügyében. Megalapította az országos nőképzőegyesületet, melynek leánygimnáziuma ma is fennáll. Fontosabb művei : *Nézetek a női nevelés érdekében* ; *Lélektan.*

Veresmarti *Mihály*, *1572. †1645. Előbb ref. lelkész, majd kat. plébános és végül bátai apát. Visszatérése érdekes tünete a korhangulat változásának. Megírta *Megtérése históriáját*, a nyugtalan korszak igazságot és támaszt kereső emberének vallomását. L. *Ipolyi* Arnold : *V. élete és művei.*

Veress *Endre*, *1868. Történeti tanulmányokkal foglalkozik. Műveiben Erdély történetének és főleg Erdélynek az oláh vajdákkal és Lengyelországgal való kapcsolatát vizsgálja.

Vereszájev, *Vikentij Vikentjevics*, orosz író, *1867. Elbeszéléseiben leginkább a parasztok életével foglalkozik. Művei tendenciózusak, a marxizmus elveit hirdeti bennök. Mint előtte Uszpenszkij, ő is a földközösség s egyéb régi alapok bomlásáról, a paraszt elszegényedéséről s a gyári proletariátus térhódításáról ír. Az értelmiség világát tárgyaló műveiben az új szocialista világnézetet hirdeti *(Ut nélkül, Az élethez)*. Művei kissé unalmasak, sok bennök a végnélküli párbeszéd. Igen nagy feltűnést keltett az *Egy orvos följegyzései* c. műve (1901), melyben hivatása csalódásait s tapasztalatait írja le s teljes őszinteséggel feltárja azokat a lelki küzdelmeket, amelyeken minden orvos átmegy.

Verga, *Giovanni*, *1861. Az olasz irodalomban azokhoz az írókhoz tartozik, akik idegen, nagy példaképek különféle tapasztalatai nyomán indultak el, melyek irányai nem tartoznak eredetileg szorosan a nemzeti szellem alkotásai közé, de amelyek beilleszkedtek, meghonosodtak a faji gondolatvilágban. Kezdetben a francia naturalisták (Zola, Maupassant és Daudet) alapelvei hatottak reá, ám értelmének súlya és Szicilia vidékeinek természetes érzékisége olyannyira túlvitték a kitűzött célokon, hogy hamarosan fölülmúlta állítólagos mestereit, s elérkezett oda, hogy saját faja erőinek csodálatos forrásaiból merítve, egyben visszatérjen ama hagyományokhoz is, melyek övéi : a görög és latin hagyományokhoz, s némi arab és normand tradiciókhoz. Regényei : *Mastro Don Gesualdo, I Malavoglia*, de sokkal inkább novellái s a belőlük írt drámák, a *Lupa* (Nőstényfarkas), a *Cavalleria Rusticana* (Parasztbecsület) és a *Pane nero* (Fekete kenyér) nemcsak a tényeket igazolják, hanem halhatatlan mesterré is teszik V.-t, kinek munkássága sokat használt a jövendő generáció kialakulásában.

Vergilius, *Publius V. Maro*, *Kr. e. 70. †19., latin költő. Egyszerű családból született a Mantua melletti Andesben ; Cremonában és Mediolanumban (Milano) tanult. De az ügyvédi pályától mindjárt első fellépése után elment a kedve és innen kezdve egészen a költészetnek szentelte életét, amelynek nyugodt folyását csak a mantuai földosztás zavarta meg, mikor a költő birtokát is igénybe akarták venni a veteranusok számára. V. ekkor Octavianushoz fordult pártfogásért és sikerült is birtokát a kisajátítástól megmentenie. 42—39 közt írta *Bucolica* címen pásztori költeményeit s mindjárt az elsőben meleg szívvel ad hálát Octavianusnak jóságáért. Ez a gyüjtemény hamarosan ráirányította Asinius Pollio, továbbá az ünnepelt elégia-költő Cornelius Gallus, végül pedig a hatalmas Maecenas figyelmét. Most már előkelő barátai segítségével könnyű volt Rómába kerülnie és Octavianus környezetébe bejutnia. Maecenas tiszteletére és ösztönzésére írta a *Georgica*-t, Augustus magasztalására és dinasztiájának dicsőítésére pedig az *Aeneis*-t. Mikor ezzel nagyjában készen

volt, hároméves útra indult Görögországba, hogy nagy eposzán a végső simításokat elvégezze. Utközben azonban megbetegedett s visszafordult, de már nem juthatott el Rómába: Brundusiumban utólérte a halál. Nápolyban temették el, ahol ma is mutogatják sírját. Szófukar, szögletes modorú, szerény, mértékletes, szégyenlős, de kellemes ember és vonzó egyéniség volt. *Bucolica* c. költeménygyűjteményével meghonosította a latin irodalomban a görög Theokritos által (Kr. e. III. sz.) megteremtett idillt. E Bucolica (vagy mint későbbi tudósok elnevezték: *Eclogae* = válogatott költemények) közt csak kettő van, amely Theokritos modorában csupán a pásztori élet egy-egy jelenetét adja. A többiben a pásztorok neve alatt előkelő barátait és pártfogóit szerepelteti, Asinius Polliót, Varust, Cornelius Gallust és Octavianust. Ezzel pedig V. új idill-műfajt teremtett meg: az allegórikus idillt, amely minden nemzet irodalmában századokra népszerű lett. Irodalmi jelentősége emellett művészi és elegáns, minden archaizmustól ment, finom és tiszta latin nyelvében van, amellyel a latin költői nyelvet addig nem ismert tökéletességre emelte. Második nagy munkája a Georgica, az itáliai négy fő ősfoglalkozás: a földművelés, a faápolás, az állattenyésztés és a méhészet dicsőítése, négy könyvben. A költemény eszméjét Maecenas sugallta; a mű célja alátámasztani Augustus erkölcsnemesítő törekvéseit, ráédesgetni a polgárháborúkban elvadult rómaiakat a régi békés foglalkozásokra. A költemény célzata tehát hazafias és erkölcsi. Ugyancsak hazafias célzattal írta 12 énekes nagy eposzát, az *Aeneist*, amelyben Aeneas trójai királyfi menekülését, kalandjait, Latiumba érkezését, harcait, letelepedését s Latinus király leányával, Laviniával kötött házasságát énekli meg. Eposzának cselekményét V. javarészt a görög mondakincsből merítette, de felhasználta és beleolvasztotta a nemzeti mondákat is. Célja volt megmutatni, hogy a rómaiak a trójai nép egyenes utódai s Aeneas fia, Ascanius vagy Julus révén (akinek Venus volt a nagyanyja) a Julius-dinasztia, tehát Augustus maga is isteni eredetű. Ezzel megalapozta a monarchia isteni tekintélyét s a hódolat, amely különösen eposzának hatodik énekében Augustus és családja iránt oly gyönyörű szavakban jut kifejezésre, első sorban az állami élet és a béke, a rend és a nyugodt fejlődés biztosítójának, a római világbirodalom megalapítójának szól. Dikciója nemes és előkelő, nem egyszer azonban szónokiasan dagályos és ép ott, ahol az őszinteség és közvetlenség erejével kellene hatnia, mesterkéltség benyomását kelti. Mindemellett nagyszerű tárgya, fennkölt alapeszméje, válogatékos és gazdag stílusa révén a latin szellem egyik legnagyobb alkotása, a rómaiak nemzeti eposza, messzi századokra az eposznak úgyszólván kanonikus mintaképe; a homerosi hagyomány V. eposzának közvetítésével vált a nyugati költészet közkincsévé. Maga V. pedig részben jelleme és egyénisége, részben az Aeneis VI. énekében leírt pokoljárás, részben a IV. eclogának Krisztus születésére magyarázott jövendölései révén a ker. középkoron át szent és varázsló hírében állott. A *Bucolicá*-t magyarra ford. *Victorisz* J.; a *Georgicá*-t *Bodon* Ábrahám; az *Aeneis*-t *Barna* Ignác. Olv. *Némethy* G.: *V. élete és művei*, Budapest, 1902. *Révay.*

Vergilius

Tityrus, a pásztor (Eclogae)

Verhaeren (ejtsd: verháren), *Émile*, belga író, *1855. †1916. V. az újabb francia irodalom egyik legkiemelkedőbb egyénisége, a szimbolista irány egyik legeredetibb költője, aki bizonyos fokig külön irányt is képvisel a szimbolizmus keretén belül s különösen költői pályája utolsó szakában a fizikai és lelki energia, a világ csillogó forgatagában, a gépek ziháló munkájában, a kozmikus erők zsibongó nyüzsgésében megnyilatkozó misztikum emelkedett pátoszú lirikusává lett. Első kötete, *Les flamandes* 1883. jelent meg és magára vonta a figyelmet festői költészetével, amelynek mélyén a régi flamand művészek látomásos realizmusa és nyers energiája nyilatkozott meg. Erősen benne gyökereznek a szimbolizmusban *Les soirs*; *Les débâcles*; *Les flambeaux noirs* c. kötetei. Ezekben a kötetekben régi erejét, bízó hitét mogorva pesszimizmus váltja fel, amely *Les apparus dans mes chemins* c. kötetében kulminál. Elvesztett hitét az ideális szocializmusban találja meg újra. Fájdalommal és részvéttel hajlik le a szenvedésekhez és egy jobb jövővel vigasztalja magát *Les Campagnes hallucinées*; *Les villes tentaculaires* és *Aubes* c. lírai ciklusaiban. Régi derűje és megnyugvása csak *Les heures* köteteiben tér vissza újra. Költészetének egész gazdag telje és tündöklő pompája legújabb köteteiben nyilatkozik meg, amelyekben az emberi energia, a vibráló rohanású modern élet, a

szédületes iramú emberi civilizáció hatalmas erőfeszítését ünnepli orgonaszavú, himnikus szélességű, monumentálisan felépített költeményeiben *(Les visages de la Vie ; La multiple splendeur ; Les rythmes souveraines)*. A világháború is óriási hatással volt rá, amint ezt postumus kötete, *Les flammes hautes* bizonyítja. Alapjában filozófikus lírájának formája is egészen hatalmas és eredeti. Nehéz veretű, gazdagon rímelt szabad verseinek monumentális tömörségű, érces csengésük van. Írt néhány szimbolikus verses drámát is *(Le cloître ; Philippe II ; Hélène de Sparte)*, ezek azonban könyvdrámák maradtak. V. alkotó ereje zenitjén egy vasuti szerencsétlenség következtében halt meg Rouenban. Egyénisége és költészete óriási hatással volt az újabb francia költőnemzedékre. *Kállay.*

Verhovay *Gyula*, *1848. †1906., hírlapíró, ellenzéki képviselő. *Függetlenség* c. lapjában a nyolcvanas évek elején szenvedélyes cikkeket írt a zsidók ellen. A lázító nyugtalanító stílusnak mestere volt.

Verizmus *(verismo)*. A naturalizmus (l. ott) neve az olasz irodalomban.

Verlaine (ejtsd : verleen), *Paul*, *1844. †1896., a francia költészet egyik legigazibb lírikusa, nemcsak korának, de minden időknek egyik legjobb költője. Rendkívül szenzibilis lélek, érzéseinek és szeszélyeinek vak eszköze, lírája tiszta hangulat és muzsika, amelybe semmi intellektuális elem nem vegyül. A francia lírában talán csak *Villon* fogható hozzá, akihez csavargó életét tekintve is hasonló. V. életére tragikus bélyeget nyom Rimbaud-val való barátsága, amely V. bebörtönzésével végződik. Átviharzott fiatalsága után a nagy bűnösök őszinte mély penitenciájával tér meg, hogy a vallásos francia líra chef d'oeuvrejeinek megalkotása után az alkohol bódító szenvedélyében keressen végső menedéket s mindenkitől elhagyatva, nyomorban, szennyben, mint züllött bohém végezze életét. Mint a *Parnasse* tanítványa kezdte költői pályáját. De már első köteteiben *(Poèmes saturniens, Fêtes galantes, La bonne chanson)* megcsendül valami V. misztikus lelkéből, későbbi kötetei, a *Sagesse*, majd a *Paralèllement*, a *Bonheur*, a *Liturgies intimes* és az *Elégies* tartalmazzák azokat a kétségbeesett és fölséges énekeket, amelyek gyöngéd áhitatukkal és teljes odaadásukkal az *Imitatio* és a *Fioretti* legszebb részeire emlékeztetnek. V. mint verselő is invenciózus, árnyalatokban gazdag, újszerű, zenei költészete az egész francia líra regenerálódását jelenti s megindítója a modern líra leghatalmasabb új irányának, a szimbolizmusnak. *Kállay.*

Verne, *Jules*, francia regényíró, *1828. †1905. Első munkája, az *Öt hét léghajón*. új regényfajtát vezetett be az irodalomba: a tudományos és földrajzi regényt. Negyven éven át a szórakoztató, fantasztikus, ötletes és különös humorú regények egész sorában járta a tudás legcsodálatosabb régióit. Kifogyhatatlan találékonyságával, termékeny képzeletével legkedveltebb népszerűsítője a tudományos felfedezéseknek. Egyike a legkitűnőbb ifjúsági íróknak, akit az egész világon olvasnak. Legnépszerűbb művei, amelyek mind magyar nyelven is megjelentek : *Halleras kapitány, A Bégum ötszáz milliója, Utazás a holdba és a hold körül, Grant kapitány gyermekei, A rejtelmes sziget, Utazás a tenger alatt, A tizenötéves kapitány, A kétévi vakáció, Cascabel Caesar, A Jangada, Sándor Mátyás, Strogoff Mihály, Utazás a föld központja felé*, stb. *Kállay.*

Verona, l. *Da Verona.*

Verő *György*, *1857. Rövid ideig a Népszínház igazgatója volt. Számos népszerű operettet írt. Legnagyobb sikert arattak : *Ezer év, Szultán, Virágcsata.* Drámái közül jelentősebbek : *Hadak útja, Káin.* V. nemcsak író, hanem zeneszerző is. 1926. *A Népszínház Budapest színiéletében* c. könyve jelent meg.

V. *Leó*, *1885. †1925., középiskolai tanár, 1925. nyarán tűnt el Párisban. Irodalomtörténeti, nyelvészeti, gyorsírászati cikkei jelentek meg a folyóiratokban. Főműve : *A beteg Henrik a mondában és költészetben.*

Vers. Jellemző sajátsága a ritmus. A ritmus kellemes hullámzás ; hosszú és rövid, hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok szabályos váltakozása okozza. Ez a sajátság választja el a V.-et legjobban a prózától. A költő nyelvét verstani szabályok kötik (kötött beszéd), a prózaírót csak a grammatika és stilisztika szabályai (kötetlen beszéd). Az ősköltészetben nagyon fontos tényező volt a gondolatritmus, azaz a gondolatok ismétlődése. A magyar népköltészetben is megtaláljuk a gondolatritmus három fajtáját : 1. párhuzamos, 2. ellentétes, 3. összerakó. A gondolatritmusból fejlődött ki a rím. De a rím nem lényeges alkotó-része a V.-nek, mert a görög-latin költészet pl. nem ismeri. A ritmuson kívül a nyelv az, mely a V.-et elválasztja a prózától. A V. nyelve képeivel, szokatlan fordulataival képzeletünkre és érzelmi világunkra hat: a próza nyelve inkább értelmünkre és akaratunkra. (L. még *Szabadvers.) Lengyel.*

Verseghy *Ferenc*, *1757. †1822. Előbb pálosrendi szerzetes, majd világi pap. Tagja volt Martinovics összeesküvésének ; hosszabb ideig ült börtönben. Kiszabadulása után csekély nyugdíjat utaltak ki számára. Még ennek is örülnie kellett. Nagy bűnül rótták fel neki, hogy ő fordította magyarra a *Marseillaiset* és terjesztette az összeesküvők forradalmi kátéját. Az irodalmi munkásságban keresett vígasztalást. V. költeményeket, elbeszéléseket és tanulmányokat írt. Verseiben csekély önállóság mutatkozik. A korabeli német lírai költők, továbbá *Horatius* és *Anakreon* hatása alatt áll. *Rikóti Mátyás* c. szatirikus elbeszélő költeménye a tehetségtelen költőket gúnyolja. *Szentesiné* c. verses elbeszélése, *Szarvas Gergely, Külneki Gilmeta, A természetes ember* c. regényei külföldi művek átdolgozásai. V. sokat foglalko-

zott a verselés szabályaival és nyelvészeti tanulmányokkal. A helyesírás kérdésében a kiejtés alapjára helyezkedett (láttya és nem látja); erős polemiája volt *Révay*val és a Révay támogatására siető írókkal. A vitában alul maradt: a jottisták legyőzték az ypszilonistákat. V. a nyelvemlékeket nem sokra becsülte, a történeti alapot elvetette; szerinte az etimológiának a helyesírásban semmi jelentősége nincs: a helyesírás az élő beszéd pontos másolata. A nyelvet élő szervezetnek tekintette; a mesterséges beavatkozásnak ellensége volt; állást foglalt tehát az új gyökérszavakat és képzőket alkotó nyelvújítók ellen. *Kazinczy* és költőtársai ezért támadták; irodalmi műveit szigorúan bírálták, nyelvészeti törekvéseit keményen elítélték. Az irodalomtörténet csak évtizedek múlva szolgáltatott igazságot a kétségkívül túlzó, de jóhiszemű és önálló gondolkozású V.-nek. Nyelvészeti művei 1821. jelentek meg *Magyar grammatika avagy nyelvtudomány* címen. *Lengyel.*

V. zenei írásai *A' Muzsikáról*, Kassai Magyar Mus. II., *Rövid értekezések a' Musikáról VI énekkel*, Béts 1791, jórészt pontos fordításai Joh. Georg Sulzer *Allgemeine Theorie der Schönen Künste* c. műve zenei részeinek. Itt is, mint kompozícióiban, a német esztétika elveit kívánja a magyar irodalomba átültetni. A népdal, népies zene iránt kevés az érzéke; látóhatárát teljesen elfoglalja az új nyugati irodalom. Mert itthon nélkülöznie kell, ami ott már kész elméletekké érlelődik, igyekszik a készet átvenni és meghonosítani; Földi és Horváth nyomán az ő meggyőződésévé is lesz, hogy vers és zene szorosan összetartoznak (*Magyar Aglája* 1806 bevezetése: *A' magyar versnek különbféle nemeiről*, stb.), de a zene ideálját a német dalirodalomban látja s ha magyar népi anyaghoz nyúl, azt is nyugati értelemben stilizálja át. — Irodalom: *Sághy* Ferenc: Verseghy F. maradványai és élete, 1825, *Toldy* F. Verseghy-kiadása, 1865, *Császár* Elemér: Verseghy F. élete és művei, 1903. V. kisebb költeményeit kiadta *Császár* E. és *Madarász* F., 1910. *Major* Ervin: V. mint dal- és zeneszerző, 1925. *Szabolcsi.*

Verses regény. A romantikus én-kultusz a lírai regénynek visszaadta a líra külső formáját, a verset: így született meg a V. Olyan elbeszélő mű, amelyben a szerző nem is titkolja szubjektivitását, tüntető kitérésekben beszél magáról, közli az olvasóval egyéni érzelmeit, a tárgyhoz sokszor nem is tartozó reflexióit. E műfaj igazi megteremtője *Lord Byron (Childe Harold, Don Juan).* Rajta kívül legjelesebb művelői: *Puskin (Anjegin), Musset (Rolla, Namouna), Arany (Bolond Istók), Gyulai (Romhányi)* stb.

Versfő. A verssor vagy versszak kezdőbetűje. L. *Akrostichon.*

Versláb. Az időmértékes verselés legkisebb önálló egysége. Megfelel az ütemes verselés *ütem*-ének. 2—4 szótagra terjed.

Vers libre, l. *Szabad vers.*

Versszak v. *strófa.* A költői mű verssorai versszakokba egyesülnek. Egy V. rendesen négy sorból áll, de vannak 2—3—5—6—8 és többsoros V.-ok is. A V. rendesen önálló gondolatot fejez ki és a másik V.-ban ujabb gondolat kezdődik. A magyaros versben a sorokat rímek kapcsolják össze, a nyugat-európai versben szintén, de a klasszikus verselés nem ismeri a rímet. Itt a V.-ok pontosan megállapított törvények alapján vannak felépítve. A költő nagyon meg van kötve nemcsak a sorok, hanem a verslábak elhelyezése tekintetében is. Egyes költők új versformákat teremtettek maguknak; ezt a róluk elnevezett formát követőik felhasználták. Nevezetesebb időmértékes V.-ok: distichon, alkaiosi, sapphoi, asklepiadesi; a magyaros V.-ok közül legismertebbek: a Zrinyi, a Himfy, a Balassa V., a nyugateurópaiak közül: a szonett, a stanza és a nibelungi-strófa.

Vértes *József*, isk. igazg. és író, *1861. Regényeket, elbeszéléseket, történeti és kémiai munkákat írt. Legújabb műve: *Az utolsó magyar nádor-ispánok* (1925).

Vértesi *Arnold*, *1836. †1911., író és lapszerkesztő. Igen termékeny író volt. A lapok tárcarovatában megjelent rengeteg számú elbeszéléseiből ezret kiválogatva, több kötetben kiadta. Több regényt is írt. (*Varga Imre, Fölfelé*, stb.)

V. *Károly*, útleíró, *1843. †1917. Művei: *Az Alpesek közt*; *Utiképek Olaszországból*; *Keleti ég alatt*, stb.

Vértesy *Dezső*, klasszika-filológus, tanár, *1881. †1917. Fordított görög és ind. költői művekből. Önálló műve: *A Peleus-thetis mythus változ. fejl.*

V. *Gyula*, *1866. †1924., hírlapíró, lapszerkesztő, majd tanfelügyelő. Elbeszéléseinek és költeményeinek legnagyobb része a lapok tárcarovatában és a folyóiratok hasábjain jelent meg. Önálló kötetei is vannak. Borongós hangú lírai költeményeket írt.

V. *Jenő*, múzeumigazg., irod. történész, *1877. †1916. Művei: *Kölcsey Ferenc, Homeros Odysseia-ja*; *A magyar romantikus dráma*; *Homeros Iliasza*, stb.

Vész *János Ármin*, *1826. †1882., magyar matematikus. Értekezésein kívül több tankönyve jelent meg, köztük egy bevezetés a felsőbb matematikába (2 köt., 1862), egy ábrázoló geometria (1865).

Vészi *József*, *1858. Hírlapíró, majd lapszerkesztő. Előbb a *Pesti Napló*-t szerkesztette, majd megalapította a *Budapesti Napló*-t, később a rövidéletű *Budapester Presse*-t, végül a *Pester Lloyd* főszerkesztője lett. Volt országgyűlési képviselő is, a Fejérváry-kormány idejében pedig a sajtóiroda feje. Mint vezércikkíró a legelsők közé tartozik, magyar és német nyelven egyaránt. Írt költeményeket is. Művei: *A bánat dalaiból*; *La Traviata.* Számos fordítása van; magyar költeményeket is fordított németre. Néhány évig Berlinben élt s ott szerkesztette a *Jung-Ungarn* c. folyóiratot, amelyben a magyar szellemi és politikai életet ismertette. *Ady* Endre

tehetségét V. ismerte fel elsőnek és költeményei számára szivesen adott helyet az akkor még sokat támadott költőnek.

Vészi *Margit*, *1885. Bihari festőiskolájában és Párizsban tanult festeni és több nagy külföldi kiállításon vett részt. 1911. kezdett cikkeket írni Az Est-be, majd utazó politikai riporterként bejárta Európát; mint haditudósító vett részt a világháborúban. Első férje Molnár Ferenc volt, második férje báró Mantica Pál, akivel Rómában él. Illusztrációi francia, amerikai lapokban jelentek meg. Háborús két könyve: *Az égő Európa, Útközben.* Novellás kötete: *Éjféli mese.*

Veszprémi-kódex. Magyar nyelvemlék a XVI. sz. első évtizedeiből. Krisztus kínszenvedéseiről szóló prédikációkat és Szt. Bonaventura könyvét az élet tökéletességéről tartalmazza.

Veuillot (ejtsd: vöjó) *Louis*, francia publicista és szépíró, *1813. †1883. Kifutófiúból lett újságíróvá. Rómába került, megtért (l. *Rome et Lorette* c. könyvét) és élestollú harcosává lett a kat. eszméknek. Fontosabb cikkei összegyüjtve megj. *Mélanges religieux, historiques et littéraires* címen 18 kötetben, amelyekhez még 4 posthumus kötet járult. — Harcos művei közt legérdekesebb a *Libres Penseurs* c. szatirikus jellemrajz gyüjtemény (1848). Regénye, *l'Honnête femme* (1844) kissé papirosízű, de azért jó lélekbúvárnak mutatja. Megírta *Jézus életét* (1875) és verskötetei is jellentek meg *(Satires; Filles de Babylone; Fruits du Cloître* stb.). Ezekben is a vallás és a hagyományok híve szólal meg. Kiadták érdekes levelezését is. *Benedek.*

Viaud, *Julien*, l. *Loti, Pierre.*

Vicaire (ejtsd: vikeer), *Gabriel*, francia lirikus. *1848. †1900. Tehetséges újjáélesztője a régi francia chansonoknak. Le Goffic szerint a *Bresse* költője. *Émaux bressans* c. kötetét az Akadémia megkoszorúzta.

Vida, *Hieronymus*, *1490. †1566., albai püspök, a legnépszerübb latin költők egyike, kedves és gyengéd költő-lélek, finoman pepecselő versművész, valósággal ötvöse a nyelvnek és a verselésnek. Apró mesterművei közül legpompásabb a sakkról írt költeménye *(Scacchia ludus).* Ódáit, elégiáit, sőt vallásos himnuszait is a legtökéletesebb antik formákban írta. Legnagyobb alkotása a *Christias* (Krisztus-eposz) 6 könyvben; költői szépségekben gazdag mű, amely bibliai témáját tökéletes, mindenben Vergiliushoz méltó formában és nyelvben dolgozta fel. A nagyhatású eposzt nem sokkal megjelenése után őt nyelvre lefordították.

Vidor *Marcel*, költő, *1876. Gazdag fantáziára valló színes versei: *Forró éjszakák; A holt küszöb dalol; Keletről jöttem,* stb. című verskötetekben jelentek meg.

V. *Pál*, *1846. †1906. Színész, 1878 óta a *Népszínház* tagja, élete végén igazgatója. Népszínműveket írt, de színdarabjainak nagyobb sikere nem volt. *(Vörös sapka.)*

Vidrić, *Vladimir*, horvát költő, *1875. †1909. A modern horvát költői iskola feje volt, különösen Domjanić, Begović és Nazornak ő volt a mestere. Gyönyörű románcokat írt. Igen szép a *Dva levita.* Legtöbb költeményében a szerelmet énekli meg. Minden verse formailag tökéletes és igen hangulatos.

Viebig, *Clara*, *1860., német írónő. Szülőföldje a Rajna vidék — közelebbről az Eifel — s ennek a vidéknek az életét tükrözik első művei. Novellákkal *(Kinder der Eifel; Vor Tau und Tage)* és drámákkal *(Barbara Holzer; Die Pharisäer)* kezdte, de közben megnyilatkozott regényíró tehetsége is: *Rheinlandstöchter* után két művészregény következett: *Dilettanten des Lebens* és *Es lebe die Kunst* — ez utóbbiban a maga élete problémájának a megoldását adja — az illuziók szétfoszlása s a csalódások után a benső művészi felszabadulásban. Erősen naturalista regény *Das Weiberdorf*, a falu élete, ahonnét a férfiak dolgozn járnak s csak évente kétszer látogatnak haza; merész tárgy az írónő kezében. *Das tägliche Brot* szintén kényes: berlini cseléd-sors, de nemes érzésű szociális művészet; utána s *Vom Müller-Hannes* után következett V. legnagyobb sikerű regénye: *Die Wacht am Rhein* (1902), történeti regény a mult század első feléből; egy szerelmes pár sorsán keresztül a Rajnavidékek Poroszországhoz való csatolásának küzdelmei tárulnak fel. Uj színtér *Das schlafende Heer*-é (1904): a lengyel végek; a németség küzd itt a maga életéért a szláv nép-özönben; a regény hangja nem reményteljes. Következő regényei szintén következetes naturalistának mutatják az írónőt. Háborús regénye *Töchter der Hekuba* (1918) a legnagyobbak közül való, a szenvedések és megpróbáltatások sötét látomásaival.

Vígjáték, a tragédia mellett az egyetlen u. n. »tiszta« drámai műfaj. A tragédiával ellentétes oldalról nézi az emberi gyöngeségeket és bajokat. Az emberben a nagyságot, az emberre lesujtó bajokban a véglegességet nem akarja meglátni. Nem tud a halálról. Célja a mulattatás, mások rovására. Kipécézi azt, ami a rendestől eltér, de nem elég nagy ahhoz, hogy megriaszszon (l. *Kómikum).* Az ilyenen ösztönszerűen nevet az ember. Felhasználja a jellem és a helyzet kómikumát, s keveri is ezt a kettőt. Motiválása nem oly szigorú, mint a tragédiáé. A nevető ember hiszékenyebb, elnézőbb. A lazább motiválás bőségesebb bonyodalmat, kacagtatóbb helyzeteket idéz elő. A stílus fenség és pátosz nélkül való, reális, vagy legalább is olyan, hogy az adott konvenciók szerint reálisnak érzi a néző.

A V.-nak is lehet filozófiája, akárcsak a tragédiának: ha ez a filozófia komoly, az az egésznek *humoros* hangjában nyilatkozik meg. Lehet célzata is, hibák és ferdeségek kipellengérezése: az ilyen V. *szatirikus.*

Az első nagy V. író, *Aristophanes*, sza-

tirikus volt. Utódai és római utánzóik (*Plautus, Terentius*) kómikus típusokat hoztak színre. Ez volt a lényege az olasz komédiának is. *Shakespeare* vigjátékaiban az életkedvtől duzzadó mulattató mellett a mély humorú filozófus is megszólal. Ő is, mint *Molière*, gyakran átcsap a tragikomédiába. *Molière* szatírikus is; a józan polgári ész szempontjából nevetséges túlzásokat, ferdeségeket kacagtatja ki. Típusokkal dolgozik, de a főtípusokat kimeríti s az ezen az úton nyomába indulók szomorú tallózást végeznek csak. A XIX. sz. V.-a a reális élet gazdag tárházából egész sorát meríti a kómikus egyéneknek, jellemvonásoknak, helyzeteknek. A század végére mégis elvénül, elsorvad a tiszta, mulattatásra szánt V.: vagy bohózat lesz belőle, vagy keserű tragikomédia, vagy célzatos szociális szatira. Igazi V. ma épúgy nincs, mint igazi tragédia. *Benedek.*

Vigna, *Piero,* l. *Piero della Vigna.*

Vigny (ejtsd: vinyi), *Alfred de,* francia költő, *1797 márc. 27. Loches-ban, †1863 szept. 17. Maine-Giraud-ban. Előkelő és szegény katonacsaládból származott. Napoléon bukása után katona lett. Kora ifjuságától érezte az előkelő lélek irtózását a tülekedő közönségességtől. Eljárt Nodier-hoz, az ifjú romantikusok közé. Beleszeretett Delphine *Gay*-ba, a társaság múzsájába. De anyja kivánságára kénytelen volt érdekházasságot kötni egy gazdagnak tartott angol nővel, aki hamarosan elbetegesedett és tönkretette V. életét. Nagy szenvedélye Mme Dorval, a híres színésznő iránt, fájdalmas szakítással végződött. A katonai pályáról felesége miatt lemondott, politikai téren nem sikerült érvényesülnie; vidéki udvarházában eltemetkezve fejezte be életét.

V. költészete a romantikus pesszimizmus legtökéletesebb kifejezése a francia lírában. Abból a világnézetből fakad, amely a nagy embert — és elsősorban a költőt — kivételes volta miatt tragikus lénynek tekinti, akinek el kell pusztulnia, mert nem hasonlít a többiekhez. Ezt a tragikumot V. sztoikus megnyugvással és gőggel viseli. »Souffre et meurs sans parler.« Szenvedését nem árulja el egyenesen; gőgje nem engedi. V. a parnaszszista *impassibilité* őse. Halála pillanatában mint az új költészet előfutárát kezdték ünnepelni.

Versei rejtőzések. 1822. jelenik meg első kis kötete, *Poèmes,* 1826. kibővítve, *Poèmes antiques et modernes* címen; újabb bővítésekkel 1837. nyer végleges formát lírai főműve. Következő lírai kötete, *les Destinées,* már posthumusan lát napvilágot 1864.; a *Journal d'un poète* 1867.

V. inkább filozófusnak tartotta magát, mint lirikusnak. Inspirációt, hangot Shakespeare-ben és a bibliában keresett. Filozófiáját, vagy helyesebben: világnézését, bibliai vagy görög történetek, allegórikus alakok — a farkas! — vagy önmagukban is a nagyság izoláltságát szimbolizáló személyek — Mózes — mögé rejtette. Harmadik személyen, távoli kultúrák stílusán és végül a filozófus elmélkedésein — tehát háromszoros szűrőn keresztül enged csak lírájához férni. Leghatalmasabb költeményében, *Mózes* tragikus monológjában még így is megrendítő az egyedülvalóság tragédiájának érzése. Huszonötéves korában írta ezt; egy év mulva az *Eloa*-t (megj. 1824), amely ma hűvösebben hagy valamivel, de a romantika korában zajosabb sikert aratott. Egy angyal története, aki szánalomból leszáll Luciferhez, hogy megváltsa. Krisztust szólaltatja meg (*Le Mont des Oliviers,* 1843) — de Krisztus megnyugvásának helyét az ő dacos kétségbeesése foglalja el.

A színpadon V. kivette részét a romant. dráma formai és tartalmi forradalmából. 1827. lefordította *Romeo és Juliát* Émile *Deschamps* társaságában, ennek előadására nem került sor. Az *Othello ou le More de Venise* előadása 1829 okt. 24-én előjátéka volt Hernani csatájának. A klasszikusok hívei fütyültek a »zsebkendő« és »párna« szavak miatt, de a romantikus segédcsapatok győztek. V. első eredeti színműve, a prózában írott *Maréchale d'Ancre,* 1831. került színre az Odéon-ban. Véres tárgy, obligát szerelmi intrika, filozófáló és szimbolizáló hajandóságok. 1835. a *Stello* c. regényéből (szintén prózában) átdolgozott *Chatterton*-nak nagyobb sikere volt. Ez a darab igazi kifejezője V. lírájának: a költő szembenáll a gyakorlati élet nyárspolgár képviselőivel és el kell buknia, mert nem e világra való. A *Stello* (1832) három története, amelyet a titokzatos *Fekete doktor* beszél el Gilbert-ről, Chatterton-ról és Chénier-ről, hogy a könyv exaltált hősét kiábrándítsa: ugyanerre a gondolatra és érzésre van felépítve.

A *Stello*-t megelőzően V. a *Cinq-Mars*szal (1826) úgyszólván megalapította a francia történeti regényt. Külsőségekben az akkor divatos W. Scott-ot követi ez a XIII. Lajos idejében játszó regény, de V.-nek magasabbra néző céljai vannak. Eszméket szimbolizáló alakokkal akar egy felsőrendű igazságot kifejezni. Sajnos, ez a szimbolizáló szándék sokat levon alakjainak elevenségéből. Utolsó — életében megjelent — prózai műve, a *Servitude et grandeur militaires* (1835) egyetlen írása, amely nem a tökéletes kiábrándulás megszólaltatója. Ő maga úgy tekintette, mint folytatását az »illuzióvesztés ciklusának«; de meglátta és meg tudta mutatni a kötelességteljesítés sztoikus nagyságát katona-hőseiben — s legalább az *olvasót* nem fosztotta meg illuzióitól. — Egy *Daphné* c. regényét 1912. adta ki F. *Gregh* a *Revue de Paris*-ban.

Kiadások: Összes m. 1903—8, 8 köt. A *Baldensperger*-f. teljes kiadás megjelenőben. — Irod.: M. *Paléologue: A. de V.,* 1891; P.-M. *Masson: A. de V.*; E *Dupuy: A. de V., ses amitiés, son rôle littéraire,* 2 köt., 1910—12; *A. de V., la vie et l'oeuvre,* 1913. — Magyarul: *Cinq-Mars összeesküvése,* f. *Benedek* M. (bevez. tanulmánnyal.) *Benedek.*

Vikár *Béla*, tanár, etnográfus, *1859. A magyar folklore kiváló kutatója, népköltési termékek gyűjtője, a finn nyelv és irodalom búvára. A fonográffal való népdalgyűjtés elvének úttörője Magyarországon (jelentése az 1900-i párizsi nemzetközi folklorista-kongresszuson). Főbb művei: a *Kalevalá*-nak, a finn nemzeti éposznak magyar fordítása, *A magyar népköltés remekei* (a Remekírók Képes Könyvtárában 1907, 2 köt.), *Somogy megye Népköltése* (a Magyar Népköltési Gyűjtemény VI. kötete) 1905, számos cikk és tanulmány stb. A *La Fontaine* társaság elnöke és *La F.* meséinek egyik legkitűnőbb fordítója. E lexikon munkatársa.

Világ, politikai napilap, 1910. alapította az Eötvös szabadkőműves páholy. Radikális szabadelvű. Első szerkesztői *Bálint* Lajos, *Yartin* (Nyitray), *Gerő* Ödön, *Lakatos* László voltak. Virágkorát *Purjesz* Lajos alatt érte el, utolsó főszerkesztője *Feleky* Géza, fel. sz.: *Purjesz* Imre. 1926. a kormány rendeletileg megszűntette; munkatársai a reggeli lappá vált *Magyar Hirlap*-nál helyezkedtek el.

Világirodalom. Magyarul ebben a formában 1843 óta. A szó — *Weltliteratur* — Goethe alkotása. A fogalomnak is ő szerez első ízben teljes polgárjogot. Az ő értelmezésében egy félig már kialakult, félig még kialakulóban levő állapotra utal. Jelenti a nemzeti-lelki gyökerük részint különböző, de a mögöttük álló emberiség erkölcsi-esztétikai struktúra összefüggése révén mégis nagyobb egységbe fogható irodalmi (költői) termékek összességét.

Világosság. Világos az olyan stílus, mely az általánosan művelt ember számára sem szókincsében (elavult vagy tájszavak s műkifejezések használatával), sem mondatszerkesztésében (bonyolult és homályos mondatokkal) nehézségeket nem támaszt.

Világtörténelem v. *egyetemes történelem*. Az egész emberiség történetének összefüggő elbeszélése. Csak újabb időben fejlődhetett ki, mikor az eddig elzárkózott nemzetek is beléptek az emberi művelődés körébe. A V. írója nem elégszik meg a különböző nemzetek történeti eseményeinek felsorolásával, hanem megfigyeli a földrajzi, vallási, faji, stb. tényezők hatását, vizsgálja a fajok egymásra való befolyását is.

Vildrac, *Charles*, francia lirikus és drámaíró, *1882. Résztvett *Duhamel*-lel az *Abbaye* alapításában. Igen tehetséges, finom szavú lirikus, költészetét főleg az emberi összetartozandóság nagy érzése fűti. Darabjaiban, amelyekben finom lelki drámákat ad, a naturalista stílushoz közeledik. Verskötetei: *Images et Mirages*, *Livre d'Amour*, *Chants du désespéré*. Nagy sikere volt *Le paquebot Tenacity* c. drámájának, melyet nálunk is bemutattak (*Kitartás* c.).

Villányi *Andor*, író, *1889. *Királynőm ... meghalok érted* c. színműve vel tűnt fel, majd *Attak*, *Legényhérés* és *Árgirus* színpadi művei sikert arattak. Irt finom és hangulatos egyfelvonásosakat és dialogusokat, továbbá egy regényt (*Mária*), elbeszéléseket (*A férj*), lírai költeményeket (*Legenda*).

Villehardouin (ejtsd: villardueen), *Geoffroy de*, francia krónikaíró, *1152 k. †1212. 1207. kezdett krónikája védőirata a rablóhadjárattá vált, keresztényeket kifosztó keresztes háborúnak, amelyben maga is felelős szerepet játszott. A krónika irodalmi értéke az előadás módjában van; mint történeti művet már céljánál fogva is erős kritikával kell olvasni. *Benedek.*

Villemain (ejtsd: villmeen), *Abel-François*, francia irodalomtörténetíró, *1790. †1867. A Sorbonne tanára volt. A francia irod. történetről tartott nagyhatású előadásai 1828—29. jelentek meg. Magyarul megjelent: *Pindar szelleme* c. műve.

Villiers de l'Isle-Adam (ejtsd: villié dő líl-adam), *Auguste*, francia lirikus és regényíró, *1833. †1889. Rendkívül egyéni író, eredeti tehetség. Fantáziája a szélső romantikába hajlik; a különöst, a borzalmast, a kísértetest hajszolja. Regényei fantasztikus históriák, novellái egy alvajáró lázas víziói. Stílusa is csupa idegesség. Legismertebb művei: *L'Eve future*, *Tribulat Bonhomet* és *Axel*. Európaszerte ismert novellái: *Les contes cruels*. Mint lirikus a szimbolizmus egyik előfutárja. Reprezentáns verskötete: *Fantaisies nocturnes*.

Villon (ejtsd: vijón), *François* (*F. de Montcorbier* vagy *des Loges*), a középkor legnagyobb francia költője; mai szemmel nézve is egyike a legnagyobb francia lirikusoknak. 1431 v. 32. született Párizsban; 1463. hallunk róla utoljára: ekkor nyoma vész. Amit életéről tudunk, költői vallomásain kívül elsősorban pörös aktáknak köszönhetjük.

Rokonszenvessé nem lehet érzelegni ezt az életet még akkor sem, ha tudjuk, hogy mindazt, amit V. elkövetett, lopást, rablást és gyilkolást egyaránt, nagyban követték el a kor főurai, minden erkölcsi eszme nélkül való hadakozásaik folyamán. De: élet volt, az akkori időkhöz képest is változatos, sokszínű élet, s azért érdekel bennünket, mert az első eset a francia költészet történetében, hogy egy élet minden érzésbeli hullámzásával együtt, megdöbbentő őszinteséggel és realizmussal, bele van foglalva valakinek a verseibe. Ami a többi költők verseiben hidegen hágy bennünket, az a sablón, a konvenció. Ami V. egyik-másik versének vagy sorának forróságát elveszi, érthetőségét csökkenti: az az élethez való túlságos ragaszkodása, homályba veszett emberekre vagy eseményekre történő célzásai — sőt, a *Ballades en jargon*-ban az akkori tolvajnyelv, a XIX. században nagy diadallal fölfedezett »argot« használata. De a többi, amit megértünk, az a miénk, az mai, az örök. Még legrégibb műve is, a *Lais*, vagy *Petit testament*, amely nevezetes betörésével egyidős. A forma divatos volt, hagyományos: a nagy útra készülő költő hagyakozása földi javairól. Persze tréfás hagyakozások ezek, de jók arra, hogy kedve szerint emlékezzék

meg felsorolt barátairól és ellenségeiről. A hang, az őszinteség, a frisseség már V.-é: csak az hiányzik még belőle, amivel a nyomorúság csavargó-évei fogják gazdagítani. De csakhamar elkövetkezik a *Grand Testament* ideje.

A Nagy Testamentum szerkezete is az, ami a kicsié: hagyakozás, jó vagy kevésbé jó szándékkal, s egy negyedrészében beleszőtt balladák és rondeau-k. Együtt van minden, amiből a költőt megismerhetjük. Megbánás, amért rossz gyerek módjára otthagyta az iskolát. »E szókat írván, szívem majd megreped.« Rettegés az öregségtől, amely — harminc esztendős korában — itt áll előtte, nyomában a halállal. Pedig ragaszkodik az élethez: kéjelegve sorolja fel, őszintén és drasztikusan, kocsmai és szerelmi örömeinek minden emlékét. Annál rosszabb: a halál mégis itt van. Néha tudóskodva járja a haláltáncot az egykori diák, felsorolván régi idők nagy neveit, hogy megkérdezze: hová lettek — s válaszul odavágván a halhatatlan refraint: de hát hova lett a tavalyi hó?

A régibb verseket, mint örökbe hagyandó kincseket vonja be a *G. T.*-ba. Ilyen a borissák Jehan Cotart-ra írott halotti vers, ilyen az örökszép ballada, amelyben édesanyját beszélteti Szűz Máriához. Az egyidős, de a költeményen kívül maradt versek közt egyenesen Verlaine-t juttatja eszünkbe *V. szívének és testének vitája* — szóbafoglalása annak a titokzatos kettősségnek, amely ezt a zsivány-zsenit alkotta. Tisztaság és szenny, hit és cinizmus, »kövér Margot«-ok ölelgetése és távoli Rose-ok után való epekedés, kocsmai züllések és elrontott életének siratása — mindez együtt volt V.-ban és mindez nyiltan, kacagva és sírva, benne van verseiben. És mindaz a szánalom, amely önmaga és sorsos-társai iránt felgyűlhetett lelkében, hatalmas finálé gyanánt sűrűdik össze az *Epitaphe audit Villon*-ban, amelyet az akasztottak balladájának neveznek, s amely a testvériség nevében kéri az embereket: »könyörögjetek Istenhez, hogy oldozzon fel mindnyájunkat«.

V. versei először 1489. jelentek meg, aztán negyven éven belül vagy húsz kiadásban. 1533. Cl. *Marot* adta ki, s ezt a kiadást tíz év alatt tízszer nyomták újra. Aztán majdnem kétszáz évig megfeledkeztek V.-ról. Nevezetesebb új kiadásai 1723, 1832. Modern kiad.: A. *Longnon*, 1892, 1914. — Irodalom: G. *Paris*: F. V. 1901. P. *Champion*: F. V., *sa vie et son temps*, 1913. A. *Suarès*: *F. V.* (Cahiers de la Quinzaine, 1914 jan. 25.) *Benedek.*

Vinci, *Leonardo da*, l. *Leonardo.*

Vinje, *Aasmund Olafsen*, *1818. †1870., szellemes, ritka finom stílusú norvég lirikus, aki libapásztorból lett néptanító majd diák és szerkesztő. Ibsen és Björnson barátja. Első verskötete 1866. jelent meg (*Storegut*). Összegyűjtött művei 1881—90. adták ki. Versei ma is nagyon népszerűek.

Vinnicsenko, *Volodimir*, ukrán író és politikus, *1880. Már diákkorában résztvett a forradalmi mozgalmakban s amikor 1917. megalakult a rövidéletű Ukrán Népköztársaság, annak egyideig miniszterelnöke volt. A bolsevizmus uralomrajutása után emigrálni volt kénytelen. Igen sokat ír. A XX. sz. eddig legjobb ukrán elbeszélője, regényírója. Drámái gyengék. 1919-ig írt összes művei 12 kötetben Kievben jelentek meg 1919. Igen értékes *Az ukrán forradalom története* c. négykötetes memoárja, amely Wienben jelent meg 1920—21. *Bonkáló.*

Virág *Benedek*, *1754, †1830. Huszonegy éves volt, mikor a pálosrendbe belépett. Hosszabb ideig a székesfehérvári gimnáziumban tanított. Már ekkor sokat foglalkozott a korabeli külföldi és magyar költők műveivel. A rend feloszlatása után mint világi pap folytatta tanári működését. 1794. Budára költözött és csekély nyugdíjából tengődött. Költeményei népszerűvé tették nevét, szerény életmódja, nemes egyénisége miatt szerették és tisztelték írótársai. Fel-felkeresték szűk budai lakását és különösen akkor ismerhette fel az iránta megnyilvánuló nagy ragaszkodást, mikor csekély vagyonkáját tűzvész pusztította el. Minden oldalról segítségére siettek és olyan tapintattal, hogy az öreg költő önérzetében nem érezhette sértve magát. Aggsága szomorú volt. A régi gárda eltávozott az élők sorából és a magára maradt V. elhagyatva élte remeteéletét. Költészetében *Horatius* hatását érezzük. Hazafias ódáiban kora közhangulatának kifejezője: lelkesített a nemzeti nyelv és nemzeti hagyományok mellett, buzdította kortársait, hogy egyéni érdekeiket áldozzák fel a közérdeknek. Irt epigrammákat, gnómákat, tanító meséket, költői leveleket, sőt szatirákat is. Népszerűsége a maga korában igen nagy volt. Egyedül költeményeinek értékéből ezt nem magyarázhatjuk meg; figyelembe kell vennünk a kor latinos műveltségét és azt, hogy a költő a nemzet egy nagy rétegének érzelmeit fejezte ki. A magyar *Horatius* hosszú és fáradságos munka után mesterének műveit magyar fordításban adta olvasóinak. Ezt a rendkívül nehéz munkát jól végezte el. Amit fejletlen nyelvünkön el lehetett érni, elérte: *Horatius* fordítása élvezhető volt, sőt élvezhető ma is. V. történeti munkát is adott ki. *Magyar Századok* c. művében a mohácsi vészig megírta hazánk történetét. Költészetét elhomályosította *Berzsenyié*, elhalványította az ízlésváltozás, de az irodalmi fejlődésben működése fontos láncszem volt. *Lengyel.*

Virágének. A régi magyar költészetben a szerelmi dal neve. A protestáns korban minden felekezet küzd ellene, mert azt hiszi róla, hogy erkölcstelenséget terjeszt. A XVI. sz. legnagyobb költője, *Balassa* Bálint, sem adta ki szerelmi költeményeit. Csak *Sylvester* János, az *Ujtestamentum* fordítója, nyilatkozik a XVI. sz. emberei közül elismerőleg a V.-ek szép nyelvéről.

Vischer, *Friedr. Theodor*, *1807. †1882. Esztétikája (D. Aesthetik 1846—1858, új kiad. 1914) Hegel hatásának egyik leg-

maradandóbb emléke, nemzedékek esztétikai-elméleti tudásának irányítója s főforrása, Treitschke szerint a XIX. sz. legjobban kiaknázott könyve. Kritikái (*Kritische Gänge* (1844; N. F. 1860—75), előadásai (*Das Schöne u. d. Kunst* (1897); *Shakespeare-Vorträge* (1899 s köv.) dogmatikus megkötöttségük mellett is túlélték időpontjukat. Faust paródiája szinte végzetes befolyással volt a tragédia 2. részének értékelésére (*Deutobold Symbolizetti Allegoriowitsch Mystifizinsky: Faust, der Tragödie III. Teil*, 1862). Szépirodalmi kísérletei (pl. *Lyrische Gänge*, 1882 s többször) közül viszont ma csak regénye (*Auch Einer, Eine Reisebekanntschaft*, 1879) él, melyet könnyen kibogozható szálak kapcsolnak a fejlődési regény klasszikus-romantikus-realisztikus családjához. Hőse eleven aktivitása lassanként megőrlődik a könyörtelen valósággal, a tárgyak alattomos gonoszságával (*Tücke des Objekts*), az emberi test apró fogyatékosságával vívott szakadatlan harcban. Az ördögi tárgyak gonoszságát rendszeres, groteszk mitológiává fejleszti. Lesben állnak mindenütt, keresztezik az útjait, kómikumba fullasztják szerelmét, gátat emelnek politikai érvényesülésének, meggyűlöltetik vele az embereket, anélkül, hogy kiirthatnák belőle az emberiség örök értékeibe vetett hitét. V. ö. E. v. *Günthert: F. Th. v. V.* (1889); M. *Diez: F. V.* (1889); Th. *Ziegler: F. Th. V.* (1893); F. *Reich: Die Kulturphil. V.'s* (1907); H. *Falkenhayn: F. Th. V.* (1907); Fr. *Feilbogen: Fr. Th. Vischers Auch Einer* (1916). *Turóczi-Trostler.*

Visi *Imre*, *1852. †1889., hírlapíró és politikus. Számos politikai tanulmánya jelent meg. Külföldi irodalmi műveket fordított. Szerkesztette a *Magyar Népvilágot* és rövid ideig a *Nemzetet*.

Vissarion, *Jon Constantin*, népies román író, *1883. Egyszerű falusi gyermekből lett autodidakta író. Írásaiban a havasalföldi román parasztság életét festi gyakran ijesztő realizmussal.

Visszatérő rím. Egy párosan rímelő sorpár után egy vagy több nem rímelő vagy külön rímet alkotó sor átugrásával újra visszatérő első rím (a a x a).

Pld. Vágtat a ló a pusztába,
Mint a villám, viszi lába,
Ég az ostor szennye testén,
A sarkantyú oldalába.

(Arany: Vágtat a ló . . .)

Viszota *Gyula*, *1871., főigazgató. Rövid ideig a kultuszminiszterium középiskolai ügyosztályának vezetője volt. Jelenleg szabadságon, hogy sajtó alá rendezhesse *Széchenyi* műveit. A vállalkozásnak már több kötet az eredménye. V. jegyzetekkel és magyarázatokkal kíséri a kiadott műveket. Néhány kötet most van sajtó alatt. V. számos kritikai, irodalomtörténeti és pedagógiai tanulmányt és cikket adott ki a folyóiratokban.

Vitéz *János*, *1408. †1472. *Hunyadi* János rábízta gyermekei nevelését. A család lelkes híve volt. 1445. váradi püspök, 1465. esztergomi érsek. Később Mátyás ellen összeesküvést szőtt; Mátyás megelőzte az összeesküvőket, V.-t haláláig fogságban tartotta. Egyike volt kora legkiválóbb humanistáinak. Pozsonyban főiskolát alapított, Esztergomban könyvtárat és képtárat. Kora kitűnő szónoknak tartotta; beszédei nem maradtak ránk.

V. *Miklós*, *1888. Azok közé a ritka szinpadi írók közé tartozik, akiknek számára a színműírás még ma is egyértelmű a legtisztább művészi célok szolgálatával. Első tárcái és elő nem adott színdarabjai 1911. jelentek meg. 1914. játszotta a Magyar Szinház *Gyáva* c. darabját. Ezután a harctérre került. Néhány egyfelvonásost írt odakünt: az *Akiknek egy a sorsuk* címűt a Nemzeti Szinház elfogadta és a *Csend . . . Várni* címűt pályadíjjal tüntették ki. A háború után művészeti vezetőjévé lett a fiatal és sokatígérő Madách-Színháznak. A másféléves eredményes munkát az akkori kormány szűkkeblűsége és megnemértése miatt abba kellett hagyni. 1922 óta V. a Magyar Szinpadi Szerzők Egyesületének főtitkára. 1923. mutatta be a Nemzeti Szinház *Öregesenrangosan* c. egyfelvonásosát. Ezt követte a Kamara Szinházban előadott *Tiszta dolog* (1924) és a Nemzeti Szinházban (1925) játszott *B. Nagy Gergely* c. 4 felvonásos vígjátéka. Legújabb drámájának címe a *Békesség*.

Vitkovics *Mihály*, *1778. †1829. Jogot végzett, ügyvédi oklevelet szerzett. Inkább lelkes irodalombarát volt, mint író. Estélyeit különösen azok keresték fel, kik *Kazinczy* nyelvújítási és irodalmi törekvéseit helyeselték. A mester vidéken tartózkodott; elveit az irodalom középpontjában V., *Horvát* István és *Szemere* Pál képviselte. El is nevezték őket *Kazinczy* pesti triászának. V. alkalmi költeményeket, epigrammákat, tanító meséket és népdalokat írt. Legsikerültebbek népdalai. A magyar és szerb népdalokat tanulmányozta és sajátságaikat ügyesen utánozta. Vannak regény- és drámakisérletei. Szerb népdalokat is fordított magyarra.

Vízió, l. *Látomásirodalom.*

Vízkereszti játékok. A Karácsonytól Vízkeresztig, jan. 6-ig terjedő két hét játékai, köztük a V. eredetileg egy nagy egészet tettek ki: a katolikus egyház liturgiájába beillesztett, Krisztus születésére vonatkozó ünnepi színjátékot, misztériumot, amely eleinte magában a templomban folyt le, később pedig onnan mindinkább kiszorult, noha egyes maradványai még ma is a szentegyház falai közt jelennek meg. A V., melyek a bibliai három királyt mutatják be, szintén ebből az ünnepkörből valók. A csaknem teljes egyházi dráma fennmaradt még hazai németségünk közt a Felvidéken, ahol a bányászok még nemrég előadták. Budapesten is bemutattak Dunántúlról egy magyar szövegű, igen épséges alakban fenntartott ilyen misztériumot, amelyből a V. kiváltak és mint ilyenek folytatnak — egyelőre még — némi külön életet. *Vikár.*

Vizsolyi biblia. *Károli Gáspár* gönci ref. pap többek segítségével lefordította a bibliát. Fordítása 1590. jelent meg Vizsoly községben. Művének teljes címe: *Szent biblia, azaz Istennek ó- és újtestamentumának prófétáh és apostolok által megiratott szent könyvei*. Számos kiadást ért. Röviden V.-nak hívják.

Vlahuţă, *Alexandru,* *1858. †1919., román író és költő. Kezdetben Eminescu pesszimista lelkének légkörében élt, de ez alól később felszabadult és egészséges életelveket hirdetett. *Din prag* (A küszöbről) c. bölcseleti költeménye a román irodalom legjobb terméke ebben a nemben. Több kötetnyi novelláiban gyakran a nép életét festi művészettel, megértéssel és sikerült lelki elemzéssel. Gyakran azonban igen kirí belőlük a tanító célzat. *Dan* c. regényében sötét színekben mutatja be az előkelő körök romlottságát. *România pitorească* (A festői R.) c. művében emelkedett prózában írja le hazája szépségeit.

Vogel, *Jakob,* német költő, *1584. Hans *Sachs* kései tanítványa. Népiesség, félművelt tudákosság, új misztika furcsán ható álbarok módon keveredik benne. Magyar s tárgytörténeti szempontból érdekes *Ungrische Schlacht* (1626) c. krónikus eposza, mely Hans Sachs formájában s *Ernst Brotuff (Historia von dem aller grossmechtigsten König Heinrichen...* 1556) alapján mondja el a Riede mellett vívott (merseburgi 933) csata történetét. Egy pár külsőségben a klasszikus eposz hagyományához igazodik, de igazi elbeszélés helyett rendszerint csak véres statisztikát és felsorolást ad. Feltűnő a magyarság egyoldalú, ellenszenves rajza, a V. korában, amely tudvalevően állandó rokonérzéssel kíséri a magyar-török harcok sorsát. V. ö. *F. Eichler: ADB.* (40 : 110); *Vjahrschrift f. Litg.* III. (254); G. *Waitz: Jahrbücher des D. Reichs unter K. Heinrich I. (Neue Bearbeitung* 1863); *Trostler* J.: *Magyar elemek* (1914 : 10—17. l.).

Turóczi-Trostler.

Vogl, *Joh. Nepomuk,* osztrák-német költő, *1802. †1866. Balladáiban, románcaiban, lírai költeményeiben és elbeszéléseiben gyakran és szeretettel dolgoz fel magyar tárgyakat. Főbb művei: *Klänge u. Bilder aus Ungarn* (3. kiadás, 1848), *Neue Erz. u. Novellen* (1841), *Neueste Dichtungen* (1843).

Vogüé, *Eugène Melchior vicomte de,* francia regényíró és esztétikus, *1850. Sokat utazott. Igen érdekelte a Kelet és különösen az orosz irodalom. Nevét épen az orosz irodalommal foglalkozó hatalmas tanulmánya, *Les grands maîtres de la littérature russe* tette híressé, amelyet magyar fordításban is kiadott az Akadémia. Regényei, melyekhez a tárgyat szintén útiélményei adták *(Coeurs russes; Le maître de la Saxe)*, jelentéktelenebbek.

Voigt-Diederichs, *Helene,* *1876., német írónő. Regényeinek és elbeszéléseinek tárgya főkép az északnémet parasztság élete.

Voinovich *Géza,* *1877., irodalomtörténész és kritikus. Tanári oklevelet szerzett. 1910 óta a *Budapesti Szemle* szerkesztője. Számos irodalomtörténeti és esztétikai tanulmánya jelent meg a folyóiratokban és önállóan. Egyike legműveltebb kritikusainknak. *Ambrus* Zoltánnal együtt szerkesztette a *Klasszikus Regénytárt*; több kötetet értékes bevezető tanulmánnyal látott el. (Ezek együtt is megjelentek, *Regényírók* címen.) Kiadta *Shakespeare, Petőfi, Eötvös* és *Arany* műveit s megírta *Eötvös József báró* életrajzát s nagy tanulmányt *Madách és az Ember tragédiája* címen. Több értékes irodalmi alkotást fordított magyarra. *Mohács* c. tragédiáját és II. Rákóczi Ferencről szóló színművét a *Nemzeti Színház, Szivárvány* c. egyfelvonásosát a *Nemzeti Színház Kamaraszínháza* adta elő. Legújabb könyve: *Az angol irodalom története.*

Voiture (ejtsd: voatür), *Vincent,* a précieuse-ök kedves írója és költője, a *Rambouillet*-palota legtekintélyesebb látogatója *1598. †1648. Leveleket és apró alkalmi költeményeket írt. A *Fronde* idejében a précieuse-ök legnagyobb gondja az volt, hogy V. *Sonnet à Uranie*-ja, vagy *Benserade: Job* c. szonettje különb-e. *Corneille* gúnyos szonettben énekelte meg a két párt harcát.

Vojnich *Oszkár,* magyar utazó, ki Indiát és a Csendes Oceán szigetvilágait járta be. Utazását és élményeit: *A keletindiai szigetcsoporton* (1913) és a *A Csendes Oceán szigetvilága* (1908) c. műveiben írta meg.

Vojnović, *Ivo,* horvát író, *1857. 1907—1914. a zagrebi nemz. színház dramaturgja. Eleinte elbeszéléseket írt. Feltűnést keltett *Geranium* (1889) és a *Perom i olovkom* (1884) c. műve, mely megalapította írói hírnevét. Ezután drámákat kezdett írni s e téren a horvátok legnagyobb írója. Első színdarabja a *Psyche* (1889) c. vígjátéka, melyet 1895. az *Ekvinocij* dráma követett. Óriási sikere volt a *Dubrovačka Trilogiá*-nak, melyet cseh, lengyel, német, olasz és magyar nyelven is bemutattak. Nagy sikere volt még a *Smot Majke Jugovića*-nak és a *Gospoda sa tuncokretom*-nak (1912), melyet Budapesten is előadták *Napraforgó* címen. Szimbolizmus és allegorizmus jellemzik műveit.

Volf *György,* *1843. †1897., magyar nyelvész, a tanárképző intézet gyakorló főgimnáziumának igazgatója. A régi magyar nyelv tanulmányozásával foglalkozott, szerkesztette a *Nyelvemléktárt*, s ebben a gyűjteményben ő adta ki a legtöbb kódexet. A *Nyelvőrben* a nyelvhelyesség kérdéseivel s a nyelvújítás szigorú bírálatával foglalkozott. *Kiktől tanult a magyar írni-olvasni?* c. értekezésében azt fejtegeti, hogy a magyarok a velencevidéki olaszoktól tanulták meg a latin betűk használatát.

Vollmoeller, *Gustav Karl,* német költő, *1878. Líráján *(Die frühen Gärten,* 1903) meglátszik St. *George* körének hatása. Amikor aztán megejti az európai újromantika varázsa, dús nyelvi képzelettel, de megjelenítő erő nélkül követi útjain,

középkorba (*Catherina, Gräfin von Armegnac und ihre beiden Liebhaber*, 1903), rokokóba (*Der deutsche Graf*, 1906). Ezt a képzeletet a Kelet bírja leggazdagabb lírai áradozásra (*Assüs, Fatme u. Sumurud*, 1904). Legismertebb műve, a *Mirakel* (1912) középkorú-katolikus pantomim, amely Reinhardt rendezésében hódította közönséget.

Volosin, *Mákszimilián*, orosz költő, *1876. A szimbolisták második nemzedékéhez tartozik. A zenét keresi a versben, Brjuszov tanítványa, kiváló formaművész, kora költészetének kommentátora. Amit más szimbolisztikus költőknél nem tudunk megérteni, V. verseinek az olvasása után világos lesz előttünk. Filozófiai és vallási témák ihletik meg. Mindent meg tud érteni, még a terrort is, mint ezt *Versek Oroszországról* és *Versek a terrorról* (Sztíchi o terrore) c. kötetei bizonyítják. Igen érdekes az *Esték a zöld lámpa alatt* c. verskötete.

Voltaire (ejtsd : —teer), *François-Marie Arouet de*, a francia felvilágosodás egyik vezető elméje, *1694. Párizsban, †1778. u. o. Chateauneuf, keresztatyja, csapongó szellemű költő, nagy hatással volt az élénk szellemű fiúra. Hollandiába megy vele politikai tanulmányokra, de jobban lekötik lelkét a század irodalmi harcai. Irodalmi pályáját tragédiaírással kezdte (*Oedipe*) s szatirákat írt névtelenül, melyekben kora erkölcseit gúnyolja ki ; az Orléansi Fülöpre és leányára írt szatirák írásával is — ártatlanul — őt vádolják s száműzik ; 1717. ismét ártatlanul kerül gyanúba s a Bastille-ba zárják. Ez megérleli benne a reformokra való vágyat s azt, hogy szellemi alkotásaiban erős kritika tárgyává tegye kora felfogását. V. vallástalansága megdöbbenti Rousseaut s viszont Rousseau vallásos érzése felháborítja V.-t, ki híres kortársával szemben mindig ellenséges érzést mutatott. V. 1725. összevész Rohan herceggel s hogy nagyobb bajoknak elejét vegye, külföldre megy. 1726. Angliában találjuk ; a *Lettres anglaises*-ban (Angol levelek) Franciaország ellen ír maró szatirát. Bolingbroke-kal s Newton tanítványával, Samuel *Clark*-kal való barátsága nagy hatással van rá. *Essai sur la philosophie de Newton* (Értekezés N. filozófiájáról) c. művében ad számot az angol tanulmányok eredményéről. V. ingatag morális felfogására jellemző *Le mondain* (A világfi) c. műve, melyben a luxus jogosságát hirdeti, mert ez virágoztatja fel a szépművészeteket. A nagy porosz király, II. Frigyes is barátságára méltatja a híressé vált írót, meghívja udvarába. V. terve, hogy II. Frigyest XIV. Lajossal összebarátkoztatja, nem sikerül. Összevész II. Frigyessel és visszatér Párizsba. *Mahomet* c. darabja (későbbi címe *Le fanatisme)*, mely a vallásalapítók hipokritaságát festi szimbolikus módon, majdnem bajba juttatja. 1746. tagja lesz az Akadémiának. Az Enciklopédia szerkesztésében tevékeny részt vesz. Ferney-i kastélyában úgy él, mint egy fejedelem. Birtokán számos család kap megélhetést. 1778. Párizsba megy. Lázasan ünneplik. Ez év május 30-án hal meg »sans secours religieux« (egyházi szertartás) nélkül, mint életírói megjegyzik. V. egyike a világirodalom legtermékenyebb szellemeinek. Művei közt — 70 kötetben — találunk színműveket (*Zaïre, Alzire, Semiramis* stb.), elbeszélő költeményt (*Henriade)*, bölcseleti művet, történelmi munkát, gúnyiratokat, értékes töredékeket, a szellemnek csupa nagyszerű alkotását. Egyik-másik művéről nem is állapítható meg, milyen műfajhoz tartozik. Ilyen a *Candide* is, mely regény alakjában adja szatirikus rajzát kora felfogásának s egyben filozófiai tárgya is van, mert szellemesen támadja *Leibniz*nak a legjobb világról szóló elméletét. *Pangloss* képviseli a műben a filozófus álláspontját, Pangloss, aki a szörnyű betegségtől kezdve, melyet Paquette szobalány ölelésének köszönhet, mindenféle rémes kalandon átvergődik, de tudóshoz illő következetességgel mégis azt állítja, hogy ez a lehető legjobb világ ; *Candide* a jámbor tanítvány, kinek sorsán át mutatja be az író a militárizmus és fanatizmus iszonyatosságait (az ejti Candide-ot legjobban bámulatba, hogy Eldorádóban nem égetik meg máglyán az olyan embereket, kik vallási kérdésekben a többiektől eltérően gondolkodnak) ; *Martin* képviseli benne a pesszimizmust, *Cacambo* a józan észjárást, *Kunigunda* s az öreg asszony tragikomikus történetei pedig a sors szeszélyességére figyelmeztetnek. A mindvégig érdekes mű morálja ez : csak a munka adhat megnyugvást (Cultivons notre jardin — műveljük a kertünket !). V. sokoldalúsága lehetetlenné tette, hogy minden tekintetben tökéleteset adjon s nem is ebben van a jelentősége. Nem is eredetiségével tűnik ki, hanem azzal, hogy mintegy kora szívén tartva kezét, megérti annak uralkodó eszméit. Ez eszméknek annyira hatása alatt van, hogy nem egyszer téves következtetésekre jut. (Pl. nem hiszi, hogy a pogány császárok üldözték az első keresztényeket ; üldözést csak a keresztények részéről tud elképzelni, mert ez szerinte a kereszténység lényegéhez tartozik). V. azt hiszi, hogy a józan ész s a filozófia lesznek a világ megváltói s hogy a kereszténységgel együtt minden türelmetlenséget ki lehet a világból irtani. Ez a merev negáció legjobban jellemzi V. századát. S ő teljesen századának gyermeke ebben ép úgy, mint az altruisztikus tanok terjesztésében. Küzd az igazságtalan adók ellen, a nyomasztó vámok ellen, a büntetések szigorúsága ellen. *Beccaria* és *Turgot* V. tanítványai reformjaikban. V. moráljában is teljesen századának gyermeke : szerinte minden eszes lény életének végcélja a gyönyör. Az erényességről sokat beszél, de ő Ninon de Lenclos szalónjában ismerte meg az erényességet ; arról is, hogy filozófusnak kell lenni, de neki nincs határozott filozófiai iránya, ha csak nem a vallás ellen való kérlelhe-

tetlen harc. Stílusának világossága és tisztasága voltak azok az eszközök, amelyekkel hódítani tudott a józan ész vallásának. Mert ez az apostolság volt célja minden alkotásában, még színműveiben is. A klasszicizmus csak forma volt nála. Nem hasonlított *Racine*hoz, akiért rajongott, *Corneille*hez, akit nem sokra becsült. V.-nál az a fődolog, hogy történelmi, irodalmi, filozófiai, szociális nézeteit terjessze s Mahomettől, a *Le fanatisme* főhősétől is távol van a fanatizmus: a vallásalapítókat szimbolizáló gonosztevőt akarja benne V. ábrázolni. Kutató szelleme, lángoló tudásvágya, páratlan szellemessége a világirodalom egyik ma is legnépszerűbb alakjává tették V.-t. — Magyar fordításban megjelentek: *Zaire*, O. K.; *XII. Károly svéd király története* (1903), O. K. *Zadig*, *Bartha* László, Világosság kvtár; *Válogatott levelei*, f. *Takács* M. (1924), *A vadember* (L'ingénu) 1924; *Candide* ujabb f., *Kemény* G., Tevan 1925. — *Irodalom: Bengesco: Bibliographie des oeuvres de V.*, Paris 1882—1890; *Condorcet: Vie de V.* Genève 1787; *Sainte-Beuve: Causeries du Lundi* II. és XIII; *E. Faguet: Le XVIII. siècle*, Paris 1890. — *Lanson: V.*, 1906. — Legujabb teljes V.-kiadás: L. *Moland*, 52 köt. 1883. *Kemény.*

Vondel, *Joost van den*, *1587. †1679., igen termékeny hollandi költő, írt 32 színdarabot az ókori klasszikusok és francia drámairodalom hatása alatt; legfigyelemreméltóbb köztük: *Lucifer*. Irt igen sok lírai költeményt (óda, szonett), tanító költeményt és szatirát.

Vondrák, *Václav*, *1859. †1925., cseh egyetemi tanár és szláv filológus. Az egyházi és ó-szláv nyelv és nyelvemlékek egyik legkiválóbb ismerője s búvára volt.

Vontatottság. A stilisztika a hosszú szavaknak, terjedelmes, többszörösen összetett mondatoknak halmozását nevezi V.-nak. Kerülnünk kell, de nem szabad a másik végletbe esnünk. Stílusunk ekkor szaggatottá válhatik.

Voss, *Joh. Heinrich*, német költő, *1751. †1826. A *göttingeni Hainbund* tagja. Klopstock tiszteletében fejlődik, pedig teljesen híjával van a klopstockizáló költészet legjellemzőbb két vonásának: a nagy pátosznak s a zeneiség irracionalizmusának. Racionalista alaptermészeténél fogva nem ismeri a tiszta lírát. Formaitechnikai készsége nagy, de kevés érzéke van a belső forma iránt. Legjobban megfelel neki a falusi helyzet-dal és kép, amely megtűri a tanító célzatot. *(Gedichte*, 1785—1795.) A falusi líra idillizmusával rokon feltételek mellett alakul ki V. idillformája. Eleinte Klopstock-Gessner, majd Theokritos, végül Homeros hatása szab irányt neki. A hagyományos idill motívumok között helyet kapnak a *Sturm u. Drang* társadalompolitikai problémái *(Die Leibeigenschaft)*. Minél jobban közeledik Homeroshoz, annál konkrétebb a realizmusa, annál inkább elbeszélő vagy plasztikusabban leíró hexaméter váltja fel a Theokritos dialógikus technikáját. Egyúttal — talán angol hatás alatt — a paraszt helyet cserél a kispolgárral (tanító, pap) s ennek az eltolódásnak eredménye az első német polgári idill: *Der siebzigste Geburtstag* (1780), *Luise* (három részből álló ciklikus idill, együtt először: 1795; átdolg. kiad. 1800). Szűk, szegényes, távlattalan világ, tartalom és forma nem illik egymáshoz, mégis ez a természetesen omló, németesített hexameter Klopstock ellenére s Goethe mellett is hódításszámba megy. Még jelentékenyebb hódítás V. Homeros-fordítása. V. révén került bele a német szellemi élet vérkeringésébe, elsősorban az idillizmusához jobban illő *Odysseia* (1781), kevésbé az *Iliász* (1793), amelynek heroikus plaszticitása amúgy is súlyos feladatok elé állította a fordítót. Kisebb területeken hasonló funkciót látnak el V. egyéb fordításai (Hesiodos, Theokritos, Bion, Moschos, Aristophanes, Vergilius, Horatius, Ovidius, Tibullus, Propertius), tehetetlennek bizonyul viszont pl. Shakespearerel szemben, akit fiaival közösen fordított. — *Sämtliche Gedichte* (1802), *Auswahl letzter Hand* (1825), *Sämtliche Poetische Werke* (1835), u. a. (1865, Hempel). V. ö. W. *Herbst: J. H. Voss* (1872—76), C. *Kuhlmann: J. H. V. als Kritiker* stb. (1914), E. *Meyenburg: Quellenstudien zu J. H. Voss Oden* (1916), W. *Knögel: Voss, Luise u. die Entwicklung der d. Idylle* (1904), E. *Merker: Zu den ersten Idyllen von J.H. V.* (GRM, 1920: 58), A. *Schröter: Gesch. der d. Hom.-übers. im 18. Jhr.* (1882). *Turóczi-Trostler.*

V., *Julius von*, *1768. †1832., német író. Porosz katonatisztből lett íróvá; komédiái és elbeszélései a legeslegkönnyebb műfajhoz tartoznak.

V., *Richard*, *1851. †1918., német író. Drámáiban a romantika formai túlzásai élnek tovább vad, féktelen lobogással, amelyben odavész az életszerűség s az emberi igazság. Külső fogások, kontrasztok, harsogó pátosz V. drámai eszközei. Mindezek a külsőségek ritkán adnak igazi drámai valóságot; talán leginkább a *Luigia San Felice* (1882) vérontással, polgárháborúval aláfestett történetében. Igy fordítja V. a maga írói egyénisége javára a délolasz vér lobogását legjobb műveiben, a római parasztörténetekben: *Römische Dorfgeschichten*; *Die Rächerin etc.*; *Neue röm. Geschichten*; *Romeo und Julie im Albanergebirge*, melyeket naivabb elbeszélési módjuk is a túlzigatott, szinte hisztérikusan lázas regényeknek föléje emel. Kedveltebb regényei: *Villa Falconieri*; *Zwei Menschen*; *Die blonde Kathrein*; *Der neue Gott.*

Vovcsok, *Márko*, családi nevén *Markovicseva Mária*, ukrán és orosz írónő, *1834. †1907. Férje kedvéért megtanult ukránul s oly szép népies elbeszéléseket írt, hogy Turgenjev azonnal lefordította oroszra s nemsokára lengyel és német nyelven is megjelentek. Sevcsenko mellett az ukrán nyelv legnagyobb mestere, bár sokan az-

zal gyanusítják, hogy műveinek a férje volt az igazi szerzője, mert férje halála után (1867) kizárólag oroszul írt. Ukrán nyelvű rajzai méltó párjai Turgenjev vadászrajzainak. Orosz nyelvű munkáinak nincs irodalmi becse.

Vörösmarty *Mihály*, *1800. dec. 1. Nyéken, †1855. nov. 19. Budapesten. Az első, országosan elismert nemzeti költőnket a Dunántul adta. Apja Fejérmegye egy kis falujában élt. Előbb gazdatiszt volt, majd bérlő. Nem volt gazdag ember, de gyermekeinek jó nevelést akart adni. Fiát előbb a székesfehérvári cisztercita, majd a pesti piarista gimnáziumba járatta. 1817. apja meghalt és a nagy család rövid idő mulva súlyos anyagi viszonyok közé került. Ekkor vállalt V. nevelői állást. Évekig tanította a Perczel-fiukat. A börzsönyi birtokon való tartózkodása alatt készült vizsgálataira, de foglalkozott a költészettel is. Megértő, baráti lelkekre is talált. *Egyed* Antal, bonyhádi plébános, és káplánja, *Terkó* Antal, továbbá egy *Klivényi* nevü papnövendék buzdították, erősitették, jó könyvekkel segítették. Már ekkor irogatott lírai költeményeket a deákos irány költőinek hatása alatt. Az ifjú V. szerelmes volt Perczel Etelkába és ez a reménytelen szerelem rövid ideig mint fájó érzés, később mint bánatos emlék él lelkében. A politika eseményei is érdeklik; az életre támadt ország ekkor teszi az első, még bizonytalan mozdulatokat; a közönség a sivár jelentől a régi világ nagyszerűségéhez menekül: várva-várja az ősöket életre támasztó költőt. Megjelenik *Aranyosrákosi Székely* Sándor kis eposza: *A székelyek Erdélyben* (1823). A tárgy a hún mondakörből való, az eposz cselekményét magyar istenek mozgatják; az ifjú V. a kis eposz hatása alatt megirja *Zalán futását*. Ekkor már *Kisfaludy* Károly körében él és életét az irodalomnak akarja szentelni. Elvállalja a *Tudományos Gyüjtemény* szerkesztését és egymás után írja a siker ösztönző hatása alatt eposzait *(Cserhalom, Tündérvölgy, Eger, Széplak, A rom, A két szomszédvár)* és drámáit *(Salamon király, A bujdosók, Csongor és Tünde)*. *Kisfaludy* Károly halála után már olyan nagy az írói tekintélye, hogy a *Toldy* Ferenccel és *Bajza* Józseffel együtt alapított *Athenaeum*-nak minden irodalmi kérdésben döntő szerepe van. A harmincas években sok lírai verset és drámát ír. A *Vérnász*; *A fátyol titkai*; *Árpád ébredése*; *Marót bán*, stb. nem arattak ugyan nagy szinpadi sikert, de költői hírnevét emelték. 1843. feleségül veszi *Csajághy* Laurát. A szabadságharc alatt orsz. képviselő, majd a kegyelmezési törvényszék bírája. A magyar kormányt Szegedre is elkiséri, Világos után pedig bujdosik. 1850. kegyelmet kap. Ekkor költözik a fejérmegyei Baracskára, majd három év mulva Nyékre és ott gazdálkodik. Föl-fölmegy Pestre, de mindig szomorúbban tér haza: a mozgalmas, eleven, élettől duzzadó főváros szomorú, összetört, csalódott emberek tanyája. Betegség is gyötri. 1855. felköltözik Pestre, hogy állandó orvosi felügyelet alatt lehessen, de a halál nem engedi el kijelölt áldozatát. A leigázott nagyváros fényes temetést rendez számára. *Deák* felhívására a nemzet hatalmas összeget bocsát özvegye és árvái rendelkezésére.

V. széleskörü munkásságot fejtett ki. Irt epikai, drámai és lírai költeményeket, de vannak nyelvészeti, dramaturgiai művei és fordításai is *(Julius Caesar; Lear király)*. Eposzaival tűnt fel, a drámát szerette legjobban, de legnagyobb a lírában volt. A nemzet még a multból maradt intézmények között él, de már érzi a más nemzedékre szabott alkotások nyomasztó súlyát; a világfelfogás és gazdasági élet átalakulása folytán az új nemzedék számára járhatatlanok az utak, melyeken az elődök olyan könnyen tájékozódtak: bozót lepte el a kitaposott ösvényeket, megmerevedett és már élettelen korállzátonyokként emelkednek a mult várai az újabb kor gyermeke elé. A multat és jövőt elválasztó határon erős a lelki feszültség. Valami bizonytalanságot érez mindenki. A jelen nem nyugtat meg: vissza kell menni vigasztalásért a multba v. az eljövendőből kell erőt meríteni. A költő megérti nemzetét; a ködös homály megnyílik előtte; az árnyak életre kelnek: megjelenik *Zalán futása* (1825). A siker nagy, hiszen az egész nemzet kívánsága teljesült. A költő lelke benépesül más és más korok nemzedékeivel, egymás után vetíti olvasói szeme elé a régi világ új életre támadt hőseit: a törpe utódoknak megmutatja a harcias, a mesés, a kalandos és minden ember lelke legmélyén lappangó világot: a romantikus középkort. *Eger, Cserhalom, Két szomszédvár* és a többi eposzok a halálos álomból új ifjúságra ébredő országot ringatják álmodozásba. *Széchenyi* felismeri a múlt cselekvésbénító és narkotizáló képeinek jelentőségét, kegyetlen kézzel ébreszti fel nemzetét álmodozásából: a jövő felé mutat. Dolgozni csak célképzettel lehet. V. nehezen szakad el a multtól; ott a költészet, ott gomolyognak a feltámadásra váró árnyak, a jövő sötétebb, bizonytalanabb, sűrűbb köd takarja. De megérti a nagy mester szavát és megjelenik a *Szózat*. V. még egyszer végigpillant a romantikus időkön és lelki szemei előtt lehull a jövőről a kárpit. Hirdeti, hogy szenvedéseink megváltottak bennünket, élet vár reánk. De megjelenik előtte víziókként a hatalmas sírverem is: egy nemzet temetkezőhelye. Vigasztalást lel abban, hogy a halál nagyszerű lesz: Európa népei siratják a magyart. Ez a gondolat több költeményében ismétlődik. A legázolt lengyel nemzet sorsa nyugtalanítja; éjszak rémes árnyaitól fél ő is *(Fóti dal)*, majd mikor bekövetkezik a szerencsétlenség, megjelenik a *Vén cigány*: a legszebb magyar rapszódia. Az egyéni és nemzeti fájdalom, az ember tragikus végzete ólomsúllyal nehezedik a költőre; képei, hasonlatai már zavartak, egyes sorai az önkívületben jósló prófé-

tákra emlékeztetnek ; nemcsak a magyarságnak, hanem a kereszténységnek és az egész humanizmusnak csődjét látja maga előtt. A múlt ismét feltárul előtte ; ontja magából szomorú képeit ; vergődők, szenvedők, nyomorgók koldus hada a mult homályából a jelen felé hömpölygő emberi áradat. De nem ad fel minden reményt : lesz még egyszer ünnep a világon.

V. ugyan nemzeti költő, de általános emberi érzelmek és gondolatok kifejezője. *A merengőhöz* c. költeményében a boldogság problémáját kutatja. *Gondolatok a könyvtárban* az emberi faj jövőjével, a tudás hivatásával, az egyéni élet céljával foglalkozik. Szerelmes verse kevés van ; ifjúkori szerelmének emlékét legjobban egyes eposzrészletei örökítik meg, Cs. Laurához intézett versei inkább elmélkedők. Anyjának gyönyörű emléket állított a *Szegény asszony könyve* c. költeményében. A demokratikus gondolat előtérbe nyomulásakor szakít az eposz-írással: lírában és drámában nyilatkozik meg költészete. A harmincas és negyvenes évek közönsége már nem szereti az eposzt. A negyvenes években *Arany : Toldija*, *Petőfi : János vitéze*, *Tompa* regéi a falu népét varázsolják az olvasó szeme elé ; a nemesség ősei, a régi világ héroszai nem lehetnek népszerűek abban a korban, mely a nép felszabadításáért küzd és a hősök utódait *Petőfi : Pató Pál* és *Magyar nemes* c. költeményeiben láthatja. V. azonban sokáig nem tud és nem akar elválni a hagyománytól. Kisebb elb. költeményeiben már ifjabb korában is feldolgozott egy-egy jelenetet; most — látva az eposz hanyatlását — tovább írja elbeszélő verseit. Érzi, hogy *Szép Ilonka* ellenáll az időnek, ízlésváltozásnak és minden politikai fordulatnak. De balladaszerű költeményei is sikeresen birkóznak az idővel (*Salamon*, *Szilágyi és Hajmási*, *Buvár Kund*, stb.). Aztán ott volt előtte a drámai forma. Megjelennek ismét az ősök a drámai keretben ; a romantikus színmű lehetővé teszi, hogy drámáit megtöltse lírai és epikai elemekkel. *Marót bán*, a *Vérnász* és többi drámái egyes helyeken dramatizált eposzok, másutt lírai költemények. Különösen sok a szubjektív rész *Csongor és Tündében*, mely ragyogó nyelve miatt is ellenáll a pusztító időnek.

V. verselése és nyelve a tartalomtól függetlenül is gyönyörködtet. Epikus műveinek hexameterei zengenek, zúgnak, s a *Zalán futása* vagy a *Cserhalom* bevezető sorait már hangzásuk is kitörölhetetlenül vési a lélekbe. Drámai verselése sima és erőteljes. A *Csongor és Tündében* virtuóz változatossággal ontja a könnyed és komoly ritmusokat. Nyelve mindig újszerű, leggyakrabban ünnepélyes, de sohasem erőszakolt vagy idegenszerű. A költő úgy dolgozik, mint az emberi képzelet, mely szétbontja a régi képzeteket és újszerűt épít az anyagból. V. is felbontja a nyelv megkövesedett és megszokott kifejezésmódjait, megszületik az új, amely mégis ismerős. Képeiben is jelentkezik fantáziájának működése. Erő, élet és szín van a költő hasonlataiban. V. a magyar romantikus korszak romantikus költője volt, de nemcsak egy korszak, nemcsak egy nemzet, hanem néhány költeményében az egész emberiség érzelem- és gondolatvilágát sikerült kifejeznie. Egyes művei elavulhatnak, de V. örökéletű. A XX. sz. költői közül sokan számítják mestereik közé és irodalmi társaságukat *V.-akadémiának* nevezték el. — Életrajzát *Gyulai* Pál írta meg. Életéről és költészetéről számos tanulmány szól. *Toldy* Ferenc : *Összegyűjtött munkái*, VIII. köt. ; *Eötvös* József : *V. Mihály* ; *Kemény* Zsigmond : *V. Mihály* ; *Bayer* József : *A magyar drámairodalom tört.* ; *Beöthy* Zsolt : *V. Mihály* ; *Babits* Mihály : *Az ifjú V. és a férfi V.*, stb. — V.-kiadások : *Gyulai* Pál : *V. összes munkái*, 8 k., Méhner Vilmos kiadása ; *Gyulai* Pál : *V. munkái*, 6 k., Franklin. *Lengyel.*

Vrchlický, *Jaroslav*, család nevén *Emil Frida*, *1853. †1912., a csehek egyik legnagyobb poétája és műfordítója, egyúttal drámaíró is. V. mint epikus és lirikus egyformán a késői romanticizmus képviselője. Rendkívül termékeny író, akinek több mint másfélszáz kötete jelent meg. Lefordította a világirodalomnak csaknem valamennyi nagy költői alkotását ; a magyar irodalomból *Arany*-t, *Madách*-ot és *Petőfi*-t. Nevezetesebb művei : *Duch a svět* (Szellem és világ) ; *Mythy* ; *Zlomky epopeje* (A hősköltemény töredékei) ; *Staré zvěsty* (Régi tudósítások) ; *Bar Kochba*, a zsidó történelemből merített eposz ; *Hilarion*, egy remete legendája. Elmélkedő lírája: *Symfonie* ; *Poutnik Eldoradu* (Zarándokúton a paradicsom felé) ; *Dedictví Tantalovo* (T. öröksége) ; *Život a smrt* (Élet és halál). Egyik legszebb, az érzelmek gyengédségét visszatükröző alkotása a *Sonety samotáře* (Egy magános ember szonettjei). Egyéb említésreméltó művei : *Eklogy a písně* (Eklogák és dalok) ; *Sny o štěstí* (Álmok a boldogságról) ; *Co život dal* (Amit az élet adott) ; *Moje sonata* (Az én szonátám) ; *Okna v bouři* (Ablakok a viharban) ; *Písně poutníka* (A vándor dalai) ; *Skvrny na slunci* (Napfoltok). Bájos renaissancekori komédiája a *Soud lásky* (Szerelmi törvényszék). Legsikerültebb tört. vígjátéka a *Noc na Karlštejne* (A karlsteini éj) ; drámája : *Exulanti* (Az exulánsok). V. igen nagy hatást tett korának irodalmára, azonban az újabb nemzedék elfordult költői irányától és más csapásokon haladt. Magyar nyelven folyóiratokban több költeménye jelent meg.

Vulgata, a latin bibliafordítás neve. A régi, egymástól eltérő fordítások (Itala, vagy vetus Latina) egységesítésére Damasus pápa szólította fel Hieronymust. Az új fordítás 383-ra lett kész. Ez lett a hivatalos szöveg, erre utal a neve is.

Vulpius, *Christian August*, *1762. †1827., német író, a XVIII. századi rabló- és rémregény egyik fő képviselője.

Wace (ejtsd: vász), anglo-normand krónikás költő, *1100 k. Jersey szigetén, bayeux-i kanonok volt, †1175 körül. Művéből több szentnek verses életírása és két nagy krónika maradt ránk. A *Roman de Brut* (vagyis: Brutus, a bretonok eponymikus mondai hőse) 15.000 nyolcszótagos verssorból áll; 1155. ajánlotta Eleonóra királynénak. Ebben a bretonok krónikáját mondja el Trója ostromától 689-ig, a breton függetlenség megszűnéséig, *Gaufrey de Monmouth* műve, a *Historia regum Britanniae* alapján. Ennek a műnek sok mondai elemét W. juttatta el a francia költőkhöz. A *Roman de Rou* (vagyis Rollon) Normandia hercegeinek története, különböző krónikák alapján, de eredeti részletekkel is kibővítve. Ezt abbahagyta az 1106. esztendőnél, mert fejedelmi pártfogója Benoît de Sainte-More-t is megbízta a tárgy feldolgozásával.

Wackenroder, *Wilhelm Heinrich*, német romantikus, *1773. †1798. Fiatalon halt meg, jelentékeny alkotás nem maradt utána, de amit írt, abból szellemtörténeti hatásukban korszakos kezdeményezések indultak ki (*Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders* 1797, Tieckkel közösen; újra kiadta K. *Jessen* 1904; O. *Walzel* 1921; ehhez járul: *Phantasien über die Kunst für Freunde der Kunst* 1799, szintén Tieck közleményeivel; újra kiadta J. *Minar: Kürschners DNL* 145; a kettőt együtt L. *Tieck* 1814; Fr. v. *der Leyen* 1910; E. L. *Schellenberg* 1916). — Türelmetlen áhitattal hirdeti a művészet elsőbbségét a valósággal szemben. Az ő műélvezete imádság, képcsarnoka az áhitat temploma. A *Herzensergiessungen* egyetlen tiltakozás a racionalizmus zeneietlen vallástalansága s festészetének formalizmusa ellen. Világok választják el Lessing rendszerető, Winckelmann plasztikus szellemétől. Felfedezi a romantika számára a középkort, a gótikát. Ő az esztétikai katolicizmus irodalmasítója: a H. óta a romantikusok középkorfikciójától művészi szemléletétől elválaszthatatlan a keresztény (katolikus) velejáró. A »nazarénus« festők közvetlenül-közvetve az ő tanítványai. W. ismeri fel s igazolja elsőnek a zene s a németség elemi rokonságát. Prózáját valósággal átitatja a zeneiség. V. ö. H. *Stoecker: Zur Kunstanschauung des 18. Jahrhderts* (1904); P. *Koldewey: W. u. sein Einfluss auf Tieck* (1904); E. *Dessauer: W.-s. Herzensergiessungen* (1907). *Turóczi-Trostler.*

Wackernagel, *Karl Heinrich Wilhelm*, *1806. †1869., német költő és irodalomtörténész. Lírája friss és ügyes diákromantika: *Gedichte eines fahrenden Schülers* (1828), *Neuere Gedichte* (1842), *Weinbüchlein* (1845), népszerű bordícséret. Jóval fontosabb irodalomtörténeti működése. Koberstein és Gervinus mellett a német kritikai irodalomtörténetírás egyik megalapítója. Főműve: *Geschichte der deutschen Literatur b. z. 30 jähr. Krieg* (Basel 1848—56, 3 köt., folytatta E. *Martin* 1877—94, 2 köt.), *Altdeutsches Handwörterbuch* (Basel 1861).

Wagner, *Heinrich Leopold*, *1747. †1779., német költő, a *Sturm und Drang* költői csoportjának tagja. Mint frankfurti ügyvéd, Goethe köréhez tartozott s Goethe támogatta és segítette is W.-t, aki aztán kevéssé becsületes módon aknázta ki *Die Kindesmörderin* (később *Evchen Humbrecht*) c. tragédiájában (1776) a Gretchen-motivumot, melyről Goethe beszélt neki. Ez a tragédia a *Sturm und Drang* ismert vonásait mutatja: érzelmes, patétikus és szélsőséges.

Wagner *József*, zeneíró. Zenei cikkeket és tanulmányokat írt (*Goethe Faustjának zenei hatásairól, Wagner-operák magyar fordításairól*, Egy. Phil. Közl. 1915, stb.).

W., *Richard*, *1813 május 22. Leipzigben, †1883 febr. 13. Velencében. W. a világ zeneirodalmában az első helyek egyikét foglalja el, azonban mint író is igen jelentékeny. Irodalmi munkássága két részre oszlik: zeneelméleti és zenekritikai írások és szépirodalmi munkák. Ez utóbbiakhoz tartoznak kitünő humorral megírt novellái és zenedrámáinak szövegkönyvei. Legnevezetesebb ezek közül az a tizenegy, amelyek megzenésítve mint zeneszerzőnek is fő műveit jelentik: *Rienzi, Der fliegende Holländer, Tannhäuser, Lohengrin, Rheingold, Walküre, Siegfried, Götterdämmerung, Die Meistersinger von Nürnberg, Tristan und Isolde* és a *Parsifal*. Hatalmas koncepciójával, erőteljes költői nyelvével, szimbolisztikájának mélységével a Nibelungen-Ring emelkedik ki, amelyet mint Nibelung-tetralógiát (Rajna kincse, Walkür, Siegfried és Istenek alkonya) szokták emlegetni, vagy pedig mint trilógiát, amelynek a Rajna kincse az előjátéka.

Tudományos munkái közül legnevezetesebbek: *Oper und Drama, Die Kunstwerke der Zukunft, Die Kunst und die Revolution* és Beethoven-tanulmánya. Megírta egy hatalmas kötetben önéletrajzát is.

W. irodalmi munkáiból magyar nyelven a következők jelentek meg: a 11 zenedráma szövegkönyve, közöttük a Lohengrin, a Parsifal és a Nibelung gyűrűje *Lányi* Viktor modern, irodalmilag is kitűnően élvezhető fordításában, *Egy német muzsikus Párizsban* címmel néhány novellája, Beethoven-tanulmánya és egyéb essay-i *Művészet és forradalom* címmel egy kötetbe foglalva. Önvallomásait jól csoportosítja *Molnár A. W.-breviarium*-a. *Hevesy.*

Walafrid Strabo, *809. †849., a híres reichenaui kolostor apátja. *De visionibus Wettini* (Wettin látomásai) c. költeménye pokoljárás, elgondolásában és sok részletében *Dante* Commediájának előfutárja. *Hortulus*-ában (Kertecském) Vergiliushoz méltó leíró művészettel és tiszta latinsággal írja le kertjének növényeit.

Waldapfel *János*, *1866., tanár; hosszabb ideig a gyakorló gimnázium pedagógusa: *Kármán* Mór tanítványa és utóda. Nevezetesebb kötetei: *Die Pädagogik*

Bacons ; *A gimnáziumi tanterv revíziója* ; *A házi nevelésről*. Számos pedagógiai és kultúrhistoriai vonatkozású cikket adott ki a *Budapesti Hirlap*-ban és a *Tanáregyesületi Közlöny*-ben. Ez utóbbinak egy ideig szerkesztője is volt.

Walden, *Herwarth*, német expresszionista író, *1878. A berlini »Sturm« köré csoportosuló művészek feje. Az expresszionista doktrina sehol olyan végletesen nem érvényesül, mint itt. Csakhogy a gyakorlat a legritkább esetben hagyja el az intellektus léghíjas szféráját s eksztázisa, látomása csupán ott válik elementáris hatásúvá, ahol valóban nagy tehetség áll mögötte. Ezt W.-ról nem lehet állítani. Drámája (*Weib* 1917 ; *Erste Liebe* 1918 ; *Sünde* 1918 ; *Die Beiden* 1918 ; *Kind* 1918 ; *Letzte Liebe* 1918 ; *Glaube* 1918 ; *Glaube* 1920), regénye (*Buch der Menschenliebe* 1916 ; *Hörte der Weltenliebe* 1917 ; *Unter den Sinnen* 1919) kivétel nélkül paradigma. Helyenként megkap egy-egy vizionárus szépségük, de különben minden ízükben konstrukciók. W. propagatív ereje és hatása imponáló : kiadóvállalatot hívott életre, kiállításokat rendezett, *Sturm* iskolát (utóbb főiskola lett belőle), *St.* színpadot alapított. Művészeti törekvéseiről tájékoztat : *Einblick in Kunst* (1920). *Gesammelte Schriften* I. (*Kunstkritiker* u. *Kunstmaler* 1916). *Turóczi-Trostler.*

Walid (II.), 743. lépett az omajjada arab trónra. Kicsapongó uralkodó volt, pajkos bordalai megörökítették emlékét az arab lírai költők sorában.

Wall (ejtsd : vaal), *Harry*, angol drámaíró, *1886. Darabjai : *Ruts*, *Havoc*, *The Puppet Show*, stb.

Wallace (ejtsd : valisz), *Lewis*, angol költő, *1827. †1905. Nagyon népszerű volt Krisztus idejében játszó regénye, *Ben Hur* (magyarul számos kiadásban jelent meg). Többi regénye közt legjobb *The Prince of India*.

Wallaszky *Pál*, *1742. †1824., ev. lelkész. A magyar irodalom történetét — négy korszakra osztva — dolgozta fel. A szépirodalommal keveset törődött, de a tudományos irodalomra nagy gondot fordított. Művének latin címe : *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus*. 1785. (A magyar irodalom áttekintése a kezdettől a jelen korig.)

Wallesz *Jenő*, *1871., költő és író, irodalmi és művészeti kérdésekkel is foglalkozik. 1908. a *Hét* segédszerkesztője volt. Szatirikus versein, művészeti és tudományos essay-n kívül főbb önálló művei : *Ború* (költemények), *Tenczer Pál emlékiratai*, *Egy hadimilliomosné keservei*, *A párt asszonya*.

Walpole (ejtsd : valpól), *Horatio*, angol író, *1717. †1797. Főműve : *The Castle of Otranto*, Radcliffe és Lewis rémregényeinek előfutára. Itt találkozunk először a középkorral és a hűbéri társadalommal, illetve azzal, amit helyette kapunk, mert történeti szellemről szó sem lehet ; a könyv hősei bármelyik korban beszélhetnének és cselekedhetnének úgy, ahogy W. őket szerepelteti. A romanticizmus útját egyengette.

W., *Hugh Seymour*, angol író, *1884., az edinburghi püspök fia. Nagy divatban van, amit nem kevésbé köszön opportunizmusának, mint szellemes tollának. Első regénye : *The Wooden Horse* (1909), de nagyobb sikert aratott *Mr. Perrin and Mr. Traill* című sok önéletrajzi vonást tartalmazó iskolaregényével (1911), amely a vidéki, elszigetelt lélekölő oktatást támadja, s a tanárok szellemi lezüllését festi. *A Prelude to Adventure* (1912), kriminális melodráma a cambridge-i egyetemről. *Fortitude* (1913) Peter Westcott afféle »Bildungsroman«-ja, Cornwall, London mélységei, az anarchizmus stb. életének rajzával. A régi család forradalmi szétrobbanását rajzolja *The Duchess of Wresc* (1914) és *The Green Mirror* (1918), *Jeremy* (1919) megint a gyermek s ifjú lélekelemzése. Egyéb regényei : *The Cathedral*; *The Old Ladies* ; *Portrait of a man with Red Hairs* stb.

Walter, *chatilloni W.*, tournai-i prépost, latin költő ; 1180. befejezte *Alexandreis* c. 10 énekből álló eposzát, amely Vergilius és a latin epika hamisítatlan szellemében és stílusában Nagy Sándor életét dolgozza fel, igazi költői tehetséggel.

Walter *Gyula*, *1892. Tövisen. Tanári oklevelet nyert Kolozsvárt, ugyanott különböző lapok munkatársa, szerkesztője. Versei : *Vágyaim* (1923), *Izenet a világnak* (1924, Berlin) diszkrét és kultúrált lélek megnyilatkozásai.

Walther von der Vogelweide, a középkor legnagyobb német lirikusa, *1170 kör. †1230 táján. Valószínüleg osztrák származású, de minden bizonnyal osztrák földön, Bécsben érett költővé, ahol mestere, Reinmar von Hagenau honosítja meg elsőnek a minnesang uj művészetét. Vándoréletet él, nyugat felé elvetődik a Szajnáig, keleten a Muráig, északon Lübeckig, délen a Póig. Gyors egymásutánban váltogatja fejedelmi urait, csak élete végén állapodik meg, amikor II. Frigyes jóvoltából kis hűbérbirtokot kap Würzburg közelében. Vele delelő pontjához ér a német minnesang. A »mâze« a kiegyenlítettség, a »staete« az önmagához való hűség : ez a két szilárd pontja hányatott életének és költészének. Nem olvasztja meg, nem önti újjá a minnesang formavilágát, de kimeríti eddigi lehetőségeit, kinyitja elzárt pórusait, hogy újra behatol rajtuk az élet melege. Az ő női eszménye is az egyénen felül emelkedő, stilizált lovagi közösség vágyképe, de kevésbé elvont, kevésbé fiktív, mert nagyobb az élményközelsége, mert az ő szemében az udvari életforma többet jelent merő konvenciónál : a test és lélek erőit fokozó etikai tényezőt, konkrét életstílust. A minnedienst mintha újra vissza kapná eredetibb, reálisabb funkcióját : átitatódik az egyéni erótika vérétől. W. tiszteletben tartja a szerelmi absztrakció épületét, de egy irányban mégis áttöri vagy legalább

is tágít rajta ; megfordul az »alsóbbrendü minne« területén, de egyben meg is nemesíti, udvarképessé teszi. De nem csak erótikájának, szemének is tágabb területekre van szüksége : közeledik a természethez s bizonytalanul bár, de felfedezi háttérértékét. A keresztes háborúk vallásos áhitata s lendülete benne jut első ízben teljes lírai kifejezésre. A nagy politikai pátosznak ő az első képviselője a német költészetben. Uj lírai értelmet ad a tanítás hagyományos költői formájának, a *spruch*-nak. A német nemzeti gondolat harcosa s tiszta, határozott, férfias hangon avatkozik bele a császárság és pápaság harcába. Itt a legmélyebb és legelevenebb, ahol mértékeket állít fel, támad, korhol, bátorít, védekezik. Politikai eszménye a német imperium utópiája ; az eszmény hordozói változnak, az eszményhez magához hű marad mindvégig. A középkori németség világa a maga mélységeivel, magasságaival senkiben sem tükröződik oly gazdagon, mint benne. Emberileg öreg korában áll hozzánk legközelebb, a vallásos megadás, a visszatekintés mélabújával, élet-álomhasonlatával. Műveit kiadta K. *Lachmann ;* C. von *Kraus* (8. kiad. 1923) ; W. *Wilmanns* (4. kiad. V. Michelstől) ; H. *Paul* (5. kiad. 1921) ; V. ö. W. *Wilmanns* : *W. v. d. V.* (újra kiadta V. Michels 1916) ; A. E. *Schönbach*—H. *Schneider W. v. d. V.* (1923) ; K. *Burdach : W. v. d. V.* (1900) ; R. *Wustmann : W. v. d. V.* (1912) ; Friedr. *Neumann :* Dt. Vjschr. (1923, 4) ; C. von *Kraus : W. v. d. V. als Liebesdichter* 1925). *Turóczi-Trostler.*

Walzel, *Oskar,* *1864. A filozófián tájékozódó német irod. tört. irány egyik legjelentékenyebb képviselője. Kutatásainak főterülete a romantika *(Deutsche Romantik,* 2 köt.). A szintetikus-történeti irodalomszemlélet fogalmához legközelebb áll az a kép, amelyet a *Scherer*-féle irod. tört. függelékeként adott a Goethe-utáni irodalomról. Munkássága általában jelentős lépés az irod. kutatás diszciplinájának önállósodása felé. Alapvető stílus-tipológiája : *Gehalt u. Gestalt im Kunstwerk des Dichters* (1926). Összegyűjtött tanulmányai : *Vom Geistesleben alter u. neuer Zeit* (1922) ; *Das Wortkunstwerk* (1926). Szerkeszti a *Handbuch der Literaturwissenschaftot.* V. ö. *Vom Geiste neuer Lit. Forschung. Festschrift für O. W.* herausg. von J. *Wahle* u. V. *Klemperer* (1924). *Turóczi-Trostler.*

Ward (ejtsd : vard), *Mrs. Humphrey (Arnold),* angol írónő, *1851. Népszerű regényeivel óriási hatást keltett, különösen a *Robert Elsmere*-rel, melyben nagyszerű lélektani rajzokban tárja elénk az egyszerű, vallásos Elsmere hitének megrendülését a kinyilatkoztatott vallás ellenségével, a földesúrral való érintkezése által.

Warner, *William,* angol költő, *1558. †1609. Klasszikus fordításain és történetein *(Pan his Syrinx)* kívül főműve a verses *Albion's England,* 13 könyvben, 10.000 sorban. Hosszú ideig a legnépszerűbb könyv volt, Spensert és W.-t korunk Homerosának és Vergiliusának mondták. Van benne minden : történet, mese, teológia ; humoros, élénk, hazafias, világos stílusban adja elő Anglia történetét az özönvíztől I. Jakab uralkodásáig. *Rózsa.*

Wassermann, *Jakob,* német elbeszélő, *1873. Heine óta az első költő, akiben újra közös teremtő funkcióra egyesül németség és zsidóság. Belső fejlődésének az útja tisztán áll előttünk, mert W. művészetének kommentárjai után *(Die Kunst der Erzählung* 1904 ; *Der Literat oder Mythos u. Persönlichkeit* 1910), életének kommentárjával sem maradt adósunk *(Mein Weg als Deutscher und Jude* 1921. V. ö. : *Turóczi J.* : *Zsidó író a XIX. sz.-ban. Az Egyenlőség kép. folyóir.* 1921 : 24). Zsidóságát nem táplálják ősi tradiciók, csak kívülről jövő nyomás tartja ébren benne. Külső feltételeiben teljesen asszimilálódott német környezetéhez, annál érzékenyebben érinti, amikor ez a környezet visszautasítja első bizonytalan közeledését. Amint tudatára ébred írói küldetésének, két irányban kell megindítania a harcot : gyökérhez kell juttatnia zsidó hontalanságát s meg kell találnia a német világ szívéhez vezető utat, amelyet mesterséges akadályok zárnak el tőle. Előbb zsidóságát kell törvényesítenie önmaga előtt, csak azután gondolhat a német világ meghódítására. Válságának első lecsapódásában *(Die Juden von Zirndorf* 1897) a zsidó hontalanság örök messiáshitét választja kiindulópontul. *Die Geschichte der jungen Renate Fuchs* (1900, magyarul 1919) c. regényében a zsidóság problémája elveszíti nyugtalanító aktualitását s pozitívvá változott értelemmel vesz részt a további fejlődésben. — Bonyolultabb a németség kérdése, W. nehézkesebben fog hozzá s ez meg is látszik első megoldásának formáján *(Der Moloch* 1902, reg., *Der niegeküsste Mund, Hilperich* 1903 nov.). Aztán megfordul egy tőle idegen korban és tárgykörben : *Alexander in Babylon* (1904., reg., magyarul is). Történeti evokációja csak arra szolgál, hogy aranylag szűk területen, az újromantika szellemében mozgósítsa nyelvének impresszív érzéki-színező elemeit. Némi kerülőre van szüksége *(Die Schwestern* 1906 nov., *Caspar Hauser oder die Trägheit des Herzens* 1908., reg.), hogy visszataláljon a maga időpontjához. A »Caspar Hauser« az *Umbruch* első regénye. Hátterében, eseményeiben, embereiben még mult (Nürnberg, a XIX. sz. első fele), de homályos származású, szerencsétlen sorsával egész Európát izgató hőse időtlenül német, modern szimbolum : az örök Parzival-típus, a »reiner-Tor«, a természet tiszta őshangja, amint egyoldalú harcra kényszerül a szív tunyaságával, még pedig minden ízében német környezetben. C. H. alul marad a harcban, de a harc maga most már vezető motívuma marad W.-nak. Közben következetes kultúrfegyelmezéssel igyekszik tökéletesíteni művészetének technikai feltételeit s főleg esz-

közét, a nyelvet, emberábrázolásából eltüntetni az impresszionista pszichologizmus csökevényeit, megközelíteni az epika tiszta stíluseszményét: a befelé meleg közvetlenséggel élő, kifelé azonban személytelenné objektivált víziószerűséget. E fegyelmező munka lecsapódása: két regénykísérlete (*Die Masken Erwin Reiners* 1910; *Der Mann von vierzig Jahren* 1913), meg néhány közös keretbe foglalt problémaelbeszélés (*Der goldene Spiegel* 1911). Az »Umbruch« második regénye (*Das Gänsemännchen* 1915), aztán újra aktualizálja W. régi problémáját a C. Hauseréhez hasonló, de az övénél jóval tágabb, időpontja szerint is közvetlenebb környezetben s irodalmibb fokon. Az összeütközés itt is bukással végződik, de a dezilluzió sötétjén már-már átüt az optimizmus fénye. Ez a kis fény vet lobot néhány év múlva a »Durchbruch« regényében (*Christian Wahnschaffe* 1919), mely lényegében Buddha legendájának nagyvárosi, német változata. A tunyaság ezúttal a hős szívében ütött tanyát, előbb tehát a hősnek magának kell szíve legmélyén megváltoznia, hogy megfelelhessen Buddha küldetésének. E lényegváltozás hátterében s vele egyidőben dől el az apák és fiúk, az ideáltalan háború előtti s a reidealizált háború utáni világ harca. W. ezzel eljutott az expresszionizmus optimista hitvallásáig, vagy ami vele egyenlő értékű: megszabadult belső bizonytalanságától s gátlásaitól. Az ujjászületett Chr. Wahnschaffe még egyszer visszatér szimbolikus kezdetnek és kezdeményezőnek: az ő alakja vezeti be W. utolsó regényeit, novelláit, miknek hősei még bukásukkal is az új világ diadalát példázzák (*Der Wendekreis*: I. 1920 nov.; II. *Oberlins drei Stufen* 1922; III. *Ulrike Woytich* 1923; IV. *Faber oder die verlorenen Jahre* 1924; ford. *Schmidt* J.; *Laudin u. die Seinen* 1925; ford. *Peterdi* I.)
Turóczi-Trostler.

Weber *Arthur*, egyet. m. tanár és író, *1888. Szépirodalmi művei német nyelven jelentek meg: (*Die Zipser Deutschen*, 1919; *Einsame u. Verkannte*, 1925; *Der Zufluchtstein*, 1926). Értékes irodalomtörténeti tanulmányai: *Shakespeare hatása a vígjátékíró Vörösmartyra*; *Kleist*, stb.

Weber, *Friedrich Wilhelm*, *1813. †1894., német költő. Orvos volt s csak későn, 56 éves korában bocsátotta közre első eredeti művét, a *Dreizehnlinden* c. trochaeikus versekben írt történelmi eposzt, a német kat. költészet egyik legkimagaslóbb termékét (1878), melynek tárgya a frankok térítő hadjárata a pogány szászok ellen Jámbor Lajos korában. W. másik, jóval kisebb eposza, a *Goliath* (1882) északi tárgyú paraszt-történet. Kisebb költeményei között (először 1881) számos értékes ballada, költői elbeszélés van, legfontosabbak azonban a bölcselkedő gnómák. Fordításai (Tennyson Enoch Arden-je stb.) szintén kiválóak. — W. összes műveit kiadták gyermekei Paderborn 1922, 3 köt.; róla l. J. *Schwering: F. W. W.*, Paderborn 1899; H. *Keiter: Katholische Dichter*, u. o. 1883, u. az; *F. W. W.* u. o. 1884; K. *Hoeber: F. W. W.* u. o. 1894; Maria *Peters: F. W. W.'s Jugendlyrik*, 1917; *Méjasson: Un poète catholique allemand*, 1914.

W., *Veit*, családi néven *G. Ph. L. Leonhard Wächter*, *1762. †1837., német író. Történeti elbeszéléseket és drámákat írt; főműve a *Sagen der Vorzeit* 7 kötete (1787—98). Van egy W. *Tell*-drámája is (Schilleré előtt, 1804). W. rendkívül kedvelt író volt; középkor-kultusza és középkorábrázolása a romantikáét készíti elő. A magyar irodalomra is erősen hatott, különösen *Kisfaludy* Sándor regéire; *Der Harfner* c. regényét lefordította *Kazinczy* F. *A vak lantos* címen (1794). Róla l. *Pantenius, Das Mittelalter in V. W.-s Romanen*, Leipzig 1904.

Webster, *John*, angol drámaíró, *1580. †1625. Csak a XIX. században kezdték megbecsülni hatalmas drámai tehetségét. A legelső drámaírók közt foglal helyet két olasz tárgyú tragédiájával: *The White Devil Vittoria Corombone, The Duchess of Malfi.* A borzalmak halmozása W.-nél nem hihetetlen, de a velőkig megráz és megindít. Gyilkos és önző gonoszainak mását megtalálhatjuk a történetben. Komor stílusa a fenségig emelkedik s költői szépségei elfeledtetik túlzásait. A szerkesztéshez nagyszerűen ért, a tragikus melodráma mesterének tekintik s csodálói közé tartoznak Lamb, Hazlitt és Swinburne.
Rózsa.

Weckherlin, *G. Rudolf*, német költő, *1584. †1653. A középkor óta talán az első német lirikus, aki új hangot üt meg. A búcsúzó renaissance s a korai barok határán áll. Emellett a Luther kor stílushagyományának elemei is tovább élnek benne. Lírai távlata mély és széles. Nincs benne dalszerűség, de az óda öblös formájában szabadjára bocsátja vérmérsékletét, pátoszát. Arisztokrata-udvari társadalomhoz fordul, de egyénisége átüt a konvención s elhomályosítja verseinek alkalmi eredetét. Elsőnek recipiálja a német irodalomban az új európai költészet formai és tartalmi értékeit, Anakreont, s honosítja meg a francia alexandrint. A szonett első német mestere. — *Das erste Buch Oden und Gesäng* (1618); *Das ander Buch* (1619); *Geistl. u. weltl. Gedichte* (1641). Összes verseit kiadta H. *Fischer* (1894—95, 1907). V. ö. H. *Fischer: Beiträge* stb. (1891); W. *Bohm: Englands Einfluss auf G. R. W.* (1892); A. *Müller: W. u. die Pléjade* (1925).

Wedekind, *Frank*, német drámaíró, *1864. †1918. Alig van újabb költő, akinek annyi távlattévedés, félreértés homályosítaná el az alakját, műveit, mint a W.-ét. Távlattévedés naturalista kortársaival azonosítani őt, aki semmiféle közösséget nem vállal a nagy tömegekkel s lényegében egy új, arisztokratikus kultúrának a szószólója, nem akar tudni környezetrajzról, stilizált, elvont típusokat déz egymás ellen, hadat üzen az erkölcsi relativizmusnak s végül elemzés helyett

a *Sturm u. Drang*éra emlékeztető szintézisre törekszik. Félreértés a hagyományos morál nézőpontjából immorális írót látni benne, csak azért, mert egy új, tisztább morált képvisel, melynek elsőrendű törvénye, hogy szépséget terjesszen, egyetlen célja, hogy a szépség és szentség szintéziséből új idolumot állítson a hivő áhitat elé. De W.-nek magának is része van az elhomályosításban, életmódjával, formájával. Alapjában romantikus természet s valahányszor csalódás éri, kifogy eszközeiből, menedékeiből, az iróniához folyamodik s visszájára fordít mindent: meggyőződését, önmagát, teremtményeit, az egész világot. Ehhez járul W. végletes panerótizmusa: az egész világszerkezet mozgatója, az érzéki szerelem, a szexualitás, amely a maga vad elemi tisztaságában teremtő erő, de a szenteskedő morál állandóan gátakat vet elé s arra kényszeríti, hogy ál- vagy mellékutakon szerezzen érvényt természetének, s még így is csak a kulisszák mögött élheti ki magát, az ötödik rend, szélhámosok, tolvajok, gyilkosok, kerítők világában, pedig ez a világ csak torz mása annak a szép, vad, szépséget és érzékiséget kiegyenlítő világképnek, amely kiolthatatlan utópiaként él W. szivében. Ez a világ s a polgári rend könyörtelen valósága ellenségei egymásnak és súrlódásuk tisztáztatja W. drámáinak cselekményét, határozza meg belső szerkezetüket, külső formájukat. Szinte maniakus logikával vívja a maga egyoldalú harcát az érzékiség felszabadításáért; következetessége s erkölcsi küldetésébe vetett hite olykor szinte heroikussá avatja alakját, expiálja minden groteszk túlzását, ízléstelen ügyefogyottságait. Eleve elhatározott erkölcsi-esztétikai tartásának az a következménye, hogy igazi fejlődésről alig lehet nála szó. Művészetének kezdő s talán legkiemelkedőbb pontja a *Tavasz ébredése (Frühlings Erwachen* 1891). Megérezni rajta az első művek varázsát. Itt valóban él a panerótizmus s nem merőben elvont konstrukció. Az erótikum még nem ért rá sem szublimálódni, sem eltorzulni. Kitöréseiben gáttalan, felelőtlen zsarnoka a pubertásukban felszabaduló gyerekembereknek. A *Tavasz ébredése* óta egyre inkább eszmei elvont magasságba kerül a panerótizmus, ezáltal veszít konkrét élettartalmából, az érzéki szenvedély egyre inkább elméleti szenvedéllyé válik, képviselői mindvégig egymás képére teremtett tagjai egyazon családnak, egyetlen rögeszméjük kegyelméből élő monomaniás, kisérteti bábok, amik ide-oda ránganak teremtőjük drótján. A nemiség kegyetlen problematikusságát szinte kozmikus céltalan, romboló hatását soha még német író ilyen brutális, dezilluzionáló kézzel s mégis egy új világba vetett optimista hittel nem vitte színpadra, mint W. az *Erdgeist*-ben (1895) s folytatásában, a *Büchse der Pandora*-ban (1904, könyvalakban 1906). Későbbi alakjainak itt gyökerezik a családfája, a nők *Lulu*-nak, a heroikus kokottnak, a férfiak pedig passzív alakmásának *(Der Kammersänger* 1899) vagy aktív ellenalakjának *(Der Marquis von Keith* 1901) változatai, egyenes ágon leszármazottjai, még akkor is, ha bibliai *(Simson* 1913) vagy antik hősök *(Herakles* 1917, megj. 1919). — Egyre makacsabbul, de nem kifogyhatatlanul, egyre léghíjasabb térben gyűjti, halmozza a hasonlatokat, helyzeteket erótikus mitoszához *(Totentanz* 1906; *Schloss Wetterstein* 1910: 1. *In allen Sätteln gerecht*; 2. *Mit allen Hunden gehetzt*; 3. *In allen Wassern gewaschen*). Emellett egyre inkább védekezésre kényszerül főleg az erkölcstelenség, a cinizmus vádja ellen, egyre inkább a maga, küldetése igazolására használja a színpadot, visszaél alakjaival, leveti álarcát, úgy lép a közönség elé, magyaráz neki, vitatkozik vele *(Musik* 1906: Franz Lindekuh; *Zensur* 1907: Walter Buridan; *Oaha* 1908: Max Bouterweck). Optimizmusa is súlyos sebeket kap, a hagyomány sokkal szilárdabban áll, semhogy egyetlen ostrommal megvehetné, ilyenkor önmagát dobja oda áldozatul *(König Nicolo oder so ist das Leben*; *Hidalla* 1904, későbbi címe: *Kore Hetmann, der Zwergriese)*, főleg modern misztériumában *(Franziska* 1911: Veit Kunz), amelyről nem tudni: meddig Faust-utánzás, meddig Faust-paródia. Lírájában — nem tekintve néhány korai versét *(Die vier Jahreszeiten* 1904; *Lautenlieder* 1920), a szexualitás sajátít ki minden hangot, akárcsak elbeszéléseiben *(Feuerwerk* 1905), csakhogy itt olykor a *Tavasz ébredésé*nek elemi hatásával párosul. — Összes művei: 1913—1921 (9 köt.); válogatva kiadta Fr. *Strich* (5 köt. 1924); összegyűjtött leveleit u. a. (1924). — V. ö. R. *Pissin: F. W.* (1905); Jul. *Kapp: F. W.* (1909); R. *Elsner: F. W.* (1909); Hans *Kempner F. W.* (1912); P. *Friedrich: F. W.* (1913); P. *Fechter: F. W.* (1920); H. M. *Elster: F. W.* (1922); Fr. *Dehnow: F. W.* (1922); A. *Kutscher: F. W.* (1922—1924. I—II.).

Turóczi-Trostler.

Weigand, *Wilhelm,* *1862., német író. Szépirod. munkái nem jelentékenyek, sok finomság van azonban tanulmányaiban: *Essays* (1894); *Fr. Nietzsche* (1893); *Stendhal und Balzac* (1911); *Montaigne* (1911), melyekben a kritika terméketlenségét (l. *Das Elend der Kritik,* 1895) s a nagy személyiség jogát hangoztatja.

Weise, *Christian,* német drámaíró, *1642. †1708. Zittaui iskolamester s költészetében is elsősorban pedagógiai célok vezetik. Minden ízében racionalista. Szégyenkezve tagadja meg ifjúkorának barok líráját *(Überflüssige Gedanken der grünenden Jugend* 1668. újra kiadta M. von *Waldberg* 1914). Ötvennégy darabot írt (csak egy részük jelent meg) s mindet az iskolai színpad számára. Egyetlen hajtó ereje van: a történeti hagyomány formáitól leváló új, racionalista polgári világ öntudata és etosza. Ennek a világnak o az első drámaírója, Lessing egyenes ágon való őse. A biblia népszerűbb tárgyai sorra megfordulnak fürge kezén, de kivétel nél-

kül polgárosítja s trivializálja mindet. Történeti drámáiban (a legjelentékenyebbek: *Der gestürzte Markgraf von Ancre*; *Masaniello* stb.) óvatosan, oktatva méri le az emelkedések s bukások ívét s ép oly óvatosan vonja le a szükséges tanulságot: a történelem az élet mestere. Szabadabban mozog vígjátékaiban (*Bäurischer Macchiavellus, Peter Squenz* stb.) polgárok, parasztok, diákok, tanítómesterek, versfaragók között, de emberismeretéből, pompás megfigyeléseiből nem lesz vér meg hús. Világszemléletének, tanító álláspontjának lecsapódása: négy regénye (*Die drei Hauptverderber in Deutschland*; *Die drei ärgsten Erznarren in d. ganzen Welt*; *Die drei klugsten Leute in d. ganzen Welt*; *Der politische Näscher*) a politikai azaz társad. életre nevelő regényformához tartozik. V. ö.: H. *Palm*: *Chr. W.* (1854); C. G. *Glass*: *Chr. W.-s Verdienste* ... (1876); O. *Kämmel*: *Chr. W.* (1897); Rud. *Becker*: *Chr. W.-s Romane* (1910); SH. *Schauer*: *Chr. W.-s bibl. Dramen* (1921). *Turóczi-Trostler.*

Weisse, *Christian Felix*, *1726. †1804., német költő, Lessing fiatalkori barátja. Költeményei közül főleg a gyermekek számára írottak kedvesek, egyik-másik még ma is él. (*Lieder für Kinder*, 1766—67). Nagy termékenységgel bocsátotta közre vígjátékait, operettjeit és tragédiáit, melyek az 50—60-as évek német színpadán uralkodtak. Egészen külsőséges, jelentéktelen drámaíró. Róla l. J. *Minor*, Innsbruck 1880.

Weisz *Julián*, író, *1858. Több napilapot alapított, majd a Pester Lloyd h. főszerkesztője lett. Népszerű humorisztikus könyvet írt német nyelven; közülök többet magyarra lefordítottak.

W. *Miksa*, budapesti főrabbi, szemináriumi tanár, vallástudományi író, *1872. Első tudományos művével (*A Machsor Vitry szerkesztése és szerzője*, bölcsészdoktori értekezés, 1895) pályadíjat nyert. Számos tankönyvet írt. Szerkesztette a M. T. Akadémia megbízásából a Kaufmann-könyvtár katalógusát ([illegible]). Nagyobb önálló művei még: *Etika a talmudban* (2. köt., *Heresi* S. és *Blau* L. társaságában 1920); *Zsidó etika* (1923); *Geniza-Fragmente* I. (1924). Kiadott szónoklatait, népszerű előadásait, nagyszámú tudományos cikkét felsorolja a *Harminc év Isten szolgálatában* c. füzet, amelyet tanítványai 1925. adtak ki 30 éves jubileuma alkalmából. Munkatársa volt a *Jewish Encyclopedia*-nak és munkatársa ennek a lexikonnak.

Welhaven, *Johann Sebastian Cammermeyer*, *1807. †1873., a norvég konzervativizmus legelőkelőbb költője és Wergeland legtehetségesebb ellenfele. 1834 adta ki *Norges Daemring* (Hajnalpirkadás N-ban) c. verskötetét, mely formailag gondosan megírt szonettek gyüjteménye. W. nem sokat írt, de minden sorát választékos műrend jellemzi. Élete másik felében inkább filozófiával foglalkozott, mint annak tanára a krisztiániai egyetemen. Összegyűjtött munkái még életében jelentek meg (1867—9) 8 kötetben. *Leffler.*

Wells, *Herbert George*, *1866., napjaink egyik legnépszerűbb angol írója. Irói pályáját fantasztikus regények írásával kezdte — a nagy angol regény utolsó reprezentánsa Meredith volt, azután helyet adott 1. a fantaszikus, 2. a detektív-, 3. a szentimentális regénynek, mely pusztán, a »regényes«-re, az érdekfeszítőre törekszik. Ennek a másodlagos angol regénynek egyik legkitünőbb művelője W., még pedig a fantasztikusok csoportjából. Műveit értékessé teszi stílusának szépsége, komolysága és ábrázoló fantáziája, melynek segítségével a legcsodálatosabb történeteket is valószerűvé tudja varázsolni.

Témái egy-egy különös ötletből, egy lehetetlen lehetőségből indulnak ki: de ha az alapkiindulás lehetetlenségein túltesszük magunkat, a többi esemény már mind a naturalista regény következetességével és valószinűségével folyik egymásból.

A *Világok harca* a Mars-lakók támadását a Föld ellen mutatja be; az *Időgép, Mikor az alvó fölébred*, újabb regényei közül *Az új Macchiavelli*, az *Emberistenek* a jövő birodalmának problémájával foglalkoznak, többé-kevésbé pesszimisztikus utópiák; *A láthatatlan ember* alapfikciója a címben foglaltatik. Fantasztikus regényei közül legsikerültebb a borzalmakban gazdag *Dr. Moreau szigete*; egy orvosnak sikerül transplantatió útján állatokat emberré formálni; halála után azonban teremtményei fokozatosan visszaállatosulnak.

Irói pályájának második részében W. elfordul a pusztán szórakoztató célú fantasztikus regényektől és igyekszik megtalálni a kapcsolatot a kor égető problémáival és azok megoldásához hozzájárulni. Három irányban nyilatkozik meg W. világnézeti kutatása:

1. mélyreható történelmi tanulmányainak eredménye *Világtörténete* és hosszabb *A világtörténet alapvonala* c. munkája, melyek roppant elterjedésnek örvendnek az egész világon;

2. a társadalmi probléma megoldását a szocializmusban találja meg (pl. *Uj világ a régi helyén*);

3. a vallási probléma megoldását pedig, mint a kor annyi más vezető szelleme, a spiritizmusban. Fantáziája, vizionárius természete predesztinálják erre a megoldásra.

Csaknem minden műve megjelent magyarul is. *Szerb.*

Wenzel *Gusztáv*, *1812. †1891., egyetemi tanár. Történeti tanulmányokat és jogi műveket adott ki. Fontosabbak: *Egyetemes európai jogtörténet*; *A magyar és erdélyi magánjog.* Megírta bányászatunk és mezőgazdaságunk történetét is. Legnagyobb történetírói érdeme azonban Fejér, Codex Diplomaticusának kiegészítése *Árpádkori Uj Okmánytár* címen 8 kötetben.

Werfel, *Franz*, *1890. Ma talán a legismertebb német expresszionista név, ami-

nek imponáló lírai ereje mellett főként az a magyarázata, hogy ő juttatja a legtisztább következetességgel, de egyben nagyobb problematikusság híján érvényre az expresszionista programm romantikus-szentimentális lényegét, a minden nyomorulttal való azonosulás érzését, a betegség apológiáját, a szenvedés apoteozisát, nemzedéke háborúellenességét, az új ember, új isten utópiáját. Eksztázisában több a konkrét tartalom, irracionalizmusában kevesebb az irracionális elem, nyelvében nem szakít olyan gyökeresen a hagyomány terminológiájával, mint legtöbb kortársa. Időtlenebb távlatot ad a legidőszerűbb kérdéseknek, istenközelbe viszi, de nem fosztja meg őket izgató vonatkozásaiktól. Végül lényeges tényezője W. hatásának hol tisztán sugárzó, hol intellektuálisan színezett ünnepélyes lendülete, amely főleg első korszakában sokszor romantikus ellágyulással párosul s amelyhez jól illenek az atektonikus, laza formák, a hömpölygő ritmus, az öblös rím (*Der Weltfreund* 1911; *Wir sind* 1913; *Einander* 1915). Eleitől fogva két költészetellenes expresszionista elem a velejárója: a tendencia s a tanítás. A háború, az összeomlás, a forradalmak hatása alatt aztán egyre inkább a prófétáéra cseréli a költő funkcióját (*Gerichtstag* 1919). Lírai útjának végén W. még egyszer kísérletet tesz arra, hogy mágikus versekben, szimbolumokban s főként allegóriákban idézze meg a földalatti s földfeletti irracionális valóságerőt, összetevőit. Még akad nem egy megdöbbentő hatású képe, de evokatív lírai ereje mintha eljutott volna teljesítő képességének határához (*Beschwörungen* 1923). Mindazáltal igazi eleme a líra; a dráma csak addig, amíg győzi lirizmussal, megmarad dialogizált lírának (*Die Mittagsgöttin*). Abban a pillanatban, amikor arra a feladatra vállalkozik, hogy az expresszionista programmot összeegyeztesse a modern színpadtechnika követelményeivel, közönséghatásra törekszik, tüstént elveszti lába alatt a talajt. *Euripidest* kifejti antik lényegéből s modern aktualitással, hisztériával, sikollyal pótolja ezt a lényeget (*Troerinnen* 1915). A maga s expresszionista nemzedéke Faustjának szánja a *Spiegelmensch*-et (1920), mert legalább külsőségei szerint teljesen fausti keretbe állítja, bonyolítja benne az én-megoszlás, a kettős én régi romantikus problémáját. Irodalmi hatások elől különben sem zárkózik el, akár Goethe, akár Ibsen felől kínálkoznak, amellett bátran kacérkodik kiállításos operettel, filmmel, sőt szatirára is szakít magának drámai időt (Karl Kraus ellen). Koncentráltabb, mélyebb a modern környezetben reinkarnálódott Pán drámája (*Bocksgesang* 1922), de a drámaiság itt is megsínyli a tendenciát, a túlságosan kiemelt időszerűséget: színszerűség és viziószerűség között nincs egyezmény, vagy legfeljebb csak ideiglenesen (*Juarez u. Maximilian* 1925). Az elbeszélő prózában kevesebb a W.-t fenyegető veszedelem, de a tendenciának s programmnak itt is változatlan az érvénye. Kevesebb pazarlás s tapogatódzás előzi meg önállósodását: első nagyobb prózai műve egy pszichoanalitikai s »pszichoszintetikus« elbeszélés (*Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig* 1919), nincs híján néhány technikai-formai naivitásnak, de egészben véve jelentékeny kezdet. Nem tekintve a *Spiegelmensch* prózai epilógusát (*Spielhof* 1920), folytatása csak egy akadt: *Verdi, Roman der Oper* 1924. Ez a regény pazar apparátust mozgósít, hogy megvilágítsa két lángelme (Verdi, Wagner) s bennük, mögöttük két zenei világ belső ellentétességének problémáját, W. egyéni állásfoglalását, de csak ritkán érezni valamit a nagy elbeszélők epikai pátoszából, spontaneitásából, amely mindezt összefoghatná. V. ö. R. *Specht: F. W.* (1926).

Turóczi-Trostler.

Wergeland, *Henrik Arnold,* *1808. †1845., izzó természetű, nyugtalan vérű norvég költő. A nemzeti demokrata eszmék törhetlen harcosa. 1830. jelent meg első nagy műve: *Skabelsen, menneskehed og Messias.* Irt drámákat és vígjátékokat is, de igazi nagysága lírai költeményeiben ragyogott fel. W. volt Norvégia Petőfi Sándora. Összegyűjtött műveinek legjobb kritikai kiadása 1922. kezdődött meg *Jäger* és *Seip* norvég irod. tört. írók vezetése mellett. Eddig 8 kötet. *Leffler.*

Werner *Gyula,* *1862., író. Nagyobbrészt történeti tárgyú regényeket írt. Nevezetesebb művei: *Megvirrad még valaha, Húnok harca, Beszterczei diákok, Az áruló, Forgách Simon.* Legújabb regényei: *Fata Morgana, Pipacsszínű dolmány* és *Széttört bilincsek.* Regényeinek hátteréül szívesen választja a szabadságharcot és a Bach-korszakot, de elmegy tárgyért a középkorba is. Idealizált leány- és férfialakjai gyakran emlékeztetnek *Jókai* regényhőseire. W. romantikus regényíró, tehát szereti a meglepő fordulatokat.

Werner, *Zacharias,* *1768. †1823. H. von Kleist mellett a német romantika legnagyobb drámai tehetsége. Drámái atektonikus szerkezetük mellett is olykor meglepően színpadképesek. (*Die Söhne des Tals,* I.: *Die Templer auf Cypern* 1803, II.: *Die Kreuzesbrüder* 1804; *Das Kreuz an der Ostsee,* I.: *Die Brautnacht* 1806; *Martin Luther,* megj. 1807; *Wanda* 1810; *Attila* 1808; *Cunegunde die Heilige,* megj. 1815; *Die Mutter der Makkabäer* 1820.) Leghíresebb s leghatásosabb műve, a Goethe ösztönzésére s ellenőrzése mellett írt *Vierundzwanzigster Februar* (*Urania* 1815) egyfelvonásos végzetdráma. Látszólag megfelel a típus minden követelményének: a végzet nem az egyetemesség érdekeinek szerez érvényt az egyén rovására, mint az antik tragédiában, hanem az átok, időpont, hely kedvező konstellációjának pillanatában romboló erővel avatkozik bele a tanácstalan, ellenállásra képtelen ember életébe. W.-t azonban egy fontos különbség választja el mind elődeitől (K. Ph. *Moritz, Tieck*), mind köve-

tőitől (*Grillparzer, Müllner, Houwald*), az ő végzetfogalma lényegében fichtei koncepció: levegő, amelyet a tehetetlen bűntudat teremt maga körül, fikció, amely megkötő súllyal nehezedik akaratra, elhatározásra, élő és élettelen környezetre. Fichte szerint nincs nagyobb bűn a tétlenségnél. Minthogy W.-nél épen a hős passzív bűntudata táplálja s növeszti félelmetessé a végzet fikcióját, a beálló katasztrófáért is viselnie kell a felelősséget s nem háríthatja mindenestül rajta kívül álló erőkre. — *Theater* (1816—1818); *Dramat. Werke* (1820); válog. művei 1840—41 (15 köt.) és 1884 (Jak. Minvr). Leveleit kiad. O. *Floeck* (1918). V. ö. H. *Düntzer: Zwei Bekehrte* (1873); Jak. *Minor: Die Schicksals-Tragödie* (1883); u. a. *Jahrbuch der Grillp. Ges.* 9, 1899); G. *Galetti: Il drama di Z. W.* (Torino); P. *Hankamer: Zu Z. W.-s Schicksalsdrama »Der 24 Februar«* (1919); u. a. *Z. W.* (1920); M. *Enzinger: Das d. Schicksalsdrama* (1922); *Kugel S.: W. Z. élete* stb. 1898; *Ürményi* Alice: *A misztikus elem W. Z. drámáiban* (é. n.); *Heinrich G.: A német végzetdráma* 1912 (1917).

Wernher der Gartenaere (a kertész), középfelnémet költő. Nevét egyetlen verses novellája őrzi: a *Meier Helmbrecht* (1270—1280 között). Hogyan szakítja ki régi környezetéből a parasztfiút, fertőzi meg előbb messziről képzeletét, majd közelről egész valóját a léha lovagi élet, a rablókalandok világa, hogyan viszi egyre mélyebb erkölcsi züllésbe, juttatja nyomorék és koldussorsra, végül akasztófára: ez a tárgya a hanyatló német középkor egyetlen költői remekének. — Kiadta: Fr. *Keinz* (2. kiad. 1887), H. *Lambel* (2. kiad. 1883). Fr. *Panzer* (4. kiad. 1924); legjobb újfelnémet fordítása Fritz *Bergemann*tól való (Insel Bücherei, 304).

Werth, *Léon*, francia regényíró és essayista, *1878. Octave *Mirbeau* tanítványa. Éles, sokszor forradalmi lendületű szatirikusa a fennálló társadalmi rendnek. *Clavel soldat* és *Clavel chez les majors* elkeseredett támadás a militarista eszmény minden formája ellen. *La maison blanche* egy szanatórium életének szatirikus leírása. A *Voyage avec ma pipe* a tájakban megnyilatkozó gyűlöletes banalitásokat hajszolja. Szinte pamfletszerűen fordul a nép ellen az *Yvonne et Pigallet*. Érdekes pszichológiájú szerelmi regény *Les Amants invisibles*. Mint irodalmi kritikust is az agresszív élesség jellemzi. *Kúllay.*

Wertheimer *Ede*, *1848., egyetemi tanár. Számos történeti műve jelent meg. Fontosabbak: *Gróf Andrássy Gyula élete, Ausztria és Magyarország története a XIX. sz. elején.* Nagyon értékes forrásműveket sikerült felkutatnia a levéltárakban. W. művei a legújabbkori Magyarország kialakulásának legbecsesebb forrásmunkái. Ezzé teszi ritka objektivitásuk, mely azonban nem fakul részvétlenséggé.

Wescott (ejtsd: veszkatt), *Glenway*, amerikai regényíró, műveit az egészen specializálódott újamerikai szellem jellemzi. Optimizmus, jóság, megértés, mély szenzibilitás és valami büszke tartózkodás van műveiben, melyek közül kiemelkedik *The Apple of the Eye* c. regénye, *In a thicket* c. novellája az új amerikai irodalom egyik legtökéletesebb alkotása.

Wessel, *Johann Hermann*, *1742. †1783. Norvég költő, aki Kopenhágában élt. W. az idegen drámát támadta *Szerelem harisnya nélkül* c. parodisztikus szomorújátékában és halálos csapást mért a francia tragédia álpátoszára és az olasz opera természetellenességére. E munkáján kívül még csak egy kötet komikus verses elbeszélést írt, amelyet ugyanaz a természetes humor, ötletesség és a klopstocki bombasztok mulatságos kigúnyolása jellemeznek mint drámáját.

Wesselényi *Miklós báró*, *1796. †1850. Ellenzéki politikus, Erdély haladásért küzdő politikusainak vezére. Bár elsősorban a magyarságot érő sérelmek orvoslásáért küzd, útja egy darabig párhuzamosan halad *Széchenyi*ével. 1836. felségsértési pört indítanak ellene és el is ítélik, bár a pesti nagy árvíz alkalmával — életét kockáztatva — százakat mentett meg. (*Vörösmarty* megénekelte mint *Árvízi hajós*-t.) Útja *Kossuth* fellépése után elválik Széchenyiétől, de a válság kitörésekor megérti régi barátja aggodalmait. Szeretné útját állni a véres kifejlésnek, de a testben-lélekben megtört férfi szava hatástalanul hangzik el. W.-nek szónoki beszédein kívül két fontos politikai röpirata maradt ránk: *Balítéletekről*, továbbá *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében.* Ez utóbbi műve azért nevezetes, mert először hívja fel a figyelmet az Ausztriát és Magyarországot egyaránt szétbontással fenyegető nemzetiségi veszedelemre. Munkájában tervezetet dolgozott ki a baj megelőzésére. *Lengyel.*

West, *Rebecca*, családi nevén *Fairfield*, angol írónő, *1892. A nemzetközi nőmozgalom egyik jótollú és merész harcosa. Mint elbeszélő: *The Return of the Soldier* című, freudista pszichofiziológiával fölépített regényével tűnt föl 1918.

Weszely *Ödön*, *1867., egyetemi tanár. Számos pedagógiai és irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg a folyóiratokban. *Bárczy* Istvánnal együtt szerkesztette a *Népművelés* c. folyóiratot, majd a *Magyar Paedagogia* szerkesztője lett. Népszerű tankönyveket írt. Legfontosabb munkái: *A modern pedagógia útjain, Bevezetés a neveléstudományba.* Magyarra fordította *Payot: Az akarat neveléséről* c. hírneves művét. Legujabb műve: *Korszerű nevelési kérdések* (1926).

Wharton (ejtsd: vartn), *Edith*, amerikai írónő, *1862. Legnagyobb sikert érte el *The House of Mirth*; Bourget fordította franciára s a legnagyobb amerikai regénynek nevezte. Ujabb művei: *Ethan Frome, The Age of Innocence.*

Whetstone (ejtsd: vetsztón), *George*, angol drámaíró, *1544. †1587. Realizmusra törekedett; drámája *Promos and Cassandra* (két részben, mindegyik 5 fel-

vonásban) Cinthio Hecatommithijére megy vissza. Shakespeare felhasználta a *Szeget szeggel* c. drámájában.

Whitman, *Walt (Walter)*, *1818. †1892., amerikai költő és publicista, egyike a világirodalom legoriginálisabb szellemeinek, ősapja a legújabb költői törekvéseknek, a szociális és kollektív célzatú költészet legnagyobb előharcosa. Egyúttal megindítója annak a költészeti formaforradalomnak, amely megteremtve a szabadverset, felbontotta a régi irodalom kompozició-formáit.

Ácsmester fia volt. Egy darabig ő is apja mesterségét folytatta, majd felcsapott újságírónak, néptanítónak, a 60-as évek elején lezajlott rabszolgaháborút pedig mint betegápoló küzdötte végig. Szokatlan őszinteségű, témakörű és formájú verseinek első kötete *Leaves of Grass* (Fűszálak) címen jelent meg 1855. A kritika felháborodással fogadta, csak Carlyle és Emerson állták a forradalmat jelentő kötet mellé. Későbbi versei ciklusokban jelentek meg *(Children of Adams, Calamus* etc.), azonban az eredeti kötet újabb és újabb kiadásai mindig magukbaolvasztották a közben megjelent ciklusokat. Versei formában egészen szabadok, megkötött szerkezet, rímek és szabályos ritmusok nélkül. (Mindössze 4 kötött formájú verse van). Ritmusuk szabadon váltakozó hang és gondolatritmus. Témaköre a korszaknak, az emberi életnek, az emberi testnek és léleknek végtelen szépsége. Kozmikussága és az élet jelenségeinek osztályozás nélküli sokraértékelése vezette őt el a demokrácia eszméjéhez, a demokrácia eszméje viszont amerikai patriotizmusához, amely azonban internacionális világfelfogásának semmiben sem mond ellent. W. az egyetlen amerikai költő, aki a teljesen európai lelki kultúráju Poe-val, Emersonnal és a többiekkel szemben Amerika szellemét fejezi ki. Ujságcikkein kívül fennmaradt még egy kötet tanulmánya *Democratic Vistas* címen is. Összes műveinek könnyen hozzáférhető kiadása: *Leaves of Grass.* 2 vol. London, Dent. Magyarul: *Pásztor* Árpád: *W. W. válogatott versei*, Bpest, 1922. *Gáspár* Endre: *W. Ének magamról* ciklusa, Wien, 1921. Róla: *Pásztor Á. (Irod. miniatürök* és önálló kötet.) *Hevesy.*

Whittier (ejtsd: vittie), *John Greenleaf*, amerikai költő, *1807. †1892. Quaker családból származott. Békés természet volt, de szenvedélyes is tudott lenni, bár hírneve nem háborús líráján vagy a rabszolgaság eltörlése érdekében írt versein, hanem himnuszain, újangliai legendáin s falusi idilljein alapszik. Az egyéni szabadság szeretete inspirálta leggyönyörűbb verseit, az elnyomás és üldözés minden formáját ostorozza. Legjobb művei: *The Song of the Vermonters* c. harcidala, *Barbara Fritchie*, a *Mogg Megone* véres indiánustörténet, legjobb a *Snowbound*, remek képe a családi életnek tél idején, Burns hatását mutatja. Erős szenvedély hatja át különösen a *Toussaint L'Ouverture*-t és a *Slave-ship*-et. W. legnagyobb öröme volt, hogy az ügy, melyért küzdött, diadalra jutott. Megható a testvére halálára írt *The Vanishers.* Egyéb nagyszerű gyűjteményei: *Voices of Freedom, Songs of Labour, Home Ballads.* A természet költője is *(The Trailing Arbutus, Among the Hills*, stb.). Legszebb versei közül találunk néhányat a *Personal Poems* c. kötetében, több alkalmi verse még ma is eleven. *Rózsa.*

Wickram, *Jörg*, német író, †1562 kör. Irt világi s bibliai tárgyú drámákat, miknek egyikében-másikában *(Der trew Eckart; Weiberlist; Tobias)* hatásosan alkalmazza a revűformát. Fontosabbak regényei *(Gabriotto u. Reinhard* 1551; *Der jungen Knaben Spiegel* 1554; *Von guten u. bösen Nachbarn* 1556; *Der Goldfaden* 1557, megúj. Cl. Brentano), amiknek révén a német regény történetének élére kerül. Kiinduló-pontja a rövid anekdotikus elbeszélés (ő maga is adott ki belőle egy kötetnyit: *Rollwagenbüchlein*). Az anekdotikus forma tágításával s bizonyára francia minták hatása alatt közelíti meg a regény struktúráját. — W. műveit kiadta Joh. *Bolte* és W. *Scheel* (1901—906, 8 köt.). V. ö. W. *Scherer: Die Anfänge d. d. Prosaromans* (1877); G. *Fauth: J. W.-s Romane* (1916); *Csallner* Frigyes: *Az analogikus vonások J. W. regénymotivumaiban* (1919). *Turóczi-Trostler.*

Wiclif vagy *Wycliffe, John*, angol teológus és fordító, *1320. †1384. bibliafordításával nagy hatása volt az irodalomra a nyelv kialakulásának előmozdításával.

Wiczmándy *Jenő*, szlovenszkói író,*1883. Novellákat és regényeket írt. *Pillanat* (regény), *Nevető Halál* (regény), *Vörös Ördög szabadságon* (regény), *Fellegvár* (regény, 1922).

Widmar, *Antonio*, olasz író, *1899. Fiuméban. 1924 óta a budapesti olasz követség sajtófőnöke, több olasz lap rendes tudósítója. Olasz lapokban és folyóiratokban számos fordítást közölt magyar írók műveiből; modern irodalmunkat cikkekben és tanulmányokban ismertette olasz nyelven. Főbb munkái: *La canzone di Caino*, 1922; *A modern olasz színház*, 1924. E lexikon munkatársa.

Wied, *Gustav*, dán író, *1858. †1914. Kifogyhatatlan humora, jókedvű szelleme előkelő helyet biztosít neki a modern dán irodalomban. Vidámsága néha egyenesen Holberg kómikumára emlékeztet és sok tekintetben felülmúlja mesterét, Schandorphot is. Leghíresebb művei: *Az emberek gyermekei, Az élet gonoszsága*, stb.

Wieland, *Christoph Martin*, *1733 szept. 5. Oberholzheimban, †1813 jan. 20. Weimarban, a német rokokó klasszicizmus legnagyobb költője. Kiinduló pontjaival a racionalizmusban gyökerezik. De ezt a racionalizmust meglazítja egyfelől a pietizmus, másfelől a rokokó zeneisége s W. szemléletének impresszionizmusa. W. élete, fejlődése három könnyen elhatárolható korszakra tagolódik: min-

deniknek más-más hatáskomplexum s külön formanyelv felel meg. Legönállótlanabb az első. Uralkodó csillagképe Klopstock, hatáskomplexumát a pietizmus, a *Messias*, Bodmer, az angol Yung szolgáltatja. Költészete csupa visszhang: történeti, bibliai epika, keletieskedő idill, moralizáló-tanító versek. Légköre erőltetett kenetesség, elfojtott fülledt érzékiség. Bodmer oldalán résztvesz egyfelől a Gottsched, másfelől az anakreontika elleni harcban. A második korszak tágabb és szabadabb. Legnagyobb hajtóereje Shakespeare. (Fordítása — 1762—1766 — határkő. Huszonkét drámát fordított, a *Szentivánéji álom* kivételével mindet prózában.) Sh. mellett a francia felvilágosodás írói, aztán Shaftesbury, Lukianos, a rokokó érzéki zenéje segítenek eloszlatni az első korszak álszent, érzelmes ködét. A felszabadulás tünetei drámai kísérleteiben mutatkoznak legelébb *(Lady Johanna Gray* 1758, az első ötös jambusokban írt német szomorújáték; *Clementina von Poretta*, 1759). Franciásan síkamlós verses elbeszéléseiben *(Komische Erzählungen*, 1765) W. érzékisége teljesen leveti álarcát s prózai meg verses regényeiben már a gyógyult ember fölényes iróniájával tekint vissza kóros állapotára. Don Sylvia von Rosalva *(Der Sieg der Natur über die Schwärmerei* oder die Abenteuer des D. S. v. R. 1764, 2. kiad. 1772), Don Quijote rokokó utóda: története Wieland megtérésének paródiája, de maga a megtérés, — hogyan szabadul fel a platónikus rajongó a derült, szép érzékiség, a gráciák filozófiájára, hogyan lép egyezményre érzékisége meg értelme, ösztöne meg erkölcsisége, — második korszakának s a korszak irodalmi emlékeinek, a fejlődés első német regényének *(Geschichte des Agathon*, 1766—67), verses elbeszéléseinek *(Musarion oder die Philosophie der Grazien*, 1768; *Idris*, 1768: első ízben alkalmazza az olasz stanzát; *Die Grazien*, 1769; *Der neue Amadis*, 1771) legfontosabb problémája. Rendszerint görög ég alatt, görög díszletek között, görög ruhájú, de filozófiai apparátusuk ellenére is modern hanglejtésű emberekkel oldatja meg. — A harmadik korszakban háttérbe szorulnak a keresés —, lehiggadnak az öncélú érzékiség erői. Az így megtakarított energiának az architektúra s a vers melódiája látja hasznát. A Don Sylvio helyén itt II. József reformterveinek a francia Mercier„utópiájának *(2440-ben)* hatása alatt keletkezett, teljesen pozitív *Goldener Spiegel* (1772) az uralkodás művészetének politikai-didaktikai regénye áll a korszak kapujában. (Három év mulva a hasonló irányú *Geschichte des Philosophen Danischmende* 1775. követi). E korszak uralkodó műfaja különben is a regény. Az antik háttér megmarad, egyben kimélyül, gazdagabb lesz, de W.-ból hiányzik a történeti restaurálás leglényegesebb feltétele: az antik vérrokonság, ezért alakjai most is csak árnyékéletet élnek. Végül már nem is leplezik, hogy közelebb állnak a századvég kultúrválságához, mint antik hazájukhoz *(Geheime Gesch. des Phil. Peregrinus Proteus* 1788; *Agathodämon* 1796; *Aristipp u. einige seiner Zeitgenossen* 1800—1802). Csak egyetlen egyszer nem érezzük tehernek az antik fikciót, a kispolgári bárgyúság és korlátoltság regényében, az *Abderiták*-ban *(Geschichte der Abderiten* 1774). 1773. a *Mercure de France* mintájára megindítja *Teutscher Merkur* c. folyóiratát (1790—1810, mint Neuer t. M.) Közben még egyszer visszatér kedves műfajához, a verses elbeszéléshez. Két kézzel merít a rendelkezésre álló forrásokból *(Bibliothèque universelle des romans*, Galland: *Ezeregyéjszakája*, stb.) Képzeletét megejti a távolság varázsa, s nyelve, ritmusa felszabadul a rokokó minden pompázó színére s keletieskedő hangjára. Ebből a körből bontakozik ki a tárgyi érzéki romantika legszebb eposza, az *Oberon* (1870). W. itt Shakespeare, az *Ezeregyéjszaka*, Ariosto segítségével kristályosítja ki egy XV. századi francia regény anyagát, amely Tressan gróf kivonatából kerül hozzá. Tárgytörténeti s tárgyi romantika szempontjából fontos három kötetes mesegyűjteménye *(Dschinnistan* 1786—1789) s meséket, novellákat egyesítő keretes elbeszélése: *Der Hexameron von Rosenhain* 1805). Összegyűjtött művei megjelentek: 1794—1802 (36 köt.), 1818—1828 (53 köt.), 1879 (16 köt.). 1909. indult meg a porosz Akad.-nak 50 kötetre tervezett kritikai kiadása. Válogatva kiadta: H. *Pröhle*, Fr. *Muncker* (1889), G. *Klee* (új kiad. 1925), W. *Bölsche* (új kiad. 1924), Frz. *Deibel* (1905—7), Bernhard von *Jacobi* (Bong) stb. V. ö. M. *Koch: ADB.* (42), E. *Merker* (Reclam, Wr. 5499); *Seuffert* u. *Weizsäcker: Vorträge* (1907). Magyar hatásához: *Heinrich* G.: E. Ph. K. (1900). *Turóczi-Trostler.*

Wienbarg, *Ludolf Christian*, *1802. †1872., német író. Mint a kieli egyetem magántanára hirdette azokat az eszméket, melyeket az irodalomban Heine, Laube és Gutzkow már előbb képviseltek; előadásait 1834. *Ästhetische Feldzüge* címen adta ki és az »ifjú Németországnak, nem a régineknek« dedikálta. Ezzel keresztapja lett a *Junges Deutschland* irodalmi mozgalmának s egyike az öt írónak, akiknek működését országgyűlési határozat tiltotta be. A W. hirdette elvekben semmi igazán új, vagy jelentős nincsen: az ifjúság jogát hirdeti a *művészi*, szabad élethez és az új korszakot, az ifjúság korszakát türelmetlen radikálizmussal választja el a régi Goethe-kortól, mikor a művészet »kényelmes« tükrözője volt közömbös formáknak — míg persze az új művészet a kor és az emberiség politikai szükségleteinek kell, hogy hangot adjon. — Később, mint újságíró, Gutzkow-val a *Deutsche Revue* kiadója volt.

Wilamovitz-Möllendorf, *Ulrich von*, német filológus, *1848. Markowitzban (Posen). A klasszika-filológiának világhírű művelője, kinek berlini katedrája elé tódult tanulni csaknem mindenki, aki az utóbbi pár évtizedben e tudomány műve-

lésére készült. Rendkívül termékeny író. Művei szinte egész könyvtárt tesznek ki. Szoros értelemben vett szaktudományi művein túl pompásan fordította németre a görög tragikusok műveit. *Nagy.*

Wilbrandt, *Adolf,* *1837. †1911., német író, 1881—87. a bécsi Burgtheater igazgatója. Első műve egy nagy fejlődési regény: *Geister und Menschen* (3 köt.), azután novellák következtek és egyuttal megkezdődött W. drámairói tevékenysége is, a *Der Graf von Hammerstein* c. történeti drámával. Ugyanez időtájt írt néhány vígjátékot is, melyek frissen, üdítően hatottak, főként a *Jugendliebe* c. egyfelvonásos (1872), továbbá történeti tragédiákat. Költemények, novellák, könnyű regények sikerekben gazdag sora után következik W. elmélyülő korszaka, a főművek sora: *Der Meister von Palmyra* szimbolikus dráma, melynek középpontjában Apelles áll, a művész, szimbolikus alak, aki új és új alakban él, — Faustra, Ahasverra emlékeztető módon, — míg végre elérheti a változás vágyát, a halált; közben a neki rendelt nő is egyre változik, új alakot ölt s az örök nő marad (akár Éva az Ember tragédiájában). E mély és gondolatokban gazdag drámával egyidőben indul meg W. főregényeinek sora: *Adams Söhne*; *Hermann Ifinger* (művészregény Makart, Lenbach stb. alakjaival, 1892); *Die Osterinsel* (gondolati regény az Übermensch tanítása ellen); *Die Rothenburger* (orvosregény, melynek főalakja szintén élő alak: Hessing von Göggingen), *Hildegard Mahlmann* (Johanna Ambrosius költőnő regénye) s még számos regény és néhány tragédia. — W. költészetének legjava gondolati költészet, anélkül azonban, hogy vértelenül elvonatkozna az élet valóságától: ez a nagy ereje. — Róla l. V. *Klemperer,* Stuttgart 1907. *Kecskeméti.*

Wilde (ejtsd: uájld), *Oscar,* *1856. †1900. Fiatal korában Walter Pater tanítványa volt, tőle tanulta a feltétlen esztétizmust, mely W. hitvallása maradt. Szellemessége a londoni társaság ünnepelt középpontjává tette, gazdag és előkelő életet élt, az »Élet királyának« nevezte magát. De csakhamar híre járt természetellenes szerelmeinek és a morális angol társadalom teljes súllyal fordult volt kedvence ellen; pörbe fogták és több évi börtönbüntetésre ítélték. A börtönben W. megtért, vallásos katolikus lett, de nem hosszú ideig. Kiszabadulva Párizsban élte le, anyagilag és erkölcsileg teljesen összetörve, improduktív utolsó esztendeit. — Egyideig Európa legdivatosabb írói közé tartozott, darabjait mindenütt játszották, minden ország kitermelte a maga fiók-W.-jeit. Népszerűsége elsősorban esztétizmusában rejlett. Ma már tudjuk, hogy W. esztétizmusa mennyire felületes és sznobisztikus. Szép alatt ő inkább a kellemest értette, a szépség mélyebb, belső átélése lényétől mindig távol maradt. Elavult kedvenc formája is: a paradoxon. Bizonyos állandó sémája van ennek a szellemeskedésnek, melyet tulajdonképen kellő gyakorlattal mindenki elsajátíthat. De azért nem avult el mindenestül. Vannak bizonyos dekoratív értékek munkájában, melyek ma is eleven szépségek maradnak, pl. Flauberttől tanult nagy és színes felsorolásai. Épen azért azok a művei értékesek, melyekben dekoratív tehetségét legszabadabban érvényesíthette: ilyenek elsősorban meséi, a *House of Pome-granates* és a *Happy Prince* kötetei, melyekben az anderseni gyermekmese hangján csakugyan gazdag szépségű képeket vonultat fel, egyszerű, enyhe iróniával színezett nyelven. A szép tárgyak, ékszerek, drága posztók rajongó és kissé sznobisztikus szeretete is inkább helyénvaló a mese romantikus síkjában, mint másutt. Maradandó azonkívül szellemes parodisztikus novellája, a *Canterville Ghost,* az ú. n. »gótikus regény« kicsúfolása, amely egy szellem és egy nyárspolgári amerikai milliárdos-família kalandjait mutatja be. Híres regényét, *The Picture of Dorian Gray*-t egy hét alatt írta, fogadásból. Alapeszméjét *Balzac* »Peau de Chagrin« (Szamárbőr) c. regénye szolgáltatta. Az Élet királyának története ez, aki fiatal marad, mialatt arcképe vénül helyette és hordozza bűneinek nyomát.

Társadalmi színművei: *The Ideal Husband, Lady Windermere's Fan, The Importance of Being Earnest* (nálunk Bunbury néven adták), *The Woman of no Importance* semmivel sem jobbak a francia átlagos szalónvígjátékoknál. Jelentékenyebb a Sarah Bernard számára francia nyelven írt *Salome,* történet a vérszomjas hisztérikáról, mely az összes európai színpadokat bejárta, továbbá renaissance-drámái: a *Páduai hercegnő* és a töredékes *Flórenci tragédia.* Legemberibb valamennyi műve között a *Ballad of Reading Gaol* s a hasonlóképen börtönbeli élményekből származó *De profundis. A r.-i fegyház balladáját Radó* A., utóbb *Tóth Á.* fordította magyarra. W. elmés és gondolatébresztő essayista is. Az *Intentions* a l'art pour l'art és a szubjektív kritika manifesztuma. *The Picture of Mr W. H.* rendkívül érdekes essay Shakespeare szonettjeinek megoldatlan problémájáról. — Irodalom: André *Gide: W.*; *Halfdan Harold: W. Oscar.*; *Cserna* A.: *W.-breviárium.* — Magyarul összes műveinek két kiadása is folyik. *Szerb.*

Wildenbruch, *Ernst von,* *1845. †1909., német író. Katonai és diplomáciai pályán működött. Első nagyobb irodalmi művei hazafias »hősköltemények«, a 70—71. glorifikálásai: *Vionville* (1874), *Sedan* (1875): már ezeken is meglátszik W. végzetes hajlandósága a szavak és gesztusok külsőséges pátoszára. Még egy verskötet után *(Lieder und Balladen,* 1877), melyben a balladák hatásosak, a regény s főleg a dráma területére lép. Regényei *(Der Zauberer Cyprianus)* gyöngék; sokkal inkább érvényesült W. viharos, lázas temperamentuma a dráma területén. A történelmi hazafias tragédiától a modern társadalmi színműig sok mindenféle

drámafajt próbál, hol Shakespeare szenvedélyességét, hol Kleist erőszakosságát, hol Schiller szónoki lendületét követve. Első tragédiái *Die Karolinger, Harold* és *Mennonit* (1882), ezekben már megjelennek W. állandó típusai, akikből későbbi tragédiáit építi. Népszerűek balladái, különösen a *Hexenlied* (magyarul is *Kosztolányi* D. fordításában: *A boszorkány dala).* — Műveit életrajzzal kiadta B. *Litzmann*, Berlin 1911—13, 17 köt.; újabb vál. kiadás H. M. *Elster*, Berlin 1923, 4 köt. Róla l. W. *Behrend: E. v. W.*, Leipzig 1907. — Magyarul: *Kis mama, Semiramis, Cyprianus, a varázsló, A boszorkány dala s egyéb balladák* (f. *Kőrös* E.), *Búbos pacsirta, Rabenstein.*

Kecskeméti.

Wildenvey, *Herman,* *1887., modern impresszionista norvég lírikus. Eddig nyolc kötet verse jelent meg, melyek közül *Trold i ord*, 1920 (Szóvarázs) nagy feltűnést keltett.

Wildner *Ödön,* *1874. A főváros szolgálatában állott és a tanácsosságig emelkedett. Az ellenforradalom kezdetén nyugdíjazták. Még a világháború előtt nagy szociális és irodalmi tevékenységet fejtett ki. *Bárczy* Istvánnal együtt szerkesztette a *Népművelés* c. folyóiratot. Nyugdíjazása óta is számos tanulmánya és fordítása (*Emerson, Nietzsche* stb.) jelent meg. Fontosabb munkái: *Nietzsche romantikus korszaka, Goethe-breviarium.*

Wille, *Bruno,* német költő, *1860. A XIX. sz. második felének uralkodó eszméit vitte be a német szépirodalomba. Műveiben szocialista politikai felfogásának és moniista világnézetének ad kifejezést. A német »szabad színpad«-törekvések egyik vezető egyénisége. Szépirodalmi munkáiban gyakran a német misztikusok hangját üti meg: *Offenbarungen d. Wachholderbaums*, 1903; *Der Glasberg*, 1920; *Legenden von der Heimlichen Maid*, 1921; *Die Maid von Lenftenau*, 1922; stb.

Willy, eredeti nevén Henri *Gaulier-Villars*, francia író, *1859. Irt verset, zenekritikát, fantasztikus krokit és tréfákat, de nevét a pornografia határszélén mozgó regényei, főleg a négy *Claudine* történet tette népszerűvé, melyet feleségével, Colette-tel együtt írt. Kiválik ezek közül az obszcenitások közül a *L'Odyssée d'un petit Cévenol.* Ezt a regényt, valamint a *Bayadèret* saját neve alatt adta ki.

Winckler, *Josef,* német költő, *1881. Nagy, szinte elementáris lírai tehetség, de erejének jórészét megőrölte formai tanácstalansága s határozatlansága. A technika »vívmányai«-nak s fejedelmeinek lírai dicséretén kezdi (*Eiserne Sonette*, 1914). Eszménye: az imperializmus és kultúra, ipar és művészet, modern gazdasági élet és szabadság szintézise. Ezt a mozgalmas világot stilizálja a szonett meglazított formájában; csak véletlen köze van az expresszionista kép-eszméléshez, mert formája túlhajtott impresszionizmus s nem gyökerezik látomásban. A háborútól a németség újjászületését várja; határtalan optimizmussal mitizálja a háború német diadalait, hőseit, áldozatait, napi híreit (*Mitten im Weltkrieg* 1915; *Die mytische Zeit* 1916; *Ozean* 1917). A visszahatás azonban nem marad el: optimizmusa halálos sebet kap, megnémul. S amikor nagysokára megszólal (*Irrgarten Gottes* 1921), komor, helyenként monumentális képekkel, hasonlatokkal vakít rá az összeomlás reménytelen, istentelen szörnyűségeire. Az *Irrgarten* epikai megfelelője (*Der chiliastische Pilgerzug* 1922) eljut aztán az expresszionista költészetével mindenképen ellentétes néző- és állásponthoz, a pesszimista utópiához. A nyelv leveti a külső forma kényszerét, konkrétebbé és egyben expresszívebbé válik. Az »Idő trilógiája« (*Trilogie der Zeit* 1924) visszájára fordítja a »Vas szonettek« mitikus világát, már csak a durva, lélekölő materializmust, a mechanizálódás rémét látja belőle. De épen itt, ahol a legkönyörtelenebb W. pesszimizmusa, akad egy anekdotikusan derült epizódja (*Der tolle Bomberg*, reg., 1923), sőt némi kerülővel a régi optimizmushoz is viszatalál (*Der Ruf des Rheins* 1924).

Winkler-kódex. Magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről. Naptárt, énekeket, imádságokat, evangéliumi részleteket, elmélkedéseket és egy passiót tartalmaz.

Wirsen, *Karl David af,* *1842. †1912., svéd költő és kritikus. Költészetében is, publicisztikai működésében is konzervatív idealizmus jellemzi. Igazi jelentőséget csak kritikusi működése ért el. W. volt évtizedeken keresztül a modern irodalmi irányok, elsősorban a naturalizmus elleni harc vezéralakja, Strindberg fő ellenfele.

Wittmann *Ferenc,* *1860., magyar fizikus az elektromosságtannal és annak technikai alkalmazásaival foglalkozott számos dolgozatában, melyek nagyobbrészt a Természettudományi Közlönyben és a Mathematikai és Természettudományi Értesítőben jelentek meg.

Wlassics *Gyula* br. ifj., h. államtitkár, író, *1884. Szépirodalmi művei: *Füst* (színmű); *Az én gályám* (költ.); *Meduza* (színmű); *A vörös szalon* (regény).

W. *Tibor* br., író és költő, min. tan., *1883. Megalapította a Balatoni Társaságot s több, a Balatont ismertető könyvet adott ki. Szépirodalmi művei: *Világok tusáján* (háborús költemények, 1916); *Mesél a lelkem . . .* (költ., 1924).

Wodetzky *József,* *1872., csillagász, asztronomiai és ujabban relativitáselméleti kérdésekkel foglalkozik több dolgozatában.

Wohl *Janka,* *1846. †1901. Költeményeket írt és külföldi irodalmi műveket fordított. Női divatlapokat szerkesztett. (*Divat, Magyar Bazár.*)

W. *Stefánia,* *1846. †1889. Regényeket és novellákat írt; női divatlapokat szerkesztett Janka testvére társaságában. Művei: *Regék*; *Aranyfürt*; *Egy szerelem élettana.*

Wohlbrück, *Olga,* német írónő, *1865. Izgalmas meséjű naturalista regényeket

ír: *Das goldene Bett*; *Die neue Rasse*; *Aus den Memoiren der Prinzessin Arnoulf*, stb. Leghíresebbek a magyarra is lefordított: *Barbaren és Sonnenbrut.*

Wolff, *Pierre,* francia vígjátékíró, szeretetreméltó, kedves, ötletes szerző, akinek csillogó humorát mindig valami finom, halk szentimentalizmus édesíti. Igen híres és sikerült *Les marionnettes* c. darabja. Nálunk is számos darabját adták elő.

Wolfner *József*, *1856., könyvkiadó, a Singer és Wolfner könyvkiadóvállalat vezérigazgatója. Kiadta Bródy Sándor, Csathó Kálmán, Farkas Pál, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Kiss József, Lovik Károly, Lyka Károly, Pekár Gyula, Surányi Miklós, Szabolcska Mihály, stb. műveit. W. alapította az Uj Időket, a Magyar Lányokat és az Én Ujságomat. Az Uj Időkben több cikke jelent meg.

Wolfram von Eschenbach, középfelnémet epikus, Dante mellett a középkor legnagyobb költője, *1170 kör., †1220 kör. Életéről keveset tudunk, ez is merő feltevés vagy következtetés. Kétségtelen, hogy lovagi családból származik, hogy állandó kapcsolatot tart bajor-frank szülőföldjével s boldog házaséletet él. Kortársai idegenkedve fogadják nehézvérűségét s képzeletének szertelenségeit, túlzásait. Ma már tudjuk, hogy többet köszönhet a francia irodalomnak, semmint eddig hitték, de viszont bizonyos, hogy hasonlatainak, képeinek, jelzőinek merészségében és barok szokatlanságában legalább is annyi része van egyéniségének, mint forrásai, mintái hatásának, hogy ős élménye nem a »mâze«, a kiegyenlítést kereső, formáló akarat, hanem a végtelen vonal zenéje. Ez a zene szakadatlan fokozásra tör. Ezt a zeneiséget segíti ideiglenesen formához a román szellem W. költészetében.

A szabályos forma meglazul, a rímtechnika fölenged, a kalandok minduntalan áradással fenyegetik az egységet. A mozgalmasság, a vér és hangulat bősége nem kedvez sem a gondos ötvösmunkának, sem a lelki helyzetek kényelmes körülírásának. A gót templomban, a misztikusok látomásaiban égig szárnyal a zene, W.-nál rendszerint csak a konvenció magasságáig ér, de szemmelláthatóan új pátosz, új feszültség jár a nyomában. A minnesang nyelve, képzet- és motívumköre új színekkel gazdagon kél ki belőle. — Karmával átütötte már a felhőt s hatalmasan emelkedik a nap . . . — ez a kép vezető motívuma lehetne W. néhány dalának, mikben teljesen elüt kortársaitól, csakúgy mint epikájában. Főműve a *Parzival.* Forrásai, Chrestien de Troyes s Kijot (franc. Guiot), ha ugyan ez utóbbi több egyszerű misztifikációnál, szolgáltatják W.-nek az anyagot, eleve megkötik a kezét s útja irányát. De mélyebb értelmet W.-tól kap a hős fejlődése. Ő ülteti el s bontja ki benne kozmikus küldetésének célját, ő emeli magas szimbolikus fokára a grált, mely eredeti helyén ostyatartót (capsa, ciborium) jelent. A végeérhetetlen kalandok regénye ilyenformán a lovagi eszmény iskolájává, a lélek érzéstükrévé mélyül. Parzival a kozmikus vágy hordozója, haza is talál vele, de hosszú utat kell megtenni, míg eljut odáig, a grál-királyságban való megváltásáig. Ez az út két fázisból áll: Az elsőben P. tudatosan tudattalan földi célhoz köti a vágyát. Elhagyja anyját, erdei magányát, felkeresi Artus király udvarát, beletanul a lovagiságba, feleséget, dicsőséget szerez magának. Igy kerül a Grál várába, látja a beteg Anfortast, csak egy kérdésébe kerülne s megmenthetné a beteget, de P. ajka néma marad s ezzel eljátssza királyságát, becsületét. Az Artus-kör kitagadja, önváddal vegyes dacos haraggal bolyong a világban. Az első fázis véget ér s szinte szimbolikus erővel hat, hogy ideiglenesen Gavan, a világi hiúság legragyogóbb lovagja foglalja el P. helyét. A második fázisban az agg Trevrizent kibékíti istennel. P. megví Gavannal, majd féltestvérével, a pogány Feirefiz-zel: ott a világréteg, itt a kétely súlya málik le róla: most már méltó a grál-királyságra. A végső eredmény a mâze, a reális s irreális értékek világának megbékülése. A Parzival-vágy örökségül marad utódaira, Simplicissimusra, Goethe, Jean Paul hőseire, R. Wagnerre. W. második eposza a *Willehalm von Oranje*, szintén francia forrásokból, mindenekelőtt a *Bataille d' Aliscans*-ból merít. Hőse Guillaume d'Orange. A grál világa ráveti tiszta fényét a keresztények s szaracének harcára: a világérzések szakadéka felett kezet nyujtanak egymásnak. A *Parzival*-ból szakad ki W. egy másik töredéke, a *Titurel*, Singune és Schionatulander halálos szerelmének története. — W. műveit kiadta K. *Lachmann* (5. kiad. 1891), A. *Seitzmann* (1902—1906), a *Parzivalt* s *Titurelt* K. *Bartsch* (3. kiad. 1923), a Titurelt A. *Rapp* (1924); modernizált formában Th. *Matthias* (1925). Ujfelnémetre fordította: *San-Marte, Simrock, Böttícher, Pannier*, a *Parzivalt* legjobban W. *Herz* (újra kiadta v. der *Leyern*, 1923, R. *Peter* és *Kolb*, 1924). V. ö. G. *Ehrismann: Wolframprobleme* (Gr. Rek. I.), S. *Singer: W.-s Stil* (1916), u. a. *W.-s Willehalm* (1918), W. *Golther: Parzival u. d. Gral in der Dichtung der M.A. und der Neuzeit* (1925). *Turóczi-Trostler.*

Wolkenberg *Alajos*, *1871. Kat. lelkész, budapesti egyetemi tanár. Számos tanulmánya jelent meg a kat. folyóiratokban. Fontosabb munkái: *A spiritizmus*; *Öntudatos élet*; *A teozófia és antropozófia ismertetése.*

Wollanka *József*, műtörténész és archeológus, a Nemzeti Múzeum ókori gyűjt. igazgatója, *1874. Kezdetben főleg az olasz renaissanceval foglalkozott (Raffael 1906), később inkább az antik művészettel.

Wolzogen, *Ernst von*, *1855., német író, az *Überbrettl* nevű híres irodalmi kabaré megalapítója. Mozgékony tehetsége a legváltozatosabb tárgyaknak tudott alakot és életet adni: *Ecce ego: Erst komme ich* a vidéki junker nyers önzését tárgyalja, *Der Kraft-Mayer* sajátságos, tarka, geniális

művész-regény, a hőse Liszt Ferenc, s egy sereg élő személy furcsa és sziporkázó karrikatúráját adja; *Das dritte Geschlecht* vakmerő humorú rajza az uj »dolgozó« női típusnak. Furcsa, hontalan és különös lényekkel találkozunk a *Die Entgleisten*-ben s egy nagyszerű bohémmel *Peter Kern*-ben; közben színes sorát írta a sokszor pompás humorú, máskor komoly hangú elbeszéléseknek. Vígjátékai könnyű lendületűek. *Kecskeméti.*

Wood (ejtsd: vúd), *Mrs Ellen* (Price), angol regényírónő, *1814. †1887. Számos érdekfeszitő regényt írt: *Mrs. Halliburton's Troubles, The Channings*, stb.

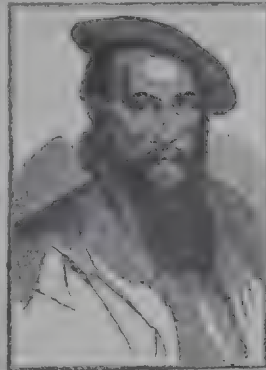
Woods (ejtsd: vúdz), *Margaret Louisa*, angol költő és elbeszélő, *1856. Több költeménykötete van. Regényeiben *(A Village Tragedy; The Vagabonds; Sons of the sword; The Invades)* erős tragikus tehetség nyilvánul.

Wordsworth (ejtsd: wördzwörsz), *William*, angol költő, *1770. †1850., a legidősebb volt a lake-isták között. Korán árvaságra jutott; csendes életet élt, szeretett a magányban bolyongani s folyton csiszolgatta verseit. Franciaországban ifjúi lelkesedéssel vetette magát a forradalmi mozgalmakba. Hazatérése után *Coleridge*-al együtt adta ki 1798. a *Lyrical Ballads-t*, mely a már régen lappangó új irodalmi korszak végleges beköszöntését jelzi. A romantikus mozgalom igazi apostolai és kezdeményezői W. és Coleridge. Uttörők voltak; W. volt a mozgalom vezető szelleme, bár mások már egyengették az útját. A Lyrical Ballads előszavában és bevezető essayiben állapította meg az új elméletet, mely Thomson, Gray s Cowper költészetéből indult ki, s melynek egyik főproblémája az ember és a természet közti misztikus viszony. W. első helyen áll a természet költői között; különösen skóciai útja inspirálta (két híres dala: *The Solitary Reaper; To a Highland Girl).* Ifjúsága történetét mondja el Franciaországból való visszatéréséig a *Prelude*; utolsó 3 fejezetét filozófiai elmélkedések töltik ki. *The Borderers* c. drámája *Schiller* Räuber-jének hatását mutatja; benne is mereven szemben áll egymással a jó és a rossz. A *Peter Bell*-ben egy szamár vezet vissza valakit az erény útjára. W. sok versében a szabadságot énekelte meg; főleg szonettekben. A szabadságszeretet itt nem a francia forradalom dicsőítésében, hanem az elnyomások megszűnésén érzett örömében nyilvánul meg. Romantikus költeményei között a *Song of the Feast of Brougham*: a száműzetésből régi jogaiba visszahelyezett gróf története; a 7 énekből álló *The White Doe of Rylstone* valószínűtlen meséjében melancholikus aláfestéssel misztikus és természetfeletti elemekkel vegyítve elmondja a Rylstone-család pusztulását a Stuart Mária érdekében szervezett felkelésben. *Laodamie* a férjét hívja vissza rövid időre az alvilágból; a klasszikus költészet hatását mutatja. *Dion*-ban a zsarnok és a filozófus lelki küzdelmét énekli meg. Szonettjei közt legszebbek az u. n. Duddon- és az egyházi szonettek. W. költészetének legszebb virágait a *Poems*-ben találjuk (1807): *Ode on Intimation of Immortality; Ode to Duty; Resolution and Independence; The Happy Warrior; Yarrow unvisited; I wandered lonely as a cloud* stb. Hosszabb epikus művei kevésbé sikerültek, így főműve az *Excursion* is, melynek címe *The Recluse* lett volna, de befejezett főrésze után nevezik *The Excursion*-nak. E művének célja, hogy megvitassa a végső kérdéseket Istenről, emberről, kötelességeinkről, reményeinkről. W. egyszerű, csendes élete főleg álmodozással telt el, melybe azonban beszövődtek a harcias érzések és forradalmi eszmék is. Kissé pedáns egyénisége okozza, hogy néha átmenetet mutat a magasztostól a nevetségeshez és közönségeshez. A földi vásári zaj az ő magasságába ritkán ér fel; a költészet nála fensőbb hivatás s azt akarta, hogy a legkomolyabban vegyék. Humor iránt nincs érzéke. Hatása nemcsak korára, hanem későbbi korokra is nagy és maradandó volt. L. *Myers* életrajzát és *Raleigh* tanulmányát. Több versét magyarra ford. *Szász K.* *Rózsa.*

Wosinsky *Mór*, kath. pap, archeológus, *1854. †1907. Európai, ázsiai és afrikai útazásairól leírásokat adott ki. Legnagyobb érdemei őstörténeti téren vannak. Ily irányú főművei magyar, német és francia nyelven jelentek meg.

Wulfila, l. *Gót irodalom.*

Wyatt (ejtsd: vájet), *Sir Thomas*, angol költő, *1503. †1542. *Surrey*-vel együtt azon a mesgyén áll, ahol az allegória és verses lovagregények alkonya jelzi a megváltozott szellemet. Az erkölcsi értekezések helyét szerelmi dalok, az epikus költeményekét a szonett váltja fel. W. vezette be a szonettet az angol irodalomba, ő tekinthető a lírai szellem újjáteremtőjének Angliában. W. tudós költő, számos mintaképe közül leginkább *Petrarca* hatott rá. Kisebb lírai költeményeit (canzoni) báj, változatosság és mesteri verselés jellemzi. *Marot* hatását is mutatja ismétlődő, refrainszerű mondataival. *Chaucer* szellemének nyomai is feltalálhatók benne. A *Tottel's Miscellany* c. antológiában *Surrey*-vel együtt szerepel 96 szonettel. *Rózsa.*

Wyatt

Wycherley (ejtsd: vicserli), *William*, angol drámaíró, *1640. †1716. Sokáig élt Franciaországban, ahol a francia irodalmat megismerte. Különösen *Molière* hatását

látjuk vígjátékaiban, melyekkel az erkölcsfestő vígjáték megalapítói között foglal helyet. Darabjainak érdeme az élénk és szellemes dialógus, inkább mint a szerkezet nagyszerűsége. Érdeklődésünket mindvégig leköti. Első vígjátéka, *Love in a Wood*, divatba hozta; de ezt, valamint *The Gentleman Dancing Master*-t messze felülmúlja értékben és sikerben *The Country Wife* és *The Plain Dealer*. *Rózsa.*

Wyspiański, *Stanislaw*, *1869. †1907., lengyel költő és festőművész, impresszionista és szimbolista, az »újromantikusok« vezére mind a festészetben, mind az eposz és drámaírás terén. Népszerűvé allegórikus-fantasztikus drámája, a *Wesele* (Lakodalom, 1901) tette.

Wyzewa, *Théodore de*, francia esztétikus, a szimbolista irány egyik leglelkesebb harcosa és esztétikusa. Nagy érdemei vannak az idegen irodalmak népszerűsítése körül.

Xanrof, francia író, eredeti nevén Léon *Fourneau*, *1867., lírikus, drámaíró és elbeszélő. Tagja volt a híres *Chat-noir*-nak s a legsikerültebb cabaret-chansonok szerzője. Darabjait és regényeit valami burleszk fantasztikum jellemzi. Ismert regénye *La vocation du petit Paul.* Sikerültebb darabjai: *Madame Putiphar* és *A perpète.*

Xantus *János*, *1825. †1894., magyar etnografus és utazó. Amerikai megbizásból sokat utazott és gyűjtött. Művei: *Levelek Észak-Amerikából* 1858. *Utazás Kalifornia északi részében* 1860. *A térképkészítésről* 1880.

Xenia (gör.), a. m. vendég-ajándék — amivel »vendégbarátok« ajándékozzák meg egymást. *Martialis* epigrammái 13. könyvének címe X.-k. Innen vették Goethe és Schiller az 1797-es *Musenalmanach*-ban megjelent közös irodalmi szatiráik címét (Xenien).

Xenophanes, kolophoni születésű görög epikus és filozófus (kb. 580/77—480), aki, miután mint vándorló rhapsodos bejárta a görög világot Jóniától Alsó-Itáliáig, végül Elea városában telepedett le. Irt eposzokat Kolophon kisázsiai ión város alapításáról *(Kolophonos ktisis)* és Elea gyarmatosításáról *(Apoikismos eis Elean)*, nemes nyelvű és tartalmú elégiákat és jambikus gúnyverseket *(sillos)* költők (Homeros és Hesiodos) és filozófusok ellen, akik méltatlan képzeteket terjesztenek az istenségről. Mind ennél jelentékenyebb epikus versmértékben írt *Peri physeos* (A természetről) c. filozófiai tanköltcménye, amelyben úgy lép föl, mint az *eleai iskola* megalapítója. — Maradványok: *Diels: Poet. Gr. fragm. III. 1.* és *Fragm. d. Vorsokr. I.* — V. ö. *Christ: Gesch. d. gr. Lit.* I. *Zeller: Philos. d. Griechen* I. 1.; *Gomperz: Gr. Denker* I.; *Kinkel: Gesch. d. Philos.* I.; *Überweg-Prächter: Grundriss; Maurokordatos: Monotheismus des X.* (1910). *Schmidt.*

Xenophon (430—355 körül), athéni történetíró. Főleg oly eseményeket írt meg, melyekben maga is résztvett: így az *Anabasis*-ban, mely egy szerencsétlenül végződött perzsiai hadi vállalkozásból való visszavonulás leírása; a *Hellenika* Thukydides művének folytatása, s főleg azokat a harcokat írja le, melyekben X. (Spárta oldalán) résztvett. X. Athénben fiatal korában közel állt Sokrateshez, akiről több műve szól: *Apomnemoneumata Sokratus* (Sokr. életéből); *Symposion, Apologia S.* (Sokrates védőbeszéde). Fontos még a *Kyrupaideia* (Kyros neveltetése); a cím csak a mű első részére illik, de az egész Kyros életét, Ázsia meghódítását tárgyalja. Kyros a *görög* eszményt testesíti meg, félig ó-spártai, félig szokratikus vonásokkal. X. nagy gondolata: hogy egy hatalmas görög vezér meghódíthatná a perzsa világbirodalmat. Ez Nagy Sándor hódításában valósággá lett. — X. lovag, konzervatív, vallásos; Spártáért, Agesilaosért rajong s végig szembenáll az athéni demokráciával.

X., Ephesosból, kb. Kr. u. II. sz., a második görög regényíró. Műve, az *Ephesosi elbeszélés Antheia és Habrokomes történeteiről 5 könyvben* még Chariton regényének fejlődési fokán áll, t. i. házastársakat szerepeltet s a hős és hősnő kalandjainak sorozatát váltakozva adja elő. Technikailag érdekes benne a »keret« alkalmazása s egy nagy éjszakai jelenet alkalmával az események összefoglaltatása magával a két hőssel. Lehet, hogy csak kivonatban maradt fenn. — Kiad.: W. A. *Hirschig* 1856 és R. *Hercher* 1858 (gyüjt.), P. *Hofman-Perlkamp* 1818. Irod.: E. *Rohde: Der gr. Rom.*; O. *Schiffel v. Fleschenberg: Entwicklungsgesch. d. gr. Rom. i. Altert.* 1913; u. az: *Die Rahmenerzählung in den ephes. Gesch. d. X.* 1909 és *Wiener Stud.* 30 (1908). *Czebe.*

Xylographum. Az első nyomtatványok, melyek vésett fatáblákról és nem szedésről nyomattak. Falkenstein: Gesch. d. Buchdruckerkunst-ban harminc X. facsimiléjét közli.

Yates (ejtsd: jétsz), *Edmund*, angol író, *1831. †1894. Szerkesztette *The World*-öt. Drámákat és regényeket írt; legjobbak: *Running the Gauntlet* és *The Black Sheep.*

Ybl *Ervin*, művészettörténész, *1890. Számos művészettörténeti tanulmányt, tárcát, cikket írt művészeti folyóiratokba és napilapokba. Önállóan megjelent művei: *Az ornamentika* (1914); *Az antik és modern művészet* (1920); *A gótikus szobrászat Olaszországban* (1923); *Az utolsó félszázad művészete* (1926). A *Budapesti Hirlap* művészeti kritikusa.

Yeats (ejtsd: jítsz), *William Butler*, angol író, *1865. Az ír irodalmi mozgalom (Irish Literary Movement) vezére, 1923. a Nobel-díjat kapta. Túláradó fantázia, misztikus álmodozás, — az ír néplélek

minden költői vonása — kifejezésre jut verseiben. Régi, Erzsébet korabeli melódiák visszhangoznak *The Wild Swans of Coole*-ben. Az ír nemzeti színház megalapításával azt célozta, hogy az őskelta hagyományokat ápolja, az ír nyelvet fejlessze, fenntartsa, hogy a művészeteket átitassa a honi föld érzésvilágával, mitoszaival, legendáival és történetével. Szimbolizmusa *Blake*-re emlékeztet, akit újra kiadott és *Maeterlinck*-re. Nagyszámú drámái közül *The Countess Kathleen* a magát éhező híveiért feláldozó grófnő történetét, *The Land of Heart's Desire* a mesék világában élő s megváltást szomjuhozó fiatal lány sorsát dolgozza fel. Megemlítendők többek közt: *The Hour Glass*; *Deirdre*; *The Shadowy Waters*; *The Green Helmet*; *The Wanderings of Oisin*; *John Sherman*; *The Trembling of the Veil*; *Pater Poems*. Műveit 8 kötetben kiadta a Shakespeare Head-Press, *Lister* bevezetésével és rendezésében. *Rózsa.*

Yolland (ejtsd: jolend), *Arthur Battishil*, *1874. Hoylake-ben (Anglia). A budapesti Tudomány-Egyetemen az angol nyelv és irodalom tanára. Főművei: *Az angol és magyar nyelvek teljes szótára*, 2 kötet; *Hungary* (Magyarország története, London, 1917); *The National Spirit in Hungarian Literature* (Cambridge Modern History, Vol. XI.); *From Behind the Veil*, a magyar bolsevizmus ismertetése, (Bpest, 1920); *Maurice Jókai*, a nagy magyar regényíró élete és művei (sajtó alatt); *Charles Dickens Élete és Művei*, 1905. — Igen sok magyar munkát fordított angolra, nagyszámú cikket írt különböző angol és magyar folyóiratokba és napilapokba.

Young (ejtsd: jöng), *Edward*, angol költő, *1683. †1765. Súlyos csapások mélyítették el természetében rejlő búskomorságát. Írt két tragédiát, az egyiknek nagy sikere volt (*Busiris*); szatirát az emberi nagyravágyás és hiúság ellen, *The Love of Fame, the Universal Passion*, de az angol költészetben *The Complaint, or Night Thoughts* c. művével lett híressé. E műve éjszakákra osztott elmélkedésekből áll; blank verse-ben írta életről, halálról, halhatatlanságról. Szentimentalizmusa, bár sokszor erőltetett és mesterkélt, a mesterkéltség korában óriási sikert biztosított neki. A jó győzelmét hirdeti, alaphangja mégis a legsötétebb. Nálunk *Péczeli* József fordításában terjedt el. Egyéb művei közül megemlítendők: *The Centaur not fabulous*, melyet a kéjencek ellen írt prózában és az *On Original Compositions*, melyben a természetességet hirdeti az igazi költészet főfeltételének. *Rózsa.*

Yver *Colette*, eredeti nevén *Antoinette de Bergevin*, francia regényírónő, *1874. Érdekes regényeiben és novelláiban mindig a legaktuálisabb kérdéseket érinti. Legszebb könyve *Mirabelle de Pampelune*, három elbeszélés, amely a párizsi kispolgárnak a világháborúban tanusított hősiessége és a középkori navarrai lovagok vitézsége közt von költői párhuzamot.

Zachariae, *Karl Friedrich Wilhelm*, *1726. †1777., német költő. Első és legnevezetesebb munkája: *Der Renommist*. Alexandrinokban írt kómikus-allegórikus eposz ez, a fenséges eposzi formák picinyke tárgyra alkalmazásával: az isteni gépezetet rokokóistenségek képviselik. Z. hírnevét nem növelték későbbi munkái. Ezek közt legjobbak meséi: Burkard Waldis modorában: *Fabeln und Erzählungen* s a népkönyvek hagyományát megujító *Zwei neue schöne Mährlein*. A *Renommist* nálunk is hatott, főleg Csokonai Dorottyájára; a *Fabeln* négy darabját lefordította Szüts István (1791). — Z. költői művei Braunschweig 1763—65., 9 k. Róla I. H. *Zimmer*, Leipzig 1892., O. H. *Kirchgeorg: Die dichterische Entwicklung Z.-s.* Greifswald 1904.

Zádor (Stettner) *György*, *1799. †1866. Jogakadémiai tanár, majd magasrangú bíró. Jogi tanulmányokon kívül szépirodalmi műveket, kritikákat és esztétikai cikkeket írt. Használta a *Fenyéri Gyula* írói nevet is.

Zágon *Géza Vilmos*, zeneszerző és zeneíró. Művei: *Beethoven zongoraszonátái esztétikai megvilágításban*, cikkek és kritikák.

Z. *István*, színműíró. Színpadi jeleneteket, kabarédarabokat, operetteket írt. *Marika* c. színdarabja sikert aratott.

Zahn, *Ernst*, német író, *1867. Vallásos, konzervatív világnézetű, a regionális irodalomhoz közelálló író. Regényei: *Erni Behaim*, *Albin Irmengard*, *Was das Leben zerbricht* stb. Több műve magyarul is megjelent.

Zájcev, *Borisz Konsztantinovics*, orosz író, *1881. Novellái s regényei Buninra és Csechovra emlékeztetnek. Melancholikus hangulat vonul végig rajtuk, de míg Csechov elszomorít, Z. felüdít, mert soraiból a szeretet szelleme szól hozzánk. Azt hirdeti legtöbb művében, hogy bocsássunk meg felebarátainknak, hisz Isten is megbocsátja bűneinket. Igen megható a *Hidegvér* (Szpokojsztvie), melyben egy özvegy orvos élete örömének, egyetlen kis fiának a halálát mondja el. Lágy romantika hatja át az *Álmokat*. Legszebb műve *Agraféna története*.

Zalai *Béla*, filozófiai író, középiskolai tanár, *1883. †1915. Originális gondolkodó, aki a *filozófia* legelső és egyben legfontosabb feladata gyanánt a különböző filozófiai diszciplínáknak, mint *rendszerezéseknek* vizsgálatát állította be. A *rendszernek* rendszer voltából eredő sajátos alkotottságát igyekezett megállapítani s az egyes rendszerek suigeneris, a többitől lényegesen eltérő mivoltát kimutatni. Főbb tanulmányai: *A realitás-fogalom típusairól* (Athenaeum); *Etikai rendszerezés* (Alexander emlékkönyv); *A filozófiai rendszerezés problémája.* (A Szellem); *Untersuchungen zur Gegenstandstheorie* (Archiv für syst. Philosophie). Hátrahagyott kiadatlan munkája: *Allgemeine Theorie der Systeme.*

Zalár *József*, *1825. †1914. A negyvenes

évek közepétől kezdve számos elbeszélő és lírai költeménye jelent meg a szépirodalmi folyóiratokban. Balladái voltak a legnépszerűbbek. *(Zizim, Hunyadi László.)* Több kötetet is adott ki; közülök fontosabbak: *Szabadságdalok, Zalár költeményei. Szilágyi haragja* címen hosszabb elbeszélő költeményt írt. 1902. jelent meg egy gyűjteményes kiadás: *Zalár József költeményei* (3 köt.).

Zaleski, *Józef Bohdan,* *1802. †1886., lengyel költő, a lengyel irodalomban az ú. n. ukrán iskolának vezető egyénisége. Ukrániában született s az ukrán népköltészet hatása alatt áll. — Munkái: *Poezye* (1838) a zaporogi kozákok dicsőségét zengi ukrán népdalok (dumkák) formájában és hangulatában. Költői alkotásai közül kiválóak még a *Duch od stepn* (A sztyep szelleme) és a *Przenajswietsza Rodzina* (A legszentebb család); az előbbi lengyel történeti, az utóbbi bibliai tárgyú. Legerősebb az ukrán népdalokat utánzó verseiben, amelyeket »dumki«, »rusalki« és »czajki« gyűjtőnéven foglal össze az irodalom. Összegyűjtött munkáinak első kiadása: Lemberg, 1877. *Podhradszky.*

Zalka *János,* püspök, egyh. író, *1820. †1901. Főműve: *Szentek élete,* 5 kötetben, mely részletesen először dolgozza fel a magyar szentek életét is.

Zamacoïs, *Miguel,* francia drámaíró és elbeszélő, *1866. Különösen sikerült novellái vannak. Ismert kötetei *Les rêves d'Angélique*; *La dame au rendez-vous*; *Le beau garçon de l'ascenseur.*

Zambra *Alajos,* egyet. rk. tanár, *1886. Fiuméban. A *Korvin Mátyás* magyar-olasz kulturális egyesület titkára és folyóiratának, a Corvinának szerk. Számos dolgozata jelent meg a két nemzet irodalmi kapcsolatairól. Több olasz írót fordított magyarra.

Zamenhof, *Lázár Lajos,* *1859. †1917., varsói orvos, az eszperantó nemzetközi nyelv szerzője. Munkáit, főleg a világirodalom legnagyobb íróinak (Shakespeare, Molière, Goethe, Heine stb.) fordítását az eszperantó irodalom (l. o.) mintaképeinek tekintik.

Zamfirescu, *Duiliu,* román regényíró, *1858. †1922. Szelid, kisebb érzelmi skálájú lírai és epikus költeményeiben Eminescu-emlékek csillannak meg. Választékos, tömör nyelvű regénysorozatában *(Istoria Comănestenilor* = A Comanescu-k története) a román társadalom képét akarja adni, a mult sz. 70-es évein kezdve. *Bitay.*

Zanella, *Giacomo,* *1820. †1889. *Prati*-nál és *Aleardi*-nál sokkal eredetibb költő és egészen művész. Nem romantikus, sőt tiszta eleganciájával inkább a klasszikusokhoz áll közel. Némileg *Manzoni* romanticizmusához húzódik, amennyiben ihlete mindig a történelmi valóságból s a vallási erkölcsökből indul ki. A természetérzék különösképen erős volt benne. Legmagasabb ideálja a tudomány és a keresztény vallás harmonikus összekapcsolódása. Költeményei között a következők említésre méltók: *Milton e Galileo, La veglia* (A virrasztás) és mindegyiknél tökéletesebb *Sopra uno conchillia fossile nel mio studio* (Egy ásatag kagyló a dolgozószobámban). *Widmar.*

Zangwill, *Israel,* angol író, *1864. †1926. A londoni ghetto megható alakjainak életét rajzolja realisztikusan, éles megfigyelő tehetséggel; a szegény zsidók életét tapasztalatból ismeri, mert ő is közöttük nőtt fel. Szatirája nem kiméli a visszásságokat, melyek felmerülnek a zsidóknak a nyugati kultúrába való beolvadásánál, de meleg szív, mély kedély rokonszenve enyhíti a sötét képeket, melyeket legjobb elbeszélő művei mutatnak: *Children of the Ghetto*; *Ghetto Tragedies*; *The King of Schnorrers*; *Dreamers of the Ghetto*; *Joseph the Dreamer*; *The Master*; a búr háborúban játszó *The Mantle of Elijah.* Drámái közt leghíresebbek: *The Revolted Daughter*; *Merely Mary Ann*; *Nurse Marjorie*; *The War God* és az újabbak közül *Too much Money* és *We Moderns* (1924). Versei: *Blind Children*; essayi *Italian Fantomes.* A cionista mozgalmának vezérharcosa. Magyarul számos műve jelent meg: *A matróz úr*; *Akihet fölvet a pénz*; a *Ghetto* és a *Mary Ann* színre is került. *The War for the World* c. háborúellenes könyvéért (1916) becsukták.

Zapolska, *Gabryela,* *1860. †1921., lengyel írónő, a naturalista regény és dráma kiváló mestere. Regényeiben szembetűnő *Zola* hatása; ilyenek pl. *Karjatyda Kaśka* (1888), a nagyváros mocsarába sülyedt falusi szolgáló története; *Przedpiekle* (A pokol tornáca, 1889); *O czem się nie mówi* (Amiről nem beszélnek); *O czem się nawet myśleć nie chce* (Amire gondolni sincs kedvünk); *Janka* (1895) stb. Nagyobb sikereket aratott azonban a színpadon, amit részben a párizsi színházi élet tanulmányozásának is köszönhet; nevezetesebb drámái: *Żabusia* (1896), a házasságtörő asszony problémájával; *Malka Szwarcenkopf* (1897), amelyben a lengyel zsidók életének tragikus konfliktusait vitte színpadra, stb. Z.-nak több műve jelent meg magyar fordításban.

Zboray *Aladár,* író és hírlapíró, *1868. †1908. Elbeszéléseket, regényeket és színműveket írt, az utóbbiakat sikerrel adták elő budapesti színházakban.

Zech, *Paul,* német költő, *1881. Költészetének két ellentétes sajátsága: lírai közelsége s Stefan George, meg francia költők hatására valló formai tájékozottsága és fegyelmezettsége. Verseiben eleinte a természet, az erdő vegetativ *(Die Waldpastelle* 1910, új formájában: *Der Wald* 1920; *Schollenbruch* 1911), utóbb az organizált valóság, az ipar, gyárak, bányák világa az uralkodó *(Die eiserne Brücke*; *Das schwarze Revier* 1913). E korszak utórezgései elkisérik a háborúba *(Der feurige Busch* 1919), amely heroikus pátoszával magával ragadja, de annál élesebb tiltakozást vált ki belőle a céltalan gyilkolás ellen *(Golgotha* 1920): résztvesz az új expresszionista, vallásos etikai tájékozódásban, de lírai formája a régi marad *(Das*

Terzett der Sterne 1920). Energikusabban vonja le a tájékozódás következtetéseit lírai trilógiájában (*Die ewige Dreifaltigkeit* 1924), néhány elbeszélésében (*Die Reise um den Kummerberg* 1924; *Das törichte Herz* 1924), drámáiban (*Das Rad* 1918; *Verbrüderung* 1919; *Steine* 1919; *Der Turm* 1920). Legújabb művei: *Das trunkene Schiff* (1924, dr.); *Erde* (1925, dr.); *Geschichte einer armen Johanna* (1925, elb.); *Peregrinas Heimkehr* (1925, reg.). *Turóczi-Trostler.*

Zechenter, *Gustáv*, *1824. †1908., álnevén *Laskomerský*, tót író. A felvidéki kisvárosok életéből mesteri genre-képeket nyujt. Nevezetesebb művei: *Žarty a rozmary* (Tréfák és bohóságok, 1878 és 1907); *[illegible]* (A lipoviani ércolvasztó, 1874). Turgenjevre emlékeztető romantikus novella. Értékesek még útleírásai és saját életrajza is, amely halála után jelent meg. *Podhradszky.*

Zedlitz-Nimmersatt, *Josef Christian von*, báró, *1790. †1862., osztrák-német költő. Egy kötet katona-dalt szentelt a 48-as osztrák ármádának: *Soldatenbüchlein* (1849). Ez Z. legnevezetesebb költői műve. Vannak nevezetes balladái is: legismertebb a *Nächtliche Heerschau*. Írt még romantikus mesét (*Waldfräulein*) és négy kötet drámát (1830—36) a spanyol klasszikusok modorában. — Válog. m. Teschen, 1909., róla l. *Hoffmann*, 1910.

Zemplén *Győző*, *1879. †1916., magyar fizikus, számos kiváló elméleti és kísérleti dolgozatot írt. A gázok belső súrlódásával, a folyadékok mozgásának elméletével, a mechanika alapelveivel, az elektromosságtannal foglalkozó dolgozatai a Math. és Term. tud. Értesítő, a Term. tud. Közlöny, Math. és Phys. Lapok, Annalen der Physik, Physikalische Zeitschrift c. folyóiratokban jelentek meg. Két nagyobbterjedelmű munkát írt: *Über unstetige Bewegungen in Flüssigkeiten* (Leipzig, 1906) és *Az elektromosság* (Bpest, 1910). *Bródy.*

Zempléni *Árpád*, *1865. †1919., költő. Lírai és elbeszélő költeményeket írt. Vannak esztétikai és kritikai cikkei is. A turáni népek összetartásának gondolatát ő vetette fel először. Nev. munkái: *Költemények, Válogatott versek, Veszett boldogság*, stb. Z. fordult először költői tárgyért a rokonnépek mondagyüjteményéhez. *[illegible]* c. elbeszélő költeményének tárgyát az osztjak mondából merítette.

Zendaveszta, l. *Aveszta.*

Zeneiség. A stílus jóhangzásának magasabb, művészibb foka, amikor az értelem másodrendűvé válik s a hangok csoportosítása ugyanolyan *érzelmi, hangulati* hatásokat ér el, mint a zene (*Poe, Verlaine, Ady, Babits*).

Zenodotos, *[illegible] körül, ephesosi származású alexandriai grammatikus, filologus és költő, az alexandriai könyvtár első igazgatója (284 óta). Ebben a minőségében Homeros és az epikusok kritikájával foglalkozott; a kéziratok összehasonlítása alapján igyekezett Homeros hiteles szövegét megállapítani s ezzel megvetette a szövegkritika alapjait. A gyanus helyeket s a valószínű későbbi betoldásokat a szövegben kis nyíllal jelölte: ez volt egyetlen kritikai jele. Homeroson kívül kiadta Hesiodos Theogoniáját és Pindarost.

Żeromski, *Stefan*, *1864. †1925., lengyel regényíró és költő. Z. először költeményeivel tűnt föl, majd rövidebblélegzetű beszélyeket írt, míg végül megjelent első regénye, a *Syzyfowe prace* (Sisifus munkái, 1898), amely már nagy elismeréssel találkozott. Hírt és nevet azonban *Ludzie bezdomni* (Hazátlan emberek, 1900) regényével szerzett magának, amelyben mint a demokrácia és a haladás bajnoka tűnik fel s amelynek hőse, dr. Tomasz Judym, önfeláldozó szeretettel fordul a szenvedő proletariátus felé. A lengyel történeti regény új típusát teremtette meg *Popioły* (Hamvak, 1904) c. művével, amelynek cselekménye Napoleon idejébe van merítve. Az *Uroda życia* (Az élet [illegible]) c. regényében a lélekanalizis útján mesteri módon ecseteli a nacionalizmus és internacionalizmus eszméjének konfliktusát a hazájától elszakadt lengyel keblében, akin végül mégis a hazaszeretet válik úrrá. A tengerről és az ahhoz fűződő nemzeti tradiciókról szól a *Wiatr od morza* (Tenger felől fúj a szél, 1922) c. regénye. Legutolsó nagyszabású műve a *Przedwiośnie* (Tavaszelő, 1925.) volt, amelyért a lengyel állam nagydíjjal tüntették ki, bár e művét éles támadások is érték annak bolsevikofil tendenciái miatt.

Z. egyúttal mint drámaíró, publicista és organizátor is kitűnt. *Uciekła mi przepióreczka* (Megszökött a fürjecském), továbbá *Ponad śnieg* (A hó fölött) c. színdarabjai a jelenkori lengyel drámairodalomban kivételes helyet foglalnak el.

Z. a lengyel irodalom legkiválóbb jelenségei közé tartozik, akivel csak *Reymont* mérhető össze. Regényalakjait bámulatos plasztikával állítja elénk, művészet tekintetében *Goncourt* és *Zola*, továbbá *Turgenjev* és *Dosztojevszkij* követője. Alkotásait ennek dacára mély lirizmus jellemzi, amely mind a természeti képek leírásában, mind hőseinek párbeszédeiben megnyilatkozik. Műveiben összefolynak a lírikus és epikus elemek s egyidőben impresszionista és naturalista is tud lenni. Nyelvével csak *Sienkiewicz* hozható párhuzamba. Két irodalmi álneve: *Maurycy Zych* és *Józef Katerla*. Magyarra csupán novelláinak egyrészét ültették át. *Podhradszky.*

Zesen, *Philipp von*, *1619. †1689. A német barok egyik legproblematikusabb írói jelensége. Művészete nyitva áll minden [illegible], akár [illegible], akár [illegible]. Elragadó gráciája [illegible] utánzásai, [illegible] nyelvi, helyesírási purista, [illegible] (*[illegible]* 1645; *[illegible]* 1679) [illegible] (*[illegible]*). [illegible] (*[illegible]* 1642; *[illegible]* 1651; *[illegible]*-

terisches Rosen- und Lilienthal 1670 stb.), vallásos verseiben *(Gekreuzigte Liebesflammen* 1653) misztikával párosul. Az új francia regénynek ő szerez fordításaival mindenki másnál gyökeresebben polgárjogot. Sőt az érzékeny, halálos szerelem psziehologizmusával megelőzi francia mintáit *(Die adriatische Rosemund* 1645. Neudrucke Nt. 160). V. ö. A. *Gebhardt: Ph. v. Z.* (1888); K. *Dissel: P. v. Z.* (1890); K. *Prahl: Z.* (1890).

Zévaco, *Michel*, *1860. †1918., francia regényíró és zsurnaliszta. Romantikus történeti regényei, amelyek szenzációhajhász tárcaregényeknek készültek, igen népszerű olvasmányai voltak a párizsi boulevardlapoknak.

Zichy *Antal*, *1823. †1898., országgyűlési képviselő, majd a főrendiház tagja. Lírai és elbeszélő költeményeket, továbbá történeti tárgyú színműveket írt. Megírta *Széchenyi István gróf* terjedelmes életrajzát és sajtó alá rendezte műveinek egy részét. Hosszabb tanulmányt írt az angol alkotmányról és számos politikai cikket és röpiratot adott ki.

Z. *Géza gróf*, zeneszerző és író, *1849. †1924. Operáinak *(Alár* 1896, *Roland mester* 1899, *Rákóczi-trilógia:* Rákóczy, Nemo, Rodosto 1905—12.) szövegei is tőle valók. Számos költeményt írt; emlékiratai (Emlékeim 1912—13, 2 kötet) németül is megjelentek *(Aus meinem Leben*, 1911—20, 3 kötet).

Z. *István* gróf, festő és őstörténész, *1879. Szaktanulmányain kívül fontos összefoglaló műve: *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig* (1923).

Z. *Jenő* gróf, *1837. †1906. A magyarok őstörténetének kikutatására több expedíciót szervezett; elsőt a Kaukázusba, melynek eredményeiről kétkötetes műben számol be (1897). Még két ázsiai utat tett; harmadik útjának tudományos eredményei 4 kötetben jelentek meg, 1901—1905. E művek szaktudományos anyagát kísérői: *Jankó* János, *Pósta* Béla, *Pápay* József és *Csiki* Ernő dolgozták fel.

Zigány *Árpád*, író, *1865. Nagyszámú fordításán kívül regényeket, elbeszéléseket és színműveket és ifj. iratokat írt. Megírta olasz nyelven a magyar irodalom történetét, 1919 óta a *Képes Krónika* szerkesztője.

Zilahi *György*, tanügyi író, *1863. Cikkei számos folyóiratban jelentek meg. Szerkesztette a *Turisták Lapját* és a *Kereskedelmi Szakoktatás* c. folyóiratot. Az *Írásművek elmélete* címen két tankönyve több kiadást ért meg *(Koltai* Virgil dr. könyveinek átdolgozása). Elkészítette a magyar keresk. szakoktatás irodalmának bibliográfiáját (1913).

Zilahy *Károly*, *1838. †1864. Hírlapíró és kritikus volt. Z. meggyőződéséért szenvedélyesen harcolt: az érvényesülni akarók harcát vívta a már *megérkezett*-ekkel szemben. A *Magyar koszorusok albuma* c. művében a XIX. sz. íróiról adott jellemrajzot a maga koráig. Megírta *Petőfi Sándor életrajzát.* Halála után barátai adták ki a lapokban elszórtan megjelent kisebb tanulmányait és kritikáit *Z. K. munkái* címen. Fordításai is vannak.

Z. *Lajos*, *1891. Nagyszalontán. A budapesti egyetemen jogtudományi doktorátust szerzett és az ügyvédi pályára készült. A világháborúban mint tartalékos tiszt vett részt és a gorlicei harcokban megsebesült. A világháború után néhány évig mint újságíró működött, időközben hosszabb időt töltött Párizsban és Londonban, az utóbbi években már kizárólag írói munkásságának él. Főbb művei: *Versek* (1916); *Az ökör és más komédiák* (kis színművek, 1920); *Halálos tavasz* (regény, 1922); *Szépapám szerelme* (regény, 1924); *Az ezüstszárnyú szélmalom* (novellák, 1924); *Két fogoly* (regény, 1926). — Színművei: *Hazajáró lélek* (Nemzeti Sz. 1923); *A jégcsap* (Belvárosi sz. 1923); *Süt a nap* (Nemzeti Sz. 1924); *Csillagok* (Vígsz. 1925); *Zenebohócok* (Nemzeti Sz. 1925).

Z. az ifjabb magyar írónemzedék legkülönb tagjai közül való. Már a *Halálos tavasz* színes, egyéni és magyaros nyelve, mély mondanivalója fölhívta rá a figyelmet, s azóta, mint elbeszélő és színpadi író, egymásután aratja a komoly sikereket. A régi magyar életet és a háború után elkövetkezett lelki meg gazdasági változásokat egyaránt ismeri, de elmélyed az élet általánosabb problémáiba is, s minden kérdést a maga szemével tud meglátni, a maga hangján tud megszólaltatni. Reménytkeltő típusa a modern, nagykultúrájú magyarnak, aki nem zárkózik el az idegen kultúrák elől sem, de tökéletesen magyarrá asszimilál magában mindent és semmi iránynak, jelszónak utánzójává nem szegődik.

Zimmermann *Ágoston*, anatómus, az állatorvosi főiskola tanára, *1875. Nagyszámú dolgozatán kívül tan- és kézikönyveket írt. Főművei: *Fejlődéstan* 2. kiad. 1922. *Háziállatok anatomiája* 1920. *Anatomiai gyakorlatok* 1921.

Zinzendorf, *Nikolaus Ludwig* gróf, *1708. †1760., a herrnhutiak felekezetének megalapítója, kiváló vallásos költő; l. *Német irodalom.*

Zlinszky *Aladár*, *1864., egyet. magántanár, a tanárképző intézet előadója. Számos irodalomtörténeti, stilisztikai, esztétikai tanulmánya és cikke jelent meg a folyóiratokban. Tankönyvei népszerűek voltak. Fontosabb művei: *Arany balladaforrásai*; *Szem. a magyar nemz. líra köréből*, stb. Különösen az irodalmi alkotások forrásait kutatta szerencsés kézzel és stilisztikai tanulmányai jelentősek.

Zmáj-Jovánovics, *Jován*, szerb költő, *1833. †1904. 1863. a pesti Tökölianum igazgatójává nevezték ki. Ekkor beiratkozott orvostanhallgatónak s a *Jávor* c. szépirodalmi s a *Zmáj* c. szatirikus lapot szerkesztette (1863—71), melytől melléknevét nyerte. Rendkívül sokat és sokfélét írt. Nagy hatással volt rá *Petőfi*, akit alaposan ismert. Z. a szerbhorvát irodalom egyik legnagyobb költője. Kiváló volt mint lirikus, szatirikus és műfordító. Bal-

ladái : *A három hajdu* és *A guszlár halála*, valamint *Dal a dalról* c. allegórikus költeménye a szerbek legnépszerűbb s legtöbbször szavalt költeményei. Az idegen irodalmak legszebb alkotásait ügyesen s művésziesen, de nem mindig elég pontosan fordította le. Magyarból lefordította *Petőfi* néhány kisebb költeményét és *János vitézét* (Vitez Jován, 1860), *Arany* : *Toldiját* (1858), *Toldi estéjét* (1870) s részint versben s részint prózában *Toldi szerelmét* (1896), továbbá *Murány ostromát* (1877) ; *Madách* : *Az ember tragédiáját* (1890) s ezenkívül más magyar költőktől több verset. Összes fordításai közt legsikerültebb a *Toldi*. *Bonkáló.*

Zobeltitz, *Fedor von*, *1857., német író. Izléssel és nagy könnyedséggel elbeszélt társadalmi — vagy inkább társasági — regényei roppant sikert arattak. Irt ifjusági könyveket és drámákat is.

Z., *Hans*, német író, *1853. †1918. Népszerű, könnyű fajsulyú regényíró ; műveinek tárgyát jórészt a porosz katonaéletből vette. Több munkája magyarul is megjelent.

Zola, *Emile* francia regényíró, *1840. †1902. Egyik megteremtője és legnagyobb stílű művelője volt a naturalista regénynek. Ő volt a feje a médani esték baráti körének, amelyben Henri *Céard*, Paul *Alexis*, Léon *Hennique*, Joris Karl *Huysmans* és Guy de *Maupassant* vettek részt. Zola regényeit a reporter megfigyelésének élessége és aprólékossága, a szerzetesi rajongás hitével istenített tudományos oknyomozás, de mindezek alatt valami patetikus erejű, romantikus lirizmus jellemzi. Főműve egy hatalmas regényciklus, melynek teljes címe : *Les Rougon-Macquart, histoire naturelle et sociale d'une famille sous le second Empire* (20 kötet 1871—1893). Ez a ciklus részben Victor Hugo *Nyomorultak* c. regényére, részben Eugène Sue *Bolygó zsidójára* emlékeztet. Regényeit az epikus nagyvonalúság jellemzi, amely olykor a helyet, ahol történetei lejátszódnak, valósággal élő, mitikus lénynyé formálja. Igy él az *Assommoirban* a *»Külváros«*, a *Germinálban* a *»Bánya«*, a *Bête humaineben* a *»Mozdony«*, az *Au bonheur des damesban*, az *»Áruház«*, a *Faute de l'abbé Mouret*-ben a *»Kert«*, mindegyik épen úgy szereplő hőse a történetnek, mint a reális élő alakok. Kisebb ciklusa Zolának a *Négy evangelium*, amely a modern materialista világnézet négy alapvető eszményéről akart írni, a négy szociologiai regény közül azonban csak a *Termékenység*, a *Munka* és az *Igazság* készült el. Pompázó, hatalmas leírásokban leggazdagabb ciklusa a Három város : *Lourdes*, *Róma* és *Páris*. Mint naturalista író, gyakran programmszerűen kereste, sőt hajszolta a szennyest, az alantast, a szenzuálist, sőt gyakran az obszcént is. E tekintetben nagyhírű regénye, a *Nana* a legkarakterisztikusabb. Stílusa sokszor egyenetlen, olyan mint valami hatalmas folyó, amely mindent magával sodor, de hatása épen sodrának nagy erejében van. Sokszor egészen népies, olcsó hatásokra spekuláló, szentimentális tárca regényíróvá lesz, de van néhány munkája, első sorban az *Assommoir* és a *Germinal*, amely remekmű. Zola élénk politikai és publicisztikai működést is fejtett ki, különösen a Dreyfus pörben, mint a radikalizmus legtehetségesebb vezére. Érdekesek művészetesztétikai essayi is, amelyekkel oroszlánrészt vett az impresszionista irány elismerésének kiküzdésében, továbbá számos kötetre rugó irodalmi tanulmányai és polémiái. — Magyarra összes műveit többször is lefordították. Róla l. *Benedek* M. Z. (A kultura nagyjai), továbbá a R. M. ciklus Révai-féle kiadásának bevezetését. *Kállay.*

Zolnai *Béla*, irodalomtörténész, Z. Gyula nyelvész fia, *1890. A szegedi egyetem francia filologiai tanszékének ny. r. tanára. Munkái : *Szigligeti Szökött katonája* (1914), *Mikes levelei* (1915), *Esztétikai szempontok a nyelvtudományban* (1920), *Mikes és a francia szellemi élet* (1921), *Az idegen szavak* (1922), *Nyelvtudomány és szellemtörténet* (1923), *Magyar janzenisták* (1924), *Rákóczi Ferenc könyvtára* (1925), *Nyelvek harca* (1926), *A látható nyelv* (1926). — Irt még szépirodalmi és szinházi kritikákat és kisebb tanulmányokat a *Minervába* és a *Revue des Études Hongroises*-ba.

Z. *Gyula*, magyar nyelvész, pécsi egyetemi tanár, *1862. Munkásságának főtárgya szómagyarázatok, mondattani és nyelvhelyességi kérdések s a nyelvemlékek tanulmányozása. Összeállította a *Magyar Oklevélszótárt* s egy ideig vezette az Akadémia Nagyszótárának előmunkálatait. Legfontosabb műve : *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig* (1894).

Zoltán *Vilmos*, író, *1869. Pécsett. Belső munkatársa volt a »Budapesti Napló«-nak s majdnem minden fővárosi napilapba és folyóiratba írt költeményeket, novellákat és növénytani cikkeket. Lefordította a német, francia, angol, olasz, latin és ógörög lirikusok remekeit s német, francia és olasz lapokba is írt. Főbb munkái : *Az én dalaim* (Pécs, 1891), *Dalok a gyöngyvirágról* (Győr, 1896), *Racine: Britannicus* (Győr, 1897), *Szabina* (verses színmű, Győr, 1897), *Győr iránya* (Győr, 1898), *A régi vármegye* (Bpest, 1908), *A növényvilág csodái* (Bpest, 1908), *Carducci költeményei* (Bpest, 1910), *Darwin élete és munkái* (Bpest, 1912), *Aida, Álarcosbál* (operafordítások, 1912), *Hindosztáni virágok* (Rabindranath Tagore költeményei, Bpest, 1923), *Das Ende des Spiels* (novellák, Leipzig, 1910).

Zoltvány *Irén*, *1859. Benedekrendi szerzetes, bakonybéli apát. Irodalomtörténeti tanulmányokat és bírálatokat írt. Fontosabb művei : *Czuczor Gergely élete* ; *Arany János emlékezete* ; *Jókai legújabb regényei* ; *A magyarországi bencés irodalom*. Sajtó alá rendezte *Czuczor* költeményeit. A magyarországi bencésrend nagy történetének több kötetét írta.

Zorrilla (ejtsd : szorrilja), *José de*, spanyol költő, *1817. †1893., a XIX. sz. legünnepeltebb írója volt hazájában, sőt már 26 éves korában külföldön is írtak róla

értekezést. Romantikus költeményeit *Cantos del Trobador* (A troubadour dalai) c. kötetben gyűjtötte össze. Ezek a dalok, és hosszabb költeménye : *Granada*, a nemzet multjának hagyományait, legendáit dolgozzák fel. Színműveinek szép nyelvük, színes dialógusaik nagy sikereket hoztak ; legjobbak a népies *El zapatero y el rey* (Suszter és király) és *Don Juan Tenorio*, a híres *Don Juan* legenda feldolgozása. *Honti.*

Zoványi *Jenő*, *1865. Ref. teológiai tanár Sárospatakon, majd egyetemi tanár Debrecenben. A reformáció és a felvilágosodás történetéről, *Kálvin János* egyéniségéről és a vallásoktatás reformjáról szóló művei miatt sok üldözésben volt része. Jelenleg nyugdíjban van. Legújabban megjelent nagy tudományos készültségről tanuskodó munkáiban : *A felvilágosodás története* és *A reformáció története Magyarországon 1569-ig*, foglalta össze eszméit és kutatásait. Szerkesztette a *Theologiai ismeretek tára* c. protestáns vallási enciklopédiát.

Zöldi *Márton*, *1854. †1923. Előbb színész, később író és hírlapíró. Nagyon termékeny író volt. Humoros és komoly elbeszéléseket, színműveket, monológokat adott ki. Művei : *Thália pongyolában, Színészhistóriák, Nana leánya, Az Eiffel-torony kisasszonya, A pápai gróf.*

Zrinyi *Miklós*, *1620. május 1. Ozalyban, †1664. nov. 18. Csáktornyán. Hatalmas főúri család gyermeke volt. Atyja, a szigetvári hős unokája, még protestánsnak nevelkedett, de a korhangulat változása és *Pázmány* Péter hatása folytán katolikussá lett. Erős katolikus nevelésben részesültek korán árvaságra jutott gyermekei : Miklós és Péter. A két főúri fiú nevelését *Pázmány* irányította. A gráci, nagyszombati és bécsi jezsuita-gimnáziumokban tanultak, majd Z. Olaszországba utazott egy esztergomi kanonok társaságában. Nyolc hónapig gyönyörködött a költészet és művészet hazájában, aztán hazatért, átvette birtokai gondozását és megkezdte élet-halál harcát a török ellen uradalmaiért, vallásáért, hazájáért. A királyi kitüntetések egymás után érik már ősei érdemei miatt is : végül fiatalon Horvátország bánja lesz. Ekkor veszi feleségül *Draskovics* Euzébia grófnőt, de boldogsága nem tart sokáig. Feleségének halála után másodszor nősül ; második felesége *Löbl* Zsófia grófnő. Öröklött és önfeláldozó küzdelmeivel szerzett tekintélyét feleségének befolyásos családja még emelte : nyitva látja maga előtt az utat a legnagyobb közjogi méltóságra, a nádorságra. Az udvar azonban nem bízik eléggé benne. Egyenessége, őszintesége és erős vallásossága mellett megnyilvánuló nagy türelmessége az ellenreformáció korában nem jó ajánlólevél volt. Pedig Z. nem önzésből kereste a magas állást. Hivatottságot érzett arra, hogy nemzetét megmentse. Egy országrész megszervezése helyett az egész nemzet erőinek megszervezésére törekedett. Kicsinyesség, bizalmatlanság és rosszakarat elgáncsolták nagy koncepcióját. Ekkor gondol arra, hogy Erdély erejét használja fel tervei végrehajtására. A császárhoz hű Zrinyi-család ivadéka összeköttetést keres II. Rákóczi Györggyel, de a nagyravágyó fejedelem serege részben elvérzik, részben fogságba jut. A magára maradt Z. megkisérli a lehetetlent : egyedül megy neki a török hatalomnak és az 1664-iki téli hadjáratban haditetteivel Európa minden keresztény népét fellelkesítette. Csak Bécs maradt hideg és Montecuccoli közömbös, míg a török a féltett örökös tartományokat nem fenyegette. Ekkor aratta francia segítséggel Montecuccoli első nagy diadalát. A diadal után váratlanul jön a vasvári béke ; Z. kedvetlenül vonul vissza és még a békekötés évében egy vadászaton halálos szerencsétlenség éri.

Z. Magyarország tragikus korszakának tragikus hőse volt. A török sárkány mindent megsemmisítő ereje tördelte hazánk megmaradt részének széleit ; a magyar hősiesség által levágott fejek tövén újak nőttek. A segítség céljával és ürügyével betóduló zsoldosok zsákmányolási területnek nézték az országot. Z. *Kroisos* néma fiának szerepében látja magát, ki visszakapja hangját, mikor apja halálos veszedelemben forog s figyelmezteti a királyt, hogy menekülésre gondolhasson. Nem *Kroisos* fia ő, hanem egy új *Kassandra*, ki az égő Tróját látja maga körül vízióként és képtelen felébreszteni honfitársaiban a félelem érzetét. *A török áfium ellen való orvosság* a keresztény és magyar hős vészkiáltása a török veszedelem ellen, de tiltakozás is az ország megsegítését hangoztató, de segíteni nem tudó vagy nem akaró németek ellen is. Külföldtől nem várhatunk támogatást : magunknak kell segíteni magunkon. Egyetértésre és fegyelemre van szükség. Az egymás ellen feszülő, a nemzeti testet szétmorzsolással fenyegető, vagy céltalanul működő erőket egy irányba iparkodik terelni : meg van győződve arról, hogy a megszervezett magyar erő önmagában is elegendő az ország területének megmentésére és függetlenségének megtartására. Mérlegeli az európai politikai helyzetet és a mult meg jelen alapján meglátja a jövendőt. Erős vallásos nevelésben részesült, a korhangulat hatása alatt hirdeti, hogy az Isten bűnéért ostorozza a magyart. De Z. nem gyűlöli a más vallásúakat, erőtényezőnek ismeri fel a protestantizmust ; nem legyőzni akarja, hanem az ellenség ellen állítani. Erős magyar érzés él lelkében, de nem gyűlöli az idegent sem. Megírja *Siralmas panasz* c. vádiratát Montecuccoli hadviselése ellen, de nem idegengyűlöletből, hanem mert feleslegesnek és veszedelmesnek látja az idegen segítséget. Hadtudományi munkái *(Vitéz hadnagy, Tábori kis trakta)* szintén politikai célját szolgálják : a várható siker eszközeire világítanak rá. Politikai célt szolgál a költő-hadvezér legnagyobb alko-

tása, a *Szigeti veszedelem* is. (Eredeti címe: *Adriai tengernek syrenaia groff Zrini Miklós*, Bécs, 1651.) Vitéz ősét a kereszténység és magyarság hősének tünteti fel. A szigetvári hős nála egy középkorból itt maradt keresztes lovag, ki vallásos és nemzeti érzésétől hajtva, életét áldozza fel, hogy nemzetét megmentse a pusztulástól. Az Ur elfogadta az áldozatot, az eposz végén angyalai szállnak le az elesettek lelkéért; szinte halljuk a költő megnyugtató és biztató hangját: induljatok bátran a küzdelembe, a kibékült Isten segíteni fog benneteket. A költő a magyar-török harcok epizódját hatalmas eposztárggyá emelte. A szigetvári hős megöli a legnagyobb török hódítót és kiengeszteli a haragvó Istent. De Z. nemcsak politikus, hanem költő is. Költői ereje a magyar és a török szereplők jellemzésében nyilatkozik meg legjobban. Nem becsüli le a törököket; kitünő vitézek vannak közöttük is, de hiányzik belőlük az a nemes belső hajtóerő, ami a keresztény hősöket cselekvésre készti. Fegyverforgatásban, egyéni bátorságban mérkőznek Z. vitézeivel, de a cselekvésre hajtó ok nem egyformán nemes. Szembeállítja *Borbálát*, a keresztény világfelfogású nőt a török világszemléletben felnőtt *Kumillával*. Z. költeményét kortársai nem méltányolták. Az irodalomtörténetírók darabos nyelvét hozzák fel okul. Kétségtelenül ez is oka volt a mellőzésnek, de volt ennél fontosabb is. Z. halála idején nagyot változott a közhangulat. A gyengülő török hatalomnál nagyobb veszély fenyegetett a Habsburgok részéről. A török segítségre támaszkodó kurucvilágban, az eperjesi vésztörvényszék korában a török pusztítás és erőszakoskodás emléke elhalványult a kegyetlen és véres német erőszakosság mellett. Z. sokat tanult *Vergilius*tól és *Tasso*tól, tárgyi forrásai is vannak, de költeménye önálló alkotás. Irt lírai verseket is. Olasz mintára készült idilljei burkolt formában szerelmi vallomásait mondják el. Ő a bús vadász, ki meg nem hallgatott szerelme miatt sóhajtozik. *(Violához, A vadász, Vadász és Echo.) Elégiá*jában korán elhalt gyermekét siratja el. *Feszületre* c. költeményében vallásos érzése nyilatkozik meg. Epigrammáiban dicsőiti Attilát, Budát és a törökverő hősöket. Lírai költeményein különösen *Tasso* és *Marini* hatását érezzük. — A Z.-irodalom igen gazdag. *Kazinczy* Ferenc több levelében és tanulmányában emlékezik meg a költőről, *Toldy* Ferenc is foglalkozik vele, de az első alapos tanulmányt *Arany* János irta, aki belefogott a *Zrinyiász* modernizálásába is. Foglalkoztak életével és költészetével többek között: *Beöthy* Zsolt, *Négyesy* László, *Salamon* Ferenc és legterjedelmesebben *Széchy* Károly. *Lengyel.*

Zrinyi-versszak. Négy 12-es sorból áll: a sorokat csoportrím kapcsolja össze. Képlete: aaaa. *Zrinyi Miklós: Szigeti veszedelem* c. eposzát ebben a formában irta; ez *Gyöngyösi* műveinek formája is.

Zschokke, *Heinrich*, *1771. †1848. A német elbeszélő irodalom legérdekesebb jelenségei közé tartozik. Racionalista felszíne alatt egy sereg problematikusság lappang, állandó a kisértetjárás, még akkor is, amikor búcsút mond ifjúkora tárgyi romantikájának (mely néhány »rém« és lovagi drámában — *Abällino; Kuno von Kyburg* stb. — éli ki magát), Svájcba kerül, lehiggad s a svájci szellemre annyira jellemző pedagógiai tendenciának rendeli alá magát. Elkerüli a romantika örvényeit, noha nem idegenkedik tőlük (H. von Kleist!, közös tárgyat dolgoz fel vele: *Der zerbrochene Krug)*, csak történetszemléletének egy-két elemét, W. Scott hatását fogadja magába. (Legszebb történeti elbeszélései: *Adderich im Moos; Der Freihof von Aarau; Die Rose von Disentis)*. Nagyobb területen elfogy lélekzete, de egy-egy rövidebb humoros karcolatban (— itt Jean Paul a vezetője), idillikus környezetben olykor Jer. Gotthelfre emlékeztet a biztossága. Magyar vonatkozású művei: *Stephan Bathori* 1796; *Der Pascha von Buda.* Önéletrajza: *Eine Selbstschau* (1842). — Összegyűjtött művei: 35 köt. (1851—54). Válog. 1907 (Hesse); 1910 (Bong). — V. ö. E. *Zschokke: H. Z.* (1854 és 1866); M. *Schneidereit: H. Z.* (1904); E. *Wuest: H. Z.* (1910); K. *Günther: H. Z.-s Jugend u. Bildungsjahre* (1917—1918); M. *Schulz: H. Z. als Dramatiker* (1914). *Turóczi-Trostler.*

Zuboly. *Bányai* Elemér irói álneve (l. ott.).

Zubriczky *Aladár*, *1872. †1926. Egyetemi tanár, a kat. egyházi irodalom kiváló munkása. Művei közül fontosabbak: *Régi és új útak a hitvédelemben; A kereszténység lényege; Ókeresztény irodalom és dogmatörténet. Jézus élete és a vallástörténet* c. hézagpótló, külföldi viszonylatban is nagyértékű munkájában a nemkeresztény vallások megváltás mitoszainak az Üdvözitő életéhez való viszonyát tárgyalja. Számos kisebb tanulmánya jelent meg a kat. folyóiratokban.

Zucca (ejtsd: czukka), *Giuseppe*, olasz költő, *1887. Közvetlenség és világosság legjellemzőbb vonásai költészetének. A modern olasz irók között ő képviseli azt a tendenciát, amely vissza akar térni a művészet régi, egyszerű és természetes formáihoz. Eddig 15 könyve jelent meg, s ezek között vannak verses kötetek, novellák és két dráma.

Zuhair, *ibn abi Szelma*, Mohamed előtti híres arab dalnok és költő, akinek műveit a *muallaka* gyűjteménybe is felvették.

Zulawski, *Jerzi*, lengyel költő, *1874. †1915. Verskötetei tették nevét ismertté *(A lélek húrjain*, 1895, stb.). Különösen nagy sikere volt drámáinak *(Eros és Psyche*, 1904; *A bestia*, 1906; stb.). Regényeket is irt, melyek közül az *Ezüstös mezőkön* cimű magyarul is megjelent.

Zweig, *Arnold*, német író, *1887. Lényegében egyetlen problémája van: a zsidóság. Teremtő ereje nem elég elementáris, hogy kitöltse azokat a távlatokat, amiket zsidó-

ságának ád. Hiába mozgósítja a zsidó történet heróikus korszakát (*Abigail u. Nabal* 1912), végül egy szerelmes asszony drámájává szűkül, hiába állítja szimbolikus keretbe a tiszaeszlári vérvád pörét (*Ritualmord in Ungarn* 1915; 18. kiad. óta: *Die Sendung Semaels* 1920), a zsidóság és kereszténység harca lélektani problémává zsugorodik. Jobban megközelíti az élő zsidóságot abban a tanulmányában, amelyet H. Struck 50 kőrajzához írt (*Das ostjüdische Antlitz* 1920). — Z. a Thomas *Mann* iskolájában tanult stílust, objektiválást. Ez meglátszik azokon a regénynyé fűzött novellákon is, amikben hol szemkápráztatóan érett technikával, hol visszataszítóan számító racionalizmussal járja körül az erótikum problémáját (*Novellen um Claudia* 1912). Stilizáló eljárása azóta sem változtatta meg az irányát, de csökkent közte meg alakjainak világa között a távolság, egyre inkább rá meri bízni magát az érzésre, szenvedélyre, pátoszra (*Geschichtenbuch* 1916; *Gerufene Schatten* 1923; *Frühe Fährten* 1925; *Der Regenbogen* 1926). Legújabb drámája: *Die Umkehr des Abtrünnigen* (1925). Essayi: *Lessing, Kleist, Büchner* (1925), *Das neue Kanaan* (1925), *Brennendes Bilderbuch* (1926). *Turóczi-Trostler.*

Zweig *Stefan*, osztrák-német költő, *1881. Művészete az impresszionizmus egyik legnemesebb hajtása. Az újromantika korlátai elzárják az útját a nagy szenvedély, az alkotó pátosz, a nyelvteremtő s nyelvújító képzelet felé. De a korlátokon belül feltétlen ura minden eszköznek, formának, lehetőségnek. Meglepően biztos érzéke van a formák belső törvényszerűsége, a forma és tartalom-struktúra összefüggése iránt. Legszűkebb körben mozog a lírája (*Silberne Saiten* 1901; *Die frühern Kränze* 1906; *Die gesamm. Ged.-te* 1924). Belső és külső topográfiája azonos a többi romantikusával. Képiessége, ábrándos szenvedélye itt veti a leglágyabb hullámokat. Tágabb drámáinak a világa. Történeti helye itt valahol Schnitzler meg Hofmannsthal között van. Elsősorban ő is csak lélektani tanulmányokat ad s mindvégig jellemző sajátsága, feszítő ereje a lírai monologizmus. Két ízben töri át, még pedig először struktúrában (*Tersites* 1907, új átdolg. kiad. 1919), aztán formában is (*Jeremias* 1918) az újromantika világát: *Tersites* a legvégletesebb testi rútság tragédiája s képviselőjének sorsa annál nyomorultabb, mert ellenalakja Achilles, a heroikus férfiszépség görög eszménye, s Z. mégis az elbukónak ad erkölcsi igazat nemcsak Achilles-szel, hanem egész környezetével szemben, ami a céltalan, fiktív szépségek elhomályosítását jelenti... A *Jeremias* nagy lírai oratórium, egyetlen áradó aktív tiltakozás a háború megrendítő valósága ellen, a próféta harca a realitás-fölötti istennel s a *csak-realitás*-tömeggel. — A novellában is az újrom. szankcionálta formából, a lélektani tanulmányból s az újromantikusok vezető problémájából, az erótikumból indul ki (*Die Liebe der Erika Ewald* 1904, *Erstes Erlebnis* 1911). Relieftechnikájával nem egyszer megközelíti a klasszikus kánont. Lényegszemlélete idővel egyre intenzívebbé válik, egyre közelebb férkőzik emberi válságok, sorsfordulatok rejtekéhez, de még a legnagyobb, legforróbb szenvedély-közelben is szemmel tart határt, mértéket, s főleg a nyelve alkalmazkodik hajlékony plaszticitással minden újabb helyzethez (*Amok* 1923; *Angst* 1925; *Die Augen des ewigen Bruders* 1925; *Verwirrung der Gefühle* 1926). Csalhatatlan mérték-érzéke, formatisztelete sehol sem érvényesül olyan produktív módon, mint fordításaiban. Nagy része van abban, hogy a német irodalom szinte teljesen recipiálta Verlaine-t, Baudelaire-t, Verhaeren-t. A fordító passzivabb megfelelője az essayíró: itt nem annyira meglepő felfedezések, mint inkább európai kultúrfegyelmezettség és tájékozottság, főleg pedig a problémákhoz, írókhoz, művekhez való új disztancia jellemzik (*Emile Verhaeren* 1910; *Drei Meister* 1919, magyarul is; *Fahrten* 1920; *R. Rolland*, magyarul is; *Fr. Masereel* 1924; *Der Kampf mit dem Dämon* [Kleist] 1925). *Turóczi-Trostler.*

Zsámboki *János*, *1531. †1584. Irói neve: *Sambucus*. Külföldön tanult. Hazajövetele után a *Habsburg-ház* híve volt. Latinul megírta Eger 1552-iki ostromát. Forrásúl *Tinódi* históriás énekét használta. Latin és görög szerzők munkáit rendezte sajtó alá a kéziratok alapján. Kiadta *Bonfinius* munkájának függeléke gyanánt régi törvényeinket.

Zsemley *Oszkár*, hírlapíró. Megindította 1900. a *Garamvidék* hetilapot Breznóbányán. Vajdahunyadon a *Vajdahunyad és Vidéke* hetilapot, felelős szerkesztője volt a *Szamos, Szatmári Friss Ujság, Uj Szamos* és *Somogyvármegye* politikai napilapoknak. Önálló munkái: *Vergődő szívek*, stb.

Zseromszki, l. Żeromski alatt.

Zsidó irodalom. Tágabb értelemben magában foglalná mindazt, amit zsidók írtak háromezer esztendő alatt, tekintet nélkül nyelvre és tartalomra. *Szűkebb értelemben tartalmazza azt a szellemi munkásságot, mely a bibliai irodalommal kezdődik és körülötte csoportosul és avval hozza érintkezésbe a szellemi élet legkülönfélébb megnyilatkozásait.* A *héber irodalom* elnevezése már a tulajdonképeni bibliai irodalomra sem volna alkalmazható a benne levő *arameus* részletek miatt, nem is szólva a közvetlenül a bibliai kor után keletkezett alapvető Zs.-ról, mely arameus, görög, arabs stb. nyelven szólal meg. Még hibásabb volna a *rabbinikus* irod. című összefoglaló elnevezés, mert legtöbbször *nem rabbik* szerzői a műveknek. Cím volt a *rabbi* szó (= mesterem), mit tiszteletből adtak minden szerzőnek.

A bibliának kanonizálását és irodalmi értékelését itt mellőzve, az annak hatása alatt keletkező irodalom fejlődését próbáljuk e szűk keretek közt vázolni. *Ezra* (444. Kr. e.) és társai, a *Szóferim* (írástudók), kik a *nagy zsinagóga emberei* neve alatt váltak ismeretesekké, a Szentírást tették beható tanulmányuk tárgyává, vallásos gyülekezetekben fejtegették egyes *törvényeit, értelmezték szövegét, keresték, kutatták* értelmét. E kutatás eredménye a *Midrás*, az írásértelmezés, mely munka kb. a Kr. sz. előtti 60-ik esztendeig folyt a palesztinai tudós iskolákban.

A *Szóferim* korában keletkezik a legtöbb *apokrif* könyv (Genuzim), melyek nem feleltek meg a *kánon* (zsinórmérték) követelményeinek, egyrészről nem prófétákra vezethető vissza szerzőségük, más részről idegen szellemi hatást mutattak. Legkimagaslóbb köztük *Szirách* könyve, melynek eredeti héber szövege napjainkban került elő a kairói genizából.

A Szóferim korában keletkezik még a diasporában élő zsidóság közt a hellén műveltség hatása alatt a zsidó hellenisztikus irodalom, melynek legjelesebb terméke a Szentírás görög fordítása, a *Septuaginta*, mely legnagyobb mértékben hozzájárult a kereszténység gyors elterjedéséhez. Két nagy képviselője még ez iránynak az alexandriai *Philo*, ki bölcsészeti elemet visz be a Sztírás magyarázatába, és a Rómában író zsidó történész : *Josephus Flavius*.

A *Szóferim* örökét a Szentföldön átveszik a *Tánnáim* (írástudók), kik a Midrás fejlesztését tartották legfontosabb feladatuknak. A hagyományt akarták levezetni az írott tan betűiből, a mindennapi élet felmerülő eseteire keresték az analógiát a Szt-írásban. Tartalmilag e szellemi munka két főcsoportra osztható : *haláchára* és *agádára*. A halácha a Szt-írás *törvényi* részét fejtegeti, a többi magyarázata és kiszínezése : az *agáda*. A Tánnáim munkásságát írásba foglalta r. *Jehuda ha-nászi* 200 körül ; munkájának eredménye a hat rendből álló *Misna* (= előadás).

A *Misna* lett a zsidóságnak új törvénykönyve, melyet a Tannaiták utódai : az *Amorák* (magyarázók) fejtegettek a *palesztinai* és főleg a *babiloniai* főiskolákban. A misna jogrendszerét magasabb fokra emelik és főleg a gyakorlat szempontjából fejtegetik azt, disputálnak felette. De fejtegetés alá kerülnek oly kérdések is, melyek az iskolákba tóduló tömegek vallás-erkölcsi nevelésével vannak összefüggésben. A tradició ezen gazdag anyagát írásba foglalja : a *Talmud* (tanulás, tanítás), aram nyelven : *gemárá*. A mai nyelvhasználat a misnát a gemárával együtt nevezi Talmudnak. A palesztinai amorák szóbeli hagyományait 380 körül írásba foglalták a *Talmud Jerusálmi*-ban. Ezt háttérbe szorította a *Talmud bábli* (a babiloniai T.), mely 500 körül iratott össze ; háromszáz esztendő szellemi munkájának a terméke. Szerkesztői rábbi *Ási* (†427.) és *Rábiná* (†499.), akikhez csatlakoztak a *Száboréusok* (véleményezők), kik gyűjtői és másolói az amorák munkásságának.

De a misna és talmud mellett még a szorosan vett *Midrás*, mint a Szt-írást szorosan magyarázó termék is számos munkában foglaltatik. A *Tannaita* korból a *Mechilta* Mózes II. k.-hez, a *Szifrá* M. III. k.-hez, és a *Szifré* Mózes IV. és V. k.-hez válnak ki; az amora és a későbbi korból pedig nagy *agadikus* gyűjtemények tartalmazzák az amorák írásfejtegetéseit, melyek közül kiemelendők a *Midrás-Rábbá* gyűjtemény a Pentateuchra és az öt Megillára, melyek különböző századokban keletkeztek ; a *Tanchuma* a Pentateuchra, a *Zsoltárok könyvének Midrása* a *Pesziktá* (szakaszok) gyűjtemények stb. (német fordításban leginkább *Wünsche* A. terjesztette azokat a *Bibliotheca Rabbinica* c. gyűjteményében). Kisebb, különböző régi századok Midrás-műveit legújabban *Eisenstein* gyűjtötte *Ocár ha-midrásim* (Midrások kincsesháza) c. kiadásában (New-York 1915).

Párhuzamosan halad a midr. irodalom feljegyzésével a Szentírás *arameus* fordításainak a *Targumim* irodalma, amely szellemben és szerkezetben ugyan a héber szöveghez simul, azonban telítve van agadával és legendával, úgy hogy sokszor *Midrás*-számba vehető.

A talmudi korból az újabb zsidó kultúrához, mely már az arabs művelődés számos hatását mutatja, a *gáoni* periódus négy évszázada vezet. A *gáonok* (előkelők), a babiloniai iskolák fejeinek *responsumai* (döntései) mértékadók lettek a diasporában élő zsidók számára, aram és főleg arabs nyelven íródtak. Ujabban a *genizából* előkerülő számos lelet által gazdagodtak. *(Ginsberg* L. : *Geonica I—II*, New-York, 1909.) E korra esnek a biblia szövegének studiumai, melyek egyebek közt a héber szöveg magánhangzókkal és hangjelekkel való ellátását eredményezték. *Mászoránák* (hagyomány) nevezték a bibl. tudomány ez ágát. *(Blau* L.: *Massoretische Untersuchungen*, Strassburg 1891 ; *Bácher: Die Massora:* Winter-Wünsche ; *Die jüd. Litt.* II. 119—132). E korba nyúlnak a kabbala gyökerei. Kozmogonikus spekuláció alapmunkája a VIII. században keletkező *Széfer Jecira* (a teremtés k.), a teozófiai kutatások kiinduló pontja. *Szaadja* g. (†942.) lefordítja arabs nyelvre a Szentírást, megvédelmezi a *rabbinikus* talmudizmust az előrenyomuló *karaita* felfogás ellen, mely a hagyományt elveti, megveti a vallásbölcselkedés alapját az *Emunot Vedéot* c. arabs nyelven írt művében. E korba esik a zsinagógai líra kezdete, melynek legelső művelője *Eleázár Kálir*, ki a rímet és az akrostichont alkalmazza legelsőnek a zsidó költészetben. Megalapítója a *piutnak* (poesis, zsinag. költészet). Északafrikában dolgozik a tudós orvos Izsak Izraéli (950 k.), az exegeta és talmudmagyarázó *Chananél* és *Nissim* és az első, ki a sémi nyelveket egymással összeveti : *Juda b. Koreis*.

A termékeny Andalusiában érintkeznek

a spanyol zsidók az arabs kultúrával a kalifák boldog uralma alatt. *Chaszdai Saprut* (970) mecénás udvarán vetekednek egymással az első rendszeresen dolgozó grammatikusok: *Menachem b. Szaruk* és *Dunás b. Lábrát*. Utóbbi megalapítója az újhéber poézisnek azáltal, hogy az arabs metrum módjait átviszi a héber költészetbe. *Juda Chajjuds* ismeri fel a héber igék három gyökmássalhangzójának alaptörvényét. *Jóna Abulwalid* szótára a sémi összehasonlító nyelvtudomány úttörője. *Bachja ibn Pakuda: Szívbeli kötelességek* c. művében megszólaltatja az aszkézis szavát. *Salamon ibn Gabirol* (1070 k.) mint költő és mint gondolkodó, mély hatást vált ki kortársainál. *Fons Vitae*-ja (Élet forrása) forrásmunkája a keresztény skolasztikának. Legkiválóbb költője a kornak *Juda-ha-lévi* (1140), ki *Kuzari* c. bölcsészeti művével is mély nyomokat hagyott a Zs. további fejlődésében. *Ábrahám Ibn Ezra* (1160) szentírás-magyarázó, nyelvész és költő, idegen országokba is viszi a spanyol zsidók tudományát, előfutára a Spinoza-féle racionalizmusnak. Világítótornya a kornak *Máimuni Mósc*, ki *Móre Nebuchim* (Tévelygők útmutatója) c. vallásbölcsészeti munkájával irányítója a középkori általános bölcsészetnek. *Misna Tórájában* rendszerbe foglalja a talmudi törvényt. Spanyolországból indul ki az első zsidó nevesebb útazó *Tudelai Benjamin* (1180 k.), itt dolgozik *Abraham b. Chijja* matematikus és csillagász.

A spanyol érintkezés termékenyitően hat Franciaországra. A Provence-ban élnek a tudomány közvetítői, kik a görög-arabs kultúra fontos termékeit héberre fordítják; így a Tibbonidák, a Kimchik, kik grammatikai és exegetikai munkásságukkal válnak ki. Troyesban tanít a zsidó szellemi élet legtermékenyítőbb irányítója, *Salamon b. Izsák* (Rási, †1115.), ki a Talmud magyarázásában tör új utat. Biblia-kommentárja a keresztény exegezisnek is főforrása. Tanítványai és unokái (*Jakob Tam Rameruban* és *Sámuel b. Meir*-Rasbam) folytatják munkásságát és szerzői a *Toszafot*-nak (Glossa), melyek a Talm. fejtegetőinek új irányt szabtak.

Maimuni iratai szenvedélyes irodalmi harcnak voltak előidézői, mely nagy vitairodalmat is létesített. A világi hatóság tudományellenes beavatkozása véget vetett e vitának, melynek folyamán felszólalnak *Kimchi* Dávid, exegeta és grammatikus, *Náchmani* Mózes (Rámbán 1200—72) exegeta és talmudista, *Salamon ben Aderet* talmudista és mások. Spanyolországban mindinkább hanyatlik a félhold hatalma és a bekövetkező vallásüldözés mindinkább a kabbala titokzatossága felé szorítja a zsidó népet. *Gikatilla* József (1230) és mások a miszticizmus karjaiba vetik magukat és egymásután következnek a kabb. munkák, melyek a *Zohár*-ban (Fény) érik el csúcspontjukat; a bölcsészet háttérbe szorul, csak a poézis talál még kitűnő művelőkre. A XIII. sz. legnagyobb nyelvművésze *Charizi* Salamo, ki *Tachkemoni* c. makáma gyűjteményében Hariri makámáit utánozza. Nyomdokaiban halad *Abraham b. Chisdai*. A Provence költői közül kiválnak *Kalonymosz* b. Kalonymosz (†1337.) és *Ezobi* József. Olaszországban kiváló a pajzán Immanuel Rómi (*Manuello*, †1330.) és Mose *Rieti*, a Dante-utánzó (†1430.). A vallásbölcsészet terén *Levi b. Gerson*, *Chaszdai Kreszkasz* és *Álbo* József váltottak ki nagyobb hatást munkáikkal. A keresztényekkel folytatni kényszerített hitviták apologétikus irodalomnak voltak létesítői, melynek legkiválóbb képviselői: *Profiat Durán* és Németországban *Mülhauseni Lippmann*. A talmudi tudomány művelői közül *Nachmani* Mózesen kívül a sok név közül kiemelendők: *Aser b. Jechiel* talmudkompendiumával és fia *Jákob b. Aser*, az *Árba Turim* c. törvénykönyv szerzője. A spanyol kor befejező nagy egyénisége *Abarbanel* Izsák államférfiú, az 1492-i sp. kiűzetés szemtanuja, ki főleg exegetikai munkásságával válik ki.

Az 1492-i spanyol számkivetés Olaszország, Törökország és a keleti országok felé vezette a zsidókat; Hollandia is — a vallásszabadság országa — nagy mértékben vonzotta a marranokat. Az illető országok zsidóságainak szellemi élete nagy mértékben fellendült, mihez a könyvnyomtatás elterjedése is erősen hozzájárult. Német- és Lengyelország zsidósága a talmud és kommentátorainak tanulmányozásába mélyedt, és nagystílű dialektika művelésében merült ki, mely gyakran hajszálhasogató fejtegetéssé alakult. E módszer neve: a *Pilpul* (vitatkozás). Légiónyi munka maradt reánk ez országokból, melyek évszázadokon át szellemi táplálékát képezték ez országok zsidóságának. A talmudon kívül csupán a kabbala és vallási szertartásokat gyűjtő művek írásában merült ki szellemi tevékenységük. Olaszországban a humanisztikus törekvések közelebb hozták egymáshoz a zsidó tudomány művelőit a humanistákkal. *Elia del Medigo*, a zsidó arisztotelikus, *Pico de Mirandolá*-nak lett tanítója, *Sforno Obadja*, a bölcsészeti exegeta, *Reuchlin* Jánosnak, *Levita Elija* (†1549.) *Münster* Sebestyénnek volt tanítómestere, *Azarja de Rossi* (†1578.) a filológiai kritikának lett megteremtője a *Meór enájim* c. művében. Kevés költő énekel e késői századokban. Említendők: *Salamon halevi Alkabecz*, *Marini Sabbatai*, ki Ovidius Metamorphosisait fordította héberre, és *Izrael Nagara* (1587). A törvény kodifikálása *Káro* József (†1575.) *Sulchan Aruch*-jában éri el betetőzését, melyhez *Isszerlesz* Mózes (†1572.) írt glosszákat. A nagyszámú moralisták közül kiváló *Hurwitz* Jesaja, kinek *Sené Luchausz Háberisz* (A frigy két táblája) morálbölcsészeti kabbalisztikus műve évszázadokon át irányította a zsidóságot.

A nyugati kultúra számára *Mendelssohn* Mózes nyitotta meg a zsidó irodalmat. A zsidó vallásos törvények és szellemnek szigorú megtartása mellett a nyugati mű-

velődés áldásaival akarta megismertetni hitsorsosait. Német Pentateuch- és zsoltár fordítása olyan hatással voltak a zsidóságra, mint Luther német bibliafordítása a német kereszténységre. A tudományágak összes disciplináiból készítették követői és tanítványai héber nyelvű munkákat, melyek az általános ismeretek számára nyitották meg a zsidó uccát. A talmudi tudományok művelése mellett a világi felvilágosító irodalom héber nyelvű termékei közelebb hozták a zsidóságot az európai kulturához.

A XIX. század elején a Zs. is modernizálódik. A zsidó ókor történeti, filológiai, irodalomtörténeti munkásságának tudományos és kritikai megismerése *Rapoport* S. J. (†1867. Prágában) és *Zunz* Lipót (†1886. Berlinben) nevéhez fűződik. Követi munkásságukat a tudósok és írók hosszú sorozata, melynek itt csupán rövid vázlatát adhatjuk. Történészek: *Jost*, *Graetz*, *Kayserling*, *Kohn* Sámuel, *Dubnow*, *Kaufmann*, *Blau* L. stb.; irodalomtörténészek és archaeológusok: *Luzzatto* S. D., *Reggio*, *Geiger* Á., *Sachs* M., *Duckes*, *Löw* L., *Perles* J., *Hamburger* L., *Neubauer* M., *Berliner* A., *Güdemann*, *Jellinek* A., *Brody* H., *Elbogen* stb.; filológusok: *Brüll* N., *Levy* J., *Fürst* J., *Löw* Immanuel, *Bacher* V., *Krausz* Sámuel, *Guttmann* M.; bibliografusok: *Benjakob*, *Steinschneider*, *Zeitlin* stb. és számosan mások dolgoznak a Zs. kimélyítésén. Bibliafordítások, folyóiratok, tudományos és irodalmi társulatok minden nemzet nyelvén művelik a Zs. minden ágát. A Revue des études juives (Párizs), a Jewish Quarterly Review (Amerika), a Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums (Berlin), Magyar Zsidó Szemle (Budapest), Hácofeh (héber nyelven, Budapest) és számos más folyóirat terjeszti mindenfelé kultúrmunkáját a Zs.-nak. Jeruzsálemben az új héber egyetem központot igyekszik teremteni a Zs. kutatásnak. Amerika újabban centruma lett a zsidó tudományos törekvéseknek. Hatalmas alkotása a 12 kötetes *Jewish Encyclopedia*, melynek számos munkatársa Magyarországból került ki. Az Országos Rabbiképző Intézet és az Izr. Magyar Irod. Társulat törekvései a *magyar* Zs. nagystilű művelését elősegítették. Hozzájárultak ismertetéséhez és népszerűsítéséhez *Szabolcsi* Lajos Egyenlőség, *Patai* József Mult és Jövő és *Molnár* Ernő Remény c. folyóiratai.

A Zs. rendszeres feldolgozásai közül kiemeljük *Steinschneider* alapvető dolgozatát: Ersch-Gruber Allgemeine Encyclopädie II. Section XXVII. Theil (Leipzig 1850) *Jüdische Literatur* címen; *Karpeles* Gusztáv: *Gesch. der jüdischen Literatur*, 2 kötet (Berlin 1886); *Winter* J.—*Wünsche* A.: *Die jüdische Litteratur seit Abschluss des Kanons*, 3 kötet (Berlin 1897). Magyar nyelven: *Kecskeméti* Ármin: *A Zs. története* 2 kötet (Bp. 1908 9. IMIT kiadványa). *Neumann* Ede: *Héberek* fejezete a Heinrich-féle Egyet. Irodalomtört. I. köt. (Bp. 1903.); *Friss* Ármin: *Szemelvények a biblia utáni Zs. irodalomból* (Bp. 1906). *Weisz.*

Zsigmond *Ferenc*, *1883. Tanári oklevelet szerzett és a karcagi ref. gimnáziumban kezdte meg tanári szolgálatát. Számos irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg a folyóiratokban. Különös szeretettel *Jókai* és *Jósika* regényeivel, továbbá *Arany* költői műveivel foglalkozott. Legfontosabb munkái: *Jókai Mór*; *Scott és Jósika*; *Arany János emlékezete*; *Lévay József.*

Zsilinszky *Mihály*, *1838. †1925. a közoktatásügyi min. államtitkára volt. Néhány évig a bányai ev. egyházkerület élén állott, mint főfelügyelő. Történeti műveiben főleg a hazai protestánsok multjával foglalkozott; nagy tanulmányt írt régi országgyűléseink vallásügyi tárgyalásairól. Megírta a protestáns zsinatok történetét; legnagyobb műve: *Magyarhoni protestáns egyháztörténet.*

Zsinka *Ferenc*, *1889., a Nemzeti Múzeum könyvtárosa. Irodalomtörténeti és kritikai cikkei jelentek meg a folyóiratokban. *Losonczy Bánffy Dénes*-ről hosszabb tanulmányt adott ki.

Zsoldos *László*, *1874. †1926., író és hírlapíró. Elbeszéléseket és regényeket írt. Számos ifjúsági műve is van. Ismertebb munkái: *Egy kosár szamóca*; *Barátom a huszárfőhadnagy*; *A fekete huszár. Vica regénye*; *Az ürge*; *A kacsaorru leány*; *Három királyok.*

Zsolt *Béla*, költő és hírlapíró, *1898. A fiatal magyar költőgeneráció egyik legerősebb tagja, aki differenciált mondanivalóit nagy művészettel önti formába. Első kötete *Zsolt Béla verseskönyve* címen jelent meg (1915). Majd Nagyváradon hírlapíróskodott (1918—1921) és itt adták ki *Hiába minden* c. második verskötetét (1920), melyet három év mulva az *Igaz könyv* követett. Ebben csiszolódott legegyénibbé finom szimbolista lírája. 1921-től a *Világ* munkatársa. *Harminc éves férfiak* c. könyvében gondos cizelálással megírt novelláit gyűjtötte össze.

Zsoltárok. A régi keleti vallásokban — mint azt néhány évtizede tudjuk — a vallásos költészet és az ének meglehetős egyformán el volt terjedve. Babilontól Egyiptomig az istenek dicsőségét hirdető himnuszoktól, egész a legegyénibb bűnbánatot kifejező költeményekig költői alkotások egész tömege szolgálta az istentiszteleti szertartások élénkítését és szolgált egyéni vallásos érzések kifejezésére. A babiloni bűnbánati zsoltárok és az egyiptomi naphimnuszok a legismertebb termékei ennek a költészetnek. Ez a vallásos költészet a zsidóknál sem hiányzott. Egyes darabjait a legrégibb népies hagyományok őrizték meg. *Debora* éneke talán a legrégibb e nemű termék, de hasonlók *Jónás* (Jónás 2. 3—10) és *Hiskia* (Ésaiás 38, 10—20) könyörgései, valamint Jób könyvének s a prófétáknak, különösen *Jeremiás*-nak egyes részletei. *Jeremiás siralmai* pedig gyászénekek. A legjelentő-

sebb efajta költemény-gyűjtemény az ószövetségben található *Zsoltárok könyve*, melynek mintájára később újabb gyűjtemények keletkeznek: *Salamon zsoltárai* és *Salamon ódái*.

A *Zsoltárok könyve* általában Dávid zsoltárainak a gyűjteményeként szerepel a köztudatban. A gyűjtemény különböző beosztás szerint 147—150 zsoltárból áll, amelyek a 45. zsoltár kivételével mind vallásos tartalmú nagyrészt éneklésre és istentiszteleti célokra szánt költemények. A 45. zsoltár lakodalmi ének.

A Zs. a vallásos érzések egész változatát kifejezésre juttatják s a zsidó vallásos szellem legértékesebb termékei. Szív és érzés, meggyőződés és áhitat lüktet bennük s az istenhez való viszonyt, a vallásos ceremoniák értékét és az egyéni vallásosságot igen elmélyítik. Mint költemények igen egyszerűek. Költőiségük külső formája a *gondolatritmus*, amely ugyanazon gondolat megismétlésével, hasonló gondolat melléhelyezésével, ellentétes állítások szembeállításával, vagy egymásba kapcsolódó gondolatok természetes szépségével ér el hatásokat. Rímeket nem találunk bennük, itt-ott egy-egy refrén is megcsendül s egészen mesterkélt eljárás, hogy egyes Zs.-ban a versek az ábécé egymásután következő betűivel kezdődnek. A 119. Zs.-ban mindig 8 vers kezdődik ugyanavval a betűvel, a 111. és 112. Zs.-ban minden fél vers a következő mássalhangzóval kezdődik.

A versek zenéjét a költői szavak megválogatása, a pregnáns kifejezés és a hangsúlyozás, mindenekfelett azonban tárgyuk fensége, gondolataik szépsége, lendülete és szónokias dübörgése adja. Nem minden gondolatuk mély és fenséges, de vannak ősérzésekből fakadó, klasszikusan kifejezett gondolataik is. Mikor zenéjükkel kísérik és mélyítik az istentiszteletet, az áldozat egyes mozzanatait, lelket és életet visznek azok ceremóniáiba. A Zs.-ban a törvényt és a kultuszt kialakító prófétákat lelke és vallásossága él tovább s gyújtja lángra a hivők érzéseit.

A kritika sok tekintetben helyesbíti a Zs.-ra vonatkozó hagyományokat. A Zs. nem Dávidtól származnak. Egy sem származik tőle. Nem is olyan régiek, mint aminőknek a hagyomány mondja őket, mert egész bizonyosan vannak köztük a fogság után, sőt a makkabeus korban keletkezettek is. Ilyenek a 44., 74., 79. és 83. Zs. Ez azonban mit sem von le költői és vallásos értékükből. Viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Zs. nem a vallásosság legtisztultabb fokát képviselik. (Átkozódások, ellenség gyűlölete!) Jézus világnézete e tekintetben messze fölöttük áll.

A Hasmoneusok idejéből valók *Salamon zsoltárai*, melyeknek 18 darabból álló gyűjteménye a görög bibliában maradt fenn. Ezeknek sincs semmi közük Salamonhoz. A Kr. e. I. században keletkeznek, mikor Pompejus megdönti a Hasmoneusok uralmát, erős bennük a Dávid országa után való vágyakozás, tiszta erkölcsöt és őszinte vallásosságot lehelnek, de az a vallásos korrektség, amit kívánnak, nem ősérzések felbuggyanása, hanem a farizeus előírásokhoz való ragaszkodás és a pártjukhoz való tartozás.

A *Salamon-ódák* 42 darabból álló gyűjteménye szintén a Zs. közé sorolható. Ezek nemcsak hogy nem származhatnak Salamontól, de nem is zsidó eredetűek. A valláskeveredés, a gnoszticizmus és a kereszténység bélyege is rajtuk van. A nyelvük görög, amelyen azonban nagyon érzik a biblia hatása, ritmusuk olyan, mint a Zs.-é, gondolataik azonban kinőnek a Zs.-keretekből. Vannak köztük Krisztusról szóló dalok (7., 10., 22., 28., 42), a 34. platonikus gondolatokat tartalmaz, erős bennük a lélek paradicsomi elragadtatása után való sóvárgás (11., 21., 35. és 38.). A *Salamon-ódák* már a keresztény költészetbe való átmenet képviselőinek tekinthetők. *Szimonidesz.*

Zsukovszkij, *Vászilij Ándrejevics*, orosz költő, *1783. †1852. Zs. Moszkvában Novikov szabadkőmíves barátaival, különösen Turgenjev Ándrejjel érintkezett sokat s ezek befolyása alatt kezdett írni. 1825—1840. Sándor trónörökös nevelője volt. Növendékében felköltötte a humánus érzéseket s ezért részben az ő érdeme, hogy II. Sándor cár 1862. felszabadította a jobbágyokat.

Zs. a szentimentális barátságnak s a szerelemnek költője s bár úgy szerelmében, mint világfelszabadító ideáljaiban is csalódott, nem vált embergyűlölővé, hanem továbbra is a felebaráti szeretetet, az egyszerűséget és az őszinteséget hirdette. Csupa jóság és szeretet volt s abban találta legnagyobb örömét, ha segíthetett másokon s különösen a kezdő írókat támogatta úgy erkölcsileg, mint anyagilag. Lírai s epikus verseket írt. Lírai költeményei búskomorak. Főbb motivumai a szerelem, a temető és a halál. Igen szép a *falusi temető* (1802) c. elégia s a *Szvjeblána* (1808—12) és *Ljudmilla* (1808) c. balladái. A Szvjeblána egyes versszakai oly szépek, hogy aki nem ismeri szerzőjét, Puskin művének tart. 1844. írta az *Isten óvjad a cárt* kezdetü orosz himnuszt. Hatása igen nagy volt kortársaira, különösen Puskinra, de Puskin fellépte után háttérbe szorult, a geniális tanítvány elhomályosította mestere fényét. Puskin mindig a legnagyobb elismeréssel szólt róla. »Senkinek nem volt s nem is lesz szebb költői stilusa.« Puskin helyesen értékelte mesterét. Zs. volt az orosz irodalomban a romanticizmus kezdeményezője, ő hozta magával Németországból az új tant s az volt az egyetlen gyengéje, hogy még akkor is hű maradt hozzá, amikor Oroszország többi írói s az olvasóközönség elfordult tőle. Zs. jelentősége igen nagy az orosz irodalomban. Mély és tiszta érzésű lírája, mely a lelkéből fakadt s valódi énjét s meggyőződését tárta elő, hatalmas tiltakozás volt a mesterkélt álklasszikus líra ellen. *Bonkáló.*

datacolor

IRODALMI LEXIKON

SZERKESZTETTE

BENEDEK MARCELL